BÜYÜK LAROUSSE

SÖZLÜK VE ANSİKLOPEDİSİ

7

DİŞ

ERGEN

Milliyet

BÜYÜK LAROUSSE

SÖZLÜK VE ANSİKLOPEDİSİ

7. CİLT

Diş — Ergenlik

Milliyet

İnterpress Basın ve Yayıncılık A.Ş. adına
Hürrem FİLA

genel yayın yönetmeni
Adnan BENK

yayın kurulu
Oya ADALI, Nilgün AKAR, Bedia AKARSU, Engin ALÇORA, Yasemin ALPMAN, Abbas ALTUNKAŞ, Aydın ARIT, Selahattin BAĞDATLI, Mustafa BALEL, Mustafa BAYKA, Nezih COŞ, Güler DEĞİRMENCİ, Melek DENER, Turgut DEVECİ, Tamer ERDOĞAN, Sırrı ERİNÇ, Şenay ERKAN, Peyami ARMAN, Ayşegül EROL, Konur ERTOP, A.Fuat FİDAN, Tankut GÖKÇE, Öznur GÜNDOĞDU, Selahattin HİLAV, Rıfat İNSEL, Cenap KARAKAYA, M.N. KARAKÜÇÜK, Melih KIRANBAĞLI, Gülsen KORALTÜRK, Güzide KOSİFOĞLU, Dilek KÖSEOĞLU, Cevdet KUDRET, Turgut KUT, Deniz MAZLUM, Günnur ORMANLAR, Tahir ÖZÇELİK, Süleyman ÖZÇİFTÇİ, Ufuk ÖZKOLÇAK, İsa ÖZTÜRK, Mehmet SERT, Kenan SOMER, İlhami SOYSAL, Beyhan Aziz TANER, Aksel TİBET, Erdoğan TOMAKÇIOĞLU, Teoman TUNÇDOĞAN, Hale ULUSOY, Doğan ÜLGENCİ, Mara YAKOVLEVSKİ, Aydın YALKUT, Mehmet YARAŞ, Ömür YARS, Tahsin YAZICI, Dilek YELKENCİ, Melih YÜRÜŞEN

sorumlu yayın yönetmeni
Aydın YALKUT

araştırma
Despina ÇİMROĞLU ve yardımcıları Betül GÜVENSOY, Nesrin OĞRAŞKAN, Mine ÖZDİLER, Servet SABAK, Hilda SETYAN, Semra BAL

arşiv
Sevil ÇELEBİCAN ve yardımcıları Nurgül KAYA, Cansel Çolak SAVAŞ

teknik yönetmen
Nazlı TÜRKSOY

sayfa düzeni
Ömer BARANİOĞLU ve yardımcısı Çağatay AKYOL

harita
Mansus TETİK ve yardımcıları Berrin BÜYÜKANIT, Ruhi DİLGİMEN, Seval ÖZLER, Ceyda SAKARYA

düzelti
Hayrettin KARA ve yardımcıları Zeynep ATAYMAN, Fatma AYDIN, Sait GÜRAY, Aydın KARAAHMETOĞLU, Gülsüm ÖZ, Sibel TÜRKMENOĞLU

fotoğraf
Muhlis HASA ve yardımcısı Sedal ANTAY

sekreterler
Funda ARSLAN, Halime DEMİR, Nil HEPER, Kadriye KÖMÜRCÜOĞLU, Lale KURUDAĞ, Belgin SOYCAN, Satı ŞİMŞEK

dizgi
Turgay ŞIK ve yardımcıları Leyla BİRBEN, Âdem ÇALIŞKAN, Betül FERİK, Hülya HASEL, Sakine KAYA

kamera
Gelişim Yayınları kamera servisi

baskı: Milliyet Gazetecilik A.Ş.

Büyükdere Cad. Apa Ofset arkası
Levent-İSTANBUL Tel: 169 66 80 (20 Hat)

BÜYÜK LAROUSSE

SÖZLÜK VE ANSİKLOPEDİSİ

aristo fenerlerinin iskelet parçaları, vb.). || Beslenme işleviyle ilintisiz sert oluşum (kuşlarda yumurtadan çıkma sırasında yavrunun yumurta kabuğunu kırmasını sağlayan embriyon elması ya da yumurta dişi; kolsuayaklılarda ya da yassısolungaçlılarda ikiçenetli kavkıların eklemlenmesini sağlayan temel dişler).|| *Diş formülü*, her memeli hayvan tipinde ve insanda, üst ve alt yarım çenedeki dişlerin sayısını veren formül. (Bk. *ansikl.* böl. Karş. anat.)

—Mad. oc. Kazı makinesinin tamburundaki kazmaların açtığı iki kazı izi arasında kalan çıkıntı halinde kayaç.

—Mak. san. Bir takımın (testere, freze bıçağı vb.) üzerine açılmış ve kesici kenarı olan değişik biçimli çıkıntılardan her biri. (Bk. *ansikl.* böl.) —Bir dişlinin devinimi iletmeye yarayan çıkıntılarının her biri. || *Diş açmak*, çarkın çevresinde ya da kenarlarından birinde dişler oluşturmak. || *Diş düzeni*, bir dişli çarkın, bir kremayerin, bir testerenin vb. dişlerinin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Diş profil eğrisi*, bir dişlinin dişlerinin profilini tanımlayan eğri. (Bu eğri genellikle bir çember açanıdır.)

—Marangl. Her tür testerede kama biçimindeki kesici öğelerden her biri. (Bk. *ansikl.* böl.) || Özellikle köşe birleştirmede parçalarda açılan ve karşı parçanın diş yuvasına giren ardışık çıkıntılardan her biri. || *Diş açısı*, diş göğsü doğrusu ile diş sırtı doğrusunun oluşturduğu açı. (Eşanl. KAMA AÇISI.) || *Diş boşluğu*, bir testerede art arda gelen iki diş arasındaki boşluk. (Eşanl. TALAŞ BOŞLUĞU.) || *Diş boyu*, art arda gelen iki dişin uçları arasındaki uzaklık. || *Diş dibi*, diş boşluğunun en derin noktası. || *Diş doğrusu*, diş uçlarından ve diş diplerinden geçen doğrulardan her biri. || *Diş geçme*, bir bütün oluşturmak için hazırlanan iki parçadan her birinde ardışık olarak boşluklar (diş yuvaları) ve çıkıntılar (dişler) açarak bu iki parçayı birleştirme. (Diş geçme *düz* ve *kırlangıç kuyruğu* biçiminde yapılabilir.) || *Diş göğsü*, testere dişinin kesme yönündeki yüzü. (Eşanl. DİŞ ÖNÜ.) || *Diş makinesi*, kırlangıç kuyruğu birleştirme dişlerini seri olarak açmaya yarayan makine. (Diş makinesi yapı ve işleyiş bakımından freze makinesini andırır. Makinenin mandrenine, iş parçasının kalınlığına ve diş büyüklüğüne uygun ölçüde bir diş bıçağı, arka yanına da bıçak büyüklüğüne metal mastar ve kılavuz pimi yerleştirilir. Motor, arkadaki kılavuz pimini mastar dişlerine sürekli dayanacak biçimde gezdirdiğinde bıçak iş parçalarına istenilen dişleri açar.) || *Diş sırtı*, dişin kesme yönüne ters yanda yer alan yüzü. || *Diş ucu*, testerenin keserken ağaçtan talaş koparan sivri bölümü. || *Diş yuvası*, köşe birleştirmede parçalarda açılan ve karşı parçanın dişlerinin geçmesine yarayan ardışık boşluklardan her biri. || *Diş yüksekliği*, dişin dip doğrusu ile uç doğrusu arasındaki uzaklık. || *Dik diş*, kuru ağaçları kesmede, elyafa dik yönde yapılan kesimlerde (baş kesim) kullanılan ve talaş açısı 0° olan ya da ters yönde artan diş biçimi.|| *Kurt dişi*, çok sert ağaçları elyafa koşut olarak kesmede kullanılan diş türü. (Kurt dişi, diş açıları bakımından sivri dişlere benzer.) || *Sivri diş*, yumuşak ağaçları kesmede kullanılan ve talaş açısı 5° ile 30° arasında değişen diş.

—Mat. çözlm. Sonlu bir zaman aralığından sonra ilk değerini almak için bir değerden ötekine ansızın geçen iki değerli sayısal zaman fonksiyonu.

—Mim. Korniş bezemesi oluşturan ve yan yana sıralanan çıkıntılı ve aralıklı dikdörtgen süsleme öğelerinden her biri. (Dişler, yunan İon düzeninde ve İran'da ortaya çıkmıştır. Bunlar, genellikle bir tür bindirmelik gibi damlalığın altına yerleştirilir.) || Mukarnaslarda, badem*ler arasındaki düşey bölümlere, sarkıtlara verilen ad.

—Nörol. *Diş gıcırdatma*, karşılıklı dişlerin uzun süre ve şiddetle birbirine sürtülmesi. (Dişlerin aşınmasına, hatta sallanmasına yol açabilen bu olgu uyanıkken meydana gelebileceği gibi uykuda da olabilir. Çenelerin ve dolayısıyla dişlerin iyi kapanmaması bu olguyu kolaylaştırır.) || *Diş gıcırdatma manisi*, bir nevroz belirtisi sayılan diş gıcırdatma.

—Oto. *Diş alanı*, SIRT'ın eşanlamlısı.

—Tarım mak. Bir gövde ya da payanda ile bir aşınır parçadan ya da uç demirinden oluşan toprak işleme aletlerinin toprağı işleyen kısmı. (Gövde yekpare, eklemli, eklemsiz ya da az çok esnek olabilir.)

—Tekst. Dokumacı tarağının büyük uçlarından her biri.

—Vet. *Diş törpüsü*, atın azıdişlerinde dengesiz aşınmadan ya da düzensiz büyümeden ileri gelen eşitsizlikleri gidermek için kullanılan alet.

◆be. Denizc. *Diş diş vira etmek*, bir ırgatı ya da bir vinci ağır ağır çalıştırmak.

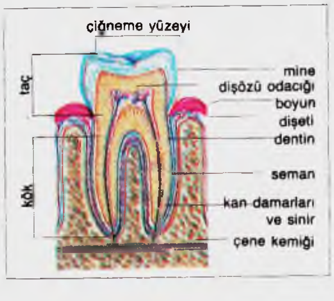
—ANSİKL. Anat. Dişli yaratıklar, bir defa diş çıkaranlar (fil ya da yunus), iki defa diş çıkaranlar (insan ve memelilerin çoğu) ve birçok kez diş çıkaranlar (memeli olmayan omurgalıların çoğu) diye çeşitlere ayrılır.

İnsanda diş çıkarma sütdişleri (geçici dişler) için altıncı aydan yaklaşık olarak otuzuncu aya kadar ve sürekli dişler için altıncı yaştan on ikinci yaşa kadar sürer. Diş çıkarma 18 ile 25 yaş arasında üçüncü büyük azıların (akıldişi) çıkmasıyla sona erer.

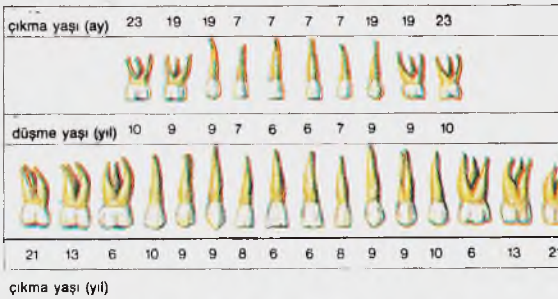
—Anat. ve Diş cerr. İlk çocukluk çağında, 6 ayla 6 yaş arasında,diş sayısı 20'dir(sütdişleri ya da geçici dişler). Bunlar yapı bakımından esas dişlerle özdeş olmakla beraber onlardan daha ufak ve biraz daha beyazdır. 6 ila 12 yaş arasında sütdişleri düşer, onların yerini 28 kalıcı diş alır; 18 yaşından sonra bunlara üçüncü azıdişleri (akıldişleri) eklenir. Dişler biçimlerine ve bulundukları yerlere göre 8 kesici diş, 4 köpekdişi, 8 küçük azı ve 12 büyük azı olmak üzere çeşitlere ayrılır. Her dişte bir görünen kısım (taç ya da *kuron*), bir kemik içinde ve mukoza altında kalan kısım *(kök)* vardır; bu ikisi bir *boyun*la birbirinden ayrılır. Dişlerin bir ya da birkaç kökü vardır; buna göre *tek köklü* ve *çok köklü* dişler ayrımı yapılabilir. Kökler ayrı ya da birbirine bitişik olabilir. Uçları az ya da çok sivri ve tepeleri bir ya da birkaç deliklidir; buradan damarlar ve sinirler geçer.

Mine ya da *adamantin dokusu*, çok sert, parlak, beyazımtırak, saydam bir maddedir, tacın üstünü kaplar, kalınlığı özellikle taç tümseklerinde 1 mm'yi aşabilir. Kökün dentin kısmı *seman* ile kaplıdır; az çok pürtüklü olan bu maddenin üzerine diş çukuru ile diş arasındaki bağların lifleri yapışır. *Diş boynu*, mine ile seman arasındaki birleşme çizgisidir, normalde dişetiyle örtülüdür. Tacın merkezinde *dişözü odacığı* denilen bir boşluk bulunur;içinde bağdokusu, damar ve sinirden oluşan dişözünün bir kısmı yer alır. Buna *odacık dişözü* denir; burası köklerin ortasındaki kanalların içinde *kök dişözü* halinde uzanır: Dişler kökün semanından diş yuvası kemiğine uzanan *diş çukuru- diş bağları*'yla çene kemiğine tutunur; burası çene kemiği ile diş arasında gerçek bir eklemdir.

Diş sisteminde gelişme anomalileri görülebilir. Bu durumlar, *ortodonti*'nin ve *çene kemiği-yüz ortopedisi*'nin konularıdır.

diş kesiti (insan azıdişi)

insanda diş çıkarma (üstte, sütdişleri altta, sürekli dişler)

Dişlerin korunması, sağlık koşullarına ve diş-ağız bakımına dikkat etmekle gerçekleştirilir. Diş hastalıklarının en sık görüleni çürüklerdir; hastalıkların bir kısmı kısmi onarımla (inlays, dolgu), bir kısmı büyük onarımla (kaplama, köprü, vb.) tedavi edilir.

—Dişç. Sıvı diş temizleyici maddeler, esanslı (nane, tarçın, karanfil, vb.) alkollü eriyikleri ve tentürleri (aselbent, kırmız) içeren diş suları ya da iksirleridir; bazen bunlara antiseptik maddeler de (salol) katılır. Yumuşak diş temizleyici maddeler, gliserine katılmış ince tozların (örneğin ince tülbentte elenmiş kireç karbonat) karışımından elde edilen diş macunları ya da sabunlardır. Katı diş temizleyici maddeler, diş minelerini zedelemeyecek kadar yumuşak, çok ince ve elenmiş tozlardan yapılmıştır. Diş çürüklerine karşı önleyici olarak, diş macunlarına çoğunlukla flüorlu tuzlar katılır.

—Ed. Divan edebiyatında sevgilinin dişlerinin parlaklığı, beyazlığı tanımlanır. Dişler, inciye, değerli taşlara benzetilir. İnciye benzetildiğinde Aden incisidir ya da ondan daha kıymetlidir: *Dedim sedef midir şol ağız yâ-ho dişlerin/Derrî midir ya dürr-i Aden dedi ikisi de* (Şu ağız sedef, dişlerin de parlak yıldız mı dedim. İkisi de dedi) [Şeyhi].

—Karş. anat. Omurgalıların dişleri kıkırdaklıbalıkların bedenlerini baştanbaşa kaplayan plakoyit pullarla ya da deri dişcikleriyle homologtur. Çene kenarlarında bulunan ve plakoyit pulların en büyükleri, avı yakalama ve çoğunlukla besinleri parçalama olanağı verir ve bu nedenle "diş" adını alır. Bunlar karma yapılıdır: iyice mineralleşmiş kemiksi bir doku olan ve diş kemiğini oluşturan bir altderi taslağı niteliğindeki *dentin* ya da *fildişi;* bunların yanında bulunan *diş mine* tabakasını oluşturan üstderi. Derin kesimdeki bir deri kemikleşmesi olan ana levha dişin içderi içine yerleşmesini sağlar. Belli bir zamanda var olan dişlerin tamamı *diş düzeni*'ni oluşturur. Art arda yeni dişlerin çıkmasına *diş çıkarma* adı verilir. Memeli olmayan omurgalı hayvanlarda çok sayıda diş çıkarma gerçekleşir: yeni çıkan dişler iç kesime doğru yatmıştır; bunların en dışta bulunanı, yok olmuş işlevsel bir dişin yerini almak için yatık durumdan dik duruma geçer. Bazı hayvan türlerinde (fil, dişlibalinalar) yalnızca bir defa diş (sütdişleri) çıkar (monofiyodontluk). Dişler yalnızca çene kenarlarında değil, ağız boşluğunun tepesinde (sapan kemiği dişleri, damak dişleri ve altçene dişleri) ya da özellikle balıklarda olduğu gibi solungaç yayı üstünde de (yutak dişleri) bulunur.

Hayvanların çoğunda dişlerin basit bir işlevi vardır: avları tutmak. Bu tür bir görev yüklendiklerinde, dişler genellikle koni biçiminde ve sayıca çok (memeli hayvanlardan dişlibalinalarda olduğu gibi) olur. Kuyruklularda diş tacı diş köklerine göre hareketlidir ve dişler arkaya doğru yatabilir; zehirli yılanların zehır çengelleri (ya da dişleri) de böyledir. Dişlerin *heterodont* olması, yani biçim ve işlev bakımından farklı dişlerin bulunması, yalnızca memeli hayvanlara özgü bir durum değildir: bu yapıdaki dişlere bazı köpekbalıklarında ve izmaritgiller gibi bazı kemiklibalıklarda da rastlanır; bu durumda, me-

meli hayvanlarla olan benzerliği nedeniyle, bu dişlere kesicidiş, köpekdişi ve azıdişi adı verilir. Kavkılı hayvanlar, kabuklular ve mercanlarla beslenen birçok balığın avlarını ezerek parçalamak için "küt taçlı" dişleri vardır.

Timsahlar ve memeliler dışında bütün omurgalılarda dişler, ya dik olarak iskeletin içine (akrodontluk) ya da iç kısma doğru (plörodontluk) olmak üzere çenelerin iskelet parçalarını örten içderi içine yerleşmişlerdir.

Memelilerde her alt ve üst yarım çenede yer alan her tipteki diş sayısını belirten bir *diş formülü* hazırlanmıştır.

Etçillerde, üstçenedeki sonuncu ön azıdişi ile altçenenin ilk azıdişi daha büyük oluşlarıyla kolayca ayırt edilir. Keselilerde birçoğu kesicidiş olmak üzere 44'ü aşkın diş bulunur (poliprotodontluk).

Oysa filin ağzında en çok 6 dişe rastlanır. Öndeki iki savunma dişi aynı zamanda üst kesicidişleridir; ayrıca her yarım çenede de bir jugal diş vardır (jugal dişler, zaman içinde aşındıkça dökülür ve yerlerine yenisi çıkar).

Bazı dişler (kemirgenlerin, tavşanların, fillerin, ay-ayın ya da narvalın kesicidişleri; domuzgillerin ya da cücegeyiğin köpekdişleri; kunduzların, tatuların ve tembelhayvanların azıdişleri), sürekli aşındıklarından, bu yıpranmayı dengelemek için aralıksız uzarlar; bazılarındaysa büyüme uzun bir süre devam ederse de birgün durur (toynaklıların, fillerin ve kemirgenlerin yüksek taçlı -hipsodontluk- azıdişleri); ancak genellikle hem dişlerin gelişmesi hem de çoğunlukla alçak taçlı (brakiyodont) olur. Memelilerdeki heterodont diş yapısı dişlerin çeşitli işlevler yüklenmesinden kaynaklanır: kesme (kesicidişler), delme ve parçalama (köpekdişleri), ezme ya da ufalama (jugal dişler). Ezme ya da ufalama işlevi memelilere özgüdür ve besinlerin yutulmadan önce gerekli enzimleri sağlayan tükürükle bir ön işlemden geçmesini sağlar; bu işlevler ayrıca üstçeneye göre altçenenin yana, ileri geri ve daire biçiminde hareket etmesini gerektirir. Bazı dişlerse beslenmedeki görevlerini yitirerek savunma organına dönüşerek "savunma dişi" adını alırlar (filler, morslar, domuzgiller, narvallar, vb.). Bazı hayvan öbeklerinde dişler son derece körelmiş olabilir ya da hiç bulunmayabilir: dişsizler, damarlıdişliler ve pulluhayvanlar. Dişsizbalinalarda dişler embriyon evresindeki ilkel biçimleriyle kalırlar ve görevlerini balinaçubukları yüklenir. Gagalımemelilerde, kuşlarda, kaplumbağalarda, iribaşlarda vb. boynuzsu bir gaga dişlerin yerini alır.

•*Diş formülü*. Dişlerin dizilişi ender olarak bakışımsızdır (erkek narvalda olduğu gibi), bu bakımdan diş formülü, payı üstçeneye, paydası altçeneye ait olmak üzere bayağı kesirle ve dişleri belirten sayı ve harflerle gösterilir: K, kesicidiş; KÖ köpekdişi; KA küçük azı; BA büyük azı. Örneğin porsuk için kısaltmalarla şu formüller verilebilir:

$$\frac{1K + 1KÖ + 4KA + 1BA}{1K + 1KÖ + 4KA + 2BA}$$

ya da $\frac{1}{1}K + \frac{1}{1}KÖ + \frac{4}{4}KA + \frac{1}{2}BA$

ya da $\frac{1 + 1 + 4 + 1}{1 + 1 + 4 + 2}$

Bazı hayvanların diş formülü şöyledir:

keseliayı: $\frac{3 + 1 + 3 + 4}{2 + 0 + 1 + 4}$,

deve: $\frac{1 + 1 + 3 + 3}{3 + 1 + 2 + 3}$

tavşan: $\frac{2 + 0 + 3 + 3}{1 + 0 + 2 + 3}$

Insanın diş formülü şudur:

$$\frac{2 + 1 + 2 + 3}{2 + 1 + 2 + 3}$$

—Mak. san. • *Diş*. Bir frezenin, bir testerenin, bir tığın dişleri alışılmış bir kesme takımı gibi çalışır ve profilleri, yalnızca bir tek kesici kenarı olan takımın profilleriyle aynıdır; çok sayıda olmalarının üstünlüğü bir kuvvet dağılımı sağlamalarıdır. Çalışmayı zorlaştıran yongaları kırmak için dişler üzerinde (talaş kırıcı) kertmeler oluşturulur ve genellikle düz dişler yerine malzemenin sürekli biçimde işlenmesini sağlayan helisel dişler kullanılır.

• *Diş düzeni*. Diş düzenleri, özellikle kesme ve taban açıları ve ardışık iki diş arasındaki adım ve aralıklar bakımından dik diş düzeni (ev testeresi), sivri diş düzeni, aralıklı sivri diş düzeni, kurt diş düzeni, eğri diş düzeni vb. olarak ayırt edilir.

—Vet. ve Zootekn. Hayvanlarda dişlerin sayısını, biçimini ve yapısını değiştiren anomaliler olabilir. Normalde, diş kemerleri birbirine tam uyar, ama bazen birisi öne doğru çıkık olabilir. Atlarda, azıdişleri çok düzensiz biçimde aşınabilir ve meydana gelen girinti çıkıntılar çiğnemeyi oldukça güçleştirir. Azılar en sık çürüyen dişlerdir. Köpek ve kedilerde, diş boynunun dibine bazen kalkerli bir çökelti birikebilir (kefeki). Bu temizlenmezse, dişeti iltihabına yol açar ve hayvanın nefesi kötü kokar.

Hayvanın yaşını saptamak için dişlerden, özellikle kesicidişlerden çok değerli bilgiler edinilir.

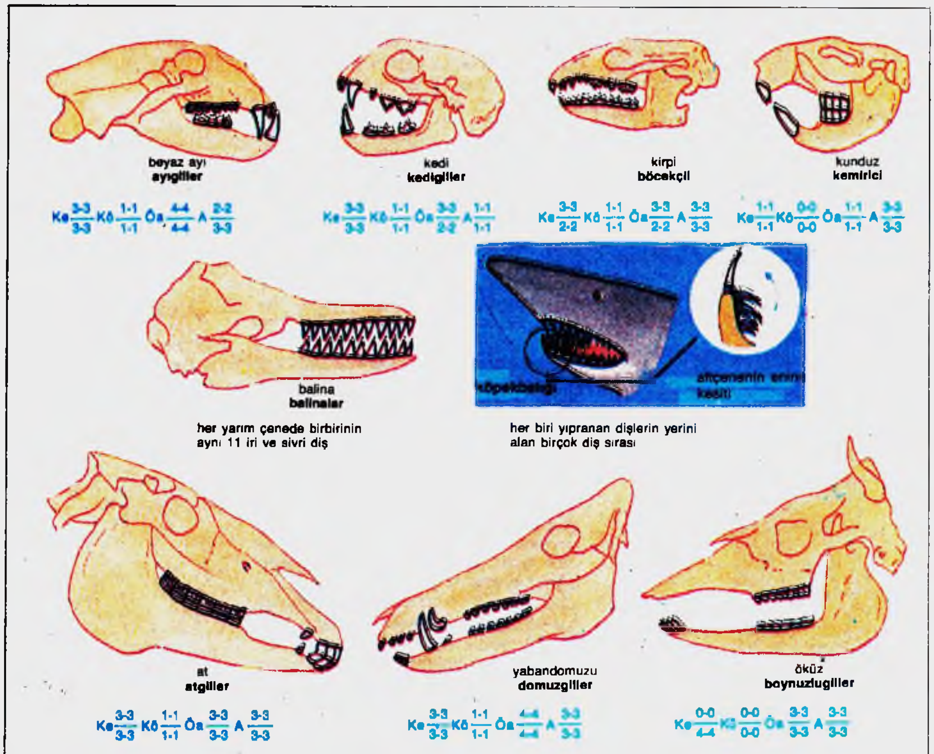
At. Tay doğduğunda kesicidişlerden yoksundur: ortadaki kesicidişler 10 gün içinde, orta yan kesicidişler 1 ay sonra, yan kesicidişler 6 ay sonra çıkar. Bu dişler çıkış sırasına göre aşınır; bir süre sonra dişeti hizasına kadar silinir: ortadaki kesicidişler 12 ayda, orta yan kesicidişler 15 ayda, yan kesicidişler 18-20 ayda. 2,5 yaşında orta kesicidişler, 3,5-4 yaşında orta yan kesicidişler, 4,5-5 yaşında yan kesicidişler düşerek yerlerine kalıcı dişler çıkar. 5 yaşında tüm dişler tamamlanır. Kalıcı dişler de, sütdişleri gibi çıkış sırasına göre aşınır. Dişlerin aşınan üst kısımları, dişin boyuna uzayıp büyümesiyle karşılanır; böylece aşınma derecesi ne olursa olsun dişlerin dişetinden yukarıdaki kısmı her zaman aynı boydaymış gibi görünür. Kalıcı dişlerin aşındığı, dişlerin üst yüzeylerindeki biçim değişikliğinden anlaşılır. Başlangıçta elips biçiminde olan diş yüzeyi sonra sırayla oval, yuvarlak ve üçgen biçimine dönüşür ve sonunda yaşlı hayvanlarda (18-20 yaş) iki açılı olur. 14 yaşından sonra, atın yaşını doğru olarak saptamak güçleşir. Ayrıca dişteki bazı yapısal anomaliler, hayvanın kaç yaşında olduğunu anlamaya çalışanları yanıltabilir.

Sığır. Buzağı henüz uçları görünen 8 kesicidişle doğar; bunlar 1,5 ay içinde dişetinden tamamen çıkar. Bu kesicidişler, altçenenin ortasından başlayarak, orta kesicidişler, birinci orta yan kesicidişler, ikinci orta yan kesicidişler ve son yan kesicidişler olmak üzere sıralanır. Yavaş yavaş aşınan kesicidişler kısalır ve çıplaklaşır. 20. ayda, düşen orta kesicidişlerin yerini 2 yaşına doğru dişetinden tamamen çıkan kalıcı dişler alır. Birinci orta yan kesicidişler 30. ayda, ikinci orta yan kesicidişler 38. ayda, son yan kesicidişler 4 yaşına doğru yerlerini yenilerine bırakır. 4,5 yaşında kalıcı son yan kesicidişler dişetinden tamamen çıkar: böylece, hayvanın ağzı tamamlanır. Sığırların yaşı, 5 yaşından sonra, son yan kesicidişlerin aşınma derecesine bakılarak anlaşılır. Yaşlı hayvanda (11 yaşından sonra) dişler çok aralanır ve az ya da çok körelerek çotuk halini alır. Hayvanın erken gelişmesi, dişlerin çıkmasını büyük ölçüde etkiler. Bu yüzden, süt dişleri erken düşer ve kalıcı dişler zamanından önce çıkar.

Koyun ve keçi. Hayvanlar kesicidişlerden yoksun olarak doğar. Sığırdaki gibi adlandırılan kesicidişler ilk ayda çıkmaya başlar ve 3. ayda son yan kesicidişlerle tamamlanır. Sütdişlerinin düşmesi, yerlerine kalıcı dişlerin çıkması ve bunların aşınması oldukça düzensiz olduğu için, hayvanın yaşı hakkında sağlam bilgi vermez. İlk yılda genel vücut gelişimine bakılarak hayvanın yaşı kestirilebilir. 15 ila 18. aylarda kalıcı orta kesicidişler, 2 yaşına doğru birinci orta yan kesicidişler, 3 yaşına doğru, ikinci orta yan kesicidişler, 4 yaşına doğru son yan kesicidişler çıkar. Sığırlarda olduğu gibi, hayvanın erken gelişmesi, dişlerin evrimini etkiler.

- *Köpek*. Köpek, bazen kesicidişleriyle doğar. 1. aya doğru, köpek yavrusunun bütün sütdişleri (kesiciler, köpekdişleri ve azıdişleri) tamamlanır. 4 ila 5. aya doğru kalıcı dişler çıkar; bir yaşına kadar bütün dişler beyaz ve aşınmasızdır. Aşınmayla birlikte dişler sararmaya başlar. 4-5 yaşı-

bazı hayvan türlerinin dişleri ve diş formülleri

her yarım çenede birbirinin aynı 11 iri ve sivri diş

her biri yıpranan dişlerin yerini alan birçok diş sırası

na doğru hayvanın tüm dişleri düzleşir.

Diş hekimleri birliği (Türk), diş hekimlerinin ortak gereksinmelerini karşılamak, mesleki çalışmalarını kolaylaştırmak, mesleğin gelişmesini sağlamak, meslek disiplinini ve ahlakını korumak amacıyla kurulmuş, tüzel kişiliği olan kamu kurumu niteliğinde meslek kuruluşu. 25 haziran 1985 tarihinde kurulan birliğin merkezi Ankara'dadır.

Diş hekimliği fakülteleri, diş hekimliği öğrenimi veren yükseköğrenim kurumları. Bu fakültelerin çekirdeğini Osmanlılar'dan Cumhuriyet dönemine kalan "Darülfünun-u Osmani tıp fakültesi ve dişçi ve kabile ve hastabakıcı mektepleri" adlı okul oluşturur. Türkiye'de bilimsel anlamda ilk dişçilik öğretimi İstanbul Kadırga'da Menemenli Mustafa Paşa'nın konağında öğretime açılan bu okulda başlatıldı (16 eylül 1909). Okul binası, daha sonra Beyazıt camisi yakınlarındaki eski jandarma dairesine taşındı (1924). 1934-1935 öğrenim yılında, fakülteye dönüştürülen okulun öğrenim süresi 4 yıl olarak saptandı. 7 temmuz 1964'te tıp fakültesinden ayrılarak bağımsız bir fakülte oldu ve öğrenim süresi 5 yıla çıkarıldı.

Diş hekimlerine duyulan gereksinim sonucu Ankara ve Hacettepe üniversitelerinde iki diş hekimliği yüksekokulu açıldı (1963). Öğrenim süreleri 5 yıl olan bu yüksekokullardan Hacettepe tıp fakültesi'ne bağlı olanı 1971'de, Ankara Üniversitesi tıp fakültesi'ne bağlı olanı 1973'te fakülteye dönüştürüldü. Bugün bunlardan başka şu fakültelerde öğrenim yapılıyor: Ege üniversitesi (İzmir), Dicle üniversitesi (Diyarbakır), Gazi üniversitesi (Ankara), Atatürk üniversitesi (Erzurum), Marmara üniversitesi (İstanbul) ve Selçuk üniversitesi (Konya) diş hekimliği fakülteleri.

Öğrenim süreleri 5 yıl olan bu fakültelerde eğitim programları *Temel diş hekimliği bilimleri bölümü* ve *Diş hekimliği klinik bilimleri bölümü* olmak üzere iki ayrı öğretim düzeyinde yürütülür. Öğrenim süresi iki yıl olan Temel diş hekimliği bilimleri bölümü'nde öğrenciler diş hekimliği teorisi ve metodolojisini fantom (mask) üzerinde uygulayarak öğrenirler. Bu bölümü başarıyla tamamlayarak ayrılanlara önlisans diploması verilir. Diş hekimliği klinik bilimleri bölümü'nde ise öğrenciler diş hekimliği bilgi ve tekniklerini fakülteye başvuran hastalar üzerinde uygularlar. Bölümü bitiren öğrencilere yükseklisans diploması verilir. Lisansüstü düzeyde öğretim ise, üniversitelerin Sağlık bilimleri enstitüleri'nde yürütülür.

DİŞARASI sıf. Sesbilg. Dil ucunun, ön ve arka kesicilerin hafifçe arkaya çekilmelerinden oluşan alana gelmesiyle gerçekleşen dişsil ünsüzler için kullanılır.

◆a. Dişarası ünsüz.

DİŞBADEMİ a. Dişle kolaylıkla kırılabilen ince kabuklu badem.

DİŞBAĞI a. Dişç. cerr. Üst ya da altçenenin kırılması halinde kemik parçalarını, hasta dişleri düzgün konumda yerinde tutmak için ya da ortodontiyle elde edilen sonuçları sürekli kılmak için ağıza yerleştirilen bağ ya da aygıt.

DİŞBUDAK a. Oldukça pürüzsüz boz kabuklu, karşılıklı tüysü yapraklı orman ağacı. (Siyah ya da sarımsı esmer tomurcukları, yapraklardan önce çıkan bir ya da iki evcikli, demet biçiminde toplu çiçekleri, samar biçiminde meyveleri vardır. Bil. a. *fraxinus;* zeytingiller familyası.)

◆sıf. Dişbudak ağacından yapılan eşya için kullanılır.

—ANSİKL. Dişbudağın en iyi bilinen türü uzun dişbudak *(Fraxinus excelsior)* 35 m boy, 3 m çevre yapabilir, 200 yıl kadar yaşar; sarımsı beyaz renkte, sert ve dayanıklı bir odunu vardır; başka ağaçlara göre daha esnek olan dişbudak ağacı ölçü aletleri (cetvel, metre, vb.), fıçı, ağaç merdiven, alet sapı ve mobilya kaplaması yapımında kullanılır. Dişbudağın kabuğu ateş düşürücüdür; yaprakları haşlanarak idrar ve süt artırıcı, peklik giderici ve romatizmaya karşı kullanılır. Çiçek dişbudağı *(F. ornus),* Akdeniz ülkelerinde çiçekleri için yetiştirilir.

Dişbudak, taze ve besince zengin topraklar üzerinde hızlı gelişme gösterir ve 40 yaşına doğru kesime elverişli duruma gelir. Işığı seven bir ağaç olduğundan açıklık yerlerde doğal olarak kolayca çoğalır. Dişbudağı bol olan baltalıklarda, yedek bırakma yöntemiyle kısa sürede bir dişbudak ormanı elde edilebilir. Aksi durumlarda, dişbudak fidanları 8×8 m gibi geniş aralıklarla dikilerek baltalıktaki öbür ağaçlara dokunulmadan gene bir dişbudak ormanı yapılabilir. Uzun dişbudak Türkiye'de doğal olarak yetişir ve fidanlıklarda yetiştirilir. Bunun biri serin ve derin topraklarda, öbürü kireççe zengin, kuru, taşlı, sığ topraklarda yetişen iki ırkı vardır. Çiçek dişbudağı, süs ve yol kenarı ağacı olarak çok yetiştirilmektedir. Yerli bir dişbudak türü daha vardır *(F. oxycarpa).* Morfolojik yapısı uzun dişbudağı andırır, ondan farkı tomurcuklarının esmer ve meyvelerinin sivri uçlu olması ve çoğunlukla su basar yerlerde (örneğin, Hendek [Adapazarı] -Süleymaniye dişbudak ormanı, Vize- İğneada Longos ormanı) yetişmesidir.

DİŞBUĞDAYI a. Folk. Bebeğin ilk dişi çıktığında düzenlenen tören ve bu törende konuklara ikram edilen haşlanmış buğday.

—ANSİKL. *Dişbuğdayı,* eski bir türk geleneğidir. Bebek ilk dişini çıkardığında aile yakınlarını, akrabalarını davet ederek dişbuğdayı hazırlar. Dişbuğdayı, haşlanmış buğdayın üzeri nar, ceviz, şeker vb. ile süslenerek hazırlanır; içine boncuk, yüzük gibi bir şey saklanır. Saklanan şey kimin tabağından çıkarsa, çocuğa çeşitli armağanlar verir. Buğdayın birazı da çocuğun başından aşağı saçılır. Daha sonra ortaya bir tabak konup çevresine Kuran, makas, bıçak vb. eşyalar yerleştirilir. Bebek bunlardan hangisini alırsa, ona göre bir meslek seçeceğine inanılır. Anadolu'nun birçok yöresinde günümüzde de süren bir gelenektir. Bazı yörelerde törene yalnız kadınlar katılır.

DİŞÇİ a. DİŞHEKİMİ'nin eşanlamlısı.

DİŞÇİK a. Zool. Çok küçük diş. || *Deri dişçiği,* köpekbalıklarında tüm beden yüzeyini kaplayan, diş yapısında pütürlü pul. (Eşanl. PLAKOİT PUL.)

DİŞÇİLİK a. **1.** DİŞHEKİMLİĞİ'nin eşanlamlısı. **—2.** *Tkz.* Üniversitenin dişhekimi yetiştiren bölümü: *Dişçilikte okumak. Dişçiliği bitirmek.*

DİŞDUDAKSIL sıf. Sesbilg. DİŞSİL-DUDAKSIL'ın eşanlamlısı.

DİŞEĞİ → DİŞENGİ.

DİŞEMEK g. f. **1.** Değirmen taşı ya da testere gibi şeylere diş açmak. **—2.** Döven taşlarını değiştirmek, dövene diş takmak. **—3.** Orak, tırpan gibi aygıtları örs ve çekiç yardımıyla keskinleştirmek.

◆dönşl. f. *Yörs.* Bebek ya da hayvan yavruları için, diş çıkarmaya başlamak.

DİŞENGİ a. Taş ya da sıva yüzeyini taraklamaya, değirmentaşına diş açmaya ve yumuşak taşları yontmaya yarayan bir tür taşçı çekici; sap eksenine koşut, biri dişli iki keskin ağzı vardır. (DİŞEĞİ de denir.)

DİŞETİ a. Üst ve alt çenelerde diş yuvalarının bulunduğu çıkıntıyı boydan boya örten, pembe renkte kalın mukoza. (Bk. *ansikl.* böl. Anat.)

—Anat. *Dişeti çemberi,* diş tacının dip bölümünü çepeçevre saran ve dişetinin uç kısmını oluşturan fibromukoza halkası.

—Diş. cerr. *Dişeti çekilmesi,* dişetinin diş boynundan aşağı inerek kökü saran semanı çıplak bırakması. (Genellikle paradontoz başlangıcıdır.)

—Patol. *Dişeti iltihabı,* dişetinde oluşan iltihap. || *Dişeti kanaması,* dişetlerinde görülen kanama. (Dişeti kanaması genellikle dişeti iltihabının bir sonucudur. Yerel nedenlerden [diş çıkması, parodontoz] ya da genel nedenlerden [C ve P avitaminozları, kanama halleri] dahi ileri gelebilir. Antikoagülanlarla tedavi sırasında ortaya çıkan dişeti kanamaları, dozun azaltılması

(uzun) dişbudak
(Fraxinus excelsior)

çiçek dişbudağı
(Fraxinus ornus)

çeşitli diş düzenleri

dişengi

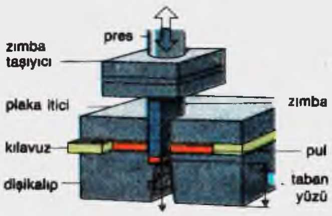
Scala

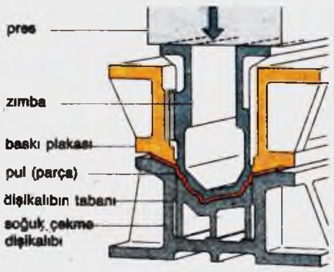
Capitolium **Dişi kurt'u** etrüsk sanatı İ.Ö. 500'e doğr. (ikizler Rönesans başlangıcından kalmadır) *Conservatore sarayı müzesi, Roma*

gerektiğini bildiren bir işarettir.)
—Sesbilg. *Dişeti ünsüzü,* dilin ön bölümüyle eklemlenen ünsüze verilen ad. (Dişyuvası ünsüzü de denir.) Dilin ön bölümü üst geri kesici bölümü kapsayan mukozaya (dişeti) ve damak çıkıntılarına doğru yönelir. (İspanyolcada, *carro* "yalkı" sözcüğünde "rr" biçiminde yazılan çırpılmış dişeti ünsüzü [r] vardır.)
—ANSİKL. Anat. Dişeti, çenelerdeki yuvalı kemiğe yapışık bir fibromukozadan oluşur. Bu mukoza kemik zarına sımsıkı yapışık, bol damarlı, bol sinirli bir dokudur. Dişeti her dişin boynunu sarar, böylece dişeti çemberi denen kısmı oluşturur, aynı zamanda dişlerin aralarındaki boşlukları da doldurur (dişeti memecikleri). Bir dişin düşmesinden ya da çıkarılmasından sonra, dişeti mukozası nedbeleşip oldukça sert bir mukoza oluşturarak yuvalı çıkıntının mukozalarının devamlılığını yeniden sağlar.
Dişetlerinde, iltihaplar ve büyük ölçüde çekilmeler olabilir.(→ PARODONTOZ.)Dişetlerinde, çoğunlukla iyi huylu urlar da görülebilir (örneğin epulis).
—Patol. *Dişeti iltihabı,* mukozanın daha kırmızı bir renk alması, dişeti kabarcıklarının şişmesi, aşırı kanama ve ağrı olgularıyla kendini gösterir. Bazen tüm ağız mukozasına yayılarak tam bir stomatit halini alabilir. Yerel nedenlerden (diş çürüğü, diş çıkması, fistül, paradontoz) ileri gelebileceği gibi genel nedenlerden de ileri gelebilir (sindirim borusu hastalıkları, diyabet, avitaminoz, hemopati, zehirlenme ya da bazı metallerle [kurşun, bizmut] tedavi).

DİŞHEKİMİ a. Diş ve dişeti hastalıklarını tedavi eden ve diş tamamlama, kaplama ve düzeltme işlemlerini yapan hekim. (Eşanl. DİŞÇİ.)
—ANSİKL. Türkiye'de dişhekimi unvanını taşıyabilmek için türk olmak ve Dişhekimliği fakültesi'nden diploma almak gerekir. (Yabancı ülkelerdeki dişhekimliği okullarından diploma alanlar, diplomalarının denkliği üniversitece belirlendikten ve Sağlık ve sosyal yardım bakanlığı'nca onaylandıktan sonra dişhekimliği yapabilirler.) Bir dişhekimi ancak bir yerde muayenehane açabilir.

kesme dişikalıbı

soğuk çekme dişikalıbı

DİŞHEKİMLİĞİ a. **1.** Diş ve dişeti hastalıklarının tedavisiyle ilgili tıp dalı. (Eşanl. DİŞÇİLİK.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** Dişhekiminin mesleği.
—ANSİKL. Dişhekimliği okulu açılana dek Türkiye'de dişhekimliği için özel bir öğrenim yoktu. Dişhekimliğini kendi kendine ya da bir usta yanında yetişmiş kimseler yapardı. İlk dişhekimliği okulu İstanbul'da Tıbbiye'ye bağlı olarak Dişçi mektebi adıyla 1909'da açıldı. Öğrenim süresi üç yıldı. 1933 Üniversite reformu'ndan sonra Dişçi mektebi yeniden düzenlenerek fakülte sistemiyle öğrenim yapmaya başladı, öğrenim süresi 4 yıla çıkarıldı. 1949'da bu okulun gelişmesi göz önünde tutularak bölümler kürsü haline getirildi. 1964'te okul, Dişhekimliği fakültesi adını aldı ve kürsüler genişletildi.
İkinci Dünya savaşı'nın sonuna kadar Türkiye'de dişhekimi yetiştiren tek kaynak İstanbul'daki bu okuldu. 1960'tan sonra özel dişhekimliği yüksekokullarının açılmasıyla dişhekimliği okullarının sayısı hızla arttı. 1981'de yapılan üniversite reformu sırasında dişhekimliği fakülte ve okulları fakülte statüsünde olmak üzere yedi üniversitenin bünyesinde yer aldı.
Dişhekimliği fakültelerinde, fizik, kimya, biyoloji, anatomi, fizyoloji, histoloji, bakteriyoloji, anestezi ve hijyen derslerinin yanı sıra öğretimde klinik ders sistemi, uygulamalı dersler, diş ve çene radyolojisi, laboratuvar ve klinik muayene yöntemleri, stomatoloji, baş-boyun cerrahi anatomisi gibi dersler yer alır.
• *Dişhekimliği öğrenimi,* tıp öğrenimiyle ortak bir yıllık bir programla başlar (tıp öğrenimine hazırlık belgesi ya da FKB). Öğrenci, fakülteye ÖSY sınavıyla kabul edilir. İlk yılı izleyen 4 yıl dişhekimliği fakültesi içinde geçer ve bir yüksek lisans diplomasıyla son bulur. Dişhekimliği bilimlerinde doktora için ayrıca 3 yıllık ek öğrenime gerek vardır.

DİŞİ sıf. ve a. **1.** Döllenebilir hücreler üretebilen ve çoğunlukla döllenme ürününü içinde barındırıp geliştiren hayvan ya da bitki türüne ait birey için kullanılır: *Bir hayvanın dişisiyle erkeğini çiftleştirmek. Dişi kedi.* **—2.** *Tkz.* Kadın. **—3.** Birbirine geçirilerek kullanılan nesnelerden girintili olanı için kullanılır. (Çıkıntılı olanına ERKEK denir.)
—Biyol. Üreme hücrelerinin iri olanını yapan ya da doğuran birey, hayvansal ya da bitkisel organ. (Bk. *ansikl.* böl.)
◆sıf. **1.** Kadına özgü: *Dişi bir bakış.* **—2.** Yumuşak, kolay işlenen metal için kullanılır: *Dişi demir.*
—Bot. *Dişi bitki,* yalnız dişi çiçek taşıyan bitki (ikievcikli bitkiler). ‖*Dişi çiçek,* erkekorganı bulunmayan, yalnız dişiorganı olan çiçek(bireşeyli bitkiler ve poligam bitkiler). ‖ *Dişi organ,* yumurtalığı taşıyan organ. (→ DİŞİORGAN.)
—Mak. san. *Dişi kalıp* → DİŞİKALIP.
—Sey. oy. *Dişi konuşmak* → ANAHTAR* VERMEK.
—Süslem. sant. *Dişi oyma,* katıa tekniğinde, kâğıt ya da deri oyulduktan sonra geride kalan içi boş motif. (Karşt. ERKEK* OYMA)
—Teknol. Sıkı geçmeli bir birleştirmede, erkek parçanın girdiği parçalar için kullanılır.
—ANSİKL. Biyol. Dişi ancak eşeyli çoğalan ve heterogam, yani iki farklı gametin birleşmesiyle üreyen türlerde vardır. Bu tanıma dayanarak, gametlerden en hacimlisine ve en az hareket edebilenine "dişi" denir, öyle ki, iki gametin birleşmesiyle oluşan zigotun büyük bir bölümü dişiden gelen canlı maddelerden meydana gelir (döllenmiş yumurtanın çekirdeğinde aynı miktarda dişi ve erkek kromatin bulunur). Bitkilerde, dişi gamete oosfer*; hayvanlardaysa gametin döllenmeye uygun evresine bağlı olarak (→ DÖLLENME) ovosit ya da ovotit denir.
Dişi hayvanlarda da bitkilerdeki gibi döllenmeye elverişli gametlerin yanı sıra, az çok körelmiş, döllenmeye elverişsiz çok sayıda hücre meydana gelir; üstün yapılı hayvanlarda, bir ovotit için üç yuvar oluşur; üstün yapılı bitkilerde (kapalıtohumlular) yalnız bir oosfer için 2 sinerjit, 3 antipot ve bir ikincil çekirdek (besidokusunu meydana getirir) oluşur.
İki âlemde de döllenme dişi organizmanın içinde gerçekleşir ve zigot uzunca bir süre burada geliştikten ve besin alışverişi için uygun bir zar ya da plasentadan gerekli besinleri aldıktan sonra dışarı atılır: buna özellikle doğuran hayvanlarda ve tohumlu bitkilerde rastlanır. Sonuçta, sadece gametlerin üretiminden ve dışarı atılmasından sorumlu olan erkek üreme organlarına karşılık, dişi üreme organları, koruma, beslenme, döllenmiş yumurtanın gelişmesini sağlama ve doğum sonrası bakım (kuluçka, emzirme, vb.) gibi işlevleri de üstlenir. Bu işlevlerinden dolayı dişi üreme organlarının gerek erdişi bireylerde gerek ikievcikli bitkilerde ikieşeyli hayvanlarda önemli bir yeri vardır. Ayrı eşeyli hayvanlardan birine "erkek" diğerine "dişi" denir. Üremeyle ilgili olmayan ikincil eşeysel karakterler dişiye, erkekten farklı bir görünüm kazandırır: tavuskuşunun erkeğinde bulunan gösterişli kuyruk tüyleri dişilerde yoktur; bazı balıklarla örümceklerde dişiler daha iridir.

DİŞİ KALKANBALIĞI → ÇİVİSİZ KALKANBALIĞI'nın eşanlamlısı.

Dişi kurt (*Capitolium* –'u), genellikle İ.Ö. 500 yıllarına ait bir etrüsk yapıtı olarak kabul edilen heykel. Bir Khalkidike yapıtı olduğu ileri sürüldü; Jérôme Carcopino onda bir yunan etkisi gördü. Heykel, tek başlarına bırakılan Remus ile Romulus'un bir dişi kurt tarafından emzirilmiş olduklarıı efsanesini canlandırır.

DİŞİCİK → DİŞİORGAN.

DİŞİÇİNDEDİŞ a. Dişç. cerr. Özellikle orta ve yarı kesici dişlerle üst köpekdişlerinde bir dişin odacığı içinde dişe benzer bir oluşumun bulunmasıyla belirgin çok seyrek görülen anomali. (Lat. *dens-in -dente.*) [İç dişin dokularının konumu, esas dişin doku düzeninin tersidir, yani onda mine ya da seman dentinin içinde bulunur.]

DİŞİKALIP a. Mak. san. Kesme (çapak alma vb.), plastik biçim değiştirme (dövme, sıcak dövme kalıplama, ekstrüzyon) ya da sinterleme ve sıkıştırmayla bir ürünü biçimlendirmeye yarayan ve az çok karmaşık bir boşluk taşıyan metal parça. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Parac. Istampalama yöntemiyle madalya yapımında kullanılan içi oyuk aygıt. (Bu tür dişikalıplar çeşitli biçimde elde edilir: bir çelik blokun doğrudan kazılması ile; kenarları küçültülecek oyuk bir maketin mekanik indirgemesi ile; zımba denen kabartma bir model aracılığıyla soğuk saplama ile. Dişikalıplar madalyaların basımında kullanılmadan önce sertleştirilme [su verme] işlemi uygulanır.)
—ANSİKL. Mak. san. Soğuk biçimlendirme dişikalıpları yüksek gerilme etkisi altındadır; kullanım sürelerine göre çok yüksek alaşımlı (örneğin % 12 krom) çelikten, hız çeliğinden ya da tungsten karbürden yapılır. Sıcak dövmede kullanılan dişikalıplar, ek olarak sıcaklık dalgalanmalarıyla karşılaşır, bunlar genellikle % 5 kromlu çelikten üretilir. Sıcak dövme kalıplamada kullanılan kalıplar genellikle, düz ya da eğik bir ayrım yüzeyiyle birbirinden ayrılan iki dişikalıptan oluşur; bu dişikalıpların planları, parçanın biçimi, soğuma sırasında büzülmesi, gazların boşaltılması ve parçanın çevresinde çapak oluşturan malzeme fazlası göz önüne alınarak hazırlanır. Çapağın ezilmesi, dövme yüzleri derin olan dişikalıpların tam olarak dolmasını sağlar; çapak, dövme işleminden sonra keserek giderilir Dişikalıplar, yonga alarak işleme, kıvılcımlama, elektrokimya-

sal işleme ya da zımbayı bir blok içine daldırmaya dayanan sıcak baskı kalıplama yoluyla üretilir. Bu sonuncu yöntem yalnızca derinliği az olan yassı ve küçük kalıpların yapımında kullanılır.

DİŞİL a. Dilbil. İki türlü sınıflandırmada erile ya da üç türlü sınıflandırmada erile ve yansıza karşıt olan dilbilgisel cins. (Fransızcada dişil, nesneleri gösteren sözcüklerin [*maison* (ev), *table* (masa)] bir bölümünü ve kimi dişil canlı varlık adlarını gösterir: bu durumda doğal türe denk düşer ve erile bağlı olarak belirtidir [*marchande* (satıcı kadın), *chatte* (dişi kedi)].)

◆sıf. Dilbil. Dişil cinsten sözcükler ve bu sözcüklere ilişkin sıfat ve belirleyenler için kullanılır.

DİŞİLEŞTİRMEK ettirg. f. Biyol. Dişide görülen ikincil cinsel karakterlerin erkekte belirmesini sağlamak.

DİŞİLİK a. **1.** Dişi cinse özgü niteliklerin tümü; dişi cinsten olma durumu. **—2.** Erkeğe yüklenen psikolojik niteliklere karşıt olarak kadınsı sayılan psikolojik özellikler bütünü: *Dişilikten yoksun.*

DİŞİLLEŞTİRMEK g. f. Dilbil. Kimi dillerde bir ada dişil cins vermek.

DİŞİLLİK a. Dilbil. Dişil olma durumu.

DİŞİNDİRİK a. *Yörs.* Tarım. **1.** İpe ilmik atılarak hayvanın ağzına yapılan gem. **—2.** Dizgin.

DİŞİORGAN a. Çiçekli bitkilerde yumurta hücresini yapan organ. (Eşanl. DİŞİCİK.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Dişiorgan kordonu,* tepeciklerden yumurtalığa giden damarların tümü.

—ANSİKL. Dişiorgan çiçeğin en iç halkasıdır; yumurtacıkları içeren bir ya da birçok meyveyapraktan oluşur. Meyveyapraklar birbirinden bağımsız olabilecekleri gibi, tersine az ya da çok birbirine kaynamış ya da birbirine bitişmiş çeşitli katlar da (yumurtalık, dişicik borusu, tepecik) içerebilir. Dişiorgan, dış halkalara göre hiçbir bitişiklik göstermeden bağımsız kalabilir; o zaman onların üstünde demektir, *serbest* ya da *üst durumlu* diye nitelenir; buna karşılık, dişiorgan öteki kısımlarla (erkekorganlar, taç ve çanak yapraklar) kısmen bitişik olabilir ve bu organlar dişiorganın tepesinde serbest kalabilir, o zaman dişiorgan *yapışık* ya da *alt durumlu* diye nitelenir. Açıktohumlularda dişiorgan açık ve yumurtacıklar çıplaktır.

DİŞİORGANLI sıf. Dişiorganı olup da erkekorganları olmayan çiçeğe denir. (Dişiorganlı çiçek dişidir. Dişiorganlı terimi ancak bitki erkek ve dişi çiçekleri ya da bunlardan yalnız bir cinsi taşıdığı zaman kullanılır.)

DİŞLEK sıf. Çene kemiği ve dişleri dışarıya doğru çıkık olan kimse için kullanılır: *Dişlek bir çocuk.*

—Zootekn. Üstçene kesici diş ya da diş yastığı alt kesicidişlerin önünde yer alan dörtayaklı için denir. || Ön dişleri uzunca ve alt dişlerine oranla öne fazla çıkmış at için söylenir. || *Alttan dişlek,* çeneleri kapandığında üstçenedeki kesicidişleri ya da dişsiz dişeti kemeri altçenedeki kesicidişlerin arkasına inen dörtayaklı hayvan için kullanılır.

DİŞLEME a. Dişlemek eylemi.

—Mim. Tekrarı bir bezeme motifi oluşturan diş biçiminde oyma. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Mim. Gotik sanatta yaygın olarak kullanılan dişlemeler, çevrelerindeki yapım çizgisine (gülçede eğri, açıt tepeliğinde düz) teğet çember yayları dizisinin ikişer ikişer karşılaşmasıyla oluşur. Bu çember yayları basit içbükey dilimler çizebileceği gibi, kendileri de dişlemeli (özellikle üçdilimli) olabilirler.

DİŞLEMEK g. f. *Bir şeyi dişlemek,* ona dişlerini geçirmek, bir parçasını ısırıp koparmak, onu birçok kez ısırmak: *Elmayı dişlemek. Bağırmamak için mendilini, dudaklarını dişlemek. Kalemin ucunu dişlemek.*

—Avc. Köpeklerden söz ederken, av hayvanını yere yıktıktan sonra ısırmak.

—Değirmenc. Değirmentaşı üzerinde, buğdayı kırıp öğütmeye yarayan sivrice çıkıntılar oluşturmak. (İnce uçlu bir keski yardımıyla yapılan dişleme işlemi sırasında dişlerin aynı hizada bulunmasına özellikle dikkat edilir. El becerisi isteyen bir iştir.)

◆**dişlenmek** edilg. f. Dişlemek eylemine konu olmak: *Bu elmalar dişlenmiş.*

DİŞLENMEK gçz. f. **1.** Taneli bitkiler sözkonusuysa, taneleri irileşip diş bağlamak: *Mısır koçanları dişlendi.* **—2.** Bir kimse sözkonusuysa, güçlenmek, dediğini yaptırır duruma getirmek: *Zengin olduktan sonra çok dişlendi.*

DİŞLETMEK gçz. f. Bir şeye diş açtırmak, onu dişli duruma getirmek.

DİŞLENMEK → DİŞLEMEK.

DİŞLİ sıf. **1.** Dişi olan. **—2.** Güçlü, sözünü geçiren, istediğini yaptıran kimse için kullanılır: *Dişli dostları olmak. Bu işi yaptırmak için dişli birini bulmak gerekir.* **—3.** *Dişli tırnaklı,* tuttuğunu koparan, sözünü geçiren.

—Anat. Bazı organlar sözkonusu olduğunda, çevresi girintili çıkıntılı olmak. || *Dişi bağ,* omurilik boyunca, onun yan yüzü ile sertzarın iç yüzü arasında gerili duran incezar kökenli ipliksi lam. (Dış kenarı fistolu görünüşte olduğu için bu adla anılır.) || *Dişli kaslar,* göğüsteki üç çift kasa verilen ad. (*Büyük dişli kas,* ilk on kaburga kemiğinden çıkıp göğüs çevresini dolanarak kürek kemiğinin içyan kenarına uzanır, koltukaltı çukurunun iç kenarını meydana getirir. *Arka küçük dişli kaslar,* [biri *üst,* öbürü *alt* olmak üzere iki tane] göğsün arka yüzünde bulunan küçük kaslardır.)

—Binc. *Dişli mahmuz,* ucunda, yıldız biçiminde, hareketli bir parça bulunan mahmuz.

—Heykc. ve Taş oym. sant. *Dişli kalem,* taş oymacının ve heykelcinin kullandığı ve üzerinde dişler olan çeşitli kalemlerin genel adı.

—İnş. *Dişli limon kirişi* ya da *ingiliz limon kirişi,* tırabzan tarafında bulunan kademeleri üzerine basamakların ucu oturan limon kirişi. (Basamakları bu biçimde taşınan bir merdivene *kremayerli* merdiven denir.) || *Dişli mala,* yassı bölümüne bir sap takılan, bir yüzü dişli iki keskin ağızdan oluşan ve alçıyı kesmede kullanılan bir tür mala. || *Dişli yonu,* gelişigüzel küçük çizgilerle kaplı bir yüzeyi olan kesme taşın görünümü. (Dişli yonu, yüzey üzerine çoklu tarağın sürtülmesiyle elde edilir.)

—Mak. san. *Dişli kavrama,* uygun diş düzenleriyle küçük eş dişlileri ya da dişli çarkları devindirme.

—Marangl. *Düz dişli birleştirme,* özellikle eğri parçaları (örneğin yuvarlak masalardaki kemerler) birleştirmede kullanılan çok kavelalı birleştirme.

—Nöroanat. *Dişli çekirdek,* beyincikte akmaddenin derinliklerinde orta çizginin iki yanında bulunan bozmadde (Bk. *ansikl.* böl.)

—Seram. *Dişli kalem,* fayansların birleşme yerinde oluşan çapağı temizlemeye yarayan kesici ve dişli alet.

—Taş oym. sant. *Dişli çekiç,* geniş taş yüzeylerini pürüzlemede kullanılan saplı çekiç biçiminde taşçı aleti. (İnce, orta ve büyük olmak üzere üç tür diş aralığı vardır.) || *Dişli kalem,* ağzı dişli taşçı kalemi. (Ağzının genişliği ve diş aralıklarına göre çöp dişli, dar dişli, geniş kaba dişli gibi türleri vardır. Bir sapa takılarak iki taraflı kullanılanına "tarak" denir.)

—Taşoc. *Dişli mermer,* kütlesi tanecikli mermer.

◆ a. Dişleri olan çark: *Bisikletin dişlisi bozulmuş.*

—İşlem. *Dişli yontma,* kesici bir takımın ya da bir dişlinin dişlerini işleme. || *Dişli yontma tezgâhı,* dişlilere diş açmada kullanılan takım tezgâhı. || *Dişli yontmak,* bir dişlinin ya da bir bıçağın (freze, rayba vb.) dişlerini oluşturmak.

—Mak. san. *Dişli takımı,* bağlandıkları iki milden birinin dönme devinimini, değişmez bir hız oranıyla diğerine aktaran iki dişli parçanın oluşturduğu bütün. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Aks dişlisi,* disferansiyel mekanizmada, kumanda edilecek millerin her birine doğrudan monte edilen küçük eş dişli. || *Ara dişli,* bir mekanizmanın birbirinden uzak iki bölümü arasında devinim iletmeye yarayan küçük eş dişli. || *Ayna dişli,* bir ya da birçok küçük eş dişlinin kavrama yapmasını sağlayan bir iç diş düzeniyle donatılmış halka biçiminde çark.

—Bir diferansiyele takılan ve küçük eş dişlinin kavrama yapmasını sağlayan konik diş düzenli çark. || *Diferansiyel dişli takımı,* DİFERANSİYEL'in eşanlamlısı. || *Fener dişli,* dişli takımlarında eskiden kullanılan, birbirine koşut, çembersel ve genellikle ahşap iki aynadan oluşan küçük dişli. (İki ayna, yuvarlak çubuklarla birbirine bağlanmıştır ve çark dişleri bu çubukları kavrar.) || *Fener dişli takımı,* dik miller için eskiden kullanılan dişli takımı. || *Güneş dişlisi,* bir episikloit dişli takımında planet dişlilerin çevrelediği küçük eş dişli. || *Küçük eş dişli,* silindirsel ya da konik dişli takımının en küçük dişli çarkı. (En büyüğü çark adını alır.)

—Mim. Dişlerden oluşan bezeme motifi.

—Oto. *Grup dişlisi,* vites kutusunda, çeşitli vites oranlarını karşılayan düzenlerin seçimini sağlayan dişli takımı.

—ANSİKL. Mak. san. *İlke.* Doğrularından biri boyunca birbirine dokunan iki dönel silindir düşünelim. Biri döndüğünde, devinime karşı koyan direngen kuvvetin iki silindir arasındaki kayma sürtünmesinden küçük olması koşuluyla öbürü de döner (ikinci silindir birincinin dışındaysa ters yönde, içindeyse aynı yönde.) Kayma yoksa, çevre hızları eşittir; silindirlerin açısal hızlarının oranı da, yarıçapları oranının tersine eşit olur. Kaymayı önlemek için birbirine değen yüzeylere dişler açılır; bir silindirin dişleri diğerinin diş aralığına girer. Bu durumda silindirlerin dönme hızı diş sayılarıyla ters orantılıdır. Birbiri üzerinde kaymadan yuvarlanan ilk silindirsel yüzeyler saymaca bir nitelik kazanır ve *yuvarlanma yüzeyi* adını alır; dik kesitlerine de *yuvarlanma dairesi* denir. Küçük eş dişli, dişli takımının en az sayıda diş içeren öğesidir; diğeri, bir dış dişli takımı sözkonusu olursa *çark,* yuvarlanma yüzeylerinden biri düzlemse *kremayer* adını alır; bu öğeye, bir iç dişli takımında ya da yüksek hız düşürme oranlı konik dişli takımında *ayna dişli* denir. Dişlerin tepesi ve diş aralıklarının dibi, *diş üstü* ve *diş dibi* dairelerini oluşturur; profilin bu daireler ve yuvarlanma dairesi arasında kalan bölümlerine karşılıklı olarak *diş yüzü* ve *diş böğrü* adı verilir. İki komşu dişin yuvarlanma dairesi üstünde ölçülen benzer profilleri arasındaki uzaklık dişlinin *adımı*'dır; adımın π sayısına bölümü, göz önüne alınan dişli takımının ayırtedici verisi olan *modül*'ü tanımlar. (Metrik olmayan dişli takımları için yuvarlanma dairesinin parmak uzunluğu başına diş sayısına eşit bir sayı olarak tanımlanan *diametral pitch* [modülün tersi] kullanılır).

Birbirini kavrayan dişlerin sürekli olarak teğet olması gerekir; bu koşul episikloit ya da daire açanı biçiminde bir çizimle sağlanır. *Episikloit dişli takımı*'nda bir dişin profili diş yüzeyinde episikloit yaydan, böğürde ise hiposikloit yaydan oluşur. Çok daha kolay gerçekleştirilen *açan profil,* açanları dişin profillerini veren bir *temel daire* ile elde edilir; bir dişli takımının temel dairesine çizilen teğet *kavrama eğrisi*'ni oluşturur; bu eğri ile yuvarlanma dairelerinin ortak teğeti arasındaki açıya *kavrama açısı* denir ve dişli takımının ayırtedici özelliğini belirtir. (Bu açının standart değeri, normal bir dişli takımında 20° dir.)

ara dişli

konik

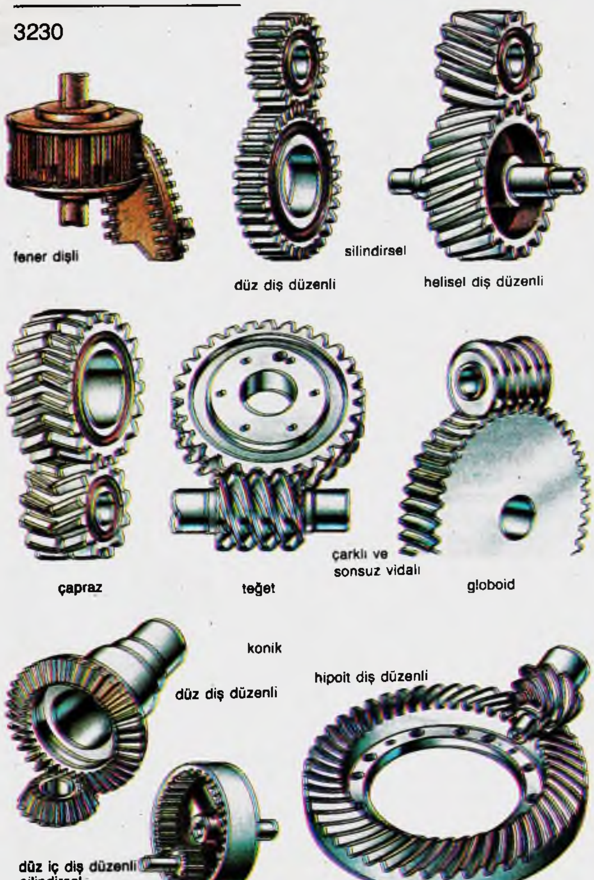

çift zincir için

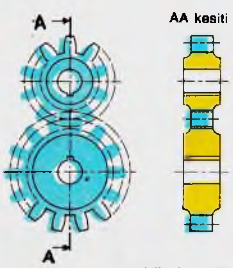
dişli takımlarının çeşitli küçük eş dişlileri

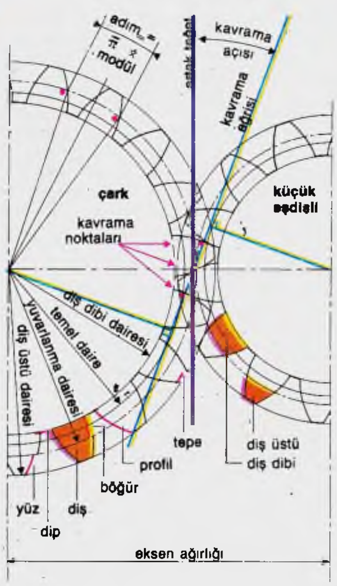
bir konverteri devindirmede yararlanılan dişli takımı çarkı (7 m çapında) [Fos-sur-Mer'de demir-çelik sanayi kompleksi]

değişik dişli takımları

bir dişli takımının grafik gösterimi

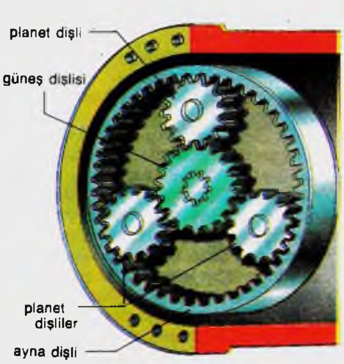

daire açan profilli dişli takımı

Bununla birlikte diş sayısı belli bir çarkta diş profillerinin teğet olması için küçük eş dişlideki diş sayısının belli bir minimuma inmesi gerekir; aksi takdirde *diş dibi boşalması* görülür ve *diş düzeni düzeltmesi* yapmak gerekir. Bu düzeltme, küçük eş dişli ve çark düzeltmeleri farklıysa radyal bir ötelemeyle eksen aralığı değiştirilerek, değilse değiştirmeden gerçekleştirilir.

• *Türleri.* Dişli takımları eksenlerinin düzenlenişi ve diş düzenlerinin biçimlerine göre çeşitli türlere ayrılabilir. *Düz diş düzenli silindirsel dişli takımları*'nda yuvarlanma yüzeyleri, koşut eksenli herhangi iki silindirden ya da bir silindir ve düzlemden oluşur. *Helisel diş düzenli silindirsel dişli takımları*'nda yuvarlanma yüzeylerini, herhangi eksenli iki dönel silindir ya da bir dönel silindir ve silindirin eksenine koşut bir düzlem şeridi sağlar; iki eksenin oluşturduğu açı helislerden her birinin kendi eksenlerine göre eğim açılarının toplamına eşittir. Bir kuvvetin aktarılması sırasında helisel diş düzeni eksenel bir itme kuvveti doğurur; bu kuvvet, eşdeğer ama helisleri ters yönlü iki dişli takımı, bir başka deyişle *çapraz dişli takımı* kullanılarak etkisiz hale getirilebilir. *Çarklı* ve *sonsuz vidalı dişli takımları* dik eksenlidir; bunlarda küçük eş dişlinin yerini, çarkı noktasal değmeyle kavrayan bir vida alır; çark, simitsel ve vida ile eşlenikse, yani dişleri aynı biçimde bir çakıyla açılmışsa dişli takımı ***teğet vidalı***'dır; çark ve vida simitsel olduğunda da *globoid vidalı* ve *çarklı* bir takım sözkonusudur. Vidalı dişli takımları genellikle tersinmezdir. *Düz diş düzenli konik dişli takımları*'nda yuvarlanma yüzeyi, tepeleri aynı iki dönel koniden ya da bir dönel koniden ve bir düzlemden oluşur. *Hipoit diş düzenli konik dişli takımları*'nın, eksenlerini saptırma yoluyla konik dişli takımlarından daha az yer tutması sağlanır (bu nedenle arkadan çekişli taşıtların köprülerinde aktarma milinin alçalmasını sağlamak için yaygın olarak kullanılırlar). Helisel ya da hipoit diş düzenli dişli takımları, dik diş düzenli dişli takımlarına göre daha düzenli ve sessiz çalışır; bu düzenlerde dişli çifti bir hamlede değil, yavaş yavaş kavramaya girer.

• *Üretim.* Büyük modüllü dişli takımları, yüksek hız gerektirmeyen kullanımlar için bazı hallerde (tarım makineleri, kaldırma aygıtları vb.) döküm ya da sıcak dövme kalıplamadan çıktığı gibi işlenmeden kullanılabilir; küçük boyutlu dişli takımları basınç altında kalıplamayla ya da sinterlemeyle elde edilir. Bütün öteki hallerde ve özellikle yüksek bir duyarlık gerektiğinde dişler ya bir modül freze bıçağıyla frezeleme ya da özel makinelerde yuvarlama

güneş dişlisi (bir traktörün ön köprüsü üzerinde)

yöntemiyle açılır. Bir kremayer takımı ya da küçük eş dişli takımıyla dik planyada ardışık biçimde dişler açılabildiği gibi bir azdırma vida, azdırma freze ya da kesik koni biçiminde helisel bir frezeyle de işlem uygulanabilir. Yontulan dişler, daha sonra her geçişte yalnız bir böğürleri olmak üzere biçim taşıyla ya da kremayer profilli tabak biçiminde bir taşlama taşıyla taşlamadan ya da traşlamadan geçirilerek düzeltilir.

• *Gösteriliş.* Önden ve profilden görünüşte bir dişli takımının yuvarlanma yüzeyi ince ve noktalı kesik çizgiyle, dış yüzeyi de kalın ve sürekli bir çizgiyle gösterilir; diş dibi yüzeyi ise eksenden geçen bir kesitte taramaları kesen kalın ve sürekli bir çizgiyle verilir.

—Nöroanat. Dişli çekirdek genişçe kıvrımlıdır ve göbeği orta çizgiye açılır. Purkinje hücrelerinin aksonlarını alan çok kutuplu büyük hücrelerden oluşur. Dişli çekirdekten beyincik üst sapından geçen sinir lifleri çıkar, bunlar orta çizgiyi geçerek talamusa ulaşır, oradan da kortekse doğru yönelir.

DİŞLİ, Afyonkarahisar'ın Bolvadin ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 5 686 nüf. (1990). Belediye.

DİŞLİ KEDİBALIĞI a. Zool. Sıcak ve ılık denizlerde, 3-1 000 m derinlikler arasındaki diplerde ve dibe yakın kesimlerde yaşayan yırtıcı kemiklibalık. (Etçildir. Etinden balıkunu ve gübre yapılır. Özel olarak kurutulan derisinden mobilya sanayisinde zımpara olarak yararlanılır. Bil. a. *Scyliorhinus canicula;* kedibalığıgiller familyası; boyu 150 cm'ye kadar.)

DİŞLİ KUYRUKLU ÇEKİRGE a. Dağlardaki çayırlarda yaygın, iri (30-35 mm) çekirge. (Kısa ve kemerli bir yumurtlama borusu vardır. Çayırlara büyük zarar verebilir. Bil. a. *Orphania denticauda* ve *O. scutata; Phaneropteridae* familyası.)

DİŞLİ TİRSİ a. Zool. Sıcak ve ılık denizlerin orta sularında yaşayan, Kuzey ve Batı Karadeniz bölgesi sularında oldukça yaygın kemiklibalık. (Bil. a. *Alosa finta;* sardalyagiller familyası.)

—ANSİKL. Kış mevsimini dağınık olarak geçiren dişli tirsiler, ilkbaharda sürüler oluşturarak üremek için tatlısulu kesimlere ve kıyılara göç ederler.Etçil beslenirler. Sırtları genellikle yeşil-mavi, grimsi ya da siyaha yakın koyu renkli, yanları ve karın kesimleri gümüşi beyazdır. Karasularımızda boyu en çok 40 cm'ye ulaşabilir.

DİŞLİBALİNALAR a. Balinaçubuklu balinaların tersine, ağzında balinaçubuğu yerine diş bulunan balinaları içeren alttakım. (Bil. a. *Odontoceta.*)

—ANSİKL. Dişlibalinaların başı normal büyüklüktedir; hava deliği tektir; dişleri genellikle çok sayıda ve koni biçimindedir (üstelik hepsi de birbirine benzer); dişlibalinalar avcı hayvanlardır; balıkları, kalamarları, fokları, deniz kuşlarını ya da başka balinagilleri, özellikle çubuklubalinaları yiyerek beslenirler; dişlibalinaların devi sayılan kaşalot hesaba katılmazsa, alttakımda bulunan türlerin boyu 15 m'yi geçmez ve çoğu 2-3 m dolayındadır; alttakıma giren türler arasında beyaz balina, narval, domuzbalıkları, yunuslar, *Tursiops truncatus, Globicephala mellaena,*katil balina ve gagalı balinalar sayılabilir. Dişlibalinaların birçok türü tatlısularda yaşar.

DİŞLİDİL a. Yumş. bil. Bazı yumuşakçalarda dilin üstünü kaplayan ve üzerinde enlemesine diziler halinde pek çok diş bulunan zar. (Arkada, dişlidil bir kılıf içinde devam eder [dişlidil cebi], kılıfın dibinde, aşınan dişlerin yerini alacak dişler oluşur. Dişlidil bir rende gibi hareket ederek yiyecekleri çok küçük parçalara ayırır. Dişlidil ikiçenetli yumuşakçalarla dörtsolungaçlı kafadanbacaklı yumuşakçalarda (notiloidler) bulunmaz.) [Eşanl. RADULA.]

◆ sıf. Dişlidile ilişkin.

DİŞLİK a. Yörs. **1.** Atlarda dizgin yerine takılan ip. **—2.** Çoban köpeğinin boynuna takılan dişli tasma.

—Spor. Boksta, ağzın içine yerleştirilen ve dişleri koruyan aygıt. (Dişlik kullanımı zorunlu değildir.)

DİŞLİKELEBEKGİLLER a. Tırtılı ağaçlarda yaşayan, oldukça iri kelebekleri içeren familya. (Bil. a. *Notodontidae.*)

DİŞLİKÖK a. Ilıman bölgelerde yetişen ve yaban teresine çok benzeyen bitki. (Köksapının pullu olmasıyla yaban teresinden ayrılır. Genellikle kayın ormanlarının altında yetişir. Kökü peklik vericidir. Bil. a. *Cardamine* [*Dentaria*] *bulbifera;* turpgiller familyası.)

DİŞLİSAZANCIK a. Zool. Kızıldeniz'in açılmasından sonra Kızıldeniz'den Akdeniz'e giren ve Akdeniz kıyılarımıza yayılan, küçük etçil, kemiklibalık. (Yosunlu, bol bitkili, sakin, sığ acısuları, tatlısuları, limanları, kanalları, denizkulaklarını yeğler. Bil. a. *Aphanius dispar;* dişlisazangiller famil-

yası; boyu 8 cm'yi bulur.)

DİŞLİSAZANCIKGİLLER a. Sıcak ya da ılıman ülkelerdeki tatlı ya da acı sularda yaşayan kemiklibalıklar familyası. (Bil. a. *Cyprinodontidae*.)
—ANSİKL. Dişlisazancıkgiller sazangillere benzer, ama üstçeneleri dişlidir. Boyları 15 cm'yi pek aşmaz ve yumurtlayarak çoğalırlar. Sivrisinek larvalarıyla beslendikleri için genellikle bu sineklerin bol bulunduğu bölgelere götürülüp çoğaltılırlar. Türkiye'de familyanın 2 türü vardır: dişlisazancık ya da dalababalığı (*Aphanius fasciatus;* boyu 7 cm'ye kadar) ve dişlisazancık (*A. dispar;* boyu 8 cm'ye kadar). Dişlisazancıkgiller özellikle Afrika'da, Güney Amerika'da pek çoktur. Çoğunluğu ancak 2-3 yıl yaşar, hatta bazı türleri bir yıl bile yaşamaz. Türkiye sularındaki türlerin ömrüyse 5-6 yıl kadardır.

DİŞLİSAZANCIKLAR a. (Tatlısularda ve acısularda yaşayan, ağzı küçük ve ileriye uzanabilen, pulları ktenoit, karın ve anus yüzgeçleri yumuşak ışınlı, kemiklibalıklar takımı (Bil. a. *Cyprinodontiformes*.)
—ANSİKL. Takımda yumurtlayarak çoğalan dişlisazancıkgillerin yanı sıra 5 tane de doğurarak çoğalan familya bulunur. Erkeklerde, iç döllenmeyi sağlamak için, anus yüzgecinin ön bölümünün değişimiyle oluşmuş bir gonopod vardır. Dişiler etene aracılığı olmadan yumurtalarını kuluçkalar ve genellikle çokdölütlülük gösterir: spermatozoitler dişinin yumurta kanalında yaşar ve daha önceki gebelikler daha sonra ermemiş olsa bile, orada ovositleri dölleyebilir. Takımdan bazı örnekler: Orta Amerika'da yaşayan *Goodeidae* familyası, tropikal Amerika'da yaşayan lebistesgiller familyası (*Gambusia* gibi bazı cinsleri Avrupa'ya getirilerek kıyı göllerinde üretilmiştir; Guppy, *Xiphophorus maculatus*, kılıçkuyruk ve *Mollienesia* gibi bazı cinsleri de akvaryumlarda beslenir) ve *Anablepidae* familyası (tropikal Amerika'da yaşayan bu balıklar gözlerinin yapısıyla ünlüdür: bunların gözleri suyun hem üstünü, hem altını gözleyebilecek yapıdadır).

DİŞLİSİZ sıf. Teknol. Motor indüvilerinin doğrudan doğruya dingiller üzerine monte edildiği elektrikli lokomotifler ve tramvaylar için kullanılır.

DİŞOTU a. **1.** Yakındoğu ülkelerinde ve Türkiye'de yetişen, 40-100 cm yüksekliktte, parçalı yapraklı, beyaz çiçekli biryıllık otsu bitki. (Bil. a. *Ammi visnaga;* maydanozgiller familyası.) **—2.** *Yalancı dişotu,* Yakındoğu'da ve Anadolu'da yaygın, 25 -100 cm yükseklikte, beyaz çiçekli biryıllık otsu bitki. (Bil. a. *Ammi majus;* maydanozgiller familyası.)
—ANSİKL. Meyve sapları kürdan olarak kullanıldığından bitkiye bu ad verilmiştir. Dişotunun kurutulmuş olgun meyvelerinin halk hekimliğinde kullanımı çok eskilere dayanır. Bileşiminde sabit yağ, rezin ve kroman türevleri (visnagin, kellin, vb.) bulunan tohumlarının idrar artırıcı, öksürük kesici, gaz söktürücü, taş ve kurt düşürücü etkileri vardır. İnfusyon ya da dekoksiyon (% 5-10) halinde günde 2-3 bardak içilir. Dişhilali, hıltan, kılır, köşni, kürdanotu, mısıranasonu adlarıyla da bilinir. Yalancı dişotu, meyve verdiğinde çiçek saplarının kalınlaşmaması ve demet halinde bir araya gelmemesiyle A. visnaga türünden ayrılır. Tohumları sabit yağ, acı madde, rezin ve furokumarin türevleri (%1) içerir. Eski Mısırlılar döneminden beri gaz söktürücü ve iştah açıcı olarak kullanılır. İnfusyon (% 5) halinde günde 2-3 bardak içilir. Furokumarin türevlerinin bazı deri hastalıklarına karşı etkili olduğu saptanmıştır. Yalancı dişotundan elde edilen özüt, deriye sürüldüğünde, melanin oluşumuna yol açarak, deriyi kararttığından vitiligoya karşı kullanılır, ancak çok dikkatli kullanılması gerekir, çünkü ilaç sürülen deri biraz güneş görse kaynar su yanığı gibi su toplayıp kabarır.

DİŞOTUGİLLER a. Bot. KURŞUNOTUGİLLER'in eski eşanlamlısı.

DİŞÖZÜ a. Anat. Dişin içindeki boşluğu dolduran bağdokusu.

DİŞSEL sıf. Dilbil. → DİŞSİL.

DİŞSİL sıf. Sesbilg. Eklemlenmesi peltek dişsiller, dişsil dudaksıllar ve dilucu ünsüzleri gibi, üst kesicilerin etken olmasıyla gerçekleşen ünsüzlere verilen ad.

◆ a. Dişsil ünsüz.

DİŞSİL-DİŞYUVASIL sıf. Sesbilg. Hem üst kesicilerin, hem dişyuvalarının eklemlemeye katılmalarıyla oluşan ünsüzlere verilen ad. (Örneğin türkçede [t] ve [d] ünsüzleri.)

◆ a. Dişsil-dişyuvasıl ünsüz.

DİŞSİL-DUDAKSIL sıf. Sesbilg. Eklemlenmesi alt dudağın üst kesicilere yaklaşması ya da dokunmasıyla gerçekleşen ünsüz. (Örnek, türkçede [f] ile [v].)

◆ a. Dişdudaksıl ünsüz.

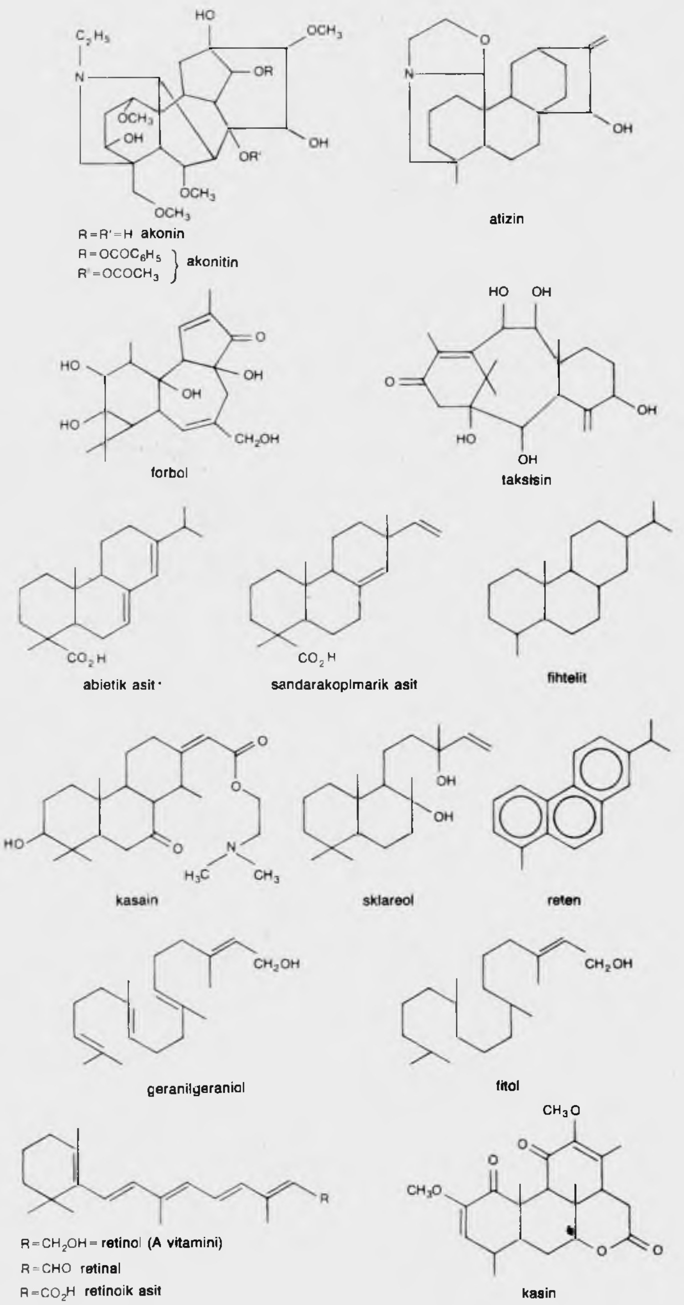
DİŞSİLEŞME a. Sesbilg. Dişsil olmayan, ancak dişsil gibi gerçekleşme eğilimi gösteren bir ünsüzün eklemlenme yerinin değişmesi. (Dişsilleşme, alta konulan [⊓] imiyle belirtilir.)

DİŞSİLEŞTİRMEK ettirg. f. Sesbilg. Dişsil olmayan bir ünsüzü dişsil gibi gerçekleştirmek.

DİŞSİZ sıf. **1.** Dişi olmayan. **—2.** Dişlerinin tümü ya da büyük bir bölümü dökülmüş olan: *Dişsiz bir ihtiyar.*

DİŞSİZBALİNALAR a. Dişlibalinaların tersine, balinaçubuklarıyla donanan balinaları içeren alttakım. (Dişsizbalinaların, bedenlerine oranla çok iri bir kafaları, çift solukdelikleri vardır; mikrofajdırlar, daha çok krill'lerle beslenirler; gerçekbalinagiller, bozbalinagiller, falyanosbalığı vb. bu alttakıma girer. Bil. a. *Mysticeti.*)

DİŞSİZLER a. Eskiden eteneli memelilerin, ağzında diş bulunmayan ya da bulunsa da dişe benzetilemeyen üç takımına verilen ad. (Bu üç takım damarlıdişli-

DİTERPENLER TABLOSU

ler [yerdomuzu], *Xenarthra* (tembelhayvan, karıncayiyen ve tatu) ve pulluhayvanlar (pangolin) takımlarıdır ve bunların birbirleriyle doğrudan hiçbir yakınlıkları yoktur.) [Bil. a. *edentata*.]

DİŞSİZLİK a. Diş yokluğu.

DİŞTACI → KURON.

DİŞTİR a. *Yörs.* Doğurmamış keçi.

Dİ TARSİA (Galeazzo), italyan yazar (Napoli 1520'ye doğr. - Cosenza 1553). *Canzoniere* adlı yapıtı (1617'de yayımlandı) bazen siyasal şiire, bazen Petrarca tarzında aşk şiirine yaklaşır.

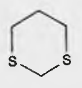
Dİ TEANA (Francesco MARİNO, **Marino** — denir), italyan kökenli arjantinli heykelci (Teana, Potenza eyaleti, 1920). 1936'da Arjantin'e göç etti. 1954'te Fransa'ya yerleşti. Alçı ve taş çalışmalarını bırakarak çelikten anıtsal heykeller yaptı. Bu heykellerin soyut, sert ve güçlü dili alana ve ışığa açılan şekillerin hizmetindedir. Di Teana bu düşünceyle, araştırmalarını geleceğin kentleşmesi üzerine yoğunlaştırdı ve heykellerini mimari alana bağlı olarak tasarladı.

DİTERM sıf. (fr. *ditherme*). Termodin. ÇİFTKAYNAKLI'nın eşanlamlısı.

DİTERPEN a. (fr. *diterpène*). Org. kim. İzoprenden türeyen ve formülü $C_{20}H_{32}$ olan hidrokarbonların genel adı. — Hidratlama, yükseltgeme, indirgeme, halkalaşma vb. tepkimelerle bu hidrokarbonlardan elde edilen bileşiklerin genel adı.

Bk. resim sayfa 3231

—ANSİKL. Diterpenler, bitkiler ve hayvanlar aleminde bulunan doğal bileşiklerin önemli bir sınıfını oluşturur. Bunların tümü, bu grubun biyosentezi sırasında oluşan ilk diterpenik bileşiğin, yani geranilgeraniolün pirofosforik esterinin dönüştürülmesinden oluşur. Bu bileşiklerden kimilerinin sanayisel (abietik asit) ya da biyolojik (A vitamini) olarak büyük bir önemi vardır.

ditiyan -1,3

DITHMARSCHEN, Almanya'da bölge. Schleswig-Holstein'ın batı kıyısında, Elbe halicinin K.'inde, tarım ve hayvancılık polderleri. Başlıca kenti *Heide*.

DİTHYRAMBOS a. Esk. Yun. Dionysos'a adanan ilahi. Bir koryphaios'un yönetiminde, satyros kılığına girmiş korocular tarafından dans edilerek söylenirdi. (Daha İ.Ö. VII. yy.'dan başlayarak dithyrambos'un içeriği değişti, yalnız Dionysos inancına bağlı kalmaktan çıktı [çeşitli kahramanların yüceltilmesi] ve biçiminde de birtakım değişiklikler oldu ve şiirsel nitelik kazandı [ritim daha hızlandı, senkoplar daha arttı]; bu biçim yunan trajedisini doğurdu.)

ditiyolan

DİTİAZANİN a. (fr. *dithiazanine*). Eczc. *Ditiazanin iyodür,* siyaninler grubundan boyarmadde. Kurt düşürücü olarak, incebağırsakta yaşayan yuvarlak solucanlara (oksiyür, askaris, kırbaç kurdu, kancalı kurt, sirke kurdu) karşı kullanılır.

DİTİYAN a. (fr. *dithianne*). Org. kim. Formülü $C_4H_8S_2$ olan ayrıkhalka. (1,3 izomeri, birornatmalı türevleri gibi organik bireşimde kullanılır.)

DİTİYOKARBAMİK sıf. (fr. *dithiocarbamique*). Org. kim. *Ditiyokarbamik asit,* formülü HS—CS—NH_2 olan kararsız asit; bu asidin disülfiram, merkaptobenzotiyazol gibi kimi türevleri önemlidir; bu türevlerden elde edilen çeşitli tuzlar, mantar hastalıklarına karşı kullanılır.

DİTİYOKARBOKSİLİK sıf. (fr. *dithiocarboxylique*). Org. kim. *Ditiyokarboksilik asit,* formülü R—CS—SH olan asitlerin genel adı.

DİTİYOKARBONİK sıf. (fr *dithiocarbonique*). Org. kim. *Ditiyokarbonik asit,* formülleri HO—CS—SH ile HS—CO—SH olan ve iki tautomer biçiminde bulunabilen kararsız asit. (Her iki biçimin hem esterleri, hem de tuzları bilinmektedir; ancak HO—CS—SH biçiminin tuzları ile esterleri ya da ksantatlar, çok daha önemlidir.)

DİTİYOLAN a. (fr. *dithiolanne*). Org. kim. Formülü $C_3H_6S_2$ olan ayrıkhalkalı bileşik; formaldehitin halkalı bir tiyoasetalidir.

DİTİYONAT a. (fr. *dithionate*). Kim. Ditiyonik asidin tuzu. ‖ *Ditiyonat asidi,* DİTİYONİK* ASİT'in eşanlamlısı.

DİTİYONİK sıf. (fr. *dithionique*). Kim. *Ditiyonik asit,* tiyonik asit serisinden formülü $H_2S_2O_6$ olan asit. (Eşanl. DİTİYONAT ASİDİ, HİPOSÜLFÜRİK ASİT.)

DİTİYONİT a. (fr. *dithionite*). Kim. Ditiyonit asidin tuzu. (Ditiyonitler, boyamacılıkta kullanılan çok kuvvetli indirgenlerdir, ayrıca bir gaz karışımı içinden oksijeni özütlemesi nedeniyle çözümlemede yararlanılır.) [Eşanl. HİDROSÜLFİT.]

◆ sıf. *Ditiyonit asidi,* formülü $H_2S_2O_4$ olan ve tek başına elde edilemeyen asit.

DİTİZON a. (fr. *dithizone*). Org. kim. Tiyoürenin, formülü

$$C_6H_5{-}N{=}N{-}CS{-}NH{-}NH{-}C_6H_5$$

olan türevinin yaygın adı; kobalt, bakır, cıva ve kurşunun analitik ayracı olarak kullanılır.

DİTLEVSEN (Tove), danimarkalı kadın romancı (Kopenhag 1918 - *ay. y.* 1976). Çok yoksul bir işçi ailesinde geçirdiği sıkıntılı bir gençlik döneminin ardından yapıtlarının temel temasını daha o zamandan ortaya koyan bir şiir kitabıyla (*Åme de jeune fille* [fr. çev.], 1939) edebiyata başladı. Bu tema, toplumun, bireyin kendine özgü düşlem gücü üzerindeki baskısı ve bireyin ruhsal doğurganlığıdır. Başarılı bir romancı olan Ditlevsen (*On a nui à un enfant* [fr. çev.], 1941; *la Rue de l'enfance* [fr. çev.], 1943; *les Visages* [fr. çev.], 1968; *la Chambre de Guillaume* [fr. çev.], 1975); anı kitapları (*Poison* [fr. çev.], 1971) da yayımladı.

DİTME a. Tekst. Ditmek eylemi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Kâğ. san. Kâğıt üretiminde, paçavraları küçük parçalar halinde doğrama işlemi.

—ANSİKL. Tekst. Tekstil sanayisinde ditme, paçavraları yeniden kullanmak için hurda haline getirmeye dayanır; bu yöntemle elde edilen yüne, "yeniden elde edilmiş yün", "ditilmiş yün" ya da yalnızca "ditilmiş" denir. Kullanılmış giyim eşyalarının toplanmasından ve kesim atölyelerinden bol miktarda gelen yeni kumaş döküntülerinden elde edilen paçavralar bu işlemden geçirilir. Ditme, dokunmuş kumaşlara (dokumalar) ya da tüm örme eşyalara uygulanır; örme eşyalardan daha iyi kaliteli ditilmiş bir yün elde edilir.

DİTMEK g. f. **1.** *Bir şeyi ditmek,* onu lif lif ayırmak; küçük küçük koparmak: *Tavukgöğsü yapmak için tavuğu ditmek.* —Tekst. Bir dokumayı, paçavraları hurda ya da vatka haline getirmek için tarazlamak.

◆ **didişmek** işt. f. **1.** *Bir kimseyle didişmek, (birbiriyle) didişmek,* onunla kavga etmek, birbirini karşılıklı olarak hırpalamak; çekişmek: *Kardeşinle didişip durma. Niçin sürekli didişiyorsunuz, anlamıyorum.* **—2.** Bir kimse sözkonusuysa, geçimini zor koşullarda çalışarak sağlamak; didinmek: *Geçimini sağlamak için bütün gün didişip duruyor.*

DİTOMA a. (*di-* önek, ve *tome,* bölme' den). Kabukların altında yaşayan, yassı ve uzun gövdeli kınkanatlı küçük böcekleri içeren cins. (Avrupa'da bulunan *Ditoma crenata* kabukböceklerinin beden döküntüleriyle ve nemfleriyle beslenir. *Colydiidae* familyası.)

DİTOMUS a. (*di-* önek, ve *tome,* bölme'den). Orta boylu, esmer koşarkınkanatlı cinsi. (Dar bir boğum, göğüsle elitraları birbirinden ayırır; baş iri ve yuvarlaktır. *Ditomus* cinsi üyeleri kazıcıdırlar, gece dolaşırlar ve beslendikleri taneleri yeraltı yuvalarına yığarlar. Daha çok Akdeniz bölgesinde yaşarlar. *Harpalidae* familyası.)

DİTON a. (fr. sözc.; geç lat. *ditonum*'dan). Eski yunan müziği sisteminde ikili aralık: anarmonik türde basit ve diyatonik türde bileşik olmak üzere iki çeşidi vardır.

DİTRİKİT a. (fr. *diétrichite*). Miner. Doğal hidratlı alüminyum ve çinko sülfat.

DİTTEN (Thor VON), norveçli diplomat (Oslo 1860 - Skravestad, Sandefjord yakınında, 1936). İsveç-Norveç Birliği'nin feshedilişi sırasında Dışişleri bakanlığını örgütlediği Norveç'e hizmet etmeye karar verdi (1905) ve bu ülke adına Karlstad antlaşması'nı imzaladı (5 ekim 1905).

DİTTERS VON DİTTERSDORF (Karl), avusturyalı besteci ve kemancı (Viyana 1739 - Rothlhotta şatosu, Bohemya, 1799). On iki yaşında Saksonya-Hildburghausen prensinin hizmetine girdi. 1763'te Gluck ile Bologna'da bir yolculuk yaptı. 1765-1769 arasında, Macaristan'da Grosswardein piskoposunun capella'sında, Michael Haydn'ın ardılı olarak yöneticilik yaptı. Daha sonra 1796'ya değin, Johannisberg'de Breslau piskopos-prensi kont Schaffgotsch'a bağlı olarak çeşitli yönetim görevlerinde bulundu. Tüm bu yıllarda, birçok kez Viyana'ya gitti. Canlı ve hoş bir üslupla bestelediği çok sayıda senfonisi, konçertoları, oda müziği yapıtları (bunlardan 6 dörtlüsü ünlüdür), çağının en beğenilen bestecilerinden biri olmasını sağladı. Ayrıca oratoryolar (*Esther* [1773] adlısı ünlüdür) ve çok sayıda italyanca ya da almanca opera besteledi. Bunlardan *Doktor und Apotheker* (1786), günümüzde de değerini korumaktadır. Anılarını oğluna dikte ettirdikten iki gün sonra, hemen hemen unutulmuş olarak öldü.

Dittionario della, lingua İtaliana -Turchesca, italyan yazar Gioanni Molino'nun hazırladığı italyanca-türkçe sözlük (Roma 1641). Ortaçağ italyancasıyla yazılan yapıt, kardinal Antonio Barberino'ya sunuldu. Önsözünde, türkçenin geniş bir alanda konuşulması ve türk egemenliğinin yaygınlığı nedenleriyle bu dilin bilinmesi gerektiği, sözlüğün bu amaçla hazırlandığı belirtilir. Türkçede arapça ve farsça kökenli sözcüklerin çokluğuna dikkat çekilir, türkçenin heceleme ve söyleyiş özellikleri açıklanır. Yapıta ayrıca, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde konuşulan diller ve resmi unvanlar konusunda bilgiler ile türkçe gramer eklenmiştir. Sözlük, XVII. yy. türkçesi için önemli bir kaynak ve türk dili tarihinin önemli belgelerindendir.

DİTTRİCH (Paul Heinz), alman besteci (Gornsdorf, Erzgebirge, 1930). Doğu Berlin'deki Müzik yüksek okulu'nda (1951 -1956) ve Sanatlar akademisi'nde (1958 -1960) öğrenim gördü. 1963-1976 arasında, sözü edilen ilkokulda ders verdi, burada 1979'da besteleme öğretmenliğine atandı. Özellikle 1970'ten bu yana dünya çapında ün kazanmış başlıca demokratik alman bestecidir. Royan ve Donaueschingen festivallerinde yapıtları çalındı. Otuz dolayında yapıtından başlıcaları: 3 tiz soprano ve 10 çalgı için *Baudelaire'in çiçekleri* (1969); *Kammermusik I-IV* (1970 -75); Brecht'in metni üzerine *Memento vitae* (1971), obua (1974), çello (1974) ve obuayla flüt (1978) konçertoları, orkestra için *İlluminations* (1976); soprano, elektronik düzenek ve orkestra için Paul Celan'ın metinlerinden yararlanarak *Engführung* (1981).

DİU, Hindistan'da ada, *Goa, Daman* ve *Diu arazisi*'nin parçası, Katyavar kıyısının karşısında. Başlıca kenti *Diu.*

—Tar. 1535'te Portekizliler, 1670'te Maskat

Arapları tarafından alınan Diu adasını Portekizliler 1717'de yeniden ele geçirdiler; aralık 1961'de, Daman ve Goa ile aynı zamanda Hindistan adayı işgal etti; ada, 14 mart 1962'de bu ülkeye bağlandı.

DİUF (Abdu), senegalli siyaset adamı (Louga 1935). Plan ve sanayi bakanlığı (mart 1968-şubat 1970) yaptı. 1970'te Senegal başbakanı oldu. Ocak 1981'de istifa eden Léopold Sédar Senghor'un yerine Senegal cumhurbaşkanlığı ve sosyalist parti genel sekreterliği görevlerini üstlendi. Şubat 1982'den başlayarak Senegambiya başkanlığına getirildi. 1983'te beş yıl için yeniden başkanlığa getirildi. 1988 yılında Senegal cumhurbaşkanı seçildi.

DİÜRETİK sıf. (fr. *diurétique*). İDRAR* SÖKTÜRÜCÜ'nün eşanlamlısı.

DİÜREZ a. (fr. *diurèse;* yun. *diurein,* işemek'ten). **1.** Böbreğin idrar çıkarması. **—2.** Belirli bir süre, genellikle 24 saat içinde salgılanan idrarın ya da çeşitli maddelerin (tuz ve başka elektrolitler) miktarı.
—ANSİKL. Fizyolojik denge bakımından bir günde çıkarılan idrarın, aşağı yukarı, bir günde alınan su miktarına eşit olduğu kabul edilir. Çünkü dokulardaki yağların, özellikle karbonhidratların yanmasıyla meydana gelen suyun, aşağı yukarı, akciğer ve deri yoluyla atılan suya denk olduğu söylenebilir. Çeşitli durumlar, çıkarılan idrardaki su miktarının içilen suyun hacmini aşmasına ya da ondan az olmasına neden olabilir. Yalnız birinci durumda idrar çokluğu vardır; ikinci durumda su alıkonması, yani antidiürez sözkonusudur. Bazı ilaçlar ya alıkonmanın nedenini doğrudan doğruya ortadan kaldırarak ya da böbreğin çalışmasını artırarak diürezi düzenleyici etki gösterir.

DİV → DEV.

div, matematiksel çözümlemede, ıraksaklık işlemcisinin simgesi.

DÎV a. (fars. *dîv*). *Esk.* **1.** Dev: *"Yahut iki dîv sûretinde"* (A. H. Tarhan). **—2.** Cin, şeytan, ifrit. **—3.** *Dîv-i âhenin beden,* demir gövdeli dev. || *Dîv-bâd,* kuvvetli rüzgâr; delilik. || *Dîv-beççe,* dev çocuğu. || *Dîvgîr,* cinci. || *Dîv-lika,* dev suratlı.

DİVA a. (*tanrıça* anlamında ital. sözc.). **1.** Yeteneği ve saygınlığıyla ünlü kadın şarkıcı. (Daha çok opera şarkıcıları için kullanılır.) **—2.** Kadın sinema yıldızı. (Özellikle XX. yy. başlarında gözde olan bu terim, önce tiyatrodan gelme ünlü kadın oyuncular [Sarah Bernhardt, Eleonora Duse], daha sonra yazar D'Annunzio'nun kahramanlarını çağrıştıran, "meşum kadın" rolleriyle tanınmış italyan kadın oyuncular [Francesca Bertini, Lyda Borelli, Pina Menichelli, la Hesperia] için kullanıldı.)

DİVAL a. (fars. *divâl*). El sant. Kadife, atlas gibi kalın kumaşlar üzerine kılaptan ya da simle ve sarma tekniğiyle yapılan bir işleme. (İşlenecek motifin üzerine aynı biçimde kesilmiş bir mukavva ya da meşin yerleştirilip üzeri sarılarak yapıldığından, motifler kabarık bir görünümdedir.)

DİVALİ, sanskritçe sözc. (*dipavali,* ışık yolu'ndan), Hindistan'ın ekim-kasım aylarında, 5 gün boyunca kutlanan başlıca bayramlarından birini belirtir. Bengal'de ve Hindistan'ın kuzeyinde zenginlik tanrıçası Lakşmi'nin onuruna kutlanır. Bu bayram aynı zamanda Vikrama takviminin de başlangıcıdır. Adı, Rama'nın Ayodhya'ya dönüşü ve taç giyişini anmak üzere tapınak ve evlerin önünde küçük gaz lambaları yakma geleneğinden gelir.

DİVALİA. Esk. Rom. 21 aralıkta, tam kış gündönümünde, Angerona için yapılan roma şenliklerini belirten lat. sözc.

DİVAN a. (fars. *divân*). *Esk.* **1.** Yüksek dereceli devlet adamlarından oluşan büyük meclis. **—2.** Yüce bir varlığın huzuru, katı: *"Yarın Hakkın divânına varam Allah deyü deyü"* (Yunus Emre, XIII. yy.). **—3.** *Divan durmak* → EL* PENÇE DİVAN DURMAK. || *Divanı ahkâmı adliye,* yargıtay. || *Divanı âlî,* yüce divan. || *Divanı âm,* halkın katıldığı meclis. || *Divanı has,* padişahın başkanlık ettiği meclis. || *Divanı ilahi,* ahiretteki hesap günü.
—Anayas. huk. *Meclis başkanlık divanı,* yasama meclisinin toplantılarını yönetmekle görevli kurul. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Huk. *Uluslararası adalet divanı* → ULUSLARARASI ADALET DİVANI. || *Yüce divan* → YÜCE divan.
—Kur. tar. İslam devletlerinde devlet işlerini görüşüp karara bağlayan kurul. (Bk. *ansikl.* böl.) || Çeşitli devlet işleri için kurulan devlet daireleri. (Bk. *ansikl.* böl.) || Yüksek düzeydeki devlet adamlarının kurdukları meclis (Kazasker divanı, Paşa divanı gibi). || *Divan efendisi,* vezir ve beylerbeylerinin yazı işlerine bakan görevlilerin amiri. (Resmi devlet memuru sayılmadıklarından ücretleri efendileri tarafından verilirdi.) || *Divanı Asafi* (*İkindi divanı* da denir), sadrazamın Divanı hümayun toplantılarından sonra kendi konağında topladığı divan. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Divanı harp* (*Divanı harbi örfi* de denir), Osmanlı devletinde 1869 tarihli askeri ceza yasasının öngördüğü askeri mahkeme. (Aralarında hukukçu bulunması gerekmeyen beş asker üyeden oluşan divanı harpte savcı bulunmaz, yargılama gizli yapılırdı.) || *Divanı hümayun,* Osmanlı devletinde devlet işlerinden birinci derecede sorumlu kurul. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Divanı hümayun beylikçisi* → BEYLİKÇİ. || *Divanı hümayun çavuşları* (*Dergâh-ı âli çavuşları* ya da *gedikli çavuşlar* da denir), Divanı hümayun hizmetinde bir sınıf görevli. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Divanı hümayun kalemleri,* Divanı hümayun'a bağlı bürolar. (Reisülküttap'ın amirliğinde beylikçi, tahvil, rüus, amedi kalemlerinden oluşuyordu.) || *Divanı hümayun kâtipleri,* Divanı hümayun'un çeşitli kalemlerinde görev yapan kâtipler. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Divanı hümayun sicilleri,* Divanı hümayun'da hazırlanan ferman ve berat özetlerinin kaydedildiği defterler. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Divanı hümayun tercümanları,* Divanı hümayun'da görevli tercümanlar. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Divan üs-sadakat,* halifeler döneminde zekât toplamak ve dağıtmakla görevli kurul. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Ayak divanı* → AYAK divanı. || *Galebe divanı,* Osmanlı devletinde elçilerin kabulu ve ulufe dağıtılması sırasında kurulan olağanüstü divan.
—Siyas. kur. *Meclis başkanlık divanı,* meclislerin çalışabilmesi için gerekli önlemleri alıp uygulamakla ve görüşmeleri yönetmekle görevli organ.
—Tar. *Divan çadırı* → ÇADIR.
—ANSİKL. Anayas. huk. TBMM Başkanlık divanı, Meclis üyeleri arasından seçilen Meclis başkanı, başkanvekilleri, kâtip üyeler ve idare amirlerinden oluşur. Siyasal parti grupları, Meclis'teki üye sayılarına göre Başkanlık divanı'nda temsil edilme olanağına sahiptirler. TBMM Başkanlık divanı için bir yasama döneminde iki seçim yapılır. İlk seçilenlerin görev süresi iki, ikinci devre için seçilenlerin görev süresi ise üç yıldır (Anayasa md. 94).
—Kur. tar. İslamlığın ilk dönemlerinden başlayarak divanlara rastlandığı gibi, islamlık öncesi türk devletlerinde de benzeri kurullar göze çarpar. Peygamber'in bazı devlet işlerini mecliste görüşüp karara bağladığı bilinmektedir. Ancak "divan" kavramı, İslam devletine, halife Ömer döneminde İran mali kayıt sistemiyle girdi (Sasani bürokrasisinde mali kayıtların yazıldığı defterlere ve bu defterleri tutan daireye "divan" adı veriliyordu). Emeviler döneminde divanlar sayıca arttı ve çeşitli divanlar türlü devlet işlerini yürütmeye başladılar. Abbasiler'de de divan önce çeşitli yönetim dairelerini adlandırmak için kullanılıyordu: iktisadi işlere bakan *divan ül-harac,* zekatın toplanması işini düzenleyen *divan üs-sadakat,* askerlik işleriyle ilgili *divan ül-ceyş,* posta ve casusluk işlerine bakan *divan ül-berid,* vb. Bunların yanı sıra bürokratik örgütün başı durumundaki *divan ür-resail* (daha sonra *divan ül-inşa* adını aldı ve Osmanlılar dışında tüm islam devletlerinde merkez bürokrasisinin temeli oldu), önemli devlet işlerinin karara bağlandığı *divan üs-sır* (daha sonra *divan üd-dâr il-kebir* adını alan bu divan, Osmanlılar'daki Divanı hümayun'un ilk kökenini oluşturur), halkın yakınmalarını dinleyerek halifeye ileten *divan ül -mezalim* (bu gelenek Osmanlı devletine de girdi ve en gelişmiş uygulamasını Divanı hümayun'da buldu) özellikle dikkat çekicidir. Abbasi divan sistemi, daha sonra ortaya çıkan islam devletleri (Samaniler, Gazneliler, Büveyhiler vb.) tarafından da benimsendi. Siyasal ve yönetsel kurumlarını Samaniler ve Gazneliler'den alan Selçuklular bunları geliştirdikten sonra kendilerinin yerini alan devletlere (Selçuklu kolları, Atabeyler, Harizmşahlar, vb.) miras bıraktılar. Selçuklular, eski türk geleneklerini İran-abbasi divanları içinde erittiler. Selçuklular'da devletin en yüksek organı olan *divanı âlâ*'nın altında, devlet dairesi niteliğinde bürokrasinin en yüksek organı *divanı inşa* ya da *divanı tuğra,* mali işlerden sorumlu *divanı işraf,* askerlik işlerinin bağlı olduğu *divanı arız* bulunuyordu. Birçok kurumlarını Büyük Selçuklular'dan alan Anadolu Selçukluları'nda *büyük divan* ya da *divanı saltanat* denilen kurula, *sahibı divan* denilen vezir, ara sıra da sultan başkanlık ediyordu. Üyeleri başkentteki belli başlı devlet dairelerinin başkanlarının oluşturduğu divanda görüşülen en önemli konu, halkın yakınmalarıydı. Anadolu Selçuklu devletinde, öteki islam devletlerinde olduğu gibi devlet dairesi niteliğinde *divanı istiyfa, "divanı işraf"* gibi divanlar da bulunuyordu. Osmanlılar'da devlet işlerini görüşüp karara bağlayan kurul Divanı hümayun adıyla anıldı. (→ DİVANI HÜMAYUN.)
• *Divanı asafi,* sadrazamın başkanlığında yapıldığı için onun sanlarından biri olan "Asafi" adıyla anılır. Sadrazamın Divanı hümayun toplantısından sonra, ikindi vakti kendi konağında topladığı bu divanın ne zaman ortaya çıktığı bilinmemekle birlikte, İstanbul'un fethinden sonra divan sayısının ikiye çıktığı bilinmektedir. Divanı hümayun toplantılarının seyrekleştirilmesi ve hele XVII. yy.'dan başlayarak haftanın belli birkaç gününe inmesi sonucunda bu divanın önemi gittikçe arttı. Devlet işlerinin ağırlığının yavaş yavaş bu divana kayması, Babıâli'nin doğmasına yol açtı. Divanı asafi, Divanı hümayun'da görüşülmeyecek derecede önemsiz konuları ve arzı gerekli görülmeyen işleri görüşüp karara bağlardı. Sadrazam, Divanı hümayun'a padişahın vekili sıfatıyla başkanlık ettiği halde, bu divana kendi adına başkanlık ediyordu. Sadrazam burada daha özgürdü ve daha rahat karar verebilmekteydi. Divanı hümayun hizmetlilerinden reisülküttap, çavuşbaşı ile büyük ve küçük tezkireciler yanında sadrazam dairesi hizmetlileri de İkindi divanı'nın görevlileri arasındaydı. İkindi divanı'nda daha çok örfi davalar dinlenirdi. Sadrazam "buyruldu" biçiminde karar verirdi. İkindi divanı, önceleri salı günleri; XVII. yüzyılda salı ve perşembe günleri; XVIII. yüzyılda ise pazartesi ve perşembe hariç, her gün toplanırdı.

Sadrazam, ayrıca her cuma günü sabah namazından sonra toplanan *Cuma* divanı* ile çarşamba sabahları toplanan *Çarşamba* divanı*'na da başkanlık ederdi. Cuma ve çarşamba divanları, sadrazam İstanbul'da olmadığı zamanlarda sadaret kaymakamının başkanlığında toplandığı halde İkinci divanı sadrazam olmadan toplanamazdı.
• *Divanı hümayun,* Osmanlı devletinin kuruluşuyla birlikte ortaya çıkan bu kurum, Bayezit I döneminde gelişti. Bu dönemde Divanı hümayun her sabah padişahın başkanlığında toplanır, önemli devlet işlerini görüşür, halkın şikâyet ve dileklerini

Pavlovsky-Sygma

Abdu Diuf (aralık 1980)

dinler ve öğleyin iş takibine gelen halkla birlikte yenilen öğle yemeği ile son bulurdu. Fatih kanunnamesi ile yeniden düzenlenerek, görüşme usulleri, katılacak görevliler kesinlikle belirlendi. Ayrıca Divan'a padişahların başkanlık etmesi ve birlikte yemek yenmesi geleneği kaldırıldı. Padişahların Divan toplantılarını "Kasrı adil" denilen kafes arkasından izlemeleri usulü konuldu. Sadrazam, padişahın vekili sıfatıyla Divan'a başkanlık etmeye başladı. Böylece Divan'da alınan kararları toplantı sonunda vezirler, kazaskerler ve defterdarların "arz"a girerek padişaha bildirmeleri usulü ortaya çıktı. Bununla birlikte padişahlar, gerektiğinde Divan'a başkanlık etme yetkisini ellerinden bırakmadılar. Divanı hümayun XVI. yy.'da önce haftada beş kez toplanırken daha sonra cumartesi, pazar, pazartesi, salı günleri olmak üzere dört kez toplanmaya başladı. Mehmet IV döneminde ikiye indirilen Divanı hümayun toplantıları, bir süre sonra yeniden dörde çıkarıldıysa da önemini yitirdi; devlet işlerinin ağırlığı sadrazamların Ikindi divanı'na, yani Paşa kapısı'na kaydı. XVII. yy. ortalarında devlet işleri büyük ölçüde sadrazam dairesinde görüşülüyordu. Bazı padişahların Divanı hümayun'u canlandırma girişimleri sonuç vermedi. Divanı hümayun toplantıları XVIII. yy. başlarında yeniden iki güne, daha sonra bir güne indirildi; nihayet altı haftada bir kez toplanmaya başladı. Sonuçta bir tören aracı durumuna geldi.

Sadrazam, kubbealtı vezirleri, nişancı, kazaskerler, defterdarlar, kaptanıderya ve vezir rütbesindeyse yeniçeri ağası Divanı hümayun'un doğal üyeleriydi. Ayrıca reisülküttap, çavuşbaşı, kapıcılar kethüdası ile tezkireciler de Divan'a katılırlar, ancak bunlar oturmaz, ayakta hizmet görürlerdi. Çavuşbaşı, buyruğundaki Divanı hümayun çavuşlarıyla birlikte başvuru sahiplerine yol gösterir, giriş çıkışları düzenlerdi. Kapıcılar kethüdası, padişahla sadrazam arasında haberleşmeyi sağlardı. Tezkireciler, Divan'a verilen dilekçeleri yüksek sesle okurlar ve kararları not ederlerdi. Güvenlik görevlisi olan muhzır ağa, bostancılar odabaşısı, subaşı ve asesbaşı, divan kapısı önünde tutuklama, hapis ya da idam gibi kararlarla ilgili işlemleri uygulamak için beklerlerdi. Divan'da idari, adli ve şer'i konular görüşülür, işe en önemli ülke sorunlarıyla başlanırdı. Elçilerin önerileri, eyaletlerin gereksinimleri, yabancı devletlerle olan ilişkiler, sınırlardaki durum ve sonunda halkın istek ve şikâyetleri sırasıyla görüşme konusu olurdu. Halktan kişiler davalarının savunmalarını kendileri yaparlar, dil bilmeyenler için "Divanı hümayun tercümanı" denen çevirmenler hazır bulundurulurdu.

Veka'i-yi Ali Paşa'dan bir **divan** minyatürü, 1600 *Süleymaniye kütüphanesi, İstanbul*

Büyük Larousse

Halk dilinde "kubbealtı" adıyla anılan Divanı hümayun, Topkapı sarayı'nda, Ortakapı ile Babüssaade arasında, saray meydanına bakan önü revaklı bölümde toplanırdı. Bu salonun yanında Divanı hümayun memurlarının çalıştıkları ayrı odalar bulunurdu. Divanı hümayun, Ayasofya'da kılınan sabah namazından sonra açılırdı. Klasik osmanlı tören biçimine göre yapılan açılışın ardından, divan üyelerine mevsim yazsa buzlu şerbetler, kışsa şekerlemeler sunulurdu. Sadrazamın gelişiyle toplantı başlar, önce Kuran'dan bir bölüm okunur, sonra da gündemdeki konulara geçilirdi. Divan toplantısı sona erdiğinde yemek yenir, sadrazam ve vezirler selamlık için gelen yeniçerilere çorba dağıtırlardı.

Olağan divanlar dışında elçileri kabul etmek ve kapıkulu ocaklarına ulufe dağıtmak üzere toplanan "Galebe divanı" ayrıca olağanüstü durumlarda padişahın Babüssaade önünde kurulan tahta oturarak halkın ya da askerlerin isteklerini dinlemek zorunda kaldığı "Ayak divanı" vardı.

Divanı hümayun'da bitmeyen işler öğleden sonra sadrazamın konağında toplanan İkindi divanı'nda (Divanı asafi) tamamlanırdı. Divan toplantısı sona erince, Hazine ile Darphane, defterdarın huzurunda çavuşbaşı tarafından sadrazam mührüyle mühürlenir ve herkes evine dağılırdı. Beylik, tahvil, rüus ve amedi olmak üzere dörde ayrılan Divanı hümayun bürolarının her birinin kendine göre özel görevleri vardı. Sonradan Divanı hümayun ile birlikte bunların da ortadan kalkmaları sonucu tüm görevler, "Babıâli" adıyla anılan yeni kuruma bırakıldı.

• *Divanı hümayun çavuşları.* Başlıca görevleri divan günleri hizmet, mübaşirlik ve yürütme gücüne yardım etmek olan bu sınıfın bir bölümü ulufeli, bir bölümü de timarlı ya da zeametliydi. Önemli fermanları eyaletlere ulaştırırlar, Divanı hümayun'a çağrılanları gerekirse zor kullanarak getirirler, yüksek devlet memurlarının sürgün, idam gibi cezalarını uygularlardı. Ayrıca, elçilik göreviyle yabancı ülkelere gönderildikleri de olurdu. Padişah kentte alayla gezerken ya da camiye giderken, Divanı hümayun çavuşları en önde yürür ve bağırarak yol açarlardı. Seferde de yine hükümdarla birlikte savaşa giderlerdi. Mehmet II döneminde sayıları 200 kadarken, XVIII. yy.' da 1 000'e yükseldi. Tümü 15 bölük sayılır ve bir çavuşbaşının buyruğunda bulunurlardı.

• *Divanı hümayun kâtipleri.* Bunların bir bölümü ulufeli, bir bölümü de timarlı ya da zeametli olurdu. Ulufeliler daha büyük saygı görürler, bunlardan boşalan yerlere zeametliler atanırdı. Kâtipler işe timarlı olarak başlar ve zamanla "gedik" denen belirli sayıda değişmez zeamete yükselirlerdi. Seferde timarlı ve zeametli kâtipler, padişah ya da sadrazamın yanında bulunur, ulufelilerse buyruğa göre davranırlardı. Divanı hümayun kâtipleri yükselince halife ve hacegân olurlar, yaşlananlar da 50-60 akçe gibi yüksek bir değerle, zeametlilerse zeametleriyle emekliye ayrılırlardı. Başlangıçta sayıları 15 iken, XVI. yy.'da 30'a, XVIII. yy.'da da 70'e yükseldi.

• *Divanı hümayun sicilleri.* 1649'a kadar tüm fermanlar ve hükümler "mühimme defterleri"ne yazılırken, bu tarihten sonra yalnız devlete ilişkin işlemler bu defterlere yazıldı ve kişisel sorunlarla ilgili kayıtlar da "şikâyet defterleri"ne işlendi. 1742'den başlayarak şikâyetler her eyaletin "ahkâmı şikâyet" ya da "ahkâm defterleri" denen kendine özgü ayrı defterlerine yazıldı. Memurluklara ve vakıflara ilişkin yazılar "rüus" defterlerine, timar ve zeamet tevcihatının kayıtları "tahvil" defterlerine, antlaşmalar ve elçilerle yapılan görüşmeler de "name" defterlerine işlenirdi. Tanzimat'tan sonra çıkan yönetmelikler için "nizamat" defterleri tutulmaya başlandı. Daha sonra da verilen ayrıcalıklar için "imtiyaz", devletin gerçek ve tüzel kişilerle yaptığı sözleşmeler için "mukavelat," hukuka ilişkin sorunlar için "mukteza" defterleri önceki divan sicillerine eklendi.

• *Divanı hümayun tercümanları.* Önceleri elçiler kendi çevirmenlerini kullanırken, sonra bu yöntem sakıncalı görülerek devletçe bu işe resmi çevirmenler atandı. Fenerli rum soylularından seçilen bu çevirmenler, reisülküttaptan sonra gelirlerdi. "Babıâli tercümanları" da denen 'Divanı hümayun tercümanları", yükselince, Eflak ya da Boğdan voyvodası olurlardı.

• *Divanı sadakat.* Ortaçağ'da tüm idari bölgelerde şubeleri bulunan bu kurulun, oralarda zenginlerden zekât toplayarak fakirlere dağıtma yetkisi vardı. Imamın gerekli gördüğü durumlarda topladığı zekâtı, buyruğa uyarak merkeze gönderir, yoksa toplanan parayı izin almadan fakirlere dağıtırdı.

DİVAN a. (öncekiyle eş kökenli). Ed. Divan şairlerinin şiirlerini bir araya topladıkları kitap. (Bk. *ansikl.* böl.) || Belli bir konu üzerine düzenlenmiş kitap: *Divanü lügat it-türk.* || Türlü şairlerin şiirlerini bir araya toplayan antoloji: *Divan ül-hamâse.* || Tekke şairlerinin şiirlerinin toplandığı kitap: *Divan-ı hikmet* (Ahmet Yesevi), *Yunus Emre divanı.* || Âşıkların (sazşairlerinin) belli bir beste ile okunmak üzere düzenledikleri şiirler. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Divanlarda şiirler belli bir düzen içinde sıralanırdı; buna "divan tertibi", böyle divanlara da "mürettep divan" denirdi. Mürettep divanda şiirler şöyle sıralanırdı:

kasideler (tevhid, münacat, naat, padişahlar ile öteki devlet ileri gelenlerine [vezir, şeyhülislam vb.] yazılan övgüler);

tarihler (olayların [doğum, ölüm, bina yapımı vb.] tarihlerini ebced hesabıyla bildiren şiirler);

musammatlar, terkibibent ve terciibentler;

gazeller (bunlar kafiyelerin ya da rediflerinin son harflerinin alfabe sırasına göre dizilirdi; divanda alfabenin bütün harflerini içeren gazeller bulunması gerekirdi);

kıtalar, matlalar, müfredler, muammalar, lugazlar, âzâdeler, rubailer.

Kimi divanlarda tevhid, münacat, naat türünden kasideler yoktur; tarihler, kıtalar, müfredler, rubailer bulunması da zorunlu değildir; fakat kaside ve gazellerin bulunması zorunludur.

• Âşık edebiyatında divan adıyla anılan şiirlerin iki türü vardır:

a. Aruz vezninin "Fâilâtün failâtün fâilün" kalıbıyla, gazel ya da musammat biçimiyle düzenlenen divan. Bunun bir de *ayaklı divan* ya da *yedekli divan* denen biçimi vardır; bunlar, gazel biçimi ile düzenlenmiş divanlarda her dizenin altına fâilâtün fâilün kalıbıyla yazılmış parçaların eklenmesiyle meydana gelir. Ayaklı divan, bir çeşit müstezat'tır.

b. Yine belli bir beste ile okunan, fakat hece vezniyle ve koşma biçimiyle düzenlenen divan.

DİVAN a. (öncekiyle eş kökenli). **1.** Kolsuz, arkalıksız, genelde yastıklarla donatılmış, duvara dayalı ve yatak görevini görebilen kanepe; sedir. **—2.** Psikanalizcide hastanın üzerine uzandığı bu türden bir sandalyeye verilen ad.

DİVAN a. (öncekiyle eş kökenli). Yurdumuzda özellikle Karadeniz bölgesinin orta ve batı bölümlerinin dağlık kesimlerinde görülen dağınık kırsal yerleşme tipi. Bu tip yerleşmeler, tarıma elverişli arazi koşullarına bağlı olarak, bazen kilometrelerce uzunlukta bir alana seyrek bir salkım gibi yayılmış birkaç evden ya da ev kümelerden meydana gelir.

DİVAN a. Müz. Dindışı türk müziğinde sözlü bir form. Bestelenen şiir, birkaç kıtalıdır. Kıta aralarında aranağme yer alır. Serbest izlenimi veren kalıplaşmış ve ritimli ezgilerle okunan kıtaların arasında, gerçekten serbest okunan bir kıta da vardır.

Divan edebiyatı, Türkler'in müslümanlığı kabul etmelerinden sonra islam uygarlığının bilim, inanç ve kuralları çerçevesinde, arap ve fars edebiyatlarını örnek tutarak meydana getirdikleri yazılı edebiyat. "Divan edebiyatı" denmesi, şiirlerin toplandığı kitaplara "divan" adının verilmesindendir.

Elimize geçen en eski örneği ilk müslüman türk devleti olan Karahanlılar'ın (832-1212) egemen oldukları bölgede, XI. yy.'ın ikinci yarısında, hakaniye lehçesiyle yazılmış olan bu edebiyat, daha sonra azeri ve Türkiye lehçelerinin yaşadığı bölgelere de yayılarak, XIX. yy. ortalarına kadar sekiz yüzyıl sürmüştür.

Divan edebiyatını şiir ve düzyazı alanında besleyen kaynaklar şunlardır: Kuran ve hadisler, dinsel bilimler (tefsir, kelam, fıkıh), islam tarihi, tasavvuf, İran mitolojisi (Firdevsi'nin *Şehname*'si), peygamber ve evliya hikâyeleri, çağın bilimleri (kimya, simya, hikmet, mantık, tıp, astronomi, musiki vb.), türk ulusal kültürü ve yerli malzeme (günlük olaylar, gelenek ve görenekler vb.).

Divan edebiyatının dil, vezin, nazım biçimleri vb. bakımından taşıdığı başlıca özellikler şu temellere dayanır:

Türkler islam uygarlığı çevresine girdikten sonra, türk dili, islam âleminde bilim dili olarak kabul edilen arapçanın, sanat dili olarak kabul edilen farsçanın sözcük ve kurallarıyla yüklü hale gelmiştir.

Arap nazmının ölçüsü olan aruz vezni kabul edilmiştir. Dilin yabancı sözcüklerle yüklü hale gelmesinde aruz vezninin de payı vardır. Yapısında uzun ünlü bulunmayan türkçe, uzun ve kısa hecelerin türlü biçimlerde yan yana gelmesinden oluşan aruz veznine uydurulmak için yabancı sözcükler aracı olarak dile girmiş; bunların sayısı, ilk zamanlara oranla, gittikçe çoğalmıştır.

Çoğu arap ve fars edebiyatlarından alınan birtakım nazım biçimleri kullanılmıştır. Divan edebiyatının nazım birimi "beyit"tir. Beyit, başlı başına bir bütün sayılır. Düşünceleri anlatan cümleler birer beyit içinde tamamlanır; yani, her beyit, kendi sınırları içinde bir anlam bütünlüğü taşır. O bakımdan, divan nazmında beyitler arasında konu birliği aranmaz; yapıtlar beyit beyit yazılır; bu nazımda yapıtların uzunluk ve kısalıkları da beyit sayısıyla ölçülür. Divan nazmında beyit öylesine önemlidir ki, şairler, kimi zaman, yapıt diye bir tek beyit yazarlar; bu yoldaki bağımsız beyitlere "müfred" denir. Hiç değişmeden sürüp giden bu nazım biçimleri üç ana kümede toplanır: a. beyitlerle kurulan nazım biçimleri; b. dörtlüklerle kurulan nazım biçimleri; c. musammatlar.

Beyitlerle kurulan nazım biçimleri, "gazel tipi" (gazel, müstezat, kaside, kıta) ve "mesnevi tipi" olmak üzere iki kümede toplanır. Gazel tipine giren nazımlar bir "ana kafiye" (tek kafiye) üzerine kurulur. Dize kümelenişi ve kafiye düzeni şöyledir: *aa xa xa xa*... (Kıtada ilk beyit de *xa* biçiminde kafiyelidir). Bu biçimin doğurduğu birtakım sonuçlar vardır: a. Dilde birbiriyle kafiyeli sözcüklerin sayısı sınırlı olduğu için, nazmın uzunluğu da ister istemez sınırlı olur; b. Şair, önceden tasarladığı düşünceye göre kafiye bulmak değil, kullanmaya kalkıştığı kafiyeye göre düşünce bulmak zorunda kalır; o yüzden de, bir şiirin baştan sona kadar aynı düşünce çevresinde oluşması, yani "konu birliği"nin sağlanması olanağı azalır; gazel tipiyle yazılan şiirlerde beyitler yalnız kafiyelerle birbirlerine bağlıdır, anlamca her biri kendi başına buyruk, bağımsız birer bütündür. (Pek seyrek de olsa, konu birliği bulunan gazellere "yek-âheng" [tek ahenkli] adı verilir.)

Mesnevide her beytin dizeleri kendi aralarında kafiyeli olur: *aa bb cc dd*... Mesnevide kafiye darlığı olmadığı için, uzun yapıtlar bu biçimle yazılır. Beyit sayısı, konunun uzunluğuna bağlıdır. Mesnevi biçimi ile, genellikle anlatı (tahkiye) türüne giren yapıtlar yazılır (destanlar, aşk hikâyeleri vb.). Bir şairin beş mesneviden oluşan yapıt bütününe "hamse" denir.

Dörtlüklerle kurulan nazım biçimleri şunlardır: rubai, tuyug. (Kafiye düzeni: *aaxa*).

Musammatlar, en az 4, en çok 10 dizeli bentlerden kurulmuş nazım biçimleridir. Her bent bir bütündür. (Kafiye düzeni şöyledir: *aaaa bbba ccca*...) Başlıca çeşitleri şunlardır: murabba (dörtlü), şarkı, muhammes (beşli), müseddes (altılı), müsebba (yedili), müsemmen (sekizli), muaşşer (onlu). Bunlardan başka, 5-10 beyitli bentlerden kurulan terkibibent ve terciibent de musammat kümesi'ne girer.

Bu nazım biçimlerinin çoğu Araplar'ın malı olmakla birlikte, Farslar ve Türkler de bunlara birkaç biçim katmışlardır.

Araplar'dan gelen biçimler: kaside, gazel, kıta, musammat.

Farslar'ın kattığı biçimler: mesnevi, rubai.

Türkler'in kattığı biçimler: tuyug, şarkı.

Divan şiirinde her şair tarafından ortaklaşa kullanılan konu ve temalar da sınırlıdır: tevhit (Tanrı'nın birliği), münacat (Tanrı'ya yakarış), naat (Peygamber'e övgü), medhiye (ileri gelen devlet adamlarına övgü), fahriye (kendini övme, övünme), hicviye (yergi), mersiye (ağıt), lugaz (manzum bilmece) tarih düşürme (ebced hesabıyla yıl belirtme), hikmet, tasavvuf, aşk... Çoklukla lirik şiir niteliği gösteren gazel ve musammatlarda aşk ve şarap temaları, dünya nimetlerinden yararlanma istekleri geniş ölçüde işlenmiştir. Bu özelliği dolayısıyla, divan şiiri, Mehmet Akif gibi tutucu kişilerce: *"Edebiyyata edepsizliği onlar soktu. / Kıble: tezgâhbaşı, meyhaneci oğlan: mihrap. / Git o divan mı, ne karın ağrısıdır aç da oku. / Kokla bir kerre, kokar mis gibi Sandıkburnu" (Asım)* diye eleştirilir. Yukarda sayılanlara, mesnevilerde işlenen konuları da eklemek gerekir: *Leyla vü Mecnun, Yusuf ü Züleyha, Ferhad ü Şirin* vb. gibi aşk hikâyeleri; destanlar, manzum tarihler, din ve tasavvufla ilgili konular, ahlakla ilgili konular, her türlü öğretici konular, evlenme ve sünnet düğünlerini anlatan surnameler, bir şehrin güzelliklerini ve güzellerini anlatan şehrengizler vb.

Düşünceler ve kavramlar, çoğu fars edebiyatından aktarılmış olan ve her şair tarafından ortaklaşa kullanılan birtakım kalıplaşmış "mazmun"larla anlatılır (*Göz* yerine nerkis, mest, tîg, katil; *kaş* yerine keman, yay, hançer, hilal; *ağız* yerine gül, gonca, lal; *yüz* yerine mah; *boy* yerine servi vb.

Bunların sonucu olarak, divan şiiri, gerek biçim, gerek öz bakımından eldeki örneklere uymakla yetinen, yaşamla ilgisi kopuk, "kitabi", soyut bir şiir olarak kalmıştır.

Batı edebiyatı yolundaki yeni edebiyatın kurucu ve coşkulu savunucularından biri olan Namık Kemal, çeşitli yazılarında (*Bahar-ı dâniş önsözü, Mukaddime-i Celal, Tahrib-i Harabat, Takip* vb.), divan edebiyatının yukarıda sıralanan özelliklerini şiddetle eleştirmiş; onu, "Gerçek ve doğal dünyanın dışında, vehimler dünyasından alınmış birtakım bağlantısız tasarımlardan ibaret... Beyitler hatta dizeler arasındaki anlamın renk başkalıkları, parça bohçalarındaki renk başkalıklarından daha çok" olmakla suçlamıştır.

Divan edebiyatında nesir, sonradan "sade nesir", "süslü nesir" ve "orta nesir" diye adlandırılan üç koldan yürümüştür. Halk için yazılmış olan ve genellikle kolay anlaşılmayı amaç edinen sade nesirle çoklukla ahlaki, dini yazılar, nasihatnameler, peygamber ve evliya hikâyeleri, islami cenk hikâyeleri, bazı tarihler vb. yazılmıştır. Arap ve fars edebiyatlarındaki örneklere uyma özentisiyle XV. yy.'da başlayan süslü nesir, yabancı sözcük ve dil kurallarıyla yüklü, "seci"lerle (nesirde kafiye), anlam ve sözcük sanatlarıyla (teşbih, istiare, tenasüp, cinas vb.) süslü, gereksiz sözlerle doldurulmuş, anlaşılması güç bir nesirdir. Orta nesir ise, her iki yöntemden yararlanan ortalama bir nesirdir; secilere ve zaman zaman yabancı sözcüklere de yer verilen, fakat anlatılan konu ve düşünceyi yazı hüneri göstermeye yeğ sayan bu nesirle tarihler, fetvalar, bilimsel yapıtlar, seyahatnameler, sefaretnameler, tezkireler vb. yazılmıştır.

Divan edebiyatının başlıca temsilcileri şunlardır:

Şiir alanında:

XI.-XII. yy.'lar: hakaniye lehçesinde Yusuf Has-Hacib, Edip Ahmet;

XIII. yy.: Türkiye türkçesinde Dehhani, Sultan Veled;

XIV. yy.: azeri lehçesinde Kadı Burhanettin, Seyyit Nesimi; Türkiye türkçesinde Ahmedi, Âşık Paşa;

XV. yy. Çağatay lehçesinde Ali Şir Nevai; Türkiye türkçesinde Şeyhi, Ahmet Paşa, Necati, Süleyman Çelebi vb.;

XVI. yy.: Çağatay lehçesinde Babur Şah: azeri lehçesinde Fuzuli; Türkiye türkçesinde Zati, Hayali, Baki, Nev'i, Bağdatlı Ruhi vb.;

XVII. yy.: Türkiye türkçesinde Nef'i, Şeyhülislam Yahya, Naili, Nabi vb.;

XVIII. yy.: Türkiye türkçesinde Nedim, Şeyh Galip, Ragıp Paşa vb.;

XIX. yy.: Türkiye türkçesinde Enderunlu Vasıf, İzzet Molla, Leskofçalı Galip, Yenişehirli Avni vb.

Nesir alanında:

XV. yy.: Çağatay lehçesinde Ali Şir Nevai; Türkiye türkçesinde, sade nesir yolunda Mercimek Ahmet, Âşıkpaşazade, Neşri; süslü nesir yolunda Sinan Paşa;

XVI. yy.: Çağatay lehçesinde Babur Şah; azeri lehçesinde Fuzuli; Türkiye türkçesinde tarihçi Selanikli Mustafa, Hoca Sadettin, Gelibolulu Mustafa Ali vb., tezkireci Sehi Bey, Lutfi, Âşık Çelebi vb.;

XVII. yy.: süslü nesir yolunda Nergisi, Veysi; orta nesir yolunda seyahatname dalında Evliya Çelebi; bilim dalında Kâtip Çelebi, tarih dalında Peçevi İbrahim, Naima, siyasal yazı dalında Koçi Bey vb.;

XVIII. yy.: orta nesir alanında tarihçi Silahtar Mehmet Ağa, Raşit, sefaretname dalında Yirmisekiz Mehmet Çelebi, Ahmet Resmi Efendi vb.;

XIX. yy. Mütercim Asım vb. (→ Kayn.)

Divan edebiyatı beyanındadır, Abdülbaki Gölpınarlı*'nın divan edebiyatını eleştiren yapıtı (1945). Divan edebiyatının toplumdan uzak, hayallere dayanan, yaşamla ilgisi olmayan bir edebiyat olduğu yolundaki görüşleri yer verir. Kafiye ve vezne yer vermeyen yeni şiir anlayışıyla türk edebiyatının bir rüyadan uyandığını vurgular. Akıcı bir üslupla yazılan 21 bölümlük yapıt, yayımlandığı zaman tartışmalara yol açtı. Yazar, daha sonra bir yazısında (Divan edebiyatı müzesi'nin tarihçesi ve divan şiirinden günümüze kalanlar, Milliyet sanat dergisi, sayı 165, İstanbul, 1976) o kitapta söylediklerinin "bir tehevvür sayhasından" (öfke çığlığından) ibaret bulunduğunu belirtir.

■ **Divan edebiyatı müzesi,** İstanbul'da, Galata mevlevihanesi'nde açılan müze. 1965'te onarılan mevlevihane, gerekli düzenlemeler yapıldıktan sonra, 1973'te ziyarete açıldı. Burada tasavvuf, islam dini

Bk. resim sayfa 3236

ve edebiyatına ilişkin yazma eserler sergilenmekte, Uluslararası İstanbul festivali sırasında klasik türk müziği konserleri düzenlenmektedir.

DİVANÇE a. (ar. *dīvān* ve fars. *-çe*'den *dīvānçe*). Ed. İçinde bütün divan edebiyatı türlerinde (kasıde, gazel, musammat, kısa, rubai vb.) şiir bulunmayan, gazellerinin uyakları arap abecesindeki bütün harfleri kapsamayan küçük divan. (Karşt. MÜRETTEP* divan.)

DİVANE sıf. (fars. *divane*). **1.** Deli, kaçık; budala: *Düşmesin silsile-i zülf-i perişanı-*

na dil / Aklını başına cem eylesin ol divane" (Baki, XVI. yy.). **—2.** *(Bir şey) divanesi*, bir şeye aşırı düşkün, tutkun. || *Divaneye dönmek*, çok üzülmek, ne yapacağını bilememek. || *Deli divane olmak* → DELİ.

—*Esk. Divan-rev*, delice işler yapan, çılgın.

—Ed. Divan edebiyatında deli, şeyda, mecnun sözcükleriyle eşanlamlıdır. Âşık delidir, mecnundur. *Leyla ve Mecnun* mesnevisindeki erkek kahraman Kays da aşktan deliye dönüp Mecnun gibi anılmaya başlamıştır. Âşık-sevgili ilişkisinde âşığın gönlü divanedir. Sevgilinin saçının büklüm büklüm zincire benzetilmesi nedeniyle âşığın gönlü de zincire vurulmuş deliye benzetilir. İnanca göre divanelik, dolunayda ve baharda artar.

DİVANE MEHMET ÇELEBİ, türk mevlevi şeyhi (XVI. yy.). Sultan Velet'in kızı Mutahhara Hatun soyundan geldiğinden ana tarafından çelebidir. Karahisar mevlevihanesi şeyhi olan babası Bali Mehmet Çelebi, daha sağlığında oğlunu kendi yerine şeyh tayin etti. Divane Mehmet Çelebi, babası sağken bir yıl kadar şeyhlik yaptı. Daha sonra yanına aldığı kırk mevlevi şeyhi ve kırk bektaşi abdalı ile birlikte Konya, Necef, Kerbela, Bağdat ve Halep'i dolaşıp Karahisar'a döndü. Bir süre İstanbul'da da bulundu. Bu gezilerindeki çalışmaları sonucu mevlevilik hızlı ve büyük bir gelişme gösterdi; Halep, Burdur, Galata, Sandıklı, Eğridir, Midilli, Cezayir ve Mısır mevlevihaneleri açıldı. Divane Mehmet Çelebi'yi mevleviler, Mevlana'nın yeni bir zuhuru gibi gördüler ve onun keramet sahibi bir veli olduğuna inandılar. Çelebi'nin, Mevlana'nın sandukası üzerinde şarap içecek kadar içkiye ve ayrıca esrara düşkün olduğu söylenir. Divan edebiyatı biçiminde, çoğunlukla "Semai" mahlasıyla yazdığı şiirleri, çeşitli mecmualardadır.

DİVANEGİ a. (fars. *divāne* ve *-ī*'den *divanegī*). *Esk.* Delilik, divanelik.

DİVANELİK a. Divane gibi davranma; kaçıklık; delilik: *Doğrusu bu yaptığına divanelik denir.*

Divaneliklerim ya da **Belde,** Abdülhak Hamit'in (Tarhan) şiir kitabı (1885). Şairin elçilik kâtibi olarak Paris'te bulunduğu dönemin (1876-1878) gözlem ve izlenimlerini dile getirir. Kentin Cite d'Antin, Auteuil, Saint-Germain vb. gibi semtlerini, Skating (patinaj kulübü), Ventadour (italyan tiyatrosu) vb. gibi eğlence yerlerini canlandırır; bu çevrelerde sürdürülen gönül ilişkilerini konu edinir. Bir Avrupa kentinin yaşamı türk şiirine ilk kez bu yapıtla girmiştir. Bu yabancı çevreyle ilgili özel adlara geniş yer veren (örn. *Lac'ta Cascade'da anınla randevular var idi*) şiirler eski edebiyat yandaşlarınca alafrangalık diye suçlandı. Yapıtın yansıttığı havayı kimi yönleriyle Servetifünun şiirinde de sürdüren örnekler görüldü. Ancak bu

Divan edebiyatı müzesi'nden bir görünüm
İstanbul

Büyük Larousse

ürünlerde *Divaneliklerim*'in taşıdığı yaşama sevinci yer almıyordu.

DİVANHANE a. (ar. *divan* ve fars. *ḫāne*'den *divan-ḫāne*). *Esk.* **1.** Salon, sofa. **—2.** Divan toplantılarının yapıldığı daire. (→ KUBBEALTI.)

—Mim. Osmanlı konaklarında erkeklerin oturma odası. (İstanbul'da, Boğaziçi'ndeki XVII. yy.'dan Köprülü yalısının T planlı divanhanesi, bunların en ilginç örneklerindendir.) **—2.** Geleneksel mimaride Anadolu evlerinde, odalar arasında kalan geniş sofa. **—3.** Geleneksel Anadolu evlerinde, bahçe yönündeki, çevresi açık yazlık sofa. (*Sergâh* da denir.)

Divanı ahkâmı adliye, Osmanlı devletinde yüksek mahkeme. Meclisi valâyı ahkâmı adliye'nin, "Divanı ahkâmı adliye" ve "Şûrayı devlet" olarak ikiye ayrılmasıyla oluştu (1868). Bir yüksek adli mahkeme niteliğindeki Divanı ahkâmı adliye, Nizamiye mahkemeleri'nin bir üst organı durumundaydı. Müslüman ve müslüman olmayan osmanlı vatandaşları arasından seçilen üyeleri, mahkeme kararı olmadan azledilemez, padişah ve hükümet Divan'ın kararlarına karışamazdı. Böylece yürütme ve yargı birbirinden ayrılmış, yargının bağımsızlığı tanınmış oluyordu. Divanı ahkâmı adliye, temyiz ve istinaf bölümlerine ayrılmıştı. Temyiz bölümü hukuk ve ceza dairelerinden, istinaf bölümü ise ceza, hukuk ve ticaret dairelerinden oluşuyordu. Cevdet Paşa, her iki bölümün de başkanlığını üstlenmişti. Temyiz başkanı sıfatıyla vekiller heyetine de katılıyordu. Nizamiye mahkemelerinin sayısı artırılınca "Divanı ahkâmı adliye nezareti" adını aldı (1869). İstinaf bölümü ise kaldırılarak Adliye nezareti'ne dönüştürüldü (1870).

Divanı âli, Osmanlı devletinde suçlanan yüksek düzeydeki devlet görevlilerinin (vekiller, yargı yetkilileri vb.) yargılandığı mahkeme. 1876 Kanunu esasisi'nin 31. md.'sine göre, gerek duyulduğu zamanlarda ve padişah iradesiyle toplanırdı. "İtham dairesi" ve "hüküm divanı" adlı iki ayrı organdan oluşmaktaydı. On üyesi Ayan'dan, on üyesi Şûrayı devlet'ten, on üyesi de temyiz ve istinaf mahkemelerinden kurayla seçilirdi. Her on üyeden üçü bir araya gelerek dokuz kişilik itham dairesini oluşturur, bu daire dava edilenin yargılanmasına gerek olup olmadığına karar verirdi. Öteki üyelerden oluşan hüküm divanı ise, yargılama işini yürütürdü. 1924 Anayasası'nda da yer alan Divanı âli, icra vekillerini (bakanlar), danıştay ve yargıtay başkanlarıyla üyelerini, cumhuriyet başsavcısını yargılayacak biçimde yeniden düzenlendi; divanı oluşturma yetkisi, 67. md. ile TBMM'ye verildi. Üyeleri yüksek mahkeme (Danıştay, Yargıtay) üyeleri arasından seçilen on dört kişiden oluşmaktaydı. Bu görev 1961 ve 1982 anayasalarında Yüce divan sıfatıyla Anayasa mahkemesi'ne verildi.

Divanı deavi nazırı, Osmanlı devletinde Divanı deavi nezareti'nin amirine verilen ad. (Daha önce divanı hümayun çavuşbaşısının yürüttüğü bu görev 1836'da yapılan bir düzenlemeyle deavi nazırına verildi. Görevleri, teşrifatla ilgili olanları kaldırılarak yalnızca verilen cezaların icra ve infazıyla sınırlandırıldı.)

Divanı deavi nezareti, Osmanlı devletinde Adliye nezareti kurulmadan önce, bu kurumun görevlerini yürüten daire. Fatih kanunnamesi ile belirlenen divanı humayun çavuşbaşılığının yerine kuruldu (1836); çavuşbaşıya da "deavi nazırı" denildi. Çavuşbaşılığın 40 orta ve 650 kişiden oluşan personel sayısı azaltılarak subay ve çavuş kadrosu 170 kişiye indirildi. Babıâli'deki "tomruk" adıyla anılan tevkifhaneyi de yöneten nezaret, 1870'te Adliye nezareti'nin kurulması üzerine kaldırıldı.

Divan-ı et'ime, Cemalettin Ebu İshak (Buşhak) Hallac-ı Şirazi'nin yemekler ve

Büyük Larousse

bir divani yazı örneği
Süleymaniye kütüphanesi, İstanbul

içeceklerle ilgili manzum farsça yapıtı (1427). *Kenz ül-iştiha* adıyla da bilinir. Yapıtta Nizami, Sadi, Hafız gibi ünlü iran şairlerinin şiirleri, Şirazi'nin yazdığı nazirelerle yemeklere uyarlanmıştır. Habip İsfahani, yapıtın arkasına arapça, farsça, türkçe bir sözlük ekleyerek İstanbul'da bastırdı (1884).

Divan-ı kebir, Mevlana Celalettin Rumi'nin tüm gazel ve rubailerinden oluşan farsça yapıtı (XIII. yy.). 30 000 beyitten fazla olan divan, Doğu ülkelerinde *Divan-ı Şems ül-hakayık, Külliyat-ı Şems* adlarıyla tanınır. Aruz vezninin 24 ayrı bahrinde yazılmış 24 divandan meydana gelir. Her divanda gazeller beyitlerin son harfine göre sıralanmıştır. Tasavvuf, ilahi aşk, sevgi konularını işleyen yapıtta Mevlana sanat kaygısı gütmeden duygularını içtenlikle yansıtmıştır. Edebi sanatlara pek fazla yer vermemiş buna karşılık iç kafiyeye çok rastlanır. Gazellerinin çoğunun sonunda kendi adı ya da mahlası yerine Şems-i Tebrizi'nin adını; kimi gazellerinin sonunda da mahlas olarak Hüsamettin Çelebi ve Selahattin Zerkub adlarını kullandı. Ayrıca Hamuş, Mamuşkun (suskun), Tenzen, Megu ve Zebanderkeş gibi mahlaslar da kullandı. Bediüzzaman Füruzanfer her divanda bulunan ve aynı harfle biten gazelleri bir araya getirerek tek divan halinde *Külliyat-ı Şems* adı altında yayımladı (1957-1959, 3 c). Abdülbaki Gölpınarlı da yapıtın 24 ayrı divan biçimini türkçeye çevirdi 1955-1960, 5 c). Çeşitli batı dillerine de çevrilmiştir. (→ Kayn.)

Divanı muhasebat, Osmanlı devletinde padişah adına giderleri denetleyen en yüksek kurul. 1863'te kuruldu. On iki üyeden oluşan ve iki daireye ayrılan bu divan, devletin mal ve parasını kullanan memurların hesaplarını inceler, öteki hesapları ve kesin genel hesabı gözden geçirerek mutabakat beyannamesi verirdi. Cumhuriyet döneminde TBMM'ye bağlı olarak yine "Divanı muhasebat" adı altında görevini sürdüren kurul, daha sonra Sayıştay* adını aldı.

Divanı temyizi askeri, osmanlı ordusunda adli işlemlerde yargıtay görevini yürüten yüksek askeri mahkeme. Divanıharplerin kararlarını incelemek üzere kuruldu (1914). Harbiye nezareti'ne bağlı olarak çalışan mahkeme, divanıharp kararlarının bir üst organda denetlenmesinden hoşlanmayan Damat Ferit Paşa hükümetince kapatıldı; yerine "Heyeti temyiziye" kuruldu (1920). Tevfik Paşa hü-

kümeti ise, Divanı temyizi askeri'nin yeniden çalışmasını sağladı. 1922'de Ankara hükümeti, aynı adla ayrı bir organ oluşturdu. 1930'da çıkarılan bir yasayla Divanı temyizi askeri kaldırılarak yerine Askeri temyiz mahkemesi kuruldu. (→ YARGITAY.)

DİVANİ, DİVANİYE sıf. (fars. *divan* ve *-i*'den *divani*, dişl. *divaniye*). *Esk.* Divanla ilgili.
—Hat. Osmanlılar'da, divandan çıkan fermanların ve beratların yazımında kullanılan bütün hareketli ve girift yazı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Bir ölçüde tevki ve talik yazılara benzeyen divani yazı, Fatih Sultan Mehmet döneminde kullanılmaya başlandı, Yavuz Sultan Selim zamanında gelişti. Fermanlar ve beratlar dışında kullanımı yasak olan bu yazı türünde harf ve sözcükler birbirine bağlanır ve satırlar sona doğru yükselmeye başlar. Divaninin daha büyük ve iç içe yazılanına *celi divani* ya da *divani celisi;* divani ile rikanın birleşmesinden meydana gelen ve divani yazının kural ve güzellik ölçülerine uymadan yazılanınaysa *divani kırması* denir.

DİVANİYE → DİVANİ

DİVANİYE (EL-), Irak'ta, Bağdat'ın yaklaşık 140 km G.'inde kent; Kadisiye ilinin yönetim merkezi; 60 600 nüf. Tekstil. Taşıt lastikleri.
—Tar. Kanuni Sultan Süleyman'ın Bağdat seferi sırasında osmanlı egemenliği altına giren kent, daha önce "Rumahiye" adıyla anılırdı. Osmanlılar döneminde mukataa ve iltizam yöntemine göre toplanan bölge topraklarının gelirleri Bağdat eyaletinin divan masraflarına ayrılmaya başlandığından, buraya "Divaniye" adı verildi. Bölgede yaşayan Huzail, Müntefik, Şammar kabileleri, osmanlı yönetimine karşı 1569'dan başlayarak birçok ayaklanma çıkardılar. Tanzimat'tan sonra bölgenin yönetim düzeninde bazı değişiklikler yapılması sonucu bir sancak merkezi haline getirildi ve Bağdat vilayetine bağlandı. İlk Osmanlı Mebusan meclisi'nde (1876) Divaniye iki mebusla (milletvekili) temsil edildi. Birinci Dünya savaşı öncesi bölgeyi tarıma elverişli bir duruma getirmek için su kanalları açıldığı gibi, bir de baraj yaptırıldı. İngilizler'in kışkırtmasıyla ayaklanan bölge halkı (1916), ertesi yıl ingiliz ordusunun Bağdat'ı ele geçirmesi üzerine bu devletin egemenliği altına girdi. Ancak, bölgedeki son osmanlı hükümet temsilcisi ingiliz egemenliği döneminde de görevini sürdürdü. İngiliz kuvvetleri komutanının buyruğuyla kurulan liva meclisinden sonra Divaniye'deki osmanlı yönetimi sona erdi (1919).

DİVANSAZI a. Bağlama ailesinden bir çalgı. (Eşanl. MEYDANSAZI.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—ANSİKL. Müz. *Divan sazı*, bağlama ailesinin en büyük boyutlu çalgısıdır. Sap uzunluğu 74 cm, tekne uzunluğu 44 cm olmak üzere boyu 118 cm'dir. Tekne derinliği 27 cm, göğüs genişliği 23,5 cm kadardır. Akordu, cura bağlamanınkinden bir oktav daha pestir.

Divanü lügat it-türk, Kaşgarlı Mahmut'un Araplar'a türkçeyi öğretmek ve türkçenin arapça kadar zengin bir dil olduğunu kanıtlamak amacıyla yazdığı türkçe-arapça ansiklopedik sözlük (1072-1074). Ali Emiri Efendi tarafından ele geçirilen tek nüsha yapıt kendi kitaplığındadır (Millet kütüphanesi, arapça no. 4189). Sözlükte 7 500 kadar türkçe sözcük vardır. Doğu hâkaniye ve oğuz türkçesi gibi başlıca iki edebi lehçe göze çarpar. Madde başı olan sözcükler alfabe sırasına göre sıralanmayıp, arap gramerinin sözcük kalıplarına göre sıralanmıştır. Sözcüklere verdiği anlamların daha iyi kavranabilmesi için sav (atasözleri), sagu (ağıt), koşuk (şiir) ve deyimlere yer verdi. Türkçe olmayan sözcüklere önem vermedi; islam-türk ülkelerinin coğrafi adları ile erkek ve kadın adlarının en tanınmışlarını aldı. Yapıt sözlük olma niteliğinin yanında türk tarihi, boyları, etnolojisi, folkloru, mitolojisi, halk edebiyatı ve coğrafyası ile yer yer bazı dilbilgisi kurallarını da kapsar. Ayrıca yapıta eklenen renkli dairesel harita, ilk türk dünya haritası olmak bakımından değer taşır. Ancak, Kaşgarlı Mahmut, kitabında birçok memleket ve kavim adları saydığı halde, bu haritada bunların birçoğunun yerleri ve adları yazılmamıştır. Yapıt ilk kez Kilisli Rifat'ın (Bilge) denetiminde, *Kitabü divanı lügat it-türk* adı altında yayımlandı (1915-1917, 3 c.). Sözlük birkaç kez türkçeye çevrildiyse de (Kilisli Rifat, Atıf Tüzüner, Van mebusu Yahya) basılmadı. Besim Atalay'ın çevirdiği metin ve hazırladığı dizin, tıpkıbasımıyla birlikte Türk dil kurumu tarafından yayımlandı (1939-1942, 5 c.). Dehri Dilçin de, yapıtın arap alfabesine göre dizinini yaptı (1957). [→ Kayn.]

Divanyolu kazıları, İstanbul'da, Divanyolu'nda, Adalet sarayı yakınında yapılan kazılar. 1963'te Rüstem Duyuran'ın yönettiği kazılar, 1964'te Alman arkeoloji enstitüsü'nün katılımıyla sürdürüldü. Antiokhos sarayı'nın K.'inde iki absidalı bir duvar, dükkân kalıntıları ve her bir duvarında altışar niş bulunan on iki köşeli bir mezar anıtı ortaya çıkarıldı.

DİVAR a. (fars. *divār*). *Esk.* Duvar: *"Tünd sudan rahneler peydâ kılan dîvâr tek"* (Fuzuli, XVI. yy.).

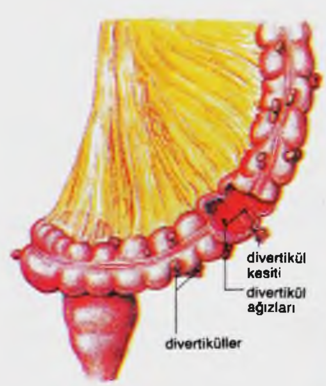
DİVARGER a. *fars. divār* ve *-ger*'den *divārger*). *Esk.* Duvarcı.

DİVCÂME a. (fars. *div*, dev, ve *came*, giyim'den *div-câme*). *Esk.* Savaşlarda giyilen aslan ya da kaplan postundan yapılmış üstlük. (Giyenleri heybetli gösterdiğinden bu adla anılırdı.)

DİVE a. (fars. *dive*, ipekböceği). İsl. huk. Bir kişinin, yeni doğmuş ya da daha doğmamış, ana rahminde bulunan bir çocuğun kendi çocuğu olduğunu iddia etmesi. || *Dive-i istilad*, bir kişinin, kendi mülkündeyken gebe kalan bir cariyeden doğan çocuğun kendi çocuğu olduğunu iddia etmesi. || *Dive-i tahrir*, başkasının mülkündeyken gebe kalan bir cariyeden doğan çocuğun kendinden olduğunu, bu cariyeye daha sonra sahip olan kişinin iddia etmesi. (Bir cariyenin doğurduğu çocuk hakkında bir kişi *dive-i istilad*'da, bir başka kişi de *dive-i tahrir*'de bulunursa, dive-i istilad üstün tutularak ötekinin davası reddedilir.)

Dİ VENANZO (Gianni), italyan film görüntü yönetmeni (Teramo 1920-Roma 1966). 1942'den başlayarak italyan sinemasının en dikkate değer görüntü yönetmenlerinden biri oldu. Özellikle yenigerçekçilik akımına bağlı L. Visconti (*Ossessione*, 1942; *La terra trema*, 1948), R. Rossellini (*Roma, açık şehir* [Roma, città aperta], 1945; *Paisa*, 1946), G. De Santis (*Caccia tragica*, 1947), V. de Sica (*Milano mucizesi* [Miracolo a Milano], 1949), M. Antonioni (*Il Grido*, 1956; *Gece* [La Notte], 1960; *Batan güneş* [L'Eclisse], 1961), F. Fellini (*Otto e mezzo*, 1962; *Giulietta dei Spiriti*, 1965) ve F. Rosi (*Salvatore Giuliano*, 1961; *Le Mani sulla città*, 1963) gibi yönetmenlerle çalıştı. Son filmi J. L. Mankiewicz'in *Bal kutusu* (The Honey Pot) [1966] oldu.

kalınbağırsakta divertiküloz (sol kolon)

Divanü lügat it-türk'ten bir sayfa
Millet kütüphanesi, İstanbul

DİVERBİUM a. (*diyalog* anlamında lat. sözc.). Latin komedisinde, müzik eşliği olmaksızın okunan her bölüm.

DİVERSİCORNİA a. Eski bilim adamlarının kınkanatlıların *Polyphaga* alttakımına verdikleri ad. (Bu öbekte, birbirlerine akrabalıkları kesin olmayan çeşitli familyalar bulunuyordu.)

DİVERTİKÜL a. (fr. *diverticule*). Anat. **1.** Boşluklu bir organa (bağırsak, yemekborusu, idrar torbası, vb.) bağlı cep biçiminde boşluk; kör kese. **—2.** *Meckel divertikülü*, dölüt dönemindeki göbek-mezenter kanalının kalıntısı olarak bazı kişilerde, kıvrımbağırsağın son kısmında görülen, 3 ila 9 cm uzunlukta divertikül. (İltihaplanma ve ülserleşme yüzünden Meckel divertikülünde kanamalar, delinme ve tehlikeli ya da tehlikesiz urlar ortaya çıkabilir. Ayrıca bazen bağırsakta tıkanmalara da neden olabilir.)
—Patol. *İdrar torbası divertikülü*, idrar torbası mukozasının kas tabakası içine doğru yaptığı fıtık. (Büyüklüğü çok değişiktir, bazen çok büyük olabilir. Doğuştan olabildiği gibi, idrarın dışarıya akmasını önleyen engele karşı idrar torbası kasının giriştiği çabanın ürünü de olabilir.)

DİVERTİKÜLEKTOMİ a. (fr. *diverticulectomie*). Ameliyatla bir divertikülün kesilip atılması. (Bu ameliyat özellikle yemekborusunda ve idrar torbasında yapılır.)

DİVERTİKÜLİT a. (fr. *diverticulite*). Patol. Çoğunlukla bir enfeksiyonun neden olduğu divertikül iltihabı.

DİVERTİKÜLOZ a. (fr. *diverticulose*). Patol. Bir organda çok sayıda divertikül

Divanyolu kazıları'ndan bir görünüm
İstanbul

Büyük Larousse

divit
Süleymaniye kütüphanesi, İstanbul

bulunması. (Kalınbağırsak divertikülozu sindirim sistemi divertikülozları içinde en sık görülenidir. İltihaplanma, delinme, kanama gibi karmaşalar gösterebilir, çoğu zaman uzun süre hiçbir belirti vermeden kalabilir.)

DİVERTİMENTO a. (ital. sözc.). **1.** Bir operanın, bir komedi-balenin, bir oyunun bölüm aralarında yer alan, az çok konuyla ilgili şarkılar ya da danslar. **—2.** XVII. ve XVIII. yy.'da, belli bir vesile için bestelenmiş kısa opera. **—3.** XVIII. yy.'ın ikinci yarısında, yaylı ve üflemeli çalgılardan oluşan küçük orkestra için bestelenmiş çalgısal parçaların oluşturduğu süit. (Haydn ve Mozart'ın bu tür divertimentoları ünlüdür.) **—4.** XX. yy.'ın ilk yarısında, d'İndy, Roussel, Bartók gibi bestecilerin, genellikle küçük topluluklar için, serbest biçimde ya da süit biçiminde besteledikleri yapıt. **—5.** Fügde, skolastik olmayan bir yazımın kullanılmasını sağlayan ayrıntı.

DİVES, Normandiya'da kıyı ırmağı; 100 km. Perche tepeciklerinden doğan Dives, Auge topraklarındaki çayırlıkları geçer ve Vie kolunu aldıktan sonra *Dives-sur-Mer*'in aşağı kesiminde denize dökülür.

DİVES-SUR-MER, Fransa'da (Calvados) komün, *Dives* ırmağının denize döküldüğü yerde, Cabourg'un karşısında; 5 732 nüf. Fatih William'ın İngiltere'ye gitmek üzere gemiye bindiği eski liman.

DİVİ sıf. (fars. *div* ve *-i*'den *divi*). *Esk.* Devle ilgili.

DİVİÇİAC ya da **DİVİTİAC,** romalılaşmış aedui soylusu. Sezar'ın dostuydu. Galya savaşları başlangıcında (İ.Ö. 58) Sezar'a danışmanlık yaptı.

DİVİCO. İ.Ö. I. yy.'da yaşamış helvet şef. Romalı Lucius Cassius Longinus'u yendi (Longinus Leman gölü yakınında öldürüldü [107]). Sezar'a göre, 58'de, çok sayıda helvet göçmenini getirerek Galya'ya yerleştiren Divico ile aynı kişidir.

DİVİ-DİVİ a. Güney Amerika'da yetişen erguvangiller familyasından bir bitkinin (*Caesalpinia coriaria*) baklamsı meyvesi. Bileşiminde tanen (% 40) bulunduğundan derilerin tabaklanmasında kullanılır. (LİBİ-DİBİ de denir.)

DİVİK a. Zool. TERMİT'in eşanlamlısı.

DİVİKGİLLER a. Zool. TERMİTGİLLER'in eşanlamlısı.

DİVİKLER a. Zool. TERMİTLER'in eşanlamlısı.

DİVİN. Tar. coğ. Erivan'ın G.-D.'sunda kent. Arsaki beyi Hüsrev II'nin (323-339) Hüsrevagert adıyla anılan tepede yaptırdığı sarayın çevresinde gelişti. Ülke, İranlılar'la Romalılar arasında bölüşülünce (387), Divin, Sasaniler'e bağlanan Küçük Arsaki beyliğinin merkezi olarak kaldı. Son Küçük Arsaki beyi Artaşeş'in uzaklaştırılması üzerine (430) önce sasani merzbanlarının (430-462), ardından da gregoriusçuluğun merkezi (462-924) oldu. 1064'te Alparslan'ın Ani'yi verdiği Menuçehr'in egemenliğine girdi. Bagratlı Georgiy III, 1162'de kenti yakıp yıktı, daha sonra Celalettin Harizmşah'ın eline geçti (1225). Moğol istilası sırasında yağlıp yıkılarak önemini, halkının burayı terk etmesi üzerine de yerleşim merkezi olma niteliğini yitirdi.

DİVİNİL sıf. (fr. *divinylique*'ten). Kim. *Divinil eter,* 20-30 dakikalık kısa müdahalelerde kullanılan ve buğu çektirme yoluyla verilen uyuşturucu. (Çok tutuşkan olduğundan kullanımı sırasında sıkı önlemler almak gerekir.) [Eşanl. VİNİL-ETER.]

DİVİNOPOLİS, Brezilya'da (Minas Gerais) kent. Belo Horizonte'nin G.-B.'sında; 119 000 nüf. Ticaret ve sanayi (metalürji, tekstil, deri, besin) merkezi.

DİV-İ SEPİD ya da **DİV-İ SEFİD** (*Beyaz dev*). Mit. Firdevsi'nin *Şehname*'sindeki efsanelerde adı geçen ünlü dev. Mazenderan'da yaşayan dev, aslında ülkedeki halkların komutanıydı. Mazenderan'a saldıran Keykavus'u ve ordusunu büyüyle kör ederek yenilgiye uğrattı. Bunu duyan Rüstem, Div-i Sepid'in hazırladığı yedi engeli aşarak yaşadığı mağarayı buldu. Uykuda olan devi öldürerek Keykavus'u ve ordusunu kurtardı.

DİVİT a. (ar. *devat*'tan). *Esk.* Mürekkep ve kalem konacak yeri olan ve genellikle beldeki kuşağa çaprazlama sokularak taşınan yazı takımı.
—Hat. *Divit şiltesi,* kuşağa sokulan divitin kaymamasını sağlayan kılıf.

DİVİTÇİ İSMAİL HAKKI PAŞA, türk asker (öl. Yanya 1873). Abdülmecit ve Abdülaziz dönemlerinde atandığı komutanlık görevlerini başarıyla yerine getirerek müşirliğe yükseldi. Vezir rütbesiyle İşkodra valisi oldu (1864). Bu görevine ek olarak, ona Üsküp valiliği de verildi (1868). Yolsuzluğu görüldüğü için görevden alındıktan sonra, doğum yeri olan Trabzon'a sürüldü. Affedilerek Yanya valisi oldu, bu görevdeyken öldü.

DİVİTÇİOĞLU (Ediz Sencer), türk iktisatçı (İstanbul 1927). Paris İktisat fakültesi'ni bitirdi (1955). İstanbul Üniversitesi iktisat fakültesi'ne öğretim üyesi olarak girdi, doçent (1958), profesör (1977) oldu. İktisat kuramı ve iktisadi düşünce tarihi kürsüsü başkanlığı görevinin yanında, Boğaziçi üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak çalıştı. 1982-1984 yılları arasında, davetli profesör olarak gittiği Paris'teki Nanterre üniversitesi'nde görev aldı. Yapıtları: *La pensee* (1968), *Mikroiktisat* (1982), *Osmanlı toplumu ve Asya üretim tarzı* (1982), *Değer, üretim ve bölüşüm* (1982), *Metroeconomica* (1982). Ayrıca, yerli ve yabancı çeşitli gazete ve dergilerde makaleleri yayımlanan Divitçioğlu, son olarak iki inceleme yayımladı: *Kök türkler* (1987), *Geçivermiş gelecek* (1991).

DİVİTİAC → DİVİCİAC.

DİVİTİN a. (fr. *duvetin*). Tekst. Saten armürdeki gibi, bir yüzünde çözgü diğer yüzünde atkı etkisi görülen bir armüre göre dokunmuş kadife görünümlü dokuma.
—ANSİKL. Divitin üretiminde kullanılan atkı ipliğinin numarası çözgü ipliğininkine göre biraz daha kalın ve az bükümlüdür; tüylendirme sırasında, puale istenilen kadife görünümünü sağlayan bu ipliktir. Divitinin puali molton kumaşınınkine göre daha kısa, daha ince ve daha sıktır. Kimi divitinler, dokumaya uygulanan basit bir keçeleştirme işlemiyle de elde edilir.

DİVİTİS (Antoine), flaman besteci **De Rycke** ya da **Le Riche**'in latinceleştirilmiş adı (Louvain 1470'e doğr. - ? 1515'ten sonr.). Güzel Philippe'in, Louis XII'nin ve büyük olasılıkla papanın capella'sında ilahiciydi. Missa'lar, magnificat'lar, motet'ler ve şansonlar bestelemiştir.

DİVİTTAR a. (ar. *devat* ve fars. *dar,* tutan; *devat-dar*'dan). *Esk.* Yazıcı; yazı takımlarına bakan kimse.
—Kur. tar. Osmanlı devletinde vezir dairelerinde görev yapan kâtip. (Bk. *ansikl.* böl.) || Memluklar'da bir memurluk unvanı.
—ANSİKL. Divanı hümayun'da defterdarların arkasında durur, kubbealtının ikinci derecede görevli öteki memurları arasında yer alırdı. Baş divittar ile birlikte divan hocaları adını taşır ve maiyetinde halife ve şakirtleri bulunurdu. XVI. yy.'dan başlayarak öteki divan görevlileri gibi zeamet aldıklarından, zeamet gedikli adıyla anıldılar. Sadrazam dairesinde, vezir kalemlerinde ve kazasker buyruğunda her za-

Divriği ulu camisi ve darüşşifası kuzey kapısından bir görünüm

Divriği ulu camisi ve darüşşifası'nın genel görünümü

man birer divittar bulunduğu gibi, Maliye'nin de ayrı bir divittarı vardı. Maliye divittarı, evrakı denetler, imzaladıktan sonra da defterdarların imzasına sunardı.

DİVİTTAR MEHMET EMİN PAŞA, türk sadrazam (öl. Kahire 1753). Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın divittarlığını yaptı. Patrona Halil ayaklanmasında koruyucularının öldürülmesi üzerine açıkta kaldı. Daha sonra yeniden devlet hizmetine alındı; sadaret kethüdası (1749), Seyit Abdullah Paşa'nın yerine sadrazam (1750) oldu. İstanbul'da sık sık çıkan yangınlarda ihmal ve dikkatsizliği bahane edilerek görevden alındı (1752). Mısır valiliğine atandıktan sonra Kahire'de öldü. Küçüksu kasrı'nı yaptırarak Mahmut I'e armağan etmesiyle tanındığı gibi, İstanbul'da ayrıca iki çeşmesi ve bir sebili vardır.

DİVİZÖR a. (fr. *diviseur*). Hidr. pnöm. *Debi divizörü*, BÖLÜCÜ'nün eşanlamlısı. —Mak. san. → BÖLÜCÜ.

DİVİZYON a. Ask. denizc. Aynı tip dört savaş gemisinden oluşan ve aynı amaçla kullanılan gemi grubu. || *Hücumbot divizyonu*, aynı tip dört hücumbottan oluşan grup. || *Muhrip divizyonu*, aynı tip dört muhripten oluşan gemi grubu.

DİVLEK a. *Yörs.* **1.** Olmamış kavun. **—2.** Kalın kabuklu olgun, küçük kavun. (*Divlek, düğlek, dülek* de denir.)

DİVLİT → DEVLİT.

DİVME a. *Yörs.* Koyun gübresi.

DİVO, Fildişi Kıyısı'nda kent, Gagnoa'nın G.-D.'sunda, *département* merkezi; 20 000 nüf. —*Divo département*'ı, 9 300 km²; 279 000 nüf.

DİVOT a. (ing. sözc.). Golf oyununda, golf sopası tarafından yerden koparılan toprak ya da ot kümesi.

DİVRİĞİ, D. Anadolu bölgesi ile Yukarı Kızılırmak bölümü sınırında, Sivas iline bağlı ilçe; 33 105 nüf. (1990); 2 782 km²; merkez bucağı dışında 4 bucak, 107 köy. Merkezi, karayolu ile Sivas'ın 178 km G.-D.'sunda *Divriği*, 17 664 nüf. (1990). Önemli demir yatakları ve demir cevheri çıkarımı, Divriği demir madenleri kuruluşu. Hayvancılık, tarım.

• TARİH. Divrığı (Tephrıke), Bizans döneminde IX. yy. ortalarında, Antakya piskoposu Samsatlı (Sümeysat) Konstantinos'un ortaya attığı paulusçu inancın başlıca merkezi oldu. Bölgenin dağlık olmasından yararlanarak burada uzun süre tutunan paulusçular üzerine iki büyük sefer düzenleyen imparator Basileios I (867-886), paulusçuları yok ederken Divriği'yi de tahrip etti (872). Malazgirt savaşı'nın (1071) ardından türk egemenliğine giren kent, bir mengücük kolunun başkenti olarak en parlak dönemini yaşadı. Selçukluların, XIV. yy. başlarında Mısır Memlukları'nın Bayezit I döneminde Osmanlılar'ın denetimine girdi. Ancak, Timur'a karşı yapılan bir antlaşma sonunda yeniden Memluklar'a bırakıldı (1401). Yavuz Sultan Selim'in Mercidabık savaşı'ndan (1516) sonra kesin olarak osmanlı topraklarına katıldı; önce sancak, sonra da kaza merkezi olarak Sıvas eyaletine bağlandı. XIX. yy. sonlarında önemini büyük ölçüde yitiren Divriği, Cumhuriyet döneminde demiryolu bağlanması (1937) ve demir filizi yataklarının işletmeye açılması (1939) sonucu yeniden canlandı.

• MİMARLIK. Divriği'de türk mimarlığının anıtsal ve özgün örnekleri bulunmaktadır. Kesme taştan Divriği kalesi, Mengücükler dönemine tarihlenir (XIII. yy.). İç ve dış kaleden oluşan yapının yalnızca dış kale surlarının bir bölümü günümüze ulaşmıştır. Yuvarlak bir alanı kaplayan kaleden dikkati çeken tek kalıntı, kare planlı atış kulesidir. Mengücüklü Şehinşah bin Süleyman'ın yaptırdığı Kale camisi'nin mimarı Meragalı Hasan bin Firuz'dur. 1181 tarihli cami, öne taşkın, zengin bezemeli taçkapısıyla dikkati çeker. Tuğla, taş ve çininin bir arada kullanıldığı taçkapı geometrik motifler, yıldız geçmeler, kıvrık dallar ve palmetlerle süslüdür. Uzun dikdörtgen planlı ana mekân mihraba dikey üç sahınlıdır. Geniş orta sahın tonoz, yan sahınlar dörder kubbeyle örtülüdür. İlçenin en önemli yapısı, Divriği* Ulu camisi ve darüşşifası'dır. Divriği'de türbe mimarlığının da önemli örnekleri vardır. Sittemelik kümbeti, 1195'te Mengücüklü Emir Süleyman bin Seyfettin Şehinşah için yaptırılmıştır. Kesme taştan sekizgen gövde üzerine piramit külahlı yapı, taçkapı biçimindeki giriş cephesi ve süslemeleriyle özgün bir türbedir. Mengücüklü hazinedarı Kamerettin'e ait Kemarettin kümbeti 1196 tarihlidir. Sittemelik kümbeti'yle benzer mimaride olmakla birlikte, dilimli kemerli taçkapısıyla daha yalın bir yapıdır. İlçede ayrıca son dönem türk konut mimarlığının özelliklerini yansıtan konaklar vardır.

Divriği Ulu camisi ve darüşşifası, Divriği'de, Anadolu türk mimarlığının en önemli anıtlarından biri (1228-1229). Mengücüklü Ahmet Şah ile eşi Melike Turan Hatun'un yaptırdığı, birbirine bitişik cami ve darüşşifadan oluşan külliye, Ahlatlı Hurrem Şah adlı bir sanatçının denetiminde, çeşitli çevrelerden getirilen ustalarca gerçekleştirildi. Çeşitli onarımlarla günümüze ulaşan yapının, Anadolu selçuklu sanatında cephe mimarlığı ve değişik üsluptaki dört taçkapısıyla özgün bir yeri vardır. Caminin çok ayaklı ana mekânı, küçük kubbe ve tonozlarla örtülü, mihraba dikey beş sahından oluşur. On iki dilimli mihrap önü kubbesi, dıştan piramit çatıyla gizlenmiştir. Aynı eksen üzerinde, caminin ortasına rastlayan bölümde, aydınlık fenerli bir kubbe daha vardır. Abanoz ağacından gösterişli minber, Tiflisli Ahmet bin İbrahim'in ürünüdür (1241). K. cephesindeki taçkapı, dışarı fışkıracakmış gibi duran iri yapraklar, palmet, lotus ve yıldız motifleriyle süslüdür. Selçuklu sülüsüyle yazılmış yazıtında Alaettin Keykubat I'in adı ve çiftbaşlı kartal arması işlenmiştir. Yanında da Ahmet Şah'ın arması olduğu sanılan, tek ayak üstünde doğan figürü vardır. Tekstil kapısı diye de anılan B. kapısı halı ve kilim motiflerini andıran geometrik geçmelerle bezelidir. Daha geç bir tarihte yapılmış olan D. kapısı biri geometrik, ötekisi bitkisel motifli iki kuşakla çevrilidir.

G. cephesindeki görkemli taçkapıdan, ortası avlulu, dört eyvanlı, iki katlı darüşşifaya geçilir. Tonoz örtülü avlunun ortasındaki havuzun üstü açık bırakılmıştır. Ana eyvanın solunda kubbeli türbe yer alır. Bu yapı da zengin örtü düzeninin yanı sıra, taş işçiliğinin üstünlüğüyle dikkati çeker.

DİVRİN a. *Yörs.* Bir yaşını geçmiş erkek keçi yavrusu.

DİVUS. *Tanrısal* anlamında lat. sözc. (dişili *diva*, çoğul eril biçimi *divi*). Roma İmparatorluğu döneminde, ölümünden sonra tanrılaştırılan imparator için kullanılırdı. Sözcük, imparatorun göklere çıktığı ve bir yıldıza dönüştüğü anlamını içerir.

DIX (John Adams), amerikalı general ve diplomat (Boscawen, New Hampshire, 1798-New York 1879). Ordudan ayrıldıktan sonra Kongre'de senatörlük yaptı (1845-1849). Amerikan iç savaşı başlangıcında Kuzeyliler'in ordugâhında general olarak hizmet gördü, Maryland ve Doğu Virginia askeri yöneticiliği görevinde bulundu, daha sonra New York liman komutanlığına getirildi. 1866'da ABD'nin Paris elçisi oldu, 1873'te New York eyaleti valisi seçildi.

DIX (Otto), alman ressam ve gravürcü (Untermhaus, Gera yakınında, 1891 - Singen, Konstanz yakınında, 1969). Anlatımcılıktan ve fütürizmden etkilendi, dada hareketine katıldı (*İskambil oynayan savaş malulleri*, 1920, özel kol.), 1920'den sonra *Neue Sachlichkeit* akımının hicivli gerçekçiliğine yöneldi ve bu akımın ustalarından biri oldu. Başlıca temaları arasında yer alan savaş, cinsellik ve insan figürünü acımasız bir eleştiri anlayışıyla soğuk, çiğ renklerin canlılık kattığı grafik bir üslupla işledi (*Sylvia von Harden*, 1926, Musee national d'Art moderne, Paris; *Büyük kent*, üçkanatlı, 1927, Stuttgart; gravür dizisi: *Savaş* [1929-1932], *Gece kuşları* [1927-28]). Hitler rejimi sırasında, Konstanz gölünün kıyısına çekildi, eski alman ustalarının teknik ve resim anlayışlarından esinlenen manzaralar yaptı.

Staatsgalerie, Stuttgart

Otto Dix
Kibrit satıcısı no 1
(1920)
Staatsgalerie, Stuttgart

DİXA a. Nemli yerlerde yaşayan, pulsuz kanatlı, iplik gibi ince duyargalı küçük sivrisinekleri içeren cins. (Çürükçül larvası bataklık sularının yüzeyinde yaşar. *Dixidae* familyasının örnek tipi.)

DİXENCE ya da **BORGNE D'HEREMENCE,** İsviçre'de (Valais) selsuyu, Borgne'un sol kolu; 17 km. Yukarı çığırında, 2 200 m yükseltide, 284 m yükseklikte bir baraj yapılmıştır.

Dixiecrat Party ya da **States' Rights Democratic Party,** Birmingham (Alabama) kararlarından sonra Demokrat parti'nin tutucu ve güneyci kanadının ayrılmasıyla kurulan (1948) Kuzey Amerika partısı. F. D. Roosevelt'in ırk eşitliği ve federal iktidarı yayma siyasetine *(New Deal)*, sonra da ve özellikle Harry

Dixence'in yukarı çığırındaki baraj

Gerster-Rapho

Truman'a karşı olanlar tarafından kurulan *Dixiecrat* partisi, 1948 seçimlerinde Güney Carolina valisi J. Strom Thurmond'u aday göstermeye karar verdi. Ancak Harry Truman'ın yeniden cumhurbaşkanı seçilmesini engelleyemedi.

DİXİELAND ya da **DİXİE** a. (Florida'nın kuzeyindeki yönetim bölümü *Dixie*'nin adından). ABD'nin güneyinde doğan caz üslubu.
—ANSİKL. Bu sözcük, Amerikalılar için genellikle ragtime, blues ve bando havalarının bileşiminden doğan ve üç sesin (kornet, trombon, klarınet) ortaklaşa olarak doğaçlama yaptığı küçük topluluklarca icra edilen her tür geleneksel cazın adıdır. Yine de, kimileri, dixieland'ı New Orleans üslubundan ayırır ve bu adı, New Orleans cazının, 1920'lerde özellikle Chicago'da beyaz müzikçilerce icra edilen biçimi için kullanırlar. Bu beyaz müzikçilerin en ünlüsü trompetçi Bix Beiderbecke'dir. 1930' larda modası geçen dixieland, 1940'a doğru, "New Orleans Revival" diye adlandırılan hareketle yeniden ilgi görmeye başladı. Amerika'da olduğu kadar Avrupa'da da sayısız genç beyaz müzikçı, bu "eski üsluba" yakınlık duydu. Bunlar arasında amerikalı Lu Watters ve Pete Daily, ingiliz Chris Barber, fransız Claude Luter ve Maxime Saury anılmalıdır. Dixieland, 1970'lerde gücünü yitirmeye başladı.

Dixmude, büyük alman zeplini (68 500 m^3, uzunluğu 226 m). 1919'da fransız deniz ordusuna verildi. Aracı komuta eden deniz subayı Du Plessis de Grenedan, dünya havada kalma süresi rekoru kırdı (119 saatte 8 000 km). Sahra'ya yaptığı bir yolculuktan dönerken *Dixmude*'u yıldırım çarptı; zeplin, 21 aralık 1923'te Sicilya açıklarında kayboldu. Du Plessis de Grenedan ve pek çok subay bu kazada öldü.

DİXMUDE → DIKSMUİDE

DİXON (George), ingiliz denizci (1755'e doğr. -öl. 1800'e doğr.). James Cook'un ikinci seferine katıldıktan sonra, Portlock ile birlikte Amerika'nın kuzey-batı'sında araştırma yaptı, *Kraliçe Charlotte adaları* adını verdiği takımadanın hidrografya incelemesini sürdürdü.

DİXON (Harold Baily), ingiliz kimyacı (Londra 1852-Lytham 1930). Gazlardaki patlamalar üzerine çok önemli deneysel araştırmaları ona borçluyuz. 1884'ten 1922'ye kadar Manchester laboratuvarını yönetti.

DİYA a. Diyapozitifin kısaltılmışı.

DİYABAZ a. (yun. sözc.). Yerbil. **1.** Anglosakson terminolojisinde, diyorit bileşimlerine yakın, çok ayrışmış damarlı kayaç. **—2.** Fransız terminolojisinde ofitik dokulu, bazalt bileşimli ve çoğu kez ayrışmış durumda bulunan magma kayaç (ancak her zaman damarlı değildir).

DİYABET a. (fr. *diabète;* yun. *diabainein,* arasından geçmek'ten). **1.** Çok işemeye ve çok su içmeye neden olan hastalıkları belirten genel ad. (Başka bir sıfat almadan kullanılırsa, şekerli diyabet, yani şeker hastalığı anlamına gelir.) [Eşanl. ŞEKER ya da ŞEKER HASTALIĞI.] **—2.** *Böbrek diyabeti,* kanda şeker düzeyi normal ya da düşük olduğu ve idrarla glikoz atıldığı halde glikozun ve bazı başka maddelerin (fosfor, kalsiyum, aminoasitler, vb.) böbrekte geri emilmesi biçiminde beliren böbrek bozukluğu. || *Şekerli diyabet,* kanda şeker oranının yüksekliğiyle belirgin süreğen hastalık. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Şekersiz diyabet,* saf polidipsi ve poliüri, yani yalnız çok susama ve çok işemeyle belirgin sendrom. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Tunç rengi diyabet,* ağır bir diyabet, karaciğerde büyüme yapan bir siroz ve deride külrengi genel bir koyulaşma biçiminde beliren hastalık. (Bu hastalık, ya kalıtımsal bir bozukluğa, ya sık sık kan nakli yapılmasına ya da yiyeceklerle uzun süre aşırı miktarda demir alınmasına bağlı aşırı demir birikiminden ileri gelir.)
—ANSİKL. • *Şekerli diyabet.* Şekerli diyabet en sık görülen metabolizma hastalıklarından biridir. Değişmez ve özgün olmamakla birlikte en önemli belirtisi glikozüridir (idrarla şeker atılması).

1674'te Willis tarafından bulunan glikozüriyi 1846'da Claude Bernard merkez sinir sistemini zedeleyerek deneysel yoldan meydana getirdi. 1877'de Lancereaux diyabetin pankreas lezyonlarından ileri gelebileceğini gösterdi. 1889'da J. von Mering ve Minkowski pankreası çıkartarak diyabeti yapay yoldan oluşturdular. 1893'te Laguesse, diyabette eksik olan maddeyi Langerhans adacıklarının salgıladığını (pankreas içsalgısı) öne sürdü. Macleod bunu araştırdı; 1921'de Banting ve Best ensülini özüt olarak elde etmeyi başardılar; bu buluş genellikle diyabetin sonucunu tamamen değiştirdi. O zamandan bu yana ensülinde yenilikler yapıldı (uzun etkili ensülin), kan şekeri düzeyini düşürücü başka maddeler (sülfamitler, biguanitler) bulundu, başka ensülin tipleri üretildi.

Şekerli diyabetin temel nedeni, protein ve lipitlerle birlikte önemli bir enerji kaynağı olan glikozun kullanımındaki bir bozukluktur. Hücrelerde glikoz kullanımı azalınca, şeker metabolizmasını düzenleyen sistem, bu maddenin hücrelere girmesini kolaylaştırmak için şeker oranını (normalde ‰ 1 g) artırır (3 g, hatta daha fazla). Glikozun böbrek yoluyla atılma eşiği (1,30 g) aşıldığı için idrarda (birkaç gramla birkaç yüz gram arasında değişen) bir şeker kaçağı ortaya çıkar. Eğer bu kaçak çok fazlaysa, elektrolit kaybıyla birlikte (su kaybetme) idrar miktarında artışa neden olur. Olayın şiddeti, iştah artışıyla (fazla yeme ve susama) karşılanmasına rağmen, beslenme eksikliği yüzünden kilo kaybına yol açar. Glikoz eksikliğinin belli bir dereceyi aşması, organizmayı bünyesindeki lipitleri ve proteinleri glusitlere dönüştürerek (glikozürinin çoğalması bunların kullanılmayan kısmıdır) kullanmaya zorlar (kilo kaybı); bu dönüşüm organizmanın kullanabileceğinden fazla keton cisimlerinin ortaya çıkmasıyla sonuçlanır (ketoz). Bu asit cisimlerin fazlalığı, komaya dek varan bir asidoketoz yaratır.

Diyabetin anlaşılma koşulları çok çeşitlidir: ya özgün bozuklukların (şiddetli susama ve açlık, zayıflama, bedensel ve cinsel halsizlik) belirmesi ya da diyabet riski taşıyan bir hastanın genel muayeneden geçmesi gibi bir vesile gerekir. diyabetli yakın bir akrabası ya da ailede birçok diyabetli bulunması, şişman olmak, 4 kg'dan daha iri çocuk doğurmak, gebelik sırasında ya da bir gerginlik anında geçici hiperglisemiye uğramak. Diyabetin anlaşılmasına bazen süreğen enfeksiyon (genellikle deri enfeksiyonları, çıban, kandidoz, vb.) ya da bir atardamar karmaşası vesile olur. Genç hastalarda görülen zayıf diyabetle kırk yaşından yukarı hastalarda görülen yağlı diyabet arasındaki klasik ayrım olguların yaklaşık % 80'inde doğrulanmakla birlikte, ana sorun hastanın en başta bir ensülin tedavisine gereksinim gösterip göstermediğidir.
• *Şekersiz diyabet.* Şekersiz diyabet hastaları çok büyük miktarda idrar çıkarırlar (24 saatte 10 litreye kadar, hatta daha fazla). Burada aşırı su içme tutkusu (susama bozukluğu) ya da özel nedenli bir poliüri (ödünleyici susama) söz konusu olabilir. Bu sendrom ya işlevsel bir bozukluktan (bu takdirde yeniden eğitimle düzeltilebilir) ya da hipofiz arka lobu ve hipotalamus bölgesindeki organik bir hastalıktan ileri gelebilir. Antidiüretik hormonun radyoimmünolojik yöntemlerle ölçümü şekersiz diyabet teşhisinin doğrulanmasına ve hastalığın merkez kökenli olup olmadığının anlaşılmasına olanak verir. Merkez kökenli şekersiz diyabet ya bir urdan dolayı ya da çok ender olarak soydan gelme hormon eksikliğinden doğar. Öteden beri uygulanan tedavi, günde iki kez burun yoluyla arjinin pressin (antidiüretik hormonun sentetik benzeri) alınmasıdır.
• *Diyabet ve kalıtım.* Diyabetin ailevi özellik taşıdığı çok eskiden beri bilinen bir şeydir, ama soydan geldiğini söylemek kolay değildir. Hastalığın gerçek ikizlerde, yalancı ikizlere oranla daha sık görülmesi bunu düşündürmektedir.

Soydan geçiş biçimi karmaşıktır: çekinik ya da başat otozomlarla geçiş, çeşitli diyabet tiplerini açıklamak için yeterli değildir; HLA sistemine ilişkin doku gruplarının incelenmesi genç diyabetlilerde HLA 8 ve W 15 genlerinin sıklığında bir artış olduğunu göstermektedir, ama bu sıklık erişkinde normaldir. Birçok genin bu konuda etkili olduğu düşünülebilir; ama pankreas hücrelerinin glikoza duyarsızlığı dışında, soydan gelen genetik anomali ya da anomalilerin niteliği bilinmemektedir.
• *Çocuk diyabeti.* Genellikle 8 yaşında ortaya çıkar. Nüfus içindeki oranı örneğin Fransa'da yaklaşık % 0,04 ve her iki cinste eşittir. Eskiden öldürücü olan çocuk diyabeti, erken beliren damar lezyonları nedeniyle günümüzde de kötü sonuç vermektedir. Hemen hemen hep ensüline bağımlı bir diyabet sözkonusudur. Ensülin salgısındaki büyük eksiklik, genetik bakımdan elverişli kişilerde (HLA sistemine ilişkin DR3 ve DR4 doku genleri) pankreastaki beta Langerhans adacıklarına özgü özbağışıklık mekanizmalarının yok olmasından ileri gelir.

Hastalığın görünür başlangıcı genellikle anidir: kısa bir süre önce başlamış olan zayıflamanın ardından poliüri (çok işeme), polidipsi (çok su içme). Glikozüri çok fazladır, bazen litrede 100 ila 200 g'a ulaşabilir ve idrarda keton cisimleri bulunur. Açlık kan şekeri genellikle litrede 2,50 g'ı aşar. Diyabetli çocuğun yiyeceklerinde % 50 ila 60 glikoz, % 15 protit ve en çok % 30 lipit olmalıdır. Çocuğun ve ailesinin diyabet konusunda eğitilmesi zorunludur. Çocuk aşıları yapılabilir. Diyabet iyi dengelenmişse, beden eğitimi ve spor öğütlenebilir. Fizyolojik olmamakla birlikte, çocuk diyabetinin günümüzdeki tek tedavisi ensülindir.
• *Yaşlı diyabeti.* Toplumda ortalama ömrün artışı ve diyabet tedavisinde sağlanan gelişmeler nedeniyle gittikçe daha sık görülmektedir. Diyabeti ortaya çıkarmak için yapılan muayenelerin yorumunda yaş da hesaba katılmalıdır. Verilecek yemek rejimi biraz gevşek tutulabilir. Ama sağlık kurallarına uyulması büyük önem taşır: vücut bakımı (ayaklar), devimsel yeteneklerle sınırlı olmak üzere beden hareketleri. İlaçların diyabetle etkileşimi ve sık görülen böbrek ya da karaciğer yetersizliği nedeniyle tedavi genellikle zordur.
• *Diyabet ve gebelik.* Yavrunun gelişimi, glusit dengesinin niteliğine bağlıdır: ortalama glisemi oranı 1,50 g'in üstündeyse ölü doğum oranı % 20'yi geçer, ama 1 g dolayında tutulabilirse bu oran % 4'ü geçmez. Her diyabetli kadın, diyabetin denetimi (glikozilli hemoglobin ölçümü) ve olası karmaşaların (idrar, kalp-damar, göz) ortaya çıkarılması açısından özel bir merkezde izlenmelidir. 32. haftada annenin hastaneye yatırılması iyi olur: ekografi yapılarak dölütte biçim bozuklukları olup olmadığının ortaya çıkarılması (genel nüfusa oranla 3-4 kat daha sık), doğum tarihinin belirlenmesi, doğumun normal yoldan mı yoksa sezaryenle mi yaptırılacağının kararlaştırılması. Süt salgısının kesilmesi gerekirse ya deri yoluyla östrojen ya da bromokriptin tedavisi uygulanır: tromboz tehlikesi nedeniyle diyabetli kadında yüksek dozda östrojen kullanılmamalıdır. Her türlü olasılığa karşı, diyabetli bir kadına, 2 ya da 3 çocuk doğurmakla yetinmesi ve olabilecek gibiyse bunları hastalığının başlangıç döneminde ve 30 yaşından önce doğurması öğütlenmelidir.
• *Diyabet ve doğum kontrolü.* Dölyatağı

içine konan araçlar enfeksiyon tehlikesi göz önüne alınarak hekim gözetimi altında kullanılabilir. Normal dozlu östrojen -progesteron ve yalnız progesteron hapları, damar rahatsızlıklarına yol açabilecekleri ve diyabeti ağırlaştırabilecekleri için kullanılmamalıdır.

• *Diyabet ve tansiyon yüksekliği.* Diyabetlilerin yarıya yakını yüksek tansiyondan şikâyetçidir ve yüksek tansiyonlu hastaların üçte biri diyabetlidir. Tansiyon yüksekliği ateromu hızlandırarak ve özellikle böbreklerle gözlerde küçük damar hastalıklarını ağırlaştırarak diyabetlilerde ölüm oranını artırır. İlaçların diyabetle etkileşimi nedeniyle tedavi genellikle zordur. Yalnız kalp üzerinde etki gösteren bazı beta engelleyiciler, gerekirse tiazit grubundan olmayan bir idrar söktürücüyle birlikte kullanılabilir.

•*Diyabetin damarlardaki belirtileri.* Beyin, kalp ve bacak atardamarlarında daha belirgin olmak üzere büyük atardamarların iç gömleğinin ateroskleroza uğraması diyabete özgü olmamakla birlikte, diyabet onun ortaya çıkış zamanını yaklaştırır ve patlak vermesini kolaylaştırır. Uçtaki atardamarcıkların ve kılcal damarların tutulması (mikroanjiyopati), tersine, dokusal planda özgül lezyonlar yaratır. Bu tutulma organizmanın tüm kılcal damarlarında gözlenmekle birlikte, retina ve böbreklerde daha çok görülür.

Yaşlı diyabetinde bu iki belirti grubu çoğu zaman bir arada bulunur, ama esas olarak ateroskleroz belirtileri daha belirgindir. Çocuk diyabetinde, hele hastalık çok küçük yaşlarda ortaya çıkarsa durum böyle olmaz.

Atardamarcık-kılcal damar belirtilerinin ortaya çıkışı hastanın değil, hastalığın yaşına bağlıdır. Diyabetin ortaya çıkışıyla retina ve böbrekteki önemli lezyonların gelişimi arasında ortalama 10-15 yıl geçtiği göz önüne alınırsa, çocuk diyabetlilerin bir kısmında bu karmaşaların, yaşamlarında daha ateroskleroz belirtilerinin belirmediği bir çağda yalın olarak ortaya çıkacağı anlaşılır. Bu da, yaşlı diyabetlilerin genç yaştakilere göre diyabete bağlı retinopatinin ve böbrek yetersizliğinin sonuçlarından daha çok etkileneceklerini gösterir.

• *Diyabetin sinirler üzerindeki etkileri.* Kiriş reflekslerinin ortadan kalkmasıyla birlikte ortaya çıkan polinevritler ana belirtiyi oluşturur. Ayrıca mononevritler, deride duysal bozukluklar (ağrılı duyu azalması ya da yokluğu) görülür. Nörovejetatif sinir sisteminin tutulması sindirim sistemi bozukluklarına (yemekborusu ya da mide felçleri) ve üreme-idrar yolları bozukluklarına (idrar torbası felci, cinsel iktidarsızlık), kemik-eklem ve deri lezyonlarına (ayak tabanında yer yer yanmalar) neden olur.

• *Diyabet komaları.* Dört tipe ayrılır.

1. *Laktik asidoz.* Genellikle kalp, karaciğer ya da böbrek yetersizliği olan yaşlı diyabetlilerde her zaman ortaya çıkan çok ciddi bir aksaklıktır. Laktik asidoz, kalp -damar kollapsına ve anüriye yol açan çok ağır bir metabolizma asidozuna neden olur. Teşhiste çoğu zaman geç kalındığından sonuç çok kötüdür.

2. *Hiperosmoler koma.* Genellikle uygun tedavi uygulanmayan (idrar söktürücüler) ya da ayrıca bir de enfeksiyon geçiren ensüline bağımsız, yaşlı diyabetlilerde görülür. Hiperosmoler koma, derin bilinç bozukluklarıyla birlikte, çok ağır bir hücre içi su kaybına yol açar. Çoğunlukla litrede 10 g'dan yukarı çıkan çok yüksek glisemi oranı, ketoz yokluğunu açıklar.

3. *Hipoglisemi koması.* Ensülinle tedavi gören bir diyabetlide ya bir doz hatasından ya şeker alımındaki ani bir azalmadan ya da aşırı bir kas çabasından dolayı ortaya çıkar. Bazen alkol alındıktan sonra başlar. Hipoglisemi koması sırasında vücutta çırpınma hareketleri ya da kasılmalar, piramidal belirtiler, terlemeler görülür, koma öncesinde zihin bozuklukları sıklaşır. Ensüline bağımlı diyabetlilerde yaşam boyunca küçük hipoglisemi nöbetleri, hatta koma çok görülür. Yaşlı hastada sinirsel sekeller kalabilir. Kan şekerini düşürücü sülfamitler, aşırı dozda verilirse, özellikle o ana kadar farkına varılmamış bir böbrek yetersizliği de varsa bazen hipoglisemi komasına neden olabilirler.

4. *Asidoketoz koması.* Ağır ketoz, tam ya da geçici ensülin eksikliğinden ileri gelir. Ensüline bağımlı diyabetlide ya ensülin tedavisinin durdurulması, ya yeterince glusit alınmaması ya da umulmadık bir olay (enfeksiyon, travma ya da ameliyat) böyle bir komaya neden olabilir. Ensüline bağımsız diyabetlide asidoketoz koması ağır enfeksiyon, uzun süreli açlık, kol ya da bacaklarda kangren sonucunda ortaya çıkar. Asidoketozlu ya komadadır ya da bilinci yerindedir; bilinci yerindeyse karın ağrılarından, kusmalardan, şiddetli bir susamadan yakınır. Hücre içi su kaybı şiddetlidir. İshal ya da kusmalar eklenmedikçe hücre dışı su kaybı orta derecededir. Hastada dört zamanlı özgül bir solunum (Kussmaul) görülür. İdrar muayenesi, ketonemiyle birlikte glikozüri ve litrede 4-5 g'a varan yüksek bir ketonüri olduğunu gösterir. Bikarbonatlar tükenmiştir. Potasyum miktarı çok azalmıştır. Tuzlu çözelti ve ensülin verilerek su kaybının önlenmesi asidoketozun temel tedavisidir.

• *Gözetim yöntemleri.*

1. Klasik yöntemler. Bir diyabetin dengesini denetlemek için üç ayda bir şu incelemeler yapılır: açken glisemi ölçümü (yemeğin etkisini anlamak için), tokken glisemi ölçümü; 24 saatlik glikozürinin incelenmesi: hapla ya da yalnız perhizle yapılan tedavilerde bir defa, ensüline bağımlı diyabette, üç defa.

Ensüline bağımlı bir diyabetlide glikozüri günde üç kez ölçülmeli, özellikle yanılgısı yaklaşık % 10'u aşmayan çok güvenilir şeritler kullanılmalıdır.

2. *Modern yöntemler.* Şeker hastalarının dengesini en iyi denetleme yolu glikozilli hemoglobin dozajıdır. Bu yöntem, incelemeden önceki iki ay içinde diyabetin dengesinin yerinde olup olmadığını değerlendirmeye olanak verir.

Sağlıklı bir kişide glikozilli hemoglobin, hemoglobinin ancak % 5-7 gibi küçük bir yüzdesini oluşturur. Şeker hastasında bu oran daha yüksektir: iyi denge % 8-10; orta denge % 12-15; kötü denge % 15-20.

Glikozilli hemoglobinin (ya da HbAlc) kandaki oranı, şeker hastasının denge denetiminin niteliğini belirleyen bir test oluşturur. Günlük kullanımda, hemoglobin elektroforezi yöntemleri HbAlc'nin değerlendirilmesine yarar. Bu inceleme şu olanakları sağlar: gerçek biyolojik dengeyi tam olarak yansıtmayan tek incelemeye dayanarak ve ensülin dozunu gereksiz yere değiştirmekten kaçınarak tedaviyi daha iyi ayarlamak; perhizi bozanları ortaya çıkarmak (ağız yoluyla tedavi gören bu hastalar kan şekerinin ölçüleceği günden önce perhize uyar, sonra, bir dahaki incelemeye dek, istedikleri gibi yiyip içerler); diyabet habercisi durumları gözetmek; uzun vadede doğum kontrol haplarının alımını daha yakından denetlemek; bazı hastalıklarda sürekli olarak alınması gereken kortikoitlerin etkisinin kısa ya da uzun bir süre içinde uygun olup olmadığını belirlemek.

• *Diyabetin tedavisi.* Diyabet tedavisi her şeyden önce yaş, cinsiyet, ağırlık, bedensel çalışma bakımından kişisel olarak belirlenen bir perhizi gerektirir. Günümüzde, besinlerin % 50'si yavaş soğurulan glusitler (unlular, nişastalılar) halinde verilir. Bu glusitler, günde birkaç defada alınır. Şişman şeker hastasında, günlük besin miktarı, normal koşullarda tüketilen kalorinin üçte ikisinden aşağı olmamalıdır. Besinsel lifler belli ölçüde yararlı olabilir. Hızla emilen saf şekerler (çay şekeri, bal, reçel, şekerli içecekler) alınmamalıdır.

Hiperglisemiyi ve etkilerini azaltmak için, perhiz dışında, iki tip ilaç alınır: ensülin ve sentetik şeker düşürücüler (sülfamitler ve biguanitler).

1. *Ensülinler.* Etki sürelerine göre üçe ayrılır: kısa, orta ya da uzun etkili. Hızlı etkili ensülinlerin etki süreci 6 ila 8 saattir ve bunlar asidoketozun acil tedavisinde, kan şeker düzeyinde kesin bir normalleşme istendiğinde ya da idrarla keton cisimleri ve önemli miktarda şeker atılmaya başlandığında hastanın kendisi tarafından kullanılır. Orta etkili ensülinler (etki süresi 15 ila 18 saat) şeker hastalarının çoğu için uygundur. Uzun etkili (24 saat) ensülinler yaşlı şeker hastası için ya da kullanım kolaylığı nedeniyle daha uygundur.

İleri derecede saflaştırılmış ensülinler (tek bileşenliler, monopik) lipodistrofi riskini, ensülin alerjilerini ve nadir olarak ortaya çıkan ensüline direnç durumlarını azaltır.

2. *Sentetik şeker düşürücüler.* Kanda şeker düzeyini düşüren sülfamitler ancak pankreas işlevleri normal olan bir şeker hastasında etkili olabilir. Bu ilaçlar ensülin salgısını uyarır. Özellikle yaşlı hastada ya da böbrek yetersizliği durumunda, bazen şeker düzeyinde aşırı düşmeye yol açabilir. Bunlar kural olarak, yaşlı diyabetinde, daha sonraki karmaşaların önlenmesinde kullanılır. Biguanitler, karaciğerde neoglikojen oluşumunu engeller. Böylece karaciğerden çıkan glikoz miktarını azaltır. Şişman olsun ya da olmasın, ensüline bağımlı olmayan şeker hastalarında kullanılabilir. Karaciğer ya da böbrek yetersizliğinde, 65 yaşından daha yaşlı hastalarda ve alkoliklerde kullanılmamalıdır. Başta normal ağırlıkta ve ilk planda bir ensülin tedavisi gerektirmeyen şeker hastalarında olmak üzere şeker düzeyini azaltıcı sülfamitlerle birlikte kullanılabilir. Orta derecede beden hareketleri yapmak diyabet tedavisini tamamlar.

Ensüline bağımlı ve ayarlanması zor şeker hastalıklarında bir "ensülin pompası"nın kullanılması önerilebilir, çünkü derialtına sürekli ensülin verilmesi gliseminin düzeyini iyileştirir. Langerhans adacıkları aşılama (gref) girişimleri, bağışıklık sistemine bağlı red mekanizmalarının özel tepkisiyle karşılanıp engellenmektedir.

Sürekli gelişmelere karşın, diyabet tedavisinde yapay pankreas kullanımı henüz araştırma aşamasındadır.

—Vet. Şekerli diyabet özellikle köpek, kedi ve maymunda görülür; tekparmaklılarda görülmesi ender ve gevişgetirenlerde istisnadır. Tedavisi insandaki gibidir.

Şekersiz diyabet özelikle köpekte görülür, diyabetle birlikte, bazen şişmanlık ve cinsel sorunlar da bulunur (adipozo-jenital sendrom).

DİYABETİK sıf. (fr. *diabétique*). Diyabetle ilgili.

◆ a. ve sıf. Diyabetli hasta.

DİYABETİT a. (fr. *diabétide*). Şekerli diyabet hastalığında görülen ve hem glikoz hem öteki suyuksal değişikliklerle ilgili olan deri ve mukoza bozukluklarına verilen ad.

—ANSİKL. Diyabet hastaları, organizmanın direncinin azalması nedeniyle deri enfeksiyonlarına (kan çıbanı, şirpence, kangren) yakalanabilirler ve bu hastalıklar kolaylıkla yaygınlaşabilir ve nüksedebilir. Geleneksel olarak diyabetit adı glikozürinin yerel olarak kolaylaştırdığı cinsel organ mukozalarındaki enfeksiyonlar (balanit, vulvit, intertrigo vb.) için kullanılır. Çok kaşıntılı olan bu lezyonlar genellikle diyabetin varlığına işarettir. Ama çoğunlukla *Candida albicans* türü mantarlardan ileri gelir.

DİYABETOJEN a. (fr. *diabetogène*). Diyabet yapan madde ya da hastalık için kullanılır.

DİYABETOLOG a. (fr. *diabétologue*). Diyabet uzmanı hekim.

DİYABETOLOJİ a. (fr. *diabétologie*). Diyabet bilimi.

DİYABOLEYİT a. (fr. *diaboléite*). Miner. Kurşun ve bakır oksiklorür; kuadratik sistemde yer alır.

DİYAD a. (fr. *diade*). Biyol. Meyozda pro-fazın zigoten evresinde birbirine yapışan ana ve babadan gelme homolog kromozom çifti.

DİYADİK a. Mant. *Diyadik yüklem,* bire -birli olması gerekmeyen ikili bağıntı. (*x, y*'yi seviyor'da geçen "seviyor", diyadik bir yüklemdir.)

DİYADİN, D. Anadolu bölgesinde Ağrı iline bağlı ilçe; 38 413 nüf. (1990); 1 274 km²; 56 köy. Merkezi, Ağrı'nın 60 km D.'sunda *Diyadin,* 9 569 nüf. (1990). Hayvancılık, hayvan ürünleri ticareti, tarım (tahıl, baklagiller).

DİYADOKOKİNEZİ a. (fr. *diadococinésie;* yun. *diadokhos,* art arda gelen, ve *kinesis,* hareket'ten). Nörol. Bileğin hızla ileriye ya da geriye döndürülmesi gibi almaşık harketlerin yapılmasını sağlayan işlev. (Bu hareketin aynı adla anılan hastalığı, beyincik sendromlarının özelliklerinden biridir.)

Larousse

bir fotoğraf makinesinin irisli **diyaframı**

DİYAFANOSKOP a. (fr. *diaphanoscope*). Diyafanoskopi için kullanılan aygıt. (Küçük bir elektrik lambası ve istenen noktaya uygulanmasını sağlayan çeşitli ek parçalardan oluşur.)

DİYAFANOSKOPİ a. (fr. *diaphanoscopie;* yun. *diaphanes,* saydam, ve *skopanein,* bakmak, gözlemek'ten). Tıp. Hasta karanlık bir odaya konduktan sonra vücudun bazı bölgelerini ışıkla aydınlatıp saydamlaştırma yoluyla muayene etme yöntemi. (Özellikle çene ve alın sinüzitlerinin teşhisi için kullanılır.)

DİYAFİZ a. (fr. *diaphyse*). Anat. CİSİM' in eşanlamlısı.

DİYAFONİ a. (fr. *diaphonie;* yun. *diaphonia*'dan). **1.** Yunan müziğinde, "uyum" (ikili, üçlü, altılı, yedili) anlamındaki *symphonia*' nın karşıtı olan ve uyumsuzluğu belirten terim. **—2.** Çoksesliliğin başlarında (IX. -XI. yy.'lar), birden çok sesin eşzamanlı ve koşut ya da eğik olarak kendi partilerini seslendirmesini belirten terim.

—Elektroakust. *İzler arası diyafoni,* bir gramafon plağında, bir izin okunması sırasında, komşu izlerin kiplenmesinin okuyucu üzerindeki etkisinden kaynaklanmış parazit işaretlere yol açan gravür hatası. (KARIŞMA da denir.)

—Telekom. Bir iletim hattında, öbür hatlardaki başka işaretlerden, hatlar arasındaki indükleme ve sığalardan ya da doğrusal olmayan etkilerden kaynaklanan ve istenmeyen bir işaretin ortaya çıkması. || *Diyafoni farkı,* diyafoniyle bozulmaya uğramış bir hatta, yararlı işaret ile bozucu işaretin güçleri arasındaki oran. (Bu işaretler kendi hatlarında standart düzeylerini korur.) || *Diyafoni zayıflaması,* bir işaretin, bozucu hattaki gücü ile diyafoniyle bozduğu hatta ulaştığı güç arasındaki oran. || *Anlaşılır diyafoni,* bozulmaya uğramış hatta anlaşılabilir işaretler oluşturan diyafoni. || *Anlaşılmaz diyafoni,* bozulmaya uğramış hatta anlaşılmaz işaretler oluşturan diyafoni. (Eşanl. ANLAŞILMAZ UĞULTU.) || *Uzak uç diyafonisi,* ortak bir yol kullanan iki iletim hattı arasında, yol sonunda bozulmuş hatta saptanan ve yol başındaki bozucu işaretle karşılaştırılan diyafoni. (Eşanl. TELEDİYAFONİ.) || *Yakın uç diyafonisi,* ortak bir yol kullanan iki iletim yolu arasındaki diyafoni. (Eşanl. PARADIYAFONİ.)

DİYAFONOMETRE a. (fr. *diaphonometre*). Telekom. Diyafoni zayıflamasını ve diyafoni farkını ölçmeye yarayan aygıt.

DİYAFORİT a. (fr. *diaphorite;* yun. *diaphoros,* değişik'ten). Miner. Gümüş ve kurşun antimon sülfür; ortorombik sistemde yer alır.

DİYAFOTİ a. (fr. *diaphotie*). TV. Renkli bir görüntünün üç ana renk bileşenini taşıyan hatlar arasında, bu bileşenlerin istenmeyen bir karışımına ve renklerin kötü yayınlanmasına yol açan etkileşim.

DİYAFRAM a. (fr. *diaphragme;* yun. *diaphragma,* bölme'den). Anat. **1.** Göğüs boşluğu ile karın boşluğunu birbirinden ayıran kas. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Diyafram altı,* diyaframın altında yer alan. (Diyafram altı apseler, karından toplanan cerahatin biriktiği özel bir enfeksiyon türüdür.) || *Diyafram kubbesi,* diyafragmanın orta parçasının iki yanındaki iki parçanın (sağ ve sol) her biri. (Röntgende açık seçik yassı iki kubbe biçiminde göründüklerinden bu ad verilmiştir; karacığerin üstünü kaplayan sağ kubbe sola oranla daha yüksektir.) || *Diyafram plevrası,* yan plevranın diyaframı örten parçası. || *Diyafram sinir ağı,* sağ diyafram sinirinin arka dalı ile güneş sinir ağının ve kaburgalararası sinirlerin ağızlaşmaları sonucunda oluşan sinir ağı. || *Leğen diyaframı,* leğen çukurunu alttan kapayan derin kas düzlemi.

—Böcbil. Yüreğin göğüse dönük yüzeyine ve bedenin çeperine yandan bağlanan ince zarsı doku.

—Elektrokim. Bir pil ya da bir elektroliz tankının anot ve katot bölümlerini ayıran ve iyonlara geçiren zar.

—Hidr. pnöm. Çeperlerinden birine dokunan bir akışkanın devinimi üstünde bilgi edinmek ya da bu devinimi kumanda etmek için esnek biçim değiştirmesinden yararlanılan zar ya da plaka. (Diyaframlar özellikle, pistonlu sistemlerle çözümü güç, korozyon ve sızdırmazlık sorunları ortaya çıktığında, bir akışkandaki hacim ya da basınç değişikliğini, doğrusal olan ya da olmayan bir öteleme devinimine dönüştürmede kullanılır. Pompaların, bulucuların, düzenleyici aygıtların yapımında da diyaframlardan yararlanılır.)

—Kad. hast. Dölyatağı boynunu kapamaya yarayan kauçuk ya da plastikten yapılmış koruyucu.

—Opt. ve Foto. Bir ışık demetinin çapını sınırlamaya yarayan mekanik düzenek. (Bk. *ansikl.* böl. Foto.)

—Patol. *Diyafram fıtığı,* karın içi organlarının göğüs kafesi içine geçebilmesine yol veren diyafram çökmesi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Diyafram plörezisi,* diyafram plevrasına yerleşmiş plörezi türü. || *Diyafram torbalanması,* diyafram kubbesinin bir kısmının doğuştan ya da travma yüzünden incelmesi ve delinmeden torbalanması.

—ANSİKL. Anat. Diyafram göğüs boşluğu ile karın boşluğunu birbirinden ayıran ve kas-kiriş karışımından oluşan bölme biçiminde bir tek yassı kastır; biçimi enlemesine uzunca bir kubbeyi andırır ve dışbükeyliği yukarıya doğrudur. Diyafram kubbesi düzgün değildir; ortada kalbin oturduğu bir çökek bulunur; bu çökek diyaframı iki kısma ayırır: sağ ve sol diyafram kubbeleri. Sol kubbe sağdakinden biraz aşağıdadır.

Diyaframın orta kısmı kirişsidir, buraya *diyafram merkezi* denir; kas demetlerinden oluşan çevre kısmıysa etlidir, diyafram merkezini göğüs boşluğunun alt deliğine bağlar. Diyafram merkezi sedef renginde ve yonca biçiminde kirişsi bir lamdır; orta ve sağ yaprağın birleştiği yerde alt ana toplardamarın geçtiği bir delik bulunur. Diyaframın etli kısmı kas demetlerinden oluşur; bu demetler önde göğüs kemiğinin hançer çıkıntısına, yanlarda son altı çift kaburgaya, arkada *diyafram bacakları* denen iki güçlü kas demetiyle ikinci ve üçüncü bel omurlarına tutunur. Diyafram bacakları 8 biçiminde çaprazlaşarak iki delik meydana getirir: öndeki delikten yemekborusu ve akciğer-mide siniri (vagus), lifsel olan arkadakinden aort ve göğüs lenf kanalı geçer.

Diyaframın çeşitli yapışma yerleri arasında başka delikler de vardır; bu deliklerden büyük sempatik sinir, iç organ sinirleri ve azigos toplardamarlar geçer.

İki diyafram siniriyle yönetilen diyafram, soluk almayı sağlayan başlıca kastır: kasıldığında göğüs kafesinin hacmini artırır.

—Foto. İki tür diyafram vardır: değişmez çaplı diyafram (vanalı diyafram) ve değişken açıklıklı diyafram (irisli diyafram). İkinci halde devingen metal lameller açıklığı değiştirmeyi sağlar. Belli sayıda ayırtedici açıklıklar objektif üstüne yapımcı tarafından işaretlenir. Uluslararası Paris fotoğrafçılık kongresi (1900) bu açıklıkları ($\frac{F}{n}$ bağıl açıklıkları) azalan bir diziye göre standartlaştırdı; bu dizide açıklık bir değerden diğerine azalan yönde geçerken değişmez bir zaman boyunca diyaframdan geçen ışık miktarı iki katına çıkar:

..32 - 22 - 16 - 11 - 8 - 5,6 - 4 - 2,8 - 2 - 1,4 - 1.

—Patol. Diyafram fıtıkları travmadan ileri gelebilir, ama çoğunlukla doğuştan (kas aplazisinden) ya da sonradan (kas güçsüzlüğünden) olur. En sık görüleni mide borusunun geçtiği delikten olanıdır, mide kubbesinin bu delikten göğüs boşluğuna geçmesine neden olur. Bu yüzden, midede ağrılar, yanmalar ortaya çıkar, kanayan yaralar belirir, bu da kansızlığa yol açabilir; mide içindeki ekşi sıvının mide borusuna geri tepmesi yüzünden özofajitler görülebilir. Tedavi için önce ilaç kullanılır, başarısızlıkla ya da karmaşalarla karşılaşılırsa ameliyata başvurulur.

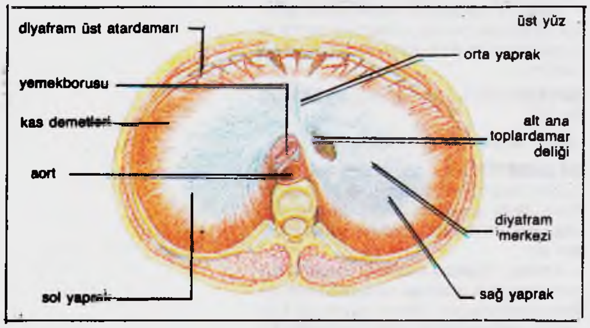
DİYAFRAMLAMAK g.f. Diyafram kullanarak bir objektifin açıklığını küçültmek: *Sekize, on altıya diyaframlamak.* || *Bir ışık demetini diyaframlamak,* bir diyaframla bu demetin dış bölümlerini ortadan kaldırmak.

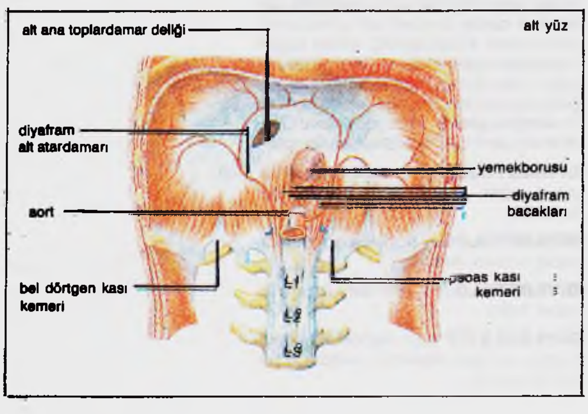
DİYAGONAL a. Tekst. Dimi örgülerden elde edilen, birbirine koşut eğimli çizgiler biçimindeki örgü türü. ||Kumaş kenarlarına göre eğik bir kabarık çizgi gösteren yünlü, ipekli ya da pamuklu kumaş. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Tuhf. İlmek sütunlarının, ilmek sıralarına dikey olmadığı trikolar. (Diyagonal özellikle trikotajda kullanılan ipliklerin bükülme eğiliminden ve bu bükülmenin yeterli sabitleştirilememesinden kaynaklanır. Özellikle jarse çamaşırlarda görülür.)

◆ sıf. Marangl. Köşegen biçiminde birleştirilmiş çeşitli parçalardan oluşan birleştirme ya da kaplama için kullanılır. (Diyagonal parkeler, lataları köşegen biçiminde döşenmiş parkelerdir.)

—ANSİKL. *Diyagonal* kumaşlar, genellikle birleşik dimi örgülerle dokunurlar. Diyagonal örgünün başlıca iki türü çok kullanılır. Birincisi rigaları 63° atlamalı dimilerdir. 45°' lik birleşik dimi örgülerde tek ya da çift sayılı çözgü hareketlerinin yan yana yazılmasıyla elde edilirler. 45°'lik birleşik dimi raporlarındakı çözgü sayısını yarı yarıya azalt-

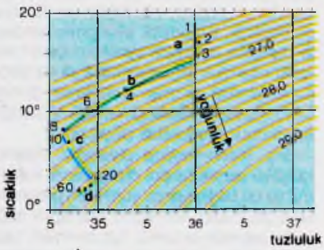
diyafram (yukarda) üst yüz (aşağıda) alt yüz

diyagrafi	kullanılan döşem	kaydedilen parametre
özgül direnç	tekelektrotlu sonda çokelektrotlu sonda odaklanmış sonda indüklemeli sonda	çamurla kaplanmamış kuşağın özgül direnci
	odaklanmamış odaklanmış patenli sonda	çamurla kaplanmış kuşağın özgül direnci
nükleer	doğal tümel tayf radyoaktiflik sondası	litoloji
	gama-gama sondası	yoğunluk litoloji
	nötron-gama sondası nötron-nötron sondası	hidrojen oranı
	vurumlu nötron sondası	klor oranı
akustik	kısa aralıklı uzun aralıklı ses hızını ölçme sondası	boyuna dalgaların ve enine dalgaların hızı
	ses zayıflamasını ölçen sonda	çimentolama niteliği
geometrik üretim	çapölçüm sondası eğimölçüm sondası yörüngeölçüm sondası	kuyu hacmi katmanların eğimi sondajın yörüngesi
	debiölçüm sondası yoğunlukölçüm sondası	debi profili yoğunluk profili

mış olduğundan daha az çerçeveyle çalışma olanağı sağlar. Bu nedenle geniş bir uygulama alanı vardır ve özellikle giysilik kumaşlarda kullanılır. Diyagonal örgünün en çok kullanılan ikinci türü ise, birleşik dimi örgülerin çözgü ve atkı iplik sayıları üzerine düzenlenir. Ancak birleşik diminin raporundaki iplik sayısının mutlaka tek, çözgü atlamalarından biri de en az üç ya da üçten fazla olmalıdır.

DİYAGRAFİ a. (fr. *diagraphie*). Kuyuc. Bir sondajdaki jeofiziksel parametreyi derinliğe göre sürekli olarak ölçme ve kaydetme. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Anlık diyagrafi*, kuyu açma işlemi sürerken yapılan diyagrafi. (Örneğin: çamur içindeki gazı algılama, postaları çözümleme, matkabın ilerleme hızını ölçme.) || *Elektriksel diyagrafi*, elektriksel özgül direncin ölçümünde kullanılan diyagrafi. (Kimi kez ELEKTRİKSEL KAROT ALMA da denir.) || *Ertelenmiş diyagrafi*, kuyu açma işlemi bittikten sonra yapılan diyagrafi.

—ANSİKL. Özgül direnç, doğal ya da yapay radyoaktiflik, ses hızı, sıcaklık gibi sondalarla kaydedilen fiziksel parametreler, katmanları tanımayı ve bu katmanların kuyu çevresindeki içeriğini değerlendirmeyi sağlar. Kuyunun eğimi ve konumu, çapının değişimleri gibi geometrik parametreler yatağın yerinin kesin olarak belirlenmesini ve kuyu açma ya da tamamlama işlemlerini kolaylaştırır. Katman eğimlerinin ölçümü yatak üzerinde tam bir bilgi sağlar. Bu diyagrafilerden başka, her katmanın üretimini denetlemeye ve geliştirmeye yarayan üretim diyagrafileri de vardır (kuyu içindeki atık akışkanın derinliğe göre debisini ve yoğunluğunu ölçme). Günümüzde, tüm bu ölçümler, kuyu üzerindeki hareketli bir laboratuvara yerleştirilen bir bilgisayarla denetlenir. Bu bilgisayar ya da bir hesap merkezindeki daha güçlü bir başka bilgisayar bu ölçümleri yorumlar. Elde edilen sonuçlar, aranılan cismin derinliğe bağlı oran eğrileridir (örneğin: petrol, gaz, su, kömür, buhar, kükürt, uranyum vb. oranı). Diyagrafi donatımları, bir elektrik kablosu gerektiren birçok yardımcı işlemde, özellikle katı ya da akışkan örnekleri almada, katman basıncı ölçümlerinde, casingleri delmede de kullanılır.

yoğunluk (eşyoğunluk eğrileri)
a, b, c, d: su kütleleri 1, 2, 3 vb: örnek sular

DİYAGRAM a. (lat. *diagramma;* yun. *diagramma*, yazılı her şeyden). **1.** Belirli bir süreçteki, bir olaydaki değişimleri, gelişmeyi gösteren grafik.(Bk. *ansikl.* böl. İstat.)

—Bot. *Çiçek diyagramı*, bir çiçeğin, bir çiçekliğin ya da bir dalın bütün kısımlarının konumunu ve olası ilintilerini, eksene dikey bir düzlemde izdüşüm olarak gösteren şema. (Genellikle bilimsel anlaşmalara uyularak benzer biçimde çizilir.) [Bk. *ansikl.* böl.]

Bk. resim sayfa 3244

—Değirmenc. Buğdayın un ya da irmik olarak öğütülmesini özet ve bireşimsel olarak gösteren şema.

—Denizbil. *S-T diyagramı* (sıcaklık -tuzluluk), bu iki değer arasındaki ilişkinin, bir parametreye göre, çizimle gösterilmesi. (Sözkonusu parametre derinlik [düşey çizim], bir yatay çizgi üstünde yer değiştirme [yatay çizim] ya da belirli bir noktada zaman [sözgelimi mevsimlik çizim] olabilir. Bir hidroloji istasyonunun S ve T değerleri çeşitli yükselmeler için noktalarla işaretlenir ve noktalar bir eğriyle birleştirilir. Eğri, eşyoğunluk eğrilerine oranla, düşey [az çevrintili, durağan su kütleleri] ve paralel [çok çevrintili, hareketli su kütleleri] parçalardan oluşur. Eklemlenme noktaları örnek suların niteleyici değerlerini verir.)

—Dilbil. *Bir cümlenin diyagramı*, bir cümlenin, kurucu öğelerine indirgenmesinin çizgisel olarak gösterimi.

—Isıbil. *Sıcaklık diyagramı*, bir ısıl terazi ya da bir sıcaklıkyazarla kaydedilen eğri.

—Isıl mot. Bir motorun silindirindeki devindirici akışkanın evrimini gösteren grafik. (Apsisler pistonun yer değiştirmeleri, ordinatlar anlık basınçları gösterir. Diyagram *göstergeler*'le çizilir. Diyagramın sınırladığı yüzey yapılan işle, yani silindir içindeki akışkanın yaptığı işle orantılıdır.) || *Çembersel diyagram*, ısıl bir motorun (benzinli ya da Diesel) çeşitli çevrim zamanlarını bir çember üzerinde gösteren diyagram.

—Kim. müh. *Denge diyagramı*, belli termodinamik koşullarda kimyasal bir sistemin türlerini ya da baskın evrelerini belirlemeye yarayan grafik. (Eşanl. ÇİZGE.)

—Termodin. *Diyagram kaydedicisi*, bir buhar makinesine takılan ve diyagram çizen aygıt. || *Termodinamik diyagram* ya da hal diyagramı, kimi değişkenleri koordinat sistemiyle alınan bir sistemin termodinamik halinin grafik gösterimi. (En yaygın termodinamik diyagramlarda apsis ve ordinat eksenlerinde gösterilen değişkenler şunlardır: V hacmi ve *p* basıncı [Clapeyron diyagramı]; basınç ve *p*V çarpımı [Amagat diyagramı]; entropi ve sıcaklık [entropi diyagramı]; entropi ve entalpi [Mollier diyagramı].) (Bk. *ansikl.* böl. Metalürj.) [Eşanl. ÇİZGE.]

—ANSİKL. Bot. *Çiçek diyagramı.* Her öğe tamamen simgesel bir şekille gösterilir: çiçek örtüsünün (çanak, taç) her bir parçası bir yay ile; erkekorgan, başçık kesitinin dış çeperini çepeçevre gösteren bir şekille; dişiorgan, içinde yumurtacıkların göründüğü bir yumurtalık kesitiyle gösterilir. Diyagramın çeşitli öğelerine verilen boyut ve biçimler çiçeğin bakışım tarzını anlamaya yarar. Aynı çevremin parçaları ya da iki çevrem arasına konan birleştirme çizgileri bunlar arasındaki kaynaşma ve bitişmeleri gösterir.

Yaprakların sap boyunca nasıl dizili olduğu da, ardışık düğümler hizasında yapılmış enine kesitlerden izdüşümler bir diyagramla alınarak gösterilebilir.

—İstat. İstatistikte ya da olasılıkta kullanılan başlıca diyagramlar şunlardır: çubuklu, sütunlu ya da kesmeli (dilimli) diyagramlar. Raslantısal bir değişkenin ya da kesikli bir özelliğin her değeri, çubuklu diyagramda, uzunluğu değişkenin olasılığıyla ya da değerin sıklığıyla (ya da sıklık oranıyla) orantılı bir çubukla bağdaştırılır. Sütunlu ya da kesmeli (dilimli) diyagramlarda, olasılık ya da sıklığın orantılı olduğu, bir dikdörtgenin (sütunun) ya da bir daire parçasının alanıdır.

—Metalürj. *Termodinamik diyagram* ya da *hal diyagramı.* Genellikle denge koşullarında çizilir ve metallerin ya da alaşım elementlerinin sayısına göre (bir, iki, üç vb.) birli, ikili, üçlü vb. diyagramlar denir. Nitekim sıcaklığa göre çizilen demir-karbon diyagramı ikili bir diyagramdır; çelik ile dökme demirin çeşitli hallerini ve kristalleşmelerini gösterir. (→ DEMİR.)

Bir denge diyagramı fiziksel-kimyanın denge yasalarına (Gibbs ve Le Chatelier yasaları) göre çizilir; bunlar belli sayıda ayırtedici bölge, çizgi ve nokta içerir: sıvılaşma ve katılaşma çizgileri ve yüzeyleri; ötektik vadileri; ötektik ya da peritektik noktaları; ötektoit ve peritektoit noktaları vb.

DİYAJENEZ a. (fr. *diagenèse*'den). Yerbil. TAŞOLUŞ'un eşanlamlısı.

DİYAK a. (fr. *diac*). Zıt yönde paralel bağlı iki diyottan oluşan, iki elektrotlu, çiftyönlü yarıiletken elektronik bileşen. (Tiristorda, ignitronda, triyakta kumanda organı olarak çok sayıda uygulamaları vardır.)

DİYAKİNEZ → DİYASİNEZ.

DİYAKLAZ a. (fr. *diaclase*). Yerbil. ÇATLAK'ın eşanlamlısı.

DİYAKOPTİK a. (fr. *diacoptique*). Says. çözlm. Verilerin ve gerektirdikleri hesapların kapladığı yer bakımından geniş olan problemleri, daha küçük boyutlu belirli sayıda alt problemlere ayırarak, bunların çözülüşünü basitleştirmeyi sağlayan yöntem.

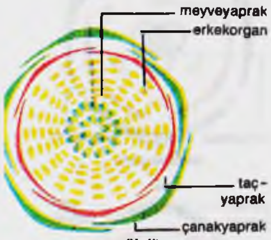
DİYAKOZ a. (yun. *diakonos*). Din. Hıristiyanlıkta papazın yardımcısı olan din adamı.

DİYAKRONİ a. (fr. *diachronie*). Dilbil.

ÇİÇEK DİYAGRAMLARI

çiçek diyagramları

gülgiller

buğdaygiller

bileşikgiller
(borumsu çiçek)

→ ARTZAMAN.

DİYAKRONİK a. (fr. *diachronique*). *Dilbil.* → *ARTZAMANLI.*

DİYAKRONİZM a. (fr. *diachronisme*). Yerbil. Yaşı, bulunduğu yere göre değişen tortul bir katmanın litolojik sürekliliği.

DİYALE ya da **DİYALA,** İran'da doğan, ama daha çok Irak'ta akan ırmak, Dicle' nin kolu; 442 km (ortalama verdisi: 160 m^3/s). Bağdat'ın G.-D.'sunda denize dökülür. Vadisi, Zagros dağlarına ve İran platosuna doğru bir giriş yoludur. Diyale'nin akışı, Irak'ta, sulamadada yararlanılan birçok barajla (örneğin: Derbend-i Han) düzenlenmiştir.

DİYALEKT a. (yun. *dialektos*'tan geç lat. *dialectus,* fr. *dialecte*). → LEHÇE.

DİYALEKTİK a. (lat. *dialectica;* yun. *dialektike* [tekhne]'den). Gerçekliği, bu gerçeklikteki çelişmeleri ortaya çıkararak incelemeye ve bu çelişmeleri aşmanın yollarını aramaya dayanan akılyürütme yöntemi. (Eşanl. EYTIŞIM.)
—Fels. Platon'da, bir tezin lehinde ve aleyhinde olanı ortaya koyan ve böylece diyaloğa yaklaşarak iki görüş arasındaki çelişmeleri arama yoluyla bir ilerleyişi gözler önüne seren inceleme yöntemi. (Bk. *ansikl.* böl.) || Aristoteles'te, diyalektik akılyürütmelerin bütünü. || Kant'ta, görünüşten kaynaklanan mantıksal önermelerin bütünü. (Bk. *ansikl.* böl.) || Hegel'de, "anlığın belirlenimlerinin, nesnelerin ve genel olarak sonlu'nun gerçek doğası" (*Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften* [Felsefi bilimler ansiklopedisi], 17). Bu gerçek doğa, yani çelişme, varlığın tarihi düzeyinde yer alarak, hem ruhun gelişme yasalarını, hem de doğanın gelişimini belirleyen yasaları kapsar ki, ruh'a ve doğaya ilişkin bu yasalar da, çelişmelerin art arda gelişinden doğar. (Bk. *ansikl.* böl.) || Marxçılara göre, çelişmeyi temel alan inceleme yöntemi. (Bk. *ansikl.* böl.)
◆ sıf. **1.** Diyalektiğe ilişkin olana denir: *Bir çatışmanın diyalektik olarak aşılması.* **—2.** Diyalektiği dile getiren: *Diyalektik bir düşünce.* **—3.** *Diyalektik akılyürütme,* Aristoteles'e göre, karşı tarafın, öncüllerini bildiği ya da kabul ettiği varsayılan akılyürütme. ("Olası öncüllerden kalkarak sonuç çıkaran tasım, *diyalektik*'tir" der Aristoteles (*Topikler* [Topika] 1,1).
—ANSIKL. Platon'a göre diyalektik, akılla kavranabilir olana varmak için duyulur olandan hareket eder: "Diyalog yoluyla, yani hiçbir duyunun yardımı olmaksızın düşüncenin aracılığıyla, her şeyin özünü bulup çıkarıncaya kadar uğraşırsak; bu çabamızı, özü içinde İyi'yi yalnızca akla dayanarak kavradığımızda olduğu gibi, sonuna kadar sürdürürsek; o zaman, nasıl mağaradaki mahpus, görülür olana ulaştıysa, biz de düşünülür olana ulaşırız... İyi ama, senin "diyalektik ilerleyiş" (*dialektike hodos*) dediğin de bu değil mi?" (*Devlet* [Politeia], 7, 532).
• Kant'ta transsendental diyalektik, transsendental analitiğin karşıtıdır: transsendental diyalektik, "salt anlığın alanının genişletilmesi yanılgısı"ndan kaynaklanan görünüşü inceler; oysa, pratik aklın diyalektiği, erdem-mutluluk, ahlaklılık-doğa çatışkılarından yola çıkılarak kurulur. Böylece Kant, diyalektiği genel anlamıyla, transsendental kullanımından bağımsız olarak tanımlar: "Eskilerin, gerek bir bilimi, gerek bir sanatı belirtmek için başvurdukları bu terime verdikleri anlam ne kadar çeşitli olursa olsun, diyalektiği kullanma biçimlerinden kesinlikle şu sonucu çıkarabiliriz: onlar için diyalektik bir görünüş mantığından başka şey değildi; yani, genel olarak mantığın gerektirdiği derinlere inen yöntemi taklit ederek ve kendi boş iddialarını süslemek için bu bilimin konusundan yararlanarak, bilgisizliklerine ve hatta bile bile kurdukları hayallere bir hakikat görünüşü vermekten başka şey değildi" (*Kritik der reinen Vernunft,* [Salt aklın eleştirisi], 1,1).
• Hegel'de diyalektik, hem nesnel, hem öznel bir yanı bulunan bir gerçekliktir: her türlü gerçekliğin çelişkili yapısını ve kendi kendini, yine kendisiyle belirleme hareketini belirtmesi bakımından nesnel, bir bilgi biçimi olması bakımından özneldir. "Bilincin, kendi içinde gerçekleştirdiği, nesnesinde olduğu kadar bilgisinde de gerçekleştirdiği bu diyalektik hareket -bilincin gerçek yeni nesnesi buradan kaynaklandığına göre- tamı tamına *deney* denilen şeydir" (*Tinin görüngübilimi* [Phänomenologie des Geistes], "Giriş"). Bu iki yanın birliği, zekânın, nesnesi karşısında herhangi bir biçimde dışta kalabileceğini yadsımak anlamına gelir: "Diğer bütün bilme biçimlerinde, ileri sürülen içsellik yanı, kanıta dayanır. Ama diyalektik, kanıttan ayrı düşünce aslında, felsefi kanıtlama yitirilmiş oldu" (*Tinin görüngübilimi,* "Önsöz").
• Marxçı diyalektik, Hegel felsefesinin mirasçısıdır. Çelişmeyi temel alan bir düşünme tarzı olarak, özdeşlikle farklılığın, varlıkla hiçliğin, vb., birliğini kabul eder. Hegelci diyalektikte çelişmeler, felsefede; marxçı diyalektikteyse, ancak tarihsel ve toplumsal pratikte çözülür. Marxçı kuram alanında, diyalektiğin pek çok tanımı yapılmıştır. Ama Marx'tan Lenin'e, bu kavramın tanımındaki kesinlik azalmıştır. Marx şöyle der: "Gizemcilikte diyalektiği çarpıtmasına rağmen Hegel, yine de, diyalektiğin tüm hareketini açıklayan kimsedir. Hegel'de diyalektik tepetaklak yürür, ama akla yatkın bir görünüm kazanması için, diyalektiği ayakları üzerine oturtmak yeter. Gizemci görünüşüyle diyalektik Almanya' da çok tutuldu, çünkü kurulu düzeni yüceltiyor gibiydi. Oysa akılcı biçimiyle diyalektik, egemen sınıflar ve onları savunan ideologlar için bir skandal ve nefret edilen bir şeydir; çünkü, kurulu düzenden yana çıkan görüşün içine, bu düzenin kaçınılmaz biçimde olumsuzlanacağı ve zorunlu olarak yıkılacağı düşüncesini sokar. Çünkü, gerçekleşmiş her biçimi geçici bir yapıdan başka şey olmayan hareketin kendisini kavradığı için, hiçbir şey diyalektiği zorla kısıtlayamaz ve diyalektik özü bakımından eleştirici ve devrimcidir" (*Kapital,* almanca ikinci basımın sonsözü). Engels ise şöyle der: "Diyalektik, doğanın, insan toplumunun ve düşüncenin hareketine ve gelişimine ilişkin genel yasaların biliminden başka bir şey değildir" *Anti -Dühring,* 1, 14).Lenin'e göre: "...diyalektik, evrimin en geniş ve en derin bilimidir...", "dış dünyanın olduğu kadar, insan düşüncesinin hareketine de ilişkin genel yasaların bilimidir" (*Karl Marx, marxçılığın bir özetiyle birlikte kısa biyografi* [*Granat ansiklopedik sözlüğü* için yazılmış madde], 1914).

Diyalektik aklın eleştirisi → CRITIQUE DE LA RAISON DIALECTIQUE.

DİYALEKTİKÇİ a. **1.** Diyalektiği uygulayan kişi. **—2.** Kendi ileri sürdüğü şeylerin geçerliliğini göstermeye çalışmak yerine, akılyürütmelerine tez/antitez çelişmesini temel alan bir biçim vermeye ve böylece, kendisine karşı ileri sürülen görüşleri geçersizleştirmeye çalışan kişi.

DİYALEKTOLOJİ a. (fr. *dialectologie*) → LEHÇEBİLİM.

DİYALIK a. Diyapozitif koleksiyonu; bu koleksiyonun saklandığı yer.

DİYALİZ a. (fr. *dialyse;* ing. *dialysis;* yun. *dialysis*'ten; çözünme). Kim. Kimi cisimlerin, başka maddelere oranla gözenekli zarlardan daha kolay geçme özelliğine dayanan arılaştırma ya da kimyasal çözümleme yöntemi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Diyaliz aygıtı,* diyaliz işleminin gerçekleştirildiği araç. (Bu, üstü açık ve içi su dolu bir hazneye daldırılan bitkisel parşömenden yapılmış silindir biçiminde bir kaptır.)
—Nörol. *Kan diyalizinden doğan ansefalopati,* hemolizden ileri gelen ve sara nöbetleri, bazen de akut gidişli bir bunama biçiminde görülen nörolojik hastalık. (Bazı uzmanlar tedavide kullanılan bazı ilaçlardaki alüminyumun yol açtığı bir zehirlenmeden doğduğunu ileri sürmüşlerse de nedeni daha tam belli değildir.)
—Patol. *Diyaliz ansefalopatisi,* sürekli hemodiyaliz yapılan hastalarda görülen ve birkaç ay içinde ölümle sonuçlanan çabuk ilerleyici ansefalopati. (Diyaliz banyosunda aşırı miktarda alüminyum bulunmasından ileri geldiği sanılmaktadır.) [Eşanl. DİALYSİS DEMENTİA ya da DIALYTİCA DEMENTİA.]
—Tıp. Çok sayıda küçük gözenekleri olan özel bir zardan geçirerek biyolojik bir sıvıyı (örneğin kan) içinde erimiş bulunan maddelerden temizleme tekniği. || *Diyaliz makinesi,* kan diyalizi yapmaya yarayan aygıt. (Diyaliz sıvısını üreten, vücut sıcaklığına kadar ısıtan, hep aynı miktarda olmak üzere kana karıştıran ve diyaliz sırasında selofon ya da poliakrilonitril süzgeçlerle kanın temizlenmesini sağlayan çeşitli bölümlerden oluşur.) [Eşanl. YAPAY BÖBREK.] ||*Bağırsak diyalizi, periton diyalizi,* bağırsak çeperini ya da periton zarını temizleme zarı olarak kullanan böbrek dışı temizleme yöntemleri. (Bağırsak diyaliz tekniği artık kullanılmamaktadır.) || *Kan diyalizi,* bir süzgeç ve diyaliz makinesinin ürettiği diyaliz sıvısı kullanılarak böbrek dışında kanı temizlemeyi öngören çok yaygın kan süzme yöntemi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Kim. Kimi cisimler, gözenekli zarlardan daha kolay geçme özelliği taşır; buna karşılık diğer maddeler (kolloitler) gözenekli zarlar tarafından tutulur. Diyaliz, maddeleri ayırmak için bu özellikten yararlanır. Graham'ın bulduğu bu yöntem, günümüzde şekerler ve reçinelerin ayrılmasında, idrardaki üre niceliğinin belirlenmesinde, çözünebilir zehirlerin incelenmesi vb.'de kullanılmaktadır.
—Tıp. Diyaliz makinesinde çeşitli tipte süzgeçler (ya da böbrekler) yer alır: 1. plaka böbrekler: bunlarda zar yüzeyi 0,80 ile 1,60 m^2 arasındadır (zar kendi üzerine kıyrılır, diyaliz sıvısını içeren bölmeler halinde bölünür); 2. bobin böbrekler: az kullanılan bu tipte zar sarmal biçimde kıvrılır ve diyaliz sıvısına daldırılır; 3. kılcal böbrekler: bunlarda zar, içinde kanın dolaştığı liflerden oluşur. || *Kan diyalizi,* bazı durumlarda hastanın evinde yapılabilir. Çoğu zaman bir iyileştirme (akut nefritler) ya da yaşamı uzatma yoludur (süreğen nefritler ya da çifte nefrektomiler [iki böbreğin birden alınması]). Bununla birlikte, en ağır durumlarda, hastalığın gidişi böbrek nakli yapılarak büyük ölçüde düzeltilebilir. Kullanılan zarlarda, özellikle orta büyüklükteki moleküller bakımından ne kadar yüksek temizleme gücü varsa kan diyalizi o kadar çok etkili olur. Ama, modern zarların yüksek geçirgenliği gene de bütün kalp ve kan karmaşalarını (ortaya çıkan hemodinamik bozukluklar nedeniyle) önleyememektedir. Böyle olmakla birlikte, uzun vadede elde edilen sonuçlar, kullanılan zarların üstünlüğü nedeniyle çok memnunluk vericidir. Haftalık ortalama diyaliz süresi, 2 ya da 3 seansa bölünmek üzere 12 ile 15 saat dolayındadır.

DİYALOG a. (yun. *dialogos*'tan fr. *dialogue*). **1.** Karşılıklı konuşma. **—2.** Bir edebiyat ya da tiyatro yapıtında kişiler arasında karşılıklı söylenen sözler bütünü; bir film senaryosunda, olayın akışında yer alan oyuncular arasında konuşulması için hazırlanan metin. **—3.** Kişiler ya da siyasi, ideolojik, toplumsal, ekonomik yandaşlar, karşıtlar arasında ayrılıkları içeren konular üzerinde bir anlaşmaya ya da geçici uzlaşmaya varmayı amaçlayan görüşme; müzakere: *Diyalog kurmak, diyaloğu koparmak. Doğu-Batı diyaloğu.*
—Bilş. *İnsan-makine diyaloğu,* insana, karşılıklı olarak bilişim olanaklarını kullanma ve bir bilgisayarda yürütülen programlarla doğrudan söyleşme olanağını sağlayan tekniklerin tümü. (Uç birimleri, yazı makineleri, katot ışınlı ekranlar alışılmış insan-makine diyaloğu ortamlarıdır; bilgi-

sayarların söz bireşimi yapması ve sözleıri tanıması bu diyalogun en gelişmiş biçimidir.)

—Ed. Konuşma biçiminde edebiyat yapıtı. Konuşmada yer alan birbirine karşıt düşünceler aracılığıyla yazar, kendi ahlaki, felsefi, dinsel vb. inançlarını sergiler. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Müz. 2 solocu, 1 solocuyla 1 koro ya da 2 koro arasındaki almaşma. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Sine. ve TV. *Diyalog yazarı*, bir senaryoda diyalogların yazımında uzmanlaşmış kişi.

—ANSİKL. Ed. Türk edebiyatında islam dininin benimsenmesinden sonraki en eski yapıtlardan *Kutadgu* bilig*, diyalog türünde bir metindir. Bu kitapta "mutluluk", "adalet" vb. gibi kavramları canlandıran kişiler, karşılıklı konuşmalarla yaşam, din, ahlak, devlet yönetimi vb. konularındaki düşünceleri dile getirirler. Divan edebiyatında münazara* türünde yazılmış *Beng ü bade* (Fuzuli), *Münazara-i sultan-ı bahar bâ şehriyar-ı şita* (Lamii) vb. gibi yapıtlar, afyonla şarap, baharla kış vb. gibi varlıkları, kavramları karşı karşıya getiren diyaloglardan oluşur. Anlatı türündeki yapıtlarda geçen diyaloglar için bazı anlatım kalıpları kullanılmıştır.*Dede Korkut kitabı'nda "...dedi" sözünün yanı sıra, özellikle* manzum bölümlerin başında "Aydur.." sözcüğü yer alır. Halk hikâyelerinde kişilerin manzum konuşmaları "Aldı Kerem", "Aldı Aslı" biçimindeki söz kalıplarıyla sürdürülür.

Tanzimat döneminden itibaren roman, hikâye kişilerinin diyalogları da tiyatro yapıtlarında olduğu gibi konuşma çizgisiyle gösterilmeye başlandı. Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın romanlarında yer alan diyalogların canlılık, hareketlilik bakımından benzerleri, Ahmet Rasim'in söyleşi, fıkra türündeki yazılarında da geniş biçimde yer aldı. Gerçekçi yazarların (Sabahattin Ali, Orhan Kemal vb.) yapıtlarındaki diyaloglar halkın konuşmasını yansıttı. Köy romanında şive taklidiyle düzenlenmiş diyaloglara yer verildi.

—Müz. Dinsel (diyaloglu çile, mister) ya da dindışı (oyun, dramatik madrigal) bir müzikli gösteriden doğmuş olan diyalog, XVII. yy.'da başlıca dramatik türlere (opera, oratoryo, kantat) ve bazı motet'lere katılmaya başladı. Bir metne dayanmaksızın, çalgısal olarak da diyalog yapılabilir: birçok çalgı ya da bir çalgının (örn. org) çeşitli ses bölgeleri arasında.

Diyaloglar, bazı *Mektuplar*'ı dışında Platon'un tüm yapıtlarına verilen ad.

Yazınsal tür olarak felsefi diyalog, Sokrates'in öğretisinden kaynaklanır. Ondan önce de kimi sofistler, soru-yanıt yoluyla araştırma yöntemini uygulamışlardı. Ama Sokrates, sorduğu sorularla, izleyicilerinin ruhlarında zaten var olan düşünceleri ortaya çıkararak bu yöntemi kendi "maieutike" (doğurtma) sanatının temeli durumuna getirdi. Platon'un 42 diyalogu bu sanatın en iyi örneklerini oluşturur.

Platon'un *Diyaloglar*'ı üç gruba ayrılır. 1. Gençlik diyalogları ya da sokratesçi diyaloglar; Sokrates'in öğretisine iyice bağlı olan bu diyaloglarda, bir tanıma ulaşmak için yapılan çok canlı tartışmalar sözkonusudur (*Lakhes*'te cesaret, *Euthyphron*' da dindarlık, *Kharmides*'te ılımlılık). Gene bu gruba giren kimi diyaloglardaysa, erdemin öğretilip öğretilemeyeceği gibi (*Protagoras*) daha karmaşık sorunlar ele alınır. Sorunun birçok yönü tartışıldıktan sonra, diyaloglar genellikle bir çıkmaza girer.
2. Olgunluk dönemi diyaloglarında, Platon'un, Sokrates'in "ironi"sinden uzaklaşarak dogmacı bir felsefeye yöneldiği görülür. Platon, ruhun ölümsüzlüğü (*Phaidon*), aşk (*Şölen* [To symposion], *Phaidros*), ideal sitenin düzeni, filozofun eğitimi (*Devlet* [Politeia]) gibi, idealizminin temelini oluşturan konularda Sokrates'i uzun uzun konuşturur.

Bu iki grup diyalogun ortak yanı kurgularındaki zenginliktir (*Protagoras*'ta sofistler çevresi, *Phaidros*'ta İlissos kıyısında gezinti). Konuşmacılardan her birinin belirgin bir kişiliği ve etkin bir işlevi vardır (*Şölen*'de davetliler, *Gorgias*'ta tartışmacılar). 3. Yaşlılık diyaloglarının oluşturduğu üçüncü grubun özelliği diyalogların soyutluğudur. Konular eleştirel bir metafizik bakış açısından ele alınır ve diyaloglar yerlerini, izleyicilerin çok iyi düzenlenmiş onaylamalarıyla pek az kesintiye uğrayan açıklamalara bırakırlar. Platon'un son metni olan *Nomoi* (Yasalar) yarım kalmıştır: diyalog, biçimsel de olsa yer vermeyen bir incelemedir bu. İlk diyaloglardaki canlı çerçeve yoktur artık. *Theaitetos, Sofist* (Sophistes) ve *Politikos* yazıya dökülmüş eski bir konuşmanın metninden başka bir şey değildir.

Açıklamalar ya akılcı bir kanıtlama getiren söylevler biçiminde ya da fantastik anlatılar olan mitler biçimindedir. En önemli mitoslarda (*Phaidon, Devlet*) ruhların öbür dünyadaki yaşamı anlatılır; *Timaios*'taki mitossa dünyanın yaradılışını ve düzenini açıklar. Dinsel bir havası olan mitoslarda pythagorasçılığın etkisi vardır. Ancak, bunları soyut bir düşünceyi aydınlatan paradigmalarla ya da simgesel örneklerle karıştırmamak gerekir; *Devlet*'te! : Mağara imgesi ya da *Politikos*'taki dokumacı paradigması bunların en ünlüleridir.

DİYAMANTİN a. (fr. *diamantine*). Tekst. İnce çamaşır üretiminde kullanılan yumuşak dokunumlu ve mükemmel parlaklıkta, çok sıkı dokunmuş pamuklu merserize bez.

DİYAMANYETİK sıf. (fr. *diamagnétique*). Manyet. alanda mıknatıslanması, bu maddeleri mıknatıslar iter.)

DİYAMANYETİKLİK a. Manyet. Dış bir manyetik alanda mıknatıslanması, bu manyetik alana zıt yönde olan maddelerin özellikleri.

—ANSİKL. Manyetik bir madde, bir $\vec{H}$ manyetik alanının etkisiyle $\vec{M} = \chi \vec{H}$ bağıntısıyla verilen bir mıknatıslanma kazanır; bu bağıntıda χ bu maddenin manyetik mıknatıslanırlığıdır. χ negatif ise, bir cismin diyamanyetik olduğundan söz edilir. Diyamanyetiklik, elektronların atom ya da katılar içindeki yörüngesel devinimının, bir manyetik alan etkisiyle değişime uğramasından kaynaklanır. Klasik mekanik diyamanyetikliği açıklamakta yetersiz kaldığından, bu tamamen bir kuvantum olayıdır. Bütün cisimler diyamanyetiklik olayını gösterir, ancak bu olay, var olduklarında elektron spinlerinin manyetik özellikleriyle gizlenir (para-, ferro- ya da ferrimanyetik cisimler). Diyamanyetikliği 1778'de Brugmans, bizmutta gözlemlemiştir.

DİYANET a (ar. *diyanet*). *Esk.* **1.** Dindarlık, din duygusu, dinsel buyruklara uyma. **—2.** Dinle ilgili işler.

Diyanet işleri başkanlığı, islam dininin inanç, ibadet ve ahlak ilkeleriyle ilgili işleri yürütmek, din konusunda toplumu aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmek amacıyla kurulmuş kamu kuruluşu. Cumhuriyetin ilanı ve halifeliğin kaldırılmasından sonra ilk kez 3 mart 1924 tarihinde kuruldu. Başkanlığın bugünkü statüsü 22 haziran 1965 tarih ve 633 sayılı yasayla düzenlenmiştir. 1982 Anayasası'nın 136. maddesine göre genel idare içinde yer alan Diyanet işleri başkanlığı, kuruluş yasasında öngörülen dinsel hizmetleri laiklik ilkesine göre yürütür. Başbakanlığa bağlı olan kuruluşun merkez örgütünde çeşitli daireler vardır. Başkanlığın taşra kuruluşları il ve ilçelerdeki müftülüklerle kimi illerdeki eğitim merkez müdürlükleri, yurtdışı kuruluşları da din hizmetleri müşavirlikleriyle din hizmetleri ataşelikleridir.

DİYANETLİ sıf. (ar. *diyanet*'ten). *Esk.* Dindar kişiler için kullanılır.

DİYANİ sıf. (ar. *diyānī*). *Esk.* Diyanetle ilgili.

DİYAP AĞA, türk siyaset adamı, aşiret reisi (Hadibar köyü, Hozat, 1852-Dersim 1932). Tunceli yöresindeki Ferhatuşagı aşiretinin reisi, özel öğrenim gördü, Hamidiye alaylarında milis komutanı oldu. Birinci Dünya savaşı'nda Siirt ve Bitlis'in rus işgalinden kurtarılması savaşlarına katıldı, ordu komutanı Mustafa Kemal Paşa (Atatürk) ile dost oldu. Kurtuluş savaşı başladığında Erzurum ve Sıvas kongrelerini destekledi (1919). Ankara'da toplanan ilk TBMM'ye Dersim milletvekili olarak katıldı (1920-1923).

DİYAPAZON a. (fr. *diapason*'dan; "tüm [teller] arasından" anlamındaki yun. *dia pason* [khordon]'dan). **1.** Yunan müziğinde sekizli aralık. **—2.** Frekansı, çalgıların akortlanmasında temel alınan ses. (Bk. *ansikl.* böl. Müz.) **—3.** Bu sesi üreten aygıt.

—İstat. → DÜZEY.

—Saatç. Sarkaçlı-zemberekli düzeneklerden daha kararlı bir frekansla titreşen ve U biçiminde iki koldan oluşan salınım üreteci. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Müz. Antikçağ'dan bu yana, -tetrakort tipin ilk sesi olan- *la*, temel sestir. (Bu, bir piyano klavyesindeki -pestten tize doğru- üçüncü oktavın *la*'sıdır.)

XIX. yy.'dan önce diyapazon, dönemlere, ülkelere, yörelere ve çalgılara göre değişirdi. Diyapazonun çeşitli adları vardı: oda sesi, capella sesi, opera sesi. Diyapazonun frekansı da, 1859'da Paris'te toplanan uluslararası bir kurulda 435 Hz olarak belirlenmeden önce birçok kez değişti. 1939'da Uluslararası frekanslar danışma kurulu, diyapazonun *la*'sını 440 Hz'e yükseltti. 1953'te Londra'da toplanan uluslararası bir konferans, 1939'da alınan kararları onayladı. Bununla birlikte, 1950'den bu yana, diyapazonun frekansını yükseltme eğilimi görülmektedir.

—Saatç. Sarkaçlardan daha iyi nitelikte bir birim zaman veren diyapazonlar XX. yy.'da saatlerin duyarlılığını artırdı.

Metal diyapazonlar, kol saatlerinin 256-720 Hz'lik ses frekanslarında, esnekliği farklı sıcaklıklarda hemen hemen hiç değişmeyen alaşımlardan yapıldı. 1960'tan başlayarak ayda ± 1 dakikalık bir duyarlılık sağlandı; ancak çark takımını çalıştıran tırnağın kolay ayarlanamaması ve daha duyarlı kuvarslı saatlerin bulunuşu bu düzeneklerin ortadan kalkmasına yol açtı. Günümüzde 32 768 Hz'lik alçak frekanslı kuvarslı saatlerde, geniş yer tutan, kırılgan ve yerleştirilmesi güç çubuk kuvarsların yerine çok küçük diyapazon biçiminde kuvarslar kullanılır; bu da çok küçük kadın saatlerinin yapımını sağlar. Bu çok ince diyapazonlar ısılkimyasal kesimle seri olarak üretilir; yuvalarına iyice oturduklarından ayarları çabuk bozulmaz.

DİYAPEDEZ a. (fr. *diapédèse*; yun. *diapedesis*). Fizyol. Kan hücrelerinin (özellikle çokçekirdekli akyuvarlar) damar çeperlerinden geçerek dokulara girmesi.

—ANSİKL. Diyapedez kılcal damarlar dü-

Mustafa Kemal Atatürk ve Diyap Ağa

zeyinde gerçekleşir. Damarların genişlemesi ve kan akımının yavaşlaması sayesinde akyuvarların endotelyum üzerinde birikmesiyle (kenarlaşma olayı) daha kolay gerçekleşir. Çokçekirdekli akyuvar endotelyum hücresi arasına ince bir uzantı yollar ve kendine özgü hareketlerle onların arasına girer, endotelyum hücreleri ile temel zar arasındaki boşluğa geçer ve sonra onu da aşar. Bu geçişten sonra iki endotelyum hücresi hemen birbirine yanaştığından orada delik kalmaz. Diyapedezin süresi birkaç dakikadan iki saate kadar varabilir. Diyapedez bazen alyuvarlarla da olur (eritrodiyapedezi).

DİYAPİR a. (*delip geçmek* anl. yun. *diapeirein*'den). Yerbil. "Delici çekirdekli" kıvrımlara uygun düşen yerbilim yapısı. Bu yapının durumu 1915'te L. Mrazec tarafından incelenmiştir. (Bu yerbilim yapısı yeryüzü kabuğunu oluşturan maddeler arasındaki yoğunluk farkının bir sonucudur ve bir plastik, tortul ya da magma maddenin daha yoğun oluşumlar arasından havaya doğru yükselmesinden ileri gelmektedir [*tuz diyapiri, granitli diyapir*].)

DİYAPOZİTİF ya da **DİAPOZİTİF** a. (fr. *diapositive*). Saydam tabaka üzerine çekilen pozitif fotoğraf; genellikle bir perdeye yansıtmak amacıyla kullanılır. (Kısalt. DİYA.)
—ANSİKL. Diyapozitifler sıyah beyaz ya da renkli görüntüler verir. Yansıtma amacıyla kullanıldıklarında, genellikle bir montürle ya da iki cam arasına yerleştirilerek korunur. Yansıtma diyapozitiflerinin en çok kullanılan boyları: 24×36 mm, 6×6 cm, 4,5×6 cm ve 13×17 mm.

DİYAPSİTLER a. Kafatası iki şakak çukurlu sürüngenleri içeren altsınıf. (Bu altsınıf, *Eosuchia*, kalakbaşlılar, *Thecodontia*, *Saurischia* ve *Ornithischia*, *Pterosauria*, timsahlar ve pullusürüngenleri, yani yaşayan ve fosil sürüngenlerin çoğunu içerir. Bil. a. *Diapsida*.)

DİYAR a. (ar. *dar* ev, yer'in çoğulu). Ülke, memleket: *Yabancı bir diyarda yaşamını sürdürmek*.
—*Esk*. *Diyarı âhar*, başka memleket. ‖ *Diyarı gurbet*, gurbet ili. ‖ *Diyarı küfr*, islam ülkelerinin dışındaki ülkeler. ‖ *Diyarı Rum*, Anadolu, osmanlı ülkesi. ‖ *Diyarı tahassür*, özlenen ülke.

DİYARBAKIR (21), G.-D. Anadolu bölgesinde il; 1 094 996 nüf. (1990); 15 355 km²; merkez ilçe dışında 13 ilçe; 13 bucak; 743 köy. Merkezi *Diyarbakır*, 381 144 nüf. (1990).

İl topraklarının küçük bir kısmı K.'deki G.-D. Toroslar'a taşmakla birlikte en büyük kısmı Diyarbakır havzası*'nda yer alır. İlin kuzeydeki bol yağışlı ve karlı dağlarından inen bol sulu birçok akarsu (Berkilin, Ambar, Pamuk, Salat ve Batman çayları), birbirine kabaca paralel çığırlar izleyerek havzanın ekseni boyunca yerleşmiş olan Dicle'ye kavuşurlar. Diyarbakır'da Akdeniz ikliminin karasal özelliği çok belirgin bir alt tipi görülür. Kışlar soğuk (Diyarbakır'da ocak ayı ort. 1,5°C), yazlar çok sıcaktır (temmuz ort. 31°C). Yıllık sıcaklık farkları çoktur; sıcaklığın 46,2°C'a çıktığı ve kışın -24,2°C'a düştüğü ölçülmüştür. Havzanın orta kesiminde 500 mm'nin altında olan yağışlar K.'deki dağlık alana doğru artar. Il topraklarının ancak % 12 kadarını kaplayan ve genellikle meşe türlerinin hâkim olduğu ormanlar, K.'deki dağlara ve Mardin eşiğine çekilmiştir. Havzanın yarıkurak orta kısmı bozkırla kaplıdır.

İl Türkiye ortalamasına çok yakın bir sıklıkta nüfuslanmıştır (km²'ye 71). Kentleşme oranı (% 54,8) oldukça yüksektir; bununla birlikte kentsel nüfusun % 65 kadarı il merkezinde toplanmıştır. Ancak 3 ilçe merkezi (Silvan, Ergani, Bismil) nüfusları 20 000'i aşan büyük kasaba özelliğindedir. Kırsal yerleşmeler toplu köyler biçimindedir. Ekili ve dikili alanlar, il topraklarının yaklaşık % 36 kadarıdır. Bunun da büyük kısmını (% 72), buğday, arpa, darı ve pirinç kaplar. Diğer önemli ürünler, mercimek nohut gibi kuru sebzelerle pamuk, keten ve tütündür. İl, 1991'de 1 669 324 baş koyun ve 486 253 kılkeçisi ile önemli bir hayvancılık alanıdır. Diyarbakır oldukça zengin yeraltı kaynaklarına sahiptir. Bunlar arasında petrol (Şelmo, Kurkan, Baykan), demir (Kulp ilçesinde), manganez (Kortaş yakınında), barit (Dicle ilçesi), fosfat yatakları (Çınar ilçesi), linyit ve taşkömürü (Hazro) başlıcalarıdır. Sanayi uzun süre geri kaldığından gelişmesi günümüzde devlet teşvikleriyle desteklenmektedir. Besin (un, süt, çeltik), çimento, dokuma, içki ve sigara fabrikaları, su türbinleri ve jeneratör fabrikası, sanayi kuruluşlarının başlıcalarıdır. İç ve Doğu Anadolu'yu Mezopotamya'ya bağlayan yolların yakınsadığı ve kesiştiği stratejik bir alanda bulunan il kara, demir ve havayoluyla yurdun öteki bölgelerine bağlanır.

DİYARBAKIR, antik. **Amida, Amid,** 1937'den önce *Diyarbekir*, G.-D. Anadolu bölgesinde aynı addaki ilin merkezi. Gaziantep'ten sonra bölgenin en kalabalık kenti; 381 144 nüf. (1990). Karayolu ile Ankara'dan 924 km uzaklıkta.

•COĞRAFYA. Diyarbakır havzasının B. kenarında, gömük bir vadi içindeki Dicle nehrinin sağ yakasında, 660 m yükseklikte bir platoda kurulmuş olan Diyarbakır önemini, her şeyden önce Anadolu'nun muhtelif bölgelerini Mezopotamya'ya bağlayan tarihi ulaşım ve ticaret yollarının kavşağındaki stratejik konumuna borçludur; bu nedenle daha eski çağlarda surlarla çevrili ve adı Amida olan önemli bir kale-kent idi. Yerli halkın "beden" adını verdikleri uzunluğu 5 km'yi bulan ve üzerinde 4 kapı bulunan (K.'de Harput ya da Dağ kapısı, B.'da Urfa kapısı, G.'de Mardin kapısı ve D.'da Yenikapı ya da Dicle kapısı) 3-5 m kalınlıktaki bu görkemli surlar, bir çember halinde bugün de kentin eski çekirdeğini, dik yamaçlarla korunan D. kesimi dışında, K.'den, B.'dan ve G.'den kuşatırlar. Bu eski kısım yer yer açılmış yeni caddelere rağmen dar, kıvrımlı, bazıları çıkmaz sokakları, bir tümsek üzerinde kurulmuş kalesi, hanları, hamamları, kervansarayları ve medreseleriyle Diyarbakır'ın ticaret ve kültür bakımından zengin tarihini sergiler. Kent, bu eski çekirdeğe Cumhuriyet döneminde sur dışında çok daha geniş bir alana yayılan yeni kısımların eklenmesiyle bugünkü görünümünü kazanmıştır. Dicle üniversitesi kampüsü ile nehrin B. yakasına da taşan bu yeni kısımları parkları, geniş caddeleri ve güzel yapılarıyla modern bir görünümdedir. Bayındırlık çalışmalarına ve sanayileşmeye paralel olarak meydana gelen bu gelişme, Diyarbakır'ın giderek kalabalıklaşmasına neden olmuş ve XX. yy.'ın başlarında 35 000 dolayında 1930'lu yıllarda 40 000'in altında olan nüfusu, 1955'ten sonra belirgin bir artış göstererek 1960'ta 79 888, 1970'de 149 566, 1980'de 239 931'e ulaşmış ve 1990'da 381 144'e varmıştır. Kara, demir ve havayolu ile yurdun öteki bölgelerine bağlı önemli bir kavşak noktasında yer alan Diyarbakır, G.-D. Anadolu bölgesinin kendi adını taşıyan geniş bir bölümünün gerçek anakenti, en büyük ticaret, sanayi, eğitim ve kültür merkezi olarak tarihi işlevini, giderek daha da kuvvetlendirerek, günümüzde de sürdürmektedir.

•TARİH. Diyarbakır, arami Bit-Zamani krallığının başkentiydi. İ.Ö. 885'te Asurlular'a haraç vermek zorunda kaldı, İ.Ö. 852'de ise doğrudan asur egemenliğine girdi. Daha sonra sırasıyla İskitler, Medler, Persler, Yunanlılar, Parthlar, Romalılar kente egemen oldular. İmparator Constantinus II önemsiz bir yerleşme durumundaki Amida'yı büyüttü ve surlarla çevirdi. Güçlü bir garnizon tarafından savunulduğu halde, kent Sasaniler'ce zapt edildi (359). Julius'un geri aldığı kent, daha sonra yine Sasaniler'in eline geçti (363). VI. yy. başlarında Persler ile Doğu Roma arasında iki kez el değiştirdi. İustinianos döneminde surları sağlamlaştırılan kent, ilk islam fetihleri sırasında Araplar'ca ele geçirilinceye (639) değin Bizans'ta kaldı. İslam kaynaklarında bölge Diyarbekr, kentse Amida olarak anıldı. 869'da El Cezire valisi İsa bin Şeyh, halifeye karşı ayaklanarak Amida merkez olmak üzere yörede bağımsızlığını ilan etti. Yaklaşık 30 yıl bağımsızlığını koruduktan sonra yine halifenin yönetimi altına giren kent, X. yy. başlarında birbirini izleyen bizans saldırılarına, surlarının sağlamlığı sayesinde karşı koydu. Daha sonra Amida merkez olmak üzere yörede kurulan Mervaniler beyliği (983), Tuğrul Bey döneminde Büyük Selçuklu devletine bağlandı. Mervaniler'i ortadan kaldırmak isteyen Melikşah'ın kuvvetlerince ele geçirildi (1085). Melikşah'ın ölümünden sonra başlayan taht kavgaları sırasında Tutuş'un yönetimi altına girdi (1093). Tutuş'un ölümünü izleyen karışıklıklar sonunda İnaloğulları'nın eline geçti (1098) ve bu beyliğin başkenti oldu. İnaloğulları kenti imar ettiler, ik-

Diyarbakır il haritası

tisadi ve kültürel bakımdan geliştirdiler. Artuklu Nurettin Muhammet, Selahattin Eyyubi'nin yardımıyla Amida'yı aldı (1183) ve beyliğinin başkenti yaptı. 1232'de kent, Eyyubiler'in eline geçti. Alaettin Keykubat I'in 1235 ve 1236'daki kuşatmalarına karşı koyan Amida'yı Gıyasettin Keyhüsrev II Anadolu selçuklu topraklarına kattı (1240). 1257'de Meyyafarikin Eyyubileri'nin eline geçen kenti zapt eden Hulagu, 1259'da Anadolu Selçukluları'na geri verdi. Gazan Han'ın XIV. yy. başlarında Mardin Artukluları'na verdiği kenti, Timur uzun bir kuşatmadan sonra ele geçirerek yağmaladı ve yıkıma uğrattı (1394). Timur'un, kenti sadık adamlarından Akkoyunlu beyi Kara Yülük Osman'a vermesi (1401) sonucu, Amıda merkez olmak üzere Akkoyunlu devleti kuruldu. Karakoyunlular (1411), Memluklar (1433) tarafından kuşatılan kent düşmedi. Tebriz Akkoyunlu başkenti olunca (1469), Amida da eyalet merkezi yapıldı. Safeviler'in eline geçti (1507). Çaldıran seferinden (1514) dönen Yavuz Sultan Selim, Bıyıklı Mehmet Paşa'yı Diyarbakır'ı fethetmekle görevlendirdi. Amida kolaylıkla alındıysa da bölgedeki öteki kent ve kaleler ancak iki yılda ele geçirilebildi. Osmanlı devletinin en büyük ve en önemli eyaletlerinden birinin merkezi, İran'a karşı yapılan savaşlarda hareket üssü olarak gelişen Amida, Doğu Anadolu'nun ünlü bir bilim ve ticaret merkezi durumuna geldi. XVI. yy.'a kadar genellikle kaynaklarda Amida olarak geçen kentin adı, zamanla Diyarbekir'e dönüştü. Cumhuriyet'in ilanından sonra il konumuna geçirilen kentin adı, Diyarbakır olarak değiştirildi (1937).

• MİMARLIK. Diyarbakır'daki tarihsel yapılar, artuklu, akkoyunlu ve osmanlı dönemi mimarlığından örneklerin bir araya gelmesi açısından önemlidir. Yörede türk mimarisine özgü değişik amaçlı yapıların tümüne rastlanmaktadır. Ayrıca kent, akkoyunlu ve osmanlı mimarisinin etkileşim alanı olması açısından da ilginçtir. Diyarbakır'ın en önemli anıtlarından biri, Diyarbakır kalesi'dir. Anadolu'daki en ünlü kalelerden olan bu yapı, iç kale ve dış kale bölümlerinden oluşur. İç kalenin Hurriler döneminde kurulduğu sanılmaktadır. Roma imparatoru Constantinus II döneminde kent surlarla çevrilmiş, iç kale onarılmıştır (349). 1 700 x 1 300 m'lik bir alanı çevreleyen surların uzunluğu beş km kadardır. K.'de Dağ ya da Harput kapısı, G.'de Mardin ya da Tel kapısı, D.'da Yenikapı, Sur ya da Dicle kapısı, B.'da Urfa ya da Rum kapısı'yla dışa açılan duvarların köşelerindeki Ulu (Evli) beden ve Yedikardeşler burçları (XIII. yy.), taş işçilikleri, yazıtları ve kabartmalarıyla türk mimarlığının en güzel örnekleridir. 1524-1526'da Kanuni Sultan Süleyman döneminde surlarla çevrilerek genişletilen iç kalenin dört kapısı vardır (Fetih, Oğrun, Saray ve Küpeli). Bu kesimde kubbeli bir bazilika, Kale camisi (1160), Sahabeler türbesi (1631-1633), Artuklu* sarayı ve resmi yapılar bulunmaktadır. Kentin ve G.-D. Anadolu'nun en eski camilerinden biri, Diyarbakır* Ulu camisi'dir. 1150/1151 tarihli Ömerşeddad (Hazretiömer) camisi de ilk örneklerdendir. Ulu cami'nin B.'sındaki Zinciriye (Sincariye) medresesi (1198), mimar İsa Ebu Dirhem'in ürünüdür. Tek katlı, küçük avlulu, revaklı, bakışıksız planlı yapı, içteki taş işçiliğiyle dikkati çeker. Ulu cami çevresindeki yapılardan biri olan Mesudiye medresesi (1199-1223) ıki katlı, açık avlulu, tek eyvanlı medreseler planındadır. Artuklu mimarlığının önemli örneklerinden olan bu medrese de kemerlerindeki zengin taş işçiliğiyle ilgi çeker. Önündeki çeşmeyle birlikte XIII. yy.'a tarihlenen Sultanşüca türbesi yüksek, kare gövdelidir; içten kubbe, dıştan piramit çatılıdır. Akkoyunlular'ın ilk merkezi olan Diyarbakır'da bu dönemden önemli anıtlar bulunmaktadır. Planları, taş işçilikleriyle akkoyunlu mimarlığının özelliklerini yansıtan bu yapılar arasında Nebi (Peygamber) camisi (XV. yy.), Şeyhsafa(İparlı) camisi (XV. yy.), Ayniminare (Hocaahmet) camisi (1489), Şeyhmatar camisi (1500), Şeyhsafa (Muslihittinlari) medresesi (XV. yy. ortaları) anılabilir. Osmanlı döneminden Fatihpaşa* (Kurşunlu) camisi (1522), ters T (zaviyeli) planından merkezi planlı camilere geçişi örneklediğinden türk mimarlık tarihi açısından önemlidir. Hüsrev Paşa tarafından medrese olarak yaptırıldığı için Hüsrevi-ye medresesi olarak da bilinen Hüsrevpaşa camisi'nde (1521-1528) orta avlu sivri kemerli revaklarla çevrilidir. Girişin karşısındaki asıl cami bölümü ters T planlıdır. Alipaşa camisi (1534-1537) osmanlı mimarlığına ilişkin öğelerle yerel özellikleri kaynaştıran ilginç bir yapıdır. Bu türden bir başka örnek de, Behrampaşa camisi'dir (1564-1572). Diyarbakır'ın taş işçiliği yönünden zengin yapılarından biri olan bu caminin mihrapçıkları ve duvarları, XVI. yy. iznik çinileriyle süslüdür. Altta depo ve dükkânlardan ve üstte cami bölümünden oluşan mimarisiyle dikkati çeken Melekahmetpaşa camisi'nin (1587-1591) duvarları ve mihrabı da XVI. yy. iznik çinileriyle kaplıdır. Bunların dışında Lalabey camisi (XV.-XVI. yy.), Şeyhyusuf camisi (XVI. yy.), İskenderpaşa camisi (1551), Defterdar camisi (1594), Nasuhpaşa camisi (1606-1611), Arapşeyh camisi (XVII. yy. ortaları), Kurtismailpaşa camisi (1869-1875), Alipaşa medresesi (1543-1547), Deliller (Hüsrevpaşa) hanı (1527), Hasanpaşa hanı (1574-1575), Çifte han (XVI. yy.), Yeni han (1788/1789), osmanlı döneminden belirtilmesi gereken anıtlardır.

Silvan yolu üstündeki Dicle köprüsü, Anadolu'da bugüne değin saptanabilen en eski islam dönemi köprüsüdür. Yazıtında Mervaniler'den Nizamüddevle Nasr'ın yaptırdığı (1065) bildirilen köprü, birçok kez onarıldığından özgünlüğünü yitirmiştir. Devegeçidi suyu üzerindeki Devegeçidi köprüsü (1218) ise, Eyyubiler döneminin ünlü mimarı Cafer bin Mahmut'un yapıtıdır.

Diyarbakır geleneksel konut mimarlığı açısından da önemli merkezlerdendir (Atatürk ya da Seman köşkü, Cihannüma köşkü, Şeyhoğulları evi, Gökalpler evi, İskenderpaşa konağı, vb.). [→ Kayn.]

Diyarbakır Atatürk evi, Diyarbakır'da, Dicle kıyısındaki Seman köşkünde oluşturulan müze (1939). Atatürk'ün kentte bulunduğu sıralarda kaldığı köşk, Diyarbakırlılar tarafından ona armağan edilmiş; bir süre sonra Belediye'ye devredilen yapı, müze olarak düzenlenmiştir. Siyah-beyaz taştan, iki katlı köşk, Diyarbakır konut mimarlığının önemli örneklerindendir.

Diyarbakır Cahit Sıtkı Tarancı kültür müzesi, Cahit Sıtkı Tarancı'nın Diyarbakır'da doğup büyüdüğü evde oluşturulan müze (1973). Diyarbakır evlerinin özgün örneklerinden olan iki katlı yapıda, şairin eşyaları, kitapları, fotoğrafları, elyazıları ve yöreye özgü etnografik yapıtlar sergilenmektedir.

Diyarbakır havaalanı, Diyarbakır kent merkezine 6 km uzaklıkta, sivil ve askeri amaçlarla kullanılan havaalanı. 1952'de hizmete girdi. Günde 8 saat tarifeli iç hat seferlerine açık olan havaalanının uçak trafiği kapasitesi yılda 17 520 iniş-kalkış, yolcu trafiği kapasitesi 150 000 kişidir. 1991'de gerçekleşen kullanım düzeyiyse 1 144 iniş-kalkış, 91 750 yolcu olmuştur.

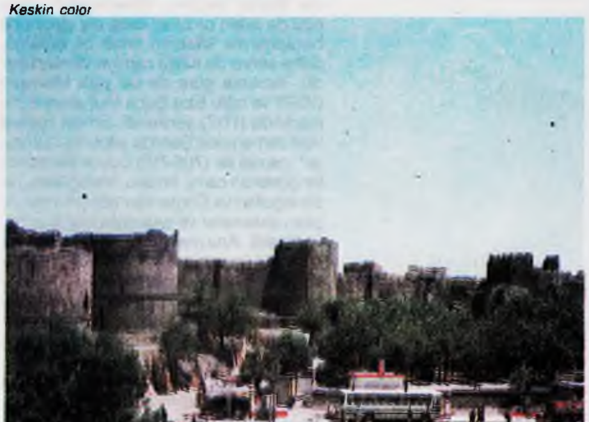
DİYARBAKIR havzası, G.-D. Anadolu bölgesinde Dicle bölümünün merkezi kısmını kaplayan geniş havza. K.'de G.-D. Toroslar, B.'da Karacadağ volkan kütlesi, G.'de Mardin eşiği ve D.'da Toroslar'ın ön kıvrımları ile çevrilen havzanın ana akaçlama damarı Dicle nehridir. İklim yarıkurak, bitki örtüsü büyük kısmında bozkır ve ağaçlı bozkır görünümündedir. Hav-

Keskin color

Nebi (Peygamber) camisi'nden bir görünüm

Keskin color

Diyarbakır kalesi'nden bir görünüm

Sami Güner

Sami Güner

solda
Diyarbakır'dan bir görünüm

sağda
Ulu beden burcundan bir görünüm

Diyarbakır Ulu camisi

zanın, K. ve D. kesiminde Türkiye'nin başlıca petrol yatakları (Batman) yer alır.

Diyarbakır müzesi, Diyarbakır'da, Zinciriye medresesi'nde açılan müze (1934). Daha sonra yeni yapısına taşınan (1986) müzede Yenitaş döneminden Çayönü buluntuları; Asur, Hitit, Roma, Bizans, Artuklu, Selçuklu, Akkoyunlu ve Osmanlı dönemlerinden çok çeşitli yapıtlar sergilenmektedir. Çayönü'nde bulunmuş insan yüzlü taş figürler müzenin en ilgi çeken yapıtları arasındadır (yaklş. İ.Ö. 7500).

Diyarbakır radyosu, Diyarbakır'da, bölgesel yayın yapmak amacıyla kurulmuş radyo (1969). 1062 kHz frekans üzerinden yayın yapan radyo 300 kW güce sahiptir. Orta dalgadan TRT-1 yayını yapar. Ayrıca Radyo-GAP Diyarbakır bölge radyosu çıkışlıdır (1991).

Diyarbakır Ulu camisi, Diyarbakır'da, Büyük Selçuklu döneminden cami. 639'da islam orduları kenti ele geçirince buradaki bir kilisenin önce bir bölümü, daha sonra da tümü camiye dönüştürüldü. Yazıtlara göre de bu yapı Melikşah (1097) ve oğlu Ebu Şuca Muhammet zamanında (1117) yenilendi. Emevi halifesi Velit zamanında Şam'da yaptırılan Ümeyye* camisi ile (705-715) büyük benzerlikler gösteren cami, Artuklu, İnaloğulları, Nisanoğulları ve Osmanlılar döneminde yapılan eklemeler ve onarımlarla külliye haline geldi. Ana mekânda, mihrap duvarına koşut üç sahın, ortadan dik ahşap çatılı geniş bir sahınla kesilmiş, payeler sivri kemerlerle birbirine bağlanarak, üstte küçük kemerlerden ikinci bir dizi oluşturulmuştur. İki katlı revaklarla çevrili avlunun ortasında 1849'da yapılmış dik çatılı şadırvan bulunur. Kare gövdeli minaresi türk mimarlığında benimsenmemiştir.

Diyarbakır Üniversitesi → DICLE ÜNİVERSİTESİ.

Diyarbakır Ziya Gökalp müzesi, Diyarbakır'da, Ziya Gökalp'in doğup büyüdüğü evde açılan müze (1956). Yazarın eşyasının, kitaplarının, Diyarbakır gazetesinin ciltlerinin, Diyarbakır şeriye mahkemeleri sicillerinin bulunduğu müze 1979' da kapanmış, 1981'de yeniden açılmıştır.

DİYARBEKİR → DİYARBAKIR.

DİYARBEKRİ (Hüseyin bin Muhammet bin el-Hasan **ED-**), türk tarihçi (öl. Diyarbakır 1574). Şam'da öğrenim gördükten sonra Mekke kadısı oldu. İki ciltlik *et-Tarîh ül-hamis fi ahvâli nefsi nefis* adlı tarihinin ilk bölümünde Hz. Muhammet'in yaşamını, ikinci bölümündeyse dört halife, Emevîler, Abbasiler, Fatımiler ve XVI. yy.'ın son çeyreğine kadar Osmanlı devletini anlatır.

bir diyastimometrenin çalışma ilkesi

DİYARE a. (fr. *diarrhee*; yun. *diarroia*, akma'dan). İSHAL'in eşanlamlısı.

DİYARIBEKR (ar. *diyar* ve *bekr*'den *Diyar-bekr*, Bekr yurdu). Tar. coğ. VII. yy.'da Araplar'ın Rebia kolundan Bekr bin Vail boyunun, Yukarı Dicle yöresinde yerleştiği bölgeye Abbasiler'ce verilen ad. Bizans döneminde Mezopotamya eyaleti olarak bilinen bölge, VIII. yy.'da merkezi Harran olan El Cezire iline bağlıydı, Erzen, Meyyafarikin (Silvan), Amida (Diyarbakır), Mardin ve Siirt bu bölgenin sınırları içindeydi. IX. yy.'da Amidol bölgenin merkezi oldu. Mardin ve Hısnıkeyfa (Hasankeyf) Artukluları, bu kentlerde kestirdikleri sikkelerde kendilerini Meliki Diyarıbekr olarak anarlar. Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan döneminde (XV. yy.), bölgenin sınırları Bingöller'den Rakka'ya, Arapkir' den Musul'a değin genişledi, Muş ve Bitlis de buraya bağlandı. Diyarıbekr, 1515'te osmanlı yönetimine geçti.

DİYARIREBİA. Tar. coğ. Ortaçağ'da, Mezopotamya'nın K. kesiminde geniş bir eyalet; VII. yy.'da Rebia adlı arap kabilesi oturduğundan bu adla anılır. Habur ve onun kolu olan Çaçak (Çağçağa) ırmaklarının kaynaklarının bulunduğu alan ile Büyük Zap suyu'nun aşağı çığırını kapsıyordu. Bölgenin başlıca kentleri Musul, Beled, es-Sinn, Barkaid, Sincar, Nusaybin, Mardin ve Resülayn idi.

DİYARIMUDAR. Tar. coğ. Ortaçağ'da, Mezopotamya'nın K.-B.'sında, Fırat nehriyle onun kolları olan Belih ve Habur çaylarının suladıkları bölgenin adı; VII. yy.'da Mudar adlı arap boyu yerleştiğinden bu adla anılır. K.'de Sümeysat'tan (Samsat), G.'de Ane'ye (Anat) değin Fırat nehrinin iki yakası boyunca uzanıyordu. Merkezi Fırat nehrinin sol kıyısındaki Rakka; başlıca kentleri Harran, Urfa ve Suruç'tu.

• TARİH. Bölgenin bugüne kadar etnik bütünlüğü olmadı. Büyük Selçuklu hükümdarı Melikşah Rahbe'yi arap emiri Şerefüddevle'ye bırakınca (1084), bölge Türkler ile Araplar arasında bölündü; kuzeyi Türkler'de, güneyi de Araplar'da kaldı. Bu durumu Türkler yararına değiştirmek isteyen Anadolu Selçuklu devletinin kurucusu Süleymanşah, Şerefüddevle'yi yenmesine karşın (1085), Melikşah'ın desteğini sağlayamadığından, bölgenin güney bölümünü denetimi altına alamadı. Uzun süre Artuklular'ın elinde kalan bölge, 1100'den sonra Haçlılar tarafından alındıysa da Selahattin Eyyubi'nin egemenliği altına girdi (1186). Alaettin Keykubat I döneminde Anadolu Selçukluları'na bağlandı (1233). Yavuz Sultan Selim'in Mercidabık seferinden (1516) sonra osmanlı topraklarına katıldı. Osmanlı yönetiminde bölgedeki Urfa, Rahbe kentleri Diyarbakır* beylerbeyliğine bağlanırken, Rakka da Halep beylerbeyliğinin bir sancağı oldu. XVII. yy.'da Rakka ayrı bir beylerbeylik durumuna getirildi. Birinci Dünya savaşı'nda Suriye cephesi çökünce Suriye'nin Ankara antlaşması ile (20 ekim 1921) fransız mandasına bırakılması üzerine bölge, demiryolu hattı boyunca yeni kurulan Suriye devletiyle Türkiye arasında bölündü. Bu arada, bölgenin Samsat (Sümeysat) Urfa, Harran, Birecik ve Suruç kentleri Türkiye egemenlik sınırı içinde kaldı.

DİYARIRUM, Ortaçağ'da islam tarihçileri ve coğrafyacılarının bizans topraklarına taktıkları ad. Bizanslılar kendilerine *Romaioi*, ülkelerine de *Romania* dedikleri için VII. yy.'da *Rum* ya da *Roma* sözcüğü, müslümanlarca hıristiyan toprakları anlamında kullanılmaya başlandı. Arap-Bizans çekişmesi sırasında sadece Küçük Asya (Anadolu) için geçerli olan bu terim, daha sonra Kıbrıs ve Ege adalarını da kapsamına aldı. Güneydoğu sınırları çıkış hattı olmak üzere arap topraklarından Diyarırum'a iki yol açılırdı: Tarsus'a bağlanan Konstantinopolis (İstanbul) yolu ile Maraş'tan başlayarak Elbistan-Malatya üzerinden Trabzon'a ulaşan Gülek geçidi yolu. Osmanlı devletinin kuruluş döneminde bugün Anadolu denen bölgenin tümü, genelinde *Diyarırum* ya da *Memaliki rum* diye anılırken Van, Bitlis, Ahlat, Erciş, Malazgirt gibi kentlerle Vilayeti Diyarbekiri Arabi bölgesi (Meyyafarikin, Harran, Sincar, Mardin, Resülayn), Diyarırum dışında tutulurdu. Osmanlı devletinde, daha sonra "Diyarırum" terimi, Balkanlar'da fethedilen yerler için *Rumeli* biçiminde kullanıldı.

DİYASİKLOTROMBOPATİ a. (fr. *diacyclothrombopathie*). Hematol. *Revol ve Croizat diyasiklotrombopatisi*, Glanzmann trombastenisine benzeyen ve kanda değirmi çok iri trombositlerin ortaya çıkmasıyla belirginleşen trombosit hastalığı.

DİYASİNEZ a. (fr. *diacinèse*). Biyol. Mayozda profazın beşinci ve son evresi. Bu evrede kromozomların sarmallığı artar, kiyazmaların sayısı azalır, çekirdekçik ve çekirdek zarı kaybolur (DİYAKİNEZ de denir.)

DİYASKOP a. (fr. *diascope*). Özellikle öğretimde, diapozitif göstermek için kullanılan projeksiyon aygıtı.
—Sil. Zırhlı araçlarda kullanılan ve gözleri koruyarak, düşmanı gözetleme olanağı veren optik aygıt.

DİYASPOR a. (fr. *diaspore*; yun. *diaspora*, dağılma'dan). Bot. Bir bitkinin, ana bitkiden uzağa sürüklenen ve bir ya da birçok yeni birey veren, böylece türün yayılmasını sağlayan herhangi bir parçası (genellikle tohum ya da meyve).
—ANSİKL. Tohumlu bitkilerde diyaspor ya tohumun kendisidir (çam, katırtırnağı, haşhaş), ya meyvedir ya da meyvenin bir parçasıdır; bunlar rüzgârla (*anemokor* bitkiler: karahindiba), suyla (*hidrokor* bitkiler: nilüfer), hayvanların dışkısıyla (*zookor* bitkiler: elma) dağılırlar. Diyaspor bir meyve grubu (ıhlamur), tam bir çiçeklik (dulavratotu), hatta bütün bir bitki (anastatica) olabilir. Mangrovlarda diyaspor, yumuşak çamura düşen yeni gelişmiş bir embriyondur. Eğreltilerde bir spordur. Bazı kırmızı suyosunlarında üreme çevriminde iki diyaspor sırayla yer alır: *karpospor* ve *tetraspor*. (→ DAĞILIM.)

DİYASPOR a. (öncekiyle eşkökenli). Miner. Formülü AlOOH olan doğal hidratlı alümin; ortorombik sistemde yer alır.

DİYASPORAMETRE a. (yun. *diaspora*, dağılma ve *mètre*'den; fr. *diasporamètre*'den).Takeometre dürbününün eğiminin etkisi altında otomatik olarak dönen, iki prizmadan oluşmuş diyastimometre. (Diyasporametre mira üzerinde yataya indirgenmiş uzaklıkların ya da yükselti farklarının okunmasını sağlar.)

DİYASTAZ a. (fr. *diastase*; yun. *diastasis*, ayırma'dan). **1.** ENZİM'in eski eşanlamlısı. **—2.** Eczc. *Tibbi diyastaz*, suya yatırılarak çimlendirilmiş arpadan elde edilen suda çözünür enzimlerin tümü. (Tıbbi diyastazın derecesi en az 100 olmalıdır; bu değer onun kendi ağırlığının 100 katı nişastayı hidroliz yoluyla dekstrin ve maltoza dönüştürebilme gücünü gösterir. Diyastaz özellikle hiperasidite hallerinde nişastalı besinlerin sindirimini kolaylaştırmak için kullanılır.)

DİYASTAZİS a. (fr. *diastasis*; yun. *diastasis*, ayrılma'dan). **1.** Normal olarak birbirine değen iki kemiğin kalıcı olarak ayrılması. (Kavalkemiği-ayak eklemindeki bozukluklar yüzünden kaval-kamış kemikleri diyastazisi sık görülür.) **—2.** Karındaki büyük doğru kasların kalıcı olarak ayrılması. (Bunlarda hamilelik sonunda hemen hemen her zaman diyastazis oluşur.)

DİYASTAZLI sıf. Çoc. hekim. *Diyastazlı un*, çimlenme başlangıcı geçirmiş tanelerden yapılmış un.

DİYASTEM a. (yun. *diastema*, *-atos*, ara'dan, fr. *diasteme*). Zool. Yan yana iki diş arasında bulunan aralık. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Yerbil. Aynı oluşumun iki bankını ayıran belirgin bir yüzey olarak ortaya çıkan küçük çökelim kesilmesi.
—ANSİKL. Zool. Memelilerde diyastem, ya komşu iki dişin birbirinden uzaklaşmasının, ya da bir ara dişin körelmesinin sonucudur. Önemli bir diyastem de, birçok memelinin diş sisteminde son kesici dişle (ya da, varsa, köpekdişiyle) birinci önazıdişi (kemiriciler çiftparmaklılar, atgiller) birbirinden ayıran diyastemdir.

DİYASTİMOMETRE a. (fr. *diastimometre*'den). Topogr. Kısa uzaklıkları otomatik olarak ölçen alet.
—ANSİKL. $\Delta = \frac{1}{100}$ oranında bir sapma veren küçük açılı bir prizma, dürbün objektifinin yarısının önüne yerleştirilmiştir. Sesli bir mira gezlenerek doğrudan bir A görüntüsü ve prizmaca kırılmış bir B görüntüsü gözlenir. Bu iki görüntü arasındaki açıklık,

$$D = 100\ AB$$

formülü uyarınca D uzaklığını verir. Formülde AB cm cinsinden, D ise m cinsinden ifade edilir.

DİYASTOL a. (fr. *diastole*; yun. *diastole*; genişleme'den). Fizyol. Kalp karıncıklarının, kasıldıktan sonra dinlenme hacmine geri döndüğü evre. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Patol. *Diyastol gümbürtüsü*, kalp tepesinde duyulan homurtulu gürültü. (Karıncığın dolması sırasında, stenozlu mitral deliğinden kanın burgaç yaparak geçmesinden doğar. Mitral darlığının başlıca belirtisidir.) || *Diyastol üfürümü*, kalbin tabanındaki büyük damarlardan kanın karıncıklara geri gitmesinden doğan ve sigmoit kapakçıkların yetersizliğini belirten üfürüm. (Birinci ve ikinci kalp sesleri arasında duyulan yumuşak bir üfürümdür. Kalp tepesine doğru yayılır. Duyulduğu yere göre aort yetersizliğini ya da ender olarak akciğer yetersizliğini belirlemeye yarar.)
—ANSİKL. Diyastol sigmoit kapakçıkların kapandığı anda başlar (dinlemede duyulan ikinci ses) ve kulakçık-karıncık arası kapakların kapanmasıyla sona erer (dinlemede duyulan birinci ses). Kalp bakımından bu evre miyokart liflerinin ağır ağır yeniden kutuplaşması ve karıncık boşluklarının önce yavaş (yerçekimiyle) sonra hızlı (kulakçık sistolu) dolması anlamına gelir. Aortta sistol akımıyla gerginleşmiş olan çeperdeki esnek lifler kasılır ve kalbin kesik kesik verdiği kan akışını kesintisiz akışa çevirerek kan verdisinin sürekliliğini sağlar. Bu olgu aynı zamanda koroner damarların da dolmasına neden olur. Aort kökünde bulunan bu atardamarların delikleri, sistol fışkırması süresince sigmoit kapakçıklarla örtülür. Kalbin atış sayısındaki artış diyastola bağlıdır.

DİYASTROFİZM a. (*bozulma* anlamındaki *diastrophe*'den fr. *diastrophisme*). Yerbil. Yer kabuğunun geniş kesimlerinin uğramış olduğu biçim bozulmalarının ve parçalanmalarının tümü.

DİYATERMİ a. (fr. *diathermie*; yun. *dia*, arasından geçme, ve *thermos*, sıcak'tan). Dokuların içinde ısı etkisi yaratmak amacıyla yüksek frekanslı akımlardan yararlanan tedavi yöntemi. (Günümüzde kullanılmakta olan frekanslar, sanayide kullanılan ve kişiye doğrudan doğruya değdirilmeden uygulanabilen çok kısa dalgalı [11 MHz] akımlardır.)

DİYATERMİK sıf. (fr. *diathermique*). Isıbil. ve Termodin. ISIGEÇİRGEN'in eşanlamlısı.

DİYATERMOKOAGÜLASYON a. (fr. *diathermocoagulation*). Elektroradyol. Tedavide bazı organik dokuları tahrip etmek, pıhtılaştırmak ya da kesmek için diyatermiyi kullanan elektroşirürji yöntemi. (Elektrik bisturisi bunun uygulamalarından bir tanesidir.)

DİYATEZ a. (fr. *diathese*; yun. *diathesis*, bir duruma yatkın olmak'tan). Tıp. Aynı nedenden, genellikle bir beslenme bozukluğundan doğan, ama yerleri ve belirtileri değişik olan ve kişiyi hep birlikte ya da art arda rahatsız eden hastalıkların tümü. (Eski) [Eski Yunanlılar pek çok diyatez bulunduğunu kabul ederlerdi: raşitizm, uçuklar, verem, romatizma, damla (nikris). Bu son ikisi artritizm adı altında toplanırdı. Bütün bu diyatezler içinde yalnız sonuncusuna (artritizm) bazen nozoloji terimleri arasında yer verilir.]
—Homeopat. Bir kişinin belli bir hastalığı kapma ya da belirli birtakım hastalıklara tutulma anıklığı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Homeopat. Hahnemann, bir kişide görülen süreğen marazi belirtilerden pek çoğunun o kişiye özgü "elverişli alan" da ortaya çıktığını ileri sürmüştür. Bu elverişli alan, o kişinin kalıtımsal kusurlarının, özelliklerinin ve geçmiş yaşamı boyunca geçirdiği her türlü hastalıktan gelen etkilerin toplamından başka bir şey değildir. Akut hastalıklar, o zamanki deyimle, "toksinlerin" dışarı atılması için vücudun giriştiği çarpıcı gösteriler sayılabilir ancak. Hastalıkların çoğu, *diyatez* denilen bir bütün oluşturan bazı tepki biçimlerinin, bazı eğilimlerin, bazı "zayıf noktalar"ın önceden var olduğunu gösterir. Her diyatez, bir grup insana, ister mikrobik, ister ruhsal ya da başka kökenli olsun, özdeş bir saldırıya kişisel, ama hemen hemen benzer tarzda yanıt verme yeteneği "damga"sını vurur. Değişik diyatezlere bağlı insan grupları, aynı türden bir saldırıyla karşılaştıklarında, değişik, hatta birbirine aykırı tepkiler gösterecek, "kendi" hastalıklarını öz araçlar, öz "tepki yöntemleri" ile dile getireceklerdir.

DİYATOME → DİYATOMELER.

DİYATOMELER a. (yun. *diatomos*, ikiye bölünmüş, ortadan ikiye ayrılmış'tan). Bot. Bütün sularda bulunan, esmer renkte silis kabuklu, mikroskobik yapılı, yalnız ya da koloni halinde yaşayan birhücreli suyosunu. (200 cinsten, 10 000 türden fazla.)

çeşitli **diyatomeler**
girişimli mikroskopta görünüş
1. *Pleurosigma angulata*;
2. *Asterionella notata*;
3. *Navicula sp.*

—ANSİKL. Diyatomeler suların dibini ya da başka organizmaların yüzeyini kaplayabilir, ama aynı zamanda bitkisel deniz planktonunun en önemli öğesidir. Her hücre yalnız bir çekirdek taşır ve bir çeşit silisli kavkıyla kaplıdır; iki çenetten oluşan bu kavkının çenetlerinden biri öbürüne kutu gibi geçer. Üreme sırasında her yavru hücre ana hücrenin çenetlerinden birini taşır, ondan yeni bir diyatome oluşturur, o da ilke olarak daima kutu gibidir, bu yüzden diyatomeler boyutça küçülürler ve birbirinden biraz farklı olurlar. Eşeyli üreme sonucunda *oksospor* denen bir yumurta oluşur; o kendisine yeni iki çenet yapar, böylece gene en büyük boyuta ulaşılır. Çenekler çok ince bezeklerle kaplıdır, bu nedenle mikroskop objektiflerinin gücünü ölçmekte kullanılır. Çenetler çok ince deliklidir, buralardan tutunmaya, savunmaya, belki de hareket etmeye yararlı bir helme dışarı sarkar. Engin denizlerde yaşayan türler genellikle koloni halinde kümelenir ve bunların kavkılarında silisli uzantılar bulunur. Çenetler denizlerin dibine çökerek diyatomitleri meydana getirir (kızelgur, tripoli).

DİYATOMİT a. (fr. *diatomite*). Öz olarak diyatomelerden oluşan, gevşek ya da pekişmiş, silisli çökel kayaç.
—ANSİKL. Diyatomitler Antikçağ'dan bu yana aşındırıcı (örneğin, tripoli) ve parlatma tozu olarak kullanıldı. Yeni sanayi uygulamalarında da diyatomitin çeşitli niteliklerinden yararlanılır: hafiflik, gözeneklilik, ısılyalıtkanlık, dinamit üretiminde kullanılan emme yeteneği (örneğin kieselguhr). Diyatomit ayrıca petrolle su emülsiyonunu işlemede, sıvıları (özellikle şeker, şurup meyva suları alkol ürünleri gibi besin, tarım ya da ilaç sanayisine yönelik olanlar) süzmede de kullanılmaktadır. Beton ve harçların işlenme kolaylığını artırmak amacıyla bazı çimentolar için katkı maddesi oluşturur.

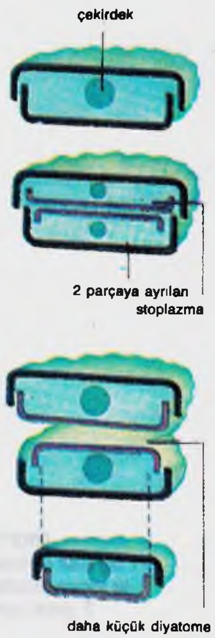
DİYATONİZM a. (fr. *diatonisme*'den). Müz. 7 yanaşık sesten oluşan, her ıskalaya uygulanan ve doğal tonlarla yarım tonlar arasındaki almaşmadan doğan sistem.
—ANSİKL. Antikçağ'da diyatonik tür, kromatik ve anarmonik türlerden ayrılırdı. "Diyatonizm" terimi, beşlilerin çevriminin (do-mi-sol, sol-si-re, re-fa-la) ilk seslerinin oluşturduğu 5 ton ve 2 yarım ton içeren diyatonik ya da doğal gamı nitelemek için kullanıldı. XVII. yy.'dan başlayarak, majör ve minör makamlar, dinsel müziğin 8 ya da 12 makamının yerini aldı. Diyatonizm, tonalite çerçevesinde gelişti, serbest atonalite ve onikitonculukla tam tonlu gam ve aktarımları sınırlı makamların kullanımıyla birlikte ortadan kalktı. Ama XX. yy.'da, modal kaynaklardan beslenen bir diyatonizmin yeniden ele alındığını görüyoruz.

DİYATREMA → PATLAMA çukuru.

DİYE be. (*demek*'ten *de-y-e*, *diye*). **1.** Bir cümleyi neden ilişkisiyle sonuç cümlesine bağlar: *Yağmur yağacak diye şemsiyelerimizi yanımıza almıştık. Geleceksin diye çok hazırlık yapmıştık.* —**2.** *Bir şey diye*, bir kimsenin, bir şeyin hakkında herhangi bir yargıya vararak; ona, o şeye belli

diyatermi
yerel uygulamada kullanım

diyatomenin bölünüşü

bir niteliği yükleyerek: *Kadıncağızı deli diye tımarhaneye tıktılar. Dost diye bellediklerim düşman çıktı. Doğru diye işaretlediği seçenek yanlışmış.* **—3.** *Ad + diye,* o adla anılan, adı o olan; adlı: *Mahallemizde Deli Hüsrev diye tanınan bir kabadayı vardı.* **—4.** *Diye diye,* diyerek; demekten: *Sana çalış diye diye dilimde tüy bitti.*

DİYECEK a. **1.** Söylenecek söz: *Başka bir diyeceğiniz var mı?* **—2.** *(Bir konuda) diyeceği olmamak,* herhangi bir konuda belirtebileceği bir görüş ya da düşüncesi bulunmamak. || *(Bir şeye) diyecek yok,* "kusursuz, eleştirilecek bir yönü yok" anlamında kullanılır.

DİYEK a. *Yörs.* Hayvc. Anasını emmemesi için buzağıya takılan burunsalık.

DİYET a. (yun. *diaita* ve fr. *diète*). PERHİZ'in eşanlamlısı; rejim.

DİYET a. (geç lat. *dieta,* iş günü'nden). Tar. Devlet sorunlarının tartışıldığı siyasal meclis. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Din. Bazı tarikatların meclisi. || Benediktenlerde küçük rahip meclisi.
—ANSİKL. Tar. Ortaçağ'da Kutsal imparatorluk, Polonya, Macaristan, Helvetia konfederasyonu, İsveç, Danimarka ve Hırvatistan meclislerine "diyet" adı verildi. Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nda diyetin uzun süre çok önemli bir işlevi oldu. 1806'da imparatorlukla birlikte ortadan kalktı. Viyana kongresi (1814-15) diyeti yeniden oluşturdu ve merkezini Frankfurt yaptı.
Erken Ortaçağ'dan başlayarak Germanya diyeti imparator tarafından bir araya getirildi ve toplantı yeri yine onun tarafından belirlendi. Diyete piskoposlar, büyük manastırların başpapazları, dükler, kontlar ve imparatorun saptadığı bazı senyörler çağrılırdı. 1255'ten başlayarak, kentlerin milletvekilleri de diyette yer aldılar. Bu tarihten sonra imparatorluk diyeti üç kuruldan oluştu: seçiciler, prensler ve kentler kurulu. Önemli diyetler Frankfurt, Regensburg, Speyer, Augsburg, Nürnberg, Worms ve Mainz'da toplandı. Regensburg diyeti dağıtılmadı ve süreklilik kazandı (1963). O günden sonra diyet üyeleri, kendi adlarına temsilci gönderdiler.
Her kurul görüşmelerini ayrı ayrı yapardı. Alınan kararlar genel kurulda oylanarak onaylanır, sonra imparatora sunulurdu. İmparator onları kabul ederse ferman halinde onaylardı. Bir diyetin kararlarının tümü *İmparatorluk recessus*'ları olarak adlandırılırdı; bunlar yasalar, savaş ya da barış, vergi ve asker toplanmasıyla ilgili kararlar olurdu. Mahkemeler bunlara uymak zorundaydı. Diyetin, imparatorluk arşişansölyesi olan Mainz Seçicisi'nin başkanlık ettiği *direktuvar* adlı bir yürütme konseyi vardı. Bu, karmaşık yapıda bir kurumdu; işlevi XVII. yy.'ın ortalarından başlayarak zayıfladı.

DİYET a. (ar. *diyet*). İsl.huk.Ölümle ya da yaralamayla sonuçlanan bir suç işlendiğinde kısas olanaksızsa, zarar görene ya da ailesine mal olarak verilen bedel. || *Diyeti kâmile,* adam öldürmelerde öldürenden ya da yakın erkek akrabalarından alınan tam diyet. (Bir erkeğin diyeti yüz deve ya da bin dinar ya da on bin dirhemdir. Kadının diyeti bunun yarısıdır.) || *Diyeti muğallaza,* artırılmış diyet, kasta benzer biçimde adam öldürme olayı nedeniyle verilen diyet. (Diyeti muğallaza yalnız deveyle ödenen diyette uygulanır. Deve sayısı artırılmaz ama develerin daha değerli olması istenir.)

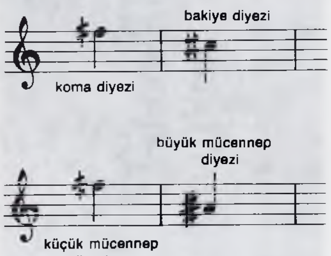
DİYETETİK a. (fr. *diététique;* yun. *diaitetikos*'tan). Yemek rejimini kişilerin özel gereksinimine göre düzenlemeye çalışan tıp dalı ve sağlık koruma bilgisi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Diyetetik uzmanı* ya da *diyetetisyen,* sağlam bir kişinin (yaşına ve işine göre) ya da bir hastanın (durumuna göre) özel gereksinimine uygun beslenme rejimini düzenlemekle yükümlü kişi.
—ANSİKL. Diyetetik bir yandan besinlerin kalori (aslında kilokalori) ve kilojul olarak ölçülen enerji değerine, öte yandan beslenmenin vazgeçilmez etmenleri olan vitaminlere ve oligoelementlere ilişkin bilgilerle zenginleşmiştir.
Diyetetik sağlıklı kişiler için bir sağlık koruma işi, hastalar içinse bir tedavi yoludur. Yaşla ve yaşama biçimiyle orantılı iyi bir beslenme, sağlıklı olmanın vazgeçilmez koşuludur. Beslenmenin hedefleri şunlardır: 1. insan vücudunun çalışması ve aşınan hücrelerin onarımı; 2. ısı üretimi; 3. mekanik enerji üretimi. Alınacak besinlerin miktarı, kişinin çalışmasıyla orantılıdır.
Bu bakımdan sağlık kuruluşlarınca ya da hekimlerce yapılan tavsiyelere uymak gerekir.
Her gün alınan besinlerdeki glusit oranı % 50'den az olmalıdır. Şeker hastaları şeker olarak fruktoz almalıdırlar. Yağlara gelince, yağı alınmış süt ve peynirler yenmeli, ancak temel yağ asitleri oranı korunmalıdır. Proteince zengin besinler, normal besinlere göre iki kat fazla protein içerir. Proteince fakirleştirilmiş besinler, normal besinlerin ancak onda biri kadar protein içerir. Düşük kalorili besinler, normal besinin % 50'sine eşit ya da ondan da düşük yağ ve şeker içerir. Dengeli besinler, protein, kalsiyum, potasyum, demir ve vitamin gereksinimlerini karşılarsa, yemeğin yerini tutabilir.

DİYETETİSYEN a. (fr. *diététicien*). → DİYETETİK* UZMANI.

DİYEZ a. (fr. *dièse; aralık* anlamındaki yun. *diesis*'ten). Geçici ya da sürekli olarak kromatik yarım ton (türk müziğindeyse 1, 4, 5 ya da 8 koma) tizleştirilmek istenen notanın önüne (ya da portenin, o notaya ayrılmış çizgisine ya da aralığına) konan işaret. || *Çift diyez,* bir notayı geçici ya da sürekli olarak kromatik iki yarım ton ya da bir tam ton tizleştiren işaret.

diyez ve çift diyez

türk müziğinde diyez türleri

—ANSİKL. Ortaçağ ve Rönesans dönemlerinde, bir diyezin etkisini kaldırmak için bir bemol konurdu. Bu, bekar işareti bulununcaya değin sürdü. Notada önceden belirtilmiş bemolün tersine, diyez, XVI. yy.'ın ortalarına değin durgularda, işlemelerde, bitiş akorlarında yorumcunun isteğine bırakılırdı. Bir notanın önüne konmuş diyezin etkisinin ölçü sonuna değin sürmesi XVII. yy.'da başladı.
Muzikayı hümayun kurulduktan sonra Türkiye'de batı notası kullanılmaya başladı. Önce Rauf Yekta Bey, daha sonra da H. Saadettin Arel ve Suphi Ezgi, türk müziği aralıklarına uygun üç yeni diyez daha türettiler (1, 5 ve 8 komalık diyezler).

DİYEZLEŞMİŞ sıf. Sesbilg. Akustik özellikler kuramında, tayfı ikinci oluşturucunun (ünlüler) ya da yüksek frekanslı bileşenlerin (ünsüzler) üstüne doğru yer değiştirmesiyle belirgin nitelik kazanan sesbirime denir. (Bu sonuç, dilin sertdamağa doğru yükselmesi ve ağızboşluğunun art girişinin genişlemesiyle elde edilir. Diyezleşmiş/diyezleşmemiş karşıtlığı, rumencede ve slav dillerinde önemli bir işlev yerine getirir. Fransızcada, [ɲ] damaksıl nitelikli genizsil diyezleşmiştir; böylelikle, diyezleşmemiş [n] dişyuvasıl genizsille karşıtlaşır.)

DİYODONSEFAL sıf. (fr. *diodoncéphale*). Tıp. Birbirine paralel, iki dişi olana denir.

DİYOJEN → DİOGENES.

Diyojen, İstanbul'da yayımlanan, haftalık siyasal ilk türkçe mizah gazetesi (24 kasım 1870 - 10 ocak 1873, 184 sayı). Sahip ve yönetmenliğini Teodor Kasap Efendi' nin yaptığı gazetede Namık Kemal, Âli Bey, Ebüzziya Tevfik başlıca yazarlardı. Sert eleştirileri dolayısıyla, hükümet tarafından üç kez (1870, 1871, 1872) geçici olarak kapatıldı. Yayım yaşamı boyunca gazetede yalnızca üç karikatür yayımlandı. Başlığının hemen altında "Gölge etme başka ihsan istemem" özdeyişi yer alan gazete, Rusya çarı ve Mısır hidivi ile ilgili bir yayımı yüzünden süresiz olarak kapatıldı. Diyojen, türkçe çıkmadan önce rumca, ermenice ve fransızca da yayımlanmıştı.

DİYOKTOFİMOZ a. (fr. *dioctophymose*). Vet. *Böbrek diyoktofimozu,* etçil hayvanların (köpek, samur) karın boşluğunda ya da böbreklerinde bilinen en uzun iplikkurdunun (dişisi 1 metreyi bulur) bulunmasından ileri gelen asalak hastalığı.

DİYOPTR a. (yun. *dioptron,* ayna'dan, fr. *dioptre*). Opt. Kırıcılığı farklı iki saydam ortamı ayıran yüzey.
—ANSİKL. n ve n' gibi farklı indisleri olan ve düzlemsel ya da küçük açılımlı küresel bir yüzeyle ayrılan iki ortamdan oluşmuş optik sisteme "diyoptr" denir.
Eksene yakın ışınlar alan küresel diyoptrun özelliklerini inceleyelim.
I. *Asal eksen üzerindeki bir noktanın görüntüsü.* Asal eksen üzerindeki birinci ortamda ışıklı bir P noktası bulunsun; eksen üzerine hafifçe eğik konumda gelen ve IP′ boyunca kırılan bir PI ışını olsun (şekil 1).
$ni = n'r$ Kepler yasası ve $i = \alpha + \gamma$ ile $r = \gamma - \alpha'$ bağıntılarından

$$n\alpha + n'\alpha' = (n' - n)\gamma$$

formülü bulunur ve gelen ışınlara ters yönde S tepesinden

$$(\overline{SP} = p,\ \overline{SP'} = p')$$

uzaklıkları hesaplanarak

$$\frac{n}{p} - \frac{n'}{p'} = \frac{n - n'}{R} \qquad (1)$$

genel formülü elde edilir.
II. *Asal odaklar.* (1) formülünde $p = \infty$ olsun; p' için f' değeri şu bağıntıyla verilir:

$$f' = \frac{n'R}{n' - n}$$

ve $p' = \infty$ ise,

$$f = \frac{nR}{n - n'}$$

elde edilir; buradan da iki asal odak olduğu anlaşılır. Ama önceki formüllerden

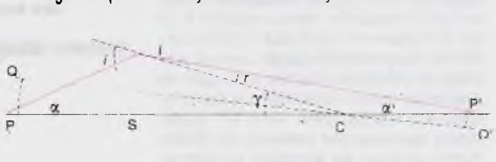
$$\frac{f}{f'} = -\frac{n}{n'} \quad \text{ve} \quad f + f' = R$$

sonucu çıkarılır; bu eşitliklerden de

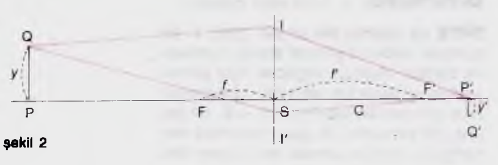
$$\frac{f}{p} + \frac{f'}{p'} = 1$$

bağıntısı bulunur. Bu bağıntı *eşlenik noktalar* denklemidir.
III. *Görüntü çizimi.* Asal eksenin dışında bir Q noktası olsun. Eksene koşut çizilen QI ışını (şekil 2) kırılarak F′ den geçer. Ay-

DİYOPTR
1. asal eksen üzerindeki bir noktanın görüntüsü
2. görüntü çizimi

şekil 1

şekil 2

rıca F den geçerek gelen ışın eksene koşut olarak kırılır. Kırılan bu iki ışının Q′ kesişme noktası Q noktasının görüntüsüdür.

Ordinatları ($\overline{PQ} = y$, $\overline{P'Q'} = y'$) eksenden başlayarak SI yönünde pozitif sayılırsa, IQI′ ve I′FS benzer üçgenleri

$$\frac{-y'}{y-y'} = \frac{f}{p}$$

bağıntısını verir; ISF′ ve II′Q′ benzer üçgenlerinden de

$$\frac{y}{y-y'} = \frac{f'}{p'}$$

bağıntısı elde edilir; böylece

$$\frac{y'}{y} = -\frac{fp'}{f'p}$$

eşitliği bulunur. Bu eşitlik doğrusal büyütmenin formülüdür.

IV. *Newton denklemi.* $\overline{FP}$, q ile $\overline{F'P'}$ de q' ile gösterilirse $qq' = ff'$ eşitliği elde edilir.

DİYOPTRİ a. (fr. *dioptrie*). Optik sistemlerin ıraksama-yakınsama birimi (simgesi δ). (Kırılma indisi 1 olan bir ortamda odak uzaklığı 1 m olan bir optik sistemin ıraksama-yakınsamasına eşdeğerdir. Odak uzaklığı *f* metre olan bir merceğin ıraksama-yakınsaması 1/*f* diyoptridir. Miyopluk ya da hipermetropluk derecesi diyoptri türünden hesaplanır ve bu derece gözlük camlarının ıraksama-yakınsamasına denk düşer.)

DİYOPTRİK a. (yun. *dioptrike*'den fr. *dioptrique*). Çeşitli ortamların ışık üzerindeki etkisini inceleyen fizik dalı.

DİYORİT a. (yun. *dioridzein*, ayırt etmek'ten fr. *diorite*). Petrogr. Özellikle plajiyoklaz asitlerden, amfibollerden (hornblent) oluşmuş, gabrolara benzer plütonik kayaç. (Az oranda bietit, kuvars, alkali feldspat ve mineral katkıları içerebilir. Diyeritler beton için iyi bir agrega oluşturur.)

Diyorlar ki, Ruşen Eşref Ünaydın'ın edebiyat röportajları kitabı (1918). Türkçede, türünün ilk örneğidir. Dönemin ünlü yazarlarının (Abdülhak Hamit Tarhan, Samipaşazade Sezai, Halit Ziya Uşaklıgil, Fuat Köprülü, Ahmet Haşim vb.) verdiği yanıtlarla türk edebiyatının geçmişi ve o günkü durumunu irdeler. Röportajcının, gelişen milli edebiyat akımından yana olduğu görülür. Görüşleri alınan yazarların günlük yaşamlarına, davranışlarına, kişiliklerine ilişkin betimlemeler, ayrıca değer taşır.

DİYOT a. (ing. *diode*'dan). Elektron. Akım doğrultucusu olarak kullanılan iki elektrotlu (katot ve anot) elektron tübü. ‖ Bir P-N ekleminden oluşan yarıiletkenli (germanyum ya da silisyum) doğrultucu düzenek. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Backward diyodu,* yozlaşmış tünel diyot. ‖ *Değişken sığalı diyot,* bir salınım devresini ayarlamak için ekleminin sığa değişimini kullanacak biçimde üretilmiş ve monte edilmiş diyot. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Gunn etkili diyot,* yüksek frekanslı salınımlar üreten diyot. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Kristal diyot,* metal ve yarıiletken arasındaki temastan oluşan doğrultma düzeneği. (Eşanl. KRİSTAL DOĞRULTUCU.) ‖ *PIN diyot,* bir P katmandan, bir I has katmandan (katkısız) ve bir N katmandan oluşan diyot. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Shockley diyodu,* bir gazlı diyot gibi davranan, dört katmanlı diyot. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Zener diyodu,* bir N-P ekleminden oluşan silisyumlu diyot. (Bu diyotlarda akım, evrik gerilimin belli bir değerinin ötesinde çok hızlı arttığından, eklemin, tıkanma bölgesindeki evrik özeğrisi oldukça dik bir iniş gösterir. Zener diyotları gerilim kararlılaştırmada ya da gerilim sınırlandırmada kullanılır.)

—Nük. müh. *Plazmalı diyot,* ısıl enerjiyi doğrudan elektrik enerjisine çeviren iki elektrotlu aygıt (ısıliyonsal çevirici).

—ANSİKL. Yarıiletkenli bir diyot, akımın oyuklarca zengin P bölgesinden elektronlarca zengin N bölgesine geçmesine olanak verir. Bunun tersine akımın N'den P'ye doğru geçişi zordur, çünkü bu bölgelerin her biri yararlı taşıyıcılar açısından yoksuldur. Bu etki bakışımsız bir geçiş özeğrisi verir, dolayısıyla bu bileşen doğrultma ve kip çözmede kullanılır.

• *Değişken sığalı diyot.* Bu diyot, evrik olarak kutuplanmış yarıiletken bir P-N ekleminden oluşur. Böyle bir eklem sınırlarının her iki yanı açık bırakılmış bir geçiş bölgesi vardır. P ve N bölgeleri kondansatörün elektrotlarını ve geçiş bölgesi dielektriği oluşturur. Zayıf bir evrik gerilimde, dielektrik çok ince ve sığa maksimumdur; evrik gerilim arttıkça sığa azalır. Bu diyotlar, yüksek frekanslı devrelerin indüktanslarıyla paralel bağlanır ve uçlarına, değişken, evrik bir gerilim uygulanarak ayarlanır. Değişken sığalı diyotlar, televizyonların, frekans ya da genlik kiplemeli alıcıların yüksek frekans katlarını ayarlamada ve devrelerin sapmalarını düzeltmede kullanılır.

• *Gunn etkili diyot.* Galyum arsenür kökenli bu diyotlar, eşik alandan daha yüksek bir elektrik alanının etkisinde kaldıklarında, çok yüksek frekanslarda salınım yapmaya başlayan kimi yarıiletkenlerin negatif diferansiyel direncini kullanacak biçimde üretilir ve monte edilir. Darbeli rejimde GHz düzeyindeki frekanslar için % 10'dan büyük bir verimle onlarca wattlık bir güce ulaşılır.

• *PIN diyot.* Has bölgenin varlığı, sığanın küçük ve delinme geriliminin yüksek olmasını sağlar. N ve P bölgeleri büyük ölçüde katkılı olduklarından, PIN diyot doğrudan doğruya çok düşük bir diferansiyel direnç elde etmeye olanak verir.

• *Shockley diyodu.* Bu diyot, bir silisyum kristali içinde yer alan P-N-P-N türü dört katmandan oluşur. Diyot, artı kutup P bölgesinde ve eksi kutup N bölgesinde olmak üzere normal olarak kutuplanırsa, merkez eklem evrik kutuplanma gösterir ve akım hemen hemen sıfırdır. Uçlardaki gerilim artırılırsa, merkez eklemin çığ gerilimine ulaşıldığında mikrosaniye kesiri düzeyinde ansızın bir anahtarlanma ortaya çıkar. Devre, çalışma gerilimine ulaşır; bu gerilimin üstünde diyot iletken, altında ise tıkalıdır. Shockley diyotları, hızlı anahtarlamalı devrelerde kullanılır.

DİYOTİK sıf. (fr. *diotique;* yun. di- ve *ous, otos,* kulak'tan). Tıp. Her iki kulak için eşit uyarıya ya da özdeş işitme duyumuna denir.

DİZ a. **1.** Baldırla uyluğun birleştiği yer. (Bk. *ansikl.* böl. Anat. ve Patol.) **—2.** Oturma durumunda uyluğun üst yanı: *Dizlerine atkısını örttü. Çocuğu dizlerine aldı.* **—3.** *Diz boyu,* diz hizasına kadar: *Otlar, ekinler diz boyu.* ‖ *Diz çökmek,* bacaklarını bükerek yere oturmak: *Diz çöküp sırayla karşısına oturduk.* ‖ *(Bir kimsenin önünde) diz çökmek,* bir kimseye yalvarmak; onun gücünü, üstünlüğünü kabul etmek: *O, kimsenin önünde diz çökmemiştir.* ‖ *Diz dize oturmak,* dizleri birbirine değercesine, çok yakın oturmak. ‖ *Diz üstü,* dizleri yere değerek. ‖ *Dize gelmek,* direnip karşı koymaktan vazgeçerek güçlünün karşısında boyun eğmek. ‖ *Bir kimseyi dize getirmek,* ona gücünü, isteğini kabul ettirmek, baş eğdirmek: *Üç ay sonra onları da dize getirmişti.* ‖ *Dizini dövmek,* çok pişman olmak. ‖ *Dizinin dibi,* bir kimsenin yanı başı, gözünün önü: *On sekizine değin anasının dizinin dibinden ayrılmamıştı.* ‖ *Dizleri kesilmek, dizlerini tutmamak,* ayakta duracak, yürüyecek gücü kalmamak. ‖ *(Bir kimsenin) dizlerine kapanmak,* bir kimseye onur kırıcı biçimde yalvarıp yakarmak: *"Evimi yıkmayın" diye dizlerine kapanıp ağlamaya başladı.* ‖ *Dizlerinin bağı çözülmek,* üzüntü, korku gibi nedenlerle ayakta duracak gücü kalmamak: *Oğlunu kanlar içinde görünce gözleri kararmış, dizlerinin bağı çözülmüştü.*

—Esk. sil. *Diz tası,* dizçeğin, diz kapağı üzerine gelen yarım küre biçimindeki ana parçası.

—Giy. *Diz çakşırı* → ÇAKŞIR.

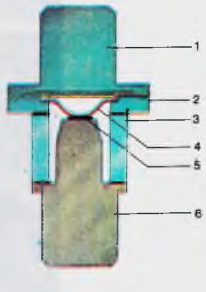
—Spor. *Diz donu,* alaturka güreşlerde pehlivanların giydikleri deri pantolon. (→ KİSPET.)

—Zootekn. Dört bacaklılarda, ön bacakta önkol ile incik arasındaki eklem. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Art diz,* dört bacaklıların arka bacağında, butla baldırın sınırında, uylukkemiği ile kavalkemiğinin eklem yerinde dizkapağı kemiğine dayanan bölüm. (Art dizde dizkapağı çıkığı olabilir ve bacakta karakteristik bir sertlik belirir. Köpekte çıkık art dizkapağı kemiği cerrahi bir müdahale ile yerine konur.) ‖ *Art diz kıvrımı,* bu bölgeyi örten deri ve bağ dokusu kıvrımı. ‖ *Öne bükük diz,* dört bacaklı hayvanlarda, dizin öne büküklüğü şeklinde ön bacak kusuru.

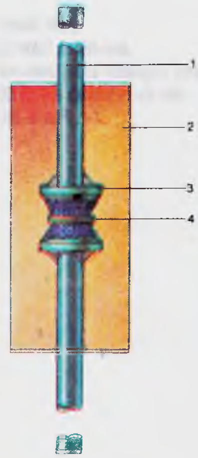
—ANSİKL. Anat. Diz eklemi, uylukkemiğinin alt ucundaki iki lokma ile kavalkemiğinin üst ucundaki iki oyuğu karşı karşıya getirir; eklem yüzeylerinin birbirine uyması, *menisk* adı verilen iki lifsi kıkırdakla sağlanır. Lokmaların önünde, arka yüzüyle onlarla eklemlenen dizkapağı bulunur. Eklem yüzeyleri, güçlü birleştirme araçlarıyla desteklenen bir kapsülle birleştirilir; bu güçlü araçlar *yan ve çapraz bağlar* ve dörtbaşlı kas kirişi, dizkapağı ve dizkapağı kirişinden oluşan dizin açıcı parçalarıdır. Diz ekleminin arkasında, içinden uyluktan baldıra giden damar ve sinirlerin (dizardı damarları, siyatik sinir) geçtiği *dizardı çukuru* bulunur.

—Patol. Dizde travma lezyonları sık görülür: uylukkemiğinin alt ucunda, kavalkemiğinin üst ucunda, dizkapağında kırıklar. Diz bağlarının lezyonları genel olarak "burkulma" adı altında toplanır, ama basit bağ kaymasından, yan ya da çapraz bağların kopması gibi ağır burkulmalara kadar tüm ara durumlar bu kavrama girer. Genç ve sporcu kişilerde menisk travma lezyonları özellikle sık görülür. Bunlardan hidartrozun (sinoviya boşluğu içine sıvı sızması) birçok nedeni vardır (travma, eklem iltihabı...). Hemartroz (eklem boşluğunda kan birikmesi) ise, genellikle travmaya bağlıdır. Dizde eklemlere özgü tüm hastalıklar görülebilir: enfeksiyonlu akut eklem iltihapları, süreğen eklem iltihapları, artrozlar. Kemik-eklem vereminin dizde yerleşmesine "beyaz ur" adı verilir. Dizardı çukurunda kistler ya da dizardı atardamarı anevrizmaları da oluşabilir.

—Zootekn. Diz, anatomi bakımından bilek kemiklerine dayanır. Atta iyi dize "kuru", bol bağdokusuna boğulmuş dize "tombul" denir. Bütün eklemler gibi onun da geniş olması istenir. Yandan bakıldığında öne çıkıntılı dize "öne bükük", tersi duruma "arkaya bükük", bu durumun aşırısına "çukur diz" ya da "koyun dizi" denir. Öne büküklük çok olursa hayvan "koç dizli" diye anılır. Karşıdan bakıldığında dizler içeri doğru bükükse hayvana "X bacaklı" ya da "öküz dizli", dışarı doğru bükükse "O bacaklı" denir.

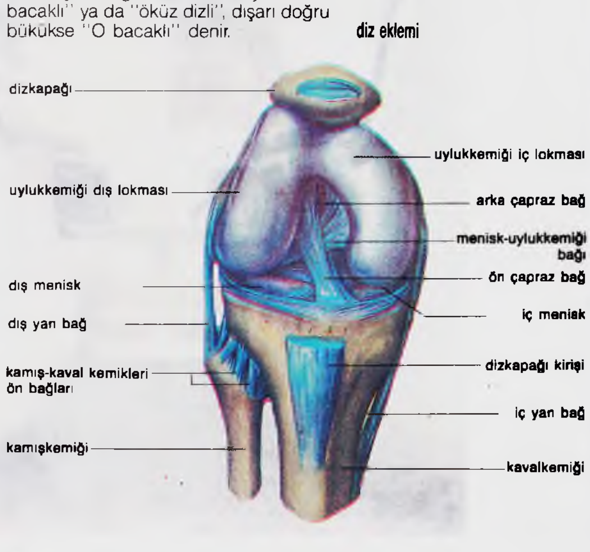

Gunn etkili diyot
1- Kapak;
2- Kenet;
3- Seramik yalıtkan;
4- Altın tel, 50 μ m x 100 μ m;
5- Diyot;
6- Ayak (CuOFHC).

plastik kılıfı altında Zener diyodu
1- Gümüş kaplanmış nikel iletken;
2- Plastik koruma kılıfı;
3- Lehimlenmiş iletken taban;
4- Zener diyodu

diz eklemi

Larousse

grafik **dizayn**
Jean-Michel Folon'un Maurice Dugowson'un *Lily aime-moi* filmi için hazırladığı afiş (1972)
J.-L. Passek kol.

DİZ a. (fars. *diz*). *Esk.* Kale, sur.

DİZ ya da **DİZE** a. (fars. *diz, dize*). *Esk.* **1.** Renk: *Şeb-dîz* (gece rengi). **—2.** İran hükümdarı Husrev'in yağız atına verilen ad (bu anlamda büyük harfle yazılır).

DİZANTERİ a. (fr. *dysenterie;* yun. *dysenteria*). İnsanda sık ve kanlı ishal, genellikle şiddetli karın ağrısı, gerekmediği halde defi hacet isteği duyma, bağırsak yaraları, hayvanda makattan kan ya da kanlı dışkı gelmesi gibi belirtiler gösteren hastalıklara verilen ad.
—ANSİKL. Patol. Dizanteri belirtileri amipli dizanteride, basilli dizanteride ve kanamalı rektokolitte görülür.
Amipli dizanteri ya da *bağırsak amibiazı* sıcak ülkelerde çok sık görülen yerleşik bir hastalıktır. Bazen nedeni bilinmeyen akut bir nöbetle başlar. Tedavi edilmezse süreğenleşebilir. Başlıca karmaşası karaciğer apsesidir, ama başka organlarda da apse yapabilir. Teşhis taze dışkının incelenmesiyle konur: muayene sonucunda minuta, hatta hematofaj biçiminde dizanteri amibi *(Entemoeba histolytica)* bulunur. Bağırsak amibiazı, gerekirse, bir antibiyotik (tetrasiklin, spiramisin, paromomisin) eklenerek metromidazol ile yapılır.
Basilli dizanteri shigella cinsinden bir enterobakteriden ileri gelir. Dışkı yayılmasını kolaylaştıran kötü sağlık koşulları yüzünden gelişmekte olan ülkelerde yerleşik olarak çok sık görülür. Kolistin ya da trimetoprim-sülfamit içeren bir antibiyotik tedavisi iyileşmeyi çabuklaştırır.
Türkiye'de sağlık kurumlarına yılda ortalama 8 000 dolayında dizanteri olayı gelir ve bunların bir ikisi ölümle sonuçlanır.
—Vet. Dizanteriye yol açabilen bulaşıcı hastalıklar arasında şunlar sayılabilir: sığır ve domuz vebası, şarbon, leptospiroz, salmonelloz, gevişgetirenlerde bağırsak zehirlenmeleri.
Asalakların yol açtığı dizanterilerin en çok görülenleri köpekte ankilostomiyaz, gevişgetirenlerde koksidiyozlardır. Maden ya da bitki zehirlenmelerinin birçoğu da (cıva, kuduzböceği, sultanotu, sütleğen, kartallı eğrelti, acıçiğdem, vb.) dizanteri belirtisi yaratır.

DİZANTERİLİ sıf. Dizanteriye yakalanmış olan kimse için kullanılır.

DİZANTERİOTU a. Sarı çiçekli, bir ya da çokyıllık otsu bitki. (Bil. a. *Inula* [*Pulicaria*] *dysenterica;* bileşikgiller familyası.)
—ANSİKL. Dizanteriotu daha çok Kuzey ve Doğu Anadolu'da yetişen, 30-75 cm yüksekliğinde, dallı ve tüylü saplı, kalın köklü bir bitkidir. Çiçekli dalları ve kökü dizanteriye karşı peklik verici olarak kullanılır. Zehirli olmadığından tehlikesiz bir halk ilacıdır.

DİZARDI a. Anat. Dizin arka bölümü.
—ANSİKL. *Dizardı çukuru,* diz ekleminin arkasında kalan bütün bölgeyi kapsar. Burası bir geçit bölgesidir. İçinden, yukarıdan aşağıya doğru, uyluk kemiği atardamarının devamı olan *dizardı atardamarı;* atardamarın dışında ve arkasında yer alan *dizardı toplardamarı* ve *iç dizardı siyatik siniri* ile *dış dizardı siyatik siniri* geçer. *Dizardı kası,* diz ekleminin arka yüzünde bulunan üçgen biçiminde bir kastır. Baldırı uyluğa doğru büker.

DİZARİ Ispartalı, asıl adı **Mehmet,** türk halk şairi (Isparta 1878 - *ay. y.* 1915). İstanbul, Konya, İzmir, Antalya yörelerinde bulundu. Birinci Dünya savaşı'na katıldı. Taşlamalarıyla tanınır.

DİZAYN a. (ing. *design*). Günlük eşyaların tasarımından şehirciliğe dek uzanan geniş bir yelpaze içinde insanların yaşadığı çevreye bir uyum getirmeyi amaçlayan bilim dalı. (Eşanl. TASARIM.)
—ANSİKL. Dizayn başlangıçta sınai olarak üretilen yararlı eşyayı iyileştirmeye yönelik bir sınai estetik olarak ortaya çıktı ve zanaatçıların üretim kalitesini yakalamaya (XIX. yy. sonunda, İngiltere'de *Arts* and Crafts*) ya da sanatçılarla sanayicileri birbirine yaklaştırmaya (XX. yy. başında, Almanya'da *Deutscher* Werkbund*) çalıştı. Birinci Dünya savaşı'ndan sonra, Bauhaus* temel bir sorun olan, eşyanın çevredeki işlevi sorununu ortaya koyarken, eşyanın biçimlerinden çok yapısı üzerinde durdu; ancak, üretimin ve rekabetin gelişmesi, özellikle ABD'de uygulanan ve reklamlarla yönlendirme tekniklerinin sonucu olan bütünüyle biçimsel bir sunumun, "styling"in benimsenmesine yol açtı.
İkinci Dünya savaşı'ndan sonra, üretimin artması daha gelişmiş bir akılcılığı gerekli kıldı: teknik ve iktisadi verileri işleyen, mühendislik ve pazarlama uzmanlarıyla işbirliğine giren dizayncı, kültürel ve estetik etmenlerin sorumluluğunu yüklendi ve sınai gereklerle toplumsal gereksinimlerin bireşimini gerçekleştirdi. Eşya (biçimlerine, kullanımına, işlevine göre), her birine uzlaşmalı kodlar karşılık gelen bir iletiler kümesi olarak göz önüne alındı: böylece "yeniden biçimlendirildi" ve tutarlılığı, bir iletişim sistemi içinde düzenlendi. Aynı zamanda rekabetin gereklerine göre, ürün de akılcı biçimde yenilendi.
Dizayn, özellikle ileri sanayi ülkelerinde gelişti: ABD'de, Charles Eames ya da George Nelson gibi büyük yaratıcılarla; Bauhaus'un kalıtını yaşatan Almanya'da Ulm okulu aracılığıyla (Hans Gugelot, Fritz Eichler, Dieter Rams); İtalya'da iç dekorasyon ve kullanım eşyaları alanında (Joe Colombo, Enzo Mari, Bruno Munari, Marcello Nizzoli, Gaetano Pesce); metal, ağaç, cam konularında uzmanlaşmış iskandinav ülkelerinde (Arne Jacobsen, Alvar Aalto, Verner Panton); Büyük Britanya'da (Ken-

sınai **dizayn**
Marc Held'in tasarladığı "hacıyatmaz" koltuklar (1970)

A. Spy-Top

mimari **dizayn**
Electricité de France'ın Berthelot bürosu'nca gerçekleştirilen (1972'ye doğr.) dispatching merkezi

l'OEil-Revue d'art

Guillemot-Connaissance des arts

sınai dizayn
Kenneth Grange'ın tasarladığı teypler (English Design Center)

neth Grange, Pentagram grubu); Japonya'da (G. K. Design, Hara Hiromu); Fransa'da (Roger Tallon, Technès stüdyosu, Pierre Paulin, Mafia grubu, Marc Held, Olivier Mourgue, Quasar, Ludic grubu). SSCB'de VNİİTE (1962'de kurulan, Bilim ve teknik estetik araştırma enstitüsü) ve Merkezi inceleme ve deney atölyesi (1964'te kuruldu), 1920'de kurulan, sanayiye yönelik uygulamalı sanat okulları olan Vhutemas'ın canlılığını geri getirmeye çalıştı.

Günümüzde dizayn, tüm üretim sektörlerini fethetmiş ve farklı uzmanlık dallarına ayrılmıştır. *Sınai dizayn,* eşya, aygıt, alet, makine, mobilya, vb. gibi her şeyi ilgilendirir (yukarıda söz edilen sanatçılar ya da gruplar). *Grafik dizayn,* ABD'de Milton Glaser, George Tscherny, Chermayeff ve Geismar, Quentin Fiore, Avrupa'da Roman Cieślewicz, Giovanni Dintori, Franco Grignani, Dick Elffers, Graphicteam grubu, Michel Olyff, Lance Wyman ve Peter Murdoch (1968 Mexico Olimpiyat oyunları'nın grafik programının yapımcıları), Otl Aicher (1972 Münih Olimpiyat oyunları'nın görsel iletişim programı yapımcısı), vb. ile tipografiye, afişe ve daha genel olarak reklamcılığa uygulandı. *Mimari dizayn,* mimarlığın akılcı ilkelere göre düzenlenmesi sorunlarıyla ilgilenir; başlıca dallarından biri, özellikle mimari çevreye uygulanan renk araştırmalarına yönelir (Jacques Fillacier, Jean-Philippe Lenclos, Fabio Rieti, Şigeta Rioiçi gibi "renkçiler"). *Kentsel dizayn,* donanım ve kentsel düzenlemelerle ilgilenir. *Çevre dizaynı* ise alanların ya da kent komplekslerinin genel tasarımıyla uğraşır.

DİZBAĞI a. **1.** Çorabı diz hizasında tutturmaya yarayan bağ. **—2.** DİZLİK'in eşanlamlısı.

DİZBARİZM → AEROAMBOLİZM.

DİZÇEK a. Osmanlılar'da, askerin dizlerini korumak amacıyla, bacağın üst bölümüne takılan zırh. ‖ *Dizçek kayışı* ve *dizçek tokası,* dizçeğin, dizkapağına ve bacağa yerleştirilerek taşınmasını sağlayan, kayış ve tokadan oluşan parça.

DİZDAR a. (fars. *diz,* kale ve *dar,* tutan' dan *diz- dar*). *Esk.* Kale ağası, muhafızı, kale komutanı: *"Bunlar şehir subaşısının adamları, dizdarlardı"* (Ömer Seyfettin).
—ANSİKL. Ask. tar. Osmanlı devleti askeri örgütünde kale komutanına dizdar denirdi. İkinci dereceden bir görevli sayılan dizdarın, kaleyi savunmak, gerekirse onartmak gibi sorumlulukları vardı. Dizdarlar kalede kalmak zorundaydılar. Gerekmedikçe, kaleden yüz adımdan fazla uzaklaşmaları yasaktı. Kalenin her şeyinden sorumlu olan dizdara hüküm gönderilir, doğrudan doğruya emir tebliğ olunurdu. Dizdarlığa turnacıbaşı, zağarcıbaşı, saksoncubaşı dışındaki komutanlardan ve yayabaşılardan atama yapılırdı. Yeniçeri ocağı ile birlikte dizdarlık da ortadan kalktı (1826).

DİZDARKÖY, rumca **Nisu,** G. Kıbrıs rum kesiminde Lefkoşa ilçesine bağlı köy.

DİZDAROĞLU (Hikmet), türk yazar (Zile 1917 - Ankara 1981). Gazi eğitim enstitüsü'nü (1939) bitirdi. Öğretmenlik, Milli eğitim'de yöneticilik (1939-1960), Talim -terbiye dairesi raportörlüğü (1960-1965), Gazi eğitim enstitüsü öğretmenliği (1965-1971) görevlerinde bulundu. Türk dil kurumu'nda Terim kolu başkanlığı yaptı. Edebiyat (*Namık Kemal,* 1952; *Cenap Şahabettin,* 1953 vb.) halk edebiyatı (*Huzuri,* 1949; *Halk şiirinde türler,* 1969), dilbilgisi (*Türkçede sözcük yapma yolları,* 1962; *Türkçede fiiller,* 1962; *Tümce bilgisi,* 1976) konularında incelemeleriyle tanındı.

DİZDİRMEK → DİZMEK.

DİZE a. Ed. Birtakım kurallara (durak, uyak, vb.) uyularak bir araya getirilen ve hecelerin niceliğine (uzun/kısa), sayısına ya da vurgusuna göre ritimlendirilen sözcükler bütünü.

DİZE → DÎZ.

DİZEK → PORTE.

DİZEL → DİESEL.

DİZELEŞTİRMEK g. f. Dize durumuna getirmek.

DİZELLEŞTİRME a. (öz. ad *Diesel'* den). Bir demiryolu işletmesinin, buharlı lokomotiflerin yerine Diesel motorlu lokomotifler (diesel-elektrik ya da diesel -hidrolik) ya da tren yerine Diesel motorlu otoraylar kullanarak yaptığı cer donatımı değişimi.
—ANSİKL. Amerika Birleşik Devletleri'nde İkinci Dünya savaşı'ndan önce başlayan dizelleştirme işlemleri 1945-1955 yılları arasında hızla yayıldı ve birçok demiryolu ağında uygulandı. Bu dönüşümün ayırtedici özelliği güçlü birimler (1 500 ile 2 000 B.B.) halinde seri lokomotif üretimi ve bunların üçlü ya da dörtlü olarak eşleştirilmesidir. Sabit işletme yatırımı gerektirmeyen ve ulusal petrol türevleri tüketimini artıran bu gelişmeyi bankalar da destekledi. Buna karşılık Avrupa'da dizelleştirme 1930'da hafif Diesel motorlarının ve otorayların yapımıyla başladı; bunların sayıları ve güçleri durmadan arttı. İlk örnekleri bir yana bırakılırsa, gerçek anlamda Diesel lokomotifleri ancak İkinci Dünya savaşı'ndan sonra ortaya çıktı. Günümüzde farklı iki teknik (Avrupa'da hızlı hafif motorlar, ABD'de düşük hızlı ağır motorlar) birbirine yaklaşma eğilimi gösterir.

Türkiye'de ilk dizelleştirme girişimi 1955-1956'da Almanya'dan alınan 350 B.B. gücündeki Dieesellerle başladı. 1957-1958'de, 1950 B.B. gücünde, General Electric marka 5 Diesel-elektrik anahat lokomotifi alındı. 1961'de alman yapımı 3 Kros-Maffai Diesel-hidrolik lokomotif hizmete girdi. Çift motorlu olan bu lokomotifler toplam 2 700 B.B.gücündedir. Daha sonra her biri 2 150 B.B. gücünde 40 General Electric lokomotifi getirildi. Dizelleştirme programı içinde yerli yapım konusu da bu sıralarda ele alındı ve 1970'te fransız firmalarıyla varılan anlaşma sonucu Eskişehir demiryolu fabrikalarında 2 400 B.B. gücünde Diesel-elektrik lokomotiflerin yapımına geçildi. 1987'ye değin bu tip 450 lokomotif üretildi. 1984'te yapılan bir anlaşmayla, Amerikan General Motors Diesel-elektrikli lokomotiflerin yapımına yine Eskişehir fabrikalarında başlandı. Bu tasarıda 46 lokomotif üretimi öngörülmüştür. 1984'te Almanlar ile varılan anlaşma sonucu küçük yol ve gerektiğinde manevra hizmetlerinde kullanmak amacıyla, 1 200 B.B. gücünde 50 Kros-Maffai Diesel-elektrikli lokomotif yapılması planlandı; bunların üretimi sürmektedir.

Pierre Joly

kentsel dizayn
Port-Barcarès'de (Pyrénées-Orientales) otobüs durağı

DİZELLEŞTİRMEK g. f. Bir demiryolu hattını ya da ağını Diesel motorlu taşıtlarla donatmak.

DİZEMBRİYOPLAZİ a. (fr. *dysembryoplasie;* yun. *dys,* anomali, *embryon,* dölüt, ve *plassein,* biçimlendirmek'ten). Patol. Dölütte normal dokuların anormal yerlerde gelişmesine neden olan yapı anomalisi. (Dizembriyoplazi çoğu zaman bir biçim bozukluğuyla sonuçlanır.)

DİZER (Muammer), türk gökbilimci (İstanbul 1924). İstanbul Üniversitesi fen fakültesi matematik ve astronomi bölümü' nü bitirdi (1946). Kandilli gözlemevi'ne asistan oldu (1947). Paris'te (1952) ve Londra' da (1962) mesleği ile ilgili çalışmalarda bulundu. Kandilli gözlemevi müdürlüğüne getirildi (1970). Türkiye'de birçok deprem istasyonunun kurulmasını sağladı. Gözlemevindeki yaklaşık 600 elyazması ile, türk -islam bilim tarihi konusunda bir müzenin kurulmasına katkıda bulundu. Profesörlüğe yükseldi (1985). Başlıca yapıtları: *Kandilli rasathanesi tarihi* (1973), *Türkiye'de astronomi çalışmaları* (1973), *Kandilli rasathanesi yazma eserler kataloğu* (1975), *Rub'u tahtası*(1985),*Halley kuyruklu yıldızı* (1985).

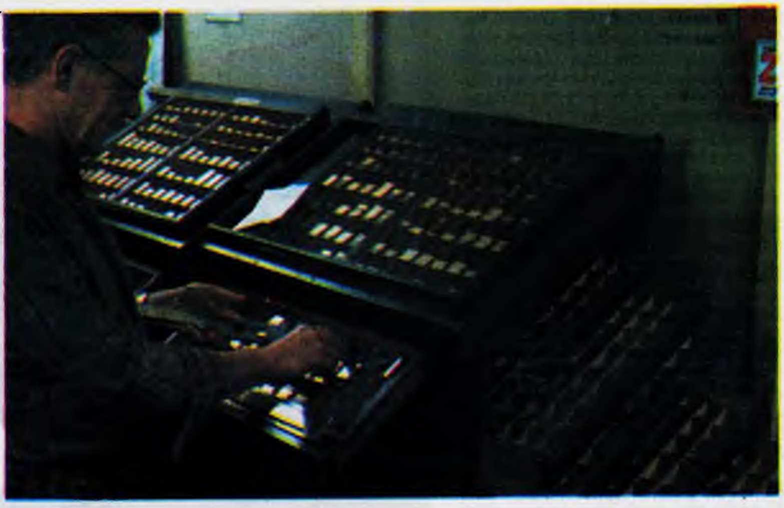
DİZESTEZİ a. (fr. *dysesthésie*). Nöröl. Anestezi ve hiperestezi dışında, çeşitli duyarlılıkların nesnel algılanmasında bozukluk. (Duruma göre, duyum algılamada gecikme, duyum yerinde yanılma, duyumlarda azalma ya da bozulma biçiminde ortaya çıkar.)

DİZEY a. Kim. MATRİS'in eşanlamlısı.

DİZGE a. Bilimsel bir bütünlük ya da başlı başına bir öğreti oluşturacak biçimde birbirine bağlı olarak örgütlenmiş ilkeler bütünü. (→ SİSTEM, MANZUME.)
—Bot. *Doğal dizge, soyoluş dizgesi,* türler arasındaki akrabalıkları ortaya çıkarmaya çalışan sınıflandırma yöntemi.

DİZGESEL sıf. Dizge ile ilgili; belli bir dizgeye göre düzenlenmiş olan; sistemli, sistematik.

DİZGİ a. Matbaac. **1.** Elle yazılmış, daktilo edilmiş ya da basılı bir kopyadan, sözcüklerin, satırların ve sayfaların oluşumu için matbaa harfleri *(el dizgisi) mekanik dizgi makineleri, fotoğrafik* ya da *fotodizgici makineler* kullanarak yeniden bir metin üretmek için gerekli işlemler dizisi. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Dizgi atölyesi,* bir metnin dizgisini gerçekleştiren makinelerin ve perso-

Larousse

el dizgisi
dizgici, kumpas üzerine hurufat kasasından aldığı harfleri diziyor

mekanik dizgi
tuşlu bir Linotip (mekanik dizici, blok satırlar yapıyor)

Larousse

nelin çalıştığı yerlerin tümü. || *Dizgi makinesi*, metinleri dizmeye yarayan makine. || *Klavyede dizgi*, metinlerin dizilmesi sürecinde, bir klavyenin tuşlarına basma işlemi; klavye çoğu kez dizgi makinesinden ayrıdır ve bir şerit (kâğıt) delici ya da bir manyetik şerit ya da disk kodlayıcıyla donatılmıştır. (Delinmiş şeritler, manyetik şeritler ya da diskler klavyede dizgi aşamasından sonra, dizgi makinelerinin kumanda edilmesinde kullanılır.) [Bilişim diliyle benzeşmeli olarak METİN YÜKLEME de denir.] || *Otomatik* ya da *programlanmış dizgi*, bilgisayar kullanımı gerektiren sistem. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Sıcak dizgi*, harfleri ya da satırları kurşun kökenli bir alaşımla dökmeye dayanan dizgi yöntemlerinin tümü. || *Soğuk dizgi*, sıcak dizgide kullanılanların dışındaki dizgi yöntemlerinin tümü. (Fotodizgi en çok kullanılan yöntemdir.) || *Uzaktan dizgi*, dizgi makinelerine (mekanik dizgi ya da fotodizgi) kumanda etmeye yarayan ara ortamların (delikli şeritler, manyetik şeritler ya da diskler) üretimi için, işaretlerin telli ya da telsiz iletimi. **—2.** Basımevinde bu işlemlerin yapıldığı bölüm: *Dizgide çalışmak.*

—ANSİKL. • *El dizgisi.* Bu yöntemde, dizgici, önündeki hurufat kasasının gözlerinden, sözcükleri oluşturacak harfleri art arda ayırır. Satırların kesinlikle aynı uzunlukta olması için sol elinde tuttuğu, satır uzunluğuna göre önceden ayarlanmış kumpasın içine bu harfleri yerleştirir. Bir satırın dizgisi hemen hemen tamamlandığında, dizgici, bu satırın son sözcüğünü yerleştirmek için yeterli yeri olup olmadığına ya da sözcüğün uygun bir yerine tire koyup bir kesinti yaparak, bu son sözcüğün geri kalan bölümünü bir sonraki satırın başına aktarıp aktaramayacağına karar verir. Böylece sayfa ölçümünü sağlayacak, yani sözcükler arasındaki aralık (espas) değerlerini üleştirecek ve dizdiği satırı önceden ayarladığı kumpas boyutuna getirebilecektir. Dizginin sonunda (ya da dizgi sırasında) dizgici, yazar tarafından verilmiş *basıla*'dan sonra *sayfa düzeni*'ni yapar. Bunu sayfa sıralaması ve baskı makinesinin takozlanması izler.

El dizgisi, tipografide, yalnızca ana sayfadan kopuk metinlerde (başlıklar, altyazılar, göndermeler), davetiye, el ilanı gibi küçük baskı işlerinde ya da az sayıda basılacak nitelikli yapıtların dizgisinde kullanılır.

• *Mekanik dizgi.* XIX. yy. sonlarında ortaya çıkan iki buluş, önemi dolayısıyla elle dizilmesi uzun süren ve pahalı olan metinlerin, mekanik dizgisine olanak verdi. Amerikalı Mergenthaler'ın 1884'teki buluşu olan ilk ticari makinenin markası Linotip adıyla tanınan *blok satırlarla mekanik dizgi*, sayfa düzeninin kolayca yapılabilmesini sağladı. Orta derece üretimler, makineye bağlı klavye üzerinde, doğrudan işleyen tarafından kumanda edilmesi durumunda, saatte yaklaşık 6 000 işarettir. Metnin yüklenmesi, satırların birleştirilmesinden ayrı tutulmuşsa delikli şeritlerle kumanda edilen makineler saatte yaklaşık 18 000 işaret üretebilirler.

Devingen harflerle mekanik dizgi ya da *Monotip*, Linotip'ten çağdaştır; fakat kökeninde, harflerin dökümü işlevi ile metnin kaydı işlevi arasında ayrım bulunduğundan özde tümüyle değişiktir. Delme sistemiyle donatılmış bir klavye, delinmiş bir kâğıt şeridi biçiminde kaydedilmiş metnin kodlanmasını sağlar; bu şerit kumandayı sağlamak için harflerin dökümünü yapan bir makineye yerleştirilir. Bir harf döküm makinesinin ortalama üretimi saatte 7-9 000 dizilmiş işarettir; klavye üzerinde üretim, kaydedilecek metnin yapısına göre değişir. Bu metnin klavye ile kaydı az ya da çok karmaşık olabilir.

Çukurbaskı ya da ofset olarak basılmak için el ya da mekanik dizgiyle düzenlenmiş metinlerin *dönüştürme* adı verilen bir yöntemle özel bir işlemden geçirilmesi gerekir.

• *Otomatik* ya da *programlanmış dizgi.* Bu yöntemde metni işleme ile kayıt ya da yükleme işlemleri birbirinden ayrılır. Yükleme için, işlemci, dizilecek metni, bir yazı makinesinin klavyesine benzer bir klavyeyle kaydeder, bu yüklemeyi ne sayfa ölçme sınırlarından, ne de satır sonlarındaki sözcüklerin olası kesintilerinden kaygılanmadan gerçekleştirir. Bu kaydın ortamı ya deliklerle kodlanmış kâğıt bir şerit, ya manyetik bir şerit ya da disktir. Böylece "her kilometredeki yükleme" metin bir bilgisayarla ya da özel bir hesap makinesiyle işleme alınır; bilgi yükleme ortamlarına kodlanmış ya da bilgisayardan sorulan tipografik parametrelerin belirlenmesi otomatik olarak gerçekleşir. Bilgisayar, ya bağlı olduğu dizgi birimine bilgileri doğrudan verecek ya da bilgi kodlarını içeren ve bir dizgi makinesinin kumandasında sonradan kullanılmaya elverişli olan bir delikli şeride ya da bir manyetik ortama (disk ya da şerit) aktaracaktır. 1970'ten bu yana, dizgi tekniklerinin hızlı evrimi nedeniyle, otomatik dizgi sistemleri yalnız fotodizgi yöntemiyle dizilmiş metinlerin işlenmesi için kullanılmaktadır. Bilgisayarla işlem aynı zamanda, ilk bilgi girişinde yapılacak değişikliklerin otomatik olarak araya sokulmasına ve düzeltilmiş bir bant (ya da disk) elde edilmesine olanak verir.

Düzeltmeler ve sayfa düzeni işlemleri böylece yapılabilir; bu işlemler katot tüplerinden oluşmuş ekranlarda görüntülenir. Dizgi birimine bağlı olmayan klavyelerle kaydedilen metinler, manyetik disklerde depolanır; düzeltme ve / ya da sayfa düzenleme aşamasında işlemek üzere, işlemci metinleri çağırarak ekrana art arda gelmelerini sağlar.

• *Optik okumayla dizgi.* "Optik tanımalı" denilen özel karakterlerle donatılmış ve doğrudan doğruya yazıdan dizgiye geçmeyi sağlayan yazı makineleriyle yazılmış metinlere uygulanır. Dizilecek her satırın karakterleri, optik okuyucuyla tümleşik bir bilgisayar belleğine kaydedilmiş harf örnekleriyle karşılaştırılır. Tanıma işleminden sonra, makine tarafından "okunan" bilgiler, bir dizgi birimine, ya doğrudan ya da kodlanmış bir ortam (delikli şerit, manyetik bant ya da disk) aracılığıyla kumanda etmeye uygun verilere dönüştürülür.

• *Fotoğrafik dizgi* ya da *fotodizgi.* Fotodizgi makinesinin ilk örneği 1944'te icat edildi, ama bu makinenin ticarileştirilmesi için 1954 yılını beklemek gerekti. Sözkonusu makine, Fransa'da Higonnet ve Moyroud'nun çalışmaya hazır duruma getirdikleri *Lumitip*'tir. Fotoğrafik dizginin genel ilkesi, negatif filmler üzerine yerleştirilmiş karakter dizilerinden, pozitif fotoğraf ortamları (film ya da kâğıt) üzerinde oluşturulmuş metin dizgileri elde etmeye dayanır. Tek bir karakter dizisi, harflerin kullanılan tüm puntolardaki dizgisi için yeterli olabilir; değişik büyüklükler (ya da gövdeler) fotoğrafçılık tekniklerine özgü optik sistemlerle elde edilir. Dizgi birimi kayıt klavyesinden ayrılmışsa, üretim saatte 200 000 işarete ulaşabilir. Dizgisi yapılmış, fotoğraf kâğıdı ya da film biçimindeki metinler kopyalama yoluyla, ofset baskıda plakanın, çukurbaskıda silindirin hazırlanmasındaki montajlarda doğrudan kullanılır.

Sayısal kodlu karakterlerle fotoğrafik dizgi'de, bir dizinin karakterlerinin özgün resimleri, onları elektronik işaretlere (ikili kod) dönüştürecek ve böylece sayısal kodlamayla bilgisayar belleklerinde (manyetik disk ya da şeritler, disketler) depolanmalarını sağlayacak bir çözümlemeye konu olurlar. Harflerin düzeltilmesi ve dizgi için, fotodizgi makinesi yapımcıları ya katot tüpleri tekniklerine ya da lazer tekniğine başvururlar. Bir katot tüpüne yansıtarak ya da bir lazer ışınıyla tarayarak sayısal bilgilerden, karakterlerin, satırların ve sayfaların oluşmasına metnin kayıt ortamı kumanda eder.

DIZGICI a. **1.** Hurufat kasalarından elle alınan hareketli harfler yardımıyla basılacak metinleri dizen, düzeltmelerden sonra dizgileri yeniden elden geçiren, sayfa düzenlemesini yapan ve baskı kalıplarının hazırlanması için sayfaları formadaki yerlerine göre sıraya koyan işçi. (Eşanl. MÜRETTİP.) **—2.** Özellikle metin bakımından çok yoğun bir sayfanın düzenlenmesinde uzmanlaşmış grafik tasarımcı. **—3.** Bir

dizgi makinesine birleştirilmiş ya da birleştirilmemiş bir klavyeyi kullanarak metnin dizgi ya da yükleme işini yapan kişi.

DİZGİCİLİK a. Dizgicinin işi, mürettiplik.

DİZGİN a. **1.** Gemin halkalarını birbirlerine bağlayan ve atı yönetmek üzere başını tutmaya yarayan kayış, zincir ya da ip. (Başlıkta iki çift dizgin vardır: biri geme, öteki kantarmaya bağlıdır ve bunlara sırasıyla *gem dizgini* ve *kantarma dizgini* denir.) **—2.** *Dizgin vurmak,* dizgin takmak; engellemek, önlemek. || *Dizginine çarpmak,* doğru yoldan sapmış bir kimseyi sert ve kırıcı sözlerle uyarmak. || *(Birinin) dizginini çekmek, kısmak,* bir kimsenin aşırı davranışlarını engelleyici, ölçü ve kurallara bağlayıcı önlemler almak. || *Dizginleri ele almak,* bir işin yönetimini bütünüyle üstlenmek ya da ele geçirmek. || *Dizginleri gevşetmek,* bir kimsenin üzerindeki baskı ve denetimi azlatmak. || *Dizginleri salıvermek,* önce sıkı tuttuğu yönetimi gevşetmek, başıboş bırakmak. || *Dizginleri vermek,* yönetimi bir başkasına bırakmak.
—Binc. *Dizgin boşaltmak,* bir atın baş-boynunu daha özgürce kullanması için dizginleri gevşetmek, uzatmak. || *Dizgin çekme,* düz koşularda, yani yarışlarda atın kazanmasını önlemek için jokeyin dizginlere asılması. || *Dizgin etkisi,* binici tarafından ata, bir dizgin hareketiyle gideceği yönün belli edilmesi. (Dizginin başlıca beş uygulama biçimi vardır.) || *Dizgin gevşetmek,* biniş anında dizginleri bırakmak, yumrukları gevşetmek. || *Dizgin sehpası,* ahır ve ortak bölmelerde bulunan atların başlıklarının asıldığı sehpa. || *Dizgin yardımı,* binicinin atını, dizgini kullanarak yönlendirmesine dayanan yardım. (Eğitim gerekleri için beş ayrı dizgin yardımı saptanmıştır.) || *Dizginde at,* binicinin el, ağırlık ve baldır yardımları sonucu baş-boynunu yükseltmiş, alnı yere doğru dike yakın ve kantarmaya yumuşakça dayalı at. || *Dizginde olmak,* ileri doğru gitmekte olan atı dizginde tutup, yer yer kısaltarak sağa ve sola doğru baş-boynunu çevirmek, bükmek. || *Dizgine binmek* ya da *dayanmak,* (at için) bozuk dengesi yüzünden kantarmaya, yani dizginleri tutan binicinin eline gereğinden fazla dayanmak. || *Dizgine direnme,* atın binicinin isteklerine karşı ağzıyla dizgine karşı koyması. (Bunu çoğu kez ağzını açarak ya da başını kaldırarak yapar.) || *Dizgine koymak,* bir atın başının, boynunun ucundan ve tepeden bükülerek bunun hizasında dizgine yumuşakça dayanmasını sağlamak. || *Dizgini ele almak,* ata binerken her iki dizgin kolunu birer ele almak. || *Dizginleri ayarlamak,* dizginleri doğrultmak. || *Dizginleri toplamak,* bir atın dizginlerini gevşeterek baş-boynunu uzatmasına izin verdikten bir süre sonra dizginleri yeniden kısaltmak. || *Beşinci dizgini almak,* düşmemek için yeleye yapışmak ya da eyer kabzasını tutmak. || *Çılbır ya da lonc dizgini,* koşulmuş bir atı yönetmekte kullanılan dizginlere benzeyen ve kimi kez binicinin bir atı uysallaştırmak ya da gevşetmek için, kendisi ortada ayakta durarak atı bir çember üstünde çılbırla çalıştırmakta kullandığı dizgin.
—Saraç. *Dizgin ağzı,* başlık takımının gemliğe toka ile bağlanan ve üzerinde bir gem taşıyıcı bulunan bölümü. || *Dizgin başlığı,* dizginin, hayvanın kulakları arkasından geçen bölümü. || *Dizgin kolu,* sürücünün koşum yerine oturduğunda elinde tuttuğu dizgin bölümü. || *Büyük dizginler,* üç ya da dört beygirli koşumlarda, boştaki beygiri yönetmeye yarayan dizginler. || *İtalyan biçimi dizgin,* yanyana koşulu iki atın yönetilmesinde kullanılan iç bölümü çapraz dizgin. || *Uzun dizginler,* arabaya koşulmuş bir binek hayvanını yönetmekte kullanılan uzun kayışlı dizgin. (Binici bunu bazen yular yerine de kullanır.)

DİZGİNLEMEK g. f. **1.** *Bir atı dizginlemek,* ona dizgin takmak; yürütmek için dizginini oynatmak. **—2.** *Bir kimseyi dizginlemek,* onun dilediği gibi davranmasını engellemek, onu özgür bırakmamak: *Onu dizginlemeye çalışmaktan usandım.* **—3.** *Kendini, duygularını, isteklerini vb. dizginlemek,* kendini tutmak; duygularına, isteklerine vb. ket vurmak: *Öfkesini dizginleyemiyor. Tutkularını dizginlemek.* **—4.** *Bir şeyi dizginlemek,* hızlı bir ilerleme anı ve aşırı bir gelişme gösteren bir durumu, bir şeyi, durdurmak, akışını önlemek: *Fiyatları dizginlemek.*

◆ **dizginlenmek** edilg. f. Dizginlemek eylemine konu olmak.

DİZGİNLENMEK → DİZGİNLEMEK.

DİZGİNSİZ sıf. **1.** Dizgini olmayan, başıboş dolaşan hayvan için kullanılır. **—2.** Engellenemeyen, ölçüsüz, sınırsız: *Dizginsiz bir para tutkusu.*

DİZGİYERİ a. Dizgi işlerinin yapıldığı yer, mürettiphane.

DİZİ a. **1.** Bir iplik, tel vb. üzerine dizilmiş şeylerden oluşan bütün; sıra (türünü gösteren bir adla da kullanılabilir): *Her dizide on inci var. İki dizi inci.* **—2.** Genellikle belli bir düzene ya da belli bir ölçüte göre bir araya getirilmiş aynı nitelikteki nesneler bütünü: *Bütün eserleri dizisinden üç yeni kitap çıktı.* **—3.** Birbirini izleyen, art arda gelen şeyler: *Olaylar dizisi.* **—4.** Televizyonda kısa süreli bölümler halinde yayınlanan film: *İkinci kanalda yeni bir dizi başladı.*
—Arit. *Sonlu dizi,* özellikle $\mathbb{N}$ nin sonlu bir aralığına ilişkin aritmetik ya da geometrik dizi.
—Bot. *Bitki dizisi,* belli bir bölgede yetişen bitkilerin zaman içindeki ardışıklığı. (İki çeşit dizi sözkonusudur: *ilerleyici diziler,* doğanın etkisi altında, örneğin çimen örtüsüyle başlayıp fundalıktan geçerek ormana ulaşır, *gerileyici diziler,* insanoğlunun etkisi altında tersine bir gidiş izler.)
—Ceb. *Bir* E *kümesinin eleman dizisi,* $\mathbb{N}$ doğal sayılar kümesinin bir P parçasından E içine uygulama; *n* doğal sayısının görüntüsü genellikle x_n ile ve dizi $(x_n)n \in P$ ile gösterilir. (P sonluysa [aynı biçimde sonsuzsa], dizi sonludur [aynı biçimde sonsuzdur] denir. P= [1, *n*] ise, dizi $(x_i)_{i\in\{1,n\}}$ ya da $(x_i)_{1\leq i\leq n}$ ile gösterilir. Sonlu aritmetik ve geometrik gerçek (E= $\mathbb{R}$) diziler için SONLU DİZİ terimi de kullanılır.)
—Dalga ve titr. *Dalga dizisi,* aynı doğrultuda, biçim değiştirmeden aynı anda yayılan dalgalar kümesi.
—Denizbil. *Dalga, soluğan dizisi,* birbirini izleyen dalgalar, soluğanlar öbeği.
—Dilbil. Aynı belirgin özelliği taşıyan ünsüz sesbirimler sınıfı.
—Dy. *Özdevinimli dizi,* en az bir özdevinimli taşıt (ya da otoray) içeren grup. (İki yönde de seyredebilen özdevinimli bir dizi genellikle biçimi bozulmadan işletilir. Özdevinimli bir tren bir ya da birçok diziden oluşabilir.) -Bir ya da birçok özdevinimli taşıttan ve römorktan ya da bir ya da birçok özdevinimli öğeden oluşan dizi. || *Ray dizisi,* bir demiryolunda aynı yönde uç uca yerleştirilmiş rayların tümü. (Dolayısıyla bir demiryolu iki ray dizisinden oluşur. Tekerlek açıklıkları farklı olan demiryolu taşıtlarının geçişini sağlamak için üç ya da dört ray dizisiyle düzenlenen demiryolları da vardır.)
—Fels. *Tutkulu dizi,* Fourier'ye göre, insanların doğal olarak bir araya gelmeleri sonucu ortaya çıkan topluluk. (Fourier şöyle der: "Bütün bu çalışmalar hiç bilinmeyen ve-benim *Tutkulu diziler* ya da karşıtlaştırılmış topluluk dizileri diye adlandırdığım bir dağılımla çekici duruma gelecektir: tüm tutkuların yöneldiği bu mekanizma, doğanın isteğine uygun tek düzendir" (*Le Nouveau Monde industriel et sociétaire* [Yeni sınai ve toplumcul dünya]).
—Gökbil. *Kuzey kutup dizisi (uluslararası),* görünür kadirleri 2,1 ile 20 arasında değişen Kuzey gök kutbuna yakın yaklaşık 150 yıldızdan oluşan ve ışıkölçüm ölçeği olarak kullanılan takım. (Uluslararası kutup dizisi, 1922'den beri dünyaca kabul edilen görsel ve fotografik kadir* sistemlerini belirler.)
—Güz. sant. Belli bir düzene göre sıralanmış aynı türden nesnelerin tümü (madalyalar, estamplar, vb.).
—Huk. *Dizi pusulası,* dava dosyasının içindeki tüm belgeleri sıra numarasıyla gösteren, dosyaya iliştirilmiş çizelge.
—İkt. *Fiyat dizisi,* bir meslek alanında yapılan işlerin faturalanmasına ve keşif raporlarının düzenlenmesine temel oluşturan tarife cetveli.
—İnş. Aynı çizgi üzerinde uç uca birleşen, birbirine eş parçaların oluşturduğu bütün. (Örn. kesme taşlardan örgü dizisi, âşık dizisi, pervaz dizisi.) || *Dizi taşı,* SIRA* TAŞI* nın eşanlamlısı.
—Kim. *Isıtma dizisi,* gazla beslenen aynı boru üzerine yan yana yerleştirilmiş birçok bekten (Bunsen, Meker) oluşan küme; uzun biçimli muflaları ya da boruları ısıtmakta kullanılır.
—Kozmet. *Ürünler dizisi,* kullanıldıkları yerlerde birbirlerini bütünleyen ve ortak niteliklerinden dolayı birbirleriyle uyuşan ürün ya da maddeler serisi. —Özellikle aynı kokuyu ya da farlar için aynı rengi taşıyan güzellik ürünleri dizisi.
—Kuyuc. Bir kuyunun casingi için vidalı çelik riserler birbirine ekleyerek oluşturulan bütün. || *Sondaj dizisi,* kuyu açma çubuklarından, bağlantı çubuklarından ve ağırlık çubuklarından oluşan boru takımı; bunlara kararlaştırıcılar, tarama matkapları ya da rakorlar gibi kimi öğeler eklenebilir.
—Mak. san. Belirli bir sonucun alınmasını sağlayan, birbirine bağlı benzer organlar bütünü. || *Dişli dizisi,* aktardıkları ya da aldıkları dönme devinimiyle işlev gören dişlilerden oluşmuş bütün. || *Sabit dişli dizisi,* bir vites kutusunda sürekli kamalanmış dişli çarklar bütünü. || *Freze dizisi,* mesafe bilezikleri ile aralıklı olarak yerleştirilmiş ve aynı malafaya takılmış freze bıçaklarının tümü. || *Kanat dizisi,* KANAT IZGARASI*'nın eşanlamlısı.
—Meteorol. Belli bir dönemi kaplayan meteorolojik değerlerin sıralanışı.
—Müz. Kromatik ıskaladaki on iki sesin, besteci tarafından önceden saptanmış bir düzen içinde sıralanışı. (Bir dizinin, atonallık, onikitonculuk ya da diziselciliğin kurallarına göre ve art arda ve çeşitli işlemlerden geçirilmesiyle bir müzik yapıtı oluşur.) || *Makam dizisi,* bir basit ya da göçürülmüş makamın sekiz sesinin yanaşık olarak sıralanışı. (Bileşik makamlar, bir dizi halinde ifade edilemez.)
—Pedol. Toprakları sınıflandırma birimi. (Aynı dizinin toprakları, aynı ana kayaçtan oluşan bir katman kesitine sahiptir ve yalnızca doku gibi ikincil özelliklere göre farklılaşır). || *Evrimsel dizi,* sıcaklık ya da kuraklık derecesi gibi belirleyici etkenlere bağlı olarak iklimlerin sıralanışına denk düşen toprak dizilimi. (Topografyanın etkisi de toprak dizilimlerini belirler ve bunlara toprak zinciri denir.)
—Yerbil. Genetik görünümleri (başkalaşım dizisi, magmatik dizi) [bu anlamda, eşanl. TOPLULUK] ya da zamanbilimsel görünümleriyle ele alınan kayaçların tümü ve özellikle kat ile sistem arasında yer alan, jeokronolojik eşdeğeri devir olan uzlaşmalı, katmanbilim birimi. (Sistem başına 2-6 dizi ve dizi başına 2-6 kat yer alır; süresi yaklaşık 15 milyon yıldır. Dizi, adını örnek bölgeden [*dinant*], sistemin içindeki konumdan [orta kretase], kökenbilimden [*miyosen*] ya da geleneksel bir deyişten alır.) || *Tepkime dizisi,* magma kayaçlarında görülen kristalleşme ardalanmalarını ve bu kayaçların gösterdiği mineral topluluklar açıklayan varsayım; bunlar, dengesiz minerallerin magma sıvıları tarafından yok edilmesinden ya da kimi kristallerle bu sıvılar arasında denge kurulmasından doğar. (Pek çok tepkime dizisi bilinmektedir: ferromagnezyumlu minerallerin, plajiyoklazların ve alkali feldispatların

tepkime dizisi.) || *Ters dizi,* tektonik bir olayla yön değiştiren, genellikle tortul bütün.
—Zootekn. *Alel dizisi,* bir türde, belli bir lokusta bulunabilen alellerin tümü.

◆ sıf. **1.** Birbirini izleyen şey için kullanılır; seri: *Bir dizi kitap. Dizi film. Bir dizi olay.* **—2.** *Dizi dizi,* dizi halinde; yan yana sıralanmış: *Sokağın iki yanında dizi dizi arabalar vardı.*
—Bilş. *Dizi işlem,* işlemleri ya da iletimleri bit bit işleme. (Karşt. KOŞUT* İŞLEM.)

DİZİCİ a. DİZGİCİ'nin eşanlamlısı.

DİZİLEMEK g. f. Dizi oluşturacak biçimde sıralamak.
—Bilş. Aynı anda verilmiş bitler kümesi biçimindeki bir bilgiyi dizi halinde gösterilen ve birbirini izleyen aynı bitlerden oluşmuş bir bilgiye dönüştürmek.

DİZİLENİM a. Bilş. Bir dizi haline gelme.

DİZİLEYİCİ a. Bilş. Dizilenimi yapan kimse.

DİZİLİ sıf. **1.** Bir yere, bir şeye dizilmiş, sıralanmış olan: *İpe dizili boncuklar. Rafta dizili tabaklar.* **—2.** Dizilip düzenlenmiş sayfa için kullanılır: *Dizili sayfaları son bir kez gözden geçirmek.*

DİZİLİM a. Ceb. *Bir* E *kümesinin dizilimi,* E nin kendi içine bijeksiyonu. (Eşanl. PERMÜTASYON.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—ANSİKL. Ceb. Uygulamaların ∘ bileşim yasasıyla donatılmış bir E kümesinin dizilimlerinin kümesi bir grup yapısındadır, buna E nin bakışımlı grubu denir ve $\mathfrak{S}_E$ ile gösterilir. E ve E' gibi iki küme eşkuvvetli ise, bunların $\mathfrak{S}_E$ ve $\mathfrak{S}_{E'}$ bakışımlı grupları da ∘ yasası için eşyapılıdır. E, kardinali *n* olan sonlu bir küme ise, $\mathfrak{S}_E$, {1, 2,...,*n*} nin dizilimlerinin $\mathfrak{S}_n$ grubuyla eşyapılıdır ve bu iki grup *n*! basamağındandır.

$\mathfrak{S}_E$ nin her G altgrubuna E nin dönüşümleri grubu adı verilir ve $\forall a \in E$ ise, $b = p(a)$ olacak biçimde $p \in G$ varsa G nin E üzerinde geçişmeli olarak, aksi halde geçişmesiz olarak işlem yaptığı söylenir. G ile donatılmış E, homojen bir uzaydır.

$$E = \{a_1, a_2, \ldots, a_n\}$$

nin dizilimleri arasında şunlar ayırt edilir:
—devrilimler, $k \neq i$ ve $k \neq j$ için $p(a_k) = a_k$ ve $i \neq j$ için $p(a_i) = a_j$, $p(a_j) = a_i$ olan *p* dizilimleri;
—çembersel dizilimler, $1 \leq p \leq n$ olduğuna göre

$$i \in \{1, 2, \ldots, n-p\} \text{ ise } \sigma(a_i) = a_{i+p}$$
$$i \in \{n-p+1, \ldots, n\} \text{ ise } \sigma(a_i) = a_{i+p-n}$$

olan σ dizilimleri ({1, ...,*n*} nin çembersel dizilimleri kümesi, $\mathfrak{S}_n$ nin *n* nci basamaktan bir çevrimsel altgrubunu oluşturur);
— *p* nci basamaktan çevrimler, $1 \leq p \leq n$ olduğuna göre,

$$i \in \{1, 2, \ldots, p-1\} \text{ ise, } \sigma(a_i) = a_{i+1}$$
$$\sigma(a_p) = a_1$$
$$i \in \{p+1, \ldots, n\} \text{ ise, } \sigma(a_i) = a_i$$

olan σ dizilimleri; *u* özdeş dizilim olmak üzere $\sigma \circ \sigma \circ \ldots \circ \sigma = \sigma_p = u$ elde edilir: σ, $\mathfrak{S}_E$ grubunun *p* nci basamaktan bir elemanıdır.

Kardinali *n* olan sonlu bir kümenin her dizilimi, basamaklarının toplamı *n* ye eşit olan çevrimler çarpımına ayrılabilir. *p* {1,...,*n*} nın bir dizilimi ise, bu durumda $i < j$ için $p(i) < p(j)$ ya da $p(i) > p(j)$ elde edilir; $p(i) > p(j)$ ise bir evirtim elde edildiği söylenir ve *p* nin evirtimleri sayısı I(*p*) ise, $(-1)^{I(p)}$.*p* nin $\varepsilon(p)$ biçiminde yazılan *p* nin belirtisini gösterir:
— $\varepsilon(p) = 1$ ise, dizilime çift denir. ({1,...,*n*} nin çift dizilimlerinin kümesi, $\mathfrak{S}_n$ nin $\mathcal{A}_n$ almaşık grubu adı verilen bir alt grubudur);
— $\varepsilon(p) = -1$ ise, dizilime tek denir (her devrilim tektir).

Dizilim grupları ve bunların altgrupları matematikte, özellikle de onların incelenmesiyle başlamış olan sonlu gruplar kuramında pek önemli bir rol oynarlar.

DİZİLİŞ a. Herhangi bir şeyin içine, üstüne bağlanarak sıralı yer almak: *Yaprakların sapa dizilişi.* (Bk. *ansikl.* böl. Bot.)
—Dilbil. Dizimsel eksende uzlaşımsal olarak bir araya gelen dilsel birimlerin oluşturduğu bütün. (Eşanl. SEKANS.)
—Mant. Mantıkçı Gentzen'in kurduğu biçimsel ifade tipi. $A_1, \ldots, A_1, B_1, \ldots, B_m$ biçimindeki bu ifadede 1 ve $m \in \mathbb{N}$, ve $A_1, \ldots, A_1, B_1, \ldots, B_m$ birer formüldür $A_1, \ldots, A_1$, bölümüne *öncel*, $B_1, \ldots, B_m$ bölümüne *ardışık* denir. (1, $m \geq 1$ için böyle bir dizilişin yorumu şudur: $A_1, \ldots, A_1 \Rightarrow B_1 V_1, \ldots, VB_m$. 1= 0 ya da $m = 0$ için, öncel [boş birlikte-evetleme] doğru, ardıl ise [boş ayrıklık eklemi] yanlış sayılır.) [Eşanl. SEKAN.]
—ANSİKL. Bot. Yaprakların sap üzerindeki dizilişi türe özgü niteliktedir. Yapraklar almaşık, karşıt ya da halkavarı dizilmiş olabilir. (→ FİLLOTAKSİ.) Çiçek kısımlarının dizilişi de her türün kendine özgüdür ve çiçekliğin durumuna göre çiçekler altdurumlu, ortadurumlu ya da üstdurumlu diye adlandırılır.

DİZİLMEK → DİZMEK.

DİZİM a. Dizme işi: *Kitabın dizimi bitti.*
—Dilbil. → SİNTAGMA.

DİZİMSEL → SİNTAGMATİK.

DİZİN a. Genellikle yapıtın sonuna konulan ve yapıtta yer alan, sayfa ya da başlıkları kolayca bulmaya yarayan ve abecesel yazar, konu, yer adı, anahtar sözcük vb. listesi. (Eşanl. İNDEKS.)
—Belg. *Değişik dizin,* KWİC (Key Word in Context) [İçeriğe Göre Anahtar Sözcük] sözcük ve KWIT (Key Word in Title) [Başlığa Göre Anahtar Sözcük] ilkelerine dayanan yöntem; bu yöntem, dergilerin ve bazen kitapların başlıklarında anlam taşıyan sözcüklerin yerlerini değiştirilerek bu başlıkları, içerdikleri bütün sözcüklere göre sınıflandırmaya olanak sağlar. (Bu sınıflandırmada boş sözcükler [anlamsız sözcükler] önceden saptanır ve dikkate alınmaz. Başlıkların değişik dizini, ya da kısmen doğru olmayan başlıkları saptama olanağını sağlar.)
—Bilş. Bir programda, bir döngünün her yinelenişinde artırılan, yani bir bilişim programında, yinelemeli bir komutlar dizisi sonunda genellikle değişmez bir nicelik eklenen parametre. || Dizinlenmiş bir adresleme yönteminde salt bir adres elde etmek için göreli bir adrese eklenmesi gereken nicelik. || *Dizin kütüğü,* bir bilgisayar merkezi biriminin, dizinlenmiş bir adresleme yönteminde kullanılacak dizin değerini içeren kütüklerinden biri. (Dizinlenmiş bir adresleme kullanan bir komutta, dizin, bir tablonun öğelerini, indislenmiş bir değişkenin çeşitli değerlerini bir döngü içinde art arda adreslemeye olanak verir; bu işlemde dizin kütüğünün içeriği döngüden her geçişte bir birim artırılır.)

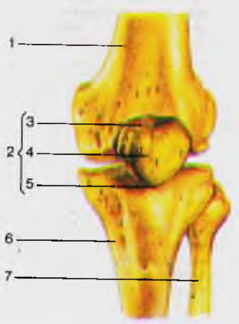
DİZİNLEMEK g. f. Belgl. Bir belgenin başlığını ya da içeriğini çözümleyerek ayırtedici özelliklerini belirleyen birkaç anahtar sözcüğü çıkarmak; bu anahtar sözcükler, kullanıcının, ilerde, anahtar sözcüklere göre dizinlenmiş tüm belgeler arasında istediği belgeyi bulmasını sağlar.
—Bilş. Bir bilgisayar komutunda, işlenenin gerçek adresini elde etmek için bir dizin kütüğü içeriğini komutun adres bölgesi değerine eklemek gerektiğini belirtmek.

DİZİSEL sıf. Fels. ve Topbil. Diziselliğe ilişkin olan.
—Müz. Diziselciliğe ilişkin. || *Dizisel müzik* → DİZİSELCİLİK.
—Tar. *Dizisel tarih,* verili ve düzenli aralıklara benzeyen, uzun bir süre boyunca yinelenen, belirli ve düzenli aralıklara benzeyen, birbirleriyle türdeş verilerden hareketle istatistik dizileri oluşturan tarihsel yaklaşım.

DİZİSELCİLİK a. Müz. Seslerin frekanslarından başka parametrelere de uygulanarak ilkeleri genelleştirilen dizinin kullanımına dayalı besteleme tekniği.
—ANSİKL. Diziselcilik, ritmin yapısına, seslerin yoğunluğuna ve tınıya diziyi egemen kılan onikitonculuğun* bir uzantısı olarak ortaya çıktı. Bu teknikte, on iki seslik dizinin, temel bir ritim biriminin katlarından ya da askatlarından başlamak üzere yerleşik sürelerden oluşan dizilerin, seslerin şiddet derecelerinin ya da dönüşümlerinin önemli olduğu dizilerin, çalgılar arasındaki çeşitli tını değişimleri üzerine kurulmuş dizilerin, tempo farkı olan dizilerin çeşitli biçimleri kullanıldı. Bu temel ölçütlerden her biri, tek başına ya da başkalarıyla birlikte kullanılabilir. Böylece diziselcilik, varlık nedenini ancak bestecinin, frekanslar, süreler, nüanslar ve tempolar arasındaki ilişkiye verdiği anlamda bulan geniş bir kullanım yelpazesi sunar. Bu besteleme tekniği, yaratıcıyı bir seçenek çokluğu karşısında bırakır. Bir seçim yapmak durumunda kalan besteci, çözüm yelpazesini olabildiğince geniş tutacak, gereğinde yaratısını tamamlaması için sözü yorumcuya bırakacaktır. Böyle tasarlanmış yapıt, tek bir seçimin zorlayıcılığından kaçınır ve rastlantıya bağlı, açık bir biçim içinde doğar. Bir zorunluluğa dönüşen bu rastlantı, rastlantısal* müziğin temelini oluşturur.

Webern ve Messiaen ile onikitonculuğu aşan ve sonunda belirsizlikte karar kılan (Stockhausen, Xenakis) diziselcilik, Schönberg'in kuramının dışına çıktı ve bu kuramın çöküşü anlamına geldi.

DİZİSELLİK a. Fels. İnsanlar arasındaki ayrılma durumu. Bu durum, insanları, aralarında sezgisel bir anlayış bağıntısından yoksun kılar, gruplaşma tarzları ne olursa olsun, birbirlerinden uzaklaştırır ve onların, herhangi bir sayı dizisi gibi birlikte yaşamalarına yol açar. (Dizisellik, özellikle J.-P. Sartre tarafından betimlenmiştir.)

dizkapağı
1. Uylukkemiği; 2. Dizkapağı; 3. Taban; 4. Ön yüz; 5. Tepe; 6. Kavalkemiği; 7. Kamışkemiği.

DİZKAPAĞI a. Anat. Dizin ön tarafında bulunan yassı kemik. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Dizkapağı kirişi,* uyluk dörtbaşlı kasının uç kirişi. (Dizkapağından kavalkemiğinin ön tümseğine uzanır.) || *Dizkapağı refleksi,* dizkapağı kirişine vurulduğunda baldırın öne doğru fırlamasıyla ortaya çıkan kemik -kiriş refleksi. (Yok olması, 3. ve 4. bel kökleri hizasında refleks yayında bir kesinti olduğunu gösterir.)
—ANSİKL. Anat. Dizkapağı, önden arkaya yassılaşmış iki yüzlü küçük bir kemiktir. Ön yüzü doğrudan doğruya deri altındadır; arka yüzü kıkırdakla kaplıdır, uylukkemiğinin makarasıyla eklemlenir. Üst kenarı kalındır; uyluk dörtbaşlı kası buraya yapışır; alt ucuna, yani tepesine, dizkapağı kirişi yapışır ve bir makara meydana getirir.

DİZLİK a. **1.** Diz eklemini korumak için kullanılan genellikle esnek iplikle dokunmuş, yumuşak sargı ya da bant. **—2.** Dize kadar uzanan don. **—3.** Düştüğünde dizini parçalamaması için atın dizine takılan süslü, kimi zaman da boğumlu deri parçası.
—Ayakkc. Çizmenin dizi örten parçası.
—Cerr. Kesilmiş bir bacağın kesik ucuna yapay baldırı tutturmak için yapılmış aygıt.
—Giy. Tulumbacıların giydiği ak bezden yapılmış bol ağlı, kısa ve dar paçalı külot pantolon. (Bk. *ansikl.* böl.) || Kaldırımcı, asfaltçı, parke taş döşeyicisi, oduncu gibi dizlerini yere koyarak çalışan işçilerin dizlerine taktıkları deri kapak.
—Spor. Kimi sporlarda kullanılan dizi koruyucu düzenek. (Eşanl. DİZBAĞI.)
—Terz. Pantolonların diz yerini desteklemeye yarayan, ısıyla yapışan ya da dikilen kumaş ya da deri parçası.
—ANSİKL. Giy. *Dizlik,* tulumbacı örgütünün kurulduğu XVIII. yy. başlarından, örgütün kaldırıldığı Cumhuriyet'in ilk yıllarına değin, tulumbacıların geleneksel giysisi olmuştur. Karadenizlilerin giydiği zıbkaya benzerse de, boyu dizkapağını ancak birkaç santim aşar ve ağı bol olduğundan hareket özgürlüğü sağlardı.

DİZME a. Dizmek eylemi.

DİZMEK g.f. **1.** *Şeyleri (ipe, tele vb.) diz-*

mek, onları, içlerinden geçen bir ip, tel vb. üzerinde yan yana getirmek: *Tütün dizmek. İncileri dizerek bir kolye yapmak.* **—2.** *Kimseleri, şeyleri (+ tümleç) dizmek*, onları (belli bir biçimde ya da belli bir ölçüte göre) sıralamak: *Tabakları rafa dizmek. Öğrencileri ikişer ikişer dizmek. Mektupları tarih sırasına göre dizmek. Fişleri alfabetiğe göre dizmek.*
—Matbaac. Bir metnin dizgisini gerçekleştirmek.
—Oy. *İskambil kâğıtlarını dizmek*, öteki oyuncuları yanıltmak ya da hile yapmak amacıyla kâğıtları kendi lehine sıraya koymak ya da işaretlemek. — İskambil oyunlarında eldeki kâğıtları sıralamak.

◆ **dizdirmek** ettirg. f. Dizmek eylemini yaptırmak.

◆ **dizilmek** edilg. f. Dizmek eylemine konu olmak: *Sandalyeler duvarın dibine dizilmişti.*

◆ **dizilmek** dönşl. f. Dizi halinde durmak, sıraya girmek, sıralanmak: *Askerler yol boyunca dizildiler.*

DİZOMİ a. (fr. *disomie*; *di-* önek, ve *soma*, *-atos*, vücut'tan). Genet. Hücreleri çekirdekli olan organizmalarda bir kromozomun normal çift durumu. (Bu terim, bir kromozom çiftinde normal hal ile patolojik hali ayırt etmek için kullanılır; örneğin bir kromozom eksikliğine monozomi, bir kromozom fazlalığına trizomi denir.)

DİZOPİRAMİT a. (fr. *disopyramide*). Eczc. Kalp ritmi ve verdisindeki bozukluklara iyi gelen sentetik ilaç. (Kapsül şeklinde ağız yoluyla verilen bir antiaritmiktir. Taşikardi krizlerinin ve aritminin önlenmesi için kullanılır; kullanımı kardiyolojik denetim altında yapılmalıdır.)

DİZOSTOZ a. (fr. *dysostose*). Kol, bacak, yüz ya da kafatası iskeletinde biçim bozukluğu yaratan yapısal kemik hastalığı. (Dizostoslar, genellikle başat olarak geçen kalıtımsal hastalıklardır. Başlıcaları, Crouzon yüz-kafa dizostozu, köprücük kemiği-kafa dizostozu, altçene dizostozu ve metafiz dizostozu, vb.'dir.)

DİZSİ sıf. Dizle ilgili olan, dize benzeyen.
—Nöroanat. *Dizsi cisim*, talamusun arkasında yer alan çıkıntı. (Dış dizsi cisim görme yollarında, iç dizsi cisim işitme yollarında aktarma yeri olarak görev yapar.) || *Dizsi demet*, korteksin hareket bölgesinden çıkarak beyin sapında,kafa sinirlerinin hareket çekirdeklerinde sonlanan ve iç kapsülün dizsi cisminden geçen kortikonükleer liflerin tümü. || *Dizsi gangliyon*, yüz duyu sinirinin kökünde bulunan şişkinlik. Yüz sinirinin şakak kayası içinde yaptığı ilk dirsekte yer alır. (Buraya gelen lifler Wrisberg ya da VII. kafa çifti ara sinirini oluşturur.)

DİZÜRİ a. (fr. *dysurie*). → İŞEME* ZORLUĞU.

DİZYEM a. (fr. *dixième*). Sıcaklıkölçerde santigratın onda biri.

DJADO, Nijer'de Birinci Zaman tortullarıyla oluşmuş senklinal, Ténéré ve Tibesti arasında. Uranyum ve petrol araştırmaları.

DJAKOVİCA ya da **DAKOVİCA,** Yugoslavya'da (Kosova) kent, Arnavutluk sınırı yakınında; 21 000 nüf.

DJAKOVO ya da **DAKOVO,** Hırvatistan'da kent, Osijek'in güney-güneybatısında; 16 000 nüf. Ortaçağ'da önemli bir ticaret merkezi ve 1349'dan beri de piskoposluk merkezi olan Djakovo, Türk egemenliği (1536-1687) sırasında doğulu bir görünüş kazandı. Daha sonra barok üslubunda yenilendi. Başlıca anıtı, 1866-1882 arasında yapılan ve "Nasıralı" üslubuna göre bezenen, piskopos J.J. Štrosmajer'in katedralidir. Arkeoloji ve etnografya müzesi.

DJALMA SANTOS, brezilyalı futbolcu (São Paulo 1927). Sağ bek; son derece yetenekli ve çevik olan bu zenci oyuncu hücuma dönük bir futbol stiline sahipti. üç kez Dünya kupası'na katıldı (1958, 1962 ve 1966).

DJAMBALA, Kongo'da kent, Plateau bölgesinin merkezi.

DJENNE ya da **DİENNE** → CENNE.

Djerdap, Tuna üzerindeki Demir Kapı barajının sırpça adı. Barajı Romanya ile Yugoslavya ortaklaşa yapmışlardır ve ortaklaşa işletmektedirler.

DJİLAS ya da **CİLAS** (Milovan), Karadağ asıllı yugoslav siyaset adamı (Polja, Kolasin yakınında, Karadağ, 1911). Hapse atıldı, 1936 yılında serbest bırakıldı, Tito'nun yakın mücadele arkadaşı oldu; 1938 yılında Yugoslav komünist partisi Merkez komitesi'ne, 1940'da da politbüroya girdi. 1941 yılında direnişi Karadağ'da örgütlemekle görevlendirildi. Yugoslav direnişinin yüksek kurmay heyeti üyesi oldu. 1945'ten sonra Merkez komitesi Politbürosu'na 1952'de de yürütme komitesi'ne girdi; propaganda işleriyle ilgilendi ve yugoslav tipi sosyalist doktrinin hazırlanmasında çalıştı. Çeşitli diplomatik görevlerde ülkesini temsil etti (özellikle 1948 başında Moskova'da). 1953'te Konsey başkan vekili ve Federal meclis başkanı oldu. Kısa bir süre sonra Tito ile anlaşmazlığa düştü; ona göre burjuvazi etkisiz kılındığı için baş düşman bürokrasiydi. Komünistler Birliği'nin acele tasfiyesinden yana bir tutum izledi. Ocak 1954'te tüm görevlerinden alındı ve partiden istifa etti. Yurt dışında yayımlanan kitapları nedeniyle birkaç kez tutuklandı: Komünist ülkelerde yeni bir yönetici sınıfın varlığını eleştirdiği *Yeni sınıf* (The New Class), [1957] adlı kitabı için 1957-1961 arasında, *Stalin ile konuşmalar* (Conversations with Stalin) [1962] nedeniyle 1962-1966 arasında hapis yattı. 1966'da affa uğradı, bir süre yurt dışında kaldı, ama *Eksik kalmış bir cemiyet* (Société imparfaite) [1969] adlı kitabında komünizmden bütünüyle koptuktan sonra bir daha ülke dışına çıkamadı. Ayrıca anılarını (1945'e değin), çeşitli öykülerini ve *Tito, mon ami, mon ennemi* (Dostum, düşmanım Tito) [1980] adlı bir kitap yayımladı.

DJURANOVİC (Veselin), Karadağ asıllı yugoslav siyaset adamı (Martinici, Danilovgrad yakınında, Karadağ, 1925). 1944'te Komünist parti'ye girdi; 1977-1982 arasında Federal yürütme konseyi başkanlığı yaptı.

DJURDJURA → CURCURA.

DJURSLAND, Danimarka'da yarımada, Jylland'ın batısında. Kumlardan ve turbalıklardan oluşan oldukça yoksul bir ülkedir.

dk, zaman birimi *dakika*'nın simgesi.

DŁUGOSZ (Jan), lat. **Longinus,** polonyalı kronikçi (Brzeźnica, Radomsko yakınında, 1415-Kraków 1480). Piskoposluk kurulu üyesi, Kazimierz Jagellon'un oğullarının eğitmeniydi. Kudüs'e bir yolculuk yaptı. Latince olarak yazdığı Polonya tarihi (*Historia Polonica libri XII*, 1455-1480) ancak 1614'te basıldı. Bu yapıt, üslubundaki güzelliğin yanı sıra ortaçağ kroniklerinde pek alışılmamış bir eleştiri anlayışıyla da dikkati çeker.

DM, Almanya'nın para birimi olan *Deutsche Mark*'ın simgesi.

D.M.E. sistemi (*Distance Measuring Equipment*'in kısaltması), uzaklık ve konum belirlenmesini sağlayan ve genellikle hava trafiğinde kullanılan düzen. (Sabit bir istasyonun yönünü veren çok yönlü radyofarların bir yanıtlayıcı bikın ile birleşmesinden oluşur. Bu sabit istasyona bir yanıtlayıcı eklenerek devingen cismin uzaklığı ve tam konumu belirlenir.)

dmh, *saatin on binde biri*'nin kısaltması, 0,36 saniyeye eşdeğer olan ve iş ölçümünde kullanılan zaman ölçü birimi.

DMİTREVSKİY (İvan Afanasiyeviç), rus tiyatro oyuncusu, yönetmen ve rus tiyatro yöneticisi (Yaroslavl 1734-Petersburg 1821). Papaz okulu öğrencisiydi; Petersburg'da kurulan (1756) ve F. Volkov tarafından yönetilen ilk düzenli tiyatro topluluğunda yer aldı. Volkov'un ölümünden sonra (1763), kamuoyunda oyuncunun saygınlığının artmasına ve tiyatro sevgisinin yayılmasına çalıştı.

DMİTRİYEV (Nikolay Konstantinoviç), rus türkolog (Moskova 1898 - *ay.y.* 1954). Moskova Üniversitesi'nin tarih ve filoloji bölümlerini bitirdi. Moskova Doğu araştırmaları enstitüsü'nde arapça, farsça, türkçe öğrendi, Sen-Petersburg ve Moskova üniversitelerinde türkçe profesörü olarak görev yaptı (1926-1954). Çalısmalarını kumık dili, çuvaşça, tatarca, gagavuzca, türkmence, Türkiye türkçesi ve özellikle başkırt dili üzerinde yoğunlaştırdı. Sesbilgisi, dilbilgisi, lehçeler ve folklorla ilgilendi. Başlıca yapıtları: *Grammatika kumikskogo yazıka* (Kumık dili grameri, 1940), *Grammatika başkırskogo yazika* (Başkırt dili grameri, 1948) *Russko -başkırskiy slovar* (Rusça-başkırt dilinde sözlük, 1948). Ölümünden sonra bilimsel yazılarından en önemlileri *Stroy tyurkskih yazikov* (Türk dillerinin yapısı, 1962) adlı kitapta toplandı.

DMİTRİYEVA (Yelizaveta, Lukiniçna KUŞLEVA, —denir), rus kadın devrimci (Pskov eyaleti 1851-Sibirya 1910). Soylu bir ailedendi. Çok genç yaşta sosyalist oldu, Rusya'yı terk etti ve İsviçre'ye yerleşerek Uluslararası işçi birliği Rusya şubesi'ni örgütledi. 1871'de Londra'ya geçti ve Marx tarafından Paris komünü'nde bilgi toplamakla görevlendirildi. Paris'in savunması için kadınlar birliği'nin yöneticilerinden biri oldu. Komün'ün teslim olmasından sonra Rusya'ya ulaşmayı başardı, ancak oradan Sibirya'ya sürgün edildi.

DMİTRİYEV (İvan İvanoviç), rus şair (Bogorodskoye, Simbirsk yakınında, 1760-Moskova 1837). Adalet bakanı olan Dmitriyev, Karamzin'in edebiyat reformuna katıldı ve zamanın duygusal ya da popüler denebilecek beğenisine uygun şiirler ve masallar yazdı.

DMİTROV, Rusya'da kent, Moskova'nın 60 km kadar K.'inde; 50 000 nüf. Sanayi (özellikle makine yapımı, tuhafiye) merkezi.

DMOCHOWSKİ (Franciszek Ksawery), polonyalı yazar (Oprawczyki 1762-Błonie 1808). Klasik okulun önderi olan Dmochowski, *İlyada*'yı lehçeye çevirdi ve *Sztuka Rymotworeza* (1788) adlı bir yapıt yazdı.

DMOWSKİ (Roman), polonyalı siyaset adamı (Varşova 1864-Drozdowo 1939). Fen bilimleri doktoru, "Ulusal birlik" adlı gizli yurtsever örgütün kurucularından. Varşova'da 3 mayıs 1791 Anayasası'nın yüzüncü yılını kutlama gösterisini düzenledi, tutuklandı ve Mitau'ya (bugün Yelgava) sürüldü. Galiçya'ya kaçtıktan sonra gazeteci oldu. Çeşitli ülkelere gitti ve 1897'de J.L. Popławski ile birlikte, Polonya'nın bağımsızlığı için savaşan Ulusal demokrat parti'yi kurdu. Birinci ve ikinci Duma'ya Polonya grubunun başkanı olarak seçildi. Birinci Dünya savaşı sırasında Müttefikler yanında Polonya davasını savundu ve ağustos 1917'de Paris'te Polonya Ulusal komitesi'ni kurdu. Paderewski ile birlikte Paris'te toplanan barış konferansında Polonya delegesi, Diyet meclisi'nde milletvekili (1919-1921), sonra W. Witos'un kurduğu ikinci hükümette dışişleri bakanı (1923) oldu. Daha sonra kendisini edebiyat ve siyaset çalışmalarına verdi. 1926'da Piłsudski'nin askeri darbesinden sonra, toplumsal ve siyasal programı Piłsudski ile sosyalistlerin ilkelerine ters düşen Büyük Polonya hareketi'ni kurdu; ka-

Sutton-Gamma

Milovan Djilas (ocak 1977'de)

tolik düşünceye bağlı kaldı.

DMYTRYK (Edward), amerikalı film yönetmeni (Grand Forks, İngiliz Kolombiyası, 1908). Paramount stüdyolarında memur olarak çalıştı; sonra kurguculuk yaptı. İlk uzun filmini 1939'da gerçekleştirdi. Özellikle bir polis filmi uyarlaması (*Murder my Sweet*, 1944), GI'lerin görevden alınması ve yahudi düşmanlığı üzerine bir yapıt (*Çapraz ateş* [Crossfire], 1947) ve toplumsal içerikli bir çalışmasıyla (*O gün gelecek* [Give us this day], 1949) dikkati çekti. Amerikan karşıtı etkinlikler kurulu'nun baskıları karşısında onunla işbirliğine girdi ve bu yüzden uzun süre eleştirildi. Ama bu tutumu Dmytryk'e, mesleğini Hollywood'da sürdürme olanağı verdi: *Katil ruhlar* (The Sniper) [1952]; *Denizde isyan* (The Caine Mutiny) [1954]; *Kanlı ok* (Broken Lance) [1954]; *Genç aslanlar* (The Young Lions) [1958]; *Korkunç mücadele* (Warlock) [1959]; *Korkunç ihtiras* (The Carpetbaggers) [1964]; *Alvarez Kelly* (1966); *Bluebeard* (1972).

DNA, DEZOKSİRİBONÜKLEİK* ASİT'in kısaltması. || *DNA polimeraz*, monodezoksiribonükleotitlerden yararlanarak, DNA oluşumunu katalizleyen enzim. (Zincirlerin bireşimi daha önce varolan zincirlerin bütünleştirici özelliğiyle meydana gelir. Gerçek çekirdek taşıyan canlılarda dört ana DNA polimerazı tanımlanmıştır: DNA polimeraz α, β, γ ve mt [mitokondrisel]. Hepsinde çinko bulunur.)

DNB, alman enformasyon bürosu *Deutsches Nachrichten Büro*'nun kısaltması. Alman resmi basın ajansı olan DNB, eski basın ajanslarının ve özellikle Wolff ajansı'nın yerine 5 aralık 1933'te Goebbels'in yönetiminde kuruldu. DNB, 1945'e kadar Almanya'da enformasyon tekelini elinde tuttu.

DNİEPR ya da **DNYEPR,** Rusya'da ırmak. Rusya, Beyaz Rusya ve Ukrayna topraklarının bir bölümünü (havzası 504 000 km²) akaçlar; 2 200 km. Valday platosundan doğan Dniepr G.'den D.'ya doğru ilerledikten sonra Beyaz Rusya'ya ulaşır; daha sonra, Ukrayna'ya girinceye kadar, kuzeyden güneye doğru akar. Kiev' in ilerisinde G.-D.'ya yönelir, sonra Dnieprodzerjinsk ve Zaporojiye hizasında geniş bir yay çizerek *Dniepr tepeleri*'nin çevresini dolaşır ve bir bölümü kıyı şeridiyle kapalı bir haliçle Karadeniz'e dökülür. Ormanlık bölgelerden geçtiği sırada çok iyi beslenen yukarı çığırı sağ kıyıdan Berezına ve Pripyat, sol kıyıdansa Soj ve Desna'yı alır. Kiev'in aşağısında önce seyrek ağaçlıklı bozkıra, ardından da bozkır bölgesine giren ırmak buralarda çok az suyla beslenir. Buharlaşma, sulamada ve sanayide kullanılan sular nedeniyle Dniepr'in ağız kesimindeki debisi 1 700 m³/sn'dir. Irmağın ova kesimindeki kar sularına bağımlı rejiminin temel özelliği, ilkbaharda akışının çok güçlü olması, kışın ve yazın sularının çekilmesidir. Irmak, aralıktan nisana kadar donar. Sovyet yönetimince gerçekleştirilen düzenlemeler, bu akarsuyu bir ana ulaşım yolu (Beş-Deniz'deki ulaştırma sistemi) ve hidroelektrik kaynağı (10 TWh) haline getirmiştir. Birinci beş yıllık plandaki (1932) büyük su depolama barajları (Dnieprostroy) arasında alan ve Zaporojiye'de, ulaşımı engelleyen çağlayanların aşağı kesiminde kurulan baraj, savaş sırasında yıkıldıysa da, daha sonra yeniden yapıldı ve santralın kapasitesi artırıldı (1 400 MW). Irmakta yapılan düzenlemeler, Zaporojiye'nin yukarısında, Kremençug (1959, 625 MW), Dnieprodzerjinsk (1963, 352 MW), Kiev (1964, 350 MW), Kanev (1972, 420 MW) hidroelektrik santrallarını besleyen dört baraj gölü gerçekleştirilmesiyle tamamlandı. Dniepr'in aşağı çığırında Novaya Kahovka santralı (1955, 351 MW), Güney Ukrayna ve Kırım'dan geçen bir sulama ağını besleyen 18 milyar m³ hacminde bir baraj gölü oluşturmuştur.

Dniepr savaşları, sovyet ordularının alman kuvvetlerini Dniepr nehrinin batısına sürmek için 1943-44'te giriştiği savaşların tümüne verilen ad. Dniepr nehri 1941 yazında Wehrmacht tarafından aşılmıştı. Kızılordu, Zaporojiye'den Kiev'in kuzeyine kadar uzanan kesime ancak eylül 1943'te ulaşabildi. Nehir için yapılan savaş 750 km'lik bir cephede gelişti. İlk aşamada, sağ kıyı üzerinde 22 eylülden başlayarak Pripyat kavşağının güneyinde, 28 eylülden başlayarak Kiev'in kuzeyinde ve 30 eylülden başlayarak da Kremençug-Zaporojiye bölgesinde olmak üzere üç köprübaşı oluşturuldu. 6 kasımda Kiev kurtarıldı, ancak 13 kasımda Manstein güçlü bir karşı saldırıyla Jitomir'i yeniden ele geçirdi. 1943 yılının sonunda Manstein kuvvetleri nehrin sağ kıyısını Kanev ile Çerkassıy arasında ve Nikopol'den halice uzanan kesimde hâlâ ellerinde tutuyorlardı. Ocak 1944'te sovyet orduları yeniden saldırıya geçtiler, 8 ocakta Kirovograd'ı kurtardılar, 14 şubatta da nehri Çerkassıy'ın kuzeyinde savunmaya çalışan alman tümenlerini sardılar. 22 şubatta Krivoy Rog'un düşmesinden sonraysa Dniepr'in aşağı kesimi mart 1944'te kesin olarak aşıldı.

Dniepr-bug kanalı, Beyaz Rusya'da kanal, Pripyat ile Batı Bug'u birbirine bağlar, Beyaz Rusya ve Polonya akarsu ağları arasında bağlantı sağlar.

DNİEPRODZERJİNSK, esk. **Kamenskoye,** Ukrayna'da kent, Dniepr ırmağı kıyısında, Dniepropetrovsk dirseğinin yukarısında; 282 000 nüf. (1989). Ağır metalürji ve makine yapımı. Kimya sanayisi. Hidroelektrik santralı.

Dnieproges, Güney Ukrayna'da baraj; Dniepr üzerinde Dniepropetrovsk ve Dnieprodzerjinsk santrallarının yakınındadır. 1932'de tamamlandı, 1941'de Almanlar tarafından yıkıldı, İkinci Dünya savaşı ertesinde yeniden inşa edildi. Yapımı sırasında baraja "Dniepr şantiyesi" (Dnieprostroy) denildi.

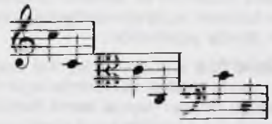
DNİEPROPETROVSK, esk. **Yekaterinoslav** ya da **Ekaterinoslav,** Güney Ukrayna'da kent. Dniepr'ın sağ kıyısında; 1 179 000 nüf. (1989). 1783'te kurulan kent, demir-çelik ve makine (maden çıkarımı ve metalürji donanımları, tarım makineleri, elektrikli ev aletleri) sanayilerini barındıran bir merkezdir.

DNİESTR ya da **DNYESTR,** Ukrayna ve Moldova'da ırmak; 1 352 km (havzası 72 000 km²). Karpatlar'dan (Polonya sınırı yakını) doğar. Podolya ve Volinya platosunu yardıktan ve bir süre Moldova-Ukrayna sınırını çizdikten sonra Besarabya ovasına ulaşır, tekrar Ukrayna'ya girdikten hemen sonra, geniş bir *liman* (önü bir kıyı şeridiyle kapalı haliç) ile Karadeniz'e dökülür. Dniestr'in rejimi karasal iklim rejimidir: ilkbaharda, karların erime mevsiminde, suları çoğalır.

DNYEPR → DNİEPR.

DNYESTR → DNİESTR.

DO a. **1.** *Do* gamının ilk derecesi olan sesin adı. (Bu hece, solfej sırasında daha güç telaffuz edilen *ut* hecesinin yerini aldı. Do hecesini, ilk kez G.M. Bononcini' nin *Musico prattico* [Uygulamalı müzik] (1673) adlı yapıtında kullandığı sanılmaktadır.) **—2.** Bu sesi gösteren nota. **—3.** *Do anahtarı* → ANAHTAR.

DOAB, *iki su* anlamında sanskritçe sözc., Kuzey Hindistan'da ve Pakistan'da, genellikle birbirine paralel iki komşu akursu arasında kalan herhangi bir bölgeye verilen ad. Bu sözcük özel olarak Ganj ve Cumna havzası için kullanıldı. İ.Ö. 1700'e doğr.-1000 yılları arasında hint uygarlığının gerçek beşiği olan bu yörede bakır metalürjisi ortaya çıktı: silahlar, çeşitli aletler, insan biçimli büyük figürler, birçok çökel katmanları içinde bulundu (bunlar ileri bir tekniğin kanıtlarıdır). I. binyıl'ın başında, grıye boyanmış seramik yapımını, çok geçmeden demircilik ve cilalı siyah çömlekler (NBP denir), çiğ (yalnızca güneşte kurutulan) ve pişirilmiş tuğla yapımı izledi. İ.Ö. 500'e doğru kentleşme başladı: büyük siteler, güçlü surlar (Hastinapura, Ahiççatra, Kausambi, vb.).

DOAG, DEUTSCH-OSTAFRİKANİSCHE GESELLSCHAFT'ın kısaltması.

Dniepr ırmağı (Kiev)

G. Cros-Explorer

DOAN QUÔC SY, vietnamlı hikâyeci ve romancı (Hanoi 1923). Yapıtlarında ülkesi gençliğinin komünizmin ilerleyişi karşısında yaşadığı dramı anlattı.

DOAN THİ DİÊM, vietnamlı kadın edebiyatçı (Hiên Pham, Bac Ninh eyaleti, 1705-Nghê An 1748). Dang Trân Côn'dan çevirdiği *Chinh-phu ngâm* adlı elejiyle ünlüdür.

DOBA, Çad'ın güney-batı'sında yer, Doğu Logone ilinin merkezi; 11 400 nüf. Ticaret merkezi. Çırçır fabrikası.

DOBAK sıf. *Yörs.* Bcynuzsuz (keçi).

DOBALAN a. *Yörs.* Ormanc. Budaksız ve düzgün tomruk.

DOBB (Maurice Herbert), ingiliz iktisatçı (Londra 1900-Fulbourn, Cambridgeshire, 1976). Marxçılıktan esinlenerek iktisadi sistemleri inceledi ve *Political Economy and Capitalism: some Essays in economic traditions* (Politik iktisat ve kapitalizm: iktisadi gelenekler üzerine birkaç deneme) [1937]; *Papers on Capitalism, Development and Planning* (Kapitalizm, kalkınma ve planlama üzerine incelemeler) [1967]; *Theories of Value and Distribution since Adam Smith* (Adam Smith'ten bu yana değer ve bölüşüm kuramları) [1973] adlı yapıtları yazdı.

DOBBİACO, İtalya'da sayfiye yeri ve kış sporları merkezi (yüksl. 1 243-1 700 m), Trentino'da (Bolzano ili); 2 800 nüf. XVIII. yy.'ın ikinci yarısından kalma barok üslubunda çok güzel kilise. Pusteria'da, Drava ve Rienza vadilerini ayıran boğaz üstünde bulunan Dobbiaco, Cortina d'Ampezzo ve Avusturya'ya giden önemli bir karayolları kavşağındadır.

DOBELL (Sydney Thompson), ingiliz şair (Cranbrook, Kent, 1824 - Nailsworth, Gloucestershire, 1874). Edebiyatta, siyasette (*The Roman*, 1850), felsefede (*Balder*, 1854; *Sonnets on War*, 1855) gösterişli ve heyecanlı tutumuyla farkında olmayarak Hugo'nun oldukça ilginç bir parodisini ortaya koydu.

DOBERMAN a. (alm. özel a. *Dobermann'* dan). Alman bekçi köpeği. —ANSİKL. Doberman ırkı, XIX. yy.'ın ortalarına doğru, Dobermann adında bir köpek yetiştiricisi tarafından çeşitli çaprazlamalar sonunda yaratıldı. Doberman, orta irilikte, sağlam yapılı, kaslı, ama ağır olmayan bir köpektir. Tüyleri kısa ve serttir; çeşitli renklerde olabilir: siyah ve sarı, esmer ve sarı, mavi ve sarı. Doberman çok güzel, sadık, çok cesur ve iyi bekçilik yapan bir köpektir.

DOBİ (István), macar siyaset adamı (Szony 1898-Budapeşte 1968). İşçi kökenlidir. Sol çevrelerde savaşım verdi, Birinci Dünya savaşı'ndan sonra sosyal-demokratlara yaklaştı, küçük mülk sahiplerinin partisine katıldı, direniş hareketinde önemli bir rol oynadıktan sonra bu partinin başkanı oldu (1947-1949). Başbakanlık yaptı (1949-1952), 1952'de Prezidyum başkanlığına getirildi, 1959'da Komünist parti'ye girdi.

DOBİÁŠ (Václav), çek besteci (Radčice 1909-Prag 1978). Önce Foerster'den ders aldı (1930-31). Daha sonra senfonik, koral ve oda müziği yapıtlarında, bir ölçüde halk müziğinden yararlanarak yeniromantik bir üslup geliştirdi. A. Hába'nın etkisiyle çeyrek ses tekniğine göre piyano için bir süit (1939) ve bir keman konçertosu (1941), *Stalingrad* (1945) ve *Buduj vlast, posilíš mír* (Ülkeni yeni baştan kur, barışı güçlendir, 1950) adlı kantatları besteledi. 2. senfonisinden sonra (1957) ve vokal müzik yapıtlarında daha kişisel bir anlatıma yöneldi.

DOBLİN a. (ing. *double line,* çift ip). Denizc. İki çıması bağlı ya da iki çımasından tutulan bir halatta, bedenin sarkık durumuna verilen ad. || *Doblin almak,* bir gemiyi bağlarken, halatın iki çımasını gemideki babalara volta ederek bedeni karadaki babaya geçirmek. || *Doblin ızbarço,* bir halatın iki doblini ile yapılan ızbarço bağı; geminin yüksek bölümlerinde çalışanları yukarı çekmek ve oturarak çalışmalarını sağlamak için kullanılır.

DOBLÓN a. (isp. sözc.). **1.** 1566'dan sonra İspanya'da ve Amerika'daki sömürgelerinde basılan, 2 escudo değerindeki altın para. (Dış ülkelerde bu paraya *pistol* denirdi.) **—2.** XVII. yy.'da Papalık tarafından çıkarılan madeni para.

DOBNER (Jakob Felix), çek tarihçi (Prag 1719- *ay. y.* 1790). Rahip oldu ve imparatoriçe Maria-Theresia'dan "İmparatorluk ve krallık tarih yazarı" unvanını aldı. Bohemya tarihi üzerine değerli yapıtlar yazdı.

DOBOJ, Bosna-Hersek'te kent, Banja Luka'nın D.'sunda, Bosna ırmağı kıyısında; 8 000 nüf. Metalürji.

DOBOSZYŃSKİ (Adam), polonyalı katolik siyaset adamı ve yazar (1904-1949). Edebiyat çalışmalarında G.K. Chesterton'un (*le Nationalisme chrétien* [fr. çev.]) etkisinde kalarak "albaylar rejimi"ne karşı cephe aldı ve hapse atıldı. 1940'ta Fransa'daki Polonya ordusunda subay olarak görev yaptı, 1946'da Polonya'ya döndü. Casuslukla suçlanarak halk mahkemesi tarafından ölüme mahkûm edildi ve kurşuna dizildi.

DOBRA a. São Tomé e Príncipe'nin para birimi.

DOBRA DOBRA be. (slav dillerinde *dobra,* iyi'den). Sözünü sakınmadan, açıkça, çekinmeksizin: *Dobra dobra konuşmak, söylemek.*

DOBRİANSKİY ya da **DOBRJANSZKİJ** (Adolf İvanoviç), rutenyalı siyaset adamı (Brassó piskoposluğu, bugün Braşov, Transilvanya, 1817-İnnsbruck 1901). Karpatardı Ukraynası, Slovakya ve Galiçya Slavları'nın haklarını savundu, Habsburg İmparatorluğu içinde özerkliği kazanmaları için savaştı. 1849'da Macar devrimcilerine karşı yollanan rus birliklerinin yanında Avusturya İmparatorluğu'nun komiseri olarak görev alan Dobrianskiy, aynı yıl, Viyana'da özerk bir Rutenya eyaletinin yaratılması tasarısını sunan heyetin yöneticiliğini üstlendi. Bazı öğretim kurumlarında Rutenyalılar'ın edebiyat dili olduğunu savunduğu rusçanın kabulünü sağladı. Budapeşte parlamentosundaki milletvekilliği sırasında (1861) yetkilerini kullanamadı. 1867 uzlaşması partisinin tüm etkinliğini ortadan kaldırdı. Ancak, bir slovak bölgesinin milletvekili olarak yeniden seçildi ve Galiçya'daki rus yanlısı Ukraynalılar'ın saflarında yer aldı. İhanetle suçlandı ve aklandı.

DOBRİÇ → TOLBUHİN.

DOBROGEA → DOBRUCA.

DOBROGEANU-GHEREA (Salomon KATZ, **Constantin** —denir), rumen yazar (Yekaterinoslav, Rusya, 1855 - Bükreş 1920). Sosyalist etkinliklerinden ötürü Rusya'yı terk edip Romanya'ya sığınmak zorunda kaldı. Romanya'da çeşitli işlerde çalıştı, bir yandan da kendi düşüncelerini yaymak için etkin bir propagandaya girişti. Constantin Dobrogeanu adını benimsedi ve Contemporanul gazetesine İON GHEREA takmaadıyla yazılar yazdı. 1882'de, petrol işletmelerinin bir işçi merkezine dönüştürmüş olduğu Ploieşti kentinde, gar lokantasının yöneticiliğini üstlendi. Rumen sosyalist hareketinin başarısızlığa uğraması üzerine, yalnızlığa itildi. Taine'den etkilenmiş olan Dobrogeanu-Gherea, 1890-1897 arasında *Studii Critice* başlıklı üç ciltlik bir çalışma yayımladı; bu çalışmasında, sosyalist öğretilerine dayanan edebiyat çözümlemesi ilkelerinden kalkarak döneminin yazarlarını inceledi.

DOBROLYUBOV (Nikolay Aleksandroviç), rus devrimci ve filozof (Nijni-Novgorod, 1836 - Sen-Petersburg 1861). Sovremennik dergisine yazdığı makaleler, gerçek edebiyat eleştirileri olmanın ötesinde, rus toplumunun eleştirisini yapan yazılar (*Qu'est-ce que l'oblomovisme?* [fr. çev.]) ve Rusya'nın değişmesinde köylünün ve halkın rolü üzerine tutkulu vaızlardır Dobrolyubov'un devrimci savları tüm radikal aydınları etkilemiştir.

DOBRO POLJE, Makedonya'da tepe, Bitola'nın D.'sunda. 1918'de Franchet d'Esperey'in başlattığı saldırının başlıca hedeflerinden biriydi. 15-18 eylül arasında, iki fransız tümeninin desteğindeki bir sırp ordusu tarafından alınması, cephenin yarılmasına ve Bulgaristan'ın çökmesine yol açtı. (→ MAKEDONYA SAVAŞLARI.)

DOBROTİTSA, XIV. yy. bulgar boyarı (1354'e doğr.-1386). Bulgar devletinin zayıflamasından yararlanarak ve Bizanslılar'ın desteğine dayanarak Karadeniz kıyılarında, kendi adını *(Dobruca)* verdiği bir özerk prenslik kurmayı başardı. —Oğlu, İVANKO, babasından sonra tahta çıktı; ancak 1396'da Türkler'in fethiyle bu kısa ömürlü prensliğin varlığı sona erdi.

DOBRUCA, rumence **Dobrogea,** bulgarca **Dobrudja,** Avrupa'da, Karadeniz kıyısında tarihsel bölge. Büyük bölümü Romanya'da kalan bölgenin güneyi Bulgaristan'ındır. Bölge K.'de Tuna deltası, B.'da Tuna ve G.'de Deliorman (bulgarca *Ludogorya*) ile sınırlanır. K.'i Hercynia devrinde oluşmuş Măcin kütlesine yaslanan ve orta kesimi Karasu vadisine (yapım halindeki Tuna-Karadeniz kanalı bu vadiyi izler) doğru alçalan bir kireçtaşı platosudur. Arazi, Romanya kesiminde bütünüyle sulanan çernozyomlu topraklarla kaplıdır. Bu topraklar verimli ekim alanlarıdır (hem Romanya, hem Bulgaristan kesiminde makineleşmiş büyük kolektif çiftlikler). Kıyı kesiminde bazı hastalıkları tedaviye yönelik etkinliklere (Eforie), balık avcılığına ve balık yetiştiriciliğine, canlı bir turizm de (Mamaia, Mangalia) eklenmiştir. Sanayi, Köstence, Năvodari, Medgidia (türkçe Mecidiye), Tulcea'da gelişmiştir. Yeni limanlar (Midia, Agigea) yapılmaktadır. —Tar. Roma eyaleti Moesia'nın bir bölümünü oluşturan Dobruca, Diocletianus döneminde Küçük iskit ili *(Scythia minor)* adını aldı. Sırasıyla Gotlar, Slavlar, Bulgarlar ve Bizanslılar arasında el değiştirdi. XIII. yy.'ın ikinci yarısında Anadolu Selçuklu devletindeki iç çekişmelerden kaçan İzzettin Keykavus, Bizans'tan kendisine bağlı obaların yerleşebileceği bir yer istedi. Böylece Saltuk Dede önderliğindeki bir grup selçuklu, Anadolu'dan gelerek Dobruca'ya yerleştiler. Bizans'ın XIV. yy.'da

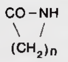
doberman

Dragesco-Atlas-Photo

Dobruca'nın Romanya'daki bölümünde bir tarım işletmesi

etkisini yitirmesinden sonra bölgede denetimi ele geçiren yerel soylulardan prens Dobratitsa buraya "Dobratitsa'nın yeri" anlamına gelen Dobrudja adını verdi. Bulgar çarlığına son veren Firuz Bey, 1396'da Dobruca'yı Osmanlı devletine kattı. Bölge, Ankara savaşı'ndan sonra Osmanlılar'ın zayıflamasından yararlanan Eflak voyvodası Mircea'nın eline geçtiyse de (1403), yeniden osmanlı egemenliğine girdi. 1593'te Özi beylerbeyliğine, 1848'de Silistre valiliğine, Sultan Abdülaziz döneminde ise Tuna iline bağlandı. XVII., XVIII., XIX. yy.'larda osmanlı-rus savaşlarına sahne olan Dobruca, Ayastefanos ve Berlin antlaşmaları ile ikiye bölündü: kuzeyi Besarabya karşılığında Romanya'ya, güneyi de Osmanlılar'a bağlı özerk bir devlet olan Bulgaristan'a bırakıldı. Balkan savaşları sonunda imzalanan Bükreş antlaşması ile tümü Romanya'ya verildi (1913); Birinci Dünya savaşı'ndan sonra imzalanan Neuilly antlaşması bu durumu onayladı (1919). Eylül 1940'ta Almanya'nın baskısıyla Romanya Dobruca'yı Bulgaristan'a bıraktı, bu geri verme Paris antlaşması ile (şubat 1947) onaylandı.

dodekanolaktam

DOBROVSKÝ (Josef), çek cizvit, filolog ve yazar (Darmoty, Slovakya, 1753-Brno 1829), bilimsel slavistiğin kurucusu. Almanca ve latince yazmasına, slav dilini ölü bir dil olarak görmesine karşılık bu tutumuyla çelişki oluşturacak biçimde, çek şiirinin tonlu prozodisini belirleyerek, dilbilimsel bir bütün oluşturmaya çalışarak, slav dilinin biçimbilimini ve söz hazinesini ortaya koyan çalışmalarıyla (*Geschichte der böhmischen Sprache und Literatur, 1791-92* [Çek dili ve edebiyatı tarihi, 1791-92], 1818; *Lehrgebäude der böhmischen Sprache* [Çek dilinin yapısı], 1809) bu dilin canlanmasını sağladı. En ünlü yapıtı (*Institutiones linguae slavicae dialecti veteris,* 1822) eski slav dilinin ilk gerçek bilimsel dilbilgisidir.

DOBRZYŃ, Polonya'da kasaba (Bydgoszcz voyvodalığı). *Dobrzyń ülkesi'*nin merkezi olan bu kasabayı Mazovyalı Konrad, 1228'te *Prusyalı İsa şövalyeleri'*ne verdi. Prusya piskoposu tarafından birkaç yıl önce kurulmuş bu tarikat daha sonra *Dobrzyń İsa şövalyeleri* adını aldı. 1237'de töton tarikatıyla birleşti. Dobrzyń, Kalisz barışı (1343) ile polonyalı Kazimierz III'e kaldı.

DOBŠINÁ, Slovakya'da madencilik merkezi. Metallifere dağlarında, Slaná kaynaklarının yakınında. Demir, bakır ve kobalt madenleri. Kireçtaşlı bir kütlede buz mağarası. Önemli bir turizm merkezidir.

DOBSON (William), ingiliz ressam (Londra 1610- *ay. y.* 1646). Kendisine venedik resim üslubunu aşılayan Franz Cleyn'in öğrencisiydi. 1642'den 1646'ya değin, Oxford'da, kraliyet ailesi için çalıştı. Kral çocuklarının ve saray ileri gelenlerinin portrelerini yaptı; bu portreler (*Endymion Porter,* Tate Gallery), Van Dyck'in zerafetine erişmemekle birlikte, özgün ve güçlü yapıtlardır.

DOBSON (Henry Austin), ingiliz şair (Plymouth 1840-Ealing 1921). Rondo, villanella ve balad gibi fransız edebiyat türlerinin usta bir uyarlayıcısıydı (*Vignettes in Rhyme,* 1873; *Proverbs in Porcelain,* 1877; *Old World İdylis,* 1883; *At the Sign of the Lyre,* 1885).

DOBUJİNSKİY (Mstislav Valerianoviç), rus ressam (Novgorod 1875-New York 1957). *Mir Iskusstva'*nın (Sanat dünyası) üyesi olan Dobujinskiy, Dostoyevskiy'in *Beyaz geceler* (Belıye noçi) adlı yapıtıyla Puşkin'in *le Maître de poste* (fr. çev.) adlı yapıtını resimledi. Serge de Diaghilev'in Rus Baleleri için dekor maketleri yaptı.

Doccia yapımevi, Doccia'da (Toscana, Sesto Fiorentino komünü) italyan porselen yapımevi. 1735'te, marki Carlo Ginori tarafından kurulan bu yapımevi, kuruluğu tarihten bu yana Ginori ailesinin malı olarak kaldı. 1737'de, Viyana'dan (Du Paquier yapımevi'nden) gelen K.W. Anreiter von Zirnfeld, bu fabrikanın barok biçimlerini ve süsleme üslubunu Doccia'ya benimsetti. Böylece, özgün ürünler ortaya çıktı. Bunlar arasında, özellikle, mavi dekorlu "a stampa" porselenlerle, biri ajurlu olan çift cidarlı porselenleri sayabiliriz. Doccia fabrikasında ayrıca derin anlatım gücü taşıyan emaylı heykelcikler de yapıldı.

DOCE *(rio),* Brezilya'da ırmak, Atlas okyanusu'na dökülür; 977 km. Serra do Espinhaço'dan (Minas Gerais) doğar, eskiden nemli tropikal ormanla (bugün orman insan ve tarım etkinlikleri nedeniyle gerilemiştir) örtülü olan dağlık bir bölgeyi akaçlar. Yukarı çığırı, yüksek oranlı 30 milyar ton demir rezervinin bulunduğu "Demir dörtgeni"nden geçer. *Rio Doce vadisi şirketi* bu bölgeden yılda 50 Mt'u aşkın demir filizi çıkarır. Brezilya'nın en büyük çelik fabrikalarından birkaçı (İpatinga) sağlığa oldukça zararlı bu vadide kurulmuştur. Irmağın yukarı kesimine doğru çok geniş alanlar kaplayan okaliptüs ağaçlarından demir-çelik sanayisinde kullanılan odun kömürü üretilir.

DOCİOSTAURUS a. Külrengi ya da kızıl renkte, orta irilikte bireyleri içeren kırçekirgesi cinsi. (Cezayir'de bulunan fas kırçekirgesi [*Dociostaurus marocanus*], Akdeniz bölgesinde büyük zararlara yol açar. Göçmen kırçekirgesinden iki kat küçük olan bu kırçekirgesi, çok geniş çapta göç yapmaksızın Kuzey Afrika'da ve Güney Avrupa'nın bir bölümünde yerleşik yaşar. Kırçekirgesigiller familyası.)

DOCLEA, Ortaçağ'da il. Yaklaşık olarak bugünkü Karadağ ve Arnavutluk'un bir bölümünü kapsıyordu. Dioklea kentinden gelen adı, daha sonra Zèta'ya dönüştürüldü.

DOCODONTİA a. (yun. *dokos,* kalas, ve *odontos,* dişli'den). Avrupa ve Kuzey Amerika'da jura katmanlarında fosilleri bulunan ve *İctidosauria* öbeği üyelerine benzeyen fosil memeli hayvanlar takımı. (*İctidosauria* öbeği üyeleri gibi bunların da alt çenesinde çift eklem vardır: kare eklem [sürüngenlere özgü] ve diş-deri eklemi [memelilere özgü].) [Eşanl. EOTHERİA.]

DOCOPHORUS a. (yun. *dokos,* kalas, ve *phoros,* taşıyan'dan). Birçok türü bulunan ve bunların her biri belli bir kuşun derisinde asalak yaşayan tüybiti cinsi. (*Docophorus icterodes* ördekte, *D. sturni* sığırcıkta, *D. lari* martıda, asalak yaşar. *D. communis* ise, öbür türlerden farklı olarak, çok değişik ötücükuşlarda asalak yaşayabilir.)

Documenta, Almanya'nın Kassel kentinde 1955'ten beri ilke olarak dört yılda bir düzenlenen uluslararası çağdaş sanat sergisi. Başlangıçta büyük modern sanat eğilimlerini ortaya çıkarmaya yönelikti, sonraları güncelliğe ve öncü eğilimlere gitgide daha çok önem vermeye başladı.

DOÇENT a. (lat. *docere* "öğretmek"ten *docens* "öğreten" > ital. *docente*). Üniversite öğretim üyeliğinde yardımcı doçent ile profesör arasında yer alan akademik unvan.

—ANSİKL. Türkiye'de üniversitelerle ilgili 4 kasım 1981 tarih, 2547 sayılı Yüksek öğretim yasası, doçentliğe ilişkin yeni hükümler getirdi. Bu yasa uyarınca, doçentlik unvanı sınavla kazanılır ve sınava katılabilmek için şu koşullar aranır: 1. bir lisans diploması aldıktan sonra doktora, tıpta uzmanlık unvanı ya da Yükseköğretim kurulu'nun (YÖK) saptadığı belli sanat dallarından birinde yeterlik kazanmış olmak; 2. özgün bilimsel yayınlar ve araştırmalar yapmış olmak; 3. Üniversitelerarası kurul'ca merkezi sistemle hazırlanacak bir yabancı dil sınavını kazanmış olmak.

Her yıl açılan sınavlar, "Doçentlik sınav yönetmeliği"ne göre yapılır. Bir üniversitede doçentliğe atanabilmek için de, ilgili üniversite biriminde açık doçentlik kadrosunun bulunması ve doçentlik unvanının alınmış olması koşulu aranır.

DOÇENTLİK a. Doçent olma durumu; doçentin görevi.

DODDS (*sir* Edward Charles), ingiliz biyokimyacı (Darlington 1889-Londra 1973). Başlıca çalışmaları yumurtalık hormonları üzerinedir. Özellikle 1936'da dietilstilbestrolü ve 1938'de dienstrolü buldu. Bunlar bireşim östrojenlerinin başlıcalarıdır.

DODECACERİA a. (yun. *dodeka,* on iki, ve *keras,* boynuz'dan). Manş denizi'nde yaygın olarak bulunan, üreme tarzı çok ilginç çokkıllı halkalısolucanları içeren cins. (Halkalar sırayla küresel oluncaya kadar şişer ve koparak ayrılır, sonra her kürecik tomurcuklanır dört normal bölüt verir [ikisi önde, ikisi arkada] ve bunların her biri yeni bir solucan olur.)

DODECAPHARMACUM a. (fr. *dodécapharmacum;* yun. *dodeka,* on iki, ve *pharmakon,* ilaç'tan). Eskiden dış ve iç yaraların kapanması için kullanılmak üzere 12 ayrı maddenin bitkisel yağa karıştırılmasıyla hazırlanan merhem. (Eşanl. ON İKİ HAVARİ MERHEMİ.)

DODEİGNE (Eugène), fransız heykelci (Rouvreux, Liège yakınında, 1923). Tahtaya oyulmuş yüksek siluetlerinden, 1955'ten başlayarak yaptığı taştan yontulmuş yalınlaştırılmış biçimlere, sonraları, 1958'den başlayarak lavdan ya da Soignies mavi taşından yaptığı daha anlamlı biçimlere kadar, bilinçli bir Tanrı'dan kaynaklanarak ilkellik izleri taşıyan sanatı, insan yüzünün zamandışı ifadeleri ve oranları üzerine kurulmuştur.

DODEKAEDR a. (fr. *dodécaèdre*). Krist. Kübik sistemde yer alan bir kristal biçimi. (12 yüzü olan bir çokyüzlüdür ve iki tipi vardır: birinin yüzleri, eşkenar dörtgenlerden [rombododecaedr] diğerinin yüzleri beşgenlerden [beşgendodekaedr] oluşur ve bu tipin bakışımı daha zayıftır.)

DODEKAN a. (fr. *dodécane*). Org. kim. Formülü CH_3—$(CH_2)_{10}$—CH_3 olan doymuş hidrokarbon.

DODEKANESOS → ONİKİADA.

DODEKANOİK sıf. (fr. *dodécanoïque*). Org. kim. *Dodekanoik asit,* formülü $CH_3(CH_2)_{10}$—CO_2H olan asit; *Laurus nobilis'*ten elde edilir. Trigliserit biçiminde hindistan cevizi ile palmiye çekirdeği yağında, setil laurat biçiminde balina yağında bulunur. (Eşanl. LAURİK ASİT.)

DODEKANOL a. (fr. *dodécanol*). Org. kim. Formülü CH_3—$(CH_2)_{11}$—OH olan alkol; *Laurus nobilis'*ten çıkarılır. (Dodekanoik asit esterlerinin indirgenmesinden elde edilir ve sülfürik asit esteri biçiminde

Dodeigne

Eugène Dodeigne mavi taştan on heykelli grup (1970) Fondation Septentrion Bondues (Nord)

ıslatıcı etken olarak kullanılır.) [Eşanl. LAURİK ALKOL.]

DODEKANOLAKTAM a. (fr. *dodécanolactame*). Org. kim. ω- Aminododekanoik asidin, formülü $C_{12}H_{23}$ —NO olan halkalı amidi; siklododekandan elde edilir ve poliamit-12'nin monomeri olarak kullanılır.

DODEKAPOLİS a. (yun. sözc.). Esk. Yun. 12 kentten oluşan grup ya da konfederasyon.

DODEKARKHİA a. (yun. sözc.). Tar. Herodotos'un on iki prens hükümetine verdiği ad; aralarında Asur kralları Asarhaddon ve Asurbanipal'ın da bulunduğu bu prensler, İ.Ö. VII. yy.'da Aşağı Mısır'ı bölüştüler.

DODEKASKHOİNOS. Esk. coğ. Yunan-Roma çağında Nübye'nin bir bölümüne verilen ad. Dodekaskhoinos, Nil boyunca, Asuan'dan Takompso'ya (altın madenleri yolunun yakınında) kadar, 50 000 - 60 000 m²'lik bir alanda uzanıyordu.

DODEKASTYLOS sıf. (yun. sözc.). Mim. Cephesinde 12 sütunluk bir sıra olan binaya denir. (Paris'teki Palais -Bourbon'un Sen nehrine bakan cephesi az rastlanan bu düzenlemeye bir örnektir.)

DODEKATEMORİAS a. (*12 bölüme ayrılmış* anlamında yun. sözc.). Astrol. **1.** Burçlar kuşağının 12 burca bölünmesi. **—2.** Burçlar kuşağındaki her burcun 12'ye bölünmesi.
—Eczc. Eski Yunan'da bileşiminde 12 madde bulunan ilaç.

DODERER (Heimito VON), avusturyalı yazar (Weidlingau, Viyana yakınında, 1896 - Viyana 1966). Şiirleri (*Ein Weg im Dunkeln*, 1957), öyküleri (*Meine neunzehn Lebensläufe und neun andere Geschichten*, 1966; *Die Erzählungen*, 1972) ve romanları (*Das Geheimnis des Reichs*, 1930; *Die Strudlhofstiege oder Melzer und die Tiefe der Jahre*, 1951; *Die Dämonen*, 1956; *Die Merowinger*, 1962; *Die Wasserfälle von Slunj*, 1963) çağdaş toplumun evriminin eleştirel bir görünümünü çizer ve sağlar. Yazarın "büyülü gerçekçilik"in başlıca temsilcilerinden biri olmasını sağlar.

DODGSON (Charles Lutwidge) → CARROLL (Lewis).

DODO a. 1598'de Mauritius adasında hollandalı denizcilerce keşfedilen, ama kısa süre içinde soyu tüketilen yerli kuş. (Bil. a. *Raphus cucullatus;* dodogiller familyası.)
—ANSİKL. Dodo, uçma yeteneği olmayan iri bir güvercindi; kanatları körelmişti, göğüs kemiği yoktu; kuyruk telekleri kıvırcık, bacakları güçlü, gagası uzun ve çengelliydi; yuvasını yaprak yığınları üstüne yapardı. Ondan bugüne birkaç kroki ve yarı fosil kalıntı ve tek tük iskeletler kaldı. Aynı familyadan, dodoya benzeyen ve gene onun gibi soyları tükenmiş iki tür daha vardır: Réunion ve Rodrigues adalarındaki *Raphus solitarius* ve *Pezophaps solitarius.*

DODOGİLLER a. Güvercinler takımından bazı iri kuşları içeren familya. (Dodogillerin son temsilcileri XVIII. yy.'da Mascareignes adalarında yok edildi; bunlar, Mauritus adasının yerli kuşu dodo ve Réunion adası ile Rodrigues adalarının yerli kuşları olan *Raphus solitarius* ve *Rezophaps solitarius*'du. Bil. a. *Raphidae.*)

DODOMA, Tanzaniya'nın başkenti, il merkezi; 203 833 nüf. (1988). Darüsselam-Kigoma demiryolu hattı üzerindedir. 1990'da Tanzaniya'nın başkenti oldu.

DODONE. Esk. coğ. Moloslar ülkesinde Zeus tapınağı'na ve bilicisine sahip Epeiros kenti. Dodone, pelasgos halkının başlıca tapınağı ve kehanet yeriydi; tapınağa, tanrıyla daha yakın ilişkide olabilmek için çıplak ayakla dolaşan ve *selloi* adı verilen rahipler hizmet ederdi. Burada, Yunanlılar'ın Zeus Naios, Aphrodite ve Dione adını verdikleri tanrılara tapılırdı. Danslara ve şarkılara yer vermeyen, katı kurallı bir dindi. Kâhin çeşitli yöntemlere başvururdu: güvercinlerin uçuşu, zarlar, bronz bir havuzun verdiği ses, özellikle de Zeus'un sesinin yapraklarının hışırtısına karıştığı kutsal meşeliklerde rüzgârın çıkardığı ses. Dodone kâhini, kente, dinsel olduğu kadar siyasal bir önem de kazandırırdı. Atinalılar, Delphoi kâhini kendilerine pek güzel şeyler söylemediğinden, Dodone kâhinine başvurmayı yeğliyorlardı. Tapınak, İ.Ö. 219'da Aitolialılar' ın komutanı Dorimakhos tarafından yıkıldı; ayrıca, Romalılar ve Mithridates' in bağlaşığı Traklar tarafından da yağmalandığı sanılır. Hıristiyanlık, tapınağı kiliseye dönüştürdü ve Dodone piskoposları V. ve VI. yy.'larda toplanan konsillere katıldılar, VI. yy.'ın sonunda eski site ortadan kalktı. Yıkıntıları Yanya'nın G.-B.'sında, Arta *(Dhodhoni)* yolu üzerindedir.
—Arkeol. Ancak hellenistik ve roma yerleşmelerinden izler kalmıştır. Revaklı bir avlunun içinde, yanında hazine daireleri ve küçük tapınaklar bulunan kutsal ev, stadion, bugün restore edilmiş olan tiyatro, buleuterion ve bir VI. yy. bazilikası gün ışığına çıkarılmış yapılar arasındadır. Kazılarda çok güzel eski bronz heykelcikler de bulunmuştur (Atina müzesi).

DODRANTARİUS sıf. (lat. sözc.). Esk. Rom. **1.** Bir bütünün dörtte üçünü ilgilendiren şeyler için söylenir. **—2.** *Dodrantarius kayıt defterleri*, borçları dörtte üç oranında indiren *lex Valeria feneratoria* (Kıymetler tenzili kanunu) ile düzenlenmiş alacak kayıtları.

DODSLEY (Robert), ingiliz yazar ve yayımcı (Mansfield, Nottinghamshire, 1703 - Durham 1764). İşçilik ve uşaklık yaptıktan sonra şairlikte karar kıldı. *The Muse in tivery: or, the Footman's Miscellany* (1732) adlı şiir kitabını çıkardı. Daha sonra tiyatroyu denedi (*The Toy-Shop*, 1735). Seçkin bir kitabevi kurdu ve Pope, Johnson, Goldsmith gibi ustaların kitaplarını yayımladı. Oyunları melodram özellikleri gesterir (*Rex and Pontifex*, 1745).

DODURGA, Bilecik'in Bozüyük ilçesine bağlı bucak; 8 069 nüf. (1990); 15 köy. Merkezi *Dodurga*, 2 768 nüf. (1990).

DODURGA, İç Anadolu'da, Çorum iline bağlı ilçe; 13 550 nüf. (1990); 10 köy. Merkezi, Çorum'un 38 km K.-K. B.'sında *Dodurga*, 3 974 nüf. (1990).

Dodurga barajı, Eskişehir'de, Sarısu çayı üzerinde baraj. 1977'de işletmeye açıldı. Sulama ve taşkından koruma amaçlıdır. Gövdesi toprak dolgu tipinde, su toplama hacmi 21,72 milyon m^3, göl alanı 2,45 km^2, sulama alanı 1 970 ha'dır.

DODURGA, Oğuzlar'ın yirmi dört boyundan biri. Oğuz geleneğine göre Oğuz Han'ın altı oğlundan biri olan Ay Han'ın oğlu Dodurga'dan türedikleri kabul edilir. Eski kaynaklarda *Toturga, Todurga, Doturga; Divanü lugat-it -Türk*'te ise *Totırka* adıyla anılırlar. Adlarının "yurt alan, yurt koruyan" anlamına geldiği öne sürülür. Önceleri Sir Derya ırmağı kıyısında ya da ırmağın kuzeyindeki bozkırlarda yaşarken, XI. yy.'da Kınık boyundan bir aile yönetiminde batıya göç ettikleri bilinmektedir. Günümüzde Anadolu'nun birçok yöresinde bu adda köylere ve yerleşmelere rastlanmaktadır. Ulu Yürük, Ramazanlı ulusu, Dulkadırlı, Bozulus ve Ankara yöresinde yaşayan Yörükler arasına dağılmış durumdadırlar. Eski belgelerde Ulu Yürük içinde yaşayan, yedi obaya ayrılmış Dodurga kolundan söz edilir. 34 oymaktan oluşan bir Dodurga kolunun Tarsus yöresinde yaşadığı, önceleri konar göçer olan bu kolun XVI. yy.'da yerleşik yaşama geçtiği de resmi belgelerde kayıtlıdır. Bunun yanı sıra Ankara, Aksaray, İç Anadolu ve Batı Anadolu'da da bazı Dodurga oymaklarına rastlanmaktadır. XVIII. yy. başlarında İran'da yazılmış bir risaleden, bir Dodurga kolunun da Türkmen çölünde yaşadığı ve at yetiştirdiği öğrenilmektedir.

DODURGALAR, Denizli'nin Acıpayam ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 633 nüf. (1990). Belediye.

DOEBEREİNER (J.W.) → DÖBEREİNER (Johann Wolfgag).

DOEDES (Jacobus İzaäk), hollandalı protestan tanrıbilimci (Langerak 1817 - Utrecht 1897). *De Jesu in vitam reditu* (İsa' nın hayata dönüşü üzerine) adlı teziyle 1884'te tanrıbilim doktoru oldu. Hall'de ve sonra Rotterdam'da papazlık yaptı. 1859'da Utrech Üniversitesi'nde profesör oldu. Öğretisiyle, calvincilikle çağdaş düşünceler arasında bir orta yol bulmayı amaçladı.

DOERFER (Gerhardt), alman türkolog ve mongolist (Kaliningrad, Rusya, 1920). Öğrenimini Berlin'de tamamlayarak (1954), Mainz Bilimler ve edebiyat akademisi'nde çalıştı (1955-1957). Göttingen üniversitesi'nde profesör oldu. *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen* (1963-1965, 2. c., Yeni farsçadaki türkçe ve moğolca alıntılar) adlı yapıtıyla tanınır. Azeri türkçesi, Kırım tatarcası, moğol dillerinin yayılışı ve sınıflandırılması, Güney Sibirya Türkleri'nin edebiyatı gibi konularda araştırmaları vardır.

DOESBURG, Hollanda'da (Gelderland) kent, Arnhem'in D.'sunda, İjssel ırmağı kıyısında; 9 300 nüf. Bu eski müstahkem mevkide, bir belediye konağı, gotik kilise (XV. yy.) ve birkaç güzel ev bulunur. Makine yapımı.

DOETİNCHEM, Hollanda'da (Gelderland) kent. Arnhem'in D.'sunda; 23 600 nüf. Makine ve elektrikli gereçler yapımı. Besin sanayisi.

DOFAR → ZUFAR.

DOFEN a. (fr. *dauphin*). İnş. Bir yağmur borusunun, suları bir kanala boşaltmaya yarayan kıvrık, alt bölümü.

DOFER a. (ing. *doffer*). Tekst. **1.** Dış yüzeyinde bir tarak takımı bulunan tambur; dofer, tarakları taşıyan büyük tamburun yakınına yerleştirilir ve büyük tambur üzerindeki taraklanmış elyafı toplamaya ve gruplandırmaya yarar. **—2.** Tarama makinelerinde, tarama artıklarını ya da döküntülerini toplamaya yarayan, benzer görünümde aygıt.

DOFF (Neel), fransızca yazan hollandalı kadın edebiyatçı (Buggenum, Roermond yakınında, 1858 - Brüksel 1942). G. Sérigiers ile evlenince Belçika uyruğuna geçen Doff, Flamanlar'ın bulunduğu Flandre bölgesinde yaşadı. Doff, gerçekçi anlatılar ve kurmacadan çok özyaşamöyküsüne dayanan anılardan kaynaklanan öyküler kaleme aldı (*Jours de famine et de détresse*, 1911; *Keetje*, 1919; *Campine*, 1926; *Une fourmi ouvrière*, 1935).

Doftana, Romanya'da Ploeşti'nin K.'inde devlet hapishanesi. XIX. yy. sonunda inşa edildi. 10 kasım 1940'ta bir deprem sırasında kısmen yıkıldı ve içindeki siyasal tutuklular enkaz altında kaldılar. Şimdi müze olarak kullanılmaktadır.

DOG a. (köpek anlamında ing. sözc.). İri boylu çeşitli köpek ırklarına verilen ad.
—Zool. *Alman dogu*, iyi bir bekçi köpeği olarak yetiştirilebilen, yüksek boylu, güçlü, zarif, uzun kafalı köpek. ‖ *Bordeaux dogu*, iri bedenli, çok eski bir fransız ırkı; bu köpek, bodur, iri kafalı ve çıkıntılı ağızlı ince ve kısa tüylü, çoğunlukla kulamsı ya da sarı renkli rumen molos köpeğinden geliştirildi; efendisine itaat eden, sahibini çok seven, çok iyi koruma ve bekçi köpeğidir. ‖ *Tibet dogu*, iri boylu, sağlam yapılı, uzun tüylü, alt tüyleri kalın, bazen sarı

Otto Breicha

Heimito von Doderer

dişi dodo
(XVII. yy.'daki bir desene göre)

lekeleri olabilen siyah postlu bir köpektir. (Dağ köpeklerinin ve avrupa doglarının atası sayılır. Avrupa'da bulunmayan bu köpekten, Tibet'te, sürülerin ve manastırların korunmasında yararlanılır.)

DOGALİNA a. (ital. sözc.).Terz. İtalya' da XIV. yy.'dan XVI. yy.'a kadar giyilen kadınlarda topuğa, erkeklerde dize kadar inen geniş kollu elbise.

DOGE a. (şef anlamına gelen lat. *dux, ducis*'ten ital. sözc.). Venedik Cumhuriyeti' nin ya da Cenova Cumhuriyeti'nin seçimle iş başına gelen başkanı.

—ANSİKL. Başlangıçta Venedik dogesi, Lombardlar'ın saldırılarıyla karşı karşıya kalan bu Bizans topraklarının yerel yönetiminin ve savunmasının güçlendirilmesi amacıyla Bizans tarafından seçilmiş bir düktü; İ.S. 751'de Ravenna'nın düşmesinden sonra bu topraklar iyice tecrit edilmiş duruma gelmişti.

Dogelerin daha VII. yy. sonlarında var olduğu belirtilmiştir. Orso, aslen venedikli olan ilk dogedir. Gerçekten, 751'den ve Venedikliler'in Malamocco'ya taşınmalarından sonra dogelik, Bizans'ın gittikçe azalan, fakat kendini sürekli duyuran korumacılığı altında önemini ve bağımsızlığını günden güne artırdı. Başlangıçta, halk meclisi *(arengo)* tarafından atanan ve hemen hemen mutlak hükümdar olan dogeler, şehirlerini kıyılara yakın adalara kadar genişlettiler. İktidarı paylaşamayan büyük aileler birbirlerine düştüler; bu durum, Pietro II Orseolo'nun seçilmesiyle (992 -1009) son buldu. Bu doge, asilere verilen cezaların ağırlaştırılmasıyla ilgili olan 997 yasasını kabul ettirdi ve venedik ticaretine kolaylıkla dışa açılma olanakları sağlamaya çalıştı (imparator Otto III'ün dostluğu; özellikle Balkanlar'a sızabilmek için Bizans'ın desteği; doge, Dalmaçya dükü unvanını aldı). Dogeliğin sağladığı büyük saygınlık, güvensizlik duyan soylular sınıfını, dogenin yetkilerini kısıcı önlemler almaya yöneltti. Fakat, yürütme kuvvetine ilişkin bu reform dogenin saygınlığını azaltan olayların araya girmesiyle yavaş yavaş gerçekleşti.

Scala

Doge Mocenigo (1478'e doğr.)
Gentile Bellini
Correr müzesi, Venedik

XI. yy.'ın başında dogeler, yalnızca birkaç danışman yardımıyla, Venedik'i ataerkil bir düzenle yönetmeye devam ediyorlardı; fakat dogenin gücü, önce Pietro II'nin (1009-1026) oğlu ve ardılı Ottone Orseolo'nun vahşice öldürülmesi, "bilgeler konseyi"nin kurulması ve nihayet 1172'de seçim sisteminde yapılan yenileştirmeyle yavaş yavaş azaldı; bu yenileştirmeyi hazırlayan neden, başarısızlıkla sonuçlanan Sakız adası seferidir. Bu olay bir ayaklanmaya yol açtı ve sefere komuta eden doge Vitale Michiele II (1156-1172) döndüğünde öldürüldü. Bu dogenin yerine kimin geçeceğini saptama yetkisi halktan alınarak, 11 üyeli özel bir komisyonca seçilen 40 seçici verildi; sonraları, oyların eşitliği durumunda çoğunluğu sağlayabilmek için bu sayı 41'e yükseltildi. Halkın onayına sunulan bu seçim yöntemi, XII. yy.'dan sonra önemini yitirdi. Dogeler, ruhbanlar ve meclisler önünde Venedik'te and içmek *(promissio)* zorunda bırakıldı, her biri kentin bir mahallesini temsil eden ve 1178'de kurulan 6 üyeli Küçük Konsey yetkilerine ortak oldu; en önemli kararları alma yetkisinden yoksun bırakılan, bu yetkileri birçok konseye verilen doge, yüksek dereceli bir memur durumuna getirildi ve görevleri bundan böyle, yaşadığı sürece üzerinde kaldı. Bununla birlikte doge, yetki alanında kaybettiğini saygınlık konusunda kazandı; her yıl yapılan denizle evlenme töreni *(sposalizio del mare)*, giysilerinin görkemi, unvanlarının büyüklüğü ("Ulu senyör, Tanrı'nın yardımıyla Venedik dogesi, Dalmaçya ve Hırvatistan dükü, Doğu Latin İmparatorluğu' nun dörtte bir buçuğunun efendisi" [bu son unvanı 1205-1354 yılları arasında taşıdı, ondan sonra *principe serenissimo* diye anıldı]) dogenin kazanımlarını göstermektedir. Dogeler soylular sınıfına gitgide daha çok boyun eğdiler (1275'te dogelerin yabancılarla evlenmelerinin yasaklanması, 1310'da Baiamonte Tiepolo komplosundan sonra Onlar Meclisi tarafından denetlenmeleri gibi). Bazı dogeler ayaklanmayı tasarladılarsa da, soyluların iktidarına karşı darbe düzenleyen Marino Falier'in idamı (1355), dogelerin soyluların iyice boyunduruğu altına girmelerine yol açtı. Nitekim, XV. yy.'da Terra Ferma devletlerinin kurulmasında çok önemli bir rol oynamış olmasına karşın, Francesco Foscari'nin (1423-1457), 1355'ten sonra süreklilik kazanan Onlar Meclisi'nce yasadışı olarak görevinden alınması, buna örnek gösterilebilir. Bu tarihten, Ludovico Manin'in tahttan feragatine (mayıs 1797) kadar, dogeler Onlar Meclisi kararlarını yerine getiren birer uygulayıcı durumunda kaldılar.

Cenova'da kentin en üst dereceli memuru 1339'da, Venedik örneğine uyarak, "doge" unvanını aldı. İlk doge, Simone Boccanegra'dır. Halk partisi tarafından oluşturulan dogelik görevi birçok kez kaldırıldıktan ve yeniden kurulduktan sonra 1797'de Fransızlar tarafından ortadan kaldırıldı; zaten 1528'den ve Fransızlar'ın Andrea Doria tarafından kovulmalarından beri doge, 400 üyeli bir soylular konseyinin maşası olmuştu.

—İkonogr. Venedikli ressamlar dogeler görkemli, sırmalı giysileri içinde, başlarında, arkasından yukarı doğru uzanan boynuzumsu tek bir çıkıntı olan garip başlıklarıyla canlandırmışlardır. Giovanni Bellini (National Gallery, Londra) ve Carpaccio (özel kol.) Leonardo Loredan'ın, Tintoretto ve öğrencileri (Dukalar sarayında), A. Mocenigo, G. Priuli, N. Da Ponte'nin, Tiziano da Francesco Venier'nin (Schloss Rohoncz vakfı, Lugano) resimlerini yapmışlardır. Ayrıca, G. ve B. Bon'un yüksekkabartmasını (Kanatlı aslanın karşısında diz çökmüş Foscari, Dukalar sarayı, *Porta della Carta*), San Marco bazilikası'ndaki oymalı mezarları, P. Bordone'nin *Yüzüğün dogeye verilmesi* (Accademia, Venedik), Guardi'nin *Dogenin Bucintore'ye binişi* adlı tablolarını sayabiliriz.

DOGELİK a. Tar. Venedik ve Cenova'da seçimle işbaşına gelen dogelerin görevi.

DOGEN → ŞOYO DAİŞİ.

DOGGER a. (ing. sözc.). Yerbil. Jura sisteminin orta bölümünü oluşturan katmanların tümü. (→ KATMANBİLİM.)

—Denizbil. *Dogger kuşağı*, deniz meteorolojisinde, Kuzey denizi'nin orta yöresi.

DOGGER BANK, Kuzey denizi'nin orta kesiminde az derin (13 m) kum seti. (Deniz suları altında kalmış bir buzultaş alanı olarak kabul edilen bu kesim sürtme ağlarla balık avlanabilen önemli bir balıkçılık alanıdır.)

—Ask. tar. Dogger Bank, birçok deniz savaşına (1697'de Jean Bart'ın, 1915'te de ingiliz amiral Beatty'nin zaferleri) ve Rus -Japon savaşı sırasında ünlü bir olaya sahne oldu.

DOGMA a. (*görüş, inanç* anlamında lat. ve yun. sözc.). Bir dinsel ya da felsefi öğretinin temel noktası; bu noktaların bir öğreti meydana getirecek biçimde oluşturduğu bütün; inak: *Dinin dogmaları. Ölümden sonraki yaşam dogması. Descartesçı dogmalar. Hıristiyan dogması.*

DOGMABİLİM a. Din. Tanrıbilimin, inanç doğrularını sistemli bir biçimde açıklayan kolu. (→ AKAİD.)

DOGMACI sıf. **1.** Dogmacılıkla ilgili olan şey için kullanılır; inakçı. **—2.** Dogmacılık görüşünü benimseyen kimse; inakçı.

DOGMACILIK a. (*öğreti, tez* anlamında *dogma*'dan, lat. *dogmatismus;* fr. *dogmatisme*). **1.** Kuşkuyu ve eleştiriyi kesinlikle reddeden felsefe ya da din. (Eşanl. İNAKÇILIK.) **—2.** Belli birtakım ilkeleri ve düşünceleri, mutlak olarak doğru ve her zaman geçerli olarak kabul eden; görüşlerini, üst perdeden, kesin ve tartışmaya yer vermez bir biçimde öne süren kimsenin tutumunun, sözlerinin ve düşüncelerinin ayırtedici özelliği; hoşgörüsüzlük, darkafalılık: *Karşımdakinin dogmacılığı, onunla kuralabilecek her verimli ilişkiyi engelliyor* (Eşanl. İNAKÇILIK.)

—Tıp. Ampirizme karşıt olarak, hastalığın derin nedenlerini, akıl yürüterek aramak ve tanımak isteyen eski tıp sistemi.

DOGMALAŞTIRMA a. Bir düşünceyi, bir inancı dogma durumuna getirme.

DOGMATİK sıf. (fr. *dogmatique*). Dogmalara bağlı, dogmaların dışına çıkamayan şey ya da kimse için kullanılır: *Dogmatik düşünüş.*

—Tıp. Dogmatizme dayalı eski tıp sistemini benimseyen (kimse).

◆ a. Din. → DOGMABİLİM.

DOGMATİZM a. (fr. *dogmatisme*). Fels. → DOGMACILIK.

DOGON sıf. Dogonlar'a ilişkin.

◆ a. Dogonlar'ın konuştuğu, Volta öbeğinden Nijer-Kongo dili.

DOGONLAR, üye sayısı yaklaşık 250 000'i bulan (1991) Mali çiftçi toplumu. Dogonlar'ın yaratıcı bir tanrıya (Amma) ve "dünya yumurtası"nın hareketlerinden kaynaklanan bir yaradılışa inanmaya dayanan çok karmaşık bir kozmogonileri vardır. Siyasal ve dinsel bakımdan kademeleşmiş dört kabileye bölünmüşlerdir. İlk ataları olan dört çift ikizden türediğine inandıkları bu kabileleri, *hogon* adı verilen başkanlar yönetir. Kendi aralarında evlenen demirci ve dokumacı grupları dikkati çeker. Dogonlar, babasoylu ve babayerli soysoplar olarak yapılanmışlardır. Köy, mahalle, tarla gibi arazi düzenleme biçimleri, dünyanın sarmal biçiminde olduğunu açıklayan efsaneye uygundur.

DOGRA a. Pencab'ın kuzeyinde Cammu ve Keşmir'de ve Himaçal Pradeş'te küçük bir toplulukça (yaklaşık 1 300 000 kişi) konuşulan pencabi lehçesi. (Günümüzde bu dil bağımsız bir statü arayışı içindedir.)

DOGU, Japon yenitaş döneminin insan biçimli figürlerini belirten japonca sözc. Orta Jomon çağının (İ.Ö. III.-II. binyıl) ayırtedici ürünleri olan bu topraktan figürler dinsel buyruklarla ilintilidir.

DOĞA a. (*doğmak*'tan). **1.** Fiziksel dünya, evren, varlıkların ve nesnelerin tümü; gerçeklik: *İnsanoğlunun doğadaki yeri. Doğanın harikaları.* **—2.** Dünyadaki varlıkların, düzenin ve bu düzenin sürdürülmesine dayanan ahlakın temelini oluşturduğu düşünülen üstün ilke, güçler bütünü: *Hiçbir şey yoktan var, vardan yok olmaz, bu bir doğa yasasıdır. Doğaya karşı çıkmak.* **—3.** İnsanın eyleminden ayrı olarak, ilkelerin, güçlerin özellikle de yaşamın bütünü: *Ben umudumu doktorlara değil doğaya bağlarım.* **—4.** Dış dünyada (özellikle kente karşıt olarak) insan tarafından (çok fazla) değiştirilmemiş gibi görünen ve hayranlığımızı çeken şeylerin tümü: *Doğayı sevmek. Tatilde doğayla başbaşa yaşamak.* **—5.** Canlı yaratıkların yaşam biçimlerinin kendine özgülüğünü oluşturan özellikler, nitelikler bütünü: *İnsan, hayvan, bitki doğasını incelemek.* **—6.** Cinsel yaşam, içgüdü, cinsel çekim: *Doğanın çağrısına uymak.* **—7.** Bir şeyin iç zorunluluğu: *Olayın doğası gereği. Bu, eşyanın doğasına aykırı.* (→ TABİAT.)

—Biyol. *Doğa bilimleri* → BİLİM.

—Fels. *Doğa durumu*, birlikte yaşamalarına rağmen, insanların hiçbir ortak kurum yaratmamış oldukları ve bundan dolayı siyasal otorite diye bir şey bilmedikleri dönemden önce insan toplumunun içinde bulunduğu varsayılan durum. (Bk. *ansikl.* böl.)

◆ **doğalar** çoğl. a. Fels. *Basit doğalar*, Descartes'a göre, tanımları bilinmeden

birbirinden ayırt edilebilen ve kendi başlarına bılgısı edinilebilen ruhsal ya da cisimsel tözler. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Doğa yasası* → DOĞAL DİN*.
—Geom. Daha önce tanımı verilmiş olan bir eğrinin, bir yüzeyin, bir dönüşümün vb., örneğin bir konikte, bir ikilenikte, bir izometride olduğu gibi, daha belirgin ayırt edilmesi.
—Ted. *Doğa tedavisi,* doğal ilaçları, şifalı bitkileri kullanan tedavi yöntemi.
—ANSİKL. Ed. *Divanü lugat it-Türk*'teki en eski örneklerden başlayarak türk halk edebiyatında doğaya ait canlı betimlemelerin yer aldığı görülür. Dağlar, yaylalar, pınarlar, bozbulanık akan seller, akarsular, kırlar, turnalar, yeşilbaşlı ördekler halk şiirine konu olur. Divan şiirini ise, doğaya yöneltilmiş gözlemin yerine, bütün şairlerin tekrarladığı ortak mazmunlar besler. Mesnevilerde, kasidelerin nesip bölümlerinde güneşin doğması, batması, bahar, kış mevsimleri efsanelerden, inanışlardan kaynaklanan abartmalarla anlatılır. Gazellerde bülbülle gül âşıkla sevgilinin durumunu anlatmak için, servi sevgilinin boyunu, sümbül saçını, nergis gözünü konu edinmek için birer benzetme öğesidir. Tanzimat döneminde Namık Kemal eski edebiyatı "doğanın ve gerçeğin dışında kaldığı" için eleştirmişti; ancak kendisi de örneğin *İntibah*'taki çamlıca betimlemesinde bir kasidenin nesip bölümünü romana uygulamış görünüyordu. Abdülhak Hamit Tarhan'ı doğayı, kır ve köy insanını kuşatan doğal çevreyi konu edinen *Sahra*'sı (1879), doğayı yüceltişiyle kendinden sonraki yazarlar (örn. Cenap Şahabettin) üzerinde de etkili oldu. Bu dönem Doğa'da Tanrı'nın yansımasını gören panteist dünya görüşüne bağlı kaldı. Servet-i fünun yazarlarının (örn. Halit Ziya Uşaklıgil) dış dünyaya, gerçeğe yöneltikleri dikkatli gözlemler, dile getirdikleri doğaya ayrıntılar kazandırdı. Ancak şiirde doğa kitaplardan, resimlerden kaynaklanan bir çevre, şairin kendi ruhunun bir aynası olmaktan kurtulamadı. Milli edebiyat akımıyla birlikte büyük kentin gerçeklerinin dışına taşan edebiyat (Reşat Nuri Güntekin, Yakup Kadri Karaosmanoğlu vd.) ayrıntılı doğa görüntüleri verdi. Halikarnas Balıkçısı, Sait Faik Abasıyanık doğanın görkemli bir parçası olarak denizi anlattılar. Köy çevresini canlandıran edebiyat (Orhan Kemal, Yaşar Kemal, Talip Apaydın vd.) bu görüntüleri Orta Anadolu bozkırından Çukurova'ya, Ege'den Munzur dağlarına uzanan geniş coğrafya üzerinde zenginleştirdiler.
—Fels. • *Doğa durumu.* J.-J. Rousseau'ya göre, "toplumun temellerini inceleyen filozofların hepsi, doğa durumuna kadar geri gitme zorunluğunu duydular" (*İnsanlar arasındaki eşitsizliğin temeli ve kaynağı üzerine konuşma* [Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes]). "Doğa durumu" kavramı, XVII. XVIII. yy. siyasal felsefesinin beylik bir düşüncesidir.
Rousseau'ya göre, "Doğa durumu, insan doğduğu zaman kendi başına ve benzerlerinin bütün yardımlarından yoksun bırakılmış olsaydı, onun içine düşeceğini düşünebileceğimiz acıklı durumdur." Bu anlamda, doğa durumu, uygarlaşmış ve insanların çalışması ve ticaret ilişkileriyle elverişli hale gelmiş yaşama karşıt olarak ele alındığı için böyle nitelenmiştir.
Başkaları, doğa durumunu, sivil toplumun karşıtı olarak görürler. Pufendorf'a göre "bu son anlamıyla doğa durumu insanlar arasında bir tek manevi bağıntı kabul eder, bu bağıntı da insanların yaradılış bakımından birbirlerine benzemelerinden kaynaklanan yalın ve evrensel bir bağıntıdır, dolayısıyla da bir insan başka bir insanın boyunduruğu altında tutacak herhangi bir anlaşma ve herhangi bir insan eylemiyle hiçbir ilişkisi yoktur. Bu açıdan, doğa durumunda yaşadıkları söylenen insanlar, birbirlerinin boyunduruğunda olmadıkları gibi, ortak bir efendiye de bağlı olmayan ve birbirlerine kötülük de, iyilik de etmeyen insanlardır Doğa durumu, bu anlamda, sivil duruma karşıttır" (*De officiis hominis et civis* [İnsanın ve yurttaşın görevleri], 2, 1). Burada sözü edilen doğa durumu, insanların henüz hiçbir siyasal otoriteye boyun eğmemiş bulundukları durumdur. Bundan ötürü, doğa durumu düşüncesini benimseyen filozoflar, doğası gereği, hiçbir insanın bir başkasının otoritesi altında olmadığını, yani hepsinin, doğaları gereği özgür ve eşit olduğunu ileri sürerler.
Doğa durumunun ayrıca üç biçimde anlaşıldığını söyleyebiliriz: 1) Hobbes'a göre doğa durumu, tam bir anarşi ve genel savaş ("herkesin herkese karşı savaşı") durumudur ve bundan daha aşağılık bir durum olmadığından insanlar, ne pahasına olursa olsun ondan sıyrılmak isterler ve Hobbes'un mutlak iktidar görüşünün temeli buradadır; 2) Locke'a göre bu, "barış ve karşılıklı yardım" durumudur; 3) Rousseau'ya göre de, bu durumda, insanlararası bağıntılar ne olumlu, ne de olumsuzdur: insan yapayalnız yaşadığı ve benzerlerinin kendi türünden olduklarını aklına bile getirmediği için insanlar arasında hiçbir bağıntı yoktur ve "her insan, benzerlerini, bir başka türden hayvanlar gibi görür ancak" (*İnsanlar arasındaki eşitsizliğin temeli ve kaynağı üzerine konuşma*). İnsanların bu doğa durumundan sıyrılmasını, yalnızca Tanrı yardımı sağlamıştır.
• *Basit doğalar.* Descartes, imgesiz olarak düşünülebilen bilgi, kuşku, bilgisizlik gibi *düşünsel basit doğalar*'ı "şekil, yer kaplama, hareket gibi ancak cisimlerde tanınıp bilinen" (*Kurallar* [Règles], 12) *maddesel basit doğalar*'ı ve "varoluş, birlik, süre gibi hem cisimsel, hem de ruhsal şeylere uygulanan" (*Kurallar* [Règles], 12) *karma doğalar*'ı birbirinden ayırt eder; yani Descartes'a göre zihin, kendini kavrayabilir, kendini düşünebilir ve kendini düşünürken her tür cisimsel imgeyi bir yana atar ve şeylerin böylece ortadan kaldırılması, kesinliğe ulaşmayı kolaylaştırabilir. Basit doğalar, tanımlanamayan, ama ayırt edilebilen, apaçıklık doğalarıdır.

Doğa felsefecileri, İonialı (ya da Sokratesöncesi) filozoflara, insanla ya da ahlaka değil de. doğayla ilgilendikleri için verilen ad.

DOĞABİLİMCİ a. Zooloji, yer botaniği ya da daha genel anlamda doğa bilimleriyle uğraşan uzman. (Eşanl. NATÜRALİST.)
—ANSİKL. Doğabilimci ve biyoloğun araştırdığı konular birbirine benzer, ancak doğabilimci zamanının çoğunu labaratuvar deneylerine ayırmaktansa araştırdığı alanı gözlemeye ve incelemeye ayırmayı yeğler. Bu nedenle, doğabilimci başka bilim adamlarının, çevrebilimci, budunbilimci, coğrafyacı, tarihçi, paleontolog ve jeologların görüş ve düşünceleriyle yöntemlerinden yararlanırken biyolog, daha çok matematik kurallarını ve kimya, fizik yöntemlerini kullanır. Doğabilimci *türler*'i ayırır ve sınıflandırır, biyolog daha çok *yaşam kuralları*'yla ilgilenir. Doğal olarak, canlılar evreninin açıklanması için gerekli olan bu iki yaklaşımla aynı araştırmacılar ilgilenir, ama bazı bilginler (Jacques Monod) bunu bilimkuramsal olarak yanlış bulur.

DOĞACI sıf. ve a. **1.** Doğacılığa ilişkin. **—2.** Doğacılık öğretisini savunan.

DOĞACILIK a. Davranış, beslenme ve yaşam biçiminde tek yol gösterici olarak doğayı kabul etme eğilimi.
—Ed. Simgeciliğe tepki olarak ve Zola, Rodin, Cl. Monet gibi sanatçıları kaynak göstererek, doğanın gerçeğine geri dönmek ve gündelik yaşamın içinde trajik olanı bulup çıkarmak savıyla Saint-Georges de Bouhélier ve Maurice Le Blond'un 1892 ile 1897 yılları arasında oluşturdukları edebiyat ve sanat öğretisi. (Eşanl. NATÜRİZM.)
—Tıp. Doğal tedavi yöntemlerine (banyo, ısı, ışık, beden eğitimi, masaj, vb.) önem veren tedavi anlayışı.

DOĞAÇ a. Akla kendiliğinden gelen güzel düşünceleri, çok düşünmeden söyleme yeteneği; irtical.

DOĞAÇLAMA a. **1.** Doğaçlamak eylemi: *Doğaçlama yeteneği olan bir hatip. Doğaçlama ürünü şiirler. Kararlarını titizlikle vermek, onları doğaçlamaya bırakmamak.* **—2.** Doğaçlamayla elde edilen ürün: *Bir doğaçlama yapmak.*
—Müz. Önceden hazırlanmadan ve bir notaya dayanmadan anında yaratılan ve icra edilen müzik. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Tiyat. Aktörün, ansızın beklenmedik bir şey yapmasını hedefleyen oyun tekniği. (Ayrıca bu beklenmedik hareket, bir hazırlık sırasında önceden tasarlanmış olabilir.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—ANSİKL. Müz. Yorum, yüzyıllar boyunca anında yaratıyla bir tutuldu. Bu geçici besteler, kulaktan kulağa aktarılarak yaşatılır, ama anlatımın sürekli evrim içinde oluşu nedeniyle birtakım değişikliklere uğrardı. Avrupa dışında kalan bazı ülkelerde müzik, günümüzde de böyle kulaktan kulağa aktarılmaktadır. Batılı bestecilerse, nota bulunduktan sonra, yorumcuya bir özgürlük payı bırakarak, yapıtlarının temel çizgilerini kaydetme gereksinimi duydular. Ortaçağ'da ve XV.-XVIII. yy. arasında yazılmış incelemeler sayesinde bestelerin özünü yansıtan bu notalara dayalı icra yöntemlerinden ancak birkaçı günümüze ulaşabildi.
Kısmi doğaçlamada, yorumcu, tamamlamak ve daha da güzelleştirmek amacıyla yapıta birtakım katkılarda bulunur. Doğaçlama, bir bölüm tümüyle değiştirilerek (bazı jubilus'lar ve tropos'lar; barok sanatların adagio'ları; konçertoların kadansları), varolan bir partinin altına ya da üstüne bir parti daha eklenerek (organum'un ya da discantus'un bazı sesleri; sürekli basların doğaçlamaları; bir tema ikinci kez icra edilirken, uzun seslerinin kısa seslere bölünmesi), bazı sesler ya da ses kümeleri üzerine küçük melodiler eklenerek (melisma'lar; açımlamalar, süslemeler, çiçeklemeler, vokalizler, vb.) yapılabilir. Doğaçlamada özgürlük sınırsız değildir. Çünkü yorumcu, yapıtın bestelendiği dönemin kurallarına (aralıklar, ritimler ve armoni) ve besteci tarafından konmuş işaretlere (sürekli bas rakamları, süsleme çizelgesi) uymak zorundadır. Bunlar dışında, yorumcunun sesi ve çalgısının teknik sınırları da doğaçlamayı etkiler. Kısmi doğaçlama, yapıldığı yerin gereklerini yerine getirmek ve bestecinin düşüncesine de saygılı davranmak zorundadır (papazlar, kilisede, çiçeklemenin yersiz ve aşırı kullanımına karşı çıktılar; opera bestecileri, şarkıcıların, tüm yapıtı kaplayan aşırı bel canto ve çiçekleme çabasından yakındılar; konçerto bestecileriyse, virtüozların taşkınlıklarından sakınmak için, kadansları kendileri yazmaya başladılar).
Tam doğaçlamada, besteci, icracının kendisidir. Kişisel ya da verilen bir tema üzerine tümüyle o anda tasarlanmış bir yapıt yaratan doğaçlamacı, bu yapıta kendisi biçim verir ve süresini belirler. Tam doğaçlama ustalarının şarkıcılar ve kemancılar olduğu sanılırsa da, XVII. yy.'dan başlayarak, en iyi doğaçlamaları klavsenciler ve orgcular yaptılar. Özellikle orgcular, kilisedeki ayinlerin zorunlukları doğrultusunda ya da kendi zevkleri için, besteleme konusundaki engin bilgileri ve bunu uygulama olanağı veren orkestramsı çalgıları sayesinde, çağdaşlarının anlattığına göre, geçici, ama ilginç besteler yarattılar (D. Buxtehude, J.S. Bach, D. Scarlatti, L. Marchand, L.C. Daquin, C. Balbastre, F. Liszt, C. Franck, C. Tournemire, Saint-Saëns, C.M. Widor, L. Vierne, M. Dupré, A. Marchal, O. Messiaen, P. Cochereau, J. Guillou). Ses kayıt aygıtlarının icadı, bu

tür yapıtların kaybolmasını engelledi.

Doğaçlama, XX. yy.'ın başlarında, müzik eğitiminin temel öğelerinden biri durumuna geldi (E. Jaques-Dalcroze, M. Martenot, C. Orff).

• *Caz*. Anında yaratı olarak doğaçlama, öteden beri caz müzikçisinin önemli bir anlatım aracıdır. Başlangıçta cazcılar, melodi çizgisine bağlı kaldığı temayı açıklamakla yetiniyordu. Bu doğaçlama-açımlama, Louis Armstrong ile doruğa ulaştı. Onun tüm hüneri, temayı, bir kuyumcu gibi işleyerek süslemekti. 1930'larda, doğaçlama, melodik çizgiden yavaş yavaş kurtuldu ve hemen hemen yalnızca temanın armonik dokusuna dayanmaya başladı. Bu tür doğaçlamayı ilk deneyen, saksofoncu Coleman Hawkins'tir. Artık bir sıçrama tahtası işlevi gören temadan yola çıkan solocu, chorus'unu oluşturur. Başka deyişle, verilmiş bir armonik çerçevenin içinden seçtiği bir dizi akor üzerine, anında yepyeni bir melodi çizgisi yaratır. Charlie Parker ve bop devriminin yarattığı tüm müzikçiler, son derece karmaşık bir armonik doğaçlama geliştirdiler. Saksofoncu John Coltrane, 1960'tan sonra bu tür doğaçlamadan kendini sıyırmaya çalıştı ve modal gamları araştırmaya girişti. Aynı yıllarda doğan free-caz, doğaçlamayı tematik yapıdan kurtardı. Müzikçiler bu dönemde, armonik dayanakların verdiği güvence olmaksızın ve düzenli bir tempoya yaslanmaksızın hep birlikte doğaçlama yapmaya çalıştılar. Bu ortaklaşa doğaçlama anlayışı, dikkat çekici başarılara (Ornette Coleman, Albert Ayler) olduğu gibi sayısız başarısızlığa da yol açtı. 1970'lerde, ABD'de ve Avrupa'da, free-cazcılar arasında caz modelinden kaçınma isteğine dayalı güçlü bir doğaçlama müziği gelişti. Böylece ortaya çıkan açık, özgür, başına buyruk, kendiliğinden müzik yanlıları, cazın geleneksel yapılarına karşı çıkarak, cazın alanı dışında, çalgıları ve olanaklarını zorlayan yaratıcı bir arayışla beklenmedik ve yadırgatıcı yollar bulmaya çalıştılar. Bu akım, ABD'de, öncelikle Chicago'daki AACM'de (Association for the Advancement of Creative Musicians) bir araya gelmiş müzikçiler tarafından temsil edildi. Bunların en ünlüleri Anthony Braxton, George Lewis ve Leo Smith'tir. Bu yeni doğaçlama müziklerinin Avrupa'daki temsilcileri arasında ingiliz Evan Parker ve Derek Bailey; alman Peter Brötzman, von Schlippenbach ve Albert Mangelsdorff; isviçreli Pierre Favre; hollandalı Hank Bennink ve fransız Michel Portal, Bernard Lubat ve Lyon'lu Workshop topluluğu anılmalıdır.

• *Türk müziği*. Doğaçlamanın öteden beri önemli bir yer tuttuğu türk müziğinde icracının değeri, doğaçlamada gösterdiği başarıyla ölçülegelmiştir. Sözlü müzikte olsun, çalgı müziğinde olsun, kısmi ve tam doğaçlamadan türk müziğinde de söz edilebilir. Kısmi doğaçlama, yapıtların yorumlanışı sırasında, uzun sesler parçalanarak, bazı motifler değiştirilerek yapılır. Bu öylesine yerleşmiştir ki, icracılar kendi yapıtlarını bile -notasını öyle yazmadıkları halde- her seslendirişte az çok değiştirmişlerdir. Toplu icrada, her müzikçi kendi kısmi doğaçlamasını yapmaktan geri kalmamış, bu tutum, yer yer melodinin kaybolmasına yol açmıştır. Gazinolarda yapılan müzikte, aşırılığa vardırılan kısmi doğaçlama, icrayı bir heterofoni durumuna getirmiştir.

Tam doğaçlama, icracıya tüm hünerlerini sergileme olanağı verir. Dindışı müzikte başlıca doğaçlama formları şunlardır: taksim* (çalgı için) ve gazel* (ses için). Dini / tasavvufi müzikte doğaçlama daha önemlidir. Kuran her zaman doğaçtan okunduğu gibi, cami müziği repertuvarındaki az sayıdaki besteli yapıt da doğaçlama izlenimi verecek yapıdadır. Öteki doğaçlama formları mevlit*, kaside*, ezan*, salat*'tır. Ses kayıt olanaklarıyla günümüze ulaşmış en eski doğaçlama örneklerinin en değerlileri, Hafız Sami ile Tanburi Cemil* Bey'in plaklarıdır. Özellikle Cemil Bey'in taksimleri, doğaçlamayı çok yüksek bir sanat düzeyine çıkarmıştır. Daha sonra, onun çığırını izleyen neyzen Niyazi Sayın, tanburi Necdet Yaşar ve sonradan bu ikiliye katılan kemençeci İhsan Özgen, 1970'lerde, eskiden de var olan "karşılıklı taksim" formunun son derece başarılı örneklerini verdiler; cazcılardan etkilenerek yer yer topluca doğaçlama bile yaptılar.

—Tiyat. Doğaçlama, commedia dell'arte döneminde açık seçik ortaya çıkmış bir kavramdır. Stanislavskiy'den Grotowski'ye kadar çeşitli tiyatro adamları tarafından ele alınarak, oyuncunun çeşitli yetiştirilme yöntemleri içinde, çağdaş tiyatronun mitlerinden biri olacak kadar önem kazandı. Aktör açısından, doğaçlamada, çoğu kez bir özgürlük, anlık ve kendiliğinden yaratma, kendini dile getirme fırsatı yaşanır. Doğaçlamada, kişi kendini daha "içten" ve daha "gerçek" yeni bir dilin kaynağı olarak görür.

DOĞAÇTAN be. Daha önce zihinde tasarlamadan, içe doğduğu gibi; irticalen.

DOĞAL sıf. **1.** DOĞAÜSTÜ'ne karşıt olarak, doğaya ait olan, onun olgusu olan, maddi dünyaya özgü olan şey için kullanılır: *Doğal olaylar. Doğal yasalar.* **—2.** Doğrudan doğruya doğadan, maddi dünyadan kaynaklanan, insan elinden çıkmayan şey için kullanılır (Karşt. YAPAY); tabii: *Doğal gaz. Kayalar arasındaki doğal geçit.* **—3.** Dünyanın maddesel biçimine, yapısına ilişkin şey için kullanılır; tabii: *Bir ülkenin doğal sınırları.* **—4.** İnsanın fiziksel yapısına, organizmasının işlevlerine ilişkin olan şey için kullanılır; tabii: *Doğal işlevler. Doğal ihtiyaçlar.* **—5.** Bir kimsenin ya da bir şeyin fiziksel, gerçek doğasına uygun olan şey için kullanılır; tabii: *Saçlarının doğal rengi bu değil. Taşın doğal biçimi.* **—6.** Bir şeyin gerçek yapısını anımsatan ya da bir şeyin, bir kimsenin doğasına uygun düşen şey için kullanılır: *Çok doğal bir saç boyası. Doğal bir makyaj.* **—7.** İçinden geldiği gibi konuşan ya da davranan kimse; hiçbir yapmacıklık, tutukluk, çekingenlik taşımayan davranış için kullanılır; içten, tabii: *Doğal bir genç kız. Doğal havasını sürdürmek. Doğal bir gülüş.* **—8.** Gerçek, doğru, basit, kolay olduğu izlenimini veren anlatım için kullanılır: *Doğal bir üslup.* **—9.** Şeylerin olağan düzenine, sağduyuya, mantığa uygun şey için kullanılır; tabii: *Bu kadar önemli bir alışverişte garanti belgesi istemek doğaldır. Sizin bu başarınızdan daha doğal bir şey olamaz.*

—Arit. DOĞAL TAMSAYI*'nın eşanlamlısı.

—Arit ve Mat. çözlm. Logaritmalar ve logaritma fonksiyonları için NAPIER'cinin seyrek kullanılan anlamdaşı.

—Dilbil. *Doğal dil*, insan türüne özgü olan ve her dilde bulunan evrensel özelliklere dayalı bildirişim araçlarını belirtmek için, *yapay dile* karşıt olarak ileri sürülen deyim.

—Din. *Doğal tanrıbilim*, yalnızca akla dayandırılarak geliştirilen tanrıbilim.

—El sant. *Doğal malzemeli oya*, ipek kozası, karpuz ya da kavun çekirdeği vb. doğal malzemeyi iğne ya da tığla tutturarak yapılan oya.

—Kim. *Doğal boyarmadde*, uygun ortamda hazırlanarak bir tekstil malzemesini boyamakta kullanılan ve bu malzemeye kalıcı bir renk veren bitkisel ve hayvansal kökenli doğal madde. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Mant. *Doğal türetim*, Gentzen'in geliştirmiş olduğu (1934), belitlere baş vurmadan, salt çıkarım kurallarına dayanan mantıksal çıkarım yöntemi.

—Miner. Toprakta bileşmemiş durumda bulunan bir metal için kullanılır. (Eşanl. NABİT.)

—Müz. *Doğal gam*, ayarlama işleminden geçirilmemiş, akustik yasalarına dayalı gam. || *Doğal korno, doğal trompet*, ses borusunun boyunu uzatıp kısaltan sürgüsü, pistonu ya da anahtarı olmayan üflemeli çalgılar. || *Doğal ses, doğal nota*, önünde hiçbir değiştirme işareti olmayan ses ya da nota.

—Teknol. *Doğal yıkanabilir*, yağmur sularının temiz tuttuğu malzeme için kullanılır.

—ANSİKL. Kim. İnsanların tekstil malzemelerini renklendirme girişimleri, günümüzden 5 000-6 000 yıl önce başladı. 1856'da sir William Henry Perkin, ilk sentetik boyarmaddeyi buldu. Ancak o güne dek tekstil malzemelerinin renklendirilmesinde sürekli olarak bitkisel ve hayvansal kökenli boyarmaddeler kullanılmıştı. XIX. yy.'ın ikinci yarısından başlayarak bir yandan yeni boyarmaddeler bulunurken, öte yandan da bitkilerdeki boyarmaddelerin bireşimi gerçekleştirildi. Sentetik boyarmaddelerin büyük niceliklerde ve ucuz olarak elde edilebilmesi, XIX. yy.'ın sonunda doğal boyarmaddeler ile doğal boyamanın büyük ölçüde ortadan kalkmasına neden oldu.

Doğal kaynaklı boyarmaddelerin elde edilmesinin mevsimlere bağlı olması, bitkisel kökenli birçok boyarmaddenin doğal boyarmaddelere eşdeğer olarak bireşim yoluyla elde edilebilmesi, sentetik boyarmaddelerin bitkilerde bulunan ve boyama işleminde olumsuz etkileri görülen yan maddeleri içermemesi, seri üretimde doğal boyarmaddelerle belli bir standartın tutturulmasının güç olması gibi kimi etkenler, sentetik boyarmaddelerin kullanımını hızla yaygınlaştırdı.

Mavi rengin elde edilmesi amacıyla Anadolu'da doğal boyarmaddelerin yaygın olarak kullanıldığı dönemde, indigo boyarmaddesi veren ve yabanıl olarak yetişen çivitotundan *(Isatis tinctoria)* yararlanıldı. Daha sonra Hindistan'dan getirtilen ve çivitotuna göre 30 kat daha fazla indigo üretilmesini sağlayan *Indigofera tinctoria* kullanılmaya başlandı. Kimyasal bileşimi doğal indigoyla tamamen özdeş olan ve bireşim yoluyla elde edilen yapay indigonun Türkiye'ye girmesi, ancak Birinci Dünya savaşı'ndan kısa bir süre önce gerçekleşti. Bu iki bitkinin yanı sıra çeşitli ülkelerde kullanılan ve indigo elde etmeye yarayan başka bitkiler de vardır. Bunlar arasında *Polygonum tinctoria* (Japonya, Kore) ile *Eupatorium indigofera parodi* ya da *Marsdenia tinctoria* (Brezilya, Malezya) sayılabilir.

Kırmızı renk elde etmek için Anadolu'da en çok kullanılan bitki, kökboyadır *(Rubia tinctorum)*. Şap mordanla sarımsı-kırmızı bir renk veren bu bitkiden, farklı mordanlar kullanarak, kırmızının çeşitli tonlarını ve giderek moru bile elde etme olanağı vardır. Kökboya ile çeşitli renkte boya elde etme yöntemleri vardır. Bunlardan biri, ünlü türk kırmızısı elde etmede görülür. Kökboyada, bu bitkiye boya bitkisi olma niteliği veren değişik 19 tür boyarmadde vardır. Tümü de birer antrakinon türevi olan bu boyarmaddeler arasında en önemlileri purpurin, psödopurpurin, alizarin ve rubiadindir.

Anadolu'da eskiden tekstil malzemelerinin kırmızı renge boyanmasında ya kökboyasından ya da bir böcek boyarmaddesinden yararlanılırdı. Tümü de kırmızı renk veren bu böceklerden en çok bilinenleri koşnil *(Coccus ilicis)* ile kermestir. Ancak Anadolu'nun dışında değişik bölgelerde yaşayan ve kırmızı renk veren başka böcekler de vardır. Bu böceklerden elde edilen ve kimyasal yapıları bakımından birer antrakinon türevi olan kırmızı boyarmaddeler, karminik asit ile kermes asididir. Karminik asit koşnilden, kermes asidi ise kermes böceğinden elde edilir. Bir boyanın, şap mordanla mavimsi-kırmızı renk veren bu iki boyarmaddeden hangisi ile elde edildiğini çıplak gözle ayırt etmek olanaksızdır. Kullanılan mordana bağlı olarak bu iki boya, kökboya ile karıştırılabilir. Kesin belirleme ancak fiziksel ve kimyasal çözümlemelerle yapılabilir.

Sarı rengin elde edildiği bitki sayısı 20'nin üzerindedir. Bu bitkilerden üretilen luteolin, apigenin, datisetin, kersetin ve kamferol gibi boyarmaddeler, kimyasal yapıları bakımından flavonlar grubuna girer. Sarı renk boyarmaddesi içeren bu bitkilerden bazıları şunlardır: rezeda çiçeği *(Reseda lutea)*, luteolin, apigenin içerir ve ışığa karşı duyarlılığı çok yüksektir. Müzelerdeki halılarda görülen, yüzyıllar boyunca kendisini korumuş parlak sarı renklerin çoğunluğu bu bitkiden çıkarılan boyarmaddelerle elde edilmiştir; boyacı sumağı *(Cotinus coggyria)*, adaçayı *(Salvia triloba)*, safran *(Crocus sativus)*, beyaz papatya *(Anthemis chia)*, yalancı kenevir *(Datisca cannabina)*, sütleğen *(Euphorbia biglandulosa)*, sarı püren *(Hypericum empetrifolium)*, sakız ya da menengiç *(Pistacia palaestina)*, sumak *(Rhus coriaria)*, cehri *(Rhamnus petiolaris)*, sarı papatya *(Anthemis, tinctoria)*, nar *(Punica granatum)*, zerdeçal *(Curcuma longa ve Curcuma rotunda)* sarı renk veren bitkilerdir.

Yeşil rengin elde edildiği belirli bir bitki yoktur. Araştırılan yeşil renklerin tümünün, mavi ile sarının bir karışımı olduğu, indigo ya da indigo sülfon asidi ile çeşitli sarı boyarmaddelerin bileşiminden oluştuğu saptanmıştır. Yeşil renk ayrıca indigo olmaksızın yalnızca sarı boyarmaddelerin bakır mordanla işleme sokulmasından da elde edilebilmektedir. Ancak bu yolla elde edilen renk, temiz ve koyu değildir. Çözümlemeler, yeşilin daha önceki yüzyıllarda elde edilmediğini göstermiştir.

Siyah renkli doğal boyarmaddeler tanen içeren bitkilerin (meşe kabuğu, mazı, sumak yaprağı, nar kabuğu) demir ya da demir bileşikleri ile tepkimeye sokulmasından elde edilir. Bu yöntemle boyanan yün, özellikle ışık etkisi altında belirli bir çürüme gösterir. Bu etki 10-20 yıl arasında fark edilebilir, ancak açık biçimde ortaya çıkması için yüzyıllar gerekir.

Kahverenginin elde edildiği en önemli boyarmadde ise, yeşil ya da kuru ceviz kabuğunda bulunan juglon boyarmaddesidir.

◆ be. Doğal bir biçimde; tabii: *Doğal davranmak.*

Doğal hayatı koruma derneği, doğal dengenin korunması için çalışmalar yapan dernek. Salih ve Belkıs Acar tarafından 1975 yılında kurulmuş olan derneğin merkezi İstanbul'dadır. Doğal hayatı koruma derneği, kelaynak kuşlarının tükenme tehlikesi nedeniyle bu kuşların yaşadığı Birecik'te (Urfa) koruma çalışmalarını başlattı.

DOĞALCI sıf. Doğalcılığa ilişkin.

◆ sıf. ve a. Doğalcılık yanlısı.

DOĞALCILIK a. Ed. → NATÜRALİZM.

—Fels. Doğayla ilgili olarak, aşkın bir yaratıcı ya da düzenleyici nedenin varlığını reddeden ve dolayısıyla doğanın varlığını kendinden aldığını ve eğer bir düzenleyici ilke varsa, bunun doğada içkin olduğunu ileri süren öğreti.

DOĞALLIK a. Doğal olma durumu; doğal olan şeyin niteliği.

■**DOĞAN** a. Gündüzyırtıcısıgiller familyasının *Circus* cinsine ve kartalgiller familyasının *Falco* cinsine giren gündüz yırtıcılarının ortak adı.

—ANSİKL. *Circus* cinsinin Türkiye'de yaşayan 4 türü vardır: çayır* doğanı, step* doğanı, kızıldoğan*, gökdoğan*. Bu cinsin bütün üyeleri kemirgen küçük hayvanlarla, kuşlarla, kurbağa ve böceklerle beslenir. Çayır doğanı kışı tropikal Afrika'da geçirir, gökdoğansa Batı Avrupa'nın yerleşik kuşudur. Her ikisi de yere, sazların ve kamışların arasına yuvar yapar.

Falco cinsinin Türkiye'de yaşayan 9 türü bulunmaktadır: doğan *(Falco peregrinus)*, avcıdoğan* kutsaldoğan*, kerkenez* ya da sarsakdoğan, güvercindoğan*, bozdoğan* ve doğan adıyla anılmayan küçük* kerkenez, *Falco eleonorae*, kızılbacak* kerkenez ya da kırmızı ayaklı kerkenez.

DOĞAN (Avni), türk yönetici ve siyaset adamı (Yozgat 1892 - Ankara 1965). İstanbul'da Mektebi sultani (İstanbul Erkek lisesi) [1910] ve Mektebi mülkiye'yi bitirdi (1913). Sadrazamlık kaleminde memuriyete başladıktan sonra Birinci Dünya savaşı'nın çıkması üzerine çeşitli cephelerde savaştı. Mütareke'den sonra kaymakamlığa atandı, Anadolu'nun çeşitli ilçelerinde görev yaptı, Kuvayı milliye'yi destekledi (1919-1920). İstanbul hükümetinin baskıları üzerine memuriyetten ayrıldı. TBMM'nin ikinci döneminde milletvekili seçildi (1923-1965). Valilik (1936-1950) ve Birinci Umumi müfettişlik (1943-1946) görevlerinde bulundu. Şark İstiklal mahkemesi savcılığı ve üyeliği yaptı, 1961 Kurucu Meclisi'nde Ankara temsilcisi oldu. İsmet İnönü hükümetinde devlet bakanlığı (1961-1962), Cumhuriyet senatosu üyeliği yaptı. Talat Aydemir* ayaklanmasına yakınlık gösterdiği savıyla CHP'den çıkarıldı (1963). Anılarını ve gözlemlerini derlediği *Kurtuluş, kuruluş ve sonrası* (1964) adlı bir yapıtı vardır.

DOĞAN (Zeki), türk asker (İstanbul 1896-Ankara 1961). Harp okulu'nu süvari subayı olarak bitirdi (1917). Çanakkale ve Filistin cephelerinde savaştı. Kurtuluş savaşı'nın başlangıç yıllarında (1919), özellikle Çerkez Ethem ayaklanmasının bastırılmasında yararlıkları görüldü (1920). İzmir'e ilk giren süvari birliğinde görevliydi (1922). Silahlı kuvvetler yeniden düzenlenirken hava sınıfına geçti (1927). Savunma bakanlığı hava müsteşarlığına getirildi ve Türk hava kuvvetleri'nin kurulmasında emeği geçti. Rütbesi orgeneralliğe yükseltildi (1948). Askeri şûra üyesi atandı (1950). Emekliye ayrıldı (1961).

DOĞAN (Lütfi), türk din ve siyaset adamı (Konya 1917). Dil ve tarih-coğrafya fakültesi klasik şark dilleri bölümü'nü bitirdi (1949). Suriye'ye giderek islam bilimleri ve arapça öğrenimi gördü (1949-1951). Türkiye'ye dönüşünde İlahiyat fakültesi kelam asistanı oldu. İslam düşüncesi üzerine doktorasını verdikten sonra Ankara gezici vaizi, Ankara İmam-hatip okulu arapça öğretmeni, Ankara müftüsü (1962-1964), Diyanet işleri başkanlığı müşavere ve dini eserler inceleme heyeti üyesi, Din işleri yüksek kurulu üyesi (1966-1972), Diyanet işleri başkanı (1972-1976) olarak görev yaptı. Siyasal yaşama atılarak Konya'dan CHP milletvekili seçildi (1977-1980). Bülent Ecevit'in kurduğu hükümetlerde diyanet işleriyle görevli devlet bakanlığı görevini üstlendi (21 haziran-21 temmuz 1977 ve 5 ocak 1978-12 kasım 1979). *Ehli sünnet kelamında Eş'ari* (1960) adlı yapıtı, kitapları arasında en bilinenidir.

DOĞAN (Ferruh) → FERRUH DOĞAN.

DOĞAN (Mehmet H.), türk yazar (Adana 1931). Yeni türk edebiyatıyla ilgili eleştirilerinde, toplumcu dünya görüşünü gözettiği kadar estetik nitelikler üzerinde de durdu. Yazılarını *Tekrarın tekrarı* (1974-TDK ödülü), *Birikime dayanmak* (1978) ve *Şiirin yalnızlığı* (1987) kitaplarında derledi. Estetikle ilgili bir el kitabı (*Yüz soruda estetik*, 1975) vardır.

DOĞAN (Rıza), türk güreşçi (Ankara 1933). Güreşe, grekoromen dalında, Ankara'da başladı (1949). Aynı dalda, 62 kg'da Akdeniz oyunları'nda birinci (1955), Dünya kupası'nda üçüncü (1956), Melbourne Olimpiyatları'nda ikinci (1956), Dünya şampiyonu (1958), Dünya üçüncüsü (1962) oldu. 1962'de güreşi bıraktıktan sonra Japonya, Kore ve Türk milli grekoromen güreş takımlarının çalıştırıcılığını yaptı.

■**DOĞAN** (Aydın), türk gazeteci ve iş adamı (Kelkit 1936). İlk ve orta öğrenimini Kelkit'te tamamladı. İstanbul Yüksek iktisat ve ticaret okulu'nda okudu (1956-1960). Önce babasının işlerinde çalıştı. Atıldığı iş hayatında (1959), değişik alanlarda ticaret yaptı; sanayi ve hizmet kesimlerini de içeren Doğan şirketler grubu holding aş'yi kurdu (1980).

1979'da Milliyet gazetecilik aş'nin hisselerini satın alarak basın hayatına giren Aydın Doğan, gazetenin ciddiyet ve güvenilirlik niteliklerini pekiştirerek sürdürdü ve satışını bir milyona çıkardı.

Halen, Milliyet gazetesi, Meydan gazetesi ile Milliyet sanat, Kim, EP, Milliyet çocuk, Hey girl ve Milliyet yayın'ın çıkardığı diğer dergilerin sahibi; finans, turizm, ticaret ve sanayi alanlarında çalışan Doğan şirketler grubu holding'in İcra kurulu başkanıdır.

DOĞAN (Ali), türk çellocu (Aydın 1938). Ankara Devlet konservatuvarı'nın (ADK) çello bölümünü bitirdikten sonra Paris'te André Navarre ve Andre Levy ile oda müziği çalıştı. Yurda dönünce ADK'da çello öğretmenliğine atandı. Yücelen yaylı çalgılar dörtlüsü ile ve çeşitli orkestralar eşliğinde konserler verdi.

DOĞAN (Yalçın), türk gazeteci (İstanbul 1945). İstanbul Üniversitesi iktisat fakültesi'ni bitirdi (1969). Cumhuriyet gazetesinde ekonomi muhabiri olarak gazeteciliğe başladı (1974). Gazetenin Ankara temsilcisi oldu (1981). Sonra Milliyet gazetesine geçti (1988). Köşe yazılarını sürdürdü ve gazetenin yayın koordinatörü oldu (1992). Çeşitli basın ödülleri aldı. Yapıtları: *İMF kıskacında Türkiye 1946-1980* (1980), *Dar sokakta siyaset 1980-1983* (1985), *Fenerbahçe cumhuriyeti* (1989), *Kodes aş* (1990, anılar).

DOĞAN (Mehmet D.), türk yazar (Ankara 1947). Ankara Siyasal bilgiler fakültesi basın yayın yüksek okulu'nu bitirdi (1972). Ansiklopedi yazarlığı, gazetecilik yaptı. Dil, kültür, edebiyat ve tarih konularında incelemeleriyle tanındı: *Batılılaşma ihaneti* (1975), *Türkiye'de toprak meselesi* (1977), *Dil, kültür ve yabancılaşma* (1984).

DOĞAN GÜNEŞ İMPARATORLUĞU, eskiden Japonya ve egemenliği altındaki topraklara verilen ad.

Doğan güneş nişanı, üstün başarıları ödüllendirmek için 1875'te Japonya'da ihdas edilen nişan. Sekiz derecelidir. Kenarları kırmızı çizgili fildişi-beyaz kurdelesi vardır.

Doğan kardeş, İstanbul'da yayımlanan çocuk dergisi. Yapı ve Kredi bankası'nın bir kültür hizmeti olarak 1945'te ku-

güvercin**doğan** ve yavruları

erkek güvercin**doğan**

erkek **doğan**
(Falco peregrinus)

doğan *(Circus* cinsi)

Aydın **Doğan**

ruldu, 33 yıl sonra 1979'da kapandı. 10 yıl aradan sonra 1988'de yeniden yayımlanmaya başladı. Vedat Nedim Tör'ün yönettiği dergi, içeriği ve çocuklara yaklaşımı, çağdaş baskı tekniği ve banka şubelerinin katkısıyla geniş bir dağıtım olanağına ulaşmıştı. İdil Biret, Ayşegül Sarıca, Verda Erman, Nevbahar Aksoy ve Neveser Aksoy gibi üstün zekâlı çocukları ortaya çıkardığı gibi, sonradan ün kazanan Altan Erbulak, Mustafa Eremektar (Mıstık), Güngör Kabakçıoğlu, Selma Emiroğlu, Halit Refiğ, Ferruh Doğan gibi sanatçıların ilk ürünlerini yayımladı. Dergide ayrıca, Cemal Nadir'in "Tarzan İstanbul'da" adlı çizgi romanıyla Vâ-Nû ve Eflatun Cem Güney'in çocuklar için kaleme aldıkları yazı ve masallara da yer verildi.

Büyük Larousse

doğancı
Atatürk kitaplığı, İstanbul

DOĞAN NADİ, soyadı **Abalıoğlu,** türk gazeteci (İstanbul 1913-Londra 1969). Galatasaray lisesi'ni bitirdikten sonra öğrenimini Lozan Üniversitesi siyasal bilgiler fakültesi'nde tamamladı (1937). Türkiye'ye dönünce bir süre Gazette de Lausanne'ın Türkiye muhabirliğini yaptı. Babası Yunus Nadi'nin yayımladığı Cumhuriyet gazetesinde muhabir ve yazıişleri müdürü olarak çalıştı. Cumhuriyet'ten ayrılarak girdiği (1945) Tasvir gazetesinde, güncel olayları yoğun, hareketli ve yergici bir üslupla işlediği "Bir dakika" başlıklı küçük fıkralarıyla tanındı ve bu türün başarılı örneklerini verdi. Yeniden döndüğü (1946) Cumhuriyet'te aynı özellikteki yazılarını günlük "Bir dakika", haftalık "Yedi dakika" başlıkları altında ölümüne kadar sürdürdü. Üyesi bulunduğu Uluslararası Basın enstitüsü ve Uluslararası Gazete sahipleri federasyonu'nda türk basınını temsil etti. Basın şeref kartı sahibi olan Doğan Nadi, yazılarından bazılarını *Bir dakika* (1957) adlı kitabında topladı.

Doğan şirketler grubu holding aş, 1980'de Aydın Doğan tarafından kurulan, basın-yayın, hizmet, pazarlama ve sanayi sektörlerinde faaliyet gösteren türk firması. Basın-yayın sektöründe Milliyet gazetesi, Meydan gazetesi, Mil-ha haber ajansı, AD yayıncılık aş, Milliyet yayın aş, Milliyet gazetesinin Avrupa baskısını ve dağıtımını gerçekleştiren Milliyet verlags und handel gmbh; hizmet sektöründe Alternatifbank, Ray sigorta aş, Ticaret sigorta aş, Konda araştırma ve danışmanlık ltd. şti, Milta turizm işletmeleri aş (Milta Kemer tatil köyü, Milta Torba tatil köyü), Milta seyahat acentası işletme aş; pazarlama sektöründe Mil-pa ticari ve sınai ürünler pazarlama ticaret ve sanayi aş, Anadolu otomotiv ticaret ve sanayi aş, Ortadoğu otomotiv ticaret aş, Doğan otomobilcilik ticaret ve sanayi aş, Doğan dış ticaret ve mümessillik aş, Falcon elektronik aş, sanayi sektöründeyse Ditaş yedek parça imalat ve teknik aş, grup bünyesinde yer alan kuruluşlardır. 1992 sonu itibarıyla çalışan sayısı 3 266'dır

DOĞANAY (Yaşar Ümit), türk hukukçu (Samsun 1929-İstanbul 1979). İstanbul Hukuk fakültesi'ni bitirdi (1953). Aynı fakültede medeni hukuk asistanı (1956), doçenti (1959) ve profesörü (1969) oldu. 1971-1972 yıllarında Toprak reformu yasa tasarısının hazırlık çalışmalarına katıldı. İstanbul Üniversitesi siyasal bilimler fakültesi'nin kurucuları arasında yer aldı ve bu fakültede öğretim üyeliği yaptı. 1979 yılında teröristler tarafından öldürüldü. Başlıca yapıtları: *Hükmi şahıslar* (1967), *Adi şirket akdi* (1968), *Olağanüstü kazandırıcı zamanaşımı yoluyla gayrimenkul mülkiyetinin kazanılması* (1974).

Burhan Doğançay
Kompozisyon
MSÜ Resim ve heykel müzesi
İstanbul

Büyük Larousse

DOĞANBEY, Konya'nın Beyşehir ilçesinde bucak; 13 421 nüf. (1990); 12 köy. Merkezi *Doğanbey,* 4 207 nüf. (1990).

DOĞANBEY → GÜLLÜBAHÇE.

DOĞANBEYLİ, esk. **Ermelik,** Erzincan'ın Kemah ilçesine bağlı bucak; 1 940 nüf. (1990). Merkezi *Doğanbeyli,* 357 nüf. (1990).

DOĞANCA, esk. **Harhur,** Siirt'in Pervari ilçesinde bucak; 5 089 nüf. (1990); 10 köy. Merkezi *Doğanca,* 517 nüf. (1990).

DOĞANCA, Samsun'un Bafra ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 3 091 nüf. (1990).

DOĞANCI a. Avcı doğan yetiştiren ya da doğanla avlanan kimse.

—Kur. tar. Osmanlı devletinde padişahın doğan adlı av kuşlarını yetiştirmek, bunlara bakmak ve av törenlerinde hizmet etmekle görevli sınıf. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Doğancı koğuşu* (*Hanei baziyan* da denir), Enderun doğancılarının koğuşu. (Enderun'un "kaftanlı" denilen içoğlanları arasında yer alan doğancılar, doğancıbaşının yönetiminde burada kalırdı. Mehmet IV döneminde kaldırıldı.) || *Doğancı şakirtleri,* padişahın av topluluğunu oluşturan avcılar ve doğancılar sınıfının yardımcı üyeleri. (Yükseldiklerinde doğancı ve timarlı olurlardı.)

—ANSİKL. Önceleri Yeniçeri ocağı'ndan zağarcılar ortasının yürüttüğü görev, Mehmet II döneminde doğancılara verildi. Sayıları 40 kadar olan doğancılar, "kaftanlı" denilen içoğlanları arasında beşinci sırada gelirlerdi. Dış hizmetlere sipahi olarak verilen saray doğancıları sınıfı, Mehmet IV döneminde kaldırıldı ve görevleri çakırcılara verildi. Müslüman ve hıristiyan olarak iki öbeğe ayrılan taşra doğancıları, Anadolu ve Rumeli'nin kimi bölgelerinde görevlerini sürdürdüler. Şahin, atmaca, çakır gibi av kuşlarının yuvalarını korumak, bunların yavrularını büyüterek İstanbul'a getirmek ve doğancıbaşıya teslim etmek, taşra doğancılarının başlıca görevleriydi. İstanbul'a geldiklerinde Üsküdar'da toplandıkları ve buluştukları semt, bugün de Doğancılar adıyla anılır.

Doğancı barajı, Bursa ilinde, Nilüfer çayı üzerinde kurulu baraj. Kente içme ve kullanma suyu sağlamak amacıyla yapılan tesis, 1983'te işletmeye açıldı. Barajın, gövdesi toprak dolgu tipinde, su toplama hacmi 37,80 milyon m^3, göl alanı 1,55 km^2, sağladığı yıllık içme suyu 95 milyon m^3'tür.

DOĞANCIBAŞI a. Kur. tar. Enderun doğancılarının ve doğancı koğuşunun amiri.

—ANSİKL. Saray ve taşra doğancılarından sorumlu olan doğancıbaşı, XVI. yy.'da 20 akçe gündelik ve rikaptar ağa kadar da yıllık ödenek alırdı. Ayrıca, mevlit ve bayramlarda 120 altınlık bahşiş hakkı da vardı. Protokolde, birun ve enderun ağalarıyla birlikte, üzengi ağalarının ardında yer alırdı. Cülus ve bayram törenlerindeyse atmacacıbaşı, çakırcıbaşı, çaşnigirbaşı ve şahincibaşıdan sonra gelirdi. Doğancıbaşı yükselince çakırcıbaşı, şahincibaşı ya da atmacacıbaşı olurdu. XVI. yy.'dan sonra 300 bin akçeyle sancakbeyi olmaları gelenekleşti. Doğancıbaşılık, Mehmet IV döneminde kaldırılarak görevi çakırcıbaşıya verildi.

DOĞANÇAY, Sakarya'nın Geyve ilçesine bağlı bucak; 5 220 nüf. (1990); 12 köy. Merkezi *Doğançay,* 677 nüf. (1990).

DOĞANÇAY (Burhan), türk ressam (İstanbul 1929). Paris'te La Grande Chanmière'de resim öğrenimi gördü (1950-1955). Yapıtlarını ilk kez Ankara'da sergiledi (1959). Çalışmalarını 1962'de yerleştiği New York'ta sürdürüyor.

Duvar resmi (Wall painting) üslübundaki yapıtlarında, başlangıçta duvarlara asılan afişleri, yazılan slogan ve yazıları, duvarlara yansıyan gölgeleri işledi. Sonra, duvarlardan yırtılmış afişleri kolaj olarak kullandı. Son resimlerinde ise, malzemeleri kolaj olarak değil renk olarak kullanmayı yeğledi. Yurt içinde ve dışında çok sayıda sergi açtı. Özgün heykel çalışmaları da olan sanatçının bazı yapıtları New York'ta Guggenheim Museum'da ve özel koleksiyonlardadır.

DOĞANDERE, Erzincan'ın Refahiye ilçesine bağlı Cengerli bucağının merkezi; 72 nüf. (1990).

DOĞANHİSAR, İç Anadolu'da Konya iline bağlı ilçe; 34 078 nüf. (1990); 428 km^2; 15 köy. Merkezi, Konya'nın 103 km K.-B.'sında Sultan dağlarının eteklerinde *Doğanhisar,* 9 478 nüf. (1990). Hayvancılık, tahıl (buğday, arpa) üretimi.

DOĞANKENT, esk. **Harşit,** Karadeniz bölgesinde Giresun iline bağlı ilçe; 7 736 nüf. (1990); 6 köy. Merkezi, Giresun'un 69 km D.-G. D.'sunda *Doğankent* (esk. Manastırbükü), 3 872 nüf. (1990).

DOĞANKENT, Adana'nın Yüreğir ilçesine bağlı bucak; 25 975 nüf. (1990); 23 köy. Merkezi *Doğankent* (esk. Mihmandar), 5 938 nüf. (1990).

DOĞANKENT, Yozgat'ın Sorgun ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 4 399 nüf. (1990). Belediye.

Doğankent hidroelektrik santralı, Giresun ili Doğankent ilçesinin merkezi yakınında, Doğankent çayı üzerinde kurulu santral. DSİ tarafından yaptırılan santralın ilk birimi 1971'de, ikinci birimi 1981'de işletmeye açıldı. Birinci birimin kurulu gücü 32,80 MW, yıllık elektrik enerjisi üretimi 124 milyon kWh; ikinci birimin ise, kurulu gücü 40,50 MW, yıllık elektrik enerjisi üretimi 190 milyon kWh'tır.

DOĞANPINAR, esk. **Haral,** Gaziantep'in Oğuzeli ilçesine bağlı bucak; 10 080 nüf. (1990); 41 köy. Merkezi *Doğanpınar,* 1 108 nüf. (1990).

DOĞANSOY (Aykut), türk klarinetçi (İstanbul 1937). İstanbul Belediye konservatuvarı'nda bir süre keman öğrenimi gördü. Daha sonra Ankara Devlet konservatuvarı'nın (ADK) klarinet bölümünü bitirince, Cumhurbaşkanlığı senfoni orkestrası'na (CSO) girdi. Berlin Yüksek müzik akademisi'nin klarinet ve oda müziği bölümlerinden diploma aldı (1969). Yurda dönünce CSO'da klarinet grup şef yardımcılığına ve ADK'da öğretmenliğe atandı. CSO'da 1972'de grup şefi, 1978'de de müdür oldu. Yurt içinde ve dışında birçok kez solo yaptı.

DOĞANSOY (Kaysu), türk kadın arpçı (İstanbul 1940). Ankara Devlet konservatuvarı'nın arp bölümünü bitirdikten sonra Ankara Devlet opera ve balesi'nde çaldı (1960-1974). Konservatuvarın arp yüksek bölümünden diploma aldı, Cumhurbaşkanlığı senfoni orkestrası'nda (CSO) arp grup şefliğine getirildi (1974). Berlin Yüksek müzik akademisi'nde iki yıl arp ve oda müziği çalıştı. Orkestra eşliğinde ya da eşliksiz olarak, arp repertuvarının seçkin yapıtlarını seslendirdi.

DOĞANSU, esk. **Sultanmut,** Ağrı'nın Patnos ilçesine bağlı bucak; 6 886 nüf. (1990); 9 köy. Merkezi *Doğansu,* 2 664 nüf. (1990).

DOĞANŞAR, İç Anadolu'da Sivas iline bağlı ilçe; 8 324 nüf. (1990); 23 köy. Merkezi, Sivas'ın 95 km kuzeydoğusunda *Doğanşar* (esk. İpsile), 4 421 nüf. (1990).

DOĞANŞEHİR, D. Anadolu bölgesinde Malatya iline bağlı ilçe; 48 196 nüf. (1990). 1 290 km^2; merkez bucağı dışında 1 bucak, 34 köy. Merkezi, Malatya'nın 52 km G.-B.'sında *Doğanşehir*, 11 046 nüf. (1990).

DOĞANTEPE, esk. **Zara,** Amasya'nın merkez ilçesine bağlı bucak; 10 655 nüf. (1990); 19 köy. Merkezi *Doğantepe*, 1 923 nüf. (1990).

DOĞANYOL, Doğu Anadolu bölgesinde Malatya iline bağlı ilçe; 11 478 nüf. (1990); 17 köy. Merkezi, Malatya'nın 72 km doğusunda *Doğanyol* (esk. Keferdiz), 7 723 nüf. (1990).

DOĞANYURT, Karadeniz bölgesinde Kastamonu iline bağlı ilçe; 13 244 nüf. (1990); 26 köy. Merkezi, Kastamonu'nun 118 km K.-K. B.'sında *Doğanyurt* (esk. Meset), 802 nüf. (1990).

DOĞANYURT, Tokat'ın Erbaa ilçesinde bucak; 13 691 nüf. (1990); 17 köy. Merkezi *Doğanyurt*, 1180 nüf. (1990).

DOĞAÜSTÜ sıf. **1.** Olağan dünyaya ait olmadığı kabul edilen, deneyim alanının dışında kaldığı ve doğa yasalarına uymadığı izlenimi veren şey, varlık için kullanılır: *Doğaüstü olaylara, varlıklara inanmak. Doğaüstü güçler* **—2.** Tanrının lütfuyla düzenlenen, üretilen ve ortaya konulan şey için kullanılır: *Doğaüstü gerçekler. Doğaüstü yaşam.*

DOĞAÜSTÜCÜ sıf. Doğaüstücülüğe ilişkin.

◆ sıf. ve a. Doğaüstücülüğü benimseyen ve savunan.

DOĞAÜSTÜCÜLÜK a. XVIII. yy.'da protestan Almanya'da gelişen bir akılcılık biçimi. (Akılcılığın, bütün dinsel düşünceleri akla dayanan düşüncelere indirgemesine karşılık, doğaüstücülük, Vahiy'in akla yardımcı olduğunu, onu desteklediğini ve yetkinleştirdiğini ileri sürer.)

DOĞMA a. **1.** Doğmak eylemi. **—2.** *Doğma büyüme*, bir yerde doğmuş ve orada yetişmiş: *Doğma büyüme İstanbulludur*

—Kad. doğ. Bebeğin ana vücudundan atıldığı son doğum evresi.

◆ sıf. *Bir kadından (özel ad) doğma*, onun doğurmuş olduğu kimse için kullanılır: *Fatma kızı Ayşe'den doğma Ali Abacı.*

DOĞMAK gçz. f. **1.** (*Zaman, yer tümleci* +) *doğmak*, (belli bir tarihte, belli bir yerde) dünyaya gelmek: *Tevfik Fikret 1867'de doğdu. Yahya Kemal Üsküp'te doğmuştur. Bu kentte her gün elli çocuk doğuyor* **—2.** Güneş ve ay sözkonusuysa, ufukta belirmek: *Gittiğinde henüz güneş doğmamıştı.* **—3.** *Araç tümleci* + *doğmak*, belli bir koşulda dünyaya gelmek: *Sezaryenle doğmak.* **—4.** *Durum tümleci* + *doğmak*, belli bir durumda ya da belli bir yetenekle, beceriyle dünyaya gelmek ya da varoluşundan başlayarak o potansiyele sahip olmak: *Sakat doğmak. Şair doğmak. Anayasaya göre insanlar özgür ve eşit doğarlar.* **—5.** *Bir kimseden doğmak*, o kimsenin çocuğu olmak: *Floransalı bir anneyle Britanyalı bir babadan doğmuştur.* **—6.** *Bir kimse, bir şey için doğmak*, onun için var olmak; yaratılmak: *Çalışmak, yönetmek için doğmuş.* **—7.** *Bir yerden doğmak*, bir şey sözkonusuysa, kökeni, kaynağı orada olmak: *Değirmendere, Zigana dağlarında doğar, Trabzon'un doğusunda Karadeniz'e dökülür* **—8.** Bir şey, bir kimse sözkonusuysa, ortaya çıkmak, şu ya da bu biçimde var olmaya başlamak: *Dün gece Olympia'da bir yıldız doğdu. Bu yeni takvim Mısır'da doğmuştur.* **—9.** *Bir şeyden doğmak*, bir şeyin ardından ortaya çıkmak, onun sonucu olmak: *Bu karşılaşmadan güzel bir dostluk doğmuştu. Bekçinin ihmalinden doğan yangın. Milli mücadeleden yeni bir Türkiye doğdu.* **—10.** Bir düşünce, duygu, imge sözkonusuysa, ortaya çıkmaya başlamak; birdenbire ortaya çıkmak: *Kafamda yeni bir proje doğdu.* **—11.** *Doğduğuna inanıp öldüğüne inanmamak*, bir işten yarar kadar zarar da gelebileceğini kabul etmemek. || *Doğduğuna pişman* → ANA*SINDAN DOĞDUĞUNA PİŞMAN. || *Doğduğuna pişman etmek* → ANA*SINDAN DOĞDUĞUNA PİŞMAN ETMEK. || *İçine doğmak* → İÇ*İNE DOĞMAK || *Yeniden doğmuş gibi olmak* → YENİDEN* DOĞMUŞ GİBİ OLMAK.

◆ **doğurmak** ettirg. f. **1.** *(Bebek ya da yavru) doğurmak*, (onu) dünyaya getirmek; doğum yapmak: *Henüz doğurmadı. Kedi bir batında beş yavru doğurdu. Evde, hastanede doğurmak.* **—2.** *Bir şeyi doğurmak*, onu ortaya çıkarmak; onun oluşmasına neden olmak: *Bu durum yeni sorunlar doğuracak.*

—Ed. *Dağ fare doğurdu*, Phaidra'dan (IV, 24) ve Horatius'tan *(Pisonlara mektup)* alınarak La Fontaine'in bir masalında (kitap V, masal 10) ve Boileau'nun bir dizesinde (*l'Art poétique*, III, 274) son derece önemliymiş gibi duyurulara rağmen kof çıkan bir sonucu açıklamak amacıyla kullanılan anıştırma.

—Mat. Bir kümenin belirli bir işlemle, başlangıç kümesi bir altküme olan bir başka küme vermesine denir. (Örnek: bir yarım çemberin çapı yöresinde dönmesi bir küre doğurur.)

◆ **doğurtmak** ettirg. f. *Bir kadını, bir hayvanı doğurtmak*, onun doğurmasını sağlamak, doğurmasına yardımcı olmak.

—Kad. doğ. Çocuğunu dünyaya getirmesi için gebe kadına yardım etmek, doğum yaptırmak (hekim ya da ebe için söylenir).

—Vet. Doğum yaptırmak.

DOĞRAM a. **1.** Doğrama sonucu ortaya çıkan parça. **—2.** *Bir şeyi doğram doğram doğramak*, onu parça parça etmek: *Makine kâğıtları doğram doğram doğramış.*

DOĞRAMA a. **1.** Kesme, parçalama, parçalara ayırma. **—2.** Bir yapının ahşap, metal ya da plastikten yapılan kapı, pencere, yerli dolap, raf gibi kısımları (özellikle kapı ve pencere için kullanılır): *Ahşap doğrama. Alüminyum doğrama. Doğramaları yıpranmış bir ev*

—Ev eşy. *Doğrama makinesi*, salam, vb. yiyecekleri dilim dilim kesmek için kullanılan mekanik ya da elektrikli doğrayıcı.

—Parac. *Doğrama presi*, paraların yanlarını kesmek için kullanılan alet.

DOĞRAMACI a. Bir yapının sabit ahşap parçalarını yapan usta.

DOĞRAMACI (İhsan), türk hekim, yönetici (Erbil, Kerkük, 1915). İstanbul Üniversitesi tıp fakültesi'ni bitirdi (1938). Ankara Numune hastanesi'nde Prof. Eckstein'ın asistanlığını yaptı (1938-1940). ABD'ye giderek çocuk sağlığı ve hastalıkları dalında uzmanlık eğitimi gördü; Harvard Tıp fakültesi'nde araştırma görevlisi, Washington Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olarak çalıştı (1941-1947). Türkiye'ye dönüşünde türk uyruğuna geçti ve Ankara Üniversitesi tıp fakültesi pediatri kürsüsü'nde öğretim görevlisi oldu. Burada profesörlüğe yükseldi (1954). Çocuk sağlığı enstitüsü ve Hacettepe tıp fakültesi' nin kurucuları arasında yer aldı (1963). Ankara Üniversitesi rektörlüğüne seçildi (1965). Orta Doğu Teknik üniversitesi mütevelli heyeti başkanlığı yaptı (1967). Hacettepe üniversitesi kurucu rektörlüğünde bulundu (1967). Avrupa Üniversiteleri rektörler birliği yönetim kurulu üyesi (1963-1981), UNICEF 2. dönem icra kurulu üye ve başkanlığını yaptı (1969-1975). Paris Üniversitesi'nde pediatri profesörü olarak çalıştı (1976-1982). Yurda dönüşünde (1982), Milli Güvenlik Konseyi tarafından Yükseköğretim kurulu (YÖK) başkanlığına getirildi. 1992'de bu görevden istifa etti. Özel Bilkent üniversitesi'nin kuruluşuna öncülük etti ve mütevelli heyet başkanlığını üstlendi. Başlıca yapıtları: *Annenin kitabı* (1952), *Care of mother and child* (1967), *Pediatrics* (1969).

DOĞRAMACILIK a. **1.** Doğramacının sanatı, mesleği. **—2.** Marangozluğun doğrama ile ilgili bölümü.

DOĞRAMAK g. f. **1.** *Bir şeyi (durum tümleci, araç tümleci +) doğramak*, onu kesici bir araçla küçük parçalara ayırmak: *Soğan doğramak. Soğanları dilim dilim doğramak. Eti kuşbaşı doğramak. Bıçakla doğramak.* **—2.** *Bir şeye, bir şey doğramak*, onu küçük parçalara bölerek bir şeye katmak: *Çorbaya ekmek doğramak.*

◆ **doğranmak** edilg. f. **1.** Kesilmek, küçük parçalara ayrılmak. **—2.** Bedenin bir bölümü sözkonusuysa, kesiliyormuş gibi ağrımak.

◆ **doğratmak** ettirg. f. *Bir şeyi doğratmak*, onu kestirmek, küçük parçalara ayırtmak.

DOĞRANMAK → DOĞRAMAK.

DOĞRATMAK → DOĞRAMAK.

İhsan Doğramacı

DOĞRU sıf. **1.** Bir ucundan öteki ucuna kadar kıvrılmadan uzanan şey için kullanılır; düz. **—2.** Gerçeğe, uzlaşımsal bir dizgeye, bir ölçüye, bir kurala vb. uygun olan, yanlış olmayan bilgi, hesaplama vb. için kullanılır: *Sorulara doğru yanıtlar vermek. Doğru seçeneği işaretlemek. Toplamanın sonucu doğru değil. Saatiniz doğru mu? Doğru yazım.* **—3.** Gerçeğe uygun olan ya da çelişki içermeyen ve aklın yadsımayacağı sav için kullanılır: *Tanığın ifadesi tümüyle doğruydu. Anlattıklarında doğru olan hiçbir şey yok. Doğru bir haber.* **—4.** Olguları doğruluk ve şaşmazlıkla değerlendiren düşünce, yargılama biçimi için kullanılır: *Doğru bir düşünce sistemi. Doğru bir yargılama biçimi.* **—5.** Dürüst, namuslu, güvenilir kimse için kullanılır: *Kendi halinde, doğru bir insan olarak tanınırdı.* **—6.** Haklı, yerinde, uygun olarak görülen eylem, şey için kullanılır: *Doğru bir tutum. Doğru bir karar.* **—7.** *Doğru dosdoğru*, "doğrusu şu ki" anlamında söylenir. || *Doğru dürüst*, eksiksiz, kusursuz, yanlışsız, istenildiği gibi: *Doğru dürüst bir otel bulamadık. Olayın iç yüzünü doğru dürüst bilen yok.* || *Doğru söze ne denir?*, söylenen bir sözün yerindeliğini belirtmek için söylenir. || *Doğru yol*, kötülüklerden uzak tutum.

—Anat. *Doğru kas*, insan vücudundaki on iki çift kasa verilen ad. Bunların en önemlisi *karın doğru kası*, öbürleri boyun ve uyluk kaslarıdır. || *Göz doğru kasları*, gözün hareketini sağlayan kaslar.

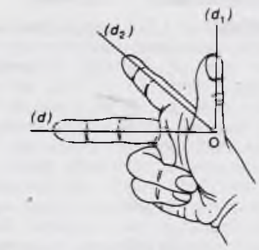
—Binc. Her türlü yürüyüşte, baştan kalçalara kadar dümdüz duruşunu koruyan binek atı için kullanılır. || *Doğru at*, binicinin emirlerini düzenli bir biçimde yerine getiren at. || *Doğru basmak*, bir at sözkonusu olduğunda, adeta ya da süratli yürüyüşlerde, arka ayaklarla ön ayakların izleri üzerine basmak. || *Doğru oturuş*, at üzerinde kurallara uygun ve göz doyurucu bir biçimde oturma.

—Elekt. Zamandan bağımsız bir büyüklük (akım, gerilim vb.) için kullanılır. || Zamandan bağımsız bileşeni, temel bileşen olan bir büyüklük için kullanılır

—Fels. *Doğru görüş*, Aristoteles'e göre, sanata ve bilime karşıt olarak pratik bilgelik. (Aristoteles şöyle der: "Doğru görüş (yun. *phronesis*), insana ilişkin iyi ve kötü konusunda, doğru olanı akıl yoluyla sezmeyi sağlayan pratik bir yatkınlıktır" (*Ethika Nikomakheia* [Nikhomakhos ahlakı], 6,5); "erdem, insana doğru amacı gösterir, doğru görüşse buna ulaşmanın araçlarını ortaya koyar" (*ay. ypt.* 6,12).

—Geom. Sapma yapmayan, eğriliği ol-

mayan bir çizgi için kullanılır; doğru çizgiye ilişkin: *Doğru çizgi, bir noktadan öbürüne giden en kısa yoldur.* ‖ *Doğru açı*, ölçüsü ya da ölçek açısı 180 derece olan bir açı kesmesi ya da bir ikidüzlemli açısı. —Koşut ve zıt yönlü bir yarıdoğru ikilisinin açısı. ‖ *Doğru* ya da *doğru yönlü açı*, vektör uzayını yönlemeye yarayan, sıfır olmayan ikili doğrusal almaşık biçimle elde edilmiş, görüntüsü pozitif olan vektör ikilisinin açısı. (Genellikle, $\Delta(\vec{i})$ den $\Delta(\vec{j})$ ye geçişi sağlayan "dönme", saat ibrelerinin [*doğru yön* denen] dönme yönünün tersinde olursa $(\vec{i}, \vec{j})$ doğru sayılacaktır, burada $\Delta(\vec{u})$, $\vec{u}$ nun doğurduğu vektörel yarıdoğruyu göstermektedir. (Eşanl. DEKSTRORSUM.) ‖ *Doğru afin dönüşüm*, bir afin uzayının, herhangi bir parçasının yönlenimini koruyan dönüşümü. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Doğru* (ya da *sağ*) *helis*, cebirsel adımı pozitif olan helis. ‖ *Doğru işaret*, yönlü bir afin uzayının $(x_0, \dots, x_n)$ afin işareti, öyle ki $(\vec{x_0 x_1}, \dots, \vec{x_0 x_n})$, bu işarete eşlik eden vektör uzayının bir doğru tabanıdır. ‖ *Doğru üçdüzlemli*, ikişer ikişer birbirine dikgen yarıdoğrulardan oluşan (d_1, d_2, d) üçdüzlemlisi, öyle ki $(d, \widehat{(d_1, d_2)})$ açısının, yönlenimi için seçilen ikidüzlemliler kümesinin gösterimi* ile görüntüsü doğru yönlü dik açıdır. (Genellikle sağ elin üç parmağı kuralı uygulanır.)

doğru üçdüzlemli

—Gök mekan. *Doğru hareket*, belli bir doğrultunun çevresinde doğru yönde gerçekleşen hareket. (Gezegenlerin Güneş çevresindeki hareketlerinde, göz önünde bulundurulan doğrultu, tutulumun* Kuzey kutbunun doğrultusudur; bir uydunun bir gezegen çevresindeki hareketi için bu doğrultu, gezegenin Kuzey kutbu doğrultusudur.)

—Ölçbil. Tam ölçüm yapan bir ölçü aleti için kullanılır.

◆ a. **1.** Geom. Boyutu 1 olan doğrusal afin ya da izdüşümsel katlı uzay. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ Dönemi 4 olan pozitif evre (kısalt. D.) **—2.** Doğru olan, yanlış olmayan: *Doğruyla yanlışı birbirinden ayırabilmek.* **—3.** Gerçek, hakikat; yalan olmayan: *Doğruyu söyleyeceğinize yemin eder misiniz?* **—4.** *(Bir şeyin) doğrusu*, onun aslı, gerçeği: *Bu işin doğrusunu bir türlü öğrenemedik.*

—Ceb. *Vektörel doğru*, 1 boyutlu vektörel altuzay. ($\vec{u}$, D vektörel doğrusunun sıfır olmayan bir vektörü ise, K skalerler cismi olduğuna göre

$$D = \{\lambda\vec{u}, \lambda \in K\}$$

dir.)

—İnş. *Çekül doğrusu*, çekül ipiyle belirlenen doğrultu. ‖ *Mesnet doğrusu*, bir tonozda, tonozla mesnetinin birleştiği yerde, üzengi çizgisinin alt düzeyinden geçtiği varsayılan doğru.

—Jeod. *İşlem doğrusu*, arazi haritasına temel oluşturacak bir çizgiyi belirleyen jalon dizisi.

◆ be. **1.** Gerçeğe, olması gerekene uygun, yanlışsız biçimde: *Bu konuda doğru söylediğini sanmıyorum. Biraz doğru düşün lütfen. Doğru hesaplamak.* **—2.** Başka hiçbir yöne sapmadan; doğruca, dosdoğru: *İşten çıkar çıkmaz doğru eve giderdi. Bu yol doğru kasabanın meydanına çıkar.* **—3.** Titizlikle, dürüstlükle: *Doğru tartmak.* **—4.** Görgü kurallarına uygun, saygılı biçimde: *Doğru konuş, ağzını bozma. Büyüklerin yanında doğru otur.* **—5.** *(Bir şeyi) doğru bulmak*, bir şeyi yerinde ve uygun görmek: *Böyle konuşmasını doğru bulmuyorum.* ‖ *Doğru çıkmak*, gerçekleşmek, gerçek olduğu anlaşılmak. ‖ *Doğru durmak*, dik durmak; uslu durmak. ‖ *Doğru oturmak*, uslu, sessiz oturmak. ‖ *Doğrudan doğruya*, aracısız, araya hiçbir kimse koymadan (DOĞRUDAN da denir): *Gittim, doğrudan doğruya kendisine anlattım derdimizi.*

—Binc. *Doğru gitmek*, bir at sözkonusu olduğunda binicinin doğru ve yerinde hareketlerine uyum sağlamak.

◆ ilg. **1.** *Bir yere, bir şeye, bir kimseye doğru*, bir hareketin bir sürecin vb. yönünü belirtir: *Çıkışa doğru yönelmek. Ülkeyi mali yıkıma doğru sürüklemek. Bana doğru döndü.* **—2.** *Zaman belirten bir ad + doğru*, bir saate, bir tarihe yaklaşıklığı belirtir; civarında: *Saat ikiye doğru geldiler. Geceyarısına doğru misafirler gitmeye başladılar. Bu kutlama eylülün ortasına doğru yapılacak.* **—3.** *Bir yere doğru*, ona yakın, komşu bölgeyi, civarı belirtir: *2 000 m'ye doğru bitki örtüsü seyrekleşir.*

—ANSİKL. Anat. *Doğru kaslar.* Beşi boyun bölgesindedir: ön küçük doğru kas, arka büyük doğru kas.

Doğru kaslardan dördü göz çukuru içindedir ve göz yuvarlağının hareketini sağlar. Hepsi göz çukurunun tepesindeki bir kirişten *(Zinn kirişi)* doğar. Üst doğru kas, alt doğru kas, iç doğru kas ve dış doğru kas. *Karın büyük doğru kası*, çatı kemiğinden göğüs kemiğinin hançersi çıkıntısına ve 5., 6., 7. kaburga kıkırdaklarına uzanan yassı bir kastır. Üzerinde enlemesine birtakım kirişi çizgiler bulunur. Bunların sayısı 2 ile 5 arasında değişir. Karın doğru kası iki tanedir; her biri, *karın doğru kası kılıfı* denilen bir kılıfın içinde yer alır. *Ak çizgi* denilen kirişsi bir çizgi iki doğru kası orta çizgide birbirinden ayırır.

İki doğru kas da kabada bulunur: dörtbaşlı kasın en derin demeti olan *ön doğru kas* ve çatıdan kavalkemiğinin iç yüzüne kadar uzanan ince bir şerit halindeki *iç doğru kas.*

—Geom. Matematiksel doğru iki nokta arasına gerilmiş bir iple, ya da çeküle gerçekleştirilebilir. Böylece iki nokta arasında en kısa yol elde edilir. Küresel geometride, doğru kavramı, en büyük çember yayına, ya da jeodezik kavramına karşılık olur.

Afin doğru ℝ ile eşkuvvetli noktaların kümesidir. Bunun boş olmayan ve bir nokta haline indirgenmiş olmayan altkümelerinin de (doğruya bu altkümelerin taşıyıcısı denir) sürekli (ya da kontinuum) ile aynı kuvvette olduğunu belirtmek önemlidir; aynı şey doğru parçaları ve yarıdoğrular için de geçerlidir.

Bir (D) doğrusundan ℝ içine tanımlanmış, kimi kez dereceleme denen, bir g bijeksiyonu yardımıyla, yönlü bir doğru olan (D) de sıralama yapılabilir. M, (D) nin bir noktası ise, g(M), x_M ile belirtilir ve M nin g derecelemesine göre apsisini gösterir. Apsisi sıfır olan nokta, derecelemenin başlangıcıdır; çoğu kez bu O ile gösterilir. Apsisi 1 olan noktaya kimi kez derecelemenin birim noktası denir.

• Bir $(O, \vec{i}, \vec{j}, \vec{k})$ işaretine bağlanan E_3 *içinde doğru denklemleri.*

— Bir (D) doğrusu 1 boyutlu bir afin uzaydır. Şu halde kendisinin bir A noktası ve kendisine eşlik eden vektör uzayının, sıfır olmayan, doğrultu vektörü denen bir $\vec{u}$ vektörü ile bu doğruyu tanımlamak olanağı vardır. ℝ den (D) içine, k ye

$$\overrightarrow{OM} = \overrightarrow{OA} + k\vec{u}$$

biçiminde M yi eşlik ettiren bijeksiyon olan parametrik gösterişe varılır. Bundan,

$$A(x_0, y_0, z_0) \quad \text{ve} \quad \vec{u}(a, b, c)$$

için kötü bir adlandırmayla D(A, $\vec{u}$) nun parametrik gösterimi ya da (D) nın parametrik denklemi denen:

$$x = x_0 + ka, \quad y = y_0 + kb, \quad z = z_0 + kc$$

bağıntı sistemi çıkarılır.

— Böyle bir doğrunun ikinci bir parametrik denklemi, iki

$$A(x_0, y_0, z_0) \text{ ve } B(x_1, y_1, z_1)$$

noktasının bilinmesinden elde edilebilir, bu durumda $\overrightarrow{AB}$ bir doğrultu vektörü olur:

$$x = (1-k)x_0 + kx_1,$$
$$y = (1-k)y_0 + ky_1,$$
$$z = (1-k)z_0 + kz_1.$$

— Olanaklı üçüncü bir parametrik denklemde, (AB) doğrusunun $a+b \neq 0$ için A(a) ve B(b) nin bütün kütle (ya da ağırlık) merkezlerinin kümesi olduğu gerçeğinden yararlanılır.

$$\overrightarrow{OM} = \frac{a\overrightarrow{OA} + b\overrightarrow{OB}}{a+b}$$

bağıntısından

$$x = \frac{ax_0 + bx_1}{a+b}, \quad y = \frac{ay_0 + by_1}{a+b},$$
$$z = \frac{az_0 + bz_1}{a+b} \qquad (a+b) \neq 0$$

sistemi çıkarılır. Bu doğruyla, terimleri toplamı sıfır olmayan (a, b) ikililerinin kümesi arasında bir bijeksiyonun bulunmadığını belirtmek gerek.

Bu son iki parametrik denklemde, iki farklı noktanın bir doğruyu belirlemeye yettiği gerçeği bulunmaktadır.

—Doğrultu vektörünün a, b, c koordinatlarının hepsi 0 dan farklıysa, D(A, $\vec{u}$) nun descartesçı denklemi

$$\frac{x-x_0}{a} = \frac{y-y_0}{b} = \frac{z-z_0}{c}$$

(AB) doğrusunun denklemi de

$$\frac{x-x_0}{x_1-x_0} = \frac{y-y_0}{y_1-y_0} = \frac{z-z_0}{z_1-z_0}$$

biçiminde yazılabilir.

Bu eşitlik sistemi, daima olanaklı olan, bir doğruyu iki düzlemin arakesiti gibi göz önüne almakla aynı anlama gelir.

• E_2 *de doğruların denklemi.*

— Önceki doğruların denklemlerinin yalnızca x ve y değişkenlerinin gözüktüğü parçaları göz önüne alarak, E_3 tekilere benzer parametrik ya da descartesçı denklemler elde edilir.

—Descartesçı denklemler $ax + by + c = 0$ biçimindeki bağıntılara getirilebilir. $\vec{V}(-b, a)$ ya da $-\vec{V}$ doğrultu vektörleridir: işaret dikdüzgülü ise, $\vec{N}(a, b)$ bu doğruya dik bir vektördür.

— Ayrıca, E_2, dikdüzgülü doğru bir işarete bağlanmışsa (D) doğrusunun olağan denkleminden söz edilebilir; bu denklem

$$x \cdot \cos\alpha + y \cdot \sin\alpha - p = 0$$

biçiminde ifade edilebilir, burada α, $(\vec{i}, \vec{n})$ ikilisinin açısının bir belirtimi, $\vec{n}$ (D) doğrusuna dik birim vektör, $p = \overline{OH}$, H de O nun (D) üzerindeki dik izdüşümüdür $(\overrightarrow{OH} = \overline{OH} \cdot \vec{n})$.

• *Doğru afin dönüşümler.* Şunlarla karşılaşılır: pozitif bir oranı olan *doğru afinlikler;* aynı bir afin doğrusal katlı uzay ve aynı bir doğrultu için, bunların uygulamalar bileşimiyle donatılmış kümesi bir afinlikler alt grubu oluşturur; *Doğru* (ya da *düz*) *homotetiler*, oranı pozitif olan, ya da uzayın boyutunun çift olması halinde oranı negatif olan homotetiler. Aynı merkezli böyle homotetilerin kümesi, uygulamaların bileşim yasası için, yine aynı merkezli homotetiler grubunun bir alt grubudur; *doğru* ya da *pozitif izometriler* ya da *yerdeğiştirmeler;* bunların modülo ötelemeler sınıfı bir doğru dik uygulamadır.

Bir (E_1) afin doğrunun doğru izometrilerinin hepsi ötelemelerdir.

Bir (E_2) afin düzlemin doğru izometrileri şunlardır: bütün noktalar değişmez olduğunda E_2 nin özdeşliği; O biricik değişmez nokta olduğunda, O merkezli bir dönme; değişmez nokta bulunmadığında, sıfır olmayan vektör dönmesi.

3 boyutlu bir (E_3) afin uzayının doğru izometrileri şunlardır: bütün noktalar değişmez olduğunda E_3 özdeşliği; Δ, değişmez noktaların afin doğrusu olduğunda, Δ eksenli bir dönme; hiç değişmez nokta bulunmadığında, bir vidalama ya da helikoidal izometri.

DOĞRU (Abdülkerim), türk siyaset adamı (Ardahan 1927). Nakşibendi şeyhi Mehmet Zahit Kotku'nun halifelerinden. İstanbul Teknik üniversitesi'ni bitirerek makine yüksek mühendisi oldu (1950). Azot sanayii genel müdürlüğü yaptı (1966-1970). Memuriyetten ayrılarak Milli nizam partisi'ne (MNP) girdi (1970). Bu partililerin oluşturdukları bir şirketin genel müdürlüğünü yürütürken MNP yerine kurulan Milli selamet partisi'nden Kars milletvekili seçildi (1973-1980). Bülent Ecevit'in kurduğu CHP-MSP ortaklık hükümeti (1974) ve Süleyman Demirel'in kurduğu Milliyetçi cephe hükümetinde (1975-1977) sanayi ve teknoloji bakanlığı yaptı. TBMM başkan vekilliği görevinde bulundu. MSP'den ayrılarak yeni kurulan Nizam partisi'nin (NP) genel başkanı ve TBMM'deki tek temsilcisi oldu. 1983'te kurulan Milliyetçi çalışma partisi (MÇP) genel başkanlığına getirildi. Eski siyasilere politika yapma hakkı tanındıktan sonra genel başkanlığı Alpaslan Türkeş'e bıraktı (1987).

Doğru söz, Balıkesir'de yayımlanan haftalık gazete (İlk sayısı 22 mayıs 1919'da çıktı, hangi tarihte kapandığı bilinmiyor). Sahibi, Sındırgılızade A. Bakır, başyazarı Varnalızade İsmail Hakkı'ydı. Gazete, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgaline ve manda yönetimine girilmesi yolundaki görüşlere şiddetle karşı çıkarak Kuvayı milliye'den yana yayın yaptı.

DOĞRUCA be. Hiçbir yöne sapmadan, durmadan ve dolaşmadan; doğrudan doğruya: *Okuldan çıkınca doğruca eve git. Doğruca kendisini gör, ona anlat.*

DOĞRUCU sıf. **1.** Her konuda doğru söyleme ve davranma kaygısında, alışkanlığında olan kimse için kullanılır. **—2.** *Doğrucu Davut,* doğru söylemeyi, her işi dürüstçe yapmayı huy edinmiş kimse için söylenir.

DOĞRUCULUK a. Doğrucu olma durumu; gerçeği söyleme alışkanlığı.

DOĞRUDAN sıf. Aracısız biçimde yapılan: *Doğrudan pazarlık, doğrudan görüşme.*

—Bilş. Araştırılacak adresin, adres kütüğünde yer aldığı adresleme yöntemleri için kullanılır. || Bir ana bellek ile bir bilgisayar çevre birimi arasında, merkezi işlem biriminden yararlanmadan gerçekleştirilen bilgi aktarımları için kullanılır.

—Ceb. *Doğrudan çarpan,* bir G grubu için, seçkin bir K altgrubuna karşılık olan seçkin bir H altgrubu, öyle ki H ile K nin doğrudan çarpımı G ye eşittir. || *Doğrudan özyapı uygulaması,* ℝ üzerinde boyutu sonlu ve sıfırdan farklı vektör uzayı olan E nin, determinantı sıkı pozitif olan özyapı uygulaması. || *Bir* E, K-*vektör uzayının* n *tane* E_1, E_2,..., E_n *alt vektör uzaylarının doğrudan toplamı,* $x_i \in E_i$ olmak üzere E nin her öğesinin tek türlü

$$x_1 + x_2 + \ldots + x_n$$

biçiminde yazılabildiği E vektör uzayı. (E_1 ile E_2, E nin bütünler iki alt vektör uzayı ise, E, E_1 ile E_2 nın doğrudan toplamıdır; $E = E_1 \oplus E_2$ yazılır.) || *Bir* E *vektör uzayının doğrudan tabanı,* E vektör uzayını yönlendirmek için seçilen tabanla yönü aynı olan taban. || n *tane* H_1, H_2, ..., H_n *altgruplarının doğrudan çarpımı,* $i \neq j$ ise H_i ile H_j değişmeli olmak ve G nin her x elemanı $h_i \in H_i$ ile bir tek türlü

$$x = h_1 \cdot h_2 \cdot \ldots \cdot h_n$$

biçiminde yazılmak üzere, H_1, H_2,...,H_n lerin altgruplar olduğu G grubu. (H_1, H_2,...,H_n ler

$$H_{i} \cap (H_1 H_2 \ldots H_{i-1}) = \{e\}, \; i \in [1; n]$$

olacak biçimde seçkin alt grupları ise, bu durumda G, H_i lerin bir doğrudan çarpımıdır. Toplama gösterilişiyle doğrudan toplam tanımlanır.)

—Geom. *Doğrudan izometrik,* izometrinin doğrudan olması halinde izometrik.

—İşlem. Dönme devinimini sağlayan ana mili, karşılık kullanmadan yalnız kumanda kasnağı tarafından döndürülen bir tornanın çalışması için kullanılır.

—Kim. *Doğrudan çözümleme,* bir karışımda bulunan arı cisimleri belirlemek amacıyla yapılan madde çözümlemesi. || *Doğrudan saptanan madde,* doğrudan çözümlemeyle belirlenen arı cisim.

—Says. çözlm. Üstelemeli yöntemlerin tersine, doğrusal denklem sistemlerinin, önceden belirlenmiş sayıda cebirsel elemanter işlemlerle, kesin çözülmesini olanaklı kılan sayısal çözüm yöntemlerine denir. (Örneğin Gauss eleme yöntemi.)

—Tıp *Doğrudan bulaşma,* doğrudan doğruya temasla olan bulaşma.

DOĞRUDAŞ sıf. Ceb. DOĞRUSAL'ın eşanlamlısı.

—Geom. *Doğrudaş noktalar,* DOĞRUSAL NOKTALAR'ın eşanlamlısı.

DOĞRUGÖZ, Konya'nın Akşehir ilçesine bağlı eski *Eğrigöz,* şimdiki *Doğrusöz* beldesinin bir süre taşıdığı ad.

DOĞRUL (Ömer Rıza), türk yazar ve gazeteci (Kahire 1893 - İstanbul 1952). Kahire'de, el-Ezher üniversitesi'ni bitirdi (1911). İstanbul'a yerleşerek Tasvir-i efkâr'da gazeteciliğe başladı. Daha sonra İkdam, Akşam, Son posta, Tan, Cumhuriyet gazetelerinde yazdı. Yazılarında islamcılık akımını savundu. Telif ve çeviri yüz kadar kitap yayımladı. Kuran'ı türkçeye çevirdi. Konya'dan DP milletvekili seçilerek TBMM'ye girdi (1950). Başlıca yapıtları: *İslam tarihi* (1935), *Yeryüzündeki dinlerin tarihi* (1938), *İslamın özü ve Kuran'ın ruhu* (1946), *İslamiyetin geliştirdiği tasavvuf* (1948), *Ana davalarımız, ana prensiplerimiz* (1949).

DOĞRULAMA a. Doğrulamak eylemi; teyit, tasdik.

—Bilş. Verilerin kesinliğini ve gerçeğe yakınlığını kontrol etmek işlemi.

—Mant. *Doğrulama ilkesi,* genel bir yasa kapsamına girmesi olanaklı olan her deneysel saptamanın bu niteliğinden ötürü aynı yasa kapsamına giren bütün olguların gözlemi aracılığıyla pekiştirilebilir olması gerektiğini dile getiren ilke. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Mant. *Doğrulama ilkesi.* Diyelim ki, "bütün kargalar karadır", yanı ∀x(Kx→Sx) yasasını temellendirmek istiyoruz. Bu evetleme geçmişteki, şimdiki ve gelecekteki bütün kargaları gözden geçirmeyi gerektirir. Ayrıca bu, evirme yoluyla elde edilen "kara olmayan hiçbir şey karga değildir", yanı ∀x(¬Sx→¬Kx) önermesini de doğrulamayı gerektirir. Oysa, bunlardan ne birini, ne de ötekini doğrulayabiliriz. Bunu yapamadığımıza göre, ister istemez ilkin konuşma evrenimizi (sözünü ettiğimiz nesneleri) yeniden tanımlayıp "kargaların sayılamaz olduğu" ilkesini koymamız gerekir. Bu paradoks karşısında, insan ister istemez fizik yasalarının bir önermeler biçimselleştirmesiyle pek bir ilişkisi olamayacağını düşünür: çünkü, belki de kargaların "genellikle" kara oluşu, bu hayvana özgü biyolojik bir yasadan kaynaklanıyordur. Bilimlerin kendi aralarındaki ayrımlarla her birine özgü mantığı ayırt etmek için "sınır çizerek çözümleme" yöntemine baş vurmamız gerekecektir.

DOĞRULAMACI sıf. Doğrulamacılığa ilişkin.

◆ sıf. ve a. Doğrulamacılık yanlısı.

DOĞRULAMACILIK a. Fels. Mantıksal olguculuğun kabul ettiği ilke. (Buna göre, bir önermenin anlamı, bu önermenin deneysel bakımdan pekiştirilmesini ya da yalanlanmasını sağlayan yönteme dayanır.)

DOĞRULAMAK g. f. **1.** *Bir şeyi doğrulamak,* sözkonusu bir kimseyse, bir bilginin, bir haberin, bir sözün, bir düşüncenin vb. doğru olduğunu ortaya koymak, bildirmek; bir şey ise, bir olgunun doğruluğunu göstermek, kanıtlamak; teyit etmek, tasdik etmek: *İlgililer, henüz haberi doğrulamadı. Bakan işsizlik oranının arttığını doğruladı. Tahlil sonuçları tanımızı doğruluyor.* **—2.** *Bir kimseyi (onun tutumunu, düşüncesini) doğrulamak,* onun tutumunda, kararında vb. haklı olduğunu kanıtlamak: *Olayların gelişimi beni doğruladı. Böyle davranması onun hakkındaki yargılarımı doğruluyor.*

◆ **doğrulanmak** edilg. f. Doğrulamak eylemine konu olmak.

DOĞRULANABİLİR sıf. Doğrulanması olanaklı olan.

—Mant. İster bir fizik, biyoloji vb. yasasıyla, isterse bir mantık yasasıyla doğrulanabilen her ilkeye, her önermeye denir. (Bu sonuncu durumda, doğrulanabilir önermeler "totoloji" dir.)

DOĞRULANABİLİRLİK a. Mant. Doğrulanabilir olanın temel özelliği.

DOĞRULANMAK → DOĞRULAMAK.

DOĞRULAŞTIRILIR sıf. Geom. İçine çizilen çokgen çizgilerin uzunlukları kümesi üstten sınırlanan bir (I,*f*) parametreli yayına denir. (*f*, I = [*a*, *b*] üzerinde C^1 sınıfından olursa (I, *f*) doğrulaştırılır ve uzunluğu

$$\int_a^b \|f'(t)\| \cdot dt$$

dir.)

DOĞRULAŞTIRMA a. Geom. Bir yayı doğrulaştırmak eylemi.

DOĞRULAŞTIRMAK f. Geom. *Bir yayı doğrulaştırmak,* olanaklı ise, uzunluğunu belirlemek. (Bu durumda yaya *doğrulaştırılır* denir.)

DOĞRULMA a. Doğrulmak eylemi.

—Havc. Bir uçağın pikeden sonra yaptığı düzelme manevrası. (Doğrulma süresince uçak gerek pilot gerekse malzeme için çok tehlikeli olabilecek bir merkezkaç ivmenin etkisinde kalır.)

—Nörobiyol. Doğrulma refleksi, hareket esnasında, vücudun uygun bir duruş almasını sağlamak için, birbiri ardına yapılan devimsel davranışların tümü (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Nörobiyol. Doğrulma refleksi. Magnus'un tanımladığı (1925) doğrulma refleksleri değişik uyarılarla (uzak çevren, yerçekimi, dayanma yüzeyi, vücut ağırlığı) sağlanır. Yerçekiminin rolü, kediyle yapılan deneylerle açıklanmıştır. Yerden belli bir yükseklikten aşağı sırtüstü atılan kedi, yüzüstü döndükten sonra, ayaküstü yere düşer. Bu yanıtın kaynağı dolambaçtaki alıcılardır; çünkü, gözleri kapatılarak görsel uyarılardan yoksun bırakılan aynı kedi, yine aynı biçimde doğrulmaktadır. Buna karşılık, dolambaçlarında bozukluk olan hayvan, görsel uyaranlar olmadan doğrulamaz.

DOĞRULMAK gçz. f. **1.** Eğik ya da eğri bir şey sözkonusuysa, düz bir duruma gelmek. **—2.** Bir kimse sözkonusuysa, yatar ya da oturur durumdayken kalkıp toparlanmak, dik duruma geçmek: *İçeri babası girer girmez yattığı yerden doğruldu.* **—3.** *Bir yere, yöne doğrulmak,* oraya yö-

nelmek, gitmek: *Birden karar değiştirip eve doğruldu.* **—4.** *Tkz.* Para vb. sözkonusuysa sağlanılmak, kazanılmak: *Bugün de gündelik doğruldu.* **—5.** Bir kimse, bir topluluk vb. sözkonusuysa, güçlenmek, kendini toparlamak, kalkınmak: *Felaketten sonra doğrulmak için elbirliğiyle çalıştılar.*

◆ **doğrultmak** ettirg. f. **1.** *Bir şeyi doğrultmak,* eğik, eğri bir şeyi düz duruma getirmek. **—2.** *Bir şeyi (bir şeye, bir yere, bir kimseye) doğrultmak,* onu oraya, o kimseye yöneltmek: *Silahını hedefe doğrulttu.* **—3.** *Tkz.* *Geçimini, gündeliğini, belli miktardaki bir parayı doğrultmak,* onu sağlamak, kazanmak: *Geçimimizi zoraki doğrultuyoruz.* **—4.** *Halk.* *Bir yeri doğrultmak,* o yere doğru yönelmek, gitmek, o yere bakarak yön bulmak: *Camiyi doğrult, sağa sap; karşına çıkan ilk ev, bizim evdir.*

—Elektrotekn. Bir almaşık akımı tek yönlü akıma çevirmek.

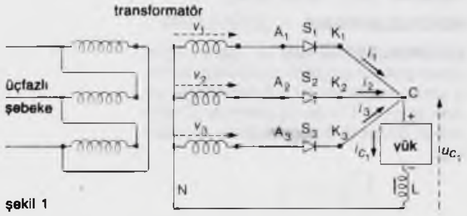
—Mak. san. Bir ısıl veya mekanik işlemden dolayı biçim değiştirmiş bir parçayı düzeltmek. ‖ Bir parçayı işlenmek için bağlamadan önce belirli geometrik kurallara (koşutluk, diklik vb.) uyarak takım tezgâhına yerleştirmek.

—Opt. *Bir görüntüyü doğrultmak,* optik bir düzenekle bu görüntünün evriğini oluşturmak.

—Ulaş. *Bir taşıtı, bir gemiyi, bir uçağı doğrultmak,* bir sapmadan, bir manevradan, vb. sonra taşıtı yeniden doğru yola sokmak için yönlendirici mekanizmayla manevra yapmak ya da bir uçak için, perdövites'te inişten sonra onu yeniden belli bir yüksekliğe getirmek.

DOĞRULTUCULAR

transformatör

şekil 1

basit üçfazlı montaj

DOĞRULTAN sıf. Geom. Bir uzay eğrisinin bir *m* noktasındaki Frenet* üçyüzlüsünün $\vec{b}$ ve $\vec{T}$ vektörleriyle belirlenen düzleme denir.

DOĞRULTMA a. Doğrultmak eylemi.

—Elektrotekn. Bir almaşık akımı, tek yönlü akıma dönüştürme.

—Havc. *Dümen doğrultma,* bir uçağın dümenine istenilen yönü verme.

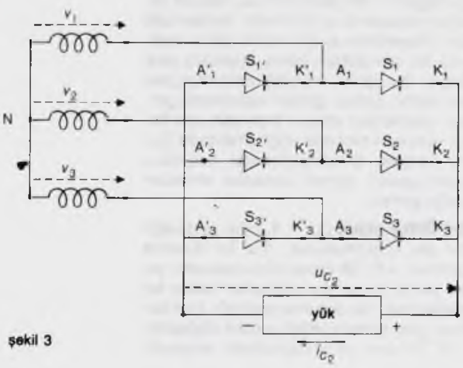
—Mak. san. *Doğrultma işçisi,* sacları düzeltmeyle görevli işçi.

—Opt. *Doğrultma düzeni,* bir dürbünde görüntüyü doğrultan mercek ya da prizma sistemi.

—Oto. *Hidrolik doğrultma aparatı,* biçimi bozulmuş bir karoseri-şasi çerçevesi bütününün denetim açısını yeniden düzeltmeyi sağlayan ve bir hidrolik krikoyla donatılan servis aparatı.

—Topogr. Düz bir arazinin eğik bir klişesini fotoğrafla düzeltme. (Bk. *ansikl.* böl.)

üçfazlı Graetz köprüsü montajı

şekil 3

—Uz. havc. *Delik doğrultma,* itme vektörüne istenilen yönü verebilmek için bir roket motor deliğini (ya da deliklerini) yönlendirme işlemi.

—ANSİKL. Topogr. Düz bir arazinin eğik olarak çekilmiş fotoğrafı, bu arazinin perspektifidir; bu fotoğraf arazinin biçimini değiştirdiğinden bir harita oluşturmaz. Bunun araziye benzerliğini sağlamak için ters bir perspektife başvurmak, yani bu klişeyi, araziye koşut bir plaka üstünde elde edilecek klişeye dönüştürmek gereklidir. Bunun için, klişenin perspektif izdüşümünden yararlanılarak, arazinin bilinen dört noktasıyla bunların klişe üstündeki izdüşümlerinin benzeşikleri birbirine uygulanır. Bu işlem ya karanlık odada ya da "doğrultucu" denen özel bir fotoğraf aygıtıyla yapılır. Doğrultma basitleştirilmiş bir düzeltme yöntemidir ve bu işlem yapılırken arazinin düz olduğu kabul edilir. Bu varsayımın ne kadar az sağlaması yapılırsa, sonuç o denli kötü olur.

DOĞRULTMAÇ → DOĞRULTUCU.

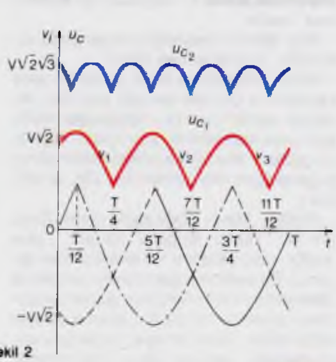
DOĞRULTMAK → DOĞRULMAK.

DOĞRULTMAN a. **1.** Konoit yüzeyleri, koniler ya da silindirler gibi bir düzenli yüzeyi tanımlamaya yarayan eğri. **—2.** Koniklerin metrik tanımına yarayan doğru.

—Ceb. *Bir polinomun doğrultman katsayısı,* doğrultman teriminin katsayısı. ‖ *Bir polinomun doğrultman terimi,* bu polinomun en yüksek dereceli terimi. ‖ *Bir vektörel doğrunun doğrultman* (ya da *doğrultu*) *vektörü,* doğrunun, vektörel doğruyu doğuran sıfır olmayan vektörü.

—Geom. *Doğrultman koniği, doğrultman karmaşığı, doğrultman ikileniği,* karşılıklı kutup ve kutup doğrusu dönüşümlerinde yararlanılan konik, karmaşık, kuadrik. ‖ *Bir afin uzayın doğrultman* (ya da *doğrultu*) *vektörü,* bu afin uzaya eşlik eden vektör uzayının bir tabanının vektörlerinden her biri. ‖ *Bir D doğrusunun doğrultman* (ya da *doğrultu*) *kosinüsleri,* taban, dikdüzgülü ($\alpha^2+\beta^2+\gamma^2+... =1$) olduğuna göre, D nin taban vektörleriyle açıları $\alpha, \beta, \gamma, ...$ ların kosinüsleri. ‖ *Bir hiperboloidin doğrultman konisi,* hiperboloidin eksenini içeren düzlemlerle arakesiti olan, hiperbollerin asimptotlarından oluşan koni. (Eşanl. SONUŞMAZ.) ‖ *Bir* $(x_0,...,x_n)$ *afin işaretinin doğrultman* (ya da *doğrultu*) *vektörü,* $i \in [1,...,n]$ için $\vec{x_0x_i}$ vektörlerinden her biri. ‖ *Bir yüzeyin doğrultman düzlemi,* konoit ya da helikoit gibi yüzeylerin tanımına yarayan düzlem.

DOĞRULTU a. **1.** Bir kimsenin, bir şe-

şekil 2

basit montaj (u_{c_1})

Graetz köprüsü montajı (u_{c_2})

kumandalı olmayan üçfazlı montajlarda doğrultulmuş gerilim

yin gittiği, ilerlediği yön, istikamet: *Kuzey-güney doğrultusu.* **—2.** İzlenen, tutulan yol, yön: *Tartışma yeni bir doğrultuda gelişiyor. Bir program doğrultusunda harekete geçmek. Çıkarlarımız doğrultusunda mücadele edeceğiz.*

—Fizs. mekan. *Bir kuvvetin doğrultusu,* bu kuvvetin, etkilediği devingene kazandırdığı ivme doğrultusu.

—Geom. Bir doğru ya da düzlem kümesi içinde koşutluk bağıntısıyla tanımlanan eşdeğerlik sınıfı. ‖ Doğrusal, afin bir $\mathcal{V}$ katlı uzayına eşlik eden biricik E alt vektör uzayı. (A, $\mathcal{V}$ nın değişmez bir noktası olduğuna ve $\vec{V}$, E yi çizdiğine göre bu $\vec{AM}=\vec{V}$ olan vektörlerin kümesidir.) ‖ *Bir afinliğin, bir izdüşümün, bir bakışımın doğrultusu,* onu tanımlamaya yarayan doğrultu.

—Yerbil. Bir doğrusal yapının (kıvrım ekseni, çizgilenme) ya da düz yapının (katman, şistlilik, fay) yönlü; ikincisi sözkonusu olduğunda, düzlemin yatay yönü, bu düzlemin yönü kabul edilir.

DOĞRULTUCU a. Elektrotekn. Bir almaşık akım sistemini, tekyönlü akıma dönüştüren elektrik çeviricisi. (Eşanl. REDRESÖR.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Elektron. *Kristal doğrultucu,* KRİSTAL DİYOT*'un eşanlamlısı.

—Teknol. Sacları mekanik olarak düzelten makine. (Bk. *ansikl.* böl.)

◆ sıf. Elektrotekn. Bir almaşık akımı doğrultan bir öğe ya da bir devre için kullanılır.

—Opt. Dürbünlerde görüntüyü doğrultmaya yarayan düzenek için kullanılır (örneğin, dürbün prizması).

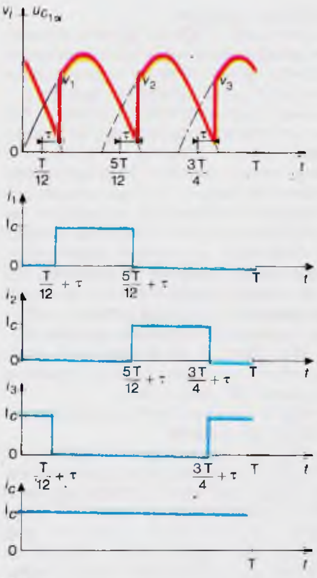
—Topogr. Düz bir arazinin eğik klişesinden yola çıkarak bu arazinin perspektif çarpıtmasından kurtulmuş resmini elde etmeyi sağlayan özel fotoğraf makinesi, için kullanılır.

—ANSİKL. Elektrotekn. Günümüzde doğrultucular, kumandasız yarıiletken öğeler (biri A anotu ve diğeri K katotu olmak üzere iki elektrodu bulunan diyotlar) ya da kumandalı yarıiletken öğeler (üçüncü elektrodu, G ızgarası olan tiristorlar ya da tranzistorlar) kullanan değiştiricilerdir.

Örneğin akümülatör bataryalarını doldurmada kullanılan düşük güçlü donanımlar için tekfazlı tek diyotlu (yarım dalga doğrultma), iki diyotlu (tam dalga doğrultma) ya da dört diyotlu montajlar (köprü devresi) yapılır.

Daha güçlü donanımlarda, örneğin motorlara kumanda etmede ve cer hatlarını doğru akımla beslemede, dalgalanmaları değişmez değere çok yakın doğrultulmuş gerilim veren üçfazlı montajlardan yararlanılır. Basit üçfazlı montajda (şekil 1) şebeke, yıldız bağlı ikincil sargı taşıyan bir transformatörün birincil sargısını besler; S_1, S_2, S_3 diyotlarının A_i anotları üç fazın çıkışlarına bağlıdır ve yük devresi, nötr N noktası ile üç K_i katodunun ortak C noktası arasında yer alır. N noktasına göre en yüksek anot gerilimi olan bir tek diyot çalışır. Aynı V etkin değerindeki v_1, v_2, v_3 almaşık gerilimlerinin dönemi T ile gösterilirse, v_1, v_2, v_3 eğrilerinin üst zarflarıyla verilen yükün (şekil 2) uçlarındaki doğrultulmuş u_{c_1} gerilimi, maksimum değeri $V\sqrt{2}$ ve dönemi $\frac{T}{3}$ olan dönemsel bir fonksiyondur. Bir Graetz köprüsü montajı (şekil 3) kullanarak, $u_c(t)$ geriliminin dalgalanmaları daha da azaltılabilir; bu montaj $S_1S_{1'}$, $S_2S_{2'}$, $S_3S_{3'}$ çiftleri halinde gruplanmış altı diyot içerir ve üçfazlı transformatörün her ikincil fazı K'_i ve A_i uçlarının ortak noktasını besler; yük devresi ise A'_i uçlarının ortak noktası ile K_i uçlarının ortak noktası arasında yer alır. Bu bağıntıda iletim, sırasıyla en pozitif ve en negatif gerilimlere getirilen hatlara bağlı iki diyotla sağlanır. Böylece, maksimum değeri $V\sqrt{2}\sqrt{3}$ ve dönemi $\frac{T}{6}$ olan, doğrultulmuş u_{c2} gerilimi (şekil 2) elde edilir. Her tetiklemenin, doğal tetikleme anına göre bir τ zamanı kadar geciktirilmiş kumandalı yarıiletken öğeler kullanarak, ortalama değeri τ zamanına etkime yoluyla ayarlanabilen, doğrultulmuş bir u_c' gerilimi (şekil 4) üretilir.

Bütün hallerde, doğrultulmuş i_c akımı eğrisinin biçimi, yük devresinin yapısına göre, u_c eğrisinin biçiminden çok farklı olabilir. Uygulamada, yüke seri bağlı büyük bir L indüktansı kullanarak, değişmez

şekil 4

kumandalı yarıiletken öğeler ve düzenleyici indüktans kullanan basit bir doğrultma montajında gerilimler ve akımlar

bir I_c değerine çok yakın, hemen hemen doğru bir i_c akımı elde edilebilir; *düzenleyici indüktans* denen bu indüktans akımın doğru bilesenini etkilemez, ama armonikleri, frekansları yükseldiği ölçüde zayıflatır.

—Teknol. Bir doğrultucuda sac, makinenin girişinden çıkışına doğru azalan genlikte, almaşık ve ardışık bükülmelerin etkisinde kalır. Makine, üst üste yerleştirilmiş bir dizi merdane taşır. *Sürükleyici* denilen alt merdaneler, yükseklik olarak genellikle sabittir, *düzeltici* denilen ve sürükleyici merdanelere göre daha geride yer alan üst merdaneler düşey yönde ayarlanabilir. Doğrultma işlemi yedi, on bir, on üç ya da on yedi merdaneyle uygulanır. Modern makineler, karşıt-merdanelerle donatılmıştır ve bu merdaneler iş merdanelerine dayanarak çok iyi bir bükülmezlik sağlar.

DOĞRULUK a. **1.** Doğru olma durumu: *Verdiğiniz ifadenin doğruluğundan kuşkuluyum.* **—2.** Gerçeklikle onu düşünen insan arasındaki uygunluk (bu anlamda, bilginin en yüce amacı). [Bk. *ansikl.* böl. Fels. ve Psikan.] **—3.** Yalan söylemeyen, dürüst bir kimsenin niteliği; bu kimseye yaraşır davranış; dürüstlük: *Çevresinde doğruluğuyla tanınmak.*

—Balist. *Atışın doğruluğu,* nişan orta noktasını hedef üzerine getirerek yapılmış bir atışta elde edilen sonucun niteliği.

—Mant. Bir önermenin, belli bir dilin gerektirdiği koşullara ve belli bir olgu durumuna göre konumu: (Bk. *ansikl.* böl.) || *Doğruluk çizelgesi,* verilen herhangi bir (bileşik) önermenin doğruluk değerini, bileşenlerinin alabileceği bütün doğruluk değerlerine bakarak hesaplamaya yarayan çizelge. Örneğin:

p	q	p ∧ q	p ∨ q
D	D	D	D
D	Y	Y	D
Y	D	Y	D
Y	Y	Y	Y

|| *Doğruluk değeri,* önermelerin özelliği. (İkideğerli mantıklara göre yalnız iki doğruluk değeri vardır: doğru ve yanlış. Buna göre, bir önerme ya doğrudur, ya da yanlıştır.)

—Mant. ve Dilbil. *Doğruluk koşulu,* herhangi bir önermeye doğru ya da yanlış değerinin verilebileceği koşul.

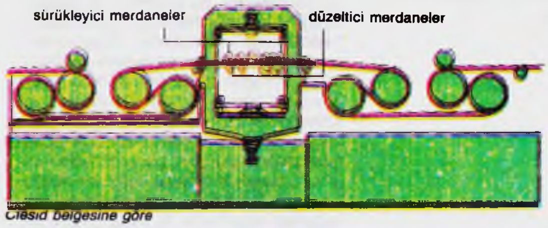
—Ölçbil. Bir ölçü sonucunun, gerçek ya da gerçek olarak düşünülen değere yakınlığı. || Bir ölçü aletinin, ölçülen bir büyüklük için gösterdiği değerlerin ortalamasının bu büyüklüğün gerçek değerine çok yakın olması niteliği. (Bk. *ansikl.* böl. Ölçbil.)

—ANSİKL. Fels. "Doğruluk'' sözcüğünün anlamı, doğruluk ölçütünün gerçekliğe ya da bilgiye uygulanmasına göre değişir. Klasik mantıkta, doğru bilgi, düşünceyle nesnesi arasında bir özdeşleşme olmasını gerekli kılar. Bir yargı doğruysa, ileri sürdüğü şeyin de var olduğu söylenebilir. Geleneksel doğruluk anlayışı, bir ileri -sürüşün (önermenin) bir nesneyle uyuşmasına dayanır. Buna karşıt olarak, bir fikir gerçek ya da olabilir herhangi bir şeye karşılık olmadığı için (örneğin aslan başı ejderha ya da santor fikri) düşüncesi yanlıştır denebilir. Peki bu durumda yanılmanın kaynağı nedir? Descartesçılığa göre yanılma, yargıdan kaynaklanır. Ancak aslan başlı ejderhanın ya da santorun var olduklarını olumlarsam (evetlersem) yanılma vardır; bunun gibi, ancak onların var olduğunu *olumsuzlarsam* (değillersem) ya da, örneğin, insanın ya da atın var olduğunu *olumlarsam* doğruluk vardır. Doğruluk, var olanın olumlanması ve var olmayanın olumsuzlanmasıdır; demek ki sonuç olarak, yargılarımızın gerçeklikle uyuşmasıdır. Leibniz, descartesçı bakış açısını benimseyerek şu ayrımı getirir: "İki tür *doğruluk* vardır: *akıl* doğrulukları ve *olgu* doğrulukları. Akıl doğrulukları, zorunludur ve karşıtları olanaksızdır: olgu doğruluklarıysa olumsaldır ve karşıtları olanaklıdır'' (*Monadoloji,* 33).

Doğruluğu, fikrin nesnesine uygunluğu olarak tanımlayan Spinoza, insansal sınırları doğruluğa oranla, insanın sonluluğunuysa Tanrı'ya oranla belirler. Ona göre, Tanrı'da, fikirlerin sırası neyse, bu fikirlerin nesneleri arasındaki sıra da odur: bu nesneler, Tanrı'nın sonsuz doğasından kaynaklanırlar; demek ki, bu fikirler nesnelerine uygun olmak zorundadırlar ve "bütün fikirler, Tanrı'ya olan bağıntıları bakımından düşünüldüğünde, doğrudurlar'' (*Etika* 2,22). Buna karşıt olarak, insanda, fikirlerin birbirine bağlanışı, nesnelerin ortaya çıkış sırasına göre değil, bu nesnelerin bedenle karşılaşmalarının rastlantısal sırasına göre olur: demek ki, ruh imgelediği için, insan ruhunun tüm fikirleri doğru değildir.

Descartesçı doğruluk tanımı, uzun süre açık ve doyurucu göründü: çünkü dinin ve sağduyunun benimseyebileceği bir anlayışa uygun düşüyordu. Ancak, eleştiricilik de, idealizm de bu tanıma katılmadılar. Eleştirel felsefe, Kant ile birlikte, öğelerin transsendental mantığından hareket ederek, doğruluğu mantığa bağladı. Böylece mantık, şeylerin nesnel doğruluklarının ya da var olan her şeyin önsel koşullarının bilimi olarak tanımlandı. Kant'a göre, "biçimsel doğruluk'' ya da "mantıksal doğruluk'', "deneysel doğruluk''tan farklıdır. Mantıksal doğruluk yalnızca, "tüm nesnelerden ve bunlar arasındaki tüm ayrımlardan bütünüyle soyutlanmış bilginin kendi kendisiyle uygunluğuna dayanır'' (*Kritik der reinen Vernunft* [Salt aklın eleştirisi], 1, 2, 1). Hegel'de doğru, hiçbir biçimde, dural bir uygunluktan kaynaklanmaz; doğru, "kendi'nin gelişmesidir, başlangıçta, kendi sonunu kendi ereği olarak varsayan ve kendinde barındıran bir çemberdir ve ancak gelişimi ve ereği sayesinde gerçektir'' (*Tinin görüngübilimi* [Phänomenologie des Geistes], "Önsöz'').

Nietzsche'ye göre doğruluk, dolaysız ve yuce bir değer değildir; iyice belirli bir canlılar sınıfının yaşam koşullarına bağlı bir değerdir. "Doğruluk, belli bir canlılar türünün, onsuz yaşayamayacağı bir yanılma biçimidir. Son sözü söyleyen, yaşam için değerli olup olmamadır'' (*Wille zur Macht* [Güçlü olma istenci]). Dolayısıyla, doğruluğu her zaman "öz olarak, Tanrı olarak, en yüce kat'' olarak öne sürmüş olan doğruculuk istencinin "[...] eleştiriden geçirilmesi gerekir'' (*Zur Genealogie der Morale* [Ahlakın soyağacı üzerine], 3, 24): doğruyu bu biçimde tanrılaştırmanın kökeninde, düşünceyle kavranılan bir öte dünyaya korkarak kaçış ve somut dünyayı ödlekçe bir reddediş yatar.

Ciesid belgesine göre

bir doğrultucunun işleme şeması

Heidegger, klasik doğruluk tanımından kalkarak ve onu eleştirerek, doğruluğun özünün, özgürlük olduğu görüşüne varır. Doğruluğun özü, var olduğu biçimiyle var olanın,kendini açmasını sağlayan insanın özgür edimine dayanır. "Aletheia'' sözcüğünü "doğruluk'' diye çevireceğimize "örtülmeme'' diye çevirirsek, bu çeviri, alışılmış doğruluk kavramını, bir ileri -sürüşün[...]açılmanın, varolanın anlamına uygunluğu olarak özgün bir biçimde yeniden düşünmenin bir belirtisi olur'' (*Vom Wesen des Wahrheit* [Doğruluğun özü üzerine], 4).

—İkonogr. Doğruluk genellikle, elinde bir hurma dalı ya da ayna tutan, başının üstünde güneş bulunan, hemen hemen çıplak bir genç kadın biçiminde tasvir edilir. Poussin'in *Doğruluğu kıskançlık ve anlaşmazlıkların zararlarından kurtaran zaman*'ı (Louvre), Rubens'in *Doğruluğun zaferi* (Louvre ve Madrid), Goya'nın *Zamanın saygınlığına kavuşturduğu ve Tarih'e yol gösteren Doğruluk* (Stockholm) adlı resimleri bu temayı işler. Kuyunun dibindeki ya da kuyudan çıkan doğruluksa, A. Coypel'in bir tablosuna ve Cochin'in bir gravürüne (*Ansiklopedi* için kapak süsü) konu olmuştur.

—Mant. Modern anlambilim, geleneksel doğruluk kavramını yeniden ele aldı (bir önerme, şeylerin var olan belli bir durumuna karşılık olduğu zaman doğrudur; "Kar beyazdır'' önermesi, ancak ve ancak kar beyazsa doğrudur). Ama doğruluk kavramının tanımı her zaman belli bir dile ilişkin olmak zorundadır; sözkonusu dil de, tam anlamıyla özgülleşmiş ve yalancı çatışkısıyla karşı karşıya kalmamak için, anlambilimsel bakımdan kapalı olmayan bir dil olmalıdır. Belli bir L dili için doğruluğun tanımlanması, L'den daha zengin bir L' üstdili içinde yer almayı gerektirir. Böyle olmazsa, L' nün L içinde bir yorumunu yapmak ve L de yalancı çatışkısı olduğunu göstermek olanak kazanacaktır. Tarski, bu zorunlu koşulun, aynı zamanda yeterli olduğunu göstermiştir.

—Ölçbil. Ölçü aletlerinin çoğunda doğruluğu sağlamak için, özenli bir yapım ve ölçekleme, ayrıca ölçüyü bozabilecek bütün etkileri giderici düzeltmeler gerekir. Alet eskidikçe değişiklikler doğabilir, dolayısıyla dönemsel olarak denetimi gerekir.

—Psikan. Freud, doğruluk kavramını, dış gerçekliğe ilişkin bir şey olarak ele alır. Ona göre, aktarım geçmişteki bir dış nesneyle ilintili olarak yaşayan affektlerin şimdideki bir nesneye yöneltilmesidir ve bu durumda doğruluğun bulunması, şimdideki nesnenin algılanmasındaki çarpıklığın ortaya çıkarılmasıdır. Melanie Klein, küçük çocuklara ilişkin psikanaliz araştırmaları sırasında, anne gövdesinin içini tanımaları konusunda çocukların duydukları büyük merakı ve nesneleri kendi benliklerinde çok somut bir biçimde duyup yaşamalarını betimledi. Bu, nesnelerin belli belirsiz imagolar değil, doğruluğu irdelenebilecek olan bir iç ruhsal alandaki gerçek kişiler olduğunu ortaya koydu. Bu kavram, Bion ile önemli bir gelişme gösterdi. Bion'a göre, "canlı organizma nasıl besine dayanıyorsa, ruhsal sağlık da doğ-

ruluğa dayanır." Bu doğruluk, iki çeşit etkinliğin ürünüdür. Heyecan yaşantılarının "sindirilmesi" sayesinde, düşüncelerin kullanımını sağlayan bir aygıtın oluşması, bu doğruluğun ortaya çıkmasını sağlayan etkinliğin birinci türüdür. İkincisiyse, en azından tek bir nesnenin iki algılanışının bağlaşımlı duruma getirilmesidir. Ama burada sözkonusu olan, şeyin özneden bağımsız olarak kendisine ilişkin bir doğruluk değil, öznenin bu nesneye ilişkin heyecansal yaşantısıdır. Bu yaşantı, öznenin, varlığı algılandığında, bir boğuntu durumunun ve felaket getiren bir değişikliği ortaya çıkarma tehdidini taşıyan yeni düşünceyi kapsama yeteneğini sınamadan geçirir.

Bilinmeyenden korku ve kesinsizliğe hoşgörü göstermeme, çok ağır basıyorsa, doğruluğa duyulan sevgiye karşı bir direnç oluşabilir. Bunun en "zararsız" biçimlerinden biri, bir şeyin doğrudan yaşanmasından çok, onun hakkında bilgi edinmektir; en "zararlı" biçimiyse, yalanda görüldüğü gibi, doğruluktan nefret etmektir.

DOĞRULUM → YÖNELİM.

DOĞRUSAL sıf. Bir doğru görünümünde olan, bir doğruyu izleyen şey için kullanılır.

—Ceb. *Doğrusal cebir,* cebirin, değişmeli bir cisim üzerinde, değişmeli olmayan bir cisim üzerinde ya da bir halka üzerinde (modül) vektör uzayları yapılarını incelemeyi konu alan kolu. ‖ *Doğrusal denklem, f,* bir K-vektör uzayından bir F, K-vektör uzayı içine tanımlanmış doğrusal bir uygulama ve *b* de F nin verilen bir elemanı olmak üzere, genel biçimi $f(x) = b$ olan denklem. (Bu doğrusal denklemi çözmek, E nin, $f(x) = b$ olacak biçimde *x* elemanlarının kümesini bulmaya gelir. ‖ *Doğrusal denklem sistemleri, f_i* bir E, K-vektör uzayından bir F_i vektör uzayı içine doğrusal uygulama, b_i de F_i nin bir elemanı (F_i) $i \in \{1,...,p\}$ K-vektör uzaylarının bir ailesi olmak üzere, $f_i(x) = b_i$, $i \in \{1,..., p\}$ biçimindeki denklem sistemi. [Bu sistem, $b = (b_1, b_2,...,b_p)$, $F_1 \times F_2 \times ... \times F_p$ nin bir elemanı olmak ve *f* de E den $F_1 \times F_2 \times ... \times F_p$ içine $f(x) = (f_1(x), f_2(x),..., f_p(x))$ biçiminde bir uygulama olmak üzere $f(x) = b$ doğrusal denklemine denktir.](Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Doğrusal grup,* bir E, K-vektör uzayının özyapı uygulamalarının kümesi. (Bu Aut (E) ya da daha genel olarak GL(E) [E bir A-modülse GL(E)] ile gösterilir. Bu, E nin bakışımlı grubunun bir altgrubudur.) ‖ *Doğrusal programlama,* bilinmeyene, eşitlikler ve eşitsizliklerle gösterilen kimi koşullar koşulduğuna göre, $\mathbb{R}^n$ üzerinde bir doğrusal biçimin değerini en küçük ya da en büyük kılmaktan oluşan eylem. ‖ *Doğrusal uzay,* VEKTÖR* UZAYI'nın eşanlamlısı. ("Linear space" deyimi Anglo-Sakson'larda kullanılır.) ‖ *Bir* E, K*-vektör uzayı üzerinde tanımlı doğrusal biçim,* K kendi üzerinde vektör uzayı olarak göz önüne alınmak üzere E den K içine tanımlı doğrusal uygulama. (E üzerinde tanımlı doğrusal biçimlerin kümesine E *nin ikili* denir ve E* ile gösterilir.) ‖ *Bir* E, K*-vektör uzayından bir,* F, K*-vektör uzayı üzerine doğrusal uygulama,* şu iki koşulu gerçekleyen:

$$\forall x \in E, \quad \forall y \in E, \quad f(x+y) = f(x) + f(y),$$
$$\forall x \in E, \quad \forall \lambda \in K, \quad f(\lambda x) = \lambda f(x),$$

ya da buna denk bir tek: $\forall x \in E, \forall y \in E,$

$$\forall \lambda \in K, \forall \mu \in K, f(\lambda x + \mu y) = \lambda f(x) + \mu f(y)$$

koşulunu gerçekleyen uygulama. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Bir,* E, K*-vektör uzayının* p *tane* x_i *vektörünün doğrusal devşirimi,* λ_i ler K nin skalerleri olduğuna göre $\sum_{i=1}^{p} \lambda_i x_i$ ye eşit her vektör. [K nin, $x = \sum_{i=1}^{p} \lambda_i x_i$ olacak biçimde hepsi birden sıfır olmayan $(\lambda_i)i \in \{1, ..., p\}$ eleman ailesi varsa bir *x* vektörü *p* vektörün doğrusal devşirimidir.] (→ DOĞURUCU PARÇA*) ‖ *Bir grubun doğrusal gösterilmesi,* bu gruptan doğrusal bir grup içine tanımlanmış benzeryapı uygulaması. (Grupların doğrusal gösterilişleri, bu grupların özelliklerinin incelenmesini, daha basit grupların özelliklerinin incelenmesine geçerek sağlamaktadır.) ‖ *Çoklu doğrusal,* cebirin çoklu doğrusal uygulamaları ve biçimleri inceleyen bölümü için kullanılır. ‖ *Çoklu doğrusal biçim,* E_i ler K-vektör uzayları olmak üzere, $E_1 \times E_2 \times ... \times E_n$ den K cismi içine tanımlanmış çoklu doğrusal uygulama. ‖ Çoklu doğrusal (ya da $n \geq 2$ olmak üzere n-*doğrusal*) uygulama, $E_1 \times E_2 \times ... \times E_n$ den F içine tanımlanmış *f* uygulaması, burada E_i ler ve F öyle K-vektör uzaylarıdır ki E_i den F içine x_i ye $f(x_1, x_2,...,x_n)$ yi eşlik ettiren [x_j, $j \neq i$ vektörleri saptanmış olduğuna göre] her kısmi uygulama doğrusaldır. ‖ *İkili doğrusal biçim,* E_1, E_2 iki K-vektör uzayı, varış kümesi de, E_1 ve E_2 uzaylarının taban cismi olduğuna göre $E_1 \times E_2$ den K içine tanımlanan ikili doğrusal uygulama. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *İkili doğrusal uygulama,* E_1, E_2, F üç K-vektör uzayı olduğuna göre $E_1 \times E_2$ den F içine tanımlanan *f* uygulaması, *f* değişkenlerden herbirine göre doğrusaldır, yani şu eşitlikleri gerçekler:

$$\forall x_1 \in E_1 \ \forall y_1 \in E_1 \ \forall x_2 \in E_2$$
$$\forall y_2 \in E_2 \ \forall \lambda \in K.$$
$$f(\lambda x_1, x_2) = f(x_1, \lambda x_2) = \lambda f(x_1, x_2)$$
$$f(x_1 + y_1, x_2) = f(x_1, x_2) + f(y_1, x_2)$$
$$f(x_1, x_2 + y_2) = f(x_1, x_2) + f(x_1, y_2).$$

—Elekt. ve Elektron. Ohm yasasına uyan ve daha genel olarak değişmez katsayılı diferansiyel denklemler sistemiyle belirlenen bir öğe için kullanılır. (Doğrusal bir dirençte gerilim düşüşü, o dirençten geçen akım şiddetiyle orantılıdır. Aynı şekilde, özeğrisi doğrusal olan bir elektron tüpünde anot akımı, ızgara ile katot arasına uygulanan gerilimle orantılı olarak değişir.) ‖ *Doğrusal olmayan,* bir elektriksel büyüklüğün değerlerinin bir diğerine göre orantılı olarak değişmediği etkin ya da edilgen her devre için kullanılır. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Elektrotekn. *Doğrusal elektrik motoru,* stator ve rotorunun göreli yer değiştirmesi, doğrusal bir öteleme olan elektrik motoru.

—Fizs. mekan. *Doğrusal devinim,* yörüngesi bir doğru olan devinim.

—Foto. Resimlediği nesnenin geometrik benzerini görüntüleyen fotoğraf objektifi için kullanılır.

—Geom. Doğru çizgi biçiminde olan nesneler için kullanılır. ‖ *Doğrusal katmanlı uzay,* AFİN* DOĞRUSAL KATLI UZAY'ın eşanlamlısı. ‖ *Doğrusal nokta dönüşümü,* değişmez bir noktası bulunan afin dönüşüm(az kullanılır). ‖*Doğrusal noktalar,* aynı bir doğru üzerinde bulunan noktalar. (Eşanl. DOĞRUDAŞ NOKTALAR.)

—İstat. *Doğrusal model,* $y_i = f(x) + \epsilon_i$, $(i = 1,...,n)$ biçiminde parametreleri açısından doğrusal olup, açıklayıcı (bağımsız) değişkenlerle raslantısallığı birlikte içeren model. ([$f(x)$: modelin belirleyici bölümü; ϵ: açıklanamayan değişkenler, raslantısallık. Hata terimi adını da alır; *y* : bağımlı ya da yanıt değişken.] Bağımsız değişken ya da değişkenler nicel ve /ya da nitel olabilirler. Son yıllarda, genellikle, bu değişkenlerin nitel olduğu, başka deyişle bir ya da birkaç etmenin etkisinin arandığı "Değişke çözümlemesi [varyans analizi]" modelleri anlaşılmaktadır. Bu modellerin tümü $Y = X\beta + \epsilon$ matrissel yazılışıyla gösterilirler.) ‖*Doğrusal programlama,* karar değişkenlerinin doğrusal bir fonksiyonuyla temsil edilen bir ölçütün (iktisadi fonksiyon), doğrusal eşitlikler ve /ya da doğrusal eşitsizliklerle dile getirilen kısıtlamalar altında, optimum yapıldığı yöneylem araştırması problemlerinin tümü. (Günümüzde, Dantzig'in simpleks algoritması, onbinlerce sürekli değişken ve binlerce kısıtlamanın bulunduğu durumların ele alınmasını sağlıyor.)

—Jeomorfol. *Doğrusal aşınma,* bir akarsu yatağının tabanında akarsuyun neden olduğu aşınma. (Yayınık organizmaların yol açtığı *yanal aşınma*'nın karşıtıdır.)

—Mat. *Doğrusal olmayan denklem,* $f(x)$, $ax + b$ biçiminde değilken $f(x)=0$ biçimindeki denklem. (Özellikle $ax^2 + bx + c = 0$ ikinci derece denklemi doğrusal değildir. Yukarıdaki kavram doğrusal olmayan çok değişkenli denklemlere ve denklem sistemlerine genişletilir. Doğrusal olmayan denklemlerin ve denklem sistemlerinin, esas olarak, üstelemeli yöntemlerle çözülüşü, sayısal çözümlemenin zor ve önemli bir koludur.) ‖ *Doğrusal olmama,* doğrusal olmayan bir denklemin ayırtediciliği.

—Mat. çözlm. $\mathbb{R}$ den $\mathbb{R}$ içine, $a \in \mathbb{R}$ olmak üzere: $x \longmapsto a \cdot x$ biçimindeki bir uygulamaya denir. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Ölçbil. Uzunluk birimine dönüşen büyüklük için kullanılır.

—ANSİKL. Ceb. • *Doğrusal uygulama.* E ile F bir K değişmeli cismi üzerinde iki vektör uzayı, *f* de E den F içine bir uygulama olsun, birinci özellik $f(x+y) = f(x) + f(y)$ ye göre, *f*, (E, +) dan (F, +) içine bir grup benzeryapı uygulamasıdır. Öyleyse de benzeryapı uygulamaları ile aynı özelliklere sahiptir, özellikle $f(0_E) = 0_F$, $f(-x) = -f(x)$ tir.

f doğrusal uygulamasıyla, E nin bir vektörel altuzayının görüntüsü F nin bir vektörel altuzayıdır. Bunun bir özel hali, E nin *f*(E) görüntüsüdür, buna genellikle *f* nin görüntüsü denir ve Im(*f*) ile gösterilir. Bu durumda "*f* örtendir" özelliği Im(*f*) = F ye denktir.

f doğrusal uygulamasıyla, F nin bir vektörel altuzayının ters görüntüsü E nin bir vektörel altuzayıdır. Bunun bir özel hali, F nin 0 etkisiz elemanından oluşan altuzayın ters görüntüsüdür, buna genellikle f nin çekirdiği denir ve Ker(*f*) ile gösterilir. "*f* birebirdir" özelliği Ker(*f*) = 0_E ye denktir.

f birebir örtense, *f* ye eşyapı uygulaması denir. *f*, E vektör uzayından kendi içine tanımlanmışsa, *f* ye E nin içyapı uygulaması denir; eğer ayrıca *f* birebir örtense bu, E nin bir özyapı uygulamasıdır. E ve F uzaylarının K taban cismi değişmeli olduğuna göre, E den F içine doğrusal uygulamaların kümesi

$$\begin{cases} (f+g)(x) = f(x) + g(x) \\ (\alpha f)(x) = \alpha f(x). \end{cases}$$

ile tanımlanan yasalarla donatılı K-vektör uzayı yapısındadır. Bu vektör uzayı $\mathcal{L}_K(E, F)$ ile gösterilir.

Gerçek Eukleides vektör uzayı için, bakışımlar, homotetiler, izdüşümler, dönmeler doğrusal uygulamalardır.

E ile F nin sırayla sonlu *n* ve *p* boyutlu olması halinde, Im(*f*) nin K üzerindeki boyutu sonludur. Bu boyuta *f* [*rg*(*f*)] nin rangı denir ve

$$rg(f) = \dim_K E - \dim_K \mathrm{Ker}(f)$$

elde edilir.

Bundan başka, *rg*(*f*) = *n* bağıntısı "*f* birebirdir" ve *rg*(*f*) = *p* bağıntısı da "*f* örtendir"e denktir. E ile F aynı boyutlu ise, "*f* birebir ve örtendir", "*f* örtendir", "*f* birebirdir" birbirine denktir.

$(a_i)i \in \{1, ...,n\}$ ve $(b_i)i \in \{1,...,p\}$ sırayla E ile F nin tabanları ise, bu halde *f*, *n* tane $f(a_i)$ vektörünün her birinin (b_i) üzerindeki koordinatlarının bilinmesiyle tümüyle belirlenmiş olur. Gerçekten, *x*, E nin bir elemanı ise

$$x = \sum_{i=1}^{n} \alpha_i a_i$$

ve

$$f(x) = f\left(\sum_{i=1}^{n} \alpha_i a_i\right) = \sum_{i=1}^{n} \alpha_i f(a_i)$$

dır ve $\forall i \in \{1, ..., n\}$, F nin $f(a_i)$ elemanı, (b_i) tabanının vektörlerinin doğrusal devşirimleri olarak ifade edilir. *i* indisli sütunu, $f(a_i)$ nin (b_i) tabanı üzerindeki koordinatlarından oluşmuş (*p*, *n*) tipinden matrise, (a_i) ve (b_i) tabanlarına göre *f* uygulamasının matrisi denir. Bu matrisin rangı *f* nin ran-

gına eşittir. f doğrusal uygulamasının E ve F içinde seçilen değişik tabanlara göre matrisleri birbirine denktir denir. A, E nin (a_i) tabanından (a_i') tabanına geçiş matrisi, B de F nin (b_i) tabanından (b_i') tabanına geçiş matrisi ise, bu durumda M, f nin (a_i) ve (b_i) tabanlarına göre matrisi, M' de f nin (a_i') ve (b_i') tabanlarına göre matrisi olmak üzere $B^{-1}MA = M'$ dür.

Bir f içyapı uygulamasının E içinde seçilen değişik tabanlara göre matrislerine benzerdir denir: A, (a_i) den (a_i') ye geçiş matrisi ise, $A^{-1}MA = M'$ dür. f içyapı uygulamasına eşlik eden türlü matrisler arasında, olabildiğince "en basitler"i aranır; bu, bir içyapı uygulamasının köşegenleştirilmesi problemine ve onun ayırtedici* polinomunun incelenmesine götürür. f köşegenleştirilebilir değilse, ona eşlik eden bir üçgen matris kabul edip etmediğine bakılır.

$\alpha_K(E,F)$ nın elemanları olan doğrusal uygulamalarının incelemesi, öyleyse, n ile p sırayla E ve F nin boyutları olduğuna göre, $M_{(n,p)}(K)$ nin elemanları olan matrislerin incelenmesine doğrudan doğruya bağlıdır.

• *Doğrusal denklem.* f, bir E, K-vektör uzayından bir F, K-vektör uzayı içine bir uygulaması ve b, F nin bir elemanıysa, $f(x) = b$ denkleminin, $f^{-1}(b) \neq \varnothing$ olmak koşuluyla çözümleri bulunacaktır. f ye eşlik eden homojen doğrusal denklem denen $f(x) = 0$ denklemi Ker f nin elemanlarını çözüm kabul eder. f birebir ise, bayağı çözüm denen bir tek 0_E çözümü vardır. x_0, $f(x) = b$ denkleminin bir çözümü ise, $f(x-x_0)=0$ ve $x-x_0 \in$ Ker f elde edilir; x_0, $f(x) = b$ nin bir çözümü ise, dolayısıyla öbür çözümler $x_0 + z$ biçimindedir, burada $z \in$ Ker f dir. Doğrusal bir denklemi çözmek için bir özel çözümü ve bunun gibi f nin çekirdeğini bilmek gerekir.

f birebirse, Ker $f = \{0_E\}$ dir ve $f(x) = b$ nin en çok bir çözümü vardır. f birebir örtense $f(x) = b$ ancak bir tek çözüm kabul eder.

• *Doğrusal denklem sistemi.* n bilinmeyenli p denklemden oluşan bir sistem

$$a_{11}x_1 + a_{12}x_2 + \ldots + a_{1n}x_n = b_1$$
$$a_{i1}x_1 + a_{i2}x_2 + \ldots + a_{in}x_n = b_i$$
$$a_{p1}x_1 + a_{p2}x_2 + \ldots + a_{pn}x_n = b_p$$

biçimine konabilir. A $[a_{ij}]$ matrisine *katsayılar matrisi* denir. Elemanları $b_1, b_2, \ldots, b_p$ olan sütun matris B ile, elemanları $x_1, x_2, \ldots, x_n$ olan sütun matris de X ile gösterilirse, sistem AX = B matris eşitliğine denk olur. A nın sağ yanına B sütununu eklemekle oluşan matrise *sistemin tam matrisi* denir.

Matrisi düzgün olan, yani δ determinantı sıfır olmayan n bilinmeyenli, n denklemli bir sistem, bir Cramer sistemi oluşturur. A matrisinin bir A^{-1} ters matrisi vardır ve sistemin $X = A^{-1} \cdot B$ ile verilen bir tek çözümü bulunmaktadır. Bilinmeyenlerin değerleri açık olarak verilebilir (Cramer formülü); $\Gamma_{1i}, \Gamma_{2i}, \ldots, \Gamma_{ni}$ eşçarpanları katsayılar olmak üzere x_i, n denklemin doğrusal bir devşirimiyle hesaplanır; öbür bilinmeyenler yok edilir ve

$$\delta x_i = b_1\Gamma_{1i} + b_2\Gamma_{2i} + \ldots + b_n\Gamma_{ni}$$

elde edilir. Sonuç

$$x_i = \frac{1}{\delta}\begin{vmatrix} a_{11}\, a_{12} \ldots a_{1,i-1}\, b_1 \ldots a_{1n} \\ a_{i1}\, a_{i2} \ldots a_{i,i-1}\, b_i \ldots a_{in} \\ a_{n1}\, a_{n2} \ldots a_{n,i-1}\, b_n \ldots a_{nn} \end{vmatrix}$$

biçiminde yazılabilir. İkinci yanda yazılan determinant, i sıralı sütunun elemanları yerine $b_1, b_2, \ldots, b_n$ nicelikleri konularak δ determinantından elde edilir. Homojen bir sistemde çözüm olarak

$x_1 = x_2 = \ldots = x_n = 0$ (sıfır çözüm) elde edilir.

Özel hal. n bilinmeyenli, p denklemli $(p<n)$, katsayılar matrisi p basamaklı düzgün bir kare matris içeren bir sistem göz önüne alalım. Bilinmeyenler gerekirse birbiriyle değiştirilerek, bu düzgün matrisin ilk p sütundan oluştuğu varsayılabilir. Bu durumda

$$a_{11}x_1 + a_{12}x_2 + \ldots + a_{1p}x_p = b_1 - a_{1,p+1}x_{p+1} - \ldots - a_{1n}x_n$$
$$\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots$$
$$a_{p1}x_1 + a_{p2}x_2 + \ldots + a_{pp}x_p = b_p - a_{p,p+1}x_{p+1} - \ldots - a_{pn}x_n$$

sistemi yazılabilir.

$$c_k = b_k - a_{k,p+1}x_{p+1} - \ldots - a_{k,n}x_n$$

koymakla sistem

$$a_{11}x_1 + a_{12}x_2 + \ldots + a_{1p}x_p = c_1$$
$$\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots$$
$$a_{p1}x_1 + a_{p2}x_2 + \ldots + a_{pp}x_p = c_p$$

biçimini alır. Solda alıkonmuş olan bilinmeyenlere *asal bilinmeyenler* denir. Öbür bilinmeyenlere gelişigüzel değerler verilebilir ve oluşturulan, bir Cramer sistemi olan sistem yardımıyla $x_1, x_2, \ldots, x_p$ hesaplanır; böylece asal bilinmeyenler öbürlerinin fonksiyonu olarak tek türlü ifade edilir; sistem $n-p$ *ninci basamaktan* bir *belirsizlik* gösterir. *Genel hal.* Katsayılar matrisinin rank*'ı esaslı rol oynar. A matrisinin rangı r ile gösterilirse, bu A matrisinden r basamaklı düzgün bir kare matris çıkartılabilir. Gereğine göre bilinmeyenlerin ve denklemlerin sırası değiştirilerek, bu matrisin ilk r satırdan ve ilk r sütundan oluştuğu farz edilebilir. Tam matrisin rangı en az r dir. Bu durumda sonuçları Kronecker* teoremiyle verilir:

1. Tam matrisin rangı r den büyükse sistem olanaksızdır;
2. Tam matrisin rangı r ye eşitse, sistemin çözümleri, ilk n denklemle oluşturulan sistemin çözümlerinin aynıdır.

Doğrusal sistemlerin sayısal çözümleri, yani p denklemi sağlayan n tane $x_1, x_2, \ldots, x_n$ sayılarının edimsel belirlenmesi, sayısal çözümlemenin en önemli kollarından birini oluşturur.

• *Çoklu doğrusal uygulama.* $E_1 \times E_2 \times \ldots \times E_n$ den F içine $\mathcal{L}_n(E_1, E_2, \ldots, E_n; F)$ ile gösterilen çoklu doğrusal uygulamaların kümesi bir K-vektör uzayı yapısındadır. $n=2$ ise ikili doğrusal uygulama sözkonusu olur; $n = 3$ için de üçlü doğrusal uygulama. $E_1 = E_2 = \ldots = E_n = E$ halinde E den F içine n-doğrusal uygulama sözkonusu olur ve uygulamaların kümesi $\mathcal{L}_n(E, F)$ ile gösterilir.

E den F içine her $(x_1, x_2, \ldots, x_n)$ elemanı için sıfır olan, iki koordinatı eşit bulunan bir n-doğrusal uygulama almaşıktır ve E den F içine n-doğrusal almaşık uygulamaların [çoğu kez $\mathcal{A}_n(E, F)$ ile gösterilen] kümesi $\mathcal{L}_n(E, F)$ nin bir vektör altuzayıdır. E nin K üzerindeki boyutu n ise, bu durumda E den K içine n-doğrusal almaşık biçimlerin boyutu 1 dir ve K nin her λ elemanı için, (a_i), E nin bir tabanı ise, $f(a_1, a_2, \ldots, a_n) = \lambda$ olacak biçimde bir tek n-doğrusal almaşık biçim vardır. $\lambda = 1$ olması halinde, (a_i) tabanına göre biricik f n-doğrusal almaşık biçimi $f(x_1, x_2, \ldots, x_n) = \det(x_1, x_2, \ldots, x_n)$, yani f biçimi, $x_1, x_2, \ldots, x_n$ vektörlerinin determinantına eşit olacak biçimdedir. Determinant kavramı, dolayısıyla da determinant kuramı, n-doğrusal almaşık biçimlere bağlıdır. E den K içine n-doğrusal biçimlerin incelemesi tansör* çarpımı kavramına götürür.

E den F içine, $\{1, \ldots, n\}$ nin her σ dizilimini ve E nin $f(x_{\sigma(1)}, x_{\sigma(2)}, \ldots, x_{\sigma(n)}) = \varepsilon(\sigma)$ yi gerçekleyen her $(x_1, x_2, \ldots, x_n)$ vektör dizisi için bir n-doğrusal uygulaması ters bakışımlıdır, burada $\varepsilon(\sigma)$, σ diziliminin belirtisini göstermektedir. Her n-doğrusal almaşık uygulaması ters bakışımlıdır, karşıtı, ancak, ayırtedicisi 2 den farklı bir cisim içinde doğrudur.

• *İkili doğrusal biçim.* E bir K-vektör uzayı, E* de onun ikili olduğuna göre E × E* den K içine

$$(x, f) \mapsto \langle x, f \rangle = f(x)$$

ile tanımlanan uygulama, ikili kanonik biçim denen bir ikili biçimdir. İkinci bir örnek, iki vektöre, bunların skaler* çarpımını eşlik ettiren uygulamayla verilir; bu ikili biçim ayrıca bakışımlıdır yani x ile y ne olursa olsun $\langle x, y \rangle = \langle y, x \rangle$ tir. $E_1 \times E_2$ den K üzerine tanımlanan ikili doğrusal biçimlerin kümesi $\mathcal{L}(E_1, E_2, K)$ ile gösterilen bir vektör uzayı yapısına sahiptir. E_1 ile E_2 sonlu boyutluysa ve $(a_i)_{i\in[1,m]}$ ile $(b_j)_{j\in[1,n]}$ sırayla E_1 ile E_2 nin tabanları ve f de $E_1 \times E_2$ üzerinde bir ikili doğrusal biçim ise, bu durumda:

$$f(x, y) = f\left(\sum_{i=1}^{m} \alpha_i a_i, \sum_{j=1}^{n} \beta_j b_j\right) = \sum_i \sum_j \alpha_i \beta_j \cdot [f(a_i, b_j)]$$

$$f(x, y) = \sum_i \sum_j \alpha_i \beta_j \alpha_{ij} \text{ où } \alpha_{ij} = f(a_i, b_j)$$

olup burada $\alpha_{ij} = f(a_i, b_j)$ dir.

mn tane α_{ij} skalerinin verilişi, öyleyse, f ikili doğrusal biçimini belirler. $A = (\alpha_{ij})$ matrisine, (a_i) ve (b_j) ye ait f ikili doğrusal biçimine eşlik eden matris denir.

f ikili doğrusal biçimine A matrisini eşlik ettiren uygulama $\mathcal{L}(E_1, E_2, K)$ den, K üzerinde m satırlı, n sütunlu matrislerin $M(m, n)$ kümesi içine bir eşyapı uygulamasıdır. x vektörünün (a_i) ye göre koordinatları bir sütunlu bir X matrisiyle ve y vektörününkü (b_j) ye göre bir sütunlu Y matrisiyle verilirse, bu durumda

$$f(x, y) = {}^tYAX = {}^tX{}^tAY$$ dir.

E_1 ile E_2, sırayla m ve n boyutlu olduğuna göre, $E_1 \times E_2$ üzerindeki ikili doğrusal biçimlerin $\mathcal{L}(E_1, E_2, K)$ vektör uzayının boyutu nm dir.

—Elekt. ve Elektron. *Doğrusal olmayan* bir direnç, Ohm yasasının gerektirdiği gibi akım şiddeti ile bu direncin uçlarına uygulanan gerilimin orantılı olmaması olgusuyla ayırt edilir. Bir elektron tüpünde yük direncinde toplanan gerilim, girişine uygulanan gerilimle orantılı olmadığında, tüpün özeğrisi doğrusal değildir. Bu olgu özellikle yükseltilmiş işarette armonik frekansların ortaya çıkması sonucu görülen ve *doğrusal olmayan bozulmalar*'a yol açar. Gerçekte tüp ya da tranzistör gibi her etkin devre öğesi doğrusal değildir; bununla birlikte belli çalışma bölgeleri için, bir yaklaşık doğrusallık kabul edilebilir; bu da değişmez parametrelerin kullanımını sağlar.

—Mat. çözlm. ℝ den ℝ içine doğrusal fonksiyonlar, kalkış ve varış ℝ-vektör uzaylarının ℝ nin kendisine eşit olduğu, cebirde tanımlanan fonksiyonların özel hallerinden başka bir şey değildir. Bunların grafik gösterilişi daima doğrulardır, çünkü bunlar, işaret başlangıcından geçen ℝ den ℝ içine afin fonksiyonların özel halleridir.

DOĞRUSALIMSI sıf. Mat. çözlm. *Doğrusalımsı kısmi türevli denklem,* doğrusal olmayan, bir anlamda, kısmi türevli doğrusal denklemlere yakın, kısmi türevli denklem. (Mekanikte, fizikte ve mühendislik bilimlerindeki temel denklemler doğrusalımsıdır.)

DOĞRUSALLAŞTIRMA a. Ceb. *Bir cebirde doğrusallaştırma,* bir çarpımı toplama dönüştürmek. (Bir [değişmeli cisim üzerindeki] E cebirinin x elemanı, $a_i \in E$ olmak üzere $x = \prod_i a_i$ biçiminde yazılmışsa bu biçimden, $b_i \in E$ ve $\lambda_i \in K$ ol-

mak üzere $x = \sum_{i=1}^{n} \lambda_i b_i$ biçimine geçiş bir doğrusallaştırmadır.)

DOĞRUSALLAŞTIRMAK ettirg. f. Ceb. Bir doğrusallaştırmayı yapmak.

DOĞRUSALLIK a. Doğru biçiminde olan nesnelerin özelliği.
—Ceb. Doğrusal olma özelliği.
—Fiz. Doğrusal bir düzeneğin ya da bir olayın niteliği.

DOĞRUSOZ, Konya'nın Akşehir ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 5 008 nüf. (1990). Belediye.

DOĞRUSU be. Gerçeği söylemek gerekirse, gerçekte, gerçek şu ki: *Doğrusu sizi sevdiğimi söyleyemem.*

DOĞRUYOL, Ardahan'ın Çıldır ilçesine bağlı bucak; 4 961 nüf. (1990); 7 köy. Merkezi *Doğruyol,* 1 865 nüf. (1990).

Doğru yol Lotüsü *(Saddharmapundarikasutra),* Mahayana buddhacılığının en ünlü *sutra*'sı. Buddha Şakyamuni'nin manzum ve düzyazı biçiminde bir vaazı olan bu yapıt, buddhacılıkla ilgili olayların yorumlanması bakımından çok önemlidir.

Yaşar **Doğu**

Doğru yol partisi (DYP), türk siyasal partisi. Büyük Türkiye partisi'nin Millî güvenlik konseyi'nce (MGK) kapatılmasından sonra AP'ye yakın çevreler bu kez Doğru yol partisi'ni kurdular (23 haziran 1983). Ancak MGK, 34 kurucu üyeden 30'unu uygun görmeyerek veto etti. Başkan Ahmet Nusret Tuna da veto edilenler arasındaydı. MGK'ya gönderilen öteki kurucu listeleri de kısmen veto edildiği için, DYP'nin onaylanmış kurucu sayısı 24 ağustosa kadar, 30'u geçemedi. Bu durumda DYP, 6 kasım 1983 genel seçimlerine katılamadı. Buna rağmen örgütlenmesini hızla sürdüren parti başkanlığına Yıldırım Avcı getirildi. DYP 25 mart 1984 yılında yapılan yerel seçimlerde, iktidar partisi ANAP ve SODEP'ten sonra, en çok oy toplayan parti oldu. Partiyi kapatmak için açılan dava, Anayasa mahkemesi'nce reddedildi (28 eylül 1984). Mayıs 1985'te toplanan kongrede Hüsamettin Cindoruk, başkanlığı Yıldırım Avcı'dan devraldı. Kendi kendini fesheden Milliyetçi demokrasi partisi'nden geçen ve bağımsızlardan katılanlarla TBMM'de 22 milletvekiline sahip olan parti grup oluşturdu (mayıs 1986). 28 eylül 1986 ara seçimlerinde Süleyman Demirel de konuşmalar yaptı. Seçimde oyların % 23,7'sini alan parti, oy sıralamasında ikinci duruma yükseldi. 6 eylül 1987 yılında yapılan halkoylaması sonucu siyaset yasağı kalkan Demirel, 24 eylül 1987 yılındaki 1. olağanüstü kongrede genel başkanlığa getirildi. Kasım 1987 genel seçimlerinde parti, oyların % 11,1'ini alarak 59 milletvekili çıkardı. Mart 1989 yerel seçimlerinde oylarını daha da artırdı ve 552 belediye başkanlığı kazandı. Kasım 1990'da yapılan 3. büyük kongrede Demirel yeniden genel başkan seçildi. Ekim 1991 genel seçimlerinden önce Demokrat merkez partisi'nin DYP ile birleşme kararı kabul edildi (14 eylül 1991). DYP genel seçimlerde oyların % 22'sini alarak 178 milletvekili çıkardı ve birinci parti durumuna geldi. Demirel çoğunluk partisinin başkanı olarak başbakanlığa atandı ve DYP, SHP ile bir koalisyon hükümeti kurdu.

DOĞU a. **1.** Dört ana yönden biri, yüzümüzü kuzeye döndüğümüzde sağda kalan yön; güneşin doğduğu taraf. **—2.** Bu bulunulan yere göre bu yöndeki doğudaki yer: *Kentin doğusunda büyük bir yangın var. Ermenistan ve İran doğu komşularımızdır. Ağrı Türkiye'nin doğusundadır.* **—3.** Bir ülkenin, özellikle de Türkiye'nin doğuda yer alan bölümü (bu anlamda büyük harfle yazılır): *Doğu, ekonomik ve toplumsal koşullar açısından Batı'dan farklılık gösterir.* **—4.** Sınırları kesin olmamakla birlikte, genellikle Eski Dünya'da büyük uygarlıklara sahne olan ve günümüzde de batı kültüründen farklı kültürlere sahip toplumların yaşam alanı olan ülkeler; dar anlamda ve daha çok Ortadoğu'daki islam ülkelerini (Levant ile eşanlamlı olarak); geniş anlamda, kuzeyi dışında, bütün Asya'yı kapsar. (Asya adı da eski Fenike dilinde doğu anlamına gelen Açu sözcüğünden türemiştir.)
—Arkeol. *Doğu üslubu,* özellikle seramik alanında Doğu (Mısır, Fenike, Hitit İmparatorluğu, Rodos, İonia, vb.) etkilerine açık yunan üslubu. VIII. yy. sonunda ortaya çıktı ve VII. yy. boyunca en yüksek düzeyine ulaştı. Etruria'da Doğu ile kurulan ilişkiler (İ.Ö. 700-575) yeni eşyaların ve zanaatçıların ülkeye gelmesine yol açtı, bu da yeni bir figüratif sanatın doğmasına neden oldu.
—Gökölçm. *Doğu yayı genliği,* ufuk üzerinde, doğu doğrultusu ile bir yıldızın doğuşu sırasında bulunduğu konumun doğrultusu arasında ölçülen yay.
—Siyas. bil. *Doğu bloku,* İkinci Dünya savaşı ertesinden 1991'e kadar Varşova paktı üyesi olan Doğu Avrupa devletleri.

DOĞU a. *Yörs.* Ufak kulaklı keçi, koyun.

DOĞU (Yaşar), türk güreşçi ve antrenör (Karlı köyü, Samsun, 1913 - Ankara 1961). Güreşe karakucakla 15 yaşında doğduğu yerde başladı. Ankara'da askerliğini yaparken minder güreşine çıktı. Millî takıma seçildi. Oslo'daki Avrupa Grekoromen güreş şampiyonasında güreş hayatının ilk ve son yenilgisini alarak 66 kg'da ikinci oldu (1939). Olağanüstü acı kuvvetinin yanı sıra, grekoromende olsun, serbest stilde olsun başarıdan başarıya koştu. Güreşi bıraktığı 1951 yılına kadar 66 kg'da Balkan serbest (1940), 73 kg'da Avrupa serbest (1946), 73 kg'da Avrupa grekoromen (1947), 73 kg'da Londra Olimpiyatları'nda serbest (1948), 79 kg'da Avrupa serbest (1949), 87 kg'da Dünya serbest (1951) şampiyonu oldu. Son şampiyonluğunun ardından millî takım antrenörlüğüne getirildi. Birçok şampiyon güreşçi yetiştirdi. Ölümünden sonra, adı Ankara'da bir spor salonuna verildi, anısına her yıl uluslararası güreş turnuvası düzenlendi.

DOĞU AKDENİZ eşiği, Doğu Akdeniz'de, İon denizi'nden Kıbrıs'a kadar uzanan büyük dip kabartısı. En yüksek noktası (1 500 m'den az) Girit'in G.-B.'sındadır. Dalgalı ve kabartılı topografyası, kıvrımlanmanın ve sıkışmaya uğramış bir tortul dizisini etkileyen bir diyapirleşme sonucudur. Bu kesikli sıradağ, Afrika levhasının deniz dibinde kalan bölümünün yunan ada yayı altına dalmasıyla oluşmuştur.

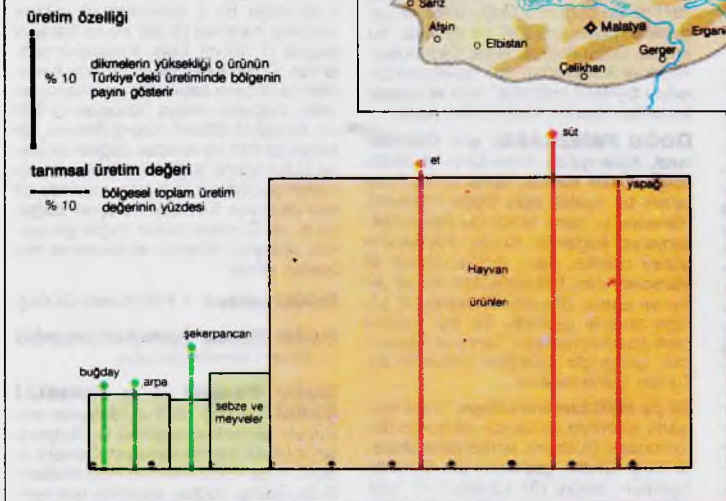
DOĞU ANADOLU BÖLGESİ, Doğu sınırlarımızdan B.'ya, Küçük Asya yarımadasının kıstağı hizasına kadar daralarak uzanan, kabaca üçgen biçiminde bölge. K.'de Karadeniz dağlarının iç sıralarının G. yamaçlarına kadar uzanır; G.'de, G.-D. Toros dağlarının dış eteklerine kadar taşar. Coğrafi bölgelerimizin en büyüğü, en seyrek nüfuslanmış ve ekonomik bakımdan en az gelişmiş olanı; yaklaşık 155 575 km^2 (Türkiye yüzölçümünün % 20 kadarı), 5 milyonu aşkın nüfus (Türkiye nüfusunun yaklaşık % 9'u), Ağrı, Ardahan, Bingöl, Bitlis, Elazığ, Erzincan, Hakkâri, Iğdır, Kars, Malatya, Muş, Tunceli, Van illerini, Erzurum ve Şırnak'ın büyük kısmı ile başta Siirt olmak üzere komşu illerin bir kısım topraklarını kapsar.

Jeolojik yapısı bakımından D. Anadolu, ülkemizi oluşturan tektonik birimlerin G.'den ilerleyen Arabistan levhasının yanal basıncı altında sıkışarak birbirine yaklaştıkları, kenetlendikleri ve bunun sonucunda yerkabuğunun kalınlaştığı bir alandır. Son olarak Alp orojenezi ile kıvrılmaya uğramıştır. Üçüncü Zaman'ın ilk yarısı sonunda uzun bir aşınma dönemi geçiren bölge, Üçüncü Zaman sonlarında ve Dördüncü Zaman başlarında bir yandan sıkışarak bugünkü yükseltisine ulaşırken, bir yandan da derin faylarla parçalanmış, bu kırıklardan çıkan genç lavlar geniş örtüler ve birçok volkan konisi meydana getirmiştir. Bu fayların en önemlileri K. Anadolu ve D. Anadolu faylarıdır. Gene kırık hatları boyunca dizilmiş volkan yapılarının başlıcaları Nemrut (2 801 m), Süphan (4 058 m) ve Tendürek (3 533 m) ile Ağrı (5 122 m)'dır. D. Anadolu'nun ortalama yükseltisi fazladır (yaklaşık 2 000 m). Bazı ovaların bile 2 000 m'ye yaklaştığı ya da aştığı (Erzurum ovası 1 950 m, Başkale ovası 2 400 m) ve Türkiye'nin en yüksek üç doruğunun (Ağrı 5 122 m, Buzul dağı 4 135 m, Süphan 4 058 m) yer aldığı D. Anadolu adeta Türkiye'nin damı gibidir. Bölgede dağlar belirli sıralar oluşturur. Bölgenin belkemiğini Munzur dağları (Mercan dağlarında 3 462 m) ile Karasu -Aras sıradağları (Palandöken dağlarında 3 176 m) meydana getirir. Bölgeyi K.'de Allahüekber dağı (3 120 m), Dumludağ (3 169) ve Esence (eski Keşiş, 3 459) dağı gibi engebeler sınırlar; G.'de geniş bir yay çizen ve D.'ya gittikçe yükselerek 3 000 m'yi aşan G.-D. Toroslar ile çevrilir. Bölgenin 3 000 m'den yüksek dağlarında Dördüncü Zaman buzul aşındırma izleri yaygındır; Ağrı, Süphan ve Buzul dağı gibi büyük yükseltilere erişen dorukları bugün de buzullarla kaplıdır. D. Anadolu, Atlas okyanusu, Hint okyanusu ve Hazar kapalı havzası arasında subölümü oluşturur; bu üç havzaya yönelen ve çevredeki ülkelere de bereket sağlayan akarsuların kaynak alanını meydana getirir. Kışın uzun süren don nedeniyle suları azalan, ilkbaharda yağmurlar ve kar suları ile kabaran bu akarsuların başlıcaları; Hazar havzasına yönelen Kura ve Aras; Karadeniz'e yönelen Çoruh; Basra körfezine yönelen Fırat ve Dicle'dir. Türkiye'nin en çok su geçiren bu akarsuları, baraj yapımına ve hidroelektrik üretimine çok elverişlidir. Türkiye'nin hidroelektrik enerji potansiyelinin 1/3 kadarı bu bölgenin payına düşer. D. Anadolu göl bakımından da zengindir. Başlıcaları, Türkiye'nin en büyük ve en derin gölü olan Van gölü ile onun gibi birer lav seti gölü olan Çıldır ve Nazik gölleri, Nemrut üzerindeki krater gölü, tektonik birer çukuru kaplayan Hazar ve Erçek gölleridir. Şiddeti yükseltinin etkisiyle daha da artan karasal bir iklim D. Anadolu'nun coğrafi özelliklerini doğrudan ve dolaylı olarak belirleyen başlıca doğal etkendir. Kışlar, uzun ve çok soğuktur. Ocak ayı ortalaması bütün bölgede 0°C'ın altındadır. (Kars -11,8°C, Erzurum -8,6°C, Malatya -1,1°C). Yurdumuzda en düşük sıcaklıklar da bu bölgede ölçülmüştür (Karaköse -43,2°C). Yazlar kısa, ama oldukça sıcaktır (en sıcak ay ortalaması Kars 17,3°C, Erzurum 19,6°C, Malatya 27,2°C). Kışların uzun olması, aylarca süren kar örtüsü ve don, tarım yapılabilecek süreyi kısıtlar; ulaştırma, ısınma, hayvanların beslenmesi konularında önemli güçlüklere yol açar. Nüfusun ve tarım etkinliklerinin daha kuytu alanlarda toplanmış olması, tarım ürünlerinin nispeten az çeşitli oluşu, yarı yarıya toprağa gömülmüş kırsal meskenlerin yaygınlığı şiddetli kış şartlarının sonuçlarıdır. Yağışların 1 000 mm'yi aştığı yüksek dağlık kesimler bir yana bırakılırsa, bölgede yağışlar genellikle 400 mm'nin üzerindedir. Bazı çukur havzalar çok daha az yağış alır ve bu durum sıcak yaz aylarında tarımda sulamayı gerektirir. Daha soğuk olan K. kesimi belirgin yaz yağışları ile tipik kara ikliminin etkisinde olduğu halde daha sıcak olan G. kesiminde akdeniz ikliminin bazı özellikleri gözlenir. Bitki örtüsü de bu iklim koşullarına bağlı olarak yöreden yöreye değişir. Bölgenin yarıkurak havzaları bozkırla kaplıdır. Gene orak ormanlar az yer tutar (bölgenin % 8 kadarı) ve daha çok K. -D.'da toplanmıştır. Bu kesimde sarıçam güzel ve geniş korular oluşturur. Bölgenin öteki kesimlerin

Doğu Anadolu bölgesi'nde kış

de seyrek topluluklar meydana getiren meşeler başlıca orman ağaçlarıdır.

Geniş alanına oranla çok az nüfuslanmıştır. Yurdumuzun 1/5'ini oluşturan bu bölgede yaşayanların toplam sayısı, İstanbul anakentinde yaşayanlardan azdır. Nüfus, ulaşıma, tarıma elverişli ve iklim bakımından da daha kuytu havzalarda kümelenmiştir. Ortalama nüfus sıklığı azdır km²'ye 32 kişi düşer (Türkiye ortalamasının yarısından az). Bu oran bazı dağlık yörelerde km²'de 10'un da altına iner. Halkın % 64 kadarı kırsal yerleşmelerde yaşar; hayvancılığa bağlı olarak kurulmuş kom'lar ve mezraa'lar gibi çoğu geçici olarak kullanılan yerleşmeler yaygındır. Kentleşme oranı çok düşüktür. Kentsel nüfusun büyük çoğunluğu da D. Anadolu bölümlerinin birer ana kenti durumunda olan Malatya (281 776 nüf.), Erzurum (242 391 nüf.), Elazığ (204 603 nüf.), Van'da (153 111 nüf.) toplanmıştır. Yıllık nüfus artış oranı yörelere göre büyük ölçüde değişir (% 6 ile 32 arasında); bazı yöreler öteki bölgelerimize önemli ölçüde göç kaynağıdır; bu yüzden buralarda nüfus az artmış (Ağrı ‰ 7), hatta azalmış (Kars -‰ 16) görünür. Genel olarak bölge ekonomisinde en önemli uğraşı, hayvancılıktır. Hayvan ürünleri'nin bölgesel toplam tarımsal üretim değerindeki payı % 70 kadardır. Bu bakımdan Türkiye genel üretimindeki payı % 24'ü geçer ve genel et üretiminin % 25,4'ünü, sütün % 27,9'unu, yapağının % 24'ünü sağlar. Toprak ürünlerindeki payı, Türkiye genel üretiminin ancak % 6'sı kadardır. Bölge düzeyinde en geniş yeri tahıllar kaplar; onları bazı sanayi bitkileri (şekerpancarı, pamuk, tütün) ve baklagiller ile meyveler izler. Ürün çeşidi bölgenin daha soğuk K. kesimlerinden daha sıcak G. kesimlerine ve çukur ovalara gidildikçe artar; buralarda pamuk, pirinç, tütün meyveler yetiştirilir. Bölge sanayileşmede geri kalmıştır. Başlıca sanayi kuruluşları Malatya (pamuklu dokuma, şeker, sigara, besin), Elazığ (şeker, çimento), Erzincan (şeker, iplik, besin), Bitlis (sigara), Muş (şeker) Erzurum (çimento, şeker, sütlü maddeler, yem, et) ve Kars'ta (süttozu, yağ, besin, çimento) toplanmıştır. Bölge zengin maden kaynaklarına sahiptir ve bu bakımdan yurt ekonomisinde çok önemli bir yer tutar. Bütün yurtta çıkarılan bakırın yarıya yakını (Maden, Şirvan çevresi), kurşun ve çinkonun en büyük kısmı (Keban, İmranlı, Bitlis çevresi), demirin 2/3'ten çoğu (Divriği, Hekimhan-Deveci) manganezin 1/3'ü, baritin 3/4 kadarı, linyitin 1/10'u (Afşin, Pasinler, Narman, Karlıova, Başkale, Erciş), kayatuzunun (Erzincan, Tercan) büyük kısmı bu bölgede üretilir. Ayrıca önemli perlit yatakları (Van gölünün B. kıyıları, Sarıkamış, Pasinler) vardır. Yüzyıllar boyunca sosyal, ekonomik, kültürel bakımdan sapa ve geri kalmış bir bölge olan D. Anadolu, zengin ve çeşitli maden yatakları, büyük hidroelektrik potansiyeli, hayvancılığa elverişli geniş olanakları ve günümüzde giderek iyileşen ulaşım koşulları, çoğalan, çeşitlenen sanayi kolları ve eğitim kurumları (Atatürk, İnönü, Fırat, 100. yıl üniversiteleri) ile yakın bir gelecekte Türkiye ekonomisinde bugününkünden çok daha önemli bir rol oynamaya hazırlanmaktadır.

DOĞU ANADOLU fayı, Anadolu'nun jeolojik yapısındaki başlıca faylardan biri. D. Afrika, Kızıldeniz, Lut gölü, Bekaa vadisini izleyen büyük kırık sisteminin uzantısıdır. Yurdumuza Amik ovasından girer; Gölbaşı ve Hazar gölü depresyonlarından geçerek K.-D. doğrultusunda uzanır ve Karlıova yakınlarında K. Anadolu fayına kavuşur. Sol atımlı bir yırtılma fayı olan bu kırık boyunca, depremsellik oranı çok yüksektir.

Doğu Anadolu kırmızısı, Doğu Anadolu bölgesinde yetiştirilen genellikle kırmızı renkli yerli sığır ırkı. (İneklerinde canlı ağırlık ortalama 340 kg, bir mevsimde süt verimi ortalama 1 250 kg dolayındadır. Esas yetiştirildiği bölge başta Kars olmak üzere Ağrı, Van, Muş ve Erzurum illeridir.

Doğu cephesi (Şark cephesi), Kurtuluş savaşı'ndaki cephelerden biri. (→ KURTULUŞ SAVAŞI.)

Doğu dilleri ve uygarlıkları ulusal enstitüsü (*İnstitut national des langues et civilisations orientales*), bilimsel ve kültürel nitelikli fransız kurumu. Kökeni, Colbert tarafından 1669'da kurulmuş eski bir kurum olan Dil Oğlanı ve 1795'te Konvansiyon yönetimi tarafından kurulan Yaşayan doğu dilleri okulu'na kadar uzanır. Doğu dilleri ulusal okulu 1880'den sonra tümüyle Dil Oğlanı'nın yerini aldı ve 1971'de de bugünkü Doğu dilleri ve uygarlıkları ulusal enstitüsü'ne dönüştü. Bu enstitü, Doğu Avrupa, Asya, Okyanusya, Afrika ve Amerika'nın yerli halklarının dilleriyle bunların coğrafya, tarih ve siyasal kurumları üzerine araştırmalar yapar.

DOĞU FRIESLAND, alm. **Ostfriesland,** Almanya'da Frisonlar'ın oturduğu bölge. Önce kontluk, daha sonra Prusya'nın bir eyaleti olan Doğu Friesland, Hannover'e, daha sonra da Aşağı Saksonya'ya bağlandı. Kuzey Friesland'ın güney uzantısı olan bölge, Geest ile Marschen'den, turbalıklardan oluşan bir kıyı ve adalar ülkesidir. Adaların bir bölümü setlerle çevrilidir. Bir kıyı koruma planı hazırlanmaktadır. Tarım ve hayvancılık gelişmiştir (özellikle polderlerde). Turizm. Deniz tedavisi.

Doğu Halkları kurultayı, Doğu'nun (şark) sömürge ya da yarı sömürge durumundaki uluslarını, emperyalist ülkelere karşı eyleme geçirmek için Bakü'de toplanan kongre (31 ağustos - 7 eylül 1920). III. Enternasyonal (Komintern) önderliğinde toplanan Kurultay'a çoğu Kafkasya, Orta Asya, Türkiye ve İran'dan olmak üzere, çeşitli ülkelerden 1 831 delege katıldı. Kurultay'da TBMM temsilcisi İbrahim Tali Bey ile (Öngören) Fas, Tunus, Cezayir ve Trablusgarp devrimcilerinin temsilcisi olarak bulunan Enver Paşa'nın da bildirgeleri okundu. Bütün ulusal devrim hareketlerinin, bu arada Türk Kurtuluş savaşı'nın desteklenmesine karar verildi.

DOĞU HİNT adaları, G.-D. Asya ile Avustralya arasındaki takımadalara verilen ad. Adaların büyük kesimi Endonezya*'ya aittir.

Doğu İmparatorluğu, Roma İmparatorluğu'nun, 395'ten başlayarak başkenti Konstantinopolis olmak üzere bağımsız bir devlet biçiminde örgütlenen doğu bölümü. (→ BİZANS *İmparatorluğu*.)

DOĞU KARADENİZ dağları, D. Karadeniz bölümünün kıyı ve iç kesimindeki dağlara verilen genel ad. Yer yer plütonik ve metamorfik kütleler de içeren bu tektonik birimin yapısında volkanik kayaçlarla karışık kretase oluşukları, filiş en geniş yeri tutar. Coğrafi bakımdan D. Karadeniz dağlarının, oluk biçimli Çoruh ve Kelkit depresyonları ile kıyı sıraları ve iç sıralar olmak üzere ikiye ayrıldıdı kabul edilir. *Kıyı sıraları*, giderek alçalıp Gürcistan sınırından, B.'da Melet vadisine kadar uzanır. Rize dağları adı verilen D. kesiminde yükselti 4 000 m'ye yaklaşır (Kaçkar dağı 3 932 m, Dilek dağı 3 711 m). Buzullarla kemirilmiş dişli sırtlar ve bu dağların piramidal tepeler biçimindeki doruklarında Dördüncü Zaman buzullaşma izleri yaygındır. B.'ya doğru Soğanlı ve Zigana dağları ile devam eden kıyı sıradağlarına Harşit ırmağının ötesinde Giresun dağları adı verilir. Bu B. kesiminde en yüksek doruklar Karadağ (3 331 m) ve Karagöl dağıdır (3 107 m). Doğu Karadeniz dağlarının, Çoruh-Kelkit oluğu G.'inde kıyı sıralarına kabaca paralel bir yay çizen *iç sıraları*, doğudan batıya Yalnızçam (3 050 m), Mescit (3 230 m), Kop (2 868 m), Otlukbeli (2 832 m) ve Köse dağları ile uzanır. D. Karadeniz dağları kıyı sıralarının dorukları çok farklı 2 iklim alanı arasında bir sınır oluşturur. İklimdeki bu ayrılık dağların K. ve G.'indeki bütün doğal görünümü, yerleşme düzenini ve ekonomik faaliyetleri etkiler.

DOĞU polderi → FLEVOLAND (DOĞU).

DOĞU ROMA İMPARATORLUĞU → BİZANS İMPARATORLUĞU.

DOĞU RUMELİ ya da **RUMELİ-İ ŞARKİ.** Tar. coğ. 1878 ve 1885 yılları arasındaki dönemde bugünkü G. Bulgaristan'ın büyük kısmını kapsayan Osmanlı vilayeti. K.'de Kocabalkan ve Küçükbalkan, G.'de Rodop dağları arasında uzanıyordu; alanı yaklaşık 32 000 km², nüfusu 1 200 000 kadardı. Yönetim merkezi Filibe olan vilayet, merkez sancakla birlikte 6 sancağa (Filibe, İslimiye, Eski Zağra, Tatar pazarcığı, Burgaz ve Hasköy) ayrılmıştı.

1877-1878 türk-rus savaşı'nda (Doksanüç harbi) Edirne'yi alarak (22 ekim 1877) İstanbul yakınlarına kadar ilerleyen Ruslar, Ayastefanos antlaşması'yla (3 mart 1878) Osmanlı devletine bağımsız Bulgaristan prensliğini kabul ettirerek Balkanlar'daki durumlarını güçlendirdi. Kuzeyde Tuna'ya, doğuda Karadeniz'e, güneyde Ege'ye, batıda Arnavutluk'a kadar uzanan bu prensliğin kurulması, bölgedeki Türkler arasında sert tepkilere yol açtı. Timivskili Ahmet Ağa, Hacı İsmail ve Dimetokalı Şakir Bey önderliğinde direnişe geçen Türkler'in bazı yerel başarıları, İstanbul'dan yardım göremediklerinden ve bir örgüt bütünlüğünde birleşemediklerinden kalıcı olmadı. Öte yandan, Rusya'nın Balkanlar'da etkisini artırmasından ürken İngiltere, Almanya ve Avusturya'nın da desteğiyle Ayastefanos antlaşması'nın gözden geçirilmesi için Berlin'de bir kongre top-

Doğu Karadeniz dağlarından bir görünüm

lanmasını Rusya'ya kabul ettirdi. Berlin kongresi'nde Bulgaristan prensliğinin küçültülmesi sonucu (13 temmuz 1878) kurulan, kuzey ve kuzey-batı'sı Bulgaristan prensliği ile sınırlanan Doğu Rumeli vilayetinin yönetimi, Babıâli'ye bırakıldı. Osmanlı devleti burada asker bulundurabilecek, bölgenin savunması ve düzeninden sorumlu olacak, taraf devletlerin onayıyla beş yıl için hıristiyan bir vali atayabilecekti. Antlaşmanın onaylanmasından sonra, 3 ay içerisinde vilayetin kuruluşuyla ilgili düzenlemeleri yapmak üzere bir komisyon kuruldu. Hazırlanan Doğu Rumeli vilayeti yönetmeliği Türkiye, İngiltere, Almanya, Avusturya, Fransa, İtalya ve Rusya tarafından imzalandı (26 nisan 1879). Aleko Paşa (Aleko Bogoridi) vali atanınca Doğu Rumeli vilayeti resmen kurulmuş oldu (17 mayıs 1879). Ancak, rus komutanıyla işbirliği yapan Aleko Paşa'nın, bulgar çıkarlarına hizmet etmesi sonucu Bulgarlar bölgeyi kendi ülkelerine katma girişimini hızlandırarak türk köylerine bile bulgar göçmenleri yerleştirmeye başadılar. Aleko Paşa'nın görev süresi dolunca, milislerin desteğine güvenen Bulgar Liberal partisi düzenlediği bir darbeyle yeni vali Gavril Paşa'yı (Gabriel Krestowich) ve Babıâli'ye bağlı bazı yöneticileri tutukladı, kurduğu geçici komite aracılığıyla vilayetin Bulgaristan prensliğine katıldığını açıkladı (18 eylül 1885). Osmanlı devletinin de haklarından vazgeçtiğini bildirmesi üzerine Doğu Rumeli valiliği resmen Bulgarlar'a bırakıldı. Ancak, yeniden silaha sarılarak ayaklanan Türkler'in başvuruları karşısında bölgeye asker gönderen Osmanlı devleti, 300 köylük bir yöreyi geri aldıysa da İstanbul görüşmeleri sonunda Doğu Rumeli kesin olarak bulgar yönetimine bağlandı (31 ocak 1886). Bulgaristan tam anlamıyla bağımsızlığını elde edince (1908), "Doğu Rumeli" terimi de tarihe karıştı.

DOĞU RÜZGÂRLARI a. Bir yandan kutup bölgelerinde, öte yandan dönencelerarası kuşakta (bunlara alize adı verilir) esen rüzgârlar.

DOĞU Sıradağları, Andlar'da, özellikle Kolombiya'da, Magdalena vadisiyle Amazon arasında. Ekvador ve Peru'da, Ucayali'nin yukarı kesiminde birçok sıradağa verilen ad.

Doğu sorunu → ŞARK MESELESİ.

DOĞU TÜRKÇESİ a. Türkçenin, eski türkçeden sonra ortaya çıkan yeni yazı dillerinden biri. Doğu türkçesine sonradan çağatayca* adı verilmiştir. (→ Kayn.)

DOĞUBAYAZIT, Doğu Anadolu bölgesinde Ağrı iline bağlı ilçe; 89 171 nüf. (1990); 2 383 km²; merkez bucağı dışında 1 bucak, 85 köy. Merkezi, Ağrı'nın 95 km D.'sunda İran sınırı yakınında, transit yolu üzerinde *Doğubayazıt,* 35 213 nüf. (1990). Hayvancılık ve canlı hayvan ihracatı, buğday, arpa, şekerpancarı üretimi.
—Tar. Yavuz Sultan Selim tarafından osmanlı topraklarına katıldı (1514). Bir sancak merkezi olarak önce Van sonra da Erzurum eyaletine bağlandı. Ruslar ile yapılan üç savaşta (1828, 1854, 1877-1878) ve son olarak da Birinci Dünya savaşı'nda rus kuvvetlerinin eline geçti. Sonuçta kesin olarak işgalden kurtuldu (14 nisan 1918). Cumhuriyet'in ilanından sonra Bayazıt ilinin merkezi konumunda kaldıysa da, il merkezinin Karaköse'ye taşınması (1927) sonucu ilçe merkezi oldu.

DOĞUBİLİM a. Arabistan, İran gibi doğu islam ülkelerinin tarihlerini, dillerini, edebiyatlarını vb. inceleyen bilim dalı. (Eşanl. ŞARKİYAT.)
—ANSİKL. Yakındoğu'dan başlayıp Uzakdoğu'ya kadar uzanan, Kuzey Afrika'yı da içine alan ülkeleri ve bu bölgelerde yaşayan ulusların niteliğini, dil, tarih ve kültürlerini tanıma ve tanıtma amacıyla kurulan araştırma kolu. Batıda, doğu ülkelerini bilinçli olarak tanıma isteği, İ.Ö. IV. yy.'da Büyük İskender'in seferleriyle başladı. İskender Doğu'yu ele geçirmek için harekete geçtiği zaman, aldığı yerleri inceletmek üzere, yanında bir bilginler topluluğu da götürdü. Doğudaki ülkelerin Arap-İslam egemenliği altına girmeleri bu ülkelerin Batı ile ilişkisinin kesilmesine yol açtı. Bu ülkeler hakkında bilgi edinme isteği Rönesans ile birlikte yeniden uyandı. Bu istek, başlangıçta, Batı'yı yakından ilgilendiren birçok yunan felsefecisi ve bilim adamının kaybolan yapıtlarının yunanca asılları yerine arapça çevirilerinin bulunması, bunlar üzerinde çalışılması sonucunu verdi. Batı ülkelerinde islam dinini yakından tanıma çalışmaları gelişti. İslam dünyasında oldukça ilerlemiş bulunan tıp alanındaki çalışmalar ayrıca araştırma konusu oldu. Daha önce bireysel olarak sürdürülen çalışmaları, bir bilim dalı haline getirmek amacıyla papanın emri üzerine 1250'de Paris Üniversitesi'nde bir arapça kürsüsü kuruldu. Arkasından da Oxford, Bologna, Salamanco ve Roma' da arapça öğretilmesini konu edinen çalışmalar yapıldı. Bu çalışmalar sonucunda başta *Kuran-ı Kerim* olmak üzere, yunan felsefecilerinin yapıtlarının arapça çevirileri, latinceye çevrildi.

Sömürgeciliğin başlaması ile ele geçirilen yerleri yönetebilmek ve hıristiyanlığı yayabilmek amacıyla bu çalışmalara hız verildi. Başlangıçta sadece islam dünyasına yönelik olan bu çalışmalar sömürge alanları genişledikçe daha da gelişti. İngilizler'in Hindistan'ı almalarıyla, hindoloji; ilk kez Marco Polo'nun seyahati ile ilişki kurulan Çin'in XIX. yy.'da Batılılar'ın etkisi altına girmesi ile sinoloji; Japonya'nın tanınması ile japonoloji gibi doğubilimin konusunu oluşturan bilim dalları ortaya çıktı.

XIX. yy. başından itibaren, Batı'da, türlü ülkelerde doğu ülkelerinde yaşayanların dil, tarih ve kültürlerini öğreten yüksekokullar, enstitü ve seminerlerin açılması birbirini izledi. Bu amaçla Paris'te 1795'te doğubilimci Sylvestre ve Sacy'nin çabaları ile École des langues orientales vivantes (Yaşayan doğu dilleri okulu), 1814'te Moskova'da Lazarevski institut vostonih yazıkov (Lazarev doğu dilleri enstitüsü), 1887'de Berlin'de Seminar für orientalische sprachen (Doğu dilleri semineri), 1906'da İngiltere'de School of oriental studies (Doğu araştırmaları okulu) vb. kuruldu. Türkiye'de bu yoldaki çalışmalar, Fuat Köprülü tarafından başlatıldı. İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi'nde Prof. H. Ritter tarafından kurulan Şarkiyat enstitüsü doğubilim araştırmalarına hız kazandırdı.

Doğu ülkelerinde, doğubilim araştırmalarına konu olan ülkelerin sadece o günkü halklarının değil, onlardan öncekilerin de dil, tarih ve kültürleri inceleme alanı oldu. Napoléon'un Mısır seferinde birlikte götürdüğü bilginlerin araştırmaları sonunda ejiptoloji, arkasından assiryoloji ve samitistik gibi bilim dalları ile ilgili olarak yine birtakım enstitü, seminer ve benzeri araştırma kurumları oluşturuldu.

Başlangıçta bireysel olarak yapılan araştırmaları düzenli bir biçimde daha geniş bir alana tanıtmak amacıyla birtakım kurumlar (İnstitut français d'archéologie orientale, Deutsche morgenlandische gesellschaft vb.) kuruldu ve bilimsel dergiler yayımladı. Bu tür dergilerin başında Fransa'da 1822'de yayımlanmaya başlayan Journal Asiatique'ten sonra İngiltere' de Journal of the royal asiatic society, Almanya'da Zeitschrift der deutschen morgenlandischen geselschaft gelir.

Bütün bu araştırmaların sonuçlarını bir ansiklopedide toplamak amacıyla da, 1908'de Uluslararası akademiler birliği' nin desteği ile Leiden'de üç dilde (almanca, fransızca ve ingilizce) yayımına başlanan İslam ansiklopedisi 1938'de tamamlandı. Bu ansiklopedinin, Türkiye'de yeni bir basımı çeviri, değiştirme, tamamlama yoluyla 1941'den itibaren sürdürüldü.

DOĞUBİLİMCİ a. Doğu topluluklarının dili, edebiyatı, tarihi ve folkloru üzerinde araştırma, inceleme yapan, bu alanlarda uzmanlaşmış kimse; müsteşrik, oryantalist.
—Güz. sant. Daha çok resme dayanan, Kuzey Afrika ve Yakındoğu manzara, kişi ve sahnelerine ağırlık veren tür. (ORYANTALİZM de denir.)
—ANSİKL. Güz. sant. XV. yy.'da Gentile

Zeynep Avcı

Doğubayazıt
İshak Paşa sarayı ve yöresi

Kris Kutschera

Doğubayazıt yakınlarında İshak Paşa sarayı (XVII.-XVIII. yy.) ve camisi

Bellini'nin İstanbul'daki çalışmalarıyla (1479) başlatılan, Rubens ve Rembrandt'ta kendini duyuran, Boucher, A. Van Loo, J. Vien tarafından geliştirilen bu fantezi dünyası XVIII. yy.'da J. E. Liotard, J.-B. Hilaire, Jean Baptiste Van Mour gibi gezginlerin tuvallerine çok yakındır. XIX. yy.'da edebiyat (Byron, Hugo, Gautier), politika (Mısır seferi, Doğu sorunu, sömürgecilik) doğuculuğa görülmemiş bir atılım kazandırdı. İngres (*Büyük odalık, Türk hamamı*, Louvre), Bonington (*Doğu'dan bir sahne*, Wallace kol.), Diaz de la Peña, düşsel bir Doğu'yu yansıtırlarken, yolculukların gelişmesiyle saray ve sokak, av, manzara sahneleri canlılık kazanmaya başlar. Decamps Türkiye'de (1828), Delacroix Fas ve Cezayir'de (1832) [*Cezayirli kadınlar*, 1834, Louvre], Chassériau Cezayir'de (1846), gene H. Vernet 1833'te fransız birlikleriyle geldiği Cezayir'de kalırlar. Kuzey Afrika, Türkiye, Mısır, Filistin Dauzats'a, Marilhat'ya, Fromentin'e, Gileyre'e Théodore Frère'e, Ziem'e, Gérôme'a, L. Belly'ye, Tissot'ya, G. Guillaumet'ye, G. Clairin'e, H. Regnault'ya, A. Besnard'a, B. Constant'a, Rochegrosse'a esin kaynağı olur. Renoir odalık tabloları yapar ve Cezayir'e gider.

Önceleri koyu mavi, lâl, limon rengi gibi maltalı ressam Amadeo Preziosi'nin suluboyalarının görkemli bir örnek oluşturduğu renkler uyumu, daha sonra biraz fotoğraf havasında bir gerçekçilik özelliği taşıyan doğuculuk Fransa dışında da çoğaldı: Büyük Britanya'da John Frederick Lewis, Frederick Goodall, W.H. Hunt, Belçika'da, J.F. Portaels, Avusturya'da Makart vb. 1895'te kurulan Fransız doğucu ressamlar derneği Lévy-Dhurmer'i, Etienne Dinet'yi, Maurice Bompard'ı, Manzana-Pissarro'yu vb. bir araya getirdi. XX. yy.'ın başında doğuculuğun çekicilikleri büyük ustalar üzerindeki etkisini hâlâ sürdürür, çünkü Matisse ve Klee plastik dünyalarının dönüşümünü geniş çapta Kuzey Afrika'ya borçludurlar. (→ EGZOTİZM.)

DOĞU-GÜNEY-DOĞU (D.-G.-D.), Doğu ile Güney-doğu arasında yer alan rüzgârgülü doğrultusu.

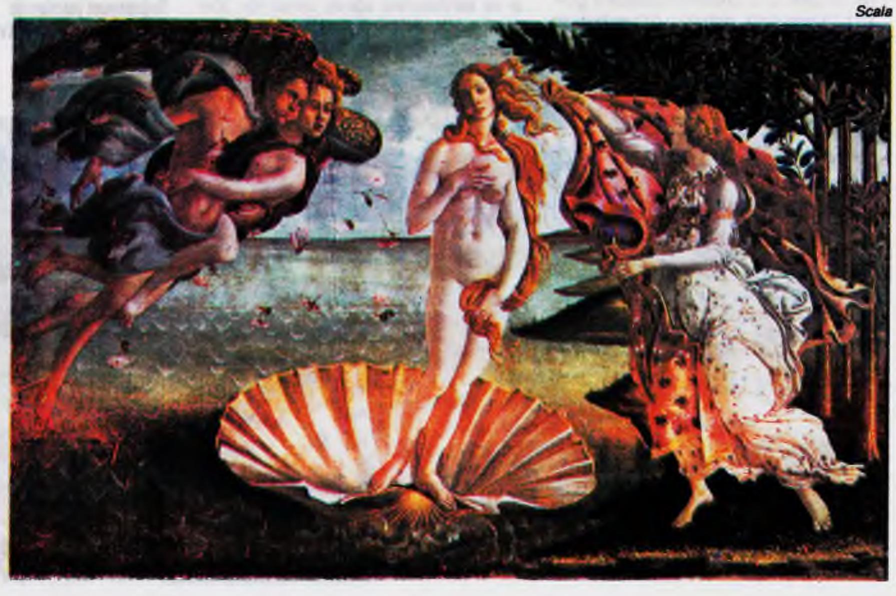
DOĞU-KUZEY-DOĞU (D.-K.-D.), rüzgârgülünde, Kuzey-doğu ile Doğu arasında kalan yön.

DOĞULU sıf. ve a. **1.** Doğu uygarlığını benimsemiş doğu kültürüyle yetişmiş kimse için kullanılır; şarklı. **—2.** Doğu ülkelerinden ya da bir ülkenin doğusundan, dar anlamda Türkiye'nin doğu bölgelerinden olan kimse için kullanılır; şarklı.
—Müc. Yüksek nitelikte değerli taşlar için kullanılan deyim.

DOĞULULUK a. Batı kültürü, yaşama biçimi düşünüldüğünde, doğu bölgeleri ve ülkelerindeki yaşamı, ahlakı, kültürü, gelenek ve göreneği benimseme durumu; şarklılık.

DOĞUM a. **1.** Bir canlının, anne organizmasından çıkarak yaşamını tek başına sürdürmeye başlaması; dünyaya gelme: *Erken doğum. Doğum tarihin kaç? Bir kimsenin doğum günü partisine katılmak.* (Bk. *ansikl.* böl. Kad. doğ.) **—2.** Bir kimsenin doğduğu yıl: *Doğumu 1942.* **—3.** Doğurma, dünyaya getirme: *İlk doğumu daha kolaydı. Güç bir doğum. Bir kimsenin doğumunda bulunmak.* **—4.** *Doğum sancısı*, yeni durum ve koşulların içine girerken duyulan güçlükler. || *Doğum yapmak*, doğurmak.
—Astrol. *Doğum astrolojisi*, doğum anındaki göğü ele alan astroloji. (Bu alan, astrolojinin en gelişmiş dalıdır.)
—Kad. doğ. *Doğum çabası*, doğuma götüren dinamik ve mekanik olayların tümü. || *Doğum odası*, hastane ya da kliniklerde doğumdan önce bu olayların geliştiği sürede gebe kadınların kaldığı oda. || *Doğum öncesi teşhis*, gebelik sırasında dölüte ait bazı hastalıkların belirlenmesi. (Gebelik ekografisi, amnios sıvısının incelenmesi ve dölüt skopisi yapılarak konur.) || *Doğum öncesi* ve *doğum sonu dönem*, gebeliğin yirmi sekizinci haftasının başından doğumdan sonraki birinci haftanın sonuna kadar geçen devre. || *Doğum sonrası*, doğumla doğumdan sonraki ilk âdet arasında kalan dönem. || *Doğum sonu kanaması*, etenenin yapışık olduğu dölyatağından kopması nedeniyle başlayan kanlı akıntı. (Doğumdan, yeni tabakaların oluşmasına dek sürer.) || *Ağrısız doğum*, bedensel alıştırmalara (ingiliz yöntemi) ya da ruhsal önlemlere (şartlı reflekslere dayalı rus yöntemi) dayanılarak doğumu çeşitli aşamalarda kolaylaştırmayı ve ağrı duyumlarını en aza indirmeyi amaçlayan bir hazırlık evresinden sonra yapılan doğum. || *Tehlikeli doğum*, gerek ana, gerek çocuk için karmaşa yaratabilecek doğum. (Her duruma müdahale edebilecek kalifiye personele ve altyapıya sahip kamusal ya da özel hastanelerde yaptırılmalıdır.) || *Zorluksuz doğum*, yeni doğanı etkileyebilecek işitsel, görsel ve ısısal stresleri en aza indirmeye çalışılarak yapılan doğum. (Zorluksuz doğum taraftarları aynı zamanda doğumda tıbbın rolünü en aza indirme ve aile içi ilişkiyi güçlendirme amacı güderler.)
—Kad. hast. *Aşırı erken doğum*, otuz haftadan önce ve 1 000 g'dan aşağı ağırlıkta çocuk doğumu.
—Nüfbil. *Doğum açığını giderme*, ertelenmiş doğumlar nedeniyle meydana gelen doğum açığını kapatma olgusu. || *Doğum planlaması*, doğum denetim yöntemleri kullanan çeşitli önlem teknikleri aracılığıyla, doğumların seyrekleştirilmesine ve sınırlandırılmasına dayanan gönüllü uygulama. (Eşanl. DOĞUM DÜZENLEMESİ.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Canlı doğum*, yaşayan çocuk doğumu. (Karşt. ÖLÜ DOĞUM.) || *Ertelenmiş doğumlar*, doğum için az elverişli bir dönemden (savaş, iktisadi bunalım) sonra gerçekleşen doğumlar (bu doğumlar, elverişsiz koşullar olmasaydı daha önce gerçekleşecekti.)
—Psikan. *Doğum kuramları* ya da *doğum fantazmaları*, çocukların doğum konusundaki düşünceleri. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Tıp. *Doğum kontrolü*, doğumların sınırlandırılması ya da gebe kalmanın önlenmesi için uygulanan yöntemlerin tümü. (→ NÜFUS* PLANLAMASI.)
—Vet. *Doğum akıntıları*, normal olarak doğumdan sonra gelen esmer renkte kokusuz akıntı. || *Doğum ipi*, iri yapılı dişi hayvanlarda leğen darlığından ileri gelen doğum güçlüklerinde dölütü çıkarmak için kullanılan bir ucu ilmekli ip.
—Zootekn. Memelilerin dişisinin, gebeliğin sonunda yavruyu ya da yavruları ve dölütü saran kılıfları dışarı çıkarması. (Doğumun türlere göre ayrı adları da vardır: kısrak için kulunlama, inek için buzağılama, koyun için kuzulama.) [Eşanl. YAVRULAMA.]
—ANSİKL. Huk. Türk hukukunda kişilik, çocuğun sağ olarak tümüyle doğduğu anda başlar. Tümüyle doğmuş olmak, çocuğun anasından bütünüyle ayrılması, anasından bağımsız bir yaşantı kazanmasıyla, sağ doğmak koşuluysa çocuğun anasından bağımsız bir durumda bir an da olsa nefes alması, kalbinin atmasıyla gerçekleşir. Çocuğun sağ olarak doğması özellikle miras hukukunda önemlidir. Mirasçı olabilmek için, miras bırakanın ölümünde sağ olmak gerekir (Türk Med. k. md. 522). Doğum, kişilerin aile ve devlet içindeki hukuksal durumunu belirler. Bu nedenle kişisel durum kütükleri tutulur. Doğum olayı nüfus memurluğuna bildirilir. Nüfus memurluğu doğum'u aile kütüğüne yazar. Kişisel durum nüfus kütükleriyle belirlenir. Ölü doğan çocuklar nüfus kütüğüne yazılmaz. Doğumların nüfus memurluğuna bildirilmesi üzerine, iki tanık ve nüfus memurunun imzasıyla bir doğum tutanağı düzenlenir. Doğum olayını nüfus memurluğuna baba bildirir. Baba yoksa ya da kısıtlı, hasta ve herhangi bir zorunlu nedenle nüfus memurluğuna gelemezse çocuğun veli ya da vasisi bir ay içinde nüfus memuruna iki tanıkla sözlü bildiride bulunarak doğum tutanağına yazdırmakla görevlidir. Doğumun yurt dışına giden genel taşıtlarda olması halinde taşıt aracının türüne göre kaptan ya da taşıt amiri iki tanıkla imza edeceği iki nüsha tutanak düzenler. Bu tutanak baba, ana, veli ya da vasiye verilir. Bunlar ilk uğradıkları yerin Türkiye Cumhuriyeti elçilik ya da konsolosluklarına tutanağı göndererek bir ay içinde, babanın, yoksa ananın kayıtlı olduğu nüfus dairesine yazdırırlar. Yeni doğmuş çocuk bulanlar, köylerde muhtarlara, kasaba ve kentlerde karakollara bildirmekle görevlidirler. Bu haberi alan muhtar ya da karakol amiri çocuğun cinsiyetini ve üzerinde bulunan eşyayı belirterek üç nüsha tutanak düzenlerler. Bu tutanakların biri çocukla birlikte belediyeye, diğer ikisi de nüfus memurluğuna gönderilir.
—İkonogr. *Athena'nın doğumu*, Parthenon'un doğu alınlığı üzerine yontulmuştu. *Aphrodite'nin doğumu* "Ludovisi tahtı" (Terme müzesi, Roma) üzerinde temsil edilmiştir. *Bacchus'un doğumu* ise, Vatikan'daki bir alçakkabartma üzerinde canlandırılmıştır. Botticelli de sudan çıkan *Venüs'ün doğumu* (Uffizi) adlı resmi yapmıştır. Ayrıca Guercino'nun *Adonis'in doğumu* (Dresden), Le Sueur'ün *Aşk'ın doğumu* (Louvre), Rubens'in *Marie de Mé-*

Scala

Venüs'ün doğumu (1484'e doğr.) Botticelli *Uffizi müzesi, Floransa*

dicis'in ve *Louis XIII'ün doğumu* (Louvre, Medicis galerisi), Natoire'ın *Yunustan bir kızın doğumu* (Grand Trianon), E. Devéria'nın *Henri IV'ün doğumu* adlı yapıtları belirtilebilir.

—Kad. doğ. Doğum, altı ay tamamlandıktan sonra, çocuğun ve eklentilerinin (plasenta ve göbekbağı) annenin cinsel organlarından dışarı çıkmasını sağlayan mekanik ve fizyolojik olayların tümü dür.

Vaktinde doğum normalde 280 gün geçince gerçekleşir. Bundan sonra olana geç doğum denir. 6 ay ile 8 ay arasında olursa erken doğumdur (prematüre). Doğum kendi kendine başlarsa normaldir, tıbbı bir müdahale sonucunda olursa tahrik edilmiş demektir. Sadece annenin güçleriyle olursa doğal, tıbbi kontrol altında olursa güdümlü, elle ya da bir aletle müdahale gerektiriyorsa zorla yapılmış sayılır. Normal fizyolojik kurallar içinde gerçekleşirse kolay, bir anomali meydana gelirse zor doğumdur. Tek çocuk doğarsa basit, iki ya da daha çok çocuk doğarsa çocuk sayısına göre ikiz, üçüz doğum vb. denir.

Doğumun art arda gelen iki devresi vardır:

• Birincisi dölyatağı boynunun *genişleme*'sidir. En uzun ve en zahmetli olanı budur; iki çocuk doğuranlarda 8 ila 10 saat sürer. Dölyatağının istemsiz kasılmaları bu devrede başlar ve ritmi ve şiddeti giderek artar. Kasılmaların etkisiyle boyun önce sümüksü tıkacını atar, sonra dölyolunun dibinde kabarıklık yapmayacak biçimde çapı kısalır (silinme). Asıl genişleme ondan sonra başlar, bırkaç milimetre iken 1 cm'ye, sonra 2, 5, 8 ve 10 cm'ye kadar genişler (tam açılma). Bu açılma sırasında su kesesi kendiliğinden patlar.

• İkinci devre *dışa atma,* boşaltma devresidir. Ağrıların şekli değişir; kadın itme gereksinimi duyar, dölyatağının istemsiz kasılmalarına diyaframın ve karın kaslarının istemli kasılmalarını ekler. Bu devre daha kısadır ve ilk doğumdan yarım saat ya da üç çeyrekten fazla sürmez. Bu atma sürecinde dölüt, leğen boşluğuna girmeli, aşağıya doğru inmeli ve çatı kemiğinin sabit kenarından çıkabilecek şekilde dönmelidir. En son engeller, apışarasındaki kaslı taban ve vulvadır.

Asıl doğumdan sonra, on beş dakika kadar süren bir dinlenme süresi gelir, ondan sonra plasenta ve zarlar dışarı atılır. (→ KURTULMA.)

Geliş, dölütün leğen boşluğuna ilk giren ucudur. Baştan olabilir (tepe, yüz ya da alın), leğenden olabilir (tam makat ya da eksik makat), yanlama olabilir (omuz). Doğum, çocuğun tüm durumunu yakından saptayabilmek teknik ilerlemeler kaydetmiştir: amnioskopi, dölütün kalp atımlarının ve dölyatağı kasılmalarının sürekli yazılabilmesi, doğumu süratlendiren ilaçlardan kurtulmak için perfüzyon yapan pompalar gibi. Aşağıdan yapılan manevralar (çevirmeler, büyük çekmeler, forsepsler) çocuğun zedelenmemesini sağlayan ve bugün çok iyi düzenlenmiş bir ameliyat olan sezaryenin yararına, gün geçtikçe kullanılmaz olmuştur.

Çocuk doğduğu zaman, solunum yollarının serbest olması (tıkanıklıkları kaldırma), yeterli oksijen ve kalbin çalışması sağlanmalı, çocuğun üşümesi önlenmeli ve büyük işlevlerin bir bilançosu çıkarılmalıdır. (→ APGAR skoru.)

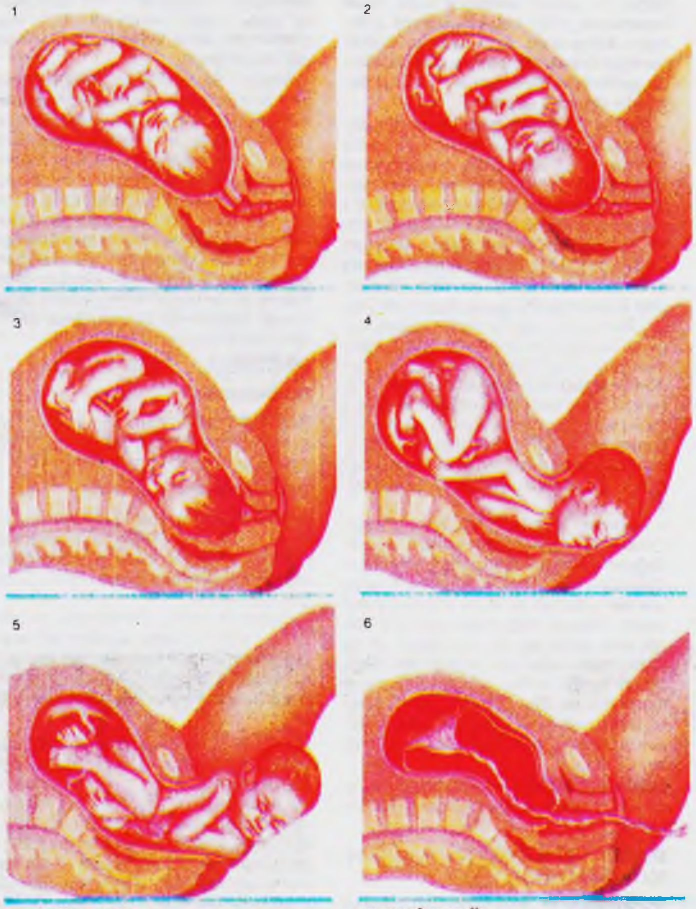
—Kur. tar. Osmanlı sarayında doğum olayı (viladet-i hümayun) nedeniyle bir dizi tören ve şenlik yapılırdı. Doğacak çocuk için hazine kethüdası aracılığıyla darphaneye gümüş kabaralı süslü bir beşik ısmarlanırdı. Beşik hazırlanınca "beşik alayı" denilen bir tören düzenlenir: hazine kethüdası önde olduğu halde başefendi, başkullukçu, çantacı, kaftancı ve öteki saray görevlileriyle Enderun ağaları tarafından Harem'in Divan tarafındaki kapısına kadar götürülür, orada darüssaade ağası, hazinedar ağa, baş kapı gulamı tarafından Harem'e verilirdi. Doğum, kızlar ağasının oda lalası tarafından silahtar ağaya müjdelenir, o da Enderun'da duyurur, çocuk erkekse beş, kızsa üç kurban kesilirdi. Doğum olayı yazılan özel tezkirelerle sadrazama, şeyhülislama, vezirlere, kaptanıderyaya, sadrazam kethüdasına, defterdara, yeniçeri ağasına, reisülküttaba ve çavuşbaşına bildirilirdi. Ayrıca, doğan erkek çocuk için beş vakitte yedişer, kız çocuk içinse üçer top atılır, donanma şenlikleri düzenlenirdi. Doğumun ertesi günü sadrazam ve öteki devlet büyükleri Saray'a gelerek padişahı kutlar, hilat giyerlerdi. Darüssaade ağasının ya da kâhya kadının tezkiresiyle saray dışındaki sultanlarla, sadrazam, şeyhülislam gibi başlıca devlet büyüklerinin aileleri, lohusayı kutlamak için Saray'a çağrılırdı. Davetliler, lohusa odasına girerek örtüyü öptükten sonra sedire, sultansa sedir karşısında yüksek bir yere otururdu. Bunlar Harem'de üç gün ağırlanır, giderlerken çocuğa ve annesine değerli armağanlar sunarlardı. XVII. yy.'dan sonra başlayan bir gelenekle, valide sultanın hazırlattığı beşik, yorgan, "pûşide" denilen süslü beşik örtüsü "valide beşik alayı" diye anılan törenle Eski Saray'dan Yeni Saray'a getirilirdi. Doğumun altıncı günü sadrazamın altın ve mücevherlerle süslü olarak gönderdiği beşik için "sadrazam beşik alayı" denilen bir tören yapılırdı. Doğum, halka tellallar aracılığıyla duyurulur, Paşakapısı'nda üç gün mehter çalardı.

—Nüfbil. *Doğum planlaması,* iki temel esasa dayanır. İlki nüfusbilimine ilişkindir: Üçüncü Dünya ülkelerindeki ölüm oranlarında köktenci bir değişim sonunda, 50'li yılların başlarındaki dünya nüfusunun artış hızı, iktisadi gelişmeyi engelleyici, çok canlı bir nüfus büyümesi olarak kendini gösterdi.

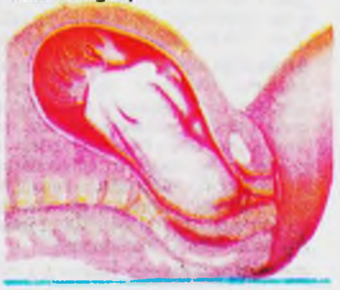
Doğum planlamasının dayandığı ve özellikle batı dünyasında gündeme getirilen ikinci esas, kişisel ve toplumsal ahlaka ilişkindir. Ortaya atılan gerekçe, çiftin arzu ettiği anda çocuk sahibi olabilme hakkı, başka bir deyişle gönüllü gebeliktir.

Üçüncü Dünya ülkelerinde, ulusal kültürel gelenekler ve bireysel direnç göstermeler, etkin doğum planlama programlarının uygulanmasına engel oluşturmuş, bu nedenle nüfus patlamaları her dönemde hükümetleri için sorun olmuştur. Her şeye karşın, doğum oranlarında önemli düşüşler gerçekleşmektedir. Brezilya, Hindistan, Mısır, Endonezya ya da Çin gibi ülkelerde, 1960-65 yılları arasına oran-

baştan geliş

makattan geliş

omuzdan geliş

DOGUM
Baştan geliş:
1. Ağrıların başıamasından önce boyun;
2. Boynun tamamen silinmesi;
3. Boynun genişlemesi (açılması);
4. Çıkma, başın geriye bükülmesi;
5. Omuzların çıkması;
6. Plasentanın atılması (kurutma).

la, sözkonusu düşüşler % 10-20 dolaylarındadır. Ama, nüfusun yıllık artış hızı hâlâ genellikle yüksektir: 1992 yılında gözlemlenen nüfus artış oranları Güney Asya için % 2,2, Afrika için % 2,8 ve Güney Amerika için % 1,9 dolayındadır. İstatiksel olarak, dengesizlik görüntüsü, Üçüncü Dünya ülkelerinin yoksul kitleleri ile gelişmiş ulusların azalan nüfus ağırlığı arasında ortaya çıkmaktadır.

Türkiye, yüksek doğurganlık nedeniyle, hızlı nüfus artışı gösteren bir ülkedir. Nüfus artış hızını azaltmak için, doğumları denetim altına almak üzere Sağlık ve sosyal yardım bakanlığı (SSYB), 1960'lı yılları başında konuyu ele alarak DPT ile ortak bir çalışma yapmış ve I. BYKP'nda bu konuda önlemler alınması gerektiği vurgulanmıştı. Ancak, konuyla ilgili bir yasanın çıkması 1965'te gerçekleşebildi. Yasada gebeliği önleyici ilaç ve araçların satışı ve kullanımı serbest bırakılıyor, çocuk aldırma ve kısırlaştırma ise yasaklanıyordu. Yasanın yürürlüğe girmesinden sonra, istenilen sonuca ulaşılmadığı görülerek daha etkili çözümler arandı. 1983'te kısırlaştırma ve kadının sağlığı bakımından sakınca görülmemesi koşuluyla kürtaj serbest bırakıldı. 1978 Türkiye doğurganlık araştırması sonuçlarına göre, ülke geneli için 4,33 olan doğurganlık hızı, 1989 Araştırması'nda 3,39'a düştü. Bu oranın, kentlerde 2,84, kırsal kesimlerde 4,03; batı bölgesinde 2,64, doğu bölgesinde 5,65 olduğu, doğurganlığın önceki dönemlere göre kentlerde gerilediği, köylerde ise belirli bir değişiklik olmadığı saptandı.

—Psikan. S. Freud'a göre, çocukların doğum konusundaki ilk kuramları, daha sonraki bütün düşünsel araştırmaların kaynağıdır ve "çocuklar nereden geliyor?" sorusuna bir cevap niteliği taşır. En yaygın olan kuram dışkılık* kuramıdır. Otto Rank, *Trauma der Geburt* (Doğum travması) [1924] adlı yapıtında, doğma eyleminin nevrozlu bozuklukların kökenindeki ilk travma olduğu varsayımını ileri sürer. Buna göre, dar bir yerden geçiş, boğuntu bunalımının kasılmalarında yinelenmekte ve cinsel ilişki de, ana rahmine bir dönüş niteliği taşımaktadır. Sandor Ferenczi, bu anlayış doğrultusunda dokuz aylık psikanaliz tedavilerine girişmişti. Bu kuram ve uygulamalar, gerileme konusunda çok kısıtlı bir anlayışa dayandığı için, S. Freud tarafından şiddetle eleştirildi.

—Zootekn. Doğum çoğu zaman insan müdahalesi olmadan gerçekleşir. Göbekbağının kopması da uzama yoluyla kendiliğinden olur. Tüm silme ve temizleme işlemleri yalamak suretiyle ana tarafından yapılır. Dahası, doğumdan yaklaşık çeyrek saat sonra tay, buzağı, oğlak ya da kuzu (hepsi doğarken her şeyi açık seçik görür) ayağa kalkar, yürür ve anasının memesini alır. Buna karşılık, yavru köpek ve yavru kedi, açık seçik göremez ve ancak on beşinci güne doğru işitmeye başlar.

DOĞUMCALIK a. *Yörs.* Davar ya da sığır yavruladığı zaman çobana verilen bahşiş.

DOĞUMEVİ a. Doğumların gerçekleştiği sağlık kuruluşu.

DOĞUMLU sıf. Sözü edilen bir tarihte ya da yerde doğmuş olan: *1940 doğumludur. İstanbul doğumluyum.*

DOĞUMYERLİ → AYRIYERLİ.

DOĞU PASİFİK, Büyük Okyanus'un D. kesiminde denizaltı dağ sistemi (100 -120° batı boylamı). Güney okyanusu ile Kaliforniya körfezinin girişi (55° güney - 23° kuzey) arasında sıralanan dağlardan oluşur. Büyük Okyanus levhasını Cocos, Nazca ve Antarktika tabakalarından ayıran, hızla yayılan bir okyanus sırtıdır. Denizdibi araştırmaları sonucunda, burada, özel yanardağ etkinlikleri ve hidrotermalizm biçimleri gözlenmiştir.

DOĞU PASİFİK kabartısı → ALBATROS kordillerası.

DOĞURGAN sıf. **1.** Doğurabilen ya da çok doğuran canlı varlık için kullanılır. (Esk. eşanl. VELUT.) **—2.** Çok yapıt veren; üretken.

—Nüfbil. Döllenmeye elverişli bir kadın ya da dişisi döllenmeye elverişli bir çift için kullanılır.

—Zool. Hızla çoğalan, çok döl veren türler ve hayvanlar için kullanılır.

DOĞURGANLIK a. Canlı varlıkların üreyebilme yetisi: Türlerin doğurganlığı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Nüfbil. *Kadınların doğurganlığı*, kadınların dünyaya çocuk getirme olgusu. (Doğumlar evli çiftler açısından incelendiğinde, evliliklerin doğurganlığından da söz edilir.) || *Meşru, gayri meşru doğurganlık*, meşru ya da gayri meşru birleşmelerin sonucu olan doğurganlık. || *Yaşa göre doğurganlık oranı*, belirli bir yaştaki kadınların bir yıl içinde yaptıkları canlı doğum sayısının, aynı yaştaki toplam kadın sayısına oranı. || *Genel doğurganlık oranı*, canlı doğumların, çocuk doğurabilecek yaşta olan kadınların sayısına oranı. (Burada çoğunlukla 12-49 yaş arasındaki kadınlar sözkonusudur; doğurganlığın bu yapay göstergesi, belirli bir yıl için yaşa göre doğurganlık oranlarının toplamıdır. Türkiye'de genel doğurganlık oranı, 1983 yılında % 4,05 iken, 1985-1990 yılları arasında % 3,9'a kadar düşmüştür.)

—ANSİKL. Biyol. *Ayrımsal doğurganlık*, belli bir zamandaki üreme oranına göre birbirine yakın iki tür arasındaki farklılık. (Yüksek doğurganlık, yaşama olasılığı daha az olan bireyler için bir ödünleme mekanizmasıdır; ayrıca, güçsüz ve çevreye pek iyi uyum sağlayamamış türlerin, daha güçlü fakat daha az doğurgan türlere üstünlüğünü sağlar. Bu da doğal ayıklanma ilkesinin kusurlu bir yanı olduğunu gösterir; canlıların erken ve bol miktarda ürediği durumlarda, doğurganların çabuk ölmesi, beslenmek için yarışmayı azaltarak türlere avantaj sağlar.)

DOĞURMA a. Doğurmak eylemi.

DOĞURMAK → DOĞMAK.

DOĞURTMA a. Kad. doğ. **1.** Çocuğun dünyaya gelmesini sağlama. **—2.** Kadının doğurmasına yardım etme.

DOĞURTMAK → DOĞMAK.

DOĞURUCU a. Ceb. *Doğurucular sistemi*, DOĞURUCU PARÇA'nın eşanlamlısı. || *Bir grubun doğurucusu*, grubu doğuran eleman. (Bu gruba monojen ya da bir doğuruculu denir.)

—Geom. Bir koniyi, bir konoidi, bir silindiri, bir düzenli yüzeyi ya da bir dönel yüzeyi tanımlamaya yarayan eğri (bir doğru olabilir). || Bir çevre oluşturan aynı başlangıçlı yarıdoğrular ailesine katılan yarıdoğru.

◆ sıf. Ceb. *Bir E vektör uzayının doğurucu parçası*, E nin x_1, x_2,..., x_p ile doğurulduğu kendi x_1, x_2,..., x_p altkümesi. (E nin her elemanı x_1, x_2,..., x_p nin doğrusal devşirimidir. x_1, x_2,..., x_p, E nin bir DOĞURUCULAR SİSTEMİ'dir de denir.) || *Bir G grubunun doğurucu parçası*, G nin kendisini doğuran parçası. || *Bir K cisminin bir L altcismi üzerinde K nin doğurucu parçası*, K nin öyle bir H altkümesi ki, H ile L nin doğurduğu altcisim, K ye eşittir. [K = L (H) olarak gösterilir.] (→ KATMA.)

DOĞURULAN sıf. Ceb. *Bir G grubunun (cebirinin, halkasının, cisminin, vektör uzayının) bir P parçasınca doğurulan altgrubu (altcebiri, althalkası, altcismi, vektör altuzayı)*, G'nin P'yi içeren bütün altgruplarının (altcebirlerinin, althalkalarının, altcisimlerinin, vektör altuzaylarının) altgrubu (altcebiri, althalkası, altcismi, vektör altuzayı). [Bu P'yi içeren altgrupların (kapsama için) en küçüğüdür.]

DOĞUSAL sıf. Astrol. Burçlar kuşağında, Güneş'in, ilk karesiyle karşıkonum arasında bulunduğu, bir gezegene denir. || Günlük devinim sırasında X., XI., XII., IV., V. ya da VI. evde bulunan bir yıldıza denir. (Bu biçimde yer alan Güneş, Ay ve Şans Noktası, yalnızca yörüngesel devinim yönünde hareket edebilir.)

DOĞUŞ a. **1.** Doğma, dünyaya gelme. **—2.** Görünme, belirme: *Güneşin doğuşunu seyretmek.* **—3.** Bir kimsenin, bir şeyin herhangi bir biçimde var olmaya başlaması: *Bir sanatçının doğuşu. Bir fikrin, bir eserin, bir sözcüğün doğuşu.*

—Fizs. kim. *Doğuş durumu*, yalın cisimlerin, bileşiklerinden ayrıldıkları andaki konumu; bu cisimler, molekül halinde değil atom halinde bulunduklarından daha az kararlı bir elektron biçimlenmesi gösterir, bu nedenle de daha etkin özellikler taşır.

—Gökbil. Bir gökcisminin ufuk üzerinde görünmesi, görünme anı: *Güneş'in doğuşu.* (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Gökbil. Bir gökcisminin doğuşu, gözlemcinin bulunduğu yükseltiye göre değişir. Gökbilimde bir gökcisminin doğuşu, bu gökcisminin başucu uzaklığı 90°'ye ulaştığı, yani ufkun üzerinde göründüğü anı karşılar. Bununla birlikte, gerçek başucu uzaklığını azaltan kırılmayı da gözönüne almak gerekir. Ufuk kırılması yaklaşık 34′ olduğuna göre, bir gökcisminin gökbilimsel doğuşu da, başucu uzaklığı 90° 34′'ye yaklaştığında gerçekleşir.

Doğuş holding aş, inşaat, bankacılık, finans, ticaret, sanayi ve turizm alanlarında etkinlik gösteren şirketler topluluğu. İstanbul'da, inşaat taahhütleri alanında çalışmak üzere Doğuş inşaat ve ticaret aş adıyla kuruldu (1956). 1970'e değin karayolu, demiryolu, liman, sulama tesisleri, tünel, baraj ve santral inşaatlarını üstlenen kuruluş, 1970'ten sonra genellikle baraj ve hidroelektrik santralı yapımlarına yöneldi. Hasan Uğurlu, Suat Uğurlu, Aslantaş vb. baraj ve hidroelektrik santrallarının yapımını üstlendi. Aymak makine san. ve tic aş (1972), Filiz gıda aş ve Vize gıda san. ve tic. aş (1974), vb. gibi yeni kuruluşlarla holding konumuna girdi (1975). Bugün Doğuş grubu bünyesinde, biri Garanti bankası olmak üzere 10 mali kuruluş, 8 inşaat kuruluşu, ikisi dış ticaret alanında etkinlik gösteren 12 ticari kuruluş, 8 sanayi kuruluşu ile Antur turizm aş başta olmak üzere 8 turizm kuruluşu vardır (1993).

DOĞUŞTAN sıf., be. İnsanın doğasına bağlı olan, doğumla gelen şey için kullanılır; yaradılıştan, fıtri: *Doğuştan kör.*

—Fels. Bazı filozoflara göre, insanda, dünyaya gelmeden önce var olan bir bilgi ya da fikir için kullanılır. (Doğuştan fikirlerin var olduğunu savunan en önemli filozoflar, Platon, Descartes, Leibniz ve bunlara, sözkonusu adı vermese de, Kant'tır.) || *Doğuştan fikir*, descartesçılara göre, zihnimizde gizilgüç olarak bulunan Tanrı, ruh ya da beden kavramı gibi fikirler. (YAPAY FİKİRLER'e ve DIŞTAN FİKİRLER'e karşıttır.)

DOĞUŞTANCI sıf. Doğuştancılığa ilişkin.

◆ sıf. ve a. Doğuştancılığı savunan kişiye denir.

DOĞUŞTANCILIK a. Fels. Doğuştan fikirlerin var olduğunu ileri süren sistem. (Esk. eşanl. FITRİYE.)

—Dilbil. Üretici-dönüşümsel dilbilgisinin dayalı olduğu ruhdilbilimsel kuram. Bu kurama göre insanın bir dili konuşmasını sağlayan bilgiler sonradan edinilmez, insan türüne özgü bilisel bir yapıya dayanır. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Her insanın, görece olarak kısa bir sürede içinde yaşadığı topluluğun dilini öğrenebildiği ve öteki türler arasında benzeri bulunmayan çok karmaşık bir dizgenin sözkonusu olduğu görüşünden kalkan N. Chomsky, bu olguyu yalnızca insanda doğuştan var olan anlıksal bir ya-

pının açıklayacağı varsayımını savunur. Bundan dolayı, bu özgül yetenekler bütünü, gelişimi genel olarak biyolojik işlevlerinkiyle karşılaştırılabilecek gerçek bir "anlıksal organ" tarafından kavranabilir. Bu dil yetisi, çevrenin de uygun bir biçimde yönlendirmesiyle, insanın kendisine bir "dilbilgisi" oluşturmasını, bir başka deyişle, herhangi bir dilde sonsuz sayıda cümleyi anlamasını ve üretmesini sağlayan bir kurallar dizgesi oluşturmasını sağlar. Bu görüş, kaynağını descartesçı akılcılıktan alan anlıkçı bakış açısına bağlanır ve böylece, dilsel etkinlikte bir koşullanmanın ürününden başka bir olguya yer vermeyen davranışçılığın görgül bakış açısına karşı çıkar.

Tümüyle dilbilimsel bir düzlemde, böyle bir tutum, değişik dillerin çeşitlilik olasılıklarının sınırlılığı görüşünü içerir ve diller arasındaki ortak biçimsel ve anlamsal özelliklerin araştırılması gerektiğini ileri sürer. Bir başka deyişle, bu bir tümeller bütünüdür: bir dilbilgisinin tüm inceleme düzlemlerindeki (sesbilgisel, sözdizimsel, anlamsal-mantıksal) olanaklı kurallara ilişkin soyut bir koşullar dizgesi ve en iyi dilbilgisini seçme olanağı veren yöntemler.

DOĞUŞTANLIK a. Fels. Doğuştan olanın özelliği.

DOHARLU, Karakoyunlu Türkmenleri' nin bir kolu. Erzurum'u alan Karakoyunlu İskender Bey, başlarında Pir Ahmet Bey' in bulunduğu Doharlular'ı buraya yerleştirdi. Timur'un oğlu Şahruh ile Akkoyunlular'ın birleşik ordularının Erzurum kuşatmasına dayanamayan Pir Ahmet Bey, kenti Akkoyunlu Kara Yülük Osman'a teslim etmek zorunda kaldı. Karakoyunlu Cihanşah döneminde (1438-1467) Doharlular, Bayburt'un Akkoyunlular'dan alınmasında önemli rol oynadılar.

DOHM (Ernst), alman yazar (Breslau 1819 - Berlin 1883). 1849'dan 1882'ye değin siyasal yergi dergisi Kladderadatsch' ın başyazarlığını yaptı. XIX. yy. Almanyası'nda yergi gazeteciliğinin en iyi temsilcilerinden biriydi.

DOHNÁNYİ (Ernö ya da Ernst VON), macar piyanocu, besteci, orkestra yöneticisi ve eğitimci (Pozsony, bugün Bratislava, 1877 - New York 1960). Dünyaca ünlü bir piyano virtüozuyken Budapeşte Müzik akademisi'nde profesör oldu, 1939-1944 arasında bu okulu yönetti. Daha sonra ABD'ye yerleşti, Florida Üniversitesi'nde ders verdi. Çağdaş macar müziğine de ilgi duydu, ama yapıtlarına romantizm egemendir. Yalnız ya da orkestra eşliğinde piyano için çok sayıda yapıt besteledi (2 konçerto, çeşitlemeler); ayrıca melodiler, koro ve oda toplulukları için parçalar, dinsel yapıtlar ve *Simona teyze* (1912), *Voyvoda'nın kulesi* (1922, ilk kez 1932'de sahnelendi), *Tenor* (1929) adlı operalar gibi dramatik yapıtlar besteledi.

DOİDALSES Bithynialı, yunanlı heykelci (İ.Ö. III. yy.). Nikomedeia'daki *Zeus Stratios* heykeliyle Roma, Ostia ve Louvre'da kopyaları bulunan ve *Viyana Venüsü* denilen ünlü *Çömelmiş Venüs* heykelinin yaratıcısıdır.

DOİ İNTHANON, Tayland'ın en yüksek doruğu (2 576 m), ülkenin kuzey -batı'sında. Doruk, genişliği 13 000 ha'ı aşan bir ulusal parktadır.

DOİNĂ, *romans* anlamında rumence sözc. Rumen halk edebiyatında lirik bir şarkı; ezgisi hüzünlü duyguları (özlem, düşkırıklığı, aşk) dile getirir.

DOİNAŞ (Ştefan POPA, **Ştefan Augustin** —denir), rumen şair (Arad yakınında, 1922). *L'Homme au compas* (fr. çev.) [1966], *Descendance de Laokoon* (fr. çev.) [1967], *Alter Ego* (fr. çev.) [1970], *Vers* (fr. çev.) [1972], *Papyrus* (fr. çev.) [1974], *la Saison discrète* (fr. çev.) [1975], *Hesperia* (fr. çev.) [1979] adlı şiir kitapları, çağdaş küçük öykülerin yerini masalların aldığı modern baladlardan ve aşırı bir biçimselliğin egemen olduğu, kaynağını zengin bir manevi yaşamdan alan denetimli bir duyarlılığı ortaya koyan şiirlerden oluşur.

DOİSNEAU (Robert), fransız fotoğrafçı (Gentilly 1912). Paris'te Estienne okulu'nda gravür-taşbaskı üzerine eğitim gördü, bu mesleğe atıldı. André Vigneau'nun asistan-operatörlüğünü yaptı (1931-1933). Çeşitli dergilerde muhabirliğe başlamadan (1939) önce Renault fabrikalarının fotoğraf servisinde çalıştı. Coşkuyla mizahın, konuyla sevecen ve sıcak bir birlik oluşturduğu resimleri için, Paris ve banliyösü bitmez tükenmez bir esin kaynağı oldu.

DOİSY (Edward Adelbert), amerikalı biyokimyacı (Hume, İllinois, 1893 -St.- Louis, ABD, 1986). Ensülin, vitaminler, hormonlar ve antibiyotik bileşikler üzerine çalıştı. K vitaminini kristal halde hazırlayıp bireşimini gerçekleştirdi. 1943 Nobel tıp ödülü'nü kazandı.

DOJRAN → DOYRAN.

DOK a. (ing. *dock*, orta hollandaca, *docke*, havuz'dan). **1.** Gemilerin yükleme ve boşaltma yapması için rıhtımlarla çevrili havuz. **—2.** Rıhtımlarda, ticari yüklerin konması için inşa edilmiş ambarların tümü. (Bk. *ansikl.* böl.) **—3.** Malzemeleri, genellikle boşaltmaya, aktarmaya vb. elverişli yerlerde depolamaya yarayan depo, ambar ya da hangar.

—ANSİKL. "Dok" sözcüğü başlangıçta, özel şirketlerce gerek hangar gerek ayırma duvarı ve rıhtım olarak, ticaret gemilerinin yanaşması ve malların ambarlanması için yapılmış binaları belirtiyordu. Daha sonra bu ad, ayrım gözetmeksizin hangarlara ve havuzlara, son olarak da gemi inşa havuzlarına verildi. İngiltere gibi deniz hizmetlerine önemli paralar ayırmış ve özel şirketlerin bulunduğu ülkelerde tüm gerekli işlemler ve denetimler doklarda yapılır, bu da ticari işlemlerin hızını büyük ölçüde artırır.

Yüzer dok, klasik yapıdaki onarım havuzuna oranla daha çabuk yapılır ve yapıldığı yerden kullanılacağı yere yedekte çekilerek götürülebilir. Bir yatay dubayla iki dikey yan dubadan oluşur. Dubalar safra (balast) işi gören su geçirmez bölümlere ayrılmıştır. Bir vana kumanda sistemi, yüzer dokun suya gömülerek onarılacak gemiyi içine almasını sağlar. Daha sonra, safra bölmeleri pompalarla boşaltılıp dok yeniden yükseltilir ve böylece gemi kuruya alınır. Bir sıra merkezi ve birkaç sıra yan payandalar geminin kitlesini yüzer dokun asıl kızakları üzerine yerleştirir. Dokun donanımları, kaldırma ve indirme araçları, suya dalma ve su üstüne çıkma işleminin kumanda organları, duvarların üst yanında yer alan su geçirmez bir odanın içinde bulunur.

DOKAK ya da **DUKAK,** Büyük Selçuklu devletine adını veren Selçuk Bey'in babası. Lakabı *Temir Yalıg* (Demir Yaylı) olan bu beyin adını İbnülesir *Takak*, Zehebî *Dokak*, Cennâbî *Babak*, Kâtip Çelebi *Bakak* ve Müneccimbaşı *Yakak* olarak belirtirler. Oğuzlar arasında müslümanlığı ilk kabul eden kişi olarak bilinir. Güneydeki müslüman Türkler'in yurduna akın düzenlenmesini isteyen oğuz boylarının başı Yabgu' nun buyruğuna karşı çıktı; oğlu Selçuk Bey, Yabgu'nun subaşısı oldu.

DOKANAK a. Yerbil. İki oluşum arasındaki olağan ya da olağandışı bağlantı. (Birinci durumda sınır, başlangıçtaki katmanlar düzeniyle ilgilidir. İkinci durumda bu sınır, tektonik kökenlidir [fay, yırtılma fayı, bindirme ya da sürüklenme türünde yer şekilleri].)

DOKHMİOS a. (yun. sözc.).Ed. Bir kısa, iki uzun; bir kısa ve bir uzun zamandan oluşan üçlü ölçü.

DOKİMASİA a. (*sınav* anlamında yun. sözc.). Esk. Yun. Atina'da siyasal görevler üstlenecek yurttaşlara uygulanan sınav.

—ANSİKL. Esk. Yun. Dokimasiaların en tanınmışı göreve alınmadan önce memurların geçirmek zorunda oldukları sınavdı. Arkhonların dokimasiası, senato üyeleri ve heliasteslerin önünde yapılırdı. Strategoslar yalnızca heliastesler tarafından, yeni senato üyeleri temyiz hakkı heliasteslerde olmak üzere eski senato üyeleri tarafından sınavdan geçirilirdi. Yeni seçilecek görevlinin evlat, yurttaş ve vergi yükümlüsü olarak görevlerini yerine getirip getirmediği, tanrılara bağlı olup olmadığı incelenirdi. Diğer dokimasialarsa yurttaşlığa geçmek isteyenlere, süvari adaylarına, yurttaş kütüğüne kaydedilecek on sekiz yaşındaki gençlere, yetimlere ve hatiplere uygulanırdı.

DOKİMOS, İ.Ö. IV. yy. sonlarında yaşamış yunanlı general. Babylonia satrapı. Perdikkas'ın son taraftarlarından biriydi, ama yenildi ve Antigonos tarafından Antakya yakınlarında tutsak edildi (319). Daha sonra Antigonos'un hizmetine geçti ve onun adına hellespontos Phrygia'sını yönetti, ama 302'de Synnada kenti Lysimakhos'a teslim etti.

DOKKUM, Hollanda'da (Friesland) kent, Kuzey denizi yakınında; 11 300 nüf. Makine yapımı ve besin sanayileri.

DOKO a. Din. Japon buddhacılığında mistik törenlerle büyü törenlerinde kullanılan, İndra'nın şimşeğini *(vacra)* temsil eden nesne.

DOKSA a. (*söylenti* anlamında yun. sözc.).Topbil. Bir toplumdaki üyelerin, belli bir andaki ortak görüşlerinin tümü.

—Fels. → SANI.

DOKSAN as. say. sıf. **1.** Dokuz kere on: *Doksan yaşında bir ihtiyar.* **—2.** (Addan sonra) "doksanıncı" anlamında bir numaralama, bir sıralama belirtir. *Sayfa doksan.*

◆ a. 90 sayısı, rakamı (duruma göre ev, sokak, oda, otobüs numarası, yaş, yüzde vb. belirtir): *Doksanına geldi hâlâ çalışıyor.*

—Spor. Bir futbol kalesinin iki üst köşesinden her biri.

Doksan beşe doğru, Tevfik Fikret'in

Robert **Doisneau** *Kapıcı* (1950'ye doğr.)

Doisneau-Rapho

siyasal-toplumsal içerikli şiiri (1912). Trablusgarp yenilgisi üzerine yöneltilen sert eleştiriler karşısında İttihat ve Terakki fırkası seçimlere gitmek üzere Mebusan meclisi'nin kapatılmasına ön ayak olmuştu. Tevfik Fikret bu olayı Abdülhamit II'nin 95'te (hicri 1295 yılı: 1878), Meclis'i bir daha açmamak üzere kapatışına benzetir. Şiirin *"Kanun diye kanun diye kanun tepelendi"*, *"Kopsun seni bir hak diye alkışlayan eller"* dizeleri ünlüdür. Şair, yönetime eleştirilerini "Rübabın cevabı", "Revzen-i mahlû" (Tahttan indirilmiş kişinin [Abdülhamit II'nin] penceresi), "Hân-ı yağma" (Yağma sofrası) gibi şiirleriyle sürdürdü.

DOKSAN DOĞU sırtı, Hint okyanusunda kabaca 90° D. meridyeni boyunca K.'de Andaman takımadalarından 30° G. paraleline kadar uzanan, üzeri enine faylarla parçalanmış okyanus sırtı.

DOKSANAR ül. say. sıf. **1.** Üleştirmede, doksan sayısıyla belirlenen çokluktaki şey için kullanılır: *Kutulara doksanar tane yumurta koy.* **—2.** *Doksanar doksanar,* doksan birimlik öbekler halinde.

DOKSANINCI sıra. say. sıf. Doksan sayısıyla belirlenmiş sırada yer alan kimse, şey için kullanılır (adsız da kullanılabilir): *Genel sıralamada doksanıncı. Doksanıncı yıldönümü.*

DOKSANLIK sıf. **1.** Doksan birimden oluşan ya da doksan birim alabilen şey için kullanılır: *Doksanlık limon kasası.* **—2.** Yaklaşık doksan yaşında olan ya da öyle görünen kimse için kullanılır: *Doksanlık bir nine.*

Doksanüç harbi ya da **1877-1878 Türk-Rus savaşı,** Osmanlılar ile Ruslar ve müttefikleri arasında Rumeli ve Anadolu cephelerinde yapılan savaş (rumi 1293). Balkanlar'da türk egemenliğine son vermeyi öteden beri kendisine siyasal amaç edinen Rusya, 1853-1856 Kırım savaşı'nda yenildikten sonra bu politikadan bir süre için vazgeçmek zorunda kalmıştı. Fransa'nın Prusya'ya yenilmesi (1871) üzerine panslavcılık propagandasına yeniden hız veren Rusya, Balkan halklarını Osmanlı devletine karşı kışkırtmaya koyuldu. Bosna-Hersek'te başlayan karışıklıkları (1875), bulgar ayaklanması (1876) izledi. Ardından ayrıcalıklarını genişletmek isteyen Sırbistan ve Karadağ, Osmanlı devletine savaş açtılar (1 temmuz 1876). Osmanlı devletinin Sırplar karşısında elde ettiği askerî başarılar üzerine Rusya, Osmanlı devletine bir ültimatom vererek harekâtın durdurulmasını istedi; Osmanlı devleti de bu ültimatomu kabul etmek zorunda kaldı. Balkan sorununu Rusya'nın tek başına çözmeye kalkışmasını çıkarlarına aykırı gören İngiltere'nin önerisiyle, Paris antlaşması'nda imzası bulunan devletler Balkanlar'daki durumu görüşmek üzere İstanbul'da toplandı (Tersane konferansı, 23 aralık 1876). Osmanlı devleti, kendisini Balkanlar'da önemli ödünler vermeye zorlayan Tersane konferansı kararlarını reddetti (18 ocak 1876). Rusya'nın savaş açmasını engellemek isteyen İngiltere'nin girişimiyle altı büyük devletin aynı konuda hazırladığı Londra protokolü de mebusan ve âyan meclislerinde görüşülerek reddedildi (10 nisan 1877). Bunun üzerine Rusya, Osmanlı devletine savaş açtı. Böylece başlayan "Doksanüç harbi", Rumeli ve Anadolu cephelerinde gelişti.

• *Rumeli cephesi.* Her iki tarafın da en büyük askerî güçlerinin toplandığı bu cephedeki türk kuvvetleri, başkomutan Çırpanlı Abdülkerim Nadir Paşa'nın yönetimi altındaydı. Üç orduya ayrılmış olan türk kuvvetleri şu durumdaydı: Rusçuk, Silistre, Şumnu ve Varna arasında bulunan müşir Ahmet Eyüp Paşa komutasındaki Doğu Tuna ordusu; Vidin'de üslenen müşir Gazi Osman Paşa komutasındaki Batı Tuna ordusu; ikisinin arasında yer alan Süleyman Paşa komutasındaki Balkan ordusu. Bu kuvvetlerin toplamı yaklaşık 150-200 bin kişiydi. Yaşlı ve ihtiyatlı başkomutan Abdülkerim Paşa'nın düzenlediği türk savaş planında ilk hat Tuna ırmağı, ikinci hat da Balkan dağları olmak üzere iki savunma hattı benimsendi. Öte yandan, çarın kardeşlerinden grandük Nikolay Nikolayeviç'in başkomutanı olduğu rus kuvvetlerinin (250 bin kişi ve 800 top) savaş planına göre, bir ordu Tuna'dan Dobruca'ya geçerek rus ulaşım yollarını koruyacak, ana kuvvetlerse Rusçuk ile Niğbolu arasında Tuna'yı geçerek türk ordusunu ikiye böldükten sonra Edirne üzerine yürüyecekti. Ruslar bu planı uygulayabilmek için Romanya ile anlaşarak topraklarından geçme hakkı elde ettiler. Besarabya'dan Romanya'ya girerek hızla ilerleyen rus kuvvetleri, İbrail'in yaklaşık 15 km güney-doğu'sundaki Maçin'den Tuna'yı vapur ve sandallarla geçip Dobruca'ya girdiler (21-22 haziran 1877). Rus ordusunun büyük bölümüyse, Zimniça'dan Ziştovi'ye geçerek (26-27 haziran 1877) Bulgaristan'da ilerlemeye ve halkı ayaklanma için kışkırtmaya başladı. Tuna'yı geçen rus kuvvetleri üç kola ayrıldı: grandük Nikolay yönetimindeki 75 000 kişilik grup Rusçuk, general Krüdner yönetimindeki 35 000 kişilik grup Niğbolu, general Radetzsky komutasındaki 25 000 kişilik grup Balkan geçitleri üzerine yürüdüler. Tırnovo (7 temmuz 1877), ardından Niğbolu (16 temmuz 1877) düştü. Balkanlar'ın kilidi durumundaki Şıpka geçidi Ruslar'ın eline geçti (19 temmuz 1877). Bu başarısızlıklar üzerine başkomutan Abdülkerim Paşa ile başkomutan vekili Redif Paşa görevlerinden alındı, Sırbistan ve Karadağ savaşlarında başarı gösteren Mehmet Ali Paşa tam yetkiyle Abdülkerim Paşa'nın yerine atandı; Vidin'de bulunan Osman Paşa'nın da Plevne üzerine yürümesi buyruldu.

Plevne savaşları. 17 000 kişilik kuvvetiyle Plevne'ye ulaşan Osman Paşa, kenti kuşatan rus birliklerini Birinci Plevne savaşı adıyla anılan çarpışmalar sonunda yenerek geri çekilmek zorunda bıraktı (20 temmuz 1877). Bu arada, 25 000 kişilik Süleyman Paşa kuvvetleri, general Gurko komutasındaki rus ordusunu yenilgiye uğratarak Eski Zağra'yı ele geçirdi (23 temmuz 1877). Bu kez 50 000 asker ve 184 topla Plevne'yi kuşatan general Krüdner, saldırısını yenilemesine rağmen, (İkinci Plevne savaşı) başarılı olamadı (30 temmuz 1877). Osmanlı devletine karşı savaşa giren Romanya da 50 000 kişilik bir kuvvetle Plevne önündeki rus ordusuna katıldı. Ancak, 100 000'i aşkın asker ve 432 topla 30 000 kişilik türk ordusuna karşı girişilen Üçüncü Plevne savaşı da yine Osman Paşa'nın zaferiyle sonuçlandı (12 eylül 1877). Savunmayı sürdürmek için beklenen yardım Plevne'ye eylül sonlarında gelmeye başladı. Ekim ortalarında Plevne ordusunun toplamı 85 top ve 65 000 kişiyi bulmuştu. Öte yandan, Plevne'yi almaya kararlı olan Ruslar, kentin Filibe ile bağlantısını kesmek için önce tüm güçleriyle yüklenerek Lofça'yı ele geçirdiler. Sonra da Rumenler'den aldıkları 50 000 askerlik yeni takviyelerle toplamı 150 000 kişiyi aşan bir ordu, 600 sahra topu ve 65 kuşatma topuyla Plevne'yi tam olarak kuşattılar. Bu sırada çar da Plevne önüne geldi. Kasım sonlarında Plevne'de erzak tükenmeye yüz tuttu. Asker açlıktan kırılmaya başladığı gibi, yeni bir yardım umudu da yoktu. Kuşatma çemberini yarmayı, kurtuluş için tek yol olarak gören Osman Paşa, bu düşüncesini uygulamaya girişti (9 aralık 1877). Ancak, yaralanıp tutsak düştü ve dördüncü ya da son Plevne savaşı'nda kent Ruslar'ın eline geçti (10 aralık 1877).

Şıpka savaşları. Eski Zağra'da Ruslar'ı yenen Süleyman Paşa komutasındaki Balkan ordusu, Şıpka geçidini ele geçirmek üzere harekete geçti. Altı gün süren çarpışmalar sonunda (21-26 ağustos 1877) iki taraf da yorgun düştü, sonuç alınamadı. Bu arada Süleyman Paşa başkomutanlığa getirildi (28 eylül 1877). Bir süre sonra bulgar ayaklanmacıların katılmasıyla üstünlüğü ele geçiren Ruslar, Balkan ordusunu mevzilerinden atarak geri çekilmek zorunda bıraktılar. Maçka'da rus kuvvetlerine bir kez daha yenilen Süleyman Paşa, Sofya'nın doğusuna çekildi. Bu yenilgilerden cesaret alan Sırbistan, Osmanlı devletine savaş açtı (14 aralık 1877). Hızla ilerleyen general Gurko komutasındaki rus ordusu, Sofya'ya girdi (1 ocak 1878). Kenti geri almak için son bir saldırı girişiminde bulunan Süleyman Paşa, yine yenilince (4 ocak 1878), Balkan ordusu dağıldı.

Doğu Tuna savaşları. Yaklaşık 90 000 kişilik Doğu Tuna ordusu, genel bir saldırı için başkomutan Mehmet Ali Paşa'nın yönetiminde Razgrad'da toplandı. Günlerce süren çeşitli çarpışmalardan bir sonuç sağlanamadı. Niş'i alan Sırplar, rus ordusuyla birleştiler. Bu arada, Osmanlı devletine karşı savaşa giren Karadağlılar da Nikiçiç ve Antivari'yi ele geçirerek Adriya denizi'ne ulaştılar (18 ocak 1878).

Batı Tuna savaşları. Balkan ordusu dağıldıktan sonra Edirne üzerine yürüyen düşman kuvvetleri karşısında Batı Tuna ordusu savaşmaksızın çekilmeye başlayınca, general Gurko komutasındaki rus birlikleri ve müttefikleri Edirne'yi ele geçirdiler (20 ocak 1878).

• *Anadolu cephesi.* Burada başkomutan Ahmet Muhtar Paşa yönetimindeki yaklaşık 60 000 kişilik türk ordusunun 100 topu vardı. Buna karşılık general Melikof komutasındaki rus ordusu 190 top ve 125 000 kişiydi. Üç noktadan sınırı aşan rus kuvvetleri (24 nisan 1877), Doğubeyazıt'ı (30 nisan 1877) ve Ardahan'ı (17 mayıs) ele geçirdilerse de Saryan çayı ile Tahirköy arasındaki Halyaz'da yenilerek geri çekildiler (21 haziran 1877). Ardından, Melikof'un başında bulunduğu rus birlikleri de Erzurum-Kars arasındaki Zivin istihkâmları önünde yenilgiye uğratıldı (25 haziran 1877). Ahmet Muhtar Paşa'nın bu ikinci zaferi üzerine, Melikof'un yerine grandük Mihail Nikolayeviç başkomutanlığa getirildi. Kars-Erzurum bağlantısını kesmek isteyen Ruslar'ı önce Gedikler (25 ağustos 1877), sonra da Yahniler çarpışmasında (2 ekim 1877) yenen Ahmet Muhtar Paşa'ya "Gazi" unvanı verildi. Ancak, cephe gerisinden getirdikleri çok sayıda askerle güç dengesini kendi yararlarına bozan Ruslar, Alacadağ'da türk ordusunun sağ kanadına saldırarak kuşattılar. Cenah komutanı Ömer Paşa, tüm ağırlıklarıyla düşmana teslim olmak zorunda kaldı (15 ekim 1877). Kars'ta savunma için kuvvet bıraktıktan sonra Zivin'e, oradan da Deveboynu'na çekilen Gazi Ahmet Muhtar Paşa, burada bozguna uğrayınca (4 kasım 1877), savunmayı sürdürmek amacıyla Erzurum'a çekildi. Bir baskınla Aziziye tabyasını ele geçirmek isteyen Ruslar (9 kasım 1877), Nene Hatun'un teşvik ve tahrikiyle halkın da katıldığı inatçı bir direniş karşısında Deveboynu'na çekilmek zorunda kaldılar. (→ AZİZİYE TABYALARI.) Ruslar, Kars'ı aldıktan (18 kasım 1877) sonra tüm kuvvetleriyle Erzurum'u kuşattılar (5 ocak 1878). Ancak, kış bastırdığından savaş durdu. Edirne'nin düşmesi üzerine İstanbul yolu açıldığından ve düşmana karşı koyma olasılığı hemen hiç kalmadığından, Osmanlı hükümeti ateşkes için Rusya'ya başvurdu. Ruslar'ın tüm isteklerinin kabul edildiği (Karadağ, Sırbistan ve Romanya'ya tam bağımsızlık verilmesi; Bulgaristan'ın Osmanlı devletine bağlı özerk bir prenslik olması; Bosna ve Hersek'te bağımsız bir yönetim kurulması; Vidin, Rusçuk, Silistre ve Erzurum kalelerinin barış görüşmelerinin sonuna kadar rus kuvvetlerine bırakılması; Ardahan, Kars, Batum ve Dobruca'nın savaş tazminatı olarak Rusya'ya verilmesi önkoşulu) ateşkes antlaşması Edirne'de

imzalandı (31 ocak 1878). Ateşkes uyarınca Erzurum'daki türk askerleri kentten ayrılınca, Ruslar Erzurum'u işgal ettiler (8 şubat 1878). Bu arada, grandük Nikolay'ın İstanbul'a bir rus tümeni sokma isteği üzerine İngiltere İstanbul'a bir savaş filosu gönderdi (14 şubat 1878). Bunun üzerine karargâhını Ayastefanos'a (Yeşilköy) taşıyan Nikolay barış görüşmelerine burada başladı (20 şubat 1878). Barış antlaşması 3 mart 1878'de imzalandı. (→ AYASTEFANOS ANTLAŞMASI.) Ancak koşullarının ağırlığı yüzünden İngiltere, Almanya ve Avusturya'nın karşı çıkmaları sonucu yürürlüğe girmedi. Bunun yerine geçen Berlin antlaşması'yla (13 temmuz 1878) büyük ölçüde değişikliğe uğradı. (→ BERLIN ANTLAŞMASI.)

Doksanüç harbi'nde türk kuvvetlerinin rus orduları karşısında yer yer başarı kazanmaları ve büyük kahramanlıklar göstermelerine (Plevne savaşları, Erzurum savunması vb.) karşın, sonunda ağır bir yenilgiye uğramalarının nedeni şöyle özetlenebilir: parasal yetersizlik ve ulaşım zorlukları yüzünden cephelerle cephe gerileri arasında bağlantı kurulamaması; komutanlar arasındaki anlaşmazlık ve eşgüdüm eksikliği; Rumeli cephesindeki ilk yenilgilerden sonra harekâtın Yıldız sarayı'ndan yönetilmesi; rus ordusunun asker sayısı, eğitim, düzen, cephane ve silah gücü açısından türk ordusuna oranla daha üstün olması. Bu savaşın yitirilmesiyle, tarihinin en ağır barış antlaşmalarından birini imzalamak zorunda kalan Osmanlı devleti, İngiltere'nin Berlin kongresi'nde yapmayı vaat ettiği yardıma karşılık Kıbrıs'a girmesine de göz yumdu (1878). [→ Kayn.]

DOKSİLAMİN a. (fr. *doxylamine*). Eczc. Etanolamin grubundan, antihistaminik ve hafif yatıştırıcı etkili ilaç. (Zehirli hiçbir etkisi bulunmayan doksilamin süksinat, alerjik ve kaşıntılı hastalıklarda, uyku bozukluklarında ve araç tutmalarında, küçük yaşlarda bile kullanılabilir.)

DOKSİSİKLİN a. (fr. *doxycycline*). Eczc. Tetrasiklin grubundan yarı sentetik antibiyotik. (Çok geniş spektrumlu olup mikoplazmalar üzerinde de etkilidir. Doksisiklin hidroklorürün başlıca kullanıldığı yerler, solunum sistemi enfeksiyonları, süreğen bronşit, idrar yolları ve deri hastalıklarıdır.)

DOKSOMETRİ a. (fr. *doxométrie*). Topbil. Sondajlar (yoklamalar) aracılığıyla belirli bir konu üzerine kamuoyu araştırması. (Bu yöntemi ilk uygulayan, G. H. Gallup'tur.)

DOKSORUBİSİN a (fr. *doxorubisine*). Naftasenden türeme, $C_{27}H_{29}NO_{11}$ formüllü antibiyotik. Sitostatik etkisinden bazı kanser ve lösemilerin tedavisinde yararlanılır. (Eşanl. ADRİAMİSİN.)

DOKTOR a. (fr. *docteur*'dan). **1.** HEKİM'in eşanlamlısı. **—2.** Bir üniversite tarafından verilen doktorluk unvanını almış kimse (genellikle tümleçle): *Tıp, edebiyat, hukuk doktoru.*

—Denizc. *Gemi doktoru,* ticaret gemilerinde görev yapabilmek için özel bir sınavdan geçirilmiş tıp doktoru; yönetmelik gereği her gemide bir doktor bulunması zorunludur.

—Hırist. Din alanında bilgin olan, öğretiye ilişkin konuları halka öğreten kimse. || Skolastiğin başlıca ustalarına verilen ad. || *Kilise doktoru,* kilisenin kabul ettiği öğretilere bağlılıkları, bir aziz gibi yaşamaları ve yapıtlarının önemi nedeniyle başlıca din bilginlerine, gelenek gereği ya da papalık kararıyla verilen unvan. || *Tanrıbilim doktoru, skolastik felsefe doktoru, kilise hukuku doktoru, Yeni Ahit doktoru,* doktora sınavlarında başarı göstermiş ve tezini savunmuş olan öğrenci. || *Yasa doktoru,* yahudilikte, Torah üzerine uzman ve yetkili yorumcu.

—ANSİKL. İkonogr. Yunan kilisesinin doktorları bizans mozaiklerinde (Monreale [Sicilya], Svyatoya Sofiya [Kiev]) ve italyan fresklerinde (Grottaferrata'da Domenichino freskleri) genellikle başları açık, harmaniler içinde ve kutsarken betimlenmişlerdir.

Latin kilisesi doktorları, italyan fresklerinde (Giotto, Simone Martini, Ghirlandaio, Mantegna vb.), sunakarkalıklarında, bazen kürsülerde (Milano'daki Duomo katedrali, Leipzig'deki Sankt Nicolai, Coimbra'daki S. Cruz manastırı) temsil edilmiştir. Onlara dört İncilci ile bir arada da rastlanır (Ravenna'daki Giotto freskleri, Beauvais katedrali'nin taçkapı heykelleri ve çaprazsahın vitrayları, Rouen'daki St-Ouen'in vitrayları, Parma'daki S. Giovanni Evangelista'da Correggio'nun freskleri). Bazen de yunan kilisesinin azizleriyle bir arada betimlenirler (Venedik'teki S. Marco vaftizhanesi'nin mozaikleri. Vatikan'da Nicolaus V capella'sında Fra Angelico freskleri).

Doktor Faust, F. Busoni'nin operası. Besteci, almanca librettoyu Marlowe'un *Doktor Faustus*'undan yararlanarak yazdı. Dramatik açıdan çok yoğun olan yapıtı, Busoni'nin ölümünden sonra Ph. Jarnach tamamladı(Dresden, 1925).

Doktor Jivago, Boris Pasternak'ın romanı (1957'de italyancası; 1958'de önce ingilizcesi, sonra fransızcası ve rusçası -SSCB dışında- yayımlandı). Yüzyılın başından beri Rusya'nın evrimi hakkında bir sanatçının tanıklığını sergileyen bu yapıt, komünizme karşı yazılmış bir yergi olarak kabul edilmiştir. Resmi kültüre karşı Pasternak, Birinci Dünya savaşı ve devrimin ilk yılları sırasında bir hekimin serüvenlerini ele alarak, insanların ancak kötü edebiyatta iki ayrı tarafa bölünebileceğini gösterir. Bu roman, yazarına Nobel ödülü'nü kazandırmış ve Pasternak'ın Sovyet yazarlar birliği'nden atılmasına neden olmuştur.

Doktor Moreau'nun adası *(The Island of Dr. Moreau),* H. G. Wells'in fantastik romanı (1896). Deli bir cerrah, ıssız bir adada hayvanları insana dönüştürür, kan akıtma yasağı ve Efendinin Yasası üzerine kurulan bir din aracılığıyla da onları insanca yaşamaya alıştırmaya çalışır. Yapıt, biyoloji ve "uygarlığın" zayıflığı üzerine ileri sürülen faustçu savların bir eleştirisidir. Erle C. Kenton romanı sinemaya uyarlamıştır (1932).

DOKTORA a. (fr. *doctorat*). **1.** Yüksek lisans diploması alındıktan sonra, bir bilim dalında sınav ve bilimsel bir yapıtla erişilen en yüksek aşama. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Doktora tezi,* doktora almak için hazırlanan tez.

—ANSİKL. 6 kasım 1981'de yürürlüğe giren 2547 sayılı Yükseköğretim yasası ile Türkiye'de üniversitelerde yürütülen doktora öğretimi yeniden düzenlendi. Buna göre, doktora programlarına, bir yüksek lisans diplomasına sahip adaylardan giriş sınavında başarılı olanlar kabul edilir. Doktora öğrencisi, süresi ve uygulanış biçimi yönetmelikle düzenlenen dersleri izler. Öğretim programını başarıyla tamamlayan öğrenci "yeterlik sınavı"na alınır. Bu sınavı da kazanan ve doktora tezini yazıp bir jüri önünde başarıyla savunan öğrenciye o bilim dalında doktora derecesi verilir.

DOKTORALI sıf. Bir bilim dalında doktora yapmış olan kimse için kullanılır.

DOKTORASIZ sıf. Bir bilim dalında doktora yapmamış kimse için kullanılır.

DOKTORLUK a. **1.** Doktorun yaptığı iş; hekimlik. **—2.** Doktor payesi.

DOKTRİN a. (fr. *doctrine*). ÖĞRETİ'nin eşanlamlısı.

—Huk. Konusu hukuku açıklamak ve yorumlamak olan ve hukuk biliminin kaynaklarından birini oluşturan çalışmaların (kitap, makale, ders notları) tümü.

DOKU a. **1.** Belirli anatomik öğelerden (hücre ya da lif) oluşan ve anatomik bir bütünlük gösteren örgü: *Sinir dokusu, kemik dokusu.* (Bk. *ansikl.* böl. Bot. ve Dokubil.) **—2.** Bir bütünün yapısı ve özelliği: *Bir şiirin söz dokusu. Toplumun psikolojik ve politik dokusu.*

—Aşındc. Bir taşlama taşında yer alan aşındırıcının hacim olarak yüzdesi. (Bu yüzde uzlaşmalı bir ölçeğe göre ifade edilir ve taşlama taşında aşındırıcı tanelerinin göreli aralıklarını belirler.)

—Biyol. *Doku erimesi,* bir bitki ya da hayvanın yaşamı sırasında bazı dokuların herhangi bir hastalığa bağlı olmaksızın bozulması. (Hayvanlarda doku erimesine, ölü dokuları eriten ve sindiren fagositler [yutarhücreler] yol açar; holometabol böceklerde nemf evresine girilirken, larva dokularının erimesi, memelilerde kalıcı dişlerin çıktığı sırada südtdişi köklerinin erimesi böyle olur; doku erimesi, çabuk ve ani olması ve yutarhücrelerce gerçekleştirilmesi bakımından bir dokunun küçülerek eski halini almasından farklıdır.) || *Doku eritici,* bir dokuyu eritebilen madde için söylenir. || *Doku eritici serum,* başka türden bir hayvana ait herhangi bir doku emülsiyonunu birçok kez aldıktan sonra o dokuyu, eritme yoluyla yok edebilme özelliği kazanan bir hayvanın serumu. (Bir tavşandan alınan karaciğer hücreleri köpeğe şırınga edildikten sonra oluşan serum, tavşana tekrar damardan verildiğinde, o tavşanın karaciğer hücrelerini bozar, ama başka türden hayvanların hiçbir organını etkilemediği gibi o tavşanın da başka organlarını etkilemez.) || *Doku uyuşmazlığı,* bir doku grefinin reddine yol açan antijen özelliklerinin tümü. || *Doku uyuşumu,* iki dokudaki antijen özelliklerinin birbirine ne kadar çok benzerse, organ nakli yapıldığında dokuların birbirini reddetme olasılığı (reddetme tepkimesi) o denli azalır. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Uyuşmaz doku,* organ nakline elverişli olmayan doku. || *Uyuşur doku,* organ nakline elverişli doku.

—Bot. *İletici doku,* dişicik borusunun özek kısmı. (Uzunca hücrelerden oluşan ve tepecikle yumurtalığı birbirine bağlayan sütun halindeki bu dokunun içinden, çiçektozlarının çimlenmesinden sonra oluşan çiçektozu borusu geçer ve böylece erkek gametler embriyon kesesine ulaşır.)

—Coğ. *Kentsel doku,* kentlerin belli bir alandaki dağılımı.

—Dokubil. Vücudun herhangi bir bölümünü oluşturan liflerin birbirine geçmesiyle oluşan özel örgü (örneğin deri dokusu). || *Ara doku,* organlarda parankima hücrelerinin arasındaki boşlukları dolduran doku. (Ara doku, çoğunlukla bağdokusu niteliğindedir. Yalnız erbezi gibi iç salgıyla görevli salgı hücreleri taşıyan bazı karma salgı bezlerinde öyle değildir.)

—Ed. Bir edebiyat ya da sanat yapıtının malzemesini oluşturan öğelerin, özelliklerin tümü.

—Metalogr. Bileşen kristalleri (ya da taneleri) uzayda rastlantısal olarak yönlenmemiş çokkristalli bir yığışımın yapısı. (Bk. *ansikl.* böl.)

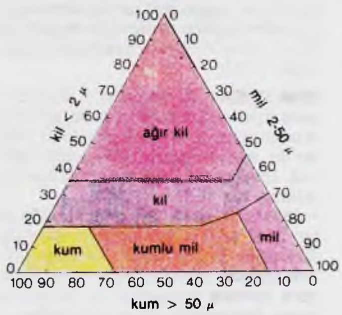
—Patol. *Ana doku lezyonları,* iç organların parankima dokusunda değil de damar ya da bağdokusunda gelişen ur, yozlaşma ya da iltihap biçiminde lezyonlar. || *Ara doku nefriti,* böbreğin ara dokusunda (burada bağdokusu) gelişen böbrek iltihabı.

—Pedol. ve Tarım. *Toprak dokusu,* taneciklerinin büyüklükleri bakımından toprağın tüm fiziksel özelliklerini belirleyen kil, mil, kum, çakıl gibi çeşitli öğelerin toprak bünyesindeki düzeni ve bileşimi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Petrogr. *Grafik doku,* alkali feldspatların ve kuvarsların içbüyümesiyle oluşan ve çivi yazısını andıran doku.

—Ruhbil. Bir görüş alanının ve özellikle bir yüzeyin, ayrıntılarıyla saptanamayacak birçok görsel göstergeyi kapsayan ayırtedici özelliği. (Görüş alanının bu mikro -yapısı, algılamada ve özellikle uzaklıkların tahmininde önemli bir rol oynar.)

—Şehirc. *Kent dokusu,* yeşil alanlar ve yollarla birleştirilmiş yerleşim blokları bütünü olarak göz önüne alınan kent.
—Tekst. *Bir dokumanın çözgü, atkı doku sıklığı,* bir dokumanın santimetrede içerdiği atkı, çözgü ipliği sayısı.
—Yerbil. Bir kayaçtaki minerallerin düzenini, hacimsel ve uzaysal ilişkilerini belirleyen ayırtedici özelliklerin tümü. ‖ *Kayaç dokusu,* bir kayacın, tektonometamorfik olaylar sırasında edindiği minerallerin düzeni. (İncelenmesi yapıbilim alanına girer) [Eşanl.PETROFABRİK.]
—ANSİKL. Biyol. Dokuların birbirine uygun olup olmadığı, özellikle ABO ve HLA sistemlerinin ve alıcı kişinin bağışıklık durumunun incelenmesi sonucunda anlaşılır. Grefin başarılı olması buna bağlıdır Doku uyuşmazlığı grefin reddedilmesine yol açar, bunun tersi durumda gref ve alıcısı uyum içinde yaşar. Alıcı, grefteki antijenleri, kendisini oluşturan öğelerden farklı oldukları için yabancı olarak algılar ve bu bağışıklık tepkisi grefin reddedilmesine neden olur. Sözkonusu antijenlere "doku uyuşumu antijenleri" denir. Bunlar önce farede, sonra insanda incelenmiştir. Deriye akyuvar şırınga edilmesi, yabancı bir grefin yol açacağı duyarlılığa benzer bir duyarlılığa neden olduğundan, doku uyuşumu antijenleri, akyuvarlardan yola çıkılarak incelenmiş ve sınıflandırılmıştır; antijen ve lökosit grubu adları buradan gelir. İnsanda başlıca sistem HLA'dır *(Human Leucocyte Antigens).* Her türlü doku naklinden önce, alıcı ve vericideki antijenler gruplandırılır. Böbrek naklinin başarıya ulaşması için doku uyuşumunun tam olması gereklidir, yani HLA sistemi-nin dört antijeni de birbirinin eşi olmalıdır.
—Bot. Üstün yapılı bitkilerde çeşitli doku tipleri görülür: temel, örtü, iletim, destek, salgı dokuları. Bu çeşitli dokular, hızla bölünen, yoğun sitoplazmalı küçük hücrelerden doğar; bu doğurgan dokuya *meristem* (sürgendoku) denir. Sürgendokulu bölgeler sapların ve köklerin ucunda, bir de iki çevretekerde (kambiyum*) bulunur.
Az özgülleşmiş ya da hiç özgülleşmemiş temel dokular (parankima ya da özekdoku) bitkilerin ana kütlesini oluşturur. Bunun klorofilli olan bir kısmı körpe saplarda ve yapraklarda yer alır ve özümleme işi görür, bir kısmıysa yedek besin depo eder (sap, köksap, soğan, tohum, meyve, vb.). Koruyucu dokular iki tiptir: genç organları kaplayan canlı üstderi ve yaşlı organları kaplayan ölü doku, mantar. Üstderi, üst yüzü kütin*le, bazen de mum*la kaplı bir hücre tabakasıdır; bu dokunun üzerinde gözenek denen küçük delikler vardır. Ayrıca tüycükler ve dikenler de bulunabilir. Bitki giderek yaşlandıkça üstderinin koruyuculuk görevini havayla dolu hücrelerden oluşan ve çeperleri geçirimsiz olan mantar tabakası alır. Mantar tabaka üzerinde yer yer delikler bulunur: kovucuk*lar.
Odunboru* denen ölü damarlar halkalı, spiral, ağsı ya da noktalı olur ve ham besisuyunun dolaşımını sağlar; bu damarlara, özekdoku hücrelerinden oluşan odunlaşmış destek dokuları eşlik eder. Canlı hücrelerden oluşan ve soymuk* da denen kalbursu borular ongun besisuyunun iletimini sağlar. Bu boruların değişik hücreleri "kalbur*" denen ve enlemesine çeperlerde birbirine bitişik yer alan delikli hücrelerle birbiriyle bağlantılıdır. Soymukta ayrıca selüloz lifler ve parankima vardır.
Destek dokularının bir kısmı canlıdır (izodiametrik hücreli ve kalın selüloz çeperli kollenkima*), bir kısmıysa ölüdür (selüloz çeperleri odunözüyle kaplı uzunca hücreler ya da liflerden oluşan sklerankima*).
Salgı dokuları ayrı hücrelerden, kesecikIerden ve kanallardan oluşur; bunlar esans, reçine, tanen, lateks ve benzeri nesneleri hazırlar, biriktirir ya da dışarı atarlar.
Bitkiler, asalakların (böcekler, bakteriler, virüs) ya da yaraların etkisi altında hücre çoğalmasına yönelebilirler; biçimi asalağa bağlı olan bu çoğalma patolojik dokular yaratabilir (ur).
—Dokubil. Normal dokular arasında şunlar sayılabilir: *epitelyum* dokusu; *bağdokusu* (bundan kas, kemik, kıkırdak dokuları türer); *sinir* dokusu; *lenf* dokusu. Bunların her birinin embriyolojik kökeni farklıdır. Hücre başkalaşmaları ve doku metaplazileri ancak bu grupların her birinin içinde olabilir.
Patolojik dokulara gelince, bunlar ya morfolojik bozulmalardan doğar ve hasara uğrayan anatomik öğeleri geriletir ya da kendi öğelerinin aşırı çoğalmasından doğar (ur dokusu).
—Metalogr. Bir çokkristalli örnek biçim değiştirdiğinde tanelerin kristalografi eksenleri bir ya da birçok tercihli doğrultuya göre yönlenir: bu halde malzeme bir kristalografi dokusu (biçim değiştirme dokusu ya da kalıcı biçim değiştirme dokusu) taşır. Tanelerin tavlamadan sonraki kristalografi yönelimleri de genellikle rastlantısal (yeniden kristalleşme dokusu) değildir. Öte yandan, yığışımın bileşen elementlerinin (taneler, kalıntılar vb.) biçimi, örnekte ayrıcalıklı doğrultular ve düzlemler ayırt etmeyi sağlıyorsa, malzeme biçimbilimsel bir doku gösterir. Mekanik (esneklik, plastiklik) ve fiziksel özelliklerin *anizotropi*'si bu iki tür dokuya bağlıdır.
—Pedol. ve Tarım. Toprak dokusu, toprağın bileşimine giren taneciklerin laboratuvarda yapılan büyüklük ölçümüyle belirlenir, ama pütürlü mü (kum), kaygan mı (mil) ya da yoğurulgan mı (kil) olduğu yerinde elle yoklanarak belirlenebilir. Bir toprak tabakasının dokusu, doku birimlerini ya da sınıflarını belirten üçgen doku diyagramıyla gösterilir.
Doku sınıfı toprağın önemli fiziksel özelliklerini belirtir: milli toprak genellikle yapı kararlılığı zayıf olan zorlu bir topraktır; kumlu toprak, kolay dağılan ve çok az su tutabilen özel bir yapıdadır; ince dokulu (killi) toprak işlenmesi zor bir topraktır; yapışkan ve yoğurulgan olduğundan çok fazla su tutar.

üçgen doku diyagramı

DOKUBİLİM a. Canlılarda dokuların oluşumunu, gelişimini ve bileşimini inceleyen anatomi bölümü. (Eşanl. HİSTOLOJİ.)
—ANSİKL. Dokubilimin tarihi, hücre teorisi tarihiyle iç içedir. Çünkü ilk gözlemciler, Hooke, Malpighi, Raspail, Turpin, Dujardin, Schleiden ve Schwann, anatomik öğeleri mikroskopla incelerken hem hücreyi ve öğelerini (protoplazma, çekirdek, çekirdekçik ve çeşitli organitler) hem de hücrenin bürünebileceği çeşitli biçimleri (lifler, vb.) buldular. Dokubilimin gerçek kurucusu Bichat ise mikroskoba fazla güvenmedi ve ince diseksiyonlar yapmayı yeğledi. Fakat, Schleiden ve Schwann' dan sonra, diseksiyon yetersiz kaldı ve dokular artık hep mikroskop yardımıyla incelendi.
Dokubilim, ancak ölü hücreleri ve ölü dokuları inceleyebilir. Bu yüzden canlıyı öldürmeyen boyalar bulunmaya çalışıldı; başka bir deyişle, hücreyi öldürmeden, onun değişik kısımlarını zehirli olmayan boyalarla renklendirmenin yolları arandı. Canlı olarak ancak yalın anatomik öğeler (alyuvarlar, akyuvarlar, spermatozoitler, anterozoitler, vb.), çok küçük birhücreli organizmalar (mikroplar ve haşlamlılar) gözlemlenebilir. Elektronik mikroskop, dokubilimin, özellikle hücre organitleri ve doku yapıları alanında daha kesin bilgiler ortaya koymasını sağladı.

DOKUBİLİMCİ a. Dokubilim uzmanı.

DOKUÇAYEV (Vasiliy Vasiliyeviç), rus coğrafyacı ve doğabilimci (Milyukovo, Smolensk, 1846 - Sen-Petersburg 1903). 1883'ten başlayarak Sen-Petersburg üniversitesi'nde ders verdi, toprakların kuşaksal düzenini buldu, rus coğrafyacılığını ortamların yapay incelemesine yöneltti ve modern pedolojiyi kurdu.

DOKUENZİMBİLİMİ a. Hücrelerin ve dokuların enzimlerini yerinde inceleyen bilim dalı. (Dokuenzimbilimi teknikleri, başlangıçta enzimlerin etki alanlarını belirleme ve buna dayanarak bir harita yapılmasını sağlama olanağı verdi. Aynı yöntemlerin patolojik dokulara uygulanması, bazı hastalıkların teşhis ve tedavisinde [özellikle kas hastalıkları] elde edilen gelişmelere başlangıç oldu.) [Eşanl. HİSTOENZİMOLOJİ.]

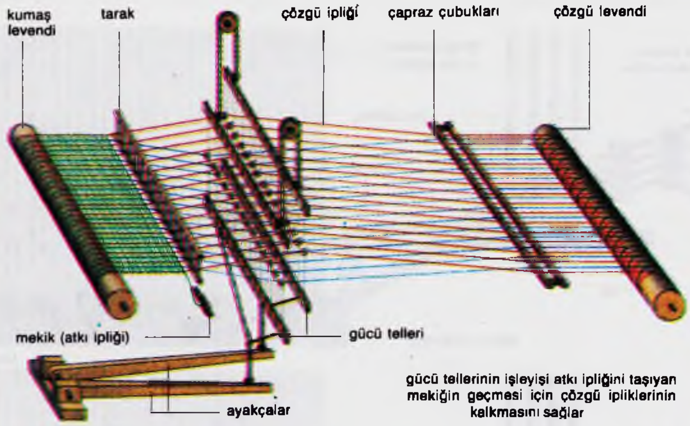
DOKULAŞMA a. Dokubil. Gastrula evresindeki embriyon tabakalarından farklılaşma yoluyla çeşitli dokuların oluşması.

DOKUMA a. **1.** Dik açıyla kesişen iki dizi halindeki ipliklerin ya da liflerin düzgün bir biçimde birleşmesiyle elde edilen yüzey. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Bir kumaşı oluşturan ipliklerin birleşme yapısı, biçimi. **—3.** İpliklerin dokunuş biçimi: *Sık, seyrek dokuma.* ‖ *Dokuma fabrikası,* dokuma işleminin yapıldığı sanayi kuruluşu. ‖ *Dokuma sanayisi,* çeşitli dokumaların üretimi. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Dokuma tarağı,* dokuma tezgâhının tefesi üzerinde bulunan ve dişleri arasına bir ya da birçok çözgü ipliği geçirilen tarak. (Dokuma tarağı, çözgü iplikleri arasında değişmez bir açıklık sağlar ve tezgâh üzerindeki dokumanın genişliğini sabit tutmaya yarar.)
◆ sıf. Tezgâhta üretilen şey için kullanılır: *Dokuma çarşaf.*
—ANSİKL. Tekst. Dokuma iki öğeden oluşur: iplikleri parça uzunluğunda olan çözgü; istenilen armüre göre düzgün gidiş geliş hareketi yapan ve çözgü iplikleriyle kesişen atkı. Bir dokumanın örgüsü, yararlanılan malzemenin niteliğine olduğu kadar bir santimetrede kullanılan atkı ve çözgü ipliklerinin sayısına da bağlıdır. Duvar resimlerinde ve vazolarda, Mısırlılar ve Yunanlılar tarafından kullanılmış dik tezgâhın betimlemelerine rastlanır. Bu ilkel tezgâhlar, zaman içinde sayısız düzeltmelerden geçirilerek günümüzde kullanılan yatay tezgâhların temelini oluşturmuştur. Bir dokumanın motifi, farklı armürlerin yan yana getirilmesiyle elde edildiği gibi çözgü ya da atkı yüzmeleriyle de oluşturulabilir. En çok kullanılan ana armürler tafta, dimi ve satendir.
Tafta (ya da *bezayağı*) en basit armürdür; iki iplikli ve iki vuruşlu bir raporda tek ve çift sayılı ipliklerin almaşık olarak kesişmesiyle gerçekleştirilir. Kullanılan malzemenin rengine ve cinsine göre elde edilen etkiler farklı olabilir. Krep, tafta armürlü bir dokumadır. Parlak taftaların bulucusu Octavio May adlı bir Lyonludur (XVII. yy'ın ortası).
Dimi dokumada, atkı ve çözgü iplikleri düzgün biçimde kaydırılarak bir kenardan diğerine birbirine koşut eğik çizgiler oluşturulur. Balıksırtı dokumalar da dimi örgülerden elde edilir.
Saten bir dizi *yüzme*'den oluşur; bu yüzmelerin bağlantı ilmekleri gizlidir; bu da, dokumaya oldukça düz ve çoğunlukla parlak bir görünüm verir.
Damasko'lar, mat zemin üzerine parlak

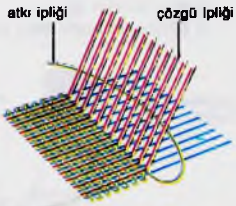
M. Garanger

elle dokuma (Fas'ta)

ELLE DOKUMA

bir dokuma tezgâhının işleyiş şeması

atkı ve çözgü ipliklerinin ayrıntısı

ya da parlak zemin üzerine mat süslemeli, tersi olmayan ipekli dokumalardır. Dokuma sırasında ipek ipliklerinin arasına metal iplikler (altın ya da gümüş) karıştırılan fasone ipeklilere *brokar* denir.

Lampas en çok kullanılan dokumalardan biridir; atkı iplikleri, bağlantı denilen ve fazladan bir çözgüyle düzenli bir biçimde bağlanmış bir süsleme ile belirginleşir. Bu süsleme, zemin çözgüsünün oluşturduğu genellikle saten bir zemin üzerinde belirir. Dokumacı, bu süsleri *işlemeli* motiflerle zenginleştirebilir; bu teknik, gerçekleştirilecek motifin genişliğiyle sınırlı, fazladan bir ya da birkaç atkı eklemeye dayanır.

Başlangıcından bu yana dokuma sanatı, kumaşlara kabartma etkisi vermeye çalıştı. *Kadifeler,* atkı iplikleriyle kesişen ve zemin örgüsünü veren "parça çözgü" ile ya yuvarlak fitilleri (frize kadife) ya da küçük pual tutamlarını (kesik kadife) oluşturan "pual çözgü"den oluşur. Kimi kadifelerde bu iki teknik birleştirilir; bu da, "makaslanmış" kadifelerin elde edilmesini sağlar. En güzel kadifeler ipekten dokunur; ama Utrecht kadifesi denilen yünlü kadifeler ve giyim sanayisinde çok kullanılan pamuklu kadifeler de vardır.

Tüm bu yöntemler, çağdaş sanayide jakar tezgâhında elle çalışmanın yerini makinenin alması sonucu geliştirilmiştir. Desen yapıldıktan sonra kareli bir karton üzerine aktarmak gerekir; bu kartonun düşey kare sıraları çözgü ipliklerini, yatay kare sıraları da atkı ipliklerini belirtir: *karta geçirme işlemi.* Satır aralarının birleştiği yerdeki küçük karelere işaretlenmiş renklerin bileşimi, seçilen motifin elde edilmesi için ipliklerin hareketini belirler.

İtalya, Doğu ile Batı arasında dokuma alanında önemli bir rol oynadı. XII. yy.'a kadar hammadde ve güç simgesi olan ipekliler dışalımla sağlanıyordu. XIII. yy.'ın sonlarından başlayarak Avrupa, Araplar'ın önce Sicilya'ya, sonra İtalya'ya Lucca'ya, Venedik'e, Cenova'ya, Floransa'ya, Siena' ya ve Perugia'ya getirdikleri Sasani, Bizans ve hatta Çin sanatının süsleme yöntemlerini benimsedi. Daha sonra bu atölyeler aldıkları etkiden yavaş yavaş kurtularak kendilerine özgü üslupları yarattılar.

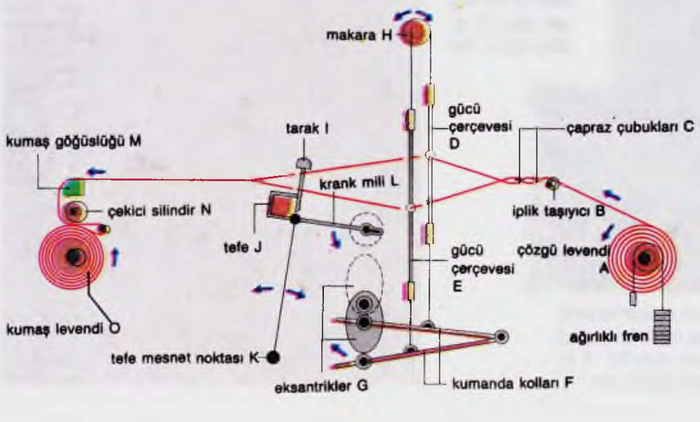
• *Dokuma sanayisi.* XVIII. yy.'ın sonuna kadar yalnızca ahşap el tezgâhları biliniyordu. Makineleşme İngiltere'de Cartwright ile (1785) başladı. Birbirini izleyen bulucular bu ilkel tezgâhı bugünkü biçimini alana dek geliştirdiler. Örnek olarak, fasone kumaşları dokumada kullanılan Jacquard'ın bulunuşu gösterilebilir.

• Çözgü ipliklerini *hazırlama,* iplik bobinlerindeki ipliklerle daha büyük bobinler oluşturmaya dayanan *bobinleme* işlemini kapsar. Ayrıca iplik temizleme işlemi de yapılır.

Çözgü çözme'de, iplikler, koşut konumda bir tülbent halinde "çözgü levendi*" denilen özel bir levent üzerine sarılır. Böylece basit leventler elde edilir; bu leventlerdeki tülbentler, dokuma tezgâhına takılacak çözgü tülbendine dönüştürmek için üst üste sarılır. Bu şekilde hazırlanan tülbentleri, sürtünmeler sırasındaki aşınmalardan korumak ve sağlamlaştırmak için *haşıllama* işleminden geçirmek gerekir. İplikler, buharla ısıtılan tamburlar üzerinde ya da sıcak bir odada kurutulur. Ardından elle ya da mekanik olarak *taharlama* uygulanır; çözgü iplikleri dokuma tezgâhının gücü çerçevelerindeki gözlerden ve tarağın dişleri arasından geçirilir. Seri üretimde, yeni çözgünün iplikleri bitmiş çözgünün ipliklerine doğrudan dokuma tezgâhı üzerinde düğümlenir.

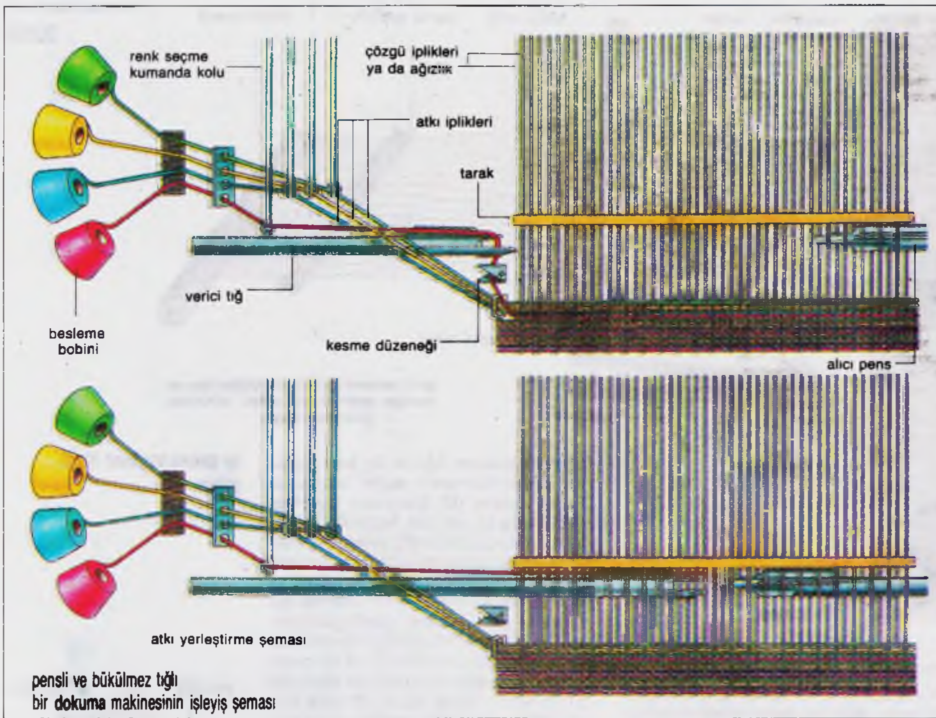
Mekikli tezgâhlarda iplik, mekiği içeren taşımalığa, yani bir mekik masurasına yerleştirilerek atkı daha kolay hazırlanır. Ayrıca boş masuraların dolularla kendiliğinden değişmesini sağlayan otomatik masura* tezgâhları kullanılır. Mekiksiz dokuma tezgâhlarında atkı, tezgâhın bir ya da her iki yanına yerleştirilen bobinlerle beslenir.

Gerçek anlamıyla *dokuma*'nın en basit tipi, tek mekikli ya da eksantrikli tezgâh üzerinde yapılır. Tezgâhın arka bölümünde, tasarlanan dokumanın tüm çözgü ipliğini taşıyan levendin (A) yerleştirildiği bir taşımalık bulunur. Ağırlıklı bir fren çözgünün gergin durmasını sağlar; çözgü, iplik taşıyıcısının (B) üzerinden geçtikten sonra yatay bir yol izler. Taşıyıcının ardından çapraz çubukları (C) yerleştirilir; bunlar, dokuma sırasında kopacak ipliklerin tam yerini kolayca bulmak için çözgü iplikleri tülbendini birçok basit tülbende ayırır. Sonra çözgü iplikleri, çeşitli gücü çerçeveleri arasında bölüştürülür. En basit tezgâhta iki gücü çerçevesi (D ve E) vardır; bu çerçevelerden biri bütün tek sayılı çözgü ipliklerini, diğeri bütün çift sayılı çözgü ipliklerini taşır. Çerçeveler çözgü ipliklerini geçirmek için gözlerle donatılmış gücü tellerini taşır ve alt bölümlerinden "ayaklık" denilen kumanda kollarına (F) bağlıdır; bu kollar, eksantrik millerinden (G) tespit eksenleri çevresinde bir salınım devinimi alır. Eksantrikler yalnız çerçevelerin inişine kumanda ettiğinden, üst bölümde, çerçevenin çıkışını sağlayan bir makara (H) yer alır. Sonuçta, iki iplik tülbendi, *ağızlık* denilen bir açı oluşturarak tezgâhın ön tarafında birleşir. Çözgü iplikleri, arkadan öne doğru almaşık bir devinim yapan tefenin (J) taşıdığı bir tarağın (I) dişleri arasından geçer; tefenin devinimi, tezgâhın krank miline (L) bağlı biyellerce devindirilen tefe mesnet noktasıyla (K) sağlanır. Dokunan kumaş *göğüslük*ün (M) üzerinden geçerek çekici silindirin (N) yardımıyla kumaş levendine (O) sarılır. Atkı ipliğini taşıyan mekik, ağızlığın arasından tezgâhın iki yanında bulunan *vurucu kol*'larla geçirilir. Mekiğin ağızlık içinden her geçişi arkasında bir atkı bırakır; atkı atma aygıtının getirdiği her iplik dokuma üzerine tarak tarafından sıkıştırılır. Ardından eksantrikler iki çerçevenin göreli konumunu değiştirerek yeni bir ağızlığın açılmasını ve mekiğin getirdiği ikinci atkının yerleştirilmesini sağlar; bu işlem yinelenerek sürer. Bu tip bir tezgâhta yalnız bezayağı örgülü kumaşlar dokunabilir. Başka örgüler elde etmek için çerçeve ve eksantrik sayılarını artırmak gerekir; ayrıca istenen örgüyü sağlayacak devinimleri çerçevelere vermek için eksantrikler örgüye özgü biçimler alır. Öte yandan çer-

SANAYİDE MEKANİK DOKUMA

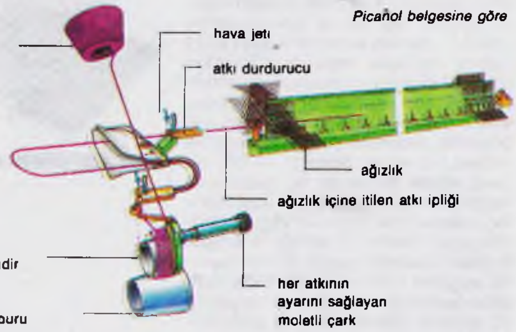
bir dokuma tezgâhının işleyiş şeması

pensli ve bükülmez tığlı bir **dokuma** makinesinin işleyiş şeması

Dornier-Sotexi belgesine göre

Picanol belgesine göre

hava jetiyle **dokuma**

çevelerin ve eksantriklerin çoğalması tezgâhın karmaşıklaşmasına yol açar; dolayısıyla bu tezgâhlarda 6-8 çerçeveden fazlasını gerektirmeyen armürlü kumaşlar dokunur. Ayrıca, çerçevelerin yukarı kalkışı eksantriklerle kumanda edilen, inişi ise yaylarla sağlanan dokuma tezgâhları da vardır.

8'den çok çerçeve kullanılmak istendiğinde tezgâha 32 ayrı çerçeveye kumanda edecek bir armür düzeneği yerleştirmek gerekir. Bu düzenekte her zaman, işlenecek dokumaya göre devindirilen bir çerçeve seçme aygıtı (delinmiş kartonlarla) ile bir çerçeve kumandası bulunur.

Gerçekleştirilecek armür 32'den çok çerçeve gerektiriyorsa jakar makinesinden yararlanılır. Bu makine, doğrudan bir çengele takılmış bir jakar ipinin gözü içinden geçirilen çözgü ipliklerine ayrı ayrı kumanda etmeyi sağlar. Jakar makinesinde devindirilecek iplikleri seçen organlar (çoğunlukla delinmiş kartonlar) ile seçilen jakar iplerini kaldıran mekanik bir kumanda kolu vardır.

Bu tezgâhlarda, farklı tonlarda ya da türlerde birçok atkı ipliği kullanmak istenirse bu tezgâhları, bir ya da iki yanına yerleştirilen çok mekikli (4-5 ya da 6) kasalarla donatmak gerekir; bu işlem atkı değişim olanaklarını da artırır. Eski tip tezgâhlarda ("döner kasalı") bir silindirin ana doğrularına göre sıralanan çok mekikli kasalar, günümüzde genellikle üst üste yerleştirilir (yüksek kasalı tezgâhlar). Örneğin, delikli bir kartonun kumanda ettiği seçme düzeneği, kullanılacak mekiği tefenin üst bölümünün düzeyine, çalışma konumuna getirir.

Bir dokuma tezgâhının en önemli durma nedeni mekik masurasındaki ipliğin bitmesidir; basit tezgâhlarda, biten mekik masurasını dolu mekik masurasıyla değiştirme işlemini dokumacı yapar.

Bu koşullarda, bir işçiye 4-6 tezgâhtan fazlası teslim edilemez.

Dokuma tezgâhının verimini yükseltmek için otomatik atkı besleme düzenekleri tasarlandı.

XIX. yy.'ın sonunda amerikalı Northrop ilk otomatik tezgâhı yaptı. Bu tezgâhta (gelişmiş türleri günümüzde de üretilir) yatay konumda yerleştirilen bir masura kutusunun içinde yedek mekik masuraları bulunur. Kullanılan mekik boşaldığında ve atkı yoklayıcı atkı ipliğinin bittiğini algıladığında, mekik masurasının değişimi gerçekleşir. Mekik, yol bitiminde kutu içine girer; burada bulunduğu kısa zaman aralığında, bir çekiç masura kutusunun taşıdığı dolu masuraya güçlü bir vuruş yapar. Bu vuruş boş mekik masurasının fırlamasını ve iplik sarılı yeni mekik masurasının onun yerini almasını sağlar; özel tırnaklar dolu masurayı mekik içinde otomatik olarak sabitleştirir.

Bütün bu işlemler, vurucukol mekiğe, onun yol alması için yeniden vurduğunda tamamlanır. Aynı çalışma ilkesinden yararlanarak, çeşitli renk ya da türde 4 atkı ipliği kullanan otomatik masura değiştirmeli dokuma tezgâhları yapıldı.

Diğer bulucular, mekik masurası yerine mekiği değiştirme yoluyla dokuma tezgâhının otomatikleşmesini sağladılar. Otomatik mekik değiştirmeli bu tezgâhlarda, atkı ipliği bittiğinde tezgâh çok kısa bir süre durur; bir palet ve levye sistemi tefenin ucundaki boş mekiği kutusundan çıkarır ve atkı ipliği sarılı yeni bir mekik yerleştirir. Bu mekik, tezgâhın yan tarafında bulunan yedek kutusundan alınır.

Ayrıca, yuvarlak dokuma tezgâhları da vardır. Bunlar yuvarlak örme makinelerinden esinlenerek yapılmıştır ve düşey bir silindirin ana doğrularına göre yerleştirilmiş bir çözgüyle çalışırlar. Mekiklerin devinimi çemberseldir ve atkı ipliklerini, çözgü ipliklerinin oluşturduğu ağızlıkların içine sıkıştırır. Tek bir tezgâha 3 ya da 4 mekik yerleştirilebilir; bu da tezgâhın her devrinde 3 ya da 4 atkının atılmasını sağlar. Elde edilen üretim çok yüksektir. Bu tezgâh tipi günümüzde, özellikle jüt sanayisinde kullanılır ve dip kesiminden tek dikişle çuval yapımını sağlayan boru biçiminde kumaşlar büyük bir hızla dokunur.

Mekikli dokuma tezgâhları, mekik yüzünden belli sakıncalar taşır: çözgü ipliklerinin yıpranması; önemli ölçüde enerji tüketimi; sınırlı hız. Dolayısıyla dokuma makineleri denilen mekiksiz tezgâhlar yapıldı; bunlarda, atkı atımı, mekanik bir düzenekle (fırlatıcı, tığ) ya da bir akışkanı püskürterek (sıkıştırılmış hava, su) gerçekleştirilir. Fırlatıcılı makinelerde atkı ipliğini, küçük bir fırlatıcının ucuna yerleştirilen bir pens tutar ve fırlatıcı, burulma çubuğu taşıyan bir düzenek fırlatılarak ağızlığın arasından geçirilir. Tığlı dokuma makineleri iki çeşittir: bükülmez tığlı ya da esnek tığlı. Tekyanlı tığlı makinelerde, atkı dokumanın bir kenarından diğerine atılırken, ikiyanlı tığlı makinelerde atkı ucu, ağızlığın ortasında, bir tığdan diğerine ya penslerle ya da pnömatik olarak aktarılır. Tekyanlı tığlar ipliği çekmek için bir pens ya da bir iğne deliği ile donatılmıştır. Aynı anda değişik 8 atkı atma olanağı vardır. Hava püskürtmeli makinelerde, dokuma genişliğine eşit uzunlukta atkı ipliğini ağızlığın içine iten bir sıkıştırılmış havadan yararlanılır. Su püskürtmeli makinelerde, havanın yerine basınç altında ince bir su jeti kullanılır. Bu makinelerden yalnız, kesiksiz filament iplikleri biçimindeki susevmez sentetik tekstil maddelerinden kumaş doku-

J. Candelier

DOKUMA

Kısa Pépin'in Mozac manastırı'na verdiği aziz Stremonius'un kefeninden bir parça fasone ipekli; bizans sanatı, VIII. - X. yy.
Dokuma tarihi müzesi, Lyon

Lauros-Giraudon

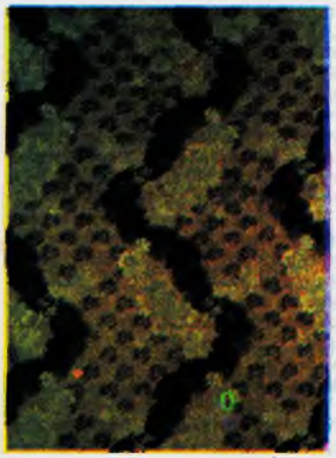
hayvan motifli damasko (yüz yüze panterler, köpekler, geyikler ve yabandomuzları) kırmızı ve altın rengi ipek, İtalya, XV. yy.
Cluny müzesi, Paris

DOKUMA

Büyük Larousse

Selimiye kumaşı
XVIII.-XIX. yy.
Topkapı sarayı müzesi, İstanbul

J. Candelier

kraliçe Marie Leszcyńska'nın onuruna bulunan "kürklü" denilen dokuma bir ayin kaftanından ayrıntı; altın simlerle ve ipek şenillerle işlenmiş ipekli
Dokuma tarihi müzesi, Lyon

L. Sully - Joulmes - Dekoratif sanatlar müzesi

üstte
Cornille Frères'in gerçekleştirdiği bitkisel motifli saten; ipek ve altın. 1900 - 1902'ye doğr.
Dekoratif sanatlar müzesi, Paris

Büyük Larousse

hereke kumaşı
XIX. yy.
Topkapı sarayı müzesi, İstanbul

mada yararlanılır. Bu makinelerin tümünde atkı ipliği ağızlığın dışındaki sabit bobinlerden beslenir. Mekikli tezgâhlara oranla çok yüksek olan çalışma hızı, makinenin ve yardımcı donanımların, özellikle tefenin, çözgü açıcının, armür sisteminin, atkı durdurma düzeneğinin büyük ölçüde geliştirilmesini gerektirdi.

Ayrıca "dalgalı ağızlıklı" denilen bir başka tip dokuma makinesi de vardır. Bu makine tipinde, her biri dokuma genişliğine eşit uzunlukta iplikle dolu birçok atkı taşıyıcı bulunur; bunlar birlikte ve birbirini izleyerek, ağızlık açmak için her atkı taşıyıcının önünde ayrı ayrı yer değiştiren çözgü ipliklerinin arasından geçer.

• *Elle dokuma.* Bir dereceye kadar geniş enli kumaşlar dokumayı ve değişik ipliklerden bileşimler gerçekleştirmeyi sağlayan aygıt tipine "dik tezgâh" denir (gerçekten, dikmeleri düşeydir). İki çözgü ipliği tülbenti, ayakçalarla devindirilirken, mekik elle geçirilir ve atkı ipliği elle dövülerek sıkıştırılır.

Çalışma hazırlığı çözgü ipliklerini (yani kenar yönünü izleyen iplikler) çözmeye dayanır; bu işlem uzun bir zaman alır ve özen gerektirir. Ayrıca, değişik kalitelerde iplik kullanıldığında dayanıklı olması gereken iplik de çözgüdür. Kenarların düzgün, sağlam ve kesin olması için dışlarda çiftkat çözgü kullanma bir alışkanlık haline gelmiştir.

• *Türkler'de dokuma.* Türkler'de çok eski çağlardan beri dokuma sanatının gelişmiş olduğu, yapılan tarihsel ve arkeolojik çalışmalardan anlaşılmaktadır. Orta Asya'nın çeşitli yörelerinde yapılan arkeolojik araştırmalar sırasında çıkan kumaşlardan ipeklilerin Çin'den getirildiği öne sürülmekteyse de, yünlü ve özellikle üzeri yün ipliğiyle aplike edilmiş keçe parçaların Türkler'e ait olduğuna kesin gözüyle bakılır. Kurganlardan çıkan eyer takımlarının üzerindeki kolan, kuşak ve kordonlar da çarpana dokumacılığının varlığını gösterir. Ayrıca çadır yapımı ve donanımında kullanılan dokumalar, türk dokuma sanatında önemli bir yer tutar. Türkler Anadolu'ya geldiklerinde, geçmişi çok eskilere dayanan gelişmiş bir dokumacılık sanatıyla karşılaştılar. Çatalhöyük'te yapılan kazılardan ele geçen bulgular, Anadolu'da dokumacılık tarihinin İ.Ö. 6 000'e değin uzandığını gösterir. Buradan çıkan kumaş parçaları, dünyada bulunmuş en eski dokuma örnekleridir. Orta Asya'dan gelenlerin deneyimleriyle birleşen bu birikim sonucu, XI. yy.'da dokumacılığın Anadolu'nun her yöresinde büyük bir gelişim gösterdiği bilinmektedir. Bu dönemde Denizli, Adana ve Sıvas'ın pamuklu dokumaları, Erzurum ve Erzincan'da dokunan pamuklu, yünlü ve ipekli kumaşlar ünlüdür. Ayrıca Anadolu'nun birçok yöresinde dokunan halı ve kilimler de türk el dokumacılığının seçkin örneklerini oluşturur. Selçuklular döneminde türk el dokuma ürünlerinin başka ülkelere satıldığı bilinmektedir. Türkmen aşiretleri arasında gelişmiş olan halıcılık geleneği, Anadolu halılarına dış ülkelerde geniş bir pazar sağlamıştı. Kumaşlar da dış ülkelerde geniş çapta alıcı buluyordu.

Osmanlı devletinin kuruluş ve yükselme dönemlerinde selçuklu sanatı mirası da değerlendirilerek dokumacılıkta büyük bir ilerleme kaydedildi. Dokumacılığın kaynağını Doğu'dan alması Batı'nın yalnızca tüketici durumunda olması, bu iki uç arasında yer alan Osmanlı dev-

J. Candelier

bitkisel motifli "dal işlemeli" tafta; Fransa, Louis XVI dönemi
Dokuma tarihi müzesi, Lyon

Dekoratif sanatlar müzesi

Bonfils'in gerçekleştirdiği bitkisel motifli basma bir bezden ayrıntı, 1944'e doğr.
Dekoratif sanatlar müzesi Paris

Büyük Larousse

Büyük Larousse

yanda solda
kemha
XVI. - XVII. yy.
Topkapı sarayı müzesi, İstanbul

sağda
çatma
XVI. - XVII. yy.
Topkapı sarayı müzesi, İstanbul

maskeli cüce **dokumacıkuşu**
(Sitagra luteola)

nar **dokumacıkuşu**
(Euplectes orix)

cennet **dokumacıkuşu**
(Steganura paradisaea)
[erkeğin çiftleşme dönemindeki kuyruğu]

letinde dokumacılığa önem verilmesini sağladı. Alınan önlemlerle dokumacılığın özendirilmesine ve kalitenin yükseltilmesine çaba gösterildi. Bu dönemde pamuklu dokumacılığın merkezi Denizli idi. İstanbul, Bursa, Malatya, İskenderiye, Kıbrıs, Urfa, Mardin, Musul ve Bağdat'ta da çeşitli pamuklu dokumalar üretiliyordu. İpekli dokumalar içindeyse Musul'un, ipek üzerine sırma işlemeli olarak dokunan ve adını bu kentten alan muslin*'leri, Bursa'da yapılan altın işlemeli ipekli dokumalar, işlemeli çiçekli kadifeler, Bilecik'in ipekli ve kadife kumaşları önde geliyordu. Özellikle Bursa, Bilecik, Edirne ve İstanbul'da dokunan kumaşlarda Selçuklu geleneği ve desenleri egemendi. Yünlü dokumacılıkta Erzurum ve Erzincan atölyeleri, Karaman'ın kaliçe*'leri, Demirci, Gördes ve Kula'nın halıları, kilimleri, Antalya'nın çuhaları ün kazanmıştı. İstanbul'da aba ve sof, Kütahya'da seccade, Selanik'te çuha dokunuyordu. Ankara'nın ünlü sof*'u ve tiftiği, Cezayir'e, Mısır'a ve başka ülkelere satılıyordu. Keten ve kendir dokumacılığındaysa, merkez Karadeniz bölgesiydi. Kastamonu, Taşköprü dışında, Mardin, Musul ve Bağdat'ta da keten dokumacılığı vardı. Dış ülkelere Trabzon'dan satıldığı için Trabzon bezi diye tanınan Rize* bezi özellikle aranan bir dokumaydı. Gelişimi XVI. yy. ortalarına değin süren türk dokumacılığı iç gereksinimi karşıladığı gibi büyük miktarda dışarıya da satılıyordu. 1532'de kabul edilen kapitülasyonlarla dış ülkelerden getirilen kumaşlar yerli dokumalarla rekabete girdi; dışalım mallarına sağlanan ayrıcalıklar yerli dokumacılığın rekabet gücünü azalttı. Avrupa'da makineleşmenin başlaması ve Osmanlılar'ın buna ayak uyduramaması, türk dokumacılığının iyice duraklamasına yol açtı. Selim III döneminde yerli dokumacılığın canlandırılması için girişimlerde bulunulduysa da, alınan önlemler yabancı mallara sağlanan ayrıcalıklar karşısında etkili olamadı. Abdülaziz döneminde yabancı mallara konan gümrük vergisi arttırılarak dokumacılığın geliştirilmesi amacıyla sergiler, okullar açılıp, yeni şirketler kurulduysa da bütün bunlar Avrupa'da hızla gelişen sanayileşme karşısında yetersiz kaldı. Sonunda yabancı sermaye ile Bursa ve Lübnan'da birer ipekli fabrikası, Adana, Tarsus ve İzmir' de birer pamuk ipliği fabrikası, Afyon ve İzmir'de halı ipliği fabrikaları kuruldu. Bu dönemde devletçe kurulan fabrikalarsa İstanbul'da 1836'da kurulan Feshane ve Hereke'de 1845'te açılan yünlü fabrikaları, Bakırköy'de 1850'de açılan pamuklu dokuma fabrikasıydı. Cumhuriyet döneminde her alanda olduğu gibi dokumacılık alanında da önemli girişimlerde bulunuldu. 1925'te kurulan Türkiye Sanayi ve maadin bankası, kendine devredilen devlet fabrikalarını çağdaşlaştırma ve daha verimli çalışmalarını sağlama yolunda çaba gösterdi. Halkın katılımıyla Bünyan ve Isparta'da yün ipliği üreten ilk anonim şirketler kuruldu. 15 yıl süreyle Teşvik-i sanayi kanunu çıkarıldı (1927). 1933'te Sümerbank'ın kurulması, dokumacılıkta önemli bir aşama oluşturdu. Bunu özel kesime ait kuruluşlar izledi. Dokuma sanayisi günümüzde Türkiye'nin en gelişmiş sanayi koludur.

Dokuma ve giyim sanayisi, pamuk ipliği, pamuklu dokuma, yün ipliği, yünlü dokuma, yapay ve sentetik iplik ve dokuma, doğal ve yapay ipek ipliği ve dokuma, örme mamulleri, hazır giyim eşyası gibi alt üretim konularından oluşan sanayi dalı. Üretim teknolojisinde gelişmeler, ürünlerin de bu gelişmeye koşut olarak çeşitlenmesine yol açmıştır. Özellikle sentetik iplik üretimindeki gelişmeler, dokuma, örme hazır giyim vb. kesimlerin nihai ürünlerinin de çeşitlenmesine neden olmuştur. Dokuma ve giyim sanayisini oluşturan malların üretimi birbirinden farklı dönemlerde gerçekleştirilmiştir. Başlangıçta hammaddesi doğal ipliğe, pamuğa ve yüne dayalı olarak gelişen kesim, daha sonra teknolojide oluşan gelişmeler ve öteki sanayilerde dokuma sanayisine girdi olabilecek nitelikteki üretimin gerçekleştirilmesiyle mal kapsamını genişletmiş ve çeşitlendirmiştir.

Türkiye'de, Cumhuriyet dönemine girerken, dokuma ve giyim sanayisinde, beş tanesi yabancıların ve azınlıkların elinde olan sekiz pamuk ipliği fabrikası vardı. Bu fabrikaların tezgâh sayısı 762 iken, planlı dönemin başlangıç yıllarında, bu sayı 15 820'ye yükselmiştir. Günümüzde, pamuklu dokumada kullanılan tezgâh sayısı 54 224'tür (1991).

Yünlü sanayisinde makineli üretim Tanzimat'tan sonra, Feshane, Hereke, Karamürsel, Altınyıldız ve İzmir Halkapınar fabrikalarının kurulmasıyla başlamıştır. Cumhuriyet döneminde Bünyan halı ipliği fabrikası (1927) kurulmuş, 1934'te Sümerbank'a devredilmiştir. Sümerbank, 1935'te Bursa merinos fabrikasını kurma yoluna gitmiş ve fabrika 1938'de işletmeye açılmıştır. Doğu bölgesi yapağısını işlemek amacıyla 1954 yılında Diyarbakır şayak fabrikası üretime başlamıştır.

Bugün için yünlü sanayisi, istenilen gelişmişlik düzeyine ulaşamamış bir üretim koludur. Yapağı arzındaki yetersizlik ve dışalım zorunluğu bu sanayi kolunun gelişmesini büyük ölçüde etkilemiştir. Gene de son yıllarda, özellikle özel kesimde büyük atılımlar olmaktadır.

Gelişmekte olan pek çok ülkede olduğu gibi, Türkiye'de de dışa açılmada, dışsatıma yönelmede, dokuma sanayisi öncü rol oynamaktadır. 1980-1985 yılları arası, canlı iç talep ve hızlı dışsatım artışı nedeniyle, ilgili firmalar büyük dokuma yatırımlarına girişmişlerdir. 1986 yılında yaşanan 3. petrol şoku sonrasında, petrol gelirleri hızla eriyen Ortadoğu ülkelerinin dokuma dışalımını durdurmaları, AET ve ABD'nin koyduğu kotalar sonucunda, ortaya önemli üretim fazlaları çıkmıştır. Buna karşılık, küçük ve orta ölçekli firmalardan kurulu olan örme giyim sanayii, değişen dış talebe hızla cevap verebilme özelliğine sahip olması ve katma değer oranı yüksek, moda ağırlıklı mallara yönelmesi sonucu miktar ve değer olarak ihracatını sürekli artırabilmiştir. Dokuma sanayiindeyse, büyük ve entegre tesislerin ağırlıklı olması, değişen dış talebe uyum sağlanmasını zorlaştırmaktadır.

İthalat rejiminin liberalleştirilmesi ve koruma oranlarının düşürülmesi yalnız dış pazarlarda değil, iç pazarda da sektörün rekabet gücünün artırılmasını zorunlu kılar. Bu nedenle modernizasyon yatırımlarının devam etmesi, kalite ve standart sorunlarının çözümlenmesi ve üretim girdilerinin dünya fiyatlarından sağlanabilmesi gereği önemini korumaktadır. AT standartlarına uygunluğunun sağlanması amacıyla uluslararası düzeyde bilgi ve beceri kazandırılmasına yönelik eğitim çalışmalarına devam edilmesi gereklidir.

Dokuma kesimi, Türkiye'de katma değeri yüksek, emek-yoğun, hammaddeleri yurtiçinde üretilen, tekelleşmenin yaygın olmadığı ender kesimlerden biri olarak belirginleşmektedir. Birçok piyasada iki ya da üç firmanın tüm piyasaya egemen olmalarına karşın, dokuma piyasasında çeşitli ölçeklerde 10 bini aşkın firma yer almaktadır. En büyük dokuma firması olan Sümerbank'ın piyasa payı % 16'dır. Özel kesimde piyasa payı % 10'un üzerinde olan dokuma firması bulunmamaktadır. Toplam imalat sanayisinde çalışan işçilerin yüzde 20'si dokuma kesiminde çalışmaktadır. 1991 yılında Türkiye'de 54 224'ü pamuklu, 5 125'i yünlü ve 30 000 kadarı ipekli ve sentetik imalatında kullanılmak üzere yaklaşık 90 000 dokuma tezgâhı bulunuyordu. 1991'de dokuma sanayisinin başlıca bölümlerindeki üretimse şöyleydi: pamuk ipliği 520 000 t; pamuklu dokuma 1 087 milyon m; yünlü dokuma 62,5 milyon m; suni, sentetik ve ipek dokuma 103,1 milyon m; el halısı 3,3 milyon m^2; makine halısı 14,4 milyon m, vd.

DOKUMACI a. **1.** Tekst. Kumaş dokuyan işçi. **—2.** Bir dokuma kuruluşunu işleten sanayici.

DOKUMACIKUŞU a. Zool. Dokumacıkuşugiller familyasına giren türlerin genel adı. (Dokumacıkuşlarının gagaları koni biçiminde ve güçlüdür. Çoğu toplu yaşarlar ve tohumlarla, böceklerle beslenirler. Keseye benzeyen bir yuva örerler.)

—ANSİKL. Daha çok Afrika'nın Büyük Sahra'nın güneyinde kalan bölümünde, Güney Asya'da ve Hint okyanusu'ndaki adalarda yaşayan dokumacıkuşlarının 250'yi aşkın türü bilinir. Poligam olan *Euplectes* cinsi dışında hepsi tek eşli çiftlerden oluşan sürüler halinde yaşar, ağaçlara yuva yaparlar; bu yuvaların bazıları kuşun adına layık biçimde palmiye liflerinden ustaca dokunmuştur. Kese biçiminde olan ve dallara asılı duran yuvanın altında borumsu bir girişi vardır. Son zamanlarda Afrika'da toprakların geniş çapta tarıma açılması taneleri seven dokumacıkuşlarının burada çoğalmasına yol açmıştır. Dokumacıkuşlarının bazıları gugukkuşları gibi asalaktır: yumurtalarını başka kuşların yuvasına bırakır. Dokumacıkuşları kafes kuşu olarak çok beğenilir. Başlıca türleri arasında uzun kuyruklu dokumacıkuşu *(Vidua macroura)*, cennet dokumacıkuşu *(Steganura paradisaea)*, sarı omuzlu dokumacıkuşu *(Coliuspasser macrocercus)* ve maskeli cüce dokumacıkuşu *(Sitagra luteola)*, nar dokumacıkuşu *(Euplectes orix)* ve *Hypochera chalybeata* sayılabilir.

DOKUMACIKUŞUGİLLER a. Eski Dünya'da yaşayan, genellikle küremsi bir yuva ören ötücükuşları içeren familya. (İspinozgillere benzerlerse de yuvalarının biçimi ve ötüşlerinin çeşitli olmamasıyla onlardan ayrılırlar. Çoğunlukla açıklık yerleri yeğlerler; tanelerle ve böceklerle beslenirler; dört oymağa ayrılırlar: *Ploceinae* [*Tetranychus* cinsi üyeleri], *Passerinae* [serçe ve cumhuriyetçi dokumacıkuşu], *Viduinae* [dokumacıkuşu], *Estrildinae* [*Astrilda* ve bengalliler]; bil. a. *Ploceidae*.)

DOKUMACILIK a. Dokuma işi; dokuma ticareti; tekstil.

—Zootekn. Bazı atların ön bacaklarını açarak gövdesini sürekli olarak ileri-geri sallaması. (Atların kötü huylarından olan dokumacılık, hayvanın ahırda fazla tutulması ve sıkılmasından ileri gelir. Ön bacakların kiriş, oynak ve tırnakları yorulur, yıpranır. Dokumacılıktan vazgeçirmek için hayvan tavlada ya da bir bölmede başıboş bırakılır; bundan yarar sağlanamazsa, ön ayaklarına köstek vurulur. Hayvan ayaklarını açamayınca ileri-geri hareket yapamaz, huyundan vazgeçer.)

DOKUMAHANE a. Dokuma tezgâhlarının bulunduğu ve çalıştırıldığı yer.

DOKUMAK g.f. **1.** *Bir şey dokumak*, iplikleri, atkıyı, çözgüyü düzenli bir biçimde birbirine geçirerek bir şey üretmek: *Halı dokumak. Bez, çarşaf vb. dokumak.* **—2.** *Bir şeyi (soyut) dokumak*, çeşitli öğelerini büyük bir ustalıkla düzenleyerek onu oluşturmak: *Yazar entrikayı incelikle dokumuş.* **—3.** *Yörs. Bir ağacı dokumak*, sırıkla vurarak meyvelerini düşürmek.

—Tekst. *Bir tekstil maddesini dokumak*, iplikleri, atkıyı ve çözgüyü düzenli bir biçimde birbirleri arasından geçirmek: *keten, yün, pamuk, ipek dokumak.* ‖ *Bir şey dokumak*, az ya da çok sıkı bir ağ oluşturan iplikleri, elyafı, kıtıkları çapraza alarak oluşturmak. ‖ *Çarşaf, kumaş vb. dokumak*, dokuma işlemiyle bunları oluşturmak.

◆ **dokunmak** edilg. f. Dokumak eylemine konu olmak.

◆ **dokutmak** ettirg. f. Dokumak eylemini yaptırmak.

DOKUNAÇ a. Hayvan şubelerinin bazılarında, taç biçiminde dizilmiş pek çok örneği bulunan, genellikle av yakalamaya, hatta bazılarında hareket etmeye ya da solunuma bile yarayan kaslı uzantı. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Dokunaçsı hayvan,* Hidralardan knidlilerin ve özellikle sifonoforların kolonilerinde görülen, dokunaç görünümünde, mide boşluksuz ve çok sayıda yakıcı kapsülü olan polip.
—ANSİKL. Dokunaçlara knidlilerde, kaburgalımedüzlerde, *Ectoprocta* ve *Entoprocta* öbeklerinde, *Lofoforlaria*'larda, çokkıllı halkalısolucanlarda, kafadanbacaklı yumuşakçalarda, derisidikenlilerden denizhıyarlarında, *Pogonofora* öbeği üyelerinde ve bazı ilkelkordalılarda rastlanır. Dokunaçlar, iskelet desteği bulunmayan, ama kaslı, şişkin, çeşitli duyu (özellikle de dokunma duyusu) uçları taşıyan, uzunca organlardır. Üzerlerinde av yakalayıcı organlar da bulunabilir (knidli yakıcıkapsüllüler, kaburgalımedüzlerin koloblastları, kafadanbacaklıların çekmenleri). Kimi dokunaçların,mikrofaj beslenmede ve/ya da solungaçla solunumunda bir görevi vardır: örneğin foronidler takımından lofoforlarda, *Ectoprocta* öbeğinden yosunhayvanlarında ve kolsuayaklılarda (ağız çevresi tacı). Denizlerde yaşayan tüpçül halkalısolucanların solungaç demetleri, kasları bulunmadığı için genellikle dokunaç tacı olarak kabul edilmez.

DOKUNAÇSI sıf. Zool. Dokunaç biçiminde olan, ama bedende dokunaçların bulunabileceği yerden başka yere bağlı bulunan organlar için kullanılır.

DOKUNAKLI sıf. İnsanı duygulandıran, içine işleyen ya da bunu amaçlayan şey için kullanılır; etkileyici, koygun, acıklı: *Dokunaklı sözler söylemek. Dokunaklı bir ses. Dokunaklı bir anlatım.*

DOKUNCA a. Tıp. Sağlık, huzur ve çevre açısından sıkıntı, zarar ve hoşnutsuzluk doğurabilecek her türlü etmen.
—ANSİKL. Dokuncalar birkaç çeşide ayrılır: *akustik dokuncalar,* gürültüden ileri gelen dokuncalar; bunları gürültünün niteliği, şiddeti ya da sürekliliği yaratır (hava, kara ve kent içi ulaşımından, sanayi etkinliklerinden, reklamlardan doğan gürültüler); *görsel dokuncalar,* doğa, sanat ya da kültürle ilgili estetik değerlerin yozlaşması; *kokusal dokuncalar; kimyasal dokuncalar,* çevre kirliliği; *biyolojik dokuncalar,* vb. Büyük projelere ve bunların çevre sağlığı üzerindeki yankılarına ilişkin çalışmaların amacı, ortaya çıkabilecek dokuncaları önceden tanıyıp en aza indirgemeyi sağlamaktır.

DOKUNDURMAK → DOKUNMAK.

DOKUNMA a. Dokunmak eylemi.
—Böcbil. *Dokunma kılları,* böceklerin (sinekler, kelebekler, çekirgeler, vb.) ayakları ve duyargaları üzerinde bulunan ve havanın hareketleriyle ya da katı desteklerin (hatta *Cerris*'lerde olduğu gibi sıvı desteklerin) değmesiyle uyarılan, çok ince duyu organları.
—Fizs. kim. *Dokunma kütlesi,* sıvı ya da gaz halindeki bir tepkime ortamına yüzey etkisi yapan katı katalizöre verilen ad.
—Nörobiyol. Deri ve mukozaya yapılan orta şiddette mekanik uyarıların algılanmasını sağlayan bedeni duyum.(DOKUNMA DUYUSU da denir.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Psik. *Dokunma hezeyanı,* saplantılı nevrozda görülen dokunma fobisi.
—ANSİKL. Karş. anat. Dokunma duyusu sağlayan sinir uçları hayvanlar evreninde çok değişik ve çeşitli yapıdadır. En basit dokunma duyusu uçları, kıllı hücreli mekanik algılayıcılardır. Derisi kutikula (ipsisolucanlar) ya da kabukla kaplı hayvanlarda (eklembacaklılar) dokunma duyu organları, bazı beden örtüsü uzantıları (kıllar) aracılığıyla görevlerini yerine getirirler. Bu uzantılara duyukılı* denir. Omurgalılarda deri örtüsünün içinde serbest dokunma duyu uçları bulunur: bunlar balıklarda az, dörtbacaklılarda pekçoktur ve genellikle dokunma diskleri (Merkel diskleri) halinde yayılmıştır. *Kapçıklı* uçlar amfibyumlarda ortaya çıkar, *Sauropsidae* familyasında çoğalır ve memelilerde hem sayıca artar, hem çeşitlenir. Bunların birçok tipi tanımlanmıştır: kuşlarda Herbst ve Grandry cisimcikleri, memelilerde Pacini, Meissner ve Krause cisimcikleri (ama onların her birine mal edilen işlevleri yeniden tartışma konusu yapılmaktadır).
—Nörobiyol. Derideki değişikliğin bilinçli olarak algılanması üç yönlü (yer, zaman, şiddet) bir duyumu gerektirir.
Yer duyumunu merkez ve çevre sinir sisteminin somatotopisi sağlar ve uyartının yerini açık seçik belirler.
Zaman duyumu, tonik ve fazik alıcıların bir arada işe karışmasıyla sağlanır; birinciler bir uyaranın sürekliliği hakkında (örneğin deriye bastırma), ikinciler uyartının başlangıcı ve bitimi hakkında bilgi verir.
Şiddet duyumu deride bulunan çok çeşitli alıcılarca sağlanır; bunların bir kısmı çok duyarlı (kıllara ve onların hareketine bağlı alıcılar, altderi memeciklerinde, Merkel disklerinde bulunan alıcılar), bir kısmı az duyarlıdır (serbest sinir uçları).
Belli başlı alıcılar *dokunma cisimcikleri'* dir: Pacini* cisimcikleri, Meissner*, Golgi -Muzzoni*, Krause* ve Ruffini* cisimcikleri ve *Merkel cisimcikleri* ya da *diskleri.* Böylece uyartının karakteristik imgesi elde edilmiş olur ve beyin buna dayanarak, basit bir dokunma algısının ötesinde daha ayrıntılı tanıma izlenimi edinme olanağı bulur (örneğin stereognozi, yani yalnız elle yoklamayla eşyanın tanınması). Dokunma duyusunun anatomik yolları esas olarak lemniskus sistemden geçer ve talamusa aktarıldıktan sonra beyin kabuğunun (korteks) yan bölümlerine ulaşır.

DOKUNMAK gçz. f. **1.** *(Bir şeye) dokunmak,* elini onun üzerine koymak, ona değdirmek: *Dokunma, elektrik çarpar.* **—2.** *Bir şeye (bir bölümüne), bir kimseye (bedenine, bedeninin bir bölümüne) dokunmak,* ona eliyle ya da bedeninin herhangi bir bölümüyle, herhangi bir araçla değmek: *Kalemin ucuna parmağıyla dokunmak. Bastonunun ucuyla omuzuma dokundu.* **—3.** *Bir şeye dokunmak,* onu almak, alıp kullanmak: *Kardeşinin tek kuruşuna dokunamazsın. Elbiselerime dokunma sakın.* **—4.** *Bir şeye dokunmak,* onun düzenini bozmak, onu değiştirmek, üzerinde değişiklik yapmak: *Odama, masama vb. dokunmayın. Bu resim harika olmuş, sakın dokunma. Yasal haklarımıza kimse dokunamaz.* **—5.** *Bir kimseye, bir şeye dokunmak,* onu rahatsız etmek, ona sataşmak, zarar vermek: *Hırsız paramı almış, başka şeye dokunmamış. Çocuklar bahçeye girmişler ama çiçeklere dokunmamışlar. O yoksula dokunursanız karşınızda beni bulursunuz.* **—6.** *Bir kimseye dokunmak,* bir şey, bir söz, bir durum sözkonusuysa bir kimseyi etkisi altına almak, duygulandırmak: *Davranışınız bana çok dokundu.* **—7.** *Bir kimseye (sağlığına, midesine vb.) dokunmak,* bir şey sözkonusuysa, o kimsenin sağlığına zarar vermek: *Acı biber bana dokunuyor.* **—8.** *Bir yiyeceğe, içeceğe dokunmak,* (genellikle olumsuz tümcelerde) çok az miktarda tüketmek: *Gene yemeğine hiç dokunmamış.* **—9.** *Bir soruna, bir konuya dokunmak,* ona değinmek, ele alıp incelemek: *Bu soruna sizden başka dokunan olmadı.* **—10.** "Bir kimsenin sözkonusu edilen davranışıyla (iyilik, kötülük vb.) karşılaşmak" anlamında deyimsel fiiller oluşturur: *Bir kimseye iyiliği, yardımı, zararı vb. dokunmak.*
—Denizc. Bir rüzgârdan söz ederken, bir kıyıda ya da bir kara parçasında etkisini göstermek.

◆ **dokundurmak** ettirg. f. **1.** Değdirmek, dokunmasını sağlamak: *Elini dokundurunca alarm zilleri çalmaya başlıyor.* **—2.** Dokunulmasına izin vermek (genellikle olumsuz tümcelerde): *Ben kimseyi onuruma dokundurmam.* **—3.** Bir şeyi açıkça söylemeden, üstü kapalı ve sitem yollu anlatmak; imâ etmek: *Ne dokundurmaya çalışıyorsunuz?*

◆ **dokunulmak** edilg. f. Dokunmak eylemine konu olmak: *Odadaki hiçbir şeye dokunulmamış. Yönetim kurulunda personel açığı konusuna hiç dokunulmadı.*

DOKUNMAK → DOKUMAK.

DOKUNMAMIŞ sıf. Tekst. *Dokunmamış kumaş,* dokuma ve örme işlemlerini bir yana bırakarak, tülbent haline getirilmiş tekstil elyafını ya da filamentlerini mekanik, kimyasal ya da ısıl bağlama yoluyla elde edilen kumaş.
—ANSİKL. Tekst. En eski teknik, asit ya da alkali ortamda mekanik etkiyle elde edilen yün keçedir. İğneleme işlemi, tülbent haline getirilmiş elyafın sivri iğnelerle mekanik olarak karıştırılmasıyla gerçekleştirilir. Ayrıca ilmekleri lehimleme, elyaf tülbentlerini yapıştırma ya da düselerin çıkışında filamentleri tülbent halinde karıştırmayla da gerçekleştirilebilir. Elyaf tülbentleri genellikle tarak tülbentlerinin üst üste konmasıyla elde edilir. Bunun yanı sıra tülbentler kâğıt üretimindeki tekniğe benzer bir yolla nemli ortamda da elde edilebilir. Dokunmamış kumaşlar genellikle kıtık ya da yalıtkan örtü olarak kullanılır; özellikle hastanelerde bu kumaşlardan, kullanıldıktan sonra atılan maddeler olarak yararlanılır. Bayındırlık çalışmalarında kullanılan jeotekstiller genellikle dokunmamış kumaşlardır.

DOKUNSAL sıf. Dokunmayla ilgili.
—Bilş. *Dokunsal ekran,* parmak temasına tepki veren ve böylece bağlı olduğu bilgisayarla doğrudan söyleşmeyi sağlayan görüntüleme ekranı.

DOKUNULMAK → DOKUNMAK.

DOKUNULMAZ sıf. **1.** İlişilmez, el sürülmez. **—2.** Eleştirilemez.

DOKUNULMAZLAR a. Hindistan'da, etkinlikleri ve yaşam biçimleri, inançlı hindular tarafından kirletici olarak kabul edilen toplumsal gruplardan birinin üyelerine verilen ad (örneğin: kabile halinde yaşayanlar, et yiyenler, balıkçılar, çöpçüler, vb.).
—ANSİKL. Dokunulmazlara, ayrı bir işlem ve çok ciddi toplumsal kısıtlamalar uygulanır (kastlara dahil olan hinduların kuyularından su çekemez, tapınaklara ve okullara giremezler, vb.). Bazen onları görmek bile karmaşık arınma ayinlerinin yapılmasını gerektirirdi. Gandhi'nin *Haricanlar* (*Hari*'nin, yani Tanrı'nın çocukları) olarak adlandırdığı kimseler lehindeki girişimleri, dokunulmazlığı kaldıran yasaların Hindistan Anayasası'na girmesini sağladı. 1955'te çıkarılan bir yasayla,bir *harican*'ın dinsel, mesleki ya da toplumsal haklarını kullanmasına engel olacak kişilerin cezalandırılması öngörüldü. Bu önlemlere karşın bugün de birçok alanda ayrımcılık sürmektedir.

DOKUNULMAZLIK a. Huk. Yasaların, kimi insanlara görevleri ya da durumları gereği tanıdığı ayrıcalıklı koruma. (Eşanl. MASUNİYET.)
—Anayas. huk. *Yasama dokunulmazlığı,* parlamento üyelerine tanınan ve temsil görevlerini herhangi bir etki ve baskı altında kalmadan sürdürebilmelerini sağlayan ayrıcalık ya da bağışıklık. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Etnol. Hindistan'da dokunulmazların özelliği.
—Huk. *Kişi dokunulmazlığı,* insanların yaşama, maddi ve manevi varlıklarını geliştirme haklarına sahip olmaları, buna bağlı olarak kimseye işkence ve eziyet yapılamaması, insan onuruyla bağdaşmayan

bir ceza verilmemesi ilkesi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Konut dokunulmazlığı*, kimsenin konutuna zorla girilmemesi (Eşanl. MESKEN MASUNİYETİ.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Uluslarar. huk. *Diplomatik dokunulmazlık*, görevlerini gereği gibi yerine getirebilmeleri için diplomasi temsilcilerine tanınan ayrıcalıklar. (Diplomatik dokunulmazlık, kişisel dokunulmazlığı, elçilik binalarının dokunulmazlığını, diplomasi temsilcilerinin konutlarının dokunulmazlığını, arşivlerin dokunulmazlığını,' haberleşme dokunulmazlığını ve gezi serbestliğini içerir. Diplomatik temsilciliğin bulunduğu ülkenin devleti, bu dokunulmazlıklara aykırı bir eylem ya da işlem yapamayacağı gibi, bunlara yönelecek saldırıları da önlemekle yükümlüdür. Bu amaçla imzalanan, "Diplomasi temsilcileri de dahil olmak üzere uluslararası korunan kişilere karşı işlenen suçların önlenmesi ve cezalandırılması sözleşmesi"ne Türkiye 21 ocak 1981 tarih ve 2374 sayılı yasa uyarınca taraftır.

—ANSİKL. Anayas huk. Parlamento üyelerine tanınan bağışıklıklar iki türlüdür: bunların meclisteki çalışmalarından, oy ve sözlerinden ve bunları dışarda tekrarlamalarından dolayı sorumlu tutulamamalarını sağlayan "yasama sorumsuzluğu" ya da mutlak dokunulmazlık (sürekli dokunulmazlık) ile, seçilmeden önce ya da seçildikten sonra bir suç işlediği ileri sürülen parlamento üyesinin kendi meclisinin kararı olmaksızın sorguya çekilememesi, tutuklanamaması ve yargılanamaması anlamına gelen dar anlamıyla *dokunulmazlık* ya da *nispi (geçici) dokunulmazlık.*

1982 Anayasası "parlamenter bağışıklıkları" genel bir başlık olarak "yasama dokunulmazlığı" terimi altında toplamıştır. Burada, mutlak dokunulmazlık ya da "yasama sorumsuzluğu" ilkesi şöyle belirtilmiştir: "TBMM üyeleri, meclis çalışmalarındaki oy ve sözlerinden, mecliste ileri sürdükleri düşüncelerden, oturumdaki Başkanlık divanı'nın teklifi üzerine meclisçe başka bir karar alınmadıkça bunları meclis dışında tekrarlamak ve açığa vurmaktan sorumlu tutulamazlar" (md. 83). Burada bir yenilik olarak, mutlak dokunulmazlık kavramına bir istisna getirilmiş, meclis çalışmaları sırasında yapılan bazı konuşmaların dışarda tekrarlanması ve açığa vurulmasının yine meclis kararıyla yasaklanabilmesi olanağı sağlanmıştır.

Parlamento üyesi, nispi ya da geçici dokunulmazlık ilkesi açısından da, yargı kovuşturmalarına karşı geçici olarak korunur. Buna göre, seçilmeden önce ya da sonra bir suç işlediği ileri sürülen milletvekili, meclisi yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına karar vermedikçe, tutulamaz, sorguya çekilemez, tutuklanamaz ve yargılanamaz. Ağır cezayı gerektiren suçüstü hali ile, seçimlerden önce soruşturulmasına başlanmış olmak koşuluyla anayasanın 14. maddesindeki durumlar bu kuralın dışındadır; bu durumlarda meclisin yasama dokunulmazlığının kaldırılması yönünde bir karar almasına gerek kalmaksızın soruşturmaya başlanır ya da başlamış olan soruşturma sürdürülür. Ancak bu gibi durumlarda yetkili makam durumu hemen ve doğrudan doğruya TBMM'ye bildirmekle yükümlüdür. Milletvekili hakkında seçimden önce ya da sonra verilmiş bir ceza hükmünün yerine getirilmesi, üyelik sıfatının sona ermesine bırakılır, bu süre içinde zamanaşımı işlemez. Yeniden seçilen milletvekili hakkında soruşturma yapılabilmesi için yeniden "dokunulmazlığın kaldırılması" kararının alınması gereklidir. TBMM'deki siyasal parti gruplarında, yasama dokunulmazlığı ile ilgili görüşme yapılamaz ve karar alınamaz. Dokunulmazlığı kaldırılan üye ya da başka herhangi bir TBMM üyesi, meclisçe verilen kararın iptali istemiyle Anayasa mahkemesi'ne başvurabilir (Anayasa md. 85).

—Huk. *Kişi dokunulmazlığı*, insanları özellikle devlet karşısında koruyan temel haklardan biridir. Anayasanın 17. maddesine göre, herkes yaşama, maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahiptir. Kimseye işkence ve eziyet yapılamaz, insan onuruyla bağdaşmayan bir ceza verilemez. Ancak, anayasanın aynı maddesi kimi durumlarda kişi dokunulmazlığının sınırlanabileceğini, hatta ortadan kaldırılabileceğini öngörmektedir. Nitekim, mahkemelerce verilen ölüm cezalarının yerine getirilmesi, meşru müdafaa, yakalama ve tutuklama kararlarının yerine getirilmesi, bir tutuklu ya da hükümlünün kaçmasının önlenmesi, yetkili mercinin verdiği emirlerin uygulanması sırasında silah kullanılması sonucu öldürme gibi durumlarda kişi dokunulmazlığı ilkesi yasal olarak ortadan kaldırılabilmektedir.

• *Konut dokunulmazlığı* evrensel nitelik kazanmış bir hukuk kuralıdır. Günümüzün tüm gelişmiş hukuk sistemlerince benimsenmiş bir kural olduğu gibi uluslararası hukuk düzenlemelerinde de yer almıştır (İnsan hakları bildirisi md. 12). Anayasanın 21. maddesine göre, kimsenin konutuna dokunulamaz. Yasanın açıkça belirttiği durumlarda, usulüne uygun bir yargıç kararı olmadan, gecikmesinde sakınca bulunan durumlarda da yasayla yetkili kılınan mercinin emri bulunmadıkça, kimsenin konutuna girilemez, arama yapılamaz ve buradaki eşyaya el konulamaz. Türk Cez. k.'nun 193. maddesine göre bir kimse, kendisini oradan çıkartmak hakkına sahip olan birinin rızasına aykırı olarak ya da hile ile ya da gizlice konutuna girerse ya da konut sahibinin rızasıyla girdikten sonra çıkmazsa bir aydan altı aya kadar hapis cezasıyla cezalandırılır. Bu suç gece ya da zor kullanarak ya da silahla ya da birden çok kişi tarafından işlenirse ceza altı aydan üç yıla kadar hapistir. Türk Cez. k.'nun 194. maddesi, memurların işledikleri konut dokunulmazlığını ihlal suçunu düzenler. Bu maddeye göre, bir memur görevini kötüye kullanarak ya da yasada belirtilen usul ve koşullar dışında, başkasının konutuna girerse üç aydan üç yıla kadar hapis cezasıyla cezalandırılır. Memur, başkasının konutuna girdikten sonra evin içini araştırmak gibi keyfi bir işlemde bulunursa altı aydan üç yıla kadar hapis cezasıyla cezalandırılır. Memurların işledikleri konut dokunulmazlığını ihlal suçunun oluşması için onların yasada belirtilen usul ve koşullar dışında konuta girmiş olmaları gerekir. Yargıç kararı ya da yetkili mercinin emri uyarınca konuta giren bir memur konut dokunulmazlığını ihlal suçunu işlemiş sayılmaz.

DOKUNUM a. DOKUNMA'nın eşanlamlısı.

—Geom. Bir (Γ) eğrisi için, (Γ) ile ortak bir değme noktası bulunan ve bu değme noktası 3 üncü ya da daha yüksek basamaktan olan bir eğri ya da yüzeye denir.

—ANSİKL. Geom. Bir eğrinin bir M noktasındaki dokunum eğrisi olarak çoğu kez, merkezi, eğrinin M noktasındaki C eğrilik merkezi, yarıçapı da CM olan *eğrilik çemberi* göz önüne alınır. Bir uzay eğrisinin bir M noktasındaki dokunum yüzeyleri olarak, çok kez *dokunum düzlemi* alınır, bu düzlem, M noktası ve bu noktadaki Frenet* üçyüzlüsünün $\vec{t}$ ve $\vec{n}$ vektörleriyle belirlenir; aynı biçimde bir uzay eğrisinin bir noktadaki *dokunum küresi* alınır, bu kürenin merkezi ve yarıçapı, göz önüne alınan noktadaki dokunum çemberininkinin aynıdır.

DOKUNUŞ a. **1.** Halı, kilim, bez gibi şeylerin dokunma biçimi. **—2.** Dokuma ipliklerinin çaprazlama biçimi.

DOKUNUŞ a. Dokunmak eylemi ya da biçimi.

—Müz. Bir müzikçinin çalgısını çalış tarzı. || Klavyeye vurma yöntemi. (Burada sözkonusu olan, parmakların gücünden yararlanma biçimini belirleyen bir dizi dinamik inceliktir.) [Eşanl. TUŞE]

DOKUOLUŞ a. Sürgendokudan çeşitli bitkisel dokuların oluşmasına verilen ad. (Bu değişiklik hücrelerin içinde bulunan oksin miktarına bağlıdır.) [Eşanl. HİSTOGENEZ]

DOKURCUN a. *Yörs.* **1.** Ekin, ot demetlerinden yapılan, genellikle koni biçiminde ki yığın. (TOKURCUN da denir.) **—2.** Oy. → DOKUZTAŞ.

DOKURCUN, Sakarya'nın Akyazı ilçesine bağlı bucak; 6 494 nüf. (1990). Merkezi *Dokurcun*, 1 146 nüf. (1990).

DOKUSAL sıf. Dokubil. Organik dokularla ilgili olan.

—Fiz. ve Tıp. *Dokusal* VO_2 OKSİJEN TÜKETİMİ*'nin eşanlamlısı.

—Hematol. *Dokusal grup*, HLA SİSTEMİ*'nin eşanlamlısı.

DOKUSUZ sıf. Dokubil. Her çeşit dokusal yapıdan yoksun anatomik madde için kullanılır.

—Tekst. Lifleri kendi arasında ısıl etkiyle bağlanmış dokunmamış bir kumaş için kullanılır.

DOKUTMAK → DOKUMAK.

DOKUYUCU a. Halıc. Yüksek gücülü tezgâhta çalışan işçi.

DOKUYUŞ a. Dokumak eylemi ya da biçimi.

DOKUZ as. say. sıf. **1.** Sekiz artı bir: *Normalde hamilelik dokuz ay sürer.* **—2.** (Addan sonra) "dokuzuncu" anlamında numaralama, sıralama belirtir: *Fasikül dokuz. Daire dokuz.* **—3.** *Dokuz ayın çarşambası bir araya gelmek*, birçok iş üst üste gelip aynı zamana rastlayarak sıkışık bir durum yaratmak. || *Dokuz babalı*, "babası belli değil" anlamında hakaret yollu söylenir. || *Dokuz canlı*, "çok uzun yaşar, kolay ölmez" anlamında kullanılır. || *Dokuz doğurmak*, bir şeyin sonucunu merak, heyecan ve korkuyla beklemek. || *Dokuz körün bir değneği*, birçok yakınına yardım eden, destek olan tek kişi. || *Dokuz köyden kovulmuş*, geçimsizliği nedeniyle birçok işten atılmış, çevresindekiler tarafından sevilmeyen kimse için kullanılır. || *Dokuz yorgan eskitmek*, çok uzun süre yaşamak.

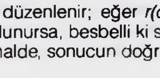
—Geom. *Dokuz nokta çemberi*, EULER* ÇEMBERİ'nin eşanlamlısı. || *Dokuz nokta koniği*, A, B, C ve D gibi dört nokta, (AB) ∩ (CD) = {P}, (AC) ∩ (BD) = {Q} ve (AD) ∩ (BC) = {R} olmak üzere verildiğinde daima çizilebilen elips, bu elips P, Q, R den ve uçları {A, B, C, D} ye ait olan doğru parçalarının altı orta noktasından geçer ve merkezi, A, B, C ve D noktalarının eşağırlık merkezidir.

◆ a. 9 rakamı, sayısı (yerine göre ayın günlerini, saati, ev, oda numarasını, yüzdeyi vb. belirtir): *Seksen bir, dokuza bölünür. Kasımın dokuzunda evlendiler. Binde dokuz olasılık.*

—Arit. *Dokuzla sağlama*, toplama, çıkarma, çarpma ve bölme teknikleriyle elde edilen ve sırayla bir toplamın, bir farkın, bir çarpımın ve bir bölümün sonucunda bir hata olup olmadığını anlamaya yarayan, özellikle ilkokulda kullanılan çabuk teknik. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Arit. Dokuzla sağlamanın tekniği, modülo bir tamsayı uygunluklar kuramının bir uygulamasıdır; burada tamsayı dokuzdur. a bir tamsayı $S(a)$ da bunu oluşturan rakamların toplamı ise, $a \equiv S(a)$ mod 9 olur; a ile $S(a)$, 9 ile Eukleides bölmesinde aynı kalanı verir. Bir toplamada a, b ve c, $a + b = c$ olmak üzere üç sayı ise ve $r(a)$, $r(b)$ ve $r(c)$de sırayla $S(a)$, $S(b)$ ve $S(c)$ nın 9 ile bölmesinden elde edilen kalanları gösterirse, bu durumda $r(c) = r(r(a) + r(b))$ bulunmalıdır.

Pratikte sağlamanın 4 gerekli sonucu

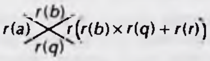
biçiminde düzenlenir; eğer $r(c) \neq r(r(a) + r(b))$ bulunursa, besbelli ki sonuç yanlıştır; aksi halde, sonucun doğru olmasın-

da "kuvvetli şans" bulunmaktadır.

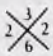
Çıkarmada, $a-b=c$ ise, $r(a) = r(r(c) + r(b))$ olduğu denetlenir.

Çarpmada, $ab = c$ ise, $r(c) = r(r(a) \times r(b))$ olduğu denetlenir. $18 \times 12 = 216$ için sağlama verir, çünkü $r(18) = 0$, $r(12) = 3$, $r(r(18) \times r(12)) = 0$ ve $r(216) = 0$ bulunur.

Bölmede, $a = bq + r$ ise $r(a) = r(r(b) \times r(q) + r(r))$ olduğu denetlenir. Pratikte gerekli 4 sonuç

biçiminde düzenlenir. $182 = 12 \times 15 + 2$ için sağlama

verir.

—Mit. Eski Türkler'de dokuz sayısının önemli bir yeri vardır. Altay yaradılış destanında Tanrı, önce dokuz dallı bir ağaç, bu dallardan dokuz kişi, onlardan da dokuz oymak yaratır. Kaç Tatarları'nda kutsal kayın ağacı, dokuz köklüdür. Minusinsk Tatarları'nın bir destanında yeraltındaki dokuz dallı kutsal ağaçtan söz edilir. Hıtaylar'da, imparatora benzeyen dokuz kişi seçilip bunlara imparatorla aynı giysiler giydirilir ve gerçek imparatorun hangisi olduğu saptanmaya çalışılır. Altaylar insan iskeletinin baş, bel, diz, topuk, ayak bileği, omuz, dirsek, avuç ve el bileği olmak üzere dokuz ekten oluştuğuna inanıyorlardı. Şamanların giydiği hırkanın sağ koluna dört, sol koluna beş çıngırak takılırdı. Altay masallarında kutsal atların kuyruğu dokuz örmelidir ve bunlar dokuz kolanlıdır. Türk mitolojisinde dokuzun yanı sıra, dokuzla başlayıp ya da biten sayılar da çokça geçer. Oğuz Han, verdiği toyda dokuz yüz at, dokuz bin koyun kestirir, deriden 99 havuz yaptırır; dokuzuna rakı, doksanına kımız doldurtur. Altay mitolojisinde doksan dokuz âlem, 99 tanrı olduğuna inanılıyordu. Moğollar'da da tanrıların sayısı, başlangıçta, doksan dokuzdu. (→ Kayn.)

Dokuz eylül üniversitesi, İzmir'de yükseköğrenim kurumu. 41 sayılı YÖK kararnamesi ile kuruldu (20 temmuz 1982), yükseköğrenim kurumlarının örgütlenmesini yeniden düzenleyen 2809 sayılı yasanın kabulüyle kuruluşu kesinleşti (28 mart 1983). Şu öğretim birimleri üniversitenin yapısı içinde yer alır: Tıp fakültesi, Denizli Tıp fakültesi, Fen-edebiyat fakültesi, Buca Eğitim fakültesi, Hukuk fakültesi, İlahiyat fakültesi, İktisadi ve idari bilimler fakültesi, Manisa İktisadi ve idari bilimler fakültesi, Denizli Mühendislik fakültesi, Mühendislik-mimarlık fakültesi, Demirci Eğitim yüksekokulu, Denizli Eğitim yüksekokulu, İzmir Eğitim yüksekokulu, Muğla İşletmecilik yüksekokulu, Aydın turizm işletmeciliği ve otelcilik yüksekokulu, Deniz işletmeciliği ve yönetimi yüksekokulu, İzmir Devlet konservatuvarı, Adalet yüksekokulu, İlahiyat meslek yüksekokulu, Sağlık hizmetleri meslek yüksekokulu, İzmir Meslek yüksekokulu, Denizli Meslek yüksekokulu, Muğla meslek yüksekokulu.

Dokuz ışık, Milliyetçi hareket partisi genel başkanı Alpaslan Türkeş'in, aynı adı taşıyan kitabında ortaya koyduğu (1965) ve partisinin dogmaları olarak kabul edilen ilkeler: 1. milliyetçilik; 2. ülkücülük; 3. ahlakçılık; 4. ilimcilik; 5. toplumculuk; 6. köycülük; 7. hürriyetçilik ve şahsiyetçilik; 8. gelişmecilik ve halkçılık; 9. endüstricilik ve teknikçilik.

DOKUZ OĞUZ ya da **TOKUZ OĞUZ,** Oğuzlar'ın dokuz boydan oluşan bir kolu. Arap kaynaklarında *Tokuzguz* olarak geçer. D. Göktürk devletinin kuzeyindeki bölgede yaşıyorlardı. İlteriş Kağan ile yaptıkları savaşta yenilince Göktürk egemenliğine girdiler. Göktürk devletine karşı sık sık ayaklanan Dokuz Oğuzlar, bu devletin yıkılmasından sonra Uygurlar'a bağlandılar. Araştırmacılar, Dokuz Oğuzlar hakkında çeşitli görüşler öne sürerler. Kimisi onları Uygurlar ile birleştirir, kimisiyse Göktürk kağanlarının Dokuz Oğuz boyundan çıktığını savunur.

Dokuz subay olayı, DP iktidarını devirmek için cunta kurdukları savıyla yakalanan ve mahkemede aklanan dokuz subayın yarattığı olay. Kur. bn. Samet Kuşçu, cuntada birlikte olduğunu ileri sürdüğü subayları ihbar etti (eylül 1958). Emekli olduktan sonra CHP'ye katılan kur. alb. Cemal Yıldırım'ın cuntacılar arasında bulunması, olayda CHP'nin de rolü olduğu kanısını doğurmuştu. İhbar mahkemede kanıtlanamadı. Cunta başkanı olduğu ileri sürülen kur. alb. Faruk Güventürk ve arkadaşları aklandı, ihbarcı Samet Kuşçu mahkûm oldu.

Dokuz umde, Mustafa Kemal Paşa'nın CHP için kuruluş aşamasında saptadığı dokuz ilke. Mustafa Kemal, Anadolu ve Rumeli Müdafaai hukuk cemiyeti başkanı olarak ikinci dönem TBMM seçimleri için hazırladığı seçim bildirisinde (8 nisan 1923), Halk fırkası'nın (sonraki adıyla CHP) kurulacağını açıklamış, partinin temel ilkelerinin ülkenin acil gereksinmeleri, aydın ve uzmanların görüşleri, İzmir İktisat kongresi çalışmaları göz önüne alınarak hazırlandığını belirtmişti. Hazırlanan bildiri programda birer "umde" olarak sayılan partinin ilke ve vaatleri şöyle özetlenebilir: Egemenlik kayıtsız şartsız ulusundur. Halkın kendi kendisini yönetmesi esastır. Ulusun tek ve gerçek temsilcisi TBMM'dir (umde 1). Saltanatın kaldırılması ve ulusal egemenliğin TBMM'nin kişiliğinde toplandığına ilişkin 1 kasım 1922 tarihli TBMM kararları hiçbir suretle değiştirilemez. Dayanağı TBMM olan Halifelik makamı islam dünyasının bir yüksek makamıdır (umde 2). Ülkede güvenlik ve asayişin korunması en önemli görevdir (umde 3). Bütün yasalar, ulusal gereksinmelere ve hukuk anlayışına göre yeniden ele alınacak, tamamlanacaktır (umde 4). Vaatleri kapsayan 5. umdede aşar yönteminin düzeltileceği, tütün ekim ve ticaretinde ulusal çıkarlara uygun önlemler alınacağı, bankaların çiftçilere, sanayicilere, tüccara, bütün çalışanlara kredi sağlayabilecek biçimde yeniden düzenleneceği ve çoğaltılacağı, çiftçiliğin geliştirilmesi için tarım araçları dışalımının yapılacağı, hammaddesi ülkede bulunan malların üretimi için gerekli girişimlerde bulunulacağı, üreticinin korunacağı, demiryollarının geliştirileceği, okulların ulusal gereksinmeler ve çağdaş ilkelere göre düzenleneceği, halkın başka yollardan da eğitileceği; genel sağlık ve sosyal yardım kurumlarının düzeltileceği, işçileri koruyacak yasaların çıkarılacağı, ormanların ve madenlerin çağdaş yöntemlerle işletileceği belirtiliyordu. Altıncı umde olarak, askerlik süresinin azaltılacağı, subayların refahlarının sağlanacağı vaat ediliyordu. Yedeksubayların da gelecekleri sağlanacak, savaş malulü gazilerin, emeklilerin, yetim ve dulların sefalet çekmesini önleyecek önlemler alınacaktı (umde 7). Halkın işlerinin ivedilikle görülmesi için çalışkan, ehliyetli ve dürüst memurların görevlendirilip denetleneceği belirtilmişti (umde 8). Memurların atanma, terfi ve emeklilik işlemleri de yeniden düzenlenecek, yurdun yeniden imarı için özel girişim özendirilecekti (umde 9). Bildirinin sonunda mali, iktisadi ve idari bağımsızlığı sağlayamayacak bir barış antlaşmasının kabul olunmayacağı belirtiliyordu.

DOKUZ UYGUR ya da **TOKUZ UYGUR,** Uygurlar'ın dokuz boydan oluşan bir kolu. Eski türk kaynaklarında adı geçen Dokuz Uygurlar'ı bazı araştırmacılar Dokuz Oğuzlar'la bir tutar.

DOKUZAR ül. say. sıf. **1.** Üleştirmede, dokuz sayısıyla belirlenen çokluktaki şey için kullanılır: *Bizi dokuzar kişilik gruplara ayırdılar.* **—2.** *Dokuzar dokuzar,* dokuzar birimlik öbekler halinde.

DOKUZDOLAMBAÇ geçidi, Kayseri'nin D.'sunda, Pınarbaşı ve Sarız ilçeleri arasında karayolunun, Tahtalı dağları aşmak için izlediği yüksek (1 710 m) geçit.

DOKUZGEN a. Geom. Dokuz açısı dolayısıyla dokuz kenarı bulunan çokgen.

DOKUZHECELİ sıf. Ed. Dokuz heceden oluşan dize.

—ANSİKL. Türkçede az kullanılan kalıplardandır. (*"Kenarına bak bezini al / Anasına bak kızını al"* [Atasözü].) 5+4, 4+5, 3+3+3 gibi duraklarla bölünür. Dokuzheceli duraksız şiirler de yazılmıştır: *"Dışarda yağmur yağadursun, / Ve içerdeyse bütün eşyam"* (C. S. Tarancı).

DOKUZLU sıf. Dokuz birim içeren şey için kullanılır.

◆ a. Üzerinde dokuz işareti olan iskambil kartı: *Maça dokuzlusu.*

—Ed. Dizeleri dokuz heceli olan şiir. Daha çok atasözleri ve bilmecelerde görülür: *Var kapısı kerem kapısı / Yok kapısı verem kapısı.* Duraklar 6-3, 3-6, 5-4, 4-5 biçimindedir.

—Müz. Diyatonik gamdaki yanaşık 9 dereceyle birbirinden ayrılmış iki ses arasındaki aralık. (*Majör dokuzlu* [do_3-re_4], *minör dokuzlu* [do_3-*re* bemol], *artık dokuzlu* [do_3,-*re* diyez] olmak üzere üç tür dokuzlu aralıktan söz edilebilir. Görüldüğü gibi dokuzlu, katlı bir aralıktır.) || *Dokuzlu akor,* dört üçlü akorun üst üste getirilmesiyle oluşturulmuş akor. (Çeken [dominant] üzerinde kurulmuş majör ya da minör dokuzlu akor, klasik armonide en çok kullanılmış akordur.)

—Oy. Üzerinde dokuz işaret bulunan dört iskambil kâğıdından her biri.

DOKUZLU, Dulkadırlı ulusunun büyük oymaklarından biri. Bazı kaynaklarda *Bişanlu* adıyla da geçer. Bir bölümünün XVI. ve XVII. yy.'larda Çukurova bölgesinde kışladıkları, alevi olduklarından İran etkisinde kalmalarını önlemek için devletçe sıkı bir biçimde izlendikleri bilinmektedir. Buna karşın, Celali ayaklanmalarına katılan bazı obaları, daha sonra Anadolu'nun çeşitli yörelerine dağıtılmışlardır. Karkın, Karamanlı, Avcı, Demrek, Hacılar, Dokuzkoyunlu, Neccarlu Dokuzlu obalarından adı bilinen birkaçıdır.

Dokuzlu, Gaziantep ve çevresinde oynanan halay türü bir halk oyunu. (Davul zurna eşliğinde, kadın erkek birlikte oynanır. Ritmi dokuz vuruşlu olduğundan bu adla anılır.)

DOKUZTAŞ a. İki kişi tarafından dokuz taşla oynanan ve taşların yerleri ile yürütme yolları çizgilerle belirtilen üç taşı aynı çizgi üzerine getirme temeline dayanan bir oyun. (Kimi yörelerde DOKURCUN da denir.)

DOKUZUNCU sıra say. sıf. Dokuz sayısının belirlediği sırada yer alan kimse, şey için kullanılır (adsız da kullanılabilir): *Dokuzuncu katta oturmak. Dokuzuncu olduğu için dereceye giremedi. Dokuzuncu çocuğunu doğurdu.*

Dokuzuncu hariciye koğuşu, Peyami Safa'nın ruh çözümlemesi romanı (1930). Bacağındaki iyileşmesi güç kemik hastalığı dolayısıyla tedavi gören bir gencin serüvenini anlatır. Delikanlının akrabası olan paşanın kızına beslediği sevgi, doğu-batı kültürlerinin karşılaştırılması gibi konular temaya eklenir. Özentisiz anlatımı, kahramanının bunalımını, bilinçaltını yansıtması başarılıdır.

Dokuzuncu senfoni, Beethoven'ın yapıtı. Bu partisyon üzerine Maurice Béjart, teması insanlar arasındaki kardeşlik olan

bir bale düzenledi; yirmi beş değişik ulustan sekseni aşkın dansçıyı bir araya getiren yapıt ilk kez 1964'te Brüksel Cirque royal'de sahnelendi.

DOKÜMAN a. (fr. *document*). Bilgi edinmeye ya da kanıt olarak kullanılmaya yarayan şey; belge.

DOKÜMANTASYON a. (fr. *documentation*). → BELGELEME.

DOKÜMANTER sıf. ve a. (fr. *documentaire*). Belgeye dayanarak hazırlanan film. (→ BELGESEL.)

DOKYO, japon buddhacı keşiş (öl. 773). Kendisini şansölyeliğe atayan imparatoriçe Koken'in âşığıydı. Sarayda büyük bir etkisi vardı. İmparator olmaya hazırlandığı sırada Koken öldü. Yeni imparator tarafından sürgüne gönderildi ve sürgünde öldü.

dol. Müz. DOLCE'nin kısaltması.

DOL a. (fr. sözc.). Ruhbil. Psikofiziksel bağlamda, acı veren bir deri duyumunun şiddetini belirten birim.

DOL → DOL-DE-BRETAGNE.

DOLABELLA → CORNELİUS DOLABELLA (Cneius).

DOLABELLA (Tommaso), italyan ressam (Belluno 1570'e doğr.- Kraków 1650). Sarayın başressamı olarak Kraków'a yerleşti ve polonya resim sanatına Tintoretto ile Veronese'nin etkisini aşıladı.

DOLABİ a. (ar. *dülab*, dolap ve -î'den). Dokmc. Bursa'da dokunan bir tür ipekli kumaş. (Çözgüsü dolapta hazırlandığından ya da deseni nedeniyle bu adı aldığı öne sürülür.)
—Kur. tar. Osmanlı devletinde saray bahçelerinde görevli Bostancı ocağına bağlı bir bahçıvan sınıfı. (Sulama işlerini dolap hayvanlarının yardımıyla yaptıkları için bu adla anılırlardı.)

DOLAK a. (*dolamak*'tan *dola-k*). Ayak bileğinden dize kadar bacaklara tozluk yerine dolanan ensiz uzun kumaş parçası.
—ANSİKL. Eski çağlardan beri kullanılan *dolak*, dört parmak eninde uzun bir şayak ya da aba parçasından oluşuyordu. Ayakkabının koncu üzerinden başlanarak dizkapağının altına değin baldıra sımsıkı bir biçimde sarılırdı. Daha çok orduda, avcılar arasında ve gezilerde kullanılmıştır. II. Meşrutiyet'ten sonra kara kuvvetlerinde kullanılan dolak, sağlığa uygun olmaması ve dolanmasının zaman alması nedeniyle Cumhuriyet'in ilk yıllarında kaldırıldı, yerini tozluğa bıraktı.

DOLAM a. Dolamak eyleminin her bir kezi ya da bir kez dolanmayı sağlayan miktarı.

DOLAMA a. *Yörs.* Bir yaşını bitirmiş erkek tay.

DOLAMA a. **1.** Dolamak, sarmak eylemi. **—2.** Akut parmak iltihabı. (Bk. *ansikl.* böl. Patol.) [Halk arasında ETYARAN, KURLAĞAN da denir.]
—Nörol. *Ağrısız dolama*, özellikle siringomiyelide ortaya çıkan ve ağrı yapmayan dolama.
—ANSİKL. Patol. Herhangi bir sıyrık, bir kıymık ya da iğne batması bile dolamaya neden olabilir.
Yüzeysel dolama, en sık görülen, en hafif dolama çeşididir: sivilcemsi dolama, tırnak dolaması, tırnak altı dolaması, kızartılı dolama (parmak lenfanjiti). *Derialtı dolaması*, parmağın derialtı dokusunda oluşur. Bunun en sık görülen çeşidi parmak ucunda olanıdır, insanı uyutmayacak derecede ağrı yapar: parmak ucu şişer, gerginleşir, ateş gibi yanar. Antibiyotik tedavisi genellikle yarar sağlamadığından cerrahi tedaviye başvurulur. *Derin dolama* parmakların kas kirişlerini, parmak kemiklerini ve parmak eklemlerini sarar. *Kas kılıfı dolaması* ya da irinli tenosinovit, doğrudan doğruya mikrobun girmesiyle olabileceği gibi derialtı dolamasının sonucu da olabilir. Ortadaki üç parmakta enfeksiyon, parmak kaslarının kılıfında kalır. 1. ve 5. parmakta irinlenme el ayasındaki kas kılıflarını da sarar ve aya-parmak kas kılıfı flegmonuyla sonuçlanır. Tedavi yolu ameliyattır, ama sekel bırakmasından korkulur (parmak az oynar, hatta kaskatı kesilebilir). Parmak ucundaki dolama iyi tedavi edilmezse parmak kemiklerinde iltihaba yol açabilir. Parmak kemikleri arasının iltihaplanması ankilozla sonuçlanabilir.
—Vet. Sığır, koyun ve keçilerde iki tırnak arasındaki derialtı bağdokusunda görülen flegmon. (Dolama çoğunlukla parmak aralarındaki bağı örten derinin yaralanması ya da süreğen olarak iltihaplanmasından ileri gelir. Damardan sülfamit verilerek tedavi yoluna gidilir.)

DOLAMAK g. f. **1.** *Bir şeyi (bir şeye, bir yerine) dolamak*, onu bir şeyin çevresinde döndürerek üzerine sarmak: *İpliği makaraya dolamak. Boynuna eşarp dolamak.* **—2.** *Kollarını, bacaklarını bir şeye, bir kimseye (bedenine, bedenin bir bölümüne) dolamak*, onu kollarıyla, bacaklarıyla çepeçevre sarmak: *Kollarını boynuma doladı.* **—3.** *Bir işi, bir kimseye (başına) dolamak*, genellikle güç, ağır bir işi ona yüklemek: *Bu işi başıma sen doladın.* **—4.** *Bir şeyi ağzına, diline, kalemine dolamak*, sürekli ondan söz etmek.
—Balıkç. Makaranın kolunu döndürmek.
—Makara yardımıyla ipi toplamak. (SARMAK da denir.)

◆**dolanmak** dönşl. f. **1.** *Bir şeye, bir yere dolanmak*, bir şeyin çevresine sarılmak: *Makaralara hızla dolanan iplikler. Bacaklarına dolanan köpekten kurtulmaya çalıştı. Ağacın gövdesine sarmaşıklar dolanmıştı.* **—2.** *(Bir yerde) dolanmak*, bir yerde gezmek, gezinmek, gidip gelmek: *Her akşam buralarda dolanıp durur. Bu bölgede günlerce dağ bayır demeden dolandık.* **—3.** *Bir şeyin çevresinde dolanmak*, onun çevresinde dönmek, tur atmak. **—4.** Saç, iplik vb. şeyler sözkonusuysa, karışmak, dolaşmak: *Renk renk iplikler, iyice birbirine dolanmıştı.* **—5.** *Bir yerden dolanmak*, bir yere oradan dolaşarak varmak: *Arka kapıdan dolanın.*
—Avc. *Avı dolanmak*, avı görebilmek ve ters yönden vurabilmek için çevresinde bir çember ya da çember yayı çizmek.
—Gök. mekan. ve Fiz. Merkezi bir noktanın çevresinde, çekim etkisiyle bir yörünge çizmek.

◆**dolandırmak** ettirg. f. **1.** *Bir kimseyi (parasını, malını vb.) dolandırmak*, onu, hileli yollarla aldatarak parasını, malını vb. elinden almak: *Buralarda dolandırmadığı kimse kalmamış. Zavallı adamcağızın bütün parasını dolandırmışlar.* **—2.** *Bir kimseyi dolandırmak*, onu dolaştırmak: *Bizi bütün gün peşinde dolandırdı.*

◆**dolandırılmak** edilg. f. Hileyle aldatılıp parası, malı vb. elinden alınmak.

◆**dolaşmak** dönşl. f. **1.** *(Bir yerde) dolaşmak*, dinlenmek, hava almak vb. bir amaçla ya da amaçsızca gezmek, gezinti yapmak: *Akşamları parkta dolaşırdık. Bütün gün sokaklarda dolaşıp durdum.* **—2.** *Bir yeri dolaşmak*, orayı görmek, incelemek, denetlemek vb. bir amaçla gezmek: *Bugün arkeoloji müzesini dolaştık. Henüz çevreyi dolaşmadım.* **—3.** Sözkonusu bir kimse ise, bir yere kısa yoldan gitmeyip yolu uzatmak; yol ise, sağa sola saparak uzamak: *Size tarif ettiğim yoldan gelseydiniz bu kadar dolaşmazdınız. Bu yol kestirme değildir, çok dolaşır.* **—4.** *Bir yerden dolaşmak*, bir yere onun çevresinden geçerek varmak: *Bahçeden dolaşıp eve girdik. Arkadan dolaşmak.* **—5.** Bir akışkan sözkonusuysa, bir şeyi katetmek, bir yerde akmak: *Damarlarında dolaşan kan.* **—6.** Söylenti, dedikodu vb. sözkonusuysa, herkesçe söylenmek; yayılmak: *Ortalıkta değişik dedikodular dolaşıyor.* **—7.** Bir şeyden söz ederken, birbirine iyice karışarak, karmakarışık duruma gelmek: *İpler birbirine dolaşmış, açamıyorum.* **—8.** *Elleri, nefesi vb. bir yerde dolaşmak*, bir noktadan ötekine hafifçe gidip gelmek, hareket etmek: *Parmakları tuşların üzerinde dolaşıyordu.* **—9.** Ed. *Yüzünde, gözlerinde vb. dolaşmak*, bir duygudan söz ederken, onu belli belirsiz yansıtmak: *Yüzünde bir hüzün dolaştı.*
—Denizc. *Bir burnu, bir adayı, bir kayalığı dolaşmak*, bunların çevresinden dolanarak geçmek.
—El sant. *Kenar dolaşmak*, bakırcılıkta tepsi, leğen, sahan gibi kapların kenar kısımlarını döndürerek çekiçlemek.

◆**dolaşılmak** edilg. f. Gezilmek: *Hafta sonları deniz kıyısında dolaşılırdı.*

◆**dolaştırmak** ettirg. f. **1.** *(Bir kimseye) bir yeri dolaştırmak*, onu eğlence, gezme vb. bir amaçla çeşitli yerlere götürmek, gezdirmek: *Bana, İzmir'in görülmeye değer yerlerini dolaştırdı.* **—2.** *Bir kimseyi dolaştırmak*, onu dinlenmesi, hava alması vb. için gezdirmek; onu kendisiyle birlikte genellikle yolu gereğinden fazla uzatarak götürmek: *Çocuğu biraz dolaştırır mısın? Fikrimi almak için beni de mağazalarda dolaştırıp durdu.* **—3.** *Bir hayvanı dolaştırmak*, onu, hareket etmesi, hava alması vb. bir amaçla dışarıya çıkarıp gezdirmek: *Köpeği dolaştırmak.* **—4.** *Bir şeyi (somut) dolaştırmak, şeyleri dolaştırmak*, onları karmakarışık bir duruma getirmek: *Uçurtmayı ağacın dallarına dolaştırmak. Yünleri dolaştırmak.* **—5.** *Bir şeyi bir şey üzerinde dolaştırmak*, onu, onun üzerinde götürüp getirmek, gezdirmek: *Parmaklarını piyanonun tuşları üzerinde dolaştırmak.* **—6.** *Lafı, sözü dolaştırmak*, amacını dolambaçlı yollarla anlatmak, lafı uzatmak: *Sözü dolaştırma da ne istiyorsan onu söyle.*

◆**dolaştırılmak** edilg. f. Dolaştırmak eylemine konu olmak.

DOLAMAN a. **1.** Açık olan önü, kuşak bağlanarak kavuşturulan uzun ve başka giysiler üzerine giyilen bir tür üstlük. (DOLAMA da denir.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** Erkeklerin giydiği bir tür uzun ceket ya da kuşaklı yelek. (XVI. yy.'da türk okçu ve atlıları tarafından giyilen dolamanlar sağdan düğmeli ve geniş etekliydi, boyu dize değin inerdi.)
—ANSİKL. Giy. *Dolaman*, genellikle çuhadan yapılırdı. Kadınların giydiği dolamanın boyu dizkapağının altına değin uzanırdı. Yeniçerilerin giydiği dolamanların boyu ayak bileklerine değin iner, ayağa dolanmaması için eteklerin ucu kuşak arasına sokularak toplanırdı. Baltacı, şatır gibi saray hizmetkârları, enderun içoğlanları, vezir çuhadarları, posta tatarları da dolaman giyerdi.

DOLAMAOTU a. Akdeniz'in kuzey kıyılarında, Doğu'da, Afrika'da ve Amerika'da yetişen bir ya da çokyıllık küçük bitki. (Yaprakları karşılıklı dizilidir ve ince parlak saplıdır; yumak görünümündeki beyazımsı yeşil çiçekler açar; çiçekleri geniş, ince ve saydam bürgülerin içinde saklıdır; bu da onlara gümüşi bir görüntü verir. Bu nedenle, bazen bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir. Bil. a. *paronychia*; karanfilgiller familyası.)

DOLAMAOTUGİLLER a. Bot. Dolamaotu gibi bitkileri içeren altfamilya. (Bil. a. *paronychioideae*; karanfilgiller familyası.)

DOLAMALI sıf. Kur. tar. Enderun'da büyük ve küçük odalar içoğlanlarına verilen ad. (Dolama cüppe giydiklerinden bu adla anılırlardı.)

DOLAMBAÇ a. Döne döne uzanan bir yolun, bir akarsuyun kıvrımı: *Aşağılarda nehir dolambaçlar çizerek akıyordu.*

DOLAMBAÇLI sıf. **1.** Kavisler, kıvrımlar çizen yol, su vb. için kullanılır: *Dolambaçlı bir yol.* **—2.** Gereksiz ayrıntılarla dolu, içinden çıkılması güç, çapraşık şey için kullanılır: *Dolambaçlı bir anlatım. Bir problemi dolambaçlı yollardan çözmek.*

DOLAMBAÇSIZ sıf. **1.** Dolambacı, kıv-

rıntısı olmayan: *Dolambaçsız yol.* **—2.** Açık, doğrudan doğruya amaca yönelik: *Dolambaçsız bir anlatım.*

DOLAMIK a. Ağ biçiminde bir tür avcı tuzağı.

DOLAN a. (tesc. edil. ad.). Tekst. Akrilik elyafın ve ipliklerin ticari adı.

DOLAN a. Genellikle *yalan dolan* biçiminde hile, desise anlamında kullanılır: *Bu iş yalan dolanla yürümez.*

DOLAN, Gaziantep'in Islahiye ilçesine bağlı köy iken 1988 yılında Yeşilyurt adıyla belde yapıldı. (→ YEŞİLYURT)

DOLANDIRICI sıf. ve a. Bir kimsenin parasını ya da malını hileyle elinden alan ya da herkesi dolandırmayı alışkanlık edinmiş kimse için kullanılır.

DOLANDIRICILIK a. Bir kimsenin malını ya da parasını hileli yollara başvurarak elinden alma işi: *Son yılların en büyük dolandırıcılığı.*
—ANSİKL. Cez. huk. *Dolandırıcılık,* Türk Cez. k.'nun 503. maddesinde düzenlenmiş bir suçtur. Bu maddeye göre dolandırıcılık suçunun maddi unsuru, bir kişinin saflığından yararlanarak onu kandıracak nitelikte hilelerin yapılması ve bunun sonucunda ondan yarar sağlanmasıdır. Suçun manevi unsuru da bu hileleri bilerek ve isteyerek yapmaktır. Karşılıksız çek verme suçlarına ilişkin 19 mart 1985 tarih ve 3167 sayılı yasanın çıkarılmasından önce, karşılıksız çek düzenleme dolandırıcılık suçunu düzenleyen Türk Cez. k.'nun 503. maddesine göre cezalandırılıyordu. Bu yasadan sonra 503. maddenin uygulanması ancak özel yasada hüküm bulunmayan durumlarda sınırlanmıştır. Türk Cez. k.'nun 503. maddesine göre, dolandırıcılık suçunu işleyenler üç aydan üç yıla kadar hapis ve ayrıca ağır para cezasıyla cezalandırılır. Dolandırıcılık suçu: 1. görevlerini yerine getirirken avukatlar, dava vekilleri, temsilciler ve kurum müdürleri tarafından işlenirse; 2. resmi daire ya da kamuya yararlı hayır kurumuna karşı işlenirse; 3. bir kimseyi askerlikten kurtarmak amacıyla işlenirse, verilecek ceza bir yıldan beş yıla kadar hapistir.

DOLANDIRILMAK → DOLAMAK.

DOLANDIRMA a. Düşünüleni içtenlikle, doğrudan doğruya söylememek için kullanılan dolaylı konuşma biçimi, dolaylama.

DOLANDIRMAK → DOLAMAK.

DOLANIM a. İkt. → DOLAŞIM.
—Gökbil. *Dolanım süresi* → SÜRE.
—Havc. ve Uz. mek. Bir cismin, kütlesi daha büyük olan diğer bir cisim çevresinde dönemsel olarak gerçekleştirdiği yörüngesel devinim.
—Mat. çözlm. *Doğru yönlü bir* Γ^+ *yayı boyunca bir* F *fonksiyonunun dolanımı,* F, $A \subset V$ den V Banach uzayı içine sürekli bir fonksiyon, *g* de (I, *g*), Γ^+ taşıyıcılı parametrelenmiş bir yay ve $g(I) \subset A$ olmak üzere $[t_0, t_1]$ den V içine sürekli biçimde türevlenebilen bir fonksiyon olduğuna göre

$$\int_{\Gamma^+} F(m) \cdot dm$$

ile gösterilen

$$\int_{t_0}^{t_1} F[g(t)] \cdot g'(t) \cdot dt$$

integrali. || *Bir* $\overline{V}$ *vektör alanının parametrelenmiş bir* Γ *yayı üzerinde dolanımı,* $\overline{V}$, $\mathbb{R}^3$ ün bir açığı üzerinde tanımlı ve Γ bu açık içinde bulunduğuna göre $\int_{\Gamma} \overline{V} \cdot d\overline{s}$, $\overline{V}$ eğrisel integrali. ($\overline{V}$ bir kuvvet alanı iken, dolanım işi gösterir.)

DOLANLI İFLAS a. hileli iflas: "... kötüye kullanma, dolanlı iflas gibi yüz kızartıcı suçlarla ..." (Anayasa). [→ HİLELİ İFLAS*.]

DOLANMA a. Dolanmak eylemi.
—Astrol. *Güneşe göre dolanma,* güneşin, kişinin doğum anında bulunduğu aynı boylama döndüğü zamanlar için ve bu kişinin doğum gününde, bulunduğu coğrafi bölge için çıkarılan gök haritası. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Kad. doğ. *Kordon dolanması,* göbek bağının, dölütün boynu çevresinde bir ya da birkaç kez sarılması. (Bu sarılma çok sıkı olduğu zaman, kordondaki damarlarla dölütün boynundaki damarlarda kan dolaşımı sıkıntısı yaratır. Kordon dolanması gebeliğin sonunda dölütün umulmadık ölümüne yol açabilir. Doğum sırasında da dölütün az ya da büyük ölçüde acı çekmesine neden olabilir.)
—Kuşç. Kuştan söz ederken, çemberler çizerek uçmak.
—Ruhbil. Bir yakınlaşma evresinden önce gelen ve amaca oranla bir uzaklaşma evresini içeren davranış. Bu davranış bazen hayvanlarda bir zekâ belirtisi sayılır.
—ANSİKL. Astrol. *Güneşe göre dolanma.* Bu haritaya özgü ana noktalardan, doğum horoskobununkiyle karşılaştırılan yorumlar çıkarılır. Güneşe göre dolanma tekniği XVI. yy.'da keşfedildi (Antikçağ'da uygulaması yoktu) ve Basel'de bu konuyla ilgili, "filozof Hermes"in güvencesi altında bir çalışma yayımlandı. Oysa Ptolemaios yalnızca radiks* ile ilkbaharın hemen ardından gelen ve sürekli yerleşim bölgesine göre hesaplanan birleşmenin tema*'sını karşılaştırıyordu.

DOLANMAK → DOLAMAK.

DOLANMALI sıf. **1.** Dolanma içeren bir üsluba, bir söyleme denir. **—2.** Dilbil. Birçok sözcükten oluşan, ama tek gösterilenli kuruluşa denir (örn. fransızca *Je vais partir* [gideceğim, yola çıkacağım] kuruluşu, dolanmalı gelecek zaman gibi ele alınabilir).

DOLAP a. **1.** Tahta ya da metalden yapılmış ve içinde bölmeleri, çekmeleri bulunan, eşya saklamaya yarar kapaklı mobilya (kullanıldığı yeri, işlevini, yapıldığı gereci gösteren bir tamlayanla kullanılabilir): *Elbiseleri dolaba asmak. Mutfak dolabı. Çamaşır, kitap dolabı. Çelik dolap. Ecza dolabı.* (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Dönerek aşağıdan yukarı su çeken çark ve çıkrık. **—3.** Bir kimsenin amacına ulaşmak, isteğini gerçekleştirmek için kullandığı yolsuz ancak ustaca yöntem; oyun, düzen, kurnazlık, hile: *Onun çevirdiği dolaplara akıl sır ermez.* **—4.** *Esk.* İstanbul bedesteninde küçük dükkân: *Bedestende iki dolabı var* || *Dolap beygiri gibi dönüp durmak,* dar ve sınırlı bir yerde aynı işi sürekli olarak yapıp durmak. || *Dolap çevirmek, dolap döndürmek,* hile, düzen ve dalavere ile iş yapmak: *Ne dolaplar çevirdiğini biliyor, ancak söyleyemiyorduk.* || *Dolaba girmek,* aldatılıp kandırılmak. || *Dolabı bozulmak,* bir kimsenin kurduğu iş yürümez olmak. || *Dolabı dönmek,* işleri yolunda, tıkırında olmak.
—Aktar. *Döner dolap,* pnömatik aktarma tesisatlarında, belirli bir gaz (ya da hava) basıncı altındaki kapalı kapta bulunan bir yükü, ağırlık etkisiyle farklı basınçtaki başka bir kaba aktarmaya yarayan aygıt. (Bu aygıtın gövdesi içinde, çevresinde yuvalar taşıyan çember kesitli bir rotor döner. Yuvalara üst delikten dolan yük, önemli bir gaz kaçağı olmaksızın alttaki delikten iletilecek kaba kesintisiz boşalır.)
—Denizc. *Halat dolabı,* üzerine halatların, elektrik kablolarının, çelik tellerin sarıldığı çark ya da çıkrık.
—Deric. Derilerin sepilenmesinde kullanılan, 1-2 ya da 3 m çapında silindir biçimli ağaç fıçı. || *Güdericilik, dericilik dolabı,* içinde derilerin mekanik olarak tokmaklarla dövüldüğü ahşap tekne. (Bu aygıt, gündericilikte deriye yağın emdirilmesi, dericilikte şapla sepilenmiş derilerin fırçalanmadan önce yumuşatılmasında kullanılır.) || *Kirpi dolap,* içyağla yağlanmış derilerin rüzgâra çıkarılmadan önce yumuşatılmasında kullanılan sepicilik aygıtı. Derilerin arasından geçtiği, tahta miller üzerine takılmış ve ters yönlerde dönen iki silindirden oluşur. || *Sepileme dolabı,* ekseni çevresinde dönen, tahtadan ya da çelik ve reçineden yapılmış büyük fıçı; içinde derilerin çeşitli sepileme işlemleri gerçekleştirilir. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Yağlama dolabı,* derilerin yağlanmasında ve boyanmasında kullanılan büyük ağaç dolap. (İçi sıcak hava cereyanı ile ısıtılabilir.)
—Dokmc. Çözgü hazırlamada kullanılan, birbirininin içine girebilecek biçimde kalın çıtalardan yapılmış iki dikdörtgenden oluşan tezgâh. (Kısa kenarlarının kesiştiği noktadan geçirilen ve bir ucu tavana öteki döşemeye tutturulmuş bir eksen çevresinde dönebilecek biçimde yapılmıştır. Uzun kenarlar üzerinde, çözgü ipliklerinin geçirilmesine yarayan çiviler bulunur.)
—Hayvc. *Yörs. Dolap hastalığı* → DELİBAŞ.
—Isıbil. *Isıtma dolabı,* kurutma ya da ısıtma işlemleri için özel olarak tasarlanmış dolap. (Otel ve restoranlarda, servis arabalarındaki yemekleri sıcak tutmak için ısıtma dolaplarından yararlanılır. Elektrotermik dolaplarda, önceden pişirilmiş yemekleri kısa sürede ısıtmak için kızılaltı ışınları kullanılır.)
—İnş. *Bölme dolabı,* duvar girintisi içindeki boşluğa yapılan gömme dolap.
—Kur. tar. Osmanlı sarayında darüssaade ağalarının yönetimindeki Haremeyn (Mekke ve Medine) evkafına ilişkin paranın durduğu kasa. (İç hazinenin parası tü-

Candelier-Lauros-Giraudon

iki gövdeli **dolap**
oymalarla ve kakmalarla bezeli
Reck ve Kreps'in
armaları işlenmiş
Alman Rönesansı,1599
Stadtmuseum, Köln

Bretagne müzesi, Rennes

dolap
Rennes bölgesi
Jean Saunier imzalı
ve 1795 tarihli
Bretagne müzesi, Rennes

kenince dolaptan borç alınır, sonra yeniden yerine konurdu. Evkaf nezareti kurulduktan sonra kaldırıldı.)

—Müz. Yinelendiğinde son ölçüsü/ölçüleri az çok değişik icra edilen bir bölümün, bir cümlenin, sözkonusu ölçüsü/ölçüleri üzerindeki yatay çizgi. (Bu ölçü/ölçüler art arda iki kez yazılır. Birincisi, melodik hareketin ilk icradaki, ikincisiyse, yinelenişteki biçimini belirtir. Bunların ilkinin üzerindeki çizginin ortasına 1, ikincisinkine ise 2 yazılır.) || Bu çizginin altında kalan ölçü/ölçüler.

—Tarım. Bir milin sürekli döndürülmesiyle çalışan ve özellikle su çeken düzen: *Bostan dolabı. Kuyu dolabı.*

—Tarım mak. Hasat makinelerinde biçme kirişi önünde yer alan döner organ. (Enine bir eksen tarafından devinen 4 ile 8 latadan ya da üzerinde yere doğru yönelik esnek yay biçiminde parmaklar bulunan bir yapıdan oluşur. Dolap dönerken parmaklar birbirine koşut kalır. Yatık olanları da kaldırarak, ekin saplarını biçme kirişinin önüne dikeltmeye ve biçilenleri tablaya düşürmeye yarar.)

—ANSİKL. Eski türk evlerinin ana öğelerinden biri olan duvara gömülü dolaplar, işlevsellikleri yanında, ahşap süslemeli kapılarıyla da ilgi çeker. Odaların bir duvarı, boydan boya "gömme dolap" ya da "yerli dolap" denilen bölümlere ayrılırdı. Raflı olan bu dolaplarda çamaşırlar, giysiler vb. bulunurdu. Yüklük*ler ise gündüzleri yatak, yorgan, yastık vb.'nin yerleştirildiği ahşap dolaplardı. Yüklüklerden biri yıkanma yeri (gusülhane) olarak düzenlenirdi. Büyük konaklarda ayrıca dönmedolap*lar vardı.

—Deric. *Sepileme dolabı.* Piemonte'de XVIII. yy. başından beri bilinen ve ırmak çalışmasını hızlandırmak için kullanılan bu dolaplar, Torino'da Durio kardeşlerin dolapta bitkisel sepilemeyi gerçekleştirmelerinden ve kromlu sepilenmenin bulunmasından sonra ancak XIX. yy.'ın sonunda yaygınlık kazandı.

Klasik sepileme dolabı, çemberlerle sıkıca tutturulmuş, 2-3 m çapında, meşe ağacından yapılmış büyük bir fıçıdır; yatay bir eksen çevresinde hareket eder (bu amaçla tabanlar merkezlerinden yataklara dayanan miller taşır; bu yataklar da dayanaklar üzerine yerleştirilmiştir). Suyun ve tepkin maddelerin girmesini sağlayan boruların geçmesi için millerin içi oyuk olarak yapılır ve dolabın yüzeyine yerleştirilen kapı, derilerin aygıta sokulup çıkarılmasını sağlar. Dolabın iç donanımı derilerin hareketine yardım eden takoz ve çubuklardan oluşmuştur. Sepileme dolabında olduğu gibi, fıçının içi sıcak hava püskürtülerek ısıtılabilir. Katkı maddelerinin karıştırılması, dönme süresi ve hızı günümüzde otomatikleştirilmiştir.

Klasik dolapların yanı sıra, 1968'de ABD'de P. Legallet tarafından dericiliğin hizmetine sunulan betoniyerlerden esinlenerek yapılmış iç donanımı sarmal biçiminde karıştırıcı dolaplar vardır (poliester ve çelikten yapılan bu dolaplar genellikle işlemlerin otomasyonu için donatılmıştır). *Y dolaplar,* üç eşit hazneye bölünmüş üç kapılı çelik fıçılardır; hazneleri dolap ekseni boyunca yerleştirilen delikli bölmeler birbirinden ayırır. Bu dolaplar çift cıdarlı ve delik çeperli de yapılabilir; bunun amacı sepileme işlemine yeniden başlandığında cıdarların arasına sepileme ya da boya banyosu konulabilmesini sağlamaktır.

—Tarım. Kuyulara bağlanarak hayvanla çekilen dolapların yanı sıra, akarsu boylarında akıntının etkisiyle dönerek çalışan dolaplar da vardır. Isıl motorların ve elektrik motorlarının yaygın bir biçimde kullanılmaya başlamasıyla bu çeşit dolaplar ortadan kalkmak üzeredir. Ancak ucuza mal olduğundan bazı bölgelerde bugün de kullanılmaktadır.

Dolap, Jön Türkler tarafından İngiltere'de, Folkestone'da yayımlanan aylık mizah gazetesi (1900-1901, 7 sayı). Abdülhamit II yönetimine karşı yayın yaptı.

DOLAPÇI a. Dolap yapan ve/ya da satan kimse.

◆sıf. ve a. İşlerini hile ve düzenle yürüten kimse için kullanılır.

DOLAPLAMA a. Deric. Derileri bir çırpma makinesinde işleme. (Dolaplama eskiden, teknelere konan deriler çiğnenerek yapılırdı.)

DOLAPLAMAK g. f. Deric. *Deriyi dolaplamak,* deriyi bir çırpma makinesinde işlemek.

DOLAR a. (ing. *dollar;* alm. *thaller*'den). Çeşitli ülkelerin ve özellikle ABD (simgesi $) ile Kanada'nın (simgesi $ CAN) para birimi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Nümism. İlk kez 1792'de Philadelphia'da (ABD) Maryland bankası tarafından basılmış olan 26,96 g ağırlığında, kartal ve özgürlük simgeli gümüş para.

—Uluslarar. ikt. *Yeşil dolar,* TARIMSAL HESAP BİRİMİ*'nin eşanlamlısı.

—ANSİKL. ABD'de dolar, para birimi olarak, 1793'te kabul edildi. O tarihte dolar, gümüş ispanyol peso'suyla aşağı yukarı aynı değerdeydi. Dolar, 100 cent'e bölünür. Başlangıçta, değer 1,60, daha sonra, 1834'te, 1,50 g altın olarak belirlenmişti. Amerikan paralarının ön yüzünde bir "özgürlük" resmi, arka yüzündeyse *United States of America-E pluribus unum* yazısı vardır. 20, 10, 5 ve 2,5'luk altın dolarların arka yüzünde bir kartal resmi bulunduğu için, bunlara sırasıyla çift kartal, kartal, yarım kartal ve çeyrek kartal adı verilir. Dolar, aynı zamanda, Kanada ve bazı Orta Amerika cumhuriyetleri ile Liberya'nın da para birimidir (Kanada doları 100 cent'e bölünür ve 1949'dan bu yana 807,883 miligram saf altın değerindedir).

XX. yy.'da dolar, uluslararası mübadelelerde Avrupa dövizlerine aracılık etmeye başladı; 1944'te Bretton Woods anlaşmalarıyla da kesin olarak bunların yerini aldı. Bu anlaşmalarla dolar, altına çevrilebilen ve altınla eşdeğer (35 $ = 1 ons altın) tek para olarak kabul edildi. Dolar, 50'li yıllarda en görkemli dönemini yaşadı. Bu dönemde, amerikan pazarına girebilmek için dolar altına tercih ediliyordu. Daha sonra, amerikan ekonomisi bozuldu, dış ticaret açığı ve iç fiyatlarda bir yükseliş baş gösterdi. Bu arada ABD, sürekli olarak, dolar karşılığında sattıklarına oranla daha fazlasını satın almaktaydı. Böylece, Avrupa'da dolar birikimi meydana geldi ve eurodolarlar ortaya çıktı. Bu olaylar, doların kambiyo piyasasında değer kaybetmesine ve bunun yanı sıra amerikan altın rezervlerinde azalmaya yol açtı. 15 ağustos 1971'de, başkan Nixon, doların altına çevrilebilirliğine son verdi. Aralık 1971'de, doların değeri % 7,8 düşürüldü (38 $ = 1 ons altın) ve bunu şubat 1973'te % 10'luk yeni bir devalüasyon izledi (42 $ = 1 ons altın). Fakat, dolar yeniden altına çevrilebilir duruma getirilmedi. 13 mart 1973'te, avrupa merkez bankaları, yeni kur karşılıklarını korumayı reddedip paralarını dalgalanmaya bıraktılar. Daha sonraki yıllarda doların önemli dalgalanmalarına tanık olundu. Fakat dolar yine de bütün dünyanın kabul ettiği tercihli bir ödeme aracı olma niteliğini korudu.

DOLAŞ a. (*dolamak*'tan *dola-ş*) → SARMAŞ DOLAŞ.

DOLAŞIK sıf. **1.** Birbirine dolaşmış, karışmış şeyler için kullanılır; karışık: *Dolaşık yumakları açmaya çalışmak.* **—2.** Dönüp dolaşan yollar için kullanılır: *Dolaşık yollardan geçmek.* **—3.** Anlaşılması, kavranması güç, çözülmeyecek ölçüde karışık şey için kullanılır: *Dolaşık bir iş.* **—4.** Bir şeyi dolaylı olarak anlatan, sezdiren söz vb. için kullanılır: *Bu dolaşık cümlelerle acaba neyi ima ediyor? Bu metnin dili çok dolaşık.*

DOLAŞIKLIK a. Dolaşık olma durumu; karışıklık.

DOLAŞILMAK → DOLAMAK.

DOLAŞIM a. **1.** Bir akışkanın sürekli ve kesintisiz akışı: *Kan dolaşımı. Odadaki hava dolaşımı. Borularda suyun dolaşımı.* **—2.** Kalpten vücudun her yanına giden ve vücudun her yanından kalbe gelen kanın sürekli hareketi. (Bk. *ansikl.* böl. Fizyol. ve Zool.) **—3.** Bir kimsenin, bir şeyin bir yerden bir yere gidip gelmesi: *İşçilerin serbest dolaşımı. Sermaye dolaşımı.*

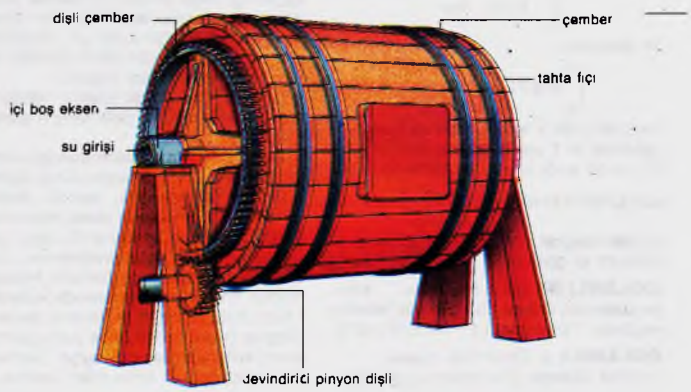
—Akışkan. mekan. ve Isıbil. Bir akışkanın kapalı bir devrede yer değiştirmesi. || *Cebri dolaşım,* bir makineyle elde edilen ya da hızlandırılan dolaşım. || *Doğal dolaşım,*

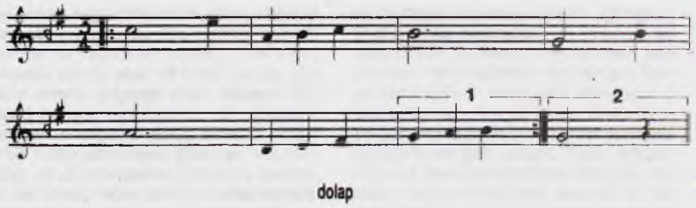
Romans-sur-İsère'deki (Drôme) Cara sepileme fabrikasında klasik sepileme **dolabının** çalışması

Rudman-Reporters économiques associés

klasik sepileme **dolabı**

dolap

pompa, vantilatör gibi makinelerin ya da ejektör ve enjektör gibi sürükleyici aygıtların katkısı olmadan bir akışkana, özgül hacmindeki değişimlerin ve bazı hallerde devrenin uçları arasındaki basınç farklarının etkisiyle dolaşımı. (Suyun termosifonda dolaşımı doğal bir dolaşımdır.)

—Fels. *Emtia dolaşımı*, marxçılara göre emtianın (malların) değiştirim (mübadele) alanı ve sermayenin çıkış noktası. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Fizyol. Çokhücreli hayvansal ya da bitkisel organizmalarda, hücreden hücreye ya da organizma ile onu çevreleyen ortam arasında solunum, beslenme ve boşaltımla ilgili değiş tokuşları sağlayan bir sıvının sürekli dolaşması. (İster besisuyunu [bitkiler], ister kanı [hayvanlar] harekete geçirsin, her dolaşım devindirici yollar, taşıyıcı bir sıvı, taşınacak maddeler, bazı maddeleri dolaşan sıvıdan seçip emerek kapmaya [soğurma] ya da atmaya [boşaltım] yarar yerel düzenekler ister, dahası durmadan değişen ihtiyaçlara uyarlanmayı gerektirir.) [Bk. *ansikl.* böl. Fizyol. ve Zool.] || *Mikro dolaşım*, kılcal damarlardaki kan dolaşımı.

—Isıl mot. *Egzoz gazlarının yeniden dolaşımı*, YENİDEN ÇEVRİM* in eşanlamlısı.

—Isıt. havld. *Dolaşım pompası*, sıcak sulu, küçük ısıtma donanımlarında, mekanik dolaşımı sağlayan ve doğrudan borulara bağlanan küçük, elektrikli pompa. (Eşanl. DEVRİDAİM POMPASI.)

—İklimbil. *Atmosfer dolaşımı*, atmosfer* deki (özellikle de troposferdeki) büyük hava kütleleri hareketlerinin tümü.

—İkt. Üretim etmenlerinin, ürünlerin ve hizmetlerin kullanıcılarına ulaşmasını ve farklı piyasaların gereksinmelerine göre yer değiştirmesini sağlayan yapı ve mekanizmaların tümü. (Eşanl. TEDAVÜL.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Dolaşıma para çıkarmak*, iktisadi sistemi yeni para tutarı ile beslemek. || *Dolaşımdan kaldırma*, uluslararası para işlemlerinde bir madeni paranın (gümüş ya da altın) oynadığı rolün ortadan kaldırılması; bir parayı dolaşımdan çekme eylemi. || *Kâğıt para dolaşımı*, bir kâğıt para rejiminde, alım satım işlemlerinde kullanılan kâğıt paraların tümü. || *Kaydi dolaşım*, alım satım işlemlerinde kullanılan ve kredi sağlayan belgeler. || *Para dolaşımı*, belli bir dönem içinde dolaşımda bulunan madeni, itibari (kâğıt) ve kaydi paranın tutarı. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Paranın dolaşım hızı*, aynı tür bir parasal büyüklük tarafından, ortalama bir yılda finanse edilen işlemler tutarına eşit bir paranın, iktisadi birimler tarafından kullanım yoğunluğu. (Değerlendirilmesi, piyasadaki para tutarının iktisadi yaşamı ne ölçüde etkilediğini saptamaya yarayacaktır.)

—Kim. müh. *Yeniden dolaşım*, YENİDEN ÇEVRİM*'in eşanlamlısı.

—Kuyuc. Matkabın kazdığı toprak artıklarını yüzeye çıkarmak için bir sıvı ya da gazın kuyu içinde kesintisiz deviri. || *Dolaşım kaybı*, çatlak arazilerde kuyu açma akışkanının kısmen ya da tamamen yok olması.

—İnş. *Ortak dolaşım galerisi*, birçok konuta ya da mahalle giriş-çıkışı sağlayan galeri. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Patol. ve Tıp. *Vücutdışı dolaşım*, kanın organizma dışında geçici olarak dolaşımını sağlama yöntemi. (Bunun için duruma göre değişik aygıtlar kullanılır. Bu yöntemle, pompalar sayesinde, geçici olarak kalp devredışı bırakılarak üzerinde ameliyat yapılabilir, yapay böbrekle hemodiyaliz sağlanabilir, hücre ayırıcılarla kan vericilerde sitaferez yapılabilir.) || *Yan dolaşım*, bir ana damarda tıkanma olduğu zaman yan damarın genişlemesiyle sağlanan ve kanın yandan dolaşarak engeli aşmasına ve ilgili alanı beslemesine yarayan ek kan dolaşımı. (Yan dolaşım atardamarlarda olabileceği gibi [bacaklarda arterit, koroner atardamarlarda tromboz] toplardamarlarda da olabilir [kapıtoplardamarı hipertansiyonu].)

—Petr. san. *Bir ürüne dolaşım vermek*, bir arıtma tesisinde ürünün dolaşımını sağlamak.

—Su işler. *Yeniden dolaşım*, etkin bir sıvının özütlenerek yeniden devreye verilmesi ve özellikle suların arıtılmasında etkinleştirilip, durultulmuş çamurların bir bölümünün arıtma havuzuna yeniden katılması.

—Telekom. *Frekans dolaşımı*, bakışımlı kipleyici bir işaretin kiplediği, frekans ya da faz kiplemeli bir işarette, frekans kaymasının iki katı.

—Uluslarar. ikt. *Serbest dolaşım*, Avrupa ekonomik topluluğu ülkelerinde, bu ülkeler çıkışlı olmayan, ama gümrük vergisi üye devletlerden birine ödenmiş bulunan malların transit geçiş rejimi.

—ANSİKL. Coğ. Günümüzde, dolaşım terimi dar anlamıyla, giderek yalnızca karayolları taşıtlarının yer değiştirmesini belirtmektedir. Öteki ulaşım biçimleri ve karayolu ulaşımı için dolaşım yerine trafik terimini kullanma eğilimi görülmektedir. Bununla birlikte, dolaşım coğrafyası yalnızca taşıma araçlarının yer değiştirmesini değil, aynı zamanda, geniş anlamıyla malları ve bu malların taşınmasında kullanılan insanları ve hatta düşünce alışverişini ve bu alışverişe somut bir dayanak sağladığı oranda telekomünikasyon, posta, iletişim araçları anlamlarını da içermektedir. Dolaşım kişiler ve mallarla ilgili olarak uzaklık, hız, sıklık, yoğunluk terimleriyle belirtilen bir zaman ve mekân bağlamında yer alır.

Dolaşımın bu çeşitli özellikleri, taşıma araçlarının teknik evriminin etkisindedir; buna karşılık akışın hacmi, kuşkusuz toplumsal ve iktisadi çerçeve (turizm amaçlı yer değiştirmeler, iş göçü, ticaret) ve hatta siyasal zorlamalar tarafından koşullandırılır.

Bu açıdan ele alındığında, ister uzaklara yapılan rastlantısal yer değiştirmeler, ister günlük yer değiştirmeler olsun, insanların dolaşımı, taşımacılık alanında birbiri ardı sıra gelen devrimlerden büyük ölçüde etkilendi. İlk devrimlerden biri olan, kentle banliyö arasındaki almaşık göçlerin gelişmesinde önemli rol oynayan, ama aynı zamanda turizmin gelişmesinde de rol oynamış (bugün biraz unutulmuştur) olan demiryolu, bir kitle taşımacılığı yöntemiydi: geleneksel sayfiye yerlerinin doğuşu çoğunlukla demiryolunun ortaya çıkışıyla aynı döneme rastlar. Daha yakın dönemde, uçak, eskiden eğlenceye ayrılan zamanların uzun olmasına rağmen gemilerin yavaşlığının hiçbir zaman izin vermediği kadar uzaklara seyahat etme olanağı verdi. Uçak, gemileri gölgede bırakarak, çalışanlar tarafından ve uzun yolculuklar için gittikçe daha fazla kullanılmaktadır. Ayrıca, kent ve yakın çevresi dolaşımında da olduğu gibi, tam kırsal dolaşımda, 1950'den bu yana sayıları çok artan otomobil toplu taşımaların olanaklarıyla karşılaştırıldığında, yol ve zaman seçimi konusunda büyük bir özgürlük sağlamaktadır. Bu araçla ancak, en yoğun yol ağlarıyla en sık kullanımlar rekabet edebilmektedir.

—Fels. *Emtia dolaşımı*. Karl Marx şöyle der: "Emtia dolaşımı, sermayenin çıkış noktasıdır. [...] Yalnızca emtia dolaşımının yol açtığı ekonomi biçimlerini ele almak için, kullanım değerlerinin değiştirimini, yani emtia dolaşımının maddi yanını bir yana bırakırsak, sonuç olarak parayla karşılaşırız. Dolaşımın bu son ürünü, sermayenin ortaya çıkışının ilk biçimidir. [...] Emtia dolaşımının dolayımsız biçimi, E-P-E, yani emtianın paraya ve paranın yeniden emtiaya dönüşmesidir; satın almak için satmaktır. Ama bu biçimin yanı sıra, bundan tümüyle farklı başka bir biçim de vardır. Bu da, P-E-P' dir; yani, paranın emtiaya ve emtianın yeniden paraya dönüşmesidir; satmak için almaktır. Devinimi içinde bu son döngüyü gerçekleştiren her para, sermayeye dönüşür, sermaye olur ve daha başından sermaye olmaya mahkûmdur" (*Kapital*, 1, 2, 4).

—Fizyol. Antikçağ'da kan dolaşımı bilinmiyordu; Aristoteles, akciğerlerdeki havanın doğrudan doğruya atardamarlara girdiğine inanıyordu, Galenos karaciğeri kan üreteci sayıyor, kalbi de solunumun merkezi kabul ediyordu. 1553'te Michel Servet kalbin sağı ile solunun ayrılığını gördü ve akciğer dolaşımını kabul etti. 1955'te Andreas Vesalius bu iki yanın birbirine açılmadığını gösterdi ve atardamarlarla toplardamarların ayrılığını anladı; 1628'de W. Harvey kan dolaşımını keşfetti ve temel yasalarını belirledi; daha sonra Bartholin lenf damarlarının rolünü gösterdi. Nihayet, XIX. yy.'da Magendie, Malpighi'nin keşfettiği kılcaldamarların yapısını ve işlevini açıkladı ve Cl. Bernard vazomotör (damar devindirici) sinirleri ve onların yerel dolaşım üstündeki etkilerini belirledi.

• *Embriyonda dolaşım*. Dölyatağı içi yaşam sırasında embriyonda art arda iki dolaşım biçimi görülür. Aşağı yukarı 15. gün-

Mehmet Alper

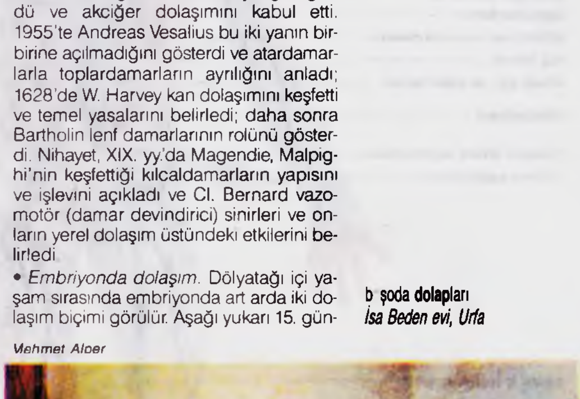
başoda dolaplarından ayrıntı
İsa Beden evi, Urfa

B.N., Paris

1795 basımı gümüş dolar
cabinet des Médailles, B.N., Paris

Mehmet Alper

b şoda dolapları
İsa Beden evi, Urfa

den 45. güne kadar süren ilk zamanlarda kalp kasılgan bir boru halindedir ve dolaşıma göbek-mezenter kanalı dolaşımı denir; ikinci dönemde (45. günden doğuma kadar) dolaşım etene yoluyla sağlanır; başlangıçta kalpte üç boşluk vardır: karıncık boşluğu tektir, ilerde ikiye bölünerek karıncıkları oluşturur; kulakçıkları oluşturacak kulakçık boşluğu, doğuma değin Botal deliği ile bağlantılıdır; üçüncü boşluk aort soğanıdır, karıncık boşluğu ile ilintili olan bu boşluktan da aort doğar. Küçük dolaşım ya da akciğer dolaşımı yoktur; çünkü dölütün kanı etene (plasenta) yoluyla oksijenlenmektedir; doğumdan 15 gün sonra, bebeğin dolaşımı erişkin insanınkiyle benzer olur.

• *Kan dolaşımı.* İnsanın dolaşım aygıtı, bütün üstün yapılı omurgalılarda olduğu gibi, kalp denen devindirici bir merkezi organla damarlardan oluşur: kalpten çıkan atardamarlar ve kalbe gelen toplardamarlar; oksijenli kanı çeşitli organlara götüren atardamarlar ile karbondioksit ve atıklarla yüklü kanı kalbe getiren toplardamarlar arasında, bir tek endotelyal hücre tabakasından oluşan çok ince bir damar sistemi yer alır: *kılcaldamar sistemi.* Oksijen ve besin getiren kan ile, karbondioksidi ve işlenme atıklarını kana atan hücrelerarası lenf arasındaki alışveriş bu kılcaldamarlarda gerçekleşir. Kılcal yatağın gerginliği, verdiyi ayarlayan yaşatkan (ya da otonom) sinir sisteminin etkisine bağlıdır. Kan dolaşımı süreklidir, kalbin alternatif atış ritmiyse atardamarların esnekliği sayesinde sönümlenir. Dolaşım hep aynı yöndedir: çeşitli organlardan gelen toplardamar kanı, ana toplardamarla sağ kulakçığa ulaşır; oradan sağ karıncığa geçer; akciğer atardamarıyla sağ karıncıktan da çıkarak akciğerlere gider; orada atardamar kanına dönüşür ve akciğer toplardamarlarıyla sol kulakçığa getirilir. Bu dolaşıma *küçük dolaşım* ya da akciğer dolaşımı denir.

Sol kulakçığa gelen atardamar kanı sol karıncığa geçer ve oradan aortla çıkar; aorttan sonra atardamarların, atardamarcıkların ve kılcaldamarların ardışık dallanmalarını izleyerek çeşitli organlara dağılır ve bu sırada akışı önemli ölçüde yavaşlar. Kan kılcaldamarlarda yukarıda anlatılan değişiklikleri geçirdikten sonra, toplardamar sistemine gelir, o da onu ana toplardamara ve sağ kulakçığa ulaştırır. Ve çevrim yeniden başlar. Buna da *büyük dolaşım* denir. Büyük dolaşımın yolu üstünde *kapı sistemi* denen özel bir dolaşıma rastlanır; bu sistemde kapıtoplardamarı incebağırsak kılcaldamarlarından gelen toplardamar kanını karaciğere götürür; orada toplardamar yeniden kılcallara ayrılır, kapıtoplardamarıyla gelen kan bunlara yayılır, sonra karaciğer alt toplardamarı bunları toplayarak ana toplardamara verir. Dolaşım oldukça hızlı sayılabilir, çünkü kanın bir saat içinde vücudu 120 kereden fazla dolaştığı tahmin edilmektedir. Bu dolaşım her şeyden önce kalbin kasılma gücüyle sağlanır. Atardamarların esnekliği sayesinde kalbin gevşemesi (diyastol) esnasında da bu güç atardamarlarda devam eder, çünkü kalbin sıkışması (sistol) esnasında gerilmiş olan atardamar çeperi, gerildiği zaman yüklendiği güce eşit bir güçle kana basınç yapar ve böylece dolaşımın sürekliliğini sağlar.

Dönüş dolaşımı da denen *toplardamar dolaşımı*, en başta, atardamar basıncının kalıntısıyla sağlanır (bu güç kendini kılcaldamarlarda duyurur); toplardamar kanını arkadan ittiğinden vis a tergo (itici güç) adıyla da anılan bu güce birtakım ek etmenler de yardım eder: 1. kalbin üst yanında bulunan toplardamarlar için yerçekimi; 2. değme yoluyla toplardamar çeperine basınç yaparak kanı sıkıştıran ve kanın yöneltilmesiyle görevli toplardamar kapakçıkları sayesinde onu tek yönde dolaşmaya (kalbe dönüş) zorlayan kas kasılmaları; 3. soluk alınırken ana toplardamarda ve kulakçıklarda atmosfer basıncından daha düşük bir basınç yaratan solunum hareketleri (göğsün soluk alma sırasında genişlemesi, diyaframın aşağı çökmesiyle sağlanan karın basıncı).

• *Lenf dolaşımı.* Gerçek bir dolaşım sayılmaz, çünkü lenf çıktığı yere dönmez, sadece *lenf* damarları denen özel bir damar sisteminde dolaşır. Hücre çevresindeki aralıklarda bulunan lenf, lenf damarlarında toplanır; incebağırsaklardan gelen kilüs emici damarlar ve vücudun sol tarafındaki lenf damarları göğüs kanalına boşalır, bu kanalın aşağı bölümü bir çeşit depodur: Pecquet (peke) sarnıcı. Burdan çıkan göğüs kanalı omurga boyunca ilerleyerek sol köprücükaltı toplardamarına dökülür. Bu ilerleme toplardamar dolaşımını sağlayan aynı etkilerce sağlanır: en başka vis a tergo, sonra soluk alırken göğüs genişlemesi, karnın itimi, kas kasılması ve nihayet, toplardamarlarda güvercin yuvası biçimindeki kapakçıkların varlığı ve bunların geriye doğru akışa engel olması. Lenfin akış hızı, aynı kalınlıktaki toplardamarda kanın akış hızından bir hayli düşüktür; ayrıca onun aldığı basınç hiçbir zaman birkaç milimetre cıva sütununun basıncını aşmaz. Sinir sisteminin, özellikle mezenter ve dalak sinirlerinin etkisi lenf akışını değiştirebilir, ama lenfin akışını, en başta lenf üretimi, vis a tergo yoluyla ayarlar.

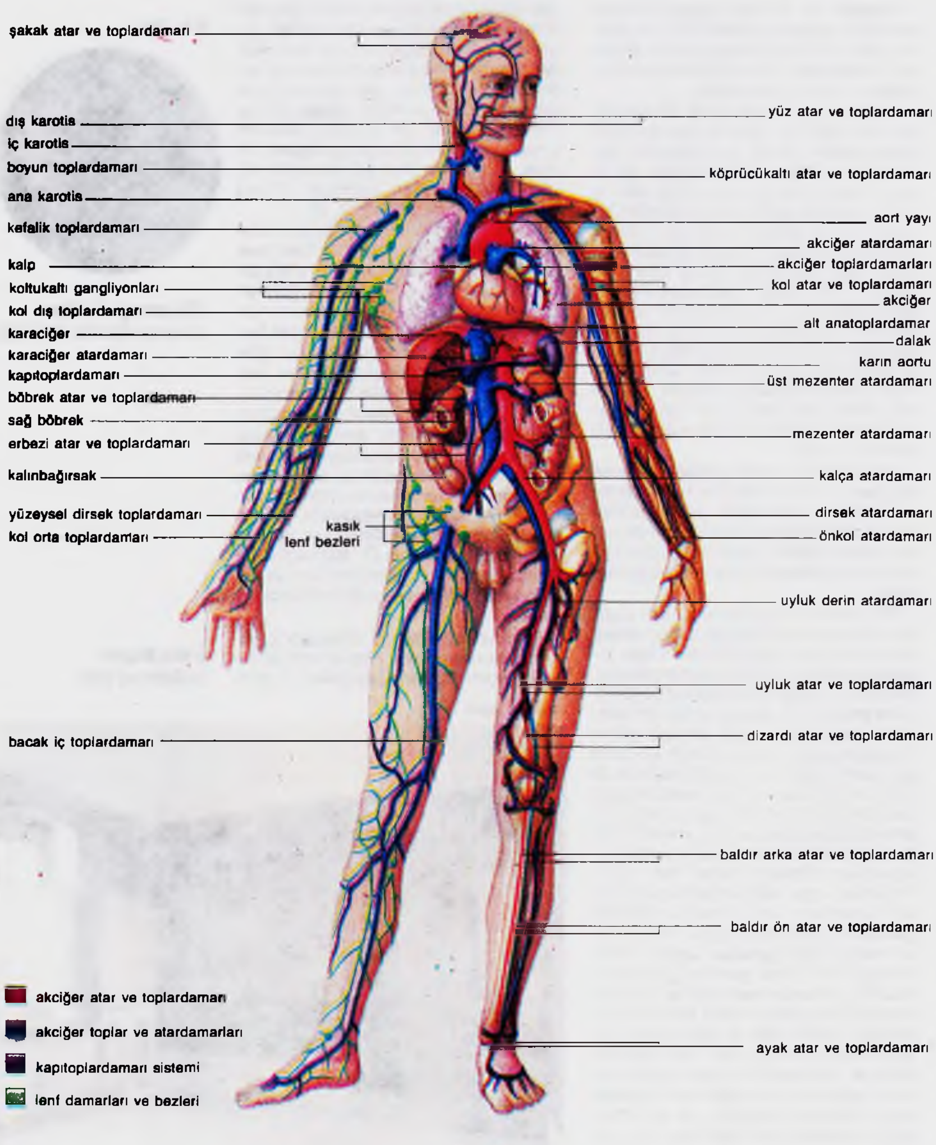
—İkt. Dolaşım deyimi, uzun süre, belli iki durum için kullanıldı: malların dolaşımı ve gelirlerin dolaşımı.

Malların dolaşımı, malların üretimi ile tüketimi arasında yer alan işlemlerin genel bütünü anlamına gelir. Bu tür dolaşım, bir sıra değişime yol açar. Bazı iktisadi birimler, yani tüccarlar, özellikle, üreticilerden tüketicilere doğru bu dolaşımı sağlamak işini görürler. Bu işlev, klasik iktisatçıların gözüne o kadar önemli göründü ki, malların dolaşımının incelenmesi özellikle Fransa'da, J. B. Say'den sonra, malların üretimi, gelirlerin bölüşümü ve tüketim ile birlikte politik iktisat kitaplarının dört bölümünden birini oluşturdu.

Ama, klasik iktisatçıların statik bir biçimde düşünme eğilimleri, çoğu kez, malların dolaşımı kavramı yerine, "ticaret"le eşanlamlı duruma gelen "dağıtım" kavramının konulmasına yol açtı.

Gelirlerin dolaşımı kavramı açıkça fizyokratlar tarafından ortaya çıkarılmıştır. Fizyokratlara göre, toplumsal gelirler tümüyle, biricik üretici sınıf olan tarımsal üreticiler sınıfı tarafından üretilir; ama, daha sonra mülk sahiplerinin ve "verimsiz" sınıfların (zanaatkârlar, tüccarlar) eline geçer ve oradan da, üretici olmayan sınıflarca gıda ürünleri alımları sırasında yeniden tarımsal üreticilere döner. Bu kavram, klasik dö-

KAN ve LENF DOLAŞIMI

nemde, yerini daha statik bir kavram olan, gelirlerin bölüşümü kavramına bıraktı. Gerçekten de, klasik iktisatçılar, bir yandan bir mallar kitlesinin üretildiği ve bu gelirler kitlesinin üretim etkenleri arasında belli bir biçimde dağıldığı bir dönem çerçevesi içinde düşünmeyi yeğlediler.

• *Para dolaşımı*. Para kitlesinin dolaşımı, geniş anlamıyla ele alındığında, eylemi ve zamanı içerir. Böylece, *dolaşım hızı*'nın az ya da çok olması olanaklıdır. Dolaşım hızı, işlemlerin değerinin, ekonomideki kullanılabilir durumdaki para birimlerinin tutarına oranı olarak tanımlanır. Bu oran, günümüzde değişken bir nicelik olarak görünmektedir. Dolaşım hızının, fiyatların genel düzeyi üzerinde etkisi vardır; değişiklikleri, özellikle enflasyon döneminde kendisini duyurur.

—İnş. Ortak dolaşım galerileri, doğrudan doğruya cepheden gün ışığı aldığında *dış*, yapının ekseninde bulunduğunda *iç* galeriler diye adlandırılır. Le Corbusier'nin "ışıyan kentleri"ndeki dairelere, iç ortak dolaşım galerileriyle ulaşılır.

—Zool. Protistlerde ve selenterelerde, çeşitli asalaklarda (karaciğer kelebeği) ve rotatorlar gibi çok az sayıda çokhücrelilerde dolaşım aygıtı yoktur; dolaşım aygıtı süngerlerde çevredeki deniz suyunu dolaştırır, derisidikenlilerde deniz suyu bir parça süzülür, ancak en iyi örgenlenmiş iç boşluklu omurgasızlarda (halkalı solucanlar, yumuşakçalar, eklembacaklılar) ve kordalılarda kan dolaşımından söz edilebilir. Dolaşım aygıtında damarların içinde yer yer setler, yumuşakçaların çoğunda ve eklembacaklıların hepsinde kısmen boşluklar bulunur; yalnız kıllı halkalı solucanlarda (çokkıllılar, azkıllılar), kafadanbacaklı yumuşakçalarda ve kordalıların en geniş dalında (ilkel kordalılar, omurgalılar) tam anlamıyla kapalı bir kan dolaşımına rastlanır, ayrıca onun dışında da bir lenf oluşur. Kanın harekete geçmesi ya az çok vücuda dağılmış birçok kasılgan organla (bazı eklembacaklılar, batrak) ya da tek başına iş gören ve asıl görevi yapan bir kalple sağlanır (yumuşakçalar, omurgalılar). Hemen her zaman tek yönlü olan dolaşım tulumlularda almaşık yönlüdür. Dolaşım basit olabilir, ana kan kütlesi, organlara gidip gelen bir tek şebekeyle sağlanır ya da insanda ve üstün yapılı omurgalı hayvanlarda olduğu gibi çift şebekelidir, yani kan kalpten iki kez geçerek dolaşımını tamamlar. Bu sonuncu durumda, temiz kanla kirli kanın çeşitli damar ağızlaşmaları düzeyinde hiç değilse kısmen karıştığı canlılar da vardır. Yalnız sıcakkanlılarda (memeliler ve kuşlar) tüm organlara karışık olmayan temiz kan gider, bu da onlara, örneğin sürüngenlerde olmayan çok daha yoğun bir metabolizma sağlar. Uzun süre su altında kalan ve özellikle sıcakkanlı olan hayvanlarda (balinalar, foklar) dolaşımın özgül uyarlanmasına gerek vardır. Tersine, uzun süre su dışında kalabilen balıklarda, büyük ölçüde örtülü bir dolaşım aygıtıyla (dolambaçsı organlar) suyun buharlaşmasına karşı durmak gereklidir.

Vivipar hayvanlarda, özellikle eteneli memelilerde embriyonun ve ananın kan dolaşımı, gaz alışverişinin yapılması için geniş bir yüzeye sahiptir.

DOLAŞMA a. Dolaşmak eylemi.
—Etol. ve Ruhbil. Çevredeki bilinen ya da bilinmeyen bir bölgede belli bir amaç olmaksızın yer değiştirme. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Etol. Dolaşma davranışını nesnel olarak belirlemek çok zordur. Dolaşma, bir uyartı alındığında ara verilen (o zaman bunun yiyecek arama dolaşması olduğu sanılır) rasgele bir araştırma davranışı da olabilir, bilmediği bir çevreye bırakılan bir hayvanın giriştiği çevreyi tanımayı amaçlayan dolaşma davranışı da. Farenin davranışının labirentte incelenmesi, bilinmeyen yörelerin hayvan üzerinde çok çekici bir etki yarattığını ve hayvanı güçlüklerle karşılaşmayı ya da bir şey bulmaktan vazgeçmeyi göze alabilecek kadar etkilediğini göstermiştir.

DOLAŞMAK → DOLAMAK.

DOLAŞTIRILMAK → DOLAMAK.

DOLAŞTIRMAK → DOLAMAK.

DOLAY a. **1.** Bir yerin etrafını saran yerlerin tümü; çevre, havali, civar (genellikle çoğul olarak kullanılır): *Kars dolaylarından bir türkü.* **—2.** *Bir zaman dolayında, dolaylarında*, sularında, yaklaşık olarak: *Kaza akşam saat on sekiz dolayında oldu.*
—Topol. Bir E topolojik uzayının bir x noktası (aynı biçimde bir A parçası) için, E nin, x i (ayni biçimde A yı) içeren bir açık kümesini içeren parçası. [Buna x in (aynı biçimde A parçasının) bir dolayıdır denir.] (Eşanl. KOMŞULUK). [Bk. *ansikl.* böl.] || *Temel dolay sistemi*, DOLAY TABANI*'nın eşanlamlısı.
—ANSİKL. Topol. Bir x noktasının dolaylarına ilişkin başlıca özellikler: 1. x in her dolayı x i içerir; 2. x in iki dolayının her kesişimi x in bir dolayıdır; 3. x in bir dolayını içeren her küme, x in yine bir dolayıdır; 4. x in her V dolayı için, x in V içinde bulunan öyle bir W dolayı vardır ki, V, W nin her noktasının bir dolayıdır. Ayırtedici bir özellik şudur: bir topolojik uzayın bir parçası, ancak ve ancak, her bir noktasının bir dolayı ise açıktır.

DOLAYI ilg. *Bir şeyden dolayı*, onun yüzünden, ondan ötürü, nedeniyle: *Olanlardan dolayı çok üzgünüm.*

DOLAYIM a. Fels. Diyalektik bir süreç içinde ya da bir akıl yürütmede, iki öğe arasında bir bağ kurulması sonucunu veren süreç. (Klasik felsefe dilinde DOLAYIMLAMA denir.) || Hegel'de, bir şeyin olumsuzlanmasının, bu şeyin gerçekleşmesine ulaşılmasının sağlandığı süreç. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Ruhbil. Bir dış uyartının (U), organizma içi bir tepkiye (t), ve bunun da bir iç uyartıya (u) ve son olarak bunun da bir açık tepkiye (T) yol açtığı varsayılan olay. (Bu olayın şeması, U-t-u-T'dir.)
—ANSİKL. Fels. Hegel'de çok önemli bir öğe olan dolayım (alm. *Vermittlung*), temel bir devinimdir. Bu devinim sayesinde, başlangıçtaki dolayımlanmamış varlık, olup bitmiş dolayımlılık ya da tekil gerçeklik olarak konur ve belirlenir. Hegel şöyle der: "Dolayım, devinme halindeki kendi-kendisiyle-eşitlikten başka bir şey değildir; başka bir deyişle dolayım, kendinde yansımadır, kendi-için benin devinimidir; salt olumsuzluktur ya da salt soyutlanımına indirgenmiş olarak yalın oluş ve değişmedir" (*Tinin görüngübilimi* [Phänomenologie des Geistes], "Önsöz").

DOLAYIMLAMA a. Fels. → DOLAYIM.

DOLAYIMLAMAK g. f. Fels. Bir şeyi, dolayımlı duruma getirmek.

DOLAYIMLI sıf. Fels. Nesnesine, çoğunlukla akılcı bir aracıyla ulaşan şey için kullanılır (DOLAYIMSIZ'ın karşıtı olarak).
—Ruhbil. *Dolayımlı genelleştirme*, anlambilimsel genelleştirme gibi, uyartının genelleştirilmesine benzeyen belli birtakım görüngülerin (fenomenlerin), dolayım şeması aracılığıyla yorumlanması.

DOLAYIMLILIK a. Fels. Dolayımlı olanın ayırtedici özelliği.

DOLAYIMSIZ sıf. Fels. *Dolayımsız bilgi*, sezgiyle elde edilen bilgi (aklın etkili olduğu *dolayımlı* bilgiye karşıttır).|| *Dolayımsız önerme*, Aristoteles'e göre, "kendisinden önce, hiçbir önerme bulunmayan önerme (*İkinci analitikler* [Analytika Ystera] 1, 2). [Belitler, dolayımsız önermelerdir.] || *Dolayımsız veriler*, dolayımsız bir bilginin, bir sezginin konusunu oluşturan veriler (özellikle Bergson'un felsefesinde).

DOLAYIMSIZLIK a. Dolayımsız bir bağıntının ayırtedici özelliği.
—ANSİKL. Fels. Hegel'de, her gerçeklik, ilk olumlanışında dolayımsızdır, yani henüz dolayımlanmamıştır. Bilinç için duyusal kesinliğin nesnesi, mantıksal hareket için varlık, dolayımsızlıktır. Onu izleyen dolayım, bu dolayımsızı kendinden koparmaz, onu tekillik olarak ya da "olup bitmiş dolayımsızlık (*Unmittelbarkeit*) olarak, gerçekliği içinde ortaya koyar". "Belirlenmişliğe, kendi ortamında bir burada-varlık (somut varlık) vererek, soyut dolayımsızlığı, yani salt genel olan dolayımsızlığı aşan öznenin etkinliğidir bu. Böylece özne, kendi dışında dolayımı bulunmayan, ama bu dolayımın ta kendisi olan gerçek töz ya da varlık ve dolayımsızlık haline gelir." (*Tinin görüngübilimi* [Phänomenologie des Geistes], "Önsöz".)

DOLAYISIYLA be. **1.** Bir şeye bağlı olarak, dolaylı biçimde: *İşimi severim, dolayısıyla sorumluluklarımı da yerine getiririm. Temel görüşlerini öğrenince bu konuda ne düşünebileceğini dolayısıyla anladım.* **—2.** Nedeniyle, yüzünden, -den ötürü: *Cenaze dolayısıyla dükkânımız kapalıdır.*

DOLAYLAMA a. Asıl terimi kullanmadan, bunu imgesel bir yolla tanımlamaya ya da açımlamaya yarayan sözcük dizilerini betimleyen belagat türü.

DOLAYLI sıf. Doğrudan doğruya olmayan, etkisini bir şeyin aracılığıyla gösteren şey için kullanılır: *Uluslararası gerilimin dolaylı sonuçları. Dolaylı etki. Bu konu beni dolaylı olarak ilgilendiriyor.*
—Dilbil. *Dolaylı adlama*, özel adı cins adıyla ya da tersine cins adını özel adla değiştirmeye dayanan deyiş (örn. güçlü bir kimseden söz ederken *herkül* demek). || *Dolaylı anlatım, deyiş, soru*, bir kimsenin sözlerini bir başka sözce içinde bir bağlayan öğe aracılığıyla yeniden üreten sözce (örn. *Gelmeyeceğini söyledi. Gelip gelmeyeceğimi sordu*). [Bk. *ansikl.* böl.] || *Dolaylı özne* → SÖZDE* ÖZNE.|| *Dolaylı tümleç*, yükleme, yönelme, bulunma, çıkma durum ekleriyle bağlı olan tümleç. (Kimi sınıflamalarda ilgeçle bağlanan tümleçler de dolaylı tümleç sayılmıştır.)
—Elektron. *Dolaylı ısıtma*, katodu oluşturan elektron yayıcı katmanı, ısıtıcı filamandan elektriksel olarak yalıtılmış elektron tüblerinde katotları ısıtma biçimi.
—Isıbil. *Dolaylı çekme*, gaz debisinin bir bölümünün, vantilatörle emilip yakınsak bir lüleye basılarak hız kazandırılmasına ve böylece debinin tümünü sürüklemesine dayanan zorlamalı çekme. (Eşanl. SÜRÜKLEMELİ ÇEKME.)
—Siyas. bil. *Dolaylı demokrasi*, halkla siyasal iktidar arasında, aracıların ya da halkın istemlerini perdeleyen kurumların bulunduğu demokrasi.
—Verg. huk. *Dolaylı vergi*, yansıma mekanizmasıyla üçüncü kişilere aktarılabildiği için, nihai yükü kendisi taşımayan bir yükümlünün ödediği vergi. || *Dolaylı vergi tahmini*, dolaylı vergiye tabi vergi matrahının yükümlünün işyerinde hesaplanması.
—ANSİKL. Dilbil. Anlatıcının, bir başkasının ya da kendisinin sözcelerini, olduğu gibi yeniden aktardığı (*Ali bana: "Karaciğerime ve damar sertliğine dikkat ediyorum" dedi. Ben de ona: "Çok kuruntucusun" dedim.*) dolaysız anlatımın tersine dolaylı anlatım sözceyi bir öncekine bağımlı bir bildirme (bildirmek, söylemek), görüş (sanmak, düşünmek) ya da algılama (anlamak, duyumsamak) fiili içeren bir önerme içinde sunar: *Ali bana karaciğerine ve damar sertliğine dikkat ettiğini söyledi, ben de çok kuruntucu olduğunu söyledim (sandım/anladım).* Bu durumda, anlatıcı yalnızca dolaylı anlatımla dile getirilen sözceden sorumlu tutulur. Dolaylı anlatımla dolaysız anlatım arasında seçim yapabilme olgusu sözceleme stratejisi içinde yer alır: konuşucu, bir başkasının anlatım özelliğini yansıtmak isteyebilir (dolaysız anlatımı seçecektir) ya da bir bildirinin içeriğini özetlemeyi yeğler (dolaylı anlatım). Her zaman, kimi dönüştürümler (iki önerme arasında bir bağlayıcı öğenin, kişi ve zamanlarının yer ve za-

man belirteçlerinin, bazı soru öğelerinir aktarımı) aracılığıyla birinden ötekine geçme özgürlüğü vardır. Örneğin, *Ali bana dedi ki: "Buraya benim ve senin karınla birlikte dün geldim"* cümlesi, *Ali bana, buraya kendi karısı ve benim karımla dün geldiğini söyledi* olabilir. Yine, *Şule'ye: "Orada mısın?" diye sordum* cümlesi: *Şule'ye orada olup olmadığını sordum* biçimine dönüşebilir. Deyişsel gerekçelerle, anlatıcı bir sözceyi bağımlamaya başvurmaksızın da aktarabilir: *Sık sık bizim için kaygılanıyordu. Nasıldık?* O zaman dolaylı özgür anlatım ya da deyiş sözkonusudur.

DOLAYLI, esk. **Zanbur,** Trabzon'un merkez ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 2 058 nüf. (1990).

DOLAYLISÖZ a. Dilbil. J.Austin'in terminolojisinde, iletişim eyleminin dinleyici üstündeki dolaylı etkisi. (Örn. yapmacık sorgulamada amaç, dinleyicinin görüşünü almak değil, onda bir karara katılıyormuş izlenimini uyandırmaktır.)

DOLAYOBA, İstanbul'un Kartal ilçesine bağlı bir belde iken, gittikçe büyüyerek büyükşehir sınırları içinde kaldı.

DOLAYSIZ sıf. Bir başka şeyle doğrudan doğruya ilişki içinde olan; araya herhangi bir araç girmeden gerçekleşen şey için kullanılır; doğrudan, direkt: *İki olay arasında dolaysız ilişki. Evreni dolaysız olarak kavramak.*
—Dilbil. *Dolaysız anlatım, deyiş, dolaysız soru,* bir kimsenin sözlerini bir bağlayıcı aracılığı olmaksızın bir başka sözce içinde tam olarak yeniden aktaran sözce (örn. *"Gelmeyeceğim" dedi; Bana: "Gelecek misin?" diye sordu*). || *Dolaysız durum,* öznenin ve nesnenin dilbilgisel işlevlerini anlatan durum (yalın, belirtme, ergatif durumları).
—Verg. huk. *Dolaysız vergi,* vergi yükümlüsünden vergi dairesine aracısız olarak intikal eden, bir mal ya da kişiyi hedef alan vergi. (Örneğin; kişisel gelir, kurumlar, servet vergileri.)

DOLAZ a. *Yörs.* Hayvc. Kesilmiş sütten yapılan çökelek.

DOLBA a. *Yörs.* Hayvc. Yem torbası.

DOLBY a. (tesc. edil. ad). Elektroakust. **1.** Akustik bir işarete eşlik eden gürültüyü azaltma yöntemi. (İşaretin kaydı sırasında yüksek frekanslı bileşenlere ağırlık vermeye ve bunları ses olarak üretirken dengelemeye dayanır. DOLBY SİSTEM ya da YÖNTEM de denir.) **—2.** Bu yöntemi kullanan düzenek.

Dolby Stereo yöntemi (tesc. edil. ad) Sine. 1975'te ticaret piyasasına sürülen ve 35 mm gösterim kopyalarında, optik sesyolu aracılığıyla stereofoni uygulamasına olanak veren yöntem.

DOLCE be. (*tatlı, yumuşak* anlamında ital. sözc.). Müz. Tatlı bir biçimde. (Kısalt. DOL.)

DOLCE (Ludovico), italyan hümanist (Venedik 1508 - *ay. y* 1568). Çeşitli konularda yazdı. Ariosto ve Boccaccio'dan yorumlar yaptı, Bembo'dan esinlenerek halk dili üzerine bir inceleme yazdı (1544); düzyazı biçiminde komedileri vardır (*Il Ragazzo,* 1541; *La Fabrizia,* 1549).

dolce stil nuovo → STİL NUOVO.

DOLCİ (Carlo), italyan ressam (Floransa 1616 - *ay. y.* 1686). Jacopo Vignali'nin öğrencisiydi, titiz ve incelikli bir üslupla, bazen de biraz yavan bir sofulukla, dinsel konulu resimler yaptı (*Toulouse'lu aziz Louis'ye görünen hayal,* Pitti sarayı).

■DOLCİ (Danilo), italyan toplumbilimci ve yazar (Sesana, Trieste, 1924). Saltini ile birlikte Nomadelfia hıristiyan cemaati'nin kurucusu. Sicilya'nın azgelişmişliğinden etkilendi ve 1952'de buraya yerleşti. "Yoksulların arasında yoksul" yaşayan Dolci, Sicilya'nın sorunlarını, yazılar (*Banditi a Partinico,* 1955), eylemler (açlık grevi, vb.) ve yaptığı incelemelerle dile getirdi. 1959'da Lenin barış ödülü'nü aldı. Eserlerinden bazıları: *Verso un mundo nuove* (1964), *Esperienze e riflessioni* (1974), *Palpitare di nessi* (1985), *Se gli occhi fioriscono* (1990).

DOLCİSSİMO (*tatlı, yumuşak* anlamında ital. sözc.). Müz. Çok tatlı biçimde.

DOL-DE-BRETAGNE, Fransa'da kanton (İlle-et-Vilaine) merkezi; 5 046 nüf.

DOLDRUMS a. (ekvatoral dinginlik anlamında ing. sözc.). Meteorol. Ekvatorol alçak basınç bölgesi.
—ANSİKL. Doldrums bölgesi iki yarıkürenin alizelerini ayıran atmosferik bir dinginlik bölgesidir. Alizelerin yakınsaması sonucu yükselen havada yalnız düşey devinimler görülür; bu devinimler kapalı bir gökyüzüne ve günlük yağmurlara yol açar. Yelkenli gemiler döneminde devinimsiz kalan gemi mürettebatı haftalarca bu kötü havaya katlanmak zorunda kalıyordu. Doldrums Güneş'in yükselimini izleyerek enlemde yer değiştirir (okyanuslar üzerinde ortalama konum: ağustosta 5° ile 10° K.; şubatta 1° G.).

DOLDURMA a. Doldurmak eylemi.
—Aktar. Bir konteynere çeşitli mallardan oluşan bir ya da birçok partiyi yüklemek.
—Ambal. *Doldurma makinesi,* şişe, tüp, flakon vb. gibi gereçleri doldurmaya yarayan makine.
—Boyac. Boyanılacak bir yüzeyin boşluklarını yok etme amacını güden hazırlık işlemi.
—Ciltç. Cilt kapağının yapıştırılması sırasında, orta bölümün yan kâğıdıyla kapağın iç tarafındaki düzey farkını gidermek amacıyla, kâğıt ya da mukavvayla beslenmesi.
—Dilbil. Bir metni açıklamalarla geliştirme. || Bir metin çevresinde yapılan, uzun ve geniş yorum: *İki sözcük yetecekken sıkıcı bir doldurma yapmak.* || Bir sözceyi, içeriğini bozmadan farklı bir biçimde yeniden oluşturma. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Elektrotekn. *Yeniden doldurma,* yeniden yükleme, çalışacak duruma yeniden getirme: *Bir akümülatörü yeniden doldurma.*
—Foto. *Doldurma torbası,* siyah kumaştan yapılmış, ışığı sızdırmayan torba; kolların geçmesi için iki deliği vardır ve kasetlerin ışık altında doldurulmasında kullanılır.
—Hidrol. Taşıdığı gereçlerin tümünü ya da bir bölümünü suyun bırakması. (Doldurma, sınır yük aşıldığında başlar; yatak yükselir ve bu olay, yataklarda görülen dengesizliğin ana nedenidir.)
—İçit san. *Doldurma makinesi,* gazsız içitlerle (şarap, maden suyu) gazlı içitleri (bira, elma şarabı, şampanya, gazoz) şişelere ya da kutulara doldurmak için kullanılan makine. (Gazlı içitler basınç altında ve havasız koşullarda doldurulur.)
—İnş. Bir duvarın boşluklarına, harca batırılmış küçük gereçler sokma. (Eşanl. TIKMA.) || Moloz taşlar arasında kalan çok büyük derzlere ve özellikle yapıda kullanılan değirmentaşlarının arasına, harca bulanmış taş kırıkları sokmaya dayanan işlem.
—İşlem. Daha kabarık durması için bir motifin içine işlemeden önce pamuk, mukavva, bağcık, fitil, vb. gibi malzemeler koyma.
—Kasapl. *Doldurma makinesi,* sosis, sucuk içlerini bağırsaklara doldurmaya, ya da kapları, kutuları, kalıpları doldurmaya yarayan makine.
—Kaynakç. Bir başka parçaya kaynaklanacak bir parçanın yüzeyine, bir ya da birçok kaynak metali katmanı yığma. (Bu yolla farklı metallerden parçaların ya da suverilme gücü yüksek metallerin birleştirilmesinde bir geçiş katmanı oluşturulur.)
—Kuyumc. ve Parac. Belirli bir alaşımın içerdiği adi maden oranını artırma ya da altın sikkelerin içinde küçük bir oyuk açarak buna adi maden katma işlemi.
—Mak. san. *Pompa doldurma,* pompa -boru donanımı bütününe su alarak pompayı yükleme. (*Normal doldurma*'da pompa gövdesinin üst bölümü, emilecek suyun en düşük düzeyinin altına yerleştirilir; *yapay doldurma*'da, emme borusu bir klapeyle donatılmışsa boruya ve pompaya su konur; emme borusunda klape yoksa, basma borusunun bir geri tepme klapesiyle donatılması koşuluyla emme borusunda vakum oluşturulur.)
—Metalürj. Sinterlenmiş bir metalin gözeneklerine, erime noktası daha düşük sıvı halde bir başka metalin işlemesini sağlama. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Müz. Temel sesi ve tiz sesi verilen bir akorun ara seslerini yazma. || Genellikle bir operadan alınmış ünlü bir temanın virtüozca işlenmesinden oluşan piyano yapıtı. (Genellikle fantezi ya da çeşitleme tarzında yazılır. Liszt bu türden çok sayıda yapıt bestelemiştir.)
—Seram. Kalıplama sırasında çömleklerde görülen kabarcık, boşluk ve çatlakları maseyle kapatma.
—Sil. Bir ateşli silahta mermilerin, atım yatağına girişini sağlayan işlem. (Bk. *ansikl.* böl.) || Bir şarjör ya da şeride elle ya da doldurucuyla fişekleri yerleştirme. || Havan mermisi ya da olağan bir mermiye patlayıcı koyma işlemi.
—Şekerc. *Doldurma makinesi.* Şekerlemenin içini çikolata ya da karamelayla doldurmak için kullanılan makine.

◆ sıf. Gereksiz şeylerle doldurulmuş olan; şişirme.
—ANSİKL. Dilbil. Retorik geleneğinden alınan doldurma kavramı, yaygın olarak, belli bir sözcenin daha uzun ve açık bir biçimde yeniden oluşturulması anlamına gelir; bu anlamda, doldurma, üstdile ilişkin bir bildirişime bağlanır. Sözlük maddelerinde, doldurmalı diye nitelenen tanımlar, önermeye dayanan sözlükçülere özgü bakış açısı bu anlamdan çok uzak değildir; fark yalnızca sözcükten sözceye geçilmesindedir. Mantıkta, önermelerin hesabında eşdeğerliğe denk düşecek biçimde tanımlanan da, doldurma bağıntısıdır: eğer iki sözce aynı anda zorunlu olarak doğruysa (ya da yanlışsa) bunlara doldurmalı sözce denir. Çağdaş dilbilimde, işlemsel kavram olarak doldurmaya başvurma, dönüşümsel akımda belirleyecidir: dönüşümlerin çoğunun doldurmalı sözceler arasında bağıntı kurduğu (örn. etken cümle ve buna denk düşen edilgen cümle) kabul edilir; bundan başka doldurma, belirsizlikleri ortaya koymayı sağlar: *Çocuk okuyor* cümlesi iki doldurma içerir: *çocuk*

Carlo Dolci: *Çocuklu Meryem*
Palatina galerisi, Floransa

Scala

(*bir şey) okuyor; çocuk (okulda) okuyor* (eğitimini sürdürüyor); öyleyse bu cümle, iki ayrı derin yapıdan kaynaklanır. Sonuç olarak, anlama dayalı yeni kuramların gelişimi, salt dilsel doldurmaları edimsel doldurmalardan ayırt etmek zorunluluğuyla karşılaşmıştır. Böylece, örneğin *Ali pek güvenilir bir kimse değildir* tümcesinin dilsel eşdeğerlisi, *Ali'ye pek az güvenilir*'dir, ama kimi bağlamlarda da *Ona hiç güvenilmez*, hatta *Ondan çekinilir*'dir.

—Mad. oc. Doldurma, kullanılan malzemelere ve yerleştirme biçimine göre aşağıdaki türlere ayrılır: *elle doldurma*'da şantiyede ayıklanan ve yerinde bırakılan kısır bloklar kullanılır; *mekanik doldurma*' da ağırlık aygıtıyla ya da taşıma aracıyla getirilen ve çoğunlukla hazırlık çalışmalarında çıkarılan malzemelerden yararlanılır; *havalı doldurma*'da mekanik araçlarla şantiyenin girişine getirilen ve havalı dolgu makinesiyle yerleştirilen boyutlanmış kısır bloklar kullanılır; *hidrolik doldurma*' da yüzeyden alınan ve bir boruhattıyla yerleştirilen boyutlanmış kumdan yararlanılır; kum, suyun içinde katı asıltı halinde iletilir. Dolgu malzemesini pekiştirmek için kimi kez içine bir hidrolik bağlayıcı katılabilir.

Malzemeler, dolgu yapılacak şantiyeden çıkarıldığında buna kendiliğinden doldurma denir.

—Metalürj. Sinterlenmiş parçalar belirli bir gözeneklilik gösterdiğinden, doldurma işlemi daha yoğun parçalar elde etmeye olanak verir. Bu amaçla erime noktası, sinterlenmiş metalden daha düşük olan ve parçanın tüm gözeneklerine işleyen sıvı bir alaşım ya da metalden yararlanılır.

Sıvı metale daldırmayla doldurma'da, parça ya kılcallıkla gözeneklere giren sıvı metale dokundurulur ya da tümüyle banyoya daldırılır. Bu yolla sinterlenmiş tungsteni, bakır ya da sıvı gümüşle doldurarak tungsten-bakır ya da tungsten-gümüş elektrik kontakları üretilir.

Dokunmayla ya da *çakıştırmayla doldurma*'da, sinterlenmiş parça, gözeneklerin hacmine eşit boyutta metal bir pastil ya da halkayla kaplanır; parça pastil ikilisi birlikte yansız atmosferde ısıtılır ve erime noktası daha düşük olan sıvı metal, kılcallıkla parça içine işler. Mekanik özelliklerini artırmak için bakır ya da bir bakır alaşımıyla doldurulmuş demirden ya da sinterlenmiş çelikten makine parçaları, sanayide bu yöntemle üretilir. *Vakumda doldurma* parçalara iyi yoğunluk sağlar. Nihayet sıvı metali *basınç altında doldurma* özellikle karmaşık biçimli parçalara uygulanır.

—Sil. XIX. yy. sonuna değin, doldurma işlemini nişancı yapar, fişeği kendisi yerleştirirdi. *Kesintisiz ateşli silahlarda* ise, fişek yatağında ya da şarjörde bulunan mermiler, *doldurma mekanizması* ile otomatik olarak atım yatağına sürülür; bu mekanizma, fişeklerin namlu arkasına gelmelerini (art arda atım yatağı önüne gelecek biçimde), oynak sürgü kolu yoluna girmelerini, atım yatağına sürülmelerini ve atıştan sonra dışarıya fırlatılmalarını sağlar.

DOLDURMAK → DOLMAK.

DOLDURMALI sıf. Dilbil. Bir cümleye uygulanması hiçbir ek bilgi getirmeyen dönüşüm için kullanılır (Örn. *Mektuplar dağıtılıyor* → *Mektupların dağıtımı* biçimindeki adlaştırma.)

DOLDURTMAK → DOLMAK.

DOLDURUCU a. Teknol. Bidonları zincirleme olarak dolduran otomatik makine.

DOLDURULABİLİR sıf. Elektrotekn. *Yeniden doldurulabilir*, yeniden yüklenebilen bir aygıt için kullanılır.

DOLDURULMA a. Fels. Husserl'de, bir isteme (''demek isteme'')ediminin hedeflediği nesneye ulaşmasını belirten süreç.

—ANSİKL. Fels. Doldurulma (alm. *Erfüllung*) kavramı, Husserl'in fenomenolojisinin odağında yer alır. Bir anlamlama yönelimi, hedeflenen bir nesnenin ''kendisi, bilince'' sunulmuş durumdaysa ve yalnızca tasarımlanmış olmayıp, sezgisel olarak da kavranmışsa, ''doldurulmuş'' demektir. Bir nesnenin mekânsal sezgisinde aynı şey sözkonusudur; yani, tekil bir algıda, nesnenin *''profilleri''* görülmez ve dolayısıyla, nesnenin sezgisi, onun bilinmeyen yanlarına ilişkin yönelimlerin (bunlar ancak başka birtakım parçasal ve tekil algılar dizisinin art arda gelişiyle doldurulur) ortaya çıkmasına yol açar. Doldurulmanın karşıtı, yanılgıdır (alm. *Enttäuschung*). Yanılgı, hedeflenen yanlar, hedeflendiklerinden farklı bir biçimde ortaya çıktıklarında gerçekleşir. Ama tam bir yanılgı olanaklı değildir; çünkü nesnenin, hedeflenmiş olan birtakım yanlarının doğrulanamamış nesne olarak saptanması için, en azından parçasal bir doldurulma gereklidir: ''Bir yönelimin, çatışmalı bir yanılgıya düşmesi, daha geniş bir yönelimin parçası olduğunda ve bunun tamamlayıcı parçası (bölümü) de doldurulduğunda olanaklıdır ancak'' (*Logische Untersuchungen* [Mantık araştırmaları], 6; ''Bilginin fenomenolojik bir açıklanmasının temelleri'', 11).

DOLDURULMAK → DOLMAK.

DOLE, Fransa'da (Jura) *arrondissement* merkezi. Doubs ırmağı kıyısında; 27 860 nüf. (1992). Kentte ilgi çekici anıtlar vardır. Pasteur'ün doğduğu ev müze haline getirilmiştir. Sanayileşmiş (makine ve elektrikli gereçler yapımı, seramik, tekstil, ağaç işleri) bir demiryolu ve karayolu kavşağıdır.

DÔLE, İsviçre Jurası'nda (Vaud kantonu) doruk, Fransa sınırı yakınında; 1 680 m. Mont-Blanc kütlesi ve Savoie Alpleri'ne bakar.

DOLENJSKO (''alçak ülke''), Slovenya' da bölge, Sava ile Kupa ırmakları arasında. Dinar sıradağları yönünde uzanan kireçli tepeleri, platolarla kat kat sıralanan polyeleri kapsar (Bela Krajina ve Suha Krajina). Bağcılık, tahıl ekimi ve davar yetiştiriciliği. Ovaların kenarında pazar -kentler (Kočevje, Novo Mesto) kurulmuştur.

DOLENT dağı, Alpler'de tepe, Fransa, İsviçre ve İtalya sınırlarında; 3 823 m.

DOLERİT a. (yun. *doleros*, aldatıcı'dan; fr. *dolérite*). Petrogr. Gabro ile bazalt arasında orta taneli kayaç. (Özellikle kristalleşmiş piroksen içeren plajiyoklaz latalarından oluşur. Doleritlerin olivinli ve ortopiroksenli türleri vardır ve yatak genel olarak damarlıdır.)

DOLERUS a. (yun. *doleros*, yanıltıcı, aldatıcı'dan). Larvaları sazlar üstünde yaygın olarak yaşayan zarkanatlı böcek cinsi. (*Tenthredinidae* familyası.)

DOLET (Étienne), fransız matbaacı ve hümanist (Orléans 1509 - Paris 1546). Öğrenimini Paris, Padova, Venedik ve Toulouse'da tamamladı. 1536'da Lyon'da ressam Compaing'i öldürtmekten hüküm giydi, ama meşru müdafaadan dolayı kral tarafından affedildi. Lyon'daki basımevine *Doulouère d'or* adını verdi ve savaş broşürleri, yıllıklar ve yergiler yayımladı. Meslektaşlarının düşmanlığını kazandı, *Cato christianus* (1538) adlı kitapçığı yayımladığından onlar tarafından engizisyona şikâyet edildi; bu yapıt sapkınlık ve dinsizlikle suçlanmasına neden oldu, hapse atıldı. 1544'te Fransa'ya Cenevre'de basılmış kitaplar soktuğu ve Platon'un olduğu söylenen ve ruhun ölmezliğini inkâr eden *Aksiokhos* adlı yapıtından bir parça çevirdiği için yeniden hapse atıldı. Ölüme mahkûm edildi. Paris'te Maubert alanı'nda asıldı ve yakıldı.

Tartışmacı bir kişiliği olan Dolet, hümanizm uğruna ölmeden önce dostları ve düşmanlarınca ''katı'' lakabıyla anılırdı. Tüm yaşamında benzerine az rastlanan bir manevi özgürlüğün özgür düşünceye kadar varabilen savunucusu oldu. *Second Enfer* (İkinci Cehennem) [1544] adlı yapıtında zulme olan kinini etkili bir anlatımla dile getirdi. Entelektüel etkinliği yoğun olduğu kadar çeşitliydi: Marot'nun, Rabelais'nin kitaplarını, Cicero'nun söylevleri ve Terentius'un *Andria*'sı üstüne açımlamalar yayımladı. Cicero yandaşı olarak, Erasmus'a, *Dialogus de imitatione Ciceroniana* (1535) adlı yapıtında sert bir yanıt verdi. 1536 ve 1538 yıllarında örneksemeli çok modern latince bir sözlük olan *Commentarii linguae latinae*'yi (Latin diline ilişkin yorumlar) yayımladı. 1540'ta fransız filolojisiyle ilgilenmeye başladı ve *Manière de bien traduire d'une langue en aultre* (Bir dilden diğerine iyi çeviri yapmanın yolu) adlı yapıtı ve noktalamayla vurgulama üzerine bir inceleme kitabı yazdı. Şair olarak *Carmina* (1534-1538)ve *Cantique sur la desolation* (1546) adlı yapıtları yayımladı.

L.L.

Étienne **Dolet**
XVI. yy. gravürü
Protestan kitaplığı, Paris

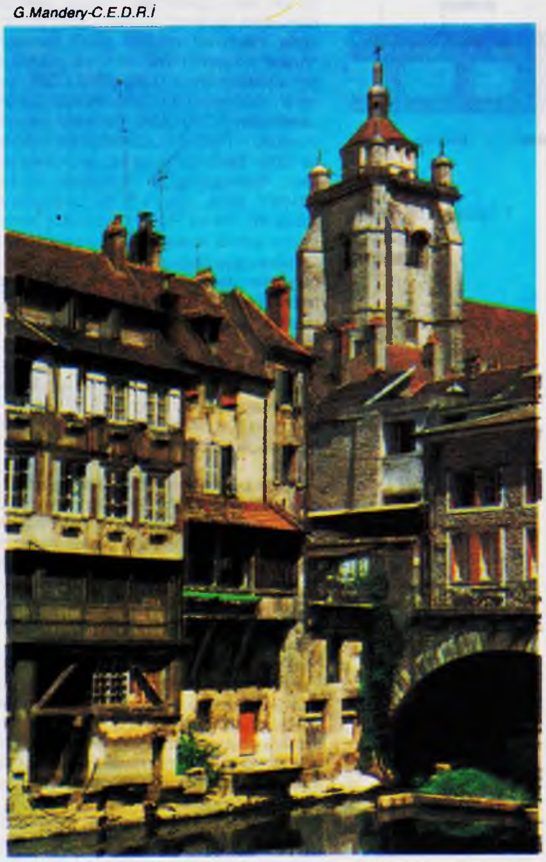
DOLFİN ya da **DELFİNO,** venedikli eski aile. Başlıca üyeleri şunlardır: GIOVANNI (Venedik 1280-1361), 1356'da Venedik doge'si. Macaristan kralı Lajos'a karşı giriştiği savaş sırasında, İllyria ve Dalmaçya kentlerinin ayaklanması onu Zara antlaşması'nı (1358) imzalamak zorunda bıraktı. Bu antlaşmayla İllyria ve Dalmaçya, Venedik cumhuriyeti'nden ayrıldı; — PIETRO, camaldole'si (Venedik 1444 - San Michele di Murano 1525). 1480'de tarikata başkan seçildi ve kendisini unvanlarını bırakmaya zorlayan bir birlik ve reform tasarısına karşı savaştı. 1513'te papa Leo X tarafından mahkûm edildi, ama ancak 1515'te boyun eğdi.

DOLFİN ya da **DELFİNO** (Giovanni), italyan yazar (Venedik 1617 - Udine 1699). Karşı Reform'un şiir kurallarına uygun trajediler yazdı (*Cleopatra; Medoro; Lucrezia; Creso*).

DOLOOPRUDNİY, Rusya Federasyonu'nda kent, Moskova'nın K.-K.-B.'sında; 64 000 nüf.

DOLGORUKOV ya da **DOLGORUKİY,** Tatarlar tarafından öldürülen ve Or-

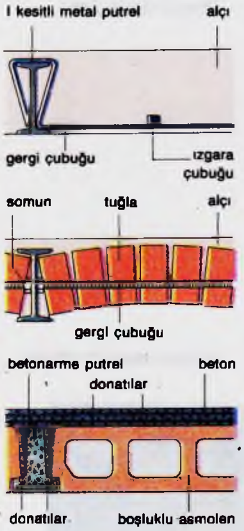
G.Mandery-C.E.D.R.I.

Dole: eski kentten bir görünüm

todoks kilisesi tarafından ermişler arasına katılan prens Çernigovlu Mihail'in (? - 1246) soyundan gelen prens ailesi. Dolgorukov prenslerinin atası, sonradan *Dolgorukiy* (Uzun El) lakabını alan İVAN ANDREYEVİÇ **Obolenskiy**'dir (XV. yy. ortaları). Bu aile, Büyük Petro ile halefleri (Yekaterina I ve Petro II) üzerinde çok önemli bir rol oynadı ve Rusya'da aristokratik bir iktidar kurmaya çalıştı. Mutlakiyetin Anna İvanovna tarafından yeniden kurulmasından sonra (1730), birçok Dolgorukov prensi sürüldü ya da tutuklandı (1739).

Ailenin üç kolu, XX. yy.'a kadar varlığını sürdürdü. En ünlü üyeleri: YAKOV FİYODOROVİÇ (Moskova 1639 - Petersburg 1720), devlet adamı. Petro'nun, kız kardeşi Sofya Alekseyevna ile mücadelesinde, Petro'nun tarafını tuttu, Azak seferlerine (1695-96) ve Narva savaşı'na (1700) katıldı, esir düştü. İsveç'te 10 yıl hapis kaldıktan sonra, ülkesine dönüşünde senatörlüğe, ardından devlet harcamalarını denetlemekle yükümlü *"Revizyon Kollegya"*nın başkanlığına getirildi (1717); —VASİLİY VLADİMİROVİÇ (1667 - Petersburg 1746), feldmareşal; Bulavin ayaklanmasını bastırdıktan (1708) ve Poltava'da savaştıktan sonra, batıda Büyük Petro'ya katıldı (1716-1717). Çareviç (çarın en büyük oğlu) Aleksis ile ilişkisi, gözden düşmesine ve sürgün edilmesine yol açtı (1718-1724). Fakat daha sonra feldmareşalliğe yükseltildi (1728) ve gizli Yüksek Konsey üyeliğine atandı. Anna İvanovna tarafından sürgüne gönderildiyse de (1730), Yelizaveta Petrovna'nın tahta çıkmasıyla unvanlarına yeniden kavuştu (1741); —VASİLİY LUKİÇ (1670'e doğr. - Novgorod 1739), diplomat ve devlet adamı. Danimarka'da (1707-1720) ve Fransa'da (1721-1722) büyükelçilik yaptı, senatörlüğe atandı ve Varşova'ya, ardından Stockholm'e gönderildi. Petro'nun gizli Yüksek Konsey'i üyesiyken 1730'da sürüldü ve 1739'da idam edildi; —NATALYA BORİSOVNA **Dolgorukova** (1714 - Kiev 1771), edebiyatçı kont B.P. Çeremetev'in kızı. Petro II'nin arkadaşı olan İvan Alekseyeviç Dolgorukov (1708-1739) ile evlendi ve onu sürgününde de yalnız bırakmadı. Sonra, Kiev'de manastıra kapandı, burada içten bir üslupla, derin bir manevi gücü yansıtan *"Anılar"*ını yazdı (1767; 1810'da yayımlandı); —VASİLİY MİHAYLOVİÇ (1722-1728), general, Yekaterina II ona Kırım'daki parlak zaferinden (1771) ötürü *Krimskiy* unvanını verdi; —PİYOTR VLADİMİROVİÇ (Moskova 1816 - Bern 1868), tarihçi ve politika yazarı. Petersburg'da *Rosiyskiy Rodoslovny*'i (Rus soy kütüğü derlemesi) [1840-41], sonra Paris'te Almagro kontu takma adıyla *Notices sur les principales familles de la Russie* [fr.] (Rusya'nın başlıca aileleri üzerine küçük notlar) [1843] ve rejimi eleştiren *la Vérité sur la Russie* [fr.] (Rusya gerçeği) [1860] adlı kitapları yayımladı.

döşeme dolgusu
1. Geleneksel dal döşeme;
2. Tuğla dolgu;
3. Betonarme.

DOLGU a. **1.** Çukur, oyuk bir yeri doldurmak ya da bir yeri yükseltmek için kullanılan madde. **—2.** Dişç. cerr. Çürük dişin kovuğunu uygun bir maddeyle doldurma; bu amaçla doldurulan madde. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Bayınd. Bir araziyi yükseltmek ya da bir çukura doldurmakta kullanılan gereç kütlesi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Dolgu makinesi*, bir okun taşıdığı kazıyıcı bir kovadan oluşan ve temel çukuru dolgusunda kullanılan donatım. || *Ara dolgu*, boşlukları doldurmaya ve bir makadamın taş öğelerini bağlamaya yarayan, kum ya da taş artıklarından oluşan ince gereç.

—Boyac. *Dolgu maddeleri*, çoğu kez doğal kökenli, süspansiyon ortamlarında çözülmeyen ve bu ortamlarda yalnızca zayıf bir boyama ve zayıf bir donuklaştırma özelliği gösteren maddeler. (Boyalara, çok sık olarak, ekonomik nedenlerden ya da onlara bazı mekanik, fizik ya da kimyasal özellikler vermek için katılırlar.)

—Dantelc. Dantelde çeşitli biçimlerde örülerek kapatılmış motif bölümü. || *Dolgu yapma*, dolgu adı verilen örneği kullanarak dantel motiflerini süslemeye dayanan çalışma.

—Dilbil. *Dolgu öğesi*, cümlenin anlamı için zorunlu olmayan ya da sözdizim düzeninin gerektirmediği öğe.

—Dişç. cerr. *Dolgu harcı*, dişe dolgu yapmak ya da diş kaplamasını yapıştırmak için toz ve sıvı karışımından oluşan harç. (Örneğin çinko oksifosfatlı dolgu harçları, çinko oksitli bir tozla seyreltik fosforik asitli karmaşık bir sıvının karıştırılıp yoğrulmasından oluşur.) || *Dolgu yapma*, dişi amalgamla doldurup kapatma. (Gümüş amalgamın rengi, parlatılmamışsa kurşun rengini andırır.)

—El sant. Üzeri sarma yapılarak kaplanmış motif.

—Elektrotekn. *Bir kablonun dolgusu*, çokkutuplu kabloların öğeleri arasındaki boşlukları dolduran maddelerin tümü. || *Oyuk dolgusu*, bir makinenin oyukları içinde, bobinleri sıkıca tutup, desteklemeye yarayan yalıtkan öğe.

—Isıl mot. Her emme evresinde yanma odasına giren hava-yakıt karışımı kütlesi. || *Katmanlı dolgu*, yakıt-hava karışımının, bir birincil dolgu ve özel bir odada önyükseltgenmeden geçmiş bir tamamlayıcı dolgu biçiminde silindire bölümsel girişi.

—İnş. Ahşap bir çatkıda ya da bir döşemede, taşıyıcı işlevi olmayan ara öğeler. || Bir duvarın taş kaplamalı iki yüzü arasındaki boşluğa doldurulan küçük moloz taş ya da tuğla ve harç karışımı. || *Dolgu gereci*, taşıyıcı olmayan gereç. || *Dolgu tuğlası*, dolgu işlerinde kullanılan niteliksiz tuğla. || *Dolgu yapma*, bir istinat duvarının gerisine toprak yığma işlemi. (Eşanl. İMLA.) || *Ara dolgusu*, özellikle bir ahşap çatkıyı doldurmakta kullanılan, moloz taştan ya da tuğla kırıklarından oluşan kaba örgü. || *Derz dolgusu yapmak*, bir duvarın derzlerini harçla doldurmak. || *Döşeme dolgusu*, bir döşemede iki kiriş arasındaki boşluğu dolduran alçı, kâğir ya da asmolen öğe. || Bir döşemenin yüzeyini oluşturmak için lata üzerine uygulanan birinci kaba alçı katmanı. || *Düzeltme dolgusu* ya da *tesviye dolgusu*, bir duvarın içindeki boşluğu doldurmak ve üst bölümü aşağıyla aynı hizaya getirmek için kullanılan taş ya da tuğla, ince öğe. (Romalılar, yığışım tekniğiyle yaptıkları duvarlarda tuğla düzeltme dolguları kullanırlardı.) || *Etek dolgusu*, bir çatıda kalkan duvarı saçaklarını donatan, yamuk kesitli harç ya da alçı dolgu. || *Taş dolgu*, bir duvarla onu çevreleyen toprak arasına, duvarı nemden korumak için yapılan harçsız duvar örgüsü.

—İnş. ve Taşoc. *Sert dolgu*, ara dolguya karşıt olarak, bir taşın, bir moloz taşın sert bölümü.

—Kâğ. san. Kâğıt ve karton üretiminde hamura katılan, genellikle mineral kökenli, çok küçük parçacıklar halindeki lifsiz maddelerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Kuyuc. *Dolgu dinamit yöntemi*, sismik deliklere açıldığı anda dinamiti yerleştirmeye dayanan teknik.

—Mad. oc. Maden ocağı işletmesinin boşluklarını doldurmada kullanılan kısır malzeme. || *Dolgu makinesi*, bir dolgu malzemesi (kum, agregalar, kısır bloklar) püskürten makine. || *Dolgu yapmak*, dolgu maddesini yerleştirmek. || *Havalı dolgu makinesi*, sıkıştırılmış havayla dolgu malzemesini püskürten makine. (Dolgu malzemesi çoğunlukla döner bir tamburun yuvalarına akar ve buradan sıkıştırılmış havayla püskürtülür; makinenin çıkışında, dolgu malzemesi bir boruyla dolgu yapılacak şantiyeye kadar itilir.) || *Mekanik dolgu makinesi*, dolgu malzemesini birkaç metreye püskürten yüksek hızlı, bantlı küçük konveyör.

—Mak. san. Çeşitli makine parçaları arasındaki bir aralığı doldurmaya, bir ek yerini gizlemeye, bir boşluğu gidermeye yarayan parça ya da parçaların tümü.

—Metalürj. *Dolgu yapma*, parçayı oluşturan metalle aynı ya da farklı türden bir katkı ürününü, parçalanmış ya da parçalanmaya yatkın bölümlere kaynaklama ya da sıcakta püskürtme yollarıyla ekleyerek yüzeysel bozulmaya karşı savaşma. (Dolgu yapma ya onarım ya da yeni bir parçanın üretimi sırasında uygulanır; yeni parça üretiminde bir önleme işlemi sözkonusudur.) [Eşanl. BUİLDİNG-UP.]

—Taşoc. *Ara dolgu*, sert ve sıkı bir taştaki gevrek, süreksiz katman. —Bloktan çıkarılmış bu gevrek bölümden kaynaklanan kumlu artık.

◆ sıf. Doldurularak yapılmış: *Dolgu topuk. Dolgu dişi.*

—Arkeol. *Dolgu duvar*, iç kısmı değişik boyutlardaki malzemeyle doldurularak yapılmış duvar (antik mimari).

—Dantelc. *Dolgu puan*, sarma tekniğiyle üzeri kaplanmış nokta biçimli motif.

—Kuyumc. *Dolgu kaynak*, hile yapmak için, damgalara dokunmadan bir mücevherdeki altını çıkarıp yerine bakır koyma işlemi.

—Oto. *Dolgu kuşak*, bir kamyonun iç lastiği ile lastik kılıfı arasına yerleştirilen kauçuk dolgu; iç lastiğin delinme tehlikelerini azaltır.

—Zootekn. *Dolgu yem*, hayvan beslenmesinde işkembeyi şişiren ve besin değeri az olan madde. (Bitkilerin selüloz çeperleri dolgu yemin ana maddesidir.)

—ANSİKL. Bayınd. Dolgu, üst üste konan katmanlar halinde yapılır. Doldurulan hacimde dengenin önemli olduğu havaalanları, barajlar, yollar, otoyollar, demiryolları inşaatında toprak çalışmaları yapılırken her katman özel bir araçla sıkıştırılır: düz ya da yivli lastik silindir, "keçi ayaklı" metal silindir. Küçük dolgular için (kanalizasyon çukurları, vb.) hafif araçlar kullanılır: genellikle motorin, titreşimli ya da tokmaklı silindirler.

—Dişç. cerr. • *Taç (kuron) dolgusu*. Geçici ya da kalıcı olarak yapılır. Geçici dolgu dentin yarasını pansuman yapmaya, böylece dentin deliğinde yara yerinin kapanmasını ve orada yeniden dentin oluşmasını kolaylaştırmaya yarar. Ortoetoksibenzoik asit gibi katılaşmayı hızlandırıcı maddelerle birlikte konan çinko oksit-öjenol macunu en çok kullanılan pansuman dolgusudur. Geçici dolgu harçları pansuman için konan ilaçları örtmeye ve korumaya yarar. Sert ya da yarı sert guttaperka ancak siniri alınan dişlere konabilir, çünkü odontoblast uzantılarına zarar verebilecek çok tahriş edici bir maddedir.

•*Kalıcı taç (kuron) dolgusu*, elden geldiğince biyolojik olmalıdır, yani dentin dokusuyla en iyi bağdaşabilen bir madde olmalıdır. Böylesi dolgu, derin dentin yaralarında kovuğun dibine çinko oksit-öjenol ya da kalsiyum hidroksit özlü koruyucu bir astar dolgu konmasını gerektirir.

Dolgu için çok çeşitli maddeler kullanılır.

1. *Amalgam**. En çok kullanılan maddedir.
2. *Silikatlı dolgu harçları*. Estetik güzelliklerinden dolayı ön dişlerde kullanılır, ama yaklaşık olarak her altı ayda bir yenilenmeleri gerekir.
3. *Çinko oksifosfat* denen *çinko fosfatlı dolgu harcı*. Dentin için oldukça tahriş edici, gözenekli, ince olursa kırılgan, asitlerle ve tükürükle bozulabilen bir maddedir; sabit protezleri tutturmak için en iyi gereçtir (o zaman ağız ortamıyla teması olmaz).
4. *Kendiliğinden polimerleşen akrilik reçineler*. Bazı kusurlarından dolayı giderek terk edilmektedir (basınç altında biçimi bozulur ve kolayca aşınır; katılaşırken ısınır; zamanla renk değiştirir, yavaş yavaş koyu sarıya döner).
5. *Karma dolgu maddeleri*. Bileşiminde organik madde olarak A bisfenolu ile glisidil metakrilatın karışmasıyla oluşan bir reçinenin (BİS-GMA reçinesi) bulunduğu maddelerdir. Organik olmayan madde oranı ağırlığının % 60-78'i arasında değişir; organik olmayan maddeler cam, seramik ya da kuvars topakçık ya da taneciklerinden oluşur ve plastik maddeye yapışsınlar diye üzerleri vinil silanla kapla-

nır. Karma dolgu maddeleri özellikle ön dişlerde geniş dolgu yapımında kullanılır.
• *Kanal dolgusu.* Dişin siniri alındıktan sonra kök içindeki bir ya da birkaç kanalın son tedavi evresidir Kanalla komşu dokular arasında alışverişi önlemek için kanalın ucuna kadar ulaşmalı ve yan kanalcıkların deliğini tıkamak ve buralardan gelecek mikropların girişini önlemek için de kanal çeperlerini yalıtmalıdır. Kullanılan dolgu, bir ya da birkaç guttaperka topağıyla yoğunlaştırılmış çinko oksit-öjenol macunudur.
—Kâğ. san. Dolgular daha kararlı, daha beyaz, daha saydamsız ve daha düzgün bir kâğıt elde etme amacı güder. Özellikle kaolen, talk, kalsiyum karbonat, güçlü bir saydamsızlaştırıcı olan titan oksit ve baryum sülfat gibi mineral dolgular kullanılır. Öte yandan çok hafif kimi yapay organik dolguların geliştirilmesine çalışılmaktadır. Kuşe kâğıt hamuruna katılan dolgu maddelerine genellikle *pigment* adı verilir.

DOLGULU sıf. Herhangi bir dolgu gereci ile doldurulmuş şey için kullanılır: *Dolgulu diş.*
—Tekst. Dokuma sırasında, kalın, yumuşak ve belli olmayan bir atkı ipliğiyle iç taraf ya da kenar danteli, vatka oluşturulmuş bir çiftkatlı kumaş için kullanılır.

DOLGUN sıf. **1.** İçi dolu, dolarak kabarmış. **—2.** Yuvarlak, tombulca bir biçimi olan şey için kullanılır: *Dolgun yanaklar. Dolgun vücut hatları.* **—3.** Miktarı çok olan aylık vb. için kullanılır: *Dolgun maaşla çalışıyor.*
—Şarapç. Ağza gelen ya da belli bir kıvamı olan şarap için kullanılır.

DOLGUNCA sıf. Şişmanca, tombulca.

DOLGUNLAŞMAK gçz. f. Dolgun duruma gelmek.

DOLGUNLUK a. Dolgun olma durumu.
—Şarapç. Bir şarabın ağzı dolduran kıvam ve yumuşaklık özelliği.

DOLGUŞİN (Nikita), rus koregraf ve dansçı (Sen-Petersburg 1938). Sen-Petersburg Vaganova enstitüsü'nde yetişti. Kirov Balesi'nin dansçıları arasına girdi (1959-1961), daha sonra Novosibirsk Balesi'ne (1961-1966) geçti. Burada *Kül kedisi, Romeo ve Juliet, Aşk efsanesi* adlı yapıtlarla dikkati çekti. İgor Moiseyev'in Genç Bale topluluğu'nda dans ettikten sonra (1967-1968), Malıy tiyatrosu bale topluluğu'na bağlandı. Kirov Balesi'nde dans etmeyi de sürdürdü *(Kuğu gölü, Hamlet).* Zengin anlatımlı, zarif bir dansçı olan Dolguşin, *Concert en blanc* (1969), *Mozartiana* (1970), *Clytemnestra* (1972) adlı yapıtları düzenledi.

DOLİCHENUM, Jupiter dolichenus tapınaklarına verilen ad. Roma'da, Aventino tepesi üzerinde, II. yy.'da yapılmış bir dolichenum vardı.

DOLİCHENUS ya da **JUPİTER DOLİCHENUS,** yun. **Dolikhenos.** Mit. Bir boğanın üstünde ayağa kalkmış, bir elinde balta, öbüründe yıldırım tutar biçimde gösterilen tanrı. Başlangıçta bir hitit tanrısıydı. Dini, Dolikhe'de (günümüzde Dülük, Türkiye) varlığını sürdürerek, romalı askerler aracılığıyla Roma İmparatorluğu'nda yayıldı. Jupiter ile bir tutulan Dolichenus' un halk katında itibarı, III. yy. başlarında doruğuna ulaştı.

DOLİCHODERİDAE a. (yun. *dolikhos,* uzunca, *dere,* boyun, ve *eidos,* görünüş' ten). İğnesi körelmiş, nemfleri çıplak, karıncalar familyası. (*Tapinoma erraticum* Avrupa'da çok yaygındır; ama gerçekte karıncagiller familyası üyelerine benzeyen *Dolichoderidae* familyası üyeleri, özellikle tropikal bölgelerde yaşar; çok çeşitli yerlerde bulunan, 1906'da Akdeniz bölgesi kıyılarına da yayılan *Tridomyrmex humilis* bu familyadandır.)

DOLİCHODERUS a. (yun. *dolikhos,* uzunca, ve *dere,* boyun'dan). Uzunca başlı, yuvarlakça karınlı, kalın belli küçük karıncaları içeren cins. (Avrupa'da yaşayan tek türü siyah ve kırmızı bedenlidir ve karnında dört parlak leke vardır. Yuvasını ölü ağaçlara ya da ağaç kabuklarının altına yapar. *Dolichoderidae* familyasının örnek tipi.)

DOLİCHOPİTHECUS a. (yun. *dolikhos,* uzunca, ve *pithekos,* maymun'dan). Avrupa'da Pliyosen ve Dördüncü Zaman' ın başlarında yaşamış ve günümüzde Asya'da yaşayan langurlara benzeyen fosil maymunları içeren cins.

DOLİCHOPODİDAE a. Zool. UZUNBACAKLISİNEKGİLLER familyasının bilimsel adı.

DOLİCHOPODUS a. (yun. *dolikhos,* uzunca, ve *pus, podos,* ayak'tan). Avrupa' nın Akdeniz kesimindeki mağaralarda yaşayan soluk renkli, ince uzun, etobur çekirgeleri içeren cins. (*Gryllacrididae* familyası.)

DOLİCHOPUS a. (yun. *dolikhos,* uzunca, ve *pus, podos,* ayak'tan). Güzel parlak yeşil renkte küçük sinekleri içeren cins. (Uzunbacaklısinekgiller familyasının örnek tipi.)

DOLİCHOSOMA a. (yun. *dolikhos,* uzunca, ve *soma, -atos,* beden'den). Avrupa'da Üst Karbon döneminde yaşamış, ayakları tümüyle körelmiş, belki de günümüzdeki yılanlara benzeyen fosil kuyruklu amfibyumlar cinsi. (*Aistopoda* takımı.)

DOLİKHE →DÜLÜK.

DOLİKOKOLON a. (fr. *dolichocolon;* yun. *dolikhos,* uzamış, ve *kolon,* kalınbağırsak'tan). Patol. Aşırı uzunlukta ve sayısız dirsekler yapan kolon. (Çok sık görülen dolikokolon, kabızlık ve kolitle karışık rahatsızlıklara neden olabilir. İhtiyarlarda bağırsak dönmeleri yapabilir.)

DOLİKOKRAN sıf. ve a. (fr. *dolichocrâne*). Antropol. Kafatası göstergesi 75'ten aşağı olan kimseye denir.

DOLİKOMEGAKOLON a. (fr. *dolichomégacolon*). Patol. Kalınbağırsağın uzaması ve genişlemesi.

DOLİKOMEGALİ a. (fr. *dolichomégalie*). Patol. Bir damarın ya da sindirim sisteminin bir parçasının uzaması ve genişlemesi.

DOLİKOSEFAL sıf. ve a. (fr. *dolichocéphale*). Antropol. Kafatası göstergesi 76'dan aşağı olan kimseye denir.

DOLİKOSİGMOİT a. (fr. *dolichosigmoïde*). Patol. Kalınbağırsağın sigmoit kısmının anormal uzaması.

DOLİN a. (sırp-hırvat dilinde *dolina,* vadi'den fr. *doline*). Yerbil. Karstik kökenli kapalı çöküntü.
—ANSİKL. İki tür dolin vardır: *çözünme dolinleri,* kireçli kayaçların, sağanaklardan sonra emici bir kesimin çevresinde bir süre durgun kalması sonucu yavaş ve dağınık bir biçimde çözünmesiyle oluşmuşlardır; *çökme dolinleri* ise karstik bir boşluğun üzerindeki toprağın yumuşamasıyla oluşmuşlardır.
Dolinler ilk evrede *soğurucu*'durlar; fakat orada toplanan sular, karstik su yollarını tıkayan, kireç giderici killer getirmiş olabilirler. Bu durumda dolinler her yağmurdan sonra, buharlaşma nedeniyle yavaş yavaş kuruyacak olan su birikintilerine ve gölcüklere dönüşürler. Soğurucu dolinler genellikle, en azından çevrelerinin bir bölümünde sarp kenarlara sahiptirler. Fakat Dördüncü Zaman'ın soğuk evreleri, toprak akmalarının gelişmesiyle çöküntülerin belirginliğini gitgide hafifletir. Dolinlerin oluşmasında kar yığınlarının erimesinden oluşan sular, büyük bir etkinliğe sahip görülmektedir.

DOLİN (Patrick HEALEY-KAY, **Anton** — denir), irlanda kökenli ingiliz koregraf ve dansçı (Slinford, Sussex, 1904 - Paris 1983). Londra'da Serafina Astafieva'nın öğrencisiyken Diaghilev'in dikkatini çekti. Rus balelerine katıldı (1921; 1924-25; 1928 -29). Vera Nemçinova ve Anatol Obuhov ile bir topluluk kurdu (1927-28) ve Camargo Society tarafından düzenlenen ilk gösterilerde oynadı (1930). Vic Wells Ballet'in baş dansçılığına yükseldi (1931-1935). Rol arkadaşı (1934, *Giselle*) Alisya Markova ile Markova-Dolin Ballet'i kurdu (1935). Topluluk 1939'a kadar Büyük Britanya'da etkinlik gösterdi, sonra dağıldı. A. Dolin, 1939'dan 1946'ya dek American Ballet Theatre'de dans etti. 1949'da Dolin ve A. Markova, Julian Braunsweg ile işbirliği yaparak yeni bir topluluk kurdular. Bu topluluk 1950'de Festival Ballet (günümüzdeki London Festival Ballet) adını aldı. 1961'e dek Dolin, topluluğun baş dansçısı ve sanat yönetmeniydi. 1962-1964 arası Roma Operası'nın yöneticiliğine getirildi. Daha sonra bağımsız çalışarak düzenlemelerinden en ünlü ikisini yeniden sahneledi: *Pas de quatre* (1941, Jules Perrot'dan, daha önce American Ballet Theatre için sahnelenmiştir) ve *Variations for four* (1957, Festival Ballet için). Dolin hem tekniği, hem de oyunuyla "Albrecht"lerin (*Giselle*'deki prens rolü) en ünlüsü kabul edilir. Koregraf olarak (Grands Ballets canadiens, Harkness Ballet, Ballet Gulbenkian, XX. yy. balesi, Paris Operası) ve eğitimci olarak (Cannes' da, Rosella Hightower'ın okulunda, New York' ta Harkness House for Ballet Arts' da) birçok toplulukla işbirliği yaptı. 1969'da Grands Ballets canadiens'de sanat yönetmeni yardımcısı, 1970'te İndiana Üniversitesi'nde "bale" bölümü yöneticisi oldu. 1968'de Harkness Ballet için *Variations pour quatre plus quatre*'ı ve 1975 te amerikan televizyonu için bale programları yaptı, 1960'ta özyaşamöyküsünü *(Autobiography);* 1953'te *Alicia Markova,* 1966'da Olga Spesivtseva'nın yaşamöyküsünü *(The Sleeping Ballerina)* yayımladı.

Ray Round

Anton Dolin *Giselle*'de

DOLİOLARİA a. (lat. *dolium,* fıçı, küp' ten). Denizhıyarlarının *auricularia* denilen ilk evresini izleyen ikinci larva evresi biçimi. (Doliolaria halindeki larva beslenmeyi keser; doliolaria, hayvanın erişkin denizhıyarına dönüşmeden önce geçtiği son larva evresidir.)

DOLİOLUM a. (küçük fıçı anlamında lat. sözc.). Bir yutak boşluğuyla ve büyük boy bir dışkılıkla donanan, genişçe oyulmuş küçük bir fıçıyı andıran, orta sularda yaşayan tulumlu cinsi. (*Thaliacea* sınıfı.)
—ANSİKL. *Doliolum*'ların üremesi çok karmaşıktır. Bir soybaşının ya da oozoitin karın kısmında, tomurcuk oluşmasını sağlayan bir stolon bulunur. Bu tomurcuklar hayvanın sırt bölümündeki bir eklentiye taşınır; burada işlevlerine göre, *gastrozoyit, forozoyit* ya da *gonozoyit* adı verilen yirmi kadar bireye bölünür. Gonozoyitlerde bir yumurtalık ve bir erbezi bulunur; çok az sayıda yumurta bırakırlar; bu yumurtalardansa oozoit'e dönüşecek kuyruklu larvalar çıkar.

DOLİSİE →LOUBOMO.

DOLİUM, içerisine hasat zamanı şarap, zeytinyağı, buğday, incir konulan büyük bir küpü belirten latince sözc. (Bu tür kaplar Minos döneminde Girit'te yaygın biçimde kullanılıyordu. Bazılarının boyu 3 m'ye ulaşıyordu. Tornada çekilemeyeceklerine göre, özel bir fırında yapıldıkları sanılmaktadır. Diogenes'in "fıçı"sı da bir dolium'du. Doliumların alt kesimleri toprağa gömülüydü.)

DOLİVO-DOBROBOLSKİY (Mihail Osipoviç), rus elektrik mühendisi (Petersburg 1862-Heidelberg 1919). Üç fazlı alternatif akım tekniğini tasarladı ve geliştirdi. Ayrıca, üç fazlı akımla çalışan motorlar için kendi üzerine kapalı sarımlı rotor düşüncesi de onundur.

DOLJ, Romanya'da yönetim bölgesi, Oltenia'da; 7 413 km^2; 775 189 nüf. (1989). Merkezi *Craiova.*

Keystone

şansölye **Dollfuss** (Viyana, 1933)

DOLLAR (William), amerikalı dansçı ve koregraf (Saint Louis, Missouri, 1907 - Flourtown, Pennsylvania, 1986). G. Balanchine, M. Fokine ve M. Mordkin'in öğrencisiydi. American Ballet (1936), Ballet Caravan (1936-1938), daha sonra da Ballet Theatre'da (1940) çalıştı. Yorumlarında *(Orpheus, Card Party)* ve yapıtlarında *(Constantia,* 1944; *le Combat,* 1949; *The Leaf and the Wind,* 1953; *Annabel Lee,* 1955) romantik tarzıyla dikkat çekti. 1965'te Rio de Janeiro tiyatrosu bale topluluğu yöneticiliğine, 1967'de de Venezuela Ballet Nacional'ın koregraflığına getirildi.

DOLLARD-DES-ORMEAUX, Kanada'da (Québec) kent, Montréal'in batı yerleşmesinde; 40 000 nüf. (1991).

DOLLART körfezi, Kuzey denizi kıyısında körfez, Hollanda ile Almanya arasında sınırı oluşturur. Dollart'ın kökeni, Friesland ülkesinde Kuzey denizi'nin ani baskınlarına (1277 ve 1362) yol açan çok şiddetli fırtınalara dayanır. Ems, Dollart körfezinin karaya en çok sokulduğu kesimde körfeze dökülür, halici oluşturur, Emden limanına siper olur.

DOLLFUSS (Engelbert), avusturyalı devlet adamı (Texing 1892-Viyana 1934). Aşağı avusturyalı köylü bir ailenin oğluydu. Hukuk öğrenimi gördü, Alp birliklerinde subay olarak görev yaptı ve savaştan sonra aşağı Avusturya köylü federasyonu sekreterliğine getirildi. 1931'de Karl Buresch hükümetinde tarım bakanlığı yaptı, 1932'de Karl Buresch'ten sonra şansölye (başbakan) seçildi. Hem italyan faşizminden, hem Leo XIII'ün genelgelerinden esinlenen Dollfuss, Avusturya'nın devlet yapısında köklü bir değişikliğe girişerek parlamenter sistemden koptu ve otoriter bir sistem kurdu. 1 mayıs 1934'te ilan edilen yeni anayasa Avusturya'yı "hıristiyan korporatif bir devlet" olarak tanımlıyordu.

Koyu bir katolik, büyük bir yurtsever ve *Anschluss*'un amansız düşmanıydı. Sosyal-hıristiyan parti ile *Heimwehren*'in (ordu) desteğinden güç alan Dollfuss, Nasyonal-sosyalist parti'yi yasakladı (haziran 1933). Ama muhafazakârların ve bağlaşığı Mussolini'nin zorlamasıyla sosyal-demokratlara karşı amansız bir mücadeleye girişti. Şubat 1934'te silah kullanarak başkentteki işçi milisleri yok etti, böylece nazi tehlikesi karşısında kendisine çok yararlı olabilecek bir güçten yoksun kaldı. 25 temmuz 1934'te, başarısızlıkla sonuçlanan bir nazi hükümet darbesi sırasında öldürüldü.

dolma tekniğiyle yapılmış Anadolu evlerinden bir örnek

Dollfus-Mieg et Cie (D.M.C.), başlangıcı (Mulhouse) 1746'ya değin uzanan fransız şirketi. Lille'deki Thiriez ve Cartier-Bresson şirketi (kuruluşu 1833) ile birleşti. 1970'te holding durumuna gelen grup, özellikle tekstil ürünleri üretiminde uzmanlaşmış yüz kadar şirketten oluşur. Uluslararası alanda (Almanya, ABD, Brezilya, Kolombiya) güçlü bir konuma sahip olan grup, Fransa'daki üretiminin önemli bir bölümünü dış ülkelere satar. Grup, çamaşırlık ev takımları (yatak çarşafları, yastık kılıfları, havlular vb.) alanında Avrupa'da önder durumundadır.

Samih Rifat

Dolmabahçe sarayı
Hasbahçe ve cephe
Milli saraylar arşivi

Dollo yasası, TERSİNMEZLİK* YASASI'nın eşanlamlısı.

DOLLOND (John), fransız asıllı ingiliz optikçi (Spitalfields, Londra, 1706 - ay.y. 1761). 1758'de, teleskoplar için ilk akromatik objektifi ve dört ya da beş camlı gözmerceklerini yaptı. Bu çalışmaları sayesinde Royal Society üyeliğini kazandı.

DOLMA a. **1.** Dolmak eylemi: *Havuzun dolması uzun sürer* **—2.** Kıyma, pirinç, soğan, baharat vb. malzemeyle hazırlanan harcı lahana, asma yaprağı, pazı gibi yaprakların; kabak, patlıcan, biber gibi sebzelerin ya da tavuk, hindi, bıldırcın gibi hayvanların içine doldurarak pişirilen yemeklerin genel adı. (Kullanılan sebzenin, hayvanın ya da yağın türüne göre *kabak dolması, biber dolması, patlıcan dolması, tavuk dolması, hindi dolması, zeytinyağlı* ya da *etli dolma* gibi adlar alır.) **—3.***Dolma gibi*, şişkin, kabarık. || *Dolma yutmak*, kandırılıp aldatılmak (arg.).
—Denizc. *Yelkenin dolması*, bir yelkenin aldığı rüzgârla şişmesi.
—İnş. Dikme ve payandalardan oluşan ahşap çatkıların boşlukları arasına kerpiç, alçı, tuğla, vb. doldurularak yapılan duvar. (Eşanl. HIMIŞ.) || *Dolma kuşaklaması*, dolma tekniğiyle yapılan bir yapıda ahşap çatkıların tümü. (→ ÇATKI.)
—Patol. Organizmadaki herhangi bir kanal ya da boşlukta sıvı ya da katı madde birikmesi. || *Karıncıkların kanla dolması*, beyin karıncıklarında oluşan beyin kanaması. (Ağır sonuçlar doğuran derin bir nörolojik komaya neden olur.) ||*Karınzarının kanla dolması*, dalağın patlaması ya da dölyatağı dışı gebelikte gebe yerin yırtılması yüzünden büyük miktarda kanın aniden karın boşluğuna dolması. || *Solukborusu ve bronşların sıvıyla dolması*, solukborusunun ve bronşların kanla ya da mide asidiyle dolması. (Anestezi başlangıcında ya da uyanma sırasında ya da koma durumunda yutma refleksini yitirmiş kişide oluşur.)

DOLMABAHÇE, antik **İasonion,** İstanbul'da, Boğaziçi'nin Avrupa yakasında semt. Yunan mitolojisinde, Argonautlar'ın kralı İason'un Karadeniz seferinden dönüşte, burada karaya çıktığına inanılırdı. Bizans döneminde ünlü bir gezi yeri olan koy, Ahmet I zamanında kaptanıderya Halil Paşa'nın yardımlarıyla doldurulmaya başlandı (1614). Osman II döneminde biten doldurma işleminden sonra, Dolmabahçe adıyla hünkâr bahçesi olarak düzenlendi. Kurtuluş savaşı'ndan sonra İstanbul'un türk ordusuna teslimi töreni burada gerçekleşti (6 ekim 1923). Hacı Emin Ağa'nın yaptırdığı rokoko üsluptaki sebil (1740), Dolmabahçe camisi, Dolmabahçe sarayı, Saat kulesi, İnönü stadyumu semtin önemli yapılarıdır.

Dolmabahçe camisi, İstanbul'da, Dolmabahçe semtinde cami; Mahmut II'nin eşi Bezmiâlem Valide Sultan tarafından Garabet Amira Balyan ve oğlu Nkogos Balyan'a yaptırıldı (1853). Bu yüzden *Bezmiâlem Valide Sultan camisi* olarak da adlandırılır. Barok ve ampir üslup karışımı cami, kare planlıdır. Kubbe küresel bingilerle kemerli duvarlara oturur. Kubbe ağırlığı köşelerdeki ağırlık kuleleriyle karşılanmıştır. Caminin önünde D.-B. doğrultusunda uzanan hünkâr mahfili yer alır. Bunun köşelerinde de ince görünümlü, tek şerefeli, yivli minareler vardır. Şerefe altları dışa kıvrılan kenger yapraklarıyla süslüdür. Beyaz ve kırmızı somakiden mihrap ve minber Batı etkileri taşır.

Dolmabahçe sarayı, İstanbul'un Dolmabahçe semtinde saray. Sultan Abdülmecit tahta çıktığında (1839-1860), imparatorluğun tüm görkemini vurgulayacak ve batılılaşmanın etkisindeki yeni düzeni simgeleyecek bir saray yaptırmak düşüncesiyle, geçmiş değer ve düzenin biçimlendirdiği ahşap Beşiktaş sahilsarayı'nı yıktırdı. Aynı yerde batılı bir anlayışla yeni bir saray yapılması işini dönemin ünlü mimarları Garabet Amira Balyan ve oğlu Nkogos Balyan'a verdi (1848). Avrupa saraylarının anıtsal boyutlarına özenen Dolmabahçe sarayı, değişik üslupların öğeleriyle donandığından belirli bir üsluba bağlanamaz. Büyük bir orta yapıyla iki kanattan oluşan planında, geçmişte mima-

Dolmabahçe sarayı

Büyük Larousse

ri açıdan işlevsel değeri olan öğelerin, farklı bir anlayışla ele alınarak süsleme amacıyla kullanıldığı gözlemlenir.

1856'da açılan Dolmabahçe sarayı yapılar topluluğu, Kabataş'tan Beşiktaş'a uzanan 64 120 m²'lik bir alan içinde yayılmıştır. Bu alanda ana yapı, cami, tiyatro, Istablı âmire, Serasker dairesi, Hazinei hassa ve Mefruşat daireleri bulunur. Bu grubun hemen arkasında Kuşluk, Camlı köşk, Gedikli cariyeler ve Kızlarağası daireleri, Hareket köşkleri, Hereke dokumahanesi, Baltacılar, Ağavât, Bendegân ve Musahibân daireleriyle, tüm bu yapılarda oturan ve hizmet gören kişileri doyuracak nitelikteki Matbahı âmire yer alır. Saat kulesi Abdülhamit II döneminde (1876-1909) yapılmıştır. Tüm bu bölümleriyle görkemli bir görünüşü olan sarayda, halife Abdülmecit'in buradan ayrılmak zorunda bırakıldığı 1922'ye değin altı padişah oturmuştur. Abdülhamit II döneminde kullanılmaması, bakımsız kalması, deprem ve yangınlardan zarar görmesi ve Cumhuriyet dönemindeki yanlış mimari uygulamalar sonucu, sarayın tiyatro, hamlahane, Serasker dairesi, Istablı âmire ve Matbahı âmire gibi kimi bölümleri tümüyle ortadan kalkmış, kimileriyse farklı biçimlerde değerlendirilmiştir.

Dolmabahçe sarayı'nın ana yapısı Mabeyni hümayun (selamlık), Muayede salonu, Haremi hümayun ve Veliaht dairelerinden oluşur. Burada, biçimde, ayrıntılarda ve süslemelerde gözlenen belirgin Batı etkilerine karşılık, kuruluş ve mekân ilişkileri açısından geleneksel türk evi plan tipinin çok büyük boyutlarda uygulandığı görülür. Bodrumla birlikte üç katlı olan yapının, 285 odası ve 46 salonu vardır. Beden duvarları taştan, iç duvarlar tuğladan, döşemeleri ahşaptandır.

Bugün büyük bir müze-saray ve kültür merkezi olarak hizmet veren sarayın bütün birimleri ziyarete açılmıştır. Girişteki eski Mefruşat dairesi'nde bir Kültür-bilim -tanıtım merkezi yer alır. Milli saraylar'ın öteki birimlerinde sürdürülen bilimsel çalışmalarla tanıtım etkinlikleri, buradan yönlendirilmektedir. Merkezin, saraylarla ilgili konularda sürekli olarak gösteriler sunan bir "Gösteri salonu", sergi alanları, toplantı salonları ve kafeteryası vardır. Ayrıca sarayın değerli eşyalarının zaman içinde değiştirilerek sergilendiği iki "Değerli eşyalar sergi salonu", çeşitli konularda sergilerin açıldığı "Hareket köşkleri" ve genellikle Milli saraylar tablo koleksiyonunun bölüm bölüm ve uzun süreli sergiler halinde sunulduğu "Sanat galerisi" bulunmaktadır. Yeni düzenlemelerle saray, müze içinde müze birimleriyle ulusal ve uluslararası sanat ve kültür etkinliklerine uygun mekânlara kavuşturulmuştur.

Dolmabahçe saray tiyatrosu, 1858 yılında devlet eliyle yaptırılan ilk resmi tiyatro salonu. Yenilikçi bir padişah olan ve sık sık Beyoğlu'ndaki tiyatrolara giden Abdülmecit tarafından yaptırıldı. İnönü stadyumu'nun bulunduğu yerde, Bayıldım yokuşu köşesindeki tiyatronun geniş bir parteri, üç sıra locası, ayrıca sahnenin hemen yanında padişah ve saray kadınları için kafesli locaları bulunuyordu. 8 ocak 1859'da açılışı yapılan tiyatronun mimarı Séchan, ressamı Dieterle, tunç ustası Hammont idi. 300 kişi alabilen tiyatro, o sıralarda Beyoğlu yakasında temsiller vermekte olan bir italyan topluluğunun oynadığı bir operayla açıldı. Fransa'da yayımlanan İllustration dergisinin 25 haziran 1859 günlü sayısında, açılış gecesi padişahla birlikte birçok yabancı elçinin ve devlet ileri gelenlerinin bulunduğu tiyatronun Versailles saray tiyatrosu ile rekabet edebilecek güzellikte ve nitelikte olduğu duyurulmuştu. Opera temsillerinde görev alan Türkler'den oluşan orkestrayı uzun süre Guatelli Paşa yönetti. Abdülmecit'in ölümünden (1861) sonra tahta çıkan Abdülaziz de bir süre Dolmabahçe tiyatrosu'nda şehzadeleri, vezirleri ve nizamiye subaylarıyla birlikte oyunlar seyretti. Kaynaklara göre, saray mızıkası mensupları tarafından zaman zaman türkçe temsiller verilmekte, kadın rollerine genç erkekler çıkmaktaydı. 1863 yılı mart ayında, Abdülaziz şeker bayramı dolayısıyla Beyloğlu'ndan getirttiği bazı yabancı sanatçılara burada temsiller verdirmişti. Dolmabahçe saray tiyatrosu'nda en son 28 mart 1863 gecesi türk ve müslüman oyuncuların temsil verdikleri, ondan sonra tiyatronun çalışmalarının durdurulduğu bilinmektedir. Bir süre sonra yanan tiyatro yeniden yaptırılmadı.

DOLMACI sıf. *Arg.* Hileci, yalancı.

DOLMAK gçz. f. **1.** Bir şeyle, bir kimseyle dolu duruma gelmek: *Karların erimesiyle dolan barajlar. Bavul iyice dolmuş, zor kapanıyor. Salon iyice dolmuş; tek bir boş yer yok.* **—2.** *(Bir yere) dolmak,* oraya girmek, yayılmak, orayı kaplamak: *İçeriye pis bir koku doldu. Pencereyi açın, içeriye temiz hava dolsun.* **—3.** *Süresi dolmak,* belirtilen bir sürenin sonuna gelmek: *Kontratın süresi gelecek ay doluyor. Üç dakikalık konuşma süresi doldu.* **—4.** *İçi, yüreği vb. bir duyguyla dolmak,* o duyguyla yüklü olmak: *İçim sevinçle doldu.*

Yılmaz Dinç

Dolmabahçe sarayı
Kristal merdiven
Milli saraylar arşivi

—5. Sabrı tükenip öfkesi taşacak duruma gelmek.
—Tekst. Tarak makinelerinin metal dişlerinin aralıklarından söz ederken, tarama sırasında çıkan döküntülerle tıkanmak.

◆ **doldurmak** ettirg. f. **1.** *Bir kabı doldurmak, bir şeyi (bir şeyle) doldurmak,* onu dolu duruma getirmek, dolmasını sağlamak: *Kadehleri doldurmak. Bir havuzu suyla doldurmak. Dolabı yiyecekle doldurmak.* **—2.** *Ateşli silahları doldurmak,* onların içine mermi sürmek: *Tabancayı doldurmak.* **—3.** *Çizelge, fiş vb. basılı kağıt vb. doldurmak,* özel olarak ayrılmış boş yerlere istenilen bilgileri yazarak onu tamamlamak: *Başvuru formunu doldurmak.* **—4.** *Bir aracı (aygıtı) doldurmak,* onun içine çalışmaya hazır olması için gereken şeyi koymak: *Aküyü doldurmak.* **—5.** *Bir kimseyi doldurmak,* onu bir kimse için kötü düşünecek duruma getirmek. **—6.** *Bir yaşı doldurmak,* o yaşı tamamlamak: *On yedi yaşını yeni doldurdu.* **—7.** *Bir yeri doldurmak,* ses, koku vb. sözkonusuysa, yayılıp orayı kaplamak: *Etrafı kuş sesleri, çiçek kokuları doldurmuştu.* **—8.** *Bir süreyi doldurmak,* onu tamamlamak, onun sonuna gelmek: *Ceza süresini henüz doldurmadı.*
—Avc. *Bir hayvanı doldurmak,* bir av hayvanını, derisini işledikten sonra doğal biçimini korumak amacıyla içini saman, camyünü ya da başka bir çürümez dolgu maddesiyle doldurmak.

Dolmabahçe sarayı
Muayede salonu *(Milli saraylar arşivi)*

Yılmaz Dinç

Dolmabahçe sarayı
Saat kulesi
Milli saraylar arşivi

Ersu Pekin

—Denizc. Çarmıkları, istiralyaları, ıskotaları germek. || *Yelkeni doldurmak*, rüzgârdan en iyi biçimde yararlanarak yelkenleri şişirmek.
—Elektrotekn. Biriktirici özelliği olan bir düzeneğe (akümülatör, kondansatör vb.) enerji vermek. [Eşanl. ŞARJETMEK, YÜKLEMEK.]
—El sant. İşleme yapılacak kumaş üzerine çizilmiş bir motifin içini, sarma, çiniğnesi vb. tekniklerden birini kullanarak işlemek, örtmek. || *Kanaviçe doldurmak*, işleme yapılacak yere teyellenen kanaviçe kumaşının üzerini işleyerek örtmek.
—Esk. sil. Ağızdan dolmalı silahlara harbiyle patlayıcı ve tapa yerleştirerek sıkılamak.
—Foto. ve Sine. Bir çekim makinesinde, bir göstericide filmi yerine yerleştirmek.
—Hidr. Sıvının yükselişini sağlamak için bir sifona sıvı koymak ya da içinde bir boşluk oluşturmak.
—İnş. Moloz taş, tuğla ya da moloz kırıklarıyla, ahşap bir çatkının dikmeleri ya da bir döşemenin kirişleri arasına kaba örgü yapmak. || Bir döşemenin yüzeyini, alçı dolgu gereçleriyle kaplanan latalar koyarak hazırlamak. || *Derz doldurmak*, derzin içine çimento şerbeti akıtmak.
—Mad. oc. *Bir lağım deliğini doldurmak*, lağıma patlayıcı maddeler yerleştirmek.
—Mak. san. *Bir takımı, bir ekseni, bir muyluyu doldurmak*, bunların aşınmış ya da boyutu küçülmüş bölümlerine malzeme eklemek. || *Bir pompayı doldurmak*, pompayı yüklemek.
—Mutf. Kuzu, tavuk, hindi gibi hayvanların içine, temizledikten sonra pirinç, dolma fıstığı, kuş üzümü, soğan ve çeşitli baharatlardan oluşan harç koymak. || *Dolma doldurmak*, patlıcan, biber, kabak, domates vb. sebzelerin içini oyup, pişeceği şekle göre kıymalı ya da pirinçli harç doldurmak.
—Sil. Mermiyi ya da fişeği, topun ya da silahın atım yatağına yerleştirmek.
—Teknol. Bir başka metal katarak belli miktardaki bir malzemeyi tamamlamak. || *Bir aygıtı yeniden doldurmak*, bir aygıtı, çalışır durumuna getirmek için yeniden beslemek: *Bir fotoğraf aygıtını, bir kamerayı, bir dolmakalemi, bir akümülatör bataryasını yeniden doldurmak.*

◆ **doldurtmak** ettirg. f. *Bir kimseye bir şeyi doldurtmak*, onun o şeyi doldurmasını sağlamak.

◆ **doldurulmak** edilg. f. Doldurmak eylemine konu olmak.

◆ **doluşmak** dönşl. f. Birçok canlı sözkonusuysa, bir araya gelerek bir yeri doldurmak: *Çocuklar odaya doluştular.*

Larousse

süvari dolmanı
Royal-Nassau alayı
suluboya
Ordu müzesi, Paris

DOLMAKALEM a. İçi oyuk olan sapında küçük bir mürekkep deposu bulunan yazma çizme aracı.

DOLMALIK sıf. Dolma yapmaya elverişli, dolma yapmak için hazırlanmış şey için kullanılır: *Dolmalık kabak. Dolmalık fıstık. Dolmalık iç.*

DOLMAN a. (türkç. sözc.; alm. *Dolman* ve macarca *dolmany*). Ask. İlikleri şeritlerle süslenmiş üniforma ceketi.
—ANSİKL. Fransa'da macar süvarileriyle ortaya çıkan türk kökenli bir kıyafet olan dolman, XVI. yy.'da türk okçularının ve stratiotes'lerin giydikleri dize kadar bol etekli ve göğsün üstünde düğmeli kolsuz uzun bir yelekti. Sonradan fransız ordusunda XX. yy. başlarına kadar bazı atlı birliklerin (avcı, dragon süvarisi, topçu) bütün subayları ve askerleri tarafından giyildi. Hâlâ başka bazı ordularda tören kıyafeti olarak kullanılır.

DOLMATOVSKİY (Yevgeniy Aronoviç) rus şair (Moskova 1915). Tanınmış ve çoğu kez bestelenmiş olan dizeleri, yurtseverliği ve gençliğin uygar atılımını yüceltir (*Gönüller*, 1956).

DOLMEN a. (kernuak dilindeki *tolmen*'den). Bir mezar odasının çeperlerini oluşturan dikey taşların desteklediği bir ya da daha fazla blok taşın oluşturduğu megalitik anıt.
—ANSİKL. Dolmenlerin çoğu sert taştan, kesme kaplama taşı yöntemiyle kurulmuş, tümülüsler içine gömülmüştü ve dışardan kısmen görülmekteydi. Anlam genişlemesi sonucu, sert taştan yapılmış, çoğu kez yuvarlak tasarımlı cumba biçiminde bir kapağı bulunan, bir öncekilere benzer biçimde kurulmuş tümülüslerle örtülü mezar odalarına da "dolmen" adı verildi. Çok sayıda ceset barındıran mezar odalarına, kullanıldıktan sonra özenle tıkanan bir koridor vasıtasıyla girilmekteydi. "Sıradan" dolmenlerin giriş koridorları bulunmadığı sanılmaktadır. Dolmenler Avrupa'da (İrlanda'dan Kafkasya'ya kadar) olduğu gibi Asya'da (Hindistan) ve Afrika'da da (Kuzey Afrika, Etyopya) bilinmektedir, ama işlevsel ve tarihsel açıdan gösterdiği büyük çeşitlilik bu anıtlar arasında çok belirgin bağlantılar kurulmasını engeller. En eski dolmenler Atlas okyanusu kıyısındakilerdir: Bretagne'ın sert taşlı, koridorlu, yuvarlak dolmenleri (Carn adası, Guenioc adası, Ploudalmézeau'nun kuzeyinde, Finistère) ve Poitou (Bougon) dolmenleri. V. binyılın sonunda ve Iber yarımadası'nın güneyinde bulunanlar. Koridorlu, büyük megalitik dolmenler Locmariaquer'deki "Esnaflar çarşısı", Gavrinis dolmeni, Bagneux dolmeni, Bougon'daki A dolmeni ya da İrlanda'da Dublin'in K.'indeki New Grange dolmeni İ.Ö. IV. binyılda yapılmıştır. III. binyılda basit dolmenler daha çok, cenaze odaları daha dar ve bazıları daha uzundu (üstü örtülü geçitler).
Birtakım ayrıcalıklı ailelere ayrıldığı sanılan bu anıtlar Yenitaş çağı toplumunda önemli bir rol oynadı.
Anadolu'da, özellikle Trakya bölgesinde, Edirne ve Kırklareli'nde yoğunlaşan dolmenler üzerinde ilk araştırmaları 1930'larda Ş. A. Kansu gerçekleştirdi. Gene Ş. A. Kansu, 1960'larda Edirne'nin Lalapaşa ilçesinde on dokuz dolmen saptadı. Edirne müzesi'nce yapılan araştırmalarda da beş dolmen bulundu. 1980'lerde Mehmet Özdoğan'ın Trakya bölgesindeki incelemelerinde, Kırklareli'nin K.-D.'sunda Armağan köyü yakınında saptanan yeni dolmenlerin, bu kültürün D. sınırını oluşturduğu sanılmaktadır. Bu arada Lalapaşa ilçesine bağlı Vaysal köyünde çifte dolmenler bulundu. Edirne ve Kırklareli dolmenlerinin, Bulgaristan'dakiler gibi, İ.Ö. 1300-800 yılları arasında yapıldığı düşünülmektedir.

Roux-Explorer

Locmariaquer'de (Morbihan)
Mané-Rutual dolmeni
IV. binyıl

DOLMETSCH (Arnold), fransız asıllı ingiliz müzikbilimci (Le Mans 1858 - Haslemere, Surrey, 1940). Eski çalgılar alanında uzmanlaştı. Haslemere'de bir çalgı yapımevi kurdu ve 1925'te yıllık bir festival başlattı. Başlıca yapıtları: *Select English Songs and Dialogues of XVIth and XVIIth centuries* (XVI. ve XVII. yy. ingiliz şarkı ve diyaloglarından seçmeler), 1912; *The İnterpretation of the music of the XVIIth and XVIIIth centuries* (XVII. ve XVIII. yy. müziğinin yorumlanması), 1915. —Büyük oğlu arpçı, viola da gambacı ve orkestra yöneticisi RUDOLPH (Cambridge 1906 - öl. 1942), *The Art of orchestral conducting* (Orkestra yönetme sanatı) [1942] başlıklı kitabı yazdı. —Rudolph'un kardeşi, kemancı ve blok flüt virtüozu CARL (Fontenay-sous-Bois 1911), Haslemere festivali'nde *Society of recorder players*'ın yöneticiliğini yaptı.

DOLMUŞ a. **1.** Kamu ulaşım sistemlerinin yetersiz kaldığı durumlarda, özellikle düşük gelir gruplarının belirli güzergâhlar üzerinde ortaklaşa kullandıkları kent içi ulaşım sistemi. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Dolmuş yapmak*, taşıtını bu biçimde çalıştırmak: *Dolmuş yapan özel arabalara ceza kesilecek.*
—ANSİKL. Otomobil, kayık, deniz motoru gibi çok çeşitli dolmuşlar vardır. Dolmuş yolcularının ortak özelliği, toplu ulaşım hizmetinden aralarında bir ön anlaşma olmadan yararlanabilmeleridir. Dolmuş sahipleri, genellikle küçük girişimcilerdir ve ulaşımın en yoğun olduğu hatlarda çalışırlar. Dolmuş uygulaması, İkinci Dünya savaşı yıllarında kamu toplu ulaşım araçları dışalımında ortaya çıkan güçlükler sonucu İstanbul'da başlamış, sonradan öteki büyük kentlerde de yaygınlaşmıştır.

Dolmuş, İstanbul'da yayımlanan haftalık mizah dergisi (1 ocak 1956 - 30 temmuz 1958, 134 sayı). Birkaç sahip değiştiren derginin genel yayın ve sorumlu yönetmenliğini İlhan Selçuk yaptı. Aziz Nesin, Rıfat Ilgaz, Çetin Altan, Süavi Süalp gibi yazarların; Turhan Selçuk, Suat Yalaz, Mıstık, Tonguç gibi karikatürcülerin yapıtlarının yer aldığı dergi, çağdaş türk mizah dergilerinin öncülerinden sayılır.

DOLMUŞÇU a. Dolmuş işleten kimse.

DOLMUŞÇULUK a. Dolmuşçunun işi.

DOLNİ DÂBNİK, Bulgaristan'da (Plevne yönetim bölgesi) kent; 7 000 nüf. Petrol çıkarma.

DOLOMEDES a. (kurnazlık düşünen anlamında yun. sözc.). Durgun sularda ya da akarsularda koloniler halinde yaşayan kahverengi, uzunca bedenli böcekler cinsi. (Avını yakalamak için, sağlam bir desteğe tutunarak suya dalarlar. *Pisauridae* familyası.)
—ANSİKL. *Dolomedes*'ler ya siyah ya da beyaz alacalı, kahverengi ya da pas rengi bedenlidir; bataklıklarda, kimi kez yüzen ölü yaprak örtüsü üzerinde sürüklenerek yaşarlar ve suda oluşturdukları hava kabarcıkları sayesinde 45 dakika kadar su altında kalabilirler. *Dolomedes fimbriatus*'un boyu 12-20 mm arasında değişir.

DOLOMİ a. % 50'den fazla dolomit içeren karbonatlı tortul kayaç; soğuk ortamda zayıf asitlerde fokurdamamasıyla kireçtaşından ayrılır. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Dolomi kalkerleşmesi*, sülfatlı meteorik suların etkisiyle kalsitlerin dolominin yerini alması sonucu, bir dolominin dolomitik kireçtaşına dönüşmesi.
—ANSİKL. Katmanlı, az çok kütlesel bir yapı ve çeşitli renkler sunan dolomiler, çoğu kez, çatlaklarla kaplıdır, harabe biçiminde engebeler oluşturur (Dolomitler bölgesi). Bileşimleri bakımından, kireçtaşı ile dolomi arasında çeşitli ara türler vardır ve adlandırma, dolomitin yüzde oranına bağlıdır: arı dolomi (% 90'dan çok), kireçli dolomi (% 50'den % 90'a kadar), dolomitli kireçtaşı (% 10'dan % 50'ye). İnce taneli olan birincil dolomiler, dolomitlerin doğrudan çökelmesi sonucu oluşmuştur; daha bol görülen iri taneli ikincil dolomilerse, kalsitin yerini kısmi olarak dolomitlerin alması sonucu ortaya çıkar (dolomitleşme). Avrupa'da, dolomiler devon sistemi içinde Trias devri (Alpler) ve Jura devri kayaçlarında bol miktarda yer alır. Killerle ve evaporitlerle birlikte bulundukları

zaman hidrokarbon depoları oluşturabilirler. Sanayisel işlemeden sonra, aşağıdaki alanlarda kullanılır: yalıtkan ısıl (beyaz magnezya); plastik ve boya maddeleri için dolgu maddesi; oksijen çeliği için katkı maddesi; ateşe dayanıklı kaplamalar; magnezyumlu tarımsal verim artırıcı; cam üretiminde sertleştirici katkı maddesi.

DOLOMIEU (Dieudonné ya da Déodat DE GRATET DE), fransız yerbilimci ve mineraloji uzmanı (Dolomieu, Dauphiné, 1750 - Châteauneuf, Saône-et-Loire, 1801). 1784'te yer sarsıntılarına ilişkin incelemeleri, sonra bazalt ve *dolomi* adı verilen kalker üstüne inceleme yazılarını yayımladı.

DOLOMİT a. (fr. *dolomite*; öz. a. *Dolomieu*'den). Miner. Dolomi bileşimine en azından yarı yarıya giren doğal kalsiyum ve magnezyum çift karbonat.

DOLOMİTLER, Doğu Alpleri'nin İtalya kesiminde kalan kütlesi, Adige, Piave ve Val Pusteria ile Valsugana arasında. Trias ve Lias devirlerinde, yatay kireçtaşlı katmanların kalın bir örtü halinde yığışmasıyla oluşmuştur. Bu kireçtaşı, kendine özgü biçimde aşınarak çok güzel görünümler veren dolomidir: kuleye tırtıklı duvarlara, oklara, vb. benzeyen harabe görünümlü biçimler. Dolomitler, birbirinden ayrı kütlelere ayrılmıştır: Brenta (3 173 m), Tofane (3 243 m), Marmolada (3 342 m, kütlenin en yüksek doruğu), Sella (3 152 m). Yerleşme merkezleri, olumsuz doğa koşullarından iyi korunan vadilerde toplanır ve Avusturya ile Veneto arasında kalan bölge kimi zaman sığınak görevi yapmıştır. Kırsal etkinlikler, yaz (dağcılık) ya da kış turizmine oranla çok daha önemsizdir. Burada çok ünlü turizm merkezleri vardır (Madonna di Campiglio, Cortina d'Ampezzo). Cortina'dan Bolzano'ya giden Dolomitler'deki büyük yoldan çok güzel manzaralar görülebilir.

DOLOMİTLEŞME a. Yerbil. Bir kireçtaşının dolomiye dönüşmesi.
—ANSİKL. Dolomitleşme, magnezyumlu tuzlar bakımından zengin olan suların aktığı kireçtaşlı kayaçlardan meydana gelir, gözenekler ve çatlaklıklar bu olayı kolaylaştırır. Kalsit çözülür ve dolomi fosil gibi özgün tortul yapıların çoğunluğunu yok ederek kristalleşir. Bu olay, taşoluş döneminin başlangıcında (böylece, sıcak denizlerde ve/ya da resiflerde, kalsitin ve aragonitin organizmalar tarafından çökeltilmesi suyu magnezyum bakımından zenginleştirir, su katmanları dolomitleştirerek sızar) ya da geç bir zamanda (kırıklar içinde magnezyumlu suların dolaşması halinde) gerçekleşir.

DOLON. Yun. mit. Truvalı savaşçı. Casusluk yapmak amacıyla yunan kampına giderek Hektor'a yardımda bulunmak istedi. Odysseus ve Diomedes tarafından yakalandı ve Truvalılar'ın sırlarını açıkladıktan sonra öldürüldü.

DOLOPİA. Esk. coğ. Doloplar'ın oturduğu ülke, yunan Fthiotis'inin B.'sında yer alır. Akheloos ırmağının suladığı ülke, kahramanlık zamanlarında Peleus krallığı'na bağlıydı, daha sonra Tesalya ve Epeiros'a boyun eğdi. Strabon'a göre Dolopia, Pindos'un güneyindedir.

DOLOPLAR. Esk. coğ. Tesalya'da, Aitolia ile Epeiros'un sınırında halk. Tesalyalılar'ın ve Moloslar'ın egemenliğine girdi. Kahramanlık çağında Phoiniks komutasındaki bir dolop ordusu Truva'da savaştı. —Libya'nın iç kesiminde yaşayan ilkel halk.

DOLPHY (Eric Allan), amerikalı caz flütçüsü, alto saksofoncusu ve bas klarinetçisi (Los Angeles 1928 - Berlin 1964). Sanat yaşamına Buddy Collette ile çalarak başladı. Daha sonra Chico Hamilton'un beşlisine katıldı. 1959'da, birlikte Antibes festivali'ne katıldığı Charlie Mingus'un orkestrasında çalması, Dolphy'ye ün sağladı. Sonraki yıllar George Russell, Ornette Coleman özellikle de John Coltrane ile çalıştı. 1964 nisanında Avrupa'ya yerleşti, Mingus ile konserler verdi. İki ay sonra Berlin'de öldü. Free cazın öncülerinden olan Dolphy, caz müziğinde bas klarinet ve flüt kullanan ilk müzikçidir. Başlıca plakları: *Free Jazz* (Ornette Coleman ile), *The Great Concert* (Booker Little ile), *Magic* (Ron Carter ile).

DOLPOLAR, Nepal'in dağlık kesiminde yaşayan halk. Sayıları birkaç bini geçmez. Çin sınırı yakınındaki ıssız vadilerde yaşarlar. Hükümet tarafından tanınan yerel şeflerin yönetimindeki köylerde tarım ve hayvancılıkla geçinirler. Dıştanevlilik temeline dayalı totem inançlı klanlar biçiminde örgütlenirler. Kadınları çokkocalıdır. Tibetçe konuşurlar, buddhacılığı benimsemişlerdir.

DOLTO (Françoise), fransız psikiyatr ve psikanalizci (Paris 1908 - *ay.y.* 1988). Çocukların ve özellikle "erken gelişmiş uyumsuzlar"ın psikanaliziyle ilgilendi. Freudcu Paris okulunun üyesidir. 1971'de, ergenliğinden beri tutuk (apragmatik) olan bir gence uyguladığı psikanalizi anlattığı *le Cas Dominique*'i (Dominique olayı) yayımladı.

DOLU sıf. **1.** (*Ölçü tümleci* +) *dolu*, içi boş olmayan; alabileceği miktarda nesne içeren ya da alabileceği insan sayısının sınırına ulaşmış şey için kullanılır: *Dolu bir bardak. Bavul ağzına kadar dolu. Bu otobüs çok dolu, binmeyelim.* **—2.** Bir yerde çok sayıda, miktarda bulunan, onunla kaplanmış olan şey için kullanılır: *Gökyüzü yağmur bulutlarıyla dolu. Etraf hırsız dolu. Bu dağlar, böğürtlen doludur. Yazım yanlışlarıyla dolu bir yazı.* **—3.** Çok: *Evde dolu yer var. Çevremizde böyle insanlar dolu.* **—4.** Bir kimse tarafından tutulmuş oda vb. için kullanılır: *Bütün odalar dolu, boş yerimiz yok.* **—5.** Boş zamanı olmayan kimse için kullanılır: *Bütün hafta doluyum.* **—6.** İçi sevinç, kırgınlık vb. duygularla kaplı ya da bu duyguların fazlaca etkisinde kalmış kimse için kullanılır: *Çok doluyum, dokunsalar ağlayacağım.* **—7.** İçinde mermi bulunan ateşli silah için kullanılır: *Tabanca dolu, dikkat et.* **—8.** Donanımlı, boş olmayan kimse için kullanılır: *Görünüşüne bakma,dolu bir insandır.* **—9.** *Dolusu*, dolduracak ölçüde, sayıda: *Bir bardak dolusu süt.*
—Dilbil. *Dolu sözcük*, bir kavramı, bir düşünceyi belirten sözcük (karşıtı: boş sözcük).
—İnş. *Dolu duvar*, kapısı ve penceresi olmayan duvar. (Eşanl. SAĞIR DUVAR.)
—Oy. *Dolu zar* → CIVALI zar.
—Sesbilg. *Dolu biçim*, bir sözcüğün sesçil değişiklik nedeniyle, indirgenmiş biçimiyle birlikte varlığını sürdürdüğü durumlarda, ilk biçimine denir. (Örn. latincede *nil*'in yanında *nihil*'in de varlığını sürdürmesi.)
◆ a. **1.** Bir madde tarafından doldurulan alan, bir şeyin doldurduğu yer: *Boş ve dolu.* **—2.** *Esk.* İçki doldurulmuş kadeh. **—3.** *Doluya koydum almadı, boşa koydum dolmadı*, içinden çıkılması güç, seçeneksiz durumlarda söylenir.
—İnş. *Dolu-boş ayarı yapmak*, dikme ya da kirişler arasında, dikme ya da kirişlerin kalınlığına eşit aralıklar bırakmak.
◆ be. Dolu olarak; dopdolu: *Otobüs dolu geldi.*

DOLU a. **1.** Buz taneleri ya da tanecikleri biçiminde yağış. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** 1 ile 3 mm çapında, süngerimsi, ufalanabilir ve beyazımsı küçük buz yuvarları. (Dolu kış mevsiminde, ılıman ve kutupsal enlemlerde kuzey ve kuzey-batı soğuk cepheleriyle birlikte görülür.)
—Sig. *Dolu sigortası*, ekili ürünlerin, meyvelerin, sebzelerin ve bunların bitkilerinin, dolu darbesi sonucu gördükleri hasar nedeniyle yapılan sigorta.
—Tarım. Dolunun bitkilerin toprak dışında kalan organlarına verdiği zararlar, yaprakların, hatta küçük dalların tümden harap olmasıyla sonuçlanabilir. Dolu oluşturacak bulutların içine uçakla ya da füzeyle, su buharının ince damlacıklar halinde yoğunlaşmasını sağlayacak mikroskobik kristaller göndererek doluyla savaşılabilir. Çiftçiler için dolu zararına karşı sigorta olanağı vardır.
—ANSİKL. Dolu taneciklerinin çapı 0,5-2 cm arasında değişir; bununla birlikte 7-8 cm çapında ve en irilerinin ağırlığı 1 kg'ı bulan tanelere de rastlanmıştır. Dolu tanelerinin yapısı çoğunlukla yapraksıdır: beyaz ve yarı saydam buz kütlelerinin saydam buzla almaşık olarak çevrelediği bulgursu dolu taneleri. Bu özellikler, dolu tanelerinin değişik zamanlarda ve farklı koşulların egemen olduğu atmosfer bölgelerinde oluştuğunu gösterir: birdenbire donarak içinde hava kalan (beyazlığı ve yarı saydamlığı buradan gelmektedir) damlaların alanı; su damlalarının yavaş yavaş katılaştığı çok soğuk hava alanı (saydam billurlar). Fırtınalar sırasında sık sık dolu yağması, düşey hava akımlarının etkisini kanıtlar. Öte yandan, yalnızca hızla yükselen hava akımları büyük çaplı tanelerin yağmasına yol açabilir. Bu özelliklere bakarak dolunun, cumulo-nimbus bulutlar (kara fırtına bulutları) içinde oluştuğu sanılır: bu bulutlar içinde düşey hareketlerin yoğun olması, en alçak tabakalarla doruk tabaka arasında (bazen 8 000 -10 000 m'yi bulur) birçok gidip gelmenin gerçekleşmesine yol açar. Bu süreç, bulutların doruğunda bulunan buz billurlarının (her billur üzerinde aşırı donmuş olan suyun damıtık hale gelmesi nedeniyle) yaz aylarında bile oluşmasına olanak ve-

F. Gohier

Dolomitler
Val di Funes'deki Odle doruk kümesi

birkaç domates çeşidi
1. İri, basık domates;
2. Yuvarlak domates;
3. Uzun Domates.

rır. (→ YAĞMUR.) Dolu olayı havanın düşey hareketlerine bağlı olduğuna göre, fırtınaların dağlarda çok şiddetli olduğu anlaşılır (dağlardaki önemli yükselmeler soğuk ve sıcak cepheleri güçlendirir). Hatta yüz metrelik engebeler bile fırtınaları çekebilir (Rouen yakınında Seine vadisi, Loir'ın gömülmüş vadisi, Val de Loıre'ın tepecikleri, vb.).

DOLUDAĞITICI sıf. **1.** Dolu yağmasını engellemeye ve yağmura dönüşmesini sağlamaya yarayan düzenek için kullanılır. **—2.** *Doludağıtıcı füze,* tehlikeli bir bulutu, patlama sonucu yağmur haline dönüştüren füze. (Bu füze, mermi yolunun tepe noktasına yaklaştığında patlar.) || *Doludağıtıcı top,* düşey eksenli küçük bir havantopundan oluşan, 2 ile 3 m yüksekliğinde geniş ağızlı bir namluyla boyu uzatılan ve bulutların içinde dolu tanelerinin oluşmasını sınırlamak için ateşlenen top. (Beaujolais'de XVIII. yy.'dan yaklaşık 1950'ye dek kullanılan bu toplarda 100 ile 200 g kara barut kullanılıyordu.)

◆ a. Dolunun oluşumunu engelleyen aygıt.

DOLUDİZGİN be. **1.** Dizgini gevşetip dörtnala, büyük bir hızla koşturarak: *Arkalarından bir atlı doludizgin yetişti.* **—2.** Önlenemez bıçımde, büyük bir hızla: *Fiyatlar başını almış doludizgin gidiyor.*

DOLUKMAK gçz. f. *Yörs.* Gözü yaşla dolmak, ağlayacak duruma gelmek.

DOLULUK a. Dolu olma durumu.
—Manyet. *Doluluk çarpanı,* sürekli bir mıknatısta, BH çarpımının en büyük değeri ile kalıcılığın giderenlikle çarpımı arasındaki γ oranı:

$$\gamma = (BH)_{max} / (B_r H_c).$$

—Ulaş. *Doluluk katsayısı* ya da *oranı,* bir toplu taşıma aracında yolcuların işgal ettiği yerlerin ortalama sayısının, boş yerlerin sayısına oranı.

DOLUM a. Doldurma işi: *Petrol dolum merkezi.*
—Hidr. bağl. Betonun dozu belirlenmiş ve karışmaya hazır bileşenlerinin tümü.
—Petr. san. *Dolum deposu,* petrol ürünlerini koşullama ve tankerleri yükleme işlemlerini yapan fabrika ya da atölye. || *Dolum kolu,* akaryakıt gemilerini ve araçları doldurmada kullanılan eklemli rakor.

DOLUNAY a. Ay'ın, Yer'e göre Güneş'e karşıt yanda bulunduğu ve aydınlık yarıküresinin Yer'e döndüğü evre. (Bu evrede Ay tam bir disk görünümündedir.)

DOLUNAY, Urfa'nın merkez ilçesine bağlı Payamlı bucağının merkezi; 220 nüf. (1990).

DOLUŞMAK → DOLMAK.

DOLVAT (Emir) ya da **EMİR DOLVAT,** ermeni doktor (Amasya 1418 - Bursa 1498). Fatih Sultan Mehmet'in özel doktorluğunu yaptı. *Tıbbın yararları, Tedavi sözlüğü* ve *İlaç yapımı üzerine* adlı kitapları yazdı.

DOM a. (ital. *don,* ya da portekizce *dom;* lat. *dominus,* efendi'den). **1.** Bazı din adamlarına (benediktenler, vb.) verilen unvan. **—2.** Portekiz'de, DON'un eşanlamlısı.

DOM a. (fr. *dôme*). Yerbil. KUBBE'nin eşanlamlısı.

DOMAGK (Gerhard), alman biyokimyacı (Lagow, Brandenburg, 1895 - Burgberg, Kara Orman, 1964). Deneysel kanser üzerine çalışmalarıyla, özellikle de, 1935'te sülfamitlerle kemoterapi dönemini açan sülfakrizoidinin bakteriler üstündeki etkisini bulmasıyla tanındı. 1939'da Nobel tıp ödülü'nü kazandı, ama Hitler tarafından görevden uzaklaştırıldığı için, ödülünü ancak 1947'de alabildi. Daha sonra, kanser ve tüberküloza karşı kemoterapi yöntemlerini inceledi.

Domaine musical konserleri, çağdaş müzik konserleri düzenlemek amacıyla 1954'te Paris'te kurulan dernek. Pierre Boulez'in ve Renaud-Barrault tiyatro kumpanyası'nın ön ayak olması ve Suzanne Tézenas adlı zengin bir sanat dostunun desteğiyle kuruldu. Konserler önce Marigny tiyatrosu'nda (1954), sonra Odéon-Théâtre de France'ta (1959) yapıldı; 1968'den beri de Théâtre de la Ville' de yapılmaktadır. İlk on beş yılda Domaine musical, Schönberg, Webern, Berg ya da Varese gibi büyük "XX. yy. klasikleri"ni tanıtarak ve değişik milliyetlerden altmış kadar genç bestecinin (P. Boulez, G. Amy, J. -C. Eloy, A. Bukureşliyev, K. Stockhausen, L. Berio ve başkaları) 200 dolayındaki yeni yapıtının Fransa'da ya da dünyada ilk seslendirilişini gerçekleştirerek çok önemli bir rol oynadı. Başlangıçta, derneğin etkinliklerinin önemli bölümü, dizisel anlayış doğrultusundaydı. Ama Domaine musical her şeyden önce müziğin gelişiminin 1945'ten sonraki "dizisel ve dizisel sonrası" evresine bağlı kaldı. Fransa'da, en ileri çağdaş müzik için bir dinleyici kitlesinin oluşması, büyük ölçüde bu etkinlikler sayesindedir. 1967'de Gilbert Amy, Pierre Boulez'in yerine derneğin başına geçti. Onun yönetiminde, XX. yy.'ın büyük klasikleri (Stravinskiy, 1967; Schönberg, 1969) onuruna yeni programlar gerçekleştirildi. Domaine musical'in geleneğindeki en parlak etkinlikler doğrultusunda, o dönemin genç kuşağından Gérard Grisey (doğm. 1946) gibi bestecilerin yapıtları dinletildi. Derneğin son büyük gösterisi, 21 ocak 1973'te, Stockhausen'ın *Momente*'sinin yeni versiyonunun Fransa'da ilk seslendirilişidir. O yılın eylülünde Gilbert Amy, Domaine musical, konserlerinin sona erdiğini ilan etti. Daha sonra Ensemble intercontemporain, Collectif musical international 2e2m ve Ensemble de l'itinéraire gibi dernekler aynı amaçla etkinlik göstermeye başladılar.

DOMALAN a. Toprak altında yetişen yumru biçiminde mikorizli asklı mantar. (Çeşitli yemeklerin hazırlanışında güzel koku versin diye kullanılır. Domalan için konak oluşturan bitki genellikle meşedir. Bil. a. *tuber;* tuberaceae familyası.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Arap domalanı,* tüm Akdeniz havzasında bazı güngülü türleriyle bir arada yetişen mikorizli mantar. (Arap domalanları yeraltında gelişen asklı mantarlardır. İlkbaharda ilk yağıştan sonra çorak bölgelerde bol yetişir ve proteince zengindir; bu nedenle, uzun süre bedevilerin en değerli yiyeceklerinden biri olmuştur. Bu mantarlar mikoriz bireşimi yoluyla elde edilerek toplu üretim için tarım konusu da yapılmıştır (Bil. a. *terfezia;* terfeziaceae familyası.)
—ANSİKL. Domalanın karpoforları, mantarın yüzeyini kaplayan bir dış hücre tabakası (peridyum) halindedir. Ak domalanın *(Tuber magnatum)* peridyumu beyazdır; bu mantar İtalya'da çok tutulur. Kara domalanların üzeri pütürsüz ya da siğil gibi pütürlü olabilir. Kara domalan *(T. melanosporum)* Fransa'da çok değerlidir.

Domalan için en iyi konak meşedir. Mikoriz ortaklığı domalan için özellikle yararlıdır, çünkü mantar karbonlu besinleri doğrudan doğruya edinemez, bu yüzden ağacın bireşimlediği ürünlerden (şekerler, organik asitler) yararlanması gerekir. Kara domalan akışkanların (su, gaz) kolayca dolaşmasına elverişli yapıdaki topraklan sever. Kararlı ve yağmur darbelerine dayanıklı olması gereken bu yapı, dengeli bir dokusu bulunan ve belli bir oranda kalker ve organik madde içeren topraklarda görülür. Domalan ılıman iklim kuşağında yetişir. Aşırı yağışlar, uzun süren soğuklar ve kurak yazlar mantarın normal biyolojik çevrimini tamamlamasını engeller.

• *Domalan üretimi,* domalanla konak ağacı oluşturacak fidanın, birlikte yetiştirilmesine dayanır. Domalanla konak arasındaki mikoriz bireşimi ortak yaşamın gerçekleşmesini ve yetiştiricinin özel fidanlıklarda domalan sayesinde mikorizleşmiş ağaç elde etmesini sağlar. Meyve oluşumu dikiminden sonraki 7 ila 10 yıl içinde gerçekleşir. Toprağın düzenli olarak ilkbahardaki gibi yüzeysel biçimde işlenmesi ve yabancıotların ayıklanması gerekir. Ekimden birkaç yıl sonra ağacın çevresindeki bitki örtüsü yok olmaya başlar ve her yıl bu açıklık (yanık) giderek genişler, domalanların yeri bir köpek yardımıyla bulunur (bazı bölgelerde bu iş için hâlâ domuz kullanılır). Larvası domalanın glebasına yerleşen "domalan sineği" *(Suilla tuberrivora)* karpoforların varlığını belirten en güzel işarettir.

30 ila 80 t İtalya'da (özellikle yabani domalanlıklar); 40 ila 60 t İspanya'da (salt yabani domalanlıklar); 50 ila 100 t Fransa'da (yabani ve tarımsal domalanlıklar) olmak üzere dünyadaki yıllık domalan üretimi 150 ila 300 t arasında oynar.

DOMALIÇ sıf. Kambur, tümsekli, fırlak.

DOMALMAK gçz. f. **1.** Dizler bükük, baş ileride ve eğik bir durum almak. **—2.** Bir şey sözkonusuysa, tümsekleşmek: *Masanın kaplamaları domalmış.*

◆ **domaltmak** ettirg. f. Domalmasını sağlamak.

DOMALTMAK → DOMALMAK.

DOMANİÇ, İç-batı Anadolu'da, Kütahya iline bağlı ilçe; 21 949 nüf. (1990); 619 km²; 33 köy. Merkezi, Kütahya'nın 94 km K.-B.'sında *Domaniç,* 3 966 nüf. (1990). Linyit ve manyezit yatakları.

DOMANİÇ (Fahri), türk fizikçi (Bursa 1915). Almanya'da Göttingen Üniversitesi fen fakültesi'ni bitirdikten sonra Ankara Üniversitesi fen fakültesi'ne asistan olarak girdi (1945). Profesörlüğe yükseldi (1960). Çekmece nükleer araştırma merkezi'nde yöneticilik yaptı. Türkiye Atom enerjisi komisyonu'nda genel sekreter olarak çalıştı (1963-1967). *Modern üniversite fiziği* (F. Akyüz ile, 1972) adlı bir yapıtı var.

DOMAR (Evsey David), amerikalı iktisatçı (Łódź, Polonya, 1914). İstikrarsızlığın görüldüğü bir dengede, keynesçilikten esinlenen ve çoğu kez Harrod*'un modeliyle birlikte ele alınan bir büyüme modeli ortaya koydu. Üretimin büyümesinde yatırımın oynadığı önemli rolü gösterdi.

DOMARO a. Yerbil. Jura sisteminde alt kesimin (lias) bir katı. (→ KATMANBİLİM.)

◆ sıf. Bu kata ilişkin.

DOMATES a. **1.** Tarım bitkisi olarak her yerde üretilen ve meyvesi çok değişik biçimlerde tüketilen bıryıllık otsu bitki. (Bil. a. *Lycopersicum esculentum;* patlıcangiller familyası.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** Bu bitkinin sarı kırmızı meyvesi.
—Bot. *Ağaç domatesi,* Meksika'da yetişen 3-4 m boyundaki domates ağacının *(Cyphomandra betacea)* meyvesi. (Çok verimli olan domates ağacı tropikal Amerika'da yüksek bölgelerde yetiştirilir. Yenebilen meyvesi kırmızı turuncu renkte, iri bir armut büyüklüğünde, ekşi ve tatlı lezzette bir meyvedir, domatese pek de benzemez. Kabuğu acı olduğundan soyularak domates gibi kullanılır. Patlıcangiller familyası.) || *Kiraz domatesi,* çok küçük yuvarlak domates çeşidi.
—ANSİKL. Anayurdu And dağları yöresi ve Orta Amerika olan domates zamanla dünyanın en önemli sebzelerinden biri oldu.

Otsu bir bitki olan domatesin gövdesi yumuşak ve çok dallı, yaprakları bileşik, tüylü, salgı bezli ve özgün kokuludur. Meyvesi etli suludur. Erken ya da geç olmasına ve meyvesinin görünüşüne göre pek çok çeşidi vardır: boy, kiraz ya da erik domateslerinde birkaç gram, en çok ekilen domateslerde 80-200 g; biçim yuvarlak, yassı, az çok uzunca silindirimsi, kırışıksız ya da dilimli; renk kırmızı, sarı, pembe; kıvam çeşitli. Yeni çeşitlerde ve melezlerinde, hastalıklara dayanıklılık ve değişik iklim koşullarına uyum bakımından yararlı özellikler yaratılmıştır.

Domates dondan çok korkar, bu ne-

denle, ancak ılıman ülkelerde ve yazın yetiştirilebilir; fideler şubat-mart aylarında korunaklı yerde üretilir. Fideler mayıs ayında tarlaya dikilir; hasat temmuzda başlar. Şimdi seralarda az da olsa her mevsimde domates yetiştirilmektedir.

Bazı yerlerde domates hereklerle desteklenir ve bir iki sap bırakılarak fazla tomurcukları ayıklanır. Topluca olgunlaşan, tıkız meyveli bodur türleri herek gerektirmez; bunlar makineyle hasat edilebilir ve daha çok sanayide kullanılır. Sanayide domatesten domates suyu, salça, sos, vb. üretilir.

—Mutf. Domates çiğ, pişmiş ya da salça haline getirilmiş olarak mutfakta en çok kullanılan sebzelerdendir. Çiğ olarak salatalara konur, garnitür olarak kullanılır, söğüş yenir, dolması, kızartması, turşusu yapılır. Uzun süre saklanabilen salçası birçok yemeğe katılır, lezzet ve renk verir. Bazı yörelerde sert olanlarından ve yeşillerinden reçel de yapılır.

DOMAZLİCE, Çek Cumhuriyeti'nde (Batı Bohemya) kent, Plzen'in 50 km G.-B.'sında. XVII. yy.'dan kalma şato yıkıntıları, Cesky Les ile Sumava arasındaki geçide egemen bu sit alanının önemini kanıtlar. Eski evler. 1747'de yapılmış barok üslubunda katedral.

DOMBAY a. *Yörs.* Manda.

DOMBAYOVA, Afyon'un Dinar ilçesine bağlı bucak; 7 996 nüf. (1990). Merkezi *Uluköy*, 3 658 nüf. (1990).

DOMBEYA a. (fransız kâşif ve botanikçi *Dombey*'in adından). Tropikal Afrika'da, Madagaskar'da ve Réunion adasında yetişen, almaşık süreğen yapraklı, talkım halinde beyaz, pembe ya da kırmızı çiçekli küçük ağaç. (Çok süslü olan bazı türleri seralarda yetiştirilir; kabuğundan ip yapılabilir. *Sterculiaceae* familyası.)

Dombrock sistemi. Hematol. Alyuvarlardaki iki antijene (Do^a ve Do^b) dayalı kan grubu sistemi. (Bu antijenler antitetik ve az bağışıklık vericidir, ama doğuşta bile çok gelişmiş durumdadır. Bunlara uygun antıkorlara ender rastlanır.)

DOMBROWSKA (Maria) → DABROWSKA.

DOMBROWSKİ → DABROWSKİ (Samuel).

DOMDOM → DUMDUM.

DOMELA (Caesar Domela NİEUWENHUİS, **César**— denir), fransız uyruğuna geçmiş hollandalı ressam ve heykelci (Amsterdam, 1900). Soyut sanatın bellibaşlı akımlarına katıldı: De Stijl (1924), Cercle et Carré (1930), Soyutlama yaratma (1933-34), Yeni gerçekler (1946'dan başlayarak). Mondrian'ın sert geometriciliğinden ayrılarak, 1929'da, yağlıboya resimle çeşitli malzemelerden (bakır, akaju, mantar, cam) yapılmış resim karışımı olan ilk kabartmalarını yaptı. Bu yapıtlarında eğriler ve renk dinamik öğeleri oluşturur. Domela'nın yapıtları New York, Lahey, Paris Modern sanatlar müzesi'nde sergilenmektedir.

DOMEN, doguların yassılığından esinlenmiş, japon Yenitaş dönemine ait, kilden yapılmış yassı maskeleri belirten japonca sözc.

DOMENİCHİNO (Domenico ZAMPİERİ —denir), italyan ressam (Bologna 1581-Napoli 1641). Önce Denijs Calvaert'in, sonra da Carraccio'ların öğrencisi, Farnese sarayı'nda Annibale'nin yardımcısı ve akademizmin başlıca temsilcilerinden biriydi. 1608'de, S. Gregorio Magno kilisesi'ndeki (Roma) *Aziz Andreas'ın kırbaçlanması* adlı freski yaptı; bu freskin deseni Raffaello'ya öykünülerek yapılmıştır. Daha sonraları, Grottaferrata manastırı'ndaki S. Nilo capellası'nı (*Aziz Nil'in yaşamı*, 1608-1610) ve Roma'daki Costaguti sarayı'nın bir tavanını süsledi (*Güneş arabası*, 1613-14). Domenichino, S. Andrea della Valle kilisesi'nin kubbe köşeliği olarak, Michelangelo'dan esinlendiği plastik bir ustalıkta *İncilciler*'i resimledi. Ancak, bu ustalık öteki yapıtlarında pek görülmez (Napoli katedrali'nin San Gennaro capellası). Domenichino'nun XVIII. yy.'a kadar ününü özellikle pekiştiren çalışmalar Annibal Carraccio'nun bir tablosunun daha duygusal ve daha sağlam bir tarzda yeniden elden geçirilmiş bir yorumu olan *Aziz Hieronymus'un son komünyonu* (1614, Vatikan) ile hareketlilik ve daha o zamandan rokoko bir beğeni taşıyan, ama buna karşın güzel ve yalın bir manzarada serimlenen *Diana'nın avı* (1616, Borghese galerisi) adlı tablodur. Poussin'i Domenichino'nun sanatında ilgilendirmiş olan noktalar planların dengesi, jest ve mimik dağarcığıdır.

Lauros-Giraudon

Domenichino
Diana'nın avı (1616)
Borghese galerisi, Roma

DOMENİCO da Ferrara ya da **da Piacenza** XIV. yy. italyan dansının kuramcısı (öl. 1462'ye doğr.). Ferrara'da Este sarayı'nda dans öğretmenliği yaptı. Koregrafi sanatının ilk teknik incelemesi olan *De arte saltandi et choreas ducendi*'yi yazdı. Bu yapıtta, müzik örnekleri verir, ilk dans adımlarını açıklar, ölçüye göre iyi dans etmenin kurallarını ortaya koyar ve kendi danslarını, düzenlenmeleri, adımları ve figürleri açısından anlatır.

DOMENİCO da Venezia, venedikli seramik ve mine ustası (1511-1578), 1560'a doğru Venedik'te S. Paulo yakınına yerleşti. Çeşit bakımından son derece zengin olan yapıtları, özellikle, figürlerle ya da mavi fon üstünde çiçek ve yaprakların çerçevelediği büstlerle bezenmiş endülüs çinilerinden oluşur. Bunların çoğunda imzası vardır ve bazılarının tarihi bellidir. (Braunschweig müzesi'ndeki tabak, 1568.)

DOMENİCO Dİ BARTOLO, 1428 - 1447 arasında Siena'da adı geçen italyan ressam. Plastik etkiler arayışında floransalı ressamların etkisi olduğu kabul edilir: *Meleklerin çevrelediği Meryem Ana ve çocuk İsa* (1433, Ulusal resim müzesi, Siena). Siena katedrali'nin zemininin döşenmesinde de görev aldı (1434). Sanatındaki Siena tarzı çizgisellik, kent hastanesinin fresklerinde görülür (1440'tan sonr.).

DOMENİCO FİORENTİNO → DEL BARBİERE (Domenico).

DOMENİCO VENEZİANO (Domenico Dİ BARTOLOMEO —denir), italyan ressam (Venedik ? XV. yy.'ın başlangıcı -Floransa 1461). 1435'e doğru Floransa'ya çağrıldı, Baldovinetti ve öğrencisi Piero della Francesca ile birlikte S. Egidio kilisesi'nin koroyerinde, bugün kaybolmuş bulunan birtakım fresk çalışmaları yaptı (1439-1445). Floransalı ressamlara hafif ve açık yeni bir renk duygusuyla daha havadar bir alan anlayışı getirdi. Bu özelliği şu yapıtlarında oldukça belirgindir: *Müneccim kralların tapınması* (1435'e doğr., Berlin - Dahlem), *Madonna de Santa Lucia dei Magnoli* (bu yapıtın ortadaki panosu *Meryem Ana dört azizle* adlı çalışmayı temsil etmektedir) [1445'e doğr., Floransa]; S. Croce'de muhafaza edilen (1460'a doğr.) ya da tuvale aktarılan (*Madonna*, Londra) fresk parçaları.

Domesday Book, XI. yüzyıl sonunda bütün ingiliz topraklarının durumunu belirten derleme. Fatih William'ın emriyle başlatılan bu yapıt, 1090 yılından az önce bitirilmiştir. Bu dev derleme için önce yerel araştırmalar yapılmış ve bütün kontluklar (İngiltere'nin kuzeyinde kalanlar dışında), listeye alınmıştır; her yer için, istiladan önce başında bulunan ve toprağın ait olduğu senyörün adı kaydedilmiştir. Oturanların sayısı ve durumlarıyla toprağın yüzölçümü ve cinsi de verilmiştir. Genişliği ve titizliğiyle eşsiz olan bu belge Do-

Domenico Veneziano
Meryem Ana dört azizle
Santa Lucia dei Magnoli kilisesi'nin sunakarkalığının orta panosu (1445'e do[ğr.])
Uffizi müzesi, Floransa

Scala

mesday Book adını almıştır. Anlamı *kıyamet günü kitabı*'dır. Kraliyet hükümetine İngiltere'nin feodal yapısı hakkında bir tablo çizmek amacıyla hazırlanmıştır.

DOMESTİKOS a. Tar. Bizanslı askeri şef.
—ANSİKL. Muhafız birliği komutanı olan *Skhole domestikos*'u 759'da ortaya çıktı. Domestikoslar topluluğu imparator muhafız birliklerinin komutanlarından oluşurdu. İstanbul'u savunma komutanı surlar domestikosu da topluluğa dahildi. Optimaslar domestikosu Bizans'ın Asya'da en eski strategası olup birlikler kurulmadan önce de bu sanı taşırdı. Oyunlar domestikosu mali yönden imparator tarafından desteklenir, halk oyunlarını yönetirdi. XI. yy.'ın sonunda askeri alanda merkezileşme ilkesi benimsendi. Komnenos'lar döneminde (1081-1185) ordu komutanlığı ilk kez devlet içinde önem kazanan büyük domestikosa verildi.

Scala

aziz **Dominicus**
Fra Angelico'nun *Alaya alınan İsa* freskinden ayrıntı
San Marco müzesi, Floransa

DOMETT (Alfred), ingiliz şair ve siyaset adamı (Camberwell Grove, Surrey, 1811-Londra 1887). Browning'in dostu, edebiyat alanında kendini kabul ettiremeyince, Yeni-Zelanda'ya gitti (1842) ve oranın başbakanı oldu (1862). Londra'ya dönüşünde bir maori destanıyla (*Ranolph and Amohia*, 1872) şiirler (*Flotsam ve Jetsam*, 1877) yayımladı.

DOMEYKİT a. (fr. *domeykite;* öz. a. *Domeyko*'dan). Miner. Formülü Cu_3As olan doğal bakır arsenür.

DOMEYKO cordillerası, Şili Andları'nda sıradağ, B.'ya doğru Salar de Atacama'yı sınırlar; 5 280 m.

DOMİNANT a. (fr. *dominante*). Biyol. → BAŞAT.
—Müz. → ÇEKEN.

DOMİNGO *(aziz)*, Silos rahibi (Cañas, Navarra 1000'e doğr.-Silos 1073). Benediktendi, 1041'de Silos manastırı'nın rahibi oldu. Kültü İspanya'da çok yaygındır.

DOMİNGO (Plácido), ispanyol tenor (Madrid 1941). Şarkıcı bir ana babanın çocuğuydu. 16 yaşında dinleyici önünde söylemeye başladı. 1960'ta Dallas'ta ilk kez bir operada rol aldı. 1968'de New York Metropolitan Opera'da sahneye çıktı. Dünyanın tüm ünlü operalarında seçkin bir yer edindi. Aynı zamanda orkestra şefi olan bu çok yönlü sanatçı, Händel'i olduğu kadar Mozart'ı, Verdi'yi, Wagner'i ve çağdaş bestecileri de başarıyla yorumlamaktadır.

DOMİNGO MARQUÉS (Francisco), ispanyol ressam (Valencia 1842-Madrid 1920). 1875'ten 1914'e kadar Paris'te yaşadı ve 1917'de, San Fernando akademisi'ne (Madrid) profesör atandı. *Goya'nın atölyesi* (Hispanic Society, New York), *Muñoz'un atölyesi* (Prado) ve güzel portre çalışmaları (*Ressam Juan Peyro*, Valencia) en önemli yapıtları arasındadır.

J. Bottin

Dominica'nın kuzey-doğu kıyısında kumsal

DOMINGUES (Afonso), portekizli mimar. 1386-1402 arasında Batalha manastırı'nın başmimarlığını yaptı.

DOMINGUEZ BÉCQUER, ispanyol ressam ailesi: JOSÉ (Sevilla 1805- *ay. y.* 1841), modern Sevilla okulu'nun kurucusu; —JOAQUIN (Sevilla 1819- *ay. y.* 1879), öncekinin kardeşi, özellikle endülüs dans sahneleri yaptı; —VALERIANO (Sevilla 1834-Madrid 1870), José'nin oğlu, şair Gustavo Adolfo Bécquer'in kardeşi ve Joaquin'in öğrencisi, ailenin en parlak temsilcisi. Usta bir renkçi ressam ve peyzajcı olan Valeriano, portreler, aile ve kır manzaraları yaptı; ayrıca, çoğu kez Madrid'deki la Ilustración adlı dergide yayımlanan, taşralı tipler üzerine değerli desen çalışmaları vardır.

DOMİNİCA, Küçük Antiller'de (Rüzgâraltı adaları [Windward İslands]) ada ve devlet, Martinique ve Guadeloupe arasında; 751 km²; 83 400 nüf. (1991). Başkenti *Roseau*. Resmi dili ingilizce. Bu yanardağ kökenli adada yükselti 1 447 m'yi bulur. Başlıca tarım ürünleri, dışsatımın en büyük bölümünü oluşturan turunçgiller, muz ve kakaodur.
—Tar. Aachen antlaşması'yla (1748) Dominica yansızlığını korudu. Fransız kolonların yerleştiği adayı 1759'da İngilizler işgal ettiler ve Paris antlaşması'yla (1763) ilhak ettiler. 3 kasım 1978'de bağımsızlığını kazanan adada bir anayasaya dayanan ingiliz tipi iki meclisli bir parlamenter rejim kuruldu. Önce işçi partililerin kurduğu hükümet, David kasırgasının (ağustos 1979) yol açtığı ekonomik ve toplumsal yıkımla uğraşmak zorunda kaldı. Muhafazakârların zaferiyle sonuçlanan temmuz 1980 seçimlerinden sonra Eugenia Charles başbakan oldu. 1981'de iki darbe girişimi önlendi. Karayipler'in ilk kadın başbakanı Charles enflasyonu düşürdü, işsizliği azalttı. Bu başarıları, önderi olduğu Dominica Özgürlük partisi'nin 1985 ve 1990 seçimlerini de kazanmasını sağladı.

DOMİNİCİ (Giovanni BACCHİNİ, —denir), italyan yazar (Floransa 1357-Buda 1419). Dominiken mezhebine bağlı bir kardinal olan Dominici, *Lucula noctis* (1405) adlı yapıtında, Antikçağ'ın hümanist kültünü mahkûm etti.

DOMİNİCUS *(aziz)*, Vaiz kardeşler tarikatının kurucusu (Caleruega, Burgos'un taşrası, 1170'e doğr. -Bologna 1221). Kurduğu tarikatın resmi adı aynı kalmakla birlikte, taraftarları ölümünden sonra Dominiken adını aldı. Dominicus 1234'te aziz ilan edildi.
—İkonogr. XIII. yy.'dan başlayarak tarikat giysisi (beyaz elbise ve siyah pelerin) ve alametleriyle (başının ya da alnının üstünde bir yıldız, çoğunlukla bir kitap ve bir zambak, kimi kez bir köpek -*Domini canes*'ler, yani "Tanrı'nın köpekleri" dominikenleri belirtir) gösterilen aziz Dominicus'un resimlerini Duccio (Londra), Guido da Siena (Cambridge), Gentile Bellini (Londra), Fra Angelico (S. Marco müzesi, Floransa), vb. yaptı. Traini (Pisa çokkanatlısı), Berruguete (*Aziz Dominicus ve aziz Petrus'un yaşamı*, Prado) yaşamından ve il Tintoretto, C. Coello, Orcagna, Daddi, Rubens, Gozzoli, Guardi, Lotto, vb. yaşamının kimi olaylarından esinlendiler; *Tanrılaşma*'sı G. Reni'nin (Bologna) fırçasından çıktı. Mezarının ("arca di san Domenico", S. Domenico kilisesi, Bologna) yapımına XIII. yy.'da başlayan Nicola Pisano ve öğrencileri Fra Gugliemo da Pisa ile Arnolfo di Cambio'dur (alçakkabartmayla azizin yaşamından bölümler); XV ve XVI. yy.'larda Niccolo dell'Arca ve daha sonra Michelangelo çalışmaları tamamladılar Aziz Dominicus "Kutsal Sohbetler"de sıkça görülür. Matisse bir *Aziz Dominicus* (1948, Assy yaylasında kilise) ve Vence'daki dominikenler capellasında seramik üstüne resimler yaptı (1948-1951).

DOMİNİK CUMHURİYETİ, isp. **República Dominicana,** Büyük Antiller'de Haiti ya da Santo Domingo adasının yaklaşık üçte ikisini kaplayan devlet; 48 442 km²; 7 320 000 nüf. (1991). Başkenti *Santo Domingo*. Resmi dili *ispanyolca*.

COĞRAFYA

• *Doğal çevre.* Yüzey şekilleri tekdüze değildir. Birbirini izleyen ovalardan, çöküntü çukurlarından, vadilerden ve D.-G. -D.'danB.-K.-B.'ya doğru paralel sıralar halinde uzanan dağlardan oluşur. Cordillera Central ülkenin ana omurgasıdır (Duarte doruğu 3 175 m); Cordillera Central, D.'da alçalarak yükseltisi oldukça az bir eşiğe dönüşür (277 m), güneydeki kıyı ovasıyla (kireçtaşlı alçak plato) Cibao -Vega Real çukuru (verimli alüvyonlarla örtülüdür) arasındaki geçişi kolaylaştırır Cordillera Central, sierra de Seibo (yüksekliği 600-700 m) aracılığıyla eşiğin ötesinde de devam ederek Engaño burnuna ulaşır. Kuzey kıyılarını, Samanâ yarımadasına kadar uzanan Kuzey Cordillera (1 249 m) sınırlar. G.-B.'da, Beata burnundan Cordillera Central'a kadar bir kıyı ovası, sierra de Bahoruco (Baharona yarımadasında), Enriquillo göl çukuru (deniz düzeyinin 40 m altında) sierra de Neiba, San Juan vadisi ve Azua ovası çukurları birbirini izler.
Tropikal iklim (ortalama sıcaklık 25° -26° C) oldukça nemlidir. Yağmurlar daha çok haziran-temmuzla kasım-aralık arasında yağar: öteki aylar kurak geçer. Yağmurların coğrafi dağılımı büyük farklılıklar gösterir: rüzgâr almayan çukurlar (San Juan vadisinde yıllık yağış ortalaması 800 mm'den az) kuraktır; D. rüzgârlarına açık yamaçlar (Samaná yarımadasında yıllık yağış ortalaması 2 m'den çok) çok yağışlıdır. Şiddetli siklonlar sık sık ülkeyi kasıp kavurur. Doğal bitki örtüsü, yağışa ve yükseltiye bağlı olarak kaktüsler ve dikenli çalılıklarla kaplı bozkırlardan sık ormanlara ve Karayibler'in çam ormanlarına kadar çok çeşitli bitki toplulukları içerir. Tarım potansiyeli önemli ve çok yönlüdür (ülke yüzölçümünün % 80'e yakını tarıma ve hayvancılığa elverişlidir).
• *Nüfus ve halk.* XVI. yy.'da yok edilen K. Amerika yerlileri Aravaklar'dan geriye kalan yalnızca arkeolojik kalıntılardır. XVI. yy. başında İspanyollar ülkeyi işgal ettilerse de, zengin değerli maden yatakları bulamadıkları için burayı kendi haline bıraktılar: bu nedenle 1844'te bağımsızlığına kavuştuğu sırada ülke nüfusu ancak 126 000'di. Ülkede nüfus artışı ve toprakları değerlendirme çalışmaları yavaş gelişti. İnsan sayısını artırmak için ülkeye ispanyol köylüler yerleştirildi: komşu Haiti halkının zencilerden oluşmasına karşılık Dominik'te birçok beyaz ve melezin bulunma nedeni işte budur. Ayrıca çok sayıda haitili de Dominik'e göç etti. 1925'e doğru nüfus bir milyon kadardı. Ama İkinci Dünya savaşı'ndan sonra, sağlık koşullarının iyileştirilmesiyle doğal nüfus artışı hızlandı (1950-1957 arasında yılda % 3,5) ve ülke nüfusu 1960'ta 3,04 milyon, 1970'te 4,01 milyon kişiye ulaştı. Birkaç yıldır doğum ve ölüm oranları düştü; böylece doğal nüfus artış oranı da yılda % 2,5 dolayında kaldı.
Kentleşme oranı uzun süre çok düşük kaldı (1960'ta % 30,5), ama en eski kırsal yerleşme alanlarındaki aşırı nüfus yoğunluğu (Vega Real'de 200 kişi), kırsal kesimden başkente ve bölgesel merkezlere doğru bir göç başlattı. Günümüzde kentleşme oranı yüzde 50'yi geçmiştir. İşsizlik ABD'ye yönelik bir göç hareketini beslemektedir.
• *Ekonomi.* Kaynaklar önemlidir, ama ülke ekonomisi az gelişmiştir. Etkin nüfusun yüzde 39'unun çalıştığı tarım kesimi GSMH'nın yüzde 17'sini karşılar. Toprak

dağılımında ve makine kullanımında çok büyük eşitsizlikler vardır: 161 toprak sahibi, ülkenin toplam tarım arazisinin % 22,5'ine sahiptir, buna karşılık 200 000 köylü ekilebilir alanlardan ancak % 11,5 oranında pay alabilmiştir. 100 hektarın üstündeki büyük modern şekerkamışı ve hayvancılık işletmeleri toplam işletmelerin yüzde 0,7'sini oluşturur, ama ekilen toprakların yarıya yakınını (% 45,8) kaplar. Bu arada ekilen toprakları modernleştirme ve genişletme çalışmaları sürdürülmektedir (sulanan yöreler).

Dışsatıma yönelik ürünler, tarım sektöründe baş sırayı alır: güneydeki kıyı ovalarında 250 000 hektarlık şekerkamışı tarlaları (1989 yılında 9,3 Mt şeker üretimi); Cibao'nun merkez kesiminde ve doğusunda, tepelerle dağların yağışlı yamaçlarında kahve ve kakao (1989 yılında 50 000 t ve 49 000 t üretim); Vega Real'de ve K. kıyısında tütün; Cibao'nun K.-B.'sında muz; ananas ve diğer meyveler; kurak bölgelerde sisal. İç tüketim için yapılan tarımsal üretim yeterlidir; pirinç üretimi gelişmektedir (1989 yılında 510 000 t). Sığır yetiştiriciliği özellikle doğuda yapılır ve süt üretimine yönelmektedir; ABD'ye yönelik et dışsatımı fazlalık verir.

Sanayi, ancak 50'li yılların sonuna doğru gelişmeye başladı ve iç pazara dönüktü. Hükümet, mali ayrıcalıklarla ve bazıları serbest bölge statüsüne sahip sanayi alanları (La Romana, San Pedro de Macoris) düzenleyerek sanayiyi destekledi. Temel sanayiler maden cevheri çıkarımıyla sınırlıdır: Barahona yarımadasında boksit (1,2 Mt), orta kesimdeki Bonao'da nikel (29 800 t), tuz ve jips (alçıtaşı), altın ve gümüş; çimento sanayisi (700 000 t kapasiteli); petrol rafinerisi. Tüketime yönelik sanayi kollarının sayısı artmaktadır: besin, giyim, dayanıklı tüketim malları ve özellikle inşaat araç-gereçleri. Çeşitli imalat sanayisi kolları, GSMH'nın yüzde 20,5'ini karşılar ve etkin nüfusun yüzde 15'ini istihdam eder. Ama enerji kaynaklarının olmayışı bu kolların gelişimini ciddi biçimde engellemektedir.

Santo Domingo limanıyla özel limanlardan (şeker ve maden cevheri taşıyan gemiler) yapılan dış ticaret, tarım ürünleri ve maden cevheri dışsatımına (başta şeker, sonra kahve ve tütün, mineraller ve metaller) ve çok çeşitli mamul madde ve araç-gereç dışalımına dayalıdır. ABD, Dominik'in baş müşterisi (dışsatımının yüzde 50'si) ve baş satıcısıdır (dışalımının yüzde 70'i).

TARİH

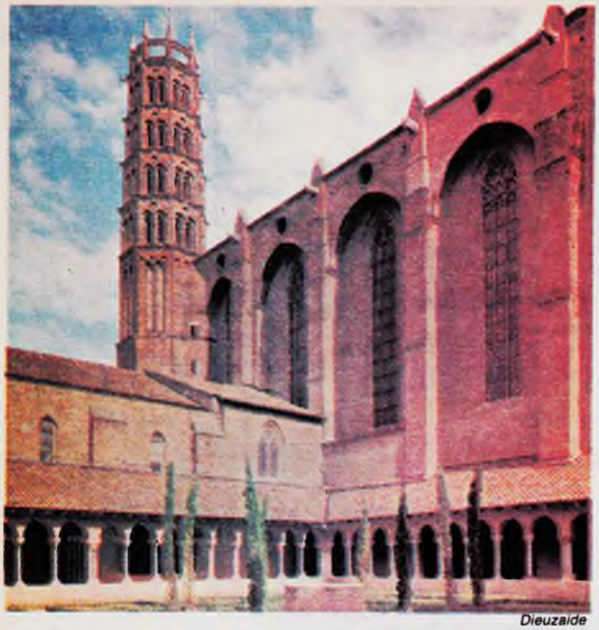
Santo Domingo, Ryswick antlaşması'yla (1697) Fransa ve İspanya arasında resmen paylaşıldı. Adanın batı kesimi Fransa'ya kaldı, ama iki kesim arasındaki sınır ancak 1776'da Aranjuez antlaşması'yla belirlendi. Fransız kesimindeki refaha karşılık ispanyol kesimi sefalet içindeydi; ancak, beyazlar daha kalabalık, zencilerin çoğu da özgür oldukları için, ispanyol kesimindeki toplumsal dengesizlik fransız kesimine oranla daha azdı. İspanya, 1795'te, Basel antlaşması sırasında, kolonisini Fransa'ya bıraktı. Haiti kölelerinin büyük isyanından sonra Toussaint Louverture 1801'de ispanyol kesimini ele geçirdi; Fransa ve İspanya isyancılara karşı ortak bir sefer düzenlemeye karar verdiler. Leclerc komutasında başarılar elde eden (1802) fransız birlikleri, 1803'te Haiti'de bozguna uğradılar, ama adanın ispanyol kesiminde tutunmayı da bildiler. Porto Riko'daki dominikli göçmenler 1808'de son fransız birliklerini kovmayı ve adanın doğu kesimini İspanya'ya bağlamayı başardılar, bu durum Paris antlaşması'yla (1814) onaylandı. Bir ayaklanma sonrası Dominik'in bağımsızlığı bir kez daha ilan edildi (1 aralık 1821); genç cumhuriyet Haitililer'in istilasına uğradı ve adanın birliği 1822-1844 arasında bu koşullarla sağlandı. Haitililer'e karşı bir ayaklanma sonucu kurulan üçüncü Dominik Cumhuriyeti, Haitililer'in askeri fetih seferlerinin sürekli tehdidi altında olmasına karşın daha uzun süre (1844-1861) ayakta durmayı başardı. Bu tehlikeyi ortadan kaldırmak için devlet başkanı Santana, Dominik Cumhuriyeti'nin yeniden İspanya'ya bağlanmasını (1861-1865) sağladı. Ancak bu başarılı sonuç vermedi ve ülke 1865'te bağımsızlığına kavuştu.

Ancak Dominik Cumhuriyeti, isyanlar ve hükümet darbeleriyle çalkalandı ve XIX. yy. sonunda ABD, alacaklarının ödenmesini sağlamak amacıyla ülkeye birçok kez müdahalede bulundu. Hatta Amerikalılar 1916'dan 1924'e değin ülkeyi işgal altında da tuttular. Bu süre içinde ABD, ülkenin ekonomisini ve yönetimini yeniden düzenlemeye girişti, ayrıca bir ulusal muhafız birliği oluşturarak komutanlığına genç bir subay olan Rafael Leónidas Trujillo'yu getirdi. Trujillo 1930'dan itibaren devlet üstünde, çok sert bir baskıya ve kişi kültüne dayalı mutlak egemenliğini kurdu; adayı özel arazisi haline getirdi ve tüm iktisadi yaşamı denetimine aldı. Mali durumu düzeltmeye ve büyük bayındırlık çalışmalarına girişti; beyazlardan yana bir göç siyaseti izledi, devlet topraklarını küçük köylülere dağıttı; bu dağıtım şaşırtıcı bir iktisadi gelişmeye yol açtı. 1960 yılında Trujillo rejimindeki çözülmenin ilk belirtileri görülmeye başladı diktatör, haziranda Venezuela başkanı Betancourt'u öldürme girişimine karıştı. Ağustosta Amerikan Devletleri Örgütü'ne üye ülkeler Dominik Cumhuriyeti'ne karşı yaptırımlar uygulanmasını kararlaştırdılar; Kilise tarafından mahkûm edilen rejimden ABD de desteğini çekti. 30 mayıs 1961'de R. Trujillo öldürüldü; Dominik devrimci partisi başkanı Juan Bosch sürgünden döndü. Trujillo ailesinin sadık gözdesi olmakla suçlanan başkan Balaguer (1960'ta Trujillo tarafından atanmıştı) 16 ocak 1962'de istifa etmek zorunda kaldı. Yerine Rafael Bonelly geçti. Ağustos 1962'de yeni bir Anayasa onaylandı. 20 aralık seçimleri, Juan Bosch'un partisinin başarısıyla sonuçlandı ve Bosch cumhurbaşkanı oldu. Ama 25 eylül 1963'te bir askeri darbe Bosch'u devirdi ve iktidarı üç sivilden oluşan bir cuntaya teslim etti.

Nisan 1965'te liberal eğilimli askerlerin yaptığı bir darbeyle üçlü yönetim devrildi, sağcı generallerin müdahalesinin önüne geçmek için başkentteki siviller silahlandırıldı. Generaller, albay Francisco Caamaño'nun milislerine yenildiler, ama son anda amerikalı deniz piyadelerinin yaptığı çıkarmayla kurtarıldılar. Castro'nunkine benzer bir devrim korkusunun yol açtığı ve Amerikan Devletleri örgütü'nün de onayladığı ABD müdahalesi, ülkeyi 1966'da seçimlere götürmekle görevli bir geçici uzlaşma hükümetinin kurulmasıyla sonuçlandı. Seçimlesi sol tarafından kabul görmeyen Joaquín Balaguer 1966'da başkan oldu ve ABD ile yeniden yakın ilişkiler içine girdi. Yine de istikrar sağlanamadı ordu ve sol hareketler arasındaki çatışmalar 70'li yıllara değin sürdü. 1970'te yeniden seçilen Balaguer iktidarını sağlamlaştırdı. Balaguer, 1973'te bir gerilla grubunun ülkenin güneyine yaptığı çıkarmayı bahane ederek, Juan Bosch'a ve partisine (Dominik devrimci partisi) karşı şiddetli bir mücadeleye girişti. 1974'te muhalefet, hileli seçimlere katılmama çağrısında bulundu; Balaguer yeniden seçildi. Normal seçimlerin yapıldığı 1978'de Dominik devrimci partisi adayı Antonio Guzmán Fernández, 1982'de aynı partiden Jorge Blanco devlet başkanlığına seçildiler. Anayasal güvenceler yeniden sağlandı ve geniş bir af ilan edildi. Uluslararası piyasada dışsatım ürünlerinin fiyatlarının düşmesi nedeniyle başlayan iktisadi bunalımın atlatılması için kemerleri sıkma politikası uygulandı. IMF ile kredi anlaşması konusunda görüşmeler başladı. IMF önerileri doğrultusunda yapılan zamlar karşısında grevler patlak verdi. Sendikalar askeri birliklerce işgal edildi, önderler tutuklandı (nisan 1984). Ocak 1985'te yapılan devalüasyonu (% 330) yeni zamlar izledi. İşsizlerin oranı % 30'u aştı. Radyo, televizyon ve basına sansür uygulandı. Solcu partilerin önderleri, ayaklanma hazırladıkları gerekçesiyle tutuklandılar. 1986'da Sosyal hıristiyan reform partisi, adayı Joaquin Balaguer başkanlık seçimlerini kazanarak yeniden iktidara geldi. Balaguer 1990'daki seçimlerde de yerini korudu.

EDEBİYAT

Çalkantılı bağımsızlık döneminde vatansever vurgularla dolu olan şiir, Cumhuriyet'in ilanından (1844) sonra romantik etkilere açıldı ve Felix María del Monte (1819-1899) ve Manuel Rodrígez Objío (1838-1871) ile konularını ülke geleneklerinden aldı. Ülküselleştirilip özgürlük simgesine dönüştürülen kızılderili, oyun yazarı Javier Angulo Guridi'ye (1816-1884) *Iguaniona* adlı yapıtında, ve romancı Manuel de Jesús Galván'a (1834-1910) türünün başyapıtı sayılan ve fetih zamanında genç bir yerli şefin başından geçenleri anlatan *Enriquillo* (1879-1882) adlı tarihi romanında esin kaynağı oldu. Kızılderili konusu şairlerce de ilgi gördü: José Joaquín Pérez (1845-1900) *Fantasías indígenas*'ında, Salomé Ureña de Henríquez (1850-1897)ve seçmeci Gastón Fernando Deligne (1861-1913) [*Galaripsos*]. Düzyazıda, Francisco Gregorio Billini (1844-1898) *Baní o Engracia y Antoñita* ile gelenek romanını başlatırken, Federico García Godoy (1857-1924) *Rufinito* (1908), *Alma dominicana* (1911) ve *Guanuma*'dan (1914) oluşan üçlemesinde ulusal tarihe yer ver-

Dieuzaide

Toulouse'daki Jacobinler manastırının (XIV. yy.) avlu ve kilisesi

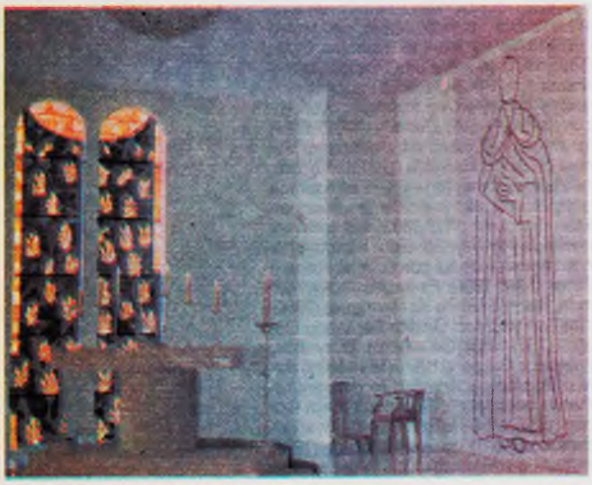
di. Fabia Fiallo (1866-1942) şiirleriyle olduğu kadar öykü ve oyunlarıyla da ülkesinin XX. yy. başı edebiyatına egemen oldu. Sanatçı, romantik akıma bağlı kalarak kadın şair Altagracia Saviñón (1866-1942) ve romancı Tulio Manuel Cestero (1877-1954) ile birlikte yenilikçi hareketi temsil ediyordu. Bilimsel yapıtlar alanında Henríquez Ureña kardeşlerin adını anmak gerekir: tarihçi Max (1885-1968) ve edebiyat eleştirmeni Pedro (1884-1946). 20'li yıllara doğru, şiir kendini yenileyerek, Domingo Moreno Jimenez'in (doğm. 1894) öncüsü olduğu "postumista" hareketiyle gerçek özgünlüğe ulaştı. Daha sonra Tomás Hernández Franco (1904-1952) ve özellikle Manuel del Cabral (doğm. 1907) her ne kadar Afrika-Antiller şiirinin konularını geliştirdiler ve Hector Incháustegui Cabral (doğm. 1912) öncü teknikleri benimsediyse de, Franklin Mieses Burgos (doğm. 1907), Aída Cartagena Portalatín (doğm. 1918), Freddy Gatón Arce (doğm. 1920), Manuel Rueda (doğm.1921), Mariano Lebrón Saviñón (doğm. 1922) ve Antonio Fernández Spencer (doğm. 1922) tarafından canlandırılan ve şiiri yenileştirmeye yönelen bir hareket La Poesía sorprendida dergisi çevresinde gelişti. Romancı ve öykücüler için sıla toprağı verimli bir esin kaynağı oldu: öykülerinde kullanmak amacıyla sözlü gelenekleri derleyen Sócrates Nolasco (doğm. 1884) şekerkamışı tarlalarındaki yaşamı anlatan Francisco Moscoso Puello (doğm. 1885) ile Ramón Marrero Aristy (1913-1959) ve bugünün en iyi öykücülerinden biri sayılan devlet adamı Juan Bosch (doğm. 1909). Andrés Francisco Requena (1908-1952), Angel Rafael Lamarche (doğm. 1900), José Rijo (doğm. 1915), Néstor Caro (doğm. 1917) ve Ramón Lacay Polanco da (doğm. 1925) aynı esinden beslenen yazarlar arasında yer aldılar.

Öykü, Armando Almanzar Rodriguez (doğm. 1935), Marcio Veloz Maggiolo (doğm. 1936), Iván García (doğm. 1938) ve Antonio Lockward Artiles (doğm. 1943) tarafından işlenirken, oyun türünün başlıca temsilcisi Franklin Domínguez'dir (doğm. 1931). René del Risco (doğm. 1937), Miguel Alfonseca (doğm. 1942) ve başka nice yazarın yer aldığı yeni bir şairler kuşağı günümüzde lirik esinin canlılığına tanıklık etmektedir.

DOMİNİKEN SANATI

Matisse tarafından süslenen (1950) Vence'taki (Alpes-Maritimes) chapelle du Rosaire

H. Adant-Rapho

DOMİNİKEN a. (lat. *Dominicus*). Aziz Dominicus tarikatından rahip ya da rahibe. (Bk. *ansikl.* böl.)

◆ sıf. Aziz Dominicus tarikatıyla ilgili.

—ANSİKL. Dominiken tarikatı 1215'te aziz Dominicus tarafından kuruldu. Resmi adı *Vaiz papazlar* olan tarikat 1216'da Honorius III tarafından onaylandı. 1215'te Laterano konsilinin yeni tarikat kurulmasını yasaklaması üzerine Dominicus da "Aziz Augustinus" olarak adlandırılan kuralı benimsedi; fakat kuruluşların yapısıyla ilgili, ortaklaşacı dinsel toplulukları hatırlatan bazı değişiklikler ve eklemeler yaptı. Bu değişiklikle bir dilenci tarikatı olan Vaiz papazlar da belli bir demokratik nitelik kazanmış oluyordu: yasama gücü yılda bir kez genel olarak toplanan bütün tarikat üyelerine aitti. Üst düzey yetkililerinin tümü seçimle iş başına gelir ve görev değişikliğine tabi tutulurlardı. Tarikat başlangıçta kathar sapkınlığıyla mücadele etmek için kurulmuştu. Aziz Dominicus bir tarikat ya da manastıra bağlı olan ya da olmayan papazların din sapkınlığıyla mücadele etmek için donatılmış olmadıklarını anlayarak kendisine bağlı olan papazların kathar tarikatının kusursuz üyeleri kadar sade ve dindarca bir yaşam sürmelerini ve asıl işlerinin vaaz vermek olmasını istedi. Tarikatın tören ve ayinlerden bile okuma ve öğrenmeye daha üstün bir yer vermesinin nedeni buydu. Dominikenler beyaz bir yün cüppe ile siyah bir harmani giyerler, bellerinde deri bir kemerle bu kemere tutturulmuş bir tespih vardı.

Dominikenler, tarikatın kuruluşundan beri İspanya, İngiltere, İtalya ve Fransa kilise tarihinde vaiz, misyoner ve bilgin olarak önemli bir yere sahip olmuşlardır. 1300 yılında yaklaşık altı yüz dominiken manastırı vardı. Tarikatın büyük bilginleri aziz Albertus Magnus ve Thomas Aquinus, vaizleri ise aziz Vicente Ferrer, Savonarola'dır. XIII. yy.'ın ikinci çeyreğinden sonra Kilise engizisyonu vaiz papazlara verdi.

Tarikatın yasasında başlangıcından beri öze ilişkin önemli hiçbir değişiklik olmadı. Her ne kadar XIV. yy.'ın sonundan başlayarak birçok reform yapıldıysa da bunlar hiçbir zaman tarikatı karşıt hiziplere bölmedi.

Fransa'da kaldırılmış olan tarikat 1839'da Roma'da papaz olan Lacordaire tarafından yeniden kuruldu. İlk manastır 1843'te Nancy'de açıldı. 1980'de Vaiz kardeşler tarikatının 610 manastırı, 17 250 din adamı (5 615'i papaz) vardı.

• *Kapalı dominiken kadın manastırları*'nın kurulması, aziz Dominicus'un mezhep değiştirttiği ve Toulouse piskoposluğu'ndaki Notre-Dame-de- Prouille'a (Fanjeaux yakınında, Aude) yerleştirdiği kathar kadın ve kız topluluğu ile Roma San Sisto manastırı azizinin reformuna dayanır. Bunlar Vaiz kardeşler tarikatının bir parçasıdırlar ve aynı giysileri giyer, aynı kuralları uygularlar.

• *Üçüncü dominiken tarikatı*, aziz Dominicus'un ardıllarından Munio de Zamora (1285) tarafından kurulmuştur. Azize Caterina da Siena bu tarikatın en ünlü kişilerinden biriydi. Bu üçüncül grupların oluşturduğu tarikat sayısız dominiken topluluğu doğurmuştur; bunlar eğitim, sağlık ve din hizmetleri alanında çalışmalar yapmaktadırlar.

—Güz. sant. Dominiken kiliselerinin ibadete açılışı, kentlerde manastırların durumu ve rahiplerin sadeliğe yönelişi, XIII. yy.'dan başlayarak, yeni mimarlık yaratıcılıklarına yol açtı; ancak bu arada bugün arkeoloji araştırmalarına konu olan çok sayıda manastır da ortadan yok oldu. Biri ruhban sınıfı, diğeri cemaat için olmak üzere aynı yükseklikte birbirine koşut iki sahının yer aldığı bazı dominiken kiliseleri vardı; Toulouse'daki eski Jacobinler manastırı bunun en güzel örneğidir. Ayrıca Alsace'ta (Colmar, Guebwiller) yan bölmelerle uzayan bir sahını tek genişlikte uzun bir koroyeri izliyordu. Germen ülkelerinde, İspanya'da, İtalya'da (Bologna, Floransa' da Santa Maria Nuova) gotik sanat bütünüyle kendini kabul ettirdi, ama biçimler kendini kabul ettiren bir bütünlük kavramından çok bölgesel akımlara göre değiştiler ya da boyun eğdiler. Mimarinin gelişimi XIII. yy. sonlarında ve XVI. yy.'da özellikle ilginç oldu. Heykele (Bologna'da Aziz Dominicus'un mezar anıtı) yer verilmemekle birlikte, resim sanatı XIV. yy.'da aziz Dominicus'un yaşamını konu alan bir ikonografi ile zenginleşir ve XV. yy.'da ince bir ruh derinliğine bürünmüş Fra Angelico'nun ünlü bir yapıtını (Floransa, S. Marco manastırı) sunar.

XX. yy. başından beri Dominikenler Fransa'da dinsel* sanatın yenilenmesinde önemli bir rol oynadılar. Dergileri Art sacré'de (1935'te kuruldu) Couturier ve Regamey tarafından yayımlanan incelemeler etkili oldu. Tarikatın ön ayak olduğu işler arasında Matisse'in yapıtı Vence kilisesi de vardır.

DOMİNİQUE (Domenico BIANCOLELLİ, — denir), italyan commedia dell'arte komedyeni (Bologna 1640 - Paris 1688). Usta Arlecchino yorumcusu. Geleneği belirledi ve daha önceki kasabalığına insancıl bir yön katarak bu tipin ayırtedici özelliklerini inceltti. Büyük aktör saltanatı commedia dell'arte'ye onunla birlikte girdi.

Dominique, Eugène Fromentin'in romanı (1863). Bir özyaşamöyküsü niteliğindeki bu yapıt çekiciliğini büyük ölçüde gerçekliğinden alır. Bütün yaşamları aşklarından ibaret olan iki kahraman, Dominique ile Madeleine, gerçekte yazarın kendisi ile Jenny Chessé'yi temsil ediyor olmalıdır. Ancak, romanın yazılışında sonsuz bir ketumiyet ve yarı karanlık renkler içinde verilen bir utangaçlık özellikle kendini gösterir. Roman, bu durumuyla, Flaubert'in alaycı bir biçimde söylediği gibi, eğer Fromentin *la Princesse de Clèves*'in (comtesse La Fayette) örnek klasik üslup berraklığını ve *Volupté*'nin (Sainte-Beuve) itiraf edilmeyen romantizmini tercih etmiş olmasaydı, Éducation sentimentale'i muştulayan bir yapıt olabilirdi. Dominique, "ergenlik çağı düşleri"nin romanı olarak kalmakta devam etmektedir.

DOMİNİS (Marco Antonio DE) → DE DOMİNİS (Marco Antonio).

DOMİNO a. (lat. sözc.). **1.** Bir yüzü, genellikle abanoz, öteki yüzü kemik, fildişi vb. olan yassı, küçük dikdörtgenlerden oluşan domino taşlarından her biri. **—2.** Bu taşlarla yapılan çeşitli düzenlemelere dayanan oyun. (Bk. *ansikl.* böl.) **—3.** *Domino yapmak*, son domino taşını koyarak oyunu kazanmak.

—Elektrotekn. Kablo yatakları arasına yerleştirmek için özel olarak hazırlanan ve domino görünümü gösteren eklemleme ya da birleştirme öbeği.

—Ruhbil. *Dominolar testi*, her biri, belirli bir yasaya göre düzenlenmiş domino gruplarından oluşan 44 problemlik bir diziyi kapsayan test. Dominolar testi, *g* etkeni bakımından yüksek oranda doygun-

dur. Bu test, zihinsel yıpranma göstergesini saptamak için, Fransa'da uygulandığı D 48 testi olarak Binois ve Pichot sözlük testiyle birlikte kullanılır.

—Siyas. bil. *Dominolar kuramı*, bir devletin komünizme geçişine yol açan kararlılıktan yoksunluğun komşu devletlerde de aynı siyasal gelişmelerle sonuçlanacağını ileri süren amerikan kuramı (içlerinden birinin dengesi bozulunca bir dizi dominonun düşmesinden esinlenerek oluşturulmuştur).

—Terz. Maskeli balolarda giyilen, başlıklı geniş giysi. || Domino giyen kişi.

—ANSİKL. Oy. Dominolar üzerlerinde 0' dan 6'ya kadar çeşitli sayıların bulunduğu iki eşit kısma ayrılır. Domino oyunu *çift -beyaz*'dan *çift-altılı*'ya kadar değişik bileşimleri taşıyan 28 taştan oluşur. Domino, matador, beş taş, çoban gibi çeşitli domino oyunları vardır. Yaygın şekliyle oynanan dominoda taşlar karıştırılır, yüzleri gizlenir; her oyuncu 7 taş alır, geriye kalan taşlar oyun sırasında taş çekmeye yarayan *bahçe*'yi oluşturur. Birinci oyuncu bir taş koyar, ikinci oyuncu taşını koyarken, taşın bir yüzünün, bir öncekinden bağımsız olarak benzer yüze değmesine dikkat etmek zorundadır; oyun, taşlar tükenene dek, bu şekilde sürer. Hesaplama sayı farkıyla yapılır.

DOMİNO a. (lat. sözc.). **1.** Din adamlarının, elbiselerinin üstüne giydikleri kışlık cüppe. **—2.** Din adamlarının, kışın koroda giydikleri pelerin.

DOMİNO (Antoine, **Fats** — denir), amerikalı şarkıcı, besteci ve orkestra şefi (New Orleans, 1928). Bo Diddley ve Chuck Berry ile birlikte siyah rock and roll'un öncülerindendir. 1948'den başlayarak *The Fat Man* adlı yapıtıyla ün kazandı. 50'li yıllarda yaptığı *Blueberry hill; Ain't that a shame; I'm walkin* gibi çalışmalarla ününü pekiştirdi. Piyano çalışı New Orleans müzik geleneğinden etkilendi. Blues ve boogie'den de izler taşıyan tarzıyla Professor Longhair, Doctor John ve Allen Toussaint'i etkiledi.

DOMİNYON a. (ing. *dominion*). Commonwealth'e üye olan bağımsız devletlere verilen ad.

—ANSİKL. Dominyon sözcüğü, başlangıçta ingiliz egemenliğini tanıyan bütün ülkeler için kullanılıyordu. Monarşinin resmi terminolojisinde, hükümdardan "denizaşırı ingiliz dominyonları kralı (ya da kraliçesi)" olarak söz edilmesi, bu gerçeğin ifadesidir. Kanada'daki koloniler federasyona dönüştürüldükten ve 1867'de özerk bir hükümete sahip olduktan sonra yeni devlet "Kanada dominyonu" olarak anıldı. 1900'de, Yeni Avustralya federasyonu ile Yeni-Zelanda da özerkliğe kavuştu ve 1907'de sorumlu bir hükümete sahip çeşitli ülkeler resmi terminolojide "özerk dominyonlar" olarak geçmeye başladı. O tarihten sonra dominyon terimi yalnızca bu sonuncular için kullanılır oldu. Bu devletler giderek özerklikten bağımsızlığa geçtiler ve 1931 Westminster statüsünde, Uluslar topluluğu'na kendi iradeleriyle katılmış, istedikleri zaman ayrılma hakkına sahip eşit ve egemen devletler olarak tanımlandılar. 1947'den sonra "dominyon" deyimi yerine "Commonwealth üyesi ya da devleti" ifadesi daha çok kullanılmaya başlandı.

DOMİT a. (fr. *dômite*). Petrogr. Silis bakımından zengin trakitin yerel çeşidi.

Domitia *(via)*, Galya'da Cneius Domitius Ahenobarbus'un yaptırdığı yol.

■ **DOMİTİANUS** (Titus Flavius) [Roma İ.S. 51 - *ay. y.* 96], Flaviuslar ailesinden gelen Roma imparatoru. 81-96 yılları arasında imparatorluk yaptı. Vespasianus'un oğlu, Titus'un küçük kardeşiydi. Titus'un yerine tahta çıktı. İmparatorluk konseyi'ni, haberleşme bürolarını *(ab epistulis)* ve maliye örgütünü *(a rationibus)* yeniden örgütleyerek çok usta bir yönetici olduğunu gösterdi. Hizmetinde şövalyeler kullanarak astlarının, daire amirlerinin ya da eyalet valilerinin üzerinde çok sıkı bir denetim kurdu. Adaletin düzenli işlemesini sağladı ve din konularında aşırı bir tutuculuk gösterdi. Eyaletlerin refahını sağladı, eyalet görevlileri arasından konsüller atayarak, hatta 93'te iki taşra görevlisine konsüllük vererek, taşradaki görevlileri hizmet etmeye özendirdi. Maliye alanında, zaten iyiden iyiye boşalmış ve halka açık oyunlarla, bina yapımlarıyla, sınırdaki savaşlarla bir hayli çökmüş olan hazineyi eski durumuna getirmede başarılı olamadı. Roma'da 64 ve 80 yılı yangınlarıyla harap olmuş yapıları yeniden onarttı ve kenti güzelleştirdi (Titus takı, Gens Flavia tapınağı, Odeon ile Stadion, yarıda kalmış birçok anıt, Flavius amfitiyatrosu ya da Colisseum).

Dışta ara vermeden sınır savaşlarını sürdürdü. Bretagne'in kuzeyine yaptığı Agricola seferleri, Kaledonyalılar'ı uzun süre (82-84) denetim altında tutmayı sağladı. Decebalus'un birleştirdiği Sarmatlar'a ve Daçyalılar'a karşı yürütülen savaşlarsa, 84'ten 92'ye dek, bazen yenilgiler, bazen de zaferlerle sonuçlandı. Bu savaşlar sonunda Domitianus, Roma'nın yararına olan ve Traianus seferlerinin yapılabilmesini sağlayan bir barışı, Daçyalılar'a kabul ettirdi. Bundan başka, Sarmatlar'ı, Süevler'i, Quadi halkını ve Markomanlar'ı yenip Tuna sınırını tahkim edilmiş bir duvarla çevirtti. Ren'de, Chatti halkı, Saturninus ayaklanmasına katıldıktan sonra, önce 83'te, sonra da 89'da yenilgiye uğratıldılar. Bunun sonucu, Ren ile Tuna arasındaki romalılaştırılmış geniş bölgenin (Decumates Agri ile sınır toprakları) yeniden örgütlenmesi ve *Germanicus* hattıyla *Raeticus* hattı yapılarak kapatılması oldu. Daha sonraki yıllarda Domitianus, Afrika'da Mağribliler'in ve Trablus'ta da Nasamonlar'ın ayaklanmalarını bastırdı. Böylelikle, katıldığı seferlerde pek payı olmamasına karşın Domitianus, 83'te Chatti halkını, 86'da Daçyalılar'ı ve 89'da hem Chatti halkını, hem de Daçyalılar'ı yenerek kendine zafer yolunu açtı.

Yönetim daha yetkeci ve merkezci oldu: Domitianus "sürekli" censor olarak, 95'te on yedinci kez konsüllüğe seçildi. Yakınlarını, kendisine *Dominus* ve *Deus* olarak hitap ettirdi. Boş olan hazineyi doldurmak için müsaderelere başvurdu, senatörlerin miraslarına el koydu. Kısa sürede senatörlerin düşmanlığını kazandı. Yıllar geçtikçe, imparator daha güç beğenir, daha güvensiz ve daha zalim oldu; bu nedenle muhalefet de genişledi. Yukarı Germanya lejyonlarının ayaklanması olayı ve onların Chatti halkından destek alan ve Roma'daki aristokrasinin birçok üyesince himaye edilen liderleri Lucius Antonius Saturninus'un görevini kötüye kullanması, 88-89 yıllarında, imparatorluğun tarihinde bir dönüm noktası oldu. İmparatora karşı gösterilen düşmanlığın sorumlusu olarak görülen senatörlere, filozoflara, yahudilere ve hıristiyanlara, hatta imparatorun yakın çevresine kadar ulaşan dehşet verici bir terör dalgası ortalığı kapladı. 18 eylül 96'da imparatoriçenin de katıldığı bir komploda, Domitianus tahttan indirildi ve yerine Nerva geçti.

—İkonogr. Domitianus'un portrelerinin ortadan kalkmasına neden olan *damnatio memoriae*'ye rağmen, bugün imparatora ait yüz kadar portre bulunmaktadır. Bu portreler Domitianus'un, babası Vespasianus ile kardeşi Titus'a çok benzediğini göstermektedir. Portrelerde, Domitianus'un burnunun kardeşininkinden daha uzun ve daha çıkık olduğu, yüzünde otoriter ve sert bir ifade bulunduğu görülmektedir. 1938'de Roma'da Papalık sarayı'nın altında ve bugün Vatikan'da bulunan iki büyükkabartmanın başlıca figürü, Domitianus'tur. Bu kabartmalardan biri, onu, Vespasianus'u 69'da İtalya'ya dönüşünde karşılarken betimlemekte; ötekiyse, savaşa giderken göstermektedir. Domitianus' un bu sonuncu kabartmadaki yüz çizgileri Nerva'nın bir portresinde yeniden işlenmiştir.

Domitianus tapınağı, Roma imparatoru Domitianus'un Efes kentinde, Bülbül dağı eteklerindeki terasa yaptırdığı tapınak (İ.S. I. yy.). 8 x 13 sütunlu yalancı dipteros yapı, altı basamaklı yüksek bir krepis üzerindedir. Pronaos'un önü dört sütunludur. Tapınağın K.'inde savaş araçlarının betimlendiği kabartmalı bir sunak vardır. Burada, Domitianus'a ait büyük bir heykelin baş ve kolları bulunmuştur.

DOMİTİUS AHENOBARBUS (Cneius), İ.Ö. 122'de konsül oldu, Allobro'ları ve Arvernuslar'ı yendi. Galya'da kendi adını taşıyan bir yol *(via Domitia)* yaptırdı. 115'te censor oldu.

DOMİTİUS AHENOBARBUS (Cneius) [öl. Farsala İ.Ö. 48], İ.Ö. 54'te konsül oldu ve Cicero'nun savunduğu Milo'yu yargılayan mahkemeye başkanlık etti. Uticalı Cato'nun kayınbiraderiydi. Pompeius'un tarafını tuttu, Sezar'a karşı Marsilya'yı savundu.

DOMİTİUS AHENOBARBUS (Cneius), öncekinin oğlu. Sezar'ın katillerinden biridir. Antonius'un safına geçti. İ.Ö. 32'de Bithynia valisi ve konsül oldu.

DOMİTİUS AHENOBARBUS (Cneius). Utanç verici bir yaşam sürmesine rağmen İ.Ö. 32'de konsül oldu, Sicilya prokonsüllüğüne getirildi. Neron'un babasıydı.

Domitius Ahenobarbus sunağı, XVII. yy.'da Roma'da S. Salvatore in Campo kilisesi'nin altında ortaya çıkarılan yontu anıt; Tiber kıyısında, eski Campo Marzio'nun güney kesiminde. Sunağı süsleyen iki oymalı frizden biri, bir censustaki askere yazılma sahnesini (bugün Louvre' dadır), öbürüyse, Neptunus ile Amphitrite'nin düğün kortejini işlemektedir (Münih'te). Roma'da Cumhuriyet döneminde, Neptunus'a ait olduğu sanılan bir tapınağın üzerine inşa edilen S. Salvatore kilisesi, ikinci triumvira döneminde Cneius Domitius Ahenobarbus tarafından restore ettirildi ve bu nedenle sunak ona ya da onun soyundan gelen birine atfedildi (bugün kabartmaların İ.Ö. I. yy.'a ait olduğu belirtilmektedir). Plinius sözkonusu tapınakta, deniz tanrılarını temsil eden bir grup Skopas bulunduğunu söyler. Bu durumda yapının tapınağın esasını meydana getirmesi ve bir sunak olmaması gerekiyordu. Ne olursa olsun, bu yapı, Roma cumhuriyet dönemi heykel sanatının bugüne ulaşmış en önemli örneğidir.

DOMİTİUS CORBULO (Cneius), romalı general (öl. Kenkhreai, Korinthos yakınında, İ.S. 67). Claudius tarafından Germanya ordusuna komuta etmekle görevlendirildi (47). Chauklar'ı yendi ve Meuse' den Ren'e kadar bir kanal açtırdı. Neron döneminde (54) Parthlar ile savaştı, kral Vologesus'u kovdu, onu ve Tiridates'i barış yapmaya zorladı (58-59). Hizmetlerine rağmen Neron öldürülmesi için emir verdi; bunun üzerine Corbulo kendi kılıcıyla intihar etti.

DOMİTİUS DOMİTİANUS (Lucius), III. yy.'da yaşamış romalı general ve gasıp (öl. İskenderiye İ.S. 296). Bir ayaklanmanın başına geçti ve Augustus ilan edildi. Ayaklanma Diocletianus tarafından bastırıldı.

DOMLAR, Bihar ve Bengal'de (Hindistan) halk topluluğu. Domlar, toplumsal sınıfların en alt basamağındaki bir kabile kastından oldukları için brahmanlar tarafından "biçimsizler" diye adlandırılır. Çoğu göçebe ve hindu dininden olan Domlar'ın başlıca geçim kaynakları çöpçülük, hayvan kesimi, sepetçilik, cellatlıktır. Ölülerin yakıldığı odun yığınlarını hazırlarlar. Domlar'a, Pencab'ta ve Benares'te de rastlanır.

DOMLESCHG, art Ren vadisinin aşağı

B. N., Paris

Domitianus'un defne çelenkli ve kumaş örtülü büstü bir bronz sestertiusun ön yüzü İ.S. 95
Bibliothèque nationale, Paris

bölümüne (Thusis ile Reichenau arası) İsviçre'de (Graubünden) verilen ad.

DOMMEL, Belçika ve Hollanda'da (Eindhoven'den geçerek) ırmak; 100 km. Aa'yı alarak büyüdükten sonra Meuse'e kavuşur.

DOMMELDANGE, Lüksemburg büyük düklüğünde yer, Lüksemburg'un kuzey banliyösünde. Metalürji. Besin sanayileri.

DOMNİÇA a. Osmanlı devletinde voyvoda sıfatıyla Eflak ve Boğdan eyaletlerine atanan rum fener beylerinin kızlarına verilen unvan. Bu prenslerin eşleri "domna", erkek çocukları "beyzade" diye anılırken, domniçaların erkek çocuklarına "çelebi" ve kızlarına da "kokoniça" denirdi.

DOMNİNOS, İ.S. V. yy.'da yaşamış yunan filozof ve matematikçi. Suriye'nin Larissa kentinde doğdu; Atina'da Syrianos'un derslerini izledi, daha sonra onun yerini alarak Atina okulunun başına geçti. Platon üzerine bir kitabı vardır.

DOMNONEA ("Derin vadi"), Armorik masifinin kuzeyinde bölge. V. yy.'da İngiltere'den buraya göç eden *Domnonii* halkı, 848'e kadar Franklar'a karşı koydu. Domnonea adı Domnonii halkının anayurtları Devon'u da belirtir.

DOMODEDOVO, Rusya Feredasyonu'nda kent, Moskova'nın G.'inde; 36 000 nüf. Havalimanı.

DOMODOSSOLA, İtalya'da kent, Piemonte'de, Val d'Ossola'da, Toce ırmağı kıyısında; 20 000 nüf. (1991). Simplon tüneli çıkışında yer alan Domodossola, Lozan-Milano demiryolunun geçtiği uluslararası bir transit istasyonudur. Elektrometalürji ve elektrokimya.

Domostroy ("Ev idaresi"), XVI. yy. rus aile göreneklerini derleyen kitap. Kuşkusuz küçük soylularla doğmakta olan burjuvaziye seslenen, aile ve toplum kurallarını öğretmeye çalışan kitap, XVI. yy. moskova sosyetesinin arkaik niteliğini de sergiler. Domostroy, büyük bir olasılıkla, XV. yy. sonlarında Novgorod'da ele geçirilmiş birtakım kitaplardan ve XVI. yy.'da kaleme alınmış dinsel öğütlerden derlenmiş parçalardan oluşmuş bir yapıttır. Son bölümünde, İvan IV'ün danışmanlarından biri olan rahip Silvester'in (öl. 1566'ya doğr.) *Oğluma öğütler*'i yer alır.

DOMOVOY a. (*ev* anlamına gelen rusça sözc. *dom*'dan). Rus folklorunda evi koruyan melek.

DOMRÉMY-LA-PUCELLE, Fransa'da (Vosges) komün, Meuse ırmağı kıyısında; 267 nüf. Jeanne d'Arc'ın doğduğu ev; küçük müze.

DOMUR a. **1.** Kabarcık. **—2.** *Domur domur,* boncuk boncuk; kabarık durumda.

Domus Augustana, Domitianus tarafından Domus Augusti yakınında Palatium tepesinde yaptırılan krallık sarayı. Domus Tiberii'nin Farnese bahçeleriyle örtülmüş olmasına karşılık *Domus Flavia,* tümüyle ortaya çıkarılmıştır. Saray iki bölümden meydana geliyordu; doğuda, kamuya açık olan bölümünde, kuzeyden güneye şu yapılar yer alıyordu: önce bir bazilika, bir taht salonu ve bir tapınak; sonra büyük bir peristylon ve nihayet gösterişli bir yemek salonu. Batıdaki özel bölümse, iki peristylon çevresinde düzenlenmişti. Bu bölümü doğuda kesen ve genellikle "hipodrom" denilen bölüm, gerçekte bir gezinti alanıydı.

Domus Augusti, Palatium'un güney eteğinde bulunan konutların bütününe verilen ad; Suetonius'un saydığı imparatorlardan birincisinin sarayıydı. Evlerden ikisinde kazılar yapıldı: kuzeyde "Livia'nın evi" denilen konut XIX. yy.'da ortaya çıkarıldı; daha güneyde, büyük sirke hâkim bir etekte yer alan bir grup konutta 1961'den beri G. Carettoni tarafından kazılar yapılmaktadır. Her iki konut da, II. üslubun son dönemine, İ.Ö. 30-15 arasına ait duvar resimleriyle ve gene o döneme ait mozaiklerle süslüdür. Augustus, hem sarayının bir senatörünkinden daha lüks olmamasını (daha sonrakilerden farklı olarak sarayın genel bir planının olmayışı bu yüzdendir), hem de kutsal bir özelliği bulunmasını istemişti. Sarayın bu niteliği Apollon Palatium tapınağı'nın hemen yanında bulunuşundan (Augustus'un saraya bitişik, kendisine ait bir araziye yaptırttığı tapınak) ve giriş kapısından geliyordu (üzerinde, yurttaşlık tacıyla süslenmiş bir alınlık vardı ve iki kutsal defne dalıyla çevrelenmişti). Sarayı, Augustus'un kişiliğiyle öylesine bütünleşmişti ki, kendisinden sonra gelen hiçbir imparator tarafından kullanılmadı ve müzeye dönüştürüldü.

Domus aurea ("Yaldızlı ev"), Neron tarafından Roma'da, Esquilinus dağında yaptırılan saray ve bahçeler bütünü. Sarayın salonları fresklerle süslüydü (Rönesans sanatçıları grotesk yapıtlarının örneklerini bunlardan aldılar). Domus aurea'nın büyük bölümü Traianus ılıcalarının altında kaldı.

DOMUZ a. Bütün dünyaya yayılmış, eti için yetiştirilen evcil memeli hayvan. (Domuzumsular alttakımı, domuzgiller familyası.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Bes. san. *Domuz yağı,* domuzun fazla yağ içeren dokularından eritilerek çıkarılan yağ. (Yağ asidi olarak palmitik [% 24-33], stearik [% 15-25] ve oleik asitçe [% 37-44] zengindir.)
—Demirc. *Domuz kuyruğu,* parmaklıklarda ve balkonlarda kullanılan burmalı uç biçiminde süsleme.
—Denizc. *Domuz arabası,* çok ağır yükleri bir yerden bir yere taşımak için kalın kütüklerden oluşturulan tekerlekli araba. ‖ *Domuz damı,* kuru havuza alınan bir geminin kıç kepçesinin sarkmaması için alt tarafına vurulan payandaların tümü. ‖ *Domuz tırnağı,* bir tarafı zincirin baklasına geçecek biçimde kancalı, diğer tarafı palanga koşmak ya da bir mapaya kilitlenecek biçimde aneleli, zincir sapan.
—Dokmc. *Domuz kuyruğu,* vargel ya da büküm makinelerinde, verim silindiri ile iğ arasında bulunan ve ipliği iğe yönelten küçük çengelli halka. —Ucu iplik geçebilecek biçimde yuvarlatılmış tel halka.
—Halk hek. *Domuz yağı,* domuzdan elde edilen ve çok eski çağlardan beri halk hekimliğinde kullanılan yağ. (Batı'da yaygın bir kullanımı vardır. Romatizmalı organlara sürülür, basur memelerinin tedavisinde kullanılır, pomatların bileşimine girer. Domuz, müslümanlıkta mekruh sayıldığından, islam ülkelerinde zorunlu olmadıkça kullanılmamıştır.)
—Halk oy. *Domuzu bataktan çıkarma,* Kırklareli ve çevresinde, daha çok erkekler tarafından oynanan, taklitli bir halk oyunu. (Oyunun figürleri, bataklığa saplanmış yaralı bir domuzun kurtarılmasını temsil eder.)
—Nük. müh. *Taşıma, stoklama domuzu,* radyoaktif maddeleri (örneğin bir nükleer reaktörün yakıt artıkları), ışımaya karşı korunma kurallarına uygun koşullarda taşımak ya da stoklamak için kullanılan zırhlı ve sızdırmaz konteyner.
—Tarım. *Süt domuzu,* kasaplık olarak erken kesilen domuz.
—Zool. Çoğunlukla evcil domuzla çok uzak bağları olan kimi hayvanlara verilen ad. ‖ *Su domuzu* → SUDOMUZU. ‖ *Hint domuzu* → KOBAY. ‖ *Yer domuzu* → YERDOMUZU.
—Zootekn. *Domuz ahırı,* domuzların barındığı kapalı yer. ‖ *Domuz boğası,* damızlık erkek domuz. ‖ *Anaç domuz,* damızlık dişi domuz. ‖ *Kasaplık domuz,* kesimden sonra ağırlığı yaklaşık 100 kg gelen, et tüketimi için ayrılmış domuz.

◆sıf. ve a. **1.** Hain, aksi, inatçı: *O ne domuzdur bilmezsin.* **—2.** Kızgınlık gösteren aşağılama sözü: *Kes sesini domuz.* **—3.** *Domuz gibi,* hain, kötü huylu, aksi kimseler için kullanılır; sevilmeyen bir yönünden söz ederken, adamakıllı, tam olarak anlamında kullanılır: *İstese en iyisini domuz gibi yapar ama, istemez.* ‖ *Domuzdan kıl çekmek, koparmak,* sevilmeyen cimri birinden az da olsa bir şey elde etmek.
—Deric. *Domuz çanta, domuz ayakkabı vb.,* sepilenmiş domuz derisinden yapılmış çanta, ayakkabı vb.
—ANSİKL. *Evcil domuz* ve *yabandomuzu,* somak biçimini almış uzun burunlu, iri hayvandır. Erkeklerde çok gelişmiş olan köpekdişleri savunma dişine dönüşmüştür. Hepçillere özgü bunodont azıdişleri, tümü 44 dişten oluşan eksiksiz diş formülü, epitelyokorial merkez etenelenmeleri domuzları ilkel özmemeliler arasına sokar. Ayaklarında 4 parmak vardır ama bunlardan yalnız ortadaki ikisi yere değer. Az çok kalabalık sürüler halinde yaşayan yabandomuzları, köpekdişleriyle söktükleri köklerle beslenirler. Yabandomuzu *(Sus scrofa)* Avrupa'daki evcil domuzların atası sayılır; buna karşılık, Asya'da yaşayan yeleli yabandomuzu'ndan *(S. cristatus)* sıcak ülkelere daha iyi uyum sağlayan ırklar türemiştir. Endonezya-Malezya ve Okyanusya'da kökeni bilinmeyen domuz ırkları vardır. Yabandomuzları, *S. scrofa* ve *S. cristatus* dışında, hepsi Asya'da yaşayan 4 domuz türü daha vardır.

Hepçil olan domuzun sindirim aygıtı tek midelidir. Evcil domuz birçok besin maddesini sindirebilse de işlenmemiş selülozlu maddeleri sindirmekte güçlük çeker. Solunum kapasitesi zayıftır, bu yüzden ça-

Roma'da **Domus aurea** sekizgen salon İ.S. 64-68

Scala

bucak soluk soluğa kalır ve solunum yolları hastalıklarına kolayca yakalanır. Sıcağa dayanıklı değildir.

Gebelik süresi ortalama 115 gündür (yani 3 ay 3 hafta üç gün). Dişiler çok doğurgandır: bir batında 10-14 yavru doğururlar. Modern yöntemlerle yapılan domuz yetiştiriciliğinde, yavrular 3-4 haftalık olduklarında memeden kesilir, ama, bu süre daha da uzun olabilir. Dişi, yavruları memeden kestikten sonra hemen yeniden çiftleşebilir ve gene gebe kalabilir. Dişi ve kısırlaştırılmış erkek domuzlar yaklaşık 6 aylık olduklarında 100 kg gelebilir. 100 kg'lık bir domuzdan baş ve bacaklarıyla birlikte ortalama 78 kg karkas elde edilir.

domuz
(Larghe-White ırkından erkek, dişi ve yavrular

—İsl. İslam dininde etinin yenilmesi yasaklanmış hayvanlar arasında yer alır. Kuran'ın 4 ayetinde, yaşamsal bir zorunluluk olmadıkça, kuralına uygun olarak kesilmeden ve kanı akıtılmadan ölmüş, öldürülmüş hayvan eti, Allah'ın adı anılmadan kesilmiş hayvan etiyle birlikte domuz eti yemenin de müslümanlara haram kılındığı bildirilir (II, 173; V, 3; VI, 145; XVI, 115). Hz. Muhammet, ayrıca, domuz ticaretinin de haram olduğunu belirtir.

• *Domuz boğası,* ne kadar döl vereceği hesaplanarak büyük bir özenle seçilmelidir. Büyüme hızı, vücut yapısı, iskelet özellikleri seçimde önemli yer tutar. Yetiştiricilikte bir domuz boğasının ortalama 15 ila 20 dişi domuzu dölleyebileceği kabul edilir. Avrupa ırklarında yetişkin bir domuz boğasının ağırlığı 400 kg'ın üzerine çıkabilir. Domuz boğası 7-8 aylıkken aşıma başlar ve bunu 3-5 yıl sürdürebilir, ama uygulamada her 18 ayda bir, damızlık erkek olarak yeni bir hayvan alınır. Domuz boğasının eti ağır kokulu olduğundan taze olarak tüketilmez; et mamullerinin yapımında kullanılır.

• *Anaç domuz,* çabuk üreyen bir ırktan seçilmeli, büyüme ve semirme performansları göz önünde tutulmalıdır. Batı kökenli ırklarda hayvan 7 aylıkken erin hale gelir, genellikle 12 aylıkken ilk doğumunu yapar ve yavrularını 4 ila 8 hafta boyunca emzirir. Emzirmeyi kestikten sonra kızışma başlar, hayvan doğal ya da yapay yolla yeniden döllenir. Sonuç alınamazsa, 21 gün sonra yeniden kızışma başlar. Gebelik ortalama 115 gün, yani yaklaşık üç ay üç hafta üç gün sürer. Her doğumda elde edilen yavru sayısı Avrupa ırklarında ortalama 10-12, Çin kökenli ırklarda daha fazladır. Modern yetiştiricilikte bir domuzdan yılda yaklaşık 20 yavru alınır. Bu sayı, sütten kesme yaşına ve her doğumda sütten kesilen yavru sayısına göre değişir.

Domuzlar enerji ve azot gereksinimlerini karşılayacak sanayi ürünü karışık yemlerle ya da doğal yemlerle beslenir. Rasyonlarında en çok kullanılan temel maddeler tahıl, tahıl atıkları, kepek, yağlı tanelerin atıkları, özellikle soya küspesi, yem bezelyesi gibi proteinli tanelerdir.

Bazı büyük ahır birimlerinde 40 ila 200 domuz kapalı olarak yetiştirilir.

DOMUZ burnu ya da **HINZIR burnu,** Akdeniz bölgesinde, Amanos dağlarının G.-B. ucunda burun. Bazı yeni haritalarda, "Akıncı burnu" adı verilmiştir. İskenderun'un yaklaşık 45 km G.-B.'sında.

DOMUZAYAĞI a. Esk. sil. Bir harbının ucuna bağlı helisel iki koldan oluşan ve XVIII. yy.'da namluda kalan mermi çekirdeğini çıkarmaya yarayan alet.

DOMUZAYRIĞI a. Bot. Bütün Avrupa' da ve Asya'da yetişen yem bitkisi. (Bil. a. *dactylis;* buğdaygiller familyası.)

—ANSİKL. Domuzayrığının sapının alt yarısında, kenarları sert şerit yapraklar yer alır ve uçlarında bir yanlı sık başakçıklar taşıyan bir başak bulunur. Doğal çayırlarda kendiliğinden yetişen bu ayrık otu, geçici çayırların yapımında kullanılır. Otlatılabilen ya da biçilebilen domuzayrığı tek başına ekilebileceği gibi bir başka baklagil ile, özellikle yoncayla birlikte de ekilebilir. Tür olarak soğuğa ve aşırı neme çok duyarlı, ama kuraklığa hayli dayanıklıdır; bu ikinci niteliğinden dolayı geçici çayırların yapımında kullanılmaktadır. Batı'da (Fransa'da) ayıklama çalışmaları sonunda domuzayrığının ıslah edilmiş birçok cinsi elde edilmiştir. Bununla birlikte, ılıman ülkelerde domuzayrığı, örneğin çim ya da yumak karşısında ikinci derecede bir yem bitkisi olarak kalmıştır.

DOMUZBALIĞI a. Her iki yarıkürede yaşayan, dişlibalinalardan bazı memeli hayvanların genel adı. (Yunusgiller familyası.)

—ANSİKL. Domuzbalığının sırtı siyah, karnı pembemsi beyazdır. Domuzbalığına hem Atlas okyanusu'nda, hem Büyük Okyanus'ta, Kuzey Buz denizi'nden tropikal sulara kadar her yerde rastlanır. Irmaklara girerek iyice içerlere kadar sokulabilir. Kaliforniya domuzbalığı *(Phocaena sinus)* daha çok sıcak sularda bulunur. Güney yarıkürede gözlüklü domuzbalığı *(P. dioptrica)* Brezilya kıyılarında, siyah domuzbalığı *(P. spinipinnis)* Arjantin ve Şili'nin daha soğuk sularında yaşar. Tropikal Hint okyanusu-Büyük Okyanus kuşağında *Neophocaena phocaenoides* ve Kuzey Büyük Okyanus'ta haliç domuzbalığı'na *(Phocaenoides dalli)* rastlanır. Bütün domuzbalıkları balıkla beslenirler ve bir arada yaşarlar. Türkiye sularında da bir domuzbalığı türü yaşamaktadır: *Oxynotus centrina.*

DOMUZBALIĞIGİLLER a. Zool. Ilık denizlerin kıyı kesimlerinde, 50-500 m derinliklerde yaşayan dip balıklarını içeren familya. (Türkiye'deki tek türü *domuzbalığı**'dır. Bil. a. *Oxynotidae.*)

DOMUZDAMI a. Kare biçiminde ağaç direkleri istifleyerek ya da kuru taşlardan bir duvar örerek oluşturulan tahkimat öğesi.

DOMUZDİKENİ a. Yaprakları genellikle sapsız ve dikenli, çiçekliği etli, otsu bitki. (Bil. a. *carlina;* bileşikgiller familyası.)

—ANSİKL. Domuzdikenlerinin çiçekleri, çok sayıda dikenli bürgü yapraklarıyla çepeçevre sarılı ve türüne göre yeşil, beyaz ya da parlak sarı renkli bir kömeçte topluca bir arada bulunur. İki türünde (*Carlina acanthifolia* ve *C. cynara*) sap son derece kısaldığından kömeçler bürgülerin ortasında sanki yere yapışık gibi durur. *C. acanthifolia* türünün çiçektablası istenirse yenebilir; *C. vulgaris* ve *C. acaulis* türlerinin kökleri idrar artırıcı, âdet söktürücü, kusturucu, müshil ve egzama ilacı olarak kullanılır.

DOMUZGİLLER a. Somak biçiminde küt ağızlı, gevişgetirmeyen, çiftparmaklı memeli hayvanlar familyası. (Türlerin bazılarında, ağzın üstünde, hayvana toprağı kazma olanağı veren deri kökenli bir kemik çıkıntısı bulunur; kimisinde, özellikle erkeklerde köpekdişleri uzamış, savunma dişine dönüşmüştür. Familya üyelerinin tümü hepçil beslenir. Yabandomuzu, evcil domuz, düğmeli afrika domuzu, geyik domuzu vb. bu familyadandır.)

DOMUZLAN a. Böcbil. **1.** Başı ve bacakları tuğla kırmızısı, elitraları koyu mavi bombardıman böceği. (Kendini savunmak için çok küçük patlamalarla birlikte pis bir koku yayar. Bil. a. *Brachynus crepitans;* kınkanatlılar takımı.) **—2.** İri bedenli, sivrisinek larvalarıyla beslenen dalıcıböcek. (Öngöğsünden zehirli salgı çıkaran bir bez vardır. Bil. a. *Dytiscus marginalis;* dalıcıböcekgiller familyası; kınkanatlılar takımı.)

DOMUZLAR körfezi, isp. **bahía de Cochinos,** Küba'nın (Las Villas ili) güney kıyısında körfez. Kübalı sürgünler, amerikan gizli servislerinin yardımıyla bu körfez kıyısındaki playa Girón'a çıkarma yaptılar (17 nisan 1961); amaçları ayaklanmalar çıkarmak ve Fidel Castro rejimini devirmekti. Ne var ki siyasal verilerin yanlış değerlendirilmesi nedeniyle bu girişim tam bir başarısızlıkla sonuçlandı.

DOMUZLAŞMAK gçz. f. Hainlik, aksilik etmek.

DOMUZLUK a. **1.** Hainlik, inatçılık: *Yine domuzluğu tuttu.* **—2.** Su değirmeninde çarkın bulunduğu ve döndüğü yer. **—3.** *Domuzluk etmek,* haince davranmak, inatçılık etmek.

DOMUZOTU a. Kumsallarda ve kayalıklarda yetişen sarı çiçekli ot. (Pek çok türü vardır; "domuz salatası" [*Hypochoeris radicata*] bunlardan biridir; bileşikgiller familyası.)

DOMUZREZENESİ a. Genellikle parçalı yapraklı, beyaz, sarı, bazen pembe renkte şemsiye çiçekli çokyıllık otsu bitki. (Kimisi çalı biçiminde olan 100 kadar türü vardır. Bunlardan bazıları yapraklarının güzelliğinden dolayı süs bitkisi olarak yetiştirilir. *Peucedanum longifolium* ve *P. ostruthium* türlerinin kökleri âdet söktürücü, sindirimi kolaylaştırıcı, idrar artırıcı ve terletici olarak kullanılır.)

DOMUZSIRTI a. Jeomorfol. Çok dik (eğimi 45°'nin üzerinde) bir yapıda, daha yumuşak iki katman arasında, sert bir katmanın belirttiği engebe biçimi. (Eşanl. HOGBACK.)

DOMUZTEPE. Arkeol. Adana'nın Kadirli ilçesinde höyük; Ceyhan nehrinin D. kıyısında, Karatepe'nin karşısındadır. Prof. H. Th. Bossert ve U.B. Alkım'ın yönettiği kazılarda (1947-1949, 1953) ve Prof. H. Çambel'in başkanlığında 1980'lerde sürdürülen kurtarma çalışmalarında İ.Ö. Yenitaş dönemine değin inen (yaklş. İ.Ö. VII. binyıl-VI. binyıl) buluntulara rastlandı. Bu dönemden çakmaktaşından ve obsidyenden aletler ortaya çıkarıldı. Bunun üzerindeki Son Bakırtaş-İlk Tunç çağ geçiş evresinde (İ.Ö. IV. binyıl sonu-III. binyıl başı), Ubeyd-Uruk türünde çanak çömlekler bulundu. İlk Demir çağdan (İ.Ö. II. binyıl sonu-İ.Ö. IV. yy.) kent niteliğinde büyük bir yerleşmeye ilişkin sekiz yapı katı saptandı. Buluntular arasında geç Hitit krallıkları döneminden kapı aslanları, hayat ağacı, sfenks ve savaşçı figürleri işlenmiş ortostatlar ve bir Gurgum prensine ait olduğu sanılan yazıt önemlidir. Hellenistik ve Roma dönemlerinden kalıntı azdır.

DOMUZUMSULAR a. Basit ya da bölmeli mideli, gevişgetirmeyen ongüligrat memeli hayvan alttakımı. (Aşındıkça yenilenen köpekdişleri, savunma dişleri görevi yapar; azıdişleri bunodont'tur; deri altında bir yağ katmanı bulunur. Domuzumsular alttakımında üç familya vardır: suaygırıgiller [Kuzey Afrika], evcil domuz, düğmeli afrika domuzu, ırmak domuzu ve geyik domuzunu kapsayan domuzgiller [Afrika ve Güneydoğu Asya] ve pekarigiller [Güney Amerika]. Bil. a. *Suiformes.* Çiftparmaklılar takımı.)

DOMUZUNA be. **1.** İnadına: *Sen bu işi domuzuna yapıyorsun.* **—2.** Adamakıllı, iyice: *Domuzuna güzel.*

DOMUZYAĞI a. Kasapl. Domuzun vucudunda boyun, gövde ve sağrı bölgesinde bulunan yağlı doku. (Domuzyağı, domuzun karkası kesilirken ayrılan yağlı bir parçadan oluşur ve domuzyağı dilimi ve yemeklere konan ufak domuzyağı parça-

başakçık

domuzayrığı
(dactylis)

cıklarını yapmak için kullanılır ya da domuz yağı olarak satılır.)

DON a. **1.** Bedenin belden aşağısını kaplayan çeşitli uzunluktaki iç çamaşırı; külot. **—2.** *Esk.* Elbise, giysi; *"Yedi kız kardeşi ağ çıkardılar, kara tonlar giydiler"* (Dede Korkut kitabı, XIV. yy.). **—3.** *Yörs.* Çamaşır: *Cuma günü don yıkanmaz.* **—4.** *Don gömlek,* yarı çıplak durumda, üzerinde bir don bir gömlekle: *Gürültüyü duyunca don gömlek dışarı fırladık.* || *Donuna etmek,* küçük ya da büyük aptestini donuna yapmak. || *Donuna kaçırmak,* elinde olmadan, istemeyerek büyük ya da küçük aptestiyle donunu kirletmek. || *Donuna yapmak, doldurmak,* sözkonusu çocuksa, büyük ya da küçük aptestini donuna etmek; yetişkin biriyse, çok korkmak.
—Ed. Tarikat ulularının, keramet göstererek büründükleri geyik, güvercin gibi görünüşlere verilen ad: *"Derildi çıktı havaya/indi döşendi ovaya/Güvercin donda kayaya/Konan Murtaza Ali'dir"* (Pir Sultan Abdal).
—Folk. *Don yapmak,* bir kişiye sevgi, saygı ve şükran belirtisi olarak giysi armağan etmek. (Türkistan'da günümüzde de yaşayan eski bir türk geleneğidir. Sevilen ve takdir edilen kişiye ziyafet verildikten sonra, armağan edilecek giysi bir tepsiye konur ve izin alındıktan sonra armağan eden tarafından giydirilir. *Ton yapmak* da denir.)

DON a. **1.** Isının sıfır derecenin altına düşmesi, bu durumun sürmesiyle suların buz tutması: *Don tehlikesine karşı önlem almak.* (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Don çözülmek,* havanın ısınmasıyla buzlar erimeye başlamak. || *Don tutmak,* buz tutmak. || *Dona çekmek,* havadan söz ederken suları donduracak kadar soğumak.
—Bayınd. *Dona dayanıksız zemin,* ince tane oranı yüksek olduğu için bol miktarda su emen ve suyun don sırasında buza dönüştüğü zemin. (Buzun erimesiyle suya aşırıdoygun hale gelen zemin dayanıklılığını yitirir.)
—Jeomorfol. *Don oynaması,* don çözülmesi sırasında kil ve liman karışımı gereçlerin, kar örtüsünün ya da tanelerarası buz merceklerinin erimesinden oluşmuş suyla doygunlaşmasının neden olduğu bir toprak akması biçimi. (Bu süreç, periglasiyal bölge ya da katın, tundra ya da çimenlikle örtülü yamaçları etkiler.)
—Meteorol. *Don günü,* sıcaklıkölçerin 0°C'a ya da 0°C'ın altına düştüğü gün.
—Ormanc. *Don çatlağı,* don etkisi altında ağacın çatlaması sonucunda ortaya çıkan gövde kusuru. (Don çatlağı, çoğu zaman ağacın alt kısmında, kuzey ve doğu tarafında yer alır. Sonraki yıllarda çatlağın biçimine göre, dıştan boylamasına bir yara dokusu oluşur ve çatlağı kapatır.)
—ANSİKL. Tarım. Sıcaklığın azalması bitki hücrelerinde buz kristalleri oluşmasına ve hücre çeperlerinin yırtılmasına, dolayısıyla da dokularının harap olmasına neden olabilir. Dokuların bozulmaya başladığı ısıl eşik, bitkinin türüne, çeşidine, organlarına ve bunların fizyolojik yaşına göre değiştiği gibi (meyve ağaçlarında ve tahıllarda çiçekler yapraklara göre daha çok etkilenir), dokuların dayanıklılığına göre de değişir (çözünmüş madde ve sitoplazmadaki koloit miktarının fazla olması geçişim basıncını artırarak dokuların direncini yükseltir; ayrıca su miktarı az olan dokular dona daha iyi dayanır.) Sonbaharda don olayına pek rastlanmaz; bu mevsimdeki don, özellikle soğuklar sürerse tehlikeli olur. İlkbaharda don daha sık ve daha tehlikelidir, çünkü bikti büyümeye başladağında, hücrelerin bol miktarda su içerdiği bu dönemde, bitkinin en duyarlı kısımlarını tahrip eder. Asma ve meyve ağaçları dondan çok fazla zarar görür.
Donla savaşmak için dolaylı yöntemler uygulanabilir: geç ekilebilen çeşitler, duyarlı organların topraktan uzak olmasına elveren yüksek gövdeli ağaçlar seçmek, vadilerin çukur yerlerinde tarım yapmaktan kaçınmak, vb. Dolaysız yöntemler şunlardır: korunacak toprağın birçok yerine yerleştirilen ısı ocaklarında çeşitli yakıtlar havayı ısıtma; su püskürtme (suyun donarken yaydığı ısı soğumayı azaltır); toprakla topraktan 2 cm yükseklikteki hava arasında büyük bir sıcaklık farkı olduğunda havayı harekete geçirmek (havanın değişmesi alt tabakalarının ısınmasını sağlar).

DON a. Hayvanlarda, özellikle atlarda vücudu örten kıl örtüsünün rengi. (Don genellikle yaş ilerledikçe değişir ve ırklara ya da bireylere göre karakteristik ufak farklar ya da özellikler gösterir.)
—ANSİKL. Zootekn. "Don" sözü bütün memeli hayvanlar için, ama özellikle atlar ve sığırlar için kullanılır. Donlar *kırmızı, melaninli* ve *kır* olmak üzere üç ana gruba ayrılır. *Kırmızı donlar,* kırmızı ana renk olmak üzere bunun açık ve koyu tonlarıdır. Bu gruptan olan *al* donlarda bütün vücudu örten kıllar sarıya kaçan kırmızıdan koyu kırmızıya kadar değişen tonlarda olur. Açık al, altın rengi al, normal al, kiraz rengi al, koyu al, yanık al gibi çeşitleri vardır *İzabel* donlar da bu gruba girer. Bunlar sarı rengin değişik tonlarıdır. İzabel donlarda, açık izabel, normal izabel (sarı izabel), kırmızı izabel (açık yeleli al, ak kanat), koyu izabel gibi çeşitler vardır. *Melaninli donlar,* bütün vücudaki yahut vücudun bazı kısımlarındaki kıllarda kara boya maddesi (melanin) bulunmasıyla oluşur. Bunlardan *doru* donda vücudu örten kıllar, al donda olduğu gibi kırmızı, fakat yele, kuyruk ve bacağın alt kısımlarındaki kıllar koyu renklidir. Açık doru, benekli doru, koyu doru çeşitleri vardır. *Kula* donda, vücudu örten kıllar sarı, yahut kirli sarı renkte, yele, kuyruk ve bacağın alt kısmındaki kıllar koyu renktedir. Kulanın izabel dondan farkı, yele, kuyruk ve bacak kıllarının koyu renkli olmasıdır. Çeşitleri: açık kula, normal kula, koyu kula, kurt kulası. (Kurt kulasında kılların dipleri sarı, uçları koyu renkli olduğundan dıştan sarımsı esmer gözükür, kırkılınca sarı renkte ortaya çıkar.) Yağız donda bütün vücut siyah kıllarla kaplıdır, bu da kirli yağız, donuk yağız, koyu parlak yağız gibi çeşitlere ayrılır. *Kır donlar,* doğumda renkli olan kılların sonradan renksizleşmesi ya da beyazlaşması sonucunda meydana gelen donlardır. Kırlarda tırnaklar ve deri koyu renklidir. Koyu kır, kırlaşmanın ilk aşamasında meydana gelir; koyu renk egemendir, yele ve kuyruk daha koyudur. *Baklakırı* ve *demirkırı,* bu ilk aşamada görülebilir. Kır donun ayrıca normal kır, açık kır, boz kır, izabel kır, doru kır, kula kır gibi çeşitleri vardır.
Bunlardan başka donda kısmi ağarmalar da görülebilir: Kırçıl, ak benek, karyağdı, alaca. *Alaca* don renkli ve renksiz kılların düzenli biçimde dağınık kalmayarak büyük ya da küçük lekeler ve parçalar halinde birleşmesiyle oluşur. Beyaz parçalar renklilerden büyük olursa alaca sözü başa, tersine olursa sona getirilir (alaca kırmızı, siyah alaca gibi). Alacanın da kaplan donu, benekli ya da çilli don, ak don gibi çeşitleri vardır.

DON a. (isp. sözc.; lat. *dominus,* bey, efendi'den). **1.** İspanya'da soylulara verilen ve bugün herkes için kullanılan san. (Yalnız küçük adların önünde kullanılır: *Don Juan.* Bu sözcüğün portekizcedeki karşılığı DOM'dur.) **—2.** İtalya'da soylulara ve kilise adamlarına verilen soyluluk sanı.

DON, Büyük Britanya'da ırmak, Penninler'den doğar; Sheffield'i aşar ve Ouse'a kavuşur; 110 km.— İskoçya'nın kuzeyinde ırmak, Aberdeen yakınında Kuzey denizi'ne dökülür; 132 km.

DON, Rusya'da ırmak, Tula bölgesinde 180 m yükseltideki bir kaynaktan doğar ve büyük rus ovasının güney kesimini akaçlar; 1 870 km. 422 000 km²'lik bir alanı akaçlayan ırmağın durgun bir akışı vardır ve ağız kesimindeki debisi oldukça düşüktür (935 m³/sn). Başlangıçta kuzeyden güneye doğru akarken Volga'ya yaklaşır, önce G.'ye, daha sonra G.-B.'ya yönelerek bir delta ile Azak denizi'ne dökülür. Başlıca kolları Hoper (sol kıyı) ve Kuzey Donets'tir (sağ kıyı). Rejimi ova kar rejimidir: ilkbaharda karların erimesiyle sular en kabarık düzeye çıkar; daha sonraysa, suların azaldığı (kışın donma, yazınsa çok güçlü buharlaşma nedeniyle) iki mevsim görülür. Irmak aralık ayından martın sonuna kadar donar.

Don'un rejimini düzene sokmak ve ırmaktaki ulaşımı iyileştirmek amacıyla önemli düzenlemeler yapılmıştır: 1952'de tamamlanan ve bir hidroelektrik santralına (160 MW) bağlanan Tsimlyanski baraj gölü (12,6 milyar m³); Don'u Volga'ya bağlayan Lenin kanalı (56 km). Irmağın 1 355 km'lik bölümünde ulaşım yapılabilmektedir; ama aşağı çığırda trafik çok daha yoğundur: denize açılmak isteyen mavnalar buradan geçer.

DOÑA a. (isp. sözc.). İspanya'da prenseslere ve soylu kadınlara verilen onur unvanı. Günümüzde tüm kadınlar için kullanılmaktadır. (Yalnız küçük adların önünde kullanılır.)

Doña Bárbara, Rómulo Gallegos'un romanı (1929). Otoriter, acımasız ve pervasız bir kadın olan Doña Bárbara, venezuelalı *llanos*'lara ait bir hacienda'da tek başına hüküm sürmektedir. Buruk bir lirizmin egemen olduğu bu roman, büyüleyici bir yabanıllığı olan doğanın yöre insanları üzerindeki etkisini dile getirir.

DONACİA a. (yun. *donaks,* kamış, saz'dan). Su bitkileri üzerinde yaşayan, noktalı, parlak metal renkte kınkanatlı böcekler cinsi. (Kuzey yarıkürede çok sayıda *Donacia* türüne rastlanır. Hep sualtında bulunan larvaları, arka soluk delikleriyle oksijen alır; içine sokuldukları bitki dokularıyla beslenirler; nemfleri de bitki dokularına tutunur Yaprakböceğigiller familyası.)

DONACİDAE a. Zool. TAKOZKAVKILIGİLLER familyasının bilimsel adı.

DONAGHADEE, Kuzey İrlanda'da (Down yönetim bölümü) sayfiye merkezi, Belfast Lough'un G.'inde, İrlanda denizi kıyısında.

DONAĞACI a. Denizc. Küpeştede bulunan ve üzerine parampet kaplamaları çivilenen tahta tiriz.

DONAİ → DÔNG NAİ.

DONAKALMAK gçz. f. Ummadığı, beklemediği bir şey karşısında çok şaşırmak, ne yapacağını, ne diyeceğini bilememek.

DONALD I (öl. Scone yakınında 864), Scotlar ve Pictler'in kralı (860-864). Kenneth I'in kardeşi ve ardılı.

DONALD II (öl. Dunfother, Danottar, Kincardine ya da Forres, 900'e doğr.), Scotlar ve Pictler'in kralı (889?-900).

DONALD III Bane, İskoçya kralı (1093-1097). Malcolm III'ün kardeşi ve halefi. Saltanatı Keltler'in ve ingiliz karşıtlarının hareketlerine ve taht için çekişmelere sahne oldu.

DONAMAK g. f. (esk. türkç. *don,* giysi'den). Süslemek, tezyin etmek.

◆ **donanmak** dönşl. f., edilg. f. **1.** Bir kimse sözkonusuysa, giyinip kuşanmak, süslenmek; süslenmiş olmak: *Bayramda tüm ev halkı giyinip donandı.* **—2.** *(Bir şeyle) donanmak,* bir yerden, bir şeyden söz ederken, bir şeyle kaplanmak, bezenmek: *Ağaçlar çiçeklerle donandı. Masa türlü yiyeceklerle donanmıştı. Yıldızlarla donanmış gözyüzü.*

—Denizc. Bir gemiden söz ederken, tam donanımı ile sefere hazırlanmak.

◆ **donatmak** g. f. **1.** *Bir kimseyi donatmak,* ona giyim kuşam için gerekli tüm şeyleri sağlamak; onu giydirmek. **—2.** *Bir yeri, bir şeyi (bir şeyle) donatmak,* orayı, onu göz alıcı şeylerle süslemek: *Masayı çiçeklerle donatmak. Kenti bayraklarla donatmak.* **—3.** *Bir yeri, bir şeyi donatmak,* iş görebilmesi için oraya, ona gerekli araç gereci sağlamak; teçhiz etmek: *Bir gemiyi donatmak.* **—4.** *Bir kimseyi donatmak,* onu şiddetle azarlamak, ona hakaret etmek: *Kızınca adamı bir güzel donattı.*

—Ask. Savunmaya hazırlanan bir direnek ya da tahkim edilmiş bir bölgenin, bir gemi ya da uçağın, silah, araç ve gerecin görevlerini gereği gibi yapabilecek biçimde silah dışındaki çeşitli malzemeyle teçhiz edilmesi.

—Ask. denizc. *Batarya donatmak,* BATARYA MEVZİLENDİRMEK*'in eşanlamlısı.

—Balıkç. Balık avı için bir aracın (olta, ağ) tamamını ya da bir bölümünü hazırlamak, takmak, tespit etmek. || Yemi hazırlamak. ||*Ağı donatmak,* kurşunlarını, iplerini ve mantarlarını takarak ağı avlamaya hazır duruma getirmek. || *Bir oltayı, balık tutma aracını donatmak,* onu balık avlamaya hazırlamak ya da bu oltayı, aracı üretmek. || *Yapay yemle donatmak,* yüzey balıklarını avlamak için oltaya yapay sinek takmak.

—Denizc. Bir geminin gerekli donanımını tamamlayarak sefere hazır duruma getirmek. || *Bir direği, bir sereni donatmak,* bunları gemideki yerlerine oturttuktan sonra çarmık, istiralya, sabit arma vb. donanımlarını takmak. || *Bir tekneyi donatmak,* teknenin yelkenlerini, makaralarını, halatlarını vb. takmak; direk takımını belli bir biçimde yerleştirmek: *Gulet biçimi donatılmış tekne.* || *Yelken donatmak,* bir yelkeni, matafyon deliklerinden geçirilen halatlarla bir seren ya da bir bumba üzerine açmak.

—Kuşç. *Kuşu donatmak,* kuşun ayaklarına deriden bağlar ve çıngıraklar takmak.

—Müz. *Bir çalgıyı donatmak,* ona uygun telleri takmak.

—Petrokim. Bir arıtma tesisine otomatik denetim aygıtları yerleştirmek.

—Tiyat., Sine., TV. Bir oyunda, bir filmde, bir gösteride kullanılacak olan aksesuar niteliğindeki çeşitli eşya ve malzemeyi (masa, komodin, koltuk, telefon, sürahi vb.) düzenleyip yerleştirmek.

◆ **donatılmak** edilg. f. Donatmak eylemine konu olmak: *Saray, yeraltı geçitleri ve gizli kapılarla donatılmıştı.*

◆ **donattırmak** ettirg. f. Donatmak eylemini yaptırmak: *Okulu dernek üyelerine donattırmak.*

DONANIM a. **1.** Bir işe girişmek için gereken araçların ve gereçlerin tümü: *Yetersiz donanımla yola çıkmak.* **—2.** Bir etkinlikte, bir olayda başarıya ulaşmak için gerekli bilgilerin, niteliklerin toplamı: *Bu konudaki donanımı yeterli değil.*

—Bilş. Bilgi işlemde kullanılan fiziksel öğelerin tümü. (Bilişim donanımı giriş-çıkış düzeneklerini, bağlantı öğelerini, bellekleri ve işlem devrelerini içerir; yazılımın karşıtıdır.)

—Bilş. ve Telekom. *Veri devresi uç donanımı,* bir veri istasyonunda, veri hattı ve veri uç birimi arasında yer alarak bağlantıyı kuran ve yöneten aygıtlar kümesi. || *Veri işlem uç donanımı,* bir veri istasyonunda bir veri devresinin ucuna bağlı aygıtlar kümesi. (Bu veri devresi bir veri kaynağı, bir ya da ilk veri toplayıcısı içerir ve bağlantı sürecine göre veri iletimine kumanda eder.)

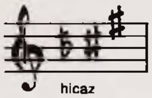
—Bür. ger. *Büro donanımı,* aynı malzemeden ya da aynı stilde yapılmış iş araçları (yazı altlığı, kâğıt keseceği ya da makas kılıfı, mürekkef hokkası, kurutma kâğıdı tamponu, vb.) bütünü.

—Denizc. Yelkenli bir geminin hareketi için gerekli direklerin, serenlerin, yelkenlerin, selviçelerin ve sabit armaların tümü. (Bk. *ansikl.* böl.) || Deniz inşaatında ya da off shore'da bir geminin ya da bir platformun tesislerinden her birini belirtmek için kullanılan genel terim. || *Donanımı veto etmek,* halat, ıskota vb. ince ve kalın halatları kullanmak üzere hazırlamak. || *Arma donanımı,* direk takımını tutan sabit armaların tümü (çarmıklar, istiralyalar vb.). || *Dümen donanımı,* dümen dolabı ile dümen şaftı arasındaki bağlantı düzeneklerinin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Makine donanımı,* bir geminin makinelerine verilen ad. || *Selviçe donanımı,* yelken donanımını yerleştirmeye ve pırasya etmeye yarayan selviçelerin tümü: pırasya halatları, kandilisalar, istinga halatları vb. || *Tekne donanımı,* motorlu bir gemide, geminin güvenliği ve manevrası için gerekli gereçlerin tümü (demirler, zincirler, yük direkleri, filikalar ve mataforaları, cankurtaran salları, seyir aygıtları vb.).

Dupaquier-Atlas-Photo

Don (Rostov'un yukarı bölümü)

hicaz

hicazkâr

segâh

saba

—Dy. Çeken ya da çekilen bir taşıtı donatmada kullanılan parça ya da gereçlerin tümü. || Bir yolcu vagonunun iç döşemi. || Bir trenin arka sinyal lambalarının tümü.

—Elektrotekn. *Elektrik donanımı*, elektrik enerjisinin üretimi, çevrimi, iletimi ya da kullanımı için birbirine bağlanmış donanım ve devreler kümesi. (Eşanl. ELEKTRİK TESİSATI.) —Bir kuruluşun çalışması için gereken makineler, kumanda ve kontrol aygıtları, elektrik hatları kümesi.

—Havc. Motorlar ve gövde dışında uçağın yapısını oluşturan aygıtların tümü. (Donanım içerisinde borda aygıtları, servokumandalar, otomatik pilotaj sistemleri, iniş takımları, buzçözücüler vb. girer.)

—Kilitç. Bir kapı kilidinde, kilit miline bağlı olarak hareket eden parçalar; bunlar gövdeye ya da kapağa tespit edilirler ve armudun yerine oturmasını sağlamak üzere açılırlar.

—Müz. Ölçü rakamlarından önce, anahtardan sonra yazılan ve bir parçanın makamını, tonalitesini belirten değiştirme işaretlerinin tümü.

—Oto. *Elektrik donanımı*, bir taşıtın çalışmasında rol oynayan elektrikli aygıtların ve aksesuarların tümü; ateşleme, aydınlatma, korna, sinyaller, kamyonlardaki yarı otomatik ya da otomatik kimi viteslerin ve kimi yavaşlatma frenlerinin kumandası, cam silecekleri, püskürtme memeleri vb. (Modern donanımlar arabalarda 12 voltla, ağır taşıtlarda 24 voltla beslenir: kablo donanımı tektellidir ve dönüş şasiyle sağlanır [şasiye Avrupa'da eksi uç, Amerika'da artı uç bağlanır].)

—San. Bir işletmenin, bir laboratuvarın gereçlerinin tümü ya da bir bölgenin, bir ülkenin altyapı bütünü.

donanım

—San. mak. Bir makinenin bileşimine giren ve kumanda ya da denetimi sağlayan elektrik ve hidrolik düzeneklerin tümü.

—Siber. *Ayarlı donanım*, bir ağ oluşturan ve bir ya da birçok ayarlayıcıyla düzenlenerek çalıştırılan aygıtlar ya da makineler topluluğu. (Eşanl. AYARLI TESİSAT.)

—Spor. Bazı jimnastik sporlarında kullanılan barfiks, paralel, çember, kasa, atlama beygiri, minder vb. araç ve gereçler.

—Teknol. *Donanım yapımcısı*, otomobil, uzay havacılığı vb. alanlarında, donanım (elektrik, elektronik vb.) üreticisi. (Eşanl. AKSESUAR İMALATÇISI.)

Zeytinburnu deniz savaşı'nda (18 eylül 1695) osmanlı **donanması**, Fahri Kaptan'ın tablosu (1898)

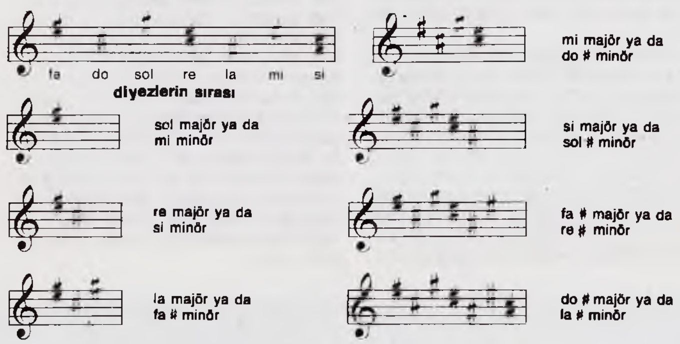
—Tekst. Bir dokuma tezgâhının ya da jakar mekaniğinde kullanılacak kartonları delme makinesinin montajında kullanılan iplerin ve sicimlerin tümü.

—Uz. havc. *Denetim donanımı*, fırlatma işleminden önce bir uzay aracının işleyişini denetlemeye yarayan donanım. || *İç donanım* ya da *yüklenen donanım*, itici grubu ve yapı öğeleri dışında bir uzay aracının işleyişi için gereken gereç. || *Kurtarma donanımı*, görev öngörüldüğü gibi gelişmediğinde, astronotların kullandığı yardım donanımı. || *Yaşam donanımı*, kabul edilen yaşam koşullarını (sıcaklık, oksijen, basınç, beslenme artıklarının boşaltılması vb.) oluşturmaya yarayan gereçlerin tümü.

—ANSİKL. Denizc. Bilinen ilk donanım Akdeniz'de Fenikeliler, Mısırlılar, Yunanlılar ve Romalılar tarafından kullanıldı; bu donanım bir bilezikle direğe tutturulmuş yatay bir seren üzerine açılan tek bir kare yelkenden oluşuyordu. Arteneli latin yelkeni IX. yy.'da ortaya çıktı. Karmaşık donanımlar XVI. yy.'da savaş gemilerinde kullanılmaya başlandı, ancak clipperlerle ve büyük yelkenlilerle, donanım en yüksek aşamasına ulaştı. Her yelkenli tipi kare ya da randa yelkenleriyle ve direklerinin sayısı ve düzenlemesiyle belirgenleşir. Böylece iki direkli brikler ya da guletler, üç direkli barkolar ya da guletler, dört direkli barkolar ya da kabasorta armalılar ayırt edilir. Motor gücüyle çalışan gemilerin ortaya çıkmasıyla gemilerin donanımı büyük ölçüde sadeleşti. Savaş gemilerinde de yalnız radyo iletişim, radar vb. donatımlarını taşımak için gerekli donanımlar kullanılmaya başlandı. Ticaret gemileri yük direkleriyle donatıldı. Çağımızda, gezinti yelkenlerinin donanımı büyük bir evrim göstermiştir. Hafif alaşımların ortaya çıkması çok bükülgen ve çok dayanıklı direk profillerinin kullanılmasına ve rüzgârın etkisinde kalan halatların uzunluğunun sınırlanmasına olanak verdi. Selviçe donanımı genellikle tekstil maddelerinden yapılmış esnek halatlardan oluşur.

Yelkenliler, salma omurgalı hafif tekneden yelkenli kruvaziyere kadar şu şekilde sıralanırlar: bir ana yelkenle donatılmış cat-boat, bir ana yelken ve bir flokla donatılmış sloop, bir ana yelken, bir ya da iki flok ve bir tirinketine flok ile donatılmış kotra gibi tek direkli yelkenliler; bir grandi direği ve bir mizana direği ile donatılmış ketch ve yawl (kıçtaki direk daha kısadır), bir grandi direği ve bir pruva direği ile donatılmış gulet (kısa direk grandi direğinin önünde yer alır) gibi iki direkli yelkenliler.

• *Dümen donanımı*. Teknenin dümen yekesi üzerine etki yapıldığında, dümen donanımı hareketi dümene iletir. Başlıca dümen donanımı tipleri şunlardır: 1. elle kullanılan dümen baston yekesi; 2. şaftı, bir yeke ya da bir boyunduruk yeke ile donatılmış ve uçlarına dümen lentiyeleri ya da dümen zincirleri (kablolar, zincirler) bağlanmış donanımlar; bu donanımlar bir dümen tekerlek yekesiyle çalıştırılan bir tamburla sona erer (bu tip, büyük gezinti yelkenlerinde çok yaygındır); 3. şaftı, üzerine bir ya da iki çift metal presin etki yaptığı gibi yekeyle ya da bir travesle tahrik edilen hidroelektrikli donanımlar (bu sistem orta ya da ağır tonajlı gemilerde kullanılır). Hafif tonajlı gemilerde kimi kez dişli boyunduruk yekeli donanımlar ya da vidalı donanımlar da kullanılır.

ÇEŞİTLİ **DONANIMLAR**

DONANIMLI sıf. Bir eylemde, bir etkinlikte bulunmak için gerekli donanımı edinmiş kimse için kullanılır: *Donanımlı bir genç.*

DONANIMSIZ sıf. Bir eylemde, bir etkinlikte bulunmak için gerekli donanım-

dan yoksun kimse için kullanılır: *Bu konuda donanımsızdı.*

DONANMA a. **1.** Donanmak eylemi. **—2.** Bir devletin deniz hak ve çıkarlarını korumak ve kollamak için bir komuta altında birleştirilmiş savaş gemileri topluluğu. (Devletin deniz politikasını barışta varlığıyla, savaşta da vurucu gücüyle etkiler) **—3.** Aynı amaçla kullanılan gemilerin bütünü: *Ticaret donanması.* **—4.** Bayramlarda, bayrak asarak, geceleri ortalığı ışıklandırarak, fişekler atılarak yapılan şenlik: *Donanma gecesi. Donanma fişeği. Donanma feneri.*

—Esk. denizc. Deniz savaşlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun vurucu gücünü oluşturan ve bu gücün lojistik gereksinimlerini karşılayan gemilerin tümü. (Donanmanın, büyük gemilerden oluşan ve açık denizde harekât yapmaya elverişli birliğine *ana donanma,* iç sularda, özellikle de nehirlerde harekâta elverişli, narin ve az su çeken gemilerden oluşan birliğine de *ince donanma* denirdi.) || *Donanma hekimbaşısı,* Osmanlı donanmasının sağlık işlerini yürütmekle görevli üst düzeyde hekimbaşı. (Donanma sefere çıktığında, donanma hekimbaşısı sancak gemisinde, diğer zamanlarda da divanhane binasında ve kaptan-ı derya karargâhında hizmet görürdü.) || *Donanma kanunnamesi,* XVII. yy.'ın sonlarına doğru birçok yönden zayıflamış Osmanlı donanmasının köklü bir biçimde yenileştirilmesini sağlamak için çıkarılmış kanunname. (Kaptan-ı derya Mezamorta Küçük Hüseyin Paşa'nın hazırladığı bu kanunname haziran 1701'de yürürlüğe girdi.) || *Donanma ümerası,* Osmanlı donanmasının sevk ve idaresiyle yükümlü komutanlara verilen ad.

Donanma cemiyeti, türk donanmasını güçlendirmek amacıyla kurulmuş iki derneğe verilen ad. İlki 1909'da "Donanmayı osmani muaveneti milliye cemiyeti" adıyla kuruldu. Abdülhamit II'nin otuz yılı aşkın bir süre Haliç'te çürüttüğü donanmayı güçlendirmek amacıyla, İkinci Meşrutiyet'in etkisi ve padişah Mehmet Reşat'ın desteğiyle kısa sürede hızla örgütlendi. Abdülhamit II'nin satılan mücevherleri, gazetelerin desteğiyle halktan toplanan bağışlarla Almanya'dan iki eski zırhlı (Barbaros ve Turgut) ile dört muhrip (Yadigârı millet, Gayreti vataniye, Numunei hamiyet, Muaveneti milliye) satın alındı. İngiltere'ye iki savaş gemisi (Reşadiye ve Sultan Osman) sipariş edildi, ayrıca bir ingiliz şirketine Gölcük'te tersane kurduruldu. İngilizler'e ısmarlanan iki savaş gemisinin, paraları ödenmesine karşılık, amirallik birinci lordu W. Churchil tarafından savaş hazırlıkları öne sürülerek Osmanlı devletine verilmemesi kamuoyunda büyük tepkilere yol açtı. Cemiyet bu etkinliklerinin yanı sıra 1910 yılından başlayarak Donanma adlı haftalık bir de dergi çıkarttı. Birinci Dünya savaşı süresince çalışmalarıyla donanmaya destek olan cemiyet, Mütareke döneminde padişah Vahidettin'in iradesiyle kapatıldı (şubat 1919).

İkinci Donanma cemiyeti ise, Kıbrıs bunalımı sırasında türk donanmasının güçlendirilmesi gereği ortaya çıkınca Cumhuriyet gazetesinin açtığı bir kampanya sonucu kuruldu (1965). 1973'te statüsünü değiştirerek Türk donanma vakfı adını aldı. Topladığı bağışlarla Kıbrıs harekâtı sırasında yanlışlıkla batırılan Kocatepe muhribinin yerine yenisinin yaptırılmasını üstlendi. 1980 askeri yönetimi sırasında Türk silahlı kuvvetlerini güçlendirme vakfı'na katıldı.

Donanma cemiyeti temsil heyeti. Donanma* cemiyeti'nin müdürü Ziya Bey'in girişimiyle, derneğe gelir sağlamak üzere 1914 yılında İstanbul'da kurulan tiyatro topluluğu. Oyunlarını Şehzadebaşı'ndaki Millet tiyatrosu'nda sahneleyen topluluk, Birinci Dünya savaşı başladıktan az sonra dağılmış olmasına karşın, Ahmet Fehim, Muhsin Ertuğrul, Mınakyan, Nurettin Şefkati, Binemeciyan, Kınar Hanım gibi, dönemin önde gelen sanatçılarından oluşmaktaydı.

Donanma iane madalyası, Osmanlı sultanı Mehmet Reşat V. döneminde (1911-1920), donanmanın geliştirilebilmesi için parasal destek sağlamak amacıyla çıkartılmış madalya.

DONANMAK → DONAMAK.

DONANTI sıf. Dilbil. Sözdizimsel özerkliği olmayan sözcükler için kullanılır (tanımlık, ilgeç, bağlaç, vb.).

DONAT (Yavuz), türk gazeteci (Bor 1942). Ankara iktisadi ticari ilimler akademisi'ni bitirdi. Gazeteciliğe Ulus gazetesinde (1963) başladı. Tercüman'a geçti (1971); köşe yazarı ve Ankara sorumlusu olarak çalıştı (1974-1991). Yazılarını Meydan (1991) ve Milliyet (1992) gazetelerinde sürdürdü. Ankara ve İstanbul gazeteciler cemiyetlerinden birçok ödül aldı. TRT için programlar hazırladı. 1977-1987 dönemini anlatan üç kitabı (*Sandıktan ihtilale, Buyruklu demokrasi, Özal'lı yıllar*) sonradan *Yavuz Donat'ın vitrininden* adıyla birarada yayımlandı (1987).

DONATAN a. Deniz huk. Ticaret gemisi işleten kişi.

—ANSİKL. Deniz huk. Türk Tic. k.'nun 946. maddesine göre, kendisinin olmayan bir gemiyi kendi adına bizzat ya da kaptan aracılığıyla işleten kişi de, üçüncü kişilerle olan ilişkilerinde donatan sayılır. Donatan, gemisini kaptan ve gemi adamları aracılığıyla kullanırken bunların kusurlu davranışlarından ve yasal yetkilerine dayanarak yaptıkları işlemlerden doğan zararları gidermek zorundadır. Ancak, donatan'ın bu sorumluluğu deniz serveti ile sınırlıdır. Donatanın gemi adamlarının hizmet ve iş sözleşmelerinden doğan alacaklarından dolayı sorumluluğu ise gemi ve navlun'la sınırlı değildir. Donatan, bu durumda kişisel olarak da sorumludur. Türk Tic. k.md. 949).

DONATÁRIO a. (port. sözc.). Tar. Portekiz kralının bir toprağın yönetimiyle görevlendirdiği büyük senyör.

DONATELLO (Donato DI NICCOLO BETTO BARDI, —denir), italyan heykelci (Floransa 1386- *ay. y.* 1466). 1404-1407 arasında, Floransa vaftizhanesi'nin bronz kapısın yapan Ghiberti'ye yardım etti; katedralin Mandorla kapısı için mermer bir peygamber heykeli (1406-1408), sonra mermer bir *Davut* (Bargello ulusal müzesi) ve katedralin cephesi için oturmuş bir *Vaftizci Yahya* (museo dell'Opera) yaptı. 1411-1413 arasında, Orsammichele için *aziz Markos, aziz Georgius* ve *Saint Louis de Toulouse* yonttu; sonra, katedralin kulesi için, en ünlüsü *Habakuk* ("Zuccone") olan dört peygamber figürü (1436'da tamamlandı) yaptı. 1423-1434 arasında, Siena'daki vaftiz kurnasında (*Herodes'in şöleni,* yaldızlı bronz alçakkabartma) ve bu kentin katedralinde (Giovanni Pecci' nin mezarı) çalıştı. 1421'den 1423'e kadar, Roma'da kaldı ve orada antikçağ sanatını yeniden keşfetti. Martinus V'in San Giovanni in Laterano'daki mezar taşının Donatello'ya ait olup olmadığı tartışmalıdır. Floransa'ya dönüşünde, Donatello, katedralin *cantoria**'sı için sipariş aldı. S. Lorenzo'daki Eski sacristia'nın yalancı mermer süslemesi, *Annunciazione Cavalcanti* (S. Croce) ve Bargello'daki bronz *Davut* heykeli bu dönemin ünlü yapıtlarındandır. Sanatçı 1443'ten 1453'e kadar, S. Antonio

Ulusal müzeler fototeği

Donatello
Çocuklu Meryem
boyalı ve yaldızlı pişmiş toprak
Louvre müzesi, Paris

Scala

Donatello
Maria Magdalena
ahşap heykel (1460'a doğr.)
Floransa vaftizevi

Donatello
tarafından Floransa katedrali için yapılan putti bezeli cantoria, yaldızlı mermer ve mozaik, 1433-1438
Museo dell'Opera del Duomo, Floransa

Scala

bazilikası'nın ana sunağının ve *Gattamelata** 'nın atlı heykelinin yapımı için Padova'da kaldı. Floransa'da geçirdiği son yıllarında, *Yudit ve Holophernos* (Signoria meydanı) heykeli, Maria Magdalena'nın anlatımcı bir gerçekçiliği yansıtan ahşap heykeli ve S. Lorenzo'daki kürsünün alçakkabartmaları gibi önemli yapıtlar verdi.

Quattrocento'nun en önemli heykelcisi Donatello, döneminin sanatına kesin bir etki yaptı. Kabartma tekniğinde, doğrusal perspektif yasalarını yeniden buldu. Antik sanattan aldığı dersleri aşan, anlatımcılığı dokunaklı tonlara vardıran ve gözünü budaktan sakınmayan bir üsluba yönelen araştırmalarıyla Donatello, modern sanatın atalarındandır.

Donath-Landsteiner testi, serumda iki fazlı bir hemolizinin varlığını cam kap içinde göstermeye yarayan tepkime. (Hastanın kendi alyuvarlarına karşı plazmada eritme gücü bulunduğunu ortaya çıkaran bu tepkime, paroksistik soğuk hemoglobinürinin teşhisi için 1904'te avusturyalı hekim Julius Donath (1870-1950) ve K. Landsteiner* tarafından ortaya atılmıştır.)

DONATI a. Donatmaya yarayan şeyler; teçhizat.
—Bayınd. ve İnş. Betonarme bir inşaatta kullanılan demirlerin tümü.
—Denizc. Bir yelkenlide, donanımı düzenlemeye ve yelkenleri ayarlamaya yarayan aksesuarların tümü (kilitler, bocurgatlar, babalar vb.).
—İnş. *Boyuna donatı,* silo, boru gibi yuvarlak kesitli betonarme yapılarda uzunlamasına yerleştirilen metal donatı.

DONATILMAK → DONAMAK.

DONATIM a. **1.** Bir yeri, bir kuruluşu gerekli araç gereçle donatma, ona gerekeni sağlama; teçhiz: *Askeri birliklerin donatımı.* **—2.** Bir kimseye, bir eylemde, bir etkinlikte başarılı olması için gerekli donanımı verme: *Bu mesleğin gerektirdiği donatımı almamış.*
—Ask. Bir askere üniforma, çamaşır ve potin gibi standart giyeceklerin dışında, görevinin özelliklerine göre ayrıca verilmesi gereken malzeme ve teçhizata verilen ad. (Bir piyade erinin başlıca donatım gereçleri; matara, ekmek torbası, sırt çantası, palaska, aş kabı, tel makası, ilkyardım paketi vb.'den oluşur.) || Bir savaş aracının (uçak, gemi, tank, vb.) kullanımı için gerekli olan gereçlerin tümü.
—Denizc. Bir gemiyi, çalışması ve güvenliği için gerekli araç-gereçle donatmak eylemi. || Geminin denize indirilmesini izleyen yapım evresi; bu evrede gemiye, devindirici ve yardımcı aygıtlar, çeşitli donanımlar yerleştirilir.
—Dilbil. *Sözlüksel donatım,* üretici dilbilgisinde, derin yapıdaki yapay simgelerin yerine, uygunlukların göz önünde bulundurularak, sözlüksel birimler koymaya yönelik dönüştürüm işlemi.
—Dy. *Bir demiryolunun donatımı,* hattın trafiğe ve hizmete açılması için gerekli aygıtların ve yardımcı gereçlerin tümü.
—Kâğ. san. Bir kâğıt ya da karton makinesinde elek ve keçelerin tümü.
—Kim. Fiziksel-kimya ile biyokimya ve tıp alanlarında kullanılan ölçme, çözümleme, gözlem vb. araçlarının tümü; bu araçları üreten sanayi dalı.
—Mad. oc. Bir kuyu içindeki kafesleri kılavuzlamak için kullanılan gereçlerin tümü (*kavramalar* ve *kuyu kılavuzları*).
—Ölçbil. Bir ölçü aletinin devingen mekanizmalarının tümü.
—Seram. Genellikle mutfak eşyalarının üzerinde bulunan gaga, kulp, ayak gibi ek parçaların genel adı.
—Siber Bir petrol rafinerisinin, bir elektrik santralının, bir uçağın, bir uzay aracının ya da bir sürecin yönetimini (kumanda ve kontrol) sağlayan alet ve aygıtlar kümesi. || Bu aletlerin tasarım ve kullanım teknolojisi.
—Teknol. *İç donatım,* kapalı bir yerin, bir taşıtın döşeminde kullanılan öğelerin, yapıların tümü.
—Tic. *İlk donatım,* bir mağaza ya da dükkânın açılışında, rafların doldurulması için gerekli mal miktarı.
—Tiyat. → AKSESUAR.

DONATIMCI → AKSESUARCI.

DONATIMLI sıf. Donatımı olan.
—İkt. *Yetersiz donatımlı,* bir bölge, bir ulus, bir kesimin, özellikle sınai donatımının yetersiz oluşu anlamına kullanılan niteleme.

DONATİ (Corso), floransalı parti lideri (öl. Floransa 1308). Ünlü bir welfe ailesindendi. Soylular sınıfının ve aynı zamanda halkın desteğini alarak Beyazlar'ın kentsoylu baskısına karşı Siyahlar partisi'ni kurdu, 1300'de rakibi Vieri de'Cerchi ile birlikte sürüldü. Papa Bonifatius VIII ve Charles de Valois'nın desteğiyle 1301'den sonra Floransa'ya parlak bir dönüş yaptı ve 1308'e kadar diktatörlük uyguladı. Bir ayaklanma sonucu kendini öldürmek zorunda kaldı.

DONATİ (Ignazio), italyan besteci (Casalmaggiore, Cremona, 1575'e doğr. - Milano 1638). Milano dahil (1631-38) birçok italyan kentinde capella yöneticiliği yaptı. Günümüze bir madrigal kitabıyla birçok motet, missa ve mezmur kitabı ulaşmıştır. Tek ses için yazdığı motetlerinde, ritim özgürlüğünün, anlatımın yararına, bütünüyle icracıya bırakılmasını istedi. Çoksesli yapıtlarında, genellikle, gruplara ayrılmış ve kilisenin her yanına dağılmış bir koronun kullanılmasını önerdi.

DONATİ (Giovanni Battista), italyan gökbilimci (Pisa 1826-Floransa 1873). 1858'de adını taşıyan kuyrukluyıldızı keşfetmesi ve bu alanda önemli çalışmalar yapmasıyla büyük bir ün yaptı. Kuzey kızıllığı ve spektroskopun yıldızların yapısını incelemede kullanımı üzerinde araştırmalar yaptı.

DONATİVUM, imparatorlar tarafından askerlere para dağıtılmasını belirten lat. sözc. Cumhuriyet döneminde, zaferlerden sonra askerlere para dağıtmak gelenek haline gelmişti. İmparatorlar da tahta çıkışlarının onuruna *donativa* dağıtırlardı. Ordu komutanlarının imparatorluğa doymak bilmeden göz diktikleri dönemlerde dolgun bir donativum vaadi imparatorluğa adaylığı sağlamlaştırıcı bir araçtı. Tahta çıkışla ilgili donativumun dışında, imparatorluk ailesinden birini ilgilendiren her önemli olayda donativum dağıtmak da gelenek olmuştu.

DONATMA a. Donatmak eylemi.
—Ask. denizc. *Gemiyi donatma,* denize açılacak ve savaşacak duruma getirmek için bir savaş gemisine hareketli gereç, yakıt, cephane ve mühimmat vb. yükleme.
—Bank. *Donatma kredisi* → ZİRAAT* BANKASI KREDİLERİ.
—Denizc. Bir gemiyi donatmak eylemi. || *Direği donatma,* bir direği istiralyalarla ve çarmıklarla berkitme.
—Deniz huk. *Donatma iştiraki,* birden çok kişinin ortak mülkiyet biçiminde sahip oldukları bir gemiyi aralarındaki sözleşme gereğince deniz ticaretinde kullanmaları. (Ortak donatan'lar, donatma iştiraki'nin borçlarından dolayı tek donatan gibi sorumludurlar.)
—Seram. Bir seramik parçasının gövdesine, donatım parçalarını (kulp, gaga, vb.) fırınlamadan önce çamurla yapıştırma.
—Tekst. Bir jakar mekaniğinin kancalarını ve iğnelerini yerleştirme işlemi.

DONATMAK → DONAMAK.

DONATO (Baldassare), italyan besteci (Venedik 1530'a doğr. - *ay. y.* 1603). 1590'dan başlayarak Venedik San Marco kilisesi'nde sırayla ilahicilik, çocuklar korosu öğretmenliği ve capella yöneticiliği yaptı. Bir canzone *(Canzoni Villanesche alla napolitana),* iki madrigal ve bir motet kitabı yayımladı. Ünlü *Canzon della gallina,* büyük olasılıkla onun değildir. Ama "pirenin şarkısı" diye bilinen *No police* gibi başka ünlü şarkıları vardır.

DONATONİ (Franco), italyan besteci (Verona 1927). 1953'e değin Roma'da İldebrando Pizzetti'den ders aldı. Bologna konservatuvarı'nda, daha sonra da Milano Giuseppe-Verdi konservatuvarı'nda (1955-67) armoni ve kontrapunto dersleri verdi. Bu son okulda 1969'da besteleme profesörlüğüne atandı. 1970'te Siena yaz akademisi'nde besteleme dersleri vermeye başladı. 1978'de Goffredo Petrassi'nin yerine Roma Santa Cecilia akademisi'nin besteleme kürsüsü başkanı oldu. 1953'te Bruno Maderna'nın etkisiyle onikiton müziğine eğildi. 1954, 1958 ve 1961'de Darmstadt'taki yaz kurslarına katıldı. 1957-58'e doğru, ileri bir bartoksonrası üsluptan, tam bir diziselliksonrası evreden geçmeksizin, doğrudan doğruya döneminin en öncü araştırmalarına yöneldi. 1977'ye değin yalnızca çalgı için yazdığı olgunluk yapıtlarında, rastlantısal yöntemlere de başvurarak dizisellik ilkelerini geliştirdi. *For Grilly* (1960) ya da *Sezioni* (1960) gibi en eski yapıtlarında Cage'in etkisi oldukça belirgindir. Flüt ve orkestra için *Puppenspiel 2* (1965), "malzemeyle yeniden buluşmalar" dönemini açtı. *Souvenir* (Kammersymphonie op. 18, 1967), *Etwas ruhiger im Ausdruck* (1967)ve büyük başarı kazanan - 10 yaylı çalgı için yazdığı - *Solo*(1969), bu dönemin ürünleridir. Üçüncü döneminde, rastlantıyı kaosla karşılaşma olarak ele aldı: *To Earle Two* (iki orkestra için, 1972). *13 çalgı için Lied* (1972), orkestra için *Voci* (1973), obua, korangle ve orkestra için *Espressivo* (1974) gibi yapıtlarında da, kimi armoni ve biçim kutuplanmalarına döndüğü görüldü. Son yapıtları arasında, üçünde de bir kadın sesi partisine yer verilen *De près* (1978),... *ed insiemme bussarono* (1978), *Arie* (1979) ve *L'Ultima Sera*'yı (1981), bir de 19 çalgı ve çello için *le Ruisseau sur l'escalier* (1980) adlı yapıtı anmak gerekir.

DONATTIRMAK → DONAMAK.

DONATUS AELİUS, latin dilbilgisi uzmanı (İ.S. IV. yy.). Aziz Hieronymus'un ustasıydı, Vergilius ve Terentius'un yorumlarını yaptı, Vergilius'un yaşamöyküsünü yazdı. Dilbilgisi kitapları *(Ars maior, Ars minor),* Ortaçağ'ın sonuna kadar başvuru yapıtları olarak kabul edildi.

DONATUSÇU a. (öz. ad *Donatus*'tan). Din tar. Kartacalı Donatus'un yandaşı.
—ANSİKL. Donatusçuların din sapkınlığı Afrika kilisesi'ni arap istilasına kadar üç yüz yılı aşkın bir süre karıştırdı. Başlıca merkezi Numidia olan bu din sapkınlığı özellikle kırsal ülkelerde elverişli bir gelişme alanı buldu. Bu anlamda donatusçuluk kentlerin ve iktidarı, serveti ellerinde bulunduranların dini Roma hıristiyanlığı'na karşı bir tepki olarak doğdu. Birçok konsil tarafından mahkûm edilen, imparatorluk gücü tarafından sertçe ezilen donatusçuluğa aziz Augustinus da karşı çıkmıştı.

DONAU a. (öz. ad *Donau*'dan). Yerbil. Dördüncü Zaman'ın en eski buzullaşmasına verilen ad.

DONAUESCHİNGEN, Almanya'da (Baden-Württemberg eyaleti), Tuna'nın kaynağında kent; 17 600 nüf. 1723'te yapılan prenslik şatosu. Barok üslubunda kilise. Müze. Kara ve demiryolu kavşağı. —Yakınında Fürstenberg şatosu'nun yıkıntıları; şatoda Otuz Yıl savaşları'ndan önce Fürstenberg prensleri otururdu.

Donaueschingen festivali, alman çağdaş müzik festivali; 1921'de başlatıldı, kimi zaman olaylı geçen "prömiyer"-leriyle (özellikle 1962'de Stockhausen'ın *Momente*'sinin ilk seslendirilişi) ünlendi. Festival, çok kısa süreli (bir hafta sonu) ol-

makla birlikte, Boulez, Nono, Xenakis, Berio gibi besteciler ilk kez burada dikkat çektikleri için kalabalık ve uluslararası bir izleyici kitlesini çeker. Başlangıçta Fürstenberg prensinden yardım görüyordu, 1950'den beri Baden-Baden radyosu (Südwestfunk) tarafından desteklenmektedir.

Festivalin sanat yönetmeni, alman müzikbilimci Heinrich Strobel (1898-1970), ilk dönemde (1926'ya değin) Busoni, R. Strauss, Schönberg, Berg ve Webern gibi müzikçilerin yardımını sağlamayı başardı. Özellikle savaş yüzünden karşılaşılan güçlükler dolayısıyla etkinliklerine ara vermek zorunda kalan festival, 1950'de yeniden, yine H. Strobel'in yönetiminde başladı. O öldükten sonra yönetimi Otto Tomek (doğm. 1928) devraldı. Son yıllarda, kimi prömiyerler yine ilgi görmektedir. Bunlar arasında Gérard Grisey'nin (doğm. 1946) *Sortie vers la lumière du jour* (1978) adlı yapıtı anılabilir. Kendilerine de söz hakkı verilmesini isteyen "Yeni romantikler" adlarını ilk kez burada duyurdular. Donaueschingen, yeni yollar arayan tüm besteciler için hâlâ çekiciliğini korumakta ve bir "karşılaşma" yeri olma özelliğini sürdürmektedir.

DONAUWÖRTH, Almanya'da (Bavyera eyaleti) kent, Tuna kıyısında, Augsburg'un K.'inde; 17 000 nüf. Bugün eğitimde yararlanılan eski benedikten manastırı (barok üslubunda). Gotik üslubunda kilise. Basımevi. Hava taşıtları yapımı.
—Tar. Donauwörth'de XIII. yy.'da Bavyera dükleri otururdu; 1301'de imparatorluk kenti oldu. Marlborough, Max-Emmanuel Tallart ve Marsin'in komuta ettiği fransız-bavyera ordusunu 1704'te burada yendi. Kentin 1805 ekiminde Napoléon tarafından işgal edilmesi, Viyana ile bağlantısı kesilen avusturyalı general Mack'ın Ulm'de teslim olmasına yol açtı.

DONAWİTZ, Leoben'in (Avusturya, Steiermark) banliyösü. Çelik fabrikası.

DONAX a. (yun. *donaks*, kamış'tan). Sıcak denizlerde ve haliçlerde yaşayan, yenebilen ikiçenetli yumuşakça cinsi. (*Donax*'ların kavkısı köşeli, menteşesinin her çenetinde iki temel dişi bulunan hayvanlardır. *Donax vittatus*, Akdeniz'deki en yaygın türlerden biridir. Takozkavkılıgiller familyasının örnek tipi.)

DONBAS, Rusya ve Ukrayna'da, Don'un büklümünün iç bölümünde madenkömürü havzası; 60 000 km^2. İşletme bölgesinin büyük bölümü (üretimin % 85'i) Ukrayna topraklarında, geri kalanı Rostov (Rusya) bölgesindedir. XIX. yy. sonlarından başlayarak işletilen bu havzada, ülkenin ilk "kömür-çelik" üssü kuruldu; bu tesisin bu iki ülkenin ekonomilerine katkıları bugün de çok önemlidir. 40 milyar tona ulaşmış zengin rezervlerle donanmış ve her türden kömür sağlayabilecek durumdaki Donbas, büyük tüketim merkezlerine yakın olmanın sağladığı elverişli coğrafi konumundan da yararlanılır. Havzanın pek uygun olmayan yer yapısı (ince ve kesintili tabakalar), kömür çıkartılan alanların giderek derinleşmesi, çıkartma masraflarını ağırlaştırmakta ve bölgenin Kuzbas ile rekabet edebilme olanaklarını azaltmaktadır. 220 Mt dolayında bir tavana ulaşan üretim, ancak Batı Donbas bölgesinde yeni yatakların açılmasıyla artabilecektir. Elde edilen kömür, Volga'nın B.'sında kalan bölgelerin gereksinimini karşılar, belli bir bölümü de kok yapımı (90 Mt), termoelektrik üretimi ve karbokimya alanlarında kullanılır. Yakındaki Krivoy-Rog demir yataklarından yararlanılarak demir-çeliğe dayalı ve ağır makine sanayisiyle (madencilik donanımı, demiryolu gereçleri, ağır sanayi aletleri, tarım makineleri) bütünleşen bir sanayi çevriminin kurulmasını sağlamıştır. Maden çıkarma (maden ocaklarındaki payandalar, maden posaları), demir-çelik (kok fabrikaları, yüksek fırınlar) ve yoğun demiryolu ağı sanayinin yarattığı temel manzaralardır. Donbas'ta nüfusu 100 000'i aşan 16 kent (4'ü Rusya'da) ve bölge nüfusunun % 80'ini barındıran çok sayıda yerleşme merkezi vardır. Ham maddelerin ve yarı işlenmiş ürünlerin bitip tükenmek bilmeyen alım satımıyla canlılık kazanan madencilik kentleri ve sanayi merkezleri, sık, hatta bazı yerlerde hemen hemen kesintisiz bir ağ oluşturur. Daha çeşitli sanayi etkinliklerini bünyesinde toplayan bazı büyük sanayi merkezlerinde, üretim zincirinin ana parçaları dışında, yürütmenin işbirliğine (Donetsk, Voroşilovgrad) ilişkin donanımları ve hizmetleri üreten dallar da yer almaktadır.

DON BENİTO, İspanya'da (Extremadura, Badajoz ili) kent, Guadiana ırmağı kıyısında; 26 300 nüf. Ticaret merkezi. — Yakınında uranyum madeni.

Don Carlos, Schiller'in beş perdelik, manzum tarihsel dramı. İlk kez 1787'de Hamburg'da sahneye konan oyun büyük başarı kazandı. Bugünkü biçimiyle 1801'de yayımlandı. Konusu Saint-Réal ile Brantôme'dan alınan bu aile trajedisinde Schiller, İspanya'da Felipe II'nin temsil ettiği mutlakıyet ve Engizisyon'a karşı Posa'nın temsil ettiği Aydınlanma çağının özgürlük ülküsünü savunur.

Don Carlos, Verdi'nin 5 perdelik operası. Fransızca librettoyu Méry ve le Locle yazdılar. İlk kez 1867'de Paris'te sahnelendi. İtalyanca versiyonu ilk kez 1884'te Milano'da yorumlandı. Konusunu Schiller'in yapıtından alan ve Verdi'nin en güçlü yapıtlarından olan bu opera, özgürlük ve dostluk temalarını yüceltir, Engizisyon'un dinsel iktidarıyla Felipe II'nin dünyasal iktidarını karşı karşıya getirir.

DON CARLOS → CARLOS DE AUSTRIA.

DONCASTER, Büyük Britanya'da (South Yorkshire) kent, Don ırmağı kıyısında; 81 000 nüf. Madenkömürü yatağı. Sentetik tekstil. Tarım makineleri. Demiryolu gereçleri. Önemli at yarışları merkezi.

DONÇO, kore dilinde T'am çing, koreli buddha rahibi. 610'da Japonya'ya gelen Donço, Japonlar'a çini mürekkebi ve kâğıt yapmayı öğreten kimse olarak bilinir. Nara'daki Horyu-ci tapınağı'nı süsleyen bazı freskleri de onun yapmış olduğu söylenir.

DONDERS (Franciscus Cornelis), hollandalı göz doktoru (Tilburg 1818-Utrecht 1889). Kırılma ve uyum anomalilerini inceledi ve gözün hareketlerini açıklayan *Donders yasası*'nı getirdi.

DONDURMA a. **1.** Dondurmak eylemi. **—2.** Şurup ve meyve (şuruplu dondurma, meyveli dondurma) ya da süt ve yumurta (yumurtalı dondurma), ya da süt ve krema veya tereyağı (kremalı dondurma ya da ice-cream) temeline dayalı pastörize bir karışım dondurularak elde edilen aromatize ve şekerli madde. (Bk. *ansikl.* böl. Pastac.) **—3.** Bir etkinliğe ara verme, bir şeyi bulunduğu aşama ya da düzeyde tutma eylemi; engelleme: *Askeri harekâtın dondurulması. Kredilerin dondurulması.*
—Bes. san. Besin maddelerini, uzun süre bozulmadan saklamak, enzim süreçlerini yavaşlatmak ve çok iri kristallerle dokuların parçalanmasını önlemek için (dondurma derecesi denen) yeterince düşük bir sıcaklıkta (-30°C) bekletme. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Hızlı dondurma*, besin maddelerini düşük sıcaklıkta çok kısa sürede dondurma. (Bunun normal dondurma işleminden başlıca farkı sıcaklığın çok hızlı düşmesidir; böylece besinin içerdiği su, küçük kristallere dönüşerek besinin yapısı çok az değişikliğe uğrar ve proteinleri de bozulmaz.)

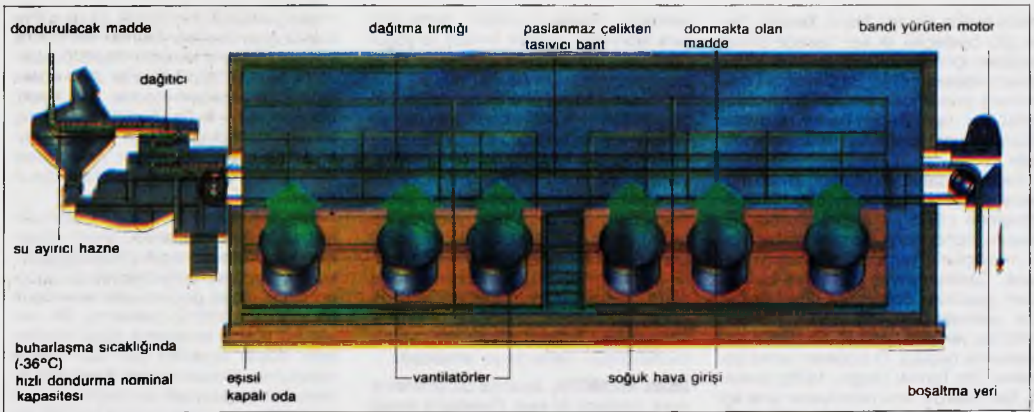
Bk. resim sayfa 3320

—Mad. oc. ve Bayınd. Sulu ve yumuşak ortamlı bir galeride ya da bir maden ocağı kuyusunda boşluklardaki suyu katılaştırarak başaşağı kazı yapma yöntemi. (Bk. *ansikl.* böl. Mad. oc.)
—Pastac. *Dondurma kutusu*, elle dövülerek dondurma yapımında, malzemenin içine konarak karıştırıldığı kova biçimli kutu. || *Dondurma makinesi*, dondurma yapımında kullanılan, özel bir karıştırma ve soğutma düzeni bulunan makine. (Makinenin, içinde özel bir karıştırma düzeni bulunan kova biçimli, çıkabilen haznesine malzeme konur. Kovanın çevresindeki kapta buz ya da bir soğutma karışımı vardır. Kovadaki karıştırma düzeni malzemenin muntazam olarak karıştırılmasını ve donmasını sağlar.) || *Çikolatalı dondurma*, içine kakao ya da eritilmiş çikolata katılarak yapılan dondurma. || *Dövme dondurma* → DÖVME. || *Kalıp dondurma*, yumurta sarısı ve şeker şerbetinden yapılan, koku ya da meyve püresi eklenmiş ve buzlandırılmış, koni biçimli bir kalıba konularak soğutulan, dondurulmuş hafif yiyecek. || *Kaymaklı dondurma*, süt, şekerli krema ya da yumurtayla çırpılmış krema, koku verici maddeler veya krema yerine sahlep kullanılarak yapılan dondurma. (Ana maddesini süt oluşturur.) || *Meyveli dondurma*, şeker, çeşitli meyve suları ve koku verici maddelerle yapılan dondurma. (Çilek, vişne, şeftali, kayısı vb. birçok meyvenin suyu, meyveli dondurma yapımında kullanılır.)
—ANSIKL. Bes. san. Dondurma sırasında üründeki suyun büyük bir bölümü buz haline gelir. Bu işlem sayesinde, besinler sürekli donmuş halde tutulmak koşuluyla

Sovyet enformasyon bürosu

Donbas
Donetsk yakınlarında ayçiçeği tarlaları, pasa yığınları ve kömür ocakları kuyuları

BİR HIZLI **DONDURMA** TÜNELİNİN ÇALIŞMASI

Samifi Babcock belgesine göre

uzun süre saklanabilir. Donmuş besin maddeleri depolandığında, saklama sıcaklığı ne kadar yüksek ve saklama süresi ne kadar uzun olursa kalite de o kadar değişir. Bu besinler donu çözüldükten sonra hemen tüketilmelidir, çünkü dondurma işlemi ne enzimleri, ne de mikroorganizmaları yok eder. Dondurma koşulları ve renk açma gibi ön işlemler her ürün (et, balık, meyve, sebze) için ayrı ayrı saptanmalıdır. Hızlı dondurmayla (düşük sıcaklık ve hızlı hava akımı) daha üstün nitelikli ürünler elde edilir. Dondurma, dondurma oda ve tünellerine soğuk hava akımı vermekle, dondurulan maddelere temas eden tablalı aygıtlarla, çok düşük sıcaklıktaki sıvılara daldırmakla ve sıvılaştırılmış gaz püskürtmekle de sağlanabilir.

• *Hızlı dondurma,* besinler ve içecekler dondurulmadan önce çok taze olmalıdır. Ürünler 0°C ila -5°C arasında hızla dondurulur ve sıcaklık sonra -18°C'a ya da daha aşağı düşürülür. Besinlerin bu düşük sıcaklıklarda saklanmasıyla C vitamini yitimi, lipitlerin acılaşması, renk maddelerinin değişikliğe uğraması gibi istenmeyen bazı olguların önüne geçilmiş olur. Sebze, meyve, kümes hayvanları, balıklar, kabuklular, süt ürünleri, yumurta gibi birçok besin maddesi hızlı dondurulur. Pişirilmiş ya da yarı pişirilmiş yemekler de bu yöntemle saklanabilir. Bundan başka kimi sanayiciler daha sonra işlenecek hammaddeleri de (sebze, meyve, balık, vb.) hızlı dondururlar. Bu besinlerde ambalajlama da çok önemlidir; ambalajlama genellikle vakumda ya da eylemsiz bir gaz, özellikle azot atmosferinde yapılır. Hızlı dondurulmuş besinler -18°C ila -20°C'ta saklanır.

—Mad. oc. Bir yüzyıldan bu yana kuyu açmada kullanılan dondurma yönteminde, 15 ile 25 cm çapında tüpler 1 m aralıklarla yerleştirilir ve tüplere *dondurucu borular* sokulur.

Bu tüpler, alt bölümü kapalı bir boru ile bunun içine giren daha küçük çaplı, iki ucu açık eşmerkezli bir ikinci borudan oluşur, ikinci boruda bir soğutma merkezinde üretilen yaklaşık -20°C'lık bir salamura dolaştırılır. Salamuranın uzun süre dondurucularda dolaşımı sonucu arazi donar; böylece kesiksiz, donmuş bir arazi duvarı ortaya çıkar; dolayısıyla kuru arazide başaşağı kazı yapma olanağı bulunur; kazı ilerledikçe sızdırmaz bir kaplama yerleştirilir; bu tahkimat arazi çözüldüğünde buz duvarının işlevini üstlenir. Bu yöntem sulu, yani çimentolamayla kolayca geçirimsiz duruma getirilemeyen arazilerdeki başaşağı kazılarda uygulanır.

—Pastac.Dondurmalar ev. zanaatçı ya da sanayi dondurmaları diye ayrılabilir. Büyük çapta dondurma yapılması süreci, karışımın hazırlanmasını (dondurma yapımına giren maddeler), 85°C'ta pastörizasyonunu, homojenleştirilmesini, 4°C'ta çabucak soğutulmasını, olgunlaşmasını, -5°C'ta dipfriz ya da türbin içinde buzlandırılmasını, şekil verilmesini ve -30°C'ta dondurulmasını, nihayet -19°C'ta getirilmesinden sonra depolanmasını içerir.

Dört dondurma grubunun bileşimi tespit edilmiştir; kremalı dondurmalarda % 7 sütlü yağ maddeleri, % 14 şeker ve % 31 kuru maddeler; yumurtalı dondurmada % 7 yumurta sarısı, % 2 yağlı maddeler, % 16 şeker; meyveli dondurmalarda % 15 tatlı meyve, % 10 asitli meyve ve nihayet şerbetlerde, mamul maddeye oranla % 35 taze ya da dondurulmuş meyve koymak gerekir. Kullanılan aromalar doğal olmalıdır. Agar-agar, yumurta akı, unlu jelatin, harnup pudrası ve algınatlar stabilizatör olarak kabul edilmiştir.

DONDURMACI a. **1.** Dondurma yapan ve/ya da satan kimse. **—2.** Dondurma satılan yer.

DONDURMACILIK a. Dondurma yapma ve/ya da satma işi.

DONDURMAK → DONMAK.

DONDURUCU sıf. **1.** Çok soğuk olan, güçlü bir üşüme duyumu uyandıran şey için kullanılır: *Dondurucu rüzgâr. Dondurucu bir gece. Dondurucu bir soğuk.* **—2.** Dondurmaya yarayan şey için kullanılır: *Dondurucu madde.*

—Soğut. san. Derinsoğutmaya yarayan aygıt ve donanımlar için kullanılır.

◆ a. Soğut. san. *Derin dondurucu,* bir buzdolabında, soğutucu özel bir devreyle donatılmış, ısıgeçirmez, kapalı bölme. (Bu bölmedeki soğutucu devre besinleri -30°C'ta hızla dondurur ve +32°C'lık dış sıcaklıkta, -18°C'ta uzun süre korur.)[Bk. *ansikl.* böl.]

—ANSİKL. Üç tür derin dondurucu vardır: buzdolabı-dondurucu (iki tip aygıtın birleşimi); düşey dondurucu ya da önden açılan dolap; yatay dondurucu ya da sandık (haznesi üstten açılıp kapanan bir kapakla örtülür). Kapasitesi 50 litreden başlar ve 800 litrenin üstüne çıkabilir. Dondurma gücü, 24 saatte dondurduğu azami et miktarıyla ölçülür. Aygıt elle ya da otomatik bir kumanda düzeneğiyle dondurma rejiminden, koruma rejimine geçirilebilir.

DONDURULMAK → DONMAK.

DONDURULMUŞ sıf. **1.** Buz durumuna getirilmiş. **—2.** Soğukta korunmuş, soğukta katılaştırılmış şey için kullanılır.

—Kasapl. *Dondurulmuş etler,* etin türüne göre -30° ile -45° arasında dondurulup -25° ile -18° arasında saklanan etler.

DONE a. (verilmiş, ortaya konmuş anlamında fr. *donnée*'den). → VERİ.

DONEGAL → DÚN NA NGALL.

DONELAİTİS ya da **DUONELAİTİS** (Kristijonas), latince **Donalitius** adıyla da bilinir, litvanyalı şair (Gumbinnen, günümüzde Gusev, Doğu Prusya, 1714 - Tollmingkehmen, Kaliningrad yakınlarında, 1780). Köylü çocuğu, bir kırsal ruhani bölgenin lutherci papazı. Demokratik esinli 6 masalı ve ulusal edebiyatı başlatan *Metai* (1765-1775) adlı bir manzum yapıtı vardır. Avrupa önromantizminin (Delille, Thomson) etkisini taşıyan yapıtları, sefih ve kibirli toprak beyleri tarafından sömürülen toprak kölelerinin zahmet ve sefaletinin ayrıntılı ve göze batıcı bir tablosunu, lirik bir doğa anlayışı içinde sergiler.

DONEN (Stanley), amerikalı film yönetmeni (Columbia 1924). Meslek yaşamına dansçı olarak başladı, sonra Busby Berkeley'in yanında yetişti ve koregraf oldu. Çoğu kez Gene Kelly ile birlikte yaptığı müzikli güldürüler, bu türde 1950-1960 arasında en başarılı örnekleri sayılır: *Yağmur altında* (Singin' in the rain) [1952], *Yedi kardeşe yedi gelin* (Seven Brides for Seven Brothers) [1954], *Can yoldaşları* (It's Always fair Weather [1955], *Şahane macera* (Funny Face) [1957]. Son yapımlarından bazıları: *Sürpriz paketi* (Surprise Package) [1960], *Öldüren şüphe* (Charade) [1963], *Casuslar* (Arabesque) [1966], *Aşk yolu* (Two for the Road) [1967], *Bedazzled* (1967), *Staircase* (1969), *Movie, Movie* (1978), *Blame it on Rio* (1984).

DONETS, Rusya ve Ukrayna'da ırmak, aşağı Don'un kolu (sağ kıyıdan); 1 016 km. Kursk bozkırlarından doğar, Harkov'a yaklaşırken Ukrayna'ya girer ve aşağı çığırında, geniş Donbas* havzasını (bu nedenle XX. yy.'ın başında *Donets havzası* adıyla anılıyordu) çevreler.

DONETSK, 1924-1961 arasında **Stalino,** esk. **Yuzovka,** Ukrayna'da kent; 1 110 000 nüf. (1989). Kent, ingiliz John Hughes'ün 1870'e doğru kurduğu metalürji fabrikası çevresinde gelişti. Donbas'ın Ukrayna kesiminin yönetim ve başlıca sanayi merkezi olan Donetsk, demirçelik ve makine yapımı (madencilik donanım gereçleri) alanında uzmanlaşmıştır.

DONETSKİY KRYAJ ("Donets zinciri"), Donets vadisinin G.-B.'sında tepeler; 367 m. Donbas madenkömürü yatakları bu bölgededir.

DÔNG a. Vietnam Sosyalist Cumhuriyeti' nin para birim.

DONG, Orta ve Güney Çin'de (Hunan, Guiecou, Guangşi) halk; yaklş. 2,5 milyon nüf. Dil öbekleri (kamsuimak) tay'a bağlıdır. Donglar pirinç ve pamuk yetiştirir, kazıklar üstüne yerleştirilmiş evlerde otururlar. Animizme ve şamanlığa bağlıdırlar; Kuzey'den Güney'e göç ettikleri, köyden büyük toplumsal birimler kurmadıkları sanılır. Çin etkisinde soy öbeklerine bölünen Donglar canlı müzik geleneklerini korumuşlardır.

DONG BİVU ya da **DONG BİWU,** çinli siyaset adamı (Huang'an, Hubei, 1886 - Pekin 1975). Çin komünist parti'nin on iki kurucusundan biri (Şanghay, temmuz 1921). Ciangşı Çin sovyet hükümetinin Yürütme komitesi üyesi oldu (1932) ve aynı yıl daha sonra (1936) Yan'an'a nakledilen parti okulunun müdürlüğüne atandı. 1945'ten beri Siyasi büro üyesi olan ve 1954'te Yüksek halk mahkemesi başkanlığına getirilen bu impara-

torluk dönemi eski aydını, nisan 1959'da cumhurbaşkanı yardımcısı seçildi. 1968'de Liu Şaoçi'nin görevden alınmasından sonra vekâleten cumhurbaşkanı oldu ve 1970'e kadar bu görevde kaldı.

DONG CİANG ya da **DONG JİANG** ("Doğu ırmağı"), Çin'de kıyı ırmağı, Guangdong'da; 450 km. Bei Ciang ile aynı ağızdan denize dökülür.

DONG ÇİÇANG ya da **DONG QİCHANG,** çinli hattat ve ressam (Şanghay dolayları 1555 - ? 1636), kültür ortodoksluğunun babası, bunun dogmalarını belirledi ve "Kuzey okulu" ve "Güney okulu" diye keyfi bir karşıtlık ortaya koydu. Kişiliğiyle, Çing dönemi resmine egemen oldu.

DÔNG DUONG, Vietnam'da köy. Thang Binh'in G.-B.'sında, 875'e doğru kurulan Çampa tapınağı'ndan (Mahayana buddhacılığı) kalıntılar. Güçlü ve özgün bir üsluba adını veren sit.

DÔNG HÔ (Lâm Tân Phat, denir), vietnamlı yazar (My Duc, Ha Tiên eyal., 1906 - Saigon 1969), geniş kültürlü bir şair ve denemeciydi.

DÔNG HOİ, Vietnam'da kent. Annam kıyısında. Huê'nin K.-K.-D.'sunda. Balıkçılık limanı. Annamlılar'dan kalma kale.

Don Giovanni, W. A. Mozart'ın, Da Ponte'nin librettosu (Prag, 1787) üzerine bestelediği iki perdelik "dramma giocoso"su (neşeli dram). Komik, trajik ve doğaüstü öğelerin iç içe girdiği bu yapıt, Don Juan'ı her şeye sahip olmak hırsıyla yanıp tutuşan, ölümün karşısında bile hakkını elde etmeye çalışan bir romantik kahraman haline sokarak, Don Juan efsânesinin en güçlü yorumunu ve lirik tiyatronun en yüce örneklerinden birini ortaya koyar.

Don Giovanni, Gasparo Angiolini tarafından Gluck'ün müziği üzerine düzenlenen bale. İlk kez Viyana'da 1761'de sahnelendi. Aynı partisyondan etkilenen Michel Fokine yeni bir koregrafi yaptı. Bu biçimiyle ilk kez 1936'da Londra'da Alhambra Theatre'da Monte-Carlo rus baleleri tarafından sahnelendi. 1959'da Massine kendi versiyonunu Scala di Milano'da sundu, John Neumeier yaptığı versiyonuysa 1972'de Frankfurt'ta sahneye koydu (müziği Gluck ve T. L. Victoria'nın).

DONG JİANG → DONG CİANG.

DÔNG NAİ, Vietnam'ın güneyinde il; 8 263 km²; 2 007 000 nüf. (1989). Merkezi *Biên Hoa.*

DÔNG NAİ, DONNAİ ya da **DONAİ,** Vietnam'ın güneyinde ırmak. Da Lat yakınlarında Moi platolarından doğar, Saigon ırmağına kavuşur. Küçük su kolları nın ağ gibi örttüğü Dông Naı deltası genellikle bataklık ve suları az bir bölgedir.

DONGOLA, DUNKULA ya da **DUMKULA,** Sudan Cumhuriyeti'nde (Kuzey ili), Nil kıyısında iki yerin ve bunları içeren bölgenin adı. Birincisi, Sudan'ın en önemli arkeolojik siti *Eski Dongola,* Makuriye hıristiyan krallığının başkenti, kralın oturduğu kent ve piskoposluk merkezi oldu; sonra, VIII. yy.'dan başlayarak, Makuriye ve Nobatia birleşik krallığına başkentlik yaptı. 1317'de, uzun bir direnişten sonra, arap ve müslüman baskısına boyun eğdi ve XVII. yy.'da Orta Afrika savanlarıyla Kızıldeniz arasındaki esir ticaretinin merkezi oldu. 1820'de Mısır valisi Mehmet Ali Paşa kenti işgal etti ve kent müslüman *Dongola krallığı*'nın başkenti oldu. Mehdi (ayaklanması [1881-1888] Sudan'ı sardı) burada doğdu. Hâlâ yer yer sürdürülebilen yeni kazılar birçok kalıntıyı ortaya çıkarma olanağı verdi: birçok kilise, vaftiz yeri, duvar resimleriyle bezeli evler vb. Aşağı kesimde, *Yeni Dongola* ya da *el-Urda,* Mısır egemenliği sırasında ilin yönetim merkezi oldu.

DONG QİCHANG → DONG ÇİÇANG.

DONGRİ a. Dokmc. Eskiden Hindistan'da dokunan pamuklu bez.

DÔNG SON, Vietnam'da, Sông Ma nehri kıyısında, Thanh Hoa'nın K.-D.'sunda bir köy. Arkeolojik sit. İlk araştırmalar (1924-1939 arasında), bronz sanatının özgünlüğüyle kendini gösteren bir "Dông Son uygarlığı"nın belirlenmesine yol açtı (bronzdan silahlar, kaplar, üzerinde son derece stilize edilmiş hayvan dekorları bulunan davullar, tüylerle süslenmiş insanlar, vb.). Bu uygarlık, Endonezya ve Çin uygarlıklarıyla yapılan karşılaştırmalar sonunda, bir endonezya uygarlığı olarak tanımlanmış ve yaklaşık İ.Ö. 600 ile 100 yılları arasında yer aldığı ileri sürülmüştü. Ancak,1959'dan bu yana sürdürülen bilimsel kazılar ve vietnamlı araştırmacıların çalışmaları, çok farklı sonuçlara ulaştı. Son derece çeşitlilik gösteren bu kültür (demir metalürjisi, cilalama sanatı, vb.), sözü geçen sit alanıyla sınırlı kalmayıp, Kuzey Vietnam'da (Kızıl nehir havzası ve özellikle nehirlerin yakınları), yaygın bir biçimde kendini göstermektedir. İ.Ö. yaklaşık 500-250 arasında yer aldığı saptanan (karbon 14 kullanılarak yapılan katmanbilim araştırmaları) bu kültürün, vietnam bronz çağının son evresini ve Van Lang krallığı'nın geç dönemini temsil ettiği sanılmaktadır. Yine sanıldığına göre, bu krallık, III. binyıl'ın sonlarına doğru kurulmuş, tarihsel dönemin başlangıcını oluşturan ve "Dong Son kültürü"nü (pulluğun, zemberekli yayın, vb. kullanılması) sürdüren Âu Lac krallığı'nın (İ.Ö. 257'ye doğr.-111) kurulmasıyla birlikte ortadan kalkmıştır.

DONGŞİANG ya da **DONGXİANG,** Batı Çin'de (Gansu eyaleti, Dongşiang özerk bölgesi) yaşayan, sayıları 16 000 olarak tahmin edilen (1970) ve bölgesel bir moğol dili konuşan halk. Komünist yetkililer bu mongoloid halk üzerindeki islam etkisini (ataerkillik çokkarılılık) yok etmeye çalıştılar. Dongşianglar tahta ya da kerpiç çiftlik evlerinde oturur, çiftçilik ve vaha bostancılığı yaparlar.

DÔNG THAP, Vietnam'ın güneyinde il; 3 444 km²; 1 337 000 nüf. (1989). Merkezi *Sa Dec.*

DONGTİNG, Orta Çin'de göl, Hunan'ın kuzey-doğu'sunda, Yangzi Ciang'ın G.'inde (Yangzı Ciang kabardığında düzenleyici görevi yapar); yaklş. 5 000 km². Başlıca boşaltma kanalları Yen Ciang ve Şiang Ciang'dır. Sulama için kıyılarında önemli su düzenlemeleri yapılmıştır.

DÔNG TRİÊU, Vietnam'da kent, Hanoi'nin D.'sunda. Madenkömürü yatağı.

DONGXİANG → DONGŞİANG.

DONG YÜEN ya da **DONG YUAN,** çinli ressam (Congling, bugünkü Nankin, X. yüzyılın ilk yarısı - ? 962), büyük çin peyzajcılığının babası. Sanatında, teknik araçlarla esin niteliği arasında ender rastlanır bir dengeye ulaştı. Dengeli ve geniş üslubu birçok yüksek kültürlü amatör ressama örnek oldu.

DONİ (Anton Francesco), italyan yazar (Floransa 1513 - Monselice 1574). Bibliyografya uzmanıydı (*Libraria prima,* 1550-51; *Libraria seconda,* 1557-58), aynı zamanda ütopyanın en polemikçi gerçekçilikle karıştığı eklektik diyaloglar yazdı (*I marmi,* 1552-53). Mektupları (*Lettere,* 1543, 1544), parasızlık çeken bir saray adamının karşılaştığı mesleki güçlükleri sergiler.

DONİ (Giovanni Battista), italyan filozof ve kuramcı (Floransa 1595 - *ay. y.* 1647). Barberini ailesinden yardım gördü ve çeşitli kitaplarının yanı sıra, müzik kuramına ilişkin incelemeler yazdı. Yunanlılar'ın eski müzik geleneğini yeniden canlandırma hayalini kuran Camerata fiorentina'nın kuramcısıydı. P. Mersenne'in dostu olan Doni, fransızca iki inceleme de yazdı (1640); bunların elyazmaları, Paris'teki Bibliothèque nationale'dedir.

DONİAMBO burnu, Yeni Kaledonya'da burun, Noumea yakınında. Nikel zenginleştirme ve işleme.

DONİZETTİ (Gaetano), italyan besteci (Bergamo 1797 - *ay. y.* 1848). Bologna konservatuvarı'nda öğrenim gördü. *Enrico di Borgogna* operasını 1818'de Venedik'te sahneletti. Bu yapıtının başarısı, 1822'de Roma'da sahnelenen *Zoraide di Granata* adlı yapıtının gördüğü ilgiyle pekişti. Büyük bir değeri olmayan ilk opera buffa'sı *L'Ago nell'imbarazzo'dan* (1824) sonra, Donizetti, İtalya'nın tüm tiyatrolarından gelen yeni opera taleplerini hızla yetiştirmek zorunda kaldı. 1827'de Napoli'ye yerleşti. Buradan on iki opera besteledikten sonra Krallık tiyatrosu yöneticiliğine ve konservatuvarda kontrapunto profesörlüğüne getirildi. İtalya'nın pek çok kentini ve Viyana'yı gezdikten sonra 1838'de Paris'e yerleşti. *Anna Bolena* operası, 1830'da bu kentte sahnelenmişti. Scribe ile anlaşarak Paris'te 1840'ta *la Fille du régiment, les Martyrs* ve *la Favorite*'i (1840), 1843'te de *Don Pasquale*'yi ilk kez sahneletti. Bu son iki yapıtı bestecinin ölümünden sonra büyük bir ün kazanmasını sağladı. İlk kez 1832'de Milano'da sahnelenen *Elisir d'amore* ve 1835'te Napoli'de sahnelenen *Lucia di Lammermoor* operaları da ününü pekiştirdi. 1846'da aklını yitirerek İvry akıl hastalıkları hastanesi'nde tedavi görmeye başladı, ertesi yıl Bergamo'ya gönderildi. Daha çok lirik yapıt (71 opera) bestelenmiş olmakla birlikte, kantatlar, dinsel yapıtlar, dörtlüler, beşliler, senfoniler ve oda aryaları da yazdı. En başarılı operalarında, Verdi'nin romantizmine öncülük eden bir dramatik güç vardır. Ayrıca ope-

Lauros-Giraudon

Buddha başı
Dông Duong üslubu
çampa sanatı, gre
IX. yy.'ın ikinci yarısı
Guimet müzesi, Paris

Lauros-Giraudon

Dông Son
bir mezarda bulunan
bronz davul
Guimet müzesi, Paris

Museum of Fine Arts, Boston

Dong Yüen
Gün ışığında parlayan vadi
(birinci bölüm)
kâğıt üstüne mürekkep ve boya
Song hanedanı dönemi
Museum of Fine Arts, Boston

L. L. -Titus

Gaetano Donizetti
G. İnduno (ayrıntı)
Rossini konservatuvarı, Bologna

ra seria (ciddi opera) ile opera buffa (güldüren, eğlendiren hafif opera) türlerini kaynaştırmıştır.

DONİZETTİ PAŞA (Giuseppe DONIZETTİ, —denir), italyan asıllı türk bando yöneticisi (Bergamo 1788 - İstanbul 1856). Gaetano Donizetti'nin büyük kardeşi. İtalya'da ve Fransa'da çeşitli bandoları yönetti. Mahmut II tarafından, Mehterhane kaldırıldıktan sonra, Muzıkayı hümayun'u kurup yönetmek üzere İstanbul'a davet edildi. 17 eylül 1828'de görevine başladı. Yetenekli gençlerden oluşturduğu bando, bir ay içinde padişaha konser verecek duruma geldi. Türkiye'de batı notası kullanımı ve ciddi batı müziği öğretimi Donizetti Paşa ile başladı. Mahmut II için bestelediği *Mahmudiye marşı* (1828) on bir yıl, Abdülmecit için bestelediği *Mecidiye marşı* (1839), yirmi iki yıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu' nun milli marşı olarak çalındı. (→ MUZIKAYI HÜMAYUN.)

Don Juan, serüvenlerinin, *La Cronica de Sevilla*'da anlatılan gerçek bir olaydan kaynaklandığı sanılan efsanevi kişi. *Cronica*'da anlatıldığına göre, Don Juan Tenorio, comendador Ulloa'yı öldürerek kızını kaçırır. Fransisken rahipleri, comendadorun cesedini manastırlarına gömdükten sonra, Don Juan'ı oraya çağırıp öldürürler. Sonra da Don Juan'ın gelip comendadora mezarı başında hakaret ettiği, comendadorun heykelinin de onu cehenneme çekip götürdüğü söylentisini yayarlar. İnançsız bir ırz düşmanının böyle ibret olacak biçimde cezalandırılışı, Tirso de Molina'nın öğüt dolu komedisinden (*El Burlador de Sevilla y Convidado de Piedra*, 1625'e doğr.) başlayarak birçok yapıta esin kaynağı oldu. Bu yapıtların başlıcaları şunlardır: Giliberto ve Cicognini'nin italyan komedileri (1650'ye doğr.); Villiers (1659), Dorimond (1661), Rosimond (1669) ve Thomas Corneille' in (1677) *Festin de pierre* adlı oyunları; Molière'in *Don Juan*'ı; Byron'un *Don Juan* (1819-1824) adlı manzum yapıtı; Puşkin'in *Pir vo vremja cumy*'si (1830); Mérimée'nin *les Âmes du purgatoire* (1834) adlı uzun hikâyesi; Lenau'nun *Don Juan* (1844) adlı dramatik şiiri; Zorilla'nın *Don Juan Tenorio* (1844) adlı oyunu; Milosz' un *Miguel Mañara*'sı (1911-12); A. Obey' nin *l'Homme de cendres*'ı (1949); H. de Montherlant'ın *Don Juan*'ı (1958).

Durmadan başkalaşan bir varlık olan Don Juan, baştan çıkarıcı ya da ırz düşmanı rolünden sıyrılıp sonsuzluk ve saflık peşinde koşan bunalımlı bir kişiliğe bürünür. Durmadan zevk anları ve gelip geçici tutkular aramasının nedeni, efsanenin romantik görüş açısına göre, derin bir kurtuluş ve süreklilik arzusunun sonucudur: bu bakımdan Don Juan, Tristan*'a benzer. Onun son derece çeşitli yorumlara elverişli olması, Camus'ye göre, temsil ettiği şeyin cisimleşmiş biçimi olmasından, mutlak komedyen olmasındandır: fe-ragat ve çile yoluyla fanilikten rasgele bir kurtuluşa karşı, Don Juan bize bir "nicelik ahlakı", yaşamı tükenmez kılan sonsuz bir dizi aşk olanağı önermektedir. Fakat, o aynı zamanda kadınların (hepsini birden ister) ve paranın (borçlarını ödemez) değişim ve dolaşım çevrimini kurar. Psikanaliz tarafından gün ışığına çıkarılan arkaik bir temele(kutsal bekâret giderici, dilemma [ikilem] ve bundan doğan suçluluk duygusu, Eros ile Thanatos ilişkisi) dayalı istek ve ölüm miti olan Don Juan miti, belki de insanlığın en derin saplantısını dile getirmektedir: insanın iki ayrı cinse bölünmüş olması ve yaşanan zamanla özlenen sonsuzluk arasında kopukluk bulunması gerçeği karşısında sürekli duyulan birlik ve birleşme isteği.

Don Juan, Byron'un yarım kalmış manzum yapıtı. 16 bölümlük yapıtın ilk bölümleri (1819) skandala yol açmıştı. Baştan çıkarmaktan çok, baştan çıkarılan, avlamaktan çok avlanan Don Juan, can sıkıntısının ne olduğunu bilecek kadar çok serüven yaşar (Sevilla, Yunanistan, İstanbul, Rusya ve İngiltere'de). İngiliz muaşeret adabını hem acı, hem de neşeli bir biçimde hicveden, aynı zamanda bir özeleştiri niteliği taşıyan ve "romantik" yerlerinde, yasak aşka (kardeşler arasında) çekici imaları içeren bu engin ufuklu pikaro şiiri, Kierkegaard'dan Puşkin'e kadar birçok yazarı büyük ölçüde etkiledi.

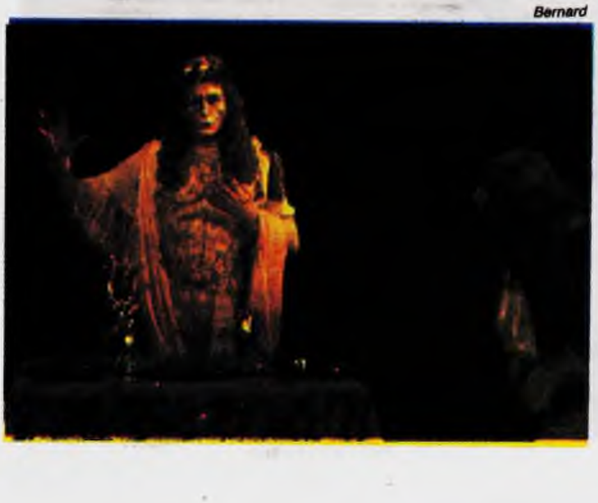
Don Juan, Mozart'ın operası → DON GIOVANNI.

Don Juan, R. Strauss'un senfonik şiiri (Weimar, 1889). Strauss'un şair Lenau' dan esinlenerek bestelediği yapıt üç bölümlüdür: hazzın çalkantıları, aşk ve fırtınadan sonraki durgunluk.

Don Juan ya da le Festin de pierre, Molière'in düzyazı olarak yazılmış 5 perdelik güldürüsü; ilk kez 15 şubat 1665'te Palais-Royal sahnesinde oynandı. Konusunun kaynağını Tirso de Molina'nın fransız (Villiers, 1659; Dorimond, 1661) ve özellikle de italyan (Cicognini, 1650'den önce) taklitçilerinin yapıtlarından almakla birlikte, Molière, kahramanının karakter çizgilerini büsbütün keskinleştirir, onu daha katı, daha hayâsız, daha kibirli, daha ikiyüzlü ve kabadayı olarak gösterir. Biçimiyle şaşırtıcı olan (komedi düzyazı olarak kaleme alınmıştır ve tiyatro kurallarını tümüyle bir yana iter) bu oyun, özüyle de daha da şaşırtıcıdır; Don Juan miti bu oyunla sorun olmaya başlamıştır: Molière'den önce Don Juan, Tanrı'nın cezalandırdığı kötü bir kişiydi; Molière'den sonra, Don Juan, kendine hâkim olmayı bilen ve zevkini acımasızlıkla, dine saygısızlıkla doruğuna ulaştıran ve Tanrı'yı kendine yakışır tek rakip olarak gören bir kadın avcısı oldu.

Don Juan ya da le Festin de pierre
Quartiers d'Ivry tiyatrosu'ndaki temsilden bir sahne
temmuz 1978
sahneye koyan Antoine Vitez

Bernard

DONJUANCILIK a. Psik. Durmaksızın yenilenen aşk serüvenleri aracılığıyla narsis nitelik taşıyan bir güven ve üstünlük duygusuna ulaşma çabası.

DONKER (Nicolaas Anthonie DONKERSLOOT, **Anthonie** —denir), hollandalı şair (Rotterdam 1902 - Amsterdam 1965). Denemeler (*Fausten en Faunen*, 1930) ve bir tür iç uyum araştırma çabasını yansıtan şiirler yazdı.

DONKER CURTIUS VAN TIENHOVEN (Willem), hollandalı hukukçu (S'Hertogenbosch 1778 - Lahey 1858). 1800 -1810 yılları arasında Güney Hollanda Yüksek mahkemesi üyeliği yaptı, 1813'te Dordrecht'te ilk olarak Orange prensini Hollanda kralı ilan etti. Lahey mahkemesi birinci daire başkanı (1831), daha sonra Hollanda Yüksek mahkemesi başkanı oldu.

DONKİ a. (ing. *donkey*, yardımcı makine). Denizc. Gemi kazanlarına su almada, geminin çeşitli devrelerine deniz suyu ya da sintine suyu basmada kullanılan ve buharla çalışan tulumba.

DON KİŞOT a. (Cervantes'in kahramanı *Don Quijote*'den öz. a.). Haksızlıkların onarıcısı, ezilenlerin savunucusu, vb. olarak ortaya çıkan hayali kişi.

Don Kişot, Cervantes'in yapıtı DON QUİJOTE DE LA MANCHA.

DONKİŞOTLUK a. (öz. a. *Don Kişot*' tan). Çok güç koşullarda bile kendi çıkarlarına ters düşen davaları savunmaktan hoşlanan ya da gereksiz yere kahramanlık göstermeye kalkışan kimsenin tutumu.

DONLEAVY (James Patrick), amerikalı romancı (New York 1926). Modern amerikan yaşamının zor tanımlanabilir yanlarını kavramaya çalışan romanları parodi, ince alay, grotesk gibi unsurların damgasını taşır. Yapıtları: *The Ginger Man*, 1955, *A Singular Man*, 1963; *The Beastly Beatitudes of Balthazar*, 1968; *The Onion Eaters*, 1971; *The Unexpurgated Code: A Complete Manual of Survival and Manners*, 1975; *The Destinies of Darcy Dancer*, 1977; *Schultz*, 1979; *Leila*, 1983.

DONLUK a. Ask. tar. Osmanlı ordusunda askere dağıtılan altı endazelik (3,90 m) kumaşa verilen ad.

DONMA a. Donmak eylemi.
—Ağ. yet. *Donmayı önleyici madde püskürtme*, meyve bahçelerinde ilkbahar donlarına karşı alınan önlem. (Don olasılığı bulunduğu zaman geceleyin ve sabaha karşı yapılan püskürtme, çiçeklerde sıcaklığın 0°C'ın altına düşmesini önler.)
—Der. hast. *Donma eritemi*, soğuğun etkisiyle deride meydana gelen hastalık. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Fiz. Bir cismin sıvı halden katı hale dönüştüğü evre geçişi. (Eşanl. KATILAŞMA.)
—Fizyol. Soğuğun meydana getirdiği, genel ya da yerel, işlevsel ya da kesin değişikliklerin tümü. (Tedavide kullanılan donma [dondurma], kanın akışını durdurur, donan bölgede bir katılık ve duygusuzluk meydana getirir, böylece ağrısız ve kanamasız bir cerrahi müdahaleye olanak hazırlar. Çok uzun zaman sürdürülürse bir dokunun ölümüne, nekrozuna, sonra da ülserleşmesine neden olur.)
—Jeomorfol. *Donma çözülme yapısı*, donmayla harmanlanmaya uğramış arazilerin bir katmanında, kıvrımcık oluşumu, yoğrulma, enjeksiyon gibi derinliğe bağlı değişim.
—Petr. san. *Donma noktası*, standartlaştırılmış koşullarda soğutulan bir petrol yağında, mumların, parafinlerin ya da diğer maddelerin katılaşmaya ya da çözeltiden ayrılmaya başladığı sıcaklık. ‖*Donma önleyici*, bir yakıta, bir yanıcıya ya da bir yağlayıcıya, bunların donma noktasını düşürmek ve soğuğa karşı tutumlarını iyileştirmek için katılan madde.
—Tıp. Soğuğun bir organ, vücudun bir bölümü üzerindeki etkisi. ‖ Bu etkinin sonucunda oluşan lezyon: *Ayaklarda donma var.* (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Der. hast. Donma eritemleri, soğuk mevsimde özellikle nemli soğuklarda, çoğu zaman ellerde, ayaklarda, kulaklarda ve burunda meydana gelir. İlk belirti şiddetli kaşıntıdır, sonradan şiddetli ağrıya dönüşür. Eritem, morumsu kırmızı, sert bir lezyondur, bazen ülserleşebilir. Soğuğa aşırı duyarlı bazı kişiler, özellikle dolaşım bozuklukları da varsa, donma eritemine çok elverişlidirler. Az beslenme, yağlı maddelerden yoksunluk, eritemlerin ortaya çıkmasını kolaylaştırır. Tedavi için dolaşımı düzelten ilaçlar, vitaminler, yaraların kapanmasını kolaylaştıracak merhemler (özellikle A vitaminli) kullanılır.
—Tıp. Donma üç dereceye ayrılır: birinci derece, hafif donmadır, sadece kızarma yapar. İkinci derece, filikten denilen küçük deri kabarcıkları oluşturur; bunlar patlayınca meydana gelen yaralar çok yavaş kapanır; üçüncü dereceden dokular nekroza uğrar.

DONMABİLİM a. Termodin. Çözeltile-

rin donma yasalarının incelenmesi. (Eşanl. KRİYOSKOPİ.)

—ANSİKL. Bir madde bir çözücü içinde çözünürse genellikle bu çözücünün donma sıcaklığı düşer. Örneğin tuzlu su normal basınçta 0°C'ın altında sıvı halini korur.

Elektrikle ayrıştırılamayan seyreltik bir çözeltide, çözünenden kaynaklanan, değişmez basınçta donma sıcaklığındaki değişme,

$$\Delta T = T - T_F = \frac{k}{M}(C_S - C_L)$$

eşitliğiyle gösterilir. Burada T çözünen eşliğinde çözücünün donma başlangıç sıcaklığını, T_F arı çözücünün donma başlangıç sıcaklığını, M çözünenin molar kütlesini, C_S ve C_L çözeltilerin katı ve sıvı evrelerindeki kütlesel derişimlerini, k ise çözücünün donmabilim değişmezini gösterir.

k'nın $\frac{RT_F^2}{L_F}$ 'ye eşit olduğu kanıtlanabilir; burada L_F çözücünün birim kütlesinin erime gizli ısısı, R ise ideal gaz değişmezidir.

Çözünen, katı evrede çözünmez haldeyse Raoult yasası elde edilir:

$$\Delta T = -\frac{k}{M}C_L$$

Böylece donma noktasında oluşan ΔT sıcaklık azalması ölçülerek bilinen çözücüler içinde çözünebilen maddelerin molar kütleleri saptanabilir. Bu yöntem yaygın olarak kullanılır.

DONMAK gçz. f. **1.** Sözkonusu bir sıvı, bir su kütlesi ise soğuğun etkisiyle buza dönüşmek, katılaşmak; yumuşak bir şeyse, sertleşmek, katılaşmak: *Bu kış öyle soğuk geçti ki, nehir bile dondu. Yemeğin yağı donmuş. Donması için eti buzluğa koymak.* **—2.** Bir kimse, bedeninin bir bölümü sözkonusuysa, çok üşümek: *Burası çok soğuk, donuyorum. Su öyle soğuk ki, ellerim dondu.* **—3.** Bir canlı sözkonusuysa, soğuktan ölmek: *Tipiye tutulan dağcılardan ikisinin donduğu, birinin kurtulduğu anlaşıldı.* **—4.** Bitkilerden söz ederken, soğuktan zarar görmek, yararlanılamaz duruma gelmek: *Bir hafta sürekli kar yağınca, bahçedeki sebzelerin çoğu dondu.* **—5.** Kimyasal bir etkiyle katılaşmak, sertleşmek: *Alçı donmadan kolunuzu oynatmayın.* **—6.** Bir kimseden, bir topluluktan söz ederken, beklenmedik bir durum karşısında, aşırı heyecan ve şaşkınlığın etkisiyle hareketsiz kalmak: *Seyircilerin hepsi olduğu yerde dondu, taş kesildi.* **—7.** *Donup kalmak*, şaşırıp hareketsiz kalmak, ne yapacağını bilemez olmak: *Babasını birden karşısında görünce donup kaldı.*

—Bank. *Donmuş kredi*, yasal ya da yapay önlemler sonucu kullanımı dondurulan kredi.

◆ **dondurmak** ettirg. f. **1.** *Bir sıvıyı dondurmak*, onu buza dönüştürmek: *Dün geceki soğuk, suları dondurdu.* **—2.** *Bir kimseyi, bedenin bir bölümünü dondurmak*, onu çok üşütmek: *Bu rüzgâr herkesi donduracak. Kar ayaklarımı dondurdu.* **—3.** *Bir şeyi dondurmak*, onu sıvı ya da yumuşak durumdan katı duruma getirmek; sertleştirmek; buz tutturmak: *Kremayı dondurmak. Eti buzlukta dondurmak. Alçıyı dondurmak.* **—4.** *Sebzeleri, meyveleri vb. dondurmak*, onları soğuğun etkisiyle bozmak, çürütmek, yararlanılamaz duruma getirmek: *Şiddetli soğuk fidanları, meyve ağaçlarını dondurdu.* **—5.** *Bir kimseyi korkudan, dehşetten vb. dondurmak*, onu şiddetli bir korku, dehşet vb. duygusunun etkisiyle hareketsiz bırakmak: *Korkunç çığlıklar bizi dehşetten dondurdu.* **—6.** *Bir etkinliği, bir eylemi dondurmak*, onları durdurmak, belirsiz bir süre için ertelemek: *Görüşmeleri dondurmak. İlişkileri dondurmak.* **—7.** *Bir değeri dondurmak*, onu değişmez durumda tutmak: *Fiyatları dondurmak. Kiraları dondurmak.*

—Kamu mal. → BLOKE* ETMEK.

◆ **dondurulmak** edilg. f. **1.** Dondurmak eylemine konu olmak ya da dondurmak eylemi yapılmak: *Bazı besin maddeleri dondurulursa, uzun süre tazeliğini korur. Alçı dondurulmuş mu?* **—2.** Bir değer sözkonusuysa, değişmez durumda tutulmak: *Hükümetin kararıyla bir sene için kiralar donduruldu.*

DONMAÖLÇER a. Termodin. Bir çözeltinin donmaya başladığı sıcaklığı ölçmeye yarayan alet. (Eşanl. KRİYOMETRE.)

DONMAÖLÇÜM a. Termodin. Donma sıcaklıklarının ölçümü.

DONMUŞ sıf. **1.** Don etkisiyle buz durumuna gelmiş: *Donmuş su. Donmuş yağ.* **—2.** Katılaşmış, kalıp durumuna gelmiş şey için kullanılır: *Donmuş et. Donmuş çimento.*

DONN (Jorge), rus asıllı arjantinli dansçı (Buenos Aires 1947 - Lozan 1992). 1962 yılında "Ballet du XXe siècle"e girdi. Duyarlı ve olağanüstü zengin anlatımlı bir dansçı olan Donn, Maurice Béjart'ın pek çok yapıtının ilk yorumlarını gerçekleştirmiştir: *Romeo ve Juliet* (1966), *Messe pour le temps présent* (1967), *A la recherche de...* (*Bhakti**) ve *le Voyage* (1968), *la Lettera amorosa* ve *les Vainqueurs* (1970), *Cantate no. 5, Serait-ce la mort?* ve *Ateş kuşu* (1970), *Nijinski, clown de Dieu* (1971), *le Marteau sans maître* ve *Gülistan* (1973), *Aqua Alta* (1975), 1976'da *Notre Faust, Ce que l'amour me dit* ve *Molière imaginaire* ve 1979'da *Bolero*'nun erkek dansçı için versiyonu. 1972'de *Symphonie pour un homme seul*'deki Maurice Béjart rolünü üstlendi. New York City Ballet'de (1977) konuk sanatçı olarak dans etti ve Dance Magazine Award'ı aldı (1979), Maurice Béjart'ın dans üzerine çevirdiği birçok filmde rol aldı: *le Danseur, Bhakti* ve *Je suis né à Venise.*

DONNACONA, Kanada'da (Québec) kent. Jacques-Cartier ve Saint-Laurent ırmaklarının kavşağında, Québec'in B.-G.-B.'sında; 5 800 nüf. Bıçkı, kâğıt ve meyve özü fabrikalarına enerji sağlayan hidroelektrik santral. Yalıtkan levha fabrikası.

DONNAİ → DÔNG NAİ.

DONNAY (Maurice), fransız yazar (Paris 1859 - *ay.y.* 1945). Bilim tutkusu taşımadığından École centrale'de kazandığı başarıdan yararlanmadı, edebiyat alanında da tutkulu olduğu söylenemez, çünkü her şeyden önce bütün halk tarafından anlaşılmayı hedef aldı: şakacı, tuhaf, hızlı, kısaca tam bir "Belle Époque" kişisi oldu. Kendi kendisiyle vardığı bu anlaşmaya, Rodolphe Salis'in "Chat Noir"ındaki ilk başarılarından başlayarak harfi harfine uydu. Tek başına (*Éducation de prince,* 1906) ya da başka yazarlarla, örneğin Lucien Descaves ile (*Oiseaux de passage,* 1904), Rivoire ile (*la Belle Angevine,* 1922), Henri Duvernois ile (*le Geste,* 1924) ortaklaşa olarak, bulvar tiyatrolarına sayısız oyunlar verdi. Donnay'nin aslında yüzeysel olan bütün bu yapıtları içinde en kalıcı olanları, onun anılarıdır (*le Lycée Louis-le-Grand,* 1939; *J'ai vécu 1900,* 1950; vb.) [Fr. akad., 1907.]

DONNE (John), ingiliz rahip ve şair (Londra 1572 - *ay. y.* 1631). Th. More' un soyundandı, sanatkâr bir demircinin oğluydu, annesi (Th. Heywood'un kız kardeşi) tarafından Wales'liydi. Bağlı olduğu katolik dini herhangi bir resmi görev almasına olanak vermediği halde, parlak bir saray adamı olarak yetişti. Essex ile birlikte katıldığı Cádiz seferinden (1596) sonra, Anne More (koruyucusunun yeğeni) ile gizlice evlenerek (1601) yükseliş yolunda önünde açılan bütün kapıları kapadı. Kendisine 12 çocuk veren Anne More'un ölümü (1617) hayatın acı dolu olduğu inancına kesin olarak dönmesine yol açtı. Bir zamanların pervasız Don Juan'ı ölüm düşüncesinin tutsağı oldu ("Hiç kimse tek başına bir ada değildir... ölüm çanı kimin için çalıyor diye sorma, senin için çalıyor"). Anglikan mezhebinden hiç hoşlanmamasına rağmen, katoliklik karşıtı tartışmaya içtenlikle katıldı (*Pseudo-Martyr,* 1610; *İgnatius his Conclave,* 1611; *Biathanatos* [Avrupa'da intiharı savunan ilk yapıt]). James I'in ısrarı karşısında dayanamayarak anglikan rahibi olmayı kabul etti ve 45 yaşında (1615) en sevilip sayılan anglikan vaizi oldu. Rahip olarak bir aziz gibi davrandı; şiirleri (elyazması olarak elden ele dolaşıyordu) ve *the Satires*'i (1593-1598) kadar parlak ve zekâ dolu vaazlar verdi. Sonunda Saint Paul ruhanı bölgesi yöneticisi oldu. *Songs and Sonnets* (1611), *Anniversaries* (1611-12) gibi yapıtlarında, insanın kendi kendini yok edişini, gerçek ruhsal varlığın kaynağı olarak değerlendirdi.

■ **DONNEMARİE-DONTİLLY,** Fransa'da kanton (Seine-et-Marne) merkezi, Brie'de, Provins'in G.-B.'sında; 1 845 nüf. Sur kalıntıları. Biri tahrip olmuş heykellerle (bunlardan biri İsa heykelidir), öbürü XII. yy.'dan kalma bir alınlıkla (iki meleğin göğe çıkardığı Meryem) süslü iki güzel taçkapılı (Meryem'in göklere yükseltilmesi) Assomption kilisesi (XIII. yy.'ın ilk yarısı).

J.-P. Vieil

Donnemarie-Dontilly
Assomption kilisesi'nin G. taçkapısının alınlığını (XII. yy. sonları) süsleyen iki meleğin göğe çıkardığı Meryem

Erich Lessing-Magnum

Georg Raphael Donner
Perseus ile Andromede (1741)
Viyana eski Belediye sarayı'nın çeşmesi

EL INGENIOSO HIDALGO DON QVIXOTE DE LA MANCHA,
Compuesto por Miguel de Ceruantes Saauedra.
DIRIGIDO AL DVQVE DE BEIAR, Marques de Gibraleon, Conde de Benalcaçar, y Bañares, Vizconde de la Puebla de Alcozer, Señor de las villas de Capilla, Curiel, y Burguillos.
Año, 1605.
CON PRIVILEGIO,
EN MADRID, Por Iuan de la Cuesta.
Vendese en casa de Francisco de Robles, librero del Rey nro señor.

Don Quijote de la Mancha **Cervantes'in yapıtının birinci baskısının (1605) başlık sayfası**

DONNER (Georg Raphael), avusturyalı heykelci (Essling 1693 - Viyana 1741). Bir İtalya yolculuğundan sonra (1715'ten önce) Salzburg'da Mirabell şatosu'nun merdiven dekorlarını yaptı (1726), sonra Macaristan başpiskoposu prens Esterházy' nin mimarı ve heykeltraşı oldu, Bratısla-va'da bir katedralde çalıştı. Viyana'ya geri geldikten sonra, *İmparator Karl VI'nın tanrılaştırılması* (Belvedere, 1734), *Perseus ile Andromede* ve özellikle Neuer Markt çeşmesi için yaptığı nehir tanrılarını temsil eden heykellerle tekrar klasik çizgilere döndü.

Bk. resim sayfa 3323

DONNER (Otto), finli dilbilimci ve türkolog (? 1835 - ? 1909). Helsinki Üniversitesi'nde profesörlük yaptı. Fin, ugor ve altay dilleri üzerine çalışmalarıyla tanındı; *Vergleichen des Wörterbuch der finnisch-Ugrischen Sprachen* (3 cilt, 1874-1888) adlı sözlüğü, *Die gegenseitige verandscheft der Finnisch-ugrischen sprachen* (1879) ve *Lieder der Lappen* (1876) adlı incelemelerini yayımladı. Vilhelm Thomsen'in eski türk alfabelerini çözmesinden önce Yenisey yazıtları *Wörter verzeichnis zu den inscriptions de l'Jenissei* (1892) adlı sözlüğü hazırladı, eski türk yazısının kökenleri konusunda incelemeler yaptı. 1883'te Fin-Ugor derneği'ni kurdu. Eski Türkler'e ait yazıtların araştırılması için Orhun havzasına heyet gönderilmesine ve araştırma sonuçlarının yayımlanmasına öncülük etti.

Don Quijote ve yeldeğirmenleri **Gustave Doré'nin resimlemesi H. Pisan tarafından *İngeniosa Hidalgo Don Quijote de la Mancha* için basıldı (1863 baskısı) *Bibliothèque nationale, Paris***

Lauros - Giraudon

DONNER (Kai), finli dilbilimci ve türkolog (? 1888 - ? 1936). Otto Donner'in oğlu. Ural dilleri ve eski türk yazıtları konusunda inceleme ve araştırmalarıyla tanındı. Yenisey Ostyakları'nın kökenlerini, kültürel yaşamlarını inceledi. Heikki Paasso-nen'in *Ostjakischen wörterbuch* (1926) adlı ostyak sözlüğünü yayıma hazırladı. *Zwei neue Türkische Runeninschriften* (1931) adlı yazısında yeni bulunan iki eski türk yazıtını inceledi.

Donner à voir *(Görmek için vermek)*, Eluard'ın şiirleri ve denemeleri (1939). 1919 ile 1938 arasında yazılan ve yayımlanan metinlerin derlemesi: gerçeküstücü görüşün ve aşkın, bireysel başarının ve toplumsal iletinin bir aracısı olarak yüceltilmesi.

DONNERSBACH-PLANNERALPE, Avusturya'da sayfiye yeri ve kış sporları merkezi (yüksl. 690 - 1 970 m), Steiermark'ta, Tauernler'de, Enns vadisinin kenarında; 1 100 nüf.

DONNERSBERG, Hardt'ta (Almanya, Rheinland-Pfalz eyaleti) volkanik tepe; 687 m. Bu tepeye Romalılar *Mons Jovis* adını veriyorlardı. Birinci İmparatorluk döneminde bu tepenin günümüzdeki adı fransızcaya çevrilerek bir fransız *departement*'ına (Mont-Tonnerre) verildi.

DONOSO (José), şilili yazar (Santiago 1924). Varlıklı bir çevrede yetişti, öğreniminin bir bölümünü ABD'de yaptı, sonra Santiago'da anglosakson edebiyatı üzerine dersler verdi. 1967'den beri İspanya'da oturmaktadır. Donoso'nun, kendini gizli iç itkilerine bırakmış ucube kişilerle dolu romanları, bize ayrıcalıklı sınıfların çöküşünü gösterir (*Coronación*, 1958; *Este domingo*, 1966; *El lugar sin limites*, 1967; *El obsceno pájaro de la noche*, 1970). 1973 hükümet darbesi üzerine ülkesini terkeden yazar, ancak 1986'da ülkesine döndü. Pihochet döneminde Şili'nin yaşadığı acıları dile getiren romanlar yayımladı. 1990'da Şili ulusal edebiyat ödülü'nü kazandı.

DONOSO CORTÉS (Juan), **Valdegamas** markisi, ispanyol siyaset yazarı ve diplomat (Valle de la Serena, Badajoz eyaleti, 1809 - Paris 1853). *Ensaya Sobre el Catolicismo el liberalismo y el Socialismo* (Katoliklik, liberalizm ve sosyalizm üzerine) [1861], *Memoria sobre la monarquia* (1832) adlı yapıtları yazdı. Liberal akımlar karşısında ıspanyol geleneği ideolojisini temsil etti.

DONOVAN (William), amerikalı general ve diplomat (Buffalo 1883 - Washington 1959). Birinci Dünya savaşı'nda yararlık gösterdikten sonra, Asya, Avrupa ve özellikle Balkanlar'da gizli görevler üstlendi (1941). İkinci Dünya savaşı sırasında Stratejik hizmetler dairesi başkanı oldu, 1953-54'te Bangkok'ta büyükelçilik yaptı.

DONOVANOZ a. (fr. *donovanose;* öz. a. C. *Donovan*'dan). Amerika Birleşik Devletleri'nde, Güney Amerika'da ve Hindistan'da görülen yaygın yaralı deri hastalığı. (Eşanl. CİNSEL ORGANLARIN ÜLSERLİ GRANÜLOMU.)

—ANSİKL. Donovanoz, cinsel yolla geçen bir hastalıktır. İrlandalı hekim Charles Donovan (1863-1951) tarafından tanımlanmıştır. Birkaç günden bir aya kadar uzanan bir kuluçka devresinden sonra meydana çıkar. Lezyonlar cinsel organlarda görünmeye başlar, büyük çapta ülserleşmelere ve bazen ağır sakatlıklara neden olarak yavaş yavaş yayılır. Hastalık hücrelerin içine giren Gram negatif bir basilden (*Calymmatobacterium* [ya da *Donovania*] *granulomatis*) ileri gelir. Antibiyotiklerle tedavi edilir.

DONÖNLER a. Karma sırasında taze betona katılan ve sertleşmeden sonra betonu don etkilerinden koruyan katkı maddesi.

DONÖR a. ve sıf. (fr. *doneur*). Tıp. (Kan, organ, sperm) VERİCİ'nin eşanlamlısı.

Don Pasquale, Donizetti'nin opera buffa'sı (Paris, 1843). Librettoyu Ruffini ve Donizetti yazdılar. Aldatılan ihtiyar temasını işleyen bu opera, zarifliği ve çekiciliğiyle bir başyapıttır ve bu türün italyan repertuvarındaki son örneklerinden biridir.

Don Quijote de la Mancha (EL İNGENİOSO HİDALGO—), iki bölümlük ıspanyol romanı, Cervantes'in başyapıtı (1605 -1615).

Vaktini şövalye romanları okumakla geçiren yaşlı bir soylunun aklı, bu okuduğu romanlarla öylesine karışır ki, sonunda kendisi de mutlaka bu roman kahramanları gibi işler yapmaya heveslenir, eziyet çeken prensesleri kurtarmak, hainleri cezalandırmak ve başarılarıyla dünyaya ün salmak ister. Ünlü atı Rossinante'ye biner, başına paslı bir miğfer, sırtına tavan arasında bir köşeye atılmış duran bir zırh geçirir ve serüven aramaya çıkar. Bir hancı, kendisine şövalye unvanı verince, o da çevredeki bir köylü kadına "Dulcinea del Toboso" adını vererek, onu düşüncelerinin kadını olarak seçer. Yolda karşılaştığı katırcılara Dulcinea'sının yeryüzünün en güzel kadını olduğunu kabul ettirmek ister, bunun üzerine katırcılar öfkelenip onu fena halde döverler. Don Quijote evine götürülür. Papaz, berberin de yardımıyla onun bütün şövalye romanlarını törenle yakar; ne var ki, Don Quijote'nin deliliği geçecek gibi değildir: kısa süre sonra, yeniden yola düzülür ve bu kez yanına, sağduyusuyla onu pek belalı serüvenlerden esirgemeye çalışacak olan seyisi Sancho Panza'yı da yanına alır. Sancho, yüce gönüllü çılgınlığın karşıtı gerçekçi ve pratik aklı temsil eder. Romanın bütün felsefesi, bu karşıtlıkta yatar. Don Quijote ile Sancho, ıspanyol düşüncesinin iki belli başlı tipini canlandırır. Bunlardan biri, sürekli olarak erişilmez hayaller peşinde koşan, kahramanlık dolu bir geçmişin ve şanlı bir geleceğin düşlerine kapılarak maddi yaşamın gereklerini unutan, öbürüyse, pratik, gerçekçi, ama aynı zamanda oldukça kaderci ve zengin olmak için çalışmaktan çok şansa bel bağlayan bir tiptir. Bu yapıtın üslubu o kadar doğal, o kadar zengin ve pitoresktir ki, ıspanyol dilinin en yetkin örneklerinden biri olduğu söylenebilir. 1614'te Tarragona'da FERNANDEZ DE AVELLANEDA takma adını kullanan biri *Don Quijote*'nin bir devamını yayımladı. Yazarı bilinmeyen bu yavan ve acemice rapsodi, Cervantes'i yapıtını bir an önce bitirmeye yöneltti. Cervantes, romanına ayrıca iki öykü kattı: *El curioso impertinente* ve *El cautivo*. İkinci öykü, Cezayir'de tutsak düşen bir hıristiyanın başından geçenleri anlatır. Bu, aslında yazarın 1575-1580 arasındaki tutsaklığının öyküsüdür.

—İkonogr. Cervantes'in başyapıtının, 1617'de Londra'da yayımlanmasından bu yana birçok resimli baskısı yapıldı. Bu baskılar arasında Devéria (1831), Cruikshank (1834), T. Johannot (1836), C. Nanteuil (1845), Grandville (1847), H. Vernet (1861), Carnicero (1862) ve özellikle Gustave Doré (1863; 114 levha, 256 süs) ile daha sonra D. Vierge (1909), G. Bofa (1926); Berthold Mahn (1935) ve başkalarının resimlemelerini sayabiliriz. Bundan başka, R. de Miranda (Madrid), Nanteuil, Leslie, Decamps (Chantilly), Pedro Flores'in kompozisyonlarıyla A. Marchand, Picasso, Grau Sala, Dignimont, Cocteau, Dalí ve özellikle Goya'nın desenlerini de belirtmek gerekir. Don Quijote ile ilgili otuz kadar kataloglanmış yağ-

Giraudon

Don Quijote ve ölü katır
(1867-68'e doğr.) Honoré Daumier
Louvre müzesi, Paris

lıboya, suluboya ve desen yapıtı bulunan Daumier'nin burada ayrıca anılması yerinde olur (Zürich ve Berlin müzeleri). Nihayet, XVIII. yy., konunun pitoresk yanını ve dekoratif olanaklarını değerlendirerek,Avrupa'nın belli başlı halıcılık merkezlerinden çıkma, dört dizi halı ortaya koydu: B. Van Orley'in yapıtı üzerinden Brüksel'deki Urbain Leyniers atölyesi tarafından birçok kez yeniden dokunan (1717-1747) en az 6 hikâyelik duvar halısı; Ch. A. Coypel'in 28 sahnelik deseni üzerinden 1723'ten Devrim'e kadar Gobelins tezgâhlarında dokunagelen (bazı parçaları 1778'de Napoli'de de dokunmuştur) çeşitli biçimlerde düzenlenmiş, zemin figürleri başka başka olan birçok diziler; İspanya'da (1730-1760 arasında, Santa Bárbara atölyesi'nde Procaccini ve Sani'nin desenleri üzerinden dokunan en az 10 hikâyelik halı dizisi; Natoire'ın desenine göre, Beauvais'de dokunan (1735-1744) 10 parçalık bir duvar halısı.

—Koregr. Cervantes'in romanı, 4 perdelik 8 tablolu *Don Quichotte* balesine konu oldu. Koregrafisini Marius Petipa, müziğini Ludwig Minkus hazırladı. İlk kez 1869'da Moskova Bolşoy tiyatrosu'nda sahnelendi. Petersburg Bolşoy tiyatrosu'nda "büyük gösterilere" özgü bir sahne düzeniyle 1871'de yeniden sahnelendi. Aleksandr Gorskiy'in versiyonuyla ilk kez 1902'de, Petersburg'da Mariynskiy tiyatrosu'nda sahnelendi, 1940'ta Rotislav Zaharov tarafından gözden geçirilen versiyon günümüzde Sovyetler Birliği'nde oynanan versiyondur. —*Don Quixote* adıyla, Ninette De Valois (1950), George Balanchine (1965) ve Rudolf Nureyev (1966) kendi versiyonlarını gerçekleştirdiler. 1973'te Robert Helpmann tarafından filmi yapıldı. —Bu baleden bir pas de deux, balenin adı ile sunulan ve Maya Plisetskaya, Vladimir Vasilyev, Yekaterina Maksimova, Margot Fonteyn, Mihail Barışnikov gibi büyük dansçılar tarafından yorumlanan, ustalık gerektiren bir bölümdür.

—Müz. Cervantes'in romanı birçok besteciye esin kaynağı oldu; aynı ad altında G. P. Telemann bir opera (1761); S. Mercadante bir opera buffa (1830); J. Massenet, H. Cain'in librettosu üzerine 5 perdelik bir opera (1910'da Monte-Carlo'da yapılan prömiyerinde başrolü Şalyapin oynadı); R. Strauss, çello ve orkestra için çeşitlemeler biçiminde bir senfonik şiir (1898) bestelediler.

DONRA a. **1.** Donmuş bataklık. **—2.** Bedende tabaka durumuna gelmiş kir. **—3.** Saç kepeği.

DONS (Aage), danimarkalı yazar (Svanholm, Horns Herred yarımadası, Sjaelland, 1903). Psikolojik nitelikteki romanlarında amerikalı yazarların etkisi görülür (*Koncerten*, 1935; *Soldaterbronden*, 1936; *De Monskede*, 1938; *Her Modes Allewege*, 1941; *Frosten pa Ruderne*, 1948). Daha sonra yazdığı bazı romanlarda ise, gençliğin düş kırıklıkları ve kuşaklar arasındaki çatışma temalarını işledi.

Don Segundo Sombra, Ricardo Güiraldés'in romanı (1926). Arjantin edebiyatının klasik bir örneği olarak kabul edilen bu roman, idealize edilmiş bir gaucho' nun portresi çerçevesinde pampa yaşamını sergiler.

■ **DONSKOY** (Mark Semenoviç), rus film yönetmeni (Odesa 1901 - Moskova 1981). İlk filmini *(Yaşam)* 1927'de çevirdi. 1934'teki *Mutluluk Şarkısı*'ndan başlayarak kendini kabul ettirdi. En tanınmış yapıtı Gorki'nin romanlarından yaptığı uyarlama üçlemesi oldu: *Çocukluğum* (1938), *Ekmeğimi kazanırken* (1939), *Benim üniversitelerim* (1940). Ardından birer Ostrovskiy *(Ve çeliğe su verildi)* [1942] ve V. Vasilyevska uyarlaması *(Gökkuşağı)* [1944] yaptı. Daha sonra sırasıyla *Varvara* (ya da *Köydeki bayan öğretmen*) [1947], *Ana* (1956), *Yaşamı pahasına* (ya da *Ağlayan at*) [1957], *Toma Gordeyev* (1959), *Günaydın çocuklar* (1962), *Bir ananın yüreği* (1965), *Bir anaya sonsuz bağlılık* (1966), *Şalyapin* (1969), *Nadejda* (1973), *Karı-koca Orlov'lar* (1978) adlı filmleri gerçekleştirdi. Pudovkin, Ayzenştayn ve Dovjenko'dan daha içtenci bir yönetmen olan Donskoy, kimi zaman incelikli ve yumuşak, kimi zaman lirik ve çok müzikal bir üslup içinde, çalkantılı bir dönemin sert gerçekleri karşısında bireyin psikolojik gelişimini anlatmaya çalışır.

DONSUZ sıf. **1.** Don giymemiş olan. **—2.** *Tkz.* Yoksul, hiçbir şeyi olmayan; çulsuz.

DONUK sıf. **1.** Parlaklığı olmayan şey için kullanılır; mat, sönük: *Donuk renkler. Donuk yıldızlar.* **—2.** Parlaklığı, canlılığı olmayan göz için kullanılır; fersiz: *Donuk gözlerle bakmak.* **—3.** Durgunluğu, soğukluğu, cansızlığıyla belirginleşen şey ya da kimse için kullanılır: *Donuk bir yüz. Donuk bir anlatım. Ne kadar donuk bir adam.*

—Boyac. Az ya da çok belirgin ve bulanık görünümde cila için kullanılır.

—Kuyumc. *Donuk taş,* saydamlığı, parlaklığı gölgelenmiş değerli taş. —Pırlanta, elmas gibi taşların değerini düşürücü, yumurta akını anımsatan leke.

—Sesbilg. Akustik özellikler kuramında, tayfı görece olarak tek biçimli ve düşük yoğunluktaki gürültülerle nitelendirilen ve işitimi oldukça zayıf kalan ünsüzlere denir (örn. ingilizcedeki [s] ve [z] keskin sürtüşmelilerine karşıt olan [θ] ve [ʃ] sürtüşmelileri).

DONUKLAŞMA a. Donuklaşmak eylemi.

—Güz. sant. Bir resim yüzeyinin tümünün ya da bir kısmının aldığı mat ve donuk görünüş. (Donuklaşma yağlıboyanın astar ve altlık tarafından emilmesinden kaynaklanır. Bunu önlemek için resim verniklenir.) || Yağlıboya bir tablonun, bir resmin ya da bunlardaki renklerin parlaklığını kaybetmesi, matlaşıp solması.

Dulcinea'nın zaferi
Salvador Dali'nin yeni bir *Don Quijote* baskısı (1958) için mürekkepli deseni

DONUKLAŞMAK gçz. f. Donuk duruma gelmek; parlaklığını, canlılığını yitirmek.

◆ **donuklaştırmak** ettirg. f. Donuk duruma getirmek.

DONUKLAŞTIRMA a. Donuklaştırmak eylemi.

DONUKLAŞTIRMAK → DONUKLAŞMAK.

DONUKLUK a. Donuk olma durumu; donuk olan şeyin özelliği.

—Dilbil. Vericinin özdeşleştiği sözce türünün özelliği. Bu durumda söylemle söylemi üreten arasındaki uzaklık ortadan kalkar. (Örn. polemik söylem, lirik şiir. Bu tür sözcelerde, alıcıyı inandırmak için, vericinin öznelliği egemendir.) [Karşıt anl. SAYDAMLIK.]

—Kuyumc. Değerli taşlarda saydamlığı azaltan ve taşın gerçek değerini düşüren bir tür leke.

—Seram. Fırınlamadan sonra çömleklerde görülen matlık.

DONUKLUKÖLÇÜM a. Kim. Sanayi dumanları gibi kimi gazlar ile henüz akışkan durumdaki kâğıt hamuru gibi kimi sıvıların donukluğunu ölçme. (Eşanl. OPASİMETRİ.)

DONUKYAĞIZ sıf. ve a. **1.** Madeni parlaklığı olmayan koyu siyah (at). **—2.** Bu renkteki at donu.

DONY (*rahip* Jean-Jacques Daniel), belçikalı kimyacı ve sanayıcı (Liège 1759 - *ay. y.* 1819). 1805'te çinkoyu filizlerin-

J.-L. Passek kol.

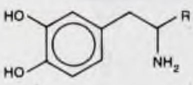
Mark Donskoy'un *Çocukluğum* (1938) filminden bir sahne

den ayırmayı başardı. Aynı yıl kendisine Aachen yakınındaki Vieille-Montagne madenlerinin imtiyazı verildi ve Dony, çinko metalürji sanayisini kurdu.

DONYAĞI a. **1.** İçyağların eritilmesiyle elde edilen, normal sıcaklıkta katı durumda bulunan hayvansal yağ. **—2.** Soğuk ve sevimsiz kimse. **—3.** *Donyağı gibi*, konuşmayan, soğuk, hareketsiz kimseler için kullanılır.

—Deric. *Donyağına koymak*, derileri yumuşak, dayanıklı ve su geçirmez olmalarını sağlamak amacıyla donyağına batırmak. (Bu işlem, deriyi içinde erimiş donyağı bulunan bir fıçıya batırarak ya da üstüne bir çuval parçasıyla donyağı sürerek yapılır.)

DOOLITTLE (Hilda, **H. D.** denir), amerikalı kadın şair (Bethlehem, Pennsylvania, 1886 - Zürich 1961). Şair Richard Aldington'ın eşi ve Ezra Pound'un dostu, imgecilik akımının en önde gelen yaratıcısıdır (*Sea garden*, 1916; *Hymen*, 1921). Yunanistan'dan esinlenerek *Heliodora and other poems*, (1924); *Hippolytus temporizes* (1927) gibi yapıtları yazdı. *Palimpsest* (1926) adlı kitabıysa önemli bir romandır. *Tribute to Freud* (1956) Freud' un çözümleme yöntemine ilişkin anılar içerir.

dopa R = CO_2H
dopamin R = H

DOOMER (Lambert), hollandalı ressam (Amsterdam 1622 - Alkmaar 1700). Rembrandt'ın öğrencisi olduğu sanılır (1642'ye doğr.). Almanya, Fransa, İngiltere ve İsviçre'de bulundu. Çeşitli türde sanat çalışmaları yaptı; ama asıl suluboya peyzaj desenleriyle tanınmıştır (Petit Palais, Paris); yağlıboyaları da vardır (Amsterdam, Alkmaar, Strasbourg, Orléans, Louvre müzesi, vb.).

Doon de Mayence, fransızca yazılmış ortaçağ epik şiirlerinin kahramanı olan baron. *Chansons de geste* adıyla bilinen şiirler, Charlemagne efsanelerinin çekirdeğini oluşturur. Bu şiirlerde hem Doon'un, hem de Charlemagne'a isyan eden baronların ve Girart de Roussillon, Raoul de Cambrai, Renaud de Montauban, Danimarkalı Ogier gibi kahramanların öyküleri anlatılır. Bunların tümü de Charlemagne'ın karşısında yer alır; bununla birlikte, Charlemagne'ın adı büyük olasılıkla, güçsüz bir hükümdar olan oğlu ve ardılı Dindar Louis'yi belirtmek için kullanılmıştır. Doon'un kendisiyle ilgili şiirin ilk bölümünde, çocukluğu romantik bir biçimde anlatılır; Saksonya'da yaptığı savaşları konu alan ikinci bölümünse tarihsel bir temeli olduğu sanılmaktadır.

DOORN, Hollanda'da kent. Utrect'in G.-D.'sunda; 10 000 nüf. Eski alman imparatoru Wilhelm II'nin Amerongen'den ayrıldıktan sonra oturduğu konut olan Doorn şatosu (XIV. yy.'dan kalma kule).

DOORS, amerikalı pop müzik topluluğu, 1967'de Raymond Daniel Manzarek (org ve piyano), Robert Alan Krieger (gitar), John Paul Densmore (davul) ve şarkıcı Jim Morrison tarafından kuruldu. Topluluk özellikle, parçaların çoğunun sözlerini de yazan Morrison sayesinde, genç kuşaklar arasında büyük ün kazandı. Jim Morrison 1971'de Paris'te ölünce topluluk Doors adından da yararlanarak yaşamını sürdürmeye çalıştıysa da birkaç yıl sonra dağıldı. Önemli yapıtları: *Strange Days* (1967), *Absolutely Live* (1970), *L. A. Woman* (1970).

DOP a. (hollandaca sözc.). Kuyumc. **1.** Traşlanacak elmasın tutturulduğu bir tür mandren. **—2.** *Mekanik dop*, iri taşların traşlanmasında kullanılan tırnaklı aygıt. **—3.** *Otomotik dop*, bir pırlantanın pek çok façetasını elmasçı müdahalesine gerek kalmadan art arda traşlayabilen son derece duyarlı makine.

DOP a. (ing. *dope*, katkı). Bayınd. Hidrokarbonlu bir bağlayıcıya düşük dozda eklendiğinde, bu bağlayıcının agregaya daha iyi yapışmasını sağlayan gerilimetkin kimyasal madde.

DOPA a. (fr. sözc.; *DihydrOxyPhenylAlanine*'in [dihidroksifenilalanin] kısaltılmışı). Org. kim. Formülü $C_9H_{11}NO_4$ olan aminoasit. (Bir levojir olan doğal antipotu [L ya da S], dopamin [katekolamin] ile pek çok alkaloidin öncüsüdür. Çok etkili bir antiparkinsoniyen olan L-dopa, yaygın olarak kullanılan bir ilaçtır.)[Eşanl. DİHİDROKSİFENİLALANİN.]

DOPA a. DOPAMİN'in kısaltması.

DOPAMİN a. (fr. *dopamine*). Org. kim. Formülü $C_8H_{11}NO_2$ olan aminofenol; pek çok alkaloidin öncüsü olan dopamin, katekolaminler grubuna giren biyolojik bir maddedir. (Eşanl. DİHİDROKSİFENİLETİLAMİN. Yaygın olarak DOPA kısaltmasıyla kullanılır.)

—ANSİKL. Nörobiyol. Dopamin, merkez ve çevre sinir sistemine ait birçok yapıda bulunur. Bu sistemlerin içinde kimyasal aracı rolünü oynar, yani serbest hale geçişi, iki nöron arasında sinirsel mesajın iletimini sağlar. Dopaminerjik nöronlar bu maddeyi fenilalanin denilen bir aminoasitten yararlanarak yaparlar. İki hidroksilasyon tepkimesi L-dopa oluşmasını sağlar, o da karboksil kaybedince dopamine dönüşür. Bu madde sinaptik kesecikler in içinde biriktirilir. Bir sinirsel mesaj geldiğinde sinaptik kesecikler onu nöronun dışına boşaltır. Komşu nörondaki alıcılara yapışan dopamin o nöronun etkinliğini engeller. Bundan sonra dopamin ya birinci nöron tarafından geri alınır ya da özellikle monoamino-oksidaz ve katekol-metil-transferaz gibi enzimler tarafından parçalanır. Dopaminin bireşiminde görev alan başlıca enzimler şunlardır: tirozin hidroksilaz (bu enzim fenilalanini tirozine dönüştürür, o da başka bir hidroksilaz tarafından dopaya çevrilir) ve L-dopanın dopamine dönüşmesini sağlayan dopa-dekarboksilaz.

DOPAMİNLİ sıf. **1.** Dopamin içeren. **—2.** *Dopaminli sistem*, dopamin içeren nöron sistemi. (Bk. *ansikl. böl.*)

—ANSİKL. Nörobiyol. En iyi bilinen dopaminli sistemler 5 tanedir.

1. Retina sistemi: retinada bulunan dopaminli hücreler.
2. Infundibulo-tuberal sistem: hipotalamusa bağlı olan bu sistem bazı hormonların salgılanmasını denetler.
3. Mezo-kortikal sistem: bu sistemdeki hücreler mezansefalde yer alır ve alın korteksine aksonlar gönderir.
4. Mezo-limbik sistem: bu sistemdeki hücreler de mezansefalde bulunur ve aksonlarını limbik sistemin çeşitli yapılarına gönderir. Bu son iki sistem, heyecanın denetlenmesinde önemli rol oynar ve bazı psikozlar sırasında iyi çalışmaz.
5. Nigro-strie sistem: bu sistemin hücreleri locus niger'de bulunur ve dirsekli çekirdeklerle putamene dek uzanır. Hareketlerin denetlenmesinde rol oynayan bu sistemin bozulması Parkinson hastalığına yol açar. Hastaya dopaminin öncüsü olan L-dopa verilerek Parkinson belirtileri yok edilebilir. L-dopa, beyinde dopamine dönüştürülür ve böylece nigro-strie sistemde eksik olan dopamini tamamlar.

Sinir sisteminde başka birçok dopaminli sistemlerin bulunduğu sanılmaktadır.

DOPA-TEPKİ a. Bazı deri hücrelerinde görülen özgül tepki. (Deriye dopa eriyiği sürüldüğü zaman bu hücreler siyahlaşır. "Dopa-pozitif" denen bu pigmentsiz melanik hücreler öteki hücrelerden ayırt edilir.)

DOPDOLU sıf. (*dolu*'dan pekiştirilerek). Çok dolu, iyice dolu.

DOPİNG a. (ing. *dope*, uyarıcı ya da bastırıcı etkisi için ilaç almak'tan *doping*). **1.** Bir spor karşılaşmasında insanın ya da yarışlarda hayvanın bedeni olanaklarını yapay ve geçici olarak artıran maddeleri bilerek kullanmak ya da hayvana vermek. (Doping bazı ülkelerde para ve hapis cezasını gerektiren bir suçtur). **—2.** Uyarıcı ilaç alarak doping yapmak eylemi: *Sınavdan önce doping yapmak.* **—3.** *Doping politikası*, ekonomiye canlılık getirmek ve istihdam hacmini artırmak için talebi özendirme amacıyla resmi makamlarca alınan önlemlerin (örneğin vergi yükünün hafifletilmesi) tümü.

—ANSİKL. • *Sporda doping.* Birçok sporda (özellikle bisiklet, atletizm, yüzme ve halter gibi bireysel sporlar) yaygın olan doping uygulaması tehlikelidir, çünkü yorgunluğu gizlediği için atleti kendi fizyolojik yeteneklerini aşmaya sürükleyebilir. Bu yüzden birçok tehlikeli durum ortaya çıkmıştır (1967 Fransa turunda ingiliz bisikletçisi Simpson'un ölümü).

Türkiye'de, Kültür bakanlığı tarafından kurulan ilk doping komisyonu, 30.9.1962'de çıkarılan kararname ile kabul edilmiştir. (Uluslararası alanda uygulanan kurallar [Ulusal Spor birliği sağlık kurulu'nun koyduğu] benimsendi. Yürütme görevi Beden terbiyesi genel müdürlüğü sağlık kurulu'nca yapılmaktadır.) Türkiye'de, günümüzde çağdaş anlamda doping kontrolü yapılacak tesis yalnızca İstanbul Jokey kulübü'nde bulunmaktadır. (Sporcuların kontrolünde, çok ilkel yöntemler kullanılmaktadır.)

Bir sporcunun doping yapıp yapmadığı idrar tahliliyle anlaşılır. Bir spor karşılaşması sırasında belirli koşullara yanıt veren bir madde alınmışsa yasalara aykırı davranılmış olduğu ortaya çıkar. Denetimden geçmeyi kabul etmemek ve tamamlayıcı bir ceza niteliğindeki, yarışmaya katılma yasağına uymamak da yasaya aykırı davranışlar arasına girer.

• *Yarış atlarında doping.* Yarış atlarına üç yoldan doping yapılabilir: alkoloitler (kafein, strikinin, kokain, eroin); sempatikomimetikler (amfetaminler) ve analjezik etkili anti-enflamatuar uyarıcılar (fenilbutazon); stereoitler. İlk ikisinin etkisi anlıktır: alınan maddeler organizma tarafından atıldıktan sonra etki kaybolur. Atılan maddeler salya ve idrarda kolayca bulunabilir.

Stereoitlerin denetlenmesi uzun süre zorluk yarattı. Ama analiz yöntemlerinin gelişmesiyle bu maddenin yanız salya ve idrarda değil, kanda da saptanması kolaylaştı. Bununla birlikte, stereoitlerin etkisi bu maddeler ortaya çıktıktan sonra da bir süre devam eder. Bu da bu tür dopinge karşı mücadeleyi zorlaştırır. Stereoitler kas yapısını yapay olarak geliştirir. Kortikosteroitler acıyı yok eder ve ata gücünün üstüne çıkma olanağı verir. Hepsi birlikte mücadele gücünü artırır ve özellikle dişilere yarışta çok yararlı bir hırs verir.

Bu değişik doping tekniklerine atın yarıştan önce bol oksijen alma yeteneğini artıran kan aktarımı da eklenebilir. Bu yolla yapılan doping de kolayca ortaya çıkarılabilir.

Spor karşılaşmalarında alınması yasak olan ilaçların listesi

Uluslararası Olimpiyat komitesi'nin listesi

a) *Psikomotor uyarıcılar:*

Amfetamin	Klorfentermin
Benzfetamin	Kokain
Dietilpropion	Meklofenoksat
Dimetilamfetamin	Metilamfetamin
Etilamfetamin	Metilfenidat
Fendimetrazin	Norpsödoefodrin
Fenkamfamin	Pemolin
Fenmetrazin	Pipradol
Fentermin	Prolintan

ve bunlara yakın ilaçlar.

b) *Sempatikomimetik aminler:*

Efedrin	Klorprenalin
Etafedrin	Metilefedrin
İzoetarin	Metoksifenamin
İzoprenalin	

ve bunlara yakın ilaçlar.

c) *Merkez sinir sistemini etkileyen çeşitli uyarıcılar:*

Amifenazol	Nisetamit
Bemegrit	Pentilenetetrazol
Doksapram	Pikrotoksin
Etamivan	Striknin
Leptazol	

ve bunlara yakın ilaçlar.

d) *Narkotik analjezikler:*

Amileridin	Metadon
Dekstromoramit	Morfin
Dihidrokodein	Oksokodon
Dipipanon	Oksomorfon
Eroin	Pentazosin
Etilmorfin	Petidin
Fenakozin	Piminodin
Hidrokodon	Tebakon
Hidromorfon	Trimeperidin
Levorfonol	

ve bunlara yakın ilaçlar.

e) *Anabolizan stroitler:*
Nandrolon dekanoat
Nandrolon fenilpropionat
Metandienon
Oksimetolon
Stanozolol
ve bunlara yakın ilaçlar.

Uluslararası Bisiklet birliği'nin listesi bu listeye çok yakındır. Sözkonusu listeye kortikosteroitler de eklenmiştir. Her iki liste de 1980'de Gençlik ve spor bakanlığı tarafından onaylanmıştır.

DOPPLER (Christian), avusturyalı matematikçi ve fizikçi (Salzburg 1803 -Venedik 1853). Prag Politeknik okulu'nda, Banská Štiavnıca maden ve orman akademisi'nde (1847) ve Viyana Politeknik enstitüsü'nde (1850), sonra Viyana Üniversitesi'nde profesörlük yaptı ve bu şehrin fizik enstitüsünün müdürlüğüne getirildi (1851). 1842'de kendi adıyla anılan olayı keşfetti. Birkaç yıl sonra Doppler'den ayrı olarak Fizeau da bu olayı saptadı (*Doppler etkisi* ya da *Doppler-Fizeau etkisi*).

Doppler ya da **Doppler-Fizeau olayı.** Fiz. Frekansı belli bir titreşim (ses, sesötesi) ya da elektromanyetik ışıma kaynağı (ışık, radyo dalgaları vb.), bir gözlemciye göre devinim halindeyken oluşan ve gözlemcinin frekansı belli bir değişimle algılamasına yol açan olay. Bu nedenle bir lokomotif sireninin ya da bir otomobil kornasının sesi, bu araçlar yaklaşırken daha tiz, uzaklaşırken daha kalın algılanır ya da uzaklaşan bir kaynağın verdiği ışık, kırmızıya doğru kayar. Klasik fizikte ses konusunda, ışığın ya da elektromanyetik dalgaların hızına göre küçük olan O gözlemcisinin V_0 hızı ve S kaynağının V_s hızı için algılanan frekans şu bağıntıyla verilir:

$$\nu' = \nu \times \frac{c + V_0 \cos \alpha_0}{c + V_S \cos \alpha_S},$$

bu bağıntıda *c* dalganın yayılma hızını, α_0 ve α_s, $\vec{V}_0$ ile $\vec{V}_s$ nin yönlü OS doğrusuyla yaptığı açıları gösterir. Görelilik fiziğinde, elektromanyetik dalgalar için Doppler-Fizeau olayı (bu fizikte *c* ışık hızıdır) aşağıdaki bağıntıyla gösterilir:

$$\nu' = \nu \times \frac{\sqrt{c^2 - V_r^2}}{c + V_r \cos \alpha_r},$$

bu bağıntıda, $\vec{V}_r = \vec{V}_s - \vec{V}_0$ göreli hız, α_r ise V_r nin OS ile yaptığı açıdır.

Atom düzeyinde, Doppler-Fizeau olayı tayf çizgilerinde ısıl genişlemeye yol açar: ışıma yayan atomlar gerçekte ısıl çalkalanmaların etkisindedir ve bunların bir Maxwell yasası'na göre dağılmış hızları, ölçülen frekanslarda bir yayılmaya neden olur.

Doppler olayından, *Doppler hızölçerleri* ya da *lazerli Doppler anemometre*'leriyle devingenlerin hızlarını ölçmede yararlanılır. Devinim halindeki cisim ya da akışkanın sürüklediği tozlar üzerine frekansı bilinen bir Hertz demeti, bir lazer ya da bir sesötesi titreşim demeti gönderilir; geri dönen ışımanın frekansı, vurulardan yararlanılarak ilk frekansla karşılaştırılır; vuruların frekansı cismin yarıçapsal hızını ölçer. *Sesötesi debiölçerler* de aynı ilkeye dayanır. Doppler olayından radyokonumlamada da yararlanılır.

—Astrofiz. Evren birbirine göre devinen gökcisimlerinden oluşması nedeniyle, Doppler-Fizeau olayı astrofizikte büyük bir önem kazanır. Bir gökcisminin tayf çizgilerinin, Yer üzerinde elde edilmiş bir karşılaştırma tayfına göre kaymasını ölçme, yukarıdaki bağıntıyı uygulayarak bir gökcisminin bütününün yarıçapsal hızını belirlemeye ve bu gökcisminin iç devinimlerini incelemeye olanak verir. Özellikle, yakın yıldızların yarıçapsal hızlarının, uzaklık ve özdevinimleriyle birlikte ölçümü, Gökadamız yıldızlarının dinamiğini açıklar; buna karşın, uzak gökadaların tayf çizgilerinin düzenli olarak kırmızıya doğru kaymasının bir Doppler-Fizeau olayıyla yorumlanması Evren'in genişlemesini öne süren anlayışın temelini oluşturur.

—Tıp. Doppler olayı kanın damarlardaki dolaşım hızını ölçmek için kullanılır: *Doppler velosimetrisi.* Bu muayene, üzerinde kuvarstan ultrason verici ve alıcı bulunan bir kalemle yapılır; kalem muayene edilecek damar boyunca deri üzerinde gezdirilir. Hareket halindeki alyuvarların yansıttığı ultrason dalgalarındaki frekans değişiklikleri büyütülerek grafik biçiminde kaydedilir. Bu yolla hem beyni besleyen atardamarlardaki (karotis ve vertebral) dolaşım hızı hem çevre organları besleyen tüm atardamarlardaki ve toplardamarlardaki hız ölçülür. Uygulanması hasta bakımından hiçbir sakınca taşımayan Doppler velosimetrisi atardamar iltihaplarının ve tıkanmalarının teşhisine ve gözetilmesine yarar. Ayrıca, atardamar hastalıklarının teşhisinde, arteryografi gibi pek de zararsız olmayan muayenelere başvurulmasına gerek bırakmaz.

DOR a. Mim. *Dor düzeni,* yunan düzenlerinin* en eskisi; en belirgin özelliği bir taban üzerine oturmamasıdır.
—Müz. *Dor ıskalası,* Yunanlılar'da bir ıskala. ‖ *Dor tonu,* Yunanlılar'da aktarım tonlarından biri; bu tondan çıkan oktav durumu *(mi-mi).* ‖ *Dor makamı,* IX. yy.'dan sonra, *re-re* oktavına tekabül eden ilk kilise makamı. (Bitiş sesi *re*'dir.)

DOR LEHÇELERİ a. Eski yunancanın lehçeler öbeği.
—ANSİKL. Dilbil. Dor lehçeleri, Yunanistan'ı istila eden son işgal dalgasının dilsel katkılarını gösterir. Geniş bir coğrafi alanı kapsar ve çeşitli bölgesel biçimler sunar: Yunanistan'ın kuzey-batı'sı(Fokis, Aitolia, Epeiros), Peloponisos'un büyük bir bölümü (Korinthos, Messinia, Lakonia), Girit, Rodos, Santorini, Kos-(İstanköy), Kyrene, Sicilya ve Güney İtalya.

Koro şarkıları dor bölgesinde doğmuş ve dor lehçeleri, geleneksel bir biçimde koro lirikliğinin dili olarak kalmıştır; bununla birlikte, Pindaros'ta olduğu gibi, belli bir dor lehçesi değil, gerçekten konuşulan çeşitli lehçelerden aktarmalar yapan yapay bir dil sözkonusudur. Dor lehçelerinin en önemli özellikleri arasında, ortak yunancanın uzun *a*'sının varlığını sürdürmesi ve *i* önünde *s*'ye dönüşmeyen *t* sesinin korunmasıdır (*didoti/didosi* "veriyor, verir"). Modern yunancanın bir lehçesi olan tsakonia lehçesi, yunan koine'sinden değil, dor lehçelerinden kaynaklanır.

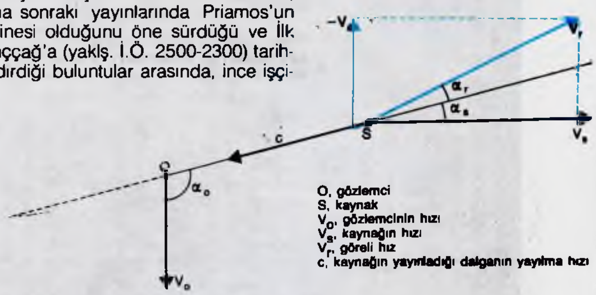
Dora, S. Freud'un psikanalizden geçirdiği histerik bir genç kadının takma adı. Freud, *Bruchstück einer Hysterie-Analyse* (Bir histeri psikanalizi metni) [1905] adlı yazısında, yaptığı bu tedaviyi açıkladı. Bu metinde, cinselliğin histerideki travma işlevi ve histerik aktarımda, kadın eşcinselliğinin belirleyici rolü ele alınır.

DORA BALTEA, İtalya'da ırmak; 160 km. Mont-Blanc'ın eteğinden doğan Dora Baltea, Val Ferret ve valle d'Aosta'dan geçer, buradaki hidroelektrik santrallarını besler, İvrea'da ovayı sular ve Chivasso'nun D.'sunda Po'ya (sol kıyı) kavuşur. Buzullarla beslenen ırmak, en yüksek su düzeyine temmuz ayında ulaşır.

DORADA (La), Kolombiya'da kent. Río Magdalena kıyısında, Bogotá'nın K.-K.-B.'sında; 31 000 nüf. Petrol arıtma.

Dorak hazinesi, Bursa'da, Ulubat gölü kıyısındaki bir kayalıkta J. Mellaart tarafından ortaya çıkarılan (1955-1956) ve yurtdışına kaçırılan hazine. Mellaart'ın, daha sonraki yayınlarında Priamos'un hazinesi olduğunu öne sürdüğü ve İlk Tunççağ'a (yaklş. İ.Ö. 2500-2300) tarihlendirdiği buluntular arasında, ince işçilikte altın, gümüş kaplar, amber, turkuvaz, fildişi ve neceften süs eşyaları, heykelcikler vardır. Bir tahtın parçası olduğu sanılan altın kaplamalı tahta üzerinde, Eski Mısır'ın beşinci sülalesinin ikinci kralı olan Sahure*'nin adının bulunması, çok uzak ülkelerle ilişkileri kanıtlamaktadır.

Doppler-Fizeau olayının şeması

DORA RİPARİA, İtalya'da ırmak; 125 km. Monginevro boğazı yakınından doğar, Susa vadisini akaçlar, sonra Torino'da Po'ya kavuşur (sol kıyıdan).

DORAS a. Brezilya'da gölcüklerde yaşayan, kuyruğu üzerinde sıçraya sıçraya çayırlıkları aşarak gölcükten gölcüğe geçebilen balık cinsi. (Yayınbalığıgiller familyası.)

DORAT (diğer adı Jean DİNEMANDİ), fransız hümanist (Limoges 1508 - Paris 1588). Coqueret koleji müdürü. Ronsard ve du Bellay'ye öğretmenlik yaptı. "Saray şairi" oldu, Krallık koleji'nde yunan dili kürsüsüne atandı (1556). Hemen tümüyle latince ve yunanca mısralardan oluşan şiir kitabı (*Poematia,* 1586), büyük ölçüde günlük siyasal olaylardan esinlenmiştir.

DORÁTİ (Antal), ABD uyruğuna geçmiş macar orkestra yöneticisi (Budapeşte 1906 - Gerzensee, İsviçre, 1988). Bela Bartók ve Z. Kodály'dan ders aldı. 1928'de Dresden'de Fritz Busch'un yardımcılığını yaptı. Uluslararası sanat yaşamı 1933'te başladı. 1949-60 arası Minneapolis Symphony Orchestra'yı, 1963-66 arası BBC Symphony Orchestra'yı ve Stockholm Filarmoni orkestrası'nı yönetti (1966). Bartók'un müziğini ve Haydn'ın sahne yapıtlarını yaymaya çalıştı.

DORCADİON a. (yun. *dorkadion,* yavru karaca).Toprakta, kuru ve açık yerlerde yaşayan beyaz çizgili,siyah ya da gri bedenli kınkanatlı böcekler cinsi. (Larvaları buğdaygillerin dibini eşeler ve köklerini kemirir. Avrupa'dan Çin'in kuzeyine kadar yayılmış birçok türü bilinmektedir. Tekeböceğigiller familyası.)

DORCE a. Tibet buddhacı kültürünün kutsal aleti. (*Dorce Vacra* ile yani İndra'nın yıldırımıyla eşdeğerdedir, iblislerle savaşmaya ve genellikle de kötülüklerden korunmaya yarar.) [RDO-RCE de denir.]

DORCHESTER, Büyük Britanya'da kent, Dorset'in merkezi, Frome ırmağı kıyısında; 14 000 nüf. Britonlar döneminden beri varlığını koruyan Dorchester, Romalılar döneminde *Durnovaria* adıyla büyük önem kazandı. XV. yy.'dan kalma kilise. Dorchester çevresi öntarih ve Romalılar döneminden kalma önemli yapıtlar içerir: Maumbury Rings'in sıraları,Maiden Castle vb.

DORCHESTER, Büyük Britanya'da (Oxfordshire) yer,Oxford'un G.-D.'sunda; Thames ırmağı kıyısında. 634'te Wessex ve Mercia krallıklarına yayılan bir pisko-

B.N., Paris

Christian Doppler

Levasson

Dordogne
Domme yakınlarında

posluğun merkezi oldu. 1902'de piskoposluk Lincoln'a aktarıldı ve yerleşme bütün önemini yitirdi. XII.-XVII. yy.'lardan kalma manastır kilisesi (koro yerinde, pencerelerde, özellikle de Yesse ağacında, mimarlık ve vitray sanatının uyumlu bir birleşimine rastlanır).

DORCHESTER (Guy CARLETON, *lord*) → CARLETON.

DORCUS a. Donuk siyah, güçlü, küçük bedenli geyikböceği cinsi. (*Dorcus parallelepipedus*, yaşlı ağaçların üzerinde yaşar, larvaları burada gelişir, çürümüş ağaçlarla dehlizler oyar. Geyikböceğigiller familyası.)

DORDOGNE, Aquitaine bölgesi'nde (Fransa) *département*; 9 060 km²; 386 385 nüf. (1992). Merkezi *Périgueux*. Büyük bölümü Périgord topraklarından oluşan Dordogne, Akitanya havzasında ve Massif central'in B. bölümünde de uzanır. Çalışan nüfusun dörtte birine yakını tarımda, yaklaşık üçte biri sanayide, % 40'tan fazlası üçüncü kesimde istihdam edilmektedir. Périgueux'nün çevresinde bir dizi kasaba yer alır. Granitli, kışın yağışlı ve soğuk K. ve K.-D. kesiminde (Nontronnais) sığır yetiştirilir. D.'daki Terrasson-la-Villedieu bölgesi, birkaç büyük fabrikanın da (metalürji, Lardin kâğıt fabrikası) bulunduğu verimli bir tarım bölgesi (sebze, meyve ağaçları [ceviz ağacı]) olan Brive havzasında yer alır. G.-D.'da, siyah Périgord adı verilen Sarladais ve Quercy'nin kenar kesimleri, ormanlık ve çok ıssız yüksek platolarla (400 m'ye kadar) kaplıdır; tarihöncesi kalıntılarıyla (Les Eyzies, Lascaux) ünlü bu bölgede, (merkezi Sarlat-la-Caneda) önemsiz yerleşmeler vardır. G.'de, Lalinde'den Sainte-Foy-la-Grande'a kadar uzanan kesimde, Bergeracois'nın iklimi daha yumuşak ve güneşlidir: burası bağlar (Monbazillac), tütün tarlaları ve büyük meyve bahçeleriyle kaplıdır; Bergerac'ın yukarı kesiminde Dordogne boyunca fabrikalar vardır. B.'da Double ve Landais, artık yararlanılmayan karaçamlarla kaplıdır; karaormanlar'daki açıklıklarda süt hayvancılığı gelişmiştir; kentler vadilerde toplanır: Dronne kıyısında Riberac, Isle kıyısında da Montpon-Ménestérol. Périgueux çevresinde, beyaz Périgord da denilen orta Périgord'u, İsle ve Auvezère sular; meşe ve kestane ormanının ortasındaki ağaçsız alanlar ceviz ağaçlarıyla kaplıdır; domalan ağaçları seyrektir; buna karşılık çilek yetiştiriciliği Vergt çevresinde çok gelişmiştir Sanayı, İsle vadisının Périgueux'nün aşağısında kalan Neuvic (ayakkabı) ve Saint-Astier (çimento fabrikası) yörelerine canlılık getirmiştir.

DORDOGNE, Fransa'da Massif central'de ve Akitanya havzasında ırmak, Ambès dilinde Garonne'a karışarak Gironde* halicini oluşturur; 472 km. Yaklaşık 24 000 km²'lik bir havzayı akaçlayan Dordogne, Puy de Sancy'nin eteğinden doğar. Rejimi, aşağı çığırında yağmur-kar, yukarı çığırında yağmur tipindedir; debisi, ortalama 400 m³/sn'dir, ama 5 700 m³/sn'ye de ulaşabilir. Argentat'nın yukarı kesimindeki yukarı çığırı ve kolları (Maronne, Cère) üzerinde, büyük barajların (Bort-les-Orgues, Marèges, L'Aigle, Chastang) eteğinde, 3 TWs gücünde hidroelektrik santrallar kurulmuştur. Bergerac'ın aşağı kesiminde hâlâ ulaşıma elverişli sayılan Dordogne'dan ancak Libourne'un aşağı kesiminde yararlanılmaktadır (kum ve çakıl taşımacılığı).

DORDRECHT, Hollanda'da (Güney Hollanda) liman kenti, birçok ırmak kolunun (Eski Meuse, Merwede, Yeni Merwede, Kil) kavşağında; 110 473 nüf. (1991). XIII.-XV. yy.'dan kalma kilise, belediye konağı, eski evler, müzeler. Tersaneler. Ağır metalürji. Makine ve elektrikli gereçler yapımı. Kimya, cam ve tekstil sanayisi. —Tar. Ortaçağ'da Hollanda kontlarının ikametgâhı olan Dortrecht, ülkenin başlıca ticaret merkeziydi. XIV. yy.'da gelişerek Brugge ile rekabete başladı. Merwede kıyısındaki elverişli konumu sayesinde limanı ingiliz, aquitania ve baltıklı denizcilerin konakladığı bir yer oldu. İki kez (1295 ve 1337), yün yüklü ingiliz gemilerinin uğradığı bir ticaret merkezi durumuna geldi. Hollanda kontlarının verdiği ayrıcalıkların çekiciliğine kapılan Hansalılar kenti düzenli olarak geldikleri bir konaklama yeri yaptılar. 1299'da, Dordrecht, Lek'e gidenlerin uğrağı oldu ve 1338'den başlayarak hansa birliğinin bütün ticareti bu kentten yapılmaya başladı. XIV. yy.'ın ikinci yarısında Brugge ile Hansa arasında çatışmalar baş gösterince Hansalılar' ın tümü Dordrecht'e göçtüler; ama sonunda Brugge'ye geri döndüler ve Dordrecht bu büyük flaman limanı için ciddi bir rakip olmaktan çıktı.

Dordrecht sinodu, birçok ülkeden gelen protestan tanrıbilimcilerin kasım 1618'den mayıs 1619'a kadar Dordrecht kentinde (Birleşik Eyaletler) oluşturdukları büyük meclis. Bu meclisin amacı, arminiusçularla gomaracılar arasındaki anlaşmazlığı çözmekti. Arminiusçular Kilise'de bozgunculuk yapmakla ve dine saygısızlık göstermekle suçlandırılarak her türlü dinsel görevden uzaklaştırıldılar. Gomaracıların zaferi, orange'cıların tepkisini şiddetlendirdi. Alès sinodunda (1620), fransız protestan kilisesi, Dordrecht sinodunun kararlarına katıldı; bununla birlikte, arminiusçu görüşler Saumur okulu aracılığıyla eğitime girmeyi başardı.

DORE a. Denizc. *Dore simidi*, pruva kordelisa bastonunun cundasına kapela* edilen silongo tornosu ile prasya ve amora tornoları sapanlarının hamaylı tarafına sıyrılmaması için kullanılan simit. (Bu simidin bir doblini bir bastonun cundasındaki mapaya geçirilir ve bir çelikle tutturulur.)

DORÉ (Gustave), fransız desinatör ve ressam (Strasbourg 1832 - Paris 1883). Genç yaşında büyük bir yetenek gösteren Doré (desenleri 1847'de le Journal pour rire'de yayımlanmaya başladı), gülünç ve fantastik öğelerin birbirine karıştığı romantizm dolu bir sanat anlayışına yöneldi. (Rabelais için gravürler, 1854; Balzac'ın *Contes drolatiques*'i için gravürler, 1855). Serbest ve düş yanı güçlü üslubu onu doğal olarak hayal ürünü yapıtları yorumlamaya götürdü (Dante'nin *Cehennem*'i, 1861; *Don Quijote*, 1863; *Kutsal Kitap*, 1866; Ariosto'nun *Orlando Furioso*'su, 1878). Doré'nin büyük resimlemelerinin çoğu, yoruma dayanan gravürlerdir. Bu çalışmalarında Doré, sulandırılmış çini mürekkebi ya da guvaşla, tahta üzerine, yapıtın genel kompozisyonunu ve başlıca değerlerini işaret etmekte; Pannemaker, Gusman, Pisan gibi usta uzmanlar da, çalışmayı tamamlamaktaydılar. Verimli ve coşku dolu bir sanatçı olan, ama zamanının plastik yeniliklerine oldukça kayıtsız kalan Doré, aynı zamanda çeşitli yağlıboya resimler (çoğu kez ingiliz romantiklerinin yapıtlarından esinlenilerek yapılmış peyzajlar [Carpentras, Grenoble, Strasbourg müzeleri]) ve hatta heykeller de yaptı.

DORE dağları, Fransa'da (Auvergne) yanardağ kütlesi, Puy-de-Dôme *département*'ının güney-batı'sında; Massif Central'ın en yüksek tepesi *puy de Sancy* buradadır (1 885 m).

Dore dağları
(arkada puy de Sancy)

P. Lorne

DOREA a. (*bağış, armağan* anlamında yun. sözc.). Hellenistik dönemde ve Roma döneminde, yunan ülkesinde hükümdar tarafından özel bir kişiye ya da bir topluluğa verilen (geçici yararlanma hakkıyla) toprak parçasını belirtmek amacıyla kullanılır; bu ayrıcalıklılar toprak ve orada yaşayanlar üzerinde geniş haklara sahipti.

Dorel yöntemi, fotokopiden türeyen bir baskı türünün ticari adı. (Bu yöntemde baskı kalıbı bir jelatin katmanından oluşur ve görüntü aydınger kâğıdı üzerindeki orijinalle birlikte ferrosiyanürlü bir kâğıt ışığa tutularak aktarılır.)

DOREMA a. (*hediye, bağış* anlamında yun. sözc.). Belucistan çöllerindeki kumullarda yetişen otsu bitki. (Saplarının yüksekliği nedeniyle, çöllerde özgül bir görünüm yaratır. *Dorema ammoniacum* türünün eczacılıkta salgı kanallarında bol miktarda reçineli-sakızlı bir özsu bulunur; bunun katısı *çadıruşağı* adıyla aktarlarda satılır ve eczacılıkta kullanılır.)

DORESTAD, Hollanda'da eski kent,

bugünkü Wijk bij Duurstede (Utrecht ili) yakınında, IX.-X. yy.'larda Vikingler'in ticaret amacıyla uğradıkları bir yerdi. Eski kentin kalıntıları yaklaşık 100 ha'lık bir alana yayılır.

DORET (Gustave), isviçreli besteci (Aigle, Vaud, 1866 - Lozan 1943). Berlin'de Joachim'in, Paris'te de Massenet' nin öğrencisiydi. Başlıca yapıtları: D. Baud-Bovy ve René Morax'nın librettoları üzerine bestelediği, *la Fête des vignerons* (1905), *les Armaillis* (1906), *la Nuit des Quatre-Temps* (1912) ve *la Tisseuse d'orties* (1926). Bu lirik yapıtları ve çok sayıda melodisiyle, Jaques-Dalcroze ile birlikte, İsviçre'nin fransızca konuşulan bölgelerindeki halk müziğinin başlıca temsilcisidir.

DORFGASTEİN, Avusturya'da (Salzburg ili) sayfiye yeri ve kış sporları merkezi (yüksl. 836-2 030 m), Hohe Tauern' lerin doğusunda, Gastein vadisinde; 1 200 nüf.

DORGELÈS (Rolland LECAVELÉ sonradan Rolland Dorgelès oldu, **Roland** — denir), fransız yazar (Amiens 1885 - Paris 1973). Güzel sanatlar okulu'na girdi, sonra gazetecilik yaptı. Çürüğe çıkarılmış olmasına karşılık, 1914'te piyade sınıfına gönüllü girdi. Montmartre ve savaş, yapıtlarının iki ana temasını oluşturur. 1919'da *les Croix de bois* adlı romanıyla ün yaptı. Daha sonra, yine savaş üzerine başka romanlar yayımladı (*le Cabaret de la Belle Femme,* 1919; *le Réveil des morts,* 1923). Seyahat romanlarında soy temasına daima rastlanır (*Sur la route mandarine,* 1925). Montmartre'deki yaşamını anlatan yazıları, onu bir anı yazarı ve portreci olarak karşımıza çıkarmaktadır (*le Château des brouillards,* 1932; *Quand j'étais Montmartrois,* 1936; *Portraits sans retouches,* 1952). [Goncourt akad., 1929.]

DORİ, Burkina Faso'da, bir hayvancılık bölgesinde (Pöller) yer. Sahil yönetim bölgesinin merkezi.

DORİA, cenovalı aile; bütün Ortaçağ boyunca, kentteki ghibellinocuların başını çekti. Halk dogeliğinin kuruluşu sırasında (1339) siyasal yaşamdan uzaklaştırıldı, üyeleri arasında devlet adamları, birçok denizci ve bilgin vardır: OBERTO (öl. 1295), Meloria deniz savaşı'nın galibi, Pisa filosunu imha etti (1284); — CORRADO, oğlu, ghibellinocuların önderlerinden, welfe partisini işbaşından uzaklaştırdı (1296); —LAMBA, Curzola'da venedik donanmasını yendi (1298) ve cenova donanmasının gücünü en yüksek düzeye çıkardı; —PAGANO, İstanbul'da (1352) ve Portolungo'da (Sapientza savaşı) [1354] venedik donanmasını yendi; — LUCİANO, Chioggia savaşı kahramanlarından, Pola (bugün Pula) galibi (1379); —PİETRO, kardeşi, Venedik'i ele geçireceği sırada Pola'da öldürüldü (1380); — FILIPPİNO, François I'in hizmetinde amiraldi ve Capo d'Orso'da bir ispanyol filosunu yendi (1528); —Andrea **Doria,** amiral (Oneglia 1466 - Cenova 1560). Usta bir condottiero'ydu, önce Kilise Devletleri'nin, daha sonra da Napoli krallarının ve daha birçok prensin hizmetlerinde çalıştı. 1503 ile 1506 arasında, Cenova'ya karşı olan Korsika'yı dize getirdi. Bundan sonra, fiilen denizde savaşmaya başladı. Türkler'e karşı kazandığı Pianosa zaferiyle (1519) ün yaptı ve Fransa kadırgaları komutanlığına atandı. İmparatorcular tarafından kuşatılan Cenova'yı kurtaramadı (1522), ama Provence'ın istilası sırasında Karl V'i yendi (1524). Rapallo'daki deniz zaferiyle Cenova'nın teslimini sağladı (1527). François I'in kente karşı tutumundan hoşnut değildi ve Cenova' nın özgürlüğünün geri verilmesi istemiyle Karl V'in hizmetine girdi: Fransızlar'ı kentten kovdu (1528), gelecekte, büyük ailelerin rekabetini en düşük düzeye indirebilmek amacıyla yeni bir siyasal örgütlenme uyguladı ve kente ticaret cumhuriyeti statüsü veren aristokratik bir anayasa hazırladı. Karl V de onu ispanya donanması komutanlığıyla Melfi prensliğine atadı. Lautrec'in Napoli'ye karşı giriştiği saldırıyı desteklemeye gelen Barbezieux' ün filosunu kaçmaya zorladı (1528), imparatorluk donanmasının başında Afrika kıyısındaki Şerşel'e yaptığı saldırı kale komutanı Karaman Ali Reis tarafından püskürtüldü. Bu başarısızlığın etkisini silmek amacıyla türk mevzilerinden Koron ile Patrai'yi ele geçirdi, daha sonra Karl V'in Barbaros'u Tunus'tan çekilmek zorunda bıraktığı seferde imparatorluk donanmasına komuta etti (1535). Provence'ın Karl V tarafından istilasında boş yere Marsilya limanının girişini zorlamayı denedi (1536). Barbaros'un birçok venedik adasını ele geçirerek Batı Akdeniz' de üstünlük kurması üzerine Venedik'in isteği ve papanın desteğiyle oluşturulan haçlı donanmasının başına getirildi. 600 parçadan fazla gemiden oluşan donanmasıyla Preveze önlerinde karşılaştığı Barbaros karşısında sayıca üstün olmasına rağmen bozguna uğrayarak Korfu' ya çekildi. (→ PREVEZE DENİZ SAVAŞI.) 1547'de Cenova'da Fieschi komplosunu, benzeri az görülmüş bir vahşetle bastırdı. —PAOLO MATTİA, filozof ve matematikçi (Cenova 1662 - Napoli 1746). Descartesçı ve platoncu felsefelerin etkisinde kaldı ve özellikle eğitimle ilgilendi. Onu, üzerinde birçok denemeler yazdığı Descartes felsefesinden uzaklaştıran Vico ile arkadaşlık yaptı;— GİUSEPPE PAMPHİLİ (Cenova 1751 - Roma 1816) 1785'te kardinal oldu.

DORİA (Percivalle), italyan yazar (öl. Nera'da 1264). Taşra geleneğine bağlı, sicilya okulundan etkilenmiş bir şairdir.

Dorian Gray'in Portresi (*The Picture of Dorian Gray*). Oscar Wilde'ın romanı (1891). Önsözü bir program niteliği taşır. Yaşlılık belirtileri güzel Dorian Gray'e tesir etmez, fakat portresi yaşlanır. Bu, sonsuz gençliğini koruyan adamın, resmini yırtması ve o anda ölmesiyle son bulur: insanla yapıt böylece yazgılarını değiş tokuş etmiş olurlar.

DORİDİDAE a. Kavkısız, öndensolungaçlı, karındanbacaklı yumuşakça familyası. (Üyelerinin ağız dokunaçları az gelişmiştir; geriye çekilebilen solungaçları anus çevresinde bir taç oluşturur. Familyanın, tümü de denizde yaşayan, *Doris* gibi birçok cinsi vardır.)

DORİEUS, rodoslu atlet (İ.Ö. V. yy. sonu). Olympia, Nemea ve İsthmia kentlerinde yapılan yarışmalarda çoğunlukla birinci geldi. Spartalılar'ın saflarında Atinalılar'a karşı denizde savaştı ve 407'de tutsak alındı. Fidye karşılığında özgürlüğüne kavuştu. Atinalılar'ın safına geçti; Spartalılar onu yakaladılar ve öldürdüler.

DORİEUS, spartalı prens (öl. İ.Ö. 500'e doğr.), Kleomenes'in kardeşi. Libya'da yerleşmek istedi, ama halk tarafından kovuldu. Kâhinlerin öğüdüne uyarak Sicilya'ya yöneldi ve Eryks'te bir koloni kurdu. Egeliler'e karşı çarpışırken öldürül dü.

DORİGNY, fransız sanatçı ailesi. — MİCHEL, ressam ve gravürcü (Saint -Quentin 1617-Paris 1665), Simon Vouet' nin öğrencisi ve damadıydı, onun üslubunu taklit etti ve pek çok yapıtının ofort gravürünü yaptı. 1661'de Akademi üyesi oldu. Vincennes şatosu'nda yaptığı tavan süslemelerinden ikisi (Kraliçe dairesi) bugüne kalmıştır. Gravürcülerin, sanatları üzerine vergi koymak isteyen mimar Mansart'a karşı yürüttüğü eyleme katıldı. — LOUİS, ressam ve gravürcü (Paris 1654 -Verona 1742), öncekinin oğlu, babasının ve Le Brun'ün öğrencisi, Roma yarışmasında başarısız oldu (1671), ama gene de oraya gitti, Roma'da freskleri inceledi, Venedik'e geçti, sonra uzun yıllar Verona'da kaldı, burada dev boyutlarda süslemeler yaptı. 1711'de Avusturya'ya gitti. Başyapıtı Trento'daki Santa Maria Maggiore'nin kubbesidir. —NİCOLAS, gravürcü (Paris 1658 -*ay.y.* 1746), öncekinin kardeşi, uzun süre İtalya'da, daha sonra da İngiltere'de Charles II'nin hizmetinde çalıştı.

DORİOT (Jacques), fransız siyaset adamı (Bresles, Oise, 1898 - Almanya, Sigmaringen yakınları, 1945). 1924'te Komünist parti'den milletvekili seçildi, ancak 1934'te partiden atıldı. Bu tarihten sonra saldırgan ve darbeci sağın en aktif liderlerinden biri oldu. Yüksek finans çevrelerince desteklenen ve faşist ideolojiyi benimseyen Fransa halkçı partisi'ni kurdu (1936). İşgalden sonra (1940) partisini Almanlar'ın emrine verdi, nazilerin SSCB'ye saldırısına katıldı.

DORİS. Tar. coğ. Yunan göçleri sırasında, özellikle Dorlar'ın yerleştiği, Anadolu' nun G.-B. bölümüne (Karia) verilen ad. Bu bölgede kentsel yerleşmeler, İonia ve Aiolis ölçüsünde hızla gelişemedi. Yörenin en önemli kentleri olan Knidos ve Halikarnassos, ancak İ.Ö. VIII. yy.'da kurulabildi. İ.Ö. V. yy.'da Knidos ile Halikarnassos, Kos adasındaki Kos ve Rodos adasındaki İalysos, Kameiros ve Lindos kentleriyle dinsel nitelikli bir heksapolis* oluşturdu. Birliğin merkezi Knidos yakınlarında, Triopion burnundaki Apollon tapınağı'ydı. Burada Apollon, Poseidon ve Nympheler için şenlikler düzenleniyordu. Bir süre sonra Halikarnassos'u birlikten çıkararak pentapolis* oluşturan kentler, ticaretle zenginleşti, ancak hiçbir zaman İonia kentlerinin düzeyine ulaşamadı.

DORİS. Tar. coğ. Orta Yunanistan'da dağlık bölge. K.'de Oeta dağı yer alır; bölgeyi Kephisos ırmağının yukarı çığırı sular; ırmağın otlaklar bakımından zengin, dar ovasından bol tahıl ürünü alınır. Başlangıçta Dryopis adı verilen bölge, içerdiği dört önemli kentten (Boion, Kytinion, Erineos ve Pindos) ötürü Dorlar Tetrapolisi adıyla da anıldı.

DORİS a. (mitol. a. *Doris*'ten). Arttansolungaçlı yumuşakça cinsi. (*Dorididae* familyasının örnek tipi.)
—ANSİKL. *Doris* cinsi üyeleri, yassı, elips biçimi bedenli, bedenin arkasındaki bir boşlukta bulunan geriye çekilebilen solungaçlarla donanan hayvanlardır. Ağız deliği bir kutıkulayla korunur. Birçok türü bütün dünya denizlerine yayılır.

DORİS. Yun. mit. Okeanos ile Tethys'in

Scala

Andrea Doria
Sebastiano del Piombo'nun portresinden ayrıntı
Doria-Pamphili sarayı, Roma

Lauros-Giraudon

Michel Dorigny
Çarmıhta İsa
Louvre müzesi, Paris

kızı, Nereus'un karısı ve Nereus kızlarının anneleri.

DORKİNG, Büyük Britanya'da (Surrey) kent, North Downs'un eteğinde, Guildford'un D.'sunda; 22 800 nüf. Gezinti merkezi. —Çevresinde, Polesden Lacey şatosu (tablo koleksiyonu).

DORKİNG sıf. ve a. (özel a. *Dorking'* den). Eti için beslenen, ingiliz kökenli tavuk ırkı. Birçok çeşidi vardır; horozunun tüyleri çok güzeldir.

DORLAR, Eski Yunanistan'da halk, Yunanistan'a İ.Ö. II. binyıl'ın sonunda gelmiş Hint-Avrupa kökenli istilacılar.

Dorlar'ın Peloponisos'a gelişlerinin anısı Yunanlılar'ın belleğinde bir efsaneler çevrimi ("Herakleidai'nin dönüşü") gibi yer etmiştir. Eurystheus tarafından babalarının topraklarından kovulan Herakles'in oğulları birkaç kez geri dönmeye çalışırlarsa da başaramazlar; sonunda, onların torunları Korinthos körfezini aşarak dedelerinin topraklarına girerler, Messinia Lakonia ve Argolis krallıklarını (bu arada Mykenai ve Tiryns haritadan silinmiştir) kurarlar; daha sonra Melos'a (Milos), Thira'ya (Santorini), Girit'e, Rodos'a yerleşmek üzere denize açılırlar. Bunun sonunda çok sayıda halk yeni topraklar bulma umuduyla Yunasitan yollarına düşer: Tesalyalılar Boiotia'ya inerler, Boiotialılar Euboia'ya (Eğriboz adası) kaçarlar, peloponisoslu Akhaialılar Attike'ye, oradan da Ege'ye ulaşırlar ve burada Küçük Asya kıyılarında on iki İonia sitesini kurarlar.

Haldun Dormen

Yeni bulgular, efsanenin verilerini doğrular niteliktedir. İ.Ö. XIII. yy.'ın sonuna doğru ilk istilanın büyük zararlara yol açması üzerine Akhaialılar bir dizi önlem almak zorunda kaldılar; Mykenai, Tiryns ve hatta Atina'da surlar sağlamlaştırıldı, Pylos'ta kıyıların güvenliğini sağlamak üzere yeni önlemler alındı. İ.Ö. 1200'e doğru Lakonia ve Messinia tamamen yakılıp yıkıldı ve halkı sürüldü. Yine de öteki kırsal kantonların yarattığı uygarlıklarda herhangi bir değişiklik olmadı; kendi içlerine kapanan bu halklar Mykenai tipi yaşantılarını sürdürdüler, varlıklarının sürekliliğini güvenceye aldılar. İ.Ö. XI. yy.'ın başında bir yenileşmenin ilk belirtileri ortaya çıktı; toplu mezarların yerini tek kişilik mezarlar aldı, ölüyü yakma eğilimi yaygınlaştı, Mykenai'ye özgü zengin süslemelerin yerini geometrik seramikçilik aldı.

Yunan Ortaçağı'nın karanlığında,eski ve yeni öğelerin birleşmesiyle tüm Hellenler' in uygarlığı kurulmaya başlandı: daha sonraları Hellenler, hem eskinin, hem yeninin, kalıtımını özümsemesini bildiler. Dorlar ile İonialılar, Herakleidai ile onların soyundan gelen ilkel topluluklar arasındaki bölünme, dilsel ya da toplumsal bir gerçeklikten kaynaklanır: dor ülkesinde siyasal etkinlikler üç kabile arasında bölüşülürdü (Hylleis, Dymanes ve Pamphyloi), oysa İonia siteleri geleneksel olarak dört kabile arasında paylaşılırdı. Her halk, kendi atalarının değerini yüceltebilirdi: Atina'da alaya alınan Herakles, Peloponisos'ta anılır, heilos ya da bağımlı köylüler ve tüm köylü toplulukları aşağılanırdı; Atina'da da tersine, oraya yerleşmiş olanlar, üstünde yaşadıkları toprakların yerlisi olmakla övünürlerdi.

L.L.

dormeuse denen posta berline'i (XIX. yy. başı)
Dekoratif sanatlar kitaplığı, Paris

DORMAGEN, Almanya Federal Cumhuriyeti'nde kent, Kuzey Vestfalya Renanyası'nda, Düsseldorf'un G.'inde; 54 800 nüf. Kimya sanayisi.

DORMEN (Haldun), türk tiyatro ve sinema oyuncusu, yönetmen (Mersin 1928). İstanbul'da Robert kolej'i (1949), ABD' de Yale Üniversitesi tiyatro bölümü'nü (1953) bitirdi. Bir süre Küçük sahne'de oyuncu olarak çalıştıktan sonra Cep* tiyatrosu'nu kurdu (1955). 1961-1972 yıllarında Dormen tiyatrosu'nu yönetti, burada yetmişin üzerinde oyunu sahneye koydu, seksen dolayında oyunda rol aldı. Tiyatrosunu kapattıktan sonra televizyon için *Ellinci yılda türk tiyatrosu, Unutulanlar* gibi dizileri hazırladı. *Hisseli harikalar kumpanyası* (1980), *Geceye selam* (1981), *Şen sazın bülbülleri* (1983) müzikallerini yazıp yöneten Dormen, 1983 -1984 döneminden başlayarak Uluslararası gösteri sanatları aş'ye bağlı olarak Dormen topluluğu'nu yeniden kurdu ve *Otel paradiso* vodviliyle tiyatro çalışmalarına döndü. İstanbul Şehir tiyatrosu'nda sahneye koyduğu *Lüküs* hayat* opereti üç mevsim üst üste oynandı. Yönettiği *Bozuk* düzen* (1964) ve *Güzel bir gün için* (1965) adlı filmlerle Altın portakal ödülü'nü kazandı. Sahne yaşamıyla ilgili anıları *Sürçü lisan ettikse...* (1977) adlı yapıtındadır. Son yıllarda bir yandan kendi tiyatrosunda yeni oyunlar sahneleyip yönetirken (*Hangisi karısı*, 1984; *İkinin biri*, 1986; *Karmakarışık*, 1990; vd.), öte yandan televizyon' için hazırlayıp sunduğu *Kamera arkası* programını sürdürdü (1987-1992).

DORMEUSE a. Arabac. Iki ya da dört at tarafından çekilen, dört tekerlekli ve kapalı atlı araba. (Uzanılıp uyunabilecek biçimde düzenlenmiştir.)

DORNACH, İsviçre'de (Solothurn kantonu) komün, Birse ırmağı kıyısında, Basel'in G.'inde; 5 400 nüf. Meyvecilik ve bağcılık. Kilisede Maupertuis'in mezarı. Bakır metalürjisi. İsviçre konfederasyonu kuvvetleri Maximilian I komutasındaki avusturya ordusunu burada yendi (1499). —Çevrede Dorneck şatosu'nun yıkıntıları (XIV. yy.) ve Rudolf Steiner'in yaptırdığı Goetheanum (1924).

DORNBİRN, Avusturya'da (Vorarlberg) kent. Ren vadisinde, *Dornbirner Ache* ırmağının kıyısında; 39 000 nüf. Tekstil. Makine yapımı.

Dornic derecesi, sütün asitlik derecesinin ölçüm birimi. (1 Dornic derecesi, litrede 1 desigram laktik aside denk düşer.)

DORNİER (Claude, **Claudius** denir), alman sanayici (Kempten, Bavyera, 1884-Zug,İsviçre, 1969). Uçak mühendisiydi, önce kont von Zeppelin ile birlikte yönetilebilir balonlar üzerinde çalıştı. Birinci Dünya savaşı'ndan kısa bir süre önce Friedrichshafen'de uçak yapımı için kendi firmasını kurdu. İki savaş arasında her sınıftan 150 tip uçak üretti. Bunların arasında 1929'da 169 yolcu taşıyabilen DO-X dev deniz uçağı da vardı. 1945'ten sonra şirketini yeniden kurdu ve savaş sonrası ilk alman uçağı olan DO-27'yi yaptı. Daha sonra, özellikle Dassault ile olmak üzere, başka firmalarla ortak programlar gerçekleştirmeye girişti.

DORNOCH, Büyük Britanya'da burg, İskoçya'nın kuzeyinde, *Dornoch* halicinin kuzey kıyısında; 900 nüf. XIX. yy.'da yapılmış katedral. Sayfiye merkezi. Golf.

DOROG, Macaristan'ın kuzeyinde (Komárom yönetim bölgesi) kent. Tuna ırmağıyla Pilis kütlesi arasında. Linyit üretimi. Müzikle ilgili yayınlar.

DOROS Yun. mit. Dorlar'a adını veren kahraman. Efsanesinin çevrimlerinden birinde Aiolisliler'e adını veren Aiolos'un kardeşi olarak görünür.

DOROŞ (Yefim Yakovleviç), ukraynalı yazar (Yelizavetgrad 1908 - *ay.y.* 1972). Önceleri iç savaşı konu alan öyküler yazdı, daha sonraları kırsal kesimle ilgili temalara yöneldi ve "köy hikâye ve romanı"nın öncülerinden biri oldu. *İvan Fedoseyeviç* (1954); *Journal villageois* (fr. çev.) [1958]; *İvan Fedosseievitch prend sa retraite* (fr. çev.) [1967] adlı denemeleri, yöneticilerin tepkisizliğine karşı halkın girişimciliğini konu edinerek, bir kırsal kesim kantonundaki çatışmalı evrimi yıldan yıla gözler önüne serer.

DOROŞENKO (Pyotr Dorofeyeviç), Batı Ukrayna atamanı (1665-1676) [Çigirin 1627-Yaropolets, günümüzde Yaropolça, 1698]. Bağımsız bir Ukrayna kurmaya çalıştı; Ukrayna'nın Rusya ve Polonya arasında paylaşılmasını öngören Andrusovo antlaşması'na (1667) karşı çıktı ve Osmanlılar'ın metbuluğunu kabul etti. Türkler'in ve Kazaklar ile ittifak kuran Kırım Tatarları'nın karşısında uğradığı büyük yenilgiden sonra Polonya, 1672'de Doroşenko' nun iktidarını tanıdı (Buczacz barışı). Doroşenko, Samoyloviç'in komutasındaki Moskova ve kazak birliklerinin saldırısına karşı bir süre direndi (1674-1676), ama sonunda teslim olmak zorunda kaldı.

DOROTHEOS, bizanslı hukukçu, VI. yy.'da yaşadı. Sarayın quaestor'uydu, Berythes'te hukuk profesörlüğü yaptı. *İnstitutiones*'in, *Digesta*'nın ve ikinci *İustinianos yasası*'nın yazılmasına katıldı. *Digesta* ve *İnstitutiones* üzerine yorumlar yazdı.

DORPAT → TARTU.

DORSE a. Teknol. Biri çeken, diğeri çekilen iki parça arasındaki eklemli birleştirme biçimi.

DORSET, Büyük Britanya'da yönetim bölümü, Manş kıyısında; 2 654 km^2; 655 600 nüf. (1988). Merkezi *Dorchester*.

DORSTEN, Almanya'da, Kuzey Vestfalya Renanyası'nda kent, Ruhr'un kuzeyinde; 67 300 nüf. Havagazı üretimi.

DORSTENİA a. (öz. a. *J. Dorst*'tan). Amerika ve Afrika'nın tropikal bölgelerinde yetişen, çokyıllık otsu bitki; küçük yeşil çiçekleri çok sayıda ve içbükey petek gözlerini andıran tuhaf görünüşlü bir çiçektablası üzerinde dizilidir. (Dutgiller familyası.)

DORTİCÓS TORRADO (Osvaldo), kübalı devlet adamı (Cienfuegos 1919-Havana 1983). Avukattı, 1940'ta komünist partisine girdi. Cienfuegos'ta castrocu hareketi destekledi. 1959-1976 arasında cumhurbaşkanlığı yaptı. 1965'ten beri Küba'daki yeni komünist partisinin sıyasi bürosu üyesidir.

DORTMUND, Almanya'da (Kuzey Vestfalya Renanyası eyaleti), Ruhr'un doğusunda kent; 589 200 nüf. (1989).

—Coğ. Eski bir Hansa kenti (aynı zamanda serbest kent) olan Dortmund'da madenkömürü çıkarma çalışmaları 1840'ta başladı ve en büyük kömür (termik santralları besler) üretim merkezlerinden biri olarak kaldı. Siegerland'daki maden cevheri, önemini her zaman koruyan demir -çelik sanayisinin atılım yapmasını kolaylaştırdı. Ama kentte başka sanayiler de gelişti: kimya (kok kömürü fabrikalarıyla birlikte), makine yapımı, elektroteknik, dünyaca ünlü bira fabrikaları ve besin (Hellweg ekimine bağlı olarak) sanayileri. Sanayideki bu gelişme önemli bir ırmak düzenlemesini (Ren ağının en önemli limanlarından biridir) gerektirmiş, kent, Dortmund-Ems kanalı ve Rhein-Herne kanalına bağlanmıştır.

Eski kent Ortaçağ'dan kalma surlarla çevrilidir. Burası günümüzde de birçok şirket binasını kapsayan dev bir merkezdir. Reinoldikirche-Petrikirche orta ekseni, hatta biraz daha ilerisi yayalar için düzenlen-

mış, savaşta yıkılan bölüm 1945'ten sonra hızla yeniden yapılmıştır. Westfalen'ın büyük kültür merkezlerinden (kısa süre önce bir üniversite kurulmuştur) olan Dortmund, Ruhr'un dört anakentinden biridir; burada daha çok hizmet sektörü ağır basar.
—Tar. Dortmund'un (lat. *Tremonia*) adı, 809'dan başlayarak imparatorluk sarayı olarak geçer. XIII. yy.'da güçlü bir hansa kenti durumuna geldi ve Femgericht burada başlıca meclislerinden birini kurdu. Otuz Yıl savaşları'ndan kent büyük zarar gördü. 1803'te Orange-Nassau'ya katıldı. 1808'de Berg büyük dükluğü, 1815'te Prusya tarafından ilhak edildi.
—Güz. sant. Ortaçağ kiliseleri, en önemlisi XII. yy.'a dek uzanan *Marienkirche* (Konrad von Soest'in, XVIII. yy.'da dekupajı yeniden yapılan büyük sunakarkalığı, 1420'ye doğru). Sanat ve kültür müzesi (güzel ortaçağ koleksiyonları, vb.); *am Ostwall* müzesi (sanat, özellikle XX. yy. alman sanatı).

Dortmund-Ems kanalı, Almanya'da sefere elverişli su yolu; 269 km. Ruhr'u Ems aracılığıyla Kuzey denizi'ne bağlar. Kanaldan en çok 1 500 t'luk gemiler geçebilir.

DORU sıf. ve a. **1.** Gövdesi kahverengimsi kırmızı, yelesi, kuyruğu ve ayakları kara olan at için kullanılır. **—2.** *Benekli doru*, gövdesinde genel renge göre açık ya da koyu renkte benekler ya da lekeler bulunan at için kullanılır. (→ DON. Zootekn.)
◆ a. **1.** Bu renkte olan at donu. **—2.** Doru at.

DORUK a. **1.** Bir engebenin en yüksek, en uç noktası: *Bir dağın doruğuna tırmanmak.* **—2.** Aşamalı bir düzenin en üst basamağı: *Mesleğinin doruğunda.* **—3.** Bir duygunun, bir durumun en yüksek derecesi: *Salonda heyecan doruğa yükselmişti. Şöhretin doruğuna ulaşmak.* **—4.** *Doruk noktası*, bir durumun en ileri aşaması: *Para bunalımı doruk noktasında.*
—Ask. *Topografik doruk* ya da *doruk hattı*, arazinin en yüksek noktalarından geçen hat.
—Coğ. *Doruk çizgisi*, bir yüzey şekli boyunca en yüksek noktaları birleştiren çizgi. (ZİRVE çizgisi de denir.) ‖ *Doruk noktası* (bir yüzey şeklinin), öteki tepelere oranla en yüksek nokta: *Mont Blanc Alpler'in doruk noktasıdır.*
—Jeomorfol. *Sivri doruk*, az ya da çok incelip uzamış biçimdeki dağ.
—Ormanc. Bir ağacın en üst kısmı.
—Tıp. Ağrı ya da hastalık belirtilerinin en yüksek noktaya ulaştığı dönem.

DORUK, Adana'nın Ceyhan ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 4 484 nüf. (1990). Belediye.

DORUK (Belgin), türk sinema oyuncusu (Ankara 1936). 1951'de Yıldız dergisinin yarışmasında birinci seçilerek sinemaya geçti, 1952'de ilk filmi *Çakırcalı'nın definesi*'ni çevirdi. Belli bir dönemde türk sinemasının en çok film çeviren ve en çok sevilen kadın oyuncusu oldu. Toplam 150 kadar film yapan Doruk özellikle Ayhan Işık ile başrollerini paylaştığı *Küçük hanımefendi* serisiyle ünlendi. 1975'lerden sonra sinemayı bıraktı. Başlıca filmleri: *Son beste* (1955), *Çölde bir İstanbul kızı* (1957), *Beraber ölelim* (1958), *Ölmeyen aşk*, (1959), *Samanyolu* (1960), *Kanlı firar* (1961), *Yeşil köşkün lambası, Kızıl vazo, Küçük hanımefendi* (1962), *Bozuk düzen* (1965), *Kırık hayatlar* (1967), *Duvarların ötesi, Kanlı Nigâr* (1970), *Gecekondu rüzgârı* (1973).

DORUK (Eraslan), türk boksör (Ankara 1949). Boksa Ankara'da başladı (1966). 60 ve 63,5 kg'da ringe çıktı. Türkiye şampiyonluklarını (1969, 1971) kazandı, Akdeniz oyunları ikincisi (1971) ve 60 kg'da Balkan şampiyonu (1972) oldu.

DORUKLAMA a. Doruklamak eylemi.
◆ be. Tepe oluşturacak biçimde, tepeleme: *Tabağı doruklama doldurmak.*

DORUKLAMAK g. f. Bir kabı tepeleme doldurmak.

DORUM a. Deve yavrusu.

DORUTAY, Van'ın Özalp ilçesine bağlı bucak; 22 043 nüf. (1990); 24 köy. Merkezi *Dorutay*, 1 477 nüf. (1990).

DORVAL, Kanada'da (Québec) kent, Montréal'in G.-B.'sında (kent merkezine 16 km uzaklıktadır); 18 000 nüf. (1991). Hava taşıtları yapımı. Eczacılık ürünleri.

DORYONATHUS a. (yun. *dory*, mızrak, ve *gnathos*, çene'den). Bavyera'da Lias tabakasında ortaya çıkarılmış, pterozorlardan fosil sürüngen cinsi. (*Dimorphodon*'lara benzerler. Bugünkü pelikanlar gibi davrandıkları sanılır. *Rhamphorhynchoidea* alttakımı.)

DORYLAİMUS a. Dört türü toprakta ve tatlısularda çok yaygın olarak yaşayan küçük ipsisolucanlar cinsi. (*Dorylaimidae* familyasının örnek tipi.)

DORYLAİON, lat. **Dorylaeum.** Tar. coğ. Anadolu'nun Phrygia bölgesinde, Tymbris (Porsuk) çayı kıyısında antik kent; bugün Eskişehir'in K.-D.'sunda Muttalip köyü yakınındaki *Şarhöyük*. Bir görüşe göre de, Dorylaion, Eskişehir'in 6 km G.-B.'sında, Karacaşehir köyündeki bizans kalesinin yamaçlarında kurulmuştu. İ.Ö. IV. yy. sonlarında Antigonos Monophtalmos, Lysimakhos'u burada kuşattı. Hellenistik, Roma ve Bizans dönemlerinde ticaretle gelişti. Anadolu Selçuklu sultanı Kılıç Arslan, haçlı ordularına burada yenildi (1097). Alman imparatoru Konrad III yönetimindeki haçlı orduları sultan Mesut, gene bu kesimde büyük bir yenilgiye uğrattı (1147).

DORYLİDAE a. Zool. LEJYONERKARINCAGİLLER familyasının bilimsel adı.

■**Doryphoros,** argoslu bronz ustası Polykleitos'un (İ.Ö. V. yy.'ın ikinci yarısı) mızrak tutan çıplak erkek heykeli. *Doryphoros* Napoli müzesi'nde korunan bir kopyasından tanınır. Sanatçının amacı, insan vücudunu, hareket ve anatomi açısından, bir orantı düzeni aracılığıyla kusursuz bir uyum içinde gösterebilmekti. Bu nedenle Eski Yunanlılar heykele *Örnek* adını vermişlerdi. Yunan heykelciliği üzerinde büyük etkisi olmuştur.

DORYTOMUS a. (yun. *dory*, kargı, ve *tome*, kesik, kesme'den). Larvası ya tomurcukların ya da söğütlerin, kavakların tırtılsı dişi çiçekleri içinde yaşayan hortumlukınkanatlıları içeren cins. (Erişkinler ağaçların dibinde ya da ağaç kabuklarının altında kışı geçirir. Hortumlubböcekgiller familyası.)

DOSA a. İskelelere, rıhtımlara vb. yerlere yanaşan teknelere girip çıkmayı sağlayan tahta iskele.

■**Dos de mayo** (Mayısın ikisi) ya da *Puerta del Sol'de Memluklara saldırı*, **Tres de mayo** (Mayısın üçü) ya da *Moncloa'da kurşuna dizilenler*, Goya'nın, ispanyol Naipler Meclisi'nin siparişi üzerine, 1814'te yaptığı ve mayıs 1808 bağımsızlık savaşı olaylarını gösteren tabloları (her ikisi de 2,66 X 3,45 m; Prado müzesi). Birinci tablo, İnfante Francisco de Paula'nın kentten ayrılmasını engellemeye çalışan ve memluk atlılarına saldıran Madrid halkının ayaklanmasını canlandırır. Olayın şiddeti, figürlerin hareketliliği ve renklerin keskinliğiyle dile getirilmiştir. İkinci tablo, tutsak alınan isyancıların, Murat'nın askerleri tarafından kurşuna dizilişini temsil eder. Kompozisyon sade ve dolaysızdır. Düzenli bir biçimde sıralanmış, adı bilinmeyen askerlerle kurbanlar arasındaki karşıtlık, kullanılan tonların sadeliğiyle (haki, beyaz, siyah, kurşuni) vurgulanmıştır.

Bk. resim sayfa 3332

DOSDOĞRU sıf. (*doğru*'dan pekiştirilerek). Bir kimsenin, bir şeyin doğruluğunu vurgulamak için kullanılır: *Dosdoğru bir gençtir, asla yalan söylemez.*
◆ be. Başka bir yöne sapmadan; doğruca: *Bu yol dosdoğru sizi kasabanın meydanına çıkarır.*

DOS HERMANAS, İspanya'da (Andalucia) kent, Sevilla'nın G.'inde, Guadalquivir yakınında; 57 000 nüf. (1990). Un ve zeytinyağ fabrikaları.

DOSİMAZİ a. (fr. *docimasie;* yun. *dokimasia*, muayene'den). Adli tıp. *Akciğer dosimazisi*, yeni doğmuş ölü bir çocuğun soluk almış olup olmadığını anlamak için yapılan deney. (Akciğerden kesilen parçalar suya atılır; yüzerse akciğerin havayla dolu olduğu, yani çocuğun doğduktan sonra soluk aldığı, dolayısıyla bir süre yaşadığı ortaya çıkar. Tersine, parçalar suyun dibine çökerse, çocuğun soluk almadığı, yani doğmadan önce öldüğü anlaşır. Daha kesin sonuç almak için, ayrıca dokuların da incelenmesi gerekir. ‖ *Karaciğer dosimazisi*, kadavranın karaciğerinde glikojen ve glikoz aranması. (Eski kuramlara göre, karaciğerde bu iki madde bulunursa bireyin sağlıklıyken, bulunmazsa uzun süre can çekiştikten sonra, yalnız şeker bulunur, glikojen bulunmazsa

Scala

Doryphoros
Polykleitos'un (İ.Ö. V. yy'ın ikinci yarısı) bir bronz heykelinin Roma döneminde yapılan mermer kopyası
Ulusal arkeoloji müzesi, Napoli

Deutsche-Luftbild K. G.

Dortmund'dan bir görünüm

Giraudon

Dos de mayo (1814)
Goya
Prado müzesi, Madrid

hastalık sonucunda öldüğü kabul edilirdi. Günümüzde, bu kuramlar geçerliliğini yitirmiştir.

DOSİNİA a. Örteneğinin kenarları kıvrılmış, dudak dokunaçları çok küçük, solungaçları birbirine eşit olmayan, çok uzun sifonlu ikiçenetli yumuşakça cinsi. (Kavkısı yuvarlak, yassı ve uçları çıkıntılıdır. Bütün denizlere yayılan 100'ü aşkın türü vardır; Üçüncü Zaman arazilerinden başlayarak fosillerine bol bol rastlanır. *Veneridae* familyası.)

I.P.S

John Dos Passos (1957'de)

DOSIO (Giovanni Antonio), italyan heykelci ve mimar (Floransa [?] 1535- Napoli [?] 1609). Roma'da, Raffaello da Montelupo'nun öğrencisi, Annibale Caro'nun S. Lorenzo in Damaso'daki lahdi gibi birçok lahit yaptı. Floransa'ya döndüğünde, Michelangelo ve Sangallo'ları çağrıştıran mimari yapıtlar verdi (S. Maria Novella'daki Gaddi capellası; Larderel sarayı, 1580). Aynı biçimde, Napoli'de, 1591'den sonra, S. Martino sertosasının büyük avlusunu ve S. Filippo Neri kilisesi'ni yaptı.

DOSOCİN, japonca sözc., Japonya'da, şinto kültünde, yol tanrılarını belirtmek amacıyla kullanılır.

DOSOFTEİ (Dimitriy BARILOVICZ, —denir),ya da bazen **DOSİTHEUS** diye anılır, Boğdan başpiskoposu (1624-1693 ya da 1705). Bu makama 1671'de ulaştı, 1673'ten sonra Polonya'ya iltica etmek zorunda kaldı. 1676'da eski görevine yeniden getirildi, bir yıl sonra piskoposluğu bıraktı ve bir rus manastırına çekildi. *Psaumes versifiés* (fr. çev.) [1673] adlı kitabı XVII. yy.'ın en önemli edebiyat yapıtlarından biridir. Aynı zamanda, *Vie des saints* (fr. çev.) [1682-1686] adlı bir yapıtı vardır.

DÔ SON, Vietnam'da kent, Sông Koi deltasındaki bir burunda, Haiphong'un G.-D.'sunda. Sayfiye merkezi. Balıkçılık limanı.

DOS PASSOS (John Roderigo), amerikalı romancı (Chicago 1896-Baltimore 1970). "Yitik Kuşak"ın en önemli yazarlarından biri. Önceleri edebiyat estetliğine özendi, ama Fransa'daki savaş üzerine, nesnel bir izlenimciliğe yönelerek, savaşın mekanizmasını gözler önüne seren romanlar yazdı: *One Man's Initiation* (1919); *Three Solders* (1921). New York'u konu alan *Manhattan* Transfert*'de (1925), *U.S.A.** (1930-1936) adlı üçlemeyi yazarken yararlanacağı süredeşlik tekniğini yarattı. Benliğin sınanması, benliğinden olma anlamına gelen bir dizi gerçekçi serüvene kapı açar ve böylece yazar, Amerika'ya özgü bütün sosyokültürel simgeleri, birleştirici ve ayırıcı bir sistematik içinde toplamak olanağını elde eder. Yapıtının tümü, amerikan dev boyutluluğunun etkisini taşıyan bir yazarın, toplumsal kaygılarını gösterir. Dos Passos'un kesitlere ayırma ve gözlem eğilimi, gazeteci olarak Avrupa'ya, Yakındoğu'ya, Fas'a yaptığı yolculuklar sırasında doğmuştu (*Orient -Express*, 1927; *Journeys between wars*, 1938). Siyasal düşkırıklıkları, Dos Passos'u yeni bir üçleme yazmaya yöneltti: *District of Columbia* ile *Adventures of a Young Man* (1939), *Number One* (1943), *the Great Design* (1949). *Chosen Country* (1962) ise, yapıtlarının bütün temalarını, Amerika'nın soysuzlaşma ve baştan alma simgesi altında bir araya topladı. 1967'de yazdığı özyaşamöyküsünde, 20'li yıllara damgasını vuran görüntüleri saptadı. Çeşitli siyasal deneme yazıları, bir ABD tarihi (*The Men who made the Nation*, 1957) ve Ispanya üzerine eski bir denemesi (*Rosinante to the Road again*, 1922), ulusal ideolojinin öğütlerine sıkıca bağlı bir kültürel bütünlük yaratma isteğini yansıtır.

DOS SANTOS (José Eduardo), angolalı devlet adamı (Luanda 1942). Angola Halk kurtuluş hareketi (AHKH) merkez komitesi ve siyasal bürosu üyeliklerinde bulundu, 1978'de planlama bakanlığına getirildi. A. Neto'nun ölümü üzerine 20 eylül 1979'da cumhurbaşkanı oldu. Yine Neto'nun yerine AHKH'nin başkanlığı görevini de üstlendi. Kendi liberal tutumuna ters düştükleri için maliye bakanı başta olmak üzere kabinede bazı değişiklikler yaptı ve 1983'ten beri ertelenen Ulusal Halk meclisi'ne üye seçilmesine izin verdi (1986). Aynı yıl SSCB'ye resmi bir ziyarette bulundu (mayıs 1986). 1985'ten bu yana ABD ile bozuk olan siyasal ilişkileri yeniden kurmak için çaba harcadıysa da ardından Amerika'nın UNİTA'ya giderek artan askeri yardımlarını gerekçe göstererek bu ülkeyi BM genel sekreteri Perez de Cuellar aracılığıyla protesto etti. Ayrıca, ABD askeri yardımının UNİTA'ya Zaire yoluyla gittiği haberlerinin yaygınlaşması üzerine bu ülkeyle olan ilişkilerini dondurdu (1987). Ardından Luanda'da Angola, Mozambik, Zambiya ve Zaire devlet başkanlarının buluştuğu bir toplantıya katılarak (nisan 1987) Angola topraklarında hükümet kuvvetlerinin UNİTA gerillalarına karşı verdiği savaşa Güney Afrika birliklerinin de yardımcı olmalarını engelleyici önlemler alınması konusunda ortak bir görüş birliğine varılmasını sağladı. Toplantıda sözkonusu ülkeler arasında bir ulaşım birliği (demiryolu ağı) kurulması önerisi de ilke olarak kabul edildi. 1988'de Angola, Güney Afrika ve Küba arasında varılan ateşkes anlaşması üzerine, Güney Afrika birliklerinin ülkeden ve Namibya'dan çekilmesine karşılık Küba askerlerinin 3 yıl içinde Angola'dan çekilmelerini kabul etti (1989-1991). 1991'de çokpartili siyasal yaşama geçilmesini onayladı. UNİTA ila barış antlaşmasını imzaladı (mayıs 1991).

DOSSI (Carlo Alberto PISANI DOSSI, **Carlo** —denir), italyan yazar (Zenevredo, Pavia, 1849-Cardina, Como, 1910). Lombardia'nın "Scapigliatura*" akımının en özgün temsilcilerinden biri. Mizahı ve değişik denemeleriyle C.E Gadda'nın öncüsüdür. Başlıca yapıtları: *l'Altrieri*, 1868; *Vita di Alberto Pisani*, 1871; *Gocce d'inchiostro*, 1881; *Le note azzurre*, ölümünden sonra 1912 ve 1964'te yayımlandı.

DOSSO, Nijer'in güney-batı'sında kent, uluslararası Kotonu-Niamey yolu ile N'Guigmi-Niamey yolunun birleştiği yerde; 7 000 nüf: Pamuk ve yerfıstığı üretim merkezi.

DOSSO DOSSI (Giovanni LUTERI,—denir), italyan ressam (Pieve di Cento, Bologna yakınında, 1480'e doğr. - Ferrara 1542'ye doğr.). Lorenzo Costa'nın öğrencisiydi (1512), Roma'da, sonra Venedik'te kaldı ve Raffaello'yu, Giorgione'yi ve Tiziano'yu tanıdı. Ferrara'ya döndüğünde Este düklerinin hizmetinde çalıştı (Alfonso I ve Ercole II), halı deseni taslakları (Ferrara, Modena) ve dukalık şatosunun dekorunu yaptı. *Apollon ve Daphne, Melissa* (ya da *Kirke* [?], Borghese galerisi) gibi mitolojik konulu tabloları, Giorgione'ninkine yakın, peri masalı ve hüzün karışımı şiirsel bir üslup sergiler. *Dört doktor* (Dresden), *Aziz Hieronymus* (Viyana), *Aziz Mikail* (Dresden) gibi dinsel tablolarının yanı sıra, *Savaşçı* (Floransa) gibi figürler de yaptı. Portresini yaptığı dostu Ariosto'nun *Orlando Furioso* adlı yapıtını desen-

Dosso Dossi
Melissa (ya da *Kirke* [?])
Borghese galerisi, Roma

Scala

Dosso Dossi
İupiter, Mercurius ve Erdem
Kunsthistorisches Museum, Viyana

lerle süsledi. —Kardeşi BATTISTA (Ferrara, 1490'dan sonra - *ay. y.* 1548), kendisiyle ve Raffaello ile birlikte Este sarayı'nın dekorasyonunda çalıştı.

DOST a. (fars. *dūst*). **1.** Dostlukla bağlı olunan kimse: *Tek dostunu yitirmek. Bir tek dostu bile yok. Eski dostlar. Dost edinmek. Yirmi yıllık bir dostla bozuşmak. Kara gün dostu. Dostlarınız bizim de dostlarımızdır.* **—2.** Yakın bir bağlılık duyulan her türlü hayvan ya da şey için kullanılır: *Köpeğim, en iyi dostumdur. Kitaplar bizim gerçek dostlarımızdır.* **—3.** *Bir şey dostu,* ona düşkün olan, ona özel bir ilgi duyan kimse: *Sanat dostu. Kitap dostu.* **—4.** *Tkz.* Erkek ya da kadının evlilikdışı ilişki kurduğu kimse: *Bir dostu olduğu söyleniyor.* **—5.** Yakınlık belirten seslenme sözü: *Dinle dostum! Dostum, bu iş böyle olmaz.* **—6.** *Dost düşman,* herkes: *İyi düşün, sonra bu işe dost düşman ne der?* ‖ *Dost edinmek,* dost olmak, dost kazanmak: *Kampta yeni dostlar edindi.* ‖ *Dost kazığı,* bir iş ya da alışverişte dost bilinen birinin bile bile verdiği zararı belirtmek için söylenir. ‖ *Dost olmak,* bir kimse ile aralarında sevgi ve yakınlık oluşmak, ahbap olmak. ‖ *Dost tutmak,* sözkonusu kadın ya da erkekse, bir başka kadın ya da erkekle evlilikdışı ilişki içinde olmak. ‖ *Dosta düşmana karşı,* dostları üzmemeyi, düşmanları da sevindirmemeyi düşünerek: *Göreyim seni, dosta düşmana karşı iyi çalış, başar.* ‖ *Dostlar alışverişte görsün,* amacın, iş yapma değil, yapıyor görünme, yapıyor sanılma olduğunu belirtmek için söylenir. ‖ *Dostlar başına,* darısı başına. ‖*Dostlar başından ırak,* sözü edilen kötü bir duruma dostlarının düşmemesini dilemek için söylenir. ‖ *Dostlar şehit, biz gazi,* "bir işte özveriyi başkaları yapsın, sonuçtan da biz yararlanalım" düşüncesini taşıyan bencil kimseler için alay yollu kullanılır.

—*Esk. Dost-dar,* dost tutan, sevgilisi olan. ‖ *Dost-kâm,* dostla uyuşan. ‖ *Dost-kân,* seven, sevilen; büyük kadeh. ‖ *Dost-kâni,* dostlarla içilen şarap; şerefe kaldırılan büyük kadeh.

—Ed. Divan edebiyatında şair sevgilisini, içini döktüğü, dertlerini paylaştığı yakınlarını *dost* diye adlandırır. Öte yandan gerçek sevgili sayılan Tanrı'ya da dost diye seslenilir: *"Dostun evi gönüllerdir / Gönüller yapmaya geldim* (Yunus Emre). Alevi-bektaşi edebiyatında Tanrı ve sevgili anlamlarıyla dosttan sık sık söz edilir: *"Dostun muhabbettir âşıka işi"* (Hatayi).

—Tar. Mısır, pers, makedonya, vb. krallarının saraylarında önde gelen subayların taşıdıkları onur unvanı. ‖ Romalılar'da, Augustus'un bazı yakınlarına verilen unvan.

◆ sıf. **1.** Bir dosta ait olan, insana sıcak ve sevecen görünen şey için kullanılır: *Dost bir yüz. Dost kuvvetler. Toroslar'ı ince Akdeniz'in dost kıyılarıyla karşılaştık.* **—2.** Aralarında iyi ilişkiler bulunan ülkeler için kullanılır.

DOST MUHAMMET HAN (1793-1863), Afganistan hükümdarı. Durrani aşiretine bağlı Barakzay boyundan gelen Dost Muhammet, Timur Şah'ın ölümüyle (1793) başlayan karışıklıklardan yararlanarak, 1838'de Kâbil emiri oldu ve burada Barakzay ya da Muhammedzey hanedanını kurdu. Rus ve ingiliz emperyalistleri arasında seçim yapmak zorunda kalınca ikincileri yeğledi, ama olayların gerisinde kaldı ve İngilizler'e boyun eğdi, onlar da Kâbil'i işgal ettiler ve Şücaülmülkü başa geçirdiler (ağustos 1839). Ancak, ocak 1842'de başlayan ulusal bir ayaklanma sırasında İngilizler ve Şücaül-Mülk öldürüldü. 1842'de daha güçlü bir biçimde yeniden gelen İngilizler Dost Muhammet'i başa geçirmekten başka yol bulamadılar (1843). Dost Muhammet de onların himayesini ve istedikleri ittifakı kabul etti, İngilizler ile iki dostluk antlaşması imzaladı (1855 ve 1857). Kandahar, Kunduz ve Herat'ı aldı (1863), ama Peşaver 1849'da İngilizler tarafından ışgal edildi.

DOSTAN çoğl. a. (fars. *dost*'un çoğl. *dostān*). *Esk.* Sevilen kimseler, dostlar.

DOSTANE sıf. ve be.(fars. *dost* ve *-ane*' den *dostane*). *Esk.* Dostça.

DOSTÇA sıf. Dostluktan kaynaklanan; dostluk, sevgiyi gösteren şey için kullanılır; dostane: *Dostça bir gülümseme. Dostça bir öğüt.*

◆ be. Dosta yakışır biçimde: *Bir anlaşmazlığı dostça çözümlemek. Dostça konuşmak.*

DOSTGÂHİ a. Müz. Türk müziğinde XVII. yy.'dan önce kullanılmış bir makam. Günümüze ulaşabilmiş örneği yoktur.

DOSTİ a. (fars. *dost* ve *-i*'den *dosti*). *Esk.* Dostluk.

■ **Dostlar tiyatrosu,** 1969-1970 dönemi başında Genco Erkal*, Mehmet Akan, Şevket Altuğ vb. tarafından kuruldu. 15 ekim 1969'dan başlayarak Harbiye'deki Yapı endüstri merkezi salonunda Ali Tahsin'ın (Atilla Alpöge) yazdığı, Genco Erkal'ın yönettiği *Ha-Mi-Ka-Ha-Ha-Pe* (Haysiyetli milli kalkınma ve hak hukuk partisi) adlı bir taşlamayla perdelerini açtı. Sonraki yıllarda repertuvarına aldığı *Rosenbergler ölmemeli, Havana duruşması, Şili'de av, Asiye nasıl kurtulur, Aslan asker Şvayk, Bitmeyen kavga, Kafkas tebeşir dairesi, Galileo Galilei, Sokrates'in savunması, Yalınayak Sokrates* gibi epik ve belgesel nitelikteki yapıtlarla çağdaş, toplumcu ve evrensel değerleri savundu. Özellikle gençlik ve üniversite kesiminden yoğun ilgi görmesine karşın, 1978'deki ekonomik darboğaz nedeniyle bir süre ara vermek zorunda kaldı. Oyunlarını Beyoğlu'ndaki Baro han'da ve 1990'dan itibaren Karaca tiyatrosu'nda sahneledi. Son yıllarda sahnelediği bazı oyunlar: *Yaz* (1985), *Ben Bertholt Brecht* (1986), *Bay Puntila ile uşağı Matti* (1987), *Uzbik baba* (1988), *Buruk ezgi* (1989), *Aslan asker Şvayk* (1990), *Sevdalı bulut* (1992).

DOSTLUK a. **1.** Cinselliğe ve aile bağlarına dayanmaksızın iki kişinin birbirlerine karşı duydukları arkadaşça ve çıkarsız bağlılık: *Sağlam bir dostluk. Dostlukları liseden beri sürüyor.* **—2.** Karşılıklı olsun olmasın, bir kimsenin karşısındakine gösterdiği sevgi, sevecenlik, ilgi: *Bir kimseye dostluk göstermek. Karşılık görmeyen bir dostluk. Güçlü kimselerin dostluğunu kazanmak.* **—3.** Ülkeler ya da kuruluşlar arasında iyi komşuluk, anlaşma, işbirliği vb. üzerine kurulan ilişkiler: *Dostluk paktı. Ülkeler arasında dostluğun tohumlarını ekmek. Dostluk maçı.* **—4.** *Dostluk etmek,* bir kimseye karşı içten, candan, dostça davranmak. ‖ *Dostluk kurmak,* ahbaplık, yakınlık kurmak.

—Fels. Platon'da, iki ruhun birbirine yaklaşması. (Platon, dostluk [*philia*] ile aşkı [*eros*] birbirinden ayırır.)

Dostluk boruhattı, kimi Doğu Avrupa ülkelerini Rus ham petrolüyle besleyen 5 000 km uzunluğundaki boruhattı. Kuybişev'den (İkinci Bakü) çıkan ana boru *Mozır*'da (Beyaz Rusya) iki kola ayrılır: bu kollardan biri Brest Litovsk'tan geçer ve Polonya ile Almanya'ya ulaşır; diğeri Ujgorod'dan geçer ve Macaristan, Çek Cumhuriyeti ve Slovakya'yı besler.

■ **DOSTOYEVSKİY** (Fyodor Mihailoviç), rus romancı (Moskova 1821-Petersburg 1881). Bir doktorun oğlu olan Dostoyevskiy, çocukluğunu Moskova'daki Marya hastanesi'nin bir lojmanında, zorba ve çoğu zaman sarhoş bir babayla hasta bir anne arasında geçirdi. Çok geçmeden annesi ölünce, katı disiplinli Petersburg Mühendis okulu'na gönderildi. Sinirli, aşırı duyarlı bir yaradılışı olan Dostoyevskiy (o sıralar kendisine takılan adla, "ateş Fedya"), Petersburg'da kitap okuyarak, bir köşeye çekilip düşlere dalarak ya da kardeşi Mihail ile söyleşerek acı gerçeklerden kaçmaya çalıştı. Babasının 1839'da aniden öldüğünü (kuşkulu bir ölümdür bu) burada öğrendi. Babasının ölümünü istediği düşüncesi, yakasını hiç bırakmadı ve onu bunalıma düşürdü. Dostoyevskiy'in yaşamöyküsünü kaleme alan kimi yazarlara göre, ilk sara nöbetine de bu düşünce neden oldu. Freud ve birçok psikanalizci, babaya duyulan bu nefrete ve bunu izleyen suçluluk kompleksine dayanarak, Dostoyevskiy'in hastalığının sinirsel kökenli olduğu sonucunu çıkardılar ve dehasıyla hastalığı arasında doğrudan bir bağıntı kurdular. Oysa bu yorum, yazarın nöbetler sırasında gösterdiği o zihin açıklığını, o "dokuz canlılığı" göz ardı etmek demektir: sara, Dostoyevskiy için, gerçekte, "istenç dışı, ama ayrıcalıklı bir deneyim", büyülten bir ayna olmuştur.

Dostoyevskiy zayıf sinirli, duygusal, bir anda coşkudan çökkünlüğe geçen bir kimseydi: Gogol etkileri taşıyan ilk romanı *İnsancıklar* (Bednıye Ljudi) Belinskiy' in övgülerini kazanıp yazarına ün sağladığında coşkuya kapılan Dostoyevskiy, daha sonraki yapıtları (*Öteki* [Dvojnik], 1846; *Ev sahibesi* [Hozjajka], 1847) aynı eleştirmenin alaylarına hedef olunca ruhsal çöküntüye düştü, "üzüntüden hasta oldu". Kendisini dengesizliğe kadar sürükleyen gerilimlerden kurtulmayı bilen ve dış dünyadan kopan benliğinin parçalanışını kendisi çözümleyen yazarın yapıtındaki en zengin ruhbilimsel temalardan biri de bu çift kişiliklilik (ikileşme) temasıdır.

Dostoyevskiy yazmayı sürdürerek 1848'de *Beyaz geceler* (Belye noçi) ile *Bir yufka yürekli*'yi (Slaboje Sjerdce) yayımladı. Bu yapıtlarının beğenilmemesi gururunu incitti. Petraşevskiy'in çevresinde toplanan genç suikastçılara katıldı, onlarla birlikte tutuklandı ve ölüm cezasına çarptırıldı (aralık 1849). Canlarının bağışlandığı, cezanın infazına birkaç dakika kala bildirildi, Dostoyevskiy'in cezası, hafifletilerek Sibirya'da dört yıl kürek cezasına çevrildi. Tüm maddi ve manevi yoksunluklara ve sara nöbetlerine karşın bu korkunç yıllar, Dostoyevskiy'in İncil'i ve mahkûmlardaki gönül zenginliğini, yani "sert kabuğun içindeki altın"ı keşfetmesini sağladı. Dört yıllık kürek cezasından sonra Semipalatinsk'te zorunlu ikamete mahkûm edilen Dostoyevskiy, yoksul ve veremli genç dul Marya Dmitriyevna İsayeva'ya acıyarak evlendi. 1859'da Petersburg'a dönmesine izin verildi, *Ezilenler** (Unizennıye i oskorblennıye) [1861] ve *Ölüler evinden anılar* (Zapiski iz mertvogo doma) [1862] adlı yapıtlarıyla, yazar olarak yeniden kendini kabul ettirdi. Kardeşi ve N.N. Strahov ile birlikte önce Vremja (Zaman), sonra da Epoha (Dö-

B.S.İ.

Dostoyevskiy
V. G. Perov'un 1872'de yaptığı portreden ayrıntı

Dostlar tiyatrosu
Yalınayak Sokrates **(1986) adlı oyundan bir sahne**

Gelişim arşivi

nem) adlı dergileri kurdu ve yönetti. Bu dergilerde, slavcı düşüncelerini savunduğu tartışma yazılarını yayımladı.

Büyük "metafizik" romanlarının ilki ve tüm yapıtlarının anahtarı olan *Yeraltından* notlar* (Zapiski iz podpolia), 1864'te yayımlandı. Yazar bu yapıtında, bir bilincin derinliklerini araştırdı. *Suç* ve ceza* (Prestupleni i Nakazani) [1866], *Kumarbaz** (İgrok) [1867], *Budala** (İdiot) [1868], *Ebedi koca* (Veşnı muzh) [1870], *Ecinniler** ya da *Cinler* (Besı) [1872] gibi başyapıtlar birbirini izledi. Alacaklıları tarafından sıkıştırılan yazar, daha tamamlamadan yapıtlarını sattı. Daha hızlı çalışabilmek için tuttuğu 20 yaşındaki Anna Grigoriyevna Snitkina ile ilk karısının ölümünden üç yıl sonra, 1867'de evlendi. Uğursuz, ama son derece çekici bir güç olan paranın peşinden koşması bitmek bilmedi. Kumar tutkusuyla aklı başından giden Dostoyevskiy, borç aldı, ödedi; sonunda karısıyla ülkesinden ayrılarak Avrupa'nın kumarhanelerini dolaşmaya başladı. Bir kızı oldu, ama öldü. Bu ölüm, yazarı deliliğin eşiğine kadar sürükledi. 1875'te *Delikanlı* (Podrostok), 1876'da *Bir yazarın günlüğü* (Dnevnik pisatelja) ve 1879-80'de *Karamazov* kardeşler* (Brat'ja Karamazovı) adlı yapıtları yayımlandı. Bu son yapıtının, bir bölümünü oluşturacağı *Bir büyük günahkârın yaşamı* adlı büyük çaplı tasarısını gerçekleştiremedi.

Dostoyevskiy düşünce ve sanat deneyimini sürekli olarak artırdı. Tanrı'dan -bir sıkıntı ve ıstırap Tanrı'sından-, tanrıtanımazlıktan, kötülükten, özgürlükten söz eden roman kişileri, gerçekte aynı bilincin değişik anları gibidir: bu kişiler aracılığıyla Dostoyevskiy, cinlerini ruhundan uzaklaştırır. Bakış açısı değişmekle birlikte, yapıtları, mutlakın hep aynı coşkulu ve acı veren arayışı içindedir. Petersburg'da öldüğünde, tüm kültürlerin bireşimini gördüğü ve insanlığa kılavuzluk edeceğine inandığı Rusya, sanki peygamberini yitirmişti.

DOSYA a. (fr. *dossier*'den). **1.** Aynı konu, aynı kimse ya da aynı işle ilgili belgeler bütünü: *Dava dosyasını incelemek. Orman yangınıyla ilgili dosya.* **—2.** Bu gibi belgelerin içinde toplandığı ince karton kap: *Rafın en altındaki sarı dosya. Telli dosya.* **—3.** *Dosya açmak*, bir kimse ya da bir konuyla ilgili dosya düzenlemek. || *Bir dosyayı kapatmak*, sürüp giden bir sorunu sona erdirmek ya da onunla artık ilgilenmemek: *Bu dosyayı kapayalım artık. Bu dosya kapanmaz.*

—Bür. ger. *Dosya dolabı*, içinde delinmiş kartların, fişlerin ya da dikey olarak yerleştirilmiş dosyaların bulunduğu mobilya.

—Huk. *Dava dosyası* → DAVA.

—Tıp. *Tıbbi dosya*, bir hastaya ait belgelerin tümü (kimlik fişi, hekim gözlemleri, tahlil sonuçları, filmler, reçeteler, vb.).

—Verg. huk. *Vergi dosyası*, maliyenin her vergi yükümlüsü için elinde bulundurduğu bilgilerin bütünü. (Gizli tutulur.)

DOSYALAMAK g. f. *Yazıları, belgeleri, kâğıtları vb. dosyalamak*, onları dosyaya koymak, dosya yapmak.

◆ **dosyalanmak** edilg. f. Dosyalamak eylemine konu olmak.

DOSYALANMAK → DOSYALAMAK.

DOŞİ (Balkrişna Vithaldas), hintli mimar (doğm. 1927). Le Corbusier'nin öğretisini benimsedi. Ahmedabad'da ulusal yönelimli mimarlık ve şehircilik okulları kurdu; yine aynı kentte Hint enstitüsü'nü (1963) ve Tagar tiyatrosu'nu (1968) yaptı.

DOTAKU, Yayoi döneminin tokmaksız bronz çanlarına verilen japonca ad (İ.Ö. II. yy. - İ.S. III. yy.). Çanlar yarı silindir biçimindedir ve üzerleri çoğunlukla hafif bir kabartmayla süslüdür.

DOTHİCHİZA a. Mantar cinsi. (*Dothichiza populea* türü, özellikle yeni dikilmiş kavaklıklarda, genç kavakların dallarına dadanarak kurumalarına yol açar.)

DOTREMONT (Christian), belçikalı şair ve desenci (Tervuren 1922-Brüksel 1979). 1947'de belçikalı "Devrimci -gerçeküstücülük" grubunu kurdu ve ayrıca dergisini yönettiği Cobra* hareketinin 1948'deki kurucuları arasında yer aldı. Çalışmalarını çoğu kez kolektif özellikteki "deneysel sanat" üzerinde yoğunlaştırdı. Bu sanat sözsel şiirle grafiğe dayalı düşgücünü bir araya getirmekteydi. Jorn, Atlan, Alechinsky, vb. ressamlarla işbirliği yaparak, 1948'den başlayarak "sözcük -resimler" (bir şiirle tanımlanan soyut desenler, grafik deneyler) gerçekleştirdi. Daha sonraları, 1962'den sonra "Logogram" çalışmalarını sürdürdü. "Logogram" larda, el fırçasıyla, bir metnin etkisi altında kalarak harfler çiziliyor ve bunu yaparken harflerin oranları ya da tipografileri göz önünde tutulmuyordu. Böyle kaligrafi yoluyla dilin şiirsel dönüşümüne yönelinmiş olunuyordu.

DOTTİ (Bartolomeo), italyan yazar (Valcamonica, Brescia, 1651-Venedik 1713), özentili ve yergici bir üslupla yazan bir şairdi (*Rime e sonetti*, 1689).

DOTTORE (ital. "doktor"), commedia dell'arte'nin başlıca tiplerinden biri. Dottore'nin mesleği tam belli değildir. Bazen olur olmaz önerilerle ortaya atılan, yersiz kanıtlarıyla komik duruma düşen bir hukukçu, bazen her türlü hastalığa karşı akıl almaz tedavi yöntemleri öneren bir hekim olarak ortaya çıkardı. Zaman zaman yüzünün yarısını örten bir maske takar, bazen de yanaklarını dolgu malzemesiyle şişirir ve büyük bir takma burun kullanırdı. Bir yandan sürekli konuşurken, bir yandan da amaçsızca ortada dolaşarak oyunun akışına katkıda bulunur, bitmek tükenmek bilmeyen nutuklar atardı.

DOTTİ (Carlo Francesco), italyan mimar ve heykelci (Bologna 1670'e doğr. - 1759). Bologna'da barok dönemin en büyük sanatçılarından biriydi. En önemli yapıtı, oval bir planı olan Madonna di S. Luca kilisesi'dir (1723-1757). Davia-Bargellini sarayı'nın merdivenlerini, S. Domenico kilisesi'nin ve S. Procolo kilisesi'nin koro bölümünün onarım çalışmalarını gerçekleştirdi.

DOTTORİ (Carlo DE), italyan yazar (Padova 1618 - *ay. y.* 1685). Viyana'da saray şairi olan Dottori birçok melodram, komik şiir (*Parnaso* 1648; *L'asino* 1652) ve barok trajik tiyatronun başyapıtlarından biri sayılan *Aristodemo*'yu (1657) yazmıştır.

DOU (Gerard ya da Gerrit), hollandalı ressam (Leiden 1613 - *ay. y.* 1675). Bir vitray ressamının oğlu olan Dou, 1628-1631 yıllarında, Rembrandt ile çalıştı ve özellikle de ustasının hısım ve akrabalarının birçok portresini yaptı. Konularını özellikle, bir gözbağcı titizliğiyle ve biraz da soğukça betimlediği burjuva yaşamından aldı. Başlıca yapıtları şunlardır: *Vücudu su toplamış kadın* (1663) ve *Trompet çalgıcısı* (her ikisi de Louvre'da bulunmaktadır), *Genç anne* (Mauritshuis), *Kiler* (Dresden), *Akşam okulu* (Amsterdam). Zamanında da oldukça gözde olan Dou'nun resimleri XVIII. ve XIX. yüzyıllarda çok yüksek fiyatlara erişti.

Gerard **Dou**
Vücudu su toplamış kadın (1663)
Louvre müzesi, Paris

Lauros-Giraudon

DOUAİ, Fransa'da *arrondissement* (Nord) merkezi, Scarpe ırmağı kıyısında; 44 195 nüf. (1991).

—Tar. Başlangıçta bir Roma kalesi olduğu sanılan Douai'den *(Duacum)*, IX. yy.'dan sonra Flandre kontluğunun arazisi olarak söz edilir. Sahip olduğu önemli ayrıcalıklar sayesinde elde ettiği özerklik, kumaş sanayisinin gelişmesini açıklar; bu durum bir kent proletaryası ve yer yer, XII. yy. başlarından itibaren (Du Markietler) işlerin denetimini ele alan babadan oğla geçme bir burjuvazi ortaya çıkardı.

—Güz. sant. İki dünya savaşının yol açtığı yıkımlara karşın Douai surlarının kalıntıları (Arras kapısı, XIV. yy.; Valenciennes kapısı, XV.-XVI. yy.), kısmen gotik üslubunda belediye sarayı (ünlü gözetleme kulesi, XIV.-XV. yy.) ve gotik üslubundaki Notre-Dame kilisesi sağlam durumdadır.

DOUARNENEZ koyu, Fransa'da, Bretagne'ın (Finistère) batı kıyısında geniş koy. (Kuzeyinde Crozon yarımadası, güneyinde Cornouaille vardır.)

DOUAUMONT, Fransa'da (Meuse) komün, Verdun'ün 10 km K.-D.'sunda, Hauts de Meuse ırmağı kıyısında, Woevre ovasının yukarısında. 1916'da Verdun muharebesi sırasında kanlı çarpışmalara sahne oldu.

DOUBLE a. (*çift, ikili* anlamlarında fr. sözc.). Müz. XVII. ve XVIII. yy. batı müziğinde, bir ses ya da çalgı yapıtının süslü çeşitlemesi. (Fransızca kökenli bu terim tüm Avrupa'ya yayıldı, özellikle J.S. Bach tarafından kullanıldı.)

DOUBLE BİND a. (*çifte bağ* anlamında ing. sözc.). Psikan. ÇİFTE* BASKI'nın eşanlamlısı.

Doubleday and Co., New York'ta 1897'de F. N. Doubleday tarafından kurulan amerikan yayınevi. Genel edebiyat, gençlik kitapları, pratik ve ansiklopedik kitaplar yayımladı.

DOUBROVSKY (Serge), fransız eleştirmen (Paris 1928). *Corneille et la dialectique du héros* (Corneille ve kahramanın diyalektiği) [1964] adlı yapıtıyla klasik trajedinin varoluşsal bir görüntüsünü çizdi. *Pourquoi la nouvelle critique* (Niçin yeni eleştiri) [1966] başlıklı çalışması, Barthes -Picard çatışmasına getirilmiş biçimcilik karşıtı öğeler içeren bir eklentidir. *La Place de la madeleine*'de (Madeleine meydanı) [1974] Proust'un ruhçözümlemesini yapar. Doubrovsky aynı zamanda romanlar da yazmıştır: *Le Jour S*, 1963; *Fils*, 1977.

DOUBS, Fransa'da Franche-Comté bölgesinde *département*; 5 228 km²; 484 770 nüf. (1991). Merkezi *Besançon*.

İsviçre sınırındaki yukarı Doubs, Jura-lar'ın bir bölümünü (Mouthe'a doğru) içine alır. Burada, süt hayvancılığı (gravyer peyniri) yapılır. Buna karşılık dağlarda, kereste ve saat parçaları üzerine çalışan işyerleri alabildiğine dağınıktır. Klüzler ve vadiler, Fransa-İsviçre arasında yoğun bir ulaşıma olanak verir. Duyarlı alet yapımı Pontarlier, Morteau ve Maîche gibi merkezlerde gelişmiştir.

Juralar önülkesi hem bir tarım bölgesi

(süt hayvancılığı), hem de Besançon ve Montbéliard merkezlerinin yanı sıra *département*'ın en kalabalık kesimidir. Doubs, 1980'e kadar, özellikle otomobil ana ve yan sanayileri alanında istihdam bakımından Fransa'nın en dinamik bölgesiydi (Besançon'daki saat ve tekstil sanayileriyse ciddi bunalımlar içindedir).

DOUBS, Fransa ve İsviçre'den geçen ırmak. Saône'un kolu (sol kıyı); 430 km. Juralar'da, İsviçre yakınında 937 m yükseltide doğar, Saint-Point gölünü besler, Pontarlier'den geçer, Chaillexon gölünü aşar (Doubs çağlayanıyla [yüksekliği 27 m] gölden çıkar); İsviçre topraklarına girdikten sonra Jura dağları boyunca kıvrıla kıvrıla akarak yeniden Fransa'ya döner. Baume-les-Dames, Besançon ve Dole'dan geçer; Loue'nun katılmasıyla genişler ve Verdun-sur-le-Doubs'ta son bulur. Doubs'un kaynağıyla Saône ırmağına kavuştuğu yer arasında 100 km bile yoktur. Kıvrıla kıvrıla uzanan yatağı, kıvrımlanma geçirmiş bölgelerin temel özelliğini yansıtır. Yaklaşık 8 000 km²'lik bir havzayı akaçlayan Doubs'un ortalama debisi (Saône'a kavuştuğu yerde) 160 m³/sn'yi aşar. Rejimi yağmur-kar tipindedir.

DOUFFET (Gérard), belçikalı ressam (Liège 1594 - *ay. y.* 1660/1665). Anvers'de, Rubens'in atölyesinde iki yıl geçirdi, sonra, uzun bir süre İtalya'da yaşadı ve burada Caravaggio'nun etkisinde kaldı. Liège'e dönüşünde, 1634'te, piskopos-prens Bavyeralı Ferdinand'ın ressamı oldu. Yaptığı dinsel tablolar ve portrelerle XVII. yy. Liège okulunun kurucusu sayılır.

DOUGHTY (Thomas), amerikalı ressam (Philadelphia 1793 - New York 1856). 1820'de deri ticaretini bırakıp Amerika'nın ilk profesyonel ressamlarından biri oldu. Doughty görünüm ressamıdır ve Hudson okuluna bağlanır.

DOUGHTY (Charles Montagu), ingiliz yazar (Theberton Hall, Suffolk, 1843 - Sissinghurst, Kent, 1926). Filolog, gezgin ve ulusçu bir mistik olan Doughty, kimliğini gizleyerek Mekke'de hacca katıldı. Bedeviler ile birlikte iki yıl geçirdi. Yapıtlarında islam dünyasını, arkaik, kimi zaman da flaubertçi bir üslupla, görkemli bir biçimde anlattı (*Travels in Arabia Deserta*, 1888; *The Dawn in Britain*, 1906; *The Clouds*, 1912; *Mansoul*, 1920).

DOUGLAS, Büyük Britanya'da liman kenti, Man adasının doğu kıyısında; 20 000 nüf. Adanın yönetim ve sayfiye merkezi. Bıracılık.

DOUGLAS, XII. yy. sonunda ortaya çıkan ve Lanark kontluğundan gelen güçlü iskoç aile. Başlıca kolları: 1488'de son bulan Douglas baronlarının, sonra kontlarının oluşturduğu *Kara Douglaslar* (Douglas the black); 1. Douglas kontundan (öl. 1384) gelme, bazı üyeleri Morton kontları da olan Angus kontları, yani *Kırmızı Douglaslar* (Douglas the red) [XVII. ve XVIII. yy.'da marki, sonra da Douglas dükü unvanını taşıyan bu kol 1761'de kuruldu; malları ve unvanları Home sülalesine (→ DOUGLAS-HOME) geçti]; 2. Douglas kontu James'den (öl. 1388) gelme, Queensberry kontları, sonra marki ve dükleri olan *Queensberry Douglasları*; Kırmızı Douglaslar'dan gelme, içlerinden birinin Hamiltonlar'ın vârisiyle evlenmesi (1656) üzerine Hamilton dükleri unvanını alan Selkirk ya da *Hamilton Douglasları*. Ormonde ve Forfar kontları da Kırmızı Douglaslar'dan gelmedir.

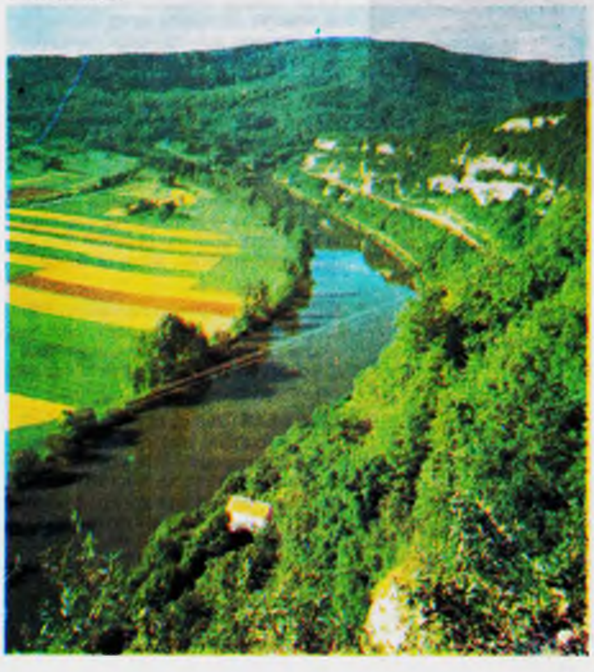
• En ünlü *Kara Douglaslar* WILLIAM **Atak,** 1. **Douglas** senyörü, Wallace*'ın arkadaşıydı, 1298'de Londra'da hapisteyken öldü; —JAMES **İyi,** 2. **Douglas** senyörü (1286-Andalucía 1330), William'ın oğlu, Robert Bruce'un en değerli arkadaşı, Douglaslar'ın gücünü ortaya çıkaran kişi Edward I'den yılınca,Bruce'un yürüttüğü bağımsızlık savaşına başından sonuna değin olanca gücüyle katıldı, savaşın güçlüklerine göğüs gerdi ve zaferde payı oldu. Başarılarından dolayı İngilizler ona *Kara Douglas* adını verdiler, soyundan gelenler de bu adla anıldılar. 1330'da İspanya Mağriblileri'ne karşı düzenlenen haçlı seferinde öldürüldü; —WILLIAM, 1. **Douglas** ve **Mar** kontu (1327'e doğr. - Douglas 1384), James'in yeğeni. Uzun süre İngiltere'de rehine olarak kaldı. Robert II tarafından Güney İskoçya'ya kralın yargıcı göreviyle atandı ve böylece sık sık sınır anlaşmazlıklarıyla uğraşmak zorunda kaldı; —ARCHIBALD **Kötü,** 3. **Douglas** kontu (1328-Edinburgh ? 1400), İyi James'in evlilik dışı oğlu. Valisi olduğu Marches'ta feodal yasaları uyguladı, Zayıf Robert III döneminde İskoçya'nın en güçlü senyörüydü; —ARCHIBALD, 4. **Douglas** kontu (1369 ? - Verneuil 1424), Kötü Archibald'ın oğlu, Marches'ta İngilizler'e karşı savaştıktan sonra tutuklandı (1403-1408). 1423'te Baugé'den sonra Fransa'ya gönderilen iskoç yardım kuvvetlerinin başına geçti. Charles VII onu tümgeneral ve Touraine dükü yaptı; Verneuil'de yenildi ve öldürüldü; iki oğlundan WILLIAM, 6. kont ve DAVİD, 1440'ta, Kara Douglaslar'ın gücünü kırmak isteyen sir William Crichton'un emriyle öldürüldüler; —WILLIAM, 8. **Douglas** kontu (1425'e doğr. -Stirling 1452), sülalenin gücünü yeniden sağladı. 1443'ten beri şansölye Crichton'a karşı mücadele ediyordu. 1450'den başlayarak krallıkta ilk sırayı elde etmek için Stuartlar ile kapıştı, hatta James II'ye kafa tutunca kral onu kendi elleriyle öldürdü. Kardeşi ve ardılı JAMES, 1455'te yenildi: Kara Douglaslar'ın gücü azaldı ve topraklarının bir bölümü de, James II'den yana olan Kırmızı Douglaslar'a geçti.

• *Kırmızı Douglaslar* (Angus ve Morton), en ünlüleri şunlardır: ARCHIBALD **Douglas,** 6. **Angus** kontu (1489'a doğr. -1557). 1514'te ikinci evliliğini ana kraliçe Margaret ile yapınca iskoç soylularının kıskançlığını üzerine çekti. Kötü davranışları karısıyla arasının açılmasına neden oldu ve karısı da ona karşı kral naibi Albany ile anlaştı. 1522'de kovulan Angus, 1525'te kayınbiraderi Henry VIII'in ve genç kral James V'in vârisinin yardımıyla geri döndükten sonra çok güçlendi. 1528'de Margaret'in boşanmasıyla sarsılan egemenliği James V'in kaçması üzerine yıkıldı. 1529'da İngiltere'ye sığındı. İskoçya'ya 1542'de James V'in ölümünden sonra dönebildi. Genç kraliçe Mary ile Wales prensi Edward'ı evlendirme projesini görüşmekle görevlendirildi. 1544'te Güney İskoçya komutanlığına atandı ve burada İngilizler ile savaştı; —JAMES **Douglas** 4. **Morton** kontu (1516'ya doğr. -Edinburgh 1581), Archibald'ın yeğeni, İskoçya naibi. 1563-1565 arasında İskoçya büyük şansölyesi oldu. Rizzio'ya karşı düzenlenen suikastı yönetti (1566). Darnley'in ölümüne yol açan suikastın da onun tarafından hazırlandığı hemen hemen kesindir (1567). İç savaş sırasında krallık kuvvetlerini yenen ve Mary Stuart'ı tahttan vazgeçmek zorunda bırakan ordunun komutanıydı. Moray'in başdanışmanı oldu ve naip olarak onun yerini aldı (1572-1578). İngiliz ve protestan yanlısı bir politika izledi, ülkeyi sertlikle yöneterek iktidarını pekiştirdi; zorbalığa dayalı otoritesi pek çok kişinin kendisine düşman olmasına yol açtı; Darnley'in öldürülmesine katılmakla suçlanınca ölüme mahkûm edildi. —ARCHIBALD **Douglas,** 8. **Angus** kontu (1555-1588), 6. kontun yeğeninin oğlu ve James'in yeğeni. 1574'ten itibaren İskoçya'da tümgeneral; 1581'de kral James VI ile arası açıldı ve amcası Morton*'a destek verdiği için ihanetle suçlandı. İngiltere'ye sığındı. Kraliçe Eliza-

Phot'R

Douai'nin havadan görünüşü

P. Baudin-Rapho

Doubs vadisi Baume-les-Dames yakınlarında

Lauros-Giraudon

Paul Doumer
Marcel Baschet'nin
bir portresinden ayrıntı
Versailles şatosu

Lauros-Giraudon

Gaston Doumergue

beth'in teşvik ettiği, iskoç presbiteriyenlerin düzenlediği komplo ve ayaklanmalara katıldı. Başka isyancılarla birlikte, 1586'da eski konumuna kavuşmayı başardı, ama bu hakkı ona tanıyan krala hiçbir zaman presbiteriyen bir hükümet kabul ettiremedi.

• *Queensberry Douglasları*'ndan 2. **Queensberry** ve 1. **Dover** dükü JAMES **Douglas** (Sanquhar Castle 1662 - öl. 1711) William III'ün, sonra da İskoçyalı Anne'ın en iyi ajanlarındandı. Jacobite davasını umutsuz ve yararsız gördüğü için protestanlığın sürekliliğini kabul ettirdi, sonra halkın gözünden düşme pahasına İngiltere ile birleşme yanlısı oldu.

• *Selkirk Douglasları*'ndan 5. **Selkirk** kontu THOMAS **Douglas** (Kirkcudbright kontluğu'nda 1771- Pau 1820), otlakların genişletilmesi üzerine çiftliklerinden atılan Highland köylülerinin sorunlarıyla ilgilendi ve bunların bir bölümünü ele geçirdiği Kanada topraklarına yerleştirdi (1803, 1811).

DOUGLAS (Gavin ya da Gawın), ıskoçyalı kilise büyüğü ve şair (İskoçya 1474 -Londra 1522). *Roman de la Rose*'a yakın alegorik şiirlerin yazarı olan Douglas, iskoç dilinde, *The Palice of Honour*'ı (1501) ve ölümünden sonra yayımlanan *King Hart*'ı (1580) yazdı. *Aeneis*'i ingilizceye çevirdi (1512-13). Yapıtlarında arkaik sözcüklere yer veren ve yapmacıklı bir üslup kullanan Douglas, Rönesans öncesi şiirin ustalarından sayılır.

DOUGLAS (Robert, *kont*—), isveçli general ve diplomat (İskoçya 1611 - Stockholm 1662). İskoçyalıydı. 1631'de İsveç'e gitti. Asker ve diplomat olarak parlak bir meslek yaşamı oldu. Kendisine soyluluk unvanı verildi ve Douglas ailesinin İsveç kolunu kurdu.

DOUGLAS (*sir* Howard), ingiliz general (Gosport, Hampshire, 1776 - Tunbridge Wells 1861). Kanada'da hizmet gördü. Sonra Fransa'ya karşı İspanya ve Hollanda'da savaşlara katıldı (1808-1811). New -Brunswick valiliği (1823), İonia adaları yüksek komiserliği (1835-1840), Liverpool milletvekilliği (1842-1847) yaptı. Topçuluğa ve tahkımata ilişkin yapıtlar bıraktı.

DOUGLAS (Stephen Arnold), amerikalı sıyaset adamı (Brandon, Vermont, 1813 -Chicago 1861). 1841'de hâkimliğe başladı, Demokrat parti saflarında siyasete atıldı. 1843-1847 arasında Temsilciler meclisi'nde, 1847'den ölünceye değin de Senato'da görev yaptı. Kölelik sorununa ilişkin bir uzlaşma siyaseti önerdi. Buna göre, köleliğin sürmesine ya da kaldırılmasına bölgenin sakinleri karar vereceklerdi. Douglas'ın amacı ulusal birliği kurtarmaktı. 1858 senatörlük seçimleri sırasında Lincoln ile yaptığı yedi tartışmada bu görüşü savundu. 1860'ta demokratların cumhurbaşkanı adayıydı, ancak partideki hizipleşmeler, seçimi cumhuriyetçi Lincoln'ün kazanmasına yol açtı. Douglas, Amerikan İç savaşı başlayınca Lincoln'den yana çıktı ve federal davaya katılmakta kararsızlık gösteren eyaletleri ikna etmekle görevlendirildi, ancak bu sırada öldü.

DOUGLAS (*sir* Robert Kennaway), ingiliz çin dili ve kültürü uzmanı Larkbear House, Devon, 1838 - Chippenham 1913). Çin dili ve uygarlığı üstüne çok sayıda yapıtı vardır.

DOUGLAS (George Norman), iskoçyalı yazar (Tilquhillie, İskoçya, 1868 - Capri 1952). Bir süre diplomatlık yaptıktan sonra Capri'ye yerleşti ve buranın kibarlar dünyasını *Siren Land* (1911) ve *South Wind* (1917) adlı yapıtlarında anlattı. *Old Calabria* (1928) adlı yapıtında, soylu özellikler gösteren üslupçuluğunun, *Goodbye to Western Culture* (1930) adlı çalışmasındaysa uygarlık konusunda düşünürlüğünün kanıtlarını ortaya koydu. Hıristiyanlığa, püritenliğe, sosyalizme karşı olan Douglas, para karşılığında küçük kızları ayarttığı için delikanlılardan dayak yedi, ama bu kez de parayla delikanlıları ayartmaya başladı. Yaşamına intihar ederek son verdi.

DOUGLAS (Alfred Bruce, *lord*), ingiliz yazar (Ham Hill, Worcestershire, 1870 -Lancing, Sussex, 1945). 1891'de Oscar Wilde ile dost oldu. Ustasının *Salomé* adlı yapıtını ingilizceye çevirdi (1894) ve Wilde'ın mahkûmiyetinden sonra ona karşı ağır suçlamalarda bulundu. The Academy'yi çıkardı (1907-1910), 1911'de katolik oldu. Soneler, yergiler ve "nonsense"-ler (*The City of the Soul*, 1899; *İn excelsis*, 1924) yayımladı.

DOUGLAS (Paul Howard), amerikalı iktisatçı (Salem, Massachusetts, 1892 -Washington 1976). Charles W. Cobb ile birlikte, yeniklasik iktisattan esinlenen ve belli bir üretimle, bu üretimin gerçekleşmesi için zorunlu olan sermaye ve emeğin katkıları arasındaki ilişkiyi belirleyen bir fonksiyon ("Cobb-Douglas fonksiyonu" diye anılır) ortaya koydu.

DOUGLAS (Donald Wills), amerikalı mühendis ve sanayici (New-York 1892 -Palm Springs, Kaliforniya, 1981). Connecticut Aircraft Company'ye girdi, daha sonra 1915'te Glenn L. Martin Company'de görev aldı. 1920'de David R. Davis' in mali yardımıyla, 1967'ye kadar yöneteceği kendi havacılık şirketini kurdu. Art arda, 12 yolcu kapasiteli bir taşıma uçağı olan *Cloudster* ve sonra 1924'te hava yoluyla ılk dünya yolculuğunu gerçekleştiren *Douglas World Cruiser*'i imal eden bu şirket, ilk defa 17 aralık 1935'te uçan ve 13 641 adet üretilen tek motorlu taşıma uçağı DC-3 *Dakota* ile en büyük başarısına ulaştı. İkinci Dünya savaşı sırasında DC -3'ün askeri bir modeli olan C-47 çok iş gördü. Sözü geçen uçak Vietnam savaşı sırasında amerikan ve güney vietnam hava kuvvetlerinde hâlâ kullanılmaktaydı. İkinci Dünya savaşı'ndan sonra Douglas ticari uçaklar dizisi, önce DC-4, DC -6 ve DC- 7 (Amerika'nın doğu ve batı kıyıları arasında duraklamadan sefer yapabilen ilk uçak), sonra 1967'de McDonnell -Douglas Corporation'ın kurulmasının ardından DC-8, DC- 9 ve DC- 10 ile sürdü.

DOUGLAS (Jesse), amerikalı matematikçi (New York 1897 -*ay. y.* 1965). Belirli bir eğriye dayanan en küçük alanlı yüzey konusundakı Plateau problemi denilen problemin genel bir çözümünü elde etti (1927-1930 arasında).

DOUGLAS (İssour Daniilovitch DEMSKI, **Kirk** —denir), rus asıllı amerikalı sinema oyuncusu (Amsterdam, New York eyaleti, 1916). İlk kez L. Milestone'ın *The Strange Love of Martha Ivers* (1946) filminde oynadı. M.Robson'ın *Şampiyon* (Champion) [1949] ve B. Wilder'ın *Büyük karnaval* (The Big Carnival) [1951] filmleriyle üne ulaştı. Yeteneğini birçok filmle kanıtladı. Başlıcaları: *Karakolda* (Detective Story) [W. Wyler, 1951], *Yeşil gözlü esire* (The Big Sky) [H. Hawks, 1952], *Ovalar kaplanı* (Man without a Star) [K. Vidor, 1955], *Ölmeyen insanlar* (Lust for Life) [V. Minnelli, 1956], *Zafer yolları* (Paths of Glory) [S. Kubrick, 1957], *Spartaküs* (Spartacus) [S. Kubrick, 1960], *Yalnız ve cesur* (Lonely are the Brave) [D. Miller, 1962], *Harp vagonu* (The War Wagon) [B. Kennedy, 1967], *Kan davası* (The Brotherhood) [M. Ritt, 1968], *Kader değişmez* (The Arrangement) [E. Kazan, 1969], *Cezanı çekeceksin* (There was a crooked man) [J.L. Mankiewicz, 1970]. *Tefeciler* adlı televizyon dizisinde de oynayan Kirk Douglas, 1975 yılında yönetmen olarak *Posse* filmini gerçekleştirdi. Son yıllarda rol almış olduğu başlıca filmler şunlardır: *Eddie Macon's Run* (Jeff Kanew, 1983), *Sert ikili* (Tough Guys) [Jeff Kanew, 1986], *Remembrance of Love* (J. Smith, 1986), *İnherit the Wind* (D. Greene, 1988).

Douglas çıkmazı (ingiliz anatomi bilgini ve cerrah James *Douglas*'ın [1675 -1742] adından), erkekte idrar torbası ile rektum, kadında rektum ile dölyatağı arasındaki karınzarı çıkmazı. Bu çıkmaz çok derindir ve karınzarı boşluğunun en eğimli kısmını oluşturur. Bu durum, karın içinde toplanan sıvıların neden Douglas çıkmazında özellikle toplandıklarını kolaylıkla açıklar. Bu çıkmaz klinikte makat ya da dölyolundan dokunularak kolaylıkla incelenebilir; örneğin patlamış dış gebelikler-de Douglas çıkmazının ellenmesi çok şiddetli bir ağrıya neden olur ve karakteristik bir tepki yaratır, buna *Douglas çığlığı* denir.

Douglas ölçeği (ingiliz amirali H. P. *Douglas*'ın adından), 1921'de düzenlenmiş, 9 "deniz durumunu" belirten ve aşağı yukarı Beaufort* ölçeğinin derecelerine benzer ölçek. Her sınıf, dalganın ortalama bir genliğine ve maksimal bir genliğine denk düşer.

DOUGLAS-HOME (Alexander Frederick), 1963'e değin 14. **Home** kontu, 1974'ten beri **Home of the Hirsel** baronu, ingiliz siyaset adamı (Londra 1903). Avam kamarası'nda (1931-1945, 1950 -51 ve 1963-1974) ve Lordlar kamarası'nda (1951-1963) Muhafazakâr parti üyeliği, 1945'te dışişleri bakanlığı müsteşarlığı, İskoçya işlerinden sorumlu devlet bakanlığı (1951-1955), dışişleri bakanlığı sekreterliği (1960-1963) görevlerinde bulundu, 19 ekim 1963'ten 16 ekim 1964'e kadar başbakandı, 1963-1965 arasında Muhafazakâr parti'nin başkanlığını yaptı. 1970'te Foreign Office sekreteri olarak Heath hükümetinde görev aldı. Koyu bir avrupalı olan Douglas-Home Rodezya sorununun çözümlenmesinde de önemli rol oynadı (kasım 1971 antlaşması). 1974'te siyasal yaşamdan çekildiyse de Lordlar kamarası'ndaki yerini korudu. 1976'da özyaşamöyküsünü yayımladı.

DOUGLAS POİNT, Kanada'da (Ontario) Huron gölü kıyısında yer. Nükleer santral.

DOUGLASS (Frederick), köleliğin kaldırılması için mücadele vermiş amerikalı zenci militan (Tuckahoe, Maryland, 1817'ye doğr. - Washington 1895). Zenci bir köle kadınla beyaz bir efendinin oğluydu. Kendisi de köleydi. 1838'de kaçtı ve köleliğe karşı bir kampanyaya girişti. 1845'te özyaşamöyküsünü yayımladı, Rochester'de (New York eyaleti) North Star adlı bir gazete çıkardı ve gerek ABD' de, gerekse dış ülkelerde sayısız konferanslar verdi. Amerikan İç savaşı sırasında Kuzey ordusu saflarında silah altına alınan zenci askerlere katıldı. Daha sonra çeşitli idari görevler üstlendi. 1889 -1891 arasında ABD Haiti başkonsolosluğu yaptı.

DOUHET (Giulio), italyan general (Caserta 1869 - Roma 1930). İtalya'da kurulan ilk hava filosuna 1912-1915 yılları arasında komutanlık yaptı. Ünlü kitabı *Il Dominio dell'aria* (Hava egemenliği, 1921) ve *Profezie di Cassandra* (Kassandra'nın kehanetleri, 1931) adlı yapıtları İkinci Dünya savaşı'nın taktiği üzerinde etkili oldu. Gerçekten, Douhet, havacılığın stratejik bir silah olarak kullanılmasını ılk kez tasarlayıp öne sürenlerden biridir.

DOUMER (Paul), fransız devlet adamı Aurillac 1857 - Paris 1932). Profesör ve gazeteci, 1888'de Aisne, 1890'da da Yonne milletvekili seçildi ve radikal solda yer aldı. Millet Meclisi başkanlığı (1905 -06). Korsika senatörlüğü yaptı (1912 -1931). 1921-22 ve 1925-26'da maliye bakanlığına getirildi. Senato başkanlığı görevinde bulundu (1927-1931), 1931'de cumhurbaşkanı seçildi, ama mayıs 1932'de Gorgulov adlı bir beyaz Rus tarafından öldürüldü.

DOUMERGUE (Gaston), fransız devlet adamı (Aigues-Vives, Gard, 1863 -*ay. y.*

1937). Nîmes'de protestan bir avukatken 1890'dan 1893'e değin Çinhindi ile Cezayir'de sömürge yargıçlığı yaptı. Gard'ın liderliğindeki radikal-sosyalist partiden milletvekili seçildi (1893-1910). Combes hükümetinde sömürgeler (1902-1905), Clemenceau kabinesinde de ticaret (1906-1908) bakanlığına atandı, daha sonra halk eğitimi bakanı olarak Briand'ın yerini aldı (1908-1910). Gard senatörlüğüne seçildi (1910-1924), birkaç aylığına başbakanlığa ve dışişleri bakanlığına getirildi (aralık 1913 - haziran 1914), sonra yeniden sömürgeler bakanlığına atandı (1914-1917). Şubat 1923'te senato başkanı seçildi, Millerand'ın istifası üzerine cumhurbaşkanlığına getirildi (haziran 1924 - haziran 1931). Halkın sevdiği bir başkan olarak partiler arasında hakemlik rolünü ustaca oynadı. 6 şubat 1934 ayaklanması üzerine iktidara çağrıldı ve "Ulusal birlik" hükümetini kurdu. Yürütmeyi güçlendirmeye yönelik anayasa değişikliği ve özellikle Meclis'in Senato'nun onayı alınmaksızın feshi, harcama yetkisinin yalnızca hükümete tanınması gibi girişimler solda huzursuzluk yarattı ve radikal bakanların istifasına yol açtı. Doumergue de 8 kasım 1934'te istifa etmek zorunda kaldı ve siyasal yaşamdan çekildi.

DOUNREAY, Büyük Britanya'da yer, İskoçya'nın kuzeyinde, Pentland Firth kıyısında. Nükleer enerji araştırma merkezi. Nükleer santral.

DOUPOV kütlesi, Çek Cumhuriyeti'nde tepeler, Bohemya'da, Ohre vadisinin G.'inde; 925 m. Daha çok yanardağ kökenli olan Doupov kütlesi batıda Teplá dağlarıyla devam eder.

DOURADO (Valdomiro Freitas AUTRAN), brezilyalı yazar (Patos, Minas Gerais, 1926). Karmaşık bir anlatı yapısına sahip birçok roman yazdı (*Opera des morts* [fr. çev.], 1967; *le Dessin à broder* [fr. çev.], 1970; *les Cloches de l'agonie* [fr. çev.], 1974).

DOUVE, Fransa'da, Cotentin'in kuzeyinde kıyı ırmağı; 64 km. Cherbourg'un G.'inden doğar. Taute ile (Carentan'dan geçer) birlikte, Veys koyuna açılan ortak bir halici vardır.

■ **DOUWES DEKKER** (Eduard), **Multatuli** (latincede, *"çok çektim"*), lakabıyla tanınır, hollandalı yazar (Amsterdam 1820 -Nieder-İngelheim, 1887). Babası uzun yol kaptanıydı; 1838'de Cava'da bir iş buldu. Hollandalı sömürge valisi tarafından korunan yerli hükümet temsilcisinin yöre halkını sömürdüğünü görerek boş yere adaletin sağlanmasına çalıştı. İstifa ettikten sonra, Hollanda'ya döndü. (1858) ve sömürge düzeninin kokuşmuşluğunu gözler önüne seren ünlü romanını yazdı: *Max Havelaar* (1860). Yoksul olan ve değeri bilinmeyen Dekker her türlü baskıyı reddetti. Yapıtı, edebiyattaki 1880 yenileşmesini kesin bir biçimde etkiledi (*Minnebrieven*, 1861; *Millioenenstudien*, 1870; Ideen, 7 cilt, 1862-1877).

■ **DOVA** (Gianni), italyan ressam (Roma, 1925). Önceleri renk lekeleri ve tabakalarından oluşan ve garip doğa olaylarını canlandıran (*Deflagrazione sottomarina*, 1951) gerçeküstücü çizgideki resmi, giderek keskin biçimlere, gerçekdışı ve simgesel bir hayvan topluluğunun boğuntulu renklerine doğru yöneldi (*Uccelli*, 1958; *Apparizione magica*, 1969).

DOVE (Arthur Garfield), amerikalı ressam (Canandaigua, New York eyaleti, 1880 - Huntingdon, New York eyaleti, 1946). Önceleri kitap resimleyicisi olarak çalıştı. Fransa'da 1907-1909 arası öğrenim gördü. Ülkesine döndüğünde 1910-1914 arasında, amerikan resminin ilk non figüratif kompozisyonlarını yaptı. Ayrıca, kolaj tekniğinde oldukça erken sayılabilecek uygulamalar ortaya koydu.

DOVER, ABD'de kent, Delaware eyaletinin merkezi. Saint-Jones ırmağı kıyısında; 17 500 nüf. Ticaret merkezi.

DOVER, Büyük Britanya'da (Kent) pas de Calais boğazı kıyısında liman kenti; 34 300 nüf. Roma döneminden başlayarak (*Dubris*), kıtadan gelen askerler ve tüccarlar İngiltere'nin içerilerine buradan sızarlardı. Ortaçağ boyunca "Beş Liman"dan biri olan kentin, askeri mimarinin çeşitli üsluplarını yansıtan şatosundan da anlaşıldığı gibi, büyük stratejik önemi vardı. Askeri liman iki dünya savaşı sırasında büyük rol oynadı. Dover, aynı zamanda, Fransa (Boulogne, Calais, Dunkerque), Belçika (Ostende) ve Hollanda (Vlissingen) ile bağlantılı büyük bir yolcu limanıdır. Dover kentinin her iki yanında uzanan tebeşirli yalıyarlar fransız kıyılarından bile kolayca görülebilmektedir.

Dover antlaşması, 1 haziran 1670'te, Fransa kralı Louis XIV ile İngiltere kralı Charles II arasında imzalanan gizli antlaşma. Birleşik Eyaletler'e karşı savaş hazırlığı yapan (→ HOLLANDA *savaşı*) Louis XIV, İngilizler ile ittifakı garantiye alınca Üçlü ittifak'ı bozmaya karar verdi (1668). Bu gizli antlaşmaya göre Charles II Birleşik Eyaletler'e karşı, Fransa'ya karada ve denizde yardım etmeyi, bunun için yılda 3 milyon liralık (eski frank) bir ödeme yapmayı kabul ediyor, Louis XIV de ingiliz kralına, katolikliği benimsemesi durumunda 2 milyon lira ve 6 000 kişilik bir askeri birlik göndermeye söz veriyordu.

DOVER dükü → DOUGLAS (James), Queensberry dükü.

Dover tozu (ingiliz hekim Thomas *Dover*'in [1660-1742] adından), ipeka ve afyon tozlarının eşit miktarda karıştırılmasıyla yapılan ilaç. Potasyum tuzlarıyla birlikte, diüretik etki gösterir. Balgam söktürücü ve öksürük kesici olarak kullanılır.

D'OVİDİO (Francesco), italyan yazar (Campobasso 1849 - Napoli 1925), filolog, Dante, Manzoni ve italyan dilinin tarihi üzerine önemli çalışmaların yazarıdır.

DOVİZİ (Bernardò) → BİBBİENA.

■ **DOVJENKO** (Aleksandr Petroviç), ukraynalı film yönetmeni ve senaryo yazarı (Sosnitsi, Ukrayna, 1894 - Moskova 1956). Önceleri öğretmenlik ve ressamlık yaptı. Sonra ikinci sınıf iki film yöneterek sinemaya başladı. Daha sonra Ayzenştayn ve Pudovkin'in başyapıt olarak niteledikleri *Zvenigora*'yı çekti (1928). Bir ukrayna destanı olan bu yapıt, Dovjenko'nun sanatsal yönelimini belirledi: ukrayna toprağına duyduğu sevgi, *Toprak* (1930) gibi alabildiğine lirizm yüklü filmler yapmasını sağladı. Ama başyapıtı *Arsenal* (Cephanelik) [1929] oldu. Görüntü estetiği ve yönetim ustalığıyla bu yapıt, onu döneminin önde gelen yönetmenleri arasına soktu. Yapıtlarından bazıları: *İvan* (1932), *Aerograd* (1935), *Şçors* (1939), *Miçurin* (1949). Ölümünden sonra, karısı Yulia Solntseva, Dovjenko'nun yazdığı edebi öyküler, senaryo taslakları ve çekim senaryolarından yola çıkarak birçok film yaptı: *Denizin şiiri* (1959), *Ateş yılları* (1961), *Büyülü Desna* (1965), *Unutulmaz İnsan* (1968).

DOVRE, Norveç'in iç kesiminde dağ kütlesi; *Snøhetta*'da 2 286 m. Pirit (demir ve bakır) yatakları.

Dow Chemical Company, 1897'de H. H. *Dow*'un (1866-1930) kurduğu amerikan kimya işletmesi; iş hacmı ABD (% 48), Avrupa (% 31), Kanada (% 7), Pasifik bölgesi, Latin Amerika ve Brezilya arasında dağılmıştır. Kimyasal ürünler, metaller, plastikler, biyolojik ürünlerle tüketim maddeleri üretir.

DOWDİNG (*sir* Hugh Caswall Tremenheere), ingiliz hava kuvvetleri mareşali (Moffat, Dumfries kontluğu, 1882 - Tunbridge Wells 1970). 1900'de hava kuvvetlerine girdi, 1914'te Royal Flying Corps'a geçti, 37 yaşında general oldu. Havacılık bakanlığında eğitim dairesi müdürlüğü yaptı. 1936'dan itibaren *Fighter Command* (avcı uçakları) komutanlığına getirildi; İngiltere'nin savunmasında belirleyici bir role sahip olduğuna inandığı için emrindeki birliklerin 1939 savaşında Fransa'ya gönderilmesine karşı çıktı. Mayıs 1940'ta da aynı kuvvetlerin fransız cephesindeki durumu düzeltmeye yönelik umutsuz bir girişimde harcanmasını önledi. Dowding, Almanya'nın 1940 yazında düzenlediği İngiltere saldırısının başarısızlıkla sonuçlanmasında önemli rol oynadı. Kendi isteğiyle 1942'de emekliye ayrıldı.

J.-L. Passek kol.

Aleksandr **Dovjenko**'nun *Şçors* (1939) filminden bir sahne

■ **DOWELL** (Anthony), ingiliz dansçı (Londra 1943). 1962'de Royal Ballet'e girdi. Burada ilk rolünü *Napoli* adlı yapıtta oynadı. Tekniği kusursuz bir sanatçı olan Dowell, sahneyi dolduruşu ve uslubunun zerafetiyle kendini kabul ettirdi. Genellikle Antoinette Sibley ile zaman zaman da Merle Park ile dans etti. Frederick Ashton'ın (*The Dream*, 1964; *Jazz Calendar* ve *Enigma Variations*, 1968; *Meditation for Thais*, 1971 [pas de deux; A.Sibley ile] ve Kenneth MacMillan'ın (*Romeo ve Juliet*, 1965; *Anastasia*, 1971; *Pavane*, 1973; *Manon*, 1974), J. Cranko'nun *Brandenburg konçertoları nos2 ve 4*, 1966), Antony Tudor'un (*Shadowplay*, 1967) birçok yapıtını yorumladı. Jerome Robins'in (*Dances at a Gathering*, 1970; *Afternoon of a Faun*, 1971; *In the Night*, 1973) yapıtlarını Londra'da başarıyla yorumladı. İlk kez 1972'de sahnelenen *le Spectre de la Rose* (Michel Fokine'den) ve 1973'te sahnelenen *Ateş kuşu* (Fokine'den) adlı yapıtlarda dans etti. 1978'de American Ballet Theatre'da konuk sanatçı olarak Natalya Makarova ile *Giselle*'de dans etti.

Bk. resim sayfa 3338

DOWİE (John Alexander), İskoçya kökenli ingiliz din adamı (Edinburgh 1847

Multatuli Museum, Amsterdam

Eduard **Douwes Dekker**

Galeria Arte Bologna, Milano

Gianni **Dova**
Gece dalı üzerinde (1970)
özel kol.

Serge Lido

Anthony Dowell ve Antoinette Sibley *Manon*'da (Kenneth MacMillan'ın koregrafisi) [Covent Garden, Londra, 1974]

National Portrait Gallery

sir Arthur Conan Doyle H.L. Gates'in bir portresinden (1927'ye doğr.) ayrıntı *National Portrait Gallery, Londra*

- Zion City, İllinois, 1907). Avustralya'da hastaların tedavisi amacıyla bir mezhep kurdu. 1888'de Amerika'ya gitti ve burada, 1901'de Michigan kıyılarındaki Zion City şehrini kuran "Sion havarileri hıristiyan kilisesi"ni örgütledi.

Dow Jones indeksi, 1897'de, Wall Street Journal tarafından ortaya konulan ve özel olarak seçilmiş 30 amerikan hisse senedinin borsa rayici ortalamasına denk düşen borsa göstergesi.

DOWLAND (John), ingiliz lavtacı ve besteci (Londra 1563 - *ay. y.* 1626). 1580-1584 arasında Paris'te İngiltere büyükelçilerinin hizmetinde çalıştı. 1594'te Avrupa'ya döndü ve Braunschweig düküyle Hessen landgrafının saraylarında kaldı. Daha sonra, Venedik, Padova, Cenova, Ferrara ve Floransa'da konserler verdi. 1598'den 1606'ya kadar, Danimarka kralı Christian IV'ün sarayında lavtacı olarak çalıştı. Ancak 1612'de İngiltere sarayında bir görev alabildi ve bunu ölümüne değin sürdürdü. Yazdığı dört arya kitabı, 1597, 1600, 1603 ve 1612'de *(A Pilgrimes Solace)* yayımlandı. Bu aryalar iki grupta toplanır. Kimilerinin, dört sesli ya da lavta eşliğinde tek sesli olmak üzere iki versiyonu vardır. Güzel melodileriyle seçkinleşen bu aryalar hem fransız saray aryasının, hem de italyan madrigalinin özelliklerini taşır. Yine de, bir tür yapmacığın yanı sıra, aryalar, içten ve ağıtsı yönleriyle İngilizler'e özgü havayı korurlar. Lavta için de çok sayıda beste yaptı. Bunlar arasında hayranlık uyandıran kromatik fanteziler de vardır. *Lachrimae* teması üzerine besteleyip 1604'te yayımladığı beş viol için pavanalar süiti, Elizabeth dönemi orkestra müziğinin doruklarından biridir. —ROBERT **Dowland** (Londra 1591'e doğr. - *ay. y.* 1641), oğlu, Charles I'in sarayında lavtacı olarak çalıştı ve 1610'da iki antoloji yayımladı: *Varietie of Lute Lessons* (Çeşitli lavta dersleri), *A Musical Banquet* (Bir müzik şöleni).

DOWN a. (ing. sözc.). Jeomorfol. Tebeşir oluşumları içinde biçimlenmiş dışbükey sırt.

DOWN a. (özel a. *Downs*'tan). Güney İngiltere kökenli koyun ırkları öbeği. Down koyunlarının temel özelliği tüylerinin kısa olması ve çok iyi kaliteli kasaplık hayvan olmalarıdır.

DOWN, Kuzey İrlanda'da yönetim bölümü, İrlanda denizi kıyısında, Belfast'ın G.'inde; 2 466 km²; 311 300 nüf. Merkezi *Downpatrick*.

Down sendromu ya da **hastalığı,** mongolizmin ingilizce adı (hastalığı 1866'da ilk kez tanımlayan ingiliz hekim Langdon Haydon *Down*'ın [1828-1896] adından).

DOWNEY, Los Angeles'ın (Kaliforniya) güney-doğu banliyösünde yerleşme; 88 500 nüf. Hava taşıtları sanayisi.

DOWNİNG (*sir* George), ingiliz diplomat ve asker (Dublin 1623 - East Hatley, Gamlingay yakınında, Cambridgeshire, 1684). 1638-1645 arasında Amerika'da kaldıktan sonra Cromwell ordusuna girdi. 1657'de protestan ülkelerin siyasetlerini bağdaştırmak ve olanağı varsa birleştirmek üzere Lahey valiliğine getirildi. Restorasyon döneminde Charles II'ye bağlandı ve İngiltere'yi, ticaret rekabetinden korktuğu Birleşik Eyaletler'e karşı savaşa itti. Bu ülkedeki ikinci elçiliği sırasında (1671) Üçlü İttifak'ı bozmaya çalıştı.

Downing Street, Londra'da, Whitehall'den St James parkına uzanan küçük sokak. Buradaki yapılardan çoğu XVII. yy.'da diplomat sir George *Downing* tarafından yaptırılmıştı. 10 numara, başbakanın, 11 numara maliye bakanının resmi konutudur.

DOWNPATRİCK, Kuzey İrlanda'da kent, Down yönetim bölümünün merkezi, Belfast'ın G.-D.'sunda; 8 400 nüf. 1790-1826 arasında yapılan katedral, eskiden kalma (XII. yy.) bir yapının bazı bölümlerini içerir. —Yakınlarında 1180'de kurulmuş bir manastırın *(Inch Abbey)* kalıntıları.

—Tar. Downpatrick, Ulster krallarının eski oturma yerlerinden biriydi. Katolik ve protestan piskoposluklarının merkezi olan Down'a, 432'de orada bir piskoposluk, yakınlarında da Saul manastırı'nı kurduğu söylenen ve bu manastırda ölüp gömüldüğü sanılan aziz Patrick'in anısına Downpatrick adı verilmiştir.

DOWNS, İngiltere'nin güney-doğu'sunda tebeşirli tepeler, Thames ile Manş denizi kıyısı arasında, North Downs (Kuzey Downs) ve South Downs (Güney Downs) olarak doğu-batı yönünde iki sıra oluşturur; tepelerin (en yüksek yeri 260 m) dikbayırları Weald çöküntüsünün iki yanının karşısında yer alır.Bu iliksi çukur, Boulonnais'ye kadar uzanan yüksek bir antiklinalin aşındırma etkisiyle düzleşmesi sonucu biçimlenmiştir. Dördüncü Zaman'ın soğuk iklimi altında tebeşir donmuş, toprak akmış ve yumuşak biçimli dışbükey yamaçlar oluşmuştur. Downs tepeleri, beyaz South Foreland ve Beachy Head yalıyarlarıyla kıyıda son bulur. Kireci seven bitkilerden oluşan otlaklarda koyun yetiştirilir.

DOWNTON KATI a. (ingiliz köyü *Downton*'dan). Silures devrinin sonuncu katı. (Uzun süre devon sisteminin birinci katı olarak düşünülmüştü.)[→ KATMANBILIM.]

DOXAT (Nicolas), isviçreli general (Yverdon 1682 - öl. 1738). Hollanda ve Pfalz seçicisi prensin hizmetinde bulundu, prens Eugen komutasında savaştı ve Türkler'e karşı bir sefer yaptı. 1717 Belgrad kuşatmasında yararlık gösterdi, 1737'de Niş'in alınmasına katıldı, fakat teslim olmak zorunda kaldı. Bir türk harp divanı tarafından ölüm cezasına çarptırıldı.

DOYASIYA be. Doyuncaya, kanıncaya kadar; bol bol, doya doya: *Seninle şöyle bir doyasıya konuşamadık.*

DOYEN (Eugène Louis), fransız cerrah (Reims 1859 - Paris 1916). Cerrahlıkla ilgili araç ve gereçlerde yenilik yaptı. Bu alandaki eğitim ve öğretime sinemayı soktu.

DOYGU a. Yaşamak için gerekli besin, azık, rızk.

DOYGUN sıf. Doymuş, her türlü gereksinimi giderilmiş.

DOYGUNLAŞMAMIŞ sıf. Yerbil. Silis; eksik ve dolayısıyla, katyonlar toplamının % 50'sinden daha az silisyum bulunan mineraller içeren magmatik bir kayaç için kullanılır.

DOYGUNLUK a. Doygun olma durumu.

—Rekl. *Doygunluk kampanyası*, sınırlı bir zamanda birçok yeri birden kullanan reklam kampanyası.

—Ruhbil. Etken çözümlemesi bağlamı içinde, bir değişkenle bir etken arasındaki karşılıklı bağlılık.

DOYLE (*sir* Arthur CONAN), ingiliz romancı (Edinburgh 1859 - Crowborough, Sussex, 1930). Tıp öğrenimi gördü ve 1890'a kadar çalışacağı Portsmouth'un bir kasabasına hekim olarak yerleşti. Edgar A. Poe ve Émile Gaboriau'dan etkilenerek, 1887'de Sherlock Holmes* tipini yarattı *(A Study in Scarlet)* [1887]. Bu ilk anlatının ticari başarısızlığından yılmayarak, amerikalı bir yayımcı için başka bir roman yazdı *(The Sign of Four)* [1890]. Daha sonra Strand adlı magazin için, yine aynı kahramanı sahneye çıkaran ve böylelikle okuru magazine bağlayan kısa ve tek bölümlü bir anlatı kaleme aldı. 1891'de yayımlanan *Strand Magazine* ile büyük başarı kazandı. Ünü giderek artan kahramanına iyice bağlanan ve onun gölgesinde kalmaktan bıkan Doyle, onu öldürüp (*Sherlock Holmes'un anıları* [The Memoirs of Sherlock Holmes], 1893) tarihi romanlar yazmaya başlamadan önce (*Rodney Stone, The Exploits of Brigadier Gerard,* 1896), birbiri ardı sıra daha öncekilere benzeyen 23 anlatı kaleme aldı. Öte yandan hekimliği de bırakmadı; Sudan seferi (1898) ve Boer savaşları (1889-1902) sırasında, ingiliz ordusunun emrinde yeniden hekimliğe döndü. Birinci Dünya savaşı'nın başında, cephede görevlendirilmeden önce (1916) orduya er olarak yazıldı. Savaş sırasında ispiritizmayla ilgilendi ve bu tutkusu oğlunun bir çatışmada ölmesinden sonra giderek arttı ve Doyle kendini propaganda çalışmalarına adadı. 1903 ekiminde, halkın isteği üzerine, Holmes tipini Strand dergisi için yeniden canlandırmıştı (*Sherlock Holmes'un yeni maceraları* [the Return of Sherlock Holmes], 1905). 1927'ye değin anlatılar birbirini izledi ve dizi *Sherlock Holmes'un hatıra defteri* (The Case Book of Sherlock Holmes) ile sona erdi. Doyle bunların dışında, tiyatro oyunları (*The Story of Waterloo,* 1894; *the House of Temperley, the Fires of Fate,* 1909; *the Poison Belt,* 1913), propaganda ve tarih çalışmalarıyla anılarını kaleme aldı.

DOYLE (Desmond), güney afrikalı dansçı (Cape Town 1932). Cape Town University Ballet'in dansçısıydı. 1951'de Sadler's Wells Ballet'e girdi, 1953'te soloculuğa yükseldi. 1956'da adı Royal Ballet olarak değişen topluluğun en iyi dansçılarından biri oldu ve K. MacMillan'ın *İnvitation* (1960) yapıtında koca rolünü, *Romeo ve Juliet* yapıtındaysa (1964) Tybalt rolünü yorumlayarak ününün doruğuna ulaştı. 1970-1975 yılları arasında Royal Ballet'in dans öğretmenliğini yaptı. Bu tarihten sonra mesleğini yalnız olarak sürdürdü.

DOYMA a. Doymak eylemi; doymuş olma durumu.

—Bes. san. Karbondioksit gazı verilmiş bir içkideki (bira, elma şarabı, şampanya) normal karbondioksit oranı. (Birada karbondioksit miktarı litrede 4,5-5,5 g arasında oynar.)

—Bilş. Bütün olanaklarıyla çalışan bir bellek ya da bir bilgi iletim yolunun hali.

—Fizyol. *Temiz kanın oksijene doyması,* hemoglobinle taşınan oksijenin yüzde olarak miktarı. (Normal miktar: % 95-97.)

—Hidrol. *Doyma kuşağı,* geçirimli arazide, tüm boşlukları ve aralıkları suyla dolu olan ve bu nedenle yeraltı su örtüsü içeren kuşak. (Bu kuşak, sızma sularının çokluğuna göre yer yüzeyine az ya da çok yaklaşır; burada çok yavaş hareket eden su, pek etkin değildir. Karstlarda, maksimum çözünme kuşağı doyma kuşağının üst sınırıyla çakışır.)

—Mant. Doymuş durumdaki bir modelin ya da kuramın niteliği.

—Manyet. *Manyetik doyma,* manyetik alan yükseltilerek mıknatıslanma düzeyi artırılamayan ferromanyetik ya da ferrimanyetik bir maddenin hali.

—Meteorol. Sıcaklık ve basınçla uyumlu, maksimum miktarda su buharı içeren at-

mosferin durumu. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Opt. Görsel duyumun, toplam duyumda yer alan renkser olarak arı renklerin oranını kestirmeye olanak veren özel niteliği. (Bu, bir rengin ayırtedici üç niteliğinden biridir [öbür ikisi renk ve ışıltı olmak üzere]; bu nitelik renklendirme derecesine karşılık gelir ve renkli ışımanın içerdiği beyaz ışık oranına göre değişir.)

—Org. kim. Hidrojen katılımıyla katlı bir bağdan yalın bir bağa dönüşme.

—Pedol. Bir toprağın, gerek su oranı, gerek değişebilir bazsal katyonlarca zenginliğine değgin olay. (Bir toprağın nemi, su tutma yeteneğini, yani suya doygun toprağın kurutulmasından sonra ölçülen su oranını aştığı zaman o toprak suya doygundur denir. Kimyasal açıdan bir toprak, değişim yeteneği tümüyle bazsal katyonlar ve özellikle de değişebilir kalsiyum tarafından işgal edildiği zaman katyonlara doygundur. Doygun bir toprak genellikle, iyici ayrışmış ve pH asitlilik değeri nötr ya da yüksek olan mull türü bir humusa sahiptir.)

—Petr. san. Bir hazne kayaçta belli bir akışkanla dolu gözeneklerin ve çatlakların toplam hacminin yüzdesi.

—Siber. *Doyma durumu,* sapmada ek bir artışın, ayarlama sistemini yeterince etkilemediği koşullar kümesi.

—Tayfölç. *Doyma tayfölçümü,* incelenecek örneğin içinden zıt yönlerde geçen, eşit frekanslı iki laser demetiyle yapılan ve Doppler genişlemesine uğramamış tayf çizgileri elde etmeye olanak veren tayfölçüm. (Demetlerden biri, çok sayıda atomun temel halden uyarılmış bir hale geçişini sağlar. Örnek, bu demeti doyma derecesinde soğurduğunda, ikinci demetin soğurulması önemli ölçüde azalır. Bu arada bu azalma, yalnızca hız bileşenlerinden biri, iki demetin doğrultusuna göre sıfır olan, yani bir Doppler kaymasına yol açmayan atomlar için sözkonusudur. Bu yöntem çok ince tayf çizgileri elde etmeye ve aşırı ince yapıları gözlemlemeye olanak verir.)

—Termodin. *Doyma eğrisi,* bir diyagramda (p, V), belli kütlede bir akışkan için, çeşitli sıcaklıklara göre çizilmiş sıvılaşma eşiklerinin uç noktalarını gösteren eğri.

—Yerbil. *Doyma göstergesi,* içerdikleri silisin bağıl oranına göre magmatik kayaçları sınıflamaya olanak veren gösterge.

—ANSİKL. Meteorol. Doyma mutlaka yoğuşmaya yol açmaz. Ancak havada yoğuşma çekirdekleri bulunması halinde ortaya çıkar. Öte yandan yoğuşma her zaman yağmurla da sonuçlanmaz. Doymanın dört nedeni vardır:

1. *gece ışıması,* açık havada (antisiklon havası) görülür. Toprağa dokunarak soğuyan hava, sis ya da çığ oluşturur;
2. *adveksiyon* sıcak havanın (kış mevsiminde karalara gelen deniz havası) soğuk bir yüzey üzerinde ya da soğuk havanın (nehirlerin, göllerin ya da denizin üzerinden geçen karasal kış havası) sıcak bir yüzey üzerinde yatay deviniminden kaynaklanır. Doyma yüzeyde kalır, yalnız sislere ve çiselere yol açar;
3. *nemleri farklı hava kütlelerinin karışımı.* Karışım sonucu doğan yoğuşma oldukça zayıftır: stratuslar ya da sisler oluşur, çok seyrek yağmur yağar;
4. *adiyabatik genişleme,* havanın yükselmesinden doğar ve en etkili doyma biçimidir; hemen her zaman büyük bulutların oluşumuna ve şiddetli yağmurlara yol açar.

DOYMAK gçz. f. **1.** Açlığını bütünüyle gidermek, tok duruma gelmek: *Doydum, artık bir lokma bile yiyemem. Doymak nedir bilmiyor. Doydunuz mu? Doymadıysanız biraz daha yiyin.* **—2.** *(Bir şeye) doymak,* ondan yeterince edinmek, ona karşı artık istek duymamak: *Son turnuvadan sonra, artık futbola doyduk. Çocuklar oyuncağa doydu. Bu yaz gezmeye iyice doydu.* **—3.** *Bir şeye doymak,* bir şey sözkonusuysa, ondan fazlasıyla içine almış olmak, doygun duruma gelmek: *Toprak suya doymak nedir bilmiyor. Doymuş bir pazara yeni bir ürün benimsetmek güç.* **—4.** *(Bir şeye, bir kimseye) doyamamak,* çok hoşlandığı bir şeyi, bir kimseyi sürekli aramak, istemek; ondan hiç bıkmamak; ona kanmamak: *Sohbetine doyamamak. Ona doyamadık, ama izni bitti. Bu parçayı dinlemeye doyamıyorum. Gençliğine doyamadan aramızdan ayrıldı.* **—5.** *Doya doya,* doyuncaya, kanıksayıncaya kadar: *Son gelişinde annemle doya doya konuşamadık.*

—Elektroakust. Bir kayıttan söz ederken, yükselişi halinde ciddi bozulmalara yol açacak bir düzeyde elektrik işareti almak.

—Elektron. Anahtar biçiminde çalışan bir tranzistörden söz ederken, maksimum bir toplaç akımı taşımak. (Bu durumda, toplaç ile verici arasındaki gerilim farkı gözardı edilecek kadar küçüktür: doymuş tranzistör, kapalı bir anahtara eşdeğerdir.)

—Fizs. kim. Kimyasal bir bileşikten söz edildiğinde, tüm elektronların çiftlenmesi gibi, atomlararası bağlara sahip olmak. (Dolayısıyla böyle bir bileşik, yeni elementler bağlamaya elverişli değildir; ancak bozulma ya da ornatma tepkimesiyle değişime uğrar.)

—Manyet. Bir madde ya da bir devreden söz ederken, manyetik doyma halinde olmak.

—Opt. Tayf renklerinden ve arı lalden söz ederken, birime eşit arılık gösteren maksimum doymaya karşılık gelmek.

◆ **doyulmak** edilg. f. **1.** Açlığı giderilmek: *Bu kadar yemekle doyulur mu?* **—2.** Yeter görülmek: *Bu manzaraya doyulmaz.*

◆ **doyunmak** dönşl. f. *Yörs.* Yeteri kadar yemiş olmak, doymak.

◆ **doyurmak** ettirg. f. **1.** *Bir kimseyi doyurmak,* onun yeme gereksinimini karşılamak, açlığını gidermek: *Bir çocuğu doyurmak. Onu doyurmak, üç kişiyi doyurmaktan daha zor.* **—2.** *Bir kimseyi, bir topluluğu doyurmak,* sözkonusu bir kimseyse, bir başkasının ya da başkalarının geçimini sağlamak, bir şeyse onu, onları geçindirmek, geçindirebilecek nitelikte olmak: *Babası öldüğünden beri iki aileyi doyurmak için gece gündüz çalışıyor. Kalan miras yalnız onları değil, torunlarını bile doyurur. Binlerce aileyi doyuran Manisa ovası.* **—3.** *Bir kimseyi doyurmak,* bir şey sözkonusuysa, o kimseyi kandırmak, inandırmak için yeterli olmak; onu tatmin etmek: *Bu kanıtlar beni doyurmadı.* **—4.** *Bir kimseyi doyurmak,* ona para yedirmek: *İşini yaptırabilmek için önce onu doyurmak zorundasın.* **—5.** *Bir şeyi doyurmak,* ona yeterince başka bir madde katmak, onu doyma durumuna getirmek.

—Opt. Doymasını artırmak için bir rengi değiştirmek.

—Org. kim. Doyma işlemine uğratmak.

◆ **doyurulmak** edilg. f. Doymak işine konu olmak, açlığı giderilmek.

DOYMAMIŞ sıf. Org. kim. Doygunluk durumuna erişmemiş. (Doymamış bir hidrokarbon, doymuş bir hidrokarbona dönüşmek üzere hidrojen atomlarının katılmasını kolayca sağlayabilir.) — Molekülünde en az iki çift bağ bulunan yağ asitleri için kullanılır. (Mısır yağı, ayçiçeği yağı ya da üzüm çekirdekleri yağı gibi doymamış yağlardan, hiperlipidemi tedavisinde yararlanılır.)

DOYMAMIŞLIK a. Org. kim. Bir molekülde bulunan karbon, azot, oksijen vb.'nin atom sayısı ile uyuşan hidrojen atomlarının maksimal sayısını içermeyen doymamış organik bileşiklerin ve daha genel olarak katlı bağlı organik işlevlerin ya da halkasal yapının özgün niteliği.

—ANSİKL. Bir molekülün doymamışlık sayısı, bu molekülde bulunan tüm karbon, azot, oksijen vb. atomlarının normal ikincil değerliklerine (karbon için 4, azot için 3 vb.) sahip olması için bu molekülün kapalı formülüne eklenmesi gereken maksimum hidrojen atomları sayısının yarısına eşittir. Örneğin formülü $C_2H_4O_2$ olan asetik asidin doymamışlık sayısı 1'dir; çünkü iki karbon atomu ile iki oksijen atomunun normal ikincil değerliğiyle ilgili kapalı formülü (maksimum hidrojen atomuyla), $C_2H_6O_2$'dir; yani eklenmiş iki hidrojen atomu içerir.

Doymamışlık sayısı, bir bileşiğin kapalı formülüne bakarak bir molekülde bulunan halkaların ve/ya da katlı bağların sayısını anlamaya yarar.

DOYMAZ sıf. Doymak bilmeyen, açgözlü kimse için kullanılır: *Ne doymaz adam.*

DOYMAZLIK a. Doymama durumu; aç gözlülük: *Para konusunda tam bir doymazlık içinde.*

DOYMUŞ sıf. **1.** Açlığı giderilmiş, istekleri doyurulmuş. **—2.** Doymuş duruma gelmiş sıvı, gaz ya da elektromıknatıs için kullanılır.

—Fiz. *Doymuş buhar,* bir cismin, kendi sıvı evresi ile dengede olan buharı. (Bir T sıcaklığındaki doymuş buhar basıncı, bu cismin ve gaz evrelerinin bu sıcaklıktaki denge basıncıdır. Bir sıvının yakınındaki gazın kısmi basıncı, doymuş buhar basıncından küçük olduğu sürece buharlaşma, tersi halde ise yoğuşma görülür.)

—Mat. mant. *Doymuş modeller,* aynı kardinallik ve yapıda modeller. ‖ *Doymuş kuram,* başka belitlerden bağımsız bir beliti, çelişkili hale getirmeden, kendisine ekleyemeyeceğimiz kuram.

—Petrogr. Feldispatımsı içermeyen magma kayacı için kullanılır.

—Termodin. Aynı sıcaklıkta doyurucu su buharı basıncına eşit basınçta su buharı içeren bir atmosfer için kullanılır. ‖ *Doymuş çözelti,* belirli sıcaklıkta, çözünenin derişimi artırılamayan çözelti. (Doymuş bir çözelti, çözünmemiş bir çözünen artığıyla denge halinde bir arada bulunabilir.)

DOYMUŞLUK a. Biyokim. *Doymuşluk yitimi,* doymuş bir maddenin kimyasal olarak doymamış bir maddeye dönüşmesi.

DOYRAN 1. Makedonya'da yugoslav -yunan sınırında, sularını bir gidegenle Vardar nehrine boşaltan göl. **—2.** Bu gölün G.-B. kıyısında Yugoslavya topraklarında kasaba.

—Tar Gazi Evrenos Bey'e karşı koymadan teslim olan kent (1385), osmanlı yönetimini hemen benimsedi. Serez'e bağlı bir voyvodalık olarak yönetilirken, Selanik'in ele geçirilmesinden sonra buraya bağlı bir kadılık oldu. Tanzimat'tan sonra Selanik sancağının bir ilçe merkezi durumuna getirildi, Edirne-Selanik demiryolu hattının tamamlanması ile de önem kazandı. Balkan savaşı sırasında önce Sırplar'ın, ardından da Yunanlılar'ın eline geçti. Savaşın bitiminde yapılan barış antlaşmasıyla (1913) Yunanistan'a bırakıldı. Bugün Yugoslavya sınırları içindedir.

DOYULMAK → DOYMAK.

DOYUM a. **1.** Zihinsel ve bedensel gereksinmelerin karşılanmasıyla kendini gösteren duyum; tatmin: *Bir işin verdiği doyum. Doyuma ulaşmak. Cinsel doyum.* **—2.** *(Bir şeye) doyum olmamak,* bir şeyden ne kadar yararlanılırsa yararlanılsın ondan bıkmamak; tadına doyulmamak.

—Psikan. *İstek doyumu,* kişinin, az çok dolaylı bir yoldan ve hayali bir biçimde isteğini gerçekleştirmesini sağlayan psişik oluşum. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Psikol. Bir gereksinimin ya da daha genel olarak bir güdülenmenin sıfıra indirilmesini sağlayan süreç; bu süreç sonunda ortaya çıkabilen hoşnutluk duygusu.

—ANSİKL. Psikan. Freud, *Rüyalar ve yorumlar* (die Traumdeutung) [1900] adlı yapıtında, bilinçdışı tarafından meydana getirilen rüya olayının, bir istek doyumu olduğunu ileri sürdü. Rüyada istek, halüsinasyon türünden bir görüntü biçiminde, sansür dolayısıyla işlenip az çok değişik bir kılığa sokulmuş olarak sahneye çıkar. Yine bunun gibi, kişinin hayalinde kurduğu ve aktör ve/ya da seyirci olarak, az çok

gizli bir biçimde, içinde yer aldığı hayali bir senaryo olan fantazma da, isteğin doyurulmasının çok iyi bir örneğini oluşturur. Belirti de, rüya gibi uzlaşma özelliği taşıyan bir olaydır. Bu bakımdan o da, bir isteğin doyurulmasının dolaylı bir ürünü olarak ortaya çıkar; isteği kılık değiştirmiş bir biçimde dile getirir.

DOYUMLUK a. **1.** Doymaya yetecek kadar: *Bir doyumluk yiyecek.* **—2.** *Esk.* Çapul ve yağmadan ele geçen mal; ganimet. **—3.** *Doyumluk değil, tadımlık,* ikram edilen bir yiyeceğin az olması durumunda söylenir.

DOYUMSUZ sıf. Doyuma ulaşmamış kimse için kullanılır; tatminsiz: *Hiçbir şeyden hoşnut olmayan doyumsuz çocuklar*

DOYUMSUZLUK a. Seksol. Cinsel birleşme sırasında orgazm olmaması ya da yetersizliği. (Bundan dolayı haz duyumu yetersiz kaldığı gibi orgazm sonrasına özgü gevşeme de olmaz, hatta bunların yerine bir yorgunluk ve tiksinti hali gelir. Doyumsuzluk ruhsal kökenlidir.)

DOYUNMAK → DOYMAK.

DOYURAN sıf. Fiz. Bir çözücüyü doyurma özelliği olan maddeler için kullanılır.

DOYURMA a. Termodin. Bir maddeyi, doymuş bir çözelti elde edene değin bir sıvıda çözmeye dayanan işlem.

DOYURMAK → DOYMAK.

Gallimard belgesi

Alfred Döblin

DOYURUCU a. **1.** Doyurma özelliği olan: *Doyurucu bir yemek.* **—2.** Doyuran, doyurma niteliği olan, beklenene uygun; kandırıcı, inandırıcı, tatminkâr: *Doyurucu bir cevap. İki taraf için de doyurucu bir anlaşma. Anlatıkları pek de doyurucu değildi. Doyurucu bir açıklama.*
—Kim. müh. Çeşitli sıvıları kimi gazlarla doyurmaya yarayan aygıt.

DOYURULMAK → DOYMAK.

DOZ a. (fr. *dose;* yun. *dosis,* parça'dan). **1.** Bir defada alınan ilaç miktarı: *Reçetede belirtilen dozla yetinmek.* (Bk. *ansikl.* böl. Eczc.) **—2.** Bir bileşime giren maddelerden her birinin miktarı: *İçkideki alkol dozunu artırmak.* **—3.** Bir maddenin, bir sürenin, vb. belirli miktarı: *İçkinin dozunu kaçırmak. Uykunun dozunu iyi ayarlamak.* **—4.** Bir niteliğin miktarı, derecesi: *Samimiyetin dozunu kaçırmak.* **—5.** *(Bir şeyin) dozunu ayarlamak,* ölçülü davranmak: *Karşısındakini ürkütmemek için sözlerinin dozunu iyi ayarlamak.* ‖ *(Bir şeyin) dozunu kaçırmak,* ölçüyü aşmak, aşırı gitmek: *Şakanın dozunu kaçırmak.* ‖ *Bir şeyi dozunda almak,* bir şeyden yeterince almak, yeterinden fazla almamak. **—6.** *Düşük dozda,* az miktarda. ‖ *Yüksek dozda,* çok fazla, aşırı.
—Kim. *Doz belirleme,* çözümleme amacıyla bir madde içinde bulunan bir bileşenin niceliğini saptama. (Örneğin sudaki kalsiyum, havadaki karbondioksit vb.'nin dozunu belirleme.) [Ağırlıkölçüm ile hacimölçüm, kimyasal doz belirleme teknikleridir.] (Eşanl. NİCELİK BELİRLEME.) ‖ *Doz belirlemek,* nicelik saptama işlemi uygulamak. (Eşanl. NİCELİK BELİRLEMEK.)
—Nük. müh. Bir ışınlamanın, iyonlaştırıcı ışınım sonucu yaptığı nicel etki. (Gerçekte soğurulan doz ve doz eşdeğerini ayırt etmek gerekir.) ‖ *Doz eşdeğeri,* radyasyondan korunmada, bir ışımayla karşılaşmış kişiler üzerinde ışınlamanın biyolojik etkisini nitelemek için kullanılan büyüklük. (Bu büyüklük ışımanın yapısına ve enerjisine bağlı çarpanlar ile soğurulan dozun çarpımına eşittir. Doz eşdeğerinin SI birimi *sievert*'tir [Sv]. Soğurulan doz *rad* cinsinden belirtildiğinde birim olarak *rem* kullanılır.) ‖ *Soğurulan doz,* iyonlaştırıcı bir ışımanın, ışınlanan ortamın birim kütlesine ilettiği enerji miktarı. (SI'de soğurulan doz birimi, kilogramda 1 joule değerindeki *gray*'dir [Gy]. Öte yandan uygulamada, 1/100 gray değerindeki *rad* da kullanılır.)
—Polim. *Enerji doz aygıtı,* pres potasının ısıtıcı dirençlerine gönderilen elektrik enerjisini ayarlamaya yarayan aygıt.(Bu, işlem çevrimi süresine ilişkin yavaş dönemli kiplenmiş bir akım yaratan ve çevrimsel olarak çalışan bir aygıttır. Değişmez aralıklarda, süresi ayarlanabilen akım kesimleri oluşturur.)
—Radyol. Bir dizi ışınlama süresince vücudun belirli bir bölgesinin emdiği ışınların rad olarak toplam miktarı.
—Ted. *Aşırı doz,* farmakopede yazılı olağan ya da en yüksek dozu aşacak ölçüde verilen doz. —Tehlikeli sonuçlar (koma, ölüm) doğurabilecek ölçüde verilen çok yüksek doz.
—Teknol. ve Kim. *Doz aygıtı,* kimi karışımların dozunu belirlemeye yarayan araç.
—ANSİKL. Eczc. Bir ilacın dozu, veriliş tarzına ve hastanın yaşına göre değişir. Doz gram ya da biyolojik ünite olarak belirtilir.
Dozun miktarı, en düşük ve en yüksek yararlı ilaç miktarını belirlemek amacıyla yapılan ve uzun zaman alan deneylerin sonucunda saptanır. Bütün farmakopelerde, yetişkinler için normal ve en yüksek dozları, çocuklar için normal dozları gösteren cetveller yer alır.
Normal doz genel bir ortalama değeri gösterir. Bunun her hastanın durumuna göre saptanması, hastanın vücut ağırlığının, yaşının ve cinsiyetinin göz önünde bulundurulması gerekir.
En yüksek doz, bir tehlike olmadan ve özel önlemler alınmadan aşılmaması gereken miktardır.
Letal (öldürücü) doz, hayvanlar üzerinde yapılan fizyolojik deneylerle saptanır. Bir ilacın en yüksek dozu ile letal dozu arasındaki aralık ne kadar genişse, ilaç o kadar kullanışlıdır.
Homeopatik doz bir seferde alınır. Çok seyreltilmiş olarak hazırlanır ve özel hap, toz, ampul ya da fitil halinde kullanılır.

DOZAJ a. (fr. *dosage*). **1.** Bir karışım hazırlanırken bileşenlerinin uygun oranlarda alınması: *Bir kokteylin dozajını ustaca ayarlamak.* **—2.** Bir davranışı ölçme, herhangi bir ilişkide çeşitli öğelerin yerini uyarlama eylemi: *Onda bir otorite ve hoşgörü dozajı var. Hükümet ancak çoğunluk grubunun dozajı ustaca ayarlanarak kurulabildi.*

DOZER a. BULDOZER'in kısaltılmışı.

DOZİMETRE a. (fr. *dosimètre*'den). Nük. müh. ve Radyol. DOZÖLÇER'in eşanlamlısı.

DOZOMETRE a. (fr. *dosomètre*'den). Maddelerin değişmez kütleler halinde verilmesini sağlayan otomatik kumandalı sürekli tartı aygıtı. (Dozometre öğütücü, kurutucu, fırın vb. gibi sürekli çalışan aygıtların beslenmesinde kullanılır.)

DOZÖLÇER a. Nük. müh. Bir ışınlamayı, soğurulan bir dozu ya da bir ışımanın ayırtedici niteliği olan benzer bir başka büyüklüğü ölçmeye ya da değerlendirmeye yarayan alet. (Eşanl. DOZİMETRE.)
—Radyol. Işın tedavisinde kullanılan ve hastaya verilen ışınların miktarını saptamaya yarayan ölçü aleti. (Eşanl. DOZİMETRE.)

DOZÖLÇÜM a. Nük. müh. **1.** Soğurulan bir dozu belirleme. **—2.** Bu belirlemede kullanılan tekniklerin tümü. **—3.** IŞINÖLÇÜM'ün yaygın eşanlamlısı.

DÓZSA (György), macar subay (Transilvanya 1474'e doğr. -öl. 1514). Türkler'e karşı haçlı seferi düzenlenmesini isteyen kardinal Bakócz tarafından, Dózsa serflerinden kurulu 100 000 kişilik bir haçlı ordusunun başına getirildi. Ancak bu ordunun disiplinsizliğinden endişelenen macar beyleri sefere karşı çıktılar. Bunun üzerine Dózsa toplumsal düzeni değiştirmeye girişti ve 1514 yılındaki kanlı ayaklanmayı yönetti; Csanád bölgesinde bir zafer kazandı, tüm Güney Macaristan'ı yakıp yıktı. Ama Janos Zápolya'ya yenilerek esir düştü ve işkenceyle öldürüldü.

DÖBELN, Almanya'nın Saksonya eyaletinde, Leipzig'in G.-D.'sunda kent; 27 600 nüf. Tarım okulu. Makine sanayisi. Deri ve tahta işleme. Şeker fabrikası.

DÖBEREİNER (Johann Wolfgang), alman kimyacı (Bug, Hof yakınında, 1780 - Jena 1849). Eczacıydı, 1810'da Jena'da kimya profesörü ve Goethe'nin bilimsel danışmanı oldu. Organik cisimlerin bakır oksitle çözümlenmesi yöntemini 1821'de de aldehiti buldu. 1823'te platin süngerinin hidrojen ve oksijenin birleşmesine yol açtığını saptadı.

■**DÖBLİN** (Alfred), alman yazar (Stettin 1878 - Emmendingen 1957). Freud'un izleyicilerinden musevi kökenli bir hekimdi, katolikliği benimsedi. Anlatımcılığın (Der Sturm* dergisi ilk öykülerini yayımladı) ve sosyalist görüşlerin etkisinde kaldı. Manzum bir destanda (*Manas,* 1927), mitle tarihi (*Die drei Sprünge des Wang-Lun,* 1915; *Wallenstein,* 1920; *Berge, Meere und Giganten,* 1924) ya da gerçeklikle yazının değişik düzlemlerini (*Berlin* Alexanderplatz,* 1929) birbirine karıştıran romanlarda halk kitlelerini betimledi. 1933'te Nazi Almanyası'ndan ayrılmak zorunda kaldı. Fransa'ya (1933-1940), daha sonra da Amerika'ya (1940-1945) göç etti. Ancak 1945'te Almanya'ya dönebildi. *Pardon wird nicht gegeben* (1935) adlı yapıtını yayımladı. Ahlaksal ve dinsel konulara yöneldi.

Döderlein basili. Kad. hast. Normal bir dölyolunda bulunan ve orada karbonhidratların mayalanmasını sağlayarak laktik asit oluşturan, *lactobacillus* cinsinden, Gram pozitif, hareketsiz basil. Ortamı asitleştirici özelliği sayesinde, zararlı mikroorganizmaların dölyoluna yerleşmesini engelleyerek koruyucu bir görev yapar. Adı, alman hekim Albert Döderlein'den (1860-1941) gelir.

DÖĞEN → DÖVEN.

DÖĞER, Afyon'un İhsaniye ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 4 515 nüf. (1990). Belediye.

DÖĞERLER, Oğuzlar'ın Bozok koluna bağlı oldukları kabul edilen bir türk boyu. Orta Asya'da yaşayan Türkler'in Önasya'ya yayılışları sırasında G.-D. ve K. Suriye'ye yerleştiler. XIV. yy.'da etkin bir siyasal güç oluşturdular. Memluklar döneminde G.-D. Anadolu ve Suriye'de öteki türk boyları arasında büyük nüfuzları vardı. Bu dönemde bazı arap kabilelerini egemenlikleri altına aldılar ve Urfa, Siverek, Harran, Caber ve Rakka kentlerinin yönetimini ellerine geçirdiler. Akkoyunlular ile Karakoyunlular arasındaki savaşlarda parçalandılar. Osmanlı döneminde Halep, Şam, Bozulus, Kerkük ve Kozan bölgelerinde yaşayan Türkmenler arasında dağınık bir biçimde yaşıyorlardı. XVII. yy.'da yerleşik yaşama zorlandılar ve bir kez daha dağılarak Türkmenler içinde eridiler.

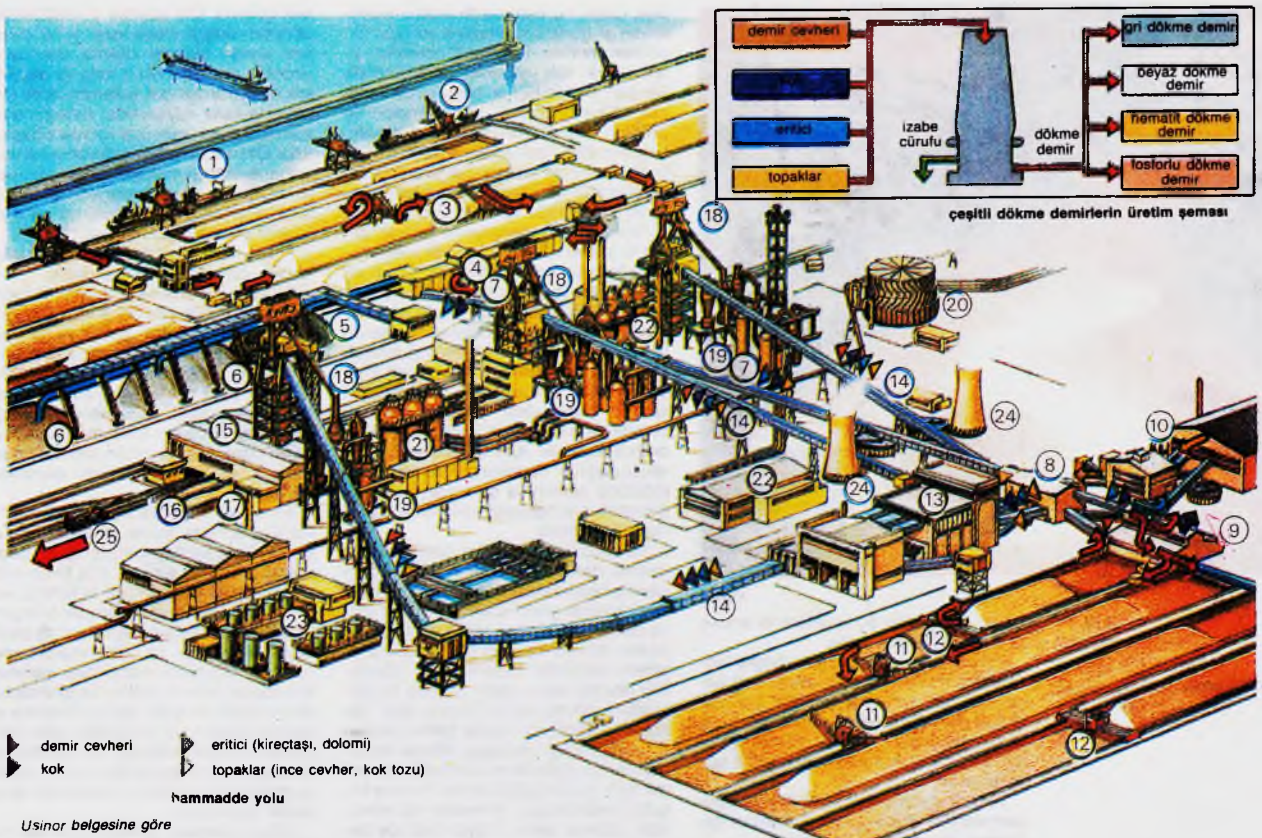
DÖĞME → DÖVME.

DÖĞMEK → DÖVMEK.

DÖĞÜŞ → DÖVÜŞ.

Döhle cisimleri. Biyol. Çokçekirdekli alyuvarların sitoplazmasında gözlenen, tek, mavimsi, yuvarlak ya da elips biçiminde, 1 ila 2 mikron çapında cisim. Döhle cisimleri tüm May-Hegglin kalıtsal anomali olgularında ve bazen demir eksikliğine bağlı olan ya da olmayan, tedaviye dirençli kansızlıklarda enfeksiyon ve zehirlenmelere bağlı olarak ortaya çıkan alyuvar artışlarında gözlenir.

DÖKME a. Sıvı ya da tane durumunda olan şeyleri boşaltmak, saçmak, kalıba koymak, aktarmak, dökmek eylemi.
—Mad. oc. Vagonları tumba ederek boşaltmaya dayanan işlem.
◆ sıf. **1.** Bir yerden bir yere dökülen, aktarılan şey için kullanılır: *Dökme (ya da taşıma) su ile değirmen dönmez* (atasözü). **—2.** Belli bir kap içinde bulunmayan, bir yere yığın biçiminde dökülmüş olan şey için kullanılır: *Dökme portakal.* **—3.** Kalıba

Usinor belgesine göre

dökme demir üretim şeması

1. Cevherin boşaltılması; 2. İşlenmiş ürünlerin gemiye yüklenmesi; 3. Cevherin açık alana yığılması ve yeniden taşınması; 4. Kırma; 5. Kok; 6. Kireçtaşı ya da dolomi; 7.Taşıyıcı bantlar; 8. Eleme (kok ve kireçtaşı); 9.Cevherin elenmesi ve kokun öğütülmesi; 10. Topaklaştırma tesisi; 11. ve 12. Cevherin, homojenleştirme alanına yığılması ve yeniden taşınması; 13. Hammadde yığınları; 14. Yüksek fırın yükleme bandı; 15. Dökme demir dökümhanesi; 16. İzabe cürufu çukuru; 17. İzabe cürufunun ufalanması; 18. Yüksek fırınlar; 19. Yüksek fırından gelen gazların tozunun giderilmesi ve yıkanması; 20. Gazometre; 21. Cowperler; 22. Hava üfleme makineleri; 23. ve 24. Gaz yıkama suları ile yüksek fırınların soğumasını sağlayan soğutucular; 25. Dökme demirin çelik fabrikasına ya da döküm makinesine taşınması.

dökülerek yapılmış şey için kullanılır: *Dökme soba. Makinenin dökme parçaları.*

—Camc. *Dökme cam*, döküm ve haddelemeyle elde edilen cam. (Dökme cam yarısaydamdır; düz, profilli ya da dalgalıdır; ayrıca telli olanlar da vardır. Pencere camı kadar nitelikli hammadde ve özen gerektirmez. Dökme camın genellikle bir ya da her iki yüzünde, bir ya da iki hadde rulosuyla basılmış kabartma bir resim bulunur; o zaman "emprime cam" adını alır.)

—Fişekç. *Dökme barut*, erimiş patlayıcı bir karışım kalıba dökülerek yapılan patlayıcı.

■—Metalürj. *Dökme demir*, karbon oranı (% 2,06'nın üstünde ve çoğunlukla % 2,5 ile 4,6 arasında), katılaşma sırasında ötektik oluşumu için yeterli düzeyde olan demir-karbon alaşımı (genellikle başka elementler, özellikle silisyum da içerir.) [Eşanl. FONT, PİK.] (Bk. *ansikl.* böl.) || *Arılaştırma dökme demiri*, çelik üretiminde kullanılan ilk eritme dökme demiri. || *Benekli dökme demir*, grafit biçiminde kısmen serbest ve karbür biçiminde kısmen bileşmiş karbon içeren dökme demir. || *Beyaz dökme demir*, karbonun, karbür biçiminde demirle tamamen bileşmesinden dolayı kırılma yüzeyi beyaz renkte görünen demir. || *Dövülebilir dökme demir*, bileşimindeki grafitin özel yapısı nedeniyle belirli bir dövülebilirlik gösteren dökme demir. || *Fosforlu dökme demir*, fosfor oranı % 1,4-2 arasında değişen dökme demir. || *Gri dökme demir*, yapısındaki pul biçimli serbest grafitten dolayı kırılma yüzeyi gri renkte görünen dökme demir. || *Hematit dökme demir*, hematit adı verilen arı cevherden elde edilmiş dökme demir. || *Kalıplama dökme demiri*, dökümcülükte, özellikle döküm parçaların üretiminde kullanılan ilk eritme dökme demiri. || *Küresel grafitli dökme demir*, malzemenin sıvı halde işlenmesi nedeniyle, küresel grafit parçacıkları biçiminde önemli oranda karbon taşıyan, üstün nitelikli dökme demir. || *Su verilmiş dökme demir*, katılaşmanın ardından hızlı bir soğutma işlemi uygulanan dökme demir (beyaz dökme demir). || *Yüksek dayanımlı dökme demir*, mekanik özellikleri, sertliği ve aşınmaya karşı dayanımı nedeniyle olağan sıcaklıkta normal olarak kullanılan dökme demir.

—Nümism. *Dökme sikke*, eritilmiş madenin kalıba dökülmesi yöntemiyle üretilen sikke. (Bk. *ansikl.* böl.)

■—Parac. *Dökme paralar, madalyalar*, bir kalıba metal dökülerek elde edilen paralar, madalyalar.

—Polim. *Dökme kalıplama*, önceden akışkan duruma getirilmiş plastik bir maddeyi, bir kalıp boşluğunda katılaştırmaya dayanan biçimlendirme yöntemi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Metalürj. Dökme demir, silisyum (% 4'e kadar), manganez (% 0,5-1,5 arasında) ve başka katışkı maddeleri (kükürt ve fosfor) içerir. Kimyasal bileşimine, elde ediliş yöntemine döküm sırasındaki soğutma hızına göre yapıları ve karbonun biçimi bakımından farklı dökme demirler elde edilir. Gri ve beyaz dökme demirler karbonun biçimine göre ayrılır: *gri dökme demirler*'de karbon, çoğunlukla grafit halinde, *beyaz dökme demirler*'de ise, demir karbür halinde yer alır (semantit).

• *Dökme demir üretimi.* Dökme demir, XIII. yy.'dan beri bilinmesine rağmen, ancak XV. yy.'dan sonra kullanılmaya başlandı. Dökme demirler, yüksek fırınlarda, yani çok büyük boyutlarda eritme gövdesi taşıyan (1 000 t/g'lük bir sığa için eritme gövdesi 30 m, fırının yerden yüksekliği 85 m) fırınlarda elde edilir. Bir eritici karıştırılan cevher ve metalürji koku, besleme ağzından fırına yüklenir. Yüksek fırında yavaş yavaş alçalan yük, ısınır ve yükselen gazların etkisiyle karmaşık kimyasal tepkimelere uğrar; cevher sıcak hava girişi yakınındaki kuşak kesimine gelerek erir (yaklaşık 1 800°C); fırına üflenen sıcak hava genellikle 1 000°C'ın üstündedir, kimi kez 1 300°C'a ulaşır. Dökme demir ve izabe cürufu, yoğunluklarına göre potada üst üste iki ayrı katman halinde toplanır; daha sonra bu iki ürün, iki ayrı döküm deliğinden boşaltılır. İstenen bileşim ve arılıkta dökme demir elde etmek için eriticinin bileşimini, eritici ve kok oranlarını titizlikle hesap etmek gerekir. Gri dökme demirler, yeterli düzeyde silisyum katılarak sıcak bir ortamda (yüksek kok oranı ve çok sıcak hava) elde edilir. Buna karşılık beyaz dökme demirler, düşük bir silisyum oranı, görece daha soğuk bir ortam ve hızla uygulanan bir işlem gerektirir. Eskiden kullanılan *sıcak havalı dökme demir* ile *soğuk havalı dökme demir* terimleri bu işlemlerden kaynaklanır.

Hematit dökme demirler, kükürt ve fosfor oranı bakımından çok fakirdir; arı hematit cevherinden elde edilir. Buna karşılık fosforlu dökme demirler (% 1,6-2 fosfor içeren Thomas dökme demirleri, % 0,5-1 fosfor içeren yarı fosforlu dökme demirler, % 1-1,4 oranında fosfor içeren Cleveland dökme demirleri) fosforlu cevherlerden üretilir ve bazik yöntemlerle çeliğe dönüştürmede kullanılır.

Yüksek fırında ayrıca, kimi zaman yanlış olarak özel dökme demir de denen ve çelik fabrikalarında oksit gidermede ya da *manganezli dökme demirler, spiegel, ferrosilisyum, siliko-spiegel* gibi kimi özel bileşimlerin ayarlanmasında kullanılan demir alaşımları da üretilir.

Potadan alınan dökme demir, yüksek fırın yakınında fabrika tabanının altında bulunan bölümlerde ya da özel makinelerde külçe (pik) ya da tane halinde dökülür; ayrıca karıştırıcılarda ve aktarma potalarında sıvı halde bekletilerek çeliğe dönüştürmek için doğrudan çelik fabrikasına da gönderilebilir (günümüzde oksijenle dönüştürmenin değişik biçimleri daha çok uygulanmakta, Martin fırını yavaş yavaş terk edilmektedir). Fırından alınan dökme demir, kimi parçaların (borular, külçe kalıpları) üretiminde doğrudan kullanı-

Mazda

Fos-sur-Mer demir-çelik kompleksinin 2 no'lu yüksek fırınındaki dökme demir dökümhanesi

labilir; dolayısıyla bu ürünlere ilk eritme dökme demiri adı verilir.

Pik halindeki dökme demir, başka fabrikalarda yeniden eritme işleminden geçirilerek hem kalıp dökümünde, hem de çeliğe dönüştürmede kullanılır. İkinci bir eritme işleminden geçirilen bu dökme demir, kimi hallerde *kupol fırını*'nda bir kez daha eritilir.

Yüksek dayanımlı dökme demir, kalıp parçalarının dökümünde kullanılan gri dökme demir türlerinden biridir.

Çelikli dökme demir, eskiden kupol fırınında yükün içine belirli oranda çelik katılarak üretilen dökme demirdi. Dökme demir çok eskiden pudlaj demiri elde etmek için yansımalı fırınlarda bir arılaştırma işleminden geçirilirdi.

Kalıplama dökme demirleri ve *arılaştırma dökme demirleri,* kalıplamada ya da arılaştırmada kullanılmalarına göre bu adlar verilir; arılaştırma dökme demiri, uygulanan dönüştürme biçimi uyarınca *bazik* ve *asit dökme demir* olarak ikiye ayrılır.

Nihayet, çelik artıkları ile döndülerinin elektrikli fırınlarda eritilerek yeniden karbürlenmesinden de dökme demirler elde edilmektedir: Bunlara *sentetik dökme demirler* ya da *elektrik ocağı piki* adı verilir.

• *Dökme demirlerin özellikleri* ve *yapısı.* Mikrografik yapılarına ve mekanik özelliklerine göre dökme demirler genel olarak aşağıdaki şekilde sınıflandırılır:

—*Gri dökme demirler,* çelik bir matris içinde pulsu ya da küremsi biçimde grafitli bir yapı gösterir. Silisyum oranı yüksek (% 1,5-3) ve manganez oranı oldukça düşük (% 0,5-0,8) olan gri dökme demirlerin kararlı bir yapısı vardır; dolayısıyla oluşumları yavaş bir soğutmayla daha da kolaylaşır. Grafit, bu demirlerde kırılma yüzeylerinin gri görünüm almasına yol açar. Gri dökme demirlerin mekanik özellikleri orta düzeyde kalır ve bunları, matrislerinde yer alan grafitin biçimi, boyu ya da konumu etkiler. Tezgâhta işlenebilmeleri ve özellikle kalıp dökümüne elverişli olmaları bakımından önemlidirler (1 200° C'ın altında olan erime noktası, çeliğe oranla daha düşüktür; dökümden sonra hafifçe şişerek kalıp boşluklarını iyice doldurur).

—*Beyaz dökme demirler*'de karbon, sementit (demir karbür) biçiminde bileşik halinde bulunur. Yarı kararlı demir-karbon diyagramında yer alan beyaz dökme demirler, sert ve kırılgandır. Kırılma yüzeyleri beyazdır; yüksek oranda manganez katılarak ve döküm sırasında hızla soğutularak elde edilir (su verilmiş dökme demir). Çok sert olmaları yüzünden bunları tezgâhta işlemek olanaksızdır; yeniden eritilerek arılaştırma yoluyla çelik üretiminde büyük oranda kullanılır. Ayrıca döküme pek elverişli değildir; bununla birlikte aşınmaya (öğütücü öğeler) ya da korozyona karşı dayanıklı özel parçalar kokil kalıplarla bu demirden üretilir.

—*Sünek dökme demirler,* özellikle pullu dökme demirlerden daha yüksek olan uzama nitelikleriyle ayırt edilir; bu özellikleri küresel grafitli dökme demirler gibi ya dökümden hemen sonra ya da dövülebilen dökme demirler gibi tavlanma işleminin ardından kazanır. İki tür dövülebilir dökme demir vardır: *Avrupa tipi dövülebilir dökme demir* ("beyaz özlü" de denir), yükseltgen ürünler (demir cevheri, tufallar) eşliğinde beyaz dökme demirden karbür giderilerek elde edilir; bu demir türü, günümüzde hemen hemen hiç kullanılmamaktadır; *Amerikan tipi dövülebilir dökme demir* ("siyah özlü"de denir), ısıtma ve soğutma işlemleri çevriminin ardından uygulanan ısıl bir işlemle (temperleme tavlaması) beyaz dökme demirden üretilir: demir karbürün bozunmasını sağlayan bu çevrim, dökme demire ince grafit nodüllü homojen bir ferrit yapısı kazandırır.

—*Küresel grafitli dökme demirler*'in ilk patentleri 1948'de alındı; bu tür dökme demirler, perlitli ya da demir perlitli matrisleriyle ayırt edilir. Magnezyum gibi bir element katkısıyla doğrudan döküm sırasında tam küresel biçim gösteren grafitler oluşur. Bu dökme demirlerin ilginç mekanik özellikleri vardır; suvermeyle ve menevişlemeyle işlenebilir. Dövülebilir dökme demirlerin ya da döküm çeliğinin gelecekte yerini alacağı sanılan bu demirler, hadde silindirleri, makine gövdeleri, boru vb. gibi parçaların yapımında yaygın olarak kullanılır.

—*Alaşımlı dökme demirler*'in bileşiminde çoğunlukla nikel, krom ya da her ikisi birden bulunur. Daha ince bir yapı ve yüksek dayanım gibi geliştirilmiş özellikleri olan bu tip dökme demirler, asit korozyonuna (% 15 nikel, % 5 krom, % 5 bakır içeren dökme demirler) ya da sıcakta yükseltgenmeye (kromlu ya da silisyumlu dökme demirler) karşı iyi bir dayanım gösterir.

• *Dökme demirlerin kullanımı.* Dökme demirler çok çeşitli biçimlerde kullanılır: bunlar, çelik üretiminde kullanılan ve üretilen dökme demirlerin büyük bölümünü oluşturan arılaştırma dökme demirleri ile, birinci (yüksek fırınlardaki toplam üretimin % 6,5'i) ya da ikinci eritme sonunda elde edilmekte olan kalıplama dökme demirleridir.

Küresel grafitli dökme demir, boru ve ulaşım gereçlerindeki önemli üretim artışından dolayı, toplam üretimin % 33,5'ini oluştururken, dövülebilir dökme demir, % 3 dolayında kalır.

Dökme demirde bulunan grafit, bu malzemeye sürtünme ve iletkenlik bakımından çok iyi özellikler kazandırır. Ayrıca erime sıcaklığı 1 200° C'ın altında olan dökme demir, kum kalıpta ya da kokil kalıpta dökülerek biçimlendirmeye elverişli bir nitelik gösterir. Öte yandan yükseltgenme ve biçim değiştirmeye karşı iyi bir dayanım sunan alaşımlı dökme demirlerin (kromlu, alüminyumlu..), orta ya da yüksek sıcaklıkta pek çok kullanımı vardır. Korozyona karşı dayanımda, örneğin silisyum gibi çok küçük özel katkılara başvurulur. Dökme demirleri, kalıplama kalınlıklarına ve istenen mekanik özelliklere uyarlamak için kimyasal bileşimini, dolayısıyla ferritli, perlitli, beynitli, austenitli vb matrislerini etkileme yoluna gidilir.

—Polim. Plastik maddelerin dökme kalıplaması, pek çok yöntemle yapılır.

• *Sıkıştırma ile dökme kalıplama.* Bu yöntem temel olarak ısılsertleşir reçinelere uygulanır. Malzeme (toz, granül ya da plastik kütle) önce bir kalıba konur, sonra ısı ve yüksek basınç altında akışkanlaştırılır. Böylece kalıp boşluğunun biçimini alan malzeme, giderek özgün ısılsertleşir ağlaşma tepkimelerinin etkisiyle katılaşır. Parçanın dışarı alınmasından sonra kalıp temizlenir ve yeni bir işlem çevrimine başlanır.

Sıkıştırma ile kalıplanacak malzeme, % 40-50 oranında reçine ile birlikte odun unu, selüloz kırıntıları, elastomerler, çeşitli termoplastikler, amyant, silis, mika ve lifler gibi çeşitli yükler içerir. Malzeme, kurutulduktan sonra genellikle bir önbiçimlendirme işleminden geçirilir ya da pastil biçimine sokulur; bu işlem malzemenin hacmini küçülterek daha kolay işlenmesini sağlar. Ayrıca, dökme kalıplamadan önce malzeme, çoğu kez bir önısıtma işlemine uğratılır; bu, bir yandan işlem çevriminin süresini kısaltırken öte yandan kalıp boşluklarının aşınmasını azaltır; böylece plastik kütleye daha homojen bir akışkanlık kazandırılır.

Döküm kalıpları, genellikle çelikten yapılır ve bu kalıpların içi kimi zaman kromla kaplanır. Bunlar, dişikalıplar denen ve birbiri üzerine yerleştirilen iki ayrı parçadan oluşur. Üstteki dişikalıba çoğunlukla *zımba,* alttaki dişikalıba ise yalnızca *matris* denir. Kalıp boşluğu, malzemenin biçimlendirildiği bir oyuktur. Döküm kalıplarında bir ya da birçok kalıp boşluğu bulunabilir; pek çok kalıp boşluğunun bulunması durumunda, çok sayıda parça, tek bir işlemle üretilebilir. Sıkıştırmalı döküm kalıpları arasında özellikle şunlar sayılabilir:

—Bıçaklı döküm kalıbına fazla malzeme yüklenir; kalıbın kapanması sırasında fazla malzeme, iki parça arasından fışkırır ve kalıbın tümüyle kapanmasına dek basınç sürekli artar. Bu tip kalıplar yalındır, ancak kalıbın kapanmasından sonra iç basıncın denetlenememesi ve kalıplanmış parça üzerinde sonradan temizlenmesi gereken çapaklar bulunması gibi iki sakıncası vardır.

—Erkek kalıba fazla malzeme koymaya gerek yoktur; uygulanan basınç denetlenebilir ve kalıplanmış eşyaların boyutsal özellikleri genellikle iyidir.

—Yarı-erkek kalıp, bıçaklı döküm kalıbı ile erkek kalıbın üstün özelliklerini içerir; malzemenin bölümsel olarak fışkırmasını sağlamak için parçalar arasındaki boşluklar, kalıbın bir erkek kalıp gibi çalışmaya başlamasından önce özenle boyutlandırılır.

Kullanılan kalıp tipi ne olursa olsun, malzeme bir kez erimeye başladı mı, bu kalıplar presle sağlanan basıncın etkisiyle yavaş yavaş kapanır. Uygulanan basınç, fenoplastlar ile aminoplastlar için 20-40 MPa, epoksit reçineler ile poliesterler için 40-50 MPa'dır. Sıkıştırma ile dökme kalıplama, temel olarak ısılsertleşir malzemelere uygulanır, ancak belli istisnaları da vardır; bunlar arasında vinil asetoklorürden yapılan yüksek duyarlıklı (Hi-Fi) müzik plaklarının yapımı sayılabilir.

• *Aktarma* ya da *aktarma-sıkıştırmayla dökme kalıplama.* Bu yöntemde gerçekte, sıkıştırma ile dökme kalıplamadan yararlanılır; ancak kalıplanacak malzeme, üstü açık bir kalıba dökülmeden önce aktarma "odası" ya da aktarma "kutusu"

Döküm sanayileri teknik merkezi

küresel grafitli perlitli bir dökme demirin metalografik mikroskop altındaki görünüşü (100 kez büyütülmüş)

denen ayrı bir yerde yumuşatılır. Daha sonra bu malzeme, bir piston yardımıyla kanallardan geçirilerek kapalı ve ısıtılmış bir kalıba doldurulur. Aktarmada uygulanan basınç 50 ile 150 MPa arasında değişir.

Enjeksiyonla dökme kalıplama. Bu yöntem termoplastik reçinelere uygulanır. (→ ENJEKSİYON.)

• *Dökümle dökme kalıplama.* Kendi ağırlıkları ile kalıba dökülebilecek kadar yeterli ölçüde akışkan olan reçinelere uygulanır. Bu reçineler, ısılsertleşir ya da termoplastik olabilir. Çoğunlukla olağan sıcaklıkta sıvılaşabilecek düzeyde, polimerleşme derecesi yeterli ölçüde düşük bir malzeme kullanılır; bu malzeme kalıpta bir katalizörün etkisiyle soğukta ya da sıcakta sertleşir. Dökümle kalıplamada kullanılan malzeme, çok yalındır; işlem, basınç altında yapılmadığından prese de gerek görülmez. Üstelik kullanılan kalıplar (alçı, alüminyum ve özellikle kurşun) önceki tekniklerde kullanılanlardan daha ucuzdur.

Dökümle kalıplamanın uygulamaları arasında anatomik parçaların ya da metalografik örneklerin kalıba alınması, başka bir teknikle kalıba dökülecek eşyanın seri üretimini incelemek amacıyla bu eşyanın ilk örneğinin hazırlanması, pekiştirilmiş reçinelerin üretimi sayılabilir.

• *Sinterleme ile dökme kalıplama.* Akışkan hale gelmeden önce bozunan plastik maddelere uygulanır. Bu yöntem günümüzde yalnızca, ticari biçimlerinden biri Teflon olan politetrafluoroetilene (PTFE) uygulanır. Bu bileşik 327 °C'ta bir geçiş noktası gösterir; malzeme bu noktadan başlayarak tanelerin özyayınma yoluyla kaynaşmasını sağlayacak biçimde hamurumsu özgün bir nitelik kazanır. Politetrafluoroetilen (PTFE) tozu sıkıştırılarak önce bir önbiçimlendirmeden geçirilir, sonra 327°C'ın üzerinde ısıtılır, bu sırada özgünlüğünü yitiren taneler, homojen bir kütle oluşturur.

• *Döndürmeyle dökme kalıplama.* İçi oyuk eşyaların üretiminde kullanılır. Kalıp, birbirine dik iki eksen çevresinde döndürülerek devindirilir. Malzeme, sıcak çeperle temas ettiğinde, kalıbın biçimini alır; ısılsertleşir bir malzeme ise ağlaşır. Bu tür bir kalıplama, ucuz bir donanımı gerektirir, malzeme kaybı olmadan büyük boyutlu ve yüksek kalınlıkta eşyaların üretilmesi sağlanır.

• *Daldırmayla dökme kalıplama.* Bu yöntemde kalıp, biçimlendirilecek malzeme içine daldırılır ve böylece bir polimer katmanıyla kaplanır. Sertleşmeden sonra kalıp sökülür. Kalıplanacak malzeme, çözelti ya da plastisol* durumunda genellikle sıvı halde bulunur; daldırma ile kalıplamadan eldiven, bot vb.'nin kalıplanmasında yararlanılır.

—Süslem. sant. Dökme demir mobilyacılıkta çok önemli bir rol oynamıştır. Ortaçağ'da özellikle ev araç ve gereçleri, şömine sırtları ve ocak sehpaları yapımında kullanıldı. XIX. yy. başında, inşaatlarda demir işlerinin yerini alarak çok büyük bir gelişme gösterdi. Ancak bu ilgi çok sürmedi ve yüzyılın sonunda dökme demir yalnızca yararlı araç ve eşya yapımında kullanılmaya başlandı.

DÖKMECİ a. DÖKÜMCÜ'nün eşanlamlısı.

—Kur.tar. Topçu ocağı'nda görevli top döküm ustalarına verilen ad. (Önceleri, gereksinim duyulduğunda dışarıdan toplanan döküm ustalarından 1667'den sonra bir dökmeci bölüğü oluşturuldu.)

DÖKMECİBAŞI a. Kur. tar. Tophanede görevli dökmecilerin amirine verilen ad.

DÖKMECİLİK a. DÖKÜMCÜLÜK'ün eşanlamlısı.

DÖKMEK gçz. f. **1.** *Bir şeyi (bir yere, bir şeyin üzerine) dökmek,* bir sıvıyı ya da az çok ince öğelerden oluşan bir maddeyi bir yere boşaltmak; kabını düşürerek, devirerek içindekini dışarı saçmak: *Yolcunun arkasından su dökmek. Unu sütün içine serpiştirerek dökün. Örtüye şarap dökmek.* **—2.** *Bir şeyi (bir yere) dökmek,* içinde atılacak şeylerin bulunduğu bir kabı, o kabın içindekini boşaltmak, atmak: *Kültablalarını dökmek. Çöptenekelerini dökmek. Kokmuş balıkları denize dökmek.* **—3.** *Bir eriyiği (bir yere, bir şeye) dökmek,* onu kesintisiz bir hareketle bir yerden diğerine akıtmak: *Çikolata sosunu pastanın üstüne dökmek. Bir kaba kurşun dökmek. Balmumu dökmek.* **—4.** *Bir nesne dökmek,* onu, eritilip bir kalıba boşaltılan bir maddeden üretmek: *Heykel, top dökmek.* **—5.** *Saçlarını (alnına, omuzlarına vb.) dökmek,* onları salmak, sarkıtmak: *Saçlarını omuzlarına, kahküllerini alnına dökmek.* **—6.** *(Soyut) bir şeyi bir şeye dökmek,* onu o şeye eksiksiz bir biçimde, bir kalıba dökercesine yerleştirmek; bir şeyin ana hatlarını çabucak ve özlü bir biçimde söylemek, yazmak, ortaya koymak: *Düşündüklerini sözcüklere dökmek. Romanın ana hatlarını kâğıda dökmek.* **—7.** *Bir şey dökmek,* sözkonusu bir bitkiyse, yapraklarını; bir hayvansa, tüylerini bırakmak, düşürmek: *Ağaçlar yapraklarını döküyor. Kuşlar bu mevsimde tüy döker;* bir şeyse, bedendeki kimi öğelerin (tüy, kıl, vb.) kopmasına, ayrılmasına neden olmak: *Bu ilaç tüv, saç döker.* **—8.** *Bir şey dökmek,* bir kimse sözkonusuysa, bedeninde kızarıklık, benek, çıban vb. oluşmak ya da ciltte kızarıklık oluşturan bir hastalığa yakalanmak: *Kurdeşen dökmek. Kızamık dökmek.* **—9.** *Bir işi bir şeye dökmek,* bir eylemi başka bir biçime dönüştürmek, çevirmek: *İşi alaya dökmek.* **—10.** *Kadayıf, lokma vb. dökmek,* hamuru kızgın yağa, saca vb. boşaltarak onları pişirmek. **—11.** *Derdini, içini vb. dökmek,* derdini, sıkıntısını anlatmak, açığa vurmak. **—12.** *Bir şeyi ortaya dökmek,* onu açıklamak, açığa çıkarmak. **—13.** *Arg.* Çok sayıda öğrenciyi bütünlemeye bırakmak ya da sınıfta bırakmak: *Öğretmen matematikten bütün sınıfı döktü.* **—14.** *Gözyaşı dökmek* → GÖZYAŞI. || *Para dökmek* → PARA. ||*Ter dökmek* → TER.

—Ask. denizc. *Mayın dökmek,* savaş durumunda, stratejik önemi olan geçitleri, boğazları, liman ağızlarını, çıkarmaya elverişli kıyı şeritlerini, önemli deniz trafik sahalarını kapatmak ve düşmanın buralarda gerçekleştirebileceği harekâtları önlemek için bir plan çerçevesinde mayın yerleştirmek.

—Bılş. *Bellek dökmek,* bir bellekteki bilginin ve komutların tümünü ya da bir bölümünü, bir dış ortama (bant, yazıcı vb.) aktarmak.

—Folk. *Kurşun dökmek,* kişiyi nazar, büyü gibi kötü etkilerden kurtarmak ya da cin, peri gibi yaratıkların neden olduğu hastalıkları iyileştirmek amacıyla, baş üzerinde tutulan bir tas su içine erimiş kurşun dökerek yapılan uygulama. (Bk. *ansikl.* böl.)

—İnş. ve Bayınd. *Beton dökmek,* taze betonu yerine akıtmak.

—Metalürj. Metali, izabe fırınından genellikle bir potaya ya da bir potadan külçe kalıbına, döküm kalıbına ya da bir sürekli döküm tesisine aktarmak.

—Metalürj. ve Heykc. *Heykel dökmek,* heykeli bir kalıpla oluşturmak.

—Yağ. mad. DÖKÜM* YAPMAK'ın eşanlamlısı.

◆ **dökülmek** edilg. f. Dökmek eylemine konu olmak.

◆ **dökülmek** dönşl. f. **1.** *(Bir yere, bir şeye, bir şeyin üzerine) dökülmek,* bir sıvı, bir şey sözkonusuysa, bir şeyin üzerine boşalmak, kabından sızmak, yayılmak: *Şişedeki sıvı parkeye döküldü. Yola yağ dökülmüş.* **—2.** *Bir yere dökülmek,* bir topluluk sözkonusuysa, orada birikmek: *Hava güzel olunca insanlar sokaklara döküldü.* **—3.** Yapraklardan, saçlardan, dişlerden vb. söz ederken, kendilerini taşıyan bölümden ayrılmak: *Ağaçlardan dökülen yaprakları seyretmek. Saçları dökülüyor. Bütün sütdişleri döküldü.* **—4.** Bir ucundan bağlı, tutturulmuş olmak ve serbestçe sarkmak: *Gür saçları omuzlarına dökülüyordu.* **—5.** *Bir yere dökülmek,* bir akarsu sözkonusuysa, sularını bir başka akarsuya ya da denize boşaltmak: Kızılırmak Karadeniz'e dökülür. **—6.** Sözkonusu bir şeyse, çok eski, yıpranmış; bir kimseyse, bakımsız, yorgun olmak; bedeni, bedeninin bir bölümüyse, ağrımak: *Ev dökülüyor. Üstü başı dökülüyordu. Bugün dökülüyorsun, kendine çeki düzen ver. Kollarım, bacaklarım dökülüyor.* **—7.** Bir şeye, bir yüzeye tutturulmuş, sıvanmış bir şey sözkonusuysa, o şeyden, o yüzeyden ayrılmak: *Bluzun pulları dökülüyor. Sıvalar dökülmüş.* **—8.** *Dökülüp saçılmak,* üzerindekileri çıkararak çok açılmak.

◆ **döktürmek** ettirg. f. **1.** Dökülmesini sağlamak, dökmek işini bir başkasına yaptırmak. **—2.** *Tkz.* Genellikle beceri gerektiren bir işi, karşısındakini etkileyecek kadar kolayca ve ustalıkla gerçekleştirmek (alay yollu da kullanılır): *Döktürmüşsün yine, besten çok güzel olmuş. Derginin bu sayısında bir döktürmüş, görme.*

◆ **dökünmek** dönşl. f. **1.** *Su dökünmek,* kendi üzerine su dökmek: *Uzun sürmez, bir su dökünüp çıkacağım.* **—2.** *Soyunup dökünmek* → SOYUNMAK.

—ANSİKL. Folk. *Kurşun dökmek,* Anadolu'da günümüzde de rastlanan çok yaygın bir gelenektir. Bu işi önceleri *ocaklı, izinli* adı verilen kişiler yapardı. Günümüzde *kurşuncu** denen kişilerce uygulanmaktadır. Kurşun döküleceği zaman, ilkin hastanın başı ve bedeninin üst bölümü bir peştemalla örtülür. Kurşun bir kapta eritilir, derince bir tasa su konarak hastanın başı üzerinde tutulur. Kurşuncu, çeşitli dualar ve iyi dileklerle erimiş kurşunu ansızın suya boşaltır. Bu işlem bazı yörelerde hastanın göbeği, ayakları, odasının sağ köşesi, oda ya da ev kapısının eşiğinde de yinelenir. Daha sonra hastaya, kurşun dökülen sudan birkaç yudum içirilir; sudan alnına, bileklerine, avuçlarına ve ayaklarının altına sürülür. Kalan suya ekmek doğranıp ıslak ekmekler dört yol ağzında köpeklere yedirilir, suyun birazı da odanın dört köşesine serpilir. Tas içinde katılaşmış ve çeşitli biçimler almış kurşuna bakan *kurşuncu,* hastalığın nedeni ya da hasta üzerindeki kötü etkiler hakkında yorumlarda bulunur.

—Parac. Kıbrıs kazılarında bulunan kalıpların da gösterdiği gibi, Antikçağ'da paralar dökümle elde edilirdi. Önce pullar dökülür, simgeler bu pulların üzerine basılırdı. İki işlem daha sonraları birleştirildi ve tek kalıp kullanıldı: Romalılar'ın *aes grave*'si (İ.Ö. III. yy.), Galyalılar'ın "potin"i (İ.Ö. I. yy.). Çinliler paraların dökmeyi Eskiçağ'dan günümüze kadar sürdürmüşlerdir. Artistik madalyalar da, her çağda, genellikle dökme yoluyla üretildi.

DÖKMETEPE, bazı kaynaklarda **Dikmetepe,** esk. **Ahur,** Tokat'ın Turhal ilçesine bağlı bucak; 6 627 nüf. (1990); 7 köy. Merkezi *Dökmetepe,* 1 158 nüf. (1990).

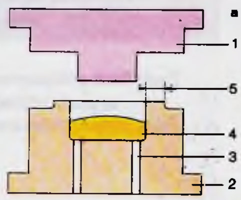
DÖKMEYÜK a. Denizc. Sandık, bidon, çuval ve torba içinde olmaksızın gemi ambarına doğrudan açık olarak alınan yük. (Genellikle tahıl, gübre, maden cevheri, fosfat, mermer kırığı gibi yükler bu sınıfa girer.) || *Dökmeyük perdesi,* gemiye alınan dökmeyüklerin kayarak tehlike yaratmasını önlemek için, gemi ambarlarına yapılan geçici bölme.

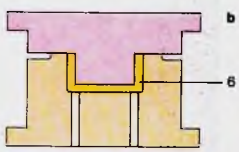
DÖKTÜRMEK → DÖKMEK.

DÖKÜK sıf. **1.** Dökülmüş, sarkmış: *Dökük saç.* **—2.** Kimi sözcüklerle birlikte "çok eski", "harap" anlamında kullanılır: *Kırık dökük. Yıkık dökük.* **—3.** Dökülme özelliği olan dökümlü kumaş için kullanılır: *Üzerindeki kumaş dökük duruyor.*

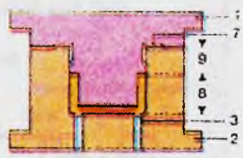
DÖKÜLEBİLİRLİK a. Metalürj. Bir me-

sıkıştırma ile dökme kalıplama;
1. Zımba; 2. Dişikalıp;
3. Kalıptan çıkarıcı; 4. Kalıplanacak malzeme;
5. Destek; 6. Kalıplanmış parça;
7. Kalıptan çıkarma; 8. Kalıp boşluğu;
9. Sıkıştırma odası;

bıçaklı kalıp
a) açık
b) kapalı

erkek kalıp

Larousse-Usinor

Denain (Nord) çelikhanelerinde ve yüksek fırınlarında **döküm** potalarının doldurulması

tal ya da alaşımın, sıvı halde döküldüğünde ve katılaştığında, kalıbın bütün ayrıntılarını doldurmaya yatkınlığı.

—ANSİKL. Dökülebilirlik laboratuvarda kare kesitli doğrusal bir yolluğu kalıp gibi kullanıp kuramsal olarak ölçülür; yolluğun uçlarının birinden sıvı metal ya da alaşım dökülür ve donmadan önce yolluk içinde geçtiği uzaklık ölçülür. Geniş yer gereksinimini önlemek için genellikle sarmal biçiminde bir yolluk kullanılır ve metal sarmalın merkez kesiminden doldurulur.

Metal ya da alaşım aşırı ısıtılırsa, yani kalıp ve döküm sıcaklıkları, katılaşma başlangıç sıcaklığından yüksek olursa, dökülebilirlik artar. Ayrıca metal ya da alaşımın kristalleşme özelliklerine de bağlıdır. Nitekim katılaşırken dendrit kristalleri veren metallerin dökülebilirliği, dışbükey kristal oluşturanlara oranla çok daha düşüktür. Gerçekten, dallanmış biçimler daha çok tıkanmaya yol açar ve sıvı halde kalmış metalin ya da alaşımın kalıp içinde ilerlemesini önler; oysa dışbükey biçimler, metal ya da alaşımın önemli bir kütlesi,katılaşsa bile sıvı içinde kayarak göreli bir devinim yapabilir. Bu yüzden ötektiklerin ve belli bileşiklerin dökülebilirliği arı metallere oranla daha yüksektir. Ayrıca katılaşma aralığı (sıvılaşma eğrisi ile katılaşma eğrisi arasındaki uzaklık) arttıkça dökülebilirlik azalır.

DÖKÜLME a. Dökülmek eylemi.
—Berbl. *Dökülmeye karşı*, saç dökülmesini azaltmaya yarayan madde için kullanılır. (En son yapılan preparasyonlar genelde besleyici öğelerden oluşmaktadır: amnios sıvısı, kükürtlü aminoasitler.)
—Bot. *Çiçek dökülmesi*, döllenmeden sonra çiçeğin bazı kısımlarının düşmesi; bu olgunun gerçekleştiği dönem. (Ölen ve düşen organlar taçyapraklar, erkekorganlar, dişicik borusu, tepecikler ve bazen, ama çoğu zaman değil, çanakyapraklardır; buna karşılık, yumurtalık büyür ve meyveye dönüşür.)
—Güz. sant. Bir tabloda boya tabakasının, tuvalin dokusunu ya da tahtanın damarını ortaya çıkaracak biçimde yıpranması.

DÖKÜLMEK → DÖKMEK.

DÖKÜM a. **1.** Bir maddeyi, bir kalıba dökmek işi, bu işi yapma yöntemi: *Döküm sanayisi.* **—2.** Kumaşta kullanılan malzeme ve dokuma tekniğinden kaynaklanan akıcılık; giyside kesimden ve kumaşın niteliğinden kaynaklanan bolluk, rahatlık, akıcılık. **—3.** Bir şeyi ayrıntılarıyla incele-me, ortaya koyma: *Bir yıllık çalışmamızın dökümünü çıkardık. Banka hesaplarının dökümü.* **—4.** Dökülme zamanı: *Yaprak dökümü.*
—Bilş. Bir bilgisayarda, bellek içeriğinin, bir hatayı araştırmak için program durdurulduğunda elde edilen yazılı görüntüsü. || *Bellek dökümü*, uçucu bir ana bellekteki bilgileri, kalıcı bir dış ortama aktarma işlemi.
—Ed. Bir eylemin bütün durumlarını, bir bütünün tüm parçalarını bir araya getirmeye, saymaya dayanan söz sanatı. || Bir konuşmanın son bölümünden önce gelen ve kanıtlamada yer alan tüm kanıtların gözden geçirildiği bölüm.
—Kuyumc. Bir örneğin ya da bir parçanın çoğaltma işlemi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Döküm alçısı*, kalıp işinde kullanılan değerli bir tür alçı. (Bu tür alçıyla düzgün ve dökülmeyen bir yüzey elde edilir.)
—Metalürj. Erimiş metali, bir kalıba doldurarak katılaşmasını sağlama işlemi. (Bk. *ansikl.* böl.) || Bu işlemle elde edilen metal kütlesi. || *Döküm ağzı*, sıvı metalin kalıp boşluğuna akıtılmasını sağlayan oluk biçiminde ağız. (Döküm ağzı kesik konisel bir üst bölüm, silindirsel bir kanal ve kalıp boşluğuna ulaşan bir yolluktan oluşur.) || *Döküm hatası*, döküm parçasında görülen ve kalıbın konumundan kaynaklanan çukur ya da kabartı. (Döküm sonrası işlemlerden doğan hatalar bu kavramın dışında kalır). || *Ham döküm*, dökümle elde edilen, çapağı alınmamış ürün.
—Meyvc. *Fizyolojik döküm*, genellikle embriyon gelişimi sırasında ortaya çıkan bir duraklama yüzünden döllenmeyle olgunlaşma arasındaki dönemde meyvelerin düşmesi.
—San. graf. *Döküm ayarlayıcısı*, bir tipografik matbaa harfinin gücünü ayarlamaya yarayan dökümcü aleti.
—Seram. Çamuru alçı kalıba dökmeye dayanan biçimlendirme tekniği. (Alçı, uygun bir gözeneklilik ve kuruluk derecesinde, çamurdaki suyun bir kısmını emer ve mase kalıbın iç cidarları ile temas edince sertleşir. İstenilen kıvam ya da kalınlık elde edilince fazla çamur ters çevrilerek atılır, döküm kuruyunca kalıptan çıkarılır.) || *Döküm çamuru*, alçı kalıplar içine dökülerek biçimlendirilen, akıcılığı az sıvı çamur.
—Siyas. kur. Oylamanın tasnifi çerçevesinde oy pusulalarının sayımı.
—Süslern. sant. ve Heykc. Bazı nesneleri eritilmiş bronz ya da başka bir metalle kalıba dökme eylemi, sanatı: *Bir heykelin bir çanın dökümü.* (Bk. *ansikl.* böl.)
—Yağ. mad. *Döküm yapmak*, bir mum makinesinin kalıplarını doldurmak. (Eşanl. DÖKMEK.)

—ANSİKL. Metalürj. En basit döküm yöntemi, sıvı metali doğrudan kalıp ya da külçe kalıbına dökmektir. Buna "üstten döküm" denir. Ayrıca birçok delik açılmış bir ara hazneden geçirilerek metalin akışı düzenlenebilir ve kalıba iyice yayılması sağlanabilir; bu türe "tandiş döküm" adı verilir. Üstten dökümün çoğu kez hatalara (çeperlere sıvı metal sıçraması, girdaplar, gaz boşlukları) yol açması yüzünden, *alttan döküm* yöntemine başvurulur; bu yöntemde sıvı metalin kalıbın alt yanına açılan bir delikten düşey bir kanalla kalıp boşluğuna girmesi sağlanır ve sıvı metal düzenli olarak kalıp içinde yükselir; bir merkez kanalla birçok kalıbı besleme olanağı vardır. Aynı yöntemle uygulanan *vakumda döküm*, gaz boşluklarının oluşumunu engeller.

Döküm, kalıp çeşidine göre iki ana türe ayrılır: *kum döküm*, özel döküm kumundan yapılmış bir kalıpta gerçekleştirilir; *kokil döküm*, metalden yapılan kokil kalıpta ya da külçe kalıbında uygulanır. Kum döküm görece yavaş bir katılaşma sağlar; buna karşılık kokil dökümde, kalıbın metal çeperlerinin yüksek ısıl iletkenliği nedeniyle hızlı soğuma görülür. Kum kalıp kurutulmadan döküm yapılırsa "yaş döküm" adını alır.

Basınç altında döküm katılaştıktan sonra işleme gerektirmeyen seri parçaların üretiminde kullanılır. Sıvı metal, bir pistonla sıkıştırılarak ya da basınçlı hava gönderilerek basınç altında metal kalıp içine püskürtülür (ender olarak vakumla metal emilir); böylece kalıp çeperinde ve boşluğunda yer alan bütün ayrıntılar metalle tam dolar. Erime noktası daha yüksek olan metaller (bakır alaşımları) kalıp içine hamursu hale gelene değin ısıtılarak kalıba basılır. Basınç altında döküm yapan makineler, çeşitli işlemleri (kalıbı kapama, sıvı metali püskürtme, katılaşmış parçayı kalıptan çıkarma) parça başına 10 ile 20 saniye gibi çok kısa bir sürelerle eşzamanlı biçimde uygulayan karmaşık organlar içerir. Birçok alaşım basınç altında dökülebilir; ama döküm metalinin erime noktası yükseldikçe kokil kalıbın daha çok aşınması yüzünden bu döküm biçimi, erime noktası orta düzeyde olan alaşımlara uygulanır; kalay, kurşun, çinko alaşımları, kalıplama kolaylığı ve kokillerin sınırlı aşınması nedeniyle en yaygın kullanılan malzemelerdir.

Düşey ya da *yatay savurma döküm* ile metalin katılaşırken merkezkaç kuvvetin etkisiyle ince ve genellikle gözeneksiz yapıda döner parçalar elde edilir. Bu yolla dökme demir borular, motor silindir gömlekleri, kanallar, burçlar, bronz yataklar üretilir. Dönme devinimi verilen kalıp genellikle bir metal kokilden oluşur.

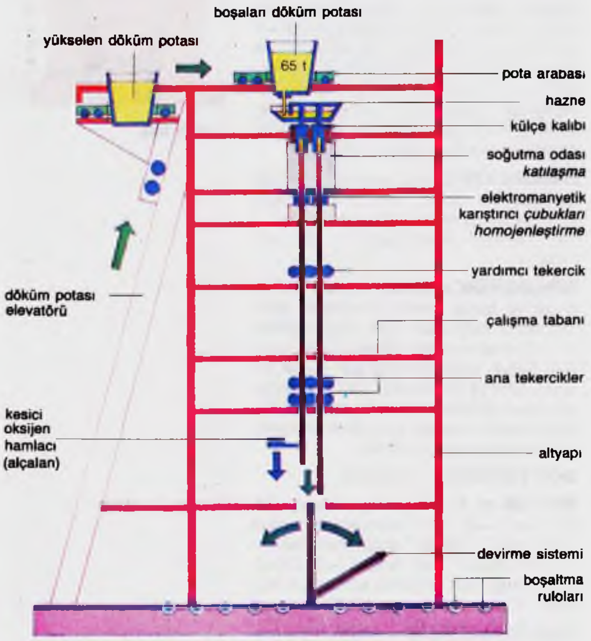
Aşırı oksit oluşumunu önlemek için metal ya da alaşımın havasız ortamda dökülmesi gerektiğinde (alümin katmanı veren alimünyum tuncu), kalıba bağlanmış potayı ağır ağır devirerek uygulanan *sakin döküm*'e (Durville yöntemi) başvurulur; böylece metal döküm sırasında banyo, üstünde yüzen ve kalıba girmeye izabe ya da arıtma cürufuyla sürekli korunur.

Sürekli döküm ile çubuk, boru, bant gibi yarı mamul ürünler doğrudan elde edilir ve kimi alaşımların dökümünde büyük bir ekonomik ve teknik yarar sağlar. Bu yöntemde kullanılan alaşımlar şunlardır: erime noktası düşük kalay ya da kurşun alaşımları; hafif alüminyum alaşımları; alüminyum-magnezyum alaşımları; bakır alaşımları (pirinç, bronz vb.); kimi olağan ve özel çelik tipleri. Çeşitli yöntemler üç ana grupta toplanabilir.

• *Sonsuz bantlı* ya da *zincirli döküm yöntemleri*. Su püskürterek soğutulan bir tekerlek ve çelik bir bant arasına dökülen metal, tekerlek ve metal arasındaki bölgede katılaşır. Genellikle, metal 8 m/dk düzeyinde bir hızla dikdörtgen kesitli düz ara ürünler biçiminde çekilir. Kalay ve kurşun ağırlıklı beyaz metallerin çelik sac üstüne sürekli yatay dökümünde de bu teknikten yararlanılır ve böylece ince yatak üretiminde kullanılan çiftmetaller elde edilir. Rus Goldobine yönteminde sonsuz zincir üzerinde külçe kalıpları kullanılır.

•*Yatay döküm yöntemleri*. Erimiş metal ya su dolaşım merdanelerinden ya da suyla soğutulan bir gömlekten oluşmuş külçe kalıbına dökülür; bu yolla çubuk, plaka ya da profil dökülebildiği gibi külçe kalıbı eksenine bir mandren yerleştirilerek boru da üretilebilir; döküm hızı 1 ile 2 m/dk düzeyindedir. Sürekli yatay döküm, dökme demirden kanal ve profil üretiminde kullanılır.

Demirdışı metaller için gelişme, özellikle düz ürünlerin, tamburlar ya da soğutulmuş bantlar arasında uygulanan sürekli dökümünde görüldü. Bu yolla 5 mm kalınlığında ve 1 m eninde ince alüminyum şeritlerin, külçe kalıbı görevi yapan soğutulmuş tamburlar arasında sürekli dökümü sağlandı; bu şeritler alüminyum yapraklarının ya da folyolarının üretiminde kullanılır. Soğutulan kayışlar arasında dökümle (Hazelett ve Hunter yöntemleri), alüminyum alaşımlarından, hatta katılaşma aralığı büyük, yüksek oranlı olanlardan şeritler üretilir; yüksek oranlı alaşımlara özellikle, % 20 kalay içeren beyaz alüminyum alaşımı örnek gösterilebilir.

sürekli düşey **döküm**

• *Düşey döküm yöntemleri.* Sürekli düşey döküm en yüksek tonajları sağlayan dökümdür. Bir başka yerde hazırlanan erimiş metal potadan bir ara kaba ya da dağıtıcıya geçer ve buradan aşırı soğutulan, tabanı çıkarılabilen bakır külçe kalıbına üstten dökülür. Dökülen ilk metalin kenarları katılaştıktan sonra bir makara sistemiyle aşağı doğru çekilir ve sürekli olarak birkaç metre boyunda kesilir. Demir -çelik sanayısinde, Junghans Rossi'nin çalışmaları sonucu ortaya çıkan sürekli düşey döküm, klasik külçe kalıbıyla dökümün yerini aldı. 1980 sonunda Japonya'da üretimin % 65'inin sürekli dökümle elde edildiği tahmin edilmektedir. Uygulamada birkaçı istisna bütün türler ve biçimler sürekli dökümle elde edilebilir; yalnız dövme külçeleri bunun dışında kalır. Düz ürünlerin genişliği 2 640 mm'ye ulaşabilir; ayrıca döküm sırasında genişlik 1 240 ile 2 125 mm arasında değiştirilebilir. Dönen bir köprü üzerine yerleştirilen büyük sığalı, örneğin 325 tonluk döküm potaları kesintisiz bir dökümle birbirini izleyerek çalışır; buna "sürekli döküm" denir. Örnek olarak 775 kez kesintisiz döküm yapabilen ve 120 000 tonluk bir kapasite sunan bir Japon çelikhanesi gösterilebilir. Soğutulmuş külçe kalıpları doğru ya da eğri biçiminde olabilir; ikinci halde ürünler dökümden sonra ve kesme işleminden önce düzeltilir. Bu yapım biçimi makinelerin yüksekliğini azaltır. Katılaşma sırasında yassı kütüklerin dayanak ruloları tam bloklarla değiştirilebilir; bu da bakım ve ayarları kolaylaştırır. Çekme hızı ürünlere göre 0,5 ile 4 m/dk arasında değişir. Yassı ürün makinelerinde bir ya da iki çekme hattı, kare ya da dikdörtgen biçiminde kütükler için ise 6 ile 8 çekme hattı bulunur.

Sürekli döküm, demirdışı alaşımlarda, özellikle demir alaşımlarında üretim teknikleri ve kapasitesi bakımından kesintisiz bir gelişim gösterdi. Günümüzde, bu yöntemle demir-çelik sanayısinde yatırım giderlerini azaltma ve yarımamul ürünlerin üretim kapasitesi yükseltme olanağı bulundu. Nitekim ara ürünleri (blum ya da kütük haddeleri) üreten sıcak haddeleme kuruluşları ortadan kalkmaya yüz tuttu.

Bununla birlikte sürekli dökümün gelişmesinde belirleyici rol oynayan etkenler, malzeme ve enerji kazançları oldu. Çeliğin sürekli dökümündeki gelişme, bir dizi özel çelik üretiminde bu tekniğin kullanımına ve küçük çelikhanelerin doğmasına yol açtı.

• *Sürekli döner döküm.* Bu yöntem yuvarlak boru çeliklerinin üretiminde kullanılır ve dikişli borulardan daha ucuza mal olan dikişsiz boruların hammaddesini sağlar. Bir yarıçap boyunca yönlenmiş dendritlerle tıkız bir yapı, sağlam ve düz bir yüzey katmanı elde etmek için döner külçe kalıbı kullanılır; metal bu kalıba parabolik bir kanaldan gelir; kanal metalin yavaş yavaş helisel biçimde katılaşmasını ve savurulmasını sağlar. 4 makineyle ayda 15 000 t düzeyinde 100 ile 200 mm çapında yuvarlak kütük dökülebilir. Yarı sanayisel denemeler 300 mm çapında içi boş yuvarlak boru kütüklerinin sürekli dökümüne olanak vermiştir.

—Süslem. sant. ve Heykc. Eritilerek değil de daha çok ocakta işlenen demir dışında, döşeme ya da dekor eşyası olarak kullanılan bütün metaller (altın, gümüş, bakır, pirinç, bronz, kurşun, kalay, alüminyum) çoğu zaman döküm işleminden geçirilir. Antikçağ'ın başlarında yapılan ilk dökme parçaların içleri doluydu. İçi boş parça dökümü yüzyıllarca sonra ortaya çıkmıştır.

Dökümcülükte iki yöntem kullanılır. Bunların birincisi *kayıp balmumu yöntemi*'dir. Bu yöntemde, gerçekleştirilecek şekli oluşturan çekirdek ya da model, ince bir balmumu tabakasıyla kaplandıktan sonra, toprak bir mahfaza içine yerleştirilir ve aradaki balmumu ile dolu boşluğa eritilmiş bronz dökülür. Bırakılan küçük deliklerden buharlaşarak dışarı çıkan balmumunun yerini böylece ince bir bronz tabakası alır. Kayıp balmumu yöntemi Antikçağ'da ve Ortaçağ'da kullanıldı. Bronzdan çok ince dökümler yapıldı, bu arada büyük boyda yapıtlar da elde edildi. Rönesans da bu geleneği sürdürdü. Örnek olarak, Cellini'nin *Perseus*'unu (1553), Germain Pilon'un bir seferde ve hiç çapaksız olarak dökmüş olduğu (1570), *Henri II* ve *Catherine de Médicis*'nin Saint-Denis'deki mezarlarını süsleyen görkemli heykel grubunu sayabiliriz. Keller kardeşler de, Louis XIV zamanında, Versailles bahçelerindeki bronz heykelleri kayıp balmumu yöntemiyle yaptılar. Bu yöntem günümüzde de uygulanmaktadır. Nitekim, Adrien Hébrard, özellikle Jules Desbois ve Degas'nın balmumundan modellerine göre gerçekleştirdiği dökümlerde bu yöntemi kullanmıştır.

Öteki bronz döküm tekniğine *kum kalıpla döküm* adı verilir. Bu döküm yönteminde, model birçok parçaya bölünerek, bu parçalar ayrı ayrı kum kalıplar içinde kalıplanır ve bu kalıplara eritilmiş bronz dökülür. Dökümü yapılan parçalar soğuduktan sonra eğe ve keskilerle perdahlanıp birbirine perçinlenir. Bronz dökümlerde çoğunlukla bu yöntem kullanılır.

DÖKÜMCÜ a. Döküm işi yapan kimse. (Eşanl. DÖKMECİ.)
—Metalürj. Bir döküm atölyesinden ya da işletmesinden sorumlu kimse. || Dökümhanede çalışan kimse. || Pik halinde dökmek için erimiş dökme demir çıkaran yüksek fırın işçisi.

DÖKÜMCÜLÜK a. Dökümcünün işi, mesleği. (Eşanl. DÖKMECİLİK.)
—Metalürj. Metalleri ve alaşımları eritme, arılaştırma ve döküm yöntemi.
—ANSİKL. Metalürj. Sıvı metalleri, değişik biçimlerde eşyalar elde etmek için bir kalıba dökme düşüncesi bronzun bulunuşu kadar eskidir; ne var ki bu üretim türü uzun süre yalnızca silahların, heykellerin, çanların, vazoların vb. elde edilmesinde kullanıldı. Bronz ya da bakırın kalıplanması İ.Ö. III. binyıl'da başlar. Demir İ.Ö. 1000 ve 500 yılları arasında, büyük olasılıkla bir çukur ve borudan oluşmuş bir tür fırında elde edildi. Az çok indirgenmiş cevher, hamursu halde karbürlü bir metal veriyor ve bu metal katışkıları gidermek için sıcakta dövülüyordu. Ne var ki gelişmiş körük donanımları bulunmaması yüzünden oldukça düşük sıcaklıklarda çalışılmaktaydı; Avrupa'da "katalan yöntemi" adı altında tanınan bu yöntem Afrika'da XIX. yy.'ın sonuna, bir olasılıkla daha ileri dönemlere değin geçerliğini korudu. İ.S. VIII. yy.'da Stückofenler, Steiermark'ta ortaya çıkmıştı. XV. yy.'ın sonunda ve XVI. yy.'ın başında ilk yüksek fırınlar yapıldı ve eritme yoluyla kalıplama başladı. Kimi Avrupa ülkelerinde XVII. yy. sonunda kurulan ve top üreten askeri dökümhaneler, demir ve dökme demir metalürjisinin öncüleri oldu.

XIX. yy.'ın sonunda bakır alaşımlarını (bronz, bakır) ve demir alaşımlarını (dökme demir, çelik) işleyen dökümhanelerin gelişimi gözlendi. 1920'den sonra otomobil ve havacılık sanayilerinin yaygınlaşması, hafif ve çok hafif alaşımları kum kalıba döken kuruluşların doğmasını sağladı.

Bir dökümhanede aşağıdaki işlemleri gerçekleştiren bir dizi atölye yer alır: 1. *model yapım* atölyesinde, tahta, polistiren ya da plastik modellerin bir bölümü ya da tümü hazırlanır ve dökümde gereken takımlar (maça kutusu, kazıyıcı vb.) yapılır; entegre olmayan dökümhaneler de vardır; 2. *kalıp yapım* atölyesinde metalin döküleceği kalıplar hazırlanır; bu kalıplar döküm kumundan (kum kalıp) ya da metalden (kokil kalıp) üretilir; 3. *eritme* atölyesinde metaller sıvılaştırılır ve gereken katkılar eklenerek alaşımlar elde edilir; 4. *döküm* atölyesinde sıvı metal ya da alaşım kalıplara dökülür; 5. *kalıp bozma* atölyesinde kalıplar kırılarak parça çıkarılır; 6. *çapak alma* atölyesinde, kalıp ve dökümden kaynaklanan, çapak ve çıkıntılar temizlenir.

Dökümcülük, *sanat dökümcülüğü* ve *makine dökümcülüğü* biçiminde ikiye ayrılabilir.

Sanat dökümcülüğünde kimi durumlarda, özellikle büyük parçaları (heykeller, çanlar, vazolar) kalıplamada eski yöntemlerden yararlanılır; bununla birlikte taklit bronz kalıpların hazırlanmasında ve yapı demir işlerini (parmaklık, balkon) kalıplamada çağdaş yöntemlere de başvurulur.

Makine dökümcülüğünde çelikten, dökme demirden, bronzdan ya da hafif alaşımdan dökülen ve motor, takım tezgâhı, otomobil, uçak gibi araçların yapımında kullanılan her tür parça hazırlanır; bu alanda bilimsel yöntemlere göre düzenlenmiş mekanik süreçler ve yüksek üretim veren makineler kullanılır. Dökümcülük tekniklerinin çağdaşlaşmasının sağladığı çeşitli üstünlükleri şöyle sıralayabiliriz: büyük seri üretimler için, kalıp ve model yapım işlemlerinin otomatikleşmesi; basınç altında, kokil kalıpta, kabuk kalıpta, derecesiz kalıpta, kum-çimento kalıpta ya da mumlu kalıpta özel döküm yöntemleri gelişimi; düşey ya da yatay savurmayla döküm; sürekli bant dökümü; boru üretiminde kullanılan içi boş kütük ve külçe dökümü; nihayet eritme ve kupol fırınlarının güç ve veriminin artışı.

• Osmanlı döneminde özellikle Fatih Sultan Mehmet zamanında top dökümcülüğü hızla gelişti. İstanbul kuşatması sırasında kullanılan topların bir bölümü Edirne'de, bir bölümü de İstanbul surları önünde dökülmüştü. Urban ya da Orban adlı macar dökümcünün hazırladığı, *Büyük top* ya da *Şahi* diye anılan top birkaç atıştan sonra parçalandı. Fatih'in emrinde Saruca Paşa ve Mimar Muslihittin gibi çok büyük toplar dökmüş başka ustalar da vardı. Daha sonra dökümcülüğün merkezi İstanbul oldu. Galata surları dışında bugün Tophane denilen kesimde ve Kasımpaşa tersanesinde büyük top dökümhaneleri kuruldu. Bu dökümhanelerin ustaları, dökümcüleri, ateşçileri, körükçüleri müslümanlardan seçiliyordu. Ayrıca Süleymaniye'de Dökmeciler sokağında, Nuruosmaniye camisi'nin yakınındaki Kılıççılar sokağında, Galata'da küçük halk dökümhaneleri vardı. Buralardaki dökümcüler çoğunlukla azınlıklardan oluşuyordu. Top dökümü ve top parçası yapımı Topçu ocağı'nın görevlerindendi. XVI. yy.'da, özellikle Kanuni Sultan Süleyman döneminde türk top dökümcülüğü en üst düzeyine ulaştı. Bu dönemde dökülen ağır ve hafif cinsten hücum ve savunma amaçlı toplar türlerinin en başarılı örnekleriydi. Ancak XVI. yy. sonlarında Avrupa'da top dökümcülüğü gelişirken, Osmanlılar'da gerilemeye başladı. Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'sinde ve Kritovulos'un *Tarih-i Sultan Mehmet Han-ı sani* adlı kitabında türk top dökümcülüğüne ilişkin ayrıntılı bilgiler verilmektedir.

Heykel dökümcülüğü Cumhuriyet dönemiyle birlikte başlamıştır. Bu alanda ilk önemli döküm ustası ve heykel dökümcüsü Yusuf Akpınar'dır (1908-1958). Tokat, Nazilli, Mersin, İstanbul Üniversitesi merkez yapısının bahçesindeki Atatürk heykellerinin, İstanbul Beşiktaş'taki Barbaros anıtının dökümleri bu sanatçıya aittir.

DÖKÜMHANE a. Metalürj. **1.** Metallerin ya da alaşımların eritildiği ve kullanım amacıyla biçimlendirmek üzere döküldüğü metalürji kuruluşu. (→ DÖKÜMCÜLÜK.) **—2.** Haddeleme, dövme ya da işleme amacıyla demirdışı metalden yarı ürünlerin döküldüğü atölye. **—3.** Sıvı metalden eşya üreten fabrika.

Bk. resim sayfa 3346

DÖKÜMLÜ a. **1.** Akıcılık özelliği taşıyan kumaş için kullanılır: *Dökümlü kumaş.* **—2.** Döküm sağlayacak kumaşlardan ya-

pılan ya da bol, rahat giysi için kullanılır: *Dökümlü giysi.*

DÖKÜMSATIR a. San. graf. Tek bloktan oluşan dökme satır; harfleri birbirlerine bağlı olup Linotip, İntertip, Ludlow vb. dizgi makinelerinde elde edilir.

DÖKÜNMEK → DÖKMEK

DÖKÜNTÜ a. **1.** Ortalığa atılmış, dökülüp saçılmış şeyler: *Döküntülerini bir an önce topla.* **—2.** İşe yaramayan şey: *Bu döküntüleri tavan arasına çıkarın lütfen.* **—3.** Kimi hastalıklarda bedende görülen çıban, leke, uçuk türünden belirti: *Kızamık döküntüsü.* **—4.** Dağılan bir topluluktan geri kalmış kimseler: *Bu adaylar feshedilen partinin döküntüleridir.* **—5.** Sıradan, değersiz, ayaktakımından olan kimseler: *Bütün döküntüler bir araya gelmiş.*

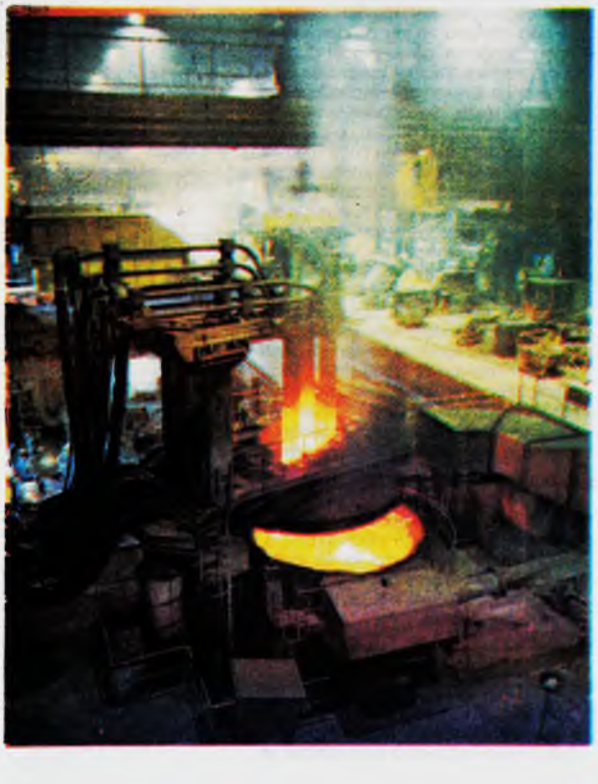
—Bot. ve Jeomorfol. Parçalanan taşların ufalanmasıyla oluşan yığın. (Bk. *ansikl.* böl. Bot ve Jeomorfol.)

—Jeomorfol. *Yamaç döküntüsü,* ufalanmış ve daha sonra, ayrılmış öğelerin serbest düşümüne sahne olan kayalık dik bir yamacın eteğindeki blok birikimi. || *Düzgün yamaç döküntüsü,* eğimi, yamaç döküntüsününkinden düşük olan ve çapına göre düzenli bir biçimde elenmiş gereçlerden kurulu, birbirini izleyen yataklardan oluşmuş özel bir tür döküntü. (Düzgün yamaç döküntüleri buzulçevresi iklim kuşağında oluşur ve don parçalaması ile gelişip büyürler; kireçtaşlı bölgelerde çok sık görülürler ve özellikle yolları döşemek için kullanılırlar.)

—Jeomorfol. ve Denizbil. Deniz yüzeyine yakın ya da biraz üzerinde kaya kümesi; çoğunlukla kıyı yakınında yer alır, dalgalarla yalıyarların aşındırılarak geriletilmesi ya da adacıkların tahribi ve bazı dirençli kayaların arta kalması sonucunda oluşurlar.

—Nük. müh. *Radyoaktif döküntü,* atmosferin alt katmanlarında ve Yer yüzeyinde dağılmış radyoaktif maddelerden kaynaklanan kirlenme. (Eşanl. RADYOAKTİF SERPİNTİ.)

—Patol. Deri üzerinde kabarcık, plaka ya da lekeler biçiminde ortaya çıkan belirtiler (kızamık, kızıl, kurdeşende olduğu gibi). || *Ağız içi döküntü,* mikroplu bir hastalık sırasında ağız boşluğu mukozalarında oluşan döküntü.

Charleville-Mézières'de (Ardennes) Citroën fabrikalarında elektrikli ark fırınıyla çalışan makine dökümhanesi

Tenet-Citroën

—Tarım. Ambarların tabanında kuru ottan kalan ve bazen çayırların yeniden canlandırılmasında kullanılan taneler ve kırıntılar.

—Tekst. Tekstil maddelerine uygulanan işlemler sırasında elde edilen ve yeniden kullanılabilen tekstil artığı. (Bk. *ansikl.* böl.) || Kumaşlara uygulanan dokuma ya da apreleme gibi çeşitli işlemlerin sonucu ortaya çıkan değersiz artık ya da kalıntı. || *Tarak döküntüsü,* tarakların silinmesi sonucunda oluşan ve yıkandıktan sonra iplikçilikte, karde iplik üretiminde yeniden kullanılan artık. || *Tarama döküntüsü,* keten kıtığı, pamuk ve yün iplikçiliğinde tarama sırasında toplanan artıkların tümü; bu artıklar tarama işlemiyle düzenli olarak yok edilen kısa liflerden oluşur.

◆ sıf. Döküntü niteliği taşıyan şey için kullanılır: *Döküntü eşya.*

—ANSİKL. Bot. Döküntülerin üstüne yerleşen bitkilerin tamamen özgül bir kökleşmesi vardır. Gerçekten de kökler derinlerde besleyici ince toprak bulmak için, ince tanecik bulunmayan yüzeysel tabakayı geçmek, sonra besleyici maddesi kıt olan derindeki katı tabakaya girmek (tutunma kökleri) zorundadır. Bitkinin toprak üstündeki kısmı, bitki yüzeydeki iri parçaların sürekli hareketliliğiyle hırpalandığından, genellikle yaşlı bitkiler için, tutunma köklerinin düzeyinden daha aşağı düzeyde bulunur ve bu yüzden bitki kurakçıl bitki karakteri gösterir. Bitkilerin yerleşmesi döküntünün aşağısından yukarısına doğru ilerler. Alp dağlarında bu çeşit ortamda en sık görülen bitkiler şunlardır: *Thlaspi rotundifolium, Salix retusa, Trisetum distichophyllum, Viola cenisia,* vb.

—Jeomorfol. Döküntüler, tek tek taşların kopup yamaç aşağısına doğru yuvarlanarak orada devinimlerini yitirmeleriyle yavaş yavaş oluşurlar. Bir yamacın, yamaç döküntüsü ile biçimlenmesinde iki kuşak görülür: ortalama eğim 45° nin üzerinde olup parçaların yuvarlanmalarına olanak veren kayalık dik yamaçlardan oluşmuş *çıkış kuşağı* ve parçaların yuvarlanmalarının artık durduğu *birikme kuşağı.* (Üst kesim doğrusal bir kesit; taban ise yamacın ayağı ile birleşen bir içbükey görünümündedir.) Parçalar orada, en irileri en uzağa kadar yuvarlanarak ve içbükey oluşturarak büyük kalınlıklar halinde (onlarca metre) yığılabilirler. Döküntünün doğrusal bölümünün eğimi kırıntıların denge durumu açısına denk gelir ve biçime, kimi kez de parçaların yoğunluğuna bağımlı olarak 30° ile 40° arasında yer alır.

Döküntüler, yeterince şiddetli mekanik parçalanmaya uğramış sert kayaçlarda görülürler. Bunların oluşumunda don olayı egemen bir rol oynar; döküntülerin, tropikal iklim bölgelerinin kayalık dik yamaçlarının eteğinde ender, aksine kışları soğuk iklim kuşaklarında sık olarak görülmelerinin nedenini ortaya koyar.

—Tekst. Tekstil maddeleri döküntüsü birçok sanayi uygulamasında, özellikle de yeni dokumaların üretiminde kullanılır. Yünlü dokuma sanayisinde, üretim döküntülerinin (artıklar, tarama döküntüleri, tarakaltı vb.) ve yeniden üretim yününü oluşturan yeni ya da kullanılmış paçavraların ditilmesinden sonra elde edilen elyafların tümünden, karde yün iplikçiliğinde yararlanılır. Pamuklu dokuma sanayisinde de aynı yöntem kullanılır. İpekböcekçiliğinden (bozuk kozalar) ya da ipek iplikçiliğinden (kırpıntılar, hurdalar, tava dibi vb.) elde edilen ipek döküntüleri şap iplikçiliğinin hammaddesini oluşturur.

DÖKÜNTÜCÜL sıf. Hayvanların ve bitkilerin döküntüleriyle (pislikler, deriler, cesetler, vb.) beslenen tür için kullanılır.

◆ a. Döküntüyle beslenen hayvan ve bitki.

DÖKÜNTÜLÜ sıf. Patol. *Döküntülü hastalık,* hem sürekli ateş hem de deri ve mukozada az ya da çok miktarda döküntüyle belirgin hastalık. (Belli başlı döküntülü hastalıklar şunlardır: kızamık, kızıl, suçiçeği ve kızamıkçık.)

DÖL a. **1.** Üremeyle ortaya çıkan yeni birey ya da bireylerin tümü. **—2.** *Döl almak,* cins bir hayvandan yararlanarak iyi cins yavru üretmek. || *Döl döş,* çocuklar ve torunlar. || *Döl vermek,* üremek, yavru yapmak, yavrulamak.

—Balıkç. *Döl devresi,* balıklarda cinsel yaklaşımın görüldüğü dönem. (Döl devresinde avlanmak yasaktır.) || *Döl dökümü,* dış döllemeli balıklarda, yumurtaları bırakma.

—Biyol. *Döl almaşıklığı,* her üreme çevriminde bir kez döllenerek eşeyli döl veren, bir kez de döllenmeksizin çoğalarak eşeysiz bir (ya da hayvanlarda birçok döl) veren hayvan ya da bitkilerin özelliği. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Mikrop dölü,* aynı klondan türeyen ve bu nedenle başlangıçtaki bakteri ya da virüsün özgün özelliklerini taşıyan hücreler topluluğu.

—ANSİKL. Biyol. Bitkiler âleminde, döl almaşıklığı sık rastlanan bir olgudur. Döllenme sonucunda, gametofitten (eşeyli, haploit organizma) kaynaklandığı halde ondan çok farklı bir sporofit (sporları taşıyan diploit organizma) meydana gelir ve ikisinden biri iyi gelişirse dol almaşıklığı kaçınılmaz olur: önçimden oluşan eğreltiler, karayosunundan kaynaklanan sporogon. Haploit evresi oldukça kısa süren diğer bitki gruplarında (fucus, kapalıtohumlular) döl almaşıklığı pek belirgin değildir. Hayvanlarda, gametler çoğalamadığı için, gerçek bir haploit evre yoktur, ama ilkbaharın bitiminden başlayarak tüm yaz boyunca doğuran ve döllenmesiz üreyen bir kuşak (yaprakbiti) meydana gelebilir. Kışın yaklaşmasıyla, döllenebilir erkek ve dişiler belirir, döllenme sonucu oluşan yumurtalardan ilkbaharda yeni yavrular çıkar. (→ ÇEVRİM.)

DÖLEK sıf. **1.** Davranışları ölçülü, hesaplı, ağırbaşlı kimse için kullanılır. **—2.** Engebesiz, düz arazi için kullanılır.

DÖLEK (Sulhi), türk yazar (İstanbul 1948). Deniz harp okulu'nu bitirdi (1969); elektronik subayı olarak çalıştı. Gemi yapımı ve makine dallarında Amerika Birleşik Devletleri'nde yükseköğrenim gördü. Gülmece yazılarıyla tanındı. Romanlarında güç koşullar ve ters durumlar karşısındaki küçük insanların yaşamını konu edindi: *Korugan* (1975 - Milliyet yayınları roman yarışması üçüncüsü-), *Yeşil bayır* (1979 - Kültür bakanlığı çocuk yapıtları yarışması birincilik ödülü-) *Geç başlayan yargılama* (1981), *Kiracı* (1982 - Madaralı roman ödülü-), *Vidalar* (1983 - Sabahattin Ali öykü ödülü-). Denemelerini *Balığın şarkısı* (1990), röportajlarını *İçimizdeki yasakçı* (1990) adı altında topladı.

Dölek Evren, *Dede Korkut kitabı*'nda, dört hikâyede anılan, çarpışmalara katılan kişilerden biri. Dış-Oğuz beylerinden biridir. Hikâyelerde, "Kâfirleri it ardında bırakıp horlayan, ilden çıkıp Aygırgözler suyunda at yüzdüren, elli yedi kalenin kilidini alan, Ak Melik Çeşme kızına nikâh eden, Sofu Sandal Melik'e kan kusturan, kırk cüppeye bürünüp (kırk kılık değiştirip) otuz yedi kale beyinin mahbub kızlarını çalıp bir bir boynunu koçan (saran, kucaklayan), yüzünden, dudağından öpen Eylek Koca oğlu Alp Eren" diye nitelenir.

DÖLEŞİ → ETENE.

DÖLLEME a. Biyol. Erkeğin tohumunun dişinin üreme yollarına konması. (Eşanl. TOHUMLAMA.)

—Kad. doğ. ve Zootekn. *Yapay döllenme,* bir kadının ya da dişi bir hayvanın dölyolunu döllemek amacıyla sperma sokulması. (Eşanl. YAPAY TOHUMLAMA.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Vet. *Dölleme gücü,* tohumun dölleme yetisi. (Özellikle yapay tohumlamada ev-

cil hayvanlardan alınan tohum için kullanılır.)

—ANSİKL. Kad. doğ. Yapay dölleme, tam bir cinsel birleşme olamaması ve bazı oligo-asteno-spermi hallerinde kocanın spermasıyla yapılabilir. Kocada ciddi bir oligo-asteno-spermi varsa genellikle başka bir vericinin spermasıyla yapılır. Bunun için ya taze sperma ya da sperma bankasında dondurularak saklanan sperma kullanılır.

—Zootekn. Kesin olarak bildiğimiz ilk yapay dölleme denemesi, 1780'de Pavia'da Spallanzani tarafından köpekler üzerinde yapıldı ve sonucunda tamamen normal köpek yavruları elde edildi. Bu ilk ciddi deneyin arkası gelmedi, ancak yüz yıl kadar sonra, XIX. yy.'ın sonuna doğru, özellikle Fransa'da Repiquet tarafından yeni deneyler yapıldı. Ama bu konuda en önemli inceleme ve çalışmalar Birinci Dünya savaşı'ndan biraz önce Rusya'da gerçekleştirildi (İvanov).

Yapay dölleme teknikleri art arda iki işlemi gerektirir: 1. tohum üretimi (spermanın alınması ya da toplanması, kalitesinin kontrolu, suda seyreltilmesi, sonra seyreltilmiş tohumun saklama ortamına konması, saklanması ve kullanıcılar arasında paylaştırılması); 2. tohumun gerekli yere, yani dölyatağına yerleştirilmesi.

Daha başka durumlarda da yapay döllemeye başvurulabilir: ender de olsa, doğal dölleme kabil olmadığı zaman veteriner hekimlikte uygulanabilir; özel araştırma ya da ıslah programları çerçevesinde yer alabilir; erkek damızlıktan alınan tohum "bölünerek" ve alındıktan hemen sonra sürü içinde birçok dişiye verilebilir; böylece erkek damızlıktan büyük ölçüde yararlanılır.

Yapay dölleme, bütün ülkelerde özellikle sığır türü için yaygın bir uygulama halini aldı. Batılı ülkelerden örneğin Fransa' da büyük çapta yapay dölleme işlemine 1946 yılında başlandı ve o yıl 10 000 inek döllendi. Kırk yıl içinde bu sayı 7 milyona, yani ülkedeki inek sayısının yaklaşık üçte ikisine ulaştı (süt ineklerinde daha fazla, kırsal kesimde yetiştirilen ve yavru emziren ineklerde daha az; çünkü bunlarda dölleme genellikle merada doğal aşımla sağlanır). Yapay dölleme yetiştiricilere birçok kolaylıklar sağlar: üstün kaliteli damızlıkların tohumunu ucuza sağlamak, doğacak dölün kontrolu sayesinde iyi nitelikleri bulup ortaya çıkarma olanağı (aynı damızlığın tohumu birçok üretim yerinde birden kullanıldığından döl sayısı çok olacaktır), seçkin damızlık kullanma (bu olanak özellikle süt inekleri için önemlidir, çünkü erkek damızlık ıslah ürünü değilse, süt üretimi karakterini belirlemez), zührevi hastalıkların yayılmasını önleme.

Öteki türlerde teknolojik sınırlamalar (seyreltmeye gereksinimin azlığı, dondurma konusundaki güçlükler) ve ekonomik zorunluluklar (hayvanların değerine göre hizmetin pahalı oluşu) yüzünden yapay dölleme uygulaması fazla gelişmemiştir ve döllenebilir yaştaki hayvanların ancak yüzde bırkaçı bundan yararlanır.

Yapay dölleme uygulaması, sığırlardaki uygulama göz önüne alınarak açıklanabilir. Tohum almak için boğa, aldatma dişisine (ya da manken ineğe, hatta başka bir boğaya) aştırılır ve boğa tam aşmak üzereyken kamışı, kauçuktan yapılmış özel bir kılıfa ("yapay dölyolu") sokulur ve erkek, tohumunu onun içine boşaltır. Sperma alınır alınmaz muayeneden geçirilir ve spermanın dölleme gücünü koruyan özel karışımlar yardımıyla seyreltilir (seyreltme oranı 1/20 ile 1/100 arasında değişebilir). Seyreltilmiş sperma bir ineği döllemeye yeterli birçok doza bölünür. Genellikle özel küçük silindirlere (tohum tüpü) konan bu dozlar ya soğukta (yaklaşık olarak 2°C sıcaklıkta) saklanır ya da gittikçe yaygınlaşan bir uygulama olarak, sıvı azotta (-196°C) dondurulur. Birinci durumda (taze tohum) dozların 2 ila 4 gün içinde kullanılması gerekir, oysa ikinci durumda (dondurulmuş tohum), saklama süresi sınırsız olduğundan çok sonra da kullanılabilir; nitekim aradan çeyrek yüzyıl geçtiği halde ilk dondurulan dozlar dölleme gücünü mükemmel bir şekilde korumaktadır. Kullanma sırasında, her dozun içeriği, don çözüldükten sonra, ineğin dölyollarına yerleştirilir. Bunun için, içi boydan boya boşluklu bir tüp biçimindeki bir sonda kullanılır; tohum bu sonda ile dölyolundan sokularak dölyatağı boynuna kadar iletilir. Sondanın bağlı bulunduğu bir tabanca, spermayı sondanın içinde ta uca kadar ulaştırmayı sağlar.

DÖLLEMEK g.f. Biyol. Erkek gametin bir yumurtacıktaki dişi gametle kaynaşmasını sağlayarak yumurtacığı tam bir göze durumuna sokmak; ilkah etmek.

—Balıkç. Dişi balıktan söz ederken, yumurtalarını bırakmak; erkek balıktan söz ederken, dişinin bıraktığı yumurtaları spermayla sulamak.

—Zool. *Yumurta döllemek,* yumurtayı embriyoya dönüştürmek, dölleme sürecine başlamak. (Balıkların çoğu yumurtlama olayından sonra yumurtaları döller.)

◆ **döllenmek** edilg. f. Döllemek eylemine konu olmak.

DÖLLENEBİLİRLİK a. Nüfbil. Kadınların döllenmeye elverişliliği. ‖ *Döllenebilirlik oranı,* belirli bir doğurgan kadınlar (ya da doğurgan çiftler) grubunda, belirli bir sürede gerçekleşen döllenmelerin sayısı. (Hiçbir doğum denetim yöntemi uygulanmayan doğurgan çiftlerde, kadının âdet çevrimi başına maksimum doğurganlık oranı % 25-30 arasında değişir.)

DÖLLENME a. Döllemek eylemine konu olma.

—Biyol ve Fizyol. Yumurta ya da zigot oluşturmak üzere, erkek gametle (bitkilerde anterozoit, hayvanlarda spermatozoit) dişi gametin (bitkilerde oosfer, hayvanlarda yumurtacık) birleşmesi. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Çapraz döllenme,* değişik bireylerden gelen iki gametin birleşip kaynaşması. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Tür içi döllenme,* çaprazlandıklarında genellikle döl veren ve ortak dölleri de hem birbirleriyle hem ana -babalarından biriyle çaprazlandığında döl verebilen iki hayvan ya da bitki çeşidinin özelliği. (Bu özellik iki çeşidin aynı türden olduğunun en önemli ölçütüdür.)

—Bot. *Çapraz döllenme,* aynı türden başka başka bitkilerde ya da aynı bitkinin değişik iki çiçeğinde oluşan anterozoit ve oosferin, çapraz tozlaşmadan sonra kaynaşması sonucunda meydana gelen döllenme. (Eşanl. HETEROGAMİ.) ‖ *Çifte döllenme,* DİGAMİ'nin eşanlamlısı. ‖ *Doğrudan döllenme,* aynı çiçekte oluşan anterozoit ve oosferin kaynaşmasıyla meydana gelen döllenme. (Doğrudan döllenmeden önce doğrudan tozlaşma olur.)

—Fizyol. Eşeyli varlıkların üremesi sırasında, dişi gametle (yumurtacık) erkek gametin (spermatozoit) döllenmiş bir yumurta oluşturmak üzere birleşip kaynaşması.

—ANSİKL. Biyol. ve Fizyol. Spermatozoitleri XVII. yy.'ın sonlarına doğru Van Leeuwenhoek buldu, ama döllenme olayını ancak XVIII. yy.'ın ortalarında, Spallanzani aydınlattı. O tarihe kadar tohumun yumurtayı uzaktan etkilediğine inanılırdı. Döllenme gerçeğini, yani yumurtayla spermanın birleştiğini kanıtlamak için Spallanzani, cinsel birleşme sırasında erkek kurbağalara don giydirdi. Böylece birleşme oluyor, ama birleşmenin sonucunda hiçbir zaman yumurta gelişmiyordu.

Ondan sonra döllenmeyle ilgili pek çok çalışma yapıldı, özellikle Barry (1839), Fol (1877), daha sonra, Hertwig, Boveri, Von Beneden, Wilson ve daha birçokları bu konuyla ilgilendi. 1854'te Thuret, hayvanların üremesine benzer biçimde üreyen *fucus* cinsi bir bitkinin nasıl döllendiğini buldu.

Yumurtanın döllenebilir duruma geldiği ovogenez evresi bir hayvan türünde hep aynıdır, ama türden türe farklılık gösterir. Erkek gamet yumurtaya ya birinci olgunlaşma mitozundan önce (askaris) ya birinciyle ikinci olgunlaşma mitozu arasında (insan) ya da iki kutup yuvarının yok olmasından sonra (denizkestanesi) girer.

Döllenmemiş yumurtada, spermatozoiti içeri alacağı yerde koni biçiminde çekici bir bölge bulunur. Yumurtanın içine ya spermatozoitin yalnız başı ya da erkek gametin tümü girebilir.

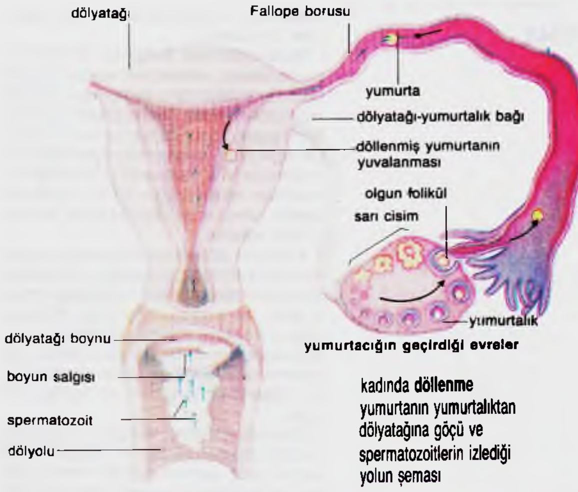
Genellikle yalnız bir spermatozoit yumurtaya girer; buna *tekspermallık* denir. Kıkırdaklıbalıklarda, sürüngenlerde ve bazı böceklerde yumurtaya birçok spermatozoit girer *(çokspermallık),* ama bunlardan yalnız biri yumurtanın çekirdeğiyle birleşir.

Spermatozoitin yumurtaya girmesiyle, olgunlaşma bölünmeleri hızla sona erer ve ovotidin çekirdeği *dişi önçekirdek* haline gelir; spermatozoitin başı önemli değişikliklere uğrar ve *erkek önçekirdek* oluşur; iki önçekirdek birleşir; döllenmenin bu temel evresine *amfimiksi* denir. Sonuçta döllenmiş yumurta, yani 2n kromozomlu bir zigot oluşur. Amfimiksiyi, birinci bölütlenme bölünmesi izler. Bu sırada, yumurtanın geçirgenliği değişir ve oksijenlenmesi oldukça artar.

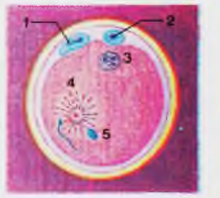
Döllenmenin açıklanması gereken üç mekanizması vardır: 1. yumurta, spermatozoitleri kendine doğru çeker; bu, yumurtadan salgılanan maddeler (gamonlar) sayesinde gerçekleşen bir *kemotaksi*'dir; 2. yumurtanın sitoplazmasına genellikle yalnız bir spermatozoit girer; bunun hemen ardından, bir döllenme zarının oluşması ve yumurta sitoplazmasında meydana gelen fizikokimyasal değişiklikler başka spermaların girmesini önleyerek bu tekspermallığı sağlamaktadır denebilir; 3. deneysel olarak gerçekleştirilen döllenmesiz* çoğalma olgusu iki olgunun, yani yumurtanın etkinleşmesi ile gelişmesini birbirinden ayırma olanağı sağladı. Yumurtanın, tıpkı beden hücrelerinde olduğu gibi diploit (2n kromozom) duruma kavuşması gelişmesi için oldukça elverişli görünmektedir.

• *Özdöllenme.* Yalnız erdişi ya da birevcikli bireylerde olması nedeniyle sık rastlanılan bir döllenme çeşidi değildir. Ancak, çiçek açmayan ve tomurcukken doğrudan meyve haline gelen kleistogam çiçeklerde (bazı menekşeler) özdöllenmeye sık rastlanır.

• *Çapraz döllenme.* Daha sık görülür, ikievcikli bitkilerde ve ayrı eşeyli hayvanlarda kuraldır. Ama, bazı erdişi hayvanlar (yer solucanı) ve erdişi ya da birevcikli bitkiler de çapraz döllenmeyle ürer; gerçekten de çoğu kez, aynı çiçeğin çiçektozları ile dişiorganı, hatta aynı bitkinin çiçekleri ya birbirinden ayrı zamanlarda olgunlaştıklarından *(dikogami)* ya anatomik bir engel *(herkogami)* ya da uyuşmazlık

kadında **döllenme**
yumurtanın yumurtalıktan dölyatağına göçü ve spermatozoitlerin izlediği yolun şeması

spermatozoitin yumurtaya girmesinden sonra önçekirdeklerinin oluşması
1. Birinci kutup yuvarı;
2. İkinci kutup yuvarı;
3. Dişi çekirdek;
4. Spermatik yıldızla yönlendirici küre;
5. Erkek önçekirdek.

(boyuncuk farklılığı, özünekısırlık) nedeniyle birleşemez.

• *Yapay döllenme.* Kullanılan yöntem ne olursa olsun, yumurtanın doğal koşullar dışında döllenmesini sağlamayı amaçlar. Hem döllenmesiz üreme (partenogenez) hem yapay tohumlama bu tanıma girer. Örneğin balık yetiştirenler, olgunlaşmış bir dişinin karnına bastırarak çıkardıkları yumurtaları erkek balığın sütüyle (spermalarıyla) karıştırır ve böylece balık yavruları elde ederler.

• *Kadında döllenme.* Dölyatağı borusunun dış kısmında gerçekleşir. Bazı patolojik nedenlerden dolayı (dölyatağı boynu atrezisi, zar salgısının yokluğu, dölyatağı boynu stenozu) spermatozoitlerin yukarıya ulaşamaması ya da yumurtanın göç edememesi (yumurta kanalının tıkanması) döllenmeyi engeller ve kısırlığa yol açar.

• *Canlı dışı (in vitro) döllenme,* organizmanın dışında gerçekleştirilir. Gerçekten de, yumurtacık, yumurtlamadan hemen sonra yumurtalığın yüzeyinden alınarak laboratuvarda, uygun bir besi yerine konabilir. Üzerine spermatozoit süspansiyonu dökülen yumurtanın döllenmesi ve birkaç kez bölünmesi sağlanır. Ancak, canlı dışındaki bölünmeler çok çabuk durur, bu nedenle, yumurta hemen içinde gelişebileceği uygun bir dölyatağına aktarılmalıdır. Çeşitli ülkeler bu alanda oldukça başarı kazanmıştır. Canlı dışında döllenme, yumurtalıkların tıkalı olmasına bağlı kısırlıkların tedavisinde önemli rol oynayacaktır. Aynı şekilde, canlı dışında döllenmiş olan bir yumurtaya, kalıtsal bir hastalığı gidermek ya da yeni genetik özellikler kazandırmak amacıyla DNA da şırınga edilebilir.

—Bot. Bitkiler âleminde döllenmenin biçimleri çok çeşitlidir. En başta iki grup göze çarpar: bir grupta kamçılı bir hücreden oluşan erkek gamet (anterozoit) sıvı ortamda yüzerek dişi hücreye ulaşır (suyosunlarının çoğunluğu, karayosunları, eğreltiler, natris denen açıktohumlular (sikas, ginkgo), cinslerin birbirinden çok uzak olduğu öbür grupta (kavuşursuyosunları, kızıl suyosunları, mantarlar, kapalıtohumlular) bir *sitogami* olur, yani erkek ve dişi üreme hücreleri doğrudan birleşip kaynaşır, böylece erkek gamet ayrılmadan çekirdekler arasında buluşma sağlanır.

Üstün yapılı mantarlarda sitogaminin sonucunda, asıl döllenme (karyogami) olmadan önce, ikincil bir miselyum oluşturarak çoğalan (dikaryotik evre) bir dikaryon* oluşur (Dangeard, 1894). Kapalı tohumlularda *çifte döllenme* vardır (Nawachine, 1898): çiçektozu borusu mikropile ulaşıp dokunduğunda ucu açılır ve iki erkek hücre (n kromozomlu) embriyon kesesinde serbest kalır. Bu çekirdeklerden biri oosfere ulaşarak onunla birleşip kaynaşır, yumurtayı meydana getirir (bunun hızlı bölünmesi sonucunda 2 n kromozomlu embriyon doğar); öbür çekirdek embriyon kesesi çekirdekleriyle birleşip kaynaşır ve art arda bölünerek, tohumun çimlenmesinden önce ya da sonra embriyonu beslemek üzere albumen denen besidokusunu (ilke olarak 3 n kromozomlu) oluşturur. Demek ki kapalıtohumlularda bir yumurta-embriyon ve bir yumurta-albumen oluşumuyla sonuçlanan bir çift döllenme vardır.

DÖLLENMEK → DÖLLEMEK.

DÖLLENMESİZ sıf. Döllenme geçirmeyen, döllenmeden.

—Biyol. *Döllenmesiz birleşme,* mayoz bölünme ve gerçek döllenme olmadan çoğalmayı sağlayan ilkel cinsellik biçimlerinin tümü. (Virüslerde, konak hücrenin içinde basit bir genetik birleşme, bakterilerde bir çeşit kavuşma sözkonusudur; bakterilerde iki hücre arasında bir sitoplazma köprüsü kurulur ve bu hücrelerden biri genetik maddelerinden bir bölümünü tek taraflı olarak ötekine aktarır; genetik maddeyi verene "erkek", alana "dişi" bakteri denebilir.)

—Bot. *Döllenmesiz meyve,* döllenme olmadan büyüyüp gelişen, dolayısıyla çekirdekten yoksun olan meyve. (Döllenmesiz meyve oluşumu tozlaşma uyarısıyla başlayabilir, ama onsuz da olabilir. Çekirdeksiz muz, ananas, portakal ve armut çeşitleri bu tip meyveler arasında yer alır.) ‖ *Döllenmesiz üreme,* anormal bir dişi gametten döllenme olmaksızın embriyon oluşması. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Genet. *Döllenmesiz üreme,* erkeği ve dişisi olduğu halde, erkek işe karışmadan döl verebilen türün üreme biçimi. (Eşanl. PARTENOGENEZ.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—ANSİKL. Bot. Döllenmesiz üreme, gametleri meyoz bölünmeye uğramadan oluştuğu için döllenmenin olmadığı çeşitli melezlerde sürekli görülen bir üreme biçimidir *(antennaria, alchemilla, hieracium, taraxacum, erigeron, thalictrum,* şerbetçiotu, kenevir, ısırgan, çırçırotu). Döllenmesiz üreme apogamiden farklıdır: apogamide embriyon oosferden değil de yine onun gibi embriyon kesesinde bulunan başka bir hücreden oluşur.

—Genet. Doğal ya da rastlantısal olarak meydana gelen pek çok döllenmesiz üreme çeşidi vardır. Yumurtanın döllenmeden gelişip döl verdiği birinci duruma doğada çok seyrek rastlanır.

Doğal döllenmesiz üreme ya zorunlu ya da isteğe bağlı olarak meydana gelir; zorunlusu iki türlü olabilir: 1. sürekli ya da tam döllenmesiz üreme (bunda her kuşak döllenmesiz ürer); 2. yaprakbitlerinde olduğu gibi çevrimsel döllenmesiz üreme (bunda kuşaklar art arda hem döllenmesiz hem döllenmeli olarak çoğalır). Arılarda olduğu döllenmesiz üreme isteğe bağlıysa, yumurta döllenerek de, döllenmeden de gelişebilir.

Çeşitli döllenmesiz üreme tiplerini sınıflandırmanın diğer bir yolu da döllenmesiz üreme sonucunda, doğan yavrunun cinsiyetine göre yapılan sınıflandırmadır. Buna göre, yalnız dişi veren döllenmesiz üremeye *telitoki,* yalnız erkek verenine *arenotoki* denir. Telitokiye daha çok eşeyliliğin eşey kromozomlarıyla belirlendiği türlerde rastlanır. Arenotokide erkekler haploit döllenmesiz üreme sonucu, dişilerse normal döllenme sonucu oluşur. Son olarak, hem dişi, hem erkek döl veren döllenmesiz üremeye *döterotoki* denir.

Eğer dişi gamet tam bir meyoz bölünme geçirir ve döllenmeden ürerse, embriyon hiç değilse belli bir süre için haploit kalır. Bu haploit üreme biçimi daha çok arılara özgüdür ve erkekler döllenme olmadan meydana geldikleri için haploit, dişiler döllenme sonucu meydana geldikleri için diploittir. Bu durum, başka bazı böcekler, örümcekler ve tekerlekli kurtlarda da görülür. Eğer dişi gamet meyoz bölünmesini tam bitirememişse, döllenmesiz üreme meyoz bölünmenin durduğu evreye bağlı olarak diploit ya da poliploit olur. Ancak bazen dişi gamet hiç meyoz bölünme geçirmeyebilir, bu nedenle ovosite benzeş kromozomlar bulunmaz ve bir tek mitoz bölünme sonucunda bir yumurtayla bir tek kutup yuvarı meydana gelir.

Döllenmesiz üremeye böceklerde çok sık rastlanır ve en çok telitoki biçimi görülür; bu da ya rastlantısal ya da zorunlu gerçekleşir (sürekli ya da çevrimsel). Telitokiyle çoğalan türlerden en iyi bilineni kabuklulardan olan ve çok tuzlu sularda yaşayan bir çeşit karidestir *(Artemia salina).*

Omurgasızlar dışında döllenmesiz üremeyle çoğalan türlere pek rastlanmaz. Deneysel olarak ilk kez, kurbağa ve denizkestaneleri döllenmesiz üremeyle çoğaltılmıştır. Bunun için kullanılan teknikler günümüzde memelilere de uygulanmaktadır.

Bazı döllenmesiz üreme çeşitlerine balıklarda da rastlanır.

Kertenkeleler arasında döllenmesiz üremeyle çoğalan dişilerin meydana getirdiği birçok tür yer alır. Avrupa'da çok yaygın olan *Chlamidophorus* cinsinin kırk türünden on üçü bu kurala uygun olarak ürer.

Memelilerde döllenmesiz üreme çok istisnai bir üreme biçimidir ve bu şekilde gelişmeye başlayan bir embriyon çok kısa sürede ölür.

Ancak, insan patolojisinde döllenmesiz üreme sayılabilecek iki durum vardır. Yumurtalık kistleri ya da yumurtalık teratomları, kromozomlarını yalnız anadan alan diploit hücrelerden oluşur. Bunun tersine, embriyonsuz tam hidatiform mol da diploittir, ama hücrelerindeki kromozomlar yalnız babadan gelir.

Döllenmesiz üremeyle döllenmeli üremenin sınırında ipsilerin üreme biçimi olan merospermi* yer alır. Bu durumda, erkek gamet yumurtacığın içine girer, ama çekirdekle birleşmeden yozlaşır. Erkek gametin görevi yalnız dişi gametin gelişmesini başlatmaktır.

Deneysel yollarla uyarılan döllenmesiz üreme (J. Loeb, Y. Delage, E. Bataillon, vb.) androgenez* gibi doğal olarak görülmeyen sonuçlar doğurur.

DÖLLEYİCİ sıf. ve a. Yapay dölleme işlemini uygulayan kimse.

DÖLLİNGER (Konrad VON), alman mimar (Biberach, Württemberg, 1840 Stuttgart 1912). Stuttgart Politeknik okulu'nda profesörlük yaptı (1872), Konstanz gölü üstündeki Montfort şatosu'nun iç inşaatını yönetti (1865), Stuttgart'taki garnizon kilisesini (yeni roman üslubu, 1878), Marbach'taki Schiller, Biberach'taki Wieland anıtlarını yaptı.

DÖLSÜZ sıf. Yavrusu, çocuğu olmayan.

DÖLÜT a. **1.** Gelişimini tamamlamamakla birlikte türünün biçimini almış olan döllenme ürünü. (Eşanl. CENİN.) [Bk. *ansikl.* böl. Biyol.] **—2.** *Kâğıtsı dölüt,* ikizlerden dölyatağında ölen ve parşömen görünümü alan dölüte verilen ad. ‖ *Dölüt duruşu,* vücudun ana karnındaki dölütün duruşuna benzer biçimde, tüfek tetiği gibi, kendi üstüne kıvrılmış durumdaki konumu.

—Kad. doğ. *Dölüt-ana bağdaşmazlığı* → KAN UYUŞMAZLIĞI* ‖ *Dölüt-ana kan akışı,* dölüt kanının, annenin kan dolaşımı yarasına kirlenmesi. (Dölüt kanının nasıl kirlendiği iyi bilinmemektedir. Dölütün, plasenta villusları içindeki kılcaldamarların bir travma sonucu yırtılmasıyla böyle bir kan akışı olduğu sanılmaktadır. Bu durumda, yeni doğan çocukta, ani ve nedeni açıklanamayan bir anemi görülür. Serolojik ve biyokimyasal yöntemler kullanılarak [Kleihauer testi] anne kanında dölütten kaynaklanan alyuvarların bulunması, gebelik sırasında böyle bir durumla karşılaşıldığını teşhis etmeye yarar.) ‖ *Dölüt-ana madde alışverişi,* gazların (CO_2 ve O_2), çeşitli besleyici ya da metabolik maddelerin plasenta yoluyla anadan dölüte geçmesi. ‖ *Dölüt olgunluğu,* dölütün morfolojik ve fizyolojik gelişme derecesi. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Dölüt rahatsızlığı,* dölüt gelişim ve yaşamının tehdit altında bulunduğu durum. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Dölyatağında dölüte kan nakli,* gebelik sırasında, dölütün karın boşluğuna uygun bir kanın verilmesi. (Bu teknik Avustralya'da Liley tarafından, henüz çıkartılabilecek olgunluğa erişmemiş dölütlerde, Rhesus uyuşmazlığının ağır biçimlerinde görülen akut kansızlığı gidermek amacıyla önerilmiştir. Ekografi yardımıyla yapılmasına rağmen, gerçekleşmesi zor ve incelik isteyen bir uygulamadır.)

—Kardiyol. *Dölüt kalbi,* kalp atışlarının artması ve atış ritminin değişmesi. (Hastanın kalbi dinlenirken, dölüt kalbinin atış seslerini andıran sesler duyulur.) [Eşanl. DÖLÜT RİTMİ.]

—Patol. *Dölüt hastalığı,* gebeliğin dördüncü ayından başlayarak doğuma kadar geçen süre içinde meydana gelen hastalık. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Vet. *Dölüt anomalisi,* dışarı atılmaksızın ana karnında ölen dölütün uğradığı değişim. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Biyol. İnsanda embriyon, gebeliğin üçüncü ayının sonuna doğru "dölüt" adını alır. Üçüncü ayın sonunda cinsiyet artık bellidir, yüz çizgileri iyice belirli, örtenekler ince ve saydamdır; tırnaklar çıkmaya başlar. Bir ay sonra, birkaç tel saç görünür; ağız, gözler ve burun delikleri oluşur. Altınca ayda, deri yağlı bir sıvıyla sıvanır, cinsel organlar gelişir. Yedinci ayda, derinin üzerini yumuşak tüyler kaplar; saçlar daha da uzar, tırnaklar tümüyle gelişir, gözkapakları yarı açıktır, beyin kıvrımları iyice belirlidir. İlk dışkı, kalınbağırsakta ortaya çıkar. Sekizinci ay çok önemli bir devredir, çünkü akciğer alveollarında sürfaktan oluşur ve akciğerler, doğumdan sonra oksijen alacak olgunluğa erişir. Dokuzuncu ayda, deri yağlı sıvı örtüsünü kaybeder, kafatası kemikleri birbirine yaklaşmıştır, erkeklerde erbezleri, erbezi torbalarının içinde yer alır.

Solunum (oksijen alımı ve karbondioksit atımı) ancak etene yoluyla gerçekleşir; çünkü atelektazi halindeki akciğerlerin dış havayla hiçbir bağlantısı yoktur. Dölütün besin (glikoz, aminoasitler, yağlar/lipitler) gereksinimi yine etene aracılığıyla sağlanır. Boşaltım işlevini kısmen etene, kısmen de dölütün böbrekleri yerine getirir; idrar amnios sıvısı içine dökülür. Bu döneme kadar bir işlevi olmayan sindirim borusu az da olsa bir rol oynamaya başlar: dölüt, içinde bulunduğu amnios sıvısından önemli miktarda yutar; safra salgılanır ve bağırsağın mukoza salgısına karışarak üçüncü aydan itibaren ilk dışkıyı oluşturur. Akciğerler çalışır halde değildir, ama alveollar, sekizinci aydan itibaren sürfaktan içerecek akciğer sıvısıyla doludur; akciğer damarları büzüşmüş durumdadır ve dölütün kan dolaşımında çok az rol oynar; göğüs kafesinin soluk alma ve verme hareketleri ekografiyle saptanmıştır. Bununla birlikte, dölüt fizyolojisinin en belirgin yanı kan dolaşımıdır. Dölüt göbekbağı toplardamarı yoluyla anasından oksijence zengin kan alır. Bu kan kalbin sağ yarısındaki küçük boşluklara gider. Oradan, küçük dolaşım yoluyla akciğerlere geçer; oysa kan zaten oksijenli olduğundan buna gerek yoktur. Küçük dolaşım, atardamar kanalı ve Botal deliği aracılığıyla gerçekleşir, oksijenli kan doğrudan doğruya aorta geçer, aort da bu kanı bütün organlara dağıtır. Dolaşım sonunda, oksijence fakirleşen, karbondioksitçe zenginleşen kan, iki göbek bağı atardamarı aracılığıyla eteneye geçmek üzere dölütten çıkar.

Embriyonun çok hızlı büyümesine karşın, dölütün büyümesi ikinci üç ay süresince yavaşlar, ama son üç ayda yeniden hızlanır. Annenin etene yetersizliği, tütün alışkanlığı, vb. dölütün büyümesinde gecikmeye neden olabilir. Bu durum, ekografi ölçümleri sonucunda kafatası ve karın çapının gerektiği gibi artmadığı görülerek teşhis edilir. Doğumdan sonra, gebelik süresine göre ağırlığın yetersiz, derinin kuru, pul pul ve çatlak olması bu teşhisi doğrular.

—Kad. doğ. • *Dölüt olgunluğu.* Dölyatağında olgunluk derecesinin belirlenmesi, önceleri klinik muayeneyle ve dölütün uyluk kemiklerindeki kemikleşme noktalarının radyolojik incelemesiyle sağlanıyordu. Günümüzde kafatasındaki çap artışını izleme olanağı veren ekografiden ve amniosantezle alınan amnios sıvısının incelenmesinden yararlanılarak belirlenmektedir. Bu sıvıda, derinin olgunluk derecesini gösteren dökülmüş dölüt hücrelerinin oranı saptanabilir. Ayrıca daha başka birçok kimyasal ölçme yöntemi uygulanabilir: böbrek olgunluğunun iyi bir göstergesi olan kreatinin; Rhesus kan uyuşmazlığı dışında, karaciğer olgunluğunun anlaşılmasını sağlayan bilirübin ve son olarak en önemlisi, akciğerlerin olgunluğunu belirlemek üzere sfingomiyelindeki lesitin oranının ölçülmesi. Dölüt rahatsızlığı bakımından, dölüt olgunluğunun bilinmesi gereklidir. Dölyatağında dölütün yaşamını sürdürmesinden doğacak tehlikelerle, tam olgunlaşmamış bir çocuğu dünyaya getirmenin yaratacağı karşıt tehlikeler buna bağlıdır.

• *Dölüt rahatsızlığı.* Gebelik sırasında zamanla olabileceği gibi, doğum sırasında akut ya da yarı akut biçimde de ortaya çıkabilir. Genellikle plasenta yoluyla dölüte geçen besinlerin (şeker, aminoasitler, lipit ve oksijen) azalmasından doğar. Bu alışverişi bozabilecek nedenler anneden kaynaklanabileceği gibi (yüksek tansiyon, şeker hastalığı, kanda oksijen azlığı, aşırı sigara), plasentadan ya da dölyatağıyla birlikte plasentadan da ileri gelebilir (enfarktüs, plasenta hematomları, dölyatağı biçim bozuklukları ya da dölyatağının normalden ufak oluşu). Çağdaş tekniklerin dölüt hastalıklarının belirlenmesine katkısı büyüktür: amniosantez, kalp atışlarının ve kasılmalarının elektronik kaydı, ekografi, östriol, plasenta laktojen hormonu, alkali fosfatazların miktarı ve saçlı deride kan pH'nin ölçümü. Bazı etkenlerin vaktinden önce saptanmasıyla önlem alınabilir. Kişisel ya da kalıtımsal şeker hastalığı, yüksek tansiyon, albümin, enfeksiyonlar, besin ve vitamin eksiklikleri, anemiler, aşırı tütün kullanma bu etmenler arasındadır. Bu tür olguların görüldüğü hamile annelerin yakından gözlenmesi gerekir. Bu kadınlar, yüksek riskli bir hamilelik geçirirler. Tedavi çoğunlukla, dölütü elverişsiz bir çevrenin etkilerinden korumaya yöneliktir.

—Karş. anat. Dölüt, embriyonun gelişmiş halidir. Bu dönemde büyüme sadece yumurtadaki vitellusa bağlı değildir; bundan ötürü bu terimin yalnız memeliler için kullanılması gerektiği düşünülmüştür. Gerçekte, öbür omurgalılar özellikle kıkırdaklı balıklar arasında da eteneli doğuranlar vardır; buna karşın, keseliler, eteneli oldukları halde, gelişimini kesenin içinde sürdürecek bir larva dünyaya getirirler. Bununla birlikte, dölüt terimi özmemeliler dışındaki türler için çok az kullanılır. Bunlarda embriyon korionu ile ananın dölyatağı mukozasından oluşan ve kanı alantoit damarlarından alan etene dölütün solunum, beslenme, boşaltım gereksinimlerini karşılar ve vitellus keseciği ile görevini tek başına yerine getirir. İşlevleri olmadığından vitellus kesesi ile alantoit büyük ölçüde gerilir. İçinde gelişeceği sıvı ortamı oluşturan ve embriyonun dördüncü eklentisi olan amnios doğuma kadar (su gelmesi) yerinde kalır.

—Patol. Dölüt hastalıkları embriyon hastalıkları kadar tehlikeli değildir, çünkü embriyondan daha çok gelişmiş olan dölüt, hastalıklara karşı az çok dayanıklıdır. Dölüt hastalıklarının çeşitli nedenleri vardır ve özellikle enfeksiyonlardan ileri gelir: doğuştan frengi, deri ve kemik dokularında lezyonlara ve menengoansefalite; listeriyoz, beyin dokusunda kanamaya; doğuştan toksoplazmoz çırpınma krizlerine, hidrosefaliye ve kafatasında kireçlenmeye yol açar. Mekanik etmenlerle, bağışıklık bozuklukları ve zehirlenmeler de hastalık etmenleri olarak önemlidir.

—Vet. *Dölüt anomalileri* şunlardır: *mumyalaşma* (dölütün esmerleşme ve tıkızlaşma biçiminde aseptik değişimi); *maserasyon* (dölütün bakteriler tarafından sindirilmesi; gelişmenin sonunda, dölyatağında sadece kemikler kalır); *dölüt anfizemi* (gazlı kangren ya da çürütme mikroplarının bulaşması sonucunda ortaya çıkan ve derialtı ödemiyle belirgin gazlı ayrışmadan ileri gelir).

DÖLÜTLEŞME a. Biyol. İnsanı goril dölütüyle bir tutan ve insan yavrusunun da onun gibi yavaş gelişip büyüdüğünü ve eşeysel olgunluğa geç ulaştığını savunan hollandalı Louis Bolk'un (1866-1930) görüşü.

—ANSİKL. Bolk'un görüşü, diğer maymunlara göre insanların beden (soma) gelişiminin, eşeysel hücrelerin (germen) gelişme hızından daha yavaş olmasına dayanır. Bu olaya dölüt evresi geçirmeyen bazı hayvanlarda da *(axolotl)* rastlanır ve *neoteni** adı verilir.

DÖLYATAĞI a. Anat. Gelişimini tamamlayıncaya kadar döllenmiş yumurtayı barındırmak ve doğum sırasında dışarı atmakla görevli dişi üreme organı. (Eşanl. UTERUS, RAHİM.) [Bk. *ansikl.* böl. Anat. ve Kad. hast.]

—Anat. *Dölyatağı atardamarı,* hipogastrik atardamarın dallarından biri. Dölyatağına kıstak hizasında ulaşır; dölyatağının yan yüzü boyunca yukarı doğru çıkar, birçok dala ayrılır, ondan sonra, içten dışa doğru ilerleyerek yumurtalığın alt ucuna kadar gider; geniş bağın tabanı hizasında üreterle çaprazlaşır (bu komşuluk cerrahi bakımından önemlidir). ‖ *Dölyatağı-dölyolu toplardamar ağı,* dölyatağı ile dölyoluna yayılmış bulunan toplardamarların tümü. ‖ *Dölyatağı-kuyruksokumu bağı,* iki yanda dölyatağı ile kuyruksokumu arasında bulunan bağlar. ‖ *Dölyatağı sinir ağı,* hipogastrik sinir ağının bir bölümü. ‖ *Dölyatağı-yumurtalık atardamarı,* karın aortundan çıkarak dölyatağına ve yumurtalığa dallar veren atardamar. ‖ *Dölyatağı-yumurtalık bağları,* dölyatağı ile yumurtalık arasında bulunan bağlar.

—Cerr. *Dölyatağının alınması,* dölyatağının kesilip çıkarılması. (Eşanl. HİSTEREKTOMİ.) [Bk. *ansikl.* böl.]

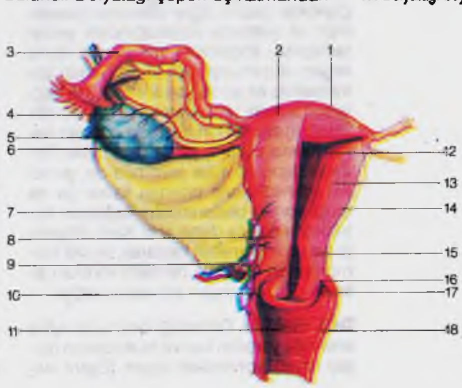
—Kad. hast. *Dölyatağı dönmesi,* doğumdan sonra dölyatağının tersine dönmesi. (Ender görülmekle birlikte çok tehlikeli bir durum yaratır.) ‖ *Dölyatağı hipoplazisi,* biçimi normal, ama boyutları çok yetersiz olan dölyatağının durumu. ‖ *Dölyatağına açılan yumurta borularının bağlanması,* kadını kısırlaştırmak amacıyla yapılan ameliyat. (Her iki yumurta borusu üzerine bir ya da iki düğüm atılarak ya da genellikle yapıldığı gibi borular kesilerek istenilen amaca ulaşılır. Kısırlık bir daha düzelemez.)

—Zool. Omurgalılarda dişilerin ve bazı başka şubelerdeki hayvanların yumurta kanalının (Müller kanalı) genişlemiş kuyruk bölümü (çift ya da tek olabilir). ‖ Memelilerde, dişilerin Fallope boruları ile dölyolu arasında kalan, döllenmiş yumurtanın yerleşerek gebelik dönemi boyunca kaldığı yumurta kanalı bölümü. (Eşanl. UTERUS.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—ANSİKL. Anat. Dölyatağı kastan oluşan içi boş bir organdır. Önde idrar torbası, arkada gödenbağırsağı, altta dölyolu, üstte bağırsak kıvrımları ve kalınbağırsağın sigmoit bölümüyle sınırlıdır. Kabaca, önden arkaya doğru yassılaşan 6-7 cm boyunda bir armut biçimindedir. Orta bölümünden biraz aşağıda "kıstak" denilen bir darlık organı ikiye böler: alt parça ya da boyun, boyun kanalı dış deliğiyle dölyoluna açılır; daha büyük olan üst parça ya dölyatağı gövdesi ya da cismi denir; bu bölüm genellikle yukarıya ve öne doğru eğiktir; üst kenarına, yani dölyatağı dibinin her iki tarafına, yuvarlak bağlar ve Fallope boruları gelir. Dölyatağında, boyun deliğiyle dölyoluna açılan dar bir oluk bulunur. Dölyatağı çeperi üç katmandan

dölyatağı duruş anomalileri
1. Normal duruş;
2. Retroversiyon (arkaya dönüklük);
3. Anteversiyon (öne dönüklük).

dölyatağı
1. Dölyatağı dibi;
2. Dölyatağı; 3. Fallope borusu;
4. Yumurtalık atardamarı; 5. Yumurtalık;
6. Yumurtalık-dölyatağı bağı;
7. Karınzarı; 8. Dölyatağı atardamarı;
9. Dölyatağı toplardamarı;
10. Üreter; 11. Dölyolu atardamarı;
12. Dölyatağı boşluğu; 13. Endometriyum;
14. Miyometriyum; 15. Boyun kanalı;
16. Boyun dölyolu parçası (balık ağzı);
17. Dölyatağı boynu; 18. Dölyolu.

oluşur: seröz katman, çok kalın bir kas katmanı (miyometriyum) ve bir mukoza katmanı (endometriyum).

—Cerr. Dölyatağı tamamen ya da kısmen alınabilir; kısmen alınmada dölyatağı boynu ve asıcı bağları yerinde bırakılır. Bir kolpektomi ya da leğen içi lenf bezi çıkarılmasıyla birlikte uygulanırsa *genişletilmiş* olarak nitelenir. Karın, dölyolu ya da her iki yolla birden yapılabilir. Eklerin (Fallope boruları ve yumurtalıklar) çıkarıldığı da olur.

—Kad. hast. Dölyatağında birçok hastalık görülebilir:

1. Doğuştan olan biçim bozuklukları; ya embriyonoluş sırasında dölyatağını oluşturan iki Müller kanalından birinin ya da ikisinin birden gelişmemesinden (ajenezi) ya da bunların evrimine bağlı bir anomaliden meydana gelir. Bu durumda, tek boynuzlu dölyatağı, bölmeli dölyatağı ve dölyatağı hipoplazisi vardır ya da dölyatağı hiç gelişmemiştir.

2. Bir enfeksiyon dölyatağı cisminin boşluğuna (endometrit), boyun kanalı deliğine (eksoservisit) ya da bu kanalın içine (endoservisit) yerleşebilir. Bu durum, doğum ya da düşük sırasında görülebileceği gibi, muayene aletleriyle, doğum kontrol aletlerinin kullanımına bağlı olarak da gelişebilir. Çoğu kez cinsel yolla bulaşan bir hastalık nedeniyle bu enfeksiyona, yumurtalık ve Fallope boruları iltihabı eşlik eder.

3. Tehlikesiz urlar, kas ve bağdokularında (fibrom, miyom) ya da iç zar mukozasında (polip, hiperplazi) görülebilir. Tehlikeli urlar ya boynun Malpighi örtüsünde(polipler, hiperplazi) ya da dölyatağı gövdesinde (endometriyum adenokarsinomu, sarkom) oluşur.

4. Travmaya bağlı lezyonlar, gebeliğe bağlı olmayan nedenlerden (dölyatağına doğum kontrol aleti yerleştirilmesi ya da dölyatağının bir aletle muayene edilmesi) meydana gelebileceği gibi gebelik nedeniyle de ortaya çıkabilir (dölyatağı doğum sırasında yırtılır ya da gebeliğe son verme girişimi sırasında delinir).

5. Doğuştan ya da edinsel duruş anomalileri arasında dölyatağının öne doğru (anteversiyon ve antefleksiyon), arkaya doğru (retroversiyon ve retrofleksiyon) dönmesi ve prolapsus nedeniyle aşağıya, dölyoluna doğru sarkması sayılabilir.

—Zool. Memelilerin dölyatağı, keselilerde ve tavşan, sıçan gibi bazı eteneli memelilerde çifttir. Tavşan ve sıçan gibi hayvanlarda çift dölyatağı, biri sağda, biri solda bulunan iki dölyatağı boynuyla dölyoluna açılır; keselilerde, her dölyatağı bir yan dölyolunda son bulur. Hamster ve domuzda dölyatağı iki parçalıdır: arka bölümü kaynaşmış ve tek bir dölyatağı boynu kalmışsa da iki dölyatağı boşluğu hâlâ varlığını korumaktadır; memelilerin çoğunda dölyatağı arkada ortak bir gövdeyle boruların açıldıkları, biri sağda öbürü solda olmak üzere çift uçludur. Nihayet tatularda ve maymunların çoğunda dölyatağı oldukça basittir: iki borunun açıldığı tek bir dölyatağı gövdesi içerir. Endometrium damarlanma ve beze yoğunluğunun artmasıyla her âdet çevrimi başında önemli değişiklikler geçirir. Eğer döllenme gerçekleşir ve yumurta dölyatağındaki yerine yerleşirse, endometrium annenin etene organı durumuna gelir, embriyonun trofoblastıyla az ya da çok sıkı biçimde bağlanır. Yumurta yerine yerleşmezse, bu dölyatağı iç zarının farklılaşması ortadan kalkar (genel durum) ya da dışarı atılır. Dölütün dışarı atılması sırasında da, annenin etenesi gene ortadan kalkar ya da embriyonun beslenmesini sağlayan trofoblastla birlikte dışarı atılır. Kaslı dölyatağı (ya da miyometre) kasılarak, hipofiz hormonlarının (örneğin ositosin) kontrolü altında dölütün dışarı atılmasını sağlar.

DÖLYOLU a. Dölyatağı boynu ile vulva arasında yer alan kas ve mukozadan oluşan kanal biçimindeki organ. (Eşanl. VAJİNA.) [Bk. *ansikl.* böl. Anat., Fizyol. ve Kad. hast.]

—Anat. *Dölyolu atardamarı*, hipogastrik atardamarın dölyoluna ayrılan dalı. (Orada yeniden dallara ayrılarak dölyolu çeperlerine dağılır.)

—Kad. hast. *Dölyolu iltihabı*, dölyolu mukozasının iltihaplanması. (Eşanl. VAJİNİT.)

—Patol. *Dölyolu fıtığı*, dölyolu çeperinin bulunduğu yerde dışarıya doğru bombelenmesi. (İdrar torbasıyla birlikte olanına dölyolu ön fıtığı, rektumla birlikte olanına dölyolu art fıtığı denir.) || *Dölyolu ve dölyatağı boynu iltihabı*, dölyolu ve dölyatağı boynu Malpighi tabakasının iltihaplanması. (Asetik asit ya da iyotlu-iyodürlü bir sıvı sürüldükten sonra dölyatağı boynunun muayenesiyle anlaşılır.)

—ANSİKL. Anat., Fizyol. ve Kad. hast. Dölyolu, dişilerde çiftleşme organıdır ve doğum sırasında da görev yapar. Kadında, önden arkaya doğru yassılamış silindirimsi bir biçimdedir. Ortalama uzunluğu 10 cm, genişliği 3 cm'dir. Leğen çukurunun alt kısmında, rektum (arkada), idrar torbası ve üretra (önde) arasında yer alır. Üst ucu, dölyatağı boynunu çepeçevre sarar ve arkası önünden daha geniş değirmi bir çıkmaz oluşturur. Alt ucu vulvaya açılır. Ağız kısmı bakirelerde, kızlık zarı denen bir zar kıvrımıyla daraltılmıştır. Dölyolu mukozası, derinin devamı olarak Malpighi tabakasıyla kaplıdır. Mukoza, östrojenlerin etkisi altında glikojen salgılar. Mukozanın çürükçül bakterileri olan Döderlein basilleri, bu glikojeni laktik aside çevirerek, ortamı asitleştirir ve dölyolunu enfeksiyonlardan korur.

Dölyolunda doğuştan biçim bozuklukları olabilir; tümüyle yokluk, çift dölyolu, enine ya da boyuna bölmeli dölyolu. Enfeksiyonlar dölyolunda iltihaplara yol açabilir. Doğum travmaları, dölyolu ile idrar torbası ya da rektum arasında fistülleşme gibi ender ama ağır ya da ağrılı yapışıklıklar, dölyatağı sarkması gibi az ağır sonuçlara neden olabilir.

—Kad. doğ. Dölyolu iltihabı akıntılar, cinsel birleşme sırasında ağrılar ve spekulumla muayenede kan toplamış gibi bir görünümle kendini belli eder. Nedeni sıradan mikroplar olabildiği gibi (iltihap yapan her çeşit mikrop, gonokok, klamidya, mikoplazma vb.) trikomonas gibi asalaklar ya da *Candida albicans* gibi mantarlar da olabilir.

—Karş. anat. Dölyolu memelilerde Müller kanallarının arka kısmından oluşur ve ürojenital boşluğa açılır. Tekdeliklilerde dölyolu farklılaşmamıştır, çiftleşme sırasında penisin girdiği yer ürojenital boşluktur. Keselilerde iki dölyolunun (sağ ve sol) ikisi de ürojenital boşluğa açılır ve her biri Fallope borusunun birini alır; bu iki dölyolu, bazı türlerde önden arkaya doğru orta düzlemde birbiriyle birleşip kaynaşır ve doğurma sırasında ortadaki bir delikle doğrudan doğruya ürojenital boşluğa açılır, böylece üçüncü bir dölyolu oluşturmuş olur. Etenelilerde iki dölyolu daima birleşmiş tek bir organ halindedir ve dölyatağının boyunları (ya da boynu) oraya açılır.

—Vet. İneklerde görülen pütürcüklü dölyolu iltihabı bulaşıcı bir hastalıktır; mukozada sürekli akıntıya ve vulva dudaklarında şişmeye neden olur; lenfoit folliküllerin aşırı büyümesinden ötürü pütürcükler ortaya çıkar. Hastalık boğalarla bulaşır. Yapay tohumlama hastalığın azalmasını sağlamıştır.

Dömeke savaşı, 1897 Türk-Yunan savaşı'nın bir evresi (17-19 mayıs 1897). Berlin antlaşması uyarınca Tesalya'yı ele geçiren Yunanistan, Girit'i de almak için adaya asker çıkarınca, Osmanlı devleti savaş ilan etti (17 nisan 1897). Milona (18 nisan), Velestin (28 nisan), Birinci Çatalca (4 mayıs), İkinci Çatalca (5 mayıs) ve İkinci Velestin (6 mayıs) çarpışmalarında yenilgiye uğrayan Yunanlılar, tüm birliklerini Dömeke'de toplamaya başladılar. Denizden 550 m yükseklikte yalçın bir kaya üzerinde yükselen Dömeke kalesi, geniş bir ovaya egemen konumdaydı. Yaklaşık 35 000 kişilik bir kuvvetle Dömeke ile kuzeyindeki Meşli ve Velişot tepelerini tutmuş olan Yunanlılar, ovanın stratejik açıdan en uygun mevkilerine yerleşmişlerdi. Müşir Ethem Paşa komutasındaki dört piyade tugayı, bir süvari tümeni ve iki topçu alayından oluşan Alasonya ordusu tüm hatlardan saldırıya geçerek (17 mayıs) hızlı bir ilerleyişle yunan mevzilerine girdi. Özellikle Taşlıtepe çevresine yerleştirilmiş olan bataryaların ateşi karşısında dağılan Yunanlılar, birçok önemli noktayı bıraktılar. İlk direniş kırıldıktan sonra başlatılan piyade saldırısı sonunda Yunanlılar'ın Dömeke-Furka yolu kesildi. Ertesi gün (18 mayıs) yaptıkları saldırılarla düşmanı kesin yenilgiye uğratan Alasonya ordusu,Yunanlılar'ın ateşkes istemeleri üzerine harekâtını durdurdu (19 mayıs). Müşir Ethem Paşa'nın ileri sürdüğü tüm koşulları kabul eden Yunanlılar, ateşkesi imzaladılar. Daha sonra İngiltere başta olmak üzere bazı Avrupa devletlerinin ve Rusya'nın işe karışmasıyla, ateşkes koşulları hafifletilerek türk-yunan barışı imzalandı (4 aralık 1897). Böylece bu zaferden Osmanlı devleti önemli bir yarar sağlayamadı.

DÖMİGLAS a. (fr. *demi-glace*). Mutf. İspanyol sosunun koyulaştırılmasıyla elde edilen siyah sos.

DÖMİVOLE a. (fr. *demi-volée*). Spor. Topun yere çarpıp tam havalanacağı sırada topa yapılan vuruş.

Dön kuyruğum → EBE BENİ KURDA VERME.

DÖNBABA a. Yaprakları parmak arasında ovulduğunda şiddetli bir koku çıkaran bir ya da çokyıllık otsu bitki. (Bil. a. *erodium;* turnagagasıgiller familyası.) [Çoğunda küçük şemsiyeler halinde toplu bulunan çiçekler düzenli ve 5'li tiptedir. Meyvesinde bir kılçık bulunur ve bunun kıvrıklık derecesi havanın nemiyle orantılıdır. Bu nedenle saatotu, iğneli, çobaniğnesi adlarıyla da anılır. Birçok türü bahçelerde süs için yetiştirilir; Eski dünya'da 150 türü bulunur. *Erodium cicutarium* türünün sapı ve yaprakları kan dindirici ve peklik verici olarak kullanılır.]

DÖNBABA a. Süslemede kullanılan çiçek biçiminde motif.(*Turna gagası* da denir.)

DÖNDERME a. *Yörs.* Ed. Doğu Anadolu'da kavuştak*a verilen ad.

DÖNDÜ a. Metalürj. Yeniden eritmek için ayıklanmış dökme demir ya da çelik artığı. || *Dökümhane döndüleri*, dökümhaneden çıkan kanalların, çapakların, çıkıcıların, besleyicilerin ve bozuk parçaların tümü.

DÖNDÜREÇ a. *Yörs.* Sac üzerinde yufka ya da ekmek pişirirken, bunları çevirmeye (alt üst etmeye) yarayan kılıç biçiminde yassı tahta.

DÖNDÜRME a. Döndürmek eylemi.

—Dy. Buharlı bir lokomotifi, ters yöndeki bir trenin başına getirmeye ya da daha genel bir deyişle herhangi bir taşıtı ters yöne çevirmeye dayanan işlem. (Döndürme döner bir köprü ya da bir döndürme üçgeni* üzerinde gerçekleştirilir.)

—Elektrotekn. *Başa döndürme düzeneği*, bir başlatım sonrasında bir aygıtı ilk konumuna getirmeye yarayan düzenek.

—Kim. *Döndürme değişimi*, etkin bir bileşiğin çözeltisinin kutuplanmış ışık üzerindeki döndürme gücünün değişmesi.

—Opt. *Döndürme gücü*, kimi maddelerin içlerinden geçen ışığın polarma düzlemini döndürme özelliği. (Bk. *ansikl.* böl. Fizs. kim.) || *Bir kristalin döndürme gücü*, optik eksene dik, 1 mm kalınlığındaki bir lamı geçişte polarma düzleminin dönme açısı. || D *tayf çizgisi için özgül döndürme gücü*, 10 cm kalınlığında bir sıvı katmanını geçişte polarma düzleminin karşılaştığı

dönme açısının (derece olarak), sıvının özgül ağırlığına (g/cm³ olarak) bölümü.
—ANSİKL. Fizs. kim. Katı, sıvı ya da gaz halinde bir maddenin döndürme gücü, λ dalga boyunun ayırtedici özelliğidir; bu güç, ışık geçen maddenin *l* kalınlığı, arı maddenin *d* yoğunluğu ya da bir karışımdaki *c* derişimiyle orantılıdır (Biot) ve şu bağıntıyla gösterilir:

$$\alpha_\lambda = [\alpha]_\lambda cl,$$

bu bağıntıda $[\alpha]_\lambda$, *özgül döndürme gücü*'dür.

Özgül döndürme gücü, her zaman, ışığın geçtiği ortamın bakışımsızlığından* kaynaklanır. Bu bakışımsızlık, kuvars (formülü SiO_2) ya da kalsit (formülü $CaCo_3$) gibi kimi maddelerin yalnız kristallerinde görülür ve kristal erir erimez ya da çözünür çözünmez bakışımsızlık ortadan kalkar; kimi hallerde sıvı, çözelti ya da gaz evrelerinde bakışımsızlık varlığını sürdürür; bu olay, molekülün biçimlenmesine bağlı bakışımsızlıktan kaynaklanır (Pasteur). Le Bel ile Van't Hoff, kimi organik bileşiklerin bakışımsızlığını, dolayısıyla döndürme gücünü, merkezinde karbon atomu bulunan bir dörtyüzlünün köşelerinde, bileşmiş karbon atomu ornatanlarının düzenlenişine bağlarlar.

Bu dörtyüzlü düzenlenme, dört değişik ornatanla çevrilmiş bir karbon atomunun, iki ayrı düzenlenme ya da ayna görüntüleri olan farklı *sterik biçimlenmeler* göstermesinin bir sonucudur. Örneğin formülü CH_3—CHOH—COOH olan laktik asit bu türe girer; bu bileşiğin merkez karbon atomu, bir CH_3, COOH, OH grupları ve bir H atomu ile sarılmıştır. Laktik asidin gerçekte iki izomeri bilinmektedir: bunlardan biri *dekstrojir*, diğeri *levojir*'dir. Dekstrojir, özgül artı döndürme gücü taşır ve ışığın polarma düzlemini sağa döndürür; dekstrojir ile tamamen ters değerde olan levojir ise, özgül eksi döndürme gücü gösterir ve ışığın polarma düzlemini sola döndürür. Bu iki izomere, *enantiyomerler* denir. İki enantiyomerin eşmoleküllü karışımının (rasemik) döndürme gücü sıfırdır. Demek ki her biçimlenmede, ornatanların doğasıyla değişen, tanımlı, özgül bir döndürme gücü vardır. Bununla birlikte, C—C ya da C—O gibi yalın bağların çevresinde ornatanların eksenel dönmesinin, döndürme gücüne yapabileceği etkiyle ilgili çeşitli sorular ortaya atılmaktadır.

Nitekim yerleşimsel çözümleme, çoklu bağla birbirine bağlı A ve B atomlarınca taşınan ornatanların pek çok yerleşme biçimi olabileceğini gösterir; ancak olağan sıcaklıkta bir yerleşmeden ötekine geçiş olanaksızdır. A ve B atomları yalın bir bağla bağlanmışsa, sayıca sınırlı (3 ya da en çok 4) olan bu yerleşmeler, olağan sıcaklıkta birbirine dönüşebilir. Bu da, bir molekülün kabul edebileceği yerleşme sayısının sınırlı olduğunu gösterir. Nitekim, 12 atomlu laktik asit, her birinin 3 yerleşme biçimi olan 3 bağ ile 2 yerleşme biçimi olan bir bağ içerir; bu da bir molekül için toplam $3^3 \times 2 = 54$ yerleşme olanağının bulunduğunu gösterir; bu moleküllerden 18 çifti, geriye kalan 18 molekülden birine özdeştir. 90 g'lık bir laktik asitte, 18 kümeye dağılmış $0{,}602 \times 10^{23}$ element molekülü bulunur. Her kümede moleküllerin özdeş bir yerleşimi vardır ve bu moleküllerin sayısı, Boltzmann kuramı uyarınca enerjilerinin bir işlevidir.

Dekstrojir laktik asit molekülleri sözkonusu olduğunda, belirli bir yerleşimi olan her molekül, belli bir döndürme gücü taşır; toplam döndürme gücü, tüm moleküllerin döndürme güçlerinin toplamıdır. Bu güç sıcaklık ve çözücüye göre değişir; çünkü sıcaklık kümedeki molekül sayısının değişmesine, çözücü ise kimi yerleşimlerin kararlılaşmasına, dolayısıyla molekül sayısının artmasına yol açar.
—Kim. *Döndürme değişimi*, yalın olarak kimyasal bir tepkimeyi yansıtır ve klasik örneği glükozdur. D-glükozun en yaygın kristalleşmiş biçimi olan α-anomer, suda çözündükten hemen sonra + 109,6°'lik, en az bilinen kristalleşmiş biçimi β-anomer ise suda çözündükten hemen sonra + 20,5°'lik bir döndürme gücü gösterir. α-anomer çözeltisi döndürme gücünü zamanla sınır değer olan + 52,3°'ye doğru yitirir; buna karşılık β-anomer çözeltisi döndürme gücünü sınır değer olan + 52,3°'ye doğru artırır. Bu döndürme değişimi olayı, D-glükozun iki anomeri arasında çözeltide α ⇆ β dengesinin kurulmasının bir sonucudur.

DÖNDÜRMEK → DÖNMEK.

DÖNDÜRMELİ sıf. Metalürj. *Döndürmeli kalıplama*, dökümcülükte, döner parçaların kalıplarını ya da maçalarını yapmada kullanılan yöntem. —Dökümcülükte, bu yöntemle kum kalıp yapma işlemi. ‖ *Döndürmeli kalıplama aygıtı*, bu tür kalıplama yöntemini kullanmaya yarayan aygıt.

DÖNDÜRÜCÜ sıf. ve a. Döndürme işini yapan şey için kullanılır.
—Anat. *Döndürücü kas*, bağlı bulundukları kısımları, eksenleri çevresinde döndürmeye yarayan kas.

DÖNDÜRÜLMEK → DÖNMEK.

Döne, Erzurum ve çevresinde, kadınlar tarafından oynanan bar türü bir halk oyunu.

DÖNEK a. ve sıf. Sözünde durmayan, kolayca karar ve yan değiştiren, sözüne güvenilmez kimse için kullanılır.

DÖNEK a. *Yörs.* Tarım. **1.** Özelliğini kaybetmiş, yozlaşmış bitki tohumluğu. **—2.** Sürüm esnasında hayvanları yormamak için ayrılmış tarla parçası. **—3.** Eni boyu kırkar arşın olan bir yüzey ölçüsü. **—4.** Tarlada çift sürmeye başlanılan yer.

DÖNEKLİK a. **1.** Dönek olma durumu, dönek bir kimsenin niteliği. **—2.** Dönek bir kimsenin yapabileceği davranış.

DÖNEL sıf. Dönme devinimi yapan aygıt ya da parçaları için kullanılır.
—Geom. *Dönel bakışım* ya da *özbakışım*, gelişigüzel açı kadar yapılan dönmelerle bir şeklin değişmezliği. ‖ *Dönel koni*, dönel bir yüzeyle sınırlanan, ve kimi kez bununla aynı eksenli, bir ya da iki daireyle de sınırlanan bir tek parçalı katı cisim. ‖ D *eksenli dönel yüzey*, aynı bir Γ yayından değişmez D eksenli ve α açılı bir dönmeyle çıkartılmış bir (Γ_α) $\alpha \in \mathbb{R}$ ailesince doğurulan yüzey (Γ dönel yüzeyin bir doğuranıdır); daha genel olarak, eksenleri D üzerinde bulunan bir çember ailesince doğurulan yüzey. (Çemberler koşutlardan oluşur.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—ANSİKL. D *eksenli dönel yüzey.* Bir dönel yüzey, parametre $[0, 2\pi[$ aralığını taradığına göre, bu durumda özel doğurucu olan boylam* çemberlerinden biri yardımıyla tanımlanabilir. S = 0 bir kürenin, P = 0 da bir düzlemin denklemi olmak üzere böyle bir yüzeyin denklemi *f* (S, P) = 0 biçimindedir; bu durumda D ekseni, bu kürenin merkezinden bu düzleme indirilen dikme olur.

Bundan başka, dönel bir yüzeyin her düzgün noktasındaki teğet düzlemi bu noktanın enlem düzlemine dikgendir.

En çok kullanılan dönel yüzeyler şunlardır: küre, simit ve dönel koniler, silindirler, elipsoitler, hiperboloitler ve paraboloitler.

DÖNELEMEK gçz. f. *Yörs.* Dönme, dolaşma hareketini yinelemek, dolaşıp durmak.

DÖNELMEK gçz. f. En yüksek aşamaya çıktıktan sonra alçalmaya başlamak.

DÖNEM a. **1.** İnsanlık tarihinde kimi özellikleriyle belirlenen zaman parçası; devre: *Tarihin karanlık dönemleri. O dönemde daha eski yazı kullanılıyordu.* **—2.** İnsan yaşamının belirli bir evresi: *Çocukluk dönemini geride bırakmak.* **—3.** Belirli olaylar, etkinlik ya da yeniliklerle adlandırılan zaman kesiti: *Meşrutiyet dönemi. Atatürk dönemi.* **—4.** Zaman içinde süregiden bir düşünce, bir sanat ve edebiyat akımının ya da ürün veren bir sanatçının belirlenmiş bir evresi: *Romantik dönem. Picasso'nun mavi dönemi.* **—5.** Yasama meclisinde iki seçim arasında kalan süre, devre. **—6.** Bir yıl içinde belirli aralıklarla yapılan öğretim süresi: *Güz dönemi sınavları. Ellinci dönem yedeksubay adayları.*
—Anayas. huk. *Seçim dönemi*, halk tarafından seçilen temsilcinin (belediye başkanı, milletvekili vb.) yasal görev süresi. ‖ *Yasama dönemi*, yasama meclislerinin iki genel seçim arasındaki görev süresi. (1982 Anayasası'na göre seçim dönemi beş yıldır.)
—Arit. *Sonsuz bir ondalık açılımının dönemi*, sonsuz olarak yinelenen ondalıklardan oluşan parça. (1/3 oransal sayısı, dönemi 3 olan 0,3333... sonsuz ondalık açılımıyla gösterilir. Her gerçek sayının muhakkak bir dönemi var olmaz, örneğin π gerçek sayısı böyledir.)
—Ask. Aynı yıl için askerlik görevine çağrılan asker adaylarının tümü. (Askere çağırma işlemi bir yıl içinde üç ayrı zamanda yapılır; bu da mart, temmuz ve kasım aylarında olur.)
—Eğit. Sınavların yapıldığı zaman dilimi: *Haziran dönemi sınavlarına girmek.*
—Etol. *Kritik ya da duyarlı dönem*, ya bazı devinimlerin geliştiği ya da edinildiği özel bireyoluş devresi. (Kritik dönem kavramını özellikle K. Lorenz ve öğrencileri etkilenme* sorunu bağlamı içinde incelédi.)
—Fiz. Dönemsel bir olayda, değişmez zamanın aralığı. (Bu zaman aralığı sonunda bir büyüklük her zaman yeniden aynı değeri alır.) [Eşanl. PERİYOT.] ‖ Dönemsel bir olayın frekansının tersi. ‖ *Öz dönem*, belli bir düzenekte, serbest bir salınımın bir çevrim süresi.
—Fizs. kim. Dönemli tabloda, ardışık iki soygaz arasında bulunan elementlerin tümü. (Eşanl. PERİYOT.)
—Fizs. mekan. ve Geom. Yinelendiğinde dönemsel bir olay oluşturan bir olaylar dizisinin en kısası. ‖ Bu olay dizisinin süresi. (Eşanl. PERİYOT.)
—Gökbil. Güneş sistemindeki gökcisimlerinden birinin yörüngesi üzerindeki konumunu belirlemeye yarayan zamanları hesaplamak için seçilmiş başlangıç anı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—İstat. *Temel dönem*, bir zaman serisinde, karşılaştırma yapılacak dönem.
—Mat. çözlm. *f* fonksiyonunun her *x* için $f(x + T) = f(x)$ bağıntısını gerçeklediği T sayısı. (*f* nin T döneminden söz edildiğinde T nin en küçük değeri göz önüne alınır.) [Eşanl. PERİYOT.] (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Bir X çözümlemeli uzayı üzerindeki bir ω diferansiyel biçiminin integralinin dönemi*, ω nin, uzamdaş yollar göz önüne alındıkça değişmez olan eğrisel integralinin (X basit bağlantılı değilse daima sıfır olmayan) değeri.
—Patol. Akut bir hastalığın kuluçka, yayılma, ortaya çıkma evrelerinin ya da süreğen bir hastalığın gelişme evrelerinin (birinci, ikinci, üçüncü) her biri.
—Tarım. *Yetişme dönemi*, bir tarım bitkisinin ekiminden vereceği ürünün (yaprak, sap, çiçek, meyve) hasadına kadar geçen süre. (Yetişme dönemi doğal biyolojik dönemden, yani bitkinin üreme organlarının olgunluğa erişme süresinden kısa olabilir. Bu durumda tohum elde etmek için ayrı ekim yapılır. Bir bitkinin yetişme döneminin süresi genetik özelliklerine ve iklim koşullarına bağlıdır.)
—ANSİKL. Gökbil. Kepler devinim denklemleri, günberi*den geçiş anını başlangıç noktası alarak gökcisminin konumunu verir. Oysa, gezegen yörüngelerinin büyük eksenlerinin (ve yörünge düzlemlerinin) doğrultuları, küçük ama önemli ve etkileri birbirine eklenen tedirginliklere* yol açar. Bir gezegenin yörüngesi üzerindeki devinimini sürekli biçimde incelemek için, dönem denilen ve o andaki ortalama tutulum boylamını belirleyen bir baş-

langıç anı seçilir. Bu miktara *dönemin boylamı* adı verilir.

—Mat. çözlm. $\mathbb{R}$ nin bir A parçası üzerinde tanımlı ve değerlerini $\mathbb{R}$ içinden alan bir f fonksiyonu halinde, f nin T döneminin bilinmesiyle, f nin yalnızca bir $[a; a+T[$ aralığı üzerinde incelenmesine dayanılarak, f nin bütün kendi tanım kümesi üzerinde bilinmesine olanak sağlanır. Böylece f nin bir $(O, \vec{i}, \vec{j})$ işareti içinde grafik gösterimi, her biri sonsuz kez art arda uygulanmış $t_{T\vec{i}}$ ve $t_{-T\vec{i}}$ ötelemeleri yardımıyla, $[a; a+T[$ üzerindeki gösterimden elde edilmiş olur.

Çembersel fonksiyonlar dönemli fonksiyonlara örnek oluşturur: sin ve cos için dönem 2π, tg ve cotg için de π dır. Yalnız bunlarla kalmıyor: dönemi 1 olan $x \rightarrow x\text{-}E(x)$ [E tam kısım fonksiyonunu gösteriyor] fonksiyonu buna başka bir örnektir. T, bir f fonksiyonun dönemi olduğuna göre $\forall k \in \mathbb{Z}^*$, kT de f nin bir dönemidir. 0 ile tamamlanmış, toplamayla donatılmış dönemler kümesi bir grup oluşturur.

Bunun karmaşık değişkenli fonsiyonlara bir genişletmesi yapılabilir: f fonksiyonu ancak ve ancak, $\forall z \in D$ (D, f nin tanım bölgesi) $z + z_1 \in D$ ve $f(z + z_1) = f(z)$ ise z_1 i dönem kabul eder. $D = \mathbb{C}$ ise ve f, $\mathbb{R}$ üzerinde birincisi ile doğrusal bağımsız z_2 yi ikinci bir dönem kabul ederse, bu durumda $\forall z \in \mathbb{C}$, $\forall (n_1, n_2) \in \mathbb{Z}^2$, $f(z + n_1 z_1 + n_2 z_2) = f(z)$ ve $z + n_1 z_1 + n_2 z_2$ yine f nin bir dönemidir. Bütün bu dönemlerin kümesi, $(\mathbb{C}, +)$ grubunun, f nin dönemleri grubu denen bir toplama (ayrışmış) altgrubunu oluşturur. Aşağıdaki özellik elde edilir: $\mathbb{C}$ içinde holomorf olan, bir dönemler grubu kabul eden bir fonksiyon değişmezdir.

DÖNEMEÇ a. **1.** Bir yolun kavis yaptığı bölümü; virajı: *Tehlikeli bir dönemeç.* **—2.** Bir düşüncede, bir eylemde, bir kararda yeni bir aşama.

DÖNEMLEMEK g. f. Bir süreyi, her birinin ayrı özellikleri bulunan tarih dönemlerine ayırmak.

DÖNEMLİ sıf. Düzenli aralarla, belli zamanlarda tekrarlanan şey için kullanılır; çevrimsel, periyodik.

—Arit. Bir dönem kabul eden.

—Kim. Ayraç derişimlerinin, zamanın ve kimi kez de ortamın dönemli işlevleri olduğu bir tepkime için kullanılır. (Bk. *ansikl.* böl.) [Eşanl. PERİYODİK.]

—Mat. çözlm. Bir $A \subset \mathbb{R}$ kümesi üzerinde aynı kez $\forall x \in A$, $x + T \in A$ ve $\forall x \in A$ için $f(x+T) = f(x)$ i sağlayan bir $T \in \mathbb{R}^*$ nin var olduğu bir f fonksiyonuna denir. [Bu durumda T, f fonksiyonunun bir dönemidir*.]

—ANSİKL. Kim. Kimyasal tepkimelerin çoğunun tekdüze biçimde gelişmesine karşın, homojen ortamda zamana bağlı olarak dönemli kimyasal tepkimeler görülür. Bunlar asit ortamda yükseltgeme-indirgeme tepkimeleridir. Derişimlerle ilgili bu dönemli değişme, yükseltgen ya da indirgen maddelere özgü renkli bir belirteçle kolayca gözlenebilir. Bunlardan başlıca üç grup incelenmiştir; bu gruplardan her biri, diğer ayraçların doğasını değiştirebilen yükseltgenle (iyodat, bromat, alkali klorit) belirginleşir.

Birinci grup, Bray tepkimesinden türer: en çok kullanılan ayraçlar, potasyum iyodat, hidrojen peroksit, malonik asit, sülfürik ya da perklorik asit, sulu çözelti halindeki manganez sülfattır.

İkinci grup B.P. Belusov (B.Z.) tepkimesinden türer: en çok kullanılan ayraçlar potasyum bromat, malonik asit, sülfürik asit, seryum sülfat ve ferroindir (Fe^{2+}'nin ortofenantrolini). Bu tepkimenin pek çok değişik biçimi bilinmektedir. Özellikle bir yükseltgeme-indirgeme katalizörünün (Ce, ferroin vb.) varlığı kesinkes zorunlu değildir.

Kısa bir süre önce bulunan (1981) üçüncü gruba bir kilorit öncülük etmiştir. Ayrıca bıyokimyasal pek çok tepkime de dönemli, yani salınımlıdır. Bunlar arasında glikoliz, öteden beri en çok incelenenı ve en iyi bilinenidir. In vitro (canlı dışı) olduğu kadar in vivo (canlı içi) ortamlarda da salınımlar gözlenir.

Bu farklı cisimler arasındaki kimyasal tepkimeler ile ara maddelerin doğası henüz aydınlatılamamıştır.

A.J. Lotka'nın 1920'de kuramsal olarak öngördüğü dönemli bir tepkime, gerçekte ilk kez 1917'de hidrojen peroksidin potasyum iyodatla katalitik olarak bozunmasını inceleyen Bray tarafından gözlenmişti. 1958'de Belusov, homojen asit ortamda seryum sülfat yanında potasyum bromatla sitrik asidin yükseltgenmesini incelerken rastlantısal olarak, dönemli yeni bir kimyasal tepkime buldu. 1966'da A. M. Jabotinskiy, bu tepkimenin yalnızca zamana göre değil, aynı zamanda ortama göre de dönemli olduğunu gösterdi. Nihayet çok kısa bir süre önce, yükseltgen olarak kloritin girdiği bu tepkimelerin kendilerinin de uzaysal işlevlerinin olabileceği anlaşıldı. Örneğin Petri kutusunda, başlangıçta homojen olan bir tepkime ortamının, yükseltgen ya da indirgen değişik renk bölgeleri biçiminde çembersel dalgalar oluşturduğu gözlendi. Böylece homojen bir ortamdan, homojen olmayan bir ortam doğmakta, psödo-dalgalarda gözlendiğinin tersine, bu dalgalar engellerle durdurulmaktadır. Psödo-dalgalar bir çözelti içinde ancak bir frekans ya da faz gradyanının bulunmasıyla elde edilmektedir. Bu sırada çözeltinin değişik noktaları, değişik frekanslı kimyasal tepkimelerin merkezi olmakta ve renk değişimi, her ortamda artık eşzamanlı olmamaktadır. Herhangi bir madde ya da enerji aktarımının olmamasına karşın çözeltinin farklı ardışık noktalarında aynı rengin ardışık olarak ortaya çıkması, gittikçe yayılan bir dalgayı andırır; psödo-dalga adı da buradan kaynaklanır.

Dönemli kimyasal tepkimeler, doğrusal olmayan pek çok sistemde (mekanik, aerodinamik, hidrodinamik, meteoroloji vb.) ortaya çıkan genel davranışları gösterir.

Kuramsal yorum, klasik kinetiğin uygulandığı bir tepkime şemasının yazılımına dek indirgenir. Kendi kendini katalizleyen bir evre içeren bu şemanın karmaşıklığı, doğrusal olmayan diferansiyel denklemlerle açıklanmaya çalışılır; çözümü genellikle zor olan bu denklemler, daha önce tanımlanan davranışların tümünü doğrulamaktadır.

DÖNEMLİLİK a. Mat. çözlm. Dönemli bir fonksiyonun özelliği.

DÖNEMSEL sıf. Fiz. Değişmez bir zaman aralığı sonunda, kendine özdeş olarak yeniden oluşan bir olay için kullanılır. (Bu aralığın en küçük değerine *dönem* adı verilir.)

DÖNEMSİZ sıf. Fiz. Ayırtedici büyüklüğü, salınım yapmaksızın giderek bir sınıra doğru yaklaşan bir devinim, bir olay için kullanılır. (Eşanl. APERİYODİK.)

DÖNENCE a. Gökbil. ve Coğ. Gökküresinin, gündönümü* noktalarından geçen, + ve −23° 26′ yükselimindeki (çok az değişebilir) iki paralelinden her biri. ‖ Yıl boyunca Güneş'in başucu noktasından geçtiği bölgeyi sınırlayan, + ve −23° 26′ enlemlerindeki iki yersel paralelden her biri. ‖ *Oğlak dönencesi*, iki dönenceden Güney yarıkürede bulunanı. ‖ *Yengeç dönencesi*, iki dönenceden Kuzey yarıkürede yer alanı.

—Patol. *Dönence hastalığı*, sarı humma.

DÖNENCEL sıf. Dönence ile ilgili.

—Gökbil. *Dönencel yıl*, Güneş'in ilkbahar ılım noktasından art arda iki geçişi arasındaki zaman aralığı. ‖ *Bir uydunun, bir gezegenin dönencel dolanım süresi*, uydunun ya da gezegenin, ekvator ve yörünge düzlemlerinin kesiştiği noktaların birinden, art arda iki geçişi arasındaki zaman aralığı.

DÖNENMEK → DÖNMEK.

DÖNER sıf. **1.** Dönebilen, dönebilecek biçimde düzenlenen şey için kullanılır: *Döner sahne, döner koltuk.* **—2.** *Döner taşı, öter kuşu olmak*, mala mülke, çoluğa çocuğa sahip olmak.

—Camc. *Döner tabla*, düşey bir eksen üzerinde serbestçe dönen küçük metal tabla. (Elle döndürülerek cam eşyanın bakışımlı olup olmadığı denetlenir ya da fırçayla süs çizgileri çekilir.)

—Elektrotekn. *Döner sinüzoidal alan*, uzay ve zamanın tek bir sinüzoidal fonksiyonu biçiminde anlık değeriyle gösterilen manyetik alan. (Uygulamada böyle bir alan gerek düzgün dönme devinimi yapan ve kalıcı mıknatıslar ya da elektromıknatıslar taşıyan silindirsel bir armatürle gerekse oyuklarına çokfazlı sargılar yerleştirilmiş durağan silindirsel bir armatürle üretilir.)

—İkt. *Döner varlıklar*, bir bilançonun, dönüşüm süreleri çok kısa olan aktifleri için kullanılan deyim.

—İnş. *Döner kapı*, dış havanın ve rüzgârın bina içine girmesini bir ölçüde önlemek için, giriş bölümüne yerleştirilen, çok kapılı ahşap ya da metal turnike. (Döner kapı, içinde, düşey bir eksen çevresinde, eşit kollu bir haç oluşturacak biçimde birleştirilmiş kanatların döndüğü yuvarlak bir kasnaktır.)

—İşl. ikt. *Döner sermaye* → SERMAYE.

—Mad. oc. *Döner boşaltma aygıtı*, fırından boşaltma sırasında, kokun çıkışına yön vermek için yatay damıtma odası çeperinin ya da çeperlerinin uzantısına yerleştirilen devingen aygıt.

—Mad. oc. ve Aktar. *Döner kepçeli ekskavatör*, aşınmaya dayanıklı dişli kovalarla donatılmış büyük boyutlu bir çarkı olan büyük mekanik araç. (Gerek örtülerin ya da linyitin çıkarılmasında, gerek stoklardaki dökme ürünlerin alınmasında kullanılır.)

—Mak. san. *Döner geçme*, iki parçanın, birbiri içinde dönmesini sağlayan birleştirme. ‖ *Döner pistonlu motor, pompa*, bir eksen çevresindeki dayanma tamburuna dizilmiş bir grup ya da bakışımlı iki grup silindirden yararlanan motor ya da pompa. (Motorda pistonlar, makaralı bükülmez biyellerle, bir merkez ekseni üzerine eğik konumda bağlanmış bir diski döndürür. Pompada ise döner disk pistonları devindirir. Eğimi değiştirebilen pistonlu pompalarda debi ayarlanabilir. Böylece az yer tutan düzenekler elde edilir.)

—Oto. *Aşırı döner*, büyük ölçüde dönme eğilimi gösteren bir otomobil için kullanılır. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Az döner*, zayıf dönme eğilimi olan bir otomobil için kullanılır.(Az döner taşıtlar düz yolda otomatik olarak kararlıdır. İlk yörüngenin dışındaki rastlantısal sapmalar kendiliğinden düzelir. Bir virajda, eğriliğin yarıçapına bağlı sınır hız aşılırsa ya da lastiklerin aderansı arabanın dışa doğru savrulmasını engellemeyecek kadar yetersiz kalırsa tehlike doğabilir.)

—Sil. *Döner ok*, kuyruk kanatçıklarıyla dönel bir devinim kazanarak derin yaralar açan ve ucu piramit biçiminde demirle donatılan ok.

—Spor. *Döner tenis*, masa tenisinde, masanın çevresinde dönerek topu karşıdakine göndermeye dayanan çok kişilik oyun. (Vuruşu kaçıran oyuncu elenir, böylelikle en son kalan kişi oyunu kazanmış olur.)

—Teknol. *Döner bıçak*, konik kenarı, düzlemsel yüzlerde biriyle kesici ağzı oluşturan ve kesme işleminde çifter kullanılan su verilmiş çelikten dairesel düz takım.

—Tiyat. *Döner plato*, sahnede bir mekanizmanın döndürdüğü plato. (Bu plato sahne döşemesine yerleştirildiği zaman *döner sahne* adını alır.)

◆ a. Mutf. → DÖNERKEBAP.

—ANSİKL. Oto. Aşırı döner bir taşıt tehlikeyle karşılaşabilir; çünkü düz yolda bile doğal olarak kararsızdır ve ilk yörüngeyi

dönerkemik
1. Kolkemiği; 2. Dönerkemik; 3. Dirsekkemiği; 4. Bilekkemiği; 5. Tarakkemiği; 6. Parmak kemiklerinin birinci kemiği.

etkileyen sapmaları direksiyonla düzeltmek gerekir. Bir viraja girişte, arka takım, taşıtı virajın içine doğru savurarak gezinir; dolayısıyla istenilen yörüngede kalmak için direksiyonla hemen düzeltme yapmak zorunludur. Bu olay birçok etkene bağlıdır; en önemli iki etken kütlenin iki dingile dağılımı ve askı donanımının tepkileridir. Bu durum, arka lastikler ön lastiklere oranla daha az şişirilerek bir ölçüde önlenebilir.

Döner kümbet, Kayseri Talas yolu üzerinde selçuklu kümbeti; Alaettin Keykubat I'in kızı Şah Cihan Hatun için yaptırılmıştır (1276). Kesme taştan, on iki köşeli kümbet, dıştan mukarnaslı kornişler üzerine oturan konik külahlı, içten silindirik mekân üzerine kubbeli mimarisiyle dikkati çeker. Govde sivri kemerli kaval silmelerle bölünmüş, araları değişik motiflerle süslenmiştir. Taçkapının solunda hurma ağacı üzerinde çift başlı kartal, yanlarında da birer aslan figürü yer alır.

DÖNERBOYUN a. Tedirgin olduğunda başını yarım tur döndürebilmesi nedeniyle bu adla anılan, ağaçkakanla akraba küçük kuş. (Bil. a. *Jynx torquilla;* ağaçkakangiller familyası; boyu 16 cm.)
—ANSİKL. Ağaçkakan gibi dönerboyun da tırmanıcı bir kuştur; ayaklarında, ön kesimde 2, arka kesimde 2 parmak vardır; yapışkan uzun dili, beslendiği böcekleri ve karıncaları yakalama olanağı verir. Ne var ki gagası güçsüz olduğundan ağaç kabuklarını delemez, pek sert olmayan kuyruk tüyleri nedeniyle ağaç gövdeleri üzerinde rahat yürüyemez. Avrasya'nın bütün ılıman kesimlerinde ürer; kışı geçirmek için Tropikal Asya ya da Afrika'ya gider. Dönerboyuna benzeyen kızıl gerdanlıklı dönerboyun *(Jynx ruficollis)* Orta Afrika'da ve Avustralya'da yerleşik yaşar.

DÖNERBOYUNLULAR a. Boynu yandan bağasının altına kıvrılan kaplumbağaları içeren alttakım. (Dönerboyunluların kalçası bağaya yapışıktır. Alttakımın iki familyası vardır: çamursalkaplumbağagiller ve yılanboyunlukaplumbağagiller. Bil. a. *Pleurodira.*)

DÖNERBÖCEKGİLLER a. Etçil kınkanatlı böcek familyası. (*Gyrinus* ve benzeri cinsleri içerir. Bütün üyeleri suda yaşar, göçmendir, gözleri iki lopludur ve bütün yerküreye yayılır. Bil. a. *Gyrinidae.*)

DÖNERCİ a. **1.** Döner kebap yapan ve/ya da satan kimse. **—2.** Döner yenilen, satılan yer.

DÖNERCİLİK a. Dönercinin işi.

DÖNERDEĞİCİ a. Radyotekn. Çeşitli ayar devreleri taşıyan döner bir silindirden oluşmuş komütatör. (Bu devrelerin her biri, bir aygıtın ayar frekansını değiştirecek biçimde yerleştirilmiş çubuklara art arda değebilir; böylece çok yüksek frekanslarda zararlı olan bağlantı uzunlukları azalır.)

DÖNERGE a. Mat. çözlm. $U \subset \mathbb{R}^3$ üzerinde tanımlanan ve elemanları, doğru bir dikdüzgülü işarete bağlanmış, buna eşlik eden bir uzaydan alınan, M (*x, y, z*) noktasında diferansiyellenebilen bir A (P, Q, R) vektör alanı için, bileşenleri:

$$\left(\frac{\partial R}{\partial y}-\frac{\partial Q}{\partial z},\ \frac{\partial Q}{\partial z}-\frac{\partial R}{\partial x},\ \frac{\partial Q}{\partial x}-\frac{\partial P}{\partial y}\right)$$

olan vektör alanı, bu alan rot $\vec{A}$ ya da $\overrightarrow{\text{rot}}\ \vec{A}$ ile gösterilir. Dönerge, $\vec{\nabla}$ nabla işlemcisiyle de yazılabilir: $\overrightarrow{\text{rot}}\ \vec{A} = \vec{\nabla} \wedge \vec{A}$.] (Eşanl. ROTASYONEL.)

DÖNERKAŞIK a. Balıkç. Yavaş hareketli balıkların anında kullanılan parıltılı olta.

DÖNERKEBAP a. Mutf. Yassılaştırılmış et parçalarının kendi çevresinde dönen uzun bir şişe geçirilip harlı ateş karşısında döndürülerek pişirilmesiyle yapılan kebap. Kısaca, *döner* de denir.
—ANSİKL. *Dönerkebap* yapımında daha çok koyun ya da kuzu etinin but ya da kaburga tarafları yeğlenir. Uzunlamasına, yaprak biçiminde kesilen etler süt, yumurta, zeytinyağı, tuz, karabiber ve soğan suyunda bekletilerek terbiye edilir. Daha sonra küçükten büyüğe ve tekrar büyükten küçüğe doğru şişe geçirilip sıkıca istif edilir. Yağlı ve gevrek olması için aralara kuyrukyağı yerleştirilir. Arasına bazen kıyma da konabilir. Ateş karşısında döndürülerek pişirilir, altta akan yağlar etlerin üzerine sürülür. Özel bıçağıyla yukardan aşağı doğru kesilir.

DÖNERKEMİK a. Önkol iskeletinin dış kısmını oluşturan uzun kemik.
—ANSİKL. Anat. Dönerkemik dirsekkemiğinin dışında yer alan ve onunla birlikte önkol iskeletini oluşturan uzun bir kemiktir. Üst ucu dirsekle eklemlenir. Dönerkemik üç kısımdan oluşur: üst yüzüyle kolkemiği lokmasına, çevresiyle dirsekkemiğine bitişen dönerkemik başı; dar olan dönerkemik boynu; ikibaşlı kasın yapıştığı ikibaşlı tümseği. Şişkin olan alt uç dirsekkemiği başıyla ve bilek lokmasıyla eklemlenir; dış yüzü ile arka yüzünde, açıcı kas kirişleriyle dönerkemik kas girişlerinin geçmesi için birçok oluk bulunur; aşağıya doğru "dönerkemik stiloit ucu" denen bir çıkıntıyla uzanır.
—Karş. anat. Rhipidistia grubundan saçakyüzgeçlilerin ve dörtayaklı omurgalıların önkolunun ön kemiği vücut ağırlığını taşır; zogopodun ikinci kemiği (dirsekkemiği) hızlı koşan dörtayaklılar grubunda ya yok olmuştur ya da dönerkemikle birleşip kaynaşmıştır.

DÖNERSAP a. Teknol. Bir manivelanın tutamak eksenini çevreleyen ve avuç içinde tutamağın sürtünmeden dönmesini sağlayan devingen silindirsel manşon.

DÖNERTABLA a. Mak. san. Kimi tezgâhlarda, işlenecek parçanın işleme birimleri önünden ardışık olarak geçmesini sağlayan düzenek.
—Seram. *Döner tabla,* çeşitli işlemlerde (kalıplama, taslak çıkarma, süsleme) dayanak olarak kullanılan, bir ayak üstüne yatay yerleştirilen dönebilir yuvarlak tabla.
—Teknol. İşçinin yer değiştirmesine gerek kalmadan bir işlemi (yapıştırma, enjeksiyon dönertablası) seri halde gerçekleştirmeyi sağlayan dönebilir düzenek.

DÖNERYEM a. Balıkç. Etçil balıkları avlamaya yarayan bir çeşit kaşık oltası. Oltanın ucundaki kaşığa benzeyen madensel parlak bölüm, suyun hareketiyle ya da balıkçının oltayı çekmesi nedeniyle kendi çevresinde dönerken pırıltılar saçar ve bunu bir deniz hayvanı ya da balık sanan etçil balık oltaya gelir.

DÖNGEL a. MUŞMULA'nın eşanlamlısı.

DÖNGEL, Kahramanmaraş'ın merkez ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 1 380 nüf. (1990).

DÖNGEL, esk. **Töngel,** Samsun'un Ayvacık ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 1 616 nüf. (1990).

DÖNGEL, Kocaeli'nin merkez ilçesi Bahçecik bucağına bağlı belde; 3 221 nüf. (1990).

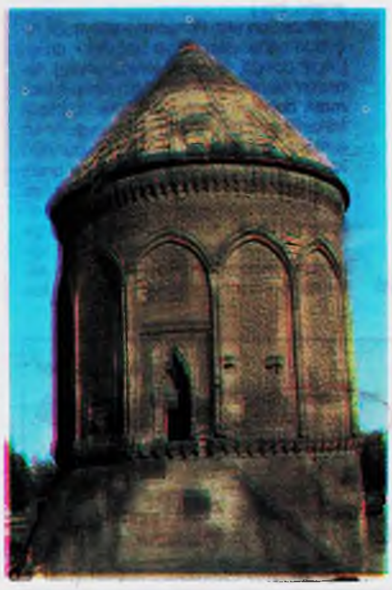
DÖNGEL mağaraları, Kahramanmaraş'ın yaklaşık 60 km B.'sında Döngel köyü yakınında, miyosen kireçtaşları içinde oluşmuş mağaralar.

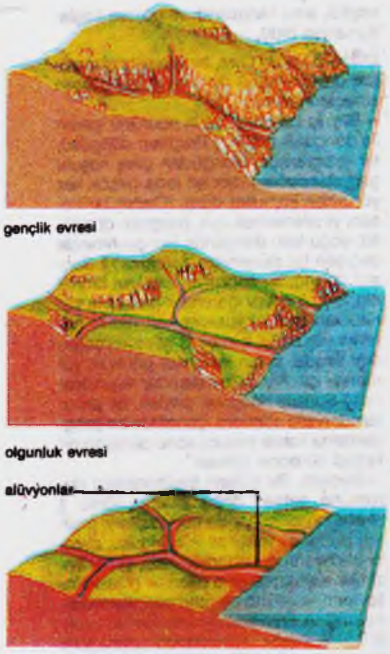
DÖNGELE, Kahramanmaraş'ın merkez ilçesi Yeniköy bucağına bağlı köy; 3 297 nüf. (1990). Yakınındaki Yağlık* ve Direkli* mağaralarında Yontmataş ve Yenitaş dönemlerinden buluntular.

DÖNGES (Theophilius Ebenhaezer), güney afrikalı siyaset adamı (Klerksdorp, Transvaal, 1898 - Cape Town 1968). Birinci Malan kabinesinde (1948), sonra da Stijdom kabinesinde (1954) içişleri bakanlığı, 1958 - 1967 arasında da maliye bakanlığı yaptı. Şubat 1967'de cumhurbaşkanı seçildi, ama hastalandı ve göreve başlayamadan öldü.

DÖNGÜ a. Bir olayı, bir işlemi başlangıçtaki durumuna ya da konumuna getiren süreçlerin tümü.
—Bilş. *İç içe döngü,* biri öbürünü içeren iki döngülük bütün. || *Program döngüsü,* bir programda, döngüden çıkış koşulu gerçekleşinceye dek art arda birçok kez yürütülen komutlar dizisi. (Özdeş bir hesabı yinelememek için, program döngüsü, çoğu kez, döngünün her çevriminde değişen bir parametre gerektirir.) || *Sonsuz döngü,* bir bilgisayar merkezi biriminin, birçok görev içeren bir programı yürütürken girdiği kilitlenme hali. (Bir A, görevini yürütmek için bir B görevini çağırdığı sırada, B nin de kendi görevini yürütmek için A'yı çağırmasından kaynaklanır.) || *Sonsuz döngüye girmek,* bir programdan söz ederken, genellikle bir programlama hatası sonucu sonu olmayan bir hesap sürecine girmek.
—Biyokim. Bir sistemi başlangıçtaki durumuna getiren değişikliklerin tümü. || *Krebs döngüsü* ya da *trikarboksilik (asitler) döngüsü* yahut *sitrik döngüsü,* aerobi hücrelerin mitokondrilerinde, çeşitli enzimler sayesinde olup biten ve glusitlerin, lipitlerin ve amino asitlerin parçalanmasına bağlı A asetilkoenziminin tümden yükseltgenmesiyle sonuçlanan metabolik tepkimeler dizisi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Pentozlar döngüsü* ya da *Dickens-Horecker döngüsü,* glikoz 6 fosfatın yükseltgen parçalanmasını sağlayan metabolik tepkimeler dizisi. (Bu tepkime bir yandan, nükleik asitlerin ve nükleotitlerin bireşimi için gerekli çeşitli pentoz fosfatların [en başta riboz 5 fosfat] bireşimine, öte yandan yağ asitlerinin ve sterolların bireşimi için gerekli NADPH'nin oluşumuna yol açar.) [Eşanl. PENTOZLAR YOLU.] || *Üre döngüsü,* ÜREOGENEZ'in eşanlamlısı.
—Fels. Hegel'de her şeyin ancak düşünce alanında kendi tamamlanma hareketi içinde gerçeklik kazanabileceğini gösteren diyalektik sürecini ben'in dışsallaşması ve dışsallıktan gene kendi içine dönmesinin simgesi. ("Gerçek kendi kendinin oluş sürecidir, kendi ereğini ve kendi öz amacını varlık koşulu olarak daha başlangıçta kendi içinde taşıyan ve ancak gelişmiş gerçekliği ve ereği gerçek varlık durumuna gelebilen döngüdür" [*Die Phänomenologie des Geistes,* önsöz]. "Önemli olan, salt dolaysız başlangıç olması değildir, bütünün kendi içinde bir çevrim [*Kreislauf*] olmasıdır; bu çevrimde birinci aynı zamanda sonuncu, sonuncu aynı zamanda başta gelendir" [*Wissenschaft der Logik,* "varlık"].)

Döner kümbet
XIII. yy.
Kayseri

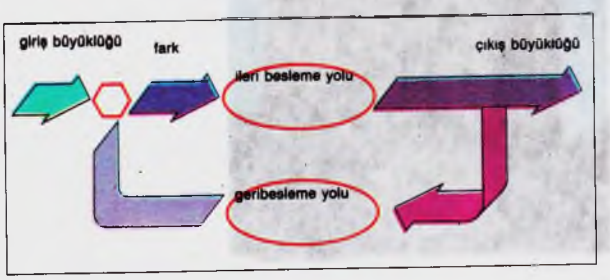

W. M. Davis'in aşınma döngüsünün üç evresi

—İkt. *Yararlı döngü*, birikimli etkileriyle, bozulmuş ya da güç durumdaki bir iktisadi konjonktürün düzeltilmesine yardımcı olan etkenler zinciri.
—Jeokim. *Jeokimyasal döngü*, elementleri topluca koruyan ve sürekli olarak yeniden yönlendiren jeodinamik dağılım, birikme ve ayıklama süreçlerinin tümü.
—Jeomorfol. *Aşınma döngüsü*, W. M. Davis'in önerdiği (1899) morfolojik evrim modeli; bu model, yer şekillerinin geriye dönüşü olmayan, sürekli ve arazinin tesviyesiyle sona eren evrimini sıraya koyar. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Mant. *Kısır döngü ilkesi*, özgönderimden doğan çatışkıların üretimini olanaksız bulmak için Russell'in 1908'de ortaya koyduğu ilke. (Bu ilke, kimi tipteki bütünsellikleri dışlamaya dayanır: "Bir koleksiyonun bütününü varsayan hiçbir şey bir koleksiyonun bir öğesi olmamalıdır." Örneğin, tüm önermelerin "bütünselliği" kısır döngü ilkesini bozar, çünkü, bu "bütünsellik" üzerine bir önermede bulunursak, bu yeni önermenin de sözkonusu bütünselliğin bu öğesi olması gerekir.
—Pedol. Mineral elemanların toprak ile bitki örtüsü arasındaki dolaşım akımı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Siber *Son etki*, ilk nedene etkiyecek biçimde nedenden etkiye bağıntılar dizisi. || *Açık döngü*, aktarma fonksiyonunu deneysel olarak belirlemek için açılmış otomatik denetim döngüsü. (Burada, çeşitli frekanslarda bir yandan girişe uygulanan armonik bir işaretin genliğinin, bundan kaynaklanan çıkış işareti genliğine oranı ve diğer yandan bu iki işaret arasındaki faz kayması gözlemlenir. Otomatik denetleme döngüsü, kuramsal olarak herhangi bir noktada uygulamada ise, etki zincirinin girişinde açıktır. Böylece ölçülen aktarma fonksiyonu, otomatik denetim kuramında önemli bir rol oynar.) || *Kapalı döngü*, normal çalışma durumundaki otomatik denetim döngüsü. (Açık döngünün zıttıdır.) || *Otomatik denetleme döngüsü* ya da *ayarlama döngüsü*, bir ana etki zinciri ile bir ana geribesleme zincirinden oluşan ve bir otomatik denetleme işlevi sağlayan kapalı döngü.

otomatik denetleme döngüsü

—Yerbil. Aynı jeolojik olayın birçok evresinin belirli bir düzen içinde yinelenişi. || *Dağoluşum döngüsü*, yaklaşık 200 milyon yıllık bir süreye yayılan ve bir sıradağın oluşma ve yok olma evrelerini içeren olayların tümü. (Döngü, çökelim dönemine denk düşen bir okyanus alanının açılma evresini, tektonik oluşuma ve dağoluşuma denk düşen kapanış evresini ve bir peneplenleşme ile sonuçlanan aşınma dönemini içerir. Döngü her zaman, daha önceki döngü içinde yer alan bir arazi grubu üzerindeki büyük uyumsuzlukla başlar. Döngüler, Avrupa'da alt Birinci Zaman'dan başlayarak şu sırayı izler: Cadomus, Kaledonya, Hercynia ve Alp döngüleri.)
—ANSİKL. Biyokim. *Krebs döngüsü*. Başlangıcı A asetikoenzimin oksaloasetik asitle yoğunlaşmasıdır. Döngünün sonunda, A asetilkoenzim karbonik anhidrit ve su biçiminde yanar ve oksaloasetik asit üretir. O zaman döngü yeniden başlayabilir. Termodinamik açısından Krebs döngüsü ve ona bağlı yükseltgenmeler aerobiyoz durumundaki hücrenin başlıca enerji kaynağıdır. En önemli ara bileşikler sitrik, izositrik, oksalosüksinik, α ketoglutarik, süksinik, fumarik ve malik asitlerdir.
—Jeomorfol. *Aşınma döngüsü*. Her yer şekli, kısa süreli bir dağoluşumla meydana gelmiş dağlık kütlelerin yalnızca akarsu aşındırmasıyla belirlenen kütle kaybından oluşan bir evrimine geçiş haline karşılık gelir. W. M. Davis, bu uzun evrim içinde, aşınmanın ilerleme durumuna bağlı olarak üç evre görür. *Gençlik evresi*, dik yamaçlı gömük vadilerin oydukları kuvvetli bir engebelikle belirir. Talveglerin oyulması, yamaçların aşınmasından dana yavaş ilerlediğinde, yapısal biçimlerin gelişmesiyle ayırt edilen *olgunluk evresi*'ne ulaşılır. Eğimlerin yavaş yavaş azalması, yarı düz bir yüzey oluşmasıyla sonuçlanır; seyrek olarak dağılmış bazı kalıntı tepeler, peneplen adı verilen bu yüzeyin tekdüzeliğini bozar. Davis bu tepelere, "monadnock" (Yeni İngiltere'nin en yüksek tepesinin adından esinlenerek) adını vermiştir. *Yaşlılık evresi*, aşınma ve taşınma süreçlerinin giderek yavaşlamasını yansıtır; bu süreçler daha sonra yeni bir döngünün başlamasına neden olacak bir dağoluşum safhasıyla tekrarlanacaktır. Böylece, birçok döngüye atfedilebilecek iç içe biçimlere çokdöngülü yer biçimleri denir. Davis şemasının kendi iç mantığı içinde eleştirilmesi oldukça zordur; ancak bu şema, iki saymaca boyuttan yola çıkar, bunlar yer şekillerinin oluşumunu akılcı bir biçimde açıklayan ilk girişimin yarar sağlayıcı katkısını zayıflatır. Önce, döngünün seyri tümüyle kesintili bir ritme bağlanmıştır (durgun dönemlerle bölünen kısa süreli dağoluşum evreleri): aşınım süreçleriyle yerkabuğu hareketlerinin birlikte oluştuğu gerçeği, Davis'in bu koyutunu çürütür. Ayrıca bu görüş, yamaç evriminin nemli orta kuşakta ideal bir şekilde gerçekleşen çizgisel aşınmayla denetlendiği fikrine sıkı sıkıya bağlıdır. Gözlemlerin artması kuşak jeomorfolojisi ve morfoklimatoloji kavramlarını getirmiştir; bu kavramlar, zaman ve uzam içinde oluşma koşulları aynı olması gereken bir "normal" aşınma düşüncesini geçersiz kılar. Davis ve öğrencileri her ne kadar düzensizlik, tektonik biçim değiştirme ya da iklimsel "arıza" olasılıklarını göz ardı etmemişlerse de bunların yerel ve anlık etkilerinin döngü gelişimini kalıcı bir biçimde değiştirmede yetersiz kaldığını öne sürmüşlerdir; çünkü bu döngünün uzun süre devamı bunların arazideki izlerini siler. Davis modelinde sonradan yapılan bu düzenlemeler, 1950'den sonra jeomorfolojinin yöntembilimsel yenileşmesi karşısında yetersiz kalmıştır.
—Pedol. Toprak-bitki örtüsü ekosisteminde, bitki, enerjisini atmosferden alır ve beslenmesi için gerekli mineral ve organik öğeleri toprakla bir dolaşım akımı ya da bir döngü içinde sağlar; kökten soğurma = yıllık biyokütle artışı + bitkisel döküntü biçiminde yıllık kayıp. Doğal sistemler (toprak-ormanlar) önemli dışarı atmalar ve akaçlama kayıpları vermeden sürer. Buna karşılık, yıllık ekim yapılan toprak-bitki sistemlerinde, bitki yoluyla büyük miktarda dışarı atmaları ve akaçlamaya bağlı kayıpları dengelemek için önemli miktarda mineral öğe (gübre) katmak gerekir.

DÖNGÜLEME a. Siber. Bir sistemin girişi ile çıkışı arasında bir bağlantı kurma. (Bu bağlantı, otomatik denetim sistemlerinde bir geribesleme, halka sayaçlarda ya da kütüklerde ise sayısal bilgi aktarımı olabilir.)

DÖNGÜLÜ sıf. Siber. Döngüleme uygulanmış bir sistem için kullanılır.

DÖNGÜSÜZ sıf. Jeomorfol. Aşınma etkisinin küçük düzeltmelerle, basit gerilemelerle, topografik hacmin hep önemsiz kayıplarıyla sınırlandığı zayıf genlikli deformasyonlara uğramış bir bölgenin evrimi için kullanılır. (Döngüsüz bir yüzey, morfolojik dengeler bozulmadan yontulma durumunun sürüp gittiğini gösterir.)

DÖNİTZ (Karl), alman amiral (Berlin 1891 - Aumühle, Schleswig - Holstein, 1980). İmparatorluk deniz harp okulu'nda okudu (1910), Birinci Dünya savaşı'nda parlak bir denizaltı süvarisiydi. 1935'ten 1942'ye kadar alman açık deniz denizaltı filosunun yeniden oluşturulmasına, sonra da denizaltı savaşlarına komutanlık etti, ancak Müttefikler'in denizlerde dolaşımını önleyemedi. 1943 başında Raeder'in yerine Kriegsmarine'in (savaş filosu) başkomutanlığına getirildi. 1944 sonunda Baltık ülkelerindeki 2 500 000 kişiyi deniz yoluyla tahliye etti ve Kuzey bölgesinin başkomutanlığına atandı (nisan 1945). Hitler'in, vasiyetnamesinde kendisine ardıl olarak gösterdiği Dönitz, Plön'de (Schleswig), Amerikalılar ile görüşmeye çalışan geçici bir hükümet kurdu, ama koşulsuz teslim olmak zorunda kaldı. Mayıs 1945 sonunda İngilizler tarafından tutuklandı ve Nürnberg mahkemesince 10 yıl hapis cezasına çarptırıldı, 1956'da Spandau cezaevinden serbest bırakıldıktan sonra Schleswig'e çekildi. 2 ciltte topladığı anılarını yayımladı: *Zehn Yahre und Zwanzig Tage* (On yıl ve yirmi gün) [1958] ve *Mein Wechselvolles Leben* (Çalkantılı yaşamım) [1968].

DÖNME a. Dönmek eylemi.
—Bitki patol. Sert buğdayda tane olgunlaşması sırasında normalde sert ve parlak olması gereken tanenin fazlaca unlu olması. (Genellikle havanın nem oranının yüksek olduğu zamanlarda ortaya çıkar ve sert buğdayın irmik verimini düşürür.)
—Bot. *Baş aşağı dönme*, salepgillerin pek çoğunda olduğu gibi çiçeğin, üstteki taçyaprağı alta gelecek biçimde bükülmesi.
—Ceb. *Sıfırdan farklı n boyutu sonlu olan gerçek bir E_n vektör uzayının vektörel dönmesi*, E_n nin, determinantı 1 e eşit olan vektörel izometrisi. (Doğru ya da pozitif izometriler sözkonusudur.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Denizc. *İçe dönme*, teknenin yukarısında bir geminin genişliğinin daralması.
—Fizs. mekan. Bir merkez nokta ya da bir eksen çevresinde bir cismin dönemsel olarak aynı noktaya gelmesini sağlayan devinim. || Bir cismin, bir noktası ya da bir ekseni sabit kalacak biçimde yaptığı devinim (Bk. *ansikl.* böl.) || *Eksenel dönme sürtünmesi*, iki S_1 ve S_2 yüzeyinin göreli deviniminde, değme noktalarında S_1 ve S_2'nin ortak teğet düzlemeni dik ani dön-

me vektörünün bileşenine karşılık gelen sürtünme bölümü. (S_1'in S_2'ye değme etkileri momentinin dik bileşenine [yine bu düzlemde] eksenel dönmeye direnç çifti adı verilir.)

—Geom. En az bir değişmez noktası bulunan bir afin Eukleides uzayının yerdeğiştirimi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Havc. *Kendiliğinden dönme*, bir helikopter rotorunun mekanik ya da tepkili sistemlerden devinim almaksızın çalışma biçimi. (Adımları özel olarak ayarlanan palalar, inişten kaynaklanan göreli rüzgârın etkisiyle rotorun oldukça dar çalışma sınırları içinde dönmeye devam etmesini ve helikopterin tutunmasını sağlar. Tehlikeli durumlarda helikopterin kurtulmasına olanak veren kendiliğinden dönmeyle iniş güç ve incelik isteyen bir manevradır; dolayısıyla helikopter pilotlarının eğitiminde önemli bir yer tutar.)

—Oto. *Dönme yarıçapı çizimi*, bir taşıtın dönebildiği virajların minimum yarıçapını doğrudan ölçmeyi sağlayan grafik.

—Patol. *Dışa dönme*, bir deliğin çevresinin tersine çevrilmesi. —Doğal bir delikten bir mukozanın dışarı çıkması ve burada kabarık bir simit oluşturması: *Gözkapağı mukozasının dışa dönmesi.*

—Psikan. Bir miktar psişik enerjinin, çeşitli somatik biçimler altında (felç, acı, duyum yitimi gibi) bedene geçmesini sağladığı varsayılan belirti oluşumu süreci. (Bu mekanizmanın özellikle *dönme histerisi*'nde önemli olduğu ileri sürülür.)||*Karşıtına dönme*, dürtünün üç sonucundan biri. İki yönü vardır: etkinlikten edilginliğe dönüş (amaç değişikliği) ve içerik dönmesi (aşkın kine dönüşmesi.)

—Sesbil. Kapalı durumdaki ses yarığı üstünde toplanan havanın, ses yarığının birden yeniden açılmasıyla dışarı çıktığı eklemlenim hareketi.

—Şarapç. Bazı bakterilerin neden olduğu şarap hastalığı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Zool. *Dönme aygıtı*, tekerlek görevi yapan organ. (Tekerleklikurtlarda suda ilerlemelerine olanak veren bir dönme aygıtı vardır.)

◆ sıf. ve a. **1.** Dinini değiştirip bir başkasını benimseyen, dar anlamda, dinini değiştirerek müslüman olan kimse için kullanılır. (→ DÖNMELER.) **—2.** Din. Yahudiliğe dönmüş pagan için kullanılır. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSIKL. Ceb. *n* boyutu sıfırdan farklı ve sonlu olan gerçek bir $\vec{E}_n$ vektör uzayının vektörel dönmelerinin kümesi O^+ ($\vec{E}_n$)ile gösterilir; bu küme, $\vec{E}_n$ nin O ($\vec{E}_n$)dikgen grubunun (uygulamalar birleşimi için) bir altgrubudur (→ İZOMETRİ); buna kimi kez $\vec{E}_n$ nin özel dikgen grubu denir. $n = 1$ için özdeşliğe indirgenir. $n = 2$ için değişmelidir ve $\vec{E}_2$ yönlü olmak üzere $\vec{E}_2$ nin yarıdoğrular ikilisi açılarının* grubuyla eşyapılıdır, $\mathbb{R}^2$ açıları grubundan $\vec{E}_2$ açıları grubu üzerine kanonik bir eşyapı uygulaması vardır, buradan, α, $\mathbb{R}^2$ nin bir açısı olmak üzere α açılı dönme kavramı çıkar. $\vec{E}_2$ nin dikdüzgülü bir tabanında, bir vektörel dönmenin matrisi

$$a^2 + b^2 = 1 \text{ ile birlikte } \begin{pmatrix} a & -b \\ b & a \end{pmatrix}$$

biçimindedir.

Doğru dik düzgülü her tabanda, α açılı dönmenin matrisi

$$\begin{pmatrix} \text{Cos } \alpha & -\text{Sin } \alpha \\ \text{Sin } \alpha & \text{Cos } \alpha \end{pmatrix}$$

biçimindedir.

$n = 3$ halinde, özdeşlikten başka bir vektörel dönme, değişmez vektörlerin vektör altuzayı bir Δ vektörel doğrusu olan vektörel izometridir ve Δ eksenli bir vektörel dönmeden söz edilir. Bir doğruya göre dikgen bir bakışım bir dönmedir. E_3 lü (Δ *d*) doğrusu etrafında α açılı bir r dönmesi aşağıdaki gibi tanımlanır: r(M) = M⇔M ∈ Δ; ve r(M) = M′ (M′ ≠ M)⇔ M∉Δ, bu M′ noktası şu üç özelliği gerçekler: 1. M ile M′ ün Δ üzerindeki H izdüşümleri aynıdır; 2HM = HM′; 3. α (d, ($\widehat{HM, HM'}$))

ikidüzlemlisinin bir temsilcisidir.

İki dönmenin çarpımı ancak, iki eksen çakışırsa ya da koşutsa bir dönmedir, bu durumda iki açı ters açılar değildir.

Tasarı geometride, esas olarak dikili eksenler etrafındaki (*şek.* 1 *a* ve 2 *a*) ve düşey eksenler etrafındaki (*şek.* 1 *b* ve 2 *b*) dönme pek yararlanılan bir tekniktir. Bir dönme iki noktasının uzaklığını (*şek.* 3), bir noktanın bir doğrudan uzaklığını (*şek.* 4), ya da bir noktanın bir düzlemden uzaklığını belirlemeyi olanaklı kılar.

—Din. Yahudiliğe dönen ve sünnet olarak yahudi cemaatine kabul edilen dönme, tümüyle yahudi değildir ve birtakım hukuksal kısıtlamalarla sınırlıdır. Hellenistik dönemde Diaspora'da çok sayıda dönme vardı. Hıristiyan dönemde sayıları azaldı; Ortaçağ'da kilise kuralları yahudi dönmeliği engelledi ve baskılara uğramamak için yahudilerin kendileri de dönmeliği yasakladı. Günümüzde hahamlık yetkilileri ciddi bir neden olmadıkça kimseyi topluluklarına kabul etmezler.

—Fizs. mekan. Bir cismin bir eksen çevresinde yaptığı dönme deviniminde, cismin her noktası bir çember çizer ve çemberin merkezi dönme ekseni üzerinde yer alır. Cismin dönme hızı, çemberi çizen noktanın açısal hızıyla belirtilir. Açısal hız cismin bütün noktaları için aynıdır. Düzgün bir dönme deviniminde bu hız değişmez ve öteki hallerde zamana bağlıdır. Dolayısıyla dönme devinimi, dönme ekseninice taşınan ve düzgüsü açısal hıza ya da ani dönme hızına eşit olan bir $\vec{\omega}$ vektörüyle belirtilir. $\vec{\omega}$ vektörü özellikle, ani dönme devinimlerinin bileşiminde olaya katılır: örneğin $\vec{\omega}_1$ ve $\vec{\omega}_2$ vektörleriyle nitelenen kesen eksenler çevresindeki iki dönme deviniminin bileşimi, $\vec{\omega} = \vec{\omega}_1 + \vec{\omega}_2$ vektörlü bir dönme devinimine yol açar. Eksenler kesişmediğinde sonuç daha karmaşıktır; bu halde öteleme ile dönmenin bileşiminden doğan helisel devinim biçiminde ortaya çıkar.

—Geom. E_n nin bir r afin dönmesi, $\vec{E}_n$ de ona eşlik eden, bir vektörel dönmeden oluşan bir içyapı uygulaması kabul eder. Bir r dönmesiyle değişmez noktaların kümesi E_n nin bir afin altuzayıdır, bu altuzayın doğrultusu, r ye eşlik eden içyapı uygulamasıyla değişmezlerin vektörel altuzayıdır. *n* çift iken ve eşlik eden içyapı uygulamasının değişmez vektörü yalnızca $\vec{0}$ olduğunda, r, dönmenin merkezi adı verilen ancak bir değişmez nokta kabul eder.

E_1 Eukleides *afin doğrusunda*, biricik dönme Id_{E_1} dir.

E_2 Eukleides *afin düzleminde* Id_{E_2} bir dönmedir, bunun gibi bir ötelenmeden farklı bütün yerdeğiştirmeler de dönmedir; bu yerdeğiştirmeler, merkezleri olan bir tek değişmez nokta kabul eder. Bu durumda afin dönme, bu A noktasının ve ona eşlik eden vektörel dönmenin, ya da daha basit olarak dönmenin açısının verilmesiyle ayırt edilir. Bu durumda şöyle tanımlanan, A merkezli α açılı r dönmesinden söz edilir: r (M) = A ⇔M = A ve r (M) = M′ (M′ ≠ A)⇔M ≠ A, bu M′ noktası şu iki özelliği gerçekler: AM = AM′ ve ($\widehat{\vec{AM}, \vec{AM'}}$) = α.

E_3 Eukleides *uzayında* Id_{E_3} bir dönmedir; öbür dönmeler, değişmez noktalar altuzayı olarak, eksenleri olan bır doğruyu kabul ederler. Eksenlerden her birini belirlemek için, bu eksenin bir noktasını ve buna eşlik eden vektörel dönmeyi bilmek yeterlidir. Böylece yönlü E_3 içinde, Δ bir doğru, α bir açı ve *d*, Δ doğrultusunun yarıdoğrulardan biri ise, bu durumda yönlü ise ve α ile D sırayla $\mathbb{R}^2$ nin bir açısı ve E_3 ün bir yarıdoğrusu ise, D etrafında α açılı vektörel dönme tanımlanır, bunun matrisi, $\vec{k}$, D nin birim vektörü olmak üzere, bir doğru $\{\vec{i}, \vec{j}, \vec{k}\}$ dikdüzgülü tabanında

$$\begin{pmatrix} \text{Cos } \alpha & -\text{Sin } \alpha & 0 \\ \text{Sin } \alpha & \text{Cos } \alpha & 0 \\ 0 & 0 & 1 \end{pmatrix}$$

dir.

Özdeşlikten farklı iki dönme, ancak bunların eksenleri aynı ise ya da bunlar dikgen doğrulara göre iki bakışım iseler değişmeli olurlar.

$n \geq 4$ halinde bir vektörel dönme, $\vec{E}_n$ nin, bu dönmeyle kararlı olan ve ikişer ikişer birbirine dik bulunan kimi altuzayların toplamına ayrılmasıyla gösterilebilir: P_1, P_2,....,$P_k$düzlemlerinin, değişmez vektörlerin altuzayı ile karşıtlarına dönüşen vektörlerin altuzayına ayrılması, öyle ki dönme, her P_i de, sıfırdan ve doğru açıdan farklı bir açı kadar bir dönme meydana getirir. $\vec{E}_n$ nın vektörel dönmeleri şöyle ayırt edilebilirler:

—yönleri koruyan vektörel izometriler;

—değişmez vektörlerin, altuzayı çift eşboyutlu olan vektörel izometriler;

—$\vec{E}_n$ nin içyapı uygulamaları, öyle ki, $\vec{E}_n$ nin, eşlik eden matrisin doğru dikgen olduğu en az bir dikdüzgülü tabanı vardır;

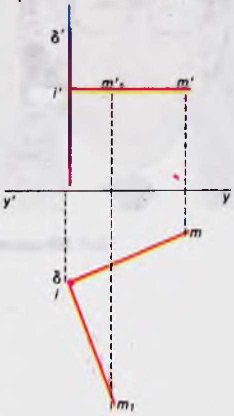
$\vec{E}_n$ nin vektörel dönmeleri, $\vec{E}_n$ ye eşlik eden afin uzayın yerdeğiştirmeleri ya da çift izometrileri denilen afin dönüşümlere eşlik eden içyapı uygulamalarıdır.

—Şarapç. Dönme hastalığı asitliği olmayan, kırmızı şaraplarda, çok olgun üzümden yapılan şaraplarda ve uzun zaman tatlı kalan şaraplarda daha çok görülür. Bu hastalık, anaerobi bakterilerin etkisiyle oluşur ve bunlar tartarik aside etki yaparak onu parçalar, laktik asit, uçar asitler ve karbondioksit meydana getirirler. Böyle şaraplardan genellikle gaz çıkar, değişmez asitlik azalır, uçar asitlik artar, koku keskinleşir, tat yavanlaşır. İlerlemiş durumlarda bulunma, ipek gibi dalgalanma ve hareler görülür.

Dönmeli şarabı düzeltmek için metabisülfit katmak (10-15 g/hl) ya da pastörize etmek suretiyle mikroorganizmaları öldürmek, şaraba sitrik asitle asitleştirmek (30-50 g/hl) tanenlemek (15-25 g/hl), durultmak ya da süzmek gerekir.

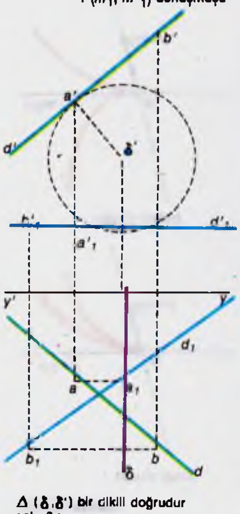

Δ (δ, δ') bir dikili doğrudur
şek. 1a

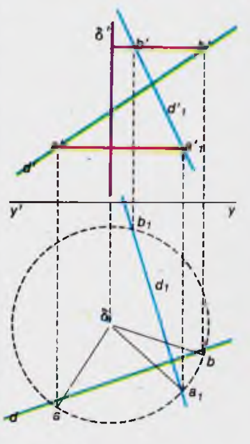

Δ (δ, δ') bir düşey doğrudur
şek. 1b

Δ (δ, δ') çevresinde bir dönmeyle bir M (m, m') noktasının M_1 (m_1, m'_1) dönüşmüşü

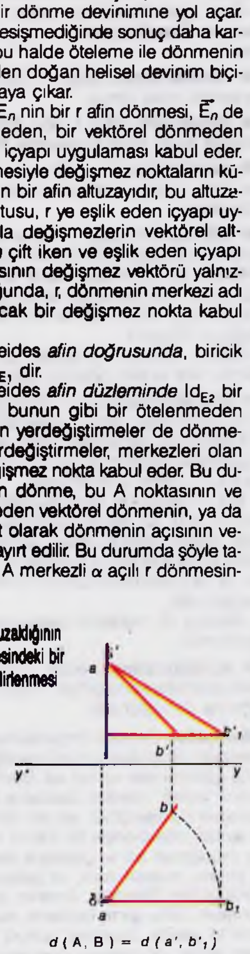

Δ (δ, δ') bir dikili doğrudur
şek. 2a

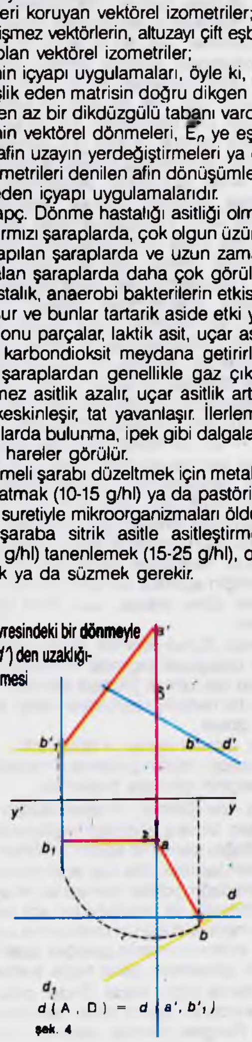
Δ (δ, δ') bir düşey doğrudur
şek. 2b

A nın B den uzaklığının Δ (δ, δ') çevresindeki bir dönmeyle belirlenmesi

d (A, B) = d (a′, b′$_1$)
şek. 3

Δ (δ, δ') çevresindeki bir dönmeyle A nın D (*d*, *d′*) den uzaklığının belirlenmesi

d (A, D) = d (a′, b′$_1$)
şek. 4

Δ (δ, δ') çevresinde bir dönmeyle bir D (*d,d′*) doğrusunun D (*d_1, d'_1*) dönüşmüşü

Sulhi **Dönmezer**

DÖNMEDOLAP a. Bayram yeri ve lunaparklarda yukardan aşağıya doğru dönen eğlence aracı.

DÖNMEK gçz. f. **1.** Kendi ekseni çevresinde hareket etmek; dolanmak: *Tekerlekler dönüyor. Parmaklarının uçlarında dönerek dans eden balerin.* **—2.** *(Bir şeyin, bir kimsenin çevresinde) dönmek*, merkez olarak kabul edilen bir şeyin, bir kimsenin çevresinde çember çizerek hareket etmek: *Dünya güneşin çevresinde döner. Halka oluşturup dönmeye başladılar.* **—3.** *(Bir yere, yöne, yana) dönmek*, sözkonusu bir kimse ise, geriye bakmak için başını ya da gövdesini çevirmek; bulunduğu durumdan başka bir duruma geçmek; bir şey ise, bir yöne kaymak: *Dönüp baksa onları görecekti. Bizlere arkasını döndü. Bütün gece yatakta dönüp durdu. Kravatın yana dönmüş, düzelt.* **—4.** *(Bir yöne, bir yana) dönmek*, hareket halindeki bir şey, bir kimse ya da bir ulaşım yolu sözkonusuysa, yön değiştirmek, yeni bir yönde gitmek; sapmak, kıvrılmak: *Biraz gidip sağa döneceksiniz. Yol biraz sonra sola dönüyor.* **—5.** *(Bir yerden)* [bir yere] dönmek, gidilen bir yerden geri gelmek; ayrıldığı bir yere ya da evine, kendi ortamına geri gelmek; geri dönmek: *İstanbul'dan dün döndü. Bir gün kalıp uçakla döneceğim. Çantamı almak için eve döndüm. Kentte yapamadı, köyüne döndü. Kışlaya dönmek.* **—6.** *Bir şeyden, etkinlikten dönmek*, belli bir eylemi tamamlayıp geri gelmek: *Tatilden, yolculuktan dönmek. İşten, eğlenceden dönmek.* **—7.** *Bir şeye, bir kimseye dönmek*, ara verdiği bir işe, bir etkinliğe başlamak; uzun ya da kısa bir süre bıraktığı bir kimseyle yeniden bağlantı kurmak, ilgilenmek: *İlk işine dönmek. Eski karısına dönmek. Hastalarına, seyircilerine, öğrencilerine dönmek.* **—8.** Bir ev ya da bir işyeri sözkonusuysa, parasal yönden yönetilmek; çekip çevrilmek: *Bu ev, nasıl dönüyor, soran yok.* **—9.** *Bir şeye, bir kimseye dönmek*, ona benzemek, onu andıracak duruma girmek: *Burası gül bahçesine dönmüş. Bu makyajla maymuna dönmüşsün.* **—10.** *Sözünden, yemininden vb. dönmek*, onlardan caymak: *Kararından dönme.* **—11.** *Dininden dönmek*, din değiştirmek. **—12.** Sözkonusu şans, talihse, değişmek, iyiyken kötü, kötüyken iyi olmak; hava ise bozmak: *Şansı döndü, kazanmaya (kaybetmeye) başladı. Hava döndü, kar yağacak.* **—13.** Dolap, dalavere vb. sözkonusuysa bir yerde gizlice sürdürülmek: *Burada ne işler dönüyor. Dönen dolapları biliyoruz.* **—14.** Öğrenci sözkonusuysa, sınıfta kalmak ya da herhangi bir dersten başarısız duruma düşmek. **—15.** *(Bir makamdan) dönmek*, bir dilekçe, yazı vb. söz konusuysa, geri çevrilmek, reddedilmek: *Atama bakandan döndü.* **—16.** *Dön baba dön*, aynı şeyin sürekli olarak yinelendiğini belirtmek için söylenir. ‖*Döne döne*, dönerek, çevrilerek, kıvrılarak: *Yuvarlanan halka döne döne gidip deliğin ağzında duruyor.* ‖*Dönüp dolaşmak*, döne dolaşa, uzun süre gezip tozmak.

—Denizc. *Burun dönmek*, bir burnun çevresini dolaşacak biçimde manevra yapmak ve rota tutmak. ‖*Rotaya dönmek*, herhangi bir nedenle uzaklaşılan rotayı yeniden tutmak.

—Din. *Dönen derviş* → SEMAZEN.

—Matbaac. rotatifin çalıştırılarak gazete ya da derginin çıkmaya başlaması.

—Oto. *Aşırı dönmek*, bir otomobilden söz ederken, bir viraj girişinden başlayarak dışına doğru savrulma eğilimi gösteren arka takım taşımak. (Bu olay arabanın virajın içine doğru yoldan çıkmasına yol açar) ‖*Az dönmek*, bir otomobilden söz ederken, *virajda* sürücünün direksiyona uyguladığı kırma kuvvetinin genliğini azaltmak eğilimi göstermek. (Sınır hızda araba virajın dışına doğru kaçar. Önden çekmeli arabalarda bu eğilim daha belirgindir.)

—Oy. *Rengine dönmek*, iskambil oyunlarında bir el aldıktan sonra, daha önce oynanan renkten kâğıt oynamak.

—Spor. Artistik patinajda, bulunulan yerde, vücudun kendi ekseni etrafında çeşitli konumlarda (oturarak, ayakta, yatay, kombine) mümkün olduğunca hızlı dönerek yapılan alıştırma.

◆ **dönmek** g. f. *Bir tepeyi, virajı, köşeyi vb. dönmek*, orayı geçmek.

◆ **döndürmek** ettirg. f. **1.** *Bir şeyi, döndürmek*, onun kendi çevresinde ya da belli bir yörüngede dönmesini sağlamak; çevirmek: *Çemberi döndürmek.* **—2.** *Birşeyi, bedenin bir bölümünü (bir yere, bir yöne) döndürmek*, onun dairesel bir hareketle yönünü değiştirmek. *Musluğu sağa döndür. Çocuğun yüzünü bana döndür.* **—3.** *Bir şeyi, bir kimseyi bir şeye bir kimseye döndürmek*, onu başka bir biçime ya da duruma sokmak; çevirmek: *İki günde evi saraya döndürdü. Hepimizi şaşkına döndürdü.* **—4.** *Bir işletmeyi, kuruluşu vb. döndürmek*, onu yönetmek, çekip çevirmek: *Dükkânı bir küçük çocuk döndürüyor.* **—5.** *Bir kimseyi sözünden, yemininden vb. döndürmek*, onun caymasına, vazgeçmesine neden olmak: *Beni kimse sözümden döndüremez.* **—6.** *Bir öğrenciyi döndürmek*, onu sınıfta bırakmak; sınavda başarısız duruma getirmek. **—7.** *Bir kimseyi, bir aracı (yolundan) döndürmek*, onu izlediği yoldan geriye çevirmek: *Bizi yarı yoldan döndürdüler.*

—San. graf. Baskı makinesini harekete geçirmek ve basımı oluşturan kâğıtların ya da bobinlerin tümünün geçişini sağlamak. (Takozlama ya da *"mise en train"* işlemlerinin bitiminde verilen *"bon à rouler"* nin tüm basım boyunca kaynakça işlevi vardır.)

—San. mak. Kumanda etmek, devinim iletmek. (Örn. Bir çarkla bir dişliyi döndürmek.)

◆ **döndürülmek** edilg. f. Döndürmek eylemine konu olmak.

◆ **dönenmek,** dönş. f. *Yörs.* Kendi kendine ya da bir şeyin çevresinde dönmek.

◆ **dönülmek** edilg. f. Dönmek eylemine konu olmak: *Ankara'dan otobüslerle dönülecek.*

◆ **dönüşmek** işteş. f. *Başka bir şeye, başka bir kimseye dönüşmek*, doğası değişmek; bir biçimden başka bir biçime geçmek: *Kısa zamanda tartışma kavgaya dönüştü. Masal kahramanı, bir anda kuğuya dönüşür.*

—Geom. *Dönüşmüş olmak*, bir dönüşümle elde edilen görüntü olmak.

◆ **dönüştürmek** ettirg. f. *Bir şeyi bir şeye dönüştürmek*, onun o şeye dönüşmesini sağlamak: *Simyacılar metali altına dönüştürebileceklerini düşünüyorlardı. Düşünceyi eyleme dönüştürmek.*

—Bilş. *Programları dönüştürmek*, programları yeni bir işletim sistemine uyarlamak. ‖*Verileri dönüştürmek*, verilerin gösterim ya da kodlanma biçimlerini, içerdikleri ya da gösterdikleri bilgileri bozmadan değiştirmek.

—Metalürj. Bir metale bir başka özellik kazandırmak.

◆ **dönüştürülmek.** edilg. f. Dönüştürmek eylemine konu olmak: Kıyılar beton yığınına dönüştürüldü.

Dönmeler, Osmanlı İmparatorluğu döneminde yahudilikten müslümanlığa dönmüş görünenlere verilen ad. Bunlara önceleri "avdeti" denildi. Sabbatay Sevi tarafından kurulan (XVII. yy) gizli bir musevi tarikatı niteliğindeki bu inancı taşıyanlar, müslüman ad ve giysisiyle yaşamakla birlikte, musevi inanç ve geleneklerini sürdürdüler. Dönmelik, önceleri İzmir'de, sonraları, daha geniş kapsamlı olarak Selanik'te yayıldı. İbadetleri gizliydi ve tarikatın sırları, dönmelerin çocuklarına ancak evlendikleri zaman açılırdı. Dönmeler, dualarını Mezamir'den ibranice olarak okur, Sabbatay Sevi'nin mesihliğine inanır ve onun doğum gününü en büyük bayram olarak kutlarlardı. Daha çok Selanik'te yaşayan bu topluluk, Balkan savaşı sırasında İstanbul'a göç etti. Cumhuriyetten sonra yeni kuşaklar, bu tür bir tarikata bağlı kalmayı uygun görmediklerinden, dönmelik giderek ortadan kalktı.

DÖNMELİ sıf. Sesbil. Bir dönme hareketiyle gerçekleşen ve eklemleniminde akciğerlerdeki havadan yararlanılmayan ünsüze denir.

◆ a. Dönmeli ünsüz.

DÖNMEÖNLER sıf. Mekanikte dönme devrimine karşı koyan şey için kullanılır.

DÖNMEZER (Sulhi), türk hukukçu (İstanbul 1918). İÜ Hukuk fakültesi'ni birincilikle bitirdi (1938); aynı yıl asistan, 1942'de ceza hukuku doçenti oldu. 1946'da gönderildiği. ABD'de (İllinois Üniversitesi) Prof. D. Taft'la çalıştı, kriminoloji dalında uzmanlık kazandı ve dönüşünde İstanbul'da bu dersi okutmaya başladı. Profesör (1949), dekan (1953), Ceza hukuku ve Ceza Usul hukuku kürsüsü başkanı (1957) oldu; İÜ Hukuk fak. ceza hukuku ve kriminoloji enstitüsü'nün başında bulundu. Emekli olduktan (1985) sonra da ceza hukuku, basın hukuku ve sosyoloji konularında hocalığını sürdüren Dönmezer'in çok sayıdaki yapıtları arasında *Kriminoloji* (1957), *Basın hukuku* (1958), *Nazari ve tatbiki ceza hukuku* (S. Erman ile birlikte, 1959) sayılabilir. Üniversiteler dışında da (çeşitli milletlerarası kuruluşlarda, yurt içi kurumlarda, anayasa hazırlama komisyonlarında) önemli görevler üstlenmiştir.

DÖNÜ a. Geom. DEVİR'in eşanlamlısı.

—Kim. Bir ayracın renk değiştirmesi.

DÖNÜK sıf. **1.** *(Bir yere, bir şeye, bir kimseye) dönük*, arkası, sırtı, yüzü vb. o şeye, o yere, o kimseye dönmüş olan kimse için kullanılır: *Arkası dönüktü, bizi görmedi.* **—2.** *Bir şeye, bir kimseye dönük*, ona yönelmiş olan şey için kullanılır: *Güzelliğe, dostluğa dönük bir yaratıcılık. Halka dönük bir eğitim. İleriye dönük çalışmalar.* **—3.** *(Bir yöne) dönük*, o tarafa dönmüş, kaymış: *Yaka biraz dönük olmuş.*

—Ruhbil. *İleriye dönük*, zaman içinde geçmişten geleceğe doğru işleyen şeye denir. ‖*İleriye dönük aktarma*, öğrenilmiş bir şeyin, daha sonra öğrenilen bir şey üzerindeki olumlu etkisi. ‖*İleriye dönük çakışma*, öğrenilmiş bir şeyin, daha sonra öğrenilen bir şey üzerindeki olumsuz etkisi.

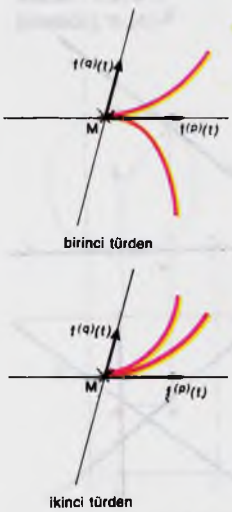
DÖNÜKLÜ, Kahramanmaraş'ın merkez ilçesi merkez bucağında köy; 3 367 nüf. (1990).

DÖNÜKLÜK a. Dönük olma durumu.

DÖNÜLMEK → DÖNMEK.

DÖNÜM a. (*dönmek*'ten).**1.** Dönmek eylemi. **—2.** Gidip gelerek yapılan işlerin her seferi. **—3.** Belli aralıklarla yinelenen bir olayın başlangıç noktasını belirterek kimi birleşik sözcüklerin oluşumunda yer alır. *Göndönümü, Yıldönümü.* **—4.** *Dönüm noktası*, bir olayın gelişiminde yeni ve önemli bir duruma geliş aşaması.

—Geom. Bir eğrinin soldan ve sağdan aynı yarım teğet kabul ettiği bir tekil noktada gösterdiği durum. ‖Bir yüzeyin, içerdiği yüzeylerin bir dönüm gösterdikleri düzgün olmayan bir noktada ortaya çıkan durum. ‖ *Dönüm ayrıtı*, açılabilir bir yüzeyin doğuranlarının zarfı olan eğri. (Özel haller: silindir için dönüm ayrıtı yoktur ve koni için bir noktaya indirgenir, bu da tepesidir.) ‖*Birinci* (aynı biçimde *ikinci*) *türden dönüm noktası*, bir (I, *f*) eğrisinin, ($f^{(p)}(t), f^{(q)}(t)$)düzlemin bir tabanı olmak üzere, en küçük p ve q ($1 < p < q$) doğal sayılarının çift (p) ve tek (q) [aynı biçimde her ikisinin çift] olduğu M tekil noktası.

dönüm noktaları

DÖNÜM a. (öncekiyle eşkökenli) **1.** 1 000 metrekarelik alan ölçüsü. **—2.** Kenarları kırkar arşın olan eski yüzey ölçüsü.

DÖNÜMLÜ sıf. Dönme yeteneği olan.
—Mad. oc. Panoya giriş noktasına doğru dönerek ilerleyen bir işletme, bir ayak için kullanılır. (Karşt. İLERLETİMLİ.) ||*Dönümlü çalışmak*, topuk toplamayı, panoya giriş noktasına doğru döndürerek sürdürmek. (Karşt. İLERLETİMLİ ÇALIŞMAK.)

DÖNÜMLÜK sıf. **1.** *Say. sıf. + dönümlük*, belirtilen dönümde olan tarla, bahçe vb. için kullanılır: *İki dönümlük toprağını kendi ekip biçiyor* **—2.** *Say. sıf. + dönümlük*, belirtilen dönüme yetecek miktardaki şey için kullanılır: *On dönümlük gübre aldık.*

DÖNÜŞ a. **1.** Dönme hareketi ya da biçimi: *Balerinin parmaklarının ucunda dönüşünü hayranlıkla izlediler.* **—2.** Geldiği yere geri gitme eylemi: *Dönüşü de düşünmek gerek.* **—3.** Gidilen yerden geri gelmek için yapılan yolculuk: *Dönüşü vapurla yaparız.* **—4.** Yolculuktan, tatilden, ayrılıktan vb. sonra bir yerde yeniden bulunma olgusu: *Onun aramıza dönüşü hepimizi sevindirdi.* **—5.** Dönüş zamanı: *Dönüşte uzun uzun konuşuruz.* **—6.** *Dönüş bileti*, bir yolculuktan geriye gelişin gerçekleşmesini sağlayan ulaşım bileti: *Dönüş biletimi de aldım.* || *Dönüş yapmak*, çalışmak üzere gidilen yabancı bir ülkeden, ilişkilerini keserek ülkesine dönmek: *Kesin dönüş yapan işçilerin sayısı günden güne artıyor.* || *Dönüşü olmayan yol*, girişilen bir iş ya da eylemi sonuna değin götürme zorunluluğu, seçeneksizlik.
—Ask. denizc. *Ani dönüş*, bir düzen halinde seyreden savaş gemilerinin, izledikleri rotadan emredilen diğer bir rotaya bir anda aynı yönden dönmesi.
—Avc. Kuşların kuzeye yöneldiği ilkbahar göçü.
—Din. *Dönüş yasası* (ibranice *aliya*), her yahudinin göçmen olarak İsrail'e yerleşme hakkı olduğunu hükme bağlayan İsrail devlet yasası. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Dy. *Dönüş yolu*, bir trenin geldiği yola ters yönde ilerlediği yol.
—Elektrotekn. ve Telekom. *Toprak dönüşü*, topraklama hatlarının, metal kablo kılıflarının ya da diğer armatürlerin iletken olarak kullanımı.
—Genet. *Geriye dönüş*, daha önce meydana gelen bir mutasyonun tersine oluşan mutasyon. || *Cinsel geriye dönüş*, hayvanlarda bazı araeşeylilik durumlarında görülen geriye dönüş.
—Havc. Bir uçağın ağırlık merkezinden geçen düşey eksen çevresindeki devinimi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Hidr. pnöm. *Dönüş evresi*, hidrolik bir donanımda, kullanılmış akışkanı alçak basınçla hazneye ya da depoya ileten devre.
—Isıbil. *Dönüş borusu*, bir buhar devresinde, yoğuşmuş suları besleme deposuna götüren boru. || *Hava dönüşü*, havalandırma, iklimleme ya da sıcak havayla ısıtmada, bir yerdeki havanın en az bir bölümünü, işledikten sonra aynı ya da benzer bir başka yerde kullanmak için boşaltma işlemi ya da organı.
—Isıl mot. *Alev dönüşü*, yanma sonucu oluşan alevin karbüratöre ulaşmasından kaynaklanan olay. (Alev dönüşüne yol açan başlıca nedenler şunlardır: erken ateşleme, aşırı ısınmadan sonra supap kuyruğunun yuvasına tam oturamaması yüzünden egzos supaplarından birinin iyi kapanmaması ya da çok fakir bir karışım kullanma. Modern taşıtlarda, alev dönüşleri hava giriş filtresinde söndürülür.) [Eşanl. ALEV GERİTEPMESİ.]
—İnş. *Gönye dönüşü*, dik açılı dönüş.
—Koregr. Dansçının olduğu yerde iki ayağı üzerinde dönerek yaptığı hareket. (Fırıldak, tek ayak üzerinde yapılır.) || *Gezinti dönüşü*, dansçının, yere basan ayağı üzerinde, bu ayağını yerde yavaş yavaş döndürerek ve vücudunu nerdeyse tümüyle hareketsiz tutarak kendi ekseni çevresinde yaptığı dönüş. || *Havada dönüş*, dansçının kendi ekseni çevresinde, bir ya da iki (seyrek olarak da üç) tam tur yaptıktan sonra iki ayağı ya da tek ayağı ile dizi üzerine düşmesinden oluşan sıçrama. || *Zincirleme dönüş* → DEBOULÉ.
—Mak. san. *Dönüş açısı*, ekseni ya da düşey yatağı çevresinde dönebilen devingen bir parçanın (manivela, boji) orta konumuna göre ölçülen açı.
—Opt. *Işığın ters dönüşü*, geometrik optikte, bir ışık ışını yörüngesinin, ışığın yayılma yönünden bağımsız olduğunu belirten ilke.
—Psikan. *Kişiye dönüş*, dürtünün aldığı son biçimlerden biri: başlangıçta başka bir kişi ya da başka bir nesne olan dürtü nesnesinin, kişinin kendi bedeninin bir parçası durumuna gelmesi.
—Ruhbil. Bir etken çözümlemesinde, bir eksenler sisteminden ötekine geçme aşaması. Bunun geometrik ifadesi, bir eksenler dönüşü biçiminde olur. (Bu işlemin amacı, daha kolay yorumlanabilir etkenlere ulaşmaktır. Bu işlem, özellikle, değişkenlerin düzenlenmesine [basit yapı, hiyerarşik yapı, vb.] ilişkin bazı varsayımların sınanmasında kullanılır. Elde edilen eksenler ya dikgen, ya da eğik olur.)
—Spor. Yüzücünün, dönüş duvarına geldiğinde duvara temas eden el ve ayaklarının yardımıyla suda yarım çember çizerek yaptığı dönme hareketi. (Bk. *ansikl.* böl.) || Artistik patinajda, patinajcının, yaylanıp sıçrayarak havada yaptığı dönme hareketi. (BURGU da denir.) [Bu dönüş tekli, ikili, üçlü olabilir.] || *Pike dönüş*, sıçrama (çift ayak sıçrama) ve düşüşteki (açık bacakla düşme vb.) özellikleri açısından bir öncekinden türemiş olan dönüş şekli.
—ANSİKL. Din. İsrail devletinin en anlamlı yasalarından biri olan ve 5 temmuz 1950'de Knesset* tarafından kabul edilen dönüş yasası, daha önceki bildiri ve tavsiye kararlarına (Basel programı, 1897; Filistin'deki ingiliz mandasının VI. maddesi, 1922; 14 mayıs 1948 bağımsızlık bildirisi) resmi bir nitelik kazandırdı. Yasanın kabulü var olan bir gerçekliğin onaylanmasından başka bir şey değildi, çünkü İsrail geçici devlet konseyi, 1948 kararnamesi ile İsrail'e göç üzerindeki bütün kısıtlamaları zaten kaldırmış ve ingiliz mandası döneminde gizlice giren yahudilerin göçünü de geçerli saymıştı. Dönüş yasasının doğal sonucu uyrukluk yasası oldu: bu yasaysa, *aliya*'dan yararlanan her göçmenin, aynı zamanda israil vatandaşlığını da kazandığını hükme bağlıyordu.
—Havc. Dönüşlerde merkezkaç kuvvetini dengelemek için, uçağın kanatçıklarını devreye sokarak eğim manevrası yapmak zorunludur; bu devinim sırasında sağ kanatçık kalkarken sol kanatçık iner ya da tersi olur. Bir uçağın doğru dönüş yapması için uçağa eğim verecek kanatçıklara kumanda eden *lövye* ile yörüngeye eğim verecek yön dümenini devindiren *pedalı* aynı anda kullanmak gerekir. Sola dönüş için lövye sola itilirken sol ayakla pedala basılır, sağa dönerken bunun tersi uygulanır. Gereğinden büyük eğim kanat üzerinde bir kaymaya, yetersiz bir eğim ise savrulmaya yol açar. Dolayısıyla belirtilen kumandaların tam bir uyum içinde uygulanması gerekir. Dönüş eğiminin 45° yi aşması halinde yön dümeni ile derinlik dümeni birbirinin yerini alabilir.
—Spor. Yüzmede iki dönüş şekli uygulanmaktadır: *Alttan (pivot) dönüş*, fazla zaman kaybına neden olduğundan modern yüzmede uygulanmamaktadır. *Taklalı dönüş*, havuzun dönüş duvarına gelmekte olan yüzücünün, kalça ve ayaklarını bu duvara doğru fırlatarak yarım burgu ile doğrulması ve dönüş duvarına değen ayaklarını dizlerden bükülü olarak kuvvetlice itmesiyle sağlanan dönme. Bu dönüş şekli çok kısa zamanda gerçekleştiğinden modern yüzmede uygulanmaktadır.

DÖNÜŞLÜ sıf. Dilbil. Kimi dillerin (örn. fransızca). Özne ad sintagması ve nesne ad sintagması aynı kişi ya da aynı nesneye bağlanan kimi dillerin (örneğin fransızca) cümle yapısı için kullanılır.
—Anal. kim. *Dönüşlü titre etme*, bir ayraç aşırısını katarak, daha sonra bu ayraç aşırısının dozunu belirlemeye ya da doğrudan doz belirlemeyi sağlayan bir cisimle dozu belirlenecek cismi açığa çıkarmaya dayanan hacimölçümsel çözümleme yöntemi.
—Dilbilg. *Dönüşlü adıl*, kişi kavramını pekiştiren "kendi" adılına verilen ad. (*Özlük zamiri, dönüşlü zamir* de denir.)
—Mant. ve Mat. Öğeleri özdeş her çift için doğruluğu geçerli olan ilişki için kullanılır.

DÖNÜŞLÜLEŞTİRME a. Dilbil. Üretici dilbilgisinde, tümleç işlevli bir ad öbeğini dönüşlü bir adılla değiştiren dönüştürüm. (*Ahmet, Ahmet'i yıkıyor* temel tümcesi dönüşlüleştirme sonucu *Ahmet yıkanıyor* olur).

DÖNÜŞLÜLÜK a. Mant. ve Fels. Dönüşlü olma niteliği.
—Dilbilg. *Dönüşlülük eki*, dönüşlü çatı kurmaya yarayan (-n-, -l-, -ş-) ek.

DÖNÜŞME a. Dönüşmek eylemi.
—Topruhbil. Bir ya da birden çok kişide, bir azınlığın etkisiyle, örtük bir biçimde oluşan davranış değişikliği.

DÖNÜŞMEK → DÖNMEK.

DÖNÜŞSEL sıf. Dönüşle ilgili.
—Ruhbil. *Dönüşsel tepki*, ilk kez Baldwin tarafından ortaya konulan bir sürece verilen ad. Bu süreçte, özel bir etkinin doğurduğu, bir uyarım o etkinin yinelenmesine yol açar. (Bazı ruhbilimciler, çocuğun konuşma dilini taklit etmesini açıklamak için bu sürece başvururlar: çocuk, bir rastlantı sonucu, bir ses çıkarır. Bu ses, çocuk onu duyduğu zaman bir uyarıcı rolü oynar, bu uyarıcı da çocuğu aynı sesi yinelemeye yöneltir.)

DÖNÜŞSÜZ sıf. Dönüşü olmayan.
—Patol. *Dönüşsüz koma*, beynin ölümüyle belirgin geri dönüşsüz durum. (Bazı organların yapay olarak yaşatılması ancak sürekli solunum aygıtı kullanılması ve çeşitli ilaçların verilmesiyle sağlanabilir.)

DÖNÜŞTÜRME a. Dönüştürmek eylemi.
—Bilş. Bir sayının bir numaralama sistemindeki gösterimini, başka bir numaralama sistemindeki gösterimine çevirme. || Belli bir işletim sisteminde yürütmek amacıyla yazılmış programları, yeni bir sistemde çalışmalarını sağlamak için uyarlama. (İşletim sistemleri uyumsuzsa ya da programlar taşınabilir değilse, program dönüştürme gideri çok yüksektir.) || *Örneksemeliden sayısala dönüştürme*, bir bilginin örneksemeli gösterim biçimini sayısal gösterim biçimine dönüştürme. || *Sayısaldan örneksemeliye dönüştürme*, bir bilginin sayısal gösterim biçimini örneksemeli gösterim biçimine dönüştürme.
—Elektrotekn. *Dönüştürme oranı*, bir transformatörün birincil ve ikincil sargılarının sarım sayıları arasındaki oran. (Bu aynı zamanda transformatör boştayken birincil ve ikincil gerilimler arasındaki oran ya da transformatör kısa devredeyken bi-

havada dönüş

rincil ve ikincil akımlar arasındaki orandır.)
—Kim. *Dönüştürme yöntemi*, karbonmonoksidi (CO), hidrojen ve karbondiokside dönüştürmek için bir katalizör (Fe_2O_3) yanında aşırı su buharıyla kızıl derecede işleme sokma.
—Metalürj. Konverterde hava ya da oksijen akımıyla yükseltgeme işlemi (özellikle dökme demiri çeliğe dönüştürme).
—Ormanc. Bir ormanda uygulanan ana işletme biçimini değiştirmeye yönelik uygulama; örneğin, baltalık ya da korulu baltalık ormanın daha çok yapacak odun elde etmek için koruya ya da koru ormanına dönüştürülmesi. (Türkiye'de, genellikle bozuk baltalıkların yenilenmesi sırasında ve yapay gençleştirme ya da doğrudan çam yetiştirme yöntemiyle, geniş alanlarda koruya dönüştürme çalışmaları yapılmaktadır; çünkü bozuk baltalıklarda yıllık odun üretimi 0,1-0,5 m³/ha/yıl' dır. Koruya dönüştürme baltalık orman veriminin artırılmasını [5-10 katı] sağlar.)
—Petr. san. ve Isıbil. *Gaz dönüştürme* → GAZ DEĞİŞTİRME*.
—Polim. Plastik bir maddeyi işlenmiş bir eşya (boru, şişe) ya da levha, lif ve yaprak gibi yarıişlenmiş (yarı mamul de denir) bir ürün haline getirme.
—Telekom. *Frekans dönüştürme*, FREKANS DEĞİŞTİRME*'nin eşanlamlısı.

DÖNÜŞTÜRMEK → DÖNMEK.

DÖNÜŞTÜRÜCÜ sıf. Dönüştüren şey için kullanılır.
◆ a. Elekt. TRANSFORMATÖR'ün eşanlamlısı.
—Akışkan. mekan. *Basınç dönüştürücüsü*, basınçlı akışkan kullanan donanımlarda, bir bölümün genel basıncını yükseltmek (basınç yükseltici) ya da düşürmek (genişletici) için kullanılan aygıt. (Eşanl. BASINÇ TRANSFORMATÖRÜ.)
—Bilş. Bir bilginin gösterim biçimini değiştirmeyi sağlayan aygıt ya da düzenek. (Bir bilgisayar, bir üretim sürecini kumanda etmede ve denetlemede kullanıldığında, bunu, örneğin sıcaklık, akışkan debisi ya da ağırlık gibi örneksemeli bilgileri, hesaplarda kullanılabilir sayısal bilgilere dönüştüren dönüştürücülerle donatmak zorunludur.)
—Telekom. *Alçak frekans* ya da *yüksek frekans dönüştürücüsü*, yükseltme katları arasındaki bir eşlemede olduğu gibi bir radyofrekans bölgesinde ya da ses frekansları bölgesinde kullanmak için tasarlanmış dönüştürücü. ‖ *Diferansiyel dönüştürücü*, zıt yönlü akımların geçeceği şekilde bağlanabilen iki birincil sargısı olan dönüştürücü. (Yalnızca birincil sargılardaki etkinin farkı, ikincil sargıda etki doğurur.)
—TV. *Norm dönüştürücü*, bir televizyon görüntü işaretini, farklı normlar uygulayan bir başka ağda kullanılabilecek biçimde dönüştürmeye yarayan aygıt. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. TV. Birçok tip norm dönüştürücü vardır; örneğin Avrupa'da fransız sistemi SECAM'ın renkli televizyon işaretleri, alman PAL sistemine ya da PAL, SECAM'a dönüştürülür; ABD ile Avrupa arasında televizyon yayınları iletimi için saniyede 625 satır ve 60 örü kullanan NTSC sisteminin işaretlerini, 625 satır ve 50 örü kullanan SECAM ya da PAL sistemlerine ve SECAM'ı ya da PAL'i, NTSC'ye dönüştürmek gerekir.

DÖNÜŞTÜRÜLMEK → DÖNMEK.

DÖNÜŞTÜRÜM a. Dönüştürmek eylemi; tahvil.

DÖNÜŞÜL a. Fiz. ve Termodin. KRİTİK' in eşanlamlısı.
—Mat. çözlm. *Holomorf bir f dönüşümünün tersi olan bir g dönüşümünün p nci basamaktan dönüşül noktası*, $z_0, f(z) - w_0$ ın p katlı sıfırı ve $f'(z_0) = 0$ olmak üzere

$$w_0 = f(z_0)$$

noktası. g, w_0 dolayında holomorftur ve, w_0 a yeterince yakın her değere z nin farklı p değeri karşılık olur, çünkü

$$z = g\left((w - w_0)^{\frac{1}{p}}\right)$$

dir. (Eşanl. KRİTİK.)

DÖNÜŞÜM a. Dönüşmek olgusu, bir biçimden diğerine geçiş: *Tırtılın kelebeğe dönüşümü.*
—Biyol. İşlevindeki değişmenin etkisiyle bir organda meydana gelen değişiklik; virüs enfeksiyonuyla hücrelerin genellikle kanserleşme yönünde değişikliğe uğraması.
—Ceb. *Bir E kümesinin dönüşüm grubu*, E nin bakışımlı grubunun altgrubu.
—Çekird. fiz. *İç dönüşüm*, bir atom çekirdeğinde, genellikle ilk elektron katmanına ait elektronlardan birinin koparak, uyarma enerjisinin dağılmasına neden olan süreç.
—Dilbil. Üretici dilbilgisinde, derin yapıları yüzeysel yapılara çevirme sürecinde yer alan işlem. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Metalürj. *Dönüşüm noktası*, bir alaşımın faz değiştirdiği sıcaklık. (Bu terim genellikle katı fazlar için kullanılır: bir kristal biçiminden diğerine geçiş. Arı metal için gerçek bir nokta, alaşım için ise bir çizgidir.)
—Termodin. *Termodinamik dönüşüm*, bir sistemin, dış ortamla enerji alışverişi yüzünden uğradığı değişiklik.
—ANSİKL. Dilbil. Üretici dilbilgisinin "dönüşümsel" denilen modeli, cümle yapılarının tüm çeşitlerini, yalnızca sentagmatik kurallardan yararlanarak üretmedeki yetersizlikten doğdu. Dönüşümlerin genel işleyiş ilkesi, sınırlı sayıdaki temel yapılara yönelik ve kurucuların, silinme, yer değiştirme ya da eklenmesiyle, dil sisteminin, ekonomik biçimde, oluşturma olanağı verdiği çok sayıdaki kuruluşu açıklayan biçimsel işlemlere dayanır. Bununla birlikte, yararlanılan biçimsel yolların çeşitliliği, uygulandıkları düzeyler, uygulanma koşulları ve verdikleri sonuçlar gibi kuramın evrimine sıkı sıkıya bağlı olguların tümü göz önünde bulundurulmazsa, dönüşüm kavramı tam anlamıyla belirlenemez. Örneğin, günümüzde "ön-standart" diyebileceğimiz evrede, zorunlu dönüşümlerle seçmeli dönüşümler birbirinden ayırt ediliyordu: birincilerin (örn. uyum dönüşümleri), dilbilgisel cümleler elde etmek amacıyla zorunlu bir biçimde çekirdek cümlelere uygulanmaları gerekirken ikincilerin uygulanımı (edilgen, soru, olumsuz, vb. dönüşümler), türetme sırasında yalın bir seçimden kaynaklanıyordu. Yine tek bir çekirdeğe (örn. edilgen dönüşüm) uygulanan birli ya da tekil dönüşümlerle, birçok çekirdeği üstlenen ikili ya da genelleştirilmiş dönüşümler arasında ayrım yapılıyordu: örneğin tümleyici dönüştürüm, bir çekirdeği bir başka çekirdek içine yerleştirir: *Ali istiyor* →/ *Ayşe gidiyor* → *Ali, Ayşe'nin gitmesini istiyor.* Dönüşümlerin, bir cümlenin yorumlanması için gerekli tüm anlamsal bilgiyi içeren derin düzeyde uygulanması gerektiği düşüncesi, standart kuram çerçevesinde kendini kabul ettirdi. Aynı zamanda, dönüşümlerin, altta yer alan bu yapının anlamını etkilememeleri gerekiyordu, böylece, özgül bir kurucu bulunması dönüşüme yol açtığından, dönüşümlerin tümü de zorunlu oluyordu: soru dönüşümü için SOR, olumsuz dönüşüm için OLSZ, vb. Ayrıca C (cümle) kurucusunu, sentagmatik kurallar düzeyinde yeniden yazabilme olanağı, yinelemeyi sağlıyor ve genelleştirilmiş dönüştürümlere başvurma gereğini ortadan kaldırıyordu. Bu bakış açısında, dönüşümlerin iki temel özelliği vardır: bir uygulama koşulu, bir başka deyişle, özel bir kurucu dizisinin yapısal betimlemesi ve bu dizide yapılması gereken değiştirimler ya da yapısal değişim. Öte yandan, dönüşümler düzenlidir: özneyle fiil arasında uyum dönüşümü ancak edilgen dönüşüm uygulandıktan sonra olanaklıdır. Yine, bir başka cümleye yerleştirilmiş cümleler içeren kuruluşlarda, dönüşümler çevrimsel bir biçimde uygulanır: aşamalı olarak ana cümleye ulaşmak üzere, öncelikle en derindeki cümleye yönelirler.

Yavaş yavaş, standart modelde yapılan değişiklikler, dönüşümlerin gücünü azalttı. Özellikle, birçok olgunun dönüşümsel kurallarla açıklanamayacak kadar çok kural dışı durum içerdiği ortaya çıktı: örn. sözlükte oldukları gibi belirtilmeleri uygun olan adlaştırma durumları (dönüşümsel varsayıma karşıt olarak sözlüksel varsayım adı buradan kaynaklanır). Öte yandan, anlamın korunması zorunluğu, birçok durumda (mantıksal işlemleyicilerin varlığı) dönüşümsel aracın karmaşıklığının artmasına yol açtı; bu nedenle, genişletilmiş standart kuram, hem derin yapıya, hem de yüzeysel yapıya uygulanması gereken yorumlayıcı bileşeni zenginleştirmek amacıyla bu zorunluğu dışlamayı önerdi. Tersine, üretici anlambilim, dönüşümsel varsayıma olduğu kadar anlamın korunması ilkesine de bağlı kaldı. Sonuçta, o zamandan beri sürdürülen araştırmaların özü, Chomsky'den esinlenen üretici çerçevede, yeterli genelleştirme düzeyine ulaşabilecek biçimde dönüşümlerin uygulanmasına ve işleyişine ilişkin biçimsel koşulları çoğaltmaya dayanır: bir dilbilgisinin yeterli genelleştirme düzeyi olmaksızın, konuşucuların dilsel yetilerini açıklayabileceği düşünülemez.

DÖNÜŞÜMCÜ sıf. ve a. Dönüşümcülük yanlısı kimse için kullanılır.
—Biyol. Dönüşümcülük yandaşı.
◆ sıf. Dilbil. Üretici dilbilgisinde, türev ad, sıfat ve fiillerin doğrudan tabanda yer almadıklarını, dönüşümsel bileşence üretildiklerini ileri süren varsayıma denir. (Dönüşümcü varsayım, sözlükselci varsayıma karşıttır.)

DÖNÜŞÜMCÜLÜK a. Biyol. **1.** Çeşitli bitki ve hayvanların zincirleme olarak birbirlerinden türediğini ileri süren görüş. (Bazı bilginlere göre dönüşümcülük EVRİMCİLİK'in eşanlamlısıdır, bazılarına göreyse, evrimcilik, türlerin evrim geçirmesini ve evrimin kurallarına uymasını şart koşan bir görüştür, dönüşümcülük bu görüşe, türlerin oluşma nedenlerini açıklayıcı bir kuram ekler.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** *Kaba dönüşümcülük*, başkalaşma ve kendiliğinden üreme konusunda öne sürülen bilimöncesi görüşlere verilen ad. (Bu görüşe göre, canlı ya da cansız bir varlık, birdenbire kendisinden çok farklı bir başka varlığa dönüşebilir.)
—ANSİKL. Çağlar boyunca flora ve faunada meydana gelen değişiklikleri başka hiçbir biçimde açıklayamayan biyologlar, birçok zorluğa rağmen, bu değişiklikleri, dönüşümcülüğün bilimsel olarak kabul edilen tek evrimcilik olması koşuluyla açıklayabildiler.

DÖNÜŞÜMLÜ sıf. Birbirinin yerini alan, sıra ile değişen: *Dönüşümlü yayın.*
—Hayvc. *Dönüşümlü otlatma*, otun yetişmesine bağlı bir programa göre çayırları birtakım parsellere ayırarak, hayvanları buralarda sırayla otlatmayı öngören çayır işletme sistemi. (Bk. *ansikl.* böl.)
◆ be. Değişerek, sıra ile; değişimli: *Onun radyo programı her pazar dönüşümlü olarak yayımlanıyor*
—ANSİKL. Hayvc. Dönüşümlü otlatma ottan en verimli biçimde yararlanma sistemidir; ot, en elverişli düzeydeyken otlatılmak üzere, çevresi çitle çevrili bir arazide hayvanlar birkaç gün tutulur; sonra bir başka parsele geçirilir ve böylece sürer gider. Parsellerin sayısı, bir otlatmadan sonra yeterince ot bitmesine zaman bıraka cak kadar çok olmalıdır. Sürü böylece altı ila on parselde dolaşır, sonra yeni bir devir başlar. Yedirilen parsel sayısı değişmez değildir, çünkü otun büyüme hızı çok çeşitlidir. Ot çok olduğu zaman bir kısmı biçilip yeşil ya da kuru silo otu yapılır.

DÖNÜŞÜMSEL sıf. Dilbil. **1.** Dönüşümlerle ilgili olan. **—2.** *Dönüşümsel bileşen*, üretici bir dilbilgisinde, sözdizimin, derin yapıdan yüzeysel yapıya geçişi sağlayan

bölümü. (Bu bölüm, taban tarafından üretilen dizilişlerden, sesçil yorumla gerçekleşmiş cümleleri ortaya çıkaran dizilişlere geçişi sağlayan kuralları içerir.) || *Dönüşümsel dilbilgisi*, sentagmatik bileşenden başka, dönüşümsel bir bileşen de içeren dilbilgisi.

DÖPİYES a. (iki parça anlamında fr. *deux-pièces*). Uygun bir tünik ya da ceket ile etek ya da pantolondan oluşan kadın giysisi.

◆ sıf. Üst ve alt iki parçadan oluşan giysiler için kullanılır: *Döpiyes mayo. Döpiyes elbise.*

DÖRBÖT a. **1.** Dilbil. Moğolcanın oyrat koluna bağlı lehçelerden biri **—2.** Moğolcanın kalmuk kolu lehçelerinden biri.

DÖRBÖTLER, Moğolistan Halk Cumhuriyeti'nin batı ucunda toplanmış ve nüfusu yaklaşık 27 000 tahmin edilen mongoloid halk (ulusal Ulegey "aimak"). Lehçeleri moğolcaya benzer. Hayvancılıkla geçinen ve ataerkil soysop özellikleri yüzyıl başından başlayarak ortadan kalkan Dörbötler, son zamanlarda yerleşikleşme yoluna girdiler.

DÖRDEBÖLEN sıf. İstat. Nicel bir özelliğe ilişkin değerlerin değişim aralığını, sıklıkları eşit olmak üzere, dört alt kütleye ayıran üç değerden her biri. (Bunlara birinci dördebölen ya da alt dördebölen, ikinci dördebölen -ortalayan değerle çakışır-, üçüncü dördebölen ya da üst dördebölen adları verilir.) || *Dördebölen aralığı*, bir istatistik seride birinci ve üçüncü dördebölen değerleri arasındaki farka ya da uzaklığa denir.

DÖRDER ül. say. sıf. **1.** Üleştirmede, dört sayısıyla belirlenen çokluktaki şey için kullanılır: *Hepsinin de dörder çocuğu var.* **—2.** *Dörder dörder*, dörder birimlik öbekler halinde: *Öğrenciler dörder dörder sıralandılar.*

DÖRDÜL a. Dilbil. İkilden farklı olarak, kimi dillerde dörtlü bir öbeği belirtmede kullanılan dilbilgisel sayı.

◆ sıf. Sami dilinde dört ünsüzden oluşan köke denir.

DÖRDÜN a. Gökbil. Ay diskinin yarısının göründüğü evre. (Dolunaydan öncekine *ilk dördün*, sonrakine *son dördün* denir.) || Güneş sistemindeki bir gökcisminin yarısının aydınlık göründüğü evre.

—Deniz ve Denizbil. *Dördün kabarması*, Ay'ın ilk ya da son dördünü sırasında okyanuslarda gerçekleşen kabarma. (Eşanl. ÖLÜ SULAR KABARMASI.)

DÖRDÜNCÜ sıra. say. sıf. Dört sayısının belirlediği sırada yer alan kimse, şey için kullanılır (adsız da kullanılabilir): *Sınıfta dördüncü olmak. Listede dördüncü. Dördüncü bölüm. Dördüncü sınıf.*

—İkt. *Dördüncü kesim*, üçüncü kesimden ayırmak amacıyla, bazen iktisadi etkinliklerin en gelişmiş bölümüne verilen ad (bilgi-işlem, araştırma-geliştirme, vb.).

—Yerbil. *Dördüncü Zaman*, Üçüncü Zaman'ın, kabul edilen sınırlara göre yaklaşık 2-4 milyon yıl süren üst bölümüne denir. (Bu dönem, deniz düzeyinin önemli değişimlerine yol açan bir dizi büyük buzullaşma ve insanın gelişmesiyle belirlenir.)

◆ a. Oy. Bir oyunda dörtlü bir parti yapmak için diğer üç kişiye katılan oyuncu: *Briç için dördüncü aramak.*

—Koregr. Klasik dansta beş ana pozisyondan dördüncüsü. (Başlıca özelliği, dengeyi sağlamlaştırmak için ayakların öne doğru açılmasıdır.)

DÖRDÜNCÜ (Halil Lütfü), türk gazeteci (Tikveş, Selanik, 1893 - İstanbul 1972). İstanbul'da ve Anadolu'da çeşitli okullarda doğa bilimleri ve kimya öğretmenliği yaptı. Gazeteciliğe 1908'de başladı. Tanin, Tasvir-i efkâr, Yenigün, İstiklal, Vakit, Cumhuriyet, İleri gazetelerinde muhabir ve yazar olarak çalıştı. Tan gazete ve basımevini Ahmet Emin ve M. Rıfat Yalman ile birlikte satın aldı (1936). Basımevinin daha sonra tek başına sahibi oldu (1938). Zekeriya Sertel, Sabiha Sertel, Sabahattin Ali, Niyazi Berkes, Aziz Nesin gibi yazarların yazdığı gazete, sol içerikli ve sovyet yanlısı yayın yaptığı öne sürülerek bir grup üniversite öğrencisinin saldırısı sonucu önemli ölçüde yıkıma uğradı (5 aralık 1945). Dördüncü, gazeteyi 1956'ya kadar çıkarmayı sürdürdü. Aynı yıl yayımlamaya başladığı Yeni gazete 1957'de kapandı.

DÖRDÜNCÜ DÜNYA a. Üçüncü dünya ülkeleri arasında en yoksul olanlarının oluşturduğu grup.

Dördüncü Murat, Okan Demiriş'in üç perdelik operası. Librettosunu A. Turan Oflazoğlu yazdı. İlk kez 1980'de, İstanbul Devlet opera ve balesi tarafından Atatürk kültür merkezi'nde sahnelendi.

Dördüncü Murat, Turan Oflazoğlu'nun üç perdelik trajedisi (1970). Yazarın *Deli* İbrahim* (1967) ve *Kösem* Sultan* (1981) adlı öteki iki yapıtıyla birlikte "iktidar üçlemesi"ni oluşturur. Güçlü padişahın çevresinde örülen entrika ağını konu edinir. Dış dünyayla hesaplaşan, topluma ve toplum düzenine yeni bir yön vermek isteyen Murat IV'ün, yakınları (Kösem Sultan, Topal Recep Paşa, Silahtar Mustafa) ve kendi kendisiyle savaşımı, sonunda tükenişi trajedinin temelidir. İlk kez 1970'te Şahap Akalın'ın yönetiminde Devlet tiyatrosu'nda oynadı. 1980'de TV oyunu olarak renkli çekimi yapıldı; aynı yıl, Okan Demiriş'in bestelediği bu addaki operayı Cüneyt Gökçer sahneye koydu.

DÖRDÜZ sıf. ve a. Bir batında dünyaya gelen dört kardeş için kullanılır.

—Bot. Aynı ana hücreden doğarak birbirine yapışık kalan dört çiçektozundan oluşan birlik. || Daha geniş anlamda, iki cinsin (erkek, dişi) ve iki âlemin (hayvanlar, bitkiler) üreme hücrelerinde meyoz bölünme sırasında oluşan dört hücreli küme. || *Dördüz aken*, ballıbabagillerle hodangillerde olduğu gibi dört akenden oluşan küme.

—Genet. Birinci meyoz bölünme sırasında görülen ve ikiz iki kromatitten oluşan dört kromatit.

—Kad. doğ. *Dördüz gebelik*, dört dölütün birlikte geliştiği gebelik.

—Nöroanat. *Dördüz tümsekler*, beyin sapının üst kısmında, Sylvius yarığının üstünde ve arkasında bulunan dört değirmi tümseğe verilen ad. (Dördüz üst tümsekler görsel yollar üzerinde, dördüz alt tümsekler, işitsel yollar üzerinde bulunan aktarma yerleridir.) || *Dördüz lam*, dördüz tümseklerin tümü.

DÖRDÜZLEME a. Ed. Eski yunan yazınında üçü trajedi, sonuncusu yerme dramı olan dört sahne yapıtından oluşan bütün. (Eşanl. TETRALOJİ.)

DÖRFFEL ya da **DÖRFEL** (Georg Samuel), alman gökbilimci (Plauen, Saksonya, 1643 - Weida 1688). Özellikle kuyrukluyıldızları inceledi. Bu kuyrukluyıldızların, Güneş'i yörüngelerinin ortak odak alarak parabolik devinim yaptıklarını tasarlayan ilk gökbilimcidir.

DÖRNER (Karl Friedrich), alman arkeolog (Gelsenkirchen 1911). Greifswald Üniversitesi'ni bitirdi. 1963'te profesör oldu. Münster Üniversitesi Küçük Asya araştırma birimi'nde bilimsel danışman olarak görev aldı (1965). Mısır, Filistin, Suriye ve Anadolu'yu gezerek antik kültürü tanıdı. Anadolu'da Bithynia ve Kommagene bölgelerinde araştırmalar yaptı. Kommagene bölgesinde yoğunlaştırdığı çalışmalarında Arsameia* kentini buldu ve kazdı (1951), kentle ilgili çok önemli anıtları ortaya çıkardı. T. Goell'in yönettiği Antiokhos* I tümülüsü kazılarına katıldı, özellikle epigrafi çalışmalarına katkıda bulundu. Başlıca yapıtları: *İnschriften und Denkmäler aus Bithynien* (Bithynia'daki yazıtlar ve anıtlar) [1941]; *Arsameia am Nymphaios Mithridates Kallinikos von 1953-1956: Ausgrabungen im Hierathesion* (Nymphaios'taki Arsameia, Mithridates Kallinikos Hierathesion'unda 1953-1956 kazıları) [1963]; *Kommagene, Ein wiederentdecktes Königreich* (Kommagene, yeniden keşfedilen krallık) [1971]; *Kommagene, Götterthrone und Königsgräber am Euphrate* (Kommagene, Fırat kıyısında tanrıların tahtları ve kral mezarları [1981].

DÖRPFELD (Friedrich Wilhelm), alman pedagog (Wermelskirchen 1824 -Ronsdorf, bugün Wuppertal, 1893). 1863-1892 arasında yayımlanan yazılarıyla protestan Prusya'da Kilise'nin okulları yönlendirmesine karşı savaştı. Aynı zamanda gençlik hareketlerinin (Wandervogel) yaratıcısı ve destekleyicisiydi.

DÖRPFELD (Wilhelm), alman mimar, arkeolog (Barmen 1853 - Lefke, Yunanistan, 1940). Berlin Yüksek teknik okulu'nu bitirdi. Yunanistan ve Anadolu'da pek çok kazıya katıldı (Olympia, Truva, Tiryns, Atina akropolisi, Eleusis, Bergama, Magnesia, Pylos, Korfu). Atina'daki Alman arkeoloji enstitüsü'nde görev aldı (1887-1911). Truva kazılarında elde edilen bulguları sistematik bir düzene kavuşturdu ve kazı sonuçlarını *Troja und İlion* (Truva ve İlion) adlı kitabında yayımladı (1902). Tiryns kazılarında İ.Ö. II. binyıl'dan, çok iyi korunmuş bir Mykenai sarayını, Bergama'da Bergama sunağı'nı, stoa ve çeşme yapılarını, Atina akropolisinde Athena tapınağı'nı ortaya çıkardı. Bergama çalışmalarıyla ilgili kazı raporları Athenische Mitteilungen dergisinde yayımlandı (1908-1912). Homeros'un Odysseia destanını *Die Heimkehr des Odysseus* (Odysseus'un yurduna dönüşü) adıyla çevirdi (1924).

DÖRT as. say. sıf. **1.** Üç artı bir: *Dört mevsim.* **—2.** (Addan sonra) "dördüncü" anlamında numaralama, sıralama belirtir: *Kat dört. Mehmet IV.* **—3.** *Dört ayak üstüne düşmek*, tehlikeli ve güç bir durumdan hiçbir zarara uğramadan kurtulmak; talihli olmak. ||*Dört başı mamur, bayındır*, eksiksiz, kusursuz, her yönden istenildiği gibi olan şey için kullanılır: *Kendimize dört başı mamur bir ziyafet çektik.* || *Dört bir taraf, dört bir yan*, her yan, her yer: *Padişah, dört bir tarafa adamlar salmış.* || *Dört bucak*, her taraf, her yer: *Dört bucağı dolaşmak.* || *Dört dönmek*, telaş ve heyecan içinde bir şeye çare aramak; bir iş yapmak için şuraya buraya koşuşturup durmak: *"Yardım edin, yardım edin" diye yerde yatan adamın başında dört dönüyordu. Sofrayı çabucak hazırlamak için evin içinde dört dönüyordu.* || *Dört dörtlük*, her yönüyle kusursuz olan: *Konusu, iletisi, oyuncularıyla birlikte dört dörtlük bir film.* || *Dört duvar arasında*, evde ya da kapalı bir yerde: *Ömrüm dört duvar arasında geçiyor.* ||*(Bir işe) dört elle sarılmak, yapışmak*, bir işi benimseyerek, istek ve özenle yapmaya girişmek. || *Dört göz*, gözlüklü kimse (tkz.). || *Dört göz bir evlat için*, ana babanın tüm çabası evladının mutluluğu içindir anlamında söylenir. ||*Bir şeyi, bir kimseyi dört gözle beklemek*, onu büyük bir özlem, istek ve sabırsızlıkla beklemek: *Döneceğin günü dört gözle bekliyorum.* || *Dört kolluya binmek*, ölmek, tabutla taşınmak (tkz.). || *Dört köşe*, kare biçiminde: *Dört köşe bir oda.* || *Dört köşe olmak*, aşırı sevinmek, keyiflenmek. || *Dört üstü, murat üstü*, işleri yolunda, sorunsuz ve keyfi yerinde olan kimse için söylenir. || *Dört yanı deniz kesilmek*, her bakımdan çaresizlik ve umutsuzluk içinde kalmak.

—Ask. tar. *Dört bölük ağaları*, Kapıkulu süvarilerinin sipahi ve silahtar bölükleri dışında kalan son dört bölüğünün (bölükat-ı erbaa) ağalarına verilen ad.

—Bot. *Dört sıralı yaprak*, sap üzerinde boylamasına dört sıra halinde yer alan ve iki yaprak arasındaki açı bir çemberin dörtte birine eşit olan yaprak düzeni. (Bu

düzenin değişik bir biçimi ikişer ikişer karşılıklı gelmek üzere oluşan dört sıralı düzendir.)

—Denizc. *Dört kollu halat*, dört halat kolunun bir arada bükülmesiyle oluşturulan halat. (Gemileri palamarlamada ve halatla yapılan manevralarda kullanılır. Çevre kalınlığı 8 ile 30 cm arasında değişir.)

—Deric. *Dört köşe tane kırmak*, bir deriyi önce belkemiğine koşut olarak, sonra da dikine katlayarak *tane* kırmak*. (Ön ayak, arka ayak yönünde katlanarak yapılan tane kırmaya da *çapraz tane kırmak* denir.)

—Ed. *Dört durak*, her dizesinde dörder durak bulunan halk şiirlerine verilen ad. (On beşli [4-4-4-3], on altılı [4-4-4-4] kalıplar dört duraklıdır.)

—Giy. *Dört peşli*, eteklerinin yan dikişlerine, ön ve arka ortasına, üçgen biçimli birer kumaş parçası eklenerek dökümlü durması sağlanmış bir tür entari. (İpekli, atlas gibi ağır kumaşlardan yapılır, eklenen parçalar entarinin belden aşağı bölümüne zengin bir görünüm verirdi.)

—İstat. *Dört düzeyli katsayı*, her biri, sürekli bir alt değişkene dayanarak iki sınıfta toplanmış gibi kabul edilen iki değişken sözkonusu olduğunda, kullanımı uygun görülen bağlılaşım katsayısı. || *Dörde indirgeme*, bir (*x*) değişkenini, ortalaması 0, değişkesi 16'ya, dolayısıyla da standart sapması (σ) 4'e eşit olan bir (*z*) değişkenine dönüştürerek indirgeme. (Bu dönüşüm, değişkenin sınıf sınırlarının standart sapmadan 1/4 oranında uzak kalacak biçimde, bir testin ayarlanmasını sağlar. Buna göre, değişkenin aldığı değerlerin ortalaması *m* ile gösterilirse, [*z*] değişkeni aşağıdaki gibi olur:

$$z = \frac{x - m}{\sigma/4}$$

Dörde indirgeme, bir testin sonuçlarını çabuk ortaya koymak için kullanılır; çünkü, bu durumda yalnız bir işlem gerekir.)

—Kim. *Dört ornatımlı*, dört kez ornatma tepkimesine uğratılan bir bileşik için kullanılır.

—Mit. Türk mitolojisindeki önemli sayılardan. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Nük. müh. *Dört çarpan formülü*, nötronların, sonsuz olduğu varsayılan çoğaltıcı bir ortamdaki çoğalma çarpanı değerini veren ve $k_\infty = \varepsilon p f \eta$ biçiminde gösterilen formül; bu formülde ε hızlı parçalanma çarpanı yüksek enerji bölgesindeki (hızlı nötronlar bölgesi) nötron kazancını, *p* kurtulma çarpanı bir nötronun yavaşlama sırasında yakalanmadan kurtulma olasılığını, *f* ısıl kullanım çarpanı yakıtın soğurduğu yavaşlatılmış nötron oranını ve η eta çarpanı ısıl bölgede parçalanmalarla oluşan nötron sayısının, yakıtın soğurduğu nötron sayısına oranını belirtir.

—Oy. Bir zarın üzerinde dört nokta bulunan yüzü.

—Spor. *Dört tek*, dümencili ya da dümencisiz, tekli ya da çift olmak üzere donatılmış dört kürekli yarış teknesi: yarışlarda *dört tek dümencili, dört tek dümencisiz* şeklinde sınıflandırılır.

◆ a. 4 rakamı, sayısı (yerine göre, ayın günlerini, saati, ev, oda numarasını, yüzdeyi vb. belirtir): *Saat dört. Ayın dördünde geliyorlar. Yüzde dört şansım var.*

—ANSİKL. Mit. Türk mitolojisinde dört sayısının önemi dört mevsim ve dört yönden gelmektedir. Bu sayı Doğu ve Yakındoğu mitolojilerinde de yer alır. Hint mitolojisine göre dünyanın dört çevresi vardır. Dördüncü çevre okyanusa serpilmiş dört adadan oluşur. İran ve Önasya mitolojisinde insanın yaratılışında dört öğe hava, ateş, su ve toprak) rol oynar. Altay ve Sibirya türk mitolojisinde görülmeyen bu öğeler Uygurlar'da da vardır. Türkler'in Manas destanı'nda, Manas'ın dört peygamber soyundan geldiği bildirilir. (→ Kayn.)

dörtdilim çizimleri

dört tek (dümencili)

DÖRT BOYNUZLU ANTİLOP a. Zool. ÇIKARA'nın eşanlamlısı.

Dört halife dönemi, islam tarihinde Hz. Muhammet'in ölümünden sonra halife seçilen Ebubekir ve onu izleyen Ömer, Osman, Ali'nin halifeliklerini kapsayan dönem (632-661). Dört halife döneminde Hz. Muhammet'in ölümünden sonra baş gösteren bedevi kabilelerin dinden dönme hareketi bastırıldı (Ridde savaşları). İslam fetihleri Filistin ve Mısır'daki bizans, İran ve Irak'taki sasani topraklarını kapsayacak biçimde genişledi (Yermuk savaşı 636, Kadisiye savaşı 637). Müslümanlık Arabistan yarımadası sınırlarından taşarak Asya ve Afrika'da çeşitli kavimlerce benimsendi. Yeni kurulan islam devletinin hukuki ve siyasi temelleri atıldı. Öte yandan Osman ve Ali'nin halifelikleri döneminde ortaya çıkan iç çekişmeler islam dünyasını uzun yıllar derinden etkileyen mezhep ayrılıklarının ve iç savaşların başlangıcını oluşturdu.

Dört halife dönemi islam tarihinin Peygamber dönemi (asrı saadet) faziletlerinin yaşatıldığı saf ve parlak bir çağı olarak kabul edilir. Dört halife, eski Doğu'nun bütün servetine sahip oldukları halde sürdürdükleri sade hayatla saf müslümanlığın örnek önderleri oldular. Bu nedenle onlara -dünyaya düşkün emevi halifelerinden ayırt etmek için- "Hulefa-i raşidin" (olgun halifeler) denilmiştir.

Dört İncil *(Quatre Évangiles)*, Émile Zola'nın dört kitap olarak tasarladığı roman çevrimi: *Döl bereketi* (Fécondité) [1901], *Emek* (Travail) [1901], *Vérité* (Gerçek) [1903] ve taslağı bittikten hemen sonra yazarın ölümüyle yarım kalan *Justice* (Adalet). *Trois* Villes*'in (Üç kent) kahramanı papaz Froment'ın üç oğlu, Mathieu, Luc ve Marc Froment, insanlığın en büyük sorunlarından biriyle ilgilenirler ve Mesih gibi dünyayı değiştirmeyi görev edinirler. *Rougon-Macquart*'daki belli belirsiz iyimserlik, Zola'nın bir umut olarak gördüğü XX. yy. akılcılığıyla kendi romantik ütopyalarını kaynaştırmaya çalıştığı bu yapıtlarda büsbütün gelişir.

DÖRTAÇILI a. Dört nokta (ya da köşe) ile bunları ikişer ikişer birleştiren altı doğrudan oluşan geometrik şekil, bu doğruların (ikişer ikişer) köşelerden başka üç noktada kesişmeleri gerekir.

DÖRTAKCİĞERLİ sıf. Zool. İki çift akciğeri olan. (Hâlâ trakesiz [migale] en ilkel örümcekler dörtakciğerlidir.)

DÖRTAKIMLI sıf. Dy. Türü, gerilimi ve frekansları farklı dört elektrik akımıyla çalışan makine için kullanılır.

—ANSİKL. Günümüzde, Avrupa'da çeşitli demiryolu kuruluşlarının elektriklendirilmiş hatlarında dörtakımlı lokomotif ve özdevinimli taşıtlar kullanılır. Bu hatların beslenme gerilimleri ve frekansları şöyledir: 1 500 ile 3 000 V'luk doğru akım, 16 2/3 Hz ve 15 000 V'luk ya da 50 Hz ve 25 000 V'luk tekfazlı akım. Bu hatlarda tekfazlı akım kullanımı halinde taşıt motorları, çok çıkışlı bir transformatörün önüne yerleştirilmiş bir doğrultucu grubuyla elde edilen doğru akımla beslenir.

DÖRTATOMLU sıf. Kim. Molekülü dört atomdan oluşan cisimler için kullanılır.

DÖRTATOMLULUK a. Kim. Dörtatomlu cisimlerin belirgin niteliği.

DÖRTAYAK be. Elleri de ayak gibi kullanarak: *Dört ayak yürümek.*

DÖRTAYAKLI sıf. İki çift ayak üstünde yürüyen.

◆ a. Üyelerinde genellikle toprakta hareket etmeye uyarlanmış iki çift ayak bulunan (amfibyumlar, sürüngenler, kuşlar ve memeliler) omurgalı hayvan.

—ANSİKL. "Dörtayaklı" terimi uygulamada yalnızca karada yaşayan omurgalılar için kullanılır. Kuşların dışında kara hayvanlarının çoğunluğu dörtayaklıdır. Bu hayvanların yer değiştirmesi (yürüme ve koşma) at için betimlenen dört tür hareket biçiminden birine az çok uyar: yürüyüş, tırıs, rahvan ve dörtnal. Sıçrayarak hareket eden türlerin bazıları dörtayaklı (keseli antilop), bazılarıysa ikiayaklıdır (kanguru); kurbağa gibi türlerin üyeleri daha çok arka ayaklarını kullanır. Ayakları olan sürüngenlerse gerçek bir dörtayaklı yürüyüşü pek ender gerçekleştirirler (kara kaplumbağası). Yılanlar gibi bazı gerileyici evrim gösteren "dörtayaklılar"ın ayakları kaybolmuştur; balinalar gibi bazılarıysa suda yaşamayı yeğlemişler ve ayakları yüzgece dönüşmüştür (ama gene de üyelerinde ayaklara özgü iskelet yapısı hâlâ az çok gözlenmektedir).

DÖRTAYAKLIKELEBEKGİLLER a. Zool. GÜDÜKBACAKLIKELEBEKGİLLER'in eşanlamlısı.

DÖRTBAŞLI sıf. Anat. *Dörtbaşlı kas ya da uyluk dörtbaşlısı*, uyluk kemiğini saran ve butun ön yüzünde kabarıklık yapan kas. (Dört demet halinde kemiğe tutunur. Dört ayrı kas ucundan doğar: uyluk doğru kası, iç yan geniş kas, dış yan geniş kas ve ara geniş kas. Bu kaslar birleşik bir kirişle dizkapağının tabanında son bulur; dizkapağı ve dizkapağı kirişi aracılığıyla uyluk dörtbaşlısının uçları kavalkemiğinin ön çıkıntısında son bulur.)

DÖRTBOYNUZLU sıf. Dört boynuzu olan. (Dörtboynuzlu hayvanlar çok enderdir.)

DÖRTCİHAR a. (*dört* ve fars. *çihâr*, dört'ten). İkisi de dördü gösteren tavla zarları.

DÖRTDEĞERLİ sıf. Kim. Değerliği 4 olan bir madde için kullanılır. (Eşanl. DÖRTDEĞERLİKLİ.)

DÖRTDEĞERLİK a. Kim. Dörtdeğerli olma durumu.

DÖRTDEĞERLİKLİ sıf. Kim. DÖRTDEĞERLİ'nin eşanlamlısı.

DÖRTDİLİM a. Mim. ve Süslem. sant. Bir bakışım merkezi çevresine yerleştirilmiş dört eşit çember yayından oluşan bezeme motifi. (Dörtdilimin çarmıh biçimindeki çizimi, düzenlemenin merkezinden geçen, ya da bir karenin, bir eşkenar dörtgenin kenarlarını kesen çemberlerden yola çıkılarak yapılır. Gotik mimarlık pencere dolgularında, şebekeli korkuluklarda ve alçakkabartmaları çerçevelemede bu motifi yaygın olarak kullanmıştır.) [Eşanl. DÖRTYAPRAK.]

DÖRTDİLİMLİ sıf. ve a. Mim. Dört dilim ya da absidanın çevrelediği merkezi planlı bir yapı için kullanılır.

DÖRTDİREKLİ sıf. Denizc. Dört direği olan büyük yelkenliler için kullanılır. || *Dörtdirekli barko*, pruva direğinde ve iki grandi direğinde kare yelkenler, mizana direğinde yan yelkenleri taşıyan yelkenli. || *Dörtdirekli gulet*, pruva direğinde kare yelkenler, diğer üç direğinde yan yelkenleri bulunan tekne. || *Dörtdirekli kabasorta*, direklerinin her birine kare yelkenler açılan yelkenli. || *Dörtdirekli latin yelkenlisi*, her direğinde yan yelkenleri taşıyan tekne.

DÖRTDİVAN, Batı Karadeniz bölgesinde, Bolu iline bağlı ilçe; 13 499 nüf. (1990); 30 köy. Merkezi, Bolu'nun 43 km doğusunda *Dörtdivan*, 2 787 nüf. (1990).

DÖRTDİVANLI HİLMİ, türk halk şairi (Dörtdivan 1826 - *ay.y.* 1903). İstanbul'da medrese öğrenimi gördü. Köyünde imamlık yaptı. Döneminin tarihsel olaylarıyla ilgili destanlar söyledi; Plevne savaşını konu alan *Oğullar destanı*'nında savaşta ölen oğlunu anlattı. Şiirleri Cevdet Canbulat tarafından derlendi, *Dörtdivanlı Hilmi, hayatı ve şiirleri* (1963) adıyla yayımlandı.

DÖRTDÖNÜMLÜ sıf. Krist. *Dörtdönümlü eksen*, dördüncü basamaktan *bakışım ekseni**.

DÖRTEKLEMLİ sıf. Zool. Ya birbirini izleyen konumda ya da ışın düzeninde sıralanan dört bölüme ayrılmış olan için kullanılır. || *Dörteklemli böcek*, tarsusları dört eklemden oluşan böcek. (Eşanl. TETRA-

MER.) || *Dörteklemli tarsus*, dört eklemden oluşan tarsus.

DÖRTELLİ sıf. Zool. Dört üyesi birer el ile, yani bir tutma organıyla son bulan.

◆ a. Dört eli olan hayvan.

DÖRTFAZLI sıf. Elektrotekn. Dört fazı olan bir üreteç ya da bir alıcı için kullanılır.

DÖRTGEN a. Geom. **1.** Dört kenarı olan çokgen. (Dört kenarı olan özel çokgenler kare, deltoit, eşkanardörtgen, koşutkenar, dikdörtgen ve yamuktur.) **—2.** Çapraz olmayan bir çokgenin iç yüzeyi. **—3.** *Tam dörtgen*, (ikişer ikişer) altı noktada (tepe) kesişen dört doğrunun (kenarlar) kümesi. (Bu noktalardan ikisinden geçen öbür iki doğru köşegenlerdir. Bu doğrulardan ikisinin üçüncüyle arakesit noktaları, bu üçüncü doğru üzerindeki iki köşe ile, uyumlu bölme oluşturur.)
—Ask. tar. Tahkim edilmiş dört noktaya dayanan stratejik mevzi.
—Astrol. Yermerkezli boylamı 90°'den farklı olan iki gökcısminin konumu.
—Dilbil. Aramca abeceden türemiş bir ibrani yazısına denir. (İ. Ö. III yy.'a doğru eski ibranice yazısının yerini almıştır.)

◆ sıf. Dörtgen biçiminde olan şey için kullanılır.
—Oy. *Dörtgen sözcükler*, bir dörtgen oluşturan, dikey ve yatay olarak okunabilen sözcükler grubu; verilen tanımlar yardımıyla dörtgeni oluşturan sözcükleri bulmaya dayanan oyun. Örnek:

S E M A
E S A T
M A V İ
A T İ K

DÖRTGEN ya da **VENEDİK DÖRTGENİ**, XIX. yy.'da İtalya'nın, K.'de Peschiera ve Verona, G.'de Mantova ve Legnago eski müstahkem mevkileri arasında kalan bölgesine verilen ad.

DÖRTGENEL sıf. Fizs. kim. *Dörtgenel melezleşme*, bir atomun dört yörüngesinin melezleşmesi. (Sözkonusu yörüngeler, bir *s* ile üç *p* ya da kimi zaman *d* yörüngeleridir. Atomun çevresinde oluşan molekül, piramitsi [örneğin dörtyüzlü karbon] ya da düzlem olabilir.)

DÖRTHALATLI sıf. Mad. oc. Dört halatla asılı bir çıkarma kafesi için kullanılır.

DÖRTHECELİ sıf. ve a. Her dizesi dört heceden oluşmuş manzum yazı ve deyişlere verilen ad.
—ANSİKL. Atasözü, bilmece ve türkü gibi anonim edebiyat ürünleri için kullanılan ölçülerden biridir. "Yel üfürdü / Su götürdü" örneğinde olduğu gibi 1+3 duraklı, "Armudu piş / Ağzıma düş" örneğindeki gibi 3+1 duraklı, "Ayvaz kasap / Hep bir hesap" atasözündeki gibi 2+2 duraklı olabilir. "Altı deri / Üstü deri / Ortada bir / Avuç darı" bilmecesinde olduğu gibi duraksız da kullanılabilir.

DÖRTİŞLEM a. Arit. Aritmetiğin, toplama, çıkarma, çarpma ve bölmeden oluşan dört temel işleminin genel adı.
—Marangl. *Dörtişlem makinesi*, uygun boyutta kesilmiş ahşap bir parçaya tek geçişte son biçimini veren yüksek verimli makine. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Marangl. Dörtişlem makinesi, silme ve parke yapımında kullanılır. Makine *lata* denilen ve sürekli biçimde verilen biçilmiş kaba parçaların ön yüzlerini 1,50 m'yi geçmeyen bir alanda ardışık olarak temizler, üst yüzlerini rendeler ve yan yüzlerinde kiniş açar. Makinenin ilerleme hızı dakikada 60 m'ye ulaşır.

DÖRTKANALLI sıf. Telekom. İki yönde de iki hattı olan ikikanallı bağlantı için kullanılır.

◆ a. Dört kanalı olan bağlantı, iletim.

DÖRTKANATLI sıf. İki çift kanadı olan.

DÖRTKAŞLI sıf. **1.** Bıyığı yeni terleyen delikanlı için kullanılır. **—2.** Kalın ve gür kaşlı kimse için kullanılır.

DÖRTKATLI sıf. Tekst. Çözgüsü dört iplikten oluşan ipek şeritler için kullanılır.

DÖRTKENAR → DÖRTGEN.

DÖRTKUTUPLU a. Elekt. ve Telekom. Her biri bir uç çiftinden oluşan iki erişimli elektrik ağı.
—Tem. parç. İşaretleri almaşık, dört manyetik kutuptan oluşan ve elektrik yüklü bir parçacık demetini etkilemede kullanılan sistem. (Ardışık iki dörtkutuplu, yakınsak bir merceğin manyetik eşdeğerini oluşturur.)

◆ sıf. Elektrotekn. Manyetik devresi dört kutup içeren bir elektrik makinesi için kullanılır.

DÖRTLEME a. Dörtlemek eylemi.
—Dy. Trafik hacmini artırmak amacıyla, 2 ya da 3 yollu bir demiryolu hattını 4 yola yükseltme.
—Ed. Halk şiirinde dört dizeli bentlerden oluşan şiirlerin (türkülerin) genel adı. || Dört dizeli oluşları nedeniyle manilere verilen adlardan biri.
—Kuyumc. *Dörtleme traş*, bir mücevher taşını ve özellikle elması traşlama işlemlerinin ilki. (Taşın altında ve üstünde, ayrıtları ya da uzantıları bir haç oluşturacak biçimde, *tabla köşeleri* ve *külah köşeleri* denen birbirine eşit dört façeta yapmaya dayanır.)
—Mad. oc. Bir malzeme kütlesini koni biçimine getirdikten sonra yayarak eşit dört parçaya bölme yoluyla örnek alma işlemi. (Bakışımlı dört parçadan ikisi ayrılırken diğer ikisi bir yana bırakılır. Alınan iki parçaya, istenilen örnek kütlesi elde edilinceye kadar, aynı işlem uygulanır.)

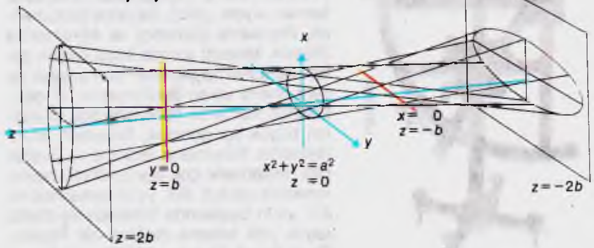
DÖRTLEMEK g. f. *Bir eylemi, bir şeyi dörtlemek*, onun sayısını dörde çıkarmak: *Çocukları dörtlemek. Nadası dörtlemek.*
—Dy. Bir demiryolu hattını dört yolla donatarak trafik hacmini yükseltmek.
—Mad. oc. Dörde bölme işlemleriyle bir cevher örneğinin hacmini küçültmek.

DÖRTLENİK s. Geom. *Dörtlenik eğri*, eukleides uzayının dikdüzgülü bir işaretinde, $q(x, y)$, toplam derecesi 4 olan iki değişkenli bir polinom olmak üzere, denklemi $q(x,y) = 0$ olan eğri. [Örnek: Denklemi $x^4 + x^2y^2 + y^4 = x(x^2-y^2)$ olan kelebek eğrisi,yürek eğrisi ya da "yonca".] || *Dörtlenik yüzey*, E_3 eukleides uzayının dikdüzgüsel bir işaretinde, $q(x, y, z)$, toplam derecesi 4 olan üç değişkenli bir polinom olmak üzere, denklemi, $q(x, y, z)=0$ olan yüzey. (Örnek Steiner* yüzeyi, "berlingot" biçemi, iki parçadan oluşan dörtlenik.)

◆ a. Dörtlenik eğri, yüzey. (Eşanl. KUARTİK.)

DÖRTLÜ sıf. Dört kişi ya da birim içeren şey için kullanılır: *Dörtlü cezve takımı.*
—Arit. *Dörtlü sayılama*, tabanı 4 olan sayılama sistemi.
—Binc. *Dörtlü bahis*, atyarışlarında, bir koşuda dereceye giren ilk dört atı sırasıyla ya da karışık olarak bulmaya dayanan şans oyunu. (Türkiye'de oynatılmamaktadır.)
—İnş. Dört düşey bölüme ayrılmış bir açıt için kullanılır.
—Kim. Dört değişik element içeren bileşikler için kullanılır. || Dört karbon atomuna ya da farklı dört atoma bağlı bir karbon ya da azot atomu için denir.
—Metalürj. *Dörtlü alaşım*, dört element içeren alaşım.
—San. graf. Genellikle, dört sayfalık defterlerden oluşturulmuş bir kitabın forması için kullanılır. (Bu, kitabın boyutlarını belirleyen temel formada kullanılan kâğıdın, 2 eşit parçaya katlanarak 4 sayfa oluşturulan bölümlemedir.)
—Telekom. *Dörtlü kablo*, iki birleştirici devre ve bir çakışık devre oluşturacak biçimle yalıtılan ve bağlanan iki iletken çifti grubu. || *D.M. dörtlü kablo*, her çiftin iki iletkeni kendi aralarında ve bileşke iki çiftin de birbiriyle burulması sonucu oluşan dörtlü kablo. || *Yıldız dörtlü kablo*, her dik kesitte dört iletkeni de bir karenin köşelerinde yer alan dörtlü kablo.

iki çift parçası bulunan
dörtlenik yüzey

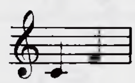

◆ a. Bilş. 16 farklı karakteri ve özellikle her on altılı sayıyı kodlamaya olanak veren, dört bitlik çoklu bit.
—Ed. Halk edebiyatında bentleri dört dizeden oluşan nazım biçimi. Uyak düzenleri koşma, semai ve manilerden farklıdır; yaygın olanı aaaa-bbbb ve xaxa-xbxb biçimindedir.
—Müz. Dört partili olarak yazılmış müzik yapıtı. (Eşanl. KUARTET.) [Bk. *ansikl.* böl.] || Dört müzikçiden oluşan topluluk. (Eşanl. KUARTET.) || Diyatonik ıskalada, dört dereceli aralık. (Yalın dörtlü aralık çevrilirse beşli aralığa dönüşür. Karma uyumlu bir aralık olan tam dörtlü, 2 ton ve 1 diyatonik yarım ton; eksilmiş dörtlü 1 ton ve 2 diyatonik yarım ton; artık dörtlü ya da triton ise 3 ton içerir. Eksilmiş ve artık dörtlü aralıklar, uyumsuz aralık sınıfına girer.) || Dört yanaşık sesten oluşan. || *Dörtlü ve altılı*, tam akorun ikinci çevrimi. (Bu durumda temel sesin beşlisi üzerinde bir tam akor kurulur. Bu yeni akor 6/4 biçiminde gösterilir. Bu akorun kendine özgü tonal gücü, seyrek olarak kullanılmasına neden olmuştur. Bir parçada ya da bir cümlede dörtlü ve altılı akor çok belirgin bir kadans değeri taşır.)
—Oto. *Eklemli dörtlü*, bükülmez dingilli (ağır taşıtlar) özdevinimli taşıtın direksiyon takımı. (Ön dingilden, kavrama çubuğundan ve kovanlara göre daha eğik olan yöneltici pimlerin iki kumanda kolundan oluşur. Bu düzenek, virajlarda, eklemleri sayesinde tekerleklere değişik bir eğim sağlar.)
—Oy. Üzerinde dört kupa, dört maça, dört karo ya da dört sinek bulunan oyun kâğıdı. || Aynı renkte olan ve değerce birbirini izleyen dört kâğıt dizisi.
—San. graf. Dörtlü formalı kitap. (Yüksekliği 35 ile 50 cm arasında değişebilir.)
—ANSİKL. Müz. Dört partili yazımın geçmişi, çoksesli vokal formların çoktan son biçimlerini aldığı XIII. yy.'a değin uzanır. Rönesans döneminde ve XVII. yy.'da dinsel ve dindışı müzikte, daha sonra çalgılar için transkripsiyonların gerçekleştirilen yapıtlarda eşit başarıyla 3. 5(soprano, alto, tenor, bas) ya da 5 ses kullanıldı. XVIII. yy. armonik dengeyi, özellikle çalgı

Lauros-Giraudon

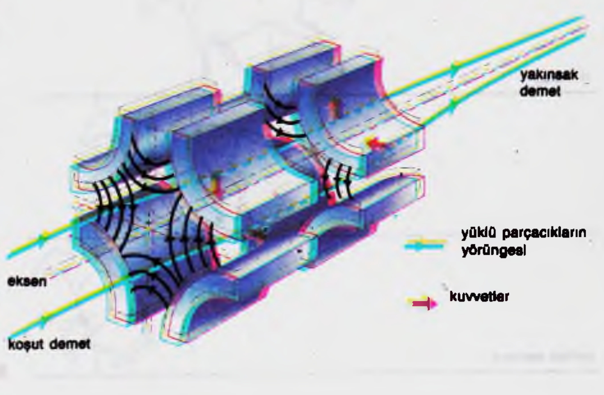

Bourges'daki Jacques-Coeur konağı'nın (XV. yy.) dörtlü penceresi

dörtlü aralık

yakınsak bir merceğe eşdeğer **dörtkutuplu çifti** (birinci dörtkutuplu, artı parçacıklar için, düşey düzlemde yakınsak ve yatay düzlemde ıraksaktır)

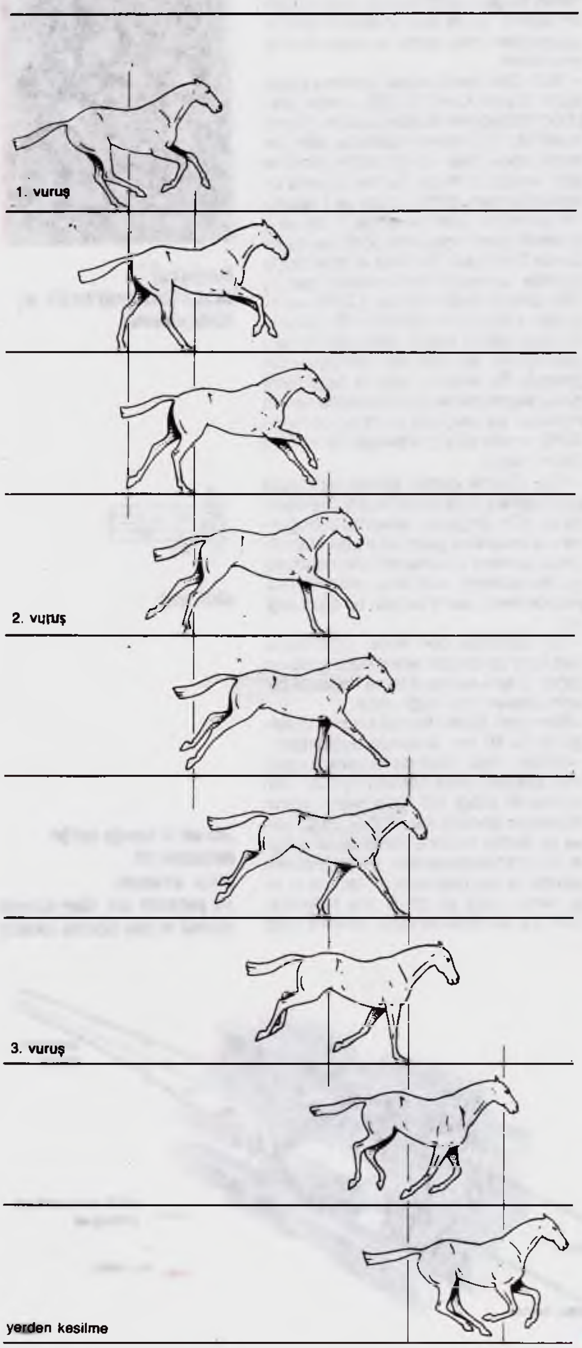
dörtlük
Londra, XVIII. yy.

müziğinde, 4 partili yazımda buldu. 1750'den sonra, yaylı çalgılar dörtlüsü (2 keman, viyola, çello), İtalya'da (Boccherini), Fransa'da (Gossec) ve Almanya'da (Haydn, Mozart) sonata koşut olarak gelişti. Bu türün başyapıtları, dört çalgıya da aynı önemi veren Beethoven'ın 17 dörtlüsüdür. Romantik dönemde oda müziğinin büyük ilgi görmesi, Schubert, Mendelssohn, Schumann, Brahms ve Dvořák gibi bestecilerin çok sayıda dörtlü bestelemesine yol açtı. XIX. yy.'ın sonlarında ve XX. yy.'ın başlarında bestelenmiş dörtlü sayısı pek kabarık değilse de Franck, Berg, Fauré, Chausson, Debussy, Ravel, Roussel, Hindemith, Bartók ve Milhaud gibi besteciler, bu türe, 4 solocu arasındaki çok özel bir diyalog niteliği kazandırdı. Her türlü sessel düzenleme olanaklı olduğundan, dörtlünün partileri, üç yaylı çalgı ve bir piyanodan (Fauré) ya da yaylı ve üflemeli çalgılardan ya da yalnızca üflemeli çalgılardan oluşabilir.

Dörtlü Çete, dört çinli yöneticinin (Ciang Çing [Mao Zıdong'un dul eşi], Vang Hongvın, Yao Vınyüen ve Cang Çunçiao.) oluşturduğu grubun adı. Bu dört yönetici, komplo ve ihanetle suçlandılar ve Hua Guofıng'ın Çin komünist partisi başkanlığına atanması sırasında, ekim 1976'da tutuklandılar. Radikal maocu akımı temsil ediyorlardı; siyaset alanında Kültür devrimi sırasında yükseldiler. Haklarında açılan dava (kasım 1980-ocak 1981) Ciang Çing ve Cang Çunçiao'nun ölüm cezasına (iki yıl ertelemeyle) çarptırılmalarıyla sonuçlandı. Sonra cezaları ömür boyu hapse çevrildi (25 ocak 1983).

Dörtlü pakt, 7 haziran 1933'te, Almanya, Fransa, Büyük Britanya ve İtalya arasında Roma'da imzalanan antlaşma. Mussolini'nin önerdiği bu pakt, sınırların yeniden gözden geçirilmesiyle ilgili bütün önerileri dört devletin kendi aralarında incelemesini öngörüyordu. Dörtlü pakt onaylanmadı; Almanya, Milletler cemiyeti'nden çekilince (ekim 1933), fransız hükümeti paktı Meclis'e sunmaktan vazgeçti.

Dörtlü takrir, dört milletvekilinin CHP meclis grup başkanlığına, parti yönetiminde demokratik düzenlemeler yapılması için verdikleri önerge. CHP milletvekilleri Celal Bayar, Refik Koraltan, Fuat Köprülü ve Adnan Menderes, cumhurbaşkanı İnönü'nün 19 mayıs 1945'te verdiği söylevde, siyaset ve fikir hayatında demokrasi ilkelerinin daha geniş ölçüde egemen olacağına ilişkin sözleri üzerine bir önerge hazırlayarak; 1. anayasaya egemen olan demokratik ruhun siyasal hayata da yansıması için meclis denetimini gerçekleştirecek önlemlerin aranmasını; 2 yurttaşlara siyasal hak ve özgürlüklerini anayasanın gerektirdiği genişlikte kullanabilme olanağının sağlanmasını; 3. bütün parti çalışmalarının yukardaki ilkelere uygun biçimde yeni baştan düzenlenmesini istediler. Önerge grupta reddedildi. Bu olay siyasal tarihimizde Demokrat* parti hareketinin başlangıcı sayılır.

sağ yan dörtnalın bölümleri

DÖRTLÜK a. sıf. Dört birimden oluşan ya da dört birim alabilen şey için kullanılır: *Kalemleri dörtlük kutulara yerleştirmek.*
—Biyol. Bölütlenmenin başlangıcında, yumurta blastomerlerinin bölünmesi sonucu oluşan mikromer. (Dört makromer arka arkaya dört, ender olarak da beş kez bölünür ve bu bölünmeler sonucunda hem makromerler hem de ikinci, üçüncü, dördüncü bazen de beşinci mikromer dörtlükleri meydana gelir; bu dörtlükler de ayrıca bölünmeye başlar.)
—Çekird. fiz. Atomların çekirdeğinde yer alan ve "damla", "katman" ya da "alfa kümeleri" denen modellerle açıklanamayan kimi olayları aydınlatan, 2 proton ve 2 nötrondan (yani alfa parçacıkları) oluşmuş özel grup.
—Ed. Dört dizeden oluşan nazım biçimi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Gökbil. Yermerkezli boylamları arasında 90° bulunan iki gökcisminin gösterdiği dağılım. (Ay evrelerinin çevriminde, *ilk dördün* ve *son dördün* Ay ve Güneş'in dörtlük haline girdiği dönemlerde görülür.) || Çok küçük bölümlere ayrılmış 45°'lik bir daire dilimine bağlı devingen bir arayıcı dürbünden oluşan ve açıların, özellikle yüksekliklerin ölçümünde kullanılan eski gökbilim aygıtı. (Daire dilimi üzerindeki bölümlerden dürbünün dönüleri okunuyordu. XVIII. yy.'da çok kullanılan bu aracın yerini daha sonra meridyen aygıtları aldı.) [Eşanl. KADRANT.]
—Müz. Bir sekizliğin iki katı, bir ikiliğin yarısı değerinde nota.
—ANSİKL. Ed. Türk şiirinde geleneksel nazım biçimi dörtlüktür. Uygur abecesiyle yazılmış metinler arasında bu tür örnekler yer aldığı gibi *Divanü lügat it-Türk*'teki şiirler de dörtlük biçimindedir. Halk edebiyatındaki mani*'ler birer dörtlüktür; mani katarları, koşma*'lar da dörtlüklerden oluşur.

DÖRTLÜLER a. Müz. Türk müziğinde, her biri bir beşliyle birleşerek basit makam dizilerini ya da bir basit makam dizisiyle birleşerek bileşik makam dizilerini oluşturan, dört yanaşık sesten oluşmuş diziler. (*Çargâh, kürdi, buselik, hicaz, uşşak, rast* dörtlüleri dışında, kimi bileşik makamların bünyesinde yer alan ikincil dörtlüler de vardır: *segâh, hüzzam* ve *saba* dörtlüleri. İlk gruptaki 6 dörtlüye, tiz tarafta 1 ton eklenerek, *çargâh, kürdi, buselik, hicaz, hüseyni* ve *rast* beşlileri elde edilmiştir.) [→ BEŞLİLER.]

dörtlüler

DÖRTLÜVEKTÖR a. Fiz. **1.** Görelilikte bir uzay-zaman olayını göstermek için kullanılan, dört boyutlu bir uzaya ilişkin vektör. (Bu vektör, üçü uzaya [x, y, z] ve biri zamana [t] ilişkin dört bileşenle belirtilir; bu bileşenler göreli karşılaştırma sistemi değişimi yasalarını sağlar.) **—2.** Bir karşılaştırma sistemi değişiminde bu yasalara göre dönüşen her vektör.

DÖRTMOTORLU sıf. Havc. Dört motor ya da dört türbojetle donatılmış bir uçak için kullanılır.

DÖRTNAL a. Atç. Atların en hızlı koşma biçimi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Dörtnal salıntısı*, atın dörtnal koşarken yaptığı hareket. || *Dörtnala kaldırmak*, atı bu tür koşacak şekilde hareketlendirmek. || *Dörtnala kalkmak*, atın, bu tür koşmaya başlaması. || *Av dörtnalı*, sürek avlarında atın yorulmadan uzun süre gidebilmesi için ağır bir tempo ile bu tür koşturulması. || *Hücum dörtnalı*,

savaşta süvari birliklerinin saldırıya geçerek en yüksek hızlarından yararlanmak için atları dörtnala kaldırmaları. || *Kısa dörtnal*, atın dakikada 340 m yol alacak tempoda dörtnala koşturulması. || *Manej dörtnalı*, atın yavaş, ancak ritmik ve tempolu dörtnala koşturulması. || *Uzun dörtnal*, atın uzun fulelerle fazla yol alacak biçimde dörtnala koşturulması. || *Yarış dörtnalı*, belirsiz bir uzaklık için atın son hızıyla dörtnal yapması.

—Binc. *Dörtnala geçirmek* ya da *kaldırmak*, atı dörtnal yürüyüşe geçirmek.

—Patol. *Dörtnal sesi*, kalp sesi dinlenirken duyulan üç ritimli ses. (Normal iki sese, diyastolun içinde yer alan üçüncü bir sesin [büyük sessizlik] katılmasıyla oluşur. Karıncıkların dolması sırasında kalp kasındaki bir esneklik bozukluğundan ileri gelir. Ya doluşun hemen başında [protodiyastolik dörtnal] ya da bu doluşu diyastolun sonunda tamamlayan kulakçığın kasılması sırasında duyulur [presistolik dörtnal].)

◆ be. Dörtnala, koşarak: *Dörtnal uzaklaştı.*

—ANSİKL. Bu tür koşuda at, kaslarının olanca gücünü kullanır ve yapabileceği en üst düzeydeki hıza ulaşabilir. Üç zamanlı (vuruşlu) bir koşu biçimidir. Her iki art ayak birbiri ardından yerden kesilir ve bu sıçrama ile vücut öne atılmış olur. Vücut, bir an havada asılı kalır, ayaklar yerden kesilir. Sonra, vücut ön ayaklardan önce birinin, hemen sonra da ötekinin üzerine düşer. Eğer at önce ön sağ ayağının üstüne düşmüşse, yanı sağ ayağı ile dörtnal yapıyorsa, buna "sağ yan dörtnal", sol ön ayağıyla yapıyorsa, "sol yan dörtnal" denir. At, örneğin "sağ yan dörtnal" yapıyorsa, ilk hareketi ve basışı sol art ayak, sonra sağ art ayak, ikinci hareketi ve basışı sol ön ve sağ art ayak, üçüncü hareketi ve basışı sağ ön ayak yapar, ardından at yaylanır ve yerden kesilir. "Sol yan dörtnal"da durum tersinedir. Ayakların, bu sırayı izlemeden yere basmasına "bozuk dörtnal" denir.

DÖRTNALA be. Çok hızlı, koşarak: *Dörtnala giden atlar. Korkudan dörtnala kaçtık.*

DÖRTPARMAKLI sıf. Dört parmağı olan ayak için kullanılır.

DÖRTPARMAKLI KARINCAYİYEN a. Amerika'nın tropikal ormanlarında ve savanlarında yaşayan, kadifemsi uzun kuyruklu, iri karıncayiyen. (Karıncalarla ve özellikle de termitlerle beslenir. Bil. a. *Myrmecophaga tetradactyla;* karıncayiyengiller familyası; uzunluğu 2,50 m [bunun 1,80 m'si beden].)

dörtparmaklı karıncayiyen

DÖRTRENKLİ sıf. *Dörtrenkli basım*, sarı, kırmızı (magenta), mavi (siyan) ve siyah renklerle yapılan basım.

DÖRTTEBİR sıf. Geom. *Dörttebir ilerleme* (aynı biçimde *gecikme*), bir sinüzoidal büyüklüğün fazkaymasını ayırt ettiren merkezi faz 1/4 (aynı biçimde – 1/4) devire eşit olduğunda, bu büyüklüğün bir başkasına göre fazkayması.

—Radyotekn. *Dörttebir anten*, bir dik açıya göre yerleştirilmiş iki yatay iletkenden oluşan ve açının tepesinden beslenen, yatay düzlemde heryönlü anten.

DÖRTTEBİRLİ sıf. Dalga ve titr. *Dörttebirli büyüklükler*, aralarında dörttebir dönemlik bir faz farkı bulunan ve aynı frekansı olan sinüzoidal almaşık büyüklükler.

DÖRTTEBİRLİK a. Geom. Derece olarak ölçüsü 90 olan açı kesmesi. (Bir O, [$\vec{i}$, $\vec{j}$] dikgen işaretine bağlanmış bir düzlemde, iki kenarı sırasıyla, O başlangıçlı ve $\vec{i}$ ve $\vec{j}$; $\vec{j}$ ve $-\vec{i}$; $-\vec{i}$ ve $-\vec{j}$; $-\vec{j}$ ve $\vec{i}$ doğrultman vektörlü yarıdoğrular olan açı kesmelerine birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü dörttebirlik adı verilir.) [Eşanl. KADRAN.]

DÖRTUÇLU sıf. Elektrotekn. Dört ucu olan aygıtlar için kullanılır.

◆ a. Dört ucu olan çokuçlu.

DÖRTÜNLÜ a. Sesbilg. Aynı hece içinde seslendirilen dört farklı ünlünün bir araya gelmiş biçimi (örn. italyancada *muoio*, ölüyorum, ölürüm).

DÖRTYAPRAK a. **1.** DÖRTDİLİM'in eşanlamlısı. **—2.** Bir bakışım merkezi çevresine yerleştirilmiş dört mızrakucundan oluşan mimari bezeme.

DÖRTYOL ya da **DÖRTYOL AĞZI** a. Dört yolun kesiştiği kavşak.

DÖRTYOL, Akdeniz bölgesinde Hatay iline bağlı ilçe; 111 368 nüf. (1990); 878 km^2; merkez bucağı dışında 1 bucak; 11 köy. Merkezi, karayolu ile Antakya'nın 94 km K.'inde *Dörtyol*, 47 144 nüf. (1990). Tahıl (buğday, arpa), meyve (turunçgiller), pamuk üretimi. Dörtyol devlet turunçgiller işletmesi.

DÖRTYOL, rumca **Prasteyon,** KKTC'de Gazi Mağusa ilçesine bağlı köy.

DÖRTYOL AĞZI → DÖRTYOL.

Dörtyüzler konseyi, 400 üyeli Solon Atinası bulesine verilen ad (böyle bir bulenin var olmadığı hemen hemen kesindir). —İ.Ö. 411 devrimiyle kurulan ve demokrasi düşmanı zengin yurttaşların kendi aralarında seçtikleri temsilcilerden oluşan oligarşik Atina meclisi. Terör yoluyla kendini kabul ettirdi, buleden ve her türlü ekklesia denetiminden kurtuldu, ancak dört ay sonra devrildi. Samos'ta üslenen Atina donanması ile Atina ordusu bu konseyin buyruğuna girmeyi kabul etmemişlerdi. Atinalılar, Dörtyüzleri oligarkların aşırılıklarını onaylamayarak onlardan kopan Theramenes'in kışkırtmasıyla devirdiler.

DÖRTYÜZLÜ a. Geom. **1.** Dört yüzü bulunan dışbükey çokyüzlü. (Dörtyüzlünün altı kenarı ve dört köşesi vardır; bu dışbükey çokyüzlülerin en basitidir. Düzgün olursa, bütün yüzleri izometrik eşkenar üçgenlerdir.) **—2.** Düzlemdeş olmayan dört noktanın oluşturduğu küme. **—3.** *Dörtyüzlü koordinatlar*, uzayın bir noktasının, bir dörtyüzlünün dört yüzünün düzlemlerinden uzaklıklarıyla (büyüklük ve işaret bakımından) orantılı koordinatları. (Bu kavram, $n + 1$ aşırı düzlemi bulunan E_n haline genelleştirilebilir.) || *Kesik dörtyüzlü*, sekiz yüzlü Arkhimedes çokyüzlüsü.

—ANSİKL. Geom. Düzlemdeş olmayan dört nokta, bir tek biçimde, köşeleri bu noktalar olan dörtyüzlüyü belirler. Dörtyüzlünün üçgeninkine benzeyen kimi özellikleri vardır: dörtyüzlü dışaçizili bir küre, içeçizili bir küre, bir ağırlık merkezi (her köşeyi, karşı yüzün kenarortaylarının kesişme noktasına birleştiren doğru parçalarının kesişme noktası) kabul eder. Tersine, yükseklik merkezinin varlığı, ancak, düzgün dörtyüzlünün özel hal olduğu, yükseklik merkezli bir dörtyüzlü halinde gerçekleşir. Dörtyüzlü örneğin şu özellikleri taşır: karşılıklı iki ayrıtın ortalarını birleştiren doğru parçaları birbirlerini ortak olan orta noktalarında keser, bu nokta göz önüne alınan dörtyüzlünün ağırlık merkezidir.

Bir düzgün dörtyüzlünün hacmi, bir yüzün alanıyla, bu yüze ait yüksekliğin ölçüsü çarpımının üçte birine eşittir.

Dört yüz yetmiş sınıfı yelkenli, uluslararası yelken yarışlarında kullanılan yelkenli ve yelkenlinin katıldığı yarış sınıfı. 1976 Olimpiyat oyunları programına alınan, çok yaygın kullanılan iki kişilik tek tip yelkenli. 420 sınıfı yelkenli temel alınarak yapılan bu tekne ondan daha uzundur. Özellikleri: uzunluk 4,70 m, genişlik 1,68 m, boş çektiği su 0,15 m, dolu çektiği su 1,05 m, ağırlık 120 kg ve yelken yüzeyi 13,28 m^2. (SİNİPE SINIFI da denir.)

DÖŞ a. **1.** Dört bacaklı hayvanlarda göğsün alt kısmıyla kolan geçiş yerinin arasında yer alan ve kolların gövdeye bağlandıkları yerler arasında kalan vücut bölümü. **—2.** Göğüs. **—3.** Kaburga altı, boş böğür.

—El sant. *Döş kolanı*, devenin döşünden dolandırılan ve işkenceye bağlanan kolan.

—Kasapl. Göğsün yukarı ve ön kısmındaki kemikli et. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Mutf. *Döş dolması*, özel olarak pişirilen pilavı, hayvanın döş kısmına doldurarak yapılan bir yemek. || *Döş sökümü*, göğüs etinin göğüs kemiği ve göğüs kafesindeki kıkırdaklı kemiklerden sıyrılarak ayrılması.

—ANSİKL. Göğüs kemiğinin ön/dış kısmı olup kasaplık hayvanlarda besi durumunu, semizliği saptamak için muayenede elle yoklama yapılan vücut bölgelerindendir. Buradaki yağın azlığı ya da çokluğuna göre, özellikle kabuk yağı hakkında fikir edinilir ve karın boşluğu ile kas içi yağların durumu anlaşılır. Bu kısmın dolgun ve geniş olması iyi besi durumuna işarettir. Döşten göğüs kemiğinin yanlarındaki kaslardan aynı isimle bilinen pastırma yapılır. Sırta benzeyen bu pastırma dikdörtgen biçimde, 60-70 cm uzunluğunda, 10-15 genişliğinde ve 3-4 kg kadar ağırlıktadır.

DÖŞEK a. (*döşemek*'ten). **1.** Yatak, şilte. **—2.** *Döşeğe düşmek*, yatağa düşmek.

—Denizc. Gemi omurgasındaki alabandalarda bulunan postaları birbirine bağlayan ve omurgaya dikey olarak yerleştirilen sac levha ya da profil. || Ağaç teknelerde omurga üzerinde bulunan postaların ilk parçası. || *Döşek başı*, ağaç teknelerde, döşeklerin sintine dönümünde bulunan bölümleri; düz döşeklerin bordaya döndüğü bölüm. || *Döşek başı istiralyası*, yelkenli gemilerde, en alttaki istiralya. || *Boş döşek*, L ya da U biçiminde köşebentlerden yapılmış, yatay ya da dikey olarak yerleştirilmiş ve uçlarından guselerle berkitilmiş döşek. || *Derin döşek*, ek takviye gerektiren yerlerde, normal postalardan daha kalın postaları omurgaya bitiştiren döşek. || *Dolu döşek*, çiftdipli bir gemide, iç bölümü, üzerine delikler açılmış düz bir sac levhadan oluşan döşek. || *Sızdırmaz döşek*, çiftdipli bir gemide, iki balast tankını ayıran döşek.

—İnş. *Taban döşek*, bir yapının temelini, bir hendeğin, bir kanalın ya da bir yeraltı galerisinin döşemesini oluşturan kâgir ya da beton kalın plak. (Eşanl. RADYE.)

—Mantarbil. Mantar yetiştiriciliğinde kompostlama evresinde kızışmakta olan gübre yığını; sonra hasat evresi boyunca bu maddeden yararlanıp büyüyen mantar yığını.

DÖŞEK a. *Yörs.* Tarım. **1.** Dövülmek için harman yerine serilen ekin sapları. **—2.** Çeltik tarımı için ayrılan çok geniş toprak parçası. **—3.** Çok düz ve taşsız tarla.

DÖŞEKLİ sıf. Oturaklı, yerinden oynamayan.

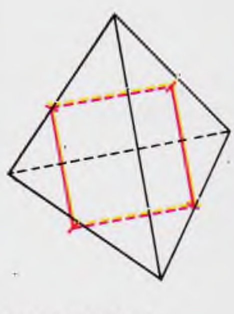
—Denizc. Döşeklerinin tümü, özellikle baş ve kıç döşekleri, enli ve düz olan bir gemi için kullanılır. (Bu tür inşa edilmiş gemiler daha az yalpa yapar.)

◆ a. Yayvan yapılı, yalpası az gemi.

DÖŞELİ sıf. **1.** *Bir şey döşeli*, onunla döşenmiş olan. *Taş döşeli bir avlu. Parke döşeli bir salon.* **—2.** *Dayalı döşeli* → DAYALI.

DÖŞEM a. DONANIM'ın eşanlamlısı.

—Sıh. tes. *Kat döşemi*, bir daire ya da katın zemin ya da tavan düzeyindeki kolondan dağılan ve bu daire ya da kattaki aygıtlara su veren yatay işleyişli boru donanımı. || *Sağlık döşemi*, atölyede önüretimle

dörtyüzlü ve kare kesiti

yapılan, birçok aygıtı birleştiren ve sözkonusu aygıtları suyla beslemeye ve boşaltmaya yarayan bütün.

DÖŞEME a. **1.** Döşemek eylemi. **—2.** Bir yapı bölümünün tabanı. **—3.** Tabanın üzerine tahta, marley, muşamba vb. malzemelerle yapılan kaplama: *Döşemeleri cilalamak.* **—4.** Bir odanın ya da dairenin döşenmesinde kullanılan nesne ve mobilyaların tümü; mefruşat. **—5.** Koltuk, kanepe vb. eşyaların ana yapıları üzerindeki yay, pamuk, kumaş vb. kısımları: *Bu koltuk takımının döşemeleri çok sağlam çıktı.* **—6.** Taşıtlarda ayak basılan, oturulan bölümlerinde ana gereçten değişik bir gereçle yapılmış kaplama: *Döşemesi değişince otomobil yepyeni oldu.*

—Arabac. → TABLA.

—Denizc. Güverteye döşenen aynı kalınlıktaki ensiz tahtaların tümü. || Halatların sürtünerek aşınmasını önlemek için bağlandıkları yerlere sarılan iplerin tümü.

—Ed. Halk hikâyelerinin başında, asıl konuya girmeden önceki giriş bölümü. (Dinleyicilere dua ederek başlar; hikâyecinin başından geçmiş gibi anlatılan güldürücü bir "yalan" bölümüne, dinsel bir konunun anlatımına, deyişmeli bir destana, bir koçaklamaya yer verildikten sonra asıl hikâyeye geçilir.)

—İnş. Önceleri ahşap çatkı üstüne levhalar kaplanarak yapılan ve bir yapının ya da bir yapı bölümünün iki katı arasında ayırıcı yatay bir düzlem oluşturan öğe. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Bir döşemenin temiz kalınlığı,* taşıyıcı iskeletin alt yüzeyiyle bitmiş döşeme kotu arasında kalan yükseklik. || *Döşeme çeliği,* döşeme kasnağı ya da boşluğu arasına çivilenen küçük ahşap parça. || *Döşeme kasnağı,* bir döşemede, şömine ateşliği, baca kanalı, merdiven gibi öğeler için boşluk oluşturabilecek biçimde düzenlenmiş kirişler. || *Döşeme plağı,* bir döşemenin kirişleri üstüne, döşeme kaplamasını koymak için yapılan kâgir öğe. || *Boşluklu döşeme,* kirişleri arasında kalan aralık boş bırakılan döşeme. || *Dişli* ya da *nervürlü döşeme,* alt yüzeyi koşut ya da çapraz kirişlerden bir iskelet oluşturan beton döşeme. || *Dolu döşeme,* kirişleri arasında kalan boşluk kâgir bir örgüyle doldurulan döşeme. || *Teknik döşeme,* içinden çeşitli boru ve kanalların geçirildiği gözlerden oluşan yalancı döşeme. || *Yalancı döşeme,* asıl döşemenin üstünde ve belirli bir aralık bırakılarak oluşturulan döşeme. || *Yer döşemesi,* parke taşı, plak, karo, mozaik taştan genellikle özenle yapılan zemin kaplaması. || *Yüzer döşeme,* darbe seslerini iletmeyen bir zemin oluşturmak ya da bir teras sözkonusu olduğunda sugeçirmezlik sağlamak için bir dal döşeme üzerinde serbest genleşmeli olarak yapılan betonarme plak.

—Marangl. *Döşeme çivisi* → ÇİVİ.

—Masonl. *Mozayik döşeme,* bir locanın ortasında yer alan dama tahtası biçimindeki döşeme.

—Oto. ve Dy. Bir taşıta konfor sağlamak için yapılan düzenlemelerin tümü. || Bir otomobilin konforunu oluşturan iç düzenleme. || *Döşeme aksamı,* bir taşıtın oturma mahallerine yerleştirilen düzenleme öğelerinin tümü.

—Sil. Havan toplarında namlunun oturduğu çelik parça. || Özellikle havan toplarında kullanılan tevcih aygıtlarının öğelerinden biri.

—Teknol. *Deniz altı hattı döşeme,* özellikle kıyıya yakın yerlerde bir çukur açtıktan sonra bir deniz altı borusunu (boru hattı, kablo) tabana gömme. (Çukur, boru yerleştirildikten sonra ya döşeme makinesinin atımıyla kapatılır ya da doğal çökelimle dolar.)

—ANSİKL. İnş. Döşemeler, genellikle taşıyıcı bölümü ve dolgu gereçlerini içeren bir iskeletten, üzerinde yürünen bir zemin oluşturan bir kaplamadan (üst yüzey) ve bir tavandan (alt yüzey) oluşur.

• *Geleneksel döşemeler,* ahşap, demir, betonarmedir. Ahşap döşemelerin iskeleti duvarlar içinde birleştirilir ve bağlanır. Yalnız koşut kirişlerden oluşan basit bir taşıyıcı yapıda açıklık, hiçbir durumda 5 m'yi aşamaz. 5 m'nin üstüne çıkıldığında, ikincil kirişler yanal kirişlerle desteklenmelidir: bu bütün bileşik bir kiriş sistemi oluşturur.

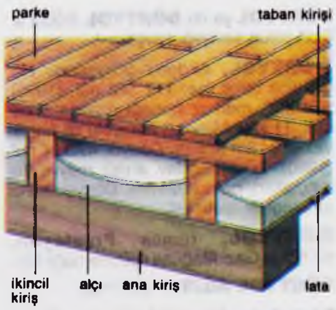
Demir döşemelerde kirişler, çift T kesitli, 80 cm - 1 m aralıkla yerleştirilmiş demir öğelerdir. Uçlarından duvarlara gömülen, kenetler ve bağlama kirişleriyle tespit edilen bu kirişler, 80-90 cm aralıkla yerleştirilen, duvarlara ve kirişlere kenetlenen kare kesitli enleme kirişleriyle birbirlerine bağlanır; kimi durumlarda enleme kirişleri yuvarlak demirdendir ve cıvatalanır. Enleme kirişleri üstüne ikincil kirişlere koşut olarak yaklaşık 25 cm aralıklı ızgara çubukları bağlanır. Böylece gerçekleştirilen kafes üzerinde kuru moloz, boşluklu tuğla ya da pişmiş toprak dolgu yapılır.

Betonarme döşemelerde, 4 m'yi aşmayan açıklıklar için basit bir döşeme plağıyla yetinilirken, daha geniş açıklıklarda bu plağa nervürler eklenir.

• *Önüretimli döşemeler,* ya kendilerini oluşturan gerece (betonarme, öngerilmeli beton, giydirilmiş metal putreller, dayanıklı seramik) ya da yapılış biçimlerine göre (boşluksuz, bitişik putrelli döşeme, taşıyıcı plaklı ayrık putrelli döşeme, önüretimli kirişlerden oluşan gizli kalıplı döşeme) sınıflandırılır. Önüretimli beton döşemeler, bazı durumlarda T, U kesitli, köşebent ya da içi boş dikdörtgen biçiminde putrellerin, çoğu kez donatılı derzlerle yanal olarak birleştirilerek yan yana getirilmesiyle oluşturulur. Başka sistemlerde bu tür döşemeler, önüretimli döşeme plaklarına dayanak işlevi gören, yine önüretimli kirişlerle yapılır. Kirişler arasında kalan boşluk, dolgu gereçleriyle (örn. asmolen) doldurulabilir. Böylece oluşan bütün, donatılı bir şap dökülmesiyle, ya da önüretimli plaklar ya da boşluklu öğeler arasında derzler oluşturulmasıyla tamamlanır.

Betonarme döşemeler, seramik ya da hafif agregalardan oluşan boşluklu öğeler yardımıyla da üretilebilir. Bu boşluklu öğeler, içlerine betonarme kirişler dökülen gizli kalıplar oluşturur. Betonarme bir dağıtma plağı genellikle bütünün üstüne dökülür.

geleneksel döşemeler

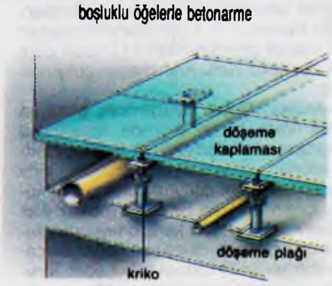
ahşap, bileşik atkılı

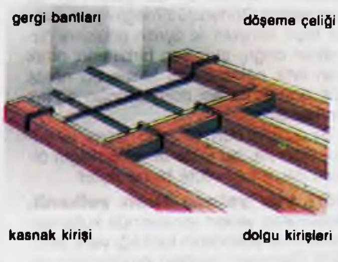
demir

boşluklu öğelerle betonarme

önüretimli döşeme (teknik döşeme)

döşeme kasnağı

DÖŞEMEALTI, Antalya'nın merkez ilçesine bağlı bucak; 19 756 nüf. (1990); 22 köy. Merkezi *Döşemealtı* (esk. *Yeniköy*), 3 348 nüf. (1990).

DÖŞEMECİ a. Koltuk, kanepe vb. eşyaları yapan, satan ve/ya da bu eşyaların döşemesini onaran kimse: *Kumaşını değiştirmek için kanepeyi döşemeciye gönderdik.*

—İnş. Bir döşeme plağını yapmada, döşeme öğelerini yerleştirmede çalışan işçi.

—Oto. ve Dy. Taşıtların iç düzenlemelerini yapan uzman işçi.

DÖŞEMECİLİK a. **1.** Döşeme yapma işi. **—2.** Döşeme alıp satma işi.

—Oto. Ağır yük taşıtlarının sürücü mahallerinde, otomobillerde ve otobüslerde, yolcuların ya da sürücülerin konforunu sağlayan iç döşemelerin yapım ve montaj işlemlerinin tümü.

—ANSİKL. Oto. Otomobilin ilk ortaya çıktığı yıllarda, bir taşıtın döşemecilik işleri kaportacı sanatının çok önemli bir bölümünü oluşturuyordu; bu sanatın gelenekleri, becerileri ve tüm terimleri doğrudan atlı araba kaportacılığından kalmıştı. Bu ortaklık, karoserilerin birim olarak şasilerin dışında yapıldığı ve müşterinin zevkine göre döşendiği dönem boyunca sürdü. Seri üretime geçildikten sonra döşemecilik işlemleri standartlaştı, yeni gereçlere göre yeni yöntemler gelişti. Tümüyle kauçuk köpükten koltuklar, önüretimli üst örtü döşemeleri ya da tekparça kapılı iç panolar gibi gereçler kullanıldı.

DÖŞEMEK g. f. **1.** *Bir yeri, bir evi döşemek,* yerleşim ya da herhangi bir etkinlik için gerekli her türlü şeyi sağlayarak orayı düzenlemek; tefriş etmek: *Evlerini çok güzel döşemişler. Misafir odasını italyan stili mobilyalarla döşedi.* **—2.** *Bir gereç döşemek,* bir şeyi, bir yeri o gereçle kaplamak: *Mutfağa fayans döşemek.* **—3.** *(Bir yere) bir şey döşemek,* gerekli çalışmaları yaparak oraya bir devre, bir tesisat vb. yerleştirmek; teçhiz etmek: *Bir eve kablo (elektrik, telefon) döşemek. Kanalizasyon borularını döşemek.* **—4.** *Bir şeyi (bir şeye, bir yere) döşemek:* onu bir yere bir şeye, orayı kaplayacak biçimde yaymak, sermek: *Yufkaları tepsiye döşemek. Odaya halı döşemek.*

—Oto. ve Dy. Bir taşıtın iç düzenlemesini yapmak.

◆ **döşenmek** edilg. f. Döşemek eylemine konu olmak: *XVI. Lui tarzında mobil-*

yalarla döşenmiş bir oda.

◆ **döşenmek** dönşl. f. **1.** Tkz. *(Bir kimseye) döşenmek,* o kimseyi küçük düşürücü, aşağılayıcı sözler söylemek; verip veriştirmek: *Kendisini görürsem bir güzel döşeneceğim.* **—2.** Tkz. Bir kimse, bir konu hakkında uzun uzadıya, genellikle de yerici bir yazı yazmak: *Bu konuda belediyeye uzun bir şikâyet mektubu döşendim.*

◆ **döşetmek** ettirg. f. *Bir şeyi bir yere döşetmek,* onun oraya döşenmesini sağlamak; döşemek eylemini yaptırmak: *Bonyoya mermer döşetmek.*

DÖŞEMELİK sıf. ve a. Ev dekorasyonunda mobilyaların kaplanmasına elverişli kumaş için kullanılır: *Döşemelik kadife. Döşemelik almak.*

◆ sıf. Döşeme işinde kullanılan malzeme için kullanılır: *Döşemelik seramik.*

DÖŞENMEK → DÖŞEMEK.

DÖŞETMEK → DÖŞEMEK.

DÖŞEYİCİ a. Bir yapıya tesisat döşeyen usta: *Elektrik döşeyicisi.*

DÖTERANOMALİ a. (fr. *deuteranomalie*). Oftalmol. Hafif döteranopi.

DÖTERANOP sıf. (fr. *deuteranope*). Oftalmol. Yeşili göremeyen (göz).

DÖTERANOPİ a. (fr. *deuteranopie*). Oftalmol. Yeşili görememe.

DÖTERİK sıf. (fr. *deutérique*). Yerbil. Magmatik kayaçlarda, magmatik farklılaşma sırasında hidrotermal akışkanların etkisinden ileri gelen değişimler için kullanılır.

DÖTERON a. (amer. *deuteron*). Çekird. fiz. DÖTON'un eşanlamlısı.

DÖTEROTOKİ a. (fr. *deutérotoquie*). Genet. Döllenmemiş yumurtaların hem erkek, hem dişi verdiği döllenmesiz üreme biçimi.

DÖTERÜR a. (fr. *deutériure*'den). Kim. Döteryumun yalın bir cisimle oluşturduğu bileşik.

DÖTERYUM a. (fr. *deutérium*). Kim. Hidrojenin, simgesi D olan ve AĞIR HİDROJEN de denen izotopu.

—ANSİKL. Atom numarası 1, atom kütlesi 2,0148 olan döteryumu, 1932'de amerikalı kimyacı Urey buldu. Gaz bir madde olan döteryum, hidrojenden iki kat daha yoğundur ve onunla aynı kimyasal özellikleri taşır. Ağır suyun bozunmasından elde edilir.

DÖTERYUMLU sıf. Kim. Döteryum içeren bir maddeye denir. —Döteryumla işaretlenmiş bir cisim için kullanılır.

DÖTOLESİT a. (fr. *deutolécithe*). Dölütün hücrelerinde biriken yedek besin maddesi.

DÖTON a. (amer. *deuton*'dan). Çekird. fiz. Ağır hidrojen atomunun (döteryum) çekirdeği; bir proton ve bir nötrondan oluşur, ve doğadaki hidrojen elementinin % 0,015'ini oluşturur. (Eşanl. DÖTERON.)

DÖTONÖRON a. (fr. *deutoneurone*). Nöroanat. Sinir akımını gerek çevreden merkeze doğru (duyu dötonöronu), gerek merkezden çevreye doğru (hareket dötonöronu) ileten (protonöronla, yani birinci nöronla eklemli) ikinci nörona verilen ad.

DÖTOPLAZMA a. (fr. *deutoplasma*). Biyol. ve Embriyol. Yumurtanın sitoplazması içinde bulunan, dağılımı değişik, kimi zaman bütün sitoplazmaya yaygın, kimi zaman yumurtanın bir kutbunda toplanmış küçük kürecikler biçiminde yedek madde. (Yumurtadaki besleyici vitellus çoğu zaman "dötoplazma" adıyla anılır.)

DÖTTİNGEN, İsviçre'de (Aargau) komün; 3 300 nüf. Beznau* nükleer santralı bu komünün sınırları içindedir.

DÖVDÜ a. **1.** Tokmak, çekiç. **—2.** Keser, balta vb. bir aracın tokmak işlevini yapan küt yüzü.

DÖVDÜRMEK → DÖVMEK.

DÖVDÜRTMEK → DÖVMEK.

DÖVEÇ a. Ağaçtan yapılmış havan ve havaneli.

—Tarım mak. Bazı ot biçme makinelerinde (orak makinesi, silolama makinesi, vb.) bir rotora bağlı olarak çalışan ve geleneksel harman dövecini andıran makine parçası. (Biçimi çok değişik olabilir.)

DÖVEN a. **1.** Tarım. Eskiden Akdeniz ülkelerinde yaygın olarak kullanılan ve altı çakmak taşlarıyla donatılmış bir ya da birkaç kalın tahtadan oluşan ve hayvanla çekilen harman dövme aleti. (DÜVEN de denir.) **—2.** *Döven sürmek, döğmek,* dövenle ekinlerin tanelerini başaklarından ayırmak.

—Esk. sil. Madeni bir sap ile bu sapa zincirlerle bağlanmış üzeri çivili bir topuzdan oluşan silah. (Elde savrularak düşman askerlerinin zırhlarını delmekte kullanılırdı.) ["Kamçı topuz" da denir.]

—Tarım mak. Harman makinesinde ya da biçerdöverde taneleri başaktan ayırmaya yarayan düzeneğin üzerinde bulunan döner parça.

DÖVER esk. **Düver,** Hatay'ın merkez ilçesi Harbiye bucağına bağlı belde; 2 351 nüf. (1990).

DÖVİZ a. (alm. *devise*). **1.** İkt. Başka ülkelerin paralarına oranla herhangi bir ülkenin parası: *İsviçre frankı güçlü bir dövizdir.* **—2.** Bir yabancı paraya ilişkin ödeme araçlarının tümü: *Dış geziye çıkmadan önce dövizini almak için bankaya uğramak.* **—3.** Bir isteği, bir düşünceyi özlü ve çarpıcı biçimde dile getirmek amacıyla bez ya da karton üzerine yazılmış söz. **—4.** *Döviz kaçırmak,* yurtdışına izinsiz döviz çıkarmak.

—Bank. *Dövize çevrilebilir mevduat,* yurtdışında çalışanlarla, kendilerine Türkiye'den döviz gönderilerek yurtdışında görev yapan gerçek ve tüzel kişilerin, TC Merkez bankası'nca alım ve satımı yapılan dövizler karşılığında, döviz işlemleri yapmaya yetkili bankalarda açtırdıkları hesap. (Bu hesap, Türkiye'de ilk kez 1967'de uygulanmaya başlandı. 1983'te, Türk parasının kıymetini koruma hakkındaki kanun' da yapılan bir değişiklikle, her türk vatandaşına, kökeni sorulmaksızın, bankalarda döviz tevdiat hesabı açtırabilme hakkı tanındı. Bu tür mevduat hesabı açtıranlar, döviz olarak yatırdıkları tutarları diledikleri zaman yine döviz olarak ya da rayiç kur üzerinden TL karşılığı olarak çekebilirler.)

—Cez. huk. *Döviz suçları,* 20 şubat 1930 tarih ve 1567 sayılı Türk parasının kıymetini koruma hakkında kanun'da belirtilen suçlar. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Huk. *Döviz kaçakçılığı* → KAÇAKÇILIK.

—İkt. *Döviz piyasası,* dövizin alış verişe konu olduğu piyasa. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Anahtar dövizler,* uluslararası ödeme gücüne sahip paralar (örneğin dolar). ‖ *Taşınabilir değer dövizi,* bir kambiyo düzenleme ve denetleme siyaseti çerçevesi içinde, belli bir ulustan bir alıcının yabancı değerler satın almasına yarayan döviz. (Ticari dövize oranla rayici daha yüksek olmakla birlikte, herhangi bir miktar sınırlaması olmaksızın elde edilebilir.)

—Uluslarar. ikt. *Döviz rezervleri,* belirli bir para birimi üzerinden elde bulundurulan yabancı paralar. (Dolar rezervleri bugün çok büyük tutarlara ulaşıyor.)

—ANSİKL. Cez. huk. Yasanın değişik 1. maddesine göre kambiyo, nakit, hisse senedi, tahvil alım satımıyla değerli madenlerin, taşların ve bunlardan yapılmış eşyayla ödeme işlevi olan kâğıtların yurtdışına çıkarılması ya da yurda sokulmasının düzenlenmesi, sınırlandırılması ve Türk parasının değerinin korunmasıyla ilgili kararların alınmasına Bakanlar kurulu yetkilidir. Bu kararlara aykırı davranan gerçek ve tüzel kişiler yüz bin liradan on milyon liraya kadar ağır para cezasıyla cezalandırılır.

—İkt. *Türkiye'de,* döviz piyasasında Merkez bankası, Hazine ve bankalar önemli role sahiptirler. Döviz piyasasındaki işlemlere esas olarak bu kurumlar aracılık etmektedir. Ama bunların dışındaki, özel bürolar da bu piyasaya girme hakkına sahiptir.

Türkiye'de, 1974 yılına gelinceye değin resmi piyasa işlemleri Merkez bankası aracılığı ile yürütülmekteydi. Bankaların ve özel kişilerin bu tür işlemleri serbestçe yapması yasaklanmıştı. 20 eylül 1974 tarihli ve 15012 sayılı Resmi gazete'de yayımlanan Türk parasının kıymetini koruma hakkında 17 sayılı karara ilişkin tebliğ ile ticaret bankalarına döviz pozisyonu tutma yetkisi verilmiştir. Ticari ve ticari olmayan her türlü kaynaktan sağlanan dövizler, mülkiyetine bakılmaksızın Maliye bakanlığı'nın emrinde sayılıyordu. Kambiyo işlemlerini yapmaya ve döviz tutmaya yetkili özel ve tüzel kişileri bakanlık belirlemekteydi. Bankaların 25 milyon dolara değin döviz pozisyonu tutmasına izin verilmekteydi. 3 haziran 1982 tarihli Resmi gazete'de yayımlanan bir tebliğ ile bu sınır kaldırılmış ve bankalara bir yıl önce görünmeyen işlemler ve dışsatımdan elde edilen dövizin % 10'u kadar döviz pozisyonu tutma hakkı verilmiştir. Ancak bankalar döviz girdilerinin en az % 20'sini Merkez bankası'na yatırmak zorundaydılar. Bankalar arası alım ve satımlarda kurları kendileri belirleyebileceklerdi.

Döviz işlemlerinin serbestçe yapılabildiği piyasalarda döviz kuru arz ve talebe göre belirlenmektedir. Serbest piyasa işlemlerine izin verilmeyen ülkelerde ise devlet döviz piyasasına müdahale etmekte ve kurları kendisi belirlemektedir.

Kambiyo sistemleri döviz kurunun piyasa koşullarına bağlı olup olmamasına göre serbest değişken kur sistemleri ve sabit kur sistemleri olarak ikiye ayrılabilir. Döviz kurlarının serbestçe değişebildiği sistemlere değişken kur sistemi denilmektedir. Piyasa hükümet denetiminin dışındadır. Sabit kur sisteminde ise kurlar bir kere belirlenir ve arz talep dalgalanmalarından etkilenmez. Bu sistem, ayarlanabilir sabit kur, kambiyo denetimi, altın para standardı sistemlerinden oluşmaktadır.

Bugün Türkiye'de döviz işlemleri Maliye bakanlığı'nın izni gerekmeksizin bankalar ve özel kişiler tarafından serbestçe yapılabilmektedir. Sabit kur sisteminden vazgeçilerek esnek kur sistemine geçilmiştir. Sabit kurdan farklı olarak esnek kurda Merkez bankası her gün döviz kurlarını açıklamaktadır. Bankalar açıklanan bu kurlara belli bir kâr yüzdesi ekledikten sonra alım ve satım yapmaktadırlar.

DÖVME a. **1.** Dövmek eylemi. **—2.** İğne ve boyayla cilt üzerine uygulanan silinmez işaret, yazı, resim. (Bk. *ansikl.* böl.) **—3.** *Yörs.* Dövülerek kabuğu çıkarılmış buğday; bundan yapılmış yemek.

—Ciltç. Cildi düzleştirmek ve sırtına kambura vermek için çekiçleme işlemi.

—Deric. Bitkisel sepilemede ayakkabı tabanı yapılacak köseleye sağlamlık ve su geçirmezlik kazandırmaya yönelik işlem. (Deri, *deri dövme çekici* denilen bir makine aracılığıyla sertçe dövülür. Dövme işlemi yerine silindirden geçirme yöntemi de uygulanabilir.)

—El sant. Madeni ısıtıp yumuşatarak işlenir hale getirip (tavlama), çeşitli biçimlerdeki çekiçlerle çekiçleme yöntemiyle eşya yapma tekniği. (Yakındoğu'da yaygın olan bu teknikte, zamanla dövme yöntemleri ve aletleri gelişmiş; Tunç çağında, taş aletlerin yerine tunç aletler, Demir çağından sonra da çelik aletler kullanılır olmuştur.) ‖ Bakırcılıkta, külçe bakırı çekiçleyerek levha haline getirme. (Bu işlem uzun çekiçlerle ya da şahmerdan* denilen otomatik çekiçlerle yapılırdı. Günümüzde bu iş için otomatik silindirler kul-

M. L. Mayzin

kediyi andıran hayvan Painted Desert'te Eski Kızılderililer tarafından bir kumtaşı blokunun üstünde dövme yapılarak elde edilmiş gravür (Petrified Forest National Park, Arizona'nın kuzey-batı'sı)

lanılmaktadır.) || Levha bakırı çekiçleyerek kap haline getirme. (Günümüzde daha çok bu ikinci anlamı kullanılır.) || *Dövme yapmak*, bir bakır parça üstüne çekiçle kabartma resimler ve süsler yapmak.

—Giy. Kimi yörelerin geleneksel kadın giyiminde, başa giyilen fes çevresine dizilen altınlardan, kulaklar üzerinden çeneye doğru sarkanlara verilen ad.

—Kuyumc. Altın ve alaşımlarını yalnızca çekiç kullanarak işleme. (Dövme tavlamayla birlikte yürütülerek, altın bileşiklerine kolay işlenme yeteneği kazandırılır.)

—Kürkç. Üzerlerindeki pislikleri atmak için derilere ya sopayla (zayıf deriler için) ya da makineyle vurma.

■—Mak. san. *Kalıpta dövme*, kütük adı verilen bir metal parçasını, bitmiş parçaya çok yakın biçim ve boyutta bir dişikalıpla plastik biçimlendirme. (Bk. *ansikl.* böl. Mak. san. ve Parac.) || *Kalıpta dövme presi*, iki dişikalıp arasına yerleştirilen bir parçada, malzeme kalınlıklarını değiştirerek kabartılar oluşturan makine. (Bk. *ansikl.* böl.)

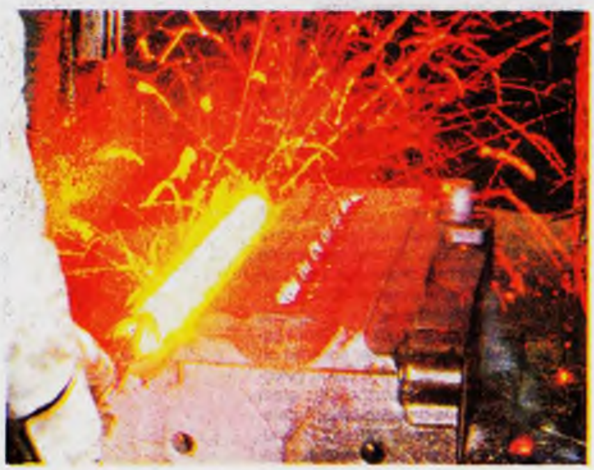
—Metalürj. İki takımı (dişikalıplar, zımbalar, örsler) birbiri üstüne basarak bir metali ya da metal alaşımını plastik biçimlendirme. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Dövme kalıp yüzü*, sıcak dövme dişikalıbının, dövülecek parçaya basılacak biçimi yansıtan çalışma yüzeyi.

G. Boutin-Atlas-Photo

dövme yapılırken

D. Farnault

bir otomobil motoru krank milini kalıpta dövme (Renault fabrikaları, Cleon Seine-Maritime)

—Oftalmol. *Korneayı dövme*, gözün kornea tabakasındaki beyaz bir lekeyi gidermek için yapılan ufak ameliyat.

—Polim. Kütlesel önbiçimlerini değiştirerek plastik maddeleri dönüştürme yöntemi. (Dövme, kalın eşyaların üretimini sağlar ve her zaman "katı evrede", yani camsı geçiş sıcaklığından düşük bir sıcaklıkta uygulanır. Böylece soğutmaya gerek kalmadan kalıp sökülür ve malzemeye genellikle özelliklerini geliştiren yüksek bir yönelim kazandırılır.)

—Seram. Yoğurmadan sonra, hava kabarcıklarını çıkararak homojen duruma getirmek için çamura vurma. (Elle ya da makineyle yapılır.)

—Tarım. *Harman dövme*, harmanda başakları çırpma ya da dövenle ezme yoluyla taneleri saptan ayırma tekniği. (Bk. *ansikl.* böl.)

■—Torönc. Belirli bir figür elde etmek için kayalık bir yüzeyi çekiçleme.

—Teknol. Değerli metal levhaları yalnızca çekiç kullanarak varak haline getirme. (Bu işlem, bugüne dek, makineyle yapılamamıştır.)

—Tekst. Keten ve keneviri dökmek eylemi. || İplikçilik işlemlerinin başlangıcında, katışkılardan arındırmak için kimi tekstil ürünlerini dövmek işlemi. || İpek iplikçiliğinde, iplik çekmeyi ya da çile yapmayı sağlayan "iyi uç" bulmak için, kozaları sıcak suya batırarak ve bir fırçayla ya da küçük bir süpürgeyle vurarak bunların üzerindeki pamukçukları eleme. || *Dövme sırığı*, kenevir ve keten telini demetten ayırmak için bunların saplarını dövmeye yarayan alet. || *Dövme teknesi*, içine yerleştirilen kumaş parçalarının özel tokmaklarla dövüldüğü tokaçlama makinesinin bölümü. || *Çile dövme*, dikiş ipliği üretiminde, sabit bir çengele asılan çileleri bir sopayla kuvvetlice dövmek işlemi.

◆ sıf. **1.** Dövülerek biçim verilmiş madeni eşya için kullanılır: *Dövme bakırdan bakraç, leğen.* **—2.** Dövülerek yapılan: *Dövme dondurma.*

—Nalbantl. *Dövme nal*, dökme yöntemiyle değil, demir çubuk kızdırılıp çekiçle dövülerek yapılan nal.

—Pastac. *Dövme dondurma*, salep katılarak koyulaştırılmış sütü, sakız gibi uzayıp kolay erimez bir hale gelinceye değin döverek yapılan dondurma. (Özellikle Kahramanmaraş'ın dövme dondurmaları ünlüdür ve Maraş dondurması adıyla tanınmıştır. Burada dondurma çoğu zaman kilo ile değil metre ile satılır.)

—Zootekn. *Dövme numara*, genellikle sığır ve koyunlarda, dövme kıskacına yerleştirilen iğnelerle ve özel boyalarla kulakların içine vurulan numara.

—ANSİKL. Antropol. Dövme, derinin tümüyle yok edemeyeceği bir boya maddesinin belli bir desen oluşturacak biçimde altderiye sokulmasıdır. Altderiye erişmek için bir hacamat aracıyla düz çizgi biçiminde yarıklar yapılabilir. Bu yarıklarda birbirine yakın delikler açılarak (bir iğne ya da dikenle) içlerine gerekli boya maddesi konur. En çok kullanılan boya istir; ama bazen isle birlikte khol, çivit, antimuan tozu, kavrulup dövülmüş kemik tozu, çeşitli bitki özleri, safran, kına, hatta günümüzde çini mürekkebi de kullanılır. Yara içine güherçile ya da barut içeren karışımları yayıldıktan sonra bunlar ateşlenerek dövme yapıldığı da görülmüştür. Çoğu kez, açık ya da koyu mavi bir renk elde edilir.

Dövme, hemen her zaman büyüsel bir nitelik taşır. Dövmenin mevsimi de önemlidir: iyi bir dövme elde etmek için ilkbahar en uygun mevsim sayılır. Dövme genellikle belli bir çevreye ya da topluluğa katılmayı sağlayıcı bir işlev görür.

Bunun için, dövme yalnızca bir süsleme biçimi olmayabilir. Aynı zamanda, kişinin cinsiyetini, yaşını, bağlı olduğu kastı, gizli kurumu, topluluğu gösterir. Ama, en çok büyüsel, hastalık önleyici ya da iyileştirici değeri için gerçekleştirilir. Bir toplumda, dövmenin farklı işlevlerinin hepsi bir arada bulunabilir, ama, tekniği, bedendeki yeri ve yapım koşulları değişir. Dövmelerin birçoğu gerçek bir tılsım niteliğindedir, cinlere, "kem gözler"e karşı koruyucu bir rol oynar. Bu durumda, dövme kolayca zarara uğrayacağı kabul edilen delikli organların (ağız, burun delikleri, edep yeri) yakınına yapılır.

Dövme yapımı çok eski çağlara kadar uzanır. Bazı Ortadoğu kavimleri, XII. yy.'da, yılan ve timsahlardan korunmak için, bedenlerine deniz canavarları dövmesi yaptırıyorlardı. XIX. yy.'da, Avrupa'da, dövme daha çok bir amblem değeri taşıyordu: askerlerin, aynı meslekten kişilerin (duvarcılar, dülgerler, demirciler) birbirlerini tanımalarını sağlayan bir işaretti. Dövmede kullanılan motifler çok çeşitlidir: bir ok ya da hançerle delinmiş kalpler, beş ya da sekiz köşeli yıldızlar, denizkızları, erotik desenler, hayvanlar, gerçek ya da düşsel görünümler vb. gibi.

Yakın zamanlara değin, dövmelerin çıkartılması mümkün değildi. Ameliyatla ya da kimyasal yakma yoluyla bütün derinin kaldırılması gerekiyordu. Günümüzde laser ışınlarıyla dövmeler silinebilmektedir.

—Mak. san. *Kalıpta dövme.* Kalıpta dövme, demir alaşımından metal parçalara, mekanik pres ya da düşme çekici gibi basınç ya da darbe makineleriyle uygulanır. Eşit kalınlıkta parçalar üreten soğuk çekmeden, kabartılar oluşturma özelliğiyle ayrılır; demirdışı malzemeden parçaların üretiminde yararlanılan sıcak dövme kalıplamadan çok az farklıdır. Bu yöntemden, biçim ve boyut toleransları oldukça düşük seri parçaların üretiminde yararlanılır; malzemeden büyük bir tasarruf sağladığı gibi işleme süresini büyük ölçüde kısaltır.

Kalıpta dövmenin duyarlığı taslak ve bitirme kalıplarının hazırlanışına, dövme makinesinin seçimine bağlıdır. Parçalar çok liflidir; dolayısıyla çalışma ekseninin, ayrım yüzeyi düzlemine dik olması zorunludur. Öte yandan kütüğün hacmi bitmiş parçanın hacminden büyük olması yüzünden ayrım yüzeyi düzleminde çapak boşluğunun bulunması gerekir; çapağı oluşturan artık metal bu boşluğa yerleşerek malzemeyi, kalıbı tam doldurmaya zorlar; işlem bittikten sonra çapak alınır. Parçanın kalıptan çıkarılmasını kolaylaştırmak için dövme türüne göre az çok değişen ölçüde, kalıba bir taban açısı verilir. Malzemenin kalıp içinde kolayca kayması için dövme kalıp yüzü özenle parlatılar ve yağla, odun talaşıyla ya da grafitle kayganlaştırılır.

Kalıpta dövmede, çeşitli makinelerden başka planşlı ya da kayışlı düşme çekiçleri, friksiyon presleri, düşey presler ve yatay dövme makineleri kullanılır. Yatay dövme makinelerinde uygulanan kalıpta dövme, temelde çubuk ucunda bir şişirme oluşturarak işlemeye dayandığından diğerlerinden biraz farklıdır.

Kalıpta dövme kimi kez birçok evreden oluşur: çekme, yuvarlama, taslak çıkarma ve bitirme. Bu evrelerin tümü tek kalıpla gerçekleştirilebilir. Tek kalıp kullanılacaksa, kalıbın birçok dövme yüzü taşıması gerekir. Ayrıca kendinden sıkıştırmalı tezgâhlarda ya da haddelerde ara ürün hazırlandıktan sonra dövme işlemine geçilir.

Kalıpta dövme presi. Kalıpta dövme presinde dövülecek parçaya verilecek kabartıları çukur biçiminde taşıyan iki dişikalıp bulunur: bir tabla üzerine yerleştirilen sabit alt dişikalıp ve şahmerdanın (genellikle sürtünmeli) düşme başlığına ya da mekanik bir presin kızağına bağlanan üst dişikalıp. Yumuşak çelik parçaları dövmede kullanılan dişikalıplar yarısert çelikten yapılır; buna karşılık sert ya da yarısert çelik parçalar için krom-nikelli özel çelik kalıplardan yararlanılır. Dişikalıplar tornada ya da freze tezgâhında işlenir ve duyarlı parçalar üretilecekse elle düzeltilir. Günümüzde zaman kazanmak için takım tez-

gâhlarında gabariyle ya da programlı kumandayla doğrudan kopya çıkarma (→ KOPYA* ÇIKARMA) yöntemleri kullanılır. Dişi kalıpları, tezgâhta hazırladıktan sonra ısıl işlemden geçirmek zorunludur; bu yüzden biçim değişikliklerine uğrayabilir; dolayısıyla kimi hallerde kıvılcımlama denilen işlemden geçmiş malzemeyi doğrudan işleme yoluna gidilir. Ayrıca darbe etkisiyle kopmalara yol açabilecek keskin açılı kenarlardan kaçınmak gerekir.
—Metalürj. Dövme eskiden zanaat ölçeğinde basit takımlarla (örs, çekiç, boncuk, baskı, kalıp, kalıpçı bıçağı, kerpeten, zımba) gerçekleştiriliyordu. Parçalar odun ya da kömür ocaklarında ısıtılıyor ve bu yolla demir eşya, ızgaralar, zırhlar, kilitler, kasalar vb. yapılıyordu. Günümüzde çeşitli sanayisel yöntemler kullanılır ve çelik, alüminyum ya da bakır alaşımlarına uygulanır.
Büyük dövme kuruluşlarında, alternatör milleri gibi büyük parçalar, birkaç tona ulaşan külçeleri, hidrolik preslerle sıcak biçimlendirmeden geçirerek elde edilir. Bu tür kuruluşlarda aktarma sorunu doğuran büyük parçalar serbest dövmeyle (çekme, yuvarlama, örste dövme, mandrenle çekme vb.) üretilir.
Küçük ya da orta büyüklükteki parçaları kalıpta dövmeyle üretimde şahmerdanlara ya da preslere başvurulur. Bu yolla, yüksek dayanımlı ve karmaşık biçimli parçaların seri halde üretimi sağlanır. Parça, biçimlendirildikten sonra ısıl işlemden (suverme, menevişleme) ve tufal gidermeden geçirilir; ardından mekanik özellikleri denetlenir, iç yapısında kusur bulunup bulunmadığı (sesötesi titreşimler, manyetoskopi, γ radyografisi vb.) araştırılır.
Yumuşak, yarısert ya da düşük alaşımlı çelikleri soğukta ekstrüzyonla dövmeyle, hemen hemen bakışımsız parçalar, (otomobil sanayisi, cıvata) çok yüksek verimle seri halde üretilir. Bu parçalar kalıcı biçim değiştirmeden kaynaklanan yüksek bir mekanik dayanım, iyi bir boyutsal duyarlılık gösterir ve hafif bir son işlemden geçirilir. Preslerde sağlanan üretim dizisine şu işlemler uygulanır; ekstrüzyon, çekme, basınç kırma, kesikli tavlama ve yüzey işlemleri (fosfatlama, yıkama).
Duyarlı derin çekmeyle dövme, bir metal parçayı plastik biçimlendirme yöntemidir: parça, çevresine düzgün biçimde yerleştirilmiş iki, üç ya da dört dövme takımıyla (çekiç denilen) almaşık olarak dövülür; takımlar genellikle eksenel hızla devindirilir; bazı hallerde de dönme devinimi yaparak parçayı işler. Böylece çok büyük bir boyut duyarlılığı ve çok iyi bir yüzey durumu sunan parçalar üretilir: çok değişik kesitli boru ve çubuklar, helisel profiller vb.
—Tar. *Dövme*, özellikle gemiciler arasında yaygın bir uygulamaydı. İstanbul'a gelen cezayirli gemiciler aracılığıyla osmanlı denizcileri arasında da moda oldu. XVII. yy.'dan başlayarak yeniçerilerin, bağlı bulundukları ortanın simgesini, vücutlarının görünür yerlerine dövdürdükleri görülür. Bu aynı zamanda bir tür bağlılık göstergesi sayılıyordu. Yeniçeri ocağının kaldırıldığı 1826'ya değin, çok yaygın bir biçimde uygulanan dövme, yeniçerilere özenen halk arasında da moda olmuştu. Özellikle hapiste yatanların dövme yaptırması neredeyse bir gelenek haline gelmişti. Yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra giderek yaygınlığı azaldı.
Dövme, Anadolu'nun geleneksel yaşam sürdüren bazı yörelerinde de yaygındı. Dövme yaptıran kişinin hastalıklardan, kötü etkilerden korunacağına inanılır; dövme, yiğitliğin ve güzelliğin simgesi sayılırdı. G.-D ve D. Anadolu'nun bazı yörelerinde kadın ve erkekler günümüzde de çeşitli yerlerine dövme yaptırmaktadırlar. (→ DAK.)
—Tarım. Dövme ayakla çiğneyerek (Güney Hindistan, Endonezya) ya da çoğunlukla olduğu gibi hayvanlara çiğnetilerek yapılabilir. Bu ikinci yöntem, bütün Akdeniz ülkelerinde, Orta Hindistan'dan Kuzey Çin'e kadar Asya'nın büyük bir bölümünde ve Yakındoğu'da öteden beri uygulanmaktadır. Birçok bölgede, hayvanlar dövene ya da bir merdaneye koşularak dövmenin etkinliği artırılmaktadır. Günümüzde, seyrek de olsa traktörle çekilen diskli dövenler kullanılarak da dövme yapılmaktadır.

Dövme cümbüşü, Mersin ve Mut yöresinde düğün yemeği için buğday dövülürken, tokmakların ritmine uygun olarak kadınlar tarafından oynanan halk oyunu.

DÖVMECİ a. **1.** Mesleği dövme yapmak olan kimse. **—2.** Metalleri döverek biçimlendiren işçi.
—Kuyumc. VARAKÇI'nın eşanlamlısı.
—Teknol. Demircinin örs üstüne tuttuğu parçayı çekiçle döven demirci yardımcısı.

DÖVMEK g. f. **1.** *Bir kimseyi, bir hayvanı dövmek*, canını yakmak için ona elle ya da bir nesneyle üst üste vurmak; dayak atmak: *Adamcağızı çok kötü dövmüşler. Bir kimseyi kemerle, kırbaçla dövmek. Şimdi döverim seni.* **—2.** *Bir şeyi (bir şeyle) dövmek*, üzerine yinelenen darbelerle vurmak; halı, çamaşır vb. bir şeyi üzerine bir şeyle vurarak temizlemek. **—3.** *Bir şeyi dövmek*, onu vurarak ezmek ya da toz haline getirmek: *Sarmısak dövmek. Havanda karabiber dövmek.* **—4.** *Bir sıvıyı dövmek*, çırpmak: *Yumurtaları aklaşıncaya kadar dövmek.* **—5.** *Bir şeyi, bir yeri dövmek*, dalga, yağmur vb. sözkonusuysa, o şeye, o yere yinelenen darbelerle vurmak: *Yağmur camları dövüyordu. Kayaları döven dalgalar.* **—6.** *Bir madeni dövmek*, ateşte yumuşatılmış bir madene vurarak biçim vermek: *Bakır, demir dövmek.*
—Ask. *Bir bölgeyi dövmek*, bu bölgeye ateşle ulaşabilecek konumda olmak. || *Bir mevziyi dövmek*, mevziye top atışlarıyla saldırmak.
—Deric. Bitkisel sepilemede, ayakkabı tabanı yapılacak köselenin tüm yüzeyini sağlamlaştırmak için çekiçlemek.
—El sant. *Keçe dövmek* → KEÇE* TEPMEK.
—Metalürj. *Bir parçayı dövmek*, soğukta ya da sıcakta çekiçle işleyerek bu parçayı üretmek. —Bu parça üzerinde soğukta çekiçle kabartılar oluşturmak (özellikle kuyumculukta). —Bir parçaya kalıpla biçim vermek. || *Bir metali* ya da *alaşımı dövmek*, bu metali ya da alaşımı biçim vermek amacıyla işlemek. || *Sac levha dövmek*, çekiçleyerek boyutlarını büyütmek.
—Tekst. Yapağı halindeki yüne tokmakla vurmak, tokaçlamak. (Elyafı birbirinden ayırmak ve yabancı maddeleri temizlemek için yapılır. || Elle sıyırmayı gerçekleştirmek için, önceden havuzlanmış keten ya da kenevir saplarına boylamasına vurmak. || Keten ve keneviri mengene ile ezmek. || *Bir kumaşı dövmek*, keçeleştirmek için kumaşı özel tokmaklarla ezmek. (→ DINKLEMEK.)|| *Yün dövmek*, yünü dinklemek.

◆ **dövdürmek, dövdürtmek** ettirg. f. Dövmek işini bir başkasına yaptırmak.

◆ **dövdürtmek** ettirg. f. Dövme yaptırmak.

◆ **dövülmek** edilg. f. Dövmek işine konu olmak: *Küçücük çocuk dövülür mü? Davullar dövüldü, silahlar atıldı. Tatlıya dövülmüş ceviz koymak. Dövülmüş bakırlar. Denizden, karadan dövülen surlar.*

◆ **dövünmek** dönşl. f. **1.** Çaresizlik, aşırı üzüntü vb. bir nedenle kendi kendini dövmek, çırpınmak: *Haberi duyunca dövünmeye başladı.* **—2.** Pişmanlık duymak, hayıflanmak: *Ne kadar dövünsen boş, fırsatı kaçırdın bir kez.*
—Denizc. Bir tekneden söz ederken, bağlı olduğu rıhtıma soluğanın etkisiyle sürekli olarak çarpmak.

◆ **dövüşmek** işt. f. **1.** İki ya da daha çok kimse sözkonusuysa, karşılıklı olarak birbirlerini dövmek, birbirleriyle kavga etmek: *İki kardeşin dövüşmedikleri gün yok. Okulun bahçesinde dövüşen çocuklar. Konuşmak varken dövüşmek niye?* **—2.** Bir kimse sözkonusuysa, düşmanla savaşmak: *Vatanı için dövüşmek. Dedesi Balkan cephesinde dövüşmüş.* **—3.** Boks yapmak: *Bu gece dünya şampiyonluğu için dövüşecek.*

◆ **dövüştürmek** ettirg. f. Dövüşmek eylemini yaptırmak: *Horoz dövüştürmek.*

DÖVMELİ sıf. Vücudunda dövmeler olan.

DÖVÜCÜ a. Metalürj. Kalıpta dövme işlemi yapan işçi.

DÖVÜLEBİLİR sıf. DÖVÜLGEN'in eşanlamlısı.

DÖVÜLEBİLİRLİK a. Metalogr. Sıcak şekillendirmeyle kolayca işlenen bir metal ya da bir metal alaşımının özelliği. (Sıcak şekillendirme dövülemeyen alaşımların yırtılmasına yol açar; bu durumda biçimlendirme ekstrüzyon, döküm ya da sinterlemeyle gerçekleştirilir.)

DÖVÜLGEN sıf. Dövülerek biçimlendirilebilen metal için kullanılır. (Eşanl. DÖVÜLEBİLİR.)

DÖVÜLGENLİK a. Bir madenin dövülgen olma niteliği.

DÖVÜLMEK → DÖVMEK.

DÖVÜLMÜŞAVRATOTU a. Sarılgan uzun saplı (2-3 m) ve yürek biçiminde yapraklı otsu bitki. (Çiçekleri bireşeyli, küçük, sarımsı yeşil ve yaprakların koltuğunda salkım halindedir. Meyveleri kırmızı renkli, 1 cm çapında, tüysüz ve 2-3 çekirdeklidir. Bilek kalınlığında silindirimsi bir kökü vardır. Bil. a. *Tamus communis*; dioscoreaceae familyası.) [Eşanl. ACIOT.]
—ANSİKL. Halk hek. Dövülmüşavratotunun kökleri nişasta, helme ve saponin taşır. İnfusyonu (% 2-3) içilerek kusturucu, müshil ve idrar artırıcı olarak kullanılır. Romatizma ağrılarına karşı da etkilidir. Bunun için taze kökünden kesilen bir parça ağrıyan yere bastırılarak sürülür. Deri kızarır, ağrıda azalma olur. Bu etkiyi bitkinin yapısındaki kalsiyum oksalat kristallerinin deriyi tahriş etmesi sağlamaktadır. Taze kökten yapılan infusyonun içilmesi tehlikelidir, bunun için ancak kurutulmuş kök kullanılabilir. Batı Anadolu'da yapraklarının ezilmesiyle elde edilen özsuyu cilt lekelerini giderici olarak deriye sürülür.

dövülmüşavratotu

Forgeal

dövm[e]
İssoire'da 65 000 t'luk büyük dövme tesisinde (arka planda görülen) kalıpta sıcak dövmeyle yapılmış Mirage 2000 gövdesinin ana çerçeve[si]

DÖVÜNEN sıf. Denizc. *Dövünen gemi*, fırtınalı havalarda, iki dalga arasına düşerek sarsılan gemi.

DÖVÜNENLER a. Dın tar. Topluca kendilerini kırbaçlayan çeşitli tarikatların üyelerine verilen ad.
—ANSİKL. Dın tar. Dövünenler önceleri XIII. yy.'da İtalya'da oluşturulmuş gezgin topluluklardı. Dominiken rahibi Ranieri tarafından bir araya getirilen ve tarikat olarak örgütlenen bu topluluklar, XIV. yy.'daki savaşlar ve salgın hastalıklar, özellikle de kara veba salgını (1348) sırasında çoğaldı. Bu tarikatlar Fransa, Hollanda, Alsace, Lorraine, Schwaben, Avusturya, İngiltere ve İsveç'te yaygınlık kazandı. Üyeleri, ellerinde haçlar (bu nedenle kendilerine *cruciferi* denilir), belden yukarıları çıplak olarak köy köy gezer, ilahiler söyleyerek kanayana kadar gövdelerini kırbaçlarlardı. Bu eylemleri başlangıçta halka coşku verdi; ancak kötüye kullanmalar gecikmedi. 1349'da papa Clemens VI, kırbaçlamaya neredeyse kutsal bir değer veren öğretileri mahkûm etti ve dövünenlerin gösterilerini yasakladı.

DÖVÜNMEK → DÖVMEK.

DÖVÜŞ a. **1.** Dövmek eylemi ya da biçimi. **—2.** Karşılıklı birbirine tokat, tekme, yumruk atarak yapılan kavga. **—3.** Belli bir oyun için eğitilmiş hayvanların mücadelesi: *Horoz, deve dövüşü*.
—ANSİKL. İkonogr. Dövüş bütün dönemlerin ve bütün ülkelerin sanatında en çok işlenmiş temalardan biridir: savaş sahneleri, hayvan dövüşleri, hayvanları dize getiren insanlar (Gılgamış, Theseus, Herakles, Perseus), gizemli dövüşler (Yakup ile Melek, aziz Georgius, aziz Mikail, vb.). Yunan mitolojisinin en ünlü dövüş sahneleri arasında şunları sayabiliriz; Kentauros ile Lapithai, Theseus ile Amazonlar, Devler ile Tanrılar *(Devler savaşı)*. Hayvan dövüşlerini betimleyen en ünlü yapıtlar Coyzevox'un (Sceaux şatosu) ya da Barye'nin (Louvre) heykel grupları, Snyders'in *Ayılarla köpeklerin dövüşü* (Berlin), Decamps'ın *Kaplan ile filin dövüşü*, Courbet'nin *Geyiklerin dövüşü* (Louvre), Hogarth'ın bir estampla Gérome'un bir tabloyla canlandırdığı *Horoz dövüşü*'dür (Louvre). Büyük silahlı çarpışmaları betimleyen yapıtlar arasında Gérard'ın *Nasıra savaşı* (Nantes müzesi), Alphonse de Neuville'ün *Demiryolu üzerinde savaş* adlı tabloları anılmalıdır. Düşsel savaş sahneleri arasında, Salvator Rosa, Wouwerman, J. Courtois, Van der Meulen, Parrocel ve Casanova'nın süvari dövüşleri sayılabilir. Deniz savaşları konusunda Baba ve Oğul W. Van de Velde'nin, Jean-François Hue'nün ve başka birçok sanatçının yapıtları vardır. (→ SAVAŞ.) Ortaçağ'da sık sık resmedilmiş, "Kötülükler ile Erdemlerin savaşı" *(psykhomakhia)* temasını işleyen yapıtlar arasında da Perugino'nun *Aşk ile İffet'in savaşı* (Louvre) adlı çalışması sayılabilir.

DÖVÜŞÇÜ a. Dövüşen kimse.

DÖVÜŞKEN sıf. **1.** Dövüşmeyi seven, bunu alışkanlık haline getirmiş, kavgacı kimse için kullanılır. **—2.** İyi dövüşen, kavgacı, güçlü hayvan için kullanılır: *Dövüşken bir horozu var.*

DÖVÜŞKENKUŞ a. Kuşbil. Erkekleri üreme döneminde güzel renkleri, kırmızı etçiği ve olağanüstü güzel görüşünüyle dikkati çeken uzunbacaklı kuş. (Bu kuşlara dövüşkenkuş denmesinin nedeni, çiftleşme döneminde erkeklerin aralarında yaptıkları dövüşlerdir; donuk renkli dişiler bu dövüşlerin sonunda kendilerine eş seçerler. Kuzey Akdeniz kıyılarında yuva yapan dövüşkenkuşlar sürüler halinde ama değişik öbekler oluşturarak göç ederler: önce erkeklerin sonra dişilerin ve yavruların sürüleri Afrika ve tropikal Asya ya doğru yola çıkar. Bil. a. *Philomachus pugnax*: çullukgiller familyası.)

DÖVÜŞKENLİK a. Dövüşken olma durumu.

DÖVÜŞMEK → DÖVMEK.

DÖVÜŞTÜRMEK → DÖVMEK.

DÖYNEK a. *Yörs.* Mısır koçanının üstündeki yapraklar.

DP, Demokrat parti'nin kısa yazılışı. (→ DEMOKRAT PARTİ.)

Dr, DOKTOR'un kısaltması.

DRA a. (fr. *drap*). Tekst. Saf yünden ya da pamuk, sentetik ve yapay elyafın karışımından elde edilen sert tutumlu kumaş. ‖ *Altın dra, gümüş dra,* dokusunda altın ya da gümüş bulunan kumaş. ‖ *İpek dra,* tutumu güzel ve iyi kaliteli ipek kumaş. ‖ *Sugeçirmez dra,* aşırı dinklenmiş dra. ‖ *Zafir dra,* az dinklenmiş ve hafif dra.

DRAA ya da **DRA** *(uved)*, Kuzey-batı Afrika'da ırmak; yaklş. 1 000 km. Fas'ta, Yüksek Atlaslar'ın orta kesim eteklerinde İmini uvediyle (Varzazet uvedinin devamı) Dades'in birleşmesiyle oluşur. K.-B.'dan G.-D.'ya doğru, Anti Atlas ile cebel Sago arasında akar; sonra, M'Hamid yakınında bir dirsekle B.'ya döner. Daha sonra Atlas okyanusu'na kadar, yaklaşık 750 km boyunca Draa ırmağı -kısa dönemler dışında- kurudur. Bununla birlikte yukarı çığırında yapılan bir barajla ırmağın debisi düzenlenmiştir.

DRABBLE (Margaret), ingiliz kadın edebiyatçı (Sheffield 1939). Quaker kökenli bir yazar olarak, bekâr anne (*The Millstone*, 1965), delirmiş kadın (*The Realms of Gold*, 1975) türünden dokunaklı durumları ele alarak, gururu, hiyerarşiyi ve parayı yadsıdı. Özellikle evleri ile düşünsel ya da cinsel özlemleri arasında bocalayan kadınları betimledi. (Bu aileciliğe dönüş [Woolf ya da Lessing'ten sonra], "liberal" toplumda feminizmin püriten sürekliliğini yansıtır (*The Waterfall*, 1969; *The Middle Ground*, 1980; *The Oxford companion to English Literature*, 1985; *A Natural curiosity*, 1989: *Safe as houses*, 1990; *The Gates of Ivory*, 1991).

DRÂ BEN HEDDA, esk. **Mirabeau,** Cezayir'de kent, Tizi Uzu'nun K.-B.'sında, Sebau vadisinde; 31 300 nüf. Tekstil. Sütçülük.

DRAC, Alpler'de sel suyu, İsere ırmağının kolu (sol kıyıdan); 150 km. Grenoble'un banliyösünde İsere'e kavuşur. Champsaur'den inen Drac, Alpler arasındakı dar vadinin sularını akaçlar. Sağdan Severaisse (Valgaudemar), Bonne, Romanche'ı (Oisans), soldan Souloise (Dévoluy), Ébron (Trièves) ve Gresse'i alır.

DRACAENA a. (lat. *dracaena*; yun. *drakaina*'dan [dragon, ejderha]). Kardeşkanı ağacıyla benzerlerinin bilimsel cins adı. (Zambakgiller familyası.)
—ANSİKL. Dracaenaların görünüşü türlere göre çok değişiktir: yalın, basit ya da dallı, yere yakın ya da ağaçsı bir gövde; ağaçsı olanlar çok büyüyebilir ve bazen aynı çotuktan çıkan birçok sap halinde gelişme gösterir. Yapraklar tüysüz ve mızrak gibi ince uzundur, sapların tepesinde topluca bulunur. Toplu çiçekleri, sapların ucunda basit ya da dallı salkım halindedir. En çok bilinen türleri: *Dracaena draco* (kardeşkanı), *D. fragans, D. umbraculifera, D. cinnabari*, vb. Bazı türlerinden *(D. draco, D. cinnabari)* elde edilen kırmızı reçine, vernikleri kırmızıya boyamak için kullanılır. Eskiden ilaç olarak da kullanılırdı. (→ KARDEŞKANI.)

DRACHEN a. (alm. *Drachenballon*'un kısaltılmışı). Yere bağlı gözetleme balonu; Almanlar'ca icat edildi ve Birinci Dünya savaşı sırasında kullanıldı.

DRACHENFELS ("canavar kayacı"), Almanya'da tepe (325 m), Ren'in sağ kıyısında. Bonn'un yukarısında *Siebengebirge*'ye (Yedi Dağ) bağlı, sarp bir volkanik tıkaçtır.

DRACHMANN (Holger), danimarkalı yazar (Kopenhag 1846 - Hornbaek, Sjaelland, 1908). Lirik şiirler (*Digte*, 1872), oyunlar, romanlar yazdı. Romanları arasında en önemlisi: toplumsal ve romantik esinli *Forsk revet* (1890).

DRACHTEN, Hollanda'da kent, Friesland'da, Leeuwarden'in G.-D.'sunda; 34 000 nüf. Tarım ürünleri pazarı. Yeni sanayi merkezi.

DRACO, Ejderha* takımyıldızının latince adı. (kısalt. Dra).

DRACOCEPHALUM a. (yun. *drakon*, ejderha, ve *kephale*, baş'tan). Çokçiçekli çevremler halinde çiçek açan bir ya da çokyıllık otsu bitki. (*Dracocephalum moldavicum* bazı ülkelerde ilaç olarak kullanılır. Birçok türü süs bitkisi olarak yetiştirilir. Ballıbabagiller familyası.)

DRACONİTİS a. (geç lat. sözc.). Antik. Eski doğabilimcilere göre ejderhanın başında bulunan değerli taş.

DRACONTİUM a. Tropikal Amerika'da yetişen ve çok uzun saplı, parçalı yapraklarından dolayı süs bitkisi olarak yetiştirilen bitki. (Yılanyastığıgiller familyası.)

DRACULA → DRAKULA.

DRACUNCULUS a. (küçük yılan anlamında lat. sözc.). Memelilerde ve sürüngenlerde asalak yaşayan ipsisolucanlar cinsi. (Medinekurdu [*Dracunculus medinensis*] insanlarda DRAKUNKULOZ'a yol açar.)

DRAÇ ya da **DURRES,** ital. **Durazzo,** Eskiçağ'da **Dyrrachium***, Orta Arnavutluk'ta liman. Yönetim bölgesi merkezi; 82 700 nüf. (1989). Tiran'a 40 km uzaklıkta olması nedeniyle Draç'ın, başkentle sık bir ilişkisi vardır. Ülkenin başlıca iktisadi merkezlerinden biri ve en büyük limanıdır. Fabrikalar, çoğunlukla Tiran'a giden karayolunun ve demiryolunun kenarında kurulmuştur (un fabrikaları, tütün imalatı, makine yapımı, gemi yapımı). *—Draç yönetim bölgesi*, yüzölçümü 859 km^2; 246 864 nüf. (1989).
—Tar. Kral Petar I komutasındaki sırp ordusu, 1915'te merkezi devletlerin ortak saldırıları karşısında yenilerek çok güç koşullar içinde Adriya denizi kıyılarına kadar çekildi ve Draç'a sığındı. Müttefik gemiler sırp ordusunu buradan Korfu'ya taşıdılar.

DRA EBUNNEGGA → TEB.

DRA EL MİZAN, Cezayir'de (Tizi Uzu vilayeti) kent, Büyük Kabiliye'de, Cuircura'nın kuzey eteğinde; 35 800 nüf. Ticaret merkezi.

DRAFT a. (ing. *draft* ya da *draught*'dan). Denizc. Bir geminin su kesimi düzlemi ile en alt noktasından geçen, buna koşut düzlem arasındaki uzaklık. (Boş su kesimi düzlemi, durgun suda yüzen ve ek yakıt dışında, araç gereç, yiyecek, mürettebat ve motorun çalışması için gerekli suyu taşıyan bir geminin su kesimidir. Ortalama draft, tonaj cetvellerinde yer alan draftların aritmetik ortalamasıdır. Gemi tonaj cetvelinde, seyir güvenliğini tehlikeye düşürmeyecek maksimum draftı karşılayan su kesimi düzlemine kadar ölçülmüş değerler yer alır.)

DRAGA, Sırbistan kraliçesi (Gornji Milanovac 1867 - Belgrad 1903). Dul kaldıktan sonra, 1892'de kraliçe Natalya'nın nedimesi oldu ve onunla birlikte Fransa'ya gitti. Genç kral Aleksandr Obrenović'in Biarritz'de kendisine âşık olması üzerine, 1897'de Natalya tarafından kovularak Belgrad'a döndü. 1900'de Aleksandr I, Draga'dan çok daha genç olmasına karşın, onunla evlendi. Askeri bir komplo sonucu Draga, kral ve birçok saray mensubu ile birlikte, Belgrad Krallık sarayı'nda öldürüldü (10-11 haziran 1903 gecesi).

DRAGHİ (Antonio), italyan besteci (Rimini 1635 - Viyana 1700). Viyana'da, imparator Ferdinand III'ün dul karısı Eleonora'nın hizmetine girdi (1658). 1673'te gösteri müziği yöneticisi oldu. 1682'de impara-

torluk capellasının yöneticiliğine getirildi. Saray için çok sayıda beste yaptı (oratoryolar, operalar, serenadlar, divertimentolar).

Drago doktrini, Arjantin dışişleri bakanı Luis María *Drago* (1859-1921) tarafından Büyük Britanya, Almanya ve İtalya hükümetlerinin 1902'de Venezuela'ya karşı uyguladıkları misillemelerle ilgili olarak 29 aralık 1902'de ABD'ye verdiği notada ileri sürdüğü uluslararası hukuk ilkesi. Venezuela yabancı yurttaşlara borçlarını ödemeyi askıya almıştı. Drago, borçların zora başvurularak alınmasının uluslararası hukuka aykırı olduğunu ileri sürdü. Amerikan temsilcisi Porter tarafından desteklenen bu doktrin 1907'de ikinci Lahey konferansı'nda kabul edilen *Drago-Porter sözleşmesi*'ne kaynaklık etti.

DRAGOMANOV ya da **DRAHOMANOV** (Mihail Petroviç), ukraynalı tarihçi, etnolog ve filozof (Gadyaç, Poltava, 1841 - Sofya 1895). Kiev Üniversitesi'nde profesörken ulusçu ve toplumcu görüşlerinden dolayı ülkeden ayrılmak zorunda kaldı (1876). Cenevre'ye gitti, burada Hromada adında bir gazete kurdu. *La Pologne historique et la démocratie grand - russienne* (fr. çev.) [1882] ve *les Chansons politiques du peuple ukrainien XVIII-XIX. s.* (fr. çev.) [1883-1885] adlı yapıtları yayımladı. 1889'da Sofya Üniversitesi'nde ders vermeye başladı. Dragomanov, Rusya'nın federatif bir cumhuriyet olmasından yanaydı. Ona göre, bu federasyon, 4'ü Ukrayna'da olmak üzere 20 federe devletten oluşmalıydı.

DRAGOMİROV (Mihail İvanoviç), rus general (Konotop 1830 - *ay. y.* 1905). Rus Harp okulu'nda öğretmenlik, ardından müdürlük yaptı (1878-1889), Sırp-Türk savaşı'nda kendini gösterdi (1877) ve 1889-1898 arasında Kiev bölge komutanlığında bulundu. İmparatorun emir subayı olarak Fransa ve fransız genelkurmayı ile birçok ilişki kurduysa da, ateş gücünü küçümsediği için makineli tüfeğin rus ordusuna girmesine karşı çıktı. Başlıca yapıtları: *Principes essentiels pour la conduite de la guerre* (Savaş yönetiminin ana ilkeleri) [fr. çev.] (1889), *le Soldat français* (Fransız askeri) [fr. çev.] (1897).

DRAGON a. (fr. *dragon*). Genelde korkunç bir görünüm altında sunulan, pençeli, kanatlı ve bir yılan kuyruğuna sahip efsanevi hayvan.
—Ask. tar. Batı ordularında yaya ya da atlı olarak dövüşmek üzere XVI. yy'da oluşturulan süvari birliği askeri.

Dragon, biçimli bir tekneye sahip ve markoni sloopuyla donatılmış tektip yat; planlarını Norveçli J. Anker'in çizdiği bu yat 30'lu yıllarda ortaya çıktı. Uzunluk: 8,90 m; genişlik: 1,96 m; çektiği su: 1,20 m; deplasman 1 850 kg; yelken yüzeyi 24 m^2. Yarış yelkenlisi olarak kabul edilmesi, yalnızca tek bir iç düzenleme içeren sportif bir tekne biçimine (1948 ile 1972 arasında Olimpiyat oyunlarında yer aldı) dönüşmesini sağladı.

DRAGONERA, Balear takımadalarında küçük ada, Mallorca'nın B.'sında.

DRAGONETTİ (Luigi, *marki*), italyan siyaset adamı (Aquilla 1791 - *ay. y.* 1871). Napoli Parlamentosu'na milletvekili seçildi, 1821'den sonra birçok kez hapse atıldı. 1848'de Troya hükümetinde dışişleri bakanı oldu; 1849'da gönderildiği sürgünde İki Sicilya Bourbon'larının düşüşüne (1860) değin kaldı. Daha sonra İtalya krallığı senatörlüğüne getirildi (1861).

DRAGOS tepe → ORHAN tepe.

Dragstedt ameliyatı. Cerr. Mide ve onikiparmakbağırsağı ülserlerini tedavi amacıyla iki vagus sinirini yemekborusunun alt kısmında kesme ameliyatı. Adı amerikalı cerrah Lester Reynold *Dragstedt*'ten (doğm. 1893) gelir.

DRAGSTER a. **1.** İki ya da dört tekerlekli, motoru yüzlerce hatta binlerce beygir gücünde bir tür motosiklet ya da otomobil olan spor aracı. (Güçlü bir yakıt kullanan dragsterlerin, harekete geçtikten sonra, 200-400 m arasında değişen son derece kısa mesafeleri çok kısa bir sürede almaları gerekir; bu araçlar birkaç saniyede [3-10 arası] çok büyük hızlara [200-400 km/s] erişirler.) **—2.** Bu araçla yapılan spor.

DRAGUİGNAN, Fransa'da (aşağı Provence) *arrondissement* (Var) merkezi; 32 851 nüf. (1992). 1974'e kadar Var valiliğiydi. Frejus piskoposlarının eski yazlık sarayında (XVIII. yy.) müze. XIII. yy.'da yapılmış surlardan kalan iki kapı XVII. yy.'dan kalma saat kulesi.

DRAGUT, Avrupalılar'ın Turgut Reis'e verdikleri ad.

DRAHANSKÁ VRCHOVİNA, Çek Cumhuriyeti'nde tepe sıraları, Moravya'da Olomouc ve Brno havzalarını ayırır; en yüksek noktası: 735 m. Bu dağ kütlesinin en ilgi çekici kesimi, içinde garip mağaraların yer aldığı Moravsky Kras (ya da Moravya Karstı) adlı derin vadilerle yarılmış kalkerli küçük causse'u.

DRAHMİ a. **1.** Eski Yunan'da İ.Ö. VI. yy. sonuna doğru kullanılmaya başlanan ve ağırlığı basıldığı darphaneye göre değişen gümüş para. **—2.** Modern Yunanistan'ın 100 lepta'ya bölünmüş olan para birimi (sim. DR.)
—Ölçbil. Yaklaşık 4,36 g değerinde eski yunan kütle ölçüsü.
—ANSİKL. Parac. Drahmi, ağırlık birimi olarak kabul edilen ve yunan dünyasının çeşitli tartı sistemlerinin temelini oluşturan *obolos*'un katlarındandı (1 drahmi = 6 obolos). Obolos ve drahmi adları, ağırlıkları devletten devlete değişen paraları belirtmekteydi. Örneğin *aighina etalonu*'nda bir drahmi 3,05 g, *attike etalonu*'nda 4,30 g, *akhaia etalonu*'nda yaklaşık 2,75 g çekmekteydi. Asya ve Kuzey Yunanistan'daki öteki etalonlar da, drahmi için olsun, onun *didrahmi* (çift drahmi) ve *tetradrakmon* (dört drahmi) gibi normal katları için olsun, değişik ağırlıklar gösteriyorlardı.

DRAHOMA a. (yun. *drakhoma*'dan). Hıristiyan ve musevilerde gelinin güveye getirdiği mal, para.

DRAHOMANOV (Mihail Petroviç) → DRAGOMANOV.

DRAİS (Karl Friedrich), baron **von Sauerbrun,** Baden-Badenli ormancı ve mühendis (Karlsruhe 1785 - *ay. y.* 1851). İlk modeli kendisince Paris'te, Tivoli bahçesinde sergilenen (1816) ve kendi adıyla tanınan *draisienne* araçların mucitidir.

DRAJE a. (fr. *dragée*). **1.** Eczc. Alınmasını kolaylaştırmak ya da tadını örtmek amacıyla, etkili maddeyi tıkız ve yapışkan bir şeker tabakasıyla kaplamak suretiyle yapılan ilaç. (Drajeler, emilmemeli, olduğu gibi yutulmalıdır.) || *Magistral drajeler,* Ortaçağ'da, şifalı etkisi var sayılan şekerlemeler. (Saint Roch şekerlemeleri vebaya karşı etkili sayılırdı.) **—2.** Bir meyve, bir tohum ya da önceden hazırlanmış bir iç ten (nugatin, likör) oluşan, üstü genellikle renkli, bazen de gümüş ya da altın rengi, yoğun ve düzgün bir şeker tabakasıyla kaplanmış şekerleme. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Pastac. Pastaları süslemede kullanılan, küçük tane halinde renkli şeker.
—Yerbil. Badem gibi yassı, keskinliğini yitirmiş kristal (örneğin kuvars drajeleri).
—ANSİKL. Drajeler eğik bir eksen çevresinde dönerek işleyen santrifüjler içinde yapılmaktadır. En çok kullanılan meyveler badem ve fındıktır. Püskürtme ve körükleme önceden programlanmış bir çevrime göre birbirini izler.
Büyüklüklerine göre ayrılan, ayıklanan ve havalı bir etüv içinde kurutulan bademler, *zamklama* için bir santrifüje konur. Zamklama, bademleri çekirdek yağının yüzeyde lekeler yapmasını önleyen ince bir tabakayla kaplamak için şeker şurubu ve arapzamkı ile ıslatma işlemidir. Bademi yüksek yoğunluklu birçok ardışık şeker şurubu tabakası ile kaplamaya *mostralama,* nişasta katarak bu tabakayı daha beyaz ve daha donuk bir duruma getirmeye *arıtma,* son olarak soğuk şeker şurubu uygulamasıyla drajelere porselen görünümü kazandırmaya da *perdahlama* denir. Bademli olmayan drajeler de akıtma ya da kalıplama içlerden yola çıkılarak aynı biçimde üretilir.

Lecoz-Presse Sports

dragster

DRAKAR a. (ejderha anlamında iskandinavca sözc.). Vikingler'in (ya da Normanlar'ın) seferlerinde kullandığı güvertesiz, hafif bir gemi olan snekkja'ya verilen ad; geminin pupası ve pruvası değişik resimlerle, özellikle ejderha resimleriyle süslüydü.
—ANSİKL. 1880'e kadar bu ünlü viking gemisi hakkında kesin veriler yoktu. Ancak bu tarihte, Gokstad'da, çok iyi durumda ortaya çıkarılan bir drakar bu konuda değerli bilgiler verdi: uzunluk 25,4 m, genişlik 5,4 m, iç derinlik 2 m. Drakar, ilgi çekici bir yetkinlik ve özenle, bindirme kaplama biçiminde meşe ağacından inşa edilmişti. Kare yelken çekilen bir direği ve 32 kürekçi alan oturak dizisi vardı. Geminin ayırtedici özelliği kürekle olduğu kadar yelkenle de seyredebilmesiydi. Nehirlerde ve denizlerde kullanılabilen bu eşsiz gemi, 40 ile 100 kişi arasında değişen bir mürettebat taşıyabiliyordu. VIII. yy.'dan başlayarak Normanlar'ın genişleme seferlerinde kullanıldı. Süslü ve gösterişli drakarlar kraliyet mezarlarında bulunmuştur (Oseberg).

Josse

sir Francis **Drake**
National Portrait Gallery Londra

DRAKE (*sir* Francis), ingiliz denizci ve korsan (Tavistock yakınında, Devon, 1540'a doğr. - Portobelo açıklarında 1596). 1570'te kraliçe Elizabeth'ten denize çıkma izni aldı, kraliçe Drake yönetiminde ispanyol sömürgelerine düzenlenen üç büyük seferin (1570-1572) giderlerine ve ganimetine ortak oldu. Bir süre Essex yönetimindeki İrlanda'ya hizmet ettikten sonra dünya çevresindeki ilk ingiliz seferini gerçekleştirdi. Bu gezi sırasında Şili ve Peru kıyılarını yağmaladı ve Sunda adalarına birçok kez uğradı (1577-1580). İspanyollar'ın protestolarına karşın, bu başarısından dolayı şövalyeliğe yükseltildi. 1585'te İspanya'ya karşı

Larousse

bir **drakarın maketi**
Deniz müzesi, Paris

düşmanlıklar yeniden canlanınca, sir Francis Drake, Cádiz limanındaki büyük bir düşman donanmasını yok etti (1587), daha sonra Yenilmez Armada'yı yenen filolardan birine komuta etti (1588). Amerika'ya yaptığı bir sefer sırasında öldü.

DRAKE (Friedrich), alman heykelci (Bad Pyrmont 1805 - Berlin 1882). Ch. D. Rauch'un öğrencisiydi, Osnabrück'teki dev *Justus Möser* anıtı (1836) ve Berlin'de bir sütun üzerine dikilen *Zafer* (1873) gibi klasik üslupta birçok heykel ve anıt yaptı.

DRAKE (Edwin Laurentine, **Albay** — denir), amerikalı sanayici (Greenville, New York, 1819 - Bethlehem, Pennsylvania, 1880). Çiftçi çocuğuydu; sırasıyla miçoluk, moda eşyalar satan bir mağazada satıcılık ve tren sürücülüğü yaptı. Mineral yağ üreten bir şirkete ortak olarak katıldıktan sonra, petrol bulmak için bir kuyu açan ilk kişi oldu. Böylece, 1859'da Titusville'de (Pennsylvania) ilk sınai petrol üretimini gerçekleştirdi.

DRAKE geçidi ya da **boğazı**, Güney Buz denizi'nde, Ateş ülkesi ile Güney Shetland adaları arasında (Antarktika yarımadası) geniş geçit (880 km). (Geçit, Büyük Okyanus'u [Bellingshausen havzası] Scotia denizi'ne bağlar. Orta kesimdeki üstü düz yükselti iki çöküntüyle çevrilir; çöküntülerin güneyde bulunanı, derinliği 5 000 m'yi aşan bir okyanus çukurudur. Antarktika çevresi akıntı buradan geçer ve burada çok hızlanarak debisi 218 milyon m^3/sn'ye ulaşır.

DRAKENSBERG, Güney Afrika Cumhuriyeti'nin en önemli dağ kütlesi. Transvaal'de Oğlak dönencesinden Cape ilinin G.'ine kadar 1 100 km boyunca uzanır. Güney Afrika platformunun bu sarp kıyı bölgesinin en yüksek noktası Thabantshonyana dağındadır, 3 482 m. Ayrıca bazı tepeler (Champagne Castle, Giant's Castle, Mont-aux-Sources tepesi) 3 000 m'yi aşar. Drakensberg, Transvaal ve Orange'ın yüksek platolarına doğru hafif bir eğimle alçalır, ama kıyı bölgelerinin yanı başında bir dizi sarp basamakla yükselir.

DRAKON, atinalı yasa yapıcı (İ.Ö. VII. yy. sonu). Drakon'dan önce, yazılı yasaların olmadığı dönemde halkın yazgısı soylu sınıfın *(eupatrides)* elindeydi. Soylular, kahramanlık döneminden kalma teamül hukukunu kendi çıkarlarına göre yorumlayarak adalet dağıtırlardı. Drakon, (thesmothetes) siteye düzen getirecek bir yasalar bütünü hazırlamakla görevlendirildi. Bu yasalar yönetim biçimini değiştirmedi, ancak getirdiği cezaların ağırlığıyla ün kazandı. Bununla birlikte, ilkel adalet sistemine oranla büyük bir gelişme sayılırdı. Drakon aileler arasındaki özel savaşları ve kan davalarını devletin yargı gücünün kapsamı içine alarak önlemeye çalışmıştı.

DRAKONTİYAZ → DRAKUNKULOZ.

DRAKULA *(kont)*, Eflak prensi **Vlad Tepeş**'in takma adı (XV. yy. Romanya). Vlad Drakul'un oğluydu (belki rumencede şeytan anlamına gelen *drak*'a anıştırma); bir tiran ve kan dökücü bir savaşçı olmakla birlikte, kesinlikle vampir değildi. Bu son özellik kendisine rumen vampirlik mitolojisinden esinlenen alman, rus ve rumen öykülerinde yakıştırılmıştır.

Drakula, Bram Stoker'in korku romanı (1897). Romantik vampir (Byron, Giovanni Polidori) Drakula, Stoker'in romanında, Londra'nın huzurlu ortamından uzak, Transilvanya'nın kâbuslu havası içinde ırkçı, sihirbaz ve yozlaşmış bir yasa temsilcisine dönüşür. Cengiz Han'ın soyundan gelen ve Kont Drakula diye anılan Vlad III, Bran tarikatının sadık piridir ve çevresine ölüm saçmaktadır. İnsan etine susamışlık, Freud'daki ölüm isteğinin cinselleştirilmesini anımsatır. Drakula üstüne birçok film yapılmıştır (Bela Lugosi ile T. Browning, 1931, Christopher Lee ile T. Fisher, 1958, vb.).

DRAKUNKULOZ a. (fr. *dracunculose*'dan). Medine kurdu *(Drancuculus medinensis)* denilen büyük boy bir filaryanın yaptığı asalak hastalığı. Bu filarya, Afrika'da, Ortadoğu'da ve Hindistan'da sık görülür. (Eşanl. DRAKONTİYAZ.)

—ANSİKL. İnsanlarda görülen bu asalak hastalığı milyonlarca insanda vardır. Uzunluğu 80 cm'ye varan kurt, deri altı dokularına girer ve deriyi delerek mikrofilaryaları dışarıya salar; eğer bunlar tatlı suya boşalır da orada yaşayan *cyclops* cinsinden küçük bir kabuklu hayvana geçerse bir arakonakta iki kez deri değiştirip büyüyerek bulaşıcı hale gelirler; bulaşma içme suyunda bulunan arakonağın ağıza girmesiyle gerçekleşir; mikrofilarya altderinin içinde 9 ila 12 ayda erişkin hale gelir. Kurtların çıkış yerleri genellikle bacaklardır; buradaki yaralar ek enfeksiyonlara uğrayabilir, özellikle tetanosa yol açabilirler. Dışarı atılmayan filaryalar kistleşip kireçleşebilirler.

Tedavi, bir sopanın üzerine kurdu sarıp mekanik olarak çıkarmaktan başka, solucan ilaçlarına dayanır, ama onların da hiçbiri kesin sonuç sağlayamamıştır.

Korunma, halkı kuyu ve bataklıklar konusunda eğitmekle ve suları kaynatarak içmekle sağlanır.

DRALON a. (tesc. edil. ad). Tekst. Alman üretimi (Bayer) poliakrilik sentetik elyaf.

DRAM ya da **DRAMA** a. (eylem anlamında yun. sözc.; fr. *drame*). **1.** (Komediye karşıt olarak) dokunaklı duyguları ve toplumsal, ruhsal çatışmaları sergileyen, yapısı genelde ağır, ciddi piyes, film vb. **—2.** Kişilerin yaşamını tehlikeye sokan, onları birbirine düşüren acıklı, üzücü olay ya da olaylar dizisi: *Bir aile dramı. Siyasi bir dram. Dün gece o evde korkunç bir dram yaşandı.*

—Ed. Klasik edebiyat sistemine girmeyen, kapsamı, tarihe ya da dine bağlılığıyla trajediden ayrılan, düzeyli bir dille yazılmış tiyatro oyunu. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Burjuva dramı*, anlatımda gerçekliği arayan, hareket ve etkileyecilik üzerine kurulan, ahlakçı bir amaçla özel yaşamdan görüntüler sunan düzyazı biçiminde dram. || *Dinsel (litürjik) dram*, Noel ya da Paskalya ayinleri dolayısıyla, kutsal bir olayın anılmasını amaçlayan dinsel metinlere verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Romantik dram*, komik öğenin trajik öğeyle kaynaştığı tiyatro oyunu. || *Satirik dram*, eski yunan edebiyatında, konusunu efsaneden alan, yarı trajik, yarı güldürü türünde, şef Silenos'un yönettiği korosu satyroslardan oluşan tiyatro oyunu.

—Müz. *Lirik dram*, dramatik konulu opera.

—Tiyat., TV. Tiyatro niteliği taşıyan radyo ya da televizyon yayını. || Televizyon için özel olarak yazılmış, sinemayla tiyatronun karışımından doğan tür.

—ANSİKL. Ed. Ton karışıklığını, esin çeşitliliğini, komedi ve trajedinin biçimsel kalıplarına aykırılığı başlıca ölçütler olarak alırsak, yunan satirik dramını, Ortaçağ misterlerini, traji-komediyi, ispanyol comedia'sını, Elizabeth dönemi dramını birer dram olarak sınıflandırabiliriz. Ama gerçek anlamıyla dram, Fransa'da XVIII. yy.'da yaratılmıştır. Sözcüğün kendisi de, bu türün sahnedeki ilk büyük başarıları sırasında, 1762'de Fransız Akademi sözlüğüne alınmıştır.

Tarihsel olarak satirik dram, satyroslardan oluşan ve şef Silenos tarafından yönetilen koronun yapısıyla tragedyadan ayrılır. Bu koro, komik müdahaleleri, güldürücü pantomimleri, kaba danslarıyla, dram türünün anlatım biçimini belirler. Ama konu tümüyle mitolojiden alınır.

Aynı biçimde, Avrupa'da dinsel dramlarda ve Ortaçağ misterlerinde kutsal esinle halka özgü coşkuyu, seçkin dilin ağırbaşlılığıyla gündelik yaşamdaki kişilerin eğlendirici gerçekliğini ya da şeytanların soytarılıklarını karıştıran bir tiyatro örneği buluruz.

İspanyol comediası (Lope de Vega, Cervantes, Calderón), Elizabeth döneminin büyük yapıtları ve XVII. yy. fransız traji-komedileri de kimilerince birer dram sayılır. Bu yapıtların ortak özelliği roman türüne yakın bir esine, büyük bir biçim özgürlüğüne ve kişilerin çeşitliliğinden gelen bir karma anlatıma bağlanmalarıdır. Sergiledikleri olayların çerçevesi "büyük dünya sahnesi"dir; kimi zaman halkların yazgısında etkili olur, tutkuları ve yaşamı topyekûn canlandırmayı amaçlar. Soytarılar, halktan insanlar ve soylu kahramanlar, acımasız bir dünyada, karmaşık yazgılarına uygun bir biçimde karşı karşıya gelirler.

Ama sözcüğün ilk tanımları, XVIII. yy.'ı yönlendiren felsefe akımından ayrılamaz; edebiyat alanına el atan ansiklopedicilerin dramı bir silah olarak seçtikleri görülür. Fransa'da, *burjuva dramı*'nı ya da *ciddi tür*'ü Diderot tanımlar: düzyazı biçiminde, anlatımda gerçekliği amaçlayan, hareket ve çarpıcılık arayan, ahlaki bir amaçla özel yaşamın koşullarını ve çatışmalarını gösteren dram. Diderot'nun *le Fils naturel* (1757) ve *le Père de famille* (1758), Sedaine'in *le Philosophe sans le savoir* (1765), Beaumarchais'nin *Eugénie* (1767), L. S. Mercier'nin *la Brouette du vinaigri-*

Drakensberg kütlesinde oyulmuş kanyon

Boutin-Atlas-Photo

er (1775) adlı yapıtları, bu türün örnekleridir. Nivelle de La Chaussée'nin *Acıklı güldürü*'sü bu türden biraz ayrılır.

Almanya'da Lessing, *Hamburgische Dramaturgie* (1769) adlı kitabında ve burjuva dramı ya da felsefi dramlarında, Diderot'nun görüşlerini benimser. Aynı biçimde Goethe'nin *Götz de Berlichingen* adlı dramı klasik zorlamalara bir karşı çıkış niteliğindedir. Schiller ise, 1781'de *Haydutlar*'ı (Die Räuber) yazdığında daha çok Shakespeare'in etkisindedir ve yüzyılın sonunda tarihsel dramın örneklerini verir. Shakespeare'in, alman dramının, melodramın ve italyan Manzoni'nin dram kuramlarının ortak etkisi sonucu, Fransa'da *romantik dram* ortaya çıkar. Victor Hugo, Stendhal'dan sonra (*Racine et Shakespeare*, 1823) ve Vigny'den önce (*More de Venise*'in önsüzü, 1829) *Cromwell*'e yazdığı ünlü önsözde (1827) bu dramın tanımını yapar: "Dramın özelliği gerçekliktir: gerçeklik, yaşamda iki tipin, yüce ile kabanın doğal birleşiminden doğar; bunlar, yaşamda ve evrende nasıl kesişiyorlarsa, dramda da öyle kesişirler." Romantik dram, psikolojik olmaktan çok, lirik bir olay karmaşası tiyatrosudur, eski konuların yerine yeni konular getirir, tarihe ve "yerel renge" tutkundur, türleri karıştırır, birimleri ve klasik kuralları yadsır; 1830'da *(Hernani)*, Victor Hugo'nun, baba Alexandre Dumas'nın, Vigny'nin ve Merimée ile Musset'nin yapıtlarıyla on beş yıl boyunca tiyatroya egemen olur.

Her şeyin gösteri ve eylem olduğu melodram da XIX. yy. başında çok tutulmuştur. Çok kalabalık seyirci çeken, halkı eğitmeye ve ahlak dersi vermeye yönelik olaylar işler.

Romantik tiyatro sona erdikten sonra, artık geçerliliğini yitirmiş olan tragedyadan ayrılan her "ciddi tiyatro" biçimi, "dram" olarak adlandırılır. Sözcüğün yeniden anlam kazanması için, Maeterlinck ve Claudel ile birlikte simgeciliği beklemek gerekecektir. Bu arada, yeni bir şiirsel boyut arayışıyla, konuşmaya dayalı tiyatronun sınırları arasında kalmış olan dram, müziğe yönelir. "Diğer bütün sanatlarla birlikte" lirik dramı yeniden yaratmaya çalışan Wagner'in yapıtları *müzikal dram* olarak kabul edilir. "Müzikal dram, genel olarak dram konusunda tasarlayabileceğimiz en yetkin biçimdir. Müzikal dramda müzik, gösterme sanatına ve şiire katılarak onlara yeni bir ruh verir, onları duygu ve düşüncenin en yüksek noktalarına ulaştırır" (Schuré).

İbsen, Strindberg, Çehov, Synge ya da Pirandello'nun yapıtları da dram olarak nitelenebilir. Ancak günümüzde biçimler öylesine çeşitlenmiştir ki, belli başlı yapıtları belirtmek için *oyun* (piyes) sözcüğü kullanılmaktadır. Dramın birbirinden farklı tanımları içinde, çağdaş eleştiri, bir noktada aynı görüşü paylaşmaktadır: dramın amacı, olayın insansal gerçekliği ve dokunaklılığıyla yoğun bir dramatik coşku yaratmaktır.

• *Dinsel dram.* Ayin kurbanlığı ve mucizeyi canlandırırken, dram kutsal tarihi, İsa'nın yaşamını kutsama ve yansıtma gereksiniminden doğar. Demek ki dram bir oyundur. Şarkı önemli bir yer tutsa bile, dramda en önde gelen öğe eylemdir. İsa'nın mezarının boş bulunması, tiyatroda durumların tersine dönüşünün ana örneğidir. Ancak metinlerin gelişimini belirlemek çok zordur. Meleklerle üç Meryem *(Quem queritis in sepulchro, o Christicole)* arasındaki latince diyalog X. yy.'dan bu yana Paskalya, Uruç, Noel yortularında gösterilerin temelini oluşturmuşsa da, çeşitli manastır topluluklarının (Sankt Gallen ya da Ripoll'den, Limoges ya da Fleury'den Cassino dağına ya da Verceil'e kadar) yorumları ayrı özellikler gösterir. En ilginç metinlerden biri, *Visitatio*'su Paskalya'da, sabah duasında söylenen *Regularis Concordia*'dır. 1175'ten sonra, *Kutsal Diriliş*'in (Sainte Résurrection) halk diliyle sahnelendiği görülür: artık ayinden bağımsız gerçek anlamda dramdır sözkonusu olan. Anlam kaygısı ayini örneklendirme kaygısından daha ağır basmaya başlamıştır.

■**Dram tiyatrosu,** İstanbul, Tepebaşı'nda, Pera Palas otelini Galatasaray'a bağlayan Meşrutiyet caddesi üzerindeydi. 1880'lere doğru belediyece ahşap olarak yaptırılan bina, Tepebaşı kışlık tiyatrosu olarak da bilinir. İstanbul Şehir tiyatrosu (ya da o zamanki adıyla, Darülbedayi-i osmanî), ilk oyunu olan *Çürük temel* ile 20 ocak 1916 günü, bu tiyatroda perdesini açtı. 1919 yılında belediyenin 9 yıllığına bir yabancı işletmeciye kiralaması üzerine Şehir tiyatrosu, çalışmalarını Şehzadebaşı'nda ve başka yerlerde sürdürdü. Daha sonra yeniden Şehir tiyatrosu'na geçen bina, 1934 yılı ekim ayında Dram tiyatrosu adını aldı. Parteri 268 kişilik, alt ve üst locaları 182 kişilik olan bina 7 ocak 1970 tarihine değin Şehir tiyatrosu'nun kullanımında kaldı. Aynı yılın 17 nisan günü nedeni belli olmayan bir yangınla büyük bir bölümü enkaz haline gelen Dram tiyatrosu 3 kasım 1971 günü çıkan ikinci yangında tümüyle yok oldu. Bugün aynı alanda belediyenin kat otoparkı ve İstanbul Sergi sarayı yükselmektedir.

DRAMA → DHRAMA.

DRAMATİK sıf. (fr. *dramatique*). **1.** Dramla ilgili, drama özgü şey için kullanılır: *Dramatik gösteri.* **—2.** Kötü sonuçlar, ciddi tehlikeler içeren olay, olgu, durum için kullanılır; korkunç, trajik: *Bu durum ileride dramatik sonuçlar doğurabilir. Filmde dramatik olaylar birbirini izliyor.* **—3.** Büyük bir coşku uyandıran, duyguları kamçılayan şey için kullanılır: *Bitiş sahnesi gerçekten dramatik bir yoğunluk taşıyor.*

—Ed. *Dramatik tür,* amacı bir olayı sahnede canlandırmak olan bütün yapıtların bağlandığı tür. (Hem komedi ve trajedi gibi geleneksel türleri, hem de bir ülkeye ya da bir döneme özgü çok çeşitli gösterileri [latin atellana'sı, japon no'su] kapsar. Yalnızca söz ve yazıya dayalı gösteri sanatı olarak kalmaz, gösterinin çok değişik ögelerini kapsamı içine alarak, örneğin müzikten yararlanarak, edebiyat çerçevesi dışına taşar.)

—Müz. *Dramatik müzik,* teatral bir yapıtın oynanışına eşlik eden ya da böyle bir yapıtla bütünleşen müzik; bir sahne gösterisi olmayan, bir öykünün öğelerini oyunlaştıran müzikli tür (kantat, oratoryo, çile, hatta lied).

—Tiyat. Tiyatroyla ya da tiyatro mesleğiyle ilgili olan: *Dramatik sanat dersleri almak. Dramatik bir yayın.* ‖ Dram nitelikleri taşıyan ya da dramın niteliklerini çağrıştıran: *Dramatik gösteri.*

Dramatis Personae, R. Browning'in şiir kitabı (1864). Yapıtta birbirini izleyen monologlar -Tennyson'un *Ulysses* (1842) adlı yapıtından esinlenmiştir ve Ortaçağ'daki açık itirafları çağrıştırır- bir dizi maske (Abt Vogler, Rabbi Ben Ezra, Caliban, Medium Mr. Siudge) aracılığıyla, kendini haklı çıkarmaya çalışan kurnaz kişilerin başvurdukları hileleri görmemizi sağlar.

DRAMATİZE a. (fr. *dramatiser*'den). **1.** *Bir edebiyat yapıtını (öykü roman vb.) dramatize etmek,* onu oyunlaştırmak. **—2.** *Bir şeyi dramatize etmek,* bir olaya, bir duruma olduğundan daha acıklı bir görünüm vererek onu abartılı bir biçimde ortaya koymak.

DRAMATURG a. (alm. sözc.; yun. *dramaturgos*'dan). Tiyatro oyunlarının edebi çözümlemeleri konusunda uzman olan ve yönetmenle birlikte çalışan kişi; bir tiyatroda yapıt seçimi ve çeviri işlerinde katkı sağlayan edebiyat danışmanı. (Bu anlamı *dramatiker* [oyun yazarı] ile *dramaturg* [oyunun sahneye koyulmasından metin gerecini hazırlayan kişi] birbirinden ayıran almancadan gelir.)

DRAMATURGİ a. (alm. *dramaturgie*). **1.** Tiyatro oyunları yazma sanatı. **—2.** Oyun yazma üzerine inceleme. **—3.** Açıklamalı oyun kataloğu. **—4.** Sahnelenmek istenen oyunun ideolojisi, söylemi, şiirselliği, anlam örgüsü üzerine yapılan yazınsal çözümleme.

Dram tiyatrosu 1970'ten önceki hali İstanbul

DRAMLAŞTIRMA a. Psikan. Rüyada, örtük içeriği tanınmaz duruma getirmek için simgelerden oluşan bir anlatım biçimi kullanan kılık değiştirme süreci; rüya malzemesine etkili bir biçimde somut bir genel görünüş sağlayan özel mekanizma.

DRAMMEN, Norveç'te liman kenti, Buskerud'un yönetim merkezi. *Drammensfjord* kıyısında. Oslo'nun G.-B.'sında 51 969 nüf. (1991). Bragernes ve Strømsø'dan oluşur. Metalürji. Ağaç işleme. Kâğıt fabrikası. Hazır giyim.

DRAMMEN, Norveç'in güneyinde ırmak; 250 km. *Drammensfjord*'a kavuşur. Kıyılarında çok sayıda sanayi kuruluşu vardır (bıçkı evleri, kâğıt ve iplik fabrikaları).

DRANCE ya da **DRANSE,** İsviçre'de ırmak, yukarı Rhône'un büyük kollarından biri; 45 km. Pennin Alpleri'nden inen üç koldan oluşur: B.'da Mont-Blanc kütlesinin doğu buzullarının sularını toplayan *Drance de Ferret;* ortada Büyük Saint-Bernard geçidinden gelen *Drance d'Entremont;* D.'da gene birçok buzulca beslenen ve Val de Bagnes'ı akaçlayan *Drance de Bagnes.* Drance, Martigny yakınlarında Rhône ırmağına kavuşur. Drance havzasında yapılan önemli hidroelektrik tesisler sayesinde Martigny'de elektrokimya sanayisi gelişmiştir.

DRANCY, Fransa'da kanton (Seine-Saint-Denis) merkezi; 60 928 nüf. (1992). Çağdaş kiliseler. Makine ve elektrikli araç gereç yapımı.

—Tar 1941-1944 arasında Almanlar, burayı, bir toplama kampı kurarak önce yabancı Yahudiler, sonra Fransız Yahudileri için kullandılar. 1942'de kamptaki tutuklu sayısı 8 000'e ulaşıyordu.

DRANGİANE, Eski İran'da Hamun çanağını kaplayan bölge. Önce Pers, sonra bir Selefki satraplığına katılan Drangiane'yi İ.Ö. 129'a doğru Sakalar işgal etti. (→ SİSTAN.)

Drang nach Osten, *Doğu'ya yürüyüş* anlamında almanca deyim. Germen nüfuzunun Doğu Avrupa üzerindeki etkisinin sürekli artmasını ve özellikle de XI. yy.'dan başlayarak töton tarikatının gelişmesini ve XIX. yy.'da Avusturya-Macaristan'ın Balkanlar'daki ilerlemesini belirtir.

DRANSE, İsviçre'de ırmak. (→ DRANCE.)

DRAPE a. (fr. *drapé*). Terz. Bir kumaşın bütün ya da yarım verevinden elde edilen ve süsleme olarak kullanılan serbest pililerin tümü.

DRAPER (Henry), amerikalı gökbilimci (Prince Edward County, Virginia, 1837

- New York 1882). Yıldız tayflarını fotoğraf plakası üstünde inceleyen ilk bilim adamıdır. Bu konuda *Oksijenin keşfi ve güneş tayfının yeni kuramı* (1877) adlı yapıtı yayımladı. Draper'in adı ayrıca yıldız tayflarının temel katoloğu ile birlikte anılır. 1890'da Pickering* tarafından yayımlanan ilk *Draper kataloğu*, tayfları Harvard'da kaydedilen 10 351 yıldızı kapsıyordu. 1918-1928 yılları arasında yine Harvard' da yayımlanan yeni *Henry Draper kataloğu* 240 000 yıldızın tayflarını verir; bütün gökbilimcilerce benimsenen Harvard yıldız sınıflandırmasının temelini bu katalog oluşturur.

DRAPER (Paul), amerikalı dansçı (Floransa 1909). Klasik dans öğrenimi görmesine karşın müziksiz düzenlemeler ve ritimlerde yenilik yaparak klaket dansında büyük bir usta olduğunu kanıtladı *(Sonata for Tap Dancer)*. ABD'de öğretmenlik yapmaktadır.

DRAŠKOVİĆ (Janko), hırvat yurtsever ve yazar (Zagreb 1770 - Radkersburg, Steiermark, 1856). Bir okuma derneği kurdu, bu derneği illyriacılığın başlıca merkezi durumuna getirdi; hırvatça ve almanca broşürler yayımladı. Bu çalışmalarda, Macarlar'a karşı ulusal direniş ve Güney Slavları'nın birleştirilmesi programını tanıttı.

DRASKOVİC (Milorad), sırp siyaset adamı (Polom, Rudnik yakınında, Sırbistan, 1873 - Delnice, Hırvatistan, 1921). Sırbistan'da bakanlığa getirildi (1905) ve demokrat bir lider olarak tüm koalisyon hükümetlerine katıldı. Arnavutluk'tan geri çekilme sırasında savaş bakanına vekâlet etti. Yugoslavya devletinin kurulmasından sonra birçok hükümette görev aldı ve komünist partinin çalışmalarını yasaklattı. Müslüman bir komünist tarafından öldürüldü.

DRASSİDAE a. Orta irilikte, taşların, yosunların altında ya da küçük yeraltı yuvalarında ördüğü ipeksi bir ağ içinde yaşayan örümcekleri içeren familya. (*Araneomorphae* alttakımına giren *Drassidae* familyasının bütün enlemlerde yaşayan üyeleri vardır ve Üçüncü Zaman amberleri içinde fosillerine rastlanır.)

DRASTİK sıf. ve a. (fr. *drastique;* yun. *drastikos*, etkili'den). Eczc. Kuvvetli müshil. (Drastik müshiller bağırsak mukozasını tahriş ederek etki gösterir. Bol sıvı salgısı sağlayarak cıvık bir dışkı oluşmasına yol açar. Bunlar sarısabır, calapa, hintyağı ve mahmude gibi bitkisel kökenli maddelerdir. Tahrış edici ve bazen sancılandırıcı etkileri nedeniyle kullanımları sınırlıdır.)

DRAUG a. İskandinav mitolojisinde ölenlerin geri gelen ruhlarına verilen ad. (Odin'e çoğunlukla ruhların kralı anlamında *Draugadrotten* denir.)

Draumkvedet, esk. norveççe **Draumkvaedhi** ("Düş şiiri"). Ortaçağ norveç şiirinin başyapıtı. 1300'e doğru bilinmeyen bir ozan tarafından yazılmıştır. Günümüze çeşitli elyazmalarıyla parçalar halinde ulaşan metin, geçen yüzyılda Moltke Moe tarafından yeniden bir araya getirilmiştir. Yazar, ünlü norveç baladlarının ya da *folkeviser*'in habercisi olan bir biçim içinde, rüyasında cehennemi, arafı, ve "gökyüzü krallığının bir bölümünü" gören Olav Asteson adında bir kişinin bu yolculuğunu yalın ve güçlü bir dille anlatır. Yapıt, Dante'nin metinleriyle boy ölçüşebilecek niteliktedir.

DRAUPADİ, hint destanı *Mahabharata*' da beş Pandava kardeşin ortak karısı. Kocalarının en büyüğü onu kumarda kaybedince, Krişna'yı yardıma çağırarak mucizemsi bir biçimde korunur: oyunda kazanan prens, sarayın önünde onun sarisini çıkarmak ister, ancak sari açıldıkça açılır, bir türlü bitmez, böylece Draupadi'nin onuru kurtulmuş olur.

DRAUPNİR a. (hollandaca *draupnin*). İskand. mit. Odin'in cüceler tarafından yapılan, maddi verimliliğin ve manevi üretkenliğin simgesi olan sihirli yüzüğü.

DRAVA, alm. **Drau**, Güney Avrupa'da akarsu. Tuna'nın kolu (sağ kıyıdan). Yaklaşık 700 km uzunluğunda olan Drava, Kärnten Alpleri'nden (İtalya) doğar, Kärnten ile Kuzey Slovenya ve Hırvatistan'ı akaçlar. 95 km boyunca Macaristan sınırını çizer. Debisinin en yüksek olduğu devre mayıs-haziran aylarıdır.

DRAVİD DİLLERİ özellikle Hindistan'ın güneyinde, 180 milyondan fazla kişinin konuştuğu dil ailesi.

—ANSİKL. Dravid dilleri ailesinde yirmi dil bulunur. Bu dillerden dördü: tamul dili (Tamil Nadu, Sri Lanka, Birmanya, Malaysia'da konuşulur), malayalam (Kerala), kannara (Karnataka) ve telugu (Andhra Pradeş), Hint birliği'nin dört eyaletinde ulusal dil konumundadır ve değerli yapıtların verildiği edebi dillerdir; öteki diller, genellikle az nüfuslu (birkaç binle birkaç yüz bin kişi arasında) kabilelerce konuşulur. Dravid dilleri üç öbeğe ayrılır: 1. kuzey öbeğindeki diller, Dekkan'da öbekleşmiş öteki diller gibi (Pakistan'da brahui, Bihar' ın doğusunda malto ve Madhya Pradeş' in doğusunda kuruh) birbirlerinden ayrı dilleri kapsar; 2. orta öbek, telugu dilinin konuşulduğu bölgelerin kuzeyinde, Orissa'nın kuzey-batı'sında kui, kolami (Andhra Pradeş'in kuzeyi ve Maharaştra'nın doğusu); gondi ve parciyle (Madhya Pradeş'in güneyi) kondadan (Orissa'nın güneyi) oluşur; 3. güney öbeği, birbirlerine yakın akraba olan tamul ve malayalamı, kannarayı, kota ve todayı (Nilgiri dağları bölgesi), kodaguyu (Karnataka'nın güneyindeki dağlar) ve tuluyu (Karnataka'nın doğu kesimi) içerir.

Dravid dil ailesinin kökeni hâlâ bilinememektedir, bugüne değin, özellikle ural ve altay dilleriyle yaklaştırma girişimlerinde bulunulmuşsa da öteki dil öbeklerinin hiçbiriyle akrabalık bağı kanıtlanamamıştır; en akla yakın varsayım, kuzeyden, belki de Orta Asya'dan gelen göçlere dayanır. En kuzeyde brahuinin varlığını sürdürmesinin ve birçok dravidce özelliğinin hint-ari kutsal ilahilerinin en eskisi olan *Rigveda*'da bulunmasının da kanıtladığı gibi, dravid dillerinin çok daha geniş bir yayılım alanı olabileceği bir gerçektir. Öte yandan, tüm hint-avrupa dil ailesi içinde tek üstdamaksıllaşmış ünsüz dizisi bulunan hint-ari üstünde dravidcenin etkisine dikkat çekilir.

Dravid dillerinin başlıca özellikleri, içek ve soneklerin yüklendiği önemli görevle, kökteki ünlü ve ünsüz karışmasıdır. Ayrıca, toplumsal lehçelerin, brahmanlarla brahman olmayanların ve dokunulmazların dilleri arasındaki dikkate değer farklılıkların da önemini belirtmek gerekir.

X (J.-L. Passek kol.)

DRAVİDA → DRAVİDLER.

Dravida üslubu, Dravida bölgesindeki belli başlı krallıkların güzel sanatlarının tümü: Pallava sanatı (600'e doğr. - 900) ve özellikle Cola ve Pandya sanatı (900'e doğr. - 1300'den sonr.), Vicayanagar sanatı (1336-1565), Gingee, Tancovur ve Madura'daki Nayak sanatı (1565'ten sonr. - XVIII. yy.'ın ilk yarısı).

DRAVİDLER ya da **DRAVİDA**, Ari istilacılar tarafından Hindistan'ın güney bölgelerine sürülen halk. Dravidler bugün genellikle Vindhya dağlarının güneyinde, yani Tamil Nadu, Kerala, Karnataka ve Andhra Pradeş eyaletlerinde yoğunlaşmışlardır.

DRAVİT a. (fr. *dravite;* öz. a. *Drave*'dan). Mıner. Turmalinin ferromanganezli bir çeşidi olan, kahverengi doğal silikat.

DRAVYA, *töz* anlamına gelen sanskritçe sözcük. Cayna felsefesinde varlığın tözüne verilen ad. Bu felsefeye göre, varlığın tözü, 6 varlık kategorisinden *(astikaya)* oluşur: *dharma* (hareket), *adharma* (durgunluk), *akaşa* (uzam), *pudgala* (madde), *civa* (ruh) ve *kala* (zaman).

DRAWA, Polonya'da ırmak; 186 km. Batı Pomeranya'nın güney yamacını akaçlayarak, bir turizm bölgesindeki göller dizisini birbirine bağlar, sağ kıyısından karıştığı Notec ırmağı aracılığıyla Warta ırmağı ağına eklenir.

DRAWBACK a. (ing. sözc.; *to draw*, çekmek ve *back*, geri'den). Verg. huk. İşlenmiş ürün dışsatımcısına, dışsatımın gerçekleşmesi sırasında, üretimde kullandığı dışalım girdilerine ödediği gümrük vergisi tutarına eşit bir ödeme yapılmasını gerektiren dışsatımı destekleme yöntemi.

DRAW-BAR a. (ing. sözc.). Camc. ÇEKME* ÇUBUĞU'nun eşanlamlısı.

DRAYTON (Michael), ingiliz şair (Hartshill, Warwickshire, 1563 - Londra 1631). Yanında özel görevlisi olarak çalıştığı kralın kızına beslediği platonik aşkı *The Shepheards Garland* (1593) adlı yapıtında dile getirdi. Birçok "tarihsel" şiir (*The Legend of Great Cromwell*, 1607) yazdıktan sonra gözden düştü, yergi türüne yöneldi *(The Owl*, 1604; *The Man in the Moon*, 1606), daha sonraları Arkadhia (mutluluk ülkesi) olarak gördüğü İngiltere'nin, 30 bölümlük, çok geniş bir betimine girişti (*Poly-Olbion*, 1612-1622). Yurtsever ve ovidiusçu olan Drayton, Elizabeth' in ölümünden çok sonraları bile elizabethçi olarak kaldı, pastoral ve erotik idilleriyle (*Endimion and Phoebe*, 1595; *Nymphidia*, 1627) bu türü yeniden canlandırdı.

Dr. Caligari'nin muayenehanesi *(Das Kabinett des Dr. Caligari)*, alman filmi (1919). Yönetmeni Robert Wiene. Bir delinin imgelemiyle sunulan öykü, medyumuna çeşitli suç ve cinayetler işleten bir ipnotizmacıyı anlatır. Maskesi düşürülen Caligari tutuklanır, ama kaçmayı başarır ve sığındığı akıl hastanesinin yöneticisi olur. Carl Mayer ve Hans Janowitz'in imzalarını taşıyan senaryo, kuşkusuz, XIX. yy. fantastik romantizminin geleneksel çizgisini yansıtır; ancak boyanmış tuval dekorlara (yaratıcıları Herman Warm, Walter Röhrig ve Walter Reimann), perspektif saptırmalarına, ışık-gölge oyunlarına ve oyuncuların (Conrad Veidt, Werner Krauss, Lil Dagover) oldukça abartılı yorumlarına verilen önem, bu filmi ilk alman anlatımcı akımının gerçek öncüsü yapar.

Robert Wiene'nin *Dr. Caligari'nin muayenehanesi* (1919) filminden bir sahne

DRDA (Jan), çek romancı ve tiyatro yazarı (Příbram 1915 - Dobříš, Bohemya, 1970). Taşra törelerini abartılı bir coşkuyla anlatan ilk romanı *Une Mésteckona Dlani*'yle (1940) üne kavuştu. Bu yapıtını, *Živá Vada* (1941) ve *Pérégrinations de Pierre Septmensonges* (fr. çev.) [1943] adlı romanları izledi. *Nema Barrica* (la Barricade muette [fr. çev.], 1946) adlı kitabında yurtseverce duygulardan ve toplumsal konulardan esinlenen öykülerini top-

ladı. Yazarlar birliği başkanı oldu. Folklor ürünlerinden esinlenerek komediler (*la Romance d'Oldřich et Božena* [fr. çev.], 1953; *Dalskabáty, village pêcheur* [fr. çev.], 1959) ve bir çek masalları derlemesi yazdı.

DREADNOUGHT a. (ing. sözc., hiçbir şeyden korkmayan). 1906'da denize indirilen ingiliz zırhlı tipi.

—ANSİKL. Dreadnoughtun planları, amirallık birinci lordu lord Fisher'in yönergeleri doğrultusunda gizli olarak incelendi. Gemi, çift katlı 5 taretle 305 mm'lik 10 top taşıyan bir ana batarya ve torpidobotlara karşı kullanılan seri atışlı 76 mm'lik 24 top içeren hafif bir batarya ile donatıldı. Deplasmanı 18 000 t olan dreadnoughtun maksimal hızı türbinlerin kullanılmasıyla 21 deniz miline ulaştı. Atış tanzimini kolaylaştıran ana topların eşit çapta olma özelliğiyle belirginleşen bu zırhlı tipi, tüm donanmalarca benimsendi ve 1939'a kadar savaş filolarının ana öğesini oluşturdu. İkinci Dünya savaşı'ndan başlayarak, hava kuvvetlerinin üstünlüğü bu zırhlının etkisini azalttı. Ayrıca İngilizler'in ilk atom denizaltısına da *Dreadnought* adı verilmiştir (1960).

DREBBEL (Cornelis), hollandalı mekanikçi ve fizikçi (Alkmaar 1572 - Leiden 1633). 1620'de Londra'ya yerleşti. Bileşik bir mikroskop ve bir termometre yaptığı söylenir. Koşnil boyasıyla boyama yöntemini buldu ve 1624'te Thames'de denenen ilk denizaltıyı yaptı. *De natura elementorum* (1621) adlı bir yapıt yazdı.

DREÇ a. Balıkç. Dip kabuklularını ve bazı yumuşakçaları avlamaya yarayan, yarım çember yayı biçimindeki madensel bir çerçeve üzerine monte edilmiş, çekilerek kullanılan taraklı balık ağı. (Buna *algarna* da denir.)

DREES (Willem), hollandalı siyaset adamı (Amsterdam 1886-Lahey 1988). Lahey maliye ve bayındırlık işlerinde başyargıç yardımcısıyken, 1933'te milletvekili seçildi, bir süre sonra sosyalist partinin yönetimini üstlendi. Bir süre alman kamplarında rehine olarak kaldığı işgal sırasında Yurtseverlik komitesi ve Gizli ilişki komisyonu'na üyeydi. Başbakanlığı sırasında (1948-1958) savaş sonrası toplumsal yasalarının öncülerinden oldu.

DREGLAYN a. (ing. *dragline*). Bayınd. ÇEKME* KEPÇELİ EKSKAVATÖR'ün eşanlamlısı.

DREHEM, eski adı **Puzriş- Dagan,** Nippur'un (Sümer) 20 km G.-D.'sunda sit. III. Ur sülalesi (İ.Ö. XXI. yy.) döneminde, bağımlı kentlerin katkılarıyla beslenen ahırı, Nippur tapınaklarına ve Ur sarayına hayvan sağlardı. Kazılar sırasında bulunmuş, çoğunlukla hayvan alım satımına ilişkin çok sayıda çiviyazılı tabletin 1 300 kadarı İstanbul Arkeoloji müzeleri'nde bulunmaktadır.

DREİKANTER a. (*üç ayrıtı bulunan* anlamında alm. sözc.). Yerbil. Yüzeyleri rüzgâr aşındırmasıyla yontulmuş, piramit (üç köşeli) biçimli çakıl.

DREİSAM, Almanya'da (Baden-Württemberg) ırmak. Ren'in altkolu (Elz aracılığıyla) olan Dreisam, Karaorman'ı akaçlar, Freiburg im Breisgau'yu aşar. Vadisinin dağlık kesimi, kırıklarla parçalanmış bir bölgeyi (burası *Höllentalh* [Cehennem Vadisi] adı verilen kenarları dik bir oluk vadidir) izler.

DREİSER (Theodore), amerikalı romancı (Terre Haute, İndiana, 1871 - Hollywood 1945). Özyaşamöykülerinde (*A Traveler at Forty*, 1913; *A Book about Myself*, 1922; *Dawn*, 1931) anlattığı gibi güçlüklerle dolu yaşamı, daha sonra da gazetecilik deneyimi, ilk yazarlık döneminde kullanacağı malzemeyi sağladı. *Sister Carrie*'de (1900), romansı bir tutanak görüntüsü altında, sanayileşmiş olmasına karşın, püritenlikten kopmamış amerikan toplumunda insanın ve ruhunun özgürlüğüne kavuşmasının güçlüklerini ortaya koydu. *Jennie Gerhardt*'ta (1911) aynı temayı yeniden ele aldı. Maliyeci Charles T. Yerkes'ten esinlenerek yazdığı *The Financier* (1912), *The Titan* (1914) ve *The Stoic* (1947) adlı romanlarıyla, darwinci toplumsal zooloji türünde bir üçleme oluşturdu. *The Genius* (1915) adlı yapıtında sanatçının toplum içinde karşılaştığı güçlükleri, yaşamla kasveti özdeşleştirerek dile getirdi. *Sister Carrie*'nin yol açtığı skandaldan sonra, *An American Tragedy* (1925), Dreiser'in ününü ve değerini herkese kabul ettirdi. Bu kitapta, katil Griffiths'in öyküsü toplumu gerçek suçlu olarak gösteriyordu.

DREİSSENA a. (belçikalı hekim *Dreyssen*'in adından). Tatlısularda yaşayan, midyeye benzeyen ikiçenetli yumuşakça cinsi. (Göçmenmidyegiller familyasının örnek tipi.) Eşanl. DREİSSENSİA ya da DREYSSENSİA.

—ANSİKL. Dreissena'larda örteneklerin kenarında yalnızca ayağın geçebileceği, dil biçiminde, bir bisusla donanan bir delik vardır; Dreissena'ların, kısa dudak dokunaçları, birbirine eşit solungaçları ve çıkıntılı sifonları yenebilen midyeninkine benzeyen kavkıları bulunur. Dreissena'lar ırmaklarda yaşar: yirmi kadar türü bilinir; bunlardan en yaygını *Dreissena polymorpha* bazen kent suyu borularına kadar girer. Üçüncü Zaman katmanlarından başlayarak bu hayvanların fosillerine rastlanır.

DREİSSENİDAE a. Küçük bir midyeye benzeyen, ikiçenetli tatlısu yumuşakçaları familyası. (Üyeleri, bissuslarıyla taşlara ya da su bitkilerine tutunarak yaşar. Üçüncü Zaman'dan bu yana yaşamaktadırlar.)

DREİSSENSİA ya da **DREYSSENSİA** → DREİSSENA.

DREN ya da **DİREN** a. (fr. *drain*). **1.** Akaç. **—2.** Tıp. İçlerinde sıvı toplanmış yaraların akıtılmasına yarayan, maden, cam, lastik ya da plastik maddeden yapılmış ve aralıklı olarak delikler açılmış boru. ‖ *Kulak dreni*, ekseni boşaltılmış bir yoyo biçiminde, kulakzarına yerleştirilen ve ortakulak içinde atmosfer basıncına eşit bir basınç sağlamaya yarayan dren. (İletim sağırlıklarının eşlik ettiği akıntılı ortakulak iltihaplarının tedavisinde kullanılır.)

DRENAJ a. (fr. *drainage*). **1.** Pedol. ve Tarım. AKAÇLAMA'nın eşanlamlısı. **—2.** Cerr. Organizmanın herhangi bir yerinde toplanan sıvı birikintilerini boşaltmaya yarayan tedavi. (Boşalma ya kendi kendine olur [apseler] ya da ameliyatla sağlanır. Bunun için boru, fitil, vb. şeyler kullanılır. Bütün bu araçların amacı yaranın kapanmasını önlemektir.)

—Homeopat. Bazı işlevlerin ya da bazı organların desteklenmesi ya da uyarılması. Bunlardaki kalıtsal ya da edinsel yetersizlikler, toksinlerin birikimine neden olur ve toksinlerin doğal yolla dışa atılmasına engel olarak homeopatik ilaçların kurtarıcı etkilerine karşı koyar. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Homeopat. Drenaj kavramı Nebel'in görüşlerinden doğmuş ve onun Léon Vanier ve Rouy gibi öğrencileri tarafından yeniden ele alınmıştır. Normalde, organizmayı "toksinler"den kurtarma işlevi en başta böbrek ve karaciğer sistemlerine, ama aynı zamanda deriye ve mukozalara yüklenmiştir; toksinler ya metabolizma artıklarıdır ya da organizma dış saldırıları (enfeksiyon, mekanik, ruhsal ve duyusal, ilaçlar) zararsız hale getirirken ortaya çıkan artıklardır. Birçok durumda doğal dışa atma yolları güçsüzleşir: organizma yavaş yavaş "dolar, tıkanır" ve anında ya da daha sonra çeşitli bozukluklar ortaya çıkar. Başka zaman çok etkili olan polikrestler artık organizmayı dengeleyemez olur. Bu durumda dışa atma organlarını güçlendirerek, bozulmuş olan işlevleri, önceden ya da aynı zamanda "drenaj"la güçlendirmek gerektiği, yani genel etkili ilaçlardan yararlanarak, barajları kaldırmanın iyi olacağı düşüncesi bazı kimselerde uyanmıştır.

Pratikte drenaj daha çok bitki kökenli ilaçlara dayanır; bunlar düşük ya da orta derecede sulandırılarak (onda bir ya da yüzde bir 4. CH'ye kadar) nadiren tentür özü şeklinde verilir (o zaman otlarla yapılan tedavinin yararına andırışma yasasının uygulama alanından dışarı çıkılabilir) ve belirli bir işleve ya da organa yönelik olurlar. Bir drenaj ilacı asla bir organ ya da işleve olan yakınlığından ötürü uygulanmaz, benzerlik yasasına dayanılarak daima bir ya da birkaç büyük patolojik belirtiyi gerektirir.

Amaç toksinleri dışa atma organlarına doğru "yönlendirmek"tir. Yerel ya da uydu etkili drenaj ilaçları genel etkili ilaçların derin etkisini hazırlar, aynı zamanda geçici dahi olsa, hastayı ilaçtan ileri gelebilecek ağırlaşmadan korur.

Bazıları, kışkırtıcı ilaçlarla yönlendirici ilaçlar arasındaki ayrımı biraz keyfi ve çok az hahnemannci bulduklarından bu kavramı reddederler ve yapıya bağlı ilaçların zaten yönlendirici olduklarını ve her iki işi birden gördüklerini iddia ederler. Bazılarıysa genel etkili ilacı hem yüksek derecede hem düşük ya da orta derecede sulandırıp vererek benzer bir drenaj elde edebileceklerini ileri sürerler. Onlara göre eskiden kullanılan korsakov sıvılarıyla elde edilen etkiye benzer "sönümleme" etkisi elde edilince önceden var olan patolojik durumda bir ağırlaşma olmaz. Çünkü korsakov sıvıları aslında değişik yükseklikteki sıvıların bir birleşimidir. Bu durumda sahici bir drenajdan söz edilemez gibi görünmektedir.

Drenaj hastanın rahatlamasını sağlar, tedavi etkilerini artırır, ama sistem haline getirilmemelidir.

DRENTHE, Hollanda'nın K.-D.'sunda il; 2 647 km^2; 439 100 nüf. (1989). Yönetim merkezi *Assen*. Elverişsiz doğa koşulları (kumlu buzul çökelleri, turbalıklar), önceleri Utrecht piskoposluğuna bağlı bir kontlukken, 1536'da Karl V tarafından Hollanda'ya bağlanan Drenthe'in uzun süre neden tenha kaldığını ve çok az ekilip biçildiğini (korular, fundalıklar, bataklıklar, az verimli tahıl tarımı, yaygın yöntemlerle yapılan hayvancılık) açıklar. Ama turbalıkların işletilmesi ve yerleşime açılması, ekilen alanların genişletilmesi ve kimyasal gübrelerin yoğun biçimde kullanılması tarım düzenini baştan başa değiştirdi; öte yandan, son yıllarda gerçekleşen sanayileşme (hafif metalürji, tekstil), yeni gelir kaynakları sağlamış, eskiden önü alınmaz biçimde süren dışgöçü durdurmuş ve kent merkezlerinin (özellikle Emmen) gelişmesini kolaylaştırmıştır.

DREPANA a. Kızıl ya da sarı renkli, üst kanatları orak biçimine kıvrık, orta irilikte gündüz kelebekleri cinsi. (Tırtılı orman ağaçlarında yaşar. *Drepana falcataria* meşeye, kayına, söğüde, kavağa zarar verir. *Drepanidae* familyasının örnek tipi.)

DREPANASPİS a. (yun. *drepane* ya da *drepanon*, tırpan, budama bıçağı, ve *apsis*, *-idos*, kalkan'dan). Avrupa'da Ordovices ve Devon sistemi katlarda bulunan, çenesizlerden fosil balıkları içeren cins. (Bedenleri yandan basıktır ve iri deri levhalarıyla kaplıdır. *Pteraspidomorphes* takımı.)

DREPANİDAE a. Zool. ELBİSEKUŞUGİLLER familyasının bilimsel adı.

DREPANORNİS a. (yun. *drepane* ya da *drepanon*, tırpan, budama bıçağı, ve *ornis*, *-ithos*, kuş'tan). Yeni Gine'de yaşayan, uzun kıvrık gagalı cennetkuşu cinsi. (Cennetkuşugiller familyası.)

DREPANOSİT a. (fr. *drépanocyte*). Hematol. Orak ya da muz biçimine dönüşmüş, kimisi dikenli bir görünüm almış alyuvar. Drepanositoz sırasında görülen bu

Interconntinentale

Willem Drees

İ.P.S.

Theodore Dreiser

hücreler, özel hiçbir işleme gerek kalmadan lam üzerine yayılan kanda kolayca gözlenebilir ve kan oksijensiz olduğu zaman muhakkak bulunur.

DREPANOSİTOZ a. fr. *drépnocytose*). Alyuvarların içinde S hemoglobini denilen anormal bir hemoglobinin bulunmasından ileri gelen kalıtımsal hastalık. (Eşanl. HERRİCK HASTALIĞI, ORAK HÜCRE ANEMİSİ.)

—ANSİKL. Drepanositozun soydan geçişi ortak başat nitelikteki otozomlarla olur. Çünkü homozigotlarda (% 100 S hemoglobini) ağır bir hemolitik anemi yaparken, heterozigotlarda klinik olarak çok az görülür, ama S hemoglobinine bakılarak (% 22-50 arası hemoglobin) onlarda da hastalığın bulunduğu anlaşılabilir. Kanın oksijen yitirmesi, alyuvarların oraklaşmasına neden olur, kanın yoğunluğu artar ve trombozlara yol açabilir. Trombozlar ve kansızlık hastalığın büyük karmaşalarıdır, homozigot şekillerinde 10 yaşına kadar drepanositozun ağır sonuçlar doğurmasına neden olurlar. Bu sınır aşıldığında, yani 10 yaşından sonra, klinik belirtiler yavaş yavaş kaybolur ve ancak oksijen eksikliği halinde ortaya çıkar.

DREPANUM. Esk. coğ. Sicilya'da kent, Eryks dağının eteğinde, tırpan (yun. *drepanon*) biçiminde olduğu için bu ad verilmiştir. Kartacalı Adherbal, romalı Claudius Pulcher karşısında burada bir deniz zaferi kazandı (İ.Ö. 249). Bugün *Trapani.*

Drepung manastırı → BRAS-SPUNGS.

DRESCH (Jean), fransız coğrafyacı (Paris 1905). Büyük Atlas üzerine olan tezinden başlayarak kurak ortamların jeomorfolojisine yöneldi. Merakı, daha sonra, bütün islam âlemine, Afrika'ya, emperyalizm ve bağımsızlığa kavuşma sorunlarına doğru yönelmesine yol açtı. Sorbonne'da profesörlük yaptı, 50'li ve 60'lı yıllarda fransız coğrafya araştırmalarının önemli bir bölümünü gerçekleştirdi ve 1972'den 1976'ya kadar Uluslararası coğrafya birliği'nin başkanlığını yaptı.

DRESDEN, ABD'de (İllinois), Chicago'nun G.-B.'sında yer. Nükleer santral.

DRESDEN, Almanya'nın Saksonya eyaletinde kent, eyalet merkezi, Elbe kıyısında; 515 900 nüf. (1989).

• COĞRAFYA. Kent, Saksonya'da, iki kütle arasında, Erzgebirge dağlarının oluşturduğu bir artülkeyle çek ülkeleri (ulaşıma elverişli Elbe bu artülkeyle bağlantıyı sağlar) arasında kurulmuştur. "Sanayi ve bilimler kenti" adı verilen Dresden, bir elektronik, elektroteknik, makine ve hassas aletler yapımı, kimya ve besin sanayisi merkezidir. Prenslikler döneminden kalma teknik üniversite, Orta Avrupa'nın en büyük politeknik kuruluşudur. Bunun yanında yükseköğretim yapan yedi başka kuruluş daha vardır. Dresden kültür alanında dünya çapındaki ününü sürdürmektedir; tiyatrolar, konser salonları, galeriler (Gemaldengalerie, vd.), müzeler.

• TARİH. Slav kökenli bir kent olan Dresden, Meissen markgrafları tarafından germenleştirildi ve XIII. yy.'ın sonlarında Meissen'in başkenti oldu. Saksonya topraklarının çeşitli paylaşımları ve sınır düzenlemeleri sonunda Albertin Birliği'nin mülkü olarak kaldı. XVIII. yy.'da, Saksonya seçicisi ve Polonya kralı Friedrich August I (Güçlü August II) tarafından modernleştirilip geliştirildi. 1813'te Saksonya kralının bağlılığına güvenen Napoleon, kenti, Almanya'daki askeri harekâtının odak noktası yaptı. 1806'dan 1918'e dek Saksonya krallığı'nın merkezi olan Dresden, 13 ve 14 şubat 1945'te İkinci Dünya savaşı'nın en büyük bombardımanlarından biri sonunda yerle bir oldu. O dönemde kentte 1 milyonu aşkın sivil, mülteci ve savaş tutuklusu (26 000) vardı. Müttefikler'in hedefi, sivil halkın moralini bozmaktı. İngiliz krallık hava kuvvetleri'nin art arda iki saldırısında Dresden'e 650 000 yangın bombasıyla 4 000 ve 8 000 librelik yüzlerce patlayıcı bomba -ağırlık olarak toplam 2 978 ton bomba- atıldı. Ertesi gün Amerikan hava kuvvetleri üçüncü bir saldırı düzenleyerek henüz yıkılmamış tüm hedefleri ve kenti terk eden sivil kafilelerini bomba ve kurşun yağmuruna tuttu. Saptanması çok güç olan ölü sayısının 135 000 dolayında olduğu düşünülür. Maddi zararsa korkunç boyutlara ulaştı: kentin 13 km²'lik bölümü (% 75'i) yerle bir olmuş, 200 000 konutunun 90 000'i yıkılmıştı. Dresden, Hiroşima'dakinden daha yüksek ölü sayısıyla, salt sivil hedeflere yönelik bombardıman savaşı acımasızlığını simgeleyen bir kent olarak tarihte yer aldı.

• GÜZEL SANATLAR. Kent XVI. yy. Almanyası'nın protestanlık merkezlerinden biridir. Louis XIV'ün lüksüyle boy ölçüşmeye çalışan seçiciprenslerin, Friedrich August I (Güçlü August II) ve Friedrich August II'nin (August III) etkisiyle, XVIII. yy.'da sanat etkinlikleri açısından en parlak dönemine ulaştı. Görkemli Büyük saray (XVII. yy.'ın ikinci yarısı) ve Dresden'i "Elbe'nin Floransası" durumuna getiren çok sayıda barok yapı, 1945 şubatındaki bombardımanlar sırasında yok oldu. Avrupa barokunun başyapıtı *Zwinger* restore edildi; 1711 - 1728 arasında M.D. Pöppelmann tarafından yapılan ve B. Permoser'in çarpıcı heykelleriyle süslenen bu görkemli sur, açıkhava eğlenceleri için yaptırılmıştı. Bir başka büyük yapı olan Georg Bähr'in yapıtı, kubbeli *Frauenkirche* protestan kilisesi (1726 - 1743), bugün yıkıntı durumundadır. Ayakta kalmış anıtlar arasında *Saray kilisesi* (katolik kilisesi, 1739 - 1755); 1870 - 1878'de yeniden yapılan G. Semper opera binası (1837 - 1841), kentin yeni bölümünde Elbe'nin sağ kıyısında yükselen Japon sarayı (1715 - 1735); Pillnitz' de Pöppelmann'ın yaptığı, Seçiciprensler yazlık sarayı sayılabilir.

Müzeler. GEMÄLDEGALERİE (Resim galerisi), Avrupa'nın en önemli müzelerinden biridir. Çoğu, Luther'in dostu, Dürer ve Cranach'ın koruyucusu, Saksonya seçicisi ve dükü Bilge Friedrich tarafından toplanmış 2 000'i aşkın tablo içerir. Saksonya seçicisi ve Polonya kralı August II'nin, özellikle de, meraklı bir koleksiyoncu olan oğlu August III'ün bu tabloların toplanmasına büyük katkıları olmuştur; G. Semper'in *Zwinger*'e eklediği kanada yerleşen müzenin pek çok başyapıtı arasında, Raffaello'nun *San Sistino Meryemi*, Giorgione' nin *Venüs*, Tiziano'nun *Sezar'ın sadakası*, il Correggio'nun *Çobanların tapınması* (ya da *Kutsal gece*), Poussin'in *Flora imparatorluğu*, Vermeer'in *Mektup okuyan genç kız*, Rembrandt'ın *Kırmızı çiçekli Saskia*, Rubens'in *Betşabe çeşmede* adlı yapıtları ile Antonello da Messina, Mantegna, Botticelli, Andrea Del Sarto, Dürer, Cranach, Holbein, Veronese, il Tintoretto, Annibale Carracci, D. Feti, G. M. Crespi, A. Van Ostade ve Velázquez'in resimleri anılabilir. *Albertinum*' da yer alan (sanat değeri olan eşyaların yanı sıra seçiciprenslerin heykellerinin de bulunduğu eski silah fabrikası) GEMÄLDEGALERİE NEUER MEİSTER (Yeni ustalar resim galerisi), XIX. ve XX. yy. alman resim sanatına (Friedrich, Ludwig Richter, Menzel, Leibl, Liebermann, Corinth, *die Brücke*'ye bağlı anlatımcı ressamlar, Dix...), fransız izlenimcilerine, vb. ayrılmıştır. Öbür müzeler arasında TARİH MÜZESİ (silah ve zırhlar, porselenler, kalay eşyalar, bilimsel araçlar...), ESTAMPLAR VE DESENLER DAİRESİ sayılabilir.

Dresden
Elbe kıyısında gezinti tekneleri iskelesi

Tony Stone Associated

DRESDEN (Sem), hollandalı besteci (Amsterdam 1881 - Lahey 1957). Amsterdam'da Zweers'den, Berlin'de Pfitzner'den ders aldı. 1937 - 1949 arasında Lahey Krallık konservatuvarı'nı yönetti. Debussy'nin etkisinde, oda müziği parçaları, senfonik yapıtlar yazdı, *Aziz Antonius* oratoryosunu (1954), *François Villon* operasını (ilk kez 1958'de sahnelendi) besteledi.

Dresden antlaşması, Avusturya Veraset* savaşları sırasında, 25 aralık 1745'te, Prusya kralı Friedrich II, imparatoriçe Maria - Theresia, Saksonya seçicisi ve Polonya kralı August III arasında imzalanan antlaşma. Buna göre, August III topraklarının tümünü koruyor, Maria -Theresia'nın kocası Lorraineli Franz I'i imparator olarak tanıyan Friedrich II ise 1742'de ele geçirmiş olduğu Silezya'yı elinde tutuyordu.

Dresden konferansı, alman devletlerinin, Prusya'nın ve Avusturya'nın ön ayak olmasıyla, Germen konfederasyonu'na, 1848 devrimi'yle yıkılan eski düzenin yerine yeni bir düzen kazandırmak üzere aralık 1850'den mayıs 1851'e kadar bir araya geldikleri konferans. İki büyük germen devletinin önerdikleri reform tasarılarının küçük devletlerin direnişiyle karşılaşması üzerine 1815 Anayasası'nı düzenleme ve eski Diyet meclisini yeniden toplantıya çağırma zorunluluğu doğdu.

Dresden savaşı, Napoleon I'in, Ruslar ve Prusyalılar ile haziranda ilan edilen ateşkesin bozulmasından sonra, Schwarzenberg komutasındaki Avusturya ordusu karşısında 26 ve 27 ağustos 1813'te kazandığı zafer. Ancak, Napoléon kuvvetlerinin Blücher ve Bernadotte tarafından ağır kayıplara uğratılması bu zaferi sonuçsuz kılmış ve fransız ordusunu Leipzig'e çekilmek zorunda bırakmıştır.

Dresdner Bank AG, 1872'de kurulmuş, anonim şirket statüsünde alman bankası. Dresdner Bank, Almanya'nın ikinci büyük bankasıdır.

DRETNOT → DREADNOUGHT.

DREU ya da **DROGON,** Puglia'nın norman kontu (öl. 1051); Tancrède de Hauteville'in ikinci oğlu ve Roberto Guiscardo'nun üvey kardeşi. 1035'e doğru kardeşleri Guglielmo ve Unfredo ile İtalya'ya gitti; onlarla birlikte Sicilya'daki Araplar'a ve daha sonra Puglia'daki Bizanslılar'a

karşı savaştı (1042). 1046'da Puglia kontu unvanını aldı, 1051'de öldürüldü.

DREUX, Fransa'da Eure-et-Loir *arrondissement*'ının merkezi, Blaise ırmağı kıyısında, Blaise'in Eure'e kavuştuğu yerde; 35 866 nüf. (1991).

DREUX, DRİEUX ya da **DRUES** (Jean), frankoflaman minyatürcü. 1439'da İyi Philippe'in, 1464'te Brüksel'de Atak Charles'ın hizmetinde çalıştı. *Roman de Girart de Roussillon* (Viyana kütüphanesi) ve *Chronique de Jérusalem* (*ay. y.*) de aralarında olmak üzere, bir düzine kadar elyazması kitap resimledi. Uzun süre GİRART DE ROUSSILLON'UN USTASI adıyla anıldı.

DREW (David), ingiliz koregraf ve dansçı (Londra 1938). 1955'te Sadler's Wells Ballet'e, 1960'ta Royal Ballet'e girdi. Soloculuğa yükseldikten sonra çok sayıda yapıt yorumladı (Ashton'un *The Dream*'i, 1964; J. Cranko'nun *Brandenburg No. 2 and 4*'ü, 1966; A. Tudor'un *Shadowplay*'i, 1967; J. Layton'ın *Le Grand Tour*'u, 1971; MacMillan'ın *Manon*'u, 1974). 1972'de N. de Valois'nın *Job* adlı yapıtında Şeytan rolünü üstlendi. *Intrusion* (1968), *From Waking Sleep* (1970), *St. Thomas' Wake* (1971), *Sacred Circles* (1973) adlı yapıtların koregrafilerini yaptı.

DREW-BOY a. (ing. sözc.). Mad. oc. AĞIR* ORTAM YIKAYICISI'nın eşanlamlısı.

DREWS (Arthur), alman filozof (Ueter-sen, Schleswig-Holstein, 1865 - Achern, Baden - Württemberg, 1935). 1896'dan sonra Karlsruhe Üniversitesi'nde ders verdi. Hegel ve N. Hartmann'ın izleyicisi olarak tümtanrıcı bir tekçiliği savundu, bu görüşü hıristiyan dininin eleştirisinde kullandı ve İsa'nın tarihsel varlığını reddetti (*Die Christusmythe* [İsa efsanesi], 1909 - 1911).

DREYER (Johan Ludvig Emil), danimarkalı gökbilimci (Kopenhag 1852 - Oxford 1926). 1886'da 3 300 yıldızı kapsayan bir katalog yaptı, ardından 1888'de 10 000'in üstünde bulutsunun ve gözle gözlemlenen gökadaların konumunu veren *New General Catalogue of Nebulae and Clusters of Stars*'ı (genellikle baş harfleriyle [NGC] belirtilir) yayımladı. Tycho Brahe üstüne bir yapıtı (1890) ve gezegen sistemlerinin tarihiyle (1906) ilgili bir çalışması vardır.

DREYER (Max), alman yazar (Rostock 1862 - Göhren, Rügen adası 1946). İlk tiyatro oyunları, İbsen'in etkisini taşır (*Drei*, 1892; *Winterschlaf*, 1895); sonrakilerse daha çok gözlem ve karakter incelemesi yapıtlarıdır (*Der probekandidat*, 1899; *Siebzenjährigen*, 1904). Ayrıca, romanları da (*Der siegende Wald*, 1927, vb.) vardır.

DREYER (Carl Theodor), danimarkalı film yönetmeni (Kopenhag 1889 - *ay. y.* 1968). Önce gazetecilik, sonra senaryo yazarlığı yaptı. *Başkan* adlı filmle yönetmenliğe geçti (1918). İlk filmleri arasında *Şeytanın kitabından sayfalar* (1920), *Rahibin karısı* (1920), *Mikael* (1924) ve *Karını sayacaksın* (1925) dikkati çekti. Başyapıtı *Jeanne* d'Arc'ın çilesi*'ni (la Passion de Jeanne d'Arc) Fransa'da gerçekleştirdi (1928). Bu ülkede yaptığı bir başka film olan *Vampyr* (l'Étrange Aventure de David Grey) [1931] ticari başarısızlığa uğradı. Yıllarca film çekmeyen Dreyer, 1943'te *Gazap* günü* ile yeniden çalışmalarına başladı. Bunu *Ordet* (1955) ve *Gertrud* (1964) adlı yapıtlar izledi. *Ordet*, 1955 Venedik şenliği'nde büyük ödülü aldı. Dreyer'in derin bir gizemcilik yüklü sanatı, yoğun bir tinsel arayışla kesin, yalın, kimi zaman dışavurumculuğa yakın ince bir anlatımı birleştirir.

DREYFUS (Alfred), fransız subay (Mulhouse 1855 - Paris 1935). Alsace'lı yahudi bir sanayicinin oğlu; öğrenimini École polytechnique'te yaptı, yüzbaşı rütbesiyle genelkurmayda bir göreve atandı. Buradaki çalışma arkadaşlarının toplumsal ve ırkçı önyargılarının kurbanı ve istemeyerek *Dreyfus* davası*'nın kahramanı oldu. Ömür boyu hapis ve rütbelerinin sökülmesi cezasına çarptırıldı (aralık 1894) ve Şeytan adasına sürüldü. Davanın yeniden gözden geçirilmesi için açılan kampanya sonunda Rennes'de ikinci kez yargılandı (eylül 1899); mahkeme, hafifletici nedenleri dikkate almasına karşılık onu gene de suçlu buldu. Waldeck-Rousseau'nun bakanlığı döneminde cezası affedildiyse de, ancak temmuz 1906'da beraat etti ve hakları geri verildi. Yeniden orduya girdi, "Légion d'honneur" nişanını aldı ve süvari birliği komutanlığına atandı. Birinci Dünya savaşı sırasında yarbay rütbesiyle emekliye ayrıldı.

Dreyfus davası, 1894-1906 yılları arasında fransız kamuoyunun bölünmesine neden olan hukuksal ve siyasal skandal.

Fransız haber alma servisi, Paris'teki alman askeri ataşesi Schwartzkoppen'in kâğıt sepetinde milli savunmayla ilgili gizli belgelerin gönderildiğini bildiren imzasız bir yazı bulmuştu. Komutan du Paty de Clam, ekim 1894'te olayla ilgili olarak, bir yahudi subay olan Alfred Dreyfus'u suçladı; bulunan nottaki yazının Dreyfus'un yazısına benzediğini ileri sürdü. Dreyfus, kendisine gösterilmeyen belgelere dayanılarak yargılandı. Çelişkili tanıklıklara karşın, casusluktan hüküm giydi, rütbesi geri alındı ve Guyana'daki Şeytan adasına sürüldü. Bu arada kardeşinin suçsuz olduğuna inanan Mathieu Dreyfus, gazeteci Bernard Lazare'ın da desteğiyle, Alfred Dreyfus aleyhine yapılan suçlamaların tutarsızlığını kanıtlamaya karar vermişti; ancak bu girişim, büyük bir yahudi aleyhtarı harekete yol açtı; öte yandan, Haber alma servisi'nin yeni şefi binbaşı Picquart, gerçek suçlunun binbaşı Esterházy olduğu kanısına varmıştı; Picquart Güney Tunus'a sürüldü. Senato başkan yardımcısı Scheurer-Kestner, hükümetten davaya yeniden bakılmasını talep ettiyse de, sonuç alamadı; Mathieu Dreyfus'un şikâyeti üzerine suçlanan Esterházy, bir harp divanı tarafından kesin olarak beraat ettirilince (ocak 1898) davanın yeniden gözden geçirilme şansı kalmadı. 13 ocak 1898'de Zola, Aurore gazetesinde *"Suçluyorum"* başlığıyla cumhurbaşkanına hitaben bir açık mektup yayımlayarak Dreyfus'u kanıt olmaksızın mahkûm ettiği için genelkurmayı ağır bir dille suçladı; bunun üzerine dava kamuoyuna yansıdı ve siyasal bir görünüm aldı. Skandal yaratan bu makalesinden dolayı Zola bir yıl hapis ve 3 000 frank para cezasına mahkûm edildi. Zola'nın davası büyük bir çalkantıya yol açtı (şubat 1898). Kamuoyu dreyfusçular ve Dreyfus aleyhtarları olmak üzere ikiye bölündü: her iki taraf da birbirine saldırıyordu. İnsan haklarını, kişisel özgürlüğü, gerçeğin ve adaletin aranmasını isteyen dreyfusçular, siyasal bakımdan solu temsil ediyorlardı. Öbürleriyse vatanın yüksek çıkarlarını ve ordunun onurunu öne sürdüler. Dreyfusçular, Clemenceau ve Jaurès'in çevresinde, İnsan hakları birliği'nde bir araya geldiler ve davaya yeniden bakılmasını istediler. Sağ, yahudi aleyhtarı kampanyaya hız verdi ve Barrès, de Mun, Déroulède ile ve yahudi-mason komplosundan söz eden la Croix gazetesinin de desteğiyle Vatan birliği'ni kurdu. 5 temmuz 1898'de, Dreyfus ailesinin davaya yeniden bakılması talebi karşısında, yeni milli savunma bakanı Godefroy Cavaignac, Dreyfus'u suçlama altında bırakan belgenin bilirkişi tarafından incelenmesini istedi. Ağustos 1898'de esas suçlayıcı belgenin sahte olduğu ortaya çıkarıldı; bu belgeyi düzenleyen albay Henry, kısa bir süre sonra Valérien tepesi'nde intihar etti. Bu olay, davaya yeniden bakılmasına karşı olan Boisdeffre ile Cavaignac da dahil, pek çok kişinin istifasına yol açtı. Davaya yeniden bakılma istemi Yargıtay tarafından uygun görüldü; ancak eylül 1899'da, Dreyfus, Rennes harp divanı'nca yargılanarak, hafifletici sebeplerle, ama yeniden 10 yıl hapse mahkûm edildi. Hükümetin isteği göz önünde tutularak Loubet tarafından affedilen Dreyfus kısa bir süre sonra serbest bırakıldı, ancak hâlâ resmen suçlu sayılıyordu.

1902'de yeniden milletvekili seçilen Jean Jaurès, davayı bir kez daha canlandırdı. 1903'te Dreyfus davasına yeniden bakılmasını talep etti, 1904'te bu isteği kabul edildi. Sonunda, 12 temmuz 1906'da Yargıtay, Rennes mahkemesi'nin kararını iptal etti. Dreyfus aklandı, yeniden orduya alındı, tabur komutanlığına getirildi ve "Légion d'honneur" nişanı ile ödüllendirildi; bu arada Picquart da yeniden orduya alınmış ve generalliğe yükseltilmişti. 1930'da Schwartzkoppen'in *Carnets*'sinin (Notlar) yayımlanması, Dreyfus'un suçsuzluğunu kesin olarak kanıtladı.

Dreyfus davası, Fransa'nın siyasal yaşamında etkisini sürdürdü (Sol blokun kurulması ve l'Action française'in doğması) ve yahudi düşmanlığını yeniden canlandırdı.

DREYFUSÇU a. ve sıf. Tar. Dreyfus'tan ve davasının yeniden görülmesinden yana olan kişi.

DREYFUSİA a. Asmabitine benzeyen, ladine ve köknara çok zarar veren bitki biti

Danske Filmmuseum

Carl **Dreyer**'in *Ordet* (1955) filminden bir sahne

Roger-Viollet-kol. Viollet kol.

Émile Zola, şubat 1898'de, **Dreyfus davası**'nın en sıcak günlerinde, *Suçluyorum* başlıklı açık mektubunu okurken
özel kol.

L. L.

yüzbaşı **Dreyfus**
Harp divanı önünde
aralık 1894
Petit journal gazetesinin
23 aralık 1894
tarihli kapağı
Bibliothèque nationale
Paris

Lauros-Giraudon

Pierre Drieu La Rochelle J.E. Blanche'ın bir portresinden ayrıntı *Güzel sanatlar müzesi, Rouen*

cinsi. (Başlıca konağı ladindir: ladinlerin dallarını mumlu bir yapışkan sıvıyla kaplar ve dalların kurumasına neden olur. İlkbaharda köknarlara göç eder ve döllemesiz çoğalan birçok *Dreyfusia* kuşağı kökleri yer. Eşkanatlılar takımı, *Chermesidae* familyası.)

DREYSE (Johann Nikolaus VON), alman sanayici (Sömmerda, Erfurt yakınında, 1787 - *ay. y.* 1867). 1827'de iğneli tüfeği ve 1836'da doldurma işlemi için sürgü kolunu buldu. 1870-71'de Prusya ordularında bu silah (çapı 15 mm, menzili 600 m) kullanıldı.

DREZİN a. (fr. *draisine*). Dy. Demiryolu işçilerinin yol bakımında ve denetiminde kullandığı özdevinimli hafif taşıt.
—ANSİKL. Modern drezinler hızlı bir seyir sağlayan Diesel motorlarıyla donatılmıştır. Bu taşıtlar gerek personeli, gerek yol boyunca dağıtılacak ya da toplanacak gereçleri taşımada kullanılır. Taşınacak yük miktarını artırmak için drezinlere kimi zaman römorklar ya da bir iki vagon eklenir. Bu taşıtlardan kimileri trenlerin seyrini engellememek amacıyla gerektiğinde raydan çıkarılabilecek hafiflikte yapılmıştır.

DRİADLAR a. Mit. Ağaç ve orman nymphe'leri.
—ANSİKL. Driadlar meşe ormanlarında yaşar, serbestçe dolaşır, meşelerin etrafında dans eder (en sevdikleri uğraş) ve hatta basit ölümlülerle evlenebilirlerdi. Kendileri de ölümlü olan Driadlar, güzel yüzlü, vücudu ağaç gövdesini andıran bir tür arabeskle sona eren genç kız görünümünde betimlenirlerdi.

DRİEFONTEİN, Güney Afrika'da (Transvaal) altın çıkarılan merkez, Witwatersrand'da, Johannesburg'un D.'sunda.

DRİESCH (Hans), alman zoolog ve filozof (Bad Kreuznach 1867 - Leipzig 1941). Önce Trieste, sonra Napoli zooloji istasyonlarının çalışmalarında ön planda rol oynadı. Çalışmalarına sistematik bir çerçeve sağlamak üzere felsefeye yöneldi. Önce mekanizmden yana tavır aldıysa da, sonra birden vitalizme geçerek, buna mantıksal bir temel kazandırmaya çalıştı (*Logische Studien über Entwicklung* [Gelişim üzerine mantıksal incelemeler], 1918-19; *Der Begriff der organischen Form* [Organik form kavramı], 1919). Çok sayıdaki yapıtları, felsefe dünyasına yeni bir "kıta" kazandırdı: biyoloji (*Metaphysik der Natur* [Doğanın metafiziği], 1926; *Behaviorismus und Vitalismus* [Davranışçılık ve vitalizm], 1927; *Die Maschine und der Organismus* [Makine ve organizma], 1935). Felsefesinin akılcılık olduğunu iddia etmesine karşın, yöntembilimi koşullu-tümevarımcı niteliktedir. Driesch, sonunda, gizli bilimlere ve parapsikolojiye yöneldi (*Parapsychologie* [Parapsikoloji], 1932; *Die Wissenschaft von der okkulten Erscheinungen* [Gizli görüntüler bilimi], 1943).

DRİEU LA ROCHELLE (Pierre), fransız yazar (Paris 1893 - *ay. y.* 1945). Birinci Dünya savaşı sırasında üç kez yaralandı. Cepheden döndükten sonra, mükemmellik tutkusuna kendini gitgide daha çok kaptırarak bir kişilik arayışına ve buna koşut olarak, güçlü bir Avrupa arayışına girdi. Denemelerinde makineleşmeye, fütürizme ve amerikan "maddecilik"ine karşı çıktı. *Mesure de la France* (1922) ve *le Jeune Européen*'de (1927) içten bir gerçekçilik ve yücegönüllülük vardır. Ama Drieu la Rochelle zamanla nazizmin etkisi altına girdi. Alman işgali döneminde Nouvelle Revue française'i yönetti, le Figaro'da ve Je suis partout'da yazdı. Ama siyasal bağlanışının yıkımla sonuçlanması üzerine kendini edebiyata verdi. Art arda *l'Homme à cheval* (1943) ve *les Chiens de paille*'ı (öl. sonr. 1963) kaleme aldı. Bir süre İsviçre'de kaldıktan sonra Paris'e döndü. 15 mart 1945'te ona karşı bir ikrar müzekkeresi düzenlendi. Drieu La Rochelle aynı günün akşamı intihar etti.

DRİFT a. (ing. sözc.). Elektron. Tabanının vericiye dokunan bölümü, geri kalan bölümünden elektronca daha zengin olan transistor. (Gigahertz düzeyinde çok yüksek frekansları elde etmeye olanak verir.)

DRİFT a. (ing. sözc.). Denizbil. Kutup bölgelerinde, bankizler arasında kalan, ulaşıma elverişli su yolu.

DRİFTER a. Ringa balığı avcılığı için özel olarak donatılmış tekne.
—ANSİKL. Ortaçağ'dan beri ringa balığı avı çekme ağlarla yapılırdı. Yelkenli drifterlerin çok çeşitleri vardı: Hollandalılar'ın *bûche*, İskoçyalılar'ın *zulu* ve *fifie*, Gravelines'lerin *Lougre*, Boulogne ve Fécamp bölgesindekilerin *dundee* dedikleri, en büyükleri 250 tona ulaşan gemiler. 1900'lere doğru buharlı drifterler ortaya çıktı ve yavaş yavaş yelkenlilerin yerini aldı. Buharlı drifterlerin uzunluğu 25-30 m, yük kapasiteleri 150-200 ton arasında değişiyordu. Önlerinde bir dümen vardı ve mizana direkleri aşağı katlanabiliyordu.
Ringa balığı bugün orta sularda kullanılan trol ağlarıyla tutulmaktadır. Küçük işletmelerse, kıyılara yaklaşan ringaları düz ağlarla tutmaktadırlar.

Drigh Road, Karaçi'de (Pakistan) havalimanı, kentin 13 km K.-D.'sunda.

DRİLİDAE a. Dişisi kanatsız, larvası canlı sümüklüböceklerle beslenen kınkanatlı böcekler familyası.

DRİLL a. Eğit. Yabancı dil öğreniminde kullanılan "yerine koyma" ve dönüştürüme ilişkin yapısal alıştırmalar.

DRİLLİA a. Sıcak denizlerde yaşayan, kulemsi uzun kavkılı, karındanbacaklı yumuşakça cinsi. (Öndensolungaçlılar altsınıfı, *Turridae* familyası.)
—ANSİKL. *Drillia* cinsi üyelerinin kenarları kalınlaşmış, tepeye yakın nukleuslu kapakçıkla örtülen bir açıklıkları vardır. Hayvan, dipleri birbirine yakın, uçlarında gözler bulunan dokunaçlarla donanır. Eosen' de fosillerine rastlanır.

DRİLUS a. (yun. *drilos*, toprak kurdu'ndan). Erkeği kanatlı, dişisi kanatsız, uzun bedenli kınkanatlı böcek cinsi. (Sarımsı gövdeli, pas rengi elitralı *Drilus flavescens*, küçük sümüklüböceklerle beslenir. *Drilidae* familyasının örnek tipi.)

DRİMBA (Vladimir), rumen türkolog (Lugaşul de Jos, Romanya, 1924). Cluj Üniversitesi'nde rumen dil ve edebiyatı okudu. Rumen Bilimler akademisi dil bilgisi enstitüsü'nde de görev aldı (1961). Türk dili alanında çalışarak aynı akademide doğu dilleri başkanı oldu. Türkçe ve kıpçakçanın rumen diline etkisi üzerinde durdu; *Codex cumanicus*'un sözdizimini yayımladı. (*Syntax de codex cumanicus*, 1974). Adakale türk ağzını, Dobruca'da konuşulan türk, tatar ve nogay ağızlarını inceledi.

DRİMYS a. (keskin, acı anlamında yun. sözc.). Borneo, Yeni Zelanda ve Güney Amerika kökenli, kabuğu kokulu, hepyeşil ağaç ya da ağaççık. (Manolyagiller familyası.)
—ANSİKL. Drimysin kabuğu hoş kokulu, yakıcı, acı lezzetlidir; içinde, ona uyarıcı ve tonik özellikler kazandıran ve tarçındakine benzeyen bir esans, bir reçine ve bir tanen bulunur.

DRİN ya da **DRİM,** Sırbistan'da ve Arnavutluk'ta ırmak; 151 km. İşkodra'nın güneyinde Adria denizi'ne dökülür. İşkodra gölünün ayağı *Kara Drin* (132 km) ve *Beyaz Drin*'den (128 km) oluşur. Hidroelektrik tesisler, ırmağın geçtiği alçak ovanın düzenlenmesine olanak vermiştir.

DRİNA, Sırbistan'da ırmak; 346 km. Belgrad'ın B.'sında sağ kıyıdan Sava'ya kavuşur. Drina, Karadağ kütlelerinden doğan Tara ve Piva'nın birleşmesinden oluşur. Hidroelektrik tesisler (Bajina Basta ve Zvornik).

Drina köprüsü (Na Drina çupria), sırp yazar İvo Andriç'in romanı (1943). Yazarın çocukluğunun geçtiği Vişegrad kasabasının osmanlı yönetimi boyunca süren yaşamını konu edinir. Olayların ekseni, bu kasabadan yetişmiş olan Sokullu Mehmet Paşa'nın Drina üzerine 1571'de yaptırdığı köprüdür. Sırplar ile Osmanlılar'ın ilişkilerinin, din ve kültür ayrılıklarının sergilendiği yapıt, sözkonusu köprünün Birinci Dünya savaşı'ndaki bir bombardımanda yıkılışıyla sonuçlanır. Tarihsel olayları kavramaya çalışırken ayrı toplumların insanlarına aynı sevgi ve hoşgörüyle yaklaşan romanda osmanlı tarihi ve kültürü geniş biçimde ele alınmıştır.

Drina savaşı, 6 eylül - 11 kasım 1914 arasında Drina bölgesinde avusturyalı general Potiorek komutasındaki avusturya-macar güçlerinin Sırplar'a karşı giriştikleri savaş. Uzun mücadelelerden sonra avusturya-macar güçlerinin zaferiyle sonuçlandı.

DRİNKWATER (John), ingiliz tiyatro yazarı (Leytonstone, Essex, 1882 - Londra 1937). Şair ve Birmingham *Repertory Theatre*'ın kurucusu olan Drinkwater, tarihsel tiyatro oyunlarında başarılı oldu (*Abranam Lincoln*, 1918; *Mary Stuart*, 1921; *Cromwell*, 1923; *Robert Burns*, 1924). Bu yapıtların her biri, bireyin tarihteki rolü üzerine bir görüş niteliğindedir. Drinkwater "epik" tiyatronun öncülerinden sayılır.

DRİNOV (Marin Stoyanov), bulgar tarihçi ve filolog (Panagyurişte 1838 - Harkov 1906). Bulgar vakanüvisliğinin bilimsel temellerini attı, Bulgaristan Bilimler akademisi'nin çekirdeğini oluşturan Bulgar Edebiyat kurumu'nu kurdu ve 1878-79 döneminde hükümette görev aldı.

DRİPLİNG a. (ing. *dribbling*). Top sürmek eylemi.

DRİPPİNG a. (ing. sözc. *to drip*, akıtmak'tan). Ressamın tuval üzerinde renkler ve lekeler oluşturacak tarzda dolaştırdığı dibi delik bir kaptan boya akıtarak uygulanan boyama yöntemi. (Max Ernst'in bulduğu bu yöntem, özellikle Pollock tarafından çok kullanılmıştır.)

DRİVE a. (düz vuruş anlamında ing. sözc.; *to drive*, vurarak atmak'tan). **1.** Teniste, topun fileyi sıyırarak geçmesini sağlayacak biçimde yapılan sert vuruş. **—2.** Golfte, topu çukura sokmak amacıyla yapılan uzun vuruş.

DRİVER a. (ing. sözc.; *drive*'dan). Golfte en uzun vuruşlar için kullanılan golf sopası.

DROBETA-TURNU SEVERİN, Romanya'da kent, Mehedinti yönetim bölgesinin merkezi, Tuna kıyısında, Demir kapılar barajının aşağısında; 107 420 nüf. (1989). Irmak limanı. Gemi ve vagon yapımı. Orman ürünleri ve besin sanayisi. Eski Daçya, sonra Roma kenti (Traianus köprüsü kalıntıları).

DROBİSCH (Moritz Wilhelm), alman filozof ve matematikçi (Leipzig 1802 - *ay. y.* 1896). Herbert'in öğrencisiydi. Leipzig'de ders verdi. Başlıca yapıtları: *Neue Darstellung der Logik* (Yeni mantık uygulaması) [1836] ve *Empirische Psychologie* (Deneysel ruhbilim) [1842].

DROG a. (fr. *drogue*). → ECZA.

DROGEN a. (kurutmak anlamında hollandaca sözc.). Ringa balığı avlamada ve bunları işlemede kullanılan gemi.

DROGHEDA → DROICHEAD ÁTHA.

DRAGOBIÇ, Ukrayna'da kent, yukarı Dniestr'in havzasının karpatlaraltı petrol bölgesinde, Lvov'un G.-B.'sında; 56 000 nüf. Petrol rafinerisi ve petrokimya.

DROGON, *Puglia kontu* → DREU

DROGOZ (Philippe), fransız besteci (Berck-sur-Mer 1937). Toulouse ve Paris konservatuvarlarında müzik (1955-58) ve

matematık (1955-58) öğrenimi gördü. Başlıca öğretmeni Olivier Messiaen'dı. 1962-1964 arasında Parıs kenti okullarında öğretmenlik yaptı. 1969-1975 arasında Bobıgny konservatuvarı'nda, 1970'ten sonra da Montreuil ulusal müzik okulu'nda ders verdi. 1968-1973 arasında G.E.R.M.'in (Groupe d'etudes et de recherches musıcales) müzik araştırmaları ve incelemeleri grubu üyesiydı. Bağımsız kalmaya özen göstererek, araştırmalarını hem biçim, hem çalgısal ve elektronık tınıların bileşimi üzerinde yoğunlaştırdı, besteci-yorumcu ilişkisi, film müziği ve müzikli tiyatro üzerinde durdu, 1973'te "010" grubunun kurucuları arasında yer aldı. Başlıca yapıtları: 12 yaylı çalgı için *Antinomies I* (1967), orkestra için *Antinomies II* (1969), çalgılar için *Antinomies III* (1969), *Un homme qui dort* filmi için müzik (1973); üç müzikli tiyatro yapıtı: *Lady Piccolo et le violon fantôme* (1976), *Mais où est passée Lady Piccolo?* (1977), *Yo ou l'Opéra solitaire* (1979).

DROGUETT (Carlos), şilili yazar (Santiago 1912). Önceleri gazetecilik yaptı, esinini tarihten alan birçok roman yazdı: ünlü bir haydudu konu edindiği *Eloy* (1960), *El compadre* (1967) ve *El Hombre que transladaba ciudades* (1973).

DROİCHEAD ÁTHA, ing. **Drogheda,** İrlanda Cumhuriyeti'nde (Laigin ili, Lughbhaidh yönetim bölgesi) liman kenti, Boyne halici kıyısında; 17 000 nüf. XIII. yy.'dan kalma sur ve manastır kalıntıları. Tekstil. Çimento, gübre ve bira fabrikaları. Metalürji.
—Tar. Kralcı direnişin önemli bir merkezi olan Droichead Átha'yı ele geçiren (eylül 1649) Cromwell, kenti yıktırdı, garnizondaki askerleri ve halkı kılıçtan geçirdi.

DROİTWİCH, Büyük Britanya'da (Hereford ve Worcester), Worcester'in K.-D.'sunda kent; 13 900 nüf. Romalılar döneminde adı *Salinae* idi. Radyoaktif madensuyu. Besin sanayileri. —Wychbold'un K.-D.'sunda, önemli radyo yayın istasyonu.

DROLLİNGER (Karl Friedrich), alman hukukçu ve şair (Durlach 1688-Basel 1742). Mezamirler yazdı; Klopstock'un öncüsü olarak kabul edilebilir.

DROMAEİDAE a. KOŞUCUDEVEKUŞUGİLLER familyasının bilimsel adı. (Eşanl. DROMİCEİDAE.)

DRÔME, Fransa'da *département,* Rhône-Alpes bölgesinde, Rhône ırmağının D.'sunda; 6 530 km²; 414 072 nüf. (1991). Merkezi *Valence.* Drôme, İsere, Aygues ırmaklarının suladığı toprakları çoğunlukla dağlıktır. Üç *arrondissement*'ı vardır: Valence, Die, Nyons. Drôme'un iktisadi meyvecilik ve bağcılığa dayanır; koyun ve sığır yetiştiriciliği gelişmekte, orman geniş yer tutmaktadır. Rhône vadisindeki büyük hidroelektrik tesislerin yanı sıra, kereste, kâğıt, tekstil, besin, deri sanayileri de vardır.

DROMİA a.(yun. *dromias,- ados,* koşucu, göçebe'den). Deniz yengeci cinsi. (*Dromia* cinsine giren yengeçler daha çok tropikal ve yarıtropikal denizlerde bulunurlar. Akdeniz'de de bulunan *Dromia personata,* küremsi bedenli, kıllı, yumruk iriliğinde bir yengeçtir; iki arka ayağı aracılığıyla sırtı üzerinde canlı bir sünger tutar, onu saklar ve korur. *Dromiacea* öbeğinin örnek tipi.)

DROMİACEA a. Çok ilkel tipte yengeç öbeği. (*Dromiacea* öbeği üyeleri, çoğunlukla, korunmalarını sağlayan bir süngerle birlikte yaşar; yengeçlerin bir öbeğini oluştururlar. *Dromiacea* öbeği eskiden, arka ayaklarının sırtta olması nedeniyle *Notopoda* adıyla ayrı bir öbek sayılırdı.)

DROMİCEİDAE a. Zool. KOŞUCUDEVEKUŞUGİLLER familyasının bilimsel adı. (Eşanl. DROMAEİDAE.)

DROMOKRONİK a. (*dromo-* ve *-chronique*). Jeofiz. Sismik kırılmada, apsise sismografların patlama noktasına uzaklığı ve ordinata da her sismografa ilk gelen dalganın geliş zamanı yerleştirilerek çizilen eğri. (Bu eğri, hızın, derinliğin ve katman eğiminin hesaplanmasını sağlar.)

DROMON a. (yarış teknesi anlamında yun. sözc.). Bizans İmparatorluğu'nun VI. yy. ile XV. yy. arasında kullandığı, kürekle donatılmış hafif ve hızlı tekne.
—ANSİKL. En büyük dromonlar iki sıra halinde yerleştirilmiş 200 ile 250 kürekçinin çektiği yüz kadar küreğe sahipti. Bizans donanmasında *pamphylos* ya da *usiakos* gibi daha küçük dromon modellerinin yanı sıra *galea* (kadırga terimi buradan gelir) gibi tek sıra kürekli birimler de vardı. Tüm dromonlar su kesiminin üzerine yerleştirilen bir mahmuzla donatılır ve bordalamak için düzenlenirdi. Dromonlarla ilgili günümüze kadar ulaşan belgeler özellikle XII. yy.'ın son çeyreğiyle XV. yy.'a aittir.

DROMOS a. (*yarış* anlamında yun. sözc.). Esk. Yun. **1.** Yarışa ayrılmış pist. **—2.** Kimi Mykenai mezarlarının girişindeki dar geçit.
—Esk. Mıs. Sfenkslerle çevrili büyük cadde. Eski Mısır'da bu caddeler genellikle kutsal tapınaklara giden yollardı.

DROMOTROP sıf. (fr. *dromotrope*). Fizyol. Kas lifinin, özellikle kalp kas lifinin iletkenliğine ilişkin her şeye denir. (İletkenliği artıran her türlü ilaç ya da fizyolojik etkiye *dromotrop pozitif* [sempatik sistemin uyarılması], azaltana da *dromotrop negatif* denir.)

DROMUS a. (yun. *dromeus,* koşucu'dan). Uzun ve yassı bedenli, canlı renkli küçük koşarkınkanatlı. (Ağaç kabuklarının altında ya da suların kenarında yaşar.)

DRONE a. (ing. sözc.). Havc. Çeşitli görevlerde kullanılan uzaktan kumandalı, otomatik küçük uçak. (Askeri alanda drone'lar çok yüksekten yapılan taktik keşiflerde, savaş alanının gözetlenmesinde ve elektronik savaşta kullanılır. 1981'de yararlanılan başlıca drone'lar Canadair CL-89, Wideye, MBLE Épervier ve Dornier Kiebitz'dir.)

DRONGEN, fr. **Tronchiennes,** Belçika'da (Doğu Flandre) eski komün, Gent yerleşmesinin batısında, Lys ırmağı kıyısında. Konut ve ticaret semti.

DRONGO a. (malgaş dilinde sözc.). Eski Dünya'nın ve Avustralya'nın tropikal ülkelerinde yaşayan, siyah tüylü *Dicrurus* cinsinden ötücükuşlara verilen genel ad. (Gagası güçlü, kanatları uzun, kuyruğu çatallıdır. Pusu kurarak böcekleri avlar ve yuvası çevresinde dolaşan yırtıcı hayvanlara cesaretle saldırır. Yirmi kadar türü vardır; drongogiller familyası.)

DRONGOGİLLER a. Eski Dünya'nın sıcak ülkelerinde bulunan, siyah tüylü, böcekçil ötücükuşlar familyası. (Küçük drongogiller familyasının drongo genel adıyla anılan yirmi kadar türü vardır. Bil. a. *Dicruridae.*)

DRONNE, Fransa'nın güney-doğu'sunda ırmak; 189 km. Limousin'de doğar ve Périgord'un kuzeyinden geçtikten sonra Coutras yakınında İsle'e kavuşur (sağ kıyı).

DRONTEN, Hollanda'da komün, Doğu -Flevoland polderinin kuzey-doğu bölümünün yönetim merkezi; 295 km²; 19 000 nüf.

DROP-ATTACK a. (ing. *to drop,* düşmek, ve *attack,* kriz'den). Bilinç yitimi olmadan bacakların istence uymaması yüzünden ani düşme. (Bu belirti, omurga -beyin altı kan dolaşımında bir yetersizlik bulunduğunu akla getirir.)

DROPNİL a. (tesc. edil. ad). Tekst. Temel maddesi poliamit olan tekstüre edilmiş ipliklerin ticari adı.

DROPT, Akitanya havzasında (Fransa) ırmak, La Réole'un B.'sında Garonne'a (sağ kıyı), kavuşur; 125 km.

DROSERA a. Bot. BÖCEKKAPAN'ın bilimsel cins adı.

DROSERACEAE a. Bot. BÖCEKKAPANGİLLER familyasının bilimsel adı.

DROSERAGİLLER a. Yun. Bot. BÖCEKKAPANGİLLER'in eşanlamlısı.

DROSOPHİLA a. (yun. *drosos,* çiy, su, ve *philos,* dost'tan). Bedeni genellikle kiremit kırmızımsı, gözleri kırmızı renkli, çıkıntısız küçük sinekleri içeren cins. (Cinse giren türler sirke ve çürümüş meyveler üstüne yumurtladığından "sirkesineği" genel adıyla da anılır. Sirkesineğigiller familyasının örnek tipi.)
—ANSİKL. *Drosophila* cinsi üyelerine evlerde sık rastlanır: burada, çürümüş ve ekşimiş meyvelerin üzerine, boş şarap fıçılarının musluklarına yumurtlar. Larvaları nemli yerlerde yaşar, çürük bitkilerle beslenir. En yaygın türü *Drosophila ampelophila*'dır. Bir başka tür *D. melanogaster*'e amerikalı genetikçi T. H. Morgan ve öğrencileri ün kazandırdı: T. H. Morgan ve öğrencileri, bu türü kromozomlar ve değişinim üstüne yaptıkları çalışmalarda (günümüzde benimsenen kalıtım kuramının temellerinden birini oluşturur) denek olarak kullandı.

DROSOPHİLİDAE a. Zool. SIRKESİNEĞİGİLLER familyasının bilimsel adı.

DROST (Willem), hollandalı ressam (? 1630'a doğr. - ? 1678). Rembrandt'ın öğrencisi. Ustasının yolundan ayrılmadı. (*Batşeba,* 1654, Louvre) ve büyük bir ustalık ürünü olan portreler (*Kadın portresi,* 1653, Bredius müzesi, Lahey) yaptı.

DROSTE-HÜLSHOFF (Annette, barones VON), alman kadın şair (Hülshoff, Münster yakınlarında, 1797 - Meersburg şatosu, Konstanz gölü üzerinde, 1848). 22 yaşında yazmaya başladığı şiirleri, hiçbir yazarın etkisini taşımaz ve salt onun ken-

G. Boutin-Atlas-Photo

Büyük Amon tapınağı'ndan Karnak'taki iskeleye giden **dromos** (iki yanında, kumtaşından koç başlı sfenksler) Yeni İmparatorluk, XIX. hanedan

dromia

bir sünger taşıyan **dromia** cinsi üyesi

bir Canadair CL-89 **drone**'un kamyon üzerindeki bir rampadan fırlatılışı

Canadair

Lauros-Giraudon

François Hubert **Drouais**
Sourches markisi ve ailesi
Versailles şatosu

di evrenini yansıtır. Bu evrende, karanlık güçleri, garip varlıkları ve hayvanlarıyla her yerde boy gösteren pagan bir doğayla manevi saflık ve mükemmelliğe erişmek için harcanan tümüyle ruhsal bir çaba yan yana yer alır. Başlangıçta dinsel esinli şiirler yazan Droste-Hulshoff (*Das Geistliche Jahr,* ölümünden sonra yayımlanmıştır, 1851), daha sonra epik şiire yöneldi. Şiir kıtapları (*Gedichte* [1838-1844]; *Letzte Gaben,* ölümünden sonra yayımlanmıştır, 1860), kendisinin de söylemiş olduğu gibi, ölümünden çok sonra tanınacak olmasına karşılık, onu Almanya'nın en büyük lirik şairlerinden biri yaptı. Roman türündeki yapıtları arasında, XVIII. yy. törelerinin bir tablosunu çizen *Die Judenbuche*'yi (1842) anabiliriz.

Drottningholm, İsveç'te şato ve krallık konutu; kraliçe Hedvige Eleonore için Lovö adasında (Mälaren gölü) inşa edilen yapının planlarını Yaşlı Tessin çizdi. Sanat değeri olan eşyalar, portre koleksiyonu. Güzel bahçeler. Çin pavyonu. C. F. Adelcrantz tarafından inşa edilen tiyatro (açılışı 1766).

DROUAİS, XVIII. yy. fransız ressam ailesi. —HUBERT (Saint-Samson-de-la-Roque, Eure, 1699 - Paris 1767), F. De Troy'nın öğrencisiydi, Nattier'nin ve J. B. Van Loo'nun tabloları için kostüm ve aksesuar ressamı olarak çalıştı; ayrıca portreler yaptı (*Heykelci Robert Le Lorrain,* Louvre). —Oğlu FRANÇOIS HUBERT (Paris 1727 - ay. y. 1775), C. Van Loo, Natoire ve Boucher'nin öğrencisiydi; XVIII. yy.'ın en ünlü portrecilerinden biridir. Saray onuruna (*Madame de Pompadour,*1763, Orléans müzesi) ve kralın baş ressamı olarak, çoğu kez yüzeysel, ancak hoş tablolar yaptı (son derece pitoreşk giysiler içinde portreler). —JEAN GERMAIN (Paris 1763 - Roma 1788), öncekinin oğlu ve David'in gözde öğrencisi; meslek yaşamının kısalığına karşın, kahramanlık temasını işleyen yeniklasikçiliğiyle dikkat çekti (*Marius, Minturnes'de,* 1786, Louvre).

Marmounier-Diatec

aiguille du **Dru**

DROUOT (Antoine, *kont*), fransız general ve Chambre des pairs üyesi (Nancy 1774 - ay. y. 1847). 1793'te teğmen çıktı, Fleurus'te (1794) ve Hohenlinden'de (1800) hizmet etti. Muhafız birliğinde topçu binbaşı oldu (1808), yaralandığı Wagram'da ve sonra Moskova'da yararlık gösterdi (1812). 1813'te imparatorun yaverliğine ve muhafız birliği topçu komutanlığına getirildi, Hanau zaferine katkıda bulundu. Elbe adasında Napoléon'a eşlik etti ve oranın valiliğini yaptı. Waterloo savaşı'na katıldı. Restauration hükümeti tarafından harp divanına verildi, aklandı (1816).

DROVETTİ (Bernardino), italyan diplomat ve koleksiyoncu (Barbania, Piemonte, 1776 - Torino 1852). Eski Mısır'a ait, avrupa müzelerinin başlıca zenginliklerini oluşturan göz kamaştırıcı koleksiyonlar meydana getirdi. Birinci koleksiyon (özellikle kralların bir listesini de veren çok değerli bir krallık papirüsü de içinde olmak üzere) Sardinya kralı tarafından 1824'te Torino müzesi için satın alındı. Kral Charles tarafından satın alınan ikinci koleksiyon günümüzde Louvre müzesi'ndedir; üçüncü koleksiyonsa 1836'dan beri Berlin müzesi'ndedir.

DROYSEN (Johann Gustav), alman filolog, tarihçi ve siyaset adamı (Treptow an der Rega 1808 - Berlin 1884). Frankfurt parlamentosu'nda milletvekilliği (1848), Kiel, Jena ve Berlin üniversitelerinde profesörlük yaptı. İki ayrı alanda (Antikçağ ve çağdaş Prusya tarihi) araştırmalarda bulundu. Yapıtları: Antikçağ konusunda: yunanlı yazarlardan yaptığı çevirilerden başka, *Geschichte Alexanders der Grosse* (Büyük İskender'in tarihi) [1833-34]; *Geschichte der Hellenismus* (Hellenizmin tarihi) [1836-1843]; çağdaş Prusya tarihi konusunda: *Geschichte der preussischen Politik* (Prusya siyasetinin tarihi) [1855-1886]; *Abhandlungen zur neuern Geschichte* (Yeni tarih üzerine araştırmalar) [1876]. —Oğlu GUSTAV (Berlin 1838 - Halle 1908), özellikle Almanya tarihinin Otuz Yıl savaşları'nı kapsayan bölümüyle ilgilendi.

DROZ (Numa), isviçreli devlet adamı (La Chaux-de-Fonds 1844 - Bern 1899). Federal danışmanlık, 1881 ve 1887'de konfederasyon başkanlığı yaptı. İçişleri, ticaret ve dışişleri bakanlıklarında bulundu.

DRTİNA (František), çek filozof ve eğitimci (Hněvšín, Příbram yakınlarında, 1861 - Prag 1925). Prag Üniversitesi'nde profesörlük sonra da dekanlık yaptı; yaşamını ulusal bir eğitimbilim kurmaya adadı. *l'Evolution de la pensée européenne* (fr. çev.) [Avrupa düşüncesinin evrimi] (1902) adlı yapıtında, güçlü bir fransız etkisi görülür.

DRU *(aiguille du)*, Mont-Blanc kütlesinde dağ, aiguille Verte öbeğinde, *Dru'lar geçidi* ile birbirinden ayrılan yan yana iki doruk görünümündedir: *Küçük Dru* (3 733 m) ve *Büyük Dru* (3 754 m).

DRUC a. Mezdeki dininde, cehennemde yaşayan (şeytanlardan başka) yalanla onun yardakçılarına verilen ad. (En tehlikelilerinden biri de, cesetleri çürüten cin *nasu*'dur.)

DRUCKER (Peter), amerikalı işletme iktisatçısı (Viyana, Avusturya, 1909). Firma yönetimi ve yöneticilik görevi düşüncesini ilk kez ortaya atan kişidir (*The New Society,* 1950; *The Practice of Management,* 1954; *Managing for Results,* 1964; *The Age of Discontinuity,* 1969; *The New Markets and other Essays,* 1971; *The Changing World of the Executive,* 1982; *The New Realities,* 1989; *Menagement for the Future,* 1992, vb.).

DRUDE (Paul), alman fizikçi (Braunschweig 1863 - Berlin 1906). Optikle ilgilendi ve 1902'de iletkenliklerini ve metal parıltısını açıklayarak metallerin elektronik kuramını geliştirdi.

DRUES (Jean) → DREUX, DRIEUX.

DRUEY (Henri), isviçreli devlet adamı (Faoug, Vaud, 1799 - Bern 1855). 1830'da Danıştay üyesi oldu. 1845 hükümet darbesini hazırlayanlardan biriydi. Bu hükümet darbesiyle, Vaud kantonu radikalleri, cizvitleri kovması için Luzern kantonuna baskı yapmayı reddeden liberal hükümeti devirdiler. Druey, bu darbeden sonra kurulan yeni hükümetin başına geçti. Sonderbund* savaşı sırasında, çoğunluktaki kantonları savaş ilanına razı etti. Savaştan sonra, 1848 Anayasası'na temel olacak tasarıyı bir meslektaşıyla birlikte hazırladı.

DRUGSTORE a. (amerikanca sözc.; *drug,* ilaç ve *store,* dükkân). Armağanlık eşya, giysi, gazete ve dergi, plak satan, bağımsız ticarethanelerden oluşan ve aynı zamanda bir lokantası, bir sineması, vb. olan büyük mağaza.

DRUİD ya da **DRÜİT** a. (lat. *druida;* galya kökenli sözc.). Kelt kültürlerinde, ruhani sınıf üyesi, özellikle de, ozanlarla kâhinlerin de yer aldığı birinci sınıfta yüksek rütbeli görevli.
—ANSİKL. Druidler, gerek Galya'da, gerek Britanya ya da İrlanda'da, kelt dinsel geleneklerinin mirasçısı ve bekçisi olan bir ruhani sınıf oluşturuyorlardı. Soylular arasından, bunların kendi içlerinde yaptıkları bir seçimle işbaşına getirildikleri sanılmaktadır. Ruhun ölümsüzlüğüne dayanan bir felsefi öğretileri vardı. Ölen Galyalı, başka bir dünyada yaşamaya devam edeceğinden, eşyalarıyla birlikte gömülürdü. Druidler, öbür Galyalılar'ın yaşamına katılır, eğitimcilik, yargıçlık, kabileler arasında hakemlik ve rahiplik yaparlardı. Uydukları ve öğrettikleri ahlak anlayışı şöyle özetlenebilir: tanrıları sevip saymak, kötülük yapmamak, yiğitçe davranmak. Beyaz giysiler giyen druidler, çeşitli dinsel törenler düzenlerlerdi. Bu törenlerden, yalnızca, ökseotu toplamakla ilgili olanını biliyoruz. Sayıları azdı ve çok büyük saygı görürlerdi. Her yıl, Carnutes ormanında bir toplantı yaparlardı. Druidlik, Romalılar tarafından şiddetle kovuşturuldu. İrlanda'da druidler daha çok sihirbaz niteliğindeydiler; geçmişten haber verir, geleceği görür, hastaları iyileştirirlerdi. Dünyanın kargaşalık içinde ve aşama düzenleri altüst olarak çökeceğini ileri sürerlerdi.

DRUİDLİK ya da **DRÜİTLİK** a. Keltler'in dini kurumu.
—ANSİKL. Druidlik, kelt dünyasının birliğini sağlayan etmenlerden biriydi. Galya'da Roma fethinden sonra, işgalcilerce tehlikeli bir milliyetçilik öğesi olarak görüldü; imparator Claudius, druidliği yasakladı. Kurum varlığını gizlice sürdürdü ve Roma kudretinin her sarsılışında (Sacrovir, Civilis isyanları) ortaya çıktı ve halk arasında IV. yy.'a kadar gizlice yaşadı. İrlanda'da arkaik bir biçim altında varlığını korudu ve hıristiyanlaştırmaya karşı ciddi bir engel oluşturdu. Ancak VI. yy.'ın sonuna doğru ortadan kaldırılabildi, ama ibadet usullerinden çoğu erken Ortaçağ boyunca sürdü. Modern druidlik, eskisinin bir devamı değildir: XVIII. yy.'da ortaya atıldı ve XIX. yy.'dan başlayarak birçok dernek aracılığıyla etkinlik gösterdi; yeni druidlik eski öğretiye pek bağlı değildir.

DRUJBA ("Dostluk"), Bulgaristan'da sayfiye merkezi, Varna'nın 10 km K.'inde, Karadeniz kıyısında.

DRUJİNA a. (*arkadaş* anlamında rusça sözc.). **1.** Eski Rusya'da (IX.-XVI. yy.) prenslerin silah arkadaşlarından oluşan topluluk. [*Yaşlılar drujinası*, prenslerin danışmanlarından, önemli görevlerde bulunan ve boyar denilen rus soylularından oluşurdu; *genç drujina* sıradan görevlerde bulunurdu.] **—2.** XIX. yy.'da Rusya'da, milis taburu; Sırbistan ve Bulgaristan'da bağımsızlık savaşlarına katılan gönüllüler birliği. **—3.** *Öncüler drujinası (piyonerskaya drujina)*, eski Sovyetler Birliği'nde, öncüler örgütünü oluşturan topluluk. || *Halk drujinası (narodnaya drujina)*, eski Sovyetler Birliği'nde, suçlulara ya da toplumsal düzeni bozanlara karşı mücadeleye katılan toplumsal örgüt. (1959 yılında kurulan örgüt, partinin denetimi altında ve milis kuvvetiyle işbirliği içinde çalışıyordu.)

DRUJİNİN (Aleksandr Vasilyeviç), rus yazar (Petersburg 1824 - *ay. y.* 1864). *Polinka Saks* (1847) adlı tezli romanın yazarı olan Drujinin, "Okuma odası"nın yöneticiliğini yaptı (1856-1861) ve toplumsaldan çok, estetik özellikte bir edebiyat eleştirisini destekledi.

DRUJKOVKA, Ukrayna'da kent, Donbas havzasında, Donetsk'in kuzeyinde; 61 000 nüf.

DRUMEV (Vasil), bulgar yazar ve din adamı, Tırnova metropoliti (Şumen, günümüzde Kolarovgrad, 1838'e doğr. -Tırnova 1901). Çok büyük bir başarı kazanan *Nestastna Familija* (1860) adlı bir romanla *İvanko* (1872) adlı, yurtseverlik ve yunan aleyhtarlığı temalarını işleyen bir tiyatro oyunu yazdı. Tarihçi Marin Drinov ile birlikte, Brăila (Romanya) Bulgar edebiyat derneği'nin kurucularından biridir. Bu dernek daha sonra Bulgar akademisi'ne kaynaklık etti. Drumev 1879'da Bulgar kurucu meclis üyesi oldu. 1886'da prens Aleksandr'ı tahttan feragate zorlayan komplonun elebaşılarından biriydi. Aleksandr'ın yerine geçen Ferdinand'a karşı çevrilen entrikalar, Drumev'in görevden alınmasına yol açtı (1887). Sürgündeyken, Stambolov'un düşmesi üzerine geri çağrıldı (1894).

DRUMLİN a. (ing. sözc.). Jeomorfol. Yamaçları dışbükey ve bakışımsız, uzunlamasına profili taban buzultaşlarının yerel kalınlaşmasından oluşmuş elips biçiminde tepe. (Dağ eteği ya da kıtasal buzul kenarlarının gelip gittiği bölgelerde genellikle serpinti halinde bulunan, yükseklikleri dekametreyle ölçülen drumlinler,buzun akım yönünde dizilirler ve kayalık bir çekirdekleri varsa, bu çekirdek yamacın tepesinde yer alır.)

drumlinler

DRUMMER a. (ing. sözc.; "davul" anlamındaki *drum*'dan). Cazda, DAVULCU' nun eşanlamlısı.

DRUMMOND (William), iskoçyalı şair (Hawthornden, Edinburgh yakınlarında, 1585 - *ay y.* 1649). İtalya ve Fransa'ile rekabet edebilmek için ingilizceyi bir kültür dili olarak tam bir bilinçle benimseyen ilk büyük iskoç yazarı. Melankolik mizaçlı olan ve nişanlısının ölümüyle (1615) mateme gömülen Drummond, şiirlerinde dokunaklı bir coşkuyla aşkı, özlemi ve ölümü dile getirdi (*Tears on the death of Meliades*, 1613; *Poems amorous, funerall, divine, pastoraill*, 1616; *Flowers of Sion*, 1623). Ben Jonson'un dostuydu; onun sohbetlerini yazdı (*Conversations*, 1618, yayımlanışı 1832). İskoç hümanizminin büyük bir temsilcisidir (*A Cypresse Grove*, 1623).

DRUMMOND (James Eric), 1. **Perth** dükü, iskoçyalı siyaset adamı (1648-1716). 1684-1688 arasında İskoçya şansölyesi oldu, katolikliği benimsedi ve ülkesinde James II'nin en etkin adamı oldu. Krala Saint-Germain'deki sürgününde eşlik etti.

DRUMMOND (Thomas), iskoçyalı mühendis (Edinburgh 1797 - Dublin 1840). 1820'de topçu teğmeniyken, işaret vermek için, bir kireç topuna hidrojenle oksijen karışımı püskürterek parlak bir ışık üretmeyi düşündü ve böylelikle "oksihidrik ışığı" buldu. Birçok kamu görevinde çalıştı, özellikle İrlanda müsteşarlığı yaptı.

DRUMMOND (Henry), iskoç papaz ve tanrıbilimci (Stirling 1851 - Tunbridge Wells 1897). İskoçya bağımsız kilisesi üyesi, bilimsel nitelikli evrim kavramını dinsel alana uygulamayı denedi.

DRUMMOND (James Eric), 16. **Perth** kontu, ingiliz diplomat (Fulford, Yorkshire, 1876 - Rogate, Sussex, 1951). 1900'de Foreign Office'e girdi; Asquith, Grey ve Balfour'un özel sekreterliğini yaptı. Milletler cemiyeti'nin ilk genel sekreteri oldu (1919-1933). Daha sonra Roma büyükelçiliği görevinde bulundu (1933 - 1939).

DRUMMOND DE ANDRADE (Carlos), brezilyalı yazar (İtabira, Minas Gerais, 1902). Nazım yapısındaki ustalığı ve keskin mizah anlayışıyla çağdaş Brezilya şiirinin önderlerinden biridir. Başlıca yapıtları: *Sentimento do mundo*, 1940; *A rosa do povo*, 1945; *Fazendeiro do ar*, 1954; *As impureras do Branco*, 1973.

DRUMMONDVİLLE, Kanada'da (Québec) kent, Doğu kantonlarında; Saint-Francis ırmağı kıyısında; 27 000 nüf. (1991). Makine yapımı ve döşeme sanayisi. —Yakınında Hemming çağlayanlarında hidroelektrik santralı.

DRUMS a. (ing. sözc.). Cazda, DAVUL' un eşanlamlısı.

DRUNGARİOS a. (geç lat. *drungarius*' tan). Tar. Bizanslılar'da askeri unvan. —ANSİKL. Kara ordusunda "drungarios" terimi, thema ya da drungos'un (1 000 kişilik) bölümlerinden birine komutanlık eden subayı belirtirdi. Donanmada, her *thema*' ya bir drungarios komuta ederdi. *Baş nöbetçi drungarios, arithmos* denilen muhafız birliği komutanıydı. Önceleri yalnızca sarayın dış güvenliğinden sorumlu olan bu drungarios, giderek sarayın tüm güvenliği üstüne her konuda yargılama yetkisine sahip oldu. Daha sonra, XI. yy' da, sivil konularda yetkili sıradan bir yargıç haline geldi. Deniz drungariosu donanmanın başkomutanıydı. Aleksios I Komnenos'tan başlayarak (1081-1118), bir dukanın komuta ettiği tek bir donanma ortaya çıktı. Seferlerde kara ve deniz kuvvetlerini bu duka yönetirdi. Donanma komutanı olarak unvanı *büyük drungarios* ya da *thalassokrator*'du. Bu kişi daha sonra *megas dukas* denilen donanma başkomutanının emrine verildi.

DRUNGOS a. (halk lat. *drungus*). Tar. Bizans lejyonunun ya da thema'sının 1 000 kişilik bölümü.

DRUON (Maurice), fransız yazar (Paris 1918). 1940'ta Loire savaşı'na katıldı ve bundan aldığı esinle *la Dernière Brigade* (1946) adlı romanını yazdı, amcası Joseph Kessel ile birlikte *Chant des partisans*'ın güftesini kaleme aldı (1943). 1948'de *les Grandes Familles* adlı yapıtıyla Goncourt ödülü'nü kazandı. Bu yapıt, aynı zamanda, *la Fin des hommes* adlı bir roman dizisinin ilk kitabıydı. Valois'ların romanlaştırılmış tarihi olan *Rois maudits* (1955-1977) büyük başarı kazandı. *Attention la France* (1981); *la Culture et l'État* (1984) gibi yapıtları yayımlandı. Kültür bakanı (1973-74) ve RPR Paris milletvekili oldu (1978-81). [Fr. akad., 1966.]

DRUPA a. (olgun zeytin anlamında lat. sözc.). Bot. Meyve çeperinin derin kısmı (endokarp) odunlaşarak çekirdeğe dönüşen ve içinde tohumu taşıyan etli meyve (şeftali, kiraz, erik, badem, vb.). [Hurma drupa değildir, yani zeytinsi meyveden çok üzümsü meyveye yakındır, çünkü ortadaki sert kısım meyveye değil tohuma aittir.] (Eşanl. ZEYTİNSİ MEYVE.)

DRUPACIK a. Bot. Bezelye iriliğini aşmayan ve genellikle bileşik yapıda olan küçük meyve (böğürtlen, ahududu, frenküzümü meyvesi gibi).

Drury Lane tiyatrosu, Londra'da eskiden horoz dövüşleri yapılan yerde James I döneminde kurulan tiyatro. Restoration'da, Killigrew tarafından yeniden açıldı (1663), yangın geçirdi (1672), Christopher Wren tarafından yeniden yaptırıldı (1674), 1791'de yıktırıldı, 1794'te yeniden yapıldı, 1809'da yandı, 1812'de tekrar açıldı. Bu tiyatro binası, XVII. yy. boyunca, önce Garrick, sonra Sheridan'ın yönetiminde önemli bir tiyatro ve opera merkezi oldu. Bir süre, büyük oyunculara (Kemble, Kean, Macready, Burke) göre yazılmış tiyaro oyunlarına ayrıldıktan sonra, Malibran ile italyan tarzı opera temsillerine sahne oldu. Daha sonra, Shakespeare ağırlıklı bir repertuvar tiyatrosu haline geldi, kış aylarında "pantomim" gösterilerine yer verdi (şatafatlı peri masalı revüleri). 1913'te, Diaghilev'in rus bale topluluğuna kapılarını açtı, 1947'den sonra da yalnızca müzikal komediye yöneldi (*My Fair Lady*, 1958; *Hello Dolly*, 1965).

DRUSE a. (alm. sözc.). Yerbil. JEOT'un eşanlamlısı.

DRUSEN a. (alm. sözc.). Oftalmol. Bruch zarının (camsı lam) kütikül tabakasında toplanan ve retinanın pigmentli epitelyumuyla temas halinde bulunan camsı madde birikintisi.

DRUSİLLA (Julia), Germanicus ile Agrippina'nın kızlarından biri, Caligula'nın kız kardeşi (Trier İ. S. 15-40). L. Cassius Longinus ile evlendi, erkek kardeşiyle cinsel ilişki kurdu. Öldüğünde, kardeşi Caligula çılgınlığa varan bir acıya kapıldı. Onun buyruğu üzerine, Drusilla tanrılaştırıldı.

DRUSUS (Marcus Livius) → LIVIUS DRUSUS.

DRUSUS (Nero Claudius), Livia'nın oğlu, Tiberius'un kardeşi (İ.Ö. 38-9). Germanya'da kazandığı birçok askeri başarı nedeniyle kendisine **Germanicus** adı verildi. Zamanında, özellikle İ.Ö. 15'te, Aşağı Germanya'da, müşterek harekâta girişildi. Drusus, Po ovasını hareket noktası alarak kendine Tirol yolunu açarken, Tiberius, Galya'yı hareket noktası alarak Bavyera platosuna doğru ilerledi. Bu seferler, Rhaetia ve Vindelicia eyaletlerinin oluşturulmasıyla son buldu ve kısa bir süre sonra Noricum krallığı ülke topraklarına katıldı. Drusus, Germanya'nın yeniden örgütlenmesi görevini üstlendi ve birçok kent kurdu, Mainz, bunlardan biridir. İ.Ö. 12'de Galya'da imparatorluk elçisi oldu ve İ.Ö. 11'de *imperium* prokonsülü unvanını aldı. Vakitsiz öldü, daha sonra oğlu Germanicus, Agrippina ile evlendi.

DRUSUS (Caesar), Tiberius ile Vipsania' nın oğlu (İ.Ö. 10 - İ.S. 23). Pannonia'da, İllyria'da ve Germanya'da başarılı seferler yaptı. İ.S. 21'de konsüllükte, 22'de de tribunatusta babasıyla birlikte görev yaptı. Karısı Livilla'nın sevgilisi Seianus tarafından zehirlenerek öldürülmüş olabilir.

DRUSUS, Germanicus ile Agrippina'nın oğlu (İ.S. 7 ya da 8 - Roma İ.S. 33). Quaestor, augur ve daha sonra Roma praefectus'u olan Drusus, büyük kardeşi Nero'yu (Nero Julius Caesar) kıskandığından, Seianus'un tarafını tuttu. Drusus'un ününü kıskanan Tiberius ise, onu senato önünde suçlayarak ömür boyu hapse mahkûm ettirdi.

DRUZ *(cebel),* Suriye'de volkanik kütle, Şam'ın G.-D.'sunda, Ürdün sınırında. En yüksek noktası 1 801 m olan kütle, bir bölümü *harra*'larla (taşlık alanlar) dolu bazaltlı platolardan oluşur. XVIII. yy.'dan başlayarak Lübnan'dan gelmiş Dürziler'in yaşadığı yörede yağmura ve raslantılara bağımlı (bunların sonucunda geçici göçler ortaya çıkar) tahıl tarımı yapılır.

DRUŻBACKA (Elżbieta), polonyalı kadın şair (1695 - Tarnów 1765). Belli olaylar dolayısıyla kaleme alınmış şiirler, manzum romanlar, alegorik öyküler yazdı. Özellikle hicivleri (*Plaintes de quelques dames* [fr. çev.]) ve dikkate değer doğa betimlemelerinin yer aldığı idilleriyle (*Éloge des forêts* [fr. çev.], *Description des quatre saisons* [fr. çev.]) tanındı.

DRWĘCA, Polonya'da ırmak; 207 km. Mazurya gölleri bölgesinin batı ucundan doğar. Toruń'un biraz yukarısında sağ kıyısından Wisła ırmağına kavuşur.

DRY a. (kuru anlamında ing. sözc.). Az miktarda beyaz sek martini ve çokça cinle hazırlanan kokteyl. (MARTİNİ-DRY da denir.)

DRYANDER → ENCINAS.

DRYAS. Yun. mit. Ares'in oğlu ve büyük bir olasılıkla Tereus'un da kardeşi. Kalydon avı diye bilinen ava katılarak, ülkeye dehşet saçan korkunç yabandomuzunu öldürmeye çalışanlar arasında yer aldı.

National Portrait Gallery

John Dryden
G. Kneller'in bir portresinden (1693) ayrıntı
National Portrait Gallery, Londra

DRYDEN (John), ingiliz yazar (Aldwinkle, Northamptonshire, 1631 - Londra 1700). Püriten bir aileden gelen Dryden, asi bir öğrenciydi; Cromwell'in ölümü üzerine, *Heroic Stanzas*'ı (1659) yazdı, Restoration'u hemen benimsedi (*Astraea Redux,* 1660). Ulusal şair olarak, Hollanda savaşı'nı, Londra yangınını ve veba salgınını anlattı (*Annus Mirabilis,* 1666). Kısa süre önce yeniden açılan tiyatrolarda etkili oldu, Shakespeare'e tekrar itibar kazandırdı, fransız ya da ispanyol klasiklerinden uyarlamalar yaptı, kafiyeyi, kuralları ve decorum'u, basitlikten uzak her şeyi savundu (*Of Dramatick Poesie, an Essay,* 1668). Şairlik tacıyla ödüllendirildi (1668), kralın tarihçisi oldu (1670-1688) ve "Tiyatronun Sisyphos'u" sayıldı. Otuza yakın oyun yazdı. Traji-komediler: *the Maiden Queen,* 1666; *the Spanish Fryar,* 1681; *Love Triumphant,* 1694; kahramanlık komedileri: *the Indian Emperour,* 1667; *Almanzor and Almahide,* 1669-70; *Aureng-Zebe,* 1675; *All for Love,* 1677; Shakespeare'in *Antonius ile Kleopatra*'sından uyarlama, 1677. Akılcılığa karşı çıkan Dryden, hıristiyanlık inancının ağır basacağı bir düzeni savundu. *Absalom ile Achitophel* (Buckingham'a karşı, 1681); *the Medal* (Shaftesbury'ye karşı, 1682); *Religio laici* (anglikancılığa övgü, 1682); *Guise dükü* (whig'lere karşı, 1682) gibi yapıtlarıyla İngiltere'de siyasal mizahı yeniden canlandırdı. James II'nin tahta çıkışından sonra, tutarlı bir biçimde katolikliği savundu (*The Hind and the Panther,* 1687). 1688 "Devrim"inden sonra nispeten yoksul düşen Dryden'e bir burukluk, bir saldırganlık, küfür ve açık saçıklık merakı geldi. Juvenalis (1693), Persius ve Vergilius'tan çeviriler (1697) yaptı, *Mariage à la mode* (1673) ile başlattığı bir çığırı sürdürerek Chaucer ve Boccaccio'ya özendi (*Fables,* 1700) ve operanın görkeminin çekiciliğine kapıldı. *A Song for St. Cecilia's Day* (1687), *Amphitryon* (1690), *King Arthur* (1691), *Alexander's Feast* (1697) adlı yapıtlarıyla Purcell'in en gözde çalışma arkadaşı oldu.

DRYDEN (Hugh Latimer), amerikalı fizikçi (Pocomoke City, Maryland, 1898 - Washington 1965). National Bureau of Standards'ın aerodinamik bölümü şefi (1934), daha sonra yardımcı müdürü (1946) oldu. Faaliyetini bütün alanlarda aeronotik araştırmalarına adadı. Özellikle sınır tabakada türbülans etkilerini inceleyerek, ilk önce akışkanlar dinamiği üzerindeki çalışmalarıyla kendini gösterdi. İkinci Dünya savaşı sırasında japon filosuna karşı başarıyla kullanılan özitişimli ve özgüdümlü ilk silahı oluşturdu. 1958'de NASA'nın ikinci müdürlüğüne atandı ve daha sonra bu kuruluşu yönetti.

DRY-FARMİNG → KURU TARIM.

DRYGALSKİ (Erich VON), alman jeofizikçi ve kâşif (Königsberg 1865 - Münih 1949). Grönland'da Disko körfezi ve çevresindeki buzullar üzerinde önemli gözlemler yaptı (1891-1893). 1901-1903 arasında, *Gauss* gemisiyle Antarktika'ya yapılan bir keşif seferini yönetti. Wilhelm II bölgesini keşfetti. 1906'dan 1934'e kadar Münih'te coğrafya dersleri verdi.

DRYİNUS a. Ön tarsusları kıskaç biçiminde olan zarkanatlıları içeren cins. (Larvaları küçük eşkanatlılarda asalak yaşar. *Dryinidae* familyasının örnek tipi.)

DRYOBALANOPS a. Borneo ve Sumatra'da yetişen güzel ağaç. (Yetişkinleri kâfurlu bir yağ verir ve bu yüzden ağaca "Borneo kâfur ağacı" da denir. Ağacın yaşlı gövdesine yerleşen kınkanatlı bir böceğin larvaları birtakım oyuklar açar, bunların içinde biriken kâfurlu yağ katılaşınca Borneo kâfuru olur [borneol]. Bil. a. *Dryobalanops aromatica;* dipterocarpaceae familyası.)

DRYOCOETES a. (yun. *drys, dryos,* meşe, ve *kolite,* barınak'tan). Çeşitli ağaçların kabukları altında yaşayan, çok küçük, oduncul, kahverengi böcekleri içeren cins. (Başlıca türleri arasında, kozalaklılarda yaşayan *Dryocoetes autographus,* daha küçük bedenli, kestane ve meşe ağaçlarında yaşamayı seven *D. villosus,* fındıkları ve gürgenleri seçen *D. coryli* sayılabilir. Kınkanatlılar takımı, kabukböceğigiller familyası.)

DRYOPE. Yun. mit. Dryops'un kızı. Oiti dağında babasının sürülerine bakardı. Apollon ona âşık oldu. Dryope tedbirli davranıp Andraimon ile evlendi ve Amphissos'u doğurdu. Amphissos, Apollon adına bir tapınak yaptı. Eski arkadaşları hamadryadeler, Dryope'yi bu tapınağın yanındayken kaçırdılar. Daha sonra bu yere kavak ağaçları dikildi. —Başka bir efsaneye göreyse, Dryope, nymphe Lotis tarafından ağaca dönüştürüldü.

DRYOPES. Esk. coğ. Oiti tepelerinde yaşayan pelasgos kabile. Tesalyalılar'ın istilası karşısında Argolis, Euboia, Kythnos, Abydos, İonia ve Kıbrıs gibi çeşitli bölgelere göç ettiler.

DRYOPHANTA a. Meşe yapraklarında asalak yaşayan ve bu yaprakların altında küremsi bir mazı oluşturan zarkanatlıları içeren cins. (Mazıyabanarısıgiller familyası.)

DRYOPHİLUS a. (yun. *drys, dryos,* meşe, ve *philein,* sevmek'ten). *Anobium* cinsi üyelerine benzeyen küçük kınkanatlılar cinsi. (Davranışları ve alışkanlıkları *Anobium*'lara benzer. Larvaları odunculdur; erişkinler çiçek açmış ağaçları yeğlerler. *Anobiidae* familyası.)

DRYOPİDAE a. (yun. *drys, dryos,* meşe, ve *ophis,* yılan'dan). Suda yaşayan, bitkicil kınkanatlı böcekleri içeren familya. (Üyelerinin temel özelliği, çok gelişmiş tırnaklar taşıyan son tarsus eklemlerinin çok uzun olmasıdır. Erişkinler taşların altına, ya da su içindeki köklere sıkı sıkıya tutunarak yaşar. Larvalar trakeli solungaçlarla solurlar. *Dryops luridus* korulardaki küçük göllerde yaygındır.)

DRYOPİTHECUS a. (yun. *dryo, dryos,* meşe, ve *pithekos,* maymun'dan). Eski Dünya'da Miyosen devri katmanlarında fosillerine rastlanan insansı maymunlar cinsi. (Ele geçirilen fosil parçaları, şempanze boyunda, diş yapısı insansımaymungiller ile insangiller arasındaki bir evrenin belirtilerini taşıyan bir hayvan olduğunu gösterir; Hindistan'da dev bir üyesi ortaya çıkarılmış ve orangutanın atası olarak kabul edilmiştir. *Dryopithecus* cinsi üyeleri kafatası biçimi açısından insansımaymungillere yakındır, ama dallar arasında dolaşmaya uyarlanmamıştır; *Dryopithecidae* familyasını oluşturur.)

DRYOPS ("Ağaç"). Yun. mit. Dryope'lere adını veren kahraman; ırmak-tanrı Sperkhios ile Polydora'nın oğlu. Yunanistan'ın ilk sakinlerinden biri olarak kabul ediliyordu. Dorlar tarafından Parnassos bölgesinden kovulan oğulları, Euboia'ya (Eğriboz adası) ve Tesalya'ya yerleştiler.

DRYOPTERİS a. Yaprakları çok parçalı eğrelti. (*Dryopteris filix mas* ya da "erkek eğrelti" orman altlarında çok yaygındır; bunun zehirli köpsapı solucan düşürücü ilaç olarak kullanılır.)

DRYPTA a. (yun. *dryptein,* yırtmak'tan). Eski Dünya'nın sıcak ve ılıman bölgelerine yayılmış, bataklıklarda ya da ağaçların dibinde yaşayan koşarkınkanatlılar cinsi.

DRŽIĆ (Marin), slav dilinde yazan ragusalı şair (Ragusa 1508 - Venedik 1567). Siena'da öğrenim gördükten sonra papaz oldu, Ragusa'daki oligarşi rejimini devirmek için Floransa'nın desteğini aradı, ama bu girişimi sürgüne gitmesine yol açtı. Aşk şiirleri, pastoraller *(Tirena)* yazdı, ama özellikle latin ve italyan örneklerinden esinlenerek yazdığı ve kendi yurttaşlarını sahneleyen komedileriyle tanındı (*Dundo Maroje,* vb.). Fars türüne yakın olan bu komediler birçok toplumsal taşlama öğesi içerir ve klasik repertuvarlarda yer alır.

DSB, DANSKE STATSBANERNE'nin *(Danimarka devlet demiryolları)* simgesi.

DSCHANG, Kamerun'da kent, Ménoua ilinin ve Bamilekeler ülkesinin merkezi, Bambouto dağlarında, yüksekliği 1 500 m. Kahve işletmeleri.

DSH, su üstü gemilerinin, uçakların ve helikopterlerin dalmış denizaltıları saptaması için geliştirilmiş arama tarama aygıtlarının taktik kullanılma yöntemlerini belirten denizaltı savunma harekâtı'nın kısaltması. ‖ *DSH silahları,* yerleri saptanmış düşman denizaltılarını su üstüne çıkmaya zorlamak ya da bu denizaltıları imha ederek zararsız hale getirmek için kullanılan silahlar. (İlk DSH silahları su bombalarıdır; daha sonra çeşitli roketler ve torpidolar geliştirilerek DSH alanında önemli adımlar atılmıştır.)

DSP, DEMOKRATİK SOL PARTİ'nin kısa yazılışı.

DTL a. (*Diyot Tranzistör Lojik*'in kısaltılmışı). Temel bileşenleri diyotlardan ve tranzistörlerden oluşmuş bir tümdevre ailesini belirten kısaltma.

-DU → -DI

DUA a. (ar. *du'ā',* çağırma). **1.** Bir dileğin gerçekleşmesi için Tanrı'ya yalvarma; yakarış. (Bk. *ansikl.* böl. İsl.) **—2.** Tanrı'ya seslenmek için söylenen genellikle sıraya konmuş kalıp sözler bütünü: *Bütün duaları ezberlemek.* **—3.** Tanrı'ya yakarmak için düzenlenen tören: *Hatim duası. Yağmur duası.* **—4.** *Dua etmek,* Tanrı'ya yalvarmak, yakarmak. ‖ *Bir şey, bir kimse için dua etmek,* o şeyi Tanrı'dan istemek; onun için Tanrı'ya yakarmak: *Günahların bağışlanması için Tanrı'ya dua etmek. Ölmüşlerin ruhu için dua etmek.* ‖ *Bir kimseye, bir şeye dua etmek,* ona borçlu olmak, şükretmek: *Sen amcana dua et, o olmasa iş bulamazdın.* ‖ *Duasını almak,* yaşlı

bir kimseye iyilik ederek onun hoşnutluğunu kazanmak. || *Bir duaya amin demek*, söylenen bir şeyi uygun bulmak, ona katılmak: *Her duaya amin deme.*

—*Esk.* *Dua-gû*, dua eden, duacı: *"Geldi İstanbul'a biçâre duâgû oldu"* (Neyzen Tevfik). || *Dua-hân*, dua okuyan. || *Dua-yi hayr*, iyilik, hayır isteyen dua. || *Dua-yi müstecab*, kabul edilen dua.

—ANSİKL. Ed. Divan edebiyatında Tanrı'ya yöneltilmiş dua niteliğinde bir tür (münacat*) bulunduğu gibi, kasidelerin sonunda da dua bölümü yer alır. Mesnevilerle hemen her tür yapıtta Tanrı'ya, Hz. Peygamber'e dua edilir; yapıtın sunulduğu büyük için de duada bulunulur. Sinan Paşa'nın *Tazarruname*'si bir dua kitabı sayılır. Ayet ve hadislerden derlenmiş duaları bir araya getiren kitaplar da yazılmıştır (Örn. Gümüşhaneli Ziya Efendi, *Mecmuat ül-ahzâb*, 3 c., 1880).

—İsl. Dua genellikle insanoğlunun tüm başarılarına, atılımlarına karşın eksikleri, acizlikleri, korkuları ve umutları olduğu düşüncesinin bir sonucudur. Kuran insanın, yenemeyeceği bir güçlükle karşılaşınca ulu bir güce sığınmaya gerek duyan bir varlık olduğunu belirtir (X, 12; XXXIX, 8,49). Bazı sufilere göre, Allah'tan dilekte bulunma anlamında dua, ruhun Allah'a doğru yükselişinin (sülûk) ilk basamaklarından sayılır. Tasavvuf ulu1arı (muhakkıklar) ise, Allah'tan gelen her şeyi tam bir hoşnutlukla karşıladıklarından (rıza) ve tüm eylemlerinde kendilerini O'nun iradesine bıraktıklarından, Allah'tan bir şey istemek anlamında duayı edebe aykırı görürler. İslamda dua, kulun Allah'ın birliğini tanıdığının (tevhid) en açık göstergelerinden biri kabul edilir. Çünkü kul, dua ile Allah'a yönelmekte ve O'nun varlığını tanıdığını, başkasından değil, yalnızca O'ndan dilekte bulunduğunu göstermektedir.

İslam kelam tarihinde bazı bilginler, katı ve determinist nitelikteki kader anlayışlarının bir sonucu olarak, duanın gereksizliğini ve anlamsızlığını savundular. Onlara göre, kulun kaderinde olan, dua ile geri çevrilemez. Ayrıca dua ile istenen şey Allah tarafından zaten bilindiğine göre, dua etmek gereksizdir. Buna karşılık, Ehl-i sünnet bilginleri başta olmak üzere islam bilginlerinin büyük çoğunluğu (cumhur), ilke olarak duanın, Allah'a bir şey bildirmek değil, bir ibadet olduğunu ileri sürerler. Dua ile kul, Allah'a olan saygısını dile getirir, O'nun bağışlamasına gereksinmesinin bilincinde olduğunu gösterir. Öte yandan, kader kulun üzerinde ve onu kuşatmış olmakla birlikte Allah da kaderin üstünde ve onu kuşatmıştır; Allah, kader karşısında özgürlüğünü yitirmiş bir varlık değildir; bu nedenle duayı kabul etme yetkisi onun elindedir. Ayrıca, gerek Kuran'da gerekse Hz. Peygamber'in hadislerinde duanın gerekliliğine birçok kez işaret edilir. Kuran'da birçok dua ayetleri bulunduğu gibi, geçmiş peygamberlerin dualarından örnekler de yer alır. Hz. Muhammet'in birçok duaları da günümüze kadar gelmiştir. O, "dua, ibadetin özüdür" der. Kuran'da Bakara suresinin 186. ayetinde şöyle denilir: "(Ey Muhammet) kullarım sana beni sorarlarsa bilsinler ki ben çok yakınım; bana dua ettiğinde dua edenin yakarışına karşılık veririm." Kuran ve hadislerde duanın ne şekilde edilmesi gerektiği (dua adabı) konusu ile ilgili bazı açıklamalar yer alır. Bunlara göre duanın yalvarıcı bir tavırla, alçak sesle, Allah'a saygı ve ümit duygularıyla yapılması gerekir (VII, 55-56). Hz. Muhammet yüksek sesle dua okuyanları "Ey insanlar, dua ettiğiniz Allah sağır değildir, uzağınızda da değildir; O, sizi çok iyi duymaktadır" diyerek uyarır, başka bir hadiste duanın az ve öz olması gerektiğini belirtir. İslam filozof ve mutasavvıfı İmam Gazali (öl. 1111), *İhyâu ulûm ed-dîn* adlı ünlü eserinde duanın adabını şu 10 maddede toplar: 1. Dua için kurban bayramı arifesi, cuma günü, gecenin seher vakti gibi dince önemli sayılan zamanlar gözetilmelidir. Kuran'da Allah'ın sevdiği kullardan söz edilirken "onlar seherlerde Allah'tan bağış dilerler" (LI, 18) denilir. Bu nedenle dindar müslümanlar (âbidler) ve sufiler, seher vaktinde dua ve ibadete özel bir önem verirler; 2. dua için ibadet anları, yalnızlık ve sükûnet anları gibi insan ruhunun dünya ilgilerinden uzaklaştığı durumlar seçilmelidir; 3. dua, kıbleye dönerek ve eller göğe açılarak yapılmalıdır; 4. alçak sesle dua edilmelidir; 5. duada ağdalı ve tumturaklı sözcükler kullanılmamalıdır; 6. dilekler tam bir inanmışlık ve içtenlikle, alçakgönüllü bir tavırla anlatılmalıdır; 7. duanın kabul olacağına inanılmalı, Allah'ın yardımından kuşkuya düşmemelidir; 8. dileklerde ısrar etmeli, yerine göre dilekleri üçer kez tekrar etmelidir; 9. duaya bismillah, subhânallah, elhamdülillah gibi saygı sözleriyle başlamalıdır; 10. dua eden kişi ahlaksal bakımdan duaya hazırlıklı olmalı, yani günahlardan tövbe etmeli, kul haklarından arınmalı, Allah'ın huzuruna ahlaksal ve ruhsal temizlikle çıkmalıdır ki, Gazali'ye göre bu, duanın kabulü için en başta gelen koşuldur.

—Tasav. Tasavvufta müridin belirli zamanlarda yapması gereken dua ve zikirlere *vird* denir. Gece ve gündüz yapılması öğütlenen ibadet ve duaları içeren özel kitaplar yazılmıştır; bunlara genellikle "Amelü'l-yevm ve'l-leyle" denir. Duaların en önemlileri, sırasıyla Kuran'da yer alanlar ile Hz. Peygamber'in duaları ve veliler, şeyhler gibi din büyüklerinin dualarıdır. Bunlara "me'sûr dualar" denir. Dualar içerikleri bakımından 1. Allah'ın adlarının ve sıfatlarının uygun biçimde sıralandığı dualar; 2. kulun acizliğini ve Allah karşısındaki yoksulluğunu dile getiren dualar; 3. kulun Allah'a sunduğu dileklerini içeren dualar olmak üzere üç çeşittir. Bu üçünü birden içeren dualar, en geçerli dualardır. Kuran'ın ilk suresi olan Fatiha, bu tür duaların en güzel örneği kabul edilir: "Hamdolsun Allah'a; âlemlerin Rabbi, esirgeyen ve bağışlayan, din gününün (ahretin) hâkimi olan Allah'a. (Tanrım) yalnız sana ibadet eder, yalnız senden yardım dileriz. Bizi doğru yola, nimetlerine erdirdiklerinin yoluna ilet; gazaba uğramışların, sapmışların yoluna değil (Tanrım)."

Hz. Muhammet'ten günümüze kadar ulaşan dualarda dikkat çeken en önemli noktalar, bu duaların kısa ve özlü olmaları, geçici ve bayağı istekleri kuru sözlerle sıralamak yerine, aşağıdaki örnekte görüleceği gibi, daha yüksek umutların gerçekleşmesi için ilahi inayetin samimi dileklerini içermeleridir. "Allah'ım, yararsız bilgiden, saygısız gönülden, kabulsüz duadan, doymayan nefisten sana sığınırım. Perişanlığın en beteri olan açlıktan, duyguların en kötüsü olan hıyanetten, tembellik, cimrilik ve korkaklıktan, bunaklığa varan yaşlılıktan, deccal belasından, kabir azabından, hayat ve ölüm sınavlarından sana sığınırım. Allah'ım, senden gam çeken gönüller, kaygı duyan ve senin yoluna koyulan kalbler dileriz. Allah'ım, senden bizim için rahmet ve bağış takdir etmeni, bizi bütün kötülüklerden korumanı, bütün iyiliklerle zenginleştirmeni, cehennemden kurtarmanı ve cennetine kabul etmeni diliyorum" vb.

İslam geleneğinde kurban keserken, yolculuğa çıkarken, oruca başlarken ve oruç açarkan, nikâh kıyarken, cenaze namazı kılarken, konuşmaya başlarken ve bitirirken, yemeğe başlarken, vb. yapılması sevap olan özel dualar vardır. Ayrıca kuraklık, sel felaketi, ay ve güneş tutulması gibi doğa olayları sırasında Hz. Muhammet'in okuduğu duaları okumak da gelenekleşmiştir. Namazın önemli bir bölümü, dualardan oluşur. Bunlar ilk tekbirden sonra okunan "Sübhâneke allâhümme...", rükûda okunan "Sübhâne rabbiye'l-azîm", secdede "Sübhâne rabbiye'l-âlâ", otururken okunan "et-Tahıyyâtü lillâh...", "Allâhümme salli ve bârik", "Rabbenâ âtinâ..." dualarıdır.

DUABANGA a. Tropikal Asya'da yetişen, marangozlukta ve kontrplak yapımında kullanılan, kaba dokulu, açık esmer, çok yumuşak ve çok hafif odunlu ağaç; *kalam* adıyla da anılır. (Bil. a. *Duabanga moluccana.*)

DUACI a. **1.** Bir başkası için Tanrı'ya dua eden, yalvaran kimse. **—2.** *Duacınızım, duacıyım, duacıyız*, hatır soran bir büyüğe karşılık olarak söylenen saygı ve alçakgönüllülük sözü: *Sağlığınıza duacıyız. Duacınızım efendim.*

—Kur. tar. *Duacı çavuşu* (*Selam çavuşu* da denir), Osmanlı devletinde törenlerde dua görevini yerine getiren divan çavuşu. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Bayram, cülus vb. törenlerde, töre gereği tutulan alkıştan sonra duacı çavuşu dua ederek bahşiş alırdı. Yeniçerilere ulufe dağıtılırken, protokol işlerini yürütmek, selam taşı yanında durarak Divanı hümayun üyelerinin ve yeniçeri ağasının selamlarını padişah adına almak da görevleri arasındaydı.

DUAL a. ve sıf. Ceb. ve Geom. İKİL'in eşanlamlısı.

DUALA a. Kamerun'un güneyinde Dualalar'ın konuştuğu bantu dili.

DUALA, Kamerun'un başlıca limanı, iktisadi merkezi, Wouri halici kıyısında; 810 000 nüf. (1987). —Duala, ülkenin deniz ulaşımını sağlayan (kereste, kahve,

Hoa-Qui

Duala kentinden ve limanından genel görünüm

muz, pamuk dışsatımı; donanım ve tüketim malları dışalımı) bir merkez ve demiryolu hattının başladığı yerdir; Bonabéri banliyösünde ticaret ve sanayi (küçük metalürji, kimya, tekstil, besin, elektrikli gereçler, ağaç işlemeciliği) de etkindir. Uluslararası havalimanı.

DUALALAR, Kamerun'da yaşayan ve bugünkü başkente adını veren bantu halk. Çiftçilikle geçinen Dualalar, avcılık ve balıkçılık da yapar ve değişim aracı olarak demir çubukların kullanıldığı pazarlar kurarlar. Birçoğu aynı şefe bağlanabilen sıkışık köylerde otururlar. Köleliğin sürdüğü ve yaş sınıflarına dayanan babasoylu bir örgütlenmeleri vardır.

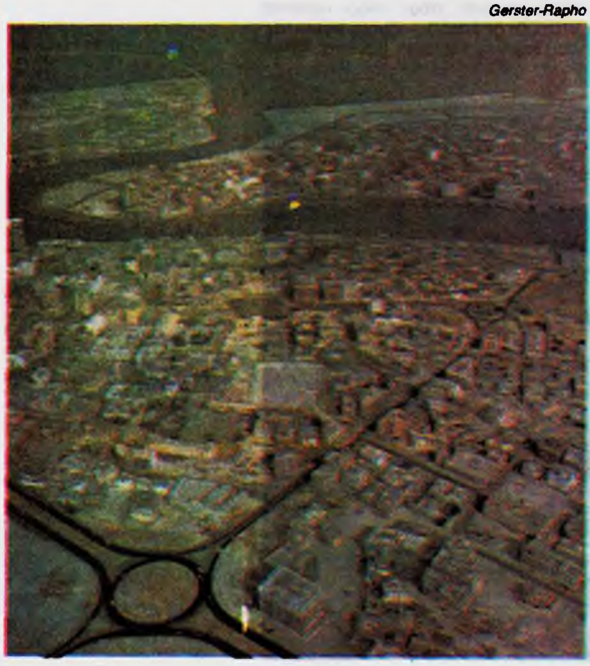
Alexander Dubček (1966'da)

DUAMUTEF, Eski Mısır'da ölü küllerinin konulduğu vazoları koruyan dört cinden biri. Köpek başlıydı.

DUANAME a. (ar. *du'a'* ve fars. *nāme*'den *du'ā'-nāme*). *Esk.* Birinin hayırduası yazılı mektup.

DUARTE, Tatlı dilli denir (Lizbon 1391 - Tomar 1438), portekiz kralı (1433-1438). Aviz hanedanından, kral João I'in ikinci oğlu. Kısa saltanatı sırasında, soyluların toprağa bağlı gücünü kısıtlayan *Lei mental*'i yürürlüğe koydu. Kültür düzeyi çok yüksek olan Duarte, aralarında *Leal conselheiro*'nun ("Sadık danışman") da bulunduğu birçok kitap yazdı. Şövalye-prens olarak, Kuzey Afrika'da, zaferle biten birçok seferde yararlılıklar gösterdi; ama saltanatının sonunda, kardeşi Fernando'nun ("martyr prens") 1437'de, Tanca önünde yenilmesi ve yakalanmasından ötürü yasa gömüldü.

DUARTE (José Napoléon), salvadorlu devlet adamı (San Salvador 1925 - *ay.y.* 1990). Hıristiyan demokratların lideri, 1972 seçimlerinde muhalefetin adayıydı. Daha sonra başarısızlıkla sonuçlanan bir hükümet darbesi düzenledi. Yurtdışına gitmek zorunda kaldı, 1979'da geri dönmesine izin verildi ve cunta saflarına katıldı, mart 1980'de cunta üyesi oldu. Aralıkta cumhurbaşkanlığına atandı. Toprak reformu, bankaların ve dışsatıma dönük sanayinin ulusallaştırılması girişimlerini başlattı, ama iktidar sağa kayınca mayıs 1982'de istifa etti. Mayıs 1984'te yapılan seçimle yeniden iktidara geldi; yarım yüzyıldır seçimle cumhurbaşkanlığına gelen ilk yönetici oldu. Bir gerilla grubu, eylül 1985'te kızını kaçırdı. Tutuklu gerillaların salıverilmesi karşılığında, kızı serbest bırakıldı. 1989'da görevi sona erdi.

Dubay'dan bir görünüm

Gerster-Rapho

DUARTE İLİ, Dominik Cumhuriyeti'nde; 1 292 km²; 261 725 nüf. (1990). Merkezi *San Francisco de Macoris.*

DUARTE tepesi, Dominik Cumhuriyeti'nde doruk, Haiti adasının en yüksek noktası; 3 175 m.

DUAYEN a. (fr. *doyen*). **1.** Bir meslekte yaşça ve kıdemce başta gelen kimse. **—2.** Bir ülkede görevli diplomatik temsilcilerden, misyon şefi olarak o ülkede en uzun süredir bulunan temsilci.

DUAYENE a. (fr. *doyenne*). Duayene du komis (doyenné du Comis) adlı gevrek ve tatlı fransız armudunun kısa adı.

DUBA a. **1.** Yük taşımada ya da köprü kurmada kullanılan altı düz, sactan ya da ağaçtan yapılmış deniz aracı. (Batmış gemileri askıya alarak suüstüne çıkarmakta kullanılan altı düz, yüksek, ağaçtan ya da sactan yapılmış gereçlere de duba denir.) **—2.** İçi boş, her yanı kapalı, (su üstünde yüzen) bir tür büyük şamandıra. **—3.** Gemilerin çıma ile bağlandığı küçük şamandıra. **—4.** *Duba gibi,* aşırı ölçüde şişman kimseler için kullanılır: *Duba gibi bir adam.*

—Ask. denizc. Askeri tersanelerde malzeme taşımada kullanılan ya da şamandıra olarak yararlanılan güverteli mavna.

—Denizc. *Dikme dubası,* iki yük direği ya da gemilere direk takmayı ve çıkarmayı sağlayan aygıtı taşıyan çok sağlam duba. ‖ *Yük dubası,* liman içinde bir yerden diğer bir yere ağır ya da kalabalık yükleri taşımada kullanılan duba. (Geniş ve altı düz olan bu dubalar motorsuzdur ve yedekte çekilerek götürülür.

DUBAİ → DUBAY.

DUBARA a. (fars. *dü*, iki ve *bare*, kez'den *dü-bare*.). **1.** Tavlada iki zarın da iki geldiği atım. **—2.** Hile, oyun.

DUBARACI sıf. Arg. Oyunla, hileyle iş gören kimse için kullanılır; düzenbaz.

DUBARACILIK a. *Arg.* Aldatma, kandırma, hile yapma.

DU BARRY → BARRY (Jeanne BÉCU).

DU BARTAS (Guillaume) → BARTAS (Guillaume DE SALLUSTE).

DUBAWNT, Kanada'da (Kuzey-Batı arazisi) ırmak, *Dubawnt* (4 300 km²), Aberdeen ve Baker göllerini aştıktan sonra Hudson körfezine dökülür; 930 km.

DUBAY, DİBAY ya da **DUBAİ,** Birleşik Arap Emirlikleri'nden biri, Basra körfezi kıyısında; 3 900 km²; 420 000 nüf. (1991). Başkenti *Dubay* (ya da *Dibay*). Petrol (yılda 193 Mt) emirliğin en büyük gelir kaynağıdır; başkentin G.'indeki Cebel Ali'de kimya sanayisi ve metalürji.

■**DUBAY, DİBAY** ya da **DUBAİ,** Dubay emirliğinin başkenti; 266 000 nüf. (1989). Petrolün bulunmasından önce kent, uzun süre önemli bir denizcilik ve maliye merkeziydi. Dubay'ın önemi azalırken Abu Zabi önem kazanmıştır.

■**DUBCEK** (Alexander), slovak siyaset adamı (Uhrovec, Slovakya, 1921 - Prag 1992). 1925-1938 arasında SSCB'de yaşadı. 1939'da komünist partisine katıldı ve 1958'de Slovak komünist partisi'nin merkez komitesine girdi, 1963'te parti birinci sekreterliğine seçildi. Ocak 1968'de, Novotny'nin yerine Çekoslovak partisi'nin birinci sekreterliğine getirildi. Basının ve televizyonun özgürlüğünü yeniden sağladı ve parti içinde demokrasiye dönüşü özendirdi. Černik'in başkanlık ettiği hükümet ile Svoboda Cumhuriyeti' nin yeni başkanı, devlet teşkilatına canlılık getirdiler. Dubček kamuoyunun gözünde çok popüler bir kişi haline geldi. SSCB'ye bağlı bir dış politika izledi ve Komünist partisi'nin karar tekelini sorgulayan her türlü girişime karşı çıktı. Buna karşın, SSCB'nin ve müttefiklerinin ağır eleştirilerine uğramaktan kurtulamadı. Sovyetler ile, Čierna nad Tisou'da yapılan bir toplantıdan sonra (29-31 temmuz), Sovyetler'in güttüğü düşmanca politikayı "Prag baharı"yla yumuşatmış olduğunu düşündü. Ne var ki 20 ağustosu 21 ağustosa bağlayan gece, sovyet birlikleriyle müttefikleri Çekoslovakya'yı işgal ettiler. Dubček tutuklandı ve Sovyetler Birliği'ne gönderildi. Halkın başlattığı direniş, Sovyetler'i Dubček ile anlaşma yapmaya zorladı ama Dubček 26 ağustos'ta Moskova antlaşması'nı imzalamak zorunda kaldı. 1969 eylül'ünde prezidyum'dan çıkarılarak 1970'ten sonra Bratislava'da gözetim altında yaşadı. 1989'da meydana gelen değişikliklerden sonra yeniden siyasette rol aldı ve Federal meclis başkanı oldu. 1992'de bir trafik kazası sonucu öldü.

DUBEL a. (alm. *dübel*'den). Teknol. Önceden açılmış bir deliğe sokulan ve burada mekanik olarak ya da sürtünmeyle hareketsiz kalan tespit öğesi.

—ANSİKL. Teknol. Günümüzde kullanılan dubeller genellikle plastik malzemeden yapılır ve genleşmelerini sağlayan yarıklar, sökülmeye karşı dayanımlarını artıran kertikler, kanatçıklar ve tırnaklar taşır. Çeşitli bağlama vidalarına uyarlanan boyutlarda üretilir.

Dubellerin genleşmesi (tek ya da iki yanlı) vidalama ya da darbeyle sağlanır. Kimyasal dubeller de vardır; bu türlerde vida yivi açılmış bir çubuğu tespit etmek için, sentetik bir reçinedeki tepkin bileşenlerin delik içinde karışması ve katılaşmasından yararlanılır.

DU BELLAY → BELLAY (du).

DUBHE, Büyükayı* takımyıldızının α yıldızına verilen ad. Kadiri: 2,0. Tayf tipi: AO. Uzaklığı: 105 ıy.

DUBIECKI (Marian), polonyalı yurtsever (Zastav, Volinya, 1838 - Kraków 1926). 1863 ayaklanmasının önderliğini yapan Romuald Traugutt'un sekreteriydi. 1864'te tutuklandı, 1883'e kadar Sibirya'ya sürüldü. Daha sonra Kraków'a yerleşti ve kendini tarih çalışmalarına verdi.

Dubin-Johnson sarılığı, hastalığı ya da **sendromu,** karaciğerin salgı işlevinde ender olarak görülen kalıtımsal ve ailevi hastalık. Çocukluk çağında, hafif şiddette ve koyulukta bilirübinli bir sarılıkla başlar, onunla birlikte, hepatomegali (büyük karaciğer) görülür. Doku incelemesi yapılırsa, karaciğer hücrelerinde büyük bir olasılıkla melaninler grubundan olan koyu kahverengi bir pigment bulunduğu görülür.

DUBLA a. Fıçının su sızdırmamasını sağlayan saz koyma işlemini gerçekleştirmek için çember ve tahtaları gevşetmeye yarayan madeni alet.

DUBLAJ a. (fr. *doublage*). Sine. Bir filmin özgün ses bandı yerine başka bir bant konarak konuşmaların diğer bir dilde verilmesi; dublajın dudak hareketlerine uygun olmasına çalışılır. ‖ Bir oyuncunun yerine dublörün konması.

—Spor. Voleybolda, savunmada ya da hücumda (blok yapan ya da smaç vuran oyuncular hariç), oyuncuların dönecek topu karşılamak amacıyla aldıkları pozisyon. (Savunma ve hücum dublajı diye adlandırılır.)

—Tekst. KATLAMA'nın eşanlamlısı.

DUBLAJCI a. Dublaj işi yapan.

DUBLAJLI sıf. Sine. *Dublajlı film,* dublaj işlemi yapılmış film (ÖZGÜN KOPYA filmin karşıtı).

DUBLE a. ve sıf. (fr. *double*). Bir miktarın iki katı: *İki duble viski. Salata istiyorum, duble olsun.*

—Avc. Avcının, art arda iki tüfek atışıyla iki ayrı avı vurma eylemi.

—Kâğ. san. *Duble kâğıt,* başka bir kâğıt ya da metal yaprağıyla yüz yüze yapıştırılmış kâğıt.

—Müc. *Duble taş,* külah altına kendisine benzeyen başka bir taş ya da kristal bir prizma eklenerek hacmi artırılan doğal taş. ‖ Bir kristal parçasının arkasına renkli

bir cisim tutturularak elde edilen taklit taş.

DUBLE a. (fr. *doubler*, astarlamak'tan). Terz. **1.** Bir giysiye daha iyi görünüm kazandırmak ya da çabuk yıpranabilecek kimi bölümlerini sağlamlaştırmak amacıyla, dikimden önce kumaşın biçilmiş her parçasına tutturulan astar. **—2.** Bu amaçla kullanılan dokuma ya da dokuma olmayan bez, tela. **—3.** Pantolon paçalarında üste kıvrılarak oluşturulan pat. **—4.** Bir yakanın, kol ağzının ya da pantolon paçasının tersine çevrili iç yanı. || Tayyör ceketinin ön bölümlerinin, yaka uzantısında kıvrılan üst yanı.
—Seram. Kütahya çiniciliğinde, içinde toprak, kil vb. seramik hammaddelerinin öğütüldüğü alet.
—Terz. *Duble etmek*, bir giysiyi, parçalarından birini, teyelle ya da ısı yardımıyla kumaşın ters yüzüne tutturulan bir kılıfla ya da telayla astarlamak.

DUBLEKS sıf. (fr. *duplex*). Bir iç merdivenle birleştirilmiş iki kattan oluşan daire için kullanılır.
—Mak. san. İKİYANLI'nın eşanlamlısı.
—Metalürj. İki bölümünün bileşimi farklı, çift metalli külçe elde etmeyi sağlayan döküm yöntemi için kullanılır. || Bu yolla elde edilmiş metal için kullanılır. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Telekom. ÇİFTKANALLI'nın eşanlamlısı.
—Tıp. İki gövdeli tek boyunlu dölyatağına denir.
—ANSİKL. Metalürj. Dubleks metal elde etmek için özel bir külçe kalıbına önce birinci döküm yapılır; katılaşmadan hemen sonra ikinci bileşen ilk külçenin üzerine dökülür. Dış bölüm sert metalden, iç bölüm de daha rezilyanslı ve daha yassılaşabilir metalden oluşur. Elde edilen ürün sıradan bir külçe gibi haddelenir ve işlenir; dubleks yöntem pulluk, dişikalıp, makas vb. yapımında kullanılır.

DUBLELEMEK f. **1.** Giysinin parçalarını astarlayıp kumaşla birlikte dikmek. **—2.** Pantolon paçasını üste kıvırarak, bir pot oluşturmak.
◆ **dublelenmek** edilg. f. Dublelemek eylemi yapılmak.

DUBLELİ sıf. Terz. **1.** Dublelenmiş giysi için kullanılır: *Dubleli etek, dubleli ceket.* **—2.** Paçaları üste kıvrılarak pat oluşturulmuş pantolon için kullanılır: *Dubleli pantolon.*

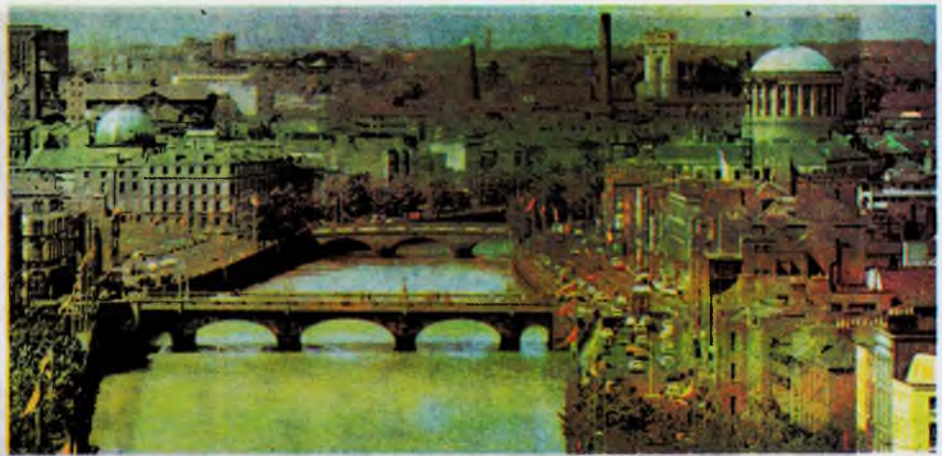
DUBLELİK a. Duble yapmaya uygun kumaş için kullanılır: *İyi bir dublelik kumaş.*

DUBLESİZ sıf. Terz. Dublelenmemiş giysi ya da duble yapılmamış pantolon için kullanılır: *Dublesiz bir etek için yüksek bir fiyat.*

DUBLFAS a. (fr. *double-face*). İki yüzü de kullanılabilen kumaş, giysi: *Dublfas örtü, dublfas manto.*
—Kürkç. Derisi dışa, tüyleri içe gelecek biçimde hazırlanmış kürk.

DUBLİKET a. (ing. *duplicate* [bridge], turnuva [briç'i], fr. *dublicate*'tan). Sekiz oyuncunun, karşıt çiftler halinde, iki ayrı masada ve birbirleriyle haberleşmeksizin oynadıkları briç turnuvası.
—ANSİKL. Masalardan birinde dağıtılan ve oynanan el tamamlandıktan sonra, hiç değiştirilmeden, ama dağıtım çeyrek turluk bir dönüş yapacak biçimde, öbür masaya aktarılır. Böylece, ikinci masadaki oyuncular, birinci masadaki rakiplerinin elini almış olurlar. Sayıların hesaplanması normal bir partidekinden farklıdır (özellikle manş sayılarında) ve aynı ekipten oyuncuların sayıları (çiftler itibarıyla) birbirine eklenir.

DUBLİN, gaelce **Baile Átha Cliath** ("Çitli ırmak geçidi kenti"), İrlanda Cumhuriyeti'nin başkenti; 477 673 nüf. (1991).
• COĞRAFYA. Adanın doğu kıyısını yaran yarım çember biçimindeki bir koyun kıyısında bulunan Dublin, İrlanda'nın en önemli ticaret (özellikle İngiltere ile bağlantılıdır; hayvan ürünleri dışsatımı, mamul madde ve enerji dışalımı) ve balıkçılık limanıdır. Liman kesimi, İrlanda Cumhuriyeti'nin başlıca sanayi alanıdır (bisküvi fabrikaları, damıtımevleri, bıçkı evleri ve konserve fabrikaları); büyük bir bira fabrikası ve hazır giyim atölyeleri sanayi etkinliklerini tamamlar. Ülkedeki sanayi işçilerinin yarısı Dublin'dedir. Ülkenin en önemli kültür ve din merkezi olan Dublin' de iki katedral ve iki üniversite (biri katolik öteki protestan) vardır. Dublin özellikle K.-D. ve G.-D. yönünde kıyı boyunca yayılmaktadır. Ülke nüfusunun hemen de üçte biri bu yaygın yerleşim alanında yaşar.
• TARİH. Dublin, İrlanda'daki yerleşmelerinin başkenti olarak Norveçliler tarafından kuruldu (831'e doğr.). Danimarkalılar'ın eline geçtikten ve hatta Clontarf savaşı'ndan sonra bile Dublin, iskandinav niteliğini korudu ve bu durum, 1170'te bölgenin Strongbow diye anılan Richard de Clare tarafından fethine kadar sürdü. Daha sonra, Henry II kenti ele geçirerek 1172'de çıkardığı bir fermanla onu koloni olarak Bristollüler'e açtı. Plantagenetler tarafından çıkarılan başka fermanlar (1207, 1216, 1217 ve 1227) Dublin'e önemli özgürlükler kazandırdı. Böylece, kent, İngiltere ile ticaretin en etkin merkezi, özellikle de Ortaçağ İrlandası'nın ingilizleşmiş kesimi olan "Pale"in başkenti oldu. Kral temsilcisinin (başyargıç, naip, milletvekili) şatosu buradaydı ve 1495 Poynings yasası'yla yetkileri büsbütün kısıtlanan ve İngiliz parlamentosu'nun soluk bir kopyası olan İrlanda parlamentosu, seyrek toplantılarını burada yapardı. XVI. yy.'da İrlanda'nın Tudorlar'ın eline geçmesinden sonra, İngiltere ile sıkılaşan ilişkiler Dublin'in önemini artırmakla birlikte (1591'de bir üniversite [Trinity College] kuruldu), bu durum iç savaş sırasında kentin önemli bir hedef olmasına yol açtı. XVIII. yy.'da ingiliz-irlanda kökenli bir aristokrasinin kök salması ve ingiliz adalarındaki genel refah sayesinde, Dublin büyük bir site oldu ve ulusal başkent görünümü kazandı. 1922'de yeni özgür İrlanda devletinin başkenti ilan edildi.
• GÜZEL SANATLAR. Bir bölümü XIII. yy. ve XIV. yy.'da yapılan St. Patrick katedrali ve XII. - XIV. yy.'da yapılan Christ Church Cathedral, XIX. yy.'da büyük ölçüde restore edildi. Kentte XVII., XVIII. ve XIX. yy.'dan kalma anıtlar, XVIII. yy.'da yapılan Georgia üslubunda konutlar vardır. Trinity College'da, VII. - VIII. yy.'dan kalma tezhipli değerli elyazmaları korunmaktadır. Ulusal müze (antik irlanda eşyaları, uygulamalı sanatlar, vb.), Ulusal galeri (avrupa okullarından güzel bir tablo koleksiyonu), Belediye modern sanat galerisi.

Tetrel - Explorer

Dublin
Liffey ırmağı üstünde Penny Bridge

Dublinliler (*Dubliners*), James Joyce' un hikâye kitabı (1914). Değişik vaşlardaki sıradan insanlar aracılığıyla yansıtılan felce uğramış bir Dublin görüntüsü, maddi ve manevi yoksulluk, Çehov'u andıran bir anlatış ve bu umutsuz kentin üzerinde dalgalanan bir gerçek yaşam ve anlam özlemi.

DUBLÖR a. (fr. *doubl*[*eure*]'ün etkisiyle fr. *doublure*'den). Bir oyuncunun yerine oynayabilecek başka oyuncu.
—Sine. ve TV. Işık ayarı ve çekimin teknik hazırlanışı sırasında gerçek oyuncunun yerini alan oyuncu. || Özel ve tehlikeli sahneler için oyuncunun yerine geçen, genelde akrobat olan yetenekli kişi.

DUBNA, Moskova'nın geniş K. banliyösünde semt, Volga kıyısında; 59 000 nüf. (1990). Uluslararası nükleer araştırma ve biyomedikal uygulamalar enstitüsü. 327 km^2'lik bir baraj gölü ("Moskova denizi") oluşturan hidroelektrik santralı.

DUBNİCA NA VÁHU, Slovakya'da, Váh vadisinde kent. Ağır makine sanayisi.

DUBNO, Batı Ukrayna'da kent, Lvov'un K.-D.'sunda; 25 000 nüf. 1915 ve 1916'da, burada, Avusturya-alman kuvvetleriyle Ruslar arasında çarpışmalar oldu.

DUBOİS (Pierre), lat. adı **Petrus a Bosco,** fransız siyaset yazarı (Coutances yakınında, 1250 ve 1260 arası - öl. 1321'den kısa süre sonra). Coutances'ta krallık avukatlığı yaptı, 1302'de Paris ve 1308'de Tours temsilciler meclisi üyesi oldu ve Bonifatius VIII'e karşı yürütülen eleştiri kampanyasına yazılarıyla etkin bir biçimde katıldı. Daha sonra Arras bailli' si oldu. Kudüs krallığı'nın yeniden düzenlenerek Fransa kralının bir oğluna verilmesi düşüncesi onundur.

DUBOİS (Jacques), **Sylvius** denir, fransız hekim (Amiens 1478 - Paris 1555). Anatomi incelemelerinde insan kadavralarını ilk olarak o kullandı, ama elde ettiği bulguları Hippokrates ve Galenos'un düşüncelerine feda etti.

DUBOİS (Ambrosius BOSSCHAERT, **Ambroise** —denir), ikinci Fontainebleau okuluna bağlı flaman ressam ve dekoratör (Anvers 1543 - Fontainebleau 1614).

Bk. resim sayfa 3384

Fontainebleau şatosunda yaptığı duvar süslemelerinin çoğu harap olmuştur (*Diana galerisi*, XVII. yy.'ın ilk yılları). Şatoda kralın çalışma odasını süsleyen *Theagene ile Kharikleia'nın öyküsü* adlı tablo ve kraliçenin çalışma odasını süsleyen *Tancredi ile Clorinda'nın öyküsü* adlı tablo bulunmaktadır. Primaticcio ile romanist ressamların etkilerini taşıyan bu çalışmalar, çizgilerindeki zariflik ve ışığa verilen önemle dikkati çeker.

DUBOİS (Guillaume), fransız rahip ve

Lauros - Giraudon

kardinal **Dubois**
Charles Lefebvre'in bir portresinden ayrıntı
Versailles şatosu

Lauros - Giraudon

Ambroise **Dubois**
Theagene ile Kharikleia'nın karşılaşması (1605'e doğr.)
kralın çalışma odasının tavanından ayrıntı
(bugün "Louis XIII salonu" denir)
Fontainebleau şatosu

Ulusal müzeler fototeği

Paul **Dubois**
XV. yy. Floransa şarkıcısı
gümüş kaplama bronz,
1865
Louvre müzesi, Paris

Albert **Dubout**'nun
yazısız karikatürü
(özel kol.)

devlet adamı (Brive-la-Gaillarde 1656 - Versailles 1723). Bir eczacı - hekimin oğlu. Talihi Chartres dükü Philippe d'Orléans'ın eğitimciliğini üstlenmesiyle (1687) açıldı. Philippe d'Orléans kral naibi olunca, Dubois, Devlet konseyi'ne girdi (1716), dışişleri bakanlığına atandı (1718), Cambrai başpiskoposluğuna (papaz olmadığı halde) getirildi (1720), 1721'de kardinal ve 1722'de başbakan oldu. Pervasız ve dalavereci, ama bu arada zeki ve son derece çalışkan bir insan olan kardinal Dubois çok başarılı bir diplomat ve krallığın çıkarlarına hizmet etmeye çalışan usta bir bakan oldu. Siyaseti ingiliz ittifakıyla koşullu dış barış üzerine temelleniyordu. Louis XIV siyasetiyle bağını koparak, Utrecht antlaşmalarının yürürlükte tutulması için Stanhope ile bir antlaşma imzaladı (Hannover sözleşmesi, 1716) ve 1717'de Lahey'de, İspanya'ya karşı Üçlü İttifak*'ı (Fransa, İngiltere, Birleşik Eyaletler) sonuçlandırdı; bu birlik Avusturya'nın da katılmasıyla Dörtlü İttifak*'a dönüştü (1718). 1721'de Louis XV ile ispanyol prensesi Maria Anna'nın evliliklerini gerçekleştirdi ve böylece fransız-ispanyol birliğiyle ingiliz ittifakını uzlaştırmış oldu.

DUBOIS (Paul), fransız heykelci ve ressam (Nogent-sur-Seine 1829 - Paris 1905). İtalya'da kalışı (1859 - 1863) Floransa quattrocento'sunun inceliğinden etkilenen sanatı için çok belirleyici oldu. Bu etki onun 1863'te (*Vaftizci Yahya*, bronz) ve 1865'te (*XV. yy.Floransa şarkıcısı*, gümüş kaplama bronz, Louvre) sergilediği yapıtlarında özellikle ortaya çıktı. Ama Lamoricière anıtının *Merhamet* heykeli (1876, mermer ve bronz, Nantes katedrali) gibi yapıtlarıyla "natüralist" gruba (Chapu, Mercié) katıldı. Birçok resmi ve heykeli Troyes müzesi'ndedir.

L. L.

DUBOIS (Eugène), hollandalı bilim adamı (Eisden 1858 - Halen 1940). 1889'dan 1895'e kadar Sumatra ve Cava'da yaptığı paleontoloji araştırmalarıyla görevliydi,Trinil'in Dördüncü Zaman'a ait topraklarında kazılar yaparak, maymundan insana geçişte aracı olduğuna inandığı ve bu nedenle "pithecanthropus" adını verdiği bir canlıya ait bir kafatası parçası, iki azıdişi ve bir uyluk kemiği buldu (1891). Ondan sonra elde edilen çok sayıdaki bulgu, bu canlının, *Homo erectus* adı verilen arkaik bir *homo* türü olduğunu gösterdi.

DU BOIS (William Edward Burghardt), amerikalı zenci yazar (Great Barrington, Massachusetts, 1868 - Accra, Gana, 1963). Ataları köle olan Du Bois, 1895'te Harvard'da doktora yaptı. 1909'da, Karaderili insanların ilerlemesi için ulusal dernek (NAACP) adlı örgütü kurdu ve 1900 yıllarından başlayarak,tüm Afrikalıları bir araya getiren çalışmalara öncülük etti. 1919'da Paris'te yapılan Tüm Afrikalılar kongresi'nin işçi önderi oldu. *The Souls of Black Folk* (Karaderililerin ruhu) [1903] ve *Dark Water* (Kara su) [1920] adlı yapıtlarında zencilerin yaşantısını dile getirdi. Ayrıca *John Brown*'da (1909) toplumbilimsel ve siyasal incelemeler kaleme aldı. *Dusk of Dawn* (1940),kişisel bir özyaşamöyküsünden çok ırk kavramını ele alan bir tarihtir. İkinci Dünya savaşı'ndan sonra SSCB ile yakınlaşma politikasını savundu, 1958'de Lenin barış ödülü'nü aldı.

DUBOIS (Pierre Hubert), hollandalı yazar (Amsterdam 1917). Yapıtlarında varoluşsal kuşku kuramını geliştirdi (*Quia absurdum*, 1948; *Un doigt aux lèvres* [fr. çev.], 1952; *le Secret d'Antaios* [fr. çev.], 1966; *la Séduction de Gogol* [fr. çev.], 1976).

DU BOISGOBEY (Fortuné), fransız yazar (Granville, Manche, 1821 - öl. 1891). 1844 - 1848 arasında Cezayir'de ordu hazinesinde çalıştı. 1861'de Doğu'ya bir yolculuk yaptı, kendini tefrika - roman çalışmalarına verdi ve Ponson du Terrail'ın açtığı yolda yürümeye çalıştı. Tek iki ya da üç ciltlik yüze yakın romanı vardır: *les Collets noirs*, 1874; *Marsel ya da yeni Paris'in esrarı* (les Mystères du nouveau Paris) 1876; *Du Rhin au Nil*, yolculuk izlenimleri, 1876; *le Demi-monde sous la Terreur*, 1877; *une Affaire mystérieuse*, 1878; *Mösyö Lökok'un ihtiyarlığı* (la Vieillesse de M. Lecoq) 1878; *le Crime d'Opéra*, 1879; *Epingle rose*, 1879; *la Main coupée*, 1880; *les Nuits de Constantinople*, 1882; *Double-blanc*, 1888; *Marie-Madeleine*, 1889; *Şeytanın arabası*, 1889; *Fontenay Coup-d'Epée*, 1890; *Kedigözü*, 1890; *Biçare Rober*, 1893.

DU BOIS-REYMOND (Emil), alman fizyolog (Berlin 1818 - *ay. y.* 1896). Faraday'nin yönetimi altındaki Londra Royal Institution'da profesör, Berlin Bilimler akademisi üyesi (1851), fizyoloji profesörü (1858). Çok sayıdaki yapıtında açıkladığı deneysel fizyolojinin yaratıcılarındandır.

DU BOIS-REYMOND (Paul), alman matematikçi (Berlin 1831 - Freiburg im Breisgau 1889), bir öncekinin kardeşi. İlk çalışmaları matematiksel fizik üstüneydi (akışkanların dengesi); bunlardan yola çıkarak kısmi türevli diferansiyel denklemler kuramına ve o dönemin en önemli çözme aracı olan Fourier serilerine yöneldi; Fourier serisinin her noktada ıraksadığı bir aralıkta sürekli bir fonksiyon oluşturdu.

DU BOS (Charles), fransız yazar (Paris 1882 - La Celle-Saint-Cloud 1939). Eleştirel denemeleri (*Approximations*, 1922 -1937) ve *Journal*'i (1946 - 1962) edebiyat yapıtının oluşumunda rol oynayan manevi ve ahlaksal değerlerin önceliğini kanıtlar.

DUBOS (René Jules), fransız kökenli amerikalı biyokimyacı ve bakteriyolog (Chaumont-en-Vexin, Oise, 1901 - New York 1982). New York'taki İnstitut Rockefeller'da profesörlük yaptı. Mikroorganizmalar ve antibiyotikler üzerine çok sayıda çalışmaları vardır. Özellikle doğum öncesi ve doğumu izleyen dönemde çevre faktörlerinin etkisi ve daha genel bir biçimde insan ve çevresiyle ilgilendi.

DUBOUT (Albert), fransız mizah çizeri (Marsilya 1905 - Saint - Aunès, Hérault, 1976). Çok kişili mizah kompozisyonları yaptı. Ayrıca kitap resimlemeleri de vardır (*Carmen, Sevilla berberi, Gargantua, Villon'un şiirleri*). Kaba gülünçlük etkilerini figürlerde olduğu kadar, giysi ve davranışların küçük ayrıntılarında da araştırdı.

DUBRÉKA, Gine'de kent, bölge yönetim merkezi, Conakry'nin K.-D.'sunda; 14 000 nüf. —*Dubréka bölgesi*, 5 676 km^2; 134 190 nüf.

DUBREUIL (Alain), Monako asıllı ingiliz dansçı (Monte - Carlo 1944). Annesi Susan Dubreuil ile Rosella Hightower, Harald Lander ve Anton Dolin'in öğrencisi. 1962'de İrish Ballet'e girdi. Aynı yıl London's Festival Ballet topluluğuna katıldı. Burada 1964'te solocu, 1968'de başdansçı oldu. 1973'te Royal Ballet'te yıldız dansçı unvanını kazandı.

Dubreuilh melanozu → MELANOZ.

DUBROEUCQ (Jacques), güney hollandalı heykelci ve mimar (Mons 1500/1510'a doğr. - *ay. y.* 1584). İtalya'da Rönesans üslubunu benimsedikten sonra, öncelikle Mons'ta ve Hainaut'da çalıştı: kalıntıları kalan Ste-Waudru kilisesi'nin köprü biçiminde minberi; Maria'nın şatoları (özellikle Binche'deki), günümüzde yıkılmıştır; St-Omer katedrali'ndeki piskopos Eustache de Croy'nin mezarı. Giambologna onun atölyesinden yetişti.

DUBROVNİK, esk. **Ragusa,** Güneydoğu Hırvatistan'da kent, Dalmaçya kıyısında; 31 000 nüf. Görkemli surlarla çevrili bir kaya kütlesi üstünde yer alan Dubrovnik, Hırvatistan'ın en güzel kentlerinden biridir; büyük bir turizm merkezidir (turizmin gelişmesi nüfusun surların dışına doğru yayılmasına yol açmıştır) ve limanında önemli bir ticaret trafiği vardır.
—Tar. Kent VII. yy.'ın ilk yarısında avar ve slav istilasıyla topraklarından sürülen Epidauros (bugün Cavtat) sakinleri tarafından kuruldu. Mülteciler Lave ya da Lausa adacığına (Ragusa*'nın ilk adı) yerleştiler. Site, adanın anakaraya bağlanmasından sonra, bir slav yerleşmesi olan

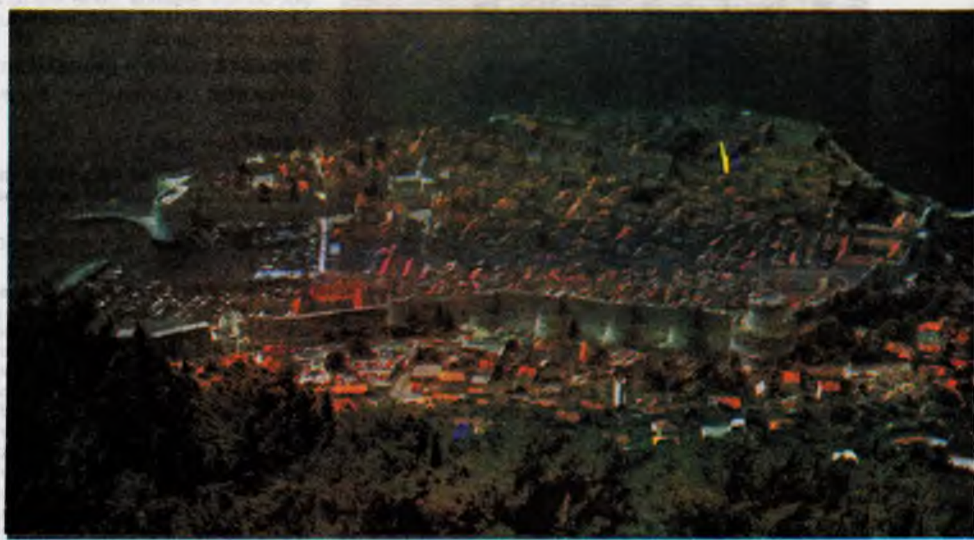
Dubrovnik'e doğru genişledi. IX. yy.'ın ortasından başlayarak Bizans egemenliğine giren Ragusa Cumhuriyeti, Akdeniz'deki Latinler ile Balkanlar'daki Slavlar arasında bağlantıyı sağladı; Slavlar denize buradan açılıyorlardı. 1358'e kadar Venedik egemenliğinde kalan Ragusa önemli bir ticaret merkezi (Balkanlar'da tuz tekeli, esir pazarı), daha sonra da "Güney Slavları'nın Atinası" haline geldi. Türkler karşısında özerkliğini koruyan kent, yeni mübadele hareketleri karşısında gerilemeye başladı; 1667 depreminden büyük zarar gördü, 1806 - 1813 arasında fransız işgalinde kaldı. Viyana antlaşması'yla (1815) Avusturya'ya bırakıldı, 1918'de Yugoslavya tarafından ilhak edildi.

—Güz. sant. Kentin surlar içinde kalan bölümü -kentleşme hep akılcı bir çizgi izlemiştir - zengin bir geçmişe tanıklık eder. Ortaçağ'dan önroman (capellalar) ve roman (Aziz Nicolas kilisesi'nin başucu) mimari örnekleri; XIV. - XV. yy. (fransisken kilise ve manastırı; kilise ve dominiken manastırının avlusu) ve gene XV. yy.'a ait gotik yapılar (italyan Onofrio della Cava'nın yapıtları: iki çeşme, Rektörler sarayı [bir bölümü rönesans üslubunda]) vardır. Dubrovnik resim okulu geç gotik döneme ait (XV. yy.) ilginç örnekler vermiştir. Rönesans döneminde, XVI. yy.'dan, San Salvatore kilisesi'ni, Sponza sarayı'nı (Divona da denir) [her ikisinde de gotik unsurlar görülür] ve Muştulama kilisesi'ni, XVII. yy.'ın başlarından piskoposluk binasını anabiliriz. XVII. ve XVIII. yy.'dan önemli barok yapılar kalmıştır: katedral, cizvit kilisesi (Andrea Pozzo'nun planıyla), cizvit koleji *(Collegium Ragusinum)*. Kentin sanat galerisi dışında, kilise ve saraylarda, Tiziano, Palma, Parmigianino, Vasari ve Pordenone ile N. Božidarević gibi hırvat ressamların tabloları bulunur. Modern sanatlar müzesi XIX. ve XX. yy.'ın ragusalı, dalmaçyalı ve hırvat sanatçıların yapıtlarına ayrılmıştır.

DUBROVSKA (Felya), rus asıllı kadın dansçı ve eğitimci (Petersburg 1896 - New York 1981). Petersburg'daki İmparatorluk bale okulu'nda öğrenim gördükten sonra Mariynskiy tiyatrosu'nun bale topluluğuna girdi (1913). 1920-29 arasında Diaghilev'in Rus baleleri'nde çalıştı. Burada, prömiyerinde başrol oynadığı yapıtlar arasında *Uyuyan güzel* (1921), *Düğünler* (1923), *Müsrif oğul* (1929) gibi baleler de vardır. Diaghilev ölünce, ilkin Anna Pavlova'nın topluluğuna, daha sonra da Ballet russe de Monte-Carlo'ya geçti (1932). Dansçı kocası Pierre Vladimiroff ile New York'a yerleşti. 1934'te School of American Ballet'te ders vermeye başladı.

DUBS (Jakob), isviçreli siyaset adamı (Affoltern, Zürich kantonu, 1822 - Lozan 1879). İsviçre'nin almanca konuşulan kesiminde radikal partiye girdi. 1864, 1868 ve 1870'te Konfederasyon'un başkanlığını yaptı. Federal görüşü savunan partinin önderliğini üstlendi. 1872 anayasa refom tasarısının başarısızlığa uğramasında rol oynadı ve 1874 anayasa değişikliğini destekledi.

DUBUFFET (Jean), fransız ressam (Le Havre 1901 - Paris 1985). Uzun süre yolunu arayan Dubuffet kendini ancak 1942'de kesin olarak resme verdi. Ham* sanatı özellikle de çocuk resimlerini ve graffiti'yi ("Metro", 1943, "Portraits", 1947, "Corps de dames", 1950 dizileri) "kültürel" sanata yeğledi. Kimi çalışmalarında kullandığı toprak boyalar ("Mirobolus, Macadam et Cie, Hautes Pâtes", 1944) ve daha sonraları da bunları çeşitli gereçlerle karıştırıp derinlemesine işlemesi, Dubuffet'yi, "manzara", "toprak" ve 1957 yılından başlayarak da "topografya" ve "teksttüroloji" çalışmalarına götürdü. Yoğun ve pürtüklü bir malzemeyle yapılmış bu çalışmalarda vahşi ve ilkel bir anlatım göze

C. Sappa - C.E.D.R.I.

Dubrovnik
eski kentin ve eski limanın genel görünümü

çarpar (aynı anlatım "iz asemblajları"nda da görülür). Dubuffet, 1962'de, "l'Hourloupe" dönemi adı verilen yeni bir resim dönemine girdi: keyfi ve tuhaf bir çizgi anlayışıyla işlenmiş kişilerden ve gündelik nesnelerden oluşan "puzzle"lar, resim konusu yerine geçen üstünkörü taramalar ve renklerle çalışmaya başladı. Bu resim anlayışını çeşitli heykellerle (ikisi New York'a dikilmiştir), çevre düzenlemeleriyle (*Le Cabinet logologique*, 1967-1969; *la Villa Falbala*: 1970'te Périgny-sur-Yerres'de, vb.) ve bir gösteride (*Coucou Bazar*, 1973) örnekledi. Castilla manzaraları (1974) ile l'Hourloupe dönemi kapanırken, sanatçının "Théâtre de mémoire" (Bellek tiyatrosu) çalışmaları (1977-78) önceki yapıtlardan alınan öğelerin bir bireşimini sunuyordu. *Catalogue des travaux de Jean Dubuffet* (Jean Dubuffet'nin çalışmalarının kataloğu)

Bk. resim sayfa 3386

1964'ten beri yayımlanmaktadır. Sanatçı *Asphyxiante Culture* (Boğucu kültür) [1968] adlı bir yergi çalışmasıyla *Prospectus et tous écrits suivants* (1967) ve *l'Homme du commun à l'ouvrage* (1973) adlı yapıtlarında bir araya getirilmiş olan çeşitli yazılar kaleme aldı. 1967 yılında yapıtlarından oluşan önemli bir seçkiyi Paris Dekoratif sanatlar müzesi'ne, 1971'deyse, ham sanat koleksiyonunu Lozan kentine bağışladı.

DUBUİSSON (Jean), fransız mimar ve şehirci (Lille 1914). Roma ödülü'nü kazandıktan sonra, Saint-Germain-en-Laye'deki *Shape-village*'ın metal ve beton prefabrikasyonunu gerçekleştirdi (1950). Şehircilik konusundaki en önemli çalışmaları Chambéry ve Metz'dedir.

DUBUQUE, ABD'de (İowa) kent. Mississippi kıyısında; 62 300 nüf. Üniversite. Metalürji.

DUBY (Georges), fransız tarihçi (Paris 1919). Önce Besançon (1950-51), sonra da Aix-en-Provence-Marseille (1951 -1970) edebiyat fakültelerinde ortaçağ tarihi profesörlüğü yaptı, 1970'ten bu yana Collège de France'ta ortaçağ toplumları tarihi kürsü başkanlığı görevini sürdürmektedir. Araştırmalarını özellikle X. -XIII. yy. arası feodal döneme yönelten bir ortaçağ tarihçisi olan Duby, M. Bloch'tan sonra ortaçağ incelemelerini yenileyen en önemli tarihçidir. Bu çağdaki kırsal yaşamın iktisadi yönleriyle ilgilendikten sonra toplumlara, anlayışlara ve kültür modellerine yöneldi. Çeşitli bilgi kaynakları üstünde çalışarak (yazılı ve ikonografik belgeler, etkin öncüleri arasında yer aldığı arkeoloji çalışmaları sonucu bulunan eşyalar, vb.) ve diğer insan bilimlerinin yöntemlerinden yararlanarak (toplumsal antropoloji gibi), başta Avrupa'da feodal toplum düzeni olmak üzere, toplumsal gruplar, bunlar arasındaki ilişkiler ve bu grupların etkinlikleri, akrabalık bağları, aile, evlilik ve sanat gibi birçok konuda incelemeler yayımladı: *Guerriers et paysans*, VIIe-XVe s. (1973), *le Chevalier, la Femme et le Prêtre* (1981), *l'Europe au Moyen Age, Art roman, Art Gothique* (1979), l'Histoire de la vie privée (1985), *l'Histoire continue* (1991).

DUCA, Boğdan'a yerleşmiş yunan kökenli aile; bu aileden birçok prens çıktı: GHEORGHE (öl. 1684), Boğdan (1665-66, 1668-1672, 1678-1683) ve Eflak (1673 -1678) prensi. Tahtı satın aldıktan ve zulümleriyle büyük bir nefret uyandırdıktan sonra Türkler tarafından zaman zaman tahttan uzaklaştırıldı, yeniden tahta çıkarıldı, hapsedildi, Eflak'a nakledildi ve geri dönerek Boğdan'da hüküm sürdü (1678). Sonunda Polonyalılar tarafından kaçırıldı (1683), Polonya'da öldü; — CONSTANTIN, Gheorghe'nin oğlu, iki kez Boğdan prensi oldu (1693-1695 ve 1700 -1703).

DUCA (Ion Gheorghe), rumen devlet adamı (Bükreş 1879 - Sinaia 1933). Milletvekilliği yaptı, liberal parti üyesi, sonra da başkanı (1930) oldu. 1933'te başbakanlık görevine getirildi ve aynı yılın 29 aralık günü Demir muhafızlar tarafından öldürüldü.

DU CAMP (Maxime), fransız yazar ve

Dubrovnik
Sponza sarayı (dipte) [1516-1521], sağda, Rektörler sarayı'nın (1463) revağından bir görünüm

L.-Y Loirat - Explorer

Guggenheim Museum

Jean Dubuffet
Porte au chiendent (1957)
Guggenheim Museum, New York

gezgin (Paris 1822 - Baden - Baden 1894). Kazandığı ünün bir cephesi de, Flaubert ile kimi zaman pek de sadık olmayan dostluğudur. Bretagne ve Doğu'ya yaptığı yolculuklarda Flaubert'e arkadaşlık etti. Birçok yapıtıyla zamanına tanıklık etmiş bir yazardır: *Les Convulsions de Paris* 1878-79; *Souvenirs littéraires,* 1882-83; *les Souvenirs d'un demi-siècle* ölümünden sonra, 1949'da yayımlandı). Du Camp, yazarlığının yanı sıra, ilk büyük foto muhabirlerinden biridir (Mısır'a Flaubert ile birlikte yaptığı yolculuğun görüntüleri).

DU CANGE (Charles DU FRESNE) → CANGE.

DUCANGE (Victor Henri **Brahain**—), fransız romancı ve tiyatro yazarı (Lahey, Hollanda, 1783 - Paris 1833). İlk roman denemelerinde (*Agathe,* 1819; *Valentine,* 1821) savunduğu liberal görüşlerden ötürü kovuşturmaya uğradı, hapse atıldı ve birçok kez sürgüne yollandı. Tiyatro alanına yönelerek birçok melodram kaleme aldı; bunların arasında *Trente Ans ou la Vie d'un joueur* (1827), türünün en kusursuz örneklerindendir.

DUCASSE (İsidore) → LAUTRÉAMONT.

DUCASSE (Roger) → ROGER-DUCASSE.

DUCATO → DUKA.

DUCATÓNE a. XV. ve XVI. yy.'larda İtalya'da ve 1672-73'te de Amsterdam'da basılmış gümüş para.

DUCCIO (Agostino DI) → AGOSTINO DI DUCCIO

DUCCIO DI BUONINSEGNA, italyan ressam (Siena, 1260'a doğr.- *ay. y.* 1318/19). Cimabue'nin etkisiyle, [Siena geleneğine özgü bizans sanatı unsurlarını aşarak, abartılı renklerle, çizgilerle ritmin uyumuyla belirgin olan kendi üslubunu geliştirdi] (*Madonna Rucellai,* 1285, Uffizi, Floransa). Kendisine ait olduğu kesinleşmiş bazı yapıtlarından (*Meryem ile çocuk İsa,* Stoclet kol., Brüksel), sanatçının, başyapıtı sayılan, Siena katedrali'ndeki *La Maestà*'yı çizdiği döneme (1308-1311, museo dell Opera del Duomo) kadarki evrimi çıkarılabilir. Her iki yüzü de resimlenmiş olan bu yüzler bugün birbirinden ayrılmıştır: birinde aziz ve meleklerle çevrilmiş Meryem, öbüründe İsa'nın yaşamından sahneler vardır), bu sunakarkalığı Siena sanatını yenileyen ve floransalı sanatçıların katkılarını özümlemiş bir gotik resmin en önemli örneğidir. Duccio'nun Siena okulu üzerindeki etkisi büyüktür.

DUCENARİUS a. (lat. sözc.). Esk. Rom Roma İmparatorluğu'nda 200 000 sestertius aylıkla çalıştırılan atlı memurlara verilen ad.

DU CHAİLLU (Paul Belloni), amerikal kâşif (Paris 1835-Petersburg 1903). Amerikan uyruğuna geçti, Philadelphia Doğa bilimler akademisi'nce Ogooue deltası ile Gabon halicinde incelemeler yapmak üzere Afrika'ya gönderildi (1856). Edindiği yeni bilgileri *Explorations and Adventures in Equatorial Africa* (Ekvator Afrikası'nda keşifler ve serüvenler) [1861] adlı kitabında topladı. Bir başka gezisinde pigmeleri inceledi. Gabon'daki bir dağ kütlesine adını verdi. (→ CHAİLLU.)

DUCHAMP (Marcel), fransız ressam (Blainville, Seine-Maritime, 1887-Neuilly-sur-Seine 1968). İlk resimlerinde izlenimci, fovist ve kübist (*Satranç oyuncularının portresi,* 1911, Philadelphia müzesi), daha sonra da fütürist etkiler görülür (*Merdivenden inen çıplak n° 2,*1912, *ay. y.*). Duchamp'ın araştırmalarının başka hiçbir ressamda eşine rastlanmayan özgünlüğü hazırlık aşamasındaki tuval ve desen çalışmalarında bile kendini gösterir (1915-1923 arasında yapılan *La Mariée* mise à nu par ses célibataires* adlı büyük boyutlu tablo [*Le Grand Verre* de denir]). Ancak, daha 1913'te resim yapmayı bırakan sanatçı *Tu m'* adlı yapıtından sonra (1918, Yale University, New Haven) resimden bütünüyle uzaklaşacaktır. Paris'te, daha sonra 1915'te yerleştiği New York'ta, *ready-made**'ler, yani öndadacı bir anlayışla, sanatçının sanat yapıtı olarak nitelediği günlük eşyalar hazırladı (*Bisiklet tekerleği,* 1913; *Çeşme* [90° eğilmiş ve üzerine "R. Mutt" imzası atılmış bir pisuar], 1917). "Retina sanatı"na ve "sanatsal zevk alma"ya karşı mücadele etmeyi amaçlayan bu yapıtlar arasında, "ortaklaşa" yapılmış ready -made'ler ve en alışılmamış asamblajlar da bulunmaktadır; sözgelimi *À bruit secret* adlı çalışma (üzerlerine içinde boşluklar bulunan bir yazının kazındığı iki metal plaka arasına sıkıştırılmış bir ip yumağı ve ne olduğu anlaşılmayan devingen bir nesne, 1916) ya da *Why not sneeze Rose Selavy?* (1921) adlı çalışma. *Le Grand Verre* ya da *Les Stoppages-étalon* (1913-14) gibi çalışmalardaki titizlik ve "bilimsel" hazırlık kaygısı, Duchamp'ın optik denemelerinde de görülür (*Rotative plaque verre*'in [1920] ve *Rotative demi-sphère*'in makineleri; *Anemic Cinema* filmi, 1925-26; *Roto-reliefs,* 1935). Duchamp'ın gitgide azalan sanatsal üretimi (bu üretimin minyatür biçimindeki tıpkıbasımlarını, 1936 tarihli bir antolojide, *Boîte-en-valise* başlıklı çalışmasında bir araya getirdi) yerini satranca bırakırken, gerçeküstücüler tarafından yüceltilen çalışma yöntemleri efsane boyutlarına ulaştı. Bununla birlikte Duchamp, 1946'dan 1966'ya değin gizli gizli *Étant donnés* adını verdiği yapıtlar dizisine çalıştı: 1) *la chute d'eau,* 2) *le gaz d'éclairage,* tahtadan eski bir kapının iki deliğinden görülen bir düzenleme (şelaleli bir manzara içinde, elinde bir Auer gaz lambası tutan, yere uzanmış bir kadın gövdesi) [Duchamp'ın başlıca yapıtları gibi (Arensberg koleksiyonu), bu yapıt da Philadelphia müzesi'ndedir].

Duchamp ayrıca, dadacılık ve gerçeküstücülük akımlarını etkilemiş ve önce 1958'de *(Marchand du sel),* sonra da 1975'te *(Duchamp du signe)* bir araya toplanmış olan metinler kaleme almıştır.

A. Breton'a göre "XX. yy.'ın ilk yarısının hiç kuşkusuz en zeki ve (çoğu insan için de) en sıkıcı kişisi" olan Duchamp (1934), tutumu ve sanat karşıtı davranışlarıyla önemli bir etki yapmıştır; bu etki gerçekten de dadacılık ve gerçeküstücülüğün ötesinde, çağdaş yenilikçi hareketin önemli akımlarına, happening, pop art, minimal sanat ve "anti-form" ile kavramsal sanata kadar uzanır.

DUCHAMP-VİLLON (Raymond DUCHAMP, —denir), fransız heykelci (Damville 1876-Cannes 1918). M. Duchamp ve J. Villon'un kardeşi. Rodin'in etkisi altında yaptığı gerçekçi heykelleri Paris salonlarında sergiledi, sonra kardeşleriyle birlikte Puteaux kübist grubuna katıldı (1912). Duchamp-Villon'un kültürü, çağının, ilkel ve eski sanatlar üzerine sorduğu soruları yansıtır: Afrika, Yunan (*Atlet,* 1910, bronz), Mısır (*Baudelaire'in portresi,* 1911, bronz). Yapıtlarında tam anlamıyla klasik konular olan insan yüzü ve at, şekillerin mekanik parçalanışına varıncaya kadar gelişerek, sonunda *Oturan kadın* ve *At* (1914, bronz) heykellerinde olduğu gibi, gerçek birer makine halini alır. *Profesör Gosset'nin portresi* (1917, cilalı alçı, Ulusal Art moderne müzesi) ise, artık tam anlamıyla bir soyutlamadır.

DU CHATEAU (Stéphane), Lwów-Gdańsk Politeknik okulu'ndan mezun fransız mühendis ve mimar (1908). 1945'ten bu yana, borulardan oluşan kafes sistemlerle yaptığı düz ya da eğrisel çatılarla, bu alanda önemli bir yer edindi: spor salonları (Boulogne-Billancourt yüzme havuzu [1962], Beauvais spor sa-

Duccio di Buoninsegna
Çarmıhtan indirme
la Maestà'nın (1308-1311) panosu
museo dell Opera del Duomo
Siena

Scala

Duccio di Buoninsegna
la Maestà'dan ayrıntı (XIV. yy.)
museo dell Opera del Duomo, Siena

Yale University Art Gallery

lonu), fabrikalar (Granval santralı, 1958), pazarlar (Agadir), sergi sarayları (Nancy, 1965), kiliseler (Chartres-Rechêvres, Nantes). Kaynakla birleştirilen düğümlere ("SDC" uzay kafesleri), piramit biçimi ("Pyramitec") ya da çapraz kirişli ("Tridimatec") önüretimli öğelere uygulanan buluşları, geniş açıklıkları hafif bir örtüyle geçmeye olanak verdi.

DUCHENNE de Boulogne (Guillaume Benjamin), fransız nörolog (Boulogne-sur -Mer 1806-Paris 1875). Nörolojinin öncülerindendi. Faraday akımını gerek tanı, gerek tedavi amacıyla kullanarak her kasın etkisini inceledi ve kas elektrofizyolojisinin temellerini attı.

İlerleyen kas atrofisinin (1849), bugün tabes adıyla bilinen bir ataksi türünün (1858-59), dudak-dil-gırtlak felcinin ve yalancı-hipertrofi miyopatisinin tanımlanmasını ona borçluyuz.

Duchenne hastalıkları. Nöroİ. G.B. Duchenne de Boulogne tarafından tanımlanan birçok hastalığa verilen ad: 1. tabes dorsalis; 2. dudak-dil-gırtlak felci (amyotrofili yan sklerozun soğanilik şekli); 3. yalancı hipertrofili kas hastalığı.

Duchenne-Erb tipi felç ya da **sendrom.** Nöroİ. Kol sinir ağının ilk üst kökünün (5. ve 6. boyun kökleri) lezyonuna bağlı sendrom. Deltoit, kol ikibaşlı kası, kol ön kası ve uzun supinator kaslarının felcine neden olur, ikibaşlı kas refleksi ortadan kalkar, buna bazen omuz-kol refleksin yokluğu da eşlik eder, omuzdan başlayan ve kol ile önkolun dış yanını kaplayan bir az duyarlık görülür. Bugün sendromun en sık nedeni travmadır. (Eşanl. KOL SİNİR AĞININ ÜST KÖKÜNÜN FELCİ, KOL SİNİR AĞININ ÜST KÖKÜ SENDROMU.)

DUCHESNE (Ernest), fransız askeri hekim (Paris 1874-Amélie-les-Bains 1912). Lyon sağlık hizmetleri okulu'nda öğrenim gördü; 1897'de Lyon Tıp fakültesi'ne, küflerin mikroplara karşı etkinliğinden doğan tedavi olanaklarını ele aldığı *Mikroorganizmalarda yaşam savaşının incelenmesine katkı; küflerle mikroplar arasındaki uzlaşmazlık* adlı doktora tezini sundu. Duchesne, antibiyotik tedavinin kurucusudur, ancak önceleri bu buluşunun farkına varılmadı; Fransız tıp akademisi, 1949'da bu öncünün hakkını teslim etti.

DUCHESNEA a. (botanikçi A. N. *Duchesne*'nin adından). Asya'da ve Avrupa'nın güneyinde yetişen ve çileği andıran, sarı çiçekli bitki. (Meyvesi, orman çileğine benzer, ama tümüyle tatsızdır. Gülgiller familyası.)

DUČIĆ (Jovan), sırp diplomat ve şair (Trebinje, Hersek, 1871-Gary, ABD, 1943). Öznel bir lirizmle yazdığı iki şiir kitabı (*Poésies* [fr. çev.], 1901, 1908) vardır.

DUCIS (Benedictus), alman besteci (Konstanz yakınında? - Schalckstetten, Ulm yakınında, 1544). Önceleri papazlık yaptığı Ulm bölgesinde (Güney Almanya'da) çalıştı. Horatius'un metni üzerine bestelediği latince bir od dışında, 4 sesli dinsel yapıtlar, motet'ler, mezmurlar ve nakaratlar besteledi.

Duclair ördeği, yeşil pırıltılı siyah tüylü, gagasının altında beyaz bir deri kıvrımı bulunan ördek ırkı. (Çok yumurtlar, kolayca yağlanır, Rouen ördeğiyle Amerika kökenli siyah Cayuga ırkının çaprazlanmasıyla elde edilir.)

DUCLAUX (Émile), fransız biyokimyacı (Aurillac 1840-Paris 1904). 1888'de Bilimler akademisi üyeliğine seçildi. Pasteur'ün yerine Enstitü'nün yöneticiliği üstlendi (1895), özellikle mayalanmaları ve mikroplu hastalıkları inceledi. Bir de kılcal olaylar kuramı hazırladı. Dreyfus davasından kaynaklanan olaylara katıldı ve İnsan hakları birliği'nin kurucuları arasında yer aldı.

DUCLOS (Jacques), fransız siyaset adamı (Louey, Hautes-Pyrénées, 1896 -Montreuil, Seine-Saint-Denis, 1975). Pastacı çıraklığı yaparken Birinci Dünya savaşı'na katıldı, yaralandı. Savaştan sonra, Cumhuriyetçi eski muharipler birliği'ne ve III. Enternasyonal komitesi'ne, daha sonra da, 31 aralık 1920'de üyelerinin çoğunun komünist Enternasyonal'e katılmalarının ardından Sosyalist parti'ye girdi.

Bk. resim sayfa 3388

1926'da Komünist partisi merkez komitesi üyesi oldu. Moskova'da III. Enternasyonal'in çalışmalarına katıldı (1935'te III. Enternasyonal'in yürütme kurulu üyesi olacaktır); bu kuruluşun Almanya, Belçika ve İspanya'da çeşitli görevlerinde bulundu. Fransız komünist partisi siyasal büro üyeliği (1931-1975) ve uzun süre sekreterliğinde (1931-1964) bulundu. 1933'ten sonra, partinin propaganda servisini yönetti ve Halk cephesi'nin kurulmasında önemli bir rol oynadı. Kurtuluş'tan sonra, M. Thorez'in kasım 1944'te dönüşüne kadar Fransız komünist partisi'nin liderliğini yaptı. 1946'dan 1948'e kadar Ulusal meclis'te başkan yardımcılığı görevini yürüttü. Thorez'in hastalığı boyunca, 1951'den 1953'e kadar, fiilen Fransız komünist partisi'nin genel sekreterliğini yaptı. 1952'de Kore savaşı aleyhindeki gösterinin ardından komplo yapmakla suçlanarak tutuklandı. Bir ay sonra serbest bırakıldı. Haziran 1969'daki cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Fransız komünist partisi adayı olarak oyların % 21,27'sini aldı.

DUCOS DU HAURON (Louis), fransız fizikçi (Langon, Gironde, 1837-Agen 1920). Renkli gravürlerin üçrenk tekniğiyle basım yöntemini buldu. Bu yöntemle Ch.Cros'tan ayrı olarak ve yaklaşık aynı tarihlerde (1868) renkli fotoğraf çekti.

Bk. resim sayfa 3388

1891'de birbirini tamamlayıcı renkli iki klişeyi yan yana koyarak kabartma izlenimi vermeyi başardı *(anaglif)*.

DUCRET ya da **ZUCRET** a. (ar. *żucret*). *Esk.* **1.** Yürek darlığı, iç sıkıntısı. **—2.** *Ducretver,* sıkıntılı.

Ducrey basili, yumuşak şankr basili. 1889'da italyan deri hastalıkları uzmanı Augusto *Ducrey* (1860-1940) tarafından bulundu ve Unna, Nicolle ve Griffon tarafından incelendi. Biraz uzunca ve ince olan bu basil, şankr irininde çok sayıda ikincil mikroplarla birlikte bulunur. Gram almaz, anilinle uçları hafifçe boyanır; normal kültürlerde üretilemez, ancak kan kültürlerinde üretilebilir. (Bil. a. *Haemophilus ducreyi*).

Duculot, 1919'da Belçika'da kurulan yayınevi. Edebiyat yapıtları ve gençler için kitaplar yayınlar.

ducün ya da **dujun dönemi,** merkezi iktidarla *ducünler* (savaş derebeyleri) arasındaki mücadeleyle belirginleşmiş çin tarihinin bir dönemi (1916-1927); ducünler, göreceli olarak özerk olan derebeylikler kurmuşlardı.

DUÇAR sıf. (fars. *düçar*). *Esk.* **1.** Kötü bir duruma uğramış, tutulmuş, yakalanmış. **—2.** *Duçar etmek, edilmek,* zor duruma düşürmek, sıkıntıya uğratılmak: "*...binnetice bu bapta adem-i muvaffakiyete duçar edilerek*" (M. K. Atatürk). ‖ *Duçar olmak,* kötü bir duruma düşmek, belaya uğramak.

Tu m' (1918)
Marcel **Duchamp**
tuval üzerine yağlıboya,
kurşunkalem, kolajlar
Yale University-Art Gallery

Philadelphia müzesi

Marcel **Duchamp**
Why not sneeze Rose Selavy?
(1921)
ready-made *"assisté"*
bir elkantarına asılmış,
boyalı telden kuş kafesi,
içinde, mermer küpler,
kalamar kemiği ve termometre
kafesin tabanında siyah kâğıt harflerle
"Why not sneeze Rose Selavy? 1921"
cümlesi
Philadelphia müzesi

Stéphane **Du Chateau**
Boulogne-Billancourt yüzme havuzunun
(1962) üç boyutlu dam örtüsü

D. Lerault

Duchamp-Villon: *At* (1914, bronz)
Georges-Pompidou kültür merkezi, Paris

Lauros-Giraudon

Gamma

Jacques **Duclos** (1969'da)

Louis **Ducos du Hauron**
Lumière otokrom'u üzerine fotoğraf

DUÇE (ıtal. *duce* şef; lat. *dux, ducıs'* den). Faşizmin şefi Mussolini'nin aldığı unvan.

DUÇE a. (ital. *duce*, şef). Önceden kararlaştırılan ve aşağı yukarı gözle görülmeyecek biçimdeki işaretler şifresi (dudakların, göz kapaklarının, her parmağın, ellerin hafif hareketleri, ayakların duruşu, vb.). Bu şifre bir oyun partisini seyreden bir hilebaza, masada oturan suç ortağına, diğer bir oyuncunun elinde hangi kâğıtların bulunduğunu bildirmeyi sağlar. (Bu yöntem, düşünce naklini ya da sahte görüntü sağlayan illüzyonistler tarafından kullanılır; önceden kararlaştırılmış ve hiç dikkati çekmeyen bazı sözcükler, bu gizli iletişim sistemini tamamlayan öğelerdir.)

DÛD ya da **DÛDE** a. (ar. *dûd, dûde*). *Esk.* Kurt, böcek.
—Esk. zool. *Dûd-i harir,* ipekböceği. || *Dûd-i kebed,* genellikle koyunların karaciğerinde yaşayan kurt. || *Dûd-ı mükeyyes,* tenyaların yaşamlarının ikinci döneminde aldıkları biçim. || *Dûd-i müsellah,* sığır şeridi. || *Dûd-i müstakim,* sivri kurt. || *Dûd-i remel,* kumda yaşayan ve balık avında oltaya takılan kurt. || *Dûd-ı sabbaga,* kırmızı boya elde edilen kurt. || *Dûd-i şari,* domuz etinde bulunan bir çeşit kurt. || *Dûd-i şeridi, dûd-i vahid,* tenya. || *Dûd-i üstüvani,* yuvarlak solucan. || *Dûd-ül-kilye,* köpek ve kurt böbreğinde bulunan solucan. || *Dûd-ül-medine,* iplik gibi ince uzun kurt.

DÛD a. (fars. *dûd*). *Esk.* **1.** Duman; tütün: *"Hey ne hâlettir ki dûdun sünbül-i sir -âb eder"* (Nedim, XVIII. yy.). **—2.** Acı, gam, keder. **—3.** Soluk, nefes. **—4.** *Dûd -âlud,* dumanlı. || *Dûd-efgen,* buhurdan tüttürerek cin çağıran sihirbaz. || *Dûdgâh,* duman çıkan yer, ocak, baca. || *Dûd-har,* külhancı. || *Dûd-i ah,* beddua, ilenç. || *Dûd -i ciğer,* ah edip inleme, yürekten çıkan ah. || *Dûd-i çerağ,* lamba isi. || *Dûd-i dimağ,* gurur, kibir, azamet. || *Dûd-i ham,* yaş odunun yanmasından çıkan yoğun, koyu duman.

DUDA (Herbert Walter), avusturyalı türkolog (Linz 1900-Viyana 1975). Türk dili, edebiyatı ve tarihi, islami bilimler ve İran kültür tarihi gibi alanlarda çalıştı, çeviriler yaptı. Berlin, Leipzig üniversitelerinde görev yaptı. İstanbul Üniversitesi'nde ders verdi (1929-1932). 1927-1928 yılları arasında İstanbul'da yayımlanan Türkische Post gazetesinde türk basını ve tiyatrosu üzerine yazılar yazdı. Breslau Üniversitesi'nde türkoloji ve islami bilimler profesörü oldu (1936). Viyana Üniversitesi'ne geçti (1943). Buradaki görevini emekliliğine kadar sürdürdü (1970). Türk edebiyatıyla ilgili başlıca çalışmaları şunlardır: *Ahmed Haschim, ein türkischer Dichter der Gegenwart* (Çağdaş bir türk şairi, Ahmet Haşim, 1929), *Junus Emre* (1929), *Die sprache der Qyrq Vezir-Erzahlungen* (Kırk vezir anlatılarının dili, 1930), *Vom Kalifat zur Republik* (Hilafetten cumhuriyete, 1948), *Balkantürkische Studien* (Balkan Türkleri araştırmaları, 1949) ve *Die Seltsschuken-geschichte des Ibn Bibi* (İbni Bibi'nin Selçuklu tarihi, 1959). Karagözcü Nazif'in eliyle yazılmış tek nüsha *Fasl-ı Ferhat* oyununu yayına hazırladı. Çeviriler yayımladı. *Jaakub Kadri Eine Weibergeschichte und andere novellon* (Yakup Kadri'den bir kadın masalı ve diğer hikâyeler, 1923), *Katze und Maus* (-Ubeyd Zakani'nin yapıtı- Kedi ve fare, 1947).

DUDAK a. **1.** İnsanda ağzın çevresini oluşturan etli parçaların her biri. (Bk. *ansikl.* böl. Anat.) **—2.** Omurgalılarda ağız açıklığının üst ve alt kenarlarının her biri. Dış kemerlerini örten bu iki parça bir girişle birbirinden ayrılır. (Bk. *ansikl.* böl. Anat.) **—3.** Kadın cinsel organının kenarlarında bulunan zarımsı kıvrım. (Bk. *ansikl.* böl. Anat.) **—4.** *Dudak boyası,* dudağa sürülen renklendirici makyaj malzemesi; ruj. || *Dudak bükmek,* bir şeyi beğenmediğini, umursamadığını davranışlarıyla göstermek: *Bu tür sözlere dudak büküp geçiyorlar.* || *Dudak çukuru,* üst dudağın ortasındaki oluk. || *Dudak dudağa gelmek,* öpüşmek: *Dudak dudağa gelip bir süre kendilerinden geçtiler.* || *Dudak payı bırakmak,* içmeyi kolaylaştırmak için bardak, fincan gibi kapları ağzına kadar doldurmayıp boş yer bırakmak. || *Dudak sarkıtmak,* somurtmak, surat asmak. || *Dudak tiryakisi,* sigaranın dumanını içine çekmeyi alışkanlığa dönüştürmemiş tiryaki. || *Dudakları uçuklamak,* çok korkmak. || *Dudaklarını bükmek,* yüzü ağlayacakmış gibi bir görünüm almak. || *Dudaklarını ısırmak,* yakışıksız, ayıp ya da tehlikeli bir duruma şaştığını belli etmek: *Gördüğü bu çirkin manzara karşısında dudaklarını ısırmaktan başka bir şey yapamamıştı.* || *Dudaklarını ısırtmak,* bir kimseyi bir şeye hayran bırakmak ya da şaşkınlığa düşürmek.
—Bot. Ballıbabagillerden ya da maskeliler takımından bitkilerin (ballıbaba, aslanağzı) çanak ya da tacının iki büyük parçasının her biri.
—Böcbil. Eklembacaklılarda, özellikle de böceklerde, ağız açıklığının biri üstünde *(labrum),* biri altında *(labium)* bulunan iki yatay parça verilen ad.
—Cerr. *Dudak plastiği,* dudağın otoplastik yolla onarımı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Der. hast. *Dudak iltihabı,* dudaklarda olan iltihap. (Dudak iltihabı mikroplardan, mantarlardan [*candida albicans*], güneşten ileri gelebilir. Çoğu zaman alerjik kökenlidir, öteden beri dudak boyalarında kullanılan eozine dayanıklı olmamaktan doğar. Bu durumda genellikle dayanılması daha kolay olan karmenli dudak boyası kullanmak gerekir.)
—Dülg. Dişi zıvananın ya da kinişin her iki kenarında yer alan parçası.
—Ed. Divan edebiyatında renk, biçim, tad gibi özellikleri yönünden ele alınan güzellik öğesi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Bır dudağı yerde, bir dudağı gökte,* masallarda Araplar tanımlanırken kullanılan kalıplaşmış söz. (Bk. *ansikl.* böl.)
—El sant. *Dudak payı vermek* → KENAR ÇIKARMAK*.
—Mim. *Başlık dudağı,* kimi sütun başlıklarında sepetin ya da çanağın üst kenarını oluşturan silme.
—Nörol. *Dudak-dil-gırtlak felci,* soğanilikten çıkan kafa sinirlerinin devimsel çekirdeklerindeki bir yozlaşmadan ileri gelen ve giderek dil, damak eteği, yutak ve gırtlak kaslarını saran ve sonunda yutma bozukluğuna neden olan felç. (Özellikle amyotrofili kan sklerozun gelişimi sırasında görülür, ama bu hastalığın başlangıç biçimi de olabilir ve o zaman Duchenne hastalığı adıyla anılır.)
—Seram. Bir kabın ağız kenarları.
—Sesbilg. *Dudak analizi,* herhangi bir ses biriminin gerçekleşmesi sırasında, dudakların konumunu belirlemek ya da açıklığını ölçmek için, bunların hareketlerini önden ve/ya da yandan inceleme. || *Dudak ünsüzü* → DUDAKSIL.
—Tip. Bir yaranın kabarık kenarları.
—Vet. *Kanserimsi dudak yarası,* kedide üst dudağı ya da burnun ucunu saran yaygın yara biçiminde özgül hastalık.
—Zool. *Dudak dokunacı,* yassısolungaçlı yumuşakçalarda ağız yarığını ileriye doğru uzatan kirpikli dilcik; böceklerde paraglossumun yanında bulunan artçene oluşumu, çokkıllı halkalılarda dokunma duyu organlarını taşıyan prostomium eklentisi. || *Dudak levhası,* örümceğimsilerde, göğüs kalkanının önünde ağız tabanını oluşturan kitinli parça.
—Zootekn. *Dudak eteği,* atın alt dudağının dış yüzünde bulunan ve altçene kemiğinin iki kolunun birleşme yerine denk düşen bölge. (Gemin suluk zincirine des teklik eder.)
—ANSIKL. Anat. Biri üstte öteki altta bulunan iki dudak, her iki yanda birleşerek "dudak köşesi" denilen açıyı oluşturur. Dudakların serbest kenarı çok ince, pembe renkli bir mukozayla kaplıdır; bu mukoza ağız mukozası olarak içeriye doğru devam eder. Ağzın içinde dudakları ikiye bölen orta çizgi üzerinde dudak "gem"i yer alır ve dudağın arka yüzünü diş yuvası kemerine bağlar. Dudakların hareketini, dudak köşelerinden başlayarak dudakların çevresinde ve içinde yer alan değirmi kas ile üçgen kaslar ve gülme kası sağlar.
Vulva dudakları, vulva çukurunun iki yanında üst üste iki deri kıvrımıdır; dıştakine büyük dudak; içtekine küçük dudak denir. *Büyük dudaklar* yukarıda venüs çıkıntısında son bulur; arkada apışarasının orta kısmıyla birleşir. *Küçük dudaklar* üst uçlarıyla bızıra bağlanır ve bızır kılıfı ile bızır gemciğini oluşturur.
—Cerr. *Dudak plastiği,* bir özonarım biçimidir; eksik kısmının onarımı için dudağın yanıbaşındakı bir deri parçasından yararlanılır.
—Ed. Dudak, rengi ve biçimi bakımından la'l, unnab, piste, kan, şarap, kadeh, mezeye benzetilir. Tatlı sözler söylediği için şeker, sükker-i nab, ney şeker, şirin'dir. "Şirin" sözcüğü, genellikle tevriyeli kullanılarak, mesnevi kahramanı Şirin'e telmih yapılır. Âşık hastadır, bu yönden de dudaklar şifadır, em'dir (ilaç). *Yanağın u dudağun u teninle suretin olmuş / Biri rengîn, biri şîrîn, biri nazik, biri ra'na* (Yanağın, dudağın, tenin ve görünüşünden biri renkli, biri tatlı, biri nazik, biri de güzel olmuş [Ahmedi]).
• *Bir dudağı yerde, bir dudağı gökte* biçimindeki abartma; arap bacı, zenci köle gibi masal kişilerinin görünüşlerinin ürkütücü olduğunu belirtir. Araplar'ın yumuşak, şefkatli davranışları anlatılırken değil, ancak kendisinden korku duyulduğunda böyle tanımlanışı ayrıca dikkati çeker.
—Karş. anat. Dudaklar yalnız memelilerde etli ve hareketlidir. Yenidoğanda emme organı olarak görev yapar; gagası olan omurgalılarda (kuşlar, ornitorenk, kaplumbağa, timsahlar) bulunmaz. Üst dudak filde ya da tapirde hortumun yapımına katılır. Primatlarda yalnızca ağız mukozasını örten parçaya "dudak" denir.

DUDAKARTDAMAKSIL sıf. Sesbilg. Eklemlenimi, dil sırtının yumuşakdamak yönünde yükselmesiyle gerçekleşen dudaksıllaşmış ünsüze denir. (Örneğin, fransızca *ouest* [west]'deki /batı/ [w] daraltılısı; kimi Afrika dillerinde, özellikle *eve*'de [kp] ve [gb] dudakartdamaksıl kapantılılarıyla karşılaşılır.)

DUDAKÇIK a. Bot. Salepgillerin çiçek tacındaki üç parçadan biri. Çiçek sapçığının kendi ekseni çevresinde yarı dönmesinden sonra çiçeğin alt kısmını kaplar. (Biçim ve renklerin en çok çeşitlendiği yerdir.)

DUDAKDAMAKSIL sıf. Sesbilg. Seslendirilirken, dil sırtı sertdamak yönünde yükselen dudaksıllaşmış ünsüze denir (örn., fransızcada *huile* [ɥil]'deki [yağ] [ɥ] daraltılısı).

DUDAKLI AYI a. Srı Lanka ve Hindistan'da yaşayan, göğsünde beyaz bir hilal bulunan ayı. (Termitlerle beslenir. Bil. a. *Melursus ursinus;* ayıgiller familyası.)

DUDAKLI KAPLUMBAĞA a. Kuzey Amerika, Afrika ve Güneydoğu Asya'da tatlısularda yaşayan etçil kaplumbağaların genel adı. (İyi yüzer, pusuya yatarak avlanır; kuraklık döneminde çamura gömülerek suyun gelmesini bekler. 17 türü vardır; bazı üyelerinin uzunluğu 1 m'yi bulur; dudaklıkaplumbağagiller familyasının örnek tipi.)

DUDAKLI KEFAL a. Zool. Sıcak ve ılık denizlerde yaşayan, uzun göçler yapmayan kemiklibalık. (Bil. a. *Oedalechilus labeo;* kefalgiller familyası; boyu 25 cm'ye kadar.)
—ANSIKL. Yaşadığı çevredeki acı ve tatlısulara da giren dudaklı kefalin bedeninde boylu boyunca uzanan 5-7 sarı şerit vardır. Dudakları kalındır. Yumurtalarından havyar yapımında yararlanılır.

DUDAKLIK a. Değişik halklardan kadınların özellikle de afrikalı kadınların alt ve/ya da üst dudaklarının içine yerleştirdikleri, çeşitli maddelerden yapılan (tahta, fildişi, taş, boynuz) halka ya da plaka.

DUDAKLIKAPLUMBAĞAGİLLER a. Tatlısuda yaşayan gizliboyunlular öbeğinden kaplumbağaları içeren familya. (Başlıca cinsi *Trionyx*'tir. Üyelerinin bağası kösele gibi sert bir deriyle kaplı, ama pulsuzdur; kısa ayaklarında 3'er tırnak ve perde bulunur; küçük başları, ucunda burun delikleri bulunan kısa bir hortumla donanır. Bil. a. *Trionychidae*.)

DUDAKSIL sıf. Sesbilg. Eklemlenimine dudakların etkin bir biçimde katıldığı ünsüze denir ([p], [b], [m] çiftdudaksılları ve [f], [v] dişsil-dudaksılları). [Eşanl. DUDAK ÜNSÜZÜ.]

DUDAKSILLAŞMA a. Sesbilg. Bir sesbirimin eklemlenimi sırasında, bir eş eklemlenim, özellikle de yuvarlak bir bitişik ünlünün etkisinden kaynaklanan, dudakların yuvarlaklaşması (örn. [t] ve [s]'nin dudaksıllaşması [t'] ve [s']'yi verir.)

DUDAKSILLAŞMAK gçz. f. **1.** Bir sesbirim sözkonusu olduğunda, dudaksıl nitelik kazanmak. **—2.** *Dudaksıllaşmış ünlü*, temel eklemlenimine, yuvarlaklaşan ve öne doğru çekilen dudakların katıldığı ünlü (örn. türkçede [ö]).

◆**dudaksıllaştırmak** ettirg. f. Sesbilg. Bir sesbirimi, bir sesi dudaksıl yapmak.

DUDAKSILLAŞTIRMAK → DUDAKSILLAŞMAK.

Dudaktan kalbe, Reşat Nuri Güntekin'in romanı (1925). Yazarın ilk dönem ürünlerinden olan yapıt, daha çok, duygusal ilişkiler üzerinde durur. Romanın erkek kahramanı Kenan, mühendislik öğrenimi için gittiği Avrupa'da müzikle de uğraşmış, keman ve beste çalışmaları yapmıştır. Paşa dayısının konuğu olarak İzmir'de bulunduğu sırada, sonradan Kınalı Yapıncak adını taktığı Lamia ile tanışır. Çocukluğunun güç günlerinden kalma küskün ve olumsuz bir tavır içinde, aşkın dudaktan öteye, kalbe kadar uzanmaması gerektiğine inanmış olmasına karşın Lamia'ya özel bir ilgi duymaktan kendini alamaz. Karşı koyamadıkları bir anın sonunda Lamia artık bir genç kız değildir. Bir prensin kızı Cavidan ile nişanlı olan Kenan, nişanı bozup Lamia ile evlenmek ister. Bunu bir görevin yerine getirilmesi biçiminde yorumlayan Lamia teklifi geri çevirir. Bir süre sonra gebe kalmış olduğunu anlar ve intihar etmek ister. Kurtarırlar. Çevreden gelen yoğun baskılara dayanamayan genç kadın bir binbaşının evlenme önerisini kabul eder. Fakat bu evlilik de söylentileri ve baskıları önleyemez. Kenan'ın arkadaşlarından doktor Vedat'ın istemeyerek neden olduğu bir başka söylenti üzerine Lamia eşinden ayrılır. Vedat'ın muayenehanesinde karısından boşanmış olan Kenan ile karşılaşır. Kenan'ın evlenme önerisini ikinci kez reddeden Lamia Vedat ile evlenir. Bir süre sonra da gazetelerde, Saip Paşa'nın yeğeni Hüseyin Kenan Bey'in intihar ettiği haberi yer alır.
Reşat Nuri Güntekin'in bu romanında şefkat ve sevginin, temiz insan idealinin izleri görünür. Kişileri ise yaşamla didişen, olumlu ve olumsuz yanları olan gerçek kişilerden çok duygusal yönleri ağır basan insanlardır.

DÛDE → DÛD.

DÛDE a. (fars. *dūde*). *Esk.* **1.** Soy sop, oymak, ocak. **—2.** Mürekkep yapılan çıra isi.
—ANSİKL. Birkaç toprak kap saf beziryağıyla doldurularak rüzgârsız bir yerde toprağa gömülür. Kapların içinde küçük bir fitil yakılıp, üzerleri başka kaplarla örtülür. Bir süre sonra biriken is kuş tüyüyle alınarak bir kâğıtta toplanır, ekmek hamuruyla pişirilir. Arapzamkıyla havanda dövülüp, mazı ve nar kabuğu suyunda demir parçalarıyla birlikte kaynatılır. Uzun bir süre dinlendirildikten sonra kullanılacak duruma gelir.

DU DEFFAND markizi → DEFFAND (du).

DUDELANGE, alm. **Düdelingen,** Lüksemburg grandüklüğünde (Esch-sur Alzette kantonu) kent, Esch'in doğusunda, Fransa sınırı yakınında; 14 100 nüf. Çelik sanayisi.

DUDEN (Konrad), alman sözlükçü (Gut Bossigt, Wesel yakınında, 1829-Sonnenberg, bugün Wiesbaden, 1911). Lise öğretmeniydi, almanca yazım kurallarının birliğe kavuşmasında önemli bir rol oynadı. *Vollständiges orthographisches Wörterbuch der deutschen Sprache* (Alman dilinin tüm yazım kuralları ansiklopedisi) [1880] gibi sürekli güncelleştirilen ve yeniden basılan (16. baskı, Mannheim, 1967), eğitimde, yazım kurallarıyla ilgili sorunlar için kaynak olarak kullanılan sözlüğü yazdı.

DÛDHANE a. (fars. *dūd* ve *ḫane*'den *dūd-ḫane*). *Esk.* Aile, hanedan, soysop.

DÛDİ sıf. (ar. *dūd* ve *-ī*'den *dūdī*). *Esk.* Kurt ya da böcekle ilgili.

DUDİNKA, Rusya Federasyonu'nda liman kenti, Arktika bölgesinde, Yenisey'in aşağı çığırı kıyısında; 19 000 nüf. Kent, demiryoluyla Norilsk'teki çokmetalli yataklara bağlanır.

DUDİNSKAYA (Natalia Mihailovna), ukraynalı kadın dansçı (Harkov 1912). Sen-Petersburg Bale okulu'nda Vaganova'nın öğrencisi oldu. *Kuğu gölü, Giselle, Uyuyan güzel, la Bayadère* gibi klasiklerin yanı sıra, prömiyerinde başrol oynadığı *Flammes de Paris* (fr. çev.) [V. Vainonen'in, 1932], *Laurencia* (V. Çabukyaniy'in, 1939), *Gayaneh* (N. Anisimova'nın, 1942), *Tunç süvari* (R. Zaharov'un, 1949), *Şuraleh* (L. Yakobson'un, 1950) gibi yapıtlarda da başarı gösterdi. Kocası ve eşlikçisi Konstantin Sergeyev ile birlikte, bale tarihinin en önemli çiftlerinden birini oluşturdu. 1961'de dansı bıraktı. 1951-1970 arasında Kirov Bale Okulu'nun yetkinleştirme sınıfını yönetti. Daha sonra Vaganova enstitüsü'nde ders verdi.

DUDİNTSEV (Vladimir Dmitriyeviç), ukraynalı yazar (Kupiansk, Harkov yakınında, 1918). Hiciv hikâyelerinin (*U semi Bogatyrej*, 1952) ardından, *Ne Helebon Edihıym* (1956) adlı romanıyla rus edebiyatında "buzların çözülmesi"ni başlattı, sert polemiklere yol açtı. Bu romanında dâhi bir mucidi soyan çıkarcı bürokratlar çevresini dile getiriyordu. Aynı tutum Dudintsev'in daha sonraki yapıtlarında da (*Novodognayaya Skazka*, 1960; *le Soldat inconnu* [fr. çev.], 1964; *White coats* [ing. çev.], 1988) görülür.

DUDİTH (András), macar rahip (Buda 1533-Breslau 1589). Beş kilisenin piskoposuydu, Maximilian II tarafından Polonya'ya gönderildi ve orada evlendi. Piskoposluktan ayrıldı, Maximilian II'nin elçisi ve özel danışmanı oldu, ama aforoz edildi. 1579'da yeniden evlendi, protestanlığa geçti.

DUDLEY, Büyük Britanya'da (West Midlands), Birmingham'ın batısında kent; 304 100 nüf. (1989). Müzeler. Demir-çelik sanayisi.

DUDLEY (Edmund), İngiltere kralı Henry VII'nin özel danışmanı (1462'ye doğr. -Londra 1510). Kralın mali siyasetinde işbirliği yaparak gösterdiği sertlik genel hoşnutsuzluğa yol açtı ve Henry VIII' in tahta çıktığı günlerde idam edildi. Önemli bir siyasal inceleme olan *Tree of Commonwealth* (Commonwealth ağacı) adlı yapıtı yazdı.

DUDLEY (John), **Lisle** vikontu, **Warwick** kontu ve **Northumberland** dükü, ingiliz siyaset adamı (1502 [?] - Londra 1553), Edmund Dudley'in oğlu. Henry VIII'in dostluğunu kazandı, kral adına Fransızlar ve İskoçyalılar ile savaştı. Henry VIII'in saltanatının sonuna doğru etkisini protestan partisi için kullandı. Edward VI' nın tahta çıkmasıyla (1547) nüfuzu daha da arttı. Siyasetini ılımlı ve aşırı ölçüde köylü yanlısı bulduğu naip lord Somerset'ten sonra ikinci adam durumuna geldi. İhtiraslı kişiliği onu Seymour ailesine karşı da entrikalar düzenlemeye yöneltti. Acımasızca ezdiği 1549 köylü ayaklanmasından sonra, toprak aristokrasisinin sözcüsü oldu ve Somerset'ın ayağını kaydırarak 1552'de idam edilmesini sağladı. Mutlakiyetçi bir monarşi kurmak ve Kilise'yi yumuşatarak protestanlığı güçlendirmek için mücadele etti. Ama sınırsız ihtirası saygınlığına gölge düşürdü; iktisadi ve mali durumun hızla kötüleşmesini önleyemedi. Geleceğinin tehlikede olduğunu görünce, hükümetteki kalan etkisini veraset sistemini değiştirmek için kullandı; bu amaçla ve protestanlığın İngiltere'de egemen olmasını sağlamak gerekçesiyle üvey kızı Jane Grey'i tahttan varisi göstermeleri için kralı ve konseyi ikna etmeye çalıştı. Edward VI 6 temmuz 1553'te öldü. Jane Grey, 10 temmuzda kraliçe ilan edildi, ama on gün sonra meşrutiyetçilerin tepkisi üzerine Mary Tudor tahta çıktı. Herkes tarafından terk edilen Dudley ölüm cezasına çarptırıldı ve idam edildi.

DUDLEY (*lord* Guildford) [öl. Londra 1554], John Dudley'in dördüncü oğlu. 1553'te Jane Grey ile evlenmişti. Babasının düzenlediği bir komployа karıştığından ölüm cezasına çarptırıldı.

DUDLEY (Robert). 1. **Leicester** kontu, ingiliz saray mensubu (1532'ye doğr. -Cornbury, Oxfordshire, 1588), lord Guildford Dudley'in küçük kardeşi. Gözdesi olduğu ve evlenmeyi umduğu Elizabeth tahta çıkınca (1558), ailesi yeniden saygınlığa kavuştu. Çeşitli askeri komutanlıklarda bulundu. Bunlardan en önemlisi, 1585'te Birleşik Eyaletler'e yapılan seferin komutanlığıdır.

DÛDMAN a. (fars. *dūdmān*). *Esk.* **1.** Ocak, aile, soy sop, oymak. **—2.** *Dûdman-ı bektaşiye,* Yeniçeri ocağı. ‖ *Dûdman-ı Osmaniyan,* Osmanoğulları hanedanı.

DUDOK (Willem Marinus), hollandalı mimar (Amsterdam 1884-Hilversum 1974). İşlevselciliğin temsilcilerinden; ününü, gördüğü askeri mühendislik öğrenimine ve sanatsal hareketlere karışmamasına borçludur. 1915'ten başlayarak Hilversum'da çalıştı, burada 1928'de bayındırlık işleri müdürlüğüne getirildi, yeni mahalleler düzenlemekle görevlendirildi. Gene bu kentte 1928-29'da Vondel okulu'nu inşa etti (üslubunu yansıtan tek yapıt). 1928-1932 arasında belediye binasını yaptı. Ayrıca Paris'te (Üniversite sitesi'ndeki hollanda pavyonu), Arnhem'de, Utrecht'te, Rotterdam'da, Velsen'de çeşitli binalar inşa etti. Savaştan sonra Lahey'in yeniden imarı için planlar hazırlamakla görevlendirildi.

DUDU a. (fars. *tūtī*, papağan'dan). **1.** Eskiden "hanım" karşılığı olarak kullanılan san: *Ayşe dudu.* **—2.** Yaşlı ermeni kadını. **—3.** *Dudu dilli,* konuşkan, tatlı dilli kadın için kullanılır. ‖ *Edi ile Büdü, Şakire Dudu,* birbirinden ayrılmayan, kafa dengi yaşlı iki kimsenin baş başa kalışlarını anlatmak için şaka yollu söylenir.

DUDU, Sümerler'de, Ningirsu tapınağı'nın başrahibi. Çok nüfuzlu bir kişi olan Dudu adına yapılmış kabartmalar bulunmuştur.

DUDUBURNU sıf. *Halk dili.* Papağanın gagası gibi kırmızıya çalan sarı renk için kullanılır.
—Giy. Kumaşı ve kesimi ne olursa olsun rengi kırmızımtırak sarı olan giyecekler için kullanılır. *Duduburnu hotoz, duduburnu ferace, duduburnu şalvar.*

Hoa-Qui

her iki dudağına dudaklık takmış kirdi kadını(Kamerun'un kuzeyi)

L. L.

John Dudley
Northumberland dükü
Bibliothèque nationale, Paris

Giraudon

Guillaume Dufay
Martin Le-Franc'ın
Champion des dames adlı minyatürü
Fransa, XV. yy.
Bibliothèque nationale, Paris

Pêso da Régua (Portekiz) yakınlarında
Duero kıyılarında uzanan bağlar

DUE DİLİGENCE, deniz hukukunda, taşıyan'ın özen borcu anlamına gelen ing. sözc. Taşıyan*, yükle ilgili olanlara karşı geminin denize, yola ya da yüke elverişli olmamasından doğan zararlardan sorumludur. Ancak, taşıyan gerekli özeni gösterdiğini kanıtlamakla sorumluluktan kurtulabilir.

DUERO, İber yarımadasında ırmak; yaklaşık 900 km. Yaklaşık 100 000 km²'lik bir havzayı akaçlar. Sierra Urbión'dan doğar, Soria, Aranda ve Zamora'dan geçer, sonra 120 km boyunca İspanya-Portekiz sınırını çizer; Portekiz'in K.'inden geçtikten sonra Porto'nun hemen aşağısında Atlas okyanusu'na dökülür. Başlıca kolları,soldan Pisuerga ve Esla, sağdan Tormes (İspanya'da kalan üç akarsu). Çoğu yerde dik yarlar arasından Meseta'da akarken, üzerine, geçtiği boğazların suyla dolmasını sağlayan birçok baraj (İspanya'da Aldeadávila de la Ribera, Villalcampo, Castro, Saucelle; Portekiz'de, yamaçlarında nitelikli bağlar bulunan Miranda, Picote ve Bemposta) yapılmıştır.

DUESENBERRY (James Stembel), amerikalı iktisatçı (Princeton, Batı Virginia, 1918). Yatırımı etkileyen çeşitli etmenleri içeren bir büyüme modeli meydana getirdi ve tüketimin çözümlemesinde "gösteriş etkisi"nin değerlendirmesini yaptı. Başlıca yapıtları şunlardır: *Business Cycles and Economic Growth* (1958), *Money and Credit: İmpact and Control* (1964), *Money, Banking and the Economy* (1981).

Duesenberry-Nurkse etkisi, bireysel tüketim fonksiyonlarının çok güçlü karşılıklı bağımlılığını göze çarpacak duruma getiren gösteriş etkisi: daha incelmiş yaşama ve tüketim biçimleriyle ilişki kuran bir toplumsal grup, eski gereksinimlerini karşılamak için yeni istekler duymaya başlar ve tüketim eğilimi yükselme gösterir. İmgeleme yetisi uyarıldıkça, birey belli bir doyumsuzluğa itilir, yeni ve daha güçlü istekler duyar.

DUETTİNO a. (ital. sözc.). Müz. DUETTO'nun eşanlamlısı.

DUETTO a. (ital. sözc.). Müz. **1.** Küçük duo. (Eşanl. DUETTİNO ve DÜET.) **—2.** Biri kadın olmak üzere iki şarkıcının, kıtalarını dönüşümlü olarak okudukları hafif şarkı. (Abdülhamit II dönemindeki ermeni operet kumpanyalarının gösterilerinde, başta ya da ortada perde açılmadan önce okunan duetto'lar ermeniceydi; operetlerle birlikte türkçeleşti. Klarinet, akordiyon, piyano, trampet, keman gibi çalgılardan oluşan küçük toplulukların eşlik ettiği duetto türü, çok geçmeden Direklerarası'na, daha sonra da gezici kumpanyaların aracılığıyla Anadolu'ya sıçradı, XX. yy.'ın ortalarına doğru kayboldu.)

DUETTOCU a. (ital. *duetto*'dan). Müz. İkinci bir müzikçiyle duo oluşturan çalgıcı ya da şarkıcı.

DUFAURE (Jules Armand), fransız avukat ve siyaset adamı (Saujon, Charente-Maritime, 1798-Rueil 1881). 1848'de içişleri bakanı oldu, 1863'te Fransız akademisi'nde dük Pasquier'nin yerini aldı. Charente-İnférieure milletvekili seçildi (1871), ortanın solunun önderlerinden biri durumuna geldi. Bakanlar kurulu başkanlığı ve birçok kez adalet bakanlığı yaptı (1871-1873; 1875-76; 1877-1879); 1878'de siyasal suçlulara genel af çıkardı.

DUFAY (Guillaume), frankoflaman besteci (1400'e doğr. - öl. Cambrai 1474). Müzik öğrenimini Cambrai katedrali'nde gördü. Piskoposu Pierre d'Ailly'nin ardından Konstanz konsili'ne gittiği (1417), orada Malatesta'larla tanıştığı ve 1420-26 arasında onların sarayında kaldığı sanılıyor. 1428-37 arasında, Savoialı Amedeo VIII'ın sarayında geçirdiği iki yıllık süre (1433-35) dışında, papalık capellasında çalıştı. Uzun zaman, 1445'te kesinlikle Cambrai'ye yerleştiğine inanıldı. Ama, Savoia sarayı'nda yedi yıl daha (1448-55) yaşadığı nerdeyse kesindir. Büyük bir toplam olarak günümüze ulaşan yapıtları arasında missalar (8 ya da 9), missa parçaları, çok çeşitli biçimlerde latince motetler, fransızca şansonlar (özellikle rondolar), italyanca şansonlar (80'i aşkın) vardır. XV. yy.'ın en beğenilen bestecisidir ve bir "Dufay çağı"ndan söz edilebilir. Yapıtları, *Ars nova* temsilcilerinin aşırı ritim kaygılarıyla ingiliz ve italyan bestecilerin hoş armoni kaygısının bir bireşimidir. Çoksesli missa'ya kesin biçimini veren Dufay'in faux-bourdon'un yazımında armonik bileşimler kullanarak kontrapunto sanatına önemli bir yenilik getirdiği kabul edilir.

DU FAY ya da **DUFAY** (Charles François DE CISTERNAY), fransız fizikçi (Paris 1698 - *ay. y.* 1739). Askerdi, sonra arkeoloji ile ilgilendi, daha sonra bilimsel incelemelere yöneldi. *Mémoire sur les baromètres lumineux* (Işıklı barometreler üstüne inceleme) adlı yapıtıyla 1723'te Bilimler akademisi'ne seçildi. XVIII. yy. başlarında ingiliz Stephen Gray ile birlikte elektrik alanında çağın en büyük bilgini olarak kabul edilir. Temel buluşu "reçineli" ve "camlı" adını verdiği iki tip elektriklenmedir (1733). Elektrik yüklerinin iletkenlerle (400 m uzunluğunda ıslak ip) iletimini, elektrostatik çekiş ve itiş olaylarını kanıtladı; alevlerin ve insan bedeninin iletkenliğini keşfetti. Çeşitli illerde kullanılan birimler arasında bir karşılaştırma yapmakla görevlendirildi, ancak bu çalışmayı bitiremeden öldü. Jardin du Roi'nın (bugün Paris'teki Jardin des Plantes) yöneticisi olarak burayı, Avrupa'daki benzer kurumların en ünlüsü durumuna getirdi.

DUFAYCOLOR a. (tesc. edil. ad). 1908'de Louis Dufay tarafından gerçekleştirilen ve geometrik biçimde düzenlenmiş renk çizgileri mozaiğini çağrıştıran, renkli sinema ve fotoğraf işlemi. (Başlangıçta bu işleme *dioptikrom* adı veriliyordu. 1935'te Dufaycolor adını aldı.)

DUFF COOPER (Lord Alfred) → COOPER.

DUFFEL-COAT ya da **DUFFLE-COAT** a. (ing. *duffle*, kaba yünlü kumaş, Belçika'da yerleşim birimi *Duffel*'den ve *coat*, palto). Başlıklı, sugeçirmez kaba yünlü kumaştan palto.

DUFFERİN AND AVA (Frederik TEMPLE HAMİLTON-TEMPLE-BLACKWOOD 1. — *markisi*), ingiliz diplomat (Floransa 1826 - Clandeboye, İrlanda, 1902), kadın şair Helen Sheridan'ın oğlu. Levant (doğu ülkeleri) soruşturma komisyonu üyesi (1860), Hindistan'dan sorumlu bakan yardımcısı (1864-1866), Kanada genel valisi (1872-1878), Petersburg (1879-1881), sonra da İstanbul (1881-82) ingiliz elçisi, Mısır'da düzeni korumakla görevli komiser (1882-83) oldu. 1884-1888 arasında Hindistan kral vekili olarak Rusya ile Afganıstan ve kuzey-batı sınır sorununu çözdü, 1886'da Yukarı Birmanya'yı ilhak ederek kuzey-doğu sınırının güvenliğini sağladı. Daha sonra, sırasıyla Roma (1889-1891) ve Paris (1891-1896) elçiliklerine getirildi.

DUFFLE-COAT → DUFFEL-COAT.

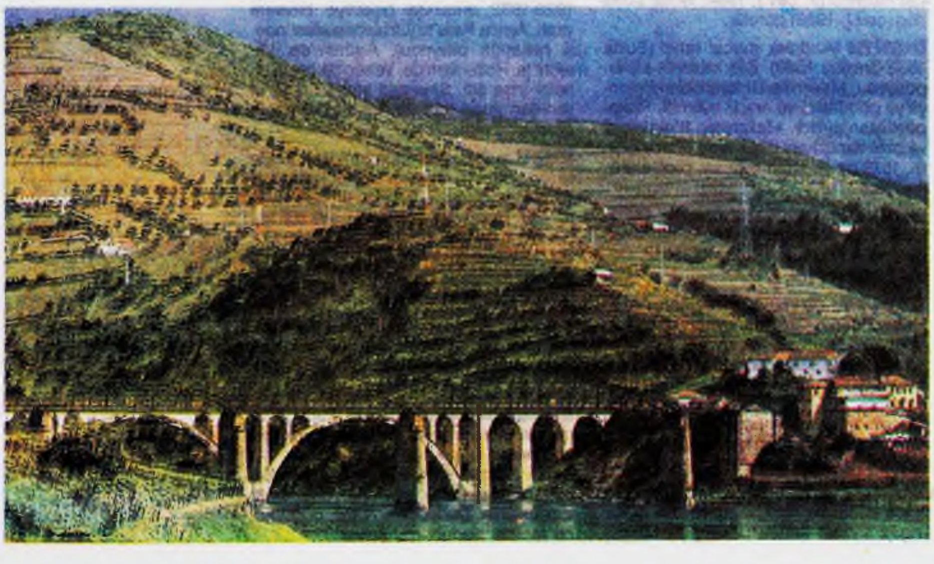
DUFFY (*sir* Charles GAVAN), irlandalı siyaset adamı (Mhuineachain 1816 - Nice 1903). The Nation gazetesinin kurucularındandı (1842), "Genç İrlanda" partisi'nde savaşım verdi. Büyük önem taşıyan tarım sorunu konusunda gerçek bir ulusal birlik sağlanabilmesinden umudu kesince, 1856'da Avustralya'ya göç etti. Victoria eyaleti başbakanı oldu (1871-72). Bir Avusturya federasyonu kurulması doğrultusundaki çabaları sonuçsuz kaldı. 1880'de siyasal yaşamdan çekildi.

Duffy sistemi. Hematol. İki alel gen (Fy^a ve Fy^b) tarafından üretilen, biri (Fy^a) doğuşta bile gelişkin, öbürü (Fy^b) özellikle bağışıklık yaratıcı antitetik iki antijenden oluşan, yalnız alyuvara özgü kan grubu. Beyaz ırkta en çok görülen fenotiplerin oranı şöyledir: Fy(a+b−) % 15, Fy(a−b+) % 37, Fy(a+b+) % 48. Fy(a−b−) fenotipi siyah ırkta çok sık görülür (% 68). Anti-Duffy antikorların tümü, insanlararası bir alloimmünizasyondan kaynaklanır. Anti-Fy^a beyazlarda çok sık, zencilerde ender görülür. Kan nakillerinde hemolitik kazalara ve yenidoğanda hemolitik hastalıklara neden olabilir. Yalnız Fy^a ya da Fy^b antijeni taşıyan alyuvarlar bazı sıtma mikroplarının, özellikle *Plasmodium vivax* türünün yerleşmesine elverişlidir; zencilerin çoğunun bu türe direncinin nedeni bununla açıklanabilir.

Dufour → BRANDUS & DUFOUR.

DUFOUR (Guillaume Henri), isviçreli general (Konstanz 1787 - Les Contamines 1875). Paris École polytechnique'te okudu, Napoléon'un ordusunda istihkâm subaylığı yaptı, 1817'de İsviçre'ye döndü; Thun askeri okulu'nu kurdu, federal orduyu yeniden örgütledi ve Sonderbund savaşı'nda bu orduya komuta etti (1847). Her türlü dış müdahaleyi önleyecek biçimde ayaklanmayı iki ayda bastırdı. Fransa'nın Prusya'yı İsviçre'ye saldırmaktan vazgeçirmesini sağlamak için, eski bir Thun öğrencisi olan Napoléon III üzerindeki etkisini kullandı (1856). Kızılhaç simgesini yarattı ve Cenevre anlaşması ile sonuçlanan konferansın başkanlığını yaptı (1864). Askerlik konularında birçok kitap yazan Dufour, 1833'ten 1864'e kadar, İsviçre'nin

Remy

topografik haritasının yapılması çalışmalarını yönetti (1/100 000 ölçekli Dufour haritası). Rosa dağının en yüksek tepesine adı verildi (Dufour doruğu).

DUFOUR tepesi, alm. **Dufourspitze,** İtalya-İsviçre sınırındaki Rosa kütlesinin en yüksek noktası; 4 638 m.

DUFOURT (Hugues), fransız besteci (Lyon 1943). Felsefe öğrenimi gördü. Cenevre Konservatuvarı'nda piyano öğrendi, Jacques Guyonnet'den besteleme dersleri aldı (1965-70). 1975'te C.N.R.S.'te araştırmacı oldu. Büyük formlara ilişkin sorunlarla ve elektronik çalgı yapımıyla ilgilendi. Bestecilikle kuramsal araştırmanın birlikte yürütülmesi gerektiğini savunan Dufourt, "İtinéraire" grubunun sorumlularından ve 1977'de etkinliğe başlayan "Collectif de recherche instrumentale et de synthèse sonore"un (Çalgısal araştırma ve ses bireşimi topluluğu) kurucularından biridir. Başlıca yapıtları: bir grup çalgı için *Mura della Citta di Dite* (1969), S. Butler'ın yapıtından yararlanarak 150 vurmalı çalgı ve 6 çalıcı için yazdığı *Erewhon* (1977), Giorgione'nin bir tablosundan esinlenerek bir grup çalgı için yazdığı *La Tempesta* (1977), flüt ve oda orkestrası için *Antiphysis* (1978), bir grup elektronik çalgı, 6 vurmalı çalgı icracısı ve 12 havalı çalgı için *Saturne* (1979).

DUFRAİSSE (Charles Robert), fransız kimyacı (Excideuil, Dordogne, 1885 - *ay. y.* 1969). Ulusal yüksek fizik ve kimya okulu'nda (1927), daha sonra da Collège de France'da (1942) profesörlük yaptı, Bilimler akademisi üyesi oldu (1948). Bazı katalizörlerin (yükseltgenme önleyici) havada yükseltgenebilir maddelerin yükseltgenme ve bozulmalarını önleyebileceğini gösterdi. Oksijen ve bazı hidrokarbonların (rubren) tersinir ve değişken bileşimini inceledi.

DUFRENİT a. (fr. *dufrénite;* mineraloji uzmanı *Dufrénoy*'un adından). Miner. Doğal hidratlı demir fosfat.

DUFRENNE (Mikel Louis), fransız filozof ve estetikçi (Clermont 1910). Yapıtı kantçı felsefe ile varoluşçuluk ve fenomenoloji akımlarının (Husserl, Scheler ve Merleau-Ponty) kesişim noktasında yer alır. Yazar buradan giderek özne-nesne kopukluğundan önce gelen varoluşsal ve estetik bir "duygulanımsal a priori" kavramını belirler. "Uydurma ve yaratma gücünün insanda değil, onda ve onun aracılığıyla uyduran ve yaratan doğada" olduğunu kesinleyen bir felsefe kurar. Dufrenne'in estetiği devrimci, siyasal ve anarşist bir imgesel anlayışına açılır. *Phénoménologie de l'expérience esthétique* (Estetik deneyimin fenomenolojisi) [1953] adlı yapıtında estetik nesnenin doğasına ilişkin sorunları, onun sanat yapıtından farklı olan yanını, anlamayetisi ile düşsel, anlam ile anlatım arasındaki karşıtlıkları ele alır ve estetik deneyimin belli başlı evrelerinin oluşumunu ortaya koyar. Bu durumda estetiğin özerkliği imge de, gerçek dışı da olmayan, beden üzerinde etki gösteren ve bir dünya yaratmak ya da bir duyguyu çağrıştırmak üzere duyulur olanı düzenleyen bir güç olan imgelemi konu alan bir eleştiriye dayanacaktır. Dufrenne'in öbür yapıtları: *la Notion d'a priori* (A priori kavramı) [1959], *le Poétique* (Şiirsellik) [1963], *Esthétique et Philosophie* (Estetik ve felsefe) [1967], *Pour l'homme* (İnsan için) [1968], *Subversion / perversion* (Yıkıcılık / sapkınlık) [1977].

DUFRENOYZİT a. (fr. *dufrénoysite;* mineraloji uzmanı A.P. *Dufrénoy*'un adından). Miner. Formülü $Pb_2As_2S_5$ olan, doğal kurşun arsenosülfür.

DUFRESNE (Charles), fransız ressam (Millemont, Yvelines, 1876 - La Seyne-sur-Mer 1938). Önceleri madalyon oymacısıydı, 1905'te pastel çalışmalarına başladı, kazandığı bir bursla Cezayir'de, Abdüllatif villasında kaldı (1910-1912) ve renkli resim çalışmalarına yöneldi. Dunoyer de Segonzac ile La Fresnaye'nin dostuydu, 1918-1924 yıllarında Cézanne tarzında bir kübizme (*Marne'ın su perileri*, 1920, özel kol.), daha sonraları da parlak renklere ağırlık veren modern bir barokçuluğa yöneldi. Büyük geleneksel konulardan (*Analık, Çarmıha gerilme*, Modern sanatlar ulusal müzesi) ya da Cezayir anılarından esinlenerek (*Köle pazarı*, 1925, *ay. y.*) tablolar yaptı. Ayrıca duvar süslemeleri (Chaillot sarayı, 1937) ve opera dekorları hazırladı (*Antar*, 1921).

DUFTİT a. (fr. *duftite*). Miner. Doğal kurşun ve bakır arsenat.

DU FU, çinli şair (Duling, Şaanşi, 712 - Leiyang, Hunan, 770). Konfuçius'çu ve Li Bo'nun dostuydu. Şiirlerinde toplumsal ve siyasal temalar işledi (*Chansons des chars de guerre* [fr. çev.]; *Lamentations sur le fleuve* [fr. çev.]), düşüncelerini yazdı (*Sur l'automne* [fr. çev.]) ve özyaşamına ilişkin şiirler yayımladı (*En allant de la capitale à Feng Xian* [fr. çev.]). Tang döneminin güç bir nazım biçimi olan *şi* türünde kullandığı tekniğin kusursuzluğuyla kendine çin şairleri arasında önde gelen bir yer sağladı.

DUFY (Raoul), fransız ressam, oymacı ve desinatör (Le Havre 1877 - Forcalquier 1953). Dokuz kardeşin en büyüğü olan ve 14 yaşında bir kahve ithalatçısının yanında çalışan Dufy, Le Havre Güzel sanatlar belediye okulu'nda, daha sonra da Paris'te yeniden karşılaşacağı Braque ve Friesz ile birlikte Ch. Lhuillier'nin derslerini izledi. 1900'da bir burs kazandı ve Ecole Nationale Supérieure des Beaux-Arts'da Bonnat'nın derslerine devam etti. 1901'de Salon'da ve 1903'ten sonra da Bağımsızlar salonunda sergiler açmaya başladı. Matisse ve Marquet ile tanıştıktan sonra, ilk yapıtlarını etkilemiş olan izlenimcilikten koptu; Matisse'in *Luxe, calme et volupté* (1905) adlı yapıtına duyduğu hayranlıkla, çalışmalarında gitgide fovizme yaklaştı. Bu bakımdan Dufy'nin tuvalleriyle 1906'da Normandiya'da kendisiyle birlikte çalışan Marquet'nin tuvalleri arasında (*Trouville'de afişler*, 1906, Art moderne ulusal müzesi, Paris) belirgin bir yakınlık vardır. Dufy daha sonra kübizmin çekimine kapıldı, 1908-1909 yıllarında biçimlerine bir yapı vermeye ve renklerini koyulaştırmaya yöneldi; bu yıllarda Braque ile birlikte La Ciotat ve L'Estaque'ta kaldı ve Friesz ile Münih'e gitti. Apollinaire'in *Le Bestiaire d'Orphée*'si (1910) için gerçekleştirdiği tahta üzerine oyma çalışmaları onu, kumaş üzerinde de aynı izlenimi yaratmaya yönelik benzer araştırmalara götürdü. Dufy daha sonraları Lyon'da Bianchini-Férier için çalıştı. Uygulamalı sanat çalışmaları, Poiret'nin Dekoratif sanatlar sergisi'ndeki (1925) *Amours, Délices* ve *Orgues* adlı üç mavnasına astığı 14 örtü (*Danse, Chasse...*) dikkate değer bir bütünlük gösterir. Bunları duvar resmi (Madam Cuttoli için) ve seramik alanlarında deneme niteliğinde birkaç çalışma izledi.

Dufy 1930'da Bianchini'den ayrıldı ve kendini resme daha iyi verebilmek için yolculuklara çıktı: İtalya (1922-23), Fas (1925), ABD (1937'de Carnegie ödülü'nün jüri üyesi olarak; 1950'de poliartrit hastalığının tedavisi için), Venedik (1938'de ve iki yılda bir yapılan sergilerde büyük ödülü aldığı yıl olan 1952'de) ve zaman zaman Fransa'nın güneyinde (Vence, Céret, Perpignan) kaldı. Resimlerinde işçiliğe verdiği ağırlık, Dufy'nin üslubunu biçimleri yalınlaştıran ve bir çeşit süsleyici stenografiye varan bir özgürlüğe götürdü. Yağlıboyada olduğu kadar (1935'ten itibaren "Maroger boya silici sıvısı"nı kullandı) suluboyada da gözalıcı tazelikteki renk paletiyle, renklerini, hiçbir desen sınırı kaygısı taşımaksızın ve kimi zaman dikeylemesine geniş bölgeler biçiminde dağıtarak kullandı; en hoşlandığı temalar olan tekne yarışlarını, at yarışlarını, kenti, taşrayı, çiçekleri, müziği işledi. Yaşamının son yıllarına doğru, renklerinde ve biçimlerinde aşırı bir yalınlaşma görülür (*Kırmızı keman*, 1948). Dufy, 1937 Evrensel sergisi için *Elektrik perisi* adlı dev boyutlu (60×10 m) bir pano (Art moderne müzesi, Paris), Paris baloleri için dekorlar (1926), taşbaskılar (Apollinaire'nin *Le Poète assassiné*'si, 1926; Daudet'nin *Tartarin de Tarascon*'u, 1946) ve dikkate değer bir canlılık ve özlülükte çok sayıda karakalem ya da yağlı kalem resmi yaptı. Sanatçının eşi, Dufy'nin yapıtlarının büyük bir bölümünü devlete bağışladı (Nice Havre, özellikle de Art moderne ulusal müzesi).

DUGDALE (*sir* William), ingiliz tarihçi ve Charles I'in silahçısı (Shustoke, Coleshill yakınında, Warwickshire, 1605 - Blyth 1686). Aralarında Dodsworth ile birlikte yayımladığı *Monasticon anglicanum*'un (İngiliz manastırları) [1655-1673] da yer aldığı birçok yapıt bıraktı. Bir ingiliz soyluları tarihi *(Baronage of England)* [1675-76] yazdı.

DUGG (*doğal uranyum, grafit, gaz*'ın kısaltması). Nük. müh. Yakıtı doğal uranyum, yavaşlatıcısı grafit ve soğutma akışkanı basınç altında karbon dioksit (CO_2) olan bir nükleer reaktör* türü. (Eşanl. MGCR.)

DUGGA, Tunus'ta (Beca ili) köy. Tebursuk yakınında.

Raoul Dufy: *Kepçeli balıkçı* **(1909)**
Georges-Pompidou sanat merkezi, Paris

Lauros-Giraudon

Gueguen ve Mialle

Du Fu
taş üstüne gravür

J. Bottin

Dugga
Dionysos tarafından yunus balığına dönüştürülen tirrenli korsanlar bir mozaikten ayrıntı
Bardo müzesi, Tunus

Eski *Thugga,* başlangıçta bir Numidia kentiydi; Romaöncesi dönemden dolmenler, megalitik bir kale duvarı, yerlilere ait tapınak kalıntıları ve İ.Ö. III. yy. sonunda yapılmış bir prens mausoleionu kalmıştır. *Africa nova* eyaleti içinde kalabalık bir bölgenin ve imparatorluk yurtluklarının işletme ve yönetim merkezi olan Dugga'da birçok çiftlik kalıntısı vardır. Kent önce bir municipium, sonra da koloni oldu. Birkaç büyük ailenin ekonomik refahı, toplumsal ve siyasal başarısı, 5 000 nüfuslu bu kentteki anıt bolluğunun nedenlerini açıklar: tiyatro (İ.S. 168-169); Capitolium (166-167); mezheplerin çokluğunu ve eski tapınma biçimlerinin kalıntılarını gösteren başka birkaç tapınak (Augustus, Mercurius, Caelestianus, Tellus, Concordia, Frugifer, Liber pater, Pluton, Saturnus, Minerva tapınakları); bir İuno tapınağı; bir hıristiyan kilisesi, bir hypogeum ve bir columbarium; alanlar (forum, Rose-des-Vents alanı); iki anıtsal kemer (Septimius Severus ve Severus Alexander kemerleri); bir sirk, çeşitli kamu yapıları (pazar, sukemeri, halk hamamları, nymphaion, çeşme, sarnıç, lağım sistemi); Geç İmparatorluk döneminden kalma bir sur ve bir bizans kalesi. Ortasında bir havuzlu avlu ya da bahçe bulunan birkaç ev mozaiklerle süslenmiştir, bu mozaiklerin en güzelleri Bardo müzesi'ne taşınmıştır. Pek çok yazıt, imparatorluğun bir eyalet sitesinin yaşamı konusunda bir fikir verir.

DUGHET (Gaspard), **le Guaspre Poussin** denir, fransız ressam (Roma 1615 - *ay. y.* 1675). Roma'ya yerleşmiş bir fransız pastacının oğluydu. Onu resim yapmaya özendiren ve manzara resmine yönelten, kayınbiraderi N. Poussin'dir (1630). Dughet'yi en çok doğanın işlenmemişliği ve insanı doğrudan etkilemesi çeker (*Bora,* Floransa). Meslek yaşamının başında Bril ve Elsheimer'den etkilendi, daha sonra, sükûnete ve lirizme daha ağırlık vererek Poussin'e ve Claude Lorrain'e yaklaştı. Hem Louvre'da, hem de Floransa, Roma, Londra, Oxford, Liverpool, Madrid, Cleveland vb. müzelerinde şövale üzerinde çizdiği tabloları yer alır. Özellikle Colonna sarayı için freskler, ayrıca karataş ya da çini mürekkebiyle dikkate değer desenler yaptı. —Kardeşi JEAN (Roma 1614 - öl. 1679'dan sonra), estamp ve gravür satıcısıydı, özellikle, N. Poussin'in yapıtlarının tıpkıbasımlarında çalıştı.

Gaspard **Dughet**
Tivoli'den bir görünümle tarihi manzara
National Gallery, Londra

DUGİ OTOK ("Uzun ada"), ital. **Isola Lunga,** Adriya deniz'inde hırvat adası, Dalmaçya'nın kuzeyinde; 124 km^2. Kıyısı çok girintili çıkıntılıdır. Tuzlalar ve balıkçılık.

DUGLAS a. (ing. botanikçisi D. *Douglas'* dan). Kuzey Amerika'nın batı kıyılarında yetişen, hızlı büyüyen ve çok değerli bir odun veren kozalaklı ağaç. (Bil. a. *Pseudotsuga Douglasii* ya da *P. menziensii;* çamgiller familyası.) [Eşanl. DUGLAS GÖKNARI.] (*Oregon çamı* da denir.)
—ANSİKL. Duglas, doğal yetişme alanında çok yaşlanabilir ve çok boylanabilir (100 m); iki çeşidi vardır: *yeşil duglas* ve *mavi duglas;* hatta yetişme alanının geniş olması nedeniyle çok değişik yetişme yeri ırkları da saptanmıştır. Türkiye'ye 1950'den sonra sokulmuş ve Ayancık, Uludağ ve Belgrat ormanlarında denemeye alınmıştır; ilk sonuçlar umut vericidir. Duglas çamı, karakteristik limon kokulu iğne yapraklarıyla kolayca tanınır ve bu özelliği ile göknardan ayrılır. Oldukça koyu renkli odunu, doğramacılıkta, marangozlukta ve kâğıt yapımında kullanılır.

DUGLASEKTOMİ a. (fr. *douglassectomie*). Kad. hast. Dölyatağının arkaya dönüklüğünü tedavi amacıyla karınzarındaki Douglas çıkmazını ortadan kaldırmak için yapılan ameliyat.

DUGLASİT a. (fr. *douglassite*). Kad. hast. Karınzarındaki Douglas çıkmazında görülen süreğen iltihap. (Özellikle dölyolundan yapılan tuşelerde artan leğen içi ağrılı bir sendromla belirgindir.)

DUGLÉRÉ (Adolphe), fransız aşçı (Bordeaux 1805 - Paris 1884). Carême'in öğrencisi, sonra Rothschild'lerin baş aşçısı oldu. 1866'dan sonra o sırada doruk noktasında bulunan *Café anglais'*nin mutfaklarını yönetti ve burada, fransız mutfağının artık klasikleri sayılan yemekleri (özellikle dil balığı ünlüdür) hazırladı.

DUGONGGİLLER a. Dugongları ve denizineklerini içeren, denizinekleri takımından memeli familyası.

DUGONGİDAE a. Zool. DUGONGGİLLER familyasının bilimsel adı.

DUGONICS (András), macar yazar (Szeged 1740 - *ay. y.* 1818). Hıristiyan okullarının papazıydı, halkçı okulun önderi oldu (*les Argonautes* [fr. çev.], *Az Arany Perecek, Etelka, les Maures* [fr. çev.]). Birkaç tiyatro oyunuyla bir halk özdeyişleri derlemesi de yazdı. Yapıtlarında XVIII. yy.'ın sonunda Macaristan'da egemen olan yabancı etkilere karşı savaştı.

National Gallery

DU GUESCLIN (Bertrand) → GUESCLIN (Bertrand du).

Duguet anjini, yumuşak damağın ön ayaklarına yerleşen lezyon. (Bu lezyonlar, dikey bükük ekseni yumurta biçiminde, kenarları açık seçik yüzeysel ülserler halinde görülür. Genellikle belirti vermezler. Bu yalancı Duguet anjini bulunduğu zaman tifo teşhisi güçlenir. Adı fransız hekim Jean-Baptiste *Duguet'*den [1837-1914] gelir.)

DUGUİT (Léon), fransız hukukçu (Libourne 1859 - Bordeaux 1928). Bordeaux Üniversitesi hukuk fakültesi'ni bitirdi. Caen Hukuk fakültesi'nde (1881), Bordeaux Hukuk fakültesi'nde (1886) profesörlük ve bu fakültede dekanlık (1919) yaptı. Duguit, XX. yy. hukuk öğretisine damgasını basan önemli yapıtlar bıraktı. Etkili bir anayasa ve idare hukuku uzmanı olan Duguit türk anayasa ve idare hukukunu da etkilemiştir. Duguit, tümüyle olgucu bir hukuk anlayışının savunucusuydu. Hukuk bilimini metafizik kavramlardan (subjektif haklar, tüzelkişilik, egemenlik) uzaklaştırarak "hukuksal durum" ve "işlev" gibi başka kavramlar yerleştirdi. Duguit, XIX. yy. sonu toplumbilim yapıtlarından çok etkilemiştir. Başyapıtı: *Traité de droit constitutionnel* (Anayasa hukuku incelemesi) [1911].

DUĞLAT, moğol boyu. Moğol İmparatorluğu'nun kuruluş döneminde Cengiz Han'ın yanında yer aldı. Duğlat boyundan Bulaçi, Tuğluk Timur'un tahta çıkmasında önemli rol oynadı (1347). Bulaçi'nin ölümünden sonra kardeşleri Kamerettin ile Şemsettin boyun reisliğini ortaklaşa üstlendiler. Timur'a yenilen iki kardeş (1390), İrtiş ve Tula çevresine kaçtılar. Onların kaçmasından sonra Duğlatlar'ın başına geçen Bulaçin'in oğlu Hudaydat, Timur'un oğlu Şahruh'a bağlandı, ülkesini de ölmeden önce oğulları ve kardeşleri arasında paylaştırdı. Bunlardan Veyis Han, ulus beyi olarak yönetimi ele alınca, Yedisu güneyindeki Atbaşı'nı başkent yaptı. Hudaydat'ın en küçük oğlu Seyit Ahmet ise, Kaşgar ve Yarkent'i ele geçirerek bağımsızlığını ilan etti. Veyis Han'ın ulusu bir süre sonra Timuroğulları'nca ortadan kaldırıldı. Öte yandan, Seyit Ahmet'in torunu Saniz Mirza'nın oğlu Ebu Bekir, amcası Yunus Han'a karşı ayaklanarak Yarkent'i ele geçirdi ve burada bağımsız bir beylik kurdu. Ancak, onun ölümünden sonra Doğu Türkistan'daki bu beylik de ortadan kalktı (1520). Duğlatlar'ın Kaşgar kolu ise, önce Timurlular'ın, ardından Şeybaniler'in ve daha sonra da Baburlu devletinin egemenliği altına girerek önemini yitirdi.

DUĞUR → POSOF.

DUHA a. (ar. *żuḥā*). *Esk.* Kuşluk vakti.

DUHA (ED-) → DAVHA (ED-).

Duha suresi, Kuran'ın 93. suresi. 11 ayettir ve Mekke'de inmiştir. "Kuşluk vakti" anlamına gelen adı, 1. ayette geçer. Hz. Muhammet'e vahiy inmesi bir ara gecikince Mekke müşriklerinin, "Herhalde Muhammet'in Allah'ı onu unuttu!" biçiminde konuşmaları üzerine inen surede şöyle denir: "Kuşluk vaktine andolsun; durgunlaştığı zaman geceye andolsun ki Rabbin seni bırakmadı ve sana darılmadı. Kuşkusuz, senin sonun önünden iyidir. Rabbin sana verecek ve sen hoşnut olacaksın. O, seni yetim bulup barındırmadı mı? Seni şaşırmış bulup yol göstermedi mi? Seni yoksul bulup zenginleştirmedi mi? Öyleyse sakın öksüzü ezme. İsteyeni azarlama. Ve Rabbinin nimetini anlat."

DUHAMEL (Georges), fransız yazar (Paris 1884 - Valmondois, Val-d'Oise, 1966). Tıp doktoruydu, *Abbaye* grubuna katıldı

ve Charles Vildrac ile birlikte *Notes sur la technique poétique*'i (Şiir tekniği üzerine notlar) [1910] yayımladı. Cephede hekimlik yaptı, kendisine Goncourt ödülü'nü kazandıran *Yaralılar*'ı (Civilisation) [1918] yazdı. Kardeşlik ve hümanizm tutkunu bir kişi olarak, modernizme ve makineleşmeye şiddetle karşı çıktı: *Scènes de la vie future* (1930); *l'Humaniste et l'Automate* (1933). En önemli iki yapıtı çevrimsel romanlar geleneğindedir: *Vie et aventures de Salavin* (1920-32); *Chronique des Pasquier* (1933-45). [Fr. akad., 1935).

DUHAMEL (Antoine), fransız besteci (Valmondois 1925). Paris Konservatuvarı'nda öğrenim gördü (1945-50 arasında Olivier Messiaen'ın çözümleme derslerini izledi). Ayrıca R. Leibowitz ile çalıştı. Başlıca yapıtları: konusunu Baudelaire'in yapıtından aldığı *l'Ivrogne ou le Scieur de long* başlıklı tek perdelik opera (1952) ve *la Maison des morts* başlıklı dindışı oratoryodur (1956). 1957-71 arasında çok sayıda film için müzik yazdı. 1968'den sonra opera ve müzikli tiyatroya ilgi duydu: *l'Opéra des oiseaux* (Lyon, 1971), *Ubu à l'Opéra* (Avignon, 1974), konusu Balzac'tan alınmış *Gambara* (Lyon, 1978) ve *Cirque impérial* (Avignon, 1978).

DUHAN a. (ar. *duḫān*). *Esk.* **1.** Duman: *Duhan-ı ateş* (ateş dumanı). **—2.** Tütün: *İnhisar-ı duhan* (tütün tekeli, tütün rejisi).
—Kur. tar. *Duhan gümrüğü eminliği*, Osmanlı devletinde tütünden alınan gümrük vergisini toplayan kuruluş. (Dışalım ve gümrük işlemlerinin artması üzerine bu işlere bakacak ayrı bir birime gereksinim duyulduğu için kuruldu. Eminlik, öncelen bir okka tütünden on kuruş geçiş vergisi alırken, sonra beş, daha sonra da üç kuruş almaya başladı).

DUHAN, Katar'da, yarımadanın batı kıyısında kent. Havalimanı. Petrol yatağı (boruhattıyla Umm Said'e bağlanır).

DUHAN *(cebel)*, Arap sıradağlarında (Mısır) porfirli kütle, Hurgada'nın B.'sında. Eskiler bu dağa *mons Porphyrites* adını verirlerdi.

Duhan suresi, Kuran'ın 44. suresi. 59 ayettir ve Mekke'de inmiştir. "Duman" anlamına gelen adı, 10. ayette geçer. Kuran'a yemin ile başlayan surede, Kuran'ın mübarek bir gecede indirildiği, bütün hikmetli işlerin bu gecede belirlendiği, Allah'ın, rahmetinin bir sonucu olarak peygamberler gönderdiği belirtilir. Yaşam ve ölümü veren Allah'tan başka tanrı olmadığı hatırlatıldıktan sonra günün birinde uzayda yoğun bir duman tabakasının belireceği, bunun, elemli bir ıstırap olarak insanları kaplayacağı ve insanların, "Rabbimiz, bizi bu azaptan kurtar, artık inanıyoruz" diye yalvaracakları anlatılır. Surede daha sonra Firavun kavminin olumsuz tutumları ve bu yüzden başlarına gelenler hatırlatılır; Mekke müşriklerinin inkârcılıkları, iyilerin güzel ve kötülerin acıklı sonları dile getirilir.

DUHANCI ya da **DUHANCIBAŞI** a. Kur. tar. Yeniçeri ağasının tütününü, nargilesini ve çubuklarını hazırlamakla görevli kişi. (Ağakapısında, "duhancı odası" denilen özel bir dairede otururdu.)

DUHANİ sıf. (ar. *dūḫān* ve *-ī*'den *dūḫānī*). *Esk.* Dumanla ilgili.

DUHEM (Pierre), fransız fizikçi ve filozof (Paris 1861-Cabrespine, Aude, 1916). Lille (1887) ve sonra Rennes fen fakültesi'nde (1893) doçent, sonra Bordeaux Fen fakültesinde profesör oldu (1894); 1913'te Bilimler akademisi'ne üye seçildi. Kuramsal çalışmaları *Traité d'énergétique ou de thermodynamique générale*'de (Genel enerjetik ya da termodinamik incelemesi) topladı. Bilim tarihçisi olarak 1913'te *Système du monde, histoire des doctrines cosmologiques de Platon à Copernic* (Dünya sistemi. Platon'dan Kopernik'e evrenbilim doktrinleri tarihi) adlı bir yayına başladı. Bunun ilk beş cildi İkinci Dünya savaşı'ndan önce çıktı; son beşi ise 1954 ve 1959 arasında yayımlandı.

DUHHA → DUKHA.

Duhring ya da **Duhring-Brocq hastalığı,** her yaşta görülen ve ağrılı değişik biçimlerde döküntülerle ortaya çıkan fiskeli deri hastalığı. Döküntünün karmaşık karakterleri şöyle sıralanabilir: sağlam deri üzerinde içi saydam bir sıvıyla dolu fiskeler, kızartılı (eritemli) ya.da kabarcıklı plaklar, bu yaygın plakların üzerinde fiskeler ve fiske sonrası lezyonlar (az ya da çok enfekte kabuklar, erozyonlar). Döküntüye kaşıntı, yanma ve sahici ağrılar eşlik eder. Hastalık arada bir nüksederek yavaş yavaş iyileşir. Tehlikesizdir, ama çok zahmet verir, süreğendir ve zaman zaman depreşir. Çocukta sonuç iyidir. Bazı şekilleri *pamfigus* tipine yakın olduğu için ihtiyarlarda çok sakıncalıdır. Gebe kadındaki şekli (gebelik uçukları) doğumda iyileşir, fakat sonuç çocuk için ciddi ve ağır olabilir.

Hastalığın nedeni bilinmemekle beraber, bağışıklılığa bağlı bir mekanizmanın varlığı olasıdır. Bir bağırsak hastalığıyla birlikte sık görülür. Tedavi sülfonlar, sülfamitler (sülfapiridin) ile yapılır. Bağışıklığı düşüren ilaçlarla birlikte yapılan kortizon tedavisinin yararlılığı kuşkuludur.

1884'te tanımlanan hastalık, adını amerikalı deri hastalıkları uzmanı Adolphus *Duhring* (1845-1913) ile fransız deri hastalıkları uzmanı Jean-Louis *Brocq*'tan alır.

DUHT → DUHTER.

DÛHTE sıf. (fars. *dūḫte*). *Esk.* **1.** İğne ile dikilmiş. **—2.** Sağılmış.

DUHTER a. (fars. *duḫter*). *Esk.* **1.** Kız, kız çocuğu. (DUHT da denir.) **—2.** *Duhter-i âfitab* (güneşin kızı), *duhter-i hun* (kan kızı), *duhter-i ineb, duhter-i rez* (üzümün kızı), şarap: *Gül-renk lebinden öpülür duhter-i rez*" (Y. K. Beyatlı).

DUHTERAN çoğl. a. (fars. *duḫter*'in çoğl. *duḫterān*). *Esk.* Kızlar.

DUHTERE a. (fars. *duḫtere*). *Esk.* Kızlık, bekâret.

DUHTERİ a. (fars. *duḫter* ve *-ī*'den *duḫterī*). *Esk.* Kızlık, bekâret.

Duhter-i hindu (hintli kız), Abdülhak Hâmit Tarhan'ın beş perdelik oyunu (1875). Düzyazı ile kaleme alınmış olan bu yapıtında yazar, kahramanlarından birinin ağzından, "tenaggum" başlığını taşıyan manzum bir parçaya da yer vermiştir. Oyunun konusu kısaca şöyledir: Hindistan'da görev yapmakta olan ingiliz subayı Tomson, hintli bir kızla sevişmektedir. Bir süre sonra, ingiliz yönetiminin yüksek rütbeli memurlarından Bortel'in karısı Elizabeth ile ilişki kuran Tomson, hintli kızı ihmal etmeye başlar. Bu ilişkiyi bilen Hintliler, Bortel'i zehirlemesi için karısını kandırırlar. Elizabeth Tomson ile, hintli kız Surucuyi de ihtiyar bir hindu ile evlenir. İhtiyar ölünce hintli kızın da onunla birlikte yakılması gerekmektedir. Tomson bunu önleyecek güce sahip olduğu halde kızdan kurtulmak için işi ağırdan alır. Bunun üzerine Hintliler Tomson'un da kızla birlikte yakılmasına karar verirler. Tomson, bundan böyle halka karşı tam bir dürüstlük ve adaletle davranacağına dair kesin biçimde söz vererek kendisini ve kızı yakılmaktan kurtarır.

Yazarın tüm oyunları gibi *Duhter-i hindu* da sahnelenmeye uygun olmayan bir yapıttır. Yazar, oyununu sahnelensin diye yazmadığını, amacının bir hayal dünyası yaratmak olduğunu, aktörlerin uzun tiradları sonucu yapıtın düşünsel düzeyinin düşeceği inancında bulunduğunu söyler. Buna karşın oyun Burhanettin Tepsi ve Benliyan tarafından birkaç kez sahnelenmiştir.

Hâmit bu oyunu Hindistan'ı henüz görmeden yazmıştır. Yapıtın en önemli özelliği ingiliz sömürgeciliğinin gerçek yüzünü ortaya koyması ve zulüm yapanla zulme uğrayan arasındaki trajik ilişkilere büyük ölçüde yer vermesidir.

DUHUL a. (ar. *duḫūl*). *Esk.* **1.** İçeri giriş, içine girme. **—2.** *Duhul hakkı*, giriş hakkı. || *Duhul u huruc*, giriş çıkış, içeri girip çıkma. || *Duhul-ı muzafferane*, muzafferce giriş.

DUHULİYE a. (ar. *duḫūl* ve *-iyye*'den *duḫūliyye*). *Esk.* **1.** Bir yere girmek için verilen ücret; giriş ücreti. **—2.** Sinema, tiyatro, gazino, plaj, sirk vb.'de en ucuz ya da numarasız bölümlere verilen ad.
—İkt. tar. *Duhuliye resmi*, giriş vergisi, kent ve kasabalara ticaret amacıyla getirilen mallar üzerinden alınan vergi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Yerel yönetimlerin, kendi sınırları içine dolaylı ya da dolaysız tüketim amacıyla giren mallardan, Osmanlı İmparatorluğu döneminde aldıkları verginin adı. Batı Avrupa'da bir yerel yönetim biçimi olarak komünlerin ortaya çıkmasıyla, komün yönetimleri öz gelirlerini oluşturmak amacıyla merkezi krallığa başvurarak, sınırları içine giren her türlü ticari amaçlı mal üzerinden vergi tarhına izin verilmesini istediler. Sözkonusu vergi tarhına ilişkin izinler, kralın sunduğu beratlar yoluyla gerçekleştiğinden, alınan vergilere oktruva (bağış, ihsan) adı verildi. Yerel yönetimler (komünler) oktruva resminin belirli bir bölümünü merkezi krala verirlerdi. Batı Avrupa'daki oktruva resmine, Osmanlı İmparatorluğu'nda duhuliye resmi karşılık gelmektedir.

İlk duhuliye resmi uygulayan padişah, Osman Gazi'dir. Kanuni Sultan Süleyman'a sıfatını veren ünlü "Kanunname-i Al-i Osman" ile duhuliye resmi tüm mirî topraklara yaygınlaştırılmıştır.

Yeniçeriliğin ortadan kaldırılması (1826) ve "Asakir-i mansure-i Muhammediye"nin kurulmasıyla birlikte, sözkonusu yeni askeri örgütlenmenin yarattığı masrafları karşılayabilmek amacıyla, İstanbul'a kara ve deniz yoluyla ulaşan, İstanbul'dan taşraya giden her türlü eşya üzerine ek bir "duhuliye resmi" daha konmuştur.

Duhuliye resmi, imparatorluğa dışarıdan giren mallar için de uygulanırdı. Kapitülasyonların varlığı ve 1838 Osmanlı-İngiliz ticaret anlaşması, osmanlı hükümetinin dışalıma ilişkin "duhuliye resmi"nin oranını özgürce saptamasını olanaksızlaştırmıştır. Türkiye'de ilk bağımsız gümrük tarifesi 1929'da yürürlüğe konmuştur.

DUİKER a. Gri postlu, dişileri boynuzsuz, Büyük Sahra'nın güneyindeki bütün tropikal kuşaklarda tek tek ya da çiftler halinde yaşayan küçük antilop. (Bil. a. *Sylvicapra grimmia;* boynuzlugiller familyası; *Cephalophinae* oymağı.)

DUİLİUS (Caius), İ.Ö. 260'ta Roma konsülü. Birinci Pön savaşı'nda ilk roma filosuna komuta etti ve Sicilya kıyısında Mylae önlerinde zafer kazandı. Roma gemilerini "karga" adı verilen uzun kancalarla donatmayı akıl etti. Askerler böylelikle Kartaca gemilerine tutunup yanaşabiliyorlardı. Bu Roma'nın ilk büyük deniz zaferiydi; Kartaca gemilerindeki mahmuzlar Roma'ya götürülerek Forum'a dikilen bir anıt sütununun süslemesinde kullanıldı: bu anıt söylev kürsüsünün yanındaki *rostral sütun*'dur.

Duineser Elegien, R.M. Rilke'nin on şiirlik derlemesi (1923). Şiir, sözlerde kaybolabilen şeylerin gelişen bir içlenmesidir; yaşamın ve ölümün sonsuz alanlarının bir araya getirilmesidir; bu adsız yer, her şeyi, her acıyı içine alabilir. İsa ile soytarı imgelerini kurabilir; ya da şiir, dünyayı korumak için bulunmuş bir yöntemdir. *Duineser Elegien*, şairin yaşanmış deneyiminin ve estetik edinimlerinin tümünün sonucudur.

DUİSBURG, Almanya'da (Kuzey Vestfalya Renanyası eyaleti) kent; 529 200

yeşil duglas
(Pseudotsuga douglasii viridis)

Deutsche Luftbild K. G.

Duisburg' dan genel görünüm

B.N., Paris

Giovanni Dandolo döneminde (1280-1289) Venedik'te basılan bir altın dukanın ön yüzü *Bibliothèque nationale, Paris*

Karel Dujardin *İnek ve dana* (1652) ofort ve kazı kalemi *Petit-Palais, Paris*

Lauros-Giraudon

nüf. (1989). Ren ile Ruhr'un kavşağında bulunan kent, yoğun mal trafiğiyle Avrupa'nın en önemli ırmak limanıdır (Ruhrort-Duisburg). Kent ile liman Ruhr ve Ren üstündeki trafiğin artmasına bağlı olarak gelişmiştir. Denizaşırı ülkelerden gelen demir cevheri Rotterdam ve Ren aracılığıyla kentteki demir-çelik tesislerine ulaştırılır. Limana ayrıca, tahıllar, hidrokarbürler ve çeşitli maden cevherleri gelir ve bu mallar bütün Ruhr bölgesine dağıtılır. Ucuz enerji gittikçe çeşitlenen sanayinin gelişmesini kolaylaştırmıştır. Ruhr eksenine dik uzanan trafiği Ruh ekseninkinden daha yoğun olan Rheinschiene (Rheinland demiryolu) Duisburg'dan geçer. Kentte bulunan öteki önemli etkinlikler arasında, kimya sanayisi (karbokimya, petrokimya), metalürji (kobalt, bakır, kalay, çinko), makine yapımı, ağaç işçiliği, besin ve tekstil sanayileri sayılabilir. Kentte bir üniversite vardır. Üçüncü kesim etkinlikleri ve özellikle de kültürel etkinlikler, Duisburg'un bir sanayi kenti olma özelliğini gölgede bırakacak kadar büyük bir hızla gelişmektedir. Kent, Ruhr'daki dört anakentten biridir. Wilhelm Lehmbruck müzesi (Lehmbruck ve XX. yy. alman sanatçılarının yapıtları).

DUİVELAND, eski bir Hollanda adası (Zeeland). Bugün güney-doğu bölümünü oluşturduğu Schouwen adasına bağlıdır.

DUJARDİN (Karel), hollandalı ressam ve gravürcü (Amsterdam 1622'ye doğr. - Venedik 1678). Berchem'in öğrencisi, önce İtalya'da, sonra Hollanda'da çalıştı, 1675'te İtalya'ya döndü. Özenli üslubunun özgünlüğü ve zenginliği, ön planda hayvanların ve insanların yer aldığı İtalya ve Hollanda peyzajlarında (*Genç çoban*, Mauritshuis, Lahey), portrelerde ve sonra daha büyük boyutlu kompozisyonlarda görülür.

Dujun dönemi → DUCÜN.

-DUK → -DIK.

DUKA a. (it. *duca*). DÜK'ün italyancası.

DUKA a. (it. *ducato*). Parac. Dükler tarafından bastırılan para; en ünlüsü 1284 - 1797 arasındaki Venedik dogelerinin altın parasıdır. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Duka altın*, altın ducato ayarında altın.

—ANSİKL. İlk duka 1140'ta Puglia düklüğü'nde Ruggero II tarafından bastırıldı. Üzerinde dükle oğlunun resmi bulunan bu para gümüştendi. 1202'de Venedik dogesi 2,18 g ağırlığında bir gümüş para olan *ducatus argenti*'yi çıkardı. Daha sonra *grosso* ya da *matapan* olarak adlandırılan bu paranın üzerindeki resimde ayakta duran doge San Marco filamasını alıyordu. Ardından 3,56 g ağırlığındaki altın ducato çıktı. Birçok avrupalı devlet de Venedik ducatolarını örnek alarak, onlarla aynı ağırlık ve aynı adı taşıyan dukalar bastırdı (Milano ve Macaristan ducatoları gibi).

Fatih Sultan Mehmet döneminde bastırılan (1477), bir dirhem bir kırat iki habbe (3,45 g) ağırlığında ve 23 1/2 ayarındaki ilk osmanlı altın sikkeleri de, ducatolar örnek alınarak kestirilmişti.

DUKAK → DOKAK.

DUKAKİNZADE AHMET PAŞA → AHMET PAŞA Dukakinzade.

Dukalar sarayı *(Palazzo Ducale)*, Venedik'te saray. 814'te inşa edildi. Batı cephesi Piazzetta'ya, güney cephesi deniz kulağına dönüktür; saray birçok kez yeniden inşa edildi. Denize bakan cephesinde (1309-1404), 1404'te Dalle Masegne'nin yaptığı oymalı bir balkon vardır; aynı üsluptaki Piazzetta'ya bakan cephe, XV. yy.'ın birinci yarısında tamamlandı. XVI. yy.'da A.Da Ponte, bir yangından zarar gören sarayı restore etti.

San Marco'nun yanında yer alan ve G. ve B. Bon tarafından inşa edilen (1438 -1443) *La Porta della Carta*, cepheleri A. Rizzo, P. Lombardo ve A. Scarpagnino tarafından yapılmış bir avluya açılır. Devler merdiveni, adını merdiveni süslemek için konmuş büyük heykellerden alır (Sansovino'nun *Neptunus ile Mars*'ı, 1554). Saray sanat yapıtları bakımından zengindir: Tintoretto, Genç Veronese ve bu ressamların öğrencilerinin yapıtlarını içerir. Büyük konsey salonunun tavanında, Veronese'nin *Venedik'in tanrılaştırılması* adlı yapıtı vardır. Tintoretto'nun *Cennet* adlı yapıtı da gene bu salondadır.

DUKALIK → DÜKLÜK.

DUKAS, Bizans İmparatorluğu'na birçok imparator veren bizanslı hanedan. Tarihte, IX. yy.'ın ortalarına doğru belirdi. XI. yy.'da, Konstantinos X Dukas (1059-1067) ve oğlu Mikhael VII ile (1071-1078) tahta çıktı. İmparatorluk ailesi ile hısımlığı olan Dukaslar, XII. yy.'da devlet içinde önemli rol oynadılar ve Aleksios V Murtzuphlos ile (1204) kısa bir süre için tahtı yeniden ele geçirdiler. Daha ileri tarihte, İznik (Nikaia), Epeiros gibi çeşitli yunan devletlerinin kralları, örneğin İoannes III Dukas Vatatzes, soyadlarına ailelerinin adı olan Dukas'ı eklediler

DUKAS, XV. yy.'da yaşamış, Dukaslar ailesinden bizanslı kronikçi. Küçük Asya'da, sonra belki İstanbul'da yaşadı. İstanbul'un fethinden sonra, Midilli senyörleri Gattilusiler'in hizmetine girdi. 1341'den Midilli'nin Türkler'in eline geçişine kadar olan dönemi kapsayan bir kronik yazdı (1462). Olayları sürükleyici ve canlı bir dille anlatır.

DUKAS (Paul), fransız besteci (Paris 1865 -*ay. y.* 1935). E. Guiraud'nun öğrencisi. *Velléda* adlı kantatıyla 1888'de Roma ikincilik ödülü'nü kazandı. Birçok yapıtını, beğenmediği için yok etmiş olmakla birlikte, fransız okulu içinde seçkin bir yer edindi. Berlioz, Wagner, Franck, rus besteciler ve dostu Debussy'nin etkileri, kişiliğinin ve mimari duygusunun gelişmesine katkıda bulundu. Konusunu Goethe'nin yapıtından aldığı *Büyücünün çırağı* adlı senfonik scherzo'su (1897), geniş bir dinleyici kitlesine ulaşmasını sağladı. Başlıca yapıtları: bir senfoni (1896), bir piyano sonatı (1901), piyano için *Rameau'nun bir teması üzerine çeşitlemeler, enterlüd ve final* (1902), Maeterlinck'in şiiri üzerine lirik masal *Ariane ve Mavi sakal* (1907), bir doğu efsanesinden esinlenerek bestelediği, çok ünlü bir fanfarla başlayan *la Péri* (1912) adlı bale. Aynı zamanda yetkisi tartışılmaz bir müzik eleştirmeni olan Dukas (eleştirileri 1948'de *Écrits de Paul Dukas* adı altında toplandı), Paris konservatuvarı'nda 1910-13 arasında orkestra yönetimi, 1928'den ölümüne değin de besteleme dersleri verdi. École normale de musique'te de öğretim üyeliği yaptı.

DUKE (Vernon) → DUKELSKY (Vladimir Alexandrovitch).

Duke deneyi. Hematol. Kulak memesinin arka yüzünü orta yerinden belirli bir ölçüde aşı bıçağı ile yararak kanama süresini ölçmek. Bu şekilde ölçülen kanama süresi normalde beş dakikanın altındadır. Bu sürenin uzaması ilkel pıhtılaşmada bir anomalinin varlığını düşündürür.

DUKELSKY (Vladimir Alexandrovitch), **Vernon Duke** de denir, amerikan uyruğuna girmiş rus besteci (Parfiyanovka, Pskov yakınında, 1903 - Santa Monica 1969). Gliyer'in öğrencisi. 1922'de yerleştiği ABD'de Gershwin ile dostluk kurdu. 1924-29 arasında Paris'te yaşadı, Diaghilev'in topluluğu Rus baleleri için müzik yazdı: *Zéphire et Flore* (1925), *Jardin public, Entracte, le Bal des blanchisseuses.* Yeniklasik üslupta orkestra yapıtları (3 senfoni; piyano, keman ve çello konçertoları), oda müziği parçaları ve dramatik partisyonlar (*Petersburg'un sonu* oratoryosu [1937] gibi) yazdı. Ayrıca başarılı şarkılar besteledi *(Avril à Paris, Automne à New York);* Society for Forgotten Music adlı derneği kurdu (1948).

DUKHA (pali dilinde sözc.) ya da **DUHHA** (sanskritçe sözc.). Buddha'ya göre

her varlığın gerçek doğası olan acıyı, hastalıktan, yaşlılıktan, zevk alamamaktan, geçici olana bağlanmaktan, vb. kaynaklanan acıyı betimleyen terim. Tüm buddhacı öğreti, her şeyin geçiciliğinin *(annica)* ve kendinin yokoluşunun *(anatta)* gerçekleşmesiyle *(nirvana*'ya götüren yol) bu acıyı ortadan kaldırmayı amaçlar.

DUKHOBOR a. (rusça sözc., ruh savaşçısı). XVIII. yy. sonunda Ukrayna'da ortaya çıkan karanlık kökenli bir tarikat üyesi. (Ortodoksluğu kabul etmedikleri için elli yıl zulme uğradıktan sonra, Aleksandr I'in bağışlaması üzerine, Moloçnaya ırmağı bölgesine yerleşmelerine izin verildi. 1841'de Kafkasya'ya sürgün edilen binlerce dukhobor, quakerlerin yardımıyla 1898'den başlayarak Kıbrıs ve Kanada' ya göç etti. Mezamir okuma, dinlerinin başlıca edimidir. Mezamirler, her insandaki iç sözü dinlemek için okunur.)

DUKİELSKA PRZELECZ, Karpatlar'ın en az yükseltili (502 m) geçidi, Polonya ile Slovakya arasında, Krosno'nun G.'inde Beskitler'deki bir darboğaz, K.'de Wisloka havzası ile G.'de Ondava havzası arasındaki bağlantıyı gerçekleştirir. Eskiden Macaristan'a geçişi sağlayan geçit, günümüzde pek kullanılmaz.

DUKKELE ovası, Batı Fas'ta bölge. B.'sında Atlas okyanusu, G.'inde Abde ovası, D.'sunda Rehamna kütlesi, K.'inde Um er-Rebia sarp kenarlı vadisi vardır. Başlıca kenti *El-Cedide* (Mazagan). Verimli topraklı bu ova taşlı tepelerle kıyıdan ayrılır. İç kesim 400 mm'den az yağış alır. Tahıl ekimi tarıma egemendir.

DUKNOVİĆ (İvan), italyanca **Giovanni Dalmata** ya da **da Traû,** hırvat heykelci (Trogir 1440'a doğr. - *ay. y.* 1509'a doğr.). Dalmaçya'da taş yontmacılığını öğrendi. Roma'ya gitti, Mino da Fiesole ile çalıştı (S. Marco kilisesi'nin sacristia sunağı, 1474'e doğr.; Paulus II'nin mezarı, bugün Vatikan'ın mahzenlerinde). 1481-1488'e doğru, kral Matyas Corvinus'un Budapeşte'deki sarayına girdi. Sonra Trogir'e döndü ve katedralde Incilci aziz Yuhanna ve aziz Thomas'ın figürlerini yaptı. Yapıtlarının ayırıcı özelliği, canlılığı göz ardı etmeyen bir yumuşaklık ve kumaş kıvrımlarının zenginliğidir.

DUKOU, Çin'de kent; 394 000 nüf. (1990). Demir-çelik, çimento, makine, kimya ve besin sanayileri.

DUKOVANY, Çek Cumhuriyeti'nde yer, Brno'nun güney-batısında. Nükleer santral.

DUL sıf. ve a. **1.** Eşi ölmüş ya da eşinden ayrılmış kimse için kullanılır. **—2.** *Dul kalmak,* eşini yitirmek ya da eşinden ayrılmak: *Evliliğinin ikinci yılında dul kalmıştı.* ‖ *Dul yaşmağı başına,* "sen de dul kalasın" anlamında söylenen ilenme sözü. —Huk. *Dul aylığı,* Emekli sandığı, Sosyal sigortalar kurumu ya da Bağ-kur'dan emekli ya da malullük aylığı alanların ölümü halinde sağ kalan eşlerine bağlanan aylık. (Dul aylığı, ölen eşin aylığının % 50'si kadardır. Eğer aylık almayı hak eden çocuk yoksa, dul aylığının tutarı ölen eşin aylığının % 75'idir. Sağ kalan eş yeniden evlenirse dul aylığı kesilir.) —Masonl. *Dul kadının çocukları,* mason dilinde masonlara verilen adlardan biri.

■ **DULAVRATOTU** a. Kuzey-doğu ve Doğu Anadolu'da gölgelik ve nemli yerlerde yetişen, orta boylu (30-60 cm), parlak kırmızı çiçekli otsu bitki. (Bil. a. *Lappa* ya da *Lappus officinalis* ya da *Arctium tomentosum;* bileşikgiller familyası.) —ANSİKL. Dulavratotları dik saplı ve dallı, geniş yapraklı, çokyıllık bitkilerdir. Uçucu yağ ve tanen taşıyan köklerinden yapılan infusyon (% 5) nikris hastalığına karşı kullanılır; ayrıca idrar artırıcıdır.

DULBECCO (Renato), italyan asıllı amerikalı hekim ve biyoloji uzmanı (Catanzaro, İtalya, 1914). 1940'tan sonra Torino Üniversitesi'nde asistan iken, 1947'de ABD'ye göç etti ve 1953'te yurttaşlığa alındı. Kaliforniya araştırma enstitüsü'nde biyoloji dersleri verdi; 1963'te San Diego' da Salk biyolojik bilimler enstitüsü'nde bir araştırma laboratuvarının yönetimini üstlendi, sonra Londra kraliyet kanser araştırma merkezinde profesör oldu. R. Dulbecco kanser yapıcı bir virüsün, girdiği hücrede, genetik şifrede neden olduğu bozukluğun, kanser yapıcı süreçlerden sorumlu pek az geni etkilediğini gösterdi. Ayrıca virüs inceleme yöntemlerini yeniledi ve ilk defa memelilerde hücre içindeki "provirüs"ü keşfi, insanda virüse bağlı kanserleşme mekanizmasının ortaya çıkarılmasında öncülük etti. 1975'te D. Baltimore ve H. M. Temin ile birlikte, hücrelerin çalışması, virüslerin bulaşması ve kanser oluşumuyla ilgili çalışmalarından dolayı Nobel tıp ve fizyoloji ödülü'nü kazandı.

DULCE *(río),* Kuzey Arjantin'de ırmak; 670 km. Tucumán tepelerinden doğar, G.-D.'ya doğru ilerler ve Santiago del Estero bölgesinde bazı toprakları sulama (buğday, şekerkamışı, yem bitkileri) olanağı verir.

DULCE körfezi, Kosta Rika'nın güney kıyısında geniş körfez; Matapalo ve Burica burunları arasında, Büyük Okyanus kıyısında.

DULCİAN a. Gövdesi birbirine bağlanmış iki borudan oluşan, delikleri birkaç anahtarla açılıp kapanan çift dilli, üflemeli çalgı. (Bu çalgının geliştirilmesiyle günümüzdeki fagot yapılmıştır.)

DULCİMER a. (ing. sözc.). **1.** Kithara tipinde, madeni tellerine tokmakla vurularak çalınan Ortaçağ çalgısı. (Cymbalum' un akrabasıdır). **—2.** Kithara tipinde, ABD ve Kanada halk müziğinde kullanılan, telleri çekilerek çalınan çalgı. (Psalterion' un akrabasıdır.)

Dulcinea, Cervantes'in *Don Quijote* adlı yapıtının kişilerinden. Toledo yakınlarında bir kasaba olan Toboso'lu bir köylü kadındır. Don Ouijote, Dulcinea'yı düşlerinin kadını yapar ve onu ısrarla tüm kusursuzlukların bir modeli olarak görür.

DULDA a. **1.** Yağmur, güneş ve rüzgârdan etkilenmeyen kuytu yer, korunak, siper: *Bir süre dik kayaların duldasına sindi, bekledi.* **—2.** Koruma, esirgeme, himaye.

DULDALAMAK g. f. Korumak, siper altına almak.

◆ **duldalanmak** edilg. f. Birinin, bir şeyin korumasına sığınmak, sığınmış olmak.

DULDALANMAK → DULDALAMAK.

DULKADIRLI İLİ, Oğuzlar'ın Bozok kolundan boylar birliği. Asi, Fırat ve Seyhan ırmaklarıyla Çaltı suyu arasındaki bölgede Maraş, Adıyaman, Sıvas, Malatya, Gaziantep illeriyle Adana ve Hatay'ın dağlık yörelerine yerleştiler. Maraş ile Elbistan yörelerinde Zeynettin Karaca'nın kurduğu Dulkadırlı beyliği, Osmanlılar'ın Turnadağı zaferine değin (1515) sürdü. Konar göçer Türkmenler arasında en uzun egemenlik süren, Dulkadırlı ilidir. Bunlardan bir bölümü 1403'te Timur tarafından İran, Horasan ve Azerbaycan'a sürüldü. İran Dulkadırlıları adıyla anılan bu topluluk, daha sonra Safevi devletinin kuruluşunda da önemli rol oynadı. İran kaynaklarında Bunlara *Zülkadir,* yaşadıkları bölgeye de *Zülkadriye* denmiştir. Çeşitli zamanlardaki zorunlu yerleştirme hareketleri sonucu bir bölüm Dulkadırlı boy ve oymağının Ankara, Yozgat yöresine yerleştiği, bir bölümününse Kuzeydeki Danişmentli ili boy ve oymaklarıyla kaynaşarak *Yeni* il*'in oluşmasına katkıda bulunduğu bilinmektedir.

Osmanlı tahrir defterlerinde Anadolu' da yaşayan üç grup Dulkadırlı topluluğu kayıtlıdır. *Maraş Yörükleri* ya da *Türkmenleri, Bozulus Dulkadırlıları* ve *Dulkadırlı ifrazı* (ayrılması). İran kaynakları, bunlara ek olarak Timur'un doğuya sürdüğü *İran Dulkadırlıları*'nı da ekler.

Dulkadırlılar'ın ana kolunu XVI. ve XVII. yy.'larda Maraş beylerbeyliğine "Vilayeti türkmen" denilmesine neden olan *Maraş Yörükleri* (ya da *Türkmenleri*) oluşturur. Kanuni Sultan Süleyman döneminde 48 boyu olduğu bilinmektedir. XVI. yy. Diyarbakır tahrir defterlerine göre, *Bozulus Dulkadırlıları*'nın da 40 oymağı vardı. *Dulkadırlı ifrazı*'nı ise, Osmanlılar'ın Dulkadırlı ilinden alarak Fırat boyuna, Halep'in doğusuna ve Rakka'ya yerleştirdiği 48 boydan oluşan Dulkadırlılar oluşturuyordu. Bunlar göçer bir yaşam sürdürüyor, kuraklık ya da aşırı sıcaklık nedeniyle yaz aylarında Ankara, Karaman ve Kütahya'ya göç ediyorlardı. *İran Dulkadırlıları* ise Timur'un doğuya sürdüğü on iki boydan oluşuyordu. 1515'te, Yavuz Sultan Selim Dulkadırlı beyliğini ortadan kaldırınca, bir bölüm Dulkadırlı daha geçici bir süre için İran'a sığındı ve 1535'te Kanuni Sultan Süleyman'a boyun eğerek Erzurum'a yerleştirildi. XVI. yy. sonlarına doğru Ardahan, Oltu ve Yukarı Pasin kesimlerini yurt edindiler.

DULKADIROĞULLARI, *Dulkadır, Dülkadir, Tulgadır, Zülkadir* de denir, Anado-

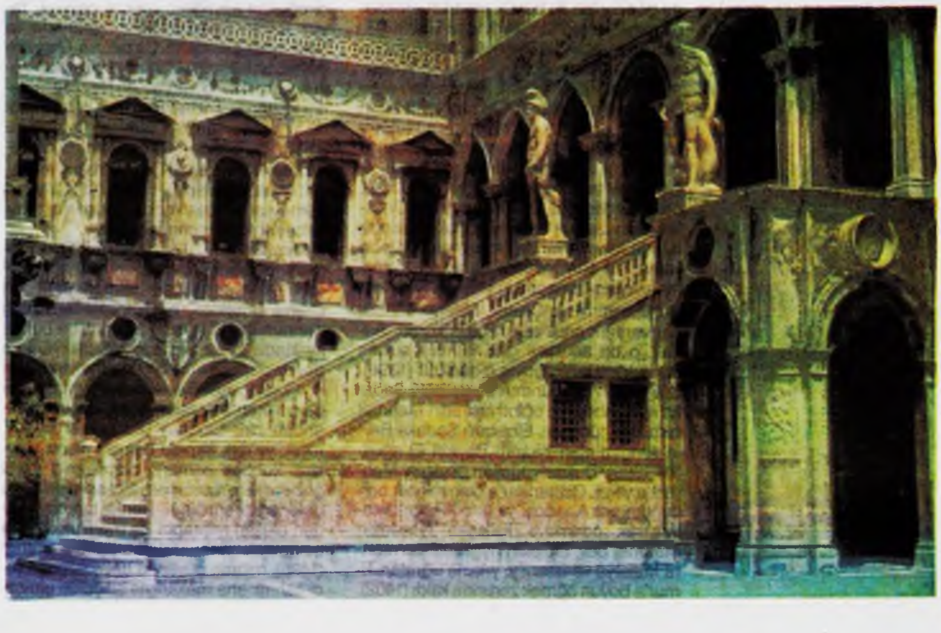
dulavratotu
(Lappus officinalis)

Durant-Joaillier

Paul Dukas

Saloustros-Atlas-Photo

Venedik'te **Dukalar sarayı**'nda Neptunus ile Mars'ın büyük heykelleriyle süslenmiş Devler merdiveni (J. Sansovino [1554]) Rizzo ve öğrencilerinin yapıtı (1482-1501)

lu türk beyliği (1339-1522). Elbistan ve Maraş yörelerinde hüküm sürmüş olan beyliğin kurucusu Zeynettin Karaca Bey, Dulkadırlı halkından 5 000 atlısının çevresine Maraş ve Antakya dolaylarında kışlayan Bozok Türkmenleri'ni, ardından da Ağaçeri ilinin bazı göçer-konar boylarını toplayarak, Kilikia hıristiyanlarının topraklarına girdi (1335). Eretna Bey'in elinden Elbistan'ı aldıktan sonra memluk sultanı Melik en-Nasır Muhammet tarafından kendisine beylik menşuru ve Elbistan valiliği verilince (1339), Dulkadıroğulları beyliği kurulmuş oldu. Anadolu içlerine sürekli akınlar düzenleyen, kendisine boyun eğmeyen türkmen beylerini cezalandıran ve Eretna'nın elindeki topraklarda durmaksızın kazançlar sağlayarak sonunda Darende'yi ele geçiren (1338) Karaca Bey, Eretna beyinin Halep'e gönderdiği armağanlara sahip çıktığı için üzerine yürüyen Halep valisi Yelboğa'yı, Düldül dağı savaşı'nda yendi (1343).Bu zaferden sonra etki ve gücünü büsbütün artırarak Sis krallığı'ndan Gaban (Geben) kalesini aldı (1346), kenti kurtarmaya gelen Bizans imparatoru Konstantinos III'ün kuvvetlerini bozguna uğrattı. Memluk sultanı Melik ün-Nasır Hasan, Karaca Bey'in düşmanı emir Arıktay'ı Halep valiliğine getirince (1348), sultana boyun eğmekten vazgeçerek, Melik üz-Zahir unvanıyla hükümdarlığını ilan etti. Daha sonra memluk sultanı Melik el-Salih'e karşı ayaklanan Halep, Hama, Trablusşam valilerine katıldı ve Şam kenti yöresini yağmaladı (1352). Ancak, Mısır sultanının büyük bir kuvvetle üzerlerine yürüdüğünü haber alan ayaklanmacılar Elbistan'a sığındılar. Emirlik menşurunun Üçok Türkmenleri'nin başı Ramazan Bey'e verileceği sözü karşısında emirliğin elinden gideceğinden kaygıya kapılan Karaca Bey, kendisine sığınan ayaklanmacı Suriye valilerini Memluklar'a teslim etmek zorunda kaldı. Ancak, Karaca Bey'i ortadan kaldırmaya kararlı olan Mısır sultanının gönderdiği ordu, Düldül dağında yapılan savaşta Dulkadıroğulları kuvvetlerini bozguna uğrattı (1353). Kayseri yöresine çekilen Karaca Bey, burada moğol komutanı Kutlu Şah tarafından yakalanarak Eretna beyi Mehmet'e teslim edildi. Eretna Bey'in Kahire'ye gönderdiği Karaca Bey, bir süre hapiste yattıktan sonra asıldı (1353). Mısır sultanı, emirlik menşurunu Ramazanoğlu'na, Elbistan valiliğini de Memluk devletine bağlı kalması koşuluyla Karaca Bey'in oğlu Halil'e verdi. Halil Bey, önce Eretna beyliğine,sonra da memluk topraklarına düzenlediği akınlarla Maraş, Malatya, Behisni, Amik ve Harput yörelerini ele geçirerek sınırlarını genişletti. Değişik tarihlerde (1361 ve 1378) üzerine gönderilen iki büyük memluk ordusunu yenilgiye uğrattı. Ardından Hacip Çögen komutasındaki memluk ordusunu da yenen Dulkadıroğulları, Halep'in kuzeyini ele geçirdiler (1381). Ağabeyleri Halil Bey'e karşı ayaklanan Osman ve İbrahim beyler, memluk sultanı Berkuk'a bağlandılar (1386). Halil Bey, memluk sultanınca Harput valiliğine getirilen kardeşi İbrahim Bey tarafından öldürülünce (1386), öteki kardeşi Süli Bey yerine geçti. Önceleri Ramazan ve Karamanoğulları, sonraları da Memluklar ile savaşmak zorunda kalan Süli Bey, gitgide daralan bu düşmanlık çemberinden kurtulmak için Kadı Burhanettin'e ve Çelebi Mehmet'e kızlarını vererek onlarla akrabalık kurdu. Ancak, o da ağabeyi gibi memluk sultanı Berkuk'un buyruğuyla öldürüldü (1398). Süli Bey'in ölümünden sonra oğlu Sadaka ile ağabeyinin oğlu Nasırettin Mehmet birbirine düşünce, Elbistan'ı Sadaka Bey' in elinden alan Yıldırım Bayezit (2 ağustos 1399), Dulkadıroğulları beyliğini Mehmet'e verdi. Osmanlılar'a olan minnet borcunu o sıra Anadolu'ya giren Timur'la savaşarak ödemeye kalkışan Nasırettin Mehmet Bey, Elbistan'ı işgal ettikten sonra Malatya ve Besni'yi yıkıma uğratan Timur'a boyun eğmek zorunda kaldı (1402). Timur gittikten sonra, amcasının kızıyla evli olan osmanlı padişahı Mehmet I ile anlaştı; Ramazanoğulları ve Karamanoğulları ile mücadele etti. Osmanlılar ile kurduğu bu yakın ilişkiden ötürü memluk sultanı Baybars, Kayseri kentini onun elinden alarak Karamanoğulları'na verdiyse de (1436) aynı yıl Murat II Kayseri'yi zapt ettikten sonra Dulkadıroğulları'na bıraktı. Mehmet Bey 82 yaşında ölünce (1442), Dulkadıroğulları beyliği memluk sultanı tarafından Mehmet Bey'in Malatya valisi olan oğlu Süleyman Bey'e verildi. Kızı Sitti Hatun'u osmanlı şehzadesi Mehmet'e (sonra Mehmet II), öteki kızını da Memluk sultanı Melik üz-Zahir Çakmak'a veren Süleyman Bey (1449), Osmanlılar ve Memluklar ile akrabalık kurdu ve her iki tarafla da iyi geçindi. Süleyman Bey'in ölümü üzerine (1454) yerine geçen oğlu Melik Arslan, Harput'u alan Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan ile başa çıkabilmek için Memluklar'dan yardım istemek üzere gittiği Kahire'de kardeşi Şah Budak'ın adamlarından biri tarafından öldürüldü (1465). Memluklar'ın bey atadığı Şah Budak, Osmanlılar'ın desteğinde beyliğin başına geçmek isteyen kardeşi Şehsuvar Bey ile uğraşmak zorunda kaldı. Böylece Dulkadır beyliği sorunu Osmanlılar'la Memluklar arasındaki dostluğun bozulmasına da yol açtı. Osmanlılar' ın yardımıyla Şah Budak'ı yenen ve onu Mısır'a kaçırtan Şehsuvar Bey, tüm Dulkadır ülkesine egemen oldu (1466). Ancak, Antep savaşı'nda (1471) emir Yeşbek komutasındaki memluk ordusuna yenilmesi sonucu yakalanarak Kahire'ye gönderildi ve orada öldürüldü (1472). Memluk sultanının ikinci kez Dulkadır beyliğine atadığı Şah Budak'a karşılık, Osmanlılar da onun kardeşi Alaüddevle'yi desteklediler. Osmanlılar'ın korumasındaki Alaüddevle, Memluklar'a da dost görünmesini bilerek ağabeyi Şah Budak'ı ortadan kaldırdı. Kızı Ayşe Hatun'u Bayezit II' ye verdi ve Osmanlılar ile akrabalığını pekiştirdi. Diyarbakır'ı Akkoyunlular'dan almayı başardıysa da Şah İsmail'e yenilerek topraklarının büyük bölümünü yitirdi. Bu arada, Memluklar'ın kışkırtmasıyla Osmanlı devletine karşı cephe aldı. Çaldıran zaferinin (1514) ardından Hadım Sinan Paşa komutasındaki osmanlı kuvvetleri, Turnadağı savaşı'nda (1515) Dulkadır kuvvetlerini bozguna uğrattıktan sonra, dört oğluyla birlikte öldürülen Alaüddevle'nin kesik başı koruyucusu memluk sultanına gönderildi. Onun ölümünden sonra Dulkadıroğulları üzerindeki memluk denetimi Osmanlılar'a geçti. Şehsuvar'ın oğlu Ali Bey, osmanlı padişahı adına hutbe okutmak ve para bastırmak koşuluyla Dulkadıroğulları beyliğinin başına getirildi. Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferinde ve Şam valisi Canberdi Gazali'nin Osmanlı devletine karşı ayaklanması olayında büyük yararlıklar gösteren Ali Bey, başarılarını kıskanan Ferhat Paşa'nın iftiraları sonucu çocuklarıyla birlikte öldürüldü (1522). Bu olaydan sonra Osmanlı devleti topraklarına katılan Dulkadıroğulları beyliği, Maraş, Malatya, Antep, Zülkadriye ve Sümeysat sancaklarından oluşan bir beylerbeylik konumuna getirildi.

—Mim. Selçuklu, Mısır Memlukları ve Osmanlı dönemi üsluplarının etkilerini taşıyan Dulkadıroğulları mimarlığının en önemli örnekleri, beyliğin merkezi olan Kahramanmaraş'ta ve Elbistan'da bulunmaktadır. Dönemin camilerinde yanlara doğru genişletilmiş bir ana mekan düzeni dikkati çeker. Beylikler döneminde sıkça görülen bu planın ilginç uygulamalarından biri, Elbistan Ulu camisi'dir (XV. - XVI. yy.'lar). Yapıda bakışık planlı, merkezi kubbeli osmanlı camilerinin etkisi gözlenirken, mukarnaslı taçkapısı selçuklu geleneğini sürdürür. Renkli taş dizilerinden oluşan mihrapta ise memluklu etkisi belirgindir. Kahramanmaraş Ulu camisi (1496), mihrap duvarına dikey uzanan yedi sahınlı ana mekanıyla selçuklu ulu camileri planındadır. Dönemin öteki camileri arasında Darende Ulu camisi ve Gaziantep Alaüddevle camisi belirtilebilir. Dulkadıroğulları medreseleri, değişik planlarıyla dikkati çeker. Kahramanmaraş'taki Taş medrese (XV. - XVI. yy.'lar), dengesiz ve belirli bir düzenden yoksun planıyla daha çok memluklu üslubuna bağlanır. Kayseri'deki Hatuniye medresesi ise (1431 /1432), iki eyvanlı, bakışık planıyla selçuklu geleneğini sürdürür. Değişik etkiler taşıyan Kahramanmaraş Taş medrese kümbeti, özellikle zikzak motifli kapı kemeriyle ilgi çeker. Bu kemer biçimi, Milas'taki Firuzbey camisi ve Bursa'daki Orhangazi camisi ile birlikte, Beylikler döneminin bir özelliğini yansıtır. Hacıbektaş'taki Balımsultan kümbeti ise Dulkadıroğulları'nın son dönemlerine tarihlenir. Kare kaideli, sekizgen gövdeli yapı, içten kubbe, dıştan piramit biçimi örtü düzeniyle selçuklu türbelerinin üslubundadır. (→ Kayn.)

IPS

John Foster Dulles (aralık 1958'de)

DULLES (John Foster), amerikalı avukat ve siyaset adamı (Washington 1888 - *ay. y.* 1959). Avukat olarak New York'ta bir büroya girdi. 1927'den sonra bu büronun yönetimini üstlendi.Başkan Harrison'un dışişleri bakanı olan büyük babası tarafından dış siyasete yöneltildi. 1917'de görevle Orta Amerika'ya gitti. Ertesi yıl *War Trade Board* da yer aldı. Versailles Barış konferansı ve Tazminat komisyonu'nda amerikan heyetinin danışmanı (1919) ve uluslararası maliye uzmanı olarak, savaş borçları üzerindeki uluslararası Berlin konferansı'nda ABD'nin çıkarlarını savundu (1933). Avrupa'da savaş başladığı sırada Kiliseler federal konseyi'nde adil ve sürekli barış için komisyon başkanlığı yaptı. *War, Peace and Change* (Savaş, barış ve değişim) [1939] adlı yapıtında İkinci Dünya savaşı'nın nedenlerini inceledi, arkadaşları T.E. Dewey ve A.H. Vandenberg'in yanında, Cumhuriyetçi parti'nin dış politika programını biçimlendirdi. Daha sonra, savaş sonrasının belli başlı uluslararası konferanslarına katıldı. Bu konferanslardan biri de Birleşmiş Milletler'i kuran San Francisco konferansı'dır (1945). Truman tarafından Japonya ile yapılan barış antlaşmasını hazırlamakla görevlendirildi. Eisenhower kendisini dışişleri bakanlığına atadı (kasım 1952). Ocak 1953'te göreve başlayan Dulles, amerikan diplomasisinin gerçek sorumlusu oldu. ABD'nin hür dünyanın liderliğini üstlenmesine çalıştı. Komünizmin dünyaya, özellikle de az gelişmiş ülkelere yayılmasına şiddetle karşı koydu. SSCB'yi kuşatacak bir savunma sistemi oluşturmak için NATO yanında, Güney-doğu Asya anlaşması örgütü (SEATO) ve Bağdat paktı'nın kurulmasına ön ayak oldu. 1953'te Türkiye ve öteki Ortadoğu ülkelerinde bir inceleme gezisine çıktı. Bölgede SSCB'ye karşı oluşturulacak bir bağlaşımın önderi olarak Türkiye' yi seçti. Bu görüşü Menderes yönetimince de benimsenince, onun girişimleriyle, Türkiye ve Irak, Bağdat paktı'nı kurdular (24 şubat 1954). Aynı yıl İngiltere (4 nisan), Pakistan (23 eylül) ve İran da (8 kasım) pakta katıldılar. Dulles, SSCB yanlısı olmakla suçladığı Mısır devlet başkanı Nasır'ın Asuan barajı için yardım istemini geri çevirdi. Buna karşı Süveyş bunalımında İsrail, Fransa ve İngiltere'nin Mısır'a saldırısını engelledi (1956). Bu girişimleri Sovyetler Birliği'nin etkinliğini geriletemedi. Amerikan VII. filosunu Formoza boğazında tutarak, Vietnam'ın paylaşılmasını onaylayarak (Cenevre konferansı, 1954), Lübnan'a müdahale ederek (temmuz 1958) elde edilmiş durumu korumakla yetinmek zorunda kaldı. Nisan 1959'da istifa etti.

DULLES (Allen Welsh), amerikalı yönetici (Watertown, New York, 1893 - Washington 1969), Dulles John Foster'in kardeşi. 1922-1926 arasında Dışişleri bakanlığı Yakındoğu işleri bölüm şefi oldu. Daha sonra gizli servislere girdi ve Birinci Dünya savaşı sırasında İsviçre'de office of

Strategic Services'de birinci derecede rol oynadı (1942). 1947'de Merkezi istihbarat ajansı'na (CİA) girdi ve 1951'de bu kuruluşun başındaki Bedell Smith'in birinci yardımcısı, 1953'te de onun yerine sivil başkan oldu. CİA'yı güçlendirdi ve amerikalı ya da yabancı ajanlardan oluşan bir gizli haberalma servisi durumuna getirdi. Bununla birlikte U2 sorunu yüzünden sarsılan saygınlığı Domuzlar körfezi çıkarması nedeniyle büsbütün yıkıldı, 1961'de görevini bırakmak zorunda kaldı.

DULLİN (Charles), fransız tiyatro oyuncu ve yönetmen (Yenne, Savoie, 1885 - Paris 1949). Papazlıktan vazgeçerek tiyatroyu seçti, Antoine'a çıraklık etti, Copeau ile, ardından Gémier ile çalıştı. 1921'de Atelier tiyatrosu'nu kurdu. 1922'de Montmartre'da açtığı bu tiyatroda klasik başyapıtlara Molière'den *Cimri*, Ben Jonson'dan *Volpone*, Aristophanes'den *Kuşlar*) bir tazelik getirdi ve yabancı tiyatro yazarlarını (Shakespeare: *Richard III;* Calderón: *La vida es sueño;* Goldoni) başarıyla sahneledi. Çağdaş tiyatro ile de ilgilendi; Alexandre Arnoux, Marcel Achard ve Max Jacob'dan birçok yapıt sahneledi ve Pirandello'nun özgün dünyasını vurguladı (*Cosi è se vi pare* [Chacun sa verité], 1924). Cartel* üyesiydi. *Souvenirs et notes de travail d'un acteur* (Bir tiyatro oyuncusunun anıları ve çalışma notları) [1946] başlıklı yapıtında açıkladığı kendi tiyatro tekniklerine (tuluat, dans, mim, akrobasi) alıştıracağı bir oyuncular okulu kurdu. 1941'de Cité tiyatrosu adını alan Sarah -Bernhardt tiyatrosu'nun yönetimini kabul etti ve bu tiyatroda özellikle Sartre'ın *Sinekler*'ini (les Mouches) sahneye koydu (1943); bu tiyatronun bağlı olduğu kamu yetkilileriyle bir anlaşmazlık sonucu turnelerine yeniden başladı, tam bir yoksulluk içinde öldü. Jean-Louis Barrault ya da Jean Vilar gibi öğrencileri ve birçok tiyatro adamı (Jerzy Grotowski, bölgesel tiyatroların kurucuları, vb.) üzerinde büyük etkisi oldu.

DULLUK a. Dul bir kimsenin durumu.

DULONG, Güney Çin'de (Yünnan eyaleti, Dulong ve Nu özerk bölgeleri) yaşayan ve bir tibet-birman dili konuşan halk. Ataerkillik, babayerlilik, klanın "uzun ev"de barınması ve dıştan evlenme Dulong kültürünün belirgin özellikleridir. Yakılarak açılmış tarlalarda tarım yapmaları, tümtanrıcı olmaları ve dinsel törenle kurban (manda) kesmeleri, Dulonglar'ı Önçinhintliler'e yaklaştırır. Zaman içinde tamamen çinlileşmişlerdir.

DULONG (Pierre Louis), fransız kimyacı ve fizikçi (Rouen 1785 - Paris 1838). On altı yaşında École polytechnique'e girdi, Berthollet'nin, sonra Thenard'ın öğrencisi oldu; önce kimya çalışmaları yaptı. Azot klorürü hazırlarken bir gözünü ve iki parmağını kaybetti (1812), daha sonra hipofosfit asidi buldu. Ama daha çok fizikçi olarak ün kazandı. 1819'da Petit ile yaptığı ölçümler sonucunda basit katı maddelerin özgül ısıları ile ilgili yasayı açıkladı, böylece birçok atom kütlesi saptanabildi. Bu iki fizikçi cıvanın salt genleşme katsayısının ilk kesin ölçümlerini de yaptı. Dulong sesli borularda yapılan ölçümlerle gazların kırılma indislerini ve sesin farklı gazlardaki hızını belirledi. Bilimler akademisi (1823'ten beri üyesiydi) 1825'te hükümet tarafından, buharlı makineler üzerine yasanın yazılması için gereken bilimsel verileri sağlamaya çağrılınca, Arago ile birlikte deneyler yapmak ve bakanın istediği raporu hazırlamakla görevlendirildi. Bu çalışma sırasında *katetometre*yi ve bir ağırlık sıcaklıkölçeri tasarladı.

Dulong ve Petit yasası. Termodin. Basit katı cisimlerin kütlesel ısıl sığalarının atom kütleleri ile çarpımının, bütün cisimler için hemen hemen değişmediğini ve değerinin derece başına 6,4 kalori olduğunu öne süren yasa. Bu yasa, düşük sıcaklıkta geçerli değildir.

DULSİN a. (fr. *dulcine;* tesc. edil. ad). Org. kim. Formülü $C_2H_5O—C_6H_4—NH—CO—NH_2$ olan para etoksifenilürenin yaygın adı. (Diyabetliler için tatlandırıcı olarak kullanılır.)

DULSİTOL a. (fr. *dulcitol* ya da *dulcite*). Org. kim. Formülü $HO—CH_2—(CHOH)_4—CH_2OH$ olan polialkol; Madagaskar kudrethelvasından (dişbudak gövdesi ve taflan kabuğu salgısı) çıkarıldığı gibi galaktozun indirgenmesinden de elde edilebilir. (Tatlı tadı için kullanılır.) [Eşanl. GALAKTİTOL.]

DULUK a. *Yörs.* **1.** Yüz. **—2.** Şakak. **—3.** Yüzün şakakla çene arasındaki yanı.

DULUTH, ABD'de (Minnesota) liman kenti, Superior gölünün batı ucunda, demir cevheri yatakları yakınında; 93 000 nüf. (1991). Demir cevheri, kömür ve tahıl ticareti. Sanayi merkezi (gemi yapımı, petrol arıtma, elektrikli gereçler ve makine yapımı, besin sanayileri).

DUM a. (ar. sözc.). İki palmiye türüne verilen ad: Kuzey Afrika'da yetişen *Chamaerops humilis* ve Mısır'da, Yakındoğu'da ve Afrika'nın kurak tropikal bölgesinde yetişen *Hyphaena thebaica.*
—ANSİKL. *Chamaerops humilis* çok kısa boylu bir palmiyedir; toprağa derinlemesine kök salan sık yaprak yığını halindedir; bu yapraklardan bitkisel lif elde edilir. *Hyphaena thebaica* 8-10 m boylanabilen ve gövdesi çatallanan çok özgül görünüşte bir ağaçtır. Meyvesi iğde gibi unlu ve tatlı bir drupadır, yenir. Bunun çok sert boynuzsu bir albumenden oluşan kını bir çeşit bitkisel fildişi verir. Dum, tüm Sahil bölgesinde, Moritanya'dan Eritre'ye, Yukarı Mısır'a ve Sudan'a kadar çok yaygındır; odunu yapıcılıkta mertek olarak kullanılır; yapraklarından lif olarak hasır ve sepet yapımında yararlanılır. Ayrıca bu ağaç kumullarda kumu tutmak için de işe yarar.

DUMA ya da **DUMAĞI** a. *Yörs.* Nezle, soğuk algınlığı.

DUMA a. (konsey anlamında rusça sözc.). **1.** Çarlık Rusyası'nda meclislere verilen ad. **—2.** *Boyarlar duması,* rus prenslerinin, en önemli vasallarını bir araya getiren danışma kurulu (X. yy. - XVIII. yy. başı). [Boyarlar meclisi, yasamada, yürütmede, yargılamada ve diplomatik işlerde Kiev Rusyası prenslerine, Vladimir -Suzdal ve Moskova prensliklerine yardımcı olurdu. XV. yy. sonunda Moskova'da sürekli bir danışma ve yasama organı durumuna geldi. Büyük Petro Duma'yı kaldırdı ve yerine 1711'de Senato'yu kurdu.] || *Devlet duması,* Rusya İmparatorluğu yasama meclisi (1906-1917). [Bk. *ansikl.* böl.]
—ANSİKL. 1905 devrimi'ne katılan liberal muhalefeti yatıştırmak amacıyla Nikolay II'nin yayımlattığı *Ekim 1905 manifestosu* ile Devlet duması'nın kurulduğu açıklandı. Aralıkta kabul edilen seçim yasası, dolaylı olan ve toplumsal sınıflarla, milliyetlerin eşitsiz bir biçimde temsil edildiği bir genel (25 yaşını doldurmuş erkekler için) oy sistemi getirdi. Birinci *Duma*'da (nisan -temmuz 1906), KD'ler (Anayasalcı-demokrat parti) çoğunluktaydı; Sosyal-devrimci parti'nin ılımlı kanadını oluşturan *trudoviki* (emekçiler) grubu ise ikinci sıradaydı. Birinci Duma hükümete gönderdiği toplu dilekçede özellikle hükümeti kurma sorumluluğu ve geniş bir tarım reformu istedi; bu dilekçe geri çevrildi. Birinci Duma, Nikolay II tarafından dağıtıldı.
İkinci *Duma*'da (şubat-haziran 1907) sosyalistlerin sayısında (sosyal demokratlar ve sol sosyal-devrimciler) çok belirgin bir artış görülürken, KD'ler geriledi. İkinci *Duma,* Sosyal demokrat parti'nin bir komplo hazırladığı gerekçesiyle Nikolay II tarafından dağıtıldı. Stolıypin'in yeni seçim yasası (haziran 1907) toplumsal kategoriler arasındaki eşitsizliği büyük ölçüde artırdı.
"Senyörler duması" denilen Üçüncü *Duma*'da (1907-1912) sağcılar ve Ekim 1905 bildirisine sahip çıkan ekimciler egemendi.
Dördüncü *Duma*'nın (1912-1917) "ülkenin güvenini kazanan bir hükümet" kurulması isteği sonuçsuz kaldı. Bu duma içinde, ekimcileri ve KD'leri muhalefette bir araya getiren "ilerici blok" oluştu (ağustos 1915). Şubat-Mart 1917 devrimi sırasında duma, 2 (15) martta Geçici hükümete dönüşecek olan bir Geçici komite kurdu.

Larousse

Charles Dullin
Constant Le Breton'un bir portresinden ayrıntı
M.N.A.M., C.N.A.C. Georges-Pompidou, Paris

Larousse

Pierre Louis Dulong
Boilly
taşbaskı

Dördüncü Duma'nın son oturumu (1917)

Daily Mirror

DUMA, XVI. ve XVII. yy.'lar Ukrayna Kazakları'nın öykülerini anlatan epik şarkıları belirten ukraynaca sözcük. Ut *(kobza* ya da *bandura)* eşliğinde söylenen bu şarkılarda ya Kazaklar'ın Tatarlar, Türkler ve Polonyalılar ile savaşları, ya da kazak yaşamının olayları anlatılırdı. Sözlü gelenekle aktarılan dumalar XIX. yy.'da derlenerek yazıya geçirildi.

DUMA, Suriye'de (Şam ili) yerleşme; 35 000 nüf. Bağlar.

DUMAĞI → DUMA.

DUMAİ, Endonezya'da yer. Sumatra' nın kuzey kıyısında. Petrol çıkarma ve arıtma.

DUMAN a. **1.** Yanan maddelerden çıkan ve yüklü oldukları katı ve sıvı tanecikler nedeniyle saydamlığını yitirmiş gaz tabakası: *Fabrika bacalarından dumanlar çıkıyor. Sigara dumanı.* **—2.** Sis ya da ince tozların havada oluşturduğu bulanıklık, pus: *Tozdan dumandan yolumuzu seçemiyoruz.* **—3.** *Tkz.* Kötü, berbat: *Zavallının hali duman. İşimiz duman.* **—4.** *Arg.* Esrar. **—5.** *Duman almak,* sigaradan bir nefes çekmek: *Sigarasından bir duman alıp ağır ağır bıraktı.* || *(Bir yeri) duman almak,* orayı sis bürümek, kaplamak: *Birden ovayı bir duman aldı, önümüzü göremez olduk.* || *Duman altı olmak,* esrar içilen yerde kalarak havasından etkilenmek. || *(Birine) dumanı attırmak,* bir kimseyi korkutarak sindirmek: *Hele bir yapın, hepinize duman attırırım* (arg.). || *Bir şeyi duman etmek,* onu bozup dağıtmak, yok etmek (arg.). || *Bir kimseyi duman etmek,* onu yenilgiye uğratmak, onun karşısında büyük bir üstünlük sağlamak: *Üst üste attığı sert yumruklarla bizim boksörü duman etti* (arg.). || *Duman olmak,* bir şey ya da durum sözkonusuysa, aşırı ölçüde kötüleşmek (arg.). || *Duman rengi,* koyu kül rengi; bu renkte olan şey; füme. ||*Dumanı doğru çıksın,* bir işten söz ederken "doğru dürüst yapılmasa da kuralına, yöntemine uyar görünsün" anlamında söylenir. || *Dumanı üstünde,* çok yeni, çok taze, bayatlamamış anlamında kullanılır: *Size dumanı üstünde bir haber vereyim.*
—Denizc. *Duman sandığı,* alev borulu gemi kazanlarının ön bölümünde bulunan kazan zarfına bağlı kapak. (Belli zamanlarda bu kapak açılarak biriken küller ve kurumlar temizlenir.) —Bacanın kazana bağlandığı ve üzeri baca fistanıyla örtülü bölüm.
—Dy. *Duman siperi,* buharlı bir lokomotifte bacaya dik olarak duman kutusunun her iki yanına yerleştirilen ve genellikle hafif bir yatay kıvrım içeren sac siper. (Duman siperi seyir sırasında hava akımını yukarıya yöneltерek dumanların makinist bölmesine girmesini önler.)
—Isıbil. Yanma sonucu kimi cisimlerce açığa çıkarılan ve taşıdıkları katı ve sıvı parçacıklar yüzünden saydamsız görünen gazların tümü. (Bk. *ansikl.* böl. Isıbil.) || *Duman borusu,* bir ocakta, özellikle bir kazanda yanma sonucu oluşan gazların dolaştığı boru. || *Duman giderici,* duman oluşumunu önlemek için bir duman borusuna yerleştirilen düzenek. || *Duman giderme,* yanma gazları içinde asıltı halindeki parçacıkları gideren aygıtın eylemi. || *Özgül duman miktarı,* birim miktarda yakıtın yanması sonucu oluşan duman (ya da gaz) miktarı. (Sıvı ya da katı yakıtlarda bu miktar kütle biçiminde ölçülür; gaz yakıtlarda ise "normal" koşullarda, yani 0°C'ta 101 325 Pa'lık basınç altında hacim biçiminde gösterilir.)
—Mad. oc. *Ateşleme dumanı,* patlama sırasında patlayıcı maddelerden çıkan duman. (Ocak havasına yayılan bu duman havalandırmayla boşaltılır.)
—Müc. Elmasların saydamlığını azaltan ve değerlerini düşüren yarı donuk lekeler.
—Petrokim. *Duman noktası,* gazyağını özel bir lambada yakma deneyi. (Duman çıkmaya başladığı anda, alevin maksimum yüksekliği milimetre olarak ölçülür.)
—Tarım. Havayla ya da suyla karşılaşınca buharlaşan ya da gaz halinde ayrışan tarım koruma ilacı. (Kapalı yerlerde kullanılır [silolar, ambarlar, seralar] ya da böceklere, ipsisolucanlara, bakterilere ve mantarlara karşı toprağın içine püskürtülür.)
—Tıp. *Halk.* Akciğer radyoskopi ya da radyografisinde akciğerlerde görülen bulanık bölge. (Bir enfeksiyon [genellikle tüberküloz] ya da enfiltrasyon belirtisidir.)
—ANSİKL. Ed. Divan edebiyatında "dûd", "duhan" sözcükleriyle eşanlamlıdır. Sevgilinin saçı, rengi ve biçimiyle dumana benzetilir. Âşık sevgilisinin saçlarını düşünerek ah eder; ahın dumanları göğe yükselen ejderhaya benzetilir. Sevgilinin yüzü ateşe benzetilince yüzdeki ayva tüyleri de ateşin dumanı olur. Sevgilinin yüzündeki çizgiler, güzellik aynasını karartan duman gibi görünür. Bu duman ise âşığın ahının sonucudur.
—Isıbil. Duman, yanma sonucu açığa çıkan gaz, su buharı ve küçük parçacıklardan oluşmuş bir karışımdır; odun, taş kömürü, turba, yanıcı yağlar vb. gibi birçok maddenin yanması sonucunda açığa çıkar. Saydam olmayan bir duman genellikle tamamlanmamış bir yanma olayından kaynaklanır. Tam yanma için gerekli miktarda hava bulunması yetmez; havanın uygun bir sıcaklıkta, yakıt parçacıklarıyla tam bir karışım oluşturması zorunludur. Böyle bir karışım, kesiksiz yüklemeli ocaklarda ve sıvı ya da toz yakıt brülörlerinde göreli olarak daha kolay elde edilir. Kesikli yüklenen ocaklarda, yakıt çok düşük oranda uçucu madde içermedikçe, her yüklemeden sonra duman oluşmasını önlemek çok zordur.

Özellikle toz kömürle ısıtmada ocakta gaz akımının hızı parçacıkları sürükleyecek düzeydeyse, dumanda asıltı halinde yanıcı olmayan parçacıklar da (küller) bulunabilir.

Başlıca gelişmiş ülkelerde dumanlardaki parçacık oranı yönetmeliklerle sınırlanmıştır; nitekim boşaltma devresine mekanik ya da elektriksel bir toz alma donanımı yerleştirmek zorunludur.

DUMANBORULU sıf. Isıbil. Boruların da yanma gazları dolaşan kazan için kullanılır. (Bunun karşıtı olarak suborulu kazanlarda borular içinde su dolaşır.)

DUMANCI a. **1.** *Arg.* Kumarda az bir parayla çok kazanan oyuncu. **—2.** *Arg.* Esrar içen kimse.

DUMANLAMA a. Sağl. kor. Sağlığa uygun ortama kavuşturmak, böceklerini öldürmek, kötü kokularını gidermek amacıyla kapalı bir yere dezenfektan ya da hoş kokulu madde püskürtme.
—Tarım. Kapalı bir yere ya da toprağa duman verilmesi.

DUMANLAMAK g. f. *Bir şeyi dumanlamak,* onu dumanlı duruma getirmek, dumana tutmak: *Balıkları dumanlamak.*

◆ **dumanlanmak** dönşl. f. **1.** Dumanlı duruma gelmek. **—2.** *Kafası dumanlanmak,* açık seçik düşünemez duruma gelmek; karışmak. **—3.** *Gözleri dumanlanmak,* açık, net biçimde görememek.

DUMANLI sıf. **1.** Yanarken duman çıkaran şey için kullanılır: *Dumanlı barut. Dumanlı kömür.* **—2.** İçinde duman toplanmış yer için kullanılır: *Oda çok dumanlı, pencereleri açar mısınız?* **—3.** Sisle kaplı, üzerine sis çökmüş yer için kullanılır: *Başı dumanlı dağlar.* **—4.** Herhangi bir nedenle açık seçik düşünemez durumda olan; sarhoş: *Dumanlı kafayla bu konuşma çekilir mi hiç?*
—Anorg. kim. *Dumanlı sülfürik asit, dumanlı nitrik asit,* nemli havayla karşılaştığında hidratlar oluşturması yüzünden tüten, anhidritlerce zengin çok derişik asit.
—Kâğ. san. *Dumanlı eper,* DÜZENSİZ EPER'in eşanlamlısı.

DUMANLI dağ, Türkiye'de bazı dağların adları. **1.** D. Anadolu'da Aşkale'nin G.'inde Palandöken dağlarının bir doruğu (2 710 m). **—2.** Orta Karadeniz bölümünde, Tokat'ın 50 km G.-D.'sunda dağ (2 386 m). **—3.** Ege bölgesinde, Menemen'in 12 km K.-K.-D.'sunda volkanik tepe (1 091 m). **—4.** Afşin'in 35 km K.-B.'sında, Binboğa dağlarında doruk (2 833 m). **—5.** Kayseri'nin 70 km G.-D.'sunda, Tahtalı dağlarında doruk (2 873 m).

DUMANLI mağaraları, Manavgat'ın 20 km K.'inde, Manavgat çayı vadisi yamacında, Dumanlı I ve Dumanlı II olarak ayırt edilen 2 mağaranın adı. İçinden kuvvetli bir yeraltı akarsuyu geçer ve Manavgat çayına karışır. Her iki mağara da kireçtaşları içinde gelişmiştir.

DUMANÖLÇER a. Oto. Kamyon, otobüs, özel araba vb. gibi Diesel türü sıkıştırmayla ateşlenen bir motorla donatılmış taşıtların yaydığı egzos dumanlarının saydamsızlığını ölçen ve denetleyen aygıt.

DUMANÖNLER a. Petr. san. Tam bir yanma elde etmek ve dumanı yok etmek için bir sıvı yakıta katılan madde.

DUMANSIZ sıf. Yanarken duman çıkarmayan: *Dumansız barut.*
—Balist. *Dumansız barut,* aynı oranda nitrogliserinle jelatinleştirilmiş nitroselülozdan oluşan barut. (Dumansız barutlar açık havada, 2 500°C ve daha yüksek sıcaklık çıkararak çok canlı, parlak bir alevle yanar. Havan topu mermilerinde kullanılır.)
—Isıbil. *Dumansız ocak,* duman çıkarmayan ocak.

DUMANSIZLIK sıf. Isıbil. Duman çıkarmayan bir ocağın niteliği.

DUMAS (Jean-Baptiste), fransız kimyacı (Alès 1800 - Cannes 1884). Öğrenimini Cenevre'de tamamladı, ilk fizyoloji araştırmalarını burada yaptı. 1821'de École polytechnique'de öğretmen yardımcısı ve sonra Paris'te Athénée'de profesör oldu. Sanat ve el sanatları merkez okulu'nun kurucuları arasında yer aldı (1829). Paris Fen ve Tıp fakültelerinde, Collège de France'da profesörlük yaptı: 1832'de Bilimler akademisi'ne üye oldu. 1849'da Yasama meclisi'ne seçildi ve üç ay tarım ve ticaret bakanlığı yaptı (1850). Napoléon III'ün hükümet darbesinden sonra senatörlüğe getirildi. Paris Belediye meclisi'ne üye, daha sonra da başkan oldu (1859). Bundan sonra bütün zamanını siyasal görevlerine ayırdı. 1875'te Fransız akademisi'ne seçildi.

Dumas kimyasal tepkimeleri denklemlerle ortaya koyan ilk kimyacıdır. 1827'de ilk buhar yoğunluğunu ölçüm yöntemini gösterdi; kükürt buharının gösterdiği anormallikler, atom kavramından vazgeçerek, eşdeğerliğe dönmesine neden oldu. Karbon, hidrojen ve azotun dozlarını belirleme yöntemini hazırladı (1830). Tipler kuramı ve sonra deneysel dayanaklarını A. Laurent ile birlikte bulduğu ornatmalar kuramıyla modern atomcu anlayı-

Dumanlı dağ
Ege bölgesi

şın temellerini attı ve elementleri sınıflandırma çabalarına katıldı. Önemli yapıtları: *Traité de chimie appliquée aux arts* (Sanatlara uygulanan kimya) [1828], *Précis de l'art de la teinture* (Boyama sanatının ana hatları) [1841], *Essai de statique chimique des êtres organisés* (Çokhücreli varlıkların kimyasal statiği üzerine deneme) [1842] ve özellikle 1837'de *Leçons de philosophie chimique professées au Collège de France* (Collège de France'da verilen kimyasal felsefe dersleri).

■ **DUMAS** (Alexandre), fransız yazar (Villers-Cotterêts 1802 - Puys, Dieppe yakınında, 1870), general Dumas'nın oğlu. Noter kâtipliği yaptı. Orléans dükünün yanında küçük bir memur olarak çalıştı, birçok arkadaşının, özellikle de Auguste Maquet'nin yardımlarıyla, zamanının en verimli (üç yüze yakın yapıt bırakmıştır) ve en popüler yazarı durumuna geldi. 1825'te, bir arkadaşıyla birlikte, L'Ambigu'de *La Chasse et l'amour*'u sahneye koydurdu; ertesi yıl, bir vodvili oynandı: *La Noce et l'enterrement*. 1829'da ilk romantik dramı *Henri III et sa Cour* büyük bir övgüyle karşılandığı sırada, ilk trajedisi *Christine* Theâtre - Français'de oynanmak üzereydi. *Christine*, 1830'da Odéon'da, *Antony* ise, 3 mayıs 1831'de, Porte-Saint-Martin'de oynandı. Tiyatroda elde ettiği bu büyük başarı, art arda oynanan birçok oyunuyla daha da pekişti: *Charles VII chez ses grands vassaux* (1831), *Richard Darlington* (1831), *La Tour de Nesle* (1832, Gaillardet ile birlikte), *Kean* (1836), *Mademoiselle de Belle-Isle* (1839). Aynı canlılık, komedileri ile (*Un mariage sous Louis XV*, 1841; *Les Demoiselles de Saint-Cyr*, 1843) tarihi romanlarında da görülür (*Acté*, 1839, Neron dönemini canlandıran bir yapıt; *Üç Silahşörler* [les Trois Mousquetaires], 1844; *Yirmi yıl sonra* (Vingt ans après), 1845; *Le Vicomte de Bragelonne*, 1850; *Monte-Kristo* (le Comte de Monte-Cristo), 1846; *Kraliçe Margot* (La Reine Margot), 1845; *Bayan Monsoreau* (La Dame de Monsoreau), 1846; *Les Quarente-Cinq*, 1848; *Le Chevalier de Maison-Rouge*, 1846; *Mémoires d'un médecin* [*Joseph Balsamo*], 1846; *Kraliçenin gerdanlığı* (Le collier de la Reine), 1850; *Ange Pitou*, 1852 ve *Comtesse de Charny*, 1855. Bunlara, ilginç öykücüklerle dolu, eğlenceli *İmpressions de voyages* (Yolculuk izlenimleri) [1834] ve güvenilir tarih belgeleri olmamalarına karşın, coşku ve yaşamla dopdolu olan *Causeries*'yi (Söyleşiler) [1860] ve *Mémoires*'ı (Anılar) [1852-1854] eklemek gerekir. Dumas, bir süre tiyatro ve gazete yöneticiliği yaptı, çok lüks bir yaşam sürdü, Cumhuriyetçilerin savaşımına katıldı (1848), 2 aralık 1851 darbesinden sonra, ülkeden ayrıldı, İtalya'nın bağımsızlığının savunucusu oldu, kazanmış olduğu büyük paralara karşın yaşamının sonlarına doğru yoksulluğa düştü. Uzun süre önemsenmeyen yapıtı bugün, popüler romana ve romantizme getirdiği katkıların ışığında yeniden değerlendirilmektedir.

■ **DUMAS** (Alexandre), **Dumas fils** denir, fransız yazar (Paris 1824 - Marly - le-Roi 1895), Alexandre Dumas'nın evlilikdışı oğlu. Bir şiir kitabından sonra (*Péchés de Jeunesse*, 1847), kendisini üne kavuşturan *Kamelyalı* kadın* (la Dame aux camélias) [1848] adlı romanı yayımladı. Sahneye büyük bir başarıyla aktardığı tarih, oyunlarında önemli bir rol oynadı, bununla birlikte roman yazarlığından da vazgeçmedi (*l'Affaire Clemenceau*, 1866).

Evlilikdışı bir çocuk olması, kişiliği, düşüncesi ve yapıtı üzerinde derin bir iz bıraktı. Yararlı tiyatronun öncülüğünü yaparak ve aşk teması üzerinde "kuşak ve aile"yi temellendirmeye çalışarak, çağdaş töreleri yansıtan birçok oyun yazdı, önyargılara şiddetle saldırdı, kadınla erkeğin eşitliğini savundu ve cüretli bir reformcu olarak ün saldı. Usta bir oyun yazarıydı, savlarının aracı olarak gördüğü kişileri arka plana atarak, entrikalara, coşkulu ve içli diyaloglara önem verdi. Başlıca yapıtları: *Le Demi-Monde*, 1855; *La Question d'argent*, 1857; *Le fils naturel*, 1858; *Un père prodigue*, 1859; *L'Ami des femmes*, 1864; *Les Idées de Madame Aubray*, 1867; *Une visite de noces*, *La Princesse Georges*, 1871; *La Femme de Claude*, 1873; *Monsieur Alphonse*, 1874; *L'Etrangère*, 1876; *La Princesse de Bagdad*, 1881; *Denise*, 1885; *Francillon*, 1887. Kimi zaman takma ad kullanarak, başka yazarlarla da işbirliği yaptı: *Le Supplice d'une femme*, 1865; *Héloïse Paranquet*, 1866; *Les Danicheff*, 1879. Ayrıca güncel sorunlara ilişkin broşürler yayımladı: *Lettre sur les choses du jour*, 1871; *L'Homme-femme*, 1872; *La Question du divorce*, 1880; *la Recherche de la paternité*, 1880. Birçok makale ve tiyatro eleştileri yazdı (Fransız akademisi, 1874).

DUMAS (Georges), fransız ruhbilimci ve hekim (Lédignan, Gard, 1866 - *ay. y.* 1946). Felsefe doçenti ve tıp doktoruydu, *la Tristesse et la joie* konulu bir tez yazdı (1900). Sorbonne'da profesördü; öğrencisi olduğu Ribot'nun görüşlerini sürdürdü; P. Janet ile çalıştı, onunla birlikte Journal de psychologie normale et pathologique adlı dergiyi çıkardı ve Sainte-Anne hastanesi'nin ruhbilim laboratuvarını yönetti. Patolojik ruhbilimine ve deneye dayalı bir genel ruhbilim oluşturmayı amaçladı. Başlıca yapıtı kendi yönetimi altında yazılan (1923-24) büyük *Traité de psychologie* (2 cilt) ve *Nouveau Traité de psychologie*'dir (1931'den başlayarak 7 cilt), bu yapıtları bilimsel ruhbilimin gelişimi üzerinde çok büyük etkiler yaptı.

DU MAURİER (George Louis Palmella BUSSON), fransız kökenli ingiliz desinatör ve yazar (Paris 1834 - Londra 1896). Önce Londra'da kimya, daha sonra Paris, Anvers ve Düsseldorf'ta resim öğrenimi gördü. İngiltere'ye dönüşünde, çeşitli gazetelere ve özellikle de Punch'a, yergi desenleri çizdi. Aynı zamanda, modası geçmiş bir duygusallığa dayanan romanlar yazdı: Passy'de geçirdiği mutlu çocukluk yıllarını yansıtan *Peter İbbetson* (1891); Quartier latin'in gürültülü bohem yaşantısını dile getiren *Trilby* (1894); bir gözünü yitirmesinin yol açtığı acıyı anlattığı *The Martian* (1896).

DU MAURİER (Daphné), ingiliz kadın romancı (Londra 1907 - Cornwall 1989), öncekinin torunu. Cornwall kökenli halk romanı türünü ve geleneklerini ele aldı (*Jamaica İnn* [1936]; *Rebecca* [1938]; *Kings' general* [1946]; *Flight of the Falcon* [1964]). Sonraki yapıtlarında gizem, şiddet ve kötülük temalarının egemen olduğu görülür (*Not after midnight* [1971]). Yapıtları birçok kez sinemaya uyarlandı (*Rebecca* [1940]) ve *Vanishing Cornwall* [1967]). *Golden Lands* (1975) gibi yapıtlarında yetiştiği çevreyi dile getirdi.

DUMBARTON, Büyük Britanya'da liman kenti, İskoçya'da, Clyde halicinin kuzey kıyısında; 25 400 nüf. Damıtımevi. Kuzey denizi'ndeki petrol kuyularında kullanılan gereçler.

Dumbarton Oaks planı, İkinci Dünya savaşı'ndan sonra ortak güvenliği örgütlemeye yönelik tasarı. Uluslararası barışı ve güvenliği sağlamak üzere 21 ağustos - 7 ekim 1944 arasında Washington yakınındaki Dumbarton Oaks'ta ABD dışişleri bakanı Stettinius başkanlığında ingiliz, amerikan, çinli ve rus delegelerin katılımıyla bir konferans toplandı. Bu konferans, Birleşmiş milletler örgütü'nün planını hazırladı, ekonomik ve toplumsal açıdan insanların temel özgürlüklerini güvenceye alması gereken hükümleri belirledi. Kuruluş ve işleyiş biçimini saptadığı bir Güvenlik konseyi, bir Ekonomik ve Toplumsal konsey ve bir de Uluslararası adalet divanı öngördü. San Francisco konferansı'nda tartışılan bu tasarı Birleşmiş milletler antlaşması'nın temeli oldu.

DUMBUL a. *Yörs.* Enenmiş, fakat erkekliği tam giderilememiş erkek koyun.

DUMDUM a. (*dum-dum*, ilk bulunduğu yerin adı; Bengal dilinde *damdamo*). Çekirdeği haç biçiminde çentilen ve büyük yaralar açan tüfek mermisi. (Kullanımı 1899 Uluslararası Lahey antlaşması'yla yasaklandı.) [DOMDOM* KURŞUNU da denir.]

DUMDUM ya da **DOMDOM**, Hindistan'da, Kalküta'nın kuzey-doğu banliyösünde yerleşme. Havalimanı. Metalürji. Camcılık. Jüt işleme.

DUM DUM (GÜNEY), Hindistan'da (Batı Bengal) kent, Kalküta'nın kuzey-doğu banliyösü; 230 507 nüf. (1991).

DUM DUM (KUZEY), Hindistan'da (Batı Bengal) kent, Kalküta'nın kuzey-doğu banliyösü; 151 298 nüf. (1991).

DUMESNİL (René), fransız yazın ve müzik eleştirmeni (Rouen 1879 - Paris 1967). Tıp doktorası için yazdığı ve *Flaubert, son hérédité, son milieu, sa méthode* (Flaubert, kalıtı, çevresi, yöntemi) [1905] konulu tezinin yine Flaubert'e (*la Vocation de Gustave Flaubert* [Gustave Flaubert'in iççağrısı, 1961]) natüralist romancılara (*Guy de Maupassant, l'homme et l'oeuvre* [Guy de Maupassaut, kişiliği ve yapıtları, 1933]; *l'Époque réaliste et naturaliste* [Gerçekçi ve doğacı çağ, 1945]), ayrılmış bir dizi yapıt izledi. Müziği konu alan birçok yapıtla da eleştirideki ustalığını gösterdi: *le Rythme musical* (Müzik ritmi) [1921], *le "Don Juan" de Mozart* (Mozart'ın "Don Juan"ı) [1927], *Richard Wagner* (1929), *Histoire illustrée du théâtre lyrique* (Resimli opera tarihi) [1953]. Cl. Delvincourt'un gizi, *Lucifer* librettosu da onundur. Combarieu'nün, *Histoire de la musique* (Müzik tarihi, 5 cilt) yapıtını tamamlayarak yeniden yayımlamıştır.

DUMÉZİL (Georges), fransız din tarihçisi (Paris 1898 - *ay. y.* 1986). İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi'nde karşılaştırmalı din tarihi dersleri verdi (1925-1931). l'École pratique des hautes études'te müdürlük (1935), Collège de France'ta profesörlük yaptı (1949-1968). Karşılaştırmalı mitoloji alanında uzmanlaştı ve hint-avrupalıların ilkel dinsel inançlarını yeniden keşfetmeye girişti; bu araştırmasında, eski epik ya da dinsel metinlerden, özellikle de Romalılar'ın kökenlerine ilişkin metinlerden yararlandı. Hint-avrupa halklarında, üç enerjinin birleşmesinden kaynaklanan bir dünya dizgesi keşfetti: büyüsel (insanların tanrılarla ilişkisi) ve hukuksal (insanların kendi aralarındaki ilişkileri) olmak üzere çifte görünümüyle iktidar, güç ve verimlilik (bu kavram toplumsal bütünün zenginliği olduğu kadar maddi varlıkların bolluğuyla ilgilidir). Tanrısal üçlemeler de, kast biçiminde örgütlenmeler de bu dizgeden gelir. G. Dumézil, kafkas dilleri üzerinde de çalışmalar yaptı. En önemli yapıtları: *Horace et les Curiaces* (Horatius ile Curiatuslar) [1942]; *Loki* (1948); *les Dieux des Germains* (Germenler'in tanrıları) [1959]; *la Religion romaine archaique* (Arkaik roma dini) [1966]; *Mythe et épopée* (Mit ve destan) [3 cilt, 1968, 1971 ve 1973]; *les Dieux souverains des İndo-Européens* (Hint-avrupalıların egemen tanrıları) [1977]; *Romans de Scythie et d'alentour* (Skythia ve çevresinin romanları) [1978]; *Mariages indo-européens, suivi de quinze questions romaines* (Hint avrupa evlilikleri, Romalılar üzerine on beş soru) [1979]; *Apollon sonore et autres essais* (Ses veren Apollon ve öbür denemeler) [1982]. Fransız akademisi, 1978.

DUMFRİES, Büyük Britanya'da kent, İskoçya'nın güneyinde, bölge merkezi, Nith ırmağı kıyısında; 29 400 nüf. Bir tarım bölgesinin ticaret merkezi. Tekstil.

Jean-Baptiste Dumas

Lauros-Giraudon

Alexandre Dumas père
François Bellay'ın
bir portresinden ayrıntı
Versailles şatosu

Lauros-Giraudon

Alexandre Dumas fils
H. Clairin'in bir
portresinden ayrıntı
Comédie-Française kütüphanesi, Paris

Kimya sanayisi. Ozan Robert Burns yaşamının sonlarına doğru burada yaşadı. Küçük müzeler. —Çevrede, XII. yy.'da kurulmuş Lincluden manastırı'nın kalıntıları.

DUMFRIES AND GALLOWAY, Büyük Britanya'da bölge, İskoçya'nın güneyinde, Solway Firth'in kuzey kıyısında; 6 370 km^2; 147 500 nüf. (1988). Merkezi *Dumfries.*

DUMİTRİU (Petru), rumen yazar (Baziaş 1924). Romanya'da çeşitli ödüller kazanmış ünlü bir yazar olmasına rağmen 1960'ta Batı'ya yerleşti. Rumence ya da fransızca olarak umutsuz ve ateşli romanlar yayımladı, bunlardan başlıcaları: güçlü bir dizi olan *les Boyards* (1958-1960), bir ailenin çöküş öyküsü *Rendez-vous au jugement dernier* (1961), *İncognito* (1962), *Extrême-Occident* (1964), *l'Homme aux yeux gris* (1968), *Retour à Milo* (1969) ve *Au Dieu inconnu* (1979). Bu yapıt, kendi kişisel dramından, toplumsal yönden doyumsuz kişinin dramına ulaşan bir iç dünya yolculuğuna tanıklık eder. Son yıllarda, *Mon semblable frere* (1983) ve *la Moisson* (1989) adlı yapıtları yayımlanmıştır.

DUMKULA → DONGOLA.

DUMLU, Erzurum'un merkez ilçesine bağlı bucak; 11 292 nüf. (1990); 17 köy. Merkezi *Dumlu,* 4 396 nüf. (1990).

Dumluca barajı, Mardin ilinin Derik ilçesinde, Bugur suyu üzerinde baraj. Sulama amacıyla yapılmış, 1991 yılında işletmeye açılmıştır. Su toplama hacmi 22 milyon m^3, göl alanı 2,23 km^2, sulama alanı 2 400 ha.

DUMLUPINAR, Ege bölgesinin İçbatı Anadolu kesiminde Kütahya iline bağlı ilçe; 6 840 nüf. (1990); 10 köy. Merkezi, Kütahya'nın 84 km güneyinde *Dumlupınar,* 3 559 nüf. (1990). Dumlupınar ve yöresi Kurtuluş savaşı'nda önemli çarpışmalara sahne olmuştur.

Dumlupınar faciası, Çanakkale boğazında, Dumlupınar adlı türk denizaltısının batmasıyla sonuçlanan olay (4 nisan 1953). 1950'de satın alınan 1 800 t'luk Dumlupınar denizaltısı, Akdeniz'deki bir NATO tatbikatından dönüşte yüzeyde seyrederken Çanakkale boğazında Nara burnu önlerinde Naboland adlı bir isveç şilebiyle çarpıştı; köprüde görevli beş kişinin dışında tüm mürettebatıyla batarak 92 m derinlikte dibe oturdu. Yetmiş iki saat aralıksız süren kurtarma çalışmalarından güçlü akıntı nedeniyle sonuç alınamadı. Seksen bir denizcinin şehit olduğu bu olaydan sonra yapılan adli soruşturmada her iki geminin de eşit ölçüde suçlu olduğu sonucuna varıldı. Olayda yaşamını yitirenler her yıl aynı tarihte yapılan törenlerle anılır.

DUMNAC Angersli, galyalı İ.Ö. I. yy.'da Andecavi halkının başkanı. Vercingetorix'in yenilgisinden (İ. Ö. 51) sonra, gene direnmeye çalıştı ve *Lemonum*'u (Poitiers) kuşattı.

DUMNORİX, Aedui şefi (öl. İ.Ö. 54), Diviciac'ın kardeşi. Orgetorix'in damadı. Helvetler'in önderi. Sezar'ın karşı çıkmasına aldırmadan, Helvetler'in Sequani ülkesinden geçmelerine yardımcı oldu. Durum ortaya çıkınca kardeşi Diviciac'ın yardımıyla kurtuldu (İ. Ö. 58). İ. Ö. 54'te Bretagne seferinden kısa bir süre önce Sezar'ın kampından kaçtı ve öldürüldü.

Gad-Borel Boissonnas

Henri Dunant

DUMONCEAU (Johannes Baptiste), **Bergendael** kontu, hollandalı mareşal (Brüksel 1760 - *ay. y.* 1821). Mimarken Brabant ayaklanmasına (1788-89) katıldı, Avusturyalılar'ın zaferinden sonra Fransa'ya sığındı. Jemmapes'ta (1792), Hollanda'nın fethinde (1795) dikkati çekti, Batav Cumhuriyeti tümgenerali olarak Bergen'de ingiliz-rus kuvvetlerini yendi (1799). Hollanda kralı Louis Bonaparte tarafından Prusya'ya karşı yardımcı kuvvetlerin başına getirildi (1806), sonra mareşal, devlet danışmanı, Paris orta elçisi, imparatorluk kontu oldu, 1813'te Dresden'de tutsak düştü. 1814'te salıverildi ve Yüz Gün'den sonra Belçika'ya döndü. 1820'de Temsilciler meclisi üyeliğine seçildi. Dürüstlüğü nedeniyle LEKESİZ GENERAL diye adlandırıldı.

DUMONSTİER, DUMOUSTİER ya da **DUMOÛTİER,** fransız ressam, minyatürcü ve desenci aile (XVI. - XVII. yy.). En tanınmış üyeleri şunlardır: GEOFFROY (öl. Paris 1573) küçük adı Jean olan Rouenlı bir tezhipçinin oğlu. Kral François I ve Henri II'nin tezhipçisi. Fontainebleau'da Rosso'nun yanında çalıştı. 20 kadar ilginç gravür, birkaç vitray ya da gravür deseni ona mal edilir (Louvre, B. N., E.N.S.B.A.). Başyapıtı, Rouen *Öksüzler Yurdu sicil defteri* kapak süsüdür (Seine-Maritime arşivi); —ETIENNE (? 1520'ye doğr. - Paris 1603), öncekinin oğlu, ressam ve 1569'dan sonra Fransa kralının oda uşağı. Psikolojik çözümlemeleri renklerle belirten portreler bıraktı (*Charles de Mayenne,* B.N.); —PIERRE I (1540'a doğr. - Paris 1625'e doğr.). Öncekinin kardeşi, ressam ve 1583-1584 yıllarında kralın oda uşağı, 1586'da Catherine de Médicis'nin ressamı. Üç kalemle yapılmış portreleriyle ünlüdür; —COSME (öl. Rouen 1605), öncekinin kardeşi. Nérac'ta, Marguerite de Navarre'ın hizmetindeydi (1581), 1583'te kralın, 1586'da da ana kraliçenin ressamı oldu; —PİERRE II (1585'e doğr. - Roma [?] 1656). Étienne'in oğlu, ressam, 1618'de kralın oda uşağı. Flandre'da dolaştı, bir süre İtalya'da kaldı (1623'ten sonra olmalı) [*Henri Lavardin-Beaumanoir*'ın olduğu sanılan bir portresi vardır, 1618, B. N.]; —DANİEL (Paris 1574 - *ay. y.* 1646), Cosme'un oğlu. Henri IV ve Louis XIII'ün gözde saray ressamı oldu. Desenleri, estompla ağırlaştırılmış pastel ve üç kalemle çalışma tekniği yüzünden zarar görmüştür, zaman zaman Lagneau'ya yaklaşan abartılı bir insan yüzü yorumu ortaya koyar. En başarılı yapıtları, *Brulard de Sillery*'nin olduğu sanılan portre (Louvre) ile *Françoise Hésèque*'in portresidir (1633, B. N.).

DUMONT, fransız sanatçı aile (XVII. - XIX. yy.). —JACQUES, **Dumont le Romain** denir, ressam (Paris 1701 - *ay. y.* 1781), Akademi'ye girdi, tarihsel ve dinsel tablolar ve portreler yaptı (*Mucius Scaevola,* 1747; *Mme Mercier,* 1731); —JACQUES EDME heykeltraş (Paris 1761 - *ay. y.* 1844), Napoléon döneminin resmi sanatçılarındandı (*Marceau* [1804] ve *Malesherbes* [1819] heykelleri); —AUGUSTIN ALEXANDRE, heykeltraş (Paris 1801 - *ay. y.* 1884), *Bastille Ruhu* adıyla tanınan *Özgürlük Ruhu*'nu (temmuz sütunu, Paris), Vendôme sütunu'ndaki *Napoleon I*'ini yaptı (1863).

DUMONT D'URVİLLE (Jules Sebastien César), fransız denizci (Condé-sur-Noireau 1790 - Meudon 1842). 1808'de donanmaya girdi. 1819-20'de Ege denizi ve Karadeniz'de *Chevrette* gemisiyle yapılan hidrografi seferlerine katıldı; fransız hükümetine *Milos Venüsü*'nün bulunduğunu bildirdi ve başyapıtın elde edilmesini sağlayan kararda rol oynadı. Duperrey komutasındaki *Coquille* refakat gemisine ikinci komutan olarak atandı, 1822-1825 arasında yapılan dünya turu gezilerinde önemli bir başarı kazandı; Yeni Gine ve Yeni-Zelanda kıyılarını, Torres ve Cook boğazlarını dolaştı. Fırkateyn kaptanı olarak *Astrolabe* gemisiyle (1826-1829) Perugia'nın kalıntılarını aramak için Polinezya'ya gönderildi. Bilimsel açıdan oldukça verimli bir yolculuk yaptı ve Amis adalarından birinde (Tonga), Vanikoro'da öncelinin toplarını ve demirlerini buldu. 1829'da fırkateyn kaptanı oldu. 1830'da devrim tarafından kovulan Charles X ve ailesini İngiltere'ye götürmekle görevlendirildi. 1837-1840 yılları arasında Jacquinot ile birlikte Güney Pasifik'te ve Antarktika sınırlarında yeni bir araştırma gezisi yaptı: 21 ocak 1840'ta bu kıtaya ayak bastı ve buraya karısı Adélie' nin adını verdi. Bu son gezisi ona tuğamirallik rütbesini kazandırdı. Paris ile Saint-Germain-en Laye arasında meydana gelen ilk büyük tren kazasında öldü.

DUMONTİT a. (fr. *dumontite;* belçikalı yerbilimci A.H. *Dumont*'un adından). Miner. Sarı renkli, doğal uranyum ve kurşun fosfat.

DUMORTİERİT a. (fr. *dumortiérite;* fr. paleontoloji uzmanı E. *Dumortier*'nin adından). Miner. Doğal alüminyum borosilikat. (Güzel mavi renkteki bu tür Madagaskar'da, Brezilya'da vb. bulunmuştur.)

DU MOULİN (Charles), lat. **Molinaeus,** fransız hukukçu (Paris 1500 - *ay. y.* 1566). 1522'de Paris Parlamentosu'nda avukat oldu. Önce calvinciliği, daha sonra da lutherciliği benimsedi, 1552'de *Commentaire sur l'édit des petites dates*'ı (Lyon 1554) yayımladı; bu yapıt Sorbonne ve Parlamento tarafından mahkûm edildi. Du Moulin ülkeden ayrılmak zorunda kaldı, Basel ve Tübingen'de ders verdi, 1557'de Fransa'ya döndü. Trento konsili üzerine görüşlerini kapsayan *Conseil sur le fait du concile de Trente* adlı yapıtı katoliklerin ve calvincilerin tepkilerine yol açtı. Parlamento'nun emriyle bir süre hapis yattı.

DUMOURİEZ (Charles François DU PÉRIER, denir), fransız general (Cambrai 1739 - Turville-Park, Buckinghamshire, İngiltere, 1823). Gönüllü olarak askere girdi, ordu komiseri olan babasıyla birlikte Hannover'e gitti, daha sonra subay oldu, Clostercamp'ta yaralandı (1758). 1762'de çürüğe çıkarıldı: 22 kez yaralanmıştı. Choiseul tarafından diplomatik görevle Madrid sarayı'na gönderildi (1763-1767). Korsika'da kurmay başkanı yardımcısı oldu (1768-69), görevli olarak Polonya'ya (1770) ve İsveç'e (1773) gönderildi. Aiguillon dükünün emriyle tutuklandı, Bastille'de 6 ay hapis yattı. Cherbourg kenti komutanlığına getirildi (1778), mareşal oldu (1788), Cherbourg ulusal muhafız birliğine komuta etti (1789), La Fayette ve Mirabeau ile birleşerek Jacobin' ler kulübüne girdi (1790). 1792'de dışişleri bakanı oldu ve savaş ilanına neden oldu. Görevini bıraktıktan sonra Kuzey ordusuna geçti, 10 Ağustos olayının ardından bu ordunun komutanlığına getirildi. 20 eylül 1792'de, Valmy'de, Kellermann ile birlikte Prusyalılar'ı, 6 kasım 1792'de de Jemmapes'da Avusturyalılar'ı yendi, Belçikayı işgal etti. Entrikacı yaradılışı onu Paris'e dönmeye yöneltti, burada Jacobin' lerle yakınlık kurdu. Yeniden orduya döndüyse de Neerwinden'de yenilgiye uğradı (mart 1793). Komutanlık görevinden alınınca, düşmanla anlaşma yolunu seçti, Lille, Condé ve Valenciennes müstahkem mevkilerini düşmana bırakmak istedi, Konvansiyon komiserlerini ve savaş bakanı Beurnonville'i tutuklatarak Avusturyalılar'a teslim etti. Askerlerini de ardından sürüklemeye çalıştıktan sonra düşman ordugâhına sığındı (nisan 1793). Bundan sonra, Avrupa'da başıboş dolaşarak Fransa ile savaş durumunda olan devletlere danışmanlık yaptı, Bourbon'lar Fransa'ya dönmesine izin vermediğinden sürgünde öldü.

DUMOUSTİER → DUMONSTİER.

DUMOÛTİER → DUMONSTİER.

DUMPİNG SENDROMU a. (ing. *dumping syndrome*'dan). Ameliyatla midenin bir kısmının çıkartılıp kalanı incebağırsakla ağızlaştırıldıktan sonra ortaya çıkan bozuklukların tümü: bulantı, güçsüzlük duygusu, çarpıntılar, yemekten 20-30 dakika sonra ortaya çıkan gurultular.

DUMUR a. (ar. *dumur*). **1.** Bir hücrenin,

bır dokunun ya da bir organın ağırlık ve oylumunun sonradan azalması, körelmesi. **—2.** *Dumura uğramak*, körelmek, gelişememek.

DUMUZİ ya da **TAMMUZ,** adı sümer dilinde *Apsu*'nun gerçek oğlu (Dumuzi-Apsu) anlamına gelen sümer tanrısı; İnanna'nın âşığı. Adı ve her yıl ölmesi, tatlısuyla beslenen bir bitki tanrısı olduğunu gösterir. Sözkonusu özelliklere öteki ülkeler tanrılarında da rastlanır (Adonis, Osiris). Yılın bir ayına genellikle onun adı verilir (Babil'de *duzu*, İsrailoğulları'nda *tammuz*). Süryani takviminde onuncu ay tammuzdur *(temmuz)*. Arap takvimlerinde de yılın bir ayı tammuz olarak adlandırılmıştır. Dumuzı Sümerler'den sonra hitit panteonunda yer almış, ilkbaharda gelişine, sohbaharda gidişine törenler düzenlenmiştir. Bu tür törenler günümüze değin sürmüştür. (→ GÜNDÖNÜMÜ ŞENLİKLERİ.)

DÛN sıf. (ar. *dūn*). *Esk.* **1.** Alçak, soysuz, aşağılık kimse. **—2.** Altta, aşağıda olan: *"Hâsılat-ı gayr-i sâfiyenin kendilerini yaşatmaya kâfi miktarın dûnuna inmesine asla meydan vermezlerdi"* (Ahmet Kuammer ve Şükrü Kaya). **—3.** *Dûn-himmet*, isteksiz. || *Dûn-perver*, kötüleri koruyan.

DUNA, Tuna'nın macarca adı.

DUNAJEC, Polonya'da ırmak, Wisła' nın kolu (sağ kıyı); 247 km. Nowy Targ' da, Yukarı Karpatlar'dan (Tatralar) inen sel sularının birleşmesiyle doğar. Kiroçtaşlı küçük Pieniny dağlarında açtığı 300 km derinliğindeki koruluk boğazlar, Güney Polonya'nın güzel görünümlü kesimlerinden biridir.

—Ask. tar. Mackensen komutasındaki alman birlikleri 2-4 mayıs 1915'te, Dunajec bölgesinde, Tarnów ile Gorlice arasında Rus cephesini yardı. Kurmay başkanı Seeckt'in büyük bir gizlilik içinde hazırladığı hareket, daha sonra Galiçya, Polonya ve Litvanya'nın ele geçirilmesini sağladı. Birkaç hafta süren çarpışmalardan sonra, Ruslar'ı Bug ve Orta Wisła kıyılarına çekilmek zorunda bıraktı. Onlar için bir yıkım olan bu sefer, askerlerinin yarısının ölümüyle sonuçlandı.

DUNAJEWSKİ (Julian), polonyalı siyaset adamı (Stanisławów 1824 - Kraków 1907). Kraków Üniversitesi'nde profesör (1861), sonra Avusturya Parlamentosu'nda milletvekili oldu. 1880'de Taaffe hükümetinin (1880-1891) maliye bakanlığına getirildi. Kraków'a dönünce Galiçya Diyet meclisi'ne girerek Muhafazakâr parti'nin liderliğini yaptı.

DUNALİELLA a. (botanikçi M. F. *Dunal*'ın adından). Denizkulaklarının aşırı tuzlu sularında bol rastlanan volvokslar öbeğinden kamçılı protistler cinsi. (Kırmızı olduğundan denizkulaklarını da kırmızıya boyar.)

DÛNAN çoğl. a. (ar. *dūn*'un fars. çoğl. *dūnan*). *Esk.* Alçaklar, aşağılık kimseler.

DUNAND (Jean), isviçreli dekoratör (Cenevre yakınında Lancy 1877 - Paris 1942). Paris'e yerleşti (1896 ya da 1897), önceleri heykel yaptı, sonra metal işleme sanatına döndü (1903). Metal çekiçle kabartmalar yaptı, (bakır, çelik, kalay, kurşun, gümüş), önceleri Art nouveau'dan 1913'ten sonra da geometriden esinlenen bir üslupla kakma ve boyama uygulamalarına girişti. Aynı zamanda, 1919'dan başlayarak metal işleme ile birlikte lake çalışmaya yöneldi, ünlü ve zengin yapıtlar yarattı.

DUNANT (Henri), isviçreli insansever (Cenevre 1828 - Heiden, Appenzell kantonu, 1910). Cezayir'de borsa oyunlarına girdi, sonra Napoléon III'ün desteğini almak için İtalya'ya gitti. Solferino yaralılarının durumu karşısında altüst oldu. Uluslararası kamuoyunun savaşta yaralananların durumuyla ilgilenmesini sağlamak için *Un Souvenir de Solférino*'yu (Bir Solferino anısı) [1862] yayımladı; sürekli başvuruları Cenevre konferansı'nın (1863) başarıya ulaşarak ve savaş kurbanlarının korunmasını güvenceye alan *Cenevre sözleşmesi*'nin (22 ağustos 1864) doğmasını sağladı. (→ KIZILHAÇ.) Son yıllarında, yoksulluk içinde yaşarken, Federal konsey'in ödülünü (1897) daha sonra da Nobel barış ödülü'nü alarak (1901), yeniden üne kavuştu.

DUNÁNTUL → TUNAÖTESİ.

DUNAÚJVÁROS, 1951'den 1961'e kadar **Sztálinváros.** Macaristan'da kent. Tuna kıyısında, Budapeşte'nin G.'inde: 62 000 nüf. Kent, 1950'den başlayarak *Dunapentele* köyünün bulunduğu yerde kuruldu. Pécs havzasından gelen kok kömürü ve Tuna yoluyla Rusya'dan gelen demir cevheriyle beslenen kent, Macaristan'ın başlıca demir-çelik merkezi haline geldi. Makine yapımı. Karbokimya. Seramik. Hazır giyim.

DUNBAR, Büyük Britanya'da kent, İskoçya'da, Kuzey denizi kıyısında; 4 600 nüf. Sayfiye merkezi. Cromwell'in İskoçyalılar'a karşı zaferi (3 eylül 1650).

DUNBAR (William), iskoçyalı şair (Salton 1460'a doğr. - öl. 1530). Fransisken ve gezici vaiz olan Dunbar, İskoçya kralı James IV'ün sarayına yerleşti. Chaucer'in çoğu kez de Villon'un sanat anlayışına yakındı. Yapıtlarında, saray alegorisini (*The Golden Targe* [1508'e doğr.]; *The Thrissil and the Rois* [1503]; kadın düşmanı yergileri *(Two Maryit Women and The Wedo);* kısa öyküyü, küfür düellolarını *(The Flyting of Dunbar and Kennedy)* ve ağıtı *(The Lament for the Makaris)* bir araya getirdi. Ortaçağ Avrupa geleneğine çok bağlı olan Dunbar kendi ülkesinde yaşamanın verdiği zevkleri somutlaştıran yapıtlar yazdı.

DUNBAR (Paul Laurence), amerikalı zenci yazar (Dayton, Ohio, 1872 - *ay. y.* 1906). Yirmi yaşında yazmaya başladı, başlangıçta, *Lyrics of Lowly Life* (1896), *Lyrics of Hearthside* (1899), *Lyrics of Love and Laughter* (1899) gibi yapıtlar verdi. Yapıtlarının bütünü zenci şiirlerinin nakaratlarını, lehçeleri, folklorik öğeleri, mizahı ve duygusalı bir araya getirir. *Lyrics of Sunshine and Shadow* (1905) adlı yapıtı duygusal bir coşkuyu sergiler. Yazdığı dört romandan yalnızca *The Sport and the Gods* (1902) adlı yapıtı anmaya değer. Dunbar'ın şiirleri *Complete Poems* (1913) adı altında bir araya getirilmiştir.

DUNCAN I (öl. Bothngouane ya da Bothgofnane, bugün Pitgaveny, Elgin yakınında, 1040), İskoçya kralı (1034-1040), Malcolm II'nin torunu ve ardılı. Norveçliler ve Northumbrialılar tarafından yenilgiye uğratıldıktan sonra, Moray kontu Macbeth tarafından öldürüldü.

DUNCAN II (öl. 1094), İskoçya kralı (1093-94), Malcom III'ün oğlu. Amcası Donald III'ü tahttan indirdi (nisan 1094), ama öldürüldü (kasım 1094).

DUNCAN (John), iskoçyalı gezgin (Kirkcudbright 1805 - öl. 1849). Nijer'de Lander kardeşlerle eşlik etti (1842), sonra Uidah'tan, Dahomey üzerinden Adafudia' ya ulaşmayı başardı (1845-46). *Travels in Western Africa*'yı (Batı Afrika'da yolculuklar [Londra, 1847] yayımladı.

DUNCAN (*sir* Patrick), ingiliz sömürge yöneticisi (Fortrie, Banff kontluğu, 1870 - Pretoria 1943). Afrika'da lord Milner' in sekreterliğini yaptı, Transvaal'in başlıca yöneticilerinden biri oldu (1903-1906). Güney-Afrika birliği'nin kuruluşuna katkıda bulundu ve genel valiliğini yaptı (1937 -1943).

DUNCAN (Raymond), amerikalı ressam, dekoratör ve kuramcı (San Francisco 1874 - Cavalaire 1966). Hellenizmden esinlenmiş bir yaşam biçiminin savunucusu ve dansöz İsadora Duncan'ın kardeşi. Giyim kuşamıyla çağdaşlarını şaşkına çevirdi (eski Romalılar'ın ihramları, bağcıklı sandaletler). 1911'de Paris'te yunan bilgeliği öğretisiyle el sanatları tekniklerine yönelik bir "Akademia" kurdu (yün eğirme, dokuma, basma vb.). Tablolar yaptı, halılar, kumaşlar dokudu, şiirler yazdı.

İsadora **Duncan**

DUNCAN (İsadora), irlanda asıllı amerikalı kadın dansçı (San Francisco 1878 - Nice 1927). Klasik dans eğitimi gördü; bu üslubun dar kalıplarından bunalarak doğaçlamaya dayalı "serbest" üslubu yarattı. Gluck, Schubert, Chopin gibi bestecilerin dans için yazılmamış besteleri eşliğinde, çıplak ayakla, yalnızca bir tünik giyerek ve antik yunan dansından da esinlenerek dans etti. Amerika'da fazla ilgi görmeyince Avrupa'ya geçti (1900), burada çok sayıda resital verdi. Birçok kez Almanya'ya ve Rusya'ya gitti, Michel Fokine'in dans anlayışını belli ölçüde etkiledi. Birçok okul kurdu (Berlin, 1904; Bellevue, Paris yakınında, 1914; Rusya, 1921). Aynı zamanda plastik sanatlarla, şiirle ve felsefeyle de ilgilenen Duncan'ın "serbest dansı", modern dansın temelinde yer alır. Eşarbının arabasının tekerleğine dolanması sonucu boğularak öldü. 1928 yılında yayımlanmış olan özyaşamöyküsü (*My Life*) dışında çeşitli yazı-

Lauros-Giraudon

Jean **Dunand**
Egzotik bir ülkede geyik avcısı
Normandie yolcu gemisi için lakeden ön proje
Güzel sanatlar müzesi, Le Havre

lar bıraktı. Önce E. Gordon Craig, sonra da Sergey Yesenin ile evlenmişti.

DUNCAN (Jeff), amerikalı dansçı, koregraf ve eğitimci (Cisco, Texas, 1930). Hanya Holm, Alwin Nikolais, José Limón ve Merce Cunningham'ın öğrencisi. Broadway müzikallerinde dans etti, Doris Humphrey'in ve Anna Sokolow'un asistanlığını yaptı. Birçok solo (*Antique Epigrams*, 1957; *Terestrial Figures*, 1959) ve toplu dans (*Three Fictions Games*, 1957; *Winesburg Portraits*, 1963) düzenledi. 1965'te New York'ta kurduğu Dance Theater Workshop, dansçılar için önemli bir buluşma ve deneylerini sergileme yeri oldu, American Theater Laboratory'nin üyelerinin çalışmalarını burada izleyiciye sundu.

DUNCANNON (John William PONSONBY, *vikont*). Dördüncü **Bessborough** kontu, ingiliz siyaset adamı (1781 - Dublin 1847). Avam Kamarası'nda Whig Partisi'nin önderiyken (1805-1834), 1832 seçim reformunu hazırlamakla görevli komitede yer aldı; sonra, Lord Melbourne hükümetinde içişleri bakanı oldu (1834-35), O'Connell'la iyi ilişkiler kurarak kralın İrlanda temsilciliğini yaptı (1846-47).

DUNCANSBY burnu, Büyük Britanya'nın kuzey ucu, İskoçya'nın kuzey -doğu ucunda.

Dunciad *(The)* [1728-1742], Pope'un bürlesk destanı, bu türün başyapıtı. Pope, sıkıntı tanrısının büyük rahipleri olarak gördüğü şair meslektaşlarının sert bir biçimde (ad belirterek ve çoğunlukla haksız yere) suçlanması niteliğindeki bu yapıtında, bu "geri zekâlılığın", üstünde Akıl sütununun yükseldiği kıskançlık kaidesini ortaya çıkardığını savunur.

DUNCKER (Maximilian Wolfgang, daha çok **Max** —adıyla tanınır), alman tarihçi (Berlin 1811 - Ansbach 1886). 1848'deki devrimci eyleme katıldı, Frankfurt ve Erfurt parlamentolarının üyeliklerinde bulundu. 1857'de Tübingen Üniversitesi'nde profesör oldu. 7 ciltlik bir *Geschicte des Altertums* (İlkçağ tarihi) [1852 -1886] yazdı.

DUNDALK, ABD'de (Maryland) kent. Baltimore'un güney-doğu banliyösü; 65 800 nüf.

DUNDALK → DÚN DEALGAN.

DUNDAS, Kanada'da (Ontario) kent, Hamilton'un batı banliyösü; 19 200 nüf.

DUNDAZİT a. (fr. *dundasite;* Tasmanya'da bir kent adı *Dundas*'tan). Miner. Doğal alüminyum ve kurşun bazik karbonat.

B.N., Paris

Dunhuang bulut üzerinde yürüyen ve sırtında tomarlar ve elyazmaları takılmış tahta bir levha taşıyan buddhacı hacı keşiş kâğıt üstüne yapılmış resim, IX. yy. *Bibliothèque nationale, Paris*

DÚN DEALGAN, ing. **Dundalk,** İrlanda Cumhuriyeti'nde (Laigin ili) liman kenti, Lughbhaidh yönetim bölgesinin merkezi, *Dún Dealgan koyu*'nun kıyısında; 21 700 nüf. Gezinti merkezi. Tiyatro festivali. Demiryolu gereçleri. Tütün imalathanesi. Ayakkabı ve giysi yapımı. Besin ve elektronik sanayileri.

DUNDEE a. (ing. sözc., İskoçya'da bir liman adı *Dundee*'den). Manş'ta ve Kuzey denizi'nde, balık avlamada ve kabotaj hattında kullanılan tekne. (Gezinti amaçlı ketch gibi aynı donanıma sahip olan bu tekneye, XVIII. yy.'da ketch de denirdi.)

DUNDEE, Büyük Britanya'da liman kenti, İskoçya'da, Tay halicinin kuzey kıyısında, Tayside bölgesinin merkezi; 177 700 nüf. (1989). XV. yy.'da yapılmış kulesiyle Saint Mary kilisesi. Müzeler. XIX. yy.'da çok önemli olan jüt işleme, reçel üretimi gibi çok geriledi. Daha modern dallarda da (elektronik, saatçilik, kayıt aygıtları) bunalımdadır. Son yıllarda, deniz dibi delme araçlarının başlıca üretim merkezlerinden biri haline gelen Dundee, Kuzey denizi petrol platformlarının gereksinimlerini karşılar.

DUNDONALD kontları → COCHRANE.

DUNEDİN, Yeni-Zelanda'da, Güney adasının güney-doğu kıyısında kent, Otago ilinin merkezi, 113 900 nüf. (1990). Üniversite. 1848'de presbiteriyen İskoçlar tarafından kurulan kent, sonradan altına hücum ve hayvan yetiştiriciliği sayesinde zenginleşti. Dunedin'de sanayi etkinliği azdır (metalürji, tekstil, mobilya, ayakkabı, gübre sanayileri). Limanı, Port Chalmers'ten tarım ürünleri dışsatımı (yün, et, süt ürünleri) ile petrol ürünleri, çelik, çimento ve fosfat alımı yapılır.

DUNFERMLİNE, Büyük Britanya'da kent, İskoçya'nın ortasında, Forth halicinin K.'inde; 52 000 nüf. Eskiden İskoçya krallarının oturduğu kentte, kral mezarlarının bulunduğu bir manastır (roman üsluplu sahın; XVI. yy. başından kalma bir sarayın yıkıntıları) vardır. Tekstil.

DUNG a. Tibet'te, ayin saatlerinde manastır keşişlerini toplamak için çalınan gong. (Dung, buddhacılığın yedi mücevherinden [*saptaratna*] biridir.) [Eşanl. ZLUM.]

DUNGANLAR (Tunganlar ya da **Döngenler** de denir). Uygurlar'ın Tunghuang kabilesinden geldikleri öne sürülen ve Çin sınırındaki Kazakistan ve Kırgızistan topraklarında yaşayan müslüman halk (çince Huei). 1979'da sayıları 52 000 dolayındaydı. 940'ta Hıtay İmparatorluğu'na bir heyet gönderdikleri bilinmektedir. XVIII. yy.'a değin Çin'in Gansu ve Şaanşi eyaletlerinde yaşıyorlardı. XVIII. ve XIX. yy.'larda Çin'e karşı birçok kez ayaklandılar ve bir bölümü Rusya'ya göç etmek zorunda kaldı. Yerleştikleri Kulca bölgesi Çin'e geri verilince (1871-1881) Rusya'ya göç arttı. Çincenin Gansu ve Şaanşi ağzına dayanan dilleri kiril alfabesine uydurulmuştur. Bazı doğu türk lehçeleri de konuşulmaktadır. Ana uğraşları tarımdır (pirinç üretimi kolhozları).

DUNGANNON, Kuzey İrlanda'da kent, Lough Neagh'ın G.-B.'sında; 7 500 nüf. Tekstil. Camcılık.

DÚN GARBHÁİN, ing. **Dungarvan,** İrlanda Cumhuriyeti'nde kent (Munster ili, Port Lairge yönetim bölgesi), Comeragh tepelerinin G.'inde, Saint George kanalının kıyısında; 5 000 nüf. Ticaret ve sayfiye merkezi. XII. yy.'dan kalma bir kalenin ve XIII. yy.'da yapılmış bir manastırın kalıntıları.

DUNGARVAN → DÚN GARBHÁIN.

DUNGENESS burnu, İngiltere'nin (Kent) güney-doğu'sunda kumlu burun, Pas de Calais boğazı kıyısında. Deniz feneri. Nükleer merkez.

DUNĞLAR, Çin'de, Gueicou yönetim bölgesinin G.-D.'su, Guangşi özerk bölgesi ve Hunan yönetim bölgesinde yaşayan halk. Çinli olmayan ve Taylar'la akraba sayılan Dunğlar'ın Çin'de ilk kez Song hanedanı döneminde (960-1279) ortaya çıktıkları ve moğol saldırıları karşısında G.-B.'ya göç ettikleri sanılır. Günümüzde, Puyiler'in de yaşadığı Gueicou yönetim bölgesinde yoğunlaşmışlardır.

DUNHAM (Katherine), amerikalı kadın dansçı ve koregraf (Joliet, Chicago yakınında, 1910). Chicago Üniversitesi'nde etnoloji ve dans öğrenimi gördü, sonra zencilerin danslarını öğrenmek üzere Antiller'e gitti (1937-38). 1939'da New York Labor Stage'de bale yöneticisi oldu. 1940'ta kendi düzenlediği dansları sunmaya başladı. Revülerde ve filmlerde görev aldı. Daha sonra New York'ta bir dans okulu ve bir bale topluluğu kurdu, birçok kez Avrupa turnesine çıktı. Baleleri Latin Amerika halklarının törelerini, göreneklerini ve düşünce yapısını yansıtır.

DUNHUANG, Çin'de kent, Gansu'nun batısında, Gobi çölünün sınırında. İplikçilik (pamuk). Makine ve kimya sanayisi. —Arkeol. İpek yollarının varış noktasında yer alan Dunhuang, III. yy.'dan başlayarak bir sınır karakolu ve pazar durumuna geldi. 366'da Dunhuang'tan 30 km uzaklıkta, Orta Asya manastırları örnek alınarak, Mingşa yarına oyulan buddha manastırı Çienfo dong (Bin Buddha mağaraları) kuruldu. Bu manastır bugün Çin'de korunan V.-X. yy.'lar arası en güzel buddha sanat yapıtları topluluğunu oluşturan duvar resimleri ve kurutulmuş toprak kabartmalarla süslü 486 mağarayı kapsamaktadır. 1900'de taocu bir keşiş, manastırın bir mağaradaki XI. yy.'dan beri duvarla kapatılan kütüphanesini ve ipekli ya da kenevir kumaş üzerine yapılmış birçok da adak bayrağı buldu. 1904 ve 1906 arasında, bu gizli yer Aurel Stein ile Paul Pelliot tarafından ziyaret edildi. Bu ziyaretçilerin oradan getirdikleri ve British Museum, Guimet müzesi ve Bibliothèque nationale'de saklanan koleksiyonlar içinde, çeşitli Orta Asya dillerinde yazılmış olan ve sogdca ile kuça dilinin bulunması olanağını sağlayan birçok belge dışında, Çin'de basılmış en eski yapıtlar ve tahtaya oyulmuş en eski gravürler vardır. Resimler de büyük bir sanat değeri taşımaktadır.

DUNİ (Egidio Romualdo), italyan bestecі (Matera 1709 - Paris 1775). Durante'nin öğrencisi. Bari'de, sonra da Parma sarayı'nda capella yöneticiliği yaptı. 1757'de Paris'e yerleşti. 1761'de Comédie-İtalienne'in müdürü oldu. Müzikçi Laruette ve librettocu Favart ile işbirliği yaparak italyan üslubundan izler taşıyan fransız opera-komik türünün yaratılmasına katkıda bulundu: *Ninette à la Cour* (1755), *le Peintre amoureux de son modèle* (1757), *le Retour au village* (1759), *les Deux Chasseurs et la laitière* (1763).

DÛNİYET a. (ar. *dūn* ve *-iyyet*'ten *dūniyyet*). *Esk.* Aşağılık, alçaklık.

DUNKELBERG (Friedrich Wilhelm), alman tarımbilimci (Schaumburg an der Lahn 1819 - Wiesbaden 1912). Almanya'da birçok tarım kursu açtı. Çayır kültürüyle ilgili bir kitap (1877) ve bir tarım ansiklopedisi (1883) yayımladı.

DUNKELD, Büyük Britanya'da köy, İskoçya'da, Tay kıyısında, Perth'in K.-B.'sında; 570 nüf. Bir bölümü XII. yy.'da yapılmış katedral. IX. yy. başında, Constantin I İskandinav akınlarına karşı korumak için eski Iona piskoposluğunu buraya taşıdı.

DUNKERQUE, Fransa'da *arrondissement* (Nord) merkezi, Kuzey denizi kıyısında; 71 071 nüf. (1990). 1973'te açılan modern bir yapıya yerleştirilen Güzel sa-

natlar belediye müzesi: flaman ve hollandalı ressamların tabloları; gemi maketleri. Kentin kuzeyinde "Jean Arp" heykel bahçesi. Dunkerque, 1990 yılında 1,53 Mt'luk trafiğiyle Fransa'nın altıncı limanıdır. Bir bölümüne 300 000 tonluk gemilerin girebildiği liman, demir cevheri ve kömür dışalımında birinci sırayı alır. Demir-çelik, petrol arıtma ve petrokimya, ağır sanayi (borular, tersaneler), çimento, besin (sıvı yağ) sanayilerinin ağır bastığı yaklaşık 200 000 nüfuslu bir yerleşmenin sanayisini Dunkerque limanı rahat rahat beslemektedir. Liman çevresinde, G.-B. yönünde (Calais'ye doğru) 15-20 km boyunca uzanan sanayi bölgesi, Gravelines nükleer santralına ve Aa'nın ağzına kadar ulaşır.

—Tar. Dunkerque'in (Düne-Kerke, "Kumullar Kilisesi") VII. yy.'da aziz Eloi tarafından kurulduğu sanılır. 1218'de birçok bağışıklıktan yararlanan, 1303-1305 arasında Güzel Philippe IV'ün işgalinde kalan bu balıkçı kasabası, XIV. yy. ortalarında Bar sülalesi yararına kurulan bir senyörlüğün merkezi oldu. Önce Bourgogne dükünün (1384-1477), ardından Avusturya Habsburgları'nın (1477-1555/56) ve İspanya'nın (1555/56-1658) topraklarına katılarak önemli bir müstahkem mevki durumuna geldi. XVI. yy.'da İspanya ile İspanyol Hollandası arasında bağlantıyı sağlayan tek limandı. Dunkerqueli korsanlar, İngiltere'ye karşı savaşta öyle büyük bir rol oynadılar ki sonunda İngiltere 1658'de Dunkerque'in kendisine verilmesi koşuluyla İspanya'ya karşı Fransa ile ittifak kurmayı kabul etti. Turenne'in ele geçirdiği kent, bu anlaşmaya göre İngiltere'ye bırakıldı. 1662'de Louis XIV tarafından satın alındıktan sonra, Vauban, hollanda ve ingiliz gemilerine aman vermeyen korsanların ve özellikle Jean Bart'ın hareket noktası olan kenti tahkim etti. 1713'te İngiltere Dunkerque istihkâmlarının yıkılmasını ve limanın doldurulmasını istedi. Ancak Louis XIV'ün tanıdığı geniş kapsamlı bağışıklık sayesinde liman XVIII. yy.'da büyük bir canlılık kazandı. 1662'de 5 000 olan nüfusu 1788'de 27 000'e ulaştı. Dunkerque 1790'da Nord *département*'ına bağlandı, ama Konvansiyon, ayrıcalıklarını kaldırınca kent ilin iç kesimleriyle uyum sağlamak zorunda kaldı. 1794'te Hondschoote zaferiyle kurtarılan kent 1803'te Nord *département*'ında Bergues'ın yerine yönetim merkezi durumuna getirildi.

Fransız devrimi sırasında, İngilizler'in kenti kuşatma girişimi sonuçsuz kaldı (1795). 1914'te fransız cephesine sevk edilecek ingiliz birliklerinin toplandığı askeri bir üs oldu.

Mayıs 1940'ta, alman zırhlılarının aniden Somme üstünden saldırması üzerine, Belçika'da savaşan müttefik kuvvetlerinin kendi geri hatlarıyla bağlantısı bütünüyle kopunca, Dunkerque, birliklerin her tür gereksiniminin karşılanabileceği, daha sonra da tahliyesinin yapılabileceği tek yer durumuna geldi. Weygand Dunkerque tahkimli ordugâhını amiral Abrial'ın emrine bıraktı. 26 mayıs'ta Lord Gort, tüm birlikleri tahliye emri aldı. 28 mayısta Belçikalılar'ın teslim olmasından sonra, Belçika'daki fransız kuvvetleri bölündü: Molinié'deki sarılmış birlikler kendilerini Lille çevresinde umutsuzca savunurken, tüm birliklerden kopan çok sayıda asker Dunkerque'e ulaşmayı başardı. "Stuka"ların aralıksız bombardımanları ve alman kuvvetlerinin sürekli baskısı altında, Mardyck ve Colme kanalları arasında sıkışan tahkimli ordugâh denetimindeki alan, 29 mayıstan 4 hazirana değin, 60. Piyade tümeni'nin ve 12. Deniz piyade tümeni'nin çabalarına karşın yavaş yavaş daraldı.

Amiral Ramsay'a bırakılan "Dynamo" (denizden tahliye) harekâtında 1 000'in üstünde, her türden deniz aracı (ingiliz ve fransız) görev aldı. Sonunda, ağır kayıplar pahasına da olsa 234 000 ingiliz ve 110 000 fransız tahliye edildi. Almanlar kentin yıkıntılarına 4 haziranda girdiler ve 400 000 kişiyi tutsak aldılar. Eylül 1944'te Müttefikler'in Anvers'e doğru ilerlemeleri üzerine yalıtlanmış durumda kalan alman garnizonu, her şeye karşın Dunkerque'te 8 mayıs 1945'e değin tutunmayı başardı.

Ruyant Production

Dunkerque limanından bir görünüm

Dunkerque antlaşması, 4 mart 1947'de, İngiltere ile Fransa arasında, elli yıllık bir süre için imzalanan ittifak antlaşması; bu antlaşmayla her iki ülke, güvenliklerinin Almanya tarafından tehdit edilmesi durumunda, bütün olanaklarıyla birbirlerine yardımda bulunma güvencesi veriyorlardı.

DUNKERQUE KATI a. Yerbil. İ.S. I. yy. başlarında yer alan katmanbilimsel dizinin sonuncu deniz katı. (→ KATMANBİLİM.)

DUNKULA → DONGOLA.

DUN LAOGHAIRE → LEARY'S FORT.

DUNLOP (John Boyd), iskoçyalı veteriner ve mucit (Dreghorn, Ayr kontluğu, 1840 - Dublin 1921). 1867'de Belfast'a yerleşti. Tıpla, mekanikle ve taşıtlarla ilgilendi; 1887'de oğlunun üç tekerlekli bisikletinin tekerleklerindeki titreşimi azaltmak için kauçuk bir tüpten bir hava haznesi yapmayı, bunu pompa yardımıyla havayla doldurmayı ve çevresini bezle sarmayı düşündü; böylece ilk lastik tekerleği gerçekleştirmiş oldu. Geliştirdiği ve 1888'de beratını aldığı bu icat, William Harvey du Cros'un (1846-1918) dikkatini çekti, Dunlop'tan beratı satın alan Cros bir lastik fabrikası kurdu.

Dunlop, dünyanın en büyük tekerlek lastiği üreticilerinden biri olan ingiliz firması. 1889'da John Boyd Dunlop tarafından kuruldu. Başlangıçta oldukça küçük olan bu firma, otomobil sanayisinin gelişmesiyle hızlı bir büyümeye geçti. 1910'dan itibaren önce Malezya, sonra da Nijerya kauçuğunu denetimi altına almaya çalıştı. Kısa sürede güçlü ve uluslararası bir topluluk durumuna geldi. Sanayi alanında, Dunlop'un İngiltere'de birçok fabrikası vardır ve bunlar özellikle Birmingham, Manchester, Londra ve Glasgow çevresinde toplanmışlardır. Bu firma, lastik dışında uçak ve otomobil sanayisi için çeşitli araçlar, ayrıca bot, ayakkabı, kayış, hortum, plastik kaplamalar, yangına karşı donanımlar, spor eşyaları (tenis topu) ve yatak üretir.

DÚN NA NGALL, ing. **Donegal,** İrlanda Cumhuriyeti'nde (Ulster ili) yer, *Dún na nGall koyu* kıyısında. XV. yy.'dan kalma bir manastırın yıkıntıları; XVII. yy.'da yeniden yapılmış şato. —*Dún na nGall yönetim bölümü* Kuzey İrlanda sınırıyla Atlas okyanusu arasındadır; 4 830 km^2; 129 664 nüf. (1986). Merkezi *Lifford.*

DUNNET HEAD, Büyük Britanya'nın kuzey ucunda burun, İskoçya'da, Thurso'nun K.-D.'sunda. Deniz feneri.

DUNNİNG (John), **Ashburton** 1. baronu, avukat ve ingiliz siyaset adamı (Ashburton, Devon, 1731 - Exmouth 1783). Doğu Hindistan ingiliz şirketi (1762) ve Wilkes (1763-64) davalarındaki savunmalarıyla ün kazandı; 1768'de whig milletvekili oldu. Shelburne'ın arkadaşı olan Dunning 1780'de Taht'ın aşırı yetkilerini eleştiren bir önergeyi meclise sundu.

DUNO (Beynca) → DEUNOV (Peter).

DUNOİS (Jean D'ORLÉANS, —*kontu*), **Orléanslı piç** de denir (Paris, 1403 -L'Hay, Bourg-la-Reine yakınında, 1468), Orléans dükü Louis I ile Mariette d'Enghien'in evlilikdışı oğulları. 1421'de veliaht Charles'in emrine girdi. Montargis'nin geri alınmasından sonra (1427) asker olarak ün kazandı. Jeanne d'Arc, Talbot'nun kuşattığı Orléans'ı kurtarmaya geldiğinde, kenti Dunois savunuyordu. Jeanne d'Arc'ın başladığını o tamamladı ve İngilizler'in püskürtülmesinde önemli bir rol oynadı. Fransa başmabeyinciliğine getirildi, Dunois kontu oldu (1439), bir ara Charles VIII reformlarına karşı eylemlere katıldı, ancak çok geçmeden saygınlığını yeniden kazandı ve önce Normandiya'nın, ardından Guyenne'in (1451) geri alınmasında etkin rol oynadı. Louis XI tarafından unvanları elinden alınınca, krala karşı kurulan Kamu yararı birliği'ne katıldı. Conflans'da kralla barıştı ve bu tarihten sonra Charles VII dönemindeki saygınlığına yeniden kavuştu.

DUNOON, Büyük Britanya'da liman kenti, İskoçya'da, Clyde halici kıyısında; 8 700 nüf. Sayfiye merkezi.

DUNOYER DE SEGONZAC (André), fransız ressam (Boussy-Saint-Antoine 1884 - Clichy 1974). L.-O. Merson'un ve daha sonraları da l'Académie de la Palette'te J. E. Blanche ve Desvallières'in öğrencisi ve aynı atölyeyi paylaştığı Boussingault'un dostu olan Segonzac, 1906 ile 1908 arasında izlenimciliğin etkisinde kaldı. Önce, kalın boya tabakaları halinde ça-

Dunlop Ltd.

John Boyd **Dunlop** tekerlekleri lastik bandajlı bir bisikletin üstünde

BBC Hulton Picture Library

John **Duns** Scotus

André Dunoyer de Segonzac
Oduncular
Vergilius'un *Georgica*'sı
için ofort resimleme (1927-1947)
Bibliothèque nationale, Paris

lıştığı (bu özellik daha sonraki yapıtlarında da görülür) natürmortlar yaptı (1906-07). 1908'de, daha sonraları sık sık uğrayacağı Saint-Tropez'de manzara resimlerine yöneldi. Resimlerini sergilemeye 1908 Sonbahar salonu'nda başladı. *İçkiciler* (1910) adlı tablosu Cézanne'a duyduğu hayranlığı yansıtır (Art moderne ulusal müzesi'nde bulunan bu çalışma, 1963 yılında sanatçının devlete bağışladığı yapıtlardan biridir). Segonzac kübizmin çekiciliğine kapılmadan biçimlerin mantıksal yapısı üzerinde durdu (*Çoban türküsü*, 1912) ve tuvallerinde sağlam bir işçilik ortaya koydu (çıplak dizisi, *Adrienne* başlıklı büst, 1912). Savaştan sonra, kimi zaman l'Île-de-France (donuk renk uyumlarıyla), kimi zaman da Güney Fransa manzaraları çizdi (daha renkli, nerdeyse fovist bir tarzda: *Baigneuse à l'ombrelle*, 1927). Her büyük tablo (*Kürekçiler*, 1924) için sayısız etütler yaptı. Yapıtlarının en çekici olanları suluboyalar, desenler, ofortlardır (sanatçı bunların bir bölümünü Sceaux'daki l'Île-de-France müzesi'ne armağan etti, 1965). İster spor resimleri (boks), dans resimleri (Rus Baleleri'nden ve İsadora Duncan'dan esinlenerek, 1909-10), savaş resimleri (Vincennes müzesi'ne bağışlanmış), ister Chaville, Sen ve Saint-Tropez manzaraları olsun, bütün desenlerinde, tuvallerinin gerçekçi durağanlığından apayrı bir saydamlık, bir uçuculuk görülür Segonzac ayrıca Dorgelès'in *Les Croix de bois*'sı, dostu Colette'in *La Treille muscate*'ı, Flaubert'in *Gönül ki yetişmekte* (L'Éducation sentimentale) ve en önemlisi Vergilius'un *Georgica*'sı için kitap resimleri yaptı.

L.L.

DUNRAVEN kontu → QUİN.

DUNSANY (*lord* Edward), irlandalı tiyatro yazarı (Londra 1878 - Dublin 1957). Atletik yapılı bir asker, satranç şampiyonu, krallığa sadık bir kişi (Boer savaşları), acımasız bir aristokrattı, cinli perili, iç karartıcı ve "saçma"ya tutkundu: *Time and the Gods* (1906); *The Charwoman's Shadow* (1926); *The Glittering Gate* (Yeats için, 1909); *Eau-Mirage* (fr. çev., 1939, şiirler).

DUNS SCOTUS (John), iskoçyalı filozof ve tanrıbilimci (Maxton, İskoçya, 1266 -Köln 1308). Fransisken olan Duns Scotus, Oxford'ta, Cambridge'te, ardından Paris'te ders verdi. Fransa kralı Philippe IV'ün papa Bonifatius VIII'e karşı Konsil çağrısını imzalamayı kabul etmediği için Oxford'a döndü, sonra 1305'te yeniden Paris'e geldi ve 1308'de de Köln'e gitti. USTA DOKTOR olarak adlandırılan Duns Scotus, fransiskenlerde genellikle görüldüğü gibi augustinusçuluktan esinlenen görüşlerini, Pierre Lombard'ın "Sentences"ının yorumları olan *Opus Oxoniense* ve *Reportata parisiensa* adlı yapıtlarında ortaya koydu. Duns Scotus thomasçılığa kuşkuyla bakan bir ideolojik ortamda ders verdi. Saray edebiyatına (özellikle *Roman de la Rose*) ve İbni Rüşt öğretisine yönelik kınamalar (1277), doğalcı bir metafizik ile doğalcı bir ahlaka karşı tepki niteliği taşıyordu. Aristoteles'in mantık ve metafiziğini benimsemekle birlikte, İbni Rüşt'e de aziz Thomas'a da karşı çıkan Duns Scotus, hem Platon'un hem de Aristoteles'in savlarının birbirine karıştıkları bir sistem içinde kendi augustinusçu savlarını pekiştirmek üzere, İbni Sina'nın varlıkbilim anlayışını kabul etti. Scotusçuluk, İbni Sina' dan tümele de tikele de yabancı bir öz kavramını aldı. Thomasçılığın Tanrı'yı salt bir varolmak edimi olarak gören bir varoluş felsefesi olmasına karşın, scotusçuluk bir öz felsefesiydi. Metafiziğe indirgenmeksizin, vahiy'e de yer veren bir tanrıbilim olamaz mıydı? Metafiziği fiziğe bağlayan ve varlık benzeşimini evetleyen öğretilere karşı, Duns Scotus tekanlamlılığı savundu: varlık sözcüğü yaratıklar için de, yaratıcı için de aynı anlamda kullanılabilirdi. O zaman da bu tekanlamlı varlık içinde bireyselleşme sorunu ortaya çıkıyordu: tümtanrıcılıktan, Tanrı'nın birliğine çokluğu sokmaktan nasıl kaçınılacaktı? Anlığın aynı bir özneyi oluşturan farklı biçimleri kavrayabilmesini "biçimsel ayrım" (gerçek ama sayısal olmayan ayrım) kavramı sağlıyordu. Duns Scotus izleyicilerinin *"haecceitas"* (kendilik) olarak adlandıracakları şey de işte bu tekilliktı. Buna göre Tanrı, vahiy ışığında doğrulanabilen olumsal bir dünyanın yaratıcısıydı. Tanrısal istencin üstünlüğü, yunan-arap zorunlukçuluğuna son verme olanağını sağlıyordu. Hıristiyan kendi sonuna zorunlu bir süreçe göre gitmiyordu ve onun özgürlüğü Tanrı'nın özgürlüğünün gölgesiydi. Düşünsel mutluluk yetisi olarak istenç, bir özgürlük ahlakının ve anlaşmaya dayalı bir siyasetin temeliydi. İnsanlar özgür doğardı; günah bağışlanabilirdi. Yasaların yalnızca, günahın her türlü uyumdan yoksun bıraktığı içgüdüleri adlandırmaya yönelik göreli bir nitelikleri vardı. Duns Scotus, thomasçı benzeşime ve yeniplatoncuların olumsuz tanrıbilimine karşı, evetleyici bir tanrıbilim yönünde daha ileri giden ve böylece Parmenides ile başlayıp Spinoza' dan geçerek Heidegger'de kendini yeniden duyurmuş varlıkbilimsel bir tekanlamlılık anlayışı içinde yer alan bir filozof ve tanrıbilimcidir.

DUNSTABLE, Büyük Britanya'da (Bedfordshire) kent, Chiltern Hills'in eteğinde, Londra'nın K.-K.-B.'sında 32 000 nüf. Roman ve gotik üslubunda kilise. Çimento fabrikası. Otomobil aksesuarları. —Yakınında hayvan rezervi.

DUNSTABLE (John), ingiliz besteci, gökbilimci ve matematikçi (1385'e doğr. -Londra 1453). Bedford dükünün müzikçisiyken, onunla birlikte kıta Avrupası'na geçti. Elyazmalarının çoğu Avrupa'dadır. Çağdaşlarının anlattığına göre, onun besteleme yöntemi, üçlülerin ve altılıların egemen olduğu bir armoniye ve bir ölçüde faux-bourdon kullanımına dayanan ingiliz üslubuydu. Bu üslup, Bourgognelu ve fransız bestecileri, özellikle de Dufay ve Binchois'yı etkiledi. Şansonları *(O rosa bella)* dışındaki tüm yapıtları dinseldir; eşritimli olan ya da olmayan motet'ler *(Quam pulchra es)*, ilahiler, nakaratlar, bazıları ikişer ikişer birleştirilmiş missa parçaları (*Gloria* ve *Credo*) ve (belki de onun olmayan) iki çevrimsel missa.

DUNSTAN *(aziz)*, Canterbury başpiskoposu (Glastonbury yakınında 924 -Canterbury 988). Glastonbury başpapazı oldu. Saray üzerinde etkisi vardı, 959'da Canterbury başpiskoposluğuna getirildi. Kilise'de reform yapmaya çalıştı.

DUO a. ("iki" anlamında lat. sözc.). İki icracı için yazılmış müzik yapıtı.

DUODENAL sıf. (fr. *duodénal*). Anat. **1.** Onikiparmak bağırsağıyla ilgili olana denir. **—2.** *Duodenal bulbus*, onikiparmak bağırsağının ilk geniş bölümü.

DUODENEKTOMİ a. (fr. *duodénectomie*). Cerr. Onikiparmak bağırsağının genellikle kısmen kesilip çıkarılması.

DUODENİT a. (fr *duodénite*). Patol. Duodenum iltihabı.

DUODENO-GASTREKTOMİ a. (fr. *duodéno-gastrectomie*). Cerr. Mide ve duodenum ülserlerinin tedavisinde, duodenumun birinci parçası ile midenin alt kısmının çıkarılması.

DUODENO-JEJUNOSTOMİ a. (fr. *duodéno-jéjunostomie*). Cerr. Duodenum ile jejunumun ağızlaştırılması.

DUODENO-PANKREATEKTOMİ a. (fr. *duodéno-pancréatectomie*). Cerr. Duodenum ile pankreasın toptan çıkarılması.

DUODENO-PİLOREKTOMİ a. (fr. *duodéno-pylorectomie*). Cerr. Duodenumun bir kısmı ile piloru çıkarmayı öngören ameliyat.

DUODENOSTOMİ a. (fr. *duodénostomie*). Cerr. Duodenumun deriyle ağızlaştırılması.

DUODENOTOMİ a. (fr. *duodénotomie*). Cerr. Duodenumu kesip açmak. (Bu ameliyat safra yolları ve pankreas cerrahisinde Vater ampulünü görebilmek için çok uygulanır.)

DUODENUM → ONİKİPARMAK BAĞIRSAĞI.

DUOMİTUS a. Endonezya-Malezya bölgesinde yaşayan kelebek cinsi. (Dişisinin kanat açıklığı 18 cm'yi bulan *Duomitus leuconotus*, tekağacının düşmanıdır: tırtılı ağacın gövdesini oyar. Keçigüvesigiller familyası.)

DUOMO a. (ital. sözc.; ev, sonraları Tanrı evi, katedral anlamında latince *domus*' dan). İtalya'da bazı katedral kiliselerine verilen ad: *Milano duomosu*.

DUONG QUANG HAM, vietnamlı eleştirmen (? - öl. 1946), Vietnam edebiyatı üzerine klasikleşmiş incelemeler yazdı.

DUONG VAN MİNH, vietnamlı general ve devlet adamı (My Tho 1916). Fransız ordusunda yetişti. Önceleri Ngô Dinh Diêm rejimine hizmet etti, sonra onu devirerek yerine devlet başkanı oldu (kasım 1963). Darbe karışıklıklarıyla geçen bir dönemde general Nguyên Khanh tarafından iki kez görevinden alındıysa da 1964'te iktidarı onunla paylaştı. Emekli edilince yurtdışına, Tayland'a gitti (1965). Saigon'a dönüşünde, Nguyên Van Thiêu'ye hizmet etmeye yanaşmadı ve "üçüncü güç" adı verilen ılımlı gruplarla ilişkiye girdi (1970). 1975 ilkbaharında komünistlerin saldırısı, general Thiêu'yü ülkeyi terketmek zorunda bırakınca, geçiş dönemi adamı olmayı düşündü. 2 gün için Güney Vietnam'ın son başkanı oldu: 30 nisan 1975'te, Saigon'u teslim eden antlaşmayı imzaladı.

DUPARC (Henri **Fouques**—), fransız besteci (Paris 1848 - Mont-de-Marsan 1933). César Franck'ın izleyicisi ve D'Indy ile Ropartz'ın arkadaşıydı. Ruhsal bir hastalık yüzünden 1885'ten sonra beste yapamadı. Yazdıklarının çoğunu beğenmeyerek yakan Duparc'ın başlıca yapıtları: *Lénore* (1875) ve *Aux étoiles* (1910) başlıklı iki orkestra parçası; bir çello-piyano sonatı; piyano için *les Feuilles volantes* (1869); romantik alman balad ve lied'in-

den ya da fransız romansından etkilenerek, özellikle Baudelaire'in (*l'Invitation au voyage*, 1870; *la Vie antérieure*, 1884), Leconte de Lisle'in (*Phidylé*, 1882) ve Fr. Coppée'nin (*la Vague et la Cloche*, 1871) şiirleri üzerine bestelediği ve birer başyapıt sayılan 17 melodi; aralarında coşku dolu *Prière des malades*'ın da bulunduğu birkaç dinsel parça.

DUPDURU sıf. (*duru*'dan pekiştirilerek). Çok duru: *Dupduru bir su.*

DUPERRÉ → AYN EDDEFLA.

DU PERRON (Charles Edgar), hollandalı yazar (Meester Cornelis, Gedong Menu, 1899 - Bergen 1940). Gençliğini Hollanda Hindistanı'nda geçirdi, sonra Belçika ve Paris'te yaşadı, burada yoksulluğa düşünce, gazeteciliğe başladı. Eleştirel tutumunu paylaştığı Ter Braak'ın dostu olan Du Perron, De Driehoek (1925-26) adlı anlatımcı dergiyi kurdu. Stendhal'in etkisinde kalarak insan onurunun önemini vurgulayan bireyci bir "dürüst insan" ahlakı geliştirmeye çalıştı. Denemeler, öyküler (*Par manque de sérieux* [fr. çev.]; *Résistance inutile* [fr. çev.]), şiirler (*Parlando*, 1930) yazdı. Bu yapıtlarda saldırganlık, kinizm, sevecenlik, hemen her zaman zekânın egemenliğindedir.

Dupin göstergesi. Geom. Bir S yüzeyinin gösterici koniklerine ait gerçek noktaların kümesi.

DUPİYON a. (fr. *doupion*). Tekst. **1.** Uzunluğu boyunca dağılmış düzensiz kalınlıklar içeren iplik. (Başlangıçta, dupiyon yalnızca ipekten elde edilen bir iplikti, ancak günümüzde her tür elyaftan üretilir.) **—2.** Bu iplikle dokunan kumaş.

DUPLEIX (Joseph François), fransız koloni yöneticisi (Landrecies 1696 - Paris 1763). 1720-1723 arasında Hindistan şirketi'nin yöneticiliğini yapan babası François Dupleix desteğiyle Pondiçeri yüksek konseyi'ne danışman atandı (1720). Çandernagor valiliğine getirildikten sonra (1731) şirketin ordaki bürosunun ticari etkinliklerini geliştirdi ve "Hindistan çevresinde" ticaret yaparak servet edindi.

Moğol İmparatorluğu'nun parçalanması üzerine, Dupleix, hintli hükümdarlar arasındaki bölünmelerden yararlanarak Hindistan'da bir "fransız imparatorluğu" kurmaya karar verdi. Bu amaçla taht mücadelelerine karıştı, desteklediği adayların kazanmasını sağladı ve yaptığı askeri yardıma karşılık toprak ve ticaret ayrıcalıkları elde etti. Hindistan fransız şirketi'nin bu genişlemesi, rakibi olan İngiliz şirketi'nin çıkarlarını tehdit ediyordu. İngilizler buna karşılık ajanlarından Robert Clive'i yollayarak Arcot'yu ele geçirdiler: fransız ordusu, bozguna uğradı. Bunun üzerine Dupleix geri çağrıldı. 1755'te Fransa'ya döndükten sonra ayrıcalıklarını değerlendirmeye ve şirkete yatırdığı paraları geri almaya çalıştıysa da başaramadı. İngiliz şirketinin fransız şirketine üstünlüğünü belgeleyen Paris antlaşması'nın imzalanmasından birkaç ay sonra, kasım 1763'te öldü.

DUPLESSİS-MORNAY (Philippe) → MORNAY (Philippe de).

DUPLİCİDENTATA a. Zool. ÇİFTDİŞLİLER öbeğinin bilimsel adı.

DUPLİKATUS a. Uluslararası bulut sınıflandırmasında, özellikle cirrus, altocumulus, altostratus ve stratocumulus türlerine uyan çeşit.

DUPONDİUS a. (lat. sözc.). Parac. **1.** Roma Cumhuriyeti döneminde(İ.Ö. III. yy. sonuna doğru) bronzdan dökülen 653 g ağırlığında, çift *aslibralis* değerinde para. **—2.** Roma İmparatorluğu döneminde İ.Ö. 20'den başlayarak basılan, 12,75 g ağırlığında, 2 as değerinde orikalk (pirinç) para.

DUPONG (Pierre), lüksemburglu siyaset adamı (Heisdorf-Steinsel 1885-Lüksemburg 1953). Milletvekili seçildi (1915), maliye ve sosyal işler bakanı (1926), başbakan oldu (1937). Mayıs 1940'ta Lüksemburg'un Almanlar tarafından işgalini onaylamayı reddetti ve büyük düşes Charlotte ile birlikte Londra'ya, sonra da Montréal'e gitti. Montréal'de geçici bir hükümete başkanlık yaptı. Eylül 1944'te Lüksemburg'a döndü ve ölünceye değin başbakanlık ve Sosyal-hıristiyan parti'nin liderliğini yaptı.

DUPONT de Nemours (Pierre Samuel), fransız iktisatçı ve siyaset adamı (Paris 1739 - Eleutherian Mills, Wilmington yakınında, Delaware, 1817). Parisli bir saatçinin oğluydu. Önce tıp okudu. Quesnay'in tilmiziydi ("fiziyokrasi" deyimini ilk o kullandı), Turgot (1774), Vergennes, Calonne ile birlikte çalıştı, 1789'da Nemours eyaletinden "tiers état" milletvekili seçildi. 1780'den 1791'e kadar belli başlı mali reformların esinleyicisi oldu. Kralcı olduğu için kralın tutuklanmasından sonra hapse atıldı. Thermidor'da serbest bırakıldı. Loiret'den, Conseil des Anciens meclisi'ne seçildi, daha sonra ABD'ye gitti, orada başkan Jefferson ile işbirliği yaptı. 1803'te, Fransa'ya döndü ve Arsenal kütüphanesi müdür yardımcısı oldu. 1814'te, geçici hükümette sekreterlik görevini kabul etti. Yüz Gün sırasında yeniden ABD'ye gitti, Delaware'de öldü. Fransız enstitüsü'ne giren ilk iktisatçıdır (1803). En önemli yapıtları: *Physiocratie, ou Constitution naturelle du gouvernement le plus avantageux du genre humain* (Fiziyokrasi ya da insanlık için en elverişli yönetimin doğal kuruluşu) [1767]; *Origines et progrès d'une science nouvelle* (Yeni bir bilimin kökenleri ve gelişimi) [1768]; *Table raisonnée des principes de l'économie politique* (Ekonomi politik ilkelerinin açıklamalı tablosu) [1773]; *Mémoire sur les municipalités* (Belediyeler üstüne inceleme) [1774]; *Du pouvoir législatif et du pouvoir exécutif convenables à la République française* (Fransız Cumhuriyeti'ne uygun yasama ve yürütme gücü üstüne) [1795]. (→ DU PONT DE NEMOURS.)

DUPONT (Ewald André), alman film yönetmeni (Zeitz, Saksonya, 1891 -Hollywood 1956). Önce film eleştirmenliği, sonra senaryo yazarlığı yaptı. Yönettiği birçok film (*Baruchen*, 1923, gibi) arasında en ünlüsü Emil Jannings ve Lya de Putti'nin oynadıkları *Varieté*'dir (1925). Bu yapıt, sessiz alman sinemasının başyapıtlarındandır. Dupont, daha sonra, genellikle Fransa, İngiltere ve ABD'de *Piccadilly* (1928), *Moulin-Rouge* (1929), *Atlantic* (1929), *Titanic* (1930), *Salto mortale* (1931), *A Night of Mystery* (1937) filmlerini çevirdi.

DUPONT (Clifford), rodezyalı devlet adamı (Londra 1905 - Salisbury 1978). İlk Salisbury hükümetinde adalet bakanlığı yaptı. Bağımsızlığın ilanından (1965) sonra dışişleri bakanı ve "Rodezya hükümeti yönetim görevlisi" oldu. Cumhuriyetin ilan ediliş tarihi 2 mart 1970'te vekâleten cumhurbaşkanlığına getirildi. 14 nisanda asaleten üstlendiği bu görevden ocak 1976'da ayrıldı.

DU PONT DE NEMOURS (Éleuthère Irénée), fransız kimyacı (Paris 1771 -Philadelphia 1834), ekonomist Pierre Samuel Dupont* de Nemours'un oğlu. Lavoisier ile birlikte barut yapımı üzerinde çalıştı: Fransız devrimi sırasında yaşamı tehlikeye girince ABD'ye göç etti ve 1802'de burada Wilmington yakınında *Du pont de Nemours* şirketinin çıkış noktası olan bir barut yapımevi kurdu.

Du Pont de Nemours, amerikan kimyasal ürünler şirketi; ABD'nin en büyük ve dünyanın sayılı işletmelerinden biridir. 1802'de Wilmington (Delaware) yakınında kara barut imal eden küçük bir fabrika olarak kuruldu, dumansız barutu icadıyla XX. yy.'ın başında bütün dünyada üne kavuştu. Bu dönemde selüloz sanayisi ile ilgilenmeye başladı. Rakip firmaları kendi bünyesine aldıktan sonra 1907 yılında, antitröst yasanın çıkmasıyla büyük bir darbe yedi; barut fabrikaları dışında, mallarının büyük bölümünü dağıtmak zorunda kaldı. 1917'de boyarmadde üretimine girerek, bu alanda alman kimya sanayisinin tekeline son verdi. 1920 ile 1930 arasında, ilk reyon ve sinema filmleri üretimini gerçekleştirdi, sentetik kauçuğu, Nylon'u ve DDT'yi buldu. İkinci Dünya savaşı sırasında Du Pont de Nemours şirketi, pek çok patlayıcı ve sentetik kauçuk fabrikası kurarak ABD'nin savaş sırasında gösterdiği çabaya büyük ölçüde katkıda bulundu. İlk pilot nükleer enerji fabrikası ile Pasco (Washington) plütonyum üretim fabrikasını da bu şirket kurdu: her iki fabrikayı da, 1 dolar gibi simgesel bir tutar karşılığında amerikan hükümetine devretti. Savaş sonrası bu alandaki çabalarını sürdüren Du Pont de Nemours, radyonükleidlerin ilk kez barışçı amaçlarla, özellikle kanser tedavisinde kullanılması çalışmalarını başlattı. Grubun ABD'de 120 fabrikası, pek çok ülkede şubeleri ve yüz kadar araştırma laboratuvarı vardır. Kimyasal ürünler, plastik gereçler, filmler, yapay lifler dışında elektroniğe ve gazın işletilmesi alanlarına da el atmıştır.

1981 haziranında Conoco petrol şirketi ile imzalanan anlaşmaya göre Du Pont de Nemours bu şirketi de aldı; böylece ABD'nin yedinci büyük sanayi grubu doğdu; ve bu iki teşebbüs birbirini tam anlamıyla tamamlamaya başladı. Du Pont de Nemours 1990'da dünyanın 22. sanayi grubuydu.

DUPONT-SOMMER (André), fransız doğu dilleri uzmanı (Marnes-la-Coquette 1900 - Paris 1983). Kudüs'teki Fransız okulu'nun üyesi (1928-29), Paris Edebiyat fakültesi'nde ibrani dilbilimi ve eski Doğu tarihi profesörü (1945), Paris Üniversitesi sami dilleri araştırma enstitüsü'nün başkanı ve Collège de France'ta ibranice ve aramca kürsüsü profesörü (1963-1971) görevlerinde bulundu. Aramlar üstüne önemli bir yapıt yazdı (1949-50). Ölü Deniz elyazmalarını ilk açıklayan, çeviren ve yorumlayanlardandı: *Aperçus préliminaires sur les manuscrits de la mer Morte* (Ölü Deniz elyazmalarına toplu bir bakış), 1953; *Livres des hymnes découverts près de la mer Morte* (Ölü Deniz yakınında bulunmuş ilahiler kitabı), 1957; *Ecrits esséniens découverts près de la mer Morte* (Ölü Deniz yakınında bulunmuş essen yazıları), 1959. Büyük bir eskiyazılar uzmanı ve yazıtbilimci, aynı zamanda düşünceler ve inançlar konusunda önemli bir tarihçiydi. 1968'de Fransa Yazıtlar ve edebiyat akademisi'nin sürekli sekreterliğine getirildi.

DUPOUY (Gaston), fransız fizikçi (Marmanda 1900 - Toulouse 1985). Kristallerin manyetik özelliklerini, manyetik optik, manyetik ölçümler, radyoaktivite ve özellikle elektronik optik üstüne araştırmalar yaptı. 1944'te Fransa'da bulunan manyetik mercekli ilk elektronik mikroskobu, sonra 1960'ta X ışınlı bir mikroskop yaptı. 1950'de Fransa Bilimler akademisi'ne seçildi.

DUPRÉ (Louis), fransız dansçı (Rouen 1697 - öl. 1774). Opera'da hocası Louis Pécourt'un yerini aldı. 1722'de Polonya'ya gitti. 1730'da Paris operası'na döndü, Lully'nin *Thésée*'sinde ve Campra'nın *les Fêtes vénitiennes*'inde dans etti. 1733'ten başlayarak, Rameau'nun kendisi için yazdığı tüm balelerinin prömiyerinde başrol oynadı. Louis Dupré, otuz yıl boyunca, tüm Avrupa'da chacona'nın ve passacaglia'nın en büyük yorumcusu olarak tanındı. Üslubu ve tekniği, "büyük Dupré" adı altında, Avrupa'daki dans akademilerinde örnek kabul edildi. 1750'de dansı bıraktı. Altmış yaşındayken yeniden *les Fêtes vénitiennes*'de dans etti. Krallık dans akademisi'nde dans dersleri verdi, aralarında Gaetano Vestri'nin de bulunduğu öğ-

Alpy

Henri Fouques Duparc

B.N., Paris

Pierre Samuel Dupont de Nemours
Bibliothèque nationale, Paris

Dupuytren kırığı
A: kavalkemiği aşıkçığının kopma kırığı; B: kamışkemiğinin alt ucunun bükülme kırığı.

B.N., Paris

Marcel Dupré
Paris'te, Saint-Sulpice kilisesi'nin orgu başında
Bibliothèque nationale, Paris

Jules Dupré
Gavarnie buz yalağı
Pirene müzesi, Lourdes

renciler yetiştirdi. Vestri'den önce "Dans tanrısı" diye adlandırıldı.

DUPRÉ (Jules), fransız ressam (Nantes 1811 - L'Isle-Adam 1889). Manzara ressamı olarak ilk denemelerine başlamadan önce, kendisi gibi ressam olan ve daha sonraları Creil ve Coussac-Bonneval'da sanayiciliğe atılan babası FRANÇOIS Dupré'nin (1781-1845) yanında porselen dekoratörü olarak bir çıraklık dönemi geçirdi. Resimlerini 1831 Salonu'nda sergilemeye başladı, 1834'te İngiltere'de Constable ve Turner'ı keşfetti ve onların gökyüzü tablolarının etkisinde kaldı. Dostluklarının bozulduğu tarih olan 1849'a değin, Th. Rousseau ile birlikte Fransa'yı dolaştı (*Gavarnie buz yalağı*, 1884, Lourdes Pirene müzesi). 1852'de, Salon'da resim sergilemeyi bıraktı ve ancak 1867 Evrensel sergisi'nde Salon'a yeniden döndü. Barbizon okulundan sayılmakla birlikte buraya ancak arada sırada uğradı ve Barbizon yerine Limousin'i, Berry'yi ve 1852'ye doğru yerleştiği L'Isle-Adam'ı yeğledi. Yapıtlarında romantik manzara resmi (*Bataklık üzerinde günbatımı*, Louvre) ile Cayeux-sur-Mer'i konu alan deniz manzaralarını belirgin bir izlenimcilik öncesi anlayışla birleştirdi. Dupré'nin tabloları pek çok müzede, bu arada Louvre ve Lahey'deki Mesdag müzesi'nde sergilenmektedir. — Kardeşi VICTOR da (Limoges 1816 - Paris 1879) manzara ressamıydı.

DUPRÉ (Giovanni), fransız kökenli italyan heykelci (Siena 1817 - Floransa 1882). Torino'daki büyük Cavour anıtı'nı yaptı (1873). XIX. yy. sonu Milano gerçekçilerini etkiledi.

DUPRÉ (Marcel), fransız orgcu, besteci ve eğitici (Rouen 1886 - Meudon 1971). Diémer, Guilmant ve Widor'un öğrencisi. *Psyché* adlı kantatıyla 1914'te Roma ödülü'nü kazandı. 1926'da Paris Konservatuvarı'nda org öğretmenliğine getirildi. 1954-56 arasında bu okulun müdürlüğünü yaptı. Ayrıca 1934'te hocası Widor'un yerine St-Sulpice kilisesi'nin orgcusu oldu. Öğretim kitapları yazdı: *Cours d'harmonie, de contrepoint, de fugue* (Armoni, kontrapunto ve füg dersleri) [1938]; *Traité d'improvisation à l'orgue* (Orgda doğaçlama üzerine inceleme) [1925]; *Méthode d'orgue* (Org metodu) [1927]; *Cours complet d'improvisation à l'orgue* (Orgda doğaçlama dersleri) [1962]. Başlıca yapıtları: org için 3 *Prelüd ve Füg* defterinden ikisi (1912, 1938); iki senfoni (*Symphonie-Passion*, 1924); *org ve orkestra için konçerto;* org için *79 koral* (1931); *le Chemin de la Croix* (org için, 1932); orkestra için *Symphonie;* piyano ve org için *Ballade;* melodiler; oda müziği parçaları; dinsel yapıtlar (*la France au calvaire* adlı oratoryo [1956]; *De profundis* [1917]). J. S. Bach'ın org yapıtlarının tümünü kapsayan bir yayını gözden geçirdi.

DU PREL (Karl), bavyeralı gizli bilimler uzmanı (Landshut 1839 - Heiligenkreuz, Tirol 1899). Tekçi okula bağlandı ve insan ruhunun metapsişik olaylarını inceleyen bilim araştırmalarını, bir manevi evrimciliğin hizmetinde kullanmaya çalıştı. Kendini spritizmaya verdi; ona göre gizli bilimler, ruhu keşfetmeye yarayabilirdi. *Ölüm, öbür dünya, öbür dünyada yaşam* üzerine kitaplar (1899) yazdı.

Lauros-Giraudon

DUPUİS (Albert), belçikalı besteci ve eğitimci (Verviers 1877 - Brüksel 1967). Roma büyük ödülü'nü kazandı (1903). Paris'te d'İndy, Guilmant ve Bordes'un derslerini izledi. Birçok öğrenci yetiştirdi, 1907-47 arasında Verviers konservatuvarı'nı yönetti. 2 senfoni, 4 konçerto (keman, çello ve piyano), senfonik şiirler, melodiler, oda müziği parçaları besteledi. Özellikle sahne yapıtlarında başarı gösterdi. Başlıca lirik yapıtları: *İdylle* (1896); *Martille* (1906), *la Passion* (1915).

DUPUİT (Jules Juvénal), fransız mühendis ve iktisatçı (Fossano, Piemonte, 1804 - Paris 1866). Karayolları mühendisiydi. Paris Belediyesi karayolları müdürü oldu. Yolların bakımı, suların dağılımı, tonozların dengesi, vb. konulardaki yapıtları dışında, ekonomik yarar ve bu yararın ölçülmesi, talep eğrisi, kısmi ekonomik dengeler, iktisatta matematik olasılıklar gibi konularda dikkate değer katkılarda bulundu.

DUPUYTREN (Guillaume, *baron*), fransız cerrah (Pierre-Buffière, Haute-Vienne, 1777 - Paris 1835). Cerrahi klinik profesörü (1812) ve Hôtel-Dieu'de baş cerrah (1815) oldu. Louis XVIII'in (1823), sonra Charles X'un cerrahıydı. Cerrahlığın temel ilkesi durumuna getirdiği patolojik anatominin kurucularından biridir.

Dupuytren hastalığı, nedeni belli olmayan ve önce el ayasında yüzeysel aponevroz kısalmasına, sonra el ayasında düğümcüklere ve düzeltilemeyen parmak kıvrılmasına neden olan hastalık.

Dupuytren kırığı, kamışkemiğinin, aşık çıkıntısının 7-8 cm yukarısından kırılması ve kavalkemiği iç yan aşıkçığının kopması.

DUQUE CORNEJO (Pedro), ispanyol heykelci (Sevilla 1677 - Córdoba 1757). R. Roldán'ın öğrencisi ve barok üslubun usta bir temsilcisiydi. Sevilla katedrali'nin *sagrario*'sunun (1706), sonra Paular'daki *Cartujo* kilisesi'nin süslemelerinde çalıştı. Granada'daki Nostra Señora de las Angustias kilisesi'ndeki on dört anıtsal aziz heykelini ve Córdoba katedrali'nin iskemlelerini yaptı (1747-1758).

DUQUE DE CAXİAS, Brezilya'da kent, Rio de Janeiro yerleşmesinin kuzeyinde; 581 000 nüf. Kimya ve makine sanayileri.

Duquesne, Ohio hattını tehdit eden Washington komutasındaki ingiliz kolonlarına karşı Fransızlar'ın 1754'te yaptıkları kale. 1758'de İngilizler'in eline geçti, Pittsburgh adını aldı.

DUQUESNE (Abraham, *marki*), fransız denizci (Dieppe 1610 - Paris 1688). Richelieu'ye tavsiye edildikten sonra Otuz Yıl savaşları'nda görev aldı ve Lérins adalarında, Guetaria'da, Tarragona'da (1641) ve Cartagena'da (1643) çarpıştı. Sicilya'nın İspanyollar'a karşı ayaklanması sırasında (1675) Akdeniz'e gönderildi, ispanyol-hollanda donanmalarına karşı Stromboli (ocak 1676), Augusta (nisan 1676) ve Palermo (haziran 1676) zaferlerini kazandı. 1681'de osmanlı donanmasını Sakız adasında ablukaya aldı: 1682 ve 1683'te Cezayir'i denizden bombaladı. Son seferine 1684'te çıktı: kralın düşmanlarına gemi ve mühimmat yardımı yapan Cenova'yı bombaladı.

DUQUESNOY, güney hollandalı heykelci ailesi (XVII. yy.). —JERÔME ya da JEROEN, *Yaşlı* denir (Le Quesnoy [?] 1570'ten önce - Brüksel 1641). Yapıtları (örneğin, St. Martin Aalst kilisesi tabernaculumu, 1605) arasında Brüksel'deki *"İşeyen çocuk"* en ünlüsüdür. —FRANÇOIS ya da FRANS, *Francesco Fiammingo* denir (Brüksel 1597 - Livorno 1643), Jerome'nin oğlu ve öğrencisi. Roma'ya yerleşti (1618) ve orada özellikle Van Dyck, Poussin ve Algardi'yi tanıdı. Ünlü sanatçı, mezarlar, alçak-kabartmalar (*Kutsal Aşk ve Dindışı Aşk*, Doria Pamphili gal.) ve XVII., XVIII. yy.'larda sık sık kopya edilmiş olan iki anıtsal heykel yaptı: *Azize Susanna* (1633, S. Maria di Loreto) ve *Aziz Andreas* (1640, San Pietro kilisesi). —JERÔME ya da JEROEN, *Genç* denir (Brüksel 1602 - Gent 1654), François'nın kardeşi. İtalya'da, sonra İspanya'da Felipe IV'ün hizmetinde çalıştı, sonra Flandre'a gelerek Brüksel'de Sint Michiels katedrali için heykeller, N.-D.-du-Sablon kilisesi (*ay. y.*) için bir *Azize Ursula* ve piskopos Triest'in (St-Baron katedrali, Gent) anıtmezarını yaptı.

DUR a. Kesin olarak durmayı zorunlu kılan yol işaretleme panosu.

DUR, müzikte majör makamı belirten almanca sözcük.

DÛR çoğl. a. (ar. *dar*'ın çoğl. dür). *Esk.* **1.** Evler. **—2.** Bölgeler.

DÛR sıf. (fars. *dur*). *Esk.* **1.** Uzak: *"Fezâyı aşkı gördüm, salah-ı akldan dûrum"* (Fuzuli, XVI. yy.). **—2.** *Dûr-bin*, DÜRBÜN. ‖ *Dûr-nüma*, uzağı gösteren. ‖ *Dûr-nüvis*, uzaktan yazan; telgraf. ‖ *Dûr u diraz*, uzun söz için kullanılır, uzun uzadıya.

DURAÇ a. Zool. TURAÇ'a halk arasında verilen ad.

DURÂDUR be. (fars. *dûrâdûr*). *Esk.* Uzun uzadıya, uzunca: *"Vâkıâ aile içinde geçen hayat asıl hayata alıştırma ise de bu pek elzem olmakla beraber biraz dûrâdûr hazırlamadır"* (H. Ç. Yalçın).
◆ sıf. Uzak: *"Bu vâsi denize, bu dûrâdûr ufuklara karşı yapayalnız"* (Samipaşazade Sezai, XIX. yy.).

DURA-EUROPOS. Esk. coğ. Fırat kıyısında kurulmuş kent. Önce İ.Ö. 300'e doğru Antigonos'un generali Nikanor tarafından *Dura* adıyla, sonra Seleukos I tarafından *Europos* adıyla kuruldu. (Yıkıntıları Suriye'de *Salihiye*'dedir.) Selefkiler' in bu müstahkem kolonisi, daha sonra Parthlar'ın egemenliğine girdi; Caracalla döneminde bir garnizon kenti ve Roma kolonisi durumuna geldi; İ.S. 256'da Persler kenti yakıp yıktılar. Doğu topraklarındaki bu yunan sitesi başlangıçta çeşitli etnik öbeklerden oluşuyordu: Yunanlılar, Traklar, Persler. Askeri ve ticari bakımdan önemli bir merkez olan bu kozmopolit site, Roma döneminde de çok çeşitli kültleri içermeyi sürdürdü.

1921'de ingliiz birliklerinin eski resimleri gün ışığına çıkarmasından sonra Fransızlar kazılara başladı ve 1928'den sonra kazılar Yale Üniversitesi'nce yönetildi. Kazılar sonucu elde edilen veriler, dama tahtası görünümündeki sokak ağı, evleri, tapınakları, agorası ve pazarı, sınır bölgesi komutanının sarayıyla ve bazıları çok önemli olan anıtlarıyla sitenin planını saptama olanağı verdi; çok önemli anıtlar arasında İ.S. 168'e doğru yapılan ve sitenin terk edilmesinden önce iki kez yenilenen, pers etkisinin açıkça görüldüğü duvar resimleriyle bezeli bir Mithra tapınağı, resimlemeye şiddetle karşı çıkan musevi geleneğinin tersine,duvarları Eski Ahit'ten sahnelerle bezeli (Şam Arkeoloji müzesi'nde korunmaktadır), İ.S. III. yy.'ın ilk otuz yılından kalma bir sinagog; bir evdeki hıristiyan tapınma yeriyle Eski ve Yeni Ahit'ten sahnelerle bezeli (Şam Arkeoloji müzesi) bir vaftizevi sayılabilir. Doğu'daki ilk hıristiyan topluluklarının yaşamına, özellikle de hıristiyanlığın örgütlenişine ilişkin bilgilerin çoğu bu keşiflerin ürünüdür.

DURAĞAN sıf. **1.** Yerini hiç değiştirmeyen, sürekli aynı yerde durduğu izlenimi veren şey için kullanılır; sabit. **—2.** Hep aynı kalan, gelişmeyen, değişmeyen; statik.

—Astrol. Her mevsimin ikinci (orta) bölümünün karşılığı olan burca denir; bu burçlar o mevsimin niteliğini en yetkin biçimde ortaya çıkarır: ilkbahar için Boğa, yaz için Aslan, güz için Akrep ve kış için Kova (Kuzey yer yarıküresi). [Eşanl. SABİT.]
—Ceb. *Durağan dizi*, her $n \geqslant p$ için $a_n = a_p$ olacak biçimde bir p doğal sayısının var olduğu $(a_n)_n \in \mathbb{N}$ dizisi.
—Dalga ve titr. *Durağan dalgalar*, salınım olayları, her noktada ya evre uygunluğu ya da evre karşıtlığı gösteren dalgalar. (Karşt. İLERLEYEN DALGALAR.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Elekt. ve Elektrotekn. STATİK'in eşanlamlısı.
—Fiz. Zaman boyunca kendine özdeş olarak yinelenen olaylar için kullanılır. (Sönümsüz bir sarkacın salınımları ve bir almaşık elektrik akımı, durağan olaylardır. Böyle bir olay zamana bağlı armonik sinüzoidal bir değişimle nitelenir ve zaman boyunca değişmeyen statik olaydan farklıdır.) || *Durağan hal*, hal vektörünün zaman içindeki değişimi armonik olan bir kuvantum sisteminde, tam tanımlı enerji hali (enerji öz hali).
—Geom. f'ün sıfır olduğu bir (I, *f*) parametrelenmiş yayının bir noktasına denir. || Bir parametreli

$$\left(D_t = \{M / \overrightarrow{OM} = \overrightarrow{a(t)} + \lambda \cdot \overrightarrow{v(t)}\}\right)$$

biçimindeki $(D_t)_{t \in I}$ doğru ailesinin bir D_{t_0} doğrusuna denir, öyle ki bu doğru için

$$\overrightarrow{v(t_0)} \wedge \overrightarrow{v'(t_0)} = \vec{0}$$

ve $\overrightarrow{a'(t_0)} \wedge \overrightarrow{v(t_0)} = \vec{0}$ dır. (Bu doğrunun bütün noktaları ayırtedici noktanın koşullarını gerçekler.) [Eşanl. STASYONER.]
—İkt. düş. tar. Bazı iktisatçıların (özellikle J.B. Say ve J. Stuart Mill), düşledikleri büyümenin sona erdiğini gösteren iktisadi durum.
—İş örgüt. İlk gözlem anına bağlı kalmayan şey. (Örneğin, bir seri imalat, genellikle durağan bir olaydır. Oysa, bir imalatın başlatılıp yürütülmesi durağan bir olay değildir. Durağan olaylarla durağan olmayan olaylar arasında ayrım yapılması, işlem araştırmacısı için zorunludur; çünkü, toplanacak gözlemlerin seçiminde ve toplanacakları anın saptanmasında bu ayrımın hesaba katılması gerekir.)
—Nörobiyol. *Durağan kasılma*, EŞÖLÇÜLÜ KASILMA'nın eşanlamlısı.
—Olasıl. ve Siber. *Durağan rastlantı süreci*, istatistik özellikleri zaman başlangıcına bağlı olmayan süreç. (Genellikle, durağan rastlantı süreçlerinin, ergodiklik özelliğinden başka da rol oynadıkları varsayılır.)
—ANSİKL. Dalga ve titr. *Durağan dalgalar*. Bunlar, yansıyan bir dalganın ilerleyen bir doğru dalga ile girişiminden kaynaklanır; bu girişim sonucu titreşim genliğinin maksimumları (karınlar) ve minimumları (düğümler) uzayda düzenli bir biçimde dağılır.

DURAĞAN, Karadeniz bölgesinde Sinop iline bağlı ilçe; 34 131 nüf. (1990); 1 103 km²; merkez bucağı dışında 1 bucak, 51 köy. Merkezi, Sinop'un 113 km G.'inde Gökırmak vadisinde *Durağan*, 7 432 nüf. (1990). Buğday, arpa, pirinç, şekerpancarı üretimi. Çeltik, tuğla-kiremit fabrikası, halı-kilim dokuma atölyeleri.

DURAĞANLAŞTIRMA a. Cerr. Bazı hastalıkları ya da yaraları tedavi amacıyla bir kimsenin vücudunun tümünü ya da bir bölümünü, çeşitli yöntemlerle hareketsizleştirme. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Zühr. hast. bil. *Treponemaları durağanlaştırma testi*, NELSON TESTİ'nin eşanlamlısı.
—ANSİKL. Cerr. Bazı aygıtlarla, toyaka, alçı ya da çivilerle durağanlaştırma, kırıkların çoğunun temel tedavi yoludur. Bu yöntemle eklem hastalıkları (burkulmalar, artritler, vb.) da tedavi edilir. Omurganın çeşitli hastalıklarında da bu yönteme başvurulur.

DURAĞANLIK a. Çevrebil. Bir ekosistemin değişikliklere (bozulmalara) karşı koyma ve denge durumunu koruma özelliği. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Siber. ve Olasıl. Rastlantısal, durağan bir sürecin özelliği.
—ANSİKL. Çevrebil. Ekosistemlerin durağanlığı ancak yakın yıllarda, özellikle canlı topluluklarının sayısındaki azalıp çoğalmaları ayarlayan mekanizmalar bakımından özgül incelemelere konu oldu. Durağanlık besin maddelerinin birikimi ve kullanımıyla ilgili olduğu gibi organik maddelerin üretimi ve parçalanmasıyla da ilgilidir. Olağan bir sürecin yokluğunu gidermeye ve dıştan gelen bozucu bir etkiyi söndürmeye yarayan birçok ikame ilişkileriyle çeşitlenmiş ekosistemler için durağanlık özellikle göze çarpıcıdır.

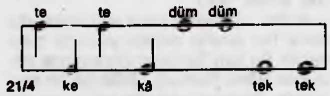
DURAK a. **1.** Toplu ulaşım araçlarının durmaları için düzenlenen yer: *Otobüs durağı. Dolmuş durağı. İlk, son durak.* **—2.** "Çalışmaya ara vermek, dinlenmek" anlamında kimi deyimlerde ya da kalıp kullanımlarda geçer: *Dur durak bilmeden çalışmak. Bizde uyku durak kalmadı. Ne dinlenme var ne durak.* **—3.** Konuşurken ya da yüksek sesle okurken, sözcükler arasında anlamın gerektirdiği biçimde yapılan ses kesintisi.
—Bür. ger. Yazı makinelerinde, paragrafın ya da sütunun başında durması için, şaryonun üzerine otomatik olarak düşen kama.
—Dy. Önemsiz tren istasyonu.
—Ed. Hece vezninde dizelerin bölüm yerlerine verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.) || Halveti tekkelerinde okunan ilahilere verilen ad.
—El sant. Tespihlerde, otuz üç danede bir bulunan, yassıca küçük parça. (Eşanl. NİŞANE.)
—Hayvc. Bir ahırda, sığırların tek tek bağlandığı, önünde yem teknesi, arkasında yer oluğu, iki yanında da bölmeler olan yer. (Yem teknesi ile yer oluğu arasındaki mesafe, durağın türünü belirler. Bu mesafe 1,70 m'den fazla ise, o durağa "uzun", az ise "kısa" denir.) || Bir sağım alanında, ineğin sağım sırasında içine konulduğu, çubuk ya da engellerle çevrili yer.
—Müz. Modal ya da tonal bir sistemde, diyatonik ya da kromatik gamın en önemli sesi. (Gam, adını bu sesten alır. Klasik tonalitede [eksenlilikte] durak, her zaman birinci derecedir.) [Eşanl. EKSEN, TONİK, KARAR PERDESİ.] || Bir ya da birçok ölçü boyunca icranın askıya alınması. (Kaç ölçü boyunca bekleneceğini belirten rakamın üzerine çizilmiş uzun bir yatay çizgiyle gösterilir.) || Müzik cümlesinde, sus işaretleri ya da cümlenin öğelerini birbirinden ayıran bağ işaretleriyle belirtilmiş bekleme yerlerinden her biri.
—Süslem. sant. Tezhipli çiçeklere verilen ad. (Bunlar genellikle ayetlerin söz başlarına ya da sonlarına yapıldığından bu adla anılır.) [*Vakıf gülü* ya da *Vakfe gülü* de denir.]
—Ulaş. Toplu taşıma araçlarının durması için düzenlenmiş yer; bu yerin kapsamı içinde kalan yapı: *Otobüs, dolmuş durağı.*
—ANSİKL. Ed. Bir dizedeki heceler duraklarla iki ya da daha çok kümeye bölünür. Örn. 8 heceli *"Biz dünyadan gider olduk"* (Yunus Emre) dizesi "4+4" hecelik iki kümeye bölünür. Kümelerin bitim yerlerinde duraklar yer alır. Sözcükler duraklarla ortadan bölünemez. Duraklar, 7 heceli dizelerde "4+3" ya da "3+4", 11 heceli dizelerde "6+5" ya da "4+4+3" vb. biçimlerinde sıralanır. Durakların böyle belirli kurallara bağlı olmasının yarattığı tekdüzelikten kurtulmak için özgür duraklı ya da duraksız hece vezni de kullanılmıştır. C. S. Tarancı, A. M. Dıranas gibi şairlerin dizelerinde kalıplaşmış durakların kullanılmadığı, durak yerlerinin bir şiir boyunca değiştiği görülür. (→ DURAKSIZ.)

DURAK a. Müz. Türk tasavvuf müziğinde bir form.
—ANSİKL. Mevlevilik dışında, ayinleri ya da zikirleri müzikli olan tüm tarikatlarca benimsenmiştir. Bu formdaki yapıtlar, her zaman *durak* evferi* adlı usulle ölçülmüştür, ama melodik yapısı bir doğaçlamayı andırdığı ve sık sık puandorg yapıldığı için, kimi müzikçiler durakların ritimsiz olduğunu ileri sürmüştür. Her dizenin başına genellikle "hak dost, dost, ah, hu" gibi sözcüklerden biri eklenir.

DURAK, Balıkesir'in Kepsut ilçesine bağlı bucak; 7 327 nüf. (1990); 19 köy. Merkezi *Durak*, 119 nüf. (1990).

DURAK AĞA, türk şair ve müzikçi (? -İstanbul 1566). Dukakinzade Mehmet Paşa'nın, daha sonra da şehzade Selim'in hizmetine girdi, Selim'in Konya'daki sarayında imrahorluk ve defterdarlık yaptı. Yaşamının son yıllarında müziğe tövbe etti. Selim II tahta çıkınca onunla İstanbul'a gitti ama, kendisini çekemeyenlerin iftiraları üzerine öldürüldü. Şiirlerinde *Nihani* mahlasını kullanan Durak Ağa'nın *Sazname* adlı yapıtı, döneminin çalgıları üzerine bilgi veren ender kaynaklardandır.

DURAK EVFERİ a. Müz. Türk müziğinde bir büyük usul. 21 zamanlı, 7 vuruşludur. Hemen hemen yalnızca durak formunda kullanılmıştır.

durak evferi usulü

DURAKLAMA a. Duraklamak eylemi.
—Bot. *Kış duraklaması*, ongun besisuyu ve ham besisuyu dolaşımının, kış mevsiminde, özellikle yaprağını kışın döken bitkilerde tümden ya da tüme yakın olarak duraklaması.
—Gökbil. Bir gezegenin yermerkezli devinimde, boylamdaki hızı sıfır olan evre. (Duraklama halindeki bir gezegen yıldızlar arasında geçici olarak devinimsiz görünür. Bu olay gezegenin ve Yer'in öz hız-

Giraudon
Abraham **Duquesne**
Sergent'ın yapıtından
Ride'nin renkli gravürü
Bibliothèque nationale, Paris

Scala

François **Duquesnoy**
Küçük Bacchus (1629'dan sonr.)
mermer heykelcik
Doria-Pamphili galerisi, Roma

S. Ory

Dura-Europos
Sulardan kurtarılmış Musa
İ.S. III. yy.'ın ilk otuz yılı
Şam Arkeoloji müzesi

larının çakışmasından kaynaklanır.)
—Saatç. Bir dişi maşataşına takılan eşapman çarkının devinimsiz kaldığı süre. || Maşalı eşapmanda maşataşının dişe göre ne kadar içeri girdiğini gösteren açı ya da uzunluk.

DURAKLAMAK gçz. f. **1.** Gitmekte, yürümekte, çalışmakta olan bir kimse, bir şey sözkonusuysa, kısa bir süre için ya da arada bir durmak: *Yaşlı kadın merdivenlerde birkaç kez duraklamak zorunda kaldı. Araba evin önünde bir an durakladıktan sonra hızla uzaklaştı.* **—2.** Bir süre ses çıkarmamak, bir şey söylemekte kararsızlığa düşmek; duraksamak: *Bu ani soru karşısında bir an durakladı, kaçamak yanıtlar vermeye çalıştı.*
—Tiyat. Seyircinin dikkatini çekmek ya da bir etki yaratmak, araya bir hareket sıkıştırmak için bir sözü yarıda kesmek, bir soruyu yanıtsız bırakmak.

◆ **duraklatmak** ettirg. f. Duraklamasını sağlamak ya da duraklamasına yol açmak.

DURAKLAMALI sıf. Saatç. *Duraklamalı eşapman,* balansın hemen hemen her salınımında çark takımı devinimsiz kalan eşapman. (Duraklamalı eşapmanda gerileme yoktur; ancak gerilemeli eşapmanda olduğundan daha hafif bir frenleme oluşur.)

DURAKLATMAK → DURAKLAMAK.

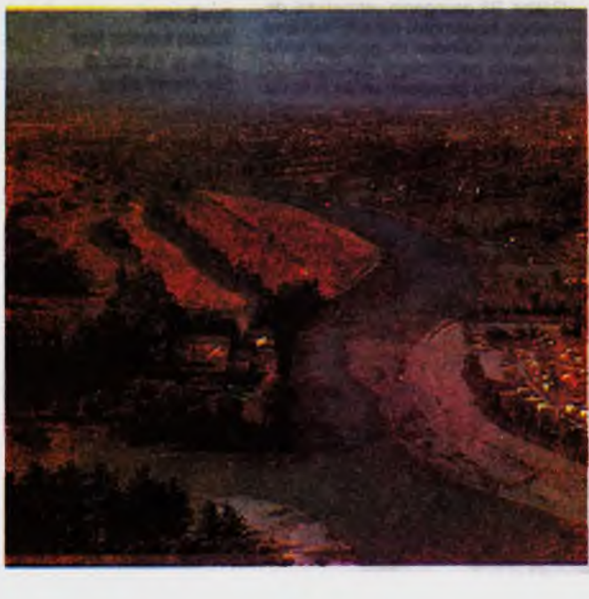
DURAKLI sıf. Durağı olan.

DURAKSAMA a. Duraksamak eylemi; tereddüt.

DURAKSAMAK gçz. f. **1.** Harekete geçmeyi ya da konuşmayı engelleyen bir kararsızlık durumunda olmak; tereddüt etmek: *Kabul etmeden önce bir an duraksadı. Hiç duraksamadan karar vermek.* **—2.** Bir engel karşısında bir an durarak, bocalayarak, gerileyerek, kararsızlığını, karşılaştığı güçlüğü, sıkıntısını göstermek: *Bir an duraksadı ve yerdeki bin lirayı almak için geri döndü.*

DURAKSIZ sıf. Ed. *Duraksız hece vezni,* hece vezninin geleneksel duraklarına bağlı kalmayan uygulamaya verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. *Duraksız hece vezni*'nde, duraklar her dizede değişik yerlerde bulunabilir. Bu türü Tanzimat döneminde Abdülhak Hâmit [Tarhan], "Bâlâdan bir ses" şiirinde, *Nesteren, Liberte* gibi oyunlarında denemişti.

DURAL sıf. Değişmezlik, hareketsizlik gösteren; durağan, statik.
—Güz. sant. Belirgin özelliği denge ve sürerlik olan sanat yapıtına denir.

Durance ile Buëch'in Sisteron (Alpes-de-Haute-Provence) yakınında kavuşması

Phedon-Salou-Atlas-Photo

—Sesbilg. Söyleniși sırasında yüksekliği değişmeyen titreme için kullanılır.

DURALAMAK gçz. f. (*durmak*'tan *dur-ala-mak*). **1.** Durur gibi olmak, yavaşlamak: *Yokuşun başında arabalar duralamak zorunda kalıyor.* **—2.** Şaşkınlık göstermek: *Silah seslerini duyanlar bir an için duraladılar.*

DURALİNOKS a. (fr. *duralinox;* tesc. edil. ad). Manganez, magnezyum ya da magnezyum-silisyum katılarak hazırlanan alüminyum alaşımlarının genel adı; iyi bir mekanik dayanım ve deniz ortamında bile atmosfer etkenlerine karşı iyi bir davranış göstermesiyle belirginleşir.

DURALOY a. (tesc. edil. ad). Kodlanmış alaşımlara göre nikel ve tungsten katılarak hazırlanan demir-krom alaşımlarının genel adı. (Duraloy alaşımları, alaşım türlerine uygun olarak 700-1 200°C arasında yüksek sıcaklıklarda kullanılabilecek mekanik parçaların üretiminde kullanılır.)

DURALÜMİN a. (fr. *duralümin;* tesc. edil. ad). Özellikle uçak yapımında kullanılan yüksek mekanik dayanımlı alüminyum alaşımlarının genel adı.
—ANSİKL. 1909'da alman Alfred Wilm, bir rastlantı sonucu bakır, magnezyum ve manganez katılmış alüminyumun yüksek sıcaklıkta yeniden ısıtılmasından sonra soğuk suda suverme ve çevre sıcaklığında uygulanan yaşlandırma işlemleriyle mekanik dayanımının önemli ölçüde arttığını fark etti. Bu alaşım ailesine Duralümin adını verdi. Bu şekilde bulunan ve "yaşlandırma yoluyla yapısal sertleştirme" denen sertleştirme yöntemi, alüminyum alaşımlarının çelikler kadar dayanımlı olmasını sağlamış, başta uçak yapımında olmak üzere yapısal pek çok uygulamada kullanılmasının yolunu açmıştır. Duralümin adıyla bilinen ilk ticari alaşım, günümüzde AFNOR 2017 A'nın karşılığıdır. Bu alaşım, yaklaşık % 4 bakır, % 0,7 magnezyum ile % 0,7 manganez içerir. Tavlanmış durumda kopma yükü 150 MPa düzeyindedir. 500°C'ta çözeltiye alındıktan sonra uygulanan soğuk suda suverme işlemi ve çevre sıcaklığında 4 gün süren bir yaşlandırma sonucunda kopma yükü 400 MPa'ya ulaşır. Bu alaşım, bu durumuyla sac, profil ya da sıcak dövmeyle kalıplanmış parçalar biçiminde yaygın olarak kullanılır. Çok aşındırıcı ortamlarda korozyona karşı düşük olan dayanımı, levha halindeki arı alüminyumla kaplama ya da kromik asidindeki anotlama gibi kimi koruma yöntemleriyle etkili biçimde geliştirilir. 2017 A, genel mekanikte hâlâ yaygın olarak kullanılır, ancak uçak yapımındaki eski ayrıcalıklı yerini bugün çok daha iyi sonuçlar veren 2014, 2024 ve 7075 gibi alaşımlara bırakmıştır.

DURA MATER → SERTZAR.

DURÁN (Diego), meksikalı ispanyol dominiken rahip (Sevilla 1537'ye doğr.-öl. 1588). Meksika tarihi ve Eskiçağ sanat eşyaları üzerine yapıtlar yazdı: *Historia de las Indias de Nueva España e Islas de Tierra Firme* (Yeni İspanya ve Tierra Firme adası yerlileri tarihi) [1867-1880].

DURÁN (Agustín), ispanyol yazar (Madrid 1793 - *ay. y.* 1862). Geçmişe dönük "tarihsel romantizm" akımının ateşli savunucusu olarak, edebiyatta dar bir ulusçuluk anlayışını savundu. *Discurso* (1828) adlı yapıtında, İspanyollar'ın en yüksek "romantik" anlatımı olarak gördüğü *comedia* türünü tuttu. Birçok kez yeniden basılan önemli bir *Romancero* yayımladı (1821, 1829, 1843, 1849-1851).

DURAN (Faik Sabri), türk coğrafyacı (İstanbul 1882- İstanbul 1943). Meşrutiyet'ten sonra gönderildiği Fransa'da (1909) Paris Üniversitesi'nde, Gallois ve de Martonne gibi ünlü coğrafya bilginlerinden ders gördü. 1913'te Darülfünun Edebiyat şubesi coğrafya muallimliğine atandı; 1915'te müderrisliğe yükseltildi. 1920'de görevinden istifa ederek Londra ve Paris'te bazı iktisadi girişimlerde bulundu. 1926'da yurda dönerek, 1928'e kadar Talim ve terbiye dairesi'nde çeviri işlerinde çalıştı; İstanbul Devlet matbaası (1928-1930), Gazi terbiye enstitüsü (1930-1931) müdürlükleri gibi yönetim görevleri üstlendi. Yeniden öğretmenliğe dönerek Haydarpaşa ve Galatasaray liselerinde çalıştı. Bu çok yönlü coğrafyacının adını coğrafya ile özleştiren asıl katkısı ve hizmeti, çağdaş yöntemlere göre ilk ve orta öğretim için yazdığı ders kitapları dizisi (özellikle liselerde okutulan *Genel coğrafya dersleri* [1939], *Büyük devletler ve komşu devletler coğrafyası* [B. Güçer ile birlikte 1942], *Türkiye coğrafyası* [1943]) ve çeşitli düzeyler için hazırlayarak Avusturya'da bastırılan haritalar (Türkiye, Avrupa, Asya) ve hâlâ daha geliştirilerek yayımlanan atlaslardır (*İlk atlas, Orta atlas* ve *Büyük atlas,* ilk baskı 1937).

DURAN (Feyhaman), türk ressam (İstanbul 1886- *ay. y.* 1970). Bitirdiği Galatasaray lisesi'ne resim ve hüsnühat (güzel yazı) öğretmeni oldu. Prens Abbas Halim Paşa tarafından, Paris'e resim öğrenimi için gönderildi (1910). Orada École de beaux arts'ta, Academie Julian'da, Jean Paul Laurens ve Cormon'un atölyelerinde öğrenim gördü. Türkiye'ye dönünce İstanbul Devlet güzel sanatlar akademisi kadınlar bölümü resim öğretmenliğine atandı (1918). Yapıtlarında akademik bir ressam olan hocası Cormon'dan izler taşıyan sanatçı, özellikle yaptığı portrelerle beğeni kazandı. Çallı kuşağının başarılı ressamlarından sayılan Duran, Güzel sanatlar birliği ile Devlet resim ve heykel sergilerine katıldı.

DURAN (Lûtfi), türk hukukçu (Antakya 1921). Galatasaray lisesi'ni (1939) ve İstanbul Hukuk fakültesi'ni (1944) bitirdi. Fransa'da Toulouse Hukuk fakültesi'nde doktora yaptı (1949). İstanbul Hukuk fakültesi'nde idare hukuku doçenti (1951) ve profesörü (1961) oldu. 1960 yılında İstanbul'da kurulan Anayasa komisyonu'nun çalışmalarına katıldı. Başlıca yapıtları: *Türk idare mevzuatı* (1954), *İdare hukuku meseleleri* (1956), *Türkiye idaresinin mali sorumluluğu* (1974), *İdare hukuku ders notları* (1982), *Türkiye yönetiminde karmaşa* (1988).

DURANCE (la), Fransa'da ırmak, Rhône'un kolu; 305 km. (Havzası yaklş. 14 200 km².) Güney Alpler'de, Montgenèvre boğazı yakınında doğan Durance; / birkaç küçük kentin (Embrun, Sisteron, Manosque, Cavaillon) bulunduğu oldukça dar bir vadisi vardır. Aşağı çığırında, Comtat ve Crau'nun birçok sulama kanalını besler (kolu Verdon, Provence kanalının kolları aracılığıyla kıyıdaki büyük yerleşmelerin evlerde kullanılan suyunu sağlar). Durance eskiden büyük taşkınlara yol açıyordu; ne var ki Serre-Ponçon barajı bu taşkınları büyük ölçüde azaltmıştır: 20 km uzunluğundaki bir setle, tarım için 200 000 000 m³ suyu biriktiren bu baraj 0,7 TWs elektrik üretir ve Électricité* de France'ın yaptığı bir dizi düzenlemenin (savaştan önce yapılmış ve daha sonra çoğunlukla yenilenmiş bazı işlere ek olarak) en önemli yapıtıdır. Aşağı kesiminde, Cadarache'dan başlayarak bir derivasyon kanalı yapılmıştır (suların bir bölümünü Berre göletine taşır); bu kanalın kenarında Jouques, Saint-Estève-Janson, Mallemort, Salon ve Saint-Chamas santralları bulunur. Irmağın yukarı kesiminde, Sisteron ile Jouques arasında, bu ünitelere, Curbans, Oraison, Sainte-Tulle, Beaumont fabrikalarının tesisleri de eklenir. Toplam olarak, Durance'ın yıllık ortalama verimi 6 TWs kadardır. Ayrıca bu çalışmalar vadideki kırsal iktisadı da yenilemiş ve Alpes-de-Hautes-Provence'ın nüfus açısından yenilenmesine yol açmıştır.

DURAND (Asher Brown), amerikalı gravürcü ve ressam (Jefferson Village, bugün

Maplewood, New Jersey, 1796- *ay. y.* 1886). ABD'de Hudson okulunun ve manzara resminin kurucularındandır.

DURAND (Gilbert), fransız sanat tarihçisi ve filozof (Chambéry 1921), Grenoble III Üniversitesi'nde profesör, Chambéry'de Düşsellik üzerine araştırma merkezi'nin kurucusu. Mit, ayin, din ve nevroz çözümlemeleri aracılığıyla insan ilişkilerini kuran "büyük evrensel düşler"i inceledi. Buna koşut olarak, psikanalizin simgeyi belirtiye, işlevselcilik ile yapısalcılığın da düşselliği toplumbilime ve dilbilime indirgemesini eleştirdi. Bu gösterge ve insan bilimleri eleştirisi, Durand'ı, genel bir simgeler bilimine dayalı yeni bir insancılığa ve "yeni bir insanbilim anlayışı"na yöneltti. *Les Structures anthropologiques de l'imaginaire* (Düşselin insanbilimsel yapıları) [1960] adlı yapıtında, mitoslardaki kahramanlık, gizem ve bireşimle ilgili büyük yapıları çözümledi. Ruhsal-toplumsal düşselliğe ilişkin bu üç yapının yalnızca psiko-fizyolojik reflekslere (duruşsal, sindirimsel ya da cinsel özelliklere) değil, sırasıyla bölünüm, bağlanım ve benzeşim ilkesine dayanan üç mantığa da uyduğunu gösterdi. Daha derin olarak, imgenin biri "gündüzsel", biri "gecesel" iki düzeni ya da kutbu vardır. İmgelem bu iki karşıt gerilim gücü arasında düzenleyici ya da dengeleyici bir etkinlik olarak düşünülür. Böylece simgesel imgelemin işlevi insanın yaşamsal ve ruhsal-toplumsal dengesini yeniden kurmak olacaktır. Durand'ın öbür yapıtları: *l'Imagination symbolique* (Simgesel imgelem) [1964]; *Science de l'homme et tradition* (İnsan bilimi ve gelenek) [1975].

Durand et Cie, 1870'te kurulmuş olan ve etkinliğini günümüzde de sürdüren fransız müzik yayınevi.

DURANDO (Giovanni), italyan general (Mondovi 1804-Floransa 1869). Portekiz ve İspanya'da görev yaptıktan sonra Roma'ya döndü (1843). 1848'de küçük papalık ordusuna komuta etti ve Avusturyalılar'a karşı savaşan Venedik'in yardımına koştu. Vicenza'da geri çekilmek zorunda kalınca, papa Pius IX'ca kınandı, teslim oldu; daha sonra Piemonte'nin hizmetine girdi ve Novara, Kırım ve Solferino savaşlarında tümen komutanlıklarında bulundu.

DURANDO (Giacomo), italyan general ve siyaset adamı (Mondovi 1807-Roma 1894). Giovanni Durando'nun kardeşi. 1848'de Avusturyalılar'a karşı savaşan Lombardialılar'dan kurulu bir gönüllü birliğine komuta ettikten sonra generalliğe atandı. Novara bozgununa tanık oldu (1849). 1855'te savaş bakanlığı, 1856-1861'de İstanbul büyükelçiliği yaptı. 1862'de dışişleri bakanı olarak büyük devletlere Roma sorununa ilişkin bir nota verdi. 1884-1887 arasında Senato başkanlığı görevinde bulundu.

DURANGİT a. (fr. *durangite;* Meksika'daki *Durangon* kentinin adından). Miner. Fluorlu, doğal alüminyum ve sodyum arsenat.

DURANGO, İspanya'da Vizcaya'da, Bilbao'nun G.-D.'sunda kent; 22 300 nüf. Makine yapımı. Orman ürünleri (selüloz) sanayisi.

DURANGO, ABD'de (Colorado) kent. San Juan Mountains'in eteğinde; 10 300 nüf. Turizm. Tarım ürünleri ve madencilik (gümüş, altın, uranyum, vanadyum) pazarı.

DURANGO ya da **VİCTORİA DE DURANGO** ya da **CİUDAD DE VİCTORİA,** Meksika'da kent, eyalet merkezi, Batı sierra Madre'nin doğu aklanı eteklerinde; 321 000 nüf. (1991). XVIII. yy.'a ait katedral ve barok *Sagrario.* Metalürji. Camcılık. Tekstil. Un. Tütün. Şeker rafinerisi. —*Durango eyaleti,* Batı sierra Madre'nin iki aklanına ve rio Nazas'ın akaçladığı yüksek ovalara yayılır; 119 648 km²; 1 352 106 nüf. (1991). Demir ve bakır cevheri. Değerli madenler.

DURANTE (Francesco), italyan besteci ve eğitimci (Frattamaggiore 1684-Napoli 1755). Amcasından ve Gaetano Francone'den keman dersleri aldı. Loreto konservatuvarı'nda, sonra da Napoli'deki S. Onofrio konservatuvarı'nda capella yöneticiliği yaptı; başka birçok Napoli konservatuvarı'nda ders verdi.Başlıca öğrencileri arasında Piccinni, Paisiello ve Pergolesi'yi anmak gerekir. Yirmi dolayında missa, 5 requiem, magnificatlar, oratoryolar, madrigaller, kantatlar, aryalar, 6 sonat, klavsen için toccata'lar *Concerto per quartetto*'lar ve öğretici yapıtlar (kanonlar, duettolar, solfejler) besteledi. Kilise için bestelediği yapıtlarında geleneksel anlatıma bağlı kaldı. Çalgı yapıtlarıysa daha özgün, parlak ve zariftir.

Durante hastalığı, Lobstein hastalığının ağır şekli.

DURANTY (Louis Edmond), fransız sanat tarihçisi ve romancı (Paris 1833- *ay. y.* 1880). Champfleury ile birlikte, gerçekçi akımın savunucuları arasında yer aldı. Romantizme şiddetle karşı çıktı, Jules Assezat ile birlikte, Réalisme (1856-57) dergisini yayımladı ve iki roman yazdı: *le Malheur d' Henriette Gérard,* 1861; *la Cause du beau Guillaume,* 1862. Courbet'nin dostu olan Duranty, Manet ile de tanıştı. Degas ile kalıcı bir dostluk kurdu, onun etkisiyle izlenimciliğe yöneldi, bu konuda bir broşür yayımladı: *la Nouvelle Peinture* (Yeni resim) [1876]. Degas tarafından yapılan portresi (1879) Glasgow'daki City Art Gallery'dedir.

DURÃO (José DE SANTA RITA), brezilyalı şair (Cata Preta, Minas Gerais, 1720'ye doğr.- Lizbon 1784). Brezilya'nın gerçek ulusal destanı olan *Caramuru* (1781) adlı epik şiiri, Bahia'nın efsanevi kahramanı Diogo Álvares Correia'nın Kızılderililer ile savaşırken karşılaştığı tehlikeleri anlatır.

DURAS (Marguerite), fransız kadın romancı ve senorya yazarı (Gia Dinh, Çinhindi, 1914). *Un barrage contre le Pacifique* (1950) adlı romanında, Çinhindi'nde geçen ilk gençlik yıllarını anlatır. Annesinin tek başına yönettiği küçük araziyi döven Büyük Okyanus, Duras'nın nerdeyse bütün yapıtlarında yer alır. Yazılarında, oyunlarında ve filmlerinde ölümün, taşkının, donun gizemini hep yeniden canlandırır. Kapalı yerler, istek ve yasak, Duras'nın en gözde temalarıdır, *Moderato* cantabile* (1958), yeni romanın önemli yapıtlarından biri sayılır. Ertesi yıl, yönetmenliğini Alain Resnais'nin yaptığı *Hiroşima sevgilim* (Hiroshima mon amour) adlı filmin senaryosunu yazdı. Ama daha çok roman türünde verimli oldu (*Dix Heures et demie du soir en été,* 1960; *le Ravissement de Lol V. Stein,* 1964; *Bütün gün ağaçlarda* (Des Journées entières dans les arbres [önce öykü, sonra oyun], 1963); *le Vice-Consul,* 1966; *l'Amante anglaise,* 1967; *Détruire, dit-elle,* 1969; *l'Amour,* 1972; *L'Amont* [1984 Goncourt ödülü]; La Douleur, 1985; Emily L., 1989). *India Song* (1975) adlı filminde, konsolos yardımcısının çığlığı hem yankılanır hem de donup kalır. Böylece Duras, modern amerikan romanının temalarını, varoluşçu temaların, psikanalizin savlarını kullanır ve onları aşar. *Nathalie Granger* (1973) ve *la Femme du Gange*'da (1973), daha sonra *Son nom de Venise dans Calcutta desert* (1976) adlı filminde de aynı gizem estetiğini izler. Betimlediği çiftler birer hayalet ilişkisi sunarlar, izleyicinin ya da okurun kaçırmamak için çaba göstermesini gerektiren sözcükler fısıldarlar. Birer metnin dışında bir şey değildirler. Yoğunlaşmalarıyla, kesiklikleriyle sinemanın, Marguerite Duras'nın düşlediği, "sözün ülküsel yeri" olmasını sağlarlar (*Agatha,* 1981; *la Pluie d'Ete,* 1989).

DURASILLI, Manisa'nın Salihli ilçesi Adala bucağına bağlı belde; 3 909 nüf. (1990). Belediye.

DURAYLI sıf. İnş. ve Bayınd. Başka yapılara bağlanmaksızın kendi başına dengede durabilen bir yapı için kullanılır.

DURAZNO, Uruguay'da kent, Montevideo'nun K.'inde, yönetim bölgesi merkezi; 22 200 nüf. Askeri lise. Besin sanayısı. Çimento fabrikası. —*Durazno yönetim bölgesi,* 12 208 km²; 55 000 nüf.

DURAZZO → DRAÇ.

DURAZZO, Cumhuriyet'e birçok doge yetiştiren cenovalı aile: GİACOMO (1573-1575), PİETRO I (1619-1621), GİAMBATTİSTA (1639-1641), CESARE (1665-1667), Fransızlar tarafından topa tutulan Cenova'daki yıkıntıları onarmış olan PİETRO II (1685-1687), VINCENZO (1709-1711), STEFANO (1734-1736), Korsika'yı Fransa'ya bırakan anlaşmayı imzalamış olan MARCELLO (1767-1769) ve Liguria Cumhuriyeti döneminde dogelik yapmış olan GİROLAMO (1802-1805).

DURAZZO (Carlo DI) → CARLO III.

DURBAN, Güney Afrika Cumhuriyeti'nde (Natal ili) kent; 982 000 nüf. Resmen 1835'te kurulan kentin zenginleşmesi, Witwatersrand altın yataklarının işletilmesiyle başladı ve Durban, bölgenin Hint okyanusu kıyısındaki ulaşım limanı oldu. 35 Mt'luk bir trafikle Afrika'nın önde gelen limanlarından biridir. Sanayi merkezi olan Durban'da iki petrol rafinerisi, bir şeker rafinerisi, besin sanayileri, tersaneler ve tekstil fabrikaları vardır.

D'URBAN (*sir* Benjamin), ingiliz general ve sömürge yöneticisi (Halesworth, Norfolk, 177-Montréal 1849). 1793'te orduya girdi; Cape sömürgesi valisiyken (1834-1838) kendisine, köleliği kesin olarak kaldırma ve yerli devletlerle anlaşma görevi verildi. Doğu sınırı bölgesindeki sömürgelere yerleşmiş Avrupalılar'ın ve Ksosalar'ın karşı baskıları ve bu sonuncuların siyasal örgütlerinin zayıflığı karşısında,

Gisèle Freund

Marguerite **Duras** (1973'te)

Gerster-Rapho

Hint okyanusu kıyısındaki **Durban**'dan bir görünüm

düzeni sağlamak amacıyla, Kei ırmağına kadar uzanan toprakları ele geçirdi (1835). Londra hükümeti, D'Urban'ın bu tutumunu onaylamadı ve bölgede güvensizlik yeniden baş gösterdi. Bu durum, sömürgelere yerleşmiş Avrupalılar'ın 1836'da yaptıkları "Grand Trek"in nedenlerinden biridir. D'Urban, 1847'de Kanada'daki birliklerin komutanlığına getirildi.

DURBAR a. (ing. sözc.; urdu dilinde *darbar,* saray'dan). Tar. Eskiden, Hindistan'da, yerli hükümdarların ya da ingiliz valilerin görkemli kabul töreni.

DURBAŞ (Refik), türk şair (Erzurum 1944). İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi'nde okudu; bitirmeden ayrıldı. Halktan kişilerin, işçi kızların, çırakların yaşamını şiirleştirdi, sorunlarını, acılarını anlattı. Duyarlığını yansıttığı kişilerin konuşma biçiminden yararlanan bir anlatım yolu izledi. *Çırak aranıyor* (1978-Yeditepe şiir ödülü-), *Nereye uçar gökyüzü* (1983 -Necatigil şiir ödülü-) vb. gibi kitaplarında yer alan şiirleri *Bir umuttan bir sevinçten* (1984) ve *Adresi uçurum* (1987) adlı kitaplarında bir arada yer alır. Son şiirlerini *Geçti mi geçen günler* (1989) adlı kitabında topladı. Cumhuriyet gazetesinde yayımlanmış olan İstanbul röportajlarını *Yazılmaz bir İstanbul* (1988) ve Ahmed Arif ile yapmış olduğu dizi röportajları *Ahmed Arif anlatıyor, Kalbim dinamit kuyusu* (1990) adlarıyla kitap olarak yayımladı.

DÛRBÂŞ ünl. (fars. *dūr,* uzak ve *baş,* ol' dan *dūr-bāş*). *Esk.* Eskiden devlet büyüklerine yol açmak amacıyla önden giden yasakçıların, "savulun", "uzak durun" anlamında söyledikleri söz.

◆ a. Bu yasakçıların ellerinde tuttukları değneğe verilen ad.

DÛRBÂŞAN çoğl. a. (fars. *dūrbaş*'ın çoğl. *dūrbāşān*). *Esk.* Halkı dağıtan yasakçılar.

DURDİ KILIÇ, türkmen şair (Tahta 1886-Hocakumbat 1950). 1916'dan başlayarak doğaçtan söylediği şiirleriyle adaletsizliği ve yoksulluğu dile getirdi. Devrimcilere katılarak eski töreleri eleştirdi, sosyalizmin kuruluşunu ve nazizme karşı savaşımı yüceltti.

DURDURMA a. Durdurmak eylemi.
—Camc. *Fırını durdurma,* bir fırının üretimi kesildikten sonra, sıcaklığını çalışma sıcaklığının biraz altında tutmak (birkaç saat ya da birkaç günde onarılabilecek bir arıza durumunda) ya da sıcaklığı, tam soğumaya kadar yavaş yavaş düşürme (büyük bir onarım için) amacıyla yapılan işlem. (Onarım ya da değişiklik amacıyla durdurma sınırlı bir süre için üretim kaybına yol açar.)
—Mad. oc. *Durdurma barajı,* kömür ocaklarında, olası bir patlamanın işletilen bölümlerdeki ana galerilere yayılmasını önlemek amacıyla kullanılan düzenek. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Şarapç. *Mayalanmayı durdurma,* üzüm şırasında alkol mayalanmasını durdurma. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Uluslararar. huk. ve Deniz huk. *Durdurma ve arama,* savaş gemilerinin, uyarı ateşinden sonra ticaret gemilerini denetleme hakkı. (Bu hak, önce gemi evrakının, daha sonra kira işlemlerinin denetlenmesini ve nihayet gerekiyorsa aramayı içerir.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Uz. havc. *Isıl durdurma,* sürtünme ısısını önleyici bazı malzemelerde bozunma sonucu açığa çıkan gazların dışarı doğru yayınımından kaynaklanan ısı akışını azaltma yöntemi.
—ANSİKL. Şarapç. Mayalanmayı durdurma ya şırada şekerin bir kısmını alıkoymak için mayalanmayı tamamen durdurma amacıyla yapılır (mistel) ya da hiç değilse geçici olarak, hiç mayalanma olmasın diye uygulanır. Birinci durumda şıraya ya da henüz mayalanmış olan sıvıya alkol eklenir: bu şıralar likör cinsi şarap yapmaya yarar; ikinci durumda, şıraya kükürt anhidrit katılır (hektolitre başına 100-150 g). Bu şıralar hem üzüm şekeriyle yapılan besin maddelerinin hazırlanmasında, hem üzüm suyu yapımında kullanılır.
—Uluslarar. huk. ve Deniz huk. Barış zamanında, kıyı devletinin yetkilileri, gümrük ya da sağlık nedenleriyle, karasularında bulunan ticaret ve savaş gemileri üzerinde durdurma ve arama hakkına sahiptir. XVI. ve XVII. yy.'dan başlayarak, İspanyollar ve İngilizler tarafından kendi karasuları sınırında uygulanmaya başlanan durdurma ve arama, XIX. yy.'da köle ticaretine karşı mücadele çerçevesinde uygulandı; İngiltere'nin ön ayak olması ve çok taraflı anlaşmalarla *karşılıklı durdurma* ve *arama*'ya dönüştü. 1831, 1841 (onaylanmadı) ve 1845 tarihli ingiliz-fransız antlaşmalarıyla belirlenen durdurma ve arama hakkı, yalnızca Doğu Afrika kıyılarında ve kuşkulu gemileri kendi ulusal yetkililerine teslim etme biçiminde (2 temmuz 1890 tarihli köleliğe karşı Brüksel antlaşması) uygulandı. 1926 Cenevre sözleşmesi'nde bu haktan söz edilmedi.

Savaş zamanında durdurma ve arama hakkı, savaşan güçlere, uyruğu ne olursa olsun bütün ticaret gemilerinin, bayrağını taşıdıkları devletin uyruğunda olup olmadıklarını ve savaş kaçağı taşıyıp taşımadıklarını denetleme olanağı sağlar. Savaş kaçağı taşıyan gemi, tarafsız bir devletin uyruğunda olsa bile zapt ve müsadere (ganimet) mahkemesinin kararından sonra müsadere edilebilir. Mütareke zamanında durdurma ve arama hakkı genellikle askıya alınır.

Bununla birlikte kimi devletler, barış antlaşmasının imzalanmasına hatta onaylanmasına kadar bu hakkı uygulama eğilimindedir.

DURDURMAK → DURMAK.

DURDURTMAK → DURMAK.

DURDURUCU a. Dy. Kör bir yolun sonunda bulunan ve bu yola yaklaşabilecek demiryolu taşıtlarını durdurmaya yarayan yapay engel.
—Mak. san. *Durdurucu segman,* YAYLI HALKA'nın eşanlamlısı.

DURDURULAMAYAN sıf. Önüne geçilemeyen, engellenemeyen.
—Kad. doğ. *Durdurulamayan kusmalar,* hamilelik sırasında ortaya çıkan ve hiçbir ilaçla önlenemeyen kusmalar. (Durdurulamama özelliği, çağdaş tedavi yöntemleri sayesinde istisna haline gelmiştir.)

DURDURULMA a. Huk. *İcranın durdurulması,* icraya konmuş bir mahkeme kararının yerine getirilmesinin Yargıtay'ca durdurulması. (Bk. *ansikl.* böl.)
—İda. huk. *Yürütmenin durdurulması,* bir idari işlemin uygulanmasının, Danıştay ya da diğer idare mahkemelerince durdurulması. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Meteorol. Genel dolaşımın, troposferin kalın bir katmanı boyunca batı akımının kesilmesi biçiminde ortaya çıkan durumu. (Eşanl. BLOKAJ.)
—ANSİKL. Huk. Kural olarak, mahkeme kararlarının yerine getirilmesi (kararların icrası) için bunların kesinleşmiş olmaları şart değildir. Yani mahkeme kararlarına karşı temyiz yoluna başvurulmuş olması icrayı durdurmaz. (Bu kuralın en önemli istisnaları taşınmaz mallara ilişkin kararlarla, boşanma ve babalık davası gibi aile ve kişisel haklara ilişkin kararlardır.) Kararı temyiz eden davalının (borçlunun) icrayı durdurabilmesi için, teminat karşılığında icranın durdurulması kararı alması gerekir. İcra konmuş olan bir mahkeme kararını temyiz etmiş olan borçlu, icra dairesine başvurarak Yargıtay'dan icranın durdurulması için süre ister. İcra memuru borçlunun göstereceği teminat karşılığında uygun bir süre verir. Yargıtay icranın durdurulmasına ilişkin istemi acele olarak inceler ve bir karar verir. Yargıtay icranın durdurulmasına karar verirse mahkeme kararının yerine getirilmesi Yargıtay'ın temyiz incelemesinin sonuna kadar ertelenir. Yargıtay, temyiz edilen kararı onaylarsa icranın durdurulması kararı kalkar ve kararın icrasına devam edilir. Yargıtay, temyiz edilen mahkeme kararını bozarsa, daha önce durdurulmuş olan icra takibi, yeni bir işleme kadar olduğu yerde kalır.
—İda. huk. İdare'nin aldığı kararlar alındıkları tarihten başlayarak uygulanır. Bu kararlara karşı hukuka aykırılık iddiasıyla dava açılması onların uygulanmasını önlemez. Kararın uygulanmasının önüne geçmek için Danıştay ya da diğer idare mahkemelerinden yürütmeyi durdurma kararı almak gerekir. Anayasanın 125. maddesiyle buna uygun olarak çıkarılan, 6 ocak 1982 tarih ve 2577 sayılı İdari yargılama usulü kanunu'nun 27. maddesine göre, yürütmenin durdurulması kararının verilebilmesi için idari işlemin açık bir biçimde hukuka aykırı olması ve bu işlemin uygulanmasının onarılması güç ya da olanaksız sonuçlar doğurması gerekir. Yürütmenin durdurulması istemi dilekçeyle yapılır; bu tür istemleri içeren dava dosyaları öncelikle incelenir. Mahkeme, yürütmenin durdurulmasına karar verirse İdare bu karara uymak zorundadır.
—Mad. oc. Durdurma barajları, galerinin üst bölümüne yerleştirilmiş kararsız denge halindeki levhalara konan ve kireçtaşı öğütülerek elde edilen ince toz yığınından oluşuyordu. Günümüzde patlamanın yayılımını önlemek için su barajlarına başvurulur: bu amaçla galerinin 20-30 m'lik bölümü boyunca tavana 20 ile 80 litre su doldurulmuş polistiren tekneler asılır. Kömür tozu patladığında, su toz haline gelerek patlama dalgasının yayılmasını engeller.

DUREN a. (fr. *durène*). Org. kim. Tetrametil-1, 2, 4, 5 benzenin yaygın adı.

DURENDİŞ sıf. (fars. *dūr* ve *endīş*'ten *dūr-endīş*). Her şeyi önceden düşünen kimse için kullanılır; tedbirli.

DUREY (Louis), fransız besteci (Paris 1888 - Saint-Tropez 1979). Schola'da Léon Saint-Requier'den armoni ve kontrapunto öğrendi. "Altılar grubu"na katıldı. Çok sayıda beste yaptı. Bunların çoğu ses (korolar, kantatlar, melodiler), oda toplulukları ve piyano içindir. Başlıca yapıtları: insan sesi ve piyano için Apollinaire'in metinleri üzerine *le Bestiaire du cortège d'Orphée* (1919; 1958'de yaptığı 12 çalgılı versiyonu ilk kez 1965'te seslendirildi); *Vergers* (Rilke'nin 7 şiiri üzerine); *Poèmes de la prison* (Apollinaire). Güdümlü bir sanatçı olan Durey (*Deux Poèmes d'Hô Chi Minh,* 1951), İlerici fransız müzikçiler derneği'nde ve Halk müziği federasyonu'nda önemli rol oynadı.

D'URFEY (Thomas), ingiliz oyun yazarı (Exeter 1653-Londra 1723). Honoré d'Urfé'nin yeğeni (?) ve Charles II'nin eğlence arkadaşı. Elizabeth tiyatrosunu, sonra Don Quijote'yi sahneye uyarladı (1696). Kekeme olmasına karşın çok iyi şarkı söyleyen D'Urfey, Purcell'ın *Didon and Aineias* adlı yapıtının epilogunu besteledi (1689). *An Antidote against Melancholy, made up in Pills* (1719-20) adlı çalışmasında, 32 oyunu ve 500'ü aşkın şarkıyı bir araya getirdi.

tam durgu — eksik durgu — kırık durgu — yandurgu — çekenaltı durgu

DURGULAR

DURG, Hindistan'da kent, Madhya Prades'te; 150 513 nüf. (1991).

DURGA, hindu mitolojisinde tanrıça Şakti'nin (dişilik gücü), temel biçimlerinden biri, Şiva'nın karısı. Parvati ve Kali adlarıyla da bilinir. Kültünün dinsel törenlerinde, özellikle Kali için yapılan törenlerde ona birçok kurban adanırdı. Özellikle Hindistan'ın kuzey-doğu'sunda, her yıl eylül-ekim aylarında yapılan *durga puca* festivali sırasında kutsanır. Burada acımasız bir savaşçı olarak temsil edilir ve devlerle iblislere karşı düzenlediği çok sayıdaki seferleri tüyler ürpertici öykülere konu olur.

DURGAPUR, Hindistan'da (Batı Bengal), Damodar vadisinde kent; 415 986 nüf. (1991). Termik santrallar. Çelik. Metalürji. Kimya. Teknoloji üniversitesi.

DURGU a. Düzenli işleyen, giden bir şeyin ansızın durması; sekte.
—Müz. Armonide, bir cümleyi sona erdirmek ya da askıda bırakmak için kullanılan bağlanmış akorlar formülü. (Eşanl. KADANS.) [Bk. *ansikl.* böl.] || Bir konçertoda, bir bölümün sonuna doğru solocuya ayrılmış ve becerisini değerlendirmeye olanak veren pasaj. || *Çekende durgu,* YARIDURGU'nun eşanlamlısı.
—ANSİKL. Müz. *Tam durgu*'nun özelliği, çeken akorunun durak (tonik) akoruna bağlanmasıdır. *Eksik durgu*'da, çeken akoru, durak akorunun birinci çevrimine bağlanır. *Kırık durgu*'da, sonlandırıcı durak akorunun yerine herhangi bir akor geçer. *Yarıdurgu,* çeken üzerinde bir kalıştır. *Çekenaltı durgu*'da, dördüncü derece akoru durak akoruna bağlanır. *Rastlantısal durgu,* yalnızca çağdaş icralarda görülür. Rastlantısal müzikte, her yorumcu, cümlelerin düşüşüne ayrı ayrı karar verir.

DURGUN sıf. **1.** Hiçbir hareket, kıpırtı göstermeyen ya da göreceli olarak hareketsiz doğal ortam için kullanılır: *Deniz bugün çok durgun. Durgun bir yaz akşamı.* **—2.** Hareketsiz, akıntısız, yenilenmeyen su için kullanılır: *Durgun sular.* **—3.** Canlılıktan yoksun, tekdüze, sönük bir etkinlik için kullanılır: *Tütün piyasası çok durgun. Sıkıcı, durgun bir oyun.* **—4.** Canlı olmayan, neşesiz, keyifsiz, düşünceli kimse için kullanılır: *Bugün neden durgunsun? Durgun bir genç.* **—5.** Zihinsel bakımdan gelişmemiş olduğu izlenimi veren kimse için kullanılır: *Çocukluğunda da böyle durgundu.*
—Akışkan. mekan. Üstü açık bir kanalda, hızı, yüzey dalgalarının ya da çırpıntıların yayılma hızından küçük olan bir su akışı için kullanılır. (Eşanl. SAKİN.)
—Biyol. *Durgun spor,* mantar ve suyosunlarının sporları gibi hareketten yoksun spor.
—Böcbil. Az etkinlik gösteren böcekler için kullanılır.
—Denizc. *Durgun su,* denizin akıntısız yerlerinde ve iki ters akıntı sınırında bulunan su.
—Meteorol. *Durgun hava,* hızı 1 km/sa'in altında olan rüzgâr. || *Ekvatoral durgun alan,* yerkürenin önemli yükselme devinimleri görülen bölgesindeki zayıf rüzgârlar kuşağı.
—Tarım. *Durgun göz,* bazı bitkilerin yeraltı organlarında (özellikle patates) bulunan gizli (uyur) tomurcuk.

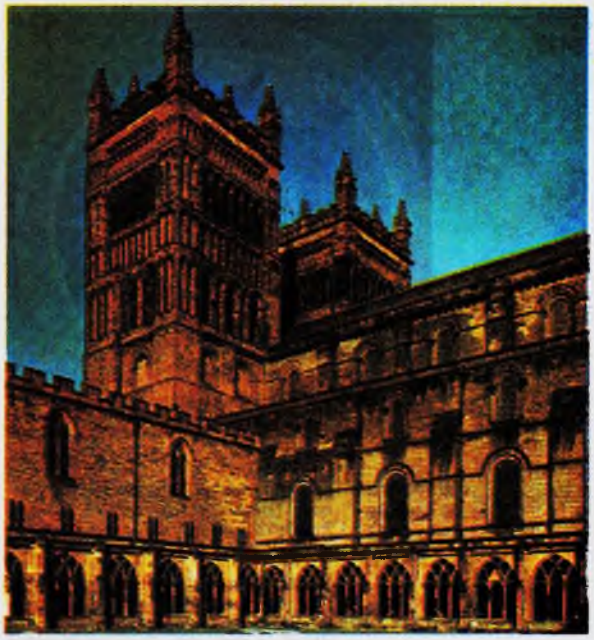
DURGUNLAŞMAK gçz. f. **1.** Durgun duruma gelmek; sakinleşmek: *Fırtınadan sonra deniz durgunlaştı.* **—2.** Bir kimse sözkonusuysa, canlılığını, neşesini yitirmek: *Bu olaydan sonra çok durgunlaştı.*
—İkt. Bir iktisadi etkinlikte, işler yavaşlamak, sıkıntıya düşmek: *İşlerin durgunlaştığı dönem. Durgunlaşan bir sanayi.*

DURGUNLUK a. **1.** Bir akışkanda, bir doğal ortamda hareket, kıpırtı, akıntı vb. yokluğu: *Gölün durgunluğu. Havadaki sabah durgunluğu.* **—2.** Bir etkinlikteki canlılık, hareket yokluğu: *Ekonomideki durgunluk. Piyasanın durgunluğu en çok küçük esnafı etkiledi.* **—3.** Neşesizlik, keyifsizlik: *Bugün üzerinde bir durgunluk var.* **—4.** Zihinsel bakımdan gelişmemişlik: *Zekâca bir durgunluğu olmak.*
—Böcbil. Böceklerin gelişmesinde görülen ve herhangi bir devrede ortaya çıkabilen, durma ve yavaşlama evresi. (Geçici hareketsiz devrenin tersine, durgunluk, kuraklık ya da yetersiz sıcaklık gibi elverişsiz dış çevre koşullarının sonucudur; nitekim koşullar elverişli duruma geldiğinde gelişme yeniden başlar.)
—Denizc. *Durgunluk süresi,* gel git olayında, alçalma döneminden kabarma dönemine ya da kabarma döneminden alçalma dönemine geçişte, su devimininin çok kısa bir süre durduğu an.
—İkt. İktisadi ve ticari etkinlikte önemli yavaşlama: *İşlerde durgunluk.*
—Psik. Hareketsel ve/ya da düşünsel girişkenliğin azalması.
—Vet. Beyinsel işlevlerde sürekli çöküntü haliyle belirgin sendrom. (Durgunluk özellikle atlarda, ender olarak da gevişgetirenlerde görülür. Hayvan olduğu yerde, başı eğik ve tepkisiz kalakalır. Ona herhangi bir hareketi yaptırmak güçleşir. Bu sendrom çeşitli beyin lezyonlarından [ur, apse, ödem, vb.] ileri gelebileceği gibi görünür lezyon olmaksızın bir psikozdan da doğabilir.)

DURHAM, ABD'de (Kuzey Carolina) kent, Apalaş dağeteğinde; 136 610 nüf. (1990). Üniversite. Tütün işleme ve sigara üretim merkezi.

DURHAM, Büyük Britanya'da kent, İngiltere'nin kuzeyinde, *Durham yönetim bölümü*'nün merkezi; Wear ırmağının bir büklümü kıyısında; 26 000 nüf. (1988). Ticaret ve yönetim merkezi.
—Tar. Wear ırmağının hemen hemen tümüyle çevreleyerek savunmaya çok elverişli bir duruma getirdiği bu küçük sakson kasabasını, Normanlar, bir piskoposluk kurarak (Kuzey'in en sevilen azizi Cuthbert'in mezarı Durham'daydı) ve korkunç bir kale yaparak (1072) İngiltere'nin kuzeyindeki müstahkem mevkileri haline getirdiler.
—Güz. sant. Katedral, yanındaki manastır ve şato ilginç bir ortaçağ yapı bütünü oluşturur. Manastırda XIV. - XV. yy.'lardan kalma bir avlu, ve yatakhanesinde bir müze vardır: aziz Cuthbert'ın ahşap lahdi (VII. yy. sonu), tezhipli elyazmaları (Durham, özellikle XII. yy.'da, bu alanda önemli bir merkezdi). Şato, Durham piskopos prenslerinin konutuydu: burada, özellikle XII. - XVII. yy.'lardan kalma yapılar (bugün, üniversite) yer alır.
Anglonorman sanatının başyapıtı olan katedralin yapımına 1093'te bir sakson kilisesinin temelleri üzerinde başlandı ve büyük bölümü XII. yy'da tamamlandı. XII. yy.'ın ilk otuz yılından başlayarak ve büyük bir olasılıkla Avrupa'da ilk kez, geometrik şekillerle zarif biçimde bezenmiş sahnın başlıca gemisi sivri kemerli tonozlarla örtüldü (XI. yy.'ın sonundan başlayarak yan sahınların üstünde). Narteks, yaklş. 1175'te (Venerable Bede'in mezarı) yapılmıştır; karşısındaki capella XIII. yy.'dan kalma gotik bir yapıdır. —Kentin 2,5 km G.'inde Gulbenkian müzesi (Yakındoğu eskiçağ yapıtları ve Uzakdoğu sanatları) vardır.

DURHAM, İngiltere'nin kuzeyinde yönetim bölümü, Tyne, Tees, Pennine sıradağları ve Kuzey denizi kıyısı arasında; 2 436 km^2. 1974'teki yönetim reformuyla Newcastle'ın güney banliyösünü ve aşağı Tees bitişikkentini Durham'dan koparak yönetim bölümünün nüfusunu 596 800'e düşürdü (1988) [reformdan önce 1 408 000 nüf.]. Merkezi *Durham.*
Durham'da, Pennine sıradağlarının eteğinde bol kömür vardır (kok kömürü tozu); kömür yataklarının işletilmesi, tabakaların eğimine bağlı olarak B.'dan D.'ya doğru yer değiştirerek deniz düzeyine kadar ulaşır; ne var ki üretim daha düşük bir talebe uyarlanmak zorunda kalmıştır; maden yatakları birbiri ardı sıra kapanmakta, madencilik kasabaları terk edilmektedir. Demir-çelik sanayisi hemen hemen yok olmuştur. Modern sanayiler, yeni Peterlee ve Aycliffe kentlerinde üslenmiştir.

Kersting-Ziolo

Durham manastır avlusu (XIV. - XV. yy.) ve katedral (XII. yy.)

DÛRÎ a. (fars. *dūr* ve *-ī*'den *dūrī*). *Esk.* Uzaklık.

DURİAN a. (malezya dilinde sözc.). Tropikal Afrika'da yetişen çeşitli ağaçların ortak adı. (*Durio, coelostegia, neesia* cinsleri; *bombaceae* familyası.)
—ANSİKL. Güney Asya ve anayurdu olan Malezya dışında *durio* cinsi çok az bilinir. Altı türünden yenebilir meyve elde edilir; bunlardan *Durio zibethinus,* dipten dallanan büyük boylu (20-40 m) bir ağaçtır. Meyvesi dikenlerle kaplı, çok iri ve değişik biçimlerdedir: yuvarlak, yumurtamsı ya da uzunca -yumurtamsı. Uzunluğu 15-30 cm, genişliği 13-15 cm gelir. Olgunlaştığı zaman kötü bir koku yayar, ama lezzeti çok hoştur. Etli kısmı, şeker ve nişastaca zengin bir besindir. Taze olarak tüketilir, ama birtakım yiyeceklerin yapımında da kullanılır: pasta, dondurma ve marmelat. Tohumları kebap yapılarak yenir. Durianların odunu pembemsi kahverengiye çalan kırmızı renkte, kaba dokulu, yumuşak ya da yarı sert, hafif ya da yarı ağır bir kereste verir ve marangozlukta ve kontrplak yapımında kullanılır.

durian meyvesi

Duriez deneyi. Bayınd. Bir kaplama maddesinin en uygun bileşimini, direncini ve suya karşı duyarlığını belirlemeye yarayan deney.

DURİN a. (fr. *dourine*). Vet. Atgillerde görülen ve *Trypanosoma equiperdum* türü kamçılı protozoerden ileri gelen bulaşıcı salgın hastalık.
—ANSİKL. Durin, Kuzey Afrika'da çok görülür. Cinsel birleşmeyle bulaşır, önce vulva ya da kamışta, genellikle hafif, yerel bir iltihaplanmayla başlar; deride ve lenf bezlerinde lezyonlar belirir; sonra çevre sinirlerinin hastalanması yüzünden felçler ortaya çıkar. Kendiliğinden iyileşme ender görülür. Durin bulaşıcı ve salgın bir hastalık olduğundan sıkı sağlık önlemlerinin uygulanmasını gerektirir; korunma için ilaç kullanılması sağlık önlemlerinin hafifletilmesini sağlayabilir. Hastalık olduktan sonra da ilaç tedavisi genellikle iyi sonuç verir.

DURİS, yunanlı vazo ressamı (İ.Ö. VI. yy. sonu - V. yy. başı). Adını taşıyan Attike kupaları, ağırbaşlı bir üslupla mitolojiden

A. Held - Ziolo

Oğlu Memnon'un cesedini taşıyan Eos bir Duris kupasından ayrıntı Louvre müzesi, Paris

sahneler (*Eos ile Memnon*, Louvre; *Silenos*, Londra; *Amazonlar*, Brüksel; *Aias ile Odysseus*, Viyana) ya da palaestra'larla (Berlin) süslüdür.

DURİS Sisamlı, yunanlı tarihçi (İ.Ö. 340'a doğr. - İ.Ö. 260'a doğr.). Atina'da Theophrastos'un öğrencisiydi. Sisam'a döndü ve tiran oldu. Tarih yapıtlarından birkaç parça bugüne ulaşmıştır.

DURİT a. (tesc. edil. ad). Genellikle kalıba dökülerek elde edilen, soğutma ve ısıtma sıvısının dolaşımını sağlaması için organlar arasındaki bağlantı parçasını oluşturan, kauçuktan yapılmış boru öğesi.

DURKHEİM (Émile), fransız toplumbilimci (Epinal 1858 - Paris 1917). École Normale supérieure'de öğrenim gördü, felsefe agrejesi, edebiyat doktoru oldu, 1902'de Sorbonne'da (eğitim bilimi kürsüsünde) Ferdinand Buisson'un yerine geçti. Olguculuğun bir mirasçısı olarak, meslek yaşamının hemen başında, tıptakı tanıya benzer (normal ile hastalıklı ayrımı) bir çözümlemeyi toplumsal gruba uygulamayı sağlayacak bir yöntemin temellerini attı. Toplumsal gerçekliğin özgüllüğünü temellendimeye çalıştı: buna göre toplumsal olguyu bireysel bilincin dışında var olan ve bireyi baskı altına sokan bir "şey" olarak tasarladı. Ancak, dışsallık ve baskıyı toplumsalın belirtileri saymakla birlikte, ahlaksal bilincin, kurumsallaşmış toplumsal baskıların birey tarafından içselleştirilmesi olduğunu ilke olarak ortaya attı. "Sağlıklı" olduğu söylenen bir toplumda bireyler, ancak bütün bireyleri aşan bir yapı içinde uyum sağlayabilir ve kendilerini geliştirebilirlerdi. Durkheim toplumsal örgütlenme sorunlarına da eğildi: "toplumsal tiplerin" gelişimini ve bunların uyum içinde toplumla bütünleşmesini,kendi deyimiyle "dayanışma"yı inceledi.

Durkheim'ın yapıtı toplumbilimi bilimsel bir alan olarak kurmaya ve inceleme nesnesi ile yöntemlerini belirlemeye en çok katkıda bulunmuş yapıtlardan biridir. Modern toplumlarda en önemli olaylardan biri olan, herkesçe benimsenmiş kuralların yokluğunu dile getiren kuralsızlık*, baskı, ortak bilinç, dayanışma gibi kategorilerin yaratılmasıyla ilk kavramlaştırma çabalarını Durkheim'a borçluyuz. (Örneğin Durkheim mekanik dayanışma ile organik dayanışmayı birbirinden ayırır, ahlak düzleminde yaptığı bu ayrım Ferdinand Tönnies'in yaptığı toplum/topluluk ayrımından kaynaklanır.) Durkheim çok önemli görgül incelemeler de yapmıştır. Bunlardan biri de intihar üzerinedir ve bu incelemede birey dışında patlak veren derin bir çatışmanın bireysel anlatımı olan ihtiharın köklerinin, toplumsal bünyenin bütününde bulunduğunu gösterir. Durkheim'a göre modern toplumlar "hastalıklı toplumlardır." Année sociologique dergisinin kuruluşu ile, Durkheim antropolojik düşünceyle felsefi eleştiriyi yenileyen bir toplumbilim okulunun üstünlüğünü savunmuştur. En önemli yapıtları şunlardır: *İçtimai taksimi amal* (De la division du travail social, 1893); *Toplumbilimsel yöntemin kuralları* (Règles de la méthode sociologique, 1894); *İntihar* (Le Suicide, 1897); *les Formes élémentaires de la vie religieuse* (Dinsel yaşamın temel biçimleri), 1912.

Lauros-Giraudon

Émile Durkheim Bibliothèque nationale, Paris

DUR-KURİGALZU (bugün Akarkuf, Bağdat'ın 30 km B.'sında), eski Mezopotamya sitesi. Kent, Kasit Kurigalzu tarafından kuruldu. Burada yapılan kazılarda bir ziggurat, Enlil tapınakları ve bir saray bulundu (İ.Ö. XIV. - XIII. yy.).

DURLUK → TURLUK.

DURMA a. Durmak eylemi.

—Dy. *Durma işareti*, makiniste, treni hemen (mutlak durma işareti) ya da belli bir uzaklıkta (ileri ihbar işareti) durdurmasını emreden sabit ya da devingen işaret. (İşaret sabit olarak yerleştirilebilir ve sabit ya da değişken bir gösterge taşıyabilir. Ayrıca gündüz kırmızı bayrakla elle, gece de kırmızı ışıklı bir fenerle verilen durma işaretleri de vardır.)

—Huk. *Zamanaşımının durması* → ZAMANAŞIMI.

—Oto. *Ani durma mesafesi*, bir taşıtın bir engelin önünde durmadan önce, bu engeli gördüğü andan itabaren katettiği minimum uzaklık. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Ani durma şeridi* → ŞERİT.

—Patol. *Kalp durması*, kalp kasılmalarının durması ve bu yüzden dolaşım duraklaması (ya da etkisizleşmesi) ve tüm atardamar basıncının ortadan kalkması (uyluk nabzının yok olması).

—ANSİKL. Oto. Ani durma mesafesi iki terimin toplamıdır: sürücünün engeli gördüğü ve gösterdiği tepki arasında geçen sürede (genellikle 1,5 ile 2 saniye) ilk hızla alınan mesafe ile V^2 / 260*f* den düşük olmayan frenleme mesafesi; V, km/sa olarak hız, *f* araba lastiğinin yol üzerindeki sürtünme katsayısıdır. 100 km/sa hızda pürtüklü ve kuru bir yol üzerinde 0,4 kadar olan *f* sürtünme katsayısı hız arttıkça düşer. Bu değer ıslak ya da buzlu bir yol üzerinde çok düşük olabilir.

—Patol. Kalp durması, çeşitli nedenlerin etken olduğu çeşitli durumları kapsayan genel bir terimdir. Bu etkenler asistoli, karıncık fibrilasyonu,karıncık dinlenmesi,aşırı taşikardiler, kulakçık-karıncık ilişkisinin kesilmesi, vb. olabilir. Bunlarda reanimasyon olasılığı aynı değildir, bu nedenle dolaşım yetersizliği terimi yeğlenmektedir.

Kalp durması, etkilediği organlara göre, kısa bir sürede bir daha düzelmeyen hücre bozukluklarına yol açar (en erken beyin etkilenir ve 2-4 dakikadan fazla oksijen yokluğuna dayanamaz). Bu nedenle, acil önlem alınması gerekir: dıştan kalp masajı, ağızağıza solunum, acil servise götürme. Anesteziyolojide hipoksi, hiperkapni, kanama gibi birçok mekanizma kalp durmasına neden olabilir.

DURMADAN be. Ara vermeden, kesintisiz sürekli olarak: *Bütün gün durmadan çalışmak.*

DURMAK gçz. f. **1.** Bir şey yapmaya son vermek, bir eylemi, ilerlemeyi sürdürmemek: *Dünden beri bir dakika durmadan sürekli koşturdum. Dur da biraz etrafını seyret. Durdu, çevresini dinledi.* **—2.** Bir eylem ya da olay sözkonusuysa, gelişimi, oluşumu sona ermek, son bulmak, bitmek: *Fırtına, yağmur durdu. Kanaması birkaç saat önce durdu.* **—3.** Bir alet, düzenek sözkonusuysa, işleyişi sona ermek: *Saat doğru işlemiyor, sık sık duruyor. Saatim durmuş, kaç oldu bilmiyorum.* **—4.** Hareketsiz, eylemsiz durumda olmak, bu durumunu sürdürmek; beklemek: *Sen burada dur, ben şimdi gelirim. Ne duruyorsun, bir şeyler yap.* **—5.** *(Bir yerde) durmak*, orada duraklamak, yoluna ara vermek; mola vermek: *Otobüs Eskişehir'de bir saat durdu. Şurada biraz duralım, çok yoruldum.* **—6.** Bir şey sözkonusuysa, varlığını sürdürmek; bir kimse sözkonusuysa, hayatta olmak, yaşamak: *Ev geçen seneye kadar duruyordu. Dünya durdukça bu değişmeyecek. Yaşlı bir halan olacaktı, hâlâ duruyor mu?* **—7.** Zaman ya da uzam içinde bulunabilir, saptanabilir olmak; bir yerde bulunmak, durumunu korumak: *Kitaplar masanın üzerinde duruyor. Şurada duran adamı görüyor musun?* **—8.** Bir yerde durmak, orada kalmak (genellikle olumsuz cümlelerde): *İstenmediğim yerde bir dakika durmam.* **—9.** Bir şeye dayanmak, o şeye karşı koymak, kendini tutmak, sabretmek (genellikle olumsuz cümlelerde ve soru cümlelerinde): *Ben olsam duramaz, bir şeyler söylerdim. Bu kadar saat hiçbir şey yemeden nasıl duruyorsun?* **—10.** *Dik, kambur, eğri* vb. *durmak*, duruşu o biçimde olmak: *Dik dur. Sırtınız kambur durduğunuz için ağrıyor.* **—11.** *(Durum tümleci +) durmak*, herhangi bir duruşta ya da durumda olmak, kalmak: *Masanın köşesinde dengede duran kitaplar. Tek ayağının üzerinde ne kadar durabileceğini anlamaya çalışıyor. Uslu dur.* **—12.** *(Bir şeyin, bir kimsenin yanında, üzerinde vb.) durum tümleci + durmak;* belli bir nitelikte görünmek: *Bu gömlek onun üzerinde biraz bol durdu. Benim yanımda çok uzun durmuyor mu?* **—13.** *Bir şey üzerinde durmak*, o şeye önem vermek, o şeyde direnmek: *Ayrıntıların üzerinde durmak.* **—14.** *Bir şey, bir kimse dururken, duruyorken*, bir karşılaştırmada, bir şey ya da kimsenin üstün ya da öncelikli olduğunu belirtmede kullanılır: *Ağabeyin dururken sana söz düşmez.* **—15.** *Fiil + durmak*, bir eylemin uzun süre yinelendiğini belirtir: *Bütün gün kapıya baktı durdu.* **—16.** -a, -e ekiyle kurulmuş bağfiillerle birlikte süreklilik belirten bileşik fiiler oluşturur; *bakadurmak, söyleye durmak*, vb. *Sen gidedur, ben sana yetişirim.* **—17.** *Dur!*, bir kimsenin, bir taşıtın durması için verilen komut. || *Dur, durun*, "bekle, hele biraz zaman geçsin" anlamında cümlelerin başında kullanılır: *Dur bakalım, neler söyleyecek. Durun, ne yapacağını bir görelim.* || *Dur durak dur dinlen, dur otur yok*, çalışmanın sürekliliğini vurgulamak için söylenir: *Artık bu iş bitene değin bende dur durak yok.* || *Dur kendime yer edeyim, bak sana neler edeyim*, bir yere bir kimsenin yardımıyla giren, girdikten sonra da yardım gördüğü kimseye kötülük yapmayı düşünen birinin tutumunu sürdüren kimse için kullanılır. || *Durdu, durdu, turnayı gözünden vurdu*, bir iş için acele etmeden uzun süre bekleyen, sonunda çok kazançlı çıkan ya da güzel bir şey elde eden kimse için söylenir. || *Durduğu yerde*, hiçbir emek harcamadan: *Durduğu yerde milyonları vurmak;* hiç gereği yokken: *Durduğu yerde başını derde soktu.* || *Durmuş oturmuş*, aşırılıklardan kaçınan, dengeli ve akıllıca davranan kimse için kullanılır: *Deli dolu biri, durmuş oturmuş değil daha;* sorunları kalmamış, düzenli bir yapıya kavuşmuş kurum, ülke vb. için kullanılır: *Sürekli değişimler içinde, durmuş oturmuş bir yapısı yok.* || *Durup dinlenmeden*, aralıksız, arka arkaya, sürekli olarak; yorulup bıkmadan. ||*Durup dururken*, hiçbir nedeni olmaksızın,gereği yokken:*Durup dururken ne diye kavga çıkarsın?;* birden ansızın: *Durup dururken bağırmaya başladı.*

—Kasapl. *Durmuş et*, bayatlamış, kokmuş et.

◆ **durdurmak, durdurtmak** ettirg. f. **1.** *(Hareket halindeki) bir şeyi, bir kimseyi durdurmak*, bir şeyin hareket etmesine ya da yoluna devam etmesine, bir kimsenin ilerlemesine engel olmak, geçişine engel oluşturmak, hareketini yarıda kesmek: *Saat sormak için birisini durdurmak. Şehrin çıkışında trafik polisleri arabaları durduruyordu.* **—2.** *Bir kimseyi, bir hareketi, bir eylemi vb. durdurmak*, bir kimsenin harekete geçmesine, ilerlemesine engel olmak, bir hareketi, bir eylemi yarıda kesmek, bir gelişmeyi, ilerlemeyi sınırlamak:

Bir şeyi kafasına koydu mu sonuna kadar gider, onu hiç kimse durduramaz. Kanamayı durdurmak. İşçiler olayı protesto etmek için çalışmayı bir saat süreyle durdurdular.

◆ **durulmak** edilg. f. Durmak eylemine konu olmak: *Son günlerde bu konu üzerinde çok duruluyor. Yola devam edin, burada durulmaz.*

DURMAKSIZIN be. Hiç durmadan, sürekli olarak; durmamacasına: *Durmaksızın konuşmak.*

DURMAMACASINA be. Hiç durmadan; durmaksızın.

DURMİTOR, Karadağ'da (Yugoslavya) Trias ve Jura devirlerinden kalma kireçtaşı ve dolamitlerden oluşmuş dağ kütlesi; *Bobotov Kuk* doruğu 2 522 m. Ulusal parklardan biri olan Durmitor'daki Zabljak, bazı hastalıkların tedavi edildiği bir merkezdir.

DURO a. (isp. sözc.). 5 pesetalık eski ispanyol gümüş parası. (8 gümüş real değerinde olan ve üzerinde taçlı ispanyol krallık arması bulunan duro, özellikle Felipe II. döneminde basılmaya başladı.)

DUROC DOMUZU a. ABD kökenli domuz ırkı. (Duroc domuzu, kızıl donlu, kolay yetiştirilen ve kolay üreyen bir ırktır.) [DUROC-JERSEY ırkı da denir.]

Duroziez belirtisi, aort yetmezliğinde stetoskopla uyluk atardamarı dinlendiğinde işitilen çift üfürüm.

Duroziez ritmi, mitral darlığı dinlendiğinde art arda duyulan ses dizisi: diyastolda yuvarlanma gürültüsü (Rrru), sistol öncesinde apaçık bir güçlenmeyle son bulur (Fff); sertleşmiş mitral kapakçığının kapanma şaklaması (Ttt); son olarak akciğer atardamarındaki yüksek basınca dayalı ikinci sesin ikileşmesi (tata). Adı fransız hekim Paul Louis Duroziez'den (1826-1897) gelir.

■ **DURRELL** (Lawrence), ingiliz yazar (Cullundur, Hindistan, 1912 - Gard, Fransa, 1990). Hindistan'da mutlu bir çocukluktan sonra, İngiltere'de öğrenim gördü. Sırasıyla, caz piyanisti, otomobil yarışçısı, emlak komisyoncusu oldu; Paris'te daima ustası ve dostu olarak kalan H. Miller ile (*A private Correspondance*, 1963) birlikte Delta'yı yayımladı (1937-1939). Dışişlerine girdi ve İskenderi'ye, Belgrad, Kıbrıs ve Korfu'da görev yaptı. (*Bitter Lemons*, 1957). Deneyciliğini Akdeniz'in değişkenliğine ve güzelliklerine duyduğu hayranlıkla bütünleştiren kitaplar yazdı (*Panic Spring*, 1937; *The Black Book*, 1938). Gizli bir vatansız olarak, kenti, orda kendi köklerini yeniden bulan insanların yaşamlarından giderek betimledi (*İskenderiye dörtlüsü* [the Alexandria Quartet]: *Justine, Balthazar, Mountolive, Clea* [1957-1960]). Aşk, cinsellik ve bilinçlenmeyi ayrılmaz öğeler olarak gördü. Erotizm ile egzotizm gitgide dinginсileşti: istek doyumla yok oluyordu (*Sappho*, 1959; *Tunc*, 1968; *Nunquam*, 1970). Durrell'in son yapıtlarındaki keskin kinizm. (*Monsieur or the Prince of Darkness*, 1975; *Liviaor Burried a live*, 1978) bunlara birer bildiri havası verir. Şiirler de yayımlayan Durrell (*Collected Poems*, 1980), gerçeküstücülükten ve Bonnard'dan esinlenerek yaptığı suluboya resimlerini Oscar Epfs takma adıyla sergiledi.

DURRËS → DRAÇ.

■ **DURRUTİ** (Buenaventura), ispanyol anarşist (León eyaleti 1896 - Madrid 1936). Eylemli propagandadan yanaydı; Francisco Ascaso ile birlikte "Los Solidarios" adındaki anarşist topluluğu kurdu (1922) ve birçok kent gerillası eylemi düzenledi. 1924-25'te birçok Latin Amerika ülkesini dolaştı. Daha sonra Fransa'da Alfonso XIII'e karşı bir suikast düzenledi. 1932'de "özgürlükçü komünizm"i kurmak amacıyla Katalonya'da bir ayaklanmayı yönetti. Aralık 1933'te, Zaragoza ayaklanmasını başlatan devrimci komiteye katıldı. Tutuklandı, İspanyol Sahrası'na sürüldü. 1936 seçimlerinde oylamaya katılmaya ve Halk Cephesi'ne karşı bir tutum izledi. Ama 18 temmuz 1936 askeri ayaklanmasından sonra Barcelona'da pronunciamiento'yu yenen halk hareketinin örgütlenmesinde önemli bir rol oynadı. Aynı zamanda FAİ'nın (Federación anarquista ibérica) ve CNT'nin (Confederación nacional del trabajo) lideriydi, bir halk ordusu kurulmasını savundu. Kısa bir süre sonra, cumhuriyet karşıtı askerlerin işgal ettiği Zaragoza'yı kurtarmayı amaçlayan *Colonne Durruti*'yi (Durruti Kolu) örgütlediyse de girişimi başarısızlığa uğradı. Birkaç ay sonra aynı kol, Madrid'in savunmasına katıldı; Durruti burada öldü.

DUR SARRUKİN, İ.Ö. VIII. yy.'ın sonunda, Asur kralı Sargon II tarafından kurulan kent. Sargon II öldükten kısa bir süre sonra terk edildi. Hursabad* köyünün aşağısında yer alan kalıntıları, XIX. yy.'ın ortasında Botta, daha sonra da iki dünya savaşı arasında Chicago'dan gelen bir amerikalı heyet tarafından gün ışığına çıkartıldı.

DURSUN (Turan), türk yazar ve din adamı (Sıvas 1934 - İstanbul 1990). İslam inançlarının bilimsellikle ilişkisini sorgulayan yazıları ve araştırmalarıyla tanındı. Bir imamın oğluydu. Çeşitli yerlerde din eğitimi gördü. İlkokulu dışarıdan bitirdi ve girdiği sınavı kazanarak vaiz olarak Tekirdağ'da çalışmaya başladı (1958). 1961'de Gemerek, ertesi yıl Sıvas müftülüğüne getirildi. TRT kültür müdürlüğünde dinsel yayınların hazırlanmasında prodüktör olarak çalıştı. 1982'de emekliye ayrıldı. İslam ve Kuran'ın kaynakları, İslam'ın daha eski dinlerle benzerlikleri, İslam'da İslam dışı inançlar gibi konularda *2 000'e Doğru ve Saçak* dergilerinde yayımlanan yazıları tepkilere yolaçtı. İslamcı terör odaklarıyla ilişkilendirilen bir saldırı sonucu öldü. *Din Bu* (1990) adlı bir yapıtı ve *Kulleteyn* (1990) adlı otobiyografik romanı yayımlanmıştır.

DURSUN BEY → TURSUN BEY.

DURSUN CEVLANİ → KILIÇ (Dursun).

DURSUN FAKİH, türk din bilgini ve şair (Karaman ? - ? 1326). Şeyh Edebâli'nin damadı ve öğrencisiydi. Osmanlı beyliğinin kurulmasında önemli hizmetler gördü. Karacahisar alındıktan(1289) sonra, Osman Gazi'nin orada yaptırdığı mescide imam oldu. Bilinen tek yapıtı, Hz. Muhammed'in, başta Hz. Ali olmak üzere öteki sahabe ve yakınları ile birlikte, Mukaffa adında puta tapan bir beye karşı giriştiği savaşları anlatan manzum *Gazavatname*'dir. Eski bir nüshası Millet kütüphanesi Ali Emiri bölümü manzum no. 1220'de kayıtlıdır. Yapıt, Anadolu türkçesinin ilk ürünlerinden olması bakımından önemlidir. (→ Kayn.)

DURSUNBEY, Balıkesir'in İçbatı Anadolu bölümü sınırları içinde kalan kesiminde ilçe; 52 230 nüf. (1990); 1 906 km²; merkez bucağı dışında 3 bucak, 100 köy. Merkezi, Balıkesir'in 79 km D.'sunda *Dursunbey*, 13 025 nüf. (1990). Tahıl (buğday, arpa), baklagiller, zeytin üretimi, meyvecilik, orman ürünleri sanayisi. Boraks yatakları.

DURSUNLU, Hatay'ın merkez ilçesi merkez bucağında köy; 4 260 nüf. (1990).

DURSUNOĞLU (Cevat), türk eğitimci ve siyaset adamı (Erzurum 1892 - Ankara 1970). Berlin ve Jena üniversitelerinde felsefe ve pedagoji eğitimi gördü. Vilayatı Şarkiye müdafaa-i hukuk cemiyeti Erzurum şubesi kurucuları arasında yer aldı. Kendi delegelik hakkını Mustafa Kemal Paşa'ya (Atatürk) vererek onun Erzurum kongresi'ne katılmasını sağladı. Kendisi de Hasankale'den delege oldu. Kongre görüşmelerini *Milli mücadelede Erzurum* (1946) adlı yapıtında yansıttı. Kurtuluş savaşı'ndan sonra eğitimciliğe döndü. Orta ve yükseköğretim genel müdürlükleriyle Güzel sanatlar genel müdürlüğünde bulundu. Milli eğitim bakanlığı Teftiş kurulu başkanlığı, Avrupa'da öğrenci müfettişliği yaptı. Kars (1939-1946), Erzurum (1946 - 1950) milletvekili, Kurucu meclis üyesi ve yeniden Erzurum milletvekili (1961-1965) seçildi, CHP genel sekreter yardımcılığı yaptı.

DURSUNZADE, Tacikistan'da kent, Duşanbe'nin B.'sında; 25 000 nüf. Enerjisini Nurek santralından sağlayan alüminyum kompleksi.

DURSUNZADE (Mirzo), tacik şair (Karatag 1911 - Duşanbe 1977). Sosyalizmin kuruluşunu ve nazizme karşı direnişi savundu (*Automne et printemps* [fr. çev.], 1937; *le Fils de la patrie* [fr. çev.], 1942), daha sonra, sömürge halklarının kurtuluş için verdikleri savaşımı işledi (*Ballade indienne* [fr. çev.], 1948; *Hasan-arbakeş*, 1954; *La Voix de l'Asie* [fr. çev.], 1956; *Du Gange au Kremlin* [fr. çev.], 1970).

DURU sıf. **1.** Bulanık olmayan, saydam, temiz şey için kullanılır; berrak: *Duru su. Duru bir gökyüzü.* **—2.** Pürüzsüz, düzgün ten için kullanılır: *Duru, beyaz tenli.* **—3.** Yalın, açık, anlama güçlüğüne yol açmayan anlatım için kullanılır: *Duru bir anlatım.*

DURU (Kâzım Nami), türk yazar ve eğitimci (İstanbul 1876 - *ay. y.* 1967). Harbiye mektebi'ni bitirdi (1897). Yüzbaşı rütbesine kadar yükseldikten (1905) sonra ordudan ayrılarak çeşitli eğitim hizmetlerinde, Talim terbiye dairesi üyeliğinde bulundu. Selanik'te Genç kalemler dergisi kadrosunda yer aldı. İki dönem Manisa'dan milletvekili seçilerek TBMM'de görev yaptı (1935 - 1939, 1939 - 1943). Başlıca yapıtları: *Sosyolojinin unsurları* (1936), *Ziya Gökalp* (1949), *İttihat ve Terakkı hatıralarım* (1957), *Cumhuriyet devri hatıralarım* (1958), *Arnavutluk ve Makedonya hatıralarım* (1959).

DURU (Süreyya), türk sinema yönetmeni ve yapımcısı (Samsun 1930 - İstanbul 1988). Sinemacı Naci Duru'nun oğludur. Galatasaray lisesi'nden sonra hukuk eğitimini yarıda bırakıp baba mesleğini seçti. 1957'de Murat film'i kurdu. 1960'ta *İstanbul'da aşk başkadır* filmiyle yönetmenliğe başladı. Yıllarca dram, avantür türü piyasa işi filmler yönetti. *Malkoçoğlu*'yla tarihsel filmler modasını başlattı. 1974'te Bekir Yıldız'ın öykülerinden uyarladığı *Bedrana* ile dikkati çekti. Çoğunlukla senaryolarını Vedat Türkali'nin yazdığı, toplumsal sorunlara değinen, özlü filmler yapmayı, 1975 yapımı *Kara çarşaflı gelin*'den sonra sürdürdü. Filmleri gerek yurtiçinde gerekse yurtdışında çeşitli festivallere katıldı. Başlıca filmleri: *Malkoçoğlu* (1966), *Rabia* (1973), *Bedrana* (1974), *Kara çarşaflı gelin* (1975), *Güneşli bataklık* (1977), *Derya gülü* (1980), *Fatmagül'ün suçu ne?* (1986), *Uzun bir gece* (1987).

DURU (Refik), türk arkeolog (İstanbul 1932). İstanbul Üniversitesi hukuk fakültesi'ni (1951) ve edebiyat fakültesi arkeoloji-prehistorya bölümlerini bitirdi (1958). Aynı fakültede görev alarak profesör oldu (1978). Karatepe, Yesemek, Tılmen höyük, Çatalhöyük kazılarına katıldı. Keban projesi kapsamında Elazığ Değirmentepe kazılarını yönetti (1973). 1977'den beri yönettiği Kuruçay höyüğü kazıları halen sürmektedir (1987).

DURU (Yılmaz), türk sinema oyuncusu, yapımcısı ve yönetmeni (Adana 1933). Lise öğrenimini yarıda bırakıp İstanbul'a geldi. Ses tiyatrosu'nda *Kadınlar adası* oyununda dansör olarak sahneye çıktı. 1954'te *İki ateş arasında* adlı filmle sinemaya geçti. 1957'de ABD'ye gitti. 1960'ta yurda döndükten sonra yeniden sinema oyunculuğuna başladı. 1966'da *Ekmek kavgası* adlı filmle oyunculuğunun

Ion Berry-Magnum

Lawrence Durrell (1970'e doğr.)

Keystone

Buenaventura Durruti (1936'da)

Cevat Dursunoğlu

L. L.

Maurice Duruflé (1967'de)

Chalon-sur-Saone'un su arıtma merkezindeki durultma aygıtları

yanı sıra yönetmenliğe de başladı, Tura film'i kurdu. Gösterişçi, mistik ve şiddet öğeleriyle desteklenmiş kimi filmleri, Antalya film festivallerinde çeşitli ödüller kazandı. 1979'da türk-sovyet ortak yapımı *Ferhat ile Şirin - Bir aşk masalı*'nın yapımcılığını da üstlendi. Yönetmen olarak gerçekleştirdiği başlıca filmleri: *İnce Cumali* (1968), *Kanun kaçakları* (1970), *Elvan* (1971), *İblis* (1972), *Susuz yaz* (1973), *Dövüşe dövüşe öldüler* (1974), *İnce Memet vuruldu* (1976), *Günahkâr* (1977).

DURU (Orhan), türk hikâyeci, gazeteci (İstanbul 1933). Ankara Üniversitesi veteriner fakültesi'ni bitirdi (1956). Aynı fakültede asistanlık yaptı; 147'ler arasında görevinden uzaklaştırıldıktan sonra Ulus, Cumhuriyet, Milliyet, Güneş gazetelerinde çalıştı. *Bırakılmış biri* (1959), *Denge uzmanı* (1962), *Ağır işçiler* (1974), *Yoksullar geliyor* (1982) kitaplarında yer alan hikâyelerinde ezilen insanı, acı bir alaycılıkla konu edindi. Güncel sorunlarla beslenen toplumsal içerikli bilimkurgu hikâyeleri yazdı. 1986'da bir gezi kitabı yayımladı: *Mavi gezi.*

DURÛB çoğl. a. (ar. *ḍarb*'ın çoğl. *durûb*). *Esk.* **1.** Darbeler, vuruşlar. **—2.** *Durûb-i emsal,* darbımeseller, atasözleri: "*Durûb-i emsâli nazm ile söyle Levnî*" (Levni, XVII. yy.).

Durûb-ı emsâl-i Osmanlye, Şinasi'nin atasözleri derlemesi (1863). Yazar, atasözlerinin halk felsefesini, dünya görüşünü güçlü bir anlatımla ifade ettiği için böyle bir yapıtı hazırlamaya yöneldiğini belirtir. Kitabın ilk baskısı 1 500 atasözü ve 300 deyim ve bunların arapça, farsça, fransızca karşılıkları ile divan şiirinde kullanılış örneklerini içerir. Bu özellikleriyle türkçede ilk karşılaştırmalı atasözleri kitabıdır. İkinci baskısı 3 240 atasözü, mesel ve deyim içerecek biçimde genişletilerek yayımlandı (1870). Yazarın ölümünden sonra, Ebüzziya Tevfik, yapıta 1 764 atasözü ve deyim ekleyerek "Şinasi-Ebüzziya" imzasıyla yayımladı (1885). Ahmet Mithat Efendi, yapıttaki atasözlerinden yararlanarak 18 hikâye yazdı: *Durûb-ı emsal-i Osmaniye hikemiyatının ahkâmını tasvir* (1871-1872).

DURUCA, Mardin'in Nusaybin ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 708 nüf. (1990).

DURUCU sıf. ve a. Bir yerde sürekli kalan, oturan kimse için kullanılır: *Bu evde durucu değiliz, kiralık uygun bir yer bulunca hemen taşınacağız.*

DURUFLÉ (Maurice), fransız orgcu ve besteci (Louviers 1902 - Paris 1986). Tournemire, Vierne ve Dukas'nın öğrencisi. 1930'da St-Étienne-du-Mont katedrali orgculuğuna getirildi. 1943-1969 arasında Paris Konservatuvarı'nda armoni dersleri verdi. *Prélude, adagio et choral varie sur le thème du "Veni Creator"* (1930) ve *Prélude et fugue sur le nom d'Alain* (1942) gibi org parçaları besteledi. Özellikle solocular, koro, orkestra ve org için *Requiem*'i (1947) ile tanındı. Bariton, baritonlar korosu ve orkestra için *Messe "Cum jubilo"* (1966) adlı yapıtı da önemlidir.

DURUK sıf. Değişim göstermeyen, olduğu durumda kalan ya da bu izlenimi veren şey için kullanılır; statik, durağan.

-DURUK → -DIRIK.

DURUKAN (Kenan), türk sendikacı (Kars 1923). Ankara Yüksek teknik öğretmen okulu'nu bitirdi, bir süre öğretmenlik yaptı. Ankara'da Ordu donatım tamir fabrikası'na işçi olarak girdi (1958), işçi temsilcisi seçildi (1959). Ana tamir fabrikası'nda örgütlenmiş olan Milli savunma işçileri sendikası başkanı oldu (1960). Sendikasının, Harb-İş federasyonu üyesi olan Ankara'daki ikinci sendika ile birleşmesi üzerine kurulan Ankara Harb-İş sendikası'nın başkanlığına seçildi (1962). 1968'de sendikası federasyondan çıkartılınca, aynı durumda olan Gölcük'teki As-İş ile birleşti ve As-İş'in genel başkanlığına getirildi. 1970'te, federasyonla yeniden birleşip Türk Harb-İş kurulu'nca genel başkan seçildi (1971). Türk-İş içinde "4'ler hareketi" ile başlayan sosyal demokrat muhalefetin "12'ler hareketi" diye adlandırılan grubu içinde yer aldı. 1973'te CHP'den Sakarya milletvekili seçildi. Aynı yıl, bağlı olduğu sendikanın uluslararası üst kuruluşu olan PSİ'nin yönetim kurulu üyesi oldu. 1977'de CHP'den Ankara milletvekili seçildi, bu görevi 12 eylül 1980'e değin sürdü.

DURUKSUN sıf. *Yörs.* Kolay kolay karar veremeyen; ikirçikli.

DURULAMA a. Durulamak eylemi.
—Berbl. Bir boya maddesi ya da şampuandan sonra saçların duru suyla çalkalanması.

DURULAMAK g. f. **1.** *Birşeyi (şeyleri) durulamak,* yıkanmış şeylerden söz ederken, onu (onları) sabun, deterjan gibi temizleme maddelerinden arındırmak, duru sudan geçirmek: *Çamaşırları durulamak. Bulaşıkları durulamak.* **—2.** *Bedeni, elleri, saçları vb. durulamak,* onları yıkadıktan sonra bir kere daha temiz sudan geçirmek.
—Tekst. Fikse olmamış boyarmadde fazlalıklarını yok etmek için, uygun bir banyodan (asit, deterjan vb.) geçirerek boyanmış bir dokumanın rengini parlatmak. (Bu işlem, özellikle renk uygunluğu bakımından hatalar gösteren koyu ya da siyah renkte aşırı boyanmış kumaşlara uygulanır.)

◆ **durulanmak** edilg. f. Durulamak eylemine konu olmak: *Bu tabak iyi durulanmamış.*

◆ **durulanmak** dönşl. f. Bir kimse sözkonusuysa, yıkandıktan sonra bir kez daha temiz su dökünmek: *Sular kesilince durulanmadan banyodan çıkmak zorunda kaldım.*

DURULANMAK → DURULAMAK.

DURULAŞMAK gçz. f. Duru, saydam duruma gelmek.

DURULMA a. Durulmak eylemi.
—Denizc. Denizdeki dalganın ve çırpıntının kesilmesi.

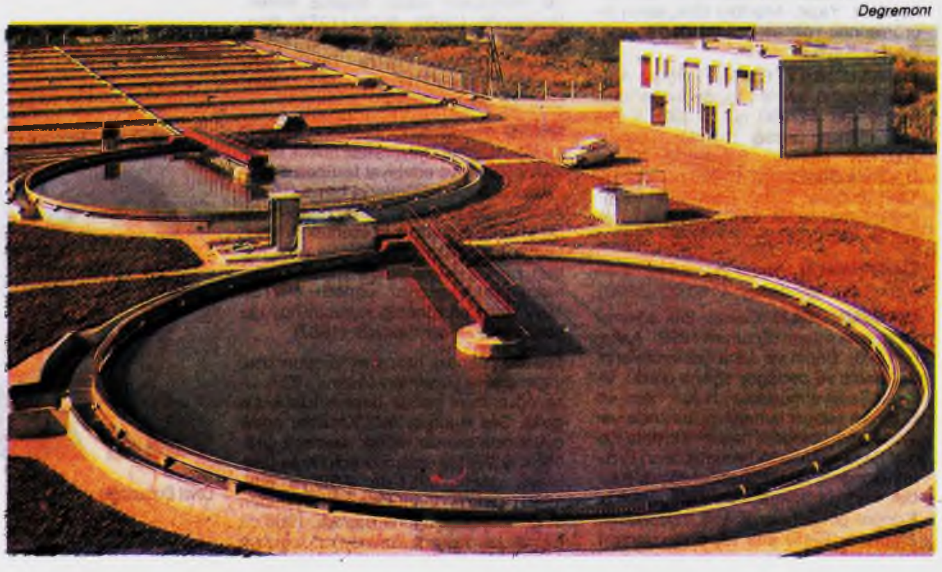
DURULMAK gçz. f. (*duru*'dan *duru-l-mak*). **1.** Bir sıvı ya da sıvı kütlesi sözkonusuysa, duru duruma gelmek, durulaşmak: *Dere, yağmurdan birkaç gün sonra duruldu.* **—2.** Gürültü, karışıklık, yağış vb. sözkonusuysa, dinmek, durmak, yatışmak: *Ortalık durulsun da gidelim. Kar ve fırtına biraz durulduktan sonra yola çıkıldı.* **—3.** Haşarı ve uçarı bir kimse sözkonusuysa, uslanmak, sakinleşmek.
—Kim. Bir sıvı sözkonusu olduğunda, asıltı halindeki maddelerin çökmesi sonucu arılaşmak.

◆ **durultmak** ettirg. f. *Bir sıvıyı durultmak,* onu duru duruma getirmek; çökeltisinden ayırmak amacıyla bulunduğu kaptan başka bir kaba aktarmak.
—Kim. ve Bes. san. Durultma işleminden geçirmek.
—Kim. müh. Su ve sıvı yağ gibi birbirine karışmayan iki ürünü durultma yoluyla ayırmak.
—Şarapç. *Şarabı, likörü durultmak,* bu içkileri çeşitli maddeler ekleyerek duru hale getirmek.

DURULMAK → DURMAK.

DURULTMA a. Durultmak eylemi.
—Anal. kim. Doz belirleme amacıyla, bir sıvıda asıltı halinde bulunan tortuyu dinlendirerek ayırma.
—Biyokim. Bir eriyikteki pislikleri gidermek amacıyla yapılan işlem (örneğin çökeltme). [Başlıca durultma maddeleri: kurşun ve cıva tuzları, triklorasetik asit, tungstik asit, vb.]
—Eczc. Dinlendirme yoluyla sıvıları arıtma yöntemi. (Dinlenme sırasında asıltı halindeki katı tanecikler dibe çöker.)
—Kim. Bir sıvıyı durultmak eylemi.
—Kim. müh. Birbirine karışmayan ve en azından biri sıvı olan maddeleri ağırlık farkından yararlanarak ayırma. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Durultma aygıtı,* durultma işlemine ve özellikle kapalı devre halinde kullanılacak bir suyu, içindeki katışkı maddelerinden arındırmaya yarayan aygıt. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Durultma konisi,* sivri ucu aşağıya dönük, düşey eksenli koni biçimindeki durultma aygıtı. (Durultulacak posa, eksenin çevresine beslenir; durulaşan sıvı, koninin çevresinden dışarı taşar, kıvamlı hale gelen katı madde ise koninin sivri ucundan boşaltılır.) || *İkincil durultma aygıtı,* DURULTUCU'nun eşanlamlısı.
—Şarapç. İçkilerde asıltı halinde bulunan bulanıklık maddelerinin, içki durultucu bir madde katılarak çökertilmesi. || *Aşırı durultma,* şarap durultulurken aşırı ölçüde organik durultma maddesi, özellikle jelatin kulanılması yüzünden meydana gelen aksaklık. (Bu kaza şarabı bulanıklaştırır.)
—Şekerc. Kimyasal bir yolla şekerli sıvıdaki pislikleri toplayan bir çökeltinin oluşmasını sağlamayı öngören işlem.
—Teknol. *Durultma sarnıcı,* bir sarnıcın önünde bulunan ve suların durulmasına yarayan küçük oda.
—ANSİKL. Kim. müh. Durultma, her zaman tam duru bir ürün vermez. Asıltı biçiminde katı maddeler içeren bir sıvı, du-

Degremont

rulmak üzere kısa ya da uzun bir süre kendi haline bırakılır; çökelti kabın dibine biriktiğinde duru bölüm, kap ya hafifçe eğdirilerek ya da bir pipet ile sifon kullanılarak alınır. Büyük çapta yapılan işlemlerde, durultma kapları, değişik yüksekliklerde yanlara yerleştirilen musluklarla donatılır. Böylece sıvının duru bölümünün tümüyle alınması sağlanır. Durultma işleminden ayrıca, özgül ağırlıkları iki ayrı katman oluşturacak kadar farklı olan ve birbirine karışmayan iki sıvıyı ayırmakta da yararlanılır. Pek çok durumda durultmanın yerine merkezkaçla ayırma işlemi uygulanır. *Durultma aygıtı*, yalın olarak durağandır: bu, çamurlu suyun üstten merkezine akıtıldığı geniş bir havuz ya da büyük çaplı bir konidir. Durulan su, taşırma yoluyla kanallara akıtılırken, katı katışkı maddeleri dipte toplanır. Bir durultma aygıtında çok yavaş dönen bir tırmık sistemi, katı maddeleri aygıtın dibini oluşturan çok az eğimli konik yüzeyin merkezine doğru iterek derişimini artırır.

—Şarapç. Durultmak için kizelgur ya da bentonit gibi mineral durultucular ya da şaraptaki tanen ve asit gibi maddelerin etkisiyle pıhtılaştırma özelliği kazanan organik durultma maddeleri kullanılır; bunlar arasında en çok kullanılanlar çalkalanmış yumurta akı, kazein, jelatin ve balık tutkalıdır.

DURULTMAK →DURULMAK.

DURULTUCU a. Anal. kim. Durultma işleminde kullanılan aygıt.

—Kim. Kullanılmış bir suyun biyolojik olarak işlenmesinden sonra yer alan durultma aygıtı. (İKİNCİL DURULTMA* AYGITI da denir.)

◆ sıf. Kim. Durultma işlemini kolaylaştıran bir madde için kullanılır.

DURULUK a. **1.** Duru olma durumu; niteliği. **—2.** Bir metnin, gereksiz sözlerden, yabancı sözcüklerden arınmış olma durumu, özelliği.

DURUM a. **1.** Bir maddenin ortaya çıktığı, göründüğü nitelik: *Madde üç durumda bulunur: Katı, sıvı, gaz.* **—2.** Bir şeyin genel görünümü, içinde bulunduğu koşulların tümü (özellikle nitelik açısından); hal, vaziyet: *Ev yıkık durumda. Hava ve yol durumu.* **—3.** Bir kimsenin fiziksel ya da ruhsal niteliği: *Hastanın durumunda bir gelişme yok.* **—4.** Bir kimsenin, bir grubun ya da ulusun toplumsal, kültürel, ekonomik vb. ölçütlere göre içinde bulunduğu koşulların bütünü: *Gelir durumunuz iyi değil. Türkiye'de öğrenim gören yabancı öğrencilerin durumu. Ülkenin içinde bulunduğu ekonomik durum.* **—5.** Davranış, tavır: *Drumundan çok kaba, vurdumduymaz biri olduğu belli.* **—6.** Bir kimsenin görevine, çevresindekilerle olan ilişkilerine göre bir yerdeki konumu: *Benim durumum böyle yerlere gitmeme engel. Onun durumundaki bir kimse çok çalışmak zorundadır.* **—7.** Bir kimsenin, bir toplumun içinde bulunduğu olaylar, ilişkiler bütünü: *Durum sandığımızdan da korkunç. Durumunu zamanla düzeltir. Duruma bakar, karar veririz.* **—8.** Düşünülen, tasarlanan bir olgu: *Böyle bir durumda önce sen gidersin, sonra ben.* **—9.** *Durum almak*, bir olay karşısında belli bir tutum takınmak: *Önerimiz karşısında nasıl bir durum alacağını bilmiyoruz.* || *Durumu bozulmak*, bir kimsenin işleri iyi gitmemek, parasal yönden sıkıntı çekmek. || *Durumu düzelmek*, işleri iyi gitmeye başlamak.

—Bilş. Bir bilgisayarın özel çalışma hali. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Açık durum*, bir bilgisayarda, bütün komutların, hatta taban yazılımını değiştirmeye olanak verecek komutların kullanımına izin veren ayrıcalıklı çalışma biçimi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *İleti durumu*, gönderenin ve alıcının tanıtımı, kontrol vb. gibi işlemleri, tüm ileti için tümel olarak belirli uzunlukta bir karakter öbeği biçiminde veren ileti iletim yöntemi. || *Kapalı durum*, bir bilgisayarda, ayrıcalıklı denen kimi komutların kullanıcıya yasakladığı çalışma biçimi. || *Karakter durumu*, iletileri karakterler halinde gönderme yöntemi. || *Makine durumu*, bir bilgisayarın çeşitli organlarının anlık durumunu betimleyen ve kontrol biriminin neyi yürüteceğini ya da yürütmek zorunda olduğunu anlamasına olanak veren bilgiler kümesi. || *Program durumu*, bir programın yürütülmesi sırasında, bir bilgisayarın halini betimleyen bilgilerin tümü. (Program durumu, bir kesinti sırasında, belleğin belli sözcükleri içinde otomatik olarak korunabilmelidir; böylece kesinti giderildikten sonra programa geri dönme olanağı bulunur.)

—Bors. *Piyasa durumu*, borsa işlemcilerinin, teslim almak ya da teslim etmek konusunda kararlarını bir sonraki tasfiyeye değin erteledikleri, vadeli olarak satın alınmış ya da satılmış taşınabilir değerlerin tutarı.

—Denizbil. *Deniz durumu*, ya Douglas ölçeğinin derecesiyle, ya dalga yüksekliğinin ölçülmesiyle ya da soluğan tayfıyla sayısal olarak tanımlanan deniz çalkalantısı.

—Dilbil. Ad öbeğine bağlanan ve bu öbeğin cümle içindeki işlevini gösteren dilbilgisel kategori. || Cümle içindeki işlevlerine göre, kimi sözcüklerin (adlar, sıfatlar, adıllar) büründükleri değişken biçim. (Bk. *ansikl.* böl.) || Belirli bir zamanda ve yerde bir önermenin üretimini belirleyen dildışı etkenlerin (ruhbilimsel, toplumsal, tarihsel, vb. koşullar) tümü. (Eşanl. DURUMSAL BAĞLAM.) || *Durum dilbilgisi*, temel bileşeni bir yüklemleyici terim (fiil ya da sıfat) ve *durum* denilen bir anlamsal işlevler bütünü içeren önerme çekirdeğinden oluşan üretici dilbilgisi. (Bu durumlar, kendiliklerin, yüklemlemede üstlendiği görevi belirtir: eden, araç, amaç, vb.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Dil durumu*, bir dilin eşsüremli incelemesiyle ortaya çıkan sistem, bir başka deyişle tarihinin belirli bir dönemindeki dilbilgisi ve sözlüğü. || *Durum fiili, hareket fiili*'nin karşıtı olarak, cümlede öznenin belirli bir durumda olduğunu gösteren fiil (örn. *olmak, gözükmek*).

—Dilbilg. Adın cümle içerisindeki işlevini gösteren biçimsel değişmelerle ilgili dilbilgisi kategorisi. Türkçede şu durumlar vardır: *yalın durum, belirtme durumu, yönelme durumu, bulunma durumu, çıkma durumu, tamlayan durumu.* (Eşanl. AD DURUMU). || *Durum tümleci*, bir eylemin hangi koşullarda gerçekleştiğini belirten tümleç ya da yan cümle. (Bk. *ansikl.* böl.) [Durum tümleci, özne ve nesnenin dışındaki çok farklı anlamsal bağıntıları: amaç, neden, zaman, yer, durum, koşul, karşıtlık, sonuç, karşılaştırma, vb. belirtir.]

—Elektrotekn. *Korunmasız durum*, atmosferden kaynaklanan aşırıgerilimlerin etkisindeki bir donanımın durumu.

—Fels. Aristoteles'te bir şey ya da varlığın, kararlılık ve sürekliliğine ilişkin nitelik. (Bk. *ansikl.* böl.) || Varoluşçulara, özellikle de J.-P. Sartre'a göre, bir bireyin, "buradaki-varlık"ı, toplumsal kimliği, başkalarıyla bağıntıları, projeleri, dolayısıyla da "ölüm-için-varlık"ı bakımından dünyadaki yeri.

—Fiz. Termodin. HAL'in eşanlamlısı.

—İkt. *Egemen durum*, rekabet koşullarını ya da müşterilerinin davranışlarını hesaba katmak gereğini duymaksızın hareket edebilen bir işletmenin durumu. || *Özel durumlu mallar*, toplumsal konuma bağlı olan ve öz niteliği nedeniyle arzı sınırlı olan mallar (örneğin sanat yapıtları).

—İnş. ve Bayınd. *Sınır durum*, bir yapı için gereken bir koşulun kesinlikle sağlandığı ve herhangi bir olumsuz değişmede (dış kuvvet, sıcaklık etkisi, vb.) ortadan kalktığı durum. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Kim. HAL'in eşanlamlısı.

—Mant. *Duruma bağlı önerme*, doğruluk değeri dile getirildiği koşullara bağlı önerme için kullanılır. ("Bu ev beyazdır", "Bugün yağmur yağıyor" önermeleri, duruma-bağlı önermelerdir). [Karşt. DURUMDAN-BAĞIMSIZ.] || *Durumdan bağımsız önerme*, doğruluk değeri dile getirildiği koşullara bağlı olmayan önerme için kullanılır. ("Âşık Veysel Sıvas'ta öldü", "19 haziran 1980'de İstanbul'a yağmur yağdı", "2+2=5" önermeleri, durumdan-bağımsızdır; "Bugün hava güzel", "Şimdi buradayım" önermeleri ise, durumdan-bağımsız değildir.) [Karşt. DURUMA-BAĞLI.]

—Mim. *Durum planı*, KÜTLE* PLANI'nın eşanlamlısı.

—Muhs. Bir işletmenin belli bir tarihteki öz varlıklarını oluşturan öğeleri gösterir çizelge. || *Kambiyo durumu*, bir işletmenin döviz türünden yükümlülüklerine oranla döviz türünden alacaklarının (ve varlıklarının) bakiyesi. (Bakiye sıfır ise, kambiyo durumu da sıfırdır; alacaklarla varlıklar yükümlülüklerin üstünde ise, durum "uzun" tersi halde durum "kısa"dır) || *Kasa durumu*, vadesi gelmiş ya da pek yakında istenebilir duruma gelecek tutarlara oranla, elde bulunan ya da pek kısa bir vadede elde edilebilecek olan tutarları gösterir çizelge. || *Net dış durum*, miktar olarak belirtilemeyen bütün öğelerin değerlendirilmesi sonucunda ortaya çıkan durum. || *Net durum*, bir işletmenin, devreden zararları da içinde olmak üzere, öz kaynaklarının (öz sermaye ve ihtiyatlar) tümü. || *Net muhasebe durumu*, tüm aktif ile borçlar arasındaki farkın sonucu.

—Ruhbil. *İkinci durum*, kimi zaman medyum olarak da nitelenen bir öznenin değişikliğe uğramış bilinç durumu: bu durum içinde öznenin ruhsal yaşamı onun normal bilinç durumundan farklı kurallara göre gelişiyormuş gibi görünür, hatta kimi zaman yeni bir kişilik görünüşü bile alabilir.

—Siber. Dinamik bir sistemin, organlarınca (volanlar, yaylar, depolar, indüktanslar, sığaçlar) depolanan mekanik, hidrolik, pnömatik ya da elektriksel enerjiyle tanımlanışı. (Bu tanım, durum vektörünün bileşenleri oluşturan durum değişkenleri kümesiyle betimlenir.) || *Durum değişkeni*, fiziksel bir sistemde, sistemin enerji depolayabilecek öğelerinin durumunu belirten değişkenlerden her biri. (Belli bir anda, durum değişkenlerinin bilinmesi, sistemin bu andaki durumunu tam olarak tanımlar ve bilinen uyarmalar altında, gelecekteki evrimini öngörme olanağını verir.) || *Durum uzayı*, durum değişkenlerinin uzayı. || *Durum vektörü*, bileşenleri durum değişkenlerinden oluşan vektör. || *Ayarlama durumu*, fark ile ana düzeltme arasındaki bağıntı. || *Etki durumu*, verici organın işaretlerine göre davranan ayarlayıcının, ayarlanan büyüklükteki değişimlere kumanda etme koşullarının tümü.

—Şehirc. *Durum planı*, bir ya da birçok yapının çevreye göre konumunu gösteren küçük ölçekli plan. (Eşanl. VAZİYET PLANI.)

—Tarım. *Toprağın durumu*, bir toprağın suyla bağıntılı hali. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Telekom. *Belirleyici durum*, kesikli ya da sayısal bir işaret öğesinin, örneğin biçim, genlik, süre gibi niteliklerini belirten özeğri.

—Tıp. *Durum dönemi*, hastalığın ilk yerleşme (salgın) evresini izleyen ve marazi olayların göreli bir istikrar kazandıkları evre. || *İkinci durum*, bir bakıma alanı "daralmış" (P. Janet) olan ve alışılmamış bir davranışla (uyurgezerlik, kaçıp gitme) birlikte bulunan bir bilinç bozulmasının yol açtığı durum.

—Tic. *Durum simülasyonu*, kullanım ya da tüketim koşullarını, gerçeğe olanaklar ölçüsünde sadık kalarak yeniden üretmeye yönelik deney.

—ANSİKL. Bilş. Bilgisayarların işletim sistemleri, aynı anda birçok programı ve bilgisayarın kaynaklar kümesini yöneten, karmaşık programlardır. Makinenin ayrıcalıklı denen kimi komutlarına, kullanımları uzmanlık gerektirdiğinden, olağan kullanıcı programlarının erişimi yasaklanır;

dolayısıyla bilgisayar kapalı durumda çalışır. Programlayıcı, ayrıcalıklı bir işlem yapmak istediğinde yöneticiyi (işletim sisteminin, her kullanıcıya atanmış kaynakları yönetmekle yükümlü bölümü) çağıran bir komut yazar. Yönetici, kullanıcının açık duruma girmeye hakkı olup olmadığını denetler ve sonra çağıran programın ayrıcalıklı komutlara erişmesine izin verir.

—Dilbil. Antikçağ dilbilgicilerinin kalıtı olan durum kavramının, geleneksel dilbilgisinde önemli bir yeri vardır. Yunanca ve latince, gerçekten bükünlü dillerdir: sözlükler, cümle içındeki işlevlerini gösteren biçimbilimsel bir belirtiyle (bükün) donanmıştır; bu belirtilerin tümü ad bükününü oluşturur. Latincede, örneğin yalın (özne durumu), seslenme (apostrof durumu), belirtme (dolaysız tümleç durumu), tamlayan (iki ad arasında bağımlılık durumu), yönelme (verme durumu) ve çıkma (kökeni, uzaklaşmayı belirten, ama, ayrıca çeşitli tümleyen işlevleri de: eşlik etme, araç, vb. yüklenen) durumları ayırt edilir. Hint-avrupa ad çekiminde, ayrıca, latincede de izleri bulunan bir kalma durumu (konumlama durumu) ve araç durumu vardır.

Geleneksel olarak, *dolaysız durumlar* (yalın, belirtme ve kimi kez de seslenme durumları), *dolaylı durumlar* (tüm ötekiler) ayırt edilir. Bu terimleme, işlevlerin, eyleme göre birincil ya da ikincil niteliğini yansıtır. Kimi kez de, sözdizimsel bağıntıları dile getiren *dilbilgisel* ya da *soyut* durumlarla (yalın, ergatif, belirleme, tamlayan durumları) uzamsal ve zamansal bağıntıları dile getiren *kalma* ya da *somut* durumlar (çıkma, giriş, içindelik durumları) karşıtlaştırılır.

Durum kavramı, biçimbilimsel ayrımın, eski fransızca örneğinde olduğu gibi özne ve tümleç durumlarıyla iki terime indirgendiği dillere de uygulandı. Latince ve yunancanın durumlarını dile getiren bağıntılarla, aynı türden bağıntıları belirten değişmeyen soneklerle donanmış biçimleri belirtmek için, bitişimli dillerin incelenmesinde de durumdan söz edilir: böylelikle, macarcada 20 ve fincede 15 durum ayırt edilir. Çağcıl fransızcada, kişi adılı bükünü *(je / me / moi)* [1. tekil kişi adılı; ben'in çeşitli biçimleri] bir yana, ad kategorisi, dizimlerin eyleme göre konumlarıyla ve ilgeçler dizgesiyle dile getirilir.

• *Durum dilbilgisi*, oluşta yer alan kendiliklerin, ayırıcı, anlamsal işlevlerini açıklayamadığı için, cümleyi özne ve yükleme ayrıştıran geleneksel çözümlemeyi yadsıyan, C.J.Fillmore'un önerdiği bir modeldir. Özellikle, *özne* kavramının değişmez bir anlamsal değer taşıdığı kabul edilemez; örneğin *ALİ kapıyı açıyor, BU ANAHTAR kapıyı açar, KAPI açılıyor* da özne, sırasıyla [etken tümleç], [araç], [amaç]; *LONDRA yağmurludur*'da [kalma durumu] dur; ad dizimlerinin (kanıtlar), şu ya da bu fiil ya da sıfatla (yüklem) üstlendiği anlamsal görevleri (durumlar) göz önünde bulunduran derin bir yapı oluşturmak tasarısı buradan kaynaklanır. Bu yaklaşım, belli sayıda kurallı durumun ortaya konmasını sağlar.

Durumsal yapılar daha sonra, kanıtları yeniden düzenleyen dönüşümlerle yüzeysel yapılar biçimine bürünürler ve özellikle, aralarından birinin özne olmasını sağlarlar.

Durumların, ayrıca, bir anlamsal tümeller bütününe ilişkin olduğu kabul edilir; çeşitli araştırma ve değiştirimlerden sonra (örneğin [yönelme durumu], [etkilenen], [nesne] ve [amaç]'a bölüştürülür), C. J. Fillmore aşağıdaki dizelgeye ulaşır: [etken tümleç], [etkilenen] (ing. *experiencer*), [araç], [nesne], [amaç], [yer], [zaman]; bu öğelerin sunuluş düzeni, öznenin seçimindeki önceliği belirten bir aşamalanmayı yansıtır.

—Fels. Aristoteles şöyle yazar: "Durum çok daha sürekli ve çok daha kararlı olmasıyla yakınlıktan ayrılır; bilimler ve erdemler durum kategorisine girerler, çünkü az bilinse bile, bilim kararlı kalan ve kımıldatılması güç olan şeyler arasında yer alır görünür" (*Kategoriler*, 8).

• Sartre'a göre durum öznel bir şey değildir, çünkü: "Şeylerin bizde bıraktığı izlenimlerin ne toplamıdır, ne de birliğidir: şeylerin kendisi ve şeyler arasındaki benim kendim'dir". Öte yandan, durum nesnel bir şey de değildir, çünkü: " durum, şeyleri aşarak aydınlatan öznedir" *(l'Être et le Neant)*. Ve durum, anlamını bu aşmadan alır.

—Huk. *Olağanüstü durum*. 1982 Anayasası, doğal afet, tehlikeli salgın hastalıklar, ağır ekonomik bunalım ya da şiddet olaylarının yaygınlaşması ve kamu düzeninin ciddi biçimde bozulmasını, "olağanüstü durumlar" olarak nitelendirmekte, bu gibi durumlar için de, olağanüstü yönetim usulleri ve yetkiler öngörmektedir. Nitekim, doğal afet, salgın hastalıklar, ağır ekonomik bunalım ya da yaygın şiddet eylemlerine ait ciddi belirtilerin vb. ortaya çıkması üzerine cumhurbaşkanı başkanlığında toplanan Bakanlar kurulu, yurdun bir ya da birden fazla bölgesinde ya da bütününde, süresi 6 ayı geçmemek üzere olağanüstü durum ilan edebilir. (Şiddet eylemlerinin önlenmesine yönelik olağanüstü durum ilanında, Milli güvenlik kurulu'nun görüşü de gereklidir.) Olağanüstü durum kararı Resmi gazete'de yayımlanır ve hemen TBMM'nin onayına sunulur. TBMM tatilde ise, derhal toplantıya çağrılır. Meclis, olağanüstü durum süresini değiştirebilir, ayrıca Bakanlar kurulu'nun istemi üzerine, her defasında 4 ayı geçmemek üzere, süreyi uzatabilir ya da olağanüstü durumu kaldırabilir.

Olağanüstü durum süresince, cumhurbaşkanının başkanlığında toplanan Bakanlar kurulu, durumun gerekli kıldığı konularda, kanun hükmünde kararnameler çıkarabilir. Bu kanun hükmünde kararnamelerle, olağan dönemlerin tersine, temel hak ve özgürlükler de sınırlanabileceği gibi, bu işlemlerin anayasaya aykırılığı da iddia edilemez.

Olağanüstü durumlarda, yurttaşlar için getirilecek para, mal ve çalışma yükümlülükleri ile temel hak ve özgürlüklerin sınırlama ve durdurulma biçimleri, durumun gerektirdiği bazı önlemlerin nasıl alınacağı, kamu görevlilerine ne gibi yetkiler verileceği ve durumlarında ne gibi değişiklikler yapılacağı, 25 ekim 1983 tarih ve 2935 sayılı Olağanüstü hal kanunu'nda düzenlenmiştir.

-İnş. ve Bayınd. Sınır durumlar kuramı, yapı güvenliğini denetlemenin modern bir yöntemidir. *Nihai sınır durumlar*, statik denge, gereç dayanımı ya da yapı biçiminin dengesi sınırına denk düşer; *hizmet sınır durumları* da işletme, dayanıklılık ya da görünüm koşullarına göre tanımlanır (örneğin, biçim değiştirme ya da çatlakların açılmasında sınır durumlar).

—Tarım. Toprağın başlıca üç durumu vardır: *kuru, yaş, tavlı*. Kuru toprak türdeştir, kil oranı ne kadar çoksa toprak taneciklerinin birbirine bağlılığı o kadar sıkıdır; yaş toprak, çok nemliyse çamuru andırır; tavlı toprak ikisi arasıdır; toprak herhangi bir aletle işlenebilir. Aletin girişine toprağın az ya da çok karşı koymasını sağlayan tanecik bağlantıları ve toprak ne kadar nemliyse o kadar fazla olan yapışkanlık her aletle çalışma olanağını verir.

DURUMCULUK a. Durumcuların felsefesi. (Tüketim toplumunun savlarını eleştiren, gerçeküstücülükten kaynaklanan dil uygulamalarını benimseyen ve mayıs 1968 öğrenci hareketine esin kaynağı olmuş çarpıcı kalıplara büyük bir yakınlık duyan durumculuk, her türlü toplum tasarısını alaya almayı ve genel olarak her türlü ağırbaşlı yaklaşımı gülünç düşürmeyi amaçlar.)

DURUMSAL sıf. Dilbil. **1.** Duruma ilişkin. **—2.** *Durumsal bağlam*, DURUM'un eşanlamlısı.

DURUSU, İstanbul'un Çatalca ilçesi Hadımköy bucağına bağlı belde; 3 018 nüf. (1990).

DURUŞ a. **1.** Durmak eylemi. **—2.** Durmak biçimi: *Dik duruş. Yorgunluğu duruşundan anlaşılıyor.*

—Fizyol. Vücut ağırlığını en uygun biçimde taşımak ve hareketleri sağlamak için bacakların, tümüyle ve bulundukları çeşitli bölgelere göre almaları gereken doğrultu. (Bir bacağın duruşuna iyidir diyebilmek için, bacağın dayandığı nokta ile bağlı olduğu noktanın aynı düşeyde bulunması ve onun orta düzlemi ile vücudun orta düzleminin birbirine paralel olması gerekir.)

—Kad. doğ. Doğum sırasında, dölütün geliş biçiminin annenin leğenine göre aldığı durum. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Nörobiyol. Vücudun, kasların çalışmasına ve eklemlerin konumuna göre aldığı biçim. (İç kulaktan [dalız] gelen bilgilere bağlı refleks yanıtlarının, sinir-kas demetlerinin, eklem ve kirişlerdeki sinirsel alıcıların [omurilik-beyincik ve lemniskus kökenli merkezler], derideki bazı dokunsal alıcıların ve bir de görsel izlenimlerin sonucu olarak biçimlenir. Esas refleks merkezi, alınacak ya da korunacak duruşlarla ilgili kas kasılmalarını ayarlayan beyinciktir.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Ruhbil. Duruş eksen tonusu yardımıyla korunur. Ceninde var olan labirent refleksleriden türeyen duruş otomatizmleri, birinci yıl boyunca çocuğun üç temel duruş edinmesine yol açar: başı dik tutma, oturma ve ayakta durma.

—Spor. Atletizmde yarışa hazır atletlerin, başlama komutu verilmeden önceki çıkış pozisyonu. || Atletizmde atlama dalında, yarışan atletlerin gerçek bir deneme yapmadan önce belirledikleri noktada, gösterdikleri çıkış pozisyonu. || *Açık duruş*, jimnastikte, vücudun gergin ve yana açık bacaklarla ayakta bulunduğu durum. || *Başlama duruşu*, jimnastikte, vücudun dayanak yüzeyine göre aldığı hazırlık pozisyonu (ayakta, dizüstü oturarak, yatarak, asılarak). [TEMEL DURUŞ da denir] || *Bank duruşu*, vücudun, gövde koşut olmak üzere eller ve dizler üstünde yere dayalı bulunduğu durum. || *Cephe duruşu*, jimnastikte, vücudun, yerde, yüz yere dönük, yalnız eller ve ayak uçlarına dayalı ve gergin şekilde bulunduğu durum. || *Elüstü duruş* → AMUT.

—Zootekn. Dinlenme halinde bulunan ya da kımıldamadan duran hayvanın genel görünüşü. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Dikey duruş*, çiftlik hayvanlarında, özellikle atlarda, ön ve arka bacakların, gövdeyi sağlam ve dengeli taşımaya ve hareketleri en elverişli biçimde yapmaya uygun duruşu.

—ANSİKL. Kad. doğ. İki duruş biçimi vardır: sağ ve sol. Her duruşun da üç çeşidi vardır: ön, arka, yan kalça. Tepeyle baştan gelişte belirleyici nokta artkafa kemiğidir. Bu duruşa sol ön artkafa-kalça duruşu denir ki, en sık rastlanan duruş budur. Sağ arka artkafa-kalça, sağ ön artkafa-kalça ve sol arka artkafa-kalça duruşları daha seyrek görülür. Yüzle baştan gelişte duruşu belirleyen nokta çenedir: sol ya da sağ, ön, arka ya da yan çene -kalça. Alınla baştan gelişte belirleyici nokta alındır; ön sol burun-kalça, vb. Makatla gelişte sağrı kemiği belirleyici noktadır: sol ya da sağ, ön, yan ya da arka sağrı-kalça.

—Nörobiyol. Duruşlar son derece çeşitlidir; bununla birlikte, en önemli duruş biçimi, yerçekimi kuvvetlerine karşı koymayı sağlayan çekim karşıtı duruştur. Bu olgunun en iyi bilinen örneği yüksekten bırakılan kedinin yere ayaküstü düşmesini sağlayan dikilme tepkisidir. Bunu sağlamakta başrolü labirent oynar, ama yatay ve dikey doğrultular bakımından görmenin de önemli rolü vardır. Duyusal izlenimler de bu işte rol oynar (konum* tepkisi, eklem ve deri alıcılarının uyarılmasından doğan destek tepkileri). Vücut duruşun-

daki değişikliklere uyarlanmanın en ünlü örneği kedide görülen Magnus refleksleridir: başın dikelmesi, gövdenin ön bölümünün gerilip uzamasına, arka bölümünün bükülmesine yol açar (gövdenin ve başın eksenleri aynı doğru üzerinde kalır); başın bükülmesi gövdenin ön bölümünün bükülmesine ve arka bölümünün gerilip uzamasına yol açar. Aynı şekilde, dengelenme tepkileri ya kas kökenli ya labirent kökenlidir: dönerek yer değiştirme, başın ve gözlerin karşıt yöne çevrilmesine ve kol ve bacak tonusunun yeniden dağılımına yol açar.

—Zootekn. Atta *ayakta duruş* (dinelme), *serbest* ya da *zorunlu* olur. Serbest dinelmede hayvan ağırlığını üç ayağına verir, arka ayaklardan biri, toynağının ucu yere değer durumda yarı bükük durur. Serbest dinelme hayvanın uzun süre yorulmadan katlanabileceği bir duruştur. Zorlandığında hayvan dört ayağına birden basar: buna zorunlu duruş denir. Bu duruşun da çeşitleri vardır: *dikelme*, bacakların, dikeye az çok yakın doğal doğrultuda durması; *kısa duruş*, ön ve art bacakların, gövdenin altına doğru eğikçe durması; *uzun duruş*, ön bacakların öne doğru, art bacakların arkaya doğru oldukça açık durmasıdır. *Yatay duruş* ya da *yatış*, dinlenmeye yarar. Onun da çeşitleri vardır: *döş -kaburga üstü yatış* (hayvan döşünün ve bir yandaki kaburgalarının üstüne yatar), *döş üstü yatış* (vücut yalnız göğsün ve karın çeperinin üstüne yatar), *yan yatış* (hayvan bir böğrünün üstüne yatar, bacaklarını uzatır). Döş üstü yatış devenin, yan yatış domuzun yatış biçimidir. Böyle bir yatış atta daima aşırı zayıflığın ya da ağır bir hastalığın belirtisidir. Hayvanlarda en sık görülen yatay duruş biçimi döş-kaburga üstü yatıştır.

■ *Dikey duruş*. Duruşlar ön ve arka bacakların doğrultusuna bağlıdır. Ağırlık bacaklara daha çok biner. Bacakların duruşu düzgün olmazsa bazı kısımlar daha çok yorulur ve yürüyüşlerde düzensizlikler ortaya çıkar. Duruşun iyi olması dikeyliğe, yani bacak eksenlerinin dikey olmasına bağlıdır. Bacaklar vücudun orta düzlemine paralel sağlı sollu iki düzlem üzerinde hareket etmelidir. Duruş için ön bacaklara önden ve yandan bakılır. Yandan bakışta, omuz kemiğinin ortasından indirilen dikey bir doğrunun, önleri ve dizi ortalayarak ön tırnağın hemen gerisinde yere inmesi normal ve dikey duruşu gösterir. Önler bu doğrudan öndeyse hayvana *önleri ileri*, arkadaysa *önleri geri* denir. Yine yandan bakıldığında bazı durumlarda ön bacakların diz eklemlerinin öne doğru çıkıntı yaptığı görülür. Buna *dizleri öne bükük*, tersi duruma *dizleri arkaya bükük* denir. Dizin arkaya büküklüğü fazla olursa *çukur diz* ya da *koyun dizi* denir.

Ön bacaklarda önden bakıldığında, normal durumda omuz başından indirilen doğrunun dizi, incik kemiğini, tırnağı ortalayarak yere indiği görülür. Ama ön bacaklar bazen bu doğrudan dışarı kaçar ya da tersine, içe doğru eğilir. Bacaklar dikey doğruların içinde kalırsa hayvanın *önleri kapalı*, dışında kalırsa *önleri açık* denir. Bazı durumlarda dizler bu doğruların içine girer *(X bacaklılık)* ya da dışına kaçar *(O bacaklılık)*. Sadece topuk ve tırnakların dışarı ya da içeri dönük oluşuna sırasıyla *it ellilik* ve *paytaklık* denir. Arka bacaklara gelince yandan bakıldığında verek ucundan inen dikey doğrunun, hanep ekleminin arka kenarına değerek arka incik kemiğine paralel inmesi ve topuğa dokunarak yere varması normal, dikey duruştur. Arka bacaklar bu doğrunun arkasındaysa hayvana *artları geri*, önündeyse *artları ileri* denir. Yine arka bacaklarda hanep eklemi açısının normalden daha dar olması *kılıç bacaklılık*, tersine daha geniş olması *dik bacaklılık* durumunu gösterir.

Arka bacaklara arkadan bakıldığında normal dikey duruşta, verek ucundan indirilecek bir doğrunun ayakların, hanep ekleminin, incik kemiğinin, topuk ve tırnağın ortasından geçtiği görülür. Arka bacaklar bu dikey doğrunun dışında kalırsa hayvana *artları açık*, içinde kalırsa, *artları kapalı* denir. Artları açık duruşta, bacaklar arası açıklık en çok hanep eklemleri arasında olur ve incik ile toynak araları nispeten daralmış bulunursa bu biçime *fıçı* ya da *O bacaklılık* denir. Tersine hanep eklemleri birbirine yakın olarak dikey çizgilerin içinde kalırsa *X bacaklılık* ya da *inek bacaklılık* durumu ortaya çıkar. Dikey duruş kusurları hayvanda dinlenme halindeyken bile yorgunluk yarattığı gibi yürüyüşte de zorluk yaratır ve çoğunlukla kaslarda hafif biçim bozukluklarına neden olur.

DURUŞMA a. Huk. davacı ve davalı tarafın yargıç önünde hazır bulundukları yargılama evresi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Duruşmadan vareste tutulma*, sanığın duruşmaya katılma yükümlülüğünden kurtarılması. (Sanığın duruşmaya gelmek zorunda olmadığına yargılamayı yapan ceza mahkemesi karar verir.) || *Duruşmanın açıklığı*, mahkemelerde yapılan yargılamaların ilke olarak herkese açık olması. || *Gizli duruşma*, genel ahlak ve kamu güvenliğinin gerekli kıldığı durumlarda tarafların ve yargılama görevlilerinin dışındaki kişilerin dinleyici olarak katılmalarına izin verilmeyen duruşma.

—ANSİKL. Huk. *Duruşma*, yargılama sırasında taraflara iddia ve savunmalarını yapma olanağı sağlar. Yargıç, tarafların bu haklarını kullanmaları için onları duruşmaya çağırmak zorundadır. İlke olarak, mahkemeler duruşma yaparak karar verirler. Mahkemelerin duruşma yapmadan karar vermeleri ancak, ihtiyati haciz ve ihtiyati tedbir gibi acele ve geçici işlere ilişkin olabilir. Ceza yargılamasında sanığın duruşmaya gelmiş olması gerekir, istisnai durumlar dışında duruşmaya gelmemiş sanık hakkında duruşma yapılmaz. Duruşmayı yargıç yönetir. Çok yargıçlı mahkemelerde duruşmayı yönetme yetkisi başkan'a aittir. Yargıç ya da mahkeme başkanı, mahkemenin disiplinini bozan kişileri duruşmadan çıkarabilir. Mahkeme, duruşma sırasında uygun olmayan söz ve davranışta bulunanların tutuklanmasına karar verebilir.

DURUY (Victor), fransız tarihçi ve siyaset adamı (Paris 1811 - *ay. y.* 1894). Tarih profesörüyken, Napoléon III ile ilişki kurdu, onun *la Vie de César* (Sezar'ın yaşamı) adlı yapıtını hazırlamasına yardımcı oldu. Haziran 1863'te milli eğitimin başına getirildi. Bu görevi sırasında ilköğretimde birtakım düzenlemeler yaptı (bu öğretimi parasız ve zorunlu duruma getirmek istediği sanılır), ortaöğrenimde genç kızlar için kurslar, yetişkinler için kurslar açtı, École pratique des hautes études'ü kurdu (1868). Kitle eğitiminde dinin rolü konusundaki yansız tutumu nedeniyle katoliklerle uyuşmazlığa düştü. Emekli olduktan sonra tarih çalışmalarına yöneldi (Fr. akad., 1884).

DURVİLLEA a. (öz. a. [*Dumont*] d'Urville'den). Antarktika yakınındaki denizlerde bulunan laminaria cinsi (esmer suyosunları). [*Laminariales* takımı.]

DU RY, XVII. ve XVIII. yy.'larda yaşamış, fransız, sonra alman uyruğuna geçmiş, tümü protestan, mimarlar ailesi. —PAUL (Paris 1640 - Kassel 1714), Blondel'in yanında yetişti, önce Hollanda'ya, ardından Kassel'e gitmek zorunda kaldı. Burada mülteci mahallesi *Oberneustadt*'ın planlarını hazırladı. —CHARLES LOUIS (Kassel 1692 - *ay. y.* 1757), babası Paul'ün izinden gitti, rokoko üslubundaki Wilhelmsthal şatosu'nu yaptı. —SİMON LOUİS ya da LUDWIG (Kassel 1726 - *ay. y.* 1799), Charles Louis'nin oğlu, yeniklasikçilik yönünde gelişme gösterdi. *Museum Fridericianum* (1769-1776) ile Kassel'de Wilhelmshöhe sayfiye konutunu (1786-1792) yaptı.

DURYCH (Jaroslav), çek yazar (Hradec Králové 1886 - Prag 1962). Döneminin kolektivist düşüncelerini yeren katolik gizemciliğinden ötürü çok tartışılan bir yazardır. Wallenstein üzerine tarihsel bir üçleme (*Bloudeni* [fr. çev. Errances], 1929), romanlar (*Na Horách* [fr. çev. Dans les montagnes], 1919; *Rekviem* [fr. çev. Requiem], 1930; *Masopust* [fr. çev. Carnaval], 1938), öyküler (*Sedmikraska* [fr. çev Marguerite], 1925) ve gezi yazıları yazdı.

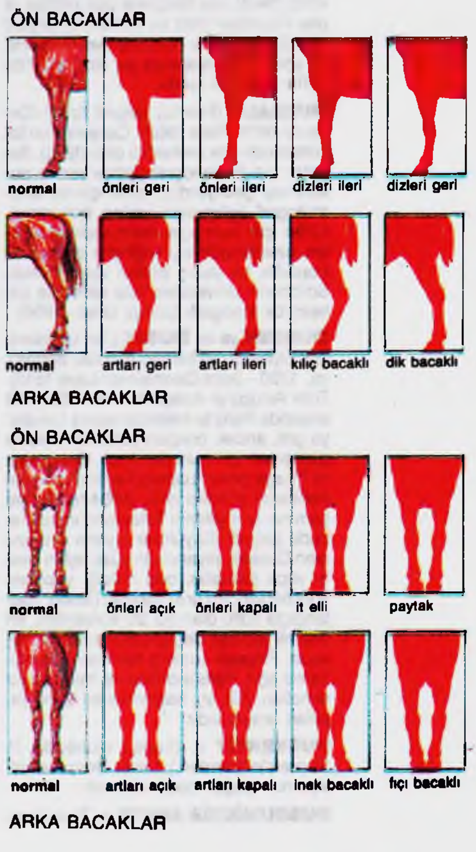
DUŠAN → STEFAN IX UROŠ IV DUŠAN.

DUSART (Cornelis), hollandalı ressam ve gravürcü (Haarlem 1660 - *ay. y.* 1704). Sanatı, ustası A. Van Ostade'nın ve Steen'in sanatına yakındır; halkın yaşamından kesitler verir: *Çingene çalgıcılar*, *Balık pazarı*, *Kermes*, *Han* (Amsterdam), *Şarlatan* (Hamburg, Viyana), *Han içi* (Haarlem).

DUSE (Eleonora), italyan kadın tiyatro oyuncusu (Vigevano 1858 - Pittsburgh, Pennsylvania, 1924). 4 yaşında sahneye çıktı. C. Rossi topluluğunda başrol oyuncusu oldu. Ününü ülkesi dışında da yaydı: İspanya, Rusya, Viyana (1891-92); ABD (1893); Londra (1894); Almanya, İskandinavya (1894-1895); Paris (1897). Oğul Dumas'nın oyunlarındaki büyük rollere kişisel bir yorum getirdi (la Femme de Claude; *Kamelyalı kadın* [la Dame aux Camélias]). Ibsen'in kadın kahramanlarını büyük başarıyla canlandırdı (*Bebek evi*, *Hedda Gabler*). G.D'Annunzio ile ilişkisi, onu şairin dramlarının tutkulu oyuncusu durumuna getirdi*(Gioconda,La Figlia di Jorio)*. Olağanüstü bir trajedi oyuncusu olan Duse'nin hüzünlü bir yüzü, yalın, anlatımlı jestleri vardı, yalın ve doğal bir oyunla derin heyecan yaratırdı.

DUŠEK ya da **DUSCHEK** (František Xaver),çek piyanocu ve besteci (Chotěboř, Bohemya, 1731 - Prag 1799). Piyano öğretmeni olarak ünlendi. Birçok müzikçiye evini açtı. Bunlar arasında, karısı ünlü şarkıcı JOSEFA (Prag 1754 - *ay. y.* 1824) için konser aryası *Bella mia fiamma*'yı (1787) bestelemiş olan W. A. Mozart da vardı. Çok verimli bir besteciydi, 40 senfoni, kon-

ATTA DİKEY DURUŞLAR

çertolar, yaylı çalgılar için 20 dörtlü, 21 trio, pianoforte için sonatlar yazdı.

DUSHMAN (Saul), amerikalı fizikçi (Rostov, Rusya, 1883 - Schenectady, New York eyaleti, 1954). Boşluk üzerine çalışmalar yaptı; 1914'te, elektrik yükünün akkor metallerin yaydığı parçacıkların kütlesine oranını ölçtü. Böylece, bu parçacıkların katot ışınlarının elektronları olduğunu ortaya koydu.

DUSÍK (Jan Ladislav) → DUSSEK.

DUSİNLİ sıf. Dy. *Dusinli birleştirme*, düz bir yoldan eğimli bir yola geçişte yolun ve deverin aşamalı olarak değişmesi.

DUSSANE (Béatrix COULOND-DUSSAN, **Madame** —denir), fransız kadın tiyatro oyuncusu (Paris 1888 -*ay. y.* 1969). 1903'te Comédie-Française'e girdi. Klasik tiyatronun işlevi hizmetçi rollerini şeytansı bir coşkuyla oynadı. Paris Konservatuvarı'nda öğretmenlik yaptı, konferanslar verdi, Comédie-Française ve çağdaş tiyatro üzerine birçok kitap yazdı (*J'étais dans la salle* [Salondaydım], *Dieux des planches* [Sahnenin tanrıları]).

DUSSAP PAŞA (Paul DE DUSSAP, —denir), ermeni asıllı türk müzikçi (öl. 1905 ?). Fransa'ya yerleşmiş istanbullu bir ailenin çocuğuydu. Paris Konservatuvarı'nda öğrenim gördü. Guatelli Paşa'dan sonra Muzıkayı hümayun komutanlığına getirildi (1896). Kendisinden sonra komutanlığa, ispanyol Arenda Paşa atandı.

DUSSAUD (René), fransız doğubilimci ve arkeolog (Neuilly-sur-Seine 1868 - *ay. y.* 1958). 1895'ten sonra Suriye'de, çok sayıda yapıtı ve yazıtı ortaya çıkaran arkeolojik çalışmalara katıldı. En önemli yapıtları şunlardır: *İntroduction à l'histoire des religions* (Dinler tarihine giriş) [1905]; *les Arabes en Syrie avant l'islâm* (İslam'dan önce Suriye'deki Araplar) [1907], *les civilisations préhelléniques dans le bassin de la mer* Égée (Ege denizi havzasında Helenöncesi uygarlıklar) [1910], *les Origines cananéennes du sacrifice israélite* (Yahudi kurbanının Kenanlı kökenleri) [1921], *les Découvertes de Ras Shamra et l'Ancien Testament* (Re's Şemrâ bulguları ve Eski Ahit) [1943], *les Religions des Hittites et des Hourrites* (Hitit ve Hurriler'in dinleri) [1945]. Revue de l'histoire des religions' un yöneticileri arasında yer aldı, 1920'de Syria dergisini kurdu.

DUSSAUD (Frantz), isviçreli fizikçi (Cenevre 1870 - Paris 1953). Cenevre Fen fakültesi'nde fizik profesörü oldu (1891). Sağırlar için bir fonograf (işitme yerine dokunmayı getiriyordu), körler için bir sinematograf (görmenin yerine dokunma), körler için yazma ve resim yapma aygıtları, uzaktan görmeyi sağlayan aygıtlar, bir hoparlör, bir yazıcı telefon vb. tasarladı. Sorbonne Üniversitesi'nde elektrikle çalışan bir fonografı (pikap) tanıttı (1896).

DUSSEK ya da **DUSÍK** (Jan Ladislav), çek piyanocu ve besteci (Čáslav, Bohemya, 1760 - Saint-Germain-en-Laye 1812). Tüm Avrupa'yı dolaştıktan ve 1786-1789 arasında Paris'te kaldıktan sonra Londra'ya gitti, ancak, borçları yüzünden hapse girmemek için buradan kaçtı. Daha sonra Prusya prensi Ludwig Ferdinand'ın capella'sına yönetici oldu (1804-1806). Yaşamının son yıllarını Talleyrand'ın hizmetinde geçirdi. Büyük bir piyano virtüozu olan Dussek, piyano için yüzü aşkın beste yaptı (sonatlar, oda müziği yapıtları, konçertolar). En ünlü yapıtları (*Teselli;* başlangıçta flütlü olan op. 20 sonatinler), en önemli yapıtları değildir Buna karşılık, *Elveda, Prusyalı Ludwig Ferdinand'ın ölümüne ağıt, Paris'e dönüş* ve *Yakarış* gibi sonatları, XIX. yy. başlarının en ilginç yapıtları arasındadır.

DUSSERTİT a. (fransız mühendis *D. Dussert*'in adından.). Miner. Demir ve kalsiyumun doğal, bazik arsenatı.

DUSSUMİERİA ACUTA a. Zool. Sıcak ve hatta ılık denizlerin ortasularında yaşayan kemiklibalık. (Süveyş kanalının açılmasından sonra güney kıyılarımızda görülmeye başlayan bu balığın eti oldukça lezzetlidir. *Dussumieriidae* familyası; boyu 18 cm'ye kadar.)

DUSSUMİERİİDAE a. (özel. a. *Dussumier*, ve yun. *eidos*, görünüş'ten). Sıcak ve ılık denizlerin ortasularında yaşayan, sardalyagillere benzeyen, ama karnında karina bulunmayan kemiklibalık familyası. (*Dussumieridae* familyasının sürü halinde yaşayan, üremek için haliçlere doluşan yirmi kadar türü vardır; bunlardan ikisi [*Dussumieria acuta; Etrumeus teres*] Süveyş kanalının açılmasından sonra Kızıldeniz'den Akdeniz'e geçerek kıyılarımıza ulaşmıştır. Familya üyelerinden zamk ve balık unu yapımında yararlanılır.)

DUSUKİ → DESUKİ (Burhanettin İbrahim bin Ebülmecd Abdülaziz **ED-**).

DUSUKİYE → DESUKİYE.

DUSUNLAR ya da **KADAZANLAR**, Kuzey Saravak'ta oturan ve Malaya Polinezya dili konuşan halk. Dusunlar'ın ekonomisi, tarıma (pirinç, mısır, manyok) ve hayvancılığa dayanır; zaman zaman avcılık ve balıkçılık da yaparlar. Toplumsal tabakalaşmaları zenginliğe dayanmakla birlikte, belirli bir biçim göstermez. Eskiden kafa avcısı olan Dusunlar'ın, çeşitli tanrıları içeren bir tapınakları ve birçok cinleri, perileri vardır. Dinsel törenlerini kadınlar yönetir.

DUŞ a. (fr. *douche*'tan). **1.** Temizlik ya da sağaltım amacıyla bedene su püskürtme: *Sıcak bir duş sinirlerimize iyi gelir.* **—2.** Bu püskürtmeyi sağlayan aygıt: *Duşun süzgeci bozulmuş, iyi akıtmıyor.* **—3.** *Duş almak, duş yapmak*, duş altında yıkanmak.
—Sağl. kor. *Duş bloku*, hepsinin suyu bir yerden gelen ve bir yere akan birçok duştan oluşan yıkanma odalarının tümü. ‖ *İskoç duşu*, önce sıcak, sonra soğuk duş. ‖ *Karbon gazlı duş*, çeşitli sıvıları değişik basınçlar altında karbon gazı yardımıyla püskürtmeye yarayan araç. ‖ *Kılcal duş*, belirli bir basınç altında ince bir su fışkırtan araç, deriyi temizleme ya da masaj için kullanılır. (Selülitlerin ve bazı deri hastalıklarının tedavisinde kullanılır.) ‖ *Su altı duşu*, suya dalmış vücuda yine su altındaki bir borudan su fışkırtmak (fışkıran su, banyo suyundan daha sıcak ya da daha soğuk olabilir). [Özellikle sağ geğrek (karaciğer) ve bel bölgelerine (böbrekler) uygulanır.]
—Sıh. tes. *Duş aleti*, su besleme borusu (kumanda koluyla sıcak ya da soğuk su ayarlı) bir başlık ya da el duşundan oluşan bütün. (Duş aleti bir duş bataryasını, bir duş kabinini ya da bir banyoyu donatabilir. Alette genellikle bir esnek boru bulunur. Toplu duşlar genellikle düğmeli bir dozölçerle donatılmıştır.) ‖ *Duş kabini*, duş aleti, toplayıcı ve boşaltma sistemi içeren kabin. ‖ *El duşu*, su şebekesine bükülgen bir boruyla bağlanan ve başı ıslatmadan duş almaya yarayan düzenek. (TELEFON DUŞ da denir.)

DÛŞ a. (fars. *dûş*). *Esk.* **1.** Omuz, sırt: *"Ne mâni göster dûşundaki ol âteşin atlas"* (Nedim, XVIII. yy.). **—2.** *Dûş-be-dûş*, omuz omuza. ‖ *Dûş-i gayret*, gayret, çaba; ulusal onur ve itibar, hamiyet.

DUŞAK a. Hayvanın iki ayağını iple bağlayarak yapılan köstek.

DUŞAKLAMAK a. Hayvanın iki ayağını duşakla bağlamak.

DUŞANBE, 1929'dan 1961'e kadar **Stalinabad,** Tacikistan Cumhuriyeti'nin başkenti; 595 000 nüf. (1989). Yönetim ve sanayi (makine yapımı, tekstil [pamuklu ve ipek], besin sanayileri) merkezi.

DÛŞARÂ → ZUŞŞERÂ.

DÛŞİN ya da **DÛŞİNE** sıf. (fars. *dûşin, dûşine*). *Esk.* Dün gece ile ilgili, dün geceki.

DÛŞİNE → DÛŞİN.

DÛŞİZE a. (fars. *dûşize*). *Esk.* El değmemiş kız, bakire.
◆ sıf. Pırıl pırıl, temiz.

DÛŞİZEGÂN çoğl. a. (fars. *dûşize*'nin çoğl. *dûşizegân*). *Esk.* Genç kızlar, bakireler.

DÛŞİZEGİ a. (fars. *dûşize* ve *-î*'den *dûşizegi*). *Esk.* Kızlık, bakirelik.

DUŞKİN (Aleksey Nikolayeviç), rus mimar (Aleksandrovka, Harkov yakınında, 1903 - Moskova 1977). Moskova metrosu planlarının hazırlanmasında çalıştı (1933-1935), 1941'de metro inşaatının başmimarı oldu; yaptığı istasyonlarda (Dvorets sovetov, Mayakovskaya, Zavod İmeni Stalina) simgeciliğin izleri görülür ve Fomin'in etkisi sezilir; ancak kullandığı çelik ayaklar yapılarına bir hafiflik görüntüsü verir. 1943'te Ulaştırma bakanlığı'nın mimarı olan Duşkin, Simferopol ve Soçi garlarını da yapmıştır.

DUT a. **1.** Kuzey yarıkürenin ılıman bölgelerinde yetişen, tatlı meyve veren ve kışın yapraklarını döken ağaç ya da ağaççık. (On iki tür. Bil. a. *morus;* dutgiller familyası.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** Dut ağacının beyaz, siyah, pembe renkli, tatlı ya da ekşi meyvesi. (Bk. *ansikl.* böl.) **—3.** *Dut gibi*, ayakta duramayacak kadar sarhoş olan kimse için söylenir (arg.). ‖ *Dut gibi olmak*, çok sarhoş olmak; utanmak, kızarıp bozarmak. ‖ *Dut yemiş bülbüle dönmek*, önce neşe içinde konuşurken sonra neşesini ve konuşkanlığını yitirip susmak: *Deminki konuşan, türkü söyleyen çocuk, şimdi dut yemiş bülbüle dönmüştü.*
—Mutf. *Dut pekmezi*, dutu geniş fıçılarda ezip çıkan suyu pekmez toprağıyla kaynatarak yapılan koyu kıvamlı, tatlı yiyecek. ‖ *Dut pestili*, ezilmiş ve pekmez toprağıyla kaynatılmış dutları, tahta ya da örtü üzerine ince bir tabaka halinde yayıp güneşte kurutarak yapılan tatlı yiyecek. (Suda eritilip hoşaf yapılır ya da öylece yenir.) ‖ *Dut rakısı*, bazı yörelerde duttan, damıtma yoluyla yapılan bir tür içki. (Boğma denen rakı türündendir. İlkel yöntemlerle yapılır, anasonsuzdur.)
—ANSİKL. Türkiye'de dutun üç türü yetiştirilir: ak dut *(M. alba)*, kara dut *(M. nigra)* ve kırmızı dut *(M. rubra)*. Anayurdu Çin olan ak dut büyük bir olasılıkla XII. yy.'da Türkiye'ye getirilmiştir. Küçük bir ağaçtır, çok boylananı ender olur. Yavaş gelişir, uzun ömürlüdür. Yaprakları açık yeşil ve çeşitli biçimde parçalı ve uzun saplıdır. Çiçekleri yeşilimsidir. Değişik büyüklükteki meyveleri etli, beyaz pembemsi renkte ve tatlıdır. Taze ya da kuru olarak tüketilir. Bazı bölgelerde yapraklarıyla ipekböceği beslemek için yetiştirilir. Odunu akasyanınkine benzer, diriodun tabakası kalın değildir. Marangozluk işlerinde, araba yapımı ve gömme süs işlerinde kullanılır. Kara dutun anayurdu İran'dır. 3-10 m boy yapan ağaç, çok dallıdır, gövdesi çatlaklıdır Meyvesi morumsu siyah renktedir. Taze olarak tüketilir. Önce sarıyken sonra kahverengine dönüşen odunu özellikle çalgı yapımında kullanılır. Kırmızı dutun anayurdu Kuzey Amerika'nın doğusudur. Yaklaşık 20 m boy yapar. Meyvesi koyu pembe renkte, tatlı ve suludur. Taze olarak tüketilir.
—Halk hek. Kara dutta şekerler, organik asitler (tartarik asit ve sitrik asit) ve boyarmaddeler bulunur. Bunlardan yapılan şurup gargara halinde ağız ve boğaz hastalıklarında, özellikle çocuklarda sık görülen pamukçukta kullanılır. Kara dutun kökü ya da kök kabuğu müshil ve tenya düşürücü etki gösterir. Yaprakları şeker hastalığında kullanılır. Ak dutun taze ve kurutulmuş yapraklarından yapılan infusyon, ateş düşürücü ve idrar artırıcıdır.

DUTAR a. Müz. Kırgız, Tacik ve Özbek Türkleri arasında yaygın telli bir çalgı. (Dut ağacından oyularak yapılan gövdesi ya-

rım armut biçimindedir Genellikle bir çift tel takılır. Bunlar, bağırsaktan ya da ipektendir. Sapı ile birlikte boyu, 75-130 cm arasındadır. *Dumbra, dumbara* ya da *tambra* da denir.)

DUTCH HARBOR, Amaknak adasında köy, Unalaska koyunda (Aleut adaları). ABD'nin önemli deniz ve hava üssü.

DUTÇULUK a. Dut ağacı yetiştirme.

DUTERT (Charles Louis Ferdinand), fransız mimar (Douai 1845 - Paris 1906). Le Bas ve Ginain'in öğrencisiydi. 1869'da Roma büyük ödülünü kazandı. Sonra desen öğretimi genel denetmenliğine getirildi. 1889 Evrensel sergisi için Paris'te, *Makineler sarayı*'nı (Palais des machines) yaptı. Bu yapı, demiri her yere egemen kılan bir anlayışın başyapıtıydı. Demir yüzyılının büyük yapılarının sonuncusu ve en görkemlisi olan galeri, 420 m uzunluğunda, 115 m genişliğindeydi ve 3 eklemli ve kemerli 20 çatı makasından oluşuyordu. 43 m yüksekliğindeki yapı 35 000 m² camla aydınlatılıyordu.

DUTGİLLER a. Genellikle dönencelerarası kuşakta yetişen ağaç ya da ağaççıklar familyası. (Dutgillerin yaprakları çok değişik biçimde ve almaşıktır; bireşeyli olan çiçekleri, sıkı bir çiçektopluluğu halindedir; meyvesi, çekirdekli, etlisulu ya da etli bir çiçek tablasının üzerinde birçok akenden oluşur. Familyadaki başlıca cinsler: *broussonetia, artocarpus, dorstenia, morus, ficus, maclura;* bil. a. *moraceae.*)

DUTİLLEUX (Henri), fransız besteci (Angers 1916). J. ve N. Gallon'un, ve H. Busser'nin öğrencisi. 1938'de Roma ödülü'nü kazandı. 1961'de Paris'teki École normale de musique'te besteleme öğretmenliğine getirildi. Titizliği nedeniyle, az sayıda, ama çok değerli yapıtlar besteledi. *Piyano sonatı* (1948), *Birinci senfoni*'si (1951) ve *le Loup* (1953) adlı bestesiyle dikkatleri üzerine çekti. 1959'da, *Double* diye adlandırılan *İkinci senfoni*'si (Boston Senfoni orkestrası'nın 75. kuruluş yıldönümü dolayısıyla) Charles Munch tarafından ilk kez yorumlandı. Bu yapıtı, orkestra için *Métaboles* (1964) [Cleveland orkestrası'nın 40. kuruluş yıldönümü için], iki piyano için *Deux Figures de résonances* (ilk kez 1970'te yorumlandı), 1969'da tamamlanan ve ilk kez 1970'te Aix-en-Provence festivali'nde M. Rostropoviç tarafından yorumlanan çello konçertosu *Tout un monde lointain,* 2 piyano için üç yeni *Figures de résonances* (1972) izledi. Ayrıca yaylı çalgılar dörtlüsü için *Ainsi la nuit* (1976) ve orkestra için *Timbres, Espace, Mouvement* (1977) adlı yapıtları bestelendi. 1967'de Müzik ulusal büyük ödülü'nü, 1974'te de Paris kenti müzik büyük ödülü'nü kazandı. Dutilleux, kişisel ve çağdaş bir dil geliştiren önde gelen XX. yy. bestecileri arasındaki yerini korumaktadır. Son yapıtları: *Concerto pour violon* (1985), *Mystere de l'instant* (1989).

DUTLUCA, Erzincan'ın Kemaliye ilçesine bağlı bucak; 2 162 nüf. (1990); 15 köy. Merkezi *Dutluca,* 319 nüf. (1990).

DUTLUCA, esk. **Malumhüseyin,** Tokat'ın Sulusaray ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 324 nüf. (1990). Belediye.

DUTLUCA, Şanlıurfa'nın Bozova ilçesi Yaylak bucağına bağlı köy; 1 347 nüf. (1990).

DUTLUK a. Dut ağaçlarının çok olduğu yer, dut bahçesi.

DUTRA (Eurico Gaspar), brezilyalı general ve devlet adamı (Cuiabá, Mato Grosso, 1885 - Rio de Janeiro 1974). 1902'de, 17 yaşındayken orduya katıldı, 1932'de generalliğe atandı. Askeri havacılık dairesi başkanlığı, 1936-1945 arasında savaş bakanlığı yaptı, İtalya'da müttefik kuvvetler safında çarpışan "Brezilya keşif kuvvetleri"'ni örgütledi. Savaş sonunda mareşalliğe yükseltildi, 1946-1951 arasında Brezilya cumhurbaşkanlığı görevini yürüttü.

DUTROCHET (René Joachim Henri), fransız fizyolog ve fizikçi (Néons şatosu, Poitou, 1776 - Paris 1847). Fransız devrimi'nden sonra, kral Joseph döneminde Burgos hastanesi başhekimiyken, tifüse yakalandı ve 1809'da Château-Renault' ya yerleşti. Bitkilerin hücre yapısını ve fizyolojilerini inceledi. Geçişme, bitkilerin yaşamında geçişmenin rolü, diyapedez, vb. gibi konularda keşiflerde bulundu. Fransız Bilimler akademisi'ne üye seçildi (1831).

DUTSU sıf. Dut biçiminde olan.
—Bot. *Dutsu meyve,* birbirine yarı yarıya yapışık, küçücük sulu drupalardan oluşan bileşik meyve (örneğin dut, böğürtlen, frenküzümü.)
—Tıp. *Dutsu spor,* DİKTİYOSPOR'un eşanlamlısı.

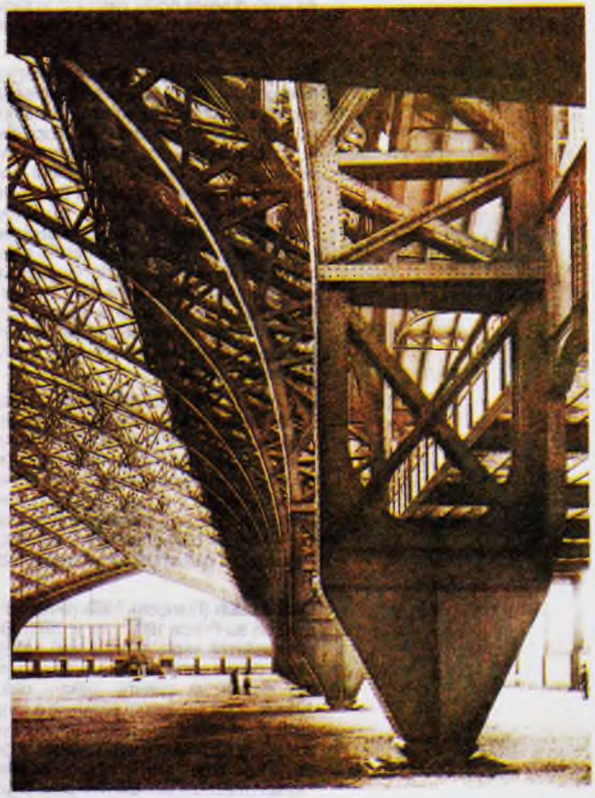
DUTT (Rajani Palme), ingiliz siyaset adamı ve tarihçi (Cambridge 1896 - Londra 1974). Hintli bir babanın oğludur. 1920' de İngiliz komünist partisi'nin kuruluşuna katıldı ve 1922'den 1965'e kadar partinin siyasal büro üyesi olarak kaldı. 1939 - 1941 arasında parti genel sekreterliği görevini yürüttü ve İkinci Dünya savaşı ertesinde başkan yardımcılığına yükseldi. Partisinin Labour Monthly (1921'den ölünceye kadar) ve Daily Worker (1936 - 1938) gibi çeşitli yayınlarını yönetti. Faşizm ve Hindistan üzerine iki incelemesi vardır.

DUTTON (Clarence Edward), amerikalı yerbilimci (Wallingford, Connecticut, 1841 - Englewood, New Jersey, 1912). Yale üniversitesi'nde öğrenim gördükten sonra Amerikan iç savaşı'na katıldı, ardından ABD Yerbilim servisi'nde çalıştı ve Kayalık dağlar'da araştırmalar yaptı (1875 -1890). 1899'dan 1901'e kadar amerikan ordusunun levazım işlerini yönetti. İzostazi kuramını ortaya atarak (1899) bu kuramı dağların oluşumuna uyguladı. 1906'da yanardağların varlığının radyoaktivite ile açıklanabileceğini ileri sürdü.

DUTY FREE a. (ing. sözc.). Bazı vergilerden bağışık olarak satılan mallara verilen ad.

DUUMVİR a.(lat. sözc., *duo,* iki ve *vir,* insan'dan). Bir görevi ikinci bir kişiyle birlikte yürüten romalı magistratus
—ANSİKL. Lucius Tarquinius Superbus kâhin kadınların kitaplarını korumak ve yorumlamak için *duumviri sibylla*'yı kurdu. *Duumviri perduellionis* ihanet suçlarını kovuşturmak üzere olağanüstü yetkilerle donatılmış magistratuslardı. *Duumviri capitales* adi suçluları yargılamakla yükümlüydü. Kararları temyiz edilebiliyor, son kararı ise halk veriyordu. Eyaletlerdeki *duumviri jure dicundo* sitenin yönetimini üstlenen belediye görevlileriydi.

DUUN (Olav), norveçli yazar (Jøa, Nord Trøndelag, 1876 - Tønsberg 1939). Trøndelag kıyılarında köylüler ve balıkçılar arasında yoksul bir gençlik yaşadı, gecikmiş olan öğrenimini tamamladıktan sonra, ilkokul öğretmeni oldu. Nynorsk dilinde yazdığı romanlarında, yerel havayı canlandırması, niteliği, halk söyleyişine yatkınlığı, ruhbilimsel incelemelerdeki duyarlığı, yer yer mizahla renklenmiş derin ve lirik sevecenliği, aile törelerinden ve kuzey'in pagancılık döneminden kalma değer yargılarından henüz kopamamış kırsal bir toplumda modern dünyanın yarattığı sorunların üzerine giden yürekli tutumuyla dikkati çeker. Deneme aşamasında yazdığı değişik türdeki romanlar arasında en önemlisi *Harald*'dır (1915). Bundan sonra, iki başyapıt dizisi gelir: "Norveç'in ruhsal tarihi" olarak nitelendirilen köy destanı *Juvikfolke* (6 cilt; 1918-1923) ve bir üçlü (*Medmenneske* 1929; *Ragnhild* 1931; *Siste leveåre* 1933). Bu yapıtlarda sorumluluk ve insana özgü değerlerin korunması yolunda savaşım sorunları ele alınır. *Anı* (Souvenir [fr. çev.], 1932) adlı yapıtta, "Unutmayınız ki çevremizde olanlardan hepimiz aynı derecede suçluyuz" der ve bu yapıtla yeni anlatım biçimlerini denemek ister. Duun'un son yapıtı, *Menneske og maktene*'dir (1938).

Chevojon

Charles Louis Ferdinand **Dutert** *Makineler sarayı*'ndan bir görünüm 1889 Paris Evrensel sergisi için inşa edildi

Dutilleux

Henri **Dutilleux** (1976'da)

Wilse

Olav Duun

DUVAK a. (esk. türkç. *tumak,* kapatmak' tan *tu-ak* > *tuvak*). **1.** Düğün töreninde gelinin (geleneksel olarak yüzünü örtecek biçimde) başına taktığı, gelinliği bütünleyen ince tül. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Yörs.* Küp, tandır, baca gibi şeylerin taş ya da topraktan kapağı. **—3.** *Yörs.* Kimi bebeklerin doğduklarında başlarını çeviren ince zar. **—4.** *Duvak düşkünü,* yeni gelinken dul kalan kadın için söylenir (yörs.). ‖ *Duvağa girmek,* gelin olmak. ‖ *Duvağına doymamak,* yeni gelinken ölmek ya da kocasından ayrılıp dul kalmak.
—ANSİKL. Folk. Duvak, Anadolu'nun birçok yöresinde temizliğin, bekâretin simgesi sayılır. Geleneksel yaşam sürdüren yörelerde gelinin başına ve yüzüne ipekten yapılmış al ya da yeşil duvak örtülür. Al sevinci, yeşil murada ermeyi simgeler. Günümüzde duvak, daha çok beyaz tül ya da dantelden yapılmakta; başa taşlı bir taç, çiçekler ya da değişik başlıklarla tutturulmaktadır. Genellikle iki parçalıdır. Başın arkasını örten bölümü daha uzun, yüzü örten bölümüyse daha kısa olur. Gelinin yüzü nikâh kıyılıncaya değin kapalı kalır, nikâhtan sonra damat tarafından açılır. Geleneksel kesimde damat, gelinin duvağını gerdek odasına girdiklerinde, *yüz* görümlüğü* denen armağanı verdikten sonra açabilir.
Gelinlik çağında ya da yeni evliyken ölen kızların tabutu üzerine duvak serme, Anadolu'da yaygın bir gelenektir. Bazı yörelerde çocuk doğduğunda, babasına gösterilmeden yüzüne bir duvak örtülür. Al, yeşil ya da beyaz olan bu duvağın kenarına annesinin gelin telinden birkaç tel iliştirilir ve çocuk annesinin kucağına verilir. Baba, "yüz görümlüğü" denen armağanı verdikten sonra çocuğun yüzü açılır.

DUVAKLANMAK gçz. f. **1.** Duvak örtünmek. **—2.** Gelin olmak.

DUVAKLI sıf. **1.** Başına duvak takmış ya

da yüzü duvakla örtülü gelin için kullanılır. **—2.** Doğarken başında zar bulunan bebek için kullanılır.

DU VAL (Patrick), ingiliz matematikçi (Manchester 1905). Londra Üniversitesi uygulamalı matematik ve jeoloji bölümü'nü bitirdi (1925). Bir süre Cambridge'deki, Trinity kolej'de, sonra Manchester Üniversitesi'nde çalıştı (1936). İstanbul Üniversitesi fen fakültesi geometri profesörü (1941-1949) olarak görev yaptı. Bu görevi sırasında Türkiye'de ilk kez kristal geometri, cebirsel geometri, tansor hesabı dersleri veren öğretim üyesi oldu. Georgia ve Bristol üniversitelerinde de öğretim üyeliğinde bulundu. Emekliye ayrıldıktan sonra (1970) yine Türkiye'deki görevine döndü. Ders notları *Analitik geometri* adıyla yayımlandı (1948).

DU VAL DE DAMPİERRE (Henri, *kont*), fransız kökenli avusturyalı general (château de Hans, Marne, 1580 - Pressburg, bugün Bratislava, 1620). 1604'te Avusturya'nın hizmetine girdi, Türkler'i ve Transilvanyalılar'ı yendi. 1619'da Thurn kontunun Viyana'yı almasını önledi, Gábor Bethlen'i birkaç kez geri püskürttü, Pressburg'u geri almak için savaşırken öldü.

DUVALİER (François), haitili devlet adamı (Port-au-Prince 1907 - *ay. y.* 1971). Bir süre hekimlik yaptı, sonra Kamu sağlığı ulusal dairesi genel müdürü, ardından kamu sağlığı ve çalışma bakanı oldu. 1954'te cumhurbaşkanı Magloire'a karşı çıktı, iki yıl sonra onu ülkeyi terk etmeye zorladı ve 1957'de cumhurbaşkanı seçildi. "Papa Doc" adıyla anılan Duvalier, "tonton macoute'lar" denilen polis örgütünün desteğinde bir diktatörlük rejimi kurdu. Kilise ile (vaudou kültünü desteklediği için) ve aydınlarla çatışmaya girdi. Kendisine karşı düzenlenen birkaç suikasttan (1964 ve özellikle 1967'de) kurtuldu. 1964'te ömür boyu cumhurbaşkanı ilan edildi. Oğlu Jean-Claude'un kendisinden sonra devlet başkanı olabilmesi için anayasayı değiştirdi.

DUVALİER (Jean Claude), haitili devlet adamı (Port-au-Prince 1951), François Duvalier'nin oğlu. 22 nisan 1971'de babasının yerine cumhurbaşkanı oldu. François Duvalier'nin dul eşinin öğüdü üzerine, rejimin güçlü adamı içişleri ve savunma bakanı Luckner Cambronne'u görevden alarak bir siyaset değişikliğini başlattı. Bazı af uygulamalarına (1977) ve devlet denetiminin daha az duyulduğu 1979 seçimlerine karşın Duvalier'nin çürümüş, otoriter rejimi hem içte hem dışta giderek yoğunlaşan tepkilere yol açtı. 7 şubat 1986'da ABD'nin sağladığı bir uçakla, ailesiyle birlikte Fransa'ya kaçtı. Yeni hükümet İsviçre ve Fransa'ya kaçırdığı 500 milyon dolardan fazla paranın bloke edilmesi için girişimde bulundu. Bu ülke bankalarındaki serveti donduruldu.

elektrikli palangayla kendi ekseni çevresinde dönebilen duvar kreni

Demag

DUVAR a. (fars. *divar*'dan). **1.** Üst üste konmuş ve çoğu kez bir harçla birleştirilmiş gereçlerden oluşan, genellikle düşey bir düzlem biçiminde görünen kâgir yapı işi. (Bk. *ansikl.* böl. İnş.) **—2.** Bir yerin sınırlarını belirleyen set, engel: *Avlu duvarı. Bahçe duvarı.* **—3.** İnsanlar arasında iletişim ve anlaşma engeli: *Bir ilgisizlik, anlayışsızlık duvarıyla karşılaşmak: Aralarında aşılması güç bir duvar vardı.* **—4.** Duygusuz, heyecanlanmayan, iletişimi yadsıyan kimse: *Sanki duvara konuşuyorum, beni dinlemek istemiyor.* **—5.** *Duvar gazetesi*, belli yerlerde duvara asılan, çoğunlukla elle ya da yazı makinesiyle yazılmış okul ya da örgüt gazetesi. ‖ *Duvar gibi*, çok sağır kimse için kullanılır. ‖ *Duvar kâğıdı*, duvarları kaplamak için özel olarak yapılmış, renkli, desenli kâğıt. ‖ *Duvar saati*, duvara asılmak için yapılmış saat.

—Ağ. yet. *Yeşil duvar*, bir yeşillik duvarı oluşturacak tarzda, dalları üstten budanan ve cadde ya da yol boyunca uzayıp giden çitlere verilen biçim. ‖ *Yeşil duvar budaması*, duvar biçimi vermek için kullanılan budama tarzı.

—Aktar. *Duvar kreni*, silindirsel dar bir alanda çalışan ve yatay bir oktan oluşan kaldırma aygıtı. (Bu ok bir ucundan duvara ya da yapı ayağına sabit şekilde bağlandığı gibi yatay bir düzlem boyunca yer değiştirmesini sağlayan düşey bir yatağa da oturtulabilir. Kaldırma sistemi, bir çıkrıktan ya da gerektiğinde ok boyunca yer değiştiren bir palangadan oluşur.)

—Bayınd. Bir kemer barajda, KONSOL'un eşanlamlısı. ‖ *Kalıp duvar*, PERDE'nin eşanlamlısı.

—Bot. *Duvar bitkisi*, duvarlarda biten bitki.

—Denizbil. *Soğuk duvar* (ing. *cold wall*' dan aktarılarak), Askutup hidroloji cephesinin Newfoundland Büyük Seti yakınındaki kesimi; burada Labrador akıntısı ile Golf Stream arasındaki ısı gradyanı son derece belirgindir.

—Eşy. *Duvar kâğıdı*, duvara yapıştırılacak kâğıt tabanından oluşan süsleyici nitelikte iç duvar kaplaması. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Güz. sant. *Duvar resimciliği*, XX. yy.'da ortaya çıkan, halkçı ve ulusal kaynaklardan esinlenen büyük duvar resimleriyle ayırt edilen, özellikle Meksika kökenli sanat akımı. ‖ *Duvar resmi*, bir duvar üstüne yapılan, ya da bir tuval üstüne yapıldıktan sonra duvara yapıştırılan resim. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Havc. *Ses duvarı*, devingen bir cisim havada ses hızına yakın bir hıza ulaştığında meydana gelen aerodinamik olayların tümü. ‖ *Isı duvarı*, çok yüksek hızlarda doğan ve atmosferdeki uçuşları sınırlayan ısıl olayların tümü.

—Isıt. havld. ve Isıbil. Bir sobanın, bir sıcak hava üretecinin çeperlerini oluşturan ve tuğlaların dışında yer alan bölüm.

—İnş. *Beden duvarı*, bir yapının çevresini oluşturan ve döşemeleri, çatı aralarını ya da tonozu taşıyan duvarlardan her biri. ‖ *Çit duvarı*, bir mülkü, inşa edilmiş ya da edilmemiş bir alanı çeviren duvar. ‖ *Dayanıksız duvar*, temeli olmayan, bir boşluk üzerinde çıkma yapan duvar. ‖ *Destek duvarı*, başka bir duvara dayanan duvar. ‖ *Düz duvar*, iki yüzü de düşey düzlemler olan duvar. ‖ *Eğik duvar*, iki yüzü koşut olmayan duvar. ‖ *Hafifletilmiş duvar*, hafifletme kemeri denilen kâgir kemerlerle ağırlığı azaltılmış duvar. ‖ *İç duvar*, bir yapıda, cepheye koşut ya da dik olan taşıyıcı duvar. ‖ *Kanat duvarı*, cephe duvarını ya da binanın kalkan duvarını destekleme işlevi gören duvar. ‖ *Karşılama duvarı*, bir duvarı sağlamlaştırmak için karşısına ya da korumak için önüne yapılan duvar.

—İstihkc. *Koruma duvarı*, bir kuleyi, bir yapıyı çevreleyen ince set.

—Kâğ. san. *Duvar taban kâğıdı*, duvar kâğıdı üretiminde kullanılan kâğıt.

—Oy. Mah-cong oyununun başında taşların dizimi.

—Spor. → BLOK. ‖ *Duvar pası*, futbolda, dar alandaki bir oyuncunun takım arkadaşına verdiği pası, çok seri bir şekilde koşulan yöne aktararak gerçekleştirilen pas. (VER-KAÇ da denir.)

—Zool. Mercan poliplerini örten kireçli dış iskelet. (Koloni oluşturan türlerde, duvarlar kaynaşarak az çok kütlesel ve hacimli yapılar oluşturur.)

—ANSİKL. Eşy. *Duvar kâğıdı.* Ortaçağ resim ustalarının sanatını sürdüren ve ilkin XVIII. yy.'a kadar *domino* adıyla bilinen duvar kâğıdı, kökeninden başlayarak ve XX. yy. ortasına değin genellikle tutkalla basılmış ya da boyanmış motiflerle süslüydü. Günümüzde eski el sanatları çerçevesinden çıkmış, duvar kâğıdı basım teknolojilerinden yararlanan sanayi birimlerinde üretilen büyük bir tüketim maddesi durumuna gelmiştir. Sözkonusu teknolojiler şunlardır: flekso baskı (kabartma olarak oyulmuş plastik merdane klişe kullanımı), çubuk baskı (metal içine kimyasal yöntemlerle kazınmış ince oyuk çizgili madeni merdane kullanımı) ve rotatif serigrafi (son zamanlarda gelişen sınai şablonla baskı yöntemi). Özel panoramik ve küçük tirajlar için, bazen tekstilde kullanılan serigrafi yönteminden de yararlanılır. Bütün bu yöntemler, gergin ve hızla geçen taban kâğıt kuşak üzerine, yan yana ya da üst üste gelebilen birçok rengin aynı zamanda basılması olanağını verir.

İstenen dekoratif ya da teknik etkilere ve baskı tabanının özelliklerine göre çeşitli mürekkep ya da ürünler seçilebilir. Baskı tabanı normal basit kâğıttır ya da tekstil elyaf veya plastik peliküllerle dokunmuştur.

Baskıdan sonra dekor, genellikle bir kabartma etkisi eklemek, yüzeyin parlaklığını değiştirmek ya da direncini artırmak için ayrı bir işlemden geçirilir. Duvar kâğıtları piyasaya genellikle yaklaşık 5 m^2 duvar kaplamayı sağlayan rulolar (0,5 m × 10,05 m) biçiminde sunulur.

Eklemesiz, önceden zamklanmış ve yapıştırıldıktan sonra çıkartılabilen duvar kâğıtları da vardır. Verilen son biçimin türüne göre duvar kâğıtları yıkanabilir ya da temizlenebilir.

—Güz. sant. Kolomböncesi duvar resmi geleneğine sahip çıkan ve 1910 devrimi'nden kaynaklanan toplumsal hak isteme hareketinden hız alan Meksika duvar resmi, "anıtsal, kahramanca, insancı ve halkçı bir sanat" (Siqueiros) yaratmayı hedefliyordu. İspanya öncesi dönem ve bağımsızlık kahramanları aracılığıyla ulusal bilincin yüceltilmesi kamu yapılarının duvarlarını süsleyen güçlü, çoğunlukla da barok ve anlatımcı yapıtların (Orozco, Rivera, Siqueiros) öğretici, uyarıcı temalarına kaynaklık ediyordu. 20'li yıllarda ortaya çıkan (Mexico Ulusal hazırlık okulu'un kolektif freskleri, 1922-1925) duvar resmi akımı, İkinci Dünya savaşı'ndan sonra da bazı ilginç uygulamaların (Mexico Üniversitesi sitesinin dekorasyonu, 1952) gerçekleştirilmesini sağladı. New Deal döneminde de, ABD yönetimince halka açık yerler için ısmarlanan ("Federal Arts Project" 1934-1943) resimlerde bu akımın etkisi seziliyordu. 70'li yıllardan beri ABD'de, toplumsal ve etnik savaşımlar çerçevesinde (Zenciler, Chicano'lar) halkçı ve hemen her zaman kolektif nitelikli bir duvar resmi akımının yeniden ortaya çıktığı görüldü; Güney Amerika ya da İrlanda yapıtlarında olduğu gibi bu yapıtların belirle-

yici yanı bir topluluk ruhu taşımalarıydı. Son dönemlerde kimi amerikalı ya da avrupalı sanatçılar, duvar resmine yeniden ilgi göstermeye başladılar (Malassiler* kooperatifi).

—İnş. *Yapı duvarları*. 1. *mahzen* ya da *bodrum duvarları*, toprağa dayanır ve istinat duvarı işlevi görürler. Temel ve zemin kat düzeyi arasında kalan bu duvarlar, moloz taştan, sert taştan, tuğladan, kalıplı betondan, vb. yapılırlar. Bu duvarların toprakla temas eden dış yüzleri, normal olarak çimento sıvalıdır; eğer betondan yapılırlarsa, su geçirmezlik sağlayıcı önlemler alınmalıdır. Toprak üzerinde belli bir yüksekliğe kadar çıkarlarsa, *yapı eteği* (subasman) adını alırlar; 2. temelden yapının son katına değin devam eden bir duvara karşıdan bakıldığında genel olarak bir etek bölümü, duvarın gövdesi, saraklar ve bir tepelik görünür. Bu tür duvarlar şu çeşitleri kapsar:
a) *cephe duvarları* ya da *taşıyıcı duvarlar*, yapıyı dışardan sınırlandırırlar. Bunlar genellikle *damlalık** duvarlarıdır ve kalınlıkları yükseklik arttıkça azalır. Kesme taştan, moloz taştan, tuğladan, kalıplı betondan inşa edilir ya da çeşitli gereçlerin birleşimiyle yapılırlar. Cephe, camlı pano (perdeduvar), önüretimli beton pano ya da kâgir dolgulu metal ya da betonarme karkas olabilir. Duvarlar aynı zamanda bileşik yani çok yüzeyli olabilirler: dayanıklı bir dış bölme, ince yalıtkan ara bölümler, ince ve dayanıklı bir iç bölme;
b) *kalkan duvarları*, yapıları yanal ya da ikincil yüzler boyunca sınırlandırırlar;
c) *iç duvarlar*, enlemesine ve boylamasına yapının içinde yer alırlar. Bu duvarlar bir kattan öbürüne derece derece incelirler.
• *İstinat duvarları*. İşlevleri toprak itkisine karşı koymak olan bu duvarlar, genellikle dışardan şevli olarak inşa edilirler ve iç yüzlerinde aşağıdan yukarıya doğru girintili olarak yapılırlar. Bazen iç ya da dış payanda ayakları bir destekleme yaparak, bu duvarların direncini artırır. Ayrıca bu duvarların kalınlıkları boyunca, sızıntı suların dışarı akmasını sağlayan mazgal delikleri de açılır.
• *Çit duvarları*. Bu duvarlar genellikle hiçbir yük taşımaz; bu nedenle temelleri de sağlam atılmaz. Suların duvar içine sızmasını önlemek için, ortak duvar olup olmamalarına göre üstlerinde bir ya da iki eğimli bir duvar semeri bulunur.

DUVAR → DEVAR.

Duvar *(le Mur)*, J.-P Sartre'ın beş öyküsünden oluşan derleme (1939). "Duvar", "Oda", "Erostrate", "İçlidışlılık" ve "Bir önderin çocukluğu" başlıklarını taşıyan bu öykülerde, aydınlarla önderlerin aynı sınıftan oldukları vurgulanır.

DUVAR SARMAŞIĞI → AMPELOPSİS.

DUVAR TIRMAŞIKKUŞU a. Külrengi tüylü, bedeni siyah ve kırmızı, kanatları beyaz lekeli, uzun ve ince gagalı ötücü kuş. (İyi uçucu değildir. Sarp kayalık duvarlarda avladığı böceklerle beslenir. Yazın yüksek dağlara çıkar; kışın komşu ovalara sığınır. Bil. a. *Tichodroma muraria;* sıvacıkuşugiller familyası; boyu 17 cm.)

DUVARAYAK a. Bayınd. Bir tünelin, tavan ve temel zemini arasında yer alan yanal kesitinin düşey bölümü. || Bir tünelin enkesitindeki eğrisel yan bölüm.

DUVARCI a. Kâgir bir yapı gerçekleştiren (kaba ve ince işler, sıva ve cephe onarımı) müteahhit ya da işçi.
—Teknol. *Duvarcı çekici*, duvarcıların kullandığı uzun burunlu çekiç.

DUVARCI sıf. Yuvasını toprak, mum vb. ile yapan hayvanlar için kullanılır. (Ör. *duvarcı yabanarısı*.)

DUVARCILIK a. Duvar örme işi.

DUVARCIYABANARISIGİLLLER a. Sıcak bölgelerdeki birçok cinsi ve *Odynerus* cinsi üyeleri gibi iğneli zarkanatlı böcekleri içeren familya. (Bil. a. *Eumenidae*.)
—ANSİKL. Duvarcıyabanarısıgiller, oyuk saplar içinde ya da toprakla yuvalar ören, yalnız yaşayan yabanarılarıdır; larvalarını beslemek için, bir iğne darbesiyle uyuşturduğu başka böceklerin larvalarını ve hücrelerini yuvasına taşır.

DUVARİÇİ a. Anat. **1.** İçi boş bir organın çeperinin içi. **—2.** *Duvariçi üreter*, üreterin idrar torbasının çeperleri içinde kalan kısmı.

DUVARLI sıf. İnş. *Çevre duvarlı çatı arası*, tabanı, damlalık duvarlarının en yüksek noktasından daha aşağıda kalan çatı arası. (Duvarın bu tabanla yüksek nokta arasında kalan bölümü çevre duvarını oluşturur.)

DUVARLI, Niğde'nin Çiftlik ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 390 nüf. (1990).

DUVEEN OF MİLLBANK (Joseph DUVEEN 1. —*baronu*), ingiliz tablo koleksiyoncusu ve satıcısı (Hull 1869 - Londra 1939). Hollandalı bir demircinin torunuydu, sanat yapıtları piyasasında, *Duveen Brothers* grubunun başkanı ve Londra, New York (en büyüğü) ve Paris'te 3 galerinin sahibi olarak babasının yerini aldı. Arkadaşı Berenson'ın geniş bilgisinden yararlandı. İngiliz müzelerinin koruyucusu olarak, 1933'te Lordlar kamarası üyeliğini elde etti ve Londra'da, Tate Gallery' nin bulunduğu semtin adından gelen Duveen of Millbank adını aldı.

DUVERGER (Maurice), fransız hukukçu ve siyaset bilimci (Angoulême 1917). 1955'ten beri Paris Hukuk fakültesi'nde siyaset sosyolojisi profesörüdür. Anayasal dönemler konusunda yeni bir kuram geliştirdi (*les Régimes politiques* [Siyasal rejimler], 1948) ve seçim toplumbiliminin gelişmesine katkıda bulundu (*l'Influence des systèmes électoraux sur la vie politique* [Seçim sistemlerinin siyasal yaşam üzerine etkisi], 1950). Siyasal olayları incelerken partileri sosyolojik bir varlık olarak ele aldı (*Siyasi partiler* [les Partis politiques], 1951; Siyasal toplumbilim [Sociologie politique], 1966). Öbür yapıtları: *Diktatörlük üstüne* (De la dictature) [1961], *Politikaya giriş* (Introduction à la politique) [1964], *Siyaset sosyolojisi* (Sociologie de la politique) [1973], *Seçimle gelen krallar* (la Monarchie républicaine) [1974], *Échec au roi* (1978), *La République des citoyens* (1982), *Breviaire de la cohabitation* (1986), *La Cohabitation des Français* (1987), *La Nostalgie de l'impuissance* (1988).

DU VERGİER (ya da **DU VERGER**) **DE HAURANNE** (Jean), **Saint-Cyran** denir, fransız tanrıbilimci, Saint-Cyran manastırı'nın yöneticisi (Bayonne 1581 - Paris 1643). 1604'e doğru Jansenius ile tanıştı. 1611'de onunla birlikte Bayonne'a yerleşti, iki din adamı burada münzevi bir yaşam sürerek kendilerini Augustinus'u incelemeye verdiler. 1623'te Jansenius ile birlikte çalışarak onun Augustinus üzerine hazırladığı kitaba katkıda bulundu. 1629'da Bérulle'ün ölümü üzerine sofu kanadın önderi durumuna geldi. 1636'da Port Royal'ın yöneticiliğine getirildi. 1638'de tutuklanarak Vincennes'e kapatıldı ve ancak Richelieu'nün ölümünden sonra özgürlüğüne kavuştu.

DUVET (Jean), **le Maître à la Licorne** denir, fransız gravürcü, kuyumcu ve madalyacı (Langres 1485'e doğr. - *ay. y.* 1570'e doğr.). Kazıma kalemiyle yaptığı ve Dürer ile quattrocento dönemi italyan sanatçıların etkisini taşıyan ilk gravürlerini 1520'li yıllarda gerçekleştirmiştir. Konularını öncelikle Eski ve Yeni Ahit'ten alırdı. Özellikle *Histoire de la licorne* (1560'a doğr) ve 1561'de Lyon'da basılan bir *Apocalypse figurée* (1546-1555) ile tanındı. Şaşırtıcı dolulukları bu yapıtlara gotik bir hava katmaktaydı. Duvet, François I ile Henri II'nin kuyumcusuydu. Belki de protestanlığı benimsediği için, bir süre Dijon'da, sonra Cenevre'de yaşadı (1540-1546).

L. Guillot - Edimedia

Walter Crane'in çizdiği bir duvar kâğıdından ayrıntı Büyük Britanya XIX. yy. sonu *Dekoratif sanatlar müzesi, Paris*

Bk. resim sayfa 3422

DUVİGNAUD (Jean Octave Auguste AUGER), fransız toplumbilimci (La Rochelle 1921), Tours Üniversitesi'nde profesör, 1968'de Laboratoire de sociologie de la connaissance et d'anthropologie sociale'in [Bilgi toplumbilimi ve toplumsal antropoloji laboratuvarı] kurucularından. Tiyatro toplumbilimi ve sanat toplumbiliminden yola çıkarak çözümleme alanını "imgeselin toplumsal yapı bilgisi" ("Sociomorphologie de l'imaginaire") adını verdiği bir alana yaydı. Bu alan şenlik, trans, armağan ve düşü kapsar, biçimlerin geçici tarihçesi yerine imgesel alanların oluşumunu incelemeye öncelik tanır. Duvignaud *Sociologie de l'art*'da (1967) sanatsal yaratmanın toplumbilimini, yaratım tutumları ile sanatın toplumsal işlevlerinin kesiştiği noktaya oturtur. Kullanımda etkili olacak beş kavram önerir: "dram", yani "yaratıcı birey düzeyinde, tüm toplumu billurlaştıran ve yapıtın oluşumunu, ortak yaşamı oluşturan çelişkin biçimlerin çarkında başlatan davranış, coşku, tutum, ideoloji, eylem ve yaratımların tümü". Gerçekten kopmuş bir sistemin soyut bu öğesi değil iletişime yönelik "bir etkinlikler demeti" olan "tartışma göstergesi"; sanat dediğimiz şeyi doğuran "evrensel sınıflama sistemleriyle toplumsal sınıflama sistemlerinin karşılaşımı"; toplumsal yapının bir değişiminden kaynaklanan düzensizlik olan "anomi"; son olarak da "atipiklik", yani grubun modeline göre toplumsal ve kültürel uymazlık-bireyi yaratıma götürebilecek yalıtım. Yazarın öbür yapıtları: *Durkheim, yaşamı ve yapıtları* (1965), *Tiyatro toplumbilimi* (1965),*İntroduction à la sociologie* (Toplumbilime giriş) [1966], *Sociologie de l'art* (Sanat toplumbilimi) [1967], *Chebika* (1968), *le Langage perdu* (Yitik dil) [1973], *Fêtes et civilisations* (Şenlikler ve uygarlıklar) [1973], *le Don du rien* (Hiçlik vergisi) [1977], *le Jeu du jeu* (Oyunun işleyişi) [1980].

duvar kâğıdı planşa basılmış pompei dekorlu pano (Parşömen üzerine tutkallı boya) Fransa, 1788'e doğr. *Dekoratif sanatlar müzesi, Paris*

Dekoratif sanatlar müzesi

DU VİGNEAUD (Vincent), amerikalı kimyacı (Chicago 1901-New York 1978). Cornell Üniversitesi'nde biyokimya profesörü oldu (1938); iki polipeptit hormonunun, ositosin ve vazopresinin yapısını belirledi ve bireşimini yaptı. (1955 Nobel kimya ödülü.)

DUVİVİER (Julien), fransız film yönetmeni (Lille 1896 - Paris 1967). Önce tiyatro oyunculuğu, sonra oyun yönetmenliği yaptı. Sinemaya 1920'den sonra başladı. İlkin dinsel konulu filmlerin yapımcılığını

Roubier

Jean Duvet
Apocalypse figurée'nin (1546-1555) kazıma kalem gravürlerinden biri
Bibliothèque nationale, Paris

üstlendi. Yönetmenlikteki teknik yeteneklerini 1932'den başlayarak ortaya koydu: *Poil de Carotte* (sesli çevirim, 1932), *Maria Chapdelaine* ve *le Paquebot "Tenacity"* (1934), *la Bandera* (1935), *Güzel beraberlik* (la Belle Équipe) ve *Cezayir batakhaneleri* (Pépé le Moko) [1936]. 1937'de çevirdiği *Un carnet de bal*, Fransa'da büyük ilgi gören skeçli filmlerin ilk örneğiydi. 1939'da, *la Fin du jour* ve *la Charrette fantôme* filmleriyle, Fransa'daki ilk büyük dönemini kapattı. 1938'de *The Great Waltz* filmini çektiği ABD'de, savaş sırasında daha önemsiz filmler yaptı. Fransa'ya dönünce, *Panique* (1946) filmiyle en iyi yapıtlarının havasını yeniden yakaladı. 1947'de *Anna Karenina*'yı (Anna Karénine) İngiltere'de çekti. Daha sonraki yapıtları: *Talihsiz kızlar* (Au royaume des cieux) [1949], *Sous le ciel de Paris* (1950), *le Petit Monde de Don Camillo* (İtalya'da, 1951), *la Fête à Henriette* (1952), *Marianne de ma jeunesse* (Almanya'da, 1954), *le Temps des assassins* (1955), *Pot-Bouille* (1957), *Kadın ve kuklası* (la Femme et le pantin), *Marie-Octobre* (1958), *Boulevard* (1960), *Şeytan ruhlu kadın* (Diaboliquement vôtre) [1967].

DUX a. (önder anl. lat. sözc.). Esk. Rom. Erken imparatorluk döneminde olağanüstü komutanlıkla görevlendirilen subay. (III. yy.'dan sonra duxler provinciaların gerçek valileri oldular.)

DUY a. (fr. *douille*). Elektrotekn. Bir elektrik lambası soketinin takılmasına yarayan ve lambanın besleme devresiyle bağlantısını kuran organ. (Vidalı ve süngülü duylar vardır.)

DUYAR sıf. Duygun, duyarlı.

DUYAR (Gürdal), türk heykelci (İstanbul 1935). İstanbul Devlet güzel sanatlar akademisi heykel bölümü'nü bitirdi (1959). Burada Rudolf Belling ve Hadi Bara'nın öğrencisi oldu. Özellikle baş çalışmalarında hem modelin karakterini verme, hem de plastik açıdan başarılı sonuçlar elde etti. Uşak, Burhaniye (sonradan kaldırıldı) ve İskenderun Atatürk heykellerini, Ankara Maden tetkik ve arama genel müdürlüğü bahçesindeki *Atatürk ve madencilik* adlı kompozisyonu, uyandırdığı tepkiler yüzünden sanatçı özgürlüğü sorununu tekrar gündeme getiren *Güzel İstanbul* (1977) adlı beton çıplak kadın heykelini yaptı. Son yıllarda heykelin yanı sıra çalışmalarını resim üzerinde de yoğunlaştırdı.

Pierre Renoir ve Jean Gabin
Julien **Duvivier**'nin
la Bandera'sından (1935) bir sahnede

Impéria-SNC J.-L. Passek kol.

DUYARGA a. Başta bulunan, kamçı biçiminde, belli sayıda duyu yapısı taşıyan organ. (Duyargalar hep çift olur. Hem mekanik, hem kimyasal algılayıcıdırlar.) [Bk. *ansikl.* böl.] (Eşanl. ANTEN.)
—ANSİKL. Zool. Duyargalar, halkalısolucanlarda ve duyargaları olması nedeniyle duyargalılar da denilen eklembacaklılarda (çokbacaklılar, böcekler ve kabuklular) bulunur. Duyargalar birçok boğumdan oluşur ve ağız parçalarının önünde yer alır. Kabuklularda iki çift duyarga vardır (bunlardan öndeki çift [kısa duyargalar] çatallıdır); öbür hayvan sınıflarındaysa yalnızca bir çift duyarga bulunur. Örümceğimsilerde duyarga yoktur. Duyargalar birçok duyu (koku alma ve dokunma, bazı durumlardaysa işitme) organı taşırlar. Kabuklulardaki büyük duyargaların alt bölümünde *yeşil bez* de denilen sidik boşaltma organı bile vardır.

DUYARGACIK a. Başta bulunan ve dokunaç görevi yapan çift eklenti. (Kabuklulardakine *birinci çift duyarga* adı da verilir. Her duyargacık, çoğunlukla, çok eklemli iki kamçı üstünde bulunan bir saptan oluşur. Sapın dik eklemi bir denge organı [denge taşlı kese] içerir.)

DUYARGALI a. Başında bir ya da iki çift duyarga bulunan eklembacaklı. (Duyargalılar onikoforlar, kabuklular, çokbacaklılar ve böceklerden oluşur. Bu hayvanların hemen hepsinde bileşik gözler ve tümünde de serbest ya da ikişer ikişer yapışık üç ağız parçası [altçene, önçene ve artçene] vardır.)

◆ sıf. Zool. Duyargalarla donanan hayvan için kullanılır.

DUYARGALILAR a. Bir çift duyargayla donanan böcekleri ve çokbacaklıları içeren eklembacaklılar öbeği. (Bil. a. *Antennata*.)

■ **DUYARKAT** a. Foto. Bir dayanağa sürülen, ışığa duyarlı çok ince katman; bir bağlayıcı içinde asıltı durumda bulunan gümüş halojenür kristallerinden oluşur.

DUYARKATLAMAK g. f. Foto. Duyarlı duyarkatı bir dayanak üzerine yaymak.

DUYARLAŞTIRICI sıf. Fizyol. Duyarlılığı yaratan ya da artıran maddeye denir.
—Fişekç. Bir patlayıcıya fitil takılırken duyarlığını artıran maddeye denir.
—Foto. *Duyarlaştırıcı eriyik*, duyarlaştırıcı içeren eriyik.

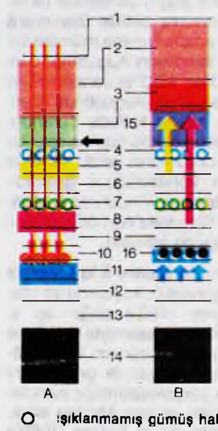
◆ a. Fişekç. Duyarlaştırıcı madde.
—Fiz. Işıldayan bir maddenin soğurma ya da uyarılma tayfının dağılımını değişikliğe uğratan katışkı ya da yerdeğiştirmiş atom.
—Foto. *Tayf duyarlaştırıcı*, mor ve mavi dışındaki ışınımlar için gümüş tuzlarının duyarlığını artırıcı özellik taşıyan ürün. (Tayfsal duyarlaştırıcıların çoğu siyaninlerden türetilir.)

DUYARLAŞTIRILABİLİR sıf. Foto Duyarlı duruma getirilebilir bir yüzey için kullanılır.

DUYARLAŞTIRMA a. Foto. Bir kâğıdı, bir kumaşı ya da başka bir yüzeyi ışığa duyarlı duruma getirme işlemi. || Genel duyarlığı ya da tayfsal duyarlığı artırmak için, duyarlı tabakaya duyarlaştırıcı sokma.

DUYARLAŞTIRMAK g. f. Fiz. Bir fiziksel, kimyasal vb. etkiye karşı duyarlı kılmak.
—Foto. Bir duyarkatı ışığa duyarlı kılmak.

DUYARLI sıf. **1.** Algılar, duyumlar edinebilen canlı varlık, onun bedeni için kullanılır; hassas: *Kulağı duyarlı olmak*. **—2.** En küçük bir dış etkiyle kolayca zarar görebilen canlı varlık, bedenin bir bölümü, bir organ için kullanılır; hassas: *Duyarlı ciltler için krem. Boğazı duyarlı olmak, duyarlı bir boğazı olmak*. **—3.** Herhangi bir dış duyuma, dış bağlama çok çabuk tepki gösteren canlı varlık, canlı organ için kullanılır (tümleçle); hassas: *Soğuğa duyarlı bitki, diş. Mahmuza duyarlı at*. **—4.** Bedenin hissedilebilen, az çok ağrılı bölümü için kullanılır; hassas: *Ağrı çok azaldı ama o bölge hâlâ duyarlı*. **—5.** Çok çabuk heyecanlanan, duygularına kapılan, acıma duygusuna, sevecenliğe açık, yatkın kimse için kullanılır; hassas: *Duyarlı bir yürek*. **—6.** Kimi kötü durumlara şiddetle tepki gösteren kimse için kullanılır; hassas: *Başkalarının acılarına duyarlı bir yaradılışı var*. **—7.** Zihinsel, ahlaksal, estetik izlenimlerin kolaylıkla etkisinde kalan kimse için kullanılır; hassas: *İltifatlara, eleştirilere duyarlı bir kimse. İleri sürdüğümüz kanıtlara karşı pek duyarlı olduğu söylenemez* **—8.** Ed. Estetik izlenimlere açık, çok büyük bir duyarlığı olan bir insanı belirten şey için kullanılır; hassas: *Bir manzaranın duyarlı bir betimlemesi*. **—9.** Kimi eylemlere tepki gösteren şey ve özellikle de çok küçük uyartılara cevap veren, ölçme aygıtı için kullanılır; hassas: *En küçük basınç değişimlerine karşı duyarlı bir manometre. Kuyumcular çok duyarlı teraziler kullanırlar*.
—Bilş. *Çift duyarlı*, bit sayıları, bilgisayar

duyarkat
Polaroid supercolor
Time-Zero SX-70 film

Polaroid belgelerine göre

1. Yansıtıcı olmayan yüzey
2. Plastik saydam katman
3. Görüntüyü alan katman
4. Maviye duyarlı, gümüş halojenür katmanı
5. Sarıyı belirleyen katman
6. Ayırıcı katman
7. Yeşile duyarlı, gümüş halojenür katmanı
8. Magentayı belirleyen katman
9. Ayırıcı katman
10. Kırmızıya duyarlı, gümüş halojenür katmanı
11. Siyanı belirleyen katman
12. Geciktirici katman
13. Yansızlaştırıcı polimer asidi katmanı
14. Siyah plastik dayanak
15. Ayraç ve ışığı durduran katman
16. Kırmızıya duyarlı gümüş halojenür katmanında negatif görüntü

A. Yalnızca kırmızı ışıkta ışıklama sırasında filmin kesiti. Yeşile ve maviye duyarlı gümüş halojenür katmanları ışıklanmamıştır.
B. İzhardan sonraki filmin kesiti. Yalnızca kırmızıya duyarlı katmanın banyosu edilmiştir; kromojen siyan belirleyici etkisizleştirilmiştir. Kırmızı görüntü, magentayı ve sarıyı izhar edicilerin aktarılmasıyla, görüntüyü alıcı katmanda oluşturmuştur.

○ ışıklanmamış gümüş halojenür
⊗ ışıklanmış gümüş halojenür
● banyo edilmiş gümüş
⟵ ayraç buradan girecek

belleğinin sözcük boyundan büyük olan ve belleğin ardışık iki sözcüğü üzerinde saklı verilerle yapılan çok duyarlı bir hesap için kullanılır.|| *Tek duyarlı*, genellikle bir bilgisayar belleğinin tek sözcüğü halinde yazılmış verilerle yapılan bir hesap için kullanılır.

—Binc. *Duyarlı at*, binicinin baldırlarına, özellikle mahmuzlara duyarlı olan at.

—Fişekç. *Duyarlı barut*, tutuşup patlaması hızlı olan barut.

—Ölçbil. *Duyarlı terazi*, çok küçük kütlelerin ölçümünde kullanılan terazi.

DUYARLIK a. **1.** Bir organizmanın iç ya da dış uyartılara tepki gösterme yatkınlığı. (Eşanl. HASSASİYET.) **—2.** Bir şeye az ya da çok tepki gösterme yatkınlığı: *Türk parasının dolar değişimlerine karşı duyarlığı vardır.* **—3.** Etkilenmeye, özellikle de bir kimseye sevecenlik, yakınlık duyguları beslemeye yatkınlık: *Bu çocuğun çok büyük bir duyarlığı var. Duyarlığı olmayan bir insan;* bu yatkınlığın bir yapıtta, bir davranışta belirmesi: *Duyarlığın ağır bastığı bir roman.*

—Bağışıkbil. *Aşırı duyarlık*, bir antijenle ikinci kez karşılaşılınca ortaya çıkan bağışıklık tepkisi. (Suyuksal bağışıklık ya da hücre aracılığıyla bağışıklık mekanizmalarının şiddetlenmesi biçiminde belirir. Aşırı duyarlığın iki çeşidi vardır: bazı immünoglobülinlerin [İgE ve İgG] aşırı üretimi biçiminde ortaya çıkan doğrudan aşırı duyarlık ya da alerji, antijenin girdiği yerde hücresel bir tepki biçiminde ortaya çıkan gecikmeli aşırı duyarlık [örneğin tüberküline karşı deri ya da deri içi tepkisi].)

—Balist. *Atış duyarlığı*, hedeften bağımsız olarak dağılımı zayıf olan bir atışın niteliği.

—Elektron. *Işılelektrik bir hücrenin tayf duyarlığı*, belli bir ışıma için, hücreyi aydınlatan ışığın dalga boyuna bağlı olarak ışılelektrik akımın yeğinliğini belirten eğri.

—Fişekç. Bir patlayıcının belli bir uyarı (katı bir cismin çarpması, şok dalgası, sıcaklık artması, elektrik kıvılcımı, vb.) etkisiyle tepkime gösterme yeteneği. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Foto. Bir fotoğraf sisteminin (objektif, oda ve işlenmiş duyarkat) beyazdan siyaha ani geçişi aslına uygun olarak sağlama yeteneğini belirten ölçü. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Duyarlık giderme*, ışığaduyarlı bir yüzeyin duyarlığını azaltma. (İşlem, duyarlık giderici içeren banyoya daldırmayla ya da belirli koşullarda ışığın etkisiyle yapılır.) || Üretim sırasında, fotoğraf duyarkatının tayf duyarlığının sınırlanması.|| *Genel duyarlık*, bir duyarkatın elektromanyetik bir ışımanın enerjisine verdiği yanıt; duyarlık sayısal bir değerle belirtilir. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Tayf duyarlığı*, duyarlı bir duyarkatın, belli dalga boyundaki ışımaya yanıt verme özelliği.

—Mak. san. *Duyarlık sınıfı*, KALİTE* İNDİSİ'nin eşanlamlısı.

—Metalürj. Kırılganlık ve korozyona eğilim gösteren bir alaşımın özelliği. (Sert alaşımlar yüzey özürlerine [çizik, ani kesit değişimi] ya da iç çatlaklara duyarlıdır.)

—Ölçbil. Ölçülecek büyüklüğün belirli bir değişimi için göstergesi büyük ölçüde yer değiştiren bir ölçü aletinin niteliği. (Duyarlığın ölçüsü, bu yer değiştirmenin büyüklüğün değişimine bölümüyle ifade edilir.) || Bir ölçünün ya da ölçü aletinin aynı ölçünün birçok kez yinelendiğinde yaklaşık aynı sonucu verme niteliği. (Bir ölçü aletinin duyarlığı kesinliğine ve gerçeğe uygunluğuna, bir ölçününki ise ölçülecek şeyin niteliklerine, gözlemciye ve çevre koşullarına bağlıdır.) || *Duyarlı alet*, büyük bir incelik ve gerçeğe çok yakın bir çalışma elde etmek için yapımı özel özen gerektiren alet.

—Radyotekn. Bir radyo alıcısının, az çok zayıf bir giriş işaretine rağmen, yeterli düzeyde ve nitelikte bir çıkış işareti verme yeteneği. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Ruhbil. Bir testin, ölçtüğü değişkende çeşitli başarı dereceleri gösteren öznelerı ayırt etme yeteneği.

—Siyas. bil. Görüş, eğilim, siyasal akım: *Sosyalistler arasında farklı duyarlıkların varlığı.*

—ANSİKL. Fişekç. Patlayıcıların darbeye duyarlığı darbe ölçüm aygıtı yardımıyla belirlenir: çok yüksek duyarlıktaki patlayıcıların kullanılması tehlikeli, hatta imkânsızdır. *Sürtünmeye karşı duyarlık*, sürtünme sarkaçları ya da başka sürtünme aygıtlarıyla belirlenir. *Isıya karşı duyarlık*, tutuşma noktası deneyleriyle saptanır; en çok kullanılan biçimi de "Hollanda" deneyi denilen yöntemdir: içinde 1 dg madde bulunan bir deney tüpü, 100 °C'a kadar ısıtılmış bir cıva banyosuna daldırılır ve sıcaklık dakikada 5 °C oranında yükseltilir; maddenin duyarlı ayrışmasının hangi sıcaklıkta olduğu kaydedilir. Bu yolla belirlenmiş tutuşup patlama sıcaklıklarından bazıları şunlardır:

cıva fulminat ....175 °C
iyi dengelenmiş nitroselüloz ......180 °C
kara barut ....280-290 °C

—Foto. Duyarkatların genel duyarlığını belirtmekte kullanılan sayısal değer, üreticinin bu duyarlığı saptamakta yararlandığı yönteme bağlıdır. Eskiden, her üreticinin ayrı bir duyarlık sistemi vardı; en iyi bilinenleri, ABD'de Kodak'ın tasarladığı ASA endisleri (duyarlığı belirten değer iki katına çıktığında, duyarlık da iki katına çıkar), eskiden SSCB'de kullanılan ve ASA'nın benzeri olan Gost ve Almanya'da Agfa'nın benimsediği DİN endisleridir (ilk zamanlar DİN derecesi biçiminde); DİN endislerinde duyarlığı belirten değer 3 puan arttığında duyarlık iki katına çıkar. 70'li yılların sonundan beri duyarlığı göstermekte uluslararası bir standart kullanılmaktadır (İSO): bu standart, eski ASA ve DİN değerlerini bir araya getirir (aşağıdaki tabloya bk.).

—Radyotekn. Bir alıcının özellikle radyo yayınındaki duyarlığı, radyofrekanslı bir işaretin çıkışta doyurucu bir işaret ya da görüntü oluşturacak mikrovolt ya da milivolt cinsinden en küçük düzeyi ile tanımlanır. Anten alıcı içinde yer alırsa, duyarlık mikrovolt/metre ya da milivolt/metre cinsinden bir elektrik alanıyla belirtilir. Ancak elektriğin fiziksel yapısı, özellikle giriş devresinde elektronların çalkalanması sonucu oluşan ısıl gürültü, bir alıcının duyarlığını istendiği ölçüde artırmaya olanak vermez; çünkü çıkıştaki işaret ile birlikte gürültü de artar. Nitekim, yükseltmesi her zaman ayarlanabilen bir alıcının duyarlığı, çıkışta bir "işaret gücü/gürültü gücü" oranı veren giriş işaretinin en küçük genliğiyle ölçülür; bu orana kabul edilebilir "işaret gücü-gürültü gücü" oranı denir. Bir alıcının duyarlığı, giriş devresinin gürültü çarpanıyla da belirtilebilir.

Gürdal Duyar
Güzel İstanbul (1977)
İstanbul

DUYARLIKLI sıf. DUYARLI'nın eşanlamlısı.

DUYARLIKÖLÇER a. Foto. Duyarlık gösteren bir fototip elde etmek amacıyla, ölçekli ve çoğaltılabilir ışıklamalarla, duyarkatı belli bir yasaya göre etkilemekte kullanılan araç.

DUYARLIKÖLÇÜMÜ a. Foto Işığa duyarlı duyarkatların ışıklama ve işleme koşullarına bağlı olarak vereceği tepkiyi belirleyen teknik.

—ANSİKL. Duyarlıkölçümü üç evreden oluşur: 1. duyarlık gösteren fototipin gerçekleştirilmesi; 2. özeğrilerin saptanması; 3. bu eğrilerin kullanılması.

Duyarlı tabakanın bir örneği, duyarlıkölçer içinde, yoğunluğu ve niteliği tam olarak bilinen bir ışık kaynağına tutulur; belirli koşullar altında izhar işlemi yapıldıktan sonra, donukluğu giderek artan bir di-

fotoğraf duyarlıkları

uluslararası standart (İSO)	eski temel standartlar: ASA (ABD)	eski temel standartlar: DİN (Almanya)	tarihsel bilgiler ve karşılaştırmalar
100 000/51^0	100 000	51	
50 000/48^0	50 000	48	
25 000/45^0	25 000	45	hızlı olayların kaydı için özel duyarkatlar
10 000/41^0	10 000	41	
5 000/38^0	5 000	38	
2 500/35^0	2 500	35	
1 000/31^0	1 000	31	Kodacolor VR 1000, 1982'de üretilen renkli negatif
640/29^0	640	29	Film 3M Color Slide, evirtilir tip, renkli, yapay ışık için, 1981'de üretildi
600/28,5^0	600	28.5	1981'den sonra üretilen, enstantane renkli fotoğraf için filmler. 1968'de üretilen eski Super-Anscochrome 500 filmi,
500/28^0	500	28	
400/27^0	400	27	Yüksek duyarlıklı en yaygın filmler (70'li yıllarda siyah beyaz, 1976'dan sonra renkli)
200/24^0	200	24	1950'den sonra yaygın olarak kullanılan duyarkatların duyarlıkları
125/22^0	125	22	
100/21^0	100	21	
80/20^0	80	20	
64/19^0	64	19	
50/18^0	50	18	
40/17^0	40	17	
25/15^0	25	15	
12.5/12^0	12.5	12	1925'e doğru filmler ve plakalar
10/11^0	10	11	
8/10^0	8	10	Renkli kopya filmleri ve çözme gücü yüksek filmler
6,4/9^0	6.4	9	
5/8^0	5	8	1900'e doğru plakalar ve filmler
1/1^0	1	1	Jelatinli kuru plakalar

artı-eksi yanıtlı bir öğenin duyarsızlığı

gittikçe artan yanıtlı bir öğenin duyarsızlığı

zi alandan oluşan duyarlık ölçümü klişesi elde edilir. Yoğunluk (ışıkgeçirmezliğin logaritması) yoğunlukölçer yardımıyla ölçülür ve sonuçlar, absisleri ışıklamaların logaritmasını, ordinatları yoğunlukları gösteren bir grafik üstüne işlenir; böylelikle incelenecek duyarkatın özeğrisi elde edilir. Bir dizi denemede, etkenlerden yalnızca biri değiştirilerek (örneğin, izharın süresi), kullanıcıya, duyarkatın genel özellikleri üzerine bilgi veren bir eğriler demeti elde edilir. Tayf duyarlıkölçümü, duyarlıkölçümünden yalnızca, filtrelerle uygun bir biçimde yalıtılan bir ya da birçok ışıklı ışınım grubu kullanımıyla ayrılır.

DUYARLILAŞMA a. Metalürj. Bir alaşımın, genellikle elementlerin tane sınırında ayrışmasından (tanelerarası kırılganlık) kaynaklanan ve kırılganlaşmasına ya da korozyona yatkın hale gelmesine yol açan olay. (Kaynak, olağan paslanmaz çeliklerin korozyona karşı duyarlılaşmasına yol açabilir.)

DUYARLILAŞTIRMA a. Duyarlılaştırmak eylemi, duyarlılaştırılmış olma durumu: *İşsizlik sorunlarına karşı duyarlılaştırmak kampanyası.*
—Bağışıkbil. Bir antijenin bireyde yarattığı uyarım sonucunda oluşan durum (bağışıklık tepkisi bir enfeksiyon ya da ur antijenine karşı bir savunma durumu ya da tersine alerjik bir durum yaratır). || Deney tüpünde bir antijenin hücrelere yapışması ve onları bağışıklık sağlayıcı antikorların ya da hücrelerin etkisine duyarlı hale getirmesi (örneğin pasif hemaglütinasyon tepkimelerinde, yüzeylerine bir antijenin yapışmasıyla alyuvarların duyarlılaştırılması.)

DUYARLILIK a. Duyarlı olma durumu, niteliği; duygunluk.
—Fişekç. Kapalı kapta yanan bir barutun çok ya da az bir hızla gaz çıkarma yeteneğini belirleyen katsayı.
—Tıp. Organizmanın, hastalık yapan bir etkene karşı takındığı özel duyarlık ya da alıcılık durumu.

DUYARSIZ sıf. **1.** *(Bir duyuma) duyarsız,* normal fiziksel duyumları, izlenimleri algılamayan canlı varlık ya da bedeninin bir bölümü için kullanılır: *Anestezi kişiyi acıya duyarsız kılar* **—2.** *(Bir duyguya, eyleme, vb.) duyarsız,* ruhsal duyarlığı olmayan, bir şey karşısında soğuk, duygusuz kalan, ondan etkilenmeyen, heyecanlanmayan kimse için kullanılır; kayıtsız: *Alaylara, iltifatlara, duyarsız olmak, kalmak. Bir genç kızın güzelliğine duyarsız kalmak. Şiire, bir metnin güzelliğine duyarsız olmak.*

DUYARSIZLAŞMAK gçz. f. Duyarsız duruma gelmek.
◆ **duyarsızlaştırmak** ettirg. f. Duyarsız duruma getirmek.
—Tıp. ANESTEZİ YAPMAK'ın eşanlamlısı. || *Vücudun bir kısmını duyarsızlaştırmak,* onu ağrıya duyarsız hale getirmek.

DUYARSIZLAŞTIRMA a. Vücudun bir kısmını duyarsızlaştırmak eylemi, olgusu; duyarlılık kaybı.
—Bağışıkbil. Bir bağışıklık yanıtında aşırı duyarlık olgusunu ortadan kaldıran her türlü tedavi yöntemi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Psik. *Sistematik duyarsızlaştırma,* hastaya, gittikçe daha tedirgin edici durumları, aşamalı ve hayali biçimde vere vere, onu korkularının konusu olan şeylerle bir daha kaygı duymadan, karşılayabilmeye alıştırma amacıyla uygulanan davranışsal tedavi tekniği. (Bu teknik özellikle fobiler için kullanılır.)
—ANSİKL. Bağışıkbil. Eğer alerjen madde biliniyorsa özgül duyarsızlaştırma tekniği en iyi tedavi yöntemidir. Alerjen madde önce çok düşük, sonra gittikçe artan dozlarda şırınga edilir. Bu tedavi, tehlikeli tepkiler yaratabileceğinden tıbbi gözetim altında yapılmalıdır. Alerjenin ne olduğu bilinmiyorsa, bu kez özgül olmayan duyarsızlaştırma yapılır. Bunun amacı, genel olarak organizmanın savunma mekanizmalarını harekete geçirmektir. Ama elde edilecek sonuç belli olmaz.

DUYARSIZLAŞTIRMAK →DUYARSIZLAŞMAK.

DUYARSIZLIK a. Siber. Bir öğenin, giriş büyüklüğünün, belli bir alandaki değişimlerine yanıt vermemesi. (Duyarsızlık doğal olabilir ya da sistemin özelliklerini değiştirmek amacıyla oluşturulabilir.)
—Bu alanın genliği. (Eşanl. ÖLÜ BÖLGE.) || *Göreli duyarsızlık,* salt duyarsızlığın, uzlaşmalı olarak seçilmiş bir karşılaştırma değerine oranı.(Karşılaştırma değeri genellikle en büyük salt değer ya da belli bir ortalama değerdir) || *Salt duyarsızlık,* giriş işaretinin iki değeri arasındaki fark; bu değer aralığında çıkış işareti sıfırdır ya da, en azından, bir sonraki öğeyi çalıştırmak için yetersizdir.

DUYGU a. **1.** Doğrudan edinilen az ya da çok belirgin bilgi; his: *Yanıldığı duygusuna kapılmak.* **—2.** Kimi heyecan ve tasarımlarla bağıntılı karmaşık ve sürekli iç durum: *Minnet duygusu.* **—3.** İyi ya da kötü eğilim; tutku (genellikle çoğul): *Soylu, cömert duygular İyi, kötü duygular beslemek.* **—4.** Kolaylıkla etkilenmeye, duygulanmaya yatkınlık; duyarlılık: *Duygularından çok mantığıyla hareket etmek.* **—5.** *Ed.* Aşk (genellikle çoğul): *Kendisine karşı duygularınızı biliyor mu? Duygularımla alay etti.* **—6.** Bir kişiyi etkilemek, yumuşatmak amacını güden az ya da çok abartılmış duygusal gösteri: *Şimdilik duyguyu bir kenara bırakalım, gerçekçi olalım.* **—7.** Bir şeyi içgüdüsel ve dolaysız biçimde anlama, tanıma, değerlendirme yetisi (bir tamlayanla): *Estetik duygusu. Bende yön duygusu yok.*
—Dilbil. *Dilsel duygu,* bir konuşmacının anadiline ilişkin sezgisi. Bu duygu, konuşucunun, benimsenebilirlik yargılarında bulunmasını sağlar.
—Fels. Klasik felsefede (Descartes, Spinoza), deneyim geçirmiş insanın bilincinde ortaya çıkan duyumun sonucu olan kanı. (Bk. *ansikl.* böl.) || XVIII., özellikle de XIX. yy.'da duygulanımlardan kaynaklanan güçlü inanış ya da duyuma ve sezgiye bağlı olan duygulanımsal bilgi; bu bilginin, akılsal ve bilimsel bilgiyle bağıntısı yoktur, ama onun tamamlayıcısı olabilir. (Bk. *ansikl.* böl.)
◆ **duygular** çoğl. a. Mektup sonlarındaki nezaket sözlerinde geçer: *En iyi duygularımla.*
—ANSİKL. Fels. Descartes'a göre "duygu" kavramı, kanı ve inanç kavramlarına yakındır. Nitekim Descartes şöyle yazar: "Bizim duygularımıza iyice ters düşen duyguları benimsemiş olanlar, bu yüzden, barbar ya da vahşi değildirler" (*Metot üzerine konuşma,* 2). Ama Descartes ilkin, duyguyu duyumun eşanlamlısı olarak ele alır: "Acıyı, rengi ve öteki duyguları açık ve seçik olarak biliriz (*Felsefenin ilkeleri,* 1, 68). Öte yandan, Descartes için, duygunun dereceleri vardır, bu konuda şöyle der: Hayvanlar "duygunun ilk derecesinden yukarıya çıkamazlar. Bu derece ruhların basit hareketi, organik bir duyudur, hiçbir düşünce gerektirmeksizin, öteki hareketleri başlatır." Oysa duygu, ruh ile bedenin birliğinden kaynaklanır ve bireyin kendinde denediği şeydir. Descartes şöyle der: "Bundan başka, kendimizde denediğimiz bazı şeyler de vardır ki yalnızca ruha ya da yalnızca bedene değil, ruh ile beden arasındaki sıkı birliğe mal edilmeleri gerekir [...] bütün duygular böyledir [...] (*ay ypt.* 1, 48). Spinoza' ya göre duygu, duygulanımla eşanlamlıdır: "Duygu sözcüğünden bedenin hareket gücünü artıran ya da azaltan, buna yardım eden ya da bunu köstekleyen bedensel etkilenimleri ve bunlara ilişkin tasarımları anlıyorum" (*Etika,* 3, tanım, 3).
XVIII. yy. filozofları, duyuma yakın bir duygu kavramına geri dönerler. Nitekim Diderot için duygu, duyular bir tepki gösterme olanağından başka bir şey değildi. Kant ise duyguyu, öznel bir duyum olarak ele alır: "Her zaman öznel olarak kalmak zorunda olan ve hiçbir biçimde bir nesnenin tasarımını oluşturamayan şeyi herkesin kullandığı duygu sözcüğüyle (alm. *Gefühl*) belirteceğiz. Çayırların yeşil rengi, duyuların bir nesnenin algılanması olarak bir *nesnel duyumdur;* ama hoşa gitme niteliği, hiçbir nesnenin tasarımını vermeyen bir *öznel duyumdur*" (*Kritik der Urteilskraft,* 1, 1, 3).
XIX. yy.'da filozoflar, duyguyu farklı bir biçimde anlarlar. Nitekim Hegel'e göre duygu, bireye hiçbir bilgi sağlamaz ve onu hayvansallığa indirger: "[...] ortakduyu duyguya dayanır [...], kendi görüşünde olmayan herkesle ilişkisini keser, böylece, aynı doğruluğu benliğinde bulmayan ve duymayan kimseye söyleyecek başka sözü olmadığını açıklamak zorunda kalır; [...] insanlığın kökünü ayaklar altına alır: çünkü insanlığın doğası, karşılıklı anlaşmaya yönelmektir; varlığı,bilinçlerin kurduğu topluluktadır. İnsana karşıt olan ve yalnızca hayvansal olan, kendini duygu içine kapamak ve ancak duygu yoluyla iletişim kurabilmektir" (*Tinin fenomenolojisi,* "Önsöz").
Tinselciler (spiritüalistler) ile olgucular (pozitivistler), duygunun tanımında anlaşamamışlardır. V. Cousin'e göre duygu, hiçbir bilgi sağlayamaz: "Duygu, bilginin değil, heyecanların kaynağıdır ve biricik bilme yetisi akıldır" (*Du vrai, du beau, du bien,* 5).
Buna karşıt olarak, C. Bernard için duygu sezgidir; deneysel düşünceyi doğuran, akılyürütmeyi olanaklı kılan duygudur: "İki şey gereklidir; bilim ve sanat, akıl ve duygu" *(Cahier de notes).*
Çağdaş felsefede duygu, ruhsal yaşama ve bilişsel tasarıma ilişkin duygulanımsal bir anlam kazanır. Sartre şöyle yazar: "Her duygu, bir şeyin duygusudur, yani nesnesine belli bir biçimde yönelir ve ona belli bir niteliği yansıtır" (*l'Imaginaire,* 1, 2). Sartre şunu da ekler: "Bu duygu, katışıksız bir öznel içerik olmadığı gibi, her türlü bilinç yasasının dışında da değildir: kendini aşar ve çözümlenecek olursa, çok özel tipten yönelişlerin harekete geçirdiği bir ilk içeriği bulunduğu görülebilir; kısacası, bu ellerin duygulanımsal bir bilincidir" (*ay. ypt.*).

DUYGUDAŞ sıf. ve a. Bir başkası ya da başkalarıyla aynı duyguları paylaşan kimse için kullanılır.

DUYGUDAŞLIK a. Benzer ya da eş duyguları paylaşma; sempati.

DUYGULANDIRMAK → DUYGULANMAK.

DUYGULANIM a. Etkilenme, teessür.
—Fels. Aristoteles'e göre, öznede bir dış ya da iç nedenden kaynaklanan geçici bir değişmeyi gösteren nitelik. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Aristoteles'in duygulanım *(pathe)* tanımı şöyledir: "Hemen ortadan kalkan nedenlerden kaynaklanan belirlenimlere gelince, bunlara duygulanım denir. Bir terslik sonucu çok öfkelenen birini düşünelim: böyle bir heyecan içinde öfkelenen insana öfkeli adı verilemez; daha çok bir duygulanım içinde olduğu söylenebilir" (*Kategoriler,* 8.).

DUYGULANMA a. Duygulanmak eylemi, tahassüs.

DUYGULANMAK gçz. f. *(Bir şeyden) duygulanmak,* bir kimsenin gösterdiği sevecenlikten, yakınlıktan vb. ya da herhangi bir olaydan, durumdan vb. derin biçimde etkilenmek: *Böyle bir hediye aldığım için, beni düşündüğünüz için çok duygulandım.*
◆ **duygulandırmak** ettirg. f. *Bir kimseyi duygulandırmak,* onu etkilemek heyecanlandırmak: *Topluluğu duygulandırmak. Anlattıkları beni çok duygulandırdı.*

DUYGULU sıf. **1.** Duyarlı, acıma duygusuna, sevecenliğe yatkın kimse için kullanılır; hassas: *Duygulu bir genç kız.* **—2.** Büyük bir duyarlık taşıyan; içli: *Duygulu bir şarkı.*

DUYGULU (Behiç), türk hikâyeci (İzmir, Ödemiş, 1933 - İstanbul 1985). Aydın lisesi'ni bitirdi (1961). Ödemiş ve İstanbul'da kitapçılık yaptı. Hikâyelerinde taşra insanının yaşamını, yalnızlığını, mutsuzluğunu konu edindi. Yapıtları: *Ağlama n'olur* (1961), *Sırtlan bayırı* (1963), *Gölgede gezintiler* (1970).

DUYGULULUK a. Duygulu, duyarlı olma durumu.

DUYGUN → DUYARLI.

DUYGUNLUK a. **1.** Duyarlılık. **—2.** Ruhbil. Bireyin dış dünya karşısındaki ruhsal tepkilerinin tümü. (Dirimsel duyguları, mizacı ve heyecanları kapsayan temel duygunluk [*holothymie*], tutkular ve toplumsal duygular gibi daha karmaşık belirtileri kapsayan örgütlü ve ayrımlaşmış duygunluktan [catathymie] ayrılır.)
—Psikan. Bilinçli ve/ya da bilinçdışı affektlerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Psikan. S. Freud, bilinçdışı kavramını kabul etmekle ve bastırımın affektin ortaya çıkmasını önlediğini ileri sürmekle, ruhbilimsel duygunluk görüşünden açıkça uzaklaştı, bundan sonra bu anlayış sınırlı ve yanlış görünmeye başladı. Gerçekten de, ona göre "bilinç ve bilinçdışı sistemleri, duygunluk alanında kendi üstünlüklerini sağlamak için sürekli olarak savaşırlar" (*Das Unbewußte* [Bilinçdışı], 1915). S. Freud'a göre duygunluk, dış dünya üzerine doğrudan bir etki olmadan bireyin iç ortamındaki bir değişiklik sonucu ortaya çıkar. Bu da duygunluğu dış dünyayı değiştirmeyi amaçlayan hareketten ayırır.

DUYGUSAL sıf. **1.** Çıkara ya da mantıksal nedenlere dayanmayan, duygudan kaynaklanan şey için kullanılır: *Baba ocağına duygusal bir bağlılığı olmak.* **—2.** Aşka ilişkin şey için kullanılır: *Aralarında duygusal bir ilişki var.* **—3.** Yapmacık bir duygululuk ya da saf ama akıldışı bir gönül yüceliği gösteren şey için kullanılır: *Politik seçimlerinde duygusal yaklaşımlar ağır basıyor.*
—Dilbil. Bir sözcüğün *duygusal anlamı, duygusal değeri,* YANANLAM'ın eşanlamlısı.
—Ed. *Duygusal roman,* konusunu öncelikle duygu çözümlemesine dayalı öznel bir yaklaşımla işleyen, okurun duyarlığına ve acıma duygusuna aşırı ölçüde başvuran roman türü. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Ruhbil. Duygunlukla ilgili.

◆ sıf. ve a. Biraz düşçü ve abartılı bir duyarlığı olan ya da böyle duygular duyan kimse için kullanılır; romantik: *Çok duygusal bir genç.*
—ANSİKL. Ed. Duygusal roman, XVIII. yy.'da yeniklasik dönemin sertliğine ve akılcılığına bir tepki biçiminde gelişti. Abbé Prévost'un *Manon Lescaut* (1731) adlı kitabında, J.-J. Rousseau'nun yapıtlarında ve İngiltere'de, Samuel Richardson'ın *Pamela*'sında (1740) bu yaklaşımın sergilendiği gözlemlenir. Tür, 1760'a doğru doğa duygusunu ve müziği de içine alarak gelişti ve Henry Mackenzie'nin *The Man of Feeling* (1771) adlı yapıtıyla doruk noktasına ulaştı. Romantik edebiyat da duygusal romanın birçok öğesini (doğa duygusu, acıma) kullanmıştır.

DUYGUSALLIK a. **1.** Duygusal bir kimsenin özelliği, eğilimi, tutumu: *Bu konuda gereksiz bir duygusallığı var.* **—2.** Düş gücüyle uyarılan duyarlılığın aşırılığı ya da yapmacıklığı.

DUYGUSUZ sıf. Duyarsız, hoşgörüsüz, acımasız kimse; bunu gösteren tutum için kullanılır: *Bana karşı çok duygusuz. Duygusuz bir bakış, bir yürek.*

DUYGUSUZLUK a. Duygusuz olma durumu, duygusuz olan kimsenin niteliği.
—Psik. Belirgin duygu yokluğu.

DUYMA a. Duymak eylemi.

DUYMAK g. f. **1.** *Bir sesi duymak,* onu işitme organıyla algılamak; kulaktan söz ederken, algılamak, işitmek: *Çok pes sesleri duyamıyorum. Kulağım duymuyor.* **—2.** *Bir şeyi, bir kimseyi (yapmakta olduğu bir şeyi) duymak,* işitme organlarıyla bir şeyin çıkardığı sesleri, gürültüleri, bir kimsenin sözlerini, müziği, şarkıyı vb. algılamak; işitmek: *Rüzgârın uğultusunu duyuyorum. Top sesleri duymak. Bir gürültü duymak. Banyoda şarkı söylediğini duydum. Ne söylediğini duymuyorum.* **—3.** *Bir şeyi duymak,* onu öğrenmek, haber almak, onunla ilgili bilgi edinmek: *Onun İzmir'e gittiğini duydum. Yaptıklarınızı herkes duymuş. Ahmet'in karısını bıraktığını duydun mu? Cezalısın, sinemaya gittiğini duyarsam fena olur.* **—4.** *Bir şeyi, bir şeyin kokusunu, sıcaklığını vb. duymak,* onu, o şeyle ilgili bir duyumu, niteliği, duyu organlarıyla algılamak: *Bir yanık kokusu duymak. Alnımda soğuk bir elin temasını duydum.* **—5.** *Bir duygu, bir duyum duymak,* bir şeyle, bir kimseyle ilgili olarak o ruh durumu içine girmek; o duyguyu, o duyumu edinmek: *O şarkıyı dinledikçe hüzün duyarım. Oğlunun başarısından gurur duymak. Bir kimseye yakınlık duymak. Kürek çekmekten büyük zevk duyar.* **—6.** *Bir şeyi duymak,* onu duyarlıkla algılamak, onun tadına varmak: *Yaşamın güzelliğini her gün yeniden duymak. Bir şiiri duyarak okumak.*

◆ **duyulmak** edilg. f. **1.** Duymak eylemine konu olmak; işitilmek, hissedilmek, öğrenilmek. **—2.** *Duyulur duyulmaz,* güçlükle işitilebilen, çok alçak ses için kullanılır: *Duyulur duyulmaz bir sesle "hayır" dedi.*

◆ **duyurmak** ettirg. f. *Bir şeyi (bir kimseye, bir topluluğa) duyurmak,* bir kimsenin, bir topluluğun onu işitmesini, hissetmesini, öğrenmesini sağlamak.

◆ **duyurulmak** edilg. f. Duyulmasını, öğrenilmesini sağlamak: *Haber herkese duyuruldu mu?*

DUYMAZLIK a. **1.** Duymamış gibi davranma. **—2.** *Duymazlıktan gelmek,* hoşlanmadığı, işine gelmediği ya da ilgilenmediği için duyduğu halde duymamış gibi görünmek: *Kendisiyle ilgili dedikoduları hep duymazlıktan gelmişti.* (*Duymazlık* biçiminde de kullanılır.)

DUYNAK a. *Yörs.* Toynak.

DUYSTER (Willem Cornelisz), hollandalı ressam (Amsterdam 1599'a doğr. - *ay.y.* 1635). Portreler ve günlük yaşamdan sahneler yaptı: *Tavla oynayanlar* (Amsterdam, Sen-Petersburg, Londra), *Zar atan askerler* (Lahey).

DUY TÂN, Vietnam imparatoru (1899-1945). Fransa tarafından tahttan çekilmeye zorlanan imparator Thanh Thai'nin oğlu. Prens Vinh San 1907'de tahta çıkınca Duy Tân adını aldı. Mayıs 1916'da Fransa'nın savaşa girmesinden yararlanarak sömürgeciliğe karşı bir eyleme katıldı. Kısa süre sonra tahttan indirilerek babasıyla birlikte Réunion adasına sürüldü. 1942'de özgür Fransa'ya katıldı. Ekvator Afrikası'nda bir uçak kazasında öldü.

DUYU a. **1.** Bir insan ya da hayvan organizmasının, dış ortamdaki fiziksel (görme, işitme, ağırlığa karşı duyarlılık, dokunma) ya da kimyasal (tat, koku alma) nitelikli bazı öğelere ilişkin bilgi edinmesini sağlayan psikofizyolojik işlevlerin her biri. (Bk. *ansikl.* böl. Zool. ve İkonogr.) **—2.** *Sağ duyu* → SAĞDUYU.
—Fels. *Dış duyu* (alm. *äusserer Sinn*), Kant'ta insanın uzamdaki nesneleri tasarlamasını sağlayan duyarlık işlevi. (Kant şöyle yazar: "Zihnimizin özelliklerinden biri olan iç duyuyla nesneleri bizim dışımızda ve hep birlikte uzamda yerleşmiş olarak tasarlarız." [*Kritik der reinen Vernunft,* 1,1].) ‖ *İç duyu* (alm. *innerer Sinn*), Kant'ta zamanı sezinlememize olanak veren duyarlık işlevi. (Kant şöyle yazar: "Zihnin kendi kendini sezinlemesine ya da aynı zamanda kendi iç durumunu da sezinlemesine olanak veren iç duyu, hiç kuşkusuz ruhun kendisini bir nesne olarak sezinlememize olanak vermez".)‖*Ortak duyu,* Aristoteles'e ve skolastik filozoflara göre, ayrı ayrı duyulardan gelen izlenimleri bağdaştıran ortak organ; Descartes'ta, dış duyulara karşıt olarak beynin içinde yerleşik duyu. (Descartes'a göre ortak duyu her şeyden önce beynin içindeki bir yer olarak tanımlanır: "Aşağı yukarı bu girintilerin ortasında bulunan ve tam anlamıyla ortak duyunun merkezi olan bir küçük bez" [*Dioptrique,* 5].)
—Nöroanat. *Duyu cisimciği,* deride ya da iç organlarda bulunan ve kat kat nevrogli hücre tabakalarıyla sarılan ve merkez sinir sistemine epikritik nitelikteki bilgileri ulaştıran dendrit dalları.
—Nörobiyol. *Duyu organı,* bir duyuyla ilgili uyartıları, izlenimleri alan organ.
—ANSİKL. İkonogr. Duyu alegorilerini daha çok XVII. yy. Hollanda ressamları konu edinmişlerdir. Bunların başında Kadife Bruegel gelir: Prado'daki beş tablo ve yine aynı müzede, *Görme ve koku alma alegorisi* ve *Dokunma,işitme ve tad alegorisi* (insan figürlerinin Rubens tarafından çizildiği sanılan bu çeşitli tuvallerde, aynı zamanda, içinde tablolar ve duyularla ilgili birtakım aletlerin de [örneğin bir dürbün vb.] bulunduğu çalışma odaları da görülür). Genç Teniers, bu temayı zarif bir eviçi sahnesinde (Brüksel krallık müzeleri; zincire bağlı küçük bir maymun arzularının kölesi olan insanı simgeler), F. Il

Scala

duyu
Görme alegorisi
Kadife Bruegel
Prado müzesi, Madrid

Franckende bir açıkhava toplantısında (Louvre) işlediler. Bunların yanı sıra A. Palamedesz'in beş küçük panosunu (Louvre), ayrıca J. M. Molenaer'in de beş panosunu (Mauritshuis) sayabiliriz. XV. yy.'ın sonlarına doğru *Dame à la licorne* (Tekboynuzlu ile kadın) temalı duvar halılarında da (Cluny müzesi) beş duyu ele alınmıştır.

—Zool. Görme, işitme, koklama, tat alma ve dokunma olarak belirlenen klasik beş duyu ayrımını, bu duyuları karşılayan algılayıcıların ve uyartıların yapısını da ele alan bir sınıflandırma izledi. Böylece mekanik algılayıcılar, kimyasal algılayıcılar, ışınsal algılayıcılar, ısıl algılayıcılar, elektriksel algılayıcılar ve manyetik algılayıcılar ayrımı yapıldı. Ayrıca duyu organları yönelik oldukları yere göre de sınıflandırılabilir: örneğin, dış çevredeki değişmeleri inceleyen *dış duyu organları;* iç organlar ve iç ortamla ilgili her şeyi inceleyen *iç duyu organları;* kaslar, kirişler, eklemler aracılığıyla bedenin çeşitli bölümlerinin durumuyla ilgili bilgileri merkezi sinir sistemine ileten *öz duyu organları* ayrımı yapılabilir; bu organların hepsi birlikte *somestezi*'yi oluşturur.

DUYUAYAĞI a. Örümceğimsilerde zehir çengellerinin uzantısı olan çift eklenti. (Duyuayaklarının biçimleri, büyüklükleri ve gördükleri işler çok çeşitlidir; bazen çift çatallı, güçlü bir kıskaçla, pençeyle ya da çekmenle son bulur. Akreplerde, duyuayakları "kıskaçlar"dır. Erkek örümceklerde çiftleşme organları hayvanın duyuayaklarındadır.)

DUYUKILI a. Böceklerde basit duyu organı ya da bileşik duyu organının yapısal birimlerden biri. (Duyukılları bedenin ve eklentilerin yüzeyine dağılır; çeşitli kabartılar oluşturur [koniler, kabarcık ya da tomurlar, ampuller, levhalar]. Her duyukılı kitinli bir ipek taşır ve çevresel sinir sistemiyle bağlantılıdır; dokunma, tatma ve koku alma duyu organlarının işlevlerini yüklenebilir.)

DUYULMAK → DUYMAK.

DUYULUR a. Fels. Aristoteles'e göre, duyuların nesnesi. (*Ortak duyulurlar* [her duyu için ortak duyulurlar], "tek bir duyu tarafından duyulabilen ve haklarında yanılmamıza olanak bulunmayan" *özel duyulurlar*'dan ayrı tutulmalıdır [*Peri psykhes*, 2, 6]. Örneğin renk, görmenin özel duyulurudur. "Hareket, eylemsizlik, sayı, biçim, büyüklük duyulurlardır; çünkü, bu tür duyulurlar, hiçbir duyuya özgü değildir ve bütün duyulara ortaktır. Örneğin, belirli bir hareket, görme için olduğu kadar dokunma için de duyulurdur" [*ay. ypt.*].)

◆ sıf. Fels. *Duyulur algı*, Aristoteles'e göre bütün hayvanlarda görülebilen "doğuştan gelen ayırt etme gücü" (*Analitikler*, 2, 2, 19).

DUYUM a. **1.** Bir bireyin içinde, alıcı organlarından birinin uyarılmasını dile getiren olay: *Görsel duyumlar. Soğukluk duyumu.* (Bk. *ansikl.* böl. Fels. ve Ruhbil.) **—2.** Edinilen izlenimlerden kaynaklanan ve genellikle duyu ya da fizyoloji yanı ağır basan ruhsal durum; izlenim: *Tatsız bir duyum. Rahatsızlık, yorgunluk, dinçlik, rahatlık duyumu.*

—Fels. Platon'a göre, doğruluğu dile getirmedikleri için güvenilmemesi gereken bilgiler toplamı. (Platon şöyle yazar: "Sıcaklık ve bu tür şeyler bakımından dış görünüş ve duyum aynı şeydir; çünkü, insan, bunları nasıl duyumsarsa, bunlar da o insan için öyle gibi görünür" [*Theaitetos*, 152].) ‖ Descartes'a göre, duyulardan kaynaklanan dolaysız veri (koku, renk, ses, tat, vb.). [Bk. *ansikl.* böl.] ‖ Condillac'a göre, duyuların yalnızca bedensel organlar olması ölçüsünde ruhun değişimi. (Condillac şöyle yazar: "Duyumlarımız, nesnelerin kendi nitelikleri değil, [...] yalnızca ruhumuzun uğradığı değişimlerdir" [*Traité des sensations*, 1,67].) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Nörobiyol. Vücudun içinde ya da çevresinde meydana gelen fiziksel ya da kimyasal değişiklikleri duyu organları aracılığıyla algılamayı sağlayan sinir sisteminin işlevi. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Duyum alıcı*, mukozalarda ya da derinin içinde yer alan sinirsel ya da nöro-epitelyal yapı. (Dış ortamda meydana gelen değişiklikleri algılar ve dıştan duyum alıcı sinir liflerini uyarır.) ‖ *Dıştan duyum alıcı*, organizmanın dış yüzeyinde (deri, faner, mukoza) meydana gelen tüm uyarılara karşı gelişen duyarlılıkları (dokunma, ısıya duyarlık, basınca duyarlık, ağrıya duyarlık) bünyesinde toplayan somestezi alanı. ‖ *Genel duyum*, deriyi, mukozaları ve iç ortamı ilgilendiren duyum biçimlerinin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *İç duyum*, kemiklerden, kaslardan, kirişlerden, eklemlerden uyartı alan genel duyum biçimi. ‖ *İç duyum alıcısı*, kemiklerden, kaslardan, kirişlerden ve eklemlerden duyum almayı sağlayan çevresel sinir yapısı. (İç duyum alıcıları kemikzarında [periost], eklem kapsüllerinde ve bağlarda hem serbest uçlar halinde, hem daha özelleşmiş kılıflı oluşumlar halinde bulunurlar; alıcılar kaslarda sinir-kas iğlerinin sarmal halka liflerinde, kirişlerde Golgi kiriş organlarında yer alırlar.) ‖ *Özel duyum*, organizmanın dışındaki ve uzağındaki olayları bulup algılamayı sağlayan duyum çeşitlerinin tümü. Bunlar görme, işitme, koklama, denge ve bazı balıklarda elektrolokasyon duyularıdır.

—Nörobiyol. ve Psikofizyol. *Duyum ölçümü*, uyartılardaki değişimlerle orantılı olarak duyumdaki değişimlerin incelenmesi.

—ANSİKL. Fels. Descartes'a göre duyumlar, bilgi oluşturabilecek ilk veriler ise, dolaylı ya da dolaysız olarak birer yanılgı kaynağı olabilirler. Örneğin, hastalıklı bir bedenin duyuları, gerçek üzerine yanlış tasarımlara yol açabilir; ya da aklımızla değerlendirmeye kalkıştığımızda duyu verileri yanlış yorumlanabilir. Bilgi, duyumlar yoluyla, dolayısıyla cisimlerin varlığı yoluyla fizikten metafiziğe, yani maddesel şeylerin varlığının bilgisinden, onların özlerinin bilgisine geçebilir. "Şimdiye kadar en doğru, en güvenilir olarak kabul ettiğim şeylerin hepsini, duyulardan ya da duyular yoluyla öğrendim [...]. Ve yoksul oldukları halde kral olduklarını; çıplak oldukları halde sırmalara kaftanlara bürünmüş olduklarını durmadan söyleyecek, ya da sürahi olduklarını ve camdan bir bedenleri olduğunu sanacak kadar beyinleri safranın kara buharlarıyla karışmış ve körleşmiş kaçıklarla kendimi bir tutamadıkça, bu ellerin ve bu bedenin benim olduklarını nasıl inkâr edebilirdim?" (*Düşünceler*, 1).

Descartes'a göre, salt aklın doğrusunu bulmak için ne pahasına olursa olsun düşüncemizi duyulardan ayırmamız gerekirken, Condillac'a göre duyum, biricik bilgi kaynağımızdır. Condillac şöyle der: "Bütün bilgilerimiz ve yetilerimiz duyulardan, daha doğrusu duyumlardan gelir: çünkü gerçekte duyular birer aranedenden başka bir şey değildir. Duyum duymaz, organlar aracılığıyla ruh duyar, ruh da bütün bilgilerini ve yetilerini, kendisini değişikliğe uğratan duyumlardan elde eder" (*Extrait raisonné du Traité des sensations*, 1).

Condillac insan duyumları sistemini kurarken, duyumlar arasında bir bağlantı, bir tamamlayıcılık ve bir hiyerarşi kabul eder. Gerçekten de, bilgilerin oluşturulması ve kapsam açısından, kimi duyumlar, ötekilerden daha belirleyicidir. Örneğin koku alma, bilgileri en az geniş olan duyudur. Bunu, işitme, tat alma, görme izler. Ama Condillac, insan bilgilerinin geliştirilmesinde en büyük önemi dokunmanın oynadığı role vermiştir.

Dokunma, "öteki duyulara dış nesneler konusunda yargı vermeyi öğreten" bir duyu olmasının yanı sıra, özellikle, "dış nesneler konusunda kendisi yargı veren biricik duyu" olması dolayısıyla da temel ve bütünleyici bir rol oynamıştır (*Duyumlar üzerine inceleme*, 1). Ben dışındaki nesneler konusunda yargı vermeyi ve dolayısıyla soyutlamaya, yani "bir fikri ötekilerden ayırma" yeteneğine ulaşmayı sağlayan şey, dokunmadır (*ay. ypt.*, 2,8). Böylece Condillac, ruhun bütün işlemlerini yalnızca duyuma dayandırır ve duyumu, her şeyin bağlanması gereken ve her şeyin çıkarsanmasını sağlayabilen ilk veri ve tek ilke olarak görür.

—Nörobiyol. Duyum alıcıları, derideki ve organizmanın çeşitli dokularındaki yer ve biçim değiştirmeleri, sıcaklık değişikliklerini, biyokimyasal değişiklikleri, hatta doku yıkımlarını saptar.

Bunları her bir duyum çeşidi için belli bir biçimde kaydeder ve kodlarlar. Duyum alıcılarının bolluğu, vücuttaki yerlerine göre değişir: oynak organları kaplayan bazı deri bölgeleri, gerçekte özgül bir araştırıcı nitelik taşır: ağız, eller, ayaklar ve bazı türlerde kuyruk. Genel duyuma gelince bu bakımdan bilinçli olanla bilinçsiz olanı birbirinden ayırmak gerekir: beden duyumu (somestezi) bilinçlidir, ama bazı refleksler ile duruş uyarlanmalarını sağlayan duyumlar bilinçsizdir.

Duyumun anatomik zinciri alıcılardan başlar; bunlar mekanik ya da kimyasal bir bozukluğun biçimini ve şiddetini belirten şifreli bir mesajın sinir liflerine aktarılmasını, yani iletilmesini sağlayan farklılaşmış epitelyum hücreleridir. Çevrede alıcılarla birleşen sinir lifleri, omuriliğe ya da beyin sapına doğru yönelir ve oradan merkez sinir sistemine girerler. En azından bir sinaptik durakta aktarma işlemi gördükten sonra bilgiler talamusa, onun arka karın çekirdeğine, laminalararası ve arka çekirdeklerine iletilir. Vücudun arka karın çekirdek içinde çok kesin bir şeması vardır: her bir duyum çeşidi orada ayrı olarak temsil edilir: buna *somatotopi* adı verilir. Ondan sonraki aktarma yeri olan yankafa beyin kabuğunda da buna benzer bir somatotopi vardır; orada vücudun birçok "haritası" birbirine bitişik olarak yer alır. Talamusun arka karın çekirdeğinin her bir bölgesi, dikey bir eksene göre sıralanmış korteks hücrelerinden oluşan bir sütunla tekyönlü olarak korteks yüzeyine bağlanır. Bu korteksin beyindeki başka bölgelerle bağlantıları duyumu bilinçli hale dönüştürür ve organizmada uygun tepkilerin ortaya çıkmasını sağlar. Laminalararası çekirdeklere olan yansımalar somatotopik olarak düzenlenmemiştir: orada nöronlar sadece yansıtıcıdır, yani vücudun çeşitli bölgelerinden gelen duyumları, hatta çeşitli türden duyumları (görme +işitme+dokunma) alır ve aynı yaygınlıkta beyin kabuğuna yansıtır.

Bu sistem beyin kabuğunu "uyarmaya" yarar ve dikkatinin belirgin bir olayda odaklaşmasını sağlar. Örneğin bir kol ya da bacağın duruşu, gözler kapalı olarak, istenirse saptanabilir ama, vücudun genel duruşu, dayanak noktaları, dengesi güdümlü bilinç alanının genellikle dışında kalır.

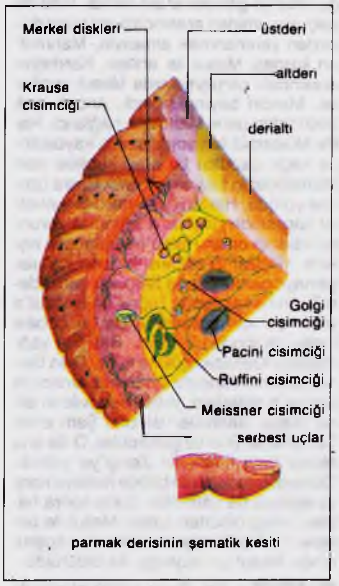
Duyum, harekette çok önemli rol oynar. Bunu, etkenin başlangıç anında, organizmanın durumunu hareket sistemine bildirerek ve duyu bilgileriyle etkenin gelişimini sürekli kontrol ederek sağlar. Bu işlevlerin tümü bilinçsiz olarak harekete geçer.

Görme, işitme, koklama, tat alma insana ya da hayvana kendisini çevreleyen ortam, soluyacağı hava (ya da içeceği su), yemeye hazırlandığı besinler, vb. hakkında bilgi sağlar, ama kendi vücudunun durumu konusunda hiçbir şey söylemez. Bu nedenle, bu işlevleri yapan organlara *duyum organları* değil, *duyu organları* denir.

• *Duyum alıcı.* Üç çeşit duyum alıcı vardır:

1. *Mekanik alıcılar*, altderi ya da üstderide bulunur ve derideki biçim değişikliklerini algılar. Bazı alıcılar (Merkel diskleri ve Meissner cisimcikleri) hafif bir dokunuşa, bazılarıysa (Pacini cisimcikleri ya da

Golgi cisimcikleri) daha kuvvetli bir dokunuşa karşı çok duyarlıdır. Parmak uçlarında bu alıcılardan çok sayıda bulunur;
2. *Isı alıcıları*, sıcağa ya da soğuğa duyarlı olan serbest uçlardır;
3. *Ağrı alıcıları*, ağrıya yol açan uyarılara duyarlıdır. Derinin biçim değiştirmesiyle etkinlik kazanan mekanik ağrı alıcıları ve mekanik uyarılara, fazla ısıya ve kimyasal uyarılara duyarlı çok yönlü ağrı alıcıları vardır. Bunların tümü serbest sinir uçlarıdır.

altderi ve üstderide (parmak ucunda) bulunan çeşitli tipte duyum alıcılar

• *Genel duyum.* İki büyük kategoriye ayrılır: bağırsal duyum ve bedensel duyum (beden duyumu işlevi). Bundan başka bir de *somestezi* ayrımı yapılır. Somestezi, hem genel duyumdan gelen ve algı olarak bilinçle sonuçlanan bilgilerin, hem de bazı reflekslerle bazı istemsiz duruş uyarlanmalarına ilişkin bilinçdışı bilgilerin bir toplamıdır. Genel duyumun da birçok çeşidi vardır; bunların kimisi dıştan ya da yüzeyden alınan duyumlar, kimisi de iç organlardan alınan iç duyumlardır.
• *İç duyum.* İç duyumu, iç duyum alıcıları alır. İç duyum sinir lifleri bir yandan omurga sinir demetleriyle (Goll ve Burdach demetleri), öte yandan, omurilik-beyincik demetleriyle omuriliğe doğru yönelir ve beyine doğru ilerler. Bu nedenle, iki çeşit iç duyum vardır:
1. talamusta ve beyin kabuğunda yeniden işlenen ve örneğin bize vücut kısımlarının duruşu hakkında bilgi veren bilinçli iç duyum;
2. beyinciğe gelen ve istem dışı devinsel düzenleme akımlarını etkileyen (istemli hareketler sırasında bilinçsiz olarak duruşun düzeltilmesi) ve omurilik-beyincik demetleriyle iletilen bilinçsiz iç duyum.
—Ruhbil. Köklerini duyumcu felsefede bulabileceğimiz bütün bir ruhbilim akımı, duyumu, önce algı ve daha sonra düşünce gibi karmaşık etkinliklerin ortaya çıkmasına kaynaklık eden bir temel olgu olarak görmüştür. Bilimsel ruhbilimin ilk gelişmeleri (Helmholtz, Weber, Fechner, Wundt ve daha sonraki bütün fizik ruhbilim) bu görüşten hareket etti. Duyum kavramı, günümüzde önemini biraz yitirmiştir. Duyum, bir alıcı varlığın uyarılması durumunda ortaya çıkan ilk içsel olaylar konusunda birçok önemli sonuç sağlamış olan ruhbilim ve nörofizyoloji tarafından nesnel olarak incelenmiştir. Bilişsel ruhbilim, duyusal bilginin bu ilk elde edilişinden sonra bunların karmaşık olarak işlenmesiyle daha yakından ilgilenmiş ve bu çerçeve içinde, algının duyumdan değil, duyumun algıdan türeyen ve yapay olarak basitleştirilen bir durum olduğunu ileri sürmüştür.

DUYUMCU sıf. Duyumculukla ilgili.
◆ sıf. ve a. Duyumculuk yandaşı.

DUYUMCULUK a. **1.** Duyumları bütün bilgilerimizin kaynağı olarak görenlerin özellikle de Condillac'ın felsefe sistemi. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Bilgilerimizin tümünün duyumlara dayandığını ve ben'in her işlevinin duyumun dönüşüme uğratılmasının sonucu olduğunu ileri süren sistem. (Bu düşünce akımının en önemli temsilcileri Berkeley ve Hume'dur; ama akım, daha Rönesans'ta Telesio, daha sonra da Bruno ve Campanella ile ortaya çıkmıştır.)
—ANSİKL. Fels. Condillac'ın yapıtı XIX. yy. başında "ideologlar"ı etkiledi. Bunlar, Condillac'ın yöntemini benimseyerek, gözlem verilerine önem verdiler ve deneyin öğrettiklerine dayanarak insan zihnini incelemeye yöneldiler. Destutt de Tracy'nin *Mémoire sur la faculté de penser* (Düşünme yetisi üzerine inceleme) adlı yapıtında tanımladığı tutum budur.
Condillac, duyuların aktardığı en basit fikirlerde bilgilerin kaynağını keşfetmekle kalmadı, dünyayı bilmede, dolaysız kavranan ilk öğenin öznel öğe olduğunu da göstererek, genetik ruhbilimin ya da zekâ ruhbiliminin öncüsü oldu. Condillac, çağdaş eğitimbilimin de öncüsüdür. Çünkü, onun bilgi kuramı ve *Cours d'études*'ü (özü bakımından deneycidir) öğrencinin, bilinenden bilinmeyene yönelmesi, yani çocuğun yaşantısını göz önüne alan özgür bir öğretimin uygulanması gerektiğini ileri sürer. "Çocuğa henüz bilmediği bir şeyi öğretmek için, onun bildiği bir şeyden yola çıkmak yeter", der (*Cours d'études pour l'instruction du duc de Parme* [Parma dükünün eğitimi için dersler], Başlangıç konuşmaları).
Condillac'ın deneyin ve genel olarak duyarlığın rolü üzerine kuramları, yeniden eğitmeye yönelik eğitimbilimi de etkiledi. Itard, Aveyron'lu vahşi çocuğa, Condillac'ın eğitimbilim görüşlerini uyguladı ve geri zekâlı çocukların çevreye uymasını sağlamak için uyguladığı tekniklerde doğrudan doğruya Condillac'tan esinlendi.

Duyumlar üzerine inceleme (*Traité des sensations*), Condillac'ın yapıtı (1754). Condillac bu yapıtta bütün bilgi ve yetilerimizin nasıl duyumlardan geldiğini kanıtlar. Duyumları olduğu varsayılan bir heykel örneğini verir. Heykel kendi kendine dokunduğu zaman, dokunsal duyumları dokunulma duyularına karşılık düşer; ama başka bir şeye dokunursa, örneğin bir gülü koklarsa, sözkonusu duyuyla, yani koklama duyusuyla hissettiği duyu ile kendi bedeni arasında böyle bir karşılıklılık yoktur. Yazara göre, dünya ile bağıntı, ben ile ben olmayanın farklılaşması böyle başlar.

DUYUMSAL sıf. Ruhbil. Duyu organlarında ya da duyarlıktan gelen bildirimleri (dokunma, acı, sıcaklık, vb.'ye ilişkin bildirimler) ileten sinirler ve sinir yapıları için kullanılır.
—Fels. *Duyumsal ruh*, Aristoteles'e göre, beslenme ruhundan sonra gelen ikinci ruh derecesi; bu ruh tüm hayvanlarda vardır ve onların yalnızca algılamalarını değil, haz ve acı duymalarını, dolayısıyla istekte bulunmalarını sağlar.
—Nörobiyol. Duyu organlarına, onları harekete geçiren sinirsel yapılara ve sinirlerin ilettiği, taşıdığı mesajlara ilişkin olan. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Duyumsal özgüllük*, duyu alıcılarının ve onları oluşturan nöronların, ancak belli bir uyarı kategorisince harekete geçirilebilme özelliği. (Bu kavram önce J. Müller tarafından "sinirlerin özgül enerji yasası" adı altında öne sürülmüştür.)
—Psik. *Duyumsal kişilik*, Kretschmer tarafından tanımlanan (1948) ve başlıca özellikleri aşırı heyecanlı, kararsız, kuruntulu olmak, duygusal şoklara baş kaldırmadan çok çöküntü ile tepkide bulunmak olan hastalıklı kişilik tipi. || *Duyumsal paranoya*, duyumsal bir kişiliği olan öznelerde ortaya çıkan paranoyak hezeyan biçimi.
—ANSİKL. Nörobiyol. Duyumsal yapılarda şu kısımlar bulunur: 1. epitelyum kökenli bir hücreden -ya da bir hücre topluluğundan- oluşan bir alıcı (örneğin tatma için tat alma pütürü, işitme için kirpikli hücre); ama bu bir sinir ucu da olabilir (örneğin sıcaklık ve iç organ duyumu için serbest sinir ucu); 2. alıcıyı merkez sinir sistemine bağlayan getirici duyu siniri lifi; 3. merkez sinir sisteminin çeşitli katlarında yer alan ve algılamanın gerçekleştiği beyin kabuğunda sona eren çeşitli aktarma yerleri; 4. alıcıların uyarı alma düzeyini ayarlamayı sağlayan merkezden çevreye doğru bir denetleme sistemi. Örneğin yüksek bir düzeydeki sesin algılanması sırasında, ortakulaktaki kasların kasılması, sesin yaratabileceği lezyon tehlikesini en aza indirmek için kulakzarının titreşim olanaklarını azaltır. Başlıca duyum çeşitleri şunlardır: görme, işitme, denge, tatma, koklama, genel duyum ve balıklarda elektrolokasyon.

DUYUMSAL-DEVİMSEL sıf. Nöroanat. Aynı zamanda hem hareket, hem duyum emir ve uyartılarını ileten sinirler için kullanılır. (Eşanl. KARMA.)

DUYUMSAMAK g. f. Bir şeyin varlığını, durumunu duyularla algılamak, sezmek.
◆ **duyumsatmak** ettirg. f. (*Bir kimseye*) *bir şeyi duyumsatmak*, bir kimsenin bir şeyi duyumsamasını sağlamak.

DUYUMSATMAK → DUYUMSAMAK.

DUYUMSUZLUK a. Bedensel duyum yokluğu: *Anesteziden sonra bedenin bir kısmında duyumsuzluk olur.*

DUYURAN (Rüstem), türk müzeci (Selanik 1914 - İstanbul 1992). Berlin ve Münih üniversitelerinde başladığı arkeoloji ve sanat tarihi öğrenimini, Ankara Dil ve tarih-coğrafya fakültesi'nde tamamladı (1939). İzmir ve İstanbul Arkeoloji müzelerinde yönetici olarak görev aldı (1943-1961); Eski eserler ve müzeler genel müdürü oldu (1961-1963). İstanbul Adalet sarayı, Çanakkale, Silivri, İzmit ve Yalova'da çeşitli kazılara katıldı. Başlıca kitapları: *Priene kılavuzu* (1948); *Efesos kılavuzu* (1950); *Batı Anadolu'da eski şehirler* (1948-1952); *Batı Anadolu arkeoloji haritası* (1951); *Tarihte Batı Anadolu* (1954).

DUYURMAK → DUYMAK.

DUYURU a. Herhangi bir olguyu, bir işi, bir durumu duyurmak için yayımlanan yazılı ya da sözlü haber; ilan, anons.
—Basın. Olacak bir olay ya da gösteriyi (kültürel, sportif vb.) haber vermek ve halkı buna hazırlamak için yazılan yazı.
—Denizc. *Denizcilere duyuru*, sürekli ya da geçici seyir değişikliklerini, bir deniz sahasında yapılacak atış ve eğitimleri denizcilere bildirmek için yapılan uyarı. (Bu duyuru, "denizcilere ilan" denilen haftalık bir radyo bülteniyle yapılır.)

DUYURUCU sıf. Duyurma özelliği olan.
◆ a. Dy. Bir haberi ya da bildiriyi duyurmaya ya da iletmeye yarayan aygıt.

DUYURULMAK → DUYMAK.

DUYUSAL sıf. Duyularla ilgili.

DUYUSAL-DEVİMSEL sıf. Nörobiyol. Hem duyusal olgulara, hem devimsel etkinliğe ya da bunların etkileşimlerine ilişkin olan.
—Ruhbil. *Duyusal-devimsel ve yansıtmalı evre*, H. Wallon'a göre 1-3 yaş arasında yer alan ve başlıca özelliği yürüme ve konuşmanın başlaması sonucu çevreyi tanıma ve sınama olan dönem. (H. Wallon'un 6 evre içeren sisteminin 3.'südür, oluşturan bu evre, heyecansal evreden sonra, kişicilik evresinden önce gelir.) || *Duyusal-devimsel zekâ* ya da *duyusal-de-*

vimsel düzey, J. Piaget'ye göre başlıca özelliği göstergesel işlevin yokluğu olan ve yaşamın ilk 18 ayında yer alan düşünsel gelişme evresi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Ruhbil. Duyusal-devimsel zekâyı, eylemin başarısı yönlendirir; bilgiyi değil başarıyı amaçlayan bu zekâ, her şeyden önce pratik bir nitelik taşır. Sürekli nesne şemaları, zamansal şemalar ve nedensellik şemaları yardımıyla gerçeğin ilk örgütlenmesini oluşturur. Bu gelişme bir bilişsel, bir de duygusal bir görünüm alır, her iki görünüm birbirine bağlıdır. Piaget, bu gelişme içinde 6 dönem bulunduğunu söyler: 1. reflekslerin gelişimi (0-1 ay arası); 2. ilk alışkanlıklar (şemaların benzer durumlara genellenmesi [2. ve 3. aylar]); 3. benzeşmez nitel uzamların eşgüdümü: tutma ve görme arasındaki eşgüdümün ortaya çıkması (4. ve 7. aylar arası); 4. yeni bir ereğe erişmek için bilinen araçların (bellenen şemalar) kullanılması (8. ve 10. aylar arası); 5. yeni bir ereğe erişmek için el yordamıyla yeni araçların bulunması, saklı bir nesneyi arama ve pratik yer değiştirmeler grubunun örgütlenmesi (11. ve 18. aylar arası); 6. durumun ani bir içselleştirilmesi (insight) ile yeni araçların bulunması. Başlıca özelliği göstergesel işlevin ortaya çıkması olan bu dönem, bir sonraki düzeye geçiş dönemi dir.
Duyusal-hareketsel düzeyde, henüz konuşamayan ve tasarımsal düşünceden yoksun olan çocuk, aynı araçla erişilebilen çeşitli erekleri sınıflandırabildiği gibi, aynı bir ereğe erişmek için kullanılabilen çeşitli araçları sınıflandıracak bir davranışı başlatmaya da yeteneklidir. Ayrıca, örneğin bir ipin ucundaki oyuncağı gitgide daha hızlı -ya da daha yavaş- oynattığı zaman, bir diziselleştirme başlangıcına da yeteneklidir. Duyusal-hareketsel zekâ bir eylem mantığına yol açar. Bu mantık çocuğun, tümüyle kendi beden ve eylemini merkez alan başlangıç evresinden başlayarak, içinde kendini öteki nesneler arasında bir nesne olarak keşfedeceği bir sürekli nesneler evrenine ulaşmasını sağlar. Duyusal-hareketsel zekâ, yalnızca dolaysız ve şimdiki gerçekle ilgilendiği için, önceleme ve geriye dönme olanaklarından yoksundur. Bu sınırlılık, çok daha sonra, ancak işlemsel yapıların ortaya çıkmasıyla aşılacak; eylem düzeyinde sağlanan bütün sonuçların, o zaman tasarım düzeyinde yeniden ortaya konmaları gerekecek ve eylem düzeyinde yenilen bütün güçlükler o zaman bu düzeyde yeniden ortaya çıkacaktır.

DUYUSAL-TONİK sıf. Ruhbil. Werner ve Wapner'in görüşlerinde (1951), duyusal ya da algısal etkinliğe bağlı tonus değişiklikleriyle ilgili.

DUYUŞ a. **1.** Duymak eylemi ya da biçimi. **—2.** Seziş.

DUYUÜSTÜ sıf. Fels. Duyuların üstünde olan şey için kullanılır.
—Ruhbil. Duyum alıcılarının müdahalesi olmadan algılanan ve bu tür algıyla ilgili olan şey için kullanılır.

◆ a. Fels. Özgürlük kavramına bağlı ve ancak pratik gerçekliği olan idealar alanı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Kant şöyle yazar: "Tüm bilme yetimiz için sınırsız, ama aynı zamanda ulaşılmaz olan bir alan, yani bir duyuüstü alanı vardır. Burada kendimiz için hiçbir yer bulamayız, ne anlak kavramları, ne de akıl kavramları için kuramsal bilgiye özgü bir alanımız olabilir. Bu alanı, aklın kuramsal kullanımı yararına olsun, pratik kullanımı yararına olsun, özgürlük kavramından doğan yasalara göre ancak pratik gerçeklik atfedebileceğimiz idealarla işgal etmemiz gerekir. Ama böylece teorik bilgimiz hiç de duyuüstünü kavramış olmaz" (*Kritik der Urteilskraft,* "Giriş").

DÜZ sıf. (fars. *dūhten,* dikmek'ten *dūz*). *Esk.* "Diken, dikici" anlamında bileşik sıfatlar yapar: *Çuval-dûz* (çuval dikmeye mahsus iğne, çuvaldız), *palan-dûz* (palan diken, palancı), *zer-dûz,* (altınla dikilmiş, sırmalı) vb.

DÛZAH a. (fars. *dūzah*). *Esk.* **1.** Cehennem: *"Dûzahde niçün yakmağı kılsın tedbîr"* (Y.K. Beyatlı). **—2.** *Dûzah-karar,* durağı cehennem olan.
—Tasav. Dünya zevklerine düşkün olanların toplu olarak bulunduklarına inanılan yer.

DÛZAHİ sıf. (fars. *dūzah* ve *-i*'den *dūzahi*). *Esk.* Cehennemle ilgili.

◆ a. Zebani.

DÛZAHİYAN çoğl. a. (fars. *dūzahi*'nin çoğl. *dūzāhiyān*). *Esk.* Zebaniler, cehennemdeki azap melekleri.

DUZERVİLLE →HACER (EL-).

DUZİKO a. (slav dillerinde *duz*). Anasonsuz üzüm rakısı. (DÜZ de denir.)

Duzo sistemi. Hematol. Trombositlere özgü antijen sistemi.

DÜ sıf. (fars. *dü*). *Esk.* İki.
—Esk. astron. *Dü-biraderan,* Küçükayı takımyıldızındaki iki yıldız.

-DÜ → -DI.

DÜALİST → İKİCİ

DÜALİZM a. (fr. *dualisme*). Fels. → İKİCİLİK.

DÜB a. (ar. *dübb*). *Esk.* Ayı.
—Esk. astron. *Dübb-i asgar,* Küçükayı takımyıldızı. || *Dübb-i ekber,* Büyükayı takımyıldızı.
—Esk. coğ. *Dübb-i şimalî* (kuzey ayısı), Rusya'nın eski adı.

DÜBÂLÂ a. Ed. Ebcet hesabıyla tarih düşürmede, istenenin iki katını gösterecek biçimde düzenlenmiş tarih. (*"Kaçtı kâfirler de Mısr'a vardı erbab-ı gaza"* [Sururi] dizesinin arap abecesiyle yazılışına göre, harflerin sayı değerinin toplamı 2428'dir. Bu sayı ise, belirtilmek istenen hicri 1214 yılının [miladi 1799] iki katıdır.) [Eşanl. DÜTÂ. MUZÂAF.]

DÜBARA → DUBARA.

DÜBBE a. (ar. *dübb*'ün dişl. *dübbe*). *Esk.* Dişi ayı.
—Esk. astron. Büyükayı takımyıldızı dörtgenindeki parlak iki yıldızdan biri.

DÜBBİYE a. (ar. *dübb* ve *-iyye*'den *dübbiyye*). Esk. zool. Ayıgiller.

DÜBEN (Gustaf), isveçli orgcu ve besteci (Stockholm 1628'e doğr. - *ay. y.* 1690). Alman asıllı müzikçi bir isveçli ailenin çocuğuydu. Stockholm sarayı'na alındı. Çağdaşlarının yapıtlarının asıllarından ya da kopyalarından oluşturduğu önemli koleksiyon, Uppsala Üniversitesi'nde korunmaktadır.

DÜBENDORF, İsviçre'de (Zürich kantonu) komün; 20 700 nüf. Askeri havaalanı. Metalürji.

DÜBEŞ a. (fars. *dü,* iki ve türkç. *beş'*ten *dü-beş*). Tavlada ikisi de beşi gösteren zar çifti.

DÜBEYS BİN SADAKA (Ebüleezz Nuruddevlet el-Mezyedi), arap emir (öl. 1135). Haçlılar döneminde serüvenleri ile ün yaptı ve kendisine "arap hükümdarı" anlamına "Melik-ül arap" unvanı verildi. Suriye Selçuklu hükümdarı sultan Muhammet tarafından bir savaşta esir alındıysa da (1108), sultana bağlılık andı içince saygı gördü. Sultan Muhammet'in oğlu Mahmut döneminde ailesinin bulunduğu Hille'ye gitmesine izin verildi. Hille'de selçuklu emirleri arasındaki anlaşmazlıklardan yararlanmak amacıyla, Mahmut' un kardeşi Mesut ile anlaştı. Kardeşler arasındaki çarpışmalarda Mesut yenilince, Mardin beyine sığındı. Ancak, çok geçmeden gene Mahmut'a bağlandı. Halife Müsterşid ile yaptığı savaşı kaybedince kaçtı; çapulcu bir arap kabilesi olan Müntefikler'in başına geçerek Basra üzerine yürüdü. Halifenin gönderdiği kuvvetler karşısında Haçlılar'a sığınmak zorunda kaldı ve onları Halep'e saldırmaya kışkırttı. Haçlılar'ın saldırısı bir sonuca ulaşamayınca bu kez de Selçuklu şehzadesi Tuğrul'a kapılandı. Tuğrul'un Bağdat'a yürümesi için uğraştıysa da bu çabası halife tarafından önlendi. Basra'yı yağmalayıp Arabistan çölüne kaçtı. Ölen Sarhat emirinin karısıyla evlenmek amacıyla Sarhat'a giderken, yolda bedevilerin eline düştü. Bedeviler de onu Şam emiri Tac ül-Mülk Böri'ye götürdüler. O da onu Musul beyi İmadettin Zengi'ye yolladı. Dübeys, İmadettin ile birlikte halifeye karşı savaştıysa da yenildiler. Daha sonra halifeyi yenip öldürten sultan Mesut ile birleşen (1132) Dübeys, kendisinden kuşkulanan Mesut'un buyruğu ile öldürüldü.

DÜBEYT a. Ed. Divan edebiyatında iki beyitten oluşan nazım şekli. (Eşanl. RUBAİ.)

DÜBÜR a. (ar. *dübr*). Esk. Bir şeyin gerisi, arkası; kıç, makat.

DÜCAC → DECAC.

DÜCACE → DECAC.

DÜCACİYE → DECACİYE.

DÜCÜR a. (ar. *dücūr*). Esk. bot. Börülce.

DÜDEN a. Jeomorf. Değişik boyuttaki karst çukurlarının tabanında ya da yamaçlarının eteklerinde suların yeraltında kaybolduğu oyuklar.
—ANSİKL. Düdenler, yeraltı çığırlarının ağızlarıdır ve karstik çukurlarda biriken suları boşaltırlar. Bazıları karstik çukurların tabanında alüvyon içine gömülmüş birer kuyu ağzı halindedir; bazıları yamaçlarda mağara ağızları biçimindedir. Su boşaltma kapasiteleri belirlidir. Yeraltı suyunun fazla yükseldiği yıllarda ya da tıkandıkları zamanlarda biriken suların tümünü boşaltamazlar, bu nedenle de karst çukurunun tabanını su basar. Tıkanma uzun sürerse, bazen birkaç yıllık geçici bir göl oluşabilir. Örneğin bu durum Suğla gölünde birkaç kez olmuş ve balıkçıların, balık tuttukları alanlarda bir süre sonra çiftçiler ekin yetiştirmeye başlamışlardır.

DÜDEN suyu, antik **Kataraktes,** Antalya'nın 4 km D.'sunda şelaleler yaparak Akdeniz'e dökülen akarsu. Çevredeki tarım alanlarını sulamada ve elektrik üretiminde kullanılır. Toroslar'daki düdenlerin boşalttığı yeraltı suları ve dağların eteğindeki Kırkgöz kaynaklarıyla beslenir.

DÜDÜ a. *Yörs.* KOZALAK.

DÜDÜK a. **1.** Tiz sesler çıkaran, metalden, tahtadan vb. yapılmış küçük araç. **—2.** Basınçlı hava ya da buharla çalışan sesli uyarı aracı. **—3.** Bu araçtan çıkan ses: *Geceleri duyulan bekçi düdükleri. Paydos düdüğü.* **—4.** Çok ince ses çıkaran küçük kaval. **—5.** *Arg.* Ahmak, boş kafalı, anlayışsız kimse: *Behey düdük, aklın neredeydi?* **—6.** *Düdük gibi,* dar dikil-

Düden suyu

miş ya da darlaşmış giysi için kullanılır: *Bu düdük gibi pantolonu artık giyemezsin.* || *Düdük gibi kalmak,* bir başına, yapayalnız kalmak. || *Düdük makarnası,* anlayışsız, aptal (arg.). || *Bekçi, nöbetçi* ya da *polis düdüğü,* içinde üflendiği zaman serbestçe hareket eden bir bilyanın bulunduğu küçük düdük.

—Ask. denizc. *Düdükle kumanda etmek,* savaş gemilerinde sabah taburları, teftiş taburları ya da çamarivada selamlama yapılırken, sözle komutun tüm mürettebat tarafından duyulmaması nedeniyle bataryа düdüğüyle komut vermek. (Taburda, tek düdük hazır ol, iki düdük rahat anlamındadır.)

—Avc. Köpeğini ilk çağırılışta gelmeye alıştırmak için avcının yararlandığı alet. || Küçük ötücü kuşların çağırma sesini taklit etmeye yarayan küçük çığırtkan.

—Bes. san. *Düdük makarnası,* sert buğday irmiğinden yapılan kalın kısa boru biçimindeki hamur işi yiyecek.

—Denizc. Gemilerde, sesle işaret vermek, sisli havalarda bulunduğu yeri bildirmek, acil durumlarda yardım istemek ve kimi kez de haberleşmek için kullanılan, basınçlı hava ya da buhar ile çalışan aygıt. || *Düdük çekmek,* gemici dilinde, düdük öttürmek. || *Düdük kolu,* kaptan köprüsünde bulunan ve düdüğü öttüren teli çekmek için kullanılan kol. || *Düdük teli,* bir ucu düdük koluna, diğer ucu buhar ya da basınçlı hava musluğuna bağlı ince tel. (Çekilen tel musluğu açar ve serbest kalan buhar ya da basınçlı hava düdüğü öttürür.) || *Düdükle selamlamak,* bir gemiyi, bir kimseyi selamlarken gemi düdüğünü eşit aralıklarla uzun uzun öttürmek. (Selamlanan gemi üç uzun düdükle cevap verir ve selamlayan gemi bir kısa düdük çekerek karşılığın anlaşıldığını bildirir. Diğer gemi de yeniden bir kısa düdük öttürür.) || *Batarya düdüğü,* gemi vardiya subaylarının mürettebata komut vermek için kullandığı düdük. (İki geminin birbirini selamlamasında da kullanılabilir.)

—Müz. → SİPSİ.

DÜDÜKLEMEK g. f. *Arg.* Cinsel ilişkide bulunmak.

DÜDÜKLÜ sıf. Düdüğü olan: *Düdüklü şeker. Düdüklü balon.*

—Ev eşy. *Düdüklü tencere,* basınçlı buhardan yararlanarak normal kaynama sıcaklığından daha yüksek pişirme sıcaklıklarına erişilmesini sağlayan hızlı pişirme aygıtı.

◆ a. Düdüklü tencerenin kısa söylenişi: *Düdüklüde yemek çabucak pişer.*

—ANSİKL. Düdüklü tencere çok kalın cidarları olan ve süngülü, otoklavlı ya da üzengili özel bir sıkma düzeni bulunan bir kapakla sıkı sıkıya kapatılan metal bir kaptır. Suyun kaynamasıyla sağlanan buhar, iç sıcaklığı 100°C'ın üzerine yükseltir, bu da normal pişirme zamanını büyük ölçüde kısaltır. Kapağa yerleştirilen bir emniyet supabı, gerekli basıncı koruyacak, buhar fazlasını boşaltacak ve böylece her türlü patlama tehlikesini ortadan kaldıracak biçimde ayarlanmıştır. En yaygın düdüklü tencereler, saplı olanlardır. Bu tencereler bazen yapışma önleyici bir maddeyle de kaplanmış olarak, alüminyum ya da paslanmaz çelikten yapılır. Termostat ve pişirme programlayıcısı eklenmiş, elektrikli düdüklü tencereler de vardır.

DÜELLO a. (lat. *duellum, bellum*'un eski biçimi, savaş). **1.** Hakarete uğrayan kişinin, kendisine hakaret edeni silahla hesaplaşmaya çağırması üzerine bu iki kişi arasında yapılan teke tek çarpışma. (Bu çarpışma sırasında her düellocu, yanında iki tanık bulundurur.) **—2.** Karşıt görüşteki kimse ya da gruplar arasındaki çatışma, rekabet: *Parti liderlerinin söz düellosu. İki yazarın konuşması düelloya dönüştü.*

—Ask. *Topçu düellosu,* iki düşman topçu birliği arasındaki çarpışma.

—İstat. Birkaç kişi tarafından oynanan ve kazanan kişi başta bir kez için ortaya konulan paraların tümünü aldığından, sonuçta kazançların cebirsel toplamı sıfıra eşit olan oyun. (Çağdaş iktisat kuramı, özellikle üretici, ücretli, çiftçi, vb. gibi toplumsal grupların davranış etkileri sözkonusu olduğunda, sorunları sıfır toplamlı bir oyun biçiminde incelemiştir.)

—Tar. *Adli düello,* eski zamanlarda, davacı ile davalı arasında yapılan ve hukuksal bir kanıt olarak kabul edilen çarpışma. (Bk. *ansikl.* böl.) || *İlk kan düellosu,* ilk kan aktığında durması gereken düello.

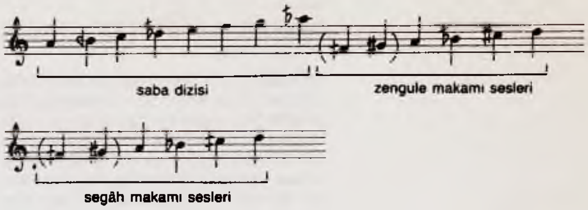
—ANSİKL. Tar. Çok eskiden bir Tanrı yargısı olarak görülen adli düello, başlangıçta aileler arası intikamın yumuşamış biçimiydi. Frank yasası, eski Germenler arasında uygulanmasına karşın adli düellodan söz etmez; ama kimi barbar yasalarında (Gombette yasası, Ren Frankları yasası) adı geçen bu düello türü, IX. yy.'da yaygınlaştı ve özellikle X. yy.'dan XII. yy.'a kadar yürürlükte kaldı; bu dönemde, yasaları yeterince bilen yargıçlar bulunmaması nedeniyle, anlaşmazlıkları çözmek için bu yönteme başvurulurdu. Adli düello, çoğu kez bir yargıya ya da bir andın bozulmasına tepki olarak uygulanır, ama ancak özgür insanların bu yolla kendilerini temize çıkarmaları doğal karşılanırdı. İki taraf teke tek vuruşmaya söz verir ve düello koşullarını saptarlardı. Çarpışma halkın ve hakemlerin önünde yapılırdı. Ceza davalarında düelloda yenilen kişi suçlu sayılır ve cezasını çekerdi. IX. yy.'dan sonra Kilise bünyesinde düelloya karşı bir hareket gelişti. XII. ve XIII. yy.'larda papa, ardından birçok hükümdar (Saint Louis), adli düelloyu sınırlayan ya da kesin olarak yasaklayan önlemler aldı; ama bu düellolar XVI. yy.'a kadar sürdü.

Bu dönemden sonra hiçbir düelloya izin verilmedi. Ancak bu kez karşılıklı onur sorunlarını çözmeye yönelik özel düello hızla yaygınlaştı. Soylular arasında aşırı biçimde uygulanan bu düello türü de çeşitli yasaklamalara konu oldu. Özellikle Richelieu düellocülara karşı, çok sert davranarak bunları ölümle cezalandırmaya kadar gitti. Louis XIV döneminin ortalarına kadar düellolar daha çok düzensiz birer çarpışma görünümündeydi. XVIII. yy.'da ise, oldukça geniş bir hoşgörüyle karşılanmaya başlayan düelloda çarpışma alanında eşitlik güvenceye alındı, ayrıca vuruşma kesin kurallara göre yapılmaya başlandı. Tabancayla düello ise Fransız devrimi'nin başlarında ortaya çıktı.

DÜELLOCU a. Düello eden ya da düello etmek için fırsat kollayan kimse.

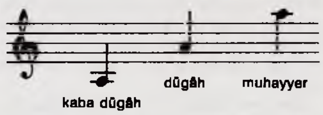
DÜET → DUETTO.

DÜGÂH a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. Saba makamına zengule makamı ile dügâh *(la)* perdesine taşınmış segâh dizisinin kimi sesleri eklenerek oluşturulmuştur. Kimi besteciler makamı, yalnızca saba ve zengule karışımı olarak kullanmıştır. Donanımı sabanınki gibidir.

dügâh makamı

DÜGÂH a. Müz. Türk müziğinde orta sekizlideki *la* sesinin adı. Kaba sekizlideki *la, kaba dügâh;* tiz sekizlideki ise *muhayyer* adını taşır.

dügâh perdesi

DÜGÂHBUSELİK a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. Dügâh makamının buselik dörtlüsü ya da beşlisi ile sona eren biçimidir. Bu makamdan, biri peşrev, öbürü sazsemaisi olmak üzere yalnızca iki yapıt günümüze ulaşabilmiştir.

DÜGÂHIACEM a. Müz. Türk müziğinde XVII. yy.'dan önce kullanılmış bir makam. Günümüze ulaşabilmiş örneği yoktur.

DÜGÂHIHİCAZ a. Müz. Türk müziğinde XVII. yy.'dan önce kullanılmış bir makam. Uşşak ve hicaz makamlarının karışık olarak kullanılmasından ibaret olduğu sanılmaktadır. Günümüze ulaşabilmiş örneği yoktur.

DÜGÂHIKADİM a. Müz. Türk müziğinde, bugünkü uşşak makamına benzer *dügâh* adlı makamı, bugünkü *dügâh* makamından ayırmak için, XVIII. yy.'dan başlayarak kullanılan ad.

DÜGÂHMAYE a. Müz. Türk müziğinde, dügâh perdesinde, yani uşşak dörtlüsüyle sona eren maye makamına verilen ad. (UŞŞAKMAYE de denir.) [→ MAYE.]

DÜĞE a. *Yörs.* DÜVE'nin eşanlamlısı.

DÜĞER, Burdur'un merkez ilçesi mer-

Lauros - Giraudon

XIX. yy.'da tabancayla düello
Eugène Lami'nin yapıtından
Delpech'in taşbaskısı
Carnavalet müzesi, Paris

kez bucağına bağlı köy; 852 nüf. (1990). Yakınındaki Örenler mevkiinde Thymbrianassos* antik kentinin kalıntıları vardır.

DÜĞER, Muğla'nın Fethiye ilçesi Kemer bucağına bağlı köy; 1 218 nüf. (1990). Antik Tlos* kentinin kalıntıları buradadır.

DÜĞLEK ya da **DÜVLEK** a. *Yörs.* Altınbaş kavunu.

DÜĞME a. **1.** Giysi üzerine dikilen, süslemeye ya da iliklemeye yarayan sert bir maddeden yapılmış çoğu kez yuvarlak küçük parça (çarşafları yorgana tutturmak için yorgan üzerine ya da iki ağzı birleştirmek için yastık kılıflarına, nevresimlere vb. de dikilir). **—2.** Elektrik devresini açıp kapamak ya da bir aracı işletmek için elle kullanılan oynak parça: *Çamaşır makinesinin düğmesi.* **—3.** Hayvan ve insanda üstderi altında oluşmuş düğme biçiminde şiş, yumru, çıkıntı. **—4.** Tomurcuk, konca.
—Bilş. *Komut düğmesi,* görevlinin bilgisayara dışarıdan etkimesine olanak veren anahtar. (Komut düğmeleri, bir *komut konsolu* üzerinde yer alır.)
—Camc. Bir bardağın ayağını süsleyen şişkinlik.
—Elektron. *Düğme pil,* küçük hesap makinelerinin, saatlerin, fotoğraf aygıtlarının elektronik düzeneklerini beslemede kullanılan, düğme biçiminde küçük alkali pil.
—Kur. tar. *Düğme akçesi,* Osmanlı döneminde sarayla ilişkili kişilere, giysilerinin düğmelerinin bedeli olarak ödenen para.
—Metalürj. *Arıtma düğmesi,* ham metalin arıtılmasından sonra kal potasında kalan arı gümüş kütlesi. || *Kısmi eritme düğmesi,* kurşun ve gümüşün alınmasından sonra kısmi eritme potasında kalan bakır kütlesi.
—Müz. Arp ya da gitarın tellerini eşiğe tutturmaya yarayan, konik silindir gövdeli, başı yarım küre biçiminde ahşap çivi. (Kemanın kuyruğunu alt yanlığa bağlamak ya da bir kayışla omuza asılarak çalınan telli çalgıların kayışını çalgıya tutturmak için de düğmeler kullanılır.)
—Nörobiyol. *Düğme uç,* sinir hücrelerinde akson dallarının ucunda bulunan bol mitokondrili ve sinaptik kabarcıklı küçük küremsi şişkinlik. (Her düğme uçta başka bir nöronun dendrit bölgesine yapışık sinapsöncesi bir zar bulunur.)
—Teknol. Bir aygıtı mekanik ya da elektriksel olarak kumanda etmek için elle üstüne basılan oynak parça.
—Terz. *Düğme ayağı,* düğmenin altında bulunan ve kumaşa dikilmesine yarayan delikli ve çıkıntılı bölüm. || *Düğme kalıbı,* birleştirilmiş iki bölümden oluşan ve kumaşla kaplanacak olan metal düğme. || *Düğme kapsülü,* metal ya da tahta bir düğmenin, kaplanacak olan üst bölümü. || *Kol düğmesi,* karşılıklı iliklerden geçirilerek kol ağzını kapayan iki eş düğme (ya da benzer düzen).

DÜĞMECİ a. **1.** Düğme yapan kimse. **—2.** Düğme, fermuar, iplik vb. satılan dükkân.

bir düğümü yerleştirme

düğmeli afrika domuzunun başı

düğmeli afrika domuzu

DÜĞMEÇİÇEĞİ a. Sıcak ülkelerde yetişen otsu bitki. (Meyveleri süs için, toprak üstü kısımlarından yapılan infusyon uyuza karşı ve göz hastalıklarında kullanılır. Bil. a. *Coix lacryma - jobi;* buğdaygiller familyası.)

DÜĞMEK g. f. Düğüm yapmak.

DÜĞMELEMEK g. f. Düğmeyi iliğe geçirmek; iliklemek: *Ceketini düğmelemek.*
◆ **düğmelenmek** edilg. f. Düğmelemek eylemine konu olmak, iliklenmek.

DÜĞMELENMEK → DÜĞMELEMEK.

DÜĞMELİ sıf. Üzerinde düğme bulunan ya da düğmeyle tutturulmuş şey için kullanılır: *Düğmeli koltuk. İki düğmeli ceket. Düğmeli cep.*

DÜĞMELİ AFRİKA DOMUZU a. Afrika savanlarında yaşayan yabanıl domuz. (Bil. a. *Phacochoerus aethiopicus;* domuzgiller familyası.)
—ANSİKL. Düğmeli Afrika domuzunun boyu, 100 kg ağırlığa kadar 1,50 m'yi bulabilir. Ağzı çevresindeki beyaz kıllar ve başından kuyruk sokumuna kadar uzanan yelesi bir yana bırakılırsa, derisi hemen hemen çıplaktır. Üst çenedeki köpekdişleri yukarıya kıvrık savunma dişleri biçiminde uzamıştır; alt çenedeki köpekdişleri kesici ve tehlikelidir. Düğmeli Afrika domuzu, Senegal ile Somali arasındaki ve Güney Afrika'daki savanlarda ve seyrek ormanlarda bulunur. Hepçildir, ama daha çok otla beslenir; otlamak için ön ayaklarının dizleri üzerine çöker. Erkeklerin yüzlerinde, göz ile burun arasında, düğmeyi andıran iki çift siğil bulunur.

DÜĞMESİZ sıf. Düğmesi olmayan.

DÜĞÜ a. *Yörs.* **1.** Elendikten sonra geriye kalan en ufak ve ince bulgur. (Kimi yörelerde DÜĞÜRCÜK de denir.) **—2.** Pirinç.

DÜĞÜM a. **1.** İki ipin, ipliğin, halatın, telin vb. iki ucunu çaprazlama dolayıp birini ötekinin arasından geçirerek ya da bir ipi, ipliği, halatı, teli kendi üzerine dolayarak oluşturulan bağ: *Kravatın düğümü biraz büyük olmuş. Halının her santiminde kaç düğüm var?* **—2.** İçinden çıkılması, anlaşılıp kavranması güç, karmaşık durum: *Bu sorunun düğümünü bir türlü çözemiyordu.* **—3.** *Düğüm atmak,* düğüm yapmak, düğümlemek: *Direğe dola, bir de düğüm at.* || *Düğüm düğüm,* üst üste düğümlü; boğum boğum. || *Düğüm noktası,* bir işin ya da sorunun bir sonuca bağlanması için çözümlenip açıklığa kavuşturulması gerekli en güç yönü. || *Düğüm üstüne düğüm atmak, vurmak,* parasını harcamaktan kaçınarak pintice biriktirmek. || *Düğüm vurmak,* düğümlemek. || *Düğümünü çözmek,* karmaşık kapalı anlaşılmaz bir şeyi anlaşılır kılmak: *Bu sorunun düğümünü er ya da geç çözeceğim.*
—Akışkan. mekan. Akan bir sıvı damarında bir boğulmanın görüldüğü her bölüm.
—Akust. Dalga ve titr. Durağan bir dalga sisteminde, titreşimin ayırtedici bir büyüklüğünün sıfır genlikte olduğu nokta. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Anat. Kalbin otomatik çalışmasında ve kulakçık-karıncık iletiminde önemli fizyolojik rol oynayan bazı hücre topluluklarına denir (sinüs düğümü, Aschoff-Tavara düğümü).
—Bayınd. *Otoyol düğümü,* aşma ve bağlantı yapılarıyla birlikte otoyol kavşağı.
—Bot. Bir sapta yan organların (yaprak, dal) bağlandığı nokta. (Sapın yapısı çoğunlukla düğüm hizasında değişikliğe uğrar: buğdaygillerde orta boşluk bu hizada kesintiye uğrar.)
—Denizc. *Kasa düğümü,* geçici kasa oluşturmak için bir halatın çımasını beden üzerine dolayarak atılan kaba düğüm. (Yapılacak kasanın büyüklüğüne göre beden üzerinden bir kroz alınır ve halatın çıması bu kroz içinden geçirilip beden çevresinden bir volta atıldıktan sonra yeniden kroz içinden alınarak düğüm yapılır.)
—Dilbil. → BOĞUM.
—Dokmc. İki ipliği birbirine eklemek amacıyla, çeşitli biçimlerde yapılan bağlama. (Dokumacılıkta kullanılan bellibaşlı düğümler şunlardır: *gül düğüm, ilmek düğüm, kör düğüm, pedris düğüm* ve *simkeş düğüm.*)|| *Gül düğüm,* her tür dokumanın atkı ve çözgü ipliklerinde kullanılan basit bir dokumacı düğümü. (Bağlanacak iki ipin ucu sağ ve sol elde ayrı ayrı tutulup sağ eldeki soldakinin altından bir kez dolanır. Sol eldeki sağ eldekinin tersine olarak halka biçimindeki ilmekten geçirilip sıkılır. Çözgü tarağında kolay işleyen bir düğüm biçimidir.) || *İlmek düğüm,* yün çözgü bağlamalarında, pamuk ve yün el dokuma tezgâhlarında gücülerin hazırlanmasında kullanılan bir iplik ekleme yöntemi. (Bağlanacak iki ipten birinin ucu halka yapılıp öteki iplik bu halkadan geçirildikten sonra ikinci bir halka oluşturacak biçimde öbürünün arasından geçirilip sıkıştırılır.)|| *Kör düğüm,* daha çok ince ipliklerin birbirine eklenmesinde kullanılan bir dokumacı düğümü. (Eklenecek ipliklerin ucu yanyana getirilip birlikte bir halka oluşturulur. Kısa olan uç, bu halkanın arasından geçirilerek sıkıştırılır. Çözgüde kullanıldığında taraktan geçmeyeceği, atkıda ise mekik deliği ve sustalardan geçmeyip kopabileceği için çok kullanılmaz.) || *Pedris düğüm,* ekleme yapılacak iple eklenecek olan taharlanmamış ipliği birlikte bükerek yapılan ekleme. (Eklenecek ipler üstüste gelecek biçimde konup elle bükülür. *Bükerek bağlama* da denir.) || *Simkeş düğümü,* ipek ve pamuk çözgü ipliklerinde uygulanan ve en çok kullanılan dokumacı düğümlerinden biri. (Eskiden kılabdan yapanların uyguladığı bir düğüm olduğundan bu adı almıştır. Yapılış biçimi farklı ve karmaşık olmakla birlikte ilmek düğüme benzer. *Tırnak düğümü* de denir.)
—Dokubil. *Kalbin düğüm dokusu,* sinüs düğümünden karıncık çeperine, kulakçık-karıncık iletimini sağlayan doku. (Miyokardın bünyesinde yer alan farklılaşmış hücrelerden oluşan bir topacıktır.)
—Dülg. Bir dişi zıvanaya iki parçayı eğik konumda yerleştirerek elde edilen birleştirme.
—Ed. Olayın temel öğesi olan entrikanın dayandığı karışık durum.
—El sant. Halıcılıkta İLME 'nin eşanlamlısı. || *Düğüm işi* ya da *düğüm iğnesi,* işleme ipliklerini değişik yönlerde birbirinin arasından geçirerek, düğümlü bir görünüm verilen ve daha çok kenar süsü olarak kullanılan bir işleme. (Desen kenarlarını ve içini doldurmada da kullanılır. Aynı rengin birkaç tonuyla yapıldığında gölgeli bir görünüm elde edilir.)|| *Dört ayaklı düğüm işi,* birbirine dik olarak artı biçiminde atılan ipliklerin ortasına yapılan düğüm iğnesi. (Puan biçimindeki süslemelerde serpme olarak ya da gruplar halinde işlenir.)
—Elekt. Bir elektrik ağının bir dalının ucu, iki ya da birçok dalın bağlantı noktası. (Kirchhoff'un birinci yasası, bir düğüme gelen akımların cebirsel toplamının sıfır olduğunu belirtir.) || *Akım düğümü, gerilim düğümü,* bir devrede, durağan dalgaların doğduğu ve akım ya da gerilim değerinin sıfır olduğu nokta.
—Geom. ve Topol. Kapalı basit, yani ikikat noktasız eğri. (Bk. *ansikl.* böl.) || Bir işaretle donatılmış bir düzlemin, koordinatları tam sayılar olan noktası. (Böylece bir *damalamanın noktası*'ndan söz edilir.)
—Gökbil. Yörüngesel devinim yapan bir gökcisminin yörüngesi ile bir karşılaştırma düzleminin kesişme noktalarının her biri (Bu karşılaştırma düzlemi genellikle, gezegenlerde tutulum düzlemi, uydularda çevresinde dolandığı gezegenin ekvator düzlemi, çift yıldızlarda da gökküresine teğet düzlemdir. Karşılaştırma düzlemine bağlı bir Kuzey kutbu varsa, cismin güneyden kuzeye doğru aştığı düğüme *çıkış düğümü,* diğerine *iniş düğümü* de-

nir). || *Düğümler ayı*, EJDER* AYI'nın eşanlamlısı. || *Düğümler çizgisi*, bir yörüngenin düğümlerini birleştiren çizgi. (Bu çizgi, yörünge düzlemi ile karşılaştırma düzleminin arakesitidir.)

—İnş. Bir iskeletin, bir uzay kafes sistemin iki ya da daha çok çubuğunun kesişme noktası ve birleştirme parçası.

—Jeofiz. *Manyetik ekvator düğümleri*, sıfır manyetik eğilme eğrisinin, Yer'in manyetik ekvatorunu kestiği noktalar.

—Kâğ. san. Kâğıt hamurunda oluşan küçük topaklanmalar. || *Düğüm açma*, lif topaklarını ayırmak için sıvı ortamda gerçekleştirilen mekanik işlem.

—Kaynakç. *Kaynaklanmış düğüm noktası*, kaynakla birleştirilmiş bir kafesin iki ya da birçok öğesinin kesiştiği nokta.

—Krist. Bir kristal ağının temel vektörleriyle oluşturulan koşutyüzlünün tepesi. (Bir kafesin düğümlerinin tümü dokuyu oluşturur.)

—Kuyumc. Bir vazonun, bir şamdanın ayağının, bir asanın. sapının bir noktasında bulunan küresel ya da çokyüzlü şişkinlik.

—Opt. *Bir merceğin* ya da *bir optik sistemin düğüm noktaları*, optik bir eksende, birinden geçen her gelen ışının, diğerinden buna koşut olarak geçen her çıkan ışına denk düştüğü noktalar. || *Karşıt düğüm noktaları*, merkezlenmiş bir sistemde, birinden geçecek her ışının diğerinden geçecek bir ışın vermesini sağlayan iki nokta. (Bu iki ışın eksenle eşit ve zıt yönlü açılar oluşturur.)

—Sıh. tes. Dağıtım borularının dallanma noktası.

—Sirk. *Davenport, Dr. Slade vb. düğümü*, çözülmez gibi görünen, ancak illüzyonistin bir el hareketiyle çözdüğü düğüm.

—Tekst. *Düğüm makinesi*, iki ipliği düğümleyen mekanik aygıt. (Düğüm makinesi genellikle tek tip düğüm atar. Elde taşınabildiği gibi kemere de takılabilen bu aygıt, genellikle bir dokuma makinesinin parçasını oluşturur: çözgüler için düğüm makinesi, otomatik bobin makinesi için düğüm makinesi.)

—Topogr. *Düğüm noktası*, belirgin, A, B, C noktalarından çıkan birçok yolun kesiştiği N noktası; noktalardan her birinin bu nokta için sağladıkları koordinatlar göz önünde bulundurularak elde edilen bir ortalamayla sözkonusu noktanın koordinatları saptanır.

—Zool. Omurgalıların sempatik sistemine ya da omurlarla ilgili düğümlerine benzemesi nedeniyle, öbür şubelerdeki glia hücrelerine ve nöron yığınına, eklembacaklılar ile yumuşakçalardaysa ip merdiveni sinir sisteminin hücresel yoğunlaşmasına verilen ad.

—ANSİKL. Akust., Dalga ve titr. Bir cismin ses yayımlaması için bu cismin titreşmesini sağlamak gerekir. Kimi önlemler alınarak titreştirilen bir cisim, hemen hemen devinimsiz noktalar, çizgiler ya da yüzeylerle birbirinden ayrılmış ve bağımsız olarak titreşir gibi görülen parçalara bölünür. İşte bu sabit noktalara, çizgilere ya da yüzeylere düğüm noktaları, çizgileri ya da yüzeyleri denir.

• *Titreşen tellerin düğümleri.* A ile B destekleri arasında gerilmiş bir tele önlem alınmadan vurulursa, uçları A ve B noktalarında yer alan bir iğ oluşturarak titreşir. Ama örneğin telin dörtte birinde bulunan bir nokta, yardımcı bir B desteğiyle devinimsiz bırakılır ve telin A ile B arasında bulunan parçası titreştirilirse, BC bölümü de titreşir. Tel kendi içinde, AB iğine özdeş 4 iğe bölünür ve 5 düğüm oluşur. Genel olarak, tel, uzunluğunun n 'de birinde yer alan bir noktası devinimsizleştirilirse, tel $n+1$ düğümle ayrılmış n sayıda özdeş iğ halinde titreşir. Ardışık iki düğümden eşit uzaklıkta bulunan noktalarda titreşim genliği maksimumdur. Bu noktalara karın noktaları adı verilir.

• *Titreşen levhaların düğümleri.* Bir levha, uygun noktaları devinimsiz bırakılarak titreştirilirse, tel örneğinde olduğu gibi, birbirinden düğüm çizgileriyle ayrılan ve her biri kendi başına titreşiyormuş izlenimi veren parçalara bölünür. Yatay konumda tutulan levha üzerine ince kum serpilerek bu çizgiler kolayca belirginleştirilebilir. Levha titreşirken, titreşen bölümlerden uzaklaşan kumlar, düğüm çizgileri boyunca toplanarak Chlanni* şekillerini oluşturur.

—Geom. ve Topol. Düğümün kesin matematiksel tanımı " $\mathbb{R}^n$ nin S_1 Riemann küresine homeomorf E alt uzayı öyle ki $\mathbb{R}^n$ de her noktanın bir V dolayı vardır, (V, V ∩ E), bir açık yuvarla bu yuvarın çaplarından birinden oluşan şekle homeomorf olur", bunu şu örnekle somutlaştıralım: plastik bir boru, örneğin bir "su borusu", yalnızca iki ucu bir manşonla birleştirilmek koşuluyla bu düğüm kavramının, E_3 uzayı içinde iyi bir gösterimidir.

E_2 ve E_4 içinde böyle eğriler kendi kendilerini "kesmeden" bir çember haline "biçim değiştirilebilirler", E_3 te ise muhakkak böyle olması gerekmez.

Gerçekten, bayağı bir düğüm (şek. 1) hiçbir sorun yaratmaz; yonca yaprağı biçimindeki iki düğümde bu durum olmaz (şek. 2 ve 3). Burada ancak biraz daha karışık olmakla birlikte söylediğimiz doğrudur, ama bu iki düğümden biri öbürü haline gelmek üzere "biçim değiştiremez." Buna karşılık, dört kesişimli düğüm (şek. 4), dışında alınmış bir düzleme göre kendi bakışımlısına "biçim değiştirebilir."

Düğümleri incelemek için şu özellikten yararlanılır: düğümler, kimi grafik gösterimden yararlanılarak "iyi seçilmiş" bir düzlem üzerindeki izdüşümü yardımıyla gösterilebilen bir kırık çizgiden her birine eşyapılıdır. (→ öncekilere ek şekiller.)

DÜĞÜMARASI a. Bot. Bitki sapında iki düğüm arasında kalan aralık.

DÜĞÜMATAR a. Tarım mak. Demet ya da balya makinesinin demet ya da balya çevresine geçirilen ipi düğümleyen parçası.

DÜĞÜMBOĞAN a. Cerr. Ur köküne yerleştirilen iplik düğümünü derece derece sıkmak için kullanılan alet.

DÜĞÜMCÜ a. Tekst. İplik fabrikalarında, kopan iplikleri ya da fitilleri bağlamakla görevli işçi.

DÜĞÜMCÜK a. Küçük düğüm.

—Böcbil. Bazı koşarkınkanatlıların elitraları üzerinde bulunan düğüm biçiminde küçük çıkıntı ya da kalınlık. || Bir böceğin bir duyarga eklemi üstündeki basit şişlik.

—Elekt. Elektrolitik bir çökelti üzerindeki dallanmaların çıkış noktası.

—Nöroanat. Beyinciğin alt vermisinin ucundaki şişkinlik.

DÜĞÜMLEME a. Tekst. *Çözgü düğümleme*, biten çözgü ipliklerinin sonuna yeni çözgü ipliklerini bağlamaya dayanan dokuma işlemi.(Eski çözgü iplikleri gücü çerçevelerine geçirilmiş olarak tarak dişlerinin arasında kalır.)

DÜĞÜMLEMEK g. f. **1.** *Bir ipliği (ucunu) düğümlemek*, ucuna bir düğüm yapmak: *İpliği iğneye takıp ucunu düğümlemek.* **—2.** İki şeyi, şeyleri düğümlemek, onları düğüm yaparak birbirine bağlamak: *Ayakkabının bağlarını düğümlemek.*

—Denizc. Halatları ya da benzeri cisimleri birbirine eklemek. || Halatın, takılı olduğu yerden (makara, boğata, delik) çıkmasını önlemek için çımasına düğüm atmak.

—Tekst. Kopan çözgü ve atkı ipliklerini bir arada bağlamak.

◆ **düğümlenmek** dönüş. f. ve edilg. f. **1.** Düğümle bağlanmak. **—2.** Sıkışmak, karışık duruma gelmek: *Her gün bu saatte burada trafik düğümlenir.*

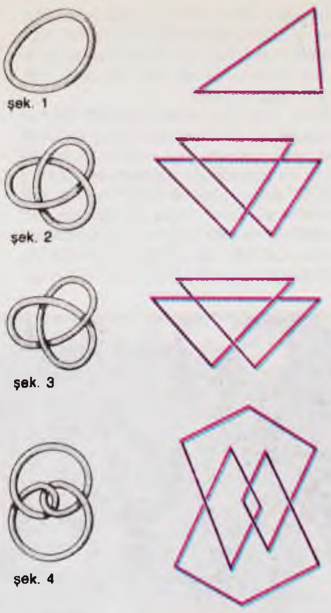
DÜĞÜMLENMEK → DÜĞÜMLEMEK.

DÜĞÜMLÜ sıf. **1.** Düğümlenmiş olan ya da üzerinde düğüm bulunan şeyler için kullanılır. **—2.** Budaklı.

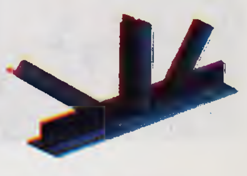
DÜĞÜMLÜ BABA, Düğümlü Hafız Mustafa Baba da denir, türk sufi (Amasra 1784 - İstanbul 1876). Giysisinin her yanını ip ve cisimlerle düğümleyerek garip bir kılıkta dolaştığından bu adla anıldı. Kaptanıderya Laz Ahmet Paşa'nın imamlığını yaptı. Hac dönüşünden sonra nakşibendi halifeliği aldı. Halk arasında cezbe durumunda dolaştığından sevilip sayıldı ve menkıbeleri Kemal Paşa tarafından *Kemalname-i Düğümlü Baba* adlı yapıtta anlatıldı.

DÜĞÜMSÜ sıf. Patol. Düğümü andıran lezyona denir.

DÜĞÜN a. **1.** Evlilik töreni; bu törenle birlikte yapılan eğlenceler: *Düğüne davetli olmak.* (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Sünnet sırasında yapılan eğlenceler; sünnet düğünü. **—3.** *Düğün aşı savulduktan sonra*, bir işten söz ederken "çok çaba harcamadan bol kazanç sağlama fırsatı kaçtıktan sonra," anlamında söylenir. || *Düğün aşıyla dost ağırlamak, dost gönüllemek*, özellikle memnun edilecek birine, herkesin yararlanacağı bir şeyi, sanki onun için özel olarak hazırlanmış gibi sunmak. || *Düğün bayram etmek*, çok sevinmek: *Haberi alınca o akşam düğün bayram ettiler.* || *Düğün değil, bayram değil, eniştem beni niye öptü.* → BAYRAM. || Düğün dernek, evlenme için düzenlenen eğlenceli toplantı. || *Düğün dernek, hep bir örnek*, yapılan işlerin, toplantı ve konuşmaların tekdüzeliğini belirtmek için söylenir. || *Düğün evi*, düğün yapılan ev (geleneksel olarak oğlan evi). || *Düğün evi gibi*, bir yerde hareketli bir kalabalığın bulunduğunu belirtmek için söylenir. || *Düğün hediyesi*, evlenen bir kimseye evlilik olayısıyla verilen hediye. || *Düğün salonu*, kiralanarak içinde düğün yapılan, toplantı ve eğlence düzenlenen yer. || *Düğün yemeği*, evlilik dolayısıyla çağrılılara verilen yemek || *Düğünde zurnaya, hamamda kurnaya koşmak*, her türlü işi yapmaya çalışmak. || *Düğüne gider zurna beğenmez, hamama gider kurna beğenmez*, hiçbir şeyden memnun kalmayan, her şeyde bir kusur bulan kimselerin bu tutumunu belirtmek için söylenir. || *(Birinin) düğününde kalbur la su taşımak*, bir kimsenin mutluluğunu paylaşacağını, düğününde çok hizmet

düğümler (geometri ve topoloji)

açı kaynağıyla birleştirilmiş köşebentlerden ve T profillerinden oluşan basit düğüm noktası

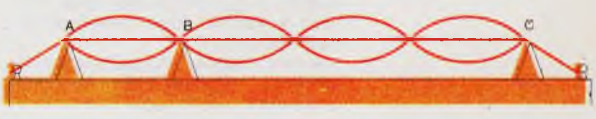
çift köşebent boşlukları içeren düğüm noktası

T profilleriyle elde edilen düğüm noktası

kaynaklanmış **düğüm** noktası

titreşen tellerin **düğümleri**

edeceğini belirtmek için şaka yollu söylenir. || *Kambersiz düğün olmaz,* her toplantıda bulunmayı ya da her işe karışmayı huy edinmiş kimse için yarı alay, yarı sitem yollu söylenir.

—Mutf. *Düğün çorbası,* özellikle düğünlerde yapılması adet olan, içine küçük et parçaları katılarak süt, etsuyu, yumurta sarısı ve tereyağıyla pişirilen bir çorba. || *Düğün pilavı,* üzerine kızarmış parça et konarak ya da nohut büyüklüğünde parçalar halinde pişirilmiş kuzu etiyle karıştırılarak sunulan pilav. (Düğünlerde çok yapıldığından bu adla anılır.) || *Düğün yah-*

Açık havada düğün dansı
Pieter II Bruegel
Güzel sanatlar müzesi, Nîmes

Lauros - Giraudon

Scala

Büyük İskender ile Ruşenk'in düğünleri
1512'de Sodoma tarafından yapılan bir freskten ayrıntı
villa Farnesina'nın bir odası, Roma

nisi, kuzu ya da koyun etini bol soğan, tarçın, karanfil vb. baharatla pişirerek yapılan et yemeği. || *Düğün yemeği,* düğünlerde pişirilmesi adet olan düğün çorbası, düğün pilavı, et ya da etli sebze yemeği (özellikle taze fasulye), cacık ve zerdeden oluşan takım yemek. (Bu yemeklerin türü yörelere göre farklılıklar göstermekle birlikte et, pilav ve zerde düğün yemeğinin değişmez öğeleridir. Bazı yörelerde de keşkek* düğün yemeğenin temelini oluşturur.)

—ANSİKL. *Düğün,* Anadolu'nun birçok yöresinde, toplumsal yaşamın en önemli olaylarından biridir. Düğün töreninin kökeninde, yaşamın önemli dönüm noktalarından biri olan evliliğin getirdiği ekonomik ve psikolojik baskıların yakınlarla, dostlarla paylaşılarak hafifletilmesi ve yeni döneme daha kolay uyum sağlama gereksinimı yatar. Bazı araştırmacılara göreyse düğün törenindeki gösterişe yönelik tüketim ve yağmalama geleneğiyle eski türklerdeki çanak* yağması, toy* arasında büyük bir yakınlık vardır ve her ikisi de toplum içinde şan kazanma gereksiniminden kaynaklanmıştır.

Yaşama biçimine ve ekonomik koşullara bağlı olarak Anadolu'nun çeşitli yörelerinde farklılıklar gösteren düğün törenleri, genellikle hasat sonunda, yani sonbaharda yapılır. Çoğunlukla perşembe günü başlayıp pazar günü sona ererse de farklı uygulamalar da vardır. Düğünden birkaç gün önce okuyucu* denen kadınlarla üzüm, şeker, buğday vb. armağanlar gönderilerek köy halkı düğüne davet edilir. İki ya da üç gün sonra damat evinin çatısına dualar ve ilahilerle bayrak asılır, böylece düğün başlamış olur. Topluca davul zurna eşliğinde oyun oynanır, düğün yemeği verilir, çalgı takımı tutularak eğlenceler düzenlenir. Genellikle kadınlar ve erkekler ayrı ayrı eğlenirler. Bundan sonra *düğün* hamamı, çeyiz* serme, kına* gecesi, koltuk* töreni, paça* günü, gelin* alma, kahkül* kesme* gibi törenler birbirini izler. Son gün, gelin damat evine getirilir ve gerdek gecesinin ertesinde mevlit okutulur. Bundan sonra da her iki aile arasında tören niteliğinde bazı uygulamalar olur. Gelinin kirli çarşafını ailesine götürüp "yüz aklığı" alma, *gelin* ardı yemeği* vb. gibi.

Bu törenlerin sayısı, türü ve niteliği yörelere göre değişmekle birlikte, kırsal kesimle kentler arasında da farklılıklar vardır. Kentlerde yapılan düğünlerde daha çok bir salon kiralanır ve tanıdıklar çağırılarak eğlenilir. Günümüzde ekonomik ve sosyal nedenlerle düğün törenlerinin giderek yalınlaştığı, büyük çoğunluğun bu tür törenlerden, ekonomik zorlamaların da etkisiyle kaçındığı görülmektedir. Bugün kentlerde çoğu insan kısa bir nikâh töreniyle yetinmekte, bu tür masraflı törenler yerine yeni kurdukları evin gereksinimlerini karşılamayı yeğlemektedir. Kırsal kesimde de değişen koşullara paralel olarak bu tür törenlerin giderek yalınlaştığı, hatta bazı yörelerde ağır bir ekonomik yük altına girmek istemeyenlerin kız kaçırmasının doğal sayıldığı görülmektedir.

—İkonogr. Eski Roma'da düğün törenleri *Aldobrandini* Düğünü* (Vatikan) fresklerinde canlandırılmıştır. Birçok eskiçağ lahdi Bacchus ile Ariadne'nin düğünlerini canlandıran heykellerle süslüdür. *Büyük İskender ile Ruşenk'in düğünleri,* Sodoma (Farnesina, Roma), *Psykhe ile Aşk'ın düğünler'*i, Raffaello *(ay. y.)* ve G. Romano (Te Sarayı, Mantova) tarafından betimlenmiştir. Rembrandt, *İason ve Kreusa'nın düğünleri*'ni, S. Della Bella *Tanrıların düğünleri*'nin gravürünü yaptılar. Düğün sahneleri XVI. ve XVII. yy.'ların gerçekçi ressamlarına da esin kaynağı oldu: H. S. Beham'ın *Köy düğünleri*'ni canlandıran gravürleri, gene aynı konuda Bruegel'lerin (Madrid, Viyana, Sen-Peterspurg), Teniers'nin (Madrid, New York, Sen-Petersburg) Steen'in (Viyana), Van Thulden'in (Brüksel) tabloları, *Gombault ve Macée'nin düğünleri*'ni canlandıran gravür ve dokumaları, Rembrandt okulu'nun *Yahudi düğünü* (Aix-en-Provence). Ayrıca Delacroix'nın *Fas'ta Yahudi düğünü* (Louvre), Chagall'ın çok sayıda düğün sahnesi (Tretyakov galerisi, Moskova), F. Léger'nin bir *Düğün*'ü (Modern sanatlar ulusal müzesi, Paris) anılmaya değer. (→ KANA, EVLİLİK.)

—Tar. Osmanlı sarayında düğün törenleri önemli bir yer tutardı. Padişahlar hem kendileri hem de şehzadeleri için görkemli düğünler yaptılar. Osmanlı devletinin ilk dönemlerinde padişah ve şehzadeler saray dışından, beyliklerden, komşu ülkelerden kız alırlarken, Mehmet II döneminden sonra bu töre değişti. XVI. yy.'dan başlayarak osmanlı hükümdarları ve oğulları genelinde saray içinden cariyelerle evlenmeye başlayınca, kendileri için düğün törenleri yapılmaz oldu. Ancak, padişahlar kızları için yine büyük düğün törenleri düzenlediler ve bu gelenek saltanatın kalkmasına kadar sürdü. Padişahlar önceleri kızlarını Anadolu beyleriyle evlendirirlerken, Anadolu birliğinin kurulması sonucu sultan hanımlar, vezirler, beylerbeyleri, kaptanıderyalar vb. devlet adamlarıyla evlendirildiler. Saray düğünlerinde tören süreleri değişik olurdu. Söz gelimi, padişahların ilk kızlarının düğünleri genellikle çok görkemli olurken, tahttan indirilen ya da öldürülen padişah kızlarının düğünleri sönük geçerdi. Tören süresi, genel olarak üç günle üç hafta arasında değişirdi. Düğüne nişan töreniyle başlanır, haremde her gün eğlenceler düzenlenir, çalgıların eşliğinde çeşitli oyunlar oynanırdı. Saray bahçesi, devlet büyüklerinin konakları düğün süresince fanuslar ve fenerlerle aydınlatılırdı. Kentin çeşitli yerlerine bayraklar asılır, süslü taklar kurulurdu. Geceleri renkli hava fişek-

leri atılır, fener alayları düzenlenir, sabahlara kadar türlü eğlence ve gösteriler yapılırdı. Çarşamba akşamı, çok hareketli geçen bir kına gecesinden sonra gelin alayı düzenlenir ve gelin kırmızı bir cibinliğe sarılı olarak kocasının konağına gitmek üzere yola koyulurdu. Konak kapısında gelini darüssaade ağası karşılar, koluna girer ve özel olarak hazırlanmış bir tahta oturturdu. Az sonra damat taht odasına girerek geline hoş geldin der, onu yerinden kaldırmak istediği halde, gelin tahtından kıpırdamazdı. Damadı şehriyari ancak hazırlanan armağanları tahtın ayak ucuna koyduktan sonra gelin yerinden kalkar, bir koluna damat, bir koluna da darüssaade ağası girer ve gelini odasına götürürlerdi. Bu gerdek gecesinde de eğlenceler sürüp giderdi. Damat, devlet büyüklerinin armağanlarını cuma günü konaklarına gönderirdi. Daha sonra da kesilmeyen eğlenceler sırasında mehter çalar, pehlivan güreşleri yapılır, içağaları hedefe nişanlar atar, şölenler düzenlenir, esnaf loncaları geçit törenleri ve türlü şenlikler hazırlarlardı. Tanzimat'tan sonra düğünlerde de yapılan bazı değişiklikler arasında gelinin kırmızı cibinlik içinde yeni evine götürülmesi geleneği kaldırıldı ve harcamalar kısıtlandı. Abdülhamit II döneminde sultan hanımların giydikleri kırmızı gelinlik beyaza dönüştürüldü.

Düğün *(les Noces)*, 4 tablolu, şarkılı koregrafik sahne. Müziğini 1914-1917 arasında İgor Stravinskiy besteledi, 1923'te solocular, korolar, iki piyano ve vurmalı çalgı için orkestraladı. Sözleri de Stravinskiy tarafından yazılan yapıtı, Bronislava Nijinska koregrafiledi, dekor ve kostümleri Natalya Gonçarova hazırladı. İlk kez 1923'te Paris'te Rus baleleri topluluğu tarafından Gaîté-Lyrique tiyatrosu'nda sahnelendi. Bu bale, geleneksel rus köy düğününü anlatır. —Maurice Béjart, aynı konuyu, baş kişileri ikileyerek yeniden işledi. Bu yapıt, ilk kez 1962'de XX. yy balesi tarafından Salzburg festivali'nde sahnelendi. —Jerome Robbins versiyonu, ilk kez 1965'te American Ballet tarafından New York'taki State Theatre'da sahnelendi.

DÜĞÜNCÜ a. **1.** Düğün sahibi. **—2.** Düğünü düzenleyen, yöneten kimse. **—3.** Düğüne katılan kimse: *Düğüncüler geldi, ancak yemekler hazır değil.*

DÜĞÜNÇİÇEĞİ a. Çayırlarda ve ağaçlık yerlerde yetişen, çoğunlukla çokyıllık, her zaman zehirli otsu bitki. (Bütün dünyada 200 kadar türü bilinir; çiçekleri genellikle sarı, beyaz ya da kırmızı olur. Bil. a. *ranunculus;* düğünçiçeğigiller familyasının örnek tipi.)
—ANSİKL. Düğünçiçekleri saçak köklü (kimisinde şişkin, yumru köklü) yalın ya da çok parçalı yapraklı bitkilerdir; yapraklar çoğunlukla kökten çıkar. Beyaz, sarı ya da kırmızı olabilen çiçekler ya tek tek bulunur ya da demet halinde bir arada olur; her çiçekte beş, nadiren üç çanakyaprak, ona eşit sayıda da taçyaprak bulunur. Birer aken olan meyveler çoğunlukla çengel çıkıntılı ve toparlak bir baş gibi ya da biraz uzunca biçimde dizilidir. Düğünçiçeği Türkiye'de çok yetişen bir bitkidir: Sarı düğünçiçeği *(Ranunculus acer),* kırmızı düğünçiçeği *(R. asiaticus),* zehirli düğünçiçeği (eskilerin haşişe-i katil-i bakar) [sığır öldüren ot] dedikleri tür), vb. Dağlarda ya da sularda yetişen bazı düğünçiçeklerinin çiçekleri beyazdır. Birçok düğünçiçeği türü çayırlarda ve tarım bitkilerinin arasında yabancı ot olarak bulunur.

DÜĞÜNÇİÇEĞİGİLLER a. Düğünçiçeği, manisalalesi, basurotu, çörekotu gibi meyve yaprakları dahil, tüm çiçek kısımları ayrı olan ikiçenekli bitkiler familyası. (Bil. a. *ranunculaceae; ranales* ya da *dialicarpaces* takımının en önemli familyasıdır.)
—ANSİKL. Düğünçiçeğigiller, dipten süren, sapı, almaşık (nadiren karşıt) yapraklı otsu bitkilerdir. Çiçekleri genellikle erdişi, tek tek ya da değişik tarzda topludur; çoğu zaman her çiçekte, taçyaprağımsı yeşil ya da renkli 5 ayrı çanakyaprak bulunur. Taçyapraklar da çanakyaprak sayısındadır; ayrı ya da nadiren birbirine kaynamış olan, bazen de hiç bulunmayan taçyaprakların yerini o zaman taçyaprağı andıran çanakyapraklar alır. Erkekorganlar pek çoktur, meyve yapraklarsa değişik sayıdadır. Meyveler aken ya da folikül biçimindedir. Bunlar acı, genellikle zehirli bitkilerdir, bazıları süs bitkisi olarak kullanılır. Başlıca cinsler: akasma, düğünçiçeği, basurotu, sarı sunergısı, çöpleme, boğanotu, şakayık, manisalalesi, hasekiküpesi. Bütün yer yüzünde, daha çok Kuzey yarıkürenin soğuk ılıman bölgelerinde yaklaşık 40 cinsi ve 1 500 türü bulunur.

DÜĞÜRCÜK a. → DÜĞÜ.

DÜĞÜŞMEN a. *Yörs.* Bir yaşında dişi buzağı.

DÜHAT çoğl. a. (ar. *dâhi*'nin çoğl. *dühât*). *Esk.* Dâhiler, akıllı, zeki kimseler.

DÜHENK a. TÜTEKLİK'in eşanlamlısı.

DÜHRİNG (Karl Eugen), alman filozof ve iktisatçı (Berlin 1833 - Nowawes, bugün Babelsberg, Potsdam yakınında, 1921). Sosyal demokrat partideki konumuyla bir süre alman sosyalist düşüncesine öncülük etti. Dühring'in seçmeciliği ve basitleştirici maddeciliği Engels'in saldırılarına hedef oldu; Engels *Anti-Dühring** (1877-78) adlı yapıtında, dühringci sisteme her yönden karşı çıktı ve hem reformcu siyasal görüşlerini (Bernstein bu görüşlerden etkilenmişti) hem de büyük ölçüde H.C. Carey'den esinlenen iktisadi görüşlerini eleştirdi. Dühring, A. Comte'un Almanya'da tanınmasına katkıda bulundu, termodinamik fiziği yalınlaştırarak geniş kitleye tanıttı, hıristiyanlık ile museviliğin eleştirisini yaptı: *Natürliche Dialektik* (Doğanın diyalektiği) [1865], *Kritische Grundlegung der Volkswirtschaftslehre* (Ekonomi politiğin eleştirel temeli) [1866], *Kritische Geschichte der Philosophie* (Felsefenin eleştirel tarihi) [1869], *Kritische Geschichte der Nationalökonomie und des Sozialismus* (Ulusal ekonominin ve sosyalizmin eleştirel tarihi) [1871], *Logik und Wissenschaftstheorie* (Mantık ve bilim kuramı) [1878], *R. Mayer, der Galilei des 19. Jahrhunderts* (R. Mayer. XIX. yy.'ın Galilei'si) [1880 - 1895].

DÜHÛR çoğl. a. (ar. *dehr*'in çoğl. *dühûr*). *Esk.* **1.** Dünyalar. **—2.** Devirler, zamanlar: *"Ey hâtime-i dühûr u âsâr"* (A. H. Tarhan).

DÜHÛL a. (fars. *dühûl*). *Esk.* **1.** Davul: *Avâz-ı dühûl* (davul sesi). **—2.** *Dühûl-baz,* davul çalan, davulcu. ‖ *Dühûl-deride,* davulu yırtan: utanmaz.

DÜK a. (önder anlamında lat. *dux, ducis*'ten fr. *duc*). **1.** Fransa'da, Ancien Régime döneminde birkaç eyalette en yüksek soyluluk unvanı. **—2.** Fransa'da İmparatorluk döneminde prensten sonra en yüksek soyluluk unvanı. **—3.** Bir düklüğün egemeni olan kişinin taşıdığı san. **—4.** DOGE sözcüğünün eski eşanlamlısı. **—5.** *Demir dük,* ing. *İron Duke,* tuttuğunu koparan bir kişi olması nedeniyle Wellington düküne, takılan ad.
—ANSİKL. Tar. V. yy.'ın başlarında dük *(dux),* bir eyalette konaklayan roma askeri birliklerinin komutanıydı. Dükler, kontlara *(comites)* bağlıydı. *Notitia dignitatum,* 13'ü doğuda, 12'si batıda görev yapmak üzere 25 dük atamaktaydı. Bizans'ta çoğu zaman saray soyluları içinden seçilen dükler, gerçek kral naipleri sayılıyordu. Ancak imparatorluğun themalara ayrılması sırasında bu üstünlüklerini strategoslara kaptırdılar (VII. yy).
Bu roma kökeni dışında, dük unvanının german geleneğinden gelmesi ve seçilmiş askeri önder anlamındaki *Herzog* sözcüğünü karşılaması da olasıdır. Merovenjler'de ilke olarak geçici olan düklük, öncelikle askeri bir görevdi; ancak bölgesel yönü de belirginleşmeye başladı: kimi bölgeler bir düke bağlıydı (Dentelin, Juraötesi) ve birkaç kent kontların üstünde bulunan bir dükün otoritesi altında toplanabiliyor, bu dük askeri komutanlık dışında sivil ve adli yönetimi de elinde tutuyordu. Charlemagne, kontların sayısını artırdı ve düklerin gücünü sınırlamaya çalıştı.
Sofu Louis'nin ölümünü (840) izleyen kargaşa dönemi boyunca, norman akınlarına karşı savunma gereksinimleri, Batı krallığı'nda *(Fransa) marka* denilen büyük bölge komutanlıklarının kurulmasıyla sonuçlandı (855'e doğru). Sonraki yüzyılda, 950'ye doğru, *honor*'ları o dönemden başlayarak babadan oğula geçen kimi markiler, *dux* sanı aldılar: sözcük, artık, unvan sahibi kişinin bir toprağın ve halkın yöneticisi olduğunu, özünde krallık olan bir iktidarı kendi adına yürüttüğünü anlatmaktaydı. Düklük*lerin yaratılması Batı'nın derebeylik sürecine girişinin temel öğelerinden biri olmuştu.
Batı Avrupa'nın feodal kargaşa döneminden çıkması ve hükümdarların belli bir otorite kurmalarıyla bir aileye ya da senyörlüğe dük sanı verilmesi, hükümdarların yetkisi altına girdi: unvanın veriliş nedeni, ya bir senyörlüğün elinde tuttuğu bölgenin önemi, ya bundan ötürü senyörün onurlandırılması ya da senyörün kralla bir aile bağı kurmasıydı. Capetler'in kimi yöreleri kendi çocuklarına ayırmaları (Bourbonlar [1327], Orléans, Berry, vb.) bu durumun açık bir örneğiydi. İngiltere'de dük unvanı yoktu. Edward III, Cornwall'ı düklük yapınca (1337) ilk ingiliz dükü ortaya çıktı. Rönesans'tan başlayarak üç tür dük görüldü: hemen hemen hükümdar sayılabilecek dükler (Savoia, Mantova), toprakları bir metbuya bağlı olanlar (Fransa'da İmparatorluk döneminde ve İtalya'da olduğu gibi) ve bu unvanla yalnızca onurlandırılmış olanlar (Fransa, İspanya, İngiltere). Avusturya prensleri ise, Friedrich III döneminden başlayarak (1440-1493) arşidük sanını aldılar.

DÜK a. (fr. *duc*). Esk. arabac. **1.** Üstü açık, dört tekerlekli ve iki kişilik lüks at arabası; iç oturma yerinden yönetilir, önünde ve arkasında uşaklar için iki yeri vardır. **—2.** *Küçük dük,* arkasında uşak için tek oturma yeri bulunan lüks at arabası.

-DÜK → -DIK.

DÜK-DÜK a. Tar. Eskiden, İspanya'da, ellerinde birçok düklüğü bulunduranların taşıdığı unvan.

DÜKKÂN a. (ar. *dükkân*). **1.** Toptancı ya da perakendeci esnafın satış yaptığı ya da küçük zanaat sahiplerinin mesleklerini uyguladıkları yer: *Bakkal dükkânı. Saatçi dükkânı. Berber dükkânı. Aşçı dükkânı.* **—2.** *Arg.* Kumarhane.
—Sey. oy. Ortaoyununda işyeri dekoru olarak kullanılan 68-70 cm yüksekliğinde, iki kanatlı, portatif paravan. Doğaçlamaya dayanan türk tiyatrosu (tulûat) argosunda, tiyatro binası.

DÜKKÂNCI a. Dükkân işleten kimse.

DÜKKÂNÇE a. (ar. *dükkân* ve *-çe,* kü-

düğünçiçeği
(Ranunculus acris)

küçük dük
Albert Adam'ın taşbaskısı

dülgerbalığı

Düklükler savaşı sırasında (nisan 1864) Düppel tabyaları J. Sonne'nin bir resminden (1871) ayrıntı *Frederiksborg Ulusal tarih müzesi, Hillerød*

çültme eki'nden *dükkânçe*). *Esk.* **1.** Küçük dükkân. **—2.** *Dükkânçe-i sahhaf,* küçük kitapçı dükkânı: *"Levh-i mahfûz-ı sühandır dil-i pâk-i Nef'i / Tab'i yâran gibi dükkânçe-i sahhâf değil"* (Nef'i, XVII yy.).

DÜKLÜK a. Tar. Dük unvanına bağlı olarak bir araya getirilmiş toprakların ve senyörlüklerin bütünü.

—ANSİKL. Başlangıçta askeri önderler olan dükler, kısa bir süre sonra, komutanlık ettikleri bölgeyle organik bir bağ oluşturmaya ve burada babadan oğula geçen bir egemenlik kurmaya çalıştılar. Daha VII. yy.'ın başlarında, bir dükün elinde tuttuğu bölgeyi belirtmek için *ducatus* (düklük) terimi kullanılmaya başlandı. VII. ve VIII. yy.'larda, Regnum Francorum'da, Franklar'ın denetimindeki Germanya'da, İtalya'nın, Bizanslılar'ın ve Lombardlar'ın elindeki bölgelerinde düklüklerin sayısı arttı. İlk Karolenjler, hükümdar karşısında bir özerklik, hatta bağımsızlık eğiliminin simgesi oldukları ölçüde, düklükleri ortadan kaldırmaya çalıştılar. Charlemagne *dux* sözcüğüne askeri anlamını yeniden kazandırmak istedi ve kontluktan başka yönetim bölümü tanımak istemedi. Ancak karolenj monarşisinin zayıflamasıyla (Fransa'da X. yy.'ın ortaları) düklükler yeniden ortaya çıktı.

Bir bölgeyi savunacak durumda olan kişi, buranın efendisiydi ve yönetimi mirasçılarına da bırakıyordu (Sen ve Loire nehirleri arasındaki geleceğin Capetler'i Robertler gibi). Daha sonra dük unvanlarını zorla kabul ettirdiler. Buna koşut olarak, düklük de feodal sisteme girdi ve doğrudan krala bağlı bir fief durumuna geldi. Dükler kral ya da imparatorun vasalları, düklüğün kapsadığı çeşitli kontlukların kontları da düklerin vasalları oldular. Fransız monarşisi, ülkede tartışılmaz bir otorite kazanınca, belli başlı vasallarını "pair" unvanıyla onurlandırdı. O zaman dük ve pair unvanlı kişiler öbür düklerinkinden daha büyük bir saygınlık kazandı.

Almanya'da düklükler büyük bir siyasal rol oynadı. Daha IX. yy.'ın sonlarında oluşturulan bu düklüklerin *ulusal düklükler* diye adlandırılan en önemlileri (Saksonya, Bavyera, Schwaben, Franken, çok geçmeden Yukarı ve Aşağı Lorraine olarak ikiye bölünen Lorraine), imparatorluk otoritesi yeniden kuruluncaya dek, gerçek bağımsız devletler olarak kaldı. Ayrıca, imparatorluk birçok kez, bir düklüğün bölgesel, askeri ve mali gücü üzerine kuruldu, düklüğün efendisi de imparatorluk tacını giydi. 962'de imparatorluğu yeniden canlandıran Büyük Otto, Saksonya düküydü; 1024'te Konrad II'den başlayarak franken dükleri, sırayla imparatorluk yaptılar; 1138'de de Konrad III'ten başlayarak Schwaben dükleri tahta çıktı.

Fransa, İngiltere ve İspanya'da düklükler onursal bir nitelik kazandı, dük unvanını taşıyanların elinde de birtakım gelirlerden ve simgesel topraklardan başka bir şey kalmadı. Ayrıca krallar, onurlandırmak istedikleri senyörlerin topraklarını düklüğe dönüştürüyorlardı. Almanya ile İtalya'da ise, tam tersine, XIX. yy.'da devlet içinde birleştirilene ve hatta 1918-19'da alman monarşinin ortadan kalkışına dek varlıklarını sürdürdüler. Bugün bu düklüklerden yalnızca Lüksemburg grandüklüğü kaldı. Fransa'da Napoleon I yalnızca onursal nitelikli bir düklük yaratmıştı.

Düklükler savaşı, 1864'te Schleswig, Holstein ve Lauenburg düklüklerinin ele geçirilmesi için Prusya ve Avusturya'nın Danimarka ile giriştikleri çatışma. Danimarka kralı, bu üç düklüğü, dük sanıyla kendi egemenliğinde tutuyordu. Holstein ve Lauenburg halkı Almanlar'dan oluşuyor, her iki düklük de Germen konfederasyonu'na bağlı bulunuyordu. Buna karşılık Schleswig'de Danimarkalılar ve Almanlar yan yana yaşamaktaydı. Danimarka miras yasası, kadınlara hükümdarlık hakkı tanırken, düklük hakkı tanımamaktaydı. Olası güçlükleri önlemek için, Danimarka kralı Frederik VII, ocak 1848'de, Schleswig'i krallığına katmak istedi. Bunun üzerine alman kesimi ayaklandı: Kiel'de bir geçici hükümet kuruldu (23 mart) ve önce Prusya, sonra Konfederasyon ordularınca Holstein işgal edildi. Ama özellikle Düppel (haziran 1848 - nisan 1849) ve Fredericia'da Danimarkalılar'ın direnişi kırılamadı. Sonunda, büyük devletlerin işe karışmasıyla Londra protokolü imzalandı (1852). Buna göre, üç düklüğün yönetimi, kişisel statüleri değiştirilmemek koşuluyla Danimarka kralına verildi. Ancak Danimarka hükümdarları, devletlerini birleştirme düşüncesinden vazgeçmediler. 30 mart 1863'te Frederik VII, Lauenburg'a yasal, yönetimsel ve askeri özerklik verirken, Schleswig'i krallığına kattı ve birleştirici bir anayasa hazırladı. Onun yerine geçen Christian IX da bu anayasayı tahta çıkışından üç gün sonra, büyük devletlerin onayını almadan yayımladı (18 kasım 1863). Londra antlaşması'nı imzalamamış olan Frankfurt parlamentosu, hemen Holstein'ın işgal edilmesine karar verdi. Prusya ordusunu sınamak isteyen Bismarck, Danimarka'ya savaş açtı; Bismarck'ın müttefiki olarak Avusturya da bu savaşa girmek zorunda bırakıldı (ocak 1864). 1 şubatta, 90 000 kişilik Avusturya-Prusya kuvvetleri savaşı başlattı. 35 000 kişilik Danimarka ordusu Schleswig'i boşalttı ve martta Düppel'deki güçlendirilmiş hatlara çekildi. 18 nisanda, prens Friedrich-Karl'ın saldırısı sonucu Düppel düştü. 29 nisanda Avusturyalılar Fredericia'yı aldı. 9 mayısta Suenson komutasındaki Danimarka donanması, Helgoland'da, Avusturya-Prusya filosunu yenilgiye uğrattı, ama aynı gün Danimarkalılar barış istediler. Danimarka üç düklüğü bırakmak zorunda kaldı (Viyana antlaşması, 30 ekim 1864). Düklüklerin yazgısı, Avusturya ile Prusya arasında Gastein'da imzalanan anlaşmayla belirlendi (14 ağustos 1865): Holstein Avusturya'ya, Schleswig ve Lauenburg Prusya'ya verildi. Prusya, ayrıca Kiel'i aldı; Holstein boyunca bir kanal açmak ve askerlerini oradan geçirtmek hakkını da elde etti. Ancak Bismarck, Avusturya'nın Holstein'ı kötü yönettiğini ileri sürerek 1866 haziranında bu eyaleti işgal ettirdi. Bunun üzerine Avusturya-Prusya* savaşı başladı.

Frederiksborg Ulusal tarih müzesi

DÜKRUVAR a. (fr. *ducroire*) → ÖDEME* GARANTİSİ.

DÜKTANS a. (fr. *ductance*). *Akciğer düktansı,* bir gazın yayılmasını inceleyerek, akciğerdeki bozukluğun tipini göz önüne almadan, akciğerin gaz alışveriş niteliğini değerlendirmeye yarayan teknik.

DÜKTİLİTE a. (fr. *ductilité*). Ger. day. SÜNEKLİK'in eşanlamlısı.

DÜLDÜK sıf. *Yörs.* Çok zayıf (hayvan).

DÜLDÜL, ar. **düldül,** Hz. Muhammet' in Hz. Ali'ye armağan ettiği kır katır: *"Yemen'den öte bir yerde/Hâlâ Düldül savaştadır"* (Pir Sultan Abdal, XVI. yy.).

—ANSİKL. Hızlı koşabilen bu hayvanı Peygamber, sonradan damadı Ali'ye verdi. Ali, haricîler ile yaptığı savaşta bu katıra bindi. Manevi değeri nedeniyle özenle bakılan Düldül, uzun yıllar yaşadı, Muaviye döneminde Yenbu'da öldü.

DÜLGER a. Ahşap çatkı işlerini çizen, birleştiren, yapan ve tamamlayan işçi.

—Denizc. *Dülger bağı,* direkleri, serenleri kaldırmak ve halatları buralara bağlamak için kullanılan bir bağ türü. (Bağ oluşturulacak yere önce bir mezevolta alınır, ardından artan uç halat bedeni çevresinde dolaştırılarak kendi altına sıkıştırılır; kolay yapılan bir bağ türü olan dülger bağı, üzerine güç bindiği sürece çözülmez.) ‖ *Mezevoltalı dülger bağı,* voltalı dülger bağına bir mezevolta ekleyerek oluşturulan bağ; genellikle bir direği dik olarak kaldırmada ya da dik olarak su üzerinde çekmede kullanılır. ‖ *Voltalı dülger bağı,* dülger bağından daha sağlam olması için üzerine ikinci bir volta atılarak yapılan bağ.

DÜLGERBALIĞI a. Yüksek ve yassı bedenli kemiklibalık. (Kıta sahanlığının çamurlu diplerinde öbekler halinde yaşar, bir yanına yatarak yüzer; eti lezzetlidir. Bil. a. *Zeus faber;* dülgerbalığıgiller familyası; boyu, 8 kg'a kadar 70 cm.) [Eşanl. PEYGAMBERBALIĞI.]

DÜLGERBALIĞIGİLLER a. Zool. Ilık denizlerin 60-70 m'ye kadar olan derinliklerinde yaşayan kemiklibalıklar familyası. (Türkiye sularında yaşayan iki türü vardır: dülgerbalığı* ve dikenli* dülgerbalığı. Bil. a. *Zeidae.*)

DÜLGERBALIĞIMSILAR a. Birçok *Acanthopterigii* öbeğinin kimi özelliklerini taşıyan, yüksek ve yassı bedenli, ağzı öne doğru uzamış kemiklibalıklar takımı. (Takımın başlıca iki familyası vardır: dülgerbalığıgiller ve *Caproidae* Bil. a. *Zeiformes.*)

DÜLGERLİK a. Çatkıları oluşturan parçaları hazırlamayı amaçlayan tekniklerin ve işlemlerin tümü.

—ANSİKL. Geleneksel dülgerlik mesleğinde, tasarı geometriyi çok iyi bilmek, markalayarak ağaca istenen boyutu vermek ve çeşitli birleştirme işlemlerini yapmak gerekir. Bu nedenle, dülgerlikte yontma aletlerinden önce, çırpı, çekül, gönye, çizecek ya da oluklu kalem gibi aletler kullanılır.

Dülgerlik sanatı hızarın henüz bulunma-

dığı ve ağacın ormanda baltayla gönyelendiği dönemde gelişti. Sağlam işler elde etmek için ağacı büyük bir duyarlıkla işlemek gerekiyordu. Dülgerlik sanatı, mesleğe yeni başlayan birinin gözünde, tekniği aşan, insani değerler getiren bir anlam taşır ve çağdaş yöntemler (önüretimli çatkılar) bu mesleği büyük ölçüde baltalar.

DÜLMEN ırkı, anayurdu Dülmen (Almanya'da kent, Kuzey Vestfalya Renanyası eyaletinde) bölgesi olan, çocuklar için uygun bir binek hayvanı sayılan poney ırkı.

DÜLÜK, Gaziantep'in Şehitkamii ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 1 157 nüf. (1990). Burasının Gaziantep kentinin ilk yerleşim merkezi Dolikhe olduğu sanılmaktadır. Ayrıca, yörede Yontmataş dönemine tarihlenen çakmaktaşından alet ler ve el baltaları bulunmuştur.

DÜM a. (fars. *düm*). *Esk.* **1.** Kuyruk. **—2.** *Düm-bûride,* kuyruğu kesik. || *Düm-i gay,* öküz kuyruğu; kamçı, kırbaç; uzun boru. || *Düm-i gürg,* kurt kuyruğu, alacakaranlık.

DÜM a. Müz. **1.** Türk müziğinde, bir usulün kuvvetli zamanlarından ya da kuvvetli uzun vuruşlarından her biri. (Sağ elle vurulur.) **—2.** Kudümün iki kâsesinden sağda olanı. (Soldakine TEK denir. Düm'ün derisi, tekinkinden daha kalındır ve genellikle ondan bir dörtlü daha pes akortlanır.)

DÜMBELEK a. (fars. *dünbek*'ten). **1.** Gövdesi pişmiş topraktan yapılmış darbuka. (Öteden beri, değişik adlar altında, Ortadoğu'da, Kuzey Afrika'da ve Anadolu'da halk arasında kullanılmıştır.) [→ DARBUKA.] **—2.** *Arg.* Anlayışsız, sersem.

DÜMBELEKÇİ a. Dümbelek çalan ya da satan kimse.

DÜMBÜK a. (fars. *dünbek*, dümbelek'ten). *Arg.* Karısı kötü yolda olan kimse anlamında ağır bir sövgü sözü olarak kullanılır.

DÜMBÜLLÜ (İsmail), türk ortaoyunu ve sinema oyuncusu (İstanbul 1897 - *ay. y.* 1973). 1917'de zamanın büyük tuluat ustası olarak tanınan Kel* Hasan'ın çırağı oldu. Kıdemli ustalarından sonra, hem değişen tiyatro anlayışına, hem de seyirci kitlesine karşı bu halk sanatını, uzun yıllar tek başına sürdürdü. Ses tonu, saf görünüşü, en olmadık nükteleri savurup geçişi, mimikleri ve seyircisiyle bütünleşebilmesi gibi özelliklerinden ötürü tutuldu. 1946'dan sonra sinemaya geçti; bazı filmlerde doğrudan doğruya kendini oynadı. Ancak bu filmlerde tiyatrocu İsmail Dümbüllü düzeyinde başarılı olamadı.

1980'de Müjdat Gezen'in girişimiyle Karagözcüler ve ortaoyuncular derneği tarafından, en başarılı güldürü sanatçısına verilmek üzere adına ödül kondu. İlki Münir Özkul'a verilen ödülü daha sonra, Nejat Uygur (iki defa), Altan Erbulak, Suna Pekuysal, Savaş Dinçel, Ali Sürmeli, Ferhan Şensoy, Levent Kırca aldılar.

DÜMÇE a. (fars. *düm* ve *-çe*, küçültme eki'nden *dümçe*). *Esk.* Kısa kuyruk, küçük kuyruk.

DÜMDAR a. (fars. *düm* ve *dar*'dan *düm - dâr*). *Esk.* Ordunun arkasında gidip arkasını koruyan sınıf, artçı: *"İki yüz nefer süvari ile dümdâr nasb olunduklarından Kureyş ordusunun arkasını alıncaya dek onlar geride kalıp sebat ettiler"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.).
—Ask. denizc. Seyir halinde bir donanmanın en geride bulunan filosuna, yine seyir halinde bir filonun en geride bulunan filotillasına ya da bir filotillanın en geride bulunan divizyonuna verilen ad.

DÜMDÜZ sıf. (*düz*'den pekiştirilerek). **1.** Bir şeyin düzlüğünü vurgulamak için kullanılır. *Yol dümdüz.* **—2.** Bir şeyin sadeliğini vurgulamak için kullanılır: *Dümdüz bir model.* **—3.** Tekdüze bir yaşamı olan, derinliği olmayan sıradan kimse için kullanılır: *Dümdüz bir adam.* **—4.** Bir yeri dümdüz etmek, orayı, yıkmak, yerle bir etmek.

DÜMEN a. (ital. *timone*'den). **1.** Deniz araçlarının manevra yapmasını ve yönetimini sağlayan devingen aygıt. (Bk. *ansikl.* böl. Denizc.) **—2.** Bir hava taşıtının yunuslama (yatay dümen), kayma (dikey dümen) ve dönüş (yön dümeni) eksenleri çevresinde dönmesini sağlayan organların herbiri. (Bunlar, genellikle pilot tarafından yön pedalı [dönüş] ve lövye [yunuslama, kayma] ile devindirilen düzlem organlardır.) [Bk. *ansikl.* böl. Havc.] **—3.** Yönetim: *Dümeni eline geçirmek.* **—4.** *Arg.* Dalavere, hile. || *Dümen çevirmek,* bir işte hileye, oyun ya da düzene başvurmak: *Yine ne dümenler çeviriyorsun? Bana dümen çevirmeye kalkışma* (arg.). || *Dümen kırmak,* yön değiştirmek. || *Dümen neferi,* arkadaşları içinde en geriye kalan, uyuşuk, tembel kimse. || *(Birinin) dümen suyunda gitmek,* bir kimseye bağımlı olarak onu izlemek, onun istediği gibi davranmak: *Başka türlüsü olmaz, bir süre onların dümen suyundan gideceksin.* || *Dümen yapmak,* hile ve düzenle bir kimseyi aldatmaya çalışmak (arg.). || *Dümeni eğri,* yan yan yürüyen kimse için şaka yollu kullanılır. || *Dümeni kırmak,* bir yerden çekip gitmek, uzaklaşmak, savuşmak (arg.). || *Dümenine bakmak,* kendi çıkarından başka bir şey düşünmemek, her türlü yola başvurarak çıkarını sağlamaya çalışmak.
—Ask. denizc.' *Ufki dümen,* denizaltıların sancak ve iskele baş omuzluklarında bulunan ve geminin yatay düzlemde devinimini sağlayan dümen. (Denizaltı suüstüne çıktığında bu dümenler gemi gövdesindeki yuvalarına oturtulur.)
—Denizc. *Dümen açısı,* dümen yelpazesinin gemi omurgasıyla oluşturduğu açı. || *Dümen aksamı,* dümenin erkek ve dişi iğnecikleri ile bedenini oluşturan parçaların tümü. || *Dümen anası kilidi,* dümen yelpazesi ile dümen boğazını birleştiren bağlantı parçası, || *Dümen askısı,* modern ticaret gemilerinde yarı askılı dümenleri taşıyan metal yapı. || *Dümen baston yekesi,* dümeni iskeleye ya da sancağa basmak için tepesine takılan ağaç ya da metal çubuk. || *Dümen bedeni,* dümen boğazını oluşturan ve boydan boya yerleştirilen yekpare parça. || *Dümen boğazlığı,* içinden, dümen boğazının gemide kalan bölümünün geçtiği oluk. || *Dümen desteği,* ağaç gemi inşaatında, güverte kirişlerinin altına yerleştirilen ve yekeli dümen dolabının iletim sistemini taşıyan parça. || *Dümen dolabı,* dümene verilmek istenen devinimi mekanik olarak doğrudan dümene ya da hidrolik ve elektriksel olarak dümeni döndüren makineye ileterek dümeni denetleyen çevresi saplı tekerlek ve bunun bağlı olduğu dolap. || *Dümen dolabı sapı,* dümen dolabı yekesinin üzerindeki tutamaçlar. || *Dümen dolabı yekesi,* çevresi saplarla ve tutamaçlarla donatılmış tekerlek; merkezinden, çevresine dümen zincirlerinin sarıldığı bir mil üzerine tespit edilmiştir ve dümenin servomotorunu çalıştırmayı sağlar. || *Dümen donanımı,* dümen dolabı ile dümen yekesi arasında bulunan ve dümeni iskeleye ya da sancağa basmaya yarayan düzen. || *Dümen göstergesi,* dümen yekesinin hangi yöne dönük olduğunu gösteren aygıt. || *Dümen kamarası,* gezinti teknelerinin kıç bölümünde bulunan, dümencinin ve gerektiğinde mürettebatın da durduğu bölüm. (Güvenlik nedenleriyle, dümen kamarası firengi delikleriyle donatılır ve teknenin içinden bağımsızdır.) || *Dümen köşkü,* eski gemilerde, dümenciyi kötü hava koşullarından koruyarak rahatça dümen kullanmasını sağlayan kapalı yer. || *Dümen kuşağı,* dümen yelpazesini iki yanından berkiterek iğnecikleri dümene bağlayan demir kollar. || *Dümen kuşağı takviyesi,* iğnecikleri taşıyan dümen kuşağının uç bölümünü berkitmek için buraya konulan şerit. || *Dümen makinesi,* kaptan köprüsünden yönetilen ve dümene gerekli döndürme kuvvetini ileten buharlı, elektrikli ya da hidrolik makine. || *Dümen manevrası,* motor gücünden yararlanmadan yalnız dümen yardımıyla yapılan manevra. || *Dümen mili,* dümen yekesi kırıldığında dümeni viya durumunda tutmak ya da limanda demirlemiş bir geminin dümeninin dalga etkisiyle sağa sola dönmesini önlemek için, dümen boğazının iki yanındaki deliklerden güvertedeki yuvalarına geçirilen miller. || *Dümen palangası,* dümen boğazı kırıldığında dümen yelpazesine bağlı lale zincirinin çıkmasına vurulan ve tirentisi kıç lombarından ya da loçalarından içeri alınarak yönetilen palanga. (Eşanl. LALE PALANGASI.) || *Dümen rotu,* dümen makinesinin sürgüsünü tahrik eden manivela. || *Dümen rotu raptiye pimi,* dümen rotunu manivelaya bağlayan pim. || *Dümen suyunda gitmek,* bir gemiden söz ederken, diğer bir geminin tam arkasında yol almak. || *Dümen şaftı,* bir gemi dümeninin mili. || *Dümen tabanı,* dümenin alt bölümünde, dümen boğazına dik olarak yerleştirilen ve dümenden daha aşağıda kalan parça. (Geminin dibi bir yere sürtündüğünde, dümen bu parçanın üstünde kaldığı için zarar görmez.) || *Dümen takozu,* dümenin dişi iğneciklerden çıkmaması için, birinci iğneciğin altına açılan yuvaya geçirilen ağaç parça. || *Dümen topuk yatağı,* dümen yelpazesinin kıç bodoslamasında oturduğu yer. || *Dümen tutma,* bir tekneyi kullanmak eylemi. || *Dümen tutmak,* dümen yardımıyla bir tekneyi kullanmak, manevra yaptırmak. || *Dümen zaviye müşiri* (göstergesi), omurga yönü temel olmak üzere, dümenin sancak ya da iskeleye basılabileceği açı dereceleri-

Büyük Larousse

dümbelek
Surname-i hümayun
Nakkaş Osman
Topkapı sarayı müzesi İstanbul

İsmail **Dümbüllü**

askılı **dümen**

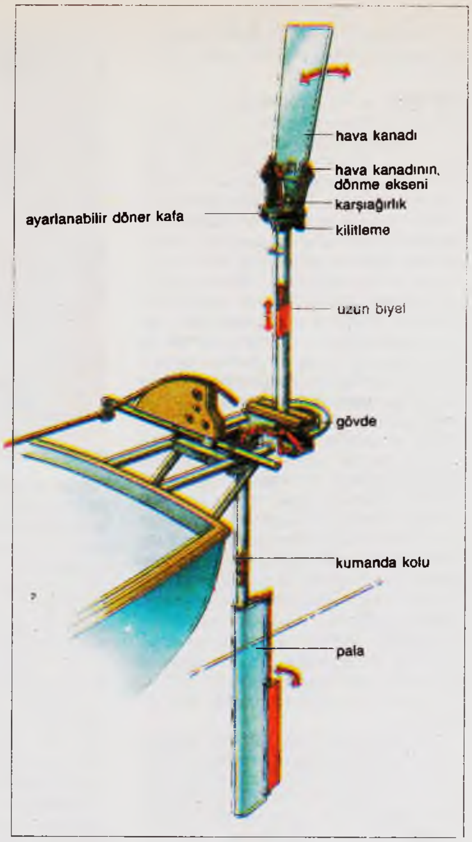
kanatçıklı **dümen**

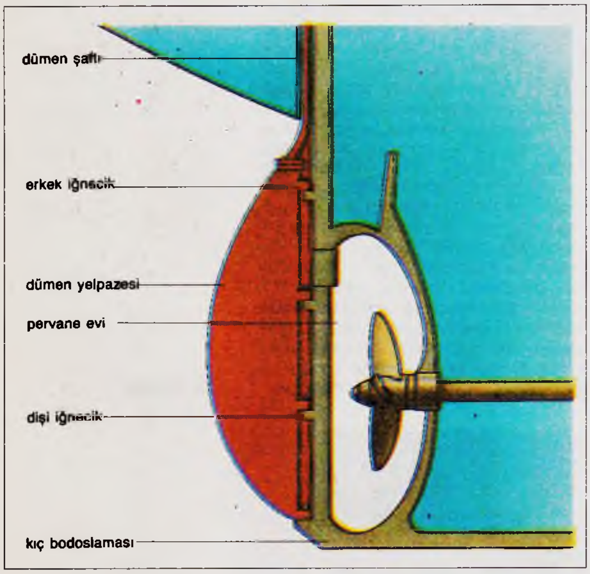
adi **dümen**

yarı askılı **dümen**

rüzgâr **dümeni**

dümen takımı

ni ve dümenin hangi derecede basıldığını gösteren ibre. || *Dümene geçmek,* bir tekneyi kullanmak için dümen dolabının ya da dümen yekesinin başına geçmek. || *Dümeni ortalamak,* dümeni geminin eksenine getirmek. || *Adi dümen,* yelpazesi çift sac levhadan yapılmış ve geminin ilerleme direncini azaltacak biçimde düzenlenmiş dümen. || *Aktif dümen,* yelpazesinde küçük bir pervanenin döndüğü bir kovan taşıyan dümen. (Bu küçük pervane çok düşük hatta sıfır hızda, geminin yön değiştirmesini sağlar.) || *Ana dümen,* kıçta ve başta olmak üzere iki dümeni bulunan gemilerde, kıçtaki dümen. || *Ani dümen basmak,* beklenmedik bir tehlike karşısında dümeni iskeleye ya da sancağa çevirmek. || *Askılı dümen,* kimi küçük teknelerde, hiçbir alt destek noktası olmadan, yalnız dümen şaftıyla tekneye bağlanan dümen. || *Çift etkili dümen,* yelpazesinin biçimi, gemi pervanesinin sürüklediği su moleküllerinin helisel devinimini doğrultan dümen. || *Dengeşik dümen,* dümen şaftının yelpazeyi eşit olmayan iki parçaya ayırdığı dümen. || *Dikey dümen,* denizaltılarda bulunan ve geminin sualtı ve suüstü seyirlerinde kullanılan dümen. || *Rüzgâr dümeni,* rüzgâr etkisiyle çalışan ve insan müdahalesi olmadan yelkenli bir tekneyi istenilen yönde tutmaya yarayan servomekanizma. || *Yarı askılı dümen,* yelpazesi geminin kıç yapı kafesine yerleştirilmiş metal bir yapı tarafından taşınan dümen.

—ANSİKL. Denizc. Dümen en basit biçimiyle, üzerine sıvı ipçiklerin etki yaptığı, düz ve geniş bir sac levha *(dümen yelpazesi)* ile *dümen şaftı* denilen düşey bir milden oluşur; dümen şaftının alt bölümü kıç bodoslamasındaki yuvaya otururken üst bölümü dümen boğazlığı denilen ve sızdırmaz hale getirmek için salmastra ile donatılmış bir oluktan teknenin içine girer. Dümenin manevra düzeneği yekedir. Küçük boyutlu ticaret gemilerinde, yelpaze kıç bodoslamasına, buraya tutturulmuş dişi iğneciklerle bağlanır; yelpaze üzerinde bulunan erkek iğnecikler bunların içine geçer. Ayrıca yelpaze bir mil yardımıyla kıç bodoslamasının tabanına dayanır. Daha büyük ticaret gemilerinde dümen genellikle yarı askılıdır; yelpaze metal bir yapı aracılığıyla kıç bodoslamasına ve dümen boğazlıklarıyla da şafta bağlıdır. Bu gemilerde, yelpaze, ilerleme direncini azaltacak biçimde karinaya tutturulur. Kimi gemiler de dengeşik dümenle donatılır; bu dümenlerin yelpazesi iki parçadan oluşur. Böylece ön parça üzerindeki hidrodinamik etki arka parça üzerindeki etkiyi kısmen dengeler; bu da, dümen şaftı üzerine etki yapan kuvvet çiftini azaltmayı sağlar. Kimi durumlarda, bir kıç pervanesiyle donatılmış aktif dümenlerden yararlanılır; bu pervane dümenin içine yerleştirilen bir elektrik motoruyla çalışır. Limanlarda ya da nehirlerde manevrayı kolaylaştırmak için değişik tipte pervanelerden* de yararlanılabilir.

Çekilen ya da yedeklenen kimi teknelerde dümen, tekne dururken çok fazla yer kaplamaması için kısmen katlanabilecek biçimde yapılır. İticilerin çoğu ve kimi motorlu mavnalar, gerek pervanenin arkasına yerleştirilen ileri çalışmalı dümenlerle, gerek flanking dümenleri denilen ve her pervanenin önüne çift olarak yerleştirilen geri çalışmalı dümenlerle donatılır.

—Havc. Bir yandan yön pedalı ile lövye arasında, öte yandan dümenler arasında kablolardan ve biyellerden oluşan karmaşık bir sistem bulunur (kumanda sistemi). Bu sistemin tümü uçuş kumanda düzenini oluşturur. Uygulanacak kuvvetleri azaltmak için hidrolik ya da elektrikle çalışan yardımcı düzenler (servokumandalar) kullanılır; mekanik kumanda çubuklarının yerini elektrik kabloları ve bilgisayarlar almış, böylece uçakların yönetimini iyileştiren "elektriksel uçuş kumanda sistemleri" ortaya çıkmıştır.

DÜMEN (Haydar), türk hekim (Uşak 1931). İstanbul Üniversitesi tıp fakültesi'ni bitirdi (1955). Aynı fakültenin nöroloji ve psikiyatri kliniklerinde asistanlık yaptı. Bu dalda uzman oldu (1958). Türkiye'nin çeşitli hastanelerinde çalıştıktan sonra emekliye ayrıldı (1980). Görev yaptığı yerlerde toplumun cinsel bilgilerinin yetersiz ve sorunlarının çok olduğunu görerek gazete ve dergilere bu konuda aydınlatıcı yazılar yazdı. Kitaplarında da aynı konuyu işledi. Başlıca yapıtları: *Cinsel sorunlarımız* (3 c, 1967), *Gebelikten korunma* (1973), *Evlilik* (1976), *Cinsel dünyamız* (1983).

DÜMENCİ a. Denizc. **1.** Küçük bir teknenin ya da yatın dümen yekesini tutan kişi. **—2.** Bir gemiyi kaptanın komutları doğrultusunda kullanan gemici. **—3.** Kürek yarışında kürekçilerin hızını ayarlamakla görevli kişi. (Dümenci, kürekçilerden biri değilse, özellikle dörtlü ve sekizli yarış teknelerinde genellikle kıçta oturur.) || *Dümenci ripiteri,* dümencinin rota açısını koruyarak dümen tutmasını sağlamak

dev bir petrol tankerinin yarı askılı **dümeni**

Alsthom-Atlantique

için dümen dolabının önüne yerleştirilmiş cayropusula göstergesi. **—4.** *Arg.* Herhangi bir sıralamada en geride, sonda kalan; dümen neferi: *O, sınıfın dümencisidir* **—5.** *Arg.* Hileci, dalavereci.

DÜMENCİLİK a. **1.** Dümencinin işi. **—2.** *Arg.* Düzenbazlık, dalaverecilik.

DÜMENEVİ a. Denizc. Yat ya da balıkçı teknesi gibi küçük tonajlı gemilerde, dümen aygıtının, dümene kumanda eden mekanik araçların ve dümencinin bulunduğu bölüm. (Büyük gemilerde çoğunlukla "köprü" denir.)

DÜMGÂH a. (fars. *düm* ve *-gāh*'tan *dümgāh*). *Esk.* Kuyruk yeri.

DÜMMLER (Ernst Ludwig), alman tarihçi (Berlin 1830 - Friedrichroda, Gotha yakınında, 1902). 1858'den başlayarak Halle'de tarih profesörlüğü yaptı, 1888'de *Monumenta Germaniae historica*'nın (Tarihsel germen anıtları) merkez yönetimi başkanı oldu. Başlıca yapıtı: *Geschichte des ostfränkischen Reiches* (Doğu Frank devletlerinin tarihi) [Berlin, 1862-1865; 2. basım 1887-88].

DÜMTEK a. Klasik türk müziğinde tempoya halk arasında verilen ad: *Dümtek tutmak.*

DÜMÛ çoğl. a. (ar. *dem*ᶜ, gözyaşı'nın çoğl. *dümūᶜ*). *Esk.* Gözyaşları: *"Hem bahrde, hem dümûda gördüm/Mağribde bakıp tulu'da gördüm"* (A. H. Tarhan).

DÜN a. (esk. türkç. *tün*, gece'den). **1.** Bugünden önceki gün: *Düne kadar geleceğini bilmiyordum. Dünden beri onu düşünüyorum. Bu yemek dünden kaldı.* **—2.** Geçmiş, özellikle de yakın geçmiş: *Dünün kahramanları bugün anılmaz oldu. Bu teknikler düne kadar bilinmiyordu. Dünü doğru değerlendirmek bugünü anlamayı kolaylaştırır.* **—3.** *Dün bir bugün iki*, bir işin yeni başladığını, anlaşılması, değişmesi ya da değiştirilmesi için beklemek gerektiğini vurgulamak için kullanılır: *Maaşın az ama, daha ne oldu, dün bir bugün iki, zamanla artar.* ‖ *Dün gibi*, çok eskiden olmuş bir olayın zihinlerde yaşarlığı koruduğunu, unutulmadığını belirtmek için söylenir: *Dün gibi aklımda, canımızı kurtarmak için bir ağaca tırmanmıştık.* ‖ *Dünden bugüne*, az bir zamanda, hemencecik, çabucak: *Bu, öyle dünden bugüne gerçekleştirilecek bir iş değil.* ‖ *Dünden hazır, razı*, bir öneriyi duraksamadan büyük bir istekle kabul eden kimse için söylenir.
—*Esk. Dün baskını*, gece baskını. ‖ *Dün buçuğu*, gece yarısı. ‖ *Dün içi*, gece ortası: *"Dün içinde bir çağırmak hay huy ünün işittiniz"* (Fütuh üş-şam tercümesi, XIV. yy.). ‖ *Dün gün* ya da *dün ü gün*, gece gündüz: *"Arzulardım dün gün görmeğe seni"* (Yüz hadis tercümesi, XIV. yy.). *"Sensin dün ü gün endişem, bana seni gerek seni"* (Yunus Emre, XIII. yy.). ‖ *Dünü günü*, gece gündüz, geceli gündüzlü: *"Nazm düzdüm bu sözü dünü günü / Gör ki ne şirin hikâyettir bunu"* (Şeyyat Hamza, XIII. yy.).

◆ be. **1.** Bir önceki günde: *Onu dün gördüm. Mektubunu dün alabildim.* **—2.** Kısa bir süre önce, yakın bir tarihte: *Daha dün böyle bir teknikten haberimiz yoktu.* **—3.** *Dün cin olmuş bugün adam çarpıyor*, işinde ustalaşmadan hileli yollara başvuran kimse için söylenir.

◆ sıf. Bir önceye ait olan zamanı belirtir: *Dün sabah, akşam, gece.*

DÜNABURG → DAUGAVPİLS.

DÜNBAL → DÜNBALE

DÜNBALE ya da **DÜNBAL** a. (fars. *dünbāle, dünbāl*). *Esk.* **1.** Kuyruk. **—2.** Dünbale-i çeşm, gözün dış kenarı, göz kuyruğu.‖ *Dünbale-i rev*, kuyruk gibi arkaya takılan, arkadan gelen.

DÜNBÂLEDAR sıf. (fars. *dünbāle* ve *dar*'dan *dünbale-dar*). *Esk.* Kuyruklu: *Necm-i dünbâledar* (kuyruklu yıldız).

DÜNBEK a. (fars. *dünbek*). *Esk.* Dümbelek, küçük davul.

DÜNDAR BEY, Ertuğrul Gazi'nin kardeşi ve Osman Bey'in amcası (1212-1302). Osmanlı beyliğinin kuruluşunda önemli katkıları oldu. Ertuğrul Gazi'nin ölümü üzerine kimi aşiretlerce başa geçirilmek istendiyse de, sonunda seçimi Osman Gazi kazandı. Bir süre Osman Gazi ile birlikte çalıştı. Köprühisar yöresine yapılacak akına, bizans tekfurlarıyla Germiyanoğulları beyliğinin ortak düşmanlığını getireceğini önü sürerek karşı çıktı. Karşıt görüşü savunan Osman Bey'in tartışma sırasında amcasını okla vurduğu söylenir. *Neşri tarihi*'nde yer alan bu sav, kimi tarihçilerce yalanlanmıştır.

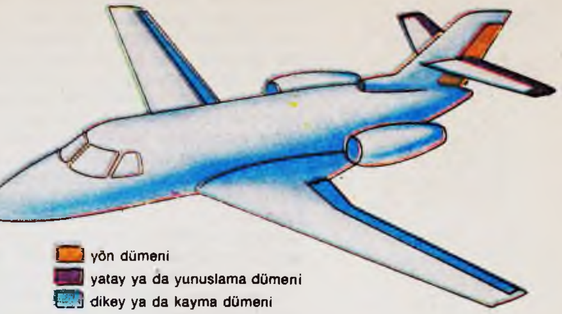
DÜNDAR BEY (Felekültin), Anadolu'da, Hamitoğulları beyliğinin kurucusu (öl. 1324). Kılıç Arslan III döneminde Antalya yöresine yerleşen türkmen beylerinden Hamit Bey'in torunu ve selçuklu uç beylerinden İlyas Bey'in oğlu. XIII. yy. sonlarında Anadolu Selçuklu devletinin zayıflamaya başlamasından yararlanarak kurduğu beyliğe, önce Uluborlu'yu, sonra da Eğridir'i merkez yaptı. Beyliğin güneyi doğrultusunda akınlar düzenleyerek Gölhisar ve Korkuteli'ni aldı. Antalya'yı ele geçirerek (1302), yönetimini kardeşi Yunus Bey'e bıraktı. Anadolu'ya gelen ilhanlı veziri Emir Çoban ile iyi geçindi, İlhanlılar adına sikke kestirdi (1314). İlhanlı tahtına çıkan Ebu Sait Bahadır'ın yaşının küçüklüğünü fırsat bilerek bağımsızlığını ilan etti. Ancak, üzerine yürüyen İlhanlılar'ın Anadolu genel valisi Timurtaş karşısında Antalya'ya çekildi. Kardeşi Yunus Bey'in oğlu Mahmut Bey tarafından Timurtaş'a teslim edildi ve bir süre sonra öldürüldü.

DÜNDARLI, Niğde'nin merkez ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 4 507 nüf. (1990). Belediye.

DÜNDARTEPE ya da **ÖKSÜRÜKTEPE.** Arkeol. Samsun'un 3 km G.-D.'sunda, Mert ırmağı kıyısında höyük. Orta Anadolu Bakırtaş-İlk Tunç çağ kültürlerinin Karadeniz'deki uzantısını belirlemesi açısından önemlidir. K. Kökten, N. Özgüç ve T. Özgüç'ün yaptığı kazılarda (1940-1941), Bakırtaş, Bakırçağ olarak da adlandırılan İlk Tunç çağ ve Hitit dönemlerinden üç kültür katı saptandı. Dört yapı katından oluşan Bakırtaş dönemi katmanlarında, el yapımı, boya astarlı ve perdahlı çanak çömlekler, dokumacılığın varlığını kanıtlayan, pişmiş topraktan ağırşaklar ve ağırlıklar ortaya çıkarıldı. Yapı kalıntıları ağacın çokça kullanıldığını göstermektedir. İlk Tunç çağ kültür evresi, hem kıyı kültürü hem de Orta Anadolu kültürü özelliklerini yansıtır. En önemli yapı kalıntısı çitten, üstü çamur sıvalı, temeli kalın ağaçlardan oluşan evdir. Çanak çömlekler el yapımı olmakla birlikte daha üstün tekniktedir. Bu katmanda da pek çok ağırşak, saplı ve sapsız fırça bulunmuştur. Bu evrenin en ilginç buluntusu, beden ölçüleri abartılmış idoldür. Bu figürün, bu tür idollerin Anadolu'da Bakırçağ'da da sürdüğünü göstermesi açısından önemlidir. Bu katman madenden yapılmış savaş araçları yönünden de zengindir. Hitit çağına tarihlenen üçüncü kültür evresindeyse, Boğazköy ve Alişar örneklerine benzer çark yapımı çanak çömlekler, damga mühürler, taş temelli, ahpaş hatıllı, kerpiç duvarlı evler ortaya çıkarılmıştır. (→ Kayn.)

DÜNEYSİR. Tar. coğ. Ortaçağ'da, Mardin'in 15 km G.-B.'sında, Nusaybin-Resülayn arasında konak yeri. Bugün Mardin'e bağlı Kızıltepe* (esk. Koçhisar) ilçesidir.

DÜNEYSİRİ, Düneysir'de doğan bir bilim adamıyla bir şair ve yazarın nisbesi.— EBU ABDULLAH MUHAMMET ET-TABİP arap hekim ve şafii fıkıhçısı (Düneysir 1208 - Şam 1287). Öğrenimini Halep'te tamamladı. Şam'da Nurettin Zengi'nin yaptırdığı darüşşifa*da hekim olarak çalıştı. Tıp ile ilgili başlıca yapıtları: *el-Makalat ül*

çiftreaktörlü bir uçakta dümenlerin yerleri

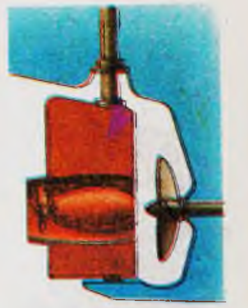
-murşide fi derecet il-edviye el-müfrede, Nazm üt-tiryâk il-faruk. —ŞİHABETTİN EBUL-ABBAS AHMET BİN MUHARREM, arap şair ve yazar (Düneysir ? - Kahire 1392). Hz. Muhammet için yazdığı naat*larla tanındı. Bu konuda *Ferâ'id ül-âsâr fi medhi nebiyy il muhtâr, Unvan üs-saade fi'l -medâyin in-nebeviyye* ve edebiyatla ilgili *ed-Dürr üs semin fi hüsn it-tazmin* adlı yapıtları vardır.

DÜNGİYE a. (ar. sözc.). Denizc. Eskiden Basra körfezinde ve Malabar kıyılarında kullanılan yelkenli kabotaj gemisi. (Kıç tarafının kalkıklığıyla ve palmiye yapraklarından yelkenleriyle dikkati çeken bu gemi, 15 ile 22 m arasında değişen bir uzunluğa sahipti ve tek bir direkle donatılırdı.)

DÜNİT a. (fr. *dunite;* Yeni Zelanda'da *Dun* [*mountains*]'dan). Petrogr. % 90'dan çok olivin içeren peridotit.

DÜNKERKİYEN a. (fr. *dunkerquien*). Yerbil. → DUNKERQUE* KATI.

DÜNKÜ sıf. **1.** Bir önceki günle ilgili, bir önceki günde gerçekleşmiş olan şeyi belirtir: *Dünkü yağmur. Dünkü toplantı.* **—2.** Yakın geçmişteki: *Bugünkü eğitim kurumları artık dünkü eğitim kurumları değil.* **—3.** Bir topluluğa yeni katılmış ya da bir işe yeni başlamış, acemi kimse için kullanılır: *Sen daha dünkü damatsın, ailenin girdisini çıktısını bilmezsin. Dünkü memur, herkese akıl öğretmeye kalkıyor.* **—4.** *Dünkü çocuk*, acemi, deneyimsiz, toy.

aktif dümen

dengeşik dümen

DÜNTZER (Heinrich), alman yazar ve filolog (Köln 1813 - ay.y. 1901). Goethe, Schiller ve Lessing'in yaşamöykülerini yazdı. Verimli bir yazardı, alman klasiklerinin yorumu üzerine 85 ciltlik (1855-1892) bir yapıtı vardır.

DÜNÜR a. **1.** Eşlerin baba ve analarının birbirlerine göre her biri: *Zaten akrabaydılar, şimdi bir de dünür oldular. Dünürümle çarşıya çıktık.* **—2.** *(Bir kıza) dünür düşmek*, bir kızı bir başkası için istemeye gitmek. ‖ *Dünür gezmek*, evlenecek bir erkek için kız görmeye, bulmaya çıkmak. ‖ *Dünür gitmek*, evlenecek bir erkek için kız istemek: *Bu akşam bizimkiler ağabeyim için dünür gidiyorlar.*

DÜNÜRCÜ a. Evlenecek erkek için kız istemeye giden kimse: *Bu akşam ablama dünürcü gelecekmiş. Dünürcüler kapılarını aşındırdı.*

DÜNÜRLEŞMEK gçz. f. Kız alıp verme yoluyla akraba olmak.

DÜNÜRLÜK a. **1.** Dünür olma durumu. **—2.** Evlenme yoluyla kurulan akrabalık.

DÜNÜŞ ya da **DÜNÜRŞÜ** a. *Yörs.* Dünür.

DÜNYA a. (ar. *dünyā*). **1.** Üzerinde insan yaşayan Güneş sistemi gezegeni(bu anlamda büyük harfle yazılır). [Eşanl. YER.] **—2.** Bu gezegenin yüzeyi; yeryüzü, yerküre: *Dünyayı bir uçtan bir uca dolaşmak, Dünyanın beş kıtası.* **—3.** Yeryüzünde yaşayan insanların tümü; insanlık: *Dünya tarihi. Dünyayı sarsan kargaşalar. Dünyayı yönlendiren düşünceler. Dünyayı yöneten kişiler. Bunca yoksulluk karşısında bütün dünya utanç duymalı.* **—4.** Algıladığımız nesnelerin, gerçek ve somut biçiminde

Lauros-Giraudon

Dünyanın dört köşesi
Carpeaux (1874)
Paris'te Observatoire caddesi çeşmesinin ortasındaki grup (Davioud'un yapıtı)

var olan her şeyin, bütün maddesel şeylerin ve canlı yaratıkların tümü; âlem, evren: *Dünyanın yaratıcısı. Dünyayı kavrama biçimleri. Her şey daha iyi bir dünya için. Dünyanın durumu. Dünyayı tanımak.* **—5.** Doğa, insanların çevresini oluşturan şey: *Çocuk dünyayı keşfediyor.* **—6.** Ortak, ayırtedici bir özelliğiyle tanımlanan toplumsal grup, belli bir etkinlik alanı; bir grup ya da etkinlikte yer alan kimseler: *Sanat dünyası. İş dünyası. Spor dünyası. İslam dünyası.* **—7.** Üyelerine özgü kimi ayırtedici nitelikleriyle tanımlanan toplumsal çevre: *Biz aynı dünyadan değiliz. Bu bize yabancı, bambaşka bir dünya. O güne kadar bilmediğim bir dünyayı tanıdım.* **—8.** Örgütlenmiş apayrı bir bütün oluşturan nesneler ya da varlıklar topluluğu; âlem: *Denizaltı dünyası.* **—9.** İnsanoğlu tarafından kurulan, evrenin bir parçasını oluşturan kavramların, soyut şeyler bütünü: *Elektronik dünyasına büyük bir yenilik getirdi.* **—10.** Özel bir bakış, bir yorum, bir anlayışla belirlenen, bir kimsenin, bir topluluğun evreni: *Ben kendi dünyamı hiç kimseninkiyle değişmem. Çılgınlıklar, düşler dünyası.* **—11.** Manevi yaşama karşıt olarak din dışı yaşam: *Dünyadan elini eteğini çekmek. Dünya mutluluğuna inanmamak.* **—12.** *Dünya ahret kardeşim olsun,* karşı cinsten birine kardeşçe duygular dışında başka bir duygu beslenmediğini anlatmak için söylenir: *Dünya ahret kardeşim olsun, yakışıklı, tatlı adam.* || *Dünya âlem,* herkes, tüm insanlar. || *Dünya başına dar olmak, gelmek,* çok sıkılmak, çaresizlik içinde kalmak. || *Dünya başına yıkılmak,* büyük bir acı sonucu, umudunu ve mutluluğunu yitirmek: *Babasının ölüm haberini alınca sanki dünya başına yıkıldı.* || *Dünya bir araya gelse,* "bütün insanlar karşı çıksa, tersini savunsa bile", anlamında kullanılır: *Dünya bir araya gelse kararımdan caymam.* || *Dünya durdukça,* sonsuza değin, ebediyen. || *Dünya durdukça durasın,* bir kimseye "çok yaşa, sonsuz bir yaşamın olsun" anlamında söylenen iyi dilek sözü. || *Dünya dünya olalı,* oldum olası: *Dünya dünya olalı, böyle bir mucize görmemiştir.* || *Dünya evi,* evlilik. || *Dünya evine girmek,* evlenmek. || *Dünya görmüş,* çok gezip çok yer görmüş kimse için kullanılır: *Bilgili, hoşsohbet, dünya görmüş bir adamdı.* || *Dünya görüşü,* kişinin dünyayı kavrayış, algılayış biçimi. || *Dünya gözüne zindan olmak,* karamsarlık ve umutsuzluğa düşmek: *Gencecik oğlunu yitirince dünya gözünde zindan olmuştu.* || *Dünya gözüyle görmek,* ölmeden önce, sağ iken görmek: *Onu dünya gözüyle bir kez daha görsem başka bir şey istemem.* || *Dünya güzeli,* çok güzel kadın ya da erkek. || *Dünya kadar,* pek çok: *Dünya kadar malı var, yemekle tükenmez.* || *Dünya kazan ben kepçe,* bir şeyi bulmak için çok aranılıp dolaşıldığını belirtmek için söylenir. || *Dünya kelamı,* Tanrı sözleri dışında kalan söz. || *Dünya kelamı etmek,* günlük işlerden, olup bitenlerden konuşmak. || *Dünya küçük,* rastlantısal olarak bir tanıdıkla karşılaşıldığında söylenir. || *Dünya malı, dünya nimeti,* varlık, servet: *Dünya malı dünyada kalır (atasözü).* || *Dünya penceresi,* göz. || *Dünya tersine döndü, dönmüş,* her zaman olanın, olması gerekenin tersi bir durum için söylenir. || *Dünya varmış,* sıkıntılı bir durum ya da ortamdan kurtulup ferahlayan kimsece söylenir: *Oh, dünya varmış be, içerisi cehennem gibi sıcaktı.* || *Dünya yıkılsa umurunda değil,* her şeye boş veren, hiçbir şeyi dert, tasa etmeyen kimse için kullanılır. || *Dünya yüzü görmemek,* yaşamı kapalı bir yerde geçmek. || *Dünyada,* bir olumsuzluğu vurgular: *Beni bu kararımdan dünyada vazgeçiremezsin.* || *Dünyada olmaz,* kesinlikle olanaksız bir şey için söylenir, olumsuzluğu vurgular. || *Dünyadan elini eteğini çekmek,* inzivaya çekilmek, toplum yaşamına katılmamak. || *Dünyadan geçmek, dünyadan el çekmek,* her şeye karşı ilgisini yitirmek, toplumsal yaşamın dışında kalıp hiç kimse ile konuşmamak. || *Dünyadan haberi olmamak,* çevresinde olup bitenleri bilmemek. || *Dünyalar + adıl ya da + özel ad + oldu,* bir kimsenin çok sevindiğini vurgulamak için söylenir: *Mektubunu alınca inan, dünyalar benim oldu.* || *Dünyanın,* ondan pek çok, hesapsız: *Bu küçük ev için dünyanın parası gitmiş.* || *Dünyanın dört bucağı,* dünyanın her yeri. || *Dünyanın kaç bucak olduğunu anlamak,* yaşamın güçlüklerini, sıkıntılarını, insanın nelerle karşılaşabileceğini öğrenmek. || *(Bir kimseye) dünyanın kaç bucak olduğunu göstermek,* bir kimseye hak ettiği cezayı vermek. || *Dünyanın öbür ucu,* gidilmesi güç, çok uzak bir yer için kullanılır. || *Dünyaya gelmek,* doğmak. || *Dünyaya getirmek,* doğurmak. || *Dünyaya gözlerini kapamak, dünyadan göçmek,* ölmek. || *Dünyaya kazık kakmak,* çok uzun yaşamak (tkz.). || *Dünyaya meydan okumak,* küstahça, kafa tutarcasına davranmak. || *Dünyayı anlamak,* yaşam deneyimi kazanmak. || *Dünyayı dolaşmak,* çok yolculuk etmek. || *Dünyayı gözü görmemek,* öfke, üzüntü, karamsarlık ya da mutluluk gibi nedenlerle davranışlarını denetleyememek: *Kızdığı zamanlar dünyayı gözü görmez, her şeyi kırıp dökerdi.* || *(Bir kimseye) dünyayı haram etmek,* bir kimseye bir yeri rahatça yaşanmaz duruma sokmak. || *Dünyayı tozpembe görmek,* yaşamdaki üzücü, aksak yanları iyimserlikle karşılayıp her şeye insana mutluluk veren yanıyla bakmak: *Bu yaşlarda insan dünyayı tozpembe görür.* || *Dünyayı tutmak,* ün, ad, haber vb. sözkonusuysa, yayılmak, her yerde duyulmak. || *(Bir kimseye) dünyayı zindan, zehir etmek,* bir kimsenin yaşamını çekilmez, katlanılmaz duruma sokmak: *Annemle babam bir hiç yüzünden kavgaya tutuşur, bize dünyayı zindan ederlerdi.*

—Esk. *Dünyadar,* dünya işleriyle çok uğraşan, servet yapan kişi. || *Dünya-perest,* dünyaya tapan, hırslı. || *Dünya-yı dûn,* alçak dünya: *"Baş eğmeziz edâniye dünyâ-yi dûn için"* (Baki, XVI. yy.).

—Antik. *Dünyanın Yedi Harikası,* Bizanslı Philon'a mal edilen *De septem orbis miraculis*'te anlatılan yedi anıta eski çağlarda verilen ad. (En yaygın liste şu anıtları kapsar: Mısır piramitleri, Babil'de Semiramis'in asma bahçeleri, Olymposlu Zeus'un Pheidias tarafından altın ve fildişi heykeli, Halikarnassos mausoleionu, Rodos heykeli, İskenderiye feneri.)

—Coğ. *Eski Dünya,* Eskiçağ insanlarının yerkürede tanıdıkları kesim, yani Avrupa, Asya ve Kuzey Afrika. || *Her iki dünya,* Eski Dünya ve Yeni Dünya. || *Yeni Dünya,* Amerika.

—Dilbil. *Söylem dünyası,* söylem çözümlemesi çerçevesinde, bir sözcenin üretiminde yer alan, dilsel ya da dildışı öğeler bütünü.

—Fels. *Dünya görüşü,* insanların genel olarak varoluş konusundaki genel görüşleri. (Dünya görüşü terimi almanca "Weltanschauung" sözcüğünün bir çevirisidir. Bir yanda dünyanın düşüncelere dayandığını ileri süren idealist bir dünya görüşü, bir yanda da bunun tersini ileri süren ve gerçekçi denilen dünya görüşleri vardır. Özellikle maddecilere göre insanların düşüncelerini maddi dünya temellendirir. Tarihsel maddecilik yandaşlarına göreyse, dünya görüşlerini temellendiren toplumsal üretim ilişkileridir.) || *Dünya yurttaşlığı,* kendilerini "dünyanın yurttaşı" olarak görenlerin öğretisi. (Dünya yurttaşlığı, ilk izlerine stoacılarda rastlanan bir görüştür.) *Yaşam dünyası,* Husserl görüngübilimine özgü deyim *(Lebenswelt).* Filozof bununla, bilginlerin uğraştığı nesnelleştirilmiş dünyaya karşıt olarak insanların yüklem-öncesi bir dünyada yaşadıkları görüşünü belirtir. (Husserl şöyle yazar: "Nesnel dünya [...] kuramsal ve mantıksal bir yapıdır; bu yapı bozulursa dünya, ilke bakımından, algılanabilir olmaktan çıkar; yaşam dünyasıysa, tersine, baştan başa somut olarak duyulup yaşanabilir niteliktedir" [*Krisis der europenische Wissenschaft* ..., 34].) [Bk. *ansikl.* böl.]

—İkt. *Dünya iktisadi sistemi,* özellikle gelişme ve uluslararası değişim konularında uzman bazı iktisatçılar tarafından kullanılan ve dünya ekonomisinin XIX. yy. ortalarından başlayarak bir bütün oluşturacak biçimde iç içe geçmesi olayına ışık tutan kavram.

—ANSİKL. Fels. Leibniz'e göre, Tanrı yaratabileceği dünyaların en iyisini yaratmıştır: evren, en büyük birlik içinde en büyük çeşitliliği içerir. Olabilecek olanların en iyisi olması bu anlamdadır. Yoksa bu, bu yaratışın parçalarının Tanrı'nın yaratabileceği en iyi parçalar olduğu anlamına gelmez (nitekim, kusursuz bir tablonun ayrıntıları da, her zaman, tek tek işlendikleri takdirde olabilecekleri kadar kusursuz değildir): dünyaların en iyisi olmasına karşın, dünyada kötülüğün ve günahın varlığını bu şekilde açıklayabiliriz. Voltaire, Leibniz'in bu tezini anlamazlıktan gelerek ve/ya da onu yetersiz bularak, iyimserlikten asla vazgeçmeyen Pangloss'un düştüğü gülünç durumları anlatan *Candide*'inde (1759), Leibniz felsefesini alaya aldı. Oysa, Leibniz, *Theodicée*'sinde yazdığı şu satırlarla bu eleştiriyi önceden yanıtlamıştı: "Bana karşı olan bazı kimseler, dünyanın, pekâlâ günahsız ve acısız olabileceği yolunda karşıt bir kanıt ileri sürerek, vardığım sonucu çürütmeye çalışacaklardır. Ama, bu durumda dünyanın en iyi dünya olabileceğini kabul etmem. Çünkü, olabilecek dünyaların her birinde her şeyin birbirine bağlı olduğunu bilmek gerekir: evren, ne türlü olursa olsun, tıpkı bir okyanus gibi tek parçadır; en ufak bir hareket, uzak mesafelere kadar etkisini yayar; bu etki mesafeyle orantılı olarak gittikçe azalsa bile yine de bu böyle olur [...]. Onun için, eğer dünyada olan en küçük bir kötülük bile eksik kalsaydı, bu dünya, her şeyi göz önünde tutarak yaradanın en iyi dünya olarak görüp seçtiği dünya olmayacaktı" (9). Gerçekten de, olabilir bir dünya, birlikte-olabilirlerin bir toplamıdır ve bu toplamın öğeleri, birer tam* kavram'dır. Ama bir tam kavram, ancak kendileriyle içten ilişkili olduğu öteki kavramlarla olan bağlantılarıyla tanımlanabilir. Bunun için, bunların tümünü değiştirmeden içlerinden birini değiştiremeyiz.

—İkonogr. Pisa'daki Campo Santo'da Orvieto'lu Piero di Puccio'nun 1390 yılına doğru yaptığı yağlıboya bir *Dünya* freski vardır. *Dünyanın dört köşesi* resimde özellikle Rubens tarafından (Viyana), sık sık betimlenmiştir. Heykel alanında da Le Hongre, Regnaudin, Benoît Massou ve P. Le Gros (Versailles'da mermer avlunun parmaklıkları), Guérin *(Amerika),* Léonard Roger *(Asya),* Mazeline *(Avrupa),* Jean Cornu *(Afrika)* [Versailles bahçeleri] bu konuyu işleyen başlıca sanatçılardır. Carpeaux'nun Paris'te Observatoire caddesindeki çeşmesinde de aynı tema ele alınmıştır.

—İsl. Kuran'da 116 kez geçen "dünya" sözcüğü, ahretin karşıtı olarak, insanın doğum-ölüm arasındaki yaşamı, bu yaşam süresince ilgi gösterdiği ve yararlandığı varlık ve olanaklar için kullanılır. Kuran, ilke olarak dünyanın ve dünyadakilerin geçiciliğinden hareketle, bunların önemsizliğini vurgular ve sürekli, ahreti dünyaya yeğlemeyi, dünyanın bir amaç değil, ahret kurtuluşu için araç olarak değerlendirilmesini öğütler. Bununla birlikte, Kuran'da, Allah'ın helal kıldığı dünya nimetlerini haram kılmaya kimsenin yetkili olmadığı, inançlı kişilerin bunlardan yararlanmaya hakları olduğu açıkça belirtilir (VII,32). Ancak, Hz. Muhammet'in ölümünden sonra baş gösteren ekonomik, siyasal ve toplumsal gelişmeler sonucu halkın dinsel ve ahlaksal yönden zayıfladığını düşünen bazı islam din bilginleri, özellikle sufiler, müslümanları dünya tutkusundan korumak amacıyla dünyayı kötüleyici bir yaşam felsefesi geliştirdiler. Bu nedenle tasavvufta açlık, yoksulluk, insanlardan uzak yaşama (uzlet ve tecerrüd), dün-

yadan el etek çekme (zühd ve riyâzet), Allah'tan başka her şeyi (mâ-sivâ) elden geldiğince bir yana bırakma tek kurtuluş yolu olarak kabul edildi. Buna karşın, islam din bilginlerinin çoğu Kuran'ın ve Hz. Muhammet'in dünya ile ilgili ılımlı görüşlerini sürdürdüler. Örneğin, İmam Gazâli'ye (öl. 1111) göre, ahret mutluluğunu istemek nasıl Allah sevgisine aykırı değilse, dünyanın sağlık ve esenliğini, gereksinim duyulan olanaklarını istemek de Allah sevgisine ters düşmez; elverir ki, dünyaya ilişkin özlemler insanları ahret mutluluğundan yoksun bırakacak niteikte olmasın...

Dünya, İstanbul'da yayımlanan günlük gazete. Başyazarlığını da yapan Falih Rıfkı Atay tarafından çıkarıldı (1 mart 1952). Daha sonra Bedii Faik gazeteye ortak oldu ve Atay'ın hisselerini de satın alarak gazetenin ve basımevinin sahipliğini üstlendi (1953). Gazete, uzun süre DP iktidarına karşı etkili yayım yaptı (1952-1960), 27 mayıs'ı destekledi. 1965'ten sonra AP'den yana, CHP'ye karşı bir tutum aldı. Dünya, Nezih Demirkent tarafından satın alındıktan (1981) sonra günlük bir ekonomi gazetesine dönüştürüldü.

Dünya bankası, gelişmekte olan ülkelere teknik ve mali yardımda bulunan üç kuruluşun oluşturduğu uluslararası kurum.
• *Uluslararası imar ve kalkınma bankası* (IBRD), tıpkı Uluslararası para fonu gibi, Bretton Woods anlaşmalarından sonra 1946'da kuruldu. Bütün yardımlarını, gelişmekte olan ülkelere, bunların üretim kapasitelerinin ve üretim verimliliklerinin iyileştirilmesini amaçlayan projelerin gerçekleştirilmesi yönünde yapar. Bu ülkelere ya da özerk kuruluşlara, hükümetlerinin güvencesi karşılığında, genellikle 15 ya da 20 yıl vadeli ve mali piyasalardakine yakın faizli borç verir. Şu anda sermayesi 171 milyar doların üstündedir. Merkezi *Washington*'dadır.
• *Uluslararası kalkınma birliği,* 1960'da, en yoksul ülkelere, son derece elverişli koşullarla yardım etmek amacıyla kuruldu. Hükümetlere ya da onların güvencesiyle üçüncü kişilere 50 yılda geri ödenmek üzere, faizsiz, ama yıllık % 0,75 komisyona bağlı krediler verir.
• *Uluslararası finans kuruluşu,* 1956'da kuruldu. Amacı, işletmelere borç vererek ya da sermayelerine katılarak özel kesimin üretim gücünü artırmaktır. Yardımlarını amerikan doları üzerinden yapar.
Grubun en yetkili organı üye ülkeler temsilcilerinden oluşan ve yılda bir toplanan Guvernörler konseyi'dir. Yönetim konseyi, 20 yöneticiden oluşur ve ödünç para verme işlemleri üzerinde kararlar alır.

Dünya çalışma birliği, 1968'de, Uluslararası hıristiyan sendikalar birliği'nin devamı olarak kurulan uluslararası sendika örgütü. 70'li yılların sonunda, 78 ülkeden, sendika birliklerine üye 15 milyon kişiyi bünyesinde toplamıştır.

Dünya çocuk günü, her yılın ekim ayının ilk pazartesi günü kutlanan gün. Birleşmiş milletler tarafından kabul ve ilan edildi (1952). Cenevre'de yayımlanan "Çocuk hakları beyannamesi"nde şu ilkeler benimsendi: 1. çocuk ırk, milliyet, din gibi her türlü kavramlar dışında korunmalıdır; 2. çocuğa, aile bütünlüğüne saygı gösterilerek yardım edilmelidir; 3. çocuk aç ise doyurulmalı, hasta ise iyileştirilmeli, eğitimde geri kalmışsa özel bir eğitimle eğitilmeli, bakımsız ve kimsesiz ise alınıp korunmalıdır; 4. felaket zamanlarında, herkesten önce çocuklara yardım edilmelidir; 5. çocuk, zamanı gelince hayatını kazanacak biçimde yetiştirilmeli, toplumsal güvence ve yardım önlemleri alınmalı, sömürüye ve kötü insanlara karşı korunmalıdır.

Dünya meteoroloji örgütü *(World Meteorological Organization)* [WMO], 1951'den beri BM uzmanlık kuruluşu, 1947'de kuruldu. Amaçları, meteorolojik ve hidrolojik gözlem şebekeleri ile meteorolojik ve hidrolojik yardım sağlamakla yükümlü merkezlerin yerleştirilmesi, bilgi alışverişinin sağlanması ve sürdürülmesinin özendirilmesi, meteorolojik gözlemlerin standartlaştırılması, meteorolojik uygulayımın (havacılık, denizcilik, su problemleri, vb.), araştırma ve eğitimin desteklenmesi gibi konularda uluslararası işbirliğini sağlamaktır. Sekreterliği Cenevre'de bulunan WMO, Dünya meteoroloji kongreleri, Yönetim komitesi, altı bölgesel birlik ve sekiz teknik komisyondan oluşur. WMO'nun kurucu sözleşmesini 31 mayıs 1949 tarih ve 5411 sayılı yasa uyarınca onaylayan Türkiye, örgüte üyedir.

Dünya nimetleri *(les Nourritures terrestres),* André Gide'in yapıtı (1897). Bu küçük kitap, yapmacıklı bir şiirselliği ardında, Gide'in bütün ahlak görüşünü yansıtır: okurdan düşünce ve ahlak kurallarından sıyrılmasını, kendini bulmasını, bu kitabından da kurtulmasını öğütler ve ancak "bunlardan geri kalanlar" ile ilgilenmesini ister. Derin bir hümanizmle beslenen bu yapıtın amacı, bizi daha fazla çabaya, cömertliğe ve inanca özendirmektir. 1935'te çıkan *les Nouvelles Nourritures*'de (Yeni nimetler), yazar daha çok toplumsal sorunlara yönelmiştir.

Dünya nimetleri bahçesi, J. Bosch' un bir üçkanatlısına XIX. yy.'dan beri verilen ad. Felipe II'nin koleksiyonundan gelen yapıt, eski ispanyol yazarlar tarafından "şehvetin" ya da "çeşitli dünya zevklerinin resmi" olarak anılmıştır. İçerdiği bazı arkaik öğeler nedeniyle 1500 - 1505 yılları arasında yapıldığı kabul edilir (boyutları: orta pano 2,20 × 1,95 m, iki yan kanattan her biri, 2,20 × 0,97 m; Prado müzesi). Kapalı durumda (kanatların arkası), hafif, saydam bir küre içinde Yaradılışın üçüncü gününü gösterir. Açıldığında, solda, dünya cenneti (hayat çeşmesi; Havva'nın, İsa tarafından Adem'e takdimi); sağda, cehennem acıları ve azapları (yukarıda, bir kent yangını; ortada, simya yumurtası bedenli ve düşünceli insan yüzlü bir ucube; altta, birer işkence aleti durumunu almış çalgılar) karşımıza çıkar. Orta panoda ise, sözkonusu "nimetler bahçesi", görkemli güzelliği içinde maddi hazlar dünyası, yer alır. Ancak, bu görkemli güzellik baştan başa sancıyan bir acı havası içindedir. Bosch, bunu göstermek için fantastik yapılar altında, gerçek ya da efsanevi bir sürü insan, hayvan ve bitkiyi çoğunlukla simyadan alınma sayısız simgelerle birleştirir. Anlamı kesin olarak açıklanamamış olan yapıt (insan günahlarının ve Kilise kurallarını çiğneyen sapkınlıkların mahkûm edilmesi mi? Bastırımları altında bunalmış insanlığın bunlardan kurtulma hayali mi?), eşsiz bir hayalgücü zenginliğiyle, çağının, yaratma konusunda sorduğu çeşitli soruları görüntülemekte, belki de bu soruları aşmaktadır.

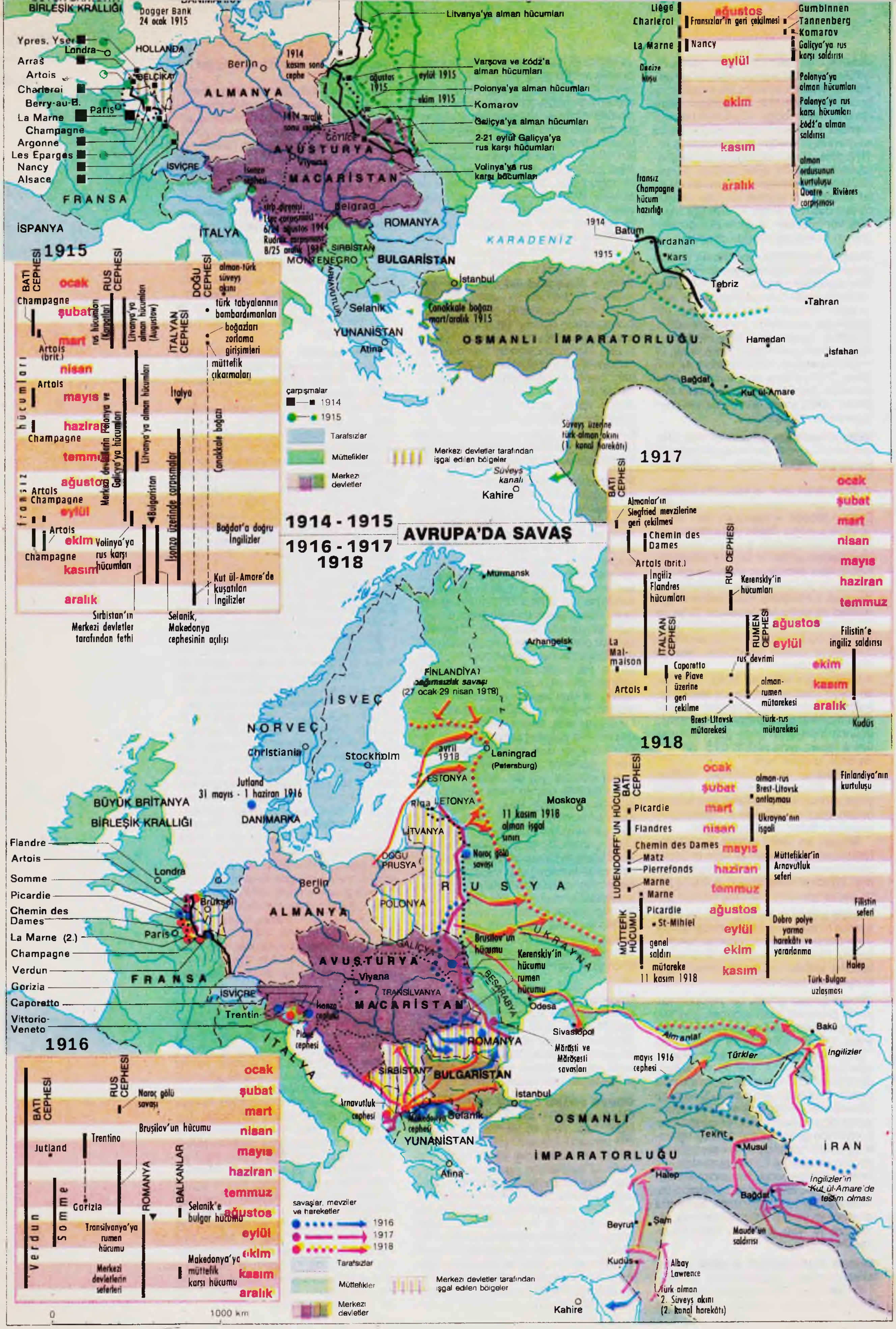
Dünya sağlık günü, Birleşmiş milletler dünya sağlık örgütü'nün (WHO) kuruluşu (7 nisan 1948) nedeniyle, her yıl 7 nisan'da kutlanan gün. Bu gün ve günü izleyen hafta içinde Türkiye'deki ilkokullarda yaşamın önemi, sağlığın korunması ve değeri gibi konular işlenir.

Dünya sağlık örgütü *(World Health Organization)* [WHO], 22 temmuz 1946 tarihli New York sözleşmesi ile kurulan BM uzmanlık kuruluşu (1948'den başlayarak). İlk uluslararası sağlık konferansı 1851-52'de Paris'te yapıldı; ancak merkezi Roma'da olan Uluslararası kamu sağlık koruma ofisi 1907'de kuruldu (bugün WHO bünyesindedir).MC Sağlık koruma örgütü ve Amerikalılararası sağlık bürosu (1923) bu etkinliği tamamlıyordu. WHO'nun merkezi Cenevre'dedir, ancak yönetim altı bölgeye dağıtılmıştır (Afrika, Amerika, Güneydoğu Asya, Avrupa, Doğu Akdeniz, Pasifik), ayrıca büroları (Brazzaville, Washington, Yeni Delhi, Kopenhag, İskenderiye, Manila) ve bölgesel komiteleri vardır.
Dünya sağlık örgütünün, salgın hastalıklara karşı, hastalık kaynaklarının ortadan kaldırılması ve yaygınlaştırılmış aşılamalar yoluyla yürüttüğü uğraş büyük ölçüde başarılı sonuçlara ulaştı (özellikle çiçek ve sıtmaya karşı). WHO'nun etkinliği asıl olarak hükümetler düzeyinde (özellikle üçüncü dünyada) yardımda bulunma ve devletler, hükümetlerarası organlar (UNICEF, Unesco, İLO, BM Kalkınma programı vb.) ve hükümetlerdışı uluslararası örgütler (Kızılhaç) arasında eşgüdüm sağlama temeline dayanmaktadır. Örgüt, salgın hastalıklara karşı önlemleri ve karantinayı düzenleyen "Uluslararası Sağlık tüzüğü"nü hazırlamıştır. Türkiye, 9 haziran 1947 tarih ve 5062 sayılı yasa ile New York sözleşmesini onaylayarak örgüte katılmıştır.

Dünya savaşı *(Birinci),* 1914'ten 1918'e dek, Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın, Türkiye (1914) ve Bulgaristan'ın (1915) katılmasıyla oluşturdukları İttifak devletlerini; Sırbistan, Fransa, Rusya, Belçika ve Büyük Britanya'nın, Japonya (1914), İtalya (1915), Romanya ve Portekiz (1916) ve sonunda ABD, Yunanistan, Çin ve birçok Güney Amerika devletlerinin de katılmasıyla (1917) oluşturdukları İtilaf devletleriyle karşı karşıya getiren savaş.
Almanya'nın dünya siyaseti, denizlerdeki ve özellikle Yakındoğu bölgesindeki ekonomik yayılması (Drang nach Osten), Balkanlar'daki alman-slav uyuşmazlığı ve Üçlü ittifak (Almanya, Avusturya -Macaristan, İtalya) ile Üçlü itilaf (Fransa, Büyük Britanya, Rusya) blokları tarafından sürdürülen silahlanma yarışı, Avrupa'da, Balkan savaşları'nın(1912-13) ertesinde en küçük bir kıvılcımın silahlı çatışmaya dönüşebileceği bir gerginlik ortamı yaratmıştı. Bu kıvılcım, 28 haziran 1914'te, Saraybosna'da (Sarajevo), Avusturya veliahtı arşidük Franz Ferdinand'ın bir boşnak öğrenci tarafından öldürülmesi şeklinde ortaya çıktı. 15 temmuzda kendisine kayıtsız şartsız destek vermiş olan Wilhelm II' nin kışkırtmasıyla, Avusturya-Macaristan 28 temmuzda Sırbistan'a savaş ilan etti. Bunun üzerine ittifaklar sistemi işlemeye başladı ve birkaç hafta içinde iki karşıt kampta yer alan ülkeler, tarafsızlığını ilan eden İtalya hariç savaşa tutuştular. Almanya bir "yıldırım savaşı"nı gerçekleştirecek güçte olduğunu düşünüyordu. Merkezi konumundan yararlanarak birkaç hafta içinde fransız ordusunu dağıtmayı (Schlieffen planı), ardından da, bütün kuvvetlerini toparlayarak çabuk harekete geçemeyeceği çok iyi bilinen cılız bacaklı dev Rusya'ya saldırmayı planladı. Bu arada, umduklarının tam tersine, Büyük Britanya'nın savaşa girmesi, alman başbakanı Bethmann-Hollweg ve genelkurmay başkanı Moltke gibi, Wilhelm II'yi de İtalya' nın tarafsız kalışından daha çok şaşırttı.

1914

Almanlar Belçika'nın tarafsızlığını çiğneyerek önce Liège'i (7-16 ağustos), sonra da Charleroi (21-23 ağustos) ve Mons'u aldılar (23 ağustos). Daha sonra fransız birlikleriyle özellikle Lorraine'de (Morhange) ve Ardennes'de (20-23 ağustos) yaptıkları sınır savaşlarını kazandılar. Fransız ordularını ve French komutasındaki ingiliz ordularını önce Aisne'e doğru, sonra Marne nehrinin güneyine çekilmek zorunda bıraktılar. Ancak, 6-13 eylülde, Paris valisi Gallieni'nin de yardımıyla, Mareşal Joffre, Marne'da kazandığı zaferle işgalci orduları durdurmayı başardı. Bu yenilgi, Almanlar'ın Moltke'yi görevden alıp yerine Falkenhayn'ı getirmelerine yol açtı (14 eylül). *Course à la mer* ve *Mêlée des Flandres* (eylül) savaşlarında yararlılık gösteren Foch, Joffre'un emriyle Belçika, ingiliz ve fransız birliklerini toparladı ve Kuzey denizi'nden İsviçre'ye uzanan 750 km'lik bir cephe kurdu.

1914 - 1915
AVRUPA'DA SAVAŞ
1916 - 1917
1918
BİRLEŞİK KRALLIĞI
Dogger Bank 24 ocak 1915
HOLLANDA
BELÇİKA
ALMANYA
AVUSTURYA
MACARİSTAN
FRANSA
İSPANYA
İTALYA
İSVİÇRE
ROMANYA
SIRBİSTAN
MONTENEGRO
ARNAVUTLUK
BULGARİSTAN
YUNANİSTAN
KARADENİZ
OSMANLI İMPARATORLUĞU
Litvanya'ya alman hücumları
Varşova ve Łódź'a alman hücumları
Polonya'ya alman hücumları
Komarov
Galiçya'ya alman hücumları
2-21 eylül Galiçya'ya rus karşı hücumları
Volinya'ya rus karşı hücumları
Çanakkale boğazı mart/aralık 1915
Süveyş üzerine türk-alman akını (1. kanal harekâtı)
Süveyş kanalı
Kahire
Batum
Ardahan
Kars
Tebriz
Tahran
Hamedan
İsfahan
Bağdat
Kut ül-Amare
çarpışmalar
1914
1915
Tarafsızlar
Müttefikler
Merkezi devletler
Merkezi devletler tarafından işgal edilen bölgeler
1915
ocak
şubat
mart
nisan
mayıs
haziran
temmuz
ağustos
eylül
ekim
kasım
aralık
Sırbistan'ın Merkezi devletler tarafından fethi
Selanik, Makedonya cephesinin açılışı
1917
Almanlar'ın Siegfried mevzilerine geri çekilmesi
Kerenskiy'in hücumları
rus devrimi
Brest-Litovsk mütarekesi
türk-rus mütarekesi
Filistin'e ingiliz saldırısı
Kudüs
1918
LUDENDORFF'UN HÜCUMU
MÜTTEFİK HÜCUMU
Finlandiya'nın kurtuluşu
Türk-Bulgar uzlaşması
11 kasım 1918
1916
Verdun
Somme
Jutland
Trentino
Gorizia
Bruşilov'un hücumu
Transilvanya'ya rumen hücumu
Makedonya'ya müttefik karşı hücumu
Merkezi devletlerin seferleri
FİNLANDİYA
İSVEÇ
NORVEÇ
DANİMARKA
BÜYÜK BRİTANYA BİRLEŞİK KRALLIĞI
Jutland 31 mayıs - 1 haziran 1916
Christiania
Stockholm
Leningrad (Petersburg)
Murmansk
Arhangelsk
Moskova
ESTONYA
LETONYA
LİTVANYA
DOĞU PRUSYA
POLONYA
RUSYA
UKRAYNA
BESARABYA
GALİÇYA
TRANSİLVANYA
Odesa
Sivastopol
Londra
Paris
Berlin
Viyana
İstanbul
Selanik
Atina
İRAN
Bakü
Musul
Halep
Şam
Beyrut
Kudüs
Kahire
savaşlar, mevziler ve hareketler
1916
1917
1918
0
1000 km

• *Rus cepheleri.* Doğu Prusya'da saldırıya geçen Ruslar, Tannenberg'de Hindenburg tarafından durduruldular (26 ağustos); ama Galiçya cephesinde Lvov'u aldılar (3 eylül) ve Karpatlar'a doğru çekilmek zorunda kalan Avusturya-Macaristan birlikleri Karpatlar'da sabit bir cephe kurabildiler (kasım). Sırbistan'da Avusturya-Macaristan birlikleri her yerde geri püskürtüldü ve Sırplar Belgrad'a girdiler (13 aralık).

• *Türkiye'nin savaşa girmesi ve türk cepheleri.* Almanya ile gizli bir ittifak antlaşması (2 ağustos) imzalayan Türkiye aynı gün tarafsızlığını ve seferberliğini ilan etti. İngiliz donanmasının önünden kaçan Goeben ve Breslau adlı alman savaş gemilerinin Çanakkale boğazından geçerek Marmara'ya girmesi, Türkiye'nin savaşa katılmasıyla sonuçlanan bir siyasal bunalıma neden oldu. Osmanlı devletinin bu gemileri satın aldığını açıklayarak Yavuz ve Midilli adlarıyla türk donanmasına katması İtilaf devletleri tarafından tepkiyle karşılandı. Bu arada İngiltere, tarafsız kalması koşuluyla Türkiye'nin bütünlük ve bağımsızlığının korunacağı, kapitülasyonların kaldırılacağı ve parasal yardımda bulunulacağı konularında güvence verdiyse de Babıâli, ingiliz önerilerini geri çevirdi. Öte yandan türk deniz kuvvetleri komutanlığına getirilen amiral Souchon da başkomutan vekili Enver Paşa'dan aldığı yazılı izine dayanarak Yavuz ve Midilli ile birlikte türk donanmasını Karadeniz'e çıkardı (23 ekim). Karadeniz'de bazı rus gemileri batırılarak Odesa, Sivastopol, Novrossiyk ve Teodosya limanları topa tutulduğundan, Rusya, Osmanlı devletine savaş ilan etti (2 kasım). İngiliz donanması Çanakkale boğazını topa tuttu (3 kasım). İtilaf devletleri Osmanlı devletine savaş ilan ettiler (5 kasım). Daha sonra padişah, tüm dünya müslümanlarının halifesi olarak cihat ilan etti (14 kasım). Bu durum karşısında İngiltere sömürge ve dominyonlarıyla Süveyş üzerinden bağlantıları kesilme tehlikesine düştüğü için, hıdiv Abbas Hilmi Paşa'yı deviren İngilizler, Mısır'ı egemenlikleri altına aldılar.

Türk ve alman kurmaylarının işbirliğiyle hazırlanan harekât planının temel ilkesi, savaşın kesin sonuç bölgesi olan Avrupa cephelerinde Almanya'nın yükünü hafifletmekti. Karadeniz'de Romanya ile Bulgaristan'a çıkarma yapmak ve Kafkasya'da Ruslar'a, Süveyş kanalında İngilizler'e saldırarak bu bölgelerden Avrupa'ya kuvvet kaydırılmasını önlemek; İstanbul, Marmara ve Boğazlar bölgesinde, savunmada kalarak itilaf güçlerini oyalamak planın ana hatlarını oluşturuyordu. Yaklaşık bir milyon kişilik türk silahlı kuvvetlerinden 1. ve 2. ordular Marmara ile Boğazlar bölgesinde, 3. Ordu Kafkas cephesinde, 4. Ordu da Suriye ve Filistin cephesinde yığınaklarını tamamladıktan sonra savaş durumuna geçtiler. Ayrıca, İran ile Afganistan'ı da İttifak devletleri yanında savaşa sokmak ve Hindistan'a karşı yapılacak olası bir harekâtta kullanılmak üzere Basra'da, Irak bölgesi komutanlığı adı altında 38. Tümen ve birtakım arap aşiretlerinden oluşan kuvvetler kuruldu.

Kafkas cephesi. Kars-Sarıkamış yönünden saldırıya geçerek Erzurum üzerine ilerleyen rus kuvvetleri, Köprüköy önünde yapılan savaşlar (6-9 kasım) sonunda 3. türk ordusu tarafından durduruldu. Sınır boylarına geri çekilen Ruslar (16 kasım), kar bastırdığından izlenemedi. Ancak, bir ay kadar sonra (22 aralık) başkomutan vekili Enver Paşa'nın yönetiminde başlatılan Sarıkamış kış taarruzu, türk ordusunun ağır yenilgisiyle sonuçlandı.

Irak cephesi. Bahreyn adasına ve Fav yöresine asker çıkaran İngilizler, özellikle petrol bölgelerine el koymak için getirttikleri hint birlikleriyle saldırıya geçerek Basra'yı ele geçirdiler (22 kasım) ve Korne'ye girdiler. İleri harekâtı kolaylıkla sürdüren ingiliz kuvvetleri, İran'da Ahvaz'ı da aldılar.

• *Deniz savaşı.* Büyük Britanya sayesinde denizlerde üstünlüğü elinde bulunduran Müttefikler, "boğmak" istedikleri Orta Avrupa imparatorluklarına bir abluka uyguladılar. İngilizler'i Coronel burnu (Şili) açıklarında yenilgiye uğrattıktan (1 kasım) sonra, denizlerde yalnız kalan alman Pasifik donanması (von Spee) Falkland'da (Arjantin) yok edildi (8 aralık).

1915

Schlieffen planının başarısızlığını gören Falkenhayn, önce Rusya'yı saf dışı bırakmaya, sonra Fransa ve Büyük Britanya ile çarpışmaya karar verdi. Mayısta, Almanlar, güneyde Avusturya-Macaristan'dan aldıkları destekle Galiçya'da (Gorlice) Ruslar'a kesin bir darbe indirdiler. Polonya'yı boşaltmak zorunda kalan Ruslar eylülde Riga'dan Romanya sınırına uzanan yeni bir hat üzerinde toparlandılar.

• *Balkanlar'da.* Bulgaristan'ın savaşa girişi (5 ekim), Sırbistan'ın çökmesine ve işgal edilmesine yol açtı. Sonunda Müttefikler, tarafsızlığı seçmiş ama iç bünyesinde müttefik yanlılarıyla (Venizelos) alman yanlıları (Wilhelm II'nin kayınbiraderi kral Konstantinos) arasında kararsız durumda bulunan Yunanistan'ın Selanik limanına çıktılar (ekim).

• *Batıda.* Fransızlar için her şeyden önce toprakların kurtarmak, bunun için de Paris'in 90 km ötesinden geçen cepheyi bir "yarma hareketi"yle delmek sözkonusuydu. Ama Champagne (şubat) ve Artois'da (mayıs) girişilen saldırılar başarısız kaldı ve özellikle fransız piyadelerinin büyük kayıplar vermesine yol açtı. Ancak bu çarpışmalarda alman kuvvetlerinin üçte ikisinin batı cephesine kayması, rus birliklerinin toparlanmasına olanak verdi.

• *Türk cepheleri. Suriye ve Filistin cephesi.* Mısır'da osmanlı egemenliğini yeniden kurmak için Süveyş kanalına karşı bir harekât düşünüldüğünden, Filistin ve Sina çölü stratejik bir değer kazandı. 4. Ordu komutanı Cemal Paşa Sina çölünü geçmek için gereken hazırlıkları tamamladıktan sonra biri kıyıdan, öteki güneyden olmak üzere iki koldan Süveyş kanalına doğru ilerlemeye başladı (14 ocak). Ancak, Elkantara'da yapılan savaşta (3 şubat) kanalı geçmeyi başaramayınca, çekilme emri alan kuvvetler (4 şubat) Birüssebi ve Gazze bölgesinde toplandı (15 şubat).

Çanakkale cephesi. Büyük Britanya'nın isteği üzerine, Çanakkale boğazını geçmek, Ruslar'a yardım etmek ve Türkler'i tecrit etmek amacıyla, denizden saldırıya geçen İtilaf devletleri, ağır gemi kayıpları vererek çekildiler (18 mart). Daha sonra donanma desteğinde Gelibolu'ya çıkarılan ingiliz, fransız ve anzak kuvvetleri türk ordusunun yaptığı başarılı savunma harekâtı sonucu yıl sonunda Gelibolu'yu boşaltmak zorunda kaldılar. Rusya ile doğrudan bağlantı kurulamadığı için bu ülkeye gerekli yardım yapılamadığından, Ekim devrimi'ne ve dolayısıyla büyük bir itilaf devletinin erkenden çökmesine yol açan Çanakkale, Birinci Dünya savaşı'nın en önemli cephelerinden biri sayılır. (→ ÇANAKKALE SAVAŞLARI.)

Kafkas cephesi. Getirdikleri taze birliklerle güçlendirdikleri 200 000 kişilik bir orduyla iki koldan Erzurum ve öteki kesimlere karşı saldırılarını sürdüren Ruslar, harekâta Ermeniler'i de kattılar. Bu arada, Erzurum çevresindeki 3. Ordu birlikleri arasında tifüs salgını baş gösterdi. Fırsat kollayan Van'daki ermeni azınlık ayaklandı (14 nisan). Askeri hareketleri baltalamaya ve silahsız türk halkını öldürmeye yönelen ermeni saldırıları, birçok doğu iline yayıldı. Osmanlı hükümeti, buradaki ermeni halkını Suriye ve Irak'a yerleştirerek gerekli güvenlik önlemlerini almaya başladı. Öte yandan, Tortum ve Karaköse yönlerinden saldırıya geçen rus kuvvetleri, Van ile Malazgirt'i ele geçirdiler (27 mayıs). Ancak, toparlanarak bir genel karşı taarruza kalkan 3. Ordu, Van ve Malazgirt'i kurtardığı gibi, Ruslar'ı da eski sınırlarına çekilmek zorunda bıraktı (22 temmuz).

Irak cephesi. İngilizler'in ele geçirdikleri (1914) Basra'yı geri almak için bu cephe komutanlığına getirilen Süleyman Askeri Bey, Şuaybiye meydan savaşı'nda yenilince (12 nisan), türk kuvvetleri Kut ül-Amare'ye çekilmek zorunda kaldı. General Towshend yönetiminde ileri harekâtı sürdüren İngilizler, Kut ül-Amare'yi aldıktan sonra Bağdat önlerine kadar geldiler (28 eylül). İngilizler'i Selmanpak'ta durduran Türkler, daha sonra yoğun bir saldırıya geçerek Kut ül-Amare'de üslenen general Towshend ile birliklerini Dicle kıyısında kuşattılar (8 aralık). Basra'dan Towshend'i kurtarmaya gelen ingiliz birlikleri, Felahiye'de yapılan şiddetli savaşlarda (7-23 aralık) bozguna uğrayarak dağıldılar.

• *Deniz savaşı ve öbür cepheler.* Almanlar'ın daha 1914'te ablukayı yarmak ve ingiliz ticaretini çökertmek amacıyla girişmiş oldukları denizaltı saldırıları, resmen 1915 şubatında başladı. Ancak 7 mayısta, amerikalı yolcuları taşıyan ingiliz transatlantiği Lusitania'nın torpillenmesi üzerine Amerikalılar'ın protestoları, Almanya'yı bir süre için bu tür savaştan vazgeçmek zorunda bıraktı. İtalya'nın Avusturya-Macaristan'a savaş ilan ederek sahneye çıkması (23 mayıs) Trentino'dan Karst'a uzanan yeni bir cephenin açılmasına neden oldu. Temmuzda İngilizler Almanlar'ın elindeki Güney-Batı Afrika'yı işgal ettiler.

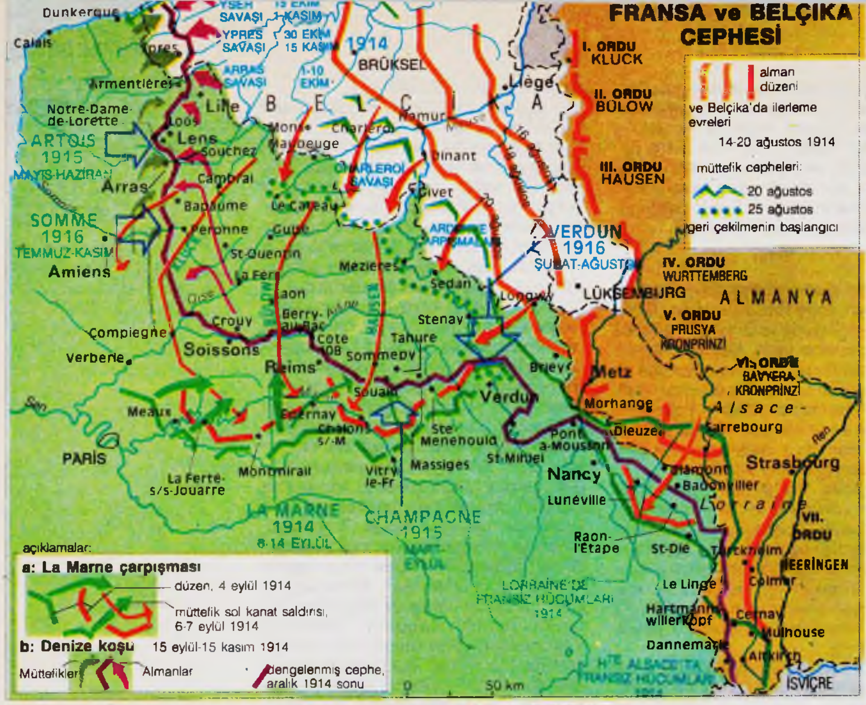
1916

Bu koşullar altında Rusya'daki durumu oluruna bırakma kararı alan Falkenhayn, baş rakibi saydığı Büyük Britanya'nın kıtadaki en büyük desteği olan fransız ordusunu saf dışı bırakmayı hedefledi. Böylece Almanlar, 21 şubattan ağustos ortalarına dek Verdun'de fransız ordusunun mevcudunu tüketerek kesin bir zafer elde etmeyi umdular. Ancak Pétain ve Nivelle'in başarılı direnmesiyle karşılaştılar. Bu savaş, Joffre ve Haig'in temmuz-ekim arasında Somme vadisine saldırmalarını engellemedi. Bu saldırıda İngilizler, Flers'de, ilk kez tanklardan yararlandılar (15 eylül). Aralıkta Joffre yerini Nivelle'e bıraktı.

• *Doğuda.* Verdun'ü rahatlatmak ve Somme'a bir müttefik saldırısı gerçekleştirmek için, Brusilov komutasındaki Ruslar Galiçya ve Bukovina'da parlak bir zafer kazandılar (haziran-ağustos). Bu zafer çarlık ordusunun son başarısı oldu. Öte yandan, Romanya'nın ağustosta Müttefikler safında savaşa girmesi, Almanya'nın buğday ve petrol ikmali olanaklarını tehlikeye düşürdü ve Falkenhayn'ın görevden alınmasına yol açtı. Falkenhayn'ın yerine geçen Hindenburg ve Ludendorff, onu Romanya'yı ele geçirmekle görevlendirdiler (o da bu işi üç ayda başardı), Verdun'deyse Almanlar savunmaya geçmeyi kararlaştırdılar.

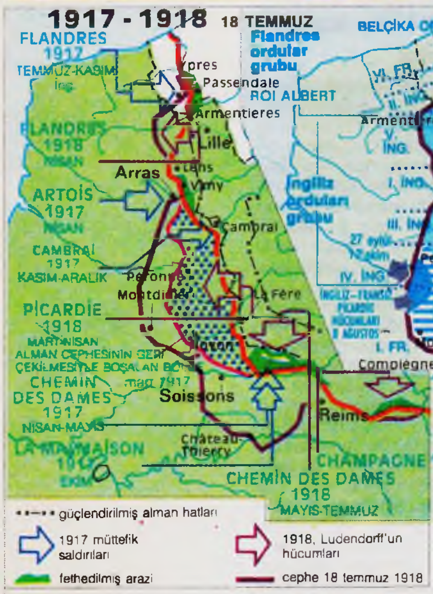
• *Yıpratma savaşının çıkmazı.* Balkanlar'da, Korfu'da yeniden oluşturulan sırp ordusu, Müttefikler ile birlikte Makedonya'ya saldırdı ve Bitola'yı ele geçirdi (19 kasım). Almanya'da Reich'ın düşmanlarının artmasından korkan Bethmann-Hollweg'in yönettiği muhalefet, denizaltı savaşına yeniden başlanmasını engelledi. Amiral Scheer'in komutasındaki alman açık deniz donanması 31 mayısta Jutland'da Jellicoe komutasındaki ingiliz "Büyük Donanma"sıyla karşı karşıya geldi. Almanlar başarılarına rağmen bir daha donanmalarını açık denize çıkartmayı göze alamadılar. Onlar için artık yalnızca yoğun denizaltı saldırıları sonuç alıcı olabilirdi.

• *Türk cepheleri. Galiçya cephesi.* Selanik bölgesinde üslenen general Sarrail kuvvetlerinin saldırıya geçmesi ve Rusya'nın da Bulgaristan'ın Karadeniz kıyılarına asker çıkaracağı haberlerinin yayılması üzerine Bulgarlar Türkiye'den yardım istediler. Ancak, bu sırada rus orduları Galiçya'da ilerlemeye başladığından, alman başkomutanlığı yardımın Galiçya cephesine yapılmasını istedi. Böylece 14. Kolordu ve Yakup Şevki Paşa komutasındaki

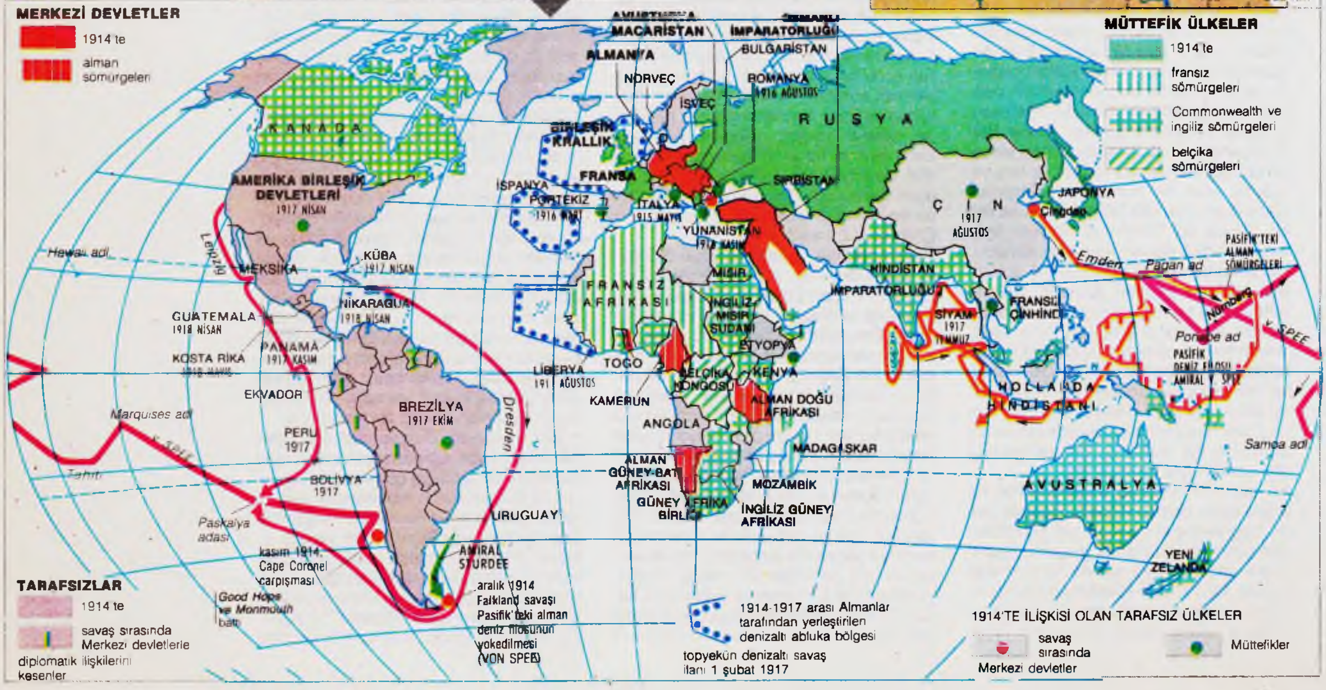

DÜNYA'DA SAVAŞ 1914 - 1918

15. Kolordu, trenlerle Galiçya cephesine taşındı (23 temmuz). 14. Kolordu, Lemberg doğusunda general Botmer ordusunun emrine girdi (12 ağustos). 15. Kolordu ise, eylül başlarında bu cephede rus saldırıları yeniden yoğunluk kazanınca, verdiği başarılı savunma savaşlarıyla ittifak kuvvetlerinin Galiçya'da tutunmasını sağladı.

Romanya cephesi. Romanya'nın Avusturya'ya savaş ilanı üzerine (27 ağustos) bölgede dengeyi kurabilmek ve Bulgarlar'ı desteklemek için 15. ve 25.Tümenlerden oluşan 6. Kolordu Dobruca cephesine gönderildi. Rus askerleriyle takviyeli rumen kuvvetleri, Mustafa Hilmi Paşa komutasındaki türk birliklerinin saldırıları karşısında yenilgiye uğradılar. Dobruca cephesindeki bu büyük başarı üzerine Transilvanya'daki rumen saldırıları kesin olarak kırıldı. Rumen kuvvetleri çekilmeye başladılar (10 ekim). Öte yandan, alman, avusturya, bulgar birliklerinden ve 26. türk tümeninden meydana gelen mareşal von Mackensen komutasındaki Tuna ordusu, Ziştovi'den Tuna ırmağını geçerek (23 ekim) Bükreş doğrultusunda ilerlemeye başladı. Bükreş önlerinde yapılan ve özellikle 26. türk tümeninin üstün başarı gösterdiği Argesu meydan savaşı'nı kazanan Tuna ordusu, Bükreş'i ele geçirdikten (6 aralık) sonra Romanya içlerine doğru ileri harekâtını sürdürerek Seret ırmağına dayanırken (26 aralık), Dobruca'daki birlikler de Tuna ağzına ulaştılar.

Makedonya cephesi. Yunanistan'ı kendi yanlarında savaşa katılmaya zorlayan İtilaf devletleri, Makedonya'daki Doğu ordusunu Bulgarlar'a karşı yeniden saldırıya geçirince (ekim), bulgar hükümeti Türkiye'den yardım istedi. Bu amaçla türk başkomutanlığı tarafından Makedonya cephesine gönderilen Abdülkerim Paşa buyruğundaki 46. ve 50.Tümenler, Manastır'ı ele geçiren Doğu ordusunu Serez'in batısında durdurmayı başardılar (29 ekim).

Kafkas cephesi. Grandük Nikolay bu cephenin komutanlığına atandıktan sonra rus kuvvetlerinin sayısı daha da artırılarak 700 000 kişiyi buldu. Bu gücün karşısındaki 3. Ordu'nun toplamı ise, yaklaşık 65 000 kişiydi. Ruslar, Çanakkale cephesinden serbest kalacak türk birliklerinin Kafkas cephesine kaydırılmasından önce 3. Ordu'ya ağır bir darbe indirmek amacıyla yoğun bir saldırıya geçtiler (11 ocak). Gece gündüz durmaksızın beş gün süren Azap savaşları sonunda Ruslar, 33. Tümen yönünden cepheyi yararak Hasankale'ye girdiler (19 ocak). Erzurum mevzilerini savunmak üzere geri çekilmek zorunda kalan 3. Ordu, olağanüstü çaba göstermesine karşın kentin düşmesini engelleyemedi (16 şubat). Güneyden de saldırıya geçen Ruslar, Muş (17 şubat) ile Rize'yi (8 mart) işgal ettiler. İlkbaharda Of -Soğanlıdağ-Kopdağı-Ognut-Muş ve Bitlis batı çizgisinden geçen cepheye çekilen 3. Ordu, karargâhını da Erzincan kentine kurdu. Ancak, üç koldan ileri harekâtını sürdüren rus ordusu, Mamahatun (15 mart) ve Of'u (20 mart) aldıysa da, Bayburt dayandı. Karaya bir kolordu çıkaran Ruslar, Trabzon'u ele geçirdiler (18 nisan). Bu durum karşısında, İzzet Paşa komutasındaki 2. Ordu'nun Erzurum üzerine yürümesi kararlaştırıldı. Ayrıca, 3. Ordu da İzzet Paşa'nın buyruğuna verildi. Mamahatun geri alındı ve Of doğrultusunda başlatılan taarruzla rus kuvvetleri geri atıldıysa da Trabzon'dan Van gölüne kadar uzanan tüm cephede genel bir saldırıya geçen Ruslar, Bayburt (16 temmuz), Erzincan (19 temmuz) ve Muş (21 temmuz) kentlerini ele geçirdiler. Çanakkale'den doğu cephesine gönderilen Mustafa Kemal Paşa komutasındaki 16. Kolordu, Ruslar'a başarılı bir darbe indirerek Muş'u geri aldı (2 ağustos). Böylece Hınıs'ta yolu kesilen rus kuvvetleri, 2. ve 3. Ordular karşısında Bitlis ile Tatvan'da da tutunamayarak hızla geri çekildiler. Temmuz'dan eylül ortalarına kadar süren bu şiddetli savaşlar sonunda her iki taraf da yorgun düştüğünden, ekimden başlayarak mevzilerine yerleştiler ve bunları berkitmeye koyuldular. Bu savaşlarda Ruslar 30 000, Türkler de yaklaşık 20 000 kayıp vermişti.

Sina cephesi. 4. Ordu'nun özel olarak hazırlanmış bir tümeni üç koldan harekete geçerek (16 temmuz) İngilizler'in kanaldaki mevzilerine karşı saldırıya geçti (4 ağustos). Ancak, çöl koşulları yüzünden lojistik desteğin yetersiz kalması sonucu tümen El-Ariş'e geri çekildi (14 ağustos). Karşı saldırıya geçen İngilizler (11 aralık) El-Ariş'i aldılar (22 aralık). Sina çölünü boşaltan 4. Ordu birlikleri de Gazze -Şeria-Birüssebi çizgisinde savunmada kalarak mevzilerini berkitmeye koyuldular.

Hicaz ve Yemen harekâtı. 1916 başlarında İngilizler'in kışkırtmalarıyla Hicaz, Asir ve Yemen bölgesinde karışıklıklar çıktı. Mekke emiri Şerif Hüseyin ayaklanarak bağımsızlığını ilan ederken, Asir'in güney bölgesine egemen olan Seyit İdris de ayaklandı. Yalnız Yemen emiri İmam Yahya savaşın sonuna kadar Osmanlı devletine bağlı kaldığı gibi, buradaki 7. Kolordu'ya para ve yiyecek yardımı da yaptı.7. Kolordu müdahale edemeyince Hicaz'da Mekke ve yöresi ayaklanmacıların eline geçti ve Asir ile Yemen'in anavatanla bağlantısı kesildi. Kolordunun Aden'e karşı giriştiği hareketlerde bazı yerel başarılar elde edildiyse de Seyit İdris ayaklanması bastırılamadı. Yemen çöllerinde mahsur kalan 7. Kolordu (15 aralık 1918), ardından da Medine'deki 21. Asir ve 22. Hicaz tümenleri (23 ocak 1919) başkomutanlığın buyruğuna uyarak İngilizler'e teslim oldular.

Irak cephesi. Kut ül-Amare'de kuşatılmış olan birliklerini kurtarmak için İngilizler Felahiye mevzilerine karşı saldırıya geçtiler (21 ocak). Bu sırada bir rus süvari tümeni de İran içerisinden geçerek Bağdat'ın K.-D.'sundaki Hanikin'e kadar yaklaşınca, 13. Kolordu İran cephesine kaydırıldı. İngilizler'in art arda giriştikleri dört saldırının da kırılması üzerine general Towshend komutasındaki ingiliz ordusu (yaklaşık 25 000 kişi) dört buçuk aylık kuşatma sonunda teslim oldu (29 nisan). Bu arada, Ruslar'ın Hanikin'e karşı giriştikleri saldırı durduruldu (3 haziran). Hemen karşı taarruza geçen 13. Kolordu, Ruslar'dan Kasrışirin kasabasını aldı (8 haziran). Cepheye gelen Enver Paşa, amcası 6. Ordu komutanı Halil (Kut) Paşa'ya harekâtın Tahran'a doğru sürdürülmesini buyurdu. Böylece Kirmanşah doğrultusunda ilerleyen 13. Kolordu, Ruslar'ı püskürterek Hamedan'ı ele geçirdi (3 ağustos). Irak cephesinde karşı saldırıya geçen İngilizler (13 aralık), bölgedeki türk kuvvetlerini çekilmeye zorladılar. Bu arada, Musul'u ele geçirmek isteyen Ruslar da Revandız'da durduruldular.

1917

Almanlar'ın savunmada kalması ve tasarruf amacıyla hatlarını kısaltmaları (şubat) karşısında, fransız generali Nivelle büyük bir saldırıya girişme düşüncesini İngilizler'e benimsetti. Ancak Chemin des Dames hezimeti (16 nisan) fransız ordusu ve Fransızlar arasında ağır bir bunalım yarattı. 15 mayısta Nivelle'in yerini alan Pétain, Verdun önünde (ağustos) ve Malmaison'da (ekim) giriştiği sınırlı saldırılarda başarılı olarak bunalımın üstesinden geldi. İngilizler de önce Ypres çevresinde (haziran-kasım), sonra Cambrai'de (kasım) 400 tank eşliğinde şiddetli saldırılara geçtiler.

• *Rus cephesinde ateşkes.* Petrograd'daki ilk devrim, çarın tahttan çekilmesiyle sonuçlandı (15 mart). Lvov Prensi'nin (mart), sonra da Kerenskiy'in (ağustos) kurduğu hükümetler Müttefikler'in safında savaşı sürdürmek istiyorlardı, ama rus ordusu Bukovina'da bozguna uğradı (temmuz) ve Almanlar Riga'yı işgal ettiler (3 eylül). 7 kasımda Lenin ve bolşeviklerin iktidarı ele geçirmesi Berlin ile görüşmelere başlanmasını sağladı. Sonuçta Brest-Litovsk ateşkeş antlaşması imzalandı (15 aralık).

• *Caporetto.* Müttefikler'in imparator Karl'a (Bourbon-Parma prensleri olan kayınbiraderleri aracılığıyla) özel bir barış planı sunmaları sonucu, yıpranmış ve sarsılmış olan Avusturya'yı yeniden savaşa sokmak amacıyla Almanlar, bu ülkenin İtalyanlar'a saldırmasını kesinlikle desteklediler. Caporetto'da yenilen (24 ekim) İtalyanlar Piave nehrine doğru geri çekildiler, burada bir fransız-ingiliz birliğinin (Fayolle) yardımıyla toparlanma olanağı buldular.

• *Türk cepheleri. Irak cephesi.* İngiliz kuvvetlerinin ağır baskısı karşısında 18. Kolordu Bağdat güneyine kadar çekildi. Aziziye'ye kadar ilerleyen İngilizler de Bağdat'ı alma hazırlıklarına giriştiler. Rus süvari kolordusuna karşı direnen 13. Kolordu da Hamedan'dan çekildi (2 mart). İngilizler Bağdat'ı ele geçirdiler (11 mart). Bağdat kuzeyindeki zayıf 6. Ordu, İngilizler'i durdurmayı başaramayınca, Almanlar'dan yardım istendi. Burada Yıldırım orduları grubu kurulduğu gibi, Galiçya cephesinden de asker getirtildi; ama karşı saldırıya geçen ingiliz kuvvetleri (27 ekim), Türkler'i ve motorlu araçlarla uçaklardan kurulu alman birliklerini kuzeye çekilmek zorunda bıraktılar. Birçok meydan savaşı sonunda 6. Ordu, 13. Kolordu ile birlikte Karatepe dolaylarında, 18. Kolordu ve buna bağlı kuvvetler de Dicle boyunca Fetha mevzilerine yerleştiler (20 aralık). Bu arada, Ruslar ile Musul'da yapılan ateşkes görüşmelerinde (22 aralık) Başkale -Gevar-Bane hattı mütareke sınırı olarak saptandı.

Suriye ve Filistin cephesi. Sina çölünü geçen ingiliz birlikleri, Birüssebi hattında saldırıya hazırlanırken, 4. Ordu'nun beklenmedik baskını karşısında Birinci (26 mart) ve İkinci Gazze (19 nisan) savaşlarında yenilgiye uğradılar. Ancak, toparlanan İngilizler, taze kuvvetlerle Gazze'de karadan ve denizden saldırıya geçtiler (31 ekim). Üçüncü Gazze savaşı'nda (7 kasım) mevzileri yarılan türk birlikleri, Kudüs -Yafa hattına çekildi (14 kasım). Yafa'yı ele geçirdikten sonra ileri harekâtını sürdüren ingiliz ordusu Kudüs'e girdi (9 aralık). Türk kuvvetlerinin çeşitli mevzilerde giriştikleri karşı taarruzlar sürekli kırıldığından, İngilizler'i durdurma olasılığını yitiren 4. Ordu Kudüs'ün kuzeyine çekilmek zorunda kaldı.

Kafkas cephesi. 1916'da bu cephede önemli ölçüde ilerleyen rus kuvvetleri, sonunda Bitlis güneyi-Muş-Çaparçur doğusu-Kiğı-Erzincan batısı-Suşehri doğusu-Tirebolu çizgisinde durduruldu. Ruslar bu cephede iki kat üstünlüklerini korumalarına karşın, üst üste tazeledikleri saldırılar yüzünden çok ağır kayıplar verdiler. Rusya'da bolşevikler iktidarı ele geçirdikten sonra bu cephede 15 aralık 1917'den başlamak üzere dört haftalık bir ateşkes imzalandı ve rus Kafkas ordusu dağıtıldı (18 aralık). Daha sonra Brest-Litovsk'ta başlayan barış görüşmelerine (28 ocak 1918) türk temsilcileri de katıldılar.

Makedonya cephesi. Bu cephede ağırlıklarını giderek artıran İtilaf devletleri, Manastır ve Vardar bölgelerinde bazı saldırılar düzenlediler de istenilen sonuca ulaşamadılar. Ancak, Bulgaristan'da baş gösteren açlık ve kıtlık yüzünden karışıklıklar çıkması sonucu cephede yalnız türk askerleri kaldı. İlerlemeye çalışan Doğu ordusu karşısında türk birlikleri Serez -Kavala çizgisinde çetin savaşlar verdiler.

• *Alman denizaltı saldırısı.* İngiltere'yi dize getirmek için, Wilhelm II, 1 şubatta yoğun bir denizaltı savaşı başlattı. Böylece ABD'nin savaşa girmesini göze alıyordu; bu da 2 nisanda gerçekleşti. Bu savaşta Müttefikler'in ticaret gemilerinin uğradığı kayıplar büyük oldu (nisanda 900 000 tonilato; İkinci Dünya savaşı'nda bile ulaşılamayan rekor rakam). Alman denizaltılarının başarısı kışa kadar sürdü (eldeki 130 denizaltının 70'i sürekli sefer durumun-

1918'DE AVRUPA
ulusçuluğun gelişmesi
Merkezi devletler ve müttefikleri mağlup ülkeler
Antant ülkeleri ve müttefikleri, galip ülkeler
tarafsız ülkeler
bağımsız devletler kurulması için ulusal istekler
NORVEÇ
İSVEÇ
FİNLANDİYALILAR
ESTONYALILAR
LETONYALILAR
LİTVANYALILAR
DANİMARKA
BÜYÜK BRİTANYA
RUSYA
HOLLANDA
ALMANYA
POLONYALILAR
BELÇİKA
LÜKSEMBURG
ÇEKLER
SLOVAKLAR
FRANSA
AVUSTURYA-MACARİSTAN
MACARLAR
İSVİÇRE
SLOVENLER
RUMENLER
HIRVATLAR
ROMANYA
SIRPLAR
İSPANYA
MONTENEGRO
SIRBİSTAN
BULGARİSTAN
ARNAVUTLUK
OSMANLI İMPARATORLUĞU
İTALYA
YUNANİSTAN
Versailles antlaşması, 28 haziran 1919
Almanya'nın bıraktığı bölgeler
Fransa'ya
Belçika'ya
Polonya'ya
Müttefikler tarafından işgal edilen bölgeler
halkoylamasına sunulması gereken bölge
SDN yönetimine bırakılan bölge
uluslararasılaştırılan akarsular
Neuilly antlaşması, 27 kasım 1919
Bulgaristan'ın bıraktığı bölgeler
Romanya'ya
SHS'ye
Yunanistan'a
St. —Germain antlaşması, 10 eylül 1919
Avusturya'nın bıraktığı bölgeler
halkoylamasına sunulması gereken bölge
FİNLANDİYA
1918 - 1919
ESTONYA
LETONYA
LİTVANYA
Memel bölgesi
Schleswig
Kiel kanalı
Dantzig serbest kenti
Doğu Prusya
Batı Prusya
Poznan
Mazurya
R S F S C
HOLLANDA
ALMANYA
POLONYA
BELÇİKA
Silezya
Galiçya
Bohemya
ÇEKOSLOVAKYA
Slovakya
Karpatlarla Rutenyası
Alsace Lorraine
FRANSA
Burgenland
AVUSTURYA
MACARİSTAN
İSVİÇRE
Klagenfurt
Transilvanya
Triest
İstria
Bosna
SHS
Dalmaçya
İTALYA
ROMANYA
BULGARİSTAN
ARNAVUTLUK
TÜRKİYE
YUNANİSTAN
Onikiada
İtalyan işgal bölgeleri
Rus Ermenistanı R S F S C tarafından alındı (aralık 1920)
Kars antlaşması (1921) Kafkasya sınırının tanınması
Yeni ulusal birlikler
Polonya, 3 kasım 1918 ve kazançları, 1918 sonu
Çek-Slovakya devleti, 28 ekim 1918 ve kazançları mayıs 1919'da
Sırp krallığı, Hırvatlar ve Slovenler (SHS) 1 aralık 1918
Finlandiya, 6 aralık 1917
Baltık devletleri
Romanya'nın kazançları 27 mart 1918
1920 - 1921
Slesvig 10 şubat 1920
DANİMARKA
İSVEÇ
Memel bölgesi
LİTVANYA
Vilna (Vilno)
Dantzig
Doğu Prusya
11 temmuz 1920
Polezya
HOLLANDA
ALMANYA
POLONYA
R S F S C
BELÇİKA
Silezya 20 mart 1921
Volinya
Sarre
Bohemya
Ciezsyn (Teşin) bölgesinin bölüşülmesi 27 temmuz 1920
ÇEKOSLOVAKYA
FRANSA
Burgenland 14 aralık 1921
Slovakya
AVUSTURYA
İSVİÇRE
MACARİSTAN
ROMANYA
Fiume
Zara
SHS
BULGARİSTAN
İstanbul
Lagosta ad.
Trakya
İRAN
ARNAVUTLUK
TÜRKİYE
Tiran antlaşmasında (3 ağustos 1920) İtalyanlar tarafından boşaltılan Arnavutluk, 1923'e kadar sınır üzerinde tartışmalar
YUNANİSTAN
İzmir
Kilikia
Suriye
Mezopotamya
Onikiada
Kıbrıs (B.B.)
Trianon antlaşması, 4 haziran 1920
Macaristan'ın üzerindeki iddialarını terkettiği bölgeler
Sevr antlaşması, 10 ağustos 1920
Türkiye'nin bıraktığı bölgeler:
Boğazlar bölgesinin uluslararasılaştırılması
İtalyan işgal bölgesi
Fransız işgal bölgesi
manda altındaki bölgeler:
fransız
ingiliz
Tartu antlaşması, 14 ekim 1920
R S F S C Finlandiya'nın bağımsızlığını tanıdı
Rapallo antlaşması, 12 kasım 1920
İtalya'nın üzerindeki iddialarını terkettiği bölge
İtalya'nın muhafaza ettiği bölge
Fiume serbest devleti
Curzon hattı, 1919-1920'de Polonya tarafından önerilen doğu sınırı
Riga antlaşması, 18 mart 1921
Polonya'nın kazançları
katılması bir halk oylamasıyla sabitleşen bölge (halk oylamasının tarihiyle)
SDN yönetimine bırakılan bölge
Aland adaları tarafsızlaştı 20 ekim 1920
1921'de Finlandiya'ya
FİNLANDİYA
BÜYÜK BRİTANYA
Ulster
İRLANDA
VE
KUZEY İRLANDA
BİRLEŞİK KRALLIĞI
DANİMARKA
Memel bölgesi 1923: Litvanya'ya 1924: özerk
LİTVANYA
Dantzig
Ruhr
ALMANYA
POLONYA
1935'te Saarland halk oylaması
ÇEKOSLOVAKYA
S S C B
FRANSA
İSVİÇRE
AVUSTURYA
MACARİSTAN
ROMANYA
Fiume (1924, İtalya'ya)
YUGOSLAVYA 1929
BULGARİSTAN
İSPANYA
İTALYA
ARNAVUTLUK
YUNANİSTAN
TÜRKİYE
İRAN 1935
Suriye
IRAK 1932
Onikiada
LÜBNAN 1926'da kuruldu
1922 - 1936
1936'DA AVRUPA
1922
Vilna bölgesi oyunu Polonya için kullanıyor
1923
Ruhr bölgesinin Fransızlar ve Belçikalılar tarafından işgali
Lozan antlaşması, 24 temmuz 1923
Türkiye'ye iade edilen bölgeler

daydı, gene de İngilizler'i yenmeyi başaramadılar).

1918

Ludendorff'un planı, Fransa'da, yazdan, yani amerikan askerlerinin gelişinden önce kesin bir başarıya ulaşmaktı. Ludendorff, doğu cephesinde 700 000 dolayında askere gereksinim duyduğu için, Ukrayna ve Rusya'yı (9 şubat ve 3 marttaki Brest-Litovsk antlaşmaları), sonra da Romanya'yı barışa zorladı (Bükreş antlaşması, mayıs). Batıdaki alman saldırısı 21 martta Picardie'de başladı. Bunun sonunda fransız ve ingiliz orduları arasında 20 km'lik bir gedik açıldı. Almanlar buradan Amiens'i tehdide başladılar. Tehlike karşısında Lloyd George ve Clemenceau, 26 martta Doullens'da, tüm orduların komutasını General Foch'a verdiler. Haig ve Pétain'i eşgüdüm içinde yöneten Foch, Amiens'i kurtardı. Müttefik orduları başkomutanı, daha sonra Ludendorff'un Flandres'da (nisan), Chemin des Dames ile Marne nehri arasında (mayıs), Matz üzerinde (haziran) ve son olarak da Champagne'da (15 temmuz) giriştiği yeni saldırıları önlemeyi başardı. Almanlar üstünlüklerini yitirmişler ve şans Müttefikler'e gülmeye başlamıştı. Foch, Amerikalılar'ın, general Pershing komutasında gönderdikleri 16 tümenin desteklediği bir dizi karşı saldırı düzenleyerek Almanlar'ı Gent, Cambrai ve Sedan'a çekilmek zorunda bıraktı. 4 kasımda Hindenburg, Ludendorff'u görevden alarak Ren nehrine doğru genel bir çekilme emri vermek zorunda kaldı. 7 kasımda da Müttefikler'den ateşkes istedi. Antlaşma, Wilhelm II'nin tahttan çekilmesinden sonra, II kasımda Rethondes'da imzalandı.

• *Balkanlar ve öbür cepheler.* Haziranda, Selanik'te Müttefikler'in Doğu orduları (fransız, sırp, yunan, ingiliz ve italyan) komutanlığına getirilen Franchet d'Esperey, 15 eylülde Makedonya'ya belirleyici olacak bir saldırı başlattı. Bulgaristan'ı ateşkes istemek zorunda bıraktıktan (29 eylül) sonra, birlikleriyle Sofya'ya (16 ekim) ve Belgrad'a girdi (1 kasım). Romanya'yı alarak Türkiye ve Avusturya'yı tehdit etti. Vittorio Veneto'nun komutasındaki İtalyanlar'a yenilip (27 ekim) büyük ölçüde ordusu dağılan Avusturya 3 kasımda Padova'da ateşkes imzaladı. Bunun üzerine iki ülkeye hükmeden monarşi çöktü: Macarlar ve Çekler bağımsızlıklarını ilan ederken, Viyana'da imparator Karl tahtından el çekti; bir Avusturya Cumhuriyeti kuruldu. Bu cumhuriyetin Almanya'ya bağlanması Müttefikler tarafından kabul edilmedi.

14 kasımda Doğu Afrika'da Almanlar silah bıraktılar.

• *Türk cepheleri, Kafkas cephesi.* Ruslar ile Erzincan'da imzalanan ateşkesten ve rus Kafkas ordusunun dağıtılmasından sonra bu cephede ordular arası savaş olmadı. Ancak, rus kuvvetleri çekildikten sonra Van'da toplanan ermeni taburları, Ruslar'ın işgal etmiş olduğu türk topraklarını istilaya giriştiler. Bu durum karşısında, Bitlis'ten Tirebolu'ya kadar uzanan cephede altı koldan harekete geçen Vehip Paşa komutasındaki 3. Ordu, 1914 türk-rus sınırına kadar olan bölgeyi geri aldı (7 şubat - 25 mart). Van alındıktan (7 nisan) sonra da Brest-Litovsk antlaşması uyarınca Kars, Ardahan ve Batum sancaklarını işgal için Erzurum'da Yakup Şevki Paşa (Subaşı) komutasında dört tümenden oluşan özel bir grup hazırlandı. Yakup Şevki Paşa grubu Ardahan'ı (10 nisan), ardından da Batum ve Çürüksu'yu (14 nisan) ele geçirdi. Kars'ı Türkler'e bırakmak zorunda kalan Ermeniler (25 nisan), Novo Selim'e çekildiler. Daha sonra Tiflis'e kadar gelmiş olan alman kuvvetleriyle birleşen Yakup Şevki Paşa grubu, Gümrü'yü ele geçirerek (15 mayıs) demiryolu boyunca Erivan'a doğru ilerlemeye ve istasyonları işgal etmeye başladı. Karakilise (Karaköse) alındı (26 mayıs). Bunun üzerine Ermeniler'in isteğiyle Batum'da barış yapıldı (4 haziran 1918). Öte yandan, Türkistan'ı ele geçirmek amacıyla bir Kafkas-islam ordusuna dönüştürülen 3. Ordu Tebriz'i alarak Hazar denizi'nin batı kıyılarına, Astrahan ve Volga ırmağına doğru ilerlediyse de Suriye ve Irak cephelerindeki ağır yenilgilerden sonra bu harekâtın yersizliği anlaşılarak birlikler çekildi.

Irak cephesi. Bağdat düştükten sonra bir grubu Fırat, bir grubu da Dicle vadilerini tutan 6. Ordu'nun büyük bölümü Kerkük'te toplandı. Saldırıya geçen İngilizler (17 mart), Fırat ve Dicle gruplarını çekilmeye zorladılarsa da Kerkük grubu karşısında yenilgiye uğrayarak çekildiler. Ancak, yeniden saldırıya geçen İngiliz kuvvetleri (23 ekim), 6. Ordu birliklerini kesin bir yenilgiye uğrattılar.

Suriye ve Filistin cephesi. Kudüs düştükten sonra Yıldırım orduları grubu komutanı general Falkenhayn görevden alınarak yerine general Liman von Sanders getirildi. On piyade ve bir süvari tümeniyle 100 km'lik bir cepheyi tutmaya çalışan Yıldırım orduları grubunun toplamı ancak 28 000 kişiydi. İngilizler'in Şeria ırmağı vadisiyle doğusunda başlattıkları saldırılar (3 mart - 27 mayıs), önceleri durdurulduysa da sonraları kara ve hava üstünlüğünü artırarak kıyı, iç ve doğudan üç kol halinde bir genel taarruza girişen ingiliz kuvvetleri karşısında türk cephesi çöktü (19 eylül). İleri harekâtını sürdüren ingiliz öncü birlikleri Yıldırım orduları grubu'nun Nasıra'daki karargâhına kadar girdi (20 eylül). Bu arada, 7. Ordu komutanı Mustafa Kemal Paşa, önceden aldığı önlemlerle düşman süvari kolordusunu Bisan'da durdurmayı başardı. Ancak, türk birlikleri bozgun halinde Dera'ya kadar çekildiler. Şam düştü (30 eylül). Bu yenilgiler üzerine Yıldırım orduları grubu komutanı von Sanders, yönetimi Mustafa Kemal Paşa'ya bırakarak Adana'ya çekildi. Mustafa Kemal Paşa, önce emir Faysal'ın türk birliklerini her fırsatta arkadan vuran yerli Araplar'dan kurulu çetelerini bozguna uğrattı. Ardından Halep kuzeyindeki İskenderun-Tellürrifat mevzilerine çekilerek ingiliz saldırılarını durdurmaya çalıştı. Bu hat, Kurtuluş savaşı sırasında da ulusal sınır olarak benimsendi. Irak'taki türk cephesinin çökmesi sonucu İttihat ve Terakki hükümeti düştü. Ahmet İzzet Paşa'nın kurduğu yeni hükümet Mondros mütarekesi'ni imzalamak zorunda kaldı (30 ekim 1918).

• *Deniz savaşının sonu.* 1918'de ağır, ama güvenilir konvoy sistemini benimseyen Müttefikler, alman U-Boot'larına karşı daha etkili bir savaşım verdiler. Bu alman gemileri, 2,7 milyon tonilatoluk müttefik gemisini batırmakla beraber 2 milyon amerikan askerinin Fransa'ya naklini engelleyemediler. 176 alman denizaltısı Müttefikler'in eline geçti, alman açık deniz donanmasıysa Scapa Flow'a götürüldü, orada kendi kendini batırdı (21 haziran 1919).

bilanço

Birinci Dünya savaşı insan ve gereç kaybı, siyasal ve ekonomik sonuçları bakımından ikincisi tarafından aşılmış olmasına rağmen, "Büyük Savaş" olarak niteleniyorsa, bunun nedeni, her şeyden önce fransız (plan XVII) ve alman (Schlieffen) planlarında öngörülen kısa bir savaş varsayımına aykırı olarak dört yıl sürmüş olması ve birtakım ayırtedici temel özellikleridir.

Birinci Dünya savaşı bir *koalisyon savaşı* olmuştur. Saraybosna suikastı, karşılıklı ittifaklar, ingiliz-alman deniz rekabeti ve Avrupa'daki dengeyi koruma kaygısı üçlü ittifak devletleriyle (Fransa, Büyük Britanya, Rusya), Orta Avrupa imparatorluklarının (Almanya ve Avusturya-Macaristan) savaşa tutuşmasına yol açmıştı. Bu devletlerin güçleri birbirlerine denk düşüyor, yeni devletlerin savaşa girmesi aralarındaki güç dengesini pek değiştirmiyordu. Orta Avrupa imparatorluklarına Türkiye (kasım 1914) ve Bulgaristan (ekim 1915) tarafından sağlanan destek, Müttefikler'in İtalya (mayıs 1915) ve Romanya'dan (ağustos 1916) gördükleri destekle karşılanmış durumdaydı. Savaşın en önemli olayı, Rusya'nın aradan çekilmesiyle (aralık 1917) ABD'nin batı cephesine önemli yığınak yaparak savaşa girişi arasında geçen süreydi (1918 yazı). Ayrıca koalisyon savaşları, her zamanki gibi güçlerin stratejik ve taktik eşgüdümü sorununu yaratmıştı. Bu sorunu çözmekte, Müttefikler büyük güçlüklerle karşılaştılar. Ancak Rapallo konferansı'nda (kasım 1917) oluşturulan Müttefiklerarası üst savaş konseyi'nin deneyimi sonunda, tüm müttefik ordularının stratejik yönetimi Foch'a teslim edilebildi. Öte yandan savaş durumunun kötüleşmesiyle türk ve alman subayları arasındaki ilişkiler kötüleşti ve yer yer sürtüşmeler ortaya çıktı (Enver Paşa ile Liman von Sanders, Mustafa Kemal Paşa ile Falkenhayn arasındaki sürtüşmeler). Bu arayışlar belli bir güç kaybına, dolaylı ve dolaysız yaklaşım stratejileri arasında bir karşıtlıklar doğmasına ve fırsatların kaçırılmasına neden oldu.

Birinci Dünya savaşı bir *siper savaşı* oldu. Kurulan sürekli cepheler, karada Türk-Rus ve Avusturya-İtalyan cepheleri için olduğu kadar, kesin sonucu sağlayan Batı cephesinde de hareketsizlik yarattı. Özel koşullara bağlı olduklarından, Almanlar'ın Rusya (1915) ve Romanya (1916) içindeki hızlı ilerleyişleri birer istisna olarak kaldı. Bu nedenle çeşitli yıpratma amaçlı savaşlar (Verdun, Somme, Passchendaele ve Karst "cehennemleri"), yarma denemeleri (1915'te Artois ve Cham-

Kafkas cephesinde türk kayak birlikleri

Çanakkale cephesinde siperde türk askerleri

siperde türk askerleri

pagne, 1917'de Chemin des Dames) ve büyük çaplı piyade kayıpları doğdu. Sürekli şiddetlenip yinelenen saldırılar boyunca her iki taraf piyadelerinin gösterdikleri kahramanlık, pek çok köy ve tepeye adlarının verilmesine neden oldu. Bu artsız arasız ve ezici kuşatma savaşı birdenbire birkaç ayda son buldu (21 mart - 11 kasım 1918). Bu olay, taktik yeniliklerin doğuşu ya da yeni silahların -taşınır toplar, tanklar, uçaklar- önem kazanıp savaşa katılmasıyla cephelerin daha hareketli duruma geldiği döneme rastladı.

Birinci Dünya savaşı aynı zamanda bir *sanayi savaşı* oldu. 1914-1918 çatışması, giderek büyüyen bir savaş sanayisinin denetiminde gelişti.

—Topçulukta, silahların gerek sayısı, gerek ateş gücü bakımından büyük bir gelişme oldu. Savaşın başlangıcında üstünlük Avusturya-Alman ve Rus ordularındaydı. İngilizler ile Fransızlar iki yıl içinde ağırtop sayısını 20 katına çıkararak açıklarını kapadılar ve cephane bulmakta sıkıntı çeken Almanlar'ı zorlamaya başladılar. 75'lik topun erimi 8 km'den 11,4 km'ye, 155'lik topunkiyse 10,9 km'den 15,4 km'ye yükseldi. 75'lik topun atış yoğunluğu, ağustos 1917'de Verdun önlerindeki fransız saldırısı sırasında üç günde 3 milyon mermiyken, 15-18 temmuz 1918'de 4 milyonu, ve yalnız 26 eylül 1918'de, Champagne'da 1 375 000'i buldu. Topçu savaşı, kayıpları daha önceki savaşlarda % 15'i geçmezken, "Büyük Savaş"ta % 50'yi aştı.

—Makineli tüfeklerden sonra, şarjörlü otomatik makineli tüfeklerin icadı ateş gücünü büyük ölçüde etkiledi.

—El bombaları ve alev makineleriyle savaşlar daha bir acımasız oldu. Ama en korkunç silah, ilk olarak Almanlar tarafından 22 nisan 1915'te, Langemarck'da kullanılan zehirli gazdı. Etkisinin korkunçluğuna rağmen, iki taraf sistemli bir biçimde bu silahı kullanmaya yanaşmadı. Bunun nedeni, herhangi bir insanseverlik duygusu değil, her iki tarafın da, rüzgârın ters dönmesiyle kendi gazlarından zehirlenme korkusu ve gazlanmış bölgelerin işgaline olanak verecek teknik gereçlerden henüz yoksun olmasıydı. Düşmanı sığındığı yerden çıkarmak ve uzayıp giden siper savaşına son verebilmek için daha sonra ortaya çıkan yeni bir silahı, yani tankları beklemek gerekiyordu.

—Fakat en büyük gelişme hiç kuşkusuz havacılıkta oldu. Savaş başladığı sırada Almanya'nın 232, Rusya'nın 190, Fransa'nın 162, Büyük Britanya'nın 84, Avusturya-Macaristan'ın ise 56 uçağı vardı. Dört yıl içinde bunların sayısı başdöndürücü bir hızla arttığı gibi (örneğin Fransa'nın 1918'de 11 836 uçağı vardı) kullanım alanlarında da kesin değişiklikler oldu. Önceleri düşmanın ilerleyişini izlemek için kullanılan uçak, belli bir hava bölgesini denetim altında tutmak ve düşman kuvvetlerinin konumunu saptamakla görevlendirildi. Alman, fransız, daha sonra da amerikan uçaklarından düşman birliklerini dehşete düşürecek akınlar düzenlemek için de yararlanıldı. Fakat bu görevde en büyük başarı, Londra ve Paris'e sık sık bomba yağdıran Zeppelin güdümlü balonlarıyla elde edildi.

—Savaşan ülkeler kadar yansız ülkelerinde ticaret ve yolcu gemilerine karşı denizaltı saldırılarının başlaması (en ünlü örneği *Lusitania* yolcu gemisinin torpillenmesidir). Bunun sonucu doğan zararlar çok büyük oldu (ağustos 1914-ocak 1917 arasında 3 800 000 tonilato). Yoğun denizaltı savaşı bu saldırıları şiddetlendirdi (1917'de 5 700 000, 1918'de 2 500 000 tonilatoluk gemi battı; 1917'nin çeşitli aylarına ilişkin rakamlar şöyle oldu: mart 440 000 t, nisan 680 000 t, mayıs 460 000 t ve haziran 540 000 t). 1914-1918 arasında toplam 12 milyon tonilatoluk gemi battı.

—Motorlu araçların işlevlerinin önem kazanması (1914'te 9000; 1918'de 88 000). Savaşın kimi vasıtaları, bu yönden ün yaptı. Örneğin Verdun savaşı'nda Kutsal Yol'daki kamyonlar, Marne'daki taksiler kadar ün kazandı.

Sonuç olarak, cephelerdeki hareketsizliğin gerisinde, denize ve motorlu araçlara bağlı olarak gelişen askeri harekât yavaş yavaş savaşın yeni gücü durumuna geldi. Ama karada önemi büyük olan bu eylemlerin açıkça benimsenmesi kolay olmadı.

Bu savaş, ilk *dünya savaşı* oldu. Afrika, Asya ve Avrupa kıtalarıyla tüm okyanuslarda sürdürüldü. Savaşa giren ülkelerin her alanda (kara, deniz ve havada) etkili olabilmek için tüm güçlerini seferber etmelerini gerektirdi:

—Karada, cephe savaşı veren ülkeler, tüm güçlerini buralara yığdılar: insan gücü (Türkiye savaş boyunca 2 850 000 kişiyi silah altına aldı) ve bunun yanı sıra gereç, bilgi, beceri ve para.

—Denizde, egemenlik kurmanın zaferin temel öğesi olduğu çabucak anlaşıldı. Dağıtılan alman deniz kuvvetlerinin saf dışı bırakılmasından (Falkland harekâtı, *Goeben* ve *Breslau* zırhlıları olayı) sonra, Müttefikler, Avusturya-Macaristan donanmasını kendi limanlarına hapsettiler. Jutland deniz muharebesinden sonra da alman donanmasını kendi limanlarına sığınmaya zorladılar. Denizdeki bu üstünlük Müttefikler'e uzun seferlere çıkma (Basra körfezi, Çanakkale, 1915) ve askeri müdahalelere girişme (Yunanistan, Selanik) olanağı verdi; alman sömürgelerinin ele geçirilmesi harekâtın başarısında önemli rol oynadı. Ayrıca, Orta Avrupa imparatorluklarına ekonomik abluka uygulanmasını sağladı. Bu imparatorluklar, denizde yalnızca yoğun denizaltı savaşıyla ciddi tehlike oluşturdular. Denizaltı saldırıları Müttefikler'e ağır darbeler indirdi; ama amerikan birliklerinin Atlantik'ten Avrupa'ya taşınmasını engelleyemedi.

—Havada üstünlük sağlamak, kısa sürede, karadaki savaşların kazanılması için kaçınılmaz duruma geldi; uçak savaşı sonuca götürecek tek silah gibi görünmeye başladı: "Uçak, eğer düşman gereksinimlerinin (...) karşılanmasını uzun bir süre engelleyebilseydi, savaşı sona erdirecek silah olabilirdi; uçağın işlevi, paniği ve moral bozukluğunu siperlerin çok gerilerine dek götürmektir; birliklerin ve savunma hatlarının morali, savaşımın başlıca etmenleri durumuna geldiğine göre, bu işler temel bir işlevdir." (General Pétain'in General Pershing'e yazdığı mektup, 25 aralık 1917).

Birinci Dünya savaşı, aynı zamanda bir *psikolojik savaş* oldu. Savaşın durağanlığı, kuvvetler arasındaki denge, savaşan ülkeleri yeni bir silaha başvurmaya ve düşmanlarını içten yıkmaya yöneltti. Yalan haberlerin yayılması bunlardan biriydi. En büyük koz olarak da çeşitli halkların kışkırtılması kullanıldı: Müttefikler'in Türkler'e karşı ermeni azınlığını ve Araplar'ı, Türkler'in de Rusya Tatarları'nı, Hindistan ve Kuzey Afrikadaki müslümanla-

4. Ordu birlikleri yürüyüşe hazırlanırken

Kut ül-Amare'yi kuşatan türk birlikleri

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN KRONOLOJİSİ 1914

1914

haziran 28. Saraybosna suikastı.

temmuz 28. Avusturya-Macaristan Sırbistan'a savaş açtı.

ağustos 1. Almanya Rusya'ya savaş açtı. —2. Türkiye genel seferberlik ilan etti. —3. Almanya Fransa'ya savaş açtı. —4. İngiltere Almanya'ya savaş açtı. —5. Avusturya-Macaristan Rusya'ya savaş açtı. —10. Goeben ve Breslau gemileri Çanakkale'de. —16. Almanlar'ın Liège'i alışı. —20. Almanya' nın Fransa' ya saldırması. —23. Japonya Almanya'ya savaş açtı. — Almanlar'ın Charleroi ve Mons'u alması. —26. Almanlar'ın Tannenberg zaferi. —29. Guise çarpışmaları.

eylül 3. Papa Pius X'un ölümü, yerine Benedictus XV.'in seçilmesi. —Ruslar'ın Lvov'u alması. —6-13. Marne savaşı. —14. Falkenhayn, Moltke'nin yerine geçti. —18. Almanlar'ın Flandres'a saldırıya geçmeleri. (Course à la mer).

ekim 9. Anvers'in düşüşü. —29. İngiltere, Almanya'ya abluka uygulama kararı aldı. —30. Odesa'nın topa tutulması.

kasım 1. Coronel deniz savaşı. —2. Rusya Türkiye'ye savaş açtı. —3. İngiliz - fransız donanmasının Çanakkale'nin dış tabyalarını bombardımanı... —5. Fransa ve İngiltere Türkiye'ye savaş açtı. —7. Japonlar ve İngilizler'in Çingdao' ya Almanlar'dan alması. —14. Cihad-ı ekber ilanı. —17. Rus donanmasının Trabzon'u bombardımanı. —22. İngilizler'in Basra' yı alması.

aralık 2. Avusturyalılar'ın Belgrad'ı alması. —6. Almanlar'ın Łódź'u alması. —8. Falkland deniz savaşı. —13. Sırplar'ın Belgrad'ı geri alması. —21. Sarıkamış harekâtının başlaması.

1915

ocak 28. İngilizler'in Çanakkale'yi geçme kararı.

şubat 3. Birinci kanal harekâtı. —4. Almanlar'ın ilk denizaltı savaşını başlatmaları. —17. Fransızlar'ın Champagne'a saldırıları.

mart 18. Fransız ve İngilizler'in Çanakkale' ye yaptıkları deniz saldırısının başarısızlığı.

nisan 22. Almanlar'ın Flandres'da ilk kez zehirli gaz kullanmaları. —25. Müttefikler'in Gelibolu'ya çıkarma yapmaları. —26. Müttefikler'le İtalyanlar arasında Londra anlaşması.

mayıs 2. Almanlar'ın Rusya'ya saldırması. —7. Lusitania'nın torpillenmesi. —9. Artois'da ilk fransız saldırısı. —17. Van'ın Rus ve Ermeniler tarafından işgali. —23. İtalya'nın Avusturya-Macaristan'a savaş açması.

haziran 1. Almanlar'ın Dniestr nehrine ulaşması. —22. Lvov'un Avusturyalılar ve Almanlar'ca geri alınması.

temmuz 7. İlk müttefiklerarası konferansın Chantilly'de toplanması. —9. İngilizler'in Alman Güney Afrikası'nı işgal etmesi. —14. Almanlar'ın Nyemen ve Narew' de saldırıları.

ağustos 5. Almanlar'ın Varşova'yı, Avusturyalılar'ın İvangorod'u alması. Sarrail'in Doğu Ordusu komutanlığına getirilmesi. —20. İtalya' nın Türkiye'ye savaş açması. —25. Almanlar'ın Brest-Litovsk'u alması.

eylül 18. Almanlar'ın Vilna'yı alması. —25. Champagne ve Artois'da ikinci fransız saldırısı.

ekim 5. Bulgaristan'ın savaşa girişi. Sarrail'in ve ilk fransız birliklerinin Selanik'e girişi. —9. Avusturya-alman birliklerinin Belgrad'ı alması. —14. Bulgaristan'ın Sırbistan'a savaş açması. —16. İngiltere'nin Bulgaristan'a savaş açması. 17. Fransa'nın Bulgaristan'a savaş açması. —19. İtalya' nın ve Rusya'nın Bulgaristan'a savaş açması.

kasım 21. Sırplar'ın Yeni Pazar'da bozguna uğrayıp geri çekilmesi. 24. Sırp hükümetinin İşkodra'ya sığınması.

aralık 2. Joffre'un fransız orduları başkomutanı olması. —6-8. Chantilly'deki ikinci müttefik konferansı. —19. Haig'in, French' in yerine ingiliz orduları başkomutanlığına getirilmesi. —28. İngiltere'de zorunlu askerlik hizmetinin getirilmesi.

1916

ocak 8. Fransız-ingiliz birliklerinin Gelibolu' dan çekilmeleri. —16. Sarrail'in, Selanik'teki fransız-ingiliz kuvvetlerinin başkomutanı olması.

şubat 16. Ruslar'ın Erzurum'u alışı. —21. Verdun savaşı'nın başlaması. —25. Almanlar'ın Douaumont'u alışı. — Petain'in Verdun cephesi komutanı oluşu.

mart 15. Avusturya-Macaristan'ın Portekiz'e savaş açması.

nisan 18. Ruslar'ın Trabzon'u alması. —24. İrlanda ayaklanmasının başlaması. —29. İngilizler'in Kut ül-Amare'de teslim olmaları.

mayıs 15. Avusturyalılar'ın İtalya'ya saldırıya geçişi. —31. Jutland savaşı.

haziran 2. Mekke şerifi Hüseyin'in Osmanlı devletine karşı ayaklanması. —6. Almanlar'ın Vaux kalesini alışı. —16. Ruslar'ın Galiçya ve Bukovina'ya saldırıya geçişi. —23. Verdun'de şiddetli alman saldırısı.

temmuz 1. Somme savaşı'nın başlaması. —11. Almanlar'ın Verdun'de son direnişleri. —27. İkinci kanal harekâtı.

ağustos 27. Romanya'nın Avusturya-Macaristan'a savaş açması. —28. Almanya'nın Romanya'ya savaş açması. —30. Türkiye'nin Romanya'ya savaş açması.

eylül 3. Almanlar'ın Darüsselam'da teslim olması. —14. Müttefikler'in Makedonya' ya saldırması. —15. İngiliz tanklarının ilk kez Flers'de kullanılması.

ekim 23. Alman-bulgar birliklerinin Köstence'ye girişi. —24. Fransızlar'ın Douaumont'u geri alışı.

kasım 2. Fransızlar'ın Vaux kalesini geri alışı. —7. ABD'de Wilson'un yeniden başkan seçilişi. —21. Avusturya-Macaristan imparatoru Franz-Joseph' in ölümü, yerine Karl I'in geçişi.

aralık 6. Almanlar'ın Bükreş'e girmesi. —12. Nivelle'in, mareşal rütbesi alarak Joffre'un yerine geçmesi. —26. Wilhelm II'nin barış önerisi.

1917

ocak 5. Rus ve rumen kuvvetlerinin Dobruca'yı terk etmeleri.

şubat 1. Şiddetli denizaltı savaşının yeniden başlaması. —3. Alman-amerikan diplomatik ilişkilerinin kesilmesi. —21. Almanlar'ın Hindenburg hattına çekilişi. —24. Türkler'in Kut ül-Amare'yi kaybetmesi.

mart 10. Petrograd'da genel grev. —11. İngilizler'in Bağdat'ı alması. —13. Çin ile Almanya arasındaki diplomatik ilişkilerin kesilmesi. —15. Rus çarının tahtını bırakması. —21. Çarın tutuklanması. —26. Birinci Gazze savaşı.

nisan 2. ABD'nin savaşa girmesi. —16. Nivelle'in saldırıya geçmesi. —19. İkinci Gazze savaşı. — Nivelle'in saldırısının başarısızlığı. —28. Pétain'in genelkurmay başkanı olması.

mayıs 15. Foch'un, Pétain'in yerine başkomutanlığa atanması. —20. Fransız ordusunda ayaklanmaların başlaması.

haziran 29. Wilhelm II ile Monsignore Pacelli arasında görüşmeler.

temmuz 21. Rusya'da Kerenskiy'nin, prens Lvov'un yerine başbakan olması.

ağustos 14. Çin'in Almanya'ya savaş açması. —20. Fransızlar'ın Verdun'de saldırıya geçmesi.

eylül 3. Almanlar'ın Riga'ya girişi. —11. Guynemer'in ölümü.

ekim 23. Fransızlar'ın Malmaison zaferi. —24. İtalyanlar'ın Caporetto'da bozguna uğraması.

kasım 2. Siyonizm üstüne Balfour bildirisi. —ABD ile Japonya arasında Çin konusunda anlaşmalar. —6. Rapallo'da Müttefik devletler konferansı. İngilizler' in Passchendaele'yi alması. —7. İngilizler'in Gazze'yi alması. Rusya'da bolşeviklerin iktidara gelmesi. —8. İtalya' da Diaz'ın, Cadorna' nın yerine geçmesi. —16. Fransa' da Clemenceau kabinesinin kurulması. —20. İngilizler' in Cambrai'ye yoğun tank saldırısı.

aralık 7. ABD'nin Avusturya-Macaristan'a savaş açması. —9. Romanya'nın ateşkes imzalaması. İngilizler'in Kudüs'ü alması. —15. Brest-Litovsk ateşkesi.

1918

ocak 8. Wilson'un on dört ilkesi.

şubat 9. İlk Brest-Litovsk antlaşması. (Orta Avrupa imparatorlukları ve Ukrayna). —10. Alman-rus görüşmelerinin kesilmesi. —12. Türk ordusunun Doğu Anadolu'da ilerlemeye başlaması. —24. Trabzon'un geri alınması.

mart 3. İkinci Brest-Litovsk antlaşması (Orta Avrupa imparatorlukları ve Rusya). —13. Erzurum'un geri alınması. —21. Birinci alman saldırısı: Somme bölgesinde. —26. Doullens konferansı; Foch'un Müttefikler'in Batı Orduları başkomutanlığına getirilmesi.

nisan 5. Japonlar'ın Vladivostok'u işgal etmesi. —7. Van'ın geri alınması. —9. İkinci alman saldırısı: Flandres'da. —14. Foch'un, Müttefik orduları başkomutanı olması. —14. Batum'un alınması. —25. Kars'ın geri alınması.

mayıs 7. Orta Avrupa imparatorlukları ile Romanya arasında Bükreş antlaşması. —27. Üçüncü alman saldırısı: Chemin des Dames üzerine. —30. Almanlar'ın Marne nehrine ulaşması.

haziran 9. Dördüncü alman saldırısı: Matz'da.

temmuz 15. Fransa'da beşinci ve son alman saldırısı: Champagne'de. —16. Rus imparatorluk ailesinin katledilmesi. —18. Champagne'da müttefik karşı-saldırısı.

ağustos 6. Foch'un Fransa mareşali olması. —8. Müttefikler'in Picardie'ye saldırması.

eylül 12. Amerikalılar'ın Saint - Mihiel'e saldırması. —15. Franchet d'Esperey'in Makedonya'ya saldırması. Bakü'nün İngilizler'den geri alınması. —19. İngilizler' in Filistin'de genel saldırısı. —26. Champagne'dan Flandre'a dek müttefik saldırıları. —29. Bulgarlar'la ateşkes imzalanması. —30. İngilizler' in Şam'ı alması.

ekim 2. Saint-Quentin'in geri alınması. —4. Almanlar'ın Wilson'a ilk notası. —9. Cambrai'nin geri alınması. —14. Çekler'in bağımsızlık ilanı. —16. Müttefikler' in Sofya'ya girmesi. —17. Lille ve Douai'nin geri alınması. —19. Belçikalılar'ın Brugge'ye girmesi. —24. Macarlar'ın bağımsızlık ilanı. —25. İngilizler'in Halep'i alması. —27. Vittorio Veneto komutasındaki İtalyanlar'ın zaferi. Almanlar' ın Wilson'dan ateşkes istemi. —29. Hırvatlar'ın ve Slovenler'in bağımsızlık ilanı. —30. Türkiye ile Mondros mütarekesi.

kasım 1. Sırplar'ın Belgrad'a girmesi. —3. Avusturyalılar'la Padova ateşkesi. —7. Polonyalılar'ın bağımsızlık ilanı. —9. Wilhelm II'nin tahttan çekilmesi. —10. Mézières ve Charleville'nin geri alınması. —11. Rethondes ateşkesi. —12. Rusya'nın Brest-Litovsk antlaşmasını reddetmesi. Avusturyalılar'ın Almanya'ya bağlı bir cumhuriyet ilan etmeleri. —14. Doğu Afrika'nın teslim olması. —19. Fransızlar'ın Metz'e girmesi. Pétain'in Fransa mareşali olması. —21. Alman donanmasının gözaltında tutulmak üzere ingiliz sularına getirilmesi. —25. Fransızlar'ın Strasbourg'a girmesi.

aralık 11. Müttefikler'in Koblenz (Amerikalılar), Mainz (Fransızlar) ve Köln'e (İngilizler) girmesi.

rı harekete geçirmeleri; Müttefikler'in, Habsburglar'a karşı direnen Çekler'i, Slovenler'i; buna karşı Almanlar'ın da Romanovlar'a başkaldıran Finliler'i, Ukraynalılar'ı ve Polonyalılar'ı, İngiltere'ye karşı da İrlandalılar'ı desteklemeleri...

Hükümetler, halkların gitgide tükendiğinin bilincine vardılar ve düşman kuvvetleri ciddi darbeler yemedikçe elde edilmesi güç görünen uzlaşma barışları yolunda çabalarını artırdılar. 1914 ve 1915'in vakitsiz ama anlamlı girişimlerinden sonra, 1916-1918 yıllarının daha inandırıcı gizli çabaları geldi: 1916 sonlarında Avusturya-Macaristan imparatoru Karl I'in bu yolda attığı adımlar (Bourbon-Parma prensi Sisto'nun yüklendiği görev), savaşan devletlerin hedeflerini açıklamaları yönünde ABD başkanı Wilson'ın yaptığı girişim, Wilhelm II'nin barış önerisi, 1917'de, prens Sisto'nun başarısızlığından sonra papa Benedictus XV'in yaptığı barış çağrısı, Armand-Revertera görüşmeleri, Briand ve Lancken'in başarısızlıkla sonuçlanan görüşmesi, Karl I ile başkan Wilson arasında başlayan yazışmalar, 1917 boyunca süren ve yıla damgasını vuran genel bezginlik karşısında duyulan kaygıların belirtileri oldu. 1918'de, çarpışmaların ortalığı kasıp kavurduğu günlerde bile, askeri sonuçların alınması beklenmeden, savaşı diplomatik girişimlerle sona erdirme yolunda büyük çabalar harcandığı görüldü: böylece Ludendorff 27 mayısta, Chemin des Dames yöresinde fransız hatlarını yarmışken, prens Hatzfeld Wildenburg barış görüşmelerini yürüttü. 1 haziranda, Almanlar başarılarının doruğundayken, Bavyera'da, Rupprecht prensi alman ordusunun sonuçta başarı kazanamayacağını yazdı. Oysa aynı gün Foch, "savaşın belki de yitirildiğini" açıklıyor, 7 haziranda da İngilizler tümenlerinin sayısını azaltırlarsa "savaşı sürdürmenin olanaksız duruma geleceğini" belirtiyordu. Gözlenen genel bitkinlik savaşta uğranan kayıpların kanıtıydı; Müttefikler zaferi bu bezginlik ortamında kazandı.

Birinci Dünya savaşı, son olarak, savaşa giren ülkeler ve özellikle de Batı Avrupa ülkeleri için bir *yıkım savaşı* oldu:

—İnsan kayıpları: Türkiye 500 000 - 600 000 şehit verdi. Savaş boyunca silah altına aldığı 2 850 000 kişiden ateşkes sırasında elde kalan 560 000 kişiydi (Fransa 1 400 000 insan kaybetti; aktif erkek nüfusun % 10'u yitirildi, Almanya'da % 9,8 -toplam 1 800 000 ölü-, Avusturya - Macaristan'da % 9,5, İtalya'da 6,2, İngiltere'de 5,1, Rusya'da 4,5, Belçika'da 1,9 ve ABD'de 0,2). Savaşın toplam insan kaybı 8 milyon kişi dolayında oldu.

—Mali kayıplar: Savaş ardında çok büyük mali yükler bıraktı. Fransa ve Büyük Britanya ABD'ye 7 milyar dolar borçlandı. Para her ülkede değer yitirdi. Bu durum, "Büyük Savaş" sonrasında dünyanın altın stokunun % 50'sini elinde tutan ABD ile öteki ülkeler arasında uyuşmazlıklara yol açtı. Türkiye'nin de savaş giderleri 398,5 milyon osmanlı lirası tuttu. Bu gider büyük ölçüde emisyonla karşılandı; 161 milyon osmanlı lirası basıldı. Para arzı dört kat arttı. İkinci kaynak dış borçlanma oldu. Almanya 4 milyar mark kredi verdi. 1916 yılına kadar değerini koruyan para, altın karşısında değerini yitirdi. 1917'de bir altın lira altı kâğıt liraya eşit oldu.

—Dünyada etki kaybı: Batı Avrupa, 1914'te dünya ticaretinin üçte ikisini elinde tutarken, savaş sonrasında bu oran beşte ikiye düştü. Sömürgelerinde savaş koşullarının yarattığı güçlüklerle karşı karşıya kaldı. Aynı dönemde Wilson'ın öğretisi ve Lenin'in devrim stratejisi sömürge halkları arasında belirgin bir yankı yarattı.

Ama kimi ülkeler için zaferin, herkes içinse savaşın sona ermesinin sevinci (kimi çatışmalar, özellikle de rus iç savaşı hâlâ sürse de) ortaya çıkan yeni sorunların büyüklüğünü gözlerden gizledi. Bir yandan toparlanan, öbür yandan zayıf düşmüş olan demokrasi yönetimleri, bu sorunları çözecek siyasal gücü her zaman bulamadılar. Böylece Büyük Savaş siperlerinin görünüşteki hareketsizliği ardında değişik biçimlerde hareketler, özellikle de motor sanayisinin gücü belirdi. Bu yeni güç, İkinci Dünya savaşı'nın büyük strateji zaferlerine dönüşünü hazırladı ve XX. yy.'ın yeni büyük devletlerini az-çok belirledi: ABD, Sovyetler Birliği ve Japonya.

Barış antlaşmalarının yetersizliği ve Büyük Savaş'ın yol açtığı ağır zorunluklar, 11 kasım ateşkesini ancak 20 yıl sürecek bir barış antlaşması durumuna getirdi. (→ Kayn.)

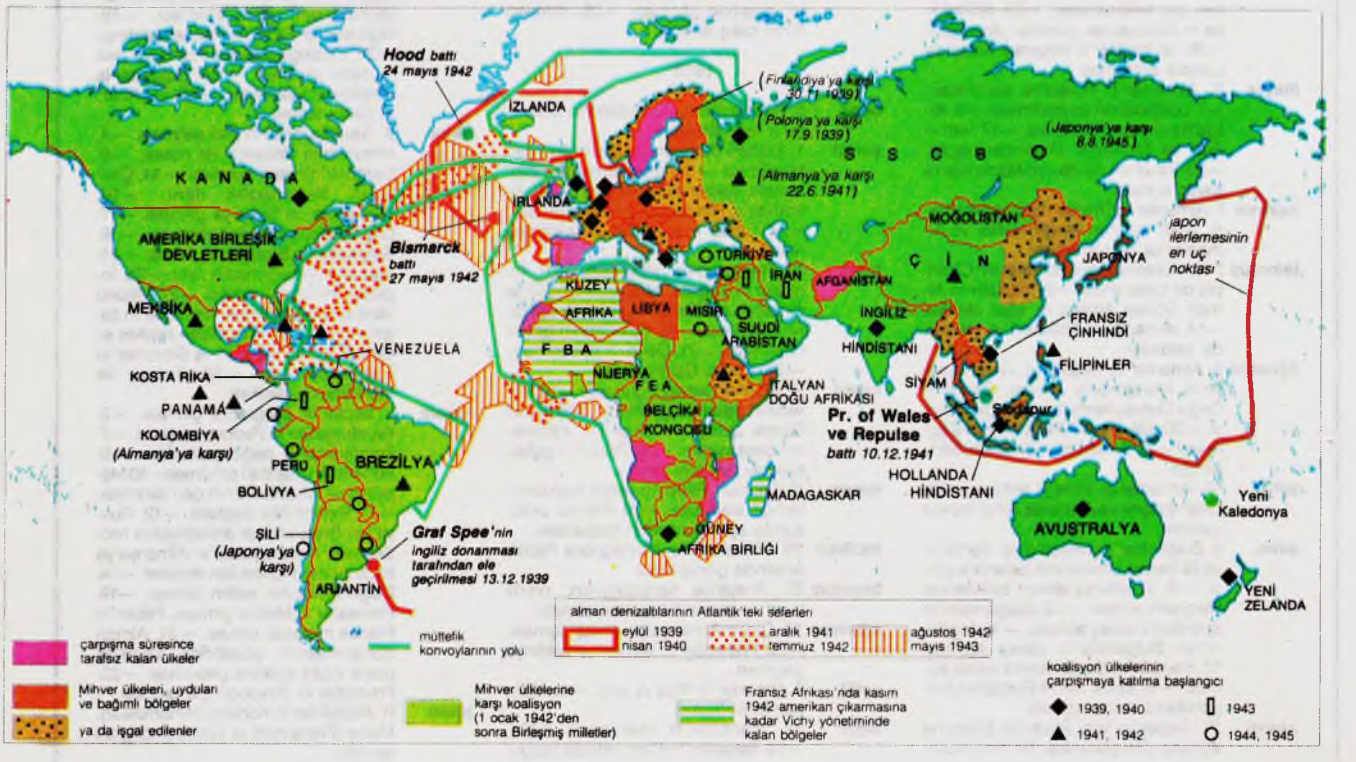
barış antlaşmaları

28 haziran 1919, Almanya ile Müttefikler arasında Versailles antlaşması.
10 eylül 1919, Avusturya ile Müttefikler arasında Saint-Germain-en-Laye antlaşması.
27 kasım 1919, Bulgaristan ile Müttefikler arasında Neuilly antlaşması.
4 haziran 1920, Macaristan ile Müttefikler arasında Trianon antlaşması.
10 ağustos 1920, Türkiye ile Müttefikler arasında Sevr (Sèvres) antlaşması. (Bu antlaşma Ankara'daki TBMM hükümetince tanınmadı.)
14 ekim 1920, SSCB ile Finlandiya arasında Tartu (Dorpat) antlaşması.
12 kasım 1920, İtalya ile Yugoslavya arasında Rapallo antlaşması.
18 mart 1921, Polonya ile SSCB arasında Riga antlaşması.
24 temmuz 1923, Türkiye ile Müttefikler arasında Lozan antlaşması. (Türk.Kurtuluş savaşı sonrasında.)

■**Dünya savaşı** *(İkinci),* 1939'dan 1945'e kadar, demokratik devletler ittifakı (Polonya, Büyük Britanya ve Commonwealth ülkeleri, Fransa, Danimarka, Norveç, Hollanda, Belçika, Yugoslavya, Yunanistan, sonra SSCB, ABD, Çin ve başlıca Latin Amerika ülkeleri) ile Mihver'in totaliter güçlerini (Almanya, İtalya, Japonya ve uyduları Macaristan, Slovakya, vb.) karşı karşıya getiren savaş.

Bu savaşın asıl nedeni Hitler'in III. Reich'ı Versailles "dikta"sından (1919) kurtarmak ve Avrupa'yı egemenliği altına almak istemesiydi. Güçlü bir ordu (Wehrmacht) yaratmak için yeniden zorunlu askerlik hizmeti koyan (1935) Hitler, Ren nehrinin sol kıyısını bir kez daha işgal etti (1936); arkasından Avusturya'yı ve Çekoslovakya'nın bir bölümünü ilhak etti (1938). Bu oldubittinin Münih'te Fransa ve Büyük Britanya tarafından tanınması (1938), Führer'in güç politikasını cesaretle sürdürmesine yol açtı. Hitler o zaman Çekoslovakya'nın kalan bölümünü de ele geçirdi (mart 1939), İtalya'nın desteğini sağladı

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI
DÜNYA'DA SAVAŞ

(mayıs) ve Polonya'nın paylaşılmasına dayalı bir anlaşmayla SSCB'nin hoşgörülü yansızlığını elde etti (Ribbentrop-Molotov anlaşmaları, 23 ağustos). Dantzig olayıyla, savaş başladı. Bu Avrupa kökenli savaş, 1941'den başlayarak dünyayı sardı ve ancak ağustos 1945'te, Japonya'daki Hiroşima ve Nagasaki cehennemlerinin ardından son bulabildi.

Mihver devletlerinin başarılı yayılması (1939-1942)

• *Avrupa'da alman yıldırım savaşı* (eylül 1939-ağustos 1941). 1 eylül 1939 sabahı, saat 4.45'te, alman ordusu Polonya'ya girdi, Fransa'yı ve Büyük Britanya'yı, bu ülkeye verdikleri sözü tutmak zorunda bıraktı. Polonya ordusu 26 gün içinde çökertildi. Fransız ordusunun Sarre'daki gösterisi (8 eylül) Wehrmacht'ı kaygılandırmadı. Öte yandan, Sovyetler 17 eylülde Doğu Polonya'ya girdiler. 28 eylüldeki Alman-Sovyet anlaşması'yla, Polonya'nın paylaşımı resmileştirildi, ülkenin doğuda ve batıda ilhak edilmeyen topraklarında da 12 ekimde alman yönetimi altında bir genel valilik oldu.

Doğuda istediğini elde eden Hitler, bunun üzerine batı seferine hazırlandı; ancak planlarını değiştirerek saldırısını 1940'a ertelemek zorunda kaldı. Fransa'da, alman-sovyet paktı sonucu olarak Komünist parti dağıtıldı (26 eylül). Genelkurmay, uzun süreli bir savaşın hazırlıklarına girişti; bunun için kaçınılmaz olan ordu donanımının modernleştirilmesi işini hızlandırdı. "Tuhaf savaş" sırasında ülkenin kuzey sınırlarının savunmasını güçlendirmeye çalıştı. Belçika'nın tutumunu bilmeden bu ülke topraklarına ve Hollanda'ya dek uzanacak bir müdahale manevrası hazırladı (Dyle-Breda planı).

SSCB'ye gelince, Baltık denizi'ne giriş alanını genişletmek amacıyla Baltık ülkelerini kendisiyle saldırmazlık paktı imzalamaya çağırdı; daha sonra Finlandiya'ya toprak isteklerini bildirdi, 30 kasımda Karelya'yı işgale girişti. Böylece zorlu bir kış savaşı başladı. Finli kuvvetler işgalciye karşı gösterdikleri direnişle tüm dünyanın sevgisini kazandı; ama hiçbir yardım göremeyince 12 mart 1940'ta savaşa son verdi.

ABD'de, Roosevelt, "Cash and Carry" (peşin parayla satın alma) kararını meclise onaylatarak batı demokrasilerinin ye-

AVRUPA'DA ASKERİ HAREKÂT (1939-1942)

niden silahlanmasını desteklerken Almanya ablukayla karşı karşıya geldi. Alman gemilerinin Norveç karasularına girişi (*Altmark* gemisinin genel denetimi), İngilizler'in bu suları mayınlamasına yol açtı; ancak bundan önce Almanlar ikinci bir yıldırım savaşı başlattılar: Wehrmacht, 9 nisan 1940'ta Danimarka ve Norveç'i istila etti; Müttefikler'in Namsos ve Narvik'e yaptıkları çıkarmalara karşın, bir ay içinde Kuzey burnundan Hamburg'a uzanan tüm batı kıyılarının efendisi durumuna geldi.

Bu müdahale, Fransa'ya saldırı hazırlığını engellemedi. Bu konuda değiştirilen planlar 24 şubatta kesin olarak kabul edildi. Bu planlar, ana saldırıyı sağ kanattan değil, ortadan, Dinant ve Sedan arasından yöneltmeyi içeriyor, 10 panzer tümeninin 7'si bu bölgede toplanıyordu. Bu tümenlerin hava kuvvetlerinin desteğinde, fransız cephesini, Maginot hattının batı ucunda, Ardennes'nin bitim noktasında yarmaları, Belçika'ya gelecek müttefik kuvvetlerini yalıtlayıp çökertmek için de aşağı Somme yönüne ilerlemeleri gerekiyordu. Alman genel saldırısı, 10 mayısta Hollanda, Belçika ve Lüksemburg üzerinden başladı. 13 mayısta Meuse nehrine ulaşıldı; Dinant ve Sedan arasında bir gedik açıldı. Bu gedikten geçen panzer birlikleri Luftwaffe'nin güçlü hava desteğiyle aşağı Somme yönüne ilerledi. 20 mayısta buraya ulaşıldı. 19 mayısta Gamelin'in yerine geçmiş olan Weygand, üstünlüğü ele geçiremedi. Hollanda kuvvetleri 14 mayısta teslim oldu. 28 mayısta da Belçika kuvvetleri yenilgiyi kabul etti. Belçika kralı Léopold Almanlar'a tutsak düşerken hükümet yurtdışına kaçtı. Dunkerque'de ingiliz seferi birliklerinin büyük bir bölümü, 100 000 fransızla birlikte, 4 hazirana kadar gemilere binip geri çekilmeyi başardı; Belçika'daki fransız ordularının geri kalan kuvvetleri ya öldürüldü ya tutsak edildi. 6-9 haziran arasında, Weygand'ın oluşturmaya çalıştığı Aisne-Somme cephesi de çöktü. 10 haziranda, o güne dek yansız kalmış olan İtalya, Fransa'ya savaş ilan etti. P. Reynaud'nun yerine geçen mareşal Pétain, 17 haziranda ateşkes sürecini başlattı, Almanya ile 22, İtalya ile 24 haziranda ateşkes imzalandı. Bu arada, Londra'da, tanınmamış bir fransız generali, De Gaulle, 18 haziranda İngiltere'nin yanında savaşımı sürdürme çağrısı yaptı.

Bu yıkımın sonuçları çok büyüktü: Kuzey burnundan İspanya'ya dek kıta Avrupası'nın tüm batı kıyılarında alman egemenliği; Quisling adlı nazi işbirlikçisinin sultası altında bir Norveç; kraliçesi Londra'ya kaçmış ve Seyss-İnquart adlı Reich komiserinin yönetimine girmiş bir Hollanda; alman askeri yönetimi altında bir Belçika; topraklarının büyük bir bölümü işgal edilmiş bir Fransa ve fiilen alman topraklarına katılmış Alsace-Lorraine bölgesi.

Adasında yalnız kalan, ancak 10 mayısta başbakan olan Churchill tarafından harekete geçirilen Büyük Britanya, Almanlar'ın eline düşmesinden korktuğu fransız donanmasını yansızlaştırmaya çalıştı; bu amaçla onu batırmaktan da çekinmedi (Mers el-Kebir, İskenderiye). Bu saldırıların yol açtığı ingiliz düşmanlığı, De Gaulle'ün fransız sömürge imparatorluğu topraklarını Özgür Fransa'ya katma çabalarını engelledi (Dakar, 23 eylül). Yalnızca Çad (Eboué ile), sonra da tüm Fransız Ekvatoral Afrikası, Özgür Fransa'ya, Afrika' da savaşımı yeniden başlatmak için, bir üs ve bir askeri birlik kaynağı oluşturdu.

Mareşal Pétain hükümeti özgür bölgede yer alan Vichy'ye yerleşti. 10 temmuzda Millet meclisi tarafından 80 parlamenterin ret oyuna karşın tam yetkiyle donatılan Pétain, bir "ulusal devrim" politikası ve dışişleri bakanı Laval ile birlikte, galip devletle işbirliği politikası uygulamaya başladı (Montoire görüşmesi, 24 ekim).

Hitler, Büyük Britanya'yı yenilgiye uğratmak için, 15 eylülde adaya çıkarma yapmayı planlamıştı. Ama önce hava savaşını kazanmak gerekliydi. 13 ağustosta başlayan *İngiltere savaşı*, RAF (Royal Air Force) ile Luftwaffe'yi karşı karşıya getirdi ve ekime dek sürdü, çıkarmaysa, 17 eylülde belirsiz bir tarihe ertelendi.

Bu ilk başarısızlık ve General Franco' nun Cebelitarık'ı ele geçirme görevi alan alman birliklerinin İspanya'dan serbestçe geçmelerine bir izin vermekte çekingen davranması, Hitler'i yayılmacılık tutkularını Doğu'da doyurmaya yöneltti. Orta Avrupa ve Balkanlar'da arabulucu oyunlarına başvurduktan (Macaristan, Transilvanya'nın bir bölümünü geri aldı) ve Japonya'yı Mihver devletlerinin yazgısına bağladıktan (üçlü pakt, eylül) sonra, Führer, Romanya üzerindeki egemenliğini artırarak alman birliklerinin burada gizlice konaklamalarını sağladı; bu arada aralık için Barbarossa planını hazırladı (SSCB'nin istilası).

Mussolini, ikinci planda kalmak istemeyerek, ağustos-eylül 1940'ta, İngilizler'e karşı Libya ve Etyopya'dan Mısır, Somali ve Sudan'a doğru askeri harekâta girişti. Ayrıca, italyan kuvvetleri 28 ekimde Yunanistan'a girdiler; burada Papaghos birliklerinin çok sert direnişiyle karşılaştılar, sonra Arnavutluk'a püskürtüldüler. Bu arada İngilizler 4 kasımda Girit'e çıktı. İtalyanlar' ın Yunanistan'daki başarısızlıkları, uzayıp giden bir savaşın geri bölgeleri tehdit etmesi, SSCB'ye karşı harekâtı sürdürmekten duydukları korku, 27 mart 1941'de Yugoslavya'da ingiliz yanlılarınca gerçekleştirilen hükümet darbesi, Hitler ve OKW'sinin (Oberkommando der Wehrmacht) birdenbire, Yunanistan ve Yugoslavya'yı alman egemenliği altına sokmak için yeni bir yıldırım seferi düzenleme kararı almasına neden oldu.

• *Balkan seferi* (6-27 nisan). İtalya, Kärnten, Macaristan ve Bulgaristan'dan yapılan saldırılarla yugoslav ordusunun 12 günde saf dışı kalmasına yol açtı; Yunanistan, 28 nisanda tümüyle işgal edildi; ama ingiliz kuvvetleri çekilmeyi başardı. Şiddetli hava, deniz ve kara çarpışmaları sonunda Girit de işgal edildi (1 haziran). Almanlar Balkanlar'a egemen oldu. Bu arada Yugoslavya parçalandı: bağımsız bir hırvat devleti kuruldu; geri kalan topraklar Wehrmacht yönetiminde kaldı. Böylece, SSCB'ye saldırı öncesinde, Almanlar'ın gerisinde hiçbir tehdit kalmamıştı. Ancak bu savaşa girişmek için bir ay daha beklenmesi gerekti.

• *SSCB'ye giriş* (22 haziran 1941). Hitler ve OKW, SSCB'yi, zırhlı birliklerle üç hedefe (Leningrad, Moskova, Kiev) yöneltilecek yeni bir yıldırım savaşıyla yenebileceklerini düşündüler. Üç ay içinde, Baltık ülkeleri, Beyaz Rusya ve Ukrayna işgal edildi; Leningrad kuşatıldı; yüz binlerce rus tutsak edildi. Bu arada Finlandiya da Almanlar'ın yanında, SSCB'ye karşı yeniden savaşa girdi. Ama Briansk ve Vyazma'daki kuşatma savaşlarına karşın, hava koşulları ve Ruslar'ın zorlu direnişiyle frenlenen Almanlar, Moskova'ya ulaşamadı. Bu, Wehrmacht'ın yıldırım savaşlarının sonuydu. SSCB'de uzun süreli bir savaş için birlikleri yerleştirmek gerekiyordu; topraklarının genişliğinden yararlanan sovyet kurmayı da Almanlar'ı bu tür bir savaşa itiyordu. Berlin, ele geçirilen rus topraklarında Rosenberg'in yönetiminde iki Reich komiserliği oluşturdu: kuzeyde Ostland, güneyde Ukrayna.

Bu arada, Avrupa'nın başka yerlerinde alman egemenliği daha ezici bir biçim almaktaydı: Alsace-Lorraine'de Almanlar hesabına zorunlu çalışmanın başlaması, SS örgütünden Heydrich'in Bohemya-Moravya bölgesine koruma sorumlusu atanması, rehinelerin topluca öldürülmeleri (Châteaubriant).

• *İngilizler'in tepkileri.* RAF sayesinde İngiltere savaşı'ndan zaferle çıkan İngilizler, Afrika'daki italyan sömürgelerine karşı saldırıya geçtiler. Doğu Afrika'da, 1941 yılı boyunca, Somali, Eritrea, sonunda da Etyopya, italyan egemenliğinden tümüyle koparıldı. Libya'da, İngilizler'in Bingazi' ye çekilmelerine neden olan ilk başarıdan sonra, Rommel komutasındaki Afrikakorps'un gelişiyle, sayısız sıçramalar sonucunda 1942 sonuna dek süren uzun bir mücadele başladı. Ama, ingiliz donanması, Matapan zaferiyle (28 mart 1941) Akdeniz'de egemenliği yeniden eline geçirdi. Irak'taki alman destekli ayaklanmanın bastırılmasından sonra, İngilizler'in Suriye ve Lübnan'a yerleşmeleri bunun bir kanıtıydı.

Öte yandan, kiralama ve ödünç verme yasası (11 mart), o günden sonra Londra'ya tüm amerikan sanayisinin desteğini sağladı. Newfoundland açıklarında bir araya gelen Churchill ve Roosevelt (10-12 ağustos) gelecekteki barış üstüne ortak görüşlerini belirlediler (Atlantik belgesi).

• *Japon müdahalesi ve ABD'nin savaşa girişi* (aralık 1941). 1937'den beri Çin ile savaş durumunda olan Japonya, 1940 eylülünden başlayarak fransız ordusunun uğradığı bozgundan yararlanarak, Çinhindi'nde önce geçiş, sonra konaklama kolaylıkları elde etti (temmuz 1941). ABD, japon egemenliğinin Büyük Okyanus'a kadar yayılmasına, bu ülkeye yapılacak tüm dışsatımlara ambargo koyarak karşılık verdi. Sovyetler'in yansızlığını sağlayan (14 nisan 1941 antlaşması) Amiral Toco hükümeti, Pearl Harbor'da demirlemiş amerikan donanmasına ani bir saldırı düzenlemeye karar verdi (7 aralık 1941). Bu beklenmedik eylemden çok sarsılan amerikan ulusu, tam seferberlik ilanıyla savaşa girdi; böylece demokrat ülkelerin faşist yönetimlere karşı sürdürdüğü savaşıma katıldı (Almanya ve İtalya, 10 aralıkta ABD' ye savaş ilan ettiler).

Stratejik üstünlüğünden yararlanan Japonya, altı ay boyunca Uzakdoğu'da büyük başarılar kazandı. Birmanya'ya girdi ve Çin'i tecrit etti (aralık 1941); bir dizi hava ve deniz harekâtıyla Filipinler'i (aralık 1941-mayıs 1942), Malezya'yı(ocak 1942) ve Singapur'u (şubat) ele geçirdi ve burasını Endonezya'nın alınması için saldırı üssü olarak kullandı; ocak-mart 1942 arasında bu ülkeyi de denetimine aldı. Büyük Okyanus'ta Wake adası, Guam adası ve Gilbert adaları'nın alınmasından (aralık 1941) sonra, Japonlar Solomon adaları'na saldırdılar; Yeni Gine'ye çıkarma yaptılar (ocak-şubat 1942); bu eylemi haziranda Aleut adaları ve Midway adaları'na dek genişlettiler. Ama bu zaferler dizisi bir yerde son buldu: Mercan denizi'ndeki çarpışma (mayıs) Müttefikler'in başarısıyla sonuçlandı ve Avustralya istiladan kurtuldu. Yeni Gine'deki Japon birlikleri de şiddetli bir müttefik direnişiyle karşılaştı. Amerikalılar'ın Guadalcanal'a çıkmasıyla (7 ağustos) zorlu bir çarpışma başladı; bu çarpışma japon yayılmasının sonu oldu.

Bu güç aylar boyunca, üçlü paktın rakipleri, savunmalarını güçlendirmek ve üstünlüğü ele geçirmek amacıyla bağlarını sıkılaştırdılar.

1941'in sonlarında, Churchill ve Roosevelt, Müttefikler'in stratejisini (Arcadia konferansı) şöyle belirlediler: "önce Almanya, sonra Japonya." 1942 mayısında, Molotov ingiliz-sovyet anlaşması için görüşmelere oturdu; amerikan kiralama ve ödünç verme yasası, SSCB'yi de kapsayacak biçime sokuldu; amerikalı Stilwell, Çin-Japon savaşı'nda, çin kuvvetleriyle gönderilen yardım birlikleri arasında eşgüdüm kurmak amacıyla, Çankayşek'in genelkurmay başkanlığına getirildi. Anglosaksonlar, doğu harekâtı cephelerinin komuta sorumluluğunu paylaştılar: Büyük Okyanus Amerikalılar'ın (MacArthur), Birmanya ve Hint adaları İngilizler'in (Wavell) komutasına verildi. Hindistan'da ingiliz karşıtı milliyetçi ayaklanmalar oldu; olaylar İngiliz Stafford Cripps'in başarısız biten yolculuğu sonrasında, Gandhi ve Nehru'nun tutuklanmasıyla sonuçlandı (ağustos). Bu arada Subhas Çandra Bose, Japonlar'ın hizmetine girdi.

• *Alman saldırılarının sürmesi* (ilkbahar-yaz 1942). Denizde, alman denizaltıları, 1942'nin ilk üç ayında Atlas okyanusu'nda saldırılarını yoğunlaştırdı ve 3 milyon tonilatoluk müttefik gemisi batırdı.

SSCB'de, Brauchitsch'in görevden alınmasından sonra, harekâtın yönetimini doğrudan Hitler üstlendi ve saldırılar güneye yöneldi. Kırım'ın alınmasından sonra, Wehrmacht, 28 haziranda, Kafkasya (petrol kuyuları, Bakü) ve Stalingrad üzerine büyük bir saldırı başlattı. 24 temmuzda Rostov işgal edildi. Don nehrinin aşılmasından sonra, 19 ağustosta Stalingrad dolaylarına, 21'inde Kafkas dağlarına (Elbruz) ulaşıldı.

Libya'da, El-Agayle'de geri püskürtülmüş olan Rommel, 21 ocak 1942'de yeni bir saldırıya girişti; Bingazi'yi yeniden aldı; Bir Hakeim'de Özgür Fransızlar ile çarpıştı; Tobruk'u ele geçirdi ve Mısır'a girerek El-Alameyn'e kadar ilerledi (temmuz).

savaşın dönemeci (1942 ortası-1943 ortası)

Harekât üstünlüğünün Mihver devletlerinden Müttefikler'e geçtiği dönem, savaşın dönemecini oluşturdu. Bu geçiş, dört harekât alanında gerçekleşti: Kuzey Afrika, SSCB, Büyük Okyanus ve Atlas okyanusu.

• *Kuzey Afrika.* Avrupa'da ikinci bir cephe açamayacak durumdaki Anglosaksonlar, Doğu cephesini rahatlatmak için, Güney Avrupa'ya yapılacak harekâta üs oluşturmak amacıyla Kuzey Afrika'ya çıkarma yapma kararı aldılar (Torch harekâtı). Ön hazırlıklar sırasında, Montgomery, 23 ekim 1942'de El-Alameyn'de, Afrikakorps'u ve İtalyanlar'ı Libya'dan kesin biçimde atacak bir saldırıya girişti. 8 kasımda, Müttefikler Fas ve Cezayir'e çıktı; burada Fransa'nın Kuzey Afrika kuvvetleriyle karşılaştılar; çatışmalar Cezayir kentinde bulunan fransız başkomutanı Darlan'ın ateşkesi kabul etmesine kadar sürdü. Hitler, olaya hemen tepki göstererek Bizerte'ye birlikler gönderdi ve 11 kasımda özgür fransız bölgesini işgal ettirdi. Bu arada, Mussolini de Korsika adasını ele geçirdi. Fransız ateşkes ordusu dağıtıldı ve alman birlikleri Fransa'nın Toulon limanına geldiğinde buradaki fransız donanması kendini batırdı (27 kasım).

Tunus'ta Giraud'nun birlikleri ve ingiliz-amerikan kuvvetleriyle Mihver devletlerinin birlikleri arasında sert çarpışmalar oldu. 28 mart 1943'te Güney Tunus'taki Mareth hattını aşan Montgomery ordusuyla öbür müttefik birliklerinin birleşmesi Tunus'un alınmasını kolaylaştırdı (7 mayıs).

Kuzey Afrika bu dönemde müttefik harekâtının kutuplarından biri ve Darlan'ın öldürülmesinden (aralık 1942) sonra, Giraud'nun yönetimine giren yeni fransız otoritesinin merkezi durumuna geldi. Roosevelt ve Churchill, Fas'ın Casablanca kentinde bir araya gelerek hedef önceliklerini belirlediler: Atlas okyanusu savaşı, Reich'ın sistemli biçimde bombalanması, 1944'te Avrupa'da ikinci cephenin açılmasına kadar Akdeniz'de egemenlik sağlanması.

De Gaulle ve Giraud, aralarında anlaşmayı başaramadılar. Fransız ulusal kurtuluş komitesi, iki generalin başkanlığında, ancak 3 haziran 1943'te oluşturulabildi; bu durum De Gaulle'ün üstünlüğünü kanıtlamasına dek sürdü.

• *SSCB.* 13 eylül 1942'de von Paulus'un Stalingrad'a yaptığı saldırı, bitmez tükenmez sokak çarpışmalarına yol açtı. Bu arada kış bastırdı; Sovyetler, Stalingrad'daki alman kuvvetlerini arkadan ve uzaktan sarmak için, 19 kasımda Don üzerinden bir karşı saldırıya giriştiler. General Manstein komutasındaki alman karşı saldırısı başarılı olamadı (12 aralık) ve Reich kuvvetleri teslim olmak zorunda kaldı (2 şubat 1943). Aynı günlerde Almanlar'ın kafkas birlikleri hızla Rostov'a çekildi; bu kent de 14 şubatta sovyet ordusunca geri alındı. Sovyet saldırısı iyice yaygınlaştı: Voronej, Kursk, Harkov (16 şubat) kurtarıldı; ama, 21 şubatta başlayan Manstein'ın karşı saldırısı sonunda Harkov 11 martta yeniden Almanlar'ın eline geçti; böylece rus cephesinde zayıf bir çıkıntı noktası (Kursk) yaratılmış oldu.

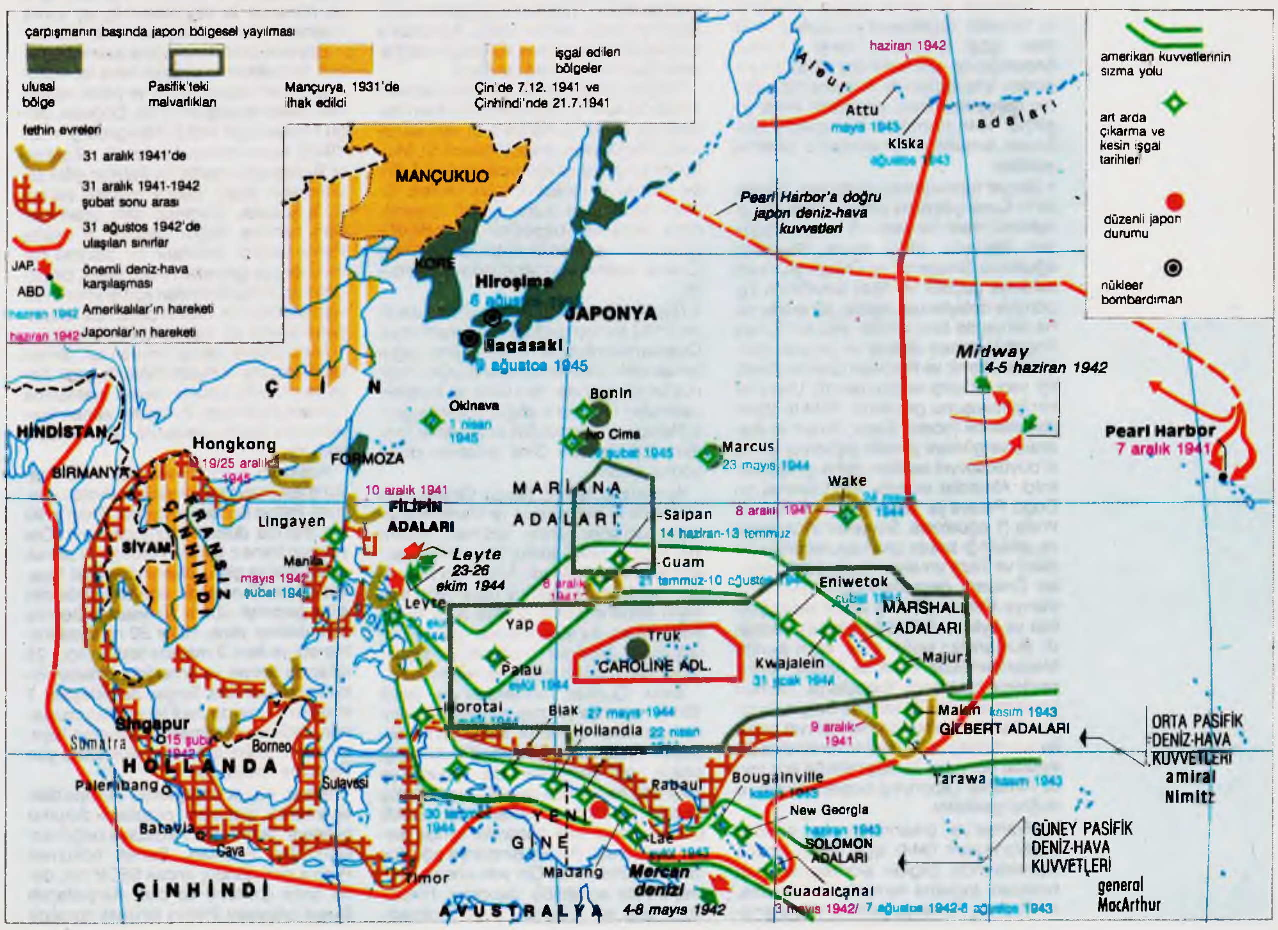
• *Büyük Okyanus'ta,* Guadalcanal çarpışmaları bir dönüm noktası oluşturdu ve bunun sonucunda japon stratejik üstünlüğü sona erdi. 7 ağustos 1942'de adaya çıkmış amerikan birliklerini, zorlu hava ve deniz çarpışmalarına karşın geri püskürtmeyi başaramayan Japonlar, 8 şubat 1943'te Guadalcanal'ı boşalttılar ve o günden sonra savunmaya geçtiler. MacArthur ve Nimitz, 1943 yılı boyunca yeni bir fetih harekâtı başlatarak Solomon adaları'nı tek tek ele geçirdiler.

Buna karşılık, Hindistan ve Çin'den Birmanya'ya girişilen ve Çankayşek ile bir kara bağlantısı kurmayı amaçlayan ortak saldırının başarısızlıkla sonuçlanması, amerikalı hava generali Chennault'un Himalayalar üzerinden "Hump" adlı hava köprüsü harekâtını gerçekleştirmesini zorunlu kıldı.

• *Atlas okyanusu'nda* dönüm noktası biraz daha geç belirdi. Atlas okyanusu savaşı'nın Müttefikler lehine olumlu bir gelişme göstermesi ancak 1943 ilkbaharında gerçekleşti: U-Boot'lar teknik yenilikler sayesinde daha iyi sıkıştırılmaya başlandı; ingiliz-amerikan stratejisine ayakbağı olan binlerce tonilatoluk gemi batırıldı. Bu savaşın kazanılması, Avrupa'ya çıkarma yapmak için zorunlu koşuldu.

Gene aynı dönemde Almanya'ya karşı bir topyekûn savaş stratejisi uygulandı; büyük sanayi merkezleri ve kentler düzenli biçimde bombalandı. Bu stratejinin iki hedefi vardı: alman sanayi potansiyelini

PASİFİK HAREKÂT ALANI

yok etmek ve sivil halkın moralini bozmak. Köln, Hamburg ve Berlin üzerine yapılan hava akınlarına karşın, 1943-44'te bu hedeflere ulaşılmış gözüyle bakılamazdı.

alman-japon birliklerinin geri çekilişi ve Müttefikler'in zaferi (1943-1945)

1943'ün ikinci üç ayı, Müttefikler'in Avrupa ve Büyük Okyanus'ta yeniden üstünlük kurma isteklerinin dile getirildiği bir dizi konferansla dikkati çekti: Washington (mayıs sonu), Québec (ağustos), Moskova (ekim), Kahire (kasım, Çankayşek de katıldı) ve Tahran (28 kasım-2 aralık). Son konferansta Roosevelt, Churchill ve Stalin ilk kez bir araya geldiler. Burada, İtalya harekâtı sonrasında 1 mayıs 1944'te, Batı Avrupa'ya bir çıkarma yapılması, bunu Güney Fransa'ya yapılacak bir ikincisinin izlemesi kararlaştırıldı. Stalin'in çok üstünde durduğu ikinci Avrupa cephesi de programa alındı. Almanya, öncelikli düşman olarak kaldı.

• *Güney ve orta İtalya'nın ele geçirilmesi* (temmuz 1943-ağustos 1944). 10 temmuz 1943'te Müttefikler Sicilya'ya çıktılar. Bu olay Mussolini'nin iktidardan düşmesine yol açtı. Yerine geçen Badoglio, Müttefikler ile görüşmeler yaptı. Güney İtalya'ya çıkarmanın başlaması (Salerno ve Calabria, eylül) üzerine, İtalya'nın teslim olduğu açıklandı. Almanlar çok kısa sürede denetimi ellerine alıp Mussolini'yi kurtardılar. Mussolini Kuzey İtalya'da faşist bir cumhuriyet hükümeti oluşturdu. Napoli'nin alınmasından (1 ekim) sonra, Almanlar Müttefikler'in ilerleme hızlarını iyice yavaşlattılar. Daha sonra da Gustav hattında 12 mayıs 1944'e dek tümüyle durdurdular. General Juin komutasındaki fransız birliğinin başarı kazandığı Garigliano muharebesinden sonra, Müttefikler 4 haziranda Roma'ya, 3 temmuzda Siena'ya ulaştı. Ama müttefik saldırısı tüm 1944-45 kışı boyunca, Gotik hat önlerinde saplanıp kaldı.

İtalya'daki bu yarım başarı, Churchill'in, harekâtı Yugoslavya'ya uzatma ve alman işgal ordusuna karşı -Tito'nun önderliğinde- sert saldırılar sürdüren yugoslav direnişçileriyle birleşme tasarılarının gerçekleşmesini engelledi. Ama, İngilizler 1944 ekiminde, Wehrmacht tarafından boşaltılan Yunanistan'a çıkarma yaptılar.

• *Sovyet topraklarının kurtuluşu.* Almanlar'ın Kursk çıkıntısını ele geçirmek için giriştikleri Hisar harekâtının başarısızlığından (temmuz 1943) sonra, Sovyetler, ağustosta Smolensk ve Dniepr yönünde saldırıya geçtiler ve 1943 kasımında Zaporojiye dolaylarına ulaştılar; bu arada daha ileriye de kimi akınlar yaptılar. Krivoy Rog'daki alman direnişi ve general Manstein'ın Jitomir ve Korosten üzerine yönelttiği yeni bir karşı saldırı (kasım), Ukrayna'nın kurtuluşunu geciktirdi. 1944'te Baltık devletlerine (ocak), Beyaz Rusya'ya (haziran) ve güneye yönelik (ağustos) bir dizi büyük sovyet saldırısı daha gerçekleştirildi. Almanlar, ekimde, Batı Litvanya'nın Doğu Prusya'ya yakın kesimine, Narew, Wisła (1 ağustosta, Sovyetler'in Varşova'ya yaklaştığı sırada çıkan ayaklanmayı ezdiler) ve Tisza ırmakları kıyılarına yerleştiler. Dniestr'i geçmelerinden sonra, Romanya Almanlar'a karşı tutum aldı (ağustos) ve eylülde SSCB ile ateşkes imzaladı. Bulgaristan teslim oldu; ekim ayında Macaristan istila edildi ve Amiral Horthy nazilerce tutuklandı. Yugoslavya, Tito'nun yönetimi altında, 20 ekimde Belgrad'a giren Tolbuhin komutasındaki sovyet ordusunun desteğiyle kurtarıldı. Finlandiya 20 eylülde Sovyetler ile düşmanlığa son verdi; Almanlar Laponya'yı boşaltıp Norveç'e doğru çekildiler.

• *Fransa'ya çıkarmalar ve sonrası* (haziran-kasım 1944). İşgal edilen Avrupa topraklarında gitgide şiddetlenen nazi baskıları, toplama kamplarına kapatma, rehin alma, Almanya'ya zorunlu çalışmaya gönderme gibi uygulamalar, kent ve kırlarda eylem yapan, kimi zaman da açık savaşıma geçen (Polonya, Yugoslavya, Glières yaylası) yeraltı direniş hareketlerinin sayısını artırdı ve birleşme sorunlarını gündeme getirdi (Fransa'da Jean Moulin'in önderliğinde oluşturulan Ulusal Direniş Konseyi [mayıs, 1943]).

Çıkarmalar için yapılan hazırlıklar, fransız direnişinin, ulaşım araçlarına ve telsiz, telgraf, telefon haberleşmelerine karşı giriştiği sabotaj ve bilgi toplama eylemleriyle (Merkezi haber alma ve eylem bürosu'nun yeşil, mavi planları) eşgüdüm sağlanmasını gerektirdi.

6 haziranda, gün doğarken, Normandiya'da Overlord harekâtı başladı. Bu savaş alanını aylardır yoğun biçimde bombalayarak hazırlayan ve bu arada III. Reich'ın iktisadi gücünü kırmaya çabalayan ingiliz-amerikan kuvvetleri, Normandiya'da Atlantik duvarı savunmasını yarmayı başardılar. Bununla birlikte, alman cephesinde ancak 31 temmuzda gedik açabildiler (Avranches).

Hızla gelişen harekât, Bretagne bölgesini işgalciden kurtardı (Lorient, Saint-Nazaire gibi birkaç yer dışında) ve ayaklanan Paris'e zarar görmeden özgürlüğe kavuşma olanağı sağladı (24 ağustos). Daha sonra hızla Somme, Aisne ve Marne'a ulaşıldı. Öte yandan, 15 ağustosta Akdeniz kıyısında, Provence'da gerçekleştirilen fransız-amerikan çıkarmasıyla, ülkenin güney-doğu'su hızla kurtarıldı. 3 eylülde Lyon özgürlüğüne kavuştu. 12 eylülde, Châtillon-sur-Seine'de, güney kuvvetleri, Normandiya'ya çıkan birliklerle birleşti.

3 haziran 1944'te, Cezayir kentinde De Gaulle'ün başkanlığında oluşturulan Geçici Fransız Cumhuriyeti Hükümeti, 3 eylülde Paris'e taşındı ve az sonra SSCB, ABD ve Büyük Britanya tarafından tanındı. Vichy'deki eski hükümetse Almanlar tarafından Sigmaringen'e taşındı.

Ama, çıkarmaya katılan tüm askerlerin gereksinimlerini karşılama güçlükleri ve III. Reich'ın istilayı kırma isteği, Almanlar'a belçika-alman sınırında ve Vosges dağlarında tutunma olanağı sağladı.

Belçika kurtarıldıysa da Ren nehrinin Hollanda kesimi, İngilizler'in Arnhem harekâtına karşın Almanlar'dan temizlenemedi. Ren kıyıları, ancak Alsace'da, Mulhouse'un güney-doğu kesiminde I. Fransız ordusu ve Strasbourg'da Leclerc tümeni tarafından kurtarılabildi (kasım). Ama, Almanlar Vosges'ların yüksek bölgelerinde ve Alsace'ın bir bölümünde (Colmar kesimi) egemenliklerini sürdürdüler.

• *Büyük Okyanus'ta ikili amerikan saldırısı* (1943 sonları-1945 başları). MacArthur, Quadrant konferansı'nın kararlarını uygulamak için 1943 sonlarında Büyük Okyanus'un güneyinde, Yeni Gine ve Sulavesi üzerinden Filipinler'e doğru saldırıya geçti. Rabaul'un yansızlığını sağlayarak temmuz 1944'te Yeni Gine adasının doğu ucuna vardı.

Aynı anda, Nimitz, Büyük Okyanus'un ortasında Gilbert adaları ve Marshall adalarını denetim altına aldıktan (kasım 1943-şubat 1944) sonra, haziranda Mariana adalarına saldırdı. Amerikan kuvvetleri, 19-20 hazirandaki bir hava-deniz muharebesinden sonra buraya ayak bastı; daha sonra da Guam adası işgal edildi (ağustos). Japonlar'ın uğradığı bozgun, Toco hükümetinin istifasına neden oldu.

İkinci Québec konferansı'yla (eylül 1944), Japonya'ya karşı yürütülen saldırının ana hatları belirlendi. Saldırının ancak, Büyük Okyanus'ta gerçekleştirilebileceği ortaya çıktı. Gerçekten de, Japonya'ya karşı kıta Asyası'nda girişilen harekât düş kırıcıydı: çin-ingiliz-amerikan ortak harekât planları ancak belli dönemler içinde gerçekleşebilmişti (Kuzey Birmanya ağustos 1944'te kurtarıldı ve Çin yolu ancak 1945 başlarında açılabildi). Japonlar, Hindistan'a karşı saldırılarında başarılı olmadılarsa da (İmphal, mayıs-haziran 1944) büyük etkinlik gösterdiler; Güney Çin'de milliyetçi orduları püskürterek tüm Çinhindi yarımadasıyla yeniden iletişim kurdular; Amerikalılar'ı, Japonya'yı bombalamak için kullanabilecekleri topraklardan yoksun bıraktılar.

Büyük Okyanus'ta, Caroline adaları ve Sulavesi adalarının yansızlığının sağlanmasından sonra, Nimitz ve MacArthur'un, güçlerini birleştirip Filipinler'e saldırmaları kararlaştırıldı. 20 ekim 1944'te dört amerikan tümeni, imparatorluk donanmasının müdahalesine karşın, güç üstünlüğüyle onlara boyun eğdirip Leyte'ye çıktı. MacArthur, Filipinler'in yeniden fethini sürdürdü (Manila, şubat 1945-Corregidor); Nimitz ise Ryukyu adasına saldırarak Tokyo'ya doğru ilerlemeye başladı.

• *Almanlar'ın son sıçrayışı ve teslim oluşu* (aralık 1944-mayıs 1945). Hitler'e karşı girişilen başarısız darbeden pek etkilenmiş görünmeyen Wehrmacht, doğuda (Budapeşte, Balaton gölü) ve batıda aynı kararlılıkla savaşı sürdürdü. Hitler 16 aralıkta Belçika Ardennes'inden Meuse nehrine doğru herkesi şaşkına çeviren şiddetli bir karşı saldırı başlattı. Bunun yanı sıra, Saarland ve Ren nehirleri arasındaki bölgeye de yürüdü. Müttefik cephesi yarıldı (Bastogne), Amerikalılar Alsace'ı boşaltmak istediler; ama De Gaulle'ün Eisenhower'a başvurmasıyla Strasbourg kurtarıldı; 1945 ocağı ortasında durum yeniden gözden geçirildi. Doğuda, aralıkta Lublin Komitesi'ni Polonya hükümeti olarak tanıyan Sovyetler, Wisła ve Oder nehirleri arasındaki bölgeye saldırarak Varşova'yı kurtardılar ve şubatta alman sınırına vardılar

1944 sonunda dördüncü kez ABD başkanı seçilen Roosevelt, 4 şubat 1945'te Yalta'da Stalin ve Churchill ile buluştu; bu toplantıda Almanya'ya karşı sürdürülen harekâtın geleceği ve savaş sonrası düzenlemeler tartışıldı. Stalin, Japonya'ya karşı savaşa girmeye söz verdi; karşılığında Almanya ile ateşkesten üç ay sonra ödenmek üzere savaş tazminatı istedi.

Böylece alman toprağına saldırı başlatıldı. Müttefikler'in stratejik hava kuvvetleri, güçlerini ulaşım yolları ve petrol rafinerileri üzerinde yoğunlaştırdı. Doğuda, Doğu Prusya işgal edildi (Königsberg, mart 1945); bunu Pomeranya izledi. 13 şubatta Budapeşte, martta da Balaton gölü savunmaları düştü. Batıda müttefik saldırısı, 8 şubatta, Siegfried hattı üzerinden Ren nehrine doğru başladı. 5 martta Ren'e ulaşıldı; birliklerin bir bölümü hemen karşıya geçerken (Remagen), bir bölümü uzun hazırlıklardan sonra yoluna devam etti (Wesel). Ren'in batısında karşılaşılan direniş 25 martta tümüyle kırıldı.

İkinci Dünya savaşı'nın son ayı, alman topraklarında ve Kuzey İtalya'da geçti. İtalya'da müttefik saldırısı ulusal ayaklanma hareketiyle birleşti; 2 mayısta alman kuvvetlerinin teslim olmasıyla ülke tümüyle kurtuldu.

Kuşatılan Ruhr havzasında alman savunması, nisan ortasında teslim oldu. General Patton Bohemya'ya girdi; Prag'ın 90 km dışında durmak zorunda kaldı. Öte yandan fransız birlikleri Stuttgart'ı alarak Avusturya'ya girdi. Ülkenin başkenti Viyana, daha 12 nisanda sovyet birliklerinin eline geçmişti. Jukov 10 nisanda Berlin'e son saldırıyı yaptı; Hitler 30 nisanda intihar etti ve kent 2 mayısta teslim oldu. 25 nisanda sovyet ve amerikan birlikleri Elbe nehri üzerinde, Torgau'da birleştiler. 7 mayısta Reims'de Jodl tarafından imzalanan ateşkes antlaşmasıyla Almanya kayıtsız şartsız teslim oldu; bu belge ertesi gün Berlin'de onaylandı.

Birkaç küçük değişiklikle, Avrupa'daki egemenlik alanlarını orduların durumu belirledi. 14 mayısta, Avusturya bağımsızlığını ilan ederken, Beneš hükümeti Prag'a geri döndü; ancak SSCB'nin, daha önce Çekler'e ait olan Karpatlaraltı Rusya bölgesini ilhakını tanımak zorunda

kaldı. Daha önceki günlerde de Trieste'de, İtalya ile Tito'nun komünist Yugoslavyası arasında ciddi bir uyuşmazlık baş gösterdi. Öte yandan krallık bunalımı Belçika'yı parçaladı. Kurtarılmış ama harabeye dönmüş durumdaki tüm Avrupa ağır iktisadi bunalımlara karşı savaşım verdi. İlk barış antlaşmaları için 1947'yi beklemek gerekti. İkiye bölünen Almanya ise kendi barış antlaşmasını hâlâ beklemektedir.

• *Japonya'ya karşı yürütülen savaşımın sonu* (1945). Birmanya yolu, sonunda, 1945 şubatında açılınca, İngilizler bu ülkeye saldırıya geçtiler; Mandalay'ı, sonra Rangoon kurtardılar (2 mayıs 1945). Bu arada, Japonlar, Çinhindi'ni kesin biçimde denetim altına alabilmek için 9 martta fransız garnizonlarına saldırdılar.

Denizde, Nimitz, Japonya'ya karşı son saldırısını Ryukyu adalarında yaptı. Çok kanlı çarpışmalar sonunda İvo Cima adasını (şubat), sonra da Okinava adasını ele geçirdi (nisan-haziran). Japonlar, güçlerini toparlamak için Çin'deki güçlerini Kanton, Şanghay ve Tiencin üzerinde topladılar.

17 temmuzda Potsdam konferansı başladı: 12 nisanda ölen Roosevelt'in yerini Truman aldı; toplantı sürerken seçimleri yitiren Churchill de yerini Attlee'ye bıraktı. Truman atom bombasından yararlanma kararını açıkladı. Japonya'daki savaşın sonu dört tarihle belirlendi: 6 ağustos, Hiroşima; 8 ağustos, SSCB'nin Japonya'ya savaş açması ve Mançurya'yı istilası; 9 ağustos, Nagasaki; 16 ağustos, ateşkes.

Japonya'nın teslim antlaşması, 2 eylülde Tokyo koyundaki Missouri zırhlısında imzalandı; ancak işgal ettikleri yerlerden çekilen Japonlar geriye bir bildiri bıraktılar: "Asya sarı ırkındır". Endonezya'da, İngilizler çok karışık olan genel durumu düze çıkarmak için çıkarma yapmak zorunda kaldılar.

Kuzeyi Çinliler, güneyi İngilizler tarafından işgal edilen Çinhindi'nde Fransızlar yeniden etkili olabilmek için bir birlik oluştururlarken, Hô Chi Minh, Vietnam Cumhuriyeti'ni ilan etti (2 eylül).

Hindistan'da, Gandhi 1944'te serbest bırakıldıysa da bağımsızlık, hem Kongre partisi, hem müslümanlarca istenen bir hak olarak kaldı.

Çin'e gelince, SSCB ile bir ittifak antlaşması imzalayan Çankayşek yönetiminde birliğe kavuşmuş gibi görünüyordu.

• *Türkiye'nin tutumu.* Türkiye İkinci Dünya savaşı boyunca barışçı tarafsızlığını sürdürdü; dengeli bir dış siyasetle savaş dışında kalmayı başardı. İtalya'nın nisan 1939'da Arnavutluk'a saldırmasıyla savaş tehdidi gündeme geldi. Türkiye, olası bir saldırıya karşı İngiltere'den güvence aradı. İngiltere (12 mayıs) ve Fransa ile (23 haziran) ileride yapılacak bir bağlaşma antlaşması için bildiriler yayımlandı. Bu

ASKERİ HAREKÂT (1942 - 1945)

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN KRONOLOJİSİ

1939

ağustos 23. Alman-Sovyet paktı'nın imzalanması.

eylül 1. Wehrmacht'ın Polonya'yı istilası Fransa'da genel seferberlik. —3. Fransa ve İngiltere'nin Almanya'ya karşı savaş ilanı. —17. Polonya'ya sovyet müdahalesi. —28. Varşova'nın teslim oluşu.

ekim 14. *Royal Oak*'un Scapa Flow'da torpillenmesi.

kasım 4. ABD "Neutrality Act"i (yalnızlık kararı) açıkladı ("Cash and Carry" maddesi). —30. SSCB Finlandiya'yı istila etti.

aralık 17. *Graf Spee*, Montevideo'da kendini batırdı.

1940

ocak 1. İngiltere'de genel seferberlik.

şubat 10. Sovyet kuvvetleri Mannerheim hattını yardı.

mart 2. Sovyetler Viipuri'ye (Vıyborg) ulaştı. —12. Sovyet-Fin barış antlaşması.

nisan 9. Wehrmacht'ın Danimarka ve Norveç'i istilası. —13-17. Norveç'e fransız - ingiliz çıkarması.

mayıs 10. Churchill başbakan. Almanlar Belçika, Hollanda ve Lüksemburg'a saldırdı. Fransız -ingiliz kuvvetleri Belçika'ya girdi. —13. Meuse cephesinin yarılması. —14. Hollanda ordusu teslim oldu. —19. Weygand, Gamelin'in yerine geçti. —28. Belçika'nın teslimi. Fransızlar'ın Narvik'i alışı. —28-4 haziran. Dunkerque muharebesi.

haziran 6-9. Somme ve Aisne cephelerinin yarılması. —10. İtalya Fransa'ya savaş açtı. —14. Almanlar Paris'e girdi. —17. Pétain hükümeti ateşkes istedi. —18. General De Gaulle'ün Londra'dan yaptığı çağrı. —22. Fransız-alman ateşkes antlaşmaları. —24. Fransız-italyan ateşkes antlaşmaları.

temmuz 2. Sovyetler'in Besarabya'yı(Romanya) işgali. —3. Mers el-Kebir. —10. Pétain tüm yetkileri elde etti.

ağustos 2. Çinhindi'ne japon ültimatomu. —3. İtalyanlar İngiliz Somalisi'ni istila etti. —13. Göklerde İngiltere savaşı'nın başlaması. —26. Çad'ın Özgür Fransa'ya katılışı.

eylül 11. İtalyanlar'ın Mısır'a saldırması. —27. Üçlü pakt (Almanya, İtalya, Japonya).

ekim 4. Japon birliklerinin Tonkin'e girişi. —7. Wehrmacht'ın Romanya'ya girişi. —23. Hendaye görüşmesi (Hitler-Franco). —24. Montoire görüşmesi (Hitler -Pétain). —28. İtalyan birliklerinin Yunanistan'a girişi. —31. Girit'e ingiliz çıkarması.

kasım 4. Roosevelt'in yeniden başkan seçilmesi. —11. Gabon'un Özgür Fransa'ya katılışı. —15. Coventry'nin (İngiltere) bombalanması. —21. Yunanlılar'ın Arnavutluk'a karşı saldırısı.

aralık 9. Mısır'da ingiliz karşı saldırısı. —13. Fransa'da Darlan, Laval'in yerini aldı.

1941

ocak 8. Siyam ile Çinhindi arasında savaş durumu. —17. Siçang Koh'ta fransız deniz zaferi. —19. İngilizler'in Eritrea'ya saldırısı. —22. İngilizler Tobruk'u aldı. —27. Fransız-Siyam ateşkesi.

şubat 6. İngilizler Bingazi'yi aldı. —14. Afrikakorps birliği Trablusgarp'a çıktı. —26 İngilizler Mogadiscio' yu işgal etti.

mart 1. Leclerc'in Kufra'ya saldırısı. —7. İngilizler'in Yunanistan çıkarması. —11. ABD Kongre'si "kiralama ve ödünç verme yasasını" onayladı. —28. Matapan burnu deniz muharebesi.

nisan 2. Rommel komutasında alman saldırısı. —6. İngilizler Addis Abeba'yı aldı. Wehrmacht Yugoslavya'yı istila etti. —7. Wehrmacht Yunanistan'ı işgal etti. —9. Vardar'daki yunan ordusu teslim oldu. —12. Almanlar'ın Belgrad'ı alışı. Afrikakorps Tobruk'u kuşattı. —14. Sovyet-japon saldırmazlık paktı. —17. Yugoslavya'nın teslim oluşu. —21. Epeiros'taki yunan orduları teslim oldu.

mayıs 10. Rudolf Hess İngiltere'ye kaçtı. —20. Girit'in Almanlar tarafından havadan istila edilişi. —24. *Bismarck Hood*'u batırdı. —27. *Bismarck* batırıldı. —29. İngilizler Girit'i boşalttı.

haziran 8. İngiliz ve Özgür Fransa birliklerinin Suriye'ye girişi. —22. Wehrmacht'ın SSCB'yi istilası.

temmuz 2. Almanlar'ın Riga'yı işgali. —12. İngiliz-sovyet yardım anlaşması. —14. Suriye'de fransız-ingiliz ateşkesi. —16. Wehrmacht Smolensk'in kenar mahallelerine ulaştı. —23. Japonlar Çinhindi'ni işgal etti. —31. Wehrmacht İlmen gölüne ulaştı.

ağustos 10-12. Churchill ile Roosevelt arasında Newfoundland konferansı. —14. Atlantik belgesinin yayımlanması. —17. Wehrmacht Odesa'yı kuşattı. —25. Sovyet ve ingiliz kuvvetleri İran'ı işgal etti. —29. Finliler Viipuri'yi geri aldı.

eylül 1. Wehrmacht Leningrad'ı sardı. —19. Kiev'in alınışı.

ekim 2. Almanlar'ın Moskova'ya saldırısı. —16. Toco, japon başbakanı. Odesa'nın işgali. —24. Harkov'un alınışı. —30. Kırım'ın işgali.

kasım 3. Kursk'un alınışı. —7. Amerikan kiralama ve ödünç verme yasası SSCB'yi de kapsamına aldı. —18. İngilizler'in Tobruk'u kurtarmak için karşı saldırısı. —20. Rostov'un alınışı. —26. Özgür Fransa, Lübnan'ın bağımsızlığını ilan etti.

aralık 5. Moskova önlerinde rus karşı saldırısı. —7. Pearl Harbor. —8. Japonlar Malezya'ya çıkarma yaptı. —10. Almanya ve İtalya, ABD' ye savaş açtı. İngilizler Tobruk'u Almanlar'dan aldı. Japonlar Guam'ı işgal etti ve Luzon'a çıkarma yaptı. Japonlar, *Prince of Wales*'i ve *Repulse*'i batırdı. —15. Japonlar Birmanya'ya girdi. —22. Japonlar Wake adasına çıktı. —25. Washington'da Arcadia konferansı. İngilizler Bingazi'ye girdi. Hongkong teslim oldu. —30. Japonlar Manila'ya girdi.

1942

ocak 10. İngilizler Kuala Lumpur'u boşalttı. —23. Japonlar Rabaul, Borneo ve Sulavesi' ye çıkarma yaptı. —29. İtalyan-alman kuvvetleri Bingazi'yi yeniden işgal etti.

şubat 7. İtalyan-alman kuvvetleri Derne ve Bir Hakeim'de durduruldu. —14. Japonlar Sumatra'ya çıktı. —15. Singapur'un teslim oluşu. —21. Cava denizi'nde muharebe. Japonlar Cava'ya çıktı.

mart 7. Japonlar Yeni Gine'ye çıktı. İngilizler Rangoon'u (Birmanya) boşalttı.

nisan 9. Kırım'a sovyet karşı saldırısı. —18. Laval, Darlan'ın yerine geçti. Tokyo'ya ilk amerikan hava akını. —29. Japonlar Birmanya yolunu kesti.

mayıs 1. Japonlar Mandalay'ı aldı. —4-8. Mercan denizi muharebesi. —5. Corregidor ve Filipinler'in teslim oluşu. —6. İngilizler Madagaskar'a çıkarma yaptı. —26. İngiliz-sovyet yardım anlaşması. —30. Köln'ün ilk kez bombalanması.

haziran 4-5. Midway deniz muharebesi. —7. Almanlar'ın Sivastopol'a saldırısı. —10. Koenig Bir Hakeim'i boşalttı. —21. Rommel Tobruk'u aldı. Sivastopol'un alınışı. —24. Afrikakorps, El-Alameyn yönünden Mısır'a girdi.

temmuz 7. Wehrmacht Voronej'i işgal etti. —24. Wehrmacht Rostov'u işgal etti. Don kıvrımında sert çarpışmalar.

ağustos 1. Wehrmacht Kuban ırmağı kıyılarına ulaştı. —7. Amerikalılar Guadalcanal adasına çıktı. —12. Moskova buluşması (Stalin-Churchill) —17. Wehrmacht Kafkasya'ya girdi. —19. Dieppe'e ingiliz-kanada çıkarması. —21. Elbruz dağında gamalı haçın dalgalanması. —24. Solomon adalarında hava-deniz muharebesi.

eylül 3. Almanlar, Stalingrad'ın batıdaki kenar mahallelerine girdi.

ekim 22. Cherchell görüşmesi (Clark -Murphy-Mast). —23. El-Alameyn'e ingiliz saldırısı.

kasım 5. Madagaskar'da fransız-ingiliz ateşkesi. —8. İngiliz-amerikan çıkarması (Fas, Cezayir). —9. Wehrmacht havadan Tunus'a indi. —10. Darlan, Cezayir kentinde çarpışmalara son verdi. —11. Wehrmacht'ın Özgür fransız bölgesini istilası. —13. Montgomery Tobruk'u geri aldı. —19. Stalingrad'a sovyet karşı saldırısı. —27. Fransız ateşkes ordusunun dağıtılması. Fransız Batı Afrikası'nın Müttefikler'e katılışı. Toulon'daki fransız donanmasının kendini batırışı.

aralık 12-23. Stalingrad yönünde alman karşı saldırıları. —22. Almanlar Kafkasya'yı boşalttı. —24. Darlan'ın öldürülmesi. —27. Fransa'da Giraud, sivil ve askeri yüksek komiser.

1943

ocak 12-18. Sovyetler Leningrad'ı geri aldı. —14-27. Casablanca konferansı. —23. İngilizler Trablusgarp'a girdi. —24. İlk Giraud-De Gaulle görüşmesi. —26. Fransa'da Birleşik direniş hareketleri'nin kuruimması.

şubat 2. Von Paulus ordusunun Stalingrad'da teslim oluşu. —8. Japonlar Guadalcanal'ı boşalttı. Sovyetler Kursk'u geri aldı. —14. Sovyetler Rostov'u geri aldı. —16. Sovyetler Harkov'un kenar mahallelerine girdi. —21. Manstein'ın Harkov'a karşı saldırısı.

mart 11. Manstein Harkov'u yeniden işgal etti. —20. Güney Tunus'taki Mareth hattında çarpışmalar.

nisan 7. Amerikan ve ingiliz birliklerinin Gabes körfezinde bir araya gelişi. —13. Katin'de bir ölü çukurunun ortaya çıkarılışı. —18. Amiral Yamamoto'nun ölümü. —19. Varşova yahudi mahallesinde ayaklanma.

mayıs 7. Amerikalılar Bizerte'ye, İngilizler Tunus'a girdi. —11. Tunus'ta çarpışmaların sonu. —12-25. Washington'da "Trident" konferansı. —27. Paris'te Ulusal direniş konseyi'nin ilk toplantısı. —30. De Gaulle Cezayir kentinde.

haziran 3. Cezayir kentinde Fransız ulusal kurtuluş komitesi'nin kurulması. —11. Pantelleria'nın teslim oluşu. —21. Jean Moulin'in tutuklanması. —30. Amerikalılar Solomon adalarına çıkarma yaptı.

temmuz 10. Müttefikler'in Sicilya çıkarması. —19. Sovyet genel saldırısı. —22. Amerikalılar Palermo'ya girdi. —25. Mussolini'nin tutuklanması. Badoglio hükümeti.

ağustos 1. Japonya Birmanya'nın bağımsızlığını ilan etti. —5. Sovyetler'in Orel'e ve Byelgorod'a girişi. —10. New Georgia'da (Solomon adaları) çarpışmaların son buluşu. —14-24. Québec'te "Quadrant" konferansı. —17. Patton Messina'da; Sicilya'da çarpışmaların sonu. —18. Peenemunde'nin bombalanması (V1 ve V2 füzeleri). —23. Sovyetler Harkov'u aldı.

eylül 3. Montgomery'nin Calabria çıkarması. —8. İtalya ile Müttefikler arasında ateşkes. —9. İngiliz -amerikan birliklerinin Salerno ve Taranto'ya çıkışları. —12. Mussolini'nin komando Skorzeny tarafından kurtarılışı. —13. Fransızlar'ın Korsika çıkarması. —16. Sovyetler Novorosiysk ve Brıansk'ı aldı. —25. Sovyetler Smolensk'i aldı.

ekim 1. Müttefikler Napoli'ye girdi. —4. Bastia'nın kurtuluşu. —17. Koniev, Dniepr nehrini geçti. —19-30. Moskova konferansı (Cordell Hull-Eden-Molotov). —25. Malinovskiy Dniepr'i geçti.

kasım 6. Sovyetler Kiev'i aldı. —15-30. Almanlar'ın Jitomir ve Korosten'e karşı saldırı zaferleri. —15. İtalya'da müttefik saldırısının durması; İngilizler'in Sangro'ya varışı. —20. Amerikalılar'ın Gilbert adaları çıkarması. —22-26. Kahire'de "Sextant" konferansı (Roosevelt -Churchill-Çankayşek). —28-2 aralık. Tahran konferansı (Roosevelt-Churchill-Stalin).

aralık 8. İlk fransız birliklerinin orta İtalya'ya gelişi. —14. Kızılordu'nun kış saldırısı. —24. Eisenhower, Avrupa müttefik istila kuvvetleri başkomutanı. —26. Kuzey burnunda *Scharnhorst*'un torpillenmesi. —29. Sovyetler Korosten'i geri aldı. —31. Sovyetler Jitomir'i geri aldı.

1944

ocak 3. Fransızlar'ın Juin komutasındaki İtalya birliği, Gustav hattı önlerinde mevzilendi. —15. İngilizler Garigliano ırmağı üzerinde bir köprübaşı kurdu. —22. Müttefikler'in Anzio çıkarması. —30. Brazzaville konferansı.

şubat 15. Cassino dağının bombalanması. —16. Anzio'ya alman karşı saldırısı. —17. Amerikalılar Marshall adalarına çıktı. Amerikalılar Truk'u bombaladı. —20. Sovyetler Krivoy Rog'u aldı.

mart 4. Ukrayna'ya sovyet saldırısı. —13. Sovyetler Herson'u aldı. —15. Almanlar Macaristan'ı işgal etti. —20. Sovyetler Kişinev'in kuzeyinde Dniestr'i geçti. Pierre Pucheu'nün idamı. —22. Pierre Brossolette'in intiharı. —26. Glières yaylası saldırısı. Sovyetler Prut'a ulaştı. —30. Moskova'da sovyet-japon ticaret anlaşması.

nisan 8. Kırım'a sovyet saldırısı. Giraud geri çekildi. —10. Odesa'nın kurtuluşu. —12. Vittorio Emanuele III'ün görevden alınışı. —22. Amerikalılar'ın Yeni Gine çıkarması. —28-17 mayıs. Çin -amerikan birliklerinin Birmanya'da, Myitkyina yönündeki zaferle biten saldırısı.

mayıs 9. Sivastopol'un düşüşü. —11-12. Gustav hattına müttefik saldırısı. —14. Fransız birliği Aurunci dağlarında yarma hareketi yaptı. —17. Polonyalılar Cassino dağını aldı. —25. Cassino ve Anzio'daki müttefik kuvvetlerinin buluşması.

haziran 3. Cezayir kentinde geçici fransız Cumhuriyet hükümetinin kuruluşu. —4. Müttefikler'in Roma'ya girişi. —6. Müttefikler'in Normandiya çıkarması. —10. Oradour-sur-Glane katliamı. —13. İlk V1 füzesinin İngiltere'ye atılışı. —19-20. Filipinler denizi'nde hava-deniz çarpışması. —20. Çongçing konferansı (H. Wallace-Çankayşek). —22. Pripet bataklığı ile Dvina arasındaki bölgeye sovyet saldırısı. —26. Sovyetler Vitebsk'i aldı. Cherbourg'un Amerikalılar'a teslim oluşu.

temmuz 1-22. Bretton Woods konferansı. —3. Sovyetler'in Minsk'i kurtarışı. —13. Sovyetler Vilna'yı aldı. —18. Amerikalılar Saint-Lô'ya girdi. Caen ovasında harekâtın başlaması. —20. Rastenburg'da Hitler'e suikast. —21. Vercors'a alman saldırısı. Guam adasına amerikan çıkarması. —26. Sovyetler'in Brest-Litovsk'u alışı. —30. Amerikalılar Avranches'a ulaştı.

ağustos 1. Varşova ayaklanmasının başlaması. Amerikalılar'ın Avranches'ın güneyindeki yarma hareketi. —4. İngiliz öncü birlikleri Floransa'ya ulaştı. —7. Mortain'e alman karşı saldırısı. —8. Guam'daki japon direnişinin sonu. Amerikalılar'ın le Mans'ı kurtarışı. —15. Provence'a müttefik çıkarması. —17. Kanadalılar'ın Falaise'i alışı. —19. Paris'te genel ayaklanma. Amerikalılar Mantes ve Vernon'da Sen nehrine ulaştı. —20. Falaise'deki bölgesel çarpışmaların sonu. —23. Toulon'un kurtuluşu, Bükreş'te hükümet darbesi. —24. İkinci zırhlı tümenin Paris'e girişi. —25. Von Choltitz'in Paris'te teslim oluşu. —28. Marsilya'nın kurtuluşu.

eylül 3. İngilizler Brüksel'de, Fransızlar Lyon'da. —5. Amerikalılar Moselle ırmağını Nancy yakınında geçti. —7. Sovyetler Macaristan'a girdi. Pétain ve Laval Sigmaringen'e götürüldü. —8. İlk V2 füzelerinin Londra'ya atılışı. —12. Normandiya ve Provence'tan gelen müttefik kuvvetlerinin Châtillon-sur -Seine'de buluşması. —13-16. Müttefiklerarası "Octogone" konferansı Québec'te toplandı. —15. Amerikalılar alman sınırına ulaştı. —17-25. Arnhem'de ingiliz hava indirme harekâtı.

ekim 2. Varşova ayaklanmacılarının teslim oluşu. Siegfried hattının yarılışı. —5-21. Aachen muharebesi. —9-18. Moskova konferansı (Stalin-Churchill-Eden). —20. Belgrad'ın kurtuluşu. Amerikalılar'ın Leyte çıkarması. —23-26. Leyte körfezinde hava-deniz muharebesi.

kasım 7. Roosevelt'in yeniden ABD başkanı seçilmesi. —12. *Tirpitz* zırhlısı Norveç'te batırıldı. —14. Fransız I. Ordusu'nun Belfort'a saldırısı. —21. Belfort'un kurtuluşu. —22. Metz'in kurtuluşu. —23. Strasbourg'un kurtuluşu.

aralık 10. Fransız-sovyet ittifak ve karşılıklı yardım anlaşması Moskova'da imzalandı. —12. İngilizler'in Birmanya'ya saldırması. —16-28. Ardennes'de alman karşı saldırısı. —27. Sovyetler Budapeşte'yi kuşattı.

1945

ocak 2. De Gaulle, Alsace'ın boşaltılmasına karşı çıktı. —5. Fransız I. Ordusu Strasbourg'u savundu. —9. Luzon adasına amerikan çıkarması. —17. Sovyetler Varşova'ya girdi. —20. Colmar bölgesine fransız saldırısının başlaması. —23. Sovyetler Oder-Neisse hattına ulaştı. —28. Birmanya yolunun yeniden açılışı; Çin ablukasının sonu.

şubat 4-11. Yalta konferansı. —9. Colmar bölgesi çarpışmalarının sonu. —13. Budapeşte'deki çarpışmaların sona ermesi. —13-14. Dresden'in bombalanması. —16. Corregidor adasına amerikan çıkarması. —19. İvo Cima adasına amerikan çıkarması.

mart 3. Manila'daki japon direnişinin sonu. —7. Amerikalılar Köln'e girdi. Ren üzerindeki Remagen köprüsünün Amerikalılar tarafından ele geçirilişi. —9. Japonya'nın Çinhindi'ni zorlayışı. —21. İngilizler Mandalay'i işgal etti. —22. Amerikalılar, Ren nehrini Oppenheim'da geçti. —23. İngilizler, Ren nehrini Wesel'de geçti. —26. İvo Cima'da çarpışmaların sonu. —30. Kanadalılar, Ren'i Emmerich'de geçti. —31. Fransız I. Ordusu, Ren'i Speyer'de geçti.

nisan 1. Müttefikler Ruhr havzasını kuşattı, Amerikalılar Okinava adasına çıktı. —12. Roosevelt öldü, yerine Truman geçti. —13. Sovyetler Viyana'yı aldı. —14. Po vadisine genel müttefik saldırısı. —21. Fransız I. Ordusu Stuttgart'a girdi. —24. Sovyetler Berlin'e girdi. —25. San Francisco konferansı'nın açılışı. Amerikan ve Sovyet kuvvetlerinin Elbe üzerinde, Torgau'da buluşması. —26. Pétain Paris'e döndü. —28. Mussolini'nin idamı. —29. Hitler, Dönitz'i kendine halef seçti. —30. Hitler'in intiharı.

mayıs 2. Berlin düştü. Almanlar'ın İtalya'da kayıtsız şartsız teslim oluşu. İngilizler'in Rangoon'a girişi. —4. Hollanda, Danimarka ve Kuzey Almanya'daki alman ordularının teslim oluşu. —7. Reims'de tüm alman kuvvetlerinin kayıtsız şartsız teslim anlaşması. —8. Almanlar'ın teslim anlaşmasının Berlin'de resmen onaylanması. —14. Avusturya Cumhuriyeti'nin ilanı. —15. Yugoslavya'da çarpışmaların sonu.

haziran 21. Okinava'daki japon direnişinin sonu. —26. San Francisco konferansı'nın kapanışı, Birleşmiş milletler yasası'nın imzalanması.

temmuz 16. İlk atom bombasının Alamogordo'da (ABD) denenmesi. —17. Potsdam konferansı'nın açılışı. —26. Japonya'ya müttefik ültimatomu. Seçimleri yitiren Churchill, yerini Attlee'ye bıraktı. —30. Japonya ültimatomu kabul etmedi.

ağustos 6. İlk atom bombasının Hiroşima'ya atılışı. —8. SSCB Japonya'ya savaş ilan etti. —9. İkinci atom bombası Nagasaki'ye atıldı.Sovyetler'in Mançurya harekâtının başlaması. —14. Hirohito, koşulsuz teslimi kabul ettiğini açıkladı. Çin-Sovyet ittifak anlaşması. Pétain ölüm cezasına çarptırıldı. —23. Sovyetler Port Arthur'u işgal etti. —29. Japonlar'ın Güney-Doğu Asya kuvvetlerinin Singapur'da teslim oluşu.

eylül 1. Japon Kuril adaları Sovyetler'ce tümüyle işgal edildi. —2. Vietnam'ın bağımsızlığının Hanoi'de ilan edilişi. *Missouri* zırhlısında Japonya'nın teslim oluşuna ilişkin belgenin imzalanması.

bildirileri iyi karşılayan Sovyetler Birliği, 23 ağustos 1939'da Almanya ile saldırmazlık paktı imzalayınca Türkiye zor durumda kaldı. Dışişleri bakanı Şükrü Saraçoğlu başkanlığında Moskova'ya giden türk kurulundan Sovyetler, Boğazlar'ın ortaklaşa savunulmasını ve Montreux sözleşmesi'nin değiştirilerek Boğazlar'ın,Karadeniz'de sahili olmayan ülkelerin savaş gemilerine kapatılmasını istediler. Bu istekler karşısında bir uyuşma sağlanamadı. 19 ekim 1939'da, İngiltere ve Fransa ile Ankara'da bağlaşma antlaşması imzalandı. Bu antlaşmaya göre, savaş Akdeniz'e yayılırsa Türkiye, İngiltere ve Fransa'ya yardım edecek, Türkiye saldırıya uğrarsa İngiltere ve Fransa yardımına koşacaklardı. Türkiye, antlaşmadan doğan yükümlülüklerinin kendisini Sovyetler Birliği ile savaşa sürüklemeyeceği konusunda bir çekince de ekledi. Savaş, 1940'da İtalya'nın katılmasıyla Akdeniz'e atladı ama İngiltere, bu aşamada Türkiye'nin savaşa katılmasını uygun bulmadı. Türkiye de savaşa girmek niyetinde değildi. Ocak 1941'den sonra alman orduları Balkanlar'a saldırınca İngilizler, Türkiye'nin de savaşa katılmasını istemeye başladılar. Balkanlar'ı ele geçiren Almanya, Sovyetler'e karşı açacağı savaş için güney cephesini korumak üzere, Türkiye'ye saldırmazlık pakti önerdi. Pakt 18 haziran 1941'de imzalandı. Avrupa'da alman yayılması, Türkiye'deki ırkçı ve turancı akımları güçlendirdi. Alman propagandasının da desteğiyle İngilizler'in, Sovyetler'e Boğazlar üzerinde birtakım haklar tanıyacağı ileri sürüldü. 22 haziran 1941'de Almanya'nın Sovyetler'e saldırması Türkiye'yi rahatlattı. Sovyetler, İngiltere ile birlikte Türkiye'ye bir ortak nota vererek Montreux sözleşmesi'ne ve Türkiye'nin toprak bütünlüğüne saygı göstereceklerini konusunda güvence verdiler (10 ağustos 1941). Almanya, Türkiye'den krom almak için girişimde bulundu. İngil-

tere'ye satılmakta olan kromun 90 bin tonunun Almanya'ya satılmasına karar verildi. Stratejik bir hammadde olan kromun Almanlar'a satışına İngiltere fazla tepki göstermemeyi yeğledi. Sovyetler'se tepkilerini savaş sonrasına kadar dile getirmediler. ABD, bu satışa şiddetle karşı çıktı, Türkiye'ye yaptığı silah yardımını bir süre kesti. Ancak ABD başkanı Roosevelt'in, Türkiye savunmasının, ABD savunması bakımından önemli olduğunu belirtmesi üzerine Türkiye'nin de "Ödünç verme ve kiralama kanunu"ndan yararlanmasına izin verildi.

Savaşın Almanya aleyhine dönmesinden sonra, 1943 ilkbaharında, müttefik devletler Türkiye'yi Almanya'ya karşı savaşa sokma girişimlerine hız verdiler. İngiltere başbakanı Churchill Adana'ya gelerek Cumhurbaşkanı İnönü ile buluştu. Ona Müttefikler'in isteklerini iletti. (→ ADANA BULUŞMASI.) Türk ordusuna araç ve gereç verileceğini söyledi. İnönü ordunun savaşa hazır olmadığını, Almanya ile savaş halinde Bulgaristan'dan ve Ege adalarından saldıracak alman ordularının Boğazlar'ı ele geçirebileceğini ileri sürdü. Savaştan sonra Sovyetler'in emperyalist bir devlet durumuna geleceği, Balkanlar'ın komünistleşeceği konusunda Churchill'i uyardı (30 ocak 1943). İtalya'nın yenilerek savaş dışı kalmasından sonra Türkiye'ye savaşa girmesi için yapılan baskılar daha da arttı. Ancak Québec konferansı'nda (17 ağustos) bir araya gelen Roosevelt ve Churchill, Türkiye'nin henüz savaşa giremeyecek durumda olduğunu kabul ettiler ve bu görüşlerini, Türkiye'nin savaşa girmesini isteyen Stalin'e karşı Moskova toplantısında savundular Türkiye I. Kahire konferansı'nda İngiltere' nin üs istemlerini geri çevirdi (5-6 kasım). Tahran doruk toplantısı'nda tarafların tutumu değişti. Balkanlar'ın, ilerleyen sovyet ordularının denetimine geçmesini istemeyen Churchill, bu kez Türkiye'nin savaşa katılması yönünde görüş belirtirken, Sovyetler bunu onayladı, ama Balkanlar'ın güneyinden alman ordularına saldırması düşünülen türk ordusuna, uçak filoları ve asker desteği verilmesine karşı çıktı. Kahire'de buluşan (3 aralık 1943) Roosevelt ve Churchill, İnönü'yü de davet ederek ondan Türkiye'nin savaşa katılmasını istediler. İnönü, Balkanlar'daki alman ordularının gücünden söz ederek bu ordunun kısa sürede Trakya ve Boğazlar'ı alacağını, bu durumdan da, bölgeye daha sonra "kurtarıcı" olarak gelecek, Sovyetler' in yararlanacağını anlattı. Türk ordusu yeterince donatılırsa savaşa girebileceklerini söyledi. Türkiye'nin istediği araç ve gereç çok fazla bulundu. Bu araçların tesliminin çok süre alacağı, Türkiye' nin vakit kazanmak istediği öne sürüldü. Türkiye'ye yardım tümüyle kesildi. Bazı alman savaş gemilerinin Boğazlar'dan sivil gemi gibi geçmesi olayı da (haziran 1944) Müttefikler ile ilişkileri olumsuz etkiledi. Dışişleri bakanı Numan Menemencioğlu istifa etmek durumunda kaldı. Müttefikler'in eleştirilerine konu olan Almanya'ya krom satışı, ticaret anlaşmasının süresinin dolmasıyla, sona erdi. Müttefikler' in Normandiya çıkarmasıyla "İkinci cephe"yi açmalarından sonra, 2 ağustos 1944'te Almanya ile ilişkiler kesildi. Bunu 6 ocak 1945'te Japonya ile ticari ve siyasi ilişkilerin kesilmesi izledi. Şubat 1945'te toplanan Yalta Konferansı'nda Sovyetler Birliği, Montreux sözleşmesi'nin değiştirilmesini istediğini belirtti; ancak nasıl bir değişiklik istediğini savaştan sonra toplanan Potsdam konferansı'nda açıklayacaktı. Yalta konferansı'nda, yeni kurulacak bir uluslararası örgüt için San Francisco'da bir toplantı yapılması ve bu kurucular toplantısına yalnız Almanya'ya savaş ilan etmiş ülkelerin katılması kararı alındı. Bunun üzerine Türkiye 23 şubat 1945'te, teslimin olmasından (7 mayıs) kırk üç gün önce Almanya'ya savaş ilan etti ve San Francisco konferansı'na resmen çağrıldı; Birleşmiş Milletler örgütü kurucu üyeleri arasında yer aldı. Türkiye böylece, altı yıl süren ve insanlığa çok pahalıya mal olan yıkıcı bir savaşın dışında kalmayı başarmış oldu. (→ Kayn.)

asker ve sivil insan kaybı

Tahminlere göre 7 milyonu Almanya'daki kamplarda olmak üzere 40-52 milyon arasında insan ölmüştür.

ABD: 300 000 dolayında asker, nüfusun % 0,2'si
Almanya: 4,5 milyon; 1 milyonu sivil, nüfusun % 6'sı
Belçika: 89 000; 27 000'i yahudi.
Çin: 8 milyon (Japonya'ya karşı savaşın başından beri)
Finlandiya: 90 000
Fransa: 535 000: 200 000'i asker, 180 000'i Almanya'daki kamplarda, nüfusun % 1,5'i
İngiltere: 390 000; 326 000'i asker, nüfusun % 1'inden az
İtalya: 450 000
Japonya: 2 milyon dolayında; 1 600 000'i asker
Macaristan: 450 000
Polonya: 5 milyon; 3 100 000'i yahudi, nüfusun % 19,7'si
SSCB: 20 milyon dolayında: 9 milyonu asker, nüfusun % 10'u
Yugoslavya: 1,5 milyon; 1,2 milyonu sivil, nüfusun % 10,6'sı
Yunanistan: 500 000, nüfusun % 8'i

Dünya tiyatrolar günü, tiyatro sanatının önem ve saygınlığını dünya kamuoyuna duyurmak amacıyla düzenlenen özel gün (27 mart). Merkezi Paris'te bulunan Uluslararası tiyatro enstitüsü'nün girişimiyle uygulamaya konuldu (1962). O yıldan başlayarak, uluslararası üne sahip bir sanat ve tiyatro adamının hazırladığı bildiri, enstitüye üye ülkelerin tiyatrolarında okundu. Daha sonra (1978) bu uygulama değiştirildi ve bildiriyi her ülkenin kendi sanatçıları yazıp okumaya başladı. Türkiye'de Muhsin Ertuğrul tarafından yazılan ilk ulusal bildiriyi, sonraki yıllarda Haldun Taner, Bedia Muvahhit, Necati Cumalı, Cüneyt Gökçer, Sabahattin Kudret Aksal ve Turan Oflazoğlu'nun hazırladıkları bildiriler izledi. 27 mart dünya tiyatrolar gününde, ödenekli tiyatrolarla bazı özel tiyatrolar ücretsiz temsil verir.

DÜNYA TURU a. Bir kıta ya da dünya çevresinde yapılan deniz yolculuğu: *Afrika çevresinde ilk dünya turunu yapanlar, büyük bir olasılıkla, Fenikeliler olmuştur.*
—ANSİKL. Dünya çevresinde yapılan yolculukların en ünlüsü, 1519'da Fernao de Macellan'ın komutasında 5 ispanyol gemisiyle başlanıp, 1521'de Elcano'nun komutasında ancak tek bir gemiyle tamamlanabilen ilk dünya turudur. İngiliz Drake, aynı yolculuğu 1577-1580 arasında yeniden gerçekleştirdi. Dünya turu yapan ilk hollandalı Olivier van Noort (1598-1601); ilk fransız, Bougainville'dir (1766-1769). XVIII. yy.'da, dünya turu artık keşif seferi niteliğini kaybederek, bilimsel seyahat niteliği kazandı.

DÜNYA-EKONOMİ a. Tar. İktisadi bakımdan özerk, kendi kendine yeterli, iç değişimleri ve ilişkileri kendisine belli bir organik birlik sağlayan dünya parçası. (Kartaca ve Roma birer dünya-ekonomi idiler.) [Kavramı F. Braudel ortaya koymuştur.]

Dünyalar savaşı *(The War of the Worlds)*, H. G. Wells'in kurgu - romanı (1897). Marslılar dünyayı istila eder ve dünyalıları kırıp geçirir, ancak mikropların ve köpeklerin saldırıları karşısında yenilirler. Bu yapıt dünya halklarının dayanışmasını amaçlayan ciddi bir fantezidir. — Byron Haskin 1953'te çevirdiği filminde bu romandan esinlenmiştir.

DÜNYALARARASI a. Fels. Dünyalar arasındaki uzam. (Epikuros ve izleyicilerine göre dünyalararası, her türlü olaydan uzak olduğu için hiçbir huzursuzluk duymayan tanrıların yaşadıkları göksel bölgedir.)

DÜNYALIK a. **1.** İnsanın geçimi ve yaşaması için gerekli olan mal mülk, para: *Biraz dünyalığım da var, muhtaç olmam kimseye.* **—2.** *Dünyalığı doğrultmak*, yaşamı boyunca kendisine yetecek ölçüde para, malk mülk kazanmak.

DÜNYA-ÖTESİ a. Nietzsche'ye göre geleneksel filozofların (özellikle Platon) varlığını kabul ettikleri değişmez, oluşması sona ermiş biçimler evreni (alm. *Hinterwelt*). [Nietzsche böylece metafiziğin en temel özelliğinin, filozofların duyulur dünyayı üstlenme yeteneksizlikleri yüzünden sığınmak istedikleri dünyaötelerine doğru korku içinde bir kaçış olduğunu düşünür.]

DÜNYASAL sıf. Fels. Husserlci görüngübilimde dış dünya ile ilgili olan şeyler için kullanılır.

DÜNYASALCILIK a. **1.** Fels. Dünyayı tek bir insan topluluğu olarak gören, dünyanın siyasal birliğini gerçekleştirmeyi amaçlayan öğreti. **—2.** Siyasal sorunlara dünyalaştırıcı bakış açısıyla yaklaşım.

DÜNYASALLIK a. Fels. Heidegger'de, dünyanın varlığı, dünya kavramı. (Dünyasallık [alm. *Weltlichkeit*] "dünyada varlık" ya da çevresellikten [*alm. Umweltlichkeit*] ayrılır, ama gerçekte onunla tamamlanır.)

DÜNYEVİ sıf. (ar. *düyā* ve *-ī*'den *dünyevī*). Ahirete karşıt olarak, yeryüzüne ait olan, yeryüzünde gerçekleşen şey için kullanılır.

DÜO → DUO.

DÜOFON a. (*duo-*, iki ve *fon*'dan). Genellikle aynı binanın içinde ya da bir araçta, kısa mesafeli iletişimler için kullanılan hoparlörlü telefon.

DÜOPOL a. (grekçe *duo*, iki ve *pol*). İkt. Çok sayıda alıcıya karşı iki satıcı arasında rekabetin olduğu piyasa durumu.

DÜOSTAT a. (fr. *duostat*). Isıt. havld. DİFERANSİYEL TERMOSTAT'ın eşanlamlısı.

DÜPEDÜZ be. (*düz*'den pekiştirilerek). **1.** Bir kesinliği vurgular; tümüyle, açıkça: *Söyledikleri düpedüz yalan. Bu düpedüz bir rastlantı. Düpedüz beyaz işte!* **—2.** Dolaysız olarak; doğrudan: *Sözü düpedüz söylemiyor, dolaştırıp duruyor.*

DÜPPEL, Danimarka'daki Dybbøl'ün almanca adı.
—Ask. tar. Düppel müstahkem hatları Danimarkalılar tarafından Jylland girişini kapatmak için Als (Alsen) adası topçu bataryalarına dayalı bir savunma mevzisiydi. Bu hatlar Danimarkalılar ile Almanlar arasında 1848'de (Danimarkalılar Wrangel'e karşı direnmişlerdi), 1849'da (Prittwitz Düppel'i işgal etmiş, ancak Als bataryaları tarafından durdurulmuştu) ve 1864'te (Friedrich-Karl komutasındaki Prusyalılar bu mevziyi 18 nisanda ele geçirmişlerdi) önemli çarpışmalara sahne oldu. (→ DÜKLÜKLER *savaşı*.)

DÜR, rri a. (ar. *dürr*). *Esk.* **1.** İnci: *"Hem derya hem sadef hem dür hem inci"* (Hatayi, XV. yy.). **—2.** *Dür-efşan,* etrafına inci saçan, inci gibi söz söyleyen: *"Gül-efşân sâğar-ı Cemdir dür-efşân tac-dar eder"* (Sabri-i Şakir, XIX. yy.). ‖ *Dürr-i Aden,* cennet incisi. ‖ *Dürr-i girân-maye,* kıymetli iri inci. ‖ *Dürr-i güftar,* söz incisi. ‖ *Dürr-i hoşâb,* iyi cins inci. ‖ *Dürr-i ıstıfa,* seçkinlik incisi; Hz. Muhammet. ‖ *Dürr-i manzum,* düzgün inci. ‖ *Dürr-i meknun,* mahfazalı parlak inci. ‖ *Dürr-i nâb,* parlak, saf inci. ‖ *Dürr-i na-süfte,* delinmemiş inci; kızoğlan kız. ‖ *Dürr-i nazım,* dizilmiş inci. ‖ *Dürr-i sadef-nişîn,* sedefinden çıkmamış inci. ‖ *Dürr-i şahvâr* ya da *dürr-i şehvâr,* padişaha yaraşır iri inci. ‖ *Dürr-i yegâne,* eşi bulunmayan, tek inci. ‖ *Dürr-i yetim,* sedefinden tek olarak çıkan iri inci; Hz. Muhammet.

—ANSİKL. Ed. Divan edebiyatında sevgilinin dişleri, teri, âşığın gözyaşları, şairin şiiri, yağmur taneleri dürr-i Aden (Aden incisi), dürr-i hoşâb (parlak, iri inci), dürr-i meknun (dikkatle korunmuş inci), dürr-i nasüfte (delinmemiş inci, mecazen kız) gibi tamlamalarla nitelendirilir: *yâr ayağına nisâr etmeğe ey Cem yüz sürüp / Gözlerimden dökülüp dürr-i hoşâbım var benim* (Ey Cem, sevgilinin ayağına yüz sürüp saçmak için gözlerimden dökülen parlak incim var benim) [Cem Sultan]. (→ İNCİ.)

DÜRBÜN a. (fars. *dur* ve *bin*'den *dur-bin*). **1.** Çiftgözmercekli iki özdeş optik sistemden oluşan ve özellikle orduda, denizcilikte, at yarışlarında kullanılan optik alet. (Eşanl. BAKAÇ.) [Bk. *ansikl.* böl. Opt.] **—2.** Uzaktaki cisimleri gözlemeye yarayan ve yakınsak mercekli bir objektiften ya da eşdeğer renksemez bir sistemden oluşan optik alet. **—3.** *(Bir şeye) dürbünün tersiyle bakmak,* bir şeyi gerçekte olduğundan daha önemsiz görerek küçümsemek.

—Ask. *Gözetleme dürbünü,* topçu atışını gözetlemek için kullanılan aygıt. (Hesaplamalar yapmadan nişan hatlarını atış planına aktarmak amacıyla bir ya da yan yana iki gözetleyici tarafından kullanılır.) ‖ *Sitifki nişangâh dürbünü,* küçük kalibreli uçaksavar silahlarında bulunan nişan aygıtı. (Eşmerkezli ve ışıklı iki daireden oluşur. Bu dairelerin üzerinde bulunan yatay ve düşey ışıklı çizgilerin kesiştikleri nokta, hedefe nişanlanacak noktayı oluşturur.)

—Gökbil. *Gök dürbünü,* gökcisimlerinin gözleminde kullanılan ve ters görüntü veren dürbün. [Bk. *ansikl.* böl.]

—Opt. *Çiçek dürbünü,* içine konulan renkli küçük cisimlerin çeşitli desenler vermesini sağlayacak konumda birçok ayna içeren mat bir tüpten oluşmuş aygıt. ‖ *Galilei dürbünü,* görüntüyü doğrultan bir ıraksak gözmerceğiyle donatılmış yer dürbünü. ‖ *Yaklaştırma dürbünü,* objektif ile gözmerceği arasına yerleştirilen bir görüntü doğrultma düzeniyle donatılmış dürbün. ‖ *Yer dürbünü,* Yer'deki cisimleri gözlemeye yarayan ve gök dürbününün tersine düz görüntü veren optik alet.

—Sil. *Batarya dürbünü,* topçu atış tanziminde atımları gözetmeye yarayan aygıt. ‖ *Gonyometreli dürbün,* açıyı ve uzaklığı ölçmeye yarayan aygıt. ‖ *Mikrometrik dürbün,* görüntüyle çakışan iç bölümlemeli açı ölçüm aygıtı. ‖ *Nişan dürbünü,* ateşli silahlarda hedefe nişan almaya, doğrultu ve erimde düzeltmeler yapmaya yarayan, mikrometreli ya da iç bölümlemeli dürbün.

—Topogr. *Merkezleme dürbünü,* objektifi aygıtın ana ekseni üzerinde bulunan ve bu özelliğiyle, ipli çeküle oranla merkezlemeyi daha çabuk sağlayan, bir takeometreye ya da bir teodolite bağlı dirsekli dürbün. (Eşanl. OPTİK ÇEKÜL.)

—ANSİKL. Ask. Prizmalı dürbünler, tüm savaşan birliklerce, araziyi incelemek ve hedefleri saptamak amacıyla kullanılır. Altı-sekiz kat büyütme güçleri vardır. Donanma dürbünlerinde, daha dar alanlar için daha yüksek büyütme oranları kullanılır (12 ya da 16 kat). Her iki dürbünde de, gözlem ve atış tanzimi yapmak için iç taksimat denilen derecelemeler bulunur. *Gece dürbünleri*'nin büyütme oranları, daha aydınlık ve daha geniş bir alan gözetildiği için düşük kalır. Bazı dürbünler, kızılötesi ışıldaklarından ya da herhangi bir kaynaktan çıkan kızılötesi ışınlara karşı duyarlıdır. Bu dürbünlerin yerini giderek, ışık yoğunlaştırıcılı dürbünler almaktadır. Fotonların ışık etkisi, zayıf bir güçle (pil) çalışan elektronik sistem yardımıyla artar. Bu sistem, tanksavar helikopterlerinde bulunan nişan dürbünlerinde daha ileri düzeydedir.

—Gökbil. *Gök dürbünü*'nde, her biri bir mercek sisteminden oluşan bir objektif ve bir gözmerceği vardır. Objektifi aynadan oluşan teleskoptan farkı, yukarıda belirtildiği gibi mercek sistemi kullanmasıdır. Gök dürbününün objektifi genellikle akromatik bir sistemden oluşur; sisteminin birbirine yapışık iki merceği kuramsal olarak bir tek yakınsak merceğe eşdeğerdir. Objektif aydınlık bir disk oluşturur ve *gözmerceği çemberi* ya da *halkası* denilen gerçek bir görüntü verir. Çember biçimindeki ışıklı bu görüntü, gözmerceğinin hemen arkasında yer alır ve çapı genellikle gözbebeğinin çapından küçüktür. Ayrıca gözün yeterince ışık alması için görüntünün oluşması gereken en iyi yer bu kesimdir. Ramsden bir dürbünün büyütme gücünü hesaplarken bu halkaya dayandı. Büyütme gücü objektif çapının halka çapına oranıdır.

—Opt. Dürbünlerin büyük bir seçikliği ve geniş bir görüş alanı olması gerekir. Büyütme oranı tiyatro dürbünlerinde 2'yi, gezi dürbünlerinde 5 ile 10'u, denizcilikte ve topçulukta kullanılan dürbünlerde ise 20 ile 30'u geçmez. Tiyatro dürbünleri genellikle iki Galilei dürbününden, diğerleri bir objektif-gözmerceği grubundan oluşur ve grup arasına iki prizmadan elde edilen bir görüntü doğrultma sistemi yerleştirilir. İstenilen uzaklık bir ayar düğmesiyle ayarlanır. Genellikle gözmerceklerinden biri (kimi kez her ikisi) dürbünü kullananın görüş kusurlarını dengelemeye yarayan bir düzeltme halkasıyla donatılmıştır.

• *Galilei dürbünü.* Bu dürbünde doğrultma için ek bir organ gerekmez; bu işlemi ıraksak bir gözmerceği otomatik olarak yapar. Gözlemlenen görüntü, doğrultulmuş gizil görüntüdür. Ayrıca gözmerceği halkası da gizil olduğundan gözü bu halkaya ayarlamak olanaksızdır; ama göz gözmerceğine yaklaştırıldığında görme alanı biraz artar. Galilei dürbününün sakıncası sapınç nedeniyle kısa odaklı gözmerceklerinin kullanılamamasıdır; bu da büyütmeyi 3 ile 4 arasında sınırlar. Öte yandan bu dürbünlerin görüş alanı da zayıftır.

Birleştirilmiş iki küçük Galilei dürbünü bir gösteri dürbününü oluşturur.

Bk. resim sayfa 3458

DÜRBÜN a. XVIII. yy.'da La Caille tarafından bulunan ve Yay takımyıldızı'nın güneyinde yer alan küçük güney takımyıldızı. Bu takımyıldız en parlağı 3,8 kadirinde sönük yıldızları içerir. (→ GÖK haritası.)

DÜRBÜNLÜ sıf. Dürbünü olan.

DÜRC ya da **DÜRCE** a. (ar. *dürc, dürce*). *Esk.* **1.** Küçük kutu, hokka: *Dehânın dürcini hali lebün gözden nihân itmiş"* (Fuzuli, XVI. yy.). **—2.** Hokka gibi küçük ağız. **—3.** *Dürc-i dür,* inci kutusu. ‖ *Dürc-i teng,* dar hokka; sevgilinin ağzı. ‖ *Dürc-i zer,* altın kutusu.

DÜRCE → DÜRC.

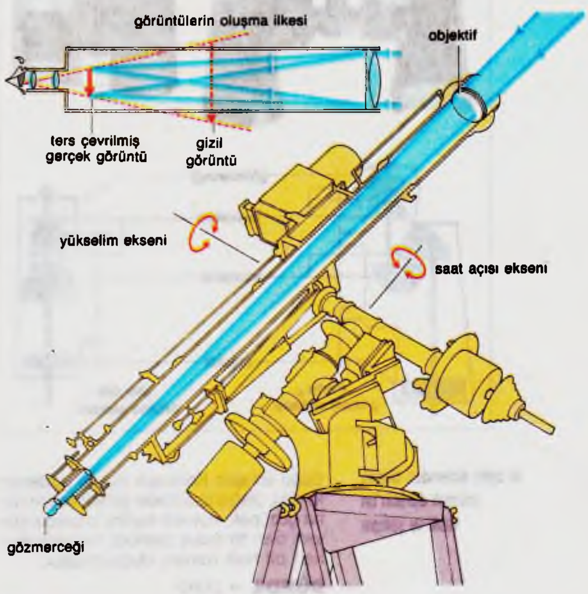
DÜRD ya da **DÜRDE** a. (fars. *dürd, dürde*). *Esk.* **1.** Dibe çöken şey, tortu. **—2.** *Dürd-âşâm, dürd-keş,* şarabın tortusunu içen kalender: *"Olma gafil dürd-keşler sohbetinden ey gönül"* (Fuzuli, XVI. yy.).

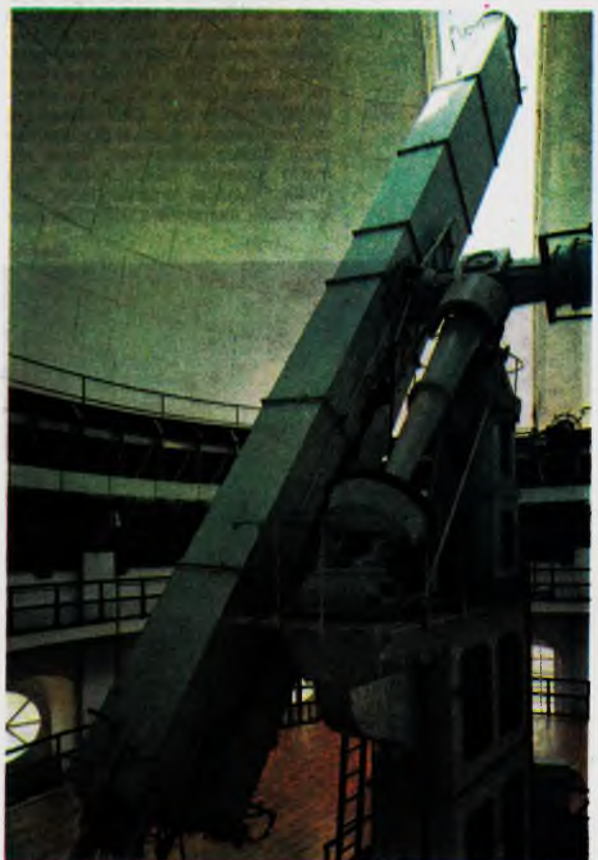
DÜRDANE a. (ar. *dürr* ve fars. *däne*'den *dür-dane*). *Esk.* İnci tanesi.

◆ sıf. Sevgili, değerli, kıymetli.

Dürdane Hanım, Ahmet Mithat'ın romanı (1888). Dönemin yaşamını (Boğaziçi yalıları, Galata meyhaneleri) yansıtırken iç içe serüvenlere yer verir. Erkek giysisi giyip Acem Ali Bey adıyla dolaşan genç dul Ulviye Hanım, komşusu Dürdane Hanım'ın Mergup Bey'le ilişkisini öğrendikten sonra ona yardımcı olmaya çalışır, ancak sevgilisi tarafından terk edilen genç kadının zehir içerek kendini öldürmesini önleyemez. Birkaç dil bilen Ulviye Hanım, arkadaş olduğu sandalcı Sohbet'le evlenir. Sohbet'in de bir felaketin ardından kimliğini gizlemeye koyulmuş aydın bir kişi ol-

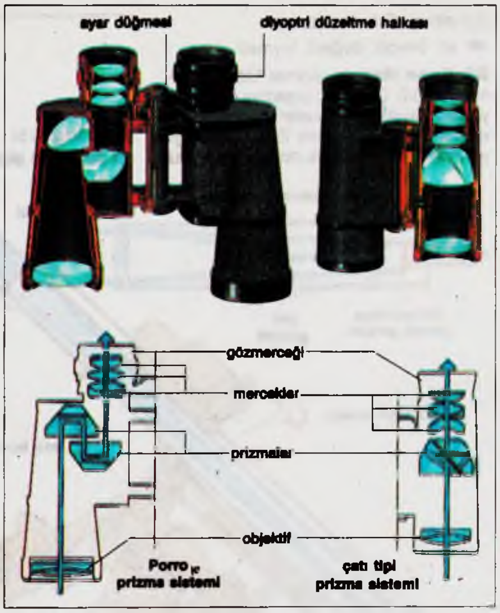
ekvator konumlu bir gök dürbününün işleme ilkesi

Larousse

Meudon(Hauts-de-Seine) gözlemevi'nin büyük gök dürbünü [objektif çapı: 0,83 m; odak uzaklığı; 16,3 m]

iki optik sistemden oluşan prizmalı dürbün'ün kesiti ve şeması

duğu anlaşılır. Karmaşık olaylar (gizlenen kimlik), olağanüstülükler (erkeklerden daha gözüpek, kuvvetli kadın), o sırada çok yeni olan bir buluş (telefon), merakla okunan bir halk romanı oluşturmuştur.

DÜRDE → DÜRD.

DÜRDER (Baha), türk yazar, eğitimci (İstanbul 1912-Tekirdağ 1983). Ankara Gazi eğitim enstitüsü'nü (1938), İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi felsefe bölümü'nü bitirdi (1950). Ortaokul ve liselerde, İstanbul Eğitim enstitüsü'nde edebiyat öğretmenliği yaptı. Okul sahnesi için oyunlar, türkçe ve edebiyat ders kitapları yazdı. Başlıca incelemeleri: *Namık Kemal'in romanları* (1940), *Halide Edip* (1940), *Okunacak romanlar* (1959), *Şairler, edipler, muharrirler* (1967), *Türk tiyatrosu ansiklopedisi* (M.N. Özön ile birlikte, 1967), *Roman anlayışı* (1971).

DÜRDİ a. (fars. *dürd* ve *-î*'den *dürdî*). *Esk.* Tortu, çöküntü.

DÜREN a. (fr. *durain*). Kömürün başlıca bileşenlerinden biri; kırılma yüzeyinin mat görünümü ile belirginleşir.
—ANSİKL. Düren, bitkisel döküntülerin (sporlar, yaprak artıkları) yığışmasından oluşmuştur; bu döküntülerin kutinleşmiş maddeleri (sporların dış zarı, yaprakların üst yüzeyi gibi) dona karşı dirençlidir ve küçük, sert ve çevre donları ile çimentolanmış öğeler oluşturarak belli bir katı yapıyı korurlar. Kütlesel bir düren bankı bir vitrinit bankından daha az kırılgan parçalar verir; *sert taşkömürü* adı da buradan kaynaklanır; buna *donuk taşkömürü* de denir.

DÜREN, Almanya'da (Kuzey Vestfalya Renanyası) kent, Roer ırmağı kıyısında; 86 700 nüf. Metalürji. Roer* savaşı sırasında burada kanlı çarpışmalar oldu; sonunda 25 şubat 1945'te, Amerikalılar kenti ele geçirdi.

Giraudon

Kendi portresi (1500) tahta üzerine yağlıboya, Alte Pinakothek, Münih

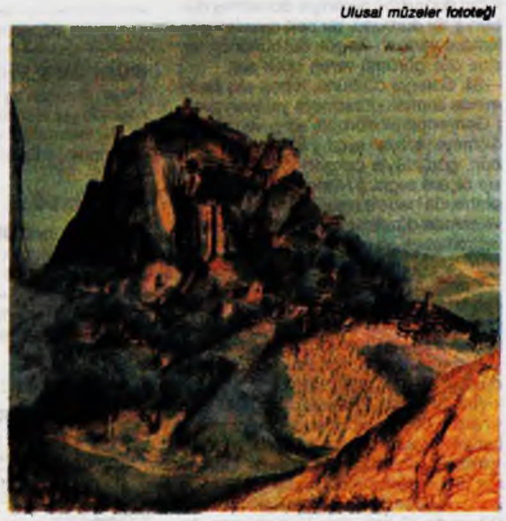
Albrecht Dürer

DÜRER (Albrecht), alman ressam ve gravürcü (Nürnberg 1471- *ay. y.* 1528). Bir kuyumcunun 18 çocuğundan biri olan, Albrecht'i babası 1486'da ressam ve gravürcü Wolgemut'un yanına çırak olarak verdi. Genç Dürer, 1490'dan 1494'e kadar, özellikle Colmar'da kısa bir süre önce ölmüş olan o zamanın en gözde gravürcüsü büyük Schongauer'in kardeşlerinin yanında kalarak o zamanın göreneklerine uygun olarak kalfalık yaptı. Dürer daha sonra Basel'e gitti: buradaki birkaç tahta işi resimleme ona mal edilir. Nürnberg'e döner dönmez evlendi, ama bir yılını bile doldurmadan İtalya'ya gitti. Yolculuğa çıkmadan önce, babasının bir portresi ile (1490, Uffizi, Floransa), nişanlı kılığında kendi portresini yaptı (1493, Louvre). Dürer, Mantegna'nın bakır çalışmaları dolayısıyla italyan sanatıyla ilgilenmeye başlamıştı. Yolda, ilk suluboya manzaralarını yaptı. 1496 dolayında yapılmış ilk bakır üzerine gravürlerinde bile kusursuz bir gravürcü olduğu görülür. Bu dönemden başlayarak, gerçekten kişisel ilk gravürü olan *Mahşer**'in resimlemeleri üzerinde çalıştı; 15 anıtsal levhadan (ikişer yapraklık) oluşan bu gravür büyük bir ustalık ürünüydü (1498) ve düğümlü, kıvrımlı deseniyle henüz Ortaçağ üslubundan kurtulamamıştı. Hemen aynı zamanda, tahta üzerine *Büyük Çile*'ye başladı, ancak bu çalışmasını çok daha sonra tamamladı. Daha farklı ve ince zevkli bir kitleye yöneldiği, bakır üzerine çalışmalarında, italyan ressamları gibi çıplaklığı değerlendirmeyi ön plana aldı. Kendi portreleri içinde, en parlağı kendisini, siyah beyaz bir hırkayla gösteren 1498 tarihli portredir (Prado), bununla birlikte en ünlüsü 1500 tarihli olandır (Münih resim müzesi); stilize, simetrik, ama özellikle göğüs üzerinde giysiyi tutan hayranlık verici elin canlılık kattığı bir figürdür bu.

Dürer, arkadaşı Pirckheimer'in desteğiyle Nürnberg'in hümanistler çevresiyle gitgide daha sıkı ilişkiler kurdu. Yüzyılın başlarına doğru İtalyanlar ile Almanlar arasında aracı olan, venedikli ressam Jacopo De'Barbari ile tanıştı. Bu venedikli ressamdan insan gövdesinin oranları üzerinde bilgi edindi, tüm yaşamı boyunca bu konuyla ilgilendi, ama örneğin 1504 tarihli gravür çalışması *Adem ve Havva*'da da görüldüğü gibi, bu araştırma yapıtına belli bir soğukluk kattı. Buna karşılık, güçlü bir yapıt olan çıplak, yaşlı ve gerçekçi biçimde çizilmiş gövdesi bir Alp vadisi üzerinde göğe yükselen *Nemesis* gibi çalışmaları bu kusurdan tümüyle arınmıştır. Sanatçı, suluboya bitki ve hayvan resimleri de yaptı, bu yapıtlar en az doğabilim kitaplarındaki resimler kadar özenli, ama aynı zamanda duyarlıkla doluydu: *Tavşan* (1502), *Menekşe buketi*, *Ot demeti* (1503) [Albertina, Viyana]. *Bakire Meryem'in yaşamı* adlı tahta üzerine bir dizi gravüre başladı ve *Müneccimler** (Uffizi) ile *Paumgartner sunakarkalığı*'nı (Münih) yaptı. 1505 yılının sonunda, Dürer yeniden Venedik'e geldi, burada *Fondaco dei Tedeschi* adlı kurumda çalışan vatandaşları ona kiliselerinin mihrabı için *Rosarium bayramı* tablosunu (Ulusal galeri, Prag) ısmarladılar. Dürer'in *Din bilginleri arasında İsa* adlı tablosu ise (1506, Thyssen koleksiyonu, Lugano), Leonardo da Vinci'nin karikatürümsü desenlerinin etkisini taşıyordu.

Dürer Nürnberg'e dönünce, 1507'de *Âdem ve Havva* adlı (Prado) biraz özentili ve sarışın figürlere yer veren iki pano yaptı, daha sonra Jacob Heller adında frankfurtlu bir tüccarın sipariş ettiği üç kanatlı bir resim çalışmasına girişti. Bu yapıtın *Yükseliş* adlı orta kanadını ancak bir kopyasından tanırız. Dürer'in bu döneminin başyapıtı *Kutsal Teslis'e tapma* (1511, Viyana müzesi) adlı yapıttır; bu çalışma italyan "cennet" görüntülerinin klasik düzenlemelerine uygun olarak uyumlu ve süslü bir renk anlayışıyla yapılmıştı. Dürer sonraki yıllarda, gravür çalışmalarına döndü, *Bakire Meryem'in yaşamı* tablosunu bitirdi ve tahta üzerine *Büyük çile*'yi, *Küçük çile*'yi, bakır üzerine *Küçük çile*'yi yaptı. Öte yandan çalışmalarının doruk noktasına kazı kalem üç tabloyla erişti: *Şövalye**, *Ölüm ve Şeytan*, *Aziz Hieronymus hücresinde* ve *Melankoli* (1514). Bu yapıtlarında teknik yetkinlik ve gizemli alegorilerle dile gelen bir düşünceyle kuşatılmış plastik güç bir araya gelmişti. Dürer 1512'den 1519'a kadar, imparator Maximilian'ın ısmarlamış olduğu gravür ve re-

Ulusal müzeler fototeği

Arco vadisi (1495) guvaş kabartmalı suluboya siyah uç ve mürekkep *Louvre müzesi, Paris*

sim çalışmalarına katıldı. Sanatçı 92 parça tahtadan oluşan *Zafer takı* için bol bol desen çizdi ve *Alay* çalışmasının başlıca savaş arabası için krokiler yaptı. İmparatorun dua kitabının kenarlarını çeşitli konularda ve beklenmedik bir mizahla yüklü resimlerle süsledi.

Dürer, Maximilian'ın ölümünden sonra Karl V'in büyükbabasının kendisine bağışlamış olduğu ödeneği belki de Karl V'e onaylatmak amacıyla, Nürnberg'den ayrıldı. Hollanda'da ve özellikle de Anvers'te, ressamlar tarafından bir kahraman gibi karşılandı: Q. Metsys, Van Orley, Patinir ile ilişki kurdu. Ancak birkaç portre ve bir *Aziz Hieronymus* (1521, Lizbon) çalışması yaptı; ama, kendisini etkilemiş olan görünümleri belleğinde tutarak gümüş uçla çok sayıda yapıt ortaya koydu. Bu yolculuktan geriye kalan not defteri, özellikle, "kendisini büyük sıkıntılardan kurtaran" Martin Luther'e duyduğu bağlılığı anlatan yazısıyla ünlüdür.

Dürer Nürnberg'de geçirdiği son yıllarında, kuramsal yapıtlar üzerinde çalıştı: *Cetvel ve kompasla ölçme yöntemi üzerine alıştırma* (1525); *Berkitme üzerine inceleme* (1527). XVI. ve XVII. yüzyıllarda ressamlarca çok kullanılmış olan *İnsan gövdesinin oranları üzerine inceleme,* adlı yapıt, ölümünden 6 ay sonra yayımlandı. Dürer'in dehası 1524'ten 1526'ya kadar görkemli bir parıltıyla son kıvılcımlarını saçtı: *Hieronymus Holzschuher* ve *Jacob Muffel*'in yağlıboya portreleri (Berlin-Dahlem), Pirckheimer'in, Erasmus'un ve Melanchthon'un gravür portreleri. *Dört Havariler** (1526, Münih) sanatçının ruhsal vasiyeti niteliğindeydi. Bu tablodaki, yoğun ve karşıt renklerle işlenmiş soylu ve ağırbaşlı dört kişi, insanlığın dönemlerini ve eğilimlerini somutlaştırmaktadır; bu kişiler yeni bir inanç ve ahlakın öğeleri olarak ortaya çıkarlar.

Rönesans döneminin Avrupa resim sanatında, alman resmine belli bir yer kazandıran Dürer'in dehası oldu. İtalyan ustalar Dürer'i kendilerinin bir eşiti gibi gördüler, özellikle de Dürer'in gravürlerindeki düzenleme ve yaratıcılığa hayranlık duydular. Gerçekten, Dürer'in gravürcülük, dolayısıyla desenci yetenekleri olağanüstüdür. Bu yetenek bir giysi kıvrımının incelenmesindeki titizlikten, çizdiği kimi başların yarattığı geniş etkiye kadar uzanmakta, bunda da yalnızca özlü noktalar belirginleşmektedir. Dürer'in yeteneği meslek yaşamı boyunca gotik ressamların düğümlü deseninden klasiklerin akıcı çizgilerine kadar çeşitli aşamalardan geçmiştir. Dürer'in hiçbir öğrencisi bu bakımlardan kendisine yaklaşamamış ve Cranach, Baldung, Altdorfer gibi alman Rönesans resminin en iyi temsilcileri, Dürer'in pek fazla etkisinde kalmadan, ona koşut olarak gelişmişlerdir.

DÜRİNG (Ernst VON), alman hekim (Hamburg 1858-Heidelberg 1944). Erlangen Tıp fakültesi'ni bitirdi (1883). Deri hastalıkları uzmanı Dr. Unna ile çalışmaya başladı (1887). Kastamonu ve yöresinde yoğunlaşan frengi hastalığı ile mücadele için Türkiye'ye çağrıldı (1889). İstanbul'da Tıbbiye deri hastalıkları kliniği direktörlüğü ile de görevlendirildi. Türkiye'de ilk frengi ile savaş örgütünü kurdu. Bu çalışmaları nedeniyle kendisine Aldülhamit II tarafından sivil paşalık rütbesi verildi. Almanya'da yeni kurulan dermatoloji kürsüsünün çağrısını kabul ederek Kiel'e gitti (1902). Dresden'deki Welsser Hirsch sanatoryumu'nun yöneticiliğini üstlendi (1906). Çalışmalarını çocuk ve gençlik sağlığı ve sorunları üzerinde yoğunlaştırdı. Bu çalışmaları nedeniyle kendisine Frankfurt Üniversitesi tarafından fahri doktorluk verildi.

DÜRKÂNİ, G. Asya'da, Belucistan'da yaşayan bir halk. Soyları, bir Racput kabilesi olan Dodaîler'den gelir. Beluçi dilini konuşurlar.

DÜRME a. **1.** Dürmek eylemi. **—2.** Lahana. **—3.** Sarma yemeği: *Lahana dürmesi.* **—4.** DÜRÜM'ün eşanlamlısı.

Giraudon

Albrecht Dürer
Müneccimler (1504)
tahta üzerine yağlıboya
Uffizi müzesi, Floransa

DÜRMECE a. Böcbil. Asmaların yapraklarına, tomurcuklarına, salkımlarına zarar veren kelebek. (Dişisinin üst kanatları saman sarısı renginde ve enine çizgilidir. Tırtılı, 30 mm boyunda, yeşilimsi gri ya da kırmızımsıdır. Bil. a. *Sparganothis pilleriana;* yaprakbükengiller familyası.)

DÜRMEK g. f. **1.** *Bir şeyi dürmek,* silindir biçiminde kıvırarak sarmak: *Kilimleri dürüp kaldırmak. Yufkayı dürmek.* **—2.** Bir şeyi düzgün bir biçimde üst üste getirerek katlamak: *Çamaşırları dürmek.*

◆ **dürülmek** edilg. f. Kıvrılarak sarılmak ya da katlanmak.

DÜRNTEN, İsviçre'de (Zürich kantonu) komün, Zürich'in G.-D.'sunda; 4 900 nüf. Tekstil. Ağaç işçiliği.

DÜRRÂC ya da **DÜRRÂCE** a. (ar. *dürrâc, dürrâce*). *Esk.* Eti gevrek keklik cinsinden bir kuş; turaç: *"Dürrâcımı sayda gelmesin bâz"* (Muallim Naci, XIX. yy.).

DÜRRÂCE → DÜRRÂC.

DÜRRÂNİ, Afganistan'da krallık hanedanı, Dürr-i Dürrân ("incilerin incisi") adıyla anılan Ahmet Şah tarafından 1747'de kuruldu ve Barakzaylar'ın yönetime gelişlerine kadar egemenliğini sürdürdü. Ahmet Şah'ın çıktığı Abdali kabilesi 1747'de Dürrâni adını aldı.

DÜRRANİLER, afgan hanedanı (1747-1842). İran hükümdarı Nadir Şah öldürülünce (1747), onun ordusundaki afganlı askerler önde gelen komutanlardan ve Abdali kabilesinden Ahmet Han'ı kendilerine şah olarak seçtiler. Aldığı "Dürri Dürran" (incilerin incisi) lakabı, kurduğu hanedana da ad olan Ahmet Şah, kendisini Nadir'in doğu fetihlerinin mirasçısı saydı: Baburlular ile savaşarak K.-B. Hindistan'da Sind, Belucistan, Pencab ve Keşmir'in büyük bölümünü kaplayan güçlü bir afgan devleti kurdu. Ancak, torunu Zaman Şah'ın hükümdarlığı döneminde (1793-1800) Sihler ile Marathalar, Afganlar'ı Hindistan'da egemen oldukları topraklarının büyük bölümünden uzaklaştırdılar. 1819'da Mahmut Şah'ı Kâbil'den kovan Dost Muhammet, yirmi yıl sonra resmen Kâbil emiri unvanını alınca, Dürraniler'in yerini Barakzey hanedanı almış oldu.

DÜRRAT çoğl. a. (ar. *dürre*'nin çoğl. *dürrât*). *Esk.* Büyük inci taneleri.

DÜRRE a. (ar. *dürre*). *Esk.* **1.** İnci tanesi, tek inci. **—2.** Güzel söz. **—3.** Gözyaşı damlası.

DÜRRENMATT (Friedrich), almanca yazan isviçreli yazar (Bern 1921 - Neuchâtel 1990). Brechtçi epik tiyatrodan ayrıldı, aykırı ve dolambaçlı bir gerçekliği yansıtan, kötümser bir *Welttheater* (Dünya tiyatrosu) yarattı (*Es steht geschrieben* [Alınyazısı], 1947; *Porträt eines Planeten* [Bir gezegenden portreler], 1970). Yazdığı trajedi-komedilerin grotesk uyumsuzluğuyla (*Romulus der Grosse* [Büyük Romulus], 1949; *Fizikçiler* [Die Physiker], 1962; *Der Mitmacher,* 1973) kahramana da gerçek trajediye de yer bırakmayan bir dünyada bireyin güçsüzlüğünü ortaya koydu (*Die Ehe des Herrn Mississippi* [Bay Mississippi'nin evlenmesi], 1952; *Yaşlı kadının ziyareti* [Der Besuch den Alten Dame], 1955; *Frank V., Oper einer Privatbank* [Frank V., özel bir bankanın operası], 1959). Dürrenmatt, kısa süren bir anlatımcı dönemden sonra, polis romanları yazmaya başladı ve her şeyin üstesinden gelen detektif tipinde değişiklik yaparak, yaşamın raslantılarla sürüklendiğini, her türlü öngörüyü boşa çıkardığını gösterdi (*Das Versprechen,* 1958). Tarih felsefesine yöneldiği eleştirel denemelerinde ise (*Theaterprobleme*) bağlanmayı yadsımayan, ama her türlü ideolojik katılığa da karşı çıkan bir "sanatçı bakışı" geliştirerek, siyasal çatışmaları çözümlemeye çalıştı (*Sur Israël* [fr. çev.], 1976).

Ringier-Gamma

Friedrich Dürrenmatt (1976'da)

DÜRRİ → DERRİ.

DÜRRİ Gümülcineli, türk şair (XVII. yy.). Yaşamı hakkında bilgi yoktur. Şiirlerinden ilmiye sınıfından olduğu anlaşılıyor. Dönemin ünlü kişilerine kasideler yazdı. Anlatımının sadeliğiyle dikkati çeken iki bin beyitlik *Divan*'ında (bir nüshası Âtıf Efendi kütüphanesi, no. 2072) ayrıca Gümülcine'yi anlatan bir *Şehrengiz* yer alır.

DÜRRİ AHMET EFENDİ, türk elçi ve şair (Van ? - İstanbul 1722). Divanı hümayun hocalığı, Anadolu muhasebeciliği (1713), sipahi kâtipliği (1715), süvari mukabeleciliği ve cizye muhasebeciliği gibi görevlerde bulundu. 1721'de, Şıkkı sani defterdarı payesiyle İran'a orta elçi olarak atandı. Görevi sona erdikten sonra İstanbul'a döndü ve *Sefaretname*'sini yazdı. (Bir nüshası Millet kütüphanesi Ali Emiri böl. no. 820'dedir.) Metni elde bulunan ilk İran sefaretnamesi özelliğini taşıyan yapıtta yolculuğunu, İran'ı yönetenlerle olan ilişkilerini, saray yaşamını ve devlet örgütünü anlattı. *Sefaretname* Paris'te ilk kez taşbaskısı olarak basıldı (1820). L. Langlès tarafından da fransızcaya çevrilip yayımlandı: *Relation de Dourri Effendi, ambassadeur de la Porte Ottomane auprès du roi Perse* (1810). Vafi mahlasıyla yazdığı şiirleri de vardır. (→ Kayn.)

DÜRRİ AHMET HASİP, türk şair (Gaziantep 1844- *ay. y.* 1915). Gaziantep'in ünlü bilgin ve şairlerinden Söylemezzade Sait, Hacı Mustafa ve Hasırcızade Hafız'dan ders gördü. Medrese öğrenimini bitirdikten sonra uzun süre Pişirici camisi'nde imamlık yaptı. Nazım-nesir karışımı *Zübdet ül-feraiz* adlı bir yapıtı vardır (1899). Ömer Asım Aksoy, şiirleriyle birlikte yapıtları üzerine bir inceleme yayımladı (*Hasip Dürri,* 1933).

DÜRRİ MEHMET EFENDİ, türk şeyhülislam (öl. İstanbul 1736). Dürrizadeler diye anılan ünlü ailenin ilk önemli kişisi. Süleymaniye medresesi müderrisiyken, kadılığa geçti. Halep (1704), Kahire (1709), Mekke (1717) ve İstanbul (1719) kadılıklarında bulundu. Anadolu kazaskerliğine getirildiyse de (1726) hakkındaki çeşitli şikâyetler üzerine Tatarpazarcığı arpalık verilerek görevinden alındı (1827). Patrona Halil ayaklanması sırasında (1730) Rumeli kazaskerliğine atandı. İshak Efendi'nin ölümü üzerine (1734) şeyhülislam oldu. Ertesi yıl hastalanarak eli kalem tutmaz olunca, şeyhülislamını görevden uzaklaştırmak istemeyen Mahmut I, özel bir buyrukla imza yerine mühür kullanmasına izin verdi; ancak, hastalığı daha da ilerlediği için görevden alındı (1736).

DÜRRİ SÜLEYMAN, türk şair (Şumnu 1821 - İstanbul ?). Sultan Abdülmecit'in Rumeli gezisi sırasında kendisine hacegânlık rütbesi verilerek İstanbul'a geldi (1846). Tophane ve Sadaret mektubi kalemlerinde çalıştı (1850). Sümbülzade Vehbi'nin *Tuhfe*'sine nazire olarak *Güherriz* adlı manzum sözlüğü yazdı (1851). *Câmi ül-kavâid ve netâyic ül-fevâid* adlı yapıtı, gökyüzü ve yıldızlarla ilgilidir.

DÜRRİZADE ABDULLAH BEY, türk şeyhülislam (İstanbul 1867-Hicaz 1923). Rumeli kazaskeri Dürrizade Mehmet Dürri Efendi'nin oğlu. Fatih ve Sultan Selim rüştiyelerinde okuduktan sonra müderris oldu. Fetva dairesi kalemi kâtipliğine getirildi. Çeşitli aşamalardan geçerek Anadolu payesine ulaştıktan sonra Anadolu kazaskerliğine atandı (1910). İttihat ve Terakki cemiyeti'nin iktidara geçmesi üzerine istifa etti (1912) ve bu dönemde hiç görev almadı. Birinci Dünya savaşı'ndan sonra Defteri hakani şer'i memuru olarak devlet hizmetine döndü (1919). Babı meşihat müsteşarlığına, sadrazam Damat Ferit Paşa'nın dördüncü hükümetinde şeyhülislamlığa getirildi (1920). İngilizler ve Damat Ferit'in isteği üzerine, ayaklanma ve ihanet olarak nitelediği ulusal hareketin önder ve üyelerinin ayaklanmacı (bâgî) oldukları, tek tek ya da topluca öldürülmeleri (katl ü kıtâlleri meşru ve farz olur) için fetva verdi. Damat Ferit, Paris konferansı'na gittiğinde ona vekâlet etti. Damat Ferit'in beşinci hükümetinde kabine dışı bırakıldı. Ulusal hareketin zaferinden sonra önce Rodos'a sonra İtalya'ya gitti. Daha sonra Hicaz'a giderek Şerif Hüseyin'e sığındı.

DÜRRİZADE MEHMET ABİT EFENDİ, türk kadı (öl. 1829). Kazasker Mehmet Nurullah Efendi'nin oğlu. Süleymaniye müderrisiyken, Yenişehir Feneri kadılığına atandı (1805). Daha sonra Edirne (1817), Mekke (1819) ve İstanbul (1822) kadılıklarında bulundu. Mahmut II'nin topladığı meclise katılarak (1826) Yeniçeri ocağı'nı kaldırmak isteyen padişahı destekledi. Anadolu kazaskerliğine getirildikten birkaç ay sonra öldü.

DÜRRİZADE MEHMET HİDAYETULLAH EFENDİ, türk kadı (öl. İstanbul 1813). Rumeli kazaskeri Dürrizade Mehmet Nurullah Efendi'nin oğlu. Medrese öğrenimini tamamladıktan sonra İzmir (1793), Şam (1800), Medine (1801) ve İstanbul (1808) kadısı oldu. Son görevindeyken öldü.

DÜRRİZADE MEHMET NURULLAH EFENDİ, türk kadı (İstanbul 1724 - *ay. y.* 1778). Şeyhülislam Dürrizade Mustafa Efendi'nin büyük oğlu. İstanbul kadılığı (1768-1869), Anadolu kazaskerliği (1773-1775) yaptı. 1778'de Rumeli kazaskerliğine atandı.

DÜRRİZADE MEHMET ŞERİF EFENDİ, türk kadı (öl. İstanbul 1862). Şeyhülislam Dürrizade Abdullah Efendi' nin oğlu. Çeşitli yerlerde müderrislik, kadılık yaptı. Anadolu (1853), daha sonra Rumeli (1858) kazaskerliğine atandı.

DÜRRİZADE MUSTAFA EFENDİ, türk şeyhülislam (İstanbul 1702- *ay. y.* 1775). Şeyhülislam Dürri Mehmet Efendi' nin büyük oğlu. Medrese öğrenimini tamamladıktan sonra müderris olarak görev yaparken, İstanbul kadısı (1739), Anadolu kazaskeri (1746) oldu. Getirildiği Rumeli kazaskerliğinden alındıysa da (1752) ikinci kez aynı göreve atandı (1756). Aynı yıl Feyzullah Efendi'nin yerine şeyhülislamlığa getirildi. Ancak, yedi ay sonra görevden alınarak Gelibolu'da oturmaya zorlandı. Ebubekirzade Ahmet Efendi'nin yerine ikinci kez şeyhülislamlığa atandı (1762). Beş yıl sonra görevden alınmasına karşın (1767), Abdülhamit I tahta çıkınca, üçüncü kez şeyhülislam oldu (1774). Sekiz ay sonra yaşlılık nedeniyle görevden alındı.

DÜRRİZADE SEYİT ABDULLAH EFENDİ, türk şeyhülislam (İstanbul 1769- *ay. y.* 1828). Şeyhülislam Dürrizade Mehmet Arif Efendi'nin oğlu. İstanbul kadılığı (1793), Anadolu kazaskerliği (1801), nakibüleşraflık (1807) yaptı. Kabakçı Mustafa ayaklanmasından sonra yapılan antlaşmayı imzalayanlar arasında yer aldı. Salihzade Ahmet Esat Efendi'nin yerine şeyhülislam atandı (1808). Gericileri desteklediği kuşkusuyla görevden alındı (1810). Mahmut II'nin güvenini yeniden kazanması sonucu Ömer Hulusi Efendi' nin yerine ikinci kez şeyhülislam oldu (1812). Ancak, yeniçerilerin yarattığı bir huzursuzluk sırasında, sadrazam Hurşit Paşa'nın zorbaları cezalandırmasına karşı çıkması nedeniyle görevden alındı; arpalığı olan Manisa'ya sürüldü (1815). Şehzade Abdülmecit'in doğumu üzerine (1823) çıkarılan genel aftan yararlanarak İstanbul'a döndü; Tunusbağı'ndaki konağında ve Bebek'teki yalısında oturmaya zorlandı. Yeniçeri ocağı'nın kaldırılışı (Vakai hayriye) sırasında Mahmut II'nin çağrısına uyarak Kubbealtı'nda toplanan meclise katıldı; padişahın sağına, sadrazamın yanına oturtuldu. Görevinde ciddi, gururlu, törenlere düşkün ve çok zengindi.

DÜRRİZADE SEYİT MEHMET ARİF EFENDİ, türk şeyhülislam (İstanbul 1740- *ay. y.* 1800). Şeyhülislam Dürrizade Mustafa Efendi'nin küçük oğlu. Müderris olarak görev yaparken, babasının ikinci şeyhülislamlığı sırasında Bursa (1768), sonra da İstanbul (1780) kadılığına getirildi. Seyit İbrahim Efendi'nin şeyhülislamlığı sırasında nakibüleşraflığa atandı (1782). Anadolu (1783), ardından Rumeli (1784) kazaskerliğine, Arapzade Ataullah Efendi'nin ölümü üzerine de şeyhülislamlığa getirildi (1785). Altı ay bu görevde kaldıktan sonra azledildi. Rakibi Hamitzade Mustafa Efendi'nin şeyhülislamlığı sırasında (1789-1791) arpalığı olan Kütahya'ya gönderildi. Hacca gidip Taif'te oturması emredildiyse de, hac dönüşü Kütahya'da oturmasına izin verildi. Mekki Mehmet Efendi şeyhülislam olunca, İstanbul'a döndü. Mekki Efendi'nin yaşlılığı nedeniyle görevden alınması üzerine ikinci kez şeyhülislamlığa getirildi (1792). Napoléon'un Mısır'ı işgal etmesiyle ortaya çıkan bunalım sırasında sadrazam İzzet Mehmet Paşa ile birlikte görevden alınarak Bursa'ya sürüldü (1798). Affedilerek İstanbul'a dönmesine izin verildi (1799). Fetvalarını *Neticet ül-fetâvâ* adlı yapıtında topladı.

DÜRRİZADE SEYİT MEHMET ATAULLAH EFENDİ, türk şeyhülislam (İstanbul 1729-Gelibolu 1785). Şeyhülislam Dürrizade Mustafa Efendi'nin oğlu. Selanik kadısı (1758), ağabeyi Nurullah Efendi'nin yerine İstanbul kadısı (1769), Anadolu kazaskeri (1774) oldu. İki kez Rumeli kazaskerliği (1778, 1782) yaptıktan sonra şeyhülislamlığa getirildi (1783). Abdülhamit I'i tahttan indirerek Selim III'ü tahta çıkarmak isteyen sadrazam Halil Hamit Paşa ile işbirliği yaptığı iddiasıyla görevden alındı (1785). Bozcaada'ya sürülen Hamit Paşa'nın idam haberi İstanbul'a geldiği gün Taif'e sürgün edildi. Gelibolu'ya ulaştığında hacca gitmesi buyruğunu aldı; ancak yola çıkamadan hastalanarak (zehirletildiği de ileri sürülür) öldü.

DÜRRÜADEN KADIN, Mehmet Reşat V'in üçüncü kadını (öl. İstanbul 1909). Necmettin Efendi'yi doğurdu (1878). Kuruçeşme-Ortaköy yolu üzerindeki Kadınefendi çeşmesi'ni (1909) yaptırdıktan sonra öldü.

DÜRRÜŞEHVAR HANIM (Ayşe), **Ahiretlik Hanım** da denir, Abdülhamit I'in kızı (İstanbul 1767- *ay. y.* 1826). Babasının şehzadeliği sırasında doğduğu ve Ahmet I döneminden beri şehzadelerin çocuk sahibi olmaları yasaklandığı için gizlice büyütüldüğünden "Ahiretlik hanım" lakabıyla anıldı. Babasının hükümdarlığı döneminde, Ahmet Nazif Efendi ile evlendirildi. Zeynep ve Atiyetullah hanım sultanları doğurdu. Yeğeni Selim III, kocasını öldürttükten sonra bir daha evlenmeyerek hayır işlerine bağlandı. Nakşıdil Sultan türbesine gömüldü.

DÜRTLENGİÇ a. *Yörs.* Hayvanları dürtmeye yarayan kısa üvendire.

DÜRTMEÇ a. *Yörs.* Gaga.

DÜRTMEK g. f. **1.** *Bir kimseyi (araç tümleci +) dürtmek,* ona eliyle ya da sivri uçlu bir şeyle hafifçe vurmak; vurarak onu uyarmak: *Annesi susması için dirseğiyle birkaç kez dürttü.* **—2.** *Bir hayvanı (araç tümleci +) dürtmek,* yürütmek, yönetmek amacıyla ona sivri uçlu bir şeyi batırmak: *Öküzleri dürt ki biraz hızlansınlar.* **—3.** *Tkz. (Bir kimseyi) dürtmek,* bir işi yaptırmak, ya da harekete geçirmek için ona uyarıcı bir söz söylemek: *Bu işi yapması için onu biraz dürtmek gerek. Ancak dürtersen çalışıyor.*

◆ **dürtülmek** edilg. f. Dürtmek işine konu olmak.

◆ **dürtüşmek** işt. f. Karşılıklı olarak birbirini dürtmek.

DÜRTÜ a. Psikan. **1.** S. Freud'un, çocuğun cinsel yaşamının bastırımı konusundaki görüşünü açıklamak için tasarladığı mitik kurgu. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Kısmi dürtü,* doyumdan başka amacı olmadığı ölçüde işini öteki dürtülere aldırmaksızın gören her dürtünün belirtici durumu.
—ANSİKL. Dürtünün, içimizi saran tükenmez iç uyarmaları boşaltmak için kişinin sürekli olarak başvurduğu bir girişimdir. Organizmadaki uyarma düzeyini olabildiğince düşük tutmayı amaçlayan bu bo-

şaltma, dürtünün *doyumu*, onun *ereği* olacaktır. Bedende bulunan ve uyarmaların yönlendirilmesine yarayan ağız, anus, kaslar, vb. gibi yerler, dürtünün kaynaklarıdır. Bu doyumu sağlamak için dürtü, öznenin haksız olarak yoksun bırakıldığı bir başka gövdenin parçasından (örneğin meme) yararlanır.

Bir başka bakımdan dürtü, bedensel ile ruhsal arasında bir bağdır. O halde her zaman bastırılan dürtünün *ruhsal* temsilcisi* ile, ona ancak gevşek bir biçimde bağlı ve yer değiştirmeye de yetenekli olan libido enerjisi miktarı arasında bir ayrım yapmak gerekir. Affekt, bu niceliğin sık sık görülen, ama tek olmayan bedensel belirtisidir. Öteki belirtileri histerik dönme ve psikosomatik lezyondur.

DÜRTÜKLEMEK ya da **DÜRTÜŞLEMEK** g. f. **1.** Üst üste birkaç kez dürtmek. **—2.** Bir kimseyi uyarmak, kışkırtmak. **—3.** *Bir işi dürtüklemek*, duraksayan, aksayan bir işi hızlandırmaya çalışmak, kurcalamak: *Bizim işi biraz dürtükle de bir an önce bitsin.*

DÜRTÜLMEK → DÜRTMEK.

DÜRTÜSEL sıf. Psikan. *Dürtüsel devinim*, S. Freud'un dürtünün organik edimselleşmesi oldukları ölçüde gerçek dürtüden ayırt ettiği iç dürtüler.

DÜRTÜŞ a. Spor. Eskrimde, silahın ucuyla yapılan darbe.

DÜRTÜŞLEMEK → DÜRTMEK.

DÜRTÜŞMEK → DÜRTMEK.

DÜRTÜŞTÜRMEK g.f. Kısa aralıklarla sık sık dürtmek.

DÜRUD a. (fars. *dürūd*). Esk. **1.** Dua, övgü, selam. **—2.** Ekin biçme. **—3.** *Dürud okumak*, ibadet sırasında selam vermek.

DÜRÛGİ sıf. (fars. *dürūğ* ve *-î*'den *dürūği*). Esk. Yalanla ilgili.

DÜRÛĞ a. (fars. *dürūğ*). Esk. **1.** Yalan: *"Olmuş kibar-ı devlete vird-i zeban dürûğ"* (Haşmet, XVIII. yy.). **—2.** *Dürûğ -zen*, yalancı. || *Dürûğ-ı maslahat-âmiz*, iş bitiren yalan.

DÜRÛS çoğl. a. (ar. *ders*'in çoğl. *dürūs*). Esk. Dersler.

DÜRÛZ a. (ar. *dürzî*'nin çoğl. *dürūz*). Esk. Dürziler.

DÜRÜ a. Yörs. **1.** Düğün armağanı. **—2.** Gelin çeyizi.

-DÜRÜK → -DIRIK.

DÜRÜLMEK → DÜRMEK.

DÜRÜLÜ sıf., be. Dürülmüş, kıvrılmış; dürülmüş, kıvrılmış olarak: *Dürülü mendillerden birini almak. Yüklükte dürülü duran yataklardan birini çıkarıp yere serdi.*

DÜRÜM a. **1.** Dürme, silindir biçiminde kıvırma; katlama. **—2.** İçine değişik katıklar konulup kıvrıldıktan sonra yenilen pişmiş yufka. (DÜRME de denir.) **—3.** *Dürüm dürüm dürmek*, kat kat kıvırmak, katlamak. || *Dürüm dürüm dürzü*, "dürzülüğüne sınır çizilmez" anlamında kullanılır.

DÜRÜMLEMEK g. f. *Bir şeyi dürümlemek*, onu kıvırarak dürüm biçiminde sarmak, kıvırmak.

DÜRÜST, -tü sıf. (fars. *dürüst*). **1.** Onur, namus ve doğruluk kurallarına uyan, verdiği sözü yerine getiren kimse için kullanılır: *Dürüst bir adam. Dürüst bir dost.* **—2.** Şeref, dürüstlük, doğruluktan kaynaklanan, onlarla belirlenen, onlara uygun şey için kullanılır: *Dürüst duygular. Otuz yıllık iyi ve dürüst bir hizmet.*

◆ be. Dürüst olarak: *Ona karşı dürüst davran.*

—Esk. *Dürüst-ayar*, kusursuz doğruluk. || *Dürüst-hân*, doğru okuyan.

DÜRÜSTİ a. (fars. *dürüst* ve *-î*'den *dürüsti*). Esk. Doğruluk, sağlamlık, düzgünlük: *"Ondan.... mantıki ve makul bir dürüstî beklediğine acıyordu"* (Y. K. Karaosmanoğlu).

DÜRÜSTLÜK a. Doğru, dürüst olan kimsenin, davranışının niteliği, özelliği; doğruluk: *Dürüstlüğünden bir an bile kuşkulanmadım. Bu yaptığına dürüstlük denmez.*

DÜRÜŞT sıf. (fars. *dürüşt*). Esk. Kaba, sert, haşin, acımasız: *"Arabaya giderken, onu öyle bir dürüştlükle aralarına oturttular ki"* (Y. K. Karaosmanoğlu).

DÜRÜŞTİ a. (fars. *dürüşt* ve *-î*'den *dürüşti*). Esk. Kabalık, sertlik, katılık.

Dürüyem, Trakya bölgesinde oynanan türkülü, karşılama türü bir halk oyunu. (Kadın erkek birlikte oynanır.)

Dürziler, fatımi halifesi Hâkim bi -Emrillah'ın veziri Hamza bin Ali'nin kurduğu siyasal nitelikli dinsel akım. (XI. yy. başları). Adını, akımın yayıcılarından Ebu Abdullah Muhammet bin İsmail ed-Derezi*'den alır. Bir görüşe göre, dürzilerin kökeni Hititler'e ya da Galatlar'a kadar uzanır. Bazı araştırıcılarsa, eski İran kavimlerinden Medler'in ve Persler'in dinleri mezdekilik ile dürzilik arasındaki inanç benzerliklerini kanıt göstererek, dürzilerin bu kavimlerin soyundan geldiklerini öne sürerler. Bazı batılı araştırmacılar da, bunların XII. yy.'da, haçlı seferleri sırasında Suriye'de kalarak yerlilerle evlenen ve müslümanların baskısıyla dağlara çekilen hıristiyanlar olduğu görüşündedirler.

Dürziler, kendilerini arap ırkından sayarlar. Bu konuda en çok yandaş toplayan görüş, dürzilerin Yemen'deki süryani kökenli araplar (arap-âribe) olduğu görüşüdür. Buna göre, dürziler büyük bir sel felaketinden (seylü'l-arim) sonra Yemen'den ayrılarak kuzeye göç ettiler; islamlığın yayılması sırasında bu yeni dini benimseyerek Lübnan'ın dağlık yörelerini kendilerine yurt edindiler. Bir bölümü de Mısır'da Ubeydiye devletinin kurulması üzerine oraya göçtüler; halife Hâkim bi-Emrillah'ı destekleyerek onun tanrılığı iddiasını benimsediler. Bu tezi ilk kez Derezi ortaya attı, ancak, halkın tepkisi sonucu Suriye'ye kaçmak zorunda kaldı. Dürziliğin asıl kurucusu olan, Hâkim'in veziri Hamza bin Ali ise, önce Hâkim'in imamlığını, sonra da tanrılığını savunan iki risale yazdı. Bu risalelerde, Allah'ın 7 imama hulul ederek insan kılığına büründüğünü, Hâkim'in, özünde Tanrı'nın saklı bulunduğu son imam, kendisinin de onun peygamberi olduğunu öne sürdü. Görüşlerini yaymak için en küçük adalara bile propagandacılar (dâi) gönderdi. Kendisine uyanlarla birlikte Mısır'da gizlice Hâkim'e ibadet etmeye başladı; bunun için bir de tapınak yaptırdı. Mısır'da küçük bir azınlık oluşturan dürziler, daha sonra Suriye'ye geçmeyi uygun gördüler. Bir bölümü Halep'e, bir bölümü de güneyde ve daha içerilerde yer alan Havran bölgesine çekildiler. Sonraları, dağılarak Vadi-i Teym ve Şuf dağlarına geçtiler.

Zamanla güçlenen dürziler, haçlı seferleri sırasında ismaililer ile birleşerek islam ordularına karşı hıristiyanların yanında yer aldılar. Şam'ın güneyindeki Banyas, müslümanların eline geçince Antilübnan dağlarına çekilmek zorunda kaldılar. Bu arada, Suriye'nin kuzeyinde yaşayan ismaililer arasında halife Hâkim'in tanrılığını yayma çabaları, nusayri*lerin karşı propagandaları yüzünden etkisiz kalınca, Halep'in güney-batı'sından öteye geçemediler. Gizli propagandalarını ısrarla sürdüren dürziler, kuzeyde kendilerine karşı koyan Kasravan ve Cürd'deki sünni müslümanları kılıçtan geçirdiler. Hareketi bastırmak isteyen memluk ordusu, önce başarı elde edemediyse de, 1293'te başlayan savaşlar sonunda dürzi ayaklanmacıların çoğu ortadan kaldırıldı, Kasravan ve Cürd dürzilerden temizlendi.

Sonraları kaysiler ve yemaniler diye ikiye ayrılan dürzilerden yemanilerin bir kolu, Mercidabık savaşı'nda (1516) osmanlı ordusu saflarında yer aldı. Daha sonraki yıllarda sık sık çıkardıkları ayaklanmalar ve kargaşalıklarla Osmanlı İmparatorluğu'nda da sorunlu bir topluluk olma özelliklerini sürdürdüler. Birinci Dünya savaşı sırasında öteki bazı arap kabileleri gibi Osmanlılar'a karşı harekete geçtiler ve fransız- ingiliz işgali ile (1918) osmanlı yönetiminden ayrıldılar. Fransızlar dürzilerin yaşadıkları bölgede özerk Cebel-i Dürüz emirliğini kurdular (1921). Emirlik, 1936'da kaldırılarak dürzilerin bir bölümü Suriye'ye, bir bölümü de Lübnan'a bağlandı.

Günümüzde Lübnan, Vadi-i Teym ve Havran yörelerinde dürzi nüfus oldukça yoğundur. Ayrıca Safad, Uka, Şam ve Halep gibi yerlerde de dürzi halk bulunmaktadır. İsrail işgalindeki topraklarda ise yaklaşık 30 000 dürzinin bulunduğu sanılır. İç savaş ve ertesinde Velit Canbulat önderliğinde, yönetimde etkili olmuşlardır.

Hamza bin Ali'nin oluşturduğu dürzi inançları dört temel ilkeye (farz) dayanır: 1. *Hâkim'i Allah tanımak.* O, hem Allah hem insandır (lâhut-nâsut). Allah, çok kez insan biçiminde, en son olarak da Hâkim biçiminde kendisini göstermiştir. O, kötülük ve bozukluklar (fesad) ortadan kalktığında, bir kez daha ortaya çıkacak ve kendisini dinleyenleri (muvahhitler, dürziler) ödüllendirecek, inançsızları cezalandıracaktır. Allah'ın bütün işleri anlamlı ve bilgecedir; insan aklı, O'nu ve eylemlerini kavrayıp tanımlayamaz. Zatını gizlemek için fatımi soyundan bir hükümdar olarak ortaya çıkmıştır. 2. *Emri bilmek.* "Kaimu'z-zaman" diye de adlandırılan *Emr*, Hamza bin Ali'dir. O, Allah'ın ilk yaratığı, ilk cevheridir. Bütün öteki varlıklar ondan yaratılmıştır; bu nedenle Hamza, yaratıkların en onurlusu ve Allah'ın elçisidir. Allah adına dünya ve ahiret işlerini yöneten (kaim), ceza ve ödül veren odur. O, nedenlerin ilk nedeni ve tümel akıldır (akl-ı küll). 3. *Hududu bilmek.* Tanrısal buyrukları öğreten, yayan anlamına gelen ve *vezir* de denilen *hudud*'un başı, Hamza'dır. Onunla birlikte beş hudud vardır. Bunlar, "beş gizli cevher"dir. Evlenmemiş ve günahsız olan bu beş hududdan, Hamza'nın dışındakilerin cismani adları İsmail bin Muhammet Temimi, Muhammet bin Vehb Kuraşi, Selame bin Abdullah ve Bahauddin Ali bin Ahmet; ruhani adları ise sırasıyla Tali, Ced, Feth ve Hayal'dir. Bunlardan başka *dâiler, me'zunlar* ve *mükâsirler*'den oluşan üç hudud daha vardır. 4. *Vasiyetlere uymak.* Birtakım ahlaksal ve uygulamalı kurallardan oluşan ve *hısâl* de denilen bu vasiyetler (el-vazaifu's-seba: yedi görev), *kelimei şahadet, namaz, oruç, hac, zekât, cihad* ve *velayet*'tir.

DÜRZÜ a. (özel ad *Dürzi*'den). Ağır bir aşağılama ve sövme sözü.

DÜSE a. (fars. *dü*, iki ve *se*, üç'ten *dü -se*). Tavlada iki zarın da üç geldiği atım.

DÜSE a. Tekst. İplik çekme makinelerinin ya da iplik fabrikalarının temel organlarından biri; boyutlanmış deliklerden erimiş (ya da çözelti halindeki) bir polimeri geçirerek devamlı filamentler elde etmeyi sağlar.

—ANSİKL. Tekst. Düsenin delikli bölümü soy metalden (örneğin platin) yapılır ve izabesi çok büyük bir dikkat gerektirir. Delikler genellikle çok küçüktür (20-30 mikrometre), biçimleri de yuvarlak, üçgen vb. olabilir ve sayıları çok fazladır (bir iplik kablosu için on binlerce).

DÜSSELDORF, Almanya'da kent. Kuzey Vestfalya Renanyası eyaletinin merkezi; 570 200 nüf. (1988). Kent, adını aldığı *Düssel*'in (Ren'de) denize döküldüğü yerde gelişmiştir. Ruhr'a uzak olmakla birlikte, Ruhr'un merkezi olan Düsseldorf'un nüfusu, 1871'de 87 000'di. 1961'de 703 000 kişiyle en yüksek noktasına ulaşan nüfus, çevre kentlere yönelik göçler yüzünden azaldı. Kentin merkezi,

Deutsche Luftbild K. G.

Düsseldorf
kentin Ren'in sağ kıyısındaki bölümünden bir görünüm

kısmen tahkimatların bulunduğu yerdir (Königsallee, XVIII. yy. başında yapılmıştır). Düsseldorf'ta sayısız banka ve sigorta şirketi (buralarda 25 000'i aşkın insan çalışır), sanayi ve ticaret firması bulunur. Orta derecede önemli limanı gene de değişik sanayi (çalışan nüfusun yaklaşık üçte biri sanayide istihdam edilmektedir) kollarının gelişmesini kolaylaştırmıştır. Makine yapımı, ağır donanım ve elektroteknik gereçleri, besin sanayileri kentin sanayi etkinliklerine egemendir. Kent gibi, sanayi etkinlikleri de Ren'in batı kıyısına taşmıştır. Yeniden yapılan eski kent, eğlence ve lüks eşya (mücevher) ticaret merkezidir. Kent üniversitesi kısa süre önce kurulmuştur.

—Tar. Yönetsel özerklik belgesi 1288 tarihini taşıyan Düsseldorf, 1795-1801 arasında Fransa tarafından işgal edildi, sonra 1806'ya kadar Bavyera'ya bırakıldı, Napoléon I döneminde Berg büyük düklüğünün başkenti oldu; 1815'te Prusya'ya katılan kent, 1921'de Ruhr'a giren müttefik orduların işgaline uğradı.

—Güz. sánt. Eski kentte *(Altstadt)*, Ren kıyısında Ortaçağ'dan kalma şato kulesi *(Schlossturm)*, XIV. yy.'dan kalma gotik bir yapı olan Sankt Lambertuskirche ve kısmen XVI. yy.'dan kalma belediye binası vardır; XVII. yy.'dan bir cizvit kilisesi (S. Andreaskirche), XVIII. yy.'dan da birçok rokoko yapı, özellikle *Jägerhof* şatosu (bugün Vestfalya Renanyası koleksiyon müzesi) ile kent dolaylarındaki Benrath şatosu.

Düsseldorf canavarı, alm. adı **M,** alman filmi. 1931'de Fritz Lang yönetiminde çevrildi. Başrolünde Peter Lorre'un oynadığı film, Lang'ın Hollywood'a gitmeden önce Almanya'da çevirdiği son yapıt ve Avrupa'daki çalışmalarının en önemlilerinden biridir. Düsseldorf vampirinin öyküsü üzerine kurulu senaryo, polis tarafından ele geçirilemezken, bir dilenciler-hırsızlar mahkemesi tarafından tutuklanıp yargılanan bir çocuk katilini anlatır. Fritz Lang, suçluluk sorununu işlediği bu yapıtında ilk kez kullandığı "ses"e dramatik bir işlev kazandırmış, üstün bir yönetim ve sinema diline ulaşmıştır.

X-Marinie kol.

Peter Lorre, Fritz Lang'ın yönettiği ***Düsseldorf canavarı (M)*** (1931) filminden bir sahnede

Düsseldorf müzeleri, içinde italyan, flaman ve hollandalı ustaların yapıtlarının, XIX. yy. (özellikle Düsseldorf okulunun) ve XX. yy. (*die Brücke* ve *blaue Reiter* ressamları) alman resimlerinin, estampların, resim koleksiyonlarının ve bir seramik müzesinin bulunduğu, sanat müzesi (STÄDTISCHES KUNSTMUSEUM). Vestfalya Renanyası koleksiyonu (KUNSTSAMMLUNG NORDRHEIN-WESTFALEN) 1961-62'den beri Avrupa'nın en zengin modern sanatın müzelerinden biridir; XX. yy. ustalarının çoğu (fovistler, kübistler, anlatımcılar, Klee, Bissier, çeşitli soyut eğilimler vb.) burada sergilenmektedir. —1967'de açılan STÄDTISCHE KUNSTHALLE, özellikle "Prospekt" sergileriyle çağdaş ve öncü sanata yöneliktir.

Düsseldorf okulu, XIX. yy.'da P. von Cornelius ve W. von Schadow'un çabalarıyla ortaya çıkan resim okulu. Nasıralılar sanatına yakın, idealist ve gerçekçi bir okul olan Düsseldorf okulu tarihsel, dinsel, mitolojik, edebi (J. Hübner, C. F. Sohn, E. Bendemann, F. Th. Hildebrandt, K.F. Lessing) konulara ilgi duydu, manzara resmini de göz ardı etmedi (Lessing, J.W. Schirmer, A. Achenbach).

DÜSTUR a. (ar. *düstūr*). *Esk.* **1.** Temel kural. **—2.** Yasaların toplandığı kitap. **—3.** *Düstur-ı mükerrem,* sadrazam unvanlarından. ‖ *Düstur ül-amel,* uyulması gereken kural ve kanunlar. ‖ *Düstur ül-edviye,* ilaç katoloğu. (XIX. yy.'da fr. *codex* karşılığı olarak kullanılmıştır.)

—Huk. Başbakanlık tarafından çıkarılan hukuk kaynaklarını derleyen resmi yayın. (Düsturlar, ciltler halindedir. Her bir cilt bir yıl içinde çıkarılan kanun, tüzük, yönetmelik, içtihadı birleştirme kararları gibi metinleri içerir. Düsturlar, tertipler üzerine düzenlenmiştir. Birinci tertip düstur: 1873 -1908 dönemini, ikinci tertip: 1908-1920 dönemini, üçüncü tertip 1920-1960 dönemini, dördüncü tertip 1960-1961 dönemini ve beşinci tertip düstur da 1961 tarihinden başlayan dönemleri kapsar.)

DÜSTURÎ → DESTURÎ.

Düsturname-i Enveri (Kitab-ı düsturname benam-ı Mahmud Paşa-yı a'zam rahmetullah), Enveri'nin sadrazam Mahmut Paşa adına yazdığı manzum tarih kitabı (1465). Genel islam, İran, selçuklu, harizmşah ve moğol tarihlerinden sonra Aydınoğulları emiri Umur Paşa'nın tarihini ve Osman Gazi'den Mehmet II'ye kadar olan dönemi kapsar. Bilim dünyasına Prof. Mükrimin Halil Yınanç tarafından tanıtıldı. Yapıtın Paris Milli kütüphanesi'nde bulunan en eski nüshasından (Ancien fonds turc, no. 250; eksik başka bir nüshası da İzmir Milli kütüphanesi'ndedir, no. 22/401) kopya ederek *Düsturname-i Enveri* adı altında yayımladı (1928). İki yıl sonra da Aydınoğulları ve Osmanoğulları'na ilişkin bölümlere eleştirel açıklamalar getiren *Düsturname-i Enveri, Medhal'*i (1930) çıkardı. İzmir'in fethi sırasında şehit düşen Umur Bey'in yaşamı ve savaşları hakkında ilginç bilgiler veren bölüm, metni ve fransızca çevirisiyle birlikte Irène Melikoff tarafından yayımlandı; *Le Destan d'Umur Pacha* (1954).

DÜSUKİYE ya da **DESUKİYE,** Seyit İbrahim Burhanettin Desuki'nin (1238 -1294) kurduğu tarikat. Şazililik, bedevilik ve rifailik tarikatlarının birleşimi olarak ortaya çıktı, Mısır ve arap ülkelerinde yayıldı. Şeriatı temel alan bir tarikattır. Desuki, tarikatın temel inancını "şeriat asıl, tarikat fer'dir" sözüyle belirtir; ancak, kemalat (yetkinlik) aşamasına şeriat ile hakikat'in birleştirilmesi yoluyla ulaşılabileceğini sözlerine ekler. Dünyasal çıkarlarla uğraşanlar kötü kişilerdir. İnsanların gösterişe kapılmamaları, sahtecilik yapmamaları, perhize uymamaları, günah işlememeleri, tarikatın öteki ilkeleridir. Desuki'nin ölümünden sonra tarikat, kardeşi Seyit Şerafettin Musa tarafından yayıldı.

DÜŞ a. **1.** Uykuda beliren, bir ölçüde de anımsanabilen ruhsal oluşum: *Güzel bir düş görmek. Kötü bir düş.* (Eşanl. RÜYA.) **—2.** Düş gücünü denetim altına almaya ve gerçekle yakınlaştırmaya, uyuşturmaya, karşılaştırmaya vb. çalışmadan doğal akışına bırakma olgusu; bu düşsel yapının kendisi; hayal: *Düşle gerçeği birbirinden ayırmak. Gerçekle düş arasında gidip gelmek.* **—3.** Gerçekleştirilmek istenilenin, arzu edilenin az çok düşünsel ya da düşsel tasarımı; hayal: *Hayatının en büyük düşü dünyayı gezmekti. Bir gençlik düşünü gerçekleştirmek.* **—4.** İlginç ama gerçekleşmesi olanaksız tasarı; yalnızca hayal ürünü: *Boş düşler peşinde koşmak.* **—5.** *Düş azması,* uykuda sperma boşalması. ‖ *Düş gücü,* zihnin doğrudan deneyimi olmaksızın durumları, nesneleri, canlıları soyut biçimde canlandırma işlevi: *Bu son olaylar düş gücümüzü aştı;* zihinsel etkinliğin, herhangi bir alanında yeni kuramları, imgeleri işleme yeteneği, bilgisel ve kuramsal sorunlara özgün çözümler bulma yeteneği; imgeleme, hayal gücü: *Çocukların işlek düş güçleri. Bir ressamın, romancının, bilim adamının düş gücü. Düş gücünden yoksun olmak.* ‖ *Düş kırıklığı;* istenilen, umulan ve özlenen bir şeyin gerçekleşmemesi durumunda duyulan üzüntü: *Haberin söylentiden öteye geçmemesi hepimizde düş kırıklığı yarattı.* ‖ *Düş kurmak,* düş gücünü kullanarak çok istenilen ama gerçekleşmesi genellikle olanaksız durumları, tasarıları zihinde canlandırmak; hayal kurmak.

—Psik. *Düş çözümlemesi,* yüksek dozda LSD, meskalin ve psilosibin gibi pisikodisleptikler verilerek uygulanan kişilik inceleme tekniği.

—ANSİKL. Ed. *Düş,* mesnevilerde, halk hikâyelerinde, masallarda yaygın bir motif olarak yer almıştır. Halk şairlerinin yaşamını anlatan türkülü halk hikâyelerinde delikanlı, düşünde aşk badesini içer, uyanınca saz çalıp şiir söylemeye başlar; düşün-

de görüp gönül verdiği güzeli aramaya koyulur. Evliya Çelebi, düşünde Hz. Peygamber'i gördüğünü ve onun verdiği izinle gezilerine başladığını anlatır. Veysi'nin *Habname*'si, dönemin padişahı Ahmet I ile Büyük İskender'i karşı karşıya getiren bir düşün hikâyesidir. İskender, bu düş boyunca dünyanın geçmiş zamanlarda "mamur ve âbâdan" olmadığını anlatır. Ziya Paşa ile Namık Kemal *Rüya* adını taşıyan iki yapıtta gördükleri birer düşü dile getiriyor görünerek dönemlerindeki siyasal bozukluğu sergiler, yönetimle hesaplaşırlar. Karagöz ve ortaoyununda tekerlemelerde, gerçekmiş gibi anlatılan ve gerçekdışı olduğu ancak sonunda anlaşılan düşlere yer verilir. Şiir anlayışını "dilde rüya halini kurma" diye açıklayan Ahmet Hamdi Tanpınar, "Abdullah Efendinin rüyaları," "Rüyalar" gibi hikâyelerinde düşle gerçeğin çatışmalarını dile getirir. Kişilerin bilinçaltını sergilemek için çağdaş edebiyatta sık sık yer verilmektedir. Fantastik öğeleri kullanmaya tutkun yazarlarda (örn. Nazlı Eray), düşlerin geniş yeri vardır.

—İkonogr. Kutsal Kitap, sanatçıları esinlemiş olan çeşitli düşlerden söz eder (Yakup'un düşü, Yusuf'un düşleri vb.). Bu türe giren yapıtların en ünlülerinden biri Raffaello'nun *Şövalye'nin düşü*'dür (Londra National Gallery). Bu konu XVIII. yy.'da ve XIX. yy. başında çok işlenmiştir: Füssli'nin *Kâbus*'u (Frankfurt); Goya'nın *Aklın uykusu* adlı gravürü (Kaprisler); W. Blake'in E. Young'un *Geceler*'i için resimlemeleri; İngres'in *Ossian'ın düşü* (Montauban). Detaille'ın *Düş* adlı tablosu (Paris Ordu müzesi); Redon'un (Fribourg), Hodler'in (Zürich), Gümrükçü Rousseau'nun (New York), O. Dix'in (Essen), Chagall'in (Paris kenti Art moderne müzesi) yapıtları.*

DÜŞÇÜ a. Düş kurmayı seven, gerçeklerden kaçıp düş evreninde yaşayan kimse; hayalci, hayalperest.

DÜŞÇÜLÜK a. **1.** Düşçü olma durumu. **—2.** Gerçeklerden kaçıp düş evreninde yaşamayı seçme olgusu.

DÜŞELGE a. Bölüşülen ya da paylaşılan bir şeyden bir kimseye düşen parça; pay, hisse.

DÜŞEN a. Astrol. Tutulumun, kimi zaman yıkıcı bir işlev gören batan noktası.

DÜŞEN a. Kur. tar. Osmanlı devlet kuruluşunda açık bulunan, atama yapılmamış boş görev, maaş, zeamet ya da tımar. *Mahlul** de denir.

DÜŞES a. (fr. *duchesse*). Bir dükün eşi ya da bir düklüğün kadın hükümdarı.

—Dantelc. Eski Flandres gipüründen daha ince ve hafif dantel (yüzyılın başında başlıca üretim merkezleri Brüksel ve Brugge'ydi).

—Meyvc. Gevrek dokulu ve kokulu bir armut çeşidi.

—Mutf. *Düşes patatesi*, tereyağı ve yumurta sarısı katılarak yapılan ve bir krema sıkacağı ile bir plaka üzerine sıkıldıktan sonra kızarması için fırına sürülen kuru patates püresi.

—Tekst. *Saten düşes*, tersi donuk, yüzü parlak özel tutumlu saten. (Kimi kez, yünlü bir kumaş görünümü vermek için ters tarafı tüylendirilir.)

DÜŞEŞ a. (fars. *dü*, iki ve *şeş*, altı'dan *düşeş*). **1.** Tavlada her iki zarın da altı geldiği atım. **—2.** Umulmayan iyi bir rastlantı. **—3.** *Arg.* Tokat.

DÜŞEY sıf. Yer çekimi doğrultusunda olan. (Esk. eşanl. ŞAKULİ.)

—Balist. *Düşey atış*, HAVAN* ATIŞI'nın eşanlamlısı.

—Dy. *Düşey kurba*, farklı eğimlerdeki iki demiryolu profili arasında bulunan çember yayı biçiminde bağlantı.

—Geom. *A noktasının düşeyi*, bir yatay karşılaştırma düzlemi tespit edildiğine göre, A dan geçen biricik düşey doğru. || *Düşey izdüşüm düzlemi*, ALIN* İZDÜŞÜM DÜZLEMİ'nin eşanlamlısı.

—Gökbil. *Düşey daire*, gökkürenin, gözlem yerinin düşeyini içeren büyük dairesi. (Meridyene dik olan düşey daireye "birinci düşey daire" denir.)

—Güz. sant. *Düşey eksenlilik*, cepheden görünen bir nesnenin, bir yapıtın özelliği. || *Düşey eksenlilik yasası*, eski sanatları yönlendiren ve 1892'de, danimarkalı sanat tarihçisi Julius Lange tarafından tanımlanmış yasa.

—Jeod. *Düşey sapması*, belli bir noktada düşey doğrultu ile Yer örneği olarak seçilen elipsoitin normali arasında oluşan açı. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Bir yerin düşeyi*, bu yerdeki yerçekimi doğrultusu; çekül doğrultusu ile somutlaşmıştır. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Mak. san. *Düşey yatak*, düşey bir yükü taşımaya yarayan düşey eksenli yatak. (Eşanl. TOPUK YATAĞI.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Mim. *Düşey üslup*, İngiltere'de gotik mimarlığın son evresi olan (XIV. yy. ortasında başlar) dikey üsluba *(perpendicular style)* yanlış olarak verilen ad; bu üslubun ayırtedici özelliği, pencerelerde "decorated" üslubun eğrilerinin yerini birbirine dik çizgilerin almasıdır. (Bununla birlikte eğriler, yelpaze tonozlarda bolca kullanılır.)

—Ruhbil. *Düşey yanılsaması*, düşey bir doğru parçasının aynı uzunluktaki yatay bir doğru parçasına göre daha uzun görülmesi biçiminde beliren optik-geometrik yanılsama.

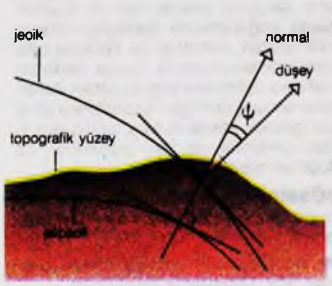
—Yerbil. *Düşey sıralanma ilkesi*, tektonik açıdan altüst olmamış her tortul katmanın, örttüğü başka bir tortul katmandan daha genç olduğu ilkesi.

—ANSİKL. Güz. sant. Mısır ve klasikçilik öncesi yunan heykellerinde, bedeni bakışımlı iki eşit parçaya bölen kenarortay düzlem, düşeydir. Vücut öne ya da arkaya eğilebilir, ama hiçbir zaman yana eğilerek ekseninden ayrılmaz. Buna *düşey eksenlilik* kuralı denir. V. yy. yunan sanatı ilk kez bu yasanın dışına çıkarak, hareket halindeki bir bedenin uyduğu ritmik gelgit ya da salınım yasasını keşfetti.

—Jeod. Gözlemlerde, düşey, genellikle düzlenmiş bir teodolitin eksenidir. İki gökbilim koordinatı, φ_A enlemi ile λ_A boylamı, düşey doğrultunun, Yer'e bağlı genel bir işaretle belirlenmesini sağlar. Buna koşut biçimde, bir Yer örneği seçtikten sonra bu noktadaki jeodezi koordinatları hesaplanabilir: φ_C enlemi ile λ_C boylamı

$$\xi = \varphi_A - \varphi_C$$
$$\eta = (\lambda_A - \lambda_C)\cos\varphi_A$$

nicelikleri genellikle sıfır değildir ve düşey sapmanın bileşenleri adını taşır. Bunlar, jeoit*in normali olan düşey ile elipsoit*in normali olan doğrultu arasındaki ψ açısının, boylam düzlemi ile buna dik olan düşey düzlem üzerindeki izdüşümleridir. Düşey sapmasının bileşenleri; yerçekimi sapmalarına ilişkin bilgilerden yola çıkılarak matematik formüllerinin yardımıyla da bulunabilir.

düşey (jeodezi)

—Mak. san. Bilezikli düşey yatağın basınç altında yağlanması gerekir. Az kullanılan bu tür yatak yerine orta yükler için bilyalı rulman, ağır yükler içinde segmanlı düşey yataklar tercih edilir. Rulmanlı düşey yatak, bilezikler arasına bilyalar ya da daha ağır yükler için makaralar yerleştirilerek elde edilir. Segmanlı düşey yataklarda birbirinden ayrılmış ve eklenmemiş kayma plakaları (Michell yatağı) bulunur. Düşey bir yatağın önemli bir eksenel yükü karşılaması gerekir. Sürtünmeyle kaybolan enerjiyi azaltmak için yatak yarıçapını küçültmede yarar vardır; ancak bu durumda birbirine değen yüzeyler arasındaki basınç artar. Dolayısıyla yüzeyler tam koşut konumda tutulmaz; birbirine göre hafif eğik bir konum verilerek basınç etkisiyle sürekli akan bir yağ kaması ya da yağ zarı oluşturulur. Böylece 150 daN/cm²'den yüksek basınçları karşılama olanağı bulunur.

DÜŞEYAZMAK gçz. f. Düşecek gibi olmak: *Ayağım kayınca düşeyazdım.*

DÜŞEYLİK a. Düşey olma durumu ve bu durumdaki cismin özelliği.

DÜŞGELMEK gçz. f. (esk. türkç. *tuş*, yön, cihet). Bir şeye ya da kimseye rastlamak, tesadüf etmek.

DÜŞKÜN sıf. **1.** *Bir kimseye, bir şeye düşkün*, o kimseye, o şeye aşırı ölçüde bağlı, meraklı, ona kendini adamış kimse için kullanılır; tutkun, müptela: *Eşine, çocuklarına düşkün bir adam. Paraya, üne düşkün değildir. İçkiye düşkün ol-*

Lauros-Giraudon

Düsseldorf okulu
Haçlının dönüşü (1835)
Karl Friedrich Lessing
Rheinisches Landesmuseum, Bonn

Fabbri

düşün sanatta simgelenmesi
Kâbus (1782'ye doğru)
Füssli
Goethe Museum, Frankfurt Am Main

Düşkünlerevi yöneticileri (1664)
Frans Hals
Frans Hals müzesi, Haarlem

mak. **—2.** Hastalık, sakatlık, yaşlılık nedeniyle gücünü yitiren kimse için kullanılır: *Beni yatakta böyle düşkün bir durumda görmeni istemezdim. Düşkün bir ihtiyar.* **—3.** Maddi bakımdan başkalarına muhtaç durumda olan kimse için kullanılır: *Şimdi düşkün ama aslında varlıklı bir aileden geliyor. Düşkünlere yardım etmek.*

DÜŞKÜNLEREVİ a. Çalışma gücü ve geliri olmayan yoksul kimselerin bakıldığı, barındırıldığı toplumsal bir yardım kuruluşu; darülaceze.

Düşkünlerevi yöneticileri, Hals'ın 1664'te yaptığı tuval; aynı yıl yaptığı *Düşkünlerevinin kadın yöneticileri* adlı tablosuyla birlikte sanatçının son başyapıtıdır (1,72×2,56 m, Fransa Hals müzesi, eski yaşlılar yurdu, Haarlem). Düşkünlerevi yöneticilerinin bu toplu portresi Malraux'nun ünlü bir yorumuna (*les Voix du silence* [Sessizliğin sesleri]) esin kaynağı oldu; "Hals, *Düşkünlerevi yöneticileri* tablosuyla neyi amaçlıyor? Ruhbilimsel anlatımı mı? Karakter arayışıyla, bu öç alıcı resmi canlandıran nefreti birbirine karıştırmayalım; Hals'ın yapmak istediği, tüm tuvalleri, en başta da kendininkileri öldüren bir tuval yapmaktı [...]. Kendisine "yılda üç el arabası turba" vaat edilen bu zavallı, modellerinin, şahlanan çizgilerinde yalnızca sarsak bir elin titremesini göreceklerini çok iyi bilen bu dilenci, karşısına geçip iyilik edasıyla poz veren o acımasız ve gülünç dünyadan, onu ölümsüzlüğe mahkum ederek öç alacaktır [...]. Hals, düşkünlerevi yöneticilerini kendi evrenine katar [...]. Yöneticileri karşısında, kendi masumiyetini ilan eder [...]. Sanatçının gerçeği, kendisini dünyayla ve efendileriyle uyuşmazlıktan kurtaran resimdir [...]. (Her büyük sanatçı), dünyayı bir başkasının diline çevirmenin gene bağımlı kalmak olduğunu anlamakta gecikmemiştir [...]. Her deha, bir üsluba karşı savaşır [...]. Sanat tarihi, yaratılan biçimlerin miras kalan biçimlere karşı açtığı savaşın tarihidir."

DÜŞKÜNLEŞMEK gçz. f. Düşkün duruma gelmek.

DÜŞKÜNLÜK a. **1.** Bir şeye bir kimseye düşkün olma durumu; iptila: *Büyüdükçe annesine düşkünlüğü artmıştı. İçkiye düşkünlük.* **—2.** Güçsüzlük, yoksulluk.

DÜŞLEM a. Düş gücünün özgür işleyişi; fantazi.

DÜŞLEME a. Psikan. *Düşleme yeteneği,* W. Bion'a göre, anneyi, bebeğinin yansıtmalı özdeşleşmelerini benimsemeye, bu özdeşleşimlerdeki zararlı hatta dayanılmaz görünümleri geri alarak onları dönüştürmeye ve bebeği tarafından özümlenebilir bir biçimde ona geri vermeye yetenekli kılan ruh durumu.

DÜŞLEMEK g. f. **1.** *Bir şeyi, bir şey yapmayı, bir şey olmayı vb. düşlemek,* çok istenilen, arzu edilen bir şeyi zihinde canlandırmak; onu gerçekleştirdiğini tasarlamak, hayal etmek: *Daha iyi bir hayat düşlemek. Zengin olmayı düşlemek.* **—2.** *Bir kimseyi düşlemek,* onu zihinde canlandırmak, yoğun biçimde onu düşünmek: *Bütün gün seni düşledim.*

DÜŞMAN a. (fars. *düşmen*). **1.** Bir kimseye kötülük yapmak isteyen, ona zarar vermeye çalışan, ona karşı olan kimse için kullanılır; hasım: *Maktulün düşmanı var mıydı?* **—2.** Savaş ilan edilen ülkenin silahlı kuvvetleri ile yerli halkına verilen ad: *Düşman geri çekiliyor. Düşmanın saldırısını geri püskürtmek. Onlar savaş sırasında bizim düşmanımızdı.* (Bk. *ansikl.* böl.) **—3.** Kendisine ters gelen bir şeye şiddetle tepki gösteren, ondan tiksinen kimse için kullanılır: *Sigara düşmanı. O değişiklik düşmanıdır.* **—4.** Bir şeyi aşırı biçimde tüketen kimse için kullanılır: *Ekmek düşmanı.* **—5.** Bir şeye zarar veren, onu yok eden şey için kullanılır: *Sigara sağlığın baş düşmanıdır. Tutuculuk, bilimsel düşüncenin düşmanıdır.* **—6.** *Düşman ağzı,* bir kimseye düşman olan birinin o kimseyi kötü gösteren yanıltıcı sözü. || *Düşman başına,* bir durumun kötülüğünü, katlanılmazlığını vurgulamak için söylenir: *Böyle bir evlilik düşman başına.* || *Düşman çatlatmak,* kazanılan başarı ya da erişilen iyi bir durumla gösteriş yaparak düşmanı kıskandırmak. || *(Birine) düşman kesilmek,* bir kimseyi düşman gibi görmek, ona düşman olmak: *O günden sonra bize düşman kesildi.*

—Ask. denizc. *Düşman kolu,* eski tip savaş gemilerinde, top ya da torpido atış dayrektörü üzerinde düşman rotasının ve hızının uygulandığı kol. (Eşanl. ROTA KOLU, HIZ KOLU.)

—Siyas. bil. *Sınıf düşmanı,* marksçılara göre, başka bir sosyal sınıfa bağlı kişi ya da grup. (Bu sınıf, kendisiyle sınıf kavgası içinde bulunulan bir taraf olup, bu karşılıklı kuvvet ilişkisinden de bir yenen bir de yenilen çıkacağı varsayıldığından, sözkonusu terim genellikle burjuvaziyi belirtir.)

◆ sıf. **1.** Düşmanca davranan, saldırgan niyetler gösteren grup, kimse; onların tutumları için kullanılır: *Düşman bir topluluk la çevrelenmek. Düşman bakışlar altında ezilmek.* **—2.** Aralarında birbirleriyle çatışacak ölçüde anlaşmazlık bulunan yanlardan her biri için kullanılır: *Düşman kardeşler.* **—3.** Özellikle savaş zamanında savaşılan, karşıt ülkeden, gruptan olan şey için kullanılır: *Düşman zırhlıları. Düşman ülke. Düşman ordular.*

—ANSİKL. Ask. Topyekün savaş ilkelerine göre, savaşılan ülkenin halkı da düşman olarak değerlendirilir. Savaşılan ülkenin vatandaşları, herhangi bir nedenle ülke içerisinde bulunuyorsa, bunlar hakkında kısıtlayıcı önlemlere başvurulabilir. Askeri ceza kanunu'nun ilgili maddelerine göre yurt içindeki eşkıya ile karşı tarafla aynı ittifak içerisinde yer alan müttefikleri de düşman olarak tanımlanır.

DÜŞMANCA sıf. Düşmanlık, nefret yüklü: *Bir kimseye düşmanca duygular beslemek.*

◆ be. Düşmana yakışır biçimde, düşman gibi: *Düşmanca davranmak.*

—Uluslararası huk. *Düşmanca yardım,* çatışmalara doğrudan katılan, dolayısıyla da düşman gemisi sayılan tarafsız bir geminin yaptığı yardım. (*Dolaylı* düşmanca yardım, tarafsız geminin, düşman silahlı kuvvetlerine bağlı yolcu taşıması ya da düşman yararına haber iletmesidir. Böyle bir gemi, yalnız düşmanın işine yarayacak herhangi bir şey taşıyorsa, zapt, hatta tahrip edilebilir.)

DÜŞMANLIK a. **1.** Birine karşı duyulan kin, nefret. **—2.** Düşmanca davranış: *Bir kimseye düşmanlık etmek.*

DÜŞME a. Düşmek eylemi.

—Cez. huk. *Davanın düşmesi,* ceza davalarında yargılama koşullarının gerçekleşmemesi üzerine davanın ortadan kalkması. (Sanığın ölümü, genel af, davanın zamanaşımına uğraması, sanığın akıl hastalığına tutulması, takibi şikâyete bağlı suçlarda şikâyetin geri alınması üzerine davanın düşmesine karar verilir.)

—Denizc. Bir geminin, rüzgârın, akıntının ve denizin etkisiyle rotasından sapması. || *Düşme açısı,* bir geminin ekseniyle gerçek rota arasındaki açı. || *Düşme levhası,* bir yelkenlinin omurgası yönünde her iki küpeştesine asılan ve rüzgârın etkisiyle teknenin yana kaymasını önleyen levha. || *Düşme levhası sandığı,* içinde düşme levhasının hareket ettiği sızdırmaz sandık.

—Dilbil. Bir dilin evrimi boyunca, bir sözcük içindeki bir ya da birçok sesbirimin kaybolması (örn. türkçede *içerlek* sözcüğünün *içerlek* biçimini alırken *i*'nin düşmesi).

—Dilbilg. *Son ünlü düşmesi,* bir sözcüğün sonunda yer alan bir ünlünün bir sonraki sözcüğün başında bulunan ünlünün etkisiyle düşmesi (örn. *ne olur* → *n'olur*).

—Ed. Bir hecenin silinmesi. (Bu hecenin söyleniş süresi, bitişik heceye uzatmayla eklenebilir. Türk edebiyatında hece vezniyle yazılmış şiirlerde ünlüyle biten bir sözcüğü izleyen sözcük ünlüyle başladığında kimi zaman bir hece düşer: "*Üstüne gölg' olan* [gölge olan] *dallar öğünsün*" [Karacaoğlan].)

—Fizs. mekan. *Cisimlerin düşme yasası,* Galilei'nin ileri sürdüğü ve Newton'un kanıtladığı yasa; bu yasaya göre bir yerde hava direnci yoksa, bütün cisimler, ağırlıkları ne olursa olsun, aynı *g* ivmesiyle, aynı serbest düşme devinimini yapar. (*g*, sözkonusu noktadaki yerçekimi ivmesidir.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Serbest düşme,* ilk hızı sıfır olan bir cismin, yalnızca kendi ağırlığının etkisiyle yaptığı devinim.

—Havc. *Serbest düşme,* paraşütle atlamada paraşütçünün uçağı terk ettiği andan, paraşütünü açtığı ana değin geçen ilk evre. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Hidr. bağl. *Düşme deneyi,* belirli bir yükseklikten düşen bir beton kütlesindeki çökmeyi ölçme deneyi.

—Hidrol. *Düşme yüksekliği,* bir hidroelektrik kuruluş tarafından kullanılan düzey farklılığı.

—Huk. *Hakkın düşmesi,* yasa, sözleşme ya da yargıç tarafından belirlenen bir süre içinde kullanılmayan hakkın ortadan kalkması. (Bu süreler hak düşürücü sürelerdir. Örneğin yasal süresi içinde hüküm temyiz edilmezse temyiz hakkı düşer. Bu sürelerin mahkeme tarafından kendiliğinden dikkate alınması gerekir.)

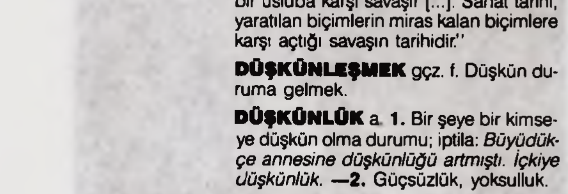
—Kamu mal. Ödenmesi gerektiği süre içinde talep edilmemiş devlet borç ve alacaklarının durumu.

—Sil. *Çaptan düşme,* bileziğin kopması, parçalanması, özellikle mermi sürtünmesi sonucu ağızdaki yiv çeperlerinin aşınması ve yüksekliklerinin azalması yüzünden topların namlu yivlerinde görülen yıpranma.

—Tıp. *Ateşi düşme,* akut hastalıklarda ateşin azalması.

◆ sıf. Marangl. *Düşme kapak,* yukarıdan aşağıya doğru açılan ve açıldığında zemine koşut olan kapak türü. (Düşme kapaklar genellikle dolap, kitaplık, büfe, amerikan bar ve müzik dolaplarına takılır ve diğer kapak türlerinden farkı açıkken de bir işlevi olmasıdır: örneğin kitaplıkta çalışma masası, amerikan barda şişe ve kadeh koyma yeri.) || *Düşme kapak makası,* menteşeleri pekiştirmek için düşme kapaklara takılan ve iki ucunda vidalama ayakları bulunan iki uzun koldan oluşmuş yardımcı gereç. || *Düşme kapak menteşesi,* düşme kapaklara takılan milli menteşe türü.

düşme açısı

—ANSİKL. Fizs. mekan. *Cisimlerin düşme yasası. g* değişmez olarak göz önüne alınabildiği ölçüde devinim düzgün hızlanandır ve düşey doğrultu boyunca gelişir; olayın denklemi $v=gt$ ve $h=\frac{1}{2}gt^2$ bağıntılarıyla verilir; bu bağıntılarda *t* düşme süresini, *v* hızı ve *h* düşme yüksekliğini gösterir. Hava direnci, cisimlerin özelliklerine göre çeşitli değişikliklere yol açarak bu yasayı etkiler. Öte yandan, Yer'in dönmesinden dolayı, Yer yüzeyine göre işaretlenmiş serbest düşme tam düşey doğrultuda gelişmez ve Kuzey yarıkürede hafifçe doğuya doğru sapar (Coriolis sapması).

—Havc. Otomatik açılan bir paraşütle atlamada serbest düşme yoktur. Kumandalı bir paraşütle atlamada ise, serbest düşme çok uzun sürebilir ve paraşütçü düşey yönde, birkaç kilometre inebilir; bu düşme biçimi çok uzun eğitim ve fiziksel dayanıklılık gerektirir. Burada yalnız paraşütçünün yerçekiminin etkilerine karşı koyacağı bir ölü zaman sözkonusu değildir; serbest düşme gerçek bir "havada yüzme"dir. Nitekim bir yarışta göz önüne alınan yalnızca serbest düşme süresi değil, ayrıca paraşütçünün havadaki konumunu her an denetim altında tutmak için gösterdiği teknik ve ustalıktır. Bir paraşütçü, Güneş'e sırtını vermek ya da paraşütün açılmasında güçlük doğuracak bir dengesizlik konumunu düzeltmek için uygun kol ve bacak hareketleriyle dönebilmelidir. Aynı zamanda paraşütçünün vril inişi başlatma ve istediği anda durdurma becerisini göstermesi gerekir.

DÜŞMEK gçz. f. **1.** Bir kimse sözkonusuysa, dengesini yitirerek yere yıkılmak, devrilmek: *Ayağı kaydı düştü. Yere düşmek. Düştüğü yerden kalkamamak.* **—2.** *(Bir yerden) (bir yere) düşmek*, bir kimse ya da bir şey sözkonusuysa, kendi ağırlığıyla bulunduğu yüksek bir yerden aşağıya doğru inmek; yuvarlanmak: *Çatıdan bir kiremit düştü. Merdivenden düşmek.* **—3.** Bir şey sözkonusuysa, yerinden ayrılmak, kopmak: *Dişimin dolgusu düştü. Ceketinin düğmesi düşmüş. Ağaçlardan düşen yapraklar.* **—4.** Yağmur, kar vb. sözkonusuysa, yağmak: *Aylardır tek bir damla düşmedi. Yılın ilk karı dün Uludağ'a düştü.* **—5.** Hava taşıtları sözkonusuysa, hızla inerek bir yüzeye çarpmak, çakılmak: *Bir yılda üç uçak düştü. Okyanus'a düşen helikopterin parçaları kıyıda bulundu.* **—6.** Bir şey sözkonusuysa, bulunduğu, tutturulduğu yerden aşağıya doğru inmek, sarkmak: *Çok zayıfladın, etek belinden düşüyor. Çorapları düşmek.* **—7.** Bir bütünün içinden çıkmak, çıkmış olmak, atlanmak: *Dizgide iki sözcük düşmüş.* **—8.** Cenin sözkonusuysa, zamanı gelmeden ve ölü olarak doğmak: *İlk bebeği düşmüştü, şimdi ikinciye hamile.* **—9.** *Bir şeye, bir yere düşmek*, ışık, gölge vb. olgulardan söz ederken, yukarıdan aşağıya yönelir gibi görünmek; vurmak: *Açık kitabın üstüne güneş ışığı düşüyordu. Ağaçların gölgesi suya düşüyor.* **—10.** Askeri bir mevki, bir güç sözkonusuysa, direnişini yitirmek, kesmek; teslim olmak, ele geçirilmek: *Kanlı çarpışmalardan sonra şehir düştü.* **—11.** *(Ölçü tümleci +) düşmek, bir dereceye düşmek*, değeri azalmak, belli bir ölçüde inmek, herhangi bir alt düzeye gelmek: *Sıcaklık dünden beri dört derece düştü. Fiyatlar düşüyor. Dolar düşüyor. Turist sayısı yarıya düştü. Ateşi düştü. Gaz basıncı gittikçe düşüyor.* **—12.** Sözkonusu bir kimse, bir kurum, kurul vb. ise, yönetimden uzaklaştırılmak; çekilmek zorunda kalmak; teklif vb. ise, onaylanmamak, kabul edilmemek: *İktidardan düşmek. Kooperatif yönetim kurulu düştü. Önerge düştü.* **—13.** *Bir kimseye düşmek*, bir şey sözkonusuysa, üleştirmede o kimsenin payına denk gelmek, ona ayrılmak: *Her kardeşe bir daire düşüyor. Kendine düşen payı bir yardım kurumuna bağışladı.* **—14** *Bir kimseye, bir şeye düşmek*, bir kimseden söz ederken, şans eseri o şeye ya da o kimseye denk gelmek: *İyi bir öğretmene düşmek. Kıskanç bir kocaya düşmek.* **—15.** Bir şey, sözkonusuysa, birdenbire ortaya çıkmak, bir fırsat olarak belirmek: *Geçenlerde iyi ve çok ucuz bir ev düşmüştü, kaçırdık.* **—16.** Çok güçsüz ya da yoksul duruma gelmek; düşkünleşmek: *Düşene yardım etmek bir insanlık borcudur. Sen bu hallere düşecek insan mıydın? Ameliyattan sonra çok düştü.* **—17.** Ruhsal yönden bayağılaşmak, alçalmak: *Onun bu kadar düşebileceğini sanmazdım. Böyle bir anlaşma yapması için doğrusu onun çok düşmesi gerekir.* **—18.** *Bir yere düşmek*, istenmeyen, kötü bir yerde bulunmak: *Hapse düşmek. Geneleve düşmek. Akıl hastanesine düşmek.* **—19.** *Bir yere, yöne, tarihe düşmek*, sözkonusu anlatılan bir bina, yer vb. ise, o yere, yöne rastlamak; bir olaysa, o zamana denk gelmek: *Ev, istasyonun yanına düşüyor. Anımsadığım kadarıyla okul koruluğun sağına düşüyordu. İsyan işte bu tarihlere düşmektedir.* **—20.** *Bir yere düşmek*, herhangi bir nedenle bulunduğu yerden ayrılma durumunda kalmak: *Onu aramak için sabah karanlığında yollara düştüler. Gurbete düşmek.* **—21.** *Arg. (Bir yere) düşmek*, bir kimse sözkonusuysa, ansızın ve beklenmedik bir zamanda gelmek; damlamak: *Bizimki birazdan kahveye düşer.* **—22.** *Bir kimseye düşmek*, o kimsenin görevi içinde bulunmak, sorumluluğunda olmak ya da ona uymak, yaraşmak: *Bunu söylemek, hatırlatmak bana düşmez. Bu durumda bize haberi iletmek düşer. Bu sorunu çözümlemek bilim adamlarımıza düşüyor.* **—23.** *Bir şeye (durum) düşmek*, kötü olmayan bir durumdan, kötü, acı veren bir duruma geçmek, kendini o durumun içinde bulmak: *Bunalıma düşmek. Maddi sıkıntıya düşmek. Yanılgıya düşmek.* **—24.** *Bir şeye (soyut) düşmek*, onun etkisinde kalmak; kapılmak: *Endişeye düşmek. Kuşkuya düşmek.* **—25.** *İçine, yüreğine vb. (soyut) bir şey düşmek*, onu etkilemek, sarmak: *İçime bir şüphe düştü. Onu göremeyince yüreğime bir korku düştü.* **—26.** *Bir şeyin, bir kimsenin üzerine düşmek*, ona aşırı ilgi, özen ya da sevgi göstermek; ona tutkun, düşkün olmak: *Bir işin üzerine düşmek. Çocuğun üstüne çok düşüyorsun.* **—27.** *Bir şeye düşmek*, kendini ona bırakmak, onun tutkunu olmak: *İçkiye, kumara düşmek. Karıya kıza düşmek.* **—28.** Kimi ad soylu sözcüklerle birlikte yardımcı fiil gibi kullanılarak olumsuz, istenmeyen, bazen de acı veren bir durumu anlatan deyimsel fiiller oluşturur: *Güçsüz, halsiz düşmek. Savaşta esir düşmek. Haksız, yenik düşmek. Gülünç düşmek.* **—29.** Kimi deyimlerde, birlikte gitmek, yürümek: *Önüne, peşine, ardına, arkasına düşmek*; sığınmak, yalvarmak, af dilemek anlamlarında kullanılır: *Ocağına, ayağına, eteğine düşmek.* **—30.** *Düşe kalka*, iyi kötü, güçlük ve sıkıntı içinde: *Düşe kalka bugünlere geldik işte.* || *Bir kimseyle düşüp kalkmak*, bir kimseyle evlilik dışı ilişki kurarak birlikte yaşamak: *Uzun süre başkasıyla düşüp kalkmış;* bir kimseyle yakın arkadaşlık ilişkisi kurmak: *O ipsizlerle bundan sonra düşüp kalkmayacaksın.*

—Denizc. *Rüzgâraltına düşmek*, bordadan esen rüzgârın etkisiyle seyredilen rotadan çıkarak rüzgâraltına kaymak. || *Yalpaya düşmek*, denizleri bordadan alarak seyreden bir gemi için, dalga etkisiyle sancağa ya da iskeleye yatmak.

—Koregr. Yarı bükülmüş bir bacaktan destek almak.

—Oy. *Kâğıt düşmek*, kâğıt oyununda oyun sırası kendisinde olan bir oyuncunun, elindeki kâğıtlardan birini yere atması. || *Tekten düşmek*, kâğıt oyununda, bir oyuncunun elindeki değerli kâğıtlardan birinin yanında aynı cinsten başka bir kâğıt bulunmaması nedeniyle sırası gelince o kâğıdı oynamak zorunda kalması.

◆ g. f. *Bir şeyi, bir fiyattan, düşmek*, onu ondan eksiltmek, çıkarmak: *Borçlarını düştükten sonra elinde çok az bir para kaldı. Bir hesabı alacağından düşmek.*

◆ **düşürmek** ettirg. f. **1.** *Bir kimseyi, bir şeyi düşürmek*, onun dengesini yitirterek yere yıkılmasına, bulunduğu yerden düşmesine yol açmak: *Bir kimseyi ayağına çelme takıp düşürmek. Elindeki tepsiyi, raftaki tabakları düşürmek. Düşman uçaklarını düşürmek.* **—2.** *Bir şeyi düşürmek*, üstünde taşıdığı bir şeyi yitirmek: *Para çantasını düşürmek.* **—3.** *Bir canlıyı, bir maddeyi düşürmek*, onu vücuttan dışarı çıkarmak, atmak: *Çocuk düşürmek. Solucan düşürmek. Taş düşürmek.* **—4.** *Bir kimseyi, bir kurulu vb. düşürmek*, onu görevinden almak, iş başından, yönetimden uzaklaştırmak: *Yönetim kurulunu düşürmek. Hükümeti düşürmek.* **—5.** *Bir şeyi (belli bir ölçüde) düşürmek*, onun miktarını, önemini, değerini azaltmak, indirmek, eksiltmek: *Bu ilaç, hastanın ateşini hemen düşürür. Vergi dilimlerini düşürmek. Paranın değerini düşürmek. Eğitim düzeyini düşürmek.* **—6.** *Bir şeyi düşürmek*, değerli bir şeyi kolayca ya da ucuza ele geçirmek, edinmek: *Güzel bir araba düşürmek. Kelepir bir ev düşürmek.* **—7.** *Bir kimseyi, bir topluluğu (bir duruma, bir yere) düşürmek*, onun kötü bir duruma düşmesine ya da kötü bir ortamda bulunmasına yol açmak: *Hastalık, çocuğu halsiz düşürdü. Ülkeyi ekonomik bir çıkmaza düşürmek. Onu delirtip akıl hastanesine düşürdüler.*

—Binc. Atın binicisini eyerden atması: *At binicisini düşürdü.*

—Oy. *Bir kâğıdı düşürmek*, o kâğıda sahip oyuncuyu, kâğıdını elden çıkarmaya zorlayacak biçimde oynamak.

◆ **düşürtmek** ettirg. f. Düşürmesini sağlamak.

◆ **düşürülmek** edilg. f. Düşürmek işine konu olmak.

DÜŞMENAN çoğl. a. (fars. *düşmen, düşmān*'ın çoğl. *düşmenan*). *Esk.* Düşmanlar.

DÜŞMEÖNLER sıf. Düşme olasılığını ortadan kaldırmak ya da düşmenin etkilerini azaltmak için önlem olarak yerleştirilen korkuluk, parmaklık gibi öğeler ya da güvenlik kemeri gibi donanımlar için kullanılır.

DÜŞNAM a. (fars. *düş*, çirkin ve *nām*'dan *düş-nām*). *Esk.* Sövme, kötü söz söyleme, hakkında kötü konuşma: *"Bu yapılacak şeyler herhalde cedlere, düşnâm olanların büyük eserini istihfâf, bî-ser ü bün tarihî mütâlâalardan başka şeylerdir"* (Y.K. Beyatlı).

DÜŞSEL sıf. Düş ürünü olan, hayali, imgesel: *Romanlardaki düşsel kahramanlar.*

—Fels. a. Sartre'a göre, bir nesneye orada değilmiş gibi bakan, hiçleme işleviyle bağlantılı olarak onu hiçlikmiş gibi ele alan özel bilinç tutumu.

—Psik. *Düşsel tedavi*, uyanık durumdaki düşsü düşünceden, özellikle de güdümlü uyanık düşten yararlanmaya dayanan ruhsal tedavi.

DÜŞSELLİK a. Psik. Bir bunalım durumu içinde ortaya çıkan ve düş tasarımları gibi değişken, ama öznenin onları yoğunlukla yaşayacağı biçimde de güçlü duyumsal ve dramatik özellikler taşıyan somut tasarımlardan oluşan derin hezeyan. (Genellikle bulaşıcı ya da toksik [özellikle alkolik] bir kökeni vardır.) [Eşanl. ONİRİZM.]

DÜŞSÜ sıf. Psik. *Düşsü durum* ya da *hezeyan*, alacakaranlık bir bilinç durumuyla bağıntı içinde akut ya da sübakut hezeyan ve sanrı deneyimi. Bu deneyimde algılar, yanılsamalarla ve unutulmuş bir geçmişe ilişkin uydurmaca öykülerle karışır, bir âçıklık ve tiyatrosal gerçeklik niteliği kazanır, yoğun bir biçimde ve boğuntu içinde yaşanırlar. (Bu durumların belirtici niteliği, hezeyan anılarının sürekli örgütlenme olanağıdır.)

DÜŞÜK sıf. **1.** Bulunduğu yerden aşağıya doğru düşmüş, düşürülmüş, sarkmış: *Düşük çorap. Düşük kemerli pantolon. Düşük omuzlu.* **—2.** Büyüklük, nicelik, değer vb. bakımından az, yetersiz olan şey için kullanılır: *Düşük fiyattan satılan dergiler. Düşük ücretle çalışmak. Yiyecekleri düşük ısıda koruyoruz.* **—3.** Değeri azalmış para için kullanılır. **—4.** Onurunu, saygınlığını yitirmiş; bayağı, adi. **—5.** Dizim kurallarına uygun olmayan cümle için kullanılır.

—İkt. *Düşük üretim,* yetersiz üretim. || *Düşük üretkenlik,* üretkenlik yetersizliği, verim yetersizliği.

—İkt. düş. tar. *Düşük kapitalleşme kuramları,* bunalım olaylarını tasarruf yetersizliği ve yatırımların aynı hızla sürdürülememesi ile açıklayan kuramlar.

—Kâğ. san. *Düşük gramajlı kâğıt,* gramajı genellikle 40 g/m²'den daha düşük kâğıt. (Düşük gramajlı kuşe kâğıtlar ticari olarak LWC harfleriyle gösterilir.)

—Kim. *Düşük dereceli,* derece düşürme işleminden geçirilen damıtık içki.

—Mad. oc. *Düşük değerli cevher,* metal oranı düşük cevher.

—Mak. san. *Düşük boyutlandırmak,* bir parçaya hesapların gerektirdiğinden daha küçük boyutlar vermek.

—Teknol. *Düşük kapasiteyle çalışma,* bir aygıtın, bir işçinin olanaklarının altında bir verimle çalışması.

—Zootekn. *Düşük sağrı,* atlarda sağrı ve leğen kemiklerinin arkaya doğru fazlaca düşük olduğu ve oturak yumrusunun kalça yumrusundan çok aşağıda bulunduğu sağrı. (Daha çok soğukkanlı atlarda rastlanan bir sağrı biçimidir. Sağrı kemiğinin son bel omurlarına eğik bağlanmasından ileri gelir.)

◆ a. Gelişimini tamamlayamadan, zamanından önce ve ölü olarak doğan yavru; bu biçimde gerçekleşen doğum: *Bir ay içinde yüzlerce düşük olayıyla karşılaşıyoruz.*

—Sesbilg. Kimi durumlarda söylenmeyen bir ses birimine denir. (örn. türkçede *yok* yerine *yo* demek gibi).

—Tıp. *Düşük yapma* → ÇOCUK* DÜŞÜRME. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Tıp. İki çeşit düşük yapma sözkonusudur: istemeyerek düşük yapma ve isteyerek düşük yapma.

• *İstemeyerek düşük yapma.* Kan kaybı ve bel ağrılarıyla başlar, bunu birkaç gün içinde dölütün dışarı atılması izler. Plasenta artıklarının kalması durumunda dölyatağının temizlenmesi (kürtaj) gerekebilir. Bugün yumurtanın ölümünü anında belirlemeye yarayan ekografi, eskiden hormon dozajlarıyla izlenmekte olan "düşük tehdidi" süresini kısaltmıştır.

İstemeyerek düşük yapma, doğumla sonuçlanmış birçok gebelik arasında tek bir kaza olabilir. Bazen de her gebelikte başa gelebilir. İlk üç aylık düşüklerde yumurta önce ölür, sonra dışarı atılır; ikinci üç aylık düşüklerde sağlıklı yumurta önce dışarı atılır, sonradan ölür. İlk üç ayda istemeyerek yapılan erken düşüğün en sık nedeni kalıtımsal kökenlidir. Düşük dölüt dokularından yapılan kültür, bu dölütlerin % 70'e yakınında kromozom anomalisi (trizomi, triploidi, tetraploidi) taşıdığını ortaya koymuştur. Bu anomalilerin büyük bir bölümü yaşamla bağdaşmaz ve zamanında dünyaya gelmiş yenidoğanlarda asla gözlenemez. Bu oluşum bozuklukları, anne ya da babadan geçebilecek kalıtımsal bir koromozom bozukluğuna değil, yumurta ya da spermatozoidin meyoz sırasında uğradığı bir kazaya, bir döllenme anomalisine ya da yumurtanın ilk bölünmesi sırasındaki bir kazaya bağlıdır. Hamileliklerin % 10'unun ilk aylarda kendiliğinden sona erdiği bilinmektedir; bu sona eriş, doğanın kendi kendini düzenlemesi anlamında olumlu bir olgu sayılabilir. Folikülin ya da progesteron yetersizliği kavramı önemini yitirmiştir, çünkü hormon yetersizliğinin anomalinin nedeni değil, genel olarak canlılığı zayıf, anormal bir yumurtanın sonucu olduğu artık bilinmektedir. İkinci üç ayda olan düşüklerin nedenleri çeşitlidir. Bu durumda yumurta kendi dışındaki nedenlerle dışarı atılır. Dölyatağı boynu çok açık olabilir; bu takdirde boyun büzülerek düşük önlenebilir. Dölyatağında biçim bozukluğu, dölyatağının gelişme yetersizliği ya da dölyatağı boşluğunda biçim bozukluğu yapan bir fibrom da düşüğe neden olabilir. Son olarak, dölüt ve eklentilerindeki enfeksiyonlar (listeryoz, kolibasiloz) düşüğe neden olabilir.

Bunlardan başka, istemeyerek yapılan bazı düşükler, bağışıklığa ilişkin nedenlerle açıklanabilir, çünkü yumurtanın yarısı anneye yabancı genetik madde taşıdığından bu olaylar tam bir gref reddi tepkisine benzetilebilir.

• *İsteyerek düşük yapma* ya da *isteyerek gebeliğin sona erdirilmesi* (İGSE). Erken düşük yapma teknikleri ile üç aydan sonra geç düşük yapma tekniklerini birbirinden ayırmak gerekir. Erken teknikler dölyatağına kürtaj yapılması biçimindeki klasik yöntemler ve dölyatağının aspirasyonla boşaltılması biçimindeki modern yöntemler (Karman yöntemi) olarak ikiye ayrılır. Bu yöntem 8 haftalık âdet yokluğuna (6 haftalık gebelik) bağlı çok yeni bir hamilelik sözkonusu olduğunda anestezisiz yapılır. 8 haftadan sonra 12 haftaya kadar, aspirasyon anestezi altında elektrikli bir aspiratörle yapılmalıdır. Geç teknikler ender olarak ve tedavi amacıyla uygulanır ve amnios içine prostoglandin ya da tuzlu serum şırınga edilmesine dayanır.

İGSE uygulamasına yol açan neden ne olursa olsun, şunu belirtmek gerekir: bu girişim ne kadar geç olursa o kadar daha sık ve kesin sekellere ya da karmaşalara yol açabilir.

• *Yasal durum.* İsteyerek gebeliğin sona erdirilmesi 1983 yılına kadar Türkiye'de suç sayılıyor ve Türk Ceza kanunu'nun 472. maddesine göre cezalandırılıyordu. Ama, yüksek nüfus artışının yarattığı sorunlar yüzünden, İGSE konusunda kolaylık sağlanması zorunluluğu doğdu. Nüfus planlaması çerçevesinde yasal düzenlemeler yapıldı. Bu amaçla çıkarılan 24 mayıs 1983 tarih ve 2827 sayılı yasayla TCK 472. maddesinin 2. fıkrası yürürlükten kaldırıldı ve konuya ilişkin bazı maddeleri de değiştirildi. Buna göre, gebeliğin sona erdirilmesi devletin gözetim ve denetimi altında serbesttir. Gebeliğin onuncu haftası doluncaya kadar, annenin sağlığı açısından tıbbi sakınca yoksa, istek üzerine gebelik sona erdirilir. Gebelik süresi on haftadan fazlaysa, dölyatağı ancak gebelik annenin yaşamını tehdit ettiği ya da edeceği ya da doğacak çocukla onu izleyecek kuşaklar için ağır sakatlığa neden olacak hallerde, doğum ve kadın hastalıkları uzmanı ve ilgili daldan bir uzmanın nesnel bulgulara dayanan gerekçeli raporlarına dayanılarak boşaltılabilir. Yaşamı ya da yaşamsal organlardan birini tehdit eden acil durumlardaki müdahale gebe kadının iznine, küçüklerde küçüğün rızası ile velinin iznine, vesayet altında bulunup da reşit ya da mümeyyiz olmayan kişilerde reşit olmayan kişinin ve vasinin rızası ile birlikte, sulh hakiminin izin vermesine bağlıdır. Rızaları alınacak kişiler evliyseler gebeliğin sona erdirilmesi için eşin de rızası gerekir.

Bir kadının rızası olmadan çocuğunu düşürten kimseye, gebelik süresi on haftadan fazla olan bir kadının rızasıyla tıbbi nedenler olmadan çocuğunu düşürten kimseye ve rıza gösteren kadına, gebelik süresi on haftadan fazla olan çocuğunu isteyerek düşüren kadına yasada öngörülen cezalar verilir.

—Vet. Evcil memeli hayvanlarda düşük yapma sık görülür ve çeşitli nedenlere dayanır; mekanik nedenlerle (travma, düşme, vb.) yapılan düşükler; dengesiz ve kötü beslenme yüzünden yapılan düşükler; genellikle brüsellozdan ileri gelen, ama başka mikroplardan da olabilen, örneğin bakteri hastalıklarından (trikomonoz, vibriyoz, salmonelloz, vb.), virüs hastalıklarından (koyunlarda virüslü enzootik düşükler, kısraklarda virüs düşüğü) ya da mantar hastalıklarından (salmonelloz) kaynaklanan hastalık düşükleri. Süs hayvanlarına düşük yapıcı bir madde şırınga edilerek kasten de düşük yaptırılabilir (özellikle kötü bir rastlantıyla istenmeyen erkek köpekle çiftleşmiş dişi köpeklerde).

DÜŞÜKLÜK a. **1.** Düşmüş, sarkmış olma durumu: *Mide düşüklüğü.* **—2.** Uygunsuzluk, basitlik, adilik: *Ahlaksal düşüklük.* **—3.** Söz ya da yazıdaki kurallara uymama durumu; bozukluk: *Cümle düşüklüğü.* **—4.** Nicelik açısından azalma, eksilme: *Basınç düşüklüğü. Fiyatlardaki düşüklük.*

—Parac. Bir madeni paranın ağırlığında saptanan eksiklik.

DÜŞÜM a. **1.** Düşme. **—2.** Tahıl yığınları üzerine, çalınmasını önlemek amacıyla, vurulan damga.

—Elektrotekn. *Gerilim* ya da *potansiyel düşümü,* hız ve diğer çalışma koşulları değişmeyen bir makinede, boşta ve belli bir yük altında, uçlardaki gerilmeler arasında görülen fark. —Değişmez frekansla, birincil sargısından beslenen bir transformatörde, boşta ve belli bir yük altında, ikincil sargının uçlarındaki gerilimler arasında görülen fark.

DÜŞÜN a. Düşüncede tasarlanan, yaratılan, canlandırılan şey; fikir: *Düşün hayatı.*

DÜŞÜNCE a. **1.** İnsanın, maddesel ve toplumsal gerçeklik karşısında kavramlar ortaya koymasını, onları birbirine bağlamasını ve yeni bilgiler edinmesini sağlayan süreçlerin tümü: *Mantıksal düşünce. Düşüncesini önemli bir sorun üzerinde yoğunlaştırma. Düşüncenin ilerleyişi.* (Bk. *ansikl.* böl. Fels.) **—2.** Düşünsel etkinliğin kapsamındaki her şey; her tür zihinsel etkinlik: *Düşüncelerini düzene sokmak. Kafasında tek bir düşünce olmak. Bir düşünceden diğerine atlamak.* **—3.** Düşüncenin, özellikle bir durumu karşılamayı, bir eylemin, yapıtın ya da özgün bir yaratımın temelini oluşturmayı sağlayan yaratım; fikir: *Ona haber vermek kimin düşüncesiydi. Güzel bir düşünce ama uygulamak çok zor.* **—4.** Bir bireyin ya da bir grubun bir şey, bir konu üzerindeki yargısı, görüşü; fikir: *Tartışma sırasında herkes kendi düşüncesini söyleyebilir. Bir kimseye düşüncelerini sormak. Bir film hakkında eleştirmenlerle aynı düşüncede olmamak. Çoğunluğun düşüncesine uymak. Düşünce değiştirmek. Seninle aynı düşüncede değilim.* **—5.** *Bir şey düşüncesi,* zihinde tasarlanan, onda gizil biçimde var olan, bir varsayım olarak beliren şey: *Ölüm düşüncesi zihnini sürekli kurcalıyordu. Ayrılma düşüncesini kabul etmesi çok zor oldu.* **—6.** Az ya da çok duygusal bir değeri olan fikir, tasarı (genellikle çoğul): *Geleceğe ilişkin çeşitli düşüncelerim var.* **—7.** Bir kimseye, bir topluluğa, bir partiye, bir döneme vb. özgü fikirler bütünü; öğreti: *Marx'ın düşüncesi. İslam düşüncesi. Sosyalist düşünce. Batı düşüncesi.* **—8.** Bir şeyin fikirlerle oluşturulan soyut tasarımı; kavram, ide: *Güzel düşüncesi. Adalet düşüncesi.* **—9.** Kaygı, tasa, sıkıntı, endişe: *Tek düşüncesi oğlunun geleceğiydi. Sınavın öne alınmasıyla onu bir düşünce aldı.* **—10.** Bir metinden alınan özlü fikir: *Yazarın bu düşüncesini açıklayan bir yazı yazınız.* **—11.** *Düşünce özgürlüğü,* bir öğretiye ya da bir dine bağlanma hakkı. || *Düşünce tarzı,* görme, değerlendirme biçimi. || *(Birisini, bir) düşüncedir almak,* bir sorun karşısında kaygılanıp uzun uzun düşünmek, çözüm yolu aramak. || *(Bir kimseye) düşüncelerini, düşüncesini açmak,* ona bir konuda düşündüklerini bildirmek. || *Bir kimsenin düşüncesini okumak,* onun içinden geçenleri, neler düşündüğünü anlamak.

‖ *Düşünceye dalmak*, dış dünyayla ilişkisini keserek yoğun bir biçimde düşünmek: *Gözlerini kapayıp derin bir düşünceye dalmıştı.* ‖ *Düşünceye varmak*, bir görüş ya da kanıya ulaşmak.
—Huk. *Düşünce özgürlüğü* → ÖZGÜRLÜK. ‖ *Düşünce suçu*, bir dünya görüşünün, bir doktrin ya da ideolojinin ya da herhangi bir düşüncenin başkalarına açıklanmasının, benimsetilmeye çalışılmasının ya da savunulmasının ve övülmesinin suç sayılıp cezalandırılması. (Eşanl. FİKİR SUÇU.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Ruhbil. *Çiftlerle düşünce*, 6-7 yaş öncesi çocuğa özgü düşünce biçimi. (Bk. *ansikl.* böl.)

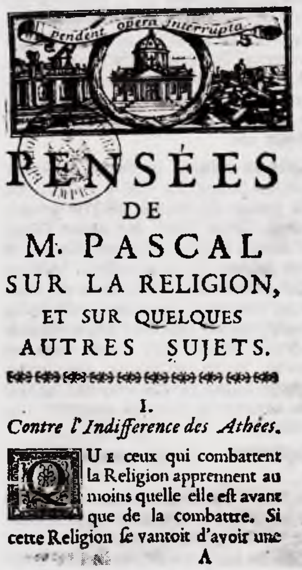
◆ **düşünceler** çoğl. a. **1.** Bir kimsenin, toplumsal bir grubun ekonomi, din, felsefe, politika konusundaki görüşlerinin, inançlarının bütünü: *Düşüncelerinden dolayı yargılanmak. Düşünceleri için savaşmak.* **—2.** Kimi belge ve çizelgelerde, doldurana özel düşüncelerini belirtmesi için ayrılan bölüm.
—Ed. Düşünceler ve özdeyişler derlemelerine konulan başlık.
—ANSİKL. Ed. "Düşünceler" adıyla belirtilen derlemeler, yazar tarafından bilinçli biçimde bir araya getirilmiş, birbiriyle ilgisiz özdeyişlerden; bir yazardan yapılmış seçmelerden ya da değişik yazarların aynı konu üzerinde yazdıklarının bir araya getirilmesinden oluşabilir. *Marcus Aurelius'un Düşünceler*'i, La Rochefoucauld'nun, Vauvenargues'ın, Chamfort'un *Özdeyişler*'i, Bonald'ın *Düşünceler*'i, vb. birinci kategoriye girer. Günümüze daha yakın olan yazarlar arasında ise A. France (*le Jardin d'Épicure*, 1894) ve özellikle Paul Valéry (*Tel Quel I ve II*, 1941-1943) yer alır. İkinci kategori için Pascal'in *Düşünceler*'ini anmak yeter. Çoğunlukla çocukların eğitimine yönelik pek çok yapay derleme (Eskiler'in özdeyişlerinden seçmeler) vardır. Bunlar, özellikle Rönesans döneminde çok tutulmuştur.
Türk edebiyatında Tanzimat döneminden başlayarak deneme ve özdeyiş niteliğinde ürün veren kimi yazarların yapıtlarında da bu nitelikler görünür. Cenap Şahabettin (örn. *Evrak-ı eyyam*, 1915), Ahmet Haşim (örn. *Gurabahane-i laklakan*, 1928), A. Adnan-Adıvar (örn. *Bilgi cumhuriyeti haberleri*, 1945), Ataç (örn. *Günlerin getirdiği*, 1946), gibi yazarların yapıtlarında yaşam ahlak, sanat konularında düşünceler özgürce sergilenmiştir.
—Fels. Platon'a göre düşünce, insanın kendi kendini sorgulamasıdır. "Düşünce *(dianoia)* deyiminden, ruhun incelediği nesneler konusunda kendisiyle konuşmasını anlıyorum. Ama bana göre, ruh düşündüğü zaman, kendisiyle konuşmaktan, sorular sormaktan, yanıt vermekten, onaylamaktan ve yadsımaktan başka bir şey yapmaz. Bir karara vardı mı, (...) artık bu fikre saplandı ve kuşkudan kurtuldu mu, işte biz buna kanı diyoruz" (*Theaitetos*, 189).
Aristoteles, düşünce'den genel olarak özü kavramamızı sağlayan yetiyi anlar; onu, bir maddede cisimleşmiş özü kavramamızı sağlayan yetinin yani duyumun karşıtı olarak görür.
Descartes da, düşünceyi ruha bağlayarak ona bir statü veren filozoflardan biridir. "Düşünüyorum, öyleyse varım" sözü, düşünceyi, bütün gerçeklerin ve bütün bilgilerin temeli olarak ortaya koyar. "Düşünce sözünden derhal tanıyabilecek kadar içimizde olan şeyi anlıyorum. Bundan ötürü, istemin, anlığın, düş gücünün ve duyuların bütün işlemleri düşüncedir" (*Felsefenin ilkeleri*, [Principes de philosophie], §9). Düşünce, düşünmek eyleminin sonucudur, yani Tanrı'nın yarattığı tözleri kavramamızı sağlayan açık seçik fikirlerin ortaya konmasıdır. Descartes'a göre düşünce ruhun bir özelliğidir: "Bizce beden hiçbir biçimde düşünemeyeceğine göre, bizde oluşan her tür düşüncenin ruha ait olduğuna inanmakta haklıyız" (*Les Passions de l'âme*, 14). Descartes böylece, düşünceyi, insan ruhunun bedene karşıt niteliklerinden biri olarak tanımlayabilir: "Peki, ben neyim? Düşünen bir şey mi? Yani kuşkulanan, tasarlayan, kesinleyen, yadsıyan, isteyen, istemeyen, hem de düş kuran ve duyan bir şey" (*Metafizik düşünceler*, 1).
Spinoza'ya göre düşünce, Tanrı'nın, bildiğimiz iki niteliğinden biridir (öteki uzamdır). "Düşünce, Tanrı'nın niteliklerinden biridir, yani Tanrı düşünen bir şeydir" (*Etika*, 2, 1). Bundan ötürü düşünce, Tanrı'nın dışında yoktur; ve üstelik, Spinoza'ya göre, idealist geleneğe karşıt olarak, bütün nitelikler Tanrı'da eşit olduğundan, düşünce uzamdan daha önemli değildir.
Kant'a göre düşüncenin görevi, olayları açıklamaktır; oysa olayları üreten düşünce değildir. Kant böylece, bilginin, düşünceye indirgenmediğini kesinler: "Bir nesneyi düşünmek *(Sich einen Gegenstand denken)* ve bir nesneyi bilmek, aynı şey değildir. Bilginin, iki öğesi olduğu kabul edilir: bunların birincisi kavramdır, bununla (.....) bir nesneyi düşünürüz (....); öteki ise (....) nesneyi sunan sezgidir (*Kritik der reinen vernunft* [Salt aklın eleştirisi], 1, 1, 2). Böylece düşünce, salt bir öznel gerçeklik olmaktan çıkar ve bilgiyi olanaklı kılan bir ilke olur; bundan başka bir şey de değildir.
Hegel'e göre düşünce *(Gedanke)* dışsal gerçekliğe karşıt olarak içsel ve tam anlamıyla noetik bir gerçeklik değildir: öznellik ile nesnellik arasındaki düşünümlü özdeşliğin kanıtını oluşturan harekettir.
Marxçılığa göre düşünce, nesnel şeylerin insan beyninde dolaysız ve genelleşmiş bir yansımasıdır. Marxçı bilgi kuramı, varlığın düşünceden önce geldiğini kabul etmekle birlikte, varlık ile düşünce arasında özdeşlik olduğunu ileri sürer. Marx, *1844 Elyazmaları*'nda "düşünce ile varlık birbirinden *ayrıdır* kuşkusuz, ama aynı zamanda bir *birlik* oluştururlar" diye yazar. Engels de şöyle der: "Kendimizin de bağlı olduğumuz ve duyularla algıladığımız maddesel dünya biricik gerçekliktir ve bilincimizle düşüncemiz, bize ne kadar aşkın görünürse görünsün, maddesel ve bedensel bir organın, yani beynin ürünlerinden başka bir şey değildir" *(Ludwig Feuerbach)*.
Jean-Paul Sartre, düşünceyi, idealizm ya da maddecilik normlarına göre ele almayı yadsır ve "düşünce ile eylem arasında çözülmez bir birlik" kurmaya çalışır (*Situations III*, "Maddecilik ve devrim").
—Huk. Tarihte ve günümüzde hâlâ bazı rejimlerde, hatta özgürlükçü demokrasi yolunda ilerleme aşamasında bulunan kimi ülkelerde çeşitli siyasal ya da felsefi düşüncelerin savunulması ve başkalarına benimsetilmesi yasaklanmıştır (anarşizm, komünizm, faşizm, teokratik düşünceler ya da sosyalist ülkelerde "karşı-devrimci" fikirler). Ancak, bugünkü çoğulcu-liberal batı demokrasilerinde, bazı ender istisnalar dışında (ırkçılık propagandası, savaş propagandası) "düşünce suçları" ortadan kaldırılmıştır.
—Ruhbil. *Çiftlerle düşünce*. H. Wallon'a göre çift, düşünceyle saptanan bir terim ile ondan farklılaşmış ve ona karşıt olabilecek tamamlayıcı bir terimden oluşur. Bir çiftin iki terimi karşıtlık (örn. büyük-küçük), zamansal birliktelik (örn. yağmur-gök gürültüsü), ses uyuşumu, karşılıklı etki (örn. gemi suyu iter, su gemiyi iter) ya da raslantısal kenetlenme ile birleşebilir. Çiftlerin birleşebilmelerine, yan yana gelebilmelerine karşın, birçok çiftin ortak terimleri (bu ancak daha sonra görülür) ancak ikişer ikişer karşılaştırılabildikleri için, çiftlerle düşüncede bir bütünsellik yoktur.

Düşünce ve Devingen *(la Pensée et le Mouvant)*, Henri Bergson'un, çeşitli deneme ve konferanslarını içeren kitabı (1934). Bergson bu yapıtta süre, ruhbilim, zekâ ve tinselcilik üzerine savlarını açıklar.

DÜŞÜNCEL a. Fels. İDEAL'in eşanlamlısı.

■ **Düşünceler** *(Pensées)*, Blaise Pascal'in, *Apologie de la religion chrétienne* (Hıristiyan dininin savunması) adlı basılmamış yapıtı için topladığı notlar. *Düşünceler*'in ilk baskısı Port-Royal manastırı tarafından yapıldı (1669-70); bugünkü güvenilir baskıyı Léon Brunschvicg hazırlamıştır (1897). Retorik ve söz sanatının başyapıtı sayılan *Düşünceler*'de, bu iki sanatla da alay edilir. Pascal bu iki sanatı, dünyanın boşluğunu ve bu sanatların kendi hiçliğini göstermekte kullanır. Kitabın konusu hem yaratık hem yaratıcı yönünden yaradılıştır. İnsanlık durumu, insana Tanrı'nın verdiği durumdur; kendini tanımak için, Tanrı'yı tanımak gerekir, bunun için de yaratıkların zavallı sırların çözmek gerekir. Tanrı olmayınca insan, yokluk, boşluk, oransızlıktır; düş gücünün ve oyalanmanın kurbanıdır. Büyüklüğü, zavallılığını bilmesindedir; bunda da yalnız hıristiyanlık ona yardım edebilir. Tanrı'ya inanan tümüyle kazançlı çıkar, yokluğunu varsayınak her şeyi yitirmek demektir. "Kanıtlar"a gelince, "iyi kulları ışıklandıracak" kadar açık, ama "lanetlileri kör edecek kadar" karanlıktır. Tanrı özellikle yürekle duyulur.

Roger-Viollet

Pendent opera interrupta

PENSÉES
DE
M. PASCAL
SUR LA RELIGION,
ET SUR QUELQUES
AUTRES SUJETS.

I.
Contre l'Indifference des Athées.

QUE ceux qui combattent la Religion apprennent au moins quelle elle est avant que de la combattre. Si cette Religion se vantoit d'avoir une

A

Pascal'in **Düşünceler** adlı yapıtının ilk sayfası (1670 baskısı) [*Bibliothèque nationale, Paris*]

Düşünceler ve sohbetler, Epiktetos'un Arrhianos tarafından kaleme alınan düşünce ve sohbetleri. Yapıt başlangıçta sekiz kitaptan oluşuyordu. Günümüze bunlardan yalnızca dördü kaldı. *Düşünceler ve sohbetler*, Epiktetos stoacılığının "Katlan ve kendini tut" özdeyişine dayanan düşüncelerini dile getirir ve birbirinden kopuk konuşma ve düşüncelerden oluşur.

DÜŞÜNCELİ sıf. **1.** Ölçülü, düşünerek davranan, dikkatli, anlayışlı kimse; bu kimsenin tutumu için kullanılır: *Düşünceli bir gençtir, ailesini hiç habersiz bırakmaz. Düşünceli bir davranış.* **—2.** Kaygısı, endişesi, sıkıntısı olan, tedirgin görünen kimse için kullanılır: *Son zamanlarda çok düşünceliydi, demek işten ayrılmış.* **—3.** Bir sıfatla birlikte, düşünceleri belirtilen nitelikte olan kimse için kullanılır: *Özgür düşünceli bir insan.*

◆ be. Ölçülü, anlayışlı biçimde, düşünerek: *Lütfen biraz düşünceli davran.*

DÜŞÜNCELLEŞTİRME a. Fels. Husserl'e göre, duyular verileri salt kuramsal kavramlara dönüştüren genelleştirme ve

"limite geçiş" işlemi. (Husserl şöyle yazar: "Tam olarak belirlenmiş özler, sözcüğün kantçı anlamıyla birer idea'dır ve ["ideal" bir nokta, ideal bir yüzey, geometrik bir şekil... gibi] "sui generis bir düşüncelleştirme"den doğarlar" [*Logische Untersuchungen,* 3].)

DÜŞÜNCELLİK a. Fels. **1.** Düşüncel olanın niteliği. **—2.** *Matematik düşüncellik,* matematik nesnelerin, kullanım alanlarında kendi kuruluş kurallarıyla belirlenmiş statüsü.

DÜŞÜNCESİZ sıf. **1.** Düşünmeden hareket eden, davranışların sonuçlarını hesap etmeyen kimse için kullanılır: *Ne düşüncesiz adam, geceyarısı telefon ediyor.* **—2.** Düşünce eksikliğinin belirtisi olan hareket, eylem için kullanılır: *Düşüncesiz bir davranış.*

◆ be. Düşünmeden, hesaplamadan: *Dünkü toplantıda çok düşüncesiz davrandın.*

DÜŞÜNCESİZLİK a. **1.** Düşüncesizce davranma; düşüncesizce yapılan davranış: *Bu ne düşüncesizlik!* **—2.** *Düşüncesizlik etmek,* düşünmeden davranmak.

DÜŞÜNDEŞ a. Benzer düşünceyi paylaşan, benzer düşünceleri savunan kimselerden her biri; hemfikir.

DÜŞÜNDÜRMEK → DÜŞÜNMEK.

DÜŞÜNDÜRÜCÜ sıf. **1.** Üzerinde düşünülmesi gereken şey için kullanılır: *Düşündürücü bir konu. Bu sorunun hâlâ çözümlenmemiş olması düşündürücüdür.* **—2.** Kaygı verici olan, olumsuz sonuçlara yol açacağı düşünülen şey için kullanılır: *Bölgede oldukça düşündürücü gelişmeler var.*

Lauros-Giraudon

Düşünen adam
Rodin'in bronz heykeli (1904)
Rodin müzesi, Paris

Düşünen adam, *(le Penseur),* Rodin' in heykeli (bronz, 2 × 1,30 × 1,40 m). Bu ünlü yapıtın alçı modeli 1880'de tamamlanmıştı. Önce "Şair" adı verilen *Düşünen adam*'ı Rodin, *Cehennem Kapısı*'nın alınlık tablası için düşünmüştü. 1888'de küçük boyutlarda, daha sonra da 1904 Sergisi'nde kesin boyutları içinde halka sunulan heykel, 1906'da Paris'te Panthéon önüne dikildi; 1922 yılında buradan alınarak Rodin müzesine taşınmıştır. Heykelin başka bir dökümü de, heykelcinin Meudon'da bulunan mezarını süslemektedir.

DÜŞÜNME a. Düşünmek eylemi; tefekkür.
—Ruhbil. *Transsendental düşünme,* kendini duyumsal ve kinestezik uyartıların etkisinden kurtarmaya ve bütün dikkatini değişik bir bilinç durumuna erişene kadar yinelenen gizli bir sözcük üzerinde toplamaya dayanan bir çabayla gevşemeyi amaçlayan teknik. (Hinduculuktaki düşünme ile aynı şey olduğunu ileri süren bu teknik, 1970 yıllarından başlayarak ABD'de çok tutuldu ve Avrupa'da da geniş ölçüde yayıldı.)

DÜŞÜNMEK g. f. **1.** *Bir şeyi düşünmek,* bir konunun (fikir, sav, durum) bütün yönlerini incelemek, ona ilişkin bilgisini artırmak için dikkatini, düşüncesini o konu üzerinde toplamak, ona yöneltmek: *Teklifimi iyi düşün. Bu yazarın sanatı üzerinde epey düşündüm. Sorunun bu yönünü düşünmüş müydünüz?* **—2.** *Bir kimseyi, bir şeyi düşünmek,* onu aklından geçirmek, zihninde ya da hayalinde canlandırmak; onu unutmamak: *Ne düşünüyorsunuz? Güneşin altında sereserpe uzandığını düşünmek onu mutlu ediyordu. Artık onu düşünmüyorum.* **—3.** *Bir kimseyi düşünmek,* onu unutmamak, dikkate almak, özellikle bir paylaşımda özgeci olmak, birini gözetmek: *Açlık çeken insanları düşünmek. Hep kendini düşünme, biraz da başkalarını düşün.* **—4.** *Bir şeyi, bir şey yapmayı düşünmek,* kafasından şunu ya da bunu yapmayı geçirmek; şunu ya da bunu yapmaya niyeti, eğilimi olmak; tasarlamak: *Boşanmayı düşünmek. Dışarıya gitmeyi düşünmek. Şimdi ne yapmayı düşünüyorsun? Otelde kalmayı düşünüyorum.* **—5.** *Bir kimsenin bir şey olduğunu, bir şeyin bir şey olduğunu düşünmek,* onlar hakkında şu ya da bu görüşü taşımak; onun öyle olduğunu sanmak, öyle olduğuna inanmak: *Bu hükümetin beceriksiz olduğunu düşünüyorum. Senin düşündüğünden daha zekiymiş. Onun hakkında ne düşünüyorsun? Durumunun bu kadar ciddi olduğunu hiç düşünmüyorduk.* **—6.** *Bir şeyi (soyut) düşünmek, dolaylı soru + düşünmek,* onu akıl yürüterek bulmaya çalışmak, ne olduğunu bulmaya, hakkında bilgi edinmeye çalışmak: *Bu soruna bir çözüm düşün. Niçin böyle davrandığını uzun uzun düşündüm ama bir türlü yanıt bulamadım. Doğum gününde ona nasıl bir hediye almam gerektiğini düşünüyorum.* **—7.** *Bir şeyi düşünmek,* ona karşı sorumluluk duymak, ilgili ve titiz davranmak: *Geleceğini düşünüp yatırım yapmak. Bu kadar gezmesen de biraz derslerini düşünsen iyi olur.* **—8.** *Bir şeyi (fiil + acak + iyelik) düşünmek,* bir şeyi doğru (ya da yanlış), olanaklı ya da olanaksız saymak, önceden kestirmek, tahmin etmek, akıl etmek: *Bu işin böyle sonuçlanacağını hiç düşünmemiştim. Kalkıp buraya geleceğini düşünemedim.* **—9.** *Bir dille düşünmek,* o dilin sözcüklerini kullanarak akıl yürütmek: *Yazarken türkçe düşünmüyor.* **—10.** *...den başka bir şey düşünmemek,* aklında başka şey olmamak, yalnız onunla ilgilenmek: *Oyundan başka bir şey düşünmeyen bir çocuk. Kumardan başka bir şey düşünmeyen bir adam.*

◆ gçz. f. **1.** Tasarımlar oluşturmak ve bunları birbirine bağlamak, çıkarımlar yapmak; akıl yürütmek: *Şu anda tek bir şeye gereksinimim var: Düşünmek. Bu akşam sadece düşünmek istiyorum.* **—2.** İnsana özgü zekâ ve anlayışa sahip olmak; soyut düşünceler üretebilmek: *İnsan düşünen varlıktır. Hayvanlar düşünür mü?* **—3.** İnceleyerek, tartarak, uzun uzun kafasında geliştirmek: *Bu işe başlamadan önce iyi düşün. Düşünmeden konuşmak.* **—4.** İçinden konuşmak, kendine saklamak: *Olmalı diye düşündü. Onu görünce "hah beni beklemiş" diye düşündüm.* **—5.** Kaygı duymak, tasalanmak: *Niçin bu kadar düşünüyorsun?* **—6.** *Düşün düşün boktur işin,* durumu kötü olan, bir çıkar yol bulamayan kimsenin üzüntüsünü belirtmek için kendi kendine söylediği söz. || *Düşünebiliyor musun, düşünebiliyor musunuz?* inanılmazlığı, beklenmezliği vurgulamak için kullanılır: *Düşünebiliyor musun o kibar adam karısını dövüyormuş.* || *Düşünmeden,* mekanik bir biçimde, dikkat etmeden: *Hiç düşünmeden sıcak tencereyi tuttu.* || *Düşünüp taşınmak,* bir sorun ya da konuyu her yönüyle iyice düşünüp buna göre karar vermeye çalışmak: *Bütün gece düşünüp taşındıktan sonra o parayı aldı.*

◆ **düşündürmek, düşündürtmek** ettirg. f. **1.** *(Bir kimseye) bir şeyi düşündürmek, düşündürtmek,* bir kimsenin belli bir biçimde düşünmesine, belli çıkarımlar yapmasına neden olmak: *Davranışları beni sevmediğini düşündürüyor. Bütün kanıtlar katilin o olduğunu düşündürtüyor.* **—2.** *Bir kimseyi düşündürmek, düşündürtmek,* onun tasalanmasına, kaygılanmasına yol açmak: *Bu sorunlar beni çok düşündürüyor.*

◆ **düşünülmek** edilg. f. Düşünmek eylemine konu olmak.

Düşünmek nedir? *(Was heißt denken?),* Heidegger'in yapıtı (1954); Batı düşüncesinin doğuşunda, varlığı ve varlığın unutulmasını *(Seinsvergessenheit)* konu alır. Yazar, "başlangıç, başlamanın bulandırılmasıdır" der.

DÜŞÜNSEL sıf. Düşünceyle ilgili, düşünceden kaynaklanan, düşünceye dayanan şey için kullanılır; fikri: *Düşünsel bakımdan yetersiz bir çalışma.*
—Mant. ve Mat. *Düşünsel önermeler,* Hilbert'e göre, anlamdan yoksun sayılması ve tümü için sonlucu bir özyeterlilik kanıtlaması gereken önermeler. (Bunlar, temel aritmetik alanını aşan ya da edimsel sonsuza dayalı akılyürütmelere başvuran klasik matematiğin tüm önermeleridir.)
—Nöropsikol. *Düşünsel apraksi,* bazı hareketleri gereken sırayla yapamamakla belirgin apraksi.
—Ruhbil. *Düşünsel etkinlikler, düşünsel süreçler,* sorunların çözümü, akılyürütmeler ya da çıkarımlar, varsayımlar kurma ve sınama, kavramsal düşünme ve gerektiğinde söyleneni anlama gibi önemli ruhbilimsel işlem biçimlerinde rol oynayan etkinliklerin ya da süreçlerin tümü. (Bu iki deyim genellikle "zekâ" terimine yeğ tutulur.)

DÜŞÜNSEL (Feridun Fikri), türk siyaset adamı (İstanbul 1892 - Ankara 1958). İstanbul Hukuk mektebini bitirdi. (1914). Bir süre avukatlık yaptıktan sonra Paris Hukuk fakültesi'nde, "Türkiye'de anayasa hareketleri" adlı teziyle hukuk doktoru oldu (1923). TBMM'ye Dersim milletvekili seçildi (1923-1927). Terakkiperver cumhuriyet fırkası kurucuları arasında yer aldı (1924). İzmir suikastı nedeniyle İstiklal mahkemesi'nde yargılanıp aklandı (1925). Bingöl milletvekili seçildi (1939-1954); TBMM vekilliği yaptı (1946-1950).

DÜŞÜNSEL-DEVİMSEL sıf. Ruhbil. Hem tasarımın, hem de hareketin özelliklerini taşıyan süreç için kullanılır.

DÜŞÜNSELLEŞTİRME a. Psikan. Öznenin, bazı çatışma ve fantazma tasarımlarının etkilerini ortadan kaldırmak için onların doğal anlatımı yerine kuramsal ya da eleştirel bir söylemi geçirmesi yöntemi.
—ANSİKL. Psikan. Çözümsel tedavide, düşünselleştirme özel bir direniş biçimidir. Hasta kendi çatışma, fantazma ya da heyecanlarına ilişkin genel ya da yorumlayıcı temaları ele alarak, onlara bağlı bilinçdışı affektlerin ortaya çıkmasını engeller. A. Freud'a göre, düşünselleştirme benin dürtüleri dizginlemek için zorunlu ve ereği bakımından ussallaştırmayı andıran bir savunma mekanizmasıdır.

DÜŞÜNÜ a. Düşün, fikir, ide.

DÜŞÜNÜLMEK → DÜŞÜNMEK.

DÜŞÜNÜMLÜ sıf. Fels. **1.** Kendini nesne olarak alan bilinç için kullanılır. **—2.** *Düşünümlü çözümleme,* Hegel'in geliştirdiği yöntem. Bu yöntemde tikel bir olgu, daha genel, hatta evrensel bir bütünün tamamlayıcısı olarak görülür ve incelenir.

DÜŞÜNÜMÖNCESİ sıf. Fels. Görüngübilim bakımından, bilincin kendini yansıtmadığı, ancak bütünüyle ve kesin olarak var olduğu bir bilinç kipliği için kullanılır. (Bu kiplik düşünümlü uğraktan önce gelir.)

DÜŞÜNÜR a. Genel sorunlar, felsefi konular üzerinde kişisel görüşleri, özgün fikirleri olan kimse; mütefekkir.

DÜŞÜNÜŞ a. Düşünmek eylemi ya da biçimi.
—Antropol. *İlkel düşünüş,* Lévy-Bruhl'den gelen ve sınai olmayan uygarlıklar içinde yaşayan halkların düşünce ve davranış bütünlüğünü belirginleştiren kavram. (Toplumların aşamalandırılması, insanların maddi ve manevi iyileşmesi olarak tasarlanan sanayileşmeye doğru bir evrim düşüncesi gibi, bu kavramın içerdiği ve Lévy-Bruhl'ün gerçekte katılmadığı görüşler, bugün bu kavramın antropologlarca terk edilmesine yol açmıştır.)

Düşünüyorum, öyleyse varım → COGİTO, ERGO SUM.

DÜŞÜRME a. Bayınd. *Yeraltı su düzeyini düşürme,* belli bir bölge çevresinde toprağa uygun pompalama çalışmalarıyla yeraltı suyunu çekme. (Bu işlemin amacı, inşaat yapılması tasarlanan [kazı, temel çalışmaları, vb.] araziyi kurutmaktır.)

DÜŞÜRMEK → DÜŞMEK.

DÜŞÜRTMEK → DÜŞMEK.

DÜŞÜRÜCÜ sıf. Düşürme özelliği olan.
—Sıh. tes. *Basınç düşürücü*, su dağıtım borularındaki basıncı düşürmeye yarayan aygıt. (Genellikle, bir yay ya da ayarlanabilir bir karşıağırlıkla dengelenen bir zar, bir piston, suyun geliş yanına yerleştirilmiş supaplara kumanda eder.)
—Ted. *Ateş düşürücü* → ATEŞ.

DÜŞÜRÜLMEK → DÜŞMEK.

Düşürümler yöntemi, herhangi bir denklemi, dereceleri gittikçe azalan başka denklemlerin bir dizisine dönüştürerek çözme yöntemi. (Düşürümler yöntemi 1699'da matematikçi Rolle tarafından icat edildi.)

DÜŞÜŞ a. Düşmek eylemi ya da biçimi.
—Ask. *Düşüş açısı*, ateşli silahın nişan düzeneğinden geçen düşey düzlemin, bu düzeneğin bakışık düzlemiyle oluşturduğu açı.
—Astrol. *Düşüş durumu*, gökevine (özellikle de en güçlü gökevine) karşı konumdaki burcu geçen batısal ya da doğusal bir gezegenin durumu.
—Balist. *Düşüş açısı*, çarpma noktasında, mermi yolunun toprakla oluşturduğu açı. || *Düşüş noktası*, mermi yolunun toprakla kesiştiği nokta.
—Bors. *Düşüşe oynamak*, kişinin sahip olmadığı malları ya da taşınabilir değerleri, ileride teslim etmek üzere ve teslim tarihinde onları daha elverişli fiyatlarla satın alabileceği umudu ile satması. (Düşüş beklentisiyle yapılan işlemler, raporlar ve primlerle uzatılabilir.) || *Düşüşe oynayan*, borsada taşınabilir değer fiyatlarının düşüşüne oynayan spekülatör. (Karşt. *yükselişe oynayan*.)
—Coğ. Ulaşımı alavere havuzuyla sağlanan bir iç su yolunda, birbirini izleyen iki kanal kapağı arasındaki düzey farkı. || *Düşüş duvarı*, akarsuyun aşağı kesimine doğru, alavere havuzunun yukarı kesimini sınırlayan ve yukarı kesim başının yüksek tabanlı yatağıyla alçak tabanlı yatağı arasındaki düzey farkını ortadan kaldırmaya yarayan duvar.

Düşüş *(la Chute)*, Albert Camus'nün romanı (1956). Kendini beğenmiş bir benden tutarsızlığına inanmış bir bene geçmek için, kendi alçaklığının açık bilincine varmak yeter. Ama bu düşüşten en büyük gurur da doğabilir. Eskiden, onun fikri saygıyla karşılanırdı: herkes eski yasaya bağlıydı. Şimdi yasa altüst oldu: ayin bitti, yerini kara bir büyü aldı. Her siyasetin sorgulayıcı, her susuşun tutarsız olduğu bu itiraf ülkesinde kimse suçsuz değildir. Camus, bu öyküde, herkesi "konuşturma"ya ve herkese aynı şeyi söyletmeye dayanan bir toplama kampı dünyasını ortaya koyar.

DÜŞÜT → DÜŞÜK.

DÜŞVÂR sıf. (fars. *düşvar*). *Esk.* Güç, zor, müşkül: *"Kamu endişeden kalmış ne düşvâr halleri gördüm"* (Yunus Emre, XIII. yy.).

DÜŞVÂRİ a. (fars. *düşvār* ve *-i*'den *düşvārī*). *Esk.* Güç olma, zorluk.

DÜT a. (yansıma sözc.). **1.** Korna ya da düdük sesi. **—2.** Çocuk dilinde otomobil, tren vb.

DÜTÂ → DÜBÂLÂ.

DÜTTÜRÜ sıf. **1.** Giyimi uygunsuz ve yadırgatıcı olan kimse için kullanılır. **—2.** *Düttürü gibi*, kısa ve dar giysi için kullanılır: *Düttürü gibi bir pantolon.* || *Düttürü Leyla*, çok dar ve kısa giyinmiş kadın.

DÜVAZDEH sıf. (fars. *düvāzdeh*). *Esk.* **1.** On iki. **—2.** *Düvazdeh imam*, şiilerin on iki imamı.
—Ed. Alevi-bektaşi edebiyatında On iki imam için söylenmiş nefeslere verilen ad.

DÜVAZDEHÜM sıf. (fars. *düvāzdehüm*). *Esk.* **1.** On ikinci. **—2.** On ikide bir.

DÜVE ya da **DÜĞE** a. 12 aylıktan 30 aylığa ya da doğum yapana kadarki dişi sığır. (Eşanl. DÜĞE.)

DÜVEL çoğl. a. (ar. *devlet*'in çoğl. *düvel*). *Esk.* **1.** Devletler: *Hukuk-ı düvel* (devletler hukuku). **—2.** *Düvel-i muazzama*, büyük devletler; İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya-Macaristan, Rusya ve İtalya'ya verilen ad. || *Düvel-i mutelife, düvel-i itilafiye*, Birinci Dünya savaşı sırasında anlaşmış olan devletler; İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya'ya verilen ad. || *Düvel-i müttefika*, Birinci Dünya savaşı sırasında birleşmiş, ittifak etmiş devletler; Osmanlı imparatorluğu, Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan'a verilen ad. || *Düvel-i saire*, büyük devletlerin dışındaki diğer devletler.

DÜVELİ, DÜVELİYE sıf. (ar. *düvel* ve *-i*'den *düveli*, dişl. *düveliyye*). *Esk.* Devletlerle ilgili: *Münasebat-ı düveliye* (devletlerarası ilişkiler).

DÜVELİYE → DÜVELİ.

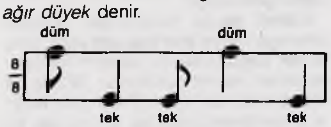
DÜVEN → DÖVEN.

DÜVERTEPE, Balıkesir'in Sındırgı ilçesine bağlı bucak; 9 910 nüf. (1990); 16 köy. Merkezi *Düvertepe*, 997 nüf. (1990).

DÜVESİMEK gçz. f. Boğa sözkonusuysa, çiftleşmek için dişisini istemek, aramak.

DÜVLEK → DÜĞLEK.

DÜYEK a. Müz. Türk müziğinde bir küçük usul. 8 zamanlı 5 vuruşludur. Daha çok şarkı, ilahi, oyun havası, kârçe formlarında kullanılmıştır. Seyrek olarak beste formunda da rastlanır. Ağır mertebesine *ağır düyek* denir.

düyek usulü

DÜYUN çoğl. a. (ar. *deyn*'in çoğl. *düyūn*). *Esk.* Borçlar.
—İkt. *Düyunu umumiye*, osmanlı dış borçlarının ve bunu yöneten idarenin adı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Osmanlı devleti, kurulma ve genişleme devrini bitirip duraklama ve gerileme devrine geçer geçmez mali sıkıntıyla karşılaştı. Öyle ki, daha 1591 yılında askere aylık vermek için tüccardan borç para almak gereği duyuldu. Bu gerek, Osmanlı devleti yıkılıncaya değin süregitti. Bununla birlikte, XIX. yy. ortalarına değin dış borç alma yoluna gidilmedi. Bu yüzyılda girişilen reformları ve artan harcama taleplerini karşılamak için başvurulan ve devleti mali ve siyasi bağımlılığa götüren yollardan biri dış borçlanma oldu.

İlk kez, 1850'de dış borç alınması düşünülmüş ve bunu gerçekleştirmek üzere, Londra'da bir borç sözleşmesi imzalanmıştı (1850). Ancak, bu anlaşma Abdülmecit tarafından onaylanmadı. Bunun sonucunda da Osmanlı hükümeti, anlaşmayı tek yanlı olarak bozduğu gerekçesiyle, 2,2 milyon franklık bir tazminat ödemek durumunda kaldı.

1850'li yıllarda devlet gelirleri ve giderleri kısa vadeli iç borçlarla dengede tutulabiliyordu. Bu denge, 1854 Kırım savaşı ile bozuldu ve ilk kez bu yılda dış borçlanmaya gitmek zorunda kalındı. Bu ilk dış borçlanma 3 milyon sterlin tutarında, % 80 ihraç fiyatlı, % 6 faizli, % 1 amortismanlı idi ve Mısır'dan elde edilen cizye gelirleri bu borç karşılığında güvence olarak gösteriliyordu. Borç, Londra (Dent Palmer) ve Paris (Baron Goldschmid) piyasalarından sağlanmıştı. Bu dönemde Osmanlı devletinin, daha çok ingiliz sermayesi kanalıyla borçlanmaya gitmesinin bir uzantısı olarak, ingiliz kralının emriyle, merkezi Londra'da ve en büyük kuruluşu İstanbul'da bulunan Bank-ı Osmani (Ottoman Bank) kuruldu (1856). 1854'te başlayan dış borçlanmalar daha sonraki yıllarda da sürdü ve 1860-1862 yılları arasında mali sorun daha da belirgin hale geldi.

1860'taki mali zorluklar giderilemeyince, önce İngiltere'ye, ancak İngilizler'in koşulları kabul edilemeyecek nitelikte olduğundan bu kez de Fransa'ya başvuruldu. Mirés adında bir banker, osmanlı yetkilileri ile bağlantı kurarak 400 milyon franklık bir borç verme önerisinde bulundu. Mirés, bunun karşılığında 6 milyon frank komisyon istiyordu. Osmanlı devleti Mirés ile anlaştı; karşılık olarak da birçok yerin gümrük gelirini, tuzlu balık resmini, filibe gülyağı gelirini, Bursa'nın ipek öşürünü vb. gösterdi. Ama, Londra ve Amsterdam borsalarında bu istikraz tahvilleri satılmadı, Paris'te de tahvil satımı çok sınırlı kaldı. 800 bin tahvilin ancak 102 000'i sürülebildi. Mirés, Fransa hükümeti tarafından tutuklandı ve plase edilen tahvillerin bedeli Türkiye'ye verildi.

Bu bunalım bir yandan 1862'de yeni bir borçlanma ile atlatılmaya çalışılırken, öte yandan, 1856'da kurulmuş olan Osmanlı bankası'nın 1863'te bir devlet bankasına dönüştürülmesi öngörülmüştü. Bu önlemlerle birlikte 1863'te bütçe yapılmaya başlanarak, devletin mali yönetiminin düzeleceği yönünde dış mali çevrelere bir güvence verilmeye çalışıldı. Ne var ki, 1874-1875 yılı bütçesinin 17 milyon lira olan gelirinin 13 milyonu, dış borç ödemelerine ayrılmış durumdaydı.

1875 yılına değin 14 tertip dış borç alınmış, amà 1874'te alınan bu borçtan sonra doğan mali bunalımlar atlatılamamış, devletin mali denetimi konusunda Avrupa sermayesine belirli ödünler verilmişti. Osmanlı devleti, 6 ekim 1875'te bir kararname ile borçlarını ödemekte acze düştüğünü bildiriyor, ödemeler durunca da tahvil sahipleri bu durumu protesto ediyorlardı. Sorun, siyasi etki ve önlemlerle çözülmeye çalışıldı. Aynı yıl, Bank-ı Osmani-i şahane'nin sözleşmesinde yapılan değişiklikle bankanın sermayesi yükseltiliyor ve ayrıcalık süresi 20 yıl daha uzatılıyordu. Ayrıca bu banka, Osmanlı devletinden alacaklı olan yabancıların hukukunun koruyucusu görevini yükümleniyor, ve Osmanlı devletinin çıkaracağı tahvil, bono ve diğer evrakın satışı tekelini elde ediyordu.

Avrupa mali çevreleri, alacaklarının tehlikeye düşmesini önleyecek çareler ararken, Osmanlı devleti bir yandan Bosna-Hersek isyanı, öte yandan 1876 Osmanlı-Rus savaşı gibi mali kaynak gereksinimi gösteren olaylarla karşı karşıya kalmış, bunun sonucunda mali durum daha da sıkışmıştı. 17 eylül 1877'de, daha önce alınmış ve karşılık olarak da Mısır cizyesi gösterilmiş borçlar için İngiltere ile yeni bir anlaşmaya varıldı. Bir sonraki yıl Osmanlı devleti, Ruslar'la yapmakta olduğu savaşı kaybediyor ve 13 mart 1878'de Ayastefanos anlaşması ile Çarlık Rusyası'na 35 milyon küsur osmanlı lirası savaş tazminatı ödemeyi kabul ediyordu.

1875'te dış borç ödemelerini durduran Osmanlı devleti, iç borç ödemelerini de durdurdu. İç borçlar, başta Bank-ı Osmani-i şahane'nin olmak üzere, Galata bankerlerinin verdiği kısa vadeli borç ve avanslardan oluşuyordu. Bu borçların faiz ve anaparası karşılığı olarak damga, müskirat, balık avı, tuz ve tütün resmi, bazı yerlerin ipek öşürü on yıl süreyle alacaklılara bırakılmıştı. Bu hükümleri içeren anlaşma 22 kasım 1879'da imzalandı. (Yukarıda belirtilen altı gelir kalemini içerdiği için, buna "Rüsum-u sitte" anlaşması da denir.) Bütün bu gelir kalemleri Bank-ı Osmani-i şahane'nin denetimi altındaydı ve Rüsum-u sitte idaresi tarafından toplanacaktı. Bu anlaşma ve idare, Düyunu umumiye'yi hazırlayan ilk uygulama sayılır.

Osmanlı devletinin iç borçlara ilişkin olarak yaptığı bu anlaşma Fransa ve İngiltere tarafından, eşitliği bozduğu savıyla protesto edildi. Bunun üzerine, Osmanlı hü-

kümeti, sorunu bütün alacaklılar açısından çözümlemek için bir proje hazırladı ve bunu 23 ekim 1880'de bütün hamillere bildirdi. Buna göre hükümet, sorunu hamillerle anlaşarak çözmek istiyor ve borçları ödemek için bazı gelirleri hamillerin seçeceği bir bankanın yönetimine bırakmayı öneriyordu. Eylül 1881'de alacaklı temsilcileri İstanbul'da toplandı ve borçların ödenmesi için ayrılan gelirlerin, bir uluslararası resmi komisyon tarafından yönetilmesini önerdi. Osmanlı devleti bu öneriyi kabul etmedi. Bunun üzerine borçların, alacaklıların seçeceği üyelerden oluşan bir meclis tarafından yönetilmesi karar altına alındı. 20 aralık 1881'de Muharrem kararnamesi ile anlaşmaya varılmış oldu.

1858-1879 yılları arasında yapılan 5,4 milyar franklık borçlanma, bu kararname kapsamına alınmıştı. Yine Muharrem kararnamesi ile borçlara tahsis edilen devlet gelirlerini, alacaklıların çıkarlarına uygun biçimde yönetmek üzere, aynı yıl Düyunu umumiye-i osmaniye meclis-i idaresi kuruldu. Bu idarede de, dış borçların ödenmesi konusunda Rüsumu sitte idaresi örnek alınıp belirli devlet gelirleri karşılık gösterilmişti. İdare, gelirlerin tahsil ve yönetim giderleri çıktıktan sonra kalan parayı kararnamede belirtilen esaslar gereğince dağıtacaktı. İdare meclisi, ingiliz ve hollandalı alacaklıları temsilen bir ve fransız, alman, avusturyalı, italyan ve osmanlı hamilleriyle Osmanlı bankası ve Galata bankerlerini temsilen birer olmak üzere toplam 8 üyeden oluşuyordu. Her mali yılbaşından iki ay önce İdare, bütçesini osmanlı maliye nazırına sunacak ve bu bütçe onaylandıktan sonra Osmanlı hükümetinin genel bütçesine dahil edilecekti. Hükümet de, Düyunu umumiye idaresi'ni bir komiser ve müfettişler aracılığıyla denetleyecek; doğacak anlaşmazlıklar iki tarafın atayacağı dört hakem tarafından çözümlenecekti.

Düyunu umumiye idaresi, salt hukuk açısından bir siyasi kurum niteliğinde değil, bir anlamda özel bir şirketti. Çünkü, Muharrem kararnamesi uluslararası bir anlaşma değildi; siyasal ve diplomatik bir niteliği yoktu. Ancak, Avrupa devletleri bu idareyi kendi temsilcileri olarak görüyorlardı. Öte yandan, Düyunu umumiye idaresi ile onun bankeri durumundaki Osmanlı bankası da, güçlü bir dış denetim öğesi niteliğindeydiler. Düyunu umumiye'nin yönetimine verilen gelirlerin en önemlilerinden biri, bandrol yoluyla alınan tütün tekeli geliriydi. Avrupalı sermaye gruplarının baskısıyla tütün vergisi konuldu ve gerçek bir tekelciliğin oluşması için Tütün rejisi adıyla bir şirket kuruldu. Tütün üretim ve satım tekeli bu şirkete verilmişti. Reji şirketi, Viyana Kredinsalt, Bleichröader ve Bank-ı Osmani-i şahane sermaye gruplarınca finanse ediliyordu. Zaten Reji şirketi, Osmanlı bankası ve Düyunu umumiye ile birlikte bir yabancı sermaye bütününü oluşturmaktaydı.

Osmanlı yönetimi, Düyunu umumiye'nin kuruluşundan sonra, 1886'dan 1903 yılına değin, dokuz tertip daha borçlandı. 1903'te, Muharrem kararnamesi kapsamındaki borçların yeniden bir değerlendirmesine gidildi. Osmanlı hükümeti, borçlarını birleştirerek tek tip bir tahvile çevrilmesini sağlayacak, anapara olarak daha az, ama faiz olarak daha yüksek ödemeyi içerecek bir çözüm için tasarı hazırladı. (Ama, daha sonra yapılan hesaplardan Osmanlı devletinin bu çözümden daha zararlı çıktığı anlaşılmaktadır.) 1903-1908 arasında beş tertip borç anlaşması daha yapıldı.

1908'de ilan edilen II. Meşrutiyet yönetimi, Osmanlı devletinin mali durumunu çıkmaz içinde bulmuştu. Ülkede, biri Avrupa tarafından koruma altına alınan Düyunu umumiye idaresi ve öteki yine Avrupa'nın mali ve politik baskıları altında bulunan Maliye nezareti gibi iki mali idare bulunuyordu. Yeni Meşrutiyet yönetimi, Düyunu umumiye'nin ülke egemenliği ile bağdaşmayacağını bilmekle birlikte, doğrudan olumsuz bir tutum takınmadı; yalnız yeni borçlanmalarla onun kefaletinden kurtulmaya çalıştı. Bu yaklaşım içinde 1908-1911 yılları arasında, yedi kez borçlanıldı. Bu dönemde Osmanlı maliye nezareti'nde, 1910'da memur sayısı 5 472 iken, 1912'de Düyunu umumiye idaresi 8 931 memur çalıştırıyordu.

Düyunu umumiye'nin ve onun uzantısı olan Osmanlı bankası'nın geçmiş yıllarda ve savaş içindeki tutumu, osmanlı yöneticileri için uyarıcı olmuştu. Çünkü, 1911-1912 mali yılında toplam gelirin % 32'si Düyunu umumiye idaresi'nce yönetiliyor durumdaydı. Bu idarenin elinde, önemli ölçüde kullanmadığı atıl kaynak vardı, ancak, bununla osmanlı hazine tahvili yerine, Avrupa ülkelerinin tahvillerini alıyordu.

Muharrem kararnamesi'nde, Düyunu umumiye'de temsilci bulunduran ülkeler ile Osmanlı devleti arasında bir savaş olasılığı durumunda ne yapılacağına ilişkin hiçbir hüküm yoktu. Gerçekten de Düyunu umumiye, osmanlı idaresi sisteminin bir parçası niteliğindeydi; çünkü bu idarenin meslisinde bulunan üyeler, ilgili ulusların temsilcileri değildiler. Bu nedenle de, 1911'de Trablusgarp savaşı sırasında, italyan temsilci dışında Düyunu umumiye'de çalışan İtalyanlar'ın işine son verildi. Ne var ki, osmanlı yönetimi tarafından Düyunu umumiye meclisi'ne ve temsilciye gösterilen güven, bu kurum ve kişi tarafından Osmanlı devletine karşı gösterilmemiş ve bunun sonunda italyan temsilci siyasi faaliyetleri dolayısıyla sonradan ülke dışına çıkarılmıştır.

Balkan savaşı döneminde, Düyunu umumiye idaresi bazı avanslar verdi; ama bunlar, çoğunlukla, bu idarenin kasasında biriken devlet gelirleriydi. 1913'te de Osmanlı bankası'ndan, Sivas geliri karşılık gösterilmek koşuluyla, ve zorlukla, bir avans sağlanabilmişti. Bu durumda savaşın finansmanı, daha çok iç borçlanma ile ve bazı avanslarla yapılabilecekti. Trablusgarp ve Balkan savaşları arasında 10,3 milyon liralık hazine tahvili çıkarıldı. Bunlara ek olarak da memur mâaşlarının ve müteahhit borçlarının geciktirilmesi yoluna gidildi.

Birinci Dünya savaşı çıktığında, Osmanlı devleti mali sorununu çözememiş ve yeni borçlanma sorunlarıyla karşı karşıya kalmış durumdaydı. Gerçekten de, 1854-1914 yılları arasında alınan dış borçlar, ekonomik gelişmenin dış finansmanında kullanılmıştı. Bu yıllar arasında alınan borçların kullanım alanları söyleydi:

Dış borçların kullanım alanları
(milyon-osmanlı lirası)

		%
Emisyon ve komisyon giderleri	135.4	33.9
Eski borçların ödenmesi	178.9	44.8
Askeri harcamalar	22.3	5.6
Bütçe açıkları	20.0	5.0
Hazineye ödenen	23.2	5.8
Yatırımlar	18.1	4.5
Diğer	1.6	0.4
Toplam	339.5	100.0

Osmanlı yönetimi, Birinci Dünya savaşı'na katıldığında, Düyunu umumiye meclisi'ndeki ingiliz, fransız ve italyan temsilcilere ülkeyi terk etmeleri yönünden bir duyuruda bulunmadı. Trablusgarp savaşı'nda italyan delegesinin durumunu göz önüne alan ingiliz ve fransız temsilcileri Türkiye'den ayrıldı. 1915'te de italyan temsilcisi, İtalya'nın da savaşa girmesi üzerine aynı şeyi yaptı. Savaş sonuna değin de Düyunu umumiye'nin yönetimi türk, alman ve avusturyalı delegelerce sürdürüldü ve idare meclisine Hüseyin Cahit Bey en kıdemli delege olarak başkanlık etti.

İdarenin yapısının değişmesi, istenilen kararların kolayca çıkarılmasını sağladı. 25 mart 1915'te, ihraç edilen kâğıt paranın ödenmesini taahhüt etmeye karar verildi. Bu karar, hem ingiliz hem de fransız temsilcileri tarafından, Düyunu umumiye'nin işlevinin değiştirilemeyeceği savıyla protesto edildi. Doğal olarak, savaş koşulları altında bu protestonun önemli etkisi olmadı.

Savaş sırasında Osmanlı hükümeti 192 milyon liralık para basma yetkisi aldı ve bunun 161 milyon liralık bölümünü kullandı. Birinci Dünya savaşı bittiğinde, tedavülde 158,7 milyon liralık Düyunu umumiye evrakı nakdiyesi ve 2,9 milyon lira Bank-ı Osmani-i şahane banknotu bulunuyordu.

Birinci Dünya savaşı boyunca, dış borçlanma kâğıt para arzıyla iç içe gelişmiş, yeni dış borçlanma gerçekleşmemiş ve Düyunu umumiye'nin adım adım tasfiyesi sürecine girilmişti. Düyunu umumiye'nin, para ve kredi politikasını belirlemedeki etkisi ancak dolaylı bir biçimde oldu.

Savaş bitince ingiliz temsilcisi Sır A. Block İstanbul'a geldi ve kasım 1918'den itaberen Düyunu umumiye meclis başkanlığını sürdürdü.

Birinci Dünya savaşı sonunda imzalanan Sevr antlaşması ile Düyunu umumiye'nin niteliği değişmekle birlikte, avrupalı sermaye gruplarınca bu örgütün ülkenin mali denetimini kolayca sürdürebileceği umuluyordu. Örgüt, Birinci Dünya savaşı'ndan dağılmadan çıkmıştı; ancak, yıkılan Osmanlı devleti yerine başlayan ulusal kurtuluş hareketinin gelişen gücüne ve etkisine bağlı olarak, Düyunu umumiye'nin denetlediği gelir miktarı da düşüyordu. Kurtuluş savaşı sırasında Düyunu umumiye meclisi, ödenmeyen gelirler konusunda zaman zaman protestolarda bulunmuş, bundan osmanlı yönetimini sorumlu tutacağını bildirmiş, ama daha çok savaşın sonuçlarını beklemişti. Ankara hükümeti ise, savaşı çok zor mali koşullar altında sürdürmekteydi ve gelir kaynaklarının kullanılmasında çok ölçülü davranıyordu. Düyunu umumiye örgütüne de dokunulmamıştı. Ne var ki, yeni dış borç alma olanağı da yoktu. Bu durumda savaşın finansmanında iç kaynaklara başvurulmak zorundaydı. Bu bağlamda, Kurtuluş savaşı sırasında, değişik vergilere zamlar yapılması, memur maaşlarının bir ay verilmemesi, maaş ve ücretlerin % 20 azaltılması gibi önlemler alındı. Bu önlemlerin mali sorunu çözememesi üzerine de 7-8 ağustos 1921 günleri yayımlanan Tekalif-i milliye emirleri yoluyla topyekûn savaşın gerektirdiği zorunlu iç borçlanmalara gidildi.

Ankara hükümetinin dış borç yapmama çabasına karşın, gelir kaynakları daralan ve Kuvayı inzibatiye harcamalarını karşılamak isteyen İstanbul hükümeti, hem Osmanlı bankası'ndan (900 bin lira) hem de Düyunu umumiye idaresi'nden (1,3 milyon lira) borç almıştı. Kurtuluş savaşı'nın başarıyla sonuçlanması üzerine, 16 ekim 1922'de Ankara hükümeti TBMM'de aldığı bir kararla, İstanbul hükümetinin vergiler hakkında görüşmelerde bulunma ve anlaşmalar yapma yetkisini tanıyamayacağını ilan ediyordu. Bunun yanında, Ankara'da bir Düyunu umumiye müdürlüğü kurularak, daha önce Düyunu umumiye'nin yönetimi altında bulunan bütün görevliler bu müdürlüğe bağlandı. Nisan 1923'ten sonra İstanbul gümrüğü de, Ankara hükümeti adına toplanmaya başladı ve ülke içinde Düyunu umumiye denetimine son verildi.

Lozan konferansı'nda, Düyunu umumiye'nin nasıl dağıtılacağı en önemli gündem maddelerinden biri oldu. Borçların kaldırılmasına ilişkin tartışmalar üç konuda toplanıyordu: birinci konu; borçların, Osmanlı devletinden ayrılan devletler arasında nasıl bölüştürüleceğiydi ve varılan

anlaşmada, bu borçların her devlete aldığı arazinin geliri oranında paylaştırılması ilkesi kabul ediliyordu. İkinci konu; osmanlı borçlarının paylaştırılması ilkesinin anapara ve faiz ödemelerine uygulanıp uygulanamayacağıydı. Türkiye'nin tezi, her ikisinin bölünmesi yönündeydi; sonuçta da bu yönde karar alındı. Üçüncü konu; borçların ödenmesinde hangi para biriminin kullanılacağıydı. Müttefikler, borçların altın ya da sterlinle ödenmesini öngörürken, Türk hükümeti, kâğıt para ile ödenmesini ileri sürüyordu. Konferansta bu konu tartışılmakla birlikte belirsiz bırakılmıştı. Bu sorun, daha sonra 1928 Paris sözleşmesi uzantısında, bir ara formülle çözülmeye çalışıldı. Buna göre, Türkiye Düyunu umumiye borç ödemelerinin miktarının altın esasına göre hesaplanmasını, hamiller de yıllık ödemelerin belli yüzdelerle azaltılmasını kabul ediyordu. Sözleşmeye göre, ödemeler haziran 1929'dan başlayarak yapılacak; ağustos 1924 ile haziran 1928 arasındaki yıllık ödemelerden vazgeçilecekti. Ayrıca, Düyunu umumiye'nin Türkiye'de hiçbir örgütü kalmayacak, denetleme yetkisi olmayan ve yalnızca izleyici nitelikte bir görevlisi bulunacaktı. Türkiye ilk yıl ödemesi olan 1,4 milyon sterlini zamanında ödedi.

Cumhuriyet hükümeti, kuruluşundan devraldığı osmanlı borçlarını ödeme yükünün tasfiyesinde, içte ve dışta birçok güçlüklerle karşılaştı. Bir yandan geçmiş borç deneylerinin yarattığı güvensizlik ve çekingenlik, öte yandan da özellikle Fransa ve İngiltere'deki gibi dış mali çevrelerin Düyunu umumiye sorunu bir çözüme kavuşmadan borç vermek istememeleri nedeniyle, Türkiye 14 haziran 1930'a değin hiçbir dış borç almadı. Osmanlı devletinin Düyunu umumiye serüveni ve ilk dış borç aldığı yıl olan 1854'ten başlayarak girdiği dış borç yükü ve ödemeleri, 1954 yılındaki son ödemeye değin sürdü.

DÜYUNAT çoğl. a. (ar. *düyun*'un çoğl. *düyunat*). *Esk.* Borçlar: *Düyunat-ı atika* (eski borçlar).
—Dilbil. Arapça çoğul bir sözcük olan *düyun*'un çoğuludur.

DÜZ sıf. **1.** Eğri, çarpık olmayan şey için kullanılır: *Düz çizgi.* **—2.** Girintisi çıkıntısı, kıvrımı olmayan şey, yer için kullanılır: *Düz ova. Düz arazi. Düz yol.* **—3.** Derinliği çok az ve dibi yayvan şey için kullanılır: *Düz tabak.* **—4.** Süslemesiz, gösterişsiz olan şey için kullanılır; sade, basit: *Düz bir elbise. Düz bir model. Düz bir anlatım.* **—5.** Deseni, çizgisi olmayan, tek renkli şey için kullanılır: *Düz kumaş.* **—6.** Dalgalı ya da kıvırcık olamayan saç için kullanılır: *Düz saç.* **—7.** Alçak ayakkabı ya da onun topukları için kullanılır: *Düz topuklu ayakkabı. Yol uzun, düz ayakkabını giy.* **—8.** *Düz ayak* → DÜZAYAK. || *Düz duvara tırmanmak,* yaramaz, ele avuca sığmaz çocuklar için kullanılır. || *Düz nefes almak,* becermek, üstesinden gelmek (arg.). || *Düz taban* → DÜZTABAN. || *Düz yazı* → DÜZYAZI.
—Ask. denizc. *Düz güverteli gemi,* baştan kıça kadar, üzerinde kamara, kaporta vb. hiçbir engel bulunmayan savaş gemisi; ağır topların kolay atış yapması için geminin başı ve kıçı alçak ve düzdür.
—Balıkç. *Düz fırlatmak,* olta kamışını arkadan öne doğru fırlatmak. || *Düz iğne,* sapı ile ucu aynı düzlem üzerinde bulunan olta iğnesi.
—Bayınd. *Düz kesim,* bir karayolunun ya da demiryolunun profili hemen hemen yatay olan bölümü. (En yüksek hızlara hep bu düz kesimlerde ulaşılır.)
—Camc. *Düz cam,* erimiş cam banyosundan sürekli çekme ile elde edilen, saydam, düz yüzeyli cam. (Bu ürün, uzun süre "pencere camı" adıyla üretildi ve kullanıldı. Günümüzde, yüzdürme cam [float-glass] giderek düz camın yerini almaktadır.)
—Denizc. *Düz tekne,* döşekleri düz olan tekne.—Genellikle sığ sularda kullanılan altı düz ve güverteleri üzerinde fazla yapı bulunmayan davlumbazsız tekne.
—Dilbilg. *Düz cümle,* devrik cümle'ye karşıt olarak yüklemi sonda bulunan cümle. || *Düz tümleç* → NESNE.
—Dülg. *Düz birleştirme,* geçme yapmadan iki ahşap parçayı birleştirme.
—Ed. *Düz bayatı,* düz mani ya da tam maniye Azerbaycan yöresinde verilen ad. || *Düz mani* ya da *tam mani,* yedişer heceli dört dizeden oluşan, genellikle de cinassız olan manilere verilen ad: *"Kendin çöz kendin tara/ Değmesin el başına/ Ben yârime kavuştum/ Darısı el başına."* || *Düz uyak,* bir şiirde dizelerin ikişer ikişer uyaklı olması. (Bk. *ansikl.* böl.)
—El sant. *Düz hesap işi,* bir sayılı nakış türü. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Düz el dokumaları* → KİRKİTLİ* DOKUMALAR. || *Düz iğne,* herhangi bir ilmek, düğüm gibi işlem yapılmadan uygulanan dikiş ya da işleme iğnesi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Düz örgü,* şişi ilmeğin ortasından arkaya doğru batırıp üzerine iplik doladıktan sonra ön yüze alarak yapılan örgü. —Bir sıra düz bir sıra ters örgü yapılarak dokunmuş yün işi için de kullanılır. *Düz örgü kazak, düz örgü yelek.* || *Düz tarak,* kesme taş blokların kenarlarının pahlanmasında kullanılan, tarak biçiminde, ucu keskin taşçı aleti. (Sırtına çekiçle vurularak çalışılır.)
—Elektrotekn. *Düz bileşen,* dengesiz fazlı bir sisteme uygulanan bakışımlı bileşenler yönetiminde 1. basamaktan sistemi tanımlayan bileşen.
—Güz. sant. *Düz renk, düz boya,* derecelendirme ve gereç üzerinde çalışma yapılmadan, yüzeyin her noktasına eşit olarak sürülen renk, boya.
—Havc. *Düz uçuş,* sabit yükseltide yapılan uçuş.
—İnş. *Düz kiremit,* pişmiş toprak bir levhadan oluşan ve alt yüzünde bir ya da iki tespit dili bulunan yassı kiremit. (Açıkta kalan bölümü genellikle dörtköşe olan düz kiremit, doğrudan doğruya Romalılar'ın kullandığı *tegula*'dan türemiştir.)
—Mad. oc. *Düz galeri,* cevher katmanında düşey bir düzlemde doğrusal kalacak biçimde sürülen galeri. (Düz galeri yatay düzlemde, katmanın ya da damarın düzensizliğini izleyen düzey galerisinin karşıtıdır; sürekli konveyörler yalnız bu tür galerilerde kullanılır.)
—Mim. *Düz sütun,* gövdesinde yivler ya da bezemeler bulanmayan sütun.
—Mim. ve İnş. *Düz atkı,* bir açıklığı geçen, kemer taşlarıyla örülmüş lento. || *Düz demir silme,* düz taş atkılarının yükünü hafifletmek için kemer taşları altına yerleştirilen demir bağlama. || *Düz kaldırım atkısı,* bir parke yolda bölmelere çerçeve işlevi gören döşeme taşları dizisi. || *Düz silme,* geniş ve yassı silme.
—Mobc. *Düz perde,* perde bağıyla tutturulmamış perde.
—Müz. *Düz hareket,* vokal müzikte, iki ya da daha çok partinin, inici olsun çıkıcı olsun, koşut olarak ilerlemesi.
—Nörobiyol. *Düz elektroansefalogram,* üzerinde dalgaların belli olmadığı elektroansefalogram çizgisi. (Beynin öldüğünü gösterir, ama kişinin ölümünün kesinleşmesi için gene de 24 saat beklemek gereklidir.)
—Oy. *Düz parti,* bilardoda en basit ve en yaygın oyun biçimi. Oyunculardan birinin topu öteki iki topa çarptığı zaman sayı alınmış olur. Karambol sayısı belli bir rakamla sınırlandırılmamıştır.
—Seram. *Düz namlu,* ucu L biçiminde kıvrılmış namlu* (Kütahya seramikçiliğinde, ayak biçimlendirmede ve yüzey düzeltmede kullanılır.)
—Sesbilg. *Düz ünlü,* ağızdan çıkarken dudakların yuvarlaklaşmasını gerektirmeyen ünlü (örn. [i], [e]).
—Süslem. sant. *Düz levha,* eski kitaplarda, kitap başlıklarının düz olanlarına verilen ad. (Karşt. anl. KUBBE* LEVHA.)
—Tekst. *Düz saten,* tek renkli saten.
—Terz. *Düz dikiş,* eklenecek iki kumaşı yüz yüze gelecek biçimde yerleştirdikten sonra tersten yapılan dikiş. || *Düz düğmeleme,* kapatılacak giysinin kenarında tek sıra düğmesi olan düğmeleme türü. || *Düz elbise, düz kol,* genişliği ya da pensi olmaksızın dümdüz inen elbise, kol. || *Düz yaka,* alt kısmı yuvarlak yaka oyuntusuna takılan ve katlanmayan, takma düz şerit ya da pervaz geçirilerek oluşturulan yaka.
—Verg. huk. *Düz oranlı vergi,* büyüklüğü ne olursa olsun, matraha daima aynı oranda uygulanan vergi.
—Yumş. bil. Kıvrımları soldan sağa olan birçenetli kavkılılar için kullanılır. (Bir karındanbacaklının kavkısı, ucu yukarıya, açıklığı aşağıya ve ön yüzü gözlemciye dönük olarak yerleştirildiğinde, açıklık sağdaysa kavkı düz, soldaysa terstir; ters kavkılar çok daha enderdir, ama çok az sayıda yumuşakça türünde ters kavkıya rastlamak olağandır.)
—Zootekn. *Düz sırt,* atlarda sırt ve belin, sağrı ile aynı hizada bulunduğu sırt biçimi.

◆a. **1.** Engebesiz alan; düzlük. **—2.** *Düze çıkmak,* sıkıntılı, güç bir durumdan kurtulmak.
—Tekst. Tek renkli kumaş, tekstil malzemesi.

◆ be. Düz olarak; dümdüz: *Bir yere sapmadan düz gideceksin. Düz ör.*

—ANSİKL. Ed. Bu düzen eski mesnevileri anımsatırsa da böyle yazılmış şiirlerin mesnevi geleneği ile en küçük bir ilgisi yoktur ve fransız nazmının biçimsel niteliklerinden biridir. Mesnevilerde her beyit bütün içinde bağımsız bir bölüm oluşturur. Oysa düz uyak kullanılarak yazılan şiirlerde belirgin olan özellik dizelerin bir bütün meydana getirmesidir. Yahya Kemal Beyatlı'nın "Açık deniz" adlı şiiri bunun* sayısız örneklerinden biridir.
—El sant. *Düz hesap işi,* en basit ve en çok kullanılan sayılı nakışlardandır. İğne, kumaşın yüzüne alınıp sola ve yukarı doğru üç tel sayıldıktan sonra verevine batırılır ve ilk başlanan nokta üzerinden sola doğru üç tel sayılarak kumaşın altından birinci ipliğe paralel olarak çıkarılır. Aynı işlem motif boyunca yinelenir. Dönüşte düz kısımlar üstten, verev kısımlar alttan gidilerek boş yerler doldurulur. Yukarıdan aşağı ya da soldan sağa olarak yapılabilir.
• *Düz iğne,* en çok kullanılan dikiş ve işleme iğnelerindendir. Birçok türü vardır. Oyulgama* dikişi, makine* dikişi, sap* iğnesi, basamak* iğnesi, çöp* iğnesi, çit* iğnesi, eğreltiotu* iğnesi bunların başlıcalarıdır.

DÜZ → DUZİKO.

Düz halay, Urfa ve çevresinde oynanan, karşılama türü bir halk oyunu. (Yalnız kadınlar, yalnız erkekler tarafından ya da topluca oynanır. Bazen bir uzun havayla ya da ekipbaşının solo figürleriyle süslenir.)

Düz horon, Artvin ve çevresinde, özellikle Borçka yöresinde erkekler tarafından oynanan horon türü bir halk oyunu. (Yusufeli ve çevresinde *Varagele** adıyla bilinir.)

Düz oyun, Ege bölgesinde, özellikle kına gecelerinde kadınlar tarafından oynanan, karşılama türü bir halk oyunu.

DÜZAĞAÇ, Afyonkarahisar'ın Sincanlı ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 3 261 nüf. (1990). Belediye.

DÜZANLAM → ÖZANLAM.

DÜZARMÜRLÜ sıf. Tekst. *Düzarmürlü desen,* zemini, kart üzerinde işaretlemeyi gerektirmeyen ve düzenli armürlerden oluşmuş desen.

DÜZAYAK sıf. İnmeyi çıkmayı gerektirecek bölümü ya da merdiveni olmayan yer için kullanılır: *Düzayak bir ev. Düzayak bir dükkân. Düzayak yol.*
—Mim. Dış zemin düzeyinde inşa edilmiş bir yapı ya da tüm bölümleri aynı düzeyde olan konut için kullanılır.

Düzce ovası

DÜZBAĞ, Kahramanmaraş'ın Çağlayancerit ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 3 414 nüf. (1990). Belediye.

DÜZBASKI a. Matbaac. Kalıp izlerini önce kauçuğa, kauçuktan da kâğıda geçirmeye yarayan çift kopyalı baskı yöntemi: ofset.

DÜZCE sıf. Düze yakın, oldukça düz.

DÜZCE, Batı Karadeniz bölgesinde Bolu iline bağlı ilçe; 156 326 nüf. (1990); merkez bucağı dışında 2 bucak, 137 köy. Merkezi, Bolu'nun 46 km kuzey-batısında *Düzce,* 61 878 nüf. (1990). Zengin bir tarım alanının iş, ticaret ve sanayi merkezi. Düzce kasabası, hızlı gelişmesini, İstanbul-Ankara karayolunun güzergâh değiştirmesine borçludur. Önceleri yol, ovanın daha K.'inde önemli eski bir yerleşme ve ovanın ticaret merkezi olan Üskübü'den (antik Prusias ad Hypium, günümüzde Konuralp) geçiyordu. Yolun ovanın ortasına alınması ile Konuralp tenhalaşırken şimdiki Düzce kenti doğdu. Orman ürünleri sanayisi, oto tamirhaneleri.

Düzce, Düzce (Bolu) yöresinde yetiştirilen orta ya da küçük boy yapraklı, çok ince dokulu, açık renkli, tok içimli, kokulu tütün çeşidi.

DÜZCE, rumca **Ahna,** KKTC'de Gazi Mağusa ilçesine bağlı köy.

Düzce ayaklanmaları, Marmara'nın doğu bölgesinden başlayarak Hendek, Adapazarı ve Bolu yörelerine kadar yayılan karşı devrim hareketleri (13 nisan-25 mayıs 1920; 8 ağustos-23 eylül 1920). Düzce'nin çerkez önde gelenlerinden bazıları Damat Ferit hükümetinin teşviki ile, Ankara'daki Heyeti temsiliye yönetimine karşı ayanlandılar ve çevrelerine çok sayıda adam toplayarak burayı işgal ettiler (13 nisan 1920), Bolu mutasarrıfı Haydar Bey'i de tutsak aldılar. Olayın büyüme eğilimi gösterdiğini kestiren Heyeti temsiliye, yarbay Mahmut Bey komutasındaki 24. Tümen'in Geyve'den Düzce'ye, Kandıra'da üslenen binbaşı Çolak İbrahim Bey'in müfrezesinin Adazapan'na, Balıkesir'de bulunan Çerkez Ethem kuvvetlerinin de aynı yöreye gitmesini buyurdu. İki taburluk gücünü Düzce'ye doğru yola çıkaran Mahmut Bey (22 nisan 1920), Hendek dışındaki köprüde pusuya düşürülerek öldürüldü. Tümen komutanının ölümü üzerine çatışma, kısa sürede ayaklanmacıların üstünlüğüyle sona erdi. Tümen subaylarının tümü tutsak edildi, silah ve ağırlıkları ellerinden alınan erlerse serbest bırakıldılar. Bu arada, 30 kişilik bir makineli tüfek birliğiyle Taraklı'ya gelen Çolak İbrahim Bey (21 nisan 1920), kasabayı kuşatan yaklaşık 300 ayaklanmacının saldırısına uğradı. Makineli tüfeklerin verdiği üstünlükle ayaklanmacıları püskürterek Göynük'e doğru yola çıkan İbrahim Bey (1 mayıs 1920), buradaki karşı devrimcileri de Mudurnu'ya çekilmek zorunda bıraktı. Düzce karşı devrim hareketinin başladığı günlerde Balıkesir'de çıkan ayaklanmalarla uğraştığı için yöreye ancak mayısın son haftasında ulaşabilen Çerkez Ethem kuvvetleri, Sapanca ve Adapazarı'nı çatışmasız ele geçirdiler (23 mayıs 1920). Kentte duruma egemen olduktan sonra Hendek ve Düzce üzerine yürüyen Ethem Bey, oradaki karşı devrimcileri de tutsak alıp elebaşılarını asarak Birinci Düzce ayaklanmasını bastırdı (25 mayıs 1920). Daha sonra Düzce'de karşı devrim hareketi yeniden canlanır gibi olduysa da (8 ağustos 1920), tüm hazırlıklarını tamamlayarak bölgeyi denetimi altına almış olan XX. Kolordu komutanı Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, hemen harekete geçtiğinden ayaklanmacıların girişimleri, daha toparlanma döneminde, çabucak bastırıldı (23 eylül 1920). İkinci Düzce ayaklanmasının bastırılmasından sonra TBMM hükümeti kuvvetlerine teslim olanların çoğu affedilerek çeşitli hizmetlere yerleştirildi.

hava kabarcıklı su düzeci

DÜZCE ovası, B. Karadeniz bölümünün B. sınırında, İstanbul-Ankara karayolunun geçtiği geniş alüvyal ova. Yaklaşık 200 km². Çok verimli bir tarım alanı (mısır, tütün, şekerpancarı) ve önemli bir yolboyudur.

DÜZD sıf. (fars. *düzdîden,* çalmak'tan *düzd*). *Esk.* Çalan, çalıcı: *Dil-düzd* (gönül çalan).

◆ a. Hırsız.

DÜZDAN çoğl. a. (fars. *düzd*'ün çoğl. *düzdān*). *Esk.* Hırsızlar.

DÜZDANE be. (fars. *düzd* ve *-āne*'den *düzdāne*). *Esk.* Hırsız gibi.

DÜZDEĞİŞMECE a. Dilbil. ve Bel. Bir kavramı, zorunlu bir ilişkiyle ona bağlı başka bir kavramı belirten bir terimle dile getirme.
—ANSİKL. Düzdeğişmeceyle birleşen iki terim arasındaki bağlantı çok çeşitli olabilir: neden-sonuç ilişkisi (*son uyku* [ölüm]; içerik-içeren ilişkisi *(Bütün bir ŞİŞE'yi içmek; bütün KENT uyuyor),* işi yapanla araç ilişkisi (*usta bir FIRÇA* [ressam]), nesneyle kökeni arasındaki ilişki *(Beyaz KAVAKLIDERE, bir STRADIVARIUS),* vb. Eğretileme'de aralarında bağlantı bulunan terimlerin bir ya da daha fazla ortak anlambirimcikleri bulunmasına karşılık, düzdeğişmecede anlambirimcikler aynı bütünde, aynı maddi bütünlükte yer alır. R. Jakobson'a göre, eğretilemede benzeşim bağıntısı (paradigmatik), düzdeğişmecedeyse bitişiklik (sentagmatik) bağıntısı sözkonusudur. Düzdeğişmecede, eğretileme gibi, önemli bir sözlüksel yaratım etkenidir. Hatta her ikisi de doğal dillerin iç işleyişinin temel öğeleri sayılabilir.

DÜZDİ a. (fars. *düzd* ve *-î*'den *düzdî*) *Esk.* Hırsızlık.

DÜZDİDE sıf. (fars. *düzdîde*). *Esk.* Çalınmış şey için kullanılır: *Dürr-i düzdîde* (çalınmış inci).

DÜZDÖNÜŞ a. Havc. Bir uçağın dikey tırmanıştan sonra pikeyle dalışa geçmek için dönüş ekseni çevresinde 180° dönerek başlangıç yönünün ters yönde yatay uçuşa geçip yaptığı akrobasi hareketi. (Bu hareket pilotun yalnız düşey düzlem içinde bir dizi manevrayla 180° lik bir kerteriz değişikliği yapmasını sağlar.)

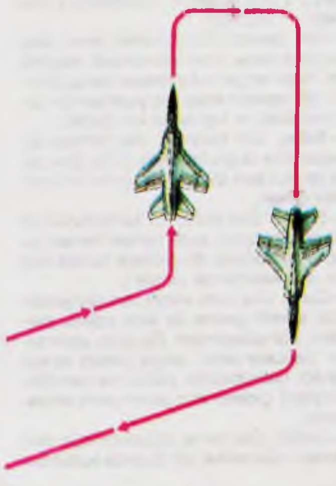
DÜZDUVAR a. Dağc. Kaygan ve çatlaksız, az ya da çok dik kaya yüzü. (Bir düzduvarı aşmak için dağcı, eğim fazla değilse yapışma teknikleri kullanmalı, eğim fazlaysa, en küçük girinti çıkıntıdan yararlanmaya dayanan tekniklere başvurmalıdır.)

DÜZDÜRMEK → DÜZMEK.

DÜZE → DOZ.

DÜZEÇ a. (*düz*'den *düz-eç*). Bir yüzeyin eğik olup olmadığını saptamak için kullanılan araç. (Eşanl. TESVİYE ARACI.)
—İnş. *Çekülllü düzeç,* tepesinden bir çekül ipi sarkan A harfi biçimindeki alet. ‖ *Eğim düzeci,* başlığı bir eğimin açısını ölçecek biçimde derecelendirilmiş olan çekülllü düzeç. ‖ *İpli düzeç,* düşey kolu bir çekül ipi taşıyan bir gönyeden oluşan alet. ‖ *Kauçuklu düzeç,* uzun bir hortumla birleştirilmiş ve içine bir sıvı doldurulmuş iki küçük tüpten oluşan tesviye aleti. ‖ *Konsollu düzeç,* bir çeşit metal kola dik olarak yerleştirilen ve bir duvarın, bir bölmenin, vb. düşeyliğini denetlemede kullanılan hava kabarcıklı düzeç. ‖ *Su düzeci,* kendisine dik metal bir boruyu taşıyan bir sehpadan oluşan ve bu borunun dik açı oluşturacak biçimde kıvrılmış uçlarının uzantısında iki cam tüp bulunan, yatay gezleme aygıtı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Optik. Yatay doğrultuyu belirlemeye yarayan, duyarlı bir dürbün ve kabarcıklı bir düzeçle donatılmış optik gezleme aygıtı.
—Teknol. *Hava kabarcıklı su düzeci,* bir hava kabarcığı bırakarak sıvıyla doldurulmuş ve bir şasiye yerleştirilmiş, iki ucu kapalı, saydam bir tüpten oluşan düzeç. (Hava kabarcığı, iki ucunu birleştiren çizgi yatay konumunu koruyacak biçimde sürekli tüpün en üst bölümünde denge halindedir. Bu durumda kabarcığın konumunu iki röper gösterir. Kimi düzeçler bir vidayla ayarlanabilir. Su düzeci XVII. yy.'da bulundu ve daha sonra geliştirildi. Bu aygıt dönme eksenine düşey bir konum vermek için genellikle fizik aygıtlarına takılır.) [Eşanl. SUTERAZİSİ.]
—Topogr. NİVO'nun eşanlamlısı. ‖ *Düzeç tüpü,* bir sıvı ve bir gaz kabarcığı içeren kaval biçiminde cam tüp.
—ANSİKL. İnş. *Çekülllü düzeç* ya da *duvarcı düzeci,* İlkçağ'dan beri bilinen genellikle A harfi biçiminde bir alettir ve yataylığı denetlemeye yarar. Aletin iki cetveli bir dik açıyla birleşmişse, bu bir *duvarcı gönyesi*'dir. Başlık üzerine, bir *karşılaştırma çizgisi* kaydedilmiştir; ayaklar yatay bir düzlem üzerinde durduğunda, ip, bu çizgi ile çakışır. Dik bir çerçeve oluşturan üç cetvelli çekülllü düzeçlerle bir düzlemin yataylığı alttan da denetlenebilir. Bu son kullanım için, T harfi biçiminde düzeçler de kullanılır. *Eğim düzeci,* çok sayıda açının, genellikle kemer biçiminde eğilmiş başlık üzerine işaretlenmiş olduğu üçgen bir çekülllü düzeçtir. Çok basit bu aletlerin kullanımı, tahta ya da metal kabarcıklı düzeçlerin genelleştirilmesine kadar sürmüştür.
İskenderiyeli Heron'un daha İ.S. I. yy.'da

düzdönüş

sözünü ettiği su düzeci, birleşik kaplar ilkesine göre çalışır. Bir miktar boyalı sıvı, iki borunun yarı yüksekliğine ulaştığında, aynı düzeydeki yüzeyleri ve dolayısıyla, yatay doğrultuyu gösterir. Bu alet bir eksen etrafında dönüyorsa, bir ufuk dönüşü yapmaya olanak verir. Aynı ilkeye dayansa da, *kauçuklu düzeç*'in çok farklı bir işlevi vardır: iki işçiye, adım adım ilerleyerek duvar üzerine röperler çizme ve daha sonra bunları çırpı ipi vurularak oluşturulmuş bir *düzeç çizgisi* ile birleştirme olanağı verir.

DÜZEÇLEME a. Aynı düzeye getirme, yüzey ayrımlarını ölçme, tesviye.

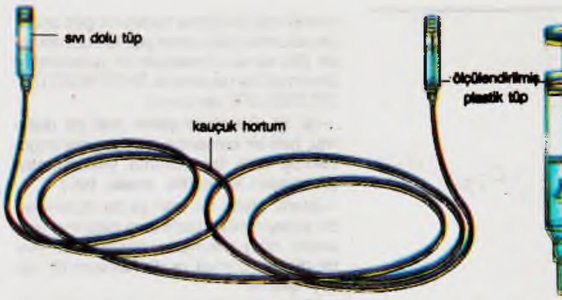
DÜZEÇLEMEK a. Teknol. Bir su düzeciyle ölçmek ya da denetlemek.

DÜZELME a. Düzelmek eylemi.
—Nöropsikol. *İşlevsel düzelme*, bir beyin lezyonu yüzünden bozulmuş olan herhangi bir işlevin (konuşma, görme, vb.) kısmen ya da tamamen yeniden işlerlik kazanması. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Patol. Bir hastalıktan ya da kazadan sonra eski hale gelme. || *Dokuların düzelmesi*, bir iltihaptan ya da travmadan sonra dokuların onarımı.
—ANSİKL. Nöropsikol. Sinirsel dayanağı zedelendikten sonra bir işlevin yeniden işlerlik kazanmasını açıklamak için birçok mekanizma öne sürülebilir: *sağalma*, yeniden düzenleme, vb. Sağalma, işlevin beyin kabuğunun özgülleşmiş bir bölgesinin içinde abartmalı olarak canlandığını kabul eder: bu bölgenin zedelenmemiş kısımlarınca üstlenilen işlev, lezyondan öncekiyle özdeş olarak yeniden işlemeye koyulur; *yeniden düzenlenme* bir performansın beyin kabuğunda birçok merkeze bağlı olabileceğini varsayar: lezyondan nasılsa kurtulmuş bir merkez işlevi üstlenebilir, hatta performanslar o sırada değişik güdümler sayesinde yerine getirilse bile. Harekete geçen mekanizma ne olursa olsun, işlevin düzelmesi, merkez sinir sisteminde karakteristik bir esnekliğin varlığını gösterir. Birçok etmen bu düzelme mekanizmalarını etkileyebilir: sözkonusu etmenler bireye (cinsiyet, yaş, önceki deneyimler, vb.) lezyonun doğasına ve gelişme süresine, hatta lezyon sonrası koşullara (örneğin, bir yeniden eğitim işlemi) bağlı olabilir.

DÜZELMEK gçz. f. **1.** Bir şeyden söz ederken düz duruma gelmek, girintisi, çıkıntısı kalmamak: *Buradan sonra yol düzeliyor.* **—2.** Düzeni bozulmuş bir şey, aksayan bir iş, bir durum sözkonusuysa, iyiye doğru gitmek; yoluna girmek, iyileşmek: *Bu sorunları dert etme, her şey düzelecek. İşleri düzeldi. Yeni anteni takınca görüntü düzeldi.* **—3.** Yağışlı ya da soğuk bir hava durumundan söz ederken açılmak, ısınmak: *Mayıs geldi ama havalar hâlâ düzelmedi.* **—4.** Bir kimse sözkonusuysa, hastalığı geçmek, sağlığını kazanmak; olumsuz görülen huy ve alışkanlıklarından vazgeçmek: *Üç gündür çok ateşi vardı ama bugün biraz düzeldi. Artık düzeldi, kumar oynamıyor.*
◆ **düzeltmek** ettirg. f. **1.** *Bir şeyi düzeltmek*, onu düz, düzgün duruma getirmek: *Eğri çivileri düzeltmek. Eğri duran tabloyu düzeltmek.* **—2.** *Bir şeyi düzeltmek*, onu düzenli duruma getirmek; öğelerini uygun biçimde düzenlemek, düzene sokmak: *Saçını düzeltmek. Başörtüsünü düzeltmek. Kravatını düzeltmek. Kitaplarını düzelt. Masayı, masanın üzerindekileri, bavulu, odasını düzeltmek.* **—3.** *Bir aygıtı, nesneyi vb. düzeltmek*, onun bozukluğunu, aksaklığını gidermek, onu onarmak, eski durumuna getirmek: *Duvar saati beş dakika ileri gidiyordu, düzelttim. Eteği giyin, üstünüzde düzeltelim.* **—4.** *Bir yanlışı, bir kusuru vb. düzeltmek*, içerdiği yanlışları, hataları yerlerine doğruyu getirerek yok etmek, tashih etmek; kurala, doğru olana uygun biçime sokmak; eksikliklerini gidermek: *Yazım yanlışlarını düzeltmek. İşlemdeki bir hatayı düzeltmek. Konuşmasını düzeltmek. Gözdeki kaymayı gözlükle düzeltmek. Bir çocuğun kusurlarını, kötü alışkanlıklarını düzeltmek. Davranışlarını düzeltmek.* **—5.** *Bir zorluğu, anlaşmazlığı, işi vb. düzeltmek*, bir anlaşmazlığı uzlaşmaya dönüştürmek, zorluğu gidermek, bir işi yoluna koymak: *Dargınların aralarını düzeltmek. İşlerini düzeltmek.*
—Binc. *Bir atı düzeltmek*, bir atı terbiye etmek, eğitmek. || *Dizginleri düzeltmek*, dizginler aracılığıyla atın ağzına hafifçe dokunmak için dizginleri kısaltmak. (At bu hareketten sonra dizginleri germelidir.) || *Üzengileri düzeltmek*, üzengi kayışlarının boyunu ayarlamak.
—Denizc. *Bir geminin rotasını düzeltmek*, pusuladan ya da düşmeden kaynaklanan çeşitli hataları gözlem yaparak saptamak ve buna göre geminin rotasını değiştirmek. || *Kronometreleri düzeltmek*, gökbilimsel gözlemlerle ya da bir etalon sarkacıyla karşılaştırarak kronometrelerin işlemesini ve mutlak durumunu sağlamak. || *Palamarı düzeltmek*, bir palamarı kullandıktan sonra yeniden istiflemek. || *Pusulayı düzeltmek*, pusulayı denkleştirmek için arızi sapmasını belirlemek; değişik yönlere göre pusulanın arızi sapmasını en aza indirgemek. (Bakiye hatalar bir arızi sapma çizelgesine işlenir.) || *Sekstant düzeltmek*, alet hatasını en aza indirgemek ya da yok etmek için gerekli düzeltmeleri yapmak.
—Dy. *Bir yolu düzeltmek*, bir yolun, yatay ya da düşey ardışık yer değiştirme işlemleriyle kuramsal yolla çakışmasını sağlamak.
—İşlem. Tornada, düzeltme işlemi yapmak.
—Mak. san. Kaba bir yüzeyi, iyi görünüm vermek için belli bir boyut elde etmeye çalışmaksızın işlemek. || *Delik düzeltmek*, bir deliğin çapını, aşınmadan kaynaklanan ovalliği gidermek amacıyla hafifçe artırmak.
—Matbaac. Düzeltmenin işlevlerini yerine getirmek.
—Metalürj. Modelin çıkarılmasından sonra kalıbın belli bölümlerini onarmak. || *Çubuk düzeltmek*, düzeltici tekerciklerle çekerek tama doğrusal bir konum vermek. || *Çekiçle düzeltmek*, sac levhadan yapılmış bir parçada kalıpçı bıçağının ya da çekiç burnunun bıraktığı izleri silmek. (Zanaatçı. işi.)
—Orm. san. *Kenar düzeltmek*, kontrplak sanayisinde, birleştirme ya da yapıştırma bakımından, bir kaplama levhasının kenarlarını tam düz duruma getirmek.
—Taşoc. Bir mermer ya da sıkı taş levhasının alnını ve yüzünü sistireden ya da kumtaşı moletinden geçirerek işlemek. (Eşanl. EŞDÜZEY'E GETİRMEK.)
—Teknol. Çeşitli meslek dallarında, parçalara aynı kalınlığı vermek, bir yüzeyi ya da bir çubuğu düzleştirmek.
—Tekst. *Armür düzeltmek*, bir desenin armürünü ikinci bir desen kartına geçirmek.
◆ **düzeltilmek** edilg. f. Düzeltmek eylemine konu olmak; düzeltmek eylemi yapılmak: *Eğri çiviler düzeltildi. Yanlışlar kâğıdın üzerinde düzeltildi. Elbisenin kolu düzeltilmeli.*
—İstat. *Düzeltilmiş veriler*, ham verilerin yanıltıcılığına yol açabilecek etmenleri hesaba katan veriler.

DÜZELTİ a. Matbaac. Uzlaşmalı basılı prova üzerindeki dizgi yanlışlarını belli işaretlerle belirtme.

DÜZELTİCİ sıf. **1.** Düzeltme işini yapan. **—2.** Düzenleyen, sıraya koyan.
—Bilş. ve Telekom. *Hata düzeltici kod*, bir işaret öğesinin kaza sonucu bir başka işaret öğesiyle yer değiştirmesinden kaynaklanan belli sayıda hatayı düzeltmek için tasarlanmış hata algılayıcı kod.
—Cerr. *Düzeltici cerrahi*, vücudun dış görünüşünü ve özellikle yüzün eksiklik ve anomalilerini düzeltmeyi amaçlayan plastik cerrahi bölümü.
—Eczc. *Düzeltici madde*, zararlı ya da ho-

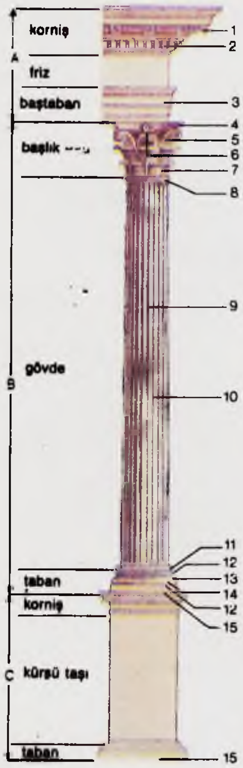

kauçuklu düzeç

şa gitmeyen bazı etkileri gidermek için bazı ilaçların içine konan madde.
—Havc. *Düzeltici pervane* ya da *rotor*, mekanik iletmeli bir helikopterin arka ucunda yer alan küçük çaplı, değişken adımlı pervane ya da rotor. (Ana tutunma rotorunun oluşturduğu tepki kuvvet çiftini yok etmeye ve helikoptere yön vermeye yarar.)
—Opt. Bir hatayı düzeltmeye yarayan bir aygıt, bir alet için kullanılır.
—Saatç. Isı değişimlerine karşı ayar duyarlılığını aynı düzeyde tutmaya yarayan sarkaç ya da balans için kullanılır.
◆ a. DÜZELTMEN'in eşanlamlısı.
—Bayınd. *İnce düzeltici*, asfalt bir yüzeyi düzlemeye ve sağlamlaştırmaya yarayan ve ısıtılarak kullanılan metal alet.
—Havc. Kuvvet çiftini gideren pervane ya da rotor.
—Mak. san. Taşlama taşlarını biçimlendirmede kullanılan takım. (Örneğin elmas, elmas taneleriyle donatılmış şablon, metal döner bıçak ya da topaklaşmış aşındırıcı çubuk.)
—Matbaac. Tipografi provalarını denetlemekle görevli uzman.
—Siber. Bir otomatik denetim sisteminin kararlılığını ya da kesinliğini iyileştirme görevini üstlenen organ. (Düzelticiler elektriksel, mekanik, elektromekanik, elektronik, pnömatik, hidrolik vb. filtrelerdir.) || *Geribeslemeli düzeltici*, bir ikincil geribesleme yoluna yerleştirilen düzeltici. || *Kaskat düzeltici*, ana ileribesleme yoluna yerleştirilen düzeltici.

DÜZELTİLMEK → DÜZELMEK.

DÜZELTME a. **1.** Düzeltmek eylemi, işi. **—2.** Daha iyi duruma getirmek için yapılan değişiklik; onarma, reform, ıslahat, **—3.** DÜZELTİ'nin eşanlamlısı.
—Al. tak. *Düzeltme takozu*, kabartı gidermeye yarayan saççı takımı.
—Arit. Bir sayının doğru bir değeriyle, bu sayının hesaplanan değeri arasındaki farka eşit gerçek sayı.
—Balist. *Atış başlangıç öğelerini düzeltme*, atış anında, balistik ve hava koşullarına uyarlamak için atış çizelgelerini düzenleme koşullarında yapılan düzeltme. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Camc. Bir cam yüzeyinde bulunan bir hatayı, çoğunlukla da bir çiziği yerel bir perdahlamayla onarma.
—Coğ. Sular altında kalmış toprakları kurutmak ve verimli kılmak için gerçekleştirilen çalışmalara topluca verilen ad.
—Denizc. *Pusulayı düzeltme*, bir geminin yapısında ya da yükünde bulunan çelik nedeniyle, bu geminin pusulasındaki mıknatıslı iğnenin arızi sapmalarını giderme.
—Dilbil. *Düzeltme imi*, türkçede (^)işareti; kimi ince-uzun okunan /a/, /u/ ünlülerini belirtmede, yazılışları aynı, anlamları ayrı sözcüklerde kökensel olguları vurgulayarak anlam farkını belirtmede kullanılan işaret. (ŞAPKA da denir.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Dy. *Bir şevi, bir yolu düzeltme*, bir şev yüzeyini ya da bir demiryolunda yol boyunu düzlemeye ve düzenlemeye yönelik işlem.
—Havc. Dönüşe, tırmanışa ya da dalışa geçmiş bir uçağı düz uçuş konumuna getirme.
—İstat. *Süreklilik düzeltmesi*, betimsel istatistik ölçülerinin (ortalama, değişke, vb.)

korinthos düzeni (Vignola'ya göre)
A. *Saçaklık:*
1. Destekçe;
2. Diş;
3. Fascia.
B. *Sütun:*
4. Abak ya da başlık çanağı;
5. Kıvrım;
6. Gülçe;
7. Akantus yapraklı iki sıradan oluşan başlık sepeti;
8. Tepe bileziği;
9. Yiv;
10. Arayüzey;
11. Geçiş;
12. Kaval silme;
13. Çerçeve çizgisi;
14. Boyunsak silme;
15. Pervaz.
C. *Ayaklık.*

hesabında sınıflama hatalarını göz önünde bulundurmak üzere yapılan düzeltmeler. (Bu sorunu inceleyen ilk yazarlardan birinin adına dayanarak SHEPPARD DÜZELTMELERİ de denir.)
—İşl. ikt. *Düzeltme işlemi,* belli bir durumu, belli bir zamanda, başlangıçta öngörülmüş olan bir duruma yaklaştırmayı amaçlayan karar. (Bk. *ansikl.* böl.)
—İşlem. Metal bir telin ya da düzlemsel bir yüzeyin düzensizliklerini giderme. (Bk. *ansikl.* böl.) || Tornada, parçanın eksenine dik çembersel ya da halkasal bir yüzeyi işleme.
—Mak. san. *Diş düzenini düzeltme,* bir dişli takımında, birbirini kavramış iki çarkın temel dairelerinin göreli konumunu değiştirme. (İşlem diş sayısı az olduğunda, diş açma ya da işleyiş sırasında birbirine değen profillerde ortaya çıkan dişdibi boşalmalarını önlemek amacıyla yapılır.)
—Marangl. Rende, planya ya da kalınlık makinesiyle parçaların yüz ve cumbalarının kabasını alma.
—Matbaac. Bazı fotomekanik yöntemlerde (ofset ve helyogravür), gravürden sonra, ışık almış katman bölümlerini gidermeyi amaçlayan işlem.
—Metalürj. Üretim sırasında gerek ısılişlem, gerek işleme çalışmaları yüzünden biçim değiştirmiş metal parçalara ilk konumlarını kazandırma.
—Orm. san. *Düzeltme makinesi,* kontrplak sanayisinde, bir kaplama levhasının kenarlarını en iyi biçimde düzeltmek için kullanılan makine. (Levha paketi, bir masa üzerinde bir putrel ya da bir pres yardımıyla sıkıştırılır, yatay ve dikey hareketli bir alet [ince dişli bir testere, rendeleme aletleri] uzunlamasına ve kılıcına konmuş olan iki levhayı tedricen sıkıştırarak keser ve düzeltir. Hatta bu işte düzeltici bir keski de kullanılabilir.)
—Ölçbil. Fiziksel bir olayın ölçüm çizelgesindeki hızlı dalgalanmaları eleme. (Bu olayın, temelde yeterince düzgün bir eğriyle gösterilebileceği varsayılır.) || *Düzeltme çarpanı,* ölçü aygıtlarında ölçülecek büyüklüğün gerçek değerini elde etmek için ölçüm sonucu ile çarpılması gereken sayı.
—Postc. Zarfların sağ üst köşelerine damga basılması için, mektupların düzenli bir sıraya konulması. (Düzeltme, elle ya da "düzeltme makineleri" yardımıyla otomatik olarak yapılabilir.)
—Saatç. Zaman aygıtlarında duyarlılığı bozan etkileri sınırlandırma ya da ortadan kaldırma. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Teknol. *Boru düzeltme aleti,* bükülmüş boruları düzeltmeye ya da yerine takılmış borulara eğim vermeye yarayan takım. (Ortasına vida açılmış ve bir sonsuz vida taşıyan üzengi biçiminde bir parçadan oluşur. Boru üzenginin ve vidanın iki yanındaki kancalı çektirmelerin içine sıkıştırılır; vidanın devinimi borunun biçim değiştirmesini sağlar.)
—Tekst. *Armür düzeltme,* birinci desen kartı üzerinde birbirine karışmış tüm atkıları çizgi çizgi ve renk renk yeniden ortaya çıkartmak için ikinci desen kartına geçirme.
—Telekom. *Algılama ve yinelemeyle hata düzeltme,* hata algılayıcı bir kod kullanarak yapılan düzeltme. (Alma sırasında ortaya çıkan bir karakter işaretindeki her bozulma, otomatik olarak yayımlanan karakterin son işaretlerinden oluşmuş sabit bir diziyi vericinin yinelemesine yol açar.) || *Geri dönüş ve yinelemeyle hata düzeltme,* otomatik karşılaştırma ve yanlış olduğu bilinen karakter işaretlerini yineleme yoluyla hata düzeltme.
—Verg. huk. Bir vergi müfettişinin doğrulaması sonucu, vergi yasaları doğrultusunda, bir işletmenin bilanço sonuçları ve cirosunda ya da yükümlünün gelir beyanında, sözkonusu yükümlünün (gerçek ya da tüzel kişi) ödeyeceği vergi tutarında bir artırıma yol açan değişiklik. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Düzeltme hakkı,* vergi yükümlüsünün yanlış beyanı göz önüne alınarak, vergi idaresince, matrahlar üzerinde düzeltme yapılması. (Düzeltme işleminin işyerinde yapılması, ancak düzensiz ya da eksik muhasebe kayıtları sözkonusu olduğunda gündeme gelir.)
—ANSİKL. Balist. Atış başlangıç öğelerinde yapılan düzeltmeler kuramsal nitelikte olabilir: ilk hız, kullanılan barut hakkından, patlama sıcaklığından, mermi ağırlığından ve namlunun aşınmasından etkilenir; mermi yolu ise, basıncın, hava sıcaklığının ve her yükseltideki rüzgârın etkisinde kalır. Kimi kez elle yapılan bu düzeltmeler, genelde atış ölçüm aygıtlarıyla otomatik olarak gerçekleştirilir; bazen de daha önceki atışların sonuçları yorumlanarak, deneme yoluyla sağlanır.
—Dilbil. Türkçede(ˆ) işareti arapça ve farsça kökenli sözcüklerde /k/, /g/ ünsüzlerinden sonra gelen uzun ve ince okunan /a/ ve /u/ ünlüleriyle (örn. *kâğıt, kûfi, dükkân* vb.) yazımları aynı, anlamları ve okunuşları farklı kimi yabancı sözcüklerde aslı uzun ya da ince okunan /a/, /u/ ünlüleri üzerinde kullanılır (örn. *adet, âdet; hala, hâlâ* vb.). Bunların dışında devlet kuruluşlarınca benimsenmiş kimi yer adlarında ince ya da uzun okunan ünlüler üzerinde de bu işaret görülmektedir (örn. *Lâpseki, Islâhiye, Emirâlem* vb.).
—İşl. ikt. *Düzeltme işlemi*'nin özelliği, işletmenin (ya fabrikanın, ya da servisin) elinde, faaliyetini yönlendirecek birtakım yol gösterici öğelerin bulunmasıdır: rakamlarla belirtilen hedefler, programlar, sonuçları denetleme araçları, sapmaları belirleme yolları gibi. Düzeltme işlemleri, ancak bu sapmaların belirlenmesiyle başlar. Bu biçimde tanımlanan düzeltme işlemi ile "bir durumu düzeltmek" için yapılan işlemler arasındaki ayrım, gerçekte, birincisinde işlemin önceden kararlaştırılmış, hazırlanmış ve tam zamanında başlatılmış olmasına karşın, ikincisinde zorlayıcı bir duruma çözüm getirebilmek kaygısıyla alelacele ve bazen çok geç olarak gerçekleştirilmesindedir.
—İşlem. Bir metal teli düzeltmede başvurulan yol, bu teli konumu ayarlanabilen belli sayıda tekercik arasından geçirmektir. Bir sac ise bükme işleminde de olduğu gibi metal merdaneler arasından geçirilerek düzeltilir. Sac düzeltme özellikle sacı düzlem duruma getirmek için uygulanır; çekiç darbesi izi gibi küçük yüzeysel düzensizlikleri gidermek istendiğinde işlem "düzleme" adını alır. Metal parçaları düzeltmede eğe ya da planya kullanılır. Ağaç parçalar marangoz planyası ile düzeltilir. Bu son işlemde düzeltme, iş parçasını hazırlamanın ilk evresidir.
—Saatç. Zaman aygıtlarında ayar bozulmasına neden olan başlıca nedenler şunlardır: sıcaklık değişiklikleri; devindirici gücün, zemberekten ya da pilden kaynaklanan düzensizliği; genliği ve eşzamanlılığı değiştiren farklı kullanım konumları.
Isıl etkileri azaltmak için özel çelik-nikel alaşımlarından yararlanılır: değişmez esneklikteki Elinvar çeliğinden pandüller, genleşmesiz İnvar çeliğinden sarkaçlar. Kuvarslı saatlerde, değişmez bir sıcaklık ve basınç sağlamak amacıyla kuvars kristali bir termostatla birlikte vakum kutusuna yerleştirilir.
—Verg. huk. Düzeltme işleminin bildirimi çelişik bir süreç içerir ve zamanaşımını durdurur. Bildirim, yineleme süresi içinde olmalı, düzeltme işlemi bir mali yılın ötesine gitmemeli ve yükümlüye savunma hakkı tanıyacak derecede ayrıntılı yapılmalıdır.

DÜZELTMEK → DÜZELMEK.

DÜZELTMELİ sıf. Havc. ve Uz. Havc. *Düzeltmeli güdüm,* art arda yörünge düzeltmeleri uygulayarak yapılan güdüm yöntemi. (Bu yöntem üç konum bileşeni ile üç hız bileşeninin anlık ve yinelemeli hesabına dayanır.)

DÜZELTMEN a. Matbaac. Provaları okumak ve dizgi hatalarını özel işaretler kullanarak belirtmekle görevli kişi. (Eşanl. DÜZELTİCİ, MUSAHHİH.)

DÜZEM → DOZAJ.

DÜZEN a. **1.** Her bir öğesi yerli yerinde olan, düzenlenişi ile akla yatkın gelen bir bütünün, bir yerin durumu: *Bir odanın düzeni. Kitaplarını düzene koymak. Düşüncelerine bir düzen vermek.* **—2.** Bir toplumu, toplumsal, siyasal, ekonomik, yasal yönetimsel vb. açılardan düzenleyen kurumlar ve yasalar dizgesi: *Düzene saygılı olmak. Düzeni korumak.* **—3.** Tutarlı bir bütünü oluşturan yasa ve kuralların tümü; öğeler arasındaki uyum, denge: *Evrenin düzeni. Doğanın düzenini bozmak.* **—4.** Hile, dolap. **—5.** *Düzen kurmak,* bir işyerini gerekli araç gereci sağlayarak çalışır duruma getirmek; hile ve oyuna başvurmak. || *Düzen vermek,* düzenli, derli toplu bir duruma sokmak.
—Ask. Arazide birliğin, denizde donanmanın, havada bir grup hava taşıtının eğitim, manevra ya da savaş amacıyla aldığı ya da alabileceği durum. (Örneğin: kol düzeni, taarruz düzeni.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *İkili, üçlü, dörtlü düzen,* askeri birliklerin düzenlenmesinde benimsenen ikili, üçlü, dörtlü çalışma biçimi. (Günümüzde, alayların oluşturulmasında dörtlü düzen izlenir, bunlar dört taburu, taburlar da dört bölüğü içerir.) || *Muharebe düzeni,* değişik birliklerin eskiden, savaşmak için, bugün ise tatbikat ve geçit töreni için aldıkları tertip. || *Yanaşık düzen,* eskiden savaşta, bugün ise eğitim ve törenlerde birliklerin aldığı tertip.
—Ask. denizc. *Esas pruva düzeni,* savaş gemilerinin borda numaralarına göre birbirlerinin dümen suyunda seyrederken aldığı düzen. || *Yanaşık düzen,* YANAŞIK NİZAM'ın eşanlamlısı.
—Elekktrotekn. *Anma düzeni,* bir elektrik düzeneğinde, anma değerleri ve çalışma koşulları kümesi.
—Isıl mot. *Külbütör düzeni,* külbütörler ve bunların desteklerle donatılmış taşıyıcı millerinden oluşan bütün. || *Yağlama düzeni,* bir motorun yağlama yağını, dolaşım pompasından krank milinin ve kam milinin yataklarına götüren boru donanımı.
—İkt. düş. tar. *Doğal düzen,* fizyokratlarla klasiklere göre (A. Smith), her zaman ve her şey için geçerli olan ve ortaya çıkarılması gereken yasaların tümü. (Fizyokratlara göre düzen, Tanrı tarafından istenip kurulmuştur [tanrısal düzen]. Klasiklere göre ise, hükümet bireyler arasındaki rekabetin [kişisel çıkar], özgürlüğe saygılı bir biçimde serbestçe işlemesine karışmadığı durumda, bir "görünmez el" yardımıyla kendiliğinden gerçekleşir.)
—Kur. tar. *Düzen akçesi,* Yeniçeri ocağı' na alınma aşamasında gereksinimlerini karşılamaları için acemi oğlanlarına dağıtılan para. (Bu para iki altından oluşurdu.)
—Mad. oc. *Ocak düzeni,* bir yolun, bir sanat yapısının ya da önemli donanımların yıkımında kullanılan patlayıcı maddeleri gerektiği anda ya da daha önce yerleştirmek için yapılan işlerin tümü. (Ocak düzeni, yıkım planının bir bölümünü oluşturur.)
—Metalürj. Bir kristal ağında, farklı cinsten atomların düzgün dağılımı. (Bazı alaşımlarda kristal yapının düzene girişi, bunların mekanik ve fiziksel niteliklerinin, daha özel olarak manyetikliğinin değişmesi biçiminde görülür.)
—Mim. Modüler bir orana göre işlenen, ayaklık, sütun (ya da ayak) ve saçaklık gibi yalın ya da bezemeli öğeleri içeren ayrık ya da bitişik taşıyıcıların klasik düzenlemesi. || Bir cephenin ayak ya da sütun olmasa bile aynı oranlara göre işlenmesi. || Belirli kurallara bağlı mimari düzenleme (örn. yunan, ojiv,kuzey, Akdeniz düzeni). [Bk. *ansikl.* böl.] || *Attike düzeni,* attike katı denilen daha yüksek bir kata karşılık gelen ve bir ana düzenin üstünde yer alan, kısa gömme ayaklardan oluşan düzen. || *Beş düzen,* dor, toscana, ion, korinthos üslupları ve karma üslup. || *Binişik*

ya da *birleşik düzenler,* birçok kat boyunca süren, ağırdan hafife doğru bir derecelendirmeye göre dor üstüne ion ve onun da üstüne korinthos üslubu gelecek biçimde sıralanan düzen. || *Pers düzeni,* gövdesi heykel biçiminde (karyatid, telamon) olan düzen. || *Rüstik düzen,* gövdesi, dallı budaklı bir ağaç gövdesi gibi kabartmalı düzen. || *Ulusal düzen* (fransız, ispanyol vb. düzeni), bir hükümdarın zaferi anısına geliştirilen düzen.

—Müz. Türk halk müziğinde kullanılan telli çalgılarda, seslendirilecek parçanın özelliğine göre yapılan akort. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Radiletiş. *Çok alıcılı düzen,* ayrı bir radyoelektrik işaretinin, uygun şekilde eşlenmiş ve yerleri ya da kutuplanmalarıyla farklılaşan antenlere bağlanmış birçok alıcı tarafından alınması. (Radyo dalgalarının fading etkilerini zayıflatmaya yarayan bu teknik, belli bir anda, bu fadinglerin birbirinden birkaç dalga boyu uzaklıktaki noktalarda ya da alınan alanın örneğin yatay ve dikey bileşenleri üzerinde farklı olmaları ilkesine dayanır.)

—Ruhbil. *Bir etkenin düzeni,* etken çözümlemesinde, elde edildiği çözümleme düzeyiyle tanımlanan bir etkenin özelliği. (Kendi aralarında bağıntılı olan dolaylı etkenler kullanıldığında, bu bağıntılar çözümlenebilir. O zaman ikinci dereceden denilen etkenler de elde edilir. Birinci dereceden etkenler, başlangıç değişkenleri arasındaki bağıntıların çözümlenmesiyle elde edilen etkenlerdir.)

—Sesbilg. Belli bir dilde, eklemleme noktaları aynı olan ünsüz sesbirimler bütünü (örn. türkçede /p/, /b/ ve /m/ çiftdudaksıl düzenini oluşturur).

—Siber. *Dinamik bir sistemin düzeni,* bir dinamik sistemin içerdiği integral alıcıların, yanı enerji depolarının (gövdeler, volanlar, kondansatörler, özindüktanslar vb.) sayısı. (Bu dolayısıyla sistemin dinamik davranışını belirleyen diferansiyel denklemler sisteminin de düzenidir.)

—ANSİKL. Ask. Özellikle XVIII. yy.'da süvari sınıfı için taktik alanda bir yenilik yapılmadıysa da, piyade sınıfı için durum değişikti. Tüfeğin geniş çapta kullanımıyla piyade sınıfı savaşta en önemli öğe durumuna geldi. Alaybozanın kullanımı, piyade erlerinin, yanlamasına, 5-6 adım aralıklarla, derinliğine 6-8 sıra oluşturarak dizilmesini gerektiriyordu *(derinliğine düzen),* bu da sıralardan birinin sürekli atış durumunda olmasını sağlıyordu. Tüfeğin kullanım kolaylığı, askerleri yalnızca üç sırada *(üç sıralı saf düzeni)* ve dirsek dirseğe *(saf düzeni)* yerleştirme olanağı veriyordu, bu durumda da düşman aralıklardan yararlanamıyordu. Ayrıca bu iki düzen piyadeye hareket kolaylığı sağlıyordu. Üçlü kol düzeninden, üçlü hat düzenine geçiş, ateşin en verimli biçimde kullanımını sağladı. *Çarpışma yoluyla* savaş alışkanlığı öylesine yaygındı ki, Friedrich II' nin "savaşın ateş üstünlüğü ile kazanıldığı" düşüncesinin benimsenmesi için büyük tartışmalar gerekti. Bu ilkenin benimsenmesine karşın, kol düzenini savunan harekât yanlıları ile hat düzenini savunan ateş yanlıları arasındaki tartışmalar sürüp gitti. Bu tartışma, yüzyıl sonunda, prusya yönteminden esinlenilen ve kol düzeninden hat düzenine geçmek için piyade harekâtlarının çabukluğuna dayanan karma düzenin benimsenmesiyle sonuçlandı. Fransa'da Guibert ve mareşal Broglie tarafından önerilen bu düzen, 1794'te Fleurus'de Jourdan tarafından uygulandı.

Friedrich II, taktiğinin en kusursuz öğesi olan piyade birliğinin eğitimi sayesinde, gerçekten büyük bir hareket çabukluğu kazandı. Öncü kuvvetiyle düşmanı hareketsiz bırakarak taarruz edilen cephede toparlanmalarına zaman tanımadan, birliklerini tek bir komutla "sağa (ya da sola) saf" düzenine sokarak birden düşman kanadına taarruz ediyordu. Yürüyüş yönüne göre yanlamasına tertiplenen prusyalı bölüklerden esinlenerek *yanlamasına düzen* adı verilen ve piyadenin kanat harekâtı uygulamasına olanak tanıyan bu manevra, o güne değin yalnızca süvariler tarafından yapılırdı.

Piyade muharebesinde daha sonra oluşan köklü değişiklikler, XVIII. yy.'ın sonlarında savaşa yeni bir görünüm verdi. Silahların gelişmesiyle basit geometrik biçimli birçok düzen (üç sıralı, yanlamasına, vb.) önemini yitirdi ama, *yanaşık düzen,* XIX. yy.'da ve XX. yy.'ın başında, 1914'e kadar talimnameden çıkarılmayan kol ve hat düzenlerinin uygulandığı çarpışma ve manevralarda piyadenin olağan bir hareket biçimi olarak kaldı. Topçu ve piyade ateş gücündeki olağanüstü artış, Birinci Dünya savaşı'nda havacılığın ve zırhlı birliklerin ortaya çıkışıyla kusurlu olduğu gözden kaçmayan alışılmış savaş düzenlerinin kullanımı sona erdi. Böylece,savaşanların araziyi en geniş biçimde kullanmalarını gerektiren *dağınık düzen* ortaya çıktı. Yanaşık düzen, çağdaş ordularda birliklere disiplin ve beraberlik ruhunu vermek amacıyla korundu. Yanaşık düzen biçimleri (üçlü, dörtlü, yürüyüş kolu) özellikle askeri birliklerin toplanmalarında ve geçit törenlerinde kullanıldı.

Yukarıda genel olarak sözü edilen düzenler Türk silahlı kuvvetleri'nin talimnamelerinde de yer alır. Eğitimde, gerektiğinde de savaşlarda kullanılmış ya da kullanılmaktadır. Kara birliklerinin hareket biçimine uyduğu ve yararları görüldüğü için terk edilmemiştir. Özellikle öncü ve keşif birliklerinde *yürüyüş* ve *kol düzeni,* taarruz ve savunmada *hat düzeni* uygulanmaktadır. Kıbrıs barış harekatı'nda, tüm bu düzenler gerektiğinde uygulanmış, birlik ve beraberlik sağlaması açısından üstün yararları gözlenmiştir. Her türlü düzende, özellikle hat düzeninde avcılar arasındaki mesafeler belli ölçülere göre artırılarak araziye yayılma sağlanmaktadır.

Bk. resim sayfa 3476

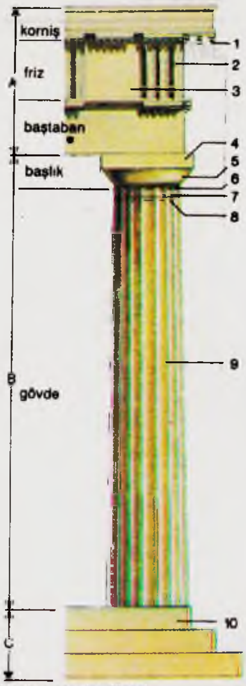
—Mim. Mimarlık düzenleri kavramı, yaygın bir inanışın tersine Rönesans'ta ortaya çıkmış modern bir kavramdır ve yaygınlaşmasını Vignola'ya ve onun 1562'de yayımlanan *Regola delli cinque ordini d'architettura* (Beş mimarlık düzeninin kuralları) adlı yapıtına borçludur. tek antik kaynağımız olan Vitruvius bu kavramı bilmiyordu. İ.Ö. I. yy.'da yaşayan bu romalı, *De Architectura*'sının III. kitabında ion tarzındaki bir tapınağın düzenlemelerini betimliyor, IV. kitabında dor ve korinthos tarzlarını inceliyor, ahşap ve yerli toscana tapınağına özel bir yer ayırıyordu. Üç yunan sütün kategorisini adlandırmak için Vitruvius, *genus* sözcüğünü kullandı. Bu terim, ya Cl. Perrault'un 1683'te *Ordonnance des cinq especes de colonnes* (Beş sütun türünün düzenlenmesi) adlı yapıtında olduğu gibi "tür" sözcüğüyle, ya da Vitruvius'un pythagorasçı "evlenme üçgeni"-ne benzetilebilecek erkek bir dor, dişi bir ion ve ergen bir korinthos üçlüsü arasındaki ayrımına daha uygun düşmesi için "cins" sözcüğüyle karşılandı. Vitruvius, her ne kadar insan gövdesine yaptığı bu göndermeden ve bu göndermenin yol açtığı modüler "bakışım"dan genel bir yasa çıkarmadıysa da hümanistler, onun metniyle inceledikleri kalıntılar (doğrusunu söylemek gerekirse Vitruvius'tan sonraki kalıntıları incelemişlerdi) arasındaki ayrılıkları açıklamak için bu birleştirici yolu tutmakta yarar gördüler. Ölçülerin uyuşmadığı yerde, üslup çeşitlemelerinin -ion ile korinthos arasındaki karma sütun başlığı gibi- vitruviusçu basitliği açıklanamaz bir duruma getirdiği yerde, tekbiçimli bir ilkeyi ileri sürerek, beş ayrı düzenlemeyi de ilke kapsamına aldılar. Hatta sütun ve saçaklığa ayaklık öğesini de ekleyerek başlangıçtaki iki öğenin üçlü partisyonunu da tamamladılar. Bu "mantık"ın üçlü reform ile Roma kateşizminin zafer kazandıkları tarihte, Gesù kilisesi'nin gelecekteki yapımcısı Vignola ile doruğuna varması elbette raslantı değildi. En az üç yüzyıl boyunca Vignola'nın yapıtı mimarların Kutsal Kitap'ı oldu. Hükümdarların hizmetindeki sanatçılar da, sıraları gelince sütuna kutsal niteliğini yeniden kazandırmaya giriştiler. Nitekim Ph. Delorme, özellikle Tuileries'de, iklime olduğu kadar kral müşterisinin zevkine de uyarlanmış bir düzen gerçekleştirdi. Bir yüzyıl sonra, Louvre için yine fransız tarzı bir düzen sözkonusu oldu. Ribard de Chamoust adlı biri tarafından Louis XVI'ya önerilen ve Etrüsk düşkünlüğü sonucu Claude Nicolas Ledoux' nun kübik kabartmalar içine yerleştirdiği, toscana düzeni ya da yunan dorunu yeğleyen "doğal" bir fransız düzenine yönelik araştırmalarsa, yeniklasikçilik araştırmaları arasında yer aldı. XIX. yy. başındaki yeniyunanlılarla arkeoloji durumuna, gotik ya da çinli "düzenler"le taklit durumuna gelen modüler düzen, varlığını borçlu olduğu yöntemleri bir yana iterek yaşayamazdı. Yine de Auguste Perret gibi beton uzmanları, modüler düzene bağlı kalmak gerektiğine inandılar.

—Müz. Türk halk müziğinde bağlama ailesinden çalgıların çok sayıda düzeni vardır. Bunların başlıcaları *ana*düzen* ya da *bağlama* düzeni, kara* düzen, karanfil* düzeni, acem* düzeni, cura* düzeni, ruzba* düzeni, müstezat* düzeni, Köroğlu* düzeni, tambura* düzeni, türkmen* düzeni, abdal* düzeni* ya da *bozlak* düzeni* ve *çöğür* düzeni*'dir.

Bağlamaya düzen, başlıca üç yöntemle verilir: *kara düzen, karanfil düzeni*'nde olduğu gibi, alt ve orta tellerin sesi sabit tutulup üst telin sesi değiştirilerek; *abdal düzeni, müstezat düzeni*'nde olduğu gibi alt ve üst tellerin sesi sabit tutulup orta telin akordu değiştirilerek ya da *Köroğlu düzeni*'nde olduğu gibi orta ve üst telin sesi değiştirilip, alt telin sesi sabit tutularak.

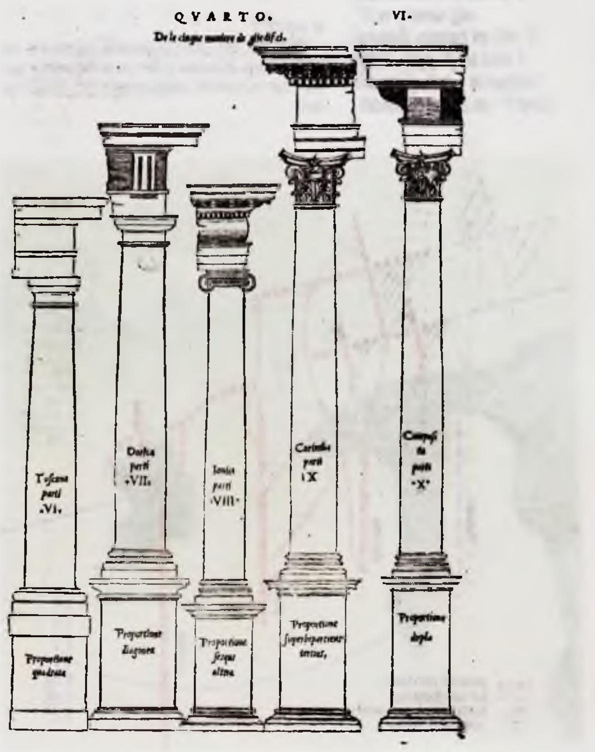
DÜZENBAZ sıf. ve a. (*düzen* ve fars. *bāz,* oynayan'dan). Düzen ve hileleriyle karşısındakini kandıran, aldatan kimse için kullanılır.

DÜZENCE a. Sıkı düzen, disiplin.

klasik yunan dor **düzeni**
A. *Saçaklık:*
1. Furuş ve damlalar;
2. Üçüzyiv;
3. Metope.
B. *Sütun:*
4. Abak;
5. Çanak;
6. Tasmalar;
7. Boyunculuk;
8. Kertik;
9. Yiv.
C. *Krepis:*
10. Sütun sekisi.

Sebastiano Serlio'ya göre beş **düzen.** Soldan sağa: toscana düzeni, roma dor düzeni, ion düzeni, korinthos düzeni ve karma düzen. *Regole generali di architettura sopra le cinque maniere degli edifici* (Serlio'nun mimarlık incelemesinin dördüncü kitabı; XVI. yy. ortası) adlı yapıttan alınma gravür. *(Bibliothèque nationale, Paris)*

DÜZENCİ a. Düzen, hile yapan kimse; düzenbaz, dolapçı.

DÜZENEK a. Teknol. Bir mekanizmayı, bir aygıtı, herhangi bir makineyi oluşturan parçaların tümü; mekanizma, aygıt: *Alarm düzeneği. Güvenlik düzeneğiyle donatılmış kapı. Elektrikli düzenek.*

DÜZENGEÇ → REGÜLATÖR.

DÜZENLEME a. **1.** Nesneleri, şeyleri belli bir düzene sokmak, belli bir biçimde düzenlemek eylemi; bunların düzenlenmiş biçimi; arajman: *Yeni bir düzenleme yapınız. Eşyalar güzel ama düzenleme kötü.* **—2.** Yazınsal, sanatsal, mimari, vb. bir yapıtın çeşitli oluşturucu öğelerini seçme, yerleştirme ve aralarında bir uyum sağlama işlemi ve sanatı; böyle hazırlanmış yapıt: *Önemli bir resim düzenlemesi.* (Bk. *ansikl.* böl. Güz. sant.)

—Bel. Yazınsal bir yapıtın kuruluşu; konuşma içinde düşüncelerin yerleştirilme biçimi. (Eşanl. DAĞILIM.) ‖ Uydurma ve anlatış biçimiyle birlikte retoriğin bölümlerinden biri.

—Bilş. *Düzenleme bilişimi*, şirketlerin, yönetimlerin bilgi sistemlerini incelemede, tanımlamada ve kumanda etmede kullanılan bilişim kuram ve tekniklerinin tümü.

—Biyol. *Düzenleme işlevleri*, canlılarda, dış ortamın sürekli değişkenliğine karşın, iç ortamdaki karakterlerin değişmezliğini sağlayan işlevler. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Ödünleyici düzenleme*, bakışımlı iki organdan birinin işlevini yitirmesi ya da çıkarılması sonucu diğer organın daha çok çalışması ve hacminin artması. (Böbreklerden biri alındığında, ötekinin etkinliği ve ağırlığı artar.)

—Ceb. *n elemanının* m *şer* m *şer* ($m \leq n$) *yinelemeli düzenlemesi*, *n* eleman arasından alınan *m* elemanlı aile. (Yinelemeli bir düzenleme $[1, m]$ den $[1, n]$ içine bir uygulama tanımlar; bu düzenlemelerin sayısı n^m dir. ‖ n *elemanın* m *şer* m *şer* ($m \leq n$) *yinelemesiz düzenlemesi*, *n* eleman arasından alınan, *m* farklı elemandan oluşan dizi. (Bir düzenleme, $\mathbb{N}$ nin bir $[1, m]$ aralığından $\mathbb{N}$ nin $[1, n]$ aralığı içine bir bijeksiyon tanımlar. $[1, m]$ den $[1, n]$ içine tanımlanan birebir uygulamaların sayısı, ya da *n* elemanın düzenleme sayısı A_n^m ile gösterilir ve:

$$A_n^m = \frac{n!}{(n-m)!} = n(n-1)(n-2)\ldots(n-m+1)$$

e eşittir.)

—Denizc. Bir gemiyi yaşam yerlerine ve bölmelere ayırma. ‖ Bir yapı öğesine yeterli bir süreklilik sağlamaya dayanan işlem.

—Dy. *Trafik düzenleme*, bir hatta ya da hat grubunda trafiği, kumanda postasında bulunan tek bir görevlinin, yani dispeçerin yönetim ve denetimine vermeye dayanan işletme yöntemi.

—Embriyol. *Düzenleme yapan yumurta*, MOZAİK YUMURTA'nın tersine düzenleme yapabilen yumurta. ‖ *Bireyoluşsal düzenleme*, bazı türlerin çok yeni embriyonlarıyla yumurtalarının, maddelerinin büyük bir kısmını kaybettikten sonra bile tam bir organizasyona sahip normal bir embriyon oluşturabilmesi (denizkestanesi, kuyruklu amfibyumlar).

—Fizs. kim. Aynı alttepkenden pek çok izomerin oluşmasını sağlayan kimyasal bir tepkimenin sonucunu düzenlemek eylemi. (Eşanl. DENETLEME.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Genet. *Genetik düzenleme*, koşullara bağlı olarak genlerin etkinliğini değiştirebilen her türlü mekanizma. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Güz. sant. Bir resimde bir alçakkabartmada, bütünün düzeni, öğelerin düzenli biçimde yerleştirilmesi, ana çizgiler düzeni.

—Haritc. *Renkli düzenleme*, bir ya da daha çok renk bileşimi ile sağlanan anlamlı betimleme.

—Hidrol. Bir akarsuya tek ve sınırları belli bir yatakla düzenli bir rejim kazandırmayı amaçlayan eylem. (Düzenleme sonucu, nehir taşıtlarının seyir süresi uzar, sığ sular derinleşir ve sel baskınları önlenir.)

—Huk. *Düzenleme yetkisi*, yürütme organının genel ve objektif kurallar koyabilme yetkisi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—İkt. Bir iktisadi sistemin bir sıra ayarlamalara dayanan işleyiş biçimi. (İki esas düzenleme tipi vardır: *rekabetçi düzenleme* ve *tekelci düzenleme*.) ‖ *Parasal düzenleme*, bir ya da birden çok para biriminin gerek değer kaybını, gerek değer artışını karşılayabilecek yeni bir kambiyo kuru saptamayı amaçlayan işlem.

—Koregr. Bir grup dansçı ya da jimnastikçi tarafından gösteri alanında oluşturulan belirli düzen; seyirci karşısındaki çeşitli hareketlerin çizdiği şekiller.

—Mak. san. *Akış düzenleme*, bir lülede durağan bir rejim oluşturma.

—Mim. Bina bölümlerinin toplu düzeni. ‖ Bir cephe bezemesine bir düzenin* uygulanması. ‖ Bir cephedeki sütunların sayısı ve yerleştirilme biçimi.

—Müz. Yazılı bir yapıt; değişik seslere, çalgılara ya da topluluklara uyarlama. (Eşanl. ARANJMAN.)

—Nüfbil. *Doğum düzenlemesi*, DOĞUM* PLANLAMASI'nın eşanlamlısı.

—Ruhbil. Bir öznenin birtakım uyartı ya da kavramları, basit ya da bileşik ölçütlerden hareket ederek, talimata göre artan ya da azalan bir sıra içinde yan yana getirerek belirli bir düzene soktuğu işlem.

—Telekom. Sayısal bir işareti, iletiminden sonra bir bozulmaya uğramışsa, ilk biçimine dönüştürme.

—Ulaş. Trafiği düzenli duruma getirme. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Biyol. Düzenleme, sinir sistemi ve/ya da hormonlar aracılığıyla gerçekleşir.

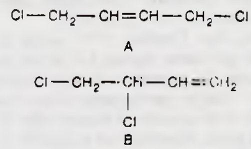
Sinirsel düzenlemeler, doğrudan ya da toplayıcı yollar aracılığıyla düzenleyecekleri işlevler hakkında bilgiler alan sinir merkezleri tarafından yapılır. Bu merkezler vücudun dengede kalması ya da bu dengenin kurulması için gerekli uyarıları gönderir.

Hormonsal düzenlemeler çeşitli içsalgı bezleri aracılığıyla yapılır; içsalgı sisteminin gerçek orkestra şefi olan hipofiz, öteki tüm bezleri uyaran bir madde (stimülin) salgılar; bu maddenin etkisiyle her bez kendi salgısını çoğaltır, bu da hipofizin etkinliğinin azalmasına yol açar; stimülin miktarı azaldığı için bezlerin salgısı da azalır ve bir denge oluşur. Hipofiz yalnız kan yoluyla değil, sinir sistemi yoluyla da (pituiter sap) uyarılır. Sinir sistemi hipofizi doğrudan hipotalamusa bağlar. Hipotalamus, üzerinde önemli birçok düzenleyici merkez bulunan arabeynin bir bölümüdür. Hipofizle arabeyin arasındaki ilişkiler tek yönlü değildir ve eğer hipofiz arabeyin tarafından uyarılırsa, gönderdiği salgılarla arabeynin işlevindeki dengeyi değiştirir.

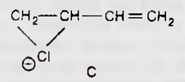
Başlıca düzenlemeler, organizmaların bedensel özellikleriyle (sıcaklık → [ısı düzenleme], pH, kanın geçişme ve onkotik basıncı, vb.) ya da kimyasal özellikleriyle ilgilidir. Kimyasal özellikler, glusit metabolizması (glikoregülasyon), kalsiyum metabolizması (→ KALSEMİ), vb. metabolizmaların dengede tutulmasıyla değişmez kalır. Tüm organlar, tüm işlevler ve tüm metabolizmalar düzenlenir.

—Fizs. kim. Düzenleme, termodinamik ve kinetik düzenleme olarak ikiye ayrılır. *Termodinamik düzenleme*, tepkimesıcaklığında elde edilen çeşitli izomerlerin birbirleriyle hızla dengeye gelmesi halinde gözlenir; bu koşullarda en kararlı izomer, en bol bulunandır. Örneğin 25°C sıcaklıkta daha kararlı olan A bileşiği, klorun butadien üzerine etkimesinden elde edilen A ve B izomerleri karışımının % 80'ini oluşturur.

Kinetik düzenleme ise tepkime sıcaklığında elde edilen izomerlerin birbirleriyle hızla denge durumuna gelememesi halinde gözlenir; bu durumda en az kararlı izomerin oluşum hızı, en kararlı izomerin oluşum hızından daha yüksektir. Eğer tepkime −60°C'ta yapılırsa bir önceki tepkime durumu görülür. Ancak bu tepkimede ara madde olarak kullanılan C, A yerine B'yi vermek üzere Cl^- iyonu ile hızlı bir tepkimeye girer. −60°C'ta gerçekleştirilen tepkimeden sonra, A ile B'nin karışımı, hemen çözümlenirse, A'nın karışımın ancak % 20'sini oluşturduğu görülür.

Klorun butadiene etkimesi sırasında oluşan izomerler

C

tepkimede kullanılan ara ürün

termodinamik düzenleme örneği

—Genet. *Genetik düzenleme.* Bakterilerde genetik düzenlemenin başlıca işlevi, her an bireşimi yapılmakta olan enzimlerin oranını denetlemektir. Düzenleme üç değişik düzeyde olabilir: 1. operonların transkripsiyonunu indükleme (pozitif denetleme) ya da bastırma (negatif denetleme) yoluyla enzim bireşiminin, yani gen DNA'sından yararlanılarak haberci RNA bireşiminin denetlenmesi. Bu düzenleme tarzı Jacob ve Monod tarafından keşfedilmiş ve bunu açıklamak için de operon kavramı önerilmiştir. RNA bireşiminin dört evresinden her biri (başlama, devam, bitiş ve kopma) bu şekilde denetlenebilir; 2. sistronlardaki şifrenin çözümünün, yani haberci RNA'dan yararlanılarak polipeptit zincirlerinin bireşiminin denetlenmesi; 3. bireşimden sonra enzim etkinliğinin denetlenmesi. Ökaryotlarda, genetik düzenlemenin protein bireşiminin her evresinde birçok mekanizmayla sağlandığı sanılmaktadır: çok çeşitli uyaranların, örneğin hormonların etkisi altında yapılan transkripsiyon; haberci RNA'nın bireşiminden sorumlu enzim RNA-polimerazın indüksiyonu ya da bastırılması ve böylece hangi DNA parçalarının okunup okunmayacağının belirlenmesi; doğan RNA'nın korunması ya da bozulması; ribozom-

yanlamasına düzende taarruz
piyade birliği: A kolu 1. A' hattını oluşturur, B kolu 2. B' ve B" hattını oluşturur. (İki tugay); C kolu C' ve C" nin (iki tugay) desteğinde yerini alır. ***Süvari:*** D kolu D' (1. hat) sol kanadını oluşturur; E kolu E' (ovada yanıltma harekâtı) sağ kanadını ve E" (2. Hat) sol kanadını oluşturur. F ***öncü birliği:*** piyade birliği: 'noktasında 1. hattı güçlendirir süvari F" de 2. hattı güçlendirir.

ların etkin hale getirilmesi ya da getirilmemesi; oluşan polipeptitlerin korunması ya da bozulması; vb. Kromozomlardaki heterokromatin bölgelerinde genetik etkinliğin bulunmadığı sanılmaktadır. Evrimle gelişmiş canlıların düzenleme mekanizmalarında belirlenmesi gereken daha çok şey vardır. Ökaryot canlılarda düzenleme mekanizmaları, sadece günlük metabolizma etkinliğinin düzenlenmesiyle değil embriyonun oluşması sırasında hücrelerin başkalaşmasıyla da ilgilidir ve açıklanması zor bir biyoloji konusunu oluşturur.

—Güz. sant. Düzenleme ya göz önündeki bir modeli plastik düzeye aktararak, ya önceden var olan öğelerden hareketle yeni bir nesne yaratarak (*düzenlenmiş* ya da *tarihsel* bir manzara; mimarlık), ya da "salt plastik" nitelikte (soyut sanat) olur. Estetik ölçütlere göre yaratma olan düzenleme aynı zamanda kimi yasalara göre, inşa etmek demektir. Özellikle geometriyle ilgili olan bu yasalar, kütlelerin yerleştirilmesini ışığın dağılımını, biçimsel öğelerin birbirine bağlanışını ve bütünün birliğini sağlayan "düzenleme çizgisi"ni belirler. Rönesans, düzenlemeye büyük önem vermiş ve bu amaçla perspektifi inceleyerek onu başka bazı ilkelerle (üçgen, piramit, helezon, vb. biçiminde düzenlemeler) bağdaştırmıştı. Modern sanat, bu alanda yaptığı çeşitli "devrim"lerle düzenleme sorununa birçok yeni çözümler getirerek klasik düzenlemeyi altüst etti. Bu konuda özellikle kübizm ve soyutlama devrimlerini sayabiliriz.

—Huk. *Düzenleme yetkisi*, tüzük, yönetmelik, kararname, vb. gibi, kural koyucu işlemler yoluyla kullanılır. Türkiye'de ilk olarak 1909 Kanuni esasi değişikliğiyle nizamname (tüzük) ve talimatname (yönetmelik) kanundan (yasadan) ayırt edilmeye başlamış ve yürütmenin düzenleme yetkisi yasama yetkisinden ayrı bir kimlik kazanmıştır. Kurtuluş savaşı ve 1921 Anayasası döneminde ise yasama ve yürütme yetkilerinin TBMM'de birleşmesi nedeniyle, yürütmenin ayrı bir düzenleme yetkisinin oluşması sözkonusu değildi. 1924 Anayasası düzenleyici işlem olarak yalnız nizamname'ye yer verdiyse de, uygulamada yasama tarafından yürütmeye yönetmelik, kararname, karar, tebliğ gibi adlar taşıyan kural-işlemler yapabilme yetkisi tanındı; böylece düzenleme yetkisi alanı yasalar yoluyla genişletildi. Özellikle 1930 tarihli Türk Parasının kıymetini koruma kanunu ile 1940 tarihli Milli korunma kanunu, hükümet kararnameleriyle kişiler ve kuruluşlar için malî yükümler konmasını kabul etti. 1961 Anayasası tüzük ve yönetmeliklere yer verdikten sonra, 1971 değişikliğiyle kanun hükmünde kararnameleri kabul ederek, bakanlar kuruluna yasa gücünde bir düzenleyici işlem yapabilme yerkisi tanıdı. Aynı değişikliklerle Bakanlar kurulu'nun, vatandaşların "vergi ödevi" alanındaki düzenleme yetkisi genişletildi. Bütün bu yetkileri daha da genişleten, bunlara yenilerini katan (özellikle olağanüstü durumlarda bakanlar kurulunun kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi) 1982 Anayasası'yla, yürütmenin düzenleyici işlem yapabilme yetkisi de artırılmış oldu.

—Ulaş. Trafiğin düzenlenmesi, genellikle bulucularla elde edilen bir bilgiyle gerçekleştirilir; trafiğin yoğunluğunu ve hızını belirten bu bilgi çoğunlukla bilgisayarda işlenir ve ilgililere, gerek çeşitli biçimlerde ulaşan sinyallerle, gerekse taşıtlarda bulunan radyoyla ya da özel bir donatımla iletilen tavsiye ya da talimatlarla verilir.

DÜZENLEMEK g. f. **1.** *Bir uzamı, bir yeri düzenlemek*, oradaki her şeye uygun bir yer bulmak, oraya bir düzen, bir biçim vermek; tanzim etmek: *Evi, odayı düzenlemek. Bahçeyi düzenlemek.* **—2.** *Bir şey (etkinlik) düzenlemek*, onu ayrıntılı bir biçimde tasarlayıp gerçekleştirmek; organize etmek: *Mezuniyet balosu düzenlemek. Tören düzenlemek. Basın toplantısı düzenlemek. Koşu, maç, turnuva, gezi düzenlemek.* **—3.** *Bir şeyi düzenlemek*, bir bütünün her bir öğesini tutarlı bir bütün oluşturacak ve amacına uygun düşecek biçimde bir düzene sokmak: *Fiş, rapor düzenlemek.* **—4.** *Bir şeyi (eylem, süreç) düzenlemek*, onu düzenli kılmak, düzensizliği, aksaklığı giderip ona düzenli bir ritim kazandırmak: *Trafiğin akışını düzenlemek. Kalp atışını düzenleyen bir ilaç* **—5.** *Bir şeyi (soyut) düzenlemek*, onu düzene sokmak için gereken önlemleri almak: *Yaşamını etkinliklerine zaman kalacak biçimde düzenlemek.*

—Matbaac. *Sayfa düzenlemek*, sayfa düzeni* yapmak.

—Telekom. İlk biçimine dönüştürmek.

◆ **düzenlenmek** edilg. f. Düzenlemek eylemine konu olmak: *Ankara'ya bir gezi düzenlendi. Tutanak düzenlendi.*

—Jeomorfol. *Düzenlenmiş yamaç*, eğimi 28-35° arasında, düz profilli yamaç. (Özellikle eğim, yerçekimi, donma-çözülme gibi itici kuvvetlerin etkisiyle yamaç döküntülerinin yuvarlanarak yamaç yüzeyinden uzaklaşması sonucu oluşan bu düzenlenmiş yamaçlara Akdeniz bölgelerinde sıkça rastlanır; Dördüncü Zaman'ın soğuk dönemlerinde, başlangıçtaki düzensizlikleri ve yoğun kireçtaşlarını bile silebilecek, etkin bir donma olayı sonucu oluşmuş, yapısal olmayan yamaçlardır. [Bir isviçreli jeomorfoloğun adından *Richter yamaçları* da denir].)

DÜZENLENME a. Jeomorfol. Bir akarsuyun boyuna profilinde, başlangıçta var olan eşitsizliklerin, çukur bölgelerde geriye erime, yüksek bölgelerde ileriye birikmeyle giderilmesi.

—ANSİKL. Jeomorfol. Düzenlenme sonucu, en alçak noktaya (genel ya da yerel taban düzeyi) teğet bir parabol eğrisi görünümündeki bir *düzenlenmiş profil* oluşur. *Denge profili*'nden söz etmek için yatağın görece değişikliğe uğramamış olması, yani gerecin, bulunduğu yerde kalması gerekir: onun için düzenlenme kavramı sınırlı bir kavramdır. Gerçekte, düzenlenmiş profil, yükün boşaltılmasına gerekli olduğu kadar eğimlidir ve taşıma etkinliğini sürdürdüğü için sürekli alçalır. Bütün noktalar birbirine bağlı olduğundan, her taban düzeyi değişikliği sonucu bu profil de değişir.

DÜZENLENMEK → DÜZENLEMEK.

DÜZENLEYİCİ sıf. ve a. Düzenleme işleri yapan, düzene koyan, düzenleyen: *Düzenleyici yeteneği olmak. Konserin düzenleyicisi.*

—Dekors. Ev dekorasyonunun çeşitli öğelerini, özellikle de mobilyaları belirli bir işlev ve estetik beğeniye göre bir araya getiren kişi. || Sinemada, televizyonda, baş dekoratörün, dekoru kurmakla yükümlü yardımcısı.

◆ sıf. Fizyol. *Düzenleyici mekanizma*, organik bir sistemin çalışmalarını belirli bir sınır içinde tutmaya ya da biyolojik değişmezlerin sürekliliğini sağlamaya yarayan olguların tümü.

—Genet. *Düzenleyici gen*, baskıcı denen bir protein molekülünün bireşiminden sorumlu operonu denetleyen gen.

—Hidrol. *Düzenleyici göl*, bir nehrin akış yolunda bulunan, çok büyük miktarda su topladığından kabarmaların etkisini zayıflatan ve böylece bir akarsuyun debisini düzenleyen göl. (Çok sayıda yeraltı örtüsü olan çok geçirgen bir kuşak da düzenleyici bir rol oynayabilir.)

—Şehirc. Bir kentte, bir bölgede etkinliklerin dağılımında ve ekonomik yapıda gelişmeye yol açabilecek yeni bir ulaşım biçimi ve kentsel planlama için kullanılır.

◆ a. Bir makinenin görevini istenilen ölçüde tutup ayarlayabilen aygıt. (Eşanl. REGÜLATÖR.)

—Elektrotekn. *Düzenleyici indüktansı*, darbeli bir akımın almaşık bileşeninin etkisini azaltmaya yarayan indüktans.

—Hidr. pnöm. *Debi düzenleyicisi*, devredeki yük değişimleri ne olursa olsun, bir debinin değişmez kalmasını sağlayan hidrolik aygıt. (Debiyi, bir çekmece düzenler; bu çekmecenin konumu ise giriş basıncı ile çıkış basıncı ve yay gücü toplamı arasındaki dengeden kaynaklanır.) [Eşanl. REGÜLATÖR.]

—Matbaac. *Sayfa düzenleyicisi*, ofset tekniği ile basılan gazete, dergi, broşür, kitap vb.'nin sayfalarında yer alacak yazı ve çizgilerin punto, karakter, yer ve rengini; resimlerin hangi boyutlarda, nereye konulacağını belirleyip uygulayan kişi.

—Soğut. san. Soğutucu akışkanın buharlaştırıcıya girişini düzenleyen aygıt.

—Telekom. Sayısal bir işaretin iletiminden sonra, düzenlemeyi gerçekleştirmeye yarayan düzenek.

DÜZENLİ sıf. **1.** Öğeleri yerli yerinde olan; belli bir düzenin egemen olduğu şey, yer için kullanılır; tertipli: *Düzenli bir oda. Düzenli bir dolap. Düzenli bir yaşam.* **—2.** Belirli zaman aralıklarıyla gerçekleşen, değişmeyen bir ritme bağlı olan şey için kullanılır; muntazam: *Motorun düzenli çalışması. Nabız, solunum düzenli. Düzenli ziyaretler, seferler. Yemek saatleri uyku saatleri düzenli. Fideleri düzenli aralıklarla ekmek.* **—3.** Bir şeyi düzenlemeyi bilen, yerine yerleştirebilen, planlamayı, sınıflamayı becerebilen kimse için kullanılır; tertipli: *Düzenli bir öğrenci.*

—Bot. Bir eksene göre bakışımlı olan çiçeklere denir.

—Dy. Her gün sefer yapan tren için kullanılır. || *Düzenli tren*, her gün ya da belli günlerde, önceden belirlenmiş tarihlerde ya da dönemlerde çalışan, güzergâhı belli (tren seyir defterinde gösterilir) tren.

—Fizyol. *Düzenli nabız*, atım yükseklikleri ve aralıkları eşit olan nabız.

—Geom. *Düzenli yüzey*, $\mathbb{R}$ nın bir açık aralığında değer alan bir parametreye bağlı bir ailenin birleşimi olarak elde edilen yüzey.

—Krist. ve Metalürj. *Düzenli bileşik*, kristal ağında tercihli konumlarda yer alan element atomlarından oluşmuş bileşik. (Bu durumda, düzenli göz, yapı ya da alaşımdan söz edilir.)

—Mat. çözlm. $[a, b] \subset \mathbb{R}$ den E Banach uzayı içine tanımlı bir fonksiyon için, $]a, b]$ nin her noktasında soldan, ve $[a, b[$ nın her noktasında sağdan bir türev kabul etme. (Bir fonksiyonun düzenli olması için gerek ve yeter bir koşul, $[a, b]$ üzerindeki basamak fonksiyonlarının bir dizisinin düzgün limiti olmasıdır. Bu "kat fonksiyonu"'nun bir genelleştirimidir.)

—Topogr. Noktalarını belirlemedeki yanılgının, grafik yanılgıdan daha küçük olduğu harita çizimleri için kullanılır.

DÜZENLİDENİZKESTANELERİ a. Kusursuz beşeklemli eksenli bakışımlı denizkestaneleri altsınıfı. (Düzenlidenizkestanelerinde anus ve ağzın her biri yinelenen eksenin bir ucunda bulunur. Bil. a. *Regularia*.)

DÜZENLİK → DİRLİK DÜZENLİK.

DÜZENLİLİK a. Düzenli olma durumu; düzenli olan şeyin özelliği.

DÜZENSİZ sıf. **1.** Düzeni olmayan; dağınık; belli bir düzeni, kuralı vb. olmayan, iç tutarlılıktan yoksun şey, yer için kullanılır: *Düzensiz bir oda. Düzensiz bir yaşam. Düzensiz harcamalar.* **—2.** Düzenli aralıklarla gerçekleşmeyen şey için kullanılır: *Düzensiz kalp atışları.* **—3.** Düzenlemeyi bilmeyen, dağınık kimse için kullanılır; intizamsız, tertipsiz: *Düzensiz bir çocuk.*

—Bot. *Düzensiz çiçek*, bir eksene göre değil de dikey bir düzleme göre bakışımlı çiçek. (Örneğin bezelye, aslanağzı, salep). [Eşanl. ZİGOMORF ÇİÇEK.]

—Fizyol. *Düzensiz nabız*, ritim ve yoğunluk bakımından atımları eşit olmayan nabız.

—Isıl mot. *Düzensiz çalışmak*, içten yanmalı bir motordan söz ederken, genellikle karbüratörün ya da ateşlemenin ayar

bozukluğu yüzünden teklemek.

—İstat. *Düzensiz hareketler,* zaman serilerini oluşturan dört öğeden biri. Genel eğilim (trend), uzun dönem hareketleri ve mevsimlik hareketler dışındaki rastlantısal hareketleri dile getiren öğe.

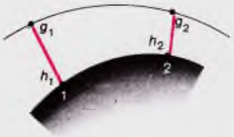
—Ormanc. *Düzensiz orman,* tepeleri değişik düzeyde ve yaşları farklı ağaçlardan oluşan orman.

DÜZENSİZLİK a. **1.** Düzen, tutarlılık, uyum yokluğu: *Bir odanın, evin düzensizliği. Toplumdaki düzensizlikler* **—2.** Ritim bozukluğu. **—3.** Düzensiz bir kimsenin durumu.

—Mak. san. Bir makinenin devinim düzenindeki tekleme.

—Patol. Düzensiz olan ateş ya da nabzın özelliği.

—Psik. *Kişilik düzensizliği,* kişiliğin çeşitli kesimleri arasındaki bağların geçici ya da sürekli olarak çözülmesi.

düzey yüzeyi

DÜZEY a. **1.** Bir şeyin yatay düzlemine göre yüksekliği; yükseklik derecesi; seviye: *Barajda su düzeyi tehlikeli biçimde yükseldi. Deniz düzeyinden 2 000 m yükseklik.* **—2.** Bir kimsenin ya da bir şeyin başka kimselere ya da şeylere oranla değeri, derecesi; seviye: *Bu bilgi düzeyindeki birinin böyle davranması çok garip. Türkiye toplumunun kültür düzeyi. Eğitim düzeyi bu denli yüksek olan biri böyle saçmalıklar söylemez.* **—3.** Aşamalı toplumsal düzendeki konum: *Yüksek düzeydeki yetkililerle görüşmek.* **—4.** *Bir şey (soyut ya da somut) düzeyinde,* ona ilişkin, onunla ilgili: *İki ülke arasındaki ilişkiler büyükelçilik düzeyinde geliştirilecek.*

—Akust. *İşitme düzeyi,* belli bir dinleyici ve frekansı belirli bir işaret için, işitme eşiğinin üstündeki etkin akustik basınç düzeyi.

—Denizbil. *Dalgaların taban düzeyi,* dalga alt sınırı; bu sınırın altında, soluğanların yol açtığı akıntıların artık tortulları harekete geçiremediği ya da asıltıya dönüştüremediği varsayılır. (Bu kuramsal sınır, soluğana, soluğanın etki derecesine ve süresine bağlı olarak değişir.) || *Denge düzeyi,* durgun olduğu varsayılan (özellikle dalgasız ve akıntısız olduğunda) deniz yüzeyine teğet geçen düzlem. || *Ortalama deniz düzeyi,* belli bir süre (gün, ay, yıl) içinde gözlenen ortalama yükseklik değeri. || *Ortalama gelgit düzeyi,* bir yerde, denizin tam yükseldiği ve alçaldığı düzeyler arasındaki ortalama yükseklik.

—Dilbil. Yapısal dilbilimde, çözümlemenin, aşamalı olarak birbirlerine bağlı, ardışık katmanlarından her biri. Çözümleme, en büyük birim olan sözceden, çözümlenemez en küçük birimlere (sesbirimlerin ayırıcı birimleri) değin sürer. || *Dil düzeyi,* konuşucunun aynı dil içinde durum ve dinleyicilerin niteliğine göre kullanabileceği toplumdilbilimsel değişkenlerin her biri (ayrımlar, sözlüksel [argo, tekniksözlükler], sesçil [vurgu], biçimbilimsel ya da sözdizimsel düzlemde yer alabilir); sözlükte bir sözcük ya da kullanımın ortak dilde yer almadığı (edebiyat diline ya da argoya ilişkin olduğu) belirtilebilir. *Sunuş düzeyi,* üretici dilbilgisinde, cümleyi ayrışık öğeler dizisi olarak gösteren zincirlenim dizgesi (sesbilgisel, biçimbilimsel -sesbilimsel, sentagmatik, dönüşümsel, vb. düzeyler vardır). || *Eşik düzeyi,* bir yabancı dilde gerekli iletişim edincinin en alt sınırını betimleme denemesi.

—Elektroakust. ve Telekom. *Göreli güç düzeyi,* belli frekanslı bir sinüzoidal işaretin, bir aygıtın ya da bir hattın incelenen noktasında ve bir karşılaştırma noktasında ulaştığı güçler arasındaki oranı logaritmik birimlerle veren ifade. (Eşanl. SEVİYE.) || *İşaret düzeyi,* bir işaretin gücünün ya da güce bağlı gerilim gibi bir büyüklüğün, bir zaman aralığında ve her durumda tanımlı bir aygıt yardımıyla alınan ortalaması. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Fiz. *Enerji düzeyi,* bağlı bir kuvantum sisteminde, iç enerjinin olası değerlerinden her biri. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Düzey yüzeyi,* eşpotansiyelli yüzey.

—Geom. *Düzey* (ya da *düzeç*) *eğrisi,* E_3 düzleminin bir yüzeyinin, yatay bir düzlemle, ya da daha genel olarak, bir karşılaştırma işaretinin kotlar eksenine dik bir düzlemle arakesiti. || *Üç düzey formülü,* iki koşut düzlemle sınırlanmış bir yan yüzü bulunan E_3 Eukleides uzayının K tıkız kümelerinin V hacmini hesaplamayı sağlayan formül. (Bu tıkızlara dik bir kotlar ekseni seçilirse, denklemleri $z=a$ ve $z=b$ olur ve $V=\frac{b-a}{6}\left[A(a)+4A\left(\frac{a+b}{2}\right)+A(b)\right]$ dir, $A(k)$ denklemi $z=k$ olan düzlemin K ile arakesitinin alanını göstermektedir, *b*, *a* dan büyük alınmıştır.)

—Hidrol. *Hidrostatik düzey* ya da *doyma düzeyi,* bir su örtüsünün üst yüzeyi. (Eşanl. PİEZOMETRİK YÜZEY.)

—Isıbil. *Düzey göstergesi,* bir buhar kazanında, normal su düzeyinin üstünde ve altında depoyla bağlantısı olan ve her an suyun gerçek düzeyini gösteren cam boru. (SEVİYE GÖSTERGESİ de denir.) || *Düzey musluğu,* bir depoda ya da bir buhar üretecinde normal düzeyin her iki yanında değişik yüksekliklere yerleştirilen muslukların her biri.

—İstat. Bir grafik ya da haritada, çizgi türü ya da renk ile temsil edilen istatistik değer dilimleri arasında kurulan geleneksel bağlantı. (Eşanl. DİYAPAZON.)

—Jeomorfol. *Taban düzeyi,* akarsuların son bulduğu ve akarsu denge profilinin ona göre düzenlendiği düzey. (Okyanus, genel taban düzeyini; göller, iç denizler ve hatta andoreik akınlara özgü yayılım ovalarıysa bölgesel taban düzeylerini oluşturur.)

—Mad. oc. İki katı ayıran yatay düzlem. || Belli bir kotta yapılan işlemlerin tümü. || *Düzey galerisi,* yatay düzlemde sürülen ana ulaşım galerisi.

—Petr. san. *Hidrostatik düzey,* bir kuyu içindeki ham petrolün ya da suyun, kendi öz basıncıyla çıktığı yükseklik. || *Verimli düzey, ürün veren düzey,* bir petrol ya da doğal gaz yatağının ürün veren bölümü.

—Ruhbil. Çeşitli ruhbilimsel kavramlar için, "alçak/yüksek" ya da "derin/az derin" eğretilemelerinden yararlanarak nicelik ya da yoğunluk bildirme biçimi. || *Akıl düzeyi* ya da *düşünsel düzey,* bireyin çeşitli psikoteknik testler ya da düzey testleri aracılığıyla değerlendirilen düşünsel yetenek derecesi. || *Başarı düzeyi,* bireyin gerçekten elde ettiği sonuç. || *Beklenti düzeyi,* bireyin elde etmeyi umduğu sonuç. || *İşlem düzeyi,* bilgi (özellikle sözlü) işlem kuramlarından birinde, bireyin bildirimi algılama ve ona dikkat etme biçimi. Bunun birey tarafından bildirimi koruma ve hatırlama biçimini belirlediği kabul edilir (örn. ses düzeyi, anlam düzeyi). || *Özlem düzeyi,* bireyin bir iş ya da uygulamada erişmek istediği sonuç.

—Sesbilg. *Tonlama düzeyi,* titrem ya da titremsel çizginin gerçekleştiği görece yükseklik düzeyi. (Titrem sınıflandırması üç yükseklik düzeyine [yüksek, orta, alçak]; titremsel çizgilerinkiyse daha çok sayıda düzeye göre yapılır ve çok tiz, tiz, az tiz, tiz-pes arası, pes biçiminde adlandırılır.)

—Ulaş. *Hizmet düzeyi,* belli bir anda, bir yolda, ulaşım kolaylığını belirleyen ölçüt; bu ölçüt, hızlı gidebilen bir taşıtın burada yapabileceği ortalama hız ve gerçek trafik yoğunluğunun olabilecek maksimum yoğunluğa oranı göz önüne alınarak belirlenir. (6 düzey vardır; bunlardan A düzeyi akışın rahat olduğu bir trafiği, F düzeyi de zorlanan ve düşük hızda gerçekleştirilen ulaşımı belirtir.)

—Yerbil. *Yapısal düzey,* kendine özgü deformasyon biçimiyle belirgin, yerküresel kabuk kuşağı. (Yapısal kuşaklaşma basınç ve sıcaklık etkenlerine bağımlıdır. Üç değişik düzey vardır: *üst yapısal düzey,* burada kırıklar egemendir; *orta yapısal düzey,* burada eşkalınlıklı kıvrımlar yer alır; *alt yapısal düzey,* şistlilik kuşakları düzeyidir ve başkalaşım bölgelerini de içerir.

—ANSİKL. Elektroakust. ve Telekom. Bir ses ya da müzik işareti, ortalama değeri sıfır olan ve gücü sürekli olarak değişen almaşık büyüklüklerle gösterilebilir. İşaretin yapısına uyarlanmış zaman aralıklarında alınan kimi ortalama güç değerleri, yükselteçler ya da kıpleyiciler gibi aygıtların ayarı için temel oluşturur. Ses ya da müzik işaretleri için, eylemsizliği giderilmiş, yani zaman değişmezlerinin değerleri birkaç milisaniye ile birkaç saniye arasında değişen doğrultuculu bir gerilimölçer yaygın olarak kullanılır. Düzeyler genellikle, bir sıfır karşılaştırma düzeyine göre desibel cinsinden belirtilir.

—Fiz. *Enerji düzeyi.* Kuvantum kuramında (büyüklüklerin sürekli olarak değişebildiği klasik fizikte olanların tersine), "bağlı", yani bileşenleri, etkileşimlerinden dolayı gruplaşmış bir sistemin enerjisi, bir düzey dizisi oluşturan kesikli değerlerle "kuvantalanmıştır". Bu düzeylerin (süreksiz) kümesi, verilen sistemin ayırtedici niteliklerini belirtir. Bir düzeyden öbürüne geçişte, iki düzey arasındaki enerji farkına eşit enerjili foton yayımlanır ya da soğurulur; dolayısıyla yayımlanan ya da soğurulan fotonlar da göz önüne alınan sistemin ayırtedici özelliklerini oluşturur. İşte bu fotonların çözümlenmesi sistemi tanımayı sağlar. Çeşitli fiziksel sistemlerin enerji düzeyleri ölçeğini belirlemeye çalışan tayfgözlemin ilkesi bu çözümlemeye dayanır.

DÜZEYÖLÇER a. Ölçbil. Bir depo içindeki sıvının yüksekliğini ölçmede kullanılan manometrik aygıt. (Eşanl. HİDROMETRE.)

DÜZGÜ a. Ceb. Bir E $\mathbb{R}$ (ya da $\mathbb{C}$)- vektör uzayından $\mathbb{R}^+$ içine tanımlanmış, genellikle $\| \ \|$ ile gösterilen, şu üç koşulu gerçekleyen uygulama:

—eğer $\|x\|=0$ ise $x=0$

—E nin her x ve y elemanı için

$\|x+y\| \leq \|x\| + \|y\|$

(üçgen eşitsizliği)

—her λ skaleri ve E nin her x elemanı için $\|\lambda x\| = |\lambda| . \|x\|$ (Bk. *ansikl.* böl.) || *Bir vektörün düzgüsü,* bir düzgüyle elde edilen görüntüye verilen ad. (Eski eşanl. MODÜL.)

—ANSİKL. Ceb. Vektör uzayı olarak gerçek sayıların $\mathbb{R}$ kümesi üzerinde, her gerçek sayıya, kendi mutlak değerini eşlik ettiren uygulama bir düzgüdür. Karmaşık sayıların $\mathbb{C}$ kümesi üzerinde, her karmaşık sayıya kendi modülünü eşlik ettiren uygulama bir düzgüdür. $\mathbb{R}^n$ üzerinde aşağıdaki eşdeğer (yani aynı topolojiyi tanımlayan) düzgüler tanımlanır: $x = (x_1, x_2,...,x_n)$ ise

$$x \to \|x\| = \text{Sup}\,|x_i|$$

$$x \to \|x\| = \sqrt[2]{\sum_{i=1}^{n} x_i^2}$$

$$x \mapsto \|x\| = \sum_{i=1}^{n} |x_i|\,;$$

daha genel olarak

$$x \mapsto \|x\|_p = \left(\sum_{i=1}^{n} |x_i|^p\right)^{\frac{1}{p}}$$

$\mathbb{R}^n$ üzerinde bir düzgüdür.

Düzgülü E vektör uzayından, düzgülü F vektör uzayı üzerine tanımlanmış sürekli doğrusal uygulamaların £ C(E, F) kümesi üzerinde $x \mapsto \underset{\|x\| \leq 1}{\text{Sup}} \|f(x)\|$ uygulaması, ($|||f|||$ ile gösterilen) bir düzgüdür.

q, bir E $\mathbb{R}$-vektör uzayı üzerinde yoz olmayan pozitif bakışımlı ikili doğrusal bir biçime eşlik eden ikilenik bir biçim ise, $x \mapsto \sqrt{q(x)}$ uygulaması E üzerinde bir düzgüdür. Bu düzgüyle donatılan E yüzeyine gerçek önhilbert uzayı adı verilir. E nin boyutunun sonlu olması halinde, E ye Eukleides uzayı ve $\langle x,x \rangle$, x in skaler karesi olmak üzere $x \mapsto \sqrt{\langle x, x \rangle}$ ile tanımlanan düzgüye Eukleides düzgüsü denir.

Bu durumda bir düzgüyle donatılmış her uzay, bir uzaklıkla, daha özel olarak $\mathbb{R}^n$ üzerinde
$d(x, y) = \| x - y \|$ ile tanımlanan uzaklıkla donatılabilir, $d(x, y)$ Eukleides uzaklığı olarak (dikdüzgülü bir tabanda)

$$d(x, y) = \sqrt{(x_1 - y_1)^2 + (x_2 - y_2)^2 + \ldots + (x_n - y_n)^2}$$

elde edilir.

DÜZGÜLENEBİLİR sıf. Ceb. *Düzgülenebilir topolojik vektör uzayı*, üzerinde bir norm var olan E topolojik vektör uzayı, öyle ki norma eşlik eden topoloji E nin verilen topolojisidir.

DÜZGÜLÜ sıf. Ceb. *Düzgülü cebir*, bir vektör uzayı olmak bakımından, her x ve y elemanı için $\| xy \| \leqslant \| x \| . \| y \|$ bağıntısını gerçekleyen bir düzgü ile donatılmış cebir. (Üstelik, birim elemanın düzgüsü 1 e eşitse, bu durumda cebire düzgülü ve birim cebir denir.) || *Düzgülü vektör uzayı*, üzerinde bir düzgü tanımlanmış vektör uzayı.
—Geom. Vektörleri, $\overline{OA_1} = \ldots = \overline{OA_n} = 1$ olmak üzere $\overline{OA_1}, \ldots, \overline{OA_n}$ olan bir afin uzayın işaretine denir.

DÜZGÜN sıf. **1.**Yüzeyi düz, pürüzsüz olan, girintisi çıkıntısı, eğriliği olmayan şey için kullanılır; muntazam: *Buradan sonra yol çok düzgün. Düzgün bir sopa. Gürgen ağacının kabuğu düzgündür.* **—2.**Biçimi, dağılışı, oranı vb. bir ölçüyle, ahenkle, simetriyle belirginleşen bir şey için kulanılır: *Düzgün bir yazısı var. Dişleri çok düzgün. Düzgün yüz hatları.* **—3.** Düzenli olan şey için kullanılır: *Düzgün saç. Üstü başı düzgün bir adam.*
—Ceb. *Düzgün matris*, çarpma için bir düzgün eleman olan kare matris. (Düzgün matrisler, evirtilir kare matrislerdir.)
—Fiz. Skaler büyüklüğü ya da vektör büyüklüğü her noktada aynı değerde olan bir alan için kullanılır.
—Geom. C^1 sınıfından parametrelenmiş bir yaya denir. || Tuğlaları düzgün çokgenler olan bir tuğlalamaya denir. || Bütün yüzleri düzgün çokgenler ve köşelerin bütün çokdüzlemli açıları izometrik olan bir çokyüzlüye denir. || Bütün kenarları aynı uzunlukta ve bütün açıları aynı ölçüde olan bir çokgene denir. (Kare bir düzgün çokgendir, ne dikdörtgen ne de eşkenar dörtgen düzgündür.) || Bütün yan yüzleri izometrik ikizkenar üçgen olan bir piramide ya da böyle bir piramitten elde edilen bir kesik piramide denir. || Tabanları düzgün çokgenler olan bir prizmaya denir. || Bütün noktaları düzgün olan C^1 sınıfından parametrelenmiş yüzeye denir. || Parametrelenmiş bir yayın ya da bir yüzeyin bir bayağı noktasına denir.
—Jeomorfol. *Düzgün vadi*, sabit genişlikte ve çok düzenli akarsu ya da buzul vadisi. (Ilıman ve nemli bölgelerin akarsu vadilerinde, aşınma ve kırıntıların taşınması belirgin olduğu zaman, vadinin genişliğiyle suyun akış gücü arasında bir bağlantı vardır; bu bağlantı, aynı koşullarda, akarsu yataklarında debiye ve taşınan katı yüke bağımlıdır.)
—Küm. kur. *Düzgün eleman*, hem sağdan, hem de soldan düzgün olan eleman. (Toplamayla donatılmış $\mathbb{N}$ kümesinde her eleman düzgündür.) || *Sağdan düzgün eleman*, bir T bileşim yasasıyla donatılı bir kümede, her (x, y) eleman ikilisi için, $xTa = yTa$ olursa $x = y$ olan a elemanı. || *Soldan düzgün eleman*, aynı koşullarda

$$aTx = aTy \rightarrow x = y$$

olan a elemanı.
—Mak. san. *Düzgün devinim*, maddesel bir noktanın, hız vektörü değişmeden yaptığı devinim. (Teğetsel ivme sıfırdır. Düzgün dönme deviniminde açısal hız değişmezdir.)
—Mat. çözlm. *Bir sonlu açılımın düzgün parçası*, bir sonlu açılımın basamağı n olduğunda, bu açılımında ortaya çıkan n nci dereceden polinom.
—Topol. *Düzgün yakınsaklığın topolojisi*, bir E topolojik uzayı ve bir (F, d) metrik uzayı için, E den F içine

$$(f, g) \mapsto \sup_{x \in E} d(f(x), g(x))$$

sözde metriğiyle tanımlanan uygulamaların $\mathfrak{F}$ (E, F) kümesi üzerindeki topoloji. [E den F içine sınırlı uygulamaların $\mathcal{B}$ (E,F) kümesi göz önüne alınırsa önceki sözde metrik, ''düzgün yakınsaklığın uzaklığı'' adı verilen bir uzaklıktır. F nin düzgülenmiş bir vektör uzayı olması halinde:

$$f \mapsto \sup \| f(x) \|$$

uygulamasıyla düzgün yakınsaklığın bir düzgüsü tanımlanır. Bütün bu kavramların yararı, limite geçişte birçok özelliği değiştirmeyen düzgün yakınsaklık kavramına bağlı olmalarından ileri gelmektedir.]

◆ a. Eskiden kadınların süslenme amacıyla yüzlerine sürdükleri beyaz ya da koyu pembe bir çeşit krem. (Bk. *ansikl.* böl.)

◆ be. **1.** Kusursuz, eksiksiz, kurallara uygun bir biçimde: *Düzgün konuşuyor. Düzgün örnek.* **—2.** Görgü kurallarına uygun, saygılı bir biçimde: *Düzgün konuş, ağzını bozma. Düzgün otur.*
—ANSİKL. *Düzgün*, yüzdeki kırışıklıkları örtmenin yanı sıra,çil ve sivilceleri tedavi etmek amacıyla da kullanılırdı. Zeytinyağı ya da bademyağına cıva II amidoklorür, beyaz çökelek, çinko oksit ve bizmut tuzları katılarak yapılanı cilt bakımında, çil ve sivilceleri tedavi etmede etkiliydi. Yüzdeki kırışıklıkları örtmek ve cilde beyazlık vermek için yapılan türüne, aklık* denir ve yumurta akı, alkol, gliserin, lanolin, çinko oksit karıştırılarak yapılırdı. Bunun içine biraz karmen kırmızısı karıştırılarak allık* denen ve yüze renk vermek için kullanılan türü elde edilirdi. Osmanlı sarayında, değersiz incilerin de dövülerek bu karışımlara katıldığı söylenir.

DÜZGÜNCÜ a. *Eşk.* **1.** Düzgün yapan ve/ya da satan kimse. **—2.** Gelinleri süsleyen, onlara düzgün süren kadın.

DÜZGÜNLÜ sıf. Yüzüne düzgün sürmüş kadın ya da onun yüzü için kullanılır.

DÜZGÜNLÜK a. **1.** Düzgün olma durumu; düzgün olan şeyin özelliği. **—2.** Eskiden düzgün için kullanılan gereç ya da düzgün konulan kutu.
—İnş. Birbirleriyle düzgün bir biçimde birleşen küçük öğelerden (kiremitler gibi) oluşmuş bir dam örtüsünün niteliği.
—Kâğ. san. *Yüzey düzgünlüğü*, yüzeyinde herhangi bir biçim bozukluğu olmaksızın tümüyle pürüzsüz bir görünüm sergileyen kâğıdın durumu.

DÜZGÜNMAN (Mustafa), türk ebru sanatçısı (İstanbul 1920 - ay.y. 1990). Ebru sanatını Necmettin Okyay'dan öğrendi. 1941'den beri sürdürdüğü çalışmalarıyla, günümüzde bu sanatın önde gelen adları arasında yer aldı.

DÜZGÜNSÜZ sıf. Tekst. İpek ipliğini oluşturan katların düzensiz dağılımından kaynaklanan ipek hatası için kullanılır; bu katlar kötü ya da çok az kesiştiğinden birbirlerine yapışırlar ve donuk bir parlaklık ve matlık verirler. || *Düzgünsüz iplik*, kalınlık bakımından eşit olmayan iplik.

DÜZGÜNSÜZLÜK a. Tekst. *İplik düzgünsüzlüğü*, bir kumaşın ipliklerinde görülen eşitsizlik. || *Yüzey düzgünsüzlüğü*, kötü makaslanmış ve üzerindeki havlar az ya da çok yatmış kumaş bölümü.

DÜZHORTUMLUBÖCEKGİLLER a. Çok uzun bedenli, başı uzun bir burun gibi yatay olarak uzanan *Rhynchophora* öbeğinden kınkanatlı böcek familyası. (Genellikle karıncalarla bir arada yaşar ve tropikal ormanlardaki çürümüş ağaç gövdelerinde bol bulunurlar. Bil. a. *Brenthidae*.)

DÜZİÇİ, esk. **Haruniye,** Adana iline bağlı ilçe; 67 155 nüf. (1990); yaklaşık 540 km²; 25 köy. Merkezi, Adana'nın K.-D.'sunda *Düziçi*, 31 813 nüf. (1990). 1985 öncesi, Bahçe ilçesine bağlı, Haruniye adlı bucak durumundaydı.

DÜZİNE a. (it. *dozzina*'dan). **1.** Aynı türden, aynı nitelikte on iki öğenin tümü: *Bir düzine yumurta. Bir düzine mendil.* **—2.** *Bir düzine*, bir topluluktaki insanların çokluğunu ya da söylenilen sözlerin çok ve boş olduğunu belirtir: *Toplantıya bir düzine insan geldi ama hiçbiri de söz almadı. Bir düzine laf etti gitti.*

DÜZİNEÇİÇEĞİ a. Devrik taçyapraklı, şemsiyeyi andırır biçimde toplu çiçekli süs bitkisi. (Siklameni andıran ve 1744 yılında Kuzey Amerika'dan Avrupa'ya getirilen çeşitli türleri süs bitkisi olarak yetiştirilir. Bil. a. *dodecatheon*; çuhaçiçeğigiller familyası.)

DÜZKANATLILAR a. Dar ve az çok sert üst kanatları, geniş ve uzunlamasına kıvrılmış alt kanatları örten paurometabol böcekler takımı. (Ağız organları çiğneyicidir; arka ayaklar, danaburnunun dışında, sıçramaya elverişlidir. Düzkanatlıların oluşturduğu takıma yeni sınıflandırmalarda yalnızca yeşilçekirgegiller, cırcırböcekleri ve kırçekirgesigiller girer; oysa daha önce bu takımda yer alan hamamböcekleri, değnekçekirgeleri, peygamberdeveleri ve kulağakaçanlar *Orthopteroidea* üst-takımına bağlı başka takımlar oluştururlar. Bil. a. *Orthoptera*.)
—ANSİKL. Düzkanatlılar toprakta yaşayan iri böceklerdir. Büyük bir bölümü tropikal bölgelerde yaşayan binlerce türü bilinir. Birçok türün üyeleri, kendilerini, üzerinde yaşadıkları ağaçların yapraklarına çok benzetir. Kırçekirgelerinin, Afrika çekirgelerinin ve cırcırböceklerinin erkekleri ya ön ayaklarını elitralarına ya da elitralarını birbirine sürterek bir cırlama sesi çıkarırlar. Gene aynı öbeklerde ya toprakçekirgelerinde olduğu gibi ilk karın bölütünün yanında ya da şarkı söyleyen öbür düzkanatlılarda olduğu gibi ön ayakların dördüncü parçası (tibya) üzerinde ilginç bir işitme aygıtı bulunur. Düzkanatlıların beslenme rejimi çeşitlidir; çekirgeler otçul ya da etçildir, cırcırböcekleri hepçildir. Düzkanatlılar takımı iki alttakıma ayrılır: 1. *Ensifera*, büyük yumurtlama borulu uzun duyargalı böceklerdir; bu böcekler anus uzantısı kısa çekirgelerden (*Ephippigeridae, Conocephalidae*, yeşilçekirgegiller), anus uzantısı uzun cırcırböceklerinden (cırcırböceğigiller, *Myrmecophilidae, Oecanthidae*), ön ayakları kazıcı danaburunlarından *(Gryllotalpidae)* oluşur; 2. *Coelifera*, kısa kapakçıklı bir yumurtlama borusu olan, kısa duyargalı böceklerdir; başlıca familyaları: kırçekirgesigiller ve *Acrydidae* familyaları.

DÜZKÖY, Doğu Karadeniz bölgesinde Trabzon iline bağlı ilçe;.20 974 nüf. (1990); 10 köy. Merkezi, Trabzon'un 43 km güney-batısında *Düzköy* (esk. Haçka), 4 793 nüf. (1990).

DÜZLEM a. **1.** Düz yuzey: *Eğik duzlem.* **—2.** Düz, girintisi çıkıntısı olmayan yüzey.
—Ceb. *Vektör düzlemi*, boyutu 2 olan vektör uzayı. ($\vec{u}$ ile $\vec{v}$, bir P_2, K- vektör düzleminin doğrusal bağımsız iki vektörü ise

$$P_2 = \{\alpha\vec{u} + \beta\vec{v};\ \alpha \in K,\ \beta \in K\}$$

dır. P_2 nin biricik öz altuzayları vektör doğrularıdır.)
—Elekt. *Deney düzlemi*, DENEY DİSKİ*nın eşanlamlısı.
—Elektroakust. *Ses düzlemi*, bir ses kaynağını doğrudan ya da bir iletim zincirinin ucundan dinleyen bir dinleyiciye göre bu kaynağın görününde uzaklaşması. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Fizs. mekan. *Eğik düzlem* → EĞİK.
—Geom. İki boyutlu afin ya da izdüşümsel katlı uzay. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Opt. *Gelme, yansıma, kırılma düzlemi*, yansıtıcı yüzeyin normalini, gelen ışını, yansıyan ışını ve gerektiğinde kırılan ışını içeren düzlem.
—Uz. havc. ve Gök. mek. *Temel düzlem*, bir yörüngenin öğelerini belirlemede kullanılan karşılaştırma düzlemi. (Temel düzlem genellikle ana cismin ekvator düzle-

midir. Özellikle Yer'in yapay uyduları için Yer'in ekvator düzlemi seçilir.)
—Zool. *Loven düzlemi*, yanlışlıkla "düzensiz denizkestaneleri" olarak nitelendirilmelerine karşın birçok denizkestanesinde bulunan iki yanlı bakışım düzlemi.
◆ sıf. *Düzlem ayna* ya da *diyoptr*, yüzeyi düzlem olan ayna ya da diyoptr.
—ANSİKL. Elektroakust. *Ses düzlemi*. Bu kavram, ses kayıt tekniğinde önemli rol oynar. Kaynağın yönünü, mikrofonların yerini ve yönünü değiştirerek, kayıt uzmanı, dinleyicide, kaynağın uzaklaştığı izlenimini yaratabilir. Böylece, duruma göre, büyük, orta, uzaklaşmış düzlemlerden ya da çevre düzleminden söz edilir.
—Geom. Matematiksel düzlem kavramı, her yönde sonsuz uzatıldığı varsayılan, kalınlıksız bir masanın yüzeyiyle maddeselleştirilebilir. Aynı biçimde bunun, doğru adı verilen özel altkümeleri bulunan, en az iki doğru içeren bir nokta kümesi olarak belitsel bir tanımı verilebilir; düzlem, erişim, sıra, bölümleme ve başka birkaç beliti gerçeklemelidir.
3 boyutlu E_3 uzayında şu özellikler vardır: bir düzlemle iki noktası ortak olan doğru bu düzlem içindedir; iki düzlemin ortak bir noktası varsa, arakesitlerini oluşturan sonsuz ortak noktaları vardır, ya da iki düzlem çakışmıştır; iki düzlemin bir doğru üzerinde bulunmayan üç ortak noktası varsa, düzlemler eşittirler, bu bir doğru üzerinde bulunmayan üç noktayla düzlem tanımını olanaklı kılar. Düzlem, kesişen ya da sıkı koşut iki doğrusuyla da belirlenebilir.
E_3 içinde bir$(O, \vec{i}, \vec{j}, \vec{k})$ işaretine bağlanmış bir P afin düzlemi, kendinin bir A (x_0, y_0, z_0) noktası ve ona eşlik eden $\vec{u}$ (a, b, c) ve $\vec{v}$ (a', b', c') vektörel düzlemi ile tanımlanabilir, bu, λ ve μ gerçek parametreler olmak üzere, P nin M noktalarının ayırtedici

$$\overline{OM} = \overline{OA} + \lambda\vec{u} + \mu\vec{v}$$

bağıntısını (P nin vektörel denklemi) olanaklı kılar. Bundan, P nin parametrik denklemleri çıkarılır:

$$\begin{cases} x = x_0 + \lambda a + \mu a' \\ y = y_0 + \lambda b + \mu b' \\ z = z_0 + \lambda c + \mu c'. \end{cases}$$

Bu üç değişik denklem arasında λ ile μ nün yok edilmesi *u, v* ve *w* hepsi birden sıfır olmamak üzere, P nin

$$ux - vy - wz - h = 0$$

biçiminde Descartes'çı denklemini verir.
P, bir doğru üzerinde bulunmayan üç noktasıyla, örneğin $\vec{u} = \overline{AB}$, $\vec{v} = \overline{AC}$ alınarak tanımlanırsa benzer sonuçlar elde edilir.
Pratikte, Descartes'çi denklemleri, $\overline{AM}$, *u* ve *v* nin bağlı olduğunu, 0 a eşit determinant biçiminde yazarak elde edilir.
Karşıt olarak, $ux + vy + wz + h = 0$, $u \neq 0$ için bir P düzleminin denklemi ise, koordinatları $(v, -u, 0)$ ve $(w, 0, -u)$ olan vektörler P nin doğrultu vektörleridir.

düzleme işaretleri

DÜZLEMDEŞ sıf. Geom. Aynı bir düzlem üzerinde bulunan noktalara, doğrulara denir. [Eşanl. EŞDÜZLEMLİ.]

DÜZLEM-DIŞBÜKEY sıf. Opt. Bir yüzü düzlem, öbürü dışbükey olan mercekler için kullanılır.

DÜZLEMDUYARGALI sıf. Duyargalarının topuzu (bokböceklerinde olduğu gibi) eksenin bir tek yanında yapraklar halinde bulunan kınkanatlı böcek için kullanılır. (Düzlemduyargalı terimi, günümüzde, sınıflandırmalarda bir öbeği belirtmemektedir.) [Eşanl. YAPRAKSIDUYARGALI.]
◆ a. Düzlemduyargalı böcek.

DÜZLEMDUYARGALIGİLLER a. Zool. YAPRAKDUYARGALIGİLLER'in eşanlamlısı.

DÜZLEME a. Düzlemek eylemi; tesviye.
—Al. tak. Şerit testere lamasının bileme işlemini tamamlayan ve lamanın kabartılarını gidermeye dayanan işlem.
—Bayınd. *Kazık başlarını düzleme*, kazıkların ya da kazık demetlerinin başlarını, belli bir düzeye getirmek ya da niteliği bozuk bölümleri (homojen olmayan beton) kaldırmak için yapılan kesme.
—Grav. Gravürün yapılacağı metal levhayı düz ve homojen duruma getirmeye dayanan işlem.
—İnş. Düzlemek eylemi. || Çeküllü düzeç yardımıyla yataylığı denetleme yöntemi. || İnce ve düzgün sıva katmanları yardımıyla, bir kâgir yapı öğesindeki yüzeysel girinti-çıkıntıları ortadan kaldırma.
—İstat. Bir histogramın bitişik dikdörtgenleri rastlantıdan ya da ölçüm hatalarından dolayı düzensizlik gösterdiğinde uygulanan ve dağılımdaki her sınıfın sıklığının yerine, o sınıfla iki bitişik sınıfın sıklığının aritmetik ortalamasını geçirmekten oluşan uyarlama yöntemi. || *Doğrusal düzleme*, genel ilkesi, her x_i değerine, $y_i$nin ve ondan önceki ve sonraki *y* değerlerinin belli bir fonksiyonunu karşılık getirmeye dayanan yöntemlerin tümü. (Bu fonksiyon genellikle, o değerlerin yalın ya da ağırlıklı ortalaması olur.) || *Noktaların düzlenmesi*, bir dizi gözlem sonucunu gösteren nokta kümesinin yerine, *düzleme eğrisi* denen ve çıkıntılı noktaları olmayan sürekli bir eğriyi geçirme yöntemi. || *Üstel düzleme*, geçmişe ilişkin bilgilere dayanan matematik öngörü yöntemi. (Bu bilgilere, rastlantısal değişimler elendikten sonra, ne denli yakın tarihli iseler o denli daha fazla ağırlık tanınır.)
■—San. Res. *Düzleme işareti*, bir parçanın resmi üzerinde istenilen yüzey niteliğini simgeleyen işaret. (Genel olarak yerlerini pürüzlülüğün* belirtilmesine bırakmış olan düzleme işaretlerinin kullanımı yine de oldukça yaygındır.)

DÜZLEMECİ a. Kuyumc. Gevrek (kırılgan) ya da değerli metalleri kuyumculuk eşyası yapımında kullanmak amacıyla çekiçle döverek ince plakalar haline getiren kişi.

DÜZLEMEK g. f. *Bir yeri, bir yüzeyi düzlemek*, onu düz, engebesiz, pürüzsüz duruma getirmek; tesviye etmek: *Yolu buldozerle düzleyip, asfaltladılar.*
—İnş. Gözenekli bir yüzey üzerine, gözenekleri tıkamak ve yüzeyi parlak hale getirmek için yağ ya da sıva tabakası kaplamak. || Bir duvarın, bir cephenin yüzeyindeki çıkıntı ve çapakları, bitirme ya da onarma işlemleri sırasında, özellikle kazıma ve cilalama yoluyla yok etmek. || Cephe onarımı sırasında, gereksiz görülen çıkıntı ya da süslemeleri kaldırmak.
—Kuyumc. Değerli bir metalin kalınlığını, biçimi olan bir parçaysa çekiçle, plakaysa makineyle eşitlemek.
◆ **düzlenmek** edilg. f. Düzlemek eylemine konu olmak.
◆ **düzleşmek** dönş. f. Bir yer ya da şey sözkonusuysa düz, engebesiz kıvrımsız vb. duruma gelmek: *Zemin basa basa düzleşti.*
◆ **düzleştirmek, düzletmek** ettirg. f. *Bir yeri, bir şeyi düzleştirmek, düzletmek*, onu düz duruma getirmek, düzleşmesini sağlamak.
—Bayınd. Düzgün bir yüzey elde etmek amacıyla, toprağı, dolguyu, taşlardan oluşan bir tabakayı düzlemek.
—Jeomorfol. Engebenin başlıca çıkıntılarını yok olma derecesinde aşındırmak.
—Sesbilg. Dudaksıllaşmış bir sesbirimi gerçekleştirirken dudaksıl yuvarlaklaşmayı ortadan kaldırmak ya da azaltmak.

DÜZLEMKÜRE a. Gökkürenin ya da bir gökcisminin ve özellikle Yer'in iki yarıküresini aynı izdüşüm düzleminde gösteren harita. (Eşanl. PLANİSFER, KÜRE-İ MUSATTAHA.)

DÜZLEM-İÇBÜKEY sıf. Opt. Bir yüzü düzlem, öbürü içbükey olan mercekler için kullanılır.

DÜZLEMSEL sıf. Düzlem niteliğini taşıyan, düzlemle ilgili şey için kullanılır: *Düzlemsel doğru.*
—Elektrotekn. *Düzlemsel çizge*, bir devrenin, dallar kesişmeden bir düzleme çizilebilen çizgesi.
—Fizs. mekan. *Düzlem üzerinde düzlemsel devinim*, noktalarının her biri, bir karşılaştırma düzlemine koşut bir düzlem içinde kalan bir katı cismin devinimi. [Karşılaştırma düzlemi (*x* O *y*) ise, katı cismin ani devinimi, ekseni (*z'* O *z*) ye koşut bir dönme devinimidir.]
—Geom. Bir düzleme ilişkin (düzlemsel bakışım) ya da bir düzlem içinde (düzlemsel dönme, evirtim ya da benzerlik). || Tümüyle bir düzlem üzerinde bulunan eğriye ya da başka her şekle denir.

DÜZLEMSELLİK a. Opt. *Alanın düzlemselliği*, bir düzlemsel cismin, alanın bütün uzamında düzlemsel bir görüntüsünü veren bir optik sistemin, örneğin bir fotoğraf makinesi objektifinin niteliği.

DÜZLENME a. Jeomorfol. Engebelerin aşınma etkisine bağlı olarak ortadan kalkması.

DÜZLENMEK → DÜZLEMEK.

DÜZLEŞME a. Düzleşmek eylemi.
—Denizbil. *Kıyı düzleşmesi*, bir kıyı çizgisinde görülen yalınlaşma eğilimi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Jeomorfol. Engebelerin başlıca çıkıntılarının yok olma derecesinde aşınması.
—Zootekn. Aşınma sonucu atın kesici dişleri üstündeki çukurluğun yok olması. (Atın yaşı özellikle kesici dişlerin düzleşmesine bakılarak anlaşılır.)
—ANSİKL. Denizbil. *Kıyı düzleşmesi*, burunların aşınması ve koyların dolması sonucu ortaya çıkar. Evrimin sonunda düzleşen kıyı, egemen akıntının yönüne dikeydir. Düzleşme hızı, denizdeki gereç hacmine (kumlu gereçler bakımından zengin kıyılar en hızlı düzleşen kıyılardır), soluğanların enerjisine ve yönüne, dalganın uzunluğuna bağlıdır. Yapısal koşullar elverişsiz olduğunda deniz, kıyıda, girinti ve çıkıntılar meydana getirir.

DÜZLEŞMEK → DÜZLEMEK.

DÜZLEŞTİRİCİ sıf. ve a. Düzleştirme eylemini yapan şey için kullanılır.
—Berbl. Saçı düzleştirmek için, saçın keratinini etkileyen, genelde tiyoglikolik asitten yapılan madde.

DÜZLEŞTİRME a. Düzleştirmek eylemi.
—Berbl. Saçların kıvrımlarını gidermeyi amaçlayan işlem. (Saçlar meç meç ayrılarak üzerlerine düzleştirici bir madde sürülür, daha sonra tarakla perdahlanır; ikinci aşamadaysa, düzleşmiş saçın bozulmaması için bir fiksatör uygulanır.)
—Camc. Cam yüzeyinde, kesme yöntemiyle yapılan süslemede, kabaca kesilmiş yüzeyi, zımpara ya da ince kumla kaplı bakır ya da kumtaşı çarkla pürüzsüz duruma getirme.
—Jeomorfol. Akarsuların yanal işınmayla düzleme yapması. (Bu olaya çoğu kez *yanal düzleştirme* adı da verilir.)
—Sesbilg. Dudaksıllaşmış bir sesbirimin gerçekleşmesinde, dudaksıl yuvarlaklaşmanın ortadan kalkması ya da azalması.

DÜZLEŞTİRMEK → DÜZLEMEK.

DÜZLETİCİ sıf. Düzlemek eylemini yapan.

DÜZLETMEK → DÜZLEMEK.

DÜZLÜK a. **1.** Düz olma durumu: *Yolun, çizginin düzlüğü.* **—2.** Düz, geniş alan; düz: *Araba yokuşu çıktı, bir düzlükte durdu.*
—Denizbil. *Aşınım düzlüğü*, bir kıyıda aşındırma sonucu kat kat uzanan büyük boyutlu düzlük. (Aşınım düzlüğü, kırıklar ya da deniz aşındırmasından etkilenmiş ve karaoluş olayları sırasında yükselmiş kara düzlükleri nedeniyle düzey farklılaşmasına uğramış bir aşındırma yüzeyi olabilir.)
—Dokubil. Silindir şeklindeki bazı epitelyum hücrelerinin tepe kısmının, sayısız küçük parmaksı uzantı dolayısıyla kalın-

laşması (örneğin bağırsağın çizgili düzlüklü hücreleri).
—Tıp. *Düzlük şeklinde ateş*, beden ısısının tüm hastalık boyunca sabit kaldığı ateş biçimi.

DÜZME a. Düzmek eylemi.
◆ sıf. Gerçek olmayan, aslına benzetilerek uydurulan şey için kullanılır; uydurma, sahte: *Düzme belge*.
—Kur. tar. *Düzme solaklar*, padişahların muhafız bölüklerini oluşturan solaklar*ın eksiğini tamamlamak amacıyla solak kılığına sokulmuş yeniçeriler.

DÜZMECE sıf. **1.** Gerçekle ilgisi olmayan, uydurulan; düzme, uydurma: *Düzmece haber. Düzmece röportaj.* **—2.** Hakkı olmayan bir görevde usulsüz olarak bulunan kimse için kullanılır; sahte. **—3.** *Düzmece papa*, usulsüz olarak atandıklarından Roma Kilisesi'nce tanınmayan papalık adaylarına verilen ad.

DÜZMECE MUSTAFA, türk şehzade (? 1383 - Edirne 1422). Yıldırım Bayezit'in oğlu. *Düzme, Düzmece* ya da *Nabedid* adları, ona baba mirasında hak iddia ederek taht kavgasına giriştiği için iktidardaki kardeşi, sonra da yeğenini tutan bazı tarihçilerce verildi. Timur'a karşı yapılan Ankara savaşı'na (1402) Hamit ili ve Teke sancağı askerleriyle birlikte ordunun merkezinde katıldı. Savaş sonunda kaybolması, kimi kaynaklarca öldüğü, bazılarınca da babasıyla birlikte tutsak düşmesi sonucu Timur tarafından Semerkand'a götürüldüğü biçiminde yorumlandı. Timur'un ölümünden (1405) sonra serbest bırakılınca Anadolu'ya döndü. Önce Niğde'ye, ardından da osmanlı düşmanı İsfendiyar Bey'in çağrılısı olarak Kastamonu'ya gitti. Rumeli'deki beylerbeyi ve sancakbeylerine, Bizans ve bazı Avrupa devletlerine başvurarak düzenleyeceği ayaklanma için yardım istedi. Eflak'a geçerek (1416) oradaki türk komutanlarla ilişki kurdu ve Niğbolu sancakbeyi İzmiroğlu Cüneyt Bey'den yardım sözü aldı. Bizans imparatoru Manuel II'nin de desteğini elde ettikten sonra gemiyle Selanik'e çıktı. Ardından Edirne'de padişahlığını ilan ederek adına para bastırdı (1419). Ancak, Tesalya ve Selanik savaşlarında Mehmet I kuvvetlerine yenildi, veziri Cüneyt Bey ile birlikte Selanik'e sığındı. Mehmet I ile Manuel II arasında yapılan görüşmeler sonunda 900 000 akçe yıllık ödenek karşılığında yaşamı boyu salıverilmemek koşuluyla Limni adasında, veziri Cüneyt Bey de İstanbul'da Pammakaristos manastırı'nda koruma altına alındı. Mehmet I'in ölümü üzerine Murat II'nin tahta çıkmasıyla osmanlı-bizans ilişkileri bozulunca, serbest bırakıldı. Manuel II'nin yardımıyla Gelibolu'ya geçerek yörede gücünü artırmaya başladıysa da özgürlüğü karşılığında Bizans'a vermeyi vaat ettiği Karadeniz ve Ege kıyıları önerisine çevresindeki türk beyleri karşı çıkınca, bozuştuğu imparatorun desteğini yitirdi. Gelibolu'dan Aynaroz'a geçerek, burada Rumeli beylerini ve önde gelen akıncıları da saflarına kattıktan sonra Vardar Yenicesi üzerinden Serez'e geldi. Murat II'nin üzerine gönderdiği Bayezit Paşa komutasındaki birlikler de ona katıldı. Bayezit Paşa'yı öldürttü ve yeniden Edirne'ye girdikten sonra ikinci kez hükümdarlığını ilan etti. Murat II'nin Cenevizliler ile bağlaşmasından kaygıya kapılarak ordusuyla Anadolu'ya geçti ve Cenevizliler'den Lapseki'yi aldı. Onun ileri harekâtını engellemek için Ulubat köprüsünü yıktıran Murat II, yandaşlarından Mihaloğlu Mehmet Bey'i Rumeli beylerbeyliğine atayıp, veziri Cüneyt Bey'e de Aydın beyliğini verince, önemli desteklerini yitiren şehzade Mustafa, yeniçeriler karşısında yenilgiye uğradı. Bunun üzerine ordusunu bırakarak Edirne'ye kaçtı; buradan aldığı hazinesiyle Eflak'a kaçarken Kızılağaç Yenicesi'nde yakalandı; Edirne'ye götürüldü. Sıradan birisi gibi kale burcuna asılarak idam edildi. (→ Kayn.)

DÜZMECİ sıf. Düzme şeyler yapan ya da söyleyen kimse için kullanılır; sahtekâr.

DÜZMECİLİK a. Düzmecinin yaptığı iş; sahtekârlık.

DÜZMEK g. f. **1.** *Bir şey (bütün) düzmek*, oluşturucu öğelerini tamamlayarak, ekleyerek bir bütün oluşturmak: *Kitap, plak satın alarak kitaplık, plak koleksiyonu düzmek. Tek tek fincanlardan takım düzmek. Eşya, çeyiz, nevale, masa düzmek.* **—2.** *Bir şey (somut) düzmek*, onu uydurmak: *Yalan düzmek.* **—3.** *Mani, şiir düzmek*, onu yaratmak. **—4.** *Kaba. Bir kimseyi düzmek*, onun ırzına geçmek. **—5.** *Bir şeyleri düzmek*, onları sıralamak, istenilene uygun bir duruma getirmek; düzmek: *İskambil kâğıtlarını düzmek.*
—Oy. *Kâğıt düzmek*, Oyunda hile ya da bir iskambil numarası yapmak amacıyla, kâğıtları belli bir sıraya göre sıralamak, işaretlemek.

◆ **düzdürmek** ettirg. f. *Bir şeyi düzdürmek*, düzmek eylemini yaptırmak.

◆ **düzülmek,** edilg. f. **1.** Düzmek eylemine konu olmak. **—2.** Yola düzülmek → YOL.

DÜZOVA, rumca **Ekso Metohi,** KKTC'de Lefkoşa ilçesine bağlı köy.

DÜZOVA, rumca **Softades,** G. Kıbrıs rum kesiminde Larnaka ilçesine bağlı köy.

DÜZTABAN sıf. **1.** Ayak tabanının kubbesi çökmüş olan kimse için kullanılır. **—2.** Uğursuz.
◆ a. Marangl. Lamba açmada, kordonların düz bölümlerini temizlemede kullanılan ağaç ya da metal gövdeli lamba rendesi. || *Çeneli düztaban*, açılan kirişlerin yan yüzeylerini rendeleyerek genişletmede kullanılan düztaban türü. || *Çift tığlı düztaban*, düzgün lamba rendelemeye yarayan düztaban. || *Eğik tığlı düzbatan*, genellikle elyafa dik yönde lamba açmada kullanılan ve tığ gövdesine eğik olarak yerleştirilen düztaban. || *Köşe tabanı*, kör lamba ve pahları rendelemede, çerçeve lamba köşelerini temizlemede kullanılan düztaban türü. || *Tek tığlı düztaban*, basit lamba işlerinde kullanılan yaygın bir düztaban türü.

DÜZTABANLIK a. Ayak tabanında görülen kubbe çöküklüğü.

DÜZÜLMEK → DÜZMEK.

DÜZYAYLA, Ordu'nun Gölköy ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 4 358 nüf. (1990). Belediye.

DÜZYAZI a. **1.** Düzenli, sabit bir ölçü ve ritmin kurallarıyla bağlı olmayan yazılı ya da sözlü anlatım biçimi. (Eşanl. NESİR.) [Bk. *ansikl.* böl. Ed.] **—2.** *Ölçülü düzyazı*, bazı yunan (İsokrates, Demosthenes) ve latin (Cicero, Genç Plinius) metinlerinin özelliği; bunlarda uzun ve kısa hecelerin düzenlenmesine ilişkin zorunluklar görülür. ||*Ritmik düzyazı*, vurgunun, cümlenin belli yerinde yinelendiği düzyazı.
—ANSİKL. Ed. Sanatsal anlatım biçimi olarak ele alındığında, edebi düzyazı, başlangıçta öğretici türlerde bile kullanılan şiirden çok sonra ortaya çıkmıştır: nitekim, ilk yunan düzyazı yazarları (logographoslar [kronikçiler]), epik ve lirik dönemden sonra, İ.Ö. VI. yy.'da ortaya çıktılar. Roma'da latin düzyazısının ilk anıtı olan Yaşlı Cato'nun yapıtı dramatik şiirin başlangıcından yarım yüzyıl sonrasına aittir.
Türkçenin en eski yazılı ürünleri olan *Orhun yazıtları* sonradan dinsel, tarihsel, yazınsal yapıtlarda etkisini sürdürecek söyleyiş özelliklerini kapsıyordu. İslam dininin benimsenmesinden sonraki ilk şiirsel ürünlerin yanı sıra köklü bir düzyazı geleneği de oluştu. Destansı söyleyişi yansıtan metinlerle (örn. *Dede Korkut kitabı*) birlikte iç uyaklara, söz oyunlarına dayanan bir düzyazı türü (örn. *Tazarruname* [Sinan Paşa]) gelişti. XV. yy.'da destan geleneğini dinsel inançlarla birleştiren ürünler (*Ebu Müslim destanı, Danışmentname, Saltukname*) yanında *Âşıkpaşazade tarihi, Neşri tarihi* gibi yapıtlarda örnekleri görülen bir söylem gelişti. XVI. yy.'da özellikle tezkire yazarları (Sehi, Latifi, Âşık Çelebi, Kınalızade Hasan), XVII. yy.'da tarih (Peçevi), tarih-bibliyografya (Kâtip Çelebi) gibi türler gelişirken *Seyahatname*'sinde günlük yaşamı yansıtan, ayrıntılara inen Evliya Çelebi, konuşma diline dayanan düzyazının en ilginç örneklerini birini verdi. Nergisi, Veysi gibi yazarlar ise sanatlı divan düzyazısı (→ İNŞA) yolundaki ürünleriyle dikkati çektiler. XVIII. yy.'da tarih yazarı Naima, Evliya Çelebi'nin yapıtında görülen anlatım özelliklerini sürdürdü. XIX. yy.'da Şinasi ile başlayan düzyazı geleneğiyse akıl ilkelerine dayanan, gerçekleri yansıtan çağdaş anlatım geleneğinin temeli oldu.

DVAİTA, ana çizgileri X. yy'da filozof Ramanuca tarafından belirtilen *Vedanta* felsefesine bağlı öğretiyi adlandıran sanskritçe sözcük. Dvaita okulunun gerçekte Madhva tarafından XIII. yy.'da kurulduğu kabul edilir Madhva, bu dünyanın gerçekliği gibi, bireysel ruhla *(atman)* evrensel ruhun *(brahman)* da ayrı ayrı gerçeklikleri olduğunu ileri sürüyor, bu konuda, Şankara tarafından temsil edilen *advaita* okuluna karşı çıkıyordu. Madhva okulu en güvenilir özgürlük yolu olarak *bhakti*"yi, yani bütün varlıkların kendisine 'boyun eğdikleri Vişnu'ya tam bir bağlılığı öneriyor du.

DVARA, özel bir evin ya da bir tapınağın girişinde yer alan çok zengin bir simge niteliğindeki kapıyı belirten sanskritçe sözcük. *Dvara*, veda simgeciliğine göre, insanların ya da tanrıların evlerine giren kötü ya da uğursuz güçlerin geçtiği "kapılar" anlamına gelir. Kapının yönü ve süsleme biçimi, konutta oturanların yaşamı ya da dinsel törenlerin gelişimi üzerinde çok etkilidir. Bu nedenle kapıların yapımı ve yerleştirmesi çok kesin kurallara bağlanmıştır.

DVARAKA (*birçok kapısı olan* anlamında sanskritçe sözc.), efsaneye göre, Krişna krallığı'nın başkenti; bugün Hindistan' daki başlıca yedi hac yerinden biri olan Dvarka (Gucerat) kentinin olduğu yerdeydi.

DVARAPALA, buddhacılıkta, tapınakların ve kutsal yerlerin iki yanına karşılıklı olarak ikişer ikişer yerleştirilen ve korkunç görünüşleriyle, kötü niyetli insanları ya da ruhları uzaklaştırmaya yarayan tasvir ya da heykelleri belirten sanskritçe sözcük.

DVARAVATİ, hintlileşmiş ve buddha kültürünü almış Monlar'ın Orta ve Aşağı Menam havzasında kurdukları krallık. Varlıkları VII. yy.'da çinli hacılar tarafından saptandı ve özellikle Nakhon Pathom'da (başkentlerinin siti olduğu sanılmaktadır) yapılan keşifle kanıtlandı, "Dvaravati senyörü"nden söz eden madalyalar ele geçirildi. Yazılı belge yokluğu nedeniyle tarihinin genel hatları ancak arkeolojik kalıntıların (Nakhon Pathom, U Thong, Ku Bua, vb.) ve çevre ülkelerin incelenmesiyle belirlenebilmektedir. Dinsel ve sanatsal açıdan yüksek düzey hemen hemen günümüzdeki tüm Tayland'da kendini gösterir. VIII. yy.'ın sonuna doğru, Şrivicaya krallığı'nın Malezya yarımadasından başlayarak yayılan etkisinden sonra XI. yy.'ın başlarında Lopburi khmer işgalinin etkisinde kaldığı sanılmaktadır. XII. yy.'ın sonunda, aşağı yukarı tüm ülkenin, khmer kralı Cayavarman VII. tarafından ilhakı, Dvaravati krallığı'nın etkinliklerinin sona erdiğini göstermektedir. Bununla birlikte, anısı Ayuthia, sonra da Bangkok krallıkları tarafından korunmuştur. (→ TAYLAND.)

DVARKA, Hindistan'da (Gucerat) kent, Katyavar yarımadasının batı ucunda, Umman denizi'nin kıyısında; 17 800 nüf. Brahman efsanelerine göre Krişna burada öldü. Krişna'ya adanan ve Hindistan' ın yedi kutsal yerinden biri olan tapınağa

düztaban

ağaç gövdeli

metal gövdeli

çok sayıda ziyaretçi gelir. Yakınındaki tuz ve kireç ocakları kentin büyük bir kimya ve çimento sanayisi merkezine dönüşmesini sağladı.

DVİCA, *iki kez doğan* anlamına gelen sanskritçe sözc. Hindistan'ın ilk üç kastından (brahmanlar, ksatryalar ve vaişyalar) birine bağlı olanlara, inançlarına bağlılıklarını kanıtladıktan ve kutsal kuşağı taktıktan sonra verilen unvan.

Garanger-Giraudon

Antonin Dvořák Karel Souček'in bir portresinden (1954) ayrıntı *Dvořák müzesi, Prag*

Dvijenie (*hareket* anlamında rusça sözc.), 1962'de Moskova'da kurulan ve Lev Nusberg ile Francisco İnfante'nin yönlendirdiği rus sanat topluluğu. Kamuya açık (özellikle devlet gösterileri için süslemeler) ve gizli (ışıktan, elektronikten, sibernetikten yararlanan araştırmalar, tiyatrolar, filmler, vb.) olmak üzere ikili bir çalışma yürütür. Grubun, üzerine eğildiği konular 1910-1920 arasındaki öncü eğilimlerle çakışır: sanatların bireşimi, halkın katılımı, prospektif mimarlık ve kentçilik konularında toplu tasarılar. 70'li yıllarda Nusberg, Batı'ya yerleşti, İnfante ise kavramsal ve toplumbilimsel düzeyde ortak çalışmalara katıldı.

DVİNSK → DAUGAVPİLS.

DVİPA, purana coğrafyasına göre, dünyayı oluşturan ve yedi büyük okyanusla (tuzlu su, şekerkamışı özü, şarap, arıtılmış yağ, yoğurt ve tatlısu) çevrili yedi kıtadan birini belirten sanskritçe sözcük. Bunlardan biri olan Hindistan kıtası *(Cambudvipa)* merkezdedir; gözyüzüne destek olan tanrıların oturduğu Meru dağı burada yer alır.

DVORA → DEBORA.

DVOŘÁK (Antonin), çek besteci (Nelahozeves, Prag yakınında, 1841-Prag 1904). Orgcu olarak yetişti. Brahms ve Hans von Bülow sayesinde ünü arttı. Prag Konservatuvarı'nda besteleme öğretmenliğine atandı. 1892-1895 arasında New York Konservatuvarı'nı yönetti. 1901'de Prag Konservatuvarı'nın başına getirildi. Hemen hemen tüm yapıtlarında slav folklorunun etkisi sezinlenir. Her türden beste yaptı. Başlıcaları: biri (*re* majör, 1874) Brahms'ın üslubunda olan ve aralarında ünlü *Yeni dünya senfonisi* (1893) de bulunan 9 senfoni; piyano (1876), keman (1880) ve çello (1895) konçertoları: serenatlar; senfonik şiirler; *(Altın çıkrık)*; slav dansları; oda toplulukları için yapıtlar (piyano-keman sonatı, triolar, dörtlüler, beşliler ve altılılar); koro yapıtları; ses ve piyano için melodiler; operalar *(Jacobin, Rusalka, Armida)*; dinsel parçalar *(Stabat Mater, Missa, Te deum ve Requiem)*.

J. Bottin

Mandara (Kamerun) masifinde **dyke**

DVORAK (Max), çek sanat tarihçisi (Roudnice 1874-Hrušovany 1921). Viyana Üniversitesi'nde profesörlük yaptı, üslupları incelemekten çok sanat yapıtlarının oluştuğu aydın çevrelerini ve düşünce ortamını anlamaya çalıştı. Bu yöntemle, *İdealismus und Materialismus in der gotischen Skulptur und Malerei* (Gotik heykelcilik ve resimde idealizm ve materyalizm) (Münih-Berlin, 1918) adlı yapıtında gotik sanatı, hıristiyan dünya görüşünün bir anlatımı olarak yorumladı. *Kunstgeschichte als Geistesgeschichte* (Düşüncenin tarihi olarak algılanan sanat tarihi) adlı yapıtında bu temayı yeniden ele aldı. Bruegel ile olduğu gibi Kokoschka ile de ilgilendi, 1927-28'de basılan *Geschichte der italienischen Kunst im Zeitalter der Renaissance* (Rönesans çağında italyan sanatının tarihi) adlı yapıtında XVI. yy. maniyerizmine ışık tuttu.

DVORNİK (František), çek kilise adamı ve bizans bilimci (Chomýž, Moravya, 1893- *ay. y.* 1975). Prag Üniversitesi'nde kilise tarihi profesörüydü. Alman işgali sırasında ülkesinden ayrılmak zorunda kaldı. Fransa ve İngiltere'de bir süre kaldıktan sonra, Harvard Üniversitesi'nde profesör oldu. Orta ve Doğu Avrupa Ortaçağ tarihi üzerine yaptığı çalışmalarla ün kazandı: *les Slaves, Byzance et Rome au IX'e siecle* (IX. yy.'da Slavlar, Bizans ve Roma) [1926], *Venceslas, Duke of Bohemia* (Bohemya dükü Venceslas) [1928], *The Photian shism: History and Legend* (Photius bölünmesi: tarih ve efsane) [1950], *The Slavs in European History and Civilization* (Avrupa tarihinde ve uygarlığında Slavlar) [1962].

DVORYANİN, hükümdarın hizmetine giren kişiyi, XVIII. yy.'dan başlayarak da soylular sınıfından birini belirten rusça sözcük. Dvoryanin, prensin sarayına *(dvor)* bağlıydı. Çoğu askeri nitelikte hizmetlerinin karşılığında "hizmet yurtluğu" adı verilen bir araziyle ödüllendirilirdi *(pomestiye)*. Moskova prensliği'nde bu kişiler, XV. yy.sonunda önemi giderek artan bir siyasal ve toplumsal rol oynamaya başladılar ve köle durumunda olan köylüler üstündeki daha büyük bir nüfuz sahibi oldular. Astüst düzeninde boyarlardan sonra ikinci sırayı aldılar. Hizmet karşılığı aldıkları bu topraklar zamanla kalıtsal mülke dönüştü *(votçina)*. Büyük Petro 1722'de, subayların ve sivil hizmetlilerin de (sekizinci sıradan başlayarak) soyluluğa *(dvoryanstvo)* geçmelerine olanak veren "Rütbeler cetveli"ni hazırladı. Petro III, soyluları hizmet etme yükümlülüğünden kurtardı (1762), Yekaterina II de soyluların ayrıcalıklarını yasallaştıran bir ayrıcalık belgesi çıkardı (1785). Köleliğin yıkılmasına (1861) ve soylulara ait mülklerin azalmasına karşın soylular 1917'ye kadar ulus içinde çok önemli bir rol oynadılar; Aleksandr III ve Nikolay II'nin gerici siyasetleri de buna elverişli bir ortam yarattı.

DWERNİCKİ (Josef), polonyalı general (Varşova 1779-Łopatyn 1875). Poniatowski'nin polonya lejyonlarında görev aldı, 1814'e kadar Napoléon'un seferlerine katıldı. 1830 polonya devriminde üç süvari tümeni kurdu ve Wisła ırmağı üzerinde Rusları yendi. Kuşatılmak tehlikesiyle karşılaşınca Galiçya'ya kaçtı; Avusturyalılar tarafından hapse atıldı (1831); ancak Ruslar Varşova'yı yeniden ele geçirince kurtulabildi.

DWIGHT (Timothy), amerikalı tanrıbilimci ve şair (Northampton, Massachusetts, 1752-New Haven, Connecticut, 1817). Tanrıbilim profesörüydü, Yale Üniversitesi'nin rektörlüğünü yaptı, siyaset ve dinde tutucu bir grup olan "Connecticut Wits"in önderlerindendi. Ulusal bir edebiyat oluşturma çabalarına katkıda bulundu. Vaazlarının ve din kitaplarının yanı sıra, şiir kitapları da vardır: *The Conquest of Canaan* (1785), buradaki Joshua tipi general Washington'u temsil eder; çağdaşçılık karşıtı bir taşlama olan *The Triumph of Infidelity* (1788); Yeni İngiltere üzerine yazdığı *Greenfield Hill* (1794).

DWİGHT (Henry Otis), amerikalı yazar ve misyoner (İstanbul 1843-Roselle, New Jersey, 1917). Ohio Wesleyan üniversitesi'nde okurken, iç savaşta Birlikçiler'e katılarak öğrenimini yarıda bıraktı (1861). Bir süre Northanton tramvay ortaklığının parasal işlerini yönetti (1866-1867). İstanbul'da misyonerlik yaptı (1867-1874). New York Tribune gazetesinin İstanbul muhabiri olarak çalıştı (1872-1892). Başlıca yapıtları: *Turkish life in war time* (1881), *Treaty rights of american missionaries in Turkey* (1893), *Constantinople and its problems* (1901). Bunların dışında sir James Redhouse'ın *Turkish and English Lexicon* (1890) adlı türkçe-ingilizce sözlüğün hazırlanmasına katkıda bulundu.

Dy Anorg. kim. *Disprosyum*'un simgesi.

Dyar yasası, pulkanatlıların bazı tırtıllarında, baş genişliğindeki artışın, birbirini izleyen kabuk değiştirmelere bağlı olarak düzenli bir geometrik dizi izlediğini öne süren yasa.

DYBBØL, alm. **Düppel,** Danimarka'da (Güney Jylland) bölge. —1849'da, sonra da 1864'te çarpışmalara sahne oldu. (→ DÜPPEL.)

DYCE (William), ingiliz ressam (Aberdeen 1806-Streatham 1864). Raffaello'nun yapıtlarını incelemek üzere Roma'ya yaptığı bir yolculuk sırasında tanıştığı Nasıralılar'ın etkisi, sanatının yönelimi bakımından belirleyici oldu (*Meryem Ana ve çocuk İsa*, 1827-1830, Tate Gallery). Büyük duvar süslemelerini yeniden seçkin bir sanat durumuna getirdi (kraliçe Victoria'nın Westminster sarayı'ndaki tuvalet odası). Yaşamının son yıllarında Raffaellooncesi döneme ilgi duydu.

DYCKİA a (öz. a. *Dyck*'den). Brezilya dağlarında yetişen ve sık rozet biçiminde dizili kalın, dişli ve dikenli yaprakları olan çokyıllık bitki. (Çiçekleri, sarı ya da turuncu renkte, salkım biçiminde ve dallıdır. Ananasgiller familyası.)

DYER (*sir* Edward), ingiliz şair (Sharpham Park, Somerset, 1543-Londra 1607). Kraliçe Elizabeth I'in hafiyesi, saray şairi ve Sidney'in dostuydu; hüzünlü şiirler yazdı.

Dyetskaya *(Çocukluklar)*, sözleri ve müziği Musorgskiy'e ait 7 melodiden oluşan derleme (1868-1872). Bu şarkıların başlıca özelliği, şarkıcılık özentisinden arınmış olmalarıdır.

DYFED, Büyük Britanya'da yönetim bölümü, Wales ülkesinin güneybatısında; 5 766 km²; 348 400 nüf. (1988). Merkezi *Carmarthen*.

DYGASİŃSKİ (Adolf), polonyalı yazar (Niegosławice 1839-Grodzisk 1902). Kırk kadar roman ve hikâye yazdı. Bu yapıtlarında, olgucu ve insansever bir felsefe ve kahraman olarak hayvanları seçmesine neden olan (*Gody Zycia*, 1902) şiirsel bir doğa saplantısı görülür.

DYGAT (Stanisław), polonyalı yazar (Varşova 1914- *ay. y.* 1978). Romanlarında (*Jesioro Bodenskie*, 1946; *Pozegnania*, 1948), hiciv hikâyelerinde (*Na Piec Minut Przed Zasnieciem*, 1960), hikâyelerinde (*Pola Elizeiskie*, 1949) ve oyunlarında (*l'Attentat* [fr. çev.], 1946, T. Breza ile birlikte yazdı; *Nouveau Tartuffe* [fr. çev.], 1950, Jan Kott ile birlikte yazdı) savaşın ve devrimin yol açtığı dönüşümler karşısında aydınların zihinsel ve ahlaksal bunalımlarını, bilinçli bir ince alayla dile getirdi.

DYJE, alm. **Thaya,** Çek Cumhuriyeti'nde ırmak. Çek-Moravya tepelerinden doğar, *Avusturya Dyje*'sini alır ve sağ kıyıdan Morava ırmağına kavuşur; 320 km. Çığırının bir bölümü Avusturya sınırı boyunca uzanır.

DYK (Viktor), çek yazar (Pšovka, Mělník yakınında, 1877-öl. Adriya denizi'nde, Dubrovnik yakınında, 1931). Dyk, ilk şiir derlemesinden sonra (*A porta inferi*, 1897) kendisini ülkesinin en büyük yazarlarından biri yapan çok sayıda yapıt verdi. Lirik derlemeler (*Síla zivota*, 1898; *Marnosti*, 1900; *Anebo*, 1918; *Okno*, 1920; *Posledni Rok*, 1922), epik şiirler (*Burici*, 1903; *Satiry a sarkasmy*, 1905), baladlar (*Milá sedni loupezniku*, 1906; *Podadky z nasi vesnice*, 1910), çoğu kez siyasal ve ulusal yaşamdan esinlenen çalışmalar (*Monsieur le député* [fr. çev.], 1921), çek gençliğinin ruh durumunu çözümlediği iki önemli roman (*Konoc Hackenschmidt*, 1904; *Prosinec*, 1906), oyunlar (*Posel*, 1907; *Zmoudreni Dona Quijota*, 1913) ve Fransız devrimi'nin büyük olaylarını alayla ele aldığı *Revoluçni Trilogie* (1921) adlı bir yapıt yazdı. Tüm yaşamı boyunca, siyasette gerçekleri saklayan, örtbas eden hareketlere karşı mücadele etti (*la Vie mystérieuse d'Alexeï Kozulin* [fr. çev.], 1915, 1923'te yayımlamıştır). Birinci Dünya savaşı'ndan ve ulusal bağımsızlık davasına katıldıktan sonra, aşırı hoşgörülü ve marxçı saydığı Çek Cumhuriyeti'ni şiddetle eleştirdi. Bu yapıtlarının dışında, özel yaşantısına ilişkin bir anı defteri de bırakmıştır (*le Long de la route* [fr. çev.], 1930).

DYKE a. (moloz, duvar anlamında ing. sözc.). Yerbil. Aşınmayla engebeli bir duruma gelmiş magmatik kayaç damarı.

DYLAN (Robert ZIMMERMAN, **Bob** — denir), amerikalı şarkıcı, söz yazarı, gitarcı, armonikacı ve besteci (Duluth, Minnesota, 1941). Wales'li şair Dylan Thomas'a olan hayranlığından dolayı Dylan soyadını seçti. Çeşitli kentleri dolaştıktan sonra New York'a gitti. Burada, 1961'de yaptığı ilk plağından başlayarak çok sevilen bir folk şarkıcısı durumuna geldi. Siyasal içerikli şarkılardan *(protest song)*, yavaş yavaş, elektrikli gitar eşliğinde söylediği, daha yumuşak bir siyasal tutumu yansıtan şarkılara geçti. En önemli iki plağını 1960'ların ortalarında doldurdu: *Highway 61 revisited* (1965) ve *Blonde on Blonde* (1966). Bir motosiklet kazasından sonra, bir süre köşesine çekildi. 1968'de, daha yalın ve gizemli bir anlatımı benimsediğini gösteren *John Wesley Harding* adlı albümüyle müziğe döndü. 1975'te, arkadaşlarıyla "Rolling Thunder Revue" adını verdiği bir turneye çıktı, büyük başarı kazandı. *Renaldo and Clara* (1978) adlı film, bu turnenin bir ürünüdür. 1979'da katolik oldu. Etkileyici bir sesi olan ve 1960'larda savaş karşıtı gençlerin sözcülüğünü yapan Dylan, çağdaş Amerika'nın en büyük şair-şarkıcılarından biri sayılır.

DYLE (la) → DIJLE

Dyle manevrası. Ask. tar. Fransız -ingiliz kuvvetlerinin 1940'ta Belçika'ya askeri müdahale planı. Tarafsızlığının çiğnenmesi ve Belçika hükümetinin çağrısı durumunda Belçika'ya çeşitli müdahale olanaklarını inceleyen general Gamelin, 17 kasım 1939'da Londra Yüksek konseyi'ne "Dyle" manevrası'nı kabul ettirdi. Bu manevraya göre, fransız-ingiliz kuvvetleri olanaklı en kısa süre içinde Dyle ırmağı (Louvain'den Wavre'a kadar) ve ardından Gembloux geçidi (Meuse ırmağı kıyısındaki Wavre ile Namur arasında) boyunca yerleştirilecekti. İngiliz birlikleri, Dyle ırmağını tutarak sol yanlarında bulunan Anvers-Louvain hattındaki Belçika kuvvetleriyle bağlantıda olacaktı; I. Fransız ordusu Gembloux geçidini kaparken IX. Ordu Givet çevresinde mevzilenerek Namur'den Charleville'e değin Meuse hattını tutacaktı.

Gamelin, Dyle manevrası'na "Breda" harekâtını da ekledi (12 mart 1940): böylece Belçika'ya girecek orduların sol kanadına, hollanda kuvvetleriyle bağlantıyı sağlamakla görevli VII. Ordu'yu da(general Giraud) katmış oldu. 10 mayıs 1940'ta, belçika hükümetinin çağrısı üzerine Dyle -Breda manevrası'nın uygulanmasına geçildi. Dyle kıyısıyla Gembloux geçidindeki kuvvetlerin güvenliğini sağlamakla görevli süvari birliği, Wehrmacht'ın Meuse boyunca ilerlemesi üzerine 11 mayıstan başlayarak çok çetin savaşlar vermek zorunda kaldı. 14 mayısta I. Ordu, planlanan konumuna vardığında alman saldırısına uğradı ve bütün direnişine rağmen bir sonuç alamadı. Dyle manevrası'nda bu durum öngörülmemiş. Almanlar'ın başlıca kuvvetleriyle Belçika'ya saldıracakları sanılmıştı. Oysa Almanlar güneyde Ardennes çevresine yüklendiler. Böylece cephe Sedan'da yarıldı. Güneyden şiddetli bir saldırıya uğrayan Belçika kuvvetleri, 15 mayıs 1940 akşamında Dyle ve Gembloux hattını terk etme emrini aldılar.

DYMANES, geleneğe göre Dorlar'ı oluşturan üç kabileden biri. (Öbür ikisi *Hylleis* ve *Pamphyloi*'ydi.)

DYMASUS a. Böcbil. Duyargaları bedeninden uzun, çizikli ve tüylü, yeşilimsi gri renkli elitralı uzun tekeböceklerini içeren cins. (Malezya'da birçok güzel türü bilinir. Tekeböceğigiller familyası.)

DYNASTES a. Amerika'nın sıcak bölgelerinde bulunan, bütün böceklerin en irilerinden sayılan bokböceği cinsi. (*Dynastidae* familyasının örnek tipi.)

—ANSİKL. *Dynastes* cinsinin erkek bireylerinden, uzun ve yatay bir boynuzla (alnında bulunan başka bir boynuzla birlikte kıskaç oluşturur) donanan, altı kıllı bir göğsü vardır. 5 tür içerir, en ilginç tür Antiller'de yaşayan herkül bokböceğidir *(Dynastes hercules;* parlak, siyah bedenli, zeytin rengi elitralı herkül bokböceğinin boyu 16-18 cm'dir. Larvası yaşlı ağaçların çürümüş kesimlerinde yaşar.

DYNASTES a. Tar. Bazı yunan oligarşilerinin üyelerine (Korinthos, Thebai, Tesalya), Trakya ve İllyria gibi bazı ülkelerin küçük hükümdarlarına, hellen ve roma dünyasının bağımlı hükümdarlarına verilen ad.

DYP, Doğru yol partisi'nin kısa yazılışı. (→ DOĞRU YOL PARTİSİ.)

DYPSİS a. Kamışı andıran küçük boylu ve dikenli palmiye. (Madagaskar'da yetişen 26 türü bilinir. Bunların birçoğu sıcak seralarda yetiştirilir.)

DYROSAURUS a. (yun. *deire*, boyun, boğaz ve *saura*, kertenkele, deniz balığı'ndan). Kuzey Afrika'nın Paleyosen arazilerinde ortaya çıkarılmış, *Mesosuchia* öbeğinden fosil timsahlar cinsi. (*Dyrosaurus*'ların burnu gavialinki gibi çok uzundur.)

DYRRACHİUM. Esk. coğ. Eski İllyria kalesi. İ.Ö. 627'de *Epidamnos* adıyla bir yunan kolonisi oldu. Romalılar döneminde via Egnatia'nın başlangıç noktasıydı. *Brundisium*'un (Brindisi) karşısında, Yunanistan'dan İtalya'ya gitmek için kullanılan en işlek liman durumuna geldi. İ.Ö. 48'de Pompeius burada Sezar'ı yendi. Bugünkü *Draç** (Arnavutluk).

—Arkeol. Zemin katı müzeye dönüştürülen tiyatronun altında I. yy.'dan kalma ılıcalar yer almaktadır, gösterişli bir amfitiyatro, bizans kalesi kalıntıları vardır. İllyrialılardan kalma nekropoliste, zengin mezar eşyaları yanında çok sayıda küçük stel ele geçirilmiştir.

DYSAŞTER a. (yun. önek *dys-*, güçlük, kötü durum ya da işleyiş, ve *aster,-eros*, yıldız'dan). Üst Jura ve Alt Kretase dönemlerinde yaşamış, fosil denizkestanesi cinsi.

DYSCHİRUS a. (yun. önek *dys-*, güçlük, kötü durum ya da işleyiş, ve *kheir, kheiros*, el'den). Kuzey yarıkürede nemli ve kumlu topraklarda yaşayan ve buralarda dehlizler kazan, tunç rengi küçük koşarkınkanatlıları içeren cins.

DYSDERCUS a. (yun. önek *dys-*, güçlük, kötü durum ya da işleyiş, ve *derkesthai*, görmek'ten). Yalıngözsüz, uzun rostrumlu, yerkürenin sıcak bölgelerinde yaşayan tahtakurusu cinsi. (Bu cinsin birçok türü tropikal tarım ürünlerine, özellikle de pamuk fidanlarına büyük zarar verir. Çeşitkınkanatlılar takımı, *Pyrocoridae* familyası.)

DYSDERİDAE a. (yun. *dysderis*, savaşılması güç, ve *eidos*, görünüş'ten). Altı gözlü ve dört solunum delikli örümcekleri içeren familya. (*Araneomorphae* alttakımına giren *Dysderidae* familyası, gözleri sıkışık ya da birbirinden ayrı üç öbek halinde toplanmasına göre iki büyük bölüme ayrılan birçok tür içerir. Birinci bölüme girenler, taşların ve ağaç kabuklarının altında ipek bir koza içinde otururlar; ikinciler, eski duvarlarda uzun bir ipek borucuk örerler; huni gibi ucu incelen borucuğun ucunda avları yakalamaya yarayan iplikçikler bulunur.)

DYSDERİNA a. (yun. *dysderis*, savaşılması güç'ten). Karnı sert levhacıklarla korunan örümcekler cinsi. (Akdeniz bölgesinden Filipinler'e ve Güney Amerika'ya kadar yayılmış birçok türü vardır. Küçük boylu bu örümcekler bitki döküntülerinde yaşarlar. *Oonopidae* familyası.)

DYSON (*sir* Frank Watson), ingiliz gökbilimci (Ashby-de-la Zouch, Leicestershire, 1868-öl. Avustralya'ya yaptığı bir yolculuktan dönerken, denizde 1939). Greenwich gözlemevi'nin müdürlüğünü yaptı. Gök mekaniğini, özellikle de bir gezegenin etkisi altında kalan bir uydunun devinimini, yıldızların öz devinimini ve yıldızlar arasında Güneş'in öz devinimini inceledi. Ayrıca, tam Güneş tutulması sırasında çekim alanlarıyla oluşan ışın sapmaları üzerine yaptığı araştırmalarda görelilik kuramının öngördüğü sonuçlarla hemen hemen özdeş sonuçlar elde etti.

DYSOXYLON a. (yun. *dysosnos*, iğrenç, pis, ve *-ksylon*, odun'dan). Asya ve Okyanusya'da yetişen ağaç. (Bazı türleri, marangozlukta kullanılan değerli bir odun verir. 170 tür. Tespihağacıgiller familyası.)

DYTİSCİDAE a. Böcbil. DALICIBÖCEKGİLLER familyasının bilimsel adı.

DYTİSCUS a. (yun. *dytikos*, dalıcı'dan). Yassı, üst bölümü yeşilimsi, alt bölümü kırmızı ya da sarı bedenli, tatlısularda yaşayan, etçil kınkanatlı böcek cinsi. (Avrupa'daki en iri tür *Dytiscus latissimus* gölcüklerde ve ırmaklarda yaşar. Daha küçük bedenli domuzlan [*D. marginalis*] ile *D. circumflexus* hemen her yerde bulunur. Dalıcıböcekgiller familyasının örnek tipi.)

dytiscus

DZAOUDZİ, bağlı olduğu Mayotte'un (Komor takımadaları) D.'sunda küçük ada. Eski Komor arazisi ve bugünkü Mayotte adasının yönetim merkezi.

DZERJİNSKİY (Feliks Edmundoviç), rus siyaset adamı (Dzerjinovo, Minsk ili, 1877-Moskova 1926). Polonya asıllıydı. 1900'de Polonya Sosyal demokrat partisi'yle birleşecek olan Litvanya Sosyal demokrat partisi'ne katıldı (1895). Birçok kez tutuklandı. Kaçtıktan sonra Varşova'da ya da Kraków'da mücadelesini sürdürdü. Şubat-mart 1917'de Moskova hapishanesi'nden tahliye edildikten sonra bolşevik parti Merkez komitesi'ne girdi ve ekim -kasım 1917 silahlı ayaklanmasının başlıca yöneticilerinden biri oldu. Çeka'yı düzenlemekle görevlendirildi (aralık 1917) ve bu örgütün yerine kurulan GPU'nun da başkanlığını yürüttü (1922-1926). Kafkas bolşeviklerini Stalin'in izlediği siyasetle karşı karşıya getiren "Gürcistan meselesi" sırasında Stalin'e yaklaştı (1922). 1924-1926 arasında Ekonomi yüksek konseyi başkanlığı yaptı.

DZIAŁYŃSKI, Mazovya kökenli polonyalı soylu aile. —TYTUS (Poznań 1796- *ay. y.* 1861) bilgin, bilim ve sanatın koruyucusuydu. —JAN, polonyalı yurtsever (Kórnik, Poznań, 1829 -*ay. y.* 1880), Tytus'un oğlu, Berlin millet meclisi'ne girdi ve 1863

ayaklanmasına katıldı; Paris'e sığındı, gıyabında ölüm cezasına çarptırıldı, davanın yeniden görülmesi üzerine beraat etti.

DZİERZON (Johann), polonya kökenli alman doğabilimci ve arıcı (Lowkowitz, Silezya, 1811 -*ay. y.* 1906). Karlsmarkt'ta (bugünkü Brzeg yakınlarında) papazlık yaptı. Arıcılıkla uğraşırken, bir arı kolonisinde kraliçe arının döllenmemiş yumurtalar yaptığı ve bu yumurtalardan erkek arılar çıktığı (döllenmesiz üreme) görüşünü ileri sürdü (1845). "Dzierzon kuramı" adı verilen bu kuram (günümüzde diğer zarkanatlılar için de geçerli sayılmaktadır), arıcılıkta ve bilimde bir devrim yarattı. Modern arıcılık pratik ve akılcı gelişmelerini Dzierzon'a borçludur. Başlıca yapıtları: *Theorie und Praxis des neuen Bienenfreundes* (Yeni başlayanlar için kuramsal ve uygulamalı arıcılık), 1848-1852; *Rationelle Bienenzucht* (Rasyonel arıcılık), 1861. Dzierzon, Silezya arılarının dostu adlı bir dergi de çıkarılmıştır.

DZİERZONİOW, Polonya'nın güney-batı kesiminde kent, Góry Sowie'nin (Südetler) eteğinde, Wałbrzych D.'sunda 36 000 nüf. Dokuma (pamuk), makine (tekstil makineleri) sanayileri ve elektroteknik. Esk. *Reichenbach.*

KAYNAKÇA

Dağlarca (Fazıl Hüsnü). D. Akünal, *20 yılın şiirleri ve şairleri* (İstanbul, 1943). — B.S. Ediboğlu, *Türk şiirinden örnekler* (İstanbul, 1944). — O. Akbal, *Şair dostlarım* (İstanbul, 1964); *Dost kitaplar* (İstanbul, 1967). — M. Kaplan, *Şiir tahlilleri II* (İstanbul, 1965). — F. H. Dağlarca, *Dört kanatlı kuş* (İstanbul, 1970, bibliyografya içerir).

Damat Ferit Paşa. S. Selek, *Anadolu ihtilâli* (İstanbul, 1968). — S. Akşin, *İstanbul hükümetleri ve milli mücadele* (İstanbul, 1976). — D. Avcıoğlu, *Milli kurtuluş tarihi* (İstanbul, 1977; 4 c.) — İ.M.K. İnal, *Son sadrazamlar* (c. 4, İstanbul, 1982). — İ. Soysal, *150'likler* (İstanbul, 1985); *Kurtuluş savaşında işbirlikçiler.* (İstanbul, 1985).

Danişmant Gazi. İbn Bibi, *Anadolu Selçukî devleti,* çev. M.N. Gençosman (Ankara, 1942). — İ. Kafesoğlu, *Sultan Melikşah devrinde büyük Selçuklu imparatorluğu* (İstanbul, 1953). — O. Turan, *Selçuklular zamanında Türkiye tarihi* (İstanbul, 1984).

Danişmentliler. İ. H. Uzunçarşılı, *Anadolu beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu devletleri* (Ankara, 1984). — O. Turan. *Selçuklular zamanında Türkiye tarihi* (İstanbul, 1984).

Danişmentname. M. F. Köprülü, *Anadolu Selçuklu tarihinin yerli kaynakları I* (Belleten, sayı 27, Ankara, 1943). — I. Mélikoff, *La geste de Melik Dânişmend* (Paris 1960, 2 c.).

darülcihat. Maverdi, *El-Ahram -üs-Sultaniye* (Kahire, 1960). — Kadı Ebu Yusuf, *Kitabü'l-Haraç,* çev. A. Özek (İstanbul, 1970).

Darüssaade. İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı devletinin saray teşkilatı* (Ankara, 1945). — J. H. Baykal, *Enderun mektebi tarihi* (İstanbul, 1953).

Davetname. M. Aksel, *Anadolu halk resimleri* (İstanbul, 1960).

Davudi Halveti. N. Engin, *Davud-ı Halveti'nin Gülşen-i Tevhidi* (Türk.dili ve edebiyatı dergisi, c.13, İstanbul, 1964).

Davut. P. Anastase, *La secte des Davidiens* (Maşrik, 1903). — Sa'labi, *Kişaş al-anbiyā* (Kahire, 1907). — F. Challaye, *Dinler tarihi,* çev. S. Tiryakioğlu (İstanbul, 1963). — A. Kahraman, *Dinler tarihi* (İstanbul, 1964).

Dede Korkut Kitabı. Kilisli Rifat, *Kitâb-ı Dede Korkut alâ lisân-ı taife-i oğuzân* (İstanbul, 1332 [1919]). — A. İnan, *Kitab-ı Dede Korkut hakkında* (Türkiyat mecmuası, c. I, İstanbul, 1925). — M. F. Köprülü, *Dede Korkut kitabına ait notlar* (Azerbeycan Yurt Bilgisi mecmuası, c. I, İstanbul, 1932). — O. Ş. Gökyay, *Dede Korkut* (İstanbul, 1938); *Bugünkü dille Dede Korkut masalları* (İstanbul, 1939); *Dedem Korkudun kitabı* (İstanbul, 1973). — E. Rossi, *Kitab-ı Dede Qorkut* (Vatikan, 1952). — S. Hızarcı, *Dede Korkut kitabı* (İstanbul, 1953). — M. Ergin, *Dede Korkut kitabı* (Ankara, 1958-1964, 2 c.) — H. Araslı, *Kitab-ı Dede Korkut* (Bakü, 1962). — M. Kaplan, *Oğuz Kağan destanı ile Dede Korkut kitabında eşya ve aletler* (Jean Deny armağanı, 1968). — F. Sümer, A. E. Uysal, W. S. Walker, *The book of Dede Korkut* (Texas, 1972).

Dede Garkın ya da **Kargın.** A. Y. Ocak, *Babailer isyanı* (İstanbul, 1980); *Türk halk inançlarında ve edebiyatında evliya menkabeleri* (Ankara, 1984).

defterdar. İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı devleti teşkilatına medhal* (İstanbul, 1941); *Osmanlı devletinin saray teşkilatı* (Ankara, 1945).

Değirmentepe, U. Esin, *1979 Değirmentepe kazıları* (II. Kazı sonuçları toplantısı, Ankara, 1981); *1980 yılı Değirmentepe kazı sonuçları* (III. Kazı sonuçları toplantısı, Ankara, 1981); *Değirmentepe kazısı 1981 yılı sonuçları* (IV. Kazı sonuçları toplantısı, Ankara, 1983); *Değirmentepe kazısı* (V. Kazı sonuçları toplantısı, Ankara, 1984); *Değirmentepe kurtarma kazısı 1983 yılı raporu* (VI. Kazı sonuçları toplantısı, Ankara, 1985).

Dehhani. M. F. Köprülü, *Selçuklular devrinde Anadolu şairlerinden Hoca Dehhani* (Hayat mecmuası, c. I, sayı 1, İstanbul, 1926); *Anadolu Selçukluları tarihinin yerli kaynakları* (Belleten, c. VIII, sayı 27, Ankara, 1943). — M. Mansuroğlu, *Dehhani ve manzumeleri* (İstanbul, 1947); *Anadolu metinleri XIII. asır* (Türkiyat mecmuası, c. VII - VIII, İstanbul, 1942). — H. İlaydın, *Anadolu'da klasik türk şiirinin başlangıcı* (Türk Dili, sayı 277, Ankara, 1974); *Dehhanî'nin şiirleri* (Ömer Asım Aksoy armağanı, Ankara, 1978).

Deli Birader ya da **Gazali,** asıl adı **Mehmet.** M. F. Köprülü, *Deli Birader* (Yeni mecmua, sayı 15, İstanbul 1917). — O. Ş. Gökyay, *Gazali (Deli Birader)* [Türk dili, sayı 222 ve 223, Ankara, 1970]. — G. Kut, *Gazali'nin Mekke'den İstanbul'a yolladığı mektup ve ona yazılan cevaplar* (Türk dili araştırmaları yıllığı - Belleten 1973, Ankara, 1974).

Deli Hüseyin paşa. İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı tarihi* (c. 3, Kısım 2, Ankara, 1977).

demdeme. F. A. Tansel, *Muallim Naci ile Recaizade Ekrem arasındaki münakaşalar ve bu münakaşaların sebep olduğu edebi hadiseler* (Türkiyat mecmuası, c. X, İstanbul 1951-1953).

Demircihöyük. K. Bittel ve H. Otto, *Demircihöyük, eine vorgeschichtliche Ansiedlung an der phrygisch-bithynischen Grenze* (1939). — M. Korfmann, *Demircihöyük, eine vorgeschichtliche Siedlung an der phrygisch-bithynischen Grenze Kampagne 1975* (Türk arkeoloji dergisi, XXIV, Ankara, 1977); *Demircihöyük, 1975 Recent archaeological research in Turkey* (Anatolian studies, XXVI, 1976); *Demircihöyük 1976 - Recent archaeological research in Turkey* (Anatolian studies, XXVII, 1977); *Demircihöyük* (İstanbuler Mitteilungen, band 27/28, 1977 /1978, Tübingen 1978); *Demircihöyük* (İstanbuler Mitteilungen, band 29, 1979, Tübingen 1979).

Demokrat parti. T. Z. Tunaya, *Türkiye'de siyasi partiler* (İstanbul, 1952). — T. Erer, *On yılın mücadelesi* (İstanbul, 1963). — Ş. S. Aydemir, *İkinci adam* (c. 3, İstanbul, 1968); *Menderes'in dramı* (İstanbul, 1969). — C. Eroğul, *Demokrat parti -tarihi ve ideolojisi-* (Ankara, 1970). - S. Ağaoğlu, *Demokrat partinin doğuş ve yükseliş sebepleri -bir soru-* (İstanbul, 1972).

Deneme. *Deneme özel sayısı* (Türk dili, sayı 118, Ankara, 1961). - İ. K. Karadayı, *Denemeler, denemeciler antolojisi* (İstanbul, 1977).

Denizli. Murat, *Denizli ve vilayeti hakkında faydalı bilgiler* (Denizli, 1933). — A. F. Akça, *Denizli'de zeybek oyunları ve köy düğünleri* (Denizli, 1937); *Denizli tarihi* (Denizli, 1945). — L. Müftüler, *Denizli heyet-i milliyesi* (Balıkesir, 1947). — M. A. Tütenk, *Milli mücadelede Denizli* (İzmir, 1949). — M. Sarıkaya, *Denizli vilayetinin coğrafyası* (İstanbul, 1959). — T. Toker, *Denizli tarihi* (Denizli, 1968). — T. Baykara, *Denizli tarihi* (İstanbul, 1969).

derebeyi. M. F. Köprülü, *Ortazaman Türk-İslam feodalizmi* (Belleten, sayı 19, Ankara, 1941). — İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı devleti teşkilatına medhal* (İstanbul, 1941). — Ö. L. Barkan, *Türkiye'de toprak meselesi* (İstanbul, 1980). — M. Akdağ, *Türkiye'nin iktisadî ve içtimai tarihi* (Ankara, 1959; 2 c.).

dergi. Turizm ve tanıtma bakanlığı, *Türkiye'de gazeteler-dergiler ve basımevleri* (Ankara, 1963). — Milli kütüphane, *Eski harfli türkçe süreli yayınlar toplu katoloğu* (Ankara, 1963). — Başbakanlık basın-yayın genel müdürlüğü, *Türkiye'de süreli yayınlar, matbaalar-1973* (Ankara, 1973). — Gelişim yayınları, *Türkiye' de dergiler-ansiklopediler* (İstanbul, 1984). — F. S. Oral, *Türk basın tarihi* (Ankara, tarihsiz; 2 c.).

Dertli, asıl adı **İbrahim.** A. T. (Onay), *Âşık Dertli, hayatı* (Bolu, 1928). — C. Öztelli, *Dertli ve Seyrani* (İstanbul, 1953). — H. N. Okay, *Bolulu dertli divanı, hayatı ve şiirleri* (İstanbul, 1954).

derviş. M. F. Köprülü, *Orta-Asya Türk dervişliği hakkında bazı notlar* (Türkiyat mecmuası, c. 14, İstanbul, 1964).

destan. Z. Gökalp, *Türk töresi* (İstanbul, 1923). — A.C. Yöntem, *Epope* (İstanbul, 1926). — A. İnan, *Türk destanlarına genel bir bakış* (Türk dili araştırmaları yıllığı - Belleten 1954, Ankara, 1954). — A. Balım, *Türk destanları* (İstanbul, 1957). — Ş. Elçin, *Türk dilinde destan kelimesi ve mefhumu* (Türk kültürü, sayı 63, Ankara, 1958). — P. N. Boratav, *100 soruda Türk halk edebiyatı* (İstanbul, 1969). — H. Dizdaroğlu, *Halk şiirinde türler* (Ankara, 1969). — K. Z. Gençosman, *Türk destanları* (İstanbul, 1972). — C. Öztelli, 1976). — A. Öztürk, *Türk anonim edebiyatı* (İstanbul, 1986).

Devlet ana. M. Belge, *Devlet Ana* (Yeni dergi, sayı 42, İstanbul, 1968). — B. Ecevit, *Devlet Ana* (Kitaplar arasında, sayı 1, Ankara, 1968). — S. Uturgauri, *Kemal Tahir'in "Devlet Ana" romanı* (Sovyet türkologlarının türk edebiyatı incelemeleri, İstanbul, 1980).

devrim. B. Akarsu, *Atatürk devrimi ve yorumları* (Ankara, 1969). — A. Mumcu, *Türk devriminin temelleri ve gelişimi* (Ankara, 1971). — D. Avcıoğlu, *Devrim üzerine* (İstanbul, 1969). — İ. F. Akın, *Türk devrim tarihi* (İstanbul, 1976). — Y. Altuğ, *Türk devrim tarihi dersleri (1919-1938)* [İstanbul, 1978 (3. baskı)]. — E. Kongar, *Atatürk ve devrim kuramları* (Ankara, 1981). — S.

Kili, *Atatürk devrimi: Bir çağdaşlaşma modeli* (Ankara, 1983).

devşirme. Ahmet Refik, *Devşirme usulü, acemi oğlanlar* (Darülfünun edebiyat fakültesi mecmuası, c. 5, sayı 1-2, İstanbul, 1927). — İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı devleti teşkilatından kapıkulu ve yeniçeri ocağı* (c.1, Ankara, 1943).

Didymaion. H. Knackfuss, *Didyma* (Berlin, 1941). — G. Gruben, *Das archaische Didymaion* (JdI 78, 1963). — K. Tuchelt, *Die Arbeiten in Didyma 1979* (II. Kazı sonuçları toplantısı, Ankara, 1981); *Didyma 1980 yılı kazı sonuçları* (III. Kazı sonuçları toplantısı, Ankara, 1981); *Didyma 1981 yılı kazı raporu* (IV. Kazı sonuçları toplantısı, Ankara 1983); *Didyma* (V. kazı sonuçları toplantısı, Ankara, 1984). — E. Akurgal, *Ancient civilizations and ruins of Turkey* (İstanbul, 1983).

dil. İ. N. Dilmen, *Güneş-dil teorisinin ana hatları* (Ankara, 1936). — İ. H. Sevük, *Dil davası* (Ankara, 1949). - A. C. Emre, *Atatürk'ün inkılap hedefi ve tarih tezi* (Ankara, 1956). — M. S. Arısoy, *Arı dile doğru* (Ankara, 1962-1963, 5 c.). — Z. Korkmaz, *Türk dilinin tarihi akışı içinde Atatürk ve dil evrimi* (Ankara, 1963). — T. Yücel, *Dil devrimi* (İstanbul, 1968). — Ö. A. Aksoy, *Özleşme durdurulamaz* (Ankara, 1969); *Gelişen ve özleşen dilimiz* (Ankara, 1973). — A. Dilaçar, *Türkiye'de dil özleşmesi* (Ankara, 1969). — E. Özdemir, *Dil devrimi* (Ankara, 1969). — A. Karamanlıoğlu, *Türk dili nereden geliyor nereye gidiyor* (İstanbul, 1972).

Dilaçar (Agop). K. Türkay, *A. Dilaçar* (Ankara, 1982).

dilbilgisi. A. C. Emre, *Yeni bir gramer metodu hakkında layiha* (Ankara, 1931). — S. A. Dilemre, *Genel dilbilgisi* (Ankara, 1939). — R. H. Özden, *Dil türeyişi teorilerine toplu bir bakış* (Ankara, 1944). — A. Dilaçar, *Türk diline genel bir bakış* (Ankara, 1964). — V. Hatipoğlu, *Dilbilgisi terimleri sözlüğü* (Ankara, 1969). — A. S. Levend, *Türk dilinde gelişme ve sadeleşme evreleri* (Ankara, 1972). — TDK, *Dilbilgisi sorunları* (Ankara, 1967 -1972, 2 c.). — M. Ergin, *Türk dilbilgisi* (İstanbul, 1972). — T. Banguoğlu, *Türkçenin grameri* (İstanbul, 1974). — İ. N. Gencan, *Dilbilgisi* (İstanbul, 1975).

din. H. Z. Ülken, *Din sosyolojisi*, (İstanbul, 1943). — A. Schimmel, *Dinler tarihine giriş* (Ankara, 1955). — F. Challaye, *Dinler tarihi*, çev. S. Tiryakioğlu (İstanbul, 1963) — A. Kahraman, *Dinler tarihi* (İstanbul, 1964). — Ş. Mardin, *Din ve ideoloji* (Ankara, 1969). — Ç. Özek, *Devlet ve din* (İstanbul, 1984).

dirlik. İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı teşkilatına medhal* (İstanbul, 1941). — Ö. L. Barkan, *Osmanlı imparatorluğunda zirai ekonominin hukuki ve mali esasları* (İstanbul, 1942); *Türkiye'de toprak meselesi* (İstanbul, 1980). — M. Akdağ, *Türkiye'nin iktisadî ve içtimaî tarihi* (Ankara, 1959; 2 c.).

divan. M. d'Ohsson, *Tableau général de L'Empire Othoman* (Paris, 1824). — İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı devleti teşkilatına medhal* (İstanbul, 1941); *Osmanlı devletinin saray teşkilatı* (Ankara, 1945). — A. Mumcu, *Hukuksal ve siyasal karar organı olarak Divan-ı hümayun*, (Ankara, 1976). — W. Barthold - M. F. Köprülü, *İslam medeniyeti tarihi* (Ankara, 1984).

divan edebiyatı. J. F. von Hammer, *Geschichte der osmanischen Dichtkunst* (Peşte, 1836-1838, 4 c.). — Ziya Paşa, *Harabat* (İstanbul, 1291-1292 [1874-1875], 2 c.). — E. J. W. Gibb, *A history of Ottoman poetry* (Londra, 1900-1909, 6 c.); *Osmanlı şiiri tarihi I. bölüm*, çev. Halide Edip (İstanbul, 1943). — Şahabettin Süleyman, *Tarih-i edebiyat-ı osmaniye* (İstanbul, 1328 [1910]). — İ. N. Dilmen, *Tarih-i edebiyat dersleri* (İstanbul, 1338 [1919]). — M. F. Köprülü, *Türk edebiyatı tarihi* (İstanbul, 1926); *Divan edebiyatı antolojisi* (İstanbul, 1932). — A. N. Tarlan, *Edebi sanatlar* (İstanbul, 1932); *Divan edebiyatında muamma* (İstanbul, 1936); *Divan edebiyatında tevhitler* (İstanbul, 1936); *Metin tamiri* (İstanbul, 1937); *Şiir mecmualarında divan şiiri* (İstanbul, 1948-1949, 4 fasikül); *Şeyhi divanını tetkik* (İstanbul, 1964). — S. N. Ergun, *Tanzimata kadar muhtasar türk edebiyatı tarihi* (İstanbul, 1931). — A. S. Levend, *Tanzimata kadar edebiyat tarihi dersleri* (İstanbul, 1932); *Divan edebiyatı, kelimeler ve remizler, mazmunlar ve mefhumlar* (İstanbul, 1943); *Türk edebiyatı tarihi I* (Ankara, 1973). — N. H. Onan, *İzahlı divan şiiri antolojisi* (İstanbul, 1940). — A. Gölpınarlı, *Divan edebiyatı beyanındadır* (İstanbul, 1945); *Divan şiiri* (İstanbul, 1954 -1955), 5 c.). — V. M. Kocatürk, *Divan şiiri antolojisi* (Ankara, 1947); *Büyük Türk edebiyatı tarihi* (Ankara, 1964). — A. H. Çelebi, *Divan şiirinde İstanbul* (İstanbul, 1953). — F. İz, *Eski Türk edebiyatında nesir* (İstanbul, 1964); *Eski Türk edebiyatında nazım* (İstanbul, 1966 -1967, c. I, 2 bölüm). — İ. Z. Eyüboğlu, *Divan şiirinde sapık sevgi* (İstanbul, 1968). — N. S. Banarlı, *Resimli Türk edebiyatı tarihi* (İstanbul, 1971, 2 c.). — M. Çavuşoğlu, *Necati Beg divanının tahlili* (İstanbul, 1971); *Divanlar arasında* (İstanbul, 1981). — H. Tolasa, *Ahmed Paşa'nın şiir dünyası tetkiki* (Ankara, 1973); *Sehi, Latifi ve Âşık Çelebi tezkirelerinde şair tedkik ve tenkidi* (İzmir, 1985). — H. E. Cengiz, *Divan şiiri antolojisi* (Ankara, 1983). — *Türk şiiri özel sayısı II (Divan şiiri)* [Türk dili, sayı 415-416-417, Ankara, 1986].

Divan-ı kebir. A. Gölpınarlı, *Mevlana Celaleddin* (İstanbul, 1952); *Divan-ı kebir Güldeste* (İstanbul, 1955).

Divanü Lügat it-türk. M. F. Köprülü, *Divanü lugat it-türk* (Milli Tetebbular mecmuası, sayı 5, İstanbul 1912). — Kilisli Rifat (yay.), *Divanü lugat it-türk* (İstanbul, 1333 -1335 [1917-1919]). - C. Brockelmann, *Mitteltürkischer Wortshatz nach Mahmud Al-Kaşgaris Divan Lugat At-Turk* (Budapeşte, 1928). — A. Z. V. Toğan, *Divanü lugat it -türk'ün telif senesi hakkında* (Atsız Mecmua, sayı 16, İstanbul 1932). — *Divanü lugat it-türk tercümesi*, çev. B. Atalay (İstanbul 1939-1941, 3 c.); *Divanü lugat it -türk dizini* (Ankara, 1943). — F. Birtek, *En eski türk savları. Divanü lugat it-türk'ten derlemeler I* (Ankara, 1944). — D. Dilçin, *Arap alfabesine göre divanü lugat it-Türk dizini* (Ankara, 1957). — TDK, *Divanü lugat it-türk dizini* (Ankara, 1972). — *Divanü lugat it-türk özel sayısı* (Türk dili, sayı 253, Ankara, 1972). — R. Dankoff, *Türk şiveleri lugatı (Divanü lugat it-türk)* [Harvard, 1982-1985, 3 c.].

Diyarbakır. C. Chen, *Le Diyarbekir au Temps des Premiers Urtukides* (Paris, 1935). — B. Konyar, *Diyarbakır tarihi* (Ankara, 1936); *Diyarbakır kitabeleri* (Ankara, 1936). — H. R. Tankut, *Diyarbakır'ın adı üzerinde topomomik bir tetkik* (Ankara, 1937). — A. N. Sözer, *Diyarbakır havzası* (Ankara, 1969). — M. Sözen, *Diyarbakır'da Türk mimarisi* (İstanbul, 1971). — İ. M. Kunt, *Bir Osmanlı valisinin yıllık gelir-gideri -Diyarbakır-* (İstanbul, 1981).

Dizdaroğlu (Hikmet). N. Sefercioğlu, *Hikmet Dizdaroğlu* (Türk folklor araştırmaları 1982, Ankara 1983).

Doğu Türkçesi. A. C. Emre, *Türk lehçeleri mukayeseli grameri I, fonetik* (İstanbul, 1949); *Philologiae Turcicae Fundementa I* (Wiesbaden, 1959). — K. Eraslan, *Doğu türkçesinde ek uyumsuzluğu* (Türk dili ve edebiyatı dergisi, c. XVIII, İstanbul 1970) — S. Çağatay, *Türk lehçeleri örnekleri* (Ankara, 1972).

doksanüç harbi. B. S. Baykal, *93 harbi esnasında muhtelif tavassut ve sulh şayia ve teşebbüsleri*, (İstanbul, 1941). — Y. Öztuna, *Resimlerle 93 harbi, 1877-78 Türk-Rus savaşı* (İstanbul, 1970).

dokuz. B. Ögel, *Türk mitolojisi* (Ankara, 1971).

dört. B. Ögel, *Türk mitolojisi* (Ankara, 1971).

Dulkadıroğulları. Arifî, *Elbistan ve Maraş'ta Dulkadıroğulları hükûmeti* (Tarih-i Osmanî encümeni mecmuası, sayı 30-36, 39, İstanbul, 1911-1913). — İ. H. Uzunçarşılı, *Anadolu beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu devletleri* (Ankara, 1984 [3. baskı]).

dünya savaşı I. F. Çakmak, *Büyük harpte Şark cephesi hareketleri* (Ankara 1936). — K. Karabekir, *Cihan harbine neden girdik, nasıl girdik, nasıl idare ettik?* (İstanbul, 1937). — İ. N. Işılar, *1914-1918 Cihan harbi ve sonu* (İstanbul, 1939). — S. Polatkan, *I. ve II. cihan harbinin hazırlıkları bakımından bir mukayese* (İstanbul, 1945). — F. Belen, *I. Cihan harbinde Türk harbi* (Ankara, 1964-1966; 4 c.). — P. Renouvin, *Birinci dünya savaşı tarihi*, çev. A. Cemgil (İstanbul, 1969).

dünya savaşı II. F. S. Duran, *İkinci dünya harbinde milletler ve devletler* (İstanbul, 1942). — A. İ. Sabis, *İkinci cihan harbi* (İstanbul, 1943-1944; 3 c.). — M. Bekman - F. F. Tülbençi, *İkinci cihan harbi kronolojisi* (Ankara, 1943-1948; 7 c.). — L. Maulraut, *1939-1945 İkinci dünya savaşı özeti*, çev. N. Erten (İstanbul, 1947). — E. Yakutal, *İkinci büyük harbin deniz cephesi kronolojisi* (İstanbul, 1950). — R. Modley, *İkinci dünya harbinin tarihi*, çev. C. Öz (İstanbul, 1952). — A. Ş. Esmer-O. Sander, *İkinci dünya savaşında Türk dış politikası - Olaylarla Türk dış politikası (1919-1973)* [Ankara, 1976 (5. baskı)].

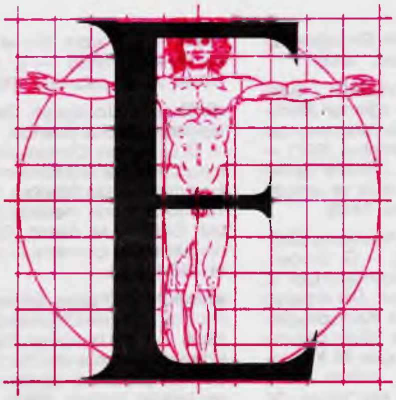
Düsturname-i Enveri. M. H. Yınanç, *Düsturname-i Enveri* (İstanbul, 1928); *Düsturname-i Enveri medhal* (İstanbul, 1930). — I. Mélikoff, *Le destan d'Umur Pacha (Düsturname-i Enveri)* [Paris, 1954].

Düzmece Mustafa. İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı tarihi* (c. 1, Ankara, 1972 [3. Baskı]).

battal ebru üzerine
toz çiçek motifi
Süleymaniye kütüphanesi, İstanbul

Büyük Larousse

E a. **1.** Türk abecesinin altıncı harfi. **—2.** Ünlülerin ikincisi, ince ünlülerin düz ve genişi.

—Ansikl. Dilbil. *E* harfi yunancadaki epsilondur. Epsilon da, fenike abecesinde bir gırtlaksıl ünsüzü belirtmeye yarayan *he*'den alınmıştır. Bu *he*'nin kökeni pek belli değildir: kimileri, onu şaşırtıcı bir biçimde kendisine benzeyen bir hiyeroglife bağlamak istemişlerdir. Ugarit abecesinde, *h*'yı belirtmek için buna çok yakın bir işaretin bulunduğunu da ayrıca belirtelim. Etrüsk dili, italik diller ve latince *E*'leri batı yunancasından aktarmışlardır. Eski latin *E*'si, özellikle çizgilerin uçlarına çıkıntıların eklenmesiyle, İ.Ö. III. yy.'da klasik biçimini almıştır.

Küçük *e* ya da yarı-onsiyal ve klasik onsiyal, küçük caroline *e*'sinin ilk biçimleridir. *E* harfi Ortaçağ'da çok az değişmiştir.

• *Sesbilgisi.* Türkçede ön geniş düz kapalı [e] *(tencere, nem, gem)* ön geniş düz açık [ɛ] *(ey, en)* ve ön geniş düz uzun açık (ɛ:) (me:zun, me:mur, te:min) olmak üzere üç tür e sesi vardır. Bu ayrım [el] (organ), [ɛl] (yabancı) gibi kimi sözcüklerde anlam ayırtedici bir özellik taşımasına karşın yazıda gösterilmez.

• *Tarihsel sesbilgisi.E* sesi, ana türkçenin asıl seslerindendir Eski türkçede *e* ile gördüğümüz kimi sözcükler, karahanlı türkçesinde ve harizm türkçesinde *i* ile yazılmaktadır: *eb* > *iw* ya da *ėw.* Çağatay türkçesinde ise ilk hecede bulunan *e* sesleri *i* olmuştur. Bunun bir yazım özelliği mi olduğu, bir kapalı *e* [ɛ] sesine geçişin mi sözkonusu olduğu, yoksa bir *e*>*i* değişmesinin mi sözkonusu olduğu dilcilerce tartışmalı kabul edilmekle birlikte, bütün bilimsel yayınlarda düzenli bir biçimde *i* ile gösterilmektedir: *kil-* 'gelmek', *kiç-* 'geçmek', *kıs-* 'kesmek', *tilbe* 'deli' gibi. Ana türkçedeki *e* sesi Volga tatarcası'nda ve başkurtçada kapalı *e*'ye dönüşmektedir. İrtiş tatarcası'nda ise düzensiz bir biçimde bazı sözcüklerde *e* olarak sürmekte, bazı sözcüklerde ise *i*'ye dönüşmektedir. Türkiye türkçesi'nde, eski türkçede *e* ile kullanılan bazı sözcüklerde bu ses, *ş, ç, y* gibi darlaştırıcı ünsüzlerin etkisiyle *i*'ye dönüşmüştür: *eşid-* > *işit-, ked-* > *gey-* > *gıy-, çeçek* > *çiçek.* Seyrek olarak da *a* > *e* gelişmesi görülür: *alma* > elma, *yaşıl* > *yeşil, ala* > *ela. y* sesinin yanındaki *e*'nin *i*'ye dönüştüğü görülür: *yene (yana)* > *yine, eyü (edgü* > *eygü)* > *eyi* > *iyi.* Anadolu ve Rumeli ağızlarında *y* yanında daralma çok daha ileri gitmiştir: ***eğ-* > *ey-* > *iy-*, *değil* > *deyil* > *diyil* > *dil*, *beğen-* > *beyen-* > *biyen-* vb.**

Eski türkçede bir kapalı e sesinin bulunup bulunmadığı tartışmalıdır. Bu ses, genellikle türkçe çevriyazıda (ė) işareti ile gösterilir; batılı türkologlar ise açık *e*'yi (ä) ile, kapalı *e*'yi ise (e) ile gösterirler. Thomsen, Yenisey yazıtlarında *ėki* 'iki', *ėl* 'halk, ulus', *ėş* 'eş', *et-* 'etmek', *bėl* 'bel', *bėş* 'beş', *yėti* 'yedi', *yėtmiş* 'yetmiş', *kėş* 'kuşak' sözcüklerinde kapalı *e* sesi için ayrı bir işaret bulunduğunu ortaya koymuştur. A. von Gabain, brahmi yazısıyla yazılan uygurca metinlerde *e* sesi yanında kapalı *e* ve uzun *e* (ė) seslerinin de ayrı işaretlerle belirtildiğini ortaya koymuştur. Poppe, azeri türkçesindeki *e*'lerin çuvaşçada *a*'ya (er > ar), *ė*'lerin ise *i* ve *a*'ya denkliğini öne sürmüştür. Yakutçada ve çuvaşçada kapalı *e* sesi bulunduran sözcüklerin çok zaman iki heceli duruma geçtikleri görüldüklerinden, bu sesin eski türkçede bulunan bir (e) sesinin gelişmesiyle ortaya çıktığı öne sürülmüştür: *bėl* > *pilek* (çuv.), *bėş* > *bies* (yak.) > *pillek* (çuv.), *dė-* > *die-* (yak.) > *te-* (çuv. uzun ünlü ile).

Harizm türkçesinde kapalı *e* sesi bulunduran sözcüklerin(ی)harfi ile yazıldığı halde üstünle harekelendiği görülür. Bu durum, kapalı *e* sesinin harizm türkçesinde de bulunduğunu göstermektedir. Aynı duruma, düzenli olmasa da bazı kıpçak ve eski Anadolu metinlerinde de rastlanmaktadır. XVI. yüzyıldan sonraki bazı Anadolu metinlerinde de kapalı *e* sesi bulunduran sözcüklerin bazen üstünle, bazen esre ile harekelendiği görülür.

Eski türkçe döneminde *i* ile gösterilen ve bugün Türkiye türkçesi'nde ve azeri türkçesinde kapalı *e* ile kullanılan sözcükler her zaman tam bir uyum göstermemektedir. Çeşitli ses olaylarının karışmasıyla tablonun oldukça değiştiği görülmektedir.

● Arit. *n* sonsuza yaklaştığında $(1 + \frac{1}{n})^n$ nin limiti olan gerçek sayı. [*e* nin sonsuz ondalık dizisinin başı *e* = 2,7182818284590...dır] (Bk. *ansikl.* böl.)

—Atom. fiz. Negatif elektronu (e^-), pozitronu (e^+) ve bunların elektrik yüklerinin mutlak değerini belirtir.

—Hematol. e alloimmünizasyon uyandırabilen ve bazen yenidoğanda hemoliz hastalığına neden olabilen Rhesus sistemi alyuvar antijenlerinden birini gösterir.

—Tar. Kısa *e* ya da *epsilon*, Yunanlılar tarafından kullanılan, sağ üst tarafında bir aksan bulunduğunda (ε') 5'i, sol alt tarafında bir aksan bulunduğunda (͵ε) 5 000'i gösteren sayısal işaret. ‖ Uzun *e* ya da *eta*, sağ üst tarafına bir aksan geldiğinde (ή) 8,sol alt tarafına bir aksan geldiğinde(͵η), 8 000 değerini gösteren sayısal işaret.

—Ansikl. **Arit. *e* orandışı ve üstün bir sa**yıdır (bu sayı, katsayıları tamsayı olan hiçbir cebirsel denklemi gerçeklemez). Fransız matematikçi Hermite'in, *e* nin üstünlü-

ğünü tanıtlaması (1872), matematik tarihinde önemli bir aşamadır.

$\left(1+\frac{1}{n}\right)^n$ ikiterimlisinin açılımı yardımıyla,

$$e=1+\frac{1}{1}+\frac{1}{1\times2}+\frac{1}{1\times2\times3}+\ldots+\frac{1}{n!}+\ldots$$

elde edilir.

$\left(1+\frac{x}{n}\right)^n$ ifadesinin n sonsuza yaklaştığında limiti e^x tir. $f(x)=e^x$ fonksiyonu, matematikte, fizikte, kimyada ve çok sayıda doğal olayda önemli bir rol oynar; buna *üslü** fonksiyon denir.

E Bes. san. Üç rakamlı bir sayıdan önce gelirse Avrupa Ekonomik topluluğu ülkelerinde besin boyalarını gösterir.

—Biyokim. Yağda eriyen bir vitamini gösterir.

—Diplom. Çoğunlukla *Ekselanslan* için kullanılır.

—Elekt. Elektrik alanını ve elektromotor kuvveti belirtir.

—Fiz. Yaygın olarak enerjiyi belirtir.

—Ger. day. *Young* modülünü belirtir.

—Hematol. Aloimmünizasyon yaratan ve bazen yenidoğanda hemolitik kan hastalığına neden olabilen, Resus sistemi alyuvar antijenlerinden birini gösterir. ‖ *E rozeti* (E *eritrositin* kısaltmasıdır), koyun alyuvarlarının insan T akyuvarlarının çevresine taç biçiminde toplanmasından oluşan şekil. (Rozetler bu akyuvarları belirlemeye yarar.)

—Jeofiz. *E bölgesi* ya da *katmanı*, Yer iyonosferinin 90 ve 120-140 km yükselti arasında bulunan bölgesi.

—Müz. Anglosakson ve germen ülkelerinde, *do* gamının üçüncü derecesini, yani *mi*'yi belirtir.

—Opt. Işık aydınlığını belirtir.

—Tar. Romalılar'da 500 değerinde sayısal işaret.

E ünl. **1.** Bir cümleden önce sesin tonuna göre beğenme, beğenmeme, şaşma, kızma gibi değişik duygular belirtir: *E! ne var bunda. E! anlat bakalım. E! yeter artık.* **—2.** Cümle başında "öyle ise, mademki, öyle olunca, öyle" anlamlarında kullanılır: *E, söyle de gelsin. E, şimdi sen gitmiyor musun?* **—3.** Buyruğu, isteği güçlendirmek için (buyruk kipi ya da istek kipinden sonra) "mi" ekiyle birlikte kullanılır; olur mu: *Sen de gel e mi! Bu kitabı sen de oku e mi! Beraber gidelim e mi!* **—4.** İsteği güçlendirmek ya da söze uyarma, kızgınlık vb. duygular katmak amacıyla (dilek kipi 2. tekil k'den sonra) (ses uyumuna bağlı olarak) kullanılır: *Sen gitsene! Önünüze dönsenize! Hadi yazsana!*

-E ar. sonek. **Arapça ad ve sıfatların sonuna gelerek sözcüğü dişil yapan ek: *âkil, âkile; bedih, bedihe; kerim, kerime* vb.**

E- Org. kim. Bir çift bağın yapısını betimlemek için kullanılan önek.

-E → -A.

E = mc², Joseph Lazzini'nin balesi. Dekor ve kostümlerini James Hodges hazırladı. Müziği Aleksandr Mosolov'un *Makineler için müzik* adlı yapıtıdır. İlk kez 1964'te Marsilya'da, Marsilya operası topluluğu tarafından sahnelendi. Einstein'ın ünlü formülünü yapıtına ad olarak seçen Lazzini, kendi yarattığı maddenin insanı yıkıma uğratacağını önceden haber verir.

-E HALİ → YÖNELME* DURUMU.

E yayınları, İstanbul'da yayınevi. Cengiz Tuncer ve Aydın Emeç tarafından kuruldu (1968). Çeşitli *dizi* adları altında çağdaş dünya yazarlarının romanlarını; araştırma, inceleme, anı ve belgesel romanları; dünya edebiyatının büyük yapıtlarını; seçkin polisiye romanları; türk ve dünya şairlerinin yapıtlarını, aile için başvuru kitaplarını, gençlik edebiyatının seçkin eserlerini vb. yayımladı. Aydın Emeç'in ortaklıktan ayrılması (1975) ve Cengiz Tuncer'in ölümünden (1981) sonra yayınevi etkinliğini yitirmekle birlikte eski kitapların yeni basımlarını yaparak yaşamını sürdürüyor.

EA Hematol. *EA rozeti* (EA antikorlarla kaplı eritrositlerin kısaltması), eritrositlerin, kendileri üzerine tespit edilmiş antikorlara uygun antijeni taşıyan bir hücrenin etrafında taç şeklinde yerleşmeleri ile meydana çıkan şekil. (EA rozeti bu tür hücreyi belirlemeye yarar.)

Ea (sümercede *Suyun evi*), Akkad hanedanından başlayarak (İ.Ö. XXIII. yy.) Tanrı Enki'ye verilen ad.

EAC Hematol. *EAC rozeti* (EAC antikor ve kompleman ile örtülü eritrositin kısaltmasıdır), üzerinde komplemanın bağlanacağı yer bulunan ve genellikle B akyuvar cinsinden olan bir hücrenin çevresine eritrositlerin taç şeklinde yerleşmeleriyle ortaya çıkan şekil. (EAC rozeti bu tür hücreyi belirlemeye yarar.)

EÂCİB çoğl.a.(ar. *u'cūbe*'nın çoğl.*eʿācib*). *Esk.* Şaşkınlık uyandıracak şeyler, tuhaflıklar, hilkat garibeleri: *Eâcib-i dehr* (dünyadaki şaşılacak şeyler).

EADRED ya da **EDRED** (öl. Frome, Somerset, 955), Anglosaksonlar'ın kralı (946-955). Kardeşi Edmund'un yerine geçti ve İskandinavyalılar'ın desteklediği Northumbria'nın ayrılmasına engel olmak için çok çetin savaşlar vermek zorunda kaldı (948-954). Böylelikle İngiltere'nin birliğini güçlendirdi.

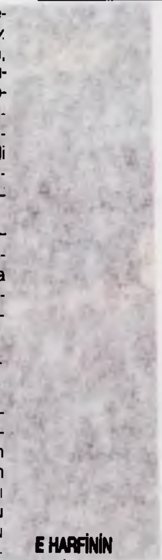
EAGLE a. (kartal anlamında ing. sözc.). Golfta, bir delikte elde edilen ve parı iki puan yükselten skor.

EAKİNS (Thomas Cowferthwait), amerikalı ressam (Philadelphia 1844 -ay. y. 1916). Paris'te Gérôme'un öğrencisi olan, ama özellikle Ribera, Rembrandt ve Courbet'den etkilenen Eakins, yaşadığı dönemde ülkesinin en gerçekçi ressamı oldu. Tablolarının çıkış noktası olarak fotoğraflar kullanan ilk ressamlardan biriydi (açık hava sahneleri [kürek yarışları], portreler, toplumsal içerikli sahneler). Bu tablolardan bazıları, ele aldıkları konularla skandallara yol açtılar (*Dr. Gross'un kliniği*, 1875; Philadelphia). Eakins resim öğretmeni olarak da önemli bir rol oynadı.

Bk. resim sayfa 3488

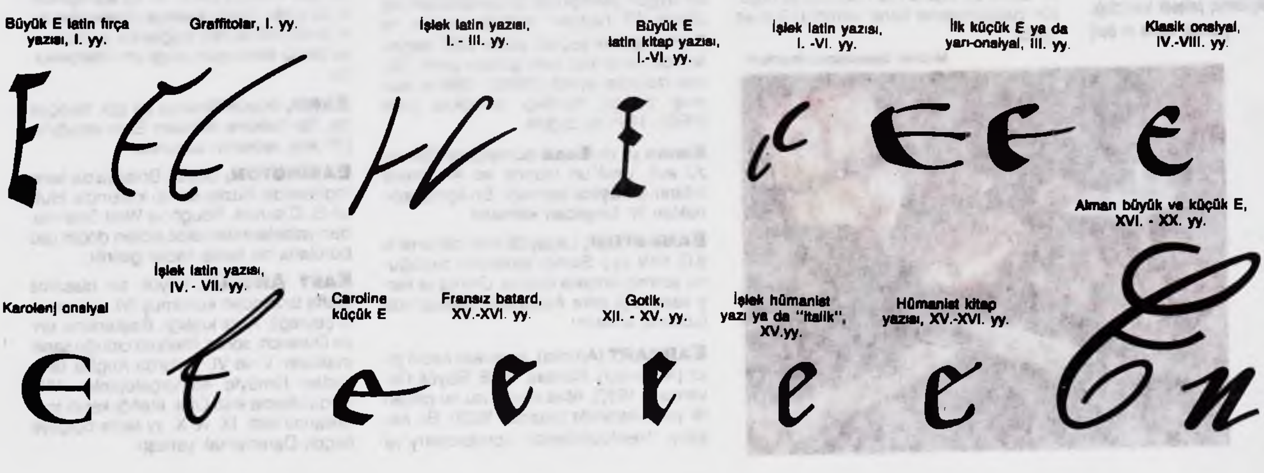
EALİNG, Londra'nın batısında konut *borough*'u; 293 000 nüf.

Ealing stüdyoları, savaş sonrası İngiltere'sinin toplumsal koşullarını yansıtan bir dizi komedi filmiyle dünyaca ün yapan, 1929'da kurulmuş ingiliz yapım şirketi. Geleneklere ve bürokrasiye karşı bireylerin elde ettiği başarıları işleyen bu filmlerden ilki *Passport to Pimlico*'ydu (Pimlico'ya Pasaport; 1949). Ealing stüdyoları 1955'te BBC tarafından satın alındı.

E HARFİNİN EVRİMİ

Metropolitan Museum of Art

Thomas C. Eakins
Max Schmitt tek çifte kürek teknesinde (1871)
Metropolitan Museum of Art New York

Mendonca-Sygma

Ramalho **Eanes** (haziran 1976'da)

Charles Eames
koltuk ve ayaklık (1955)
[ayaklar karartılmış cilalı alüminyum, gövde kalıplanmış pelesek kontrplağı, yastıklar lateks ve deri]

Mobilier International-Interform

EAM (*Ethnikos Apeleftherotikos Metopos*'un [Ulusal Kurtuluş Cephesi] kısaltması), italyan-alman işgaline karşı eylül 1941'de kurulan yunan direniş örgütü. Komünist eğilimli olan bu örgüt, ELAS *(Ethnikos Laikos Apeleftherotikos Stratos)* adı verilen bir ulusal kurtuluş ordusu oluşturdu. Aris Velukhiotis yönetiminde, ülkenin bir kesimini işgalden kurtardı ve burada bir hükümet kurdu; EDES*'le ve İngilizler'le çatışmaya girdi. Krallığın yeniden kurulmasına cephe alan EAM, İngilizler'in Yunanistan'a çıkmalarını kabullendi, ancak kendisini feshetmeyi reddetti. Aralık 1944'teki kanlı çarpışmalardan sonra Varkiza anlaşmasını imzalamak zorunda kaldı (12 şubat 1945). Bu anlaşmayla silahlarını İngilizler'e teslim etmeyi kabul etti. Ancak daha sonra anlaşmayı bozdu ve iç savaşı başlattı (1946). Papaghos, Markos'un ordusunu (ELAS) Ghrammos dağlarında bozguna uğratarak iç savaşa son verdi (1949).

E.A.M.A. (*États Africains et Malgaches Associés*'nin [Afrika ve Madagaskar devletleri birliği] kısaltması), AET'yi kuran Roma antlaşması'nda (1957) 18 bağımsız Afrika devleti ve Madagaskar'la kurulan ortaklık bağı. Bu devletler daha sonra yeni bir birlik için 1963'te (Yaoundé sözleşmesi) ve sonra 1969'da (Yaoundé II sözleşmesi) görüşmeler yaptılar. Birer bağıt olarak değerlendirilen bu sözleşmeler mali ve ticari hükümler içeriyordu. Büyük Britanya'nın AET'ye girişi ve Commonwealth ülkeleriyle ilgili özel sorun, 1975'te Lomé sözleşmesiyle birlik anlaşmalarının yenilenmesine ve genişletilmesine yol açtı. 1970'te Mauritius örgüte katılınca Afrika ve Mauritius devletleri birliği adını aldı. Lomé'de yapılan son toplantıda örgütün dağıtılmasına karar verildi (23 mart 1985).

EAMES (Charles), amerikalı mimar ve dizayncı (Saint Louis 1907 -*ay. y.* 1978). Başlangıçta Eero Saarinen ile işbirliği yaptı ve onunla birlikte New York Modern sanat müzesi'nin mobilya yarışmasını kazandı (1940). Yeni biçimler ve yeni teknikler buldu (metal-ahşap birleşimi, kalıplanmış gövdeler, ahşap kaplama, soğuk kalıplama ve soğuk kalıplamayla biçim verilmiş kauçuk parçaların montajı). Billy Wilder'in kreasyonu (1947) olan pek ünlü koltuğunda, savaş sırasında yaralılar için kullanılan organ destekleme araçlarının çokkatlama tekniğini kullandı. Gerek bu koltuk, gerek kalıplanmış kontrplaktan iskemleler (1947), cam elyafıyla güçlendirilmiş polyester gövdeli koltuk (1949), örgülü iskemleler, üst üste konulabilen iskemleler, vb. Hermann Miller tarafından seri halinde imal edildi. Eames, dolap ve raf elemanları, oyuncaklar da icat etti. Karısı, Ray, Herbert Matler, Harry Bertoia ve Don Albinson da onunla birlikte çalıştılar. Son yıllarında, mobilya kreasyonunu bırakarak film çekimine, şehircilik incelemelerine ve amerikan üniversitelerinde konferansçılığa yöneldi. Üç yılda bir verilen Milano büyük ödülü'nü kazandı (1957).

EANES (Ramalho), portekizli devlet adamı (Castelo Branco 1935). Yoksul bir ailenin oğluydu. Orduda yükseldi, özellikle Macao ve Angola'da görev yaptı. General oldu. Portekiz'de demokratik bir rejimin kurulmasını sağlayan 25 nisan 1974 darbesini hazırlayanlardan biriydi. Kasım 1975'te askeri bir darbeye karşı direnişi örgütledi. 2 nisan 1976 Anayasası'nın ilanından sonra cumhurbaşkanlığına adaylığını koydu: büyük siyasal partileri uzlaştırabilecek ve devrim sonrasının sorunlarına en uygun yaklaşımda bulunabilecek kişi olarak 27 haziran 1976'da oyların % 61,5'ini alarak seçildi, aralık 1980 seçimlerinde ikinci kez aynı göreve geldi. Süresi dolunca ayrıldı (1986). 1985'te kurmuş olduğu Yenilikçi demokrat parti (PRD), 1991'de dağıldı.

Eanna ya da **Eana** (sümercede *Gökyüzü evi*), Uruk'un Inanna ve An dinine adanmış başlıca tapınağı. En ilginç tapınakları IV. binyıldan kalmadır.

EANNATUM, Lagaş (Sümer'de) ensi'si (İ.Ö. XXV. yy.). Sümer sitelerinin birçoğunu yenmiş olmakla övünür. Umma'ya karşı kazandığı zafer, Akbabalar dikilitaşı'nda (Louvre) anlatılır.

EARHART (Amelia), amerikalı kadın pilot (Atchinson, Kansas, 1898- Büyük Okyanus'ta 1937). Atlas okyanusu'nu geçen ilk yolcu kadındır (haziran 1928). Bu başarıyı Newfoundland'ı Londonderry'ye bağlayan hattı 20 ve 21 mayıs 1932'de, 13 sa. 30 dk'da, uçakta yalnız ve ilk kadın pilot olarak yineledi. 2 temmuz 1937'de San Francisco'dan batıya doğru yaptığı bir dünya turu denemesi sırasında, kılavuz Fred Noonan ile Uzakdoğu'da esrarengiz bir biçimde kayboldu.

EARİAS a. Tırtılları yaprakbükenler gibi ipekle birbirine tutturduğu kavak ve söğüt yaprakları arasında yaşayan küçük kelebekleri içeren cins. (Pulkanatlıların *Heterocera* alttakımı, kukumavpervanegiller familyası.)
—ANSİKL. *Earias chlorana*'nın tırtılı Avrupa'daki söğüt ağaçlarında yaşar. İktisadi açıdan en zararlı tür dikenlikurt ya da dikenli pamuk kozakurdu'dur *(E. insulana)*; dikenlikurdun tırtılı, pamuk bitkisinin dallarını, kapçıklarını deler ve Eski Dünya'daki pamuk işletmelerine büyük zarar verir.

EARL (ing. sözc.). Tar. Konta tekabül eden ingiliz unvanı. (Earl makamı, XI. yy. başında danimarkalı fatihler tarafından Anglosaksonlar'ın ealdorman makamının yerine konuldu.)

EARLE (John), ingiliz yazar (York 1601'e doğr. - Oxford 1665). Charles II'nin özel öğretmeni, Worcester, sonra da Salisbury piskoposu; bir karakterler kitabı (*Micro-cosmographie,* 1628) yazdı.

EARLE (Pliny), amerikalı mucit (Leicester, Massachusetts, 1762 -*ay. y.* 1832). Taraklama makinesini buldu (1790).

EARLOM (Richard), ingiliz gravürcü (Londra 1743 -*ay. y.* 1822). Bütün teknikleri denedi ve çoğu kez de aynı levha üzerinde kazıma kalemini, üçgen kazımacı, dişli bıçağı ve yedirme baskıresmi kullandı. Claude Gellée'nin *Liber veritatis* basımı için 200 levha yaptı (1777). Kara üslubun ustası olan Earlom özellikle Van Huysum ve Van Os'u örnek alarak yaptığı çiçek kompozisyonlarıyla tanındı.

EARLS BARTON, İngiltere'de, Northamptonshire'da köy. Kilisede, zincirler, bacaklar ve taş kemerlerle (X. yy.'ın ikinci yarısı) bezeli, Büyük Britanya'da Sakson döneminin en ilginç kalıntılarından biri olan bir kule vardır.

EARLY (Jubal Anderson), güneyli amerikalı general (Franklin, Virginia, 1816-Lynchburg, Virginia, 1894). Topçu subayıydı. 1838'de avukatlık yapmak için ordudan ayrıldı. Meksika seferi sırasında yeniden orduya girdi (1847), sonra Amerikan iç savaşı'nda Konfederasyon ordusu saflarında yer aldı. Bull Run savaşı'nda yararlılık gösterdi (1861), ancak daha sonra yenildi, 1865'te general Lee tarafından komutanlık görevinden alındı.

Early Bird, 6 nisan 1965'te cape Kennedy'den (cape Canaveral) fırlatılan ilk yereksenli, işlemsel telekomünikasyon uydusu. Uluslararası İntelsat* organizasyonu'nun fırlattığı ilk uydu olduğundan, İntelsat 1 adıyla bilinir. 38 kg ağırlığındaki bu uydu, Atlas okyanusu üzerinden aynı anda 240 telefon bağlantısı kurabiliyor ya da bir televizyon programı iletebiliyordu.

EARN, Büyük Britanya'da göl. İskoçya'da, Tay halicine dökülen Earn ırmağının (70 km) vadisinin sonunda.

EASİNGTON, Büyük Britanya'da kent. İngiltere'de, Kuzey denizi kıyısında, Hull'un G.-D.'sunda. Rough ve West Sole maden yataklarından elde edilen doğal gaz borularla bu kente kadar getirilir.

EAST ANGLİA, büyük bir olasılıkla Wuffa tarafından kurulmuş (VI. yy.'ın ikinci çeyreği), Angl krallığı. Başkentinin önce *Dunwich,* sonra *Thetford* olduğu sanılmaktadır. V. ve VI. yy.'larda Angllar tarafından tümüyle sömürgeleştirildi. VIII. yy.'da Mercia kralı Offa, krallığı kendi topraklarına kattı. IX. ve X. yy.'larda bölgeye birçok Danimarkalı yerleşti.

EASTBOURNE, Büyük Britanya'nın (East Sussex) güney kıyısında sayfiye merkezi; 78 000 nüf.

EAST CHİCAGO, ABD'de (İndiana) kent, Chicago'nun banliyösü, Michigan gölü kıyısında; 39 000 nüf. Liman. Metalürji. Kimya.

EAST END, Londra'nın doğu semtleri. Thames'ın her iki yakasında, Tower Bridge'in ötesinde Doklar'ın yakınında uzanan bu sanayinin ve halk tabakalarının yoğun olduğu semtler. West End'in varlıklı konut semtleriyle karşıtlaşır.

EASTER İSLAND, Paskalya* adasının ingilizce adı.

EAST HAM, Londra'nın doğusunda semt (Newham semti). Kimya ve besin sanayileri.

EAST HARTFORD, ABD'de (Connecticut) kent, Connecticut kıyısında, Hartford yakınında; 57 600 nüf. Hava taşıtları yapımı. Kâğıt ve tekstil sanayisi.

EAST KİLBRİDE, Büyük Britanya'da yeni kurulmuş kent, İskoçya'da, Glasgow'un G.'inde; 82 000 nüf. Makine. Elektronik. Araştırma merkezi (teknoloji).

EASTLAKE (*sir* Charles LOCK), ingiliz ressam (Plymouth 1793-Pisa 1865). 1815'te Plymouth'ta *(Bellerophon)* konaklayan Napoleon ile subaylarının portresini yaparak büyük bir ün kazandı. İtalya ve Yunanistan'a gitti, yerel geleneklerden esinlenmiş dinsel ve gündelik yaşama ilişkin tablolar yaptı. Westminster sarayı'nın süsleme çalışmalarına katıldı (1841). 1843'te National Gallery müdürlüğüne atandı ve 1850'de Royal Academy başkanı oldu.

EASTLEİGH, Southampton'ın (Büyük Britanya) kuzey banliyösünde sanayi yerleşmesi; 45 300 nüf. Demiryolu gereçleri.

EAST LONDON, Güney Afrika Cumhuriyeti'nde (Cape ili) liman, Hint okyanusu kıyısında; 193 000 nüf. Yün ve tarım ürünleri (mısır ve ananas) dışsatımı. Balık konserveciliği. Otomobil montajı.

EASTMAİN, Kanada'da ırmak. Ungava'da, James koyuna dökülür; 600 km.

EASTMAN (George), amerikalı sanayici (Waterville, New York eyaleti, 1854-Rochester 1932). 1878'de ilk jelatinli gümüş bromür plakalarını hazırladı. 1880'de Rochester'da altı işçiyle bunların imalatına başladı. 1884'te kâğıt filmi, 1889'da nitroselülozlu saydam filmi yaptı. Edison bunu sinematografında kullanmıştır. 1892'de Eastman Kodak Company'yi kurdu. Hayattayken servetinin büyük bölümünü hayır kurumlarına bağışladı. ölümünden sonra Rochester'daki evi fotoğrafçılık tekniklerini yaymak için bir halk enstitüsüne dönüştürüldü.

EASTMAN (Max), amerikalı denemeci (Canandaigua, New York eyaleti, 1883-Bridgetown, Barbados, 1969). The Masses ve The Liberator dergilerinin kurucusu, edebiyat eleştirmeni, toplumsal oluşum süreçleriyle uğraşan bir toplumbilimci, siyasetbilimci ve iktisatçı olan Eastman (*Marx, Lenin, and the Science of Revolution* [Marx, Lenin ve Devrim bilimi, 1926]; *The Literary Mind, its place in an Age of Science* [Bilim çağında edebi düşünce, 1931]) Troçki'nin yapıtlarını çevirdi ve 1940'tan başlayarak Stalin'in yanılgılarını ortaya koydu. *Love and Revolution* adlı çalışması bir özyaşamöyküsüdür (Aşk ve devrim) [1965].

EASTMANCOLOR a. (tescilli ad) Eastman Kodak şirketi tarafından 1950'de bulunan ış kopyaları basmayı sağlayan renkli film tekniği.

Eastman Kodak Company, 1892'de kurulan amerikan şirketi; fotoğraf ve sinema makineleri ve malzemesi, optik aletler, plastik maddeler ve kimi organik kimya ürünleri yapımında uzmanlaştı. Eastman Kodak kurduğu Tennessee Eastman Co. ile aynı zamanda, yapay tekstil üreten büyük şirketler arasına katıldı; bu ürünler, plastik maddelerle birlikte, satışın % 17'sini oluşturur. Şirketin ABD'deki belli başlı fabrikaları Rochester, Kingsport (Tennessee), Peabody (Massachusetts), Chicago ve Longview'da (Texas) bulunmaktadır. Grubun, İngiltere (Harrow), Fransa (Chalon-sur-Saône'da Kodak - Pathé), Federal Almanya (Stuttgart), Avustralya, Kanada ve daha başka ülkelerde önemli üretim merkezleri vardır.

EASTON (David), kanadalı toplumbilimci (Toronto 1917). Geleneksel çözümlemeden temelde ayrılarak, bir siyasal sistemi, öteki toplumsal sistemler içindeki bir siyasal ilişkiler bütünü olarak ele aldı (*A System's Analysis of Political Life*, 1965; *The Analysis of Political Structure*, 1990; *The Development of Political Science*, 1991).

EAST ORANGE, ABD'de (New Jersey) kent, New York'un D.'sunda; 77 000 nüf. Sayfiye merkezi. Kolejler.

EAST PROVİDENCE, ABD'de (Rhode İsland) kent, Narragansett koyunda *Providence River*'ın kıyısında; 48 200 nüf. Kimya. Otomobil sanayisi.

EAST RİVER, New York körfezinin Long İsland boğazıyla birleştiği kanal.

EAST SAİNT LOUİS, ABD'de (Illinois) kent, Mississippi'nin sol kıyısında; 70 000 nüf. Demir-çelik. Petrol rafinerisi. Kimya.

EAST SUSSEX, Büyük Britanya'da yönetim bölümü, İngiltere'nin güneybatısında, Manş kıyısında; 1 795 km²; 712 800 nüf. (1988). Merkezi *Lewes*.

EAST TURKANA NATİONAL PARK, Kenya'nın kuzey doğu'sunda ulusal park, Turkana gölünün (esk. Rudolf gölü) doğu kıyısında; 1 600 km².

EAUBONNE, Fransa'da kanton (Val-d'Oise) merkezi, Paris'in kuzey banliyösünde yerleşme, Montmorency ormanının G.'inde 22 208 nüf. (1992).

EAU CLAİRE, ABD'de (Wisconsin), Minneapolis'in D.'sunda kent; 51 000 nüf. Ticaret merkezi.

EAU-CLAİRE (A l') → CLEARWATER.

EAUZE, Fransa'da, Gers'in kuzeybatısında kanton merkezi, Gers Gaskonya'sında Gélise'in yukarısında; 4 198 nüf. (1992). Armagnac konyağının üretim ve ticaret merkezi.

EAZ sıf. (ar. 'azız'den *e'azz*). *Esk.* Çok aziz, çok saygın, hürmete en layık: *Eazz-ı ehibba* (tanıdıkların en saygın olanı).

EÂZIM çoğl. a. (ar. *a'zam*'ın çoğl. *e'azım*). *Esk.* Büyükler, büyük adamlar; ileri gelenler: *Eâzım-ı ehibba* (tanıdıkların, arkadaşların arasında en önde olanlar). *Eâzım-ı millet* (millet büyükleri). *Eâzım-ı rical* (ileri gelen devlet adamları). *Eâzım-ı üdeba* (edebiyatçılar arasında en büyük olanlar).

EAZZE ünl. (ar. *e'azze*). *Esk.* "Azız etsin" anlamında iyi dilek sözü.

EB → EBU.

EBABİL a. (ar. *ebabil*). *Esk.* **1.** Dağkırlangıcı. **—2.** Keçisağan kuşu. **—3.** Kuş sürüsü.

—**İsl.** Kuran'ın 105. suresinde adı geçen, Güney Arabistan egemeni Ebrehe' nin ordusunu, gökyüzünden yağdırdıkları taşlarla yok ettiklerine inanılan bir tür cennet kuşları. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Ed. Divan edebiyatında "Fil suresi"ne konu olan olaya telmih yapılarak sözü edilir. İslamiyetin düşmanlarına karşı verilen savaşla ilgili bir benzetme öğesidir: *Düşmen-i Hakka hücum eyle Ebabil gibi* (Hersekli Arif Hikmet). Orhan Veli Kanık bu adı taşıyan sevgi, özlem temalı şiirinde Ebabil'den simgesel bir masal kuşu olarak söz eder.

—İsl. Kuran'ın 105. suresinde (Fil suresi) ve bu sureyle ilgili yorumlarda belirtildiğine göre, Sana'da yaptırdığı tapınağın Araplar tarafından ilgi görmemesine ve temiz tutulmamasına kızan Ebrehe*, Mekke'yi alıp Kâbe'yi yıkmaya karar verdi. İçinde fillerin de yer aldığı güçlü bir orduyla Mekke üzerine yürüdü (570). Hz. Muhammet'in dünyaya geldiği bu yılda, Araplaрın kendilerini savunma güçleri yoktu. Ancak, Ebrehe ordusu Mekke'ye yaklaştığı sırada Allah tarafından gönderilen ebabil kuşları, onları taş yağmuruna tutarak bütünüyle yok ettiler (→ FİL SURESİ).

EB'AD sıf. (ar. *eb'ad*). *Esk.* Daha uzak, en uzak: *Eb'ad-ı ihtimalat* (olasılıkların en uzakta olanı, en uzak olasılık).

EBALİA a. Eşkenar dörtgen biçiminde, kırmızı gövdeli, kıyılardaki çakıltaşları arasında yaşayan yengeçleri içeren cins.

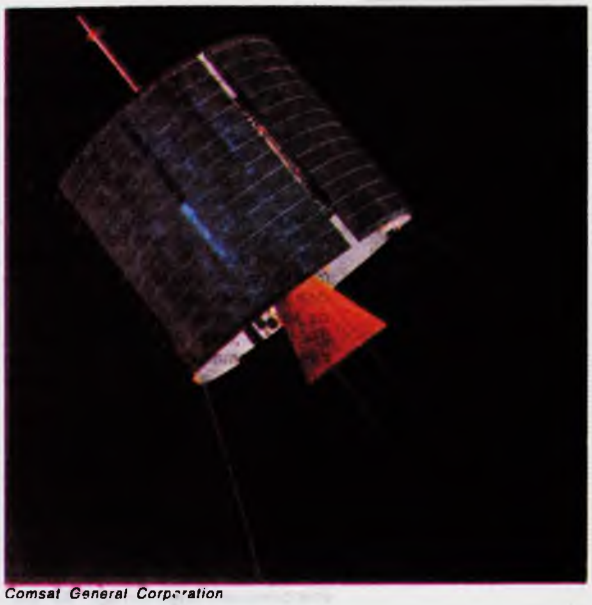
EBAN (Abba), israilli siyaset adamı (Cape Town 1915). 1948'de İsrail'in Birleşmiş milletler'deki sürekli temsilcisi oldu. 1950-1959 arasında ABD büyükelçiliği yaptı, 1959'da Mapai'den milletvekili seçildi, Ben Gurion kabinesinde bakan oldu (aralık 1959); 1960'ta eğitim ve kültür bakanlığına getirildi. Eşkol kabinesinde başbakan yardımcılığı görevini yürüttü (haziran 1963). Golda Meir'den sonra, ocak 1966' dan mayıs 1974'e değin dışişleri bakanlığı görevini üstlendi. 1988'de siyaseti bıraktı. Yapıtlarından *Mon peuple. Histoire du peuple juif* (fr. çev.) [Halkım. Yahudi halkının tarihi, 1968] önemlidir.

EBAN BİN OSMAN BİN AFFAN, halife Osman'ın oğlu (öl. 723). Ayşe'nin yanında Cemel vakası'na katıldı. Emevi halifesi Abdülmelik bin Mervan tarafından atandığı Medine valiliğinde yedi yıl kaldıktan sonra azledildi. Siyasal etkinliklerinden çok hadis bilgisiyle ün yaptı. Eban bin Osman bin Yahya'nın *Kitâb ül-megazi* adlı yapıtı ad benzerliğinden ötürü onunmuş gibi gösterilir.

EBANİ. Mit. Urartu panteonunda yurt ve toprak tanrısı.

EBAS. Ceb. EN BÜYÜK ALT* SINIR'ın baş harflerinden oluşan kısaltma.

EBAS YARIKAFES a. Ceb. **1.** Herhangi iki *a* ve *b* elemanı, bir en büyük alttan sınırlayan ya da inf (*a*, *b*) ya da $a \wedge b$ biçiminde yazılan bir en büyük alt sınır kabul eden sıralı küme. **—2.** *Tam ebas yarıkafes*, her altkümesi, bir en büyük alttan sınırlayan ya da en büyük alt sınır kabul eden ebas yarıkafes. (Özellikle, ebas ya-

Comsat General Corporation

yereksenli telekomünikasyon uydusu Early Bird

Kodak-Pathé

George Eastman (1889'da)

rıkafesin kendisi bir en büyük alt sınır kabul eder.)

EBAT çoğl. a. (ar. *bu'd*'un çoğl. *eb'ad*). **1.** Boyutlar; boyut. **—2.** *Ebadında*, boyutlarında, büyüklüğünde, ölçülerinde: *80'e 1,20 ebadında bir kütüphane.*
—*Esk. Ebad-ı bi-nihaye*, sonu olmayan uzaklıklar. ‖ *Ebad-ı selase*, üç boyut.
—Kâğ. san. Bir kâğıt ya da karton yaprağının önce genişlik, sonra uzunluk gösterilerek belirtilen iki boyutu. (*Net ebat*, kullanıma hazır kâğıtların boyutlarını gösterir; *brüt ebat*, işlenmiş kâğıtları elde etmek için yeterli boyutları olan kâğıdın ebadıdır. İstenilen ebat makas ya da giyotinde keserek elde edilir.) [Eşanl. FORMA.] (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Ebat kâğıdı* ya da *kartonu*, katlanmadan ya da rulo haline getirilmeden düz yapraklar biçiminde satışa sunulan kâğıt ya da karton.
—ANSİKL. Kağ. san. Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de kâğıt ebatları belli standartlara bağlanmıştır. Net ebatlardaki A serisinin (ana seri) **A0** taban ebat biriminin alanı 1 m², kenarlarının oranı $\sqrt{2}$, boyutları da 841 x 1 189 mm'dir. A ana serisi her birinin uzunluğu bir öncekinin genişliğine ve genişliği bir öncekinin uzunluğunun yarısına eşit olan bir dizi ebat biriminden oluşur (örneğin **A0** : 841 x 1 189 mm; A1: 594 x 841 mm; A2: 420 x 594 mm; A3: 297 x 420 mm; A4: 210 x 297 mm vb.)
A4 ebat birimi, idari, ticari ve teknik işlerde (örneğin, yazışma kâğıtları, işletme defterleri, milimetrik kâğıtlar vb.), ayrıca süreli yayınlarda ve reklamcılıkta (broşür, katalog, poster vb.) kullanılır.
Yardımcı B serisinde **B0** taban ebat birimi 1 000 x 1 414 mm büyüklüğündedir. Bu ebata denk düşen iki brüt ebat serisinde taban büyüklükleri 860 x 1 220 mm ve 900 x 1 280 mm'dir. Kimi kâğıtlar uzun ebatlıdır; uzun ebatlar orijinal net ebatın önüne, genişliğini elde etmek için uzunluğunun bölündüğü kesir getirilerek gösterilir: örneğin 1/4 A3 ebadının büyüklüğü 105 x 297 mm'dir. Yardımcı C serisinde taban ebat birimi 917 x 1 297 mm'dir.
Katlanmış kâğıtlarda katlama işlemi yaprağın uzun kenarına koşut olarak yapıldığında elde edilen kâğıdın büyüklük simgesinin sonuna "KATLI" kelimesi eklenir. Örneğin A4 den elde edilen 1/4 A3 KATLI kâğıdının katlanmış durumdaki boyutları 105 x 297 mm'dir. Katlama işlemi yaprağın kısa kenarına koşut olarak yapıldığında elde edilen kâğıdın büyüklük simgesinin sonuna da "KATLI" kelimesi eklenir. Örneğin A4 ten elde edilen A5 KATLI kâğıdının katlanmış durumdaki boyutları 148 x 210 mm'dir.

EBATIL çoğl. a. (ar. *ubtule*'nin çoğl. *ebatîl*). *Esk.* Boş ve anlamsız şeyler: *"Her mahbusa acırım, fakat ebâtîl içinde mahbus kalanlara hepsinden ziyade"* (Cenap Şahabettin).

EBBED ünl. (ar. *ebbede*). *Esk.* **1.** "Ebedi kılsın, sonsuza kadar sürdürsün" anlamında bir dua sözü. **—2.** *Ebbed-Allahu*, Allah sonsuza kadar sürdürsün. ‖ *Ebbed-Allahu mecdehu*, Allah, büyüklüğünü sonsuza kadar sürdürsün.

EBBELAAR (Han), hollandalı dansçı (Hoorn 1943). 1959-1969 arasında Nederlands Dans Theater'de çalıştıktan sonra American Ballet Theatre ile anlaştı (1969-70). 1970'ten sonra çalıştığı Het Nationale Ballet'in en iyi solocularından biri olarak kendini kabul ettirdi. Hans Van Manen'in Stravinskiy'in müziği üzerine *Üç bölümlü senfoni*, 1963; *Essai en silence*, 1964; *Dualis*, 1967; *Daphnis et Chloé*, 1972; *Adagio Hammerklavier*, 1973 ve Rudi Van Dantzig'in (*On the Way*, 1970; *Painted Birds*, 1971; *Ramifications*, 1973) birçok düzenlemesinin prömiyerinde başrol oynadı.

EBBİNGHAUS (Hermann), alman ruhbilimci (Barmen, bugün Wuppertal'de, 1850-Halle 1909). Fechner'i okuyarak ruhbilim incelemesine yöneldi. Deneysel yöntemi duyum alanından daha karmaşık alanlara, esas olarak da belleğe uyguladı. Anlamsız heceleri, ezberleme mekanizmasını incelemek için başvurulan ve günümüzde klasik sayılan yöntemleri buldu. Başlıca yapıtları: *Über das Gedächtnis* (Bellek üzerine), 1885 ve *Grundzüge der Psychologie* (Ruhbilimin temelleri), 1908.

EBBW VALE, Büyük Britanya'da kent, Wales ülkesi'nde(Gwent), Cardiff'in K.'inde; 26 000 nüf. Demir-çelik sanayisi.

EBCDİC (ing. *Extended Binary Coded Decimal İnterchange Code*'un kısaltılması). Biliş. Alfasayısal karakterleri ikili dilde göstermek için kullanılan kod. EBCDİC kodu, biri eşlik biti olan sekiz bit içerir ve dolayısıyla 128 farklı karakteri göstermeye olanak verir.

EBCET a. (ar. *ebced*). *Esk.* **1.** Arap abecesini oluşturan harflerin sayısal karşılıklarını akılda kolayca tutabilmek için oluşturulan sekiz kelimenin birincisi. **—2.** *Ebcet-han*, ebcet okuyan, okumaya yeni başlayan, acemi.
—Ed. *Ebcet hesabı*, arap, fars, türk edebiyatında tarih düşürmede, muammalarda ve gizli bilimlerde kullanılan arap harflerinin sayısal değerlerine dayanan hesap sistemi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Müz. *Ebcet notası*, ıskaladaki her sesin arap harflerinden biri ya da ikisiyle gösterilmesi temeline dayalı müzik yazısı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Ed. Arapça bir ibarede yer alan ve abecedeki bütün harflerin bulunduğu sekiz sözcük,harflerin sayısal değerleriyle şöyle sıralanır: *ebced* (elif: 1, be: 2, cim: 3, dal: 4), *hevvez* (he: 5, vav: 6, ze: 7), *hutti* (ha: 8, tı: 9, ye: 10), *kelemen* (kef: 20, lam: 30, mim: 40, nun: 50), *safes* (sin: 60, ayın: 70, fe: 80, sad: 90), *karaşet* (kaf: 100, re: 200, şın: 300, te: 400), *sehaz* (se: 500, hı: 600, zel: 700), *dazığ* (dad: 800, zı: 900, gayın: 1 000). Fars abecesinde bulunan p, b gibi (2); ç, cim gibi (3); j, ze gibi (7); kâf-ı nuni, kef gibi (20) hesaplanır. Ebcet hesabına göre düzenlenmiş bir tarihte ibareyi oluşturan harflerin sayı değerleri toplanır. Örneğin İstanbul'un fethine tarih olan "Beldet ün-tayyibe" (temiz belde) sözünün sayısal toplamı 857 hicri (1453) tarihini verir. (→ TARİH DÜŞÜRME.)
—Müz. Ebcet notasının bilinen geçmişi IX. yy.'a değin uzanır: bu sistemle notalanmış bir ezgi içeren en eski yazılı belge, filozof el-Kindi'nin *Risâle fî Hubri te'lif il-elhan* adlı yapıtıdır. İslam dünyasında kuramsal müzik araştırmalarının altın çağı olan XIII.-XV. yy. arasında yaşamış tüm müslüman kuramcılar, müzik yazısı olarak ebcet notasını kullandılar. Ne var ki, nota kullanımı, icracılar arasında yaygın değildi; onlar, müziği genellikle kulaktan kulağa aktarıyorlardı. İslam Ortaçağı'nda kullanılmış ebcet notası, yegâh (kaba sekizlideki *re*) sesi ile tiz hüseyni (tiz tiz sekizlideki *mi*) sesi arasındaki bölgeyi kapsar. Seslerin bir bölümü tek bir harfle, bir bölümü de iki harfle gösterilmiş, seslerin süresi, harflerin altına konan noktayla belirtilmiştir. Her sekizlide 18 sesin adı ve işareti vardır.
Nayi Osman Dede (1652 ? - 1730), birkaç değişiklikle ebcet notasını canlandırmaya çalıştı. Bu yeni sistemin ilk sekizlisinde (yegâh-neva arası) 15, ikinci sekizlisindeyse (neva-tiz neva arası) 17 işaret vardı. Eski sistemde, noktalı harflerin noktaları atılmışken, Osman Dede, harfleri noktalarıyla kullandı.
Osman Dede'nin çağdaşı olan Kantemiroğlu (1673-1727), perde adlarının ilk harfleriyle yeni bir ebcet notası geliştirdi. Kantemiroğlu, günümüze ulaşabilmiş en eski nota derlemelerinden olan *Edvar*'ındaki 348 yapıtı bu sistemle notaladı.
Osman Dede'nin torunu Abdülbaki Nasır Dede, Selim III'ün isteği üzerine, XIII. yy.'daki sistemi temel alarak yeni bir nota geliştirdi. Abdülbaki Dede'nin sisteminde de ses alanı, yegâh ile tiz hüseyni arasını kapsıyordu, ama tiz hüseyniden daha tiz sesler, bir sekizli aşağıdaki sesin işaretine 2 eklenerek gösterilebiliyordu. Abdülbaki Dede, birinci sekizlide 18, ikincide 17 ses saptadı. Bu müzik yazısı, Hamparsum notası ile birlikte, Muzıkayı hümayun kurulduktan sonra hızla yaygınlaşan batı notasından önce, en çok kullanılan notalama sistemiydi.

EBCİOĞLU (Hikmet Münir), türk gazeteci ve radyo spikeri (İstanbul 1907- *ay. y.* 1986). Kabataş erkek lisesi'ni bitirdikten (1925) sonra Vakit'te muhabir olarak gazeteciliğe başladı (1927). Çeşitli gazete ve dergilerde fıkra ve röportaj yazdı, Dünya gazetesinde yazıişleri müdürlüğü yaptı. Spiker olarak girdiği Ankara Radyosu'nda (1942) başspiker oldu. Çok sayıda çeviri roman yayımladı.

EBCİOĞLU (İsmet), türk arkeolog, nümismat (Konya 1924). Ankara Dil ve tarih -coğrafya fakültesi klasik filoloji ve arkeoloji bölümünü bitirdi (1947). İzmir, Bursa ve Konya müzelerinde çalıştıktan sonra Antalya Müzesi müdürü oldu(1953-1964). Bu görevi sırasında Ksanthos'taki Harpyalar anıtı'nın, Antalya kale surlarının, Hadrianus kapısı'nın, Aspendos tiyatrosu'nun, Alanya selçuklu tersanesinin onarımı, Myra'daki antik tiyatronun hafriyatı, Perge yöresinin kamulaştırılması ve koruma altına alınması, Antalya Müzesi alanının kamulaştırılması, vb. çalışmaları gerçekleştirdi; Antalya Müzesi'nin zenginleşmesine ve gelişmesine katkıda bulundu. İstanbul Arkeoloji müzeleri'nde nümismat olarak çalıştığı sırada (1964-1985) yaptığı araştırmalar çeşitli bilimsel dergilerde yayınlandı.

EBDA sıf. (ar. *bedi'*, güzel'den *ebda'*). *Esk.* En güzel, en dikkat çeken.

EBDAL → ABDAL.

EBDÂN çoğl. a. (ar. *beden*'in çoğl. *ebdan*). *Esk.* Bedenler, gövdeler.

EBDAR (*Ermächtigte Bruderschaft Der Alten Riten*'in kısaltması), Bo Yin Ra tarafından kurulan gizli dernek.

Ebdomekonta, ibrani Kutsal kitabı'nın yunanca çevirilerinin en önemlisi. İ.Ö. 587'de Kudüs'ün yıkılmasından sonra yunan dünyasına yerleşen Yahudiler kısa sürede hellen kültürünü benimsemişlerdi. İbraniceyi artık anlayamadıklarından Kutsal kitaplar'ın yunanca çevirilerine gereksinim duydular. Ebdomekonta'nın tarihsel açıdan hazırlanması uzun bir geçmişe dayanır. İskenderiye yahudiliğinin bu yapıtı, oldukça uzun bir sürede (İ.Ö. III. yy.'ın ikinci yarısı- İ.Ö. I. yy.) tamamlanmıştır. Yahudilerin sandığı gibi yetmiş iki bilgenin değil, tüm İskenderiye yahudiliğinin kolektif yapıtıdır. Yunanca konuşan Diaspora tarafından kabul edilmiş ve ibranice aslı ile aynı derecede saygın bir yapıt olarak görülmüştür. Günümüzde Doğu yunan kiliseleri Eski Ahit'i Ebdomekonta'dan türetilen şekliyle okurlar.

EBE a. (esk. türkç. *apa*, abla'dan). **1.** Doğum yaptıran kadın. **—2.** Yetkisi gebeliğin teşhis ve gözetimiyle ve normal doğumları yaptırmakla sınırlı tıbbi meslek sahibi kadın. (Bazı batılı ülkelerde kadınlarla eşit koşullarda olmak üzere erkeklere de ebelik hakkı tanınmıştır [erkek ebeler].) **—3.** Çocuk oyunlarında baş olan ya da cezalı olarak öbür oyunculara karşı tek başına oyunu sürdüren çocuk. **—4.** *Yörs.* Büyükanne, nine.
—Öy. *Ebe seçme tekerlemeleri*, oyunda kimin ebe olacağını saptamak için söylenen tekerlemeler. Türk halk edebiyatında ebe seçme tekerlemelerinin pek çok örneği vardır.
—ANSİKL. Huk. 11 nisan 1928 tarih ve 1219 sayılı Tababet ve şuabatı sanatlarının tarzı icrasına dair kanun'a göre Türkiye'de ebelik yapabilmek için türk olmak

ve ebe okullarından diploma almış olmak gerekir. Diplomalı ebe bulunmayan yerlerde, bir hastanede üç ay süreyle çalışarak ebelik belgesi alanların ebelik yapmasına izin verilir. Ebelerin reçete yazmaları yasaktır. Diplomasız ve ruhsatsız ebelik yapanlar hafif hapis ya da hafif para cezasıyla cezalandırılır.

Ebe beni kurda verme, çok sayıda kişiyle oynanan bir çocuk oyunu. (Oyunculardan ebe seçilen çoban, biri de kurt olur. Ötekiler çobanının ardına dizilir ve birbirlerinin beline sarılırlar. Kurt seke seke gelip çobandan arkasındaki kuzulardan birini ister, çoban vermez. Kurt dizinin arkasına gidip en sondaki oyuncuyu kendi tarafına çekmeye çalışır. Çoban ve öteki oyuncularsa "ebe beni kurda verme" diye bağrışarak topluca dönüp kurttan uzaklaşırlar. Dizide iki oyuncu kalıncaya değin oyun sürer.)

EBEBULGURU a. Bulgur iriliğinde yağan kar.

EBEDÂ ya da **EBEDEN** be. (ar. *ebeda, ebeden*). *Esk.* Asla, hiçbir zaman.

EBEDEN → EBEDÂ.

EBEDİ sıf. (ar. *ebed* ve *-i*'den *ebedî*). Sonsuza değin sürecek olan; sonsuz; ölümsüz: *Ebedi uykusuna dalmak. Ebedi şef.*
—*Esk. Ebediy-üd-devam,* sonsuza kadar sürecek olan.
—Esk. astron. *Ebediy-ül-hafâ, ebediy-üz-zuhur,* ufuktaki durumlara göre bazı yerlerde hiç görünmeyen, bazı yerlerde de hiç kaybolmayan yıldızlar.
—Tar. *Ebedi kent,* Romalılar'ın sonsuz bir İmparatorluk vaat ettikleri ve katoliklerin, papalığın değişmez merkezi olarak gördükleri Roma.

EBEDİLEŞMEK gçz. f. Ebedi duruma gelmek, sonsuzlaşmak, ölümsüzleşmek.
◆ **ebedileştirmek** ettirg. f. *Bir şeyi, bir kimsenin adını, anısını vb ebedileştirmek,* onu sonsuzlaştırmak, ölümsüzleştirmek: *Yeni buluşu doktorun adını ebedileştirecek.*

EBEDİLEŞTİRMEK → EBEDİLEŞMEK.

EBEDİLİK a. Sonsuzluk, ölümsüzlük.

EBEDİYE sıf. (ar. *ebedi*'nin dişl. *ebediye*). *Esk.* Sonsuz, sürekli.

EBEDİYEN be. (ar. *ebedi*'den *ebediyen*). **1.** Sonsuz olarak, sonsuzluğa dek: *Eserleriyle ebediyen yaşamak.* **—2.** (Olumsuz tümcelerde) hiçbir zaman: *Ebediyen ayrıldılar.*

EBEDİYET a. (ar. *ebed* ve *-iyyet*'ten *ebediyyet*). *Esk.* Sonsuzluk; ebedilik: *"Ah, pederim! Mezar, ebediyetin kapısıdır"* (Samıpaşazade Sezai, XIX. yy.).

EBEGÜMECİ a. Tüylü, yeşil ve uzun saplı parçalı yapraklı, morçiçekli, çokyıllık otsu bitki. (Bil. a. *malva;* ebegümecigiller familyası.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Org. kim. *Ebegümeci suyu,* kuru ebegümeci yapraklarının suyla çalkalanmasından elde edilen renkli ayraç. (Ebegümecide bulunan sırıngıdin, asit ortamda kırmızı, bazik ortamda mavi renklidir.)
—ANSİKL. Türkiye'de ebegümecinin sekiz türü yetişir. Bunların en yaygın olanı büyük ebegümeci *(Malva sylvestris)* ve küçük ya da karagöz ebegümecidir *(M. neglecta* ya da *M. rotondifolia).* Büyüğün yaprak lopları sivri, küçüğünkü küttür. Sap ve yapraklar hafif kokulu ve yavan lezzetlidir. Genç bitkiler sebze olarak kullanılır.
—Halk hek. Ebegümecinin taze ya da gölgede kurutulmuş yaprakları helme, glikoz ve pektin taşır. Taşıdığı helme nedeniyle koruyucu ve yumuşatıcı bir etkisi vardır. Solunum ve sindirim sistemi tahrişleri ve iltihaplarında koruyucu olarak çok kullanılır. Taze yapraklarından hazırlanan lapa cilt üzerindeki çıban ve yaraların ağrılarını dindirmek için, tülbent arasında deri üzerine konur. Anadolu'da kırsal bölgelerde taze ebegümeci dalı çocuk düşürmek için kullanılır. Yaprakları alınmış taze dal dölyatağına sokulur. Meydana gelen mekanik etki ve oluşan enfeksiyon nedeniyle gebelik önlenebilir. Meydana gelen enfeksiyon bazen hayati tehlike doğurduğundan kullanılması sakıncalıdır.

EBEGÜMECİGİLLER a. Kulakçıklı ve almaşık dizili yaprakları olan ot, çalı ya da ağaçlar familyası. (80 cins içinde 1 500'e yakın türü kapsar. Bil. a. *malvaceae*).
—ANSİKL. Tek tek ya da salkım yahut başak biçiminde kümelenmiş çiçekleri genellikle erdişidir; her çiçekte beş çanakyaprak, beş taçyaprak, bir ya da iki dizi halka halinde erkekorgan, kapalı beş karpelden oluşan beş bölmeli bir yumurtalık bulunur. Meyve kapsül biçimindedir. Ebegümecigiller, tropikal ülkelerde bol miktarda bulunur, kutuplara doğru ilerlendikçe silinir. Helmeli özsuları, çoğunlukla gevşetici olarak kullanılır. Tohumları (çiğit) sıvı bir yağ içeren pamuk, tohumlarındaki uzun tüyler (lifler) nedeniyle geniş çapta üretilmekte ve tekstil olarak kullanılmaktadır. Başlıca cinsler: *malope, althaea* (hatmi), *lavatera, malva, abutilon* (sarı hatmi), *hibiscus* (bamya), *gossypium* (pamuk).

EBEKUŞAĞI → GÖKKUŞAĞI.

EBEL (Johann Wilhelm), alman rahip (Passenheim, Doğu Prusya, 1784 -Ludwigsburg, Württemberg 1861). Teozof Schönherr'in öğrencisi oldu; Königsberg piyetist *Mucker*'ler tarikatının önderlerinden biriydi.

EBELEMEK g. f. *Bir kimseyi ebelemek,* onu oyunda ebe yapmak.

EBELİK a. **1.** Ebenin işi; bu işi yapmak için gerekli bilgi. **—2.** Çocuk oyunlarında ebe olma durumu.

EBEMKUŞAĞI → GÖKKUŞAĞI.

EBENSEE, Avusturya'da (Yukarı Avusturya) kent, Traunsee'nin güney ucunda; 9 400 nüf. Tuzlalar. Kimya. İklimi sağlığa yararlı tedavi merkezi. Kış sporları (yüksl. 426-1 682 m).

EBER gölü, İç Anadolu bölgesinin Konya bölümünde, Sultan dağlarının K. ucu ile Emirdağ kütlesi arasında sığ, kıyıları bataklık ve sazlık göl. 126 km², alanı mevsimlik olarak değişir; fazla suları küçük bir gidegenle Akşehir gölüne boşalır.

Eberbach manastırı, Almanya'da, Wiesbaden'ın B.'sında, Hattenheim'de (Hessen) eski Cîteaux manastırı. 1135'te, yasal piskoposluk kurulu manastırının yerinde kurulmuştur (1116'ya doğr.-1131). 1803'te başka amaçlar için kullanılmaya başlandı (devletin mülkiyetinde). Burada, önemli ortaçağ manastır yapıları vardır; 1186'da kutsanmış kilise; XIV. yy. papaz salonu ve yatakhanesi; eski üzüm presleri bulunan kiler, vb. Bağcılık geleneği (ünlü üzümler).

EBERHARD, Franken dükü (öl. Andernach 939), Germanya kralı Konrad I'in kardeşi. 915'te Saksonya dükü Heinrich I tarafından yenilgiye uğratıldı. Konrad, ölürken (918) yerine geçecek kişi olarak kardeşini değil de Heinrich I'i belirledi, o da Eberhard'a Franken düklüğü'nü bıraktı. Dük, 938'de Otto I'e boş yere başkaldırdı, ertesi yıl Lorraine dükü Giselbert ile yeniden savaşa başladıysa da Saksonlar ile çarpışırken öldü.

EBERHARD, Wittelsbach soyundan geldiği sanılan Württemberg kontları ve (1495'ten başlayarak) dükleri ailesi. Bu ailenin en ünlü kişileri şunlardır: *Ünlü* **Eberhard I** (1265-1325), Heinrich VII'ye karşı, 1308'de Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'na aday gösterildi. *Kavgacı* **Eberhard II** (1315-1392), yaptığı yolsuzluklar nedeniyle serbest Schwaben kentleri kendisine karşı birleştiler (1376); Döffingen' de bozguna uğradılar (1388); *Sakallı* **Eberhard V** (Urach 1445-öl. Tübingen 1496), Münsingen fermanı ile ülkenin bölünmezliğini sağladı (1482), Tübingen Üniversitesi'ni kurdu (1477) ve imparator Maximilian I tarafından düklüğe yükseltildi (1495).

EBERHARD, ÉBRARD ya da **ÉVRARD de Béthune,** XIII. yy.'da yaşamış flaman dilbilgisi uzmanı. 4 500'ü aşkın dizeden oluşan latince uzun bir şiirin yazarı; gerçekte, bir latince dilbilgisi ve retorik niteliği taşıyan bu yapıt, bölümlerinden birinin başlığı olan *Graecismus* adıyla bilinir (1212). Eberhard adıyla bir de doğru yoldan ayrılanlara yönelik *Liber antihaeresis* adlı yapıt varsa da bu yapıt Eberhard de Béthune'ün bir adaşı tarafından yazılmış da olabilir.

EBERHARD (Johann August), alman filozof (Halberstadt 1739-Halle 1809). Wolff'un izleyicisi olan Eberhard, *Neue Apologie des Sokrates* (Sokrates'in yeni savunması) [1772] adlı yapıtında hıristiyanlığın dogmalarını eleştirdi. Kant'ın felsefesine karşı çıktı ve bu amaçla iki dergi kurdu: Das Philosophische Magazin (1788 -1792) ve Philosophisches Archiv (1792 -1795). Kant da Eberhard'a küçük bir kitapla karşılık verdi (1790). Eberhard'ın son yapıtı olan *Geist des Urchristentums* (İlk hıristiyanlığın ruhu) [1808], Chateaubriand'ın *Génie du christianisme* (Hıristiyanlığın dehası) adlı yapıtındaki savlara karşı akılcı bir yanıttır. Öteki yapıtları şunlardır: *Allgemeine Theorie des Denkens und Empfindens* (Düşünme ve duyumun genel kuralı) [1776]; *Theorie der schönen Künste und Wissenschaften* (Güzel sanatlar ve bilimler kuramı) [1783]; *Allgemeine Geschihte der Philosophie* (Genel felsefe tarihi) [1788-1796].

EBERHARDT (Karoly), macar kökenli italyan generali (1824-1906). Viyana Harp okulu'nu bitirerek avusturya ordusuna katıldı. Macar yurtseverlerinin Avusturya'ya karşı verdiği bağımsızlık savaşları sırasında (1848-1849) ulusal güçlerin bir bölümünü yönetti. Ayaklanmanın bastırılması üzerine Osmanlı devletine sığındı ve türk ordusunun hizmetinde Kırım savaşı'na katıldı. Daha sonra İtalya'ya giderek Garibaldi'nin gönüllüler ordusuna girdi ve bu savaşlarda generalliğe yükseldi. Savaşlar sona erince, yurdu Macaristan'a döndü.

EBERHART (Richard), amerikalı şair (Austin, Minnesota, 1904). Şiirinde insanın yüceliğini ve dünyanın aşırı karmaşıklığını işler (*A Bravery of Earth,* 1930; *Song and Idea,* 1942; *An Herb Basket,* 1950; *The Quarry,* 1964; *Shifts of Being,* 1968; *Poems to Poets,* 1976; *Maine poems,* 1988; *New and Collected Poems,* 1990).

EBERKUBAD. Tar. coğ. Aşağı Irak'ta, Basra ile Vasıt arasında eski kent; Dicle'nin D.'sunda, Ahfaz bölgesine bitişik olan Mîşun ya da Meysen bölgesindedir. Sasani kralı Kavad I (488-531) tarafından kurulduğu sanılmaktadır. İbn ül-Eşas ile Haccac'ın orduları burada çarpıştı (702). Kent aynı zamanda sikke basım merkeziydi.

EBERKÛH. Tar. coğ. İran'ın Fars bölgesinin K.'inde önemli bir ortaçağ kenti. X. yy. coğrafyacıları Eberkûh'un, Şiraz -İsfahan-Istahr yoluyla, Yezd'e giden yolun kesiştiği noktada olduğunu bildirir. Abbasiler, Büveyhiler, Selçuklular ve Safeviler döneminde zenginleşti, nüfusu arttı. Daha sonra ana yolların uzağında kaldığından önemini yitirdi. Günümüzde Yezd ilçesine bağlı bucak; 17 351 nüf. Başlıca üretim: pamuk ve kökboya. Mescidi Bırun (günümüze ulaşan ilk iran camilerinden), Kümbetiali (1056), Pir Hamza Sebzpûş türbesi (selçuklu), Cuma camisi (selçuklu), günümüze ulaşmayan Mescidi Nizamiye'nin çifte minareli taçkapısı (XIV.-XVI. yy.'lar) belirtilmesi gereken önemli anıtlardır.

EBERLİN (Daniel), alman besteci (Nürnberg 1647'ye doğr.-Kassel ? 1714'e doğr.). Roma yolculuğundan sonra Eisenach sarayında görev aldı. Daha sonra Nürnberg,

meyve

ebegümeci
(Malva sylvestris)

Hamburg, Kassel gibi kentlerde çalıştı. Kızı, Telemann ile evlendi. Eberlin üçlü sonatlar ve kantatlar bestelemiştir.

EBERLİN (Johann Ernst), alman bestecí ve orgcu (Jettingen, Schwaben, 1702-Salzburg 1762). 1721'de Salzburg'a yerleşti, katedral capella'sının yöneticiliğine getirildi. 1749'dan ölümüne değin saray capella'sını da yönetti. (Mozart'ın bu iki görevde de gözü vardı ama ikisine de atanamadı.) Eberlin'in, org parçaları dışında bıraktığı yapıtlarının çoğu dinsel niteliktedir; bu yapıtlar, genç W.A Mozart'ı etkiledi (bu etkiyi Mozart da belirtir).

EBERMAYER (Ernst), alman kimyacı ve tarım uzmanı (Rehlingen, Bavyera, 1829-Hintersee, Berchtesgaden yakınında, 1908). 1878'de, Münih Üniversitesi tarım, meteoroloji ve iklimbilim kürsüsünün başına getirildi, Bavyera'da ormancılık ve meteoroloji araştırma istasyonları kurdu; bitkilerin fizyolojik kimyasını, özellikle de ormanların hava ve toprak üzerindeki etkilerini inceledi.

EBERS (Georg Moritz), alman mısırbilimci ve romancı (Berlin 1837-Tutzing, Bavyera, 1898). Jena'da, 1870'ten 1889'a değin de Leipzig'de Mısır uygarlığı üstüne dersler verdi. Hekimlikte kullanılan ve kendi adıyla anılan papirusu buldu. Çoğu Mısır'da geçen romanları, 1870 ile 1880 arasında büyük ilgi gördü.

EBERSWALDE-FİNOW, Almanya'da (Brandenburg eyaleti), *Finow kanalı* kıyısında yer alan kent; Berlin'in K.-D.'sunda; 47 200 nüf. Metalürji. Vinç yapımı. Ağaç işçiliği.

Harlingue-Roger-Viollet

Friedrich Ebert (1871-1925)

EBERT (Friedrich), alman devlet adamı (Heidelberg 1871 - Berlin 1925). Alman sosyal demokrat parti üyesi (1899), Bebel sayesinde Berlin'de parti merkez komite sekreteri oldu (1905). Reichstag'a milletvekili seçildi (1912). Bebel ölünce Sosyal demokrat parti başkanlığına getirildi (temmuz 1913). 4 ağustos 1914'te gerekli ödenekleri kabul ettirdi ve savaş boyunca hükümete sosyal demokratların desteğini sağladı. Bununla birlikte hükümetten "bir barış anlaşması ve halklar arasında gelen bir uzlaşma" olanaklarını araştırmasını isteyen 19 temmuz 1917 tarihli karar tasarısının kabul edilmesine katkıda bulundu ve 13 ağustos 1918'de hemen barış yapılmasını istedi. Kasım 1918 devrimi bağımsız sosyalistler ve spartakusçular tarafından onun katkısı olmadan gerçekleştirildi, ama Ebert, Wilhelm II'nin tahtı bırakmasına (9 kasım 1918) yol açan ültimatomun kaleme alınmasında etkin bir rol oynadı. Şansölye Badenli Max'ın ardılı olarak sosyalist koalisyondan çıkardığı (çoğunluk partisi ve bağımsızlar) halk komiserlerinden oluşan bir geçici konsey kurdu, Millet meclisi seçimlerini hazırladı ve Noske'nin de yardımıyla iki hafta süren kanlı bir mücadele sonunda (ocak 1919) spartakusçuluğu etkisiz hale getirdi. Weimar'da toplanan Kurucu meclis tarafından, Almanya devlet başkanlığına getirildi (11 şubat 1919). Weimar Anayasası (ağustos 1919) tarafından kendisine tanınan geniş yetkileri Almanya'nın yaşadığı bunalım sırasında kararlılıkla kullandı. Mali enflasyon yoksulluğa yol açtı, suikastlar çoğaldı (Erzberger, 1921; Rathenau, 1922), komplolar, rejimi tehlikeye sokuyordu (mart 1920'de Berlin'de Kapp-Luttwitz'in monarşı yanlısı hükümet darbesi; 1923'te Hitler'in Münih darbesi). Görev süresi 1921'den 1925'e değin uzatılan Ebert aşırı uçları ezmek için Reichswehr'e (savaş bakanı Noske ile, sonra da genelkurmay başkanı Seeckt'in denetimindeki) çok güveniyordu. Ancak Ruhr bölgesinin Fransızlar tarafından işgali (ocak 1923) gittikçe ulusçu savların etkisinde kalan alman kamuoyunu çileden çıkardı. 1924'te Mitteldeutsche Zeitung tarafından yürütülen ve Ebert'i 1918 grevlerini kışkırtmakla suçlayan şiddetli iftira kampanyası gazetenin mahkûm edilmesiyle sonuçlandı, ancak Magdeburg mahkemesi gazetede yer alan iddiaların haklılığını kabul etti. Ebert kısa bir süre sonra öldü.

EBERT (Carl), alman tiyatro yönetmeni (Berlin 1887 - Los Angeles 1980). Max Reinhardt'ın yanında oyunculuk eğitimini tamamladıktan sonra Frankfurt ve Berlin tiyatrolarında oyuncu olarak çalıştı. 1927'de Darmstadt tiyatrosu'na yönetmen oldu. İktidardaki Nasyonal sosyalist partisi ile uyum sağlayamadığından 1933'te yurtdışına çıktı. Milli eğitim bakanlığı'nın çağrısı üzerine Türkiye'ye gelerek (1936) Devlet konservatuvarı'nın kurulmasına katkıda bulundu. 1938-1946 yılları arasında Tatbikat sahnesi'nin çalışmalarını yönlendirdi, birçok opera ve tiyatro yapıtını sahneye koydu. İlerki yıllarda Devlet tiyatro ve operası'nın temel taşı olacak oyuncu ve yönetmenlerin (Belkis Aran, Şahap Akalın, Necdet Biber, Mahir Canova, Cüneyt Gökçer, Aydın Gün, Muazzez Kurdoğlu, vb.) yetişmesine büyük emekleri geçti. Türkiye'den ayrıldıktan sonra Edinburg, Los Angeles'te öğretmenlik yaptı; New York Metropolitan'da *Macbeth, Cosi fan tutte, Naksoslu Ariadne* operalarını büyük başarıyla sahneye koydu. 1954-1967 yıllarında Berlin Operası'nın genel sanat yönetmenliğine getirildi. Emekliye ayrıldıktan sonra yaşamının geri kalan bölümünü Los Angeles'te sürdürdü. Ebert, özellikle dram sanatının bir kitle disiplini olarak benimsenip uygulanmasını ve geniş boyutlu bir dramaturji anlayışının yerleşmesini sağladı.

EBERT (Friedrich), alman siyaset adamı (Bremen 1894-Berlin 1979), öncekinin oğlu. Gazeteci ve Sosyal demokrat parti üyesiydi. 1928'den 1933'e değin Reichstag'da milletvekilliği yaptı. 1933-1939 arasında naziler tarafından gözaltına alındı; Komünist parti'yle Sosyal demokrat parti' nin birleşik bir sosyalist partide bir araya gelmelerinden yanaydı. Bu isteği 1946'da Almanya'nın SSCB tarafından işgal edilen bölümünde gerçekleşti. Ebert o tarihten sonra SED'in (Sozialistische Einheitspartei Deutschlands) siyasi büro üyesi oldu, 1948-1967 arasında Berlin burgmeisterliği yaptı. Alman Demokratik Cumhuriyeti Halk meclisi'nde SED'in Parlamento grubu başkanlığına ve Danıştay başkan yardımcılığına getirildi.

EBERTH (Karl Joseph), alman hekim ve bakteriyolog (Würzburg 1835-Berlin-Halensee 1926). Zürich ve Halle'de profesörlük yaptı. Epiteliumlar üstüne birçok çalışmayı, raşitizm ve yerleşik miksödemle ilgili raporları, vb. ona borçluyuz. En önemli katkısı tifo basilini bulması ve incelemesidir; bu basile adını vermiştir.

Eberth basili. Bakteriyol. Tifo hastalığının mikrobu. 1880'de Eberth'in bulduğu salmonella cinsinden *(Salmonella typhi)* Gram negatif bir basildir. Kültür ve metabolizma ortamlarında gelişen bakterilerin genel karakteristiklerini taşıdığından enterobakteriaceae familyasından sayılır. Çeperindeki yanlamasına kamçılar (kirpik) sayesinde hareket eder (çevre kirpiklilik). Soğuktan ve kurumaktan fazla etkilenmez, sıcaktan etkilenir (60 °C'ta 20 dakikada, 53 °C'ta 1 saatte ölür). Morötesi ışınlarına da duyarlıdır; fenik aside göre, formol ve süblimeyle daha kolay tahrip edilir. Endotoksinlerinin önce omurilik ve sempatiği, sonra da soğanilik ile beyni etkileyerek özellikle sinir sistemine zararlı olduğu sanılmaktadır. Tifolu hastaların dışkılarıyla kirlenmiş su ve toprakta rastlanır; hastada ise, Peyer plaklarında, mezenter gangliyonlarında ve dalakta bulunur. Laboratuvar hayvanlarında deneysel bulaşma güçlükle gerçekleştirilir. Kloramfenikol ve ampisilinler Eberth basili üzerine genellikle etkili antibiyotiklerdir. Bu antibiyotiklere karşı dirençli Eberth basillerine gün geçtikçe daha sık rastlanmaktadır. (Eşanl. TİFO BASİLİ.)

Eberth hastalığı, Eberth basilinin neden olduğu hastalık (tifo).

EBET a. (ar. *ebed*). *Esk.* **1.** Sonu olmayan gelecek zaman; sonsuzluk. **—2.** *Ebed-abad, ebed-el-ebed, ebed-ül-ebed,* hiçbir zaman, asla; dünya. ‖ *Ebedgâh, ebed-hane,* mezar. ‖ *Ebed-kıyam, ebed-müddet,* sonsuz.

—İsl. Kelam biliminde sonu olmayan zaman ya da varlığın zaman içindeki süreklilliği anlamına gelir; (beka* ile eşanlamlı olarak, tüm varlıkların sonluluğuna karşılık Allah'ın varlığının sonsuzluk ve sürekliliğini belirtir.

EBETSU, Japonya'da kent, Hokkaido adasında, Sapporo'nun D.'sunda; 86 300 nüf. Kırtasiye.

EBEVEYN a. (ar. *ebü,* baba'nın ikili çoğl. *ebeveyn*). *Esk.* Anne ve baba; anne ya da baba.

EBEZADE ABDULLAH EFENDİ, türk şeyhülislam (öl. Karadeniz 1714). Annesi, Mehmet IV'ün ebesi olduğundan "Ebezade" diye anılır. Çeşitli medreselerde müderrislik, Harameyn evkaf müfettişliği, imparatorluğun çeşitli yerlerinde kadılık yaptıktan sonra Anadolu (1695), ardından da Rumeli (1697) kazaskeri oldu. İki kez şeyhülislamlığa getirildi (1708-1710;1712-1713). Prut antlaşması'ndan sonra İsveç kralı Karl XII'nin gerekirse zor kullanılarak ülkesine gönderilmesi yolundaki önerisinin kamuoyunda yarattığı hoşnutsuzluk nedeniyle görevinden alındı. Sürgün edildiği Trabzon'a giderken bindiği geminin fırtınadan batması sonucu boğularak öldü.

EBHÂR çoğl. a. (ar. *bahr*'ın çoğl. *ebhār*). *Esk.* Denizler: *"Oynadı çün nâr-ı aşk kaynadı ebhâr-ı aşk"* (Niyazi, XVII. yy.).

EBHÂS çoğl. a. (ar. *bahs*'in çoğl. *ebhas*). *Esk.* Bahisler, konular: *Ebhâs-ı cedide* (yeni konular). *Ebhâs-ı müşkile* (zor konular).

EBHE → ABHA

EBHER sıf. (ar. *ebher*). *Esk.* En parlak.

EBHER. Tar. coğ. İran'ın Kazvin bölgesinde küçük kent, Rey ve Tahran'ı Tebriz ve Azerbaycan'a bağlayan karayolu üzerindedir (bugün, Zencan ilçesine bağlı Ebher Rud bucağının merkezi). Yaklş. 12 000 nüf. Halkı türkçe ve farsça konuşmaktadır. İslam kültür tarihinde, pek çok bilgin ve din adamının yetiştiği yer olması açısından önemlidir (Esirettin Mufaddal bin Ömer, Ebubekir Ebheri, büyük selçuklu veziri Kemalettin Ebu Amr Ebheri).

EBHERİ (Esirettin Mufaddal bin Ömer EL-), islam yazar ve felsefeci (öl. 1264). Yaşamıyla ilgili bilgi yoktur. Mantık, fizik (tabi'iyât) ve kelam (ilahiyat) bölümlerini içeren *Hidayet ül-hikme* ve Porphyrios'un *Eisagoge*'sinin islama uyarlaması niteliğindeki *Kitâb ül-İsagoci* adlı iki yapıtı vardır. Ahmet el-Cenari'nin bu son yapıt hakkındaki şerhi İstanbul'da basıldı.

Ebheriye, halvetiye tarikatının bir kolu. Kurucusu Kutbuddin Ebu Bekir Ahmet bin Muhammet el-Ebheri'ye (öl. 1117) nispetle bu adı almıştır.

Ebher ül-âşıkin (Âşıkların yasemini), iranlı sufi Ruzbihan el-Bahli'nin (1128-1209) tasavvufi aşk ile ilgili yapıtı. Yapıtın konusu Tanrısal aşktır. Yapıtta, kuru sofuların (zahitler) tersine, dünyasal aşkların insanın Tanrısal aşkına engel olmayacağı görüşü savunulur. Yazar, bu konuda Ahmet Gazali ve Şihabettin Sühreverdi ile aynı görüşleri paylaşır. Yapıt, Henry Corbin ve M. Muin tarafından *Le jasmin des fidels d'amour (Kitab al-ebher al-aşeqin)* adları altında fransızca çevirisi ile birlikte yayımlandı (Tahran-Paris, 1958).

EBİ → EBU.

EBİARA a. Tropikal Afrika kökenli ağaç; pembemsi esmer odunu, morumsu gri ve düzensiz damarlı, yarı sert ve yarı ağırdır;

marangozlukta, ince marangozlukta, kakmacılıkta ve kaplamacılıkta kullanılır. (*Berlinia* cinsi; erguvangiller familyası. Başlıca ebiaralar: *Berlinia bracteosa, B. confusa, B. grandiflora*.)

EBİONCULAR a. (ibranice *ebion*, yoksul'dan). II. ve III. yy.'da çeşitli hıristiyan mezheplerinin üyelerine verilen ad. (Kimi ebioncular yahudi yasasına bağlı hıristiyanlardı; kimileri gnosisçiydi, kimileri de İsa'nın tanrılığını kabul etmeyenlerdi. Bunlara özellikle Küçük Asya'da rastlanır.)

EBKÂR çoğl. a. (ar. *bikr*'in çoğl. *ebkar*). *Esk.* **1.** Bakireler. **—2.** Daha önce el değmemiş, kullanılmamış şeyler. **—3.** *Ebkâr-ı efkâr, ebkâr-ı maani, ebkâr-ı nükte,* kimse tarafından kullanılmayan düşünceler, anlamlar, nükteler: *"Fikret, kudemamızın sanayi-i maneviye ve lafziyesini kendi ebkâr-ı efkârına ilbas ederek..."* (A. E. Bolayır). *"Ebkâr-ı maânîyi müretteb / Saf saf dizilir huzûruna hep"* (Ziya Paşa, XIX. yy.).

EBKEM sıf. (ar. *ebkem*). *Esk.* Dilsiz: *"Gel söyleşelim cümle geçen demleri cânâ / Hayrânına ebkem der idin şimdi ne dersin"* (Nedim, XVIII. yy.).

EBKEMİ a. (ar. *ebkem* ve fars. *-i*'den *ebkemi*). *Esk.* Dilsizlik.

EBKEMİYET a. (ar. *ebkem* ve *-iyyet*'ten *ebkemiyyet*). *Esk.* Dilsizlik.

EBLA, bugün **tel Mardih,** Suriye'de Halep'in 70 km G-B.'sında eski site. Sit alanı bir italyan kazı heyeti tarafından (P. Matthiae, G. Pettinato) gün ışığına çıkarıldı. Bu sit üzerinde kurulan ve 95 ha'lık bir alanı kaplayan ilk kent (2350'ye doğr.-2200) güçlü bir krallığın -Batı Asya'nın en eski imparatorluğu - başkentiydi. Mezopotamya'dan Anadolu'ya değin uzanan (Alaşiya dışında), Suriye koridorundaki birçok site bu krallığa bağlıydı. Henüz pek iyi bilinmeyen bu döneme ilişkin sanat yapıtları ve metinler, Sümer ve Akkadlar'ın desteğinden yararlanan Ebla'nın büyük bir kültür merkezi haline geldiğini gösterir. 1975'te bulunan arşivler yaklaşık (15 000 levha ve parça) çivi yazısıyla ve ebla dilinde yazılmıştır. Bu arşivler din, diplomasi, hukuk, yönetim ve ekonomiye ilişkin metinlerle sümerce-ebla dili sözlükleri ve sözlükçeleri içerir. Ebla pantheonundaki tanrılar, daha sonra Hurriler'de (Hebat) ve Suriye koridorundaki Samiler'de (Dagan, Adad, Lim, Reşef, Kemoş) görülür. Hanedan -6 kral-Mari karşısında kazandığı zafer ve belki de akkadlı Sargon'u kendisine bağladıktan sonra gelişmesinin doruğuna ulaştı. Ama Akkadlı kurtuldu ve Suriye'ye karşı sefer düzenledi (XXIII. yy.'ın başı). 2200'e doğru büyük Ebla devleti, başkenti ele geçiren ve yağmalayan akkadlı Naram-Sin tarafından yıkıldı.

III. Ur hanedanına bağlanan Ebla, bir Amurru krallığı'nın başkenti olarak yeniden eski önemini kazandı (XX.-XVIII. yy.), ancak toprakları daraldı. Daha iyi bilinen bu döneme ilişkin, resmi dili akkadça olan bir saray ve üstünde birçok kabartma bulunan beş tapınak ortaya çıkarıldı. Ama Ebla krallığı, İ.Ö. XVIII. yy.'da yerle bir edildi; yağmalanan kentse varlığını birkaç yüzyıl daha, belli belirsiz bir biçimde sürdürdü.

EBLA DİLİ a. 1975'te, Ebla'da bulunan arşivlerden ortaya çıkarılan, akkadcayla akraba eski sami dili.

EBLAĞ sıf. (ar. *eblâğ*). *Esk.* **1.** Daha açık, pek düzgün. **—2.** Sözü yerinde kullanan.

EBLEH sıf. (ar. *belâhet*, aptallık'tan *ebleh*). Kavrayışı kıt, budala, alık.

EBLEHANE be. (ar. *ebleh* ve fars. *-âne*'den *eblehane*). *Esk.* Aptalca, akılsızca, ahmak insana yakışacak biçimde.

EBLEHİ, *Ebu Abdullah el-Müvelled,* arap şair (Ebiche, Bağdat ? Bağdat 1184). Yaşamıyla ilgili fazla bilgi yoktur. Besteleyerek söylediği şiirleriyle ün kazandı. Şiirleri Divan'ında derlenmiştir.

EBLEHİYET a. (ar. *ebleh* ve *-iyyet*'ten *eblehiyyet*). *Esk.* Aptallık, ahmaklık, bönlük.

EBNÂ çoğl. a. (ar. *ibn*'in çoğl. *ebnâ'*). *Esk.* **1.** Oğullar. **—2.** *Ebnâ-yı Âdem, ebnâ-yı beşer,* insanlar. ‖ *Ebnâ-yı dehr,* zamana uyanlar, zamane adamları: *"Ebnâ-yı dehr her hünere âferin verir / Yâ Rab bu âferin ne tükenmez hazînedir"* (Nabi, XVII. yy.). ‖ *Ebnâ-yı sebil,* yolcular, yolculuk edenler. ‖ *Ebnâ-yı vatan,* vatan evlatları: *"Bir adam için kendi istifadesinden ihvân ve ebnâ-yı vatanını dahi müstefîd etmesi..."* (Ahmet Mithat, XIX. yy.).
—Ask. tar. *Ebnayı sipahiyan* → SİPAHİ.

EBNER-ESCHENBACH (Marie, VON — *baronesi*), avusturyalı kadın edebiyatçı (Zdislavice, Kroměříž yakınında, Moravya, 1830-Viyana 1916). Gerçekçilik, iyi niyet, hoşgörü ve mizahla, tüm romanlarında geniş bir fresk halinde ülkesinin köylü ve aristokrat sınıfının törelerini dile getirdi (*Das Gemeindekind,* 1887; *Glaubenslos,* 1893). Ayrıca *Marie Stuart en Écosse* (fr. çev.) [1860] adlı bir de oyun yazdı.

EBNİYE çoğl. a. (ar. *bina*'nın çoğl. *ebniye*). *Esk.* **1.** Binalar: *"Bu ebniyenin inşâsıyla beraber..."* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). **—2.** *Ebniye-i âliye,* yüksek yapılar: *"Arap usulü mimarisinin inşa ettiği ebniye-i âliye Gırnata'yı bir belde-i bedia yaptı"* (Samipaşazade Sezai, XIX. yy.). ‖ *Ebniye-i atika,* eski yapılar. ‖ *Ebniye-i hassa,* ebniye-i seniye, padişah binaları. ‖ *Ebniye-i hayriye,* vakfa ait binalar. ‖ *Ebniye-i miriye,* beylik binalar.

Ebniyei hassa müdürlüğü, Osmanlı devletinde resmi binaların yapımı, onarımı ve bakımıyla görevli daire. Önceleri aynı işin gelir, gider bölümünü yürüten şehremini ile teknik sorumlusu olan mimarbaşı arasındaki uyumu sağlamak için görevlerinin birleştirilmesiyle kuruldu (1831).

E.B.O.B a. Ceb. *Sıfır olmayan iki* P_1 *ve* P_2 *polinomunun* E.B.O.B *si ya da en büyük ortak böleni,* P_1 in doğurduğu ideal (P_1), P_2 nin doğurduğu ideal (P_2) olduğuna göre (P_1) + (P_2) = (*d*) bağıntısını gerçekleyen, sıfır olmayan tek birim *d* polinomu. (E.B.O.B kavramı birçok polinoma genelleştirilir.)
—ANSİKL. Ceb. K değişmeli bir cisimse, K [X] halkası, birim asal tamlık halkasıdır ve her I ideali, sıfır olmayan bir *f* birim polinomunca doğurulur; bu I = (*f*) ile gösterilir.

P_1 ile P_2 iki polinom ise, (P_1) ile (P_2) ideallerinin toplamı olan ve (P_1)+(P_2) biçiminde gösterilen I ideali, U_1 ve U_2 K [X] e ait olmak üzere, $P = U_1P_1 + U_2P_2$ bağıntısını sağlayan P∈K [X] polinomlarının kümesi olarak tanımlanır. Bu I ideali {0} dan farklıdır ve P_1 ile P_2 nin E.B.O.B i denen bir *d* polinomunca doğurulur; her λ *d* (λ∈K) polinomuna da P_1 ile P_2 nin E.B.O.B i denir. P_1 ve P_2 nin E.B.O.B si değişmez polinom 1 e eşitse bu durumda P_1 ve P_2ye aralarında asal ya da yabancı adı verilir ve K [X]in $U_1P_1 + U_2P_2 = 1$ eşitliğini (Bezout eşitliği) sağlayan U_1 ve U_2 gibi polinomları vardır. İki polinomun E.B.O.B sini bulmak için, Eukleides* algoritması denen yöntem kullanılır.

Ebola virüsü, Afrika'da salgınlara neden olan ribonükleik asitli virüs. Ebola virüsünden ileri gelen hastalıklara özellikle Sudan ve Zaire'de rastlanır. Tehlikesiz olanları görülebilirse de genellikle ağır ve çok bulaşıcı hastalıklardır. Şok ve şiddetli kanama yapan, gribe benzeyen ve genellikle ölümle sonuçlanan bir sendrom olarak belirir. Gebe kadında muhakkak düşüğe neden olur.

EBOLİ, İtalya'da yer, Campania'da (Salerno ili), Sele yakınında; 25 200 nüf. Tarım merkezi. Sıvı yağlar. Süt ürünleri.

EBOLİ (Ruy GÓMEZ DE SİLVA, *—prensi*), İspanya'nın hizmetinde portekizli siyaset adamı (Portekiz 1516-Madrid 1573). Portekiz imparatoriçesi İsabel ile birlikte çok genç yaşta İspanya'ya geldi. Daha doğduğu günlerden tanıdığı Felipe II'nin en etkin danışmanlarından biri oldu. Alba dükünün partisine muhalif olan partiyi yönetti.

ÉBOLİ (Ana MENDOZA DE LA CERDA, *—prensesi*), ispanyol soylu (Cifuentes, Guadalajara, 1540-Pastrana 1592). Felipe II'nin danışmanı Ruy Gómez de Silva'nın karısı. Kocanının ölümü (1573) üzerine düş kırıcı bir dinsel yaşam deneyimi oldu, ardından dışişleri bakanı Antonio Pérez'in partisinde önemli siyasal etkinliklerde bulundu. Hapse atıldı (1579), sonra Pastrana'ya sürüldü (1581). Burada Escobedo'nun öldürülmesine katıldığı gerekçesiyle Felipe II tarafından kendi evine hapsedildi. Sefahat içinde öldüğü söylenir.

EBONİT a. (fr. *ébonite;* ing. *ebonite; ebony*'den, abanoz). Kim. 100 bölüm doğal kauçuğun yaklaşık 32 bölüm kükürtle sıcakta işleme sokulmasından elde edilen ısılsertleşir plastik madde. (Ebonitteki polizopren zincirleri, kükürtlü kauçukta olduğu gibi kükürt atomlarıyla birleşmiştir; bununla birlikte köprüleme burada çok ileri düzeydedir ve elde edilen örgü oldukça sık gözlüdür. Elektrik yalıtkanı olarak kullanılan ebonitten sıkıştırma dökme kalıplamayla küçük eşyaların üretiminde yararlanılır.)

ÉBOUÉ (Félix), fransız yönetici (Cayenne 1884-Kahire 1944). Sömürgeler yöneticisi, Martinique (1932), sonra da Sudan (1934) hükümetleri genel sekreteri olan Éboué, Guadeloupe (1936), sonra Çad (1938) sömürgelerinin ilk zenci valisi oldu. Ağustos 1940'ta topraklarının özgür Fransa'ya bağlanmasına karar verdi. Fransız Ekvatoral Afrikası'na genel vali olarak atanan (1940) Éboué, Afrika toplumuyla kurumlarına saygıya dayalı ve yerinden yönetimi temel alan bir siyaset uygulamakla birlikte, eritme ilkesini de savundu. Brazzaville konferansı'nda (ocak 1944) önemli bir rol oynadı.

Doc. française

Félix Eboue
(1940'ta Brazzaville'de)

EBR a. (fars. *ebr*). *Esk.* **1.** Bulut. **—2.** *Ebr-i bahar, ebr-i nevbahar, ebr-i nisan,* ilkbahar bulutu: *"Âfakı gezsün ağlayarak ebr-i nev-bahar"* (Baki, XVI. yy.). *"Sadef su almayınca ebr-i nisandan güher virmez"* (Fuzuli, XVI. yy.). ‖ *Ebr-i baran,* yağmur bulutu. ‖ *Ebr-i feyz,* ışık bulutu: *"Âlemin gördüm ki ebr-i feyzi bârân üstüne"* (Nedim, XVIII. yy.). ‖ *Ebr-i galîz,* kalın bulut. ‖ *Ebr-i hevâmm,* böcek, haşerat bulutu: *"Nasıl kolayca perişan olursa ebr-i hevâmm"* (Tevfik Fikret). ‖ *Ebr-i ihsan,* lütuf, ihsan bulutu. ‖ *Ebr-i mürde,* ölü bulut, sünger gibi bulut. ‖ *Ebr-i seher,* sabah bulutu. ‖ *Ebr-i zulmet,* karanlık bulut: *"Tutalım ebr-i zulmet almış âğuşa şeb-i gamda"* (Nedim, XVIII. yy.).
—ANSİKL. Ed. Divan edebiyatında sevgilinin saçına benzetilen öğelerden biridir. Bulut, sehab ve gamam sözcükleriyle eşanlamlıdır. Şiirde övülen kimse cömertliği, eli açıklığı bakımından yağmur yüklü buluta benzetilir. İnci *ebr-i nisan*'la oluşur: *Yümn-i natinden güher olmuş Fuzuli sözleri / Ebr-i nisandan dönen tek lü'lü-i şehvare su* (Seni [Peygamberi] övmenin bereketiyle Fuzuli'nin sözleri nisan bulutundan oluşan iri bir inci olmuştur) [Fuzuli].

EBRAK sıf. (ar. *ebrak*). *Esk.* **1.** Çok parlak. **—2.** Kumlu, balçıklı yer için kullanılır. **—3.** İki renkli şey için kullanılır. **—4.** Alacalı at için kullanılır.

EBRÂR çoğl. a. (ar. *berr*'in çoğl. *ebrâr*). *Esk.* Hayır sahibi kimseler, özü sözü doğru insanlar: *Ebrâr-ı ümmet* (topluluğun hayırlı insanları).

ÉBRARD → EBERHARD.

EBRARD (Johann Heinrich August), arminiusçu alman dinbilimi (Erlangen 1818-a.y.y. 1888). Doğduğu kentte ve Zürich

F. Gohier-Pitch

Ebro
Logroño'nun doğusundaki Lodosa (Navarra) yakınlarında

Üniversitesi'nde profesörlük yaptı. Birçok yapıtı, bu arada hıristiyanlığın dogmaları üzerine yazılmış bir kitabı (1851-52) vardır. Ayrıca, **Gottfried Flammberg** takma adıyla öyküler, **Christian Deutsch** takma adıyla da oyunlar yayımladı.

EBRAS→ ABRAŞ.

EBREHE a. (fars. *ebrehe*). Esk. zool. Dağkırlangıcı denilen küçük bir kuş.

EBREHE, Güney Arabistan'da hükümdar (VI. yy. ortaları). Yaşamına ilişkin bilgilerin çoğu halk söylentilerine dayanır. Bizanslı bir tacirin kölesiydi. Habeşistan'ın hıristiyan kralı Necaşi'nin (Hellestheaios) Güney Arabistan'a vali atadığı Eryat'a (Esimiphaios) karşı birkaç kez ayaklandı. Bu ayaklanmalar sırasında aldığı yaralardan ötürü "El-Esrem" (yarık dudaklı) lakabıyla anılmaya başladı. Eryat karşısında kazandığı başarılardan sonra habeş kralınca bölgenin egemeni olarak tanındı. Bizans'ın İran'la çekişmesinden yararlanarak etki alanını genişletti. Ebrehe, islam dünyasında 570'te (Hz. Muhammet' in doğduğu yıl) Mekke üzerine bir sefer düzenlemekle tanınır. Fil* suresi'nin yorumuyla ilgili kaynaklarda belirtildiğine göre Kâbe'yi kıskandığı için Sana'da bir kilise yaptı; bu kilisenin Araplar'ca kirletilmesi üzerine Kâbe'yi yıkmak üzere harekete geçti. Ancak, birdenbire ortaya çıkan ebabil* kuşlarının attığı nohut büyüklüğündeki taşlar ordusunu yok etti.

EBREŞ → ABRAŞ.

EBRİALAR a. Deniz planktonları arasında yer alan,çomaklardan oluşan silisli iç iskeletli kamçılı protistler sınıfı. (Üçüncü Zaman'da çok bol bulunan *Ebria*'ların günümüzde yaşayan yalnızca iki cinsi vardır.)

EBRKÂR sıf. (fars. *ebr*, bulut ve *kār*, iş' ten *ebr-kār*). *Esk*. Şaşırmış, ne yapacağını bilmez adam.

EBRO, lat. **Iberus**, İspanya'da ırmak; 928 km (havzası 85 000 km², yani İspanya yüzölçümünün altıda biri). Başlıca kolları: sol kıyıdan Aragón, Gállego; sağ kıyıdan, Jalón. Ebro, Meseta ile Pireneler arasındaki bir çöküntü alanını akaçlar, Bask ve Katalan yöreleri arasında bir geçit açar. Atlas okyanusu'na 40 km uzaklıktaki Peña Labra'nın (Cantabrica dağları) eteğinden doğar; Logroño, Tudela, Zaragoza ve Tortosa'dan geçtikten sonra bir delta oluşturarak Akdeniz'e dökülür. Ebro havzasının bu kadar geniş bir alana yayılması ırmağa karmaşık özellikler kazandırır: ırmağın rejimi hem okyanus (kışın sularının çoğalması), Pireneler (mayıs -haziranda kar rejimi) ve Akdeniz'e, hem de karasal bölgelere özgü özellikler taşır. Ebro'nun sularından yararlanan çeşitli kuruluşların eşgüdümünü sağlamak amacıyla 1926'da *Confederación hidrográfica del Ebro* (Ebro'nun hidrografya konfederasyonu) kuruldu. Kökeni çok eskiye dayanan kanal ağı, XIX. yy. sonlarında 250 000, 1980'de de 800 000 hektar alanı suluyordu. 1944 ve 1966 arasında enerji üretmek ve sulamada yararlanmak için 5 baraj kuruldu: Mequinenza, Pantano del Ebro, Ribarroja, Sobrön, Flix.

ÉBROÏN, Neustria saray bakanı (öl. 683'e doğr.), VII. yy.'ın ikinci yarısında Neustria ile Austrasia krallıkları arasında geçen mücadelenin başlıca kişilerinden biriydi. Kral Chlothar III öldüğünde (673) onun yerine kral Thierry III'ün tahta çıkmasını istediği için, Neustria ve Bourgogne ileri gelenlerince ülkeden kovuldu, 675'te yeniden iktidara geldi, soyluların muhalefetini sert bir biçimde bastırdı (aziz Leodegarius öldürülmesi, 677'ye doğr.) ve 680'de Austrasia saray bakanı Herstal'li Pépin'i Laon yakınlarında Latofao'da yendi. 683'te öldürüldü. Ébroïn'in öldürülmesi, *regnum Francorum* üzerindeki Neustria hegemonyasının sonu ve Pepin hanedanının yükselişinin başlangıcı oldu.

EBRU a. (fars. *ebr* ve *-i*, *ebri*, bulut gibi' den *ebru*). *Esk*. **1.** Ciltçilikte kullanılan yol yol renkli parlak kâğıt. **—2.** Dalga dalga renkli kumaş. **—3.** Kâğıt üzerinde renkli hareler oluşturma sanatı ve bu harelere verilen ad. (Bk. *ansikl*. böl.). **—4.** *Ebru ebru*, yanak için dalga dalga kırmızı anlamında kullanılır.
—Esk. bot. *Ebru-yı sanem*, kankurutan otu, adamotu.
—Tekst. Ebrulanmış bir kumaşın görünümü.
—ANSİKL. Kâğıt süsleme sanatlarının en önemlilerinden biri olan ebruculuğun başlangıç tarihi kesinlikle bilinmemektedir. Üzeri tarihli en eski ebrulu kâğıt 1554 yılından bir Malik* Deylemi yazısıdır. Ancak bunun hafif ebru denen ve oldukça gelişmiş bir teknik gösteren tür olması nedeniyle, ebruculuğun en az XV. yy.'da başladığı söylenebilir. 1608 tarihli *Tertib-i risale-i ebrî*, ebru sanatına ilişkin ayrıntılı bilgi verir. Ebru kâğıdı Batı kaynaklarında *türk kâğıdı* ya da *türk mermer kâğıdı* olarak adlandırılmıştır. Araplar'da ise *varak ül-mücezza* (damarlı kâğıt) olarak tanınır. Ebruculuğun Türkistan'da, Buhara' da doğduğu, oradan İran'a ve Anadolu' ya geçtiği sanılmaktadır.

Ebru teknesi budaksız çamdan, çinko ya da galvanizden hazırlanır. Kullanılacak toprak ve bitkisel boyalar düzgün bir mermer üzerinde destesenk*le ezilir. Biraz su eklenerek merhem kıvamına getirilen boyaların her rengi değişik bir kaba konur. Büyük bir kap içinde, yapışkan bir koyuluk vermek üzere kitre zamkı eklenmiş su, en az bir gece bekletildikten sonra süzülerek ebru teknesine dökülür. Küçük bir kapla, ezilmiş boyalardan bir parça alınarak suya serpilmeye başlanır. Boyanın suyun üzerinde çok yayılması isteniyorsa fazlaca, az yayılması isteniyorsa az sığır ya da koyun ödü eklenir. At kuyruğundan yapılmış bir fırçayla boyanın su üzerinde biçimlenmesi sağlanır. Ödün bir işlevi de yayılan boyaların birbirine karışmasını önlemektir. Daha sonra, ebrulanacak kâğıt, teknenin sağından ya da solundan yavaşça suyun yüzeyine bırakılır (ebruda mat kâğıt kullanılır); 10-15 saniye sonra ebruyu yapanın yönünden, köşelerden tutularak kaldırılır. Uzun çıtalar üzerinde gölgede kurutulur, mühreyle parlatılır. Ebrular elde edilen motiflere göre battal* ebru, bülbül* yuvası ebru, Necmettin* ebrusu ya da çiçekli ebru, çifte* aharlı ebru, gelgit* ebru, hafif* ebru, kılçıklı* ebru, kumlu* ebru, somaki* ebrusu, sümbül* ebrusu, taraklı* ebru, tarama* ebru, vb. çeşitli adlarla anılırlar. Önemli ebru sanatçıları arasında Şebek (XV-XVI. yy.'lar), Hatip Mehmet Efendi (XVIII. yy.), Şeyh Sadık Efendi (XIX. yy.), Hezarfen Ethem Efendi (XIX. yy.), önemli bir hat ustası olan Sami Efendi (XIX. yy.), Şeyh Aziz Efendi (1871-1942) sayılabilir. Çağdaş ebrucuların en ünlüsü Necmettin Okyay*'dır. Bu sanatçının yanı sıra Abdülkadir Kadri Efendi (1875-1942), Bekir Efendi (XX. yy. başları), Sami Okyay, Sacit Okyay, Mustafa Düzgünman, Niyazi Sayın günümüz

Büyük Larousse

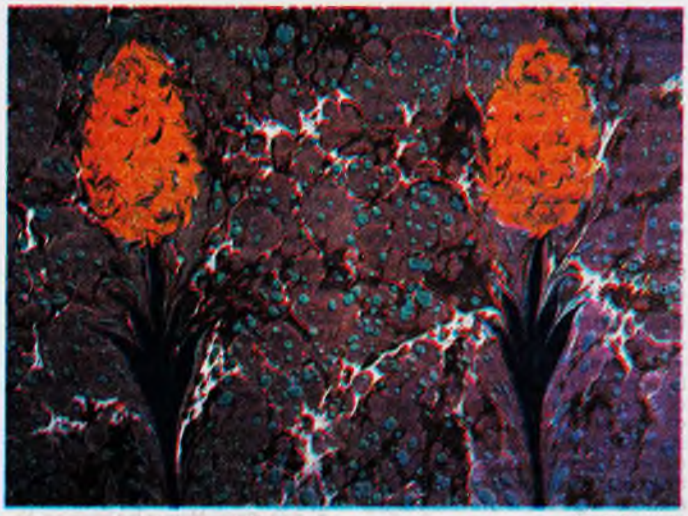

Necmettin ebrusu ya da çiçek **ebru** (Şerif Muhittin Targan'ın *Ut metodu* adlı kitabının cilt kapağı)
Süleymaniye kütüphanesi, İstanbul

battal ebru
Süleymaniye kütüphanesi, İstanbul

Büyük Larousse

Büyük Larousse

sümbül ebrusu (Süleymaniye kütüphanesi, İstanbul)

ebrucuları arasında belirtilebilir. (→ Kayn.)

EBRU a. (fars. *ebrū*). *Esk.* **1.** Kaş: *"Siyah ebruların duruben çatma"* (şarkıdan). **—2.** *Ebru-ferah*, güleryüzlü. ‖ *Ebru-ferahi*, güleryüzlülük, şen tabiatlılık. ‖ *Ebru-yı dil-firîb*, çekici, güzel kaş; kâğıt üzerine yapılan hafif meneviş, hare.

EBRUCU a. Ebru yapan sanatçı.

EBRULAMA a. Tekst. Çözgü ipliklerini, elde edilmek istenen desene göre boya ya da baskı yoluyla değişik renklerde boyamak eylemi. ‖ Bir kumaşı, değişik renklerde boyanmış ipliklerle dokuma.

—ANSİKL. "Dallı" denilen ebrulama XVIII. yy.'ın ikinci yarısında uygulandı. Desene göre gruplandırılan çözgü iplikleri "dalları" oluşturuyordu. Boyanın işlemesini önlemek için kimi bölümleri bağlanan her dal, daldırma yoluyla boyandıktan sonra uygun bir biçimde yan yana gelmesine özen gösterilerek tezgâha yerleştiriliyordu. Uygulanışındaki yavaşlık nedeniyle pahalı olan bu tekniğin yerini, 1816'da çözgü üzerine baskı aldı.

EBRULAMAK g. f. *Bir kâğıdı ebrulamak*, onu ebru yaparak boyamak: *Yazma eserlerin iç kapaklarını ebrulamak.*

—Tekst. Renk karışımları elde edecek biçimde, değişik boya banyolarından geçirerek ya da iplik halinde farklı boyanmış malzemelerle dokuyarak bir dokumanın ipliklerine değişik renkler vermek.

◆ **ebrulanmak** edilg. f. Tekst. Bir dokumadan ya da bir örgüden söz ederken, ipliklerindeki renklerin almaşıklığı nedeniyle yer yer benekli bir görünüme sahip olmak.

EBRULANMAK → EBRULAMAK.

EBRULİ sıf. Üzerinde değişik ve karışık renkler bulunan şey için kullanılır: *Ebruli iplik. Ebruli karanfil.*

—Tekst. *Ebruli dokuma*, tüm nüansların gitgide açılacak ya da koyulaşacak bir biçimde düzenlendiği çaprazlama sistemi. ‖ *Ebruli iplik*, tek bir nüansta gitgide açılan bir görünümdeki iplik.

EBRULU sıf. Üzerine ebru yapılmış olan kâğıt, kumaş vb. için kullanılır.

—Güz. sant. *Ebrulu akkâse*, hafif ebrulu kâğıdın, ortasında yazı yazılacak bölümüne arapzamkı sürülerek, koyu renklerle hazırlanmış ebru teknesine ikinci kez daldırılmasıyla elde edilen ebru. (Bu işlemde arapzamklı bölümler ikinci ebruyu tutmayacağından, iki ayrı ebrulu kâğıt elde edilir.)

—Tekst. Üzeri özel olarak belirli aralıklarla uygun renklere ya da aynı rengin tonlarına boyanmış fantazi kumaş ya da iplik. ‖ Üzerinde güneş ışınlarının etkisiyle renk solgunlukları olan kumaş ya da çile halindeki trikotaj ipliği.

EBRUVAN çoğl. a. (fars. *ebrū*'nun çoğl. *ebrūvān*). *Esk.* Kaşlar: *"Peyveste ebrûvânını yad eyleyip senin"* (Nedim, XVIII. yy.).

EBSÂR çoğl. a. (ar. *basar*'ın çoğl. *ebṣār*). *Esk.* Gözler.

EBTER sıf. (ar. *ebter*). *Esk.* **1.** Kuyruğu kesik hayvan için kullanılır: *Ester-i ebter* (kuyruksuz katır). **—2.** Kısır, zürriyetsiz adam için kullanılır: *Şahs-ı ebter* (çocuksuz adam). **—3.** Yararsız: *Emr-i ebter* (yararsız, sonuçsuz iş).

—Ed. Aruz vezninde fa'lün (-·) cüzüne verilen ad. Fâilâtün (-·--) cüzünden ilâ'nın (·-) çıkarılmasıyla geriye kalan fâtün'ün (--) yerine kullanılır.

Ebteriye, şiiliğin temel akımlarından zeydiye'nin bir kolu. *Beteriye* ve *salihiye* diye de bilinir. Kusayr en-Neva el-Ebter ve Hasan bin Salih bin hay adlı şii önderlerince kurulan kol, zeydiye'nin öteki kollarından farklı olarak sünnilik ilkelerine daha yakın ve ılımlıdır. Ali'nin halifeliği (imamlığı) Ebubekir ve Ömer'e gönüllü olarak bıraktığına inanır, bu nedenle Ali'ye haksızlık yapıldığı yolundaki şii görüşünü benimsemezler. Ali ve oğullarına karşı eyleme girişenleri ağır bir biçimde eleştirmekle birlikte, Ebubekir ve Ömer'in kınanmasına kesinlikle karşı çıkar, üçüncü halife Osman hakkındaysa susmayı yeğlerler.

EBU a. (ar. *ebū*. *Eb*, baba sözcüğünün, ad tamlamasında tamlanan ve bu tamlamanın özne olarak kullanıldığında aldığı biçim). **1.** *"Babası" anlamına gelir: Ebu Bekir* (Bekir'in babası; ilk halifenin adı), *Ebu Hanife* (hanefi mezhebinin kurucusu), *Ebu Leheb* (alev babası; Hz. Muhammet'in amcalarından biri), *Ebu Muse-l-eşari* (Hz. Ali'nin hakemi), *Ebu Yahya* (Azrail), *Ebū-l-beşer* (insanların babası; Hz. Âdem), *Ebū-l-enbiya* (Hz. İbrahim). **—2.** *Bazı kalıp kullanımlarda yer alır: Ebu Eyyüp* (deve), *ebu-kalemun* (bukalemun), *ebū-l-burun* (büyük burunlu kimse), *ebū-l-hevas* → BÜLHEVES, *ebū-l-iber* (edepsiz, utanmaz adam), *ebū-l-vakt* (prensip sahibi kimse), *ebū-z-zeheb* (altın babası, çok zengin adam).

—Dilbilg. Tamlayan durumunda bulunduğunda; başına bâ, min, fî gibi cer harfi ya da bir ilgeç geldiğinde, sonuna y (ى) alarak EBİ, tümleç durumunda ise elif alarak EBA olur.

—Esk. Zool. *Ebuhamid, ebuhumid*, ayı.

EBU (EUROPEAN BRODCASTİNG UNİON' un kısa yazılışı). → AVRUPA' YAYIN BİRLİĞİ.

EBU ALİ HASAN BİN ARSLAN HAN → BUĞRAHAN.

EBU ALİ SİNA → İBNİ SİNA.

Ebu Ali Sina hikâyeleri, İbni Sina'nın adı çevresinde oluşmuş türk halk hikâyeleri (XVI. yy.). İbni Sina'nın sınırsız bilgisi sayesinde olağanüstü işler başardığına, sihirle çok büyük güçlükleri yendiğine inanılırdı. Onun serüvenleriyle ilgili olarak Anadolu'da yaygın halk hikâyelerini XVI. yy.'da Derviş Hasan Medhi, *Esrar-ı hikmet* adlı yapıtında derledi (İstanbul Üniversitesi merkez kütüphanesi, no. T. 690). Ziyaettin Yahya 1629'da aynı konuda *Gencine-i hikmet* (basılışı 1838) adlı yapıtı yazdı. (→ Kayn.)

EBU AMR ZEBBAN BİN ALÂ, arap kıraat (Kuran okuma) bilgini Mekke ya da Kâzerun 689-Kûfe 771). El-Haccac'ın baskısından kaçarak babası ile birlikte Hicaz'a gitti. Mekke ve Medine'de kıraat bilgisini derinleştirdi. Haccac'ın ölümü üzerine Irak'a döndü ve abbasi yöneticilerinden saygı gördü. Mekke ve Medine'de bulunduğu sırada buradaki bilginlerden öğrendiği Kuran okuma üslubu, Irak'ta bu konudaki çalışmalarında etkili oldu. Kendi dönemine kadar Basra'da yaygın ve egemen olan Kuran okuma üslubunu ortadan kaldırıp kendisininkini yerleştirdi. Üslubu, Yunus bin Habip, Esmâ'i, Câhiz vb. öğrencileri tarafından yaygınlaştırıldı. XV. yy.'ın başlarına gelindiğinde Ebu Amr'ın Kuran okuma üslubu Yemen, Hicaz ve Suriye'de de bensimsenmişti. Herhangi bir yapıtı günümüze kadar ulaşmadı. *Kitâb ün-nevadir* adlı yapıt, öğrencilerinin tuttuğu notlarıdır. Ebu Amr, Basra'daki dilbilgisi ve sözlük çalışmalarında da etkili olmuştur.

EBU ARİŞ. Tar. coğ. Osmanlılar döneminde, Yemen ilinin Hudeyde sancağına bağlı ilçe merkezi, Tehame bölgesinde, denizden yaklş. 60 km içerdeydi. Yaklş. 8 000 nüf. (1890). Önemli ürünleri pamuk, çivit, boya, susam, buğday, vb. Ortaçağ'da özellikle Kölemen egemenliği sırasında Mısır'a gönderilecek Yemen ürünlerinin depolama merkeziydi. 1541'de Hasan Pehlivan komutasındaki osmanlı ordusunca ele geçirildi. Zeydî imamlarının yönetimine girdi (1636). XVIII. yy.'da Emir Ahmet'in kurduğu beyliğin merkezi oldu. 1871'de yeniden osmanlı yönetimine geçti.

EBUBEKİR, asıl adı **Abdullah** (Mekke 572-Medine 634), ilk islam halifesi (632-634). Kendisine Ebubekir adını müslümanlığı kabulünden sonra Hz. Muhammet verdi. Kureyş kabilesinin Teym kolundan Ebu Kuhafe Osman bin Âmir ile Ümmülbayr bint Sahr'ın oğlu. *Atik* (özgürlüğü verilmiş köle) ve *Sıddık* (pek doğru, sözünün eri) unvanlarıyla da anılır. Hz. Peygamber, ona *Atik* unvanını "özgürlüğü verilmiş köle" anlamına değil, "cehennemden özgürlüğünü kazanmış" anlamına verdi. *Sıddık* unvanı ise, Peygamber'in ona *miraç*'ı anlatmasına içtenlikle inanması sonucu, yine Hz. Peygamber tarafından verildi. Hz. Muhammet ile dostuğu ve yakınlığı cahiliye döneminde başladı. Mekke'nin önde gelen, varlıklı ve saygın tüccarlarındandı. Kan diyetinin ve zarar ziyanın saptanmasında hakemlik (esnak) görevi ona verilmişti. Müslümanlığı ilk kabul eden kişi olarak sözü edilirse de (610), bunun gerçeklik derecesi belli değildir. Çünkü, özellikle Hz. Ali ve Zeyd bin Hasise için de aynı şey söylenir. Ancak, daha hicretten (622) önce gerek müslümanlığa içtenlikle inanışı, gerekse üstün kişisel nitelikleri nedeniyle müslümanların başta gelen saygın kişilerindendi. Kendilerine karşı gösterilen sert tepki karşısında müslümanların bir bölümü Habeşistan'a göç ettiklerinde, o, ölümü bile göze alarak Mekke'de kaldı. Mekkeli müşrikler hicret sırasında Hz. Muhammet'i öldürmek için harekete geçince, onlardan kurtulmak için Hz. Peygamber ile birlikte üç gün Sevr mağarasında saklandı. Bu nedenle *Yari gar* (mağara arkadaşı) unva-

nıyla da anıldı. Bu olay, Kuran'ın Tevbe suresinin 40. ayetinde şu biçimde anlatılır: "Siz eğer Peygamber'e yardım etmezseniz Allah eder. Kâfirler onu tek bir arkadaşı (Ebubekir) varken Mekke'den çıkardıkları ve her ikisi mağarada bulundukları ve Peygamber arkadaşına, gam çekme, Allah bizimle beraberdir, dediği zaman, Allah ona yardım etmiş, onu görünmeyen askerlerle güçlendirmişti."

Göç sırasında büyük oğlu Abdurrahman dışında bütün ailesi hemen onun arkasından Medine'ye geldi. Ebubekir, Medine'de Es-sunh mahallesine yerleşti. Kızı Ayşe'yi Peygamber ile evlendirmesi, müslümanlar arasındaki saygınlığını bir kat daha artırdı. Peygamber'in bütün savaşlarına katılarak gerek gücü gerekse yerinde önerileriyle ona yardım etti. Bunalımlı zamanlarda umudunu ve cesaretini yitirmedi. Önemli bir birliğe (627) ve Havazin kabilesine karşı yapılan seferlere (628) komuta etti. Ömer ile birlikte Ebu Ubeyde'nin komutası altında savaştı (629). Tebük seferinde müslümanların sancağını taşıdı. Hz. Muhammet hastalanınca müslümanlara imamlık yapıp namaz kıldırma görevini ona verdi ve bu durum Hz. Muhammet'in ardılı olmasını sağladı. Hz. Muhammet'in ölümü (8 haziran 632, pazartesi), yeni islam devleti için tehlikeli durumlar yarattı. Ömer ve arkadaşlarının önerisiyle Ebubekir halife oldu ve *Halifetü Resulullah* (Tanrı'nın elçisinin halifesi) unvanını aldı. İşlerini daha kolay bir biçimde yürütebilmesi için Medine'nin merkezinde bir eve taşındı. İki yıl süren halifeliğinin büyük bir bölümü, müslümanlıktan cayma (ridde) olaylarını bastırmakla geçti. Hz. Muhammet'in ölümünden sonra, islama karşı harekete geçen birçok merkez oluşmuştu. Bunlardan dördünde *yalancı peygamberler* adı verilen kişiler ayaklanarak Yemen'de el-Esved el-Ansi, Yemame'de Müseylime, Esed kabilesinden Tuleyha ve Temim kabilesinden Secah adlı bir kadın peygamberliklerini ilan etmişlerdi. Ancak, "ridde" yerel koşullara göre, her bölgede ayrı idi. İşin içinde zekâtın ve Medine'den gönderilen görevlileri dinlememenin rolü de vardı. Ebubekir, ridde olaylarını bastırmak üzere Suriye seferinden dönen Halit bin Velit komutasındaki bir orduyu yalancı peygamberler üzerine gönderdi. Önce Tuleyha Buzaha savaşı'nda yenildi ve egemen olduğu bölge ele geçirildi; arkasından Temim kabilesi Secah'ı bırakıp Ebubekir'e bağlandı. Ridde hareketine karşı girişilen savaşların en çetini Yemame'de Müseylime ile oldu. İki tarafın da önemli kayıplar verdiği bu savaşta Müseylime öldürüldü ve Orta Arabistan bütünüyle ele geçirildi. Muhacir bin Ebu Umeyye komutasındaki ordu da Hadramut ve çevresindeki ridde olaylarını bastırdı. Peygamber'in, Suriye'de kazanılacak zaferlerin arap kabilelerinin birleşmeleri konusunda etkili olacağı yolundaki görüşünü benimseyen Ebubekir, Müseylime'nin ortadan kaldırılmasından hemen sonra Halit bin Ziyat komutasındaki orduyu Irak'a gönderdi. Halit, el-Müsenna bin Hâris komutasındaki kuvvetlerle birleşerek Irak'ı yağmaladı ve Hire'yi vergiye bağladı (633). İslam ordusu daha sonra Ecnadeyn'de bizans ordusunu büyük bir bozguna uğrattı (temmuz 634). Bu savaşta müslümanlar üç bin şehit verirken yüz bin bizanslı öldürüldü; savaşta müslüman ordusunda kadınlar da erkekler ile birlikte savaştılar. İslam ordusunun giriştiği bu savaşlarda Kuran'ın ayet ve surelerini yassı kemikler, taş levhalar ve deriler üzerine yazmakla görevli vahiy kâtiplerinin çoğu ölmüştü. Ebubekir, halife Osman zamanında tedvin edilecek (kitap olarak bir araya getirilecek) olan Kuran'ın kitaplaştırılması için bir kurul oluşturarak başına Hz. Peygamber'in kâtiplerinden Zeyt bin Sabit'i getirdi. Kurul, *Mushaf* adı verilen ilk toplu Kuran'ı yazdı. Ebubekir, İran'a karşı da harekete geçilmesini istedi; ancak bu isteği ardılı halife Ömer zamanında gerçekleşebildi. Bizans'a karşı Ecnadeyn'de kazanılan zaferden kısa bir süre sonra hastalanarak Medine'de öldü (23 ağustos 634); vasiyeti gereği Hz. Muhammet'in tabutuna konuldu, cenaze namazını halife Ömer kıldırdı ve Hz. Peygamber'in yanında toprağa verildi. Çok yalın yaşamı, varlıklı olmaktan kaçışı, her türlü gösterişten tiksinti duyması ve insancıl davranışlarıyla islam büyükleri arasında özel bir yeri olan Ebubekir için Hz. Muhammet bir hadisinde şöyle der: "Ebubekir'in imanı, bütün müslümanların imanı ile tartılsa, onunki ağır gelir."

EBUBEKİR AĞA Eyyubi, türk bestecí (İstanbul 1685 ? -*ay. y.* 1759). Genç yaşta Enderun'a alındı. Zamanla çok usta bir besteci ve hanende olarak ünlendi; Saray'da fasılları yönetti ve Enderun'da ders verdi. Lale devrinin en büyük bestecisi olan Ebubekir Ağa, yalnızca dindışı formlarda beste yaptı. Kendisinin ve başka bestecilerin yapıtlarının sözlerini bir araya getirdiği derlemeden anlaşıldığına göre, kâr, beste ve şarkı formlarındaki çok sayıda yapıtı unutuldu, günümüze ancak 42'si ulaşabildi. Başlıcaları: Yegâh kâr *(Çeşm-i siyehin âfet-i mekkâriliğinden)*, Mahur beste *(Bir âfet-i mehpeyker ile nüktelerim var)*, Mahur ağırsemai *(Sarsam miyanını ey gül-i ter yasemen gibi)*, Hüseyni beste *(Canım yerine geldi ki canânımı gördüm)*, Gerdaniye yürüksemai *(Muntazam kameti bîmisl ü bedel)*, Maye yürüksemai *(Bir ah ile üftadeliğim yâre duyurdum)*, Segâh yürüksemai *(Etti o güzel ahde vefa müjdeler olsun)*.

EBUBEKİR AMİDİ (Küçük Ahmetzade), türk din bilgini (Diyarbakır ?-*ay. y.* 1776). Yaşamı ile ilgili bilgi yoktur. Başlıca yapıtları: Kadı Beyzâvi'nin yorumuna (tefsir) ek yorum (haşiye) niteliğindeki *Hâşiye âlâ Tefsir ül-Beyzâvi*, Kuran'da birkaç anlama gelen ayetler ile ilgili *Risâle-i müteşâbihât*, nesep ile ilgili *Risâle fi' neseb beyn el-kazâyâ*, Buhari'nin *Sahih* adlı hadis dergisinin şerhi olan *Şerh-i Buhari*, inkâr etme (selb) ve doğruluktan sapma (udûl) arasındaki farklılığı konu edinen *Risâle fi'l-fark is-selb ve'l-udûl*.

EBUBEKİRBALIĞI a. Zool. ÇAMÇAK'ın eşanlamlısı.

EBUBEKİR BİN SAD BİN ZENGİ, Muzaffer Kutlug Han da denir (öl. 1260), salgurlu hanedandan fars atabeyi (1226-1260). Babasının Muhammet Harizmşah ile yaptığı barış antlaşmasına karşı çıkınca hapsedildi. Babasının ölümü üzerine tahta çıktı; kardeşi Tehemten'i Ögedey'e göndererek Moğollar'a bağlılığını bildirdi. Kardeşlerinden Salgur Karandaş'ın ayaklanmasını bastırdı, Kişm adasını (1230), Bahreyn adalarını (1236) ele geçirdi. Bilim adamlarını ve sanatçıları korudu; bunlardan ünlü şair Şirazlı Sadi, *Bostan* adlı yapıtını ona sunmuştur.

EBUBEKİR EFENDİ Acem, türk devlet adamı (XVII. XVIII. yy.'lar). Şirvanlı sünni bir ailenin oğludur. Mısır'da öğrenim gördü. İstanbul'a gitti; divan kâtipliği, Anadolu muhasebeciliği, yeniçeri kâtipliği yaptı. Köprülü Fazıl Ahmet Paşa'nın sadrazamlığı döneminde reisülküttaplığa atandı (1690). Görevden alınarak Elbasan sancakbeyliğine gönderildi (1694). Üç kez daha reisülküttaplığa getirildi (1704-1706, 1711-1712, 1713).

EBUBEKİR HAZIM → TEPEYRAN (Ebubekir Hazım).

EBUBEKİR PAŞA, türk defterdar (öl. 1629). Meslekten yetişerek çeşitli Maliye görevlerinde bulundu. Darphane nazırı oldu. Bozuk akçeleri düzelterek kestirdiği tam ayarlı sikkeler "Bekir Efendi akçesi" adıyla ün kazandı. İkinci defterdarlıktan başdefterdarlığa yükseltildiyse de (1625) bu makamda ancak iki ay kalabildi, görevden alındı. Ömer Paşa'nın yerine ikinci kez başdefterdarlığa getirildi (1626). Abaza Mehmet Paşa ayaklanmasını bastırmakla görevlendirilen sadrazam Halil Paşa'nın düzenlediği sefere ordu defterdarı olarak katıldı (1628). Dönüşünde bir süre sadaret kaymakamlığı yaptı. Daha sonra yine ordu defterdarı sıfatıyla sadrazam Boşnak Hüsrev Paşa'nın maiyetinde Bağdat seferine gitti (1629). Ancak, dürüstlüğünden ve kendi yerini alacağından ürken sadrazam tarafından görevden alındıktan birkaç gün sonra boğdurularak öldürtüldü.

EBUBEKİR RATİP EFENDİ → RATİP EFENDİ (Ebubekir).

EBUBEKİR RAZİ, asıl adı **Ebubekir Muhammet bin Zekeriya,** Batı'da *Rhases Abubater, Albubater, Bubikir, Rasis* adlarıyla da tanınır. Türk hekim (Rey 854 -*ay. y.* 932). Rey'de felsefe, matematik, astronomi ve edebiyat öğrenimi gördü. Kimyayla ilgilendi, tıp ve eczacılık öğrendi. İyi bir hekim olarak ün yaptı ve birçok hükümdarın sarayında görev aldı. Samanoğulları'ndan Ahmet bin İsmail (907-913) ile amcası Mansur bin İshak bin Ahmet bin Nuh'un özel hekimliğini yaptı. Rey hastanesi'nin başhekimi oldu. Bağdat'taki Adudi hastanesi'nde çalıştı. Eski yunan kitaplarından alınan bilgilere dayanan tıp öğrenimini kişisel gözlem ve deneyimleriyle geliştirdi. Hasta başında klinik dersleri verdi. Çiçek ve kızamık hastalıklarının birbirlerinden nasıl ayrılacağını gösterdi, veba görülen yerlerde kızgın çakıllar üzerine sirke döktürerek elde ettiği formaldehit gazıyla evleri dezenfekte etti. Sülfirik asit ve formik asidi tanımladı, cerrahide ilk kez koyun bağırsağı ile dikiş yapılmasını uyguladı. Başlıca yapıtları: *el-Havi; Kitab fi'l-cüderi ve'l-hasbe; Akrabadin, Büruü's-saa* ve *el-Mürşid*'dir.

EBUBEKİR SAMİ PAŞA, türk vezir (öl. Karbili 1813). Eğribozlu İbrahim Paşa'nın oğlu. Kapıcıbaşılıktan Karadeniz kaptanlığına kadar çeşitli görevlerde bulundu. Abdülhamit I döneminde vezirlik payesiyle Mora valiliğine atandı (1787). Varna muhafızı, Bosna ve Rumeli valisi oldu. Sadaret kaymakamlığına getirildiyse de (1796) bir ara gözden düşmesi sonucu rütbesi alınarak Tekirdağ'a sürüldü. Vezirlik payesi geri verilerek Eğriboz, Bosna, Tırhala, Silistre ve Anadolu valilikleri yaptı. Bir *Divan*'ı vardır.

EBUBEKİRZADE AHMET EFENDİ, türk şeyhülislam (Tire 1685-İstanbul 1767). Anadolu kazaskeri Tireli Kara Ebubekir Efendi'nin oğlu. Galata (1729), Kahire (1735), Mekke (1740) ve İstanbul (1744) kadılıklarında bulundu. Anadolu (1751), ardından Rumeli (1756) kazaskeri oldu. Şeyhülislamlığa getirildi (1761). Sekiz ay sonra yaşlılık nedeniyle görevden alındı.

EBU BEYHES EL HEYSEN BİN CABİR, hariciliğin kollarından biri olan beyhesiye'nin kurucusu (öl. 713). Haccac'ın haricileri ortadan kaldırmak için giriştiği geniş kapsamlı harekât sırasında, Medine'ye kaçarak canını kurtardı. Hariciler tarafından büyük bir din bilgini olarak kabul edildi. Kurduğu tarikat dalına bağlı olanlar, kendileri gibi düşünmeyen müslümanları kâfir sayarlarsa da onlarla birlikte yaşamak, onlarla evlenmek ve mallarına mirasçı olmakta bir sakınca görmezler.

EBU CAFER → MANSUR (Ebu Cafer).

EBU CAFER MUHAMMET BİN EL-HASAN EL-HAZİN, iranlı gökbilimci (? 900 - ? 970). Buveyhi hanedanının saraylarında bir araya gelen önemli bilginlerden biri. Rüknüddevle'nin veziri Ebülfazl Muhammet bin el-Amid'in isteği üzerine, Güneş'in eğimi ile ilgili gözlem yaptı ve bu gözlemin sonuçlarını *Zic ül-safâ'ih* adlı yapıtında toplayarak el-Amid'e sundu. Bu yapıtın yalnızca adı ve Biruni'nin yapıtlarında alıntısı yapılan parçaları dolayısıyla bazı bölümleri bilinir. Bunun dışındaki

başlıca yapıtları: Eukleides'in onuncu kitabının giriş bölümünün açıklanması niteliğindeki *Kitâbu tefsiri sadra il-makalat il âşire min kitabi Oklides*, Almagest'nın (Mecisti) kitabının yorumlanması ile ilgili *Kitâb ut-tefsir li-Mecisti*, Beni Musa'nın kitabı hakkındaki *Kitâb ül-burhân alâ ş-şekl is-sâbi min kitâbi Beni Musa*, gökbilime giriş niteliğindeki *Kitâb ül-medhal il-kebir ilâ ilm ün-nucûm*.

EBU CEHİL, asıl adı **Ebülhakem Amr bin Hişam bin el-Mugire,** müslümanlığın ve Hz. Peygamber'in önde gelen düşmanlarından mekkeli müşrik (Mekke 570 - Bedir 624). Kureyş kabilesinin Beni Mahzum kolundan, Hz. Muhammet'in dedelerinden Mürre'nin torunu. Hz. Muhammet ile gençliğinde tanışmıştı. Hicret'ten (622) birkaç yıl önce Beni Mahzum'un reisi Velid bin Mugire'nin ardılı oldu; Hz. Muhammet'in peygamberliğine ve islam dininin yayılmasına şiddetle karşı çıktı. Müslümanlığı kabul etmiş kölelerine ağır işkenceler yaptı, Sümeyya adlı bir kadın köleyi mızrakla öldürdü. Hz. Muhammet'i öldürmek için kurduğu düzen bir sonuca ulaşmadı. *Bilgisizliğin önderi, babası* anlamına "Ebu Cehil" lakabını kendisine Hz. Peygamber verdi. Müslümanlığa karşı düşmanca davranışlarından ötürü onunla ilgili ayetler indi. Bedir savaşı'nda Muavvez ve Muaz adlı iki kardeş tarafından önce yaralandı; can çekişirken kafası İbni Mesut tarafından kesildi. Bu olaydan hemen sonra Hz. Muhammet "Bu ümmetin firavunu işte budur" biçiminde konuştu.

EBUCEHİLKARPUZU a. ACIKARPUZ' un eşanlamlısı.

EBU DAVUT ES-SİCİSTANİ (Süleyman bin el-Eş'ar), arap hadis bilgini (? 817-Basra 888). Hadis derlemek için islam ülkelerinde uzun geziler yaptı; dindarlığı ve bu konudaki derin bilgisiyle ünlendi. Sünnilerin güvendiği altı hadis dergisinden üçüncüsü sayılan *Kitâb üs-sünen*'i, bizzat kendisinin derlediği 500 000 hadis arasından seçtiği ve doğruluklarına inandığı 4 800 hadisi içerir. Bu dergide, yalnızca fıkıhla ilgili olanlar değil, ahlak, tarih ve inançlar (akaid) ile ilgili hadisler de yer alır. Ebu Davut, öteki hadis derleyicilerinden özellikle hadis rivayet edenler üzerinde pek fazla titizlik göstermemekle ayrılır. Ona göre, bir hadis, doğru söylenmediği kanıtlanmadıkça, o hadisi rivayet edene güvenmek gerekir. Hadisleri sistemli bir biçimde değerlendirme yolunu açanlardan ilki sayılır. *Kitâb üs-sünen*'in çeşitli baskıları arasında en güvenileni Kahire'de basılanıdır (1930). Ebu Davut'un *Kitâb ül-merasil* adlı küçük bir hadis dergisi daha vardır.

EBU DAVUT ET-TAYALİSİ → TAYALİSİ.

EBUDEGAL a. Esk. denizc. Arap denizcilerin, direk boyları tekne boyundan uzun gemilere verdiği ad.

EBUDERDA EL-ENSARİ EL-HAZRECİ, Üveymir bin Zeyd bin Kays el-Hazreci de denir, Hz. Muhammet'in çağdaşı ve ensardan, kıraat bilgini (? - Şam 652). Önceleri ticaretle uğraşıyordu; Bedir savaşı'ndan (624) sonra müslüman oldu ve kendini bütünüyle dine verdi. Uhut savaşı'na katıldı. Hz. Peygamber, mekkeli muhacirler ile Medine halkı arasında "kardeşlik" kurduğunda, Selman-ı Fârisi ile kardeş oldu. Dünya ve dünya nimetlerini bir kenara bırakması, sufiler arasında büyük saygınlık görmesine ve suffe halkından (ehl-i suffe) sayılmasına yol açtı. Peygamber'e gelen vahiyleri derleyenlerin başında yer aldı ve bu konudaki yeteneği ile de tanındı. Kadı olarak gönderildiği Şam'da halkı camiye toplayarak onlara Kuran öğretti. Kıraatta (Kuran okuma biliminde), Şam okulunun kurucusu oldu.

EBU DÜLAME ZEND İBN-ÜL CEVN, arap şair (Küfe ? - ? 787). Zenci bir köleydi. Yaşamını abbasi halifelerinin saraylarında soytarılık yaparak geçirdi. Herkes tarafından deli, küfürbaz olarak tanınır ve kendisinden çekinilirdi. Ebu Müslim için yazdığı mersiyesinden sonra ün kazandı. Katırı için kaleme aldığı nükteli kasidesi kusurlarına karşın, dilden dile dolaştı.

EBU EYYUB EL-ENSARİ → EYYUB EL-ENSARI.

EBU EYYUB SÜLEYMAN BİN YAHYA BİN CEBRAİL → GABIROL (Şelomo bin).

EBU FİRÂS EL-HAMDÂNİ, arap şair (Irak 932-Humus, Suriye, 968). Bir prens ailesindendi, Mütenebbi'nin rakibiydi. Şiirlerinde, arap şövalyelik ülküsünü çizdi ve kendi seferlerinin övgüsünü yaptı. Daha çok İstanbul'daki uzun tutsaklık yıllarında yazılmış ve yurt özlemini dile getiren *Rumiyat*'ıyla tanınır.

EBÛ GURÂB, Abusir' nekropolisinin yaklaşık 2 km K.'inde yer. Firavun Nuserre'in Güneş tapınağı'ndan kalıntılar. Tapınağın, mezarlığın hemen yanında yer alması V. hanedanın ayırtedici özelliklerindendir. Türünün ilkörneği sayılabilecek büyük dikilitaşı bugün yıkıntı halindedir. Ünlü kabartmalarının büyük bir bölümü Berlin'e götürülmüştür.

EBU HADRİYE, Suudi Arabistan'da yer. Hasa'da, Basra körfezinin yakınında. Petrol yatağı.

EBU HAFS ÖMER, Pedroche (Bitravş) kökenli arap önder. Hakem I'in 818'de Córdoba'nın (Kurtuba) güney-batı'sındaki varoştan (rabaz) sürdüğü isyancı Rabaziler'in önderiydi. Adamlarıyla birlikte Mısır'a gitti; İskenderiye'yi ele geçirdi ve yağmaladı. Abbasiler tarafından İskenderiye'den atılınca Girit'e gitti (827), Bizanslılar'ı adadan kovduktan sonra burada 961'e kadar hüküm süren küçük bir hanedan kurdu. Bizans'ın adayı geri alma girişimlerinin tümünü boşa çıkardı. Andalucía (Endülüs) ile iktisadi ve kültürel ilişkisini sürdürdü; adanın başkenti el-Handek (bugün Kandiye) oldukça parlak bir düşünce merkezi oldu.

EBU HAMMED ya da **EBU HAMMAD,** Sudan'da yer, yukarı Nübye'de, Nil kıyısında, Dongola ile Berber arasında. Demiryolu istasyonu. Nil'in dirseklerini dolanmadan Vadi Halfa'ya ulaşmayı sağlayan yolun başlangıç noktası.

EBU HAMMU MUSA BİN EBU SAİT OSMAN BİN YAĞMURASEN, Tlemsen'deki Abdülvadi hanedanından hükümdar (1308-1318). Doğu'da Hafşiler'e karşı savaştı; onları Bicaye'ye ve Konstantin'e sürdü. Batı'da da Meriniler ile uğraştı. Oğlu tarafından öldürüldü.

EBU HAMMU MUSA BİN EBU YAKUP YUSUF (İspanya 1323 ya da 1324 - Tlemsen 1389), Zeyyaniler'in en küçük kolu Abdülvadi hanedanından hükümdar (1359-1389). Tlemsen'i Meriniler'den geri aldıktan sonra sürekli olarak bunlarla savaştı ve kendi oğlunun komuta ettiği bir merini ordusuyla çarpışırken öldü.

EBU HANİFE (Numan bin Sabit), **İmamazam** diye de tanınır, hanefi mezhebinin kurucusu ve kelam bilgini (Küfe 699 - Bağdat 767). Büyükbabası Mah bin Zuta, Kâbil'den gelerek Küfe'ye yerleşti. Burada, herhangi bir arap kabilesinden sayılmayan bir müslüman (mevlâ) olarak Teymullah bin Sa'labe kabilesinin içinde yaşadı. Kendisi ve soyundan gelenler, bu kabilenin koruduğu kişiler arasında yer aldılar. Türk ya da iranlı olduğu hakkındaki söylentiler kesinlik kazanmadı. Yaşayıp yetiştiği kabilenin adından et-Teymi nisbesi verildi. Dindar ve ehl-i beyte bağlı bir ailenin oğlu olarak dünyaya gelen gelen Ebu Hanife, küçük yaşta Kuran'ı hıfzetti. Küfe ve Basra'daki ünlü bilginlerden hadis ve fıkıh dersleri aldı. Hicaz'a giderek (714) Kâbe hareminde, eshaptan sonra gelenlerden hadis dinledi. Bir yandan da ipek dokuma ticaretiyle uğraştı. Bu uğraşı nedeniyle o dönemde Hint, İran ve Arap yarımadası'nın ticaret merkezi durumundaki Basra'ya sık sık giderek oradaki bilginlerin düzenlediği kelam sorunlarının tartışıldığı toplantılara katılma olanağını buldu. O dönemde Küfe'nin en ünlü fıkıhçılarından Hammad bin Ebi Seleyman'dan (öl. 738) ders aldı (719-738). Hammad'ın ölümünden sonra, Küfe'deki fıkıh ve kelam bilginlerinin en üstünü ve yeni bir fıkıh akımının önder ve temsilcisi oldu; çevresine çok kalabalık bir öğrenci kitlesi toplandı. Olağanüstü yetenek ve bilgisiyle islam dünyasında büyük bir ün yaparak saygınlık kazandı ve etkili oldu. Kendisinden otuz yıla yakın öğrenim gören öğrencileri, öğretilerini bütün islam ülkelerinde yaygınlaştırdılar. İnançlarından hiçbir ödün vermedi. Harizm, Horasan, Türkistan, Anadolu, İran, Arabistan ve Yemen'de dört binden fazla öğrenci yetiştirdi. Bunlar arasında Afiyet bin Yezit ül-Avdi, İmam Muhammet, İmam Ebu Yusuf, Züfer bin el-Hüzeyl de vardı. Dönemin ünlü Küfe kadısı İbni Ebi Leyla'dan üstün tutuluyordu ve belki de bu nedenle, Mervan II'nin Küfe valisi Yezit bin Ömer bin Hübeyre'nin ya da abbasi halifesi el-Mansur'un kendisine önerdiği Küfe kadılığını kesinlikle reddettiğinden cezalandırılarak hapse atıldı ve Bağdat'taki hapishanede öldü. Ölümü çok geniş yankılara neden oldu. Bağdat yakınlarında gömüldüğü Hayzuran mezarlığının yakınlarına adına bir de medrese yapıldı. Sonraları, mezhep çatışmaları sırasında yıkılan kabrini osmanlı padişahlarından Kanuni Sultan Süleyman ve Murat IV iki kez onarttılar. Günümüzde kabrinin bulunduğu yerin çevresinde oluşmuş mahalleye onun lakabından esinlenerek *Azamiye* deniliyor.

Ebu Hanife'nin bizzat kendisince yazılan fıkıhla ilgili pek az yapıtı vardır. Günümüzde elde bulunanların hemen hemen hepsi, öğrencilerine dikte ettirdikleridir. Bir bölüm görüşleri de yine öğrencileri tarafından kaleme alınmış yapıtlarda yer alır. Öğretisini yansıtan önemli yapıtlardan üçü, öğrencilerinden Ebu Yusuf'un *Kitâb ül-ihtilâfi Ebi Hanife ve'bni Ebi Leyla* ve *Kitâb ür-redd alâ sıyer il-Evzâ'i* ile eş-Şeybâni'nin *Kitâb ül-hücec*'idir. Ebu Hanife'nin Hammad'dan esinlendiği görüş ve düşünceleri ise, yine Ebu Yusuf'un *Kitâb-ül âsâr*'ı ile eş-Şeybani'nin adı geçen yapıtında yer alır.

Ebu Hanife'nin bizzat kaleme aldığı iki yapıtından biri, Osman el-Batti'ye yazdığı, çok ustalıklı ve ince bir üslupla kendi mürcie* görüşlerini anlattığı mektup; öteki de sünni müslümanların hariciler, kaderciler ve şiiler karşısındaki tutumlarını anlatan *Fıkh ül-ekber* adlı iki ciltlik yapıtın birinci cildidir. Bu ciltte mürcie ve mutezile'ye karşı herhangi bir tavır takınmamış olması, kendisinin bunlar hakkında olumsuz bir tutumunun bulunmadığını gösterir. Yapıtın II. cildinin onun olup olmadığı kesinlik kazanmamıştır. Oğlu Hammad, öğrencilerinden Ebu Yusuf ve Ebu Muti'nin saptadıkları *Fıkh ül-ebsat* ise, Ebu Muti tarafından kelamla ilgili olarak sorulan bir soruya Ebu Hanife'nin verdiği yanıtı içereni dışında, *Fıkh ül-ekber*'in I. cildindeki görüş ve düşünceleri de içine alır. Öğrencilerinin saptadıkları öteki yapıtları şunlardır: kelam ile ilgili *Kitâb ül-âlim ve'l-müteallim* Ebu Hanife'nin fıkıh sorunlarının çözümlenmesinde yararlandığı hadislerin öğrencisi Ebu Yusuf tarafından bir araya getirilmesinden oluşan *Câmiu mesânidi Ebi Hanife* ve *Vasiyetu Ebi Hanife*.

Ebu Hanife, fıkıh tekniğinde dikkate değer ilerlemeler sağlayan bir kuramcı olarak kabul edilir. Fıkıh alanındaki öğretisi o kadar yeni ve alışılmamış görüş ve yöntemler içerir ki, bunların önemli bir bölümü, sonradan kendisinin suçlanmasına

ve hatta kendi öğrencileri tarafından ağır eleştirilere yol açmıştır. Bu konudaki düşünceleri, çağdaşlarınınkine oranla yalnızca sağlam ve uygulanabilir olmakla kalmaz, üstelik daha geliştirilmiş, inceltilmiş, akılcılığın ön planda tutulduğu ilerici görüşler taşır. Ebu Hanife, herhangi bir sorunun çözümünde önce Allah kelamı olan Kuran'a başvurur. Çözüme ulaşamazsa Hz. Muhammet'in hadislerine yönelir. Ancak, *haber-ı vahit*'leri, yani islamlığın ana ilke ve kuralları ile bağdaşmayan hadisleri kanıt kabul etmez. Üçüncü olarak ashabın yargı ve fetvalarına başvurur. Bunlar da yetmezse dördüncü başvuru kaynağı islam bilginlerinin oybirliği demek olan *icma*'yı, bu da yetmezse *istihsan*'ı (beğenme, güzel sayılma) ve en son olarak gelenek ve göreneği kanıt sayar. Bütün bunlardan bir sonuca ulaşamazsa, soruna, müslümanların öteden beri nasıl bir yaklaşımla çözüm getirdiklerine bakarak bir çözüm yolu arar. Bütün bunları yaparken akla uymayan hiçbir yönteme rağbet etmez.

Müslüman Türkler'in çok büyük bir çoğunluğu kurduğu hanefi mezhebine bağlıdır. Mezhep kuruculuğu yanı sıra, bir kelam bilgini olarak gerek kendi çağının gerekse sonraki kelamcıların üzerinde derin etkileri oldu.

Ebu Hanife, mürcie ilkelerine dayanan görüşleri nedeniyle haksız olarak islama aykırı düşünceler öne sürmekle suçlandı ve eleştirildi. Oysa, onun dine aykırı herhangi bir düşünce ve görüşü yoktur. Kurduğu hanefilik mezhebi ölümünden sonra öğrencilerinden Ebu Yusuf ve Muhammet bin Hasan eş-Şeybani tarafından daha da geliştirildi.

EBU HANİFE DİNAVERİ, iranlı bilgin (Dinâver 895 - *ay. y.* 992). Çok değişik alanlarda çalıştı. En önemli yapıtı, bitkilerin fizyolojik etkilerini incelediği, sınıflamasını yaparak çeşitli dillerde alfabetik listesini verdiği *Kitab-al-nebat*'tır. Tıp ve eczacılık konusundaki *Kitab-al-bâh* (Matieres aphrodisiaques) yanında; filoloji, gramer, tarih, coğrafya, astroloji, matematik alanlarında çeşitli yapıtları ve on üç ciltlik bir Kuran tefsiri vardır.

EBU HAŞİM (Abdullah bin Muhammet bin el Hanefiye), şiiliğin küçük bir kolunun imamı (VIII. yy.). Babası Muhammet el-Hanefiye'nin yerine geçti. Bir grup şii topluluğu ile birlikte emevi halifesi Süleyman bin Abdülmelik'in (715-717) sarayına geldi. Halife, zekâsı ve yeteneğinden kuşkulandığından saraydan ayrılacağı sırada Ebu Haşim'i zehirletti. Yolda öleceğini anlayarak Abbasiler'in bulunduğu bölgenin çok yakınındaki Hümeyme'ye geldi ve burada imamlığı Muhammet bin Ali'ye bıraktıktan sonra öldü. Abbasiler, bu olaydan sonra ortaya çıktı ve Irak şiileri de onlara katıldı.

EBU HATİM RAZİ (Ahmet bin Hamdân), ismaili yazar ve dâi (propagandacı) (Rey ?-Azerbaycan 933). Köklü bir öğrenim görerek hadis ve arap şiiri alanında geniş bilgi edindi. Rey'de dâi Gıyas tarafından vekil olarak seçildi. Gıyas'ın yerine Ebu Cafer geçmek isteyince bu girişimi önleyip Rey'deki ismaililerin reisi oldu ve Rey valisi Ahmet bin Ali'yi ismaili mezhebine soktu. Samaniler'in Rey'i işgaiinden (923) sonra buradaki alevilerden yararlanmak amacıyla Deylem'e geldi. Önce Merdavic'den yararlanmak istedi; Merdavic ismaililere cephe alınca Azerbaycan valisi Muflih'e sığındı ve burada öldü. Yalnızca ismaili öğretisine telmihte bulunan kelam ile ilgili sözcükleri içeren *Kitâb üz-zine* ve inancı ile ilgili kendi görüşlerini yansıtan *A'lâm ün-nübüvve* adlı yapıtları vardır.

EBU HAYYAN (Esirettin Muhammet bin Yusuf el Garnati), arap dilci (Granada 1256-Kahire 1344). Dilbilgisi, nahiv (sözdizimi) konularında on yıl köklü bir öğrenim gördü. Hemen bütün arap dünyasını dolaştıktan sonra Kahire'de İbn Tulun camisinde Kuran'la ilgili bilimleri de öğrendi. Çoğu arapça olmak üzere türkçe, amharca (Etyopya'da konuşulan dil) ve farsça 65 yapıt yazdı. Günümüze ulaşanlardan başlıcaları; İbn Malik'in *Elfiyye-si*'nin şerhi olan *Menhec üs-sâlik*, türkçe dilbilgisinin tarihi niteliğindeki ve Araplar'a türkçeyi öğretmek için yazılan *Kitâb ül-idrâk li-lisan il-etrâk* (Bu yapıt A. Caferoğlu tarafından latın harfleriyle ve gerekli açıklamalarla yayımlandı, 1931), Kuran'ın geniş çaptaki tefsiri olan *el-Bahr ül-muhit*.

Ebu Hayyan'ın türk dili ile ilgili, yalnızca adları bilinen yapıtları: türkçenin sözdizimi ile ilgili olduğu anlaşılan *Zahr ül-mülk fi nahv it-türk*, türkçe fiillerden söz eden *el-Ef'âl fi lisân it-türk*, adından türkçe sözlük niteliğinde olduğu anlaşılan *et-Dürret ül-mudiyye fi'l-lugât it-turkiyye*.

EBU HAYYAN ET-TEVHİDİ (Alı bin el-Abbas et-Tevhidi), arap yazar ve felsefeci (? 922-932 arası - Şiraz 1023). Et-Tevhidı nisbesini mutezilenin *ehl ül-tevhid ve'l adl* ilkesinden aldığı sanılır. Bağdat'ta dönemin ünlü dil, fıkıh ve hadis bilginlerinden öğrenim gördü. Yahya bin Adı'den felsefe öğrendi. Sufilerle de ilişki kurdu. Büveyhi vezirlerinden Rey valisi Ebülfeth bin el-Amid'in yanına gittiyse de iyi karşılanmadığından oradan ayrıldı. Bağdat'ta bir süre İbn Abbad'ın kâtipliğini yaptı. Vezir İbn Sa'dan'ın nedimi oldu. Bu arada, kendisi üzerinde büyük etkide bulunan Ebu Süleyman el-Mantıki'nin derslerine devam etti. Mutezile alanındaki geniş bilgisi ve gizli ilimlerle uğraşması nedeniyle İbn ür-Ravendi ve el-Ma'arri gibi zındıklıkla suçlandı ve birçok düşünür ve yazar tarafından dışlandı. İbn Sa'dan'ın öldürülmesinden sonra yerleştiği Siraz'da öldü. Başlıca yapıtları: İbn Sa'dan'ın düzenlediği ve çeşitli bilimsel ve dinsel konuların tartışıldığı gece toplantılarının 37'sinden söz eden *el-İmtâ' ve'l-mu'ânese*, felsefe ile ilgili 106 konuşmayı içeren *el-Mukâbesât*, dost ve dostluk hakkındaki görüşlerini yansıtan *es-Sadaka ve'ssadık*, Ebülfeth ve İbn Abbâd adlı vezirleri yeren *Zemm ül-vezireyn*, din ve tasavvufla ilgili *el-İşârât ül-ilâhiye*, antoloji niteliğindeki *Basa'ir ül-kudemâ* ya da *el-Basâir ve'z-zahâ'ir*.

EBU HÜREYRE ED-DEVSİ, asıl adı **Abd Şems,** sahabeden (? 600 - Medine 678). Müslüman olduktan sonra Abdullah ya da Abdurrahman adını aldıysa da daha çok künyesi *Ebu Hüreyre* diye anıldı. *Kedi babası* anlamına gelen bu künye kendisine ailesinin keçilerini otlatırken sürekli küçük bir kedi ile eğlendiği için verildi. Hayber savaşı sırasında (628) Medine'ye gelerek müslüman oldu ve dindarlığı nedeniyle suffe ehli arasında yer aldı. Halife Ömer zamanında bir süre Bahreyn'de valilik yaptıysa da Ömer onu görevinden alarak mal varlığına el koydu. Ömer daha sonra yeniden görevine dönmesini önerdiyse de bu öneriyi kabul etmedi. Bir söylentiye göre Emeviler'den Mervan, bir söylentiye göre de Muaviye, Medine'de bulunmadığı zaman yerine vekil olarak onu bıraktı. Dindarlığı kadar nüktedanlığı ile de ünlüydü.

Hz. Muhammet'in ölümünden (632) dört yıl önce müslüman olmasına rağmen, Hz. Peygamber'den 3 500 kadar hadis aktardığı kabul edilir. Bu hadisler, Ahmet bin Hanbel'in *Müsned*'i ile Buhari ve Müslim'in *Sahih*'lerinde yer alırlar. Peygamber ile çok yakın dost ve arkadaş olduğundan, başkalarına oranla daha çok hadis derlemesi olağan karşılanmakla birlikte, hadislerin hepsinin güvenilir olduğu söylenemez.

EBU İSHAK EŞ-ŞİRAZİ (İbrahim bin Ali bin Yusuf), şafii fıkıh ve kelamcı (Firuzâbad 1003 - Bağdat 1083). Öğrenimini Şiraz, Basra ve Bağdat'ta gördü. Nizamülmük tarafından Bağdat Nizamiye medresesi'ne müderris olarak atandı. Sözünü esirgemez, dürüst biri olarak ün yaptı. Fıkıhla ilgili başlıca yapıtları: *Kitâb üt-tenbih fi'l-fıkh* (Leyden, 1879), *Tabakat ül-fukahâ* (Bağdat, 1937), *et-Tabsıra, el-Luma'*.

EBU İSHAK İSMAİL EFENDİ → İSMAİL EFENDİ (Ebu İshak).

EBU KÂMİL, mısırlı cebirci (850'ye doğr. - 930'a doğr.). El-Harezmi (825'e doğru) gibi, cebirde ikinci dereceye kadar olan denklemleri ele aldı. Hesaplarında genellikle orandışı nicelikleri kullandı ve 2'nin üstündeki kuvvetlerden yararlanan ılk arap metamatikçi oldu. Geometrik kanıtlamalara başvurmasına rağmen, temelde cebir yöntemlerini kullandı; bu nedenle Ebu Kâmil'in, eski Babil uygulamalarıyla Yunan kuramı'nın bir bireşimini gerçekleştirdiği söylenebilir.

EBU KEMAL, Suriye'de kent, Fırat'ın sağ kıyısında, Irak sınırı yakınında, tarımı geliştirme çalışmalarının yapıldığı bölgede.

EBUKİR ya da **ABU KİR,** Mısır'da yer, İskenderiye'nin K.-D.'sunda, Ebukir yarımadasında. Yakınındaki doğal liman da aynı adı taşır.

—Ask. tar. *Birinci Ebukir savaşı*, 1 ağustos 1798'de yapıldı: amiral Brueys komutasındaki fransız filosu demirliyken baskına uğradı, Nelson'un filosu tarafından yok edildi. *İkinci Ebukir savaşı* sırasında (25 temmuz 1799), Bonaparte İngilizler tarafından karaya çıkartılan bir türk birliğini yendi. *Üçüncü Ebukir savaşı*'nda (8 mart 1801), ingiliz general Abercromby, 20 000 askerle karaya çıkarak, fransız general Friant'ın 1 600 kişiyle savunduğu Ebukir'i ele geçirdi.

EBU KUBEYS, Mekke'nin D.'sunda yer alan ve Müslümanlar tarafından kutsal olduğuna inanılan tepe. Vadinin üst tarafındaki büyük camiye yukardan bakar ve Kâbe'de Hacer-i Esvet'in bulunduğu köşe, bu tepe doğrultusundadır. Tepenin eteğinde Safa* yer alır. Günümüzde, yapılan yapılarla tepenin her yanı sarılmış durumdadır. Müslümanlıkta, Allah tarafından yaratılan ilk dağ olduğuna inanılır. Âdem ve başka kutsal kişilerin orada gömülü oldukları söylenir. Hacer-i Esvet'e yakın konumu ve tufanı önlediğine de inanılması nedeniyle tepeye *Emin* adı da verildi. Söylentiye göre, tepeye ilk inşaatı İyaz adlı biri yaptı. Tepenin adını aldığı Ebukubeys ile Cebel ül-Ahmer dağları, birlikte Ahşaban adıyla anılırlar. Bir hadiste Kâbe'nin bu iki dağın var olduğu süre yaşayacağı belirtilir. Hz. Muhammet, parmağı ile Ay'ı ikiye bölme mucizesini (Şakk ül-kamer) gösterdiği zaman bu tepede bulunuyordu. Kâbe, yine bu tepe üzerindeki mancınıklardan atılan taşlarla yıkıldı (683-684). Ortaçağ'da tepede yer alan kaleden bir iz kalmadı. Sanusilerin emriyle tepe üzerine bir zaviye yapıldı (1837).

EBU LEHEP, asıl adı **Abdüluzza,** künyeleri ise **Ebu Utbe** ve **Ebu Leheb** Abdülmuttalib'in oğlu, Peygamber'in babasının üvey kardeşi (öl. 624). "Ateş babası" anlamına gelen ikinci künyesiyle tanılıp anıldı. Bu künye ona, yakışıklı olduğundan ötürü babası tarafından verildi. Hz. Muhammet ile peygamberliğinden önce arası iyi idi. Hatta, Utbe ve Uteybe adlı iki oğlunu Hz. Muhammet'in Rukayya ve Ümmü Külsüm adlı kızlarıyla nişanladı. Sonradan Hz. Peygamber'e karşı aşırı düşman oluşunda karısı Cümeyl Hint Harb'ın büyük etkisi oldu. Çünkü, bu kadın 629 yılına kadar Hz. Peygamber'e düşmanlık edenlerin başında bulunan Ebu Süfyan'ın kız kardeşi idi. Ebu Leheb, bir ara Hz. Muhammet'i destekleyeceği yolunda söz verdi. Ancak, Ebu Cehil ve Utbe bin Muay gibi kişilerin gelerek, Peygamber'in, onun ölmüş ataları hakkında saygısızca konuştuğunu ve onların cehennemde yanacaklarını haber verdiğini anlatmaları üzerine, karısının da kışkırtması ile Hz. Muhammet'e büsbütün düş-

man oldu. İslam inancına göre, onun ve karısının düşmanca davranışları üzerine, ikisinin de cehennemde yanacaklarını haber veren Leheb* suresi (CXI. sure) indi. Ebu Leheb, Bedir savaşı'ndan birkaç gün sonra öldü. Cesedi, üç gün ortada kaldı. Sonunda, ücretle tutulan üç sudanlı, kokmuş cesedi kaldırıp gömdüler.

EBU MANSUR TUSİ, iranlı matematikçi (XV. yy.) Matematikle ilgili iki yapıtı vardır: *Risâle fi ilm il-hisâb* ve *Risâle fi'l -cebr ve'l-mukabele.* Elyazması olan iki yapıt da Floransa Kütüphanesi'ndedir.

EBU MAŞER CAFER BİN MUHAMMET EL-BELHİ, İran kökenli gökbilim ve astroloji bilgini (Belh 787 - Vasıt 886). Adı, Ortaçağ latincesinde *Albumasar,* Bizans grekçesinde *Apomasar* biçimlerinde geçer. Ünlü felsefeci el-Kindi'nin çağdaşıdır. Bağdat'ta hadis öğrenimini tamamladıktan sonra kendisini bütünüyle gökbilim ve astroloji çalışmalarına verdi. Bu konudaki çalışmalarında iran, hint, süryani ve cahiliye dönemi ve Harran sabiileri akımlarının etkisi oldu. Başlıca yapıtları; astrolojiye giriş niteliğindeki *el -Medhal ül-ekber* (Biri Johannes Hispalensis, öteki Hermanus Secundus tarafından olmak üzere iki kez (1130-1150) latinceye çevrildi; 1450, 1495 ve 1560'ta üç kez basıldı. Bu yapıt, batılıların gelgit olaylarını öğrenmelerine neden oldu), doğum yılları ile ilgili *Kitâb tehâvilisen'il-mevâlid* (Yapıt, özet olarak farsçaya, 1000 tarihinde de yunancaya çevrildi ve yunanca çeviri basıldı (Leipzig 1968), bu kitabın özeti niteliğindeki *Kitab ün-nüket* de latinceye çevrilerek 1485, 1488 ve 1506'da Venedik'te basıldı; kadın ve erkeklerin doğum tarihleriyle ilgili *Kitab-u mevâlid ir-ricâl ve'n -nisâ;* her bin yılda bir dünyada yapılan tapınaklar hakkındaki *Kitab ül-ulûf fi buyût il ibâdât* da latinceye çevrildi ve 1489 ile 1515'te Augsburg ve Venedik' te basıldı.

EBU MEDYEN (Şuayb bin-Hüseyn el -Endelusi), endülüslü arap sufi (Cantillana 1126-Tlemcen 1197). Gençliğinde dokumacılık öğrenmesine karşılık, duyduğu güçlü istek karşısında Kuran ve tasavvufla ilgilendi. Mağrib'e giderek Fas'ta birçok ünlü din bilgini ve mutasavvıftan ders aldı, el-Dekkak'tan hırka giydi. Ancak, onu tasavvuf alanında en çok etkileyen Ebu Ya'azza el Hezmiri oldu. Fas'tan Mekke'ye giderek bu kentte Abdülkadir Gilani ile tanıştı. Berberistan'a döndü ve burada Bicâye'ye (Bongie) yerleşti. Bicâye'de bilgisi ve dürüst, örnek yaşamı ile büyük saygınlık gördü. Mü'minlerden Ebu Yusuf Yakup el-Mansur, bu durumdan kuşkulanarak onun sorguya çekilmek üzere sarayına getirilmesini emretti. Sorgulamaya getirilirken yolda öldü ve Tlemcen'in dış mahallelerinden el-Ubbad'da gömüldü. Tasavvuf konusundaki şiirlerinden çok kendisine mal edilen menkıbeleriyle ün yaptı. Bu menkıbelerinde, kutb, gavs ve bir veli olarak gözüktüğü gibi, alçakgönüllülüğü ve dünya nimetlerinden el etek çekmesiyle de tanınır.

EBU MERVAN BİN ZÜHR → İBNİ ZÜHR.

EBU MİHCEN ABDULLAH BİN HABİB, arap şair (VII. yy.) Taif'te Peygamber'e karşı savaştı (630). Bir yıl sonra da kabilesi ile birlikte müslüman oldu ve halife Ömer zamanında islamlık uğruna verilen savaşlara katıldı. Şaraba düşkünlüğü ve ensâr'dan birinin karısına göz koyması yüzünden sürgüne gönderilirken kaçtıysa da bir süre sonra yakalandı. Tekrar serbest bırakıldı ancak içkiciliği yüzünden halife Ömer'in hiçbir zaman ilgi ve yakınlığını göremedi. Mezarının Azerbaycan dolaylarına ya da Cürcan sınırında olduğu sanılmaktadır. Genellikle sıradan şiirler yazan şairin, şarap âlemlerini anlattığı şarkıları ve yine aynı konuda yazılmış kasidesi oldukça başarılı sayılır. İçki kullananlara uygulanan dayak cezası ile alay ettiği mersiye üslubu ile yazılmış şiiri, başarılı yapıtlarındandır. Tarihi olaylardan söz eden şiirleri de vardır.

EBU MUHARİK, Mısır'da uzun kumullar dizisi. Bahriye vahasından Harge vahasına kadar 600 km'yi aşkın bir alan boyunca uzanır.

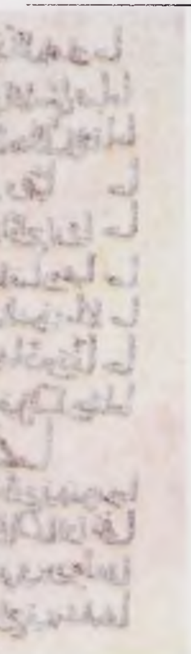
EBU MUNA, asıl adı **Ebu Nasr Haffâz el-İsrailî,** arap yazar (XIII. yy.). Tıp ve eczacılık alanındaki yapıtlarıyla tanınır. Oğlu adına Kahire'de yazdığı *Minhacü'l -dükkân* (1258) adlı yapıtında hastalıklar, hastalıkların tedavisinde kullanılması gereken ilaçlar hakkında bilgi verir. Bu yapıtı, daha sonra bu konuda yazılmış kitaplara uzun yıllar kaynaklık etmiştir.

EBU MUSA ABDULLAH BİN KAYS EL-EŞ'ARİ, sahabe ve komutan (? 614-Mekke 662). Yemen'den gelerek kardeşleri ve kabilesinden birçok kişiyle Hz. Peygamber'in Uhut kalesi fethine katıldı (628). Hüneyn savaşı'nda da bulunduktan sonra islamlığı yaymak için kendi ülkesi Yemen'e gönderildi. Bölgede, önce Hz. Muhammet'in, sonra da Ebubekir'in temsilcisi oldu. Ömer halife olunca, önce Basra (638), sonra da Kûfe'ye vali atandı; birkaç ay sonra yine Basra valiliği ile görevlendirildi. Bu görevi sırasında Huzistan'ın fethini tamamladı. Ancak, savaşlarda elde edilen ganimetin bölüşülmesinde haksızlık yaptığı iddiasıyla halifeye şikâyet edildi. Şikâyet, yerinde görülmediğinden görevinden bırakıldı. Şikâyetlerin arkası kesilmeyince halife Osman onu görevden alarak yerine Abdullah bin Ömer'i getirdi. Osman ölünce Kûfe valisi oldu (656). Ali, kendisini görevinde bıraktı. Cemel olayı'nda taraf tutmadı. Halife Ali ile Muaviye arasındaki Sıffin savaşı'nda hakemlik yaptı. Ezruh toplantısından sonra Mekke'ye çekildi ve bir daha siyasete karışmadı. Sesinin güzelliğinden ötürü Kuran okuması ile ün yapmıştı.

EBU MUSE'L -EŞ'ARİ → EBU MUSA ABDULLAH BİN KAYS EL-EŞ'ARI.

EBU MÜSLİM EL-HORASANİ, Horasan'daki abbasi ihtilalinin önderi (? - Rumiye 755), kökeni karanlıktır. Büyük olasılıkla Kûfe'de Beni İcl kabilesinde köleydi. Şiilerle ilişki kurdu ve aşırı şiilerden (gulât) Mugise bin Sait'in yandaşları arasında yer aldı (737). 741'de Mekke'de hapisteydi; Mekke'ye gelen abbasi nakipleri tarafından kurtarıldı ve imam İbrahim bin Muhammet'e götürüldü. İbrahim onu yetiştirdikten sonra emevi karşıtı hareketi yönetmek üzere "Emin el-Muhammet" adıyla Horasan'a gönderdi (745/746). Ebu Müslim, başarıyla uyguladığı dinsel propagandayla hareketi hızlandırdı ve 5 haziran 747'de Emeviler'e karşı ayaklanmayı başlattı. Bütün emevi karşıtlarını bayrağı altında toplayarak aralık 747 ya da ocak 748'de ele geçirdiği Merv'i üs edindi. Nişapur'u ele geçiren komutanı Kahtaba bin Şebib, karşısına çıkan emevi kuvvetlerini art arda yenerek Irak'a indi ve Faluca'da Emeviler'in Irak genel valisi Yezit bin Ömer bin Hubeyre'yi ağır bir yenilgiye uğrattı.

Ebu Müslim, Abbasiler iktidarı ele geçirdikten sonra vali olarak Horasan'da kaldı. Emevi yanlılarını acımasızca yok etti; Buhara'daki şii ayaklanmasını bastırdı (750/751). Eyalette düzeni sağlarken bir yandan da komutanları aracılığıyla doğuda islam fetihlerini sürdürdü. Bu arada, iktidara gelişlerini büyük ölçüde ona borçlu oldukları halde kazandığı saygınlıktan rahatsız olan Abbasiler ile ilişkileri giderek gerginleşti. Mansur'un halife olması (754) ile bu ilişkiler daha da kötüleşmeye başladı: Mansur, halifelik iddiasıyla ayaklanan amcası Suriye valisi Abdullah bin Ali'ye karşı Ebu Müslim'i gönderdi. Ebu Müslim, Abdullah bin Ali'yi Nusaybin yakınlarında yendi ve hazinesini ele geçirdi. Hazineyi halifeye göndermemesi ve atandığı Suriye valiliğini kabul etmeyerek Horasan'a dönmesi, hakkındaki kuşkuları artırdı. Mansur'un çağrısı üzerine uzun tereddütlerden sonra Irak'a gitti ve öldürüldü. İran ve Anadolu'da bir kahraman olarak tanınan Ebu Müslim'in yaşamı efsaneleştirilerek halk hikâyelerine (Ebumüslimname*) konu oldu.

Ebumüslimname (Kıssa-i Ebu Müslim), Ebu Müslim el-Horasani*'nin tarihi kişiliği, menkıbeleşmiş yaşamı ve savaşları çevresinde oluşmuş, destansal halk hikâyeleri (XII. yy.). Hikâyelerin odak noktası Ali yandaşları ile Muaviye yandaşları arasında geçen mücadelelerdir. Demirci Ahi Hurdek'in, Ebu Müslim'e yaptığı balta da başlıca motiftir. Baltası nedeniyle adı kimi hikâyelerde "Ebu Müslim Teberdar-ı Mervi" şeklinde geçer. Ali yanlısı oluşu, Kerbela faciasının öcünü almak için, Emeviler'e karşı savaşması Anadolu'da batini inançlılar arasında destan kahramanı kimliğine bürünmesine yol açtı. XII. yy.' dan sonra da yeniçeri ocaklarında, kahvehanelerde, halk arasında *Hamzaname, Battalname, Danişmendname, Saltukname* gibi islam ideolojisinin egemen olduğu, kahramanlarının adları ve menkıbeleri çevresinde oluşan destansal hikâyelerle birlikte okundu, anlatıldı. Yapıt Hafız Ferdi tarafından *Kitab-ı Ebu Müslim* (1873-1881, 2 c.) adı altında bastırıldı. (→ Kayn.)

EBU NASR MANSUR BİN ALİ, iranlı matematikçi ve gökbilimci (Gilan 960 -Gazne 1035 ?). Samani hükümdarı Emir Nuh II'nin (976-997) azatlı kölesiydi. Hocalığını yaptığı Biruni* ile birlikte Gazneli Sultan Mahmut'un sarayına gitti (1017) ve çalışmalarını orada sürdürdü. Küresel trigonometriyi gökbilim sorunlarının çözülmesinde başarıyla uyguladı. Geometri ve gökbilim konularında çalışmış eski islam bilginlerini eleştiren yapıtlar kaleme aldı. Biruni'nin *Risale* adlı yapıtında verdiği listede adları geçen, ancak günümüze kadar ulaşmamış, hepsi de gökbilim ile ilgili başlıca yapıtları: *Kitâbun fi's-sunnit, Kitabun fi illeti tansif it-ta'dil inde eshâb is -sendhend, Kitâbun fi tashih kıtâbı İbrahim bin Sinân -fi tashih-i ihtilâf il-kevâkil il -ulviye.* Günümüze kadar gelen başlıca yapıtları: Hesapçı Habeş'in zic cetvelindeki çalışmalarıyla ilgili *Risâle fi berâhini a'mâli cedvel it-takvim fi zici Habeş il -Hisâb,* dakikalar ile ilgili *Risâle fi cedvel id-dıka'ik,* Euclides'in elementler ile ilgili görüşleri hakkındaki *Risâle fi halli sübhetin arazat fi's-salise aşra min kitab il-usûl,* iki merkez arasındaki uzaklığın belirlenmesini konu edinen *İstihracu bu'di mâbeyn'el-merkezeyn,* geometri sorunlarından söz eden *Risâle fi'l-cevâbı an ba'zı mesâ'il il-hendese.*

EBUNASR MÜŞKÂN, Gazneli Mahmut ve Mesut'un baş danışmanı (??-? 1040). Loll'de Sultan Mahmut'un divanında görev aldı. Sultan Mesut döneminde bu görevini sürdürdü. *Tarih-i Beyhaki* yazarı Ebülfazl Beyhaki onun yardımcısıydı. *Makamat-ı Ebu Nasr müşkin* adlı yapıtı günümüze ulaşamadı. Dürüstlüğü ve çalışkanlığıyla döneminde ün kazanmıştı.

EBU NİDAL, asıl adı **Sabri el-Banna,** filistinli kurtuluş savaşçısı, örgüt önderi (Yafa 1933). Yafa'nın Israil tarafından işgali üzerine filistin kamplarına sığındı. Baas partisi'ne üye oldu. El-Fetih hareketine katıldı. 1970'te el-Fetih'in Bağdat temsilcisi oldu. Gerilla eğitimi için Çin ve K. Kore'ye gönderildi. Sert siyaset yanlısı oluşu nedeniyle el-Fetih'ten çıkarıldı. Teröre dayanan kendi örgütünü kurdu (1973). Batı Avrupa'daki Israil ve musevi hedeflerine, ürdün diplomatlarına karşı saldırılar düzenledi. FKÖ tarafından yokluğunda ölüme mahkûm edildi. 1985 yılında Roma ve Viyana havaalanlarına yapılan saldırılardan sorumludur. 1986 yılında İran'da olduğu sanılmaktaydı.

EBU NUVAS EL HASAN BİN EL HANİ EL HAKEMİ, arap şair (Ahvaz

B.N., Paris

Ebu Nuvas'ın yazdığı sanılan bir şiirin arapça kopyası (XVII. yy.) *Bibliothèque nationale Paris*

762'ye doğr. - Bağdat 815'e doğr.). Abbasiler döneminde şiire getirilen yeni üslubun en önemli temsilcisidir. Babası arap, annesi iranlı idi. Altı yaşlarında annesi ile birlikte Basra'ya gitti ve orada öğrenim gördü. Gençlik çağında, doğduğu kent olan Ahvaz'a döndü ve şair Vâlibe bin Hubab'ın yanında yetişti. Onunla Basra'ya geri geldi. Valibe'nin ölümü üzerine ünlü şair Halef ül Ahmer'den dersler almaya başladı. Daha sonra bu iki üstadı için mersiyeler söyledi. Çeşitli bilginlerden Kuran ve hadis öğrendi. Kûfe'ye ve Bağdat'a giderek Harunurreşit ve Bermekî'ler için kasideler yazdı. Bir ara Mısır'da bulunmuş fakat kısa bir süre sonra çok sevdiği Bağdat'a dönerek halife Muhammed ül-Amin'in nedimliğine getirilmiştir. Ünlü şii aileleri ile iyi ilişkiler kurdu; bu ailelerden birinin önemli kişisi İsmail bin Ebu Sehl ül-Nevbaht'ın evinde bir şiir sohbeti sırasında öldü.

Edebiyat ve din konularında derin bilgi sahibiydi. Uçarılığı ve eğlenceye düşkün olmasına karşı, cömertliği ve nezaketi ile kendisini insanlara sevdirebildiği bilinmektedir. Şaraba ve içki âlemlerine düşkünlüğü yüzünden bir ara Harunurreşit tarafından hapsedildiği söylenir. Günahlarını içtenlikle açıklamaktan kaçınmamış, dinsel dogmalara karşı çıkmıştır. Şiirlerinde, yaşamı ve zamanın gerçeklerini, çok kez müstehcen sözcükler de kullanarak yansıtır. Bir av sahnesini canlandıran resimlerle bezenmiş sasani işi bir şarap kadehi için yazdığı şiir büyük ün kazanmıştır. *Divan*'ında av şiirlerine ayrılmış bölümde atlar, av köpekleri, şahinler uzun uzadıya anlatılır. Medhiyeleri, Amin için yazdıkları dışında genellikle soğuk bulunur. Hicviyeleri ise kaba ve yırtıcıdır.

EBU NÜEYM AHMET BİN ABDULLAH EL-İSFAHANİ, iranlı sufi ve fıkıhçı (İsfahan 948 *-ay.y.* 1038). Sufi bir ailedendi. Babası, onu daha altı yaşındayken ünlü sufilerin eğitimine bıraktı. Hadis derlemek amacıyla Irak, Hicaz ve Horasan'da dolaştı (967) ve bu alanda da ün yaptı. Hepsi de tasavvuf ile ilgili olan başlıca yapıtları; velilerin yaşamöykülerini içeren *Hilyet ül-evliyâ ve tabakat ül-esfiyâ* (1031), sufilerin simgesi yün hırka (sûf) ile ilgili *Kitâbu lebs is-sûf*, İsfahan asıllı bilginlerin yaşamöykülerinden söz eden *Zikru ahbâri İsbahan*. Bunlardan ilki Kahire'de (10 c, 1932-1938), üçüncüsü Leiden'de (2 c, 1931-1934) basıldı.

EBU NÜMEY MUHAMMET I, Mekke şerifi (1254-1301). Hulagu'nun Bağdat'ı ele geçirmesi ve abbasi halifeliğinin yıkılması sonucu Hicaz'da çıkan karışıklıkları, seyitlerle şeyhler arasındaki anlaşmazlıkları yatıştırdı. Güçlü kişiliği ve etkili tutumuyla, kendi sülalesinin egemenliğini Hicaz halkına benimseterek Mekke'de hüküm sürmeye başladı. Bu gelişmeleri izleyen ve ordusuyla Kızıldeniz kıyılarına kadar inen Mısır Memlukları sultanı Baybars, Hicaz'ın yönetimini ona bıraktı. Ayrıca, Bağdat düşmeden önce halife tarafından Mekke'ye gönderilen surre alayının bundan böyle Kahire'den gönderilmesi yükümlülüğünü de üstlendi. Bu gelenek daha sonra Osmanlı devletince sürdürüldü.

EBU NÜMEY MUHAMMET II, Mekke şerifi (öl. 1566). Mısır'ı ele geçiren Osmanlılar'a bağlılıklarını bildirmek üzere babası Ebülbereket tarafından Yavuz Sultan Selim'e gönderildi. Babasının ölümünden sonra Osmanlılar'ca Mekke şerifi atandı (1525). Oğlu Hasan Mekke şerifi olunca kendisi de şerifliği unvan olarak ölümüne değin korudu. Osmanlı egemenliğinin son dönemine kadar Mekke şerifliği onun soyundan gelenlerce yürütüldü.

EBU RİGAL, Arabistan'da iki söylentide adı geçen efsanevi kişi. İlk söylentiye göre, Taif'teki sakaf kabilesindendi. Mekke üzerine yürüyen Ebrehe'ye yol gösterdi. Öldükten sonra Mugammes'te gömüldü; mezarı taşlanır. Bazı şiirlerde başkasının mezarını taşlama sözkonusu olduğunda "Ebu Rigal'in mezarı taşlandığı gibi taşlansın" denilmektedir. İkinci söylentiye göreyse Ebu Rigal, semud kavminden kalan son kişidir. Semud kavmi yok edildiği sırada Mekke'de bulunduğu için kurtuldu, Mekke'den ayrılır ayrılmaz öldü. Onun öyküsü, el-Hicr'den geçerken Peygamber tarafından da anlatılmıştı. Kimi kaynaklarda adı, Zeyd bin Muhallif olarak geçer.

EBU RİŞE (Ömer), suriyeli şair ve diplomat (Menbic 1910 - Riyad 1990). Üniversite öğrenimini Beyrut'ta ve Manchester'da tamamladıktan sonra, önce Brezilya'da (1951), sonra Hindistan, Avusturya ve ABD'de (1961) büyükelçilik yaptı. Nazım sanatında bütün ustalığını ortaya koyan yurtsever dizeler, lirik ve felsefi şiirler yazdı (*Divan*, 1971). Ayrıca, iki tiyatro oyunu *(Semiramis, Tac Mahal)* ve ingilizce lirik bir derlemesi vardır.

EBU SAİT BAHADIR HAN (1305 -1335), ilhanlı hükümdarı (1317-1335). Olcaytu Han'ın oğlu. Babasının ölümü üzerine küçük yaşta tahta çıktı. Hükümdarlığının ilk yıllarında ülkeyi Çoban Noyan yönetti. Bu dönemde Anadolu'daki ayaklanmalarla çağatay şehzadesi Yasavur'un ayaklanması (1318) bastırıldı. Altınordu hükümdarı Özbek Han bozguna uğratılarak Kura ırmağı çevresi ele geçirildi. Bu savaşta yeterli çabayı göstermeyen askerlerin Çoban Noyan tarafından cezalandırılmasına kızan moğol beylerinin başlattığı ayaklanmanın bastırılmasında gösterdiği kahramanlıktan ötürü Ebu Sait'e "Bahadır" unvanı verildi. Ebu Sait, ayaklanarak bağımsızlığını ilan eden Çoban Noyan'ın oğlu ve Anadolu valisi Timurtaş'ın üzerine Çoban Noyan'ı gönderdi. Ayaklanmanın bastırılmasından sonra yakalanarak kendisine getirilen Timurtaş'ı bağışladı ve yeniden Anadolu valiliğine atadı. Yönetime tümüyle egemen olan Çoban Noyan'ı Cengiz yasaları'na karşı geldiği savıyla yönetimden uzaklaştırmak istedi. Oğlu Hasan ve torunu Taleş ile birlikte Herat melikine sığınan Çoban Noyan'ı melikle anlaşarak öldürttü (1327). Babası döneminde benimsenen şiilik yerine sünniliği devletin resmi mezhebi ilan etti. Veliaht bırakmadan ölmesinden sonra İlhanlı devleti çöküş sürecine girdi.

EBU SAİT EFENDİ Esatefendizade, türk şeyhülislam (1593-İstanbul 1662). Hoca Saadettin Efendi'nin torunu, şeyhülislam Esat Efendi'nin oğlu. Genç yaşta rüus kazanarak devriye medreselerindeki silsileyi tamamladıktan sonra Şam kadılığına atandı (1620). Bursa (1622), iki kez de İstanbul (1624, 1628) kadısı oldu. Anadolu, bir süre sonra da Rumeli (1629) kazaskerliğine yükseldi. Bu görevden ayrılınca Boğaziçi'ndeki yalısına çekildi. Ölen Yahya Efendi'nin yerine şeyhülislamlığa getirildi (1644-1646). Mahpeyker Kösem Sultan ile Turhan Sultan arasındaki iktidar çekişmesinde Turhan Sultan'ı tuttu. Ocak ağaları iktidardan uzaklaştırılınca Karaçelebizade Abdülaziz Efendi'nin azli üzerine yeniden şeyhülislam oldu (1652). Öfkesi ve sert davranışlarıyla ulemanın düşmanlığını kazandı. Ulemanın kendisine karşı tavır alması ve sadrazam Tarhuncu Ahmet Paşa'nın durumu Mehmet IV'e bildirmesi üzerine görevden alındı (1652). Yerine getirilen Bahai Mehmet Efendi ölünce (1654) Turhan Sultan'ın aracılığıyla üçüncü kez şeyhülislamlığa atandı. İpşir Mustafa Paşa'nın sadrazamlığa getirilmesinde önemli rol oynadı. İpşir Mustafa Paşa aleyhindeki ayaklanma sırasında asiler tarafından başı istendiyse de nakibüleşraf Zeyrekzade'nin karşı çıkması sonucu görevden alınmasıyla yetinildi; Gelibolu'ya sürüldü (1655). Bir süre sonra İstanbul'daki dostları aracılığıyla Azatlı çiftliğinde oturma izni aldıysa da Çınar vakası'ndan (1656) sonra yeniden Gelibolu'da oturmaya zorlandı. Affedildikten sonra Mekke (1657) ve Şam (1660) kadılıklarına gönderildi. İstanbul'a döndükten sonra köşesine çekilerek siyasal yaşamdan uzak kaldı. Eyüp'te dedesinin yanına gömüldü.

EBU SAİT FAZLULLAH BİN EBÜLHAYR, iranlı şair (Mayhana Horasan, 967 *-ay. y.* 1049). Fıkıh ve kelam öğrendikten sonra mutasavvıf Ebu Fazl'ın etkisiyle 7 yıl dünyadan el etek çekmiş olarak yaşadı. Onun ölümünden sonra Şeyh Ebül Abbas Kassab'dan etkilendi. Nişapur'da verdiği derslerle geniş bir çevre edindi. Kuran, tefsir, hadis sınırları dışına çıkması, şiirler okuyup raks etmesi Gazneli Mahmut'a şikâyet edilmesine yol açtı. Ancak padişah bu konuda karar verecek olanların Nişapur bilginleri olduğunu bildirince şikâyetler kesildi. Dostları arasında Kuşeyri, İbni Sina gibi mutasavvıf ve bilginler yer alıyordu. İbni Sina'nın onun için "benim bildiklerimi o görüyor" dediği ileri sürülür. Tasavvufi şiirin kurucusu sayılır. Abartmalı hayallere dayanan sembollerle dolu mistik rubaileri Ömer Hayyam'a öncülük etmiştir.

EBU SAİT MİRZA BİN MUHAMMET BİN MİRAN ŞAH (1427 -Karabağ 1469). Timurlu hükümdarı (1450-1469). Timur'un torunu. Babası Muhammet Mirza tarafından emanet edildiği Uluğ Bey'in yanında yetişti. Uluğ Bey ile oğlu Abdüllatif'in anlaşmazlığından yararlanarak, türkmen Argun kabilesinin desteğiyle Semerkand üzerine yürüdü (1449) ama, geri çekilmek zorunda kaldı. Uluğ Bey ve oğlu öldürülünce (1450), Buhara'da hükümdarlığını ilan etti. Özbek hanı Ebülhayr ile bağlaşarak Maveraünnehir (1457), sonra da Horasan'ı (1459) ele geçirdi, başkentini Buhara'dan Herat'a taşıdı. Sınırlarını Irak ve Hindistan'a kadar genişletti. Bir süre sonra, Uzun Hasan'ın öldürttüğü Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah'ın öcünü alma gerekçesiyle Akkoyunlular'ın yazlık başkenti Karabağ üzerine yürüdü. Uzun Hasan'ın barış isteğini geri çevirerek ileri harekâtını sürdürdüyse de Uzun Hasan'ın pusuşuna düşünce, kuşatılan ve aç kalan birlikleri dağıldı. Yanında kalan az sayıda askerle kuşatmayı yarmaya çalışırken, yaralandı ve tutsak edildi. Uzun Hasan'ın karargâhında yapılan duruşmasında Şahruh'un oğlu Yadigâr Muhammet Han'ın hakkı olan tahtı zorla ele geçirmek, Şahruh'un dul eşi Cevher Begüm'ü öldürtmek ve müslü-

manlar arasında savaşa neden olmakla suçlanarak öldürüldü. On bir oğlundan Şeyh Ömer, Baburlu devletinin kurucusu Babur'un babası olduğu için, soyundan gelenler Hint-Türk İmparatorluğu'nda uzun süre hüküm sürdüler.

EBU SEHL BİN NEVBAHTİ, iranlı astrolog ve yazar (VIII. yy.). Abbasi halifesi Mansur döneminde (754-775) zerdüştlüğü bırakıp müslüman oldu. Maşallah adlı başka bir astrolog ile birlikte Bağdat kentinin kurulması için en uygun ve uğurlu anın saptamasını yaptı. Harunurreşit döneminde (786-809) pehlevi dilinden arapçaya çeviri işlerinde çalıştı. Astrolojinin sırlarıyla ilgili *Risâle fi serâ'iri ahkâm in-nucûm* adlı yapıtının dışında, hemen hepsi astroloji ile ilgili, ancak yalnızca adları bilinen *Kitâbu af'ul in-nucûm*, *Kitâb ül-mevâhid* gibi yapıtları vardır.

EBU SEHL MESİHİ, asıl adı **Ebu Sehl İsa bin Yahya el-Mesihî,** iranlı hekim (öl. 999 ya da 1010). İbni Sina'nın hocası olduğu öne sürülür. En önemli yapıtı, bir tıp ansiklopedisi niteliğindeki *Kitab ül-mi'e fi't-tıbb*'dır. İbni Sina'nın *el-Kanûn fi't tıbb* adlı yapıtını hazırlarken bu kitaptan yararlandığı görüşü yaygındır.

EBU SEHL VİCAN BİN RÜSTEM KÛHİ, iranlı matematikçi ve gökbilimci (Kûh 940-?1014). Büveyhi hükümdarı Şerefüddevle'nin (983-989) yaptırdığı gözlemevinin yöneticiliğinde bulundu. Eukleides, Apollonios ve Arkhimedes'in yazdıklarına dayanan koni ve denklemler üzerindeki özgün incelemeleriyle tanındı. Bir bölümünün yalnızca adları bilinen yapıtlarından günümüze kadar ulaşanlardan başlıcaları: pergel ile ilgili *Kitâb ül-berkâr it-tamm*, usturlabın yapımı ile ilgili *Kitâbu san'at il-asturlab*, Arkhimedes'in kuramlarına ek niteliğindeki *Kitâb üz-ziyâdât*, çember ile ilgili *Kitâbu merakiz il-devâ'ir il-mutamâsse alâ hutût min tarik it-tahlil dûne et-terkib*, sınırlı zamanda sonsuz hareket ile ilgili *Kavl âla enne fi'z-zamân il-mütenâhi hareketi gayri mütehanniyye* (türkçe çevirisi ile birlikte yayımlandı, Belleten c XXI, s 489-494, Aydın Sayılı), bir açıyı üç eşit parçaya bölmek için bulunan çözümü anlatan *Risâle fi kısmet iz-zaviyyet il müstakimet il-hattayn bi selaseti aksâmı mütesaviyye*.

EBU-SELEBİH *(tel)*, Mezopotamya'da sit. İ.Ö. XXVI. yy.'da, Samiler ve Sümerler'den oluşan bir topluluk Nippur yakınlarındaki bu sitte yaşadı; burada bilgeliğe ve dine ilişkin metinlerden oluşan bir dizi edebi tablet bulunmuştur.

EBU SELEME EL-HALLAL (Hafs bin Süleyman), abbasi vezir (öl. 749). Azat edilmiş bir köleydi. Sirke satanların mahallesinde oturduğundan, sirke satan anlamında "Hallal" lakabıyla anıldı. Abbasi propagandasını yapmak üzere gönderildiği (744/745) Horasan'da emevi hanedanına son veren orduya katıldı. İlk abbasi halifesi Ebülabbas'ın vezirliğine atandı. (İslamda vezir unvanını alan ilk kişidir.) Ali yanlılarıyla ilişki kurunca halife ile arası açıldı. Yakını Ebu Müslim Horasani'nin onayı alındıktan sonra öldürüldü.

EBUSELİK → BUSELİK.

EBU SEVR (İbrahim bin Halit bin Ebu Yamani), islam fıkıhçı (?-Bağdat 854 ya da 860). Başlangıçta Irak fıkıhçıları arasında yer almışken sonradan imam Şafi-i'ye katılarak onun yapıtlarını genç fıkıh kuşağına aktardı. Daha sonraları kendisine özgü bir fıkıh okulu oluşturdu. Yapıtlarından hiçbiri günümüze kalmadı.

EBU SEYF (Salah), mısırlı sinemacı (Kahire 1915). Arap sinemasının ilk büyük gerçekçi yönetmenlerindendir. Önemli yapıtları: *Hasan usta* (1952), *Canlılar arasındaki ölü* (1960), *İkinci zevce* (1967), *68 Davası* (1968), *Sucu öldü* (1977).

■**EBU SİMBEL,** Aşağı Nübye'de, Asuan'ın 280 km G.'inde sit. Nil'in sol yakasındaki kumtaşı içine oyulmuş ve iyi korunmuş iki speos tapınağı Ramses II yaptırdı. En güneydeki büyük tapınağın köpekbaşlı yirmi iki yaratığın (oturmuş vaziyette) çevrelediği önyüzünde dört kolos yer alır. İçerisi Ramses II'nin zaferlerini anlatan askeri sahnelerle bezenmiştir. Önünde altı kolosun yer aldığı küçük tapınak (tanrıça Hathor tapınağı), Ramses'in karısı kraliçe Nefertari adına yapılmıştı. Asuan barajının yapımı sırasında sular altında kalmalarını önlemek amacıyla 1963-1972 arasında bu heykeller parçalara ayrılmış (bazıları 30 t'u bulan 1 036 blok), ilk sitten 64 m yukarıya yerleştirilerek sırtları yapay bir yalıyara dayandırılmıştır.

EBUSSALT, asıl adı **Ümeyye bin Abdülaziz bin Ebussalt el-Endülüsi,** arap hekim (?, 1068-Tunus 1134). Basit ilaçlar konusunda bilgi veren *Edviyyetü'l-müfrede* adlı yapıtıyla tanınır.

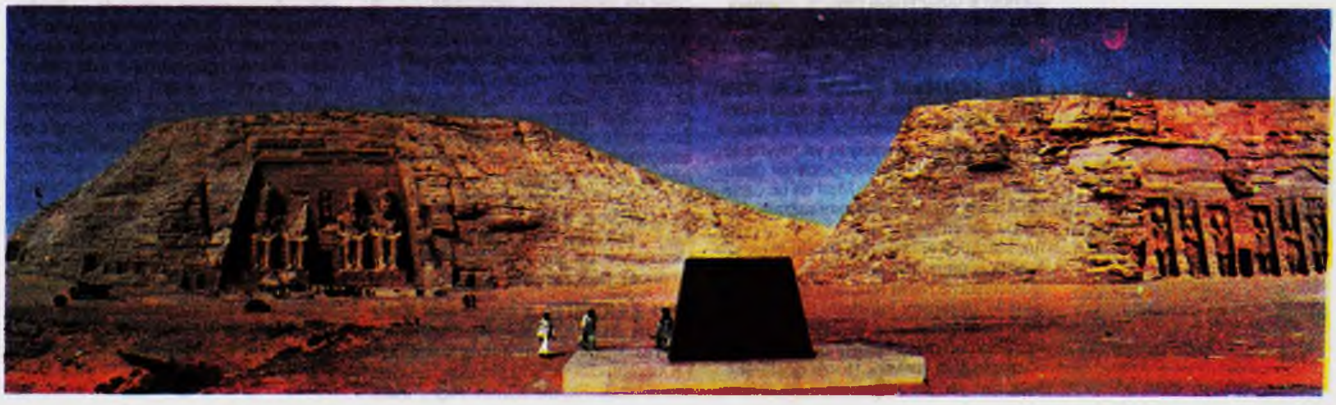
EBUSSUUT EFENDİ, türk şeyhülislam, tefsir ve fıkıh bilgini (İskilip 1490-İstanbul 1574). Bayezit II'ye intisabı dolayısıyla "hünkâr şeyhi" diye de anılan şeyh Tavsi Muhittin Ahmet el-İskilibi'nin oğlu. Dedesi Mustafa el-İmadi ünlü bilgin Ali Kuşçu'nun kardeşi, annesi Sultan Hatun'sa kızıdır. İyi bir öğrenim gördü. 1520 ile 1528 arasında çeşitli medreselerde müderrislik yaptı. Bursa (1518), ardından İstanbul (1529) kadılığına; 1537'de Rumeli kazaskerliğine atandı. 1545'te Fenarizade Muhittin Efendi'nin yerine şeyhülislamlığa getirildi ve ölümüne kadar bu görevde kaldı.

Süleyman I (Kanuni) ve Selim II dönemlerinde şeyhülislamlık yapan Ebussuut efendi, döneminin en nüfuzlu kişilerinden biriydi. Süleyman I'e içten bir dostlukla bağlıydı; Selim II döneminde etkisi sürekli olmadıysa da, her zaman saygı gördü. Şeyhülislamlığı sırasında dünya işlerini düzenleyen örfi kanunları şeriatla bağdaştırmayı başardı. Kazaskerken Avrupa eyaletlerinin arazi durumunu düzenleyen kanunnameleri şeriat bakımından gözden geçirdi. Düzeni sarsabilecek tasavvufi akımlar karşısında sert tavır almaktan çekinmedi: Oğlan Şeyh diye anılan melami şeyhi İsmail Maşuki'nin idamı için İbni Kemal'in verdiği fetvayı destekledi; kendisi de şeyh Muhittin Karamani'nin ve Hamza Bali'nin idamları için fetva verdi. Süleyman I'in isteği doğrultusunda yezidilerin öldürülmesini, Selim II'nin isteği doğrultusunda da Venedik ile var olan antlaşmaya rağmen Kıbrıs'a sefer açılmasını fetvalarıyla onayladı. Başlangıçta haram olduğuna hükmettiği halde, halk alışınca kahve aleyhine fetva vermekten kaçındı; "İbret gözüyle izlenmesi" koşuluyla Karagöz'e cevaz verdi; Hafız divanını bağnazlara karşı savundu.

1566'da tamamlayarak Süleyman I'e sunduğu arapça tefsiri *İrşâd ül-akl is-selim ilâ mezâyâ'l-Kur'ân il-azim* ile fetvalarının toplandığı *Fetâvâ-yı Ebussuûd*, en önemli yapıtlarıdır. Arapça, türkçe ve farsça şiirler yazan Ebussuut efendi halk için bir de *Duaname* yazdı. (→ Kayn.)

EBU SÜFYAN BİN HARB BİN ÜMEYYE, asıl adı **Şahr, Ebu Hanzele** künyesi ile de anılır, arap tüccar, ilk emevi halifesi Muaviye'nin babası (? Mekke ?-Medine 653). Abdü şems kabilesinin Kureyş boyundandır. Kervanlarla ticaret yapan, çok varlıklı bir tüccardı. Abdü şems kabilesinin reisi olarak Hz. Muhammet'i Mekke'den Medine'ye göç etmeye zorlayanların başında yer aldı (24 eylül 622). 1 000 develik bir kervanla Suriye'den dönerken Hz. Muhammet ve müslümanların tehdidi ile karşılaşınca Mekke'den yardım kuvvetleri istedi. Bu kuvvetler nedeniyle müslümanlar önce çekildiler. Ancak, Hz. Muhammet'in en büyük düşmanı Ebu Cehl'in ısrarı karşısında iki taraf Bedir'de karşılaştı. (→ BEDİR GAZASI.) Bedir gazası'nda Ebu Süfyan'ın oğlu Nazala, karısı Hind'in babası Utbe öldürüldü, Ebu Süfyan'ın öteki oğlu Amr tutsak düştü (624). Müslümanlardan öç almak için Medine üzerine yürüyen mekkeli putataparların ordusuna Ebu Cehl komuta etti. Uhut* gazası'nda kazandığı kısmi başarı putataparlar arasındaki saygınlığını artırdı. 627'de Medine'yi kuşatan büyük güçbirliğini örgütledi. Hendek* gazası'nda başarı sağlayamayarak geri çekilmek zorunda kaldı. Hudeybiye* barış antlaşması'na katılmadıysa da antlaşma Mekkeliler tarafından bozulunca Hz. Peygamber ile görüşüp durumu düzeltmek amacıyla Medine'ye gitti (630). Ancak, Hz. Muhammet ile görüşme olanağını bulamadı. Kızı Ümmü Habibe'nin Hz. Peygamber ile evlenmesi Hz. Muhammet'e akraba olmasına, ona yakınlaşmasına neden oldu. Hz. Peygamber, Mekke üzerine yürüyünce Hakim bin Hizam ile birlikte onu karşılayarak kentin çarpışma olmaksızın müslümanların eline geçmesinde etkin rol oynadı ve karısı ile birlikte müslümanlığı kabul etti. Huneyn savaşı'na ve Taif kuşatmasına katıldı, burada bir gözünü kaybetti. Hz. Muhammet, bir söylentiye göre de Ebubekir zamanında Necran ya da Hicaz'da valilik yaptı.

Rapho

Ebu-Simbel
Ramses II (solda) ve karısı Nefertari'nin tapınakları yerleri değiştirildikten ve yeniden yapıldıktan sonra

EBU SÜLEYMAN ES-SİCİSTANİ EL MANTIKİ, islam filozof (912-985), nesturi hıristiyanlardan Matta bin Yunus ve Yahya bin Adi'nin öğrencisiydi; özellikle Ebu Hayyan et-Tevhidi'nin yapıtları aracılığıyla tanındı. Elimizde *Sivân ül-hikme* (Bilgelik sandığı) adlı felsefe tarihinin bir özeti bulunmaktadır. Öğrencisi bin ed-Nedim, *Fihrist*'te bu yapıttan esinlenen bir açıklama yapar: yunanlı filozofların peygamberlerle ilişkileri vardı ve bilgeliklerini "peygamberlik ışığı"ndan (*mişkât ün-* nübüvve) almışlardı. Ebu Süleyman bu filozoflara, hatta onların en eskilerine, dinsel dogmaları belli bir yeniplatonculukla uzlaştırma ereği güden bir bağdaştırmacılık ürünü ve kökenleri hıristiyan, özellikle nesturi tanrıbilimde aranması gereken öğretiler isnat etti. Bu düşünceler XI. (Şehristanı) ve XII. yy.'lara (Kıfti) kadar etkili oldu.

EBU ŞAME (Şihabettin Ebülkasım bin İsmail el-Mahdisi ed-Dımaşki), arap tarihçi (Şam 1203-*ay.y.* 1268). Şam'da öğrenim gördü. Daha sonra yerleştiği İskenderiye'de Alamettin Sehavi'den hadis ve fıkıh dersleri aldı. Şam'a döndü, Rükniye medresesi'nde çalıştı. Adı bir cinayet olayına karıştığından öldürüldü. Başlıca yapıtları: Selahattin Eyyubi dönemini ele aldığı ve Haçlı seferleriyle ilgili arapça kaynaklar arasında en değerlilerinden sayılan *Kitab ür-ravzateyn fi ahbar id-devleteyn,* bu kitaba ek (zeyl) olarak yazdığı *ez-zeylü alâ'r-Ravzateyn,* İbni Asakir'in Şam'a ilişkin tarihinden özetlediği *Tarihu Dimaşk, Kasidet uş-Şatıbiyye şerhi.*

EBU ŞEBEKE (İlyas), lübnanlı şair (New York 1903-Zuk Mihail 1947). Ülkesinde gerçekçi okulun temsilcisidir. Edebiyata çeviri ve denemelerle başladı. Lirik şiirleri (*Les Vipères du paradis* [fr. çev.], 1938; *Les Mélodies* [fr. çev.], 1941; *l'Appel du Coeur* [fr. çev.], 1944; *Jusqu'à l'éternité* [fr. çev.], 1945; *Galvá,* 1945), toplumsal düzene ve kiliseye karşı coşkun bir başkaldırı niteliğindedir.

EBU TAHİR HATUNİ, iranlı şair, tarihçi (? 1067-Cürcan 1135). Selçuklu hükümdarı Melikşah'ın gelini Cevher Hatun'un hizmetinde çalıştı, bu nedenle *Hatuni* diye anıldı. Nasîr ül-mülk Ebu Mansur Muhammet'in vezirliği sırasında başka bir göreve verilince veziri yeren *Tenzir ül-vezir iz-ziyr il-hınzir*'i yazdı. Bunun üzerine tutuklandı; mallarına el kondu. Bu olaydan sonra yoksul bir yaşam sürdü. Hattatlığıyla da ün kazanmıştı. Yapıtları: *Menakıb-ı şûara, Tarih-i selaçika, Şikârname-i Melikşah.*

EBU TALİP BİN ABDİMENAF, Hz. Muhammet'in amcası, halife Ali'nin babası (öl. 619). Kureyş kabilesinin önde gelenlerindendi. Büyükbabası Abdülmuttalip'in ölümünden sonra kimsesiz kalan yeğeni Muhammet'i yanına alarak kendi çocuklarıyla birlikte yetişmesini, iş hayatını öğrenmesini sağladı. Müslümanlığı kabul etmemesine rağmen peygamber olduktan sonra Hz. Muhammet'i korumasına aldı; sağ olduğu sürece kimse. Hz. Peygamber'e dokunmaya cesaret edemedi. Bazı islam tarihçileri ölmeden az önce müslümanlığı kabul ettiğini öne sürerler.

EBU TEMMAM HABİP BİN EVS ET-TAYİ, arap şair, antoloji düzenleyicisi (Casim, Şam yakınında,804? - Musul 845?). Babasının hıristiyan ve meyhaneci olduğu söylenir. Gençliğinde bir doku macının yanında çalıştı; Mısır'da bir camide sakalık yaparak geçimini sağladı. Daha bu dönemlerde şair ve yazarlarla dostluk kurdu ve eski şairleri inceleyerek şiir sanatını öğrenmeye çalıştı. Suriye'ye döndükten sonra halife Mutasım döneminde şiirdeki başarısını kanıtladı. Samarra ve Bağdat'ta büyük üne kavuştu. Pek çoğu kasidelerden oluşan şiirlerinde birtakım tarihsel olaylara yer verir. Hüner gösterebilmek için yer yer zorlamalara ve dolambaçlı anlatım yollarına başvurmuştur. Başka şairlerin divanlarından yaptığı seçmelerle antolojiler de meydana getirmiştir. Bunlardan en önemlisi cahiliye devri şairleri ile islamiyet sonrası şairlerinden seçilmiş şiirlerin oluşturduğu *El Hamase* adlı yapıttır.

EBU UBEYD (el-Kasım bin Sellam el-Bağdadi ya da Horasani), Bizans kökenli arap dilci, tefsirci ve fıkıhçı (Herat 770-Mekke 838). Öğrenimini Herat'ta yaptıktan sonra Küfe, Basra ve Bağdat'ta bulundu. Buralarda arapça dilbilgisi, kıraat, hadis ve fıkıh alanlarındaki bilgisini genişletti. Basra ve Kûfe dilbilgisi akımlarından hiçbirine bağlanmadı. Tarsus kadısı oldu (807). Yaklaşık 18 yıl bu görevde bulundu. 10 yıl kadar Bağdat'ta yaşadı. Hac için gittiği Mekke'de öldü. Başlıca yapıtları; Kuran ve hadislerde rastlanan sözcük ve dilbilgisi güçlüklerinden söz eden *Garib ül-musannef, Garib ül-Kuran, Garib ül-Hadis.* Bu üç yapıttan ilki, aynı zamanda arap dilinin ilk büyük sözlüğü kabul edilir. Fıkıh ile ilgili *Kitâb ül-emvâl* ve edebiyatla ilgili *Kitâb ül-emsâl* adlı iki yapıtı daha vardır.

EBU UBEYDE BİN EL-CERRAH (Amir bin Abdullah), sahabeden (Kudüs ? 571-Amvas 639). Müslümanlığı ilk kabul eden, bu nedenle daha yaşarlarken Hz. Muhammet tarafından cennet ile müjdelenen on kişiden (Aşere-i mübeşşere) biri. Yiğitlik ve özverisiyle ün yaptı ve bu yüzden Hz. Peygamber kendisine "Emin" unvanını verdi. Bedir, Uhud, Hendek savaşlarına, Hudeybiye antlaşması'na, Hayber kalesi ve Mekke'nin ele geçirilmesine katıldı. Hz. Peygamber tarafından Yemenliler'i müslüman yapması için Necran'a gönderildi. Hz Muhammet'in ölümünden (632) önce Medine'ye geldi. Ömer ile birlikte Ebubekir'in halife seçilmesinde etkin rol oynadı. Bizanslılar'a karşı Suriye'de savaşan islam ordularına komuta etti (634). Ömer halife olduktan sonra Suriye orduları başkomutanlığına getirildi (636). Aynı yıl içinde Yermuk savaşı'nı kazanarak Suriye'nin fethini tamamladı. Suriye'de baş gösteren bir veba salgını sonucu yaşamını yitirdi.

EBU YEZİT EL-BİSTAMİ → BEYAZIT BİSTAMİ.

EBU YAKUP YUSUF → YUSUF.

EBU YUSUF YAKUP → YAKUP ve YAKUP EL-MANSUR.

EBU YUSUF YAKUP BİN İBRAHİM EL-ENSARİ, arap hanefi fıkıhçı (Küfe 731-Bağdat 798). Yoksul bir aileden olduğundan Ebu Hanife'nin yardımıyla yetişti. Küfe ve Medine'de Ebu Hanife, Malik bin Enes, el-Leys bin Sa'd gibi kişilerden fıkıh ve hadis öğrendi. Bağdat kadılığına atandı ve özellikle halife Harunurreşit'ten yakınlık gördü. Harunurreşit islamda ilk olarak ona kadilkudat (kadılar kadısı) unvanını verdiği gibi, fıkıh konularının dışında parasal sorunlarda ve kadıların atanmalarında da ona danıştı. Oğlu Yusuf da babası hayattayken kadı oldu ve Bağdat'ın batı kesiminde görev yaptı. El-Ensari'nin başlıca yapıtları; Harunurreşit'in isteği üzerine yazdığı, haraç, gelir yasaları ve ceza hukuku ile ilgili konuları içeren *Kitâb ül-harac,* bir hadis dergisi olan *Kitâb ül-âsâr,* Kûfe'nin önde gelenlerinden Ebu Hanife ve İbni Ebu Leyla arasındaki anlaşmazlıklarla ilgili *Kitabu ihtilâf Ebu Hanife ve İbni Ebi Leyla,* suriyeli bilgin Evzâ'nın askerlik hukuku ile ilgili görüşlerine karşı çıktığı *Kitâb ur-reddi alâ siyer il-Evzâ'i,* hukuksal hilelerden söz ettiği *Kitâb ul-hiyel.* Bu son kitabından günümüze ancak bazı parçalar kalabildi.

EBU ZEKERİYA YAHYA BİN EBU BEKİR EL-VERCİLANİ, arap tarihçi (XI. yy.). Nisbesinden (Vercilani) vercilanlı (Ouargla) olduğu anlaşılmaktadır. Öğrenimini Vadı Rig'de (Oued Righ) ibadi şeyhlerinden Ebürrebi Süleyman el-Mezeti'nin yanında tamamladı. İbadilerin tarihi ile ilgili en eski bilgileri içeren *es-Sire ve'l-ahbar ül-e'imme* adlı yapıtında Mağrib İbadileri'nin öğretileri, Rüstemiler'in tarihı, İbadilerin Fatımiler'e karşı savaşları, yapıtın yazıldığı XI. yy. başlarına kadarki ibadi şeyhlerinin yaşamöyküleri yer alır.

EBU ZENİME → EBU ZUNEYME.

EBUZER EL-GIFARİ (Cündüb bin Cünade), sahabe (?-Rebeze, Medine, 653). Müslümanlığı ilk kabul eden dördüncü ya da beşinci kişi. Hendek savaşı'ndan(626) sonra Medine'ye yerleşti. Hz. Muhammet ölünce (632) Şam'a gitti. Orada varlıklı kişileri, para düşkünlerini, zalimleri yeren sözler söyleyince Şam valisi Muaviye, kendisini halife Osman'a şikâyet etti. Halife, onu Medine'ye çağırdı. Düşündüklerini hiç çekinmeden söylemekten vazgeçmeyince Medine'nin bir köyüne sürüldü ve ölünceye kadar bu köyde yaşadı.

EBU ZEYD SAİT BİN EVS EL-ENSARİ, arap dili ve sözlük bilgini (?-Bağdat 830). Basra dil kuramı okuluna bağlı olmasına rağmen, bu okulun görüşüne karşı olan dilbilimci ve sözlükçülerin bulundukları Kûfe'ye gidip, orada el-Mufaddal ed-Dabbi'den şiirle ilgili malzeme topladı. Bir çok yapıtından yalnızca, yağmur ile ilgili deyim ve sözcükleri içeren *Kitab-ül matar* ve az bulunur şiirleri derlediği *Kitab ün-nevâdir fi'l-biga* adlı iki risalesi günümüze kadar gelebildi.

EBU ZUNEYME ya da **EBU ZENİME,** Mısır'da, Süveyş körfezi kıyısında liman. Ebu Zuneyme açıklarında denizden petrol çıkarılır.

EBÜLABBAS (Abdullah bin Muhammet bin Ali bin Abdullah), lakabı **Es-Saffah** ("kan dökücü" ya da "cömert") [?-Anbar, Küfe, 754], ilk abbasi halifesi (750-754). Abbasi yanlılarının Emeviler ile savaşları sırasında Küfe'ye yerleşti (749). Emevi kuvvetlerinin art arda uğradığı yenilgiler üzerine Küfe'de halife ilan edildi. Emevi halifesi Mervan II, kaçarken öldürülünce iktidarı kesinlik kazandı. Dönemi emevi hanedanı mensuplarının yok edilmesi ve ayaklanmaların (Emeviler'den İbni Hubeyre'nin Vasıt'taki direnişi, Mezopotamya ve Suriye'deki ayaklanmalar, Ali yanlılarının Horasan'da çıkardığı karışıklıklar) bastırılmasıyla geçti. Dış güçleri sindirdikten sonra etkisi artan siyasal ve askeri önderleri ortadan kaldırmaya yöneldi; Ebu Müslim ile anlaşarak Ebu Seleme ve Süleyman bin Kesir'i öldürttü.

EBÜLABBAS ER-RIFAİ → AHMET BİN ALİ ER-RIFAİ.

EBÜLALA EL-MAARİ (Ahmet bin Abdullah), arap filozof ve şair (Maarretünnuman, Suriye, 973-*ay. y.* 1057). Soylu bir ailenin çocuğuydu. Dört yaşındayken yakalandığı çiçek hastalığı yüzünden gözlerini kaybetti. Yaşamı boyunca bunun psikolojik etkisini üzerinde taşımış, bu etki yapıtlarına da yansımıştır. Güçlü belleği ile çevresinde hayranlık uyandırıyor ve alçakgönüllülüğü sayesinde insanlarla iyi ilişkiler kurabiliyordu. Güneydeki Fatımiler'le kuzeyden gelen Bizanslılar arasında sıkışıp kalan ülkesinin güç günlerini o da yaşadı. Tüm yaşamı bu gergin ve karışık ortam içinde geçti. Daha on bir yaşlarındayken şiire başladığı söylenir. Sonra Halep'e giderek burada dil, edebiyat ve hadis okudu. Halep'te, Trablusşam'da, Lazkiye'de araştırmalar yaptı; hıristiyanlığı inceledi. Bilgi ve düşünce dağarcığı bir hayli yüklü olarak Maarretünnuman'a döndü. 1008 yılına kadar Maarretünnuman'da kaldı. Sonra güç koşullar altında yolculuk yaparak Bağdat'a geldi. Burada kentin bilim çevresi ile ilişkiler kurdu. Bazı olumsuz davranışlarla karşılaşması, iki yıl sonra yeniden doğduğu kente dönmesine neden oldu. Kendi hazırlattığı bir listeye göre 73 yapıtı vardı. Bunlardan kadınlara öğüt vermek amacı ile

yazılmış *Tac ül-hurra*'nın 400 forma tuttuğu söylenir. Gençlik şiirlerini içeren *Sakt el-zend*, savaşçıların kullandığı zırhı anlatan *El Diriyât*, zaman, mekân, Allah, ruh gibi kavramların tartışıldığı şiirlerinden oluşmuş *El Luzumiyât* adlı divanı önemli manzum yapıtlarındandır. *Risalet ül-gufran* adı altında topladığı mektupları, cennet ve cehenneme yapılan bir ziyareti anlatır. Dante'nin *İlâhî Komedya*'sının bazı bölümlerinin *Risalet ül-gufran*'dan alındığına ilişkin güçlü söylentiler vardır.

EBÜL ÂLEM ALİ BİN HÜSEYN EŞ—ŞERİF EL-ALEVİ, arap astrolog (Bağdat ? - ? 985). Bağdat'ta okudu. Astroloji konusuyla ilgilendiği için Ebül Âlem ya da İbnül Alem adıyla tanındı. Astronomi üzerine *Risale fi-n-nücûm* ve *Ez-Ziyc* adlı yapıtları vardır.

EBÜLAS BİN REBİ, Hz. Peygamber'in damadı (öl. 633). Hz. Muhammet'in eşi Hatice'nin kız kardeşinin oğlu. Mekke'de doğruluk ve zenginliği ile ün kazanmıştı. Hz. Muhammet'in Hatice'den olma kızı Zeynep ile evlendi. Karısı müslümanlığı kabul ettiği halde, kendisi putatapar kaldı ama karısından da ayrılmadı. Hz. Peygamber de, din gereği kızını ayırması gerekirken bu yola başvurmadı. Ebülas, Bedir savaşı'nda müşriklerin yanında yer aldı ve müslümanlara tutsak düştü. Eşi Zeynep, gerdanlığını fidye olarak verip onu özgürlüğüne kavuşturdu. Bedir savaşı'nda ganimet olarak alınan mallarının geri verilmesi koşuluyla müslümanlığı kabul etti. Eşinin ölümünden beş yıl sonra öldü.

EBÜLATAHİYE EBU İSHAK İSMAİL BİN KASIM, (Kûfe 748-Bağdat 828'e doğr.) Kûfe'de çömlekçilik yaparken şiire başladı. Ünü yayılmaya başladıktan sonra önce Bağdat'a, ardından da Hira'ya gitti. Halife Mehdi'nin dikkatini çekerek Bağdat'a çağrıldı. Halifenin cariyesi için, adını anarak yazdığı bir şiir üzerine zindana atıldı ise de kısa bir süre sonra affedildi ve halife ile olan ilişkilerini düzeltti. Harunurreşit'in halifeliği sırasında şiirleri yüzünden sık sık cezalandırıldığı için şairlikten vazgeçti. Elde bulunan yapıtları medhiyeler, çeşitli şiirler, hicviyeler, mersiyeler, irticalen söylenenler, öğütler ve hikmetler olmak üzere altı bölümde toplanmaktadır. Arap edebiyatının ilk filozof şairi olarak kabul edilir.

EBÜL BEKA EL-HÜSEYNİ asıl adı **Eyüp,** türk yazar, (Kefe, Kırım, ? - İstanbul 1682-1683). Medrese öğrenimi gördü. 30 yıl Kefe'de naiplik ve kadılık yaptıktan sonra İstanbul'a yerleşti. Arapça dilbilgisi kurallarını ve sözlüğü kapsayan yapıtı *Külliyat-ı Ebül Beka*'yı sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'ya sundu. Öteki yapıtları: *Haşiye-yi vaziye, El ıkd ül-ferid.*

EBÜLBEREKÂT (Hibetullah bin Melka el-Bağdadi el-Beledi), yahudi kökenli islam filozof ve hekim (Beled, Musul yakınında, 1077'ye doğr.-Bağdat 1164'ten sonr.). Bağdat Abbasi halifeleri ile Selçuklu hükümdarlarının hekimliğini yaptı. *Kitab ül-muteber* (Kişisel düşünmenin kitabı) adlı yapıtın yazarıdır. Bu kitap üç bölüme ayrılır: mantık, fizik ve ruhbilim, metafizik. Ebülberekât burada, eleştirdiği İbni Sina'dan (Kitab-üş-Şifâ) yararlanmıştır. Buna örnek olarak Ebülberekât'ın zaman ve sınırsız mekân anlayışını gösterebiliriz; bu anlayışa göre ruh, varlığı ve kendi kendini dolaysız olarak tam algıladığı gibi devinimin değil varlığın ölçüsü olan zamanı da aynı biçimde tam algılar. Başka bir örnek de, insan ruhunun bireyden bireye özgül ayrımlar gösterdiği yolundaki savıdır. Ona göre hayvan devrik bir bitkidir: köklerini, yerleştirildiği bir dış çevreye daldırarak besleneceği yerde, içerden beslenir: hareketliliğinin nedeni de budur. Ebülberekât tecelliyi yadsır ve yaratıcı irade üzerinde durur; Tanrı'nın tikelleri tanıdığını düşünür ve platonculuğu vurgular. Yıldızların gece görünüp gündüz kaybolmalarını anlatan *Risâle fi sebebi zuhûr il-kevâkibi leylen ve hafâ'ı hun neharen* adlı risaleyi de onun yazdığı sanılmaktadır.

EBÜLESVED ZALİM BİN SÜFYAN ÜD-DÜELİ, arap şair, dil bilgini (604-689). Sıffin savaşı'nda Hz. Ali'nin safında dövüştü. Onun yandaşı olduğu için Basra'da yüksek dereceli bir memuriyete getirildi. Hz. Ali'nin öldürülmesinden sonra da ona bağlılığını sürdürdü. Arap sözdizimi bilgisinin öncüsü olarak tanındı. Kuran'ı harekeleyerek yanlış okunmasını önledi.

EBÜLFAZL ALLAMİ, arap asıllı düşünür (Agra 1551- ? 1602). Ünlü şair Feyzi'nin küçük kardeşi ve şeyh Mübarek Nagavri'nin (öl. 1593) ikinci oğlu. Öğrenimini Agra'da müderris olan babasının yanında yaptı. Daha 15 yaşlarındayken dinsel bilgiler, grek düşüncesi ve tasavvuf konularında geniş bilgi edindi. Çeşitli dinler ve felsefe akımları üzerinde araştırma ve incelemelerde bulundu. Hint-türk imparatoru Ekber'in sarayına girerek parlak zekâsı ve kendisine özgü düşünceleriyle imparatoru etkiledi. Dinsel konulardaki tartışmalarda ağabeyi Feyzi de kendisine yardımcı oldu. Sonunda, Ekber'in de onayı ile yeni bir dinsel görüş kurmayı başardılar.

Ebülfazl, Ekber ile tanıştıktan sonra gerçeğe ulaştığını belirterek onun iktidarına tanrısal bir nitelik vermek için, hükümdarlığın Tanrı'nın bir ışığı olduğunu, bu ışığın aracısız olarak Ekber'e geçtiğini, bu nedenle onun dünyaya rehberlik ettiğini öne sürdü. Ekber'i yalnızca bir hükümdar olarak değil, aynı zamanda eksiksiz, tam, olgun bir insan (insan-ı kâmil) olarak niteledi. Yeni bir din kurma yolundaki bu etkinlikleri din adamları tarafından büyük tepkiyle karşılandı. Önde gelen din adamları onu ortadan kaldırmak için Ekber'in oğlu Selim (Cihangir) ile ilişki kurdular ve ilk olarak Agra'dan uzaklaşması için Dekkan valiliğine atanmasını sağladılar (1599). Düşmanları, bu görevde başarı elde edemeyerek onun Ekber'in gözünden düşeceğini umuyorlardı. Ancak, umulanın tersine iyi bir yönetici ve başarılı bir komutan olarak kendini gösterdi. Birkaç yıl sonra Ekber, oğlu Selim'in kendisine karşı ayaklanması üzerine onu Agra'ya çağırdı. Ebülfazl, Agra'ya giderken yolda pusuya düşürülerek öldürüldü ve kesik başı Selim'e gönderildi, cesedi de yakıldı.

Kitâb-ı mukaddes ve sanskritçe *Mahabharata* çevirilerinin dışında iyi bir düzyazı ustası olan Ebülfazl'ın hepsi farsça olan başlıca yapıtları: Ekber yönetimi üstüne kaleme alınmış en sağlam kaynak olan *Ekbernâme, Envâr-ı süheyli*'nin ikinci yazılışı olan *İyâr-ı dâniş*, yeğeni tarafından bir araya getirilen ve mektuplarıyla önsözleri ve öteki bazı yapıtlarından oluşan *İnşâ-yi Ebülfazl* ve *Ruk'at-i Ebülfazl.*

EBÜLFAZL BİN FAZLALLAH MECDETTİN MUHAMMET SAVECİ, iranlı bilim adamı, hattat, şair (1832-1895). Kaçarlar döneminde henüz yirmi üç yaşındayken ün yaptı. Nestalik, talik ve şikeste yazı türlerinde yapıtları 1845-1869/1870 arasına tarihlenir. Şah Abbas I döneminde etkin olan hattatların üslubunu benimsedi. Tahran (Bab-ı Hümayun), Rey ve Kum (Nasırî kanalı) kentlerindeki pek çok yapının yazıtlarını hazırladı.

EBÜLFAZL MECDETTİN EL-MAVSİLİ, arap hanefi fıkıhçı (Musul 1203-? 1284). Ailesi içinde başladığı öğrenimini Şam'da dönemin tanınmış bilginlerinden ders görerek tamamladı. Kûfe kadısı oldu, Bağdat'ta müderrislik yaptı. Fıkıhla ilgili başlıca yapıtları *el-Muhtâr* ve *Şerhü ihtiyâr*'dır. Bunlardan birincisi, fıkıhçıların en güvendikleri yapıtlar arasında yer alır.

EBÜLFAZL MEHMET EFENDİ, türk defterdar, tarihçi (?- Şam 1574/ 1575). İdrisi Bitlisi'nin oğlu. Mısır defterdarlığı sırasında maliye kayıtlarında yaptığı başarılı düzenlemelerle dikkati çekti. Başdefterdarlığa getirildi (1566). Padişahın bir iradesini yasalara aykırı bulunca görevden ayrıldı (1569/1570). Hacca giderken Şam'da öldü. Babasının *Heşt bihişt* adlı yapıtını yazdığı ekle (zeyl) yaşadığı zamana kadar getirdi. Yine *Heşt bihişt*'e dayanarak, Osman Gazi'den Selim I'e kadarki olayları konu alan ayrı bir osmanlı tarihi yazdı. Babasının *Selimname*'sini düzenledi, yiten bölümlerini yazarak tamamladı. Şiirlerinde *Fazlî* mahlasını kullanan Ebülfazl Mehmet Efendi'nin öteki yapıtlarından başlıcaları: *Ceride-i âsar, Tercüme-i hulasa-i tarih-i Vassaf*, ayrıca *Zahire-i harezmşâhi* adlı bir tıp kitabını *Kanun ül-ilâc ve şifa ül-emrâz li-külli'l-mecâz* adıyla türkçeye çevirdi.

EBÜLFEREC (Ali bin el-Hüseyin el-İsfahani), arap yazar, tarihçi ve şair (İsfahan 897-Bağdat 967). Emevi soyundan gelmesine karşılık kendisi şii idi. Doğduğu kentte ve Bağdat'ta öğrenim gördü. Çeşitli islam ülkelerini gezerek Endülüs'e kadar gitti. En ünlü yapıtı yaşadığı dönemin şarkılarını içeren, dolayısıyla da cahiliye döneminden IX. yy. sonlarına kadar arap uygarlığı ve kültürünü yansıtan *Kitab ül-agani*'dir. Ayrıca, Ebu Talip soyundan gelenlerin yaşam öykülerini içeren *Kitâbu mekatil il-Talibiyyin ve ahbarihim* adlı bir yapıtı daha vardır Bunlardan başka Araplar'ın savaşlarını, meyhaneleri, şarap satıcılarını anlattığı anlaşılan yapıtları günümüze kadar ulaşamamıştır.

EBÜLFEREC (Gregorius), **Bar Hebraeus** ya da **İbn ül-İbri**(yani "Yahudi oğlu") denir, süryani yazar (Melitene 1226-Meraga, Azerbaycan, 1286). Din değiştirmiş bir musevi hekimin oğluydu, Antakya'da kesiş, sonra piskopos, daha sonra da Halep'te metropolit oldu. Yakubi süryani kilisesi'nin en önde gelen yazarlarındandır. Tıptan felsefeye, tanrıbilimden dilbilgisi ve hukuka kadar uzanan ve engin bir bilgiye sahip olduğunu gösteren yapıtları arasında, bir felsefe ansiklopedisi olan *Bilimlerin bilimi* ve yaradılıştan 1285'e kadar geçen olayları anlatan *Ebülferec tarihi*'ni (Chronicon Syriaque; arapça kısaltılmışı Muhtasar üd-düvel) sayabiliriz.

EBÜLFEREC ABDÜLVAHİD BİN NASR, Bebbega diye tanınır, arap şair (Nusaybin ?-? 1008). Hayatıyla ilgili fazla bilgi yoktur Emir Seyfüddevle'nin sarayında, musul ve Bağdat'ta bulundu. Keke me olduğu için Bebbega (papağan) diye tanındı. Şiirleri bir *Divan*'da toplandı.

EBÜL FEREC BİN ET-TAYYİP, asıl adı **Abdullah bin et-Tayyip el Bağdadi,** arap hekim ve düşünür (?- Bağdat 1043). Hıristiyan bir aileden geldiğinden kilisede öğrenim gördü, bir süre katolik kilisesinde yazıcılık yaptı. Tıp konusundaki çalışmalarıyla ün kazanınca büveyhoğulları sultanı Adudüddevle'nin yaptırdığı hastanede hekimlik yaparak birçok öğrenci yetiştirdi. Felsefeyle de ilgilendi, daha çok yunan felsefesini inceledi ve bu konudaki yunanca yapıtları arapçaya çevirdi. Aristoteles, Porphyrios ve Galenos'un yazılarını yorumlayarak İlkçağ felsefesinin ve hekimliğinin islam dünyasında tanınmasını sağladı. Çağdaşlarından İbni Heysem ve İbni Sina ile bilimsel konularda bilgi alışverişinde bulundu. Başlıca yapıtları: *Makale fi'ş-şarab* ve *Makale fi'l- kuvva üt-tabia*'dır.

EBÜLFEREC İBN ÜL-CEVZİ → İBN ÜL-CEVZİ.

EBÜLFETH RAZİ, Ebülferec Razi de denir, selçuklu veziri (öl. 1074). Selçuklu sultanı Tuğrul'un veziriydi. Buveyhi emiri Ebu Kaliçar tarafından hapse atıldı ve aynı yıl öldürüldü.

EBÜLFEYZ FEYZİ, hintli şair ve bilgin (? 1547-Lahor 1598). Ağra'da müderrislik yaparken şiirleriyle Ekber Şah'ın ilgisini çekti ve onun tarafından korundu. Başlıca yapıtları: *Ekbername, Divan-ı Süley-*

man ve Belkis, Nal u damen, Heft kişver vb.

EBÜLFİDA (İmadettin İsmail bin Ali bin Mahmut), eyyubi emir, tarihçi ve coğrafyacı (Şam 1273-Hama 1331). İyi bir öğrenim gördü. On iki yaşındayken babası Melik ül-Efdal Nurettin Ali'nin Haçlılar'a karşı yaptığı savaşlara katıldı. Hama emirliği ortadan kalkınca (1299) Memluklar'ın hizmetine girdi. 1310'da Hama valisi oldu, iki yıl sonra Şam valisi Tengiz'e bağlandı. Sonraki yıllarda Mısır'ı ziyareti durumunu güçlendirdi; memluk sultanının kendisine hükümdarlık alametleri ile Melikülmüeyyet unvanını vermesi (1320) ona Suriye valileri üzerinde yetki sağladı. Yapıtlarından 1329'a kadar gelen tarihi *Muhtasaru tarih il-beşer* ile 1321'de tamamladığı coğrafyaya ilişkin *Takvim ül-büldân* günümüze ulaşabilmiştir.

EBÜLGAZİ BAHADIR HAN (Urgenç 1603-Hive 1663), şeybani hanedanından Hive hanı ve tarihçi (1645-1663). Cengiz Han soyundan gelen Arap Muhammet Han ile Mihr Banu Hatun'un oğlu. Babası tarafından Kat'a vali olarak atandı (1619). Kardeşleri İlbars ile Hubeş'in ayaklanmaları sırasında babasının yanını tuttu. Babası kardeşleri tarafından öldürülünce Buhara hanı İmam Kuli Han'a sığındı (1620). Ağabeyi İsfendiyar Han'ın hükümdarlık savaşımına yardım etti. 1623'te tahta çıkan İsfendiyar Han, ona Urgenç'i vererek ödüllendirdi. Tahtı Mangişlak ve Balhan Türkmenleri'nin yardımıyla kazanan İsfendiyar Han'ın baskı yaptığı Özbekler'i çevresinde toplayarak ağabeyine karşı tavır aldı. İsfendiyar Han, bu hareketi zorla bastırınca Kazakistan'a kaçtı (1626). Ağabeyinin yokluğundan yararlanarak Hive kalesi'ni ele geçirdi(1628). Ancak, İsfendiyar Han dönünce yakalanarak Safeviler'in egemenliğindeki Ebiverd'e sürüldü (1629). Safevi hükümdarı Şah Safi'den yakın ilgi gördü; İsfahan'a yerleştirildi. Burada kaldığı sürece farsça öğrendi; türk tarihiyle ilgili araştırmalar yaptı. İsfahan'dan kaçtıktan sonra bir süre Kalmuklar'ın yanında kalarak moğol dilini ve geleneklerini öğrendi. Aral Özbekleri'nce Urgenç'te han ilan edildi (1642). İsfendiyar Han'ın ölümü ve hanlığını tanımayan Buhara Özbekleri'nin çekilmeleri üzerine Hive'ye gelerek tahta çıktı (1645). Yönetimini Buhara Özbekleri'ne, Safeviler'e ve Kalmuklar'a karşı savaşarak korudu; Türkmenler'in başkaldırılarıyla uğraştı, bir ziyafet bahanesiyle topladığı 2 000 kadar türkmeni öldürttü. Yerini oğlu Enüşe'ye bıraktıktan kısa bir süre sonra öldü. Çağatayca yazdığı tarih yapıtlarıyla da tanınan Ebülgazi Bahadır Han, Oğuzlar'ın tarihi niteliğindeki *Şecere-i terâkime* (1659) adlı ünlü yapıtını Reşidettin'in *Cami üt-tevarih*'inden yararlanıp, yerel türkmen *Oğuznameleri* ile karşılaştırarak yazdı. Yapıt Tumanskiy tarafından rusça olarak 1892'de, TDK tarafından çağataycası çoğaltma yoluyla 1937'de yeniden yayımlandı. *Şecere-i türk* adlı ikinci yapıtında ise XV. yy. ortalarından başlayarak Şeybaniler'in tarihini anlatır. Fransızca, almanca, ingilizce, rusça gibi batı dillerinin yanı sıra Ahmet Vefik Paşa (1864), Rıza Nur (1925) ve yeni abece ile M. Ergin tarafından (1975) türkçe olarak da yayımlandı.

EBÜLHASAN (Ali bin Ebu Sait Osman) [öl. 1351], Merini hükümdarı (1331-1348). Babasının yerine tahta çıktı ve yetenekli bir asker olarak topraklarını genişletmeye koyuldu. Abdülvadiler'in elinde bulunan Tlemsen'i kuşattı; 1337'de zapt etti. Oğlu Abdülmelik komutasında gönderdiği kuvvetler, İspanyollar'ın elinde bulunan Cebelitarık'ı ele geçirdi (1339); ancak Abdülmelik bu savaşlar sırasında öldü. Bunun üzerine bizzat harekete geçerek İfrikiye limanlarından sağladığı gemilerle Tarifa yakınında karaya çıktı; ama Rio Salado'da Castilla kralı Alfonso XI ve Portekiz kralı Afonso IV'ün birleşik kuvvetleri karşısında bozguna uğradı (1340). Bu sefer, Meriniler'in Endülüs'ü kurtarma girişimlerinin sonuncusu oldu. Ebülhasan, bundan sonra İfrikiye üzerindeki emellerini gerçekleştirmeye çalıştı; başarılı bir dönemden sonra Kayrevan'da ağır bir yenilgiye uğradı. Meriniler'in Mağrib'deki durumunu sarsan bu yenilginin ardından oğlu Ebu İnan tarafından tahtından indirildi.

EBÜLHASAN Nakkaşbaşı, türk kökenli iranlı tezhipçi (öl. 1883). Kaçarlar'dan Nasirettin Şah döneminde yaşadı. Cilt ve kalemdanlar üzerine yaptığı tezhipleriyle ünlüydü. Babası Allahverdi Han da nakkaştı.

EBÜLHASAN NADİR ÜZ-ZAMAN, iran kökenli moğol minyatür ressamı (1589 - ?). Babası da ressam olan sanatçı imparator Cihangir'in döneminde (1569-1627), saray ressamı olarak eğitildi. Baba-oğulun çalışmalarıyla iran çizgi ve renkleri moğol resminde etkili oldu. Avrupa resim ve gravürlerini inceleyip kopya ettiğinden, bir süre sonra portre ressamı olarak ün kazandı. Gülistan sarayı'nın bir albümünde kendisininkiyle birlikte çağdaşı dört sanatçının da portresi vardır. Çok azında imzası bulunmakla birlikte yirmi kadar yapıt sanatçıya bağlanır. En önemli resimlerinden biri Cihangir'i, elinde babası Ekber'in resmiyle gösteren yapıtıdır (Paris, Musée Guimet).

EBÜLHAYR (1412-1468), özbek hanı (1429-1468), Cuci'nin oğlu Şıban'ın soyundan. Hizmetinde bulunduğu Cameduk Han bir ayaklanma sonunda öldürülünce hapsedildi. Bir süre sonra serbest bırakıldı ve Tura (Sibirya) ülkesinde han ilan edildi. Aynı soydan hanları yenerek Kıpçak ülkesinin büyük bölümüne egemen oldu. Mahmut ve Ahmet hanları yenerek Ordu-Bazar'ı zapt etti. Timurlular'dan Seyhun üzerindeki Sıgnak, Arkuk Suzak, Akkurgan, Özkent'i aldı ve Sıgnak'ı başkent yaptı. Şahruh'un ölümünden sonra timurlu Ebu Sait'e yardım etti; Semerkand'da hükümdarlığını ilan eden Abdullah'ın ortadan kaldırılmasında etkili oldu. Kalmuklar karşısında ağır bir yenilgiye uğradı ve Sıgnak'a çekilmek zorunda kaldı. Bir anlaşmazlık sonucu özbek boylarının bir bölümü (kazak diye anıldılar) ülkeyi ve Ebülhayr'ı terk ederek doğuya göç ettiler (1465). Kurduğu devlet ölümünden sonra çöküş sürecine girdiyse de kısa bir aradan sonra torunu Muhammet Şeybani tarafından diriltildi.

EBÜLHAYR AHMET EFENDİ Damatzade, türk şeyhülislam (İstanbul 1665-*ay. y.* 1741). Anadolu kazaskerlerinden olan babası Mustafa Efendi, şeyhülislam Yahya Efendi'nin damadı olduğundan "Damatzade" diye anılır. Çeşitli medreselerde müderrislik yaptı. Selanik, Bursa ve İstanbul kadılıklarında, Anadolu (1710) ve Rumeli (1715, 1719, 1725) kazaskerliklerinde bulundu. Şeyhülislamlığa getirildi (1732). Yaşlılığı nedeniyle elleri titrediğinden Mahmut I tarafından imza yerine mühür kullanmasına izin verildi. Kâtip Çelebi'nin *Cihannüma* adlı yapıtının müsvetlerini İbrahim Müteferrika'ya vererek basılmasını sağladı. Yaşlılığı ve hastalığı nedeniyle görevden alındı (1733).

EBÜLHAYR RUMİ, türk yazar (XV. yy.). Yaşamıyla ilgili bilgi yoktur. Cem Sultan'ın emriyle Anadolu'nun çeşitli yerlerini dolaşarak din savaşçısı Sarı Saltuk'un epik nitelikli menakıbını tek yapıtı olan *Saltukname**'de (1474-1489) topladı.

EBÜLHEVL a. (ar. *eb* ve *hevl*, korku'dan *ebü-l-hevl*, korku babası). *Esk.* Mısır'da ehramlar civarında, insan başı biçimindeki taş figür; sfenks.

EBÜLHÜSEYN EL-BASRİ (Muhammet bin Ali bin et-Tayyib), mutezile mezhebi kelamcı ve fıkıhçısı (Basra ?-? 1044). Yaşamının büyük bir bölümünü Bağdat'ta geçirdi. Kelam konularında mutezilenin Basra okulu görüşünü benimsedi. En tanınmış yapıtları, ilk mutezile yanlılarının, kitaplarında mezheplerini savunmak için öne sürdükleri kanıtları konu edinen *Kitâbu tasaffuh il-edille* ile fıkıhla ilgili *Kitâb ül-mu'temet fi usûl il-fıkh*'tır.

EBÜLİYOSKOPİ ya da **EBÜLİYOMETRİ** a. (fr. *ébullioscopie, ébulliométrie*). Termodin. KAYNAMAÖLÇÜM'ün eşanlamlısı.

EBÜLKASIM, selçuklu emiri (XI. yy.). İznik'i ele geçiren Süleymanşah'ın hizmetindeydi. Antakya'yı fethe giderken İznik ve çevresinin yönetimini ona bırakan Süleymanşah'ın ölümü (1086) üzerine bağımsızlığını kazandı; Bizans ile yapılan anlaşmayı bozarak Marmara kıyılarına akınlar yaptı; Bithynia'yı yağmaladı, Gemlik'i zapt etti ve burada gemiler yaptırmaya başladı. Ancak, kendisine karşı harekete geçen bizans kuvvetlerine yenilerek İznik'e çekildi; yapılmakta olan gemileri yakıldı. Melikşah'ın, Anadolu'ya bir ordu göndermesi üzerine İstanbul'a giderek Bizans imparatoru ile anlaştı. Önce Porsuk, ardından Bozan komutasındaki selçuklu ordularının İznik'i ele geçirme girişimlerini, Bizans'ın da yardımıyla sonuçsuz bıraktı. Ancak, İznik'te bağımsız olarak hüküm süremeyeceğini anladığından Melikşah'tan af dilemek üzere İsfahan'a gitti. Ama sultan, kendisini kabul etmedi ve Bozan ile anlaşmasını bildirdi. Geri dönerken Bozan'ın kuvvetlerince ele geçirilerek boğduruldu.

Ebülkasım Muhammet bin Ahmet, ünlü bir arap hikâye kahramanı. Adı, *Ebulkasım* adlı kitapta geçer (XI. yy.) Bağdatlı, ikiyüzlü ve asalak biri olarak anlatılır. Ebulkasım'ın adı birçok arap darbımeselinde yer alır.

EBÜLKASIM ZEHRAVİ, asıl adı **el-Zehravi Halef bin Abbas ez-Zehravi,** Batı kaynaklarında adı *Albucasis, Alsaharavius, Azaravius, Azaraguius* ya da *Bucasis* olarak geçer. X. yy.'da Kurtuba'da (Córdoba) yaşamış arap hekim (? - 1013). Kimi kaynaklarda Abdurrahman III'ün (912-961) özel hekimi olduğu ve Hakem II (961-976) döneminde de saray hekimliği yaptığı belirtilir. Kısaca *et-Tasrif* olarak bilinen *et-Tasrif li-men âcize an et-telif* adlı tıp ansiklopedisiyle tanınır. Otuz kitaptan oluşan yapıtta hastalıklar, tedavileri, basit ve bileşik ilaçlar, sağlıkta ve hastalıkta yenecek yiyecekler hakkında bilgi verilir. Yapıt asıl cerrahi hastalıklar ve tedavileri hakkında bilgi veren son kitabıyla ün kazanmıştır. Büyük ölçüde Paul de Aegina'in Huneyn bin İshak tarafından arapçaya çevrilen cerrahiye ilişkin yapıtına dayanan bu kitap üç bölümden oluşur. Sırasıyla dağlama (koterizasyon), kesici aletlerle yapılan ameliyatlar ve kırık çıkıklar hakkında bilgi verilir. Kitapta ayrıca cerrahide kullanılan pek çok aletin resmi çizilmiştir. Bunların birçoğunun Ebülkasım tarafından icat edildiği ve bu resimlerin dünya tıp tarihinde ilk örnekler olduğu görüşü yaygındır. Atardamarların bağlanması ameliyesinin de ilk kez Ebülkasım tarafından uygulandığı öne sürülür. Osmanlı dönemi hekimlerinden Şerafettin Sabuncuoğlu*, *Cerrahiyetü'l-haniye* adlı yapıtını, *et-Tasrif*'in bu bölümünü temel alarak yazmıştır.

EBÜLLEYS ES-SEMERKANDİ (Nasr bin Muhammet), kelamcı ve hanefi mezhebi fıkıhçısı (öl. 984 ya da 1002). İmam ül-Hüda unvanı ile de tanınır. Yaşamı ile ilgili fazla bilgi yoktur. Yapıtları Fas'tan Endonezya'ya kadar bütün islam ülkelerinde bilinir. Başlıcaları: Kuran *Tefsir*'i (İbn Arapşah [öl. 1450] türkçeye çevrildi), hanefi fıkhı el kitabı niteliğindeki *Hizânet-ül fıkıh*, ileri gelen hanefi fıkıhçılarının düşüncelerini içeren *Muhtelif ür-rivaye*, birçok açıklama ile birlikte namaz kılma zorunluluğundan söz eden *el-Mukaddime fi's-selât*, her ikisi de dindarlık ve ahlak ile ilgili *Tenbih ül-gafilin* ve *Bostan ül-ârifin*.

EBÜLMAALİ NASRULLAH BİN MUHAMMET, gazneli yazar (XII. yy.). Gazneli hükümdarı Behram Şah döneminde divan kâtipliği yaptı ve onun isteği üzerine İbn-i Mukaffa'nın *Kelile ve Dimne*'sini yeniden farsça olarak yazdı. Bu yapıt sanat yönünden farsçanın en başarılı ürünlerinden sayıldı.

EBÜLMAHÂSİN İBN TAGRİBERDİ, arap tarihçi (Kahire 1410'a doğr. -öl. 1470), müslümanların fethinden 1469'a kadar olan dönemi kapsayan bir Mısır tarihinin *(Havadis üd-duhûr fî medâ'l-eyyâm ve'ş-şuhûr)* yazarıdır.

EBÜLMÜEYYED EL-BELHİ, iranlı şair, yazar (Belh X. yy.). Samanoğlu hükümdarı Nuh bin Mansur'un (977-997) çağdaşıydı. Pehlevi dili ve mezdekilik geleneklerini iyi biliyordu. İlk düzyazı şehname yazarlarındandı. Kaynaklarda *Acaib ül-büldan, Gurşasbname, Yusuf ve Züleyha* gibi yapıtlarından söz edilir.

EBÜLNEMA BİN MUFADDAL, türk mimar (XII.-XIII. yy'lar). Ahlatlı olan sanatçı özellikle Tercan'daki ünlü Mamahatun kümbeti'yle tanınır.

EBÜLULÂ MARDİN → MARDİN (Ebülulâ).

EBÜLVEFA EL-BUZACANİ, islam matematikçi ve gökbilimci (Buzacan, İran, 940-Bağdat 997 ya da 998). Arap hesap uzmanlarının bilgilerini, kâtip ve tüccarların kullanımına sunmak için, bir aritmetik kitabında toplayıp geliştirdi. Geometride, bir cetvelle ve değişmez açıklıkta bir pergelle çizimler yaptı. Ayrıca sinüslerin hesaplanmasında Ptolemaios'unkinden daha kesin bir yöntem bularak trigonometrinin gelişmesine katkıda bulundu. Matematikle ilgili başlıca yapıtları: *Kitâbun fi mâ yahtacu ileyhi'l-küttâb ve'l-ummâl min ılm il-hisâb* (Hesap bilimindeki işlemlerin ve kayıtların doğurduğu gereksinmeleri karşılayacak kitap), *el-Kâmil* (Ekler), *Kitâb ül-hendese* (Geometri kitabı).

EBÜNNEVM a. (ar. *eb* ve *nevm*, uyku'dan *ebü-n-nevm*, uyku babası). Bot. *Esk.* Haşhaş.

EBÜRREBİ a. (ar. *eb* ve *rebî'*, bahar'dan *ebü-r-rebî'*). Esk. zool. İbibik, çavuşkuşu.

EBÜSSAADET İBN ÜŞ-ŞECERİ ŞERİF HİBETULLAH BİN ALİ → İBN ÜŞ-ŞECERİ

EBÜZZEHEB a. (ar. *eb* ve *zeheb*, altın'dan *ebü-z-zeheb*, altın babası). *Esk.* Varlıklı, çok zengin kimse.

EBÜZZEHEB MEHMET BEY, kölemen beyi (öl. 1775). Kölesi olarak yanında yetiştiği şeyhülbelet Bulutkapan Ali Bey'in önce seraskeri, sonra da damadı oldu. Kayınpederini devirmek için harekete geçen eski şeyhülbelet Keşkeş Hüseyin Bey'i Dimyat yakınlarında yendi. Osmanlı devletine karşı ayaklanan Ali Bey adına Mekke'yi aldı; Suriye ve Filistin'i fethe girişti, Şam'a kadar ilerledi. Ancak, fetihlerini genişletmesini isteyen Ali Bey'in emrine rağmen ansızın Mısır'a döndü; anlaşmazlığa düştüğü Ali Bey'i Mısır'dan kovdu ve yerine geçti. Şeyhülbeletliği osmanlı yönetimince de onaylandıktan sonra üzerine yürüyen Ali Bey'i, Salihiye'de kesin yenilgiye uğrattı. Ali Bey'e yardım eden Tahir Ömer'i cezalandırmak amacıyla Yafa'yı kuşatarak kenti ele geçirdi. Tahir Ömer'in çekildiği Akkâ üzerine yürürken düşmanları tarafından zehirletilerek öldürüldü.

EBÜZZİYA (Ubeydullah Talha), türk gazeteci (İstanbul 1879-Lugano, İsviçre, 1921). Galatasaray'da okurken babası Ebüzziya Tevfik Bey sürgüne gönderilince onunla birlikte Konya'ya giderek orada kaldı (1900-1908). İstanbul'a dönüşünde Matbaa-yı Ebüzziya'nın yöneticiliğini ve Tasvir-i efkâr gazetesinin imtiyaz sahip ve yöneticiliğini üstlendi (1911). Babasının ölümünden (1913) sonra gazetede başyazıları kaleme aldı. İstanbul'un işgalinden (1918) sonra türk milliyetçilerinin kurduğu yeraltı MM grubu örgütünde çalıştı. İstanbul resmen işgal edilince (16 mart 1920) Bekiraña bölüğü'ne hapsedildi ve gazetesi kapatılarak basımevi mühürlendi. Hapisteyken rahatsızlandı. Tedavi için gitmesine izin verildiği İsviçre'de öldü.

EBÜZZİYA (Hadiye Selimoğlu), türk yazar (İstanbul 1883-*ay. y.* 1913). İlk kadın oyun yazarlarındandır. Ruhsan Nevvare adıyla ve Tahsin Nahit ile birlikte yazdığı *Jön Türk* adlı üç perdelik oyunu, 1908'de Mınakyan topluluğu tarafından sahnelendi.

EBÜZZİYA (Abdurrahman Velit), türk gazeteci (İstanbul 1884-*ay. y.* 1945). Ebüzziya Mehmet Tevfik Bey'in oğlu. İstanbul'da Mektebi hukuk'u bitirdi Paris'te hukuk ve siyasal bilimler öğrenimi gördü (1910-1912). Öğreniminin yanı sıra le Figaro ve le Temps gazetesinde muhabirlik yaptı. Türkiye'ye dönüşünde Tasvir-i efkâr'da çalışmaya başladı. İstanbul'un işgali (16 mart 1920) sırasında Malta'ya sürgüne gönderilen türk aydınları arasında yer aldı. Sürgün dönüşünde Tevhid-i efkâr gazetesini çıkardı (26 haziran 1920). Lozan konferansı'na katılan türk delegasyonunda yer aldı (22 kasım 1922). İki kez İstiklal mahkemesi'nde yargılanarak aklandı (1924, 1925). Zaman gazetesini kurdu ve başyazarlığını yaptı (1934). İkinci Dünya savaşı'nın ilk yıllarında yeniden Tasvir-i efkâr'da yazdı. 1943'ten sonra gazete dışı yayımcılıkla uğraştı. Başlıca yapıtları: *Kuyruklu yıldızlar ve Halley kevkeb-i kisvadarı neler olacak* (1912); *Girit, mazisi, hâli, istikbali* (1913); *Tayyarecilik, mâzisi, ehemmiyeti, terakkiyat-ı hazırası* (1913), *Türkiye demiryolları cep atlası* (1931), *Takvim-i Ebüzziya* (1943-1945), *Fen ve sanat ansiklopedisi* (Ancak 1. cildi çıktı, yarım kaldı, 1944).

EBÜZZİYA (Ziyat), türk gazeteci (İstanbul 1911). Ebüzziya Tevfik'in torunu, Talha Ebüzziya'nın oğlu. İstanbul Üniversitesi hukuk fakültesi'ni bitirdi (1937). Tasvir-i efkâr'ı yeniden yayımladı (2 mayıs 1940). Aynı gazeteyi daha sonra Cihat Baban ile ortaklaşa, Tasvir* adıyla çıkardı (1945-1949). Son saat gazetesini de yayım hayatına soktu (1946). Tasvir neşriyatı'nı kurarak çeşitli kitaplar yayımladı. İki dönem (1950, 1954) Konya'dan DP milletvekili seçilerek TBMM'ye girdi. DP'den ayrılarak Hürriyet partisi kurucuları arasında yer aldı (1955). Kısa bir süre Son havadis'in başyazarlığını yaptıktan (1974) sonra siyasal yaşamdan ve gazetecilikten çekildi. Başlıca yapıtları: *Jean-Jacques Rousseau ve liberalizm* (1943), *Nasreddin Hoca fıkraları* (1943), *Machiavel ve machiavelizm* (1944), *Ebüzziya takvimi* (1946-1969, 24 yıl), *Yeni Osmanlılar tarihi* (Ebüzziya Tevfik'in yapıtının eklentilerle yeni basımı, 1973).

EBÜZZİYA (Alev), türk seramikçi (İstanbul 1938). Ortaöğrenimini İngiltere'de tamamladıktan (1955) sonra İstanbul Tatbiki güzel sanatlar yüksekokulu seramik bölümü'nü bitirdi (1958). Aynı yıl Füreya Koral'ın atölyesinde bir süre seramik çalıştı. Almanya'ya giderek seramik çalışmalarını orada sürdürdü (1958-1968). Kopenhag'da özel seramik atölyesi kurdu (1969). Çalışmalarını bu atölyede ve 1970'te Paris'te açtığı atölyede sürdüren sanatçı Türkiye, ABD ve Avrupa'da birçok kişisel sergi açtı, karma sergilere katıldı ve çeşitli ödüller kazandı, yapıtları dünyanın belli başlı müzelerinde, sanat vakfı kuruluşlarında ve özel koleksiyonlarında yer aldı.

EBÜZZİYA TEVFİK (Mehmet), türk gazeteci, yazar ve yayımcı (İstanbul 1849-*ay. y.* 1913). Bir süre devlet memurluğunda bulundu. Ruzname-i ceride-i havadis'e yazılar yazarak gazeteciliğe başladı (1864). Namık Kemal ve arkadaşlarının kurdukları Yeni Osmanlılar cemiyeti'ne katıldı (1866). Tasvir-i efkâr, Terakki gibi gazetelerde; Letaif-i âsar, Diyojen, Çıngıraklı tatar gibi mizah dergilerinde yazdı. Yazılarında öne sürdüğü özgürlükçü görüşleri nedeniyle Şûrayı devlet'teki görevinden uzaklaştırıldı (şubat 1872). Namık Kemal ve arkadaşlarının paylarını ona bırakmaları üzerine Tasvir-i efkâr matbaası'nın sahibi oldu ve yöneticiliğini üstlendi (mayıs 1872). Bu basımevinde Namık Kemal ile birlikte İbret gazetesini çıkarttı (13 haziran 1872-9 temmuz 1872, 19 sayı). Gazete kapatılınca Hadika adlı bir başkasını yayımlandı (9 kasım 1872). Bu gazete de 56. sayısında kapatılınca (29 ocak 1873) Cüzdan adlı bir dergi çıkardı. Dergi, çıktığı gün kapatıldı ve toplattırıldı, türk basın tarihinde toplattırılan ilk dergi oldu (5 şubat 1873). Namık Kemal'ın *Vatan yahut Silistre* adlı oyununun oynatılışından sonra sürgüne gönderilenler arasında yer aldı. Ahmet Mithat Efendi ile birlikte Rodos kalesinde sürgünde kaldı (9 nisan 1873-temmuz 1876). Bu süre içinde yayımladığı yazı ve yapıtlarda, "Ebüzziya" takma adını kullandı ve sürgünden İstanbul'a döner dönmez artık bu adı benimsediğini açıkladı. Kısa süre sonra Ahmet Mithat Efendi ile birlikte batı anlam ve yöntemiyle öğretim yapan Medrese-i Süleymaniye adlı okulu kurdu (1876). Kanunı esasi'yi (anayasa) hazırlayan kurulda görev aldı. Bir süre Bosna mektupçuluğu yaptı (1878-1879). İstanbul'a döndükten sonra çeşitli almanak-takvimler (*Salname-i kameri, Takvim-i nisa* vb.) yayımladı (18 c., 1880-1900). Mecmua-yı Ebüzziya adlı fikir ve sanat dergisinin yayımı ise, 33 yıl sürdü (22 mayıs 1880-Ocak 1913 159 sayı, 15 c.). Arasında kendisinin ve Namık Kemal, Şinasi gibi yazarların yapıtlarının da bulunduğu 114 kitabı Kitabhane-i Ebüzziya adıyla kurduğu yayınevinde gerçekleştirdi. Okul müdürlüğü ve Şûray-ı devlet üyeliği yaptı. Hakkındaki jurnaller üzerine Konya'ya sürüldü (1900) ve II. meşrutiyet'in ilanına kadar bu kentte kaldı (1908). Aynı yıl Antalya mebusu olarak Osmanlı Meclisi mebusanı'nda yer aldığı gibi basımevini yeniden faaliyete geçirip Yeni tasvir-i efkâr'ı çıkardı (26 mayıs 1911). Gazetesini, birçok kez kapatılmasına, kendisinin tutuklanıp hapis yatmasına rağmen değişik adlarla (Tasvir-i efkâr, İntihab-ı efkâr, Hak, Yine tasvir-i efkâr, Yine intihab-ı efkâr, Tefsir-i efkâr) yaşatmayı başardı. Son tutuklanışında Babıâli baskınını gerçekleştiren yeni hükümet tarafından serbest bırakıldıktan kısa bir süre sonra, Kadıköy vapurunda kalp krizi geçirerek öldü. Başlıca yapıtları: *Asar-ı siyasiye-i Reşit Paşa* (1872), *Numune-i edebiyat-ı Osmaniye* (1879), *Cümel-i müntahabe-i Kemal* (1881), *Durub-ı emsal-i Osmaniye* (1884), *Müntehabat-ı tasvir-i efkâr* (1885-1893), *Meclisi mebusan'ın ilk müessir mealisi* (1908), Lügat-i Ebüzziya (2 c., 1886), *Yeni Osmanlılar tarihi* (1913, 3 c., yeni basım 1973-1974, Ziyat Ebüzziya).

EBVÂB çoğl. a. (ar. *bâb*'ın çoğl. *ebvâb*). *Esk.* **1.** Kapılar: *"Ebvâb-ı Ravza-ı Nebevîden firiştegân / Cibrîl'i gördüler nice demdir gider gelür"* (Y. K. Beyatlı). **—2.** Kısımlar, bölümler: *"Bunlar komisyonca ebvâb ve fusûle taksim olunarak..."* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). **—3.** Başvurulacak büyük kapılar. **—4.** Kitap bölümleri. **—5.** *Ebvab-ı irtikâb*, rüşvet kapıları. || *Ebvab-ı müzehheb*, yaldızlı, süslü kapılar. || *Ebvab-ı rahmet*, rahmet, acıma, esirgeme kapıları. —Dilbilg. Arapça fiillerin çekim kalıpları.

EBYAT çoğl. a. (ar. *beyt*'in çoğl. *ebyât*). *Esk.* Beyitler.

EBYAZ sıf. (ar. *beyaż*'dan *ebyaz*). *Esk.* Çok beyaz, apak.

EBYAZİYET a. (ar. *ebyaż* ve *-ıyyet*'ten *ebyaziyyet*). *Esk.* Beyazlık, aklık, temizlik: *"Renksizce, solukça dudaklarının altından dişleri bir ebyaziyyet-i muşaşaa ile parlar..."* (H. Z. Uşaklıgil).

Abdurrahman Velit **Ebüzziya**

Mehmet **Ebüzziya Tevfik**

Alev **Ebüzziya**

ECÂNİB çoğl. a. (ar. *ecnebi*'nin çoğl. *ecânıb*). *Esk.* Yabancılar.

ÉCARPIÈRE (l'), Fransa'da Getigné (Loire-Atlantique) komününde yer, Clisson'un G.-D.'sunda. Uranyum deriştirme fabrikası.

ÉCARTÉ a. (fr. sözc.). Koregr. Bir degagé'nin nasıl yapılacağını belirten terim. (*Ön écarté*, sağa yan dönerek seyirciye doğru yapılan hareket; *geri écarté*, sola yan dönerek, sahnenin gerisine doğru yapılan hareket.)

ECCARD (Johannes), alman besteci (Mühlhausen 1553 - Berlin 1611). Lassus'ten ders aldı (1571-73). Müzikçi olarak, Augsburg, Königsberg, Ansbach ve Berlin'de çeşitli görevlerde bulundu. 250 dolayında çoksesli yapıt besteledi: missa'lar, *Geistliche Lieder*, motet ve çoksesli lied'e yakın bir üslupta dindışı alman lied'leri.

ECCARIUS (Johann Georg), alman işçi militan (Friedrichroda, Gotha yakınında, 1818 - Londra 1889). Dikim işçisiydi, Marx ile birlikte Doğrular birliği'nin Komünistler birliği'ne dönüştürülmesinde rol oynadı (1848). Doğrular birliği'nin benimsediği "Bütün insanlar kardeştir" sloganı yerine Marx ve Engels'in *Komünist parti manifestosu*'nun sonuna koydukları "Bütün ülkelerin işçileri, birleşin!" sloganını ortaya atan odur. Uluslararası işçi birliği'nin kuruluş çalışmalarına katıldı ve konsey genel sekreterliği yaptı (1867-1871). Bu birliğin dağılmasından sonra Büyük Britanya trade-union hareketinde etkin bir rol oynadı.

Ecce homo (*Ecce Homo. Wie man wird, was man ist*), Nietzsche'nin 1888'de yazdığı ve 1908'de yayımlanan özyaşamöyküsü niteliğinde yapıtı. Nietzsche bu kitabında, fikri gelişmesini biçimlendiren yaşamıyla kendi insan anlayışı arasında sıkı bir bağlantı kurar.

ECCE HOMO a. İsa'yı, Pilatus'un karşısında, başında dikenli taç ve üzerinde kırmızı harmaniyle gösteren tasvir.
—ANSİKL. XV. yy.'dan başlayarak sanatçılar *İsa'nın halkın karşısına çıkarılması* olarak bilinen bu yargılama sahnesini sık sık işlediler. Ecce homo, alayа alınan İsa'nın resmidir (kırmızı üstlük, dikenli taç, kamış asa). Ortaçağ sonlarının adı bilinmeyen heykelcilerinin yanı sıra, resimde Van der Weyden (Londra), Bosch, Q. Metsys (Prado), Fra Bartolomeo (Floransa), daha sonra Correggio (Londra), Tiziano (Madrid, Viyana, Saint Louis), Tintoretto (Münih), Annibale Carracci (Münih), G. Reni (Dresden, Louvre), Guercino (Torino), Dürer (Venedik), Van Dyck (Viyana), P. Mignard (Louvre) ve Daumier'nin (Essen) tabloları sayılabilir. Leidenli Lucas, Rembrandt ve Callot da Ecce Homo gravürleri yaptılar.

Ecce homo. Çokrenkli tahta heykel Brabant, XV. yy.'ın ikinci yarısı (*Hôtel-Dieu, Beaune.*)

E. Lessing-Magnum

ECCHELENSİS ya da **ECHELENİSİS** → İBRAHİM İBNİ DAVUT EL-HÂKILÂNI.

ECCLES, Manchester'ın (Büyük Britanya) batı banliyösü; 38 400 nüf. Konut ve sanayi (makine, petrokimya, şekercilik) merkezi.

ECCLES (*sir* John Carew), avustralyalı nörofizyolog (Melbourne 1903). Sydney'de bir tıp araştırma laboratuvarı müdürlüğüne atandı (1937). Yeni-Zelanda'da Otago Üniversitesi'nde fizyoloji profesörlüğü yaptı (1944-1951). Daha sonra Avustralya'ya dönerek Canberra Üniversitesi'nde çalışmaya başladı. Sinapslardaki iletim mekanizmaları ve sinir hücrelerinin uyarılma ve engellenme olguları üzerinde çalıştı. A. L. Hodgkin ve A. F. Huxley ile birlikte sinir liflerinin elektrofizyolojisi konusundaki buluşlarıyla 1963 Nobel tıp ve fizyoloji ödülü'nü aldı.

ECDAT çoğl. a. (ar. *cedd*'in çoğl. *ecdâd*). *Esk.* Büyük babalar, atalar: *"Hiçbir zaman ahfat bir ecdat birbirini bizim ikimizden ziyade anlamamıştır"* (Sami Paşazade Sezai, XIX. yy.).

ECE a. (esk. türkç. *eçe*, büyük kardeş'ten). **1.** Kraliçe. **—2.** Ana. **—3.** Ak sakallı, ihtiyar.

ECE AYHAN, soyadı ÇAĞLAR, türk şair (Datça, Muğla, 1931). Ankara Siyasal bilgiler fakültesi'ni bitirdi (1959). Gürün, Alaca, Çardak ilçelerinde kaymakam olarak görev yaptı (1962-1966). Memurluktan ayrılarak İstanbul'da çeşitli yayınevlerinde çalıştı. *Kınar hanımın denizleri* (1959), *Bakışsız bir kedi kara* (1965), *Ortodoksluklar* (1968), *Devlet ve tabiat* (1973) [bu 4 yapıtı bir araya getiren toplu yayın: *Yort savul*, 1977], *Zambaklı padişah* (1981) kitaplarında ikinci* yeni'nin dil deformasyonlarını, anlam kapanıklığını sonuna dek sürdüren bir şiir yolu izledi. Şiirini tarihten, kapalı çevre kültürlerinden, az bilinen kaynaklardan, kitaplardan derlenmiş malzemeyle kurdu. Yer yer anılara, günlük yaşama, farklı inançlara, seyirlik oyunlara, toplumsal ve ekonomik koşullara anıştırmalar yaparak geçmişe ve bugüne ait değişik görüntüler canlandırdı. Yöneldiği konular arasında cinsellik, özellikle de eşcinsellik geniş yer tuttu. Kıyıya itilmiş insanların sorunlarına, yalnızlıklarına, tedirginliklerine "karaduygululuk" dediği karamsar bir bakış açısıyla eğildi. Son yapıtları: *Defterler* (günlük, 1981), *Kolsuz bir hattat* (düzyazılar, 1987), *Çanakkaleli Melahat'a iki el mektup ya da özel bir fuhuş tarihi* (1991).

ECEABAT, Gelibolu yarımadasında Çanakkale iline bağlı ilçe; 9 671 nüf. (1990); 490 km²; 12 köy. Merkezi, Çanakkale'nin karşısında *Eceabat*, 4 055 nüf. (1990). Tahıl, pamuk üretimi, balıkçılık. Eceabat-Çanakkale feribot seferleri.
—Arkeol. ve Mim. Sestos* antik kentinin kalıntıları ilçe sınırları içindedir. Eceabat'tan 5 km uzaklıktaki Bıgalı kalesi Selim III döneminde yapılmaya başlanmış (1807), Mahmut II döneminde bitirilmiştir. Kilitbahir* kalesi ise osmanlı kaleleri içinde başyapıt olarak nitelendirilir. Çok yıkık olan Seddülbahir kalesi mimar Mustafa Ağa'nın ürünüdür (1659).

-ECEK → -ACAK.

ECEL a. (ar. *ecel*) **1.** Yaşamın, alında yazılı olduğuna inanılan sonu; ölüm zamanı (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Ecel beşiği*, insanın her an kayarak üzerinden aşağı düşebileceği çok tehlikeli geçit ya da can güvenliği açısından gerekli koşullardan yoksun taşıt. || *Ecel şerbeti içmek*, ölmek. || *Ecel teri dökmek*, tehlike ve korku içinde bulunma yüzünden bunalıma, çok büyük sıkıntıya düşmek: *Sel basacak diye bütün gün ecel teri döktüler.* || *Ecelden aman olursa*, bir girişimden söz ederken "ölmezsem, ömrüm yeterse, gerçekleştiririm" anlamında söylenir. || *Eceli gelmek*, ölümü ya da yok oluşu önlenemez bir duruma gelmek: *Hastalanan değil, eceli gelen ölür.* || *Eceline susamak*, ölümüne ya da öldürülmesine yol açabilecek tehlikeli davranışlarda bulunmak: *Elini tele değdirme, eceline mi susadın?* || *Eceliyle ölmek*, yaşamı doğal olarak, kendiliğinden sona ermek.
—*Esk. Ecel-i kaza*, kaza sonucu ölüm. || *Ecel-i müsemma*, *ecel-i mev'ud*, doğal ölüm. || *Ecel-i nagehan*, ansızın gelen ölüm.
—ANSİKL. İsl. Allah'tan başka her şeyin bir başlangıcı ve bir de sonu vardır. Her canlı, Allah'ın belirlediği eceli gelince ölür. Kuran'da şöyle denir: "Bir canlının eceli gelince, Allah kesinlikle onu ertelemez" (LXIII, 49), "Her bir ümmetin belirli bir zamanı vardır. O zamanları gelince, onlar ne bir saat geri kalırlar, ne de ileri geçerler" (X, 49).
Ehl-i sünnete göre, doğal olmayan ölümler de eceldendir. Mutezile mezhebiyse bu tür ölümleri, ecel daha gelmeden yaşamın yarıda kesilmesi olarak kabul eder. Örneğin bir kimsenin başkasını öldürmesi, onun eceli gelinceye kadar yaşamasına engel olmasıdır; bu nedenle öldüren, Allah katında sorumludur. Ehl-i sünnet bu sorumluluğu, öldürenin, yaşamı yarıda kesmesine değil, Allah'ın yasağına karşı koymuş olmasına bağlar.

ECEL sıf. (ar. *celal*'den *ecell*). *Esk.* En büyük, çok büyük: *Ecell-i mahlukat* (yaratıkların en büyüğü).

ECELE, Cezayir Sahra'sında, Gadames'in G.'inde ve Libya sınırının yakınında yer alan petrol yatağı; boruhatlarıyla Sıhira'daki Tunus limanına ve Cezayir boru şebekesine bağlanır.

ECEMİŞ ya da **TEKİR çukuru,** Bolkar dağları ile Aladağlar kütlesini birbirinden ayıran tektonik kökenli çukur alan. Adana karayolunun izlediği bu çukur alan, Eosen devrinde sol atımlı yırtılma fayları ile oluşmuş, Bolkar ve Aladağ kütleleri bu faylar boyunca birbirlerine göre 50 km kadar yer değiştirmiştir.

-ECEN → -ACAN.

ECEVİT (Fahri), türk hekim ve siyaset adamı (İstanbul 1895 - *ay. y.* 1951). Ressam Nazlı Ecevit'in eşi, eski başbakan ve CHP genel başkanlarından Bülent Ecevit'in babası. İstanbul Darülfünun tıp fakültesi'ni bitirdi (1918). Adli tıp müessesi'nde uzmanlık çalışmasını tamamladıktan sonra Ankara Adli tıp tabipliği'ne atandı (1925). Ertesi yıl Ankara Hukuk mektebi adli tıp hocalığı görevine getirildi. Adli tıp profesörü oldu (1927). Kastamonu'dan milletvekili seçilerek TBMM'de bulundu (1943-1950). *Adli tıp dersleri* (1934) adlı bir kitabı var.

ECEVİT (Nazlı), türk ressam (İstanbul 1900 - Ankara 1985). Prof. Fahri Ecevit'in eşi, eski başbakanlardan Bülent Ecevit'in annesi. Darülmuallimat*'ı (1915), Sanayi-i nefise mekteb-i âlisi'ni (Güzel sanatlar akademisi) bitirdi (1922). Akademi'nin ilk kız öğrencileri arasında yer aldı. Ankara ve İstanbul'da kız liselerinde, Ankara Devlet konservatuvarı'nda resim öğretmeni olarak çalıştı (1922-1941).
İzlenimciliğin etkilerini taşıyan gerçekçi üslubunun oluşmasında atelyelerinde eğitim gördüğü Mihri Müşfik ve Feyhaman Duran'ın etkileri görülür.

ECEVİT (Rahşan), türk siyasetçi (İzmir 1923). Arnavutköy amerikan kız kolleji'ni bitirdi. Bülent Ecevit ile evlendi (1946). 1983'te siyasal partilerin kurulması serbest bırakılınca, siyaset yapması yasaklanan eşinin yerine, sosyal demokrat bir parti kurma girişiminde bulundu. Kurulan DSP'nin başkanı seçildi. 1986 milletvekili ara seçimlerinde İzmir'den adaylığını koyduysa da kazanamadı. 1987'de parti genel başkanlığını, siyaset yasağı kaldırılan Bülent Ecevit'e devretti.

ECEVİT (Bülent), türk siyaset adamı, gazeteci (İstanbul 1925). Prof. Dr. ve CHP milletvekili Fahri Ecevit'in oğlu. Robert koleji bitirdi (1944). İki yıl Ankara Üniversitesi dil, tarih-coğrafya fakültesi'nde ingiliz filolojisi okudu; bir yandan da Basın-yayın genel müdürlüğü'nde çalışmaya başladı. Rahşan Aral ile evlendi (1946). Aynı yıl Londra basın ataşeliğinde görev aldı. İktidar değişikliği (1950) üzerine Ankara'ya dönerek CHP'nin yayın organı Ulus gazetesinde sanat eleştirmenliği, çevirmenlik ve fıkra yazarlığı yaptı. Ulus kapanınca (1952) Yeni Ulus ve Halkçı gazetelerinde yazmayı sürdürdü. 1954'te ABD'ye giderek üç ay süreyle Winston Salem Journal gazetesinde çalıştı. 1957'de Rockefeller bursu ile ikinci kez ABD'ye gitti; Harvard Üniversitesi'nde sekiz ay Ortadoğu tarihi ve sosyal psikoloji üzerine çalışmalar yaptı. Aynı yıl yurda döndü, 1957 seçimlerinde CHP'den Ankara milletvekilliğine; CHP'nin XIV. kurultay'ında (1959) parti meclisi üyeliğine seçildi. 27 mayıs 1960'tan sonra, CHP kontenjanından, Kurucu meclis üyesi oldu. 1961 seçimlerinde Zonguldak milletvekili seçildi. 1961-1965 İnönü hükümetlerinde çalışma bakanlığı yaptı. Bakanlığı döneminde işçi-işveren ilişkilerinin yasal biçimde düzenlenmesi ve düzeltilmesi için çaba gösterdi. Grev, lokavt ve toplu iş sözleşmesi kanunu'nun çıkarılmasına (24 temmuz 1963) çalıştı. 1965'te CHP'de başlayan *Ortanın solu* hareketinin öncüsü oldu. Partinin XVIII. kurultay'ında genel sekreterliğe seçildi (1966). Ortanın solu partinin temel ilkesi kabul edildi. Ecevit, ortanın solu hareketiyle CHP'nin aşırı sola bir duvar çektiğini, AP'de aşırı sağa karşı bir duvar çekerse demokrasinin sürekli yaşama olanağı bulacağını savundu. Parti içinde Ecevit ile Turhan Feyzioğlu arasında çatışma giderek tırmandı. Genel merkez Ecevit'i desteklerken meclis grubu Feyzioğlu'nu tutuyordu. Genel başkan İnönü'de Ecevit'ten yana oldu. Bunun üzerine Feyzioğlu, yandaşı 47 milletvekili ve senatörle CHP'den ayrıldı. Genel sekreter Ecevit CHP'nin köyleri kalkındırma planını açıkladı. "Toprak işleyenin, su kullananındır" sloganını ortaya attı (11 ağustos 1969).

12 mart 1971'deki askeri müdahaleyi, CHP'nin iktidar olmasını engelleme hareketi olarak değerlendiren Ecevit, CHP'nin Erim hükümetlerine bakan vermesine karşı çıktı. Erim'i destekleyen İnönü ile arası açıldı; sekreterlikten istifa etti. Bu uyuşmazlığı çözmek için toplanan CHP'nin V. olağanüstü kurultayında, Ecevit'i destekleyen parti meclisi güvenoyu alınca, partinin denetimini elinden kaçırdığını gören İnönü istifa etti. Kemal Satır ve yandaşları CHP'den ayrılarak Cumhuriyetçi parti'yi kurdular. 14 mayıs 1972'de toplanan CHP VI. olağanüstü kurultayı Ecevit'i genel başkan seçti. 1973 seçimlerinde CHP, 1946'dan beri ilk kez en çok oyu toplayan parti durumuna geldi. Ecevit başkanlığında bir CHP-Milli selamet partisi (MSP) koalisyon hükümeti kuruldu. Hükümet, Erim hükümetinin ABD baskısı altında aldığı afyon ekme yasağını kaldırdı. Kapsamlı bir af yasası çıkarıldı (18 mayıs 1974). Haziran 1974'te toplanan CHP tüzük kurultayı "Demokratik sol" ilkesini benimsedi. Ecevit bu ilkeyi, ülkenin nesnel koşullarına dayanan, doğmaya ve özentiye kapılmayan yerli bir sol düşünce akımı olarak niteledi. Kıbrıs'ta Nikos Sampson'un darbesinden sonra türk soydaşların yaşamlarının tehlikeye girmesi üzerine ordu alarma geçirildi. Londra'ya giden Ecevit, Türkiye gibi Kıbrıs anlaşmalarına garantör devlet olarak imza koymuş İngiliz hükümetinin yetkilileriyle görüştüyse de Kıbrıs' takı oldubittiye karşı bir ortak çözüm bulunamadı. Ecevit hükümeti,adadaki Türkleri korumak için müdahale kararı aldı. "Kıbrıs Barış harekâtı" başladı (20 temmuz 1974). Bunu 14 ağustosta başlayan II. Barış harekâtı izledi. Harekâtların başarılı olmasına ve büyük kamuoyu desteğine rağmen koalisyon ortağı MSP yöneticileriyle af yasası ve Kıbrıs'a müdahalenin kapsamı konularında anlaşmaya varılamadı. Ecevit istifa etmek durumunda kaldı (17 kasım 1974). Güvenoyu alamayan Sadi Irmak ile I. Milliyetçi cephe hükümetleri sırasında muhalefet önderliğini sürdürdü. 1977 seçim kampanyasında "umudumuz Ecevit" ve "Karaoğlan" sloganları, CHP önderini halka benimsetmek açısından etkili oldu. Seçimlerde en çok oyu yine CHP topladı ama Ecevit'in haziran'da kurduğu hükümet güvenoyu alamayınca Demirel ikinci Milliyetçi cephe hükümetini oluşturdu. Tırmanan anarşi ve terör, bozulan iktisadi durumun getirdiği sorunlar CHP içinde bir an önce iktidara geçme eğilimini güçlendirdi. AP'den 11 milletvekiliyle anlaşan Ecevit, Demirel hükümetini düşürerek Demokratık parti, Cumhuriyetçi Güven partisi ve AP den ayrılan milletvekilleriyle üçüncü hükümetini kurdu. Ancak seçim propagandası sırasında ve muhalefet önderi olarak ileri sürdüğü düzen değişikliğini, vaadlerini gerçekleştiremedi. Daha da hızlanan terör, etnik ve dinsel kışkırtmalarla Malatya, Kahramanmaraş gibi kentlerde kıyım boyutlarına ulaştı. Enflasyon hızı da % 100'ü geçti, grevler yayıldı. 14 ekim 1979'da yapılan Senato üçte bir yenileme ve milletvekili ara seçimlerinde CHP çok oy yitirince istifa etmek durumunda kaldı.

12 eylül 1980'deki askeri müdahaleyle milletvekilliği sona erdi. AP genel başkanı Süleyman Demirel ile birlikte Hamzakoy'da (Gelibolu) gözetim altına alındı (13 eylül-11 ekim). Milli güvenlik konseyi genel sekreterinin, eski parti başkanlarının partilerinin liderliğinde kalmayacağını söylemesi üzerine CHP genel başkanlığından istifa etti. 1982'de dış basına verdiği demeçler nedeniyle iki kez tutuklandı, hapsedildi (3 aralık 1981 - 1 şubat 1982, 20 ağustos - 15 ekim 1982). 1982 anayasası'nın geçici 4. maddesi uyarınca, 10 yıl süreyle siyasi partilere üye olması, herhangi bir siyasi partiyle bağlantı kurması yasaklandı. Bu nedenle 1983'te parti çalışmalarına izin verilince bir partiye katılamadı; yerine eşi Rahşan Ecevit DSP başkanı oldu (24 kasım 1985). Eşinin de adaylığını koyduğu 1986 milletvekili ara seçimlerinde DSP'nin düzenlediği gezilerde konuştuğu için bir kaç kez hakkında soruşturma yapıldı. Siyaset yapma yasağı kalkınca, 13 eylül 1987'de DSP'nin genel başkanlığını üstlendi. Aynı yıl yapılan genel seçimlerde partisi % 10'luk barajı aşamadı ve milletvekili çıkaramadı. Ecevit DSP genel başkanlığından ve politikadan çekildiğini açıkladı, ama ocak 1989'da partisinin genel başkanlığını tekrar üstlendi. Mart 1991'deki olağan kurultayda bir kere daha genel başkan seçildi. Aynı yıl yapılan genel seçimlerde Zonguldak milletvekili oldu.

Ecevit, edebiyatla da uğraştı. Şiirler yazdı, Tagore, T. S. Eliot'tan çeviriler yaptı. İlk şiirleri Hep bu topraktan ve Yücel dergilerinde yayımlandı. Yapıtları: *Ortanın solu* (1966), *Bu düzen değişmelidir* (1968), *Atatürk ve devrimcilik* (1970), *Şiirler* (1976), *Umut yılı* (1977). Milliyet gazetesi adına Saddam Hüseyin'le Bağdat'ta yaptığı röportaj nedeniyle, Gazeteciler cemiyeti 1990 röportaj başarı ödülü'nü kazandı.

ECFÂN çoğl. a. (ar. *cefn*'nin çoğl. *ecfân*). *Esk.* **1.** Gözkapakları. **—2.** Kirpikler: *"Düşen her dem'a-ı mevhûme ecfân-ı sefîdinden"* (Tevfik Fikret). **—3.** Asma çubukları.

Nazlı Ecevit
Keriman'ın portresi
MSÜ
Resim ve heykel müzesi
İstanbul

ECGFRİTH → EGFRİTH

ÉCHAPPÉ a. (fr. sözc.) Koregr. Kadın dansçının, eğildikten sonra bacaklarını hafifçe açarak, pointe ya da demi-pointe pozisyonunda yükselip baştaki durumuna dönmesi. (Échappé sıçrayarak yapılabilir. *Pointe üzerinde échappé*, bir dönüş hazırlığı olabilir. Ayak yere tam basarken yapılan échappé ise, içe ya da dışa, attitude'de ya da arabeskte yapılacak bir dönüşe hazırlıktır.)

ECHAVE, meksikalı ressam aile. Aileden üç ressam yetişmiştir; hepsinin de adı Baltasar olan bu sanatçılar, meksika resminin 1580'lerden 1680'e kadar uzanan "altın çağ"ında yaşamıştır. Yapıtları Mexico kral naipliği resim müzesi'ndedir.

ECHEGARAY Y EİZAGUİRRE (José), ispanyol bilgin, tiyatro yazarı ve siyaset adamı (Madrid 1832 - *ay. y.* 1916). Kendisine, Bilimler akademisi üyeliğini (1866) sağlayan birçok bilimsel çalışma yayımladı. Milletvekili ve çalışma bakanı oldu (1872). Cumhuriyet rejiminde Fransa'ya sürgüne gitti, daha sonraları Bourbonlar'ın Restauration rejiminde ülkesine geri döndü ve maliye bakanı oldu (1874). Tiyatroya 40 yaşında başladı. Komedileri ve dramları büyük başarı kazandı. Onu üne kavuşturan yapıtları: *El libro talonario* (1874), *O locura o santidad* (1877) ve özellikle de ruhbilimsel bir dram olan *El Gran Galeoto*'dur (1881). Çok yapay ve tumturaklı bir dille yazdığı oyunlarının çoğu, yalnızca son sahnenin etkisi düşünülerek düzenlenmiştir. 1904'te, Frédéric Mistral ile birlikte Nobel edebiyat ödülü'nü kazandı.

Bülent Ecevit (ekim 1973'te)

ÉCHELLES, Fransa'da kanton (Savoie) merkezi, Chartreuse'de, Chambéry'nin G.-B.'sında; 1 197 nüf.

ECHENEİDAE a. Zool. YAPIŞKANBALIKGİLLER familyasının bilimsel adı.

ECHEVARRİA (Juan DE), ispanyol ressam (Bilbao 1875 - Madrid 1931). Varlıklı bir sanayici ailesinin oğluydu. Az sayıda sergi açtı ve portrelerini yaptığı dostları 99 kuşağının yazarlarıydı (Unamuno, Valle-Inclán, Baroja, Azorín, Maeztu...). Zarif natürmort çalışmalarında, burjuva eviçi konforunun (çiçek demetleri) ve kültürün (kitaplar) simgelerine yer verdi. Halk arasından seçilmiş insan tiplerinin yanı sıra, Castilla ve Bask yörelerinden manzaralar da yaptı.

Rahşan Ecevit

ECHEVERRİA (Esteban), arjantinli şair (Buenos Aires 1805 - Montevideo 1851). Bir ara (1826-1830) Paris'te yaşadı, romantik ve demokratik düşüncelere tutkuyla bağlandı. Amerika'ya dönüşünde, *Elvira o la novia del Plata* (1832), *Los con-*

suelos (1834) ve başyapıtı *La cautiva*'yı da içeren *Rimas* (1837) adlı çalışmaları yayımladı. Uçsuz bucaksız çayırları (pampa) konu alan *La cautiva*, Echeverria'ya, ilk romantik amerikalı ve ulusal arjantin şiirinin yaratıcılarından biri olma özelliğini kazandırdı. Rosas'a karşı çıkınca, Montevideo'ya sürgüne gitmek zorunda kaldı. *El matadero* (1838) adlı hikâyesi, bir zorbanın saçtığı dehşete karşı yöneltilen renkli bir suçlamadır.

ECHEVERRİA ÁLVAREZ (Luis), meksikalı devlet adamı (Mexico 1922). Avukattı; 1957'de PRİ'nin (kurumsal devrimci parti) yürütme kurulu genel sekreteri oldu; ertesi yıl başkan López Mateos hükümetinde İçişleri bakanlığı müsteşarlığına getirildi. 1964-1969 arasında Díaz Ordaz'ın başkanlığı döneminde içişleri bakanlığı yaptı. 1970-1976 arasında cumhurbaşkanı olan Luis Echeverría Álvarez, ülkesini uluslararası alanda ön plana çıkarmaya ve Amerika'nın ekonomik nüfuzunu azaltmaya çalıştı. Çeşitli ziyaretleri sırasında (1972-73) Latin Amerika'nın nükleer silahlardan arındırılmasını savundu. SSCB dışındaki nükleer güçler "Tlatelolco antlaşması"nı onaylamayı kabul ettiler; ayrıca, ziyaret ettiği ülkelerin çoğu Meksika'nın, devletlerin iktisadi hakları ve görevleriyle ilgili bir yasanın oluşturulması doğrultusundaki önerisini desteklediler. İç siyasette, tarım reformu ve iktisadi ulusçuluğu yeniden başlatarak ve siyasal açılma girişimleriyle kendisinden öncekilerin izlediği siyaseti sola kaydırdı.

ECHİMYİDAE a. Zool. DİKENLİSIÇANGİLLER familyasının bilimsel adı.

ECHİNOBRİSSUS a. (yun. *ekhinos*, kirpi, ve *brissos*, denizkestanesi'nden). Jura ve Alt Kretase'de çok yaygın düzenli denizkestanesi cinsi. (*Echinobrissidae* familyasının örnek tipi.)

ECHİNOCACTUS a. (yun. *ekhinos*, kirpi [dikenli], ve lat. *cactus*, kaktüs'ten). Yuvarlak gövdeli, gövdesinin üzeri kaba derin dilimli ve sivri dikenli kaktüs cinsi. (Birçok türü vardır: *Echinocactus grusonii* ve *E. ingens* türleri etli bitki meraklılarınca seralarda süs için yetiştirilir. *E. williamsonii*'den *peyotl* denen sanrı uyandırıcı bir alkaloit çıkarılır. Kaktüsgiller familyası.)

ECHİNOCOCCUS a. (yun. *ekhinos*, kirpi, denizkestanesi, ve *kokkos*, tane, böcek'ten). Köpek, tilki ve türüne göre kedi bağırsaklarında asalak yaşayan tenya cinsi. (Onkofor embriyonları kemirgenlerin ve bazen de tarlafarelerinin karaciğerlerinde bulaşıcı kesecikler biçiminde sivilcelenen hidatitler oluşturur. Hidatit kistler ya da ekinokok keseleri koyunlarda 10-15 kg'a ulaşabilir; tenya yumurtaları bulaştığı insanda ekinokokoz hastalığına yol açabilir. Başlıca türleri: köpek tenyası [*Echinococcus granulosus*], ekinokok kesesi [*E. cysticus*], *E. multilocularis*, *E. oligarthus*; şeritler sınıfı.)

—ANSİKL. Köpek asalağı olan köpek tenyasının *(Echinococcus granulosus)* arakonakları kemirgenlerdir (koyunlar, sığırlar, vb.). Köpek tenyası dışkısıyla birlikte embriyoforları (her halkasında yüzlerce embriyofor vardır) da çayırlara dökerek hastalığı kemirgenlere bulaştırır. Et hayvanlarının iç organlarına bulaşan bu tenya, köpek bu hayvanların etinden yiyince yeniden köpeğe bulaşır. *E. multilocularis*' in arakonağı tarlafaresidir. *Echinococcus* cinsi üyeleri normalde arakonak olarak kullanmadığı insana bulaştığında son derece ağır ekinokokoz hastalığına yol açar. Bu hastalık köpek tüylerine dokunma (kirli eller) ya da bunların bulaştığı besinleri yeme sonucu insana bulaşır. *E. multilocularis*'in tilkiden insana geçmesi yabani meyveler aracılığıyla gerçekleşir.

ECHİNOCORYS a. (yun. *ekhinos*, kirpi, ve *korys*, miğfer'den). Kretase devrinin en yaygın fosil denizkestanesi cinsi. (Cins, Kretase devrinin sonunda yaşamıştır ve ikiyanlı bakışım gösteren *Spatangidae* familyasına girer. *Ananchytes* cinsinin eski adı.)

ECHİNOCYAMUS a. (yun. *ekhinos*, kirpi, denizkestanesi, ve *kyamos*, bakla'dan). Düzensiz denizkestanesi cinsi. (Başlıca özelliği çok küçük bedenli [birkaç milimetre] olmalarıdır. Avrupa denizlerinde yaşayan tek türü *Echinocyamus pusillus*'tur. Kıyıdaki kumlara gömülü olarak yaşar ve çok ince dikenleri sayesinde hareket eder.)

ECHİNODERA a. (yun. *ekhinos*, kirpi, denizkestanesi, ve yun. *dere*, boyun'dan). Denizde yaşayan, gözle görülemeyecek kadar küçük yuvarlaksolucanları içeren altşube. (Bedenleri 13 bölütlüdür; geriye çekilebilen bir hortumları vardır; deri değiştirirler ve bedenlerinde çoğunlukla *Xanthella*'lar barınır.) [Eşanl. KİNORHYCHA.]

ECHİNODERMA a. Zool. DERİSİDİKENLİLER şubesinin bilimsel adı.

ECHİNOİDEA a. Zool. DENİZKESTANESİ sınıfının bilimsel adı.

ECHİNOMYİA a. (yun. *ekhinos*, kirpi, ve *myia*, sinek'ten). Dikenli, iri sinekleri içeren cins. (Dikenlerinin uzunluğu 15 mm'yi geçer. Dişisi doğurucudur; larvası çeşitli tırtıllarda asalak yaşar. Bu sinekler maydanozgillerin ya da bileşikgillerin çiçeklerine konarlar, tırtılsineğigiller familyası.)

ECHİNOPS TELFAİRİ a. Zool. Bedeni dikenlerle örtülü, Madagaskar'da yaşayan küçük böcekçil hayvan. (Daha çok adanın güneyinde bol bulunur. Kurak mevsimi uyuşuk olarak geçirir. Tanrekgiller familyası.)

ECHİNOSAURUS a. (yun. *ekhinos*, kirpi, denizkestanesi, ve *saura*, kertenkele, denizbalığı'ndan). Kolombiya ormanlarında yaşayan garip kertenkele cinsi. (Üyeleri gerçek bir ağaç dalına benzer, teyugiller familyası.)

ECHİNOSPHAERA a. (yun. *ekhinos*, kirpi, denizkestanesi, ve fr. *sphère*, küre'den). İlkel *Cystidae* öbeğinden, ışınlı bakışım içinde sıralanmamış levhalardan oluşan küremsi çanaklı, ilkel saplı derisidikenliler cinsi. (Kuzey Avrupa'nın Silures katlarında bu cinsin üyelerine bol miktarda rastlanır.)

ECHİNOSTOMA a. (yun. *ekhinos*, kirpi, denizkestanesi, ve *stoma*, *-atos*, ağız'dan). Ağız çevresinde dikenli bir çerçeve bulunan yapraksolucanlar takımı.(Dikenli çerçeveleri büyük karaciğer kelebeğininkine benzer. *Digenea* sınıfı.)

ECHİNOTHURİİDAE a. Düzensiz denizkestaneleri familyası. (Yumuşak denizkestaneleri genel adı altında toplanan bu familya üyelerinin temel özelliği, testumdaki kireçli levhaların kenarlardan komşu levhalarla kaynaşacak yerde [bu durum testumu sağlam kılar] birbiri üzerine binmeleri ve bağdokusuyla oldukça gevşek bir bağlantı içinde olmalarıdır; levhalar bağdokusu içine gömülerek testuma büyük bir esneklik kazandırır. Familyanın birçok cinsi [örneğin *Phormosoma*] sıcak denizlerin kıyı kesimlerinde ya da çok derinlerde bulunur.)

ECHİNUS a. Şişkin kabuğunun çapı 15 cm'yi aşan denizkestanelerini içeren cins. (Üç dallı dikenciklerin üzerinde, çapraz olarak çok ince dişler sıralanır.)

ECHİODON DENTATUS a. Zool. Sıcak ve ılık denizlerin sığ kıyılarında yaşayan incibalığı türü. (Genellikle kuma gömülü ya da denizhıyarları, gömlekliler gibi hayvanların beden boşluklarında ortakyaşar bir yaşam sürer. İncibalığıgiller familyası; boyu 20 cm'ye kadar.)

ECHİURİA a. (yun. *ekhinos*, dikenli ve *ura*, kuyruk'tan) Uzun hortumlu, bölütsüz, sölomlu deniz kurtları şubesi. (Sarmal bölütlenme bir trokofor larvanın ortaya çıkmasına yol açar. Bu küçük şubenin en iyi bilinen cinsi *Bonellia*'dır.)

Echo, edilgen tipte, iki deneysel amerikan telekomünikasyon uydusunun adı; yüzeyi radyoelektrik işaretleri yansıtan ince bir alüminyum katmanıyla kaplı, büyük çaplı (30 ve 42 m) Mylar türü balonlardan oluşur. 12 ağustos 1960'ta fırlatılan Echo 61 kg'dı ve başlangıçta yerden 600 ile 1 700 km arasında değişen yükseltide yörüngeye oturmuştu. Bu uydu 24 mayıs 1968'de Yer'e düştü. 25 ocak 1964'te fırlatılan Echo 2 ise, 256 kg'dı ve başlangıçta 1 000 ile 1 300 km yükseltide bir yörünge çiziyordu; o da 7 haziran 1969'da düştü. Her iki uydu büyük boyutları nedeniyle Güneş'in batışından biraz sonra ya da doğuşundan biraz önce çıplak gözle kolayca gözlenebiliyordu.

ECHTERDİNGEN → LEINFELDEN ECHTERDINGEN.

ECHTERNACH, Lüksemburg grandükluğünde kanton merkezi, Sauer kıyısında, Almanya sınırında; 4 200 nüf. Eski manastır St-Willibrord bazilikası 1944 bombardımanından sonra yeniden yapıldı, ama VIII. yy.'dan kalma mahzeni ve roman üslubundaki koroyeri korundu. XVI. yy.'dan kalma belediye sarayı. Tarım pazarı. Besin sanayileri. Sentetik dokumalar. —Kaplıca ve turizm merkezi olan Echternach'ın kökeni, 698'de Friesland'ın havarisi aziz Willibrord'un kurduğu manastıra dayanır. Bu manastır, canlı renklerle boyanan elyazmalarının üretildiği bir merkez oldu. Manastırın rahipleri Kutsal İmparatorluk'un prensleriydi. Manastır 1793'te laikleştirildi. Her yıl küçük paskalya yortusuna rastlayan salı günü aziz Willibrord'un mezarı başında danslı bir tören yapılır. — *Echternach kantonu*, 185,5 km^2; 10 600 nüf.

ECİJA, İspanya'da kent, Andalucía'da (Sevilla ili), Genil kıyısında; 35 000 nüf. Müdecar'dan churrigueresco'ya değin çeşitli uslupları yansıtan sarayları, yüksek çan kuleli kiliseleriyle, yunan ve roma kökenli güzel bir kenttir. Tarım merkezi.

ECİL → ECL.

ECİL sıf. (ar. *ecil*). *Esk.* İşini geciktiren, sonraya bırakan.

◆ a. Geciktirilmiş şey.

ECİLLE çoğl. a. (ar. *celil*'in çoğl. *ecille*). *Esk.* Bilgin, erdem ve rütbe yönlerinden büyük olanlar: *Ecille-i rical-i devlet-i âliye* (Osmanlı devlet büyüklerinin önde gelenleri). *Ecille-i üdeba-yı Osmaniye* (Osmanlı edipIerinin uluları).

ECİNNE çoğl. a. (ar. *cenin*'in çoğl. *ecinne*). *Esk.* Ceninler.

ECİNNİ a. (ar. *cinni*, cine ait'ten *ecinni*). **1.** Cin. **—2.** *(Bir yerde) ecinniler top oynuyor*, bir yerin ıssızlığını vurgulamak için söylenir, in cin top oynuyor.

Ecinni *(Demon)*, Lermontov'un lirik-epik şiiri. Yazımı 1829'da başladı ve on yıl sonra, şair sürgündeyken bitti. Dinsel inançlara ters düşen konusu nedeniyle sansür tarafından yasaklandı ve yazarın ölümünden sonra, 1856'da yayımlandı. Bir iblisin, ölümlü bir kadına duyduğu umutsuz aşk, şiirin temasını oluşturur; olay Gürcistan'da geçer. Romantik, karamsar ve acı dolu olan yapıt, değerini şatafatlı ve biraz çocukça etkilerini unutturabilen sözcük uyumuna borçludur.

Ecinniler, Dostoyevskiy'in romanı (1871-72). Bir taşra kentinde, ikiyüzlü ve ödlek birtakım suikastçıların elebaşısı Verhovenskiy, aralarına can sıkıntısından katılan dekadan aydın Stavrogin'i gözünde büyütüp adeta putlaştırmıştır. Arkadaşlarının kendi etkisinden kurtulmak üzere olduklarını sezinleyen Verhovenskiy, içlerinden biri tarafından ele verileceklerine onları inandırır, onlar da bu kişiyi öldürürler. Ne var ki, cinayetin ortaya çıkma ihtimali başgösterir. Bunun üzerine, grup üyelerin-

den Kirilov, kuşkuları kendi üzerine çekmek ve yoldaşlarının tam bir serbestlik içinde eylemlerini sürdürmelerini sağlamak için, kendini öldürmeyi kabul eder. Nihilizmin, tanrıtanımazlığın ve batı fikirlerinin rus devrimcileri üzerindeki olumsuz etkisinin böyle açıklanıp suçlanması ve suikastçıların birer iblis gibi gösterilmesi Dostoyevskiy'in çağdaşlarını şaşırttı. Kaldı ki, bu fikirler, Dostoyevskiy'in uğrunda mücadele edip eziyet çektiği fikirlerdi. Durum, daha sonra, *Stavrogin'in itirafları* yayımlandığında aydınlığa kavuştu. İlk baskıda,yayıncı tarafından sansür edilen bu bölümde yazar, insanoğlunun bütün eylemlerinin temelinde, aşağılanmanın ve acının ruha verdiği derin hazzı görüyordu.

ECİR, -cri a. (ar. *ecr*). *Esk.* **1.** Bir iş ya da hizmet karşılığında verilen şey. **—2.** Sevap: *"İbâdâtının ecrini bulmaya ol"* (Ahmedi, XVIII. yy.). **—3.** Ücret. **—4.** *Ecir sabır dilemek,* başsağlığı dilemek.

—Huk. *Ecri misil,* sahibinin izni olmadan kullanılan bir mal için, bu kullanma karşılığı verilmesi gereken tazminat. (Ecri misil, islam hukukundan gelen bir terimdir ve uygulamada haksız zilyedin ödemesi gereken kullanma tazminatı anlamında bugün de kullanılmaktadır.)

—İsl. huk. *Ecr-i müsemmâ,* sözleşme sırasında tarafların anlaşmaya vardıkları ücret.

ECİR sıf. (ar. *ecr*'den *ecir*). *Esk.* Yalnız belli bir iş ve zaman için iş gören kimse: *"Gündelikçi ve ecir ameleye hiçbir faydası olamazdı"* (Ahmet Muammer ve Şükrü Kaya).

—İsl. huk. *Ecîr-i has,* yalnız sözleşme yaptığı kişi ya da kurumun işini görmek üzere hizmet sözleşmesi yapmış kişi. (İşçiler ve özel hizmetçiler birer ecir-i hastır.) || *Ecîr-i müşterek,* yalnız sözleşme yaptığı kişi ya da kurumun değil birden fazla kişi ya da kuruma hizmet götürebilen kişi. (Terzi, hamal, köy çobanı vb.)

ECİŞ BÜCÜŞ sıf. Hiçbir düzgün yanı olmayan, çirkin görünümlü şey ya da kimse için kullanılır; eğri büğrü, çarpık çurpuk: *Eciş bücüş bir yazı. Eciş bücüş bir adam.*

ECİTON a. Amerika'da, yerleşik yuvalarda yaşamayan ve gezgin bir yaşam süren karınca cinsi. (Zarkanatlılar takımının iğneliler alttakımı; lejyonerkarıncagiller familyası.)

—ANSİKL. *Eciton* cinsi üyelerin temel özelliği, aynı tür içinde yer alan işçi karıncaların oldukça belirgin farklılıklar göstermeleridir; bazılarının uzun ve çengel biçiminde altçeneleri ve büyük bir başları vardır; diğerlerininse bedenleri ve başları küçüktür. *Lejyoner karınca* genel adıyla da bilinen bu cinsin üyeleri, bir milyon bireyden oluşabilen topluluklar halinde yer değiştirerek önlerine çıkan bütün küçük hayvanları adeta silip süpürür hatta evlere bile girerler (bu yüzden bunlara *"ziyaretçi karınca"* da denilmektedir). Evlere daha çok *Eciton praedator* türü girer. Bu karıncalar kısa sürede evdeki bütün böcekleri ve örümcekleri ortadan kaldırırlar.

ECK (Johann MAIER, **Johann** denir), alman katolik tanrıbilimci (Egg an der Günz, Schwaben, 1486 - İngolstadt 1543). Yetenekli bir polemikçi ve Luther'in başlıca rakiplerinden biriydi; Leipzig kolokyumunda (1519) Luther'e, ardından da Reform'un öteki tanrıbilimcilerine şiddetle karşı çıktı.

ECK (İmre), macar dansçı, koregraf ve kumpanya yöneticisi (Budapeşte 1930). Ferenc Nádasi'nin öğrencisi. 1947'de Budapeşte Operası'nın bale topluluğuna katıldı. 1959'dan sonra kendi koregrafilerini sundu. 70'i aşkın bale düzenledi. Bunların üslubu, klasik ve modern üsluplarla caz ve akrobasinin karışımıdır. Pas de deux ve minyatür bale alanında büyük başarı gösterdi. 1960'ta, merkezi Pećs ulusal tiyatrosu'nda olan Sopianae bale-si'ni kurdu. Tüm yapıtları da ilk olarak kendi topluluğu tarafından sahnelendi: *Hiroshima* (1962), *Harika Mandaren* (1965), *Don Juan* (1966), *Descente aux enfers* (1968), *Soir d'été* (1970), *Poupées hongroises* (1971). Bu arada, Belgrad Operası (*Ondine,* 1969), Helsinki Operası (*Fırtına* 1974; *Kalevala,* 1976) gibi kuruluşlarla işbirliği yaptı.

Eckart sadık, alm. **der getreue Eckart,**germen efsanelerinin kahramanı. "Harlunge"leri ve hazinelerini Kral Ermanrich'in açgözlülüğünden korumaya çalıştı fakat başaramadı. Dikkatsiz insanları Venüs mağarasından uzaklaştırma görevini üstlendiği *Tannhäuser* efsanesinde ve Goethe ile Tieck'in çeşitli şiirlerinde yer alır.

ECKARTSHAUSEN (Franz Karl Friedrich VON), alman teozof ve kabalacı (Haimhausen, Yukarı Bavyera, 1752 - Münih 1803). Kimya ve hayvan manyetizmasını gizemcilikle bireştirmeye çalıştı.

ECKEHART (Johannes) → ECKHART.

ECKERMANN (Johann Peter), alman yazar (Winsen an der Luhe, Hannover, 1792 - Weimar 1854). Goethe'nin sekreteri ve dostuydu. *Gespräche mit Goethe in den letzten Jahren seines Lebens* (Goethe ile yaşamının son yıllarında yapılan konuşmalar) [1836-1848] adlı çalışması, yazarın son yılları üzerine değerli bir bilgi kaynağıdır.

ECKERNFÖRDE, Almanya'da kent (Schleswig-Holstein eyaleti), Kiel'in K.-D.'sunda, Baltık denizi kıyısında; 23 100 nüf. Balıkçılık limanı ve sayfiye merkezi. Balık konserveciliği. Makine yapımı. Eckernförde, XVIII. yy.'da bir seramikçilik merkeziydi.

ECKERSBERG (Christoffer Wilhelm), danimarkalı ressam (Blåkrog, Åbenrå yakınında, 1783 - Kopenhag 1853). Kopenhag Akademisi'nde yetişti, Paris'te David'in derslerinden (1810-1813), sonraları Roma'da (1813-1816) yurttaşı Thorvaldsen'in çalışmalarından etkilendi. İncelikli ışık ve renk öğeleri taşıyan açık ve belirgin çizgili kompozisyonlarda ve Roma peyzajlarında gerçekçilikle klasikçiliği bir arada kullandı. Kopenhag'a dönüşünde (1816), Akademi'ye profesör olarak atandı (1818) ve siparişlerden kaynaklanan tarihsel tablolardan çok, Danimarka üzerine yaptığı peyzajlarda, özelikle de deniz peyzajlarında ve portre resimlerinde (*Nathanson ailesi,* 1818, Statens Museum for Kunst, Kopenhag), Danimarka resminin altın çağını niteleyen zarif, açık seçik ve içtenci bir üslup sergiledi.

ECKHART ya da **ECKEHART** (Johannes, **Meister** [usta] denir), alman dominiken tanrıbilimci ve gizemci filozof (Hochheim, Gotha yakınında, 1260'a doğr. -Avignon ya da Köln 1327'ye doğr.). Önce Köln'deki *studium generale*'de, sonra Paris'te öğrenim yaptı ve bu kentte magister unvanını aldı (1302). 1303'te tarikatının Saksonya bölge başkanı, 1307'de Bohemya genel vicarius'u oldu. 1311'de, kendisinden önce yalnızca aziz Thomas Aquinus'a verilmiş bir rütbeyle Paris'te ders okuttu. 1313-1317 arasında önce Strasbourg'da, sonra Frankfurt'ta bulundu; 1323'te Köln'e yerleşti. 1326'da, Köln başpiskoposu, fransisken suçlamacılar aracılığıyla hakkında bir sapkınlık davası açtı; 1327'de, savlarından 28'i papa Johannes XXII tarafından bir bulla ile mahkûm edildi (bu bulla ancak 1329'da yayımlanmıştır). Eckhart'ın etkisi iki bakımdan çok büyük oldu: önce din adamı olarak Rheinland gizemcileri (Tauler, Suso, Van Ruusbroec) akımını başlattı; fakat daha çok, filozof olarak, alman dilinin kuramsal sözlüğünü hazırlayan ve böylece ileride alman idealizmi tarafından benimsenecek olan kavram geleneğini ilk kuranlardan biri oldu. Bundan başka, negatif dinbilim olarak nitelendirilen düşüncesi, skolastik düşünceden kalkarak aşkınlık yönünde bir yaklaşım ortaya koymaya çalışır, bu da Eckhart'ı Heidegger'in temel ontolojisinin öncüsü yapar: bu yaklaşımda söz konusu olan Teslis'in de ötesinde, uygun hiçbir adın bile bulunamadığı bilinmezliğe, yani "öz-üstü tanrısallığa" ya da "öz-üstü hiçliğe" -varlık olarak varlıkulaşmaktır Bu varlık, asla zihin tarafından kavranan bir nesne olamaz; o ancak Tanrı iradesini, Tanrı'nın içimizdeki dolaysız edimi olarak bilen ruhun gizemci bir görüşüyle kavranabilir. Eckhart bu bakımdan aziz Juan de la Cruz'un *Karmel dağına çıkış*'ındaki yuhannacı esinine ve Husserl'in epokhesine yaklaşır. Yapıtları şunlardır: *Quaestiones parisienses* (Paris sorunları), *Opus tripartitum* (Üç bölümlü yapıt), *Liber Benedictus* (Tanrısal teselli kitabı), *Homo Justus* (Soylu insan) ve birçok vaaz ve inceleme kitabı.

ECKHEL (Papaz Joseph Hilarius), avusturyalı nümismat (Enzesfeld 1737 - Viyana 1798). 1774'te Viyana'daki İmparatorluk madalya dairesi müdürlüğü'ne atandı. *Doctrina numorum veterum* (1792-1798) adlı sekiz ciltlik bir yapıtı vardır.

ECKMANH (Janos). macar türkolog (Keszthely, Macaristan 1905 - Kaliforniya 1971). Budapeşte Üniversitesi edebiyat fakültesi'nde macar, türk, alman ve arap dilleri öğrenimi gördü (1925-1929). Lise öğretmenliği yaptı (1930-1942). 1936'da Türkiye'ye gelerek Orta ve Güney Anadolu ağızlarını inceledi. 1937'de arap, türk ve macar dilleri doktorasını verdi. Bulgaristan'da Varna türk ağzına ait malzeme topladı (1938-1939) Ankara Üniversitesi dil ve tarih-coğrafya fakültesi'nde macarca okuttu (1944-1948). İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi'nde, yeni türk filolojisi uzmanı olarak ders verdi (1951-1961). Kaliforniya Üniversitesi'nde (Los Angeles) doğu türkçesi profesörü olarak çalıştı. Başlıca yapıtları: *Macar edebiyatı tarihi* (1946), *Nehc ül-feradis* (tıpkıbasım 1956, metin 1985), *Chagatay Manual* (Çağatayca el kitabı, 1966), *Gedai divanı* (1971), *The eastern turcie translations the Koran* (Kuran'ın doğu türkçesi'nde çevirileri, 1971). Türk dili ve tarihi, karamanlı türkçesi, Anadolu ve Rumeli ağızları, harezm, kıpçak, çağatay türkçesine ait araştırmaları, Türkiye'de ve Avrupa'daki bilimsel dergilerde yayımlandı.

ECKMANH (Otto), alman dekoratör ressam (Hamburg 1865-Badenweiler, Baden-Württemberg, 1902). *Jugendstil* üslubunun önemli bir temsilcisiydi; mobilya, kumaş, seramik modelleri yaptı, abeceler ve matbaa süsleri çizdi.

ECKMÜHL ya da **EGGMÜHL,** Almanya'da (Bavyera eyaleti) köy. Regensburg'un 20 km güneyinde. 22 nisan 1809 yılında Napoléon I, arşidük Karl kumandasındaki Avusturyalılar'ı burada

eciton cinsinden bir karınca

Hans Petersen-Statens Museum for Kunst

Christoffer Eckersberg *Nathanson ailesi* (1818) *Statens Museum for Kunst, Kopenhag*

Téoule-Pix

Écouis kilisesi'ndeki azize Veronica'nın heykeli (XIV. yy.)

Umberto **Eco**

Ecmir Kutbettin tarafından yaptırılan Arha-i-din Ka-Conpra camisi'nin (XIII. yy.) anıtsal anakapısı

yendi. Bu zafer Davout'nun ECKMÜHL PRENSİ unvanını almasını sağladı.

ECKSTEİN (Ernst), alman yazar (Giessen 1845 - Dresden 1900). Özellikle uzun tarihsel romanları (*Die Claudier*, 1881) ve gülmece öyküleriyle tanındı.

ECKSTEİN (Albert), alman hekim (Ulm 1891 - Hamburg 1950). Çağrılı olarak geldiği Türkiye'de Ankara Numune hastanesi çocuk servisi yöneticisi oldu (1935). Yeni kurulan Ankara Tıp fakültesi çocuk hastalıkları kürsüsü profesörlüğüne getirildi (1945). Almanya'ya dönüşünde (1949) Hamburg Üniversitesi tıp fakültesi çocuk hastalıkları kliniği'ni yönetti.

Türkiye'de "noma" üzerinde yoğun çalışmalarda bulundu. Yetersiz beslenme ya da ağır enfeksiyon hastalıkları sonucu çocuklarda kangrenleşmiş ağız iltihabı biçiminde ortaya çıkan bu hastalığın öteki ülkelere oranla Türkiye'de daha çok ve sık görüldüğüne ve büyük bir olasılıkla yüksek düzeydeki sıtma ile ilişkili olduğuna dikkati çekti. Bu hastalıktan ölüm oranını yarı yarıya düşüren bir antibiyotik tedavi uygulaması başlattı. Türkiye'de türkçe olarak yayımlanan başlıca yapıtları: *Noma* (1939), *Çocuk neşvünüma tegaddi ve metabolizmasının fizyolojisi ve patalojisi* (1941), *Türkiye'deki çocuk hastalıkları ve çocukların korunması problemleri* (1947).

ECL ya da **ECİL** ilg. (ar. *ecl*). *Esk.* Nedeniyle, için, -den dolayı anlamlarına gelir: *Li-ecl-il maslaha* (iş için). *Bu ecilden* (bu nedenden, bu yüzden) vb.
—Esk. dilbilg. Ecil sözcüğü, türkçe sözlüklerde "-den", arapçada "li-" ekiyle birlikte kullanılır.

ECL (ing. *Emitter Coupled Logic*'in kısaltması). Elektron. Gigahertz düzeyindeki frekanslarda çalışan, tranzistörleri tıkanmamış ve doymamış tümdevre ailesi.

ECLÂF çoğl. a. (ar. *cilf*, rezil'in çoğl. *eclāf*). *Esk.* Edepsiz, yüzsüz adamlar, baldırıçıplaklar, ayaktakımından olanlar: *"Kim ola bâri bir iki eclâf"* (Şeyhi, XV. yy.).

ÉCLUSE (L'), Hollanda'daki Sluis* kentinin fransızca adı. 1340'ta L'Écluse önündeki büyük deniz savaşında Edward III komutasındaki ingiliz filosu fransız filosunu yok etti (166 gemi kaybedildi). Bu savaş Yüzyıl savaşlarını başlattı.

ÉCLUSE boğazı, Rhône ırmağının Fransa'ya (Ain) girişinden az sonra güney Jura'da açtığı boğaz. K.'inde Crêt d'Eau, G.'inde Vuache dağı yükselir. Cenevre yönündeki bu büyük geçidi (kara yolu ve demiryolu), eskiden, Vauban'ın yaptırdığı *Écluse kalesi* koruyordu.

Nou-Lauros-Giraudon

ECMA sıf. (ar. *cemᶜ*'den *ecmaᶜ*). *Esk.* Fazla birikmiş, çok toplanmış.

ECMAİN be. (ar. *ecmaᶜin*). *Esk.* Hepsi, tümü: *Radıyallahü anhüm ecmaîn* (Tanrı hepsinden razı olsun).

ECMEL sıf. (ar. *cemāl*'den *ecmel*) *Esk.* En güzel, çok yakışıklı.

ECMİR ya da **ACMER**, Hindistan'da (Racastan) kent; 401 930 nüf. (1991). Tekstil sanayisi. İ.S. 1100'e doğru kral Acaya Çavhan Deva tarafından kuruldu. Kente Hindistan'a Çiştiyye tarikatını sokan sufi Muinettin Çişti'nin (öl. 1236) lahti vardır. 1200'de yapımına başlanan Ulu cami, Delhi'dekiyle birlikte, Hindistan'da devşirme gereçlerle islam anıtları yapma girişiminin ilk örneğini oluşturur.

ECNÂD çoğl. a. (ar. *cünd*, asker'in çoğl. *ecnād*). *Esk.* Askerler.

ECNÂS çoğl. a. (ar. *cins*'in çoğl. *ecnās*). *Esk.* Cinsler, türler, çeşitler: *Ecnâs-ı muhtelife* (çeşitli cinsler).

ECNEB sıf. (ar. *ecneb*). *Esk.* **1.** Yabancı, garip. **—2.** Sert başlı at için kullanılır.

ECNEBİ sıf. (ar. *ecneb*, yabancı ve *i*'den *ecnebī*). *Esk.* **1.** İçinde yer aldığı bütüne yabancı olan şey için kullanılır; yabancı: *Ecnebi maddeler.* **—2.** Başka bir devlet uyruğundaki kimse için kullanılır: *Ecnebi turistler. Ecnebi mütehassıslar.*

◆ a. **1.** Başka bir devlet uyruğundaki kimse; yabancı: *Bir ecnebiyle evlenmek.* **—2.** Tamlayan olarak, yabancı bir devletle ilgili: *Ecnebi parası. Ecnebi bayrağı.*
—Nümism. *Ecnebi kuruşu*, Osmanlı döneminde XVII. yy. ortalarında riyal* yerine kullanılan deyim. (İki ecnebi kuruşu bir altın karşılığıydı.)

ECNEBİYE sıf. (ar. *ecnebi*'nin dişl. *ecnebiyye*). *Esk.* **1.** Yabancı, taşralı, konuk. **—2.** Başka devlet uyruğundan olan.

ECNEBİYET a. (ar. *ecnebi* ve *-iyyet*'ten *ecnebiyyet*). *Esk.* Yabancılık, yabancı olmak.

ECNİHA çoğl. a. (ar. *cenāḥ*'ın çoğl. *ecniḥa*). *Esk.* Kanatlar.

ECO (ing. *Electron Coupled Oscillator*' un kısaltması). Elektron. Bir pentot tüp kullanan, elektronik eşlemeli salınım montajı; tübün içinde, kumanda ızgarası devresi ile ızgara-ekran arasındaki eşleme, elektron akısıyla gerçekleşir.

ECO (Umberto), italyan yazar ve göstergebilimci (İskenderiye, 1932). Ortaçağ estetik düşüncesi üstüne incelemeler yazdı. Araştırmalarında ele aldığı konu sanatsal yaratımla kitle iletişim araçları arasındaki ilişkilerdir. Çağdaşlarının bir engel değil de bir değer olarak gördükleri, sanat yapıtının anlaşılmazlığı sorunu üstünde durdu (*Opera aperta*, 1962; *La struttura assente*, 1968; *Trattato di semiotica generale*, 1975): bu düşüncelerle Eco tek bir romanında *Gülün adı*'nda (il Nome della Rosa, 1982), tüm edebiyat kurallarını ve dinsel incelemeden polisiye romana kadar tüm edebiyat türlerini, birini diğeriyle yıkmak üzere kullandı ve birleştirdi. Roman 1986'da Jean-Jacques Arnaud tarafından filme alındı. 1988 yılında yayımlanan *Foucault sarkacı* (il Pendolo di Foucault) da yine büyük yankı uyandırdı.

ÉCOCHARD (Michel), fransız mimar ve şehirci (Paris 1905). Suriye antik eserler kurumundaki görevi sırasında özellikle Palmyra'da çalıştı ve Şam müzesi'ni inşa etti (1936); 1978'de *Filiation des monuments grecs, byzantins et islamiques: une question de géométrie* (Yunan, bizans ve islam anıtlarının sıralanması: bir geometri sorunu) adlı yapıtını yayımladı. 1946 -1953 arasında, şehircilik sorunlarıyla ilgili olarak Fas'a çağrıldı; Casablanca, Fas, Meknes ve Rabat'taki gecekondu sorununa son verdi. "Olabildiğince çok kişi için konut" anlayışıyla Conakry ve Dakar'da düzenlemelere girişti, Sabendé sanayi kentini (Gine'de, Lagneau atölyesiyle birlikte, 1958), Fildişi kıyısı'nda (Abican, 1968) ve Kamerun'da (Yaoundé) üniversite binaları yaptı.

économie politique pure (Éléments d') [Saf siyasal iktisadın öğeleri], Léon Walras'ın 1874'te yayımlanan temel yapıtı. Walras, fiyatların belirlenme sürecini, saf siyasal iktasadı simgeleyen ideal bir duruma göre, tam ve mükemmel rekabet koşulları açısından ele alır. Bir denklem sisteminden kalkarak, tüm piyasalarda eş zamanda gerçekleşen genel dengeyi fiyatlar aracılığıyla tanımlar ve ortaya iki özgün düşünce atar: piyasaların karşılıklı bağımlılığı ve denge sürecinin birbirini izleyen pratik düzenlemelerle belirlenmesi.

Economist *(The)*, 1843'ten beri Londra'da yayımlanan haftalık ingiliz iktisat dergisi. Siyasal bağlılığı olmamakla birlikte liberal eğilimli olan The Economist, haberlerinin güvenirliği ve bolluğu ile tanınmıştır.

ECONOMO (Constantin, *baron* VON), avusturyalı nörolog (Brăila 1876-Viyana 1931). Viyana Üniversitesi'nde profesörlük yaptı. 1917 pandemisi sırasında ansefalitin klinik ve anatomik belirtilerini tanımladı; bu hastalığa adı verildi.

Economo-Cruchet ansefaliti. Nörol. 1917-1925 yıllarında büyük ölçüde ölüme neden olan bulaşıcı salgın hastalık. En çok mezansefali etkiliyor ve bulaşıcı hastalık sendromlarının yanı sıra uyuklama, kafa sinirlerinde, özellikle göz devindirici sinirlerde ve miyoklonilerde felç yaratıyordu. Ölüm oranı % 30 dolayındaydı ve tam iyileşme de olabiliyordu. Bununla birlikte, gecikmeli olarak, sekel gibi, akut evreden aylarca, hatta yıllarca sonra, özellikle okülojir, davranış distonisi ve ağız-dil-yüz diskinezisi krizleriyle birlikte akinezi-hipertoni biçiminde bir parkinson sendromu ortaya çıkabiliyordu. Klinik ve yaygınlık verilerine bakılarak bu hastalığın virüs kökenli olduğu kabul edilmiş, ama hastalığa neden olan nörotrop virüsün ne olduğu anlaşılamamıştır. (Eşanl. LETARJİK ANSEFALİT.)

ÉCOUIS, Fransa'da, Eure'de komün, Sen vadisinin K.'inde; 805 nüf. 1310-1313 arasında yapılmış kilise; kilisede, XIV. yy. fransız heykelciliğinin başyapıtları olan bir dizi taş heykel vardır.

ECR → ECİR.

ECRÂM çoğl. a. (ar. *cirm*, cisim'in çoğl. *ecrām*). *Esk.* **1.** Cansız cisimler. **—2.** Ecrâm-ı semaviye (gök cisimleri, yıldızlar): *"... ay ve güneş ve yıldızlar gibi ecrâm-ı semâviyeye arz-ı pirestişten ibaret bulunan..."* (Ahmet Mithat, XIX. yy.).

ECREHOU, Manş denizi'nde gizli kayalıklar ve adacıklar öbeği, Cotentin ile Jersey adası arasında. 17 kasım 1953'te Lahey divanı'nın bir kararıyla Ecrehou (Minquierler'le birlikte) Büyük Britanya'ya verildi.

ECRİBELLATA a. Zool. KRİBELLUMSUZLAR üsttakımının bilimsel adı.

Écrits *(Yazılar)* Jacques Lacan'ın, 1966'da aynı ad altında yayımlanmış yazılarını içeren ve o tarihe kadar uzanan psikanalitik çalışma dönemini kapsayan kitabı. *Écrits*'nin güç anlaşılır üslubu, yazarın da açıkça söylediği gibi, anlama sürecinin karşısına engeller çıkararak, okuyucunun bilinçdışı alanına girebilmesini sağlamak için kasıtlı olarak benimsenmiştir. Okuma güçlüğü, bilinçdışına karşı direnişle özdeşleştirilmektedir. Kitabın, açıkça söylemeyerek imalarla yetinen eksiltili üslubu, bilinçdışının ilkel süreçlerini taklit etmeyi amaçlamakta, okuyucunun bu güçlüklerle özdeşleşerek, etkilerini, okuma sırasında kendi nefsinde duymasını sağlamaya çalışmaktadır. Yapıtına "Écrits" gibi özlü bir ad vererek yazar, aynı zamanda, "yazı" ile "söz" arasındaki farkı vurgulamak istemiştir.

ECS, *European Communication Stallite*'ın (Avrupa iletişim uydusu) baş harflerinden oluşan kısaltma; Avrupa ülkeleri arasında iletişim bağlantıları sağlama':la yükümlü Avrupa telekomünikasyon uyduları ailesi.

ECS işlemsel Avrupa telekomünikasyon uyduları programı 80'li yıllarda Batı Avrupa'yı, bölgesel bir uzay bağlantı ağıyla donatmayı amaçlıyordu. Uyduların Avrupa uzay ajansınca (ESA) yapılıp, Avrupa posta ve telekomünikasyon idarelerine bağlı bir örgüt olan Eutelsat tarafından işletilmesine karar verildi. 500 ila 1 100 kg olarak tasarlanan ECS uyduları, Avrupa fırlatıcı füzeleri Ariane'larla atılarak yer eksenli yörüngelere oturtulur. Uyduların sığaları 12 000 telefon devresi ve iki televizyon kanalı (Eurovision programları için) aktarabilecek kapasitededir. Uydular, avrupa ülkeleri arasında 800 km (sistemin verimlilik eşiği) uzaklıklara değin telefon, telgraf ve teleks bağlantılarının büyük bölümünü üstlenir. ECS uydularından önce deneysel bir platform olan OTS-3 (Orbital Test Satellite n°2), 11 mayıs 1978'de amerikan füzesi Thor Delta ile yörüngeye oturtuldu (bir yıl önce OTS-1'in fırlatılışı başarısızlıkla sonuçlanmıştı). OTS-2 platformu ECS uydularının öncüsü oldu ve Avrupa posta ve telekomünikasyon konferansı ile Avrupa yayın birliği'ne bağlı olarak saptandı. OTS-2 6 000 telefon bağlantısı ya da 4 500 telefon devresi ve iki televizyon kanalı bağlantısı kuracak güçteydi.

ECS 1 uydusu, 16 haziran 1983'de Ariane 1 tipi füzeyle fırlatılarak 16° doğu meridyeni üzerinde yörüngeye oturtuldu. ECS-1, 1991 yılı nisan ayında hizmet süresini tamamlayarak devre dışı kaldı.

ECS-2 uydusu, 4 ağustos 1984 tarihinde uzaya gönderilen Ariane 3 tipi bir füzeyle 7° doğu meridyeni üzerinde yörüngeye oturtuldu. 13 eylül 1985'te yine Ariane 3 tipi bir füzeyle uzaya fırlatılmak istenen ECS-3 uydusu, füzenin, ateşleme devresinde meydana gelen bir arızadan ötürü düşmesiyle tahrib oldu.

Ertesi yıl 15 eylülde, Ariane 3 tipi bir füze ECS-4 uydusunu uzaya götürdü. ECS-4 uydusu 13° doğu meridyeni üzerinde yörüngeye oturtuldu.

ECS-5 uydusu, Ariane 3 tipi bir başka füzeyle 21 temmuz 1988'de uzaya fırlatıldı. Önce 10° doğu, nisan 1991'den itibaren de 13° doğu meridyeni üzerinde yörüngeye oturtuldu.

ECSÂD çoğl. a. (ar. *cesed*'in çoğl. *ecsâd*). *Esk.* Cesetler; gövdeler: *"Milyonla barındırdığın ecsâd arasından / Kaç nâsiye vardır çıkacak pâk ü dirahşân?"* (Tevfik Fikret).

ECSÂM çoğl. a. (ar. *cism*'in çoğl. *ecsâm*). *Esk.* Cisimler: *"O eder harfini ecsâm-ı maaniye suver"* (Nedim, XVIII. yy.).

ECSC, EUROPEAN COAL AND STEEL COMMUNITY'nin (AVRUPA KÖMÜR ÇELİK TOPLULUĞU) kısaltması → AVRUPA TOPLULUKLARI.

ECTOBIUS a. (yun. *ektos*, dışarıda, ve *bios*, yaşam'dan). Genellikle esmer, sarımsı ya da açık renk bedenli küçük hamamböcekleri cinsi. (Kuzey yarıküre ormanlarında, kuru yaprakların ya da çalıların altında bol bulunurlar. *Dictyoptera* takımı, hamamböceğigiller familyası.)

ECTOCARPALES a. (yun. *ektos*, dışta, ve *karpos*, meyve'den). Çok ilkel yapılı esmer suyosunları takımı. (Tallar bir dizi halinde iplik ipliktir. Gamet ve spor üreten organlar iyice belirgindir, ama çevrimler çok sık değişir.)

ECTOPİSTES a. (yun. *ektos*, dışarıda, ve *pistos*, namuslu, sadık). ABD'de yaşayan göçmen güvercin cinsi. (Eskiden çok yaygındı; aşırı avlanma ve yavruların yuvalarından sistemli biçimde yakalanması sonucu 1914'te soyları tükendi.)

ECTOPROCTA a. (yun. *ektos*, dışarıda, ve *proktos*, anus'tan). Ağız çevresindeki kıllı bir dokunaç tacı, U biçiminde sindirim borusu ve lofofor tacının dışına açılan bir anusu başlıca özelliklerini oluşturan, çok küçük, yerleşik, koloniler halinde yaşayan sölomlu lofoforlar şubesi. (*Ectoprocta*, eski yosunhayvanları şubesinin başlıca öbeğidir.)

—ANSİKL. *Ectoprocta*'lar, yapraksı ya da ağaçsı koloniler halinde düzenlenen (hidra kolonilerine benzer) denizde ya da tatlı sularda, yaşayan hayvanlardır. Kolonide her bireyin (ya da zoit) bir iskelet locası (*sistit* ya da *evcik*) ve bir iç organizması (*polipit*) vardır. Polipit dokunaç lofoforunu kastığında bir kapakçık sistiti kapatır. Polipit, aynı zamanda solunumu da gerçekleştiren bir mikrofaj beslenme organıdır. Her birey erdişidir. Yumurtadan siyonot bir larva çıkar; bu larva bir yere tutunur ve başkalaşım geçirerek yeni bir bireye dönüşür; bireyse tomurcuklanarak yeni bir koloni verir. Bazı türlerin birçok tipte zoiti vardır. Bunlar şöyle sıralanabilir: savunmayla görevli *avikula;* temizleme görevini yüklenen *vibrakulum;* olgunlaştırmak için döllenmiş yumurtaları toplayan *ovisel*. *Ectoprocta*'lar iki sınıfa ayrılır: denizde yaşayan,bağımsız dokunaçlardan oluşan lofofor çemberli *Gymnolemata;* tatlı sularda yaşayan, alt kesiminde bir zarla ikişer ikişer birbirine bağlanan dokunaçlardan oluşan at nalı biçiminde lofoforlu *Phylactolemata*.

Eskiden, üç parçalı bir sölomla donanan *Ectoprocta*'lar, *Entoprocta*'larla (sölümsuz) aynı şubeye (yosunhayvanları) sokuluyordu; günümüzde, üyeleri arasında yalnızca yüzeysel benzerlikler bulunan bu iki öbek birbirinden ayrılır ve tek başlarına bir şube oluşturdukları kabul edilen *Ectoprocta*'lar, gene bir lofoforla donanan, üçparçalı sölümlu Foronoidler ve kolsuayaklılarla akraba sayılır. Ne var ki, yosunhayvanları terimi de hâlâ *Ectoprocta*'ları belirtmek için sık sık kullanılmaktadır.

ECTOTROPHA a. (yun. *ektos*, dışarıda, ve *trophe*, yiyecek, büyüme, gelişme). *Thysanura* öbeğinden kanatsız böcekleri içeren alttakım. (Ağız parçaları baştan iyice ayrıdır.)

ECU a. (ing. *European Currency Unit*'in kısaltması). Avrupa para birimi Ekü'nün ingilizce adı. (→ EKÜ.)

ECVED sıf. (ar. *cûd*, cömertlik'ten *ecved*). *Esk.* Aşırı iyi, güzel olan; çok cömert.

ECVEF sıf. (ar. *cevf*, boşluk'tan *ecvef*). *Esk.* İçi boş, kof; bilgisiz, boş kafalı.

—Esk. dilbilg. Üçüzlü kökünün ikinci harfi vav (و) ya da ye (ى) olan arapça sözcükler. Birinciye *ecvef-i vâvi*, ikinciye de *ecvef-i yâyi* denir.

ECVİBE çoğl. a. (ar. *cevâb*'ın çoğl. *ecvibe*). *Esk.* Cevaplar, karşılıklar: *"Verilecek karar mûcibince ecvibesi meclis-i diğerde verilmek üzere..."* (Cevdet Paşa, XIX. yy.).

ECZA a.(ar. *cüz'*'ün çoğl. *ecza'*). **1.** İşlenmemiş ilaç hammaddesi olarak satılan hayvansal, kimyasal ve bitkisel kaynaklı madde. (Eczanelerde ya da sanayide ilaç yapımında kullanılır.) [Eşanl. DROG.] **—2.** Bir eczanede bulunan ve reçeteye göre hazırlanacak ilaçların yapımında kullanılan galenik, kimyasal ve bitkisel maddelerin tümü. **—3.** *Ecza dolabı*, ilaç ve benzeri nesneleri saklamaya yarayan, içi bölümlere ayrılmış küçük dolap.

—*Esk. Eczâ-i nariye*, ateşlenici kimyasal maddeler. ‖ *Eczâ-yi tıbbiye*, ilaçlar.

—Eczc. *Ecza deposu*, ilaç yapımcıları (ilaç fabrika ve laboratuvarları) ile eczaneler arasında aracılık yapan dağıtım kuruluşu. ‖ *Ecza dolabı*, eczane bulunmayan yerlerde çalışan hekimlerin bulundurabilecekleri ilaçlar. (Bu hekimler Sağlık ve sosyal

ESA

ECS
Avrupa telekomünikasyon uydusunun temsili resmi

yardım bakanlığı'nın izniyle türk kodeksinde yazılı hazır ilaçları muayenehanelerinde bulundurabilir ve bunları tedavi ettikleri hastalara, üzerlerinde yazılı bedelle satabilirler.)

—Esk. sil. *Ecza yatağı*, kapsüllü tüfek ve tabancalarda, ateşleme eczasının içine yerleştirildiği, ortası hafif çukur ve namluya bir kanalla bağlı parça.

—Kibrç. *Fosfor eczası*, su katılmış amorf kırmızı fosfor ile zamktan oluşan ve sürüldüğü yüzeyde, kuruduktan sonra emniyetli kibritlerin sürtme yüzeyini oluşturan karışım. ‖ *Kibrit başı eczası*, kibrit başı oluşturmada kullanılan kıvamlı karışım. (Kibritin ucuna bir damla sürülen bu karışım katılaştıktan sonra kibrit başını oluşturur.)

ECZA çoğl. a.(ar. *cüz'*'ün çoğl. *ecza'*).**1.** Cüzler, bölümler, parçalar: *"Bir bir kopup ayrılmadan ecza-yı tenin / Bir bir tel ayır lâtif bir perçemden"* (Y. K. Beyatlı). **—2.** Ciltlenmemiş kitap parçaları.

—Ed. *Ecza'yı vezin* ya da *ecza-yı şiir*, aruzda kalıpları oluşturan birbirinden farklı sekiz parçaya (cüz) verilen ad. (Eşanl. TEFİLE.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Isl. *Ecza-yı şerife*, Kuran cüzlerinin, sure ya da enam gibi eserlerin ciltli ve tezhipli olanları. Kuran'ın son dört cüzü de bu adla anılır.

—ANSİKL. Ed. *Ecza-yı vezin* adı verilen sekiz temel kalıp şunlardır: Fa'ûlün (fe'ûlün: ·--), fâ'ilün (fâ'ilât: -·-), mefâ'ilün (·---), fâ'ilâtün (-·--), müstef'ilün (--·-), mef'ûlâtü (---·), müfâ'aletün (·-··-) ve mütefâ'ilün (··-·-). Bunların illet, zihaf gibi değişimleriyle aruz kalıplarındaki öteki parçalar ortaya çıkar.

ECZACI a. **1.** Eczacı diploması olan kimse. (Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde eczacılık yapabilmek için türk vatandaşı olmak, eczacılık fakültesinden diplomalı olmak [yabancı ülkelerde eczacı diploması alınmışsa diplomanın denkliği usulünce onaylanmış olmak], diploması Sağlık ve sosyal yardım bakanlığı'nca tescil edilmek, eczacılık yapmaya engel hali [suç, hastalık, vb.] bulunmamak gerekir.) **—2.** Eczanesinde ilaç yapan ya da hazır ilaç satan diplomalı kimse. ‖ *Eczacı kalfası*, eczacı yardımcısı. ‖ *Hastane eczacısı*, sağlık ve sosyal yardım müdürlüğünce açıl-

Büyük Larousse

ecnebi tüccar
Atatürk kitaplığı, İstanbul

masına izin verilen hastane eczanesinde eczacılık yapan eczacı.

ECZACIBAŞI a. Tıp. tar. Osmanlı İmparatorluğu'nda görev yapan eczacıların başı. Hekim-eczacı ayrımı Batı'da XII. yy.'da, Türkiye'de XIX. yy.'ın ikinci yarısında başladı. Bu tarihten sonra hekimbaşının emrinde bir de eczacıbaşılık makamı ortaya çıktı.

ECZACIBAŞI (Süleyman Ferit), türk eczacı (İzmir 1885 -ay. y. 1973). İstanbul'da Eczacılık yüksek okulu'nu bitirdikten (1904) sonra İzmir Gureba hastanesi'ne eczacı olarak girdi. Hastanenin ecza laboratuvarını çağdaş koşullara göre düzenledi. Baş eczacı oldu (1907). Başarılı ve yararlı çalışmaları nedeniyle İzmir İl genel meclisi tarafından kendisine "Eczacıbaşı" unvanı verildi (1909). Hastaneden ayrılarak (1910) bir eczane açtı ve küçük bir de laboratuvar kurdu. Laboratuvarda hazır ilaç ve kozmetik ürünleri üretimine geçti. Bu konuda Türkiye'deki öncüler arasında yer aldı. Balkan ve Birinci Dünya savaşlarında çeşitli askeri hastanelerde görev yaptı. Cumhuriyet'ten sonra kurduğu laboratuvar giderek büyüdü ve günümüzdeki Eczacıbaşı kuruluşlarının çekirdeği oldu.

Nejat **Eczacıbaşı**

ECZACIBAŞI (Nejat), türk kimyacı ve işadamı (İzmir 1913). Heidelberg Üniversitesi'ni bitirdi (1934). Chicago Üniversitesi'nden yüksek kimya diploması aldı (1935). Berlin Üniversitesi'nde, biyokimya alanında doktora yaptı (1937). Max Planck enstitüsü'nde (Esk. adı Kaiser Wilhelm enstitüsü) asistan olarak çalışmaya başladı. 1939'da Türkiye'ye döndü. İstanbul'da küçük bir laboratuvar kurdu ve vitamin hapları, çocuk mamaları, vb. üretmeye başladı. 1950'de kurulan Türkiye Sınai kalkınma bankası'nın açtığı uzun vadeli kredilerden yararlanarak Eczacıbaşı ilaç fabrikası'nın kuruluşunu gerçekleştirdi (1952). Dış ülkelerdeki başlıca ilaç sanayisi kuruluşları ile yaptığı patent anlaşmaları ve türk uzmanların çalışmaları ile yerli ve yabancı birçok ilacı üretmeye başladı. 1958'de seramik sağlık gereçleri, 1969'da temizlik kâğıtları üretimine geçti. Eczacıbaşı holding aş'yi kurdu (1969). 1974'te kaynak elektrodları, 1982'de sağlık armatürleri üretmeye başladı. Nejat Eczacıbaşı, ekonomik etkinliklerinin yanı sıra kültürler ve sosyal alanlarda da önemli girişimlerde bulundu. (→ ECZACIBAŞI TOPLULUĞU.)

ECZACIBAŞI (Şakir), türk fotoğraf sanatçısı (İstanbul 1929). Londra Üniversitesi'nde bir süre eczacılık öğrenimi gördü (1949-1952). Türkiye'ye döndükten sonra Vatan gazetesinin sanat eki olan "Sanat yaprağı"nın yöneticiliğini yaptı (1952-1954). Eczacıbaşı topluluğu'nda yönetici olarak çalışmaya başladı (1954); topluluğun İcra kurulu ve İlaç grubu başkanı oldu. Türk Sinematek derneği'nin kurucuları arasında yer aldı ve derneğin başkanlığını üstlendi (1965-1975). "Tıpta yenilikler" adlı bir dergiyi, 1968'den sonra belli başlı fotoğraf sanatçılarının yapıtlarına yer verilen "Eczacıbaşı fotoğraf ajanda yıllıkları"nı yayımladı. Fotoğraflarını İstanbul, ABD, Fransa ve Almanya'nın çeşitli kentlerinde sergiledi. Birçok yapıtı yerli ve yabancı dergilerde yayımlandı. Yapıtlarında çağdaş plastik değerleri, izlenimci bir üslupla ön plana çıkarmayı özen gösterir. *Anlar* (1983) adlı bir fotoğraf albümü ve Sabahattin Eyüboğlu ile birlikte çektikleri *Yaşamak için* (1960) adında bir filmi vardır.

Şakir **Eczacıbaşı**'nın bir fotoğrafı

Eczacıbaşı bayan voleybol takımı, Eczacıbaşı spor kulübünün kuruluduğu yıl (1967), voleybol bayan takımı çalışmaları başladı. 1971-72 sezonundan 1988-89 sezonuna kadar aralıksız 17 yıl Türkiye şampiyonu oldu. Sekiz yılda 7 kez Beden terbiyesi genel müdürlüğü kupası'nı kazandı. Avrupa kupalarında 1979'da (ikinci) ve 1983'te (dördüncü) ilk dörde girerek başarı elde etti.

Eczacıbaşı spor kulübü, Eczacıbaşı ilaç fabrikası tarafından kurulan spor kulübü (1966). Basketbol, voleybol ve masa tenisi dallarında faaliyet gösteren kulübün forma rengi lacivert-beyazdır. İlk başarısını masa tenisinde Türkiye birincisi olarak elde etti (1973). Voleybol erkek takımı 1975-76 sezonundan 1990-91 sezonuna kadar 12 kez (1975-76, 1977-78'den 1985-86'ya kadar ve 1989-90, 1990-91); voleybol kız takımı 1971-72 sezonundan 1988-89 sezonuna kadar 17 yıl üst üste; erkek basketbol takımı ise 1975-76 sezonundan 1981-82 sezonuna kadar 6 yıl üst üste ve daha sonra 1987-88 ve 1988-89'da iki kere şampiyonluğu elde ederek bu spor dallarında Türkiye'nin en başarılı kulübü olarak ünlendi. Voleybol erkek takımı, Avrupa Şampiyon kulüpler kupası'nda iki kez (1978 ve 1980) ilk dörde girerek başarısını uluslararası alanda da gösterdi.

Eczacıbaşı topluluğu, ilaç, yapı, kâğıt ve gıda sanayileri ile madencilik, iç ve dış ticaret ve mali alanlarda çalışan şirketler topluluğu. 1912'de İzmir'de bir eczane ve küçük bir laboratuvarla çalışmaya başladı. 1952'de çağdaş anlamda çalışan ilk ilaç fabrikasını İstanbul'da kurdu. 1953'te, bir amerikan firmasının ilaçlarını pazarlayan Padeko ilaç ve kimya san. aş kuruldu. 1980'de, Eczacıbaşı ilaç san. aş, biri Levent ilaç kompleksi, öteki Ayazağa ilaç kompleksi olmak üzere iki büyük tesiste üretim yapıyordu.

Topluluğun bir başka yatırım alanı olan temizlik kâğıtları sanayisi alanında çalışan İpek kâğıt san. ve tic. aş, 1969'da kuruldu. Aynı yıl, topluluğun yatırımlarını planlı bir biçimde yönetmek üzere Eczacıbaşı holding aş en üst kuruluş olarak çalışmaya başladı.

Topluluğun ana üretim gruplarından olan, yapı grubunun ilk kuruluşu 1940'larda Kartal'da (İstanbul) küçük bir seramik atölyesi olarak işe başlamış, 1958'de, Eczacıbaşı seramik san. aş adıyla yılda 9 bin ton kapasiteli modern bir kuruluşa dönüşmüştü. 1979'da, aynı alanda çalışan Bozüyük tesisleri işletmeye açıldı. Yapı alanında öteki bazı kuruluşlardan Dasa dağıtım 1970'te, İnşaat ve tesisat malzemeleri yatırım ve pazarlama aş 1978'de, Esan-Eczacıbaşı endüstriyel hammaddeler san. ve tic. aş 1982'de, Artema armatür ve tesisat malzemeleri san. ve tic. aş 1983'te topluluğa katıldı.

Topluluk, 1991 sonlarında, yılda 200 milyon birim ilaç 41 000 ton seramik sağlık gereçleri, 2 milyon ton krom kaplı armatür, 2,4 milyon ton sarı volf, 500 milyon çubuk elektrot, 180 milyon ambalaj kutusu, 3 bin ton çok katlı ambalaj malzemesi üretebilecek kapasiteye ulaştı; Atlı zincir, Toplu konut holding, Türk pirelli, Ansa-antibiyotik, Dönkasan gibi kuruluşlara önemli paylarla katıldı. 1992'de, 50. yılında 33 kuruluşu kapsamakta olan topluluk, Bozüyük'te Eczacıbaşı karo seramik fabrikasını, Gebze'de Sanipak çocuk bezi ve kadın bağı fabrikasını, Tuzla'da Eczacıbaşı banyo küvet sanayisini faaliyete geçirdi. Topluluk ayrıca, Eczacıbaşı bilimsel araştırma ve ödül fonu (1959), Eczacıbaşı spor kulübü (1966), Dr. Nejat F. Eczacıbaşı vakfı (1977), Eczacıbaşı bilimsel araştırma ve ödül fonu (1982) gibi fon ve kuruluşlarla sosyal alanlarda da çalışmalar yapmaktadır.

Eczacılar birliği (Türk), eczacıların ortak gereksinmelerini karşılamak, eczacılığın kamu yararına gelişmesini sağlamak ve mesleki dayanışma sağlamak amacıyla kurulmuş, tüzel kişiliğe sahip kamu kurumu niteliğinde meslek kuruluşu. 1956 yılında kurulan birliğin merkezi Ankara'dadır.

ECZACILIK a. **1.** İlaçların hazırlanması, yapımı ve dağıtımıyla uğraşan uygulamalı bilim. **—2.** Eczacının mesleği ya da görevi.

—ANSİKL. •*Eczacılık tarihi.* eczacılığın tarihi ilaçla başlar. İnsanlığın ilk dönemlerinde insanlar kendi kendilerinin hekimi ve ilaçlarının hazırlayıcısı idiler. Uygarlığın gelişmesine paralel olarak ilaçta da gelişmeler meydana geldi. Bu süreç içinde, eczacılık tıp biliminin uygulama alanı içinde kaldı. Bu devirde hekimler hastalığı teşhis edip gerekli ilaçları verirlerdi. Daha sonraları, tedavide kullanılan ilaç sayısının artması sonucu hekimlik ve eczacılık birbirinden ayrıldı. Bu arada ilk eczane Bağdat'ta 874 yılında açıldı.

Eczacılık önceleri bütün mesleklerde olduğu gibi, pratik eğitime dayanıyordu. Eczacılık eğitiminin yükseköğretime dayalı olması, ancak XVIII. yy.'da başladı. İlk olarak, 1777 yılında Paris'te Collège Pharmacie açıldı ve bunu 1796 yılında Ecole Pharmacie'nin kurulması izledi. 1821'de Amerika'da Philadelphia'da College of Pharmacy, Türkiye'de 1839 yılında tıp eğitimi içinde askeri eczacılık eğitimi ve 1870 yılında sivil eczacılık eğitimi başladı. İngiltere'de de 1842'de School of Pharmacy açıldı.

Eczacılık, bu gelişme süreci içinde, ilaçları eczane içinde hazırlamak suretiyle, XIX. yy.'ın sonuna kadar klasik şeklini korudu. 1844 yılında tabletin ve 1886 yılında ampulün keşfi ilaç şekillerinin geliştirilmesi konusunda yeni ufuklar açtı. İkinci Dünya savaşı'ndan sonra aerosol tipi ilaçlar eczacılığın uygulama alanına girdi. Bu süreç içinde önceleri eczanelerde hazırlanan ilaçlar giderek fabrikalarda yapılmaya başladı.

İlaç çeşitlerinin çoğalmasıyla birlikte etkili ecza maddelerinin elde ediliş tekniklerinin geliştirilmesi de, tedavide kullanılan ilaç sayısının artmasına yol açtı. Alkaloit tipi ilk önemli etken madde olan morfinin 1806 yılında eczacı Serturner tarafından bulunuşu büyük bir çağın doğmasına öncülük etti. Bunu diğer çok etkili alkaloitlerin keşfi ve elde edilmesi izledi. 1909 yılında, frengi tedavisinde en önemli madde olan salvarsanın keşfi mikroorganizmalarla savaşta yeni bir dönem başlattı. Daha sonra XX. yy. içinde, hormonların ve vitaminlerin keşfi tedavi ufuklarını genişletti. Bu arada 1932 yılında sülfonamitlerin ve 1943'te ilk antibiyotik olan penisilinin tedaviye girmesiyle mikroorganizmalarla mücadelede yeni bir çağ açılmış oldu. Böylece eczacılık, klasik şekli olan, eczane laboratuvarında ilaç hazırlamak şeklinden çıktı ve endüstriye kaydı. Yeni maddeler ve bunlara ait yeni şekiller sanayiye yönelişin hızlanmasına sebep oldu. Bu arada klasik ilaç hazırlama şeklinin terk edilmesinin bir başka nedeni de eskiden hekimler tarafından kullanılan sınırlı sayıdaki bitkisel kaynaklı ilaçlarda etken maddelerin iyi saptanmamış olması ve bazılarının da etkinliğinin bugünkü görüşlere göre şüpheli bulunmasıdır.

• *Türkiye'de eczacılık.* Türkiye'de Osmanlı uyruğu gayrimüslimlerce açılan eczanelerin yanında ilk Türk eczanesi 1895'te

Hamdi Bey tarafında İstanbul'da Zeyrek'te açıldı. Eczaneler 1927 yılında çıkarılan 964 sayılı yasa ile nüfusa göre ayarlandı ve 1953 yılında çıkarılan 6197 sayılı yasayla bu sayısal sınırlamalar kaldırıldı.

Türkiye'de ilaç sanayisinin gelişmesine gelince, eczacılığın dünyadaki gelişmesine paralel olarak bazı ilaçların yapılmasına başlandı. Türkiye'de yapılan ilk hazır ilacı Pertev şurubudur (1894). İlk ilaç laboratuvarı ise 1903'de Haydarpaşa'da kurulan Ordu ilaç fabrikası'dır. Burada ampul ve tablet şeklinde bazı ilaçlar hazırlanmıştır. İlk sivil ilaç fabrikası ise 1903'te kurulan Şark ispenciyari laboratuvarı'dır. Bunu 1909 yılında İbrahim Etem laboratuvarı'nın kurulması izledi. 1915 yılında ülkemizde 30 kadar olan hazır ilaç sayısı 1992 yılında 3 800'e ulaşmıştır.

İlaç fabrikalarının, buna bağlı olarak ilaç sayısının artması sonucu ecza depoculuğu doğdu. Ecza depoları, ilaç yapımcıları ile eczaneler arasında aracılık görevini üstlenen kuruluşlar olup, hazır ilaç dışında, eczane ve ilaç fabrikaları için etken madde ya da drog ithalatı ve satışıyla da uğraşırlar.

Bütün bu kuruluşlar (eczaneler, ilaç depoları ve ilaç fabrikaları) Sağlık ve sosyal yardım bakanlığı'nın izni ile açılır, bu bakanlık tarafından denetlenir.

Eczacılık alanındaki yayınlara gelince. Türkiye'de yayımlanan ilk eczacılık dergileri 1879-1880'de Journal de la Société de Pharmacie de Constantinople ve 1911 yılında türkçe olarak yayımlanan Eczacı'dır. Bu dergilerin ömrü birkaç yıl sürmüştür. Daha sonra pek çok yayın ortaya çıktı; bunların arasında en uzun ömürlüsü 1954 yılından beri yayımlanan ve ilk adı "Eczacılık bülteni" olan "Acta Pharmaceutica Turcica"dır.

Türkiye'de eczacılığın, değişik uygulama alanlarında dünya ülkelerindekine koşut gidişi yanında, yasal düzenlemeleri de oldukça önem taşır. Bugün eczacılık alanında geçerli olan 11 yasa ve bunlara bağlı çeşitli yönetmelik bulunmaktadır. Bunlar arasında hazır ilaçlarla ilgili olan 1262 sayılı İspenciyari ve tıbbi müstahzarlar kanunu, ilaç konusundaki düzenlemeleri sağlayan yasaların yürürlüğe girmesi tarihi bakımından dünya ülkeleri arasında ilk sıralarda yer alır.

Eczacılık fakültesi (Hacettepe Üniversitesi, Ankara), yükseköğrenim kurumu. Hacettepe Üniversitesi tıp fakültesi'ne bağlı olarak Eczacılık yüksekokulu adıyla kuruldu (1968-1969); daha sonra fakülteye dönüştürüldü (1971). Öğretim lisans, bilim uzmanlığı (yüksek lisans) ve bilim doktorluğu düzeylerinde uygulanır. Öğrenciler, fakülte staj yönetmeliği'nde belirtilen esaslara uygun olarak staj yapmak zorundadırlar. Öğrenci eğitimi için de kullanılan fakülteye bağlı bir eczane ile bir de parental sıvı laboratuvarı vardır. Fakülteyi bitirenler serbest eczacılık yapabilecekleri gibi ilaç endüstrisinde üretim, kalite kontrol ve pazarlama birimlerinde, yataklı tedavi kurumlarının eczane ve klinik patoloji laboratuvarlarında, hıfzıssıhha enstitüleri ile ilaç kontrol ve ilgili öteki birimlerinde çalışabilir. Sağlık ve sosyal yardım bakanlığı'nın merkez ve taşra örgütünde yönetici olarak görev alabilir, ayrıca üniversitelerde akademik çalışmalarda bulunabilirler.

Eczacılık mektebi, Türkiye'de, Osmanlılar döneminde eczacı yetiştiren öğrenim kurumu. İlk eczacılık öğretimine Dr. C. A. Bernard'ın müdürlüğünü yaptığı Mekteb-i tıbbiye'de "Eczacı sınıfları"nın açılmasıyla başlandı (1839). Amacı, askeri gereksinmeler için eczacı yetiştirmek olan bu okulun öğrenim süresi üç yıldı. Fizik, kimya, nebatat, farmakoloji vb. dersler okutulduğu gibi, öğrencilere eczanelerde staj da yaptırıldı. Okul, ilk mezunlarını 1840'ta verdi. Mezuniyet sınavlarında padişah Abdülmecit de bulundu. 1867'de Tıbbiye-i mülkiye'nin (sivil tıbbiye) açılmasıyla sivil eczacılar da yetiştirilmeye başlandı.

Eczacılık tarihi müzesi (Ankara), Hacettepe Üniversitesi eczacılık fakültesi'nde kurulan müze (1983). Prof. Ekrem Sezik'in çalışmalarıyla oluşturulan müzedeki malzemenin çoğu, 1894'te İstanbul'da açılan Konstantin Sava Mondiana eczanesine aittir.

Eczacılık tarihi müzesi (İstanbul), İstanbul Üniversitesi eczacılık fakültesi'nde müze. Prof. Turhan Baytop'un çalışmalarıyla kuruldu (1960), 1984'te ziyarete açıldı. Müzede, Topkapı sarayı'nın Enderun eczanesinden getirilen malzemeler, Dr. M. K. Berk'in armağanı olan tarihsel eşya, eski ilaçlar ve kitaplarla, İstanbul'un ilk eczanelerinden ve ilaç üretim kuruluşlarından (Ethem Pertev eczanesi ve imalathanesi, Süleyman Recep Taşçıoğlu eczanesi) derlenen aletler ve malzemeler sergilenmektedir.

ECZALI sıf. **1.** Kimyasal yoldan işlem görmüş şey için kullanılır. **—2.** *Eczalı pamuk*, steril duruma getirilmiş pamuk.

ECZANE a. (ar. *ecză* ve fars. *ḫāne; ecză-ḫane*'den).**1.** İlaçların yapıldığı, saklandığı ve satıldığı yer. **—2.** Bir kamu ya da özel sağlık kurumunda, hastalar için ilaç bulunduran ya da hazırlayan bölüm.
—ANSİKL.Türkiye'de eczane açma ruhsatı 6197 sayılı yasa gereğince Sağlık ve sosyal yardım bakanlığı'nca verilir. Eczane açmak isteyen eczacı başvuru dilekçesine kimlik belgesiyle diplomasından başka mahkûmiyeti bulunmadığını ve sanatını yapmaya engel, iyileşmez bir hastalığı olmadığını gösterir birer resmi belgeyi de eklemekle yükümlüdür.

Eczane, bir Karagöz oyunu. Karagöz ve Hacivat bir eczane işletmeye karar verirler. Eczaneye gelen müşterilerin saçma soruları karşısında Karagöz öfkelenir. En son gelen yaşlı bir adamın kolunu, bacağını koparır. Bu adamı aramakta olan Matiz, durumu görünce çok öfkelenir. Sonunda Karagöz, çengi oynatarak Matiz'i yatıştırmayı başarır.

Eczane-i Hamdi, Türkiye'deki ilk eczanelerden. Haseki hastanesi başeczacısı Ahmet Hamdi Bey tarafından Zeyrek'te açıldı (1890). Sahibi müslüman olduğu için kısa sürede ün kazandı, devlet ve saray önde gelenleri ilaçlarını burada yaptırmaya başladılar. Daha sonra, Vezneciler'e taşınan eczanede tıbbi müstahzarlar da hazırlanıp satışa sunuldu. Bunlar arasında Kola Hamdi, Elixir digestif, Kéfir, Liqueur de goudron, Dermophile, Sirop iodotannique phosphaté en tanınmışlarıydı.

-EÇ → -Ç.

EÇA DE QUEİRÓS (José Maria) → QUEİRÓS.

EÇHEL sıf. (ar. *căhil*'den *echel*). *Esk.* Çok cahil, çok bilgisiz: *"Usûlü mânâyı bilmeyen echel, solağına davul çalar demişler"* (Levni, XVIII. yy.).

EÇİGO, Japonya'da bölge, Honşu adasının kuzeyinde. Japon denizi kıyısında, günümüzde Niigata ilini oluşturan eski 70 eyaletten biri. Eçigo Sanzan kütlesiyle Japon denizi arasında, eskiden bataklık olan, ama düzenlendikten sonra Japonya'nın pirinç ambarları arasına giren bir ova uzanır.

EÇİZEN, Japonya'da bölge, Honşu adasının orta kesiminde, Japon denizi kıyısındaki eski 70 eyaletten biri, Fukui ilini kaplar. Japon denizi'ne açılan bir ovada pirinç tarımı. Kimyasal tekstil ürünleri (ipekböcekçiliğiyle ipek dokumacılığının yerini aldı).

EÇMİYADZİN, esk. **Vagarşapat,** Ermenistan'da kent. Aras ırmağının suladığı ovada, Erivan'ın 20 km batısında; yaklş. 45 000 nüf. İ.S. II. yy.'dan IV. yy.'a kadar Ermenilerce başkent sayıldı. Ermeni kilisesinin merkezi. Eçmiyadzin manastırı ve katedrali IV. yy.'da yapılmıştır.

EDA a. (ar. *eda*). **1.** Naz, cilve, işve. **—2.** Kurum, caka: *"Hüsnünde bir edâ var kı asiydi; / Sevdalı gönlümün âşinasıydı"* (R. T. Bölükbaşı). **—3.** Üslup, tarz, tavır: *"... yeis bir zarâfet, bir edâ, bir zekâ olmuş"* (Samipaşazade Sezai, XIX. yy.).
—Ed. Esk. Anlatım biçimi, anlatım özelliği, üslup: *Başka şairde bulunmaz bu eda* (Muallim Naci).

EDA a. (ar. *edā'*). **1.** Borç ödeme. **—2.** Yapma, kılma. yerine getirme; *Eda-yı itizar* (özür dileme). *Eda-yı salat* (namaz kılma). **—3.** *Eda etmek*, borcunu ödemek, görevini yerine getirmek.
—Huk. EDİM'in eşanlamlısı.
—İsl. huk. İslam hukuku kaynaklarında geçen bir emir nedeniyle farz* ya da vacip* olan görevi, o emre uygun olarak yerine getirme. (Gaspedilmiş malı aynen sahibine geri verme ya da belli bir vakitte kılınması emrolunan namazı o vakitte kılma.) ‖ *Edayı kâmil*, farz ya da vacip olan dini ya da hukuki bir görevi tüm özelliklerine ve koşullarına uygun olarak yerine getirme. (Bir namazı zamanında ve adabına uygun olarak kılma ya da gaspedilmiş bir malı eksiksiz olarak sahibine geri verme.) ‖ *Edayı kâsır*, farz ya da vacip olan bir görevi eksik olarak yerine getirme. (Gaspedilen malı bazı eksiklerle sahibine geri verme ya da farz namazı vaktinde, fakat vaciplerine uymadan kılma. Gaspeden kişi, malda meydana gelen eksiklikleri mal sahibine ödemek zorundadır. Vaciplerine uymadan namaz kılan kişi de henüz namaz vakti geçmeden namazı yeniden kılarak eksikliği tamamlamış olur.) ‖ *Edayı şehâdet*, bir kimsenin hâkim huzurunda tanıklık yapması.
—Kur. tar. *Eda tezkiresi*, Osmanlı devletinde miri avcılarına, avladıkları hayvanların postları karşılığında verilen makbuz. (Bu terim, ayrıca, yasal olarak yapılması gereken ve görevin yerine getirildiğini gösteren belgeler için kullanılırdı.)

EDADİL KADIN, Abdülaziz'in üçüncü kadını (öl. İstanbul 1875).

EDAFİK sıf. (yun. *edaphos*, toprak' tan). Biyol. *Edafik etmenler*, toprağa bağlı dış etmenler. (Canlılık ve iklim etmenleriyle birlikte, canlıların yeryüzüne dağılışını büyük ölçüde etkiler.)

EDAFON a. (fr. *édaphon*). Çevrebil. Tüm gelişmesini toprakta tamamlayan canlılardan, özellikle böceklerden oluşan topluluk.

EDALI sıf. **1.** Nazlı, işveli, hoş tavırlı kadın için kullanılır; *Edalı yârim. Edalı bir güzel.* **—2.** *Bir sıfatla birlikte*, davranışları, tavrı belirtilen nitelikte olan: *Hoş edalı. Ciddi edalı.* **—3.** Çalımlı.

EDAM, Hollanda'da (Kuzey Hollanda) kent. İjsselmeer'in B.'sında; 19 000 nüf. Sayfiye merkezi. Tereyağı ve peynir ticareti.

EDAM a. (öz. a. *Edam*'dan). Topak biçiminde, inek sütünden yapılmış peynir. Genellikle kırmızı parafinle kaplıdır ve vatanı Kuzey Hollanda'nın Edam kasabasıdır. (Edamın tellemesi preslenmiştir, yarı-yumuşak ya da serttir ve piyasaya 800 g ile 6,5 g arasında değişen ağırlıklarda sunulur. Hollanda'dan başka, özellikle Kuzey Amerika'da da Edam peyniri yapılır.)

EDÂNİ çoğl. a. (ar. *deni*'nin çoğl. *edāni*). *Esk.* Aşağılık kimseler, bayağı insanlar.

EDAPHOSAURUS a. ABD'nin Permi katında ortaya çıkarılmış, *Rachitoma* öbeğinden otçul amfibyumlar cinsi. (Üyelerinin ağzında, hepsi birbirine benzeyen birçok diş, sırtlarında büyük bir ibiksi çıkıntı ve uzun bir kuyrukları vardır.)

Uppsala kütüphanesi

Snorri Sturluson'un *Düzyazı Edda*'sındaki bir resimden ayrıntı izlanda elyazması (1300'e doğr.)
Uppsala kütüphanesi

J. Palmer Clark

sir Arthur Stanley Eddington

EDAT a. Dilbil. İLGEÇ'in eşanlamlısı.

EDBEİL ya da **EDBİL,** İsmail peygamberin oğlunun adı.

Edda, Ortaçağ izlanda edebiyatına ilişkin iki önemli yapıtın adı olan kökeni belirsiz sözcük. Bu yapıtlar, Bilge Saemund'un *Manzum Edda*'sı ile Snorri Sturluson'un *Düzyazı Edda*'sıdır.

XVII. yy.'da Bilge Saemund'a mal edilen (yanlış olarak) *Manzum Edda*, mitoloji ve kahramanlık efsaneleriyle ilgili, yazarı bilinmeyen bir şiir derlemesidir ("Edda şiirleri"). IX.-XII. yy.'lar arasında yazılan bu şiirler, XIII. yy.'da bir kitapta toplanmış ve bunların büyük bölümü *Codex regius* (XIII. yy. sonu) adlı elyazmasında korunmuştur.

Snorri Sturluson'un 1220'ye doğru yazdığı *Düzyazı Edda*'sı da, skald şiir sanatıyla ilgili teknik bir elkitabıdır ve şiir üstüne çok sayıda resim içerir. Üç bölümden oluşur: *Gylfaginning*, kuzey mitolojisi kitabı; *Skaldskaparmâl*, izlanda şiir dili, özellikle de *kenningler* kitabı; *Håttatal*, her biri ayrı bir vezinle yazılmış 102 kıtalık şiir.

EDDAİ. Kur. tar. Osmanlı devletinde ulema sınıfının imza ya da mühürlerinin üzerine koydukları "duacınız" anlamında kalıplaşmış terim. (Ayrıca, "dainiz", "daileri" gibi değişik biçimleri de kullanıldı.)

EDDÉ (Émile), lübnanlı devlet adamı (Şam 1848 - Beyrut 1949). Maruni mezhebindendir. Osmanlı egemenliğine karşı muhalefet saflarında yer aldı ve Mısır'a sığınmak zorunda kaldı; uzun süre burada yaşadı. 1920'de Lübnan'a döndü. Hükümet başkanı oldu (1929-30), cumhurbaşkanı seçildi (1936), ancak nisan 1941'de istifa etti. Émile Eddé, başkan Besara el-Huri'nin (Bisare el Huri) fransız makamlarınca görevinden uzaklaştırılmasından sonra, kasım 1943'te devlet başkanlığı görevini kabul etti bu yüzden 1944'te Parlamento'dan ihraç edildi.

EDDÉ (Raymond), lübnanlı siyaset adamı (İskenderiye 1913). Öncekinin oğlu. Babası tarafından kurulan "Ulusal blok" hareketinin yönetimini, 1949'da kardeşi Pierre ile birlikte üstlendi. 1953'te ve 1957'de Cebail'den milletvekili seçildi. Ekim 1958'de oluşturulan "halkın selameti hükümeti"nde bakanlığa atandıktan bir yıl sonra istifa etti ve başkan Şihab'a karşı muhalefet saflarına katıldı. 1964 seçimlerini kaybetti. 1965'te kısmi seçimlerde yeniden milletvekili oldu ve o tarihten başlayarak bu konumunu korudu. Ekim 1968'de maruni liderlerden Şamun ve Cemayel ile birlikte Hilf adlı bir seçim cephesi kurduktan sonra, Abdullah el-Yafi başkanlığındaki yeni bir halkın selameti hükümetine katıldı, ama ocak 1969'da bu görevden istifa etti. 1975'te Lübnan'da başlayan çatışmalar sırasında Lübnan cephesi'ne katılmayı reddetti, 1976'da Suriye'nin müdahalesine karşı tavır aldı ve Lübnan'ı terk etmek zorunda kaldı.

EDDİNGTON (*sir* Arthur Stanley), ingiliz gökbilimci ve fizikçi (Kendal 1882 -Cambridge 1944). Cambridge gözlemevi'ni yönetti. Yıldızların devinimi ve evrimi konusundaki çalışmaları ve görelilik kuramını astrofiziğe uygulaması en önemli araştırmalarını oluşturur. Yıldızların ışıma dengesini inceleyerek onların kütlelerini, merkez sıcaklıklarını ve iç yapılarını belirledi. 1916'da açıklanan bu kuram, deneylerle de doğrulanan önemli sonuçlar doğurdu: bir yıldızdan diğerine geçilirken ışıma gücü ve kütle hep aynı yönde değişiyor; çap hiçbir rol oynamıyordu; öte yandan, yıldız kütleleri göreli olarak birbirlerine yakındı. Eddington ayrıca evrenbilimle ve Evren'in genişlemesi üzerine kuramlarla da ilgilendi. 1919'daki Güneş tutulması sırasında ışığın tıpkı madde gibi çekim etkisinde kaldığını buldu.

EDDY (Mary BAKER—), *Hıristiyanlık bilimi* hareketinin kurucusu (Bow, New Hampshire, 1821 - Chestnut Hill, Massachusetts, 1910). Ortaya attığı öğretinin ateşli bir propagandacısıydı. Özellikle, tutulduğu hastalıktan 1886'da mucizevi biçimde kurtulmasından sonra *Science and Health, with Key to Scriptures* (Kutsal kitaplara göre bilim ve sağlık) [1875] adlı yapıtını yayımladı. 1879'da Boston'da Christ Scientist kilisesi'ni örgütledi. 1883'te de The Christian Science Journal dergisini kurdu. Günlük The Christian Science Monitor'un ilk sayılarıysa 1908'de çıkmaya başladı.

EDDYSTONE, Manş'ta kayalıklar, Cornwall'ın ingiliz kıyıları yakınında, Plymouth'un G.-G.-B.'sında. Görkemli denizfeneri (bu tehlikeli noktada yapılmış dördüncü fener; 1879-1882 arasında gerçekleştirildi).

EDE a. *Yörs.* Büyük erkek kardeş, ağabey.

EDE, Hollanda'da (Gelderland) kent. Arnhem'in B.-K. B.'sında; 88 000 nüf. Sayfiye merkezi. Tekstil sanayisi. Metalürji ve makine yapımı. Piyano. Sütevleri.

EDE, Nijerya'da kent, İbadan'ın K.-D.'sunda; 271 000 nüf. (1991). Eski Yoruba kenti. Günümüzde Lagos'a demiryoluyla bağlıdır. Ticaret merkezi.

EDE (Sadıkoğlu İsmail Hakkı), türk asker (Edirne 1886 - istanbul 1943). Harp okulu'nu bitirdi (1905), Çanakkale muharebelerinde ve 7. Orduda Mustafa Kemal Paşa'nın emrinde çalıştı. Kurmay mülhakı görevlisi olarak Mustafa Kemal Paşa ile birlikte Samsun'a çıkanlar arasında piyade yüzbaşı Sadıkoğlu İsmail Hakkı da vardı. Sıvas Kongresi'nden sonra Heyeti temsiliye Ankara'ya gelince, İstanbul'a gönderildi. Milli mücadele'yi destekleyen gizli örgütün Felâh grubunda görev aldı. Buradaki görevi sona erince Bakanlar kurulu özel kalem başkâtipliğine atandı. Sonra İçişleri bakanlığı özel kalem müdürlüğüne getirildi. Askerlikten kendi isteği üzerine emekliye ayrıldı. İstanbul Belediyesi'nde müfettişlik yaptı. Önce *Yazıcıoğlu* olan soyadını Ede olarak değiştirdi. Kurtuluş savaşı'ndaki hizmetlerinden ötürü TBMM kararıyla İstiklal madalyası verildi.

EDÉA, Kamerun'da kent, Sanaga-Maritime yönetim bölgesinin merkezi, Sanaga ırmağı kıyısında; 23 000 nüf. Ticaret merkezi. Sıvı yağ fabrikaları, kâğıt hamuru. Sanaga çağlayanlarından (24 m yüksekliğinde) yararlanan hidroelektrik barajı ve tesisi. Alüminyum üretimi ve haddelemesi.

EDEBALİ *(Şeyh)*, Osman Gazi'nin kayınpederi (öl. 1325). Karaman ve Şam'da islam bilimleri öğrenimi gördü. Özellikle rüya yorumlarıyla büyük ün kazandı. Osman Gazi, onun evinde konuk kaldığı bir gece, rüyasında şeyhin koynundan çıkan ayın kendi koynuna girdiğini, sonra da göbeğinde büyüyen bir ağacın tüm dünyayı sardığını gördü. Bu rüyayı, Osman Gazi'nin büyük bir devletin kurucusu olacağı biçiminde yorumlayan şeyh, ardından da kızı Bâlâ Hatun'u Osman Gazi'ye verdi. Yüz yirmi yıl yaşadığı söylenen şeyhin türbesi Bilecik'tedir. Edebali, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşunda kuşkusuz önemli bir rol oynadı.

EDEBİ sıf. (ar. *edeb* ve *-i*'den *edebi*). **1.** Edebiyatla ya da edebiyat etkinlikleriyle ilgili olan şey için kullanılır; yazınsal: *Edebi yapıtlar. Edebi dergi. Edebi çevre.* **—2.** Edebiyatın kendine özgü teknik ve niteliklerine ilişkin olan şey için kullanılır; yazınsal: *Edebi açıdan değersiz bir roman. Edebi bir anlatım.*

—Dilbil. Yazılı metinlerden kaynaklanan ve belli bir dil topluluğunda konuşma diline karşıt bir kültür dili olarak yaşayan bir dil için kullanılır. (Örneğin, klasik arapça ya da Kuran arapçası da denen *edebi* arapça, lehçesel ya da modern de denen *konuşulan* arapçanın karşıtıdır.)

—Tiyat. *Edebi heyet,* bugün "okuma kurulu" denen ve genellikle tiyatronun repertuvarına alınacak oyunları inceleyerek seçimini yapan, bunlarla ilgili çalışmalara ilişkin öneriler getiren kurulun eski adı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Tiyat. Tanzimat döneminde ilk kez, Güllü Agop yönetimindeki Osmanlı tiyatrosu'nda, 1873'lerden başlayarak böyle bir kurulun oluşturulduğu bilinmektedir. Reşit Paşa'nın başkanlığında Namık Kemal, Âli Bey, eski Suriye valilerinden Raşit Paşa gibi kişilerden meydana gelen bu kurulun görevi, bir çeşit sanat danışmanlığıydı. Zaman zaman Şemsettin Sami, Recaizade Ekrem, Ebüzziya Tevfik, Hoca Hakkı, Osman Hamdi Bey vb. de kurulda görev almışlardır; 1880'lerde Ahmet Vefik Paşa'nın Bursa'da oluşturduğu Tiyatro muhibbi encümeni adlı kurulda da kentin ileri gelen aydınları bulunuyordu. Bunlar arasında telaffuz dersleri veren Hoca İbrahim Efendi ile Hüdavendigâr basımevi müdürü Şakir Bey (Feraizcizade Mehmet Şakir) de vardı. Ancak çeşitli nedenlerle bu kurullar yeterince etkili ve yararlı olamadılar.

Darülbedayi'nin kurulmasıyla (1914) birlikte, yönetim kuruluna ek olarak Yahya Kemal'in (Beyatlı) başkanlığı altında bir edebi heyet oluşturulduysa da, bu kurul daha çok, Darülbedayi'ye girmek isteyen adayları sınayan bir sınav kurulu düzeyinde kaldı. 1916'da oluşan yeni kurul da düzensiz çalışmaları yüzünden bekleneni veremedi. 1927'de yeniden oluşturulan edebi heyetin tutumu ve tercihleri üzerine basında çıkan eleştiriler yüzünden 1927-1928 dönemi sonunda edebi kurul kaldırıldı. 1955'te edebi heyet konusu yeniden gündeme geldi, birkaç yıl sonra o da kaldırıldı. Bu tarihten itibaren bu görevi altı kişilik bir dramatürji bürosu ve yedi kişilik bir repertuvar kurulu devraldı.

Edebi hatıralar, Hüseyin Cahit Yalçın'ın edebiyat yaşamıyla ilgili anı kitabı (1935). Yazarın çocukluğundan, Servet-i fünun topluluğunun dağılmasına kadar geçen yıllar anlatılır. Gençliğinde okuduğu kitaplardan, fransız edebiyatından aldığı etkilerden, ilk romanı *Nadide*'den, vatan ve özgürlük sevgisinden söz eder. Mülkiye'deki öğrencilik anılarını, Servet-i fünun'da yazdığı dönemi, Ali Kemal ile olan tartışmasını, basın grevini, Edebiyatı-cedide kitaplığının kurulmasındaki çabalarını aktarır. Tevfik Fikret ile Mehmet Rauf'u yakından tanıtır. Kitap, Rauf Mutluay tarafından sadeleştirilerek yeniden yayımlandı (1975).

EDEBİYAT a. (ar. *edebiyyât*). **1.** Estetik amaçlı oldukları kabul edilen yazılı yapıtlar bütünü. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Yazıldıkları ülke, çağ, ortam, bağlı oldukları tür açısından ele alınan bu yapıtlar: XVII. yy. *fransız edebiyatı. Romantik edebiyat. Halk edebiyatı.* **—3.** Bu yapıtlara ilişkin bilgiler, incelemeler bütünü: *Edebiyat dersleri.* **—4.** Yapıtların üretilmesi, edebiyatçının, yazarın etkinliği, mesleği. **—5.** Yapay, yüzeysel, genellikle içtenlikten uzak, süslü yazı ya da söylem için kullanılır: *Bütün bu sözler edebiyattan başka bir şey değil.* **—6.** *Edebiyat yapmak,* bir konuda boş, gereksiz, süslü püslü sözler söylemek: *Bırak edebiyat yapmayı da düşündüğünü açıkça söyle.*

—ANSİKL. Edebiyatın ne olduğunu belirlemek için sayısız tanımlar ileri sürülmüştür ama, bunların tümü de, önünde sonunda geçişli-geçişsiz, dışa dönük-içe dönük karşıtlığına indirgenebilir. Kimilerine göre estetik yazının kendi dışında bir amacı yoktur, dolayısıyla da yönetim, politika, gazete vb. dilinin, ya da günlük konuşmanın zorunlukları dışında kalır ve bu özerkliğin sağladığı çokyönlülükle, bir metin olarak, özerk bir yapı olarak, kendi yasaları dışında hiçbir yasa tanımadan kendi kendini oluşturur. Burada hesaba katmak zorunda olduğumuz kavram, gerçekliğin denetimi dışında kalan şeylere yönelik *düşsel* kavramıdır; ama bu kav-

ram, nesnelliği de beraberinde getirmez, yalnızca yapıtın kendi içindeki karşılıklı bağıntıların varlığını belirler. Ama, düşsel de, sistem de gerçekte ayırtedici özellikler sayılamaz. Örneğin gazetecilik de, politika da, hem düşsel hem sistemlidir. Geçişsizlik de bizi kesin bir yargıya götürmez: bir metin okunduğuna, okunacağına göre, ister istemez okur üstünde etkisi olacaktır, yani okumanın kendisi kendi başına bir etkidir. Şunu da unutmayalım ki, bu çözümleme sorunları, çağımızın ortaya çıkardığı sorunlardır: bütün zorluk, toplumsal olarak kurumlaşmış çeşitli söylemleri, çeşitli dilleri değerlendirecek bir karşılaştırma sisteminin yokluğundan kaynaklanır. Aristoteles'in edebiyat kuramı, Platon'un *mimesis* üzerindeki görüşleri, edebiyatın dışında kalan varlıkbilimsel statülerdir. Boileau'nun *Art poétique*'i yazınsal bir tiplemeden çok sosyal topoloji üzerinde yer alan sınırlı bir topolojidir. Bu bakımdan, Sartre soruna başka bir açıdan bakarak edebiyat nesnesinin konumunu belirlemekte ve üretici etkinliğin koşullarını incelemekte haklıdır.

Bu durumda, edebiyat nesnesini ayırt etme çabasının kendisi de anlamlıdır. Çağdaş eleştiri, edebi olan ile edebi olmayanı ayırt etmeye kalkışmayı boş bir çaba olarak görür. Edebi ile edebi olmayanın birbirleri dışında varlıkları yoktur. Sartre'ın sorgulaması, toplumsal yönü bir yana, batı uygarlığının ayırtedici özelliği olan *anlaşılırlık* saplantısının bir parçasıdır. Jakobson tarafından tanımlanan ve geçişsizliğin bütün çeşitlemelerini toparlayan şiirsel işlev kavramı, dille anlatım arasında ayrı bir edebiyat kuramını temellendirmek için şart olan bir sınır çizer.

Oysa, dilin genel kullanımında, bir yazı nesnesi, bir okuma nesnesi olan edebiyat azınlıkta kalır. Edebiyat, günlük dilin, uğradığı değişiklik edebiyatı da değişikliğe uğratan kullanım dilinin dışında değil, tam tersine, bu günlük dilin içinde, bu dile yönelik özel bir işlemdir. Y. Lotman bunu çok iyi vurguluyor: edebiyat her zaman ikincildir. İşlevini de bu kaçınılmaz *daha sonralık*'tan alır, günlük kullanım diline özerklik ve geçerlik kazandırır, bu dili ayıklanması ve örgütlemesiyle onu doğrulamış olur. Burada karşımıza çıkan sorun, düşsellik sorunudur: düşsel'i, yaratılanı yalan, sahte sayamayız; bu, onu bilmemek, tanımamak olur. Bir sözün, bir söylemin, düşsel bir yapıtta yer almakla dilsel yapısında bir değişikliğe uğraması, yeni bir sözdizimsel yapıya dönüşmesi zorunlu değildir; bütün değişiklik, bu söylemin yadsınamayacak bir statüye kavuşmasında, yadsınmaktan kurtulmasındadır.

Metnin, geçişsizlikten kaynaklanan çokdeğerliliği, burada gerçek işlevini bulur. Yadsınamayacak demek, aynı zamanda bozulamayacak, saptırılamayacak, yani kendisi üzerinde kendi dediğinden başka şey söylenemeyecek demektir. Yapıtın bu özelliği çokdeğerli olmasından gelir. Çokdeğerlilik ya da çokyönlülük, salt bir göndergeyi, yapıt dışında yapıta kaynak ve dayanak olabilecek salt bir gerçekliği yadsır ve edebiyat yapıtının saltlığını temellendirir. Bu çokdeğerliliğin iki oluşum yolu vardır: eğretileme ve düzdeğişmece. Eğretileme bütünleyici ve mitolojiye dönüştürücü bir işlemdir: çeşitli anlam düzeylerinin bir aşama düzenine göre üst üste sıralandığı anlamsal bir paradigma kurar; yapıtın oluşum sistemini birtakım kodlara bağlar ve çeşitli işaretlerle kültür çağrışımlarını bu kodlara göre birleştirir. Boileau, *Art poétique*'inde, işte bu sistemin kuramını açıklamıştı. Bunun yanı sıra, eğretileme yoluyla, yapıtın tekilliğine karşıt bir genelde kod dışı bir paradigma da kurulabilir: buna örnek olarak romantizmi ve ikide bir halka, sanata vb. seslenişini gösterebiliriz. Eğretilemenin tersine, düzdeğişmece, her tekil öğeyi bir yeni düzenlemenin hareket noktası olarak ele alır ve o güne dek kültür ortamında birbirine bağlanmamış verileri yan yana getirerek yeni karma oluşumlar yaratır. Edebi yaratma ve buna bağlı olarak günlük dilin ve söylemin geçerli bir dile dönüşümü eğretileme ve düzdeğişmece sistemlerinin ardışık ve karma kullanımından kaynaklanır. Düzdeğişmece ile, edebiyatın özerkliği davasında o güne kadar göz ardı edilen yeni veriler ortaya çıkmıştır.

• *Edebiyat tarihi.* Yazarların önceki yapıtlara kendi getirdiklerini katmalarıyla yavaş yavaş gelişen trajediyi inceleyen Aristoteles, bu arada türlerin ve yapıtların tarihi olarak edebiyat tarihini de tanımlamıştır. Birçok değişiklik geçirdikten sonra, trajedi artık değişmez olmuş, tam bir olgunluğa ulaşmıştı. Bu "tam olgunluk" sözü, XIX. yüzyılın sonuna dek süren edebiyat tarihi anlayışının temel kavramlarından biridir: zamanı evrim terimleriyle nitelemek, varılan aşamayı, bu evrimin, daha başlangıcında saptanmış en son ve en olgun noktası olarak görmek. Bu durumda, edebiyat tarihi, geçmişi canlandırmanın ve nedenselliği ortaya çıkarmanın güçlükleri yanında yapıtların sürekliliğini ve biçimsel, kurumsal ortaklıklarını da hesaba katmak zorundaydı. Nitekim, Quintilianus, yazdığı roma belagati tarihini, bu tarihin son ve en yetkin aşaması saydığı Cicero ile noktalamıştı. Rönesans'ta, klasik ve yenilikasik dönemlerde hep bir türün ya da anlatım biçiminin kendi özüne bağlı gelişmesi ele alınmıştı. Ancak bütünselleştirici bir tarih bilincinin uyanmasıyladır ki edebiyat tarihi de bütünleyici bir anlayışa varabildi. 1763'te John Brown, şiir tarihini evrimci bir şemaya göre inceledi: başlangıçta türkü, dans ve şiirin beraberliği, sonra ayrılma ve her sanatın kendi alanında uzmanlaşması, daha sonra da ilk ve saf estetik beraberlikten uzaklaşmanın vebali olarak bozulma ve çöküş. XVIII. yy.'ın sonunda Herder ve Friedrich Schlegel edebiyat tarihinin sürekliliği ilkesini ortaya attılar: doğada sıçrama yoktur. Birincisi, ilk türkülerin görkeminden bu yana şiirin gerilediğine inanıyordu. İkincisi, bu sürgün ve çiçeklenme benzetmesini daha bir kesinlikle işliyor, fakat bunu yalnız yunan şiiri ve edebiyatı için geçerli sayarak, çağının şiirini gelişmesi tamamlanmamış bir aşama olarak görüyordu. Grimm kardeşler ise, benzer ilkelerden yola çıkarak, sözlüden yazılıya geçiş sorunu üstünde durdular ve bu geçişe bir düşüş, bir gerileme gözüyle baktılar. Hegel'in estetiği de, bir simge sistemine dayanması ve sanatın son yetkinliğe ancak felsefede ulaşacağını ileri sürmesi bakımından türler tarihine doğrudan bağlanır. Spencer ve Darwin'in edebiyat tarihine katkısı, yapıtların kalıcılığı ve geçiciliği sorununa açıklık getirilmesini sağladı. John Addington Symonds, elizabeth dönemi dramını incelediği araştırmasında, yazara yoktan varetme anlamında bir yaratıcılık tanımayarak, gelişmeyi, çekirdek halindeki öğelerin yavaş yavaş olgunlaşmasına bağlıyordu. Taine'in özelliği dar bir gerekirciliği savunması, ama Hegel'in temel savlarıyla bağlantısını da kesmemesidir. Bunun içindir ki Spencer ve Comte'u açıkça eleştirmiş ve edebiyat tarihini, iç nedenlerin, kendiliğinden gelişmenin araştırılmasını gerektiren bir dönemler dizisi ve bunların zamanda sıralanması olarak tanımlamıştır. Çünkü edebiyat, örgütlenmiş bir bütün olarak düşünülen büyük tarihin bir parçasıdır. Buradan da, çeşitli edebiyat kümelerini birbirinden ayırt etmeye yarayan dönem kavramına varırız: Tanzimat romanı, Cumhuriyet dönemi romanı. Fransız edebıyat tarihçisi Brunetière de edebiyat türlerini Darwin ve Spencer'ın türleri gibi ele alır: Racine'in *Phèdre*'i Rönesans döneminde doğan ve Lemercier' den sonra da bütün önemini yitiren fransız trajedisinin en yetkin örneği ve gerileme sürecinin başlangıcıdır. Bir edebiyat türünün sürekliliğini ya da geçiciliğini bir özete sığdırmak ve bu türle zooloji biçimlerinin evrimi arasında herhangi bir kesin bağlantı kurmak olanaksızdır. Ama, gene de, bu tarihçilerin yöntemlerinden alacağımız bir ders vardır: edebiyat tarihi, eşzamanlı tarihsel verilerden, yapıtlar dizisi de biçimlerin evriminden ayrı düşünülemez ve edebiyat tarihçisine düşen, bütün yapıtları hesaba katmak ve bir dönem yapıtları arasındaki aşama düzeninin bir tarihsel olgu ve tarihin belirleyici bir öğesi olduğunu unutmamaktır. L. Goldmann'ın ilgi alanı ise, bir dönemin ve bir sınıfın biçimsel oluşumu ve imgeler sistemiydi. Prag okulu, tarihsel bir görüş açısından kaynaklanan değer ayırtımı dışında yapıtların eşzamanlı incelemesine olanak olmadığını ileri sürüyordu.

Edebiyat tarihinin hem tekili hem de geneli kapsayan bir bilim olabilmesi, ancak edebiyat sorununun yazar sorunuyla birlikte ele alınmasına bağlıdır. Bu da yazarın yaşamı ve yapıtıyla birlikte gerçek bir birey olarak görülmesini gerektirir. Bu tekilliği tarihsel bir sistemlemenin boyutlarına yükseltmek Gustave Lanson'a düştü. Hareket noktası basit bir fikirdi: edebiyat araştırmalarını ilerletmenin tek yolu, onu, edebiyat "nesne"sine en yakın bilim dalına, yani tarihe bağlamaktı. Tarih demek, olguların, metinlerin, olayların saptanması; bu olguların edebiyat alanına, içten (etkiler, kaynaklar, yazarlar arasındaki ilişkiler), dıştan (dönem, ulus) ve edebiyat sosyolojisi açısından (kurumlar, dağıtım, okuma) bağlanması demektir. Ne var ki, bu edebiyat tarihi, hem tarih tarihçileri, hem de yazarlar tarafından reddedilmiş, bizi gerçek bir kültür tarihine götüremediği ve estetik veriyi hiç hesaba katmadığı için suçlanmıştır. Onun bunun sözüyle hareket eden, tanıkların dediklerine dayanan, edebiyatı dışından kavramaya kalkışan böyle bir edebiyat tarihi, fıkralara ve dedikodulara boğduğu sanat yapısının iç devinimini ve kendinden kaynaklanan gücünü göremez, görmek de istemez.

Edebiyat tarihinin karşılaştığı bu sorunlara, Bahtin'den Goldmann'a kadar dilbilimciler, biçimciler, psikanalizciler, toplumbilimciler, bunların yanı sıra freudcüler, marxcılar, Frankfurt okulundan esinlenen birçok araştırmacı (özellikle de son Iouri Lotman, Hans Robert Jauss ve Konstanz okulu) kendi açılarından çözüm getirmeye çalışmaktadırlar.

• *Edebiyat sosyolojisi.* Edebiyat sosyolojisi, sosyal, iktisadi, siyasal ve dinsel koşulların yapıtların içeriği, biçimi ve türü üzerinde ve bu üretimin sosyal ortam üzerindeki etkilerini inceler. Bununla birlikte, edebiyatın öteki sanat ürünlerinde görülmeyen bir ayrıcalığı vardır: yazar, sosyal yaşamın bağıntılarını ve mekanizmalarını, ayrıca da çeşitli insan tiplerinin düşünce ve davranışlarını günlük dile aktaran kimsedir. Dolayısıyla, edebiyat sosyolojisi, edebiyatın sosyal gerçekliği yansıttığı görüşündedir.

• Türk edebiyatında "edebiyat" terimi, Tanzimat'tan sonra kullanılmaya başlandı. Daha önceleri bu anlamda, "şiir ve inşâ (nesir)" sözleri vardı. Arapçada, "ilm ül-edeb" (edep bilimi) adı altında, "söz ve yazıda yanlış yapmamayı öğreten bilim" anlamında kullanılan "edeb", Tanzimat döneminde, ilkin Şinasi'nin bir yazısında *"fenn-i edeb"* diye anılarak "iyi ahlak öğrettiği için 'edeb' denildiği,o yolda yazanlara da 'edib' adı verildiği" hatırlatıldı. Fakat, "edeb"den türetilen "edebiyat" terimi ilkin kimin kullandığını bilmiyoruz. En eski örnek, Namık Kemal'in, "Lisan-ı Osmani'nin edebiyatı hakkında bazı mülâhazâtı şâmildir" (Tasvir-i efkâr, 1283/1866, sayı 416-417) başlıklı uzun makalesindedir. Namık Kemal, daha sonra yayımladığı Bahar-ı dâniş önsözü (1873), Tahrib-i Harâbât (1885) ve İrfan Paşa'ya mektup' ta (1887) ve "edebiyat" terimini kullanarak edebiyatın gerçeğe, akıl ve mantığa uygun olması, düşünceleri eğitmeye (terbiye-i efkâr) ve ahlakı düzeltmeye (tehzib-i ahlak) yönelik bulunması gerektiğini öne sürdü.

"Edebiyat" terimi, Recaizade Mahmut

Ekrem'in *Talim-i edebiyat* (1881) adlı kitabından sonra iyice yaygınlaştı; makale ve kitap adlarında da kullanıldı: Şemsettin Sami, *Lisan ve edebiyatımız* (1880); Ebüzziya Tevfik, *Nümune-i edebiyat-ı osmaniye* (1879); Muallim Naci, *Istılahât-ı edebiye* (Edebiyat terimleri, 1891); Hacı İbrahim efendi, *Edebiyat-ı osmaniye* (1891) vb.

Edebiyat birliği *(Uluslararası)*, 1878'de Uluslararası edebiyat kongresi tarafından edebi mülkiyeti korumak amacıyla kurulan birlik. 1886'da Bern'de Telif hakları evrensel sözleşmesi onun özendirmesiyle imzalandı.

■ **Edebiyat fakültesi** (İstanbul Üniversitesi), İstanbul'da yükseköğrenim kurumu. Üniversitenin en eski fakültelerindendir. 1993'te 17 bölümden oluşur: antropoloji (sosyal antropoloji), arkeoloji ve sanat tarihi (bizans sanatı, klasik arkeoloji, prehistorya, protohistorya ve önasya arkeolojisi, genel sanat tarihi, türk-islam sanatı), batı dilleri ve edebiyatları (alman dili ve edebiyatı, amerikan kültürü ve edebiyatı, fransız dili ve edebiyatı, ingiliz dili ve edebiyatı, italyan dili ve edebiyatı, ispanyol dili ve edebiyatı, slav dilleri ve edebiyatları), bilim tarihi, coğrafya (fiziki coğrafya, beşeri ve iktisadi coğrafya, türkiye coğrafyası, bölgesel coğrafya), doğu dilleri ve edebiyatları (arap dili ve edebiyatı, fars dili ve edebiyatı), eğitim bilimleri (eğitimde psikolojik hizmetler, eğitim programları ve öğretim), eski çağ dilleri ve kültürleri (hititoloji, latin dili ve edebiyatı, yunan dili ve edebiyatı), yabancı diller eğitimi (almanca öğretmenliği, fransızca öğretmenliği, ingilizce öğretmenliği), felsefe (felsefe tarihi, sistematik felsefe ve mantık, türk-islam düşünce tarihi), kütüphanecelik (kütüphanecilik, dökümantasyon ve enformasyon), psikoloji, sosyoloji (genel sosyoloji ve metodoloji, kurumlar sosyolojisi, uygulamalı sosyoloji, sosyometri), tarih (eskiçağ tarihi, ortaçağ tarihi, yeniçağ tarihi, yakınçağ tarihi, Türkiye cumhuriyeti tarihi, genel türk tarihi, osmanlı müesseseleri ve medeniyeti tarihi), türk dili ve edebiyatı (eski türk edebiyatı, yeni türk edebiyatı, eski türk dili, yeni türk dili), arşivcilik (tarihi devlet arşivleri, müessese arşivleri), tiyatro bölümleri.

EDEBİYATÇI a. **1**: Yazar. **—2.** Edebiyat öğretmeni ya da öğrencisi.

Edebiyat-ı cedide, Abdülhamit II döneminde (1876 - 1909) haftalık Servet-i fünun dergisi çevresinde toplanan sanatçıların batı edebiyatı yolunda meydana getirdikleri edebiyat akımı (1896-1901). Servet-i fünun dergisi çevresinde oluştuğu için, "Servet-i fünun edebiyatı" diye de anılmaktadır. Ancak, bu topluluğa bağlı sanatçılar, kendi kitaplarını "Edebiyat-ı cedide kütüphanesi" adı altında yayımladıklarına göre, topluluğu, kendi koydukları adla anmak doğru olur.

"Edebiyat-ı cedide" (yeni edebiyat) topluluğunun kurulmasını, tanzimat edebiyatı şair ve yazarı Recaizade Mahmut Ekrem (1867-1915) hazırlamıştır. Hasan Asaf adlı genç şairin, bir şiirinde "abes" ile "muktebes" sözcüklerinin kafiye olarak kullanılması eski edebiyat yanlılarınca eleştirilmiş; arap yazısında ayrı ayrı birer harf olan ve sesleri benzese de yazılışları benzemeyen "se" ve "sin" harflerinin kafiyeli sayılamayacağı yazılmıştı. Genç şair, Recaizade tarafından ileriye sürülen *"kafiye göz için değil, kulak içindir"* görüşüne dayanarak kendini savununca, bu kez eski edebiyat yanlılarıyla Recaizade arasında şiddetli bir tartışma başlamış (→ ABES-MUKTEBES TARTIŞMASI); Recaizade, yanıtlarının bir kısmını Servet-i fünun dergisinde yayımlamıştı. Servet-i fünun, Recaizade'nin Mektebi mülkiye'den öğrencisi olan Ahmet İhsan (Tokgöz, 1868-1942) tarafından 1891 yılından beri çıkarılan bir magazindi. Recaizade, bunun bir edebiyat dergisi yapılmasını önerdi, kendisinin Mekteb-i sultani'den (Galatasaray lisesi) öğrencisi olan Tevfik Fikret de derginin edebiyat bölümü başyazarlığına getirildi (şubat 1896, sayı 256). O sırada "Mektep" ve başka dergilerde yazan ve Recaizade yanlısı olan başka gençlerin de Servet-i fünun çevresinde toplanmasıyla, "Edebiyat-ı cedide" topluluğu oluştu. Abdülhamit sansürünce Servet-i fünun kapatılınca (ekim 1901, sayı 553) topluluk dağıldı; sanatçılar, çalışmalarını, daha sonraki İkinci meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinde bağımsız olarak yürüttüler. Bunların altı yıl süren toplu çalışmaları, türk edebiyatında önemli bir aşama meydana getirmiştir. "Edebiyat-ı cedide" topluluğunu oluşturan sanatçılar şunlardır:

Şairler: Tevfik Fikret, Cenap Şahabettin, Hüseyin Siret(İzsever), Hüseyin Suat (Yalçın), A. Nadir (Ali Ekrem Bolayır), Süleyman Nesip (Süleyman Paşazade Sami), İbrahim Cehdi (Süleyman Nazif), H. Nazım (Ahmet Reşit), Faik Âli (Ozansoy), Celal Sahir (Erozan).

Nesir yazarları: Halit Ziya (Uşaklıgil), Mehmet Rauf, Hüseyin Cahit (Yalçın), Müftüoğlu Ahmet Hikmet, Safveti Ziya, Ahmet Şuayip.

Edebiyat-ı cedide'nin başlıca özellikleri şu noktalarda toplanabilir:

Edebiyat-ı cedide sanatçıları, batı uygarlığına, özellikle Fransa'ya hayranlık göstermişler, Türkiye'nin avrupalılaşma yoluyla yükseleceğine inanmışlar, orada "sanat, fen (bilim)" ne buldularsa Türkiye'ye aktarmaya çalışmışlar; laik düşünce yolunu benimsemişler, hep din dışı yazılar yazmışlardır.

Devlet ve siyaset konularına değinmek, "vatan, hürriyet, istiklal, inkılap, ihtilal vb." gibi sözcük ve kavramları kullanmak yasak olduğu için, Tanzimat dönemi sanatçılarının tersine, toplumsal sorunları işleme olanağı bulunamamış; ancak aşk, özlem, acıma vb. gibi bireysel temalar üzerinde durulmuştur. Bunun sonucu olarak da, fransız edebiyatından öğrendikleri "sanat sanat içindir" görüşünü benimsemişlerdir. (Edebiyat-ı cedide sanatçıları bu yüzden, daha sonraki dönemlerde, memleketi yansıtmamak ve ulusal olmamakla suçlanmışlardır.)

Yine tanzimat sanatçılarının tersine olarak, halka seslenmek düşünülmemiş, "havassa mahsus" (seçkin kişilere özgü) bir edebiyat meydana getirilmiştir; kendilerinin de söylediği gibi, "Servet-i fünun edebiyatı umuma, avâma (halktan kişilere) mahsus değildir" (Hüseyin Cahit).

Bu düşünüşün sonucu olarak, dil konusunda da tanzimat sanatçılarından daha geri bir anlayışla, konuşma dilinden büsbütün uzaklaşılmış, yazı dilinde o zamana kadar kullanılan yabancı sözcüklerden başka, arap ve fars sözlükleri karıştırılarak, türkçede kullanılmayan birtakım sözcükler (*nahcîr* [av], *şegaf* [çılgınca sevgi], *tîrâje* [gökkuşağı] vb.) bulunup çıkarılmış; arapça sözcüklerden arap dilinin kurallarıyla birtakım yeni sözcükler türetilmiş (*müşemmes* [güneşli], *mükevkeb* [yıldızlı] vb.); batı edebiyatından alınan yeni kavramlar fars dilinin kurallarıyla kurulmuş birtakım yeni sıfat ve isim tamlamaları (*sâât -i semen-fâm* [yasemin renkli saatler], *lerze-i rûşen* [parlak titreyiş], *havf-i siyâh* [kara korku], *zulmet-i beyzâ* [beyaz karanlık], *karha-i hayât* [yaşam yarası], *inkisâr-ı hayâl* [hayal kırıklığı] vb.) ve yeni bileşik sıfatlar (*tehî-baht* [boş talihli], *şikeste-renk* [kırık renkli], *zekâ-şiken* [zekâ kıran] vb.) ile karşılanmış; ayrıca, fransızcada görülen birtakım deyim ve söyleyişler de (*el sıkmak, dest-i izdivacını taleb etmek* vb.) türkçeye aktarılmıştır.

Düzyazıda, sözdizimi ve anlatım biçimlerinde de o zamana değin görülmemiş, alışılmamış birtakım yenilikler yapılmış, fransızcanın sözdizimi türk diline uydurulmaya çalışılmıştır. Halit Ziya'nın *Mai ve siyah* adlı romanıyla başlayan bu yeni anlatım ve sözdiziminde, cümle sonlarının aynı fiil kipiyle bitmesinden doğan birörnekliği önlemek için, türkçenin klasik cümle yapısındaki "özne + nesne + yüklem" sırası zaman zaman değiştirilmiş; kimi zaman fiil (yüklem), cümlenin sonundan alınarak ortaya getirilmiş *(Baba, dedim, dişlerin ne kadar beyaz);* fiillerden önce gelmesi gereken tamamlayıcı öğeler kimi zaman fiilin sonuna getirilmiş *(Bu aşk ölecek, lâkin etrafına musibetler serperek);* kimi zaman fiillerin değişik kipleri kullanılmış *(İsterseniz sizinle anne kız meseleyi halledelim. Bakınız size ne teklif ediyorum: Behlûl buradan gidecek...);* ayrıca fiilsiz cümleler *(Tenha, karanlık sokaklar... Soğuk rüzgârlarla karışık bir yağmur...)* ve isim cümleleri *(Eylûl, malum a, hüzün ve matem ayıdır)* kurulmuş; kimi zaman cümleler yarım bırakılmış *(O zaten bir oyuncaktı; parmağınızın ucuyla dokunsanız...);* kimi zaman, cümle içine, iki çizgi arasında ek bir cümle sokulmuş *(... O kürklü - kim bilir nasıl ısıtır- lâcivert çuhanın sayesinde mevhum bir hararetle ısınarak beklerdi);* kimi zaman araya bir *evet* sözcüğü katılarak cümle pekiştirilmek istenmiştir *(... Buradan gidecek, evet,buradan gidecek).*

Bütün bu yenilikler, geleneğe bağlı kişilerce iyi karşılanmamış, şiveye aykırı ve çetrefil bulunmuş; Ahmet Mithat, "Dekadanlar" başlıklı makalesiyle, Edebiyat-ı cedide'cilerin özellikle dildeki tutumlarını eleştirmiş, geleneğe bağlı kişiler bu yazıdan sonra saldırıyı daha da yoğunlaştırmış, *"yeşil rüya", "mavi hulya"* gibi sözleri dillerine dolamış, *"lerze-i rûşen"* (parlak titreyiş), *"berf-i zerrin"* (altın kar) gibi tamlamaların fransızcadan çeviri ve çalıntı olduğunu ileriye sürmüş, "dekadan, tek atan, top atan vb." gibi sözlerle işi alaya kadar vardırmışlardır.

Edebiyat-ı cedide sanatçıları çoklukla şiir, mensur şiir, hikâye, roman, fıkra, makale, biyografi, yaşlılık yıllarında da anı türlerinde yazmışlar; Abdülhamit'in ciddi tiyatroyu yasaklaması yüzünden, oyun türünde yapıt vermemişler, ancak İkinci meşturiyet'ten sonra birkaç piyes denemesine girişmişlerdir.

—Şiir: Edebiyat-ı cedide, şiirin konusunu genişletmiş; günlük yaşayışta rastlanan herhangi bir olay (sözgelimi, bir balıkçı teknesinin batması), herhangi bir gözlem (sözgelimi, yerdeki ayak izleri), hatta herhangi bir nesneyi (bir bisiklet, bir firkete) dahi şiir malzemesi olarak kullanmıştır.

Tanzimat edebiyatında ancak klasisizm ve romantizm akımlarının etkileri görüldüğü halde, Edebiyat-ı cedide'ciler parnas ve sembolizm akımlarını da tanımış, onlardan da yararlanmışlardır.

Doğa tasvirleri de bireysel açıdan, öznel bir tutumla işlenmiştir.

Divan şiirinin temel kurallarından biri olan, anlamın ve cümlenin bir beyitte tamamlanması, her beytin başlı başına bir bütün sayılması, beyitler arasında anlam birliği aranmaması geleneği kesinlikle bırakılarak, bütün dizeler arasında bir anlam bağı bulunmasına, divan şiirindeki

Edebiyat fakültesi
İstanbul

Büyük Larousse

"parça güzelliği" anlayışı yerine, şiirin baştan sona kadar belli bir düşünce çevresinde gelişmesine, yani "konu birliği"ne ve "bütün güzelliği"ne önem verilmiştir.

Yalnız aruz vezni kullanılmış, tanzimat sanatçılarının tersine olarak, hece vezni hiçbir zaman ciddiye alınmamıştır.(Hece vezniyle yalnız çocuk şiirleri yazılmıştır.)

Kafiyenin, göz için değil kulak için olduğu,kesinlikle kabul edilmiş ve uygulanmıştır.

Divan edebiyatı nazım biçimleri büsbütün bırakılıp batı şiirinde görülen sone, terza-rima gibi klasik biçimlerle, yine batı edebiyatında görülen serbest müstezatlarla, ya da büsbütün serbest biçimlerle yazılmıştır.

Konu ile vezinler arasında bir ahenk ilgisi aranmış (Tevfik Fikret, *Yağmur*), gerektiğinde aynı şiir içinde çeşitli vezinler ve nazım biçimleri kullanılmıştır (Cenap Şahabettin, *Elhân-ı şitâ*).

Vezin zoruyla sözcüklerin doğal söylenişlerinin bozulmamasına elden geldiğince çaba gösterilmiş; doğal söyleyişi daha da gerçekleştirmek için, Tevfik Fikret ve ona uyanlarca, zaman zaman şiir, düzyazıya yaklaştırılmıştır.

—*Hikâye ve roman:* Fransız realist ve natüralist yazarların yapıtları örnek tutulmuş; bunun sonucu olarak, hep yaşamda görülen, ya da görülmesi olanağı bulunan olay ve kişiler anlatılmıştır. Teknik iyice gelişmiştir; gereksiz tasvirler yapılarak, ya da konu dışı bilgiler verilerek olayın akışı durdurulmamıştır.

Çevre tasvirleri yapıtı süslemek için değil, kahramanların kişiliklerinin oluşumunu anlatabilmek için yapılmıştır. Yazar, yapıtta kendi kişiliğini gizlemiştir.

Abdülhamit II döneminde ülke içinde gezi özgürlüğü olmadığından, yazarlar taşrayı tanıma olanağı bulamamış, olaylar genellikle İstanbul'da geçirilmiştir. Olay kişileri, çoğu zaman aydınlardır; küçük hikâyelerde halk tabakasından kimseler de ele alınmıştır.

Tanzimat edebiatı romanında görülen cariye, odalık, halayık, düşkün kadın tipleri yerine, erkekle eşit haklara sahip, özgür, kişilikli kadın tipleri işlenmiştir.

Şiirde olduğu gibi, hikâye ve romanda da, aydın kişinin bireysel bunalımları, aşırı duygusallığı, yaşamda aradığını bulamamaktan doğan kırgınlığı, küskünlüğü, karamsarlığı, mutlu dünyalar hayal etmesi üzerinde durulmuştur, kimi roman ve hikâye adları dahi bunu yansıtmaktadır (*Mai ve siyah, Kırık hayatlar, Hayal içinde, Hayat-ı muhayyel, Lâne-i münkesir* vb.).

—*Mensur şiir, eleştiri, biyografi, gezi yazısı:* Şairane anlatıma da elverişli olan "mensur şiir" türü, türk edebiyatına ilk kez Edebiyat-ı cedide sanatçıları (Halit Ziya, Mehmet Rauf) tarafından getirilmiş; daha sonraki dönemlerde epey yaygınlaşmıştır. Bu dönemde, Edebiyat-ı cedide akımına saldıranlara karşı Cenap Şahabettin, Tevfik Fikret, Hüseyin Cahit *(Kavgalarım)* vb. "Musâhabe-i edebiyye", "Hayat-ı matbûât" gibi başlıklar altında birtakım deneme ve eleştiri yazıları yayımlamışlar; inceleme ve biyografi alanında Halit Ziya, Mehmet Rauf ve Ahmet Şuayip,bazı fransız romancı ve eleştirmenleri üzerine (Alphonse Daudet, Paul Bourget, Flaubert, Taine) yazılar kaleme almışlar; gezi yazısı alanında Cenap Şahabettin, Hicaz'a doktorlukla giderken edindiği yol izlenimlerini mektup biçiminde yazmıştır (*Hac yolunda).*

Edebiyatı cedide kütüphanesi, Edebiyat-ı cedide yazarlarının yapıtlarından oluşan kitap dizisinin genel adı. Kırmızı-beyaz renkli bir kapak ile kaplı dizinin yayımını Servet-i fünun dergisi sahibi Ahmet İhsan (Tokgöz) üstlenmiş; 1899 -1901 yılları arasında 11 kitap basılmış; dergi kapatılınca dizi de durmuştur. İkinci meşrutiyet döneminde aynı dizi Muhtar Halit kütüphanesi'nce sürdürüldü (1909-1912); bu dönemde yayımlanan 24 kitapla birlikte, toplam 35 kitap basıldı. Başlıcaları şunlardır: Tevfik Fikret, *Rubâb-ı şikeste* (1900); Halit Ziya (Uşaklıgil), *Aşk-ı memnu* (1900); Mehmet Rauf, *Eylül* (1900); Hüseyin Cahit (Yalçın), *Hayal içinde* (1901), *Kavgalarım* (1910); Ahmet Şuayip, *Hayat ve kitaplar* (1901); Müftüoğlu Ahmet Hikmet, *Hâristan ve gülistan* (1901), Cenap Şahabettin, *Hac yolunda* (1909); Hüseyin Siret (Özsever), *Leyâl-i girîzan* (1910) vb.

Edebiyat-ı cedide müzesi → AŞİYAN.

Edebiyat-ı umumiye mecmuası, İstanbul'da yayımlanan siyasal, edebi, bilimsel haftalık dergi([28 ekim 1916-8 mart 1919]; 110 sayı). Batı'dan yalnızca uygulamalı bilimlerin alınması görüşünü ve eski edebiyatı savundu. Celal Nuri (İleri) tarafından çıkarılıyordu.

Edebiyatımızda isimler sözlüğü, Behçet Necatigil'in türk şair ve yazarlarının yaşamöyküleriyle yapıtlarını, sanat görüşlerini konu edinen ansiklopedik yapıtı (1960). Dikkatle derlenmiş somut bilgilere dayanır; konu edindiği kişilerin sanat değerlerini belirlemede titizlik gösterir. Sonunda edebiyat armağan ve ödülleri bölümüyle yazarların doğum ve ölüm günleri çizelgesine, dergiler indeksine yer verilen yapıt, ekleme ve düzeltmelerle 1993'e dek 15 kez basıldı, kendi türündeki çalışmalara kaynak oldu.

EDEKLİK a. *Yörs.* Kırkılan keçilerin karnında bırakılan kıllar.

EDELFELT (Albert), finli ressam (Porvoo 1854 - *ay. y.* 1905). Anvers'de ve 1874'te gittiği Paris'te öğrenim gördü. Natüralizmi benimsemişken (*Pasteur*, 1885, Pasteur müzesi, Paris) daha sonra açık hava resmini seçti ve bir dereceye kadar izlenimciliğin etkisinde kaldı (*Luxembourg parkı*, 1887, Helsinki); daha sonraları da dinsel bir romantizme yöneldi.

EDELİNCK (Gérard), flaman kökenli fransız gravürcü (Anvers 1640 - Paris 1707). Anvers'de Genç Cornelis Galle'in yanında yetişti, 1666'da Paris'e yerleşti. François de Poilly ve Robert Nanteuil ile çalıştı. Ph. de Champaigne ve Le Brun ile dostluk kurdu. Louis XIV'ün gravürcülüğüne atandı, Gobelins'de bir atölyeyi yönetti ve birçok çağdaş tablonun (Le Brun, Ph. Champaigne, Rigaud, Largillière, Mignard, vb.) dikkate değer röprodüksiyonlarını kazıma kalemiyle ve çağının ünlü kişilerini gösteren 200'e yakın portre yaptı. —Kardeşleri JEAN (1643'e doğr.-1680), GASPARD FRANÇOIS (1652'ye doğr.-1722) ve oğlu NICOLAS da (1681-1767) Paris'te çalışan gravürcülerdi.

EDELMAN (Cornelis Hendrik), hollandalı yerbilimci (Rotterdam 1903 - Wageningen 1964). Hollanda Tarım okulu'nda profesördü; kumlardaki mineralleri inceledi ve bunların hangi bölgelere ait olduklarını saptadı (1930-1940). Batı Avrupa'nın en etkin toprak inceleme ve harita servisini kurdu.

EDELMAN (Gerald Maurice), amerikalı hekim ve biyokimyacı (New York, 1929). Rockefeller Üniversitesi'nde profesör. Bazı immünoglobülin moleküllerinin tam yapılarıyla ilgili araştırmaları yönetti. Bu çalışmalarından dolayı, R. Porter ile birlikte, fizyoloji ve tıp dalında 1972 Nobel ödülü'nü kazandı.

EDELSHEİM-GYULAİ (Leopold, — *baronu*), avusturyalı general (Karlsruhe 1826 - Budapeşte 1893). Macaristan ve İtalya'da yararlık gösterdi (1848-49, 1859), süvari birliklerini yeniden örgütledi, macar ordusuna komuta etti (1875) ve siyasal nedenlerle 1886'da ordudan ayrıldı.

EDEMİK a. *Yörs.* Çamsakızı; reçine.

EDEN a. Dilbil. Fiilin dile getirdiği eylemi yapan varlık ya da nesne. || *Eden tümleci*, etken cümlede özne durumuna geçen edilgen bir fiilin tümleci.

EDEN, Wyoming'de (ABD) köy. Rock Springs'in K.-K.-B.'sında. Buradaki bir tarihöncesi kalıntıda çakmak taşından ikiyüzlü uzun bir uç (Eden ucu) bulundu ve betimlendi. Bu sanayi son paleo-hint döneminin bir evresine (VIII. binyıl) denk düşer.

EDEN, Büyük Britanya'da ırmak, İngiltere'nin kuzeyinde, Cumbria kütlesiyle Pennine dağları arasında; 145 km. Carlisle'den geçer ve Solway Firth'e dökülür. Vadisi zengin bir tarım kesimi ve İngiltere ile İskoçya arasında büyük bir geçit yoludur.

EDEN (William), 1. **Auckland** baronu, ingiliz siyaset adamı (1744 - Beckenham, Kent, 1814). Ticari kurul üyesi olarak 1786'da Fransa ile önemli bir ticaret anlaşması ve 1787'de Birleşik Eyaletler ile sömürgelere ilişkin düzenlemeler yaptı. Birleşik Eyaletler'de, 1790-1793 arasında nazik diplomatik görevlerin üstesinden geldi. 1798'den 1801'e değin dostu Pitt' in hükümetinde posta bakanı olarak görev aldı; ancak Pitt istifa ettiğinde araları bozuldu. 1806'da Granville hükümetinde ticaret bakanlığı yaptı.

EDEN (George), **Auckland** dükü, ingiliz yönetici (Beckenham, Kent, 1784 - Hampshire 1849), William Eden'in oğlu. 1836'dan 1842'ye kadar Hindistan genel valiliği yaptı. Eden adı, birinci Afganistan savaşı ile (1839-1842) birlikte anılır. Ruslar'ın bu cephede bir yarma hareketine girişmelerini önlemek ama aynı zamanda da İngiltere'nin egemenliğini bu bölge üzerinde de kurmak amacıyla girişilen bu sefer bütün ingiliz ordusunun yok olduğu bir felakete dönüştü.

EDEN (Nils), isveçli tarihçi ve siyaset adamı (Piteå 1879 - Stockholm 1945). 1903'te Uppsala Üniversitesi'nde tarih profesörü oldu. Staaff'tan sonra, 1915'te liberal partinin başına geçti. Hükümet başkanı olarak (1917-1920) kadınlara oy hakkı veren seçim reformuna ön ayak oldu (1919). Şiddetli bir muhalefete rağmen 1919'da, devrimci Rusya'ya karşı savaşan Finlandiya'yı desteklemek üzere yardımcı kuvvet gönderilmesine karşı çıktı.

EDEN (Robert Anthony), **Avon** kontu, büyük britanyalı politikacı (Windlestone Hall, Durham, 1897 - Alvediston, Witshire, 1977). Muhafazakâr milletvekili (1923). A. Chamberlain'ın parlamento sekreteri (1926-1929), sonra dışişleri bakanlığı sekreter yardımcısı (1931-1933), Lord privy seal (1934-1935), Milletler Cemiyeti işleri bakanı (1935) olan Eden, aynı yıl Baldwin hükümetinde Foreign Office yöneticiliğine getirildi. Katı bir politikadan yanaydı; Neville Chamberlaine'ın Almanya ve İtalya ile doğrudan görüşme ve uzlaşma politikasını desteklemeyi reddederek şubat 1938'de istifa etti. 1939'da dominyonlar bakanı oldu. 1940 sonunda 1945'e kadar yeniden Foreign Office'e döndü. Churchill hükümetinde (1951-1955) dışişleri bakanı ve başbakan yardımcısı olan Eden, büyük bir diplomatik etkinlik gösterdi: arabuluculuktaki becerisi, birincisinde Almanya'nın statüsü, ikincisinde de Fransız Çinhindi'nin kaderi ele alınan Londra ve Cenevre (1954) konferanslarında gösterdi. 1955'te Winston Churchill, başbakanlık ve Muhafazakâr parti başkanlığını ona devretti. Eden aynı yıl Cenevre'de (temmuz) "soğuk savaş"ın yumuşamasına katkıda bulundu. Süveyş bunalımı (1956) sırasında, Mısır'a karşı silahlı bir müdahaleyle Büyük Britanya'nın durumunu düzeltmeye çalıştı; siyasal başarısızlığa sağlık durumunun kötüleşmesi de eklenince 1957'de istifa etti.

EDENİT a. (ABD'de bir yerleşim birimi *Edenville*'den; fr. *édenite*). Miner. Amfibol türünden mineral madde; aktinolite benzer.

L. L.

Gérard **Edelinck**
Philippe de Champaigne
(1676, ayrıntı)
Bibliothèque nationale, Paris

Imperial War Museum

Anthony **Eden** (mart 1942'de)

Beuzen-Scope

Edfu çifte taçlı şahin biçiminde Horus Horus tapınağı'nın birinci avlusunda, pronaos kapısı önündeki kumtaşından heykel, İ.Ö. I. yy.

EDENTATA a. Esk. zool. DİŞSİZLER öbeğinin bilimsel adı.

EDEP a. (ar. *edeb*). **1.** Terbiye, güzel ahlak. **—2.** Görgü kurallarına uygun davranma, nezaket, incelik. **—3.** Utanma duygusu, haya, ar. **—4.** *Edep etmek*, utanıp sıkılmak. || *Edep yahu*, açık saçık sözler söyleyen birine, "utan, terbiyeni takın" anlamında söylenen uyarma sözü. || *Edebini takınmak*, kaba, terbiyesizce tutumunu bırakıp terbiyelice davranmaya başlamak. || *Edeptir söylemesi*, affedersiniz, ayıptır söylemesi: *Edeptir söylemesi üstü başı bok içindeymiş.*

—Esk. *Edeb-hane*, ayakyolu, aptesane. || *Edeb-i kelam*, söz inceliği, güzelliği. || *Edeb-i sanat*, kusursuz, açık ve güzel sözlerin süsleri. || *Edeb-ül-bahs*, mantığın konuşmada tutulacak yol ve kuralları gösteren bölümü. || *Edeb-ül-kâtip, edeb-ül-kadı*, kâtip ve kadıların mesleklerinde bilmeleri, kullanmaları gerekli yollar ve kurallar.

—Anat. *Edep dış atardamarı*, cinsel organları besleyen uyluk atardamarı dalı. || *Edep iç atardamarı*, apışarasını ve dış cinsel organları besleyen hipogastrik atardamar dalı. || *Edep sinir ağı*, ikinci, üçüncü ve dördüncü kuyruksokumu köklerinden oluşan sinir ağı. (Rektuma, idrar torbasına, cinsel organlara ve apışarasına dallar verir.) || *Edep yeri* → EDEPYERİ.

—Cez. huk. *Edebe aykırı hareket*, genel ahlak anlayışına aykırı bir biçimde halka görünme, bir yerini gösterme ya da söz, şarkı vb. biçimde halkın edep duygusuna saldırı. (Türk Cez.k.'nun 576. maddesine göre bu tür davranış bir aya kadar hafif hapis ya da dört yüz elli liradan bin sekiz yüz liraya kadar hafif para cezasıyla cezalandırılır.)

—Ed. *Edeb-i kelam* → YUMUŞATMA.

—ANSİKL. İsl. Kişiyi, işlerini kurallara uygun olarak yapması için eğitmeye *edeb ud-ders*, insanın kendi kendisini eğitme ve iç dünyasını arıtma çabasına *edeb ün nefs* denilir. İslam bilginleri, din ve dünya ile ilgili her işin bir edebi olduğu temel düşüncesinden hareketle, müslümanları bütün eylemlerinde kurallara uygun, terbiyeli ve edepli davranmaya özendiren, onlara bu konuda yol-yöntem gösteren yapıtlar kaleme aldılar. Kâtip Çelebi'nin *Keşf üz-zünun* adlı bilimler ve bilginlerden söz eden ansiklopedi niteliğindeki yapıtında yer alan ve çeşitli konulardaki "edeb"i anlatan *Edeb üd-dünya ve'd-din, Edeb üs-sohbe, Edeb üd-tabib, Edeb ül-müfti ve'l-müstefti, Edeb ül-kadı, Edeb ül-kâtip, Edeb ül-bahs* gibi kitap adları, bu konuya ne denli önem verildiğini gösterir.

"Edeb" sözcüğü, pratik ahlak ve yaşam kurallarını içermesinin yanı sıra, mecaz olarak, insana yüksek kültür kazandıran ve onu bilgili kişiler düzeyine çıkartan bilgiler anlamına da gelir. Nitekim Araplar, 624'ten başlayarak edebiyat, şiir, eski arap tarihi için de "edep" terimini kullandılar. Günümüz arapçasında terim, "edebiyat" anlamına gelir.

—Tasav. Edebe büyük önem verilir ve "sufilik edepten ibarettir" denilir. Tasavvufta sabır, şükür, fakr, tevbe gibi hallerin, vakitlerin ve makamların özel edepleri vardır. Mevlana "Gözünüzü açıp Kuran'a bakın; Allah kelamı Kuran, baştan sona bütün ayetleri ile edep öğretmektedir" der. Bektaşilikte edebin temeli ele, bele, dile sahip olmaktır.

Edep yahu, İzmir'de yayımlanan haftalık mizah dergisi (4 ekim 1908 - 21 ekim 1909, 57 sayı). Sahibi Zeytinoğlu Mehmet Remzi; sorumlu müdürü Taşlızade Hasan Rüştü, 27. sayıdan başlayarak Ahmet Cemil idi. Başyazarlığını Şair Eşref ve Hafız İsmail yaptılar. Resim ve karikatüre yer verilmeyen dergide Şair Eşref, Ahmet Cemil, Sait Saim, Halil Edip, Mehmet Rıfkı'nın manzum ve düzyazı fıkra, hikâye, gazel ve şarkı türündeki yapıtları yayımlandı.

EDEPLİ sıf. Terbiyeli, nazik, kibar kimse için kullanılır.

◆ be. **1.** Görgü kurallarının gerektirdiği biçimde: *Edepli konuşmak. Edepli otur.* **—2.** *Edepli edepli*, usluca, uslu uslu: *Edepli edepli oturursan, kımse bir şey söylemez.*

EDEPSİZ sıf. ve a. **1.** Utanç verici işleri büyük bir rahatlıkla yapan kimse için kullanılır; utanmaz, hayasız. **—2.** Aşırı bir yüzsüzlükle karşısındakini yıldırmaya çalışan kimse için kullanılır; şirret: *Edepsizle başa çıkmak çok zordur.* **—3.** *Edepsiz edepsiz*, edepsize yakışır biçimde.

EDEPSİZCE be. Edepsiz bir kimseye yakışır biçimde; terbiyesizce, utanmazca: *Edepsizce konuşmak, davranmak.*

EDEPSİZLEŞMEK gçz. f. Edepsiz biçimde davranmaya başlamak; bu biçimde davranmak.

EDEPSİZLİK a. **1.** Edepsiz kimsenin özelliği: *Edepsizliği ona çok şey kaybettiriyor.* **—2.** Edepsizce davranış; utanmazlık, şirretlik: *Bu edepsizlik nasıl hoş görülebilir? Bu ne edepsizlik!*

EDEPYERİ a. Anat. Göbekaltı bölgesinin orta ve alt kısmı. (Erginlik çağında kıllarla örtülecek olan üçgen şeklinde bir kabarıklık oluşturur.)

EDER a. Bir malın fiyatı: *Bu giysinin ederi ne kadar?*

EDER, Almanya'nın orta kesiminde ırmak, Fulda'nın kolu (sağ kıyı); 175 km. Vogelsberg'den doğar. Hidroelektrik tesisleri.

EDER (Joseph Maria), avusturyalı fotokimyacı (Krems 1855 - Kitzbühel 1944). Viyana'da grafik sanatlar okulu müdürlüğü yaptı. Fotokimya ve fotoğraf tekniği üzerine araştırmalarıyla, fotoğraf tarihi üzerine yayınları vardır.

EDERFEN a. (fars. *ederfen*). Esk. tıp. Tuzlu balgam denilen bir cilt hastalığı.

EDESSA. Tar. coğ. Anadolu'nun G.-D.'sunda önemli bir ilkçağ ve ortaçağ kenti. (Bugün Şanlıurfa.) II. - X.yy.'lar arasında K.Suriye'nin merkezi. Eski bir yerleşmenin yerine Seleukos I döneminde yeniden kuruldu (yaklş. İ.Ö. 303 - 302) ve Makedonya'daki Edessa kentiyle benzerliğinden ötürü Edessa adını aldı. D. ve B.'yı birleştiren yolların kavşak noktasında bulunduğundan önemli bir kültür merkezi olarak gelişti. Selefkiler'in zayıflamasından sonra arap kökenli Abgar hanedanlığının merkezi oldu (İ.Ö. 132-İ.S. 214). Daha sonra Parthlar'ın ve Caracalla döneminde de Romalılar'ın yönetimine geçti (İ.S. 216/215). Roma İmparatorluğu'nun D. sınırının müstahkem mevkilerinden olan kent, sasani kralı Şapur I tarafından kuşatıldığında, Edessa'nın yardımına koşan Valerianus burada tutsak düştü (İ.S. 260). İ.S. I. yy.'dan başlayarak hıristiyanlık, kent halkı arasında yayıldı. Abgar IX zamanında hıristiyanlığın devletin resmi dini olduğu sanılmaktadır (III. yy. başı). İmparator Valens, Arius taraftarı olarak ortodoksları Edessa'dan sürdü (373). Roma İmparatorluğu'nun bölünmesinden sonra (395), Bizans İmparatorluğu'nun sınırları içinde kalan kent, hıristiyanlığın ilk büyük merkezlerinden biri olarak gelişti. Edessa, süryani edebiyatının merkezi oldu. Burada kurulan din okulu ün kazandı. 638/639'da Araplar'ca işgal edilen kent, 1031/1032'de yeniden Bizans'a geçti. 1098'de Boulogne'lu Baudouin komutasındaki haçlı ordularınca işgal edildi ve Edessa kontluğu'nun merkezi haline getirildi (1098-1118). Musul atabeyi İmadettin Zengi (1144) zamanında kent Türkler'in eline geçti. (→ ŞANLIURFA.)

EDESSA ya da **EDHESSA,** Yunanistan'da kent, Makedonya'da, Selanik ovasının kenarında; 14 000 nüf. Eski kiliseleriyle güzel görünümlü (çağlayanlar) bir kenttir. Meyve (elmalar ve şeftaliler) yetiştirilen bir bölgenin merkezi. Eskiçağ'da Makedonya'nın başlıca merkezlerinden biriydi.

Edessa okulu, *Persler okulu* diye de bilinen bir tanrıbilim okulu. Önce Nisibis'te (Nusaybin) kurulan okul, en parlak dönemini IV. ve V. yy.'larda yaşadı. Ününü suriyeli aziz Efraim'e borçludur. 412-436 arasında Edessa piskoposluğu yapan Rabulas ile halefi İbas ateşli tartışmacılardı. Onlardan sonra, Edessa okulu, imparator Zenon'un emriyle kapatıldı (489). Nisibis'te yeniden kurulan okul, burada nesturiliğe yöneldi.

EDETİK sıf. (fr. *édétique*). *Edetik asit*, EDTA'nın eşanlamlısı.

EDEVAT çoğl. a. (ar. *edat*, alet'in çoğl. *edevat*). *Esk.* Bir işi yapmaya araç olan şeyler; takımlar, aletler, araçlar.

—Dilbilg. *Esk.* Edatlar, ilgeçler. || *Edevat-ı lahika*, sona gelen ekler. || *Edevat-ı raptiye*, bağlama edatları, bağlaçlar.

EDFELT (Johannes), isveçli şair (Kyrkefalla, Västergötland, 1904). Bağımlı bir yazar olan Edfelt, daha 1932'de üne kavuştu. Savaş sonrası şiirleri (*Bråddjupt eko*, 1947) geleceğe inancını dile getirmekle birlikte karamsardır. Teknik terimlerle dolu soğuk lirizmi ölüm bunalımını dile getirir (*Ådernät*, 1968).

EDFU, Mısır'da kent, Yukarı Mısır'da (Asuan ili), Nil'in sol kıyısında; 28 000 nüf. Yukarı Mısır 2. nomos'unun başkenti olan Edfu -Yunanlılar'ın Apollinopolis Magna'sı-, Eski İmparatorluk döneminden beri önemli bir kentti. Ulu gökyüzü tanrısı Horus'a ithaf edilen büyük tapınağın (uzunluğu 137 m, genişliği 79 m) kuruluş törenleri İ.Ö. 237'de yapıldı. 57'de tamamlanan yapı, Mısır'ın en iyi korunan anıtıdır. Kumlar içinde kalan tapınağı, fransız mısırbilimci Mariette ortaya çıkardı; yurttaşı Chassinat da, tapınağın çeşitli yerlerinde bulunan metinleri kopya etti; bu yazıların baskısı, dört sayfalık formalardan oluşan on beş cildi buldu. Tapınağın basit bir planı vardır: bir pilon, bir avlu sütunlu bir pronaos ya da bir ilk hypostylos salonu, ikinci bir hypostylos salonu, bir sunak odası, bir merkezi oda ve nihayet, on odanın açıldığı bir koridorla çevrili tapınak (granit naosu hâlâ yerinde durmaktadır). Duvarlarına, tapınma sırasında kullanılan merhem ve parfümlerin reçetelerinin oyulduğu, "laboratuvar" denen bir salonun varlığını da belirtmek gerekir. Özellikle Horus kültü ve Horus'un Seth'e karşı savaşı, dinsel ve mitolojik önemi büyük olan yazılarla işlenen ana konulardır. Sit yerinde ayrıca bir mammisi ve kentin 5 km B.'sında Edfu prenslerine ait bir nekropolisin varlığını da belirtmek yerinde olur.

EDGAR Barışsever (944-975), anglosakson kral (959-975), Edmund I'in oğlu. Kardeşi Edwy'nin yerine geçti. Northumbria'ya ve Danimarkalılar'a karşı uzlaşmacı bir siyaset izledi ve onların yasalarına saygı gösterdi; böylece anglosakson monarşisini büyük ölçüde güçlendirmeyi başardı. Yönetim alanındaki reformları (*shire* yönetim biriminin yaygınlaştırılması) ve özellikle, Kilise'de reform yapmak ve benedikten tarikatını yaymak için Canterbury (aziz Dunstan*) ve York (aziz Oswald*) başpiskoposlarıyla yaptığı işbirliği, ülkenin birliğini ve krallığın saygınlığını güçlendirdi. 973'te taç giydirilerek yüceltildi.

EDGAR (1075'e doğr. - Edinburgh 1107), İskoçya kralı (1097 - 1107), Malcolm III'ün ve azize Margaret'in oğlu. Dayısı Edgar Atheling'in yardımıyla amcası Donald Bane'i tahttan indirdi. Barış içinde geçen saltanat dönemi boyunca ülkede düzeni kurdu ve ingilizleştirme sürecini yeniden başlattı.

EDGAR ATHELING ya da **AETHELING,** anglosakson prens (1050'ye doğr. - 1125'e doğr.), Günah Çıkartan Edward'ın yeğeninin oğlu, batı sakson hanedanının son erkek temsilcisi.

1066'da tahtı zorbalıkla ele geçiren Harold'a karşı haklarını savunamadı, Fatih William I ile yıldızı barışmadı ve 1072'de onun tarafından hapse atıldı. İskoçya'daki eniştesi Malcolm III'ün yanına sığındı. İskoç siyasetinde etkin bir rol oynadı ve 1097'de kral Donald Bane'i tahttan indirerek yerine yeğeni Edgar'ı geçirdi.

EDGE adası, norveççe **Edgeøya.** Svalbard takımadalarında, bir bölümü buzullarla kaplı ada; 5 150 km².

EDGEHİLL, Büyük Britanya'da (Warwickshire), Avon çöküntüsü yanında yükselen sarp kayalık. Lias devrinde oluşmuştur. Edgehill muharebesi, parlamento ordusuyla Charles I'in ordusu arasındaki ilk önemli çatışmadır (ekim 1642).

EDGERTON (Harold Eugene), amerikalı fizik mühendisi ve fotoğrafçı (Fremont, Nebraska, 1903 - Cambridge 1990). MİT'te (Massachusetts İnstitute of Technology) sürdürdüğü çalışmalar, 1937'de -Fransız Laporte'un ksenonlu tüpüyle donanmış- düşük gerilimde çok güçlü kondansatörlerle beslenen bir flaş yapımıyla sonuçlandı. Böylelikle son derece hızlı hareketleri filme kaydedebildi.

EDGEWORTH (Maria), ingiliz-irlanda kökenli kadın edebiyatçı (Blackbourton, Oxfordshire, 1767- Edgeworthstown, İrlanda, 1849). Babasıyla (Richard Lovell Edgeworth [1744-1817]) birlikte, *Practical Education* (Uygulamalı eğitim) [1798] adlı, rousseaucu bir yapıt kaleme aldı. Ahlak ve eğitim kuramlarını dile getiren çocuk öyküleri yazdı. Çoğu kez İrlanda'da geçen olayları anlatan romanları, yazarın gözlemci yanını ortaya koyar (*Castle Rackrent*, 1800; *The Absentee*, 1812; *Ormond, a Tale*, 1817). Arkadaşı Walter Scott, yazarın yapıtlarına hayrandı.

EDGEWORTH (Francis Ysidro), ingiliz iktisatçı (Edgeworthstown, İrlanda, 1845 -Oxford 1926), Economic Journal'ın (1891) kurucusu. Matematiksel iktisat konusunda önemli çalışmalar yaptı.

EDGEWORTHİA a. (ing. botanikçi M. P. *Edgeworth*'dan). Bot. Akdeniz bölgesine iyi uyum sağlamış olan Japonya kökenli güzel ağaççık. (*Edgeworthia papyrifera* [*mitsumata*], ünlü japon kâğıdının hammaddesini verir. Thymeleaceae familyası.)

EDGÜ (Ferit), türk yazar (İstanbul 1936). İstanbul Devlet güzel sanatlar akademisi son sınıfından ayrıldı (1958). Paris'te güzel sanatlar alanında çalıştı (1958-1964 ve 1967-1968). Reklamcılık yaptı; reklam ajansı kurarak yönetti (1968-1980). 1976'da kurduğu Ada yayınları'nın yöneticiliğini sürdürmektedir. *Kaçkınlar* (1959), *Bozgun* (1962), *Av* (1968), *Bir gemide* (1978 - Sait Faik hikâye armağanı-), *Çığlık* (1982) kitaplarındaki hikâyelerinde, *Kimse* (1976), *O* (1977) romanlarında ve "anlatı" diye nitelediği *Yazmak eylemi* (1980) adlı yapıtında, yerleşik yargılara ve kalıplaşmış yaşam biçimine ters düşen bireyin bunalımlarını, iletişimsizliğini, yalnızlığını, kaçışını, toplumun baskısını konu edindi. Gerçekleri yansıtırken fantastik öğelerden geniş biçimde yararlandı. Şiirlerini *Ah mine'l aşk* (1978), sanat ve edebiyat konularında denemelerini; *Ders notları*, (1978-Türk dil kurumu deneme ödülü), *Şimdi saat kaç* (1986) kitaplarında topladı. *O* adlı romanı, *Hakkâri'de bir mevsim* adıyla, Erden Kıral tarafından sinemaya uyarlandı, Berlin film festivali'nde 4 ödül kazandı (1983). *Eylülün gölgesinde bir yazdı* (1988) romanıyla 1988 Sedat Simavi vakfı edebiyat ödülü'nü kazandı.

EDHEMİLİK ya da **EDHEMİYE,** melamilikten türeyen, İbrahim bin Ethem'in (öl. 777'den sonra) kurduğu tarikat. Efkârın def'i (gereksiz düşüncelerin bırakılması), ağyar muhabbetinin ref'i (Allah'tan başkasına sevgi göstermemek), mâsivâllahın terki (Allah'ın dışında her şeyin bırakılması) tarikatın ana ilkeleridir. Tarikatta fakr önemli olduğu gibi, kemale ulaşılabilinmesi için riyazat ve feragat da gerekli koşullardandır. Zikirleri arasında sabahları okunan arapça evrad (okunması gelenekleşen dinsel dua) en önemlisidir. Bu tarikattan olanlar başlarına tepesinde taştan bir düğme bulunan bir taç giyerlerdi. Önceleri sünni sayılan tarikat, XV. yy.'dan başlayarak, bazı töre değişiklikleriyle bektaşiliğin etkisi altında kaldı ve batıni anlayışlı tarikatların arasında yer aldı.

EDİBANE be. ve sıf. (ar. *edib* ve fars. *-âne*'den *edibane*). *Esk.* Terbiyeli, nazik ya da edebiyatla uğraşana yakışır biçimde: *Etvâr-ı edibane* (terbiyeli davranışlar).

EDİB-İ NİŞABURİ, *Şeyh Abdülcevat*, iranlı yazar (Nişabur 1864 - Meşhed 1926). Bir çifçinin oğludur. 1 yaşında çiçek hastalığından bir gözünü yitirdi. Medrese öğrenimi görerek 1880'de Meşhed'e geldi; burada yaşamının sonuna değin Medrese-i nevvab'da ders okuttu. Tasavvuf, matematik, tıp, fıkıh alanlarında da bilgi sahibiydi. Aruzla ilgili bir yapıtı vardır. Muallaka ile Ebu Temmam'ın *Hamase*'si üzerine şerhler yazdı. Eski şiir yoluna dönüş anlamına gelen "bazgeşt-i edebi" akımına uygun şiirleri *Leali-i meknun* adını taşıyan divanındadır.

EDİBOĞLU (Baki Süha), türk şair (Antalya 1915 - İstanbul 1972). Dil ve tarih -coğrafya fakültesi'nde okudu. Ankara ve İstanbul radyolarında çeşitli görevlerde bulundu (1940-56). Şiirlerinde aşk ve doğa temalarını işledi. Yapıtlarından bazıları: *Cenup* (şiirler, 1942), *Sel geliyor* (öyküler, 1944), *Türk şiirinden örnekler* (antoloji, 1944), *Gece yağmuru* (şiirler, 1947), *Ünlü Türk bestekârları* (1962), *Bizim kuşak ve ötekiler* (anılar, izlenimler, 1968).

EDİCTUM a. (bildirme, buyurma anlamında lat. sözc.). Rom. huk. Bir yüksek görevli tarafından ilan edilen ve görev süresi boyunca yürürlükte kalan yönetmelik.

—ANSİKL. Rom. huk. Pleblerin ve halkın yüksek görevlileri olan konsül'ler, legatus'lar, praetor'lar, tribunus'lar, aedilis curulis'ler, rahipler ve bazı eyalet valileri *jus edicendi*'ye (bildirme hakkı) sahipti, yani göreve geldiklerinde, yönetimleri sırasında izleyecekleri usul kurallarını açıklıyorlardı. Praetor *edictum*'ları, geleneksel medeni hukuktan farklı olan ve onu tamamlayan bir yargılama hukuku oluşturarak Roma hukukunun gelişmesinde önemli bir rol oynadılar. Bunlara *perpetua edicta* (sürekli edictumlar) dendi. *Perpetua edicta*, başlangıçta yıllık iken uygulamada süreklilik kazandı. İmparator, I. yy.'dan sonra, hukuku yorumlayıcı edictum'lar yayımlamaya başladı; bunlar bağlayıcı emsal kararları oluşturuyordu. Hadrianus döneminde, hukukçu Salvius Julianus, peregrinus yargıçların *edictum*'larında dağınık bulunan kuralları yasalaştırdı. Yüksek görevliler, *edictum* yayımlama haklarını korudular, ancak bunlar sadece *perpetua edicta*'yı tamamlama işlevine sahipti.

EDİGE (Mirza), rusça **Yedigey,** Beyaz Ordu moğol emiri. Mangitler kabilesinin şefi (1352-1419). 1370'e doğru Timur Leng'in hizmetine girdi ve Altınordu'yu yenmesine yardım etti. 1391'de Timur Leng'i terk etti, egemenliği altındaki bozkırlara çekildi, ordu başkomutanı ve Altınordu devleti'nin gerçek hükümdarı oldu (1391-1410). Büyük bir komutan ve usta bir örgütçüydü; 1399'da Vorskla kıyılarında grandük Vytautas'ın (Vitold) başında bulunduğu güçlü Litvanya ordusu'nu bozguna uğrattı. 1408'de Rusya'yı yakıp yıktı ve Moskova'yı kuşattı. 1410'da Altınordu'dan kaçmak zorunda kaldı, Harizm'e sığındı ve orada öldürüldü.

Edige ya da **İdige destanı,** Timur* ile Altınordu hükümdarı Toktamış* arasındaki mücadeleler döneminde yaşamış Emir Edige'nin tarihi kişiliğini, menkıbeleşmiş yaşamını konu alan halk destanı (XIV. yy.). Altınordu sahasında yaşayan türk kabilelerinin de kahramanlıklarını anlatan destan XV. yy.'dan sonra Noğay, Kırım, Başkırt, Kazak-Kırgız ve Sibir türkleri arasında yaygınlaşmıştır.

EDİK a. *Yörs.* Arıların ayağında toplanan sarı renkteki mum.

EDİK a. (Esk. türkç. sözc.). Giy. kadın ve erkeklerin giydiği, sahtiyandan yapılmış kısa ve bol konçlu ayakkabı. || *İç edik*, ediğin içine giyilen sahtiyandan yapılmış yumuşak ev ayakkabısı. (→ ÇEDİK.)

—ANSİKL. *Edik* ve *iç edik* mest gibi birlikte giyilen bir ayakkabı türüydü. Evdeyken iç edikle gezilir, sokağa çıkılacağı zaman üzerine edik geçirilirdi. *İç edik* sözcüğü giderek *çedik* biçimini aldı ve bu ayakkabı türüne *çedikpabuç*, daha sonra kısaca *çedik* dendi.

EDİKLİ, Niğde'nin merkez ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 5 815 nüf. (1990). Belediye.

EDİLBURGE → ETHELBURGE.

EDİLGEN ya da **EDİLGİN** sıf. **1.** *Etkin*'e karşıt olarak, olayları tepki göstermeden karşılayan, buyruklara uysallıkla boyun eğen, kendi kararıyla bir girişimde bulunmayan, bir girişimde etkin rol oynamayan kimse, bu kimsenin davranışı için kullanılır; edilgen, pasif.

—Dilbil. Eylemi, özneyi etkilemesi bakımından ele alan fiil biçimlerinin oluşturduğu fiil kategorilerinden birinin adı.(Bk. *ansikl.* böl.) || *Edilgen dönüştürüm*, üretici dilbilgisinde, derin yapıdaki etken geçişli cümlenin edilgen yüzeysel yapıya ulaşmak için uğradığı dönüştürüm. *Edilgen soru*, edilgen bir cümlenin soru biçimi (örn. *Bu muzlar Afrika'dan mı getirildi?*). || *Edilgen sözcük dağarcığı*, konuşucunun dilsel üretiminde kullanmayıp anlayabildiği sözcüklerin tümü.

—Eğit. *Edilgen öğrenme*, gerekli ve yeterli güdülenme ya da pekiştirmenin bulunmadığı durumda öğrenme.

—Elekt. *Edilgen devre*, yalnızca edilgen öğelerden oluşan devre. (Eşanl. PASİF DEVRE.) || *Edilgen öğe*, aldığı enerji yalnızca artı ya da sıfır olabilen devre öğesi. (Dolayısıyla hiçbir enerji kaynağı içermez.) [Eşanl. PASİF ÖĞE.]

—ANSİKL. Dilbil. Türkçede edilgen çatı ünlü uyumuna göre değişen [-IL] ve [-N] ekleriyle belirtilir. İçinde ya da sonunda /L/ ünsüzü bulunan eylemlere [-N] eki gelir. Kimi zaman [-N-] + [-IL-] eklerinin birlikte kullanıldığı da görülür. (Örn. *başka -n-ıl-mak, öde-n-il-mek, de-n-il-mek*).

Etkenden edilgene geçiş, bildirinin anlamsal içeriğini değiştirmese de, sözdizimsel işlevleri ve sözceleme temalarını değiştirir. *Ali katili gördü* cümlesinin özne ve belirtili nesnesi edilgen cümlede *(Katil Ali tarafından görüldü)* dolaylı tümleç (eden tümleci) ve özne işlevlerini gerçekleştirir. Bu durumda eylem, işi yapan değil, işten etkilenen (eylenen) açısından ele alınır. Edilgenleştirme, öznenin belirginleştirilmesini de engeller: *Başkan bana anlattı* → *Bu bana anlatıldı.* Etken tümcedeki belirsiz özneye edilgen tümcede yer verilmez: *Birisi bunu söyledi* → *Bana öyle söylendi.*

EDİLGENLEŞME a. Dilbil. Etken bir biçimin eşdeğerlisi edilgen biçime geçme olgusu.

EDİLGENLEŞTİRİLMEK → EDİLGENLEŞTİRMEK.

EDİLGENLEŞTİRMEK g. f. Dilbil. Edilgen dönüşüm uygulamak.

◆ **edilgenleştirilmek** edilg. f. Dilbil. Edilgen dönüşüme uğramak.

EDİLGENLİK ya da **EDİLGİNLİK** a. Olayları tepki göstermeksizin karşılayan kimsenin durumu, tutumu; pasiflik.

—Nörol. Kas hipotonisinin iki bileşeninden biri. (Başlıca özelliği kol ya da bacağın herhangi bir bölütünün edilgen ve hızlı hareketi sırasında sallantının artmasıdır. Özellikle beyincik sendromunda çok belirgindir.)

EDİLGİ a. Fels. Dışarıdan gelip bir şeyde belli bir değişiklik yapan iş ya da bu işin sonucu; infial.

EDİLGİN → EDİLGEN.

EDİLGİNLİK → EDİLGENLİK.

EDİLLE çoğl. a. (ar. *delil*'in çoğl. *edille*). *Esk.* **1.** Kanıtlar, deliller, belgeler: *Edille-i akliye* (akla uygun kanıtlar). *Edille-i asliye* (fıkıh biliminin dayandığı asıl kanıtlar), *Edille-i şeriye* (şeriata uygun kanıtlar). *Edille-i taliye* (töre, gelenek, eğilim, eser sahipleri vb.'ne bağlı kanıtlar). **—2.** Kılavuzlar, rehberler.
—İsl. huk. *Edille-i asliye*, Kitap (Kuran-ı kerim), sünnet, icma ve kıyas'tır; bunlara *edille-i erbaa* ya da *edille-i şer'iyye* de denir. || *Edille-i tâliye*, bazı islam hukukçuları tarafından ikinci derecede hukuk kaynağı sayılan deliller. (Örf*, âdet*, maslahat*, istishab*, şerâi-i* salife, yani daha önceki semavi dinlere ait hükümler vb.)

EDİLMEK → ETMEK.

EDİM a. Bir kimsenin nesnel ve tamamlanmış bir olgu olarak düşünülen istemli etkinliğinin somut olarak gerçekleniş; fiil, amel: *Sözden edime geçmek. Bir kimseyi edimlerine bakarak yargılamak.*
—Dilbil. → KULLANIM. || *Söz edimi* ya da *dil edimi*, belirli bir konuşmacının, belli bir durumda ürettiği sözce.
—Fels. Aristoteles'te, erk kavramının karşıtı olan kavram. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Edimsel, erksel*'in tersine, gerçek olarak, gerçekten.
—Huk. Bir borç ilişkisinde alacaklının istemek hakkına sahip olduğu, borçlunun da yerine getirmekle yükümlü olduğu şey; borcun konusu. (Eşanl. EDA.) || *Edim davası*, edimin yerine getirilmesi için açılan dava. (Karşıtanl. TESPİT* DAVASI.) [Davacı bu tür davayla davalıdan bir iş yapmayı ya da yapmamayı ya da kendisine bir şey vermeyi ister. Davacının istemi mahkemece uygun görülürse davalı bunu yerine getirmek zorundadır. Mahkemenin verdiği karar davalı tarafından yerine getirilmezse icra memurluğu aracılığıyla zorla yerine getirilir.] || *Edim olanaksızlığı*, borcun yerine getirilmesinin olanaksız olması. (Sözleşmenin yapılması sırasında borcun yerine getirilmesi olanaksızsa sözleşme geçersiz olur. Borçluya bağlanmayan nedenler yüzünden edim olanaksız duruma gelirse borç sona erer. Edimin olanaksız duruma gelmesi borçlunun kusurundan kaynaklanıyorsa borçlu bundan doğan zararı gidermek yükümlülüğü altına girer [Borçlar k. md. 20, 117].)
—Psikan. *Boş edim*, öznenin bilinçli olarak amaçladığı bir tasarı ya da yönelimin yerine, önceden hiç düşünmediği bir eylem ya da tutumu -kendine rağmen- koymasını sağlayan edim. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Edime geçme*, genellikle sinirli, saldırgan, hatta suç (hakaret, kaçıp gitme, cinayet, intihar, vb.) niteliğinde itkisel psikopat edim. (Bazen ACTİNG-OUT'ın eşanlamlısı olarak da kullanılır.)
—ANSİKL. Fels. Bu konuda skolastik gelenek tarafından da izlenen Aristoteles, edimi o ana kadar gizil kalmış bir etkinliğin gerçekleşmesi olarak düşünür. "Önerdiğimiz edim (energeia) kavramı tümevarımla, tikel örnekler yardımıyla, her şeyi tanımlamaya kalkışmayıp benzeşimi kavramakla yetinilerek aydınlatılabilir: yapma yeteneği olan kişi karşısında yapan kişi, uyuyan kişi karşısında uyanık kişi, görebilmekle birlikte gözleri kapalı kişi karşısında gören kişi, madde karşısında maddeden ayrılmış şey, hazırlanmamış şey karşısında hazırlanmış şey neyse, edim de odur. Bu çeşitli bağlantıların birinci öğesine edim adını verelim." (*Metafizik*, 9,6.) Aristoteles, edimle erki *(dynamis)* karşı karşıya getirerek, batı felsefesinde büyük sonuçlar verecek bir dikotomi kurdu.
—Psikan. Geleneksel ruhbilimin boş edimlere hiçbir zaman özel bir ilgi göstermemesine rağmen, Freud bu edimlerle ruhsal yaşamın işleyişi arasında kesin bir ilişki kurdu. Görünüşte birbirleriyle uyumsuz ve ilgisiz olan bütün bu olayları aynı ruhsal oluşumlar birliği içinde topladı ve kuramsal bakımdan iki temel ilkeyle açıkladı. Birincisi, boş edimlerin bir anlamları vardı; ikincisi, bu edimler "ruhsal edim"lerdi. Boş edimlerin ilke olarak ruhsal olaylar olduklarını ileri sürmek demek, bu edimlerin bir yönelime bağlı olduklarını varsaymak demekti. Onun için de bu edimleri tam anlamıyla "ruhsal edim" olarak görmek gerekiyordu. Freud'un yeni ezgisi yalnız boş edimin kökenini saptamakla kalmadı, öznenin bilinçdışı düzeyinde onun anlamını açıklamaya da yöneldi. Boş edimin özneye, öznenin genellikle bir rastlantı ya da dikkatsizlik sonucuna bağladığı bir olay gibi görünmesinin nedeni, boş edimde ortaya çıkan isteğin bilinçdışı olması ve öznenin hiç de bilmek istemediği bir anlam taşımasıydı. Boş edim işte bu isteği gerçekleştiren edim olarak gerçek bir ruhsal edimdi; ama özne bu edimi haberi olmadan yerine getiriyordu. Böylece istek doyumu bakımından, Lacan'ın yazdığı gibi (*Écrits*, 1966), "her boş edim başarılı, hatta çok başarılı bir biçimde dile getirilen bir söylemdir" denebilir.
Eğer boş edimde öznenin kendine rağmen gerçekleşen bilinçdışı bir isteğini görmek gerekirse, freudçu varsayım o zaman zorunlu olarak bastırımın bir ön müdahalesini içerir. Boş edimde öznenin bilinçli yönelimine aykırı bozucu bir eğilim biçiminde baskın veren şey, bastırılmış isteğin geri dönüşüdür. Öyleyse bir isteğin bastırımı, boş bir edimin zorunlu oluşma koşuludur. Freud bunu şöyle anlatır: "Ötekinin bozukluğuyla ortaya çıkabilmesi için, iki yönelimden birinin belli bir bastırıma uğraması gerekir. Bozucu duruma gelmeden önce, bu yönelimin kendisinin bozulması gerekir" (*Psikanalize giriş*, 1916). O halde boş edim iki farklı yönelimin karışımından doğar. Öznenin bilinçdışı (bastırılmış) isteği, öznenin bilinçli yönelimine karşın kendini göstermeye girişecek ve bir bozukluğa yol açacaktır. Bu bozukluğun niteliği gerçekte, örneğin bastırılmış isteğin yalnızca itiraf edilen yönelimi değiştirebilmesine, ayrıca bastırılmış isteğin yalnızca itiraf edilen yönelimle karışmasına ve son olarak bastırılmış isteğin doğrudan doğruya itiraf edilen yönelimin yerini almasına göre değişen bastırım derecesinden başka bir şeye bağlı görünmez. Bu üç tür bozucu düzenek, Freud'un *Zur Psychopathologie des Alltagslebens*'te (Günlük yaşamın psikopatolojisi) [1901] birçok örneğini verdiği *sürçme*'lerle özellikle çok iyi örneklendirilmiştir.
Öyleyse kendileri de bir çatışmadan doğan belirtiler olduklarına göre, boş edimleri belirti oluşumlarıyla özdeşleştirebiliriz. Gerçekten de boş edim, öznenin bilinçli yönelimiyle bilinçdışı isteği arasında bir uzlaşma oluşumu olarak ortaya çıkar. Bu uzlaşma kendini, günlük yaşamın "aksamalar" ya da "eksiklikler" biçimini etkileyen bozukluklar aracılığıyla dile getirir.
Psikanalitik boş edim kuramı, ruhsal yaşamın bu türlü "aksama"ları konusunda sık sık ileri sürülen gerek salt organik, gerek psikofizyolojik açıklama girişimlerinin kesin olarak bir yana bırakılmasına yol açtı. Bu "aksama"ların incelenmesine ustalıkla uygulanan serbest çağrışımlar yöntemi, uzlaşma yapısı bakımından olduğu kadar isteğin doyumu işlevi bakımından da, boş edimle gerçek bir belirti arasında öngörülen benzerliği pekiştirmekten geri kalmadı. Psikanalitik boş edim kuramı ayrıca, bu türlü "aksama"ların oluşumunu yöneten bilinçdışı düzeneklerin niteliğini de göz önünde bulundurarak, bilinçdışının işleyişinin hiç değilse birincil süreçler konusunda incelenip kavranması için temel nitelikli bir giriş oluşturur-du.

EDİM a. (ar. *edîm*). *Esk.* **1.** Tabaklanmış deri, sahtiyan. **—2.** Satıh, bir şeyin yüzü. **—3.** *Edîm-i arz*, yeryüzü.

EDİMLEŞME a. Fels. Erkten edime ya da gücüllükten gerçekliğe geçiş.

Tony Stone

Edinburgh
Holyrood krallık sarayı (XVII. yy.) ve National Gallery of Scotland (ön planda)

EDİMME a. (ar. *edimme*). Esk. anat. Alt-deri.

EDİMSEL sıf. Fels. Gerçek, somut, tarihsel olarak kavranan edimle ilgili. (Karşt. anl. GÜCÜL.)

EDİNBURGH, iskoççası **Duneideann,** Büyük Britanya'da kent, İskoçya'nın başkenti, Forth halicinin güney kıyısında; 433 500 nüf. (1988). Kentin eskiden stratejik bir önemi olduğu, bir bölümü XIV. yy.'dan kalma şatosundan anlaşılır. Eski kent, bu tepe üstünde, St-Gilles kilisesi'nde (XIV.-XV. yy.) geçerek bir buzul taş şeridi üzerinde Holyrood krallık sarayına (XVII. yy.) kadar uzanır; eskiden soyluların oturduğu yüksek ve dar evlerde bugün yoksul sınıftan halk barınmaktadır. Şatonun kuzeyinde, güzel Princes Street caddesinin ötesinde, "geometrik planlı" George döneminin (XVIII. ve XIX. yy.) bir kentçilik üstünyapıtı olan "yeni kent" uzanır. Yeni kentin K.'indeki Leith limanı ancak 1920'de Edinburgh'a katıldı. Bu sanayi banliyösünde birçok sanayi dalı bulunmaktadır: besin sanayileri, dışarıdan alınan ham maddeyi işleyen kereste sanayisi, elektrikli aygıtlar yapımı. Daha yeni olan elektronik sanayisi en önemli sanayi haline geldi. Ama Edinburgh daha çok bir kültür ve yönetim merkezidir: iki üniversite, yayıncılık, müzeler (Eskiçağ müzesi: tarihöncesi, arkeoloji), resim galerileri (National Gallery of Scotland: Avrupa okullarından birçok üstün yapıt), her yıl düzenlenen müzik festivali, bankalar, sigorta şirketleri, mahkemeler. Edinburgh, İskoçya devlet yazmanlığının merkezidir.
—Tar. Kentin kökeni VII. yy.'da Northumbria kralı Edwin'in (*Edwinsburh* [gaelce *Dun-Edin* yazılır], kentin bugünkü adı buradan gelir) kurduğu sanılan bir tahkimli karakola dayanır. Lothianlar'a bağlı angl yönetim bölümüyle birlikte, 1018'de iskoç kralı Malcolm II'ye geçen kent, Malcolm III döneminde krallık konutlarından biri oldu. David I'in Edinburgh yakınında Holyrood manastırı'nı kurdurması, kente belli bir önem kazandırdı ve krallık burg'u haline gelen kent, XII. yy. boyunca gelişti. Ne var ki, ancak 1437'de, James II döneminde krallığın başkenti oldu; James II kenti tahkim ettirdi ve Parlamento'sunu burada kurdu.

EDİNBURGH (Philip, Yunanistan ve Danimarka prensi, *—dükü*), Büyük Britanya kraliçesi Elizabeth II'nin kocası (Korfu 1921), Yunanistan prensi Andreas ile Alice von Battenberg'in oğlu. Büyük Britanya'da, dayısı amiral Mountbatten tarafından yetiştirildi ve İkinci Dünya savaşı sırasında Royal Navy'de görev yaptı. 1947'de ingiliz vatandaşı oldu ve Yunanistan tahtındaki haklarının tümünden vazgeçti. Aynı yılın kasım ayında, 1952'de tahta çıkacak olan prenses Elizabeth ile evlendi.

Edinburgh antlaşması, 1560 temmuzu'nda katolik monarşiye karşı ayaklanan İskoçyalılar ile İngilizler arasında imzalanan antlaşma. Muhaliflerinin başarılarına karşın kraliçe Mary Stuart'ın onaylamayı reddettiği bu antlaşma protestanlığın zaferine ve az da olsa İskoçya'daki ingiliz nüfuzunun artmasına katkıda bulundu.

Edinburgh Review ya da **Critical Journal** *(The)*, F. Jeffrey, H. Brougham ve S. Smith tarafından kurulan üç aylık dergi (ekim 1802 - ekim 1929). Siyasi açıdan whig yanlısı olan dergi, edebiyat eleştirileri alanında romantik kuşağa karşı, muhafazakâr görüşleri benimsedi. Carlyle, Gladstone ve tory olduğu halde, Scott bu dergide çalıştılar.

EDİNCİK, esk. **Aydıncık,** Balıkesir'in Bandırma ilçesine bağlı bucak; 9 406 nüf. (1990); 12 köy. Merkezi *Edincik*, 5 125 nüf. (1990).

EDİNÇ a. Edinilen şey ya da şeyler.

EDİNGEN, Belçika'daki Enghien kentinin hollandaca adı.

Edinger-Westphal çekirdeği. Nöroanat. Okülomotor sinirin (III) vejatatif çekirdeği. Orta çizginin iki tarafında, Sylvius kanalının önünde, ortabeyinin üst kısmında, III. sinirin oynatıcı çekirdeğinin arkasında bulunur. Bu çekirdeğin parasempatik lifleri kirpiksi gangliyona doğru ilerler, orada durak yapar; oradan çıkan gangliyon ötesi lifler kirpiksi kaslara ve gözbebeği büzgendokusuna doğru ilerler. Bu liflerdeki kesinti gözbebeğinin genişlemesine (midriyaz) neden olur.

EDİNGTONİT a. (İskoçyalı mineraloji uzmanı *Edington*'dan; fr. *édingtonite*). Miner. Baryumlu zeolit; formülü $BaAl_2Si_3O_{10}\,4H_2O$ olan hidratlı doğal baryum alüminosilikat. (Edingtonit, İskoçya'da birçok minerallе bir arada bulunur. Camsı ve yarısaydamdır; asitlerle pelte oluşturur.)

EDİNİLMEK → EDİNMEK.

EDİNİM a. Edinme işi, sahip olma, kazanma; iktisap.
—Bilş. Bilgisayarda yürütülecek bir işlem için gereken bilgileri alma. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Dilbil. Bir dili konuşan her kişiye, bu dile egemen olmasını ve somut durumlarda, gerçek söz edimleri aracılığıyla kullanmasını (bu da *edimi* oluşturur) sağlayan özgül yeti, yeterlik, yetenekler bütünü.
—ANSİKL. Bilş. Bilgisayar, bilgi toplama sürecinde araya giriyorsa, veri ediniminin *çevrimiçi* ya da *gerçek zamanda* olduğundan söz edilir ve dolayısıyla edinim, süreci etkileyebilir. Verilerin edinimi, optik ya da manyetik okuyucular gibi farklı çevre birimleriyle ya da doğrudan, incelenecek ve denetlenecek olayları ölçen algılayıcılarla sağlanır: bu son durumda, genellikle örneksemeli işaret algılayıcıları kullanıldığından, alınan bilginin daha sonra sayısal bir bilgisayarda işlenmesi için örneksemeli sayısal bir dönüştürücüden geçmesi gerekir.
—Dilbil. Üretici dilbilgisi kuramının temel kavramı olan edinim, bir dili konuşan bireyin edindiği "dilsel bilgi"yi, kuramın konusunu oluşturan bilgiyi belirtir.
Edinim, derinde yer alan varsayımsal bir kurallar dizgesi olarak tasarlanmıştır ve özellikle de, bir dili konuşan her bireyin: 1. çoğu kez, daha önce hiç duymadığı belirsiz sayıda tümceyi anlayabilme ve üretebilmesini; 2. herhangi bir sözcük dizisinin kendi dilinden olup olmadığına karar vermesini, bir başka deyişle dilbilgisellik yargısında bulunabilmesini (örn. * *Güneş onu parlıyor*'u dilbilgisel olmadığından kabul etmeyecektir); 3. belirsizlikleri ortaya koyabileceğini (örneğin, *anne sevgisi* gibi bir tümcenin iki yorum içerdiğini görecektir); 4. açımlamaları saptayabilmesini (örn. *Can düştü* ve *Can yere yuvarlandı*'nın aynı anlama geldiğini saptamasını) açıklamaya olanak verir. Ayrıca, dilbilimcinin çabası, bir edinim modeli geliştirmek, bir başka deyişle, gerçekte, belli bir dilin dilbilgisini oluşturmaktır.
Öyleyse edinim, bir soyutlamanın ve *edim*'in alanına giren doğrudan gözlemle ulaşılabilecek dilsel verilerin bir ülküselleştirilmenin sonucudur; yalnızca edinim dizgesini gerçekleştirmekle kalmayan, ama duruma ilişkin birçok parametreye ve bireylerin ruhsal durumlarına (bellek, dikkat, heyecanlanma, vb.) bağlanan bireysel söz edimleri, metinler, söylemler, vb. sözkonusudur. Böylece dizge, bir başka anlatımla dilbilgisi üstüne yeterli varsayım elde edildikten sonra, konuşucuların bunları somut durumlarda nasıl kullanabilecekleri üstünde durulabilir; bu nedenle edinimin incelenmesi mantıksal olarak edimin incelenmesinden önce gelir.
Edinim ve edim arasındaki ayrım, F. de Saussure'ün *dil* ve *söz* arasında öngördüğü karşıtlığa benzetilebilir. Saussure'ün dili en küçük öğelerin bir "sınıflandırma ilkesi" olarak görmesi, üretici dilbilgisi içinse edinimin, sonsuz sayıda tümce üretebilecek bir kurallar dizgesi olması iki anlayış arasındaki temel ayrımdır.

EDİNMEK g. f. **1.** *Bir nesne, bir şey edinmek*, satın alarak ya da kişisel bir çabayla ona sahip olmak. *Bir arazi edinmek. Bilgi edinmek.* **—2.** *Bir eylemi alışkanlık, huy edinmek*, o eylemi devamlı yapmak: *Bugünlerde eve geç gelmeyi alışkanlık edindi. Bu çocuk tırnak yemeyi huy edindi. Bu huyu yeni edindi.* **—3.** *Dost, arkadaş vb. edinmek*, bir kimseyle dostluk, arkadaşlık vb. kurmak: *Yeni dostlar edinmek. Hiç arkadaş edinemiyor.* **—4.** *Bir yeri yurt, mesken edinmek*, oraya yerleşmek, yurt tutmak, mesken tutmak: *Bir ülkeyi yurt edinmek. Bakıyorum, bizim evi mesken edindin.*
◆ **edinilmek** edilg. f. Edinmek eylemine konu olmak.

EDİNSEL sıf. Sonradan edinilmiş olan.
—Biyol. *Edinsel karakter* → KARAKTER.
—Tıp. *Edinsel hastalık*, kalıtsal ya da organik bir anıklık olmadan kapılan hastalık. || *Edinsel bağışıklık yetersizliği* → AIDS.

EDİNTİ a. Edinilmiş, kazanılmış şey.

EDİP a. (ar. *edib*). *Esk.* Yazınsal yapıtlar veren kimse, yazar.
◆ sıf. Terbiyeli, edepli, iyi eğitim görmüş kimse için kullanılır: *Tıfl-ı edip* (terbiyeli çocuk).

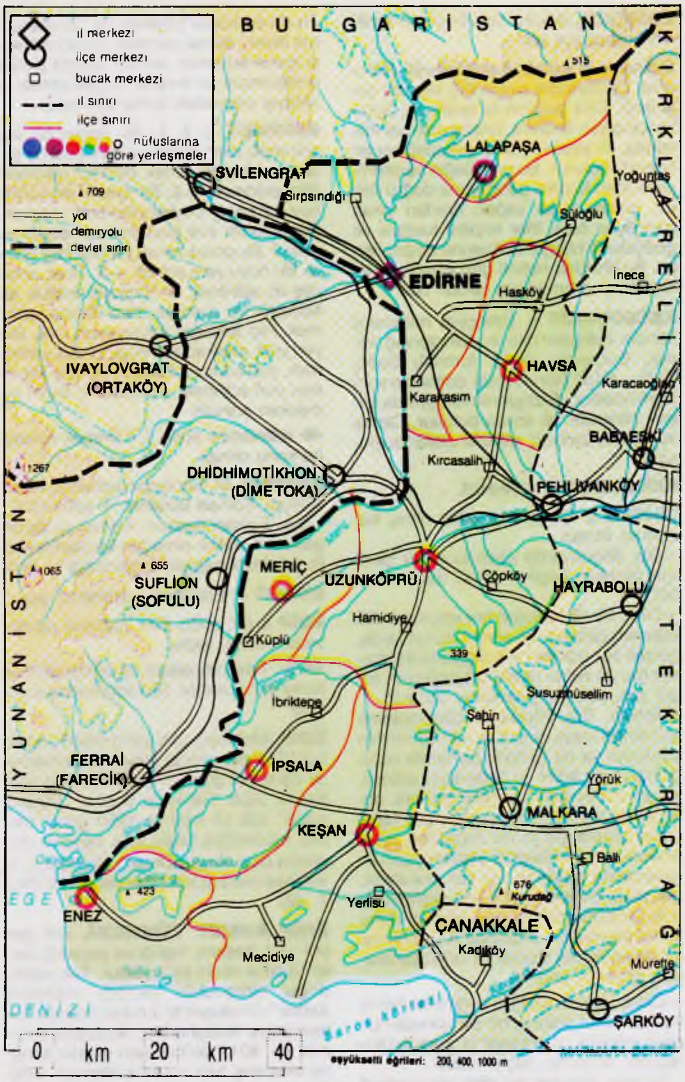
EDİP (Mahmut), türk şair (Halep? - İstanbul 1741'den sonra). İstanbul'da medrese öğrenimi gördü. Alaşehir'de bir süre kadılık yaptı. Geniş bir önsöz, "Mirat-ül edeb" adlı bir naat ile 1950 gazel, tahmis, müseddes, lugaz, kıta, beyit ve muamma'dan oluşan *Divan*'ı İstanbul Üniversitesi merkez kütüphanesi'ndedir (No. T. 49).

EDİP AHMET YÜKNEKİ, türk şair (XII. yy.). Yaşamı, kişiliği ve yaşadığı yerler üzerine kesin bilgi yoktur. Tek yapıtı, doğu türkçesiyle yazdığı manzum *Atabet* ül-hakayık*'tır. En eski nüshası Süleymaniye kütüphanesi, Ayasofya bölümü, no. 4012'de bulunan yapıtın sonuna eklenmiş bazı manzumelerden, Edip Ahmet'in, Yüknek'te kör olarak doğduğu ve babasının adının Mahmut olduğu kayıtlıdır.

EDİP EFENDİ (Mehmet Emin), türk vakanüvis (öl. İstanbul 1801). Sarayda Rikabı hümayun teşrifatçısı olarak göreve başladı. İki kez vakanüvisliğe getirildi (1787, 1791). 1786-1792 arasındaki olayları anlatan dokuz bölümlük yapıtı *Tarih-i Edip*, daha sonra kitaplaştırıldı. Onun bu çalışmasını yeniden düzenleyen Vasıf, bazı bölümlerini kendi yapıtına aktardığı gibi, sonraki tarihçilerden Cavit Ahmet Bey ile Ahmet Cevdet Paşa da Edip'in tarihini kendi yapıtlarında kaynak olarak kullandılar. Ayrıca, basılmamış bir *Divan*'ı ile ulusların ahlak anlayışlarına ilişkin *Ravzat ül-hikem fi ahlak ül-ümem* adlı bir yapıtı daha vardır.

EDİP HARABİ, asıl adı **Ahmet Edip,** türk şair (İstanbul 1835 - *ay. y.* 1916). Mehmet Ali Hilmi Dede baba'ya bağlandı. Bahriye gemi kâtipliği, Girit ve Limni adaları liman başkanlığında bulundu. Şiirlerinde Edip ve Harabi mahlaslarını kullandı. Bektaşi inançlarını işleyen yergi dolu nefesleriyle tanındı. Edebiyat-ı cedide'yi yeren şiirleri vardır. Hece ve aruz kalıplarının bütün biçimlerini denedi. Hiciv, nefes, koşma, mersiye ve düşürdüğü tarihlerden oluşan tek nüsha *Divan*'ı, Süleymaniye kütüphanesi, İhsan Mahvi bölümü no. 98'de kayıtlıdır. Şiirlerinden seçmeler *Edip Harabi divanı* adı altında basılmıştır (1950).

EDİP İBRAHİM EFENDİ, türk maliyeci (İstanbul 1832 -*ay. y.* 1888). Maliye kaleminde çalıştıktan sonra Yemen defter-

Edirne il haritası

darlığına atandı (1867). Tuna vilayeti defterdarlığından yine Yemen defterdarlığına getirildi. Maliye nezareti müsteşarı (1872), Şûrayı devlet üyesi (1873). Defteri hakani nazırı, Divanı muhasebat başkanı (1877) ve Sait Paşa hükümetinde maliye nazırı (1879) oldu. Personel harcamalarını kısma ve bütçeyi denkleştirme konularında başarılı çalışmalar yaptı. Sait Paşa sadrazamlıktan ayrılınca, maliye nazırlığını bırakarak rüsumat emini oldu (1880). Ölünceye kadar bu görevde kaldı.

EDİRNE (22), Marmara bölgesi Trakya bölümünün batı kesiminde, K.'de Bulgaristan, B.'da Yunanistan ile komşu sınır ili. 404 599 nüf. (1990); 6 276 km²; merkez ilçe dışında 8 ilçe, 10 bucak, 255 köy. Merkezi *Edirne*, 102 345 nüf. (1990).

İl toprakları K. ve G.'de yüksek, ortada alçak kesimleriyle bir çanaklaşma alanı özelliği gösterir. K.'de Yıldız (Istranca) dağlarının B. uzantıları yer alır (Bulgaristan sınırında Dışbudak tepe, 515 m). İlin güney kesimini orta yükseklikteki platolar ve tepelerle, Enez'in hemen D.'sunda Kocatepe (423 m) kaplar. Çukur orta kesim bir çökelme havzasıdır ve ortasına doğru alçalan, vadilerle yapılmış, 100-200 m yükseklikte alçak ve hafifçe dalgalı bir plato görünümündedir. İlin en büyük akarsuyu, Meriç'tir. K. ve G.'deki yüksek alanlardan inen birbirine kabaca paralel birçok akarsu Ergene ırmağına kavuşur, Ergene de, Uzunköprü'den sonra G.-B.'ya dönerek Meriç nehriyle birleşir. Edirne ili, genel karakterleri ile Akdeniz iklim tipinin sınırları içinde yer alır. Ama, toprakları G.'den K.'e ortalama 40 km genişlikte ve 160 km uzunlukta bir şerit gibi uzandığı için, muhtelif kesimleri arasında önemli iklim farkları görülür. Meriç ovası ile Ege denizi'ne geniş bir şekilde açılan G. kesiminde Akdeniz etkileri çok daha belirgin, kışlar biraz daha ılıktır. Oysa, Karadeniz'e komşu ve yüksek K. kesimi daha soğuk, kışları karlı ve daha bol yağışlıdır (yılda 1 000 mm'den çok). İlin orta kesiminde ise B.'ya girdikçe karasal etkiler kuvvetlenir; yağış K. ve G.'deki dağlık kesimlere göre azalır (Edirne, 597 mm). Kışlar soğuk (Edirne, ocak ortalaması 2°C) ve çoğunlukla karlıdır; sıcaklık —20°C'ın altına da düşebilir (Edirne'de ölçülen en düşük sıcaklık —22,2°C). Yazlar, K. ve G. kesimlerden daha sıcak (Edirne, temmuz ortalaması 24,6°C) ve asıl Akdeniz ikliminde olduğundan daha yağışlıdır (yıllık yağışın % 20 kadarı yazın düşer). G.'de maki toplulukları ve bazı tepeler üzerinde çoğu bozulmuş meşe ve gürgen korulukları görülür. K.'deki dağlık kesimde ise, meşe, gürgen ve kayın ormanları geniş yer kaplar. Buna karşılık, ilksel meşe ormanları, hemen tamamıyla ortadan kaldırılmıştır ve insanın eseri olan bir bozkır görünümündedir.

Edirne ilinin ortalama nüfus sıklığı (km²'ye 64 kişi). Türkiye ortalamasının (km²'ye 73 kişi) biraz altındadır. Aslında, kuzeydeki dağlık kısımlar daha tenha, yerleşmelerin ve tarım etkinliklerinin yoğunluk kazandığı orta kesim çok daha kalabalıktır. Nüfus artış oranı da, özellikle kırsal kesimde çok daha düşüktür (1985-1990 döneminde ortalama olarak yılda ‰ 7,5; kentlerde ‰ 27,9; kırsal kesimde -‰ 12,4). Edirne ilinde nüfusun yarıdan azı (% 48) kırsal yerleşmelerde yaşar. Kentli nüfusun yarıya yakını da il merkezi olan Edirne'de toplanmıştır. Günümüzde, ilçe merkezlerinden ancak ikisi (Keşan ve Uzunköprü) nüfusları 30 000 kişiyi aşan orta büyüklükte birer kent görünümündedir; diğer ilçe merkezleri, nüfusları 10 000'in altında küçük kasabalardır.

Tarım toprakları il yüzölçümünün ortalama yarısına eşit yer tutar. Tarlaların % 62 kadarı tahıllara ayrılmıştır. 1991 yılında 203 057 dekar buğday ve özellikle aşağı Meriç boylarında olmak üzere 115 367 dekar kadar pirinç ekimi yapılmıştır. Öteki önemli tarla ürünleri de şeker pancarı (1991'de 73 528 dekar ekim) ile özellikle ayçiçeği (1991'de 736 499 dekar ekim) ve kolza başlıca yeri alırlar. Ayrıca, büyük miktarda meyve (özellikle kavun ve karpuz) yetiştirilir. Hayvancılık ve hayvan ürünleri de çok gelişmiştir (1991 yılında 347 858 baş koyun, 81 313 baş keçi, 134 014 başa yakın inek ve dana). Süt ve sütlü maddeler üretimi (ünlü Edirne beyaz peyniri ve kaşar) gibi, besi hayvanı yetiştiriciliği de kırsal kesimin önemli gelir kaynakları arasındadır.

Edirne, maden yatakları açısından zengin sayılmaz. Toplam rezervleri 100 milyon tonu aşan linyit yatakları başlıca yeraltı kaynaklarını oluştururlar; Çöpköy -Hamidiye (Uzunköprü), Karayusuflu (Meriç), Küçükdoğanca (Keşan) ve Çavuşköy (Enez). Ayrıca, Edirne ili jeolojik yapısı nedeniyle petrol ve doğal gaz oluşumuna elverişli bir alan sayılmakta ve bu konuda çalışmalar yürütülmektedir. Edirne'de sanayi özellikle 1970'ten bu yana önemli gelişme göstermiştir. Teşvik önlemleri sayesinde besin sanayisi dallarına (peynir, yoğurt, tereyağı yapılan mandıralar; un, çeltik ve ayçiçeği fabrikaları) aynı ürünleri büyük ölçüde işleyen modern tesisler ve bazı büyük dokuma fabrikaları eklenmiştir. Edirne ilinin orta kesimi, özellikle il topraklarının eksenini oluşturan Ergene vadisi, eskiden beri Avrupa'dan İstanbul'a yönelen yolların izlediği doğal bir güzergâhtır. Yurdumuzun öteki bölgelerinin Avrupa ile bağlantısını sağlayan demiryolu geçen yüzyıl sonlarında bu eksen boyunca döşendiği gibi, günümüzde karayolu da aynı ekseni izler. Bu yolun başlangıcında Bulgaristan sınırındaki Kapıkule, Türkiye'nin en önemli giriş-çıkış kapılarından biridir. Diğer önemli bir güm-

Tunca nehri ve Edirne'den bir görünüm

rük kapısı da, Yunanistan'dan gelen karayolunun Meriç nehrini aştığı yerdeki İpsala kapısıdır.

EDİRNE, Marmara bölgesinde Trakya bölümünün B. kesiminde tarihi sınır kenti; aynı addaki ilin merkezi ve Trakya'nın İstanbul'dan sonra en kalabalık şehri; 102 345 nüf. (1990). Meriç, Tunca ve Arda vadilerini izleyerek gelen çok önemli yolların kavşağında, karayoluyla İstanbul'dan 228 km, Ankara'dan 686 km uzaklıkta. Demiryolu ile yurdun diğer merkezlerine ve Avrupa'ya bağlı. İstasyonu, Meriç'in sağ yakasında Karaağaç.

• COĞRAFYA. Tarih boyunca olduğu gibi, günümüzde de Türkiye'nin Avrupa'ya açılan başlıca kapısı olan Edirne'nin üç büyük akarsuyun (Meriç, Tunca, Arda) ve bu akarsuların vadilerini izleyen tarihi ve güncel yolların kavşağındaki konumu stratejik bakımından çok önemlidir. Edirne'nin en eski çekirdeği B.'da, Tunca'nın çizdiği yayın uç kesimindedir. Kaleiçi denilen bu kesim eskiden, bugün hemen hemen hiçbir izi kalmamış surlarla çevriliydi. Alüviyal bir zeminde kurulmuş olan Kaleiçi ızgara biçimi planıyla dikkati çeker. Burada hiçbir önemli anıt yoktur. Günümüzde Edirne'nin başlıca iş ve ticaret merkezleri, Kaleiçi'nin hemen D.'sunda, K.-G. doğrultusunda uzanan bir alanda, özellikle buradaki Saraçlar ve Talat Paşa caddeleri boyunca kümelenmiştir. Sanayi kuruluşları daha çok Kapıkule ve İstanbul yolu çıkışlarında toplanmıştır. Bazı kaynaklara göre Edirne, XVII. yüzyıl sonlarında 350 000 nüfusu ile Avrupa'nın en büyük birkaç kenti arasında yer alıyordu. İmparatorluğun gerilemesi, geçirdiği büyük yangınlar (1745, 1751), ama özellikle XIX. ve XX. yy.'larda uğradığı düşman işgalleri (1829 ve 1878'de rus, 1913'te bulgar; 1920-1922'de yunan) kentin giderek önemini kaybetmesine, harap olmasına ve tenhalaşmasına yol açmış, buna paralel olarak da nüfusu giderek azalarak Balkan savaşı'ndan önce 100 000'e, 1927'de 35 000'e, (İkinci Dünya savaşı sırasında kısmen boşaltılarak adeta yarı yarıya terk edilmiş bir kent haline gelmesi sonucunda ise) 1945'te 29 000'e kadar inmiştir. Edirne ancak 50'li yıllardan sonra yeniden canlanmaya başlamış ve bu canlanmanın giderek hızlanması sonucunda nüfusu 1960'ta 40 000'e, 1970'te 54 000'e, 1980'de 72 000'e ulaşmış, 1990'daysa 100 000'i aşmıştır. Bu gelişmede, sınır kenti olarak Edirne'ye gösterilen özenin artması ve sanayinin teşvik edilmesi büyük rol oynamıştır. Günümüzde Edirne, Trakya Üniversitesi'nin kuruluşuyla aynı zamanda, görkemli tarihi geçmişine uygun olarak, önemli bir kültür ve eğitim merkezi durumuna gelmiştir.

• TARİH. *Orestia, Orestias* ya da *Uskudama* adlı trak yerleşmesini İ.S. 125'e doğru yeniden kuran imparator *Hadrianus*'un onuruna *Hadrianopolis* adını alan kent büyük bir ticaret ve silah üretim merkezi; imparator Diocletianus döneminde Haemimontus eyaletinin başkenti oldu. Büyük Constantinus, Licinius'u (329); Gotlar, imparator Valens'i (378) burada yendiler. Bizans'ın ileri karakolu durumuna gelen kent, daha sonra önemini büyük ölçüde yitirdi. 586'da Avarlar kenti kuşattılarsa da ele geçiremediler. VII. yy.'da Bizans için tehlike olmaya başlayan Bulgarlar, kenti birkaç kez ele geçirmelerine karşın (620, 813, 914), her seferinde eski sahiplerine geri vermek zorunda kaldılar. XI. yy. ortalarında Hadrianopolis Bizanslılar, Bulgarlar ve Orta Asya'dan gelen Peçenekler arasında çekişme alanı olarak elden ele geçti. İstanbul'u alarak (1204) Latin İmparatorluğu'nu kuran Latinler'in işgaline uğradı. İstanbul'u geri alan (1261) ve Latin İmparatorluğu'nu yıkan Bizanslılar'ın yeniden egemenlik sınırları içine girdi. XIII. yy.'da konumu nedeniyle bir ticaret merkezi olarak gelişti. XIV. yy. başlarında birkaç kez bulgar saldırısına uğrayan kent, yine de bizans yönetiminde kaldı.

Edirne, Meriç köprüsü

Tahta çıktıktan sonra Rumeli'nin ele geçirilmesi için yapılan girişimlere büyük önem ve hız veren Murat I, Çorlu ile Keşan'ın osmanlı yönetimine geçmesinin ardından Lala Şahin Paşa'yı Hadrianopolis'in fethiyle görevlendirdi. Lala Şahin Paşa bu görevi yerine getirerek kenti Bizanslılar'dan aldı (1361). Murat I'in Celayirli hükümdarı Üveys Han'a gönderdiği fetihnamede kentin adı *Edirne* (Edrinus, Edrune, Edrinebolu, Endiriye, Edrine) olarak yer aldı. Fethedilen kenti ziyarete gelen Murat I, kalenin yönetimini Lala Şahin Paşa'ya bıraktı. Böylece bundan sonra Edirne, Türkler için Rumeli'nin fethi hareketlerinde çok önemli bir askeri üs oldu. Lala Şahin Paşa Filibe'yi ele geçirmek amacıyla buradan harekete geçti (1363). Ertesi yıl sırp, eflak ve macar birliklerinden oluşan haçlı ordusuyla Sırp Sındığı savaşı, Edirne'nin 25 km batısında gerçekleşti (1364). Yıldırım Bayezit İstanbul'u kuşatma hareketlerini buradan yönetti. Yıldırım Bayezit'ten sonraki fetret döneminde kent, daha büyük bir önem kazandı. Bayezit'in şehzadelerinden Süleyman Çelebi devlet hazinesini Bursa'dan Edirne'ye taşıyarak burada tahta çıktı. Daha sonra kent, kardeşlerden Musa Çelebi'nin eline geçti (1411). Osmanlı devletini yeniden toparlayan Mehmet I (Çelebi), Edirne'yi kardeşinin elinden aldı (1413). Murat II döneminde iyice gelişen Edirne, Bursa'dan sonra ikinci başkent durumuna geldi. Bu arada, Bayezit I'in Ankara savaşı'nda kaybolan oğlu olduğunu öne sürerek taht üzerinde hak iddia eden Düzmece Mustafa, Edirne'yi aldıktan sonra burada kendi adına para bastırdı (1419). Ardından güçlü bir orduyla Edirne'den Anadolu'ya geçen Düzmece, Bursa yakınlarında Murat II'ye yenildi. Edirne'de bıraktığı hazinesini aldıktan sonra Eflak'a giderken Kızılağaç Yenicesi'nde yakalanan Mustafa, yeniden Edirne'ye getirilerek öldürüldü (1422). Edirne'de şehzadeleri Alaettin ile Mehmet'e çok görkemli sünnet düğünleri düzenleyen Murat II, Segedin (Szeged) barışı'ndan sonra tahtı oğlu Mehmet II'ye bırakarak Manisa'ya çekildiyse de bir haçlı ordusunun harekete geçmesi üzerine yeniden Edirne'ye geldi ve sonra da haçlı ordusunu Varna'da kesin bir yenilgiye uğrattı (1444). Zaferin ardından yönetimi yine oğluna bırakmasına karşın, yeniçerilerin züyuf akçe yüzünden ayaklanması üzerine Edirne'ye gelerek üçüncü kez tahta çıktı. Babası ölünce (5 şubat 1451), Manisa'dan Edirne'ye gelerek tahta çıkan Mehmet II, İstanbul'u almaya yönelik hareketi buradan başlattı. İstanbul'un fethinden (1453) sonra Edirne başkent olma durumundan çıktıysa da, önemini yitirmedi. Gedik Ahmet Paşa'yı Edirne sarayı'nda idam ettiren Bayezit II ile oğlu Selim I arasındaki taht kavgasına da sahne olan kent, XVI. yy.'da batıya düzenlenen seferlerin merkez üssü ve padişahların çoğu zamanlarını geçirdikleri bir yer durumuna geldi. Yavuz Sultan Selim, Kanuni Sultan Süleyman ve Selim II kentin bayındırlığına büyük önem verdiler. Mimar Sinan türk yapıcılığının en görkemli eserlerinden biri olan Selimiye camisi'ni yaptı. XVII. yy.'da Ahmet I'den başlayarak padişahların bu kente gösterdikleri ilgi gitgide arttı. Osman II ve daha sonra Murat IV, Edirne koruluk ve ormanlarında büyük av eğlenceleri düzenlediler. Edirne'yi ikinci bir yönetim merkezi yapan (1670) ve "Avcı" lakabıyla anılan Mehmet IV ise, çoğu zamanını burada sürek avına çıkarak geçirdi. Yaşamını Edirne'de sürdürmeyi seven Mustafa II de *Edirne* vakası* diye bilinen ayaklanma sonunda tahtından uzaklaştırıldı (1703). XVIII. yy. Edirne'nin gözden düştüğü, gerilemeye başladığı dönemdir. Büyük 1745 yangını ve 1751 depremi, kötüye gidişin iki başlangıç olayı oldu. XIX. yy.'da Selim III'ün Nizamıcedit ıslahatını onaylamayan Rumeli âyanı ve derebeyleri, Edirne'de 1801 ve 1806'da *(Edirne kıyamı)* devlete karşı iki kez ayaklandılar. 1828-1829 türk-rus savaşı'nda düşman eline geçen kent, 1829 *Edirne* antlaşması* ile yeniden osmanlı yönetimine geçti. Ancak, bu savaşın Edirne'yi olumsuz yönde etkilemesi sonucu müslüman halk başka yerlere göçerken, onların yerine buraya hıristiyanlar yerleşme-

Edirne konut mimarisinden örnekler

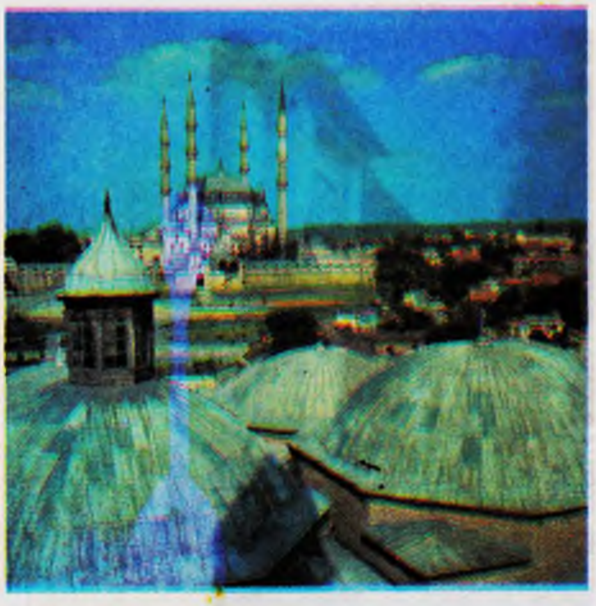

Edirne
Eski cami

ye başladı. Bu durum karşısında halkın moralini güçlendirmek amacıyla Edirne'ye gelen Mahmut II (1831), bu gezinin anısına *Hayriye*, *Nısfiye* ve *Rubiye* adlarını taşıyan Edirne damgalı paralar bastırdı. 1877-1878 türk-rus savaşı'nda kent ikinci kez işgale uğradı (20 ocak 1878). Birçok semti yakılıp yıkıldıktan sonra yine Osmanlı devletine bırakıldı (13 mart 1879). XX. yy. başlarında (1912) Balkan devletlerinin Osmanlı devletine karşı giriştikleri Balkan savaşı'nda Edirne 160 günlük kahramanca bir savunma vermesine rağmen bulgar ve sırp kuvvetleri tarafından işgal edildi (26 mart 1913). Daha sonra (temmuz 1913) Balkanlar'da Bulgaristan'a karşı bir durum ortaya çıkınca, Osmanlı Mebusan meclisi toplanarak ordunun Edirne üzerine gönderilmesini kararlaştırdı. Türk birliklerinin Midye-Enez hattını aşmasını İngiltere şiddetle protesto ettiyse de Enver Bey (Paşa) komutasındaki kuvvetler hiçbir direnişle karşılaşmadan Edirne'ye girdi (22 temmuz 1913). Rusya başta olmak üzere büyük Avrupa devletlerinin Türkler'i Edirne'den çıkarma çabaları sonuçsuz kaldı. İmzalanan *Bükreş antlaşması* (10 ağustos 1913) ile kent osmanlı toprağı sayıldı. Edirne, Birinci Dünya savaşı'ndan sonra yunan isteklerine karşı kendini savunmak amacıyla önce Trakya-Paşaeli cemiyeti yapısı içinde bütünleşti, sonra da Anadolu ve Rumeli Müdaafayı Hukuk cemiyeti hareketine katıldı. Ancak Yunanlılar Edirne'yi işgal ettiler (temmuz 1920). Büyük zafer sonunda yapılan Mudanya ateşkesinden sonra türk ordusu Edirne'ye girdi (25 kasım 1922). Lozan antlaşması'yla (24 temmuz 1923) Türkiye Cumhuriyeti egemenlik sınırları içinde kaldı. Montreux antlaşması'ndan sonra da il merkezi oldu (20 ağustos 1938).

Selimiye camisi'nin
Eski cami'den görünümü

• MİMARLIK. Edirne erken ve klasik dönem osmanlı sanatının gelişimini yansıtması açısından önemli merkezlerden biridir. Ancak kentte Roma ve Bizans dönemlerinden de kimi yapıların kalıntıları vardır. Günümüze ulaşmayan roma yapılarının bir bölümü dönemin sikkelerindeki betimlemelerinden bilinmektedir (Zeus, Hermes, Apollon, Artemis, Athena, Asklepios, Hygieia, Dionysos, Kybele, Herakles, Tykhe, Nike tapınakları, çeşme, vb.). Roma imparatoru Hadrianus'un, Tunca nehri kıyısında yaptırdığı kale XIX. yy.'a değin sağlamdı. 360 000 m²'lik bir alanı kaplayan kalenin köşeleri silindirik, duvarları dört köşe kulelerle güçlendirilmişti (en önemlileri Büyük kule, Yelliburgaz kulesi, Germekapı kulesi, Zindan kulesi). Yapının değişik adlarla anılan dokuz kapısı vardı. Duvarlarda Bizans döneminde yapılan onarımlarla ilişkili yazıtlar vardır. Edirne'nin gelişimi ve yayılımı sırasında kentin ortasında kalan kaleden günümüze yalnızca saat kulesi ile Top kapısı ve Kafes kapı yakınındaki birkaç duvar kalıntısı ulaşabildi. Bizans döneminden Kilise camisi, fetihten sonra camiye dönüştürülmüş, 1752 depreminde ise yıkılmıştır. Kentin Bizans döneminden en önemli yapısı Ayasofya kilisesi'dir (XII. - XIII. yy.'lar). Murat I zamanında camiye dönüştürülen kilise, Halebî medresesi camisi adını almış, 1752 depreminde yıkılmıştır.

Türk döneminin en eski yapısı Yıldırım Bayezit camisi'dir (1397 ya da 1400). Haç planlı bir bizans kilisesinden camiye dönüştürülen yapı, temeli dışında tümüyle yenilenmiştir. Günümüzdeki biçimiyle, kubbeli, tek minareli bir camidir. Erken Osmanlı döneminden günümüze ulaşan en anıtsal yapılardan biri olan Eski cami (1403-1414), mimar Konyalı Hacı Alaettin'in ürünüdür. Çok kubbeli ulu camiler planında olup dokuz kubbeyle örtülüdür. Orta kubbenin oturduğu tonoz bingiler mukarnas süslemelidir. Taçkapı, son cemaat yeri girişi ve minber beyaz mermerdendir. Dört paye ile bölünmüş olan iç mekân, büyük yazıları ve barok süslemeleriyle dikkati çeker. Minberi türk sanatının en önemli örneklerindendir. Murat II döneminde Rumeli beylerbeyi Sinanettin Paşa'nın yaptırdığı Beylerbeyi camisi (1429), yan mekânlı, çok köşeli planı, sivri kemerli mermer taçkapısıyla ilgi çeker. Gazimihal camisi de (1422) yan mekânlı camiler planındadır. Tek kubbeli yapının alçı mihrabındaki yıldız ve geometrik motifli süslemeleri özgündür. Kentteki yan mekânlı camilerin bir başka örneği de 1422 tarihli Mezitbey (Yeşilce) camisi'dir. Murat II döneminden Muradiye camisi bu planın uygulandığı en güzel örneklerdendir. Vakfiyesine dayanılarak 1436'ya tarihlendirilen cami, mihrap ekseninde iki kubbeyle örtülüdür. Yan mekânlar da kubbelidir. Dıştaki yalın görünüşüne karşılık, içteki XV. yy. kalem işleri ve çiniler türk süsleme sanatının en önemli örneklerini oluşturur. Yapı görkemli mihrabı ve minberiyle de dikkati çeker. Osmanlı mimarlığında erken dönemle klasik dönem arasında yer alan Üçşerefeli* cami'de (1438-1447) ilk kez enine gelişen bir mekân anlayışıyla karşılaşılmaktadır (bu plan anlayışı daha sonra Mimar Sinan'ın İstanbul'daki yapıtlarında doruk noktasına ulaşır). 1484-1488 arasında tamamlanan Bayezit* külliyesi ise Edirne'deki en önemli yapılar topluluğudur. Kenti süsleyen bir başka anıt, osmanlı sanatının ve dünya mimarlık tarihinin başyapıtlarından olan ve Mimar Sinan'ın ustalık eseri olarak nitelendirdiği Selimiye* camisi'dir (1569-1575). Bunların dışında Şahmelek camisi (1429), Ayşekadın camisi (1469), Defterdar camisi (1576), Kadıbedrettin camisi (1530), Kasımpaşa camisi (1479), Lari camisi (1514), Sarıcapaşa camisi (1435), Sittihatun camisi (1482) belirtilebilir. Kentin önemli yapı gruplarından biri de çarşılarıdır. Mehmet I döneminde Eski cami'ye vakıf olarak yaptırılan Bedesten (1417-1418), mimar Alaettin'in ürünüdür. On dört kubbeli yapının duvarları kesme taştandır. İçte otuz altı oda bulunur. Onarılarak çarşı haline getirilen yapı, 1992'de çıkan bir yangında harap olmuştur. Semiz Ali Paşa'nın Mimar Sinan'a yaptırdığı Ali Paşa çarşısı (1569) yüz otuz dükkândan oluşur. Murat III döneminden Arasta, mimar Davut Ağa'nın yapıtıdır (XVI. yy. sonları). 73 kemerli, 255 m uzunluğundaki yapıda 124 dükkân vardır. Klasik osmanlı mimarlığının ilginç örneklerinden olan Rüstempaşa kervansarayı, Mimar Sinan'ın eseridir. Dikdörtgen avlu çevresine önleri revaklı odalar yerleştirilmiştir. İki katlı olan kervansarayın üst kat pencere ve kapı kemerlerindeki tuğla süslemeleri ilginçtir. Onarılan yapı 1972'den beri otel olarak değerlendirilmektedir. Kentin bir başka önemli yapısı, Sedefkâr Mehmet Ağa ile Edirneli Hacı Şaban'ın ortak yapıtı olan Ekmekçioğluahmetpaşa* kervansarayı'dır (1609). Edirne'de hamam mimarlığının da ilginç örnekleri bulunmaktadır. Çoğunlukla çifte hamam planındaki bu yapıların en önemlisi, Mimar Sinan'ın eseri olan Sokullu hamamı'dır. Murat II döneminden Tahtakale hamamı (1435), Darülhadis vakfıdır. Zengin mukarnas süslemeleriyle dikkati çeken Gazimihalbey hamamı (1422) ve 1442 tarihli Mezitbey hamamı bu türün anılması gereken örneklerdir. Edirne'de yazıtlı pek çok çeşme vardır. Bunların en büyüğü Merzifonlu Kara Mustafa Paşa çeşmesi'dir (1666). Amcazade Hüseyin Paşa çeşmesi, klasik üsluptadır (1701). Rüstem Bekir Paşa çeşmesi ise (1850) ampir üslubun güzel örneklerindendir. Ekmekçioğlu Ahmet Paşa sebili (1602) klasik üslupta güzel bir yapıdır. Osmanlı döneminin görkemli yapıları arasında yer alan Edirne saraylarından günümüze yalnızca kimi kalıntılar ulaşabilmiştir. Murat I dönemindeki Eski saray'ın yeri bilinmemektedir. Topkapı sarayı'ndan sonra, türk saraylarının en büyüğü olarak nitelenen Sarayı cedid (Yeni saray) Tunca nehri kıyısındadır. Sarayın yapımına 1450'de Murat II döneminde başlanmış, Fatih Sultan Mehmet zamanında bitirilmiştir. Kanuni Sultan Süleyman döneminde kimi eklemelerle genişletilmiştir. Babıhümayun, Alay meydanı, Babüssaade, Arzodası, Cihannüma kasrı, Kum kasrı, Harem ve Enderun bölümlerinden meydana gelen saraya daha sonra Terazi kasrı, Adalet kasrı, Hünkâr sofası (Kanuni dönemi), Mamak sarayı (Selim II dönemi), Bayırbahçe kasrı (Osman II dönemi), İmadiye kasrı (Murat IV dönemi), Alay köşkü, Bülbül kasrı, Değirmen kasrı, Sepet kasrı, İftar kasrı, Şehsuvar havuzu (Mehmet IV dönemi) eklenmiştir. Parlak dönemi 1703'e değin süren Edirne sarayları, Ahmet III'ün buradan ayrılmasından sonra kullanılmamıştır. XVIII. yy.'da onarılmış, 1829 rus işgalinde ve 1869'da cephanelik olarak kullanıldığı sırada iki kez yanmıştır. Edirne'deki önemli yapı türlerinden biri de, köprülerdir. Çoğu Tunca nehri üzerinde bulunan bu köprülerin en eskisi Bizans imparatoru Mikhael Palaiologos dönemindendir (XIII. yy. ikinci yarısı). Daha sonra Gazi Mihal Bey tarafından yeniletildiğinden (1420) Gazimihal köprüsü olarak bilinir. 766 m uzunluğunda, 27 gözlü köprüye 1640'ta Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın yaptırdığı, sivri kemerli Tarih köşkü eklenmiştir. Ayrıca

1544'te Kanuni Sultan Süleyman döneminde onarıldığını gösteren yazıtı vardır. 1451 tarihli Saraçhane ya da Şehabettinpaşa köprüsü 120 m uzunluğundadır. 12 kemerli, 11 ayaklı köprü, Mustafa II döneminde onarılmıştır. 1452'de Fatih Sultan Mehmet döneminde yaptırıldığı sanılan Fatih köprüsü, mimar Hayrettin'in yapıtı olan Bayezit köprüsü (1488), Mimar Sinan'ın eserleri arasında yer alan Saray (Kanuni) köprüsü (1560), Sedefkâr Mehmet Ağa'nın yaptığı Ekmekçizade Ahmet Paşa köprüsü (1608-1615), Meriç nehriyle Arda ırmağının birleştiği yerde kurulan Meriç köprüsü ya da Yeni köprü (1842-1847) belirtilebilecek önemli örneklerdir. Edirne mimarlığında, anılması gereken bir yapı da Mimar Kemalettin'in ürünü olan Edirne garı'dır. Birinci ulusal mimarlık döneminin ilginç örneklerinden olan bu yapı, planı ve kubbeleriyle klasik osmanlı üslubuna duyulan özlemi yansıtır. (→ Kayn.)

Edirne antlaşması, Prut savaşı'ndan sonra imzalanan türk-rus barışını sağlamlaştıran antlaşma (24 haziran 1713). Prut antlaşması'nın (16 nisan 1712) üzerinden 7 ay geçtiği halde Ruslar Lehistan'ı (Polonya) boşaltmayınca Osmanlı devleti sefer kararı aldı ve Ahmet III, İstanbul'dan Edirne'ye hareket etti. Bu durum karşısında kaygıya kapılan rus çarı Petro I, bir özür mektubu göndererek hemen görüşmelere başlanmasını diledi. Edirne' de yapılan görüşmeler sonunda imzalanan antlaşmaya göre Ruslar, Lehistan'ı iki ay içinde boşaltmayı, İsveç kralı Karl XII'nin bir türk koruma birliğinin eşliğinde rus topraklarından geçirilerek ülkesine dönmesini ve Dniepr ırmağı boyunca Mehmet IV dönemindeki çizginin sınır olmasını kabul ettiler. Edirne antlaşması, Kırım ve Lehistan'ı rus tehdidinden kurtardığı gibi, Ruslar'ın Karadeniz'e inmesini de bir süre erteledi.

Edirne antlaşması, 1828-1829 türk-rus savaşı sonunda Edirne'de imzalanan barış antlaşması (14 eylül 1829). Yunanlılar'ın Mora'da osmanlı yönetimine karşı başlattıkları ayaklanmaya (1821) büyük Avrupa devletleri kendi çıkarları doğrultusunda karışarak Yunanistan'a bağımsızlık verilmesini önerdiler. Osmanlı devleti bunu içişlerine karışma sayarak yapılan önerileri geri çevirdi. İngiliz-rus ortak donanması Navarin'de türk-mısır donanmasını yaktı (1827). Navarin olayından sonra bazı diplomatik girişimlere karşın, çıkarları açısından bir fırsat doğduğuna inanan Rusya, Osmanlı devletine savaş ilan etti (26 nisan 1828). Kaldırılan Yeniçeri ocağı'nın (1826) yerine kurulan Asakiri mansurei Muhammediye daha gelişmediği ve donanma da Navarin'de yok edildiği için Osmanlı devletinin durumu savaşa elverişli değildi. Bu ortamda başlayan savaş, Balkanlar'da ve Kafkasya'da Osmanlı devletinin ağır yenilgisiyle sonuçlandı. Ruslar doğuda Erzurum'u, ardından da batıda Edirne'yi (20 ağustos 1829) alınca, Osmanlı devleti prusya elçisi aracılığıyla Rusya'dan ateşkes istemek zorunda kaldı. Bu arada, İstanbul'daki ingiliz ve fransız elçileri, hükümetlerinden aldıkları direktife dayanarak Mora'nın (Yunanistan) bağımsızlığını tanıması konusunda daha önce Babıâli'ye verdikleri resmi önergeye ivedi yanıt istediler. Bebek köşkü'nde yapılan görüşmelerde ilgili devletlerin kendi aralarında Londra'da aldıkları kararları (6 temmuz 1827) Babıâli benimsemek zorunda kaldı. Öte yandan, ateşkesten sonra, türk ve rus delegeleri arasındaki barış görüşmelerine Edirne'de başlandı (25 ağustos 1829). Bir ay kadar süren görüşmelerden sonra imzalanan 16 maddelik antlaşmanın başlıca hükümleri şunlardı: Rusya, Tuna ırmağı ağzındaki adalar dışında Rumeli'de ele geçirdiği yerlerden (Boğdan, Eflak bölgesinde Dobruca, Silistre, İshakçı, Pazarcık, Varna, Yanbolu, Aydost, Kırkkilise, Edirne vb.) çekilecek, Prut ırmağı eskisi gibi Tuna'ya karıştığı yere kadar iki devlet arasında sınır; Tuna ırmağında ticaret ve gemi işletmeciliği her iki devlet için de serbest olacak; doğuda sınır Ahıska, Poti, Anapa kaleleri Rusya'da, Kars, Bayazıt, Erzurum kaleleri Osmanlı devletinde kalmak üzere düzenlenecek; Sırbistan, Eflak ve Boğdan'a daha önce verilmiş haklar yenilenerek genişletilecek ve bu eyaletlerde türk askeri bulunmayacak; rus ticaret gemileri Boğazlar'dan serbestçe geçebilecek ve Ruslar türk topraklarında ticaret yapma hakkına sahip olacak; Osmanlı devleti, 6 temmuz 1827'de Londra'da Rusya, İngiltere ve Fransa'nın aralarında yaptıkları antlaşmaya uyarak Yunanistan'ın kurulmasını onaylayacak ve bağımsızlığını tanıyacak; Osmanlı devleti, savaş tazminatı olarak Rusya'ya on bir buçuk milyon duka altını ödeyecek; her iki devlet savaş sırasında işgal ettikleri topraklarda genel af ilan edecek ve savaş tutsakları bu antlaşmanın onaylanmasından hemen sonra serbest bırakılacaktı.

Edirne antlaşması, Balkanlar'da Rusya'nın etkisini artırdı, Yunan devletinin Türkiye zararına kurulmasını sağladı ve ağır savaş tazminatıyla, Osmanlı devletinin zaten bozuk olan ekonomisine büyük bir darbe indirdi.

Edirne Arkeoloji müzesi, Edirne'de Selimiye camisi'nin darülkurra bölümünde açılan müze (1935). 1971'de yeni yapısında hizmete giren müzede Tarihöncesi dönemlerden çanak çömlekler ve idoller, Yunan, Roma, Bizans ve Osmanlı dönemlerinden seramikler, cam eşyalar, heykeller, mezar taşları vb. sergilenmektedir. Çeşitli dönemlerden altın, gümüş, bakır ve tunç paralar, Enez (Ainos) kazıları buluntuları müzenin ilgi çeken yapıtlarıdır. Etnoğrafya salonunda, yöreye özgü kadın ve erkek giyimleri, halı ve kilimler, Osmanlı dönemine ilişkin ev eşyaları, gelin ve sünnet odaları bulunmaktadır.

Edirne bostancıbaşısı, Osmanlı devletinde Edirne'deki saray bostancılarının amiri. Ayrıca, kentin güvenliğinden de sorumluydu.

Edirne bostancıları, Edirne sarayı'nda görev yapan ve sayıları 500 ile 1 000 arasında değişen on bölük bostancı. Edirne saray bahçe ve bostanlarına bakmanın yanı sıra, yine Edirne'de Çömlek, Mamak ve Mesihpaşa bahçeleriyle de ilgilenirlerdi. Ayrıca, bostancıbaşılarının gözetimi altında, kentin dirlik ve düzeninden de sorumluydular. Çıkmalarda kıdemlerine göre yeniçeri, sipahi ya da müteferrika olurlardı.

Edirne kıyamı, Selim III'ün Rumeli'de Nizamıcedit kurma girişimine karşı çıkan ayaklanma (1806). Önce İstanbul'da, sonra da Anadolu'da kurulan Nizamıcedit ordusu, Napoléon'un Mısır'ı işgali sırasında ilk kez Fransızlar'a karşı Akka savunmasında (1799) kullanıldı ve büyük başarı kazandı. Mısır seferinden sonra Rumeli âyanının (Pazvantoğlu, Tirsinikli İsmail, Yılıkoğlu Süleyman, Dağdevirenoğlu vb.) devlete başkaldırması, sırp ayaklanmalarının bastırılamaması, Rusya ile savaş olasılığının belirmesi gibi nedenlerle bu yeni askeri örgütün Rumeli'de de kurulmasına karar verildi. Anadolu'daki Nizamıcedit ordusunu önemli bir güç durumuna getiren Karaman beylerbeyi Kadı Abdurrahman Paşa, görünüşte sırp ayaklanmasını bastırmak, gerçekte Rumeli'de Nizamıcedit'i kurmak, ayrıca Vidin'de Pazvantoğlu, Rusçuk'ta Tirsinikli İsmail Ağa, Edirne'de Dağdevirenoğlu Mehmet Ağa gibi zorba âyanı cezalandırmak için, padişahın buyruğu üzerine, askerleriyle birlikte İstanbul'a getirildi. Ancak, Kadı Abdurrahman Paşa'nın yeni düzen askerlerinden çok hoşlanan Selim III, onları uzunca bir süre başkentte alıkoyarak eğitimlerini izledi. Bu arada, Kadı Abdurrahman Paşa'yı çekemeyen ve aslında Nizamıcedit'e karşı olan sadrazam Hafız İsmail Paşa, veliaht şehzade Mustafa ile gizlice anlaştıktan sonra Tirsinikli İsmail Ağa'ya Kadı Abdurrahman Paşa'nın gerçek amacını bildiren haberler göndererek onu yeni düzen askerine karşı direnmeye çağırdı. Sadrazamın gönderdiği kışkırtıcı haberler üzerine öteki Rumeli âyanlarını da çevresine toplayan Tirsinikli İsmail Ağa, büyük bir kalabalıkla Edirne'ye geldi. Kadı Abdurrahman Paşa'nın işi yatıştırmak için gönderdiği adamları öldürttü; Tekirdağ'da Nizamıcedit'in kurulacağını bildirir fermanı okuyan Edirne bostancıbaşısı Ahmet Ağa, kışkırtılan halk tarafından parçalandı. Sonunda buyruğundaki 25 000 askerle harekete geçerek (14 temmuz) Edirne üzerine yürüyen Kadı Abdurrahman Paşa, Silivri ve Çorlu'da halkın direnişine karşın, şiddete başvurup yolundan kalmadı. Ancak, Tekirdağ olaylarından etkilenen Selim III, daha çok kan dökülmemesi için bu kente ulaşmış olan Kadı Abdurrahman Paşa'ya geri dönmesini buyurdu. Nizamıcedit ordusunun çekilmesi üzerine iyice küstahlaşan ayaklanmacılar, padişahtan on iki kişinin idamını istediler. Bu sırada Tirsinikli İsmail Ağa evinin bahçesinde öldürüldü. Devlete başkaldıranlar Silistre eski valisi Eğribozlu İbrahim Paşa ile Serez âyanı İsmail Bey tarafından cezalandırılıp sindirildiler. Ayaklanmayı kışkırtan sadrazam İsmail Paşa ve şeyhülislam Salihzade Ahmet Esat Efendi görevlerinden alındılarsa da bu olaylar Kabakçı Mustafa ayaklanmasının patlak vermesine, padişahın tahtını yitirmesine ve gerçekleştirilmesi düşünülen yenilik hareketlerinin uzun süre ertelenmesine yol açtı.

Edirne ocağı. Kur. tar. Yeniçeri ocağı'nın Edirne'deki kolu. (Edirne'nin eski başkent ve batıya düzenlenen seferlerin hareket üssü olması nedeniyle, İstanbul'daki Yeniçeri ocağı'ndan sonra en güçlü yeniçeri kuruluşuydu. Yeniçerilik kaldırılana kadar [1826] önemini korudu).

Edirne Selimiye il halk kütüphanesi, Edirne'de Kültür ve turizm bakanlığı kütüphaneler genel müdürlüğü'ne bağlı kitaplık. Selimiye camisi hünkâr mahfili karşısındaki odalardan birinde açıldı (1575). Sadrazam Çelebi Mustafa Paşa, odanın önüne bir okuma salonu yaptırdı (1806). Selim II buraya 277 cilt yazma eser vakfetti. Edirneli Badi Efendi de 213 yazma, 694 basma eser bağışladı. Evkaf müzesi kurulunca (1920) buradaki yazma eserlerden 110'u, Evkafı islamiye müzesi'nde sergilenmek üzere İstanbul'a gönderildi. 1952'ye değin Selimiye camisi içinde hizmet verdi. Bu tarihten sonra yeni türk harfli yapıtların bir bölümü eski halkevi binasına taşındı ve burada okumaya sunuldu. Binaların gereksinimi karşılayamaması üzerine Selimiye'deki yapı "eski eserler bölümü"ne dönüştürüldü ve yeni türk harfli yapıtlar için yeni bir bina yaptırıldı (1968). Eski eserler bölümü'nde arap harfli 2 825 yazma, 4 482 basma olmak üzere toplam 7 037 yapıt vardır. Toplam derleme sayısı 35 170'tir.

Edirne şifahanesi → BAYEZİT KÜLLİYESİ.

Edirne türk-islam eserleri müzesi, Edirne'de Selimiye camisi'nin medrese bölümünde açılan müze (1971). Müzede sergilenen yapıtlar arasında Osmanlı döneminden elyazması Kuran'lar, çeşitli yapılardan getirilmiş yazıtlar, silahlar, cam eşyalar, Bayezit külliyesi'nden, eski saray ve evlerden getirilmiş ahşap oyma kapılar, yöreye özgü ağaç işçiliği örnekleri, madalyonlar, mevlevi dervişlerinin yazdığı levhalar bulunmaktadır. Otağı hümayun müzenin en ilgi gören yapıtlarındandır.

Edirne vakası, Feyzullah Efendi vakası da denir, Mustafa II'nin tahttan indirilmesiyle sonuçlanan ayaklanma (1703).

Mustafa II tahta çıkınca (1695), şehzadeliğinde hocası olan eski şeyhülislam Esseyid Feyzullah Efendi'yi yedi yıldır sürgünde bulunduğu Erzurum'dan Edirne'ye getirterek ikinci kez şeyhülislamlığa atadı. Padişah üzerindeki etkisinden yararlanarak her işe karışmaya başlayan Feyzullah Efendi, dört oğlu başta olmak üzere akrabalarını devletin en üst düzey görevlerine getirdi. Bu durumun yarattığı hoşnutsuzluğun yanında padişahın uzun süredir Edirne'de oturarak av ve eğlenceye dalması, İstanbul'un ikinci plana düşeceği kaygısının belirmesi ve Mustafa II'nin Edirne'yi yeğlemesinde özellikle şeyhülislamın etken olduğunun sanılması, gerilimin giderek artmasına yol açtı. Osmanlı kaynaklarının Edirne vakasını hazırladığında görüş birliğine vardıkları Rami Mehmet Paşa, Feyzullah Efendi'nin aracılığıyla sadrazam olmasına karşın, şeyhülislam ve yakınlarının sınırsız etkilerini kırmak için ayaklanmayı el altından körükledi. Feyzullah Efendi ve akrabalarına karşı hazırlanan hareket, 200 kadar cebecinin biriken aylıklarını isteme bahanesiyle cebehaneye kapanmaları üzerine başladı (18 temmuz 1703). Feyzullah Efendi'nin damadı olan İstanbul kaymakamı Köprülüzade Abdullah Paşa'nın gevşek davranması sonucu ayaklanma birkaç gün içinde gelişti ve yeniçerilerin, seyitlerin, ulemanın, İstanbul esnafıyla tüccarının da katılmasıyla tüm kente yayıldı. Bu olaylar sırasında sekbanbaşı Murtaza Ağa öldürüldü, bostancıbaşı Mehmet Ağa bir süre direndikten sonra ayaklanmacılara katıldı, Abdullah Paşa'nın konağı yağmalanarak yakıldı. Daha sonra Orta cami'de toplanan ayaklanmacılar (21 temmuz 1703), İmam Mehmet Efendi'yi şeyhülislamlığa, Amcazade Hüseyin Paşa'nın damadı Kavanoz Ahmet Paşa'yı da sadaret kaymakamlığına atadılar. Ertesi gün, Feyzullah Efendi ve oğullarının kendilerine teslim edilmesini, padişahın bir an önce İstanbul'a gelmesini ve istekleri yerine getirilmezse Edirne üzerine yürüyeceklerini bildiren bir dilekçe kaleme alarak Edirne'ye gönderdiler. Ancak, İstanbul'daki ayaklanmayı Abdullah Paşa'nın çuhadarı aracılığıyla gönderdiği mektuptan öğrenen Feyzullah Efendi, yazıyı getiren elçileri Havsa'da bostancılara yakalatarak hapse attırdı ve haberi padişahtan gizledi. Durumu İstanbul bostancıbaşısının gizlice gönderdiği mektuptan ve İstanbul'dan gelen heyetin Feyzullah Efendi tarafından tutuklandığını da sadrazam Rami Mehmet Paşa'dan öğrenen Mustafa II, hareketin özellikle şeyhülislama karşı olduğuna inanarak onun Erzurum'a sürülmesini buyurdu. Elçiler hapisten çıkarıldı ve yanıt olarak verilen hattı hümayunla da isteklerinin yerine getirildiği, padişahın da yakında İstanbul'a geleceği bildirildi. Ancak, ayaklanmacılar padişahın hemen İstanbul'a dönmesini, o da ayaklanmacılar dağılmadıkça payitahta gelmeyeceğini bildirince, ayaklanma Mustafa II'ye karşı bir harekete dönüştü. Bunun üzerine Edirne'de ayaklanmacılara karşı sefer hazırlıkları hızlandırıldı ve 80 000 kişilik bir ordu toplandı (8 ağustos 1703). Öte yandan, Çırpıcı çayırında toplanan ayaklanmacılar, 50 000 kişilik düzenli bir orduyla Edirne üzerine yürüyüşe geçtiler (9 ağustos). Padişah ordusu serdarlığına getirilen sadrazam Rami Mehmet Paşa (16 ağustos 1703), iki gün sonra buyruğundaki kuvvetlerle Havsa'ya geldi ve başkomutan vekili atadığı yaşlı vezir Hasan Paşa'ya, ayaklanmacılar saldırıya geçince Edirne'ye doğru çekilmesi yolunda gizlice talimat verdi. Bu arada, Silivri'ye ulaşan İstanbul ordusu (14 ağustos), şeyhülislam İmam Mehmet Efendi'nin önerisiyle veliaht şehzade Ahmet'i tahta çıkarmaya karar verdi. Çorlu'da Ahmet III adına hutbe okundu (17 ağustos). Kumluca deresinin batı yakasında mevzilenen başkomutan vekili Çakırcı Hasan Paşa, maiyetinden bazı kişileri karşı tarafa gönderip ayaklanmacıların sadrazam atadıkları Kavanoz Ahmet Paşa ile görüşerek uzlaşma yollarını aradıysa da İstanbullular artık Mustafa II'yi değil de Ahmet III'ü padişah tanıdıklarını bildirince, ordusunu geri çekti. Durumu Havsa'da ondan öğrenen Rami Mehmet Paşa, padişahı acele olarak ordunun başına çağırdı. Ancak, Havsa'ya gelen Mustafa II (19 ağustos), kuvvetlerinin büyük bölümünü karşı tarafa geçmiş buldu. Rami Mehmet Paşa da görevden ayrılarak kaçınca, padişah Edirne'ye dönmek zorunda kaldı. Tunca kıyılarına dayanan İstanbul ordusunun kenti yağmalamasına Kavanoz Ahmet Paşa engel oldu (21 ağustos). Edirne'de Mustafa II, tahtı şehzade Ahmet'e bıraktı. Ahmet III'ün tahta çıkması sonucu ayaklanma sona erdi (22 ağustos 1703). Edirne vakasının gerçek nedeni olan Feyzullah Efendi, çocuklarıyla birlikte yakalanarak Edirne'ye getirildi. Ağır hakaretlere uğradıktan sonra bir oğlu ile birlikte öldürüldü.

Keystone

Thomas Edison (1882'ye doğr.)

EDİRNEİŞİ → EDİRNEKÂRİ.

EDİRNEKAPI, İstanbul'da semt ve Theodosios surları'nın ana kapılarından birinin adı. Semt, bugün Fatih ilçesi sınırları içindedir. İstanbul'un yedi tepesinden biri üzerinde bulunan kapı, Bizans döneminde cnuncu bölgenin sınırları içindeydi ve Kharisios ya da Polykhandria adlarıyla biliniyordu. Osmanlı döneminde Edirne karayolunun başlangıç noktasında olduğundan Edirne kapısı adını aldı. Ayos Nikolaos kilisesi, Khristhostes Khoras (Kariye) kilisesi (bugün müze), Aetios (Çukurbostan) ve Aspar (Sultanselim) sarnıçları bu kesimdedir. Sultan Mehmet II'nin kenti aldıktan sonra bu kapıdan girdiği söyienir. Osmanlı döneminde burası ilk yerleşim merkezlerinden biri oldu ve hızla gelişti. Mihrimahsultan, Canfedahatun, Neslişahkadın, Sarmaşık camileri, mescitler, çeşmeler, medreseler, sübyan mektepleri, zaviyeler, tekkeler, imaret ve hamamlarla donandı. Bu dönemde kimi önemli resmi törenler burada yapılır, sefere çıkış ve dönüşlerde bu kapıdan geçilirdi. Günümüzde surlara ikinci bir kapı açıldı; Aspar sarnıcının yerine Fatih stadyumu yapıldı. Edirnekapı dışında Şehitlik, Sakızağacı ve bugün kullanılmayan ve Mısırcılar adıyla bilinen mezarlıklar vardır. İbrahim Halebî ve Itrî'nin mezarları da buradadır.

EDİRNEKÂRİ ya da **EDİRNEİŞİ** a. **1.** Edirne'de XIV. - XIX. yy.'lar arasında, tahta üzerine boyayla yapılan süsleme. (Boyalarının bozulmaması ve ince işçilikleriyle dikkati çeken bu süslemeler çekmece, sandık, kalemdan, saat, kapı, tavan, dolap kanatları, vb. üzerine uygulanırdı.) **—2.** Edirne'de yapılan lake ciltlere verilen ad. (Bu ciltler üzerindeki nakış ve resimler, vernikle parlatılırdı.)

EDİRNELİ EMRİ, *Emrullah* → EMRİ, Edirneli Emrullah.

EDİRNELİ HACI MEHMET EFENDİ, türk tarihçi (XVI. - XVII. yy.). Estergon savaşı'na katıldıktan (1595) sonra yazdığı *Muhbet üt-tevarih* adlı yapıtında bu savaşla ilgili geniş bilgi verdiği gibi, Murat III ve Mehmet III dönemlerindeki olaylardan, sadrazam Siyavuş Paşa'nın görevden alınma nedenlerinden, Tata ve Yanık kalelerinin ele geçirilişinden (1594) ayrıntılı olarak söz eder.

EDİRNELİ NAZMİ, asıl adı **Mehmet,** türk şair (Edirne ? - İstanbul 1555'ten sonra). Yavuz Sultan Selim'in İran ve Mısır seferlerine katıldı. Kanuni'nin ordusunda silahtar bölükbaşısı oldu. Ahkâm kâtipliği yaptı. *Mecma ün-nezair* adlı derlemesinde, çağının 243 şairinin gazelleri ile bunlara kendi yazdığı nazireleri topladı. Bu çalışması, kendinden önceki şairlerden örnekler vermesi bakımından önemli sayılır. 48 000 beyitlik bir *Divan*'ı vardır. Bütün nazım biçimleri, edebi sanatlar, vezinler, mazmun ve kavramlar için pek çok örnek bulunan *Divan*'ında sade türkçeyle (türki-i basit) yazılmış 286 şiiri yer alır. Tezkirelere göre şiirleri niteliksizdir. Şiirlerinden, döneminin olayları, önemli kişileri, sanatçıların yaşamlarına ait bilgi edinilir; özellikle Rumeli'deki yaşamla ilgili yerel sahneler canlandırılır. Bazı parçalarda kukla oyunu için verdiği bilgiler, bu oyunun tarihini aydınlatıcı niteliktedir. Edirneli Nazmi'nin şiirleri Fuat Köprülü'nün *Milli edebiyat cereyanının ilk mübeşşirleri ve divan-ı türki-i basit* adlı yapıtında yayımlanmıştır (1928).

EDİRNELİ RIZA, Zehrimarzade → RIZA, Edirneli Zehrimarzade.

EDİRNELİ SEHİ BEY → SEHİ BEY, Edirneli.

Edirne'nin ardı da bağlar, Edirne ve çevresinde yaygın bir türkü ve bu türkü eşliğinde oynanan karşılama türü bir halk oyunu. (Sadece kadınlar ya da sadece erkekler tarafından, davul zurna eşliğinde oynanır.)

EDİSON (Thomas Alva), amerikalı mucit (Milan, Ohio, 1847 - West Orange, New Jersey, 1931). Hollanda kökenli bir eskicinin oğlu olan Edison, 12 yaşında trenlerde gazete satıyordu. Kendisine ayrılan bir yük vagonuna, kelepir olarak satın aldığı bir baskı makinesi yerleştirerek Weekly Herald adında bir gazete çıkardı; yazı ve baskı işlemlerini tren seferdeyken gerçekleştiriyor ve gazetesini yolculara satıyordu. 1862'de Port Huron'daki telgraf dairesine girdi; 1864'te, iki telgraf metnini ters yönlerde aynı tel üzerinde aynı zamanda göndermeyi sağlayan *çiftkanallı* telgrafı icat etti. Ardından birçok telgraf şebekesi şirketinin mühendisliğini yaptı. Zenginleşen ve daha o dönemde büyük bir ün kazanan Edison, 1876'da Orange'da (New Jersey) kendine ait Menlo Park fabrikası'nı kurdu. Buluşlarının çoğunu burada yaptı. Bunların en önemlisi hiç kuşkusuz, 1877'de bulduğu fonograftır. Akkor lambanın üretimini geliştirmeyi başardı, bu da ampulün halk arasında geniş bir biçimde satılmasını sağladı. 1895'ten başlayarak sinema göstericisini piyasaya sürdü; ekibinin ortaklaşa çalışması sonucunda binden çok buluşun patentini aldı. Buluşları arasında şunlar da sayılabilir: mikrotelefon (1877), dört ve altıkanallı telgraf makineleri ve fotoğraflarla devinim izlerimi yaratan bir ustalık örneği: *kinetoskop* (1891). 1914'e doğru, demir nikelli ve alkalili bir akümülatör geliştirdi. Bütün bu buluşları yaparken, 1883'te diyot lambasının kökeni olan "Edison etkisi"ni keşfetti. Edison, XIX. yy. sonu teknolojik gelişmeler ve pragmatizm toplumunu en iyi temsil eden kişidir.

Edison etkisi ya da **olayı.** Elektron. Isıtılmış bir filamanın moleküler boşlukta elektron yayınlaması. Edison'un 1883'te bulduğu bu olay, sıcak katotlu tüplerin temelini oluşturur.

EDİSYON a. (fr. *édition*). Bir yapıtın basımı.
—Filol. *Edisyon kritik* → ELEŞTİRMELİ.

EDİTH, anglosakson kral Harold'un metresi (XI. yy.). Hastings savaşı'ndan sonra ölüler arasında dolaşarak prensin cesedini buldu.

EDİTÖR a. (fr. *éditeur*). YAYIMCI'nın eşanlamlısı.

EDİTÖRLÜK a. Editörün işi; yayımcılık.

EDİYE çoğl. a. (ar. *duʿā*'nın çoğl. *edʿiye*). *Esk.* Dualar, yalvarmalar.
—İsl. *Ediye-i me'sure,* Hz. Muhammet ve öteki islam büyüklerinden gelen dualar.

EDİZ (Hasan Ali), türk yazar, çevirmen (Priboy, Sırbistan, 1904 - İstanbul 1972). Moskova'da ekonomi ve toplumbilim okudu (1924-1929). İstanbul'da Devlet basımevi'nde çalışarak emekliye ayrıldı. Son posta, Cumhuriyet vb. gibi gazetelerde tiyatro eleştirileri, edebiyat ince-

lemeleri yayımladı. Puşkin, Gogol, Dostoyevskiy, Gorki vb. yazarlardan çevirilerinin sayısı 69'dur. Anısı için eşinin koyduğu çeviri ödülü, bu ödülle ilgili işlemleri yürüten Türkiye Yazarlar sendikası'nın 12 Eylül'den sonra kapanışına kadar 3 yıl sürdü.

EDKU, ADKU ya da **İDKU,** Nil deltasında denizkulağı, İskenderiye'nin D.'sunda. —Denizkulağını Akdeniz'den ayıran kıyı şeridi üzerinde aynı adla bir kent kuruldu; 42 200 nüf. Tekstil. Balıkçılık.

EDLUND (Erik), isveçli fizikçi (Edsberg, Örebro eyal., 1819 - Vaxholm, Stockholm yakınlarında, 1888). Elektrik akımlarını ve özellikle de devrenin kapanması ve açılması sırasındaki aşırı akımları, Peltier etkisiyle elektromotor güçler arasındaki ilişkileri inceledi. Atmosferdeki elektrik olaylarını ve kutup fecrini, indükleme olaylarına bağladı. İsveç meteoroloji hizmetleri yöneticisi olarak gözlem istasyonları şebekesini kurdu.

EDMOND RİCH *(aziz),* Canterbury başpiskoposu (Abingdon, Oxford yakınında, 1170'e doğr. - Soisy 1240). Oxford ve Paris'te profesörlük yaptı, Salisbury'nin hazinecisiydi (1222). 1234'te Canterbury başpiskoposu seçildi. Papa ve kral Henry III arasında kilise unvan ve bu unvanlara bağlı gelirlerin dağıtımı konusunda çıkan anlaşmazlık üzerine kralı açgözlülükle suçladı. Kilise görevlileriyle de anlaşmazlığa düşerek Fransa'ya geçti. Önce Pontigny manastırı'nda, daha sonra Provins yakınındaki Soisy manastırı'nda yaşadı. *Speculum Ecclesiae* adlı bir yapıtı vardır. 1246'da azizlik mertebesine yükseltildi.

EDMONT (Edmond), fransız dilbilimci (Saint-Pol-sur-Ternoise 1849 - *ay. y.* 1926). *Atlas linguistique de la France* (Fransa dilbilim atlası) çalışmasında J. Gilliéron'un tek bilgi kaynağı. Dört buçuk yıl boyunca (ağustos 1897 - 1901 sonu) tüm Fransa'yı, Wallonnie'yi, İsviçre'nin fransızca konuşan kesimini dolaşarak, 1 920 sözcük ve küçük tümceden oluşan bir soru dizisiyle 639 yerleşim biriminde anket yaptı.

EDMONTON, Kanada'da kent, Alberta'nın merkezi; 573 982 nüf. (1986), çevresiyle birlikte 785 465 nüf. (1986). Kıtayı aşan ilk demiryolunun ve yerleşilmekte olan kesimlerin uzağında kurulmuş olan Edmonton'ın ulaşımı, 1915'te yapılan ikinci demiryoluyla sağlandı ve kent, McMuray'e, Peace River'a giden demiryolu hattının başlangıç noktası oldu. Edmonton bugün kara (Alaska Yolu), hava (Yukon ve Batı Arktika'ya) ve su (McMurray'in aşağı kesimi) ulaşımının "kuzey kapısı"dır. Bir petrol bölgesinin ortasında bulunan kent petrokimya, metalürji (borular) ve petrol arıtma merkezidir. Ayrıca, bir hayvancılık bölgesinde yer aldığından Edmonton'da hem hayvan kesimi yapılmakta, hem de elde edilen etler işlenmektedir. Kent mimari görünümü ve yeşil alanlarıyla ünlüdür (*Capital City Parc* yaklaşık 1 000 ha'lık bir alana yayılır); Edmonton 1979'dan beri bir kent içi raylı ulaşım ağıyla donanır.

EDMUND *(aziz),* son East Anglia kralı (? 841 - Hoxne, Suffolk, 870). Bir sakson kralının oğluydu, kral Offa tarafından evlat edinildi ve 855'te onun yerine geçti. Danimarkalılar'ca öldürüldü. Bir martyr'in mezarı gibi kutsanan ve XI. yy.'da Büyük Knud tarafından düzenlenen Bury Saint Edmunds'taki mezarı bir ziyaret yeri haline geldi.

EDMUND I (921 - Pucklechurch, Gloucestershire, 946), Anglosaksonlar'ın kralı (939 - 946), Aethelstan'ın kardeşi ve ardılı. İskoçya kralı Malcolm I'i egemenliği altına aldı (945), Strathclyde'i ona bıraktı. Danimarkalılar'a karşı başarıyla savaştı, ama öldürüldü.

EDMUND II Demir Kaburgalı (993'e doğr. - 1016), Anglosaksonlar'ın kralı (nisan-kasım 1016), Æthelred II'nin büyük oğlu ve ardılı. Çok becerikli olan Edmund II kendini, danimarkalı Knud'a Wessex kralı ilan ettirdi (Deerhurst anlaşması). Ölünce anlaşma uyarınca yerine Knud geçti.

EDMUND of Langley → YORK (Edmund of Langley, —*dükü*).

EDMUND Woodstocklu, Kent kontu (Woodstock 1301 - öl 1330), Edward I'in küçük oğlu. Üvey kardeşi Edward II'ye karşı 1326'da girişilen devrime katıldı, ancak Mortimer tarafından öldürtüldü.

EDMUNDSTON, Kanada'da (New -Brunswick) kent. Saint-John ırmağı kıyısında; 12 700 nüf. Kereste sanayisi.

EDNÂ sıf. (ar. *denî*'den *ednâ*). *Esk.* **1.** Pek aşağı, çok kötü, çok alçak, bayağı: *"Kimdir bileyim, o şahs-i ednâ"* (A.H.Tarhan). **—2.** Pek az.

EDO, Tokugava şogunları sülalesinin başkenti, 1868'de Tokyo adını aldı.

EDOARDO Özgür (Bâgé-le-Châtel, Ain, 1284 - Gentilly 1329), Savoia kontu (1323-1329), Amedeo V'in oğlu. Fransa'nın ittifakı olarak, Mons-en-Pévèle savaşı'ndan sonra (1304) Güzel Philippe tarafından şövalye yapıldı. Ayrıca, Charles de Valois'nın emrinde, Cassel savaşı'nda (1328) yararlık gösterdi.

EDOLAR ya da **BİNİLER,** Nijerya'nın G.'inde yaşayan kva topluluğu. Nüfusunun 3,4 milyon olduğu sanılır (1986). XII. yy.'da Benin'de kurulan Edo krallığı, en parlak dönemini XV. yy.'da yaşadı. Yetkin bir hiyerarşik sistem oluşturdular. Bu sistemde devlet örgütünün işleyişi, tarım ürünlerinden yılda iki kez alınan ayni bir vergi üzerine kuruluydu. Babasoylu olan Edolar, sanı bir kuşaktan diğerine miras kalan soylulardan, sıradan kişilerden ve kölelerden oluşuyordu. Ayrıca, gençlerin topluma katılma törenini düzenleyen kırk kadar dernekleri vardı. Günümüzde krallık, klan benzeri otuz gruba bölünmüş Edolar'ın yalnızca üçte birini kapsar. Bu topluluğun, Nijer deltası ile Yoruba ülkesi arasına yerleşen diğer kavimleri, yaş gruplarına dayanan toplumsal katmanlara ayrılır.

EDOLO, İtalya'da komün, Lombardia'da, Oglio ırmağı kıyısında; 4 250 nüf. Valtellina'ya giden Val Camonica geçidine egemen karayolu kavşağı. Turizm.

EDOM (*kızıl* anlamında ibranice sözc.), saçlarıyla teninin rengi nedeniyle Yakup'un ağabeyi Esav'a takılan ad.

EDOM ya da **İDUMEA,** Filistin'in G.'inde yer alan eski bir ülkenin ve burada yaşayan eski bir halkın adı. (→ EDOMLULAR.)

EDOMLULAR ya da **İDUMEALILAR,** İ.Ö. XIII. yy.'dan başlayarak Ölü Deniz'in G.-D.'suna yerleşen sami kabileleri. Davut bunları egemenliği altına aldı. Şelomo, Eilat madenleri ve limanına açılan Araba vadisini ele geçirmek için bu kabilelerin krallı Hadad ile savaştı. Uzun süre Yahuda krallarının vasalları olan Edomlular Yoram döneminde bir süre için bağımsızlıklarını elde ettiler (850'ye doğr). 587'den sonra Filistin'in güneyini işgal ettiler; bu topraklar Hellenistik dönemde İdumea adını aldı. Büyük Herodes İdumea'da doğmuştur. Kutsal Kitap'a göre Edomlular Esav'ın soyundan gelirler.

EDONİS. Tar. coğ. Trakya'da bölge, Strymon'un kenarında; adı Edonoi denilen halkın yaşadığı Hemos'un bir bölümü olan *Edon* dağından gelir. —Edon dağında Bacchus için düzenledikleri dinsel törenler nedeniyle Bakkhalar'a Edonisler denirdi.

EDRAR → ADRAR.

EDRED → EADRED.

EDREMİT, Doğu Anadolu bölgesinde Van iline bağlı ilçe; 13 989 nüf. (1990); 14 köy. Merkezi, Van'ın 31 km güneybatısında, Van gölü kıyısında *Edremit,* 3 853 nüf. (1990).

EDREMİT, Balıkesir'in Ege kesiminde ilçe; 63 430 nüf. (1990); 708 km²; merkez bucağı dışında 1 bucak, 22 köy. Merkezi, Balıkesir'in 84 km B.'sında *Edremit,* 35 486 nüf. (1990). Zeytincilik, bağcılık. Yaz turizmi (Akçay, Altınoluk), kaplıca (Güre).

EDREMİT körfezi, Ege bölgesinin K. kıyısında, Biga yarımadasının G. kıyıları, Madra dağı kütlesi ve Midilli arasında, genç faylarla sınırlanmış üçgen biçimli körfez.

Edremit Van'a bakar, Van yöresinde yaygın bir türkü ve bu türkü eşliğinde kadın erkek birlikte oynanan halay türü bir halk oyunu. (Eşlik çalgısı davul zurnadır.)

Edremit'ten bir görünüm (Balıkesir)

Edmonton'dan genel görünüm

EDRİOASTERİDA a. (yun. *hedraios*, yerleşik, değişmeyen, *aster, -eros*, yıldız, ve *eidos*, görünüş'ten). Alt Cambria'da ortaya çıkıp Alt Karbonifer döneminde ortadan kalkan, *Cystidae* familyası üyelerine benzeyen ve bir yere tutunarak yaşayan derisidikenliler sınıfı. (Bu küçük sınıf, denizhıyarlarının, denizkestanelerinin, denizyıldızlarının ve yılanyıldızlarının atası olarak kabul edilir.)

EDRİOPHTALMES a. (yun. *hedraios*, sağlam, değişmeyen, ve *ophtalmos*, göz' den). Gözleri sapsız kabuklular öbeği. (Günümüz sınıflandırmalarında artık yer almayan bu öbekte, onayaklılar gibi gözleri saplı kabukluları kapsayan *Podophtalma* öbeğinin tersine, eşayaklılar gibi bu özelliği taşıyan *Malacostraca* öbeğinden kabuklular bulunuyordu.)

EDSCHMİD (Eduard SCHMİD, **Kasimir** —denir), alman yazar (Darmstadt 1890 -Vulpera, İsviçre, 1966). *Über den Expressionismus in der Literatur und die Neue Dichtung* (Edebiyatta ve yeni şiirde anlatımcılık üzerine) [1919] adlı yapıtıyla kendini anlatımcılığın kuramcısı olarak kabul ettirdi.

EDTA (*Etilen Diamin Tetraasetik Asit*'in kısaltması), siyanür zehirlenmelerinde kelatlayıcı olarak kullanılan madde. (Eşanl. EDETİK ASİT.)

Éducation sentimentale *(l')* → GÖNÜL Kİ YETİŞMEKTE.

EDUG, Cezayir'in doğusunda kıyı kütlesi, Annaba ovası yanında yükselir; 1 008 m. Mantar meşesi ormanları.

EDÜKSİYON a. (lat. *eductio*, çıkış'tan fr. *éduction*). Ruhbil. **1.** *Bağıntı edüksiyonu*, C. Spearman'a göre, öznenin iki özellik üzerindeki bilgisinden başlayarak bu iki özelliği birleştiren bakğıntıyı kavraması. **—2.** Bağlantı edüksiyonu, öznenin bir özelliği, onu daha önce bildiği bir başka özellikle birleştiren bağıntının bilgisinden başlayarak kavraması. (Bağlantı edüksiyonları, bağıntı edüksiyonu ve kendi deneyiminin bilincine varılmasıyla birlikte, C. Spearman'ın bilgilerin oluşmasını ya da noegenezi açıkladığı süreçleri oluşturrular.)

EDVAR çoğl. a. (ar. *devr*'in çoğl. *edvar*). *Esk.* Devirler, zamanlar, yüzyıllar, çağlar: *"Beşeriyetin tekâmül-i zihnisinin edvârı; ferdin tekâmül-i zihnîsi devirlerine tekâbül eder"* (Ahmet Muammer ve Şükrü Kaya). —Müz. Özellikle X. -XV. yy.'lar arasında, müslüman müzik kuramcıları tarafından yazılmış, makamlar ve usuller üzerine bilgi veren kitapların adı.

EDVARDOVA (Yevgenya Platonovna), rus asıllı kadın dansçı ve eğitimci (Petersburg 1882 - New York 1960). 1901'de Petersburg İmparatorluk dans okulu'ndan diploma aldı. Mariynskiy tiyatrosu'nun bale topluluğuna girerek kendini yarı karakter rollerinde kabul ettirdi. 1917-1920 arasında Anna Pavlova'nın topluluğunda dans etti. Önce Berlin'e yerleşti (1920-1938) ve ilk dans okulunu açtı. Sonra Paris'e (1938-1947), ardından da New York'a gitti. Vera Zorina, Nataşa Trofimova, George Skibine, Youli Algaroff gibi ünlü öğrencileri vardır.

EDVİYE çoğl. a. (ar. *deva*'nın çoğl. *edviye*). *Esk.* **1.** İlaçlar: *"Bir orduda lüzumu kadar tabib ve edviye bulunmamak vakıa büyük noksandır"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). **—2.** *Edviye-i muhaffife*, hafifletici ilaçlar.|| *Edviye-i mukavviye*, kuvvetlendirici ilaçlar. ||*Edviye-i müessire*, etkili ilaçlar. ||*Edviye-i müfriga*, söktürücü ilaçlar. ||*Edviye-i müfrede*, başka madde karıştırılmadan, tek bir maddeden yapılan ilaçlar. ||*Edviye-i münebbihe*, uyarıcı, uyuşukluğu giderici ilaçlar. ||*Edviye-i mürekkebe*, bileşik ilaçlar, çeşitli maddelerin karıştırılmasıyla yapılan ilaçlar. ||*Edviye-i müsekkine*, teskin edici, uyuşturucu ilaçlar. ||*Edviye-i nebatiye*, bitkisel ilaçlar.

EDWARD, Warwick kontu → WARWICK.

EDWARD Yaşlı, (öl. Farndon, Chester, 924), Anglosaksonlar'ın kralı (899-924). Büyük aziz Alfred'in ikinci oğlu ve ardılı. Babasının yolundan giderek Danimarkalılar'ın Mercia'ya düzenledikleri saldırıları (910) fırsat bilerek onları Humber'a sürdü. Danimarkalılar'ın yanı sıra Northumbria, Wales ve İskoçya krallarını egemenliği altına aldı.

EDWARD *(aziz)* [963'e doğr. Corfe Castle, Dorset, 978], Anglosaksonlar'ın kralı (975-978). Edgar'ın oğlu ve ardılı. Üvey annesi Elfthryth, soyluların bir bölümünü Edward'a karşı ayaklandırdı, daha sonra da onu öldürttü.

EDWARD Günah Çıkartan *(aziz)* [İslip, Oxfordshire, 1003'e doğr. - Londra 1066], İngiltere kralı (1042-1066), Ethelred II'nin küçük oğlu. Knud Hardeknud'un ölümü (1042) üzerine Danimarka İmparatorluğu' nu yıkan anarşi, Edward'ın kişiliğinde anglosakson hanedanının yeniden iktidara gelmesini sağladı. Son derece dindar olması nedeniyle "Günah Çıkartan" lakabını alan Edward, çevresine norman danışmanlar topladı ve anglosakson aristokrasisinin hoşnutsuzluğuna yol açarak, Wessex kontu Godwin'in önderliğinde ayaklanmasına neden oldu. Godwin kısa süre içinde yönetimi fiilen ele geçirdi; Edward'ın ölümü üzerine Godwin'in oğlu Harold taç giydi. Zayıflayan ve bölünen İngiltere Normanlar'ın istilasına hazır duruma geldi.

EDWARD I (Westminster 1239 - Burgh by Sands, Carlisle yakınında, 1307), İngiltere kralı (1272-1307). Henry III'ün oğlu ve ardılı. Monarşinin, bir önceki dönemde çıkan karışıklıklarla tehlikeye düşen otoritesini yeniden kurdu ve yasamayı tüm alanlarda kendi görüşleri doğrultusunda geliştirmek için, Parlamentolar'ı belirli bir düzene göre toplantıya çağırdı. Kralın gücü İngiltere'nin sınırlarını aştı ve Büyük Britanya'nın birliğini kurmaya yöneldi. Edward I, Wales ülkesi'ni fethetti (1277-1284), 1286'da İskoçya tahtının hakemliğini yapmakla görevlendirildi; metbuluğunu önceleri, zayıf bir kral olan John Baliol aracılığıyla, sonra da 1292'de tam olarak kabul ettirdi. Ulusal bir direniş hareketiyle karşı karşıya kaldı ve 1296'da tüm İskoçya'yı fethetti. Fransa'da pek başarılı olamadı; Güzel Philippe, Akitanya havzasındaki bölgelerini ele geçirmeyi başardı.

EDWARD II (Caernarvon 1284 - Berkeley, Gloucestershire, 1327), İngiltere kralı (1307-1327), Edward I'in dördüncü oğlu ve halefi. Ülkenin yönetimini, gözde adamlarından Gabaston'a (Gaveston), sora Genç Hugh le Despenser'a bıraktı. Onların ihtirasları ve açgözlülükleri, baronların 1312'de ve 1321'de ayaklanmalarına yol açtı; bu karışıklıklar İskoçlar'ın bağımsızlıklarını ele geçirmelerini sağladı (Bannockburn, 1314). Edward II 1322'de, başlıca rakibi Lancaster kontu Thomas'ı yenmeyi başardı ve onu idam ettirdi. Ama, beceriksizliği ve İskoçya'daki başarısızlığı nedeniyle büyük ölçüde gözden düştü ve kraliçe Isabella of France ile güçlü Roger Mortimer gibi yeni düşmanlar kazandı. Fransa'ya sığınan bu iki düşman 1326 sonbaharında genel bir ayaklanma başlatarak saldırıya geçti. Parlamento ocak 1327'de Edward II'yi, yerini oğluna bırakmaya zorladı. Düşük kral eylülde hapishanede öldürüldü.

EDWARD III (Windsor 1312 - Sheen, Richmond, 1377), İngiltere kralı (1327 - 1377). Edward I ile İsabella of France'ın büyük oğlu. Annesiyle onun âşığı Roger Mortimer tarafından yönetilen bir saray darbesiyle kral oldu, ancak onların vesayetine katlanamadı. Ana kraliçeyi sürdü ve Mortimer'ı idam ettirdi (1330). Hükümdarlığı sırasında Parlamento (ve özellikle Avam kamarası) eskisine oranla çok daha önemli bir hükümet organı durumuna geldi. Savaşlarla dolu bir saltanat döneminde ortaya çıkan para gereksinmesi bu gelişmeye katkıda bulundu ve kralı, vergi toplamak için Parlamento'dan izin alma ilkesini benimsemeye yöneltti. İngiliz iktisadındaki kayda değer gelişmeler burjuvazinin gelişmesine yol açtı. Öte yandan, iki olay ingiliz toplumunda ve anlayışında önemli dönüşümlere kaynaklık etti: kara veba ve Yüz Yıl savaşı. Bu iki olay sonucu birçoğu ölen soyluların malları köylülerin mülkiyetine *(yeomanry)* geçmeye başladı. Öte yandan, Fransa'daki savaşta kazanılan ilk zaferler (Crécy, 1346) ulusal duyguları coşturdu. Ama, 1369'dan başlayarak Fransa'daki, İskoçya'daki ve İspanya'daki zafer dizilerinin ardından başarısızlıklar ve bozgunlar birbirini izlemeye başladı. Yorgun düşen ve sonunda bunayan kral, yönetimi tehlikeli tutkuları olan oğlu John of Gaunt'a devretti. Edward III öldüğünde torunu Richard II'ye hiziplere bölünmüş bir krallık bıraktı.

EDWARD Kara Prens (Woodstock 1330 - Westminster 1376), Wales prensi. Edward III'ün büyük oğlu. Askeri yeteneğini Fransa'da, büyük Poitiers zaferinde (1356), sonra da Castilla'da (Nájera zaferi, 1367) gösterdi. Babası tarafından, ömür boyu Aquitania valiliğine atandı. Castilla seferinden sonra ağır hastalanan Kara Prens görevinden çekilmek zorunda kaldı; babası Edward III'ten önce öldüğü için, oğlu Richard II kral oldu.

EDWARD IV (Rouen 1442 - Westminster 1483), İngiltere kralı (1461 - 1483), Richard of York'un oğlu. Babası, gerçekte kraliçe Margaret ve Beaufortlar'ın egemen olduğu Henry VI hükümetine karşı başkaldırdı (→ İKİ GÜL *savaşı*), ama 1460 seferi sırasında öldürüldü. Edward taht üzerindeki haklarına kavuştu. Londralılar tarafından iyi karşılandı, 1461'de taç giydi ve kısa süre sonra Towton'da Lancasterlılar'ı ezdi. Henry VI'nın 1466'da ele geçirilmesi, zaferini tamamladı. Ama, 1464'te Elizabeth Woodville ile ailesinin zoru üzerine evlenmesi, değerli dostluklar edinmesini güçleştirdi. Bourgogne'lular ile dostluğa dayalı siyaseti Warwick ile aralarının bozulmasına ve 1470-71'de yeni bir iç savaşın alevlenmesine yol açtı. Edward IV içeride düzeni sağladı ve Louis XI ile Picquigny antlaşması'nı yaparak Yüz Yıl savaşı'na son verdi (1475). Ancak erken yaşta öldü ve geride çok küçük çocuklar ve çok güçlü bir insan olan kardeşi Gloucester dükü Richard'ı bıraktı.

British Museum

Edward IV
bir ingiliz elyazmasındaki (1461'e doğr.) bir minyatürden ayrıntı
British Museum, Londra

İngiltere kralı Edward III
Philippe VI de Valois'ya saygılarını sunarken
Grandes Chroniques de France'tan minyatür (XIV. yy.)
[*Bibliothèque nationale, Paris*]

B.N., Paris

EDWARD V (Westminster 1470 - Londra kulesi 1483), 1483'te İngiltere kralı. Edward IV'ün oğlu ve ardılı. Nisan 1483'te on iki yaşında tahta çıkması, amcası Gloucesterli Richard'ın iktidarı, naip olarak ele geçirmesine yol açtı. Amcası, yeğenleri Edward ve Richard'ın evlilikdışı doğduklarını ilan ettirerek (haziran) onları hapse attırdı ve öldürttü (ağustos ?).

EDWARD VI (Hampton Court 1537-Greenwich 1553), İngiltere ve İrlanda kralı (1547-1553), Henry VIII ve Jane Seymour'un oğlu. Başpiskopos Thomas Cranmer, kralın kısa süre sonra Somerset dükü olan amcası Hertford kontu Edward Seymour ve daha sonra Northumberland dükü olan Warwick kontu John Dudley'nin nüfuzunda bulunan Konsey, Roma'ya çok düşmanca bir tavır içindeydi ve Henry VIII'in yaptığı reformu aşmak istiyordu. Geleneksel dini memur kadrosunun dağılması, İmparatorluk'tan gelen protestan göçmenlerin ülkeye akın etmesi ve hükümet baskıları, Thomas Cranmer'in öncülüğünde Kilise'yi protestanlığa yöneltti. Cranmer ilk iki *Books of Common Prayer*'ı yazdı (1549 ve 1552) ve İngiliz kilisesi'nin 42 Madde'sini yayımlayarak ayini kaldırdı (1553).

Daha Henry VIII dönemi sonunda çok kötü olan iktisadi ve mali durum hızla bozuldu. XVI. yy. ortasında tüm batı Avrupa'yı sarsan enflasyon çok sayıda özel girişimi ve devleti yıkıma, 1553'te de iflasa götürdü. Somerset halk sınıflarının yoksulluğu karşısında önlemler almaya çalıştı; kötüye giden durumu ancak biraz önleyebildi ve aristokratlar arasından yeni düşmanlar edindi. 1549'daki kanlı ayaklanma, siyasetinin başarısızlığını ortaya koydu ve düşüşünün başlangıcı oldu (1552'de idam edildi). Bütün bu gelişmelerden, onun tersine kapitalizmi destekleyen Northumberland yararlandı. Edward VI'nın siyaseti tam bir çıkmaza girdi ve hükümdarlığı, Mary I'in şiddetli tepkisini hızlayan dramatik bir gerilimle son buldu.

EDWARD VII (Londra 1841 -*ay. y.* 1910), Büyük Britanya ve İrlanda kralı (1901 -1910), kraliçe Victoria ile prens Albert'in oğlu. Gençliğindeki çılgın davranışları nedeniyle annesi tarafından kesinlikle devlet işlerinin dışında tutuldu. Ama, sayısız yolculuklar sonunda, uluslararası sorunlara ilişkin sağlam bir deneyim edindi, neşeli ve bilgili bir diplomat olarak kendini gösterdi. İçtenliği ve yalınlığı sayesinde halkın sevgisini kazandı. İngiliz krallığı'na eski parlaklığını kazandırmak için çaba harcadı, ama iç siyaseti bakanlarına bıraktı. Askerlik ve denizcilikle ilgili sorunlarda gerçekten etkili oldu. Almanya'ya karşı, ordudaki reformları ve deniz kuvvetlerinin yeniden düzenlenmesini tümüyle destekledi. Dış siyaset alanında 1903'te Paris'e yaptığı bir yolculukla Dostluk anlaşması'nın doğmasına önemli ölçüde katkıda bulundu. Buna karşılık, 1904 anlaşmasıyla sonuçlanan görüşmelerde hiçbir rolü olmadı. Saltanatının son aylarında Lloyd George'un bütçe tasarısına tepki olarak, Lordlar kamarası tarafından başlatılan bir anayasa bunalımı yaşandı.

EDWARD VIII (Richmond, bugün Richmond upon Thames, 1894-Paris 1972), Büyük Britanya kralı (1936), George V'in büyük oğlu. Babasının yerini aldığında halk tarafından sevgiyle karşılandı. Ama yenilikçi eğilimleri, uluslararası durumun kritik bir görünüm aldığı bir sırada, bazı ingiliz siyaset adamlarını kaygılandırdı. Bununla birlikte, saltanatına son veren anayasa bunalımı aralık 1936'da özel bir sorun yüzünden patlak verdi. Kocasından boşanmış amerikalı bir kadın olan Mrs. Simpson ile evlenmeye karar vermesi, başbakan Stanley Baldwin'in, Dominyonlar'ın temsilcilerinin ve piskoposların kesin muhalefetine yol açtı ve kamuoyunda büyük bir bölünmeye neden oldu. Bunun üzerine, kral tahtı bırakmaya karar verdi. WINDSOR dükü unvanını aldı ve ülkesini terk etti. Mrs. Simpson ile Fransa'da evlendi (1937) dükle düşes çoğunlukla bu ülkede yaşadılar. Windsor dükü 1940'tan 1945'e kadar Bahama adaları valiliği yaptı.

EDWARD of Lancaster, Wales prensi → LANCASTER.

Edward edebiyatı, İngiltere kralı Edward VII dönemindeki (1901-1910) edebiyat etkinliklerini belirten deyim.

Edward VII'nin hükümdarlık dönemi -gerçekte 1914'e kadar sürdü- yeni ingiliz edebiyatının dönüm noktasını oluşturur. Sosyalizmin tırmanışı, savaş öncesinin, geleceği haber veren tedirginlikleri uyumsuzlukların çoğalması, aydınlar arasında "yeni bir günah anlayışı"yla (B. Webb) kendini gösterdi. Fabian Society üyeleri (Shaw, Wells), eşcinseller (Wilde, Forster), öfkeli gelenekçiler (Chesterton, Kipling), İrlandalılar (Yeats), düşkünler, sürgündekiler (T. S. Eliot, James, Conrad), kinci gerçekçiler (Galsworthy, Bennett), önraffaellocu estetikçiliği ve tarihsel karamsarlığı (Hardy) aşarak çocukları, kadınları, olağanüstüyü, düşseli, içgüdüseli yüceltirlerken, dil felsefesi kuruldu (Moore, Russell, Whitehead, Wittgenstein). Edebiyatta, ruhun ve aklın başkaldırısı, 1914 karmaşasının sonsal bir açıklık, kesinlik ve titizlikle ortaya koyacağı parçalanmış bir sezgicilik dönemi yaşandı.

EDWARD gölü, esk. **Albert-Édouard** ve **İdi Amin Dada,** Doğu Afrika'da göl, Uganda ve Zaire sınırında, sularını Semliki ırmağı aracılığıyla Mobutu gölüne akıtır; 2 150 km².

EDWARD platosu, ABD'de, Texas'ın batısında plato; yüksl. 800-1 500 m. Colorado vadisindeki gibi karstlı biçimler ve çukur vadiler.

EDWARDS (Richard), ingiliz şair ve oyun yazarı (Somersetshire'da 1522'ye doğr. -Londra 1566). Krallık capellasında görevli bir soyluydu. *The Excellent Comedie of Damon and Pithias* (1564) adlı bir yapıtın yazarı ve birçok şiirinin de yer aldığı bir şiir antolojisinin (*The Paradyse of Daynty Devises*, 1576) yayımcısıdır.

EDWARDS (Jonathan), amerikalı tanrıbilimci ve filozof (East Windsor, Connecticut, 1702-Princeton 1758). 1727-1750 arasında Northampton'da (Massachusetts) protestan papazlığı, Kızılderililer arasında misyonerlik yaptı, sonra Princeton'da New Jersey koleji'nin başkanı oldu. *Freedom of the Will* (İsteğin özgürlüğü) [1754] adlı yapıtında belirlenimciliği destekleyen ahlaksal kanıtlar ileri sürdü ve bu sayede zorlanmayla güdülenim arasında verimli bir ayrım yaptı.

EDWARDS (Bryan), ingiliz siyaset adamı ve tarihçi (Westbury, Wiltshire, 1743-Southampton 1800). Büyük toprak sahibi ve ateşli bir kölelik yandaşıydı. Jamaika sömürgeler meclisi'nde köleliği savundu. *History of the British Colonies in the West Indies* (Batı Hindistan'daki ingiliz sömürgelerinin tarihi) [1793] adlı bir kitap yazdı.

EDWARDS (*sir* Owen Morgan), walesli edebiyatçı (Llanuwchllyn, Merioneth kontluğu, 1858 - *ay. y.* 1920). "Dafydd ap Gwilym" derneğinin ve aylık Cymru dergisinin kurucusu, gazeteci, yolculuk hikâyeleri yazarı (*O'r Bala i Geneva*, 1889) ve welsh klasikleri yayıncısıydı. Yaşamını eğitime, siyasal olmayan ve kültürel bir Wales milliyetçiliğine adadı.

EDWARDS (Leslie), ingiliz dansçı, eğitimci ve bale yöneticisi (Teddington, Middlesex, 1916). Marie Rambert, Margaret Craske, Stanisław Idzidowski ve Vera Volkova'nın öğrencisi. 1933'te Sadler's Wells Ballet'e girdi, 1935-1937 arasında Ballet Rambert'de çalıştı, sonra Sadler's Wells Ballet'e döndü. Bu toplulukla yorumladığı *Miracle in the Gorbals*'daki (Robert Helpmann'ın koregr., 1944) Beggar rolüyle dikkatleri üzerinde topladı. Dansçılık yaşamı boyunca elliyi aşkın rolü yorumladı. Bunların en önemlisi, *la Fille mal gardée*'deki çiftçi Thomas rolüdür. 1958'de Royal Ballet'te gezici topluluğun yöneticiliğine getirildi. Daha sonra Royal Ballet' te bale yöneticiliği ve Royal Ballet School' da öğretmenlik yaptı. 1962'de konuk profesör sıfatıyla Washington Ballet'te ders verdi. İngiltere'ye dönünce Royal Ballet' te yönetmenliğe atandı. 1967'den sonra Royal Ballet Choregraphic Group'ta aynı görevleri üstlendi.

EDWARDS (Blake), amerikalı film yönetmeni (Tulsa 1922). Los Angeles'te öğrenim gördükten sonra, bir yandan tiyatro oyunları yazarken bir yandan da yazar olarak radyo ve televizyonda çalıştı. Daha sonra sinemada aktörlük (*Strangler of the Swamp*, 1946) ve Richard Quine'in senaristliğini yaptı. 1955'te *Bring your Smile Along* ile yönetmenliğe geçti. Onun parlak bir komedi yazarı olduğunu ortaya çıkaran, üçüncü filmi *Bay Cory*'dir (Mister Cory 1957). Yapmacıklı inceliği, gözleme dayanan mizahı ve "saçma" anlayışı bütün filmlerinde dikkati çeker. Önemli yapıtları arasında şunlar sayılabilir: *The Perfect Furlough* (1959), *Çılgınlar kraliçesi* (Breakfast at Tiffany's, 1961), *Experiment in Terror* (1962), *Pembe panter* (The Pink Panther, 1963), *Karanlıkta bir çığlık* (A Shot in the Dark, 1964), *Sevgili Lili* (Darling Lili, 1970), *Pembe panterin dönüşü* (The Return of the Pink Panther, 1975), *On* (Ten, 1979), *Blind Date* (1987), *Skin Deep* (1989).

EDWARDS (Jorge), şilili yazar (Santiago 1931). Hikâyelerinde (*El patio*, 1952; *Gente de la ciudad*, 1961; *Las máscaras*, 1967) ve *El peso de la noche* (1964) adlı romanında, ülkesindeki burjuvazinin çöküşünü dile getirmeye çalıştı. Allende döneminde Paris'te diplomattı; Küba'ya yaptığı resmi bir ziyareti kaleme aldıktan sonra *(Persona non grata)* görevine son verildi (1973). 1973'ten 1978'e değin İspanya'da sürgünde yaşadı; bu dönemde burjuvaziyi konu alan bir roman yazdı (*Los convidados de piedra*, 1978).

EDWARDS (Gareth), walesli rugby oyuncusu (Gwann Cae Gurwen, Cardiff yakınında, 1948). Takım arkadaşı B. John, daha sonra da P. Bennett ile 1969-1978 yılları arasında Beş Ulus turnuvası'nda Wales'in başarısında büyük rol oynadı.

EDWARDS BELLO (Joaquín), şilili romancı (Valparaíso 1888-Santiago 1968). İlk romanı *El inútil*'deki (1910) acı gerçekçiliği okuyucuyu sarstı. En tanınmış yapıtı olan *El roto*'da (1920) başkentte yaşayan ayaktakımının güçlü bir tablosunu çizdi. 1943'te *En el viejo almendral* adıyla yeniden yazdığı romanı *Valparaíso, la ciudad del viento*'da (1931) iş çevrelerini anlattı. Öteki yapıtları şunlardır: *La muerte de Vanderbilt* (1922) ve Avrupa'da yaptığı gezilerden esinlenerek yazdığı *El chileno de Madrid* (1928) ve *Criollos en París* (1933).

EDWARDSİİDAE a. (fr. doğabilimci H. M. *Edwards*'ın adından). Atlas okyanusu'nun ve Manş denizi'nin kıyı bölgelerinde bir yere tutunmadan ve yalnız yaşayan iskeletsiz, 8 bölmeli *Hexacerallia* öbeği takımı. (Sözcüğün sonunda familya eki bulunmakla birlikte *Edwardsiidae* knidliler şubesine giren bir takımdır.)

EDWİN *(aziz)* [585'e doğr. -Hatfield Chase, Doncaster yakınında, 632/633], Northumbria kralı (616-632/633). Krallığının sınırlarını büyük ölçüde genişletti. York başpiskoposu Paulinus'un etkisiyle din değiştirdi (627) ve hıristiyanlığın yayılmasına hizmet etti. Murcia kralı Penda'nın yönetimindeki paganların tepkisiyle karşılaştı, yenildi ve öldürüldü.

EDWY (öl. 959), 955'ten 957'ye değin Anglosaksonlar'ın kralı. Ayaklanan Nort-

Mayer

Edward VI
Genç Holbein'ın bir portresinden ayrıntı
Metropolitan Museum, New York

Roger-Viollet

Edward VII

A. F. P.

Edward VIII (1936'da)

humbrialılar, kardeşi Edgar*'ı kral seçtiklerinden, 957'den sonra yalnızca Wessex'te hüküm sürebildi.

EDYÂN çoğl. a. (ar. *dîn*'in çoğl. *edyân*). *Esk.* Dinler: *"Edyân komisyoncuları ellerini buraya uzatamazlar"* (Neyzen Tevfik).

EECKHOUT (Gerbrand) → VAN DEN EECKHOUT.

EECKHOUT (Albert), hollandalı ressam (öl. Groningen 1665'e doğr.). Prens Jan Maurits van Nassau'nun vali olarak Brezilya'ya giderken (1637-1644) yanında götürdüğü en iyi sanatçılardan biridir. Yerli portreleri (Ulusal müze, Kopenhag) ayrıca, bugün kaybolmuş olan ve Gobelins atölyesinde dokunan *Hint duvar halısı* için örnek alınan birçok tablo yaptı.

EEG, ELEKTROANSEFALOGRAM'ın kısaltması.

EEKHOUD (Georges), fransızca yazan belçikalı yazar (Anvers 1854-Brüksel 1927). Buruk bir gerçekçiliğin egemen olduğu roman ve hikâyelerinde, çoğu kez yapmacıklı ve kusurlu bir üslupla, Campine yöresi köylülerini, serserileri, asker kaçaklarını dile getirdi. (*Kees Doorik,* 1883; *Kermesses,* 1885; *Nouvelles Kermesses,* 1887; *la Nouvelle Carthage,* 1888, Anvers "deniz devleti" üzerine yergi romanı). Ayrıca, *les Fusillés de Malines* (1891), *le Cycle patibulaire* (1895), *Mes communions* (1897) adlı kitaplarıyla hakkında bir dava açılmasına neden olan *Escal Vigor* (1899) başlıklı bir estetik ve tutku romanı yazdı. Aşırı parnasyen Jeune Belgique dergisiyle düştüğü bir anlaşmazlık Eekhoud'un, meslek yaşamının başlangıcında, le Coq rouge (1895) dergisini kurmasına neden oldu.

EEKLO, Belçika'da kent, Doğu Flandre *arrondissement*'ının merkezi, Gent'in K.-B.'sında; 19 100 nüf. 1609'dan kalma belediye konağı. Besin, tekstil ve kimya sanayileri.

EEPROM a. (ing. *Electrically Erasable Programmable Read Only Memory*'nin başharflerinden oluşan kısaltma). ESPSOB'un eşanlamlısı.

EEROM a. (ing. *Electrically Erasable Read Only Memory*'nin başharflerinden oluşan kısaltma). ESSOB'un eşanlamlısı.

EETİON. Yun. mit. Mysia'da, Thebai kralı, Andromakhe'nin babası. Kentin Ahemeniler tarafından alınması sırasında yedi oğluyla birlikte öldürüldü. Cesaretine tanık olan Akhilleus, Eetion için büyük bir cenaze töreni düzenledi.

EF'Â → EF'Î.

EFÂDIL → EFÂZIL.

EFÂHİM çoğl. a. (ar. *efhâm*'ın çoğl. *efâhim*). *Esk.* En büyükler, en ulular: *"Hep Rıza Paşa gibi efâhim-i vükelâdan olan bir zatın şavuşup kaçmak ihtimali hatırlara gelir miydi?"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.).

EFÂÎ çoğl. a. (ar. *ef'â*'nın çoğl. *efâ'î*). *Esk.* Engerek yılanları.

EFÂİL çoğl. a. (ar. *ef'ile*'nin çoğl. *efâ'il*). *Esk.* **1.** Fiiller, yapılan işler. **—2.** *Efâil ü tefâil,* aruz ölçüsünü meydana getiren kalıplar.
—Ed. *Efail ve tefail,* aruz vezninin sekiz temel parçası (cüz) olan "feûlün, fâilün, mütefâilün, mefâîlün, fâilâtün, müfâaletün, mef'ûlâtü" kalıplarına topluca verilen ad. Bunlardan arap dilbilgisine göre "ef'ile" kökünden türeyen ilk ikisine *"efâil",* "tef'ile" kökünden türeyen ötekilere "tefail" adı verilir. Bu kalıpların aynen ya da değiştirilerek yan yana getirilmesiyle aruz kalıpları oluşturulur (→ ECZA* -YI VEZİN).

EFÂL çoğl. a. (ar. *fi'l*'in çoğl. *ef'âl*). *Esk.* Fiiller, işler, eylemler: *"Bütün efâl-i insaniyenin yegâne sebeb ve mihrâkı ümid-i saadettir..."* (Baha Tevfik).
—İsl. *Efâl-i mükellefin,* yükümlülerin işleri; müslümanlıkta akıllı ve ergin kişilerin dinsel hükümlere konu olan işleri anlamına gelen deyim. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Efal-i mükellefin fıkıh bilminde *farz, haram, vacip, sünnet, mekruh, müstehap* (ya da *mendup*), *mübah* ve *müfsit* olmak üzere sekiz bölümde ele alınır. Sübutu (varlığı) kesin, farklı yorumlara yol açmayacak açıklıkta anlaşılır bir kanıtla (ayet ya da hadis ile) yapılması buyrulan işler *farz;* yasaklanan işler *haram*dır. Varlığı ya da anlamı konusunda fıkıh bilginlerinin görüş birliğine varamadıkları, kesinlik taşımayan (zanni) bir kanıt ile yapılması istenen işlere *vacip* denir. Vacipin yapılmaması, *tahrimen* (harama yakın) *mekruh*tur. Farz ve vacip olmamakla birlikte Hz. Muhammet'in ibadet amacıyla sık sık yaptığı işlere *sünnet* denilir. Sünnetin yerine getirilmemesi *tenzihen* (helale yakın) *mekruh*tur. Şeriatça hoş karşılanmayan işlere *mekruh* denir. Hz. Muhammet'in arasıra yaptığı işlere *müstahap,* yapılıp yapılmaması konusunda herhangi bir dinsel buyruk ya da öğüt bulunmayan işlere *mübah* denir. *Müfsit,* başlanmış bir ibadetin bozulmasına yol açan davranış anlamına gelir.

ÉFATÉ adası → VATÉ adası.

EFÂZIL, EFÂZİL ya da **EFÂDIL** çoğl. a. (ar. *efdal* ya da *efzal*'in çoğl. *efadıl, efâzıl*). *Esk.* Üstün nitelikli, bilgili kişiler.

EFDAL sıf. (ar. *fâdıl* ya da *fâzıl*'dan *efdal*). *Esk.* En üstün, en faziletli: *"Gaza duadan efdaldir"* (Ömer Seyfettin).

EFDAL ya da **BABA EFDAL,** *Efdalüddin Muhammed bin Hüseyn-i Karşi* ya da *Kâşani,* iranlı düşünür ve şair (Kâşan 1186 ? - *ay. y.* 1268). Özellikle rubaileriyle tanındı. Felsefe, tasavvuf, ahlak, mantık konularıyla ilgili olarak sade dille, kolay anlaşılır yapıtlar yazdı. Bunlardan *Eymeni ez nefs der penah-ı hıred, El minhac ül -mübin* Aristoteles'in yapıtlarından kaynaklanır. *Çehar-ünvan* Gazali'nin *Kimya -yı saadet*'inden seçmeler niteliğindedir.

EFDAL (Dırgamettin el-Abbas bin Ali **EL-**), Yemen'de arap Resuli hanedanının altıncı hükümdarı (1363-1376). Tahta, ölen babası Ali'nin yerine geçti. Kardeşi, zeydi imamı Selahattin ile birleşerek ayaklandı ve Resuliler'in başkenti Zehid'e saldırdıysa da bir sonuç alamadı. Ölünce, yerine oğlu Eşref'in geçtiği Efdal, bilgin, adaletli ve eliaçık bir hükümdar olarak ün yaptı. Yemen'in o dönemdeki durumunu anlatan *Nüzhet ül-uyûn,* Yemenli fıkıhçıların yaşamöykülerinin yer aldığı *Tabakat fukaha' ul-Yemen,* arap ve bazı yabancı soy kütüklerinden söz eden *Bugyet zavi'l -himen fi ma'rifeti ensab il-arap ve'l-acem* adlı yapıtları vardır.

EFDÂL (EL-) → MELİKÜ'L- EFDAL (EL—).

EFDÂL çoğl. a. (ar. *fazl*'ın çoğl. *efdâl*). *Esk.* **1.** İyilikler, ihsanlar. **—2.** Fazlalar, fazla olanlar. **—3.** Erdemler, üstün nitelikler.

EFDALİYET a. (ar. *efdâl* ve *-iyyet*'ten *efdaliyyet*). *Esk.* Faziletli olma, üstünlük.

EFDALÜTTİN EL-HUNCİ, asıl adı **Efdalüttin ebu Abdullah Muhammet bin Abdülmelik,** arap bilgin (?, 1194-Kahire 1248). Mantık ve tıp alanındaki yapıtlarıyla tanınır. Şafiliği benimsedi ve yaşamının son yıllarında Mısır kadılkuzatı (kadıların başı) oldu. Tıp konusundaki yapıtları arasında hummalara ilişkin bilgiler içeren *Kitabü'l-edvâri'l-hummiyât;* İbni Sina'nın nabza ilişkin bilgi verdiği makalelerin açıklaması niteliğindeki *Şerh ü makalet-i İbn Sina fi'n-nabz* en önemlileridir. Mantık konusundaki kitaplarının başlıcalarıysa *el -Cümle fi'l-muhtasar-i nihayetü'l-emel; Keşfü'l-esrar an gavamizi'l-efkâr* ve *el -Mucez fi'l-mantık*'tır. Ayrıca sınırlar ve gümrük vergilerine ilişkin *Makale fi'l -hudud ve'r-rüsûm* adlı bir yapıtı vardır.

EFE a. **1.** Yiğit, özellikle de Batı Anadolu'da köy yiğitlerine verilen ad; zeybek (özel adla da kullanılır): *Salih Efe.* **—2.** Ağabey. **—3.** Kabadayı.
—Binc. *Efe yürüyüşü,* atın başını dikerek gösterişli bir biçimde ilerlemesi.
—Tar. Osmanlı devletinin son dönemlerinde Batı Anadolu'da ortaya çıkan çetebaşları için kullanılan terim. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Yiğitlik ve mertlik gösterenlere *efe* adını veren zeybekler, onları kendilerine reis seçerek buyruğu altına girerlerdi. Abdülhamit II döneminde güvenlik kuvvetlerini çok uğraştıran efelerin bir bölümü (Demirci Mehmet Efe, Yörük Ali Efe vb. gibi) Kurtuluş savaşı'nda Yunanlılar'a karşı çete savaşlarının başarılı örneklerini verdiler.

EFE (Necdet Rüştü), türk şair ve yazar (İstanbul 1900 - *ay. y.* 1969). Banka ve sigorta şirketlerinde memurluk, Basın yayın ve turizm bakanlığı'nda şube müdürlüğü görevlerinde bulundu. Gülmece şiirleri, hafif, manzum hikâyeleriyle tanındı. Milli edebiyat akımından izler taşıyan şiirleri *Bir damla gözyaşı* (1924), *Yurdum ve sevgilim* (1934) vb. gibi kitaplarındadır. Sevgi, kadın konularını işleyen duygusal romanlar yayımladı: *Yürekler acısı* (1937), *Zavallı kadınlar* (1938) vb.

EFEDRİN a. (fr. *éphédrine;* lat. *ephedra,* denizüzümü'nden). Org. kim. ve Eczc. C_6H_5—CHOH—CH(CH_3)—NH—CH_3 formüllü alkaloit. (Çeşitli denizüzümü [*ephedra*] türlerinden elde edilir ve adrenerjik nitelikler taşır. Fakat genellikle bireşim yoluyla hazırlanır.)
—ANSİKL. Levojir bir baz olan efedrin, bronşları genişletici niteliğinden dolayı, astımı önlemek ve iyileştirmek amacıyla komprime ya da şurup halinde ve klorhidrat biçiminde kullanılır. Gözbebeğini büyütücü etkisinden dolayı göz damlası ve damar daraltıcı (kan toplanmasını önleyici) etkisinden dolayı burun damlası olarak da kullanılır.

EFEKT a. Telekom. Radyo, televizyon, tiyatro ve sinemada, olaya eşlik eden gürültüleri yapay olarak yeniden oluşturma işi; bu yolla oluşturulan sesler.
—Tekst. ETKİ'nin eşanlamlısı.

EFEKTİF a. (fr. *effectif*). İkt., Mal. ve Bank. Çek ve benzeri senetler dışında kâğıt ve madeni para. (Eşanl. NAKİT PARA.) ‖ Esham ve tahvilat işlerinde, portföyde toplanan gerçek değer. ‖ Kambiyo işlemlerinde, kâğıt ya da madeni yabancı para. ‖ *Efektif hisse senedi* ya da *tahvil,* muhalefete uğramamış, istendiği zaman paraya çevrilebilir hisse senedi ya da tahvil. ‖ *Efektif sermaye,* ödenmiş ve işte fiilen dönen likit sermaye. ‖ *Efektif alım satım hesabı,* bankalarca satın alınan ve satılan yabancı paraların karşılığının kaydedildiği hesap.
—İstat. *Bir sınıfın efektifi,* niteliği, bu sınıfa özgü bir değer taşıyan tüm bireylerin sayısı. ‖ *Kesikli nicel nitelikli bir değerin efektifi,* bu değere sahip nitelikte bir örnek oluşturan tüm bireylerin sayısı. (FREKANS da denir.)

EFEKTÖR a. ve sıf. (fr. *effecteur;* ing. *effector;* lat. *effector, -oris,* üretici'den). Sinirsel akıyla gelen uyarıları alan ve yanıt olarak kasılma (kas), salgı (bez) ya da elektrik boşalması (bazı kemiklibalıklardaki elektrik organı) tepkisi gösteren çevre dokusunu belirtmek için Sherrington'un önerdiği terim.
—Bağışıkbil. *Efektör hücre,* bağışıklık mekanizmasını gerçekleştirecek olan hücre (örneğin makrofaj).

EFELEK a. *Yörs.* LABADA'nın eşanlamlısı.

EFELENMEK gçz. f. Diklenmek, kafa tutmak.

EFELİK a. **1.** Efe olma durumu. **—2.** Kabadayılık. **—3.** *Efelik taslamak, yapmak,* kabadayılık etmeye kalkışmak, diklenip kafa tutmak: *Haline bakmadan bize efelik taslıyor.*

EFEMERİD a. Gökbil. GÖKGÜNLÜĞÜ'nün eşanlamlısı.

EFEMİNE sıf. ve a. (fr. *effeminé*). Görünüş ve davranışları bakımından kadına benzeyen erkek için kullanılır.

EFENDİ a. (yun. *authentes*'in [sahip] okunuşu *afendis*'ten). **1.** Eskiden şehzadeler, din adamları, eğitim görmüş kimseler için "bay" anlamında, bugün de daha çok yaşlı kimseler için kullanılan san: *Hoca efendi.* (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Sözü geçen, buyruğu dinlenen kimse; sahip: *Efendisine boyun eğmeyen bir köle.* **—3.** *Esk.* Evli bir kadının kocasından söz ederken ya da ona seslenirken söylediği sözcük. **—4.** Eskiden erkekler için kullanılan seslenme sözü: *Efendi, paranın üstünü unuttunuz.* **—5.** Bir evde çalışan hizmetçiler, uşaklar için evin erkeği ya da hizmetinde bulundukları kişi: *Efendi sabah erkenden uyandırılmak istiyor.* **—6.** *Efendi baba,* eskiden kimi çevrelerde çocukların baba, gelinlerin de kayınbaba yerine kullandıkları saygı sözü; kimi yaşlı erkekler için kullanılan seslenme sözü: *Hey efendi baba, kimi arıyorsun?* || *Efendi efendi,* uslu uslu, terbiyeli terbiyeli: *Efendi efendi konuş da dinleyelim.* || *Efendi gibi yaşamak,* varlık içinde her türlü sıkıntıdan uzak olarak yaşamak. || *Efendiden bir adam,* davranışlarından terbiyeli ve incelikli olduğu anlaşılan erkek için kullanılır. || *Efendiler götürsün,* bir çağrıya "efendim" deyip gitmeyen kimse için "öl" anlamında şaka yollu kullanılır. || *Efendim nerede ben nerede,* söylediğimiz bir sözü karşımızdakinin tam ters olarak anlayıp yorumladığı durumlarda söylenir. || *Efendime söyleyeyim,* konuşmakta olan bir kimsenin aradığı sözcüğü bulamama durumunda konuşmasının akışını kesmemek için kullandığı söz. || *Efendimiz,* Hz. Muhammet için kullanılan saygı sözü (eskiden padişahlar, yol gösteren ya da kendisine büyük saygı duyulan kimseler için de kullanılırdı).

—Giy. *Efendi biçimi,* bir tür fes kalıbı. (Fes kalıplarının on yedi değişik biçimi vardı. Bunlardan daha çok okumuş kişilerin yeğlediği, gösterişten uzak kalıplama biçimlerinin Hamidiye, Aziziye, Tam zuhaf, İzmir biçimi gibi ayrı ayrı adları varsa da tümüne birden *efendi biçimi* deniyordu.)

—Kur. tar. *Efendi dâimiz,* Osmanlı devletinde hükümdarların şeyhülislamlara bir seslenme biçimi. || *Efendi kapısı,* (*dairesi* de denirdi), yeniçeri efendisi ya da kâtibinin çalıştığı oda. (Yeniçeri efendisi, "esame" ve "kütük" denen büyük ana defterleri burada yalnız kendisi tutar ve kimseye göstermezdi.) || *Efendi kapısı* ya da *dairesi kâtipleri* ya da *şakirtleri,* yeniçeri efendisinin yönetiminde çalışan yazmanlar. (Bunlar yalnız maaş defterlerinin düzenlenmesinde ve yazıya ilişkin işlemlerde yeniçeri efendisine yardımcı olurlardı.)

◆ sıf. Saygıdeğer, ince, kibar kimse; çelebi.

—ANSİKL. Bu rumca kökenli unvan *(afendis),* türkçeye Anadolu Selçukluları'ı döneminde (XIII.-XIV. yy.'lar) Bizanslılar'dan alınarak girdi. Emirlere, önemli konumdaki kişilere "efendi" diye seslenme göreneği zamanla yerleşti. Osmanlı devletinde de İstanbul fethedildikten sonra başta Mehmet II (efendi sultan) olmak üzere saray çevresinden olan kişiler bu unvanla anıldılar. XVI. yy.'da padişahlar (efendimiz) için kullanıldığı gibi, Hz. Muhammet (Peygamber efendimiz) ve Tanrı (Allah efendimiz) hakkında bile kullanılan bir seslenme şekli oldu. Ayrıca sözcük, devlet katında asker sınıfı dışında kalan din adamlarını ve bürokrat sınıfı tanımlamak için de kullanılan ve giderek yaygınlaşan bir unvan durumuna geldi. Daha sonra, özellikle reisülküttap (reis efendi), İstanbul kadısı (İstanbul efendisi), Yeniçeri ocağının başkâtibi (yeniçeri efendisi) gibi üst düzeydeki görevlilere verilen bir unvana dönüştü. XIX. yy.'da aynı terimin arapçalaşmış bir şekli olan "efendinâ" (efendimiz) Mısır'da Mehmet Ali Paşa ve ardılları için kullanılmaya başlandı. Yine aynı yy.'da Osmanlı devletinde hanedan mensupları (şehzadeler), padişahın kadınları (kadın efendi) bu unvanla anıldığı gibi, şeyhülislama, tüm ulema sınıfına, müslüman olmayan din başkanlarına, bâlâ derecesine kadar olan devlet memurlarına ve orduda binbaşı rütbesine kadar olan subaylara verilen bir unvan olarak da kullanıldı. Daha sonra, belirli düzeyde bir kültüre sahip olan, ancak "bey" ya da "paşa" unvanına hak kazanmamış bulunan kişiler için bugünkü "bay" anlamında kullanıldı. Birinci Meşrutiyet'ten sonra toplanan ilk Osmanlı Mebusan meclisinin (1877) tüm üyeleri "efendi" ya da "bey" unvanıyla anılırlar ve meclis başkanı konuşmasına "efendiler" diye başlardı. XX. yy. başlarında efendi ile bey arasında anlam değişikliği oldu. Özellikle din adamları ve din okullarında okuyan öğrenciler için birinci terim kullanılırken, subaylar ve saygın siviller için de ikinci terim kullanıldı. Cumhuriyet'in ilanından sonra osmanlı döneminin öteki tüm unvanları ve rütbeleriyle birlikte efendi unvanı da kaldırıldı (1934). Ancak, bazı kişiler için kullanılan bir unvan ya da "beyefendi" ve "hanımefendi" biçiminde erkeklerle kadınlara bir seslenme biçimi olarak günümüzde de kullanılmaktadır.

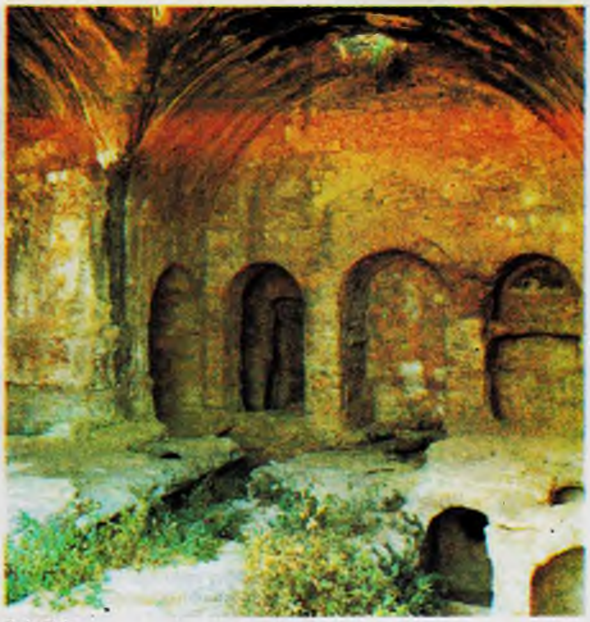
Öte yandan, efendi unvanı osmanlı yönetimindeki arap ülkelerinde de XIX. yy.'dan başlayarak yaygın bir şekilde kullanıldı. Birçok değişimlere uğradıktan sonra okur yazar, genellikle Avrupalı gibi giyinen kişileri ve yabancı din adamlarını tanımlayan bir terim oldu. Bir süre de "bay" ya da "emir" anlamında kullanıldıktan sonra, yerini "seyit" unvanına bırakan efendi, arap ülkelerinde de kullanımdan kalktı.

EFENDİCE be. Efendiye yakışır biçimde: *Benimle efendice konuştu.*

EFENDİLİK a. **1.** Efendi olma durumu. **—2.** Efendi, kibar, saygıdeğer bir kimsenin özelliği; çelebilik. **—3.** Efendiye yakışır davranış.

EFENDİM ünl. **1.** Bir seslenişe karşı "buradayım" anlamında yanıt olarak kullanılır: *-Ali! -Efendim.* **—2.** Anlaşılmayan bir sözü yineletmek için soru vurgusuyla kullanılır: *Siz de geliyor musunuz? Efendim?* (Ne dediniz, ne dediğinizi anlamadım.). **—3.** Bir görüşü ya da sözü karşısındakine onaylatmak için kullanılır: *Böylesi daha doğru olmaz mı, efendim?* **—4.** Söze saygı ve nezaket katmak amacıyla kullanılır: *Nasıl isterseniz, efendim.*

EFES, yun. **Ephesos,** lat. **Ephesus.** Tar. coğ. Anadolu'nun B.'sında, İonia bölgesinde antik kent; Küçük Menderes nehrinin denize ulaştığı körfez kıyısında, Lydia kral yolunun başlangıcında bulunuyordu. Kalıntıları İzmir'in Selçuk ilçesindedir. Strabon, Efes'i Amazonlar'ın kurduğunu ve ilk halkının Lelegler ve Karialılar'dan oluştuğunu bildirir. Yunan efsanelerine göre ise kenti, Atina kralı Kodros'un oğlu Androklos kurmuştur. 1990 yılında Efes Müzesi'nce Ayasuluk tepesinde ortaya çıkarılan bulgularla, kentin bilinmeyen prehistorik dönemi açığa çıkarıldı (İ.Ö. 3. binyıl). Doğu'yu ve Anadolu'yu Ege denizi'ne bağlayan büyük ticaret ve kültür yollarının kavşağında bulunan kent hızla gelişti; İ. Ö. VIII. yy'dan başlayarak Anadolu'nun önemli mali merkezlerinden biri oldu. Babil geleneğine göre yetişen bankacıları güç ve nüfuz kazandı. Özellikle Lydia prensesleriyle evlenen Melas ailesi, Mermnadlar'a monarşiye dayanan siyasetlerini sürdürmeleri için gerekli desteği sağlıyordu. Ancak Efes İ. Ö. VI. yy. ortalarında Lydia'nın egemenliğini tanımak zorunda kaldı. Karun'un Artemision'a armağan ettiği kabartmalı sütunlar, Lydia ile Efes'in olumlu ilişkiler içinde olduklarını göstermekle birlikte, Efesliler bir süre sonra Koressos körfezindeki, surlarla çevrili kentlerini terk edip, Artemision'un yakınına yerleştiler (kentin bu bölümü su altında kaldığından Artemision dışında kazı yapılamadı). Keyhüsrev II' nin (Büyük),Karun'u yenmesinden sonra Pers İmparatorluğu topraklarına katıldı (İ. Ö. 546) ve İonia satraplığına bağlandı. İ. Ö. 334'te Büyük İskender tarafından fethedildi. Onun ölümünden sonra Lysimakhos, yeni kenti Koressos (Bülbül) dağının K. etekleriyle, Pion (Panayır) dağının G. ve B. etekleri arasında kurdurdu (yaklş. İ. Ö. 290). Lebedos ve Kolophon halkını burada oturmaya zorladı ve kent karısının adından ötürü Arsinoeia* adıyla anıldı. Hippodamos planına göre düzenlenen kent, 9 km uzunluğunda surlarla çevrildi. Lysimakhos'un ölümünden sonra yeniden eski adıyla anılan Efes, Romalılar tarafından Bergama krallarının yönetimine bırakıldı (İ. Ö. 190-133). Daha sonra Roma İmparatorluğu'nun Asya eyaletinin merkezi oldu. Mithridates tarafından ele geçirilince halkı ayaklandı (İ. Ö. 88) ve Sulla, Asya eyaletini yeniden örgütlemek üzere buraya yerleşti (İ. Ö. 85). Augustus ve ondan sonraki iki yüzyıl boyunca en parlak ve görkemli dönemini yaşadı, zengin bir ticaret merkezi olarak tüm B. Anadolu'nun bankacılık işlemlerini denetimi altına aldı.

Trela Ziolo

Efes
Yedi Uyurlar bazilikası
İ.S. V. yy.

Efes
antik kentten ve Celsus kitaplığı'ndan (arka planda) bir görünüm

Efes
Hadrianus tapınağı
İ.S. II. yy.

Hıristiyanlığın yayılması sırasında havarilerin vaazlarından etkilenen ilk kentlerden biri oldu. Aziz Paulus en önemli mektuplarından birini İ.S. 54'te kurulan Efes kilisesi'ne gönderdi; aziz Yuhanna, İ.S. 66'da burada yaşadı. Yakubi kilisesi'ne göre Meryem Efes'te öldü. Roma imparatorluğunun ikiye ayrılmasından sonra Bizans yönetimine geçti. Hıristiyanlık tarihi açısından önem taşıyan konsillerden biri, 431'de Efes'te toplandı. Kent üçüncü altın çağını İustinianos I döneminde (527-565) yaşadı. Yöre de hıristiyanlığın hızlı gelişimine koşut olarak önemli yapılarla donandı (Ayasuluğ kalesi, Aziz Yuhanna kilisesi). 1090-1097 arasında Türkler'in, sonra Bizanslılar'ın, 1304'te de kesin olarak yeniden Türkler'in eline geçti. Bu dönemde Ayasuluğ adını alan kent, 1426'da osmanlı topraklarına katıldı. (→ SELÇUK.)

—Arkeol. Efes kentinde ilk araştırma ve kazıları İzmir-Aydın demiryolunun yapımında çalışan ingiliz mühendis J. T. Wood başlattı (1863-1874). Bu kazılar sırasında Artemision (Artemis tapınağı) ortaya çıkarıldı (1869). Daha sonra Otto Benndorf ve K. Humann'ın kazılarıyla kentin agorası, Arkadiane caddesi, Celsus kitaplığı gün ışığına çıktı (1895-1913). 1904-1905'te ingiliz arkeolog D. G. Hogarth Artemision'da incelemeler yaptı. 1926'da Prof. J. Keil yönetiminde başlatılan kazılar, daha sonra F. Miltner, F. Eichler ve H. Vetters başkanlığında sürdürüldü. Günümüzde kazı ve restorasyon çalışmaları, Avusturya arkeoloji enstitüsünden G. Langmann denetiminde yürütülmektedir (1992). Bulunan yapıtlar British museum'da, Viyana müzesi'nde, İstanbul Arkeoloji müzeleri'nde, İzmir Arkeoloji müzesi'nde ve Efes Arkeoloji müzesi'nde sergilenmektedir. Dünyanın yedi harikasından biri olarak nitelenen Artemision* ve İlkçağ kütüphanelerinin en önemlilerinden olan Celsus* kitaplığı'nın yanı sıra, Efes'te pek çok anıtsal yapı bulunmaktadır. Bunlar iki yanı sütunlu Arkadiane ve Kuretler caddeleri boyunca sıralanır. Kentte, bir Roma imparatoruna adanan ilk tapınak olan Domitianus* tapınağı (İ.S. I. yy.), P. Vedius Antoninus'un yaptırdığı Vedius gymnasiumu (İ.S. 150), Neron döneminden stadium (İ.S. I. yy. ortaları), Bizans hamamları (VI. yy.), denize yakın olan gymnasium ve hamamlar (İ.S. I. yy.), büyük tiyatro (Hellenistik dönemde yapıldı, Claudius, Neron ve Traianus dönemlerinde genişletildi; aziz Yuhanna burada konuştu), çeşme (İ.Ö. III.-II. yy.'lar), Hadrianus tapınağı (İ.S. II. yy.), Antoninus döneminden Serapis tapınağı (İ.S. II. yy. ortaları), alışveriş agorası (Hellenistik dönemde yapılmış, Augustus, Neron ve Caracalla zamanında genişletilmiştir), Traianus çeşmesi İ.S. I.-II. yy.'lar), devlet agorası (İ.S. II. yy., ortasında İsis tapınağı, çevresinde odeon, bazilika ve prytaneion vardır) gibi anıtlar Efes'in Yunan, Roma ve Bizans dönemlerindeki görkemini yansıtır. Ayasuluğ tepesindeki Aziz Yuhanna kilisesi İustinianos I dönemindendir (VI. yy. ortaları), Hıristiyanlık inanışına göre aziz Yuhanna burada yaşamış, öldüğünde bu tepeye gömülmüştü. Üç sahınlı, haç planlı yapının orta sahını altı, nartek bölümü beş küçük kubbeyle örtülüdür. Aziz Yuhanna ile birlikte Efes'e gelen Meryemana'nın yaşadığı ev Katharina Emmerick'in çabalarıyla belirlenmiş ve günümüzde hıristiyanlarca hac yeri niteliği kazanmıştır. 431'de Efes konsilinin toplandığı, 1967'de Papa Paulus VI'nın da katılımıyla büyük bir törenin düzenlendiği Meryemana kilisesi de (İ.S. II. yy. ilk yarısı, IV. yy.'da eklemeler yapıldı), hıristiyanlığın önemli hac merkezlerindendir. Efsaneye göre, hıristiyanlığı benimsemiş yedi genç kızın gömülü olduğuna inanılan Yedi Uyurlar mağarası mezarlığı da Meryemana evi'ne giden yol üzerindedir. Gerek Avusturya arkeoloji enstitüsünün, gerekse Efes müzesi'nin çalışmalarında son yıllarda restorasyon daha büyük önem kazanmıştır (Celsus kitaplığı, Agora güney kapısı, yamaç evler restorasyonları). Son yıllarda sürdürülen kazıların önemli bir sonucu da İ.Ö. VIII. yy.'a dek giden eski Smyrna kentinin ortaya çıkarılmasıdır. (→ Kayn.)

Efes Arkeoloji müzesi, İzmir'in Selçuk ilçesinde, Efes örenlerine giden yol üzerinde müze (1964). Türkiye'deki en zengin yerel müzelerden olup burada özellikle İkinci Dünya savaşı'ndan sonra Efes ve çevresinde elde edilen buluntular sergilenmektedir. Müzenin en eski tarihli yapıtları Mykenai çanak çömlekleridir (İ.Ö. XIV. yy.). Arkaik dönem eserleri arasında Artemision'dan parçalar, sikkeler, çanak çömlekler ve fildişi heykelcikler sayılabilir. Belevi* mezar anıtının lahdi ve sütunlarıyla, Lysimakhos portresi Hellenistik dönemden örneklerdir. Roma dönemi yapıtlarının en önemlileri Artemis* Ephesia'nın İ.S. I. ve II. yy. kopyaları, Eros başı, Zeus, Aphrodite, Dionysos, Yorgun savaşçı heykelleri, Domitianus tapınağı sunağı, Hadrianus tapınağı kabartmaları, Augustus ve karısı Livia'nın portreleri, bronzdan yunus balığı ve Eros heykeli, Bülbül dağı eteklerindeki roma evlerinde ortaya çıkarılan freskler (bunlardan birinde Sokrates betimlenmiştir) ve mozaiklerdir.

Efes Artemis heykeli → ARTEMİS EPHESİA HEYKELİ.

Efes Artemis tapınağı → ARTEMİSİON.

Efes konsilleri. V. yy.'da, Efes'te iki konsil toplandı. 431 konsili, Kiliseler birliği çerçevesinde yapılan üçüncü konsildir. Bu konsil, İsa'nın kişiliği ve Meryem'e verilen unvan konusunda İstanbul başpiskoposu Nestorius'un neden olduğu tartışmalara bir son vermek amacıyla, imparator Theodosios II tarafından toplantıya çağrıldı. 22 haziran 431'de aziz Kyrillos'un başkanlığında toplandı, Nestorius mahkûm edildi ve görevine son verildi; Konsil, İsa'nın tek bir kişiliği ve iki varlığı bulunduğuna ve Meryem'in gerçekten Tanrı'nın annesi olduğuna karar verdi. Bir

Efes
büyük tiyatro
Hellenistik dönem

Efes Arkeoloji müzesi'nin
dıştan görünümü

Vatikan kütüphanesi

Efes konsili, bizans minyatürü XI. yy., *Vatikan kütüphanesi, Roma*

Efes Arkeoloji müzesi'nin içten görünümü

grup piskopos ve imparatorun temsilcisi bu kararlara karşı çıktı. Ama bir süre sonra papa Celestinus'un elçileri gelince konsilin tanımlamasını doğruladılar. Nestorius da kendi taraftarlarını topladı ve karara uymayı reddetti. Sürgüne gönderildi ve orada öldü. Bununla birlikte, Doğu Kilisesi'nde barış, ancak 433'teki birleşmeden sonra sağlanabildi.

Efes haydutluğu diye bilinen 449 konsili, İskenderiye patriği Dioskoros'un başkanlığında toplandı; bu konsil Eutykhes' in* karşıt görüşünü destekleyen piskoposları bir araya getiren bir kuruldu. İsa'nın iki varlığı bulunduğu yolundaki ayrım reddedildi. Papanın temsilcileri kaçmak zorunda kaldılar. Bu konsilin kararları, Khalkedon (Kadıköy) konsili (451) tarafından iptal edildi.

Efes pilsen, türk spor kulübü, Anadolu endüstri holding'e bağlı Efes pilsen fabrikası'nın Kadıköyspor kulübünü almasıyla kuruldu (1977). Aynı yıl, basketbolda Türkiye ikinci ligine Efes pilsen kadıköy adıyla katıldı. Türkiye Basketbol birinci ligine yükseldi (1977-1978). Türkiye basketbol birinci liginde 4 kez (1978-1979, 1982-1983, 1983-1984 ve 1991-1992), Türkiye yıldızlar basketbol birinciliğinde 4 kez (1986-1987, 1988-1989, 1989-1990, 1990-1991), Türkiye gençler basketbol birinciliğinde 4 kez (1982-1983, 1987-1988, 1989-1990, 1990-1991) şampiyon olan, 2 kez de Cumhurbaşkanlığı kupası'nı (1985-1986, 1991-1992) kazanan kulüp, Avrupa kupalarında da başarılı sonuçlar aldı, basketbol milli takımına birçok oyuncu verdi.

Efes pilsen bira grubu, Anadolu endüstri holding'e bağlı, bira, malt ve şerbetçiotu üretiminde uzmanlaşmış 6 kuruluştan oluşan işletme. 1969'da grubun ilk iki kuruluşu olan Erciyas biracılık ve malt sanayii aş İstanbul'da, Ege biracılık ve malt sanayii aş ise İzmir'de işletmeye açıldı. Erciyas biracılık'ın başlangıç kapasitesi, yılda 120 000 hl'den, 1,6 milyon hl'ye, Ege biracılık'ın 100 000 hl'den 2,2 milyon hl'ye yükseltildi. 1973'de Ege biracılık'a bağlı olarak Afyon malt tesisleri yılda 12 bin ton kapasite ile kuruldu, kapasite daha sonra 30 bin tona çıkarıldı. 1977'de, Güney biracılık ve malt sanayii aş Adana'da üretime geçti. Yıllık kapasite, 1,6 milyon hl'dir. Bu tesislerin giderek artan malt gereksinimlerini karşılamak üzere 1985 yılında Çumra'da (Konya), yılda 100 000 ton arpa işleme kapasitesiyle bir malt fabrikası kurularak Anadolu biracılık malt ve gıda sanayii aş adıyla işletmeye açıldı. Grupta ayrıca, bira üretimi sırasında kullanılan şerbetçiotunu işlemek amacıyla Bilecik'te 1971'de kurulan, Tarbes tarım ürünleri ve besicilik sanayii ve ticaret aş bulunmaktadır. Bu kuruluşun yıllık üretim kapasitesi 500 tondur.

Efes pilsen bira grubu Türkiye'nin toplam bira üretiminde % 69 paya sahiptir. Grup Avrupa, Amerika ve Ortadoğu ülkelerine bira ve malt satmakta, 1984'ten bu yana alman birası Löwenbrau'nun da üretimini yapmaktadır.

Efesliler'e Mektup, havari Paulus'un Roma'daki tutsaklığı sırasında (61-63'e doğr.) efesli hıristiyanlara Gelenek'e göre yazdığı mektup. Bu mektubun, içerdiği düşünceler bakımından Korinthoslular'a Mektuplar'a çok benzemesi ve Paulus'un öbür tüm mektuplarından üslup ve dil bakımından farklı olması nedeniyle bazıları, Efesliler'e Mektup'un, Paulus'un öğretisinin bir özetini vermek isteyen, I. yy.'da yaşamış bir hıristiyan tarafından yazıldığını iddia ettiler. Paulus'un elinden çıkmış olmasa da, bu mektupta paulusçu öğreti savunulmaktadır.

EFEZİT a. (fr. *éphèsite;* öz. a. *Éphèse'* den). Miner. Kalsiyumlu mikalar grubundan mineral; margarite benzer.

EFFACÉ sıf. (fr. sözc.). Koregr. *Effacé pozisyon,* kolları üçüncü pozisyondayken, başını, kalkık kolunun yönünde yana çeviren ve dayanma bacağı yönünde seyirciye dönen dansçının pozisyonu.

EFFEL (François LEJEUNE, **Jean** —denir), fransız karikatürcü (Paris 1908 - *ay. y.* 1982). Mizahi ve siyasal içerikli karikatürler yaptı; desenleriyle *Création du monde* ve La Fontaine'in *Masallar'*ı için çizdiği sade ve şiirsel bir mizah anlayışıyla hazırladığı albümleriyle tanındı.

EFFNER (Joseph), alman mimar ve dekoratör (Dachau 1687-Münih 1745). Paris' te Boffrand'ın yanında yetişti, 1715'te Münih'e döndü ve Nymphenburg şatosu' nu tamamladı, Schleissheim şatosu'nun dekorunu yaptı.

EFGAN a. (fars. *efğān*). *Esk.* Acı acı bağırma, inleme: *"İnlemez bî-hûde gül gördükten efgân andelib"* (Fuzuli, XVI. yy.).

EFGÂR sıf. (fars. *efgār*). *Esk.* Yaralı, sakat, yaralanmış, *Dil-i efgâr* (yaralı gönül).

EFGEN ya da **EFKEN** sıf. (fars. *efgenden,* devirmek'ten *efgen, efken*). *Esk.* "Deviren", "düşüren", "yıkan", anlamıyla bileşik sıfatlar türetilmiştir: *sâye-efgen* (gölge düşüren, gölgeleyen), *şîr-efgen* (aslan deviren) vb.

EFGENDE ya da **EFKENDE** sıf. (fars. *efgenden,* devirmek'ten *efgende, efkende*). *Esk.* **1.** Düşürülmüş, yıkılmış, devrilmiş. **—2.** Çaresiz, düşkün: *"Tîr-i gamzen düştü sehm-i âşık-ı efkendeye"* (Nedim, XVIII. yy.)

EFHAM sıf. (ar. *fahîm*'den *efham*). *Esk.* En büyük, en ulu, çok şeref sahibi.

EFHÂM çoğl. a. (ar. *fehm*'in çoğl. *efhām*). *Esk.* Anlayışlar, anlamalar.

EFHEM sıf. (ar. *fehîm*'den *efhem*). *Esk.* Çabuk anlayan, zihni açık olan.

EF'İ ya da **EF'Â** a. (ar. *ef'î, ef'ā*). *Esk.* Engerek yılanı: *"Bir taraftan zehr yağdırdı tüfenk ef'i-misâl / Bir taraftan top saçtı âteşin ejder gibi"* (Sabit, XVIII. yy.).

EFİK a. Nijerya'nın doğusunda konuşulan, Nijer Kongo ailesinden bantu dili.

EFİL EFİL a. (yansıma sözc.). **1.** Saç, giysi vb. hafif şeylerin rüzgârda dalgalanmasını anlatır (genellikle *etmek* fiiliyle). **—2.** Rüzgâr için, serinlik, ferahlık verecek biçimde (genellikle *esmek* fiiliyle): *Sıcak yaz gecelerinde efil efil esen bir rüzgâr.* (İFİL İFİL de denir.).

EFİN a. *Yörs.* Ardıç ağacının meyvesi, ardıç kozalağı.

EFİPİ a. (yun. *ephippios,* atın üstüne ko-

Efes Arkeoloji müzesi *Savaşçı* (ayrıntı)

nan; lat. *ephippum*'dan fr. *éphippie*). *Daphnia*'larda döllenmiş yumurtaların (kuş yumurtaları) bulunduğu zarsı kese. (Kese, hayvanın sırtında at eyeri gibi durur.)

EFİRLİ, Ordu'nun Perşembe ilçesi merkez bucağında köy; 1 874 nüf. (1990).

EFKAR sıf. (ar. *fakir*'den *efkār*). *Esk.* Çok yoksul, pek fakir: *Efkar-ı fukara* (fakirlerin en fakiri).

EFKÂR a. (ar. *fikr*'in çoğl. *efkār*). **1.** Fikirler, düşünceler. **—2.** İç sıkıntısı, kaygı, üzüntü: *Onu görünce efkârım dağılır, neşelenirdim. Gurbette akşamları içini bir efkâr basardı.* **—3.** *Efkâr dağıtmak*, üzüntüyü sıkıntıyı bırakarak neşelenmek: *Arkadaşlarla oturup efkâr dağıtalım dedik.* || *Efkâr etmek*, kaygı, endişe duymak *(esk.)*. —Esk. *Efkâr-ı batıla*, yanlış düşünceler: *"Muharebeden evvel mevcûd olan bu efkâr-ı bâtıla ortadan kalktı mı?"* (H. C. Yalçın). || *Efkâr-ı dahiliye*, iç düşünceler: *"Vaktiyle istihsal edilerek hafızamızda biriktirilmiş diğer bir kısım efkâr-ı dahiliyeye tabidir"* (Baha Tevfik). || *Efkâr-ı mukaddese*, kutsal düşünceler: *"Hiç bir cereyân-ı efkâr-ı mukaddese ile irtibâtı yoktur"* (Baha Tevfik). || *Efkâr-ı umumiyye* → EFKÂRIUMUMİYE.

EFKÂRIUMUMİYE a. (ar *efkār* ve *ʿumūmiyye*'den *efkar-ı ʿumūmiyye*). *Esk.* Kamuoyu: *"Şahin Efendi Sarıova'ya geldiği zaman kasaba efkâr-ı umumiyesi ikiye ayrılmıştır"* (R. N. Güntekin).

EFKÂRİ, türk halk şairi (Çankırı XIX.-XX. yy.). Yaşamıyla ilgili bilgi yoktur. Günümüze bazı koşmaları kalmıştır. Şiirlerinde kullandığı dil yalın, anlatımı içtendir.

EFKÂRİ, asıl adı **Âdem Şentürk,** türk halk şairi (Ardanuç, Artvin, 1900- Konya 1980). Birinci Dünya savaşı sırasında askere alındı. Berlin'de Muzıka birliği'nde müzik eğitimi gördü. Kafkas cephesi'ndeki savaştan sonra terhis oldu. Anadolu'nun birçok yerini gezerek Huzuri, Seyrani, Müdami gibi âşıklarla atışmalarda bulundu. Doğaçtan söylediği şiirlerde başarılıydı. *"Avcı Ahmet'in oğlu Mehmet Bey," "Köroğlu'nun Çoruh kolu", "Ferhat ile Şirin'in Ardanuç rivayeti", "Kaftan Bey'in oğlu Şahin Bey"* vb. gibi 11 halk hikâyesini yazıya geçirdi. Cumhuriyet döneminde vatan sevgisini işleyen şiirler yazdı.

EFKÂRLANMAK gçz. f. Kaygı, üzüntü veren düşüncelere kapılmak: *Gurbette, memleketi düşünüp efkârlanmak. O iş aklına geldikçe efkârlanıyordu.*

EFKÂRLI sıf. Kaygılı, tasalı, üzgün: *Çok efkârlı idi, konuyu üstelemedim. Bu gece çok efkârlıyım.*

EFKEN → EFGEN.

EFKENDE → EFGENDE.

EFLAK çoğl. a. (ar. *felek*'in çoğl. *eflāk*). *Esk.* **1.** Felekler, gökler: *"Eflâkden o dem ki peyâm-ı kader gelür"* (Y. K. Beyatlı) **—2.** Talihler, kaderler, bahtlar. **—3.** *Eflake ser çekmek*, çok yüksekte bulunmak.|| *Eflak-ı külliye*, dünyanın etrafındaki gök katmanları. || *Eflak-ı seba*, yedi felek; hayat, bilgi, kudret, irade, işitme, görme konuşmayı simgeleyen, Ay, Utarit, Venüs, Güneş, Mars, Jüpiter ve Satürn'den oluşan gök cisimlerinin adı. || *Eflak-ı ulviye*, Satürn, Jüpiter, Merih gezegenleri.

EFLAK, Moldavya ile birlikte Romanya krallığını oluşturan eski Tuna prensliği. Bugün Romanya'nın iki coğrafi bölgesini kapsamaktadır: Olt'un D.'sunda Muntenia ve B.'da Oltenia.

—Tar. • *Roma ve derebeylik öncesi dönem* → ROMANYA.

• *Derebeylik devleti.* Eflak voyvodalığının (Tara Românească) ortaya çıkışı, Karpatlar ile Tuna arasında bulunan değişik siyasal örgütlerin (knezats voyvodalıklar, "ülkeler") XIV. yy. başında birleşmesinin sonucudur. Janos Besarab, bağımlı olduğu Macaristan kralı Karoly I Robert'in ordusunu Posasa'da yendi (1330). Bu savaş yeni Eflak feodal devletinin bağımsızlığını perçinledi. Başkent, Cîmpulung'dan sırasıyla, Curtea de Argeș'e, Tirgovişte'ye ve Bükreş'e taşındı. Balkanlar'da yeni bir güç olarak ortaya çıkan Osmanlılar'a karşı mücadele eden büyük Mircea (1386-1418) sonunda Osmanlı devletine bağlanmayı kabul etmek (1417) ve Dobruca'yı Türkler'e bırakmak zorunda kaldı. Mircea'dan sonra Eflak voyvodası olan Mihail Osmanlılar ile iyi geçindi. Alexandru Alda döneminde de önemli bir değişim olmadı. Onun ardılı şeytan Vlad (1436-1446), Macarlar'ın desteğiyle yeni bir haçlı seferinin düzenlenmesinde etkin rol oynadı. Ancak, haçlılar Varna'da (1444) ve İkinci Kosova savaşı'nda(1448) yenilince, Eflak yeniden osmanlı yönetimine bağlandı. "Kazıklı Voyvoda" adıyla anılan Vlad Tepeş (1456-1462, 1476), Tuna'yı geçerek Bulgaristan ve Dobruca bölgelerini birkaç kez yağmaladı. Ancak Mehmet II, giriştiği Eflak seferi sonunda bölgedeki osmanlı egemenliğini sağlamlaştırdı. XVI. yy.'da Radu Afumati döneminde (1522-1529) çıkan Zápolya ayaklanması, osmanlı valilerince bastırıldı. Boğdan seferinden dönen Kanuni Sultan Süleyman, İbrail (Brăila) limanıyla çevresini doğrudan Osmanlı devleti topraklarına kattı. Avusturya ile yapılan savaşlar yüzünden Eflak üzerindeki türk baskısı azalınca, voyvoda Cesur Mihail (1593-1601), Avusturyalılar ile anlaşarak türk birliklerine karşı baskınlar düzenledi (1594). Eflak'a giren sadrazam Sinan Paşa, denetimi yeniden sağladıysa da (1495), onun dönüş yolunu keserek artçı birliklerini yenilgiye uğratan Mihail, yeniden Eflak'a egemen oldu (1596). Erdel prensi Báthory'nin Türkler ile anlaşması üzerine de osmanlı yönetimine başvurarak bağışlanmasını istedi (1597). Daha sonra Avusturyalılar'ın kışkırtmasıyla yeniden harekete geçerek Erdel'e saldırdı (1599) ve Boğdan'ı ele geçirdi (1600). Ancak, Avusturya'nın desteğini çekmesi sonucu imparatorluk orduları başkomutanı general Basta'nın buyruğuyla öldürüldü (1601). XVII. yy.'da Eflak voyvodaları Matei Besarab (1633-1654) ve Şerban Kantakuzenos (1678-1688) Avusturya'nın da yardımıyla türk denetimini zayıflatarak bağımsızlık yolunu açmak konusunda çalışmalar yaptılar. Konstantin Brîncoveanu (1688-1714), önceleri Şerban'ın Osmanlılar ile Avusturyalılar arasında denge siyasetini sürdürdü ama sonra Petro Rusyası ile yakın bir dostluk ilişkisi kurmaya kalkışınca (1711) İstanbul'a getirilerek Sarayburnu'nda idam edildi. Ardılı Stefan Kantakuzenos (1714-1715) da aynı sonla karşılaştı.

• *Fener yönetimi (1716-1821).* Her fırsatta kendilerine karşı ayaklanan rumen prenslere güvenleri kalmayan Osmanlılar,Eflak voyvodalığına 1716'dan başlayarak padişahın hizmetindeki fenerli rum beylerini (Fenerliler) atadılar. 1716'dan 1821'e kadar Eflak'ta saltanat 41 kez el değiştirdi. Avusturyalılar, Pasarofça (1718) ve Belgrad (1739) antlaşmaları arasında Küçük Eflak'ı ellerinde tuttular. Eflak, Rusya (1769-1774, 1806-1812) ve Avusturya (1789-1791) işgalleriyle karşı karşıya kaldı. Küçük Kaynarca antlaşması (1774) ile Ruslar, Eflak'ta kendileri için bazı haklar elde ettikleri gibi antlaşmaya Eflak voyvodaları yararına hükümler koydurmayı da başardılar. Eflak ve Boğdan'daki hıristiyanları, Babıâli'ye karşı ayaklandırmak isteyen yunan ihtilal hareketinin önderi Aleksandros İpsilanti, Eflak'ta Tudor Vladimirescu'nun önderliğinde ulusalcı bir ayaklanmayla (mart 1821) karşılaştı. Osmanlı devletine sadık ama fenerli beylerin yönetimine karşı olan Vladimirescu, İpsilanti tarafından öldürüldü. Yerli halkın isteklerini dikkate alan Osmanlı devleti, koruduğu Rumlar'ı Eflak'tan çıkardı ve Eflak'a yeniden rumen asıllı voyvodolar atamaya karar verdi.

• *Bağımsızlık ve birliğe doğru.* Bu dönemde ortaya çıkan rumen ulusal uyanışı iki prensliğin (Eflak ve Boğdan, Memleketeyn) bir araya gelmesini amaçlıyordu. Osmanlı devleti ile Rusya arasındaki Akkerman* sözleşmesi (1826) Osmanlı devletinin Eflak ve Boğdan ile bağlarını zayıflattı. Sözleşme, Eflak beylerinin Osmanlı devleti ve Rusya'nın onayı ile yerel meclislerce yedi yıl için seçilmelerini ve Rusya'nın onayı olmaksızın azledilememelerini öngörüyordu. 1828-29 Türk-Rus savaşı'nı izleyen Edirne antlaşması(1829), Memleketeyn'de rus nüfuzunu artırdı (ömür boyu görev yapmak üzere seçilecek beyler, ancak belirli durumlarda ve Rusya'nın onayıyla azledilebileceklerdi). 1848 ihtilal hareketleri Eflak'ı da etkiledi: prens Gheorghe Bibescu devrildi (haziran) ve geçici bir hükümet kuruldu. Rusya'nın müdahalesi üzerine Osmanlı devleti de Eflak'a asker sevketti; bu arada geçici hükümet yıkıldı (eylül). Ruslar'ın (1848-1851, 1853-54) ve sonra da Avusturyalılar'ın (1854-56) işgal ettiği Eflak, Kırım savaşı'ndan sonra Boğdan ile birlikte osmanlı egemenliğinde kaldı ve büyük devletlerin himayesi altına girdi (Paris antlaşması, 1856). 1857'de her iki prenslik de birlik için oy verdi;Boğdan meclisi'nin voyvoda seçtiği Alexandru Cuza, Eflak meclisi'nce de voyvoda seçilince(1859) birleşme fiilen gerçekleşmiş oldu. Bu birleşmeden Romanya doğdu. (→ MEMLEKETEYN, ROMANYA.)

EFLAK (Michel), suriyeli siyaset adamı (Şam 1909 - Paris 1989). 1940'a doğru Arap diriliş partisi'ni kurdu ve 1942'de genel sekreterliğe, 1947'de parti başkanlığına getirildi. Ortadoğu'daki tüm arap devletlerini "sonsuz görev için tek bir arap ulusu" halinde bir araya getirmek istedi. 1953'te kendi hareketiyle Arap sosyalist Ekrem el-Havrani partisi'ni birleştirerek, Arap diriliş sosyalist partisi'nin (Baas) kuruluş çalışmasına katıldı. Humus kongresi'nde Havrani partisi'nden koptu ve Beyrut'a çekildi (1962). Bu tarihten sonra kendisini, Suriye'nin bağımsızlığına saygı gösterecek bir federal devlet içinde Suriye, Irak ve Mısır'ın birleştirilmesi amacına adadı. 17 nisan 1963'te kuramsal bir anlaşmaya varıldıysa da, Nâsır'ın kendi otoritesini paylaşmaya yanaşmaması üzerine bu girişim başarısızlıkla sonuçlandı. Öte yandan, Bağdat'ta mareşal Arif'in Irak Baas'ını yönetimden uzaklaştırmasını (kasım 1963) engelleyemeyen Eflak da Baas'ın uzlaşmaz sol kanadının Şam'da gerçekleştirdiği bir darbeye kurban giderek ülkeden kaçmak zorunda kaldı (şubat 1966). Önce Bağdat'a sığındı; ardından, uzunca bir süre Latin Amerika'da kaldıktan sonra da Beyrut'a yerleşti (ekim 1968). Şubat 1970'te Baas'ın Bağdat'taki ulusal koluna yeniden genel sekreter seçildi. Ama Irak'ın, Ürdün'deki Filistinliler'den yana müdahalede bulunmamasını onaylamadığını vurgulamak için ekim 1970'te Irak'tan ayrıldı. Şam ile ilişkileri düzelmediyse de (1971'de gıyabında ölüm cezasına çarptırıldı, ama birkaç ay sonra affedildi), Bağdat'ta Baas'ın ideologu olarak kabul edildi. 1974'te yeniden Bağdat'a yerleşti. 1977'de, Baas'ın Ulusal arap birliği XI. kongresi, Eflak'ın parti genel sekreterliğini yeniden onayladıysa da, bu ünvanı sembolik olarak kaldı.

EFLAKAN, Sırbistan, Bulgaristan ve Makedonya'nın dağlık bölgelerinde yaşayan, Eflak-Ulah ya da Ulah da denen halk. Büyük çoğunluğu, zamanla slavlaşmış olan bu etnik grubun, dağlık yerlerde yaşadıkları için kimliklerini koruyan bir bölümü de vardır. Osmanlı egemenliği döneminde Karadağ'dan Romanya'ya kadar uzanan tüm sınır boylarında oturan halka "Eflakan" denirdi. Kanuni döneminde uygulanan Kanunnamei Âli Osman'a göre Brancova ve Vidin'de yaşayan Eflakan haraç, öşür, ispençe ve gerdek resmi vermez, ancak her ev için sancak beyine yılda 83 akçe öderlerdi. Buna karşılık sınır bölgelerinde karakol görevi yaparlar ve

seferde atlanarak düşman üzerine giderlerdi. Semendere Eflakanı da koyun vergisi ve gerdek resmi vermez, ancak her yılbaşında kırk beş, ilkbaharda da 38 akçe olmak üzere toplam 83 akçe öderlerdi. Buna karşılık akınlarda yol gösterirler, her elli ev için bir kişi sancak beyine altı ay kulluk yapar, seferde ordunun geri hizmetlerinde çalışarak kale ve köprü onarırlardı. Elli hane bir nahiye (katuna) oluştururdu. Nahiye kethüdalarına *kenez*, köy kethüdalarına *primkür* denir ve bu iki görev de babadan oğula geçerdi. Bunlar her yıl vergi toplamaya gelen emirlere yardım ederler, buna karşılık kendileri vergi vermezlerdi.

EFLAK-BOĞDAN, Romanya osmanlı yönetimi altında ve *Memleketeyn* diye adlandırılırken, bu topraklardaki iki rumen prensliğinin Berlin antlaşması'ndan (1878) önceki adları.

EFLAKİ sıf. (ar. *eflāk* ve *-ī*'den *eflākī*). *Esk.* Göklerle ilgili, göklere ait.

◆ a. Melek.

EFLAKİ (Şemsettin Ahmet DEDE), türk sufi ve şair (? - Konya 1360). Sakıp Dede'nin *Sefine-i nefise-i mevleviyan* (1866) adlı yapıtına göre, öğrenimini Bedrettin Tebrizi'den gördü. Felekiyat (gökbilim), sihir ve simya (elementleri altına çevirme uğraşı) gibi konular üstünde çalıştı. Gökyüzü (eflak) konusundaki derin bilgisi dolayısıyla "Eflaki", Mevlana'nın torunu Ulu Arif Çelebi'nin müridi olduğundan "Arifi" diye de anıldı. Konya'da Abdülmümin Tokadi, Siracettin Mesnevihan ve Nizamettin Erzincani'den ders gördü. Ulu Arif Çelebi'nin ölümünden (1319) sonra onun oğlu Abit Çelebi'nin müridi oldu. Mevlevilik ve mevlevilerin önde gelenleriyle ilgili farsça *Menâkıbü'l-arifin* adlı ünlü yapıtını 1319-1353 arası yazdı. Yapıt, türkçeye ilk kez Zahit bin Arif tarafından çevrildi (1400). Daha sonra farsça metnin bilimsel yayını (Ankara, 1959-1961) ve *Ariflerin menkıbeleri* adıyla yeni çevirisi yapılıp yayımlandı (İstanbul, 1986-1987). Yapıt, Cl. Huart tarafından *Les saints des derviches tourneurs* adıyla fransızcaya da çevrildi (Paris, 2 c., 1918-1922).

EFLAKİYAN çoğl. a. (ar. *eflākī*'nin fars. çoğl. *eflākiyān*). *Esk.* Göklere ait olanlar; melekler.

EFLANİ, Zonguldak iline bağlı ilçe; 17 266 nüf. (1990); 619 km^2; 53 köy. Merkezi, Zonguldak'ın 169 km D.-G. D.'sunda *Eflani*, 2 894 nüf. (1990). Tahıl, baklagiller üretimi.

EFLATUN sıf. Leylak ile erguvan renkleri arası; açık mor: *Eflatun renkli bir giysi.*

◆ a. Eflatun rengi: *Eflatun sana çok yakışıyor.*

EFLATUN → PLATON.

EFLATUN NURİ, soyadı ERKOÇ, türk karikatürcü (İstanbul 1927). Bir süre İstanbul Devlet güzel sanatlar akademisi Bedri Rahmi atölyesi'nde resim öğrenimi gördü. İlk karikatürü Boşboğaz dergisinde yayımlandı (1942). Çalışmalarını Vatan, Tercüman, Ulus, Ege ekspres, Yeni asır, Akbaba, Tef, Dolmuş, Yeditepe, Yön vb. gazete ve dergilerde sürdürdü. Karikatürde çizgi ağırlıklı mizah anlayışını benimseyip yaygınlaştıran 1950 kuşağında yer aldı. Yeni asır gazetesinin haftalık eki Gıcık'ı yönetti. Gırgır ve Fırt dergilerinde karikatürleri yayımlandı, yine Gırgır'da amatör karikatürcüler köşesini yönetti. Adam sanat dergisinde yazı, karikatür ve söyleşilerinden derlenmiş özel bir bölüm yayımlandı (1988). Üsküp'te (1969), Bulgaristan'da Gabrova'da (1979) düzenlenen karikatür yarışmalarında özel ödüller kazandı.

EFLATUNİ sıf. *Esk.* Eflatun renginde olan.

Büyük Larousse

Eflatunpınar kaya anıtı
İ.Ö. XIII. yy.
Beyşehir

Eflatunpınar. Arkeol. Konya'nın Beyşehir ilçesinde, aynı adı taşıyan gölün D. kıyısında, Hititler döneminden kaya anıtı. Üslubuyla Tuthalya IV dönemine (İ.Ö. XIII. yy.) tarihlenen anıt, kabartmalı on dört dikdörtgen taş bloktan oluşuyordu. Anıtın ortasındaki oturan figürlerden birinin Fırtına tanrısını, ötekisinin de Güneş tanrıçasını simgelediği sanılmaktadır. Bunların aralarında ve yanlarında birbirlerini ve üç güneş kursunu taşıyan çeşitli figürler işlenmiştir. Anıttan günümüze dört m yüksekliğinde, yedi m uzunluğunda bir cephe kalmıştır.

EFOD a. (ibranice sözc.). Antik. İbrani rahiplerinin dinsel törenlerde giydikleri giysi, mısırlı rahiplerinkine benzeyen bir tür peştemal. (Başrahibin efodu, ayin gömleği ve pelerinin üstüne giyilen altınla dokunmuş kumaştan geniş bir kuşaktı. Yehova'dan dilekte bulunmak için kullanılan bir ayin eşyasına da "efod" denirdi.)

EFORİE ya da **EFORİA,** Romanya'da sayfiye ve kaplıca merkezi, Dobruca kıyısında, Köstence'nin G.'inde; 6 600 nüf. Carol II'nin yazlık evi.

EFRÂHTE sıf. (fars. *efrāḫten*, yükseltmek'ten *efrāḫte*). *Esk.* Yükseltilmiş, yukarıya kaldırılmış: *"Aferin ey ilm-i efrâhte-i serdâr-ı dilîr"* (Nef'i, XVI. yy.).

EFRAİM, Yusuf'un ikinci oğlu. Orta Filistin'e yerleşen İsrail kabilesine adını verdi. Bu kabile, Süleyman'ın ölümünden sonra, İ.Ö. 931'de topluluğun on iki kabileye bölünmesinde önemli bir rol oynadı.

EFRÂS çoğl. a. (ar. *feres*'in çoğl. *efrās*). *Esk.* Atlar.

EFRASİYAB. Tar. coğ. İran'da, Semerkand* kentinin İlkçağ ve Ortaçağ'daki yerleşimini oluşturan kent kalıntısı, Semerkand'ın K.'indedir.

EFRASİYAB ya da **AFRASİYAB,** İran ulusal destanında adı geçen efsanevi Turan hükümdarı. Bu ada Avesta'da Frangrasyan; orta farsçada Frasiyav, Frasiyab; islam kaynaklarında Ferasiyat, Farasiyab, Efrasiyab biçimlerinde rastlanır. *Şehname*'ye göre soyu Feridun'un oğlu Tuç'a (Tur) kadar çıkan Efrasiyab, Turan şahı Peşeng'in oğludur. Tuç'un Menuçihr tarafından öldürülmesi ile başlayan Turan-İran savaşlarında Menuçihr'i yener ve İran'a egemen olur. İran'ı onun egemenliğinden Pişdadiler hanedanı hükümdarlarından Zāv (Zāb) kurtarır. Efsaneye göre yeraltında demirden bir kale içinde yaşayan Efrasiyab, İranlılar'a karşı türlü hilelere de başvurur.

Başka bir rivayete göre Keykavus, Efrasiyab'a karşı bir ordu ile birlikte Siyavuş'u gönderir. Siyavuş'un Efrasiyab'la yaptığı mütareke Keykavus tarafından reddedilir. Bunun üzerine Siyavuş, Efrasiyab'a sığınır ve kızı Ferengis'le evlenir; ama, Efrasiyab kıskandığı Siyavuş'u öldürür. Siyavuş'tan hamile olan Ferengis ile Giv tarafından kaçırılarak İran'a götürülür. İranlı pehlivanlar Rüstem ve Tus, Siyavuş'un öcünü almak için Turan'ı yakıp yıkarlar. Sonunda Keyhüsrev'le yaptığı savaşları kaybeden Efrasiyab Azerbaycan'a kaçar ve saklanırsa da ele geçirilerek öldürülür.

Turanlılar türk asıllı olduklarından, Efrasiyab da türk kabul edilmektedir. Nitekim Karahanlı hanedanına "Âl-i Efrasiyab" denildiği gibi Selçuklular da Efrasiyab soyundan geldiklerini ileri sürerler. Efrasiyab, *Divanü Lugat it-Türk* ve *Kutadgu Bilig*'de türk destanlarında adı geçen Alp* Er Tunga ile aynı kişi olarak tanıtılır.

EFRAT çoğl. a. (ar. *ferd*'in çoğl. *efrād*). *Esk.* **1.** Birler, bireyler; üyeler. **—2.** *Efradını cami, ağyarını mani,* tam kuşatıcı olan, ne eksiği ne artığı bulunan tanım için söylenir. || *Efrad-ı aile,* aile üyeleri: *"İyi bir mürebbiye intihâb edildikten sonra da mürebbiyenin efrâd-ı âileden gibi addedilmesi..."* (H. C. Yalçın). || *Efrad-ı beşer,* insanlar. || *Efrad-ı cemaat,* topluluk üyeleri. || *Efrad-ı millet,* millet meydana getiren bireyler. || *Efrad-ı nas,* halktan insanlar: *"Geceleri efrâd-ı nâs gibi sandallara binip lüfer saydiyle meşgul oldular"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.).

—Ask. tar. *Efradı askeriye,* osmanlı ordusunda rütbesiz erlere verilen ad; erat. || *Efradı müstebdele,* askerlik yükümlülüğünün bir bölümünü tamamladıktan sonra memleketlerine gönderilen, belirli bir süre geçtikten sonra yeniden askere alınan erlere verilen ad. (Tanzimat döneminde nizamiye süresi [muvazzaflık] uzun olduğundan bu uygulamaya gidilmişti. Efradı müstebdeleye memleketine gönderilirken askerlik durumunu belirten "istibdal tezkeresi" verilirdi.) || *Efradı redife,* redif* askerlerine verilen ad.

—Tasav. Belli bir dereceyi aşarak olağanüstü nitelikler kazanmış kişiler. Bunların, Allah tarafından birtakım kutsal hizmetlerle görevlendirildiklerine inanılır. Gene inanca göre, kimlerin efrattan olduğunu ancak mükâşefe ilmine (tasavvuf sezgisi) sahip olanlar bilir. *Hızır,* halife *Ali* ve Hz. Muhammet'in amcası Abbas'ın oğlu *Abdullah*'ın efrattan oldukları söylenir.

EFRATİ (Moşe), israilli dansçı ve koreograf (Kudüs 1934), Kudüs Dans akademisi'nde yetişti. Ayrıca New York'ta Martha Graham, Jonathan Taylor ve Louis Horst'tan da ders aldı. İlk dansçılarından olduğu Batsheva Dance Company'de *Mythical Hunters* (Glen Tetley'nin, 1965), *Side Show* (Norman Morrice'in, 1966), *Voices of fire* (Pearl Lang'ın, 1967), *Percussion Concerto* (Norman Morrice'in, 1970) gibi yapıtların prömiyerinde başrol oynadı. İlk koregrafisi olan *Sin Lieth at the door*'u Batsheva Dance Company için hazırladı (1969). Ertesi yıl *Ein-Door*'u düzenledi. Ballet-Théâtre contemporain ile işbirliğine girerek Xenakis'in müziği üzerine *Nuits* adlı baleyi koregrafiledi (1972). 1969'da kurduğu Kol Demama ("Ses ve Sessizlik") adlı toplulukta, yeniden hareket eğitimine dayanan kendi yöntemiyle yetiştirdiği sağır ve dilsiz dansçılara yer verdi. Efrati'nin yöntemi, çıplak ayakla dans eden sağır dansçıların, zeminin ilettiği ritimleri ve titreşimleri algılaması ilkesine dayanır. Son yıllarda *Alter ego* (1979), *Chapters Voices*

Hureau-Atlas-Photo

efzun

ve *Textures* (1980) gibi baleleri koregrafiledi.

EFRÂZ ya da **FİRÂZ** sıf. (fars. *efrāşten* ya da *efrāhten*, kaldırmak'tan *efrāz, firāz*). *Esk.* "Kaldıran", "yükselten" anlamıyla bileşik sıfatlar türetilmiştir: *ser-efrâz* ya da *ser-firâz* (baş yükselten; seçkin) vb.

EFREM *(aziz)*, süryani kilise doktoru, şair ve yazar (Nisibis, bugünkü Nusaybin, 306'ya doğr. - Edessa, bugünkü Urfa, 373). Nisibis'te bir piskoposun yardımcılığını yaptığı sırada, kentin Persler'in eline geçmesinden sonra (363) Edessa'ya gitti ve Edessa* okulunu kurdu. Dinbilimci ve şair olan Efrem, çok sayıda edebiyat yapıtıyla Suriye kilisesi'nin büyük klasik yazarlarından sayılır.

EFRENC a. (ar. *efrenc*). *Esk.* Avrupalı, frenk: *Taife-i efrenc* (Avrupalılar).
—Esk. bot. *Efrenc-müşk*, reyhan.
—Esk. tıp. *Dâ-ül-efrenc*, frengi hastalığı.

EFRENCİ, EFRENCİYE sıf. (ar. *efrenc* ve *-î*'den *efrenci*, dişl. *efrenciyye*). *Esk.* Avrupa ile ilgili, avrupai: *Tarih-i efrenci* (avrupa tarihi). *Elsine-i efrenciye* (avrupa dilleri).
—Esk. tıp. Frengili; frengi hastalığına ait: *İllet-i efrenciye* (frengi).

EFRENCİYE → EFRENCİ.

EFRENCİYÛN çoğl. a. (ar. *efrenci*'nin çoğl. *efrenciyūn*). *Esk.* Avrupalılar, frenkler.

EFRENÇ a. Denizc. Gemilerde kullanılan katrana verilen ad.

EFRİDUN → FERİDUN.

EFRUHİTEN a. Müz. Türk müziğinde, XVIII. yy.'dan önce kullanılmış bir makam. Günümüze ulaşabilmiş iki örneği, Hamparsum-Mandoli koleksiyonundaki -Zakir Hüseyin tarafından bestelenmiş- bir peşrevle bir sazsemaisidir.

EFRÛHTE sıf. (fars. *efrūhten*, parlatmak'tan *efrūhte*). *Esk.* "Yanmış", "parlamış" anlamında bileşik sıfatlar türetilmiştir: *dil-efrûhte* (gönlü yanık), *şem-efrûhte, çerağ-efrûhte* (mumu yanmış; geçimini sağlamış) vb.

EFRÛZ sıf. (fars. *efrūhten*, parlatmak'tan *efrūz*). *Esk.* "Parlatan", "yakan", "aydınlatan" anlamında bileşik sıfatlar türetilmiştir: *âlem-efrûz, cihan-efrûz* (dünyayı aydınlatan), *can-efrûz, dil-efrûz* (gönül yakan) vb.

Efruz Bey, Ömer Seyfettin'in romanı (1919). Yazarın "şarlatan", "gösteriş meraklısı" diye tanımladığı Efruz Bey'in sık sık değişen inançları çerçevesinde II. Meşrutiyet'ten I. Dünya savaşı ortasına kadar gelen dönemdeki siyaset, kültür, eğitim vb. hareketlerine eleştiriler yöneltilir; aydınların bu konulardaki tutarsızlıkları, çelişkileri hatta bilgisizlikleri sergilenir. Yazar ortak kahramanıyla ilgili bağımsız hikâyelerden (Hürriyet'e layık bir kahraman, Asiller kulübü, Bilgi bucağında, Açık hava mektebi) oluşan romanın son bölümünün Beyaz serçe adını taşıyacağını bildirmiş, ancak bu bölüm yazılmamıştır.

EFSAH sıf. (ar. *faşîh*'ten *efşah*). *Esk.* **1.** Çok düzgün, en açık. **—2.** *Efsah-ı üdeba*, en düzgün, açık ve anlaşılır dille yazan: *"Muharrirleri saymakla tükenmeyen Fransa'nın efsah-ı üdebâsı o idi"* (Cenap Şahabettin). || *Efsah-ül-arab, efsah-ül-Kureyş*, Hz. Muhammet'in lakaplarından.

EFSANE a. (fars. *efsāne*). **1.** Tarihsel olayların, halkın hayal gücüyle ya da şiirsel buluşlarla biçim değiştirdiği olağanüstü öğelere dayanan anlatı. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Bir kimsenin üstün başarılarını, yaşamını konu alan ve güzelleştirilmiş olarak sunan, toplum belleğinde yer etmiş betimleme: *Napolyon efsanesi.*
—Esk. *Efsane-cû*, masal arayan; masala değer veren. || *Efsane-gû*, masal anlatan. || *Efsane-perdaz*, masal uyduran, masalcı. || *Efsane vü efsun*, masal ve büyü; boş lakırdı.
—ANSİKL. Ed. Efsaneler halkın özlemini, dünya görüşünü ortaya koyar. Halkın ve şairlerin düş gücü, tarihle birleşir. Efsane, kuşaktan kuşağa geçen halk öykülerini işleyebilir ya da bir masalcının, çağının özlemlerini dile getiren özgün bir yapıt olabilir. Efsane ve masal, olağanüstü olaylara yer verdikleri için birbirlerine benzerler, birbirine karışırlar. Efsanelerde anlatılanlar gerçekten olmuş diye kabul edilir; bu niteliği ile efsane masaldan ayrılır, destana yaklaşır. Yaratılış ve türeyişle ilgili eski türk efsaneleri, islamlığın kabulünden sonra dinsel motiflerle süslendi. Ulusal destanlara kaynak olan *Bozkurt, Ergenekon, Türeyiş, Göç* efsaneleriyle *Dede Korkut hikâyeleri*'nde, tarihsel kişilerin kahramanlıkları, cesaret, iyilik, doğruluk vb. değerleri yüceltildi. Divan edebiyatında da efsaneler önemli bir yer tutar. İslamlığın kabulünden başlayarak önce arap ve fars edebiyatlarından çeviri, sonra telif yoluyla kaleme alınan yapıtlar arasındaki *Siyer*'ler, *Kısas-ı enbiya*'lar, *Tezkiret ül-evliya*'lar, *Maktel-i Hüseyin*'lerde dinsel efsaneler yer aldı. İslamdan sonra yetişen ve toplum yaşamında geniş etkisi bulunan din ulularının gösterdikleri olağanüstü haller bu tür yapıtların temelini oluşturdu. *Hamzaname, Ebu Muslimname, Battalname, Danişmendname, Saltukname, İskendername* vb. dinsel destansal hikâyeler; *Hacı Bektaş Veli, Velayetname-i Otman Baba, Menâkıb-ı Emir Sultan, Eşrefoğlu* menakıbnamesi vb. yapıtlar da islam görüşlerine uygun efsanelerdir. Divan edebiyatında birçoğu *Şehname*'de yer alan İran efsaneleri kullanıldı. Örneğin İskender-i Zülkarneyn'in Hızır ile birlikte ab-ı hayatı aramaları konu edildi. Efsaneye göre Hızır ab-ı hayatı bularak içmiş, İskender yolunu şaşırarak geri dönmüştür: *"Gör ki iskender-i Zülkarneyn'i / Görmedi ayn-ı hayatı aynı"* (İskender-i Zülkarneyn'i gör, hayat suyu kaynağını gözü ile görmedi) [Taşlıcalı Yahya].

Halk edebiyatı ürünleri arasındaki efsaneler dört bölümde toplanır: 1. Yaratılış efsaneleri: evrenin, dünyanın yaratılışı, canlı cansız varlıkların oluşumları anlatılır. Bunlar kutsal kitapların dışında oluşup gelişmişlerdir. *Yusufçuk kuşunun hikâyesi* vb. 2. Tarihsel efsaneler: adları belli dağ, göl, kent, köy gibi yerler ve insanların oturdukları bölgeler anlatılır; savaşlar, fetihler, sosyal düzenin bozukluklarına başkaldıran kahramanlar yüceltilir: *Çakıcı Efe, Köroğlu, Yalnız Efe* vb. Toplumun geçmişinde tanınmış bilgin, şair, asker, şeyh gibi kişiler tanıtılır: *Genç Osman* vb. Aşklarıyla ün salmış sevgililer üzerine anlatılan hikâyeler de bu bölümde toplanır. Aşk efsanelerinde gelenek ve göreneklerin etkisi görülür: *Ferhat ile Şirin, Leyla ile Mecnun, Kerem ile Aslı, Karakoyun* vb. 3. Olağanüstü varlıkları konu edinen efsaneler: bu tür anlatılarda kader, ölüm, alınyazısı, tekin olmayan yerler, cin-peri, ejderha, şeytan gibi gerçek dışı varlıklar, mitsel nitelik taşıyan hayvan ve bitkilerden söz edilir: *Boş beşik, Aygır gölü, Çoban çeşmesi, Kız kulesi, Salkım söğüt, Şehitler kayası* vb. 4. Dinsel efsaneler: dinsel inanış ve sorunlar işlenir. Tanrı-insan ilişkileri yansıtılır; Tanrı'nın gücüne duyulan inanç dile getirilir: *Taş bebek* vb. Bu efsaneler Anadolu'nun her yerinde değişik motiflerle yinelenir. Bunlarda islam dininin özüne sadık kalarak, kahramanlık, aşk, vefa gibi duygular anlatılır. Anadolu'da Hacı Bektaş, Abdal Musa, Kaygusuz Abdal gibi sofilerin özyaşamları efsanelerle karışmış, onlara birer ermiş gözüyle bakılmıştır.

XVII. yy.'da Evliya Çelebi gezdiği yerlerde dinlediği efsaneleri ayrıntılarıyla kitabına geçirmişti. Tanzimat döneminde Ahmet Mithat Efendi "Kıssadan hisse" hikâyesinin konusunu bir efsaneden aldı. Ömer Seyfettin "Binecek şey", "Kurbağa duası", "Başını vermeyen şehit" gibi hikâyeleriyle yarım kalan "Yalnız efe" romanında efsane konularını işledi. Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun "Ses duyan kız" öyküsü halkın ermişliğine inandığı bir genç kızı canlandırır. Sabahattin Ali'nin "Hasan boğuldu" hikâyesi, Kazdağı'nda Tahtacı yörüklerinden dinlediği bir aşk efsanesidir. Günümüzde efsaneler çağdaş bakış açısıyla yorumlanarak edebiyat yapıtlarına kaynak olmaktadır. Necati Cumalı'nın *Boş beşik, Yaralı geyik* oyunları efsanelerden kaynaklanmaktadır. Bu kaynaktan en çok yararlananlardan biri *Üç anadolu efsanesi, Binboğalar efsanesi, Ağrıdağı efsanesi* gibi yapıtların sahibi olan Yaşar Kemal'dir.

Efsaneleri, çağdaş anlayışla yorumlayan, eski halk efsanelerine yeni biçimler veren yazarlar arasında Selahattin Batu (*Kerem ile Aslı*, 1943), Talip Apaydın (*Ferhat ile Şirin*, 1965), Fakir Baykurt (*Yılanların öcü*, 1959, *Onbinlerce kağnı*, 1971) Kemal Bilbaşar (*Cemo*, 1966; *Memo*, 1968), Tarık Dursun K. (*Bağrıyanık Ömer ile güzel Zeynep*, 1972), Kâmuran Şipal (*Buhurumeryem*, 1971), Nazım Hikmet (*Sevdalı bulut*, 1968) vb. de sayılabilir. Doğrudan doğruya efsane derlemeleri arasında ise Hüseyin Namık Orkun'un *Türk efsaneleri* (1943), Enver Behnan Şapolyo'nun *Türk efsaneleri* (1947), Cevat Şakir Kabaağaçlı'nın *Anadolu efsaneleri* (1954), İbrahim Zeki Burdurlu'nun *Ülkemin efsaneleri* (1966), Necati Sepetçioğlu'nun *Türk-islam efsaneleri* (1973) vb. yer alır.

EFSANELEŞMEK gçz. f. Efsane niteliği kazanmak: *Tarihin efsaneleşmiş kişileri.*
◆ **efsaneleştirmek** ettirg. f. Efsane durumuna getirmek: *Kitap onu efsaneleştirmek için hazırlandı.*
◆ **efsaneleştirilmek** edilg. f. Efsane niteliği kazandırılmak.

EFSANELEŞTİRİLMEK → EFSANELEŞMEK.

EFSANELEŞTİRMEK → EFSANELEŞMEK.

EFSANEVİ sıf. (fars. *efsāne* ve ar. *-î*'den *efsānevî*). **1.** Efsaneye özgü, yalnızca efsanelerde geçen kimse, şey için kullanılır: *İlkçağın efsanevi kahramanları. Efsanevi anlatı.* **—2.** Olağanüstü nitelikleri ya da hataları nedeniyle toplumun belleğine yer etmiş kimse ya da şey için kullanılır: *Napolyon'un efsanevi kişiliği.*

EFSARDUZAN çoğl. a. (fars. *efsār*, yular ve *dūzān*, dikenler, dikiş dikenler'den *efsār-dūzān*). *Esk.* Yularcılar; saray atlarının yularlarını yapanlar.

EFSER a. (fars. *efser*). *Esk.* Taç: *"Galiba düzmek diler başına bir efser sabâ"* (Fuzuli, XVI. yy.).

EFSUN a. (fars. *efsūn*). *Esk.* **1.** Büyü, tılsım, sihir; afsun: *"Sevmekteki efsûnu duyar her nefesiyle"* (Y. K. Beyatlı). **—2.** *Efsunger*, büyü yapan, büyücü.
—ANSİKL. Ed. Divan edebiyatında sevgilinin gözü, gamzesi, saçı, kâkülü, yüzündeki ayva tüylerinin efsunla âşığı etkilediği anlatılır. Birlikte "fitne", "mekr", "hile", "cadı" sözcükleri kullanılır: *Kim görse olur gamzeni elbette giriftar / Yârab ne füsûn eyler câdû-yı muhabbet* (Yan bakışını kim görse tutulur Yarabbi o sevgi cadısı ne kadar da etkili sihir yapıyor) [Nef'i].

EFSUNKÂR sıf. (fars. *efsūn* ve *-kār*'dan *efsūnkār*). *Esk.* Büyülü, büyüleyici: *"Ne efsunkâr imişsin ah ey didar-ı hürriyet"* (Namık Kemal).

EFSUNLAMAK g. f. Bir kimseyi büyülemek; afsunlamak.

EFSUNLU sıf. Büyülü, sihirli.

EFSÛS ünl. (fars. *efsūs*). *Esk.* Yazık, eyvah: *"Ehl-i akl anlamaz efsûs lisân-ı dilden"* (Y. K. Beyatlı).

EFSUS MİR ŞİR ALİ, iran kökenli hintli yazar (Delhi ? - ? 1809). Ailesi İran'dan gelerek Delhi'ye yerleşti. Patna'da hüküm süren Mir Cafer'in adamlarından Seyit

Gulam Mustafa'nın oğludur. Lucknow'da Cihandar Şah'ın nedimi oldu. Kalküta'da Fort William'daki kolejde görev yaptı. Ordu dilinde *Divan*'ı vardır. Sadi'nin *Gülistan*'ının *Bağ-ı Urdu* adıyla çevirisini yaptı. Sucan Rae'nin farsça Hindistan tarihi *Hulasa et-tevarih*'in ilk bölümünü *Ârâ'iş-i mahfil* (1805) adıyla ordu diline çevirdi.

EFSÜRDE sıf. (fars. *efsürde*). *Esk.* **1.** Donmuş, donuk: *"Hani âgûş-ı itimadımda / üç gün evvel gülen ümmid-i lâtif? / O da mahvoldu; şimdi yâdımda / kalan efsürde bir sehâb-ı kesif"* (Tevfik Fikret). **—2.** Hareketsiz, donuk, gayretsiz kimse için kullanılır. **—3.** *Efsürde-dil, efsürde-can, efsürde-revan,* yüreği donmuş; merhametsiz. || *Efsürde-dimağ, efsürde-mağz,* beyni donmuş; düşünemez olmuş. || *Efsürde-hatır,* neşesi kaçmış. || *Efsürde-mizaç,* soğuk yaradılışlı.

EFSÜRDEGÂN çoğl. a. (fars. *efsürde*' nin çoğl. *efsürdegān*). *Esk.* Donuk, hareketsiz, duygusuz kimseler.

EFSÜRDEGİ a. (fars. *efsürde* ve *-i*'den *efsürdegī*). *Esk.* Donukluk; duygusuzluk, hareketsizlik.

EFŞAN ya da **FEŞAN** sıf. (fars. *efşānden, feşānden,* saçmak'tan *efşān, feşān*). *Esk.* "Saçan", "serpen", "dağıtan", "silken" anlamında bileşik sıfatlar türetilmiştir: *damen-efşan* (etek silken; vazgeçen), *gül-efşan,* (gül dağıtan, gül saçan), *hun-feşan* (kan döken), *zer-efşan* (altın saçan) vb.

EFŞÂR sıf. (fars. *efşürden,* sıkma, suyunu çıkarma'dan *efşār*). *Esk.* **1.** Sıkan, ezen, suyunu çıkaran. **—2.** Sıkılmış, ezilmiş.

EFTA, EUROPEAN FREE TRADE ASSOCIATION'un kısaltması.(→ AVRUPA SERBEST MÜBADELE BİRLİĞİ).

EFTALİTLER → AKHUNLAR.

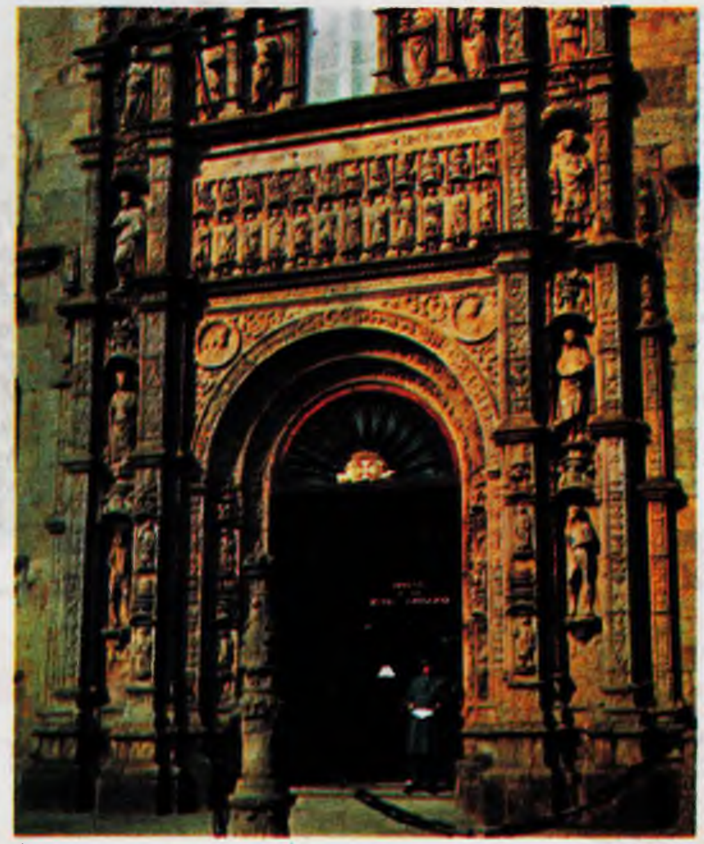
EFTALZADE HAMİDÜTTİN EFENDİ → HAMİDÜTTİN EFENDİ EFTALZADE.

EFTASİLER, Endülüs Emevi devleti yıkıldıktan sonra Tavaif-i müluk adı altında kurulan islam emirliklerinden Batalyus (Badajoz) yöresinin mirasçısı olan hanedan (1022-1094). Emevi devletinin Batalyus valisi olan Sabur'un danışmanı Abdullah bin Muhammet, devletin çökmesi üzerine gerçekleştirdiği bir darbeyle yörede yönetimi ele geçirerek bağımsızlığını ilan etti (1022) ve kurduğu emirliğe dedesi Eftas'ın adını verdi. Abdullah ölünce (1045), yerine geçen oğlu Ebu Bekr Muhammet el-Muzaffer, komşuları İşbiliye (Sevilla) Abbadileri ve Castilla krallığı ile savaşmak zorunda kalarak toprak yitirdi (1053, 1055). Emirliği, siyasal alanda başarısız geçtiyse de, *Muzafferi* adlı elli ciltlik yapıtın yazarı olarak ülkesinde edebiyatın öncülüğünü yaptı. Ölümü üzerine (1068) ülke oğulları El-Mansur Yahya ile Ebu Muhammet el-Mutemid arasında ikiye bölündü. Yahya ölünce (1081), Muhammet II emirliği kendi yönetimi altında birleştirdi. Ancak, bir süre sonra Tuleytule'yi (Toledo) ele geçiren Castilla kralı Alfonso V'e karşı Murabıtlar'ı yardıma çağırdı. Zeleka savaşı'nda Haçlılar'ı yendikten sonra Batalyus'u istila ederek yağmalayan murabıt ordusu komutanı Zir bin Ebu Bekr'in, Muhammet II ile oğulları Fazl ve Abbas'ı öldürtmesi sonucu Eftasi emirliği ortadan kalktı (1094).

EFTEN PÜFTEN sıf. **1.** Baştan savma yapılmış şey için kullanılır; dayanıksız: *Eften püften bir ev.* **—2.** Özensiz yapılmış: *Eften püften bir çalışma.* **—3.** Değersiz, önemsiz: *Eften püften şeylere para yatırmak.*

EFTİK a. *Yörs.* Herhangi bir koyuna emdirilen öksüz kuzu.

EFTİM I (Papa) → ERENEROL (Pavli Eftim ya da Papa Eftim).

Algar

Enrique Egas
Santiago de Compostela'daki eski krallık hastanesinin (1501-1512) taçkapısı

EFTİM II (Papa, Turgut) → ERENEROL (Turgut ya da Papa Eftim II).

EFÜZYON a. Akışkan. mekan. Bir gaz karışımını oluşturan ve gözenekli bir çeperden farklı hızlarla geçen bileşenleri, bu özelliklerinden yararlanarak (yoğunluğu düşük olanlar daha hızlı geçer) ayırma yöntemi. (Bu hız *Graham* yasası*'yla verilir.)

EFVÂC çoğl. a. (ar. *fevc*'in çoğl. *efvāc*). *Esk.* Bölükler, takımlar, kısımlar: *"Uyur nağmemle efvâc-ı hayâlât"* (Tevfik Fikret).

EFVÂH çoğl./a. (ar. *fevh*'in çoğl. *efvāh*). *Esk.* **1.** Ağızlar: *"Dönsün mü aleyhimize efvâh?..."* (A. H. Tarhan). **—2.** Ağza benzeyen delikler. **—3.** *Efvâh-ı nariye,* ateşli silahlar. || *Efvâh-ı nas,* halk ağzı, dili: *"... efvâh-ı nâsta söylendiğine nazaran..."* (Cevdet Paşa, XIX. yy.).

EFVÂHİ sıf. (ar. *efvāh* ve *-i*'den *efvāhi*). *Esk.* Asılsız, önemsiz.

◆ a. Halk sözü.

EFVEH ÜL-AVDİ (Ebu Rebia), cahiliye dönemi arap şairi (VI. yy. ortaları). Günümüze kadar gelen şiirlerinin büyük bir bölümü, kendi kabilesi ile kabile başkanının savaşçılığının övgüsüdür. Atasözü niteliği taşıyan beyitleri de, cahiliye döneminin bilgeliğini vurgular. *Divan*'ı vardır (1937).

EFZA ya da **FEZA** sıf. (fars. *efzūden,* artırmak'tan *efzā, fezā*). *Esk.* "Artıran", "çoğaltan" anlamında bileşik sıfatlar türetilmiştir: *can-feza* (cana can katan), *ferah-efza* ya da *ferah-feza* (rahatlık artıran), *ruh-efza* (ömür artıran), *ziynet-efza* (ziynet, süs artıran) vb.

EFZÂYİŞ a. (fars. *efzāyiş*). *Esk.* Artma, çoğalma.

EFZÛD sıf. (fars. *efzūden,* çoğaltmak'tan *efzūd*). *Esk.* "Çoğaltan", "artıran" anlamıyla birleşik sıfatlar türetilmiştir: *dehşet-efzûd* (korku artıran, dehşet veren) vb.

EFZUN a. (yun. *eudzonos,* hafif, çevik' ten). XIX. yy.'dan başlayarak yunan ordusunda hafif piyade askerlerine verilen ad. (Tören kıyafetleri, geleneksel yunan giysisini andırır: kırmızı fes, kırmızı yakalı siyah cepken, beyaz gömlek ve beyaz etek.)

EFZÛN sıf. (fars. *efzūn*). *Esk.* Çok, fazla, aşırı: *"Hayli şeb encümden efzûn câm-ı Cemler görmüşüz"* (Y. K. Beyatlı).

EFZÛNİ a. (fars. *efzūn* ve *-i*'den *efzūni*). *Esk.* Çokluk, fazla olma, kesret: *"Efzûnî-i hayât kim âzârlıkdadır / Sermâye-i necât sebük-bârlıktadır"* (Nabi, XVIII. yy.).

EFZÛNTER sıf. (fars. *efzūn* ve *-ter*'den *efzūnter*). *Esk.* Daha fazla, en çok.

EGADİ, lat. **Aegates Insulae,** Sicilya' nın batı kıyısında üçgen biçiminde dizilmiş İtalya'ya bağlı adalar öbeği (Favignana, Levanzo ve Marettimo); 4 700 nüf. Ton avcılığı. Konservecilik. Turizm.
—Tar. İ.Ö. 241'de Roma donanmasının burada bir kartaca filosunu yenmesi Kartaca'yı barış yapmaya zorladı (Birinci Kartaca savaşı'nın sonu).

EGAN (Pierce), ingiliz spor yazarı ve kronikçi (Londra 1772 - *ay. y.* 1849). *Life in London or the Day and Night Scenes of Jerry Hawthorn and his Elegant Friend Corinthian Tom* (1821) adlı yapıtın yazarıdır; dönemin argo diliyle yazılmış olan ve Cruikshank tarafından resimlenen bu kitap naiplik dönemi Londrası'nın eğlence ve spor yaşamını yansıtır. —Oğlu PIERCE, *Genç* denir (1814-1880), "ucuz edebiyatın öncüsü" diye bilinir.

EGÂNİ → AGÂNİ.

EGAS (Enrique), XV. yy.'ın sonunda ve XVI. yy.'ın ilk otuz yılında eser veren ispanyol mimar. Egas Cueman'ın oğludur. İber yarımadası'ndaki önemli yapıların inşaatını yönetti: Santiago de Compostela krallık hastanesi (1501-1512), Granada krallık capellası (1505-1519), Granada katedrali (1521-1528); Toledo'daki S. Cruz hastanesi'ni de (1504-1514) yaptığı söylenir. Bezemeleri Plateresco üslubunda olmasına karşın yapıtlarında gotik çizgiler ağır basar.

EGE BÖLGESİ ARAZİ KULLANIMI

I Batı kesimi

- Ovalar, yoğun tarım, ekili alan > % 50, kısmen sulama, ticari ürünler hâkim (pamuk, tütün, incir, üzüm sebzeler) kuzeyde ve kıyıda zeytin, güneyde ayrı turunçgiller
- Engebeli alanlar: yaygın tarım, ekili alan < % 20 tahıl (buğday, arpa), tütün, küçükbaş hayvancılık

II Doğu kesimi

- Ovalar, yoğun tarım ekili alan > % 50 tahıl (buğday, arpa), şekerpancarı, meyve ve sebze
- Engebeli alanlar: yaygın tarım, ekili alan % 20-40 tahıl, meyve v esebze, küçükbaş hayvancılık önemli (doğuda tiftik keçisi, güneye doğru sayıca artan kılkeçisi)

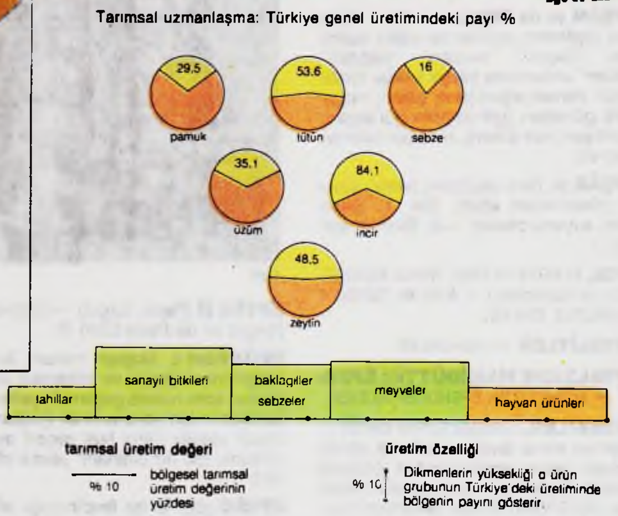
III Dağlık yöreler

- Tarım alanı < %10, yaylacılık, orman ürünleri

Ege'de üzüm

EGBALAR, kva grubundan yoruka kavmi. Nijerya'nın güney kesiminde yaşarlar. Tarımdan başka, ticaret ve pazarlar da oldukça gelişmiştir. Bölgede nüfus yoğunluğu yüksektir. Egbalar'ın önemli bir bölümü kentlerde toplanmıştır. Babasoylu ve babayerli olan Egbalar hiyerarşik siyasal düzenler içinde örgütlenmişlerdir.

EGBERT (775'e doğr. - 839), Wessex kralı (802-839). Uzun savaşlardan sonra tüm anglosakson krallıkları 829-830'da egemenliği altında birleştirmeyi başardı. Gerçi, Mercia'nın bağımsızlığına yeniden kavuşmasını önleyemedi ve saltanatının son yıllarında iskandinav akınlarıyla oldukça sarsıldı (838'de İskandinavlar'ı Hingston Down'da yenilgiye uğrattı), ama Wessex'in diğer anglosakson krallıklar üzerinde kuracağı egemenliğin temellerini de attı.

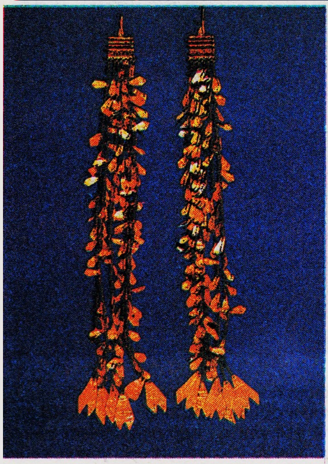
EGBİYA → AGBİYA.

EGE a. VELİ'nin eşanlamlısı.

EGE (Fehmi), türk tango ve revü bestecisi, orkestra yöneticisi (İstanbul 1903 - *ay. y.* 1978). Kendi kendini yetiştirdi. Bir süre çeşitli operetlerde keman çaldıktan sonra kendi orkestrasını kurdu. 1936'da Ankara'ya yerleşti. Topluluğuyla radyo programları hazırladı, Cumhurbaşkanlığı köşkü'nde uzun yıllar yemek müziği yaptı. 1948'de İstanbul'a döndü. *Fatmacık, İstanbul-Paris, Ciro* gibi revülerin müziğini yazdı. Türkiye'de ilk olarak bestelediği tangoların beğenilmesi üzerine bu türe ağırlık verdi, yüzlerce tango besteledi (*Mehtaplı geceler, Çok ağladım, Ayrılık, Deli gönül* vb.). Ölümünden sonra oğlu Engin Ege'nin yönetimine geçen orkestrası, radyoda tango programlarını sürdürmektedir.

EGE (Rıdvan), türk hekim (Denizli 1925). İstanbul Üniversitesi tıp fakültesi'ni askeri tabip olarak bitirdi (1948). ABD'ye giderek Columbia Üniversitesi'nde ortopedi ve travmatoloji üzerinde uzmanlık çalışmalarında bulundu (1956-1959). Dönüşünde Gülhane'nin yanı sıra Ankara Üniversitesi tıp fakültesi'nde de görevlendirildi. Gülhane'de ortopedi ve travmatoloji kliniği' nin kurulmasında etkin rol oynadı. Doçent (1961), profesör (1967), Gazi Üniversitesi (1982) ve Ankara Üniversitesi (1987) tıp fakülteleri ortopedi ve travmatoloji anabilim dalı başkanı oldu. Başlıca yapıtları: *Hareket sistemi travmatolojisi* (1968-1978), *Kırık ve çıkıklar* (1973-1974), *Doğuştan sakatlıkların erken teşhisi* (1983), *Kazalar ve acil yardım* (1984).

EGE BÖLGESİ, yurdumuzun nispeten küçük alanlı (yaklaşık 82 000 km^2, Türkiye yüzölçümünün % 11 kadarı), ama sık nüfuslanmış (yaklaşık 8 milyon, Türkiye nüfusunun % 14,2 kadarı) bölgelerinden biri. Marmara ve Akdeniz bölgeleri arasında iç Anadolu'ya doğru giderek daralan bir geçiş alanı meydana getirir. Doğal şartlar, beşeri ve iktisadi özellikleri bakımından farklı iki bölümden meydana gelir. K.'de Demirci dağları ile G.'de Honaz dağı arasında çekilen bir hattın B.'sında kalan kesimi asıl Ege bölümü, D.'sunda kalan kesimi ise İçbatı Anadolu bölümünü oluşturur. Asıl Ege bölümünün jeolojik bakımdan çekirdeğini bölümün ortasında geniş bir alan kaplayan Menderesler eski kütlesi meydana getirir. Bu kütleyi Mesozoyik ve tersiyere ait daha yeni kıvrımlı yapılar kuşatır. Pliyosen sonlarında ve kuaterner başlarında bölge gerilme hareketlerine uğrayarak faylarla parçalanmış ve bu genç hareketlerin sonucunda bölümün yüzey şekilleri bugünkü görünümünü almıştır. Bu görünümün en çarpıcı özelliği B.-D. doğrultusunda uzanan ve iç kısımlara doğru sokulmak için doğal yollar oluşturan geniş graben vadileri (Büyük Menderes, Küçük Menderes, Gediz, Bakırçay ovaları) ile onlar arasında yükselen horstlar (Aydın dağları, Bozdağlar, Manisa dağı gibi) ve bazı volkanik kütleler

Ege uygarlığı
başlık takısı
Truva, İ.Ö. 3. binyılın ikinci yarısı
İstanbul Arkeoloji müzeleri

pişmiş topraktan
yüzlü kapak
Truva, İ.Ö. 3. binyılın ilk yarısı
İstanbul Arkeoloji müzeleri

(Yuntdağı ve Kozak dağı gibi) meydana getirir. Bölümün G.'inde, B. Toroslar'ın yüksek sıralarına geçilir. İçbatı Anadolu, sözü edilen çukur ovaların D.'sunda birdenbire belirgin yamaçlarla başlayan geniş ve üzerinde bazı dağların yükseldiği (Sandıklı, Murat, Eğrigöz, Alaçam dağları) bir platolar alanıdır. Bölgenin başlıca akarsuları da (Büyük Menderes, Küçük Menderes, Gediz, Bakırçay) tektonik doğrultuları izleyerek B.'ya Ege denizi'ne yönelirler. Yerşekillerinde olduğu gibi iklim ve bitki örtüsü bakımından da iki bölüm arasında büyük ayrılıklar vardır. Asıl Ege bölümü tipik akdeniz ikliminin etkisindedir; hemen hepsi kışın düşen yağışların yıllık tutarı 500-1 000 mm arasındadır. Don ancak zaman zaman meydana gelir. Kıyılarda makiler ve dağlık kısımlarda karaçam, kızılçam ve meşe türlerinden oluşan ormanlar oldukça geniş yer kaplar; buna karşılık İçbatı Anadolu karasal iklimin bütün özelliklerini gösterir. Kışlar soğuk, karlı ve donludur. Sıcaklık -30°C'a kadar düşebilir. Yıllık yağış tutarı 500-600 mm arasındadır, en yağışlı mevsim ilkbahar ve ilkyazdır. Plato yüzeyi çoğu yerde park görünümlü, seyrek ağaçlıklar ya da otsu topluluklarla kaplıdır. Ormanlara ancak dağlar üzerinde rastlanır (en çok karaçam); bölümün D. sınırında ise İç Anadolu bozkırlarına geçilir.

Farklılaşma nüfus sıklığı ve kentleşme bakımından da görülür. Bölgenin ortalama nüfus yoğunluğu (km^2'ye 97,5 kişi), Türkiye ortalamasının epey üstündedir. Fakat asıl Ege bölümünde nüfus çok daha sıktır ve yoğunluk bazı yörelerde 200'ü bulur. Buna karşılık İçbatı Anadolu bölge ortalamasından daha tenha bir alandır; burada nüfus artışı da özellikle B.'ya yönelen iç göçler nedeniyle Türkiye ortalamasının altındadır. Ege bölgesinde nüfusun % 52 kadarı kentsel, % 48 kadarı da kırsal yerleşmelerde yaşar. Ama kentleşme oranı asıl Ege bölümünde çok daha yüksektir ve bölgenin başlıca kentleri de bu bölümün antik çağdan beri verimliliği ile ünlü graben tabanlarını izleyen yollar boyunca toplanmıştır. Türkiye ulusal gelirinin yaklaşık 1/7 kadarını sağlayan Ege bölgesi, yurdun Marmara bölgesinden sonra en gelişmiş köşesidir. Ekili ve dikili alanlar, özellikle asıl Ege bölümünde geniş yer kaplar. Tarım ürünleri arasında en yüksek geliri sanayi bitkileri ve meyveler sağlar. Tahıl ve hayvan ürünleri İçbatı Anadolu'da ön plandadır. Buna karşılık asıl Ege bölümü, özellikle dış ticarete yönelik ürünlerde uzmanlaşmıştır. Türkiye tütün üretiminin % 53,6'sını, pamuğun % 29,5'unu, üzümün % 35,1'ini, zeytinin % 48,5'unu, incirin % 84,1'ini, sebzelerin % 16'sını esas itibariyle asıl Ege bölümüne ait olmak üzere bu bölge sağlar. Ege bölgesi bazı önemli yeraltı kaynaklarına da sahiptir. Bunların başında linyit (Soma, Değirmisaz, Tavşanlı, Tunçbilek, Yatağan) gelir. Ayrıca bölgenin G. kesiminde civa, zımpara yatakları vardır. Bölge Soma ve Tunçbilek termik santralları ile ve Demirköprü, Adıgüzel, Kemer hidroelektrik santralları ile Türkiye enerji üretimine katkıda bulunur. Ege, Türkiye'de sanayinin en gelişmiş olduğu ikinci bölgedir. İmalat sanayimizin toplam üretim değerinin % 15,4'ü ve sanayide çalışan işçilerimizin % 20 kadarı, büyük çoğunluğu asıl Ege bölümüne ait olmak üzere, bölgenin payına düşer. Sanayi çok çeşitlidir ve hemen bütün dalları kapsar. Uzun yaz mevsiminin, güzel kıyıların, Pamukkale gibi görkemli görüntülerin ve pek çok ünlü antik kent kalıntılarının ve büyük sayıda konaklama tesislerinin dayandığı bir iç ve dış turizm asıl Ege bölümünün önemi giderek artan bir gelir kaynağıdır.

—*Tar.* *Ege uygarlığı*, D. Akdeniz havzasında, Ege denizi kıyılarıyla adalarda (Girit, Kıbrıs, Kyklades [Santorini, Milos]), İ.Ö. III. ve II. binyıllarda gelişen Tunç çağ uygarlığı; Girit'te Minos*, Yunanistan'da, özellikle Peloponisos'taki Mykenai*, Kyklades adaları ve K. Anadolu'da Truva* I-II kültürlerini kapsar. Bu dönemde, Minos devletinin etkisinde, yoğun ilişkilerden doğan ortak bir uygarlık sözkonusu ise de, adı geçen merkezlerde yerel; özgün kültürlerin gelişimi de engelenememiştir. Santorini freskleri, Kıbrıs'ta Suriye, Batı ve Mısır'la olan ticaret ilişkilerine bağlı olarak her türlü etkiye açık olan karma sanat, Mykenai ve Truva'da ortaya çıkarılan altından süs eşyaları buna örnek gösterilebilir. Minos kültürünün (İ.Ö. 2600 - İ.Ö. 1150) merkezi Knossos*'tu ve bu kültür İ.Ö. XVI. yy.'da doruk noktasına ulaştı; ancak Akhalar'ın gelişiyle (İ.Ö. 1400'ler) durakladı. Onun yerini Ege'de, Girit ve Kyklades adalarını da kapsayan en büyük güç olarak Mykenai kültürü aldı. Bu da İ.Ö. 1200'lerde son buldu. Girit'ten daha geri olan Kyklades sanatı Minos ve Mykenai etkisinde kalmıştır. Batı Anadolu'da Truva I ve II kültürlerinin yanı sıra Yortan* nekropolisinde ortaya çıkarılan buluntular da bu kültüre bağlanır. Truva, daha sonra Anadolu sanatının etkisine girer.

EGE DENİZİ, esk. **Adalar denizi,** Doğu Akdeniz'in Anadolu ile Balkan yarımadası arasına sokulmuş kolu, K.'de Çanakkale boğazı ile Marmara üzerinden Karadeniz'e bağlıdır; G. sınırını Kythira, Girit, Kerpe ve Rodos'un oluşturduğu adalar yayı meydana getirir. Bu adalar arasındaki gedikler vasıtasıyla Doğu Akdeniz'e bağlanır. 35-41°K. paralelleri arasında 660 km boyunca uzanır; D.'dan B.'ya genişliği 150 (ortada) ile 400 km arasında değişir; 196

Ege denizi'nin Kuşadası'ndan görünümü

Ege denizi

350 km². Ortalama derinliği 350 m kadar olan Ege'nin tabanı, çok daha derin Karadeniz (ortalama 1 300 m) ve Doğu Akdeniz (ortalama 1 500 m) çanaklarını birbirlerinden ayıran engebeli bir eşik ya da bir denizaltı platosu özelliği gösterir. Plato üzerinde çukurlar dizisi oluşmuştur. Ege'nin en derin yeri de burada, Kerpe adasının K.'indedir (2 591 m). Ege'yi ikiye bölen ve bazı araştırmacılarca Asya ve Avrupa arasındaki sınırı meydana getirdiği kabul edilen S biçimindeki bu derin çukurlar dizisinin D.'sunda ve B.'sındaki geniş şelf alanları üzerinde, toplam yüzölçümleri 23 000 km²'yi bulan yüzlerce ada ve adacık yükselir. Bunlardan Kyklades ve Kuzey Sporad'lar yunan kıyıları önünde ya da yakınındadır. Çanakkale adaları (Limni, Gökçeada, Bozcaada), Küçük Asya adaları (Midilli, Sakız) ve Menteşe adaları (Güney Sporad'lar ya da Onikiada) denilen adalar grubu ise Anadolu şelfi üzerinde yer alırlar. Jeolojik ve jeofizik verilere göre Ege denizi'nin tabanı, hiç değilse ortadaki derin çukurlar dizisine kadar, Anadolu levhasının uzantısıdır. Egeid* adı verilen eski bir karanın bulunduğu bu alanda yerkabuğu Pliyosen ve Kuaternerdeki levha hareketleri sonucunda gerilmelere uğrayarak incelmiş, yer yer faylarla parçalanarak çökmüş, bunun sonucunda Akdeniz sularının sokulmasıyla Ege denizi oluşmuş, bu arada eski karanın yüksek yerleri birer adaya dönüşmüştür. Denizin güney kesiminde B.'da Milos, ortada Thira (Santorini) ve D.'da Menteşe kıyılarımız yakınındaki İncirliada'dan (Tilos) oluşan etkin bir volkanik adalar yayı yer alır. Ege denizi'nin hidrolojik ve biyolojik koşullarını belirleyen başlıca etkenler Karadeniz ve Doğu Akdeniz'den havzaya sokulan su kütleleridir. Çanakkale boğazından gelen serin, az tuzlu (‰ 25) ve besin maddeleri bakımından zengin sular güneye doğru, hızı ortalama saatte 2,5 km kadar olan bir genel yüzey akıntısı halinde, yunan kıyılarına daha yakın olmak üzere G.'e doğru yayılır ve Doğu Akdeniz'e ulaşır. Buna karşılık çok tuzlu (‰ 39-40) Akdeniz suları, daha çok Anadolu kıyılarını izleyerek alttan kuzeye doğru ilerleyen bir akıntı oluşturur. Bunun sonucunda Ege'de tuzluluk kuzeyden (‰ 33 -35) güneye artar. Su sıcaklığı kışın yüzeyde 8-10°C (kuzeyde) ile 15-16°C (güneyde), yazın ise hemen bütün Ege'de 23 -24°C dolayındadır. 500 m'den daha derin suların sıcaklığı yaz-kış 13°C dolayında sabit kalır. Ege'nin yüzey ve derin suları, büyük ölçüde gerçekleşen su karışımı sayesinde oksijen bakımından zengindir. Buna karşılık mineral besin maddeleri azdır. Bu durum Ege'de verimliliğin düşük olmasına yol açar. Gerçekten de Ege, özellikle güney kesimi, dünyanın balık bakımından en fakir denizlerindendir. Faunası da, tür bakımından daha fakir bir Akdeniz faunası özelliği gösterir. Ama, kıyıya ve akarsu ağızlarına yakın olan yerlerle, besin maddeleri bakımından zengin Karadeniz sularının yayılma alanlarında verimlilik nispeten daha yüksektir. Göçmen balıklar da mevsimlik hareketleri sırasında bu alanları izleyerek yer değiştirdiğinden, Ege'de avlanan balıkların en büyük kısmı buralarda elde edilir. Güney Ege, denizin öteki kesimlerine oranla plankton bakımından daha da fakirdir. Buna karşılık, şelf alanlarında yer yer zengin bir dip florasıyla süngerler gelişmiştir. Yunanistan Trakya şelfinde, Taşoz adası yakınlarında petrol üretmektedir. Şelfin öteki bazı kesimleri, özellikle büyük akarsuların getirdiği bol sedimentlerle oluşmuş denizaltı deltaları (örneğin Meriç'in denizaltı deltası gibi) petrol oluşumuna elverişli görünmektedir. Alüminyumca zengin kırmızı killer; kum ve çakıl depoları; fosforit, demir ve radyoaktif elementler içeren bazı oluşukları ile yüksek tenörlü manganez yumruları Ege tabanının kaynakları arasındadır. Ama, Türkiye ile Yunanistan arasında nasıl paylaşılması gerektiği tartışma ve gerilim konusu olan bu potansiyel zenginlikler dışında, günümüzde Ege'nin değerlendirilen en büyük gelir kaynağı, kıyılarında ve adalarında çok gelişmiş olan turizmdir.

Ege göçleri, İ.Ö. XII. yy. başlarında Ege dünyasını sarsan büyük kavimler göçü. İ.Ö. II. binyılda Traklar'ın egemenliğinde olan Balkan yarımadasının G.-B. bölgelerine İllyrialılar'ın girmesiyle yerlerinden edilen kimi trak kavimleri, özellikle Phrygialılar, Boğazlar üzerinden Anadolu'ya geçtiler; Anadolu'nun B. ve K.'indeki kavimlerle birlikte Hititler'i ortadan kaldırdılar (yaklş. İ.Ö. 1190'lar). Bu kavimler bir yandan Kafkasötesi'ne, öte yandan da Suriye ve Filistin üzerinden Mısır'a değin uzandılar. Mısır imparatoru Ramses III'ün resimli bir yazıtı bu konuda ayrıntılı bilgi verir. İ.Ö. 1190 tarihli bu yazıta göre, bu göç hareketine katılan kavimler arasında

Pelestler, Turşalar, Şerdanalar, Şekelesler, Zekkerler, Danunalar ve Vavaşlar vardı. Ramses III'ün yenilgiye uğrattığı bu kavimlerden Pelestler ve Zekkerler Filistin'e yerleşerek Ege uygarlığını bir süre burada sürdürdüler. Geçtiği bölgelerde büyük bir yangın tabakasıyla izlenebilen bu hareket, etnik ve toplumsal yapıda değişikliklere yol açtı. Hititler'le akraba olan Luviler yeni gelenlerin baskısıyla K. Suriye'ye çekildiler; orada sami ırkından olan Aramiler'le kaynaşarak Yeni Hitit ya da Geç Hitit denilen küçük devletleri kurdular. Hitit devletinin ortadan kalkmasını fırsat bilen Akhalar, Anadolu'nun B. ve G.-B. kıyılarına göç ettiler. Bunları bir süre sonra Dorlar, Aiolisliler ve İonialılar izledi (yaklş. İ.Ö. 1150-1050).

Ege gübre sanayii aş, İzmir'in Foça ilçesinde kurulu, gübre üretiminde uzmanlaşmış kimya sanayisi kuruluşu. Yaşar holding kuruluşlarından. 1978'de, yılda 300 000 ton kapasite ile işletmeye açılan kompoze gübre üretim biriminin kapasitesi 1988'de 330 000 t'a çıkarıldı.

EGE LEHÇESİ a. Ege adalarında konuşulan modern yunanca lehçesi.

Ege Üniversitesi, İzmir'de yükseköğrenim kurumu. 20 mayıs 1955 tarih, 6595 sayılı yasa ile kurularak 9 mart 1956'da öğrenime açıldı. Başlangıçta yalnız Ziraat ve Tıp fakülteleri vardı. Aynı yıl Tıp fakültesi'ne bağlı Yüksek hemşirelik okulu da öğrenime geçti. Sonraki yıllarda Fen (1961), Mühendislik ve Diş hekimliği fakülteleri (1968), fakülte durumuna getirilen İktisadi ve ticari ilimler akademisi (1969), devletleştirilen özel Gazetecilik ve halkla ilişkiler, Eczacılık, İktisadi ve ticari ilimler ile Diş hekimliği yüksekokulları (1971) üniversitenin yapısı içinde yer aldılar. Sosyal bilimler, Eczacılık ve Güzel sanatlar fakülteleri açıldı (1976). Ziraat fakültesi'ne bağlı olarak öğrenim yapan Gıda teknolojisi yüksekokulu fakülte olarak rektörlüğe katıldı (1977). Hukuk ve ikinci tıp fakültesi olarak İzmir Tıp fakültesi öğrenime başladı; Kimya ve Yer bilimleri fakülteleri kuruldu; Mühendislik bilimleri fakültesi'nin iki bölümü Makine fakültesi, İnşaat fakültesi oldu; İktisadi ve ticari ilimler fakültesi İktisat ve İşletme fakülteleri adıyla ikiye ayrıldı; Mühendislik ve mimarlık akademisi fakülte durumuna getirilerek Tekstil fakültesi adını aldı. Adalet yüksekokulu öğretime geçti. 41 sayılı kanun hükmündeki kararname (20 temmuz 1982) ile üniversite, Ege üniversitesi ve Dokuz eylül üniversitesi adlarıyla iki üniversiteye ayrıldı. Ege üniversitesi'nin yapısı içinde şu kurumlar yer alır (1993): Diş hekimliği, Eczacılık, Fen, Edebiyat, Mühendislik, Tıp, Ziraat, İletişim, Su ürünleri fakülteleri; Ege (Bilgisayar programcılığı, Gıda kalite ve sağlık kontrolü, Süt ve ürünleri, Matbaacılık, İşletmecilik, Seramik, Seracılık, Rafineri, Ekmekçilik, Değirmencilik, Meyve ve sebze işleme, Fermante ürünler), Alaşehir (Arıcılık, Bağcılık, Tarımsal kooperatifçilik), Çeşme (Turizm rehberliği, Seyahat işletmeciliği, Otel işletmeciliği, Ders tanımları), Uşak (Tekstil dokuma ve iplik teknikerliği) meslek yüksekokulları, sağlık hizmetleri (Tıbbi laboratuvar, Diş protez, Anestezi, Radyoloji, Ebelik, Odiyometri, Ders tanımları) meslek yüksekokulları, Hemşirelik, Beden ve spor yüksekokulları; Devlet türk musikisi konservatuvarı (Temel bilimler, Ses eğitimi, Türk halk oyunları, Çalgı yapımı); Fen bilimleri, Sosyal bilimler, Sağlık bilimleri, Güneş enerjisi, Nükleer bilimler enstitüleri.

EGE yayı, Ege denizi'ni G.'den sınırlayan, içbükey bir yay oluşturarak sıralanan takımadalar ve çok derin deniz dipleri bütünü. Ege yayı, Anadolu'yu Peloponnesos'un güneyine bağlayan, üzerinde Girit ve Rodos adalarının yer aldığı, bozulma süreci devam eden kıvrımlanmış ve sismik bir yapıdır.

Egebank, merkezi İzmir'de özel ticaret bankası. 1928'de, Esnaf ve milli ahali bankası adıyla kuruldu. 1959'da adı Egebank olarak değiştirildi. 1990 sonu itibariyle, mevduat toplamı 518,6 milyar TL, krediler toplamı 109,2 milyar TL olan bankanın 37 şubesinde 739 kişi çalışmaktadır.

EGEDE (Hans), norveçli misyoner (Hinnøy, Norveç, 1686-Stubbekøbing, Falster, 1758). Luther yanlısı bir rahip olarak Lofoten adalarında bulundu. 1721'de Grönland'a gitti ve *Godthaab* kasabasını kurdu. On beş yıl kadar Eskimolar'a İncil'i öğretmeye çalıştıktan sonra, Kopenhag'da misyoner yetiştirmek için bir papaz okulu açtı. Misyonerliği, Danimarka'nın Grönland'ı sömürgeleştirmesine yaradı. —Oğlu PAUL (Vågan, Lofoten adaları, 1708 - Kopenhag 1789), babasının çalışmalarını sürdürdü ve Grönland dili üstüne birçok inceleme yayımladı.

EGEİD, Ege denizi'nin yerinde bulunan ve Üçüncü Zaman sonlarında çökerek Akdeniz suları altında kaldığı kabul edilen eski kara.

EGELİ (Vasfi), türk mimar (İstanbul 1890 - *ay. y.* 1962). Sanayii nefise mektebi'ni bitirdi (1913). Evkaf ve Harbiye nezaretlerinde görev aldı. İstanbul Vakıflar başmimarlığına atandı ve bu görevden emekliye ayrıldı. Vakıf eserlerinin onarımını yaptı (Süleymaniye, Şehzadebaşı, Edirnekapı Mihrimah camileri, Yeni cami, Mimar Sinan türbesi). Klasik üslupta projelerinin en önemlileri Feneryolu ve Şişli camileridir.

EGELİ (Ekrem Şerif), türk hekim (Bandırma 1901 - İstanbul 1980). İstanbul Üniversitesi tıp fakültesi'ni bitirdi (1922). Gülhane askeri tatbikat okulu'nda dahiliye kliniği asistanı, Ankara Cebeci hastanesi iç hastalıkları polikliniği şefi oldu (1927). Viyana, Paris ve Hamburg'da çeşitli kliniklerde diyabet ve metabolizma hastalıkları üzerinde çalıştı. Üniversite reformunda (1933)İstanbul Üniversitesi tıp fakültesi'nde profesör (1940) ve ordinaryüs profesör oldu (1952). Tıp fakültesi dekanlığı (1951-1953, 1957-1959, 1962-1965) ve rektörlük (1965-1969) yaptı. Karaciğer, kalp ve metabolizma hastalıkları üzerinde çalıştı. İlk kez Almanya'da denenen gastroskopi yöntemini (1934) ve karaciğer ponksiyon biyopsisini (1939) Türkiye'de ilk uygulayan hekim oldu. Başlıca yapıtları: *Diyabet ve hipoglisemi komaları* (1939), *Astmada krizoterapi* (1940), *Hepatit ve siroz* (1947), *Kalp ve damar hastalıkları* (1948), *Lipid metabolizması* (O. Yenal ile, 1956), *Klinikten notlar* (1957).

EGELİ (Münir Hayri), türk yazar, film yönetmeni (İstanbul 1903 -*ay. y.* 1970). İstanbul muallim mektebi'ni (1919), Sorbonne üniversitesi psikoloji enstitüsü'nü (1922) bitirdi; çeşitli devlet kurumlarında çalıştı, öğretmenlik, milli eğitim müdürlüğü yaptı. Almanya'da, Rusya'da filmcilik dalında çalışmalarda bulundu. *Cem sultan* (1951), *Söz müdafaanın* (1952), *Nilgün* (1954) vb. filmlerini gerçekleştirdi. Üçyüz dolayında çocuk hikâyesi ve oyununun yanı sıra *Özsoy, Bay önder, Bir ülkü yolu, Taş bebek* (1934), *Yörük Emine* (Emin Cenkmen ile, 1946), *Adalı kız* (1946) gibi bazı müzikli oyunlar ve operetler de yazdı.

EGELL (Paul), alman heykelci, desenci ve dekoratör (Mannheim ? 1691 - *ay. y.* 1752). Permoser'in öğrencisi ve alman barok sanatının ustasıydı. 1721'den başlayarak, Mannheim sarayı'nın heykelciliğini yaptı (Hildesheim katedrali'nde tahta heykel grubu; Heidelberg yakınındaki Schwetzingen şatosu'nda ve Mannheim'daki çeşitli yapılarda yaptığı çalışmalar).

EGELNODUS ya da **EGELNOTH** → AETHELNOTH.

EGEMEN sıf. (esk. türkç. *ege*, sahip'ten *ege-men*). **1.** Yalnız kendine bağımlı olan, başka hiçbir güçle sınırlanmayan bir güç, bu gücü uygulayan grup için kullanılır: *Egemen güçler. Egemen devlet.* **—2.** Başkalarından üstün, baskın olan şey için kullanılır; hâkim: *Sevginin egemen olduğu bir dünya. Egemen kültür.*

—Etol. Bir böcek topluluğunda, egemenlik kurmuş konumda bulunan birey. (Egemen birey, özel tavırlarıyla [başının duruşu, yürüyüşü] ya da en büyük boylu ya da en canlı renkli olması gibi morfolojik ölçütlerle öbür bireylerden ayrılır.)

—İstat. *Egemen değer,* kesikli nicel bir değişkenin en yüksek değeri ya da en yüksek sıklık gösteren sınıfın ortası. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Egemen değer sınıfı,* değerleri eşit aralıklı olarak sınıflanmış sürekli bir özellik için sıklığı maksimum olan sınıf.

—ANSİKL. İstat. Bir eğri çok belirgin bir maksimum gösterecek yerde, iki ya da daha çok maksimum gösteriyorsa, ya da en yüksek yeri bir nokta olmayıp yayık bir alansa, egemen değer iyi belirlenemez. Egemen değerin pratik yararı, en sık rastlanan durumu, özel olarak incelenmeye değen tipik bir değeri gösterdiği ölçüde yadsınamaz. Ancak, belirlenmesinde genellikle karışıklık çıkar ve de örnekleme yoluyla yakalanması güçtür: bir örneklemin egemen değeri, örneğin, çekildiği kütlenin egemen değerinden çok farklı olabilir.

EGEMEN (Ferih), türk tiyatro oyuncusu, yönetmen, yazar (İstanbul 1917 - *ay. y.* 1978). 1932'den başlayarak İstanbul Şehir tiyatrosu'nda oyuncu olarak çalıştı. Çocuk tiyatrosu bölümünün kurulması üzerine (1935-1936) burada yönetmen olarak görevlendirildi; çok kısa boylu ve çocuk yüzlü olduğu için çocuk oyunlarında sürekli olarak başrollere çıktı. Birçok çocuk oyunu da (*Ben çalmadım,* 1944; *Küçük reis,* 1951; *Rüya ülkesinde,* 1951; *Tombik'in başına gelenler,* 1963 vb.) yazdı.

EGEMENLİK a. **1.** Hiçbir denetim ve sınır kabul etmeyen sınırsız yetke, bütün güçleri aşan güç. **—2.** Egemen olan şeyin özelliği: *Sevginin, aklın egemenliği.*

—Esk. Rom. *Egemenlik yasası,* Sulla döneminden başlayarak Roma halkının egemenliğine zarar verenlere (ihanet, ayaklanma) uygulanan yasa. (Yasa Sezar ya da Augustus tarafından değiştirildi [*Lex Julia de majestate*]; imparator Roma halkının temsilcisi durumuna geldiğinden, şahsına karşı girişilen saldırılar bu yasanın kapsamına girerdi: Tiberius bu yasadan büyük ölçüde yararlandı.)

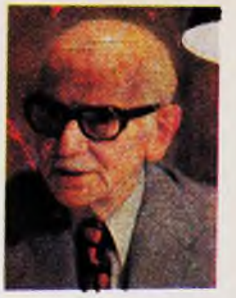
—Fels. Hegelcilere göre, efendi-köle ilişkisini belirten, marxçılara göre bir sınıfın öbürünü sömürmesi ve ezmesi anlamına gelen bireşimsel kavram. (Bk. *ansikl.* böl.)

—İkt. İktisadi karar birimleri arasındaki ilişkilerde eşitsizlik. (Bir bağımlılık durumunu dile getiren bu kavramla *nüfuz* kavramı arasında yakınlık vardır.) ‖ *Egemenlik etkisi,* bir iktisadi birimin, bir başka iktisadi birim üzerinde bilerek ya da bilmeyerek yürüttüğü bakışımsız ya da tek yönlü etki. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Siyas. bil. Devlete tanınan en üstün iktidar. Ulusal sınırlar içinde yalnız devletin yetki ve güç sahibi oluşunu (iç egemenlik), uluslararası düzende de devletin yalnızca kendi taahhütleri çerçevesinde sınırlanabilen mutlak bağımsızlığını (dış egemenlik) içerir. (Eşanl. HÂKİMİYET.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Topbil. Bir grup ya da bir toplumsal sınıfın bir başka grup üzerinde, kendi kural ve değerlerini ona zorla kabul ettirebilecek biçimde etkili olması.

—ANSİKL. Fels. Hegel'de egemenlik *(Herrschaft)* terimi, "egemenlik ve kölelik" diyalektiğini çağrıştırır. Köleyle arasındaki kıyasıya mücadeleden galip çıkan efendi, köleyi dünyaya bağımlı duruma getirerek ona egemen olmak ve işlerin onun adına köle tarafından görüldüğü bu dünyada zevk sürmek ister. Ama beklediği "karşılığı" elde edemez, çünkü kölede, onu kendinden emin kılacak, varlığını sağlama bağlayacak bir gerçek bulamaz.

Ekrem Şerif **Egeli**

"Efendi için var olan bağımsız bir bilinç değil, fakat daha çok bağımlı bir bilinçtir. Dolayısıyla, efendi *kendi-için-varlık*'tan bir gerçek gibi emin olamaz; onun gerçeği daha çok özden yoksun bilinçtir ve bu bilincin özden yoksun eylemleridir." (*Tinin görüngübilimi* [Phänomenologie des Geistes], "Kendinin bilinci".) Demek oluyor ki, bu ilişkide gerçek ancak köleden gelebilir.

—İkt. *Egemenlik etkisi*, deyimi, F. Perroux tarafından ortaya atılmıştır: "Egemenlik etkisini oluşturan bakışımsızlık ve tek yönlülük, genel denge kuramı ile bu dengenin, bozulduğunda otomatik olarak yeniden kurulması ya da düzelmesi kuramının dayandığı evrensel karşılıklı bağımlılık ilkesine mantıkça karşıt şeylerdir." Egemen iktisadi birimin, diğer iktisadi birimler üzerinde yaptığı tek yanlı ve tek yönlü ya da kısmen tek yönlü etki üç nedene dayanır: egemen birimin boyutları ve öteki birimlerin iktisadi etkinlikte ona verdikleri önem; egemen birimin, partönerleri karşısında sahip olduğu tartışma gücü; ve etkinliklerinin, ekonominin bazı kilit kesimlerini denetlemesini olanaklı kılan niteliği. Egemen birim, basit ya da karmaşık olabilir: büyük kapitalist firmalar (güçleri birçok ülkelere yayılan ve kimi zaman yönlendirici olan büyük çokuluslu şirketler gibi), kentler (Ortaçağ'daki italyan siteleri gibi), sanayi bölgeleri (Ruhr, Silezya gibi), finans merkezleri (Londra ya da New York), uluslar (XIX. yy.'da Büyük Britanya, XX. yy.'ın ikinci yarısında ABD ve SSCB). Egemen iktisadi birim, iktisadi gelişmede bir ilerletici ya da fren rolü oynayabilir. Uluslararası ekonomik ilişkilerde, ekonomik olarak egemen ulusun gücü öteki ulusların faaliyeti üzerinde etkili olan kendi öz faaliyetinin ağırlığı; alım, satım ve ödünç verme politikası; gümrük, kambiyo ve yatırım siyaseti; izlediği siyasetin, isteyerek ya da istemeyerek, uluslararası piyasaların ve bazı ülkelerin ekonomilerinin yapısında oluşturabildiği değişiklikler ile gücünü sürdürür. "Dünya ekonomisinin büyümesi, dünya ekonomisinin ilerlemesi, bugüne değin eşitsizlik içinde ve eşitsizlik aracılığıyla gerçekleşti; ve bundan sonraki büyüme ve gelişmelerin de, daha büyük bir eşitlikte değil, ama verimsiz eşitsizliklerin ortadan kaldırılması ve düzeltilmesi suretiyle gerçekleşeceğine inanmak için güçlü nedenler vardır" (F. Perroux).

—Siyas. bil. *İç egemenlik*. Devlet içinde egemenliğin kimde olduğu sorusuna tarih boyunca farklı yanıtlar verilmiştir. Dinsel hukuktan kaynaklanan monarşik egemenlik, giderek yerini demokratik egemenlik öğretisine bırakmıştır.

J.-J. Rousseau, egemenliğin başkasına aktarılamaz ve bölünmez oluşunu, bu iki niteliği birlikte ve özellikle vurgulamıştır: "Egemenliği özünde bölemeyen siyasetçilerimiz, onu konusu bakımından böldüler; egemenliği bir güç ve bir irade olarak, yasama erki ve yürütme erki olarak, vergi koyma, adalet dağıtma ve savaşma hakları olarak, içyönetim ve dışarıyla ilişkiler yetkileri olarak parçaladılar. Kimi zaman bunların hepsini birbirine karıştırıp, kimi zaman da birbirlerinden ayırdılar. Egemen gücü, gerçekdışı, yamanmış parçalardan oluşan bir varlığa çevirdiler. Böylece adeta, birinin yalnız gözleri, öbürünün yalnız kolları, bir başkasının yalnız ayakları bulunan ve birkaç bedenden oluşan bir insan yaratır duruma geldiler." (*Toplum sözleşmesi*, 2,2). Oysa Rousseau'ya göre "kolektif bir varlıktan başka bir şey olmayan egemen güç, yine ancak kendisi tarafından temsil edilebilir" (*Toplum sözleşmesi*, 2, 1). "Egemenlik nasıl başkasına aktarılamazsa, aynı nedenle temsil de edilemez. Egemenlik genel iradeye dayanır, bu ise hiçbir şekilde temsil olunamaz; ya olduğu gibidir ya da yoktur, ikisinin ortası olamaz" (*Toplum sözleşmesi*, 3, 15). J.-J. Rousseau'nun kuramından *genel oy* ve *hak-seçim* kavramları doğar. Egemenliğin temsil edilememesi ilkesi, doğrudan demokrasiyi zorunlu kılmaktadır. Milletvekili ya da millete vekil seçmek ise, ancak ehveni şer (kötülerin en az zararlısı) olarak katlanılabilecek bir durumdur. Bunun da sakıncaları, *emredici vekâlet* sistemi ve *yarı-doğrudan demokrasi* usulleriyle azaltılmalıdır.

1789 devrimcileri bu "halk egemenliği" kuramının yerine "ulusal egemenlik" kuramını geçirdiler. Buna göre her iktidarın kaynağı, kendisini oluşturan bireylerden farklı, kolektif, soyut ve bölünmez bir bütün olan *ulus*'tur. Tek başlarına egemenliğin hiçbir parçasına sahip olmayan bireyler, egemenliğin kullanılmasına katılma hakkına sahip değillerdir. Egemenliği kullanma yetkisi yalnızca, ulusun bütününü temsil eden bir kurul ya da topluluğun elindedir. *Sınırlı oy* ve *temsili rejim*'e olanak veren *görev-seçim* anlayışı da bundan doğmaktadır.

Genel oya ve temsili demokrasiye dayalı çağdaş fransız sistemleri her iki kuramdan da esinlenmiştir. 1958 Fransız Anayasası bu ikiliği ve uzlaştırma arayışını yansıtır: "Ulusal egemenlik, bunu temsilcileri eliyle ya da referandumla kullanan halka aittir" (md..3).

Osmanlı düzeninde teokratik-monarşik egemenlik geçerliydi. Tanrıya ait olan egemenlik hakkının yeryüzündeki temsilcisi halife-sultandı. Birinci Meşrutiyet ve 1876 Kanunı esasi'si ve hatta İkinci Meşrutiyet (1908) ve parlamenter yöndeki anayasa değişikliği (1909) bu ilkeye dokunmadı, ulusal egemenlik yönünde bir kural getirmedi. Osmanlı döneminde ilk kez olarak ulusal egemenlik terimi, 1876 Kanunı esasi'sinin değiştirilmesi gereğini vurgulayan 19 ağustos 1909 tarihli kararnamede, "hâkimiyeti milliye" biçiminde geçti fakat anayasal bir ilke haline gelemedi. Türkiye'de Kurtuluş savaşı ortamı ulusal egemenlik ilkesinin de beşiği olmuştur. Amasya genelgesi, Erzurum ve Sıvas kongreleri kararları ulusal egemenlik hakkını açıkça ortaya koyup, bağımsızlık savaşının itici gücü haline getirdiler. Birinci BMM'nin yaptığı 1921 Teşkilatı esasiye kanunu'nun 1. md.si de, "Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir. Yönetim usulü halkın kendi kaderini bizzat ve fiilen yönetmesi esasına dayanır" derken, hem bu ilkeyi ilk kez olarak anayasa düzeyinde ifade etmiş, hem de doğrudan demokrasiyi de çağrıştıran bir dil kullanmış oluyordu. 1924 Anayasası da egemenliğin kayıtsız-şartsız millete ait olduğunu bildirdikten sonra (md.3), bu hakkın kullanılma yetkisini, ulusun tek ve gerçek temsilcisi saydığı TBMM'ne verdi (md. 4). Böylece hem temsili demokrasi mutlak olarak kabul edilip doğrudan ya da yarı-doğrudan demokrasi usulleri bir yana itiliyor, hem de egemenlik hakkının kullanılması tek bir organa bırakılıyordu. 1961 ve 1982 Anayasaları da egemenliğin ulusa ait olduğunu tekrarlamakla birlikte, bu yetkinin kullanılışı bakımından anlamlı değişiklikler getirdiler. Her iki anayasaya göre TBMM artık egemenlik yetkisini kullanan tek organ değildir, organlardan yalnızca biridir;yasamanın yanı sıra yürütme (Cumhurbaşkanı ve Bakanlar kurulu) ve bağımsız yargı organları da egemenliğin kullanılmasına katılan organlardır.

Ayrıca 1982 Anayasası belli durumlarda "halkoylaması" (referandum) kurumunu öngörmüş, böylece ulusun egemenlik yetkisinin kullanımına bizzat katılabilmesini (istisnai olarak da olsa) kabul etmiştir. Ancak, "halkoylaması" usulü halkın ya da onun belli bir kesiminin istek ve önerisi üzerine değil, TBMM'nin kabul ettiği anayasa değişikliklerini benimsemeyen cumhurbaşkanının girişimiyle uygulanacak bir mekanizmadır. Dolayısıyla, doğrudan halkın sahip olduğu bir hak ya da yetki olmaktan çok, devlet organları arasındaki dengeleri sağlamak amacıyla cumhurbaşkanına tanınan bir yetkinin uzantısında yer almaktadır.

Dış egemenlik, Avrupa'da Ortaçağ'dan XX. yy.'a kadar ana eğilim, her egemen devletin tam bağımsızlığının kabul edilmesi yönündeydi. Başlangıçta amaç, ulusların ortaya çıkışını kolaylaştırmaktı; bu doğrultuda, ulusların tam siyasal bağımsızlığı hem imparatorluk kalıntılarına, hem de Papalık'a karşı ortaya konuyordu. Kuşkusuz, modern demokrasileri kuranlar, egemen devlet organlarının bir üst hukuka uymaları gerektiği konusunda ısrarlıydılar. Ama gerçekte, devletler arasındaki ilişkiler yalnızca serbest iradeyle benimsenmiş sözleşmelere dayanıyordu: korumacılık (himaye) antlaşmaları, ittifak antlaşmaları, konfederasyon antlaşmaları, vb.

XIX. yy.'dan sonra giderek güçlenen yeni bir eğilim ortaya çıktı: her devletin egemenliğinin uluslararası bir üst otoriteye bağlı kılınması gereği. Lahey uluslararası Adalet divanı ile, Milletler cemiyeti ve Birleşmiş milletler örgütü'nün buna benzer organları, uluslararası hukukun oluşturulması yönündeki aşamalardır. Ancak bu çabalar, büyük devletlerin veto hakkına sahip olduğu ve müttefiklerini korudukları bir ortamda hâlâ oldukça sınırlı bir etkiye sahiptir.

Ortak pazar'ı kuran Roma antlaşması, uluslararası bir örgüte giden yolu da geniş çapta açmış görünmekteydi. Ne var ki üye devletlerin karşı koymaları yüzünden, sözün en klasik anlamındaki egemenliği sınırlayabilecek girişimler de büyük ölçüde aksadı.

EGEN a. *Yörs.* Huysuz hayvanların ağzına takılan ağaç.

EGER → CHEB.

EGER → OHRE.

EGER, türkç. **Eğri,** Macaristan'da kent. Heves yönetim bölgesinin merkezi. Mátra dağlarıyla Bükk kütlesinin eteğinde, meyve bahçeleri ve bağlarla kaplı bir bölgede; 65 000 nüf. Kaplıca tesisleri. Makine ve elektrikli gereçler yapımı. Besin sanayisi.

—Tar. → EĞRİ.

—Güz. sant. Roman üslubunda katedral, piskoposluk sarayı ve gotik kaleden ka-

M. Levassort

Eger
fransisken ve cappuccino rahipleri kilisesi (1758-1773)

lıntılar. Türkler'den kalma bir minare. XVII. yy. ortodoks kilisesi (XVIII. yy.'da yapılmış zengin mobilya). XVIII. yy.'dan kalma barok yapılar (kiliseler, saray, belediye konağı, din okulu). Yeniklasik katedral (1831). Müze.

EGERİ ya da **AEGERİ** (Carle VON), isviçreli vitray ressamı (Zürich 1510/1515 - *ay. y.* 1562). Weesen ve Stein am Rhein belediye saraylarının vitraylarını yaptı. 1552'de Wettingen manastırı için ve 1557'den başlayarak Muri manastırı için çalıştı. Ünü 1633'e değin süren bir vitray ressamları sülalesinin ilk üyesidir.

EGERİA. Mit. Latium nymphe'si, Pınarlar tanrıçası. Diana kültürüne bağlı olan Egeria'ya Roma'da, Capena kapısının yanında tapınılırdı. Kral Numa'nın danışmanıydı. Onun ölümü üzerine Aricia'da bir pınara dönüştürüldü.

EGERSUND, Norveç'in (Rogaland) güney-batı kıyısında liman kenti, Jaeren ovası ile Telemark dağlarının birleştiği yerde; 5 200 nüf. Fayans ve porselen yapımı. Balıkçılık.

EGERTON (Thomas), **Ellesmere** baronu, **Brackley** vikontu, İngiltere başyargıcı (Cheshire 1540'a doğr. - Londra 1617). Mary Stuart davasında önemli bir rol oynadı (1586). Dostu Essex'in başkaldırmasını önlemek için gösterdiği çabalar sonuçsuz kaldı (1601). Dürüst bir yargıçtı, James I döneminde şansölye oldu (1603 -1617) ve onun mutlakıyetçi siyasetine hizmet etti.

EGERTON (Francis), 3. **Bridgewater** dükü, ingiliz büyük toprak sahibi (1736 -1803). Yaptırdığı kanallarla ün kazandı. Manchester'da kendi arazisinden çıkarılan kömürün boşaltılması amacıyla mühendis James Brindley tarafından yapımına 1759'da başlanan Worsley kanalıyla, yapımı 1776'da tamamlanan Liverpool'daki Manchester kanalı ülke içi su ulaşımına ilişkin ilk büyük modern çalışmalar arasında yer alır.

EGERTON (Francis), 1. **Ellesmere** kontu, ingiliz siyaset adamı, yazarı, bilim ve sanat koruyucusu (Londra 1800 - *ay. y.* 1857). Canning'in öğrencisiydi. Maliye (1827), İrlanda (1828) ve savaş (1830) müsteşarı oldu. Goethe'nin *Faust*'unu çevirdi ve çeşitli edebi yapıtlar (şiirler, gezi yazıları) yazdı. Tablo koleksiyonunu sergilemek üzere Bridgewater House'da bir galeri yaptırdı.

EGESEL (Altay Ömer), türk hukukçu (Susurluk 1913 - Ankara 1986). Ankara Hukuk fakültesi'ni bitirdi (1937). Çeşitli yerlerde yargıçlık ve savcılık yaptı. 27 Mayıs hareketinden sonra kurulan Yüksek adalet divanı savcılığına atandı (1960 -1961). Yargıtay üyeliğinden emekliye ayrıldı.

EGESTA a. (lat. *egesta, egerere,* dışarı atmak'tan). Sindirim kanalını emilmeden geçerek olduğu gibi dışarı atılan maddelerin tümü. (Karşt. İNGESTA.)

EGFRİTH ya da **ECGFRİTH** (öl. Forfar yakınında 685), Northumbria kralı (670-685). Kral Oswiu'nun oğlu. Mercia'nin yükselişine engel olamadı, Pictler'e yenildi ve onlar tarafından öldürüldü.

EGGE (Peter), norveçli yazar, gazeteci ve oyun yazarı (Trondheim 1869 - Oslo 1959). Verimli bir yazar olan Egge, tüm yapıtlarında, olanca çeşitliliği içinde Norveç halkıyla, Vestland'ın dar gelirli insanlarıyla ve özellikle de, *Hansine Solstad* (1925) adlı başyapıtında büyük bir sanatın tüm inceliklerinden yararlanarak dile getirdiği Trondheim bölgesi halkıyla ilgilendi. Bu yapıt karşı karşıya kaldığı iftiraların ve kötülüklerin üstesinden gelmeyi bilen yalnız bir kadının öyküsüdür. İnce bir psikolog olan, gerçekçi ve güvenilir bir üslupla yazan Egge, romanlarının yoğun bölgeselciliği ardında, çeşitli büyük sorunları da işledi: yaşamla sanat arasındaki çatışma (*Hjaertet* [1907]), toplumsal sınıfların çatışması (*İnde i fjordene* [1920]), halk dininin köklü değerleri (*Jaegtvid og hans gud* [1924]). Önemli tiyatro oyunları arasında *l'Amour et l'Amitié* (fr. çev.) [1905] adlı komediyle *İdyllen* (1910) adlı İbsen türü bir oyun yer alır.

EGGENBURG, Avusturya'da (Aşağı Avusturya) komün, Viyana'nın K.-B.'sında; 4 000 nüf. Eski müstahkem mevkiler. XV. yy. sonundan kalma gotik üslubunda kilise (roman üslubunda iki kule). Müze (paleontoloji, tarihöncesi, folklor).

EGGER-LİENZ (Albin), avusturyalı ressam (Stribach, Lienz yakınları, 1868 - Rentsch, Bolzano yakınları, 1926). Münih Akademisi'nde öğrenim gördü, Viyana'ya yerleşti, sonra 1913'te Tirol'e döndü. Defregger'den etkilenmiş olan Egger -Lienz, yaşamların ve savaşımlarını kimi zaman alegorik bir biçimde çizdiği Tirol köylülerinin ressamı oldu (*Baharın ilk günleri, Yaşam* [1915], Bruck şatosu, Lienz yakınları). Yoğun bir yapımı olan yapıtları anlatımcılığa yakındır.

EGGERS (Bartholomeus), hollandalı heykeltraş (Amsterdam 1630'a doğr. - *ay.y.* 1692). Amiral Jacob Van Wassenaar - Obdam'ın mezarını (Lahey'de Büyük Kilise) yapan Eggers, Brandenburg seçiciprensinin hizmetinde çalıştı (Seçicilerin, Sezar'ın, Constantinus'un, Charlemagne'ın ve Rudolf von Habsburg'un Potsdam sarayı'ndaki mermer heykelleri, 1687-88).

EGGLESTON (Edward), amerikalı tanrıbilimci ve yazar (Vevay, İndiana, 1837 - Lake George, New York, 1902). Önce methodist papaz olan Eggleston din dışı bir Kilise'nin kurulmasına çalıştı. Americ Historical Association'ın başkanlığını yaptı, öğrenciler için *Beginners of a Nation* (Bir ulusu kuranlar) [1896] adlı bir tarih kitabı yazdı.

EGGMÜHL → ECKMÜHL.

EGG-NOG a. (ing. *egg,* yumurta, ve *nog,* alkollü içki'den). Alkolde ya da likörde, şeker ve sütle birlikte çırpılmış tam yumurta ya da yumurta sarısından oluşan ve üstüne hindistancevizi ekilerek soğuk ya da sıcak içilen kokteyl.

EGHİNA → AİGHİNA.

EGHİO → AİGHİON.

EGİCA (öl. Toledo 702), Vizigotlar kralı (687-702). Ervigius tarafından 680'de tahttan el çektirilen kral Wamba'nın yeğeniydi. Ervigius 687'de tahtı Egica'ya bıraktı, o da,698'e doğru oğlu Wittiza'yı tahtına ortak etti. Daha sonra yerine Wittiza geçti.

EGİDİUS ya da **AEGİDİUS,** Galya -Roma generali (öl. 464). Aetius'un yardımcısıydı, sonra Galya milis kuvvetlerinin başına geçti. Bir söylentiye göre, Saliens Frankları onu bir süre kralları olarak tanıdılar. Syagrius'un babasıdır.

EGİLL SKALLAGRİMSSON, izlandalı skald (Borg 910'a doğr. -*ay. y.* 990'a doğr.). Şiirleri, özellikle oğullarının ölümü üzerine yazdığı *Sonatarrek,* Snorri Sturluson tarafından yazıldığı sanılan *Egill'in Sagası*'nda yer alır.

EGİLONA → AİLO.

EGİNHARD, Karolenjler dönemi bilgini (Maingau, Franken, 770'e doğr. - Selingenstadt 840). Öğrenimini Fulda manastırı'nda yaptı. Charlemagne'ın sarayına girdi (796), Alcuin ile dostluk kurdu, çeşitli ve geniş bilgisiyle kısa zamanda dikkati çekti. Birçok manastırın laik başpapazı olan Eginhard, Seligenstadt yakınında Michelstadt'ta Steinbach manastırı'nı, aziz Marcellinus ile aziz Petrus'un vücutlarından kalan kutsal parçaları koymak amacıyla kurdu ve kendisi de bu manastıra çekildi. En büyük yapıtı, 830'a doğru latince olarak yazdığı *Vita Caroli Magni*'dir (Charlemagne'ın yaşamı).

EGK (Werner), alman besteci (Auchsesheim, Augsburg yakınında, 1901 - İnning -am-Ammersee, Bavyera, 1983). Frankfurt am Main'de ve Münih'te öğrenim gördü. 1936-40 arasında Berlin Operası orkestrasını, 1950-53 arasında da aynı kentteki yüksek müzik okulunu yönetti. Özellikle fransız müziğinden etkilendi (*Rameau tarzında fransız süiti,* 1949). Çok sayıda opera besteledi: *Columbus* (1933), *Die Zaubergeige* (1935; 1954'te gözden geçirdi), konusunu İbsen'in oyunundan aldığı *Peer Gynt* (1938), *Circle* (1945; 1966'da gözden geçirdi), konusunu Yeats'ın yapıtından aldığı *Irische Legende* (1955; 1970'te gözden geçirdi), konusunu Gogol'un yapıtından aldığı *Der Revisor* (1957), konusunu Kleist'ın yapıtından aldığı *Die Verlobung in San Domingo* (1963). Bale müzikleri de yazdı: *la Tentation de saint Antoine* (1947; 1952'de gözden geçirdi), *Abraxas* (konusunu Heine'nin Doktor Faust'undan aldı; 1948-49), *Casanova in London* (1969).

EGKAİNİA a. (yun. sözc.). Bir kilisenin açılışı ya da kutsanması. (Terim hıristiyanlığın ilk yüzyıllarında kullanılmıştır ve günümüzde de Ortodoks kilisesi'nde kullanılmaktadır.)

EGKELADOS. Yun. mit. Olympos tanrılarına karşı düzenlenen ayaklanmaya katılan dev; Athena, Sicilya'yı sırtına bulatarak onu ezdi. Yunanlılar, adada sıkça görülen yer sarsıntılarını Egkelados'un kıpırdanmasıyla açıklarlardı.

EGLE (Joseph VON), alman mimar (Dellmensingen, Württemberg,1818 - Stuttgart 1899). Viyana ve Berlin'de eğitim gördükten sonra Stuttgart'a yerleşti, burada Politeknik enstitüsü'nü (bu okulda profesörlük yaptı) italyan rönesansı üslubunda inşa etti (1860-1865). 1848'den beri müdürlüğünü yaptığı Dekoratif sanatlar okulu'nun binalarını da Louvre'unkine benzer bir üslupta gerçekleştirdi (1867-1870). Eklektik bir mimar olan Egle, Sankt Maria lisesi'nde ilkel gotik tarzı uyguladı (1876). Ayrıca,Württemberg'deki çeşitli kiliselerin restorasyonunu yaptı.

EGLESTONİT a. (fr. *églestonite*). Miner. Kübik sistemde doğal cıva oksiklorür.

EGLİ (Ernst Arnold), isviçreli mimar, kent tasarımcı (Viyana 1893 - Zürich 1983). Viyana Teknik üniversitesi'ni bitirdi. 1927 -1940 ve 1953-1955 arasında Türkiye'de bulundu; eğitim ve uygulama çalışmalarıyla akılcı-işlevsel mimarlık anlayışının benimsenmesinde etkili oldu. Türkiye'de bulunduğu sürelerde Milli eğitim bakanlığı danışman mimarlığı, İstanbul Güzel sanatlar akademisi yüksek mimarlık bölümü başkanlığı (1930-1936), Türk hava kurumu başmimarlığı (1936-1940), Ankara Üniversitesi Siyasal bilgiler okulu ve Orta Doğu teknik üniversitesi konuk öğretim

Ernst Egli
Sayıştay binası
Ankara

Gelişim arşivi

üyeliği (1953-1955) görevlerinde bulundu. Yapıların çevresiyle birlikte tasarlanması ve çağdaş mimarlığın uluslararası bilim ve tekniğe dayandırılması ilkelerini savundu. Türkiye'deki önemli yapıları arasında Ankara Musiki muallim mektebi (Devlet konservatuvarı), Sayıştay, Erkek ticaret okulu, Mülkiye mektebi (Siyasal bilgiler fakültesi), Atatürk orman çiftliği Marmara köşkü ve Türk hamamı, İsviçre ve Irak sefaretleri, İstanbul'da Ragıp Devres villası, Niğde, Tavas, Kızılcabölük, Yeşilyuva, Kale, Balıkesir, Edirne kent planlamaları belirtilebilir. Kitapları: *Geschichte des städtebaues* (Kent tasarım tarihi, 3 cilt) [1959-1962]; *Sinan, Baumeister der osmanischen Glanzzeit* (Sinan, osmanlı yükselme dönemi mimarı) [1976].

Giraudon

Lamoraal, Egmond kontu füzenle yapılmış desen *(Arras derlemesi)* *Belediye kütüphanesi, Arras*

EGLOG a. (fr. *églogue;* lat. *ecloga,* yun. *ekloge*'den). Kır yaşamını anlatan kısa şiir ya da aşkı konu alan diyalog ya da monolog biçiminde yazılmış şiir. (Bu sözcük önceleri Theokritos'un idillerini ve Virgilius'un *Bucolica*'sını belirtmek için kullanıldı, daha sonra Dante, Petrarca ve Boccaccio tarafından yeniden ele alındı. Robert Frost, W. H. Auden gibi çağdaş şairler aşk temasını işlemedikleri halde bu biçimi kullandılar.)

EGLOMİZASYON a. (fr. *églomisation;* çerçeveci Jean-Baptiste *Glomy*'nin [XVIII. yy.] adından). Güz. sant. Bir cam eşyanın içini yaldızlayarak süsleme.
—ANSİKL. Vatikan hıristiyan müzesi ve Torino'daki Museo Civico gibi kimi müzelerde kalemle oyulmuş ve iki cam arasına yerleştirilmiş altın varakla süslü Roma kupa altlarından parçalar vardır. XVIII. yy.'da Bohemya'da üretilmiş olan çok sayıdaki eglomizasyon ürünü cam eşyanın dip ve cidar süslemeleri çoğu zaman kabarık çizgilerden oluşuyordu. XIX. yy. başlarında estampları çerçevelemek için kullanılan ve arka tarafları yaldızlanıp boyanan camlara da "eglomizasyon camı" adı verildi; bunların kenarlarına genellikle siyah bir çizgi çekilmiş ve ince altın tellerle süslenmiştir.

EGMOND ya da **EGMONT sülalesi,** VIII. yy.'da bir Friesland kralının oğlu olan Radbod'un soyundan geldiği sanılan hollandalı aile. —Aynı soydan **Egmont** senyörü JAN I'in (öl. 1370), torunu JAN II (1385-1451), imparator Sigismond tarafından 1424'te imparatorluğun kont ve prensliğine yükseltildi; Arkel senyörü Jan'ın kızı Maria ile evlendi, ondan iki oğlu oldu: büyük oğlu ARNOLD (1410 -1473), Gelderland dükü, küçük oğlu WİLLEM I (1412-1483) **Egmont** kontu oldu. —Willem I'in büyük oğlu JAN III (Hattem 1438-Egmont 1516), imparatorun Hollanda, Zeeland ve Friesland stathouderi (vali) oldu. —Oğlu JAN IV (öl. 1528), Gavre kontesi Françoise de Luxembourg ile evlendi, bu evlilikten LAMORAAL (1522-1568) [Bk. özel mad.] dünyaya geldi. —Jan IV' ün dördüncü kuşaktan torunu PROCOPİUS FRANÇOİS'nın (öl. 1707) ardılı olan yeğeni Bisaccia dükü Procopio Carlo Pignatelli, dük Nicolas'ın oğluydu. Sülalenin *Buren dalı,* Egmont kontu Willem I'in ikinci oğlu Buren kontu Frederik **Egmont'** tan gelir. —Willem I'in torunu Buren kontu MAXİMİLİAN (öl. Brüksel 1548), alman protestanlarına ve Fransa kralı François I'e karşı imparator Karl V adına savaştı. —Kızı, Buren kontesi ANNA **Egmont,** Hollanda stathouderi Nassau'lu Willem'in ilk karısıydı.

EGMOND (Karel Van —), **Gelderland** dükü (Gavre 1467 - Arnhem 1538). Babası Gelderland dükü Adolf'u yenerek tutsak alan Atak Charles'ın kazanılmış haklarına Avusturya imparatoru Maximilian sahip çıktığı için Karel, Gelderland'ı elde edememişti. Fransa'nın da desteğiyle, 1492'den 1528'e kadar düklüğü için durmadan savaştı, birkaç kez onu ele geçirip yine kaybetti. Gorinchem antlaşması (1528), Karel'e, Karl V'in metbuluğu altında düklüğün egemenliğini sağladı, ancak Karel erkek vâris bırakmadan ölürse düklük Karl V'e kalacaktı. İmparatorun düşmanlığından tedirgin olan Karel, 1534 -1537 arasında düklüğünü Fransa'ya bırakmak için bazı girişimlerde bulunduysa da başarılı olamadı; Karel ölür ölmez Karl V, Gelderland'ı işgal etti.

EGMOND (Lamoraal, *—kontu*), **Gavre** prensi, XVI. yy.'ın en iyi komutanlarından biri (La Hamaide, Hainaut, 1522 - Brüksel 1568). Cezayir kuşatmasında (1541) Karl V'in dikkatini çekti, 1554'te İspanya kralı Felipe II'nin Mary Tudor ile evlenmesine aracılık yaptı, Saint-Quentin ve Gravelines savaşlarında (1557-58) yararlıklar gösterdi. Felipe II kendisini Flandres genel komutanlığına ve danıştay üyeliğine atadı. Fakat, Hoorne kontuyla Orange prensi Nassau'lu Willem'den destek gören Egmond, çok geçmeden, kardinal Granvelle'in otoritesine karşı çıktı. Bundan sonra Egmond, Hollanda'yı sarsan bunalımda ön planda bir rol oynadı. Hoorne ve Orange tarafından zorlandığı halde, Felipe II'ye karşı girişilen ayaklanmaya katılmayı reddettiyse de 1567'de Alba dükü tarafından tutuklandı; ertesi yıl "Kargaşalıklar konseyi"nce ölüme mahkûm edildi ve Brüksel'in büyük meydanında, Hoorne kontuyla birlikte boynu vuruldu.

EGMONT (John PERCEVAL, *—kontu*) → PERCEVAL.

EGMONT dağı, Yeni Zelanda'da yanardağ. En yüksek noktası (North İsland' ın batısında) 2 518 m'dir. Karla kaplı iki koniden oluşan, kayak ve turizm merkezi Egmont dağı, bir ulusal parkın içindedir.

Egmont kontu, Goethe'nin 5 perdelik düzyazı trajedisi (1788); Beethoven bu yapıtı için bir sahne müziği bestelemiştir (1810). Aşağılanmış özgürlüğün simgesi olan Egmont kontu, uğruna savaştığı Brüksel halkı tarafından terk edilir ve Alba dükünün entrikalarına kurban giderek ölür.

EGMONT sülalesi → EGMOND.

Egnatia *(via).* Esk. coğ. Balkan yarımadasını aşan Roma yolu; *Dyrrachium*'dan (Draç) başlar, *Lychnidus* (Ohrid), *Heraclea* (Bitola) ve *Pella*'dan geçerek Selanik'e ulaşırdı. Romalılar'ın Doğu ile askeri ve ticari ilişkileri bakımından çok önemli bir yoldu.

EGNATİUS (Marius), samnit general, toplumsal savaş sırasında Venafrum'u ele geçirdi ve iki Roma piyade bölüğünü yok etti. Lucius Julius Caesar'ın ordusuna meydan okudu ve kısa bir süre sonra öldürüldü (İ.Ö. 89).

EGO a. (lat. *ego,* ben'den). Psikan. "Ben" anlamına gelen freudcu *Ich* teriminin alışılmış ingilizce-amerikanca çevirisi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Sos. antropol. Bir akrabalık çözümlemesinde, başvuru olarak alınan özneyi belirten terim. Buradan yola çıkılarak öznenin evlilik ve babadan akrabalık ilişkileri saptanır.
—ANSİKL. Psikan. Amerikan psikanaliz okulu "Ego psychology" (E. Kris, H. Hartmann ve R. Loewenstein tarafından temsil edilir ve Anna Freud da bu okula bağlanabilir), bu kavramı gerçekliğe uyum sağlama açısından, öznenin merkezi sayarak derinlemesine incelemiştir. *Ego psychology*'nin dayandığı kitap, H. Hartmann'ın *Ich-Psychologie und Anpassungs problem* (Ben ruhbilimi ve uyma sorunu) adlı yapıtıdır (1930). H. Hartmann, S. Freud'un 1920'den sonraki çalışmalarından hareket eder. Oysa Freud' un bu çalışmaları, ilk araştırmalarının yoğunlaştığı o ve itkilerin incelenmesinden uzaklaşarak, ben ve benim savunma düzeneklerine gitgide daha büyük bir önem verir.

EGOFONİ a. (fr. *égophonie;* yun. *aiks, aigos,* keçi. ve *phonos,* ses'ten). Pnömol. Plörezi ya da pnömoni hastalıklarında göğüs kafesi dinlendiğinde duyulan ve keçi sesini andıran ses.

EGOİST sıf. (fr. *égoïste*). Yalnızca kendini, kendi çıkarlarını düşünen; bencil.

Egoist *(The),* Meredith'in romanı (1879). Genç ve zengin taşra soylusu Sir Willoughby Patterne bir yaşam sınavı verir; bencilliğine dayanamayan iki genç kız tarafından reddedildikten sonra, onu sevmeyen bir üçüncüsü tarafından kabul görür. İkinci nişanlısı Clara, Patterne'den ayrıldıktan sonra olgunlaşır ve kişiliğini bulur.

EGOİSTLİK a. (fr. *égoïste*'den). Yalnızca kendini, kendi çıkarlarını düşünme; bencillik.

EGOİZM a. (fr. *égoïsme*). Bencillik.

Ego psychology, amerikan psikanaliz okulu. (→ EGO.)

EGOSANTRİZM a. (fr. *égocentrisme*) → BENMERKEZCİLİK.

EGOTİZM a. (ing. *egotism;* lat. *ego, ben*'den). Ed. Stendhal tarafından, bir yazarın kendi kişiliğine ilişkin olarak yaptığı çözümsel incelemeyi belirtmek için kullanılan terim.

EGREMONT (Charles, *—kontu*) → WYNDHAM (Charles).

EGRİ (Susanna), macar asıllı italyan kadın dansçı, koregraf ve eğitici (Budapeşte 1926). Budapeşte Operası'nda yetişti. 1947'de İtalya'ya gidince H. Kreutzberg, M. Wigman, B. Kniaseff, K. Jooss ve Preobrajenska ile çalıştı. 1952'de Amsterdam'daki Ballet der Lage Landen'in koregrafı oldu. Ertesi yıl konuk sanatçı olarak Amsterdam Operası'na davet edildi. Aynı yıl Torino'da bir okul açtı. Öncülük ettiği festivallerde (Spoleto, 1963; Les Baux-de-Provence, 1965) ve televizyonda (İtalia ödülü, 1963), kimi yapıtları ilk kez yorumladı: *l'Attesa* ("Mezzogiorno"nun ortaya koyduğu sorunlar); *Sinfonia classica,* 1961; *Cavalleria Rusticana,* 1963. Debussy'nin 50. ölüm yıldönümü dolayısıyla 1968'de *Anne Frank'ın hatıra defteri*'nden yararlanarak *la Boîte à joujoux* adlı yapıtı ve televizyon için bir koregrafi gerçekleştirdi. Ayrıca Spontini' nin *Agnes von Hohenstaufen* (1974) adlı operasını koregrafiledi, J.-J. Rousseau' nun *le Devin de village* adlı opera-komiğini koregrafileyerek sahneye koydu (Torino, 1979).

EGTESİS, Antikçağ'da toprak, ev satın alma ve sahibi olma hakkı anlamına gelen yun. sözc. Bu ayrıcalık yunan sitelerinde yurttaşlara ve kimi zaman da halk kararnamesi yoluyla bazı seçkin yabancılara verilirdi.

EGUİA (Francisco Ramón DE), ispanyol general (Durango, Vizcaya, 1750 - Madrid 1827). Napoléon ordularına karşı savaştı. Bakanlık yaptı, Yeni Castilla, sonra Granada birliklerinin komutanlığına getirildi; meşrutiyetçilere karşı çok acımasız davrandı. 1820'de Fransa'ya sürüldü, 1823'te Angoulême düküyle birlikte İspanya'ya döndü.

EGUİLAZ (Luis DE), ispanyol oyun yazarı (Sanlúcar de Barrameda 1830 - Madrid 1874). Konularını tarihten ya da çağdaş gerçeklikten aldı ve birkaç türde yapıt verdi: hem romantik, hem de modern güçlü bir üslupla tarih romanları yazdı ve daha sonraları tümüyle tiyatroya döndü. Tarihsel dramlarıyla bu alanda büyük başarılar kazandı (*Una aventura de Tirso,* 1855; *La vaquera de la Finojosa,* 1858). Dramlarında, kimi zaman ahlakçı eğilimler ağır basar (*La Cruz del matrimonio,* 1860; *Verdades amargas,* 1863). Eguilaz, ayrıca bir operet librettosu (*El molinero de Subiza,* 1870) yazmıştır.

EGUISHEIM, Fransa'da (Haut-Rhin) komün, Vosges'ların kenarında uzanan tepelerin eteğinde; 1 461 nüf. Alsace bağlarında güzel görünümlü köy. Bu tahkimli eski site, XII. yy.'a kadar, aile üyeleri arasında papa Leo IX'un yer aldığı güçlü bir kontluğun merkeziydi. Birçok eski ev ve Eguisheim şatosu'nun kalıntıları.

EGUREN (José María), perulu şair (Lima 1882 - *ay. y.* 1942). Zarif, müzikli, belli belirsiz anımsatmalar ve gerçekdışı varlıklarla dolu bir şiirin yaratıcısıdır (*Simbólicas*, 1911; *La canción de las figuras*, 1916; *Sombras*, 1920; *Rondinelas*, 1929).

EGUTÖR a. (süzücü anlamında fr. *égoutteur*). Kâğ. san. *Egutör valsi*. SÜZME* VALSİ'nin eşanlamlısı.

EGZAMA a. (yun. *ekzama, -atos*, üstünde kaynatmak'tan). **1.** Çeşitli nedenlerle ortaya çıkan ve çeşitli görünümde olabilen kaşıntılı deri hastalığı. (Başlıca özelliği, kızarık deri üzerinde beliren kabarcıklardır.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** *Kenarlı Hebra egzaması*, apışarasında ve uylukta görülen mantar hastalığı. (Bir dermatofitondan [*Epidermophyton floccosum, Trichophyton rubrum, T. interdigitale*] ileri gelen kenarlı egzama erkeklerde daha sık görülür. Kaba etin iç yüzünde, kenarları girintili çıkıntılı, ortası daha soluk, kırmızı lekelerle ortaya çıkar. Lekeler bir yanda ya da iki yanda olur, kaşıntılıdır ve kenarları kabarcıklarla sınırlıdır. Mantar ilaçlarıyla tedavi edliir.) || *Seboreli egzama*, seborenin görüldüğü bölgelerde yerleşen kırmızı, pullu, yağlı görünümlü lezyonları içeren deri hastalığı. (Seboreli egzama, saçlı deride ve bunun kenarlarında, alında [seboreli kask], kaşların üzerinde ya da aralarında, burun-yanak oluklarında, kulak arkası girintilerde, kulak yolunda, göğüs kemiğinin orta yerinde [seboreli madalyon] görülür. Bazı egzamamsı [egzamatit] deri hastalıkları ile sınırları pek belirsizdir. Tedaviden kolaylıkla sonuç alınabilir [indirgenler, özellikle yerel kortikoitler] fakat bu egzama tipi bir hastalıktan fazla bir durumu belirttiğinden yinelemeler her zaman olasıdır.)

—ANSİKL. Egzama deri hastalıklarının en sık görülenidir. Şekilleri ne olursa olsun, üstderide dokusal bir birime her zaman rastlanır: *ekzoseroz* ve *sponjioz* (süngerleşme). Malphigi mukoza cisimcikleri oluşan sıvıyı emer, hücreleri birbirinden ayırır, sonra desmozomlarda hücreleri birleştiren bağlantıları koparır ve üstderinin içinde kabarcık oluşmasına yol açar. Böylece egzama birçok evreden geçer: kızarıklık, kabarcıklanma, akıntı ve (kabarcıklar kuruduktan sonra) parlaklık ve pullanma.

Fakat bu evrelerin hepsi birden bulunmayabilir, çoğu zaman bunlardan biri üstün durumdadır. Egzama akut olabileceği gibi (genellikle akıntılı ve çok kaşıntılı) süreğen de olabilir (o zaman daha çok kızarık ve pullu, zaman zaman kabarcıklı ve değişik şiddetle kaşıntılı).

Yer yer madeni para biçiminde olabileceği gibi yaygın da olabilir. Bazı yerleşim bölgeleri karakteristiktir. Ellerde disidroz* görünümündedir. Memelerdeki egzama her zaman çift taraflıdır ve çoğu zaman bir uyuz belirtisidir. Memede, bir yanda egzamaya benzer bir deri hastalığı görüldüğünde Paget deri hastalığı akla gelmelidir (kanser hastalığı).

Genellikle iki tip egzama vardır: yapısal egzama *(atopi egzaması)* ve edinsel egzama. Edinsel egzama ya bir iç etmene karşı duyarlılıktan (nispeten ender rastlanır, çünkü iç etmenlerden doğan deri hastalıkları çoğunlukla kurdeşen biçiminde ortaya çıkar) ya da bir dış etmene karşı duyarlılıktan ileri gelir [*temas egzaması*]. Aslında ayırım kesin değildir, çünkü temas egzamasının ortaya çıkması için genellikle önceden hazırlıklı bir bünye gereklidir.

Atopi egzaması genellikle meme çocuklarında görülen egzama tipidir. 3 aylığa doğru ortaya çıkar ve ilk olarak yüzden başlar. Evrimi belirsizdir. 2 ya da 7 yaşlarında kesin olarak iyileşebildiği gibi, büyük çocukta ve yetişkinde yavaş yavaş süreğen hale de gelebilir. Bazen astım gibi başka alerjik hastalıklar buna eşlik edebilir.

Temas egzamaları sayıca çok fazladır ve çoğunlukla mesleklere bağlıdır. (→ MESLEKİ DERİ* HASTALIKLARI.)

Egzama, zamansız uygulanan bir ilaç yüzünden de ortaya çıkabilir (kükürt, cıva, antihistaminikler, sülfamitler, penisilin, vb. ile yapılmış tozlar ya da merhemler).

Ev kadınlarında görülen egzama (el egzaması) çamaşır suyundaki potasyum bikromata, çeşitli çamaşır sularına, hatta lastik eldivenlere bağlıdır.

En sık görülen temas egzamalarından biri kozmetiklerden ve saçboyasından (→ PARA *grubu*) ileri gelir. "Güzellik müstahzarları", özellikle kokulu oldukları zaman, sayısız yüz egzamalarına neden olabilirler. Tırnak cilasının bu alanda özel bir yeri vardır, tırnaklarda egzama yapmaz, ama gözkapaklarında yapar.

Giysilerin yaptığı egzamalar genellikle kauçuktan ve sentetik dokumalardan ileri gelir (oysa, asıl neden boyadır, özellikle siyah, mavi ve yeşil renkli boyalar, yoksa hep söylendiği gibi kumaş değil). Boyundaki egzama çoğunlukla yüksek yakalı hırka giyilmesinden ileri gelir. Ayak egzaması ayakkabılardan ileri gelebilir (deri, boya, cila ya da yapıştırıcı). Madenler (özellikle nikel) bir temas egzamasına neden olabilir (saat bileziği, zincir, vb.). Deri testleri bazen temas egzamasının nedenini ortaya çıkarabilir.

Enfeksiyon egzamaları mikrop ya da mantar kökenlidir. Ama enfeksiyon mu egzamaya neden olmuştur, yoksa enfeksiyon mikrop kapan egzamanın mı sonucudur, kestirmek zordur.

• *Tedavi*. Akut evrede eski ilaçlar hâlâ değerlerinden bir şey yitirmemişlerdir: ıhlamur ile ıslatmalar, suyla tutulmuş hamur ya da benzoini olmayan taze domuz yağıyla (kasaplardan alınacak domuz yağı) hazırlanmış hamur kompresleri, ellerde önemli bir akıntı varsa % 2 gümüş nitrat eriyiği sürme. Pullanma evresinde indirgenler (ihtiyol, katran) kullanılır. Yerel kullanılan kortikoitler çok büyük yarar sağlar (kıllı bölge ya da kıvrımlarda losyonlar, ıslak bölgelerde kremler, kuru bölgelerde merhemler), ama yüzde, flüorlu olmayanları yalnız kısa sürelerle ve çok büyük ihtiyatla kullanılmalıdır.

Genel tedavi, özgül olsun olmasın duyarsızlaştırmayı öngörür. Antihistaminikler, özellikle kaşıntıya karşı, çok yararlıdır. Genel kortizon tedavisine ağır olgularda başvurulur, tedavi kesildikten sonra çoğunlukla hastalık yine tekrarlar. Bazı kaplıcalarda yapılan banyolar yararlı olabilir.

—Vet. Hayvanların çeşitli deri hastalıkları yanlış olarak "egzama" adı altında toplanır. Deride kızarıklık ve kabarcıklarla ortaya çıkan egzama çoğunlukla alerjik kökenlidir. Hayvan kaşınarak lezyonları ağırlaştırır, bakım olmadığı zaman bunlar mikrop kapar. Son evrede deri kalınlaşır ve kabuklanır. Tedavi tamamen yereldir. Kortikoitler kaşıntıyı giderebilir. İdeal tedavi alerjeni meydana çıkarmak ve organizmayı duyarlılığından kurtarmaktır.

EGZAMALAŞMA a. Der. hast. Bir deri lezyonunun egzamaya dönüşmesi. (Egzamalaşma, deri hastalıklarına uygun olmayan yerel bir tedavi uygulanması [sülfamitli tozlar, penisilinli merhemler, yapay antihistaminik ve anesteziklerle yapılan merhemler, vb.] yüzünden sık görülen bir karmaşadır.)

EGZAMALAŞMAK gçz. f. Der. hast. Egzamaya dönüşmek, egzama halini almak

EGZAMALI sıf. Egzaması olan.

EGZAMAMSI sıf. Der. hast. Egzama görünüşünde olan.

EGZAMATİT a. (fr. *eczématide*). Egzamaya benzeyen, ama onun gibi akıntı yapmayan pullu kızartılı deri hastalığı. (Eşanl. PARAKERATOZ.)

—ANSİKL. Egzamatitler sık görülen lezyonlardır; sınırları belirsiz olmakla beraber ortak bir dokusal birlik görülür (parakeratoz). Bunlar genellikle nokta biçiminde lekeler ya da değirmi plaklar halinde, az ya da çok yaygın, tek ya da çok sayıda olabilirler. Görünümlerine göre çeşitli adlar alırlar: *pitiryazimsi* egzamatitler (yüzde olanlar çocuk çakmaklarıdır; vücutta olanlar Gilbert pembe pitiryazisine benzetilebilir), *psoriyazimsi* egzamatitler (psoriyazis [sedef hastalığı] ile ayırt edilmeleri güçtür), *şekilli* egzamatitler (sebore bölgelerinde yerleşirler), *follikülü* egzamatitler (merkezlerinde bir kıl bulunur ve frenginin ikinci dönem lezyonları ile karıştırılabilirler), vb.

EGZERSİZ a. (fr. *exercise*'den). Bir işi daha iyi ve daha kolay yapmak için yapılan çalışma; alıştırma.

—Kamu mal. *Egzersiz yöntemi*, farklı dönemlerde gerçekleşmiş olsa bile, bir bütçenin gelir ve giderlerinin, o bütçenin ilgili olduğu döneme aktarılıp gösterilmesi. (Bütçe devresinin kapanması konusunda klasik olarak kabul edilen iki yöntemden biridir. Öteki ise jestion* yöntemi dir.)

EGZİSTANSİYALİST a. (fr. *existentialiste*) → VAROLUŞÇU.

EGZİSTANSİYALİZM a. (fr. *existentialisme*) → VAROLUŞÇULUK.

EGZO- ya da **EKSO-** dışında anlamında yun. *ekso*'dan. Bazı sözcüklerin oluşumunda yer alır.

EGZOBAZ (fr. *exobase*). Gezbil. Üst sınırından sonra atomlar arasındaki çarpışmaların göz ardı edilebilecek düzeye indiği atmosfer katmanı.

EGZOGAM sıf. (fr. *exogame*).Etnol. DIŞTANEVLİ'nin eşanlamlısı.

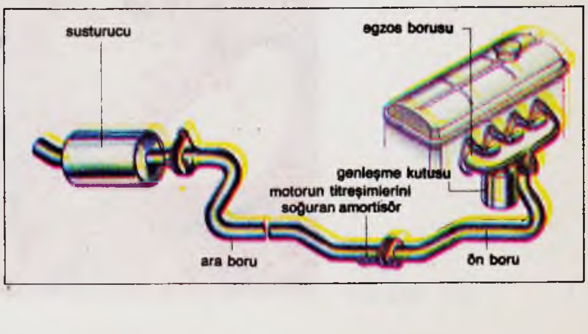
EGZOGAMİ a. (fr. *exogamie*). Etnol. DIŞTANEVLENME'nin eşanlamlısı.

EGZOJEN sıf. (fr. *exogène*). Yerbil. DIŞKÖKENLİ'nin eşanlamlısı.

EGZOS a. (ing. *exhaust*'dan). Isıl mot. Isıl bir motorda yanma gazlarının, buhar makinesinde genişleyen gazların ya da pnömatik bir güç devresinde boşaltılan havanın atmosfere atılması. (Bu sırada oluşan gürültü, egzos deliğine takılan bir susturucuyla azaltılır.) [Bk. *ansikl.* böl.] || Bu atmayı sağlayan düzenek: *Bir motorsikletin egzosu*. || *Serbest egzos*, susturucu taşımayan egzos. —Eski otomobillerde egzos gazlarını susturucudan geçmeden atmaya yarayan düzenek.

—ANSİKL. Isıl mot. Dört zamanlı çevrime göre çalışan patlamalı ya da içten yanmalı bir motorda egzos bu çevrimin sonuncu zamanıdır. Silindir çıkışında yanma gazları, egzos borularından ve yön değiştirici perdeler içeren susturucudan geçerek genleşmelerini tamamlayıp soğuduktan sonra atmosfere ulaşır. Böylece atmosferde gaz darbesinin basıncı çok düşer, dolayısıyla gürültü azalır. Susturucu, gazla-

patlamalı bir motorda egzos

Lauros-Giraudon

Faslı şef Kaid reis (1837) Delacroix
Güzel sanatlar müzesi
Nantes

EGZOTİZM

Lauros-Giraudon

Paul ile Virginie
XIX. yy. renkli gravürü
Afrika ve okyanus sanatları müzesi
Paris

rın serbest geçişini engellediğinden motorda belli ölçüde bir güç kaybına yol açar. Bu kaybın, zararlı gaz yayımını azaltmak için düşürülmesi gerekir; bütün dünyada egzos gazı yayımı, karbonmonoksit (CO), yanmamış hidrokarbon, azotoksit (NO) ve sülfat oranları bakımından gittikçe katılaşan yönetmeliklere bağlanmaktadır. Bu yönetmelikler, kimi ülkelerde (ABD, Kaliforniya) çok ağırdır; dolayısıyla, egzos sistemlerinin, bu zararlı gazları yansızlaştıracak kataliktik artyanma sistemleriyle donatılması zorunludur.

Egzos, buhar makinesinde çevrimin son evresini oluşturur. Buhar böylece kondansöre, alçak basınçlı bir silindire, karşıt basınçlı ısıtma aygıtlarına ya da atmosfere gönderilir.

EGZOSÇU a. İçten yanmalı motorlarda egzos düzenini yapan, onaran usta.

EGZOSFER a. (fr. *exosphère*). Gezbil. Bir gezegen atmosferinin, egzobaz üzerinde yer alan bölgesi; bölgedeki hafif atomlar çekim alanından kurtularak gezegenlerarası ortama doğru kaçabilir. (Yer egzosferinde, 500 km yükseltinin üstünde cm^2'de ve saniyede milyonlarca hidrojen atomunun kurtulması sonucu oluşan bir akı vardır.)

Lauros Giraudon

Vairumati (1897)
Gauguin
Louvre müzesi, Paris

EGZOSKOPİ a. (fr. *exoscopie*). Yerbil. Morfoskopinin, kırıntılı tane yüzeyinin mikroskobik incelemesinden oluşan ve onun ayrışma, taşınma, vb. çökelleşme sürecini saptamaya sağlayan bölümü.

EGZOTİK sıf. (fr. *exotique*'ten). Yabancı ve uzak ülkelere özgü, oradan kaynaklanan ve kendine özgü niteliğiyle belirginleşen şey için kullanılır: *Egzotik bitkiler. Egzotik ürünler. Egzotik danslar* (Eşanl. YABANCIL.)

EGZOTİZM a. (fr. *exotisme*). **1.** Uzaklardaki yabancı ülkelerin törelerini, insanlarını ya da manzaralarını anımsatan şeylerin özelliği: *Bir manzaranın egzotizmi. Egzotizm dolu bir roman.* **—2.** Egzotik şeylere duyulan ilgi: *Egzotizm bir edebiyat, sanat modasıdır.* (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. "Egzotizm" terimi XIX. yy. Avrupası'nda, uzaklarda yaşayan insanların sanat biçimlerine ve geleneklerine duyulan ilgiyi belirtmek için kullanıldı; ama, egzotizmin kendisi Yeni Dünya'nın keşfinden beri vardır. Portekizliler'in Uzakdoğu'dan getirdikleri şaşırtıcı eşyalar daha o zamanlarda aranmakta ve gezginlerin yazdıkları hikâyeler büyük bir merakla okunmaktaydı. Yeni bir dünyanın keşfi düş gücünü harekete geçirdi. Bunun sonucu olarak, iyi ve erdemli doğa teması ortaya çıktı. Ancak Amerika, serüven merakını kamçılasa da, o sıralarda koleksiyoncuların işine yarayacak bir şeyler sunamadığı için bütün dikkat Doğu'ya çevrilmişti. Hindistan şirketi'nin getirdiği değerli yüklerin Avrupa'da ilgi görmesi tüm sanat dallarına esin kaynağı oldu: çin ve japon porselenleri, kadife ve ipeklileri, lakeleri taklit edildi, çinişi XVIII. yy. sanatının temalarından biri durumuna geldi. Van Loo, Leprince, Lancret ise daha çok türk ve rus uygarlıklarına ilgi duydular. Montesquieu yaşlı Avrupa'ya bilgeliği öğretmek için kahraman olarak bir İranlı'yı seçti. Böylesine zengin bir konuyu romantizm de bir kenara itmeyecekti. Bernardin de Saint-Pierre ve Chateaubriand, kahramanlarını Hint okyanusu'na ve Amerika'ya gönderdiler. Delacroix, Dehodencq, sonra Fromentin Afrika'yı, Decamps Türkiye'yi (→ DOĞUCULUK) yeğlediler. Polinezya, Gauguin için gerçekliğe dönüş anlamını taşımaktaydı. Le Douanier Rousseau, Apollinaire gibi, esinini düşsel bir savandan alırken, E. de Goncourt ve Louis Gonse için Japonya ve Çin bir edebiyat temasından çok, bir inceleme konusu oldu. Fovlar ve kübistler zenci sanatına, gerçeküstücüler de okyanus sanatlarına, Amerika ya da Karayib yerlilerinin sanatlarına merak sardılar.

Böylece bir moda zinciri haline gelen egzotizm, batı düşüncesini zenginleştirdi. Bu akım, XIV.-XVI. yy. arasında arap kültürünün, daha önceleri de, yani erken Ortaçağ'dan XIII. yy.'a kadar antik geleneklerin temsilcisi olan Doğu Bizans'ın üstlendiği rolü oynadı.

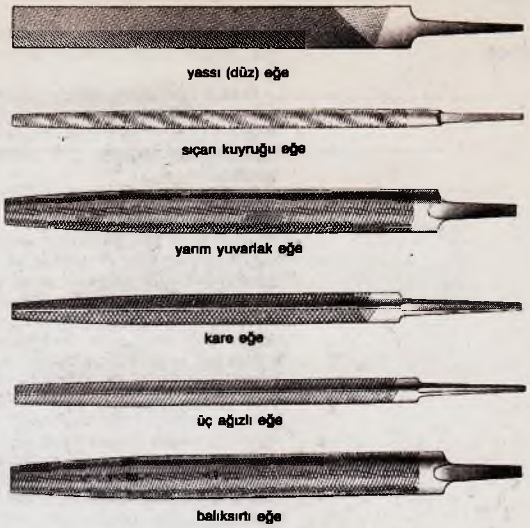
—Ed. Egzotizm yabancı ülkeleri yadırgatıcı yönlerini vurgulayarak anlatır. Aynı zamanda bilinmeyene ve Batı uygarlığının dışına bir kaçıştır; bu bakımdan anketlerden, gezi anlatılarından ayrılır ve çoğunlukla şiirsel bir mit (örneğin D. H. Lawrence'in Meksikası) yaratır.

EĞDİRMEK → EĞMEK.

EĞE a. Al. tak. **1.** Sürtme devinimiyle metalleri, tahtayı vb. kesmeye, alıştırmaya, parlatmaya yarayan, üzerine diş açılmış, suverilmiş, uzun ve dar, çelik el takımı. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Kesme işlemlerinde kullanılan uzun kuyruklu, sapsız küçük törpü. **—3.** *Eğe başlığı,* dirsek biçiminde bükülmüş iki metal parçadan oluşan ve diş derinliğini ayarlamak için eğe kuyruğunu tutmaya yarayan bir tür başlık. ‖ *Eğe dişi açma,* bir eğenin dişlerini oluşturma. ‖ *Eğe kılavuzu,* düşey yönde devingen bir çatal içeren ve eğe sapını tutarak düz eğelemeyi öğretmeye yarayan aygıt. ‖ *Çapraz ağızlı eğe dişi,* derin tabanlı, aralıklı ve birbirine koşut dişlerden oluşmuş

egzotizm
Henri Rousseau: Bakir orman, kadın ve hayvanlar
Museum of Modern Art, New York

başlıca eğe türleri ve kesitleri

iki demet kesişecek biçimde açılan diş düzeni. || *İnce eğe,* birbirine oldukça yakın (0,3 mm), küçük dişleri olan ve duyarlı işlerde kullanılan eğe. || *İnce eğe dişi,* yüksekliği çok küçük olan eğe dişi. || *Kaba eğe,* diş aralıkları (standartlara göre) 1 mm olan kilitçi, saatçi ya da tesviyeci eğesi. || *Kaba eğe dişi,* tabanı derin, aralıkları geniş olan diş düzeni. || *Tek ağızlı eğe dişi,* eşit aralıklı, birbirine koşut tek tür dişlerden oluşan diş düzeni.

—Dişç. cerr. *Kanal eğesi,* dişlerin kök kanallarını geçirgen hale getirmek ve genişletmek için kullanılan alet.

—Kuyumc. Kuyumculukta, düzeltme işlemlerinde kullanılan bir tür törpü. (Düz eğe, balık sırtı eğe, yuvarlak eğe, sıçan kuyruğu eğe, üç köşe eğe gibi türleri vardır.)

—Marangl. Rendeyle perdahlanamayan eğimli küçük parçaları düzeltmede, testere ve sistireleri bilemede kullanılan,yüzü dişli çelik bir lama ve ahşap saptan oluşan el takımı. (Eğenin kesici dişleri tek ya da çift yönlü, bir başka deyişle çapraz olabilir.) || *Balıksırtı eğe,* alıştırma ve kaplama testereleri gibi ince dişli testereleri bilemede kullanılan, bir yüzü düz öteki yuvarlak çapak alma eğesi. || *Lama eğesi,* keskin kenarların ve ayırtların kırılmasında kullanılan dikdörtgen kesitli eğe. || *Saman eğesi,* yuvarlak, budaklı ya da düğümlü parçaların düzeltilmesinde kullanılan, tek kesimli, yay dişli eğe ya da törpü. (Bu eğe ağacın suyuna dik yönde vurulur.)

—Nalbantl. Nalların pürüzlerini ve mıh deliklerinin çapaklarını tesviyede kullanılan düz, yuvarlak ya da balıksırtı dişli alet.

—Sepetç. *Eğri eğe,* sepetçinin sorgun kabuğunu soymak ve sapları inceltmek için kullandığı metal (kimi kez taş) eğe.

—ANSİKL. Al. tak. Bir eğenin ayırtedici özellikleri uzunluğu (10 ile 35 cm arasında), profili ve diş yapısıdır. Kullanılan eğe türleri şunlardır: *yassı (düz) eğe,* yüzleri düzdür; *yarı yuvarlak eğe,* bir yüzü düz, diğeri yuvarlaktır; *sıçan kuyruğu eğe,* silindire yakın konik bir gövdesi vardır; *kare eğe,* kare kesitlidir; *üç ağızlı eğe,* üçgen kesitlidir; *balıksırtı eğe,* iki kenarı da kesme işlevi gören, çok uzun bir eğe türüdür.

Eğe diş yapısı, *tek ağızlı* ve *çapraz ağızlı* olabilir; tek ağızlı olanlar yumuşak metalleri işlemede, çapraz ağızlı eğelerse çelik parçaları eğelemede kullanılır. Tahta malzemenin kabası törpüyle alınır. İşlem, törpüye oranla daha ince dişli, daha iyi parlatma sağlayan bir eğeyle tamamlanır.

Bir eğenin diş aralıklarının, kaldırılacak talaş miktarıyla ve eğelenmiş yüzey için istenen düzgünlükle uyumlu olması gerekir; bu aralıklar aşağıdaki düzeylerde açılır: *kaba diş* 1,5 ile 2 mm; *normal kaba diş,* 1 mm; *yarı ince diş* 0,5 mm; *ince diş* 0,3 mm, *çok ince diş* de 0,1 mm.

Mikromekanikte kullanılan küçük boyutlu, çok ince eğelere *cenevre eğesi* (saatçi eğesi) adı verilir.

Freze eğeleri denilen bazı eğeler bir kenardan diğerine uzanan sürekli kesici ayırtlar taşır ve bir tığ gibi çalışır; özel bir takım taşıyıcı üzerine gerilerek takılır.

EĞE a. KABURGA'nın eşanlamlısı.

EĞELEMEK g. f. *Bir şeyi, bir metali vb. eğelemek,* onu inceltmek, oymak, kesmek için bir eğe ile törpülemek, pürüzlerini yok etmek vb: *Anahtarı eğelemek. Mahkûm pencere demirlerini eğeleyerek kesmeyi başarmış.*

—Marangl. Eğeyle bir parçayı düzeltmek, perdahlamak, bir aleti bilemek. (Perdahlanacak yüzeye koşut tutulan eğe, sap ve ucundan bu yüzeye dik ve koşut yönde iki kuvvet uygulanarak ileri doğru yürütülür.)

◆ **eğelenmek** edilg. f. Eğelemek eylemine konu olmak.

EĞELENMEK → EĞELEMEK.

-EĞEN → -AĞAN.

EĞER bağ. (fars. *eger*'den). Koşul cümlesinin başına getirilerek koşulu güçlendirmek için kullanılır; şayet: *Eğer beni beklersen, birlikte gideriz. Eğer yağmur yağmazsa, öğleden sonra yola çıkarız.*

EĞERCİ, Zonguldak'ın Devrek ilçesine bağlı bucak; 14 825 nüf. (1990); 13 köy. Merkezi *Eğerci,* 2 393 nüf. (1990).

EĞERCİ, Sıvas'ın Gemerek ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 3 428 nüf. (1990). Belediye.

EĞERÇİ ilg. (fars. *egerçi*). *Esk.* Her ne kadar, gerçi: *"Eğerçi bellisin benim katımda / Bir sır olsa gerek bu ilk atımda"* (Y. K. Beyatlı).

EĞERMEK → EĞREMEK.

-EĞİ → -AĞI.

EĞİÇ a. (*eğmek*'ten *eğ-i-ç*). Meyve koparırken dalları aşağı çekmeye ya da kovandan bal almaya yarayan ucu eğri araç.

EĞİK sıf. **1.** Yatay ya da dikey bir düzleme, bir çizgiye göre onunla açı oluşturacak biçimde duran; meyilli. **—2.** Bükük: *Başı öne eğikti.*

—Anat. Vücudun bakışım düzlemine paralel olmayan yönlere doğru hareket yaptıran çeşitli kaslara denir. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Bot. Eğiklik gösteren organa denir.

—Dilbil. *Eğik durum,* fiile göre, ikincil olarak nitelenen işlevleri dile getiren durum (başlıca işlevler olarak ele alınan özne ve dolaysız nesnenin karşıtı).

—Dülg. *Eğik geçme,* düşey bir ahşap parçasını (ara dikme) eğik bir parçayla (çapraz kuşak) birleştirme. (İnşaatlardaki

Bk. resim sayfa 3548

çatkılarda kullanılan bu geçme türünde zıvana dili üçgen biçimindedir.)

—Fizs. mekan. ve Aktar. *Eğik düzlem,* bir cismi yükseğe çıkarmak için gerekli gücü azaltmada ya da cismin iniş hızını düşürmede kullanılan, yataya göre eğik, düz yüzey.

—Geom. Ne düşey ne de yatay olan bir doğru için kullanılır. || E_3 te, bir (D) doğrusuna ya da bir (P) düzlemine göre, ne koşut ne de dik olan bir (D′) doğrusu için kullanılır. || Ne düşey ne de yatay olan bir düzlem için kullanılır. || Bir (P) düzlemine göre, ne koşut ne de dik olan bir (P′) düzlemi için kullanılır. (Eğik bir doğrudan bir düşey düzlem geçer, ama hiçbir yatay düzlem geçmez. Eğik bir düzlemde yataylar vardır ancak düşeyler yoktur.) || Afinlikler ya da bakışımlar gibi, dikgen olmayan afin uygulamalar için kullanılır. || Ekseni, tabana dik olmayan bir koni ya da bir silindir için kullanılır.

—Gökbil. Ufuk düzlemine göre düşey ya da yatay değil, eğik bir düzlemi olan güneş saati için kullanılır.

—Kad. doğ. *Eğik geliş,* başla geliş şeklinde gerçekleşen bir doğumda dölütün başının normalde olduğu gibi göğüse doğru eğik olmadığı geliş şekli. (Alından, yüzden, bıngıldaktan geliş.)

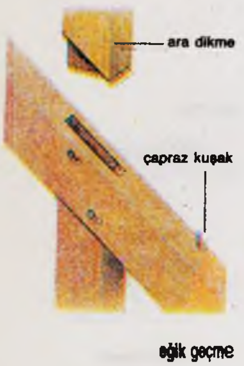
—Patol. *Eğik uç,* bir boşluğun, bir yara-

eğe dişleri

nal eğesi

eğik geçme

nın, bir sıvı toplanma yerinin en alçak noktası. (Apseleri eğik noktadan akıtmak en iyisidir.)
—Ruhbil. *Eğik dönüş*, etken çözümlemesinde elde edilen eksenlerin eğik olduğu dönüş. || *Eğik etkenler*, etken çözümlemesinde bağıntılı etkenler. (*Dik etkenler*'in karşıtı.)
—Sil. *Eğik atış*, hedefe göre bir eğim verilerek yapılan atış.

◆ a. Geom. **1.** Eğik doğru. **—2.** Eğik doğru parçası. [Bir A noktası ve bunu içermeyen bir (D) doğrusu ya da bir (P) düzlemi verildiğinde, bir eğik, (D) ye ya da (P) ye göre eğik bir (Δ) doğrusunun taşıdığı bir doğru parçasıdır; bu eğiğin uçları A ve {M} = Δ ∩ D ya da {M} = Δ ∩ P olmak üzere M dir. Böyle bir eğiğin uzunluğu, A nın (D) den ya da (P) den olan uzaklığından sıkı büyüktür.]
—ANSİKL. Anat. *Büyük eğik* ve *küçük eğik karın kasları*, karın enine kası ile birlikte karın duvarının ön ve yan bölgelerini meydana getirirler. Karın doğru kasının kılıfı ile ak çizginin yapısına girer, çok sağlam bir aponevrozla öne doğru devam ederler.
Büyük eğik ve *küçük eğik ense kasları* ensenin derin bölgesinde bulunan iki küçük kas demetidir; başa dönme hareketi verirler.
Büyük ve *küçük göz eğik kasları* gözün gözçukuru içindeki dönme hareketlerini sağlarlar.

EĞİKLİK a. Eğik olan şeyin durumu, niteliği.
—Bot. Yerçekimi yüzünden bazı organların (dallar, kôksap) dikeyliğe göre edindiği az ya da çok eğik büyüme doğrultusu.
—Geom. Biri öbürüne göre eğik, iki nokta kümesinin (doğrular ya da düzlemler) niteliği.
—İstat. → ÇARPIKLIK.
—Oto. ve Bisikç. Bir otomobilin devindirici tekerleklerindeki dingil pimlerinin ya da bir motosiklet veya bisiklet direksiyonunun geriye doğru eğimi. (Ön tekerleklerin eğikliği, taşıt virajdan çıktığında tekerlekleri düz yoldaki ilerleme konumuna getirerek taşıtın kararlılığı üzerinde etkili olur.)

EĞİL, G.-D. Anadolu bölgesinde Diyarbakır iline bağlı ilçe; 21 148 nüf. (1990): 22 köy. Merkezi, Diyarbakır'ın 46 km K.-B.'sında *Eğil*, 1 545 nüf. (1990).

Eğil dağlar, Yahya Kemal Beyatlı'nın Kurtuluş savaşı ile ilgili yazılarını derleyen yapıtı (1966). Kitabın adı 1897 Türk-Yunan savaşı ile ilgili bir asker türküsünden *("Eğil dağlar eğil, üstünden aşam")* alınmıştır. İşgal altındaki İstanbul'da İleri, Tevhid-i efkâr gazeteleriyle Dergâh dergisinde, Ankara'da çıkan Hâkimiyet-i milliye'de yayımlanmış (1921-1922) olan bu yazılarda türk kültür ve tarihinin değerleri savunulur; Kurtuluş savaşı desteklenir; savaşın zaferle son bulacağı inancı dile getirilir.

EĞİLİM a. (*eğilmek*'ten *eğil-im*). **1.** Bir kimseyi bir şeye, bir şey yapmaya yönelten ruhsal durum, içgüdüsel istek, kişisel yatkınlık; meyil, temayül: *İçkiye, içki içmeye bir eğilimi var. Müziğe güçlü bir eğilimi olmak.* **—2.** Bir şeyin evriminin yönü, yönelimi: *Çağdaş müziğin eğilimleri. Sanatta yeni eğilimler.* **—3.** Bir toplulukta, bir siyasi partide, bir sendikada vb. çoğunluğunkinden ayrılan görüş, bu görüşü benimseyen grup: *Sizin ve arkadaşlarınızın temsil ettiği eğilim, partide giderek güçleniyor.* **—4.** Bir kimseyi bir başkasına yönelten, yaklaştıran, sevgisini göstermeye iten istek: *Ona hiçbir eğilim duymuyordu.*
—Bors. *Borsa eğilimi*, az ya da çok uzun vadede ortaya çıkacağı düşünülen konjonktüre ve / ya da olaylara bağlı olarak borsa kurları seyrinin izlediği yükseliş ya da düşüş çizgisi.
—İkt. *Eğilim (tüketim* ya da *tasarruf)*, bir toplam gelir (R) ile, bunun yarattığı tüketim harcaması (C) ya da tasarruf hacmi (S) arasındaki ilişkiyi gösteren keynes'çi terim. Burada, sözkonusu iki miktar da ücret birimi üzerinden ölçülür. (İki türlü eğilim vardır: *ortalama eğilim* $c = C/R$ ve $s = S/R$ formülleriyle belirtilir; *marjinal eğilim* ise yukardaki miktarlarda oluşan artışlarla ilgilidir ve $c = C/\Delta R$ ve $s = \Delta S/\Delta R$ formülleriyle belirtilir. Keynes, gelir arttıkça, tasarrufun, tüketim zararına gittikçe yükselmek eğiliminde olduğunu göstermiştir.)
—İstat. Bir istatistik serisinin ortalama türevi. || *Genel eğilim*, bir olaydaki temel gelişmeyi temsil eden uzun dönem hareketi. Sürekli ve yavaş nitelikteki bu hareket, yükselme ya da düşme doğrultusundadır. (Sözkonusu olan ingilizcedeki "ternd"dir.)
—Patol. Bir hastalığın bazı özellikler almaya ya da belirli bir yönde gelişmeye yönelmesi. || *Hastalık eğilimi*, organizmayı bazı hastalıkları kapmaya hazırlayan kalıtsal ya da edinsel durum.

EĞİLİMLİ sıf. *Bir şeye, bir şey yapmaya eğilimli*, ona doğal olarak yönelen, onu yapmaya hazır olan, ona eğilim duyan kimse için kullanılır; meyyal: *İntihara eğilimli bir genç. Yalan söylemeye eğilimli biri.*

EĞİLME a. Eğilmek eylemi.
—Denizc. Bir geminin döşeklerinde meydana gelen eğim.
—Ger. day. Bir kirişte eğilme momenti etkisinden kaynaklanan biçim değiştirme. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Eğilme deneyi*, gerek bir ucu sabit, öbür ucundan gittikçe artan enine bir kuvvetle karşılaşan, gerek iki uçları dayanaklara oturmuş merkezden artan bir kuvvet alan bir örneğin biçim değiştirmesini incelemeye yarayan deney. (Bu kuvvetler statik ya da dinamik, dalgalı ya da almaşık olabilir: dolayısıyla bu deney gereçlerin düz ya da döner eğilme kuvvetleri karşısındaki yorulma dayanımlarını ölçmeyi sağlar.) || *Eğilme momenti*, bir kirişin enine kesitine göre aynı yandan etkiyen bütün kuvvetlerin momentinin, aynı kiriş kesitinin düzleminde yer alan bileşeni.
—İnş. Eğilmek, yana yatmak ya da çarpılmak eylemi.
—Jeofiz. *Manyetik eğilme*, Yer'in herhangi bir noktasında, Yer manyetik alanı vektörü ile yatay düzlem arasındaki açı. (Eşanl. ENKLİNEZON.)
—Kad. doğ. Gebelik ve doğum sırasında çocuğun başının gerilme hareketi ya da duruşu.
—Patol. Bazı vücut bölümlerinin aldığı çarpık yön. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Ger. day. Eğilme momenti kirişin asal eksenlerinden biri doğrultusunda olduğunda kiriş basit eğilme, tersi halde eğik eğilme etkisi altındadır. Ayrıca bir normal kuvvet de varsa, kirişin bileşik eğilme etkisi altında olduğu söylenir.
—Patol. Omurgada eğilme üç yönde gelişebilir: dışbükeyliği arkaya doğru olan eğilmeye *kamburluk;* dışbükeyliği öne doğru olan eğilmeye *lordoz;* yana doğru eğilmeye *skolyoz* denir. Bu çeşitli eğilmeler, az ya da çok birlikte de görülebilir.
Dölyatağı eğilmeleri ya öne doğru (anteversiyon, antefleksiyon) ya da arkaya doğru (retroversiyon, retrofleksiyon) olabilir; histeropeksi yoluyla, bazen ameliyatla tedavi gerekebilir.

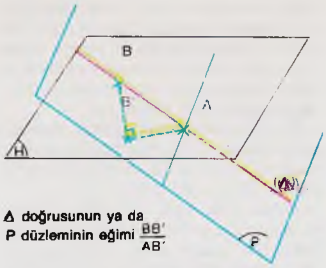
EĞİLMEK → EĞMEK.

EĞİLMEZ (Cafer Tayyar), türk asker (Priştine 1877-İstanbul 1958). Harp akademisi'ni kurmay yüzbaşı olarak bitirdi (1903). Makedonya'da görev aldı. İttihat ve terakki cemiyetine girdi (1907). Mürettep kolordu kurmay başkanlığı buyruğuna verilerek Rumeli'deki çeşitli çarpışmalarda görev yaptı, arnavut ayaklanmasının bastırılmasında bulundu (1910). Balkan savaşı'nda batı ordusunda hizmet gördü (1912). Birinci Dünya savaşı'nda I. Tümen komutanı sıfatıyla Çanakkale savaşlarına katıldı. Mondros ateşkesi'nden sonra silahsızlandırılan I. Kolordu'nun başında kaldı. Amasya kararlarına katılan komutanlardan biri olarak, Trakya'da Paşaeli müdafaai hukuk cemiyetinin Anadolu'ya bağlanmasında önemli rol oynadı (1920). Trakya'da kurduğu ulusal kuvvetleri yönetti. Yunanlılar'a tutsak düştü. Birinci ve ikinci Büyük Millet meclisi'ne Edirne milletvekili olarak girdi (1920-1923; 1923-1927). Kolordusuyla Hakkâri yöresinde nasturi ayaklanmasını bastırdıktan sonra generalliğe yükseltildi (1924). Emekliye ayrıldı (1928). Kâzım Karabekir'in genel başkanı olduğu Terakkiperver cumhuriyet partisi'ne girdi(1924). Atatürk'e karşı tasarlanan İzmir suikastine adı karıştıysa da (1925) İstiklal mahkemesinde aklandı.

EĞİLMEZ (Ertem), türk yapımcı ve yönetmen (Trabzon 1929 - İstanbul 1989). İÜ iktisat fakültesini bitirdi. Çağlayan yayınevini kurdu. "Tef" adlı mizah dergisini yayımladı. 1960'larda yapımcı olarak sinemaya girdi. Arzu film şirketini kurdu. 1964'te "*Fatoşun fendi Tayfur'u yendi*" filmiyle yönetmenliğe başladı. Çoğunlukla güldürü filmlerini yönetti. 1972'den sonra kabarık oyunculu, duygusal komedileriyle türk sineması'nda "Arzu film güldürüleri" diye tanınan yepyeni bir tür denedi. 1967'de *"Bir millet uyanıyor"* filmiyle Antalya Altın portakal film festivali'nde birincilik ödülü'nü kazandı. Başlıca filmleri: *Bir millet uyanıyor,* 1966; *İngiliz Kemal,* 1968; *Boş çerçeve,* 1969; *Sürtük,* 1970; *Senede bir gün,* 1971; *Canım kardeşim,* 1973; *Hababam sınıfı,* 1975; *Hababam sınıfı sınıfta kaldı,* 1975; *Süt kardeşler,* 1976; *Şabanoğlu Şaban,* 1977; *Hababam sınıfı güle güle,* 1981; *Namuslu,* 1983; *Arabesk,* 1988.

EĞİM a. **1.** Eğilmiş olma durumu. **—2.** Yatay bir düzleme göre eğik olan şeyin durumu; eğiklik: *Yamacın eğimi. Yolun eğimi.* (Eşanl. MEYİL.)
—Bayınd. *Bir karayolunun eğimi*, boyuna kesitin yataya göre eğimi (açının teğeti); ilkesel olarak iniş yönünde değerlendirilir. (Terim, daha genel anlamda çoğunlukla, çıkış yönü göz önüne alınsa da RAMPA'nın karşıtı olan BOYUNA EĞİM'in eşanlamlısı olarak kullanılır.) || *Boyuna eğim*, bir karayolunun, bir demiryolu hattının boyuna kesitinin bir ya da öteki yöndeki eğikliği. (Boyuna eğim, başlangıç noktasına göre daha yüksek bir noktaya götürüyorsa *rampa*, tersi oluyorsa *iniş* adını alır. Boyuna eğimin değeri, boyuna kesitle yatay düzlem arasındaki açının teğetiyle [milyem cinsinden] ya da payı birim, paydası da bir metre yükselmek için katedilmesi gereken metre sayısı olan bir kesirle belirtilir.) || *Önyüzey eğimi*, PAH'ın eşanlamlısı. || *Ters eğim*, suların doğal akışına karşı koyan eğim.
—Denizbil. *Eğim akıntısı*, iki deniz yüzeyi arasındaki eğim farkından doğan deniz akıntısı.
—Denizc. Bir geminin eksenindeki kıça doğru eğiklik. (Yelkenlilerin direklerine çarmıkları ayaklayarak bir eğim verilir.) || *Kıç eğimi*, bir geminin kıç bodoslamasındaki eğim.
—Dy. Düşey uzaklık ile yatay uzaklık arasında, uzunluk birimine indirgenmiş oran. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Eğim farkı*, rayın eğiminin kuramsal eğimden farkı (genellikle 1/20 oranındadır). || *Eğim momenti*, bir demiryolu taşıtında, asılı kütlenin ağırlık merkezine etkiyen enine kuvvetin momenti. || *Bir hattın ayırtedici eğimi*, hat üzerinde rastlanan ve virajların yol açtığı direnç göz önüne alınarak bir ya da iki puan yükseltilen eğim.
—Elektron. Yükseltici bir öğenin (elektron tübü ya da tranzistör) girişine uygulanan gerilimdeki bir değişimin, çıkıştaki akım yeğinliğine etkisini ölçen büyüklük. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Geom. *Bir yüzeyin eğim çizgisi*, düzey eğrilerine dik çizgi. || *Bir eğik doğrunun, bir eğik düzlemin eğimi*, doğrunun ya da düzlemin yatay bir düzlemle yaptığı açının tanjantı. || *En büyük eğim çizgisi*, $\mathcal{P}(\alpha, \beta)$ göz önüne alınan doğrunun bir doğrult-

man vektörü olduğuna göre $\frac{\beta}{\alpha} \in \mathbb{R}$ sayısı. [$\vec{i}$ işaretin birinci vektörü olmak üzere eğim, $\frac{\beta}{\alpha} = \mathrm{tg}(\vec{i}, \vec{v})$ bağıntısıyla ya da doğrunun $y = mx + p$ biçimindeki bir denklemini gerçekleyen m sayısıyla verilir.]

eğik bir doğrunun ya da eğik bir düzlemin **eğimi**

—Havc. ve Gök. mek. Bir gökcismi ya da uzay aracının devinim doğrultusuna yönelmiş yörünge düzlemi ile bir karşılaştırma düzlemi arasındaki açı. (Devinim ilerlemeliyse, bu açının değeri 0° ile 90° arasında, gerilemeliyse 90° ile 180° arasında yer alır. Göz önüne alınan yörünge bir gezegene aitse, seçilen karşılaştırma düzlemi tutulumdur, doğal ya da yapay uyduya ait olursa, seçilen düzlem genellikle uydunun çevresinde dolandığı gökcisminin ekvator düzlemidir.)

—inş. *Çatı eğimi,* bir dam sağrısının eğimi. (Bu eğim ya yatayla çatı örtüsünün yaptığı açı ya da yükseklik olarak ifade edilir.) || *Kemer taşı eğimi,* bir vusuarın iç ya da dış yüzü. (İç kemerlerin tümü *kemer karnı*'nı, dış kemerlerin tümü de *kemer sırtı*'nı oluşturur.)

—Jeod. *En büyük eğim çizgisi,* noktalarından herhangi birindeki teğetin, yüzeye bu noktada teğet olan düzlem yataylarına dikey olduğu eğri.

—Jeomorfol. *En az eğim,* yamaçlarda bir taşınım sürecinin gerçekleşmesi için gerekli olan en düşük eğim. (Malzemenin türüne ve yer değiştirme biçimine [yalnızca yerçekimiyle ya da yerçekiminin yanı sıra suyun sürüklemesiyle] göre değişir. Örneğin 45°'lik bir eğim, bir kayaç yüzeyinin parçalarını sürüklemek için gereklidir; buna karşılık, kimi akma biçimlerinde, 2°'lik bir eğim yeterli olur. Bu kavramı *denge eğimi* kavramıyla karıştırmamak gerekir, çünkü denge eğiminin özelliği, o eğimin altında sürüklenme sürecinin sözkonusu olamamasıdır.) || *Eğim kırığı,* eğim derecesinde belirgin bir değişikliğin olduğu yamaç noktası.

—Kuyuc. Hangi derinlikte olursa olsun bir kuyunun düşeyle yaptığı açı. (Bir kuyunun düşey olarak adlandırılabilmesi için, hiçbir noktada 3 dereceden çok eğim göstermemesi gerekir.)

—Mad. oc. *Eğim açısı,* bir yatağın en çok yayılım gösteren doğrultusunun yatayla yaptığı açı.

—Metalürj. Bir sacdaki hafif eğrilik. ||Bir dişikalıp ya da zımbada bulunan ve sacı kesme kuvetini daha uzun bir süreye dağıtan dalgalılık. || *Kalıba eğim vermek,* dökümden önce eğmek. || *Karşı eğim,* kalıplanmış bir parçanın düşey yüzlerindeki eğim, konikliğin tersi. (Bir parçanın girintili yüzeylerini karşı eğim biçiminde kalıplamak için, derecesiz kalıplar, sökülebilir modeller ya da çeper maçaları kullanılır.)

—Tek. res. *Bir doğrunun eğim ölçeği,* doğrunun, tamsayıları da gösteren yatay izdüşümü. (İki ardışık izdüşüm arasındaki uzaklık *aralık*'tır; aralık, eğimin tersidir.) || *Bir düzlemin eğim ölçeği,* bu düzlemin en büyük eğimli çizgisinin eğim ölçeği. (Bu eğim ölçeği, tamsayı noktalarına dik olarak çizilen bir çift çizgiyle gösterilir.)

—Yerbil. Bir düzlemin (yerbilim katmanı, kırık düzlemi, şistlilik düzlemi), bir damarın en büyük eğiklik çizgisinin yatayla arasındaki açı. (Eğim, 0° ile [yatay katman] 90° [düşey katman] arasında değişir. Eğim yerbilim haritalarında T biçiminde bir işaretle gösterilir; bu işarette çubuk, katmanın doğrultusunu, dik ve kimi zaman oklu çizgi de eğimin yönünü gösterir. Pusulanın eğimölçeriyle belirlenen açısal değer de bu işaretle belirtilebilir.)

—ANSİKL. Dy. Üç tür eğim ayırt edilir: 1. *düşük eğim* taşıyan hatlarda gradyanlar 8 mm/m'yi geçmez; 2. *orta eğim*'deki hatlarda ise 14 mm/m kadardır; 3. *yüksek eğim*'deki hatlarda gradyanlar 15 mm/m'yi geçer; bu tür hatlarda frenleme için özel düzenekler kullanılır. Dağlık bölgelerde 25 mm/m'yi aşan ve 48 mm/m'ye (Kayalık dağlar), 57 mm/m'ye (Württemberg'te Höllental), hatta 90 mm/m'ye (Fayet-Vallorcine, tam aderanslı hatlarda dünya eğim rekoru) ulaşan eğimler görülür. Genellikle 70 mm/m'den sonra kremayerli demiryolları kullanılır.

—Elektron. Yükseltici bir öğenin S eğimi, diğer büyüklükler değişmemek koşuluyla I_s çıkış akımındaki küçük dI_s değişimi arasındaki orandır:

$$S = \frac{dI_s}{dV_e}.$$

Bir elektron tübü sözkonusu olduğunda, anot gerilimi sabit tutularak ızgara-katot gerilimi çok az değiştirilir ve anot akımındaki bileşke değişim gözlenerek eğim ölçülür. Tranzistörde eğim, toplaç akımındaki değişimi ile taban-verici geriliminin (toplaç akımının değişim nedeni) değişimi arasındaki oranla belirtilir; ancak toplaca uygulanan gerilim, ölçme boyunca değişmemelidir. Alan etkili tranzistörde bu büyüklük, kaynak savak gerilimi değişmez kalmak koşuluyla, savak akımının geçit gerilimine oranıdır. Grafik olarak eğim, çıkış akımı değişiminin, giriş gerilimine bağlı $i_s = f(v_e)$ özeğrisine belli bir noktada teğet olan doğru ile apsis ekseni arasındaki açının teğetiyle gösterilir. Çıkış devresi hiçbir yük empedansı taşımıyorsa bir *statik eğim* sözkonusudur. Tersi halde *dinamik eğim*'den söz edilir. Tüplerin statik eğimi Volt başına 20 miliamperi geçmez; tranzistörlerinki ise, volt başına birçok ampere ulaşabilir.

EĞİMALTI a. Mad. oc. Cevher yatağının, karşılaştırma düzeyinin altında bulunan bölümü. (Eğimaltı, kuyuyu derinleştirmenin olanaksız olduğu durumlarda bir desandriden başlayarak işletilir.) [Karşt. EĞİMÜSTÜ.]

EĞİMKIRIĞI a. Deniz dibi yamacında belirgin kopma. (Çok derin denizlerdeki eğimkırığı, kıta platformu kenarıyla eşanlamlıdır.

EĞİMLİ sıf. Eğimi olan: *Eğimli yol.*
—Mad. oc. Yatay düzlemle belli bir açı yapan oluşum için kullanılır. (Örneğin cevher yatağı, katmanı.)

EĞİMÖLÇER a. Eğim ölçmeye yarayan düzeçli ve döner cetvelli ölçme aygıtı.
—Jeofiz. *Manyetik eğimölçer,* bir açıyı ya da onun değişimlerini ölçmeye yarayan aygıt. (Jeomanyetiklikte bu aygıtlar, Yer'in herhangi bir bölgesinde Yer manyetik alanının yatayla arasındaki açıyı ölçmekte kullanılır. Ölçümler hem noktasal, hem sürekli yapılabilir.)

S.R.P.İ.-Morin-Larousse

eğimölçer

—Mad. oc. *Damar eğimölçeri,* katmanların eğimini ölçmek için sondajlarda kullanılan alet. || *Sondaj eğimölçeri,* sondaj eğimini ölçmek için sondaj deliğine indirilen aygıt. (Sondaj sapmaları bu aletle ölçülür.)
—Topogr. Eğimlerin ölçümünde kullanılan topografya aleti. (Eşanl. EKLİMETRE.)

EĞİMÖLÇÜM a. Yerbil. Bir sondajın geçtiği kayaçta, yeraltı katmanlarının eğiminin incelenmesi. (Bu inceleme, bir arama sondajı sırasında karşılaşılan çeşitli katmanların elektriksel dirençlerinin sürekli ve kendiliğinden kaydına dayanır.)

EĞİMÜSTÜ a. Mad. oc. Yatağın karşılaştırma düzeyinin üstünde yer alan ve kuyu dibini ya da galeri katını oluşturan bölümü. (Karşt. EĞİMALTI.)

EĞİN a. Arka, sırt.

EĞİN → KEMALİYE.

Eğin türküleri, Erzincan'ın Kemaliye (eski adı Eğin) ilçesinde söylenen, ayrılık konusunu işleyen türküler. Çalışmak için Eğin'den giden, yıllarca dönmeyen, belki gittikleri yerde yeniden evlenen eşleri için geride kalan kadınların ağzından söylenmiştir. Uzun ayrılık yıllarıyla ilgili olarak özveri, bağlılık, bekleyiş, acı duygularını dile getirir. Beşlik kıtalardan oluşur: *Ağam İstanbullu Eğinli misin / Sılaya gelmeye yeminli misin / İstanbul kurbüne meyilli misin / Tez gel ağam tez gel eğlenmeyesin / Elde güzel çoktur evlenmeyesin.* (→ Kayn.)

EĞİNDİRİK a. (*eğin,* sırt arka'dan). Giy. Giysilerde sırtı örten büyük ve devrik yaka. —Kirlenmemesi ve eskimemesi için giysi ve gömleklerin arka yakasına iğreti olarak konan küçük kumaş parçası.

EĞİNİK sıf. Eğilmiş olan, mail.

Eğinim eğinim, Gümüşhane ve Eğin yöresinde yaygın bir türkü ve bu türkü eşliğinde oynanan bar türü bir halk oyunu. (Genellikle kadınlar tarafından, bazen de kadın erkek birlikte oynanır.)

EĞİNMEK gçz. f. *Bir şeye eğinmek,* onu sevmeye, yapmaya, istemeye içten yönelmek; meyletmek.

EĞİNTİ a. Eğelenen maden ya da tahtadan dökülen ince toz: *Demir eğintisi.*

EĞİR a. **1.** Arıların çıkardığı bir tür salgı. **—2.** *Eğir mumu,* kışın arıların kovan deliklerine sıvadıkları madde.

EĞİR a. Dere ve durgun su kıyılarında yetişen, şerit yapraklı, 5-9 cm uzunluğunda tıkız başak çiçekli, 50-125 cm yüksekliğinde yalın saplı çokyıllık otsu bitki. (Bil. a. *Acorus calamus;* yılanyastığıgiller familyası.)
—ANSİKL. Eğir, Anadolu'da Sapanca, Yeniçağa ve Beyşehir göllerinin kıyılarında çok yetişir. Osmanlı İmparatorluğu zamanında tedavide çok kullanılmış önemli bir bitkidir. Evliya Çelebi, Seyahatname'sinde eğir kökünün şifalı etkilerini över. XVI. yy.'ın ortalarında Avrupa'ya götürülen bu bitki orada da zamanla yayılmıştır.

Eğirin kurutulmuş kökleri gaz söktürücü, terletici ve antispazmodik etki gösterir. İnfusyonu içilerek prostat hastalıklarına karşı, dıştan sürülerek romatizmaya ve bazı deri hastalıklarına karşı kullanılır.

EĞİRDİR, Akdeniz bölgesinde Isparta iline bağlı ilçe; 41 266 nüf. (1990); 1 840 km^2; merkez bucağı dışında 1 bucak; 40 köy. Merkezi, Isparta'nın 35 km kuzeydoğusunda aynı addaki gölün güneybatı kıyısında *Eğirdir,* 15 828 nüf. (1990). Tahıl (buğday, arpa), meyve üretimi, balıkçılık, hayvancılık. Kemik hastalıkları hastanesi.
—Mim. Hamitoğulları'nın merkezi olan Eğirdir'deki tarihsel yapıların çoğu günümüze ulaşamamıştır. Eskiçağ'da yapılan Eğirdir kalesi Alaettin Keykubat I döneminde onarılmıştır. İç kale ve dış kaleden oluşan yapı çok yıkıktır. Önceleri depo olarak kullanılan bir yapıdan camiye dö-

Cafer Tayyar Eğilmez

nüştürülen Hızırbey camisi 1815'te yanmış, 1819'da yenilenmiştir. Dikdörtgen planlı kubbesiz cami, anıtsal taçkapısı, ahşap kapı kanatları ve iç kaleye geçen kapı kemeri üzerindeki tek şerefeli minaresiyle dikkati çeker. Eğirdir-Isparta yolu üzerindeki Babasultan türbesi'ni Hamitoğlu İlyas Bey, İsa bin Musa için yaptırmıştır (1328). Beyaz ve kırmızı taştan türbe, kare kaideli, sekizgen gövdeli, piramit biçimi çatılıdır. Hamitoğlu Dündar Bey dönemine ait Dündarbey medresesi (1302), iki katlı, iki eyvanlıdır. Günümüze yalnızca bir katı ulaşan yapının 1237/1238 tarihli taç kapısının, ilçe merkezinin 3 km K.'inde bulunan Eğirdir kervansarayından getirildiği sanılmaktadır. Gıyasettin Keyhusrev döneminde yaptırılan bu kervansaray, 3 400 m^2'lik ölçüsüyle, sultan hanlarının önemli örneklerindendir. Eğirdir-Konya yolu üzerinde, Gelendost yakınlarındaki Ertokuş han ise, Alaettin Keykubat I döneminde Mübarezettin Ertokuş tarafından yaptırılmıştır (1223).

—Tar. Eğirdir, Anadolu Selçuklu hükümdarı Kılıç Arslan III döneminde türk egemenliğine girdi (1204). XIV. yy. başlarında Anadolu Selçuklu devletinin çöküş döneminde Hamitoğulları beyliğinin eline geçti. Daha sonra Hamitoğlu Dündar Bey, başkentini Uluborlu'dan Eğirdir'e taşıdı. Hamitoğulları, Eğirdir kolunun son beyi Hüseyin'in ölmesi üzerine de (1391) osmanlı yönetimi altına girdi. Tanzimat'tan sonra sancak merkezi olmaktan çıkarılarak Hamit sancağına bağlandı. Cumhuriyet'in ilanı üzerine de Isparta iline bağlı bir ilçe merkezi oldu.

EĞİRDİR gölü, Antalya bölümünün Göller yöresinde tatlısu gölü; 468 km^2. Yüzeyi denizden 916 m yükseklikte. Batı Toroslar'ın değişik yönlü sıralarının karşılaştığı yerde bulunan göl, birbirinden dar bir kesimle ayrılan iki çanaktan oluşur. K.'deki çanağa Hoyran gölü, G.'dekine Eğirdir gölü denir. Tektonik kökenli olan göl çanağının biçimlenmesinde, karst süreçleri rol oynamıştır. Fazla sularını Kovada gölüne bir gideğenle boşaltır.

EĞİRİCİ a. Tekst. İğli çekme tezgâhında ya da çekme işleminde elde edilen fitilleri ya da şeritleri iplik haline getiren makineyi kullanan işçi.

EĞİRİLMEK → EĞİRMEK.

EĞİRME a. Tekst. Tekstil elyafını iplik haline dönüştürme: *Yün eğirme.* || Eğiricinin yaptığı iş. || *İplik eğirme makinesi,* kenevir, keten, pamuk ya da sisal gibi doğal lifleri eğiren iplik makinesi; besleme silindiri ile çekim silindiri arasında bir baret sistemi içerir.

EĞİRMEK g. f. **1.** Her çeşit tekstil maddesinden (keten, kenevir, pamuk, yün, vb.) elde edilen iplik katlarını büküm yoluyla birleştirerek iplik durumuna getirmek. **—2.** *Yün, pamuk vb. eğirmek,* onu iğle büküp iplik haline getirmek: *Kadınlar kapı önlerinde oturmuş, yün eğiriyorlardı.* || *Kuru eğirmek,* iplik oluşturan katları çok az yağlayarak, hatta kimi kez hiç yağlamadan eğirmek.

Eğirdir

◆ **eğirilmek** edilg. f. Eğirmek işlemi yapılmak.

—Tekst. *Eğirilmiş iplik,* devamsız elyaftan elde edilen tekkatlı ya da çokkatlı bükülü iplik.

◆ **eğirtmek** ettirg. f. *Bir şeyi eğirtmek,* onun eğirilmesini sağlamak.

EĞİRMEN a. İĞ'in eşanlamlısı.

EĞİRTMEK → EĞİRMEK.

EĞİTBİLİM a. PEDAGOJİ'nin eşanlamlısı.

EĞİTİCİ sıf. Eğitimi amaçlayan, eğitmeye yönelik, eğitsel nitelikleri olan şey için kullanılır: *Televizyonun eğitici işlevi. Eğitici yayınlar.*

◆ a. **1.** Eğitimle uğraşan kimse. **—2.** Hayvan eğiten kimse; terbiyeci: *Aslan eğiticisi.*

—Bilş. Bir bilim dalı ya da başka bir yazılıma giriş için bir öğretim programı içeren yazılım.

EĞİTİCİLİK a. Eğiticinin yaptığı iş.

EĞİTİLMEK → EĞİTMEK.

EĞİTİM a. **1.** Bir çocuk ya da ergenin yetişmesinin yönlendirilmesi: *İyi bir eğitimden geçmek.* (Bk. *ansikl.* böl. Eğitbil. Topbil.) **—2.** Bir kimsenin herhangi bir etkinlik alanında yetiştirilmesi; bu alanda bir kimse ya da bir grupça edinilen ahlaksal, kültürel, entellektüel ya da teknik bilgiler bütünü: *Teknik eğitim.* **—3.** Bir yetiyi, bir organı yöntemli bir biçimde geliştirmeye özgü araçların kullanılması: *Ses eğitimi. İrade eğitimi. Kulak eğitimi.*

—Ask. Askerin savaşa hazır duruma getirilmesi için gerekli kuramsal, uygulamalı çalışmaların tümü. || *Eğitim merkezi,* askeri eğitimin yapıldığı, özel olarak donatılmış yer. || *Eğitim subayı,* eğitim yaptırmakla görevli subay ya da astsubay. || *Askeri eğitim,* askerlere, görevlerini en iyi biçimde yerine getirmeleri için, bedensel ve ruhsal nitelikler, kuramsal ve uygulamalı, taktik ve teknik bilgiler kazandırmak için yapılan çalışmalar bütünü. || *Temel er eğitim birliği,* erlerin başlangıçta, temel askerlik bilgilerini aldıkları birlik.

—Ask. denizc. Denizci mesleğinin, özellikle de tüfek ve top kullanımının öğrenimi. || *Günlük eğitim,* deniz kuvvetlerinin haftalık eğitim programına göre gemilerde ve deniz kuvvetlerine bağlı kara birliklerinde her gün uygulanan eğitim. (Geminin tipine ve kullanılış amacına göre makine, silah, harekât, ikmal bölümlerinde, donanma eğitim programında belirlenen biçimde yapılır.)

—Ask. havc. *Eğitim uçağı,* uçucu personel ve özellikle askeri pilotların eğitiminde kullanılan uçak. || *Uçuş eğitimi,* uçucu personelinin eğitimine katkıda bulunan alıştırmaların tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Ed. *Eğitim romanı,* BİLDUNGSROMAN'ın eşanlamlısı.

—Eğit. *Eğitim araçları,* eğitici özelliklerinden dolayı eğitim ve öğretimde kullanılan herşey. || *Eğitim dönemi,* herhangi bir konuda bilgi ve beceri geliştirmek için ayrılan süre. || *Eğitim enstitüsü,* ortaöğretim kurumları için öğretmen yetiştirmek üzere kurulmuş yüksek okul. || *Eğitim kurumları,* eğitim ve öğretim amacıyla kurulan okulların tümü. || *Eğitim yöntemleri,* eğitim, yetiştirme işinde kullanılan yöntemler. || *Özel eğitim,* bedensel, zihinsel, duygusal ve toplumsal gelişmesindeki özür ya da özellikleri dolayısıyla genel eğitim önlemleri ve olağan öğretim programları ile eğitilemeyen çocuklar için düzenlenen eğitim. || *Özel eğitim sınıfı,* ayrıcalıklı öğrenciler için okullarda açılan sınıf.

—Eğitbil. *Eğitimbilimleri,* eğitimin toplumsal, ekonomik, siyasal ve psikolojik yöntemlerini birer araştırma konusu olarak alan bilim dallarına verilen genel ad. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Cinsel eğitim,* çocukları ve gençleri sağlıklı bir cinsel yaşama hazırlamak amacıyla yapılan eğitim.(Bk. *ansikl.* böl.) || *Okulöncesi eğitim,* 3-6 yaş aralarındaki çocukların ilköğrenim öncesinde bakımı ve yetiştirilmesi. || *Sürekli eğitim,* çağdaş toplumlarda öğrenim çağı içinde olsun olmasın, herkese yaşam boyu sürekli öğrenme ve yetişme olanaklarının sağlanması amacıyla devlet tarafından düzenlenen her tür eğitim (radyo, televizyon yayınları, kitaplıklar, sergiler, müzeler, kültür merkezleri, gece üniversiteleri, akşam liseleri, mektupla öğretim vb.). || *Yeni eğitim,* geleneksel eğitimin tersine, öğrenciyi odak noktası olarak alan ve etkin öğretim yöntemlerinin uygulanmasına önem veren eğitim.(Bk. *ansikl.* böl.)

—Ted. *Yeniden hareket eğitimi,* hastaların ya da yaralıların devimsel işlevlerine en kısa sürede kavuşmalarını amaçlayan tıbbi tedavi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Ask. havc. Bir pilotun haftalarca süren uçuş eğitiminden geçmesi gerekir. Türk hava kuvvetleri'nde uçucu subay kaynağı Hava harp okulu'dur. Dört yıllık akademik eğitimi tamamlayan öğrenciler teğmen rütbesi ile okulu bitirir. Sağlık muayenesinden geçtikten sonra İzmir'e İkinci ana jet eğitim üs komutanlığı'na atanırlar. Burada üç ayrı devreli uçuş eğitim ve pilotaj kursundan geçerler.

Başlangıç uçuş devresinde yaklaşık 20 saat T-34, T-41 tipi tekmotorlu pervaneli uçaklarla uçuş yaptırılır. İkinci devre olan orta uçuş devresinde ise pilot adayları yaklaşık 115 saat T-37 tipi çiftmotorlu hafif jet uçakları ile uçar. Son devre olan gelişim uçuş devresinde, yaklaşık 115 saat T-33 ile T-38 tipi tekmotorlu ve çiftmotorlu jet uçakları ile uçarlar; bu son eğitim uçuşlarında başarılı olanlara hava kuvvetleri pilot brövesi takılır. Bu brövesi olan pilot subaylar savaş eğitimi görmek için Konya'daki Üçüncü ana jet üs komutanlığı'na atanır. Burada F-100 tipi jet av bombardıman uçaklarıyla yaklaşık 80 saat uçarak her tür bombardıman ve muharebe taktiklerini öğrenirler. Daha sonra kura ile savaş filolarına atanırlar.

Bir havacının, mesleki yaşamı boyunca düzenli olarak savaşa hazırlanması gerekir. Özellikle hava atışları üzerinde durulur. Eğitim, kullanılan silah ve hedefin yapısına göre altı noktada yoğunlaşır: top ve güdümlü füzeyle havadan havaya atış, havadan yere top, roket, manevra bombası ve gerçek bomba atışı.

—Eğitbil. • *Eğitimbilimleri.* "Eğitim" kavramını, öğretimle karıştırmamak gerekir. Genel olarak eğitim, öğretim kavramını da kapsar. Toplumun okul gibi örgütlenmiş kurumlarında yapılan öğretim, aynı zamanda bir eğitimdir. Eğitim, kişinin yaşama etkin bir biçimde uyumunu sağlayan faaliyet, öğretim ise belli bir amaç ve planla, uygun bir ortamda kişinin davranışlarını değiştirme sürecidir. Eğitim, zaman ve mekân yönünden kapsamlı, süreli ve çok boyutludur. Eğitimin oluşmasında çok çeşitli bilimlerin yeri ve rolü olmuş, eğitimin toplumsal, ekonomik, siyasal, psikolojik yönlerinin araştırma konusu yapılmasıyla da yeni uzmanlık alanları ortaya çıkmıştır. Genel adı, eğitimbilimleri olan bu bilim dalları, eğitim sosyolojisi, eğitim ekonomisi, eğitim siyasası, eğitim psikolojisi vb.' dir.

• *Cinsel eğitim.* Cinsellikle ilgili değer yargıları çok yavaş değiştiğinden, birçok ülkede bu konudaki eğitim aileye bırakılmaktadır. Çağdaş toplumlarda ise, yaklaşık 25-30 yıl öncesinden bu yana okullarda cinsel öğretim yapılabilmektedir. Sözgelimi Fransa'da, 1973'ten beri cinsel bilgiler dersi ilköğretimin ikinci basamağında zorunlu ders olarak okutulmaktadır. Bu ülkede kişilerin "cinsel bilgiler" dersine yaklaşımları birbiriyle çelişmektedir. Bazıları, öğretim ile eğitimin özdeşleştirilmesine karşı çıkarak cinsel öğretimin okulda yapılmasını, cinsel eğitimin ise aileye bırakılmasını istemektedirler. Bunlar, üreme organları, gebelik, doğum gibi konularda bilgiler vermeye yönelik ve biyoloji dersinin devamı niteliğinde bir öğretimin zorun-

lu ders olarak okulda yapılması; inançlar, değer yargıları vb. konularla ilgili tartışmaların ise, isteğe bağlı eğitim olarak, sözgelimi eğitim merkezlerine kaydırılması görüşündedirler. Karşıt görüşte olanlar ise, cinsellik ile ilgili bilgilerin belli bir ders çerçevesinde verilmesini çekingen bir yaklaşım olarak değerlendirmektedirler. Bunlara göre, konu fırsat düştükçe ve doğal bir biçimde ele alınmalıdır; okul, cinsellikle ilgili kuru bilgiler vermekten öteye gidememektedir. Bu görüşleri René Scherer, "Çocuk, ailenin aldatmacaya dayalı cinsel eğitiminden koparılmakta, bu kez de okulun cinselsizleştirme politikasına alet edilmektedir." (Émile perverti, 1974) biçiminde dile getirdi. Özgür aşk, kürtaj, eşcinsellik vb. bugün artık, yasak savmanın ötesinde bir yaklaşımla ele alınması gereken konulardır.

• *Yeni eğitim.* XIX. yy.'ın son çeyreğinde Ellen Key, F. Fröbel'ın ortaya koyduğu *Yeni eğitim* anlayışı, XX. yy.'ın en yaygın eğitim akımı olmuştur. A. Ferrière'nin ortaya attığı *Etkin okul* kavramı da bu akımdan çıkmıştır.

Yeni eğitim anlayışında öğrenci artık, amaçların saptanmasından konuların belirlenmesine, uygulanacak yöntemlerin seçiminden derslerin işlenmesine ve ölçme-değerlendirmeye kadar kendi öğrenim sürecinin bütün aşamalarında sorumluluğunu yüklenen kişidir. Öğretmen yine de öğretimin vazgeçilmez öğesidir. Ancak, bilginin tek kaynağı değildir; üstlendiği rol, yol göstericiliktir. Bu yeni eğitim anlayışıyla yalnız öğretmen-öğrenci ilişkileri değil, derslik düzeni de değişmiştir. Öğrenciler birbirleriyle yüz yüze, yan yanadırlar ve aralarında küçük gruplar oluştururlar. Bilgi akışı, geleneksel eğitimde olduğu gibi tek yönlü değil çok yönlüdür. Bilgi iletimi öğretmenden gruba, gruptan öğretmene, gruptan gruba doğrudur. Böylece, derslerde zorlama suskunluk, yerini denetimli bir konuşma ve katılmaya bırakmış olur.

—Huk. *Eğitim ve öğrenim hakkı,* türk hukukunda kaynağını anayasadan alan bir haktır. Anayasanın 42. maddesine göre kimse eğitim ve öğrenim haklarından yoksun bırakılamaz. Eğitim ve öğrenim devletin denetimi altında yapılır. İlköğretim, kız ve erkek tüm yurttaşlar için zorunludur ve devlet okullarında parasızdır.

—İkonogr. Eğitimi konu alan bütün betimlemelerin örneksel bir değeri vardır. Yunan vazoları (İ. Ö. V. yy. amforası, Louvre) ya da Herculanum freski üzerinde betimlenmiş olan *Akhilleus eğitimi* hükümdarın eğitiminin alegorisi olarak ele alınıp işlenmiştir (Fontainebleau'da Rosso'nun freski; G. M. Crespi'nin [Viyana], Ph. de Champaigne'in [Louvre] ya da Delacroix'nın [Millet meclisi kütüphanesi, Paris] resimleri). *Aşkın eğitimi* (Tiziano [Borghese galerisi], Boucher [Soubise oteli] ve *İupiter*'in eğitimi konuları da (Poussin [Berlin]) resme aktarılmıştır. *Bakire Meryem'in eğitimi* ise Ortaçağ sonu heykeltraşlarıyla Poussin (Prado), G. de La Tour (Louvre), Murillo (Madrid) ya da Jouvenet (Floransa) gibi ressamların esin kaynağı olmuştur.

—İş. huk. *Meslek eğitimi,* 5 haziran 1986 tarih ve 3308 sayılı Çıraklık ve meslek eğitimi k.'na göre meslek eğitimi, işyerlerinde ve Milli eğitim gençlik ve spor bakanlığı'nca açılacak kurslarda yapılır. Yasanın 4. maddesine göre çıraklık, kalfalık ve ustalık eğitimi ile okullarda ve işletmelerde yapılacak mesleki eğitimin planlanması, geliştirilmesi ve değerlendirilmesi konularında tavsiye kararları almak ve görüş bildirmek üzere "Çıraklık ve mesleki eğitim kurulu" kurulur. Bu kurulun kararları milli eğitim gençlik ve spor bakanının onayıyla uygulanır. Yasanın 12. maddesine göre aday çırak ve çıraklar, mesleğin özelliklerine göre haftada sekiz saatten az olmamak üzere on saate kadar genel ve mesleki eğitim görürler. (Aday çırak, aynı yaşanın 3. maddesinde çıraklığa başlama yaşını doldurmamış ve çıraklık döneminden önce kendisine işyeri ortamı tanıtılan, sanat ve mesleğin ön bilgileri verilen kişi; çırak ise çıraklık sözleşmesine göre bir meslek alanında mesleğin gerektirdiği bilgi, beceri ve iş alışkanlıklarını iş içerisinde geliştiren kişi olarak tanımlanmıştır.) Elli ve daha çok işçi çalıştıran işletmeler, çalıştırıldıkları işçi sayısının yüzde beşinden az ve yüzde onundan çok olmamak üzere, meslek lisesi öğrencilerine beceri eğitimi yaptırırlar. İşletmelerde beceri eğitimi gören öğrenciler kuramsal eğitimi, Milli eğitim gençlik ve spor bakanlığı'nın mesleki ve teknik eğitim kurumlarında ya da işletmenin eğitim merkezlerinde yapılır. İşletmeler, kuramsal eğitim için öğrencilere çalışma saatlerinde izin vermek zorundadırlar. Çalışma saatleri içinde yapılacak kuramsal eğitim, haftada on iki saatten az, on altı saatten çok olamaz. Kalfalık yeterliğini kazanmış olanların mesleki yönden gelişmelerini ve bağımsız işyeri açabilmelerini sağlamak için Milli eğitim gençlik ve spor bakanlığı'nca ustalık eğitimi kursları düzenlenir. Meslek liselerini bitirenler ustalık eğitimi kurslarına katılabilecekleri gibi doğrudan doğruya da ustalık sınavlarına girebilirler. Ancak bunların mesleklerinde en az bir yıl çalışmış olmaları gerekir. Elli ve daha çok işçi çalıştıran işletmeler, çalıştırdıkları personelin, işindeki verimini yükseltmek, yeni teknolojilere uyumunu ve mesleklerinde gelişmelerini sağlamak amacıyla çalışma saatleri dışında çeşitli kurslar açarlar ya da aynı amaca yönelik öteki kurumlarca açılan kurslara katılmalarını sağlarlar.

—Spor ve öğr. *Beden eğitimi.* Kaynağını antik Yunan'dan alır. Bu uygarlıkta eğitim iki grupta toplanırdı: müzik ve jimnastik (çıplak insan gövdesinin gelişimi ile ilgili her şey). Ortaçağ'dan Rönesans'a kadar bedenin geliştirilmesinden amaç, gençleri avcılık, koşu, mızrak atma ve özellikle savaşçılık konularında yetiştirmekti. XVI. yy.'da Rabelais ve Montaigne beden eğitiminin önemi üzerinde durdular. Ancak, bu konunun, eğitim sisteminde yer alabilmesi için XVIII. yy.'ı ve J.-J. Rousseau'nun *Emile* adlı yapıtını beklemek gerekti. Rousseau, düşün eğitimi için beden eğitiminin de gerekli olduğunu belirterek çocukların bir vahşi gibi çevik yetiştirilmeleri gerektiğini öne sürdü ve bunun için de bedeni, duyuları, organları, tüm bedensel güçleri harekete geçirilmesi gereksinimi üzerinde ısrarla durdu.

Türkiye'de *beden* eğitimi*, Tanzimat (1839) ile birlikte eğitsel bir etkinlik olarak kabul edildi. İlk olarak Galatasaray* sultanisi'ne beden eğitimi dersi konuldu. Fransa'dan getirtilen Muaro adlı öğretmenle John-Amoros sistemi uygulandı. Ülkeye çağdaş anlamda beden eğitimini, 1911'de İsveç Jimnastik enstitüsü'nde öğrenim yapan Selim Sırrı Bey (Tarcan*) getirdi. Beden eğitimine yönelik çalışmalar Birinci Dünya savaşı yıllarında (1914-1918) durakladıysa da, Cumhuriyet'ten (1923) sonra hızlı bir gelişme gösterdi. Çapa kız öğretmen okulu'nda "Beden eğitimi öğretmenliği kursu" açıldı (1926). 1932-1933 öğretim yılında Gazi eğitim enstitüsü'nde Beden eğitimi bölümü'nün kurulmasıyla çağdaş beden eğitiminin yolu açılmış oldu. 1938'de çıkarılan Beden terbiyesi kanunu ile Beden terbiyesi genel müdürlüğü kuruldu. 1945'ten sonra başkent dışındaki illerdeki öğrenim kurumlarında da beden eğitimi bölümleri açıldı. 1969'da ilk kez bir Gençlik ve spor bakanlığı kuruldu. 1975'te Gençlik ve spor akademileri açıldı. 1982'de yükseköğretim kurumları yeniden düzenlenirken Spor akademileri, Beden eğitimi ve Spor bölümü adı altında üç üniversitenin (Gazi, Marmara ve Dokuz eylül) eğitim fakültelerine bağlandı.

—Ted. Yeniden hareket eğitimi, etkin ya da edilgin kineziterapi ve ergoterapi tekniklerine başvurur. *Analitik* olabilir, yani bir kasın ya da kas grubunun gücünü geri getirmeyi amaçlar, *işlevsel* olabilir, yani belirli bir işlevi (yürüyüş eğitimi, güncel yaşantı hareketleri için yeniden eğitim) elde etmeyi amaçlar. Yeniden eğitim, hastayı normal yaşantısına, hatta mesleğine (yeniden işlev eğitimi) kavuşturmak bakımından kuşkusuz büyük bir ruhsal etkiye sahiptir.

—Topbil. Bu bilim dalının kurucusu E. Durkheim, eğitim olgusuna toplumsal bir olay olarak bakar (Éducation et Sociologie, 1922). Ona göre, "yetişkin kuşakların, henüz toplumsal yaşama hazır duruma gelmemiş genç kuşaklar üzerindeki eylemi" olan eğitimin amacı, çocuğun fiziksel, zihinsel ve ahlaksal varlığının devletin ve kendi öz çevresinin istekleri doğrultusunda değişmesini ve gelişmesini sağlamaktır."

Eğitsel kurumların ve uygulamaların incelenmesi, eğitimin birbiriyle çelişen iki işlevi olduğu sonucunu ortaya çıkartmıştır: yeniden üretilecek bilgi ve beceriyi aktarmak, yanı sıra ekonomik ve toplumsal kalkınmaya katkıda bulunmak. Günümüzde eğitim sosyolojisi araştırmacılarının çabaları bu iki değerlendirmeye açıklık kazandırmaya yönelik olmuştur. İlk değerlendirmede okul ile toplum yapısı arasındaki ilişkiler yer almaktadır: eğitimin gelişmesinin toplumsal farklılaşma üzerine etkileri, değişik toplumsal tabakalardan çocukların eğitimde fırsat eşitliği. P. Bourdieu ve J.-C. Passeron'un, bu alanda yaptıkları araştırmalar (*les Héritiers, 1964* ve *la Reproduction, 1970*) okul eğitiminin egemen sınıflar tarafından saptanmış toplumsal ve kültürel koşulların yeniden üretilmesine büyük ölçüde yardımcı olduğunu göstermiştir. V. Isambert-Jamati'nin (*Crises de la société, crises de l'enseignement*, 1970) 100 yıllık bir zaman diliminde yaptığı araştırmalar da toplumsal ve ideolojik değişmelerin eğitim etkinliğini yönlendirdiğini göstermiştir. İkinci değerlendirmeyle de toplumsal devingenlik ve ekonomik değişmelerin (sanayileşme, ulusal gelir artışı) eğitim üzerine etkileri konusuna açıklık getirilmek istenmiştir. Bu yöndeki araştırmaların büyük bir bölümü eğitimin, bireyin toplumsal planda ilerlemesi ve ekonomik gücünün artması bakımından olumlu bir rol oynadığını göstermekte ise de, bazı toplumbilimciler eğitimin bu işlevini sert biçimde eleştirmektedirler. Sözgelimi, Ivan Illich okulsuz bir toplum isteğini dile getirdiği bir yapıtında *(Une société sans école, 1971)* eğitimin egemen bir kültürün kurumsallaşması ve sonuçta toplumsal tabakalaşmanın pekişmesinde çok önemli bir rol oynadığını göstermektedir.

Eğitim bilimleri fakültesi (Ankara Üniversitesi), yükseköğrenim kurumu. Eğitim fakültesi adıyla açıldı (1965). 2809 sayılı yasa ile üniversitelerin yeniden düzenlenmesi sırasında adı Eğitim bilimleri fakültesi olarak değiştirildi (1983); daha önce 9 olan bölüm sayısı 4'e indirildi (Eğitim programları ve öğretim; Eğitimde psikolojik hizmetler; Eğitim yöntemi ve planlaması; Halk eğitimi). Fakültenin amaçları Türkiye'de eğitim programlarının çözülmesine katkıda bulunmak, üniversite öğrencilerinden ileride öğretmen olacakları bu mesleği yapabilecek şekilde eğitmek, öğretmen ve yöneticilerin hizmet içi yetiştirmelerini sağlamak, eğitim bilimleri dallarında uzman yetiştirmektir.

Eğitim yüksekokulu, yükseköğrenim kurumu. Yükseköğrenim kurumları örgütünün yeniden düzenlenmesi sırasında Eğitim enstitülerinin yüksekokullara dönüştürülmesiyle kuruldu (1982). Ayrıca, aynı adı taşıyan yeni yüksekokullar da açıldı. Eğitim yüksekokulu'nun amacı, ilkokullara öğretmen yetiştirmektir. 11.7.1992 tarihinden itibaren Eğitim fakültelerine dönüştürülmüştür.

EĞİTİMCİ a. **1.** Öğretmenlik, eğitim yöneticiliği ya da eğitim uzmanlığı yaparak eğitim çalışmalarına katkıda bulunan kimse. (Eşanl. PEDAGOG.) **—2.** Kuramsal ve

besbaye
(Polypodium vulgare)

phegopteris
(Phegopteris vulgaris)

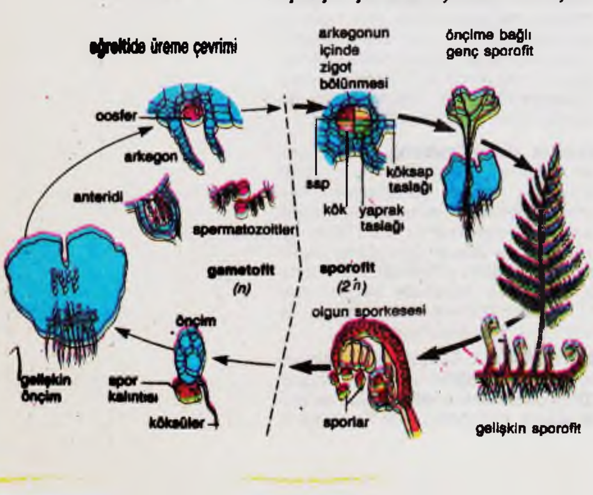

geyikdili
(Scolopendrium officinale)

asplenium
(Asplenium viride)

eğreltide üreme çevrimi

uygulamalı bir bilim ya da sanat dalında yaptığı öğrenimle akademik yeterlik elde eden ve özelikle üniversitelerin eğitim bölümlerinde öğretim üyeliği görevinde bulunanlara verilen ad.

EĞİTİMCİLİK a. Eğitme işi; eğitimcilerin uğraşısı.

EĞİTİMLİ sıf. Belli bir eğitimden geçmiş, eğitilmiş kimse için kullanılır.

EĞİTİMSEL sıf. Eğitimle ilgili; eğitsel.

EĞİTİMSİZ sıf. Eğitim görmemiş, eğitilmemiş kimse için kullanılır.

EĞİTME a. Eğitmek eylemi.
—Zootekn. Bir hayvanı belli hareketleri yapmaya alıştırma: *Sirk hayvanlarını eğitme.*
—ANSİKL. Zootekn. Evcil hayvanlar insanlara hizmet amacıyla eğitilebilirler. Onların yapabilecekleri başlıca hizmetler bir yandan işe dayanır: yük ve binek hayvanı, hafif çeki (araba) ya da ağır çeki (tarla işleri) hayvanı olarak at ve öküz; öte yandan, tam anlamıyla hizmet sayılabilecek yardımları kapsar: av, koruma, kurtarma, polis hizmetleri (köpeklerin yapabileceği her türlü hizmet). Eğitim yöntemleri hayvanlara ve ulaşılmak istenen sonuçlara göre değişir.
Bilgice eğitim çok daha nazik bir iştir, pek çok hayvana uygulanabilir. Bu hayvanlar arasında en duyarlı ve en zeki olanlar şunlardır: köpek, kedi, at, fil, maymun, fok, vb.

EĞİTMEK g. f. **1.** *Bir çocuğu, bir ergeni eğitmek*, onu, kişiliğini geliştirerek yetiştirmek; gelişmesini yönlendirmek. **—2.** *Bir kimseyi, bir grubu (araç tümleci +) eğitmek*, onlarda bazı yetenekleri, bilgileri, kültürel bir oluşumu geliştirmek: *İzleyicileri, bilimsel yayınlarla eğitmek. Kitleleri siyasi açıdan eğitmek. Televizyon çocukları eğitir.* **—3.** *Bir topluluğun üyelerini eğitmek*, onlara gelecekteki işlevleriyle ilgili özel bilgiler vermek: *Yeni üyeleri, askerleri, militanları eğitmek.* **—4.** *Bir hayvanı eğitmek*, onu, kendisinden istenilen davranışları yapmaya alıştırmak: *Sirkte atları eğitmek.* **—5.** *Kendini eğitmek*, bir kimseden söz ederken, kendi çabalarıyla yeteneklerini geliştirmek, bilgilerini zenginleştirmek, kendi kendini yetiştirmek: *İnsan, her yaşta kendini eğitebilir.*
—Denizc. *Tayfa eğitmek*, bir tayfayı deniz koşullarına, gemi yaşamına uyum sağlayabilecek biçimde yetiştirmek.
—Ted. *Yeniden eğitmek*, bir organın ya da bir işlevin normal kullanımını sağlamak amacıyla hastayı alıştırmalarla tedavi etmek.
—Zootekn. *Bir hayvanı eğitmek*, onu uysallaştırmak, kendisinden beklenen davranışları yapmaya alıştırmak: *Yabani bir atı eğitmek, bir sirk hayvanını eğitmek.*
◆ **eğitilmek** edilg. f. Eğitilmek eylemine konu olmak.

EĞİTMEN a. **1.** Eğitme işiyle uğraşan kimse; eğitimci. **—2.** Okul çağına gelmemiş küçük çocukların ya da daha büyüklerin eğitimi ve öğretimi ile uğraşan kimselere verilen ad, mürebbi ya da mürebbiye. **—3.** Köy öğretmeni; kurs görerek köy okullarında öğretmenlik yapmaya hak kazanmış olan kimse.
—ANSİKL. Türkiye'de nüfusu az olan köylerin öğretmen gereksinimini karşılamak amacıyla açılan kısa ve hızlandırılmış özel kurslarda yetiştirilen, üç sınıflı köy okullarında ders verme yetkisi kazananlara *köy eğitmeni* (eğitmen) adı verildi. İlk olarak Tarım ve Milli eğitim bakanlıklarının işbirliğiyle 1936 yazında Eskişehir yakınlarındaki Mahmudiye çiftliği'nde bir *Eğitmen kursu* açıldı. Askerliğini çavuş ya da onbaşı olarak yapmış köylü gençlerden okuryazar olanlar sınavla seçilerek bu kurslarda yetiştirildi. Öğretmen ve tarım uzmanlarınca uygulamalı olarak da yürütülen bu ilk beş aylık kursta okuma yazma, ekip biçme, hayvan yetiştirme, matematik, yurttaşlık bilgisi, köy işleri, tarih, coğrafya derslerine yer verildi. Adaylar, bu kurstan sonra Ankara'nın köy okullarında stajyer öğretmen olarak görevlendirildiler. Ertesi yaz (1937) bir kurs daha düzenlenerek dört ay süreyle iş ve eğitim uygulamaları birlikte yürütüldü. Bu kurs sonunda eğitmenler, kendi köylerine döndüler. 8-10 köy bir bölge sayıldı ve köylerdeki eğitmenleri denetlemek ve işbaşında yetiştirmek üzere bir kurs öğretmeni, gezici başöğretmen olarak bu bölgelerde görevlendirildi. Bu denemeden sonra yasal düzenlemeye geçilerek 11 haziran 1937 tarih ve 3238 sayılı Köy eğitmenleri ile ilgili yasa'nın birinci maddesiyle "nüfusları öğretmen gönderilmesine elverişli olmayan köylerin öğretim ve eğitim işlerini görmek, ziraat işlerinin fenni bir şekilde yapılmasında köylülere rehberlik etmek üzere köy eğitmenleri isihdam edilir" kuralı getirildi. 1939'da yayımlanan Eğitmenlik yönetmeliği'nin ilgili maddelerinde "Askerliğini başarı ile bitirmiş, okuma yazma bilen, tarımla uğraşan, arazi veya hayvan sahibi kişiler eğitmen kurslarına aday olur", "Eğitmenler haftada en az iki gece yetişkinleri de okutur", "Eğitmen, bulunduğu köyde bir fidanlık yetiştirir, meyve bahçesi ve koru kurar, köyün ağaçlandırılmasında önderlik eder", "Tarım bakanlığı, bulundukları yerin özelliklerine göre eğitmenlere üretimi artırıcı, ıslah edici, kolaylaştırıcı araç ve gereçleri verir; eğitmen bu araçlardan köylüyü de faydalandırır" hükümleri konuldu. Böylelikle, eğitim sorunu köylünün ekonomik ve toplumsal yaşamı ile birlikte göz önüne alındı; yalnız çocukların değil, yetişkin köylülerin de eğitilmeleri öngörüldü. Eğitmen kursları köy enstitüleri kuruluncaya kadar sürdürüldü. 1937-1946 arasında yetişen 8 000 eğitmen köylerde görev aldı. Köy enstitüleri ile birlikte eğitmen yetiştirilmesine de son verildi.

EĞİTMENLİK a. Eğitmenin işi.

EĞİTSEL sıf. Eğitimle ilgili olan, eğitmeyi amaçlayan, eğitime özgü olan için kullanılır; pedagojik, terbiyevi: *Eğitsel yöntemler. Eğitsel oyunlar.*
—Psikan. *Eğitsel analiz*, her psikanalizci adayından istenen kişisel psikanaliz.

EĞLEK a. (*eğlemek*'ten *eğle-k*). **1.** Sürünün sıcakta dinlendiği gölgelik. **—2.** Sığırların sabahleyin toplandığı yer. **—3.** Yolcuların geceyi geçirdikleri yer, han, konak. **—4.** Eğleşilen, oturulan yer.

EĞLEMEK g. f. *Bir kimseyi eğlemek*, onu, yapacağı işten alıkoymak, oyalamak, ya da avutmak, ona hoşça vakit geçirtmek: *Beni eğleme, çok işim var. Ben bakkala gidip gelene kadar çocuğu biraz eğler misin?*
◆ **eğlenmek** dönşl. f. **1.** Bir yerde durmak, beklemek, oyalanmak; eğleşmek: *Acele et, biraz daha eğlenirsen, treni kaçıracaksın.* **—2.** Neşeli, hoşça vakit geçirmek: *Dün gece gazinoda çok eğlendim.* **—3.** *Bir kimseyle, bir şeyle eğlenmek*, onunla alay etmek: *Baban yaşındaki adamla eğlenmek sana yakışır mı?*
◆ **eğleşmek** dönşl. f. **1.** Bir yerde durup oyalanmak; eğlenmek. **—2.** Bir yerde oturmak, yaşamak; ikamet etmek.
◆ **eğlendirmek** ettirg. f. *Bir kimseyi eğlendirmek*, onun hoşça vakit geçirmesini sağlamak: *Küçük kardeşini eğlendirmek için sirke götürdü.*
◆ **eğlenilmek** edilg. f. Eğlenmek eylemine konu olmak.

EĞLENCE a. **1.** Eğlenmek eylemi. **—2.** Eğlendirerek hoşça zaman geçirten şey: *Balık avlamak en büyük eğlencesiydi.* **—3.** Neşeli ve hoşça zaman geçirilen toplantı: *Pazar akşamı bizim evde küçük bir eğlence düzenledik.* **—4.** Kolay iş: *Bu sorunları çözmek onun için bir eğlencedir.* **—5.** Alaya alınan, kendisiyle eğlenilen kimse: *Herkesin eğlencesi olmak.*
—Verg. huk. *Eğlence vergisi*, sinema, tiyatro, konser ve benzeri eğlence yerlerinden,1985 yılında KDV yasası'nın yürürlüğe girmesine değin, yerel yönetimlerce alınan bir tür dolaylı vergi.

EĞLENCELİ sıf. Eğlendiren, hoşa giden şey için kullanılır: *Eğlenceli bir yolculuk.*

EĞLENCELİK a. Oyalanmak için yenen fındık, fıstık, çekirdek vb. kuru yemiş türünden şeyler; çerez.

EĞLENDİRİCİ sıf. Eğlendirme niteliği olan, eğlendiren şey için kullanılır: *Eğlendirici bir oyun.*

EĞLENDİRME a. Eğlendirmek eylemi.

EĞLENDİRMEK → EĞLEMEK.

EĞLENİLMEK → EĞLEMEK.

EĞLENME a. Eğlenmek eylemi.

EĞLENMEK → EĞLEMEK.

EĞLENTİ a. Bir yerde hoşça vakit geçirmek için düzenlenen çoğunlukla çalgılı ve içkili toplantı; eğlence.

EĞLEŞİK sıf. Bir süredir bir yerde eğleşmekte, yaşamakta olan kimse için kullanılır; mukim.

EĞLEŞMEK → EĞLEMEK.

EĞME a. Denizc. *Eğme kabı*, karinanın eğri yüzeylerine vurulacak borda kaplama tahtalarına, buhar banyosundan geçirerek esneklik kazandırmada kullanılan kap.

EĞMEÇ a. Yayın ve ona benzer şeylerin biçimi; kavis.

EĞMEÇLİ sıf. Eğmeci olan.
—Mim. *Ters eğmeçli kemer*, anahtar taşının bulunduğu yerde iki dışbükey koldan oluşan kemer.

EĞMEK g. f. **1.** *Bir şeyi (belli bir ölçüde) eğmek*, onu, daha önceki konumuyla açı oluşturan bir konuma getirmek; aşağıya ya da yana doğru yöneltmek: *Suyun kolayca akabilmesi için terasın düzlemini iki derece eğmek. Fazla suyu dökmek için kabı eğmek.* **—2.** *Bir şeyi eğmek*, onu kıvırarak, bükerek, kendi üzerine katlayarak biçimini bozmak: *Bir çubuğu eğmek. Çakarken çiviyi eğmek. Darbe tamponu eğdi.* **—3.** *(Esnek bir şeyi) eğmek*, onu eğri duruma getirmek, yay biçimi vermek; bükerek kıvırmak: *Dalı, sopayı eğmek, Rüzgâr ağaçları eğiyordu.* **—4.** *Vücudun bir bölümünü eğmek*, başı, omuzları, vücudun üst kısmını öne düşürerek, eğik bir biçim vermek: *Başını çalışma masasının üzerine eğmek. Boynunu eğmiş ona bakıyordu.* **—5.** *Gözlerini (bir yere) eğmek*, onları, bir yere çevirmek: *Gözlerini yere eğdi.*
—Metalürj. Hafifçe kabarıklık vermek.
◆ **eğdirmek** ettirg. f. *Bir şeyi eğdirmek*, onu eğik duruma getirmek.
◆ **eğilmek** edilg. f. Bir etki sonucu eğik, eğri duruma gelmek: *Dallar meyvelerin ağırlığıyla eğildi. Çarpma sırasında tampon eğilmiş.*
—Denizc. Direklerden söz ederken, karaya oturmuş bir geminin her topuk vuruşunda ya da kaba denizin etkisiyle her

dalgada yana yatmak ve doğrulmak.
—Metalürj. Genellikle çelik parçalar söz konusu olduğunda, su verilirken bükülmek.

◆ **eğilmek** dönşl. **1.** *Bir kimseden söz ederken*, öne doğru bükülmek, bedeninin üst bölümünü az ya da çok bükmek: *Bana doğru eğilip kulağıma bir şeyler fısıldadı. Yerdeki kâğıtları toplamak için güçlükle eğildi.* **—2.** *Bir kimsenin, bir şeyin önünde, karşısında eğilmek*, onun üstünlüğünü kabul etmek, baskısını ve egemenliğini benimsemek: *O, kimsenin karşısında eğilmez. Paranın gücü önünde eğilmek.* **—3.** *Bir şeye eğilmek*, bir konuyu, bir sorunu vb. önemseyerek ele almak, onunla ilgilenmek: *Gençliğin sorunlarına eğilmek. Bu konuya en kısa zamanda eğileceğiz.* **—4.** *Bir kimsenin anısı, acısı vb. önünde, karşısında eğilmek*, ona saygı duymak (seçkin dil): *Onun anısı önünde saygıyla eğiliyoruz.* **—5.** *Eğilip bükülmek*, utanma, sıkılma durumunda olduğunu doğal olmayan el, kol, baş hareketleriyle göstermek: *Eğilip bükülürek bir şeyler anlatmak istiyordu.*

EĞRELTİ ya da **EĞRELTİOTU** a. Sporlanma organları yaprakların alt yüzünde bulunan çiçeksiz, tohumsuz, damarlı bitki. (Bk. *ansikl.* böl. Bot.)
—Bot. *Dişi eğrelti, Anthyrium filix femina* türünün günlük dildeki adı. || *Erkek eğrelti*, adına rağmen ayrı eşeyli olan ve tedavide kullanılan eğrelti türü *(Dryopteris filix mas).* [Antikçağ'dan beri bağırsak kurtlarına karşı kulanılan bir bitkidir. Eterli özütü ankilostom ve tenya gibi asalakları düşürmeye yarar. Eterli özüte kalomel karıştırılırsa onun müshil etkisiyle asalaklar bağırsaktan daha kolay dışarı atılır.] || *Kartal eğreltisi*, yaprak sapının kesitinde iletim demetlerinin kesiti kartal biçimini andırdığından bu adla anılan eğrelti türü *(Pteridium aquilinum).* [Türkiye'de eğrelti denince akla gelen budur. Taze yaprakları kavun ve karpuz sergilerinde yatak olarak kullanılır.] || *Kaya eğreltisi*, BESBAYE'nin eşanlamlısı. || *Kral eğreltisi*, Avrupa'da ve Kuzey Anadolu'da yetişen eğrelti türü *(Osmunda regalis).*
—Der. hast. *Eğrelti yaprağı görüntüsü*, düz likenin yanak mukozasında aldığı görünüm.
—El sant. *Eğrelti iğnesi*, basit bir işleme türü. (İğneyi kumaşın yüzüne aldıktan sonra kısa bir ara bırakılıp tekrar batırılır ve başlangıç noktasından üste çıkılır. İşlemelerin aralarını süslemede, sap ve yaprak işlemelerinde uygulanır.)
—ANSİKL. Bot. Eğreltiler genellikle humusça zengin topraklarda yetişir; suda yetişen birkaç türü de vardır. Türkiye'de birkaç türü, Yeni Kaledonya'da 2 000'den fazla, dünyada 10 000'e yakın türü bulunur. Tropikal bölgelerdeki eğreltiler genellikle odunsu ya da epifit bitkiler olduğu halde ılıman bölgelerdeki türler daha küçük, sapları yeraltında ve yatay (köksap), körpe yaprakları baston başı gibi kıvrık, erişkin yaprakları genellikle büyük ve çok parçalıdır.
Eğreltiler pteridophyta* şubesinin bir bölümünü oluşturur. Bu şubenin öteki sınıflarından iki bakımdan ayrılırlar: birincisi, bunlarda sporkeseleri özgül başaklar üzerinde değil, alelade yaprakların üzerindedir; ikincisi önçim* ikieşeylidir, hem erkek hem dişi üreme hücrelerini taşır.
—Paleobot. Birinci Zaman tabakalarında çok büyük ve çok parçalı yapraklarının izlerine rastlanan fosil eğreltiler ya bugünkülere benzer otsu ya da ağaçsı bitkilerdi, ya da bugünkü gingkoları andırır tarzda üreyen natris tipi açıktohumlulara yakın "tohumlu eğreltiler"di. Tohumlueğreltiler (pteridospermae) takımı Jura devri sona ermeden önce tamamen ortadan kalktığından tersiyer ya da tebeşir tabakalarında bulunan bu bitkilere ait tüm yaprak izleri gerçekten eğreltilerden kalmadır.
—Camc. Potas bakımından zengin olan eğrelti külü XVIII. yy. ortalarına kadar adi cam üretiminde kullanıldı.

EĞRETİLEME a. Dilbil. ve Bel. Somut bir terimin, örneksemeli değiştirim yoluyla, biçimsel olarak bir karşılaştırma öğesi katmaksızın soyut bir kavramı dile getirmek için kullanılması. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Psikan. J.Lacan'ın terminolojisinde, bir gösterenin bir başka gösterenin yerini alması, dolayısıyla da onu bastırması şeklinde oluşan süreç. (Freud'un rüyayı anlatırken o ileri sürdüğü yoğunlaşma kavramının karşılığıdır.)
—Tanrıbil. *Eğretileme yöntemi*, kutsal metinlerin anlamında simgesel bir kaydırma yaparak, gerçek anlamın ötesinde simgesel bir anlam (kutsal metnin anlamının derinleştirilmesi olarak kabul edilir) arama çabasına yönelik yorumlama yöntemi. (Yahudi dünyasında Philon, hıristiyan dünyasında da Origenes ve İskenderiye okulu bu yöntemin en ünlü temsilcileridir. Tasavvufi türk halk şiirinde dinsel inançları, saçma gibi görünen bir anlatımla dile getiren şathiye*lerde tasavvufla ilgili kavramlar yer yer eğretilemelerle ortaya konur. Varlıkların tözünün harflerde göründüğünü ileri süren hurufilik* anlayışı da Tanrı, aşk gibi konularla ilgili olarak harf ve sayı simgelerini kullanırken aynı yöntemden yararlanır.)
—ANSİKL. Dilbil. İki terim arasındaki örnekseme ya da benzerlik, ortak ve eğretilemeyle gerçekleşmiş bir ya da birkaç anlambirimciğin varlığına dayanır. Örneğin, eğer *hayatın baharı*, eğretileme yoluyla *gençliği* belirtiyorsa, bu, gösterilenler arasında "bir sürenin başlangıcı" (yaz başı/hayat) kavramlarıyla, kimi durumda da (bağlama göre) sevinç, canlılık, vb.'nin bir arakesit noktası bulunmasından kaynaklanır. İki terim arasındaki yakınlaşmayı açık seçik ortaya koyan karşılaştırmanın tersine, eğretileme, değiştirimle terimler arasında tam bir özdeşlik kurar.
Eğretilemeler, çok çeşitli dilsel düzeyler ortaya koyar: edebiyat dili ve şiirsel yaratım bundan çok yararlanır, ama günlük dil ve halk dili de bu yola başvurur (sevilen bir varlığı belirtmek için *kuzucuğum* ya da *şekerim*; kafa için *saksı* denilmesi); eğretileme, argo yaratımlarının en verimli yöntemlerinden biridir. Bilimsel dil de eğretilemeye başvurur *(fren kolu)* ve ölçünlü dilde "değişmeceli" denilen birçok anlam da artık böyle algılanmayan eski eğretilemelerdir (bir değirmenin *kanat*'ları, bir masanın *ayak*'ları, soba borusunun *dirseği*). Eğretileme, böylelikle, düzdeğişmece* gibi, önemli bir sözlüksel yaratım ve dilsel evrim yöntemidir.

EĞRELTİOTU → EĞRELTİ.

EĞREMEK ya da **EĞERMEK** g.f. *Yörs.* Sıcak aylarda hayvanları gölgelik yerde toplamak.

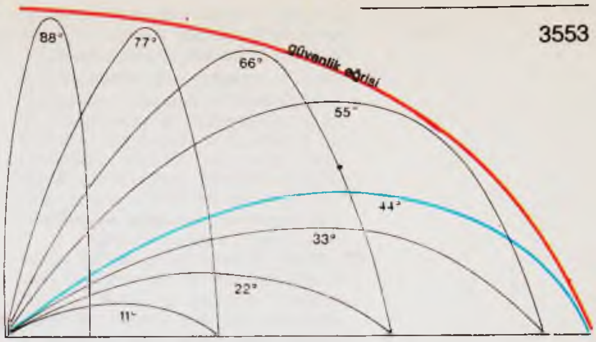
EĞRETİ sıf. **1.** Sürekli olacak bir şeyin yerini, kısa bir süre için alan şey için kullanılır; muvakkat: *Yenisi alınana kadar bu eğreti koltukları kullanacağız.* **—2.** Geri verilmek üzere alınmış şey için kullanılır: *Eğreti ata binen tez iner* (atasözü). **—3.** İstenildiğinde çıkabilen; takma: *Eğreti kuyruk tez kopar* (atasözü).

◆ be. **1.** Bir nesnenin oturmadığını, iyi yerleştirilmediğini belirtir: *Televizyon orda çok eğreti duruyor, düşebilir.* **—2.** Şimdilik, geçici olarak: *Bu evde eğreti oturuyoruz, ev bulur bulmaz çıkacağız.* **—3.** Bir şeyin bulunduğu yere uygun düşmediğini ya da bir kimseye yakışmadığını belirtir: *Bu elbise üstünde ne kadar eğreti duruyor. Ötekiler arasında eğreti duran bir tablo.* **—4.** *Eğreti almak*, ödünç almak. || *Eğreti oturmak*, bir yere hemen kalkmak üzere ilişmek. || *Eğreti vermek*, ödünç vermek.

◆ a. *Eğretiye almak*, bir yapının alt bölümünü onarmak için üstünü destekler üzerinde oturtmak.

EĞRETİLİK a. Eğreti olma durumu.

EĞREZ a. Zool. Anadolu'nun K. ve K.-B. kesimlerinde tatlı sulu göl ve akarsularda bol bulunan sazan türü. (Ağızları küt ve bedenin karın yüzündedir. Üreme mevsiminde başlarının ve bedenlerinin ön kesimindeki pulların kenarlarında küçük kabarcıklar oluşur. Üreme mevsiminde baş ve sırt bölümleri koyu kurşuni-siyah, bedenin geriye doğru uzanan bölümü ve yanları mavimsi kurşuni-siyahtır. Hepçil beslenir. Bil. a. *Vimba vimba;* sazangiller familyası; boyu 25 cm'ye kadar.)

1 000 m/s'den daha az bir ilk hız için mermi yolları güvenlik eğrisi

EĞRİ sıf. **1.** Doğru, düz olmayan; herhangi bir noktasından kıvrılmış, yön değiştirmiş olan şey için kullanılır: *Eğri çivi. Eğri yol.* **—2.** Yay biçiminde kıvrılmış olan şey için kullanılır: *Eğri kılıç.* **—3.** Bir çizgiye, yatay ya da dikey bir yüzeye oranla eğimli olan şey için kullanılır; eğik: *Eğri minare.* **—4.** Yalan söyleyen, insana güven vermeyen kimse için kullanılır: *Eğri adam.* **—5.** *Birine eğri (gözle) bakmak*, bir kimse için iyi şeyler düşünmeyerek düşmanca bakmak. || *Eğri büğrü*, şurası burası eğilmiş ve bükülmüş olan; çarpuk çurpuk: *Eğri büğrü bir boru.* || *Eğri gemi doğru sefer*, bir iş yapılırken kullanılan aracın yetersiz, ancak işin istenilene uygun olduğunu belirtmek için söylenir. || *Eğri söz*, aşağılama, kötüleme sözü. || *Eğri yüz, çehre*, asık surat.
—Dişç. cerr. *Eğri köklü diş*, kökleri ters yönde kıvrılmış diş. (Eğri dişlerin çekilmesi zorunlu olduğu zaman, cerrahi müdahale gereklidir.)
—El sant. *Eğri kesim*, Orta Asya sanatında, madenden, ahşaptan ve kemikten eserlerin süslemesinde, eğri yüzeyli kabartmalar elde etmek için uygulanan teknik. (Bk. *ansikl.* böl).
—Geom. Hiç doğru parçası içermeksizin bükülen bir şey için kullanılır: *Eğri çizgi. Eğri yörünge.*
—Giy. *Eğri fes modası*, fesin Mahmut II döneminde erkek baş giyimi olarak kabulünden yasaklanmasına değin sürmüş bir fes giyme biçimi. (Bu modaya göre fes sağ kaşın üzerine doğru eğik olarak başa oturtulur, altından perçem görünürdü.)
—İnş. *Eğri yüzey*, bir doğrunun doğurduğu, ancak bir parabolit gibi bir düzlem üzerinde açılamayan yüzey.
—Koşumc. *Eğri ağaç*, tek havyanla çekilen arabalarda iki ucu kollara ya da oklara geçirilen ağaç parçası.
—Seram. *Eğri namlu*, ucu U biçiminde

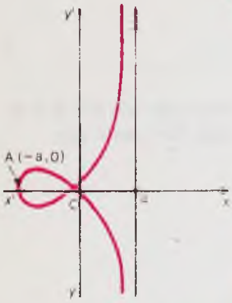
eğri ağaç

kıvrılmış, bir kenarı kısa namlu*. (Kütahya seramikçiliğinde eğri yüzeyleri biçimlendirmede ve perdahlamada kullanılır.)

◆ a. **1.** Eğri çizgi. **—2.** İki farklı büyüklüğü gösteren bir apsis ve bir ordinata göre, bir olayın gelişimini ortaya koyan çizgi: *Sıcaklık eğrisi. Satış eğrisi.* **—3.** Eğri olan; bozuk olan şey: *Eğriyi sökmeden doğruyu dikmeye çalışıyorsun.* **—4.** *Eğrisi doğrusuna gelmek*, bir konuda yanlış yapılan işlerle doğru yapılanlar denkleşerek zararsız bir sonuç oluşmak.

■ —Balist. *Güvenlik eğrisi*, 0 ile 90° yükseliş açıları altında, aynı ilk hızla, aynı silahla atılan mermilerin tümü mermi yollarını içine alan eğri. (Atış düzlemini iki bölgeye ayırır: mermi, eğri içindeki bütün noktalara ulaşır; eğri dışındaki tüm noktalar ise merminin menzili dışında kalır.)

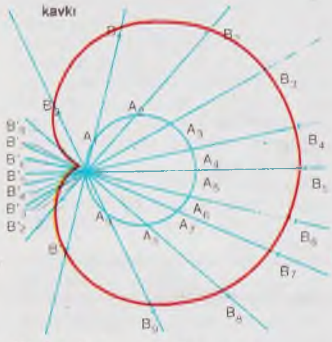

döneç eğrisi

çevrim eğrisi

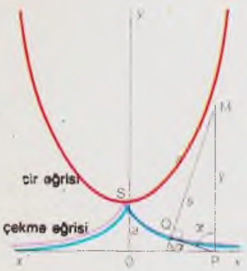

şek. 1

şek. 2 d (A₁, B₁) = d (A₁, B'₁) = a

yürek eğrisi

zincir eğrisi

—Denizc. Ağaç gemi inşaatında, bir geminin yapısını oluşturan ve enlemesine yerleştirilen parçaların her biri; bu parçalar omurgaya oturtulur ve güverte kemeresine dek yükselir. (Eğriler geminin borda kaplaması için iskelet oluşturur; her eğri birçok öğeyi kapsar; döşek, paraçollar, uzantılar.) [Eşanl. POSTA.]

—Geom. 2 ya da 3 boyutlu bir Eukleides uzayı içinde ℝ nin bir aralığının sürekli bir uygulamayla elde edilen görüntüsü. (Bk. *ansikl.* böl.) ||*Bir fonksiyonu gösteren eğri*, çıkış kümesi sonsuz olan bir fonksiyonun descartesçı grafik gösterimi. || *Döneç eğrisi*, dikdüzgülü bir sistemde descartesçı denklemi $x^2 (x+a) = y^2 (a-x)$ olan üçüncü derece eğrisi. [A$(-a,0)$ tepesi ve O $(0,0)$ ikikat noktasıdır; Odaki teğetler birinci ve ikinci açıortaylardır. Eğrinin parametrik denklemleri

$$x = a \cdot \frac{t^2 - 1}{t^2 + 1}, y = tx$$

tir; kutupsal denklemi, kutup A da ise $\rho = a \cdot tg \frac{\theta}{2} + b$ kutup O da ise $\rho = -a \cdot \frac{\cos 2\theta}{\cos \theta}$ dır. Kimi kez dik döneç eğrisi diye belirtilir, çünkü sonuşmazı (OA) ya da diktir.]

■ (Eşanl. STROFOİT.)|| *Yürek eğrisi*, bir dönümlü bir çevrim eğrisi (*şek.* 1) ya da, buna denk olarak, çemberin üzerindeki bir O noktasına göre kavkısı (*şek.* 2). [Kutupsal koordinatlarda denklemi $\rho = \frac{1}{2} a(1 + \cos \theta)$ biçimindedir ve O merkezidir. Yürek eğrisi bir çemberin üzerindeki bir O noktasına göre aynı zamanda ayak eğrisidir ve bir parabolün kendi odağına göre evirtiğidir.] || *Zincir eğrisi*, dikdüzgülü bir işarette denklemi $y=a$. ch $\frac{x}{a}$ olan eğri. [$(x'Ox)$ zincir eğrisinin doğrultmanıdır.] (Bk. *ansikl.* böl.)

—İnş. *Basınç eğrisi*, tonoz bitişimlerinden her birinin uçlarının birleşmesinden oluşan ve tonozun sağlamlığını göstermeye yarayan eğri. || *Rampa eğrisi*, bir merdivenin eğri limon kirişi. || *İç eğri*, bir kemerin, bir tonozun içteki eğriliği. (Bir kemer kesintisiz bir yarım çember oluşturuyorsa *beşik kemer* adını alır.)

—Mat. çözlm. *Bir* (E) *diferansiyel denkleminin integral eğrisi*, *f*, (E) nin bir çözümü olmak üzere, afin düzleminin M [*x*, *f* (*x*)] noktaları kümesi. [*f*, I karşılaştırma aralığı üzerinde sürekli ve türevlenebilir olduğundan bu, sürekli basit bir yaydır.]

—Metalürj. Kimi metalürjik özelliklerin (genleşme, ölçüm denemeleri, manyetik geçirgenlik [histerezis eğrisi] denemeleri, vb.) değişimlerini gösteren eğri biçimi. —Kristalografik burulmaların (dislokasyon helisi) doğrusal düzenlenişi.

—Mim ve Süslem. sant. Ters eğri, uzantısı olduğu bir başka eğriye göre ters düşen eğri.

■ —Tıp. *Ateş eğrisi*, hasta ya da sağlam kişilerde sabah akşam alınan vücut sıcaklıklarını gösteren grafik. (Sabah uyandıkta makattan alınan ateşin önemi sadece kadın hastalıklarındadır. Âdet devresi içinde alınan ateş eğrisi incelenerek yumurtlama tarihinin saptanması olanağı vardır. Yumurtlamadan hemen sonraki sabah, ateş yumurtlama öncesi evreye göre 3 ya da 4 derece yükselir ve bir sonraki âdete kadar yüksekliğini korur.)

—Topogr. *Bağlama eğrisi*, köşe oluşturmaksızın bir hizalamadan öbürüne geçişi sağlayan eğri. (Eşanl. BİRLEŞTİRME EĞRİSİ.)

◆ be. **1.** Eğri biçiminde; çarpık: *Eğri durmak. Eğri koymak.* **—2.** *Eğri oturup doğru konuşalım*, "bir kimseye karşı görüşlerimiz ne olursa olsun gerçeği belirtmekten kaçınmayalım" anlamında kullanılır.

—ANSİKL. El sant. Orta Asya sanatında İskitler'den başlayarak uygulanmış olan eğri kesim tekniğine, erken islam döneminde, Orta Asya'dan gelen Türkler'in yerleştikleri bölgelerde rastlanmaktadır. Bu teknik IX. yy.'da Samerra'da yapılan alçı ve ahşap eserler üzerinde de görülür. Eğri kesim tekniğinde kabartmalı desenlerle süslü erken islam dönemi madeni eşyaların, Türkler'in yaşadığı Horasan ve Maveraünnehir'de yapıldıkları, ya da B. İran'a ve Mezopotamya'ya yerleşen orta asyalı ustaların ürünü oldukları sanılmaktadır.

—Geom. Bir $(O, \vec{i}, \vec{j})$ işaretiyle donatılmış afin düzlem içinde, *f* parametrelenmiş yayı bunun iki $x = \varphi(t)$ ve $y = \psi(t)$ bileşen fonksiyonunun verilmesiyle tanımlanır. *f* nin *x* in bir fonksiyonu, *y* nin de $\psi(x)$ e eşit olması halinde, *descartesçı parametrik gösterim*'den söz edilir.

Descartesçı koordinatlardaki düzlemsel eğriler arasında iki büyük kategori ayırt edilir: *cebirsel eğriler* ve *üstün eğriler*. Birinciler, *f* ℝ [*x*,*y*] nin derecesi, eğrinin derecesine eşit bir polinom olmak üzere *f*(*x*, *y* = 0 biçimindeki descartesçı bir denklem kabul ederler. İkinciler cebirsel olmayanlardır.

İkinci dereceden cebirsel denklemler *konikler*'dir (elips, hiperbol, parabol gibi öz konikler ve yozlaşmış konikler); üçüncü dereceden olanlara *üçlenikler* (kübik) denir: Descartes yaprağı ya da sissoit bunun örnekleridir; dördüncü dereceden olanlara *dörtlenikler* (kuartik) denir, kelebek eğrisi ya da yonca gibi.

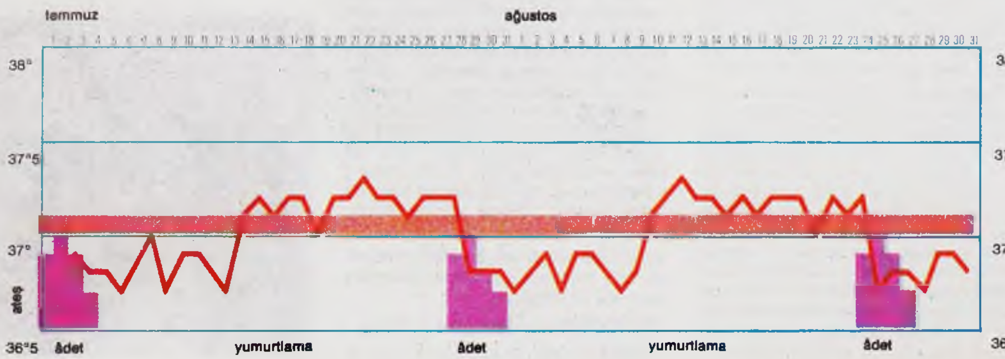
Bir düzlem eğrisinin incelenmesinde, inceleme aralığını küçültmek için, bunu tanımlayan *f* fonksiyonunun, dönemliliğinin ve bakışımlarının olup olmadığına bakılır, bunlara dayanarak fonksiyonu gösteren bütün eğri, ötelemeler, bakışımlar ve dönmeler yardımıyla bilinebilir. Daha sonra *f* fonksiyonunun (ya da bileşenlerinin) değişimi, eğrinin "gidiş"i üzerine genel bilgiler verecektir. Basit ya da katlı noktaların araştırılması, kimi düzgün noktaların (birinci ya da ikinci türden dönüm noktaları gibi) incelenmesi, eğrinin, teğetlerine ya da yarıteğetlerine göre konumu saptanarak, onun çizilmesinin kesinleştirilmesine olanak sağlanır. Bu inceleme sonsuzdaki kolların ve bunların bulunabilecek sonuşmazlara göre yerlerinin incelenmesiyle tamamlanır.

Bir uzay eğrisinin, 3 boyutlu afin uzayda incelenmesi için, bunun dokunum düzlemleri (özellikle asal normalleri), eğriliği, burulması göz önüne alınır. Dairesel helis, eğrilik yarıçapı ve burulması değişmez bir uzay eğrisidir. (→ *Parametrelenmiş* YAY, Topol.)

• *Zincir eğrisi*, iki noktasıyla asılmış düzgün, homojen bir zincirin denge şekli bir zincir eğrisidir.

$(x' Ox)$ ekseni çevresinde dönen bir zincir eğrisi, toplam eğriliği sıfır olan ve *zincir yüzeyi* denen bir yüzey doğurur. Zincir yüzeyi koşut düzlemlerde bulunan iki çembersel iplik arasına gerilmiş ve merkezleri bu düzlemlerin bir ortak dikmesi üzerinde bulunan bir sabun suyu zarı biçimindedir. Şu halde zincir yüzeyi böyle bir çevre üzerine dayanan en küçük yü-

âdet devresi içinde kadının ateş eğrisinde (sadece sabah ateşleri not edilmiştir) yumurtlamadan sonraki yükselme çok nettir ve bir sonraki âdete kadar yumurtlama zamanını saptamaya yarar

zeydir: bu "Plateau problemi"nin çözümüdür. (XIX. yy. fizikçisi). *Çekme eğrisi*, başlangıçta S tepesinde bulunan bir noktanın çizdiği zincir eğrisinin açanıdır. Bu Q noktasının çizdiği geometrik yer başlangıçta [OS] ile çakışacak biçimde konmuş, bir ucu (O*x*) boyunca çekildiğinde, değişmez *a* uzunluğundaki bir kirişin öbür ucunun çizeceği eğridir; bundan dolayı çekme eğrisi adını alır. (*x'* O *x*) çevresinde dönen çekme eğrisi, eğriliği değişmez ve negatif olan bir yüzey oluşturur; buna *küremsi* denir. Bu yüzey üzerine çizilmiş açıların ölçülerinin toplamı 180° den küçüktür. Lobaçevskiy'nin "hiperbolik düzlemi"ne benzer özellikler yinelenmiş olur.

Zincir eğrisinin $s = a \cdot \text{tg}\alpha$ ve $y^2 = s^2 + a^2$ ayırtedici denklemleri, (MQ) ile (PQ) nun dikgen ve PQ = OS = *a* olduğunu gösterir.

Bir parabol bir doğru üzerinde kaymadan yuvarlanırsa, odağının yörüngesi, bir zincir eğrisi parçası olur.

EĞRİ a. Müz. Kimi eski kaynaklarda XV. yy. türk müziğinde kullanıldığı belirtilen telli-mızraplı bir çalgı.

EĞRİ, Eger* kenti ve kalesinin osmanlı kaynaklarındaki adı.

—Tar. Osmanlı devletinin ilk kez XVI. yy. ortalarında ilişki kurduğu kent ikinci vezir Kara Ahmet Paşa komutasındaki türk ordusu tarafından kuşatıldı (1552). Macar komutan Dodo İstvan yönetiminde 2 000 kişilik bir muhafız kuvvetince savunulan kale, şiddetli türk saldırılarına dayandı. Yaklaşık 50 gün süren çarpışmalar sonunda kaleyi alamayan Ahmet Paşa, kuşatmayı kaldırarak geri döndü. Avusturya savaşlarının dördüncü yılında (1596), Mehmet III'ün başında bulunduğu Orduyu Hümayun, Sava'yı geçerek Eğri önlerine geldi. Padişahın teslim önerisi geri çevrildikten sonra vezir İbrahim Paşa, Cağalzade Sinan Paşa, Hadım Cafer Paşa, Rumeli beylerbeyi Hasan Paşa, vezir Cerrah Mehmet Paşa ve Anadolu alaylarının başında gelen beylerbeyi Lala Mahmut Paşa gibi komutanların başında bulunduğu türk kuvvetleri kaleyi kuşattılar (22 eylül 1596), dayanamayan kale savunucuları teslim oldu (12 ekim 1596). Camiye çevrilen büyük kilisede padişah, komutanlarıyla birlikte cuma namazı kıldı ve kalenin fethinden ötürü Mehmet III'e "Eğri fatihi" unvanı verildi. Önce Kanije gibi Budin'e bağlı bir sancak olarak yönetilen Eğri, daha sonra 6 livalık bir eyalete dönüştürüldü. İkinci Viyana bozgunu (1683) ile gelişen Avusturya savaşları sırasında beylerbeyi Osman Paşa ve şehit olduktan (ağustos 1685) sonra onun kaymakamları Yusuf Ağa ile Rüstem Ağa, Eğri'yi kahramanca savundukları gibi, komşu kalelere de yardıma koştular. Budin düştükten (1686) sonra bile Eğri kalesi kendini korudu. Ancak, türk kuvvetlerinin tümü Macaristan'dan çekilmek zorunda kalınca, Avusturyalı general Caraffa'ya teslim edildi (1687).

EĞRİ EYALETİ, Osmanlı devleti döneminde bugünkü Macaristan'ın bir bölümünü kapsayan yönetim birimi. Türkler ce fethedildikten (1596) sonra ilk zamanlar Kanije gibi Budin'e bağlı bir sancak olarak yönetildi. Daha sonra (1601) Szolnok, Hatvan, Szegedin, Filek (Fübk) ve Seçen (Szécseny) livalarını kapsayan 6 sancaklı bir eyalete dönüştürüldü. Elden çıkana kadar (1687) bu konumda kaldı.

EĞRİBAŞ sonradan **ERBAŞ** (Dursun Ali), türk güreşçi (Rize 1934). Kısa sürede başarılı olarak milli takıma seçildi. Dünya güreş şampiyonası'nda, 52 kg'da birinci oldu (1956). Soyadını *Erbaş* olarak değiştirdi, uzun yıllar antrenörlük yaptı.

EĞRİBOZ adası, yun. **Evvoia** ya da **Euboia,** Ortaçağ'da **Negroponte,** Ege denizi'nde yunan adası, çok yakın olduğu kıta Yunanistan'ından Oreos, Atalante ve Eğriboz (bir köprüyle geçilir) boğazlarıyla ayrılır; 3 775 km²; 188 410 nüf. K.'inde Üçüncü Zaman'da oluşmuş sıradağlar, G.'inde daha yaşlı kütlelerden oluşan çok çeşitli engebeler vardır. Ova ve havzalarda tarım yapılır: bağlar, tahıl, meyve ağaçları. Dağlık bölgelerde koyunlar için otlaklar. Linyit işletmeleri.

—*Eğriboz nomos'u*, 3 908 km²; 188 410 nüf. Yönetim merkezi. *Khalkis*.

—Tar. Kyklades adaları'nın İ.Ö. III. binyıldaki iktisadi uyanışından (obsidiyen ticareti) İ.Ö. VII. yy. sonlarına kadar Eğriboz, yunan tarihinde çok önemli bir rol oynadı. İonia halkının birliğine karşın (İ.Ö. XI. yy) ada birçok site arasında paylaşıldı: K.'de Histiaios (bugün İstiaia), G.'de Styra ve Karystos ve özellikle Lelanton ovası'nın her iki yanında, Euripos kıyılarında Khalkis ve Eretria.

Yerüstü ve yeraltı zenginlikleri (yumuşak buğday, adaya adını veren sığır yetiştiriciliği; bakır ve demir madenleri, mermer ocakları) güçlü bir oligarşinin (hippobotai) oluşmasını sağladı; birçok bunalım yaşamasına karşın V. yy.'a kadar iktidarını sürdüren bu oligarşi döneminde, Eğriboz yunan dünyasının ilk sömürgeci ülkesi oldu. Eretrialılar Kerkyra'ya yerleşirken, Khalkisliler de Cumae'de Büyük Yunanistan'ın en eski ve en kuzeyinde bulunan sömürgesini, sonra Parthenope'yi, Neapolis'i (Napoli), Dikaiarkheia'yı (Pozzuoli), en sonunda da Sicilya'da Naksos'u kurdular. D.'da Khalkisliler "otuz iki siteli" Khalkidike sömürgeleştirdiler. Bu sömürgeci emperyalizme, Eretria'nın Andros, Tenos ve Keos'u almasıyla Kyklades'de bir genişleme ve büyük bir ticari dinamizm (Eretria çömleklerinin, Khalkis metalürji ürünlerinin ihracı) eklendi. İ.Ö VII. yy. sonlarında uzun "Lelanton savaşı", ovaya egemen olmak isteyen Khalkis ile (Korinthos ve Sisam tarafından destekleniyordu) Eretria'yı (Miletos, Aighina ve Megara'dan yardım görüyordu) karşı karşıya getirdi. Savaşı Khalkis kazandı, ama Korinthos ve Megara'nın geliştiği bir sırada güçsüz kaldı ve gerilemeye başladı. Atinalılar'a yenilen Khalkis (506), en iyi topraklarını atinalı sömürgelilere bırakmak zorunda kaldı. Aynı zamanda atina yurttaşı ve askeri olan bu sömürgelilerin varlığı sayesinde Atina, adanın yaşamına doğrudan müdahale etti. Bu egemenlik birkaç kez tehlikeye düştü: 490'da Persler, Karystos'u kuşattılar, Eretria'yı yaktılar ve halkını Babil'e sürdüler; haziran 446'da Koroneia felaketinin hızlandırdığı, Atina aleyhtarı aristokratlar partisinin başlattığı karışıklık, Sparta, Megara ve Boiotia'nın da desteğiyle ayaklanmaya dönüştü. 411'de Eretria, Khalkis ve Karystos'un yeniden ayaklanması, çok önemli bir iktisadi rol oynayacak olan *Eğriboz birliği*'nin kurulmasıyla sonuçlandı. Perikles, Histiaios'u yerle bir ettikten sonra durumu düzeltti; Atina aleyhtarı parti, Peloponisos savaşı sırasında yeniden harekete geçti; Leuktra savaşı'ndan(371) sonra Boiotia'nın etkisi, 359-357 seferiyle Atina'nın egemenliği yeniden kuruluncaya kadar sürdü; Makedonyalı Philippos site tiranlarını (Khalkis'te Kallias) desteklediği halde, Atina, 342'de açtığı diplomasi kampanyasıyla birkaç siteyi nüfuzu altına almayı başardı; Lamia savaşı'nda bu siteler Atina'yı destekledi. Romalılar'ın Makedonya himayesinden çıkarttıkları (İ.Ö. 196) Eğriboz, Aitolia-Suriye savaşı sırasında Roma'ya bağlı kaldı (Antiokhos'un yerleştiği Khalkis dışında). Ada, Roma'nın Akhaia eyaletine bağlandı.

Ortaçağ'da, Euripos adını alan Khalkis ve Negroponte adını alan ada, haçlılar tarafından işgal edildi (1204), önce Lombardlar'ın, sonra Venedikliler'in (1390) egemenliğine girdi. İstanbul'u fetheden Mehmet II, Eğriboz'u bir deniz üssü olarak kullanmaya başlayan Venedikliler'i adadan kovmak ve Çanakkale boğazı'nı korumak için Ege adaları üzerine büyük bir sefer düzenledi. Kaptanıderya ve Gelibolu sancakbeyi Mahmut Paşa komutasındaki türk donanması Gökçeada ile Limni'yi ele geçirdikten sonra Eğriboz'u ablukaya aldı. Bu arada, Mehmet II ordusuyla karadan gelerek ada karşısında kıyıya yerleşti. Adanın yardımına gelen Venedikliler savaşmaya cesaret edemeyerek geri döndüler. Karayla Eğriboz arasında gemilerden bir köprü kurularak adaya asker çıkarıldı. Khalkis kalesine yapılan altıncı saldırı sonunda adanın tümü, Türkler'in eline geçti (16 temmuz 1470). Eğriboz Yunanistan bağımsızlığını kazanana kadar (1830) osmanlı yönetiminde kaldı.

EĞRİBOZ akıntısı, Eğriboz adasıyla Boiotia (Yunanistan) arasında, gelgitten ve ses (düzenli dalga) olayının yol açtığı düzensiz değişmelerden (düzensiz akıntı) kaynaklanan düzenli bir yön değiştirmenin (düzenli akıntı) etkisinde kalan suların şiddetli hareketi (hızı 2-9 km/sa arasında).

Eğriboz kanalı, yun. **Euripos** ya da **Evripos,** Eğriboz adasının güney kesimini kıta Yunanistanı'ndan (Boiotia) ayıran ve bir köprüyle geçilen dar kanal. Eğriboz kanalının üzerinde ilk kez İ.Ö. 411'de Khalkisliler ve Boiotialılar tarafından bir köprü yapılmış, ayrıca ilginç bir ters akıntı olayı da gözlenmişti; *Euripos* (değişen) adı buradan gelir. Khalkis'te kanalın her iki kıyısında da liman tesisleri vardır. Kara tarafındaki Avlis'te bir de tersane bulunmaktadır.

EĞRİBOZ körfezi, yun. **Evvoïkos Kólpos,** Ege denizinin batısında, Yunanistan'la Eğriboz adası arasındaki deniz parçası. Kuzey-batı—güney-doğu doğrultusunda uzanan körfez, Eğriboz adasındaki Khalkis kenti hizasında, Eğriboz kanalı tarafından ikiye bölünür. Kuzeyde kalan bölümün uzunluğu 80 km, genişliği 24 km, güneydeki bölümün uzunluğu

Eğrikapı

48 km, genişliği 14,5 km'dir. Kuzeydeki körfezin batı kıyıları, Kallidhromon sıradağlarının eteklerindeki koylar sebebiyle çok girintili çıkıntılıdır. Doğu kıyılarıysa daha düzdür.

Jeolojik yapı bakımından Yunanistan anakarasına çok benzeyen Eğriboz adasının, çok eskiden anakaraya kuzey ucundan bağlı olduğu, Eğriboz kanalının yerinde de anakarayla doğal bir bağlantı bulunduğu kabul edilir. Sular altında kalmış eski bir vadi olan Eğriboz kanalının derinliği 6 ila 8 metre arasında değişir.

EĞRİBOZLU İBRAHİM PAŞA → İBRAHİM PAŞA EĞRİBOZLU.

EĞRİCE a. Pastırmacılıkta BOHÇA'nın eşanlamlısı.

EĞRİDERE, Samsun ilinin Çarşamba ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 1 909 nüf. (1990).

EĞRİDİR → Eğirdir

EĞRİDİR GÖLÜ → Eğirdir gölü

EĞRİDİRLİ HACI KEMAL, türk şair (XVI. yy.) Yaşamı hakkında bilgi yoktur. 1512'de derlediği *Câmi ün-nezair* adlı nazire mecmuasında, aralarında kendisinin de yer aldığı 266 şairin 29 461 beytine yer vermiştir.

EĞRİGÖZ dağı, Ege bölgesinin İç-batı Anadolu bölümünün K. kesiminde, Simav çukurunun K.-D.'sunda, kuzey-güney doğrultulu dağlık kütle. Güney kesimlerine Katran dağı adı verilir. Eğrigöz dağı doğuda Emet çayı, batıda ve güney-batıda da Simav çayı Çukuruyla sınırlanır. En yüksek noktası Çukurçayırbaşı doruğunda 1 931 m'dir. Dağın batı yamacından inen sular, Simav çayının kollarını oluşturur; Emet çayının bazı kolları da kaynaklarını dağın doğu yamaçlarından alır.

Dağın çekirdeğini granit ve granodiyoritler oluşturur. Çekirdek, başkalaşım kuşaklarıyla sarılmıştır. Dağın yamaçlarından ve eteklerinden çıkan sular, çevresindeki fay hattından kaynaklanır. Eğrigöz dağındaki orman alanlarında karaçam ve kayın bir arada görülür. Dağın kuzey-batı eteklerinde zaman zaman işletilmiş olan Dağardı manganez ve krom yatakları bulunur. Balıkesir-Kütahya demiryolu dağın kuzey eteklerini takip eder.

EĞRİKAPI, İstanbul'da, Bizans dönemi sur kapılarından birinin adı ve bu kapının da bulunduğu semt. Kentin K.-B.'sında, Yedikule'den Haliç kıyısında Ayvansaray'a uzanan kesimdeki büyük kapılardan biridir. Bizanslılar zamanında burada askeri ayakkabı atölyesi bulunduğundan *Kaligaria* (çarık) kapısı olarak anılıyordu. Avar saldırıları sırasında yoğun çarpışmalara sahne oldu ve tüm kiliseler yağmalandı (626). Daha sonra Krum Han komutasındaki bulgar (IX. yy. başı) ve daha sonra Latin saldırıları (1203-1204) burada gerçekleşti. Fatih Sultan Mehmet kenti kuşattığında çarpışmaların yoğunlaştığı kesimlerden biri de Eğrikapı'ydı. Türkler zamanında ilk yerleşilen bölgelerden biri oldu. Surlar onarıldı (1722), Mustafa III'ün karısı Adilşah Kadın burada ve mescit, mektep ve çeşme, Kadı İvaz Efendi bir cami ve çeşme yaptırdı. İslam uluslarından Ebuzer Gıfarî ve Şabe'nin mezarları da Eğrikapı'dadır. Surların dışında türk ve rum mezarları vardır. Yakın zamana değin bu kesimde şişe yapımevleri bulunuyordu.

Bk. resim sayfa 3555

EĞRİKAPILI MEHMET RASİM → MEHMET RASİM, Eğrikapılı.

EĞRİKOCA a. Zool. ÇAMURCUN'un eşanlamlısı.

EĞRİKOL a. Tekst. *Eğrikol demiri*, dokumacılıkta kullanılan el tezgâhının dirsek biçimindeki kumanda kolu.

EĞRİKÖY, Manisa'nın merkez ilçesine bağlı Üçpınar bucağının merkezi; 1 739 nüf. (1985).

EĞRİKÖY, Manisa'nın merkez ilçesine bağlı Üçpınar bucağının merkezi; 2 003 nüf. (1990).

EĞRİKUM, Samsun ilinin Çarşamba ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 343 nüf. (1990).

EĞRİLİK a. Eğri olan şeyin durumu; niteliği, çarpıklık: *Bu çizgide bir eğrilik var.*
—Geom. *Bir eğri yayının bir noktadaki eğrilik yarıçapı*, bu noktadaki eğriliğin tersi. ‖ *Bir yayın* m=f(t) *noktasındaki eğrilik merkezi*, ρ, *t* deki eğrilik yarıçapı, $\bar{N}$ de *m* deki birim yarınormal olmak üzere $\overrightarrow{mc} = \rho\bar{N}$ eşitliğini gerçekleyen *c* noktası. ‖ *Bir yayın* $t \in I$ *noktasındaki eğriliği*, (I, *f*)düzgün varsayılan bu yayın olağan gösterimi olmak üzere $\|f''(t)\|$ gerçek sayısı.‖ *Bir* S *yüzeyinin bir* m *noktasındaki ortalama eğriliği*, R_1 ve R_2, *m* deki iki asal eğrilik yarıçapı olmak üzere $\frac{1}{2}\left(\frac{1}{R_1}+\frac{1}{R_2}\right)$ gerçek sayısı. ‖ *Bir* S *yüzeyinin eğrilik çizgisi*, yüzey üzerine çizilmiş, her noktasında, bu noktaya ait Dupin göstergesinin bir asal doğrultusuna teğet olan yay. ‖ *Bir yüzeyin bir* m *noktasındaki eğriliği*, $\frac{1}{R_1 \cdot R_2}$ gerçek sayısı.‖ *Bir yüzeyin düzgün bir noktadaki eğrilik yarıçapı*, normal eğriliği maksimumuna ya da minimumuna eriştirer iki R_1 ve R_2 eğrilik yarıçapından herbiri.
—Gök. fiz. *Evrenin eğriliği*, genel görelilik kuramına göre uzay-zamanın, en anlaşılabilir belirtisi çekim olan geometrik özelliği. (Bu kurama göre, fiziksel olaylar dört boyutlu bir uzay-zamanda gelişir. Bu uzayda bulunan madde, yoğunluğu arttıkça güçlenen bir eğriliğe yol açar. Bu anlayışa göre, kütlelerin devinimleri evrensel çekim yasasıyla değil, yalnızca uzay eğriliğinin yönettiği serbest bir devinimle açıklanır.)
—Karş. anat. İnsanda ve omurgalılarda bakışım düzlemine göre omurganın normal biçimi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Opt. *Alan eğriliği*, merkezlenmiş optik bir sistemde görülen ve eksene dik, yeterince geniş bir cismin görüntüsünün düzlemsel olmayışından kaynaklanan sapınç. (Görüntü, eksen çevresindeki dönel bir eğri yüzey üzerinde oluşur. Alan eğriliği astigmatlıkta olduğu gibi alan merkezinden uzaktaki noktaların görüntü seçikliğini engeller.) ‖ *Ortalama eğrilik*, bir merceğin biçimini gücünden bağımsız olarak belirleyen ve yüzlerin eğriliklerinin ortalamasına eşit olan parametre; aşağıdaki bağıntıyla gösterilir: $\gamma = \frac{1}{2}\left(\frac{1}{R}+\frac{1}{R'}\right)$.
—Patol. *Eyer eğriliği*, bel hizasında omurganın öne doğru dışbükey eğriliği. (Duruş bozukluklarının bazılarında çoğalabildiği gibi silinebilir de. Genellikle kadınlarda ve bazı etnik gruplarda daha belirgindir.) [Eşanl. LORDOZ.]
—ANSİKL. Karş. anat. Omurgalılarda dölüt evresinde doğru çizgi halinde olan ansefal keseciği sonradan eğrilir. İlk eğrilik (sefalik eğrilik) sırtının tam önünde oluşur; beyin ve soğanilik eğriliği yalnız amnionlularda vardır ve özellikle memelilerde açık seçiktir. Sefalik ve boyun eğrilikleri karın yönünde içbükey iken soğanilik eğriliği sırta doğru içbükeydir.

EĞRİLME a. Sil. Bir ateşli silahta namlu ekseninin merkezden sapması.

EĞRİLMEK gçz. f. Bir şey sözkonusuysa, eğri duruma gelmek, biçimi bozulmak; çarpıklaşmak, çarpılmak, bükülmek: *Çekici vurunca çivi eğrildi. Tampon eğrilmiş.*
◆ **eğriltmek** ettirg. f. *Bir şeyi eğriltmek*, onu eğri duruma sokmak.

EĞRİLTMEK → EĞRİLMEK.

EĞRİM a. **1.** Su çevrintisi; girdap **—2.** *Eğrim, eğrim*, büküm büküm, kıvrım kıvrım.
—Mim. Bir saçak silmesi damlalığının, suyun aşağıya akmasını önleyen çıkıntılı bölümü.

EĞRİMLİ sıf. Mim. *Eğrimli kayıt*, alevli gotik üslupta yapılmış bir pencerede, düz ve ters eğri biçiminde körük.

EĞRİÖLÇER a. Kâğıt üzerindeki eğri çizgilerin uzunluğunu ölçen alet.
—ANSİKL. Eğriölçer alt ucunda, ölçülecek yolun kıvrımlarını izlemeye yarayan küçük bir tekerlek taşır; tekerleğin dönmesi, küçültmeden sonra, haritanın ölçeğinde alınan yolun uzunluğunu veren bir kadran önünde devinen bir iğneye iletilir.

EĞRİSEL sıf. Eğri çizgilerden oluşmuş.
—Mat. çözlm. *Parça parça sürekli türevlenebilir bir* γ *yolu boyunca eğrisel integral,*

$$\int_{\gamma} f(z) \cdot dz$$

ile gösterilen ve γ: [*a*,*b*]→ $\mathbb{C}$ ve karmaşık değerli ve γ ([*a*.*b*]) üzerinde sürekli *f* fonksiyonu için

$$\int_{a}^{b} f[\gamma(t)] \cdot \gamma'(t) \cdot dt$$

ye eşit olan karmaşık sayı. (Sürekli ve artan γ aracıyla [*a*, *b*] ile bijeksiyon haline getirilen bir $[a_0, b_0]$ aralığı üzerinde tanımlı bir γ_0 yolu varsa, φ *ile* φ^{-1} parça parça sürekli türevlenebilir olduğuna göre, bu durumda

$$\int_{\gamma} f(z) \cdot dz = \int_{\gamma_0} f(z) \cdot dz$$

olur.)

EĞRİTABAK a. Çiçekleri için sıcak seralarda yetiştirilen ve tropikal Amerika'da 40 kadar türü yetişen süs bitkisi. (Bil. a. *achimenes*; gesneriaceae familyası.)

EĞSİ a. *Yörs.* Ucu yanmış odun.

EH ünl. **1.** Bir şeyin uygun, yerinde bulunduğunu vurgular: *Eh, ben de gelebilirim artık. Eh, böylesi daha iyi.* **—2.** Bıkkınlık, bezginlik vb. duyguları pekiştirir: *Eh, bu kadar da fazla. Eh, yeter artık.*

EHÂBİR → AHÂBİR.

EHÂBİŞ → AHÂBİŞ.

EHAD → AHAD.

EHÂDİS → AHÂDİS.

EHADİYET → AHADİYET.

EHAF → AHAF.

EHAK → AHAK.

EHALİ → AHALİ.

EHAR → AHAR.

EHAS → AHAS.

EHÂSİN → AHÂSİN.

EHAVEYN → AHAVEYN.

EHDÂF çoğl. a. (ar. *hedef*'in çoğl. *ehdaf*). *Esk.* **1.** Hedefler, nişan alınan şeyler. **—2.** İstekler, amaçlar. **—3.** Yüksek şeyler.

EHDEL, Arabistan'ın G.-B.'sında, İmam Cafer-i Sadık'ın soyundan gelen seyitler ailesi (Mahadile sözcüğünün tekili). Ataları Ali bin Ömer bin Muhammet el-Ehdel, Kutb ül-Yemen ve oğlu Ebu Bekir (öl. 1300) ünlü sufilerdendir. Ailenin en ünlüsü Bedrettin Hüseyin bin Abdurrahman el-Ehdel'in (Kuhriyye 1377-Ebyât Huseyn 1451), el-Cenedi'nin *Tarih üs-sülûk* adlı yapıtının devamı niteliğinde olan ve Yemen seyitleri ile ilgili bilgi veren *Tuhfet üz-zâman fi-tarihi sâdât il-Yemen* adlı bir yapıtı vardır. Onu, Hüseyin bin es-Sıddık (öl.1497) ve Tahir bin Hüseyin (öl. 1590) gibi sufi yakınları izler.

EHDELİYE, Seyit Hasan Ali el-Ehdeli'nin kurduğu tarikat.

EHECATL Mit. Meksika pantheonunun en eski tanrılarından biri. Rüzgârı simge-

ler. Çok sonraları Quetzalcóatl ile özleştirildi. Çoğunlukla, üfleyen bir maymun ya da ördek gagası maskeli bir insan biçiminde gösterilir.

EHEM sıf. (ar. *mühimm*'den *ehemm*). *Esk.* **1.** Daha ya da çok önemli, en önemli. **—2.** *Ehemmi mühimme tercih etmek,* iki önemli şeyden daha önemli olanını öne almak.

EHEMMİYET, -ti (ar. *ehemmm ve -iyyet'ten ehemmiyyet*). *Esk.* **1.** Bir şeyin taşıdığı ya da ona verilen değer; önem: *Bizim için bu meselenin ehemmiyeti yok. Artık bir ehemmiyeti kalmadı.* **—2.** Bir şeye ehemmiyet vermek, onu önemsemek.

EHEMMİYETLİ sıf. Önem taşıyan; önemli, mühim.

EHEMMİYETSİZ sıf. Ehemmiyeti olmayan; önemsiz.

EHİBBÂ → AHİBBÂ.

EHİL a. (ar. *ehl*). *Esk.* **1.** Becerikli, elinden iş gelir, yetenekli, usta kişi, erbap: *İşi ehline yaptır.* **—2.** Bir yerde oturanlar, oranın halkı, topluluk, cemaat. **—3.** Sahip: *İlim ehli. Sanat ehli. Zevk ehli.* **—4.** Karı kocadan her biri; eş. **—5.** *Ehl-perver,* işe yarar insanları tutan; yandaşlarını koruyup gözeten. || *Ehl-i aba,* aba sahibi olanlar; Hz. Muhammet ve ailesi. || *Ehl-i ahiret,* ölüler. || *Ehl-i âlem,* insanlar. || *Ehl-i aruz,* şiir kurallarını bilenler. || *Ehl-i arz,* cin, şeytan, peri vb.|| *Ehl-i badiye,* bedeviler, çöl halkı.|| *Ehl-i basiret,* sağduyu sahipleri: *"Bâtıl görünür ehl-i basiret nazarından"* (Nedim, XVIII. yy.). || *Ehl-i bâtın,* tanrısal sırra ermiş olanlar, sofiler. || *Ehl-i büyûtat,* ünlü, şöhretli kabilelerden olan. || *Ehl-i cehennem,* günahkâr. || *Ehl-i cehl,* cahiller, bilgisizler. || *Ehl-i cennet,* iyi, temiz karakterli, cennete gidebilecek nitelikte olan. || *Ehl-i cihad,* din uğruna, din için savaşanlar. || *Ehl-i cünûn,* deli, çıldırmış: *"Kayd-ı işret artırır ehl-i cünûnun vahşetin"* (Nedim, XVIII. yy.). || *Ehl-i dikkat,* dikkat sahipleri, dikkatliler. || *Ehl-i dünya,* dünya nimetlerine düşkün olan, öbür dünyayı düşünmeyen. || *Ehl-i ehva,* dinde mezhep ayrılığı yaratan. || *Ehl-i emsar,* şehir, kasaba halkı. || *Ehl-i fesad,* hileci, hilebaz. || *Ehl-i hal,* coşkulu kimse. *Ehl-i harabat,* meyhane adamları. *Ehl-i haşmet,* heybetli, gösterişli, öfkeli kimse: *"Ehl-i haşmet kisvetin zer-berf ider bilmez kim ol"* (Fuzuli, XVI. yy.). || *Ehl-i heva,* haylaz. || *Ehl-i heyet,* gökbilimle uğraşanlar. || *Ehl-i hıred,* akıllı, uslu olanlar: *"Yahşı sanma ey gönül ehl-i hıred etvarını"* (Fuzuli, XVI. yy.). || *Ehl-i hıref,* kumaş dokuyan sanatkârlar. || *Ehl-i hikmet,* hikmet sahipleri; filozoflar. || *Ehl-i hüner,* hüner sahipleri, ustalar. || *Ehl-i ırz, ehl-i iffet,* namuslu, temiz, dürüst, saygıdeğer kimse.|| *Ehl-i idrak,* düşünce sahipleri, her şeye akıl erdirenler. || *Ehl-i iman,* dindar. || *Ehl-i irfan,* bilgili, bilge kişi.|| *Ehl-i islam,* islam topluluğu. || *Ehl-i ittika,* sofu, dindar. || *Ehl-i kalem,* yazı işleriyle uğraşan. || *Ehl-i kanaat,* kanaatkâr. || *Ehl-i karye,* köylü. || *Ehl-i kebâir,* çok büyük günahlar işleyen.|| *Ehl-i kelam,* iyi, güzel konuşan. || *Ehl-i kerem,* eliaçık, cömert. || *Ehl-i kubûr,* ölüler. || *Ehl-i lügat,* lügat sahibi; sözlük yazan, sözlükçü.|| *Ehl-i mahşer,* kıyamet günü dirilecek olanlar.|| *Ehl-i mansıb,* mevki, makam sahibi. || *Ehl-i marifet,* yetenekli, hünerli kimseler. || *Ehl-i merâkib,* bir şeye binerek gezenler. || *Ehl-i muhasebe,* muhasebeci. || *Ehl-i naim,* cennette oturanlar. || *Ehl-i namus,* namuslu, dürüst insanlar. || *Ehl-i nâr,* cehennemlikler. || *Ehl-i nazm,* nazım ustası, şair: *"Ehl-i nazmın hâmesi nakş-ı nevâyı midhatın"* (Nedim, XVIII. yy.). || *Ehl-i nifak,* ara bozanlar, ayrılık yaratan kimseler. || *Ehl-i nücum,* müneccimler. || *Ehl-i perde,* peçeli kadın. || *Ehl-i rey,* hâkimlik eden. || *Ehl-i rum,* Osmanlılar. || *Ehl-i sabıka,* ilk müslümanlar. || *Ehl-i safa,* temiz kalpli. || *Ehl-i salah,* namuslu, doğru olan kimse. || *Ehl-i servet,* servet sahibi.|| *Ehl-i sûk,* çarşı halkı, esnaf. || *Ehl-i sülûk,* bir mezhebe mensup olan. || *Ehl-i süyûf,* kılıç ehli, askerler. || *Ehl-i şer,* kötülük yapabilecek nitelikle olan. || *Ehl-i şia,* Hz. Ali taraftarları. || *Ehl-i şikem,* midesine düşkün kimseler. || *Ehl-i taaddi,* saldırgan, adaletsiz, zalim: *"O zaman sen yed-i kahhâr-ı hamiyyette iyân / olarak ehl-i taaddiye verirsin hüsran"* (Tevfik Fikret). || *Ehl-i tahkik,* araştırmacı, filozof, doktor vb.'nin genel unvanı. || *Ehl-i takib,* takip edenler, arkasından gidenler. || *Ehl-i takvâ,* dindar kimse. || *Ehl-i tarîk,* bir tarikata mensup; derviş. || *Ehl-i tasavvuf,* tasavvufla uğraşan. || *Ehl-i tedbir,* tedbirli, akıllı. || *Ehl-i tefrid,* köşeye çekilip ibadetle meşgul olan kimse. || *Ehl-i televvün,* kararsız, dönek: *"Hezar ahbâb olan ehl-i televvünden vefâ gelmez"* (Ragıp Paşa, XVIII. yy.). || *Ehl-i temkin,* ağırbaşlı: *"Ehl-temkinem meni benzetme ey gül bülbüle"* (Fuzuli, XVI. yy.). || *Ehl-i teslis,* hıristiyanlar. || *Ehl-i tevarih,* tarihçiler. || *Ehl-i tevhid,* müslüman. ||*Ehl-i vefa,* sözüne sadık olan kimse: *"Hâtırun şâd eyledin ehl-i vefâ gönlin yıkup"* (Fuzuli, XVI. yy.).|| *Ehl-i verâ,* dindar: *"Ey Fuzûlî ne bilür ehl-i verâ ney zevkin"* (Fuzuli, XVI. yy.). || *Ehl-i vezâif,* vakıf gelirlerinden yararlanabilecek kimseler. || *Ehl-i vücud,* varlık sahipleri, insanlar. || *Ehl-i zevk,* zevk ehli, zevkine düşkün. || *Ehl-i zimmet,* müslüman bir ülkedeki müslüman olmayan uyruklar, vatandaşlar. || *Ehl ü erbab,* bir işte, bir konuda usta uzman olanlar: *"Ehl ü erbabı indinde pek ziyade takdir ve tahsin edildi "* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). || *Ehl ü ıyal, çoluk çocuk, aile.* || *Ehl-ül-lâh,* Allah'a inananlar, veli, evliya. ||*Ehl-ül-kisa,* Hz. Muhammet ve ailesi.

—Din. tar. *Ehl-i bid'at,* dinsel konularda, özellikle akaid alanında Hz. Muhammet ve ilk müslümanların (selef) izledikleri yola aykırı tutum izleyenler. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Ehl-i hak,* ehl-i sünnetten olanlar ya da müslümanlar. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Ehl-i kıble,* müslüman. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Ehl-i kitap,* Kuran'dan önceki, vahye dayalı kutsal kitaplara inanan ve onların getirdiği dinleri benımseyenler. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Ehl-i suffa,* hicretten (622) sonra Medine'de evleri olmayan, yoksul ve kimsesiz müslümanlardan, bir mescidin avlusunda barınanlar. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Ehl-i sünnet,* Hz. Muhammet ile ashap topluluğunun akaid alanında izledikleri yolu benimseyenler. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Ehl-i tertip,* farz olan beş vakit namazı ara vermeksizin düzenli ve vaktinde kılanlar. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Esk. eğit. *Ehl-i kıyam* → DERSTEN* KALKMAK.

—Huk. Hak sahibi olabilen, borç yüklenebilen ve cezadan sorumlu tutulabilen kişi.

—Isl. huk. *Ehl-i adl,* dürüst ve vatandaşlık görevini yerine getiren, devlete baş kaldırmayan kişi. || *Ehl-i bagiy,* devlete toplu isyanda bulunanlar. || *Ehl-i beyt,* bir kişinin babası, babasının babası... gibi akrabaları. || *Ehl-i emanet,* haksızlık yapmayan, güvenli kişi. || *Ehl-i hibre, ehl-i vukuf,* bilirkişi. || *Ehl-i ukubet,* ceza ehliyetine sahip, akıllı ve erginlik çağına girmiş kişi. || *Ehl-i vakf,* vakfın gelirinden yararlanan kişi.

—Kur. tar. *Ehl-i divan,* Divanı hümayun üyeleri. (→ DİVANI* HÜMAYUN.) || *Ehl-i örf,* Osmanlı devletinde başkentte ve taşrada yönetim işlerine bakan görevlilere verilen genel ad. || *Ehl-i rum,* Türkler bizans topraklarını ele geçirdikten sonra Araplar ve İranlılar'ın Osmanlılar için kullandıkları deyim. || *Ehl-şer,* Osmanlı devletinde şeriat hükümlerini uygulamakla görevli medrese çıkışlı sınıf. || *Ehl-i zimmet,* Osmanlı devleti uyruklu olan ve vergi verdiği için korunan, müslüman halk dışındaki Kutsal Kitap sahibi (hıristiyanlar ve yahudiler) kişiler.

—Sey. oy. *Ehl-i bâzî,* eski türk seyirlik oyunlarında, hokkabaz, tasbâz, lû'betbâz gibi, bir araç kullanarak hüner gösterenlere verilen genel ad. || *Ehl-i sühan,* eski türk seyirlik oyunlarında konuşarak, şarkı söyleyerek ya da bir öykü, bir efsane anlatarak hüner gösterenlere verilen genel ad. (Meddahlar, gazelhanlar, peygamber veya evliya hikâyeleri, halk hikâyeleri ya da efsaneler anlatanlar bu gruba girerdi.)

—ANSİKL. Din. tar. *Ehl-i bid'at.* Ehl-i sünnet önde gelenleri, mezhep tarihi, kelam ve akaid alanlarında, Hz. Muhammet ve ilk dönem müslümanlarının yolunu izleyen ve genellikle *Ehl-i sünnet ve'l cemaat* diye adlandırılan sünni çoğunluğun dışındaki bütün mezhep ve fırkaları *ehl-i bid'at ve dalalet* diye adlandırırlar. Bunların başında şiilik, mutezile ve haricilik ile bunların kolları gelir.

• *Ehl-i hak.* Terim. sünni akaid kitaplarında, daha çok, ehl-i bid'atın karşıtı olarak ehl-i sünnet için, bazen de ehl-i küfrün (inançsızlar) karşıtı olarak ehl-i kıble, yani tüm müslümanlar için kullanılır. Ehl-i hak, İran'ın batısında yayılmış, ehl-i sünnet ile ilgisi bulunmadığı gibi, şii-caferi mezhebinden ayrı olan bir mezhebin adı olarak da geçer. Bu mezhebin akidesine göre, Tanrı her seferinde dört ayrı melekle birlik oluşturmak üzere yedi kez tecelli eder; ölümden korkmaya gerek yoktur; çünkü, insanın ölümü ördeğin suya dalması gibidir. İyiler cennete girer, kötüler yok olur. Ehl-i hak mezhebinde toplu tapınmaya ve din törenlerine büyük önem verilir. Törenlerde kurbanlar kesilir, ateş üzerinde yürünür, hutbeler okunur. Mezhep inancına göre, herkesin bir piri olması gerekir. Oruç, üç gündür. Ahlaksal olgunluğa ulaşılması amacıyla bir erkekle bir ya da birkaç kadın arasında kardeşlik bağları kurulması gerektiğine inanılır.

• *Ehl-i kitap.* Kuran, bu terimle, müşriklerden ayırt etmek için, vahiy yoluyla indirilmiş *Tevrat, Zebur, İncil* gibi kitapları bulunan yahudileri ve hıristiyanları kast eder. Bu kitapların asılları az çok değiştirilmiş olmakla birlikte, Kuran yine de tanrısal kaynaklı bir dine inanmaları nedeniyle ehl-i kitaba, müşriklere göre ayrıcalık tanır. Nitekim Hz. Muhammet, bir hadisinde "Bir yahudi ya da bir hıristiyana eziyet eden kişi, ahirette karşısında davacı olarak beni bulacaktır" demiştir.

• *Ehl-i suffa.* Bunlara *Ashab-ı süffa* ya da *Ashab-ı zülle* de denilirdi. Sayıları 40 ile 400 arasında değişen Ehl-i suffa arasında Ebu Hureyre, Selman-ı Farisi, Ebuzer Gıfarî, Sa'd bin Ebi Vakkas, Bilal-ı Habeşi gibi islam ünlüleri de vardı. Maddi gereksinimleri Hz. Peygamber'in özel ilgisiyle Medine önde gelenleri tarafından karşılanırdı. Suffa, zamanla islamın ilk yatılı okulu durumuna geldi. Burada, başta Hz. Muhammet olmak üzere birçok kişi ders verdiler. Hz. Peygamber, Ubeyde bin Samit'i okuma yazma ve Kuran, Sait bin As'ı hikmet öğretmekle görevlendirmişti.

• *Ehl-i sünnet.* Kelam ve akait kitaplarında *Ehl-i sünnet ve'l-cemaat* terimi, *Ehl-i sünnet-i hassa* denilen *Selefiye* ile *Ehl-i sünnet-i amme* denilen *Eş'ariye* ve *Matüridiye*'yi de kapsamı içine alır. Ehl-i sünnetin ortak niteliği, islamın temel kaynakları olan Kuran ve sünnetin hükümlerini, bu kaynakların üslubuna ve temel içeriğine ters düşen yollarla değiştirerek yorumlamaktan kaçınmaktır. Bu nedenle ehl-i sünnet bilginleri, Yunan akılcılığını temel alarak islam dogmalarına ikinci derecede önem veren, Evren'in yaratılışı, Allah'ın sıfatları, ölümden sonraki yaşam gibi metafizik konularda islam inancına aykırı görüşler öne süren islam filozoflarını, Kuran ve sünnetteki açık kanıtlara karşın Allah'ın sıfatlarını, kaderi, şefaatı kabul etmeyen mutezileyi; haklarında Hz. Peygamber'in övücü sözleri bulunmasına ve islamın gelişip güçlenmesine gösterdikleri katkılara karşın sahabenin önde gelenlerini (Ebubekir, Ömer, Osman vb.) kınayan şiayı, ehl-i sünnetin dışında (ehl-i bid'at) sayarlar.

• *Ehl-i tertip.* Bunlara *sahib-i tertip* de denir. Bir kimsenin böyle olabilmesi için, yaşamı boyunca beş vakitten daha fazla namazı kazaya bırakmamış olması gerekir. Altı ve daha fazla namazını kazaya bırakmış bir kişinin, sahib-i tertip olabilmesi için bu namazlarını kaza etmesi gerekir. Sahib-i tertip, bir vakit namazını vaktinde kılamamışsa, önce kazaya kalan namazını, sonra da içinde bulunduğu vaktin namazını kılmak zorundadır. Sahib-i tertip olma-

yan için böyle bir zorunluluk yoktur; önce içinde bulunduğu vaktin namazını, sonra da kazaya kalan namazını kılar.

EHİME, Japonya'da il, Şikoku'nun kuzey-batısında; 5 664 km²; 1 525 000 nüf. (1989). Merkezi *Matsuyama.*

EHL → EHİL.

EHLEN ve **SEHLEN** ünl. (ar. *ehlen* ve *sehlen*). "Hoş geldin, safalar getirdin" anlamında kullanılır: *"Ehlen ve sehlen ey gam-ı kalb-i perişan merhaba!"* (Nev'i, XVI. yy.).

EHLİ sıf. (ar. *ehl* ve *i*'den *ehlî*). EVCİL'in eşanlamlısı.

EHLİ Tayyipzade asıl adı **Mehmet,** türk şair (İstanbul ? - Rodos 1600). Hocazade Şems Efendi'den ders aldı. Edirne ve Rodos'ta kadılık yaptı. Yaşadığı dönemin tanınmış şairlerindendi. Çeşitli tezkirelerde şiirlerinden örnekler vardır. *Hüsn-i dil* adlı mesnevi, yanlış olarak onun yapıtları arasında sayılmıştır.

EHLİBEYT a. (ar. *ehl* ve *beyt,* ev'den *ehl-i beyt*). *Esk.* **1.** Ev halkı. **—2.** Gönül ustaları, Tanrı'yı iyice anlamış kimseler: *"Ehl-i beytin ocağın eyledi çünkim ihyâ"* (Abdal Musa, XIV. yy.). **—3.** Hz. Muhammet'in kızı, damadı ve torunlarından ibaret ailesi. (Bk. *ansikl.* böl.) **—4.** Kudret, ustalık yetenek.

—ANSİKL. İsl. Kuran'da bir kez Hz. Muhammet'in eşlerini anlatmak için geçer (XXX,3). Şiiler ve Hz. Ali'yi aşırı ölçüde seven müslümanlar, bu terimi yalnızca halife Ali, Fatma ve bunların oğullarıyla torunları için kullanırken, müslümanların büyük çoğunluğuna göre ehlibeyt, Hz. Muhammet'in eşleri, çocukları, torunları Hasan ve Hüseyin ve damadı Ali'den oluşur. Terimin kapsamını daha da genişleterek Peygamber'in kabilesi Beni Haşim'i, hatta bütün muhacirleri ve ansarı (Medineli müslümanlar) ehlibeytten sayanlar vardır. Şiilere göre ehlibeyt (Halife Ali, Fatma, Hasan, Hüseyin ve bunların soyu) islam ümmetinin ahlaksal ve manevi erdemler bakımından en değerli kesimidir; dolayısıyla en yüksek dinsel ve siyasal otorite de onların hakkıdır.

EHLİDİL a. (ar. *ehl* ve fars. *dil*'den *ehl-i dil*). *Esk.* Gönül ehli, gönül halinden anlar, rint, kalender yaradılışlı: *"Ehl-i dildir diyemem sinesi sâf olmayana"* (Nef'i, XVII. yy.).

EHLİKEYF a. ve sıf. (ar. *ehl* ve *keyf*'ten *ehl-i keyf*). *Esk.* Rahatına düşkün, hayatın tadını çıkaran, kalender insan: *Amma da ehlikeyf adamsın. Ehlikeyfin keyfini kim tazeler? Taze elden pişmiş taze kahve tazeler.*

EHLİLEŞMEK gçz. f. İnsana alışmak, evcilleşmek.

◆ **ehlileştirmek** ettirg. f. *Bir hayvanı ehlileştirmek,* onu eğitmek, evcilleştirmek: *Vahşi bir atı ehlileştirmek.*

EHLİLEŞTİRMEK → EHLİLEŞMEK.

EHLİSALİP a. (ar. *ehl* ve *salib*"den *ehl-i salib*). *Esk.* Haçlılar: *"... ehl-i salîb hücumları karşısında islâmiyet yalnız Cezîret-ül-arab çöllerinde sıkışıp kalırdı"* (F. Köprülü).

EHLİYET a. (ar. *ehl* ve *-iyyet*'ten *ehliyyet*). **1.** Bir işi yapabilme bilgi ve becerisi; yeterlik, uzluk. **—2.** Bir kimseye, belli bir alanda yeterli olduğunu belirtmek üzere yetkili bir makamca verilen belge; dar anlamda sürücü belgesi. (EHLİYETNAME de denir.)

—Anayas. huk. *Seçme ve seçilme ehliyeti,* siyasal seçimlerde ve halkoylamasında oy kullanabilmek ve seçilebilmek için anayasaların ve yasaların aradığı koşullara sahip olma. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Denizc. Bir gözetim komisyonunca sınav sonrası verilen ve yalnız gezi teknesi kullanma olanağı sağlayan belge. ||*Gemi ehliyeti,* bir kaptanın makine gücüyle çalışan bir gemide görev yapabileceğini gösteren yeterlik belgesi. (Gemideki can ve mal güvenliği kaptanın yeterliğine ve yeteneğine bağlı bulunduğundan kanun koyucu kaptanın belli bir ehliyete sahip olmasını ve ehliyetini bir "kaptanlık diploması" ile belgelemesini şart koşar.)

—Huk. Bir kişinin hak sahibi olma, hakları kullanma ve yükümlülüklerden sorumlu tutulabilmesi yeteneği. (Bk. *ansikl.* böl.) ||*Ceza ehliyeti,* bir kimsenin işlediği suçtan dolayı sorumlu tutulabilmesi. (Yaş küçüklüğü, akıl hastalığı ya da zayıflığı, sağır-dilsizlik, bilinç kaybı ceza ehliyetini azaltır ya da tümüyle ortadan kaldırır.) ||*Medeni haklardan yararlanma ehliyeti,* hak sahibi olabilme yeteneği. (Bk. *ansikl.* böl.) ||*Medeni hakları kullanma ehliyeti,* kişinin kendi eylemiyle hak ve borç yaratabilme yeteneği. (Bk. *ansikl.* böl.) ||*Şoför ehliyeti,* karayolunda motorlu araç kullanabilmek için trafik müdürlüğünden alınan belge.

—İsl. huk. Kişinin dini ve hukuki haklara sahip olması, bazı yükümlülükler yüklenebilmesi. || *Ehliyet-i edâ,* kişinin dinsel ve hukuksal hükümleri usulüne uygun bir biçimde yerine getirebilecek durumda olması. ||*Ehliyet-i kâmile,* ergenlik çağına girmiş ve akıllı bir kişinin sahip olduğu ehliyet. ||*Ehliyet-i kâsıra,* ergenlik çağına girmemiş akıllı çocuğun ya da bunak bir kişinin sahip olduğu ehliyet. (Bunlar kendi yararlarına olan işleri yapabilirler. Borç verme ya da hibede bulunma gibi kendi zararlarına olan işlemleri yapamazlar. Alım satım, kira gibi işleri de ancak vasilerinin izniyle yapabilirler.) || *Ehliyet-i vücup,* medeni haklardan yararlanma ehliyeti. (Bunun için bir yaş sınırı yoktur. Ana karnındaki çocuğun yalnız yararına olan haklar için ehliyeti vardır. Doğduktan sonra bu ehliyet tam ehliyet halini alır.)

—ANSİKL. Anayas. huk. Sınırlı oy sisteminin uygulandığı XIX. yy. ortalarına kadar, seçmen olabilmek için ekonomik ve kültürel bazı koşullar aranıyordu: belli bir miktar mülke sahip olmak ya da vergi ödemek, belli bir öğrenim görmüş ya da okur-yazar olmak gibi. Cinsiyete (kadınlara oy hakkı tanınmaması), ırka (apartheid) ve dine (teokratik devletler) dayalı ayırımlar da uygulanmıştır. Herkesin, sınıfsal-iktisadi durumu ve statüsü, cinsiyeti ve öğrenim durumu ne olursa olsun seçme hakkına sahip kılındığı genel oy sisteminde aranan koşullar ise yurttaş olmak ve belli bir yaşı aşmış olmaktan ibarettir. 1982 Anayasası'na göre, yirmi bir yaşını dolduran her türk vatandaşı seçme ve halkoylamasına katılma hakkına sahiptir. Anayasa, "milletvekili seçilme yeterliliği" konusunda ise, otuz yaşını doldurmuş ve türk vatandaşı olma koşullarına ek olarak birtakım başka seçilme engelleri koymuştur. Buna göre, en az ilkokul mezunu olmayanlar, kısıtlılar, yükümlü olduğu halde askerlik hizmetini yapmamış olanlar, kamu hizmetlerinden yasaklılar, affa uğramış olsalar bile anayasada gösterilen kimi suçlardan hüküm giymiş olanlar milletvekili seçilemez. Hâkimler ve savcılar, yüksek yargı organları mensupları, yükseköğretim kurumlarındaki öğretim elemanları, devlet memurları, silahlı kuvvetler mensupları, görevlerinden çekilmedikçe aday olamaz ve milletvekili seçilemezler.

—Huk. Medeni hukuk açısından ehliyet ikiye ayrılır: medeni haklardan yararlanma ehliyeti, medeni hakları kullanma ehliyeti. *Medeni haklardan yararlanma ehliyeti,* sağ doğmuş olmakla kazanılan, tüm insanların eşit olarak sahip oldukları bir yetenektir. Her insan medeni haklardan yararlanır. Tüm insanlar, yasa sınırları içinde, hak sahibi olma ve borç yüklenmede eşittirler (Türk Med. k. md. 8). Medeni haklardan yararlanma ehliyetine sahip olmak için insanın sağ olarak dünyaya gelmesi yeterlidir. Medeni haklardan yararlanma konusunda genellik ve eşitlik ilkesi egemendir. Kuramsal olarak herkes medeni haklardan yararlanma ehliyetine sahiptir. Bu ilke 1789Fransız devrimi'nden sonra yasalara girmiştir. 1982 Anayasası bu ilkeyi şöyle dile getirir: herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasal düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri nedenlerle ayrım gözetilmeden yasa önünde eşittir; herkes, kişiliğine bağlı, dokunulmaz, devredilemez, vazgeçilmez temel hak ve özgürlüklere sahiptir (md. 10,12).

• *Medeni hakları kullanma ehliyeti* ise herkesin doğuştan kazandığı bir yetenek değildir. Herkesin medeni hakları kullanma ehliyeti yoktur. Bu yeteneğe sahip olması için kişinin temyiz* kudretinin bulunması, reşit* olması ve kısıtlı* olmaması gerekir. Temyiz kudretine sahip küçük ve kısıtlılar bu hakları ancak yasal temsilcileri (veli ya da vasi) aracılığıyla kullanırlar: temsilcilerinin onayı olmadan yaptıkları işlemler kendilerini borçlandıramaz ve bağlamaz. Tem-

Lauros-Giraudon

Ehramlar savaşı'ndan bir bölüm (21 temmuz 1798) Lejeune'ün tablosu (1806) *Versailles şatosu*

yiz kudreti olmayanlar bu yetenekten tümüyle yoksundurlar; bu kişilerin yaptığı işlemler geçersiz olduğu gibi, bunlar kural olarak, haksız fiillerinden de sorumlu olmazlar.

EHLİYETLİ sıf. **1.** Bir alanda bilgi ve becerisi yetkin kimse için kullanılır: *Ehliyetli bir işadamı.* **—2.** Ehliyeti olan.

EHLİYETNAME a. (ar. *ehliyyet* ve fars. *name*'den *ehliyyet-nâme*) → EHLİYET.

EHLİYETSİZ sıf. **1.** Bilgi ve becerisi yetersiz. **—2.** Ehliyeti olmayan: *Ehliyetsiz sürücülere ceza kesmek.*
—Huk. Hakları kullanma, borç yüklenme ve ceza sorumluluğu yeteneğinden yoksun kişi. (→ EHLİYET.)

EHLİYETSİZLİK a. Huk. Bir kimsenin hakları kullanma ve sorumlulukları yüklenme yeteneğinden yoksun olması. (Temyiz kudretine sahip olmayanlar, on sekiz yaşından küçük olanlar ve kısıtlılar medeni hakları kullanamazlar. Temyiz kudreti olmayanların ceza sorumluluğu da yoktur.)

EHLÜLCEBEL a. (ar. *ehl* ve *cebel*'den *ehl-ül-cebel*, dağ halkı). Filistin'de, Havran bedevilerine verilen ad.

EHLÜNNAZAR çoğl. a. (ar. *ehl* ve *nazar*'dan *ehl-ün-nazar*). Bakışta usta olanlar, aklını kullananlar.
—ANSİKL. Mutezile kökenli bir terimdir. Kelamcılar (ehl ül-kelâm, el-mütekellimun) için kullanıldı. Sonraları, bir sorun üzerinde, sağduyuya uygun ve akla yatkın olarak düşünce ve görüşlerini belirten bilginlere de ehlünnazar ya da eshâbünnazar denildi.
—Tasav. Bakışlarıyla karşısındakileri etkisi altına alan sufiler.

Ehotilé, Fildişi Kıyısı'nda, adalar üzerinde yer alan, tarihsel ulusal park. Aby denizkulağının açığında.

EHRAM a. (ar. *herem*, piramit'in çoğl. *ehrâm*). Mısır firavunlarının piramit biçimindeki mezarlarına verilen ad.
—Esk. mat. **1.** Piramit. **—2.** *Ehram-ı murabbai*, dörtgen piramit. || *Ehram-ı müsellesi*, üçgen piramit. ||*Ehram-ı nakış*, kesik piramit. ||*Ehram-ı zü-kesir-il-vücuh*, çokgen piramit.

EHRAMİ sıf. (ar. *ehrâm* ve *-î*'den *ehramî*). *Esk.* Piramit biçiminde.

Ehramlar savaşı, Mısır seferi sırasında Bonaparte'ın kazandığı savaş (21 temmuz 1798). Gize piramitlerinin yakınında 10 000 memluk süvarisinin saldırısına uğrayan Bonaparte, piyadelerini, topçuların köşeleri oluşturduğu bir kare biçiminde yerleştirdi. Memlukları püskürten Fransızlar saldırıya geçti ve İmbaba'yı ele geçirdi. İki gün sonra Bonaparte Kahire'ye girdi.

EHRENBERG (Christian Gottfried), alman doğabilimci (Delitzsch, Saksonya, 1795 - Berlin 1876). Fosil mikroorganizmalarını inceleyen mikropaleontolojinin kurucularından biri olarak kabul edilir. Berlin üniversitesi'nde tıp eğitimi gördü. Kirpikliler, mercanlar ve basit hayvanlar üzerinde çalışmaları vardır. 1920-1825 yılları arasında Berlin üniversitesi ve Rusya Bilimler akademesi'nin desteğiyle düzenlenen araştırma gezisine katılarak Mısır, Libya, Sudan ve Kızıldeniz yörelerini dolaştı. Alexander von Humboldt ile birlikte Ural ve Altay yöresine (1829) bilimsel geziler yaptı. Mikroskopla protozoaları inceledi ve dönüşümcülük akımına şiddetle karşı çıktı. Başlıca yapıtları şunlardır: *Reisen in Aegyplen, Libyen, Nubien und Dongola* (Mısır, Libya, Nübye ve Dongola gezileri, 1828), *Die Infusionsthierchen als volkommene Organismen* (Bütün organları gelişmiş canlılar olarak haşlamlılar, 1838).

Ehrenbreitstein, Almanya'da (Rheinland-Pfalz eyaleti), Ren nehrinin sağ kıyısında Koblenz'ın karşısında yer alan kale.

EHRENBURG (İlya Grigoriyeviç), rus yazar (Kiev 1891 - Moskova 1967). Birtakım peygamberce şiirlerden (*Stibi o Kanunah*, 1916) sonra yazdığı ilk romanlarında (*Julio Jurenito* [Neobıçaynıye Pohojdenia Hulio Hurenito], 1922; *Trust D.E.*, 1923), kapitalci Avrupa'yı da,rus devrimini de, güvensizliğini belirten yıkıcı bir dille eleştirdi ve bu tutumunu daha sonraki anlatılarında da(*Jizn i gibel Nikolaya Kurbova*, 1923) sürdürerek NEP siyaseti karşısında duyduğu büyük kuşkuyu açıkladı (*Rvats*, 1925). İzvestia gazetesinin Paris muhabiri olan ve faşizmin yükselişini yakından izleyen Ehrenburg, 1930'dan sonra bir yandan beş yıllık planın şantiyelerini (*Vtoroy den*, 1934), bir yandan da ispanyol direniş hareketini yüceltmeye girişti. Savaşı, 1940 yenilgisini ve barış mücadelesini anlatan büyük üçlemesini (*Paris düşerken* [Padenıye Parija], 1941; *Fırtına* [Burya], 1947; *Dipten gelen dalga* [Deviatıy val], 1952) ve polemik yazılarını kaleme aldı. Stalin döneminin ahlak ortamını ilk eleştirenlerden biri Ehrenburg'du (*Buzların çözülüşü* [Ottepel], 1954). Anıları (*Anılar* [Gody, Lyudı i Jizn], 1961-1965), yarım yüzyıllık edebiyat yaşamı üzerine değerli bir tanıklıktır.

EHRENFELS (Christian, VON — *baronu*), avusturyalı filozof (Rodaun 1859 - Lichtenau 1932). Prag'da ders verdi. Hem ruhbilimi, hem de ahlakı ilgilendiren sorunlar üzerinde (değerler sorunu) çalıştı. Felsefede görüngübilim okulunu, ruhbilimde de gestaltçılığı benimsedi. Yapıtları: *System der Werttheorie* (Değerler kuramı sistemi) [1897-98]; *Grundbegriffe der Ethik* (Ahlakın temel kavramları) [1907], *Sexualethik* (Cinsel ahlak) [1907].

EHRENSTEİN (Albert), macar yahudisi kökenli avusturyalı yazar (Viyana 1886 - New York 1950). 1910'da felsefe doktoru oldu, Berlin'e yerleşti ve burada gazetecilik (Die Sturm: Die Aktion), edebiyat eleştirmenliği yaptı, şiir ve romanlar yazdı, sonra uzun bir yolculuğa çıkarak Çin'e kadar gitti. 1932'de İsviçre'ye, sonra New York'a göç etti ve burada yoksulluk içinde öldü. Keskin görüşlü bir eleştirmen, gerçekçi ve büyüleyici bir şair olan Ehrenstein (*Le Monde blanc* [fr. çev.], 1914; *L'homme crie* [fr. çev.], 1916), fantastik ya da gülünç temalı anlatı ve öykülerıyle ün yapmıştır. (*Tubutsch*, 1911; *le Suicide d'un chat* [fr. çev.], 1912; *l'Assassinat d'une renoncule et autres récits* [fr. çev.], 1913).

EHRENSTRAHL (David KLÖCKER VON), alman kökenli isveçli ressam (Hamburg 1628 - Stockholm 1698). Hollanda'da öğrenim gördü, sonra, 1654-1661 arasında, başta İtalya (burada Pietro da Cortona ile çalıştı) ve Fransa (burada Le Brun ile tanıştı) olmak üzere yolculuklar yaptı. İsveç'e yerleşerek burada önemli bir mevki elde etti, italyan ve fransız barok sanat anlayışa uygun, dekoratif resimler (örneğin,Drottningholm şatosu'nun bir salonunu süsleyen resimler), çok sayıda devlet adamı portresi (*Karl XI*, 1671, Drottningholm) ve dinsel tablolar yaptı. Bunun yanı sıra, Hollanda'daki günlük yaşamı gösteren daha sevimli resimleri ve orman görüntüleri de vardır.

EHRENSVÄRD (Augustin, *kont*), isveçli feldmareşal ve amiral (Fullerö, Västmanland, 1710 - Saris, Åbo, 1772). Topçu subayıydı. Sveaborg deniz üssünü (Finlandiya) güçlendirdi ve Yedi Yıl savaşı'nda Pomerany ordusuna komuta etti. Askerlik üzerine kitapları vardır.

EHRENSVÄRD (Carl August, *kont*), isveçli subay, desinatör ve yazar (Stockholm 1745 - Örebro 1800), Augustin Ehrensvärd'ın oğlu. 1784'te isveç deniz kuvvetleri komutanlığına getirildi, 1789'da Svensksund'da ağır bir yenilgiye uğradı, görevinden ayrıldı ve kendini edebiyata verdi. Montesquieu'nün etkisi altında, güney insanıyla kuzey insanı arasındaki ayrılık üzerine bir inceleme yazdı. Öngerçeküstücülük tarzında karikatür ve desenler yapan Ehrensvärd, isveçli sanatçı ve şairlerle dostluk ilişkileri kurdu ve Winckelmann'ın yeniklasikçiliğinin başlıca savunucularından biri oldu (*Voyages en Italie* [fr. çev.], 1786; *Philosophie des beaux-arts* [fr. çev.], 1787).

EHRENSVÄRD (Johan Jacob Albert), isveçli diplomat (Göteborg 1867 - Lund 1940). İsveç'i birçok ülkede temsil ettikten sonra dışişleri bakanı oldu (1911-1914). Åland ve Svalbard adaları sorununu görüşmek için Milletler Cemiyeti'ne gönderildi.

EHRESMANN (Charles), fransız matematikçi (Strasbourg 1905 - Amiens 1979). Lifli uzayların oynadığı rolü, yalnızca doğdukları alan olan klasik diferansiyel geometride değil, daha çok, topolojinin diferansiyellenebilir katlı uzaylarla ilgili sorunlarında açıklığa kavuşturdu. Chern ve Lichnerowicz ile birlikte, tümel diferansiyel geometrinin kurulmasına katkıda bulundu.

EHRETİA a. (alm. botanikçi *Ehret*'in adından). Tropikal bölgelerde yetişen, dal ucunda ya da yaprakların koltuğunda çiçek açan, kimisi üçerli kümeler halinde yapraklanan ve durupa biçiminde meyve veren ağaç ya da çalı. (Hodangiller familyası.)

EHRHARDT (Hermann), alman deniz subayı (Diersburg, Baden, 1881 - Brunn am Walde, Aşağı Avusturya, 1971). Afrika'nın güney-batı'sına sefer düzenledi (1904) ve Birinci Dünya savaşı'nda bir torpidobot filotillasının komutanlığını yaptı. 1919'da 300 deniz subayından oluşan bir müfreze kurdu ve "kızıllar"ı Wilhelmshaven, Braunschweig ve Münih'ten attı. Silezya'ya girdi, Berlin'i ele geçirme girişimi başarısızlıkla sonuçlandı (Kapp darbesi, 1920), ortadan kayboldu ve gizli örgütler kurdu. Başlangıçta nasyonal sosyalizmden yanayken, temmuz 1934'te, SS'lerden kurtulmak için kaçmak zorunda kaldı.

EHRİMEN ya da **AHRİMAN,** zerdüştçülükte kötülük tanrısı. İyilik tanrısı Hürmüz ile sürekli çarpışır, dünyayı karıştırıp belaları artırmak için çabalar, düzenler kurar, ancak sonunda hep Hürmüz'e yenik düşer. (→ ZERDÜŞTÇÜLÜK.)

EHRİNGSDORF, Almanya'da yer, Weimar'ın güneyinde. Burada, 1914'te ve 1916'da, Moustier devrinden bir taş sanayisiyle bağlantılı insan kafası kalıntıları bulundu. Sondan bir önceki buzul döneminden kaldığı belirlenen bu fosiller, Neandertal insan soyunun son temsilcileri arasında yer alır.

EHRLİCH (Paul), alman hekim ve bilgin (Strehlen, Silezya, 1854 - Bad Homburg 1915). Birçok üniversitede patoloji profesörlüğü yaptı; kendini yalnızca araştırmaya vermeden önce, mikrobik hastalıklara karşı organizmanın salgıladığı antikorları inceledi; özellikle, japon Hata'nın da yardımıyla arsenobenzenleri frengi tedavisinde kullandı. (1908 Nobel tıp ödülü.)

EHRWALD, Avusturya'da (Tirol) sayfiye ve kış sporları (yüksl. 996-2 950 m). Merkezi, Almanya sınırı yakınında, Zugspitze'nin eteğinde.

EHSÂS çoğl. a. (ar. *hiss*'in çoğl. *ehsâs*). *Esk.* **1.** Hisler, duygular. **—2.** *Ehsâs-ı rakika*, ince duygular.

EHTEM a. (ar. *ehtem*, ön dişleri kırık) Ed. Aruz vezninde mefâîlün (·---) cüzünden kalan faûlü (·--) cüzünün adı.

EHUD ya da **AHOD,** kendi kabilesi Bünyamin'i moab boyunduruğundan kurtaran israilli yargıç.

EHVÂ çoğl. a. (ar. *hevâ*, heves, istek'in çoğl. *ehvâ'*). *Esk.* Hevesler, istekler, yönelişler.

EHVÂL çoğl. a. (ar. *hevl*'in çoğl. *ehvâl*).

Esk. Korkular: *"Silin bulutları, silin zılâl-i ehvâli / Ziyâ içinde koşun bir halâs-ı meşkûre"* (Tevfik Fikret).

EHVEL sıf. (ar. *hevl*'den *ehvel*). *Esk.* Daha korkunç, çok korkunç, en korkunç.

EHVEN sıf. (ar. *ehven*'den). **1.** Fiyatı uygun olan şey, uygun fiyat için kullanılır: *Çok ehven bir fiyata aldım.* **—2.** *Bir şeyden ehven,* bir karşılaştırmada seçilebilir olanı, daha az zararlı olanı belirtir: *Açlık dilencilikten ehvendir.*

EHVENİŞER sıf. Daha az zararlı, daha az kötü olan şey için kullanılır.

EHVENİYET a. (ar. *ehven* ve *-iyyet*'ten *ehveniyyet*). *Esk.* Ucuzluk.

DPA Presse-Agentur

Günter Eich (kasım 1968'de)

EIB, EUROPEAN INVESTMENT BANK'ın kısaltması. (→ AVRUPA YATIRIM BANKASI.)

EIBAR, İspanya'da kent, Bask ülkesi'nde (Guipúzcoa), San Sebastián'ın G.-B.'sında; 37 100 nüf. Kent iç savaştan büyük zarar gördü. Makine yapımı. Silah fabrikası.

EİBEOS. Tar. coğ. Anadolu'nun Phrygia bölgesinde Eskiçağ kenti. Uşak'ın Sivaslı ilçesine bağlı Eldeniz köyü yakınlarındaki kalıntıların (duvarlar, bizans kilisesi, lahitler ve steller), bu kente ait olduğu 1973'te bulunan bir yazıtla saptandı. Lahit ve stel parçaları Afyonkarahisar ve Uşak müzelerinde sergilenmektedir.

EİBL-EİBESFELD (İrenäus), avusturyalı etolojist (Viyana 1928). K. Lorenz'in yönetimi altında, önce çeşitli hayvan topluluklarında, sonra da çeşitli insan kültürlerinde davranış tarzlarının karşılaştırmalı incelenmesine yöneldi. 1951-1970 arasındaki çalışmalarını, Seewiesen'deki Max-Planck davranış fizyolojisi enstitüsü'nün çalışmaları çerçevesinde yürüttü. Daha sonra, Percha laboratuvarı'nın (Starnberg yakınında) müdürlüğüne atandı. Yaptığı alan çalışmaları sonucunda *Galapagos, die Arche Noah im Pacific* (Galápagos, Nuh'un Pasifik'teki gemisi) [1960], *Im Reich der tausend Atolle* (Bin atol ülkesinde) [1964] gibi yapıtlarını yayımladı. Bunlara, saldırı sorunları üstüne yazılmış kuramsal bir yapıtı da (*Liebe und Hass* [Aşk ve kin], 1970) eklemek gerekir. Ayrıca, *Human Ethology* (1989) ve *Das verhindende Erbe* (1991) vb. etoloji üzerine inceleme kitapları da vardır.

EİBSEE, Almanya'da buzul gölü, Bavyera Alplerinde bir buz yalağında oluşmuştur. Zugspitze'nin eteğinde yer alır. Gezinti merkezi.

dişi eider ve tüylerle örtülü yuvası

erkek eider

EİCH (Günter), alman yazar (Lebus, Brandenburg, 1907 - Salzburg 1972). "Grup 47"nin üyesiydi, çoğu kez savaş sonrası kuşağının sözcüsü olarak gösterilen yazarın yapıtları, Almanya'da şiir alanındaki yenilenmeyi belirler (*Abgelegene Gehöfte,* 1948; *Botschaften des Regens,* 1955; *Neue Gedichte,* 1966). Eich, çok sayıda radyo oyunu yazdı, bu türü yüceltti (*Die Mädchen aus Viterbo, Traüme,* 1953). Ayrıca, çinceden çeviriler yaptı ve mizah yanı ağır basan hikâyeler yazdı (*Maulwürfe,* 1968; *Ein Tibeter in meinem Büro,* 1970).

EİCHENDORFF (Joseph, *baron* VON), alman yazar (Lubowitz, Racibórz yakınlarında, Yukarı Silezya, 1788 - Neisse, günümüzde Nysa, Yukarı Silezya, 1857). Hukuk okudu ve yolculukları sırasında Brentano, Arnim, F. Schlegel gibi kişilerle dostluk kurdu. Lützow'un gönüllü alayına yazıldı (1813), müttefik kuvvetlerle birlikte Paris'e girdi (1815). Prusya devleti yüksek memurlarından olan Eichendorff, bütün yaşamı boyunca, Lubowitz şatosu'nda geçirdiği çocukluk yıllarının özlemini çekti. Koyu katolikliğin ona aşıladığı son derece kesin inançlar, yapıtlarında romantizme özgü bunalımlı ve ölümcül yanların yer almasını önlemekle birlikte, alman romantiklerinin özelliğini oluşturan gizemci bir eğilimin gelişmesine yol açtı. Schleiermacher ve Görres'in etkileri, ondaki bu eğilimi büsbütün güçlendirdi ve böylece Eichendorff, "romantik okulun son şövalyesi" unvanını aldı. Tiyatro yapıtları bugün artık unutulmuşsa da, öykülerinden bazıları hâlâ okunmaktadır (*Marmorbild,* 1819; *Bir haylazın hayatı* [Aus dem Leben eines Taugenichts], 1826; *Schloss Durande,* 1837). Fakat, onun asıl değerli yanı, 1837'de yayımladığı lirik yapıtında kendini gösterir. Üç bölümden oluşan (*Wanderlieder, Sängerleben,* ve *Zeitlieder*) bu kitaptaki şiirler, doğa güzelliklerini derin bir din duygusu içinde dile getirir. Şair, bu şiirlerinde, mutluluk arayan özgür bir kişi olarak görünür.

EİCHHORN (Johann Gottfried), alman doğubilimci ve tarihçi (Dörrenzimmern, Baden - Württemberg, 1752 - Göttingen 1827). Jena'da doğu dilleri profesörlüğü yaptı, 1813'te Kraliyet bilim akademisi'nin başına getirildi. Yapıtları: *Historisch -Kritische Einleitung ins Alte Testament* (Eski Ahit'e tarihsel ve eleştirel giriş [1780 -1783]; *Einleitung in das Neue Testament* (Yeni Ahit'e giriş) [1804-1837]. —Oğlu KARL FRIEDRICH (Jena 1781-Köln 1854) *Deutsche Staats-und Rechtsgeschichte* (Almanya'da devletler ve hukuk tarihi) [1808-1823] ile *Einleitung in das Deutsche Privatrecht* (Alman özel hukukuna giriş) [1823] adlı yapıtları yazdı.

EİCHHORN (Johann Albrecht- Friedrich), prusyalı devlet adamı (Wertheim 1779 - Berlin 1856). 1813 olaylarına etkin biçimde katıldı. 1815'te Prusyalılar tarafından işgal edilen fransız eyaletlerini yönetti. Milli eğitim ve Din işleri bakanlığı sırasında (1840-1848) kilise yanlısı bir siyaset uyguladı ve liberal öğretmenleri kovuşturması yüzünden sert bir muhalefetle karşılaştı. 1848 Devrimi'nde siyasetten çekildi.

EİCHHORN (Hermann VON), alman mareşal (Breslau 1848 - Kiev 1918). 1866 ve 1870 savaşlarına katıldı, 1915'te Mazury göllerinde rus kanadını kuşatan X. Ordu'ya komuta etti. 1918'de, Sovyetler'in Almanya'ya taahhüt ettiği tahılın Brest-Litovsk'ta teslimini güvenceye almak için Ukrayna'yı işgal etti. Kiev'de bir bolşevik tarafından öldürüldü (temmuz 1918).

EİCHLER (August Wilhelm), alman botanikçi (Neukirchen 1839 - Berlin 1887). Münih, Graz, Kiel ve Berlin'de (1878) profesörlük yaptı. Özellikle çiçek organlarının morfolojisi üzerinde çalıştı. Martius'un *Flora brasiliensis*'ini tamamladı ve bitki familyaları üzerine monografiler yayımladı: *Blütendiagramme* (Çiçek diyagramları) [1875 -1878].

EİCHMANN (Adolf), alman nazi görevlisi (Solingen 1906 - Ramla, İsrail, 1962). Gençliğinde Avusturya'da yaşadı. 1934'te Almanya'ya döndü. Berlin'de Himmler ve Heydrich'in güvenlik servisi S. D.'ye (Sicherheitsdienst) girdi. Avusturya'nın ilhak edilmesinden sonra (1938) "yahudi sorunu"yla ilgilenmek üzere Viyana'ya gönderildi. Oradan Prag'a, daha sonra da, Heydrich'e yahudi sorununda yardımcı olmak üzere ve ilhak edilmiş Polonya topraklarındaki yahudileri imha etme göreviyle Polonya'ya geçti. Heydrich'in ölümünden sonra (haziran 1942), geniş yetkilerden yararlanarak on üç ülkede yahudilerin toplama kamplarına gönderilme ya da imha edilme işini örgütledi. Savaştan sonra Arjantin'e sığındı. Oradan İsrailliler tarafından kaçırıldı (1960). İsrail yüksek mahkemesi tarafından ölüm cezasına çarptırıldı ve asıldı.

EİCHSTÄTT, Almanya'da (Bavyera eyaleti) kent, Tuna'nın kolu olan Altmühl ırmağının kıyısında; 10 000 nüf. XI. yy.'da yapılan, daha sonraları birçok kez değişikliğe uğratılmış güzel katedral (sanat yapıtları) ve başka anıtlar. Bir tepede Ortaçağ'da ve Rönesans döneminde yapılmış *Willibaldsburg* şatosu (eskiden piskopos prensleri burada oturuyordu; günümüzde tarih müzesi).
—Tar. Başlangıçta bir Roma yerleşim yeri olan Eichstätt, 741 ya da 745'te, aziz Bonifacius tarafından yeğeni aziz Willibald için piskoposluk yapıldı, kilise yönetimiyle ilgili bir prensliğin merkezi oldu. 1803'te Kilise'den ayrıldı. 1805-06'da Bavyera'ya katıldı. 1817'de, Bavyera kralı, damadı Eugenio di Beauharnais'ye "Eichstätt prensi" unvanını verdi.

EİCHWALD (Edvard İvanoviç), rus doğabilimci (Mitau, günümüzde Yelgava, Letonya, 1795 - Petersburg 1877). Sırasıyla Vilna, Dorpat ve Petersburg'ta zooloji ve tıp profesörlüğü yaptı, Avrupa'ya yaptığı bilimsel gezileri ve paleontoloji çalışmalarıyla ün kazandı. Yapıtları: *le Monde antédiluvien de la Russie* (fr. çev.) [Tufan öncesi Rusya dünyası, 1840-1847]; *Recherches sur la diffusion des animaux fossiles de la Russie* (fr çev.) [Rusya'da hayvan fosillerinin dağılımı üzerine araştırmalar, 1857].

EİDER a. (izlanda dilinde *aedur*). Okyanusların yarı arktik kesimlerinde yaşayan, dalarak avladığı kabuklu hayvanlarla beslenen iri deniz ördeklerinin genel adı.(Başlıca türü: *Somateria mollissima;* ördekgiller familyası.)
—ANSİKL. İskandinavya ve İzlanda'da tüyleri için yetiştirilen (pufla yapımında kullanılırdı) 4 eider türü bilinmektedir. Kıyılara koloniler halinde yuva yaparlar; kimileri Manş kıyılarına kadar gelir. Bu ördeklerin tüyleri ve yumurtaları için düşüncesizce avlanmaları, soylarının koruma altına alınmasını gerektirmiştir.

EİDER, Almanya'da ırmak, Schleswig-Holstein'da; 188 km. Kiel yakınında doğar, Jutland yarımadasını baştan sona geçtikten sonra geniş bir haliç oluşturarak Kuzey denizi'ne dökülür. Buzultaş yapılı bölgelerde aktığından eğimi azdır ve birçok yerde yayılarak bataklıklar oluşturur. Akaçladığı çöküntü alanının, bir bölümünden Kiel kanalı geçer.

EİDETİK sıf. (fr. *eidétique*). Fels. ÖZEYÖNELİK'in eşanlamlısı.

EİDETİZM a. (fr. *eidétisme*). Fels. Daha önce algılanan nesneleri, olayın maddi gerçekliği sanısına kapılmaksızın, büyük bir duyum keskinliğiyle göz önünde canlandırma yetisi. ("Eidetizm" kavramını bazı ruhbilimciler Husserl'in görüngübiliminden kalkarak ortaya koymuşlardır.)

EİDOPHORE a. (tescilli ad) [yun. *eidos,* imge, biçim ve *phoros*'tan fr. *-phore*]. Sinema perdesi türünde büyük bir ekrana bir televizyon görüntüsünü düşüren aygıt; görüntü işaretini taşıyan elektron demeti bir ayna üstündeki ince yağ katmanını tarayıp biçimini değiştirir; bu katmandan yansımayla dönüşüme uğrayan güçlü bir ışık demeti ekrana düşer.

EİDOTHEA. Yun. mit. Nymphe; Proteos'un kızı. Menelaos'a Mısır'da izlenecek tutum konusunda babasına danışmasını öğütledi. —Kadmos'un kız kardeşi, kör kral Phineus'un karısı.

EİDSVOLL ya da **EİDSVOLD,** Norveç'te yer, Mjøsa gölünün güneyinde. 1814'te burada toplanan ileri gelenler bir anayasa hazırladılar ve veliaht prens Christian VIII'i kral ilan ettiler. Büyük devletlerin ve İsveç kralının baskısıyla Norveçliler İsveç ile birleşmeyi kabul etmek zorunda kalınca, bu anayasa ancak Norveç bağımsızlığını kazanınca (1905) yürürlüğe girebildi.

EİERMANN (Egon), alman mimar (Neuendorf 1904 - Baden-Baden 1970). Hans Poelzig'in öğrencisiydi; savaş sonrası almanların işlevselciliğinin en belirgin sanatçılarından biridir. Üslubu, fabrikalarında (Blumberg iplik fabrikası, 1951), büyük mağazalarında (Heilbronn ve Stuttgart'taki *Merkur*), sosyal merkezlerinde (Frankfurt'ta Neckermann, 1958-1961) ve hatta,

Berlin'deki eski çan kulesinin yıkıntılarını da içine alan Gedächtniskirche'de (1959 -1962) açık seçik görülür. Brüksel sergisi'nde Sep Ruf ile birlikte sökülebilen önüretim yapısı olarak hazırladığı alman pavyonunda tam bir saydamlığa ve Bauhaus okulunun klasik yapılarında görülen kesinliğe ulaştı.

EİFEL, Almanya'da dağ kütlesi, şistli Ren kütlesinin bir bölümü, Moselle ve Ren ırmaklarının batısında. Şistli kayaçların (Devon devrinden kalma) egemen olduğu bir platolar bölgesidir. Buna karşılık yer biçimleri oldukça genç olan doğu bölümündeki en yüksek kesimler (Hohe Acht, 747 m) çok etkin bir volkanizmanın sonucudur. Patlama kraterleri, Maare'leri oluşturmuştur. Yanardağ etkinlikleri Dördüncü Zaman'a kadar sürmüştür. Akarsular, geniş menderesler (Moselle, Ahr, Urft, Rur [Roer], vb.) oluşturarak yataklarına iyice gömülmüştür. Şistli temel, kireçtaşlı çöküntü alanlarını (Prüm, Gerolstein, vb.) içine alır. Wittlich çöküntü alanında kumtaşlı (Perm devrinden kalma) topraklar vardır (zengin tarım, tütün, bira yapımında kullanılan arpa, vb.). Eskiden şistli platolarda yakılarak açılan tarlalarda tarım yapılıyordu. Yükselti ve denize yakınlık, iklimi etkilemektedir (yağışlı kışlar). Yerel özellikler kütlenin birkaç bölgeye ayrılmasına neden olur; K.-B.'da Yukarı Eifel ve Kuzey Eifel (Yukarı Fagnes, Schneifel) turba, orman ve hayvancılık bölgesidir; K.-D'da Ahrgebirge (Ahr vadisi bağlarla kaplıdır) ve volkanik Eifel'de (verimli topraklar, kaplıcalar), yapı gereci olarak kullanılan tüf (Bims) çıkarılır; Aşağı Eifel (Vordereifel) yoğun tarım bölgesidir; Wittlich çöküntü alanı. Eifel'de çok büyük ilerlemeler gerçekleşmiştir (tarım, sanayi). Trier-Köln otoyolu Eifel'i Rheinland'a bağlar. Turizm de önemli bir rol oynar.

EİFFEL (Alexandre Gustave), fransız inşaat mühendisi (Dijon 1832 - Paris 1923). 1855'te École centrale'den kimya mühendisi olarak mezun oldu. 1867'de, Levallois mekanik yapı atölyeleri'ni kurdu ve bu şirket bir yüzyıl boyunca tüm dünyada adından söz ettirdi. Yapılan incelemelerle tümüyle atölyelerde gerçekleştirilen önüretim arasında iyi bir eşgüdüm kurulması sonucu Eiffel şirketi, kara ve demiryolu köprüleri, fabrika, gar ve sergi galerileri çatkısı kurma alanında başarılı oldu. Dökme demir yerine haddelenmiş kafesli demir kullanarak ve anglosakson ve alman modellerini bırakıp, bunlarla eşit dayanımda olan, ancak pilonlarla birlikte daha geniş açıklıkları kavuşturan eklemli kemeri geliştirerek çok dik ve derin büyük vadiler üzerine köprü kurmakta karşılaşılan sorunları çözdü. Bu alanda yirmi yılı aşan deneyimi sonunda, 1889 Sergisi için Eiffel kulesi'ni inşa etti. Eiffel dev bir pilondu ama Eiffel'in o güne dek yapılarında kullandığı metalin ancak onda biri kadardı. Adını verdiği birçok şirketin yanı sıra Eiffel, aerodinamiğin yaratıcılarından biri olarak da tanınır.

Eiffel kulesi, G. Eiffel tarafından, 1889 Sergisi için, Paris'te Champ-de-Mars meydanı'na inşa edilen metal anıt. O döneme kadar yapılan en yüksek kule 156 m ile Köln katedralinin kulesiydi. Dökme demirden 300 m yüksekliğinde bir kule yapmayı ilk kez ingiliz mühendis Trevithick düşündü (1833). 1888'de, E. Neve ve F. Hennebique ahşap bir kule yapmayı tasarlıyorlardı. Oysa, Eiffel şirketinin araştırma ve inceleme bölümü şefi Dyckhoff, daha 1878'de, işletmenin o zamana kadar gerçekleştirdiği büyük köprülerin ışığı altında, demir bir kule yapılmasını önerdi. 1884'te, 1789'un yüzüncü yıldönümünü kutlama tasarısı oluştuğu zaman şirketin mühendislerinden Émile Nouguier ve Maurice Koechlin, projenin hesaplarını yaptılar ve mimari dekorasyon konusunda Stephen Sauvestre'in işbirliğini sağladılar. 1 mayıs 1886'da, ticaret bakanı Lockroy Sergi'nin yarışmasını açtı; temelinin kenar uzunluğu 125 m olan, 300 m yüksekliğinde bir kule yapımı da yarışma programı içindeydi. 12 haziranda, Eiffel projesi, 700 yarışmacı arasından birinci seçildi. İnşaat sözleşmesi, 8 ocak 1887'de, vali Poubelle (1831-1907) ile Lockroy arasında imzalandı. 28 ocakta başlanan temel inşaatı 5 ay sürdü; montaj işleri 200 işçi tarafından 21 ayda yapıldı ve 31 mart 1889'da tamamlandı. Perçinleme işlemini şantiyede toplamın üçte birine indirmek amacıyla 10 m'lik öğeler biçiminde önüretimle hazırlanan bu dev kafesli pilon, bütün o görkemli görünüşüne rağmen temelleri üzerine santimetre kare başına yalnızca 4 kg'lık bir ağırlık yükler. Hafif ve rüzgâr geçiren bir yapısı vardır (temeller ve çeşitli kapalı bölmeler dışında ağırlığı 7 341 t). Ayakları oluşturan dört eğik keson, yerden 57 m yükseklikte, birinci katı taşıyan köprü-kirişlerle birbirine bağlanmıştır (76 m çapındaki büyük kemerler, yalnızca süslemeye yöneliktir). Bu dört keson, ikinci katta (116 m) birleşerek, üçüncü katı (276 m), feneri ve son platformu [bugün bu platformun tepesinde 320 m yükseklikte bir anten vardır] taşıyan tek bir keson oluşturur. Kesonların, bir hiperbolün kolları biçimindeki eğikliği, düşey taşıma uzmanlarını zor bir problemle karşı karşıya bıraktı. Léon Édoux'nun ikinci ve üçüncü katlar arasına kurduğu hidrolik asansörler bugün de işlemektedir. Otis'in ayaklara kurduğu asansörler de, 1900'de, yine hidrolik olan Fives-Lille asansörleriyle değiştirilmiştir.

Bk. resim sayfa 3562

1889 Sergisi'nin can alıcı noktası olan kule, sürekli bir başarı kazandı ve Paris'in en çok ziyaret edilen anıtı oldu. Eiffel'in deneylerine hizmet etmesi ve bir meteoroloji istasyonu olarak görev yapması dışında bu kule, ilk radyo (E. Ducretet, 1898) ve televizyon (E. Belin, 1925) deneme yayınlarına tanık oldu. Ferrié'den (1906) sonra, *Radio-Tour-Eiffel*, 1921'den bu yana düzenli bir biçimde, televizyon da 1957'den beri yayın yapmaktadır. 1964'te tarihi anıtlar siciline geçirilen kule, Ville de Paris'nin malıdır. 1980'den beri, Eiffel'deki kapalı bölmeleri gözden geçirilip onarmayı üstlenen bir şirket tarafından yönetilmektedir.

Zefa

Eifel kütlesinin kuzeyindeki Bad Neuenahr-Ahrweiler yakınlarında bağlar

Pirou

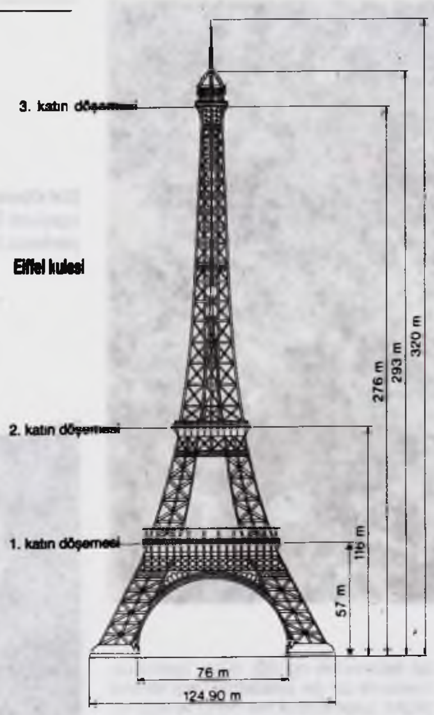

Gustave Eiffel

Lauros-Giraudon

Yapımı sırasında ***Eiffel kulesi*** **(ocak 1889) Paul Louis Delance** ***Carnavalet müzesi, Paris***

Eiffel kulesi

Elga Monogarati *(Görkemlerin öyküsü)*, kadın şair Akazome Emon'a veya Fucivara no Tamenari'ye ya da kısmen Deva no Ben'e ait olduğu sanılan japon yapıtı. XI. ve XII.yy.'lardan kaldığı sanılmaktadır. Yapıtta 887 ile 1092 yılları arasındaki saray hayatı, daha doğrusu Fucivara ailesinin şatafatlı dönemi betimlenir. Resmi yıllıklar *(Rikkoku-şi)* dizisi olarak dikkati çeken yapıt, günlük ya da kısa öyküler biçiminde kaleme alınmış ve tümü hira-kana abecesiyle ilk kez yazıya döküldüğünden büyük bir filolojik değer kazanmıştır. Çekici ve değişik üslubunun ortaya koyduğu ince bir psikoloji ve duyarlılığa eklenen şiirsel ustalık, yapıtın bir kadın elinden çıkmış olabileceğini gösterir.

EİGELDİNGER (Marc), fransızca yazan isviçreli yazar (Neuchâtel 1917). Şairliğinin yanı sıra (*Terres vêtues de soleil*, 1957; *Mémoire de l'Atlantide*, 1961), Baudelaire'in, J.-J. Rousseau'nun ve Racine'in yapıtlarındaki mitlerle ilgilendi (*la Mythologie solaire dans l'oeuvre de Racine*, 1969).

EİGEN (Manfred), alman kimyacı (Bochum 1927). Bir tepkime ortamının sıcaklığının, kondansatör boşalımıyla çok kısa bir sürede yükseltilmesini ve bu tür bir tedirginliğe uğrayan bir ortamın dengeye dönüşünü incelemeyi sağlayan yöntemler geliştirdi. Bu yöntemler sayesinde çok hızlı kimyasal tepkimelerin mekanizmasını belirledi. 1967'de, ingiliz R. G. W. Norrish ve G. Porter ile birlikte Nobel kimya ödülü'nü aldı. 1978'de kendisine *Royal Society* ve *Academie Française* tarafından fahri doktorluk ünvanı verildi.

EİGER, Bern Alpleri'nde doruk, İnterlaken'in G.-D'sunda; 3 970 m. Yamacından Jungfrau demiryolu tüneli geçer. Doruğa ilk olarak 1858'de güney-batı yamacından C. Barrington (Ch. Almer ve P. Bohren ile birlikte) tırmandı. Eiger özellikle çok sayıda buz ve kar tabakalarıyla kaplı kireçli taşlardan oluşan 1 600 m yüksekliğindeki yamacıyla (ya da Eigerwand) ünlüdür. Alman A. Heckmair ve L. Vörg ile avusturyalı F. Kasparek ve H. Harrer'in başarılı tırmanışlarından (1938) önce burada ölümle sonuçlanan pek çok kaza oldu. Sözkonusu başarılı tırmanıştan bu yana, olanakların artırılması, sürekli çabalar harcanması, Himalayalar'da kullanılan tekniklerin örneksenmesi (birbirini izleyen kamp yerleri, sabit iplerin yerleştirilmesi) ve bir alman ve bir ingiliz-amerikan dağcı ekibinin birlikte yürüttükleri çabalar sayesinde, doğrudan doruğa giden yolun yanı sıra yeni yollardan (örneğin, şubat-mart 1966' da tırmanılan *J. Harlin yolu*) da doruğa tırmanıldı.

EİGTVED (Nicolai), danimarkalı mimar (Egtved, Jylland, 1701 - Kopenhag 1754). Pöppelmann'ın yönetiminde Dresden'de ve Varşova'da çalıştı, 1735'te Kopenhag'da Christian VI'nın başmimarı olmadan önce Paris'e ve Roma'ya gitti. Krallık konutları yaptı, başkentte prens sarayını inşa etti (bugün Ulusal müze) ve özellikle Amalienborg meydanı ve dört sarayıyla birlikte kentte avrupa şehirciliğinin başyapıtı sayılan yeni bir mahallenin planlarını çizdi; kompozisyonun ana ekseninde Mermer kilise (Frederikskirke) için yaptığı plan N. Jardin tarafından değiştirilmiştir.

EİHENBAUM (Boris Mihayloviç), rus edebiyat eleştirmeni (Krasnıy 1886 - Sen-Petersburg 1959). OPOYAZ grubuna bağlı olan, edebiyat yapıtlarına biçimci yaklaşımı savunan Eihenbaum, önceleri yapı, ritim ve şiir sanatının incelenmesine ağırlık verdi (*Kak sdelana "Şinel" Gogola*, 1919; *Melodika ruskovo liriçeskovo stiha*, 1922; *Anna Ahmatova*, 1923). Daha sonraki yapıtlarındaysa, toplumsal-tarihsel eleştiriye dönerek *Lermontov* (1924) ve *Tolstoy*'u (1928-1960) yeni bir açıdan değerlendirdi.

A.G.E. Fotostock

Eiger'den bir görünüm

EİHENBAUM (Vsevolod Mihayloviç) → VOLİN.

EİJKMAN (Christiaan), hollandalı fizyolog (Nijkerk 1858 - Utrecht 1930). Berlin'de Koch'un öğrencisi, Batavia'da (bugün Cakarta) patoloji enstitüsü müdürü (1888 -1896), daha sonra Utrecht'te profesör olan Eijkman'ın, beriberi üzerindeki çalışmaları vitaminlerin bulunmasına yol açtı ve kendisine 1929 Nobel tıp ödülü'nü kazandırdı.

EİKADİSTAİ, Epikuros yanlısı toplulukların üyelerini belirleyen yunanca sözcük (*eikas, -ados*, yirminci gün'den). Bu topluluk üyeleri her ayın 20'sinde bir şölen düzenleyerek ustalarını ve dostu Metrodoros'u anarlardı.

EİKOSTOS a. (yirminci anlamında yun. sözc.).Esk. Yun. Atina Konfederasyonu'nun bütün limanlarına giriş ve çıkışta alınan % 5 oranındaki vergi. (Atinalı yurttaşlar bundan bağışıktı.)

EİKOZAN a. (fr. *eicosane*). Org. kim. Formülü $CH_3-(CH_2)_{18}-CH_3$ olan ve parafinlerde bulunan hidrokarbon.

EİLAT ya da **ELATH,** İsrail'de liman kenti ve sayfiye merkezi, Akabe körfezi kıyısında; 13 100 nüf. Turizm merkezi. — Yakınında bakır yatağı.

Eilat-Aşkelon, İsrail'de, uzunluğu 275 km olan ham petrol boruhattı; Akabe körfezini Akdeniz'e bağlar.

EİLBERTUS, alman kuyumcu ve mine ustası, Köln'de keşiş; etkinliği 1125 -1165'lere doğrudur. Otto ve Meuse etkisinde olan yapıtları arasında en önemlisi, Welfeler Hazinesi'nin taşınabilir sunağıdır (1150-1160'a doğr., Berlin-Charlottenburg Uygulamalı sanatlar müzesi).

EİLEİTHYİA ya da **İLİTHYA.** Yun. mit. Doğum tanrıçası, Eileithyia adı kimi zaman Artemis, Hera ya da Demeter'e verilen bir sandır, kimi zaman da Zeus ve Hera'nın kızı olan belirli bir tanrıçayı belirtir. Eileithyia kültü girit kökenlidir; burada Minos döneminde Artemis ve Eileithyia'nın sıfatlarını kişiliğinde birleştiren ve kendisine mağaralarda tapınılan bir tanrıça vardı. Birçok yunan kentinde Eileithyia tapınakları kurulmuştu.

EİLENBERG (Samuel), Polonya kökenli amerikalı matematikçi (Varşova 1913). 1939'da ABD'ye göç etti, New York Columbia Üniversitesi'nde matematik profesörü oldu (1947). 1942'de cebirsel topolojinin problemlerinden doğmuş bir cebir alanı olan ve gruplarla modülleri fonksiyonel biçimde öteki matematiksel cisimlerle birleştiren benzeşik cebirin yaratıcılarından biridir. Kendisine New York bilimler akademisi tarafından onur üyesi ünvanı verilmiştir (1985).

EİLENBURG, Almanya'da (Saksonya) kent, Mulde ırmağı kıyısında; 22 200 nüf. Bir zamanlar savaşlara sahne olan şato. Selüloz. Takım tezgâhlar. Mobilya.

EİLHART VON OBERG, alman şair (XII. yy. sonu - XIII. yy. başı). Saksonya dükü Aslan Heinrich'in ve Otto IV'ün saraylarında yaşadı. 1180'e doğru *Tristan ile Iseut* şiirinin, Gottfried de Strasbourg tarafından yapılan çeviri metninden daha eski bir çeviri metnini almancaya aktardı.

EİMERİA a. (alm. doğabilimci T. *Eimer* in adından). Omurgasızlarda ve omurgalıların birçoğunda asalak yaşayan kabuklubit cinsi.
—ANSİKL. Bu kabuklubitin birçok türü, ev-

cil hayvanların bağırsağındaki ya da körbağırsağındaki epitelyum hücrelerine girer ve kossidioza neden olur. *Eimeria*'nın hangi türü olursa olsun, kossidioz, akut kanamalı bir bağırsak yangısı biçiminde ortaya çıkar. Genç hayvanlar bu hastalığa daha çok yakalanır. Neden olduğu ölümler ya da üretim kayıpları yüzünden bu hastalık, kümes hayvanları yetiştiriciliğinde önemli iktisadi zararlara yol açar ("civcivlerin kanlı sürgün asalağı" [*Eimeria tenella*], *E. necatrix*, *E. maxima*). Kossidiozla savaşmak için hayvanlara yiyecekleriyle birlikte kossidiostatik ilaçlar verilir; *E. stiedae*, tavşanda (karaciğer koksidiyozu), *E. bovis* sığırlarda, "danaların kanlı sürgün asalağı" *(E. zürnii)* danalarda kossidioza ya da kanlı sürgüne yol açar.

EİMERT (Herbert), alman besteci ve müzik kuramcısı (Bad Kreuznach 1897 - Düsseldorf 1972). Almanya'da onikiton tekniğiyle yazan ilk bestecilerden olan Eimert, Die Reihe adlı dergiyi kurdu. Elektronik müziğe öncülük etti ve 1951'de Köln radyosu'nda *Studio für elektronische Musik* adlı elektronik müzik stüdyosunu kurdu; kısa süre sonra genç Stockhausen'i yanına aldı. Anlatıcı ve elektronik sesler için *Etüde über Tongemische* (1954) ve *Epitaph für Aikichi Kuboyama* (1962) adlı yapıtlarını bu dönemde besteledi. Kuramsal kitaplarıyla Pousseur, Ligeti ve Kagel gibi müzikçileri etkilemiştir.

EİMME çoğl. a. (ar. *imâm*'ın çoğl. *e'imme*). *Esk.* **1.** İmamlar: *"Bu sırada eimme ve hutebâ güruhundan birtakım cehele-i âlem"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). **—2.** *Eimme-i nuhat*, sözdizimi bilgileri.
—İsl. *Eimme-i din*, din konusunda sözü geçen kimseler. || *Eimme-i erbaa*, dört sünni mezhebin imamları (İmam Ebu Hanife, İmam Şafi, İmam Malik, İmam Hanbel). || *Eimme-i esmâ*, Allah'ın en yüce nitelikleri (hay, alîm, mürit, kadir, semi, basîr, mütekellim). || *Eimme-i isna aşere*, şii imamilerin benimsedikleri 12 imam (Ali, Hasan, Hüseyin, Zeynelabidin, Muhammet Bâkır, Cafer Sadık, Musa Kâzım, Ali Rıza, Muhammet Taki, Ali Naki, Hasan Askeri, İmam Mehdi). || *Eimme-i izam*, imamların büyükleri. || *Eimme-i mahallat*, mahalle imamları.

EİNAR TAMBASKJELVE, norveçli kahraman (982 - 1050). Okçuluktaki ustalığıyla tanınırdı; kral Olav Tryggvesson'un yanında Svolder savaşı'nda yararlık gösterdi. Kral Harald Hardrade, Einar Tambaskjelve'yi öldürttü. Bjørnsterjne Bjørnson, *Bergljot* adlı destanında onu anlatır.

EİNAUDİ (Luigi) italyan siyaset adamı ve iktisatçı (Carru, Piemonte, 1874 - Roma 1961). Torino Üniversitesi'nde iktisat profesörü, 1919'da senatör oldu. Çıkardığı La Riforma sociale adlı derginin yayınını 1935 yılında kesmek zorunda kaldı. 1943'te İsviçre'ye sığındı. 1945'te İtalya'ya dönüşünde İtalyan merkez bankası'nın guvernörü oldu. 1946 yılında liberal parti üyesi olarak Kurucu meclis'e seçildi, 1947'de başbakan yardımcısı ve bütçe bakanı oldu. 11 mayıs 1948'de cumhurbaşkanı seçildi. 11 mayıs 1955'te yerine Giovanni Gronchi geçti. Einaudi bazı önemli iktisat yapıtlarının yazarıdır: *Principi di Scienza della finanza* (Maliye biliminin ilkeleri) [1948], *Lezioni di Politica sociale* (Sosyal politika dersleri) [1948]. — Oğlu GIULIO (Torino 1912). 1933'te Cesare Pavese gibi antifaşist aydınları çevresinde topladı ve Torino'da Einaudi yayınevi'ni kurdu. Savaştan sonra italyan solunun belli başlı yayıncılarından biri oldu. Yayınları arasında, Elio Vittorini'nin Il Politecnico dergisi vardır.

EİNBECK, Almanya'da, Aşağı Saksonya eyaleti içinde, Leine ırmağı kıyısında yer alan kent; 29 500 nüf. Sur kalıntıları, gotik üslubunda kiliseleri, Rönesans üslubunda evleri günümüze kadar gelen eski prenslik başkenti. Tekstil, Metalürji. Kereste sanayisi.

A.A.A.-Photo-Viari

Eilat'tan genel görünüm

EİNDHOVEN, Hollanda'da (Kuzey Brabant) kent. Dommel kıyısında; 192 895 nüf. (1991). Sanayi etkinliğine elektroteknik egemendir. Besin sanayileri. Makine yapımı. Van Abbe belediye müzesi. Bilim ve teknik müzesi olan Philips derneği'nin "Evoluon"u.
—Ask. tar. Müttefikler'in Ren yönündeki ilerleyişini durdurmak için (→ REN *savaşı*), Wehrmacht, 1 ocak 1945'te, Hollanda ve Belçika havaalanlarında toplanmış olan müttefik uçaklarını yerde yok etmeyi amaçlayan güçlü bir hava saldırısını başlattı. Luftwaffe'nin savaşa soktuğu 800 uçağın % 30'u düşürüldü, ama Eindhoven üssü hemen hemen tamamen harap oldu. Bu saldırı Luftwaffe'nin topluca giriştiği son harekâttır.

EİNEM (Karl VON), **Karl von Rothmaler** denir, alman general (Herzberg 1853 - Mühlheim, Ruhr, 1934). 1870'te teğmen, 1903-1909 arası savaş bakanlığı yaptı. Birinci Dünya savaşı'nda Champagne'daki 7. birliğe, sonra 3. Ordu'ya komuta etti. *Die alte Preussisch-Deutsche Armee* (Eski Prusya-Alman ordusu) [1933] adlı bir kitap yazdı.

EİNEM (Gottfried VON), avusturyalı besteci (Bern 1918). Berlin'de B. Blacher'in öğrencisi oldu. Çeşitli operalarda ve festivallerde değişik görevlerde bulunduğundan, özellikle sahne müziği besteledi. Konusunu Büchner'in aynı adlı yapıtından aldığı *Danton'un ölümü* ile ün kazandı (ilk temsili: Salzburg, 1947). Daha sonraki başlıca operaları: konusu Kafka'nın yapıtından alınmış *Dava* (Salzburg, 1953), konusu Nestroy'un yapıtından *Der Zerrissene* (Hamburg, 1964), konusu Dürrenmatt'ın yapıtından alınmış *Yaşlı kadının ziyareti* (Viyana, 1976) ve *Die Hochzeit Jesu* (Viyana, 1980). *Wiener Symphonie* (1977) ve *Ludi Leopoldini* (1980) gibi orkestra yapıtları da vardır.

Einführung in die Metaphysik (*Metafiziğe giriş*), Martin Heidegger'in yapıtı (1953). M. Heidegger, 1935'te Freiburg im Breisgau'da verilen bir dersin kitaplaştırılması olan bu yapıtta, "Neden hiçlik değil de, varolan vardır? "sorusunun iyi bir formülleştirilmesi aracılığıyla düşünmenin özüne bir dönüş yapmak ister. Ona göre metafiziğin de temel sorusu olan bu soru karşısında, Heidegger "bir varlık dilbilgisi" oluşturmaya, yani mastarın ("varlık") ve sıfat-fiilin ("varolan") almancadaki ve eski yunancadaki dilbilgisel uygunlukların incelenmesiyle sağlanabilecek katkıyı araştırmaya girişir. Böylece varlığın, varoluş, oluş, görünüş ve özellikle düşünmeyle ilgili olduğu sonucuna varır. Sokratesöncesi yazarların yunancasına başvurma, Heidegger'e düşünme biçimimizin kendi kökenleriyle ilişkileri sorununu ortaya koyma ve bu kökenlere dönüşü hesaba katmayan her yolu reddetme olanağını sağlamıştır.

Camera-Press

Luigi Einaudi (1952'de)

EİN GEV, İsrail'de kibutz, Taberiye gölünün doğu kıyısında. Balıkçılık limanı. Müzik festivali. —Çevresinde, *Susita* harabeleri (Dekapolis bölgesinin *Hippos*'u).

EİNHARD → EGİNHARD

EİN HAROD, İsrail'de kibutz, 1921'de Nasıra'nın G.-D.'sunda kuruldu. 1948 savaşlarında muharebelere yol açan askeri bir üs oldu. Güzel sanatlar müzesi.

Loïc Jahan

Einsiedeln manastır kilisesi

EİNHERJAR a. (iskandinavca *müthiş savaşçılar* anlamında çoğul sözc.) İskandinav mitolojisinde, savaş alanında ölen ve Odin tarafından Val Hall'a alınan kahramanlara verilen ad.

Einhorn sondası, üzerinde uzunluk çizgileri ve ucunda delikli zeytin biçiminde madeni bir parça bulunan küçük çaplı lastik sonda. Ağızdan sokularak mide ve onikiparmak bağırsağına tübaj yapmaya yarar.

EİNSİEDELN (*Notre-Dame-des-Ermites*), İsviçre'de (Schwyz kantonu) sayfiye ve kış sporları merkezi (yüksl. 900 -1 600 m.), Sihlsee yakınlarında; 9 600 nüf: Her yıl çok sayıda ziyaretçi çeken büyük benedikten manastırı; XVII. yy. sonlarında ve XVIII. yy. başlarında yeniden inşa edilmiş görkemli kilise ve manastır yapıları (barok süslemeler, zengin kitaplık).

Bk. resim sayfa 3563

EİNSTEİN (Albert), alman asıllı amerikalı fizikçi (Ulm 1879 - Princeton 1955). Münih lisesi'nde pek parlak olmayan bir ortaöğrenimden sonra 1896'da Zürich politeknik enstitüsü'ne girdi. Burada da devamsız bir öğrenci oldu, akademik bir başarı kazanamadı; ne var ki, 18 yaşında, en büyük bilginlerin (Helmholtz, Maxwell...) yazılarını ve Ernst Mach'ın yapıtlarını okudu. İsviçre vatandaşlığına geçti ve 1902'de Bern federal patent dairesinde bir iş buldu. Bu basit görevin sağladığı boş zamanlarda düzenli olarak bilimsel gazeteleri okudu ve çağdaş fizikte baş gösteren büyük sorunlar üzerine düşündü. 1905'te alman bilim dergisi Annalen der Physik'te 5 inceleme yayımladı; *Über die von der molekularkinetischen Theorie der Wärme geforderte Bewegung von in ruhenden Flüssigkeiten Suspendierten Teilchen* (Molekül boyutlarının yeni bir belirlemesi); *Über einen die Erzeugung und Verwandlung des Lichtes betreffenden heuristischen Gesichtspunkt* (Işığın dönüşüm ve üretimini içeren bulgulayıcı bir bakış açısı üzerine); *Zur Theorie der Brownschen Bewegung* (Brown devinimi üzerine); *Zur Elektrodynamik bewegter Körper* (Devinen cisimlerin elektrodinamiği üzerine); *Ist die Trägheit eines Körpers von seinem Energieinhalt abhängig?* (Bir cismin eylemsizliği, içerdiği enerjiye bağlı mıdır?)

Bunlardan birincisini, 1905'te Zürich Üniversitesi'ne tez olarak sundu. Einstein'ın bile "çok devrimci" olarak nitelendirdiği ikinci yazıda ışılelektrik etkinin incelenmesinden ve Max Planck'ın enerji kuvantumları üzerine çalışmalarından yola çıkarak, daha sonra "foton" adı verilen maddenin varlığı açıklanıyordu. Bu yazı kuvantum kuramının da kökenini oluşturur. Üçüncü inceleme olasılık hesabını Brown devinimine uygulayıp bunun kuramını açıkladı. Bu incelemelerin en ünlüsü olan dördüncü yazıdaysa, Einstein şaşkınlık verici özlü bir anlatımla, yüzyıl başı fiziğinin en önemli buluşlarından birini açıkladı: sınırlı görelilik, Einstein burada Maxwell elektrodinamiğiyle Galilei'nin açıkladığı görelilik ilkesi arasındaki görünür bağdaşmazlığına, bu kuramlardan birini ya da diğerini değiştirerek değil, tersine bunları "sıkıca ve sistemli olarak koruyup" fiziksel uzay ve zaman kavramlarını yeniden gözden geçirerek bir çözüm bulunabileceğini ortaya koydu. Beşinci inceleme bir öncekinin doğal sonucudur. Burada da, Einstein kütle ve enerci arasındaki eşdeğerlik konusunda yeni bir görüş geliştirdi ve ünlü $E = mc^2$ formülüne yer verdi.

Albert Einstein

Bu bildiriler basıldıkları yıl dikkati çekmedilerse de, büyük bir hızla dönemin en önemli fizikçilerinin, özellikle de Planck, Lorentz ve Minkowski'nin ilgisini uyandırdı. Einstein yine büyük bir hızla bilimsel çevrenin ve ister genel görelilik kuramı, ister kuvantum kuramı olsun, klasiksonrası fizikle ilgili düşüncelerin tartışıldığı değişik kongrelerin (örneğin Solvay kongresi) göze çarpan kişilerinden biri durumuna geldi. Ama sınırlı görelilik kuramını bilim çevresine kabul ettirmekte çok zorluk çekti. Uzun süre, uzay ve zaman kavramlarını sözkonusu etmeyen Lorentz kuramı tercih edildi. Genel görelilik kuramıysa (1916'da yayımlandı), sınırlı sayıda uzmanlarca hemen benimsendiyse de, uzun süre bulanık, hatta gizemli bir kuram olarak karşılandı.

De Broglie ve Heinsenberg'in çalışmalarının temelinde, Einstein'ın 1917'de yayımlanan bir yazısının yatmasına ve kendisi de kuvantum kuramını "zamanımızın en başarılı kuramı" olarak kabul etmesine rağmen, kuvantum kuramının tarihi onun bu konudaki çizgi dışı tutumuyla belirlenir. Gerçekten de, Einstein Kopenhag okulunun, belirlenimciliği bırakmakla suçladığı olasılıkçı yorumunu hiçbir zaman tümüyle benimsemedi. Born ile, fizikte "gerçeklik" kavramı üzerine tartışması ünlüdür. Buna karşın, uzun süre kuvantum kavramı üzerinde düşünmeye devam etti. Genç bir hintli fizikçi olan S. N. Bose' nin bir yazısı, onun sayesinde yayımlanıp tartışıldı. Einstein'ın ısrarı olmasa unutulup gidecek bu yazıdan Bose-Einstein adlı istatistik kuramı doğdu. Einstein ışılelektrik etkinin incelenmesine katkılarından ötürü (halen tartışılan görelilik kuramı nedeniyle değil) 1921 Nobel fizik ödülü'nü aldı.

Einstein "yalnız bir gezgin" gibi yaşadı. 1909'da biraz zorlukla Zürich Üniversitesi'ne atandıysa da, bu görevi iki yıl sürdürdü. Prag Üniversitesi'nde bir süre kalıp (1911-1912) aniden Zürich'e döndü ve iyice düşünüp taşındıktan sonra Berlin Kaiser-Wilhelm enstitüsü'nde profesörlük görevini kabul etti. Hitler'in iktidara gelmesine kadar burada kaldı; bu arada yabancı üniversitelere birçok kez gidip geldiğinden buraya da tamamen bağlanmadı. 1933'te Almanya'yı terk etmek zorunda kaldı; önce Paris'e, sonra Belçika'ya yerleşti; daha sonra, Princeton'daki, Institute for Advanced Study'de ilk profesörlük kürsüsünü kabul etti ve burada elektromıknatıslıkla çekimin bireşimi olan birlik kuramını hazırlamaya çalıştı ama hiçbir zaman başaramadı.

Einstein hiçbir zaman bilimsel araştırmacıların oluşturduğu toplumsal grubun gerçek bir üyesi olmadı ve hiçbir zaman da bir fildişi kuleye çekilmedi: İsrail devletinin varlığı, Sovyetler Birliği, nazizme karşı savaş ya da nükleer silah yapımı gibi, çağının büyük sorunlarına ilişkin olarak kamuoyu karşısında tutum almayı ödev bildi. 1939'da Roosevelt'e yollanan ve zincirleme tepkimeler üzerine bir araştırma programı hazırlanmasını isteyen mektubu imzalamasına rağmen, Los Alamos'ta bombanın hazırlanmasına katılmadı. 1945'te nükleer silahın gerçekleştirilebileceği belli olduğunda, bunu kullanmaması için Roosevelt'e yeniden bir mektup bile yazdı. Mayıs 1946'da "atom bilginleri uyanıklık komitesi" başkanı oldu. 1955'te ölünceye dek, nükleer silahların yapılmasına etkin biçimde karşı çıktı.

EİNSTEİN (Alfred), amerikan uyruğuna geçmiş alman müzikbilimci (Münih 1880 - El Cerrito, Kaliforniya, 1952). Berliner Tageblatt'ta müzik eleştirileri yayımlandı (1927). 1933'te Londra'ya, 1939'da da ABD'ye yerleşti. Viola da gamba için alman bestecilerin yazdığı yapıtlar üzerine bir çalışması yayımlandı (1905). İtalyan madrigali üzerine 3 cilt hazırladı (1949). Mozart'ın yapıtlarının Köchel tarafından düzenlenmiş katalogunun üçüncü basımını gerçekleştirdi. İki de monografi yazdı; *Mozart* (1945) ve *Schubert* (1951).

EİNSTEİN (Carl), alman yazar (Neuwied 1885 - Pau yakınlarında 1940). Geleneksel ve burjuvaca mantığa karşı çıkarak, 1912'de tefrika halinde yayımlanan felsefi romanında *(Bebuquin)* yeni bir sözdizimi ve yeni bir sözcük dağarcığı geliştirdi. Zenci sanatı üzerine yazdığı kitap (1915) gibi bu roman da "dada" hareketini belirleyici bir biçimde etkiledi. Fransa'nın güneyinde enterne edilen Einstein, alman birliklerinin bölgeye gelmesinden önce intihar etti.

Einstein katsayıları. Atom fiz. Işıma / madde etkileşimi kuramında sözkonusu olan ve belli bir frekansta soğurulma, yapay yayım ve kendiliğinden yayım oranlarını belirleyen katsayılar. (→ YAYIM.)

EİNSTEİNYUM a. (fr. *einsteinium;* fizikçi A. *Einstein*'ın adından.) Kim. Küritler ailesinden, atom sayısı 99 olan yapay kimyasal element (sim. Es).

—ANSİKL. 253 kütle sayılı bu elementin izotopu, 1952'de ilk termonükleer patlamanın artıkları içinde bulundu. 15 nötronun ardışık olarak uranyum 238 çekirdeğine girmesi ve bunu izleyen bir dizi beta parçacığının yayımıyla oluşmuştu. 1961' den bu yana, plutonyum 239'un, yavaş nötronlarla yeğin ışınlanması sırasında tartılabilir nicelikte, yani 200-300 mikrogram düzeyinde elde edilmektedir. [Eşanl. AYNŞTAYNYUM.]

EİNTHOVEN (Willem), hollandalı fizyolog (Samarang, Cava, 1860 - Leiden 1927). Leiden Üniversitesi'nde profesör (1886). Elektrokardiyografiyi bulduğu için 1924'te Nobel tıp ödülü'nü aldı.

Einwohnerwehr, almanca terim (*Einwohner,* oturan, ve *Wehr,* savunma'dan), 1918-19'da Almanya ve Avusturya'da "kızıllar"la mücadele etmek için kurulan çeşitli gönüllü kuruluşlar. 1921'de Müttefikler bunların dağıtılmasını istedi.

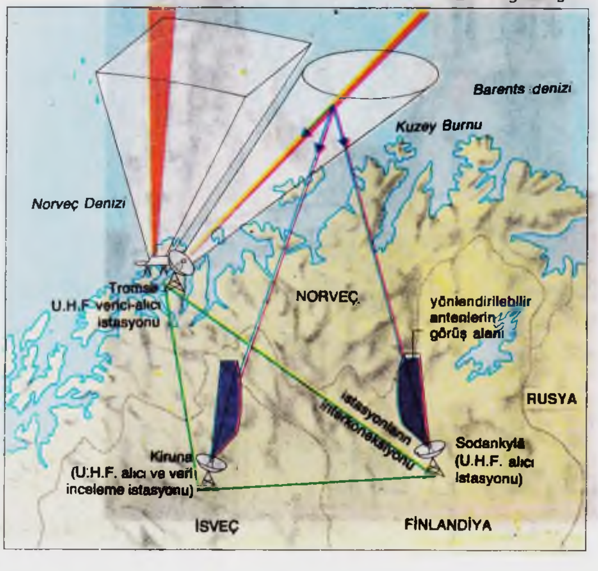
EİN YAHAV, İsrail'de vaha, Negev'de. Fosfat çıkarma ve işleme.

EİRE, İrlanda'nın gaelce adı. 1937'de özgür İrlanda devletinin resmen kabul ettiği bu ad, 1949'dan beri İrlanda* Cumhuriyeti ile (Poblacht na h-Eireann) birlikte kullanılmaktadır.

EİRENE (Atina 752'ye doğr. - Midilli

EİSCAT
kuruluşun şeması
(yayınımın üç bileşeni
Yer'in manyetik alanının
kuvvet çizgilerine koşut
ve sabit vericinin aydınlattığı
hacimde gözlenebilir)

ERA belgesine göre

803), Doğu imparatoriçesi (797-802). Geleceğin imparatoru Leon IV (775-780) ile evlendi (768); kocasının ölümünden sonra, oğulları Konstantinos VI'nın naibi oldu. Patrik Tarasios tarafından kışkırtılan Eirene, İznik konsili'ni topladı; bu konsil ikonakırıcı kuramları iflas ettirdi ve resimlere dini saygı gösterilmesini kabul etti (787). Eirene, oğlunun reşit olmasından sonra da ülkeyi yönetmeye devam etmek istedi, ancak ordunun ayaklanması karşısında tahttan çekilmek zorunda kaldı (aralık 790). Konstantinos VI tarafından tekrar işbaşına çağırıldı (792); ona karşı entrikalar çevirmeye başladı; oğlunu, boşandıktan sonra iki kadınla evli olmakla suçladı (795), onu tahtından indirdi ve gözlerine mil çektirdi (temmuz 797); erkekler için kullanılan "basileus" unvanını alarak tahta çıktı. Dış sorunları ihmal eden Eirene, Harunurreşit'e haraç vermeye razı oldu (798) ve Slavlar'ın imparatorluğun içine sızmalarına göz yumdu. Charlemagne'ın imparatorluk tacını giymesi (800) Bizanslılar'ın gözünde gerçek bir gasptı, bu taç giymeden sonra imparatorluğun birliğini yeniden sağlamak amacıyla Karolenj hükümdarıyla Eirene'nin evlenmeleri bile düşünüldü, ancak 802'de imparatoriçe tahtından indirildi ve Midilli'ye sürüldü.

EİRENE DUKAS, Doğu imparatoriçesi (1066'ya doğr. - 1123'e doğr. ?). Andronikos Dukas'ın kızı ve imparator Konstantinos X'un yeğeni, Aleksios* I Komnenos ile evlendi (1077) ve kocası üzerinde büyük bir etkiye sahip oldu. İmparatorun ölümünden sonra, damadı Nikephoros Bryennios lehine, oğlu İoannes II'yi tahttan uzaklaştırmayı denediyse de başarılı olamadı, bunun üzerine başkentte kurduğu Panagia Kekharitomene manastırı'na çekilmek zorunda kaldı.

EİRESİONE a. (yun. sözc.). Esk. Yun. Üstü zeytin dolu ve çevresi yün ipliklerle sarılı zeytin dalı; Yunanlılar pyanepsia ve thargelia şenliklerinde bunu başlarında taşırladı.

EİSAİ, japon buddhacı keşiş (1141-1215), Hieizan'ın tilmiziydi. 1191'de Çin'den, zen mezhebinin kurulmasına yol açan belgeleri getirdi. Çay kültürü Japonya'da onun sayesinde gelişti.

EİSCAT (*European Auroral İncoherent Scatter Facility*'nin kısaltması). Güneş-Yer ilişkilerini ve Yer'in kutup çevresini incelemede kullanılan Avrupa iyonosfer sondası; bu incelemede, yüksek frekanslı elektromanyetik dalgaların yukarı atmosferde serbest elektronlarla yayınmasından yararlanılır. Kuruluş Norveç'in Tromsø kentinde bir verici ve alıcı istasyonu ile biri Kiruna'da (İsveç), diğeri Sodankylä'da (Finlandiya) bulunan iki yardımcı alıcı istasyondan oluşur.

EİSENACH, Almanya'da, Thüringen eyaleti sınırları içinde yer alan kent, eski Saksonya-Weimar-Eisenach büyükdüklüğünün ikinci başkenti; 51 000 nüf. Otomobil yedek parçaları. Kimya (boya maddeleri), elektronik, tekstil, mobilya sanayileri.

—Tar. XI. yy.'da Thüringen landgrafları tarafından kurulan Eisenach, saksonya hanedanının Ernestin kolundan bir prensliğin başkentiydi, 1741'de Saksonya-Weimar'ların topraklarına bağlandı.

—Güz. sant. Ünlü Wartburg* şatosu ile ilgi çeken kentte XVI. - XVII. yy.'lardan kalma bir belediye sarayı, XVIII. yy.'dan kalma bir düklük şatosu (Thüringen müzesi), eski kiliseler vardır. Luther ve J. S. Bach'ın müze-evleri. Richard Wagner müzesi.

EİSENBERG, Almanya'da, Gera'nın kuzey-batısında yer alan kent; 14 000 nüf. Porselen. Makine ve tekstil sanayisi. Mobilya.

EİSENERZ, Avusturya'da (Steiermark) kent, Leoben'in K.-B.'sında; 11 500 nüf. Erzberg demir madenlerinin yakınında demir-çelik fabrikası.

EİSENHART (Luther), amerikalı matematikçi (York 1876 - Princeton 1965). Bilimsel meslek yaşamı Princeton Üniversitesi'nde geçti. Araştırmaları diferansiyel geometrinin iki yönüyle ilgilidir: yüzeylerin biçim değiştirme kuramı ve euklidesçi olmayan geometri. O. Veblen ile birlikte Riemann geometrisini genelleştirdi. Bu geometride uzunluk ölçüsü ve jeodezi verileri iki komşu nokta arasındaki en kısa yol biçiminde tanımlandığı halde, Eisenhart geometrisinde jeodezikler, ikinci dereceden bir diferansiyel denklemler sisteminin integralleri olarak verilmiştir.

EİSENHOWER (Dwight David), amerikalı general ve devlet adamı (Denison, Texas, 1890 - Washington 1969). 1915'te West Point'i bitirdi, 1918'de binbaşılığa yükseldi. Panamá (1922-1924) ve Filipinler'de (1935-1939) görev yaptı; MacArthur'un emrinde çalıştı ve 48 yaşında pilot brövesi aldı. 1941'de tuğgeneralliğe yükselen Eisenhower, ertesi yıl, 1942 kasımında Fas ve Cezayir'e planlanan müttefik çıkarmasını düzenlemek üzere Londra'ya gönderildi. Kuzey Afrika'daki müttefik orduları komutanlığına atandı (11 şubat 1943); Tunus seferini, Sicilya ve İtalya çıkarmalarını yönetti. 24 aralık 1943'te Cezayir kentinden ayrılarak Londra'ya gitti; burada Avrupa'nın kurtarılmasıyla görevli müttefik kuvvetlerin başkomutanlığına atandı. Eisenhower bu görevdeyken gücünü kanıtladı: kara, deniz ve hava kuvvetlerinin ortak kurmay heyetinin gerçek yaratıcısı oldu. 7 mayıs 1945'te, Reims'te Wehrmacht'ın teslimini kabul ettikten sonra, ABD genelkurmay başkanlığına atandı, ama çok geçmeden askerlikten ayrıldı ve 1948'de Columbia Üniversitesi başkanlığına seçildi. NATO'nun kurulmasından hemen önce yeniden aktif göreve çağrılan Eisenhower, amerikan kurmay başkanları komitesi *(Joint Chiefs of Staff)* başkanlığına ve Truman'ın askeri danışmanlığına getirildi. 1950'de Avrupa'daki NATO kuvvetleri başkomutanlığına atanınca, Shape'i kurdu ve Roquencourt'da 1952'ye dek yönetti.

Cumhuriyetçi partiden ABD başkanı seçildi ve Truman'ın yerine geçti (1953). Dışişlerini yönetmesi için John Foster Dulles'ı göreve çağırdı: Batı dünyasının "komünist tehlike"ye karşı karşıya olduğunu savunan J. F. Dulles, 6 yıl süreyle amerikan dış politikasının mimarlığını yaptı. Çinhindi'nde Fransızlar'ın yanında savaşa müdahale etmeyi reddeden Washington, Güneydoğu Asya Antlaşması Örgütü'nü (SEATO) kurdu (eylül 1954). ABD, Avrupa'daki müttefik batı demokrasilerini komünist dünyaya karşı bir kale haline getirmeye çalıştı. J. F. Dulles'ın sert politikası, 1954'ten sonra biraz olsun yumuşadı: böylece iki süper güç, Avusturya'nın bağımsızlığı ve yansızlığı konusunda anlaşmaya vardı (mayıs 1955).

1956'da yeniden ABD başkanı seçilen Eisenhower, ülke içinde, eğitim birliği yoluyla güneydeki ırk sorununu çözmeye çalıştı; grevlerin yol açabileceği iktisadi ve toplumsal tehlikeleri azaltmak amacıyla patronlarla işçiler arasında çıkabilecek anlaşmazlıklarda devlete hakemlik görevi verdi. Sovyet teknolojisindeki ilerlemeler (ilk Sputnik'in fırlatılması, ekim 1957) karşısında, amerikan kıtalararası roketler programını hızlandırdı. Uluslararası alanda, etkili bir ortadoğu politikası uyguladı (Eisenhower doktrini), bu arada SSCB ile ilişkileri geliştirmeye çaba harcadı (Hruşçev'in ABD ziyareti, 1959). Ocak 1961'de ikinci görev süresi sona erdi.

Eisenhower, 1948'de savaşa katılmış bir komutan gözüyle anılarını *(Crusade in Europe)* [Avrupa'daki savaşımız], 1963 ve 1965'te de siyaset adamı olarak anılarını yayımladı: *Mandate for Change* (Değişim için taahhüt) *Waging Peace* (Barış uğraşı), *The White House Years 1956-1961* (Beyaz Saray yılları 1956-1961).

Eisenhower doktrini, 5 ocak 1957'de ABD başkanı Eisenhower tarafından Kongre'nin iki meclisine (Temsilciler meclisi ile Senato) sunulup, 9 mart 1957'de kabul edilen bir önergede tanımlanan siyasetin adı. "Yakındoğu'da barış ve istikrarın sağlanmasına ilişkin ortak karar" başlığını taşıyan bu belge, bölge ülkelerinin istemi üzerine ABD'nin iktisadi ve askeri yardımda bulunmasını ve "uluslararası komünizmin egemenliğindeki herhangi bir ülkeden gelebilecek silahlı saldırılara karşı yardım isteyen" devleti korumak için amerikan silahlı kuvvetlerinin kullanılmasını öngörmekteydi. ABD'nin nisan 1957'de Ürdün'deki, temmuz 1958'de de Ürdün ve Lübnan'daki girişimlerini haklı göstermek için bu doktrine başvuruldu.

EİSENHÜTTENSTADT, esk. **Stalinstadt,** Almanya'da kent; Polonya sınırında, Oder kıyısında; 49 000 nüf. Demir-çelik merkezi.

EİSENİA FOETİDA a. Her yerde, özellikle gübre yığınlarında çok rastlanan yer solucanı. (Halkalısolucanlar takımının solucanlar alttakımı.)

EİSENREİCH (Herbert), avusturyalı yazar (Linz 1925). Şiı, deneme ve radyo oyunlarında, çöküntüye uğrayan insanlığın günümüzdeki parçalanmışlığının yarattığı sorunları derin bir ruhbilimsel incelemeden geçirmeye çalıştı. Başlıca yapıtları: *Böse schöne Welt* (1957); bir yaşamın en önemli anlarını saptayan ve birçok anlatım tekniğinin iç içe kullanıldığı on bir "enstantanelik" karmaşık yapılı bir roman olan, *Sozusagen Liebesgeschichter* (1965).

EİSENSTADT, Avusturya'da kent, Leitha'nın eteğinde; 10 000 nüf. Burgenland'ın yönetim merkezi. Macaristan seçici prensi P. Esterházy için italyan beğenisine göre yapılan şato (1663-1672). Joseph Haydn'ın eşyaları.

EİSENSTEİN (Ferdinand Gotthold), alman matematikçi (Berlin 1823 - *ay. y.* 1852). Sayılar kuramcısıydı, Gauss'tan çok etkilendi, sağı ğı iyi olmadığı halde görülmemiş ölçüde üretkendi. Eisenstein, esin kaynağını algoritmik hesabıyla kübik ve ikilenik biçimlerde buldu. 22 yaşında, Breslau Üniversitesi'nin fahri doktorluk payesini aldı ve 1847'den sonra Berlin Üniversitesi'nde dersler verdi. 1848'deki ayaklanmalar süresince tutuklu kaldı ve gördüğü kötü muameleden dolayı sağlığı bozuldu. Düzenli olarak ders verememekle birlikte, ölümüne değin art arda incelemeler yayımladı.

EİSENSTEİN → AYZENŞTAYN.

Eisenstein ölçütü. Ceb. A bir çarpım halkası ve p, A nın bir ekstremal elemanı olmak üzere

$$f(x) = a_0 + a_1 x + \ldots + a_n x^n$$

A[X] in, $a_n \not\equiv 0 \pmod{p}$, $a_0 \not\equiv 0 \pmod{p^2}$ ve $i = 1, \ldots, n-1$ için $a_i \equiv 0 \pmod{p}$ olan bir polinomu ise, $f(x)$ in K[X] içinde indirgenemez olduğunu ifade eden ölçüt (K, A nın kesirler cismi).

Lauros-Giraudon

imparatoriçe Eirene
bizans fildişi
XIII. yy.
Bargello müzesi, Floransa

US Army

general Dwight D. Eisenhower
(Reims, 7 mayıs 1945).

Eisenhüttenstadt'taki demir-çelik kombinasından bir görünüm

Smotkine

EİSİTERİA a. Esk. Yun. Atina bulesinin yıl başında göreve başlarken sunduğu kurban.

EİSLEBEN, Almanya'da, Saksonya Anhalt eyaleti sınırları içinde yer alan kent; 30 000 nüf. Gotik kiliseler. Luther'in doğduğu ve öldüğü ev. Bakır kombinası. Duyarlı aygıtlar yapımı. Hayvan sağlığı laboratuvarı. Hazırgiyim.

EİSLER (Hanns), alman yurttaşlığına geçmiş avusturyalı besteci (Leipzig 1898 - Berlin 1962). Schönberg'in öğrencisi olmakla birlikte, sanatı siyasal görüşün buyruğuna vermekten yanaydı (*Zeitungsausschnitte* op. 11). Brecht ile 1929'da başlayan işbirliği (didaktik piyes *Die Massnahme* op. 20), yazarın ölümüne değin aralıksız sürdü. 1938'de yerleştiği ABD'de birçok film müziği besteledi, Th. W. Adorno ile, bu alandaki deneyimlerine dayanarak *Composing for the Film* (Film müziği besteleme) adlı kitabı yayımladı (1947). Brecht'in metni üzerine *Deutsche Symphonie'yi* de (op. 56) bu dönemde besteledi. 1950'de Doğu Berlin'e yerleşti, çok sayıda vokal "proletarya" müziği yazdı. Alman Demokratik Cumhuriyeti'nin millî marşını besteledi.

Friedrich Rauch-Bavaria

Kurt Eisner

EİSNER (Kurt), alman sosyalist yazar ve siyaset adamı (Berlin 1867 - Münih 1919). Berlinli bir fabrika sahibinin oğlu olan Eisner, sosyalist partiye girdi ve *Vorwärts*'te yazılar yayımladı. 1914'te, savaşa ve pangermanistlerin ilhakçı siyasetine karşı çıkan sosyalistler arasında yer aldı. Ocak 1918'de, Münih'te grev kışkırtıcılığı yaptığı gerekçesiyle tutuklandı. Ekimde serbest bırakılınca, Münih'te 7 kasımda kurulan cumhuriyetçi devrimin yöneticiliğini üstlendi ve sosyalist bir Bavyera hükûmeti kurdu. Bağımsız sosyalistlerin de desteğiyle, bu hükûmete çok radikal bir yön verdi ve bolşevik devriminden esinlenen bir rejim kurmaya kalkıştı. Aynı zamanda, Birinci Dünya savaşı'nın patlamasında Almanya'nın sorumluluğunu gösteren resmi belgeleri yayımladı ve Bavyera'yı, öteki alman devletlerinden, özellikle de Prusya'dan ayırmaya çalıştı. Ancak ocak 1919 seçimleriyle hükûmeti azınlığa düştü ve Eisner, kont Anton von Arco auf Valley adlı genç bir monarşist tarafından öldürüldü. Ölümü, sosyalist hükümette rolü olan herkese karşı kanlı bir askeri baskının başlamasına yol açtı. Eisner tarih yapıtlarıyla (*Wilhelm Liebknecht*, 1900 [W. Liebknecht'in yaşamı]) tiyatro oyunları bırakmıştır.

EİSPHORA a. Esk. Yun. Savaş zamanında alınan olağanüstü harp tazminatı. (İlk kez İ.Ö. 428'de, Atina'da Peloponisos savaşı sırasında bunun adından söz edilmiştir. Eisphora, özellikle, leiturgia'ya tabi yurttaşları bunalttı ve halkça tutulmadı. İstisnai olmaktan çıkarak 378-377'de süreklilik kazandı.)

EİSTEDDFOD a. (*gösterim* anlamında welsh dilinde sözc.). Wales ülkesi'nde, welsh edebiyatını, müziğini ve şarkısını, bütün welsh ulusal kültürünü özendirmek için her yıl yapılan yarışma.

EİŞİ (Hosoda Cibukyo Tokitomi —denir), japon ressam (Edo 1756 - ? 1829). Hayli soğuk bir dekor içine yerleştirdiği güzel kadın portreleriyle tanınır.

EİTA ya da **AİTA,** Etrüskler'de tanrı Hades'in adı.

EİTNER (Robert), alman müzikbilimci ve bibliyografyacı (Breslau 1832 - Templin, Uckermark, 1905). 1853-1882 arasında Berlin'de müzik dersleri verdi. 1868'de Müzik araştırmaları derneği'ni kurdu. *Bibliographie der Musiksammelwerke des 16. und 17. Jahrhunderts* (XVI. ve XVII. yy. müzik derlemeleri bibliyografyası) [1877] başlıklı çalışmasında, her yapıtı betimlemeye ve kökenini göstermeye çalıştı. En önemli yapıtı *Biographisch -Bibliographisches Quellenlexicon*'dur (Biyografi ve bibliyografya kaynakları sözlüğü) [10 cilt; 1900 - 1904).

EİTNER (Wilhelm), avusturyalı bilgin (Iglau, bugün Jihlava, 1843 - Sankt -Christophen, Viyana yakınında, 1921). 1874'te Viyana'da, deri sanayisiyle ilgili bütün sorunları ele alan bir bilimsel eğitimin verildiği okulu ilk kuran o oldu ve deri üstündeki kılları sodyum sülfür ile yok etme yöntemini buldu.

EİTOKU → KANO EİTOKU.

EİZZE → AİZZE.

EJDER ya da **EJDERHA** a. (fars. *ejder, ejderha*). **1.** Genel olarak kanatları ve kuyruğu yılan biçiminde, ağzından alevler püskürten, arslan pençeli masal yaratığı. **—2.** Büyük yılan. **—3.** *Ejderha gibi*, çok iri ve korkunç görünüşlü.

—*Esk. Ejder-i kahir*, ölüm ejderhası. ‖ *Ejder-i münakkaş*, nakışlı ejderha; alaca derili büyük yılan.

—Esk. gökbil. *Ejder çizgisi*, Ay'ın yörünge düzlemiyle tutulum düzleminin arakesiti.

—Giz. bil. Gizli ve dışa vurulmayan güçlerin, kimine göre özümsenecek, kimine göre de tepelenecek gölgenin (İblisin simgesi olması da buradan gelir) simgesi.

—Gökbil. Az parlak, çok sayıda yıldız içeren kuzey takımyıldızı. Ejderha'nın başını bir dörtgenin köşelerinde yer alan dört yıldız simgeler. Bunlar β, γ (Etamin*), φ ve ν'dir. Ejderha'nın gövdesi Kutupyıldızı' na doğru kıvrılarak Büyükayı ile Küçükayı arasına girer. (→ GÖK haritası.) ‖ *Ejder ayı*, temel düzlemi tutulum ve başlangıç noktası Ay yörüngesinin çıkış düğümü olan devinimli bir karşılaştırma sistemindeki bir devinimin dönemselliği. (Eşanl. DÜĞÜMLER AYI.) [Bk. *ansikl.* böl.] ‖ *Ejder ayı dolanımı*, Ay'ın çıkış düğümünden art arda iki geçişi arasındaki zaman aralığının ortalama değeri. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Ed. Divan edebiyatında ejderha, ejderhâ, su'ban, ef'î gibi sözcüklerle sevgilinin kıvrım kıvrım saçları anlatılır. Bu hayal, sevgilinin yüzünün hazineye benzetilmesiyle birlikte kullanılır: *Kangı yerde sana benzer bulunur bir genc-i hüsn / Kangı gencin ejderi zülf-i perişanınca var.* (Senin gibi bir güzellik hazinesi nerede vardır? Hangi hazinenin ejderi senin perişan zülfün gibidir?) [Fuzuli]

—Gökbil. Tutulmalar ancak Ay, yörüngesinin düğümler çizgisinden geçerken, Güneş bu doğrultunun hemen yakınında bulunursa, ortaya çıkar. Eski insanlar, bir tutulma anında Ay yörüngesinin düğümleri yakınında pusuya yatan bir "ejderha"-nın Ay'ı yuttuğunu düşünüyordu; "ejder ayı" terimi işte buradan kaynaklanır. Ay yörüngesinin düğümler çizgisinin dönü yapması nedeniyle (dönemi yaklaşık 18,6 yıl olan geri devinim) Ay'ın ejder dolanımı yıldız* ejder dolanımından daha kısadır (27 g 7 sa 43 dk 11,5 sn yerine 27 g 5 sa 5 dk 35,6 sn). Güneş'in görünen konumuna göre tanımlanan sinodal* ya da kamer* ayı dolanımı ise 29 g 12 sa 44 dk 2,8 sn'dir.

EJDERDEHAN a. (fars. *ejder* ve *dehan*'dan *ejder-dehan*, ejder ağızlı). Esk. sil. XVI. yy. sonları ve XVII. yy.'da kullanılmış, ağzı ejder başı biçiminde top.

EJDERHA → EJDER.

EJDERHA ağızları, Antiller'de boğaz, Trinidad'ın kuzey-batı ucuyla Venezuela arasında.

Ejderha nişanı *(çift)*, 1881'de imparatoriçe Tsi Şi tarafından ihdas edilen imparatorluk nişanı.

EJDERHAN hanlığı, İdil (Volga) ırmağının Hazar denizi'ne döküldüğü bölgede egemenlik kuran ve başkenti Astrahan olan devlet. (→ ASTRAHAN.)

Ejderhan (Astrahan) seferi, Osmanlı devletinin Ruslar'ın Hazar denizi'ne inmesini engelleme ve Don-Volga kanalını açarak Karadeniz ile Hazar denizi'ni birleştirme girişimi (1569). Kanuni döneminde Astrahan'a bir harekât tasarlandıysa da (1563) Malta seferi araya girdiğinden yapılamadı. Selim II döneminde Don ve İdil (Volga) ırmakları arasında açılacak bir kanalla Karadeniz'i Hazar denizi'ne bağlamayı planlayan Sokullu Mehmet Paşa, Kefe beylerbeyi Çerkez Kasım Bey komutasında 23 000 kişilik bir kuvveti oraya gönderdi (1569). Kırım hanı Devlet Giray'ın da askerleriyle katıldığı bu seferde, kanalın kazılmasına başlandığı gibi, üzerine yürüyen rus kuvvetlerini yenilgiye uğratan türk ordusu Astrahan önlerine geldi. Ancak, bölgede yayılacak osmanlı etkisinin Kırım hanlığı'nın egemenliğine son vereceği kuşkusuna kapılan Devlet Giray'ın kanal setlerini askerlerine yıktırarak Kırım'a dönmesi ve bastıran kış soğuğundan ürken türk birliklerinin de Astrahan önündeki istihkâmlarını terk etmeleri üzerine kanal açma girişimi tamamlanamadı. Murat III döneminde (1574-1595) kanal açmak ve Astrahan'ı geri almak için yeniden bir sefer düzenlenmesine karar verildiyse de Sokullu ölünce (1579) bu girişim gerçekleştirilemedi. Böylece hanlık da rus topraklarına katıldı.

EJDİR ya da **AJDİR,** Fas'ın kuzeyinde yer, Akdeniz kıyısındaki El-Huseyma koyunun ucunda, Beni Vergel ovasının Akdeniz'e açıldığı yerde. 709'da kurulan Ejdir, son İdrisi emirlerinin sığınağı ve Rif savaşı (1920-1926) sırasında Abdülkerim'in karargâhı olmuştur.

EJEKTOKOMPRESÖR a. (fr. *éjecto-compresseur*). Sıkıştırılmış buharlı kimi soğutma donanımlarında, buharlaştırıcının çıkışında soğutucu buharları emen ve kompresör yerine kullanılan ejektör.

EJEKTOKONVEKTÖR a. (fr. *éjecto-convecteur*). Isıtma konvektörü gibi kapaklı olan ve hem yazın hem de kışın sıcaklığı ayarlayan hava koşullandırma aygıtı.

—ANSİKL. En yaygın ejektokonvektörlerin üç işlevi vardır: bir iklimleme merkezinden gelen taze hava ile ortamdan alınan havayı karıştırarak sıcaklığı ve aygıtın üflediği havanın debisini ayarlar; kışın, konvektörde olduğu gibi sıcak suyla ya da elektrikle beslenen sıcak bir batarya üzerinden havayı geçirerek sıcaklığı düzenler; yazın ise sıcaklık düzenleme işlevini bir iklimleme merkezinden başlayarak buzlu suyla beslenen soğuk bir batarya üzerinden hava geçirerek gerçekleştirir. "Ejektokonvektör" adı, aygıtı besleyen taze (ya da birincil) havanın basınçla üflenmesinden ve bir ejektör etkisiyle aygıtın içinde, koşullandırılacak ortama doğru bir hava dolaşımı oluşturmasından kaynaklanır.

EJEKTÖR a. (fr. *éjecteur*). Akışkan. mekan. Bir akışkanı, belli bir hızla devinen başka bir akışkan kütlesiyle sürükleyerek boşaltmaya yarayan aygıt. ‖ *Ejektörle boşaltmak*, bir akışkanı, büyük bir hızla devinen bir akışkan damarıyla sürükleyerek boşaltmak.

—Havc. Bir gaz türbininde sıcak gazların dışarıya atılmasını sağlayan lüleyi, çıkış kesitini değiştirme düzenini ve olası artyanma düzeneğini içeren bütün.

—Isıl mot. *Hava ejektörü*, bir buhar devresinde kondansatör basıncını düşürmeye yarayan bir ejektörden oluşmuş hava boşaltma aygıtı.

—Üz. havc. PÜSKÜRTÜCÜ'nün eşanlamlısı.

EJEKTÖRLÜ sıf. Soğut. san. *Buhar ejektörlü soğutma sistemi*, bir ya da birçok ejektörle soğutucu akışkanın alçak basınçta buharlaşmasını sağlayan soğutma sistemi.

EK a. **1.** Bir şeyin eksiğini gidermek, tamamlamak için konulan parça: *Pantolon kısalmış, paçalarına ek koy* **—2.** Bir şeye eklenen, ona katılan parça: *Evrak, iki*

ekiyle birlikte gönderildi. Bir yapıtın, bir raporun ekleri. **—3.** Bir kitabı, bir yayını tamamlamak, zenginleştirmek amacıyla ondan ayrı olarak verilen parça; ilave: *Gazetenin edebiyat, sanat, pazar eki. On cilt ve iki ekten oluşan bir sözlük.* **—4.** Ek yeri, eklenen iki parçanın birleşme noktası: *Borular ekinden açıldı. Eki çok belli oluyor.* **—5.** *Ek bent olmak,* heyecan ve şaşkınlıktan ne diyeceğini, ne yapacağını bilememek. ‖ *Ek dolaş olmak,* bir kimseyi rahatsız etmek, musallat olmak. ‖ *Ek olarak,* normal, gerekli, saptanmış ve söylenmişten fazla olarak... ‖ *Ekini belli etmemek,*kusurlu, hileli bir işi, hiçbir eksiği yokmuş gibi gösterebilmek. ‖ *Ekte,* bir yazıya, yapıta iliştirilmiş, eklenmiş olarak.

—Basın-yayın. Bir kitabı, bir yayını tamamlamak, zenginleştirmek için eklenen bölüm: *On cilt ve iki ek ciltlik bir sözlük.*

—Biyol. Hayvan ya da bitki gruplarına ait adların son bölümü. (Bu bölüm, adın hangi sınıflandırma biriminden olduğunu anlamaya yarar.) [Bk. aşağıdaki tablo.]

Biyolojide kullanılan başlıca bilimsel ekler

grup	*hayvanlar*	*bitkiler*
Şube ya da bölüm	çeşitli	-phyta
Sınıf	çeşitli	çeşitli
Takım	-formes (kuşlar balıklar) -ptera (böcekler)	-ales
Familya	-idae	-aceae
Oymak	-ines	-inae

—Dilbil. Bir sözcüğün anlamını ve/ya da dilbilgisel değerini değiştirmek üzere köküne eklenen bağımlı biçimbirim. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Foto. *Ek mercek,* odak uzaklığını değiştirmek için bir objektifin önüne ya da arkasına konan optik öğe.

—Geom. *Dik düzgülü bir* $(O, \vec{i}, \vec{j})$ *işaretiyle donatılmış bir* P *düzlemi içinde* x *ve* y *koordinatlı bir* M *noktasının eki* [ya da $\overline{OM}$ *vektörünün eki*], $z = x + iy$ karmaşık sayısı.

—Heykc. ve Teknol. *Ek yeri,* alçıdan, mumdan, çimentodan, topraktan, bir plastik maddeden dökülmüş bir eşya üzerinde görülen, kalıpların bitişme yerlerine ait kabartma iz.

—Hidr. pnöm. İki borunun, iki aygıtın birleşme çizgisi ya da yüzeyi.

—Mak. san. ve Marangl. Yarım bindirmeli iki tahta ya da metal parçanın birleştiği yer.

—Marangl. İki parçanın birleşmesiyle oluşan çizgi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Matbaac. *Ek iş,* bir dizgide, çizelgeler, baştan bloklar, notlar gibi fazladan yapılan ve alışılmış fiyatın üstünde bir ödeme gerektiren işler. ‖ *Ek sayfa,* bir kitabı oluşturan formalarla aynı boyutta olan, ancak çoğu kez farklı bir kâğıda siyah-beyaz ya da renkli olarak ayrıca basılan ve formanın dışına ya da içine ara sayfa olarak konan resim.

—Sıh. tes. *Ek parçası,* bir borunun dallara ayrıldığı yere konan boru parçası.

◆ sıf. Bir şeye eksiğini gidermek, onu tamamlamak ereğiyle sonradan verilmiş, eklenmiş şey için kullanılır: *Ek süre. Ek görev. Ek ücret. Ek madde.*

—Ceb. a_i^j, $\mathbb{C}$ *nin elemanı olmak üzere, bir* $A = (a_i^j)$ *dikdörtgen* ya da *kare matrisinin ek matrisi,* A nın eşleniğinin devriğine ya da A nın devriğinin eşleniğine eşit, A* ile gösterilen matris, $A^* = {}^t(\bar{A}) = \overline{{}^t(A)}$ elde edilir. Kimi kez a_i^j *bir* K *cisminin elemanı olmak üzere bir* $A = (a_i^j)$ *matrisinin ek matrisi* diye, A nın eşmatrisinin* devriğine de denir. ‖ *Bir determinantın ek determinantı,*her elemanı yerine eşçarpanını koymakla elde edilen determinant. ‖ E *ile* F *aynı bir* K *değişmeli cismi üzerinde iki vektör uzayı olduğuna göre,* E × F *üzerinde tanımlanmış bir* f *ikili doğrusal biçiminin ikili doğrusal ek uygulaması,* F × E den K içine tanımlanan ve F × E nin her (*y, x*) elemanına *f*(*x,y*) skalerini eşlik ettiren ikili doğrusal biçim. ‖ E *ile* F, $\mathbb{C}$ *üzerinde tanımlanmış iki vektör uzayı olduğuna göre* E × F *üzerinde tanımlanmış* f *birbuçuk doğrusal bir biçimin ek birbuçuk doğrusal uygulaması,* F × E den $\mathbb{C}$ içine tanımlanmış, ve her (*y, x*) elemanına, *f*(*x, y*) nin eşleniği $\overline{f(x, y)}$ karmaşığını eşlik ettiren birbuçuk doğrusal biçim. ‖ E *üzerinde yoz olmayan bakışımlı ikili doğrusal bir* f *biçimine göre,* K *üzerinde bir* E *vektör uzayının bir* u *içyapı uygulamasının ek içyapı uygulaması,* E nin her (*x, y*) ikilisi için

$$f[u(x), y] = f[x, u^*(y)]$$

yi gerçekleyen ve u^* ile gösterilen biricik içyapı uygulaması. [$(u^*)^* = u$; $\det(u^*) = \det(u)$, rank $(u^*) = \mathrm{rank}(u)$; *u* evirtilirse u^* da evirtilir.]

—Dy. *Ek tren,* trafiğin yoğun olduğu dönemlerde, düzenli tren dışında aynı hatta geçici olarak sefere konulan ikinci, üçüncü vb. tren.

—İkt. *Ek kâr,* aynı mal üzerinden daha önce sağlanmış bir kâra eklenen kâr.

—İnş. *Ek kapı,* daha iyi bir yalıtım sağlamak için bir başka kapının önüne yerleştirilen kapitone kapı. ‖ *Ek yük,* bir yapının, olağandışı koşullarda taşımak zorunda kalabileceği ve güvenlik hesaplarında, kullanılacak öğe ve gereçlerin belirlenmesi için göz önüne alınması gereken fazla yük. (Eşanl. MUNZAM YÜK.)

—Matbaac. Ayrıca basılan ve bir yapıta arasayfa olarak konan gravür için kullanılır.

—Tekst. *Ek atkı,* TAKVİYE* ATKISI'nın eşanlamlısı.

—ANSİKL. Dilbil. Köke eklenme yerine bağlı olarak üç tip ek ayırt edilir: kökün önünde yer alan önekler (fransızcada *redire,* yinelemek fiilindeki *re*), sonda yer alan sonekler (türkçe *evci*'deki *ci*) ve kökün içinde yer alan içekler (kökü *jug* olan latince sözcük *jungo*'daki *n*).

Üretici dilbilgisinde ekler yalnızca, sözlüksel biçimbirimlere birleşen dilbilgisel biçimbirimlerdir: zaman, sıfatfiil, çatı vb. işaretleri.

Yapı bakımında bitişken diller arasında yer alan ve bu türün tipik bir örneği kabul edilen türkçede ekler sözcük köküne ve birbirine eklenerek anlamsal (yapım ekleri) ya da dilbilgisel (çekim ekleri) işlevler yerine getirir. Genellikle her ekin eklendiği sözcüğün son hecesindeki ünlüye bağlı olarak ortaya çıkan fonetik eşbiçimlikleri vardır. Örneğin bulunma durumu eki (*ev-de, oda-da, süzgeç-te, kitap-ta*) dört, çoğul eki (*ev-ler, ağaç-lar*) iki; meslek eki (*ayakkabı-cı, tamir-ci, su-cu, göz-cü, at-çı, simit-çi, çubuk-çu, süt-çü*) sekiz eşbiçimlikle gerçekleşir. -yor (*geliyor-kalıyor*), -ken (*gelirken, okurken*), -ki (*akşamki, geceki*), -leyin (*akşamleyin, bencileyin*) ekleri ise tek biçimlidir.

Türkçede sözcük üretiminde kullanılan yapım ekleri genel olarak eklendiği köke (ad [ad soylu] ya da fiil) ve ortaya çıkan sözcüğün dilbilgisi kategorisine (ad [ad soylu] ya da fiil) bağlı olarak dört öbekte toplanır. 1. addan ad (*ev-ci, göz-lük, tat-lı, tat-sız* vb.), 2. addan fiil. (*su-la-, cıvıl-da-, del-ir-* vb.), 3. fiilden ad (*karar-tı, an-ıt, ak-ım, eğit-men* vb.), 4. fiilden fiil(*çit-ele-, gül-ümse-* vb.) türeten ekler. Ancak aynı ekin hem fiil hem de ad köküne eklendiği de görülür (*az-man / koca-man, ama-ç/bağla-ç, baş-ak/bit-ek* vb.).

Sözcüğün dilbilgisel işlevlerini değiştiren çekim ekleri ise, kökün ad ya da fiil olmasına göre belirlenir. Durum ekleri, iyelik ekleri, çoğul eki, ad köklerine; zaman, kişi, fiilimsi ve çatı ekleri ise fiil köklerine eklenir. (→ ÇEKİM* EKLERİ, YAPIM* EKLERİ.)

— Geom. Böylece $\mathbb{C}$ kümesinden, düzlemin, $\overrightarrow{OM} = x\vec{i} + y\vec{j}$ olmak üzere

$$\mathbb{C} \to P$$
$$z = x + iy \mapsto M$$

ile tanımlanan noktalarının kümesi üzerine bir bijeksiyon elde edilir.

Bu geometrik gösterim karmaşık sayıların toplamasını kolayca yorumlamaya olanak sağlar: P, eki z_1 olan nokta, Q da eki z_2 olan nokta ise, bu durumda $\overrightarrow{OR} = \overrightarrow{OP} + \overrightarrow{OQ}$dur ve R, eki $z_1 + z_2$ olan noktadır.

—Marangl. Ek sözcüğü ile birleştirme, hatta birleştirmede kullanılan makta türü arasında eşanlamlılık vardır: zıvanalı gönyeburun ek. Geçmesiz eklenen iki parçanın birleşmesine *düz ek* denir. Kontrplak yapımında ek, yan yana birleştirilen iki kaplama levhasının oluşturduğu kıvrımdır. *Ayrık ek* dış yüzde görülen hatalı eke denir. Merkez kaplamayı oluşturan levhalar panonun kenarlarından görülebilecek biçimde kesintili olarak eklenmişse, *açık ek*'ten söz edilir. İç kaplama levhaları bindirme biçiminde birleştirilirse, kabarıklık oluşturur ve buna *çıkıntılı ek* ya da *kıvrım* denir.

EK (Niklas), isveçli dansçı (Stockholm 1943). Koregraf Birgit Cullberg'in oğlu. Martha Graham School'da öğrenim gördü. Ayrıca, New York'ta sanat yaşamına başladığı toplulukta Merce Cunningham'dan yararlandı. İsveç'e dönünce, 1967'de annesinin kurduğu Ballet Cullberg'de solocu oldu ve avrupalı en iyi modern dansçılardan biri olarak oldukça özgün üslubuyla kendini kabul ettirdi (B. Cullberg'in balelerinin prömiyerleri: *Romeo ve Juliet* (3. versiyon, 1969], *Adem ile Havva,* 1970). Cunningham'ın *Summerspace*'indeki yorumuyla, 1969'da Paris VII. Uluslararası dans festivali'nde altın madalya kazandı. 1972'de kadrosuna girdiği XX. yy. balesi ile, Maurice Béjart'ın önemli yapıtlarının prömiyerlerinde başrol oynadı: *Stimmung* (müz. Stockha-

Colette Masson

Niklas Ek
***İ trionfi*'de dans ederken**
(Kongre sarayı, Paris, 1974)

usen, 1972), *le Marteau sans maître* (müz. P. Boulez, 1973), *Gülistan* (1973), *I trionfi* (konusu Petrarca'nın yapıtından, 1974). İsveç'e dönünce İsveç krallık balesi'nde ve 1976'dan sonra Ballet Cullberg'de dans etti. 1974'te M. Béjart'ın *Ateş kuşu*'nda oynadı; Lar Luboviç'in *Poem of Joy* (1975), B. Cullberg'in *Rapport* (1976), F. Flindt'in *Duel* (1977), B. Cullberg'in *Danses de guerre* (1979), C. Borg'un *İnferno* (1979) adlı yapıtlarının prömiyerlerinde başrolü yorumladı. 1979'da Scala di Milano'da, *Mademoiselle Julie*'deki Jean rolüne çıktı.

EKA- (fr. *eka-*). Kim. Dönemli sınıflandırmada, henüz bilinmeyen, ancak varolabilecekleri düşünülerek yerleri boş bırakılan (sonradan bunların tümü doldurulmuştur) elementleri belirtmek üzere Mendeleyev'in kullandığı önek (Sanskritçe'den; *eka*, bir). [Örneğin *ekabor* (skandiyum Sc), *ekasezyum* (fransiyum Fr), *ekaiyot* (Astat At), *ekasilisyum* (germanyum Ge) vb.]

EKABA a. Tropikal Afrika'da yetişen ve kaba dokulu bej renkte bir odun veren, odunu sonradan pembemsi esmer bir renk alan ağaç. (Yumuşak ve hafif olduğundan iç doğramalarda, sandık ve kontrplak yapımında kullanılır. *Tetraberlinia* cinsi; erguvangiller familyası.)

EKÂBİR a. (ar. *kebîr*'in çoğl. *ekābir*). **1.** Erdem, görgü ve rütbece büyük olanlar, ileri gelenler: *"Âdet budur en sonra gelir bezme ekâbir"* (Laedri). **—2.** Kendini beğenmiş, züppe anlamında alay yollu kullanılır: *Çok ekâbirdir, sabahları ondan önce yataktan kalkmaz.* **—3.** *Ekâbir kapısı*, Osmanlılar'da büyük devlet memurlarının daireleri için kullanılan deyim. || *Ekâbir kulu*, Osmanlılar'da büyük devlet memurlarının dairelerinde çalışan kişiler için kullanılan deyim.

EKÂBİRANE be. (ar. *ekābir* ve fars. *āne*'den ekābirāne). *Esk.* Ululara, büyüklere yakışır biçimde.

EKAGRATA, hindu ve buddhacı düşünmede "bir noktaya saplanma" anlamına gelen sanskritçe terim. Duyuların çalkantısıyla kolayca şaşıran zekâ *(manas)*, gücün denetimi ve duyuların yadsınmasıyla ilk dengesine kavuşur. Ekagrata, bu bakımdan, zekânın bir nesne üzerinde karar kılması ve bilgisizlik örtüsünü yarıp geçmesi anlamına gelir.

EKAL → AKAL.

EKÂLİM → AKÂLIM.

EKALLİYET → AZINLIKLAR, AKALLİYET.

EKANİM çoğl. a. (ar. *uknûm*'un çoğl. *ekanim*). *Esk.* Asıllar, temeller.
—Hırist. *Ekanim-i selâse*, hıristiyanlıkta Tanrı kavramını oluşturan üç ilke: Baba, Oğul ve Kutsal ruh. (→ TESLİS.)

EKAR a. (fr. *écart*). Bors. Kesin vadeli değerlerin kuru ile primli değerlerin kuru arasındaki fark.

EKARİB çoğl. a. (ar. *akreb*, akraba'nın çoğl. *ekārib*). *Esk.* Akrabalar: *Ekarib-i karîb* (en yakın akrabalar).

EKÂRİM çoğl. a. (ar. *ekrem*'in çoğl. *ekārim*). *Esk.* Kerem sahibi, cömert kimseler.

EKARTE a. (bir kenara atmak anlamında fr. *écarter*'den). *Bir kimseyi ekarte etmek*, onu dışlamak, bir kenara atmak: *Bir kimseyi politik yaşamdan ekarte etmek.* || *Ekarte olmak*, dışlanmak, bir kenara atılmak.

EKARTÖR a. (fr. *écarteur*). Cerr. Bir sapın ucunda bir ya da birkaç cırnaktan oluşan ve ameliyatlarda ya da doku ve organların da bazı kısımları birbirinden ayrı tutmaya yarayan aygıt.

EKASİM çoğl. a. (ar. *kısm*'ın çoğl. *ekāsim*). *Esk.* Bölümler, kısımlar, parçalar.

EKÂSİRE çoğl. a. (ar. *kisrā*, İran hükümdarlarına verilen lakab'ın çoğl. *ekāsire*). *Esk.* Acem hükümdarları.

EKATERİNBURG → SVERDLOVSK.

EKATERİNODAR → KRASNODAR.

EKATERİNOSLAV → DNİEPROPETROVSK.

EKAV DİLİ a. Kuzey Sırbistan'da, Banat ve Bačka'da konuşulan Štokav dili, sırp-hırvat dil çeşidi. (Ekav dilinde [e] sesi, ister kısa, ister uzun olsun jekav dilindeki [je] ya da [ije] çiftünlüyle aynı değerdedir.)

EKAVİL çoğl. a. (ar. *kavl*'in çoğl. *ekāvil*). *Esk.* Sözler, lakırdılar, söylenceler.

EKAY a. Yerbil. Yerli ya da yabancı bir kütleye ya da diğer ekay istiflerine oranla kama ya da levha biçiminde, hafifçe yer değiştirmiş, bindirme tektoniği birimi.

EKAYANA, *taşıt* anlamına gelen ve buddhacılıkta lotüs *sutraları* öğretimini *(saddharmapundarika-sutra)* adlandıran sanskritçe sözcük. Lotüs sutraları öğretimine göre, üç klasik öğretim "taşıtı" *(yanalar)* farklı zihinsel yetenek düzeylerine yönelir. Bazı buddhacı okullara göre bu farklı *yanalar*, tersine, çözülmez bir bütün oluştururlar.

EKAYLANMA a. Yerbil. Ekay oluşumuyla sonuçlanan tektonik süreç.

EKAYLI sıf. Yerbil. *Ekaylı olmak*, bir kristal doku ya da yapıdan söz ederken, bir duvarın taşlarını ya da bir çatının kiremitlerinin düzenini anımsatmak. || *Ekaylı yapı*, bir ekay dizisiyle belirgin olan tektonik yapı.

EKÂZİB çoğl. a. (ar. *ükzūbe*, uydurma söz'ün çoğl. *ekāzib*). *Esk.* Uydurulmuş şeyler, yalanlar: *"Memlekete benim aleyhimde birtakım ekâzib işâe ederler"* (A. H. Tarhan).

EKBÂD çoğl. a. (ar. *kebed*'in çoğl. *ekbād*). *Esk.* Karaciğerler.

EKBATANA, Medler'in başlıca kenti. Med İmparatorluğu'nun başkenti (yaklaşık İ.Ö. 612-550) olan kent, daha sonra, müslümanlığın yayılmasına kadar İran'da hüküm süren hanedanların yazı geçirdikleri merkez oldu. Kentteki anıtlara -Artakserkses döneminde yenilenen (İ. Ö. IV. yy.)saray ve Anahita tapınağı'na ilişkin bilgiler Polybios'a (İ. Ö. II. yy.) dayanmaktadır. Günümüzde, *Hamedan*.

EKBER sıf. (ar. *kebîr*'den *ekber*). *Esk.* **1.** Pek büyük, en büyük: *Allahü ekber* (Tanrı uludur). *Cihad-ı ekber, gaza-yı ekber* (din uğruna yapılan büyük savaş). **—2.** *Ekber ü asgar*, büyük ve küçük. || *Ekber ü erşed*, soyun en büyük ve en ergini.
—Tar. *Ekber-i memalik-i devlet-i aliyye*, XIX. yy.'ın ortalarından başlayarak Mısır için "yüce devletin (Osmanlı devleti) en büyük ülkesi" anlamında kullanılan tanım. (Yarı bağımsız bir konumda olması, büyüklüğü ve hıdivlerin Osmanlı devletiyle ilişkileri göz önünde tutularak siyasal açıdan bu deyimin kullanılması uygun görüldü.)

EKBER ŞAH I (Ebülfeth Celalettin Muhammet) [Ömerkut, Sind, 1542 - Ägrâ 1605], Hint-Türk İmparatorluğu'nun üçüncü hükümdarı (1556-1605). Hanedanın kurucusu Babur'un torunu, Hümayun'un oğlu. Babası tarafından komutanlığa atandıktan sonra Serhend'de İskender Şah'ı yenilgiye uğratarak (1555) ilk büyük başarısını kazanınca Pencab valiliğine getirildi. Babasının ölümü üzerine, bir yıl sonra tahta çıktığında ise on dört yaşındaydı. Ancak, Hümayun ölünce, Delhi ve Ägrâ düşman eline geçti. Saltanatının ilk yedi yılında durmaksızın savaşan genç hükümdar, Delhi ve Ägrâ'yı geri aldı. Ardından Racputlar'ın iki önemli kalesini (Çittor ve Ecmir) ele geçirdi (1567). Daha sonra Gucerat'ı, Afganlar'ın elinden Bengal'i ve Ganj vadisini de alınca (1570-1572), hemen tüm Hindistan yönetimi altında birleşti. Fetihlerini sürdüren Ekber, Orissa'yı (1578), Keşmir ve Kâbil'i (1581), Sind'i (1582), Dekkan yaylasıyla Berar'ı (1592), Kandahar ve tüm Afganistan'ı (1594) topraklarına kattı. İyi bir savaşçı olarak devletin sınırlarını genişletirken, iyi bir yönetici olarak da devletin idari, mali ve askeri örgütünü yeniden kurmaya girişti: tüm zeametleri hükümdara bağlı devlet toprakları durumuna getirdi. Memurları rütbe ve derecelere bağladığı gibi, her rütbe ve derecedeki memura devlet gelirlerinden ve topraklarından konumuna göre yararlanma hakkı da tanıdı. Fatehpur Sikri'de yayımladığı bir fermanla (1583) devlet yönetimine yeni bir biçim verdi. Birçok kurumu yenileştirirken, geleneklere bağlı kalmayarak bunlar için en doğru olan çözümleri getirdi. Buna karşın, imparatorluk içindeki çeşitli dinsel inanç akımları önemli bir sorun oluşturmaya başladı; hindu-müslüman ilişkileri gitgide gerginleşti. Savaşmaktan okumaya zaman ayıramadığı halde, zeki ve yetenekli bir kişi olan Ekber, çevresindeki bilim adamlarından ve danışmanlarından çok şey öğrendi. Böylece ülkesindeki dinsel ayrılıkları ortadan kaldırmak amacıyla din konusuna eğildi; hem müslümanlara hem de hindulara seslenecek yeni bir din kurma düşüncesine bağlandı. Temeli hoşgörüye dayalı bu yeni dine "Din-i ilahi" adını verdi. Hindu törelerini saraya sokması, özellikle zerdüşt ilahiyatçılarla ilgilenerek güneşe saygı gösterilmesini, ayinlerin kandille yapılmasını buyurması, onun zerdüşt dinine girdiği görüşüne güç kazandırdı. Bunun üzerine halk arasındaki hoşnutsuzluğu yatıştırmak için müslümanlığın gereklerini yerine getiren bir kişi gibi görünmeye çalıştı. Öte yandan, Fatehpur Sikri'ye gelen bir cizvit heyetine derin saygı ve içten bir ilgi gösterdiği gibi, çocuklarına da hıristiyan dinine girmelerini buyurdu. Kendisi hıristiyanlığı benimsemediyse de müslümanlara uyguladığı baskı, Bihar ve Bengal'de ayaklanmaların çıkmasına neden olunca, bu ayaklanmaları şiddetle bastırarak Din-i ilahi'yi resmen ilan etti (1582). Ekber Şah'ın, yeni dinin başrahibi Ebülfazl ve oğlu Selim (sonra Cihangir) tarafından, zehirlenerek ortadan kaldırıldığına inanılır. Ekber Şah'ın ölümünden sonra Din-i ilahi unutuldu. Ancak, kocaları ölen hindu kadınlarının yakılmaları geleneğiyle, çocukların küçük yaşta evlenmeleri göreneğini engellemesi, bu dinin hint toplum yapısına sağladığı tek olumlu sonuç olarak kaldı. Cenazesi islam göreneklerine göre kaldırıldı ve sarayından 5 km uzaklıktaki Behtişabat camisi haziresine gömüldü.

EKBERİYE, kadiriye tarikatının kollarından biri. İbnü'l-Arabi diye de tanınan ünlü arap sufi Muhittin Arabi'nin düşünce ve görüşlerini benimseyenler tarafından kuruldu.

Ekbernâme, hint-türk imparatoru Ekber'in sekreteri ve tarihçi Ebülfazl Allami'nin farsça yapıtı (1597). Üç ciltten oluşan yapıt, Ekber döneminin en ayrıntılı tarihi niteliğindedir. En önemli bölümünü oluşturan ve "Ayîn-i Ekberi" adını taşıyan III. ciltte Hint coğrafyası, imparatorluk tüzükleri, yönetim, toplumsal ve dinsel yaşam hakkında bilgi verilir. Bu ciltte ayrıca Ekber dönemi şairlerinin yaşamöyküleri yer alır.

EKDÂR çoğl. a. (ar. *keder*'in çoğl. *ekdār*). *Esk.* **1.** Kederler, acılar, kaygılar: "Çıktı başıma buhar-ı ekdâr" (A. H. Tarhan). **—2.** *Ekdâr ü âlâm*, kederler ve acılar.

EKDAYAMA a. Mak. san. Küçük ek büte.

EKDEMİT a. (fr. *ecdémite;* yun. *ekdemos*, ender, alışılmamış'tan). Miner. Doğal kurşun kloroarsenat.

EKDİ → EKTİ.

EKDİSİS a. (yun. *ekdysis,* soyunmak, kaçmak'tan). Böceklerde ve kabuklularda, eski kutikulayı atarak (ekdizon hormonu sayesinde) bir kabuk değiştirme evresinden başka bir evreye geçme.

EKDİZON a. (yun. *ekdysis,* soyunmak, kaçmak'tan). Baş ya da öngöğüsteki bir bezden (başlıgöğüs bezi) salgılanan, böcek larvalarında ve kabuklularda (imago deri değiştirmesi de dahil) deri değiştirmeyi, kabuk değiştirmeyi ya da başkalaşımı sağlayan hormon. (Tohum ya da cücük soyunun olgunlaşması üstünde de etkilidir. 1954'te Butenandt ve Karlson bu hormonu ipekböceği krizalitlerinden ayırarak elde ettiler. Ekdizon, daha sonraları, bitkilerden çıkarılan stigmasterolden yapay yollarla elde edilmeye başlanan bir steroittir.)

EKDYSİA a. (yun. sözc.). Esk. Yun. Phaistos'ta (Girit) genç evliler tarafından Leto onuruna düzenlenen şenlikler.

EKE a. *Yörs.* Baş çoban; yaşlı olgun hayvan.

EKEBERG (Carl Gustaf), isveçli denizci ve bilgin (Djursholm, Stockholm yakınında, 1716 - öl. 1784). Hekimlikten bir geminin kaptanlığına geçerek Hindistan şirketi hesabına gezdi. Doğa bilimleri ve coğrafya alanında gözlemler yaptı. Bu çalışmaları ona Stockholm bilimler akademisi'nin kapısını açtı. *Capitaine C.G. Ekebergs Ostidindiska Resa* (1773) adlı bir kitap yayımladı.

EKE-BURHAN ya da **DARA-EKE.** Mit. Moğollar'da Buddha'nın anası olarak nitelendirilen tanrıça. Hintliler'in bir bodhisattva* olan Tara adlı tanrıçalarıyla özdeştir.

EKECEK ya da **EKECİK dağı,** İç Anadolu bölgesinde Tuz gölünün hemen D.'sunda, Aksaray ovası ile Orta Kızılırmak vadisi arasında, neojen yaşlı volkanik arazide yükselen dağ; 2 137 m.

EKELE çoğl. a. (ar. *akil,* yiyen'in çoğl. *ekele*). *Esk.* Çok yiyenler, oburlar.

EKELÖF (Gunnar), isveçli şair (Stockholm 1907 - Sigtuna 1968). Rimbaud'yu, A. Breton'u, Hölderlin'i ya da isveç romantiklerini olduğu kadar arap şairlerini de anlayan Ekelöf, fransız gerçeküstücülerine yakınlık duymakla birlikte onların yandaşı olmayı reddetti. *Sen på jorden* (1932), *Färjesång* (1941), *Om Hösten* (1951) ve *Strountes* (1955) gibi yapıtlarda dile gelen şiir sanatı, ben sınırları içinde, anlamayetisi, düş ve müzik alanlarında sürdürülen sürekli bir arayıştır. Ekelöf'ün şiiri isveç şiirinin gelişimini derinden etkilemiştir. Son şiir kitapları Doğu'ya duyduğu hayranlıktan kaynaklanan gizemci bir esini yansıtır (*Opus incertum* [1959]; *En natt i Otočac* [1961]; *Diwan över fursten av Emgion* [1965]; *Sagan om Fatumeh* [1966]).

EKELUND (Vilhelm), isveçli şair (Stehag, Malmöhus eyaleti, 1880 - Saltsjöbaden, Stockholm yakınında, 1949). Ola Hansson'un izleyicisi olan ve fransız simgecilerinden etkilenen Ekelund elejiden yola çıkarak, bir yandan, Goethe, Hölderlin ve Mallarmé gibi şairlere, bir yandan da Pindaros'un antik şiirine duyduğu hayranlığın izlerini taşıyan daha entelektüel bir şiire yöneldi. Serbest koşuğun yandaşı olan Ekelund, modern isveç şiirinin öncülerinden biridir: *Melodier i Skymning* (1902), *Elegier* (1903), *Dithyramber i Aftonglans* (1906), *Po havsstranden* (1922). Ekelund, deneme ve özdeyiş kitapları da yayımlamıştır: *Antikt İdeal* (1909), *Veri similia* (1915-16), *Metron* (1918). Bu çalışmalarında Nietzsche okulunda oluşan estetik ve aristokratik bir ideali yüceltmektedir.

EKEN (Bülent), türk futbolcu (İstanbul 1924). Futbola Galatasaray'da başladı (1937). Ortahaf olarak hava toplarına hâkimiyeti ile tanındı. İtalya'ya giderek Salarnitana ve Palermo takımlarında oynadı (1949-1953). 13 kez milli oldu. Futbolu bırakmadan önce bir mevsim Galatasaray'da yer aldı (1954). İtalya'da antrenörlük kurslarını bitirdikten sonra milli takım ve çeşitli kulüplerde (Galatasaray, Adanaspor, Göztepe, Altay vb.) antrenörlük yaptı.

EKEN (Reha) → REHA EKEN.

EKENÄS → TAMMİSAARİ.

EKENEK a. Düzenli olarak ekim yapılan arazi.
—ANSİKL. Bir topraktaki ekenek tabakasının kalınlığı sürülebilir toprağın derinliğiyle orantılıdır; bunu bir yandan fiziksel engeller sınırlar (kayalar, sert toprak tabakası), öte yandan, pulluğun büyüklüğü ve çeki araçlarının gücü belirler. Bu tabakanın alt kısmı çoğu zaman bir sürme tabanı ile sınırlanır; burası pulluğun geçtiği yerin altında kalan tıkız topraktır; böyle bir tabakanın bulunması su dolaşımını ve köklerin girişini köstekler. Pek çok kez yinelenen sürmeler yüzünden ekenek tabakası, alttaki tabakalardan farklıdır: ekenekte köklerin ve toprağa karışan bitkisel artıkların birikmesi nedeniyle organik madde oranı yüksektir; atılan gübrelerden dolayı besleyici maddeler aşırı ölçüde yoğundur; hem tarım aletlerinin çalışmasından, hem de tarlada dolaşan makinelerden dolayı toprağın özel bir yapısı vardır, bu da ekeneğe çoğunlukla alt tabakalarınkinden daha az elverişli bir yapı verir. Organik maddenin ve besleyici öğelerin eriyip gitmesini önlemek için aşırı derin sürmelerden sakınmak gerekir.

EKEREN, Belçika'da komün, Escaut kıyısında, Anvers'in kuzey banliyösü; 30 100 nüf.

EKEYLEM → EKFİİL.

EKFİİL a. Dilbil. Ad soylu sözcüklerin yüklem işlevi üstlenmesini sağlayan fiil. (Eşanl. EKEYLEM.)
—ANSİKL. Türkçede ekfiil eklerden oluşan bir yardımcı fiil niteliğindedir. Ekfiil ad soylu bir sözcüğe fiil çekiminde kullanılan kişi ekleri eklenmesiyle oluşturulur: *hasta -y-ım, hasta-sın, hasta, hasta-y-ız, hasta -sın-ız, hasta-lar.* Bu çekime ekfiilin geniş zamanı denir. Öteki fiil çekimlerinde olduğu gibi ekfiilin de idi (yorgun idi, yorgundu), imiş (yorgun imiş, yorgunmuş) ise (yorgun ise, yorgunsa) ile yapılan üç bileşik zaman (hikâye, rivayet, koşul) çekimi vardır. Fiillerin olumsuzluğundan farklı olarak ekfiilin olumsuzu ad soylu sözcükten sonra değil sözcüğü getirilerek yapılır. Bu durumda ekler değil sözcüğüne bağlanır (*hasta değil-im, hasta değil-sin, hasta değil...*).

EKGONİN a. (fr. *ecgonine;* yun. *ekgonos,* inen). Kim. Formülü $C_9H_{15}NO_3$ olan aminoalkol; kokainin hidrolizinden elde edilir. (Kokain, ekgoninin metillenmesi ve benzoillenmesiyle yeniden oluşturulur; bu özellikten sanayide, koka yaprağında bulunan tüm alkaloitleri, arı kokainin elde edildiği ekgonine dönüştürmekte yararlanılır.

EKHEMOS. Yun. mit. Arkadhia'nın efsanevi kralı, Lykurgos'un ardılı, Dioskurlar'ın ve Helene'nin eniştesi. Korinthos yakınında işgalci Dorlar'ı yendi. Herakles' in oğlu Hyllos'u öldürdü ve Herakleidai' yi elli ya da yüz yıllık bir ateşkes yapmak zorunda bıraktı.

EKHETOS. Yun. mit. Zalimliğiye ünlü efsanevi Epeiros kralı. Kızı Metope'nin gözlerini oydurdu ve sevgilisini sakatladı.

EKHİDNA, Kilikia'nın yarı-kadın, yarı-yılan efsanevi ejderi. Kerberos'u, Lerne ejderhasını, Khimaira'yı, Sfensk'i, Nemea aslanını ve başka canavarları doğurdu.

EKHİNADES. Tar. coğ. İon denizi'nde küçük takımada, Korinthos körfezi girişinde. Adını kumsallarındaki deniz kestanelerinden *(ekhinoi)* almıştır. Bu adalar, bugün kıta Yunanistanı'na bağlanmıştır. Ekhinades adalarının en büyüğü olan Dulikhion, Odysseus'un krallığına bağlıydı.

EKHİON. Yun. mit. Kadmos'un Theba-i'ye ektiği ejderha dişlerinden doğan beş savaşçıdan biri. Kadmos'un kızı Agave ile evlendi ve bu evlilikten Pentheus doğdu.

EKHO. Yun. mit. Ormanların ve pınarların *nymphes*'si, kişileştirilmiş yankı. Ölümünde, duyduğu sözcüklerin son hecelerini yinelemeye mahkûm bir sese dönüşerek ortadan kayboldu.

EKHOF (Konrad), alman komedi oyuncusu ve oyun yazarı (Hamburg 1720 -Gotha 1778). Mecklenburg-Schwerin dükünün sarayında 1751'de kurulan komedi oyuncuları topluluğuna (Almanya'nın ilk tiyatro kurumu) üye oldu, bu topluluğun oyuncularının zorunlu olarak katıldıkları ve işlevlerinin saygınlığı, bu işlevin yüklediği görevlerin bilincinde olmalarını isteyen katı bir düzen uyguladığı bir "Tiyatro akademisi" (1753) kurdu. Bu, Almanya'nın ilk tiyatro sanatı okuludur. 1764'te, K. Ackermann'ın topluluğuna girdi. "Alman Garrick'i" lakabıyla anılan Ekhoff, yorum kuramcısı olarak Goethe dönemi komedi oyuncularını, özellikle A. İffland'ı derinden etkiledi, gerçekçiliğin bir sanat olduğunu, kaba güldürüyle karıştırılmaması gerektiğini öğretti. Tiyatro sanatçılığı, onunla kesinlikle toplumsal bir saygınlık kazandı. Goethe, *Wilhelm Meisters Lehrjahre*'de Ekhof'un kişiliğinden esinlenmiştir.

EKHOS a. (yun. sözc.). Müz. **1.** Sekiz bizans makamına verilen ad. **—2.** Orgun, 27 ile 33 arasında tuşu bulunan yarıklavyesi.

EKİBASTUZ, Kazakistan'da kent; 74 000 nüf. Adını, ülkenin kuzey-doğusundaki madenkömürü havzasından alır. Bu havza, üretim hacmi bakımından eski Sovyetler Birliği'nde üçüncü sırayı alıyordu (ısı değeri düşük, yüksek oranda kül bırakan ve açık havada çıkarılan taşkömür). Kömür çıkarımındaki gelişme ve eski SSCB'nin Avrupa bölümüne elektrik vermeye yönelik dev termik santralların kurulması, o dönemde, ülke çapındaki bir üretim kompleksi çerçevesinde gerçekleştirilmiştir.

EKİCİ sıf. ve a. *Ad + ekicisi,* ekilen bitkinin türünü gösteren bir adla birlikte, o ürünü üreten kimse için kullanılır; üretici: *Tütün ekicisi. Pancar ekicileri saptanan taban fiyatını düşük buldular.*

EKİD, EKİDE sıf. (ar. *ekid,* dişl. *ekide*). *Esk.* **1.** Sağlam, kuvvetli: *"Defterdar vesaireye hitaben ekid ve şedid emr-i âli isdar olunur"* (Cevdet Paşa XIX. yy.). **—2.** Açık, kesin: *Emr-i ekîd* (açık, kesin emir). *Evamir-i ekîde* (kesin buyruklar).

EKÎDE → EKÎD.

EKİDEN be. (ar. *ekîd*'den *ekiden*). *Esk.* Kuvvetli olarak, kesin olarak.

EKİDNİZM a. (fr. *échidnisme*). Yılan zehiriyle zehirlenme.

EKİLE sıf. (ar. *ekl*'den *ekile*). *Esk.* İştahla yiyen kişiler için kullanılır.

EKİLENİN a. (fr. *équilénine*). Org. Kim. → EKUİLENİN.

EKİLİ sıf. Ekilmiş alan için kullanılır.

EKİLİN a. (fr. *équiline*). Gebe kısrağın idrarından elde edilen östrojen hormon.

EKİLMEK → EKMEK.

EKİM a. Yılın onuncu ayı.

EKİM a. Önceden hazırlanmış bir toprağa tohum atma. (Bk. *ansikl.* böl. Bahç. ve Tarım.)
—Ormanc. Tohumla yapılan ağaçlandırma işlemi. (Bk. *ansikl.* böl.) ||*Ekim çizgisi,* tohumların konduğu çok az derinlikte ince çizgi.
—Tarım. *Ekim düzenlemesi,* her yıl ekilecek bitkilerin, bir işletmenin parselleri ya da bir köyün tarım arazisi arasında dağıtılması. ||*Ekim nöbeti,* aynı toprağa her yıl

Albert Bonnier

Gunnar Ekelöf

Reportagebild

Vilhelm Ekelund

Steyr-Puch

sıra halinde ekim yapan ekim makinesi

değişik bir bitkinin ekilmesi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Tarım mak. *Ekim makinesi,* tohum ekmeye yarayan makine. (Eşanl. MİBZER.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—ANSİKL. Bahç. Bazı türler "ocak" usulü (aynı çukura birçok tohumu birden koyma), bazı türler için "sıra" usulü ekim yapılır. Sıraya ekimde sıralar arasında 5-7 cm aralık bırakılır ki, ilerde buralardaki yabancı otlar kolayca alınabilsin.

—Ormanc. Tohum ekimiyle ağaçlandırma fidan dikimiyle yapılandan daha ekonomiktir, ama ancak bazı koşullarda başarıya ulaşabilir: nemli iklim, nispeten düz arazi, iyi hazırlanmış hafif toprak ve elverişli ağaç türü (sahil çamı, vb.): Tüm yüzeye serbest ekim yapılabileceği gibi şerit, sıra ve ocak usulü ekim de yapılabilir. Ekimler türlere ve bölgelere göre hem ilkbaharda, hem sonbaharda yapılır. Büyük yüzeyler için uçakla da ekim yapılabilir.

—Tarım. Tohum ekimiyle çoğaltma genellikle bir ya da iki yıllık bitkilerde uygulanır ve buna karşılık çokyıllık bitkilerde çoğunlukla bitkiden alınan parçalarla doğrudan çoğaltma yöntemine başvurulur.

Ekim makinesinin ortaya çıkışından önce elle serperek ya da bir aletle ekim yapılırdı. Bunun için iki yöntem kullanılırdı: ya saban ve pulluk kullanılarak *çiziye* yada *çizi altına* ekim yapılır ya da tırmık kullanılarak *çizi altına* tohum ekilirdi; bu ikinci yöntem daha çok yulaf ve ilkbahar ekimlerinde kullanılırdı. Günümüzde "serpme" ekim yerine genellikle bir ekme makinesi kullanılarak "sıraya" ekim yapılmaktadır. Sıraya ekimde tohumlar ekim sırası üzerine belli aralıklarla tek tek bırakılır. Her biri büyük gelişme gösterecek türler (mısır, ayçiçeği, pancar, fasulye, vb.) için düzenli aralıklı ekim yapılması uygun olur.

patates ekim makinesi

Veniere-Sadia

"Doğrudan ekim" terimi, toprak işlenmeden ve sadece yabancı otlar ilaçla yok edildikten sonra, kesici disklerinin ağırlığı sayesinde, hatta tıkız topraklara bile girebilen çok özel bir ekim makinesiyle yapılan ekim için kullanılır.

"Fidelik" ekim çok sık yapılır, çünkü çıkan körpe bitkiler başka bir yere götürülüp yeniden ekilecektir.

• *Ekim düzenlemesi,* toprağın yapısına ve tarlayı hazırlama tekniklerine sıkı sıkıya bağlıdır. Sanayileşmiş ülkelerdeki modern tarımda, bir işletmede ekilecek bitkilerin seçiminde birçok etken rol oynar. Özellikle ürünlerin pazara sürülmesi ya da yem bitkisi olarak işletmedeki hayvanlara verilmesi; bölgenin tarımsal potansiyeli ve iyileştirici sulama, akaçlama vb. ile toprağı iyileştirme olanakları; işletmenin boyutu ve ekonomik kapasitesi; tarımcının teknik bilgi düzeyi başta gelen etkenlerdir. Ekim düzenlemesi ayrıca, işletmedeki dış etkenlere, örneğin fiyat, sürüm olanakları, kullanılabilir işgücü, tarımcılar arasındaki yardımlaşma ve işbirliğine bağlıdır.

Kullanılacak donanım, iş planlaması, işçilik giderlerinin bölüşümü, işyerlerinin düzenlemesi ekim düzenlemesine göre belirlenir. Ekim düzenlemesi, yalnız tarımsal çalışmalar için değil, aynı zamanda işletmenin tarımsal dengesi için de belirleyici rol oynar: örneğin toprakta bulunan humus ve madensel madde birikimi, bitkilerin bakımı gibi. Teknik gelişmeler, aynı araziye her yıl değişik bitki ekmenin getirdiği zorunlukları hafiflettiğinden (verimliliğin korunması, yabancı otların yok edilmesi, vb.) bugün tarım işletmeleri yetiştirdikleri bitkilerin çeşitlerini, sayılarını azaltabilmekte, sosyo-ekonomik koşullar elverdiği ölçüde de ekim düzenlemesini daha az sayıda bitki çeşidine göre yapabilmektedir.

• *Ekim nöbeti,* bitkilerin ekileceği yıl sayısına her her bitkinin hangi dönemde ekilebileceğini belirleyen bir düzene göre yapılır. Ekim düzeni bitkilerin araziye göre dağılımını belirlerken, ekim nöbeti değişik bitkilerin aynı araziye hangi yıl ekileceğini sıraya koyar. Tarımcıları çeşitli bitkileri belli bir sıraya göre ekmeye yönelten nedenler toprağın bu bitkilerce nasıl kullanıldığına bağlıdır. Bitkiler kökleriyle toprağın çeşitli katmanlarındaki besin maddelerinden yararlandığı için kısa ve uzun köklü bitkileri almaşık olarak ekmekte yarar vardır. Ayrıca, değişik besin maddelerine gereksinim duymaları bakımından da bitkiler birbirinden ayrılır. Bir tarlaya hep aynı bitkinin ekilmesi bazı besleyici elementlerin tükenmesine ve dolayısıyla toprağın dengesinin bozulmasına yol açar. Öte yandan, hep aynı bitkinin ekilmesi yüzünden hayvansal ve bitkisel asalaklar daha kolay çoğalır. Gübreleme, ilaçlama, hastalıklara dirençli çeşitlerin bulunması, birtakım sakıncaları olan ekim nöbetinden kısmen vazgeçme olanağı sağlamıştır. Bu sayede bazı bölgelerde aynı araziye üst üste her yıl bitki ekilebilmektedir.

Türkiye'de ekim nöbetinin önemi henüz gerektiği gibi anlaşılabilmiş değildir. İç Anadolu gibi kurak bölgelerde uygulanmakta olan ekim-nadas sıralaması son yıllarda az çok değişikliğe uğramış ve nadasa, kısmen de olsa, nohut ve yem bitkileri gibi bazı baklagiller ekilmeye başlamıştır. Kurtuluş savaşı'ndan sonra şeker sanayisinin kurulmasıyla önemli bir çapa bitkisi olan şekerpancarı tarım alanına girmiş ve böylece, sınırlı çapta da olsa bir ekim sıralaması başlamıştır. Şekerpancarı tarımının girmesi, tarımın modernleşmesinde önemli bir aşama olmuş, kimyasal gübre kullanma alışkanlığı yerleşmeye başlamış ve ayrıca modern alet ve makine kullanımı da yaygınlaşmıştır. Şekerpancarı yetiştiren çiftçi, sınırlı da olsa, zorunlu bir ekim nöbetine yönelmiştir. Trakya ve Marmara bölgelerinde ayçiçeği tarımının yaygınlaşması da bu bölgelerde ekim nöbetinin gelişmesine yol açmıştır.

Pamuk bölgelerinde öteden beri uygulanmakta olan sistem pamuk-buğday sıralamasıydı. Ama, son yıllarda özellikle Çukurova'da mısır ve soya fasulyesi de artık ekim nöbetine girmektedir.

—Tarım. mak. İlk ekim aleti, uç demirinin açtığı çiziye tohum bırakan bir boruyla donatılmış sabandır. Mezopotamya'da İ.Ö. II bin yıllarında kullanıldığı bilinen bu ilkel tarım aleti Hindistan'ın kuzey-batı'sında Pakistan'da bugün de kullanılmaktadır. Çin'de ve Güney Hindistan'da yüzyıllardır süren gelişmeler sonucunda, birçok sıraya ekim yapan gerçek ekim makineleri ortaya çıktı.

XVII. yy.'ın sonlarına doğru ispanyol Locatello ilk kez mekanik bir ekim makinesi geliştirmek için girişimde bulundu. Ama gerçek anlamda iş gören bir ekim makinesini XVIII. yy.'ın başında ingiliz Jethro Tull yaptı.

Günümüzde tahıllar, bir kısım yembitkileri (buğdaygiller ve baklagillerden) için tohumu belli miktarda bırakan büyük ekim makineleri kullanılmaktadır. Bu makinelerde bir tohum haznesi, ilerleme hızıyla orantılı olarak dönen bir dağıtıcı, dağıtma boruları, gömücü organ (uç demiri ya da disk) bulunur. Dağıtıcının tohum dökmesi ayarlanabilir, böylece yüzey birimine göre tohum miktarı belirlenir. İri tohumlar (mısır, bakla, vb.) ya da pancar için sıra halinde ekim yapan makineler kullanılır. Bu makinelerde sıraya ekici bir organ ve dağıtım sistemleri bulunur; baştan ayarlanarak belirli aralıklarla sıra halinde tek tek tohum bırakan dağıtım sistemleri ya mekaniktir (ilerleme hızıyla orantılı olarak dönen bir diskin her deliğinde bir tohum olmak üzere) ya da pnömatik güçyardımlıdır (dikey durumdaki döner bir diskin her deliğine bir tohum emme). Ayrıca gömücü organlar tanelerin gerekli derinliğe gömülmesini sağlar. Belli bir kararlılık sağlamak için ilerleme hızının nispeten yavaş olması gerekir (dağıtıcıları mekanik olan ekim makineleri için 5 km/sa, pnömatik güçyardım düzeneği bulunan ekim makineleri için 7 ile 8 km/sa).

• *Patates ekim makinesi,* iki ya da dört tekerlekli bir şasi ile onun taşıdığı bir hazne ve çeşitli aygıtlardan oluşur: patatesleri hazneden yere taşıyan organlar (kepçeli zincir ya da kauçuk lamlar, çukur gözlü tabla, vb.), dağıtım organları (düz ya da iç içe geçmeli borular) ve gömme organları (özel oyuklu uç demirleri). Kulaklı iki küçük uç demiri ya da iki disk, gömme organının önünde çizi açar, arkadan gelen benzer iki başka organ çizinin üstünü örter.

Ekim devrimi → RUS DEVRİMİ (1917).

Ekim devrimi nişanı, 1917 ekim devriminin ellinci yıldönümü dolayısıyla, devlete çok değerli hizmetlerde bulunmuş sovyet yurttaşlarını (sivil ya da asker), ayrıca yabancı ülkelerle dostça ilişkilerin gelişmesine ya da barışın savunulmasına

katkısı dokunmuş kişileri (sovyet ya da yabancı) ödüllendirmek üzere 1967'de konulmuş olan sovyet nişanı.

Simgesi, kırmızı mineden beş köşeli bir yıldızdı; gök mavisi renkte beş dar şeridi bulunan bir kırmızı kurdela üzerine takılırdı.

EKİMCİLER a. "17 ekim birliği" adlı rus siyasal partisinin (1905-1917) üyeleri. (Moskova'da, Nikolay II tarafından 17 ekim 1905 bildirisinin yayımlanmasından hemen sonra kurulan bu parti, liberal hareketin sağ kanadını bir araya getirdi. Ekimciler, milliyetçiler ve aşırı sağcılarla birlikte, önderleri N.A. Homyakov [1907-1910], Guçkov [1910-11] ve Rodzyanko'nun [1911-1917] başkanlığını yaptığı üçüncü ve dördüncü dumaya egemendi; demokrat anayasacılarla birleşerek ilerici bloku oluşturdular [ağustos 1915] ve ülkenin güvenini kazanmış bir hükümetin kurulmasını istediler.)

EKİMOZ a. (fr. *ecchymose*). Cerr. patol. BERE'nin eşanlamlısı.

EKİN a. (*ekmek*'ten *ek-in*). **1.** Tahılın ekimiyle biçimi arasında aldığı durumlara verilen ad: *Ekinler henüz yeşermedi. Ekinleri biçmek.* **—2.** KÜLTÜR'ün eşanlamlısı. **—3.** *Ekin iti gibi*, çevresindekilere tepeden bakan, burnu havada kimseler için kullanılır.

—Folk. *Ekin sonu*, buğday tarımının yaygın olduğu bazı yörelerde, hasadın son günü düzenlenen tören. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Tarım. *Ekin bağı*, ekin demeti. ||*Ekin sapı*, ekin demetlerini bağlamak ya da evlerin damlarını örtmek için kullanılan buğday ya da çavdar sapı. ||*Ekin tarlası*, ekilmiş tarla; ekili toprak.

—ANSİKL. Folk. Ekin sonu, bir tür bolluk töreni niteliğindedir. Ekin biçme işinin bitiminden bir gün önce mal sahibine haber gönderilir, o da ertesi gün için yemekler hazırlatır. Son gün tarlada çalışanlar maniler, türküler söyler ve işin bitimine az bir zaman kala "Güzün ekerler ekini, yazın keserler kökünü, Tanrım bunun sebebi, verelim Muhammet'e salavat" diyerek hasadı bitirirler. Herkes son başak demetini başının üzerinde döndürerek havaya savurur, hep birlikte yemek yenip eğlenilir. Bu törenin gelecek yılın bereketli olmasını sağlayacağına inanılır.

EKİN (Namık), türk sporcu ve yönetici (İstanbul 1942). Jimnastik, atletizm, halter yaptı. Jimnastikte iki kez Türkiye şampiyonu oldu (1961, 1962). Judo'ya Deniz Astsubay okulu'nda başladı. Akdeniz oyunları'nda 80 kg'da bronz madalya kazandı (1971). Bir süre judo milli takımını çalıştırdı. Sualtı sporlarına da ilgi gösterdi. Su altında 37 saat kalarak 36 saat 3 dakika olan Hollandalılar'a ait dünya rekorunu kırdı (1976). Çeşitli tarihlerde federasyonlarda yönetici ve teknik adam olarak görev aldı.

EKİN AMBARBÖCEĞİ a. Larvasına ambarlarda, değirmenlerde ve evlerde sıkça rastlanan, dünyanın her yanında bulunan kınkanatlı böcek. (Ekin ambarböceği güve tırtıllarını, hortumlukınkanatlıların larvalarını yok eder. Bil. a. *Tenebroides mauritanicus;* kabukkemirenböcekgiller familyası.) [Eşanl. SİYAH KIRMABİT.]

EKİN AMBARGÜVESİ a. Zool. BUĞDAY GÜVESİ'nin eşanlamlısı.

EKİN KARGASI a. Kara kuzguna çok benzeyen ama açık renkli gagasının dip bölümünde tüy olmayan karga. (Bil. a. *Corvus frugilegus;* kargagiller familyası.) [Eşanl. EKİN KUZGUNU.]

—ANSİKL. Ekin kargaları Eski Dünya'nın büyük bölümüne yayılır, birçok koloni oluştururlar. Kış aylarında kuzey bölgelerinden gelen kuşlarla birlikte güneye göç ederler. Ekin kargaları daha çok çeşitli bitkilerle, zaman zaman da beyaz kurtlar ve solucanlarla beslenir.

EKİN SAP ARISI a. İpliksi duyargalı, göğsü siyah, karnı basık, uzun zarkanatlı böcek. (Bil. a. *Cephus pygmaeus;* ekinsaparısıgiller familyasının örnek türü.)

—ANSİKL. Ekin sap arısı buğday ve çavdara çok zarar verir. Dişiler anızların içine yumurtlar; larvalar ekin saplarının içlerini kemirerek başakların dökülmesine yol açarlar ve bitkinin alt kesiminde, anız boşluğunda, başkalaşma geçirirler. Bu böcekle anızlar yakılarak mücadele edilir.

EKİN TELKURDU a. Böcbil. Taklaböceği larvasına verilen ad.

EKİN YELVESİ a. Avrupa ve Asya'nın batısında, çayırlarda ve tarlalarda yaşayan, kahverenkli çizgili tüylü yelve. (Böcek ve bağsalyangozlarıyla olduğu kadar bitkilerle de beslenir; toprak üstünde yuva yapar. Akdeniz çevresinde kışlar. Erkek üyeler çokeşlidir ve 5-7 dişiyle ilgilenir; yelvegiller [*Emberizidae*] familyası; boyu 18 cm.)

EKİNCİ a. Ekin ekip biçme işiyle uğraşan kimse; çiftçi.

EKİNCİ (Melahat), türk ressam (İstanbul 1913). İstanbul Devlet güzel sanatlar akademisi'ni bitirdi (1933). Müstakil ressam ve helkeltraşlar birliği'nde yer aldı. Devlet resim ve heykel sergisi'nde ödül kazandı (1941). Klasik bir üslupla ve daha çok portre ve peyzaj türünde ürünler veren sanatçının, Resim ve heykel müzesi'nde, Ankara Milli kütüphane'de ve özel koleksiyonlarda bulunan yapıtlarından en bilinenleri *Figür* ve *Aydınlı kadın*'dır.

EKİNCİ (Tarık Ziya), türk siyaset adamı (Lice 1925). İstanbul Üniversitesi tıp fakültesi'ni bitirdi; iç hastalıkları uzmanı oldu. TİP adayı olarak Diyarbakır'dan milletvekili seçildi (1965-1969). TİP genel sekreter yardımcılığı yaptı.

EKİNCİLİK a. Çiftçilik.

EKİNİZM a. (fr. *équinisme*). Patol. Ayağın, bacağa göre gergin anormal duruşu. Sakat ayakta bazı felçlerde, Aşil kirişinin çekilmelerinde, kırık artıklarında görülür. (Ortopedik ayakkabılarla yapılan düzeltme yeterli olabilirse de cerrahiye başvurma da gerekli olabilir.)

EKİNLİK a. Ekilmiş yer, tarla.

EKİNLİK adası, antik **Elaphonesos,** Marmara denizinin G.-B. kesiminde, Marmara takımadalarını oluşturan adalardan biri; Avşa'nın B.'sında; ondan dar ve sığ bir boğazla ayrılmış kaşık biçimli olan ada. Yaz turizmi.

EKİNOKOK a. (fr. *échinocoque*). ECHINOCOCCUS cinsi üyelerine verilen genel ad.

EKİNOKOKKOZ a. (fr. *échinococcose*). Bir ekinokoktan ileri gelen ve insanlarla memeli hayvanlarda rastlanan asalak hastalığı.

—ANSİKL. Ekinokokkozun iki çeşidi vardır: *Echinococcus granulosus* türünden ileri gelen kist (hidatidoz ya da hidatik hastalık) ve *E. multilocularis* türünden ileri gelen ve çok daha seyrek rastlanan, fakat çoğu zaman organizmada büyük tahribat yapıp karaciğer kanseriyle karıştırılabilen peteksi ekinekokkoz. Ilıman kuşakta hidatidozlar seyrek görülürse de, yarıtropikal bölgelerdeki hayvan yetiştirici ülkelerde ağır bir sağlık sorunu olarak sürmekte, peteksi ekinokokkoz olaylarında da yer yer önemli artışlar görülmektedir.

—Vet. Ekinokokkoz, bir zar içinde bulunan köpek şeridi larvasının (hidatik kist) evcil hayvanların özellikle karaciğerinde ya da akciğer, böbrek, dalak gibi başka organlarında gelişmesiyle ortaya çıkar. Ekinokokkoz özellikle sığır, koyun, keçi, domuz ve seyrek olarak atlarda görülür. Hastalığın ilk belirtileri tüm türlerde önce gözden kaçabilir. Ancak kistlerin çoğalması dolaşım bozukluğuna yol açtıktan sonra, nefes darlığı, sarılık ve zayıflama ortaya çıkar. Hastalığı iyileştirecek herhangi bir tedavi yoktur, ancak önleyici tedavi yapılır. Hastalıktan korunmak için köpeklere kistli sakatat yedirmemeli, bağırsaklarında şerit varsa düşürtmeli ve köpeklerin mezbahalara girmeleri önlenmelidir.

EKİNOKROM a. (fr. *échinochrome; ekino-* ve *-krom*'dan). Org. kim. Naftokinon -1,4'ün, formülü $C_{12}H_{10}O_7$ olan hidroksilli bir türevinin yaygın adı; denizkestanesi yumurtalarında bulunan kırmızı boyarmaddedir.

EKİNOKS a. Gökbil. ILIM NOKTASI'nın eşanlamlısı.

EKİNOSİT a. (yun. *ekhinos*, kirpi, denizkestanesi, ve *kytos* oyuk hücre'den). Denizkestanesinde bozuk biçimli alyuvar. (Bu biçim bozukluğu, boyu olduğu kadar bedensel düzeni de etkileyen ve ince iğnecikleri oluşturan zarda meydana gelir. Bu bozulma, ekinositlerin altümin ve taze plazma içinde belli sıcaklıkta bekletilmesiyle giderilebilir.)

EKİNÖZÜ, Kahramanmaraş'ın Doğu Anadolu bölgesi sınırları içinde kalan kesiminde ilçe; 21 633 nüf. (1990); 18 köy. Merkezi, Kahramanmaraş'ın 184 km kuzey-doğusunda *Ekinözü*, 8 184 nüf. (1990).

EKİNSEL sıf. Kültürel.

EKİNTELKURDUGİLLER a. Böcbil. TAKLABÖCEĞİGİLLER'in eşanlamlısı.

EKİP a. (fr. *équipe*'ten). **1.** Aynı görevde çalışan kimseler topluluğu; *Saz ekibi. Gezici ekip. Bursa'nın kılıç kalkan ekibi.* **—2.** Aynı işi yapan işçiler topluluğu: *Ekibin şefi. Ekip personeli.* **—3.** Aynı görevde olup ayrı sürelerde çalışan kimselerin oluşturduğu topluluk: *Gece ekibi. Beşinci ekip.* **—4.** Bir yarışmada, bir spor karşılaşmasında aynı tarafta yer alan kimselerin oluşturduğu topluluk; takım: *Atletizm ekibi. Türk ekibi.* **—5.** Devriye gezen polis topluluğu: *Adamları ekip arabasına koyup götürdüler.* **—6.** *Ekip ruhu*, aynı grupta, birlikte çalışan kişileri yönlendiren birlik ruhu. ||*Ekip çalışması*, aynı grupta çalışanların belli bir yöntem, belli bir programla yaptıkları çalışma.

—Dy. *Sevk ekibi*, buharlı lokomotiflerde makinist ve ataşçinin, Diesel ya da elektrikli lokomotiflerde kondüktör ve yardımcısının oluşturduğu grup. (Eskiden buharlı lokomotiflerde makinist ve ateşçi genellikle sürekli bir ekip oluştururdu.)

—Hematol. *Gezici kan alma ekibi*, kendilerine ayrılmış alanlarda kan merkezleri için kan alımları yapmakla görevli motorlu (otomobil-kamyon) kuruluş.

—Jeod. ve Topogr *Jeodezi, topografya ekibi*, rölöve çıkarmak üzere araziye gönderilen jeodezi, topografya teknisyenleri grubu.

—Otelc. *Mutfak ekibi*, bir şetin yönetiminde çalışan, şef yardımcısı, komiler ve çıraklardan oluşan mutfak çalışanları.

—Spor. Kolektif spor karşılaşmalarında bir takımdaki oyuncular topluluğu; takım.

EKİZ (Metin), türk heykelci (Giresun 1945). İstanbul Devlet güzel sanatlar akademisi heykel bölümü'nü bitirdi (1975). Mimar Sinan Üniversitesi güzel sanatlar fakültesi'nde öğretim görevlisi olarak çalışmaktadır (1993). Çeşitli sergilere katıldı, kişisel sergiler açtı. Yapıtlarında kullandığı madensel malzemeyi, plastik kaygıyı ön planda tutarak, duygusal bir üslupla işledi. Aldığı bazı ödüller: Ahmet Andiçen sanat ödülleri heykel 1. ödülü; Kartal belediyesi sanat şenlikleri heykel 1. ödülü. Çeşitli müze ve özel koleksiyonlarda yapıtları bulunmaktadır.

EKKLESİA a. (yun. sözc.). Esk. Yun. Yunan sitesinde halk meclisi.

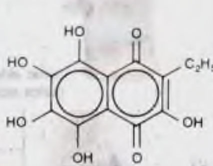
—ANSİKL. Hemen bütün yunan sitelerinde, halk meclisleri vardı; bunlar *agora*, *apella* (Sparta), *halia* (Dor ülkeleri) ya da *ekklesia* gibi adlarla belirtilirdi. Atina'da, ekklesia, kural olarak yurttaşlık hakları olan ve Ephebos okulları yaşını geçmiş (herkesin kimliği, nüfus idaresinin kütüğü olan *pinaks ekklesiastikos*'a bakılarak de-

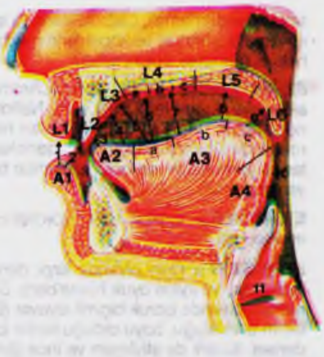
ekin kargası

ekin yelvesi
(Emberiza calandra)

ekinokrom

eklem
sözün yapımında görev alan başlıca eklem bölgelerinin şematik görüntüsü
Eklem yerleri:
L1: dudak; L2: dişler, L3: diş yuvası; L4: damak (a: öndamak, b: ortadamak, c: arkadamak); L5: damak eteği; L6: küçükdil

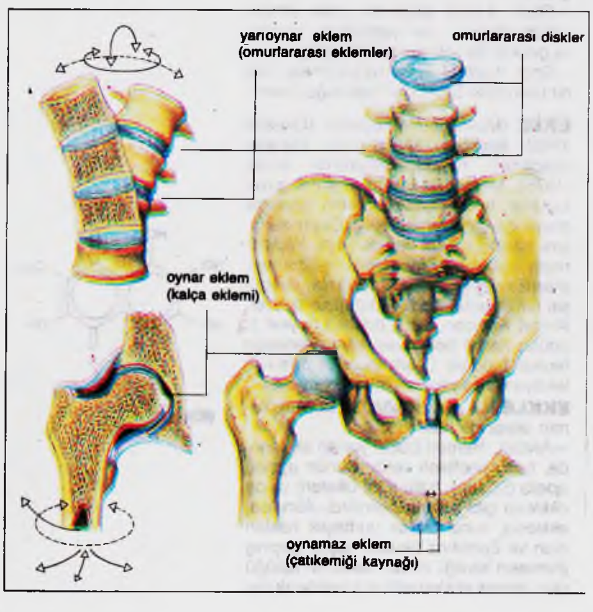
Alt eklemleştiriciler:
A1: alt dudak; A2: dil ucu, A3: dil sırtı (A3a, A3b, A3c: dil sırtı ön bölgesi, orta bölgesi, arka bölgesi); A4: dil kökü.

Sessiz harflerin tanımı
1. İki dudaklı;
2. Dil-diş arası;
3. Diş uçlu;
4. Diş ucu-diş yuvası;
5. Dil sırtı ön bölgesi - diş yuvası;
6. Dil ve damak ön bölgeleri;
7. Dil sırtı-damak;
8. Dil sırtı-diş yuvası;
9. Dil sırtı-küçük dil;
10. Dil kökü-yutak;
11. Gırtlak kapağı.

netlenirdi) tüm Atinalılar'ı kapsardı. Klasik dönemde, yurttaşların sayısı 20 000 ile 40 000 arasında değişirdi, ama ekklesiaya katılanların sayısı 3 000 ya da 4 000'i ender olarak geçerdi (gene de bazı görüşmeler 6 000 kişilik bir yeter sayıyı gerektiriyordu). Zenginler ekklesiaya pek katılmazlardı ve 395'e doğru, önce bir, daha sonra da üç obolosluk *(misthos ekklesiastikos)* bir katılma tazminatı konması yoksulları ve işsizleri çekmeye başladı. Ekklesianın toplantı yeri sırasıyla, Agora, Pnyks ve Dionysos tiyatrosu oldu. Önceleri yılda on oturum yapılırken, bu sayı daha sonra kırka çıktı. Her oturumun gündemi önceden saptanıyordu; düzenli oturumlardan başka olağandışı oturumlar da yapılabiliyordu. Oturum saatinde, kolluk görevi yapan iskitler, sokaklarda oyalanıp gecikenleri, dokunduğu yeri antimon kırmızısına boyayan bir iple Pnyks'e doğru sürüklerlerdi. Meclise, önceleri *prytanis*'lerin *epistates*'i başkanlık ederdi, daha sonra, kurayla seçilen ve kendi epistates'lerince yönetilen, dokuz proedros'tan oluşan bir kurul başkanlık yaptı. Kurban kesildikten ve kehanette bulunulduktan sonra, sözcü, *bule*'nin sunduğu karar tasarısını *(probuleuma)* okurdu; sıradan konuşmacılar tasarıyı tartışır ve oylama genellikle el kaldırılarak *(kheirotonia)* yapılırdı. Atina ekklesiasının yetkileri çok genişti ; barışa ve savaşa karar verir, yasaları oylar, *atimia*' ya mahkûm edebilir ya da bir ostrakismos davası açabilir, magistratusları seçer ve bunları sıkı bir biçimde denetlerdi. Ekklesia, Hellenistik dönemde, özellikle de Sulla tarafından Atina Anayasası'nda reform yapıldıktan sonra önemini yitirdi.

EKL a. (ar. *ekl*). *Esk.* **1.** Yeme, yenilme. **—2.** *Ekl etmek*, yemek. **—3.** *Ekl ü şürb*, yeme içme: *"Behişt andıkça zâhid ekl ü şürbün lezzetin söyler"* (Koca Ragıp Paşa, XVIII. yy.).

eklemler

EKLAMPSİ a. (fr. *éclampsie;* lat. *eclampsia;* yun. *eklampsis,* aniden beliren). Kad. doğ. Bazı gebe kadınlarda birdenbire ortaya çıkan ve çoğunlukla komayla sonuçlanan çırpınmalı kriz.
—ANSİKL. Eklampsi özellikle ilk çocuğuna gebe olan genç kadınlarda, gebeliğin üçüncü üç aylık döneminde ortaya çıkar. Önce tonik, sonra klonik genel çırpınmaların aniden belirmesiyle belirginleşir. Kısa ya da uzun süren bir bilinç yitimiyle son bulur. Sonuç, ana için olduğu kadar çocuk için de ağırdır.
Eklampsi gebelik zehirlenmesinin ve gebeliğe bağlı böbrek hastalıklarının bir karmaşasıdır. Bu nedenle, proteinüri ve ağır ödemlerle birlikte hipertansiyon hallerinde görülür. Bu belirtilerin doğum öncesi muayenelerde izlenmesi eklampsinin sıklığını oldukça azaltmıştır. Tıbbi tedavi için idrar söktürücü, çırpınma önleyici ve nöroleptik ilaçlar kullanılır, ama mantıki tedavi, ana için olduğu kadar çocuk için de hastalık ve ölüm tehlikesini azaltacak tek çare olarak dölyatağının duruma göre doğumla ya da sezaryenle boşaltılmasıdır.

EKLATOMETRE a. (fr. *éclatomètre*). Gittikçe artan bir hidrostatik basınç altında, bir dokumanın ya da bir derinin ve parçalanmaya karşı bitim işlemlerinin dayanımını ölçen aygıt.

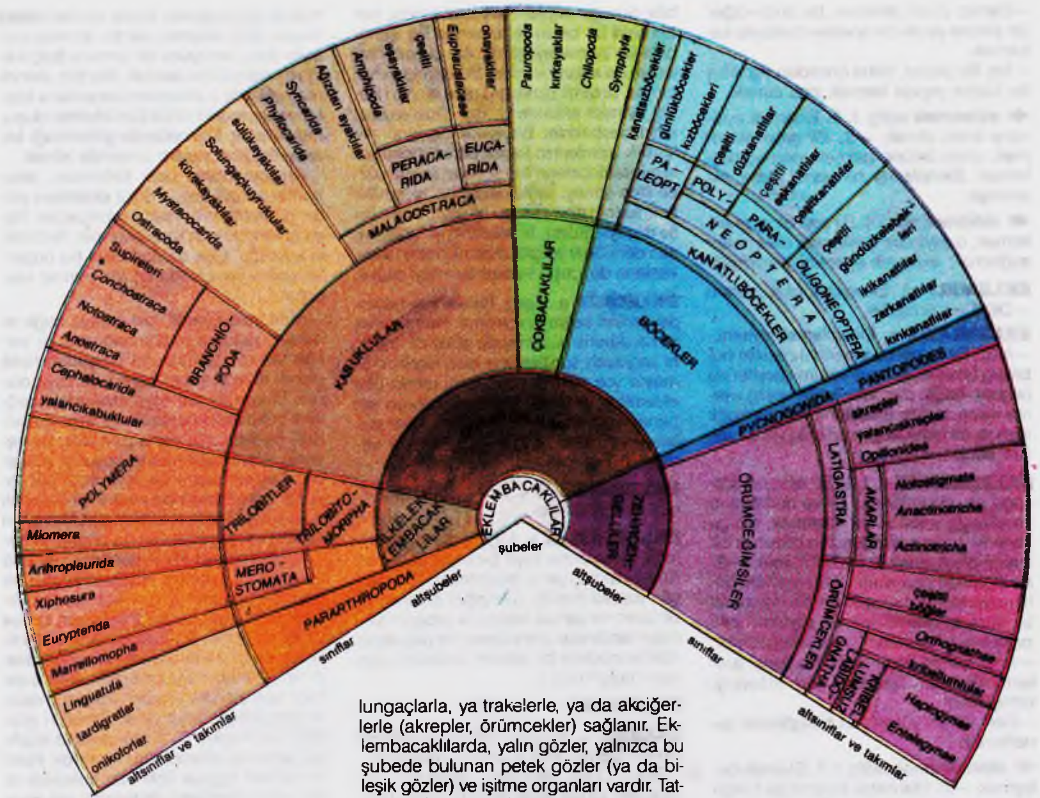
EKLATÖR a. (fr. *éclateur*). Elektrotekn. İki ya da birçok elektrot taşıyan ve belirli koşullarda bir gaz iletimini başlatmaya yarayan düzenek. ||*Koruma eklatörü*, elektrik donanımını aşırı gerilimlere karşı koruyan eklatör. ||*Ölçme eklatörü*, iki elektrodu arasında kıvılcımın sıçrayabileceği uzaklıkla gerilimin tepe değerini ölçebilecek biçimde tasarlanmış, genellikle küre elektrotlu eklatör. (Bir sıvının dielektrik sağlamlığı deneyinde kullanılan eklatöre *spintermetre* adı verilir.)

EKLEKTİK a. (fr. *éclectique*). → SEÇMECİ.

EKLEKTİZM a. (fr. *éclectisme*). Fels. SEÇMECİLİK'in eşanlamlısı.

EKLEM a. Anat. İki kemiğin birbirine eklemlenmesi; insanda ve omurgalılarda iki kemik arasındaki birleşme yeri. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Eklem kapsülü*, eklem yüzeylerinin yakınında kemiklere yapışan ve eklemleri saran lifsel kılıf. ||*Eklem yüzeyi*, bir kemiğin genellikle kıkırdakla kaplı olan ve onun yakınındaki bir ya da daha çok kemiğe birleştiren ya da uyarlayan kemi ucu. ||*Artkafa-omurga* ya da *kafa-omurga eklemi*, artkafanın atlasla ve onun eksenle yaptığı eklemlerin tümü. || *Bel -kuyruksokumu eklemi*, beşinci bel omurunun kuyruksokumu kemiği ile yaptığı eklem. (Omurganın en zayıf bölgelerinden biridir: artroz, disk fıtığı, vb. burada özellikle sık görülür.) ||*Geçme eklem*; eklem yüzeylerinin biri içbükey,biri dışbükey olan ve birinin içbükeyliği ötekinin dışbükeyliğine uyan oynar eklem tipi. ||*Oynamaz eklem*, kafa kemikleri eklemlerinde olduğu gibi oynamayan eklemlere verilen ad. ||*Oynar eklem*, devingenliği fazla olan eklem tipi. (Bk. *ansikl.* böl. Anat.)
—Aşındc. İstenen son boyutlarına göre hazırlanmış bir aşındırıcı zımpara şeridinin iki ucunun bağlantı yüzeyi (genellikle bindirmeyle). [Şeridin uçları belirli bir açıya göre (genellikle 45°) verev olarak kesilir. Bu uçların en azından biri, aşındırıcı tanesi katmanını kaldırmak için taşlanır. Aşındırıcı kaplı yüzün sürekliliğine özen gösterilerek bindirilecek iki yüzeye özel bir yapıştırıcı sürülür. Eklem yüksek basınç uygulanarak bitirilir.]
—Elektron. Bir bölgesi P tipi ve öbür bölgesi N tipi olan bir tekkristalin geçiş bölgesi. (Eşanl. JONKSİYON.) [Bk. *ansikl.* böl. Elektron.]
—Ger. day. Bir kirişin iki bölümü ya da bir kirişle dayanağı arasında iç kuvvetleri ileten organ. (Bir eksen çevresinde serbestçe dönme sağlaması, yalnızca bir eksene dik ve aynı düzlemde yer alan kuvvetleri dengelemesiyle ayırt edilir. Eklem metal kirişlerde küre mafsal konularak,beton kirişlerde de kesiti önemli ölçüde daraltarak gerçekleştirilir.) [Eşanl. MAFSAL.]
—Mak. san. Bir yapının üst üste katlanabilen iki parçasının birbirine dokunma ya da birleşme yeri.
—Mant. *Önerme eklemi*, daha basit bir ya da birkaç formülden yola çıkarak karmaşık bir formül elde etmeye yarayan birlikte -anlamlı simge. Karmaşık formülün *doğruluk değeri*, basit formüllerin doğruluk değeriyle eklemin türüne bağlıdır. (Genel olarak bir tek tekli eklem [değilleme] ve birçok ikili önerme eklemi [birlikteevetleme, ayrıklık, içinme, eşdeğerlilik] göz önünde bulundurulur.)
—Patol. *Eklem ağrısı*, bir ya da birkaç eklemin içinde ya da çevresinde duyulan ağrı. (Eklemlerin görünümü değişik olabilir.)
—Yapış. İki yüzey birbirine yapıştırılarak elde edilen bir birleştirmede yapıştırıcının doldurduğu hacim.
—Zool. Eklemli hayvanlarda ayakbileklerinin, palplerin ve duyargaların bölümlerinden her biri. || Eklembacaklıların bedenini oluşturan bölütlerden her biri. || Hareketli iskelet parçalarının birbirine bağlanması. (Bak. *ansikl.* böl. Zool.)
—ANSİKL. Anat. Eklemler üç sınıfa ayrılır: *oynamaz eklem, yarıoynar eklem, oynar eklem*. Oynar eklemler, birbirinden eklem boşluğuyla ayrılmış ve üzerleri kıkırdakla kaplı düz eklem yüzeylerini karşı karşıya getirir; iki kemiğin ucu birbirine bir eklem kapsülü ve bağlarla bağlıdır; eklemin oynarlığı ne kadar çok ise kapsül o kadar gevşek olur; kapsülün iç yüzü sinovya denilen ve renksiz, yapışkan akıcı bir sıvı salgılayan ince saydam bir zarla örtülüdür. Bazı eklemlerde eklem yüzeyleri birbirinin üzerine tam oturmaz; bunlarda uyum *menisk* denilen kıkırdaksı oluşumlarla sağlanır. Eklemlerde çeşitli hastalıklar görülebilir, bunlar yapının birçok öğesini (kemik, kıkırdak, bağ, sinovya kapsülü, kiriş) ya da eklemin tümünü ilgilendirebilir. Bu hastalıklar travmalardan, mekanik zedelenmelerden, enfeksiyondan, ama özellikle dokusal yozlaşmadan (astroz) ya da iltihaplardan (artrit) ileri gelebilir.
• *Oynar eklemler*, üzeri kıkırdakla kaplı olan ve aralarında sinovya dolu bir boşluk bulunan, böylece birbirinin üzerinde rahatça oynayabilen pürüzsüz eklem yüzeylerinden oluşur. Bazı durumlarda, eklem yüzeylerinin birbirine uyumu *menisk* denilen lifsel kıkırdaklarla sağlanır. Eklem yüzeyleri kapsül denilen bir kılıfla yerlerinde tutulur; bunların üzerinde bağ denilen yer yer kalınlaşmış bölgeler bulunur. Kapsülün iç yüzü *sinovya* zarı denilen ince bir zarla kaplıdır; bu zar, kayganlık verici yapışkan bir sıvı *(sinovya)* salgılar.
—Elektron. Eklem, akımı bir yönde öbürüne göre çok daha kolay geçirir; yani bir doğrultucu ya da bir diyot oluşturur. Aynı parçada zıt yönlü iki eklem (örneğin P-N -P ya da N-P-N) oluşturarak bir tranzistor elde edilir.
—Zool. Birçok şubenin üyelerinde eklemlenme vardır: eklembacaklılarda bölüt halkaları ile eklenti bölütleri arasında (eklemlenmenin gerçekleştiği yerde kutikula kesintili değildir, yalnızca daha ince ve esnektir); derisidikenlilerde (özellikle denizkestanesinde) kabuğun tümsecikleri ile dikenler arasında; omurgalılardaysa kıkırdaksı ya da birbirine komşu kemiksi öğeler arasında. Bir içiskeleti olan bütün hayvanlarda eklemlenmenin düzeni insandakine çok benzer; ama bir dışiskeleti olan hayvanlarda (sözgelimi böcekler) eklem sistemi çok farklıdır. Üyelerin *eklem* denilen bölütlerinin her biri, bir sonraki eklem kaslarını içeren silindir biçimindeki parçalardan oluşur ve çeşitli düzenlere göre birbirlerine bağlanır.

EKLEMBACAKLILAR a. Genellikle serbest yaşayan, bedenleri kitinli bir örtüy-

eklembacaklıların sınıflandırılması

le kaplı ve eklemli (halkalı), deri değiştirmeler ve çoğunlukla başkalaşmalarla gelişen hayvanları içeren şube. (Halkalarında, birbirine eklemlenmiş, özellikle solunum organlarına ya da yakalama organlarına dönüşebilen yürüme organları vardır.)

—ANSİKL. Eklembacaklılar, Cuvier'nin eski eklemlilerinin bir bölümünü ve günümüzde hem deniz (kabuklular) hem de kara (böcekler) faunasındaki türlerin çoğunu içerir.

Bedeni örten kitinin kalınlığı, gözlenen bölgeye bağlı olarak değişir. Eklemlerin (beden halkaları arasındakiler ya da eklentilerin eklemleri arasındakiler) üzerindekiler esnektir. Birçok kabukluda kireç tuzlarıyla yüklüdür. Eklembacaklıların eklentileri uç uca yerleşmiş ve birbirlerine eklemlenmiş parçalardan oluşur. Genelde, bedendeki her halkada bir çift eklenti vardır; beden düzeni gelişmiş bireylerde, ağza en yakın eklentiler, besinleri yakalamaya ve çiğnemeye olanak verecek bir uyarlama geçirir. Genellikle eklembacaklıların bedeninde üç bölge vardır: baş, göğüs, karın.

Başta, beyin, duyu organları ve ağız parçaları bulunur. Baş eklentileri, duyargalar (örümceğimsiler dışında) ve çiğneme organlarıdır.

Göğüs, çok değişik sayıda olabilen halkalardan oluşur. Göğsün taşıdığı organların çoğu hareketi sağlayan organlardır. Kabuklular, örümceğimsiler gibi bazı öbeklerde, baş ve göğüs tek bir kütle oluşturur: başlıgöğüs.

Karına gelince, karında eklenti yoktur (böcekler, örümceğimsiler) ya da yürüme, yüzme, yumurtlama ya da çiftleşme ayakları vardır (kabuklular).

Kas sistemi, çizgili kas tellerinden oluşur.

Sinir sistemi hemen her zaman bir beyin, bir yutak halkası, bir yutakaltı düğümü ve karın yüzünde birbirine az çok yakın sıralanan bir sinir düğümü dizisidir. Eklembacaklıların kanı, canlı hayvanda renksizdir. Dolaşım aygıtı, genellikle, bir sırt damarından (kan bu damar içinde arkadan öne doğru akar) oluşur. Damar sisteminde hep boşluklar vardır. Solunum ya solungaçlarla, ya trakelerle, ya da akciğerlerle (akrepler, örümcekler) sağlanır. Eklembacaklılarda, yalın gözler, yalnızca bu şubede bulunan petek gözler (ya da bileşik gözler) ve işitme organları vardır. Tatma ve dokunma duyusu hemen hemen yalnızca duyargalarda (bunlar da eklembacaklılara özgü organlardır) ve ağız dokunaçlarında (ya da palpler) toplanır.

Eklembacaklılar şubesi iki büyük öbeğe ayrılır: *Trilobitomorpha* altşubesini (örnek tipleri trilobitlerdir) içeren ilkeleklembacaklılar; iki altşubeye (*Merostomata*, örümceğimsiler, *Pycnogonoida* sınıflarını içeren zehirçengelliler ve kabuklular, çokbacaklılar ve böcekler ya da altıayaklılar sınıflarını içeren duyargalılar) ayrılan *Euarthropoda*. Yalnızca eklembacaklılar şubesinde, hayvanlar evrenindeki bütün öbür türlerin toplamından çok tür vardır.

EKLEME a. Eklemek eylemi.

—Dy. Düzenli bir yolcu treninin vagon sayısını geçici olarak artırma. ‖ Geçici olarak bağlanan vagon grubu. ‖ *Düzenli ekleme*, haftanın belli günlerinde yapılan ekleme.

—Güz. sant. ve Süslem. sant. Gerek bir çalışma kesintiye uğradığı için, gerekse bir bozulmadan sonra ortaya çıkan zorunlu durumda, bir yapıtın iki parçasını birleştirme.

—İnş. *Eklem dişleri*, ilerde yapılacak bir yapı ile bağlantıyı sağlamak üzere bir duvar bitimindeki çıkıntılı ya da yanlardaki girintili dişler. ‖ *Bir tonozun ekleme dişleri*, taşıyıcı duvara gömülü olan ilk tabakaları.

—Kâğ. san. İki kâğıt ya da karton bandını yapıştırıcı bir madde ya da şeritle uç uca birleştirme.

—Marangl. Kısa ahşap parçaları boyuna kertme birleştirme yoluyla birbirine bağlama. (Ekleme, genellikle çok sayıda kertik açılmış ek yerlerini yapıştırarak gerçekleştirilir. Kertikler çok küçük ve yüzeysel açılabilir.)

—Sesbilg. Bir sesbirim öbeğine, kökensel kaynaklı olmayan, genelikle telaffuzu kolaylaştırmaya yarayan bir ünsüz katma.

—Teknol. *Ekleme parçası*, bir bütün oluşturmak için bir diğerine eklenen parça.

◆ sıf. Eklenmiş: *Ekleme yapı. Ekleme duvar.*

EKLEMEK g. f. **1.** *Bir şeye bir ek, bir parça vb. eklemek*, onu bir ekle uzatmak, büyütmek, tamamlamak: *Elbisenin kolu kısalmış, ona aynı kumaştan bir parça ekleyebilirsin.* **—2.** *Bir şeyi bir şeye eklemek*, onu, daha önce var olana katmak: *Kitaba yeni bir bölüm eklemek. Yeni gelen konuk için masaya bir tabak eklemek.* **—3.** *Bir şeyi bir şeye eklemek, bir şeyleri (birbirine) eklemek*, onların uçlarını bir araya getirerek birleştirmek, uzatmak: *İpe ip eklemek. Boruları birbirine eklemek.* **—4.** Daha önce söylediklerine yeni bir şey katmak: *Çalışma koşullarını belirttikten sonra iyi çalışanların ödüllendirileceğini de sözlerine ekledi.* **—5.** *Bir sayıyı bir sayıya eklemek*, o sayıyı ötekine katmak: *3'e 5 eklesen 8 eder.*

eklembacaklıların bazı tipleri

—Denizc. *Zincir eklemek*, bir zinciri diğer bir zincire ya da bir aneleye baklayla tutturmak.
—İnş. Bir yapıyı, daha önceden yapılmış bir başka yapıya katarak inşa etmek.

◆ **eklenmek** edilg. f. **1.** Eklemek eylemine konu olmak: **—2.** *Bir şeye eklenmek*, onun üstüne gelmek, onu ağırlaştırmak: *Sıkıntılarına bir yenisi daha eklenmişti*.

◆ **ekletmek** ettirg. f. *Bir şeyi bir şeye ekletmek*, o şeyin bir başkasına eklemesini sağlamak; eklemek eylemini yaptırmak.

EKLEMELİ sıf. Eklenerek oluşturulan.
—Dilbil. → BİTİŞKEN.

EKLEMLEME a. Eklemlemek eylemi.
—Müz. Bir müzik cümlesindeki sesleri notaların üzerine konmuş yorum işaretlerine (*legato*: bağlı; *staccato*: kesik kesik) uyarak insan sesiyle (heceleri birbirine bağlı olan ya da olmayan) ya da çalgıyla tek tek icra etme.

EKLEMLEMEK g. f. **1.** *Bir sesi, bir sözcüğü vb. eklemlemek*, dil ve dudakların hareketiyle vokal sesler çıkarmak; ses çıkarmayı sağlayan organların düzenini bir fonem oluşturmak üzere belirlemek. **—2.** *Bir bütünün parçalarını eklemlemek*, onları uyumlu bir biçimde ya da mantıksal bir düzenle birleştirmek: *Bir söylemin belli başlı evrelerini eklemleyen usta geçişler*.
—Anat. Bir anatomi dersi sırasında, aralarındaki eklem ilişkilerine göre iki kemiği birleştirmek.
—Cerr. Eklem yüzeylerini birleştirerek kenetlemek.

◆ **eklemlenmek** edilg. f. **1.** Eklemle birleşmek. **—2.** Mantıksal sistemli bir bütün oluşturacak biçimde bir düzenle birbirini izlemek, birbiriyle tutarlı biçimde birleşmek.

EKLEMLENMEK → EKLEMLEMEK.

EKLEMLİ sıf. Al. tak. *Eklemli gönye*, bir çubuk ve bir lamadan oluşan ve herhangi bir açıyı çizmeye ya da aktarmaya yarayan ayarlı gönye; bu gönyeyle örneğin bir parçanın kenarına eğik konumda birbirine koşut çizgiler çizilebilir.
—Dilbil. *Eklemli dil*, ayrık ve kolayca belirlenebilen seslerden oluşan dil (*eklemsiz*'in karşıtı).
—Mak. san. *Eklemli birleşme*, birleşik parçaların göreli açısal yer değiştirmesini sağlayan bir eksen ya da küre mafsaldan oluşmuş bir bağlantı öğesiyle birleşme. || *Eklemli birleştirmek*, birbirine göre dönmesini sağlayacak biçimde iki parçayı birleştirmek. || *Eklemli sistem*, bir parçanın yer değiştirmesi, sistemin oluşturduğu geometrik şeklin biçim değiştirmesine yol açacak bir düzenle birleşmiş parçalar sistemi. (Bir yön değiştirici, bir pantograf eklemli sistemdir.)

EKLEMLİKOLSUAYAKLILAR a. Zool. Kavkıları eklemli bireyleri içeren sınıf. (Kolsuayaklıların iki sınıfından biridir. Bil. a. *Testicardina*.)

EKLEMLİLER a. Zool. Bir ya da birçok dış eklemi olan hayvanları içeren şube.
—ANSİKL. Zool. Cuvier'nin sınıflandırmasında eklemliler halkalısolucanlar, örümceğimsiler, böcekler ve çokbacaklılar sınıflarını içerir. Günümüzde halkalısolucanlar ayrı bir şube oluşturur; oysa öbür sınıflarla kabuklular, *eklembacaklılar* şubesine sokulur ve onlara gene de eklemliler adı verilmeye devam edilir. Ayrıca denizlaleleri öbeğinde yer alan bir takımdaki türlerin günümüzde yaşayan bütün biçimlerine ve kolsuayaklıların iki sınıfından birine de gene eklemliler adı verilir.

EKLEMLİLİK a. Dilbil. *Çift eklemlilik*, A. Martinet'ye göre, doğal dillerin, iki farklı düzeyde eklemlendiğini belirten evrensel özelliği.
—ANSİKL. Dilbil. Çift eklemlilik kavramı André Martinet tarafından ortaya atıldı. Her dilsel sözce iki düzeyde çözümlenebilir; örneğin *köpek havlıyor* cümlesi, her biri sesli bir biçim ve anlamsal bir içeriği olan üç birime ayrıştırılabilir: biçimbirimler (ya da anlambirimler). Bu birimlerin her biri de, anlamlı olmayan, ama ayırıcı nitelikli birimler eklemlenir: her dilde sayıları sınırlı sesbirimler. Böylelikle de ikinci eklemlilik birimlerinin kapalı bütününden yola çıkılarak birleşimleri sonsuz sayıda sözce elde etmeyi sağlayan birinci eklemlilik birimlerinin açık bütünü oluşturulabilir. Bu iki düzeyli düzen, A. Martinet'ye göre, insan dilini öteki iletişim sistemlerinden (hayvanların dili, çeşitli kodlar) ayırmayı sağlar.

EKLEMSİZ a. Havc. Palalarının düşey devinimini sağlayan çırpma eklemlerinin ya da dönme düzleminde yatay devinimini sağlayan sürüklenme eklemlerinin tümüyle yok edildiği helikopter rotoru. (Bu eklemlerin ortadan kalkması rotorun yapımını ve bakımını kolaylaştırır; fakat palaların dip tarafına belirli bir esneklik verilmeden gerçekleştirilemez.)

EKLEMSİZLER a. Zool. MENTEŞESİZLER'in eşanlamlısı.

EKLEMSİZLİK a. Azgelişmiş ekonomilerin, birbirlerine zayıf biçimde bağlı kesimlerinin yanyana bulunmasından oluşan yapısal özelliği. (Örneğin, geleneksel bir tarım ve zanaat kesimi ile yabancı sermaye tarafından denetlenen ve dışsatıma dönük modern bir sanayi kesiminin yan yana bulunması.)

EKLENMEK → EKLEMEK.

EKLENTİ a. Bir şeye eklenmiş olan, ek niteliği taşıyan küçük parça; aksesuar.
—Biyol. *Dölüt eklentileri*, döllenmiş yumurtanın içinde, fakat dölütün dışında bulunan ve onu besleyen ya da koruyan organlar. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Bot. Bir kara bitkisinin çifter çifter yandan çıkardığı uzantı. (Yapraklar birer eklentidir.) || *Eklenti organlar*, bitkilerin yaprak, pulcuk, bürgü ve taçyaprak gibi yan organları.
—Dilbil. Yapısal bakımdan vazgeçilmez olmayan ve çıkarılınca cümlenin niteliğini bozmayan kurucu öğe (örn., *beyaz tüylü kedi, halının üstünde uyuyor*'da, "beyaz tüylü" ad diziminin ve "halının üstünde", fiil diziminin eklentisidir.) [Eşanl. YAYILIM.]
—Kad. doğ. *Dölüt eklentileri*, plasenta (etene), göbekbağı ve yumurta zarları.
—Kad. hast. Fallope borularına, yumurtalıklara, bunların mezolarına ve bağlarına verilen ad. (Çoğu zaman bu organlar hep birlikte mikrop kaparak iltihaplanırlar.)
—Med. huk. Bölgesel töreye ya da sahibinin isteğine göre bir eşyanın kullanımında ona sürekli olarak bağlanan taşınır mal. (Eşanl. TEFERRUAT.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Zool. Omurgalıların üyesi, eklembacaklıların karınlarının yanında bulunan eklemli çıkıntı. (Bk. *ansikl.* böl.)

◆ **eklentiler** çoğl. a. Kimi yapıların yanında ayrı bir işlevi bulunan yapılar ya da bölümler. (Eşanl. MÜŞTEMİLAT.)
—ANSİKL. Biyol. Balıklar ve amfibyumlarda *(amniyonsuzlar)* yalnız bir göbekbağı* kesesi (vitellüs kesesi) vardır. Göbekbağında asılı olan bu besleyici kese, balıklarda genellikle yavru yumurtadan çıktıktan sonra da göbekbağı üzerinde kalır. Amniyonlularda (sürüngenler, kuşlar ve memeliler) birçok dölüt eklentisi vardır: amnios sıvısıyla dolu, koruyucu bir *amnios* (baş kılıfı) ve besleyici bir *alantoit*. Alantoit, eteneli memelilerde yumurtanın koryonunu kaplar ve etenedeki dölüt tümürlerinin oluşumuna katılır. Memelilerde göbekbağı kesesi, dölütsel yaşam sırasında körelir.

dölüt eklentileri

Amfibyumların bazı türlerinde, solunumla görevli özgün dölüt eklentileri vardır: *gastrotheca*'nın yassı solungaçları, *Rana opisthodo*'nun karın kıvrımları, *hylodes*'in kuyruğu. Çok damarlı olan bu organlar, yavru yumurtadan çıkar çıkmaz kaybolur.
—Med.huk. *Eklenti*, asıl eşyaya bağlı olmasına rağmen ondan bağımsız bir varlığa sahiptir. Bütünleyici parçadan farklı olarak eklenti ancak taşınır bir eşya olabilir. Eklentiyle asıl eşya arasındaki bağlantı bütünleyici parçayla asıl eşya arasındaki bağlantıdan daha gevşektir. Bir eşyanın eklenti sayılmasının koşulları şunlardır: 1. eklenti taşınır bir eşyadır; 2. asıl eşyayla eklenti arasında maddi bir bağlantı bulunur (bir şeyin eklenti sayılabilmesi için asıl eşyaya takılması ya da onunla iktisadi açıdan birleştirilmesi gerekir); 3. eklenti asıl eşyanın kullanım amacına sürekli bir biçimde bağlanmıştır; 4. asıl eşyayla eklenti arasındaki bağlantı bölgesel töreye ya da sahibinin isteğine dayanır. Eklentinin asıl eşyayla birleşmesi sonucu iktisadi bir bütünlük meydana gelir; eklenti aslında tam olan bir eşyanın iktisadi amacını gerçekleştirmeye yarar. Örneğin gözlükle kılıf, kayıkla kürekleri, dolapla anahtarı arasında eklenti durumu vardır. Kural olarak asıl eşyaya ilişkin bir hukuksal işlem onun eklentisini de kapsar; asıl eşyaya sahip olan kişi eklentiye de sahip olur. Ancak, eklenti bağımsız eşya niteliğini kaybetmez ve ayrı bir hukuksal işlemin konusu olabilir. Asıl eşyadan ayrı olarak alınıp satılabilir.
—Zool. Sözgelimi, gelişmiş bir kabuklunun arkadan önce eklentileri, her halkada bir çift olmak üzere şu biçimde sıralanır: 1, saplı bileşik gözler; 2, duyargacık; 3. duyargalar; 4, altçeneler; 5 ve 6, çeneler; 7, 8 ve 9, ayak çeneleri; 10-14, yürüme ayakları; 15-19, karın ayakları; 20, yüzme paletleri.

Her eklenti bir protopoditten çıkar, sonra çatallanarak iyice gelişmiş bir endopodit ve eksopodit olarak iki kola ayrılır (eksopodit bazen pek gelişmemiş olabilir ya da hiç bulunmayabilir).

Böceklerin bir çift duyargaları, üç çift ağız parçaları ve üç çift de yürüme ayakları vardır; yürüme ayakları çıktıkları yerden en uç bölümlerine kadar bir kalçadan (ya da koksa), genellikle kısalmış bir trokanterden, bir femur, bir tibia, böceğin yer aldığı öbeğe bağlı olarak çeşitli biçimlerde sona eren bir tarsus'tan oluşur. (→ AYAK.)

EKLENTİLİ sıf. Zool. Eklenti içeren, eklentisi olan. (Hem balıklarda, hem dörtayaklılarda, üyelerin destek iskeletine "eklentili iskelet" denir.)

EKLER a. (fr. *éclair*). Pastac. Hamuru, un, tereyağı, yumurta, süt ve su katılarak hazırlanan pasta; biçimi uzundur, içi çikolatalı, kahveli ya da vanilyalı kremayla doldurulur ve aynı parfümün fondanında üstü şekerle kaplanır.

EKLEŞMEK gçz. f. Dilbil. Bir sözcük sözkonusuysa, ek durumuna gelmek (eski türkçedeki *turur* sözcüğünün *-dir* ekine dönüşmesi gibi).

EKLETMEK → EKLEMEK.

EKLİ sıf. **1.** Ek yapılmış olan: *Ekli kumaş*. **—2.** *(Bir şeye) ekli*, bir şeye eklenmiş olanı belirtir: *Ekli yazıda belirtildiği gibi*. **—3.** *Ekli püklü*, şurasına burasına yamalar, parçalar eklenmiş, düzensiz olan şeyler için kullanılır.
—Dy. *Ekli lokomotif*, bir katarda, cer lokomotifinin hemen arkasına takılan, ama ilke olarak cerde hiç rol oynamayan loko-

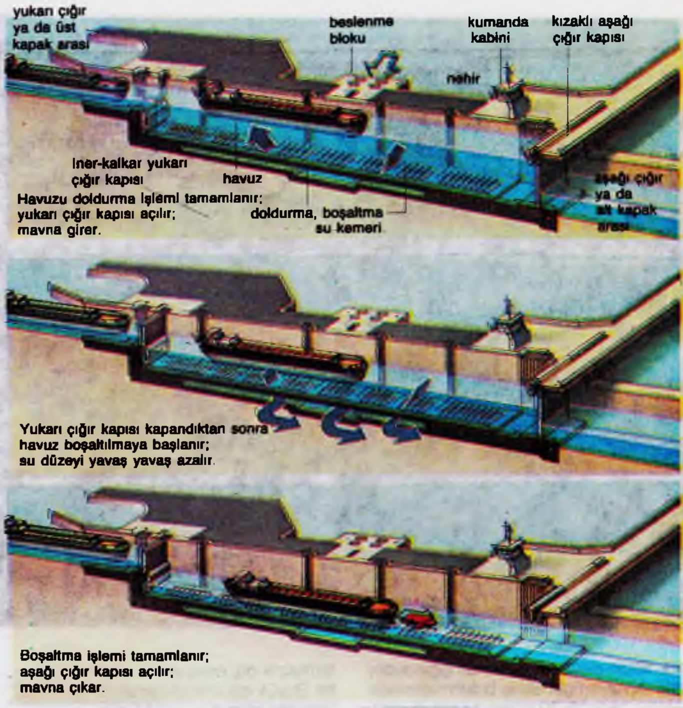
motif. (Bu yöntem, lokomotifleri ekonomik olarak bir yerden bir yere ya da depolarına götürmek için kullanılır.)

EKLİCELER a. Yetişkinleri, larva döneminden kalma kuyruk eklentisini, iskelet eksenini ya da kordasını koruyan (adı burdan gelir), orta sularda yaşayan, saydam bedenli gömlekliler sınıfı. (Örnek tipi *Oikopleura*.)

—ANSİKL. Ekliceler, su süzmeye yarayan, eleksi yapıda üstderinin salgıladığı sümüksü bir kabuk içinde yaşarlar. Beden gerisinde karın üstünde asılı duran kuyruğun ritmik hareketleri hayvanın solunmasında ve beslenmesinde yararlandığı bir su akıntısı oluşturur. Yumurtadan çıkan iribaş larva bir tek başkalaşma geçirerek erişkin hale gelir. Hayvanı barındıran kabuk terk edilebilir ve hızla yenisi oluşur.

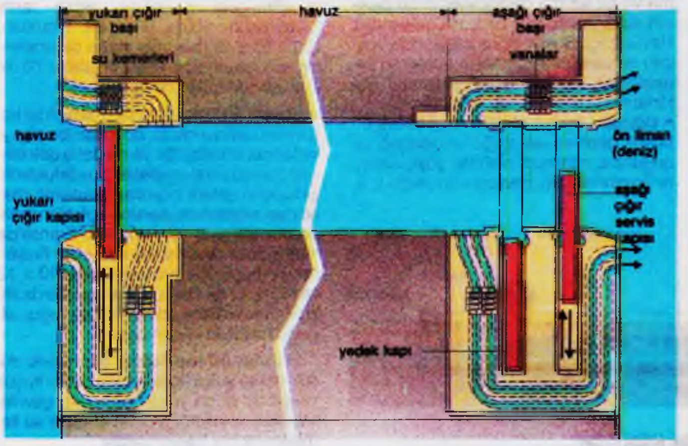
koruyucu kabuğu içinde bir **eklice**

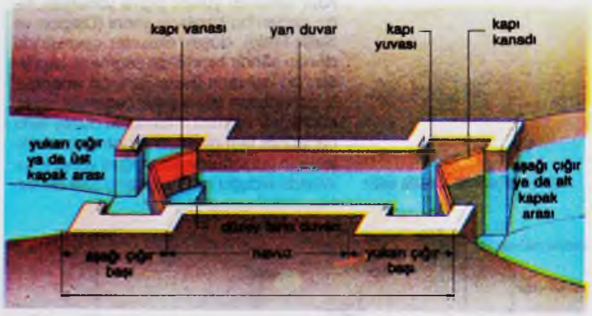

bir iç su yolları **eklüzünün** çalışması

havuzlu deniz **eklüzü**

küçük gabarili bir eklüz şeması (Freycinet türü kanal)

EKLİL a. Süslem. sant. Eski türk ve islam el yazmalarında, sayfanın başlık bölümünün üstünde yer alan süs öğesi. (Dikdörtgen biçiminde bir bölümle, bunun üzerinde istiflenmiş bezeme motiflerinden oluşur.)

EKLİMETRE a. (fr. *éclimètre*'den). Topogr. EĞİMÖLÇER'in eşanlamlısı.

EKLİMETRELİ sıf. Gökbil. *Eklimetreli pusula*, dereceli bir çember yayı üzerinde, düşey bir düzlemde devinen dürbünlü, büyük boyutlu pusula. (Eklimetreli pusulada mıknatıslı uç güney açısını, dürbünün yönü de eğimin değerini verir.) ‖ *Eklimetreli cetvel*, düşey bir çember yayı üzerinde yer değiştiren eklimetresi, küçük bir dirsek dürbününden oluşan alidat. (Eklimetreli cetvel, iki metrelik bir jalon üzerinde okuma yoluyla uzaklığı da verir.)

EKLİPTİK a. (fr. *ecliptique*). Gökbil. TUTULUM'un eşanlamlısı.

Ekloge ton nomon (Yasalar seçkisi), Leon III tarafından, ölümünden kısa bir süre önce, 740'ta yayımlanan Bizans medeni yasası. İustinianos kodununun yerini alması amacıyla çıkarılan bu yasa, hıristiyan düşüncesinin etkisinde, daha insancıl bir ruhla yazılmıştır.

EKLOJİT a. (fr. *éclogite;* yun. *ekloge*, seçme, seçim'den). Petrogr. Parajenezleri (sodyumlu piroksen [omfasit], grena, disten, kuvars, rutil) yüksek basınçlarda ($P \geqslant 10$ kbar) ortaya çıkan başkalaşım kayacı. (Eklojitler granülitlerle, amfibolitlerle ya da glofanlı şistlerle birlikte blunabilir; böylece sıcaklığı değişken olan bütün yüksek basınç alanlarını örter.)

EKLÜZ a. (fr. *écluse;* geç lat. *eclusa* [*aqua*], yalıtılmış [su]'dan). Yükseltileri farklı iki su düzeyi arasında kurulan ve gemilerin bir düzeyden diğerine, kapı ve vana gibi devingen öğelerin manevrasıyla geçişini sağlayan yapı. (Bk. *ansikl.* böl. Deniz yap. ve Su yapı.)

—Bayınd. *Balık eklüzü,* derin barajlarda balıkların aşağı çığırdan yukarı çığıra çıkmasını sağlayan ve eğimli bir galeriyle birbirine bağlanmış iki oda içeren düzenek.

—Deniz yap. ve Su yapı. *Eklüz faydalı alanı*, bir eklüzün, iki başı arasında yer alan ve yan duvarlarla sınırlanan bölümü. (Faydalı alan genişliği I. ve III. sınıf kanallarda 6 m, IV. ve VI. sınıf kanallarda 12 m'dir; VII. sınıf kanallarda da 12 m'nin katıdır [örn. 24 ya da 36 m]. Uzunluğu I. sınıfta 40 m, IV. sınıfta 110 m, V. ve VI. sınıfta da 135 m'dir. VII. sınıfta bu değeri geçer.) ‖ *Eklüz oku*, bir karşıağırlıkla yüklenmiş ve bir eklüzü kapatmaya yarayan kaldıraç. ‖ *Ara kapılı eklüz,* trafik yoğunluğunu karşılama ve su tüketimini sınırlama zorunluğu durumunda kullanmak için farklı uzunlukta üç havuz oluşturmaya olanak veren eklüz. ‖ *Bitişik eklüzler* ya da *eklüz grubu*, eşit kademeli su düzeylerini birbirine bağlayan eklüzler grubu. ‖ *Çift eklüzler*, ayırtedici boyutları aynı olan bitişik eklüzler. ‖ *Havuzlu eklüz*, kapılarla donatılmış uçları ya da başları arasında, iki yan duvar ve bir tabanla çevrelenmiş bir alavere havuzu bulunan eklüz. (Bu havuz eklüzlenecek gemileri barındıracak boyuttadır ve yüzdürme düzeyi genellikle vanalarla kumanda edilen su alışverişi sonucu eklüzün yukarı ve aşağı çığırlarıyla aynı düzeye getirilir. Bir su düzeyi duvarı havuzun yukarı çığırıyla yukarı eklüz başının aşağı çığırını birbirinden ayırır.) ‖ *İkiz eklüz*, birbiri için alavere havuzu görevi yapacak biçimde bağlanan çift eklüz. ‖ *Korunma eklüzü*, güvenlik kapısı denen yukarı çığır kapısına, koruma görevi de verilen eklüz. ‖ *Kuyu tipi eklüz*, alavere havuzu aşağı çığır başı doğrultusunda enine bir duvarla kapatılmış, duvarın alt bölümü seyre elverişli, su düzeyi farkı büyük olan eklüz.

—ANSİKL. Deniz yap. Bir limanda gemilerin, su düzeyi değişen ön limandan, su düzeyi değişmeyen iç limana geçişini sağlamak için bir eklüz yapılması gerekir. Belli bir limanda med kapılı basit bir eklüz mü, yoksa çift eklüz mü (havuzlu eklüz) yapılması gerektiğini belirleyen, trafiğin türü ve yoğunluğudur. Basit eklüzün yapımı daha ucuz olmakla birlikte, gemilerin açık deniz yakınına ulaşması için kısa süreli (bir -iki saat) geçişlere izin verir. Yoğun bir trafiği karşılamak ve gemilerin zaman kaybetmesini önlemek için alavere havuzlu eklüzler tercih edilir. Büyük limanlara yapılan eklüzler bu türdendir.

• İnşaat. Liman eklüzlerinin yapımı, iç su yolları eklüzleriyle aynı ilkelere dayanır; tek

Havre özerk limanı

Havre'da (Fransa) liman eklüzü (havuzlu eklüz)

büyük gabarili bir kanalda eklüz

fark, liman eklüzlerinde yukarı çığır düzey farkı duvarının genellikle bulunmamasıdır. Geçitin genişliği 30 m'den az olduğunda, kapı kanatları yukarı çığıra yöneliktir. Kimi zaman bu kapıların yerini (Dieppe ve Saint Malo), düşey eksenler çevresinde dönen silindir biçiminde segmanlı kapılar alır; bu kapıların üstün yanı, ön limandaki çalkantıdan etkilenerek çarpmamasıdır, ancak her iki yüzü arasındaki düzey farkı nedeniyle tam olarak birbirine geçmedikleri için (kanatları yukarı çığıra yönelik kapılarda olduğu gibi) kapıların özel bir sızdırmazlık düzeneğiyle donatılması gerekir. Büyük eklüzlerde kapak tek bir metal kasadan oluşur ve açıldığında, yuvarlanma ya da kayma devinimiyle eklüz başının duvarına açılmış bir boşluğa yerleşir. Havuz çoğunlukla, eklüz başlarından geçen ve vanalarla kumanda edilen su kemerleriyle, yalnızca çekim olayından yararlanılarak doldurulup boşaltılır.

• *Boyutlar,* L ve *l*, eklüzden geçecek en büyük geminin uzunluğu ve genişliği olduğunda, minimum boyutlar şöyle saptanır (metre olarak): havuzun uzunluğu L + 30; havuzun genişliği *l* + 10. 1992 yılı itibariyle, açık deniz limanlarında kullanılan en büyük eklüzler şunlardır: Le Havre (François I eklüzü, açılış tarihi 27.10.1972), 400 x 67 x 24; İjmuiden, 400 x 50 x 15 (boyutlar metre cinsindendir; son rakam açık deniz ortalama düzeyinin altında kalan derinliktir).

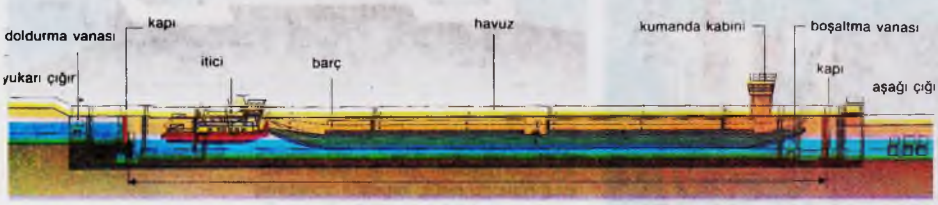
—Su yapı. Eklüzler genellikle dikaçılı bir koşutyüzlü biçimindedir; boyutları, bu yapıyı kullanma izni alan bir ya da daha çok tekneyi barındırmaya yetecek büyüklüktedir. Eklüzlerin yararlı boyutları, kapıların manevrası sırasında kullanıma açık olan maksimum uzunluk ve genişliktir. Fransa'da metre cinsinden standart boyutlar Freycinet gibi küçük gabarili kanallarda 110 × 12 ve 185 × 12'dir. Daha büyük boyutlarda eklüzler Sen ve Ren gibi trafiğin çok yoğun olduğu hatlarda kurulmuştur.

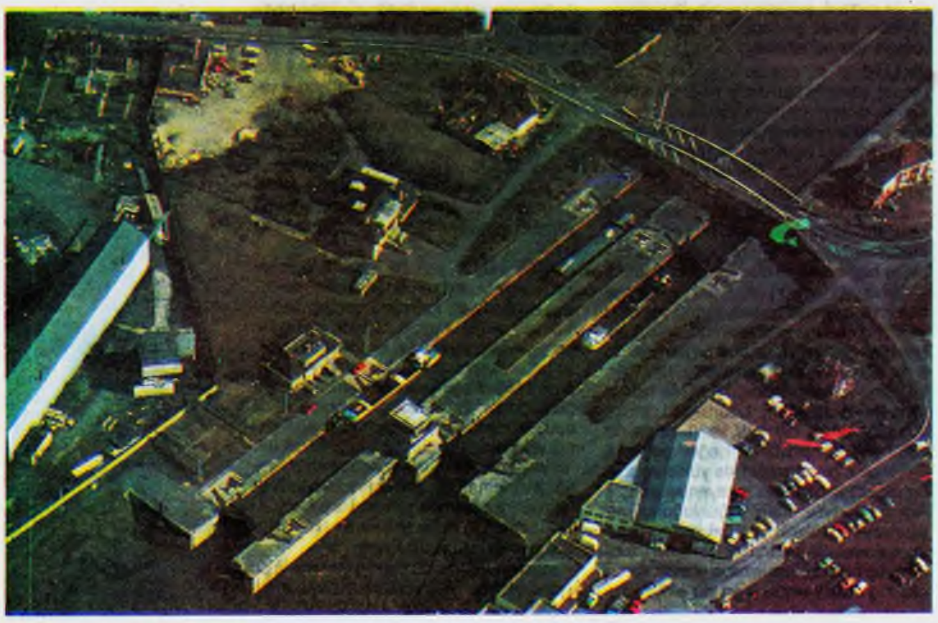
Eklüzler, üst kapaklarla, düzey farkı düşük olursa yukarı çığır kapılarındaki küçük vanalarla ya da yukarı çığır başı çevrilerek beslenebildiği gibi bu amaçla su kemerlerine de başvurulabilir.

Alavere havuzunun aşağı çığırdan boşaltılmasında da aynı yöntemler kullanılır. Eklüzün işletilmesinde, her eklüzleme çevriminde, eklüz boyutlarına ve düzey farkına göre belli su hacmi gerekir.

Bir eklüzü çalıştırmada alavere havuzunda bir ya da daha çok tekne olsun olmasın, değişmeyen bir sırayla birbirini izleyen belli sayıda işleme başvurulur. Örneğin, aşağı çığıra doğru yönelip havuza giren bir gemi için şu işlemler yapılır: yukarı çığır kapıları ve vanaları kapatılır, aşağı çığır vanalarından su bırakılır; sonra alavere havuzu ile aşağı çığır kapağı arasındaki su düzeyleri eşitleşince, aşağı çığır kapıları açılarak geminin çıkışı ve yukarı çığıra yönelen bir başka geminin havuza girişi sağlanır; ardından aşağı çığır kapıları ve vanaları kapatılır; önce yukarı çığır vanalarından su bırakılır, sonra havuz ile yukarı çığır kapağı arasındaki su düzeyleri eşitleşince, yukarı çığır kapıları açılır; böylece başlangıçtaki duruma dönülür. Kimi önlemler almak koşuluyla bu işlem çevrimi, gerek bir eklüzcünün gözetiminde mekanik yolla, gerek gemi kaptanının denetiminde otomatik olarak gerçekleştirilebilir; ikinci halde gemi, eklüzün belli bir noktasına geldiğinde güvenliği sağlayacak yeşil ve kırmızı ışık sistemi harekete geçer.

Eklüzleme çevriminin süresini hesaplamak için yukarıda anlatılan işlemlerin aldığı süreye, gemilerin eklüze giriş ve çı-

Courchelettes eklüzü (Kuzey)
Dunkerque-Valenciennes-Belçika sınırını bağlayan büyük gabarili kanalda
(1. havuz 144,6 m x 12 m; 2. havuz 91,60 m x 1 'm)

Phot'r

kış süreleri eklenir. Eklüz tek hatlı bir geçit olduğundan bu süre, geçişlerin maksimum sayısını ve buna bağlı olarak eklüzün kapasitesini belirler.

EKMAN (Kerstin), isveçli kadın romancı (Risinge, Östergötland, 1933). Dikkati çeken polisiye entrikalar olan ilk yapıtları, Ekman'ı toplumsal roman yazmaya götürdü. Bu alanda, ayrıntılara inen, zarif ve alaycı bir üslupla, baskı mekanizmalarını inceledi (*les Ronds des sorcières* [fr. çev.], 1974; *la Source vive* [fr. çev.], 1976).

EKME a. Ekmek eylemi.
—Biyol. ve Bakteriyol. *Yeniden ekme*, bir doku ya da bakteri kültürünün küçük bir kısmını, gelişmesini sürdüreceği yeni bir ortama aktarma yöntemi.
—Der. hast. *Saç ekme*, dazlaklarda şakak ya da artkafa bölgelerinden saç tutamları alarak başın saçsız bölgelerine dikmeyi öngören teknik.

EKMEK g. f. **1.** *Bir şey ekmek*, bir bitkinin tohumunu yeşermesi için toprağa serpmek ya da gömmek: *Arpa, buğday ekmek. Bu yıl tarlaya ne ekeceksiniz?* **—2.** *Bir yeri ekmek*, orada tarım yapmak: *Tarlayı ekmek.* **—3.** *Bir şeye bir şey ekmek*, onu bir şeyin üzerine serpmek: *Yemeğe tuz, biber ekmek.* **—4.** *Arg. Bir kimseyi (bir yerde) ekmek*, onu (orada) yüzüstü bırakıp gitmek; söz verdiği halde (oraya) gelmemek; atlatmak: *Adamı sinemada ekip buraya gelmişler Beni bu sefer de ekti.* **—5.** *Arg. Bir şeyi ekmek*, paradan söz ederken onu boşuna harcayıp ziyan etmek; bir nesneden söz ederken kaybetmek: *Benim sağa sola ekecek kadar param yok. Bu ektiğin kaçıncı şemsiye?* **—6.** *Arg. Okulu, dersi ekmek*, okula gitmemek, bir derse girmemek; kırmak: *Okulu ekip sinemaya gitmek.* **—7.** *Arg. Bir kimseyi, bir aracı vb. ekmek*, yarış vb. bir şeyde onu geride bırakmak, geçmek: *Bizimle aynı anda yola çıkan bütün otobüsleri ekiyorduk.* **—8.** *Ekmediğin yerde biter*, umulmayan ve istenilmeyen yerlerde karşılaşılan kimseler için söylenir. || *Ektiğini biçmek*, yaptıklarına ya da davranışlarına göre sonuç almak: *Rüzgâr eken fırtına biçer* (atasözü).
—Bakteriyol. *Kültür ortamına mikrop ekmek*, çoğalmasını sağlamak amacıyla az miktarda mikrobu kültür ortamına koymak.

◆ **ekilmek** edilg. f. Ekmek eylemine konu olmak.

◆ **ektirmek** ettirg. f. **1.** *Bir yere bir şey ektirmek*, oraya onun ekilmesini sağlamak: *Tarlaya buğday ektirmek.* **—2.** *Bir yeri (bir kimseye) ektirmek*, ekmek eylemini (ona) yaptırmak.

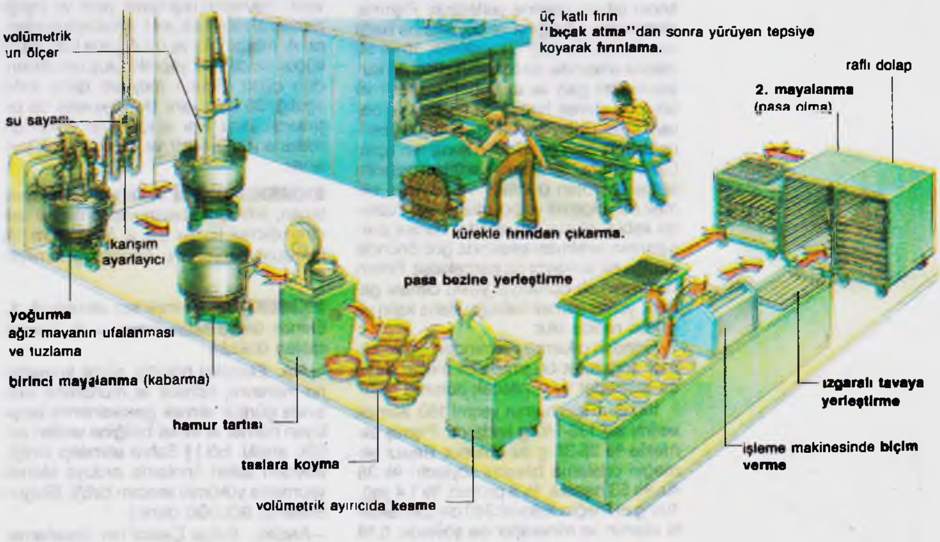
EKMEK a. **1.** Ana maddesi un, su ve tuz olan bir karışımın yoğrulup mayayla kabartıldıktan sonra pişirilmesiyle elde edilen yiyecek. (Bk. *ansik.* böl. Ekmekç.) **—2.** Yaşamı sürdürmeye, direnci korumaya yarayan yiyeceklerin ve besinlerin simgesi: *Ekmeğini alnının teriyle kazanmak. Günlük ekmeğini kazanmak.* **—3.** *Ekmek aslan ağzında*, geçinmek için iş bulmanın çok zor olduğunu anlatır. || *Ekmek Bedir' in, su Hıdır'ın yiyin kudurun, için kudurun*, başkalarının kazancını yiyen, güçlerini harcamadıkları, iş yapmadıkları için de azıp duran kimselere söylenir || *Ekmek çarpsın*, bir kimseyi söylenilen bir şeye inandırmak için edilen yemin. || *Ekmek çıkarmak*, bir işten çıkar, kazanç sağlamak: *Sana da bir ekmek çıkar bu arsa işinden.* || *Ekmek düşmanı*, aile içinde üretime katkısı olmadan sadece tüketici durumda olanlar için şaka yollu söylenir. || *Ekmek elden su gölden*, çalışmadan, başkasının emeğiyle geçinen kimselerin durumu için kullanılır: *Sizin umurunuzda mı, ekmek elden su gölden, yiyin oturun.* || *Ekmek kapısı*, bir kimsenin geçimini sağladığı yer, iş. || *Ekmek kavgası*, geçim sağlama çabası, bu yolda uğraşıp didinme. || *Ekmek parası*, geçim için gerekli para kazanç: *Önce ekmek parasını çıkaracak bir iş bulmalıyız.* || *Ekmek sepeti*, eskiden, kemerde taşınan ve içinde yolluk bulunan küçük yolculuk çantası. —İçinde ekmeğin korunduğu, servis yapıldığı yanları delikli ev eşyası. ||*Ekmeği dizinde* → ELİF'İ YÜZÜNDE EKMEĞİ DİZİNDE. ||*Bir kimseyi, ekmeğinden etmek*, işinden ayırmak, çıkarmak: *Kimseyi ekmeğinden etmek istemem.* ||*Ekmeğinden olmak*, geçimini sağladığı işten ayrılmak zorunda kalmak: *"Bu iş yasadışıdır, yapamam" dediği için ekmeğinden olmuştu.* || *Ekmeğine göz koymak, dikmek*, bir kimsenin çalıştığı, geçimini sağladığı işini elinden almaya çalışmak. || *Ekmeğine kan doğramak*, bir kimseyi sarsacak, ona acı çektirip gözyaşı döktürecek davranışlarda bulunmak. || *Ekmeğine koç, yiğit, yavuz*, sofrası herkese açık, konuksever kimse için söylenir. || *Ekmeğine kuru, ayranına duru mu dedik?* "seni küçük düşürecek bir söz mü söyledik, bir davranışta mı bulunduk" anlamında söylenir. || *Ekmeğine yağ sürmek*, istemediği halde, ayrımına varmadan bir kimsenin işine yarayacak davranışta bulunmak: *Bu önerinle karşı tarafın ekmeğine yağ sürüyorsun.* || *Ekmeğini ayağıyla tepmek*, kendi beceriksizliği yüzünden iyi bir fırsatı değerlendirememek. || *Ekmeğini çıkarmak, kazanmak*, bir işte çalışarak geçimini sağlamak: *Ekmeğini çıkarmak için hangi iş olursa olsun yapıyordu.* || *Ekmeğini eline almak*, kendi geçimini sağlamak, iş tutmak. || *Ekmeğini it yer, yakasını bit*, geçim olanaklarından yararlanmaya kıyamadığı için yoksunluk çekmek. || *Ekmeğini kana doğramak*, büyük bir üzüntü ve acı içinde yaşamak. || *Ekmeğini taştan çıkarmak*, en güç koşullar içinde bile geçimini sağlayacak bilgi ve beceriyle donanmış olmak: *Küçüğü düşünmem, o, ekmeğini taştan çıkarır.* || *Ekmeğini yemek*, geçimini bir kimsenin yardımıyla ya da yanında çalışarak sağlamak: *Hakkını inkâr edemem, çok ekmeğini yedim.* || *Ekmeğiyle oynamak*, bir kimsenin geçimini sağladığı işi tehlikeye sokacak, işten atılmasına yol açacak davranışta bulunmak: *Hayır, hayır, ben kimsenin ekmeğiyle oynayamam.*
—Ask. *Ekmek torbası*, silahlı kuvvetler personeli arasında her erin günlük istikhakı olan tayın ekmeğini yanında bulundurabilmesi için çadır bezinden yapılmış ve boyuna asılarak taşınan, su geçirmez torba. (Her er, demirbaş teçhizat olarak bir ekmek torbası alır, terhis işlemi sırasında teslim eder.) || *Tayın ekmeği*, silahlı kuvvetlerde, erlere temel yiyecek maddesi olarak her gün verilen ekmek. (Yasal olarak her ere günde 450 gr'lık iki somun halinde dağıtılır. Ekmeğin çeşitli nedenlerle sağlanamadığı durumlarda peksimet verilir. Erler, tayın ekmeklerini yürüyüş ya da tatbikat sırasında ekmek torbalarında taşırlar.)

Larousse

ekmek yapımı "bıçak atma"dan sonra yürüyen tepsiyle fırınlama

—Ekmekç. *Ekmek yapımı*, ekmek yapmak için gerçekleştirilen işlemlerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Kara ekmek*, karabuğday, çavdar ve buğday karışımından yapılan ekmek. || *Köy ekmeği*, maya ve buğday unundan yapılan ve hamuru elle yoğurulan ekmek. || *Sütlü ekmek*, kabuğu pütürsüz uzun ekmek; sütlü hamurdan yapılır.
—Kuşç. *Haşhaş ekmeği*, bülbülleri beslemek için haşhaş unuyla yapılan bir çeşit ezme.
—Meyvc. *Ekmek ayvası* → AYVA.
—Mutf. *Ekmek kadayıfı*, pide biçiminde hazırlanmış ve kurutulmuş kadayıfın üzerine koyu şerbet dökülerek yapılan tatlı. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Ekmek tatlısı*, dilimlenmiş ekmekleri, içine biraz süt katılmış yumurtaya bulayıp kızarttıktan sonra aralarına tereyağı, bal ve tarçın koyarak ya da üzerine şerbet dökerek yapılan tatlı. (Ufalanmış ekmeği yumurtayla yoğurup biçimlendirdikten sonra üzerine şurup dökerek de yapılır.)
—ANSİKL. Eczc. *Tıbbi ekmekler*, tedavi edici etkileri olan maddelerin besinlerle birlikte alınması amacıyla hazırlanır. Demir karbonat içeren ve kansızlık tedavisinde kullanılan demirli ekmek gibi. Bazı hastaların beslenmesinde adi ekmek yerine diyet ekmeği kullanılır. İlki 1851'de şeker hastaları için yapılmıştır: nişastaca fakir, glutence zengin (en az % 60) ekmek. Diyet ekmekleri dokuz grup halinde sınıflandırılır: karbohidrat ya da yağlarla zenginleştirilerek protein oranı azaltılmış ekmek, tuzsuz ekmek, kabızlıkta kullanılan selülozlu ekmek, vb. Bu ekmekler çeşitli biçimlerde yapılır; bisküvi, grisini, küçük francala. Yufka biçiminde yapılan mayasız ekmek, lezzeti hoşa gitmeyen tozların alınmasını kolaylaştırmak için kullanılırdı. Bugün de tıbbi kaşelerin her iki kapağının yapılmasında kullanılır.
—Ekmekç. Ekmeğin yapısı gözeneklidir; bu da mayanın karışım üstündeki etkisiyle açığa çıkan karbondioksit gazının bir sonucudur.

ekmek yapımının çeşitli aşamaları

Ekmek belli kurallara uygun olmalıdır:
1. ekmek kurallara uygun olarak hazırlanmış buğday unundan yapılır;
2. daha nitelikli ürün elde etmek ve üretimi kolaylaştırmak için kimi katkı maddeleri kullanılabilir: çavdar unu (buğdayununa göre % 5'ten az), bakla unu (% 2'den az), malt unu ya da malt özü, glüten unu, askorbik asit, lesitin (emülsiyonlaştırıcı etken), vb.

İçine katılan unun türüne göre çeşitli ekmekler satılmaktadır: çavdar ekmeği, kepekli ekmek, mısır ekmeği, arpa ekmeği, vb.

Kimi yabancı ülkelerde, özellikle Büyük Britanya ve ABD'de hamura şeker, yağlı maddeler ve süttozu da katılmaktadır. Ayrıca bu ülkelerde yukarıda sayılandan daha çeşitli, hatta kimyasal nitelikte katkı maddeleri kullanılmaktadır.

• *Ekmek yapımı.* Ağza mayanın (sanayi mayası) katılmasıyla gerçekleştirilen ve "doğrudan" denen yönteme göre, ekmek şu işlemlerle yapılır:

1. *Yoğurma ve maya katma.* Orantılar 100 ölçek una göre (100 ölçek hamura göre değil) verilir: hamur teknesine 100 ölçek un, 60 ölçek su, 2 ölçek tuz, 1-3 ölçek sanayi mayası konur ve bunlar 15-20 dakika yoğurulur; yoğurma sırasında 2 ya da 3 dakikalık bir mola verilir. Hamurun içindeki maddeler karışır ve hamur yavaş yavaş oluşmaya başlar.

2. *Birinci mayalanma* ya da *kabarma.* Hamur yaklaşık dört saat hamur teknesinde bırakılır ve mayalanma sırasında açığa çıkan karbondioksit gazının etkisiyle hamurun hacmi büyür; hamur kabarır.

3. *Elle ya da mekanik yolla ayırma* işlemi ayırıcılarla yapılır. Hamur bir ekmeklik parçalara ayrılır ve pişimden sonra ekmeğin standarta uygun ağırlıkta olması için tartılır.

4. *Biçim verme.* Hamur parçalarına, üretilecek ekmek tipinin gerektirdiği biçimi vermek için gerçekleştirilen işlemlerin tümünü kapsar: hamura silindir bir şekil vermek için formalama ya da küresel bir biçim vermek için yuvarlama; örneğin bagette olduğu gibi uzun tip ekmek yapmak için uzatma ya da daha çok ustalık yani el emeği isteyen ekmekler yapmak için çeşitli biçimlerde işleme (çörek, vb.) yapılır.

5. *İkinci mayalanma* ya da *pasa olma.* Hamurun parçalara ayrılması ve biçimlendirilmesi sırasında, karbondioksit gazının büyük bir bölümü açığa çıkar; hamur parçalarının hacmi artsın diye ikinci bir mayalama işlemi yapılır. Hamur parçaları bir saat süreyle tasların içinde, pasa bezinin ya da tavanın üstünde bekletilir.

6. *Fırında pişirme* işleminden önce hamur parçalarının üst yüzeyine bıçak atılır sonra bunlar fırına sürülür: doğrudan fırına sürülen tavalar kullanılmıyorsa, ekmekler fırının tabanı üzerine yerleştirilir. Pişirme, ekmeklerin ağırlığına ve boyutlarına bağlı olarak, 230 ile 280°C sıcaklıkta, 15 ile 50 dakika arasında sürer. Isının etkisiyle karbondioksit gazı ve su buharı genleşir ve böylece ekmek hamurları gelişmeye devam eder. Daha önceden ekmeğin üzerine atılmış olan çentiklerin kenarları açılır. Daha sonra, iç sıcaklık arttıkça nişasta sertleşir, glüten pıhtılaşır ve böylece ekmek son biçimini ve boyutlarını alır. Yüzeyde kabuk oluşur. Bu sırada, hamur parçalarının tartılması sırasında göz önünde tutulan bir su kaybı da gerçekleşir. Fırının havasının su buharıyla yüklü olması gerekir, yoksa ekmek kabuğu daha kalın ve grimsi renkte olur.

7. *Fırından çıkarma* işleminden sonra ekmek soğutulur, bu sırada bir miktar daha su kaybeder ve yenilecek duruma gelir.

100 g un için hamur verimi 160, ekmek verimi ise 135-140 g kadardır. Pişmiş ekmekte % 35-38 g su bulunur. Beyaz ekmeğin ortalama bileşimi şöyledir: % 38 su, % 53 nişasta, % 8 protein, % 1,4 yağ. 100 g ekmeğin kalorisi 240'dır. Ekmekteki vitamin ve mineraller ise şöyledir: 0,18 mg vitamin B, 0,04 mg vitamin B2, 1,7 mg nikotinik asit (niyasin), 1,8 mg demir.

"Doğrudan" yöntemle ekmek üretiminde, hamur, ağza ekmek mayası katılarak mayalanır; ekmek mayası da, bir parça ağız ve sanayi mayasıyla önceden hazırlanır.

Yukarıda açıklanan işleme "klasik yoğurma" ya da "yavaş yoğurma" denir. 1955'ten başlayarak, yoğun yoğurma yöntemi yaygınlaştı; bu yöntemde hamur teknesinin ve yoğurmanın hızı iki katına çıkar, birinci mayalanmanın süresi azalır, ikinci mayalanmanın süresi de artar. Böylece daha iyi kabarmış, içi çok (hatta çok fazla) beyaz fakat ne yazık ki tadı doğal olmayan ve yavan bir ekmek elde edilir. Günümüzde, kimi yabancı ülkelerde bu yöntemleri uzlaştıran ve geleneksel ekmeğin niteliğine daha uygun düşen "iyileştirilmiş yoğurma yöntemi" adı verilen bir yöntem de uygulanmaktadır.

Türkiye, dünyanın en çok ekmek ve tahıl ürünleri tüketen ülkelerinden biridir. Türkiye'de yılda kişi başına 230 kg tahıl düşmesine karşın, bu rakam Almanya'da 74 kg'a ancak ulaşabilmektedir. Türkiye'de ekmek, genellikle buğday unundan yapılır. Bunun yanı sıra arpa, mısır, çavdar unundan ya da bunlardan birini belli bir oranda buğday ununa katarak yapılan ekmekler de vardır. Ekmek yapımında çoğunlukla tatlı maya, nadiren de ekşi maya kullanılır. Kırsal kesimde mayasız ekmek de yapılır. Pişirme yöntemine göre ekmekler ikiye ayrılır. *Ev ekmeği* ve *fırın ekmeği.*

Ev ekmeği'nin hamuru evde elle yoğurulur; sacda, tandırda ya da ilkel fırınlarda pişirilir. Sacda pişirilen ekmeğe *bazlama** ya da *yufka** denir. Tandırda pişirilen ekmeğin en yaygını *pide**'dir. Ev fırınlarındaysa daha çok *somun* yapılır.

Fırın ekmeği, klasik odun fırınlarında ya da ekmek fabrikalarında yapılır. En yaygın şekli altı düz, üzeri bombeli ve oval biçimli *somun**'dur. Bazen francala biçiminde de olabilir.

—Mutf. Hazır olarak da satılan ekmek kadayıfı, genişçe bir tepsiye konup üzerine sıcak su dökülür. Bir süre bekletildikten sonra suyu süzülüp bir bezle hafifçe kurulanır ve üzeri çarpı şeklinde çizilerek ateş üzerinde iyice çekene kadar şurubu emdirilir. İki yüzü de hafifçe kızarınca ocaktan indirilir, soğuduktan sonra kaymakla birlikte servis yapılır.

EKMEKAĞACI a. Tropikal bölgelerde, özellikle Malezya, Hindistan ve Antiller'de yetişen meyve ağacı. (Bil. a. *artocarpus*; dutgiller familyası.)

—ANSİKL. Ekmekağacının birkaç türü vardır. *Artocarpus incisa* ya da *A. antilis* türü dibine kadar dilinmiş büyük yapraklı güzel bir ağaçtır; eti nişastalı çok iri meyve verir; meyveleri pişirilerek yenir ve piştiği zaman ekmek tadı verir. *Artocarpus integra, A. integrifolia* ya da *A. jaca* türü daha küçük ve dilimsiz yapraklı oluşuyla ötekinden ayrılır. Bunun meyvesi daha iridir, ağırlığı 30 kg'a varır. Bu meyveler de pişirilerek yenir. Her iki türün de tohumları kestane iriliğindedir ve besin olarak kullanılır.

EKMEKBÖCEĞİ a. Dükkânlarda rastlanan, amidonlu besin maddelerine saldıran ekmek kurdu. (Bil. a. *Stegobium* [*Sitodrepa*] *paniceum; Anobiidae* familyası.)

EKMEKÇİ a. (*ekmek*'ten *ekmek-çi*). **1.** Ekmek üretip satan kimse. **—2.** Ekmek satılan dükkân.

—Ask. *Ekmekçi bölüğü*, silahlı kuvvetlerin manevra, tatbikat ve muharebe sırasında günlük ekmek gereksinimini karşılayan hizmet ve ikmal birliğine verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Sahra ekmekçi birliği*, eskiden seferi fırınlarda orduya ekmek yapmakla yükümlü levazım birliği. (Bugün EKMEKÇİ BÖLÜĞÜ denir.)

—ANSİKL. Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'de belirttiğine göre XVII. yy.'da İstanbul'da 999 ekmekçi dükkânı ve 10 000 ekmekçi vardı. Ekmekçiler, Cebrail'in emriyle buğdayı un haline getirdiğine inanılan Hz. Âdem'i kendilerine pir kabul ediyorlar, Hz. Muhammet döneminde yaşayan Amr bin Umran'ı da ikinci pirleri sayıyorlardı. Tanzimat öncesinde ekmek narhı, fırıncı ve ekmekçi esnafı nizamı İstanbul, Eyüp, Galata ve Üsküdar kadılıklarının günlük işlerinin başında geliyordu. 1768 tarihli bir fermanda ekmekçilerin ve uncuların kentin ekmek gereksinimini karşılamada bir sorunla karşılaşılmaması ve kıtlık olmaması için ambarlarında en az altı aylık erzak bulundurmaları gerektiği, her gün halis ve beyaz ekmek çıkartıp bunları saptanan narha göre, tartısı tam olarak satmaya mecbur oldukları, hiçbir ekmekçinin hangi gerekçeyle olursa olsun fırınını ve dükkânını kapatamayacağı yazılıdır. Ekmekçi esnafının tümü isim ve sanlarıyla nizam defterine kayıtlı olurdu ve kefalete bağlanırdı. Kimse kefilsiz ekmek yapamazdı. İşten ayrılmak ya da dükkânlarını satmak isterlerse ekmekçi ve fırın gediğini kethüdaları ve yaşlı ustalarıyla birlikte şer'i mahkemeye getirerek durumlarını kadı önünde tescil ettirmek zorundaydılar. Uncularla değirmen gedikleri de aynı kurallara bağlıydılar. Nizamnameye aykırı davrananın fırını, dükkânı ya da değirmeni elinden alınıp başkasına verilirdi. 1863 tarihli bir esnaf nizamnamesi de ekmekçilere ve fırıncılara ne denli katı bir disiplin uygulandığını gösterir. Buna göre, fırıncının ekmeği çiğ, kara ya da düşük tartılı olursa kadı tarafından cezalandırılır ve her eksik dirhem için kendisinden 1 akçe ceza alınırdı. Un eleklerinin sık olmasına ve ekmeğin kepekli olmamasına da özen gösterilirdi.

Yeniçeriler esnaflıkla uğraşmaya başladıktan sonra ekmekçi esnafının çoğunu bunlar oluşturmuştur.

Ekmek, fırın tezgâhlarında, seyyar ekmekçiler eliyle mahalle aralarında, pazar yerlerinde, ekmekçi dükkânlarında satılırdı. Seyyar ekmekçiler ekmekleri küfelere doldurup bir binek hayvanına yükleyerek dolaştırırlardı.

—Ask. Levazım sınıfı içerisinde görev yapan ekmekçi bölüğü, bir piyade tümeninin ekmek gereksinimini karşılayacak kapasitede, çeşitli ekmekçi takımlarından kurulur. Açık arazideki harekât sırasında seyyar fırınlarını kullanarak desteklediği birliklerin ekmeğini ya da peksimetini zamanında hazırlamakla yükümlüdür.

EKMEKÇİ (Mustafa), türk gazeteci (Konya 1924). Konya'da Öğüt gazetesinde (1951), Vatan, Ulus, Öncü ve Milliyet gazetelerinde muhabirlik yaptı. S. Baran'la haftalık Tüm dergisini çıkardı (1969). 1971'de Yeni ortam'da Ankara notları adıyla yazmaya başladığı köşe ya-

Büyük Larousse

ekmekçi
Atatürk kitaplığı, İstanbul

zılarını, Cumhuriyet gazetesinde sürdürüyor (1993). Türk Dil kurumu basın dili ödülünü (1964, 1974), İstanbul ve Ankara gazeteciler cemiyetlerinin çeşitli ödüllerini ve Çağdaş gazeteciler derneği onur ödülü'nü kazandı (1989). Yazılarını *Gün ola harman ola I* (1978) ve *Gün ola harman ola II* (1979) adlı iki kitapta topladı.

EKMEKÇİBAŞI a. Kur. tar. Osmanlı devletinde saraylıların yiyeceği çeşitli ekmekleri hazırlamakla görevli sınıfın amiri. (Saraydaki ekmekçibaşına *Ser. habbazin-i hassa* denirken, kapıkulu ocaklarında görev yapanlar *ekmekçibaşı* diye anılırlardı. Sarayda verilen şölenlerde vekilharç, mehterbaşı ve matbahı amire eminiyle birlikte divan duran ekmekçibaşı, yükseldiğinde kapıcıbaşı olurdu.)

EKMEKÇİLER a. Kur. tar. Osmanlı devletinde sarayın ve yeniçeri ocağının ekmek gereksinimini karşılayan sınıf.
—ANSİKL. Hamurkâr, elekçi, fodlacı, pişirici gibi gruplara ayrılan ekmekçiler, Enderun'daki kilercibaşına bağlı olarak matbahı âmire emininin buyruğunda çalışırlardı. Ayrıca, sekban fırınında çalışan ve padişahın av köpekleri için ekmek hazırlayan acemi oğlanlarına da *ekmekçi* denirdi. Bu acemilerin en deneyimsizleri simitçi, bir üstü hamurkâr, en kıdemlileri de halife adıyla anılırdı. Yükseldikçe daha önemli fırınlara geçen ekmekçiler, sonunda kapıcı bölüklerine verilirlerdi.

EKMEKÇİLİK a. **1.** Ekmek üretimine ve pazarlanmasına ilişkin etkinliklerin tümü. **—2.** Ekmekçinin uğraşı.

Ekmekçioğlu Ahmetpaşa kervansarayı, Edirne'de, Osmanlı döneminden kervansaray, *Ayşekadın hanı* olarak da bilinir. Ahmet I döneminde Defterdar Ahmet Paşa, Sedefkâr Mehmet Ağa ile Edirneli Hacı Şaban'a yaptırdı (1609). Tek katlı kervansarayda odalar yerine, avlu ile bağlantısı olmayan salonlar vardır. Arka cephedeki mermer süslemeli pencereleri ilginçtir.

EKMEKÇİZADE AHMET PAŞA
→ AHMET PAŞA EKMEKÇİZADE.

EKMEKLİK sıf. **1.** Ekmek yapmaya uygun olan ya da ekmek yapmak için ayrılan şey için kullanılır: *Ekmeklik buğday, mısır.* **—2.** Ekmek konulan kap. **—3.** *Arg.* Oyunda sık sık yenilen ve kendsinden para kazanılan kimse.

EKMEKSİZ sıf. Ekmeği ya da genel olarak yiyeceği olmayan kimse için kullanılır.
◆ be. **1.** Ekmek olmadan: *Ekmeksiz pilav bile yemiyor.* **—2.** Ekmeksiz, yiyeceksiz olarak: *Bakallar kapandı bu gece de ekmeksiz kaldık.*

EKMEL sıf. (ar. *kâmil*'den *ekmel*). *Esk.* **1.** Eksiksiz, pek kâmil, en olgun. **—2.** *Ekmel-i enbiya*, Hz. Muhammet. ‖ *Ekmel-i mahlukat*, yaratıkların en olgunu, insan.

EKMELETTİN (Muhammet bin Mahmut el-Baberti), arap hanefi fıkıhçı (Şam 1310-Kahire 1384). Halep'te başladığı öğrenimini Kahire'de tamamladı. Dinsel konulardaki bilgisiyle Kahire'de ün ve saygınlık kazandı. Öğrencileri arasında, Seyyit Şerif Curcani ve Muhammet Fenari gibi sonradan ünlü islam bilginleri olan kişiler de vardı. Fıkıhla ilgili *Meşarik ül-envâr, Usûl-i pezdevi menâr* gibi kitaplara şerh yazdı.

EKMELİYET a. (ar. *ekmel* ve *-iyyet*'ten *ekmeliyyet*). *Esk.* Olgunluk, kusursuzluk.

EKMNEZİ a. (fr. *ecmnésie*). Psik. Öznenin, geçmişiyle ilgili kimi olayları, sanki bunlar şimdi oluyorlarmış gibi yeniden yaşadığı durum. (Ekmneziyle sarada, histeride, bazen de düşsellikte karşılaşılır.)

EKNÂF çoğl. a. (ar. *kenef*, yan, kenar'ın çoğl. *eknâf*). *Esk.* Yanlar, yönler, sığınacak yerler: *"Hazret-i Hamza'nın kâtili olan vahşi bir müdet etraf ve eknâfta dolaştı"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.).

Armand Delcourt-Total-C.F.P.-Publicis

Norveç bölgesinde Ekofisk yatağında üretim platformu

EKNOMON. Esk. coğ. Sicilya'nın güney kıyısında dağlık burun, Agrigento'nun G.-D.'sunda. (Birinci Kartaca savaşı sırasında [İ.Ö. 256 Hamilkar ve Hannon'un komutasındaki kartaca filosu [yaklaşık 200 gemi], Romalı konsüllerden M. Atilius Regulus ve L. Manlius Vulso'nun yönetimindeki 230 parçalık roma donanmasına burada yenildi.) Günümüzde *Poggio Sant' Angelo* (Licata yakınında).

EKNÛN be. (ar. *eknūn*). *Esk.* Şu anda, şimdi.

EKOANSEFALOGRAFİ a. (fr. *échoencéphalographie*). Beynin içini ultrasonla araştırma yöntemi. (Kafanın içine ön-arka eksen üzerinden bir ultrason demeti yollandığı zaman, katotlu bir salınımçizer üzerine, girişteki ve çıkıştaki kemik çeperlerden ve özellikle beynin orta ve kenar yapılarından yankılar alınır. Bunlarda herhangi patolojik bir yer değişikliği varsa ortaya çıkarılabilir.)

EKOANSEFALOGRAM a. (fr. *échoencéphalogramme*). Ekoansefalografi yoluyla elde edilen eğri. (İncelenmesi orta çizgideki yankının patolojik yer değiştirmelerini ortaya çıkartmaya yarar ve bu suretle kafa içinde önemli bir hacim tutan lezyonlar izlenebilir.)

EKOBİYOSENOZ a. (fr. *écobiocénose*). Çok türdeş ve küçük boyutlu ekosistem. (Ekobiyosenoz örneğin bir "bitki topluluğu"nun kapladığı alandan oluşur, ama yalnız florayı değil, faunayı, toprak ve iklim özeliklerini ve daha başka etmenleri de göz önüne alır.)

EKODDİSTA, Veda sonrası dönemin bir cenaze ayinini belirten sanskritçe sözcük. Ölünün yakılmasından sonra atalarına kavuşması için geçmesi gereken evrelerde ona yardımcı olmak amacına yöneliktir *(pitris)*. Bu ayin ölünün gömülmesinden sonra ertesi yıl *sapindi-karana*'nın kutsanmasına kadar yinelenir. Ölü bundan sonra ataları tarafından kesin biçimde kabul edilir.

EKOETOLOJİ (yun. *oikos*, ev, konut ve fr. *éthologie*, etoloji'den). Organizmaların ve yaşam alanlarının karşılıklı ortak uyarlanmasını dinamik açıdan inceleyen bireşimsel bilim.
—ANSİKL. Ekoetoloji, birçok değişimin yanı sıra, bireyin yaşadığı ortamda gerçekleştirdiği değişimleri inceler ve karmaşık hayvan-yaşama çevresini iç ve dış karşı tepki düzenekleriyle sağlanan bir dengeye doğru yavaş yavaş yönelen homeostatik bir sistem olarak değerlendirir.

Afrika'daki bir savana yeni bir kavgacı termit yuvası kurulması buna örnek verilebilir: hayvanın etkinliği (killi parçacıkların ayrılması) toprak yapısında önemli değişiklikler doğurmuştu; bu durum bir yandan hayvanın gelişme evresine ve etno-fizyolojik gereksinmelerine uygun (ışık, sıcaklık ve nemlilik açısından) bir tampon bölgenin oluşturulmasıyla sonuçlandı; öte yandan termit yuvası kurulduğu dış çevrenin görünüşünü değiştirdi (killi katın bozulması, yeraltı su örtüsünün kendine incecik yollar bularak yüzeye çıkmasına yol açtı; ayrıca, termit yuvasının tümseği bitkilerin kalıcı biçimde yetişmesine elverişli, yeni hazırlanmış bir toprak haline geldi). Bitkiler, termit yuvasını tropikal yağışlara karşı korur ve termitlere (aynı şekilde yaşadıkları alanın genişlediğini gören öbür otçullara da) ek bir besin kaynağı oluşturur. Çevrenin görünüşü değişmiştir ve giderek yeni bir organizma-yaşama çevresi dengesi kurulmaktadır.

EKOFİSK, Kuzey denizi'nde, İskoçya ile Danimarka arasında, Norveç bölgesinde yer alan hidrokarbür yatağı. Tor, Edda, Albuskjell vb. ile birlikte Norveç'in doğal gaz ve petrol üretiminde çok önemli bir paya sahiptir.

EKOGRAF a. (fr. *échographe*). Ekoğrafi yapmaya yarayan ultrason aygıtı.

R. Bronstein ve kol. Longjumeau hastanesi

gebe bir kadında karın ekografisi (makattan geliş durumunda, baş B ve omurga OM belli olmaktır)

EKOGRAFİ a. (fr. *échographie*). Tıp Ultrason dalgalarıyla organlardan yansıyan görüntülerin incelenmesine dayanan tıbbi araştırma yöntemi; bu yolla elde edilen görüntü. (Eşanl. EKOTOMOGRAFİ, ULTRASONOGRAFİ)
—ANSİKL. Ekografi herhangi bir madde şırınga edilmesini ya da iyonlaştırıcı ışın kullanılmasını gerektirmez. Aynı kristal hem verici, hem de demete dikey olarak yerleştirilen yüzeylerden gelen dalgaları alıcı görevi yapar. Kullanılan dalga uzunlukları olgulara göre 1 ila 15 MHz arasında değişir. Saniyede aşağı yukarı 200 defa 1 ila 5 μs süreli kısa akımlar gönderilir. İşaretlerin alımı iki türlü olur. A ekografisinde yankılar dikey eğriler biçiminde görünür; bu eğrilerin konumu, çıkış işaretine göre yansıtıcı yüzeylerin duruşunu belirtir. Bu teknik çok hızlıdır, ama yalnız bir doğrultuda araştırma yapar. Özellikle sinir cerrahisinde kullanılır.

Bk. resim sayfa 3579

B ekografisinde kristale yer değiştirtilir ve yansıtıcı yüzeyler aralıksız çizgiler halinde görünür. Bu suretle, sondanın yer değiştirişi sırasında süpürdüğü düzlem içinde organın bir çeşit kesiti elde edilmiş olur. Birçok kesit yapıldığı zaman organın üç boyutlu bir görünümünü elde etmek olanağı doğar. B ekografisi gittikçe artan sayıda, örneğin gebeliklerin gözetiminde, dolu bağırların (karaciğer, böbrek, dalak, vb.) incelenmesinde, gözün incelenmesinde ve kardiyolojide kullanılmaktadır. (→ EKOKARDİYOGRAFİ.)
Zaman içinde ekografi gittikçe daha fazla kullanılmakta ve dinamik bir görüntü sağlamaktadır. Öteden beri kullanılan radyografi için radyoskopi ne ise, ekografi de ultrasonlar için odur.

EKOGRAM a. (fr. *échogramme*'dan). Jeofiz. Ekosondajla elde edilen grafik kayıt.

EKOİLER, dil bakımından "yarı bantu" altailesine bağlı topluluk (Nijer-Kongo); Nijerya yaylasından gelen Ekoiler Güney Nijerya kıyısında yaşarlar. Tarımla uğraşırlar ve birbirine yakın köylerde otururlar; köylerde yerel şeflerin iktidarı, yerini yaş sınıflarının iktidarına bırakmıştır. Babasoylu ve babayerlidirler.

E.K.O.K., en *küçük ortak kat*'ın kısaltması.
—Ceb. *Sıfır olmayan iki* P_1 ve P_2 *polinomunun en küçük ortak katı* ya da E.K.O.K.'ı, öyle bir tek birim *m* polinomu ki, P_1 in doğurduğu ideal (P_1), P_2 nin doğurduğu ideal (P_2), *m* nin doğurduğu ideal de (m) olduğuna göre $(P_1) \cap (P_2) = (m)$ dir. (E.K.O.K. kavramı birçok polinoma genişletilir.)

EKOKARDİYOGRAFİ a. (fr. *échocardiographie*). Tıp. Ekografiyle kalbin incelenmesi.
—ANSİKL. Kalp alanına uygulanan ekografi yöntemi, ultrason demetinin eğimine göre hemen hemen kalbin tüm çeperlerini, boşluklarını ve kapakçıklarını inceleme olanağı sağlar. İki türlü kullanılabilir: biri anidir, incelenen kesitin durağan görünümünü verir; öteki daha yeni bir yöntemdir, süpürme yoluyla çeperlerin ve kapakçıkların dinamik görünümünü verir. Böylece kalp kasılmasının niteliği, özellikle kapakçıkların çalışması değerlendirilebilir. Bundan başka damar içine hızla fizyolojik serum şırınga ederek kanın yoğunluğunu (ve doğal olarak ekografik görünümünü) aniden değiştirmek, böylece kanın kalp boşlukları içindeki dolaşımını görüntülemek olanağı vardır. Röntgenle yapılan incelmeye göre bu yöntemin üstünlüğü, birçok kez yinelenebilmesi ve zedeleyici olmamasıdır. Bununla beraber röntgen kadar ayrıntılı bilgi sağlayamamaktadır.

EKOKARDİYOGRAM a. (fr. *échocardiogramme*). Tıp. Ekokardiyografi ile elde edilen eğri.

EKOKLİMATOLOJİ a. (yun. *oikos*, ev, konut, ve *climatologie*, iklimbilim'den fr. *écoclimatologie*). Canlı varlıkların iklime uyarlanmasının ve iklime bağlı olarak dağılımlarının incelenmesi.

EKOL a. (fr. *école*). OKUL'un eşanlamlısı.

EKOLALİ a. (fr. *écholalie*). Nöropsikol. Başkası tarafından söylenen sözcük ve tümcelerin kendiliğinden ve hemen yinelenmesi (bazı sözyetimleri sırasında görülür.)

EKOLAYZIR a. (ing. *equaliser*'den). Elektroakust. EŞİTLEYİCİ'ni eşanlamlısı.
—Telekom. → ZAYIFLAMA DENKLEŞTİRİCİSİ*.

EKOLOG a. (fr *écologue*). ÇEVREBİLİMCİ'nin eşanlamlısı.

EKOLOJİ a. (fr. *écologie*). ÇEVREBİLİM' in eşanlamlısı.

EKOLOJİK sıf. (fr. *écologique*). → ÇEVREBİLİMSEL.

EKOLOJİST a. (fr. *écologiste*). → ÇEVRECİ.

EKOLOKASYON a. (fr. *écholocation*). Zool. → YANKI ile yönelme.

EKOMETRİ a. (fr. *échométrie*). Mim. Yapıları, seslerin yansımasını hesaplayarak ve düzenleyerek inşa etme sanatı.
—Telekom. Bir telekomünikasyon ağında, arızaların yerini uzaktan belirleme. (Bir noktaya sinüzoidal bir ölçek işaret gönderilir ve geri dönüş işaretleri ölçülür.)

EKONAZOL a. (fr. *éconazole*). Eczc. Lokal olarak kullanılan mantar ve bakteri öldürücü sentetik madde. (Ekonazol nitrat mantar hücresinin önce zarını, sonra çekirdeğini etkileyerek tümüyle erimesine yol açar. Deride ve mukozalarda, Gram pozitif bakterilerle birlikte ya da başlı başına maya ve deri mantarlarından ileri gelen hastalıkların tedavisinde toz, krem, eriyik ve dölyolu fitil halinde kullanılır.)

EKONDROM ya da **EKONDROZ** a. (fr. *ecchondrome* ya da *ecchondrose*; yun. *egkhondros*, kıkırdak'tan). Patol. Değişik nedenlerden ileri gelen tahrişlerin etkisi altında ve özellikle artrozlarda, kıkırdak dokusunun anormal çoğalmasıyla meydana gelen çıkıntı.

EKONOMETRİ a. (fr. *économétrie*). Belirli bir zaman ve kuruluş çerçevesinde geçerli iktisadi olaylar arasında matematik nitelikte ve iktisadi öngörüler ya da simülasyonlar yapmaya olanak verici ilişkiler kurmayı amaçlayan çözümleme yöntemi.
—ANSİKL. Ekonometri bazı bilim dalları arasında sıkı bir işbirliğine dayanır. Bu bilim dalları şunlardır: iktisadi olay ve süreçler üzerine açıklayıcı varsayımlar ileri süren iktisat kuramı; bu varsayımları sağlam formüllere bağlama yöntemi olarak matematik; bu kuramsal ilişkileri gözlenen olaylar aracılığıyla ölçme ve deneysel bir biçimde denetleme aracı olarak istatistik.
Ekonometrinin, amacı yönünde ilk görevi, açıklanan bir değişken (içsel değişken) ile bir ya da birden fazla açıklayıcı değişkenler (dışsal değişkenler) arasında, bir kuram tarafından varlığı ileri sürülen ilişkiyi açıklamaya yarayan matematik denklemi belirlemektir.
En basit durum, hiç şüphesiz, içsel değişkenin, tek bir açıklayıcı değişkenin fonksiyonu olduğu ve incelenen olayın bu biçimde usulüne uygun olarak belirtilebileceği durumdur. Ama, gerçekte ekonometrik ilişkiler çoğunlukla birden fazla dışsal değişkenin işe karıştığı ilişkilerdir. Bu fonksiyonun özgül bir biçimi olması gerekir (çoğu kez doğrusal ya da logaritmik olarak düşünülür); ayrıca, ekonometrik ilişkiye, değişkenlerle ilgili olası ölçü hatalarını ve ilişkide gözden kaçan bazı etmenlerin etkisini giderecek bir hata payı katılır (bu rastlantısal değişkene, kalıntı denir). Bu hata payının da bir değişme yasası vardır (klasik olarak, normal dağılım.)
Sorun elde bulunan görgül verilere (zaman serileri, vb.) dayanarak, ilişkinin parametrelerinin istatistiksel bir kestirimini yapmaktır. Bu suretle gerekleşen uygunluk, iki türlü güçlükten etkilenebilir: kalıntıların özbağlılaşımı (hata paylarının istatistiksel bakımından bağımsız olmaması); açıklayıcı değişkenler arasındaki doğrusal bağımlılık (dışsal değişkenler arasındaki güçlü bağlılaşımlar). Bu durumda, yanlış sonuçlardan kaçınmak için, uygunluk testleri yapılması gerekir.
Ekonometrinin gösterdiği ilerlemeler sonunda, basit (tek denklemli) ekonometrik ilişkiler saptanmasından gittikçe daha fazla sayıda ilişkiyi içeren denklem sistemleri -ekonometrik modeller- kurulmasına geçilmiştir. Ekonometrinin 1930'da resmen tanınıp kabul edilmesinden sonra (bu tarihte bir Uluslararası ekonometri derneği kurulmuş ve Econometrica adlı bir dergi çıkarmaya başlamıştır), ekonometri araştırmaları, her gün biraz daha güçlenen bilgi işlem araçları sayesinde gerçekten büyük bir hız kazanmış bulunmaktadır. Ekonometri tarafından geliştirilen yöntemler artık gerek mikroekonomi kuramına (örneğin işletme çapında talep öngörüsü), gerekse ve özellikle, makroekonomiye (ulusal iktisadi etkinliğe ilişkin belli başlı niceliklerin gelişme seyriyle ilgili kestirimler, vb.) uygulanmaktadır.
Ancak, ekonometrinin gelişmesini sınırlayan bazı engeller de yok değildir. Bu sınırlayıcı engellerin bazısı teknik nitelikte olup, özellikle, elde bulunan matematik araçların yetersizliğinden, değişmez bir ilişkiler yapısının varlığını koyut olarak kabul etmek zorunluluğundan, istatistik verilerinin hatalı ya da eksik oluşundan kaynaklanır. Ötekiler ise daha çok kavramsal niteliktedir ve gerçeğin denklemleştirilme zorunluluğundan ve bunun sonucu olarak, güç ölçüye vurulabilen ya da miktar olarak söylenmesine olanak bulunmayan olayların bir yana atılmasından doğar.

EKONOMETRİK sıf. (fr. *économétrique*). Ekonometriye ilişkin.

EKONOMİ a. (yun. *oikia*, ev, ve *nomos*, kuraldan fr. *économie*). **1.** İKTİSAT'ın eşanlamlısı. **—2.** Aşırı harcamalardan sakınmak, tutum. **—3.** *Ekonomi yapmak*, tutumlu davranmak, giderleri kısmak.
—İkt. *Ekonomi politik* → POLİTİK İKTİSAT*.
—Psikan. *Libido, ruh, dürtü ekonomisi*, freudcu metapsikolojide ekonomik görüşü savunan varsayım.

Ekonomi politiğin eleştirisine katkı (*Zur Kritik der politischen Ökonomie*), Karl Marx'ın 1859'da yayınlanan yapıtı. Yazar, düşüncesinin ilk aşamalarını belirlemiş olan estetik ve felsefi çalışmalarını (özellikle, *1844 elyazması*) bir yana bırakarak, araştırmalarını kapitalizmin ve onun temellerinin çözümlenmesine ve Ricardo gibi ingiliz iktisatçılarının eleştirisine yöneltti, paranın dolaşımını ve sermayeyi inceledi.

EKONOMİK sıf. (fr. *économique*). **1.** Ekonomi ile ilgili olan şey için kullanılır: *Ekonomik kriz.* **—2.** Az masraflı, ucuz şey için kullanılır; hesaplı: *Ekonomik bir ısıtma sistemi. Ekonomik araba.*
—İkt. → İKTİSADİ. ‖ *Ekonomik gerileme*, iktisadi etkinliğin yavaşlaması ya da zayıflaması. (Ekonomik gerileme, çoğu kez, bir fiyat istikrarı politikası, dış ticaret açığına karşı mücadele sonucu ortaya çıkar: hükümet, toplam talebi kısmaya çalışır, bu da sanayi üretiminde düşüşe yol açar.) ‖ *Ekonomik kriz* → İKTİSADİ BUNALIM*.
—Mad. oc. *Ekonomik oran sınırı*, işletmenin ekonomik olduğu en düşük oran. (Bu sınırın altındaki yatak bölümleri işletilmez.)
—Psikan. *Ekonomik görüş*, Freud'un, metapsikoloji konusundaki üç görüşünden biri. Freud'un bu görüşü, ruhsal süreçleri dürtüsel enerji miktarlarının dolaşımı, göreceli değerlendirilmesi ve dönüşümleri bakımından tanımlar. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Uluslarar. huk. *Ekonomik bölge* → MÜNHASIR EKONOMİK BÖLGE*.
—ANSİKL. Psikan. Freud, 1895'ten baş-

layarak ruhsal enerjinin çeşitlenmelerini ve dağılımını açıklayan bir kuram oluşturdu. Ancak daha sonra bu kuramı bir yana bırakarak onun yerine dürtü ve bunun itişinden doğan etkinlik gereği kavramlarını ortaya koydu: yatırım, yatırım yokluğu, karşı yatırım, üst yatırım. Freud, özelikle *Die Traumdeutung*'unda (1900), rüya etkinliğinin ve semptom oluşumunun anlaşılması için zorunlu olan ekonomik varsayıma başvurur. Bu varsayım, aynı zamanda, serbest ve bağlı olmak üzere iki tür enerji kabul eder. Bu iki tür enerji, sırasıyla birincil ve ikincil süreçlere ve bunların boşalma ve dönüşüm tarzlarına eşlik eder.

Ekonomik işbirliği ve kalkınma teşkilatı (OECD), Avrupa ekonomik işbirliği teşkilatı'na (EOEC) üye 19 devletin 1961'de oluşturduğu birlik: Avusturya, Belçika, Danimarka, Almanya, Finlandiya, Fransa, Hollanda, İngiltere, İrlanda, İspanya, İsveç, İsviçre, İtalya, İzlanda, Lüksemburg, Norveç, Portekiz, Türkiye ve Yunanistan, ayrıca ABD, Avusturalya, Kanada, Yeni-Zelanda ve 1964'ten bu yana Japonya. (Çek cumhuriyeti, Slovakya, Macaristan, Polonya, Sırbistan, Karabağ, Slovenya ve Hırvatistan çalışmalara özel statüyle katılmaktadır.) Üye ülkeler, sağlıklı bir ekonomik kalkınma amacına yönelik politikalar üretmek kararıyla bir araya geldiler. Üye devletlerin ticari yükümlülükleri GATT (Gümrük ve ticaret genel anlaşması) ile sınırlıdır. Temel çalışmalar, özel çalışma komiteleri bünyesinde gerçekleştirilmektedir.Yıllık olarak atanan 14 temsilciden oluşan yürütme komitesi, yılda bir kez olmak üzere, her devletin yetkili bakanlarının oluşturduğu en üst kuruluş olan Konsey'in çalışmalarını hazırlar. Üye devletleri bağlayan kararların oy birliği ile alınması gerekmektedir. OECD'nin merkezi Paris'tedir.

Ekonomik işler yüksek koordinasyon kurulu(EİYKK),başbakanlığa bağlı karma bir yüksek kurul. 1981'de kuruldu. 10.10.1984 tarih ve 3056 sayılı yasaya bağlı olarak, 6.8.1984 tarih ve 84/8423 sayılı Bakanlar kurulu kararnamesi ile yeni bir statü kazandı. Kuruluş amacı, ülkenin yurtiçi ve yurtdışı ekonomik yaşamı ile ilgili konularda yüksek düzeyde kararlar almak ve bu konularda eşgüdümü sağlamaktır.

Kurul, devlet bakanı ve başbakan yardımcısının başkanlığında, başbakanca görevlendirilecek iki devlet bakanı, dışişleri, maliye ve gümrük, ulaştırma, tarım orman ve köyişleri, sanayi ve ticaret, enerji ve tabii kaynaklar, kültür ve turizm bakanları ile başbakanlık, DPT, hazine ve dış ticaret müsteşarları ve TC Merkez bankası başkanından oluşur. Kurulun sekreterya hizmetleri DPT müsteşarlığı genel sekreterliğince yürütülür.

EKONOMİST a. (fr. *économiste*). → İKTİSATÇI'nın eşanlamlısı.
—Tar. Fizyokratlara verilen ad.

EKONOMİZM a. (fr. *économisme*). Toplumsal ve politik olayların, tarihsel olguların, vb. açıklanmasında, iktisadi olaylara ön planda yer veren öğreti.
—ANSİKL. Lenin, 1899 ile 1902 arasında kaleme aldığı bir dizi yazıda, rus sosyalist hareketi içindeki bir eğilime "ekonomizm" adını vermiştir. Ekonomistler, sosyalizmin temel amacının iktisadi ilişkilerin değiştirilmesinden oluştuğu savını ileri sürmekte ve bu yüzden, rus sosyal demokrat partisinin başlıca görevinin, iş yerlerinde ekonomik savaşını vermek olması gerektiğini düşünmekteydiler. Ekonomistler, tutumlarını "Credo" adlı bir program metniyle ortaya koydular. 1898-99'da yazılıp dağıtılan "Credo"nun belli başlı yazarları, S. Prokopoviç ile E. Kuskova idi.

Lenin'in, ekonomistlere karşı savaşıma verdiği önemin nedeni, bunların kuramlarıyla, marxçılığın nihai devrimci görüşlerini kapitalist üretim biçimi çerçevesi içinde yer alan iktisadi ve toplumsal reformlar adına gözden çıkaran Bernstein'ın kuramları arasındaki bağlantıydı.

EKONOMİZÖR a. (fr. *économiseur*). Isıbil. Bir buhar kazanında, kazanda çıkan yanma gazlarında kalan ısıyı kullanarak besleme suyunu ısıtmaya yarayan değiştirici. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Isıl mot. Patlamalı bir motorda yakıt tüketimini azaltmak için kullanılan aygıt.
—ANSİKL. Isıbil. Ekonomizör bir su *ısıtıcı*sı'dır ve aynı zamanda ve her şeyden önce bir *ısı toplayıcı*'sı işlevi görür.Suyu genellikle kaynama sıcaklığının altındaki bir sıcaklığa kadar ısıtır; ekonomizörde rastlantısal bir kaynamayı önlemek için su sıcaklığının kaynama sıcaklığından yeterince düşük olmasına özen gösterilir. Bununla birlikte termik santrallarda kullanılan kimi ekonomizörler buharlaşmaya katkıda bulunacak şekilde yapılmıştır.

EKOPRAKSİ a. (far. *échopraxie*). Başkası tarafından yapılan hareketlerin kendiliğinden ve hemen taklit edilmesi. (Bazı beyin sarsıntıları sırasında görülür.)

EKOPROTEİN a. (fr. *écoprotéine*). Biyol. Çevredeki bazı etmenlerin değişikliğe uğraması yüzünden bireşimi yapılan protein.
—ANSİKL. Değişiklikler suyuklarda ya da dokularda yeni tipte proteinlerin ortaya çıkmasına neden olabilir. Yüksek yerlerde yaşayan böceklerin hemolenfinde, alçak yerlerde yaşayan böceklere göre daha fazla protein bulunduğu ispatlanmıştır. Farklı yükseltilerde yaşayan, ama aynı türden hayvanlarda da aynı değişiklik meydana gelir. Yüksek dağlarda yaşayan ve elverişsiz hava koşulları nedeniyle üreme mevsimleri çok kısa süren hayvanların yumurtaları, daha elverişli çevre koşulları bulunan ovalarda yaşayan hayvanlarınkinden daha çabuk olgunlaşmaktadır; demek ki, yumurtanın olgunlaşması, organizmanın her an istediği kadar kullanabileceği proteinlere sahip olduğu ölçüde çabuklaşır. Bu nedenle, hemolenfteki ekoproteinler önemli bir protein deposudur ve yüksek yerlerde yaşayan böceklerin çabuk üremesini kolaylaştırır. Zor ortam koşulları göz önünde bulundurulursa hayvanların, ancak bu çabukluk sayesinde soyların devam ettirdiği görülür.

EKORŞE a. (fr. *écorché*). Res. Önemli iç bölümlerini göstermek için dış bölümleri kısmen kaldırılmış olan bir makinenin, bir aygıtın resmi.

EKOSE sıf. (fr. *écossais*'den). Tekst. *Ekose kumaş*, zemin örgüsü canlı ve değişik renkli ipliklerle dokunmuş, büyük kareli ve çizgili bir görünüme sahip yünlü ya da ipekli dokuma. (Ekose dokumaların desenleri genellikle iskoç klanlarına mal edilen renklerin yeniden üretimidir.)

EKOSFER a. (fr. *écosphère*). BIYOSFER' in eşanlamlısı.

EKOSİSTEM a. (fr. *écosystème*). Biyol. Canlı topluluklarını (biyosenoz) ve bunların içinde yaşadıkları fizikokimyasal ortamı (biyotop) kapsayan bütün.
—ANSİKL. Boyutları çok değişik olabilen ekosistemlerde her zaman belli bir türdeşlik vardır. Bir orman, bir göl, bir su birikintisi ya da ekili bir tarla birer ekosistem olarak kabul edilebilir. Dışardan enerji aldığı (güneş, organik maddeler, vb.) ve komşu ekosistemlere madde akışı sağladığı (örneğin organik maddelerin sularla akıp gitmesi) ya da hayvanlar yer değiştirdiği (göç) için her ekosistem termodinamik açısından açık bir sistemdir ve bu yüzden sınırları pek de kesin değildir.

Yeryüzündeki tüm ekosistemler iç içe girerek biyosfer*i oluşturur. Kuramsal açıdan biyosfer, işlevsel tek gerçek ekosistemdir, çünkü (göktaşları dışında) dış ortamla yaptığı tek enerji değiş tokuşu ışıma enerjisi biçimindedir.

Ekosistemlerin işleyişini araştırma çalışmaları, büyük ölçüde, sistemler kuramına ve sibernetiğe dayanır. Bu açıdan bakıldığında, ekosistem, düzenli bir bütün oluşturmak için birbirleriyle sürekli ilişki içinde bulunan canlı ve cansız öğelerin toplamına indirgenir. Ekosistemi oluşturan tüm öğelerin birbiriyle olan ilişkileri türlerin dengelenmesini sağlayan etki-tepki halkaları biçiminde olabilir. Yalnızca birincil bir tüketiciyle onun avcısından oluşan çok basit bir ekosistem ele alınırsa, ekosistemin devam edebilmesi için bu iki öğe arasında belli bir denge düzeninin var olması gerektiği görülür. Eğer otçulların miktarı artarsa, onları avlayıp yiyenlerin besin kaynağı da artacağından avcılar çoğalmaya başlar; bunun sonucunda, önce otçulların, sonra avcıların miktarı azalır. Bu şekilde ekosistemde bir denge sağlanmış olur. Bu düzenlemeler doğada böylesine kolay gerçekleşmez, çünkü bir ekosistemde türler arasında genellikle sayısız ilişki vardır ve düzenleyici olgular ancak belli bir eşikten sonra işlerlik kazanır. Biraz karmaşık olmasına rağmen, bu inceleme oldukça ümit vericidir ve birçok biyolojik olguya kolaylıkla müdahale etmeye yarayacaktır. Tarımda uygulanan biyolojik savaşta bu yol izlenmektir.

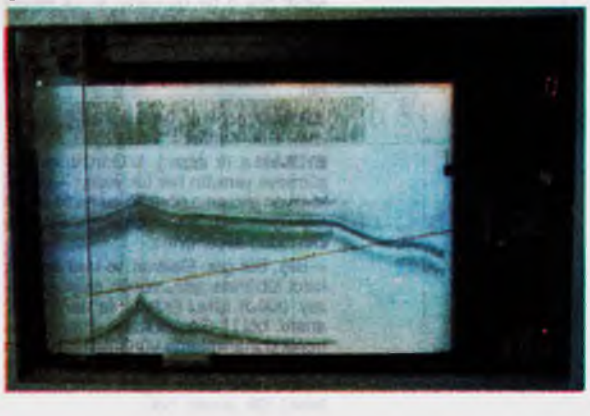
Ekosistemin kararlılığı, bütünün düzenlenmesi için gerekli ilişkilerin sayısına bağlı olan dinamik bir kavramdır. Ekosistemde çeşitlilik ne kadar yüksekse sistem o kadar kararlıdır. Bu karmaşıklık ancak, genellikle yıllanmış, olgun ekosistemlerde meydana gelir. Örneğin ekildikten sonra kendi haline bırakılan bir tarla, birtakım bitkisel evrelerden geçtikten sonra ormana dönüşür. Çeşitlilik, yani en basit anlamda türlerin sayısı, ardışıklık süreci boyunca belli bir klimaksa ulaşana kadar artacak sonra duracaktır. Ekosistem, ardışıklık boyunca kararlılığını artırır ve düzendeki herhangi bir bozukluktan etkilenirse bu kararlılığa daha kolay erişir; örneğin tür sayısının fazla olduğu klimaks evresinde ortaya çıkan bir asalak, düzeni bozmaya kalkışırsa, tür sayısının az olduğu evrede rastlayacağından daha fazla bir olasılıkla avcısına rastlayacak ve yok edilecektir.

EKOSONDAJ a. (fr. *échosondage*'dan). Jeofiz. Akustik dalgaların yansıması olaylarından yararlanılarak bir yankı sondasıyla yapılan derinlik ölçümü. (Akustik işaretin yayını ile, yansıyarak dönüşü arasında geçen zamanın ölçümü, gemi tenesi ile deniz tabanı ya da gemiye dik olan herhangi bir engel [batık, balık sürüsü] arasındaki uzaklığı belirlemede kullanılır. Ekosondajlardan yararlanarak derinlikölçüm haritaları yapılır.) [Eşanl. YANKIÖLÇÜM.]

EKOTİP a. (ing. *ecotype; eco* [*logy*], ekoloji, ve *type*, tip'ten). Çevrebil. Uzun süren bir doğal ayıklanma sonucunda, toprağıyla, iklimiyle ve biyolojik çevresiyle belirli bir yaşam ortamına uyarlanmış belli bir türdeki bitki topluluğu.
—ANSİKL. Ekolojik ırklar, genetik varlığı etkileyen ortamın yol açtığı ayıklanmanın ürünü olan bir evrim sonucunda oluşmuştur. Ekotipleri ilk ortaya çıkaran bilgin isveçli çevrebilimci Turesson'dur. Turesson 1922 yılında, deniz kıyısında yetişen bir-

ekosondaj
bir balıkçı gemisindeki yankı sondasının ekranı

D. Blouin

çok bitki türünün rüzgârın şiddeti ve deniz serpintileri yüzünden güdük kaldıklarını, buna karşılık, çevre koşullarının değişik olduğu iç topraklarda normal geliştiklerini gözlemledi. Bu farklılığın genetik uyarlanmadan mı, yoksa iklime uyarlanmadan mı ileri geldiğini anlamak için bu bitkileri, çevre koşullarının ikisi için de aynı olduğu bir botanik bahçesine dikti ve güdük çeşitlerle uzun çeşitler arasındaki boy farklılığının etkisi gibi devam ettiğini gördü. Böylece aynı türlerin içinde değişik genetik toplulukların bulunduğu sonucuna vardı. Daha sonra yapılan başka deneyler de bu sonucu doğruladı ve pek çok hayvan ve bitki türünde ekotiplerin varlığı anlaşıldı.

EKOTOMOGRAFİ a. (fr. *échotomographie*). EKOGRAFİ'nin eşanlamlısı.

EKOTON a. (fr. *écotone;* yun. *oikos*, konut, ve, *tonos*, kuvvet'ten). Çevrebil. Komşu iki ekosistem ya da iki topluluk arasındaki geçit ya da temas bölgesi.

—ANSİKL. Ekoton, bir ormanın kenarında, kozalaklı kutup ormanı ve tundra gibi iki biyom arasındaki geçit bölgesinde ya da bir gölün engin suyu ile kıyısı arasındaki bölgelerde bulunduğuna göre çok değişik boyutta ve yapıda olabilir. Bu küçük alanlar üzerindeki ekolojik yuvaların çokluğundan dolayı ekotonlar genellikle gerek tür bakımından, gerek çeşitlilik bakımından komşu ekosistemlerden daha zengindirler. Nitekim ormanların kıyısındaki bitki örtüsünde, yanıbaşındaki ormandan, çayır ya da tarladan daha çok bitki türü bulunur. Dolayısıyla bu ekotonlar ekosistemlerin sürüp gitmesinde esaslı rol oynar ve onlar arasında enerji ve madde değiştokuşunu sağlarlar.

EKOVİRÜS a. (ing. *echovirus; Enteric Cytopathic Human Orphan*'ın kısaltması ile virüs'ten). İnsanda menenjit, deri fiskeleri ya da başlı başına ateş yapan enterovirüs grubundan virüs.

—ANSİKL. Ekovirüsler birtakım tehlikesiz patolojik rahatsızlıklara neden olur: rinit ve rinofarenjit gibi üst solunum yolları enfeksiyonları; yazın zamansız olarak ortaya çıkan ve gribi andıran sendromlar; çocuk topluluklarında, özellikle kreşlerde küçük salgınlar yapabilen ishal sendromları; kızamıkçığa benzeyen ateşli döküntüler (boyunda ve kulak arkasında lenf bezlerinde büyüme de olabildiği için bu hastalıkla çoğu zaman karıştırılır); hafif ve geçici bir döküntünün de birlikte göründüğü lenfositli akut menenjitler.

EKOYLUM a. Camilerde yarım kubbelerin iki ya da üç yanında küçük yarım kubbelerle yapılmış ekleme oylum. (→ EKSEDRA.)

EKPHANTOS Siracusalı, pythagorasçı yunan filozof (İ.Ö. 500'e doğr.). Ekphantos'a göre, nesnelerin ilk ilkeleri, görünmemekle ve birbirlerinden boşlukla ayrılmış olmakla birlikte, cisimsel olan atomlardı. Bu filozof, Anaksagoras'ı anımsatan bir anlayışla, dünyanın birliğini bir tanrının eylemiyle açıkladı. Siracusalı Hiketas gibi o da dünyanın kendi ekseni çevresinde döndüğünü ileri sürdü.

EKPWELE a. Ekvator Gine'si Cumhuriyeti'nin para birimi. (GİNE PESETASI da denir).

EKRÂD çoğl. a. (ar. *kürd*'ün çoğl. *ekrâd*). *Esk.* Kürtler.

EKRAN a. (fr. *écran*). **1.** Görüntüleri düşürmeye yarayan her tür yüzey. **—2.** Televizyon alıcısının görüntü camı: *51 ekran televizyon.* **—3.** Televizyon yayını: *Bu hafta ekrandan seçtikleriniz.*

—Bilş., Bür. ger., Elektron. ve Matbaac. Bir katot tübünde, görüntünün oluştuğu yüzey. (KATOT IŞINLI EKRAN da denir.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Görüntüleme ekranı,* elektronik donanımlarda yürütülen işlemlerin verilerini ya da sonuçlarını görüntü biçiminde veren ekran. (Eşanl. GÖRÜNTÜ EKRANI.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Elekt. Elektron. ve Telekom. Personelin ve donanımların mekanik ve bu arada elektromanyetik korunması amacıyla yerleştirilen zarf ya da çeper. (Eşanl. BLENDAJ.)

—Elektroakust. *Akustik ekran,* üzerine bir ya da birçok temel hoparlör bağlanan, böylece zarın ön ve arka yüzleri arasındaki titreşim girişimlerini azaltmaya ve hoparlörün verimini artırmaya yarayan düzenek.

—Elektron. *Gazışıl ekran,* katot ışımasıyla ışık beneği veren ekran. || *Metal kaplı ekran,* bir katot tübünde, ön yüzü ince bir metal katmanla kaplanmış ekran. (Elektron tabancası yönündeki ekran, yayın ladığı ışığın büyük bir bölümünü gözlemciye yöneltir.) || *Soğurucu ekran,* tüm yüzeyine oranla daha karanlık, bir benek veren ekran.

—Elektrotekn. Bir elektromanyetik alanın belirli bir bölgeye girişini sınırlamak için kullanılan düzenek. || *Elektriksel ekran,* bir elektrik alanının girişini sınırlamaya yarayan iletken ekran. (Eşanl. FARADAY KAFESİ.) || *Elektromanyetik ekran,* değişken bir alanın girişini sınırlamaya yarayan ekran. || *Manyetik ekran,* manyetik bir alanın girişini sınırlamaya yarayan ferromanyetik ekran.

—Isıbil. *Su ekranı,* bir kazanda yanma odasının çeperini oluşturacak ya da ana çeperleri ocağın ışınımından ve alevin taşınımından koruyacak biçimde döşenen, aynı zamanda ısıtma yüzeyi işlevi gören, ekli ya da eksiz borulardan oluşmuş perde. (Borularda su ya da su-buhar karışımı dolaşır; seyrek borulu kimi ekranlar, aralarından geçen gaz ve gazın sürüklediği hamursu külleri soğutarak katılaşmalarını sağlar; böylece bunların kazanın ya da kızdırıcının sık boru demetlerine ulaşmasını engeller.)

—Metalürj. *Güçlendirici ekran,* sanayisel radyografide görüntüyü güçlendirmek (poz sürelerini azaltmak) için radyografi filmine değecek biçimde yerleştirilen kurşun ya da fluorışıl gereçten yapraklar bütünü.

—Nük. müh. ve Çekird. fiz. Bir ışımanın tümünü ya da bir bölümünü gerek ısıl ya da biyolojik korunma amacıyla, gerek ışımanın bir bölümünü ayıklamak için durdurmaya yarayan düzenek. (Örneğin, hem nötron hem de foton [γ ışınları] içeren bir ışımada, nötronları ayıklayarak soğurmak için.)

—Oto. *Radyatör ekranı,* soğuk mevsimlerde, bir taşıtın soğutma havası girişini az çok kapatmaya yarayan, sökülüp takılabilir, bükülmez ya da esnek pano.

—Radyol. *Fluoresan ekran,* bir yükselteçte X ışınlarının etkisiyle aydınlanarak parlayan bölüm (birincil ekran). [Asıl görüntü, fotokatodun ilettiği elektronları üzerinde toplayan ikincil bir ekranda elde edilir.]

—Sine. PERDE'nin eşanlamlısı.

—Sine. ve Foto. *İncili ekran,* yüzeyi mikroskobik cam bilyelerle kaplı ekran. (Böyle b" ekranın, projeksiyon ekseni içinde, yansıtma gücü çok yüksektir.) || *Yarısaydam ekran,* buzlu camdan ya da beyazımsı plastik maddeden oluşan ve projeksiyonu yapılan görüntünün, projektörün aksi yönündeki yüzünden seyredilmesini sağlayan ekran. (Bu tür ekran, bir standda yapılan projeksiyonlar ya da sinema etkileri için kullanılır.)

—TV. Televizyonda, bir katot tüpünde, görüntünün oluştuğu yüzey. ||*Denetim ekranı,* bir televizyon görüntüsünün teknik niteliğini denetlemeye yarayan görüntü tüpü ve buna bağlı aygıtlar.

—Uz. havc. *Isıl ekran,* bir uzay aracının bir bölümünün ısıl yalıtımını sağlayan düzenek.

—ANSİKL. Bilş., Bür. ger., Elektron. ve Matbaac. Katot ışınlı ekran, bütün görüntü oluşturma sistemleri arasında en çok kullanılan tür olmasına karşın, özellikle çok yer kaplama ve göz yorgunluğuna yol açma gibi sakıncaları vardır. Kullanımın kesikli ve sınırlı olması halinde pek önemli olmayan bu sakıncalar, tersi durumda tam bir kusur oluşturur. Bu nedenle 1980'li yılların başında, büroişlem, söyleşmeli bilişim ve telematik alanlarındaki ilerlemelerle birlikte, yetkin biçimde katot ışınlı ekranların yerini alabilecek ekranların geliştirilmesine yönelik yoğun araştırmalara girişildi; böylece matris erişimli ekranlar da denen düz ekranlar yapıldı. Bir düz ekranın genel şemasında şunlar görülür: yalıtkan bir taban levha (cam, seramik vb.) üzerinde, levhayı baştan başa geçen koşut elektrotlardan (satırlar) oluşmuş bir ağ bulunur; bir elektro-optik katman görüntünün oluşumunu sağlar ve temel özelliği uygun bir elektrik işareti aldığında görünüm değiştirmektir; nihayet saydam bir kapak (cam ya da silis) elektro-optik katmanı dış ortamdan yalıtma işlevi görür. Bu kapağın iç yüzünde, taban levha ağına dik konumda, ikinci bir elektrot ağı (sütunlar) yer alır. Bu iki ağ, elektro-optik katmanın, bir satır ile bir sütunun arakesitinde yer alan bütün noktalarına kumanda etmek için yeterlidir. Düz ekranlar iki büyük kategoriye ayrılır: etkin ekranlar ışık yayınlar; edilgin ekranlar bir dış kaynağın yayınladığı ışığı denetimli biçimde soğurur ya da yansıtır. Plazmalı panolar ve elektroışıldayan ekranlar birinci türe, sıvı kristalli göstergeler, elektrokromlar, elektroforez düzenekleri vb. ikinci türe örnek olarak verilebilir.

Bir yazı makinesi klavyesi ya da bir ışık kalemi eklendiğinde görüntüleme ekranı eksiksiz bir söyleşmeli uç birimine dönüşebilir; bu durumda görüntüleme işleviyle birlikte klavyeden giriş yapma ve ışık kalemini kullanarak bilgiye ekran üzerinden erişme olanağı elde edilir.

Öte yandan yazılı iletişime yönelik metinlerin fotodizgisinde, katot tüpleriyle donatılmış sistemlerdeki görüntüleme ekranlarının özelliklerinden yararlanılabilir; gerek yükleme anında bilgileri denetleme, gerek işlem sırasında düzeltme ya da sayfa düzeni yapma olanağı vardır.

EKRAN-ANI a. Psikan. S. Freud'a göre, öznenin gerçek olaylardan ya da fantazmalardan yola çıkıp düşsel olarak yeniden kurduğu anı. (Bu anılar gerçeğin anılarıyla aynı değerdedir, çünkü psikanaliz, libido yaşamının düşsel bakımdan bir yeniden kuruluşu öğretisidir.)

EKRAN-IZGARA a. Çok ızgaralı bir elektron tübünde, belli elektrotlar arasına yerleştirilen ve bunların arasındaki sığa etkilerini denkleştirmeye ya da azaltmaya yarayan, yüksek artı gerilim verilmiş elektrot.

EKRANLAMA a. Elekt. ve Elektron. Elektrik alanlarının ya da manyetik alanların yayılmasını önlemeye yarayan yöntem. (Eşanl. ZIRHLAMA.)

—ANSİKL. Elekt. ve Elektron. Ekranlama, bobinajda, dış alanca indüklenen parazit gerilimlerin ortaya çıkmasını önler. Dış alan ekranda burgaçlı akımlar (Foucault akımları) doğurur; bu akımlar aynı ekranda büyüklük olarak dış parazit alana eşit, ama karşıt fazda bir manyetik alan oluşturur. Ekranın elektrik direnci küçüldükçe, verimi büyür; bu nedenle iyi iletken metallerden (kırmızı bakır, alüminyum) yapılmış kalın ekranlar kullanılır. Bir bobin çevresindeki ekranlama, bobinin dağılmış sığasını artırırken, indüktansını azaltır. Bir almaşık alanda yer alan bağlantılar da aynı şekilde ekranlanmış, yani gövdeye bağlı iletken bir örgü kılıfla kaplı, yalıtılmış bir telle korunur.

EKRANLAMAK a. Elekt. ve Elektron. Elektrikli bir aygıtı ekranla korumak.

EKRANLI sıf. Ölçbil. Dış manyetik alan etkilerine ve değişimlerine karşı koruyucu manyetik ekranlarla donatılmış ölçü aygıtları için kullanılır.

EKREH sıf. (ar. *kerahet*'ten *ekreh*). *Esk.* **1.** Çok iğrenç. **—2.** *Ekreh-i mahlukat,* ya-

ratıkların en iğrenci.

EKREM sıf. (ar. *kerem*'den *ekrem*). *Esk.* **1.** Eli açık, yüce gönüllü, çok şerefli. **—2.** *Ekrem-ül-ekremîn,* ekremlerin ekremi; Tanrı. ‖ *Ekrem-ül-ümem,* ümmetlerin en şereflisi; müslümanlar.

EKREMİ sıf. (ar. *ekrem* ve *-î*'den *ekremî*). *Esk.* **1.** Cömert ve şerefli olanla ilgili. **—2.** Sadrazamla ilgili.

EKREMİYET a. (ar. *ekrem* ve *-iyyet*'ten *ekremiyyet*). *Esk.* Cömertlik, cömert olma.

EKRON. Tar. coğ. Filistin Pentapolisi'nin kentlerinden biri, Dan sınırı yakınında. Yahudiler'in kutsal ittifak sandığı, Şaul zamanında Filistinliler'in eline geçtikten sonra burada alıkondu. Bazen Ekron tanrısı da denilen ünlü Ba'l Zebub tapınağı.

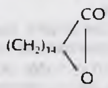
EKRÜ sıf. (fr. *écru*). Tekst. *Ekrü ipeği,* pişirme işleminden geçirilmemiş ipek.

EKSAKESTİDAS, İ.Ö. V. yy. sonunda yaşamış yunanlı para gravürcüsü; Kamarina ve Siracusa paralarının yaratıcısıdır.

EKSALGİN ya da **EKSALJİN** a. (fr. *exalgine*). Org. kim. Formülü C_6H_5—NCH_3—$COCH_3$ olan N— metilasetanilidin yaygın adı; analjezik ve antipiretik olarak kullanılır.

EKSALTOL a. (fr. *exaltol*). Org. kim. Formülü $(CH_2)_{14}CHOH$ olan siklopentadekanolün yaygın adı; Louisiana misk sıçanının, misk salgıbezinden özütlenir.

EKSALTOLİT a. (fr. *exaltolide;* tesc. edil. ad.) Org. kim. Hidroksi-15 pentadekanoik asidin, formülü

olan Laktonunun yaygın adı; parfümcülükte sabitleştirici olarak kullanılır ve melekotu kökünün kokusunu verir.

EKSALTON a. (fr. *exaltone*). Org. kim. Formülü $(CH_2)_{14}CO$ olan siklopentadekanonun yaygın adı; misk kokusundan dolayı parfümcülükte kullanılır.

EKSANSEFAL sıf. ve a. (fr. *exencéphale;* yun. *ekso,* dışarda, ve *egkephalos,* beyin'den). Biyol. Eksansefali durumunda olan kimseye denir.

EKSANSEFALİ a. (fr. *exencéphalie*). Biyol. Kafatasının ya da yüzün üst bölümünün çok değişik ölçüde dışa doğru taştığı biçim bozukluğu. (Sözkonusu bozukluk, basit bir beyin zarı fıtığı [*menengosel*] biçiminde olabileceği gibi beynin bir kısmının taşması biçiminde de olabilir; o zaman buna [*menengoansefalosel*] denir.)

EKSANTEM a. (fr. *exanthème;* yun. *eksanthema, -atos,* çiçeklenme'den). Tıp. Deride ortaya çıkan kızartı ya da kırmızı renkte kabartı.

—ANSİKL. Bazı enfeksiyon hastalıklarında (kızamık, çiçek, kızıl, kızamıkçık) eksantem muhakkak görülür. Bu hastalıklar, çocuklarda özellikle sık görülür ve döküntülü hastalıklar adı altında toplanır. Döküntüler, çeşitli tipte olmakla birlikte, kural olarak hastalığa özgü bir özellik gösterdiğinden, teşhiste temel öğelerden biri olarak ele alınır. Deri yüzeyindeki döküntülere, daha çok ağız boşluğunda olmak üzere, mukoza döküntüleri de eşlik edebilir. Mukoza döküntülerine, enantem adı verilir.

EKSANTRİK sıf. (fr. *excentrique*). Bir toplum ya da ortamda benimsenen alışkanlık ve ölçülere aykırı düşen bir şey, bir kimse, için kullanılır; garip, tuhaf: *Eksantrik bir giysi. Eksantrik bir kadın.*

—Mak. san. Bir parçanın dönme devinimi, bunun yönlendirdiği bir başka parçayla almaşık devinime dönüştüren mekanizma. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Metalürj. *Eksantrik pres,* kamlı bir çarkın devindirdiği bir dövme başlığı içeren ve küçük parçaların dövülmesinde kullanılan makine. (Sanayide kullanım alanı daralmıştır.)

—Oto. *Eksantrik mili,* eskiden kimi ek organlara kumanda etmede kullanılan yuvarlak kamlı bir çeşit mil. (Supapsız motorlarda, bu mil silindir gömleklerinin kaymasına kumanda etmeye yarardı.) [Eşanl. KAM MİLİ.]

—Tekst. En basit dokuma tezgâhlarında, gücü çerçevelerine kumanda etmeye yarayan kam.

—ANSİKL. Mak. san. *Tekercikli eksantrik'* te dönme ekseni döner bir parçayla donatılmıştır; bu parça, dönme eksenine dik konumda kılavuzlanmış bir çubuğun ucunu devindirir; parça ile çubuğun teması bir oluk içinde kayan tekercikle sağlanır. Döner parçanın biçimi tekerciğin devinim yasasını belirler. $r = f(\theta)$ dönme merkezine göre kutupsal denklem olursa ve $\theta = \omega t$ eşitliği varsayılırsa, tekerciğin doğrusal devinimi $x = f(\omega t)$ denklemiyle verilir.

Çerçeveli eksantrik'te, devingen parça kılavuzlanmış çubuğa bağlı çerçevenin karşıt kenarları arasında kayar. Eksantriği çevreleyen şeritlerin genişliğinin çerçeve kollarının uzaklığına eşit olması gerekir. Bu koşul dönme ekseninin disk merkezine uzaklığının iki katına eşit genlikte sinüzoidal bir devinim veren çembersel bir eksantrikle yerine getirilebilir.

EKSARH a. Tar. İtalya ya da Afrika'da, Doğu imparatorları adına yöneticilik yapan kimse.

—Din. Bulgar kilisesi ruhani reislerinin 1870'ten 1953'e, Gürcü kilisesi ruhani reislerinin de 1801'den 1943'e kadar taşıdık ları unvan. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ Bir eksarhlığın başında bulunan piskoposlara verilen unvan. ‖ Bir piskopos tarafından görevlendirilmiş kilise rütbelisi (vicarius, administrator).

—ANSİKL. Din. Eksarhlık unvanı. V. yy.'dan başlayarak doğu kiliselerinde patriğin altında, ama başpiskoposun ya da metropolitin üstünde bir rütbe için kullanıldı. Daha sonraları, bu unvan sık sık metropolitlere verilir oldu. Metropolitlikle aynı düzeyde olmamakla birlikte, onunla eşdeğerde bir yeri vardı.

—Tar. "Eksarh" unvanı, IV. yy.'ın sonunda, ordunun bir kanadına *(ala)* ya da bölüklerden oluşmuş bir birliğe *(numerus)* komuta eden praefectus belirtiyordu: VI. yy.'ın sonundan başlayarak, Afrika ve İtalya'da yönetimden sorumlu askeri yetkililere bu unvan verilmeye başlandı. Doğrudan imparatoru temsil eden ve yüksek patriciusluk göreviyle donatılmış olan eksarh tam anlamıyla bir kral naibiydi. Askeri birliklerin başkomutanlığını ve dış siyasetin yönetimini yürüttüğü gibi, sivil yönetim üzerinde çok geniş bir yetkiye kilise yönetimi işlerinde özellikle de piskoposların seçilmesinde denetim yetkisine sahipti.

EKSARHHANE a. Osmanlı devletinde bağımsız bulgar kilisesine verilen ad.

—ANSİKL. 972'den 1018'e kadar Ohrid' de özerk bir bulgar patrikliği kurulmuştu. Bulgar kilisesi daha sonra İstanbul patrikliğinin yetkisi altına girdi. İstanbul'un fethinden sonra Mehmet II, İstanbul'daki rum ortodoks kilisesine dokunmayarak, imparatorluk içinde yaşayan ortodoks cemaatleri buraya bağladı. Rumlar, öteki cemaatlere göre elde ettikleri üstünlükten yararlanarak bir 'rumlaştırma' politikası izlemeye başladılar. Bu tutum rum olmayan öteki ortodoks cemaatlerin direnmeleriyle karşılaştı. Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıfladığı dönemde, kilisenin rumlaştırma politikasına karşı olan bu hareketler, batılı büyük devletlerin destek ve kışkırtmalarıyla ulusal bir karakter kazandı. XIX. yy.'la çeşitli ortodoks azınlıklar, kendi topluluklarının inançlarını yansıtmaya yönelik bağımsız ulusal kiliseler kurmaya başladılar. Daha sonraki ulusal devletlerin de temelini oluşturan bu ulusal kiliselerden ilkinin kuruluşunu, 1807'de Sırplar gerçekleştirdi. 1821'de bunları Ulahlar izledi. Yunan bağımsızlık hareketinin başarıya ulaşmasından sonra dinsel direniş, ulusal direnişe dönüştü; Ruslar'ın panslavcılık politikasının etkisinde kalan Bulgarlar rum kilisesine bağlı kalmak istemiyorlardı. Babıâli, ulusal bulgar kilisesinin panslavcılık akımını önleyeceğine inanmaktaydı. Bunda, Bulgarlar'ın Osmanlı devletine daha çok bağlanacakları görüşü kadar, ortodoksları bölerek kendi aralarında güçbirliği yapma olanaklarını zayıflatma düşüncesi de egemendi. Sonuçta Mustafa Reşit Paşa, rumlaşmış bir bulgar olan ve Osmanıl devleti hizmetinde çalışan Stefanaki Bey'in ricasıyla İstanbul'da bir bulgar kilisesi açılmasına izin verdi (1849). Ancak, İstanbul'da yeni kilise yaptırılması Mehmet II döneminden beri yasaklandığından, Cibali'deki konağında "papazhane" adıyla bir dinsel örgüt kurarak çalışmalara başlayan Stefanaki Bey, bulgar kilisesinin temellerini attı. Islahat fermanı (1856) üzerine de yönetmelik ve tüzüğünü hazırlayarak cemaat oluşturma dönemine geçti. Bulgar cemaatini temsil eden bir heyet Babıâli'ye başvurarak, patriği dinsel başkan olarak tanımadıklarını bildirdi (1860). Ayrılıkçıları ikna edemediği için istifasını veren patrik Kyrillos'un yerine seçilen yeni patrik İoakeim de bulgar papazhanesince tanınmadı. Bu arada, katolikliği kabul eden Bulgarlar tarafından dinsel önder seçilen Yosif Sokolski, Ruslar'ın etkisiyle Odesa'ya kaçtı. Öte yandan, osmanlı yönetimi de hıristiyanlar arasında baş gösteren bu dinsel ayrılıkları önlemediği gibi, tam tersine özendirici bir yol tuttu. Ortodoksluğun bölünmesini kendi çıkarlarına aykırı gören Rusya'nın baskısıyla patrikhaneye bazı ödünler vermek zorunda kalan Babıâli (1870), bu sırada patlak veren Girit ayaklanmasında ortodoks rum papazların önemli roller oynadıklarının saptanması üzerine bulgar isteklerini olumlu karşılamaya karar verdi. Böylece sadrazam Âli Paşa'nın yayımlattığı bir fermanla eksarhhane (bulgar bağımsız kilisesi) resmen kuruldu (2 mart 1870). Kalıcı olarak kurulan bulgar sinodunun ruhani başkanlığına getirilen eksarh, yaklaşık beş milyon ortodoks bulgarın dinsel işlerinin yönetimiyle görevlendirilirken, buyruğuna yeterince metropolit ve piskopos da verildi. Bulgar topluluğunun ayrılmasını Babıâli nezdinde protesto etmek isteyen patrik Gregorios, Âli Paşa hükümetinin sert tutumu karşısında boyun eğmek zorunda kaldı. Bulgar bağımsız kilisesinin ortaya çıkışı, *panslavcılar*'ın çıkarlarını önlerken, Bulgaristan'ın bağımsızlığını körükleyen ve çabuklaştıran bir olay oldu. Bulgaristan eksarhlığı, 1945'te İstanbul patrikliği tarafından da tanındı. 1953'te Bulgar eksarhlığı patriklik unvanını aldı, bu unvan 1961'de İstanbul tarafından kabul edildi.

EKSARHLIK a. Tar. **1.** Bir eksarh tarafından yönetilen provincia. **—2.** Eksarhın unvanı. (Bk. *ansikl.* böl.)

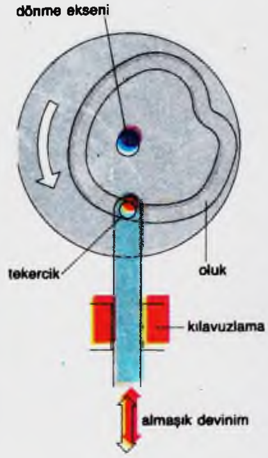
—Din. Doğu'da bir eksarh tarafından yönetilen kilise yönetim bölgesi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Din. Eksarhlık, kuramsal olarak patriklikle başpiskoposluk arasında yer alır. Balkanlar'da, İstanbul patrikliği'ne bağlı birkaç eksarhlık vardı. Diğer eksarhlıklar doğu ayini katolikleri ve göçmen ortodoksların gereksinimleri ölçüsünde kurulmuştur (Moskova patrikliği, Batı Avrupa'da, Orta Avrupa'da ve Amerika'da eksarhlıklar kurmuştur; Amerika eksarhlığı, 1970'te bir münferit Kilise'nin doğmasına yol açmıştır.

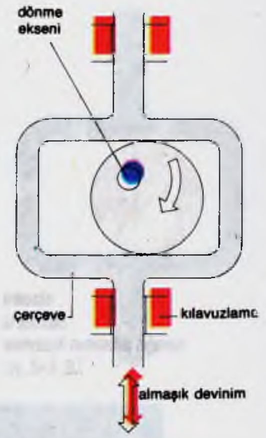
• *Bulgaristan eksarhlığı* → ERKSARHHANE.

• *Gürcistan eksarhlığı.* Gürcistan ortodoks *katolikosası,* ülkenin Rusya'ya bağlanmasından sonra (1801) eksarhlığa indirilmiştir. 1943'te, eksarh katolikos unvanını yeniden almış, bu unvan Moskova patrikliği tarafından da tanınmıştır.

—Tar. "Eksarhlık" sözcüğü imparator Maurikios'un, VI. yy.'ın sonuna doğru, İtalya ve Afrika'da kurduğu askeri yönetimleri belir-

tekercikli eksantrik

çerçeveli eksantrik

tir. Daha dar bir anlamda da, doğrudan doğruya eksarh tarafından yönetilen bizans İtalya'sı provinciasını, yani Ravenna bölgesini belirtir ve XII. yy.'a kadar bu anlamda kullanılmıştır. Yönetim bölgelerinin yeniden düzenlenmesindeki amaç, bu bölgelere daha büyük bir bağlılık ve savunma gücü kazandırmak ve oluşturulan yönetim bölgesinin başına, özellikle savunmadan sorumlu askeri bir yönetici yerleştirmekti. Bilinen ilk Ravenna eksarhlığı 584'e doğru, ilk Kartaca eksarhlığı da 591'e doğru kurulmuştur.

Afrika eksarhlığı, ilk olarak 647'de Araplar tarafından istila edildi, 711'de de Septe'nin düşmesi üzerine teslim oldu. Lombardlar'ın sürekli saldırılarına hedef olan İtalya eksarhlığı da 751'de, Aistolf'un saldırıları sonucu teslim oldu.

EKSARKHOS a. KORYPHAİOS'un eşanlamlısı.

Eksedan tretesi a. (fr. *traité d'excédent*). Sig. Sigorta şirketinin plen olarak dile getirilen saklama payı sınırlarını aşan her rizikonun, saklama payının belirlenen bir katına değin prim ve hasar olarak sigortacı ile reasürörü arasında paylaşılmasını öngören reasürans anlaşması.

EKSEDRA a. (yun. sözc.; lat. *exedra*). Antikçağ'da karşılıklı konuşmalar ya da konferanslar için ayrılmış ve oturaklarla donatılmış yer. (→ EKOYLUM.)

—ANSİKL. Hellenistik dönemde ve Roma döneminde, bazı konularda özellikle de palaestra ya da hamam gibi kamu yapılarında, eksedralar, bir revakın altında yer alan, cephesi bir dizi sütunla süslü ve oturaklarla donatılmış salonlardı. Vitruvius diktörtgen bir plan öngördüğü halde, eksedralar genellikle yarım çember biçimindeydi. Eksedra bağımsız bir yapı olabildiği gibi tapınaklarda ya da bazen yol kenarlarında bulunan (via Appia) ve gösterişli bir biçimde süslenmiş bağımsız bir yapı da olabilirdi (Olympia'daki Herodes Attikos eksedrası). Eksedra sözcüğü sonraları, hıristiyan bazilikalarındaki piskopos koltuğunun bulunduğu yükseçke absidayı, daha sonra da rahipler korosunun bulunduğu yeri belirtmek için kullanıldı.

EKSEGETES a. (yorumcu anlamında yun. sözc.).Esk. Yun. **1.** Ayinleri, kutsal gelenekleri, oraculumları yorumlayan resmi görevli. **—2.** Oraculumların, afetlerin, düşlerin serbest yorumlayıcısı.

—Hırist. Kutsal metin yorumcusu.

EKSEKİAS, attikeli ressam ve çömlekçi (İ.Ö VI. yy.'ın ikinci yarısı). Siyah figürlü vazolar yaptı. Birçok ünlü vazoda (Münih kupası [*Dionysos bir gemide*], Vatikan amforası [*Dioskuroslar; Zar atan Akhilleus ile Aias*], Bologna amforası [*Aias'ın intiharı*]) imzası vardır.

Scala

Zar atan Akhilleus ile Aias
Eksekias'ın siyah figürlü amforası
İ.Ö. VI. yy., *Vatikan müzeleri*

EKSELANS a. (fr. *excellence*). Devlet başkanlığı, bakanlık, elçilik makamında bulunan yabancılar için kullanılan san: *Ekselansları isterlerse.*

EKSEMİ a. (fr. *exémie;* yun. *ekso,* dışarda, ve *haima, -atos,* kan'dan). Patol. Kan plazmasının damarlardan hücreler arası boşluklara anormal geçişi. (Ekzemi, şokun bazı evrelerinde önemli bir olgudur.)

EKSEN a. **1.** *Bir şey (somut) ekseni,* bir şeyin ortasından geçen ve onu kuramsal olarak iki parçaya bölen gerçek ya da düşsel çizgi: *İnsan bedeninin ekseni. Yer'in ekseni.* (Eşanl. MİHVER.) **—2.** Birçok parçayı eklemle bağlamaya yarayan ve tümünün dairesel bir devinim yapmasını sağlayan döner parça: *Tekerlek ekseni.*

—Anat. *Beyin-omurilik ekseni,* beyin ve omurilikteki sinir merkezlerinin tümü. ‖ *Görme ekseni,* sabit bir nesneden çıkıp, gözün optik merkezinden geçerek retinanın en duyarlı bölgesine ulaşan doğru. ‖ *Optik ekseni,* korneanın merkezinden ve gözün optik merkezinden geçen eksen.

—Bot. Yanal eklentileri taşıyan sap ya da kök. ‖ *Kör eksen,* her zaman bir çiçek sapıyla sona eren ve bu yüzden ancak yan tomurcuklarla büyümesini sürdüren eksen. ‖ *Uzar eksen,* tepe tomurcuğuyla gelişmesini sürekli olarak sürdüren eksen.

—Bot. ve Zool. *Bakışım ekseni,* hayvansal ya da bitkisel bir yaratığın ya da organın ortasından geçen ve tam bir dairenin belli bir yayı kadar birbirinden ayrılmış özdeş yan organlarla çevrili olan hayali çizgi. ("Bakışım ekseni" bazen yanlış olarak *iki yanlı bakışım düzlemi* anlamında kullanılmaktadır.)

—Dy. *Eksen aralığı,* yan yana iki hattın, iki dingilin eksenleri arasındaki uzaklık.

—Fizs. mekan. *Ani dönme ekseni,* çevresinde dönme deviniminin oluştuğu doğru; bir katının ani devinimi bir öteleme devinimiyle dönme deviniminden ayrılır. ‖ *Bir cismin noktalarından birindeki asal eylemsizlik eksenleri,* bu noktadan geçen doğrular; cismin eylemsizlik momentleri bu doğrulara göre maksimum ya da minimumdur. (Cisim, bir O noktasındaki bir asal eylemsizlik ekseni çevresinde dönüyorsa, O'ya göre açısal momenti eylemsizlik ekseni ile eşdoğrusaldır.) ‖ *Bir kuvvet çiftinin ekseni,* kuvvet çiftinin düzlemine dik doğru.

—Geom. Yönlü doğru parçası. ‖ Bir şekli değişmez bırakan izometrinin değişmezlerinin doğrusu *(bir çemberin ekseni, bir elipsin ekseni).* [Bk. *ansikl.* böl.] ‖ Verilen bir özelliği taşıyan doğru, örneğin üç çemberin *homoteti* ekseni. (Teknik resimde, bakışım ya da dönme eksenlerinin olağan gösterilişi eğri ve düz *karışık ince çizgiyle* yapılır.) ‖ *Bir kayan vektör sisteminin merkezsel ekseni,* bu sistem bir çifte indirgenmemişse, öyle A noktalarının kümesi olan doğrudur ki, bu noktalar için sistemin toplamı ve A daki momenti doğrudaştır.

—Ger. day. *Asal eylemsizlik eksenleri,* bir eylemsizlik elipsoidinde herhangi iki eksene göre çarpım eylemsizlik momenti sıfır olan eksenler.

—Gökbil. *Gökküre ekseni,* saat ve ekvator koordinat sistemlerinde karşılaştırma ekseni işlevi gören ve kuzey gök kutbu yönünde yer alan, Yer'in dönme eksenine koşut doğrultu.

—Krist. *Kristalografi ekseni,* uzayın üç doğrultusunda yinelendiğinde, kristal ağını doğuracak gözü tanımlayan ve üç temel vektörden birini taşıyan doğru. ‖ "n"inci *basamaktan bakışım ekseni* ya da "n" inci *basamaktan yineleme ekseni,* $2\pi / n$'lik bir dönüş yaptığında kendi üstüne gelen doğru. (Bir kristalde, bir bakışım ekseni bir kristal dizisine koşuttur ve basamağı yalnız 2,3,4 ya da 6'ya eşit olabilir.) ‖ *Optik eksen,* çiftkırıcılıktan yoksun bir ışık dalgasının yayılma doğrultusu. (→ ÇİFTEKSENLİ, TEKEKSENLİ.)

—Mak. san. *Eksen aralığı,* iki deliğin, dişli takımının iki öğesinin, iki dönel parçanın vb. koşut eksenleri arasındaki uzaklık. ‖ *Mil ekseni,* krank mili yataklarının hizalanmasını sağlayan eksen.

—Manyet. *Manyetik eksen,* bir mıknatısın manyetik momentini taşıyan doğru.

—Müz. DURAK'ın eşanlamlısı.

—Opt. *Asal eksen,* küresel bir aynada, aynanın şekil merkezi ile aynayı sınırlayan kürenin merkezinden geçen doğru. ‖ *Bir merceğin ekseni,* merceği sınırlayan iki küresel yüzeyin merkezlerinden geçen doğru. ‖ *İkincil eksen,* küresel bir aynada verilen bir ışık noktasından ve kürenin merkezinden geçen doğru. ‖ *Optik eksen,* gözmerceği ile objektifin merkezlerinden geçen doğru.

—Yerbil. *Eksen bükülmesi,* VİRGASYON'un eşanlamlısı. ‖ *Eksen yüzeyi,* kıvrımlı bir yapıda tüm menteşelerin bulunduğu yer. (*Eksen düzlemi* bunun, yaşıtsistli bir kıvrımda şistlilikle somutlaştırılabilecek özel bir halidir.) ‖ *Bakışım ekseni,* en az tek bir bakışım düzlemi içeren tüm tektonik yapılar (kıvrım, fay, biçim değişikliğine uğramış öğe) üzerinde tanımlanabilen eksen. ‖ *Biçim değiştirme ekseni,* genellikle X (uzama), Z (kısalma) ya da Y (ara durumlarda) olarak adlandırılan ve biçim değiştirme elipsoidinin eksenlerinden biri. ‖ *Kıvrım ekseni,* bir kıvrımın menteşesine denk gelen çizgi. ‖ *Kinematik eksen,* basit bir kaymayla biçim değişikliğine uğramış bir oluşum içerisinde maddenin akış ya da taşınma yönünün belirlenmesini sağlayan eksen.

Giraudon

eksedra
Baalbek'te sunağın avlusunun kuzeyinde
İ.S. II.-III. yy.

—ANSİKL. Geom. *Koordinat eksenleri, apsis eksenleri, ordinat eksenleri* (bir Descartes'çı işaret için), ya da *kutup eksenleri* (bir kutupsal koordinat sistemi için), üzerinde bir başlangıç (kutupsal sistemde kutup) seçilmiş, bir birim vektörle (kutupsal koordinatlarda vektör değişkendir) yönlendirilmiş doğrulardır.

Bir çemberin, bir dairenin, ya da *dönel bir şeklin ekseni,* bunları değişmez bırakan, bu yüzden de yönlendirilmemiş olan, değişmez açılı dönme eksenidir; aynı biçimde, *bir doğrular doğrusal karmaşığının merkezsel ekseni, dairesel bir helisin ya da bir helikoidin ekseni,* bu şekilleri değişmez bırakan helikoidal izometrilerin eksenleridir.

Özbakışım eksenleri ya da çok kez daha basit olarak, *düzgün bir prizmanın, bir ikileniğin, bir koniğin* (mekanikte hâlâ *asal eylemsizlik eksenleri* denen) eksenleri, bunları değişmez bırakan bakışım eksenleridir. Daha kesin olarak elipsin ya da hiperbolün odaklarını içeren doğruya *odak ekseni* denir. Koniklerin öbür ekseni elipste *küçük eksen,* her ikisi için de *yedek eksen* adını alır.

Üçüncü eksen tipinde *düzlemdeş üç çemberin* ya da *dört kürenin homoteti eksenleri* bulunur. Çemberler halinde, bunların sayısı dörttür ve ikişer ikişer alınmış çemberlerin üç homoteti merkezinin her birini içerir; küreler halinde sayıları on altıdır ve ikişer ikişer alınmış kürelerin üç homoteti merkezini içerir.

EKSEN ya da **EKSENKEMİK** a. Anat. ve Zool. İnsanda boyun omurlarının, dörtayaklılardaysa gövde omurunun ikincisi. (Eksen kemiğinin atlaskemiğine eklemlenmesi başın sağa ve sola dönmesine olanak verir.)

EKSENARASI a. Mim. Ardışık iki dayanağın eksenlerini ayıran uzaklık.

EKSENEL sıf. Geom ve Fiz. *Eksenel vektör,* uzayın yönlenimi belli olmadıkça tanımlanamayan vektör. (Vektörel çarpımlarda, momentlerde, dönergede durum böyledir.) [Karşt. KUTUPSAL* VEKTÖR.]
—İşlem. Yalnızca eksenlere koşut devinimleri sırasında parçayı işleyen sayısal kumandalı takım tezgâhı için kullanılır.
—Mak. san. Bir eksene göre oluşan, gelişen ya da çalışan şeyler için kullanılır. || *Eksenel türbomakine,* akışkan akışı dönme ekseni boyunca gerçekleşen makine (türbin, pompa, kompresör). || *Eksenel yatak,* düşey bir milin, dönme devinimi için kılavuz, düşey kuvvetler için büte görevi yapan taban yatağı.

EKSENLEME a. Mak. san. HİZALAMA' nın eşanlamlısı.
—Opt. ve Foto. İki optik düzeneğin, örneğin iki objektifli aygıtın eksenlerini ayarlama işlemi.

EKSENLEMEK g. f. Mak. san. HİZALAMAK'ın eşanlamlısı.

EKSENLİLİK a. Müz. Bir gamdaki ya da ıskaladaki, her birinin önemi eksene (durak) göre belirlenmiş sesler arasındaki ilişkiler bütünü. (Eşanl. TON ve TONALİTE.)
—ANSİKL. Eksenlilik, dolaylı olarak majör ve minör rakamların doğuşunu hazırlayan rezonans olayının çevresinde yavaş yavaş oluştu. Bu makamlar, her birinin tam akorlarının düzenlenişinden bağımsızdır. Akorlar, dikey armonik düzenlemenin temeli olan bireşimsel birlikler olarak ortaya çıktılar. Bu akorların pes sesleri, tüm sistemin bağlı olduğu temel ses durumuna geldi. Eksenlilik, ıskalanın birinci derecesi (eksen ya da durak) üzerine kurulmuş tam akorla, değişmez bir yapısı ve seslerinin belli bir sırası olan gam üzerinde eklemlenir. Bu gamda, yeden (yedinci derece), eksen tarafından kendine doğru çekilir. Her eksenlilik, öbürlerinden eksen akoruyla ve kendine özgü yapısını koruması için gerekli tüm değiştirme işaretlerinden ileri gelen ses atmosferiyle ayrılır.

Bu öğeler, 1600'den önce, özellikle Zarlino tarafından kuramsal düzeyde ele alındı. Rameau, XIX. yy.'ın sonuna değin önemli bir başvuru kaynağı olarak kalan incelemesinde (1722), tutarlı bir biçimde, bu öğelerin uygulanabilir olduğunu gösterdi. XIX. yy. sonunda eksenlilik, besteleme sanatının temeli olmaktan çıktı. 1908'den sonra Schönberg'in onikiton tekniğini kullanması ve eski kilise makamlarına dönülmesi, eksenliği zayıflatan nedenlerdendir. Sesler arasında mutlak bir eşitlik olduğunu savunan kimi bestecilerin, her sese değişik derecede önem tanınmasına ve seslerin birbirleri üzerindeki çekim güçlerine son vermesiyle eksenlilik kullanımdan kalktı.

EKSENSEL sıf. Bot. Eksensel organlar, kök, sap, dallar ve sürgünler. (EKLENTİ* ORGANLAR'ın karşıtı.) || *Eksensel etenelenme,* çok bölmeli bir yumurtalıkla yumurtacıkların her bir bölmenin iç köşesine tutunması. (ÇEPERSEL ETENELENME*'nin ve MERKEZDEN ETENELENME*'nin karşıtı.) || *Eksensel tohum,* meyve eksenine bağlı tohum.

EKSENSİZ sıf. Ekseni olmayan.
—Akust. *Eksensiz aralık,* belli bir dinleyici ve frekans sinyali için, akustik basıncın bu dinleyicinin normal bir duyum olarak algılayabileceği maksimum ve minimum düzeyleri arasındaki fark.
—Müz. Eksensizlik anlayışını yansıtan teknik ya da yapıt için kullanılır. (Eşanl. ATONAL.)

EKSENSİZLİK a. Müzikte, armonik uyumsuzluğu korkusuzca kullanma temeline dayalı, kromatik gamın tüm olanaklarından yararlanmak amacıyla klasik tonal işlevleri bir yana bırakan yazım tekniği.
—ANSİKL. Bu müzik sisteminin çıkış noktası, Wagner'in operalarında (*Tristan ve İsolde,* 1859) ve Schönberg'in, kromatizmin yaygın olarak, ama henüz eksenlilik çerçevesi içinde kullanılmasını temel alan ilk yapıtlarındadır (*Aydınlanan gece* [Verklärte Nacht, 1899]). 1907'den başlayarak Schönberg'in (yaylı çalgılar için ikinci dörtlü, 1908; *Pierrot lunaire,* 1912; *Orkestra için beş parça,* 1909) ve izleyicilerinin yapıtlarına dayanılarak eksensizlik, Wagner' in kromatizminin sınırlarını zorlama biçiminde tanımlandı. P. Boulez bu dönemi, "eksenliliği yıkmak için oldukça güçlü, eksenlilik dışında bir evren yaratmak için oldukça tutarsız bir geçiş dönemi" olarak niteledi.

1920'lerin başlarında Schönberg tarafından "keşfedilmiş" dizisel onikitonculuk*, eksenlilik karşıtı bir müzik dili oluşturulmasının ilk evresi olacaktı. Ama, bugün geri dönüp bakıldığında, çok verimli yönlerine karşın hem eksensizliğin özel bir biçimi, hem de, on iki tampere yarım tonun tümüyle kromatik olarak kullanılışının son aşaması olarak ortaya çıkar. "Eksensiz" sıfatı, özellikle Schönberg, Berg ve Webern'in müziğine ilişkindir. Ama eksensizlik düşüncesi ve bundan kaynaklanan teknikler, onların birçok çağdaşında da görülebilir (Debussy tarafından sınıflanmamış akorların kullanılması).

EKSENÜSTÜ a. Müz. Modal ya da tonal bir sistemde, gamın 2. derecesine verilen ad.

EKSER a. Büyük demir çivi. (Kimi yörelerde ENSER de denir.)

EKSER sıf. (ar. *kesîr*'den *ekser*). *Esk.* Daha çok, en çok: "... *ekser hayretle ve dâima arayıcı bir nazarla zemîne, denize, semâya bakardı*" (Samipaşazade Sezai, XIX. yy.).

EKSERİ sıf. (ar. *ekser* ve *-î*'den *ekserî*). Çoğu kez, ekseriya: *Şimdi ekseri kadınlar ev işlerinden hoşlanmıyor.*

EKSERİYA be. (ar. *ekser*'den *ekseriyya*). Çoğunlukla, çoğu zaman: *Ekseriya sabahları evde olur.*

EKSERİYET a. (ar. *ekser* ve *-iyyet*'ten *ekseriyyet*). Çoğunluk, sayıca fazlalık: *Ekseriyet bu konuda beni onayladı.*
—*Esk.* *Ekseriyet-i ârâ,* oy çokluğu, oyların yarıdan bir fazlası. || *Ekseriyet-i mutlaka,* büyük farkla elde edilen çoğunluk. || *Ekseriyet-i sülesan,* üçte iki çoğunluk.

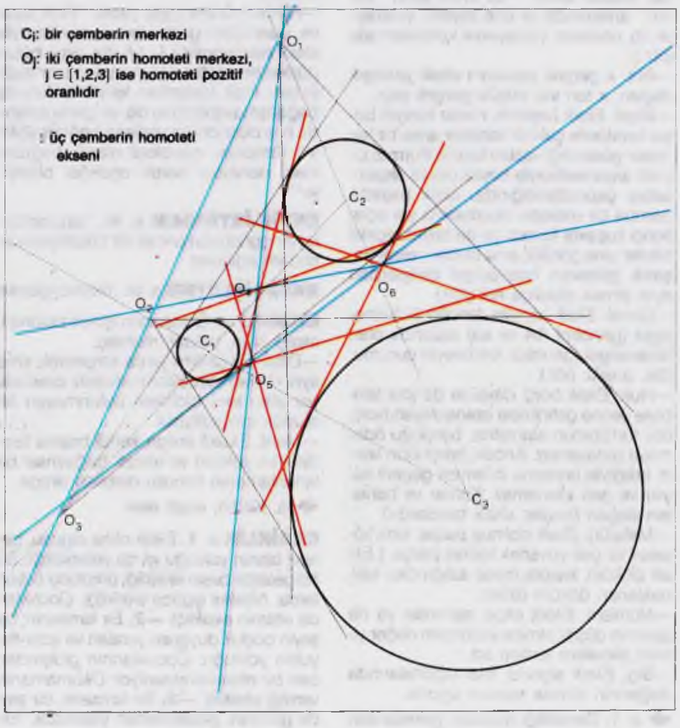
EKSERJİ a. (fr. *exergie*'den). Termodin. p basıncında ve T termodinamik sıcaklığında bir ısı kaynağıyla denge haline gelmesini sağlayan bir dönüşüme uğramış bir sistemden elde edilen yararlı maksimum iş.

EKSES a. (fr. *excès*). Jeod. *Küresel ekses,* bir küresel üçgenin iç açıları toplamının 180°'yi aşan bölümü. (Küresel ekses, üçgenin yüzeyiyle, doğru orantılı,

atlas ve eksen

eksen ve atlasla eklemlenmesi

homoteti eksenleri

üzerine çizilmiş olduğu kürenin yarıçapıyla ters orantılıdır. Jeodezik üçgenler sözkonusu olduğunda küresel eksesin göz önünde tutulması gerekir.)

EKSGRASYA a. (lat. *ex-gratia*). Sig. Sigorta teminatına girmeyen bir hasara ait tazminatın, özellikle sigortacı ile sigortalı arasındaki ilişkinin niteliği göz önüne alınarak lütuf olarak ödenmesi.

EKSİ a. Arit. – biçiminde yazılan im; eksi, bir çıkarma işlemini göstermede ya da negatif sayıların yazılmasında kullanılır.
—Eğit. Öğrencinin başarısızlığını ya da disiplinle ilgili bir hatasını değerlendirmek üzere öğretmenin not defterine koyduğu işaret.

◆ sıf. Bir çıkarma işlemini, negatif bir sayıyı ya da 0 °C'ın altındaki bir ısıyı belirtir: *On beş eksi sekiz eşittir yedi. Bu kış sıcaklık eksi ona kadar düştü.*
—Elekt. *Eksi elektrik yükü,* bir cam parçası ipeğe sürtüldüğünde oluşan yükle aynı niteliği taşıyan yük. (Eşanl. NEGATİF ELEKTRİK YÜKÜ.) || *Eksi yüklü cisim,* eksi elektrik yükü taşıyan cisim.

EKSİBALIĞI a. Zool. Genellikle Hint Okyanusu'nun sıcak ve ılık bölgelerinin 100 m derinliğe kadar inen kesimlerinde yaşayan kemiklibalık. (Süveyş kanalının açılmasından sonra Akdeniz'e girmiş, Güney Ege kıyılarımıza kadar yayılmıştır. Bedeninin yanları iyice yassıdır; sırtı gümüşi-gri, karnı parlak gümüşidir. Hepçil beslenir. Bil. a. *Leiognathus klunzingeri; Leiognathidae* familyası; boyu 18 cm'ye kadar.)

EKSİBE çoğl. a. (ar. *keṣib,* kum tepesi' nin çoğl. *eksibe*). *Esk.* **1.** Rüzgârların savurup biriktirdiği kum yığınları. **—2.** *Eksibe-i bahriye,* gelgit olan kıyılarda oluşan kum yığınları.

EKSİDEĞER a. İkt. **1.** İki ayrı dönemde değeri ölçülen bir malın ya da bir hakkın değerindeki azalma. **—2.** Vergi gelirlerinde, bütçede öngörülen miktara oranla ortaya çıkan açık. (Karşt. ARTIDEĞER.)

EKSİK sıf. **1.** Bir bölümü, bir parçası bulunmayan, bütün olmayan, tamamlanmamış, yetersiz şey için kullanılır: *Kitabın son sayfası eksik. Bu konudaki bilgileriniz oldukça eksik. Sanırım size eksik bilgi vermişler.* **—2.** *Bir şeyden eksik,* o şeyden yoksun kimse için kullanılır: *Adamcağız biraz akıldan eksik.* **—3.** *Eksik etek,* "kadın" anlamında ve ona zayıflık, yetersizlik vb. nitelikleri yükleyerek kullanılan söz (tkz.).
—Arit. x *gerçek sayısının eksik yaklaşık değeri,* x ten sıkı küçük gerçek sayı.
—Biyol. *Eksik başatlık,* melez bireyin başat karakterle çekinik karakter arası bir karakter gösterdiği kalıtım biçimi. (Kırmızı çiçekli akşamsefasıyla beyaz çiçekli akşamsefası çaprazlandığında, eksik başatlık pembe bir melezin oluşmasına yol açar. İkinci kuşakta kırmızı ya da beyaz çiçekli bitkiler yine görülür, ama bunları, eksik başatlık gösteren heterozigot bireylerden ayırt etmek oldukça kolaydır.)
—Genet. *Eksik başatlık,* fenotipi iki homozigot (genotipi *AA* ve *aa*) arasında olan heterozigot (genotipi *Aa*) bireyin durumu. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Huk. *Eksik borç,* dava ya da icra takibiyle yerine getirilmesi istenemeyen borç. (Bu tür borcun alacaklısı, borçluyu ödemeye zorlayamaz. Ancak, borçlunun kendi isteğiyle borcunu ödemesi geçerli sayılır ve geri istenemez. Kumar ve bahisten doğan borçlar, eksik borçlardır.)
—Metalürj. *Eksik dolmuş parça,* kimi köşeleri az çok yuvarlak kalmış parça. || *Eksik döküm,* kalıpta metal azlığından kaynaklanan döküm özürü.
—Nümism. *Eksik akçe,* aşınması ya da ayarının düşük olması yüzünden değer yitiren sikkelere verilen ad.
—Sig. *Eksik sigorta,* mal sigortalarında değerinin altında yapılan sigorta.

◆ a. **1.** Gerekliliği duyulan, gereksinilen şey; noksan: *Henüz birçok eksiğimiz var. Eksiklerini kapatmak.* **—2.** Bulunması gereken, beklenen yerde bulunmayan kimse: *Gecenin en büyük eksiği sendin.* **—3.** Var olmayan, yok ya da az olan: *Bir bu eksikti, o da oldu.* **—4.** *Eksik doldurmak,* bir boşluğu gidermek, karşılamak. || *Bir şeyi, bir şey yapmayı eksik etmemek,* onu sürekli olarak bulundurmak, onu sürekli yapmak: *Dolapta mide ilacı bulundurmayı hiç eksik etmezdi.* || *Eksik gedik,* önemli olmayan ufak tefek eksikler, gereksinimler. || *Eksik gedik kapamak,* küçük gereksinimlerini karşılamak: *Verdiğin parayla eksiğimizi gediğimizi kaparız.* || *Eksik olma, eksik olmasın,* "sağ ol, sağ olsun" anlamında kullanılan ve bir kimseden duyulan hoşnutluğu belirten söz. || *Eksik olma bayır turpu,* yardım etmediği halde, yardım etmiş gibi davranan birine karşı alay yollu söylenir. || *Eksik olmamak,* her zaman bulunur durumda olmak: *O dağın tepesinden kar hiç eksik olmaz.* || *Eksik olsun,* "gereği yok, istemem, olmasın" anlamında kullanılır: *Eksik olsun onun yapacağı yardım.* || *Eksiği gediği olmamak,* her şeyi tamam, eksiksiz olmak.

◆ be. **1.** Eksik biçimde, tamam olmayarak: *Olayı eksik anlattın. Parayı eksik saymak.* **—2.** *(Bir işi) eksik bırakmak,* tamamlayıp bitirmemek, yarıda bırakmak. || *Eksik çıkmak,* sayılan, ölçülen ya da tartılan bir şey sözkonusuysa belirtilenden az olmak: *Kutunun içindekiler üzerinde yazılan miktardan eksik çıktı.* || *Eksik doğmak,* bebek sözkonusuysa, zamanından önce ya da organları tam oluşmamış olarak doğmak. || *Eksik gelmek,* istenen ya da gereksinenden az olmak.
—ANSİKL. Genet. İnsanlarda, anormal hemoglobinler gibi eksik başatlığın birçok örneği bilinmektedir. Gerçekte, çekinik taşınan birçok hastalıkta, heterozigotluk özel testlerle ortaya çıkarılabilir (fenilketonürili bir hastada fenilalanin yükleme testi ya da galaktozemide galaktoz yükleme testi).
Botanikte, beyaz çiçekli akşamsefası *(Mirabilis jalapa)* ile aynı bitkinin kırmızı çiçekli çeşidi çaprazlandığında, pembe renkli heterozigot çiçekler elde edilmektedir; bu durumda kırmızının eksik başatlığı sözkonusudur.

EKSİK-BELİRLENİM a. Mant. Quine' de, kurulduğu zaman öğelerinin tümü bir başka kurama uyğun olmayan fizik kuramı.
—ANSİKL. Quine şöyle yazar: "Fizik kuramı, olası bütün gözlemler bakımından bile eksik belirlenmiştir [...] hatta olası bütün gözlemler saptandıkları zaman bile değişebilir. Fizik kuramları kendi aralarında bağdaşmayabilirlerse de, en geniş anlamda bile olası bütün verilerle bağdaşabilirler. Kısacası, mantıksal olarak bağdaşmaz, deneysel olarak eşdeğer olabilirler".

EKSİK-İSTİHDAM a. İkt. Yararlanabilecek işgücünün ancak bir bölümünün istihdam edilmesi.

EKSİK-İŞLETME a. İkt. Yetersiz işletme.

EKSİKLİ sıf. Gereksinim içinde bulunan, eksiği olan, yoksul, muhtaç.
—Dilbil. Fiil çekimli ya da ad çekimli, ama aynı türden sözcüklerin eksiksiz dizisinde yer alan kimi biçimleri bulunmayan bir sözcük için kullanılır.
—Mant. *Eksikli simge,* kendi başına kaplamdan yoksun ve ancak bağlamsal bir tanımlamanın konusu olabilen simge.

◆ a. Kadın, eksik etek.

EKSİKLİK a. **1.** Eksik olma olgusu, gerekli olanın yokluğu ya da yetersizliği: *Bu bölgelerde besin eksikliği ürkütücü boyutlarda. Nitelikli işgücü eksikliği. Çocuklarda vitamin eksikliği.* **—2.** Bir kimsenin, bir şeyin boşluk duygusu yaratan ve acısı duyulan yokluğu: *Çocuklarının gidişinden beri bir eksiklik hissediyor. Okumamanın verdiği eksiklik.* **—3.** Bir kimsede, bir şeyde görülen, gözlemlenen yetersizlik: *Eksikliklerinin farkında değil. Bu işte bir sürü eksiklik var.*
—Bağışıkbil. *Bağışıklık eksikliği,* organizmanın bulaşıcı hastalıklara karşı olan doğal savunma araçlarının azalması ya da yok olması. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Dilbil. Eksikli bir sözcüğün özelliği.
—Kaynakç. *İşleme eksikliği,* kaynağın, birleştirilecek parçaları bir yandan öbür yana tam geçmemesinden doğan kusur. (Kaynakla birleştirmenin dayanımını büyük ölçüde düşüren önemli bir kusurdur.) || *Metal eksikliği,* dikişin hafif bir kabartı oluşturma yerine içbükey kalmasından doğan kaynak kusuru.
—Psik. *Duygusal eksiklik,* bebek ya da küçük çocukta, ana bakımının yokluğu ya da yetersizliği. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Eğitim eksikliği,* çocuğun toplumsallaşmasına yol açan geçerli özdeşleşimsel modellerin yokluk ya da yetersizliği.
—Psikan. J. Lacan'ın, simgesel hadımlık kavramını genelleştirmek için önerdiği kavram: özne, dil etkisiyle özne olmaya açık olduğu ölçüde, başaramamaktan ve istemekten başka bir şey yapamaz. (İstek her zaman bir eksikliğin ya da ancak değer yitirebilen bir şeyin, yani fallusun isteğidir. Her istek, eksikliği kabul ederek, böylece yitirilen şeyin yerine konacak upuygun bir şey bulmanın özel biçimi olan hadımlıkla belirginleşir.)
—Tıp. *Eksiklik hastalığı,* dokuların beslenmesi için çok gerekli olan bazı besin maddelerinin alınmamasından ileri gelen hastalık. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Bağışıkbil. • *İlkel bağışıklık eksiklikleri.* Hasta kişinin genetik yapısına bağlı olup çoğunlukla çocuklukta ortaya çıkar. Hastalık yalnız suyuksal bağışıklıkla ya da hücresel bağışıklıkla ilgili olabileceği gibi karma da olabilir. Suyuksal bağışıklıkta eksiklik varsa enfeksiyon en çok solunum organında görülür: sinüzit, bronşit, pnömoni. Bundan başka deri enfeksiyonlarına, septisemilere ve menenjitlere de rastlanır. En sık görülen mikroplar pnömokok, streptokok, hemofilus, menengokok ve piyosiyanik cinsindendir. Hücresel bağışıklıkta eksiklik ağır virüs enfeksiyonlarına yol açar: öldürücü kızıl, genelleşmiş zonalar, ansefalitler.
• *İkincil bağışıklık eksiklikleri.* Bunlar daha önce bağışıklık sistemleri normal olan insanlarda ortaya çıkar. Nedenleri çeşitlidir: kan ve lenf bezlerinin kötü huylu hastalıkları (Hodgkin hastalığı, lösemiler, lenfosarkomlar); bağırlardaki kanserler; bağışıklık giderici tedaviler (hücre bölünmesini engelleyen maddeler, yüksek dozda ve uzun süreli kortikoit tedavileri, antilemfosit serum); ihtiyarlık.
Bütün bağışıklık eksikliklerinde, genellikle az patojen olan fırsatçı mikropların da harekete geçtiğini belirtmek gerekir. Bunların kimisi bakteri (*serratia,* atipik mikobakteriler), kimisi virüs (*herpes,* virozlar), kimisi mantar *(Candida albicans),* kimisi asalaktır *(Pneumocystis carinii).*
—Psik. Duygusal eksikliğin yankılanması (özsel olarak ana ya da ananın yerini tutan biriyle dengeli ilişkilerin yokluğu) çocuğun bu eksikliği duyduğu sıradaki yaşına ve bu ayrılmadan önceki ana-çocuk ilişkisinin niteliğine bağlıdır. Çocuk ne kadar küçükse, onu hayatta tutacak bakıma ek olarak gereksinim duyduğu sevgi ne denli eksikse, bu yankılanma da o ölçüde büyük olur. (→ ANAKLİTİK *çöküntü,* HASTANE *hastalığı.*)
Bebeğin içine düştüğü gerçek çöküntü, kendini bedensel ıstırap belirtileri (beslenme ve uyku bozuklukları, bulaşıcı hastalıklara karşı duyarlılık, global psikomotor gecikme) ve ruhsal ıstırap belirtileriyle (erken fobiler, kapanım, aşırı ayrılma boğuntusu) gösterir. Gelecek bakımından en büyük tehlike, kişiliğin psikotik bir biçimde yapısallaşmasıdır.
—Tıp. Önceleri, özümleme için çok küçük dozda gerekli olan vitaminlerin yokluğundan ileri gelen bozukluklara eksiklik hastalığı denirdi. Bu hastalıkların "avitami-

nozlar" adıyla anılmasının nedeni budur. Oysa, başka eksiklik hastalıkları da vardır. Bütün besinler, değişik oranlarda da olsa yaşamamız için gereklidir, bunlardan bazılarının yokluğu eksiklik bozukluklarına benzer belirtilere yol açar ve toplam besin kalorisi yeterli olsa bile aynı belirtiler görülebilir: bu durumda beslenme dengesizliği vardır denir (et ya da yağ fazlalığı vb., bunlara ek diğer gerekli besinlerin yokluğu ya da azlığı).

İstemli eksiklikler (bitkisel rejim, zayıflatıcı dengesiz rejimler) ya da ruhsal etkenlere bağlı eksikliklerin (ruhsal iştahsızlık) yanı sıra, çevreye bağlı eksikliklere (gelişmiş ülkelerde fakirlik, üçüncü dünya ülkelerinde bazı bölgelerdeki açlık) ya da bazı besin maddelerini dışlayarak yapılan beslenme davranışlarına da rastlanır. Memeden kesmeden sonraki aylarda ortaya çıkan kwashiorkor tek başına protein eksikliğine iyi bir örnektir.

EKSİKLİLİK a. Mant. Ne tanıtlanabilir, ne de çürütülebilir bir formül içeren bir kuramın özelliği. || *Eksiklilik teoremi*, bir teoremin, biçimselleştirilmiş aritmetikte kararverilemez olduğunu tanıtlayan teorem.

—ANSİKL. Birinci dereceden aritmetiğin eksikliliğini ortaya koyan Gödel teoremi (1931), çağdaş matematiksel mantığın kuşkusuz en ünlü sonuçlarından biridir. Gerçekten de Gödel, biçimselleştirilmiş aritmetikte sanki kendiliğinden "ben aritmetikte tanıtlanamam" diyen kararverilemez bir önermenin ileri sürülebileceğini gösterdi (A önermesi: "A tanıtlanamaz"dır [simgelerle: Değil $\vdash_T A$]). Köşegensel akılyürütme ve yalancının paradoksuyla benzeşim açıktır. Öyleyse Gödel teoreminin (*birinci Gödel teoremi* denir) ortaya koyduğu şey şudur: eğer K, doğal tamsayılar aritmetiğini biçimselleştirebilecek kadar güçlü bir kuramsa: (1) K'nin özyeterli olması durumunda A, K'de tanıtlanamaz: (2) K'nin ω - özyeterli (omega-özyeterli) olması durumunda $\neg A$ da (A-değil de) K'de tanıtlanamaz. Teoremin ikinci bölümündeki ω - özyeterlilik koşulunu, Rosser basit özyeterliliğe indirgemiştir. (→ GÖDEL.)

EKSİKSİZ sıf. **1.** Bütün öğeleri tamam olan, eksiği bulunmayan şey için kullanılır: *Eksiksiz bir hastane. Eksiksiz bir proje.* **—2.** Sözkonusu olanı tümüyle kapsayan öğelerin bütünü için kullanılır: *Eksiksiz bir pul, plak koleksiyonu.* **—3.** Kusursuz, olgun, mükemmel kimse için kullanılır: *Her yönüyle eksiksiz bir insan.*

◆ be. Tam olarak, hiçbir eksik bırakmadan: *İşinizi eksiksiz yapın.*

EKSİK-TÜKETİM a. İkt. *İşçinin eksik-tüketimi kuramı*, ekonomideki dalgalanmaları ücretlerin düşüklüğü ile açıklayan kuram. (Yetersiz gelirlere sahip olan işçi sınıfı, durmadan artan bir üretime yetecek kadar geniş pazarlar sağlayamaz; bu yüzden de arz talebi aşar ve bunalımlar ortaya çıkar.) || *Kapitalist eksik-tüketim kuramı*, ekonomideki dalgalanmaların aşırı-tasarruf sonucu olduğunu ileri süren kuram. (Bir yandan, tasarruf edilen para, tüketim malları alımına ayrılmayıp, bu yüzden, üretimin bir bölümü piyasada alıcı bulamazken; öte yandan, tasarruf yatırıma giderek üretim araçlarını aşırı ölçüde artırır ve dengesizliğini büsbütün ağırlaştırır.)

EKSİLEN sıf. Mat. çözlm. AZALAN'ın eşanlamlısı.

—Sesbilg. Hecede, genellikle bir ünlünün oluşturduğu hece zirvesinin ardından gelen ünsüz için kullanılır (örn. türkçede hap sözcüğündeki [p]); açıklık derecesi giderek azalan çiftünlüye denir (örn. ingilizce *my* "benim"deki [ai]). [Eşanl. İNEN; Karşt. ARTAN.]

◆ a. Arit. Çıkarma işleminde ilk sayı ya da kendisinden bir başka sayı çıkarılan sayı. (BİRİNCİ TERİM de denir.)

EKSİLİK a. Elekt. Eksi elektrikle yüklenmiş bir cismin hali. (Eşanl. NEGATİFLİK.)

EKSİLME a. Eksilmek eylemi, azalma.

—Nörobiyol. *Eksilme olgusu*, sinir ya da kas zarında ortaya çıkan ve kutupsuzlaşma ya da aşırı kutuplaşma biçiminde olabilen, ama bir eylem potansiyelini başlatmak için yeterli olmayan elektrik olayı. (Bu olgu tipinin başlıca özelliği uzaklıkla orantılı olarak genliğinin azalmasıdır: uzaysal eksilme.) || *Eksilmenin yayılması*, eylem potansiyeli üretilmediği hallerde, bir aşırı kutuplaşma ya da kutupsuzlaşmanın sinir ya da kas lifi boyunca yayılması. (Bu durumda, zardaki kutuplaşma değişikliği, geçtiği yolun uzunluğuyla orantılı olarak genliği azalarak yayılır ve bir süre yol aldıktan sonra yok olur. Bazı sinirsel oluşumlar [kimi dendritler gibi] her zaman sinirsel işaretin bu yayılma tarzını kullanırlar ve doğal olarak bir eylem potansiyeli üretmek yeteneğinden yoksundurlar.) || *Uzaysal eksilme*, bir sinir zarının iki tarafındaki elektrik potansiyelinin, uyarılma noktasından uzaklaştırıldıkça azalması. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Nörobiyol. Uzaysal eksilme, lifin zarlarının ve boyutlarının fiziksel özellikleriyle, biçimiyle (kas hücreleri sözkonusu olduğunda), miyelin kılıfın varlığı ya da yokluğuyla bağıntılıdır. Sinir akısının iletim hızı doğrudan doğruya uzaysal eksilmenin karakteristiklerine bağlıdır. Uzaklıkla bağıntılı eksilme eğrisi, genellikle bir üslü fonksiyonla gösterilir.

EKSİLMEK gçz. f. **1.** Bir bütünden söz ederken, bir bölümü yok olarak eksik duruma gelmek; azalmak: *Kazandaki su iyice eksilmiş. Sürüdeki koyunların sayısı gün güne eksiliyormuş.* **—2.** *Bir yerden eksilmemek*, sürekli orada bulunmak, görünmek: *O dağın tepesinden kar hiç eksilmez.*

—Müz. *Eksilmiş aralık*, alttaki sesine diyez ya da üstteki sesine bemol konarak bir yarım ton daraltılmış aralık.

◆ **eksiltmek** ettirg. f. **1.** Eksik duruma getirmek, sayısını azaltmak. **—2.** El örgüsünde kol, yaka gibi bölümler örülürken, bir önceki sıraya göre ilmek sayısını azaltmak.

—Müz. *Bir metni eksiltmek*, bir kontrapuntonun ya da bir şarkının bir partisini, aynı tematik desene uyan, çok sayıda kısa süreli seslerden oluşan bir partiye dönüştürmek.

◆ **eksiltilmek** edilg. f. Eksiltmek eylemine konu olmak.

EKSİLTİ a. **1.** Bazı bildirişim durumlarında ya da bazı sözcelerde, cümlenin anlamını yitirmeden bir ya da birçok öğesinin eksiltilmesi sonucu ortaya çıkan durum. (Bk. *ansikl.* böl. Dilbil. ve Ed.) **—2.** Kısaltma, örtülü anlatım, anıştırma (seçkin dil): *Bir anlatımın eksiltileri. Eksiltilerle konuşmak.*

—ANSİKL. Dilbil. Sözcük, sentagma, sözce gibi dilsel öğelerin, "olağan" sayılan bir biçime göre kesintiye uğramış gibi göründüğü durumlarda eksiltiden söz edilir. Bu biçimin olağanlığı, gerek dilin gerçek ya da varsayılan tümellerine göre, gerek şu ya da bu dilbilgisine özgü kuralların yapısına göre, ya da daha eski bir dil durumuna göre belirlenir. Ayrıca anlamsal olarak koşullanmış ve konuşan kişinin belleğinde yerini kolayca bulabilen bir öğeyi kaldıran belleksel eksiltiyle (örn: *belgesel* [*film*]; *daha hızlı* [*sür*]!) söz zincirinde benzeşen işlevleri olan bir ya da birden çok sözcüğü yinelemekten kaçınan *söylemsel eksilti*'den (örn.: *Nereye gidiyorsun? İstanbul'a* [*gidiyorum*]) de söz edilebilir.

Eksilti, dilsel dizgelere egemen olan tutumluluk eğiliminin bir sonucudur. Küçük ilanlarda ve telgraflarda görülen en alışılmadık kısaltmalar (örn.: *sah. sat. oto* [sahibinden satılık otomobil]) eksilti kullanımının en uç örneğini oluşturur. Eksilti kavramı, çok sayıda dilsel olgu içerebilir. Eksilti, Antikçağ'dan bu yana dilbilgisi betimlemelerinde, özellikle de Dumarsais ve Beauzée gibi Port-Royal çizgisindeki dilciler tarafından çok kullanılmıştır. XX. yy'ın başında önemini yitiren ya da gözden düşen eksilti, bir yüzeysel, bir de derin yapı öneren dönüşümsel dilbilgisiyle yeniden değer kazanmış ve silinme adıyla dönüşüm kurallarına eklenmiştir.

—Ed. Eksilti, edebi türlerde nedensel zincire, zamansal çizgiye ya da tematik sürekliliğe bağlı dışlamalarla karışır. Bu biçimde örtüşen öğeler arasında bir yüklemleme biçimi yaratarak gerilim ya da belirginlik etkilerinin ötesinde, tematik bir eğretileme oluşturur.

EKSİLTİLİ sıf. **1.** Dilbil. Bir eksilti içeren sözce için kullanılır. **—2.** Anıştırmalar yapan bir kişinin söylemi için kullanılır.

—Güz. sant. *Eksiltili çizim*, ayrıntıları atarak biçimi toparlayan çizim için kullanılır.

EKSİLTİLMEK → EKSİLMEK.

EKSİLTME a. **1.** Eksiltmek eylemi. **—2.** Bir iş için isteklilerden eksik fiyat önerilerinin alındığı ve işi kimin yapacağının buna göre belirlendiği işlem: *Eksiltmeye üç firma katıldı.*

—Müz. Bir partinin uzun seslerinin yerine, toplam süreleri aynı olmak üzere, çok sayıda kısa sesten oluşan motifler koymaya dayanan çeşitleme işlemi. (XVII. ve XVIII. yy.'larda, bu işlem çok seyrek olarak yazılır, genellikle icracının zevk ve isteğine bırakılırdı. Bu işleme, daha çok ağır bir parçanın yinelenen bölümlerinde ya da bir aryanın ikinci kıtasında başvurulurdu.)

—Örg. İki ilmeği birlikte örme ya da şiş, vb. üzerinden bir ilmek alıp, ardından gelen ilmek örüldükten sonra, birinci ilmeği ikincinin üstüne atmak işlemi.

—Tekst. ve El sant. Örülen sıradaki çift ilmeği, onu izleyen sıradaki tek ilmeğe bağlayarak ilmek sayısını azaltma.

EKSİLTMEK → EKSİLMEK.

EKSİN a. (fr. *exine*). Bot. Çiçektozu tanecığinin dış katmanı. (Eksin, kütine yakın su geçirmez bir madde olan sporopoleminden oluşur. Üzerinde her türe özgü ayrı nitelikte olmak üzere dikencikler, büklümler ve delikçikler bulunur.)

EKSİNOGRAD, Bulgaristan'da yer, Karadeniz kıyısında, Varna'nın K.-D.'sunda. Esk. Bulgaristan krallarının yazlık sarayı; günümüzde dinlenme evi. Beyaz şarap.

EKSİ-TASARRUF a. İkt. Geçmiş dönem tasarruflarından yatırımlara gitmemiş olan fonlara el koyma işlemi. (Eksi-tasarruf kavramı, belirli bir dönem içinde, bağış ya da tüketim amaçlı olmak üzere, toplanan gelirden daha büyük bir tutarının, gönüllü ya da koşulların zorlanmasıyla, harcanması eğilimi olarak görülebilir.)

EKSİTON a. (fr. *exciton*). Fiz. Temel kuvantum uyarması. (Eksitonun, bir atom [ya da molekül] zinciri üzerinde ve daha genel olarak, bir kristal ağında yavaş yavaş yayılan bir elektron-delik çifti biçiminde göz önüne alınması gerekir. "Foton", "fonon" vb. terimlerinde olduğu gibi "-on" soneki burada da, sözkonusu cismin kuvantum yapısını ya da kuvantonu gösterir.)

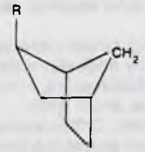
EKSİTRON a. (fr. *excitron*). Elektrotekn. Bir besleme elektrodu ve mekanik bir yol verme düzeneği içeren tekfazlı, gazlı, sıvı katotlu ve ark boşalmalı doğrultucu tüp. (Eksitronlar lokomotif donanımlarında kullanılır.)

EKSİ-YATIRIM a. İkt. Bir kesimde ya da bir işletmede yatırımları kaldırma ya da kısma olayı. (Ekonominin gerileme durumundaki bazı kesimlerinde yatırımları kısmak, genişleme durumundaki kesimlerde yatırım yapmak için zorunludur; bir işletmede ise nakit akımını sağlamak amacıyla bu yola gidilebilir.)

EKSKAVATÖR a. (amerikanca *excavator*). Bayınd. **1.** Kovalı çark ya da kovalı zincirle yerden toprakları kaldırmaya ya da stoklanmış gereçleri toplamaya yarayan aygıt. (Bk. *ansikl.* böl.)**—2.** Bir kalkana bağlı, eklemli bir kolun ucundaki yıkıcı

araç (sökücü dişliler, kürek kovalar).
—ANSİKL. Bayınd. Ekskavatör, sürekli toprak çıkarmaya ve yığmaya yarayan bir aygıttır. Kendi kendine hareket edebilir ve paletler sayesinde yer değiştirir. Bazen mafsallı kol üzerindeki kovalı bir zincir, bazen bir kürekli çarkla donatılmıştır. Çok yüksek verim isteyen toprak işlerinde kullanılır, fakat kullanımı türdeş ve az dirençli arazilerle sınırlıdır. Mafsallı kolun durumuna ve biçimine göre, çalışmalar, çukur ya da yarma olarak yapılabilir. Az derin (2,50 m'ye kadar) ve dar (0,35-0,60 m) hendek kazmaya yarayan hafif ekskavatörler, düşey kazı yaparlar ve çıkan toprağı hendeğin iki yanına boşaltırlar. Büyük ekskavatörlerin kullanımında çıkan topraklar genellikle uzağa taşınır.
—Mad. oc. Ekskavatörler açık işletmelerde, kovayla kazılabilecek gevşeklikteki arazilerde ya doğrudan ya da feratlama ateşinden sonra örtü kaldırma işleminde kullanılır. Alman linyit işletmelerinde kullanılan döner kepçeli büyük ekskavatörler günde 250 000 m³ örtü kaldırır.

EKSO sıf. (fr. *exo;* yun. *ekso;* dışarı). Kim. Bisiklo-2, 2, 1 heptan serisinden kimi diastereo-izomerler için kullanılır; bu diastereo-izomerlerde bulunan bir R ornatanı, CH_2 köprüsüyle aynı yüzey üzerindedir.

ekso izomer

EKSODOS a. (yun. sözc.). Ed. Bir yunan trajedisinin, son koronun ardından oynanan ve çözümü içeren bölümü. (Eksodos, *parados*'un bakışımlısıdır.)

EKSOFORİ a. (fr. *exophorie;* yun. *ekso,* dışarda, ve *phoros,* taşıyan'dan). Tıp. İki gözle birden görme bozukluğu. (Heteroforinin iki tipinden biridir.)

EKSOFTALMİ a. (fr. *exophtalmie;* yun. *eksophthalmos,* patlak gözlü'den). Patol. Gözün gözçukurundan dışarı taşması; patlak gözlülük. (Eksoftalmi bir yanda olursa gözçukurundaki bir urdan ya da iltihaptan ileri gelir. İki yanda birden olduğu zaman tiroit bezi hastalıklarından birinin belirtisidir [Basedow hastalığı].)

EKSOFTALMOMETRE a. (fr. *exophtalmomètre*'den). Oftalmol. Göz küresinin dışa doğru fırlaklığını ölçmeye ve eksoftalmi teşhisi koymaya ya da eksoftalminin gidişini izlemeye yarayan aygıt.

EKSOFTALMOS a. (yun. *eksophtalmos*). Oftalmol. *Zonklamalı eksoftalmos,* karotis atardamarıyla kavernöz sinüs (kafa içi toplardamar kavşağı) arasında oluşan bir fistülin klinik belirtisi.

EKSOJEN ya da **EGZOJEN** a. (fr. *exogène*). Bot. Kendisini üreten organın ya da öğenin çevre kesiminden doğan anatomik organ ya da öğeye denir.
—Fizyol. Organizmanın dışında oluşan ya da gelişen; dış kökenli. (Karşt. ENDOJEN.)
—İstat. *Eksojen büyüklük* → DIŞSAL BÜYÜKLÜK.

EKSOKRİN sıf. (fr. *exocrine*). Kıl dibine değil, doğrudan doğruya deri yüzeyine açılan boşaltma kanalı bulunan salgı bezine denir.

EKSOLÜSYON a. (fr. *exsolution*). Petrogr. Katı mineral bir çözeltinin birçok faza ayrılması. (Pertitler fazla potasyumlu bir faz ile fazla sodyumlu diğer bir faz arasındaki bir eksolüsyonun sonucudur.)

EKSOMFAL a. (fr. *exomphale;* yun. *ekso,* dışarda, ve *omphalos,* göbek'ten). Tıp. Yenidoğanın göbek fıtığı.

EKSON a. (fr. *exon*). Genet. Ökaryot bir gendeki kodlama bölümü. (Bu bölümler, kodlama yapmayan "sessiz bölgeler"le birbirinden ayrılır.)

EKSOPLAZMA ya da **EKZOPLAZMA** a. (fr. *exoplasme*'dan). → DIŞPLAZMA.

EKSOPODİT a. (yun. *ekso,* dışarda, ve *pus, podos,* ayak'tan, fr. *exopodite*). Kabukluların tipik eklentilerinin dış dalı. (Eksopodit, iç dalın ya da *endopodit*'in yanında bedene bağlanan bir bölüme, *protopodit*'e eklemlenir.)

EKSOREİK ya da **EKZOREİK** sıf. (fr. *exoréique*). → DIŞAKIŞLI.

EKSOREİZM ya da **EKZOREİZM** a. (fr. *exoréisme*). → DIŞAKIŞLILIK.

EKSOSEROZ a. (fr. *exosérose*). Patol. Plazma sıvısının sızması sonucunda üstderi hücrelerinin ayrışması.

EKSOSERVİSİT a. (fr. *exocervicite*). Kad. hast. Dölyatağının (görünen) dış kısmının iltihaplanması.

EKSOSİTOZ a. (fr. *exocytose*). Biyol. Sitoplazma kofullarının dışarıya açılması ve bu yolla çeşitli maddelerin boşalması.

EKSOSPOR a. (fr. *exospore*). Bot. Spor çeperindeki dış katman. (Çiçektozu tanecİğindeki eksinle eşdeğerdedir.)

EKSOSPORLU sıf. Bazitlimantarlar gibi eksogen sporlu bitki için kullanılır.

EKSOSPORLULAR a. Sporları spor tablasının dışında bulunan cıvıkmantarlar altsınıfı.

EKSOSTOZ a. (fr. *exostose;* yun. *eksostosis*). Kemiklerin yüzeyinde gelişen ve çoğu zaman bir travmadan ya da romatizmadan sonra görülen tehlikesiz kemik uru. (Bazı eksostozlar gelişme çağında ortaya çıkar ve bütün iskelete yayılarak Bessel-Hagen hastalığını meydan getirir.)

EKSOTERMİK sıf. (fr. *exothermique;* yun. *exô,* dışarı ve *thermos,* ısı'dan). ISIVEREN'in eşanlamlısı.

EKSOTOKSİN a. (fr. *exotoxine*). Mikroplar tarafından salgılanan ve dış ortama yayılan madde. (Difteri ve tetanos basilleri, sinir sistemine zararlı eksotoksin üretir.)

EKSOTROPİ a. (fr. *exotropie*). → ŞAŞILIK.

EKSPELLER a. (ing. *expeller, to expel,* boşaltmak, dışarı atmak'tan). Yağ. mad. Yağlı tohumlar için kullanılan ve kesiksiz çalışan cendere. (Eşanl. SÜREKLİ CENDERE.)

EKSPER a. (fr. *expert*). Mesleği, bir şeyin değerini saptamak, zararın toplamını belirlemek vb. ya da sanat yapıtlarının özgünlüğünü kanıtlamak olan kimse; bilirkişi: *Tütün eksperi. Eksperler tablonun sahte olduğuna karar verdiler.*
—Denizc. *Deniz eksperi,* bir ticaret gemisinin yapımını izlemekle ya da çeşitli anlaşmazlıkları çözmekle görevli, belli bir deneyime sahip gemi inşa mühendisi ya da ticaret gemisi zabiti. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Denizc. *Deniz eksperi.* Gemi sınıflandırma şirketlerinin eksperleri gemi inşa mühendisleri, uzakyol kaptanları ve çarkçıbaşılar arasından seçilir. Avrupa'nın önemli ticaret limanlarında yük avaryalarıyla ilgili anlaşmazlıkları çözen eksper kaptanlar vardır. Ticaret mahkemesi önünde yemin eden bu eksperlerin görevi yükte meydana gelen avaryanın nedeni hakkında bir karara varmaktır: deniz rizikosu, kötü istifleme ya da malın kendi bozukluğu.

EKSPERLİK a. Eksperin görevi; bilirkişilik.

EKSPERTİZ a. (fr. *expertise*). Huk. Bir davada yargıç tarafından bilinemeyen teknik konuların, uzman kişilere incelettirilmesi; bilirkişi incelemesi. (→ BİLİRKİŞİ.)
—Sig. Hasarın saptanması ve değerlendirilmesi. || *Kesin ekspertiz,* üçüncü bir eksper tarafından gerçekleştirilen ekspertiz.

EKSPLANT a. (ing. *explant;* lat. *explantare,* köklemek, koparmak'tan). Biyol. Canlı bir hayvandan alınan ve büyümesi için elverişli bir ortama konan organizma parçası. (Bitkilerden alınan çelik ile aynı anlama gelir.)

EKSPLORATÖR a. (fr. *explorateur*). Tıp. Röntgen ışınları ile çalışanların, bu ışınların geçtiği alanı el sokmadan muayene etmesine yarayan aygıt. || Erkek üretrasının çapını ve geçirgenliğini anlamaya yarayan aygıt.

EKSPRES a. (fr. *express*'ten). Yalnızca belli başlı yerlerde duran ve çok hızlı giden tren, gemi vb. toplu taşıma aracı: *Ankara ekspresi bir saat sonra gelecek. Adalar-Köprü ekspresi için bilet almak. Ekspresle gitmek.*

◆ sıf. İvedilikle yapılan, gönderilen, ya da ivedilik sağlayan şey için kullanılır: *Ekspres temizleme. Ekspres mektup. Ekspres yol.*
—Postc. Göndericinin isteği üzerine, dağıtım merkezine gelir gelmez özel bir postacı aracılığıyla gideceği yere ulaştırılan posta eşyası için kullanılır.

◆ be. Alıcıya hızlı bir teslim yapan posta servisini kullanarak: *Bir mektubu ekspres göndermek.*

EKSPRESYONİST a. (fr. *expression-*

Krupp Rheinhausen

kepçe-çarklı ekskavatör Köln yakınlarında bir linyit madeninde çalışırken

niste). Çağ. sant. ANLATIMCI'nın eşanlamlısı.

EKSPRESYONİZM a. (fr. *expressionnisme*). Çağ. sant. → ANLATIMCILIK'ın eşanlamlısı.

EKSTANSİF sıf. (fr. *extensif*). Tarım. Birim yüzey ya da hayvan başına az emek ve az sermaye harcanarak yapılan ve dolayısıyla birim yüzey ya da hayvan başına az ürün sağlayan tarım üretim sistemine ve hayvancılığa denir. (Ekstansif tarım ve hayvancılık zorunlu olmamakla birlikte genellikle toprakları az verimli olan büyük tarım işletmelerinde yapılır.)
—Termodin. YAYGIN'ın eşanlamlısı.

EKSTANSOMETRE a. (fr. *extensomètre*'den). Ölçbil. UZAMAÖLÇER'in eşanlamlısı.

EKSTANSOMETRİ a. (fr. *extensométrie*'den). Ölçbil. UZAMAÖLÇÜM'ün eşanlamlısı.

EKSTENSOR sıf. ve a. (lat. *extensor, -oris,* açıcı). Bir kol ya da bacak bölümünün açılmasını sağlayan kas(örneğin önkolu açan üçbaşlı kol kası). [Bazı kaslar işlevlerinden dolayı bu adı alır: *el parmakları ortak ekstensoru, başparmak uzun ve kısa ekstensoru, ayak parmakları ortak ekstensoru,* vb.]

EKSTRA sıf. **1.** Benzerlerine göre en iyi, en üstün nitelikte olan şey için kullanılır: *Ekstra un.* **—2.** Alışana, gerekene, olana, ek olarak katılan şey için kullanılır:*Bu iş ekstra bir çaba gerektirmeyecek.* **—3.** *Ekstra ekstra,* en üstün,en iyi. || *Ekstradan,* fazladan, cabadan.
—Tekst. *Ekstra motif atkısı,* TAKVİYE• ATKISI'nın eşanlamlısı.

EKSTRAFOR a. (fr. *extrafort*). Terz. Giysilerin etek ucuna, kol ve yaka kenarlarına, baskı yapma ya da kumaş kenarlarını temizleme amacıyla geçirilen ince, pamuklu ya da keten şerit. || *Perde ekstraforu,* üzerinde perdeyi büzmeye yarayan birkaç sıra iplik ile halkaları geçirmeye yarayan kumaş yuvalar bulunan enlice şerit.
—Kürkç. Bir kürkün deforme olmasını önlemek için kenarına boydan boya dikilen 8-10 mm eninde pamuklu şerit. || *Ekstrafor geçirmek,* kürkten yapılmış bir giysinin dikişlerini ve kenarlarını ekstraforla kapatmak.

EKSTRAPİRAMİDAL sıf. (fr. *extrapyramidal*). Nöroanat. *Ekstrapiramidal sistem* ya da *ekstrapiramidal devimsel yol,* kortikospinal (ya da piramidal) sinir demetinin yaptığı denetimden ayrı olarak, kasların devingenliğini denetleyen sinirsel yapıların ve demetlerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.).
—Nörol. *Ekstrapiramidal hipertoni* ya da *kasılma,* kol ya da bacakların herhangi bir bölümüne edilgen bir hareket yaptırıldığında kasların gerilmeye karşı sürekli ve bidüziye direnç göstermesiyle belirgin hipertoni çeşidi. (Bu, "kurşun boru sertliği" adı verilen, dişli çark olgusunu gerçekleştirerek kesik darbeler halinde gelen esnek bir sertliktir. En sık rastlanan ekstrapiramidal sendrom olan Parkinson sendromunun ana belirtilerindendir.) || *Ekstrapiramidal sendrom,* ekstrapiramidal sistemi oluşturan anatomik yapıların lezyonuna ek olarak gelişen klinik belirtilerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Nöroanat. Ekstrapiramidal sistemin çekirdekleri şunlardır: Putamen, pallidum, kuyruklu çekirdek, talamusaltı çekirdekler, lokus niger ve kırmızı çekirdekler. Beyincik, ağsı oluşum, talamus çekirdeklerinin bazıları, beyin korteksinin bazı bölümleri ve vestibüler çekirdekler de bu sisteme girer. Bu sistemin getirici yolları, korteks, beyincik ve lokus niger'den çıkar, ana götürücü yolu ise kafatasının merkezi lifleridir. Ekstrapiramidal merkezler arasındaki bağlantı, karşılıklı denetim mekanizmasını sağlayan nöron devreleriyle kurulur. Ekstrapiramidal sistem, kas tonusunu denetler ve istemli hareketleri kolaylaştırır.
—Nörol. *Ekstrapiramidal sendrom.* Lezyonun bulunduğu yere bağlı olarak dört sendrom tanımlanmıştır:
1. *Parkinson sendromu,* lokus niger lezyonuna bağlı olarak gelişir ve en sık rastlanan sendromdur. Parkinson hastalığının ana belirtisini oluşturur, fakat, salgın ansefalit, oliva köprü-beyincik kontrol halkasının körelmesi ve bazı beyin urları da bu sendroma yol açar. İlerleyici çekirdeküstü kökenli felç, çizgili cisim-lokus niger ve karaciğer-mercimeksi çekirdek denetim halkalarının yozlaşmasına bağlı belirtilerle ortaya çıkan Shy-Drager sendromuyla birlikte de görülebilir. Nöroleptik ilaçlarla tedavi sırasında, distoni ve ağız-dil-yüz diskinezileriyle beraber Parkinson sendromu da ortaya çıkabilir;
2. *kore sendromu,* beyin korteksinin atrofisi ile çizgili cisim (kuyruklu çekirdek ve putamen) lezyonuna bağlı olarak gelişir. Huntington koresi kore sendromlarının en belirgin olanıdır (→ KORE);
3. *pallidum sendromu,* karbon monoksit zehirlenmelerinden sonra ortaya çıkan iki taraflı pallidium nekrozuyla, yozlaşmalı bir hastalık olan pallidum atrofisinde ve Hallervorten-Spatz hastalığında görülür;
4. *ballismus sendromu,* Luys cisminin lezyonuna bağlıdır; genellikle tek taraflı olur ve yarı ballismus ile ortaya çıkar.

EKSTRAPOLASYON a. (fr. *extrapolation*). Mat. ve Fiz. DIŞDEĞERBİÇİM'in eşanlamlısı.
—İstat. → DIŞ• DEĞER BİÇME.

EKSTRASİSTOL a. (fr. *extrasystole*). Kalbin zamansız kasılması. (Kaynağı, normalde kalbin sinüs ritmini düzenleyen sinüs düğümünün dışındadır.)
—ANSİKL. Elektrokardiyogramda çıkış yeri belli olan ekstrasistol ya kulakçıktan ya kulakçık-karıncıktan ya da karıncıktan doğar. Genellikle tek tek gelen ve patolojik bir anlam taşımayan ekstrasistol yaylım halinde de gelebilir ve o zaman bir bozukluğun belirtisi olabilir; bozukluk kalp kasının ilaç ya da zehirle (uyarıcı maddeler, tütün), metabolizmayla (kalsiyum ya da potasyumdaki anormallikler), kansızlıkla (koroner yetersizliği ya da enfarktüs) uyarılmasından ileri gelebilir.
Kendi başına ekstrasistol tehlikeli değildir, fakat bir kalp atışı devresi içinde zamansız (önceki kasılmaya çok yakın) ortaya çıkışı bazı hallerde bir karıncık taşikardisine ya da bir karıncık fibrilasyonuna neden olabilir.
Ortaya çıktıklarında rahatsız edici ya da tehlikeli olabilecek bu olayları kontrol altında tutabilecek birçok antiaritmik ilaç vardır.

EKSTRE a. (fr. *extrait*). Muhs. → HESAP• ÖZETİ.

EKSTREM sıf. (fr. *extrême*). En sonda, en uçta olan.

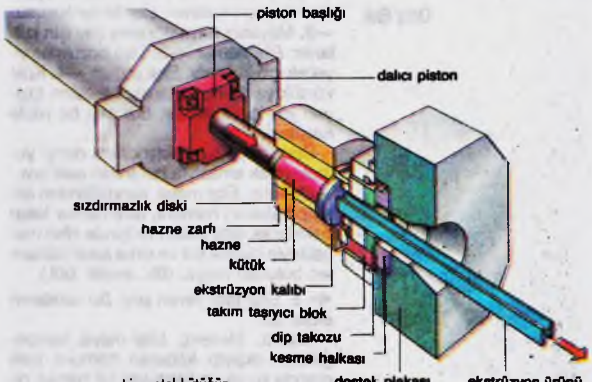
EKSTREMAL sıf. (fr. *extrémal*'den). Bir ekstremum (maksimum ya da minimum) değerine ulaşan matematiksel varlıklar için kullanılır.
—Ceb. *Bir A birim tam halkasının ekstremal elemanı,* A nın, evirtilir olmayan ve ancak evirtilir elemanlarla ya da $b = au$ (u evirtilir eleman) biçimindeki b elemanlarıyla bölünebilen a elemanı. [ℤ içinde, ekstremal elemanlara asal sayılar denir.]
— Mat. çözlm. *Bir A kümesinin ekstremal noktası,* A nın sınırının elemanı. (Bir x noktası, ancak ve ancak, A içbükey olduğuna göre $A - \{x\}$ içbükeyse ekstremaldir.)

EKSTREMUM a. (fr. *extremum*). Mat. çözlm. Bir fonksiyona ilişkin maksimum ya da minimum. (Gerçek değişkenli bir sayısal fonksiyonun x_0 da bir ekstremumu olması için gerek ama yeter olmayan bir koşul $f'(x_0 = 0$ dır.)
—Siber. *Ekstremum ayarlama,* ayarlanan bir büyüklüğü ya da bir nitelik indisini, ayarlanan sistemin ayırtedici niteliklerinin, hammadde özelliklerinin ve ayarlanan sisteme etkiyen dış bozucu etkenlerin rastlantısal dalgalanmalarına rağmen, ekstremum noktalarından birinin çevresinde değişmez tutmayı amaçlayan ayarlama. (Ekstremum ayarlama eniyilenmiş bir kumanda biçimidir.)

EKSTRENSEK sıf. (fr. *extrinsèque*).→ DIŞSAL.

EKSTROFİ a. (fr. *extrophie*). Patol. **1.** İç boşluğu olan bir organın, mukozası dışa gelecek biçimdeki yapısal bozukluğu. **—2.** *İdrar torbası ekstrofisi,* idrar yollarının ender görülen yapı bozukluğu. Sözkonusu ekstrofide, idrar torbası doğrudan karın derisine açılır. (İdrar torbası ekstrofisi, ağır bir yapı bozukluğudur; bazen iyi sonuç vermeyen zor bir tedavisi vardır.)

EKSTRÜZYON a. (fr. *extrusion*'dan). Metalürj. Profil verilmiş metal parçalar (çubuklar, borular vb.) üretmek için kullanılan ve metali, istenen profil biçiminde bir kalıptan, bir dalıcı pistonla geçirerek gerçekleştirilen soğuk ya da sıcak biçimlendirme yöntemi. (Bk. *ansikl.* böl.)||*Ekstrüzyon kalıbı* → KALIP.
—Teknol. *Ekstrüzyon yapmak,* silindirsel biçim vermek için yassılaşabilir malzemeyi, uygun kesitli bir ekstrüzyon kalıbından

bir metal kütüğün doğrudan ekstrüzyonunun ilke şeması

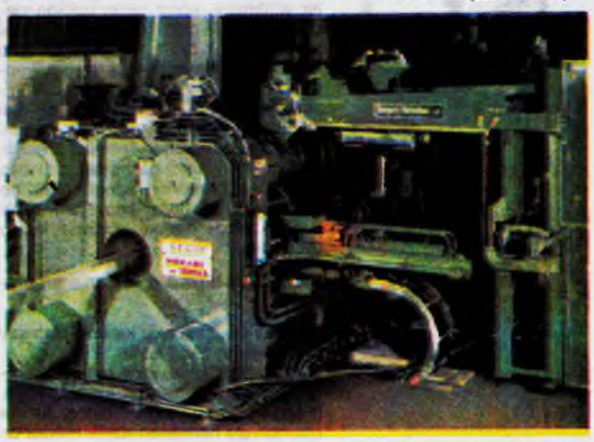

bir metal kütüğün doğrudan ekstrüzyon evreleri

alüminyum profilin doğrudan ekstrüzyonu

S.E.C.İ.M. (Creusot-Loire)

geçirmek. || *Çekmeli ekstrüzyon,* malzemeyi ekstrüzyon kalıbına basma ve kalıp çıkışında çekme ilkesine dayanan özel biçim verme tekniği.

—ANSİKL. Metalürj. Ekstrüzyonla biçim verilecek metal kütük hazneye yerleştirilmeden önce yağlamadan geçirilir. Çeliklerin sıcak ekstrüzyonunda metal genellikle camla yağlanır [Ugine-Séjournet yöntemi]. Ters ekstrüzyonda kütük kalıpla sıkıştırılır ve hazneye göre devinimsiz kalır; dolayısıyla sürtünme yüzünden kaybolacak gücün en düşük düzeye indirilmesi sağlanır. Daha karmaşık parçaların yapımında kullanılan başka ekstrüzyon türleri de vardır: geri ekstrüzyon [kovalar], ön-geri karma ekstrüzyon vb.

Oktay Ekşi

EKSTURN a. (fr. *extourne*). Muhs. *Eksturn kaydı,* yanlış bir muhasebe kaydını düzeltmek için ters yönde geçirilen kayıt. (Muhasebenin temel kuralına göre,yanlış geçirilmiş kayıtlar, hiçbir zaman üzeri çizilerek düzeltilmez.)

EKSUN → İKSUN.

EKŞİ sıf. ve a. Ağızda buruk, keskin, kekre bir tat bırakan meyve, yiyecek, içecek ve bu tadın kendisi için kullanılır: *Yaban eriğinin ekşi meyveleri. Ekşiden hoşlanmak, hoşlanmamak. Koruk, ağzımda ekşi bir tat bıraktı.*

◆ sıf. **1.** Keskin bir koku duyumu uyandıran şey için kulanılır: *Ekşi bir ter kokusu.* **—2.** Mayalanmaya uğramış şey için kullanılır: *Ekşi hamur.* **—3.** Tadı bozulmuş yiyecek için kullanılır: *Ekşi yoğurt.* **—4.** Küskünlük ya da hoşnutsuzluk anlatımı taşıyan yüz için kullanılır: *Bizi ekşi bir yüzle karşıladı.*

—Deric. *Ekşi su,* güdericilikte deriyi yumuşatmak amacıyla kullanılan asitli sıvı.

—Ekmekç. *Ekşi maya,* kendiliğinden ekşiyip kabaran hamura, taze hamur katıp bekleterek elde edilen ve içinde alkol mayalarıyla birlikte süt ve sirke asidi bakterileri bulunan maya. (Bk. *ansikl.* böl.)

◆ a. Ekşi tadı veren şey: *Bu salatanın ekşisi az.*

—ANSİKL. Ekmekç. *Ekşi maya,* kendiliğinden ekşiyip kabaran hamura belli oranda su ve un katıp katı bir hamur biçiminde yoğurduktan sonra, belli bir sıcaklıkta 5-6 saat bekletilerek elde edilir.

EKŞİ (Oktay), türk gazeteci (Mesudiye, Ordu, 1932). Gazeteciliğe Ankara ajansı'nda başladı (1952). Dünya gazetesinin Ankara temsilciliğini yaptı (1955-1960). Öncü gazetesinde istihbarat şefi olarak çalıştı (1960-1961). 1961 Anayasası'nı hazırlayan Kurucu meclis'te basın temsilcisi olarak görev yaptı (1961). Ulus gazetesinin istihbarat şefliğini üstlendikten sonra Londra başkonsolosluğu'nda çalıştı (1962-1966). Ankara Üniversitesi hukuk fakültesi'ni bitirdi (1967). TRT'nin yorum müdürlüğü görevinde bulundu (1970-1971). Hürriyet gazetesine geçti (1971), gazetenin başyazarlığına getirildi (1974). SODEP kurucuları arasında yer aldı, partinin genel sekreter yardımcısı, sonra genel başkan yardımcısı (1983) oldu. Partiden ve siyasal yaşamdan ayrıldı (mart 1984). Bir süre Güneş gazetesinin başyazarlığını yaptıktan (1984-1985) sonra yeniden Hürriyet gazetesi başyazarlığına getirildi (1985). 1986'da hazırlık çalışmalarını başlattığı Basın konseyi'nin kurulmasıyla (şubat 1988) ikinci başkanlık, ardından başkanlık görevlerini üstlendi. 1992'de kurulan Dünya basın konseyleri birliği başkan yardımcısı ve yürütme kurulu üyesi oldu.

ekşiyonca

EKŞİ MUŞMULA a. ALIÇ'ın eşanlamlısı.

EKŞİLİ sıf. İçine ekşi katılmış olan şey için kullanılır: *Ekşili köfte.*

—Mutf. *Ekşili köfte,* içine erik ya da koruk katılarak pişirilen bir tür sulu köfte. (Koyun kıyması, soğan, pirinç, tuz ve maydanozla hazırlanan küçük köfteler orta ateşte haşlanırken, içine ekşi erikler ya da bir salkım koruk atılır. Piştikten sonra limon suyu ve yumurtayla terbiye yapılır.)

EKŞİLİK a. **1.** Ekşinin, ekşi olanın niteliği. **—2.** Ekşi tat.

—Tıp. Ağız ya da midede duyulan burukluk ya da acılık duyumu. (Mide ekşiliği, genellikle asit fazlalığından ileri gelir.)

EKŞİME a. Ekşimek eylemi.

—İçit san. Mayalı içkilerin buruklaşma, asitleşme durumu. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Sütç. Maya mantarlarının etkisiyle laktozun laktik aside dönüşmesi nedeniyle sütte meydana gelen değişiklik.

—ANSİKL. İçit san. Ekşime, sirke bakterilerinin (*acetomonas* ve *acetobacter* sp.) etkisiyle meydana gelir. Bu bakteriler havadaki oksijenden yararlanarak, alkolü sirke asidine dönüştürür; bu arada bir de etil asetat oluşur ve şaraba karakteristik bir koku verir. Bu hastalık, özellikle düşük alkollü şaraplarda görülür. Ekşimeyi önlemek için mahzenlerde sağlık kurallarına uyulması ve şarabın havadan korunması gerekir: şarap eksildikçe aynı cins şarap eklenerek kabın daima dolu tutulması, şarabın eylemsiz bir gaz altında bulundurulması. Hastalığın ilk belirtileri görüldüğünde şarabı ya kükürtlemek ve durultmak ya da sterilize etmek gerekir: süzme ya da pastörizasyon.

EKŞİMEK gçz. f. **1.** Mayalanarak ekşi duruma gelmek: *Şarap ekşiyerek sirkeleşir. Hamur ekşimiş.* **—2.** Yiyeceklerden söz ederken, bozularak tadı değişmek: *Bu yoğurt ekşimiş.* **—3.** Bir kimse sözkonusuysa, hoşnutsuzluğunu yüzünden belli etmek, surat asmak: *Haberi duyunca yüzü ekşidi.* **—4.** *Arg.* Utanmak, kızarmak, mahçup olmak.

◆ **ekşitmek** ettirg. f. *Bir şeyi ekşitmek,* onun ekşimesine neden olmak, ekşimesini sağlamak.

◆ **ekşitilmek** edilg. f. Ekşitmek eylemine konu olmak.

EKŞİMİK a. Yağı alınmış ya da kesilmiş sütten yapılan peynir; çökelek.

EKŞİMSİ sıf. Ekşiye çalan, ekşiye benzer tat ve bu tattaki yiyecekler için kullanılır: *Yoğurdun ekşimsi bir tadı var.* (Eşanl. EKŞİMTRAK.)

EKŞİMTRAK sıf. EKŞİMSİ'nin eşanlamlısı.

EKŞİTİLMEK → EKŞİMEK.

EKŞİTMEK → EKŞİMEK.

EKŞİYONCA a. Genellikle yumrulaşmış odunsu dipli ya da otsu çokyıllık bitki. (Bil. a. *oxalis;* 400 tür; ekşiyoncagiller familyası.) [Ekşiyoncaların dipten ya da saptan çıkan almaşık dizili yaprakları yirmi kadar yaprakçıktan oluşan bileşik yaprak biçimindedir. Sarı, beyaz ya da pembe olan çiçekler kömeç biçiminde bileşiktir; meyve kapsül biçimindedir. Yumru ve soğanla üretilmesi yaygındır. Akşam olunca yapraklar kendi üstlerine kapanır. Peru' da yetişen bir türü *(Oxalis crenata)* yenebilen yumrular yapar; bunun yaprakları da kuzukulağı gibi kullanılabilir. Türkiye' de yetişen bir türü *(Oxalis acetocella)* idrar artıncı nitelikler taşır.]

EKŞİYONCAGİLLER a. Erdişi ve düzgün çiçeklerinde 5 çanakyaprak, 5 taçyaprak ve 10 erkekorgan bulunan ağaçsı, çalımsı ya da otsu bitkiler familyası. (Meyve, üzümsü meyve ya da kapsül biçimindedir. Ekşiyoncagiller familyası [7 cins ve 1 000 tür] özellikle Güney Amerika ve Güney Afrika kökenlidir; familyanın Türkiye'de bilinen başlıca türü ekşiyoncadır [*Oxalis acetosella*]. Bil. a. *oxalidaceae;* geraniales takımı.)

EKTİ ya da **EKDİ** sıf. (esk. türkç. *iktü,* elde beslenen hayvandan). **1.** Anası öldüğünde başka bir koyuna alıştırılan ya da elde beslenen kuzu. **—2.** Her yiyeceği canı çeken kimse için kullanılır. **—3.** Bir başkasının sırtından geçinen kimse için kullanılır; asalak. **—4.** *Ekti püktüler,* belli bir yere dadanan kimseler.

EKTİLİK a. Ekti olanın durumu, niteliği.

EKTİMA a. (yun. *ekthyma*). Der. hast. Kalın kara bir kabukla kaplı sivilce ve yara halinde mikroplu deri hastalığı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Vet. *Bulaşıcı ektima,* bir ultravirüsten ileri gelen ve özellikle koyun ve keçide görülen, daha çok dudakların diş yüzünde olan, ama ağız mukozasına ve vücudun çeşitli bölgelerindeki örtü tabakasına da yayılabilen bulaşıcı hastalık. (Bk.*ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Der. hast. Ektima, genellikle streptokoklardan ileri gelir. Gelişebilmek için özel bir bölgeye gereksinim gösteren ve genellikle geri zekâlı, sıska, alkolik ya da diyabetli kişilerde görülen bir piyodermittir. Çoğunlukla bacaklarda görülür. Hızla oluşan sivilceler bir kabukla kaplanır. Ektimanın basit çakmaktan farkı, üzerinin siyah ve kalın bir kabukla örtülü olmasıdır. Kabuk kendiliğinden düşer ve yerinde dik kenarlı, içi irinli derin bir yara bırakır. Hastalığın gidişi sırasında ateş genellikle yükselir. Derideki yaranın tırnakla kaşınması, hastalığı bazen kangrene dönüştürecek kadar ağırlaştırabilir. Hastalık geçtiğinde, yerinde yara izi kalır.

—Vet. Bulaşıcı ektima tam bir enzooti biçiminde görülür; hastalığı özellikle genç hayvanlar kapar. Hastalığın ağızda yerleşmesi, kuzuların yem yemesine engel olduğundan önemli ölçüde ölüme yol açabilir. Özel bir tedavisi yoktur. İyileşme genellikle üç haftayı bulur. Hastalığın bulunduğu sürede, hastaları ayırmak ve kalanları aşılamak gerekir. Sonraki yıllarda da kuzular 6 ya da 8 haftalıkken aşılanmak ister.

EKTİNİT a. (yun. *ektenes*'den; fr. *ectinite*). Petrogr. KRİSTALLİ ŞİST*'in eski eşanlamlısı.

EKTİRMEK → EKMEK.

EKTOBLAST a. (fr. *ectoblaste*). Embriyol. Üç tabakalı embriyon yuvarının dış tabakası. (Merkez ve çevre sinir sistemi, otonom sinir sistemi, yaygın içsalgı sistemi, böbreküstü bezi ve özeği, duyu organları, üstderi ve türevleri, sindirim sisteminin ön ve arka bölümleri bu tabakadan oluşur.) [Esk. eşanl. EKTODERM.]

EKTODERM → EKTOBLAST.

EKTODERMOZ a. (fr. *ectodermose;* yun. *ektos,* dışta, *derma,* deri, ve *-osis,* hastalık bildiren ek'ten). Der. hast. *Çok delikli ektodermoz,* polimorf eritemin ağır biçimi. (Genel durumda bozuklukla birlikte ağızda kabuklu ve kanamalı [yaygın fiske ve yaralar], gözde [irinli konjonktivit, saydam tabakada fiske ve yaralar],deride [geniş alanların çıplaklaşması, kabarcık, fiske ve döküntüler] belirir. Çok delikli ektodermoz, yetişkinlerde görülen Fiessinger-Rendu çok delikli aşınma ektodermozu ile çocuklarda görülen Stevens-Jhonson sendromunu kapsar.)

EKTOGENEZ a. (fr. *ectogenèse;* yun. *ektos,* dışta, ve *genesis,* oluşum'dan). Eteneli memelilerin embriyonunun, anne vücudu dışında normal gelişmesini sağlayan teknik. (1981'e dek yapılan ektogenez deneylerinin hiçbirinden, normal bir dölüt gibi kendi başına yaşayabilecek derecede gelişkin bir dölüt elde edilemedi. Buna karşın, insan ve koyun yumurtaları canlı dışında [*in vitro*] döllendi ve embriyon gelişme evresinin başlangıcında ana karnına aktarıldıktan sonra dölütün normal gelişimini tamamlaması sağlandı.)

EKTOKARDİ a. (fr. *ectocardie;* yun. *ektos,* dışta, ve *kardia,* kalp'ten). Biyol. Kalbin göğüsten dışarıda, hatta vücut dışında bulunması.

EKTOLESİT sıf. (fr. *ectolécithe*). Embriyol. *Ektolesit yumurta,* vitellus kesesi, ana hücre dışında bulunan yumurta.

EKTOMORF sıf. (fr. *ectomorphe*). Antropol. İnsanın vücut yapısı üzerine W. H. Sheldon tarafından düzenlenen biyotipoloji sınıflamasındaki üç tipten biri için kullanılır (öteki iki tip endomorf ve mezomorf tiplerdir). Ektomorf tipin başlıca özelliği ince ve narin bir vücut yapısıdır. (Bazen LEPTOZOM da denir.)

EKTOPAJ sıf. ve a. (fr. *ectopage*). Biyol. Göğüs kısmı yandan birbirine yapışık, tek göbekli iki gövdeden oluşan çifte ucube.

EKTOPAJİ a. (fr. *ectopagie*). Biyol. Ektopajların acayip yapısı.

EKTOPİ a. (fr. *ectopie;* yun. *ektopos,* uzaklaşmış, yer değiştirmiş'ten). Patol. Bir organ ya da bir dokunun anormal konumu. (Organ ektopisi doğuştan ya da edinsel olabilir. Doğuştan ektopilerin en sık görüleni erbezi ektopisidir; torbaya inmeyen erbezleri, kasık kanalının içinde ya da daha yukarıda bulunur.)
—Kad. hast. *Dölyatağı boynu ektopisi,* dölyatağı boynunun üst bölümünün, alt bölümü kaplayan ince mukozada olduğu gibi salgı bezleri içeren silindirimsi epitelyum hücreleriyle kaplı olması biçiminde boyun lezyonu. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Nefrol. *Böbrek ektopisi,* embriyon evresinde yukarıya yükselemediğinden böbreğin normal yerinde bulunmaması.
—ANSİKL. Kad. hast. Normalde dölyatağı boynunun görülebilen kısmı, iyotlu Lugol çözeltisiyle kahverengine boyanan kalın bir epitelyum örtüsüyle kaplıdır. Dölyatağı boynunun üst kısmıysa, alt kısmın tersine, salgı bezi içeren tek sıra hücrelerden oluşma ince ve nazik bir mukozayla kaplıdır. Ektopi, dölyatağı boynunun üst kısım mukozasının, boynun tüm alt kısmına yayılmasıdır. Bu yerel yayılma, bol miktarda sümüksü salgı yapımına ve ikincil enfeksiyonlara yol açar.

EKTOPİK sıf. (fr. *ectopique*). Normal yerinde olmayan doku ya da organ için kullanılır.

EKTOPLAZMA a. (fr. *ectoplasme*'den). Parapsikol. Bazı medyumların, "trans" durumundayken bedenlerinden çıktığı ve belli bir uzaklıkta maddeleşerek birtakım insan ya da hayvan uzuvları, yüzleri, tüm bedenleri (hayaletler) ya da çeşitli nesneler oluşturduğu söylenen esrarlı töz.

EKTOTRİKS sıf. (fr. *ectothrix;* yun. *ektos,* dışında, ve *thriks,* saç, kıl'dan). Der. hast. Saç ya da kıl üzerine yerleşerek kelliğe neden olan her türlü dermatofit mantar. (Karşt. ENDOTRİKS.)

EKTOTROF sıf. (fr. *ectotrophe*). Dışarıdan besin alarak beslenen.
—Mantarbil. *Ektotrof mikoriz,* bir ağacın kökleriyle simbiyoz halinde yaşayan, ama miselyumu içeri girmeksizin sadece kökleri sarmakla yetinen mantar.

EKTOZOM a. (fr. *ectosome;* yun. *ektos,* dışında, ve *soma,* beden'den).Biyol. Kabuklularda *(cyclops),* böceklerde sitoplazma içinde görülen ve "döl belirleyici" sayılan özel oluşum. (Embriyonun gelişimi sırasında cinsel bezleri oluşturan öğeler bu oluşumdan kaynaklanır.)

EKTRODAKTİL a. ve sıf. (fr. *ectrodactyle;* yun. *ektrosis,* gelişmeme, ve *daktylos,* parmak'tan). Biyol. Doğuştan bir ya da birçok parmağı eksik olan.

EKTRODAKTİLİ a. (fr. *ectrodactylie*). Biyol. Ektrodaktillerin biçim bozukluğu.

EKTROGNATİ a. (fr. *ectrognathie;* yun. *ektrosis,* gelişmeme, ve *gnathos,* çene'den). Biyol. Damak yarığı, göz kapaklarında biçim bozukluğu ve kulakların değişik yerlerde bulunmasıyla birlikte üstçene yokluğu.

EKTROJENİ a. (fr. *ectrogénie*). Biyol. Ağız yokluğu ve kulakların yüzün üstünde birleşik bulunması.

EKTROMEL a. ve sıf. (fr. *ectromèle;* yun. *ektrosis,* gelişmeme, ve *melos,* kol ve bacak'tan). Biyol. Gelişiminin durması sonucu kol ya da bacakları güdük kalan ya da hiç olmayan.

EKTROMELİ a. (fr. *ectromélie*). **1.** Biyol. Ektromellerde görülen yapısal anomali. **—2.** *Bulaşıcı ektromeli,* farelerde, *poxivirus* grubundan bir virüsten ileri gelen ve bir bacakta kangrenle ya da genel durumda ölüme varan bir genel durum bozukluğuyla belirginleşen bulaşıcı salgın hastalık. (Bu olay insanlarda görülen bazı virüs hastalıklarını incelemek bakımından ilginç bir model sayılır.)

EKTROPİYON a. (yun. *ektropion; ektrepein,* tersine döndürmek'ten). Dışa dönük oldukları için göz yuvarını örtemeyen gözkapaklarının durumu. (Bk. *ansikl.* böl. Oftalmol.)
—Kad. hast. Dölyatağı boynunun içindeki salgı mukozasının tersine dönmesi. (Ektropiyon, genellikle düşük ya da doğum gibi mekanik nedenlere bağlıdır, ektopi gibi tedavi edilir.)
—ANSİKL. Oftalmol. Ektropiyon daha çok alt gözkapağında görülür ve genellikle sürekli göz yaşarmasına neden olur.
—Vet. Oldukça seyrek rastlanan bu hastalık köpekten başka hayvanda görülmez.

EKUİLENİN ya da **EKİLENİN** a. (fr. *équilénine*). Org. kim. Östrojenin, formülü $C_{18}H_{18}O_2$ olan metabolidi; gebe kısrak idrarından özütlenir. (Tam bireşimi, 1939'da Bachmann tarafından gerçekleştirilen ilk steroit bileşiktir.)

EKÜL sıf. (ar. *ekl*'den *ekûl*). *Esk.* Obur, pisboğaz.

EKÜLANE be.(ar. *ekûl* ve *-ane*'den *ekûlane*). *Esk.* Oburcasına.

EKÛLİ sıf. (ar. *ekûl* ve fars. *-i*'den *ekûli*). *Esk.* Oburluk.

EKUNE a. Esmer aşıboyasına çalan sarı-turuncu renkte oldukça ince dokulu bir odun veren tropikal Afrika ağacı. (Bil. a. *Coelocaryon preussii.*)

EKÜ a. (fr. *écu*'den). **1.** Ortaçağ'da savaşçıların kullandığı bir tür kalkan. **—2.** esk. Bir yüzünde hükümdarlık arması bulunan, önce altından, sonra gümüşten basılmış fransız parası.
—ANSİKL. Eküler, altı verev kesilmiş, üst kenarı dik ya da kemer biçiminde, tahtadan yapılmış düşey bir silindir parçasından oluşmakta, kenarları demirle, dış yüzü de deri ya da bezle kaplanmaktaydı. Dış yüzüne serbestçe yapılan resimler arma işlevi görüyordu. Hükümdarların armalı ekülerini paralarının üzerine bastırmaları, "ekü" sözcüğünün bir para adı olmasına neden oldu.

EKÜ a. (ing. *European Currency Unit*'in kısaltması ECU'dan). Avrupa para birimi; 13 mart 1979'da yürürlüğe giren Avrupa para sisteminin temel öğesi.
—ANSİKL. Ekü, AET üyesi devletlerin kullandığı paraların, değerleri birbirine oranla dengelendirilerek saptanmış (ağırlıklı) toplamı olarak tanımlanır. Paraların ağırlığı, 5 yılda bir, bir paranın değeri % 25 oranında değiştiği zaman gözden geçirilebilir. Ekü, kambiyo kurları mekanizmasında bir ortak payda, sapmaları belirlemeye yarayan bir gösterge, bütün müdahale ve kredi işlemleri için bir referans ve AET para otoriteleri arasında bir ödeme aracı olarak iş görür. AET üyesi ülkelerden her birinin parasıyla ekü arasında bir oran kurulmuştur. *Merkezi kur* adı verilen bu oran, ekü ile belirtilir. Merkezi kurlar, Avrupa paralarının kendi aralarındaki pariteleri - % 2,25'lik bir dalgalanma marjıyla - belirtir. Avrupa paraları arasında bir istikrar öğesi olan ekü'nün ihdasıyla, uzun vadede telafi meblağlarının ödenmesine gerek kalmayacağı düşünülmektedir.

EKÜİLATERAL sıf. (fr. *équilatéral*). Yumş. bil. Her çeneti birleşme çizgisinin ortasından geçen bir düzleme göre ikincil bir bakışım gösteren ikiçenetlilerin kavkıları için kullanılır. (Örneğin tarak.) [EKÜİVALV ile karıştırılmamalıdır.]

EKÜİVALV sıf. (fr. *équivalve*). Ok biçimli bir düzleme göre tam bakışımlı iki çeneti olan ikiçenetli yumuşakçalar için kullanılır. (EKÜİLATERAL ile karıştırılmamalıdır.)

EKÜRİ a. Binc. Bir kişi ya da bir grup atçıya ya da bir kuruma ait atların bulunduğu yer. || Aynı koşuda bir kişi adına yarışan atlar.

EKÜS Mat. çözlm. EN KÜÇÜK ÜST SINIR'ın kısaltması

EKÜS-YARIKAFES a. Ceb. **1.** *a* ve *b* gibi iki elemanı bir en küçük üstten sınırlayan ya da en küçük üst sınır kabul eden sıralanmış küme, bu üst sınır *aVb* ya da sup *(a,b)* ile gösterilir. **—2.** *Tam ekûs -yarıkafes,* her altkümesi bir en küçük üst sınır kabul eden ekûs-yarıkafes.

EKVADOR, Güney Amerika'da devlet; 270 670 km²; 9 622 608 nüf. (1990). Başkenti *Quito.* Resmi dili *ispanyolca.*

COĞRAFYA

•*Doğal çevre.* Ülke, yükseltisi ve iklimi bakımından çok farklı üç bölgeye ayrılır.

Orta kesimde And bölgesi ya da Sierra bulunur. And dağları, yüksek havzaları çevreleyen iki *cordillera*'ya ayrılır. Vadilerle yarılmış tepeler ve dağ zincirleriyle kıyıya doğru uzanan Batı Cordillera'nın (Chimborazo'da 6 272 m) aşılması daha kolaydır. Daha kütlesel olan Doğu Cordillera, Oriente ile ulaşımı güçleştirir. Yanardağ etkinlikleri (Chimborazo, Cotopaxi, Sangay) her yanda yoğun biçimde sürmektedir. 2 200 - 2 800 m yükseltiler arasındaki havzalar Üçüncü Zaman'ın sonunda oluşmuş ve yanardağ çökelleriyle dolmuştur. Yağış getiren etkilere kapalı yerlerde, özellikle güneyde ve orta kesimde kuraklık önemli boyutlardadır. Yamaçlarda bitki tabakalanması art arda gelmektedir: yapraklı tropikal orman 2 000 m'ye kadar uzanır; sonra orman daha seyrelmiş bambu ağaçlarıyla 3 200 m'ye kadar devam eder. 3 200 m'nin üstündeki soğuk iklim bitki örtüsü, güneyde buğdaygil bozkırlarını, kuzeyde nemli çayırları içerir. Tarım, daha çok havzaların ılıman iklimli katında yapılır.

Kıyı bölgesi G.'den K.'e doğru genişler ve yükseltiye bağlı olarak görünümü değişir. G'de hâlâ Peru akıntısının kurak etkileri ve ağaçsı çalılıklar görülür. Orta kesimde, Daule, Vinces, Babahoyo'dan oluşan Guayas havzası, mangrovlarla örtülü deltasıyla, eskiden sıtmanın beşiği olan, bir taşkın ovadır. Halk, uzun süre, Manabi'nin daha hafif topraklı ve daha iyi akaçlanan kumtaşlı ve kireçli tepelerini ve kapokier'li bir savanı bu ovaya tercih etti. Çok yağışlı olan kuzey kesimi sık ormanla örtülüdür. Kıyı kesiminin açıklarında, yanardağ kökenli adacıklardan oluşan Galâpagos adaları, çok çeşitli bir "canlı fosil" faunası barındırır.

Amazon ovasının parçası olan, Napo, Pastaza, Zamora dar vadileriyle ulaşılan, sıcak ve nemli Oriente'de sık ormanlar yeniden ortaya çıkar.

• *Ekonomi.* İnkalar ve sömürge döneminde, Ekvador'u Peru'ya bağlayan La Sierra ülkenin beyni durumundaydı. Siyasal özgürlüğe kavuşulması, yabancı sermayeye bağımlılığı artırdı. Sömürgeleştirme, kıyıda, şekerpancarı, kahve ve özellikle de kakao ile sürdü ve Ekvador bu ürünlerin başlıca üreticilerinden biri oldu. 1922'den sonra, hastalıklar ve Afrika'nın rekabeti ülke tarımını geriletti. Muz, yabancı sermayenin büyük müdahalesiyle tarımda baş sıraya geçti ve Guayaquil limanının gelişmesine yol açtı. La Sierra'dan kıyıya doğru göçler oldu ve kıyı kesimi ülke nüfusunun yarısına yakınını topladı. Guayaquil,

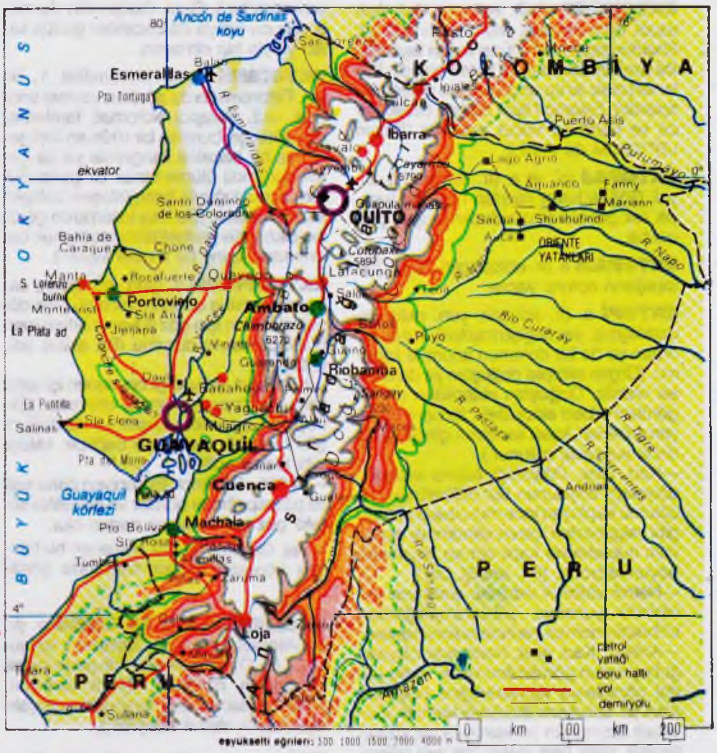
Larousse

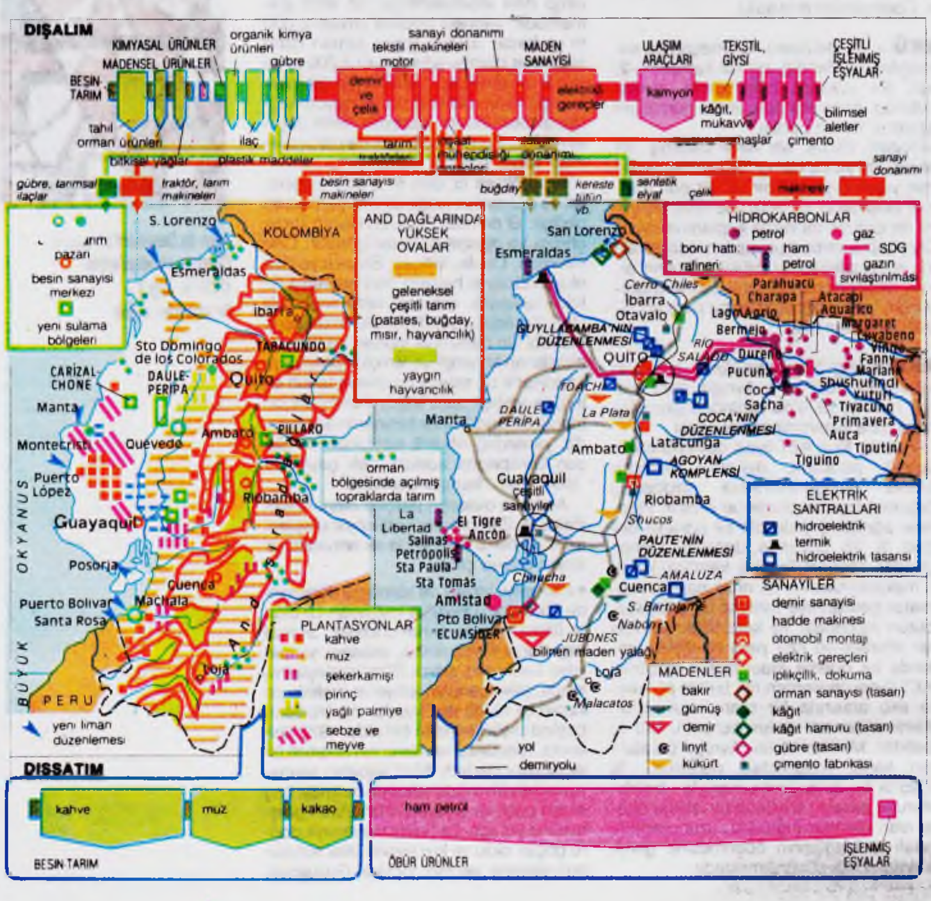
Jean de Beaumont'un ekü'sü
Chartres katedrali'ndeki
(1220'ye doğr.)
bir vitraydan ayrıntı

ticareti, bankaları ve sanayileriyle başkent Quito'yu aştı; iki kentleşme kutbu Ekvador nüfusunun dörtte birini ve sanayi kesimindeki ve üçüncü kesimdeki ücretlilerin % 75'ine yakınını bünyesinde toplar. Bugün Guayaquil'e rakipler çıkmaktadır: muz bakımından Puerto Bolivar, balıkçılık bakımından Manta, kuzeyde bulunan ve Quito'nun mal trafiğini yönlendiren yeni demiryolu merkezi San Lorenzo. Bu sonuncu kent, tersine, sermaye olarak, petrol fiyatlarının düşüşünden yararlanmaktadır; sanayisi gelişmekte ve sömürgeleşmenin ilerlediği (Puyo, Lago Agrio merkezleri) Oriente üstündeki etkisi nedeniyle oynadığı rol artmaktadır. Önemli bir dış göçe

sağda **EKVADOR** *altta* **DOĞAL ORTAMLAR** *en altta* **EKONOMİ**

karşın, nüfus artışı hep yüksektir (1986-1991 arası yılda ortalama % 2,8'in üstünde). Toplumsal sınıflar ya da kentler (nüfusun % 45'i) ve kırsal kesim arasında ciddi yetersizlikler ve eşitsizlikler vardır.

Toprak dağılımında büyük işletmelerin payı, öteki Güney Amerika ülkelerine oranla azdır (1970'te ülke yüzölçümünün % 38'i). 1964 ve 1972 tarım yasaları büyük işletmeleri ortakçı ya da ücretli durumuna getirdi. Küçük işletmeler (5 ha'dan az), 1970'te, işletmelerin % 73'ünü ve tarım alanlarının % 7'sini oluştururken 100 ile 1 000 ha arasındaki işletmeler toplamın % 2'sini ve tarım alanlarının % 27'sini oluşturuyordu. Bugün bütün bu işletmeler, girişimlerin verimliliklerine göre ayıklanmasını hızlandıran bir üretimi modernleştirme ve pazarlama sürecine sokuldu. Sierra'da, kent pazarlarıyla ilişkili olarak patates, meyveler ve sebzeler ve süt hayvancılığı üstünde spekülasyon yapılmaktadır. Havzaların dip kesimindeki sulanan topraklarda yaşayanlarla yamaçlarda yaşamak zorunda bırakılan ve ciddi boyutlarda toprak ve su sıkıntısı çeken yerli topluluklar arasındaki farklılık giderek artmaktadır. Kıyıda, ulusal sermaye, özellikle Guayaquil'den başlayarak, muz işletmelerinde payını artırmaktadır. Görece yönlendirilmiş (Santo Domingo de los Colorados) ya da birdenbire ortaya çıkan bir sömürgeleştirme sürecine göre, karayolu yapımının gelişmesine bağlı olarak küçük işletmeler çoğalmayı sürdürmektedir.

Önce kuzey kıyısında gerçekleştirilen petrol üretimi, 1967'de Orient'de petrol yataklarının bulunmasıyla (Lago Agria) göz kamaştırıcı bir gelişme gösterdi. Devlet ve Texaco ortaklığıyla çıkarılan petrolü devletleştirme arayışına giren sosyal demokrat başkan Borja, ilk adımı, Texaco'yla ortak işletilen Ekvator aşırı petrol hattının tamamen devletleştirip denetimi Petro-Ecuador ulusal şirketine vererek attı (1989). 1992'de, petrol, dışsatımların yaklaşık % 43'ünü (1950'lerde, birincilik muzdaydı) oluştururken, deniz ürünleri yaklaşık % 16 (özellikle karides) ve muz % 15'le onu takip ediyordu. Ekvador'un petrol üretimi yılda 14,5 Mt dolayındadır, ancak büyük iç talep dışsatımları sınırlamaktadır. Ayrıca ülke, henüz işletilmeyen 115 milyar m^3'lük gaz rezervine sahiptir.

Petrol gelirleri sanayideki kamu ya da özel kesim yatırımlarını destekledi; yabancı sermayeyse, paranın sağlamlığı, ılımlı bir enflasyon, sağlanan parasal ve gümrük kolaylıkları sayesinde ülkeye çekildi. Ayrıca sanayi, varlıklı ve orta gelirli sınıfların tüketiminin çoğalması ve And Paktı'na girilmesinden de yararlanmaktadır.

Sanayinin gelişmesi, donanım malları ve yarı işlenmiş malların dışalımında bir artışa yol açmıştır. Ülkenin dışsatımı 1991 yılında 2 397 milyon dolar olarak gerçekleşirken, aynı yıl dışalım 2 852 milyon dolar olmuştur. Dış borçlarsa yine 1991 yılı rakamlarıyla 12 100 milyon dolara ulaşmıştır. 1980-1990 yılları arasında % 1,9'luk büyüme kaydedilmiş olan ülkede, 1991 yılında büyüme % 2,9 olarak gerçekleşti.

TARİH

X. yy.'da, bugünkü Ekvador topraklarında, küçük bağımsız krallıklar oluşturan kabileler yaşıyordu. XV. yy.'ın sonuna doğru İnka Túpac Yupanqui'nin topraklarına kattığı ülke, bugün Peru, Bolivya ve Kuzey Şili'nin bulunduğu topraklarla birlikte "dört ana yön" *(Tahuantinsuyu)* İnka İmparatorluğu'nu oluşturdu.

• *Sömürge dönemi.* 1525'te, Huayna Cápac'ın ülkeyi iki oğlu Atahualpa ile Huáscar arasında paylaştırması üzerine, Pizarro'nun fetihlerine başladığı sırada (1532) patlak veren kardeş savaşı İnka İmparatorluğu'nu zayıflattı. Atahualpa'nın son generali Rumiñahui, 1534'te, o dönemde Quito krallığı olarak adlandırılan Ekvador'da Belalcázar karşısında yenilgiye uğradı. Belalcázar aynı yıl Quito'yu ele geçirdi ve 1563'te Quito *audiencia*'sı oldu. Ülke bundan sonra, Peru'nun kaderini paylaştı; önce Peru, sonra Yeni Granada (1717) valisine bağlanan Quito, 1723'te tekrar Lima'nın egemenliğine girdi, 1739'da Yeni Granada'ya geri verildi ve cumhuriyetin ilanına değin buraya bağlı kaldı. Modern Ekvador'un ikili yapısı bu dönemden başlayarak biçimlenmiştir: modern tarımla geçinen (XVIII. yy.'da zenci kölelerin el emeğiyle gerçekleştirilen kakao ağacı tarımı) kıyı kesimiyle (Guayas vadisi) siyaset ve toprak aristokrasisinin yönetimindeki, geleneksel tarımla belirlenen ve haciendaları egemen olduğu ıssız yüksek yaylalar (Sierra) birbirine karşıt iki yapı oluştururlar.

• *Bağımsızlık.* Boylam yayını ölçmeye gelen, aralarında La Condamine ile Bouguer'nin de bulunduğu jeodeji heyeti sayesinde fransız ansiklopedicilerinin etkisi Ekvador'da duyulmaya başlandı. XVIII. yy.'ın sonunda kreollar, özellikle Santa Gruz y Espejo çevresinde toplanan Quito'nun seçkin aydınları arasında bir hoşnutsuzluk ortaya çıktı. Bir komplo sonucu 10 ağustos 1809'da bağımsızlık ilan edildiyse de kalıcı olamadı. "Yurtseverler" Bolívar'ın birliklerinin gelmesinden (1820), Guayaquil ayaklanmasından ve Pichincha yamaçlarında general Sucre'ün zaferinden (24 mayıs 1822) sonra başarıya ulaştılar. Ülke, Bolívar'ın kurduğu Kolombiya federasyonu'na katıldı. Bununla birlikte federasyon Peru ile savaşlara dayanamayarak yıkıldı. 1830'da Venezuela'yı örnek alan Quito, República del Ecuador (Ekvador Cumhuriyeti) adıyla bağımsızlığını ilan etti.

• *Ekvador Cumhuriyeti.* 1845'e kadar siyasal yaşam, Guayaquil-Quito çekişmesini dengeleyen Venezuelalı askerlerin egemenliğinde kaldı. İlk başkan general Juan José Flores (1830-1834) ülkeyi düzene sokmak için sert önlemler aldı, ama silahlı liberal muhalefetiyle mücadele etmek zorunda kaldı. Liberal önder Rocafuerte yakalandı; Flores, Rocafuerte'de devlet adamı nitelikleri keşfederek kendisine görevler verdi ve 1835'te cumhurbaşkanı olmasına yardım etti. Reformcu olan Rocafuerte, tarımı destekledi; yollar, hastaneler yaptırdı; eğitimde hamle yapmak için cizvitleri çağırdı ve çift meclis sistemini kabul etti. Ancak Flores tarafından devrildi; Flores 1839'a kadar iktidarı yeniden elinde tuttu. Askerlerin, iktisadi ve toplumsal yaşamın iki egemen grubu arasında hakemlik yapmasıyla sürdürülen sistem 1845'te yıkıldı. Kıyı kesiminin serbest mübadele yanlısı liberallerinin egemen olduğu bir dönemden sonra, uzlaşmaz muhafazakâr katoliklerin önderi Gabriel García Moreno, 1861-1865 ve 1869-1875 arasında cumhurbaşkanlığı yaptı ve halkın desteğiyle, özgün ve güçlü bir modernleşme siyaseti izledi. Moreno'nun 1875'te öldürülmesinden sonra iktidar özgürlüklere daha saygılı, ama daha az ilerici ılımlı muhafazakârların eline geçti. 1895 devrimi radikal liberalleri yeniden iktidara getirdi; Eloy Alfaro, kilise ve devlet işlerini birbirinden ayırmaya dayalı ve aşırı bir laikleşme siyaseti izledi. Eloy Alfaro'nun 1912'de ölümünden sonra karışıklıklar çıktı. Ülke, 1904'te ve 1916'da, Amazon bölgesindeki 300 000 km^2'yi aşkın bir alanı Brezilya ve Kolombiya'ya bırakmak zorunda kaldı. Dünyanın birinci kakao dışsatımcısı durumuna gelen Ekvador tek tür tarımın kurbanı oldu; ekin alanlarını altüst eden hastalık, 1929 dünya iktisadi bunalımının etkilerini olağanüstü biçimde artırdı.

1925'ten başlayarak, liberallerle muhafazakârların karşıtlığı üzerine kurulu geleneksel siyasal sistem bunalıma girdi. Kısa süre sonra, halkın sevgisini kazanan karizmatik bir önder ortaya çıktı: José María Velasco İbarra. Geleneksel siyasal yapının dışında olan bu önder, partilerin ve ordunun husumetine göğüs germek zorunda kaldı, birçok kez işbaşına geldiyse de iki güç onun ancak bir başkanlık dönemini tamamlamasına izin verdi: ilk kez 1934'te seçilen İbarra 1935'te devrildi. 1941'deki Peru savaşı'ndan ve Ekvador'a amazon illerini (174 000 km^2) kaybettiren 1942 barış antlaşmasından, 1944-1947 arasında ve başlıca olayı Ambato depremi olan Galo Plaza'nın (1948-1952) oldukça sakin geçen başkanlık döneminden sonra, 1952-1956 arasında yeniden iktidara geldi ve büyük bayındırlık işleri içeren bir programı uygulamaya koymayı denedi. Muhafazakâr Ponce Enríquez'in başkanlığından sonra, 1960'ta yeniden seçilen İbarra, milliyetçi siyaseti nedeniyle yardımcısı liberal Carlos Julio Arosamena tarafından devrildi; Arosamena'yı da 1963'te bir askeri cunta devirdi. Askerlerin iktisadi duruma çözüm bulmadaki yetersizlikleri ve siyasal açmazlar 1968'de seçimlere gidilmesini beraberinde getirdi ve Velasco İbarra beşinci kez cumhurbaşkanı seçildi. İki yıl sonra, sürekli hükümet darbesi tehdidi altındaki yaşlı caudillo kendisini diktatörlük yetkileriyle donattı; 1971'de, karasuları konusunda 200 millik sınırı savunarak ABD'ye karşı koydu. 1972'de general Guillermo Rodríguez Lara, İbarra'yı devirdi ve iktidar kendisini "milliyetçi, asker ve devrimci" olarak niteleyen bir hükümet konseyinin eline geçti. Guillermo Rodríguez Lara, petrol şirketlerinin direnişiyle karşılaşan milliyetçi ve reformcu bir siyaset izlemeye çalıştı. 1976'da üç komutanın yaptığı bir darbeyle devrilen Lara'nın 1972 programı değiştirilmedi (1977'de Gulf Oil kurumlarının millileştirilmesi). Ama askerler siyasal ve toplumsal duruma egemen olamadılar. Askerler bir anayasa referandumuna gitme kararı aldılar (15 ocak 1978). Yeni anayasa, toplumsal hakları öngörüyor ve gelecek seçimlerde okuma yazma bilmeyenlere oy hakkı veriyordu. Bir dizi yasal düzenleme, halkın desteklediği adayları saf dışı bıraktı (1979'da ölen Velasco İbarra, Arosamena, Bucaram). Nisan 1979 seçimlerinde, sosyal demokrat ve hıristiyan demokrat koalisyonunun başındaki Jaime Roldós parlak bir zafer kazandı. Yeni hükümet iktisadi sorunlara göğüs germek zorunda kaldı; çünkü 1972 yıllarında büyük artış gösteren petrol gelirleri düşüşe geçmişti, petrol satışından elde edilen gelirlerin kullanılması sorunu, 1980'de Jaime Roldós ile Parlamento arasında açık bir çatışmanın çıkmasına yol açtı. Dış ilişkilerde, Peru ile olan bir sınır anlaşmazlığı ocak-şubat 1981'de gerçek bir silahlı çatışmaya dönüştü. Başkan Roldós'un kaza sonucu ölmesi (mayıs 1981) sonucunda başkan yardımcısı Osvaldo Hurtado devlet başkanı oldu. 1983 yılında dışsatım mallarının uluslarası piyasada fiyatları düştü; Ekvador'un bütçe açığı büyüdü. İMF'yle anlaşma yapılarak kredi olanağı sağlandı. Bu arada Tutucu sosyal hıristiyon partisi adayı León Fevres Cordero az farkla başkan seçildi (1984). Yeni başkan uyguladığı serbest piyasaya dayalı ekonomik politikalarla muhalefetin yoğun tepkisini aldı: öğrenci gösterileri ve işçilerin genel grevi karşısında hükümet kuvvetleri sert tedbirler almak zorunda kaldı (1984-1985). 1986 yılında general Frank Vargas'ın önderliğindeki askeri birliklerin iki darbe girişimi engellendi, Vargas tutuklandı; ancak, başkan León Fevres Cordero'nun darbecilere karşı izlediği politika yine de ılımlıydı. 1987 yılı ocağında Cordero subaylar tarafından rehin alındı. Ancak darbeci Vargas'ın salıverilmesini isteyen subayların talebini olumlu karşılamak şartıyla serbest bırakıldı. Ne var ki kamuoyu, ayaklanmacılara boyun eğen Cordero'ya karşı güvenini yitirmişti. 1988 yılında yapılan genel seçimleri sosyal demokrat aday Rodrigo Borja Cevalles kazandı. Petrol ve hidrokarbon konusunda ulusçu bir politika izlemeyi tercih eden yeni başkan, devraldığı kötü ekonomik şartlar karşısında kemer sıkma politikası uygulamak zorunda kaldı. Bu durum partisi Demokratik sol'un (ID) 1990 yılında yapılan ara seçimlerde büyük oranda oy kaybetmesine yol açtı. IMF'yle 1989 yılında imzalanan stand-by anlaşmasının şartlarını yerine getiremeyen Ekvador'un kredi ödemeleri askıya alındı. Bunun üzerine yönetim daha sıkı bir para politikasını yürürlüğe koymaya karar verdi. Yine de 1992 yılına gelindiğinde IMF'nin öngördüğü şartlar tam anlamıyla sağlanamamıştı. Ekonomik istikrarsızlıktan kaynaklanan huzursuzluk da giderek arttı. 5 temmuz 1992 tarihinde yapılan başkanlık seçimlerini ılımlı muhafazakâr aday Sixto Duran Ballen kazandı.

EDEBİYAT

XVIII. yy.'ın son otuz yılında, Ekvador'daki ilk gazetenin kurucusu hekim Francisco Eugenio de Santa Cruz y Espejo (1747 - 1795), sömürge sistemine yönelttiği eleştirileriyle kamuoyunu harekete geçirdi ve böylece özgürlük yollarını açtı. Bağımsızlık savaşı türkülerini, klasik üsluptaki ünlü *La victoria de Junín* adlı odu aynı zamanda ekvador edebiyatında romantizmin öncüsü sayılan José Joaquín Olmedo (1780-1847) söyledi; Dolores Veintimilla de Galindo (1829-1857), Numa Pompilio Llona (1832-1907) ve Julio Zaldumbide (1833-1887) romantik şairler arasında yer alırken Juan León Mera (1832-1894), özellikle Chateaubriand tarzındaki tropikal doğa betimlemeleri bakımından değerli *Cumandá o un drama entre salvajes* (1879) adlı yapıtıyla ülkesinin ilk romancısı oldu. Ama dönemin en önemli kişisi, şiddetli polemiklerle diktatör Gabriel García Moreno'ya karşı çıkan ve dikkat çeken denemelerinde *(Capítulos que se olvidaron a Cervantes)* ispanyolcanın en arı düzyazıcılarından biri olarak kalan Juan Montalvo'dur (1832-1889). César Borja (1852-1910) ve Remigio Crespo Toral (1860-1939) gibi şairlerle romantizm son örneklerini verirken, *A la costa* (1904) adlı romanı birinci sınıf bir toplumsal belge niteliği taşıyan Luis A. Martínez (1868-1909) ve Roberto Andrade (1852-1937) ve Alfredo Baquerizo Moreno (1859-1950) ile gerçekçilik ekvador edebiyatına girdi. Modernist akım öbür latin amerika ülkelerine oranla Ekvador'u daha az etkilediyse de, Humberto Fierro (1890-1929), Ernesto Noboa Caamaño (1891-1927), Arturo Borja (1892-1912), José María Egas (doğm. 1896) ve Medardo Ángel Silva (1899-1920) gibi birçok romantik ve kısa ömürlü şair yetişti; ayrıca incelikli bir düzyazıcıyı da unutmamak gerekir: eleştirmen ve romancı Gonzalo Zal-

Delaplanche-musée de l'Homme

Manabi'de bulunan alçakkabartma volkanik tüf Monteña kültürü İ.S. 700 *museé de l'Homme, Paris*

dumbide (1885-1965) [*Egloga trágica*, 1956]. Günümüz ekvador şairlerinin evrensel düzeyde en tanınmışı, gezi yazarı (*Registro del Mundo*, 1940) Jorge Carrera Andrade (1903-1978) ve Gonzalo Escudero (1903-1971) ile şiir öncü eğilimlere açıldı; dadacı Miguel Ángel León (1900-1942), en güzel şiirlerini fransızca olarak kaleme alan Alfredo Gangotena (1904-1945), César Andrade Cordero (doğm. 1904) ve Jorge Reyes (doğm. 1905) güzel şiir örnekleri verdiler; öte yandan, ekvador şiiri, Manuel Agustín Aguirre (doğm. 1904), Gonzalo Humberto Mata (doğm. 1904) ve Augusto Sacotto Arias (doğm. 1904) ile toplumsal bir renk kazandı. Eleştirmenler arasında, José Alfredo Llerena (doğm. 1912) ve kuşağının en iyi denemecilerinden biri olan Benjamín Carrión (doğm. 1898) sayılabilir.

Aşırı ölçüde gerçekçi olan 30'lu yılların düzyazıcıları, örneğin içlerinde en ünlüsü olan Jorge Icaza'nın (1906-1978) yaptığı gibi, toplumsal sistemin adaletsizliklerini sergilediler; J. Icaza başyapıtı *Huasipungo*'da (Yerlilere tuzak) [1934], iç kesimdeki yüksek yaylalarda sömürülen yerlileri savundu. Buna koşut olarak, "Guayaquil grubu" yazarları, içlerinden üç yazarın (akımın önderi Demetrio Aguilera Malta [doğm. 1905], daha sonra güçlü bir roman olan *Las cruces sobre el agua*'yı [1946] yazan Joaquín Gallegos Lara [1911-1947] ve *Nuestro pan*'ın [1941] yazarı Enrique Gil Gilbert [1912-1973] imzasını taşıyan öykü derlemesi *Los que se van*'dan başlayarak kıyı bölgesinin toplumsal sorunlarını işlediler. José de la Cuadra (1903-1941) [*Las sangurimas*, 1934], Leopoldo Benites Vinueza (doğm. 1906) [*Argonautes de la selva*, 1947] ve özellikle de, kent nüfusu içinde toplumsal sınıfını yitirmişleri betimlemesiyle dikkati çeken Alfredo Pareja Diez-Canseco (doğm. 1908) da bu gruba girer. Humberto Salvador (doğm. 1907) ve Jorge Fernández (doğm. 1912), Ángel Felicísimo Rojas (doğm. 1909), Alfonso Cuesta y Cuesta (doğm. 1912) ve zencilerin sorunlarıyla ilgilenen *Juyungo* (1943) adlı yapıtı yabanıl doğaya bir övgü niteliği taşıyan melez yazar Adalberto Ortiz (doğm. 1914) gerçekçi yapıtlar verdiler. Bu gerçekçi akımın dışında kalan Pablo Palacio (1906-1946) genellikle kara mizahla hikâyeler kaleme aldı.

EKVADOR'DA SANAT

Şiir sanatı, 1944'te Quito'da kurulmuş "Madrugada" grubu şairleriyle modern dünyanın boyutlarını kucaklayan ufuklara ulaşmayı amaçlar. "Madrugada" grubu César Dávila Andrade'nin (1918-1967) çevresine, düzyazıcı olarak da tanınan Alejandro Carrión (doğm. 1915) ve Pablo Neruda'nın etkisinde kalan ve genç kuşakların çok değer verdiği bir yazar olan Jorge Enrique Adoum'u (doğm. 1926) topladı. Oysa Pedro Jorge Vera (doğm. 1914) gerek şiirlerinde (*Versos de hoy y de ayer*, 1979), gerekse düzyazılarında toplumsal sıkıntıları sergiledi; aynı zamanda tiyatrocu olan Francisco Tobar García (doğm. 1920), klasik dizelerinde bunaltısını işledi.

Son yıllarda, genellikle geçici bir süre ayakta kalabilen birçok grup yeni yollar aradı: "Presencia", "Umbral", insancılıktan etkilenmiş "Elan", başkaldıran şairler olan "Tzántzicos", vb. Toplumsal ya da dinsel sıkıntıları dile getirenler arasında Francisco Granizo Ribadeneira (doğm. 1929), Jacinto Cordero Espumosa (doğm. 1926), Eugenio Moreno Heredia (doğm. 1926), Teodoro Vanegas Andrade (doğm. 1926), Edgar Ramírez Estrada (doğm. 1923) [*El osario perdido y otros poemas*, 1976] ve özellikle de Alfonso Barrera Valverde (doğm. 1929) [*Tiempo secreto*, 1972] sayılabilir; bunlara Carlos Eduardo Jaramillo (doğm. 1932) [*Tralfamadore*, 1977], David Ledesma Vázquez (1934-1962), Euler Granda (doğm. 1935), Fernando Cazón Vera (doğm. 1935) [*El hijo pródigo*, 1977] ve metafizik anlatımlı Rubén Astudillo y Astudillo (doğm. 1938) [*La larga noche de los lobos*, 1973] eklenir. Düzyazı alanında, Cortázar ve özellikle de García Márquez'in etkisiyle Juan Viteri Durand (doğm. 1922), aynı zamanda şair ve denemeci olan Rafael Díaz Ycaza (doğm. 1925) [*Porlatierra*, 1978], Carlos de la Torre Reyes (doğm. 1928), Walter Bellolio (1930-1974), çok gerçekçi bir yapıt olan *Los zapatos y los sueños*'un (1977) yazarı Eugenia Viteri (doğm. 1932), Hipólito Alvarado (doğm. 1934), Carlos Bejar Portilla (doğm. 1938) ve Vladimiro Rivas İturralde (doğm. 1944) sayesinde öykü özel bir ilgi gördü.

Mongoya'da (Manabi ili) bulunan güneş-tanrı dövülerek yaprak haline getirilmiş altın La Tolita kültürü (İ.Ö. 500 - İ.S. 500) *Ekvador Merkez bankası müzesi, Quito*

Fred Kohler

ARKEOLOJİ

Ekvador, Kolombiya'yı ve Venezuela'nın bir bölümünü de içine alan arkeoloji bölgesi Kuzey Andlar'da yer alır. Kıyı kesiminde ve yüksek topraklarda Kolomböncesi devir dört döneme ayrılır: seramiköncesi (İ.Ö. 10000 - 3000 dolayları), oluşturucu (İ.Ö. 3000 - İ.Ö. 500), bölgesel gelişme (İ.Ö. 500 - İ.S. 500) ve bütünleşme (İ.S. 500 - 1500).

Bugün bile pek iyi bilinmeyen birinci dönem, Quito yakınındaki Riobamba havzasında yer alan El İnga sitini kapsar. Burada bir taş sanayisiyle İ.Ö. 7000 tarihlenen yivli sivri aygıtlar bulundu. Çok uzak olmayan San José'de obsidiyenden güzel bir gereç bütünü ortaya çıkarıldı. Kıyı kesiminde, Valdivia evresinin başında, İ.Ö. 3000'e doğru seramiğin ortaya çıkması bir sonraki dönemin (oluşturucu) başlıca özelliğidir. Bu dönemin seramik ürünleri, teknik açıdan çok ileri, kırmızı ya da kahverengi çanak çömleklerdir. İ.Ö. 1500'e doğru, aynı bölgede mısır ortaya çıktı ve halk balıkçılığı bırakıp çiftçiliğe yöneldi. Ekvador'un yüksek topraklarında seramiğin daha yeni olduğu sanılır, çünkü bugün bilinen en eski seramik eşyanın tarihi İ.Ö. 680'dir.

Bölgesel gelişme dönemi sırasında birçok kültür gelişti. Bunların en tanınmışları kıyı bölgesindeki La Tolita ve Bahia ile yüksek kesimlerdeki Tuncahuan ve Panzaleo kültürleridir. Bu dönemin başlıca özelliği, gerek teknik, gerekse sanat açısından el sanatlarının ve özellikle de çanak çömlekçilikle metalürjinin büyük ölçüde gelişmesidir. Kolomböncesi Amerika'sı'nın en ünlüleri arasında yer alan ekvadorlu kuyumcular, takıların ve sayıları pek kabarık olmayan araç gereçlerin yapımında birçok teknik kullanırlardı. Son dönemde (bütünleşme dönemi), Atacama (Esmeraldas*), Milagro ve Manteño devletleri gibi güçlü devletler ortaya çıktı. Guayas havzasında oturan Milagrolar olağanüstü madencilerdi. Çok küçük eşyalar ve çok güzel göğüs süsleri, maskeler ve dövülmüş altın yapraklarından öteki süs eşyaları yapıyorlardı. Aynı bölgede yaşayan Manteñolar daha çok büyük yapı ustalarıydı. Görkemli tören yapıları olan taştan kentler yaptılar. Manabi ilinde ortaya çıkarılan, diz çökmüş insanların taşıdığı U biçimindeki taş oturakların bu dönemden kaldığı sanılmaktadır.

XV. yy.'ın sonuna doğru, yüksek kesimler İnkalar'ın denetimine girdi; kıyı kesimindeki kabilelerse İnka İmparatorluğu'nun bu egemenliğine daha iyi karşı koydular.

Ekvador'un Amazon bölgesinde río Napo ve kolları boyunca yapılan arkeoloji araştırmaları, birçok sitin yerini belirleme ve temel özelliği çanak çömleğe dayanan birbirini izleyen üç evreyi saptama olanağı verdi. En eski evre olan Yasumi evresi, İ.Ö. I. yy.'a tarihlenir. Bu evrenin tipik seramik biçimi, yivler açılarak bezenmiş, biçimlendirilmiş kâsedir. Son bölümü VI. yy.'a rastlayan Tivacundo evresi, almaşık bir biçimde yivlenmiş ve kırmızıya boyanmış bölgelerle bezeli, yarı küremsi kâseler ve çanak çömleklerle temsil edilir. Sonuncu evre olan Napo evresi XII. yy.'da gelişti; bu evrenin başlıca özelliği yivler ya da kesmelerle bezeli ve boyalı seramiklerdir.

• Güz. sant. → QUITO.

EKVÂN çoğl. a. (ar. *kevn*'in çoğl. *ekvān*). *Esk.* Varolanlar, varlıklar.

EKVATİF ya da **EKVATİVUS** a. (fr. *équatif*, lat. *aequativus*'tan). → EŞİTLİK* DERECESİ, EŞİTLİK* EKİ.

EKVATOR a. (fr. *équateur*'dan). **1.** Yer'in kütle merkezinden geçen ve kutuplar eksenine dik olan düzlemin yerkürenin yüzeyini kestiği çizgi. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Yer'in ekvator düzlemi ile gökküresinin arakesiti. (Bu durumda, genellikle GÖK EKVATORU deyimi kullanılır.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—3.** Dönen herhangi bir gökcisminin kütle merkezini içeren ve dönme eksenine dik olan düzlemin, bu gökcisminin yüzeyini kestiği çizgi (Güneş ekvatoru, Ay ekvatoru vb.)

—Biyol. Bir eksene göre bakışımlı ve küremsi biçimde olan canlı varlıklarda ya da organlarda (bazı denizkestaneleri, bazı meyveler) ekvator düzleminin kenarı. (Ekvator düzlemi, kutuplardan yarı yarıya eşit uzaklıkta eksene dik olan düzlemdir.) || *Ekvator plağı*, mitoz bölünmenin metafaz evresinde, akromatik iğin iki kutbundan eşit uzaklıkta, hücrenin ekvator düzlemi üzerinde yer alan kromozomların tümü.

—Denizbil. *Ekvator karşıakıntısı*, beslediği kuzey ekvator ve güney ekvator akıntıları arasında yer alan, doğuya yönelmiş karşıakıntı. (Her okyanusta bir tane ekvator karşıakıntısı vardır ve bunların debilerinin saniyede 25 milyon m^3 olduğu hesaplanmaktadır.)

—Geom. n ($n \geqslant 3$) boyutlu E_n afin uzayının bir S küresiyle, E_n nin, S nin merkezinden geçen bir H aşırı düzleminin arakesiti. (H ye dik afin doğru S yi O ve O' nde keserse, bu noktalar, ekvatora karşılık gelen kutuplardır. $n = 3$ halinde ekvator bir büyük çemberdir.)

—Gökbil. *Ekvator düzeni*, bir gökbilim aygıtını birbirine dik iki eksen çevresinde döndürmeyi sağlayan düzenek. (Eksenlerden birine saat ekseni denir ve Yer eksenine koşuttur; bu aygıtın en büyük yararı, aygıtı saat ekseni çevresinde gereken hızla döndürmeye, günlük devinimi dengelemeye ve böylece gezlenen gökcisimlerinin yerdeğişimlerini izlemeye olanak vermesidir. Dolayısıyla görüş alanında sabit kalan gökcisimlerinin uzun pozlarla resimleri çekilebilir.) || *Ekvator koordinatları*, ekvator düzlemini temel düzlem alan dolaysız bir sistemde küresel koordinatlar. (Başlangıç doğrultusu ilkbahar* noktası doğrultusudur; bu sistemin artı kutba ya da kuzey kutbu ile Yer'in kuzey kutbu ek-

vator düzleminin aynı yanında bulunur. Ekvator koordinatları bahar* açısı ile yükselim*dir.)

—İklimbil. *Ekvator iklimi*, atmosfer neminin yüksek, yıllık toplam yağışların bol (ortalama 1 500 mm'nin üstünde) ve yıl içindeki kurak ayların sayısının son derece düşük olmasıyla nitelenen iklim tipi. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Meteoroloji ekvatoru*, yarıkürelere göre atmosfer dolanımları arasındaki bölünme çizgisi. ‖ *Sıcaklık ekvatoru*, yerküredeki en yüksek yıllık ortalama sıcaklıkların yer aldığı çizgi.

—Jeofiz. *Manyetik ekvator*, Yer yüzeyinde mıknatıslı iğnenin sıfır eğim gösterdiği noktalardan geçen çember. (Genel olarak coğrafi ekvatordan çok az farklıdır; ama Güney Amerika enleminde coğrafi ekvatordan on derece sapabilir.)

—Zool. *Ekvator çizgisi*, eksenel bakışım gösteren, birbiriyle özdeş ya da birbirine benzeyen iki kutuplu her nesnenin eksen çizgisi. (Örneğin *Protozoa*'ların *Acantharia* öbeği üyelerindeki dikencikler ekvator çizgisinde bulunur.)

—ANSİKL. Gökbil. Yeryüzündeki bir noktanın coğrafi koordinatları, *Yer ekvatoru* göz önüne alınarak tanımlanır: bir başlangıç meridyenine göre boylam ve enlem.

Bir gökcisminin ekvator koordinatları da gök ekvatoru göz önüne alınarak belirlenir: yükselim,* saat* açısı ve bahar açısı. Bu son iki değerde, gözlem yerinin meridyen düzlemi ve ilkbahar* noktası göz önüne alınır.

—İklimbil. *Ekvator iklimi*. Yıllık ortalama sıcaklıklar yüksektir (25 °C düzeyinde), ama yıldan yıla çok az değişiklik gösterir. En sıcak ve en soğuk aylar arasındaki sıcaklık genliği de son derece düşüktür (2 -3°C). En yüksek sıcaklık farkları gece ile gündüz arasındadır. Genellikle yağış rejiminde iki en bol yağışlı dönemi vardır ama, yalnızca bir tane de olabilir. Balta girmemiş ormandan buharlaşan suyun bir bölümünü geri veren ekvator yağışları büyük ölçüde tropiklerarası yakınsamanın sonucudur; ayrıca buna, ısıl konveksiyon gibi başka tedirginlik tipleri de eklenir. Ekvator iklimi, Amazon bölgesinin büyük kesimine, Kongo havzasına, Gine kıyılarına yakın bölgelere ve Endonezya'nın büyük bölümüne egemendir.

EKVATOR BÖLGESİ, Zaire'nin kuzey-batı bölgesi, Zaire ırmağının her iki yanında; 403 000 km^2; 3 769 183 nüf. (1990). Yönetim merkezi *Mbandaka*.

EKVATORAL sıf. Denizc. *Ekvatoral durgun alan*, okyanusların ekvatoral bölümlerinde, tropiklerarası yakınsamanın bulunduğu alçakbasınç alanı; yağmurlar, fırtınalar ve zayıf görüş uzaklığı nedeniyle bu bölgede seyretmek zordur.

EKWENSİ (Cyprian), ibo kökenli nijeryalı romancı (Minna 1921). İngiltere'de eczacılık öğrenimi yaptı ve bir Lagos kolejinde biyoloji ve kimya dersleri verdi. Son derece verimli bir yazardı; 1947'den başlayarak "Onitsha pazarı edebiyatı"na bağlı popüler kitaplar yayımladı (*When love whispers* ve *The Leopard's Claw*). Çocuk edebiyatında denemeler yazdıktan sonra romana yöneldi (*People of the City*, 1954; *Jagua Nana*, 1961; *Burning Grass*, 1962; *Beautiful Feathers*, 1963; *İska*, 1966; *Survive the Peace*, 1976; *Motherless baby*, 1980; *Jaguananas daughter*, 1986; *Beneath the convent wall*, 1987).

EKYATIRIM a. Psikan. Yatırılmış olan ruhsal bir tasarıma bir miktar ek dürtüsel enerji ekleme. (Bu sürecin özellikle belli bir algının ekyatırımına dayanan dikkat sürecini nitelendirdiği de söylenir.)

EKZOPLAZMA → EKSOPLAZMA.

EKZOREİK → EKSOREIK

EKZOREİZM → EKSOREIZM.

EL a. **1.** İnsanda kolların ucunda bulunan ve tutmaya ya da dokunmaya yarayan beş parmaklı organ. (Bk. *ansikl.* böl. Anat. ve Fizyol.) —**2.** Araç olarak düşünülen bu organ (genellikle çoğul): *Eli yatkın olmak. Elleriyle çalışmak. Pastayı ellerimle yaptım.* —**3.** Elle yapılan, el işçiliğinin, bedensel etkinliğin önemli olduğu şey için kullanılır: *El dokuması.* —**4.** Elde taşınmak ya da elle işletilebilmek üzere hazırlanmış şey için kullanılır: *El çantası. El freni.* —**5.** Sıfatla birlikte bir eylemin, gerçekleştirim imgesi, simgesi olarak kullanılır: *Bir yardım eli aramak.* —**6.** Bir kimsenin kullanımı, mülkiyeti: *Mektup elime geçmedi. Onların eline düşerse mahvolur.* —**7.** Kimi eşya ya da nesnelerin tutmaya yarayan bölümü: *Kapı eli.* —**8.** Kez, defa: *Üç el ateş edildi.* —**9.** *El açmak*, dilenmek, avuç açmak. ‖ *El alışkanlığı, el uzluğu, el yatkınlığı*, bir iş ya da eylemi birçok kez yaparak edinilen beceri, ustalık: *İkinci haftadan sonra artık el alışkanlığı kazanmıştı.* ‖ *El altında, elinin altında*, gerektiğinde kullanılmak için hazır durumda: *Yine de el altında boş bir araba bulundurun.* ‖ *El altından*, kimsenin haberi olmadan, gizliden gizliye: *El altından onlarla anlaşmış.* ‖ *El arabasına binmek*, cinsel yönden kendi kendine doyum sağlamak, mastürbasyon yapmak (arg.). ‖ *(Bir işe) el atmak*, bir kimsenin işine karışmak, müdahale etmek: *Sen el atarsan bu iş düzelir;* yeni bir işe girişmek: *Hangi işe el atarsam atayım, sonuç değişmiyor.* ‖ *El ayak çekilmek, el etek çekilmek*, geceleyin ortalıkta kimsecikler kalmamak, her yer ıssızlaşıp sessizleşmek: *El ayak çekilince bahçede buluşuruz.* ‖ *El bağlamak*, bir kimseye saygı göstermek amacıyla ellerini göbeği üzerine kavuşturup karşısında durmak. ‖ *El basmak*, kutsal bir şey üzerine el koyarak bir konuda yemin etmek: *İnanmıyorsan getir Kuran'a el basayım.* ‖ *El bebek gül bebek*, el üstünde tutularak nazlı büyütülmüş çocuk ve genç için kullanılır. ‖ *El benden sebep Allah'tan*, hastayı iyileştirmek için okunan duadan sonra "ben yapacağımı yaptım, asıl şifayı Tanrı verecektir" anlamında söylenir. ‖ *El çabukluğuyla*, yaptığı hile ya da oyunu kimseye sezdirmeyecek bir çabuklukla: *Halkalardan birini el çabukluğuyla kolunun içine sokuyor.* ‖ *(Bir işten) el çekmek*, o işi artık bırakmak, o işten vazgeçmek: *Hayır yapmam, ben o tür işlerden el çekeli yıllar oldu.* ‖ *(Bir işten) el çektirmek*, bir işi yapmasına son vermek. ‖ *El çırpmak*, alkışlamak, bir şeye uyup tempo tutmak: *Salondakiler el çırpıp türküyü kendileri de söylüyorlardı;* iki elin iç yüzünü birbirine birkaç kez vurarak birini çağırmak. ‖ *El değiştirmek*, bir şeyden söz ederken, iyeliği ya da kullanımı bir kişiden başka bir kişiye geçmek: *Bu arada tarla üçüncü kez el değiştirmişti.* ‖ *El değmemiş*, olduğu gibi duran, hiç kullanılmamış, dokunulmamış: *Sofra takımı pırıl pırıl sanki hiç el değmemiş.* ‖ *El elde baş başta*, bir işin gerektirdiği bütün harcamaların yapıldığını, her şeyin tüketildiğini belirtmek için söylenir: *Birkaç kuruşumuzu da bu eve yatırdık, şimdi el elde baş başta.* ‖ *El ele*, birbirlerinin elini tutarak; güç birliği yaparak tam bir uyum içinde. ‖ *El ele vermek*, bir konuda güç ve iş birliği yapmak: *El ele verdik mi her işin üstesinden geliriz.* ‖ *El emeği*, elle yapılan, elde üretilen iş; elle yapılan çalışmanın karşılığı: *Malzeme benden, el emeği olarak ne vereceğim?* ‖ *El ense çekmek*, bir kimseyi çıkar amacıyla aldatmak (arg.). ‖ *El erimi*, çok yakın, pek uzakta olmayan (yörs.). ‖ *El ermez, güç yetmez*, bir iş karşısındaki güçsüzlüğü, çaresizliği vurgulamak için söylenir. ‖ *(Bir şeyden) el etek çekmek*, o şeyle artık uğraşmaz olmak; dünya işlerini bırakıp kendini ibadete vermek. ‖ *El etek öpmek*, bir işi yaptırabilmek için sağa sola yalvarmak; bir kimseye yaltakıanarak ona hoş görünmeye çalışmak. ‖ *El etmek*, el ile "gel" anlamında işaret yapmak. ‖ *El ile tutulur*, açık, besbelli, somut: *Ortada el ile tutulur, kanıtlanabilir bir neden yok.* ‖ *El kadar*, çok küçük: *El kadar çocuk. El kadar tarla.* ‖ *El kaldırmak*, bir toplantıda söz isteğini ya da oyunu elini havaya kaldırarak belirtmek. ‖ *(Bir kimseye) el kaldırmak*, o kimseye vurmaya kalkışmak. ‖ *El katmak*, bir işe karışmak, yapılmasına yardımcı olmak. ‖ *El kırı*, elde kalmayan, değersiz, geçici, atılabilir şey için söylenir. ‖ *El oğuşturmak*, ne yapacağını, ne söyleyeceğini bilememek; bir kimsenin içine düştüğü kötü durum karşısında sevincini belli etmek. ‖ *El öpmek*, saygı göstermek amacıyla yaşlı kimselerin sağ elinin üstünü önce dudağa, sonra alına değdirmek. ‖ *El öpenlerin çok olsun*, el öpme durumunda, yaşlı kimselerce söylenen iyi dilek sözü. ‖ *El pençe divan durmak.* → DIVAN* DURMAK. ‖ *El sıkmak*, selamlaşmak amacıyla bir kimsenin elini eline almak. ‖ *(Bir şeye) el sürmek*, elini dokundurmak, değmek: *Boya kurumadan birisi elini sürmüş.* ‖ *El sürmemek, elini sürmemek, el vurmamak*, yapılması gereken bir işe daha başlamamak: *Yarın için bir sürü ödev var, hiçbirine el sürmedim;* ilgilenip eline almamak: *Yeni oyuncaklar getirdim, elini bile sürmedi.* ‖ *El şakası*, kızdırmak ya da güldürmek için birine elle yapılan şaka: *Şu el şakasından vazgeç.* ‖ *El tazelemek*, bir işte çalışan birini dinlendirmek için yerine başkasını koymak. ‖ *El tutmak*, bir iş sözkonusuysa, yapanı uzun süre uğraştırmak, çok zaman almak. ‖ *El uzatmak*, bir işe yardım etmek; bir hakka dokunmaya ya da onu almaya kalkışmak: *Bunca malı var yine de yoksulların kine el uzatır.* ‖ *El uzluğu*, el becerisi, el yatkınlığı. ‖ *(Birini) el üstünde tutmak*, bir kimseye aşırı ölçüde sevgi, saygı ve ilgi göstermek: *Evlerinde kaldığım sürece beni el üstünde tuttular.* ‖ *(Bir kimseye) el vermek*, ona bir işte yardım etmek; sözkonusu bir mürşitse, müridine mürşitlik yapabilme izni vermek; halk hekimliğinde tanınmış bir kimseyse, aynı işlemleri yapma yetkisini bir başkasına vermek; bir oyuncuysa, kâğıt oyununda karşı tarafın üstünlük kurmasına olanak sağlamak. ‖ *El yatkınlığı*, bir işi yapma becerisi ve alışkanlığını edinmiş olma durumu. ‖ *El yazması*, matbaanın bulunmasından önce elle yazılmış yapıt, kâğıt vb.: *Milli kütüphane, el yazmaları bakımından çok zengindir.* ‖ *(Bir işten) el yıkamak*, eskiden yaptığı bir işle ilgisini kesmek. ‖ *El yordamıyla*, elle yoklayıp tahmin ederek: *Karanlıkta merdivenlerden el yor-*

Pic-du-Midi gözlemevi

Pic-du-Midi gözlemevi'nin 1979'da hizmete giren 2 m çaplı teleskopunun ekvator düzeni

damıyla inmişti. || Elde avuçta bir şey kalmamak, malını parasını harcayarak tümüyle tüketmek. || Elde avuçta ne varsa, elinde avucunda ne varsa, elde bulunan para, mal, vb.'nin hepsi. || Elde bir, gerçekleşmiş, gerçekleşeceği kesin olan şey için söylenir. || Elde bulunan, hazırda olan, var olan: Şimdilik elde bulunan koltuklarla idare et, sonra yenisini alırız. || (Bir şeyi) elde etmek, o şeyi edinmek, ona sahip olmak. || (Bir kimseyi) elde etmek, yansız ya da başkalarından yana olan birini kendi yanına çekmek, kendine yandaş kılmak. || Elde, elinde kalmak, sözkonusu bir şeyse, alıcı bulamama yüzünden sahibinde durmak ya da harcanandan artmak; bir malsa, yönetimi, bakımı birinin elinde olmak: Babaları ölünce koca çiftlik iki çocuğun elinde kalmıştı. || Elde, elinde olmamak, kendiliğinden, istenci dışında olmak: Bu tür işlere elde olmadan karışıveriyor insan. || Elde tutmak, sahibi olsun ya da olmasın bir malı elinde bulundurmak. || Eldeki, var olan, sahip olunan: Eldeki olanaklar sınırlı. || Elden, kendisi izleyerek, aracı kullanmadan: Evrakları elden alıp götürdüm; bir kimsenin aracılığıyla: Parayı postayla değil, elden yolla. || Elden ağza yaşamak, günlük kazancı, günlük geçimini karşılayacak kadar sınırlı olmak. || Elden almak, bir malı pazardan değil, doğrudan doğruya sahibinden satın almak. || Elden ayaktan düşmek, kesilmek, hastalık, yaşlılık gibi nedenlerle yürüyemez, kendi işini yapamaz duruma düşmek: Allah kimseyi elden ayaktan düşürmesin. || (Bir şeyi) elden çıkarmak, satmak. || Elden çıkmak, mal, mülk vb. sözkonusuysa, satılmak, bir kimseden başka bir kimseye geçmek: Önce tarlalar, sonra ev elden çıkmıştı. || Elden düşme, bir başkası tarafından kullanıldıktan sonra alınan eşya, giysi vb. için kullanılır: Elden düşme bir araba aldık. || Elden ele, bir kimsenin elinden bir diğerininkine; bir kimsenin mülkiyetinden bir başkasının mülkiyetine: Taşları elden ele geçirerek karşı kıyıya ulaştıracağız. || Elden ele geçmek, gezmek, sırasıyla birçok kimsenin elinde dolaşmak, bulunmak. || Elden geçirmek, sayıca çok olan şeyleri tek tek gözden geçirip eksiklerini tamamlamak, yerlerini düzelterek onarmak: Çatıyı aktarıp kiremitleri elden geçirmek gerekir. || Elden gel, "parayı hemen ver" ya da "bu başarıyı birlikte kutlayalım" anlamında söylenir (tkz.). || Elden gelmemek, kendini tutamamak, dayanamamak: Bunca haksızlık karşısında bağırmamak elden gelmiyor. || Elden gitmek, sahip olunan bir şeyi yitirmek, ondan yoksun kalmak: Yaşlandık, gençlik elden gitti artık. || (Bir şeyi) elden kaçırmak, bir şeyden yararlanma olanağı varken türlü nedenlerle bunu gerçekleştirememek. || Elden ne gelir, bir olay ya da durum karşısında çaresizliği belirtmek için söylenir: Ölüm bu, elden ne gelir, katlanacağız. || Ele alınır, iyi, işe yarar bir yanı bulunan. || Ele alınmaz, çok kötü. || Bir şeyi ele almak, o şeyin üzerinde çalışmaya, inceleyip araştırmaya başlamak: Trafik sorununu özellikle ele alacağız. || Ele avuca sığmamak, ölçü kural tanımamak, söz dinlemeyip şımarıkça davranışlarda bulunmak: Çocuk da ne çocuk ele avuca sığmaz canavarın biri! || Ele bakmak, avuç içindeki çizgilere bakarak insanın geleceğini okumak, el falına bakmak. || (Bir kimseyi) ele geçirmek, kaçmakta olan birini yakalamak, tutmak. || (Bir şeyi) ele geçirmek, o şeyi edinmek, ona sahip olmak: Çok uğraştı ama sonunda köşkü ele geçirdi. || Ele geçmek, sözkonusu bir kimseyse yakalanmak; bir şeyse, edinilmek. || Ele gelmek, sözkonusu uzayan, boy atan bir şeyse, elde tutulabilir düzeye gelmek: Ekinler ele gelir oldu; bebekse, kucakta taşınabilir duruma gelmek. || Ele vermek, suçlu birini arayanlara bildirerek yakalanmasını sağlamak: Dayanamamış, sonunda onları ele vermişti. || Eli ağır, eline ağır, çabuk iş yapamayan ya da şiddetle vuran, cezalandıran kimse için kullanılır. || Eli alışmak, bir işi yapmada uzluk, ustalık kazanmak; bir davranışı âdet edinmek: Eli alışmış bir kez yanındakini dürtüklemeden duramaz. || Eli armut devşirmiyor, toplamıyor ya, bir durum içinde bulunacak iki kişiden söz ederken birisinin yapacağı bir eylemi, ötekinin de yapabileceğini belirtmek için söylenir: Ahmet'e vurursan onun eli armut devşirmiyor ya o da sana vurur. || Eli ayağı dolaşmak, telaş ya da heyecandan şaşırarak düzensiz ve karışık işler yapmak: Karşılarına çıkınca elim ayağım dolaşmaya başladı. || Eli ayağı gevşemek, aşırı sıcak ya da korku yüzünden hareket edemez duruma düşmek. || Eli ayağı titremek, korku, öfke vb. bir nedenle heyecanlanmak: Eli ayağı titriyor, kendisini güç tutuyordu. || Eli ayağı tutmak, iş yapabilecek durumda olmak: Benim elim ayağım tutuyor, kimsenin yardımına ihtiyacım yok. || (Bir kimsenin) eli ayağı olmak, ona her işinde yardımcı olmak. || Eli ayağı bağlı, eli kolu bağlı, kimi engeller yüzünden istediğini yapamayacak durumda olan kimseler için kullanılır: Para yok elim ayağım bağlı, onlarla nasıl yarışabilirim? || Eli ayağı buz kesilmek, birdenbire aldığı kötü bir haberin etkisiyle iş yapamayacak bir duruma gelmek: Mektubu okuyunca eli ayağı buz kesilmiş, oracığa yığılmıştı. || Eli ayağı düzgün, bedensel bir eksikliği olmayan, görünüşü kusursuz. || Eli aza varmamak, bir şeyi istenilenden fazla alma ve vermeyi alışkanlık durumuna getirmek. || Eli bayraklı, eli maşalı, kavgacı, saldırgan, şirret ve edepsiz olarak tanınmış kimseler için kullanılır. || Eli bol, elinde, sıkıntı çekmeden iş yapabilecek ölçüde bol para ya da gereç bulunan; bir işin, gerektirdiği malzemeyi esirgemeden bol bol kullanan; cömert kimse için kullanılır. || Eli bollaşmak, elindeki para artmak, paraca rahatlamak. || Eli boş, yapacağı iş olmayan, elinde iş bulunmayan; hiçbir armağan götürmeden ya da hiçbir şey edinmeden; hiçbir şey elde etmeden: Elim boş, iş bekliyorum. Eli boş dönmek. Eli boş gelmek, eli boş gitmek. || Eli böğründe, koynunda kalmak, bir işte olumsuz sonuç almak, umutsuz ve çaresiz duruma düşmek. || Eli cebine varmamak, para harcamaya yanaşmamak. || Eli çabuk, eline çabuk, çabuk iş üreten kimseler için kullanılır; hamarat. || Eli dar, eli darda, para sıkıntısı çeken: Ondan isteme, şu sıralarda eli çok dar. || Eli değmek, bir işi yapmaya zaman bulabilmek : Elim değerse yaparım. || Eli dursa, ayağı durmaz, çok hareketli, yerinde duramayan kimseler için söylenir. || Eli ekmek tutmak, ekmeğini eline almak, kendi emeği ve kazancıyla geçimini sağlar duruma gelmek: Çok çalışma, oğullarının da artık eli ekmek tutar oldu. || Eli geniş, geçimi yolunda olan, para sıkıntısı çekmeyen. || Eli genişlemek, eline bol para geçmek, bolca paraya kavuşmak: Tütünleri satınca elimiz daha da genişleyecek. || (Bir şeye) eli gitmek, bir şeyi tutmak, yakalamak istemek: Hemen eli belindeki bıçağa gitti. || Eli hafif, acıtmadan iğne yapan, diş çeken vb. kimse için kullanılır. || Eli işe yatmak, bir işi yapmada uzluk, beceriklilik kazanmak. || Eli işte, gözü oynaşta, iş yapar gibi görünen ama kendini işe vermeyip başka şeyler düşünen kimseye söylenir. || Eli kalem tutmak, yazı yazmayı bilmek; bir konuyu gereği gibi güzel biçimde yazıyla anlatmak. || (Bir işe) eli kırılmak, işi yapabilme becerisini kazanmak. || Eli kolu bağlı kalmak, bir engel, bir güçlük karşısında hiçbir şey yapamaz durumda olmak. || Eli koynunda, kimsenin işine karışmayan, kendi halinde, sessiz bir kimse için kullanılır. || Eli koynunda kalmak, çaresizliğe düşmek. || Eli kulağında, olması, ortaya çıkması ya da gerçekleşmesi çok yakın bir şey için kullanılır: Elimizi çabuk tutalım, kışın eli kulağında. || Eli kurusun, kötü bir iş yapan biri için "eli tutmaz olsun", anlamında söylenen ilenme sözü. || Eli mahkûm, bir işi yapmaya, yerine getirmeye zorunlu olan kimse için söylenir: İstenilen parayı verecek, buna eli mahkûm. || (Bir işte) eli olmak, kötü bir işe gizlice karışmak, o işle ilgisi bulunmak: Bu işte onun eli olmasa, çocukları hiç cesaret edebilir mi? || Eli, cebi para görmek, eline bolca para geçmek. || Eli pek, borcunu kolay kolay ödemeyen kimseler için kullanılır. || Eli silah tutan, silah kullanabilecek yaşta ve durumda olan: Köyde eli silah tutan kaç kişi varsa bir araya geldiler. || Eli sopalı, sert, dayak atmaktan kaçınmayan, zorba yöneticiler için kullanılır: Bunları adam etmek için başlarına eli sopalı biri gerek. || Eli şakağında, düşüncelere dalmış olan, kaygılı ve tasalı kimsenin durumu için kullanılır. || Eli uz, becerikli, usta. || Eli uzun, fırsat bulduğunda öteberi aşırma huyunda olan kimse için kullanılır. || Eli varmamak, bir işi yapmaya içi el vermemek; kıyamamak: Annesinden kalan bu bileziği satmaya bir türlü eli varmıyordu. || (Bir işe) eli yatkın, bir işi yapmada alışkanlık ve beceri kazanmış olan, eli o işe alışık. || (Bir işe) eli yatmak, bir işi yapabilecek el becerisi kazanmış olmak. || Eli yordamlı, eli iş yapmaya yatkın, işe yaraşır. || Eli yüzü düzgün, "çirkin denemez güzelce" anlamında kullanılır. || Elinde bulunmak, bir şeye sahip olmak. || Elinde olmak, bir işi isterse yapabilecek durumda bulunmak: Elinde olsa hiç yapmaz mı? || Elinde tutmak, kendi buyruğunda, tekelinde bulundurmak; bir malı satmayıp bekletmek. || (Birinin) elinde + ad soylu sözcük + var, "yapar, sahibidir" anlamında söylenir: Elinde yetki var. Elinde para var. || Elinden, yüzünden, bir şeyden dolayı: Senin elinden az mı çektik? || Elinden bir kaza çıkmak, istemeyerek, ayrımında olmadan bir kimseyi yaralamak ya da öldürmek: Oldu işte elimden bir kaza çıktı, onu yaraladım. || Elinden bir şey gelmemek, beceriksiz olmak, bir iş yapmayı bilmemek; bir şey yapma olanağından yoksun olmak: Bu durumda benim elimden hiçbir şey gelmez. || Elinden düşürmemek, bir şeye sürekli olarak ilgi göstermek: Şu sıra polis romanlarını elinden hiç düşürmüyor. || Elinden geleni ardına koymasın, "yapabileceği kötülüklerin tümünü yapsın", anlamında söylenir. || Elinden geleni yapmak, gücünü ve yetkisini tümüyle kullanmak: Ben elimden geleni yaptım ama sonuç değişmedi. || Elinden gelmek, yapabilmek, becerebilmek: İstediğin işi ver, elinden her şey gelir. || Elinden gelmemek, çaresizlik içinde başka bir seçenek bulamamak: Bu koşullarda işyerini kapamak dışında elimden hiçbir şey gelmiyor. || Elinden hiçbir şey kurtulmamak, her işi yapabilir, becerebilir durumda olmak. || Elinden iş çıkmamak, çabuk iş üretmemek. || Elinden iyi iş gelmek, çok becerikli olmak. || Elinden tutmak, bir kimsenin ilerlemesine destek olmak: Elimden bir tutanım olsaydı gör nasıl yükselirdim. || Eline almak, bir yerin ya da işin yönetimini kendi buyruk ve denetimi altına almak. || Eline ayağına, eline eteğine kapanmak, düşmek, sarılmak, bir dileğinin yerine getirilmesi konusunda bir kimseye çok yalvarmak. || Eline ayağına üşenmemek, her türlü ayak işini severek yapmak. || (Bir kimsenin) eline bakmak, geçimini ancak o kimsenin yardımıyla sağlamak: Kolay değil, evde dokuz boğaz benim elime bakıyor. || (Birinin) eline doğmak, yaşlı bir kimse sözkonusuysa, aile dostu olarak birini doğduğu günden bu yana çok yakından tanımak. || Bir kimsenin eline düşmek, onun buyruğu altına, egemenliğine geçmek: Bölge tümüyle düşman eline düştü; tutulmak, yakalanmak: Çok kaçmış, sonunda polislerin eline düşmüştü; kendisine kin besleyen birine muhtaç olmak: Bir gün elime düşersen görürsün yapacağımı; rastlamak: İyi bir ustaya düşmüş, çok şey öğrenmişti. || Eline eteğine doğru, dürüst, erdemli ve namuslu. || Eline geçmek, kazanmak, edinmek: Bu işten ayda eline ne geçiyor? Böyle yaptın da eline ne geçti; bulmak: İyisine kötüsüne bakmaz, eline ne geçerse okur; tutmak, yakalamak: O bir elime geçse ya-

pacağımı bilirim. ‖ *(Bir kimsenin) eline kalmak,* bir kimsenin yardımına muhtaç olmak, ondan başka bakacak biri bulunmamak: *Karısı ölünce gelininin eline kalmıştı.* ‖ *Eline, elinize, ellerinize sağlık,* elle güzel bir iş yapana, yaptığı işten ötürü söylenen övgü sözü. ‖ *Eline su dökemez,* bir konuda iki kişi karşılaştırılırken birinin değerce ötekinden çok geri olduğunu vurgulamak için söylenir. ‖ *(Bir şeyi) eline tutuşturmak,* bir şeyi karşısındakine sormadan, düşünme olanağı tanımadan vermek: *Elime bir yazı tutuşturup imzalattılar.* ‖ *Eline vur, ekmeğini al,* bir kimsenin pısırıklığını ve zavallılığını anlatmak için söylenir. ‖ *Bir yerden elini ayağını çekmek, kesmek,* o yere artık gitmez, uğramaz olmak: *O olaydan sonra kahveden elini ayağını çekmişti.* ‖ *Elini ayağını öpeyim,* "çok yalvarıyorum" anlamında kendisinden bir şey istenen ya da bir dilekte bulunulan kimseye söylenir: *Elini ayağını öpeyim, bize yardım et, çok dardayız.* ‖ *Elini cebine atmak,* para çıkarmaya davranmak. ‖ *Elini çabuk tutmak,* bir işi çabuk yapmaya çalışmak: *Elini çabuk tutarsan iki saatte bitirirsin.* ‖ *Elini kalbine, vicdanına koyarak, (söylemek, düşünmek, hüküm vermek),* doğruluktan ayrılmayarak, hakça. ‖ *Elini kana bulamak, bulaştırmak,* bir kimseyi yaralamak ya da öldürmek: *Bir karış toprak için elini kana bulamıştı.* ‖ *Elini, ellerini kirletmek,* yasal olmayan ya da ahlaksızca bir işe girmek; elini kana bulamak. ‖ *(Birinin) elini kolunu bağlamak,* bir kimseyi hiçbir şey yapamayacak duruma sokmak: *İstiyorum ama yardım edemiyorum parasızlık elimi kolumu bağlıyor.* ‖ *Elini kolunu sallaya sallaya gelmek,* bir yere armağansız, eli boş olarak gitmek ya da bitirmeye gittiği bir işi bir sonuca bağlamadan dönmek. ‖ *Elini kolunu sallaya sallaya gezmek,* gizlenmesi gereken bir kimse sözkonusuysa, hiçbir zorlukla karşılaşmaksızın çekinmeden ortalıkta dolaşmak. ‖ *Elini kulağına atmak,* uzun hava ya da gazel okumak için elini kulak kepçesine arkasına koymak. ‖ *Elini oynatmak,* gereken yerde para vermekten çekinmemek, parayı esirgememek. ‖ *Elini sallasa ellisi, başını sallasa tellisi,* bir kimsenin, gereksinme duyduğu zaman karşı cinsten uygun nitelikte birçok istekliyi kolayca bulabileceğini vurgulamak için söylenir: *Bir o mu var, sen iste elini sallasan ellisi, başını sallasan tellisi gelir.* ‖ *Elini sıcak sudan soğuk suya sokmamak,* evde hiçbir iş yapmadan rahatça oturmak. ‖ *Birine elini uzatmak,* o kimseye yardım etmek, destek olmak: *Darda kalanlara elini uzatır, iyi kötü bir şeyler verirdi.* ‖ *(Birine) elini veren kolunu alamaz,* kendisine küçük bir yardım yapandan çok daha fazlasını isteyen ya da kendisine ödünç olarak verilen şeyi asla geri vermeyen kimsenin tutumu için söylenir: *Sakın ha borç morç vermeyesin, ona elini veren kolunu alamaz.* ‖ *(Bir şeyden) elini yıkamak,* yapmakta olduğu bir işten vazgeçmek, onu bırakmak. ‖ *Elinin hamuruyla erkek işine karışmak,* bilmediği ya da gücünün yetmediği bir işi yapmaya yeltenen kadınlar için kullanılır. ‖ *Elinin körü,* bir kimsenin bıktırıcı, usandırıcı soruları karşısında "artık şunları kes" anlamında hakaret yollu kullanılır. ‖ *Elinle ver ayağınla ara,* ödünç aldığı bir şeyi geri vermeye yanaşmayanların tutumu için yakınma yollu söylenir. ‖ *Eliyle,* bir kimsenin aracılığıyla: *Parayı onun eliyle gönder.* ‖ *Eliyle hamur ovalar, gözüyle dana kovalar,* elindeki işle ilgilenmeyip başka şeyler düşünen kimse için kullanılır. ‖ *(Bir şeyi) eliyle koymuş gibi bulmak,* bir şeyi çok aramadan düşündüğü ya da kendisine anlatılan yerde kolayca bulmak. ‖ *Elle tutulacak tarafı kalmamak,* sözkonusu bir şeyse, sağlam bir yanı bulunmamak; bir kimse ise, kendisine güvenilecek ya da arka çıkılacak hiçbir değerli yönü olmamak. ‖ *Elle tutulur gözle görülür,* apaçık, besbelli, çok belirgin. ‖ *Eller yukarı,* "ellerini yukarı kaldırarak teslim ol" anlamında kullanılan bir buyruk. ‖ *Ellerde gezmek,* bir kimse sözkonusuysa, büyük bir ilgi, sevgi ve yakınlık görmek. ‖ *Elleri nasır bağlamak, tutmak,* çok ağır ve güç işlerde elleriyle çalışmak: *Bütün gün kazmayla çalışmaktan elleri nasır bağlamıştı.* ‖ *Ellerim yanıma gelecek,* "öteki dünyada hesap vereceğim, bunun için doğru söylüyorum, inanın" anlamında kullanılır.

—Aktar. *El arabası,* çuvalların, ağır kolilerin kolayca yüklenip taşınabileceği biçimde yapılmış iki tekerlekli kollu küçük araba.

—Anat. *El aponevrozları,* biri derinde, öteki yüzeyde bulunan iki aponevrozun adı. Birincisi derinin hemen altında, ötekiyse el iskeletinin üzerinde bulunur. ‖ *El ayası,* elin bilekle parmak kökleri arasında kalan ön yüzü. (İçbükey olan el ayasının iki ön yanı da çıkıntılıdır: dıştakine yan tenar, içtekine hipotenar denir.) ‖ *El ayası büyük kası,* makaraüstü çıkıntıdan el tarağına giden kas. (Sözkonusu kas, nabız oluğunun iç kenarını yapar.) ‖ *El ayası küçük kası,* makaraüstü çıkıntıdan el ayası yüzey aponevrozuna giden kas.

—Balıkç. *El halatı* ya da *el incesi,* suya atılmış balık ağını ana halata bağlayan kısa halat. —Dip halatını bocurgata bağlayan kalın halat.

—Binc. *Elde at,* binicinin isteklerine uygun yürüyen at. ‖ *Elde olmak,* atın binicinin dizgin işaretlerine uyarak kantarmaya dayanması, huysuzlanmadan binicisine itaat etmesi. ‖ *Ele binmek,* başı öne eğerek vücut ağırlığını eller üzerine vermek. ‖ *Bir atı ele almak,* dizgin ve baldır yardımıyla, atın baş ve boynunu gerektiği gibi tutmasını sağlamak.

—Bors. *Bir piyasayı elde tutmak,* bir şirkete ilişkin hisse senedi ve tahvil piyasasını denetlemek, bu hisse senedi ve tahvillerin alım satım işlemlerini üstlenmek.

—Cilıç. *El altlığı* ya da *el siperi* → ALTLIK.

—Denizc. *El incesi,* gemiden gemiye ya da gemiden kıyıya halat vermede kullanılan ve çımasında ağır bir ceviz bulunan halat. (Kalınlığı 1 ile 3/4 burgata arasında değişir.)

—Eğit. *El yazısı,* elle yazılan yazı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—El sant. *El dokuması,* çeşitli amaçlarla el tezgâhlarında dokunan halı, kilim, bez, kumaş, kolan vb. malzemeye verilen genel ad. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *El örgüsü,* tığ ya da şişle elde örülerek yapılmış yün işi ya da dantel. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Eldivc. *Tahta elde denetleme,* dikişleri denetlemek ve görünümü incelemek amacıyla "geniş" duruma getirilen tahta çubukları eldivenin her parmağının içine sokma.

—Giz. bil. *El falcılığı,* elin incelenmesi yoluyla kehanette bulunma sanatı. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *El falcısı,* el falına bakan kişi. ‖ *El falı,* fizyolojik ya da psikolojik bozuklukları tanılamak amacıyla elin (özellikle parmaklar) biçimi ve görünüşüyle karakter arasındaki ilişkilerin belirlenmesi.

—Güz. sant. *El sanatları,* yardımcı bir araç kullanarak ya da küçük el tezgâhlarında elle yapılan işlerin tümü. (*Küçük sanatlar* da denir.) [Bk. *ansikl.* böl.] ‖ *El taşı,* DESTESENK'in eşanlamlısı.

—İnş. *Bir çatıyı, döşemeyi vb. elden geçirmek,* bir çatı örtüsünün, bir döşeme kaplamasının bozuk yerlerini sökerek yerine sağlam olanlarını koymak.

—Mad. oc. *Elde etme oranı,* tahmin edilmiş cevher ya da mineral tonajının işletmeyle ya da herhangi bir işlemle elde edilen yüzdesi. ‖ *Yüzeyden elde etme oranı,* CEVHER* KAZISI ORANI'nın eşanlamlısı.

—Mak. san. *Elektrikli el breyzi,* taşınabilir elektrikli küçük matkap.

—Matbaac. *Dizgiyi elden geçirmek,* çıkarmalar ya da eklemeler, hatta sayfa ölçülerinde değişiklikler yapmak amacıyla önceden dizilmiş bölümleri yeniden düzenlemek (kumpasta, klavyede, vb.'de).

—Med. huk. *El yazısı vasiyetname* → VASİYETNAME.

—Metalürj. *El potası,* az miktarda dökme demir elde etmeye yarayan pota.

—Müz. *Eldeki makam,* türk müziğinde, bir geçkideki ilk makama verilen ad. (İkinci makama, GİDİLEN MAKAM denir.) ‖ *Armoni eli* ya da *Guido eli,* Guido d'Arezzo'ya atfedilen, Ortaçağ'da uygulanılmış öğretim yöntemi (En tizden [*cela*] en pese [*gamut*] değin o dönemde kullanılan tüm sesleri, sol elin parmaklarının uçlarına ve eklemlerine göre adlandırma ilkesine dayanır. Bu yöntem, heksakordların oluşturuluşunu ve nüansları uygulamayı öğretmeye yarardı.)

—Nalbantl. *El çekici,* ağızlarından biri yuvarlak, diğeri düz ve dört köşe, dövme çelikten çekiç. ‖ *El kıskacı,* nal yapılacak çubuğu örs üstünde döverken tutmaya yarayan kıskaç.

—Nörol. *Ataksili titrek el,* derin duyu hasarına bağlı olarak, gözler kapatıldığında elin aldığı biçim. (Elin, sözkonusu biçimi alması, yerçekimi doğrultusunda yavaş hareketlerle öne bükülen ya da birbirine yakınlaştırılan parmakların, bu sırada büyük ölçüde gevşemesi sonucudur. Gözler açıldığında, elin bu biçimi kaybolur.) ‖ *Ebe eli,* elin, tetani sırasında aldığı biçim. (Kasılmış olan el parmakları, birbirine bitişik olarak tarakkemiklerinin üzerine doğru yarı bükük bir durumda durur. Böylece koni biçimini alan elin görünümü, dölyolundan tuşe yapan bir ebenin elini andırır.) ‖ *Maymun eli, pençe el,* Aran-Duchenne tipi kas atrofisinde, bu hastalığa bağlı olarak ortaya çıkan el biçimi. ‖ *Piramit çukuru el,* başparmağın açılmasını sağlayan uzun kasın, bir hastalık sırasında hasara uğramasıyla ortaya çıkan belirti. (Sözkonusu belirtiye, merkezi kaynaklı kol parezilerinde sık rastlanır. Hasta, bir kuvvet uygulayarak parmaklarını birbirinden ayırdığında, el ayasının serçeparmak doğrultusundaki kenarı, yaklaştırıcı kısa kas tarafından çekilerek öne doğru bükülen başparmağın karşısına getirilir, el ayası giderek artan ölçüde çukurlaşır. El, sözkonusu biçimi alırken, yetersiz kalan başparmak açıcı kası hiçbir önleyici hareket yapamaz.) ‖ *Talamik el,* el ayasının çukur biçim almasıyla ortaya çıkan, kasılmış çukur el. Öyle ki, ele, parmaklar bitişik ve gergin biçim verilmek istendiğinde, el parmakları, öne ya da arkaya bükülerek uzayda farklı düzlemlere yönelir. (Gözlerin açık olmasına karşın, koreoatetoz tipinde istemsiz hareketlerin ortaya çıkışı özellikle belirgindir. Talamusta bir hasara bağlı olarak ortaya çıkan talamik el, istemli bir kasılma ve istemsiz hareketler olgusudur.) ‖ *Tombul el,* özellikle sirengomiyelide gözlenen ve basmakla iz bırakmayan ödemle belirginleşen kas beslenmesi bozukluğu. Sıklıkla bir kas hastalığının eşlik ettiği sözkonusu ödeme, özellikle el sırtında ve el parmaklarında rastlanır. ‖ *Vaiz eli,* özellikle yavaş ilerleyen bir Aran-Duchenne kas atrofisine bağlı olarak gelişen sirengomiyeli hastalığında görülen el biçimi. (Vaiz eli, pençe el biçiminin ardından gelir ve bu biçime, bilek açıcı kasların varlığı nedeniyle elin önkol üzerine doğru aşırı bükülmesi eklenir.)

—Oy. Bir oyuncunun kazandığı ve bir defada topladığı kâğıtların tümü. (Eşanl. LÖVE.) —Birden çok döndürülen oyunun her bir partisi. ‖ *El açmak,* konken, blum, ellibir gibi oyunlarda eldeki kâğıtların tümünü eşleştirip yere açarak oyunu kazanmak. —Briç gibi eşli kâğıt oyunlarında, partneri oynayacak öteki oyuncu tarafından kâğıtlarını yere açmak. ‖ *El almak,* rakibinin oynadığı kâğıdın daha kuvvetlisini oynayarak el kazanmak. ‖ *El tutmak,* el aldıktan sonra ilk hamleyi yapma hakkını kazanmak. ‖ *Elden çıkarmak,* gereksiz ya da elde tutulmaması gereken kâğıdı yere atmak, oyuna sürmek. ‖ *Elini belli etmek,* elindeki kâğıdı eşinin ya da öteki oyuncuların tahmin etmesine olanak verecek biçimde oynamak. ‖ *Bir el yapmak,* bir eli kazanmak ve kâğıtlarını toplamak.

—Ölçbil. *El kantarı,* cisimlerin kütlesini bir karşıağırlık taşıyan dirsek biçminde bükülmüş bir terazi okunun dönüş açısıyla öl-

Larousse

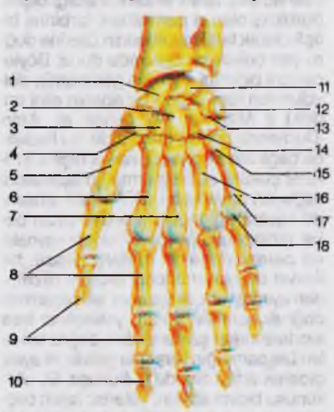
bükülgen lamalı el kantarı (XVIII. yy.) göstergenin gösterdiği ağırlık gerçek değildir
(12 marclık ağırlık)
Conservatoire national des arts et métiers, Paris

çen tartı aygıtı. ‖ *Yaylı el kantarı*, yerçekiminin bir cisim üzerindeki etkisini, "karşıağırlıklı" denilen alışılmış el kantarının tersine, bir yayla ölçen el kantarı.

—Psik. *El yıkama manisi*, saplantı nevrozları sırasında görülen zorlanma.

—Reklamc. *El ilanı*, resimli, altyazılı, küçük formalı tanıtma yayını.

—Sey. oy. *El çabukluğu*, parmak ve el çevikliğiyle yanılsamalar yaratma sanatı.— "Eğlendirici fizik" oyunları, sahneleri ve olayları gösterisi. ‖ *El kuklası*, alttan, giysisinin içine el sokularak oynatılan bir tür kukla. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *El peşrevi*, gölge oyununda tasvirleri değnekle oynatma anlamında kullanılan argo deyim. ‖ *Elden ele aktarma*, bir nesneyi (madeni para ya da top) iki eli de kullanarak ortadan yok etme. (Ellerden biri nesneyi başparmakla üç büyük parmak arasında tutar, diğer el onu alıyor gibi yapar ve parmaklar gevşetilerek nesnenin avuç içine düşmesini sağlar, bu arada eşyayı almış gibi yapan el kapanır ve havaya doğru yükseltilir. İzleyicilerin bakışlarını üzerine çekmeden

el kemikleri
1. Sandalsı kemik;
2. Büyük kemik;
3. Yamuksu kemik;
4. Yamuk kemik;
5. Birinci tarakkemiği;
6. İkinci tarakkemiği;
7. Üçüncü tarakkemiği;
8. Birinci parmak kemiği;
9. İkinci parmak kemiği;
10. Üçüncü parmak kemiği;
11. Yarımay kemik;
12. Nohutsu kemik;
13. Piramit kemik;
14. Çengel kemik;
15. Tarakkemiğinin üst ucu;
16. Dördüncü tarakkemiği;
17. Beşinci tarakkemiği;
18. Tarakkemiğinin alt ucu.

el kasları, atar ve toplardamarları
1. Uzun supinatör kas;
2. Önkol atardamarı;
3. Başparmak uzun uzaklaştırıcı kası;
4. Başparmak kısa uzaklaştırıcı kası;
5. Önkol-el atardamarı;
6. Başparmak kısa bükücü kası;
7. Parmak atardamarı;
8. 1., 2., 3., 4. solucansı kaslar;
9. Dirsek siniri;
10. Dirsek atardamarı;
11. Önkol orta siniri;
12. Dirsek-el atardamarı;
13. Serçeparmak uzaklaştırıcı kası;
14. Serçeparmak bükücü kası;
15. Yüzeysel el kemeri;
16. Birinci parmak atardamarı;
17. 2., 3., 4. parmak atardamarı;
18. Yüzeysel bükücü kirişler;
19. Derin bükücü kirişler.

gizlice hareket etmesi gereken diğer el de nesneyi ceplerden birine indirerek saklar.)

—Sil. *El havanı*, osmanlı ordusunda metris ve mazgallarda kullanılan, ateşleme düzeneği çakmaklı bir tür havan topu. ‖ *El humbarası*, osmanlı ordusunda cebeci ocağında kullanılan ve elle atılan humbara*. ‖ *El silahı*, elde tutularak kullanılar kesici ya da ateşli silah (hançer, tabanca vb.). ‖ *El kundağı* → KUNDAK.

—Spor. *El ense*, güreşte rakibin dengesini bozarak başka bir oyuna geçebilmek için yapılan oyun. (Gergin durumdaki kol rakibin ensesine konur, öteki el rakibin sarkan kolunu tutar. Amaç, rakibi ensesinden öne doğru çekerek dengesini bozmak ve hemen ardından puan alıcı başka bir oyuna geçmektir. El ense, genellikle karşılıklı olarak yapılır.) ‖ *El topu* → HENTBOL. ‖ *Elle oynama*, futbolda, topa elle dokunan bir oyuncu tarafından yapılan hata.

—Tarönc. *El çıkartması*, yontmataş döneminde bazı mağaraların iç duvarlarına çizilmiş el şekli. (El çıkartmaları insanın resim etkinliğinin ilk kanıtlarındandır [Gargas mağarası]).

—Tasav. *El almak*, mürşit katına vararak meydan görüp tarikata girmek. *El etek tutmak, nasip almak, erkân görmek* gibi deyimler de aynı anlamda kullanılır. ‖ *El vermek*, şeyhin, birini müritliğe kabul edip tarikata alması.

—Teknol. *El matkabı*, delme ucunu bağlamak için bir tespit düzeneği ya da sıkıştırma anahtarı taşıyan dirsekli bir saptan oluşmuş el aleti. ‖ *El zımbası*, darbe ya da basınç etkisiyle levha halindeki gereçten belli çevre çizgileri olan parçalar kesmeye ya da gereçte boşluklar oluşturmaya yarayan kesici aygıt.

—Terz. *El dikişi*, iğneyle elde yapılan dikiş. —Giysi makineye çekildikten sonra tamamlanması için elde yapılması gereken dikişler (sürfile, etek kol baskıları, vb.).

—Tic. *Elde kalmış*, normal olarak satılmış olması gereken dönem boyunca satılmadan kalmış mal.

—Tüt. Tütünde (bitki) aynı dönemde yetişen, aynı dönemde olgunlaşarak toplanan ve aynı özellikleri taşıyan yaprak kümesi.

—Zool. Özellikle ayak tabanı üstünde yürüyen çeşitli dörtayaklı omurgalıların öndeki üyelerinin uç bölümü.

—ANSİKL. Anat. ve Fizyol. El iskeleti, 8 bilekkemiği, 5 tarak kemiği ve 14 parmak kemiğinden oluşur; parmakların her birinde 3'er kemik, yalnız başparmakta iki kemik vardır. El, parmak açıcı ve bükücü kas kirişlerinin geçtiği yerdir, bir kılıf ve makara sistemiyle hareket olanağı sağlar. Serçeparmak ile başparmağın özgül kasları, tenar ve hipotenar kabartılarını oluşturur. Tarak kemikleri arasındaki kaslar, parmakların yana açılmasını sağlar. Elin damarlanması, önkol ve dirsek atardamarların ağızlaşmasından oluşan iki el kemerinin dallarıyla sağlanır. Sinirlerse önkol orta, önkol ve dirsek sinirlerinin dallarından gelir. Çok karmaşık olan yakalama işlevi, öteki parmaklarla karşılaşabilen başparmağın hareketleri ve beş parmağın bükülme hareketi sayesinde gerçekleşir.

—Eğit. Türkiye'de el yazısı öğretimine ilkokul ikinci sınıfta başlanır. Bazı orta dereceli okullarda da yazı okutulur. Dersin amacı, öğrencilere okunaklı, işlek ve güzel yazma becerisini kazandırmaktır. El yazısı, önce *dikyazı* biçiminde öğretilir. Zamanla öğrenciye yazı biçimine kendi kişiliğini de katması istenir. Yazı yazma tekniğini iyice kavradıktan sonra, öğrenciye hızlı ve okunaklı yazı yazma alıştırmaları yaptırılır. İlkokul programlarında el yazısında çabukluk ölçüsü olarak "hece" kabul edilmiştir. Buna göre, ikinci sınıf öğrencileri bir dakikada on hece; üçüncü sınıf öğrencileri, bir dakikada on üç hece; dördüncü sınıf öğrencileri, bir dakikada on beş hece; beşinci sınıf öğrencileri, bir dakikada on yedi hece yazabilirler.

—El sant. *El dokumaları, kirkitli* dokumalar, mekikli* dokumalar* ve *çarpana* dokumaları* olmak üzere başlıca üç gruba ayrılır. Kilim*, cicim*, zili* ya da sili, sumak* adı verilen tekniklerle dokunmuş dokumaların tümünü kapsayan kirkitli dokumalara, *düz el dokumaları* da denir. Tokat'ın Erbaa ilçesi yakınında bulunan kirman ile Alacahöyük'te bulunan dokuma gereçleri, Anadolu'da İ.Ö. 3000 - 2000 yıllarına değin inebilen köklü bir dokumacılık sanatının olduğunu göstermektedir. Gordion'da bulunmuş olan Phrygialılar'a ait sumak ve cicim tekniğiyle dokunmuş parçalar da bu tür dokumaların İ.Ö. VII. yy.'da yapıldığını göstermektedir. Bütün olarak bulunan en eski türk düz dokuma yaygı parçaları ise XVI. yy.'dan daha geriye gidememektedir. Bunda parçaların zaman içinde iyi korunmaması nedeniyle çürümüş olması en önemli etkendir. Düz el dokumaları günümüze değin dağınık olarak Anadolu'nun hemen her yerinde dokunmuş ve dokunmaktadır. Bu dokumalar teknikleri ve desenleri bakımından çok çeşitlidir. Bölge özellikleri gösterdikleri ve geleneksel yöntemlerle yapıldıkları için bu tür dokumaları tarihlendirmekte güçlüklerle karşılaşılmaktadır.

Şerit biçiminde dokumaların yapıldığı *çarpana** tezgâhlarının da Anadolu'da eski bir geçmişi vardır. Kolon, kuşak, bağ vb. ensiz parçaların dokunduğu bu tezgâhlar günümüzde de kullanılmaktadır. Özellikle Anadolu'nun çeşitli yörelerinde yaşayan göçerler arasında çarpana dokumacılığı bugün de sürdürülmektedir.

Asıl dokuma olarak kabul edilen *mekikli dokumalar*, yapıldıkları çevreye göre başlıca üç gruba ayrılırlar: ev dokumaları, çarşı dokumaları ve saray dokumaları. Eskiden dokuma işleri bir kadın uğraşı sayılır, kumaşlar evlerde kadınlar tarafından dokunurdu. Ev dokumaları iç ve dış giyimde kullanılmak üzere pamuk, keten, yün ya da ipekten yapılır, kullanılacağı yere göre değişik ölçülerde olurdu.

Çarşı dokumaları, dokumacılığı meslek edinmiş zenaatçıların yaptığı dokumalardır. Bunlar dokumanın tezgâhtan çıkmasına değin geçmesi gereken işlemleri bilir ve belli esaslara göre dokudukları kumaşları kontrol ettirip mühürlettikten sonra piyasaya çıkarabilirlerdi.

Saray dokumaları saray çevresi için özel olarak el tezgâhlarında dokutturulan ve bir benzeri daha yapılmayan kumaşlardı. Saray atölyelerinde ya da çarşı atölyelerinde dokutturulurdu.

El dokumacılığı bugün de Anadolu'nun birçok yöresinde sürdürülen bir el sanatıdır. (→ DOKUMACILIK.)

• *El örgüsü*, tığ, şiş, mekik gibi araçlarla oluşturulan çorap, hırka, kazak, dantel, oya vb. el işlerini kapsar. Önceleri günlük gereksinimleri karşılamak amacıyla yapılan bu işler, zamanla sanat ve güzellik kaygısıyla gelişmiş özellikle tığ ve iğne işleri birer sanat yapıtı niteliği kazanmıştır. (→ DANTEL, OYA.) El örgüsü işlerin en güzel ve özgün örneklerinden birini de Anadolu'da günümüzde de sürdürülen el örgüsü çoraplar oluşturur. (→ ÇORAP.) El örgüsü ürünler günümüzde gelişen sanayi ürünleriyle yarışamamaktaysa da, Anadolu'nun birçok yöresinde özelliklerini koruyarak yaşamakta ve çeşitli kurumlar bunların özgün biçimiyle yaşatılması için çaba harcamaktadırlar.

—Giz. bil. El falcılığında, bir yandan elin, özellikle parmakların biçim ve görünümü, öte yandan da avcun içindeki çizgiler, özellikle sol elde bulunan yaşam, kalp, baş ve talih çizgileriyle, rastlaşan tepelerin, kesişen yolların ve yıldızların konumu dikkate alınır.

—Güz. sant. El sanatları mimarlık, resim ve heykel dışında kalan tüm sanatları içerir. Her türlü dokumalar, işlemeler, ahşap işleri, oymacılık, kakmacılık, sedefçilik, çini, seramik, çömlekçilik, cam işleri, deri işleri, kitap sanatları, maden işleri, kuyumculuk, taş işçiliği, tespihçilik, vb. bu kapsamda sayılabilir. Anadolu türk el sanatlarının ilk örnekleri, Selçuklular dönemindendir. Osmanlı döneminde, bu sanatların ünlü ustaları saraya bağlı olarak çalıştıklarından, İstanbul el sanatlarının toplandığı bir merkez durumuna geldi. Ancak Anadolu'da da çeşitli sanatların geliştiği merkezler bulunuyordu (Tokat yazmaları, Uşak halıları, İznik ve Kütahya çiniciliği, Bursa ve Gaziantep ipeklileri gibi). XVI.-XVII. yy.'larda en parlak dönemini yaşayan bu sanatlar, XVIII. yy.'dan sonra yoğunlaşan Batı etkileri ve daha sonraki teknolojik gelişmelerle gerilemeye başladı. Doğal boyaların yerine yapayları yeğ tutuldu; yazmalarda önce kalıp işi, daha sonra baskı tekniği yaygınlaştı. İşlemelerde daha basit motifler kullanılır oldu. XX. yy.'da fabrika üretimine geçilmesi, el sanatlarının bozulması ya da tümüyle ortadan kalkmasıyla sonuçlandı. Günümüzde kimi sanatlar, ancak belirli yörelerde sınırlı olanaklarla sürdürülmeye çalışılmaktadır (Bünyan, Ladik halıcılığı, Sıvas, Van kilimciliği, Gaziantep, Diyarbakır kuyumculuğu; Avanos, Çanakkale çömlekçiliği; To-

kat yazmacılığı; Erzincan, Gaziantep, Trabzon, İstanbul bakırcılığı; Trabzon beşikçiliği, vd.).

• El sanatlarının en gelişmiş kollarından biri de Anadolu'da XIX. yy. başlarına değin üstünlüğünü sürdürmüş olan dericiliktir. Dericilikte Türkler'in eski ve önemli bir yeri vardır. Orta Asya'da yaşayan Türkler deri işlemeyi biliyor, dayanıklılığı ve hammaddesinin kolay bulunması nedeniyle hurç, tulum, torba, hayvan koşumu, giysi, çizme vb. gereksinimlerini deriden yapıyorlardı. Kendilerine özgü deri işleme yöntemleri geliştirmişlerdi. Anadolu'da da en eski ve gelişmiş el sanatlarından olan dericilik, Orta Asya'dan batıya göç edenlerin deneyimleriyle daha da ilerledi. Osmanlılar döneminde başka ülkelerde deri ihraç edildiği kayıtlardan öğrenilmektedir. Bu dönemde deriden çeşitli giyim eşyaları, çadırlar, koşum takımları, sofra örtüleri yapılmış, deri ciltçilikte de kullanılmıştır. Deriyle ciltlenen kitapların üzeri çeşitli tekniklerle bezenmiş, her biri birer sanat yapıtı niteliği kazanmıştır. (CİLTÇİLİK.) XIX. yy. başlarına değin Avrupa ülkelerine üstünlüğünü koruyan dericilik, teknolojik gelişmelere ayak uyduramadığından giderek geriledi. Günümüzde dericilik el sanatı olmaktan çıkmış, dışarıdan deri ithal edilmeye başlanmış, deri giyim eşyası yapımı bir sanayi kolu haline gelmiştir. (→ DERİCİLİK.)

—Sey. oy. *El çabukluğu,* önceleri dinsel amaçlarla kullanılan el çabukluğu, cambazlar tarafından, gösteriler biçiminde halka sevdirildi. Başlangıçta, *büyü taklidi,pembe büyü* adı verilen el çabukluğu hünerleri, eğlendirici fizik deneylerinden oluşuyordu. Yüzyıllar geçtikçe, oyunlar gelişip çeşitlendi, hokkabazlar, gözbağcılar, illüzyonistler ortaya çıktı. Bunların sanatı, bilim halini aldı ve adına *kartomaji* ya da *mikromaji* dendi. El çabukluğu sanatçıları, illüzyonistlerin en yeteneklileridir. Gösteriler her şeyden önce, el becerisine dayanır, aksesuar olarak özellikle küçük toplar, paralar, iskambil kâğıtları, mendiller, vb. kullanılır.

• *El kuklası*'nın başı ve kolları mukavva ya da tahtadan, gövdesi bezdendir. Kuklacı elini kuklanın giysisi içine sokar ve işaretparmağıyla başını, ortaparmağı ve başparmağıyla da kollarını oynatır.

EL a. **1.** Bir kimsenin yakınları dışında kalan kimse, yabancı, başkası: *Ele muhtaç olmak istemem.* **—2.** Ahali, halk: *El ne derse desin umursamam.* **—3.** Ülke, yurt, il: *Gurbet ellerde kalmak. Yaban eller. Yemen elleri.* **—4.** *El adamı,* bildik, tanıdık olmayan, yabancı bir kimse. || *El ağzıyla çorba içmek,* başkasının sözlerini benimseyip yineleyerek onun ağzıyla konuşmak. || *El arı düşman körü,* içten gelmeyerek, dosta düşmana karşı küçük düşmemek için. || *El eliyle yılan tutmak,* tehlikeli ve güç bir işe kendisi girişmeyip başkasını öne sürmek. || *El gün,* herkes, elâlem. || *El kapısı,* bir kızın gelin olarak gittiği ev; yabancı ülke: *El kapılarında iş arayan işçilerimiz.* || *El kazanıyla aş kaynatmak,* başkasının olanaklarını kendisi için kullanarak iş yapmak. || *El kesesinden sultanım, develer olsun kurbanım,* başkasının kazancıyla tantanalı bir biçimde yaşayan, gereksiz şeyler için bol para harcayan kişinin durumu için söylenir. || *El mi yaman, bey mi yaman? El yaman,* asıl gücün yönetenlerde değil, halkta olduğunu belirtmek için söylenir. || *El yahşi biz yaman, el buğday biz saman,* yabancıların yerlilerden üstün tutulduğunu anlatmak için kullanılır. || *Ele güne karşı,* herkesin önünde: *Çalışın ki ele güne karşı mahçup olmayalım.*|| *Yemen ellerinde Veysel Karani,* uzak diyarlarda uzun süre gezip dolaşmak zorunda kalanlar için kullanılır.

—Kur. tar. *El beyi* ya da *il beyi,* Osmanlı devletinde atandığı bölgenin yönetimini elinde tutan ve bundan sorumlu olan kişi.

EL, arapça tanımlık. Belirsiz bir adı, belirli duruma getirmek için adın başına gelir. Bu tanımlıkta bulunan "l" harfi, güneş harfleri (hurufüş-şemsiyye) denen "d, ḍ,l,n,r,s,s̱,ş,t,ṭ,z,ẕ,ẓ" harflerinden biriyle başlayan adların önünde, bu harflerle kaynaşır: el-din> *ed-din,* el-nur> *en-nur,* el-râi>*er-rai,*el-sami> *es-sami,* el-şems,> *eş-şems,* el-tarih > *et-tarih,* el-zeki> *ez-zeki* vb. Ad, bir tamlamada tamlanan durumunda bulunuyorsa, tanımlık almaz: *beyt ül-hikme* (bilgelik evi) gibi. Sıfat tamlamalarında sıfat, nitelenene (ada bağlıdır; nitelenende el-tanımlığı varsa, sıfat da tanımlık alır: *er-recul ül-cemil* (güzel adam), *el-beyt ül-vesi* (geniş ev), *el-verd ül-ahmer* (kırmızı gül) vb.

Bu tanımlık, osmanlıcada Abd-üs-selam, Nur-üd-din,El-cezire, El-burz gibi kimi kişi ve yer adları ile "*el-acep* (acaip, tuhaf), *el-aman* (medet, yeter!)" gibi az sayıda sözcükte de kullanılmıştır.

EL, Suriye koridorunda yaşayan Samiler'in Gök tanrısı. En büyük tanrıydı; Ugarit efsanelerine göre yerini gitgide Ba'al aldı. Batı sami dilinde yalnızca *tanrı* anlamına gelen El, İsrailliler tarafından da tanrılarını belirtmekte kullanıldı.

Ei el üstünde kimin eli var, bir çocuk oyunu ve bu oyun sırasında oyuncuların yineledikleri tekerleme. (Oyuncular ellerini ebenin sırtına üst üste koyarlar, ebe en üstteki eli bilebilirse onunla yer değiştirir, bilemezse oyun devam eder ve her seferinde oyuncular biraz daha hızlı bir biçimde ellerini ebenin sırtına vurmaya başlarlar.) || *Elim sende,* bir kovalamaca oyunu. (Ebe seçilen, oyuncuları kovalamaya başlar. Bunlardan birine yaklaşıp elini değdirebilirse, el değdirdiği ebe olur.)

ELA a. (esk. türkç. *ala*'dan). Gözde sarıya çalan açık kestane rengi.

◆ sıf. Bu renkte olan göz için kullanılır.

ELA, İsrail'in 4. kralı (İ.Ö. 886-885). Generallerinden Zimri tarafından, bütün ailesiyle birlikte öldürüldü; Zimri onun yerine geçti.

ELACHİPTER a. (yun. *elakhys,* küçük, kısa ve *pteron,* kanat'tan). Polifaj larvası özellikle buğdaygillere, şalgama ve tereye zarar veren sikloraf sinekler cinsi. (Sapsineğigiller familyası.)

ELACHİSTA a. (yun. *elakhistos,* en küçük'ten). Çok parlak renkli, çok küçük bedenli, madensel pırıltılı kanatları ipeksi uzun saçaklarla donanan güve cinsi. (Tırtılları, tahılların ve papirüsgillerin kalın yapraklarında açtığı deliklerde yaşar. *Elachistidae* familyası.)

EL ADEYME. Arkeol. Filistin'de, Gasul (Teleylet-ül Gasul) yakınında,Tarihöncesi dönemden mezarlık (İ.Ö. IV. binyıl). Buradaki tümülüslerde yapılan kazılarda (1932-1933) büyük taş bloklardan oluşan oda mezarlar, taş sandukalar ve düzgün taşların daire biçiminde dizilmeleriyle meydana getirilmiş kült yerleri saptandı. Mezarlarda bulunan çakmaktaşı aletler ve çanak çömlekler, Gasul* buluntularıyla büyük benzerlik gösterir.

ELAEİS a. (yun. *elaieeis,* yağlı'dan). Yağ palmiyesi ile ona yakın türlerin cins adı. Bunların iki türünden yenebilen yağ maddesi elde edilir. Bunlardan biri *(Elaeis guineensis)* ekilerek yetiştirilen bir yağ palmiyesidir ve yağı yağ sanayisinde geniş çapta kullanılır; öteki (E. *melanococca)* Güney Amerika'nın kuzeyinde kendiliğinden yetişir.

ELAEOCARPUS a. Meyvesi zeytini andıran tropikal kökenli ağaç. (Eski dünya' da yüz kadar türü bulunan bu cins, eleocarpaceae familyasının örnek tipidir.)

ELAEODENDRON a. Hint okyanusu çevresinde (Cape, Mauritius adası, tropikal Asya ve Avustralya) yetişen ve meyvesinden sıvı yağ elde edilen ağaç ya da ağaççık. (35 tür; cehrigiller familyası.)

ELAGABALUS (SEXTUS VARİUS AVİTUS BASSİANUS, askerlerince MARCUS AURELİUS ANTONİNUS diye selamlanırdı, —denir) [204-Roma 222], Roma imparatoru (218-222), Sextus Varius Marcellus ve Julia Soaemias Bassiana'nın oğlu; annesi, Septimius Severus'un ikinci karısı olan Julia Domna'nın yeğeniydi. Emesus'ta (Suriye) güneş tanrısı Ba'al'ın dinine bağlıydı; henüz genç yaşta, kara bir taş biçiminde olan ve *El Cebel* (resmi Roma kayıtlarında: *Elagabalus;* güneşin adı Helios ile birleştirilerek Yunanlılar'da sıkça kullanılan yazımı: Heliogabalos) adıyla tapınılan bu tanrının büyük rahibi oldu.

Severus ailesinden olduğundan, Emesus lejyonu, onu on dört yaşındayken augustus ilan etti. İmparator Macrinus ona saldırdı, ama yenildi ve öldürüldü. Senato'ya yazdığı bir mektupta, Elagabalus, Augustus ve Marcus Aurelius'un yolundan gitmeyi üstlendi; gerçekten, onun saltanat dönemi, doğululara özgü, aşırılıklara sahne oldu. Elagabalus, Emesus Ba'al'ını imparatorluğun en büyük tanrısı ilan etti ve Emesus'un kara taşını Palatium'a yerleştirdi. Saltanatı sırasında gittikçe artan karışıklık karşısında Julia Maesa, Elagabalus'a, kuzeni Severus Alexander'i, sezar unvanıyla evlat edindirdi. Elagabalus ondan kurtulmanın yollarını aradı, fakat imparatorluğun koruma askerleri onu öldürdüler.

Scala

Elagabalus
mermer
musei Capitolini, Roma

ELAİA. Tar. coğ. Anadolu'nun B.'sında, Aiolis bölgesinde eskiçağ kenti. Bergama'nın yaklş. 24 km G.-B.'sındaydı. Hellenistik dönemde Bergama krallığı'nın limanı olarak önem kazandı. Hıristiyanlık döneminde Efes metropolitliğine bağlı piskoposluk merkeziydi. Çevrede kent surları (İ.Ö. 234), akropolis ve limandan kimi kalıntılar bulunmaktadır.

ELAİDİK sıf. (fr. *élaïdique*) Org. kim. *Elaidik asit,* formülü

$$CH_3—(CH_2)_7—CH=CH—(CH_2)_7—CO_2H$$

olan transoktadeken-9 oik asidin yaygın adı; sis stereo-izomeri olan oleik asidin, nitrik asidiyle izomerleştirilmesinden elde edilir.

ELAİDLEŞTİRMEK g. f. Yağ. mad. Oleik asidi elaidik aside dönüştürmek. (Dönüştürme, sıcaklığın ve selenyum ya da nitrit buharları gibi kimi katalizörlerin etkisiyle sağlanabilir.)

ELAİOCOCCA a. Çin'in güneyinde yetişen ve özellikle Tung yağı adıyla tanınan sıvı bir yağ veren ağaç. Tung yağı, yağlıboya sanayisinde, tahtaların cilalanmasında, kumaşların yağmur suyuna karşı geçirimsizleştirilmesinde, macun ve yapay kauçuk yapımında kullanılır. (Sütleğengiller familyası.)

ELAİOTHESİON a. (yun. sözc.). Antik. Vücutların yağla ovulduğu banyo ya da jimnastik salonu.

ELAİUS. Tar. coğ. Trakya Khersonesos'unda kent, Hellespontos boğazı kıyısında, Atina sömürgesi (İ.Ö. VI. yy.). Miltiades Limni'yi (506), Büyük İskender de Anadolu'yu (İ.Ö. 334) fethetmek için buradan yola çıktılar. (Bugün, Gelibolu yarımadasının ucunda, Çanakkale şehitleri anıtı'nın bulunduğu yöredeydi.)

ELAİUSSA. Tar. coğ. Anadolu'nun Kilikia bölgesinde, kıyıda antik kent; kalıntıları İçel'in Erdemli ilçesi, merkez bucağına bağlı Ayaş köyü bitişiğindedir. Kentin kurulduğu yer kıyıya çok yakın bir ada durumundayken, denizin alüvyonlarla dolmasıyla karaya bağlanmıştır. Mersin -Silifke karayolu üzerinde geniş bir alana yayılan kalıntılar arasında peripteros tapınak, erken hıristiyanlık döneminden kilise, su yolları, tiyatro, stoa ve mezarlar bulunmaktadır.

ELÂLEM a. (*el* ve ar. *ʿālem*'den *el -ʿâlem*). Yabancılar; herkes: *Elâlem ne derse desin, ben gidiyorum. Bir kimseyi*

Giraudon

Elam
Untaş Napirişa'nın (Anşan ve Sus kralı) karısı, kraliçe Napir-asu'nun bronz heykeli İ.Ö. 1250'ye doğr. *Louvre müzesi, Paris*

elâleme rezil etmek. Elâleme ne derim ben?

ELAM, İran'ın güney-batı'sında eski ülke. Asıl adı *Haltamti*'dir, akkadcada *Elamtu* sözcüğüyle karşılanmış, Kutsal Kitap'ta *Elam*'a dönüştürülmüştür.

•TARİH. Elam halkı ilk kez IV. binyılda sus sanatı ve kültürünün yayılmasıyla ortaya çıktı. Bu halk Susiane'den bugünkü Fers dağlarına kadar uzanan, en az 350 000 km²'lik bir alana yayılmıştı. Öbür büyük Elam kenti Anşan'a ilişkin kalıntıların da bulunduğu bu bölgede birbirinin tam tersi iki coğrafi görünüm egemendi: sulu tarım yapılan Sus çöküntü alanıyla hayvancılığın, orman ve maden işletmelerinin egemen olduğu İran dağı yöresi. Ama, Elam asıl zenginliğini özellikle IV. ve III. binyıldaki Mezopotamya'da İran ile yaptığı ticarete borçluydu. Başlangıcından beri, Elam halkı aşağı Mezopotamya'nın etkisinde kaldı, ama kendi kültürünü (dil, din, yerel yazı) korumayı bildi. Öte yandan, iki ülke bitmek bilmeyen çatışmalarla karşı karşıya geldi: bu nedenle, yerel krallıklara bölünmüş olan Elam, ya tüm Elamlılar' ca tanınan bir hanedanın yönetiminde askeri başarılar kazandı, ya da Elam'daki karışıklığın da katkısıyla, Mezopotamya' nın Susiane üzerinde kurduğu egemenliğin etki alanında kaldı.

Egemenliğini tüm Elam'a yayan ilk hanedan olarak bilinen Avan (İ.Ö. 2425 - 2150'ye doğr.) ilk Akkad krallarına yenildi, Kutik-İn-Şuşinak (yaklş. 2150'ye kadar) ile bu yenilginin öcünü aldı. Bundan sonra gelen Simaşki kökenli hanedan bağımlı olduğu Ur İmparatorluğu'nu ortadan kaldırdığı (İ.Ö. 2003) dönemde bile pek saygınlık kazanamadı. Elam, *sukkelmahu* (tanrının "elçileri") soyunun (XIX -XV. yy.) yönetimindeki Mezopotamya'nın akınlarına uğradı. Bu gerilemenin bir nedeni de, İ.Ö. II. binyılın başına doğru İran ve Hindistan'daki kent uygarlıklarının çöküşüydü.

İ.Ö. XIII. ve XII. yy.'lar, tersine, Elam'ın en parlak dönemidir: Elam kralları Mezopotamya'ya karşı düzenledikleri baskınları sıklaştırdılar, kendi ülkelerinde bayındırlık ve yazıt çalışmalarını yoğunlaştırdılar. Untaş Napirişa (İ.Ö. 1265 doğr. -1245) bir ziggurat*'ı olan yeni bir kent (bugün Çogazanbil) kurdu. Şutruk-Nahhunte I, Babil Kasitleri'ne öldürücü bir darbe indirdi (İ.Ö. 1159); Şilhak-in-Şuşinak, Asurlular'ı Dicle vadisine sürdü. Elam'ın bu güçlü dönemi, Hutelutuş-İn -Şuşinak'ın (İ.Ö. 1115'e doğr.-1110) babilli Nabukodonosor tarafından bozguna uğratılmasıyla sona erdi.

İran'dan geçen göçler hiç kuşkusuz, Elam'ın, tarih sahnesinden dört yüzyıl süren silinişinin ana nedeniydi. Daha sonra İranlılar Anşan ülkesine yerleşirken Elam kralı, İ.Ö. 721'den başlayarak Babil'i Asur'a karşı korumaya çalıştı. Elam bölündüğünde (İ.Ö. 675), Asur krallığı taç giydirdiği küçük Elam kralları üstünde egemenlik kurmayı tasarladı. Sonunda, bu krallıkların Babil'e yönelen entrikalarına son vermek için Asurbanipal Sus kentini yakıp yıktı (İ.Ö. 646'ya doğr.) ve Elam'ın bir bölümünü ilhak etti.

Bundan böyle, ulusal bir devletten yoksun kalan ve İran krallarının egemenliğine giren Elamlılar, Batı Asya uygarlığının etkisine girdiler. Böylece elam kültürü yavaş yavaş yok olmaya başladı, elam dili İ.S. XI. yy.'da da konuşulmaya devam edecekti.

• DİN. Elam pantheon'u önceleri tanrıçaların egemenliğindeydi (başlıcası bereket tanrıçası Kiririşa'ydı). II. binyıldan başlayarak tanrılar (Humban, Nahhunte, Şamas, In-Şuşinak, "Sus'un efendisi" cehennem tanrısı) ön plana geçti. Tapınmanın belirgin özellikleri büyüye, yılanlara ve yeraltı dünyasına başvurmaktı; bunun için, çok büyük boynuz çiftleriyle bezenmiş tapınaklar ve yüksek yerler kullanılırdı.

•SANAT. Yükseliş döneminde, elam sanatı çok güzel bir seramik üslubu geliştirdi. Heykelcilik ve alçakkabartmacılıkta sümer ve akkad sanatlarının kurallarına uyduysa da, çok geçmeden yaygın biçimde metal (altın, gümüş, bakır, özellikle bronz) kullanmaya başlayarak onlardan ayrıldı. Toprak altından çıkarılan kraliçe Napir-asu'nun bronz heykeli (Louvre) ve kral Şihak-İn-Şuşınak'ın yine bronzdan alçakkabartmaları gibi çok güzel yapıtlar elam sanatının en parlak döneminde (İ.Ö. 1250'ye doğr.) yapıldı. Ayrıca çok sayıda metal eşya, kuyumculuk parçaları, küçük heykeller (exvoto), silahlar, kutsal sanat eşyaları da (kutsal şarap-yemek masası, adak tepsisi) [Louvre] bulundu. Fransızlar'ın İran'da yaptığı kazılar sonunda, Sus yakınındaki Çogazanbil'de, cephelere büyük merdivenlerle çıkılan ve çok iyi korunmuş bir ziggurat ortaya çıkarıldı.

ELAM DİLİ a. Herhangi bir dille akrabalığı belirlenememiş, Antikçağ'da Elam ülkesi'nde kullanılan dil.

—ANSİKL. Henüz tümüyle çözülememiş olan elam dilinden, elde 3 döneme ilişkin metinler vardır. En eskileri, III. binyılların ortalarına değin uzanır. Ötekiler, İ.Ö. XVI. yy.-VIII. yy. arasındaki dönemi kapsar. En yenileri Ahemeni metinleridir (İ.Ö. VI.-IV. yy.): genellikle üçdilli (eski farsça, babil ve elam dilleri) kraliyet anıt yazıtları (Sus, Persepolis, Ekbatana); Sus ve Persepolis yönetim arşivlerinin tabletleri. Tüm bu belgelerde çiviyazısı kullanılmıştır.

ELAMAN ünl. (ar. *el-aman*). Kötü ve can sıkıcı durumlardan usanma, yakınma ya da bezginlik belirtir: *Elaman, senin bu kıskançlığından.*

◆ a. *Elaman çekmek, çağırmak*, bıkıp usandığı bir şeyden ya da kimseden yakınır olmak. ‖ *Elaman demek*, bir şeyden ya da kimseden çok bezmek, usanmak.

ELAN be. (ar. *el-ān*). *Esk.* Şimdiki durumda, daha, henüz.

ELAND a. Afrika'da yaşayan en iri antiloplardan biri. (Boynuzları hafifçe sarmaldır. Eti makbuldür ve Güney Afrika'da evcilleştirilmiştir. Bil. a. *Taurotragus oryx;* boynuzlugiller familyası.)

eland

ELAPHE a. Amerika'da "sıçan avcısı yılan" adıyla bilinen, ılıman ülkelerde yirmi kadar türü her yerde bulunan, gündüz dolaşan yılan. (Avrupa ve Batı Asya'da bulunan, tıbbın simgesi sayılan esküIap yılanı [*Elaphe longissima*] da bu cinse girer.)

ELAPHEBOLİA a. (yun. *elaphebolos*, geyikleri vuran'dan). Esk. Yun. Atina'da avcı Artemis onuruna, attike yılının dokuzuncu ayında (mart-nisan) düzenlenen şenlikler. (Tanrıça'ya geyikler ve geyik biçiminde pastalar sunulurdu.)

ELAPHOMYCES a. Domalana benzeyen ve onun gibi toprağın içinde yetişen, hatta belki orada ağaçların kökleriyle ilişki kurabilen küçük boyda asklımantar.

ELAPHONESOS. Tar. coğ. Ekinlik* adasının antik adı.

ELAPHRUS a. (yun. *elaphros*, kartal' dan). Su kenarlarında yaşayan, çevik, metalik yeşil ya da esmer renkli koşarkınkanatlılar cinsi. (Bedeninde birçok çukurcuk vardır; bacakları parlaktır. Kınkanatlılar takımı; koşarkınkanatlıgiller familyası.)

ELAPHUS a. Avrupa'da yaygın kızıl geyiğin bilimsel tür adı.

ELAPİDAE a. Zool. KOBRAGİLLER familyasının bilimsel adı.

ELARA, Jüpiter gezegeninin, 1905'te amerikalı gökbilimci C.D. Perrine tarafından keşfedilen yedinci uydusu. Yıldız dolanım süresi: 260 g. Yörüngesinin yarı büyük ekseni: 11 737 000 km. Tahmini çapı: 80 km.

ELASMOİT sıf. (yun. *elasmos*, ince tabaka, ve *eidos*, görünüş'ten). Kemiklibalıkların parlak pulları için kullanılır. (Bu pullar minesiz, ince bir izopedin tabakasıyla kaplıdır. Elasmoit pullar, deride, ucu kendinden sonra gelenin üzerinde eğik olarak dururlar ve birbirlerini önden arkaya doğru örterler; pulun arka kenarı düzgünse *sikloit*, dişliyse *ktenoit* pul adıyla anılırlar. Pulun ritmik gelişmesi, genişleme çizgilerinin sayılarak balığın yaşının bulunmasını sağlar.)

ELASMOPUS a. (yun. *elasmos*, ince tabaka, ve *podus, podos*, ayak'tan). *Gammarus* cinsi üyelerine benzeyen, sular çekildiğinde yosunlar arasında bol bulunan kabuklupire. (Mor renklidir; üzerinde beyaz benekler bulunur. [Kabuklupireler takımı.])

ELASMOSAURUS a. (yun. *elasmos*, ince tabaka ve *saura*, kertenkele, deniz balığı'ndan). Kuzey Amerika'da Kretase devrinde yaşamış fosil pleziyozor sürüngen. (Beden uzunluğunun yarısından çoğunu boyun oluşturur; bedenine göre başı küçüktür: beden uzunluğunun 12 m olmasına karşılık baş çapı yaklaşık 30 cm'dir.)

ELASMOSTETHUS a. (yun. *elasmos*, ince tabaka, ve *steithos*, göğüs'ten). Çok pis kokan tahtakurusu. (Kalkanlıyarımkanatlıgiller familyası.)

ELASSONA ya da **ELASSON,** Yunanistan'da kent, Tesalya'da (Larissa nomos'u), Olympos'un G.-B.'sında; 7 200 nüf.

ELASTAN a. (fr. *élasthanne*). Tekst. Kütlesinin en az % 85'i parçalı poliüretandan oluşmuş elastomer elyaf.

ELASTAZ a. (fr. *élastase*). Elastinin hidrolizlenmesini katalizleyen proteolitik enzim.

ELASTEİDOZ a. (fr. *élastéidose*). Der. hast. *Favre ve Racouchot düğümlü deri elasteidozu*, özellikle elli yaşını geçkin erkeklerde görülen deri hastalığı. Şakaklarda, göz çevresinde, ensede yaygın, küçük düğümler ve komedonlar halinde belirir. (Hastalığın adı, Lyon'lu deri hastalıkları uzmanları M. J. Favre [1876-1954] ile J. Racouchot'dan [doğ. 1908] gelir.)

ELASTİK, ELASTİKİ sıf. (fr. *elastique*). **1.** ESNEK'in eşanlamlısı. **—2.** Birden çok anlama gelen; lastikli: *Elastiki sözler edip kafamı bulandırma.*

ELASTİKİ → ELASTİK.

ELASTİKİYET, -ti a. ESNEKLİK'in eşanlamlısı.

ELASTİKLİK a. ESNEKLİK'in eşanlamlısı.

ELASTİN a. (fr. *élastine*). Kimyasal etkenlere ve proteolitik enzimlere çok dayanıklı elastik protein; kıkırdaklarda ve damar çeperlerinde bulunur.

ELASTİSS a. (tesc. edil. ad). Tekst. Kimi poliamit ipliklerden üretilmiş esnek dokuma.

ELASTODİEN a. (fr. *élastodiène*). Tekst. Gerek doğal ya da sentetik poliizoprenden gerek bir ya da birçok vinil-

monomeriyle ya da bunlar olmadan polimerleştirilmiş bir ya da birçok dienden elde edilen elastomer elyaf.

ELASTOELYAF a. (*elasto-* ve *elyaf*'tan). Tekst. Bir elastomerden elde edilen elyaf.

ELASTOİDİN a. (fr. *élastoïdine*). Biyokim. Bazı balıkların yüzgeçlerinden elde edilen ve kollagene benzeyen protein.

ELASTOMER a. (fr. *élastomère*'den). Kauçuğa benzer bir esneklik özelliği gösteren, doğal ya da bireşimsel gereçlerin genel adı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Dişç. cerr. Elastomerler, yükseltgen bir katalizörün etkisi altında soğukta polimerleşmiş kükürt-kauçuk bileşiği kalıp maddeleri grubunu oluşturur. (Bunlar çok hassas kalıplar yapılmasına yarar.)
—Tekst. Çok ilginç esnek özelliklere sahip kimyasal elyaf.
—ANSİKL. İdeal bir elastomerin aşağıdaki özellikleri taşıması gerekir: 1. çekme etkisiyle hızla ve önemli ölçüde uzamak, yani çok yüksek olmayan bir esneklik modülü taşımak; elastomerler ilk boylarının 10 katına ulaşan bir uzamaya elverişlidir; 2. maksimum uzamada kopmaya en yüksek dayanımı göstermek; 3. gerilim sona erdiğinde hızla ilk uzunluğuna dönmek; bir elastomerin kalıcı biçim değiştirmesi çok küçük olmalıdır; 4. bütün bu özellikleri yeterince geniş bir sıcaklık aralığında korumak.

Kökenleri ne olursa olsun, elastomerler, sünekliği yüksek düzeylere ulaşan ve aralarında büyük bağ kuvvetleri bulunmayan uzun makromolekül zincirlerinden oluşur. Bununla birlikte, böyle bir gerece çekme kuvveti uygulandığında, makromoleküller birbiri üzerinde kayar ve kalıcı bir biçim değiştirmeye yol açar. Bu kusuru gidermek için "kükürtleme" işlemi uygulanır; bu işlem sırasında elastomerin zincirleri birbirine köprülerle bağlanır. Köprülerin yapısı ve bunları gerçekleştirmede kullanılan yöntemler elastomer türlerine göre değişir. Bir elastomere bir çekme uygulandığında dingin haldeyken iç içe giren ve yumaklaşan zincirler yayılır ve uzar; çekme etkisi sona erdiğinde zincirler yeniden yumak yapısına döner. Dolayısıyla olay entropi basamağındadır ve çekme sırasında ortaya çıkan entropi değişimi, ısınmaya yol açar. Çekme kuvvetiyle karşılaşan bir elastomerde zincirler daha düzenli bir dizilim gösterir ve X ışınlarının kırınımıyla gözlenebilir: çekilen elastomerde bu ışınların kırınım şekli kristallerde görülen şekle çok benzer. Oysa elastomerin dingin halde oluşturduğu şekil biçimsiz bir maddeye özdeştir.

Kauçuk, davranışıyla, örnek elastomer tipi olarak göz önüne alınabilir: çevre sıcaklığında 7 kg/cm²'lik başlangıç modülü, 400 kg/cm²'den büyük bir kopma dayanımı için kopma uzaması % 1 200'e ulaşır; saniyenin onda birinin birkaç katı kadar bir zaman aralığında başlangıç konumuna dönme oranı % 99'dur. Bir elastomer bu özelliklerin tümünü, kükürtleme, yük katkısından sonra gereğince yapılmışsa, -60°C ile 150°C arasında korur.

Başlıca elastomerler doğal kauçuk, polibütadien, poliizopiren, polisülfür, poliüretanlar, silikonlar ve stirolen eşpolimerleridir.
—Yapış. Elastomerler, özellikle sentetik elastomerler sanayide yaygın olarak kullanılan pek çok yapıştırıcının ana maddesini oluşturur. Bunlar arasında şunlar sayılabilir: stiren/butadien ve akrilonitril/butadien eşpolimerleri, butil, polisülfür kauçukları, polikloroprenler, silikonlar, poliüretanlar vb. Sözkonusu yapıştırıcılar, gerek temel elastomerlerin ayırtedici özellikleri, bileşimlerindeki reçineler, yükler, kükürtleyiciler, plastikleştiriciler vb. gibi değişik maddelerin kullanımı nedeniyle çok çeşitlidir.

ELASTOPATİ a. (fr. *élastopathie*). Patol. Elastik liflerde değişiklik biçiminde ortaya çıkan hastalık. (Elastopati, edinsel olabileceği gibi soydan gelme doku yozlaşması biçiminde de belirebilir.)

ELASTOPLASTİK sıf. (fr. *élastoplastique*'ten). Fiz. Hem esnek, hem de plastik olan bir madde için kullanılır. (Metal parçalar çoğu kez bu özelliği gösterir ve metalin kalıcı biçim değiştirmesinden kaynaklanır. Yumuşak çelikler ve hafif alaşımlar [Al-Cu, Al-Mg] gibi kimi alaşımların bir bölümü yerel olarak biçim değiştirirken [Piobert-Lüders bantları ya da çizgileri], diğer bölümü esnek bölgede kalır.)

ELASTOPLASTİKLİK a. Fiz. Elastoplastik bir maddenin niteliği.

ELASTOREKSİ ya da **ELASTOREKSİS** a. (fr. *élastorrhexie* ya da *élastorrhexis*). Patol. **1.** Bağdokusu elastik liflerinin kopması. **—2.** *Sistematik elastoreksi*, damar tabakada (göz), deride, damar ve kalp sisteminde ortaya çıkan ve bazen sindirim yolunda kanamalara yol açan doğuştan hastalık. (Eşanl. GROENBLAD-STANDBERG SENDROMU, TOURAİNE SENDROMU.)

ELASYON a. (fr. *élation*). Mat., Geom. YÜKSELTİM'in eşanlamlısı.

ELATEİA. Esk. coğ. Yunanistan'da (Fokis) kent, Kephisos kıyısında. Thermopylai yakınında kurulan Elateia, Yunanistan yolu üzerinde stratejik bir konuma sahip olduğu için sık sık kuşatıldı. Kserkses'in eline geçen kenti daha sonra İ.Ö. 339'da Makedonyalı Philippos aldı ve tahkim etti; İskender'in ardılları çatışma konusu olan Elateia sık sık el değiştirdi. Athena Kraneia ve Asklepios tapınakları yapıldı.

ELATER a. (fr. *élatère*). Bot. **1.** Ciğeryosunlarında sporların saçılması için zemberek gibi çalışarak fırlatma görevi yapan spiral biçiminde kıvrılmış uzun kısır hücre. **—2.** Atkuyruklarında spor kabuğunun dış kısmından oluşan ve çevrenin nemine göre kıvrılıp çözülebilen dört şeridin her biri.

ELATER a. (avlanan anlamında yun. sözc.). Uzun bedenli (8-15 mm) taklaböceklerini içeren cins. (*Elater*'ler çoğunlukla siyah bedenlidir; elitraları parlak ve kabukludur. Özellikle Kuzey yarıküreye yayılan bu böcekler genellikle çürümüş ağaçlarda yaşar, larvası öbür kınkanatlı böceklerle beslenir. Taklaböceğigiller familyasının örnek türü.)

ELATERİDAE a. Böcbil. TAKLABÖCEĞİGİLLER familyasının bilimsel adı.

ELATEROMETRİ a. (fr. *élatérométrie*'den). Termodin. Buhar ve gaz basıncını belirleme işlemi.

ELATH → EİLAT.

ELATİDES a. (yun. *elate*, göknar'dan). Arokarya kozalaklarını andırır biçimde sert, pürüzsüz, sıvri bürgülerle kaplı yumurtamsı ya da silindirimsi kozalaklı fosil ağaç. (Jura devri tabakalarında bulunur.)

ELATİNA a. Ilıman ve yantropikal bölgelerde nemli yerlerde yetişen, çok küçük beyaz ya da pembe çiçekli otsu küçük bitki. (*Elatina macropoda* akvaryumları süslemek için [15-20°C] kullanılır. 10 tür; elatinaceae familyasının örnek tipi.)

ELAVVA a. (ar. *el-avvâ*). Esk. astron. Gökyüzünün kuzey yarımküresinde beş parlak yıldızdan oluşan yıldız kümesi.

El-ayak-ağız sendromu. Der. hast. Genellikle A grubundan, ender olarak B grubundan bir koksaki virüsünün neden olduğu, deri ve mukoza sendromu. Sözkonusu hastalıkta, sivilceli ağız iltihabıyla birlikte el ve ayaklarda iltihaplı bir ayla ile çevrili, büyük boyda oval kabarcıklar görülür. El-ayak-ağız sendromu, hafif ateş yapar, ağrılı, fakat tehlikesiz bir hastalıktır; yedi sekiz günde kendiliğinden iyileşir.

ELAYOKONYOZ a. (fr. *élaïoconiose* ya da *elaïokoniose*). YAĞ ÇIBANI*'nın eşanlamlısı.

ELAZAR (David), israilli general (Saraybosna 1925-Tel-Aviv 1976). 1940'ta Filistin'e geldi, Hagana'nın etkinliklerine katıldı ve 1948'deki ilk İsrail-Arap savaşı sırasında yaralandı. 1956'da Gazze'yi aldı. 1961'de zırhlı kuvvetlerin başına getirildi, 1967'deki "altı gün" savaşı sırasında kuzey cephesine komuta etti ve Suriyeliler'i Golan bölgesinden çıkarttı. 1969'da genelkurmay harekât başkanlığına getirildi. 1971 sonunda general Bar Lev'in yerine İsrail ordusu genelkurmay başkanlığını üstlendi. Ekim 1973'te dördüncü İsrail-Arap savaşı sırasında orduya komuta etti. Bu savaşta arap saldırısı karşısında açık vermekle suçlanınca nisan 1974'te görevinden istifa etti.

ELAZBİETA (1305-Buda şatosu 1380). Polonya kralı Kısa Wladyslaw I'in *Łokietek*) kızı, 1320'de Macaristan kralı Karoly I Robert ile evlendi. 1342'de kocasının ölümü üzerine, oğlu Lajos I adına Macaristan naibesi oldu. Lajos I 1370'de aynı zamanda Polonya kralı olunca Elazbieta 1375'e dek Kraków'da fiilen naibelik yaptı ve 1377'de Macaristan'a döndü.

ELAZIĞ (23), D. Anadolu bölgesinin Yukarı Fırat bölümünde il; 498 225 nüf. (1990); 9 153 km²; merkez bucağı dışında 14 bucak, 569 köy. Merkezi *Elazığ*, 204 603 nüf. (1990).

D. Anadolu'nun iklim bakımından daha elverişli, G.-B. kesiminde yer alır. K. sınırını Keban gölü ve Peri suyu, G. sınırını

Elazığ il haritası

Elazığ'dan genel bir görünüm

G.-D. Toroslar'ın orta kesimi oluşturur. Yüzey şekilleri bakımından G.-D. Toroslar ile Tunceli dağlık kütlesi arasında bir geçiş alanıdır. İlin G. kesimi daha engebelidir. İl topraklarının orta kısmında, bu doğrultuya kabaca paralel çukur alanlar uzanır. Murat nehri ve Peri suyu, yer yer bazı ovaların yer aldığı bu çukurlukları izler. Bunlardan birinde de tektonik kökenli Hazar gölü yer alır. Fırat, Peri suyu ve Murat vadilerinin bir kesimi ile Mollakendi ovasının bir kısmı Keban barajının suları altında kalmış ve buradaki birçok kırsal yerleşme boşaltılmıştır. Tektonik bakımdan Torid'ler kuşağında yer alan ilin jeolojik yapısı karışık ve D. Anadolu fay zonu yakınında bulunduğundan önemli bir deprem bölgesidir. G.-D. Toroslar kesiminde ofiyolitlerle birlikte görülen kretase oluşukları en geniş yeri kaplar. K. kesiminde bazaltlar, ofiyolitler, eosen filişleri yaygındır. D. Anadolu'nun daha K.'deki kesimlerine oranla Elazığ, sıcaklık bakımından özellikle kışın çok daha elverişli durumdadır (Elazığ'da ocak ort. -2,2°C; temmuz ort. 28,3°C). Bununla birlikte kışlar karlı -donludur, sıcaklık -20°C'ın altına inebilir. Ama yaz daha uzun ve daha sıcaktır. Bu durum yetiştirilen ürünlerin çok daha çeşitli olmasına yol açar. Yağışlar çukur alanlarda 400 mm'nin altına inebilir (Elazığ yıllık yağış ort. 439 mm). Buna karşılık dağlık kesimlerde 750 mm'yi aşar. En çok yağış kış ve ilkbahar aylarında düşer. Vadileri ve ovaları çok eski bir yerleşme alanı olan Elazığ ilinde doğal bitki örtüsü büyük ölçüde tahrip edilmiştir. Dağlar üzerinde yer yer çoğunlukla bozuk meşe ormanları ve baltalıklar vardır.

Elazığ'da nüfus yoğunluğu (km^2'ye 54 kişi) Türkiye ortalamasından azdır. İlin nüfus artış oranı da (‰ 5,9) Türkiye ortalamasının çok altındadır. Özellikle köylerde (- ‰ 8 dolayında) çok belirgin olan bu durum, kentlere ve diğer bölgelere yönelen göçlerin bir sonucudur. Halkın yarıdan biraz azı (% 45,2) kırsal yerleşmelerde yaşar. Kentsel nüfusun % 75 kadarı da il merkezinde toplanmıştır. İlçe merkezlerinin nüfusları, Karakaçan, Kavancılar ve Maden dışında 10 000'in altındadır. Tarım ve hayvancılık kırsal kesimin başlıca uğraşıdır. Buna karşın ekili alanların oranı düşüktür (% 11,8). Bunun da en büyük kısmı (% 78,7), ancak yerel bir önem taşıyan tahıllara ayrılmıştır. Bununla birlikte özellikle ovalarda, daha elverişli iklim sayesinde, sanayi bitkileri (şekerpancarı, pamuk, az miktarda tütün), baklagiller (nohut, fasulye, mercimek) ve meyveler (başta üzüm) yetiştirilir. Hayvancılık ve hayvan ürünleri, engebeli kesimlerde belli başlı gelir kaynağıdır; ilde çok sayıda koyun (467 337 baş) ve keçi (145 924 baş) beslenir. Dericilik önemlidir. Tarımsal üretim bakımından Türkiye ekonomisinde ancak mütevazi bir yeri olan Elazığ ilinin maden bakımından durumu çok farklıdır. İl toprakları yurdumuzun en önemli metal oluşum bölgelerindendir. Bu kaynakların başında Türkiye bakır üretiminin yarısını sağlayan bakır yatakları (başta Ergani olmak üzere Karabek ve Kedak'ta) ile krom yatakları (başta Guleman olmak üzere Yılanlı çayır, Kürdikan, Soridağ, Kefedağ'da) gelir. İl özellikle çok zengin krom rezervine sahiptir. Ayrıca kurşun ve çinko vardır. İlde imalat sanayisi fazla gelişmemiştir. Bu bakımdan en büyük merkez Elazığ kentidir. Elazığ İç Anadolu'yu ve Orta Karadeniz bölümünü Diyarbakır havzasına ve Mezopotamya'ya bağlayan tarihi yollar üzerindedir. Günümüzde bu yollar demiryoluna ve düzenli karayoluna çevrilmiştir. İl merkezi havayoluyla yurdun öteki bölgelerine bağlıdır.

ELAZIĞ, esk. **Mamuretülaziz,** sonraları kısaca **Elaziz.** Aynı addaki ilin merkezi kent; 204 603 nüf. (1990). Ankara'dan karayoluyla 771 km uzaklıkta.

• COĞRAFYA. Doğu Anadolu bölgesinin bugün nüfus sayısı bakımından 3. büyük kenti olan Elazığ, bir platonun sarp G. yamacı eteğinde, verimli bir tarım alanı olan Uluova'dan, Mayram dağları ile ayrılmış küçük bir ovanın kuzey kenarında, geçen yüzyılın 30'lu yıllarında kurulmaya başlamış yeni bir yerleşmedir. Daha önceleri burada, ovanın dayandığı dağ üstünde yüzyıllar boyunca önemli bir sınır kalesi olarak varlığını sürdüren Harput vardı; geçen yüzyılda Harput bu özelliğini kaybetmiş, ana yollara göre sapada kalmış, giderek nüfus kaybetmeye ve halkı ovaya inerek mezraada yerleşmeye başlamış ve kent işlevi gören yeni bir yerleşme doğmuştur. XIX. yy. sonlarında 5 000 kadar olan kent nüfusu 1935'te 23 000'i aşmış, bu artış İkinci Dünya savaşı yıllarındaki bir duraklamadan sonra 1950'li yıllardan başlayarak hızlanmış, 1960'ta 60 000'i, 1970'te 107 000'i bulmuş, 1990'da ise 200 000'i geçmiştir. 1934 yılında demiryolu ağına bağlanan Elazığ kentinin planı, birbirini dik açılarla kesen caddelerden oluşur. Kentin çekirdeğini ve iş merkezini kabaca D.-B. doğrultulu bir cadde meydana getirir. Günümüzde Elazığ, Doğu Anadolu'nun en önemli eğitim (çeşitli düzeyde öğretim kurumları, Fırat Üniversitesi), ticaret ve sanayi (çimento, şeker, gübre) merkezlerinden biridir.

• TARİH. Mahmut II döneminde bölgeye eyalet valisi sıfatıyla gönderilen Reşit Mehmet Paşa (1834), bir süre Harput'ta oturduktan sonra kışların sert geçmesi, ulaşım zorlukları gibi nedenlerle Harput ovasında yeni bir yerleşim merkezi kurdurma gereği duydu: *Mezraa* ya da *Mezre* adı verilen yerde bir kışla ve hükümet binası yaptırdı. Bu yeni yerleşim kısa sürede gelişerek önem kazanırken, Harput da önemini yitirerek terk edilmeye başlandı. Abdülaziz döneminde buraya vali atanan İsmail Paşa'nın önerisiyle "Mezraa" adı, padişahı onurlandırmak için Mamuretülaziz'e (Aziz'in bayındırlaştırdığı kent) dönüştürüldü (1862). Daha sonra halkın ağzında kısaltmaya uğrayan bu ad, *Elaziz* biçiminde anılır oldu. XIX. yy. sonlarında yönetim merkezi durumuna geçen kent, işlek bir yol üzerinde bulunmasından ötürü hızla gelişti. Cumhuriyet döneminde il merkezi yapıldı, buraya ulaşan demiryolu hattıyla daha da kolay erişilir bir duruma geldi (10 ağustos 1934). Bakanlar kurulu kararıyla da (10 aralık 1937) kentin Elaziz olan adı Elazığ olarak değiştirildi. Son yıllarda kentin daha da gelişerek büyümesi sonucu Kesrik, Sürsürü, Iğıki gibi eskiden köy konumunda olan yerleşimler, bugün ana kentle bütünleşerek birer mahalle durumuna geldiler. 1950'li yıllarda büyük kent boyutlarına ulaşan Elazığ' da birtakım fabrikaların kurulmasıyla sanayileşme etkinlikleri de hızlandı.

• MİMARLIK. Elazığ yörenin en eski ve önde gelen merkezlerinden Harput*'un yerine kurulmuş yeni bir kenttir. Bu yüzden tarihsel yapılar kentin 5 km K.'indeki Harput bucağındadır.

Elazığ havaalanı, Elazığ ilinde sivil ve askeri amaçlarla kullanılan havaalanı. Kent merkezine 12 km uzaklıkta bulunan alan, 1940'ta hizmete açıldı. İç hat seferlerine açık olan alanın yıllık pist kapasitesi 8 760 iniş-kalkış, terminal kapasitesi 150 000 yolcudur. 1990'da gerçekleştirilen 1 608 iniş-kalkışta 5 948 yolcu taşınmıştır. Günde 8 saat trafiğe açık olan alanda 44 kişi çalışmaktadır.

Elazığ müzesi, Elazığ kentinde müze (1982). Müzede Keban projesi kapsamında Pulur, Aşvan, Pağnik kazılarından elde edilen buluntular, yöreye özgü dokumalar (kilim, halı, cicim, hurç ve heybeler), tığ işi para ve tütün keseleri, giyim ve süs eşyaları, silahlar, Harput gümüşçülüğü ve bakırcılığından örnekler sergilenmektedir. İlk Tunç çağa tarihlenen mühürler ve urartu kralı Menua'nın çiviyazılı yazıtı önemlidir.

Elazığ şeker fabrikası, Türkiye şeker fabrikaları ao'ya bağlı, Elazığ ve çevre illerde yetiştirilen şekerpancarını işleyerek şeker üreten tesis. 1956'da, günde 1 200 ton pancar işleme ve 50 ton şeker üretme kapasitesi ile merkez ilçeye bağlı İçme bucağında kuruldu. Keban baraj gölünün fabrikanın kurulu olduğu yeri de kapsaması sözkonusu olunca, merkez ilçenin Yurtbaşı bucağına taşındı. Yan ürün olarak melaslı kuru küspe de üretilen fabrikanın kampanya süresi 130 gündür. Tesiste, 1992 yılı kampanyasında 31 200 t küp ve kristal şeker, 13 880 t melas üretilmiştir.

ELBA → ELBE *adası.*

ELBÂB çoğl. a. (ar. *lübb,* akıl'ın çoğl. *elbâb*). *Esk.* Akıllar: *Erbab-ı elbâb* (akıl sahipleri).

ELBAKİ sıf. (ar. *el-bakı*). *Esk.* **1.** Sonsuz. **—2.** Tanrı'nın sıfatlarından *Hüve-l-bakı.* (→ HÜVELBAKİ.)

ELBASAN, Arnavutluk'ta kent; 80 700 nüf. (1989). Bir akarsu havzasında, yumuşak kayaçlı bir alanda, Shkumbin ırmağının denize döküldüğü yerde kurulmuş olan Elbasan, ülkedeki merkezi konumu ve diğer büyük kentlerle ulaşımının iyi olması sayesinde gelişti. Demir-çelik. Çimento fabrikası. Kereste kombinası. — XVI. ve XVII. yy.'da anıtsal, özgün bir dinsel resim okulunun merkeziydi.

—Tar. Kentin Makedonya sülalesine kadar uzanan tarihi, gerçekte Mehmet II'nin 150 bin kişilik bir orduyla Arnavutluk'a girişiyle başlar (1465). Sığındığı Akçahisar kalesi'nde İskender Bey'in uzun süre dayanabileceğini kestiren Mehmet II, Arnavutluk'u, özellikle de Krujë'yi denetim altında tutmak amacıyla Elbaşan kalesi'ni yaptırdıktan sonra içine yeterince asker ve mühimmat bırakarak İstanbul'a döndü. İtalya'ya kaçan ve sonra dönen İskender Bey'in Balaban Paşa'yı yenerek öldürmesi ve ardından da Elbasan'ı kuşatması üzerine (1467), Arnavutluk'a ikinci kez giren Mehmet II, İskender Bey'i yeniden kaçmak zorunda bıraktı. Tüm Arnavutluk'un Türkler tarafından fethinden sonra Draç ve İspat'la birlikte üç kadılık-

tan biri konumuna getirilen Elbasan'ın ilk sancak beyliğine önce Mehmet Bey, ardından onun yerine de Evrenoszade Mehmet Bey atandı. Önemli bir hareket üssü olarak Rumeli ordusunun giriştiği tüm savaşlarda kullanılan kent, Tanzimat'tan sonra düzenlenen vilayet yönetmeliğince bir ilçe konumuna getirilerek Debre sancağına bağlandı. Birinci meşrutiyet'in ilanıyla yeniden sancak oldu. Balkan savaşı sonunda Arnavutluk devletine bırakıldı.

Elbasan tava a. (Arnavutluk'taki *Elbasan* kentinin adından). Mutf. Soğan, tuz ve az suyla pişirilmiş kemiksiz, iri doğranmış etlerin üzerine yoğurt, un, et suyu ve yumurta sarısıyla yapılan sosu döküp fırında kızartarak yapılan yemek.

ELBASİR sıf. (ar. *el-başir*). *Esk.* Her şeyi gören anlamında Tanrı'nın sıfatlarındandır.

ELBAŞI, Kayseri'nin Bünyan ilçesine bağlı bucak; 10 790 nüf. (1990); 9 köy. Merkezi *Elbaşı*, 2 665 nüf. (1990).

ELBE, çekçe **Labe,** Çek Cumhuriyeti ve Almanya'da ırmak; 1 100 km. Krkonose dağlarının (Riesengebirge) Çek yamacında doğar, Hradec Králové, Dresden, Magdeburg ve Hamburg'dan geçer. Çek topraklarının birleşmesini kolaylaştıran Bohemya dikdörtgeninin temel öğesidir. Saksonya İsviçresi'nin kumtaşlı bölgesini geçen ırmak vadiye görkemli bir görünüm ve stratejik bir değer kazandırır. Erzgebirge ile Lausitz dağlarının bulunduğu yükselmiş bölgeler Elbe'nin yanı başında yükselir. Elbe, Dresden'den başlayarak tepelik bir alanda (Meissen bağları), sonra ince bir lös tabakasıyla örtülü Üçüncü Zaman'da oluşmuş ovada akar. Riesa ile denize döküldüğü yer arasındaki kesimse daha çok ovalıktır. Yörede, gerçekte son buzul devrinden önce oluşmuş, kasaturaya benzeyen buzulönü olukları (urstromtäler) vardır. Bunlar, Dördüncü Zaman inlandsislerinin sona erdiği bölgeleri belirler. Vadinin taban bölümü nemlidir; yer yer menderesierle kesilen akış yavaştır. Saale ve Mulde, Erzgebirge ve Thüringen dağlarının sularını toplar. Daha K.'de, Havel, Elbe'nin tek koludur (sağ kıyıdan). Elbe'nin Dresden'de 150 m olan genişliği, Magdeburg'da 240 m'yi, Hamburg'daysa 500 m'yi bulur.

Elbe'nin rejimi, bu ırmağı besleyen orta yükseklikteki dağlardan etkilenir. İlkbaharda görülen su kabarmalarının nedeni yağışlardan ve karların erimesinden gelen sulardır. Suları yazın azdır. Kışın Elbe'nin Dresden bölgesinden geçen bölümü bütünüyle donabilir (1928-29, 1963). 1860'ta, Saksonya eyaleti ırmağın rejimini düzenleme çalışmalarını başlatmıştı, ama yaz kuraklığı nedeniyle çoğu kez kullanılabilir derinlik 1,45 m'ye kadar düştü. Irmak üstünde Ortaçağ'dan beri ulaşım yapılmaktadır (tuz, tahıl, maden cevheri). Elbe, Versailles antlaşması'yla uluslararası ırmak ilan edildiyse de zaman içinde bu şarta uyulmamıştır. Kuramsal olarak 1 200 tonluk mavnalar ırmakta çalışabilir. Aslında yaz aylarında mavnaların yükü 1 000 tonu aşamaz. 1976 yılında *Elbe yan kanalı* işletmeye açılmıştır; uzunluğu 115 km. Elbe ırmağı üzerindeki başlıca kentler, Dresden, Magdeburg, Wittenburg, Hamburg ve Cuxhaven'dir. Irmak ağzından 109 km yukarıda yer alan Hamburg, Kıta Avrupası'nın en önemli nehir limanlarından biridir.

■ **ELBE adası,** ital. **Elba,** Tirren denizi'nde italyan adası; 223,5 km²; 28 000 nüf. Merkezi *Portoferraio*. Livorno iline bağlıdır ve kıyıdan Piombino kanalıyla ayrılır. 10 km genişliğinde, kıyıları girintili çıkıntılı olan bu dağlık adanın D.'su tortul (Monte Capanne, 1 019 m), B.'sı volkanik kayaçlardan oluşmuştur. Bağcılık, balıkçılık ve turizmden sonra, Eskiçağ'dan beri işletilen demir cevheri yatakları adanın başlıca geçim kaynağıdır.

—Tar. Antikçağ'da adaya (yun. *Aithalia*, lat. *Ilva*) sırasıyla Etrüskler, Kartacalılar, Phokaialılar ve Romalılar egemen oldu. Ortaçağ'da Elbe, Pisa'nın ve sonra Cenova'nın (1290) eline geçti. XVI. yy.'da, adayı 1399'da alan Piombino dukalarıyla Cosimo I de Medici arasında el değiştirdi. 1596'dan başlayarak İspanya'nın, 1735'te de Napoli'nin egemenliğine girdi. 1802'de Fransa'ya verildi. Napoléon I, 3 mayıs 1814'ten 26 şubat 1815'e kadar kendisine bağlı bir krallık olarak yönettiği adayı terk ederek Fransa'ya döndü. Bunun üzerine Elbe Toscana'ya verildi. 1860'tan başlayarak İtalya'ya bağlandı.

Ada, İkinci Dünya savaşı sırasında, 17 haziran 1944'te, ani bir çıkarma yapan fransız birlikleri tarafından iki günlük bir savaştan sonra işgal edildi. (→ İTALYA seferi.)

EL BEDR → BEDİR.

ELBET ya da **ELBETTE** be. (ar. *elbet*, *elbette*). Kesinleme, onaylama belirtir: *Gelemeyişimin elbet bir nedeni vardır. -Yarın gelecek misiniz? -Elbette.*

ELBEUF, Fransa'da kanton (Seine-Maritime) merkezi, Sen kıyısında, Rouen'ın G.'inde; 16 750 nüf. (1992). Kentteki kumaş sanayisinin kökeni çok eskilere dayanır. Kimya sanayisi.

ELBEYLİ, Gaziantep'in Oğuzeli ilçesine bağlı bucak; 8 446 nüf. (1990); 22 köy. Merkezi *Elbeyli*, 1 721 nüf. (1990). Güney demiryolu üzerindeki Çobanbey istasyonu ve aynı adı taşıyan Türkiye-Suriye gümrük kapısı (1977'den beri kapalıdır) bucak merkezine 5 km uzaklıktadır.

ELBEYLİ, Bursa'nın İznik ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 569 nüf. (1990). Belediye.

ELBEZİ a. El, ağız silmek amacıyla genellikle sabunlanarak kullanılan küçük bez.

ELBİRLER a. Folk. ARA* GÖRÜCÜ'nün eşanlamlısı.

ELBİRLİĞİ a. Bir şeyi başarmak için bir araya gelme, güçleri birleştirme: *Bu zorlukları elbirliğiyle aşabiliriz. Elbirliği ederseniz bu tasarıyı gerçekleştirebilirsiniz.*

ELBİSE a. (ar. *libās*'ın çoğl. *elbise*). **1.** Vücudu korumak ya da süslemek üzere iç çamaşırı üstüne giyilen her şey; giysi, esvap, fistan. **—2.** *Elbise dolabı*, gardrop. || *Elbise fırçası*, elbiselerin tozunu temizlemek için yapılmış fırça. || *Ağır elbise*, geleneksel kesimde, özel günlerde giyilen, birbirini tamamlayan parçalardan oluşan giyimlik takım. (Özellikle kadın ağır elbiseleri kadife ya da çuhadan kesilir, üzeri sim, sırma, ibrişim vb. ile işlenir. Bazı değişimlere uğramakla birlikte kimi yörelerde günümüzde de bu giyim geleneği sürmektedir) || *Ak elbise*, Osmanlılar döneminde Kaptan Paşa'nın, padişah Baştardayı* hümayun denen kadırgaya bindiğinde giydiği giysi.

■ **ELBİSEKUŞUGİLLER** a. Hawaii adalarında yerleşik yaşayan ötücükuş familyası. (Bireylerinin misk kokulu olmasıyla dikkati çeken elbisekuşugiller çok çeşitli besin rejimlerine uyarlanmıştır.)

ELBİSELİK sıf. ve a. Elbise yapmaya elverişli kumaş için kullanılır.

ELBİSTAN, Kahramanmaraş'ın Yukarı Fırat kesiminde ilçe; 112 024 nüf. (1990); 4 028 km²; merkez bucağı dışında 1 bucak, 74 köy. Merkezi, karayolu ile Kahramanmaraş'ın 161 km K.-D.'sunda *Elbistan*, 54 741 nüf. (1990). Tahıl (buğday, arpa), sanayi bitkileri (şekerpancarı, ayçiçeği), meyve üretimi. Linyit, demir yatakları.

• TARİH. Ortaçağ'da arap-bizans çekişmesinde yıkılan Afşin (Arabissos) kentinin yerini alan Elbistan, Malazgirt zaferinden sonra Süleyman Şah'ın komutanlarından Buldacı tarafından türk egemenliğine sokuldu (1073). Haçlılarla Türkler arasında birkaç kez el değiştiren kenti 1105'te alan Kılıç Arslan I, veziri Ziyaettin Muhammet'e ikta etti. Kılıç Arslan I'in ölümü üzerine Antakya prensinin eline geçen (1111), ancak kısa süre sonra Türkler'ce geri alınan kent, 1114 depreminde yıkıma uğradı. Danişmentliler'in eline geçti (1124); Sultan Mesut tarafından yeniden Anadolu Selçuklu topraklarına katıldı (1143). Selçuklular döneminde, önemli bir sınır kalesi olan Elbistan'ın konumu değiştirilerek eski kentin (bugün Kara Elbistan) 5 km kadar uzağına kuruldu. Anadolu'ya egemen olan Moğollar, burada tam bir egemenlik kuramadılar. Taraklı oymağı beyi Halil'in kentte kurduğu beyliğe (1336) Dulkadıroğulları Karaca Bey son vererek kendi beyliğini ilan etti (1337). Mısır ile Dulkadıroğulları arasında sürüp giden savaşlarda kent üç kez Memluklar'ın (1353; 1381; 1384) ve ardından Osmanlılar'ın (1399) eline geçti. XV. yy. başında Timur'un (1400), yine üç kez Mısır-Memlukları'nın (1435;1436;1471) ve daha sonra safevi hükümdarı Şah İsmail'in (1507) istilasına uğrayan kent, bu işgaller sırasında, oldukça hasar gördü. Dulkadıroğlu Alaüddevle Bey'in yönetim merkezini Maraş'a taşıyınca da Elbistan önemini yitirdi. Alaüddevle öldürüldükten sonra Yavuz Sultan Selim döneminde osmanlı topraklarına katılan kent (1516), merkezi Maraş olan Zülkadriye eyaletinin bir kazası oldu. XVII. yy.'da kuvvetlerini Elbistan'da topladıktan sonra sadrazam Kuyucu Murat Paşa'nın üzerine yürüyen Celaliler'den Kalenderoğlu, yenilgiye uğramaktan kurtulamadı. Ancak, Tanzimat'a kadar devlet otoritesinin tam olarak kurulamadığı Elbistan, Amik ovasında kışlayan türkmen

elbisekuşugiller
(kayın ispinozu)

elbisekuşugiller (iivis)

Elbe *adası*
Portoferraio ve şatodan bir görünüm
Spott'un yapıtından
B. Verzi'nin bir gravürü (ayrıntı)
Bibliothèque nationale, Paris
B.N., Paris

boylarının savaşları yüzünden yakılıp yıkıldı; bu yüzden de gelişim olanağından yoksun kaldı. Bu arada, çeteleriyle birlikte Elbistan'ı basarak halkı katleden ve kenti yağmalayan Asaf'la Seyfi adlı iki eşkıya reisi, üzerlerine gönderilen hükümet kuvvetlerince yakalanıp öldürüldüler (1822-1823). Müsellimlik yerine müdürlüğün (1847) ve daha sonra da kaymakamlığın kurulması üzerine kentte dirlik ve düzen sağlanabildi. XIX. yy.'ın ikinci yarısındaki ermeni ayaklanmalarının bastırılmasında olduğu kadar, Kurtuluş savaşı sırasında Maraş ve Antep'in kurtarılması olaylarında da Elbistan halkı etkin rol oynadı. XIX. yy. sonlarında Halep vilayetinin Maraş sancağına bağlı bir kaza olan Elbistan, Cumhuriyet'in ilanından sonra Kahramanmaraş'ın bir ilçesi durumuna getirildi.

Elbistan ovası

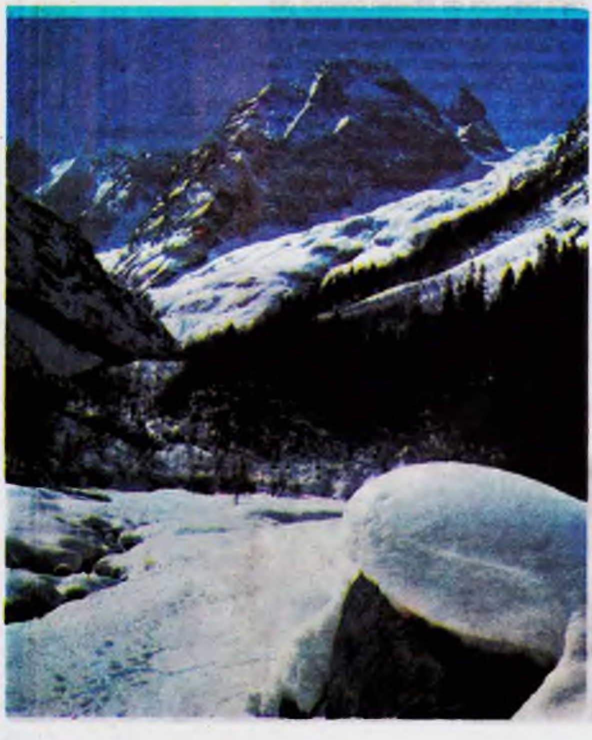
Elburz sıradağı (İran)

Fiore

Elbruz dağı (Kafkasya)

A.P.N

• ARKEOLOJİ VE MİMARLIK. İlçe sınırları içindeki Karahöyük*, Elbistan'ın Asur kolonileri çağından Roma dönemine değin uzanan tarihine ışık tutar. Dulkadıroğulları'nın önemli merkezlerinden olan ilçede türk döneminden en önemli yapı, Ulu cami'dir. Merkezi planlı camide dört ayağa oturan orta kubbe, yanlarda dört yarım kubbe, köşelerde de dört küçük kubbeyle desteklenir. Bu görünümüyle tümüyle osmanlı üslubunda olan yapı XV. yy. sonlarıyla XVI. yy. başlarına tarihlenir. Çok eski olduğu sanılan Himmetbaba mescidi ve türbesi'nin ise yapım tarihi bilinmemektedir. Mescit ve türbe içten kubbe, dıştan konik çatıyla örtülüdür.

■ **ELBİSTAN ovası,** Doğu Anadolu bölgesinin G.-B. ucunda, tektonik kökenli geniş ve yüksek ova. Çevresini Binboğa, Hizanlı, Nurhak ve Berit dağları kuşatır. Ova tabanını örten alüvyonlar altında, düşük kaliteli, ama çok zengin linyit yatakları vardır.

Elbistan-Afşin termik elektrik santralı → AFŞİN-ELBİSTAN TERMİK ELEKTRİK SANTRALI.

ELBİSTANLI, Adana'nın Kadirli ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 2 263 nüf. (1990).

ELBLAG, Polonya'da kent, Visla deltasının (Zulawy Wislane) doğu kenarında, deniz düzeyinin altında, buzultaşlı *Elblag tepeleri*'nin (197 m) eteğinde voyvodalık merkezi; 125 200 nüf. (1990). Sanayi merkezi (madensel ve mekanik aygıtlar yapımı [gemi makineleri ve donanımı, demiryolu gereçleri] ağır basar). —*Elblag voyvodalığı*'nın (6 103 km^2; 473 900 nüf. [1989]) temel gelir kaynağı tarımdır (buğday, şekerpancarı, patates, hayvancılık). —Tar. Kent, başlangıçta, Töton şövalyeleri tarikatının koruyuculuğunda, Lübeck ve Bremen'in bir tüccarlar kolonisiydi. İmparator Friedrich II, 1226'da kente özerklik verdi ve kent 1246'da "Lübeck' in hakları"nı elde etti. Hansa Birliği'ne kabul edilen Elblag, XV. yy.'da, Polonya kralının koruyuculuğunda ticaretle geçinen küçük bir cumhuriyet oldu. 1560'tan 1626'ya kadar, ingiliz mallarının Baltık kıyısındaki tek gümrük antreposuydu. Otuz Yıl savaşları'yla birlikte gerilemeye başladı. Polonya'nın ilk paylaşılması sırasında (1772), Elblag Prusya'ya verildi ve 1945'e kadar Prusya'nın elinde kaldı.

■ **ELBRUZ,** Kafkas dağlarının en yüksek doruğu. Kabartay-Balkar Özerk Cumhuriyeti'nde; 5 642 m. Orta Büyük Kafkaslar'ın batı ucunda, Kuban ırmağı kaynağının yukarısında olan Elbruz, Birinci Zaman'da oluşmuş bir kayaç çekirdeği yanında yükselen sönmüş bir yanardağ aygıtıdır. Dağda buzullar yer alır.
—Ask. tar. Wehrmacht'ın Kafkas harekâtı sırasında bir dağ birliği Elbruz dağına tırmanarak üstünde gamalı haç bulunan bayrağı buraya dikti (21 ağustos 1942). —Dağc. → KAFKASYA.

ELBSANDSTEİNGEBİRGE → SAKSONYA İSVİÇRESİ.

ELBURZ (farsça **Alborz,** "yüksek dağ"dan), Kuzey İran'da dağ kütlesi, Hazar denizi'nin G.'inde. Üçüncü Zaman başlarında oluşmuş, hafifçe kıvrımlanmış tortul dizilerin ve aralara iyice sokulmuş yeşil kayaçların egemen olduğu sert tabanın kenarında yer alan bir sıradağdır; temel üzerindeki doruklardaysa (Alam Kuh, 4 840 m) daha yakın devirlerde oluşmuş yanardağ aygıtları (Demavend, 5 670 m) yükselir. Yağışlı kuzey yamacının bir bölümü sık ormanlarla örtülüdür. İç İran'ın yukarı kesiminde kalan güney yamacı çorak ve günümüzde bütünüyle ağaçsızdır.

ELCAHİZ → CAHİZ (Ebu Osman Amr bin Bahr el-Kinani el-Fukaymi el-Basri).

ELCANO(Juan Sebastián), bask denizci (Guetaria 1476'ya doğr. ? - öl. 1526). Macellan seferinin gemilerinden olan *Victoria*'yı yönetti ve büyük zorluklardan sonra 1522'de Avrupa'ya geri getirdi. Dünya'nın çevresini dolaşan ilk avrupalı kaptandır. Karl V kendisini Valladolid'de kabul ederek büyük yakınlık gösterdi. Bu başarısından sonra İspanya ve Portekiz arasında ciddi sınır anlaşmazlıkları çıktı. Elcano 1525'te ikinci bir Molük adaları seferine katıldı. 26 mayıs 1526'da Macellan boğazı'nı aştı, ama Büyük Okyanus'u ikinci kez geçerken öldü.

ELCASİ a. (ar. *el-caṣi*.) Esk. astron. Herkül takımyıldızı.

ELCEBBAR a. (ar. *el-cebbār*). *Esk.* Zorlayan anlamında Tanrı'nın sıfatlarından. —Esk. astron. Gökyüzünün kuzey yarımküresinde bulunan ve üç parlak yıldızdan oluşan yıldız kümesi.

ELCEK → ELLİK.

El Cerro de Numancia, Cervantes'in trajedisi (1582'ye doğru yazıldı). Scipio Aemilianus tarafından kuşatılan kentin kendini kahramanca yok etmesini anlatır; romantikler bu dramda, estetik anlayışlarının ilk biçimini bulmuşlardır.

ELCEZİRE → ALGECİRAS.

ELCEZİRE → MEZOPOTAMYA.

Elcezire konferansı, 16 ocak - 7 nisan 1906 arasında Elcezire'de toplanan ve Belçika, Almanya, Fransa, Büyük Britanya, Macaristan, Portekiz, Rusya, İsveç, İspanya ve ABD temsilcilerini bir araya getiren konferans. Fas sultanı tarafından kabul edilen konferans kararlarıyla, Fas iktisadi bakımdan uluslararası bir nitelik kazanıyor, Fransa'nın ve daha az ölçüde de İspanya'nın ayrıcalıklı durumları kabul ediliyordu. Bu iki ülke, Fas limanlarında güvenliği örgütleme hakkını elde ediyorlardı. Fransa, Avrupa'da diplomatik alanda tek başına kalan Almanya'nın karşı çıkmasına rağmen ve Büyük Britanya, Rusya, hatta Üçlü İttifak'tan kopmaya başlayan İtalya'nın desteğiyle fiili üstünlük kazanıyordu. Bu durum, Fransa'nın 1912'de Fas İmparatorluğu'nu himaye altına almasıy-

la sonuçlandı.

ELCHE, İspanya'da (Alicante) kent, Alicante'nin G.-B.'sında, Vinalopó kıyısında; 184 912 nüf. (1990). Hurma bahçeleri. Sebze tarımı. Ayakkabıcılık. Santa Maria kilisesi (XVII.-XVIII. yy.). 1897'de kentte, ince ve düzgün hatlı, saçları çok ilginç biçimde taranmış bir genç kadın büstü bulundu. Dama de Elche adı verilen ve Cerro de los Santos'taki heykellerden daha büyük bir ustalıkla yapılmış bu büst ateşli tartışmalara yol açtı; yunan etkisindeki iberik sanatına bağlanan yapıtın tarihi (İ.Ö. V.-III. yy.) kesinleştirilemedi.

ELCHİNGEN ya da **OBERELCHİNGEN,** Almanya'da (Bavyera eyaleti) köy, Ulm'un 10 km K.-D.'sunda. Mareşal Ney, burada, Avusturyalıları yenerek (1805) "Elchingen dükü" unvanını kazandı.

ELCİ a. Kimi yörelerde çiftliklerde çalışacak mevsimlik tarım işçileri toplayan, bunlarla çiftlik sahibi arasında aracılık yapan kimse; elçi.

ELCİK a. *Yörs.* Sürüden ayrı olarak beslenen ve insana çok alışkın olan hayvan.

ELCİK → ELLİK.

ELÇİ a. **1.** Bir hükümdarın ya da bir devletin bir başka hükümdara ya da devlete gönderdiği temsilci; sefir. **—2.** Uzlaşma sağlamak ya da bir işi, bir sorunu çözümlemek amacıyla bir tarafın öteki tarafa gönderdiği kimse; aracı: *Elçiye zeval olmaz* (atasözü). **—3.** Peygamber, yalvaç.
—Uluslarar. huk. Bir devletin büyükelçilik düzeyinde temsil edilmediği yabancı bir devlete devlet başkanı nezdine gönderdiği tam yetkili diplomasi temsilcisi.
—ANSİKL. Türkler'in Uygurlar'dan beri elçi kullandığı bilinirse de Osmanlı devletinde XV. yy.'a kadar bu sıfatta bir kişinin yabancı ülkelere gönderildiğine rastlanmaz. Çelebi Mehmet I döneminde Gelibolu ve Eğriboz savaşları sonunda yapılan barış antlaşmasının bir nüshasını Venedik'e götüren adı bilinmeyen kişi, büyük olasılıkla, ilk osmanlı elçisidir (1417). Osmanlı devletine de ilk elçinin, yine Mehmet I döneminde Venedik'ten geldiği sanılır. Sınırlarından içeri girdiklerinden ülkeyi terk etmelerine kadar yabancı elçilerin her tür harcamalarını karşılamakla kendini yükümlü sayan Osmanlı devleti, yabancı ülkeler tarafından uygulanmayan bu yöntemi Selim III döneminde kaldırdı. Yabancı devlet elçileri büyük bir törenle karşılanır, Çemberlitaş'taki Elçi hanında ağırlanır, teşrifat memurları tarafından padişahın huzurunda nasıl davranacakları öğretilir ve bir süre sonra da yine görkemli bir törenle huzura kabul edilirlerdi. Osmanlı devletinde elçilerin ve maiyetlerindeki kişilerin dokunulmazlıkları vardı. Öldürülmedikleri gibi, kendilerine kötü de davranılmazdı. Ancak, olağanüstü durumlarda yabancı elçiler gözaltına alınırlardı. Yabancı ülkeler XV. yy.'dan başlayarak Osmanlı devletinde kalıcı elçiler ve maslahatgüzarlar bulundururken, Osmanlı devleti XVIII. yy. sonlarına kadar ancak gerektiğinde ve şu nedenlerle yabancı ülkelere geçici olarak elçiler gönderdi: dost hükümdarların taç giyme törenlerinde hazır bulunmak için (imparator Maximilian'ın taç giyme töreninde Bali Çavuş, elçi olarak padişahı temsil etti [1562]); özür dilemek için (fransız elçisinin İstanbul'da hakarete uğraması üzerine Hüseyin Çavuş Paris'e gönderildi [1618]); yabancı ülke hükümdarlarına padişahın mektup ve armağanlarını sunmak için (şahın mektubuna padişahın yazdığı yanıtı ve armağanları Murat Paşa ile kapı kethüdası İsmail Ağa İran'a götürdü [1656]); antlaşma metinlerinin verilmesi için (Vaşvar antlaşması'nın onaylanmış metnini sunmak amacıyla kapı kethüdası Yusuf Ağa Viyana'ya gönderildi [1665]); anlaşma yapmak için (Viyana bozgunuyla başlayan Avusturya savaşı'nı barışla sonuçlandırmak amacıyla ön görüşmelerde bulunmak üzere Zülfikar Paşa Viyana'ya gönderildi [1687]); dostluk ilişkilerini yeniden kurmak için (Pasarofça antlaşması'ndan sonra bu amaçla İbrahim Paşa Viyana'ya yollandı [1718]); dostluk ziyaretleri için (Ahmet Dürri Efendi, İran şahı Hüseyin'e padişahın dostluk mesajını iletti [1721]); sınır anlaşmazlıklarını çözümlemek için (Nişli Mehmet Ağa bu amaçla Rusya'ya gönderildi [1722]); sadrazamın mektubunu götürmek için (Giritli Mehmet Bey tarafından rus başbakanına iletildi [1729]); devlet alacağını istemek için (daha önce Türkiye'ye sığınmış bulunan ölü Karl XII'nin borçlarını saptamak ve ödeme koşullarını kararlaştırmak amacıyla Yirmisekiz Çelebizade Mehmet Sait Efendi İsveç'e yollandı [1730]); yeni bir padişahın cülusunu yabancı devlet hükümdarlarına bildirmek için (Osman III'ün tahta çıktığını sipahiler ağası Ziştovili Ali Ağa Lehistan kralına bildirdi [1754]); yabancı devletler karşılıklı elçi gönderme önerisinde bulundukları için (Prusya kralı Friedrich II' nin isteği üzerine Ahmet Resmi Efendi elçi olarak Berlin'e gönderildi [1763]). XVIII. yy. sonlarına kadar süren bu durum, ancak Selim III döneminde çeşitli Avrupa ülkelerinin başkentlerinde kalıcı elçiliklerin kurulmasıyla sona erdi. Kalıcı ilk elçi olarak Londra'ya atanan Yusuf Agah Efendi' yi (1792), Paris elçisi Seyit Ali Efendi (1798) ve Berlin elçisi Aziz Efendi (1801) izledi. Mahmut II döneminde kalıcı elçi gönderimi bir süre aksadıysa da sonradan yine düzene girmesi sonucu 1834'ten başlayarak Londra, Paris, Viyana, Berlin, Petersburg, Tahran gibi dünyanın sayılı başkentlerinde Osmanlı devletinin büyükelçi, fevkalade büyükelçi, ortaelçi, maslahatgüzar sıfatlarını taşıyan temsilcileri vardı.

Osmanlı devletince yabancı ülkelere elçi olarak gönderilecek kişinin konum ya da sıfatına bakılmaz; ancak, saygın, güvenilir kimse olmasına, yabancı dil bilmesine ve özellikle devletler arası siyasetten anlamasına dikkat gösterilirdi. Elçiler gönderildikleri ülkenin hükümdarına ve devlet büyüklerine değerli armağanlar sunarlardı. İmparatorluğun parasal bunalım içinde bulunduğu dönemlerde bile buna büyük önem verilir, armağanların ender ve paha biçilmez olması için hiçbir özveriden kaçınılmazdı. Elçi atanan kişi yola çıkmadan önce sadrazam ve şeyhülislamla birlikte padişahın huzuruna çıkarak hilat giyerdi. Götürülecek mektubu padişahtan alan sadrazam, elçiye verir, elçi de huzurdan çıktıktan sonra bunu divan katibine teslim ederdi. Eşliğinde götüreceği kişileri de saptayan elçi, bir alay halinde İstanbul'dan uğurlanır ve bu töreni genellikle padişah Alay köşkünden izlerdi. Sınırda elçi ve maiyet erkânı, özel bir tören ve mazbatayla komşu ülke yetkililerine teslim edilirlerdi. Elçiler yurda döndükleri zaman yerine getirdikleri görevler ve karşılaştıkları durumlar hakkında padişaha açıklamada bulunurlar, ayrıca bu konularda ayrıntılı bilgi veren bir *sefaretname* de sunarlardı.

Elçi hanı, İstanbul'da Çemberlitaş'ın karşısında han. Darüşşafaka iş hanının bulunduğu yerdeydi. İstanbul'a gelen avrupalı elçiler burada kaldıklarından bu adla anılıyordu. Atikalipaşa* külliyesi yapılarından olan handa Sultan İbrahim'den sonra (XVII. yy. ortaları) yalnızca müslüman elçiler ağırlanıyordu. Bir süre sonra da Elçi hanı, kapıkulu sipahilerine ayrıldı ve onların çıkardıkları isyanların merkezi oldu. XVIII. yy.'da önemini yitirdi. Bir ara Kırım'dan gelen göçmenler burada kaldığından Tatar hanı adıyla anıldı. 1880'de yıktırılarak yerine Matbaai Osmaniye yaptırıldı.

ELÇİ MUSTAFA PAŞA → MUSTAFA PAŞA (Emirahur, Elçi).

ELÇİBEY (Ebülfez), azerbaycanlı siyaset adamı (Ordubad, Nahçivan, 1938). Azerbaycan devlet üniversitesi'nin Arap filolojisi bölümünden mezun oldu (1962). Mütercimlik göreviyle Mısır'a gönderildi (1963-1964). Döndükten sonra doktora yaptı (1965-1968), doçent oldu (1969). Daha öğrencilik yıllarından beri Azerbaycan'ın bağımsızlığı uğrunda verilen mücadelenin içinde yer alan Elçibey, 1975'te siyasi faaliyetlerinden dolayı tutuklandı, 1975-1976 arasında hapis yattı. Serbest bırakıldıktan sonra, 1977'den itibaren, Azerbaycan İlimler akademisi'nde öğretim üyesi olarak görev yaptı. Azerbaycan milli hareketinin öncüsü Azerbaycan Halk cephesi'nin kurucularından olan Elçibey, aynı zamanda partinin ilk başkanıdır (1989). 7 haziran 1992'de yapılan seçim sonucu cumhurbaşkanlığı görevini üstlenmiştir.

Elçiler, Genç Hans Holbein'ın tablosu. (Yaklaşık 2×2 m 1533, National Gallery, Londra). Soldaki kişi aziz Mikail tarikatının alametlerini taşıyan, Henry VIII nezdindeki Fransa elçisi ve Polisy derebeyi Jean de Dinteville'dir. Sağdaki kişi Lavaur piskoposu ve sonraları Karl V nezdindeki Fransa elçisi Georges de Selve'dir. Bilimsel ve kültürel eşyalar; yerde de ünlü kafatası anamorfozu.

ELÇİLİK a. Arabulmak, taraflar arasında uzlaşma sağlamak işi: *Kan davalı iki aile arasında elçilik yapmak.*
—Uluslarar. huk. Elçinin yönetiminde çalışan diplomasi temsilciliği; bu temsilcilikte çalışanların bulunduğu bina. (Eşanl. SEFARET.) ‖Elçinin görevi. (Eşanl. SEFİRLİK.) ‖ *Elçilik hakkı,* yabancı ülkelere diplomasi temsilcisi gönderme ya da bu ülkelerden diplomasi temsilcisi kabul etme hakkı.

ELÇİN (Şükrü), türk halkbilimci (Florina, Manastır, 1912). İstanbul üniversitesi türk dili ve edebiyatı bölümü'nü bitirdi (1939). Hacettepe üniversitesi'nde türk dili ve edebiyatı profesörü oldu (1969); 1982'de emekliye ayrıldı. Türk halk edebiyatı alanında inceleme ve araştırmalarıyla tanınır. Yapıtları: *Kerem ile Aslı hikâyesi* (1949), *Anadolu köy ortaoyunları* (1964), *Türk bilmeceleri* (1970), *Halk edebiyatı araştırmaları* (1977), *Halk edebiyatına giriş* (1981), *Gevherî divanı* (1984), *Halk şiiri antolojisi* (1988). [→ Kayn.]

ELDA, İspanya'da (Alicante ili) kent, Alicante'nin K.-B.'sında, Vinalopó kıyısında; 52 000 nüf. Ayakkabıcılık.

ELDE a. Aritmetikte bir hesap işlemini yaparken, kimi hallerde bir sütundan bunun hemen solundaki sütuna geçirilen rakam ya da sayı. ‖ *Elde tutmak,* elde ile ilgili bir işlemi yapmak.

ELDECİ a. Bir malı elinde bulunduran kimse; zilyet.

Oronoz-Ziolo

Dama de Elche çokrenkliliğin izlerini taşıyan taş büst İ.Ö. V. - III. yy. *Madrid arkeoloji müzesi*

Ebülfez **Elçibey**

Elçiler (1533) Genç Hans Holbein *National Gallery, Londra*

Fleming

Sedat Hakkı **Eldem**
Atatürk kitaplığı (1973)
İstanbul

Büyük Larousse

ELDEM (Halil Ethem), türk müzeci (İstanbul 1861 - *ay. y.* 1938). Sadrazam Sakızlı İbrahim Ethem Paşa'nın oğlu, müzeci Osman Hamdi Bey'in kardeşidir. Zürich'te, Viyana'da (Politeknik okulu) ve Bern Üniversitesi'nde biyoloji ve kimya öğrenimi gördü, doktora yaptı. Türkiye'ye dönüşünde çeşitli okullarda öğretmen olarak görev aldı; askeri fabrikalarda ve Erkânı harbiye tercüme kalemi'nde çalıştı. Müzeler müdürü Osman Hamdi Bey'in yardımcılığına getirildi (1892). On yedi yıl süren bu görevinden sonra kısa bir süre İstanbul şehreminliğinde bulundu. Osman Hamdi Bey'in ölümünden sonra Müzeler müdürlüğüyle, Sanayii nefise mektebi müdürlüğüne atandı (1910). Anadolu'da Didyma, Priene, Miletos, Efes ve Sardeis kazılarından çıkan eserlerle İstanbul Arkeoloji müzeleri'ni geliştirdi. Eski şark eserleri müzesi'yle, Topkapı sarayı müzesi'nin kurulmasını sağladı. Çalışmalarından ötürü İstanbul Üniversitesi'nce fahri arkeoloji profesörlüğü, Basel ve Leipzig üniversitelerince de fahri doktorluk sanı verildi. Anadolu müzeleri ve anıtları üzerine pek çok kitap yayınladı (*Das Osmanische Antiken Museum in Konstantinopel* [1909]; *Topkapı sarayı* [1931]; *Camilerimiz* [1932]; *Les Mosquées de Stamboul* [1934]; *Niğde kılavuzu* [1936]; *Anadolu Selçukluları devrinde mimari ve tezyini sanatlar* [1947]). *Elvahı Nakşiye koleksiyonu* [1924), adlı yapıtı türk resim tarihinin ilk kaynaklarından biri sayılır.

Halil Ethem **Eldem**

ELDEM (Sedat Hakkı), türk mimar (İstanbul 1908 - *ay.y.* 1988). İstanbul Sanayii nefise mektebi'ni bitirdi (1928). Paris ve Berlin'de Auguste Perret ve Le Corbusier ile çalıştı. Türkiye'ye dönüşte Güzel sanatlar akademisi'nde görev aldı (1932). Milli mimari semineri adıyla bilinen araştırma kurumunu kurarak (1934), türk mimarlığına ilişkin, zamanla yok alan tüm değerlerin dökümünün gerçekleştirilmesine çalıştı. İkinci ulusal mimarlık akımı doğrultusunda, akılcı-işlevci modern türk mimarlığının oluşturulmasında etkili oldu. Eğitim, tasarım ve uygulamalarının yanı sıra, eski yapıların korunması ve onarımıyla ilgilenerek Eski eserleri koruma encümeni ve Gayri menkul eski eserler ve anıtlar yüksek kurulu'nda görev aldı (1943 -1978). 1978'de üniversitedeki görevinden emekli oldu. 1982'de Sedat Simavi mimarlık ve kent düzenleme ödülü'nü kazandı. İstanbul Zeyrek'teki Sosyal sigortalar kurumu yapısıyla, 1986 Ağa Han mimarlık ödülü'nü paylaştı. Özellikle geleneksel türk mimarlığına ilişkin pek çok kitap ve makale yayımladı (*Geleneksel yapı usülleri* [1941], *Türk evi plan tipleri* [1954], *Köşk ve kasırlar I-II* [1969-1973], *Türk bahçeleri* [1976], *Türk mimari eserleri* [1976], *Topkapı sarayı, bir mimari araştırma* [1982], *Türk evi I-II* [1984, 1986]). Önemli yapıları arasında Yalova Termal oteli (1935), İstanbul üniversitesi fen ve edebiyat fakülteleri (E. Onat'la birlikte, 1944), Ankara Üniversitesi fen fakültesi (1947), İstanbul Adalet sarayı (E. Onat'la birlikte, 1949), İstanbul Hilton oteli (ortak çalışma, 1952), Yeni Delhi Türkiye büyükelçiliği (1966), Ankara Pakistan büyükelçiliği (1966), İstanbul Akbank genel müdürlüğü (1970), İstanbul Atatürk kitaplığı (1973) sayılabilir. Özellikle İstanbul Boğaziçi'nde gerçekleştirdiği köşk ve yalılar da çalışmalarının önemli bir bölümünü oluşturur.

Nezih **Eldem**
Askeri müze (1972)
İstanbul

ELDEM (Nezih), türk mimar (İstanbul 1921). İstanbul Güzel sanatlar akademisi yüksek mimarlık bölümü'nü bitirdi (1944). İstanbul Teknik üniversitesi'nde profesör oldu (1962). Yeni yapılaşma sırasında kent ölçeğinden tek yapıya değin tarihsel çevrenin korunması ve eski yapıların yenilenmesi tezini savundu; UNESCO Milli komitesi'nin İstanbul'un tarihsel mahallelerinin korunması projesinde Türkiye danışmanı olarak görev aldı. Mersin Tevfik Sırrı Gür stadyumu, Gaziantep ticaret odası ve İstanbul Üniversitesi akademik merkezi (A. Yücel'le) yapılarının projelerini yaptı. Eski Harbiye mektebi'nin Askeri müze'ye çevrilmesinin yanı sıra, İstanbul Arkeoloji müzeleri eski şark eserleri bölümü'nün, İstanbul Suphipaşa konağı'nın, Safranbolu Asmazlar sokağı'nın (D. Kuban, M. Sudalı ve K. Kuzucular'la birlikte) onarım ve yenileme çalışmalarını gerçekleştirdi.

ELDENİZ (Naci), **Kibar Naci Paşa** olarak da bilinir, türk asker (Manastır 1875 -Ankara 1948). Harp okulu'nu bitirdi (1893). Almanya'da kurmaylık eğitimi gördü (1893-1895). Ordunun çeşitli kademelerinde görev yaptı. Balkan, Birinci Dünya savaşı ve Kurtuluş savaşı'na katıldı. Mirliva (tümgeneral) [1922] ve ferik (korgeneral) rütbesine yükseldi (1927). V. Kolordu komutanlığında bulundu. Kendi isteği ile emekliye ayrıldı (1928). Cebelibereket (1928-1931) ve Seyhan (1935-1943) milletvekili olarak TBMM'de bulundu. Harp okulu'nda Atatürk'e, 1918-1920 yılları arasında şehzadelere hocalık yapmış olan Eldeniz, Cumhuriyet senatosu eski başkanlarından Tekin Arıburnu'nun kayınbabası, Perihan Arıburnu'nun babasıdır.

ELDEROĞLU (Abidin), türk ressam (Denizli 1901 - İstanbul 1974). İstanbul Öğretmen okulu'nu bitirdi (1926). Bu tarihten emekli oluncaya (1954) kadar İzmir'de çeşitli ortaöğretim kurumlarında resim öğretmenliği yaptı. Bu süre içinde resim bilgisini ilerletmek için Paris'e gitti (1930). Academie Julian'da önce André Lhote'un, sonra Albert Laurens'in atölyelerinde çalıştı. 1932'de Türkiye'ye döndü. İlk kişisel sergisini Ankara'da açtı (1956), yurtiçinde ve dışında birçok sergiye katıldı, çeşitli ödüller kazandı.

İlk döneminde (1930-1940) yarı izlenimci, yarı anlatımcı klasik anlayışa bağlı doğa resimleri ve portreler yaptı. 1940'tan sonra lekeleri biçimleştiren bir üsluba yöneldi. Daha sonra, türk hat sanatından da yararlanarak soyut kaligrafik yapıtlar üretti.

Çeşitli müze, galeri, kütüphane ve özel koleksiyonlarda bulunan yapıtlarından başlıcaları: *Yaşama ve amaç* (1932), *Ayrılış* (1935), *Kendi portresi* (1940), *Ağaç* (1940), *Annesinin portresi* (1946), *Deniz-li'de sokak* (1946), *Tütün işçilerinin dönüşü* (1947), *Bitki ve Işık* (1957), *Çizgi kompozisyon* (1960), *Sonbahar* (1961), *Gül dalı* (1961), *Yazı* (1961), *Saksı çiçekleri* (1962), *Ay'ın yaratılışı* (1968), *Şimşek* (1969), *Uzaydan görüntü* (1970), *Tuvalde kompozisyon* (1972), *Noktürn* (1972).

ELDİVAN, İç Anadolu bölgesinde Çankırı iline bağlı ilçe; 9 707 nüf. (1990); 346 km^2; 16 köy. Merkezi, Çankırı'nın 9 km batısında aynı addaki dağın K. eteklerinde *Eldivan*, 4 403 nüf. (1990). Tahıl, baklagiller, meyve üretimi.

ELDİVEN a. (*el* ve esk. türkç. *tügen*, bağlayan'dan *el-diven*). Deriden, yünden, kumaştan (kesilmiş, dokunmuş, örülmüş) ya da herhangi bir başka maddeden (sentetik, yanmaz vb.) yapılmış, eli ve parmakları bileğe, bazen daha yukarıya kadar saran ve giyimi tamamlamak, korunmak vb. amaçlarla kullanılan el giysisi: *Oğlak derisinden bir çift eldiven. Bir polis memurunun beyaz eldivenleri. Bulaşık eldiveni.* (Bk. *ansikl.* böl.)

—Arıc. *Arıcı eldiveni*, arıcıların kovandan bal alırken giydikleri eldiven. (Arıcı eldivenleri, arıcılar için özel olarak yapılır, lastik olanları daha kullanışlıdır. Arı bu eldivene iğnesini geçirse bile zehirini akıtamaz.)

—Ev. eşy. *Bulaşık eldiveni*, eli korumak için mutfak işlerinde kullanılan kauçuk eldiven.

—Kuşç. *Kuş eldiveni*, kuşun pençesi elini yırtmaması için şahincinin sağ eline giydiği eldiven.

—Spor. *Boks eldiveni*, deriden yapılan, içinde kuyruk kılı bulunan koruma eldiveni. (Eldivenlerin, boksörlerin kategorilerine göre çeşitli ağırlıkları vardır: 6, 8 ya da 10 ons [170'ten 285 g'a kadar] ve kılların ağırlığı en az toplam ağırlığın yarısına eşit olmalıdır.)

—Tekst. *Eldiven ipliği*, eldivenleri dikmeye yarayan kordonet türü çok sağlam iplik.

◆ sıf. —Cerr. *Eldiven sargı*, parmaklardaki pansumanları yerlerinde tutmaya yarayan sargı tipi.

—ANSİKL. Kutsal Kitap'ta ve Homeros'ta geçen eldivenin kökeni Persler'e dayandırılır. VI. yy.'dan IX. yy.'a dek, keşişlerin tek parmaklı eldivenleri yalnızca kaba işlerde kullanılıyordu. VII. yy.'da imparatorlar, lal renkli, kenarları inci işlemeli ve değerli taşlarla süslü eldivenler giyerlerdi. Tek parmaklı eldivenlerden daha sonraki bir dönemde ortaya çıkan ayrık parmaklı eldivenler, XII. yy.'da yaygın bir biçimde kullanılıyordu. Savaşçılar, şahin yetiştiricileri, kralın av köpeklerine bakan görevliler kalın geyik ya da köpek derisinden eldivenler kullanırlardı; sivil yaşamda

daha ince derilerden yapılmış ya da ipek, kadife eldivenler kullanılırdı. XVI. yy.'da kokulu, ipek, altın ve gümüş sim işlemeli, yüzüklerin görünebileceği biçimde yırtmaçlı eldivenler modaydı. El üzerindeki işlemelerin yerini çoğu kez, markalar, gül motifleri ya da şerit fiyonklar aldı (kırmalı eldivenler). Louis XIV eldivenlerinin bileklerden yukarı çıkan uzun, evaze kenarlarında uzun ipek saçaklar bulunuyordu. Louis XV döneminden başlayarak, süsler yalnızca asker eldivenlerinde kullanılır oldu; bu eldivenlerin meşin kollukları, bileği kılıç darbelerinden koruyordu.

Eldivenler pamuklu, ipek, yün, sentetik maddelerden dokunabildikleri gibi deriden ya da kauçuktan da yapılabilir; ipek, naylon, pamuk dokuma eldivenler bir modele göre biçilip dikilirler ya da tezgâhta dokunurlar ve dokuma eldivenlerde hiçbir dikiş izi bulunmaz. Deri eldivenler beyaz sepileme işleminden geçirilmiş kuzu, oğlak, koyun derilerinden ya da geyik, köpek, su samuru, deve güderisinden yapılır. Glase ve süet eldivenler beyaz sepilenmiş derilerden üretilir, ama süet eldivenlerde derinin tersi kullanılır.

• Türkler, Orta Asya'da hava koşullarının sert olması nedeniyle çok eski dönemlerden beri eldiven kullanıyorlardı. Bunlar koyun postundan yapılıyor ya da yünden örülüyordu.

Osmanlılar'da XIX. yy. başlarına değin eldiven, belli amaçlar dışında az kullanılan bir giyim eşyasıydı. Eldivenin giyimi tamamlayıcı bir süs öğesi olarak görülmesi ve ithal edilen mallar arasında yer alması XIX. yy.'ın ikinci yarısındadır. İthal edilen eldivenler içinde özellikle ceylan ya da deve derisinden yapılıp üzeri çeşitli biçimlerde bezenmiş olanlar dikkat çekicidir. 1950'lerden sonra Türkiye'de de eldivencilik gelişmeye başladı. Günümüzde her türlü gereksinimi karşılayacak türde (iş, spor, sokak vb.) eldiven yapılmakta ve yurdun her yöresinde kullanılmaktadır.

Anadolu'da ellik* denilen ve kadınların kendi eğirdikleri yünden ya da tiftikten örüp üzerini çeşitli motiflerle bezedikleri eldivenler, günümüzde de yapılmaktadır. Bunlar el örgüsü çorapların tüm özelliklerini taşırlar. (→ ÇORAP.)

ELDİVENCİ a. Eldiven yapan ve / ya da satan kimse.

ELDİVENCİLİK a. Eldiven yapımıyla uğraşan iş dalı.

ELDJÁRN (Kristján), izlandalı devlet adamı (Tjörn, Eyjafjörður'un kazası, 1916 -Cleveland 1982).Reykjavik arşivlerinin ve müzesinin müdürüydü (1947). 1968'den 1980'e değin cumhurbaşkanlığı yaptı.

ELDJÁRN (Thórarinn), izlandalı şair (Reykjavík 1949), Kristján Eldjárn'ın oğlu. Eldjárn modern dünyayı dile getirmek için, izlanda şiirinin klasik biçimlerini (hatta epik bir biçim olan *rímur**'u) kullanmaya çalıştı ve oldukça büyük bir başarı kazandı (*Poèmes* [fr. çev.], 1977; *Rímur de Disney* [fr. çev.], 1978).

ELDO (*European Launcher Development Organization*'ın [Avrupa uzay aracı fırlatıcısı geliştirme örgütü] kısaltması). Avrupa uzay kuruluşu. ELDO'nun kurulmasını sağlayan anlaşma 1962'de Belçika, Fransa, Büyük Britanya, İtalya, Hollanda ve Almanya Federal Cumhuriyeti arasında imzalandı. Kuruluşun amacı, ağır uydu fırlatıcısının yapımını gerçekleştirmekti; fırlatıcının birinci katı olarak, Büyük Britanya'nın askeri bakımdan vazgeçtiği bir güdümlü füze (Blue Streak) kullanılacaktı. ELDO'nun gerçekleştireceği fırlatıcıya Europa I adı verildi. İkinci katını Fransa, üçüncüsünü de Almanya Federal Cumhuriyeti yapacaktı; İtalya bir deneme uydusu yapmakla yükümlüydü; Benelüks devletleri (Hollanda, Belçika ve Lüksemburg) güdüm ve izleme sistemlerini gerçekleştirecek, sonradan ELDO'ya katılan Avustralya da Woomera'da fırlatma üssünü hazırlayacaktı. Ne yazık ki, kötü bir idari ve siyasal örgütlenme nedeniyle başlangıç programı doyurucu bir sonuca ulaştırılamadı. Europa I'i oluşturan çeşitli temel öğeler arasında hiçbir zaman tam bir uyum sağlanamadı. 1967-1971 arasında yapılan denemelerin tümü başarısızlıkla sonuçlandı. Program 1973'te terk edildi ve ELDO, başka bir kuruluşla, ESRO* ile birleşerek Avrupa uzay ajansı'nın (ESA*) kurulmasını sağladı.

ELDON (John SCOTT, 1. —*kontu*), ingiliz hukukçu ve siyaset adamı (Newcastle 1751 - Londra 1838). 1783'te tory saflarından milletvekili seçildi, ikinci Pitt'in yandaşları arasında yer aldı. 1793'te attorney general oldu ve bu sıfatla devrimci ya da öyle olduğu varsayılan hareketlerin bastırılmasını yönetti. 1801'de Addington kabilesi tarafından getirildiği şansölyelik görevini 1827'ye kadar sürdürdü. Aşırı liberal ve katolik yanlısı olarak değerlendirilen Canning iktidara gelince istifa etti. 1828'de arkadaşı Wellington'un hükümetine girmeyi umuyordu, ama Peel tarafından devre dışı bırakıldı.

ELDORADO a. (isp. [*el (pais)*] *dorado*, altın [ülke]). Yaşamın tatlı, her şeyin bol olduğu düş ülkesi.

ELDORADO, Amerika'da düşsel bölge. İspanyol conquistadorlara göre Amazon ile Orinoco arasında yer alıyordu ve altın yataklarıyla doluydu.

Altından sarayları olan bir masal kentinin varlığına olan inanç Antikçağ'a kadar uzanır; Kristof Kolomb'un B.'da bulmayı umduğu harika *Cipango*'yu (Japonya) ortaya atan Marco Polo'dur.

Eldorado miti, ispanyol conquistadorların girişimlerine güç katan efsanelerden yalnızca biriydi. Cortes'in Meksika'da, Pizarro'nun Peru'da kazandıkları parlak başarılar ve buralarda topladıkları hazineler her şeyin altından olduğu bir düşsel ülkeyi bulabilme umudunu artırdı. 1531'de Diego de Ordás'ın, 1536'da Nikolaus Federmann'ın, 1538'de Kolombiya'da Çibça krallığı'nı ele geçiren Jiménez Quesada'nın seferlerinin amacı hep Eldorado olmuştur. Sonradan bu mite, seçildiği gün yüzü altın tozuyla örtülü bir göle ve Çibça krallığı'nın zenginliklerine dalan Guatavita kabile başkanında bir dayanak bulunduysa da, bir bilinmeyen yerdeki efsanevi altın kentler düşü, XVII. yy. başlarına kadar Güney Amerika'daki keşif seferlerini özendirmeye devam etti.

El Dorado, Marcel L'Herbier'nin yönettiği fransız filmi (1921). Bir kabare dansçısının İspanya'dan geçen bir ressama tutulmasını anlatan hikâyeden yola çıkan yönetmen, izlenimci resmin etkisinde kalarak o dönem için pek alışılmamış bir üslup çalışmasına girişti (optik biçim bozuklukları, sanatsal görüntü bulanıklıkları, ritmin hızlandırılması, vb.); görüntüyü, kişilerin ruhsal durumlarının tam bir yansıması durumuna getirmeye çalıştı.

ELDORET, Kenya'da kent, Victoria gölünün K.-D.'sunda, 2 090 m yükseltide; 18 200 nüf. Tarım merkezi.

ELDRİDGE (David Roy), **Little Jazz** denir, amerikalı caz trompetçisi, şarkıcı ve orkestra yöneticisi (Pittsburgh 1911 - New York 1989). 1933'te ilk topluluğunu kurdu. Ertesi yıl McKinneys' Cotton Pickers'a (1934), ardından Teddy Hill'in topluluğuna geçti, ilk başarılarını bu son toplulukta kazandı. 1936 yılında Fletcher Henderson'ın büyük orkestrasına girdi. Yönettiği topluluk, Chicago'da büyük ilgi gördü. Bu yıllarda Billie Holiday ile çok sayıda plak doldurdu. 1939-1940 yıllarında büyük bir orkestra kurdu. Daha sonra Gene Krupa'nın, 1944-1945'te de Artie Shaw'ün büyük orkestrasında baş solocu olarak parlak bir ün kazandı. Norman Granz ile sözleşme yaparak 1950'lerde kendi adına ya da Ella Fitzgerald, Dizzy Gillespie gibi büyük yıldızlarla çok sayıda plak doldurdu. Louis Armstrong ile Dizzy Gillespie'nin üsluplarını birleştiren Eldridge, "middle jazz"ı bebop'a bağlayan zincirin ana halkalarından biridir. Başlıca albümleri: *Wabash Stomp* (1937), *Fish Market* (1944), *I've found a new baby* (Gillespie ile, 1954).

ELDÜMENİ a. Denizc. Elle çevrilen dolaba bağlı donanımdan hareket alan ve yalnız kol gücüyle bir bordadan diğer bordaya basılan dümen. || *Eldümeni kullanmak*, tekneyi döndürmek için eldümeninden yararlanmak. || *Eldümeniyle seyretmek*, avarya sonucu iletim çarkının dümen zinciri çalışmadığında, doğrudan eldümeninden yararlanarak seyre devam etmek.

-ELE → -ALA

ELEA. Tar. coğ. İtalya'da kent, Büyük Yunanistan'da (Lucania) Heles *(Alento)* ırmağının Tirren denizi'ne döküldüğü yerde. Phokaialılar'ın Alalia'da uğradığı bozgundan (İ.Ö. 535) sonra Rhegion göçmenleri kenti kurdu, Elea felsefe okulu da buradaydı.

Elea okulu, yunan felsefe okulu. Bazıları kolophonlu Ksenophanes'i okulun kurucusu sayarlar. Ama onun felsefesi, ancak düşünme yönelimleri esinleyebildiği Eleacılar'ın felsefesinden farklıdır. Elea okulunun en önemli temsilcisi Parmenides'ti (İ.Ö. V. yy.'ın başı). Hareketin olanaklılığını yadsıyan *paradokslar*'ıyla ünlü diyalektikçisi de Elealı Zenon oldu. Elea okulu, duyular yoluyla bilinen, çok ve değişken fizik dünyayla, akıl yoluyla bilinen, bilimin nesnesi olan, mutlak, evrensel, değişmez, öncesizsonrasız nitelikteki kavranabilir dünya arasında köklü bir ayrım yaptı. Empedokles, Demokritos, Anaksagoras gibi filozoflar, bu okulun etkisinde kaldı. Bu etki, platoncu metafizikte de kendini gösterdi. Gerçekten de Platon, değişken çokluktaki açıklanamazlıkla birlikteki zorunluluk üzerinde durdu; ayrıca Zenon'un hareketle ilgili paradoksları, Platon'daki diyalektik anlayışının gelişmesine yol açtı.

ELEACI sıf. Elea felsefe okuluna bağlı olan.

ELEACILIK a. Elea okulu filozoflarının öğretisi.

ELEALI sıf. ve a. Elea'da yaşayan.

◆ a. Elea okulundan yunan filozof.

ELEANOR of Provence (1223 - Amesbury, Wiltshire, 1291), Provence kontu Ramón Berenguer IV ile Béatrice de Savoie'nin ikinci kızı. İngiltere kralı Henry III ile evlendi (1236).

ELEANOR of Castile, Ponthieu ve Montreuil kontesi (1246 - Harby, Nottinghamshire, 1290), Castilla ve León kralı aziz Fernando III ile Ponthieu kontesi Juana'nın kızı. Edward I adıyla ingiltere kralı olacak prensle evlenmesi (1254), Ponthieu'nün Plantagenetler'e geçmesine neden oldu; Ponthieu; 1279'da Eleanor'a miras kaldı.

ELEAZAR, *Tanrı yardım etti* anlamında ad. Yahudi tarihinde birçok kişi bu adı almıştır.

ELEAZAR, İ.Ö. III. yy.'da yaşamış ünlü haham. Onias I'in oğlu. Ptolemaios II Philadelphos döneminde kardeşi Adil Simon'un yerine geçti (İ.Ö. 270'e doğr.).

ELEAZAR, yahudi din kurbanı (öl. İ.Ö. 167); Suriye kralı Antiokhos Epiphanes' in zulmüne uğradı. Zamanının en seçkin Yasa doktorlarındandı (II. Makabi, VI, 18 -31).

ELEBAŞI a. **1.** Oyunda arkadaşlarına baş olan çocuk. **—2.** Yasadışı ya da kötü bir işte, eylemde öncülük eden kimse: *Kanlı bir eylemin elebaşılarını yakalamak.*

ELEBAŞILIK a. **1.** Elebaşı olma durumu. **—2.** *Elebaşılık etmek*, bir eylem ya da girişimde bir grubun başında olmak.

ÉLÉBÉ (Lisembé), zaireli şair ve tiyatro yazarı (Bumba 1937). Gazetecilik ve yazarlık uğraşlarını bir arada yürüttü. Çeşitli şiir kitapları (*Uhuru*, 1970; *Rythmes*, 1971) ve birçok oyun yazdı (*Simon Kimbangu ou le Messie noir; le Sang des Noirs pour un sou*, 1972; *Chant de la terre - Chant de l'eau*, 1973).

ELEDONA a. Mantarlarda yaşayan siyah ya da kahverengi küçük böcek. (Çayırmantarı böceği [*Eledona agaricicola*] yaşlı ağaçlarda yetişen kavmantarlarında yaşar. Kınkanatlılar takımı, karaböcekgiller familyası.)

ELEDONE a. (yun. *heledone*, bir çeşit ahtapot'tan). Kollarında tek sıra halinde çekmenler bulunan, orta büyüklükte ahtapotları içeren cins. (Bazıları deniz dibinde sürünerek, bazıları da yüzerek çeşitli derinliklerde yaşayan birçok türü bilinir. Avrupa denizlerinde de birçok türü vardır. Akdeniz ahtapotu [*Eledone aldrovandi*] Akdeniz ülkelerinin çoğunda balıkçılarda satılır; bir başka türü *E. moschata*, derisindeki bezlerden yaydığı güçlü misk kokusuyla dikkati çeken bir hayvandır. Sekizayaklılar takımı.)

ELEFANTİN → ELEPHANTINE.

ELEFANTİYAZİS a. (lat. *elephantiasis*). Tıp. Deri ve derialtı dokusunun yaygın olarak kalınlaşması. Lenfödeme eşlik eden bir hipertrofiye bağlı olarak gelişir ve vücudun çevre ve uç kısımlarında (kol, bacak, erbezi torbası ve vulva) biçim bozukluklarına neden olur.

—ANSİKL. Elefantiyazis ikiye ayrılır: *asalaklı elefantiyazis*, Bankroft filaryozuna ve büyük bir olasılıkla onkoserkoza (torba elefantiyazisi) bağlı olarak derialtı fibrozu yaratır; *asalaklı olmayan elefantiyazis* ise, lenf sistemindeki doğuştan bir anomalinin sonucu olabileceği gibi, özellikle tüberküloza bağlı bir gangliyon basıncının ya da süreğen olsun olmasın enfeksiyona bağlı bir lenfanjitin sonucu da olabilir.

ELEFANTOPODİ a. (fr. *éléphantopodie*). Tıp. Bacak elefantiyazisi.

ELEĞİMSAĞMA → GÖKKUŞAĞI.

ELEİA ya da **İLİA,** Yunanistan'da bölge; Peloponisos'un kuzey-batı'sında, yer yer ormanlar ve otlaklarla örtülü oldukça çorak tepelerden oluşur; kıyı ovaları sulanmaktadır. —*Eleia nomosu*, 2 681 km²; 165 000 nüf. Yönetim merkezi *Pyrgos*.

—Tar. İ.Ö. II. binyıl'ın ortalarından başlayarak Akhalar'ın yerleştiği sanılan, dor istilalarından pek az ve uzun bir süre sonra etkilenen Eleia *(Elis)*, İ.Ö. V. yy.'a kadar tümüyle kırsal bir bölge olarak kaldı. Ülke küçük kır kasabalarına ayrılmıştı: K.'de Kyllene limanı; G.'de Triphylia'da Lepreon ve özellikle iç kesimde önemi Olympia tapınağı'ndan kaynaklanan Pisa. Önce kralların kullandığı iktidar, sonra yerel aristokrasinin, ardından da halkın eline geçti (472). Eleia kasabaları, synoikismos yoluyla on kabileye bölünen tek bir site halinde birleşti; bir meclis, bir Beşyüzler konseyi ve on hellanodikes tarafından yönetilen bu birliğin merkezi yeni bir kent olan Elis'ti.

O tarihten başlayarak Atina'nın bağlaşığı olan Eleia, Sparta'ya karşı savaşa katıldı; Nikias barış antlaşması'nı tanımadı (İ. Ö. 421) ve Lepreon'u Sparta'ya bırakmak zorunda kaldı. Eleialılar'ın İ. Ö. 580'de Pisa'dan aldıkları Olympia tapınağı Eleia toprakları üstünde olduğu için ülke yunan dünyasında önemli bir rol oynuyordu. 468-456 arasında Eleialılar, Olimpiyat oyunları'nın (bu oyunlar aracılığıyla kutsal ateşkese uyulmasını sağlıyorlardı) saygınlığını artırmak amacıyla Zeus tapınağı'nı yaptırdılar; Pheidias'ın yaptığı altın ve fildişinden Zeus heykeli bu tapınağa konuldu. 336'da Eleia, Korinthos birliği'ne girdi, müttefiklerin Makedonya kralı Philippos V'e karşı açtıkları savaşa (İ.Ö. 220-217) katıldı. Bu savaşta zayıf düşen Eleia, yunan dünyasındaki eski önemini yitirdi ve Peloponisos'un yazgısını paylaştı. (→ AKHAİA.)

ELEİA LEHÇESİ a. Eski yunancanın, Eleia'da konuşulan lehçesi.

—ANSİKL. Eleia dili, kuzey-batı lehçeler öbeğine bağlanır. Yalnızca, Olympia kazılarında bulunan yazıtlarla tanınır (sözleşme ya da yasa metinleri içeren bronz tabletler). Yunan lehçeleri arasında en sapkın olanıdır: eski Yunanlılar'ın kaba saba bulduğu bu lehçe dor lehçesiyle birçok ortak özellik taşır. Başlıca özelliği r'leşmedir (sözcük sonundaki *s*'nin *r*'ye dönüşmesi).

ELEİDOM a. (fr. *éléidome*). Deri altına ya da kas içine yağlı bir ilacın şırınga edilmesi ve ilacın orada soğurulamaması sonucunda ortaya çıkan deriiçi ya da derialtı iltihap yumrusu. (Bir oleom çeşididir.)

ELEJİ a. (fr. *élégie;* yun. *elegeia* hüzünlü şarkı'dan). **1.** Eski Yunan ve Roma'da herhangi bir konu üstüne, dönüşümlü altılı ve beşlilerden oluşan şiir. **—2.** Genellikle sevecen ve hüzünlü bir konu işleyen küçük lirik şiir. **—3.** Elejinin hüzünlü ve melankolik havasını içeren her tür yapıt.

—ANSİKL. Antikçağ'da bir yapıtın eleji olup olmadığını konusu değil, ölçüsü belirlerdi: bir altılıyla bir beşliyi bir araya getiren beyitlerden oluşan her içli şiir eleji sayılırdı. Eleji aşk ya da savaş konusunu işleyebilir, birini ya da bir olayı anmak amacıyla ya da bir mezartaşı için yazılmış olabilirdi. İskenderiye okuluna bağlı sanatçılarda (Kallimakhos, Philetas) eleji, biçimini korur, ama mitolojik bir çerçeve içinde aşkın tatlı ve acı yanlarını dile getirirdi. Bunun etkisi, ulusallık ve yurtseverlik kavramlarını da kapsamına alarak, Roma'da, özellikle Tibullus ve Propertius'ta kendini gösterir. Ovidius'un *Tristia*'sı sürgün acısını anlatır. Ortaçağ ağıtı tarz olarak elejiye benzerse de, acıklı konuları işleyen eleji, kendine yerli dillere özgü bir biçim bularak, Rönesans ile birlikte gerçek anlamda yeniden canlandı. Arrigo da Settimello daha XII. yy.'da latince elejiler yazmıştı. Petrarca'nın *Canzoniere*'leri ve Sannazzaro'nun latince beyitleri zamanın akışını, insanların geçiciliğini vurgulayan elejilerdir. Fransız yazarlardan Du Bellay *(les Regrets)* ve Ronsard da *(Élégies, mascarades, bergeries; Élégies sur la forêt de Gastine)* bu türü kullandılar. Portekiz'de Camões, İtalya'da Chiabrera, daha sonraları İngiltere'de Spenser ve Milton (*Lycidas*, 1637) elejinin ustaları sayılabilirler. Günümüzdeyse elejide şu öğeler yer alır: bir kır sahnesi, esin perilerine yakarış, yası tutulan kişinin doğayla özdeşleştirilmesi, yazgının ve yaşamın kötülüğü üstüne düşünceler, son olarak da bir umut ışığı: ölüm sonsuz yaşamın başlangıcıdır. XVII. yy. fransız edebiyatında, Théophile de Viau ve La Fontaine *(Élégie aux nymphes de Vaux)*, XVIII. yy.'da duyusallıkla geçmişe öykünmeyi bir araya getiren Parny, Bertin, Chénier *(Élégies antiques)* gibi önemli birkaç istisna dışında eleji, pek tutulan bir tür değildir. İngiliz ve alman önromantikleri yakınmayı gerçek özelliğine kavuşturdular. Young *(The Complaint or Night Thoughts on life)* ve Thomas Gray *(Elegy in a Country Churchyard*, 1751) hayale ve acıya ağırlık verdiler; Gessner elejiye duygusallığı, Goethe de *(Römische Elegien)* duyumsallığı kattı. Her ikisinde de artık önemli olan elejinin biçimi değil, Lamartine'de ve Musset'de görüldüğü gibi derin bir hüznün her yere ve her şeye sinmiş olmasıydı. Tennyson'da *(Ode on the Death of the Duke of Wellington)* ve Puşkin'de *(Élégie sur le portrait de F.-M. Barclay de Tolly* [fr. çev.]) süregelen yas ve hatıra teması, Keats'in ölümü üzerine Shelley'in yazdığı *Adonais** 'te en güzel örneğine kavuştu. Ama eleji türünü bütün biçimsel boyunduruklardan kurtararak çağdaş bir boyuta kavuşturan şair Rilke'dir *(Duineser* Elegien)*. Son olarak, Juan Ramón Jiménez, bu türün ayrılmaz bir öğesi olan hüznü işleyerek, kırsal kesime değinimlerle, şiirsel söyleyişin saflığını ortaya koymuş ve bu saflığı, hatıraların ister istemez beraberinde sürüklediği bulanıklığın karşısına çıkarmıştır.

ELEK a. (*elemek*'ten *ele-k*). **1.** Taneli ya da toz durumundaki maddeleri yabancı maddelerden ayırmakta kullanılan ve bir kasnak üzerine dokuma, metal, hasır, kıl ya da deri bir ağ geçirilerek yapılan araç. **—2.** *Eleğim var, sacım var, komşuya ne borcum var*, kendi olanaklarım bana yeter, başkasının yardımına muhtaç değilim, anlamında söylenir. ‖ *Elekten geçirmek*, incelemek, neyin doğru neyin yanlış olduğunu belirlemek. ‖ *Bir şeyi elekten geçirmek*, somut bir şeyden söz ederken, elemek; soyut bir şeyden söz ederken değerini ya da doğruluğunu belirlemek için bir şeyi dikkatli incelemek.

—Değirmenc. *Döner elek*, tanelerin öğütülmesiyle elde edilen ürünün öğelerini ayırmaya yarayan aygıt. (Günümüzde, döner eleğin yerini, çoğu yerde plansichter almıştır.) ‖ *Üflemeli elek*, çok farklı büyüklükteki yabancı maddeleri buğdaydan ayıran ve eğik eleklerden oluşan aygıt.

—Kâğ. san. Bir kâğıt ya da karton makinesinde, sulu lif asıltısının yayıldığı bölüm. (Metalden ya da sentetik maddeden yapılan ve tabla üzerinde yer alan eleği, kılavuz valsler, folyalar ve kasalar destekler; kasalar, ayrıca elek deliklerinden hamur suyunu emerek boşaltır. Kâğıt elek üstünde oluşur. Kimi makinelerde ikiz elek kullanılır.) ‖ *Ayırıcı elek*, hamurları boyutlarına göre sınıflamaya yarayan delikli aygıt (metal örgü ya da delikli metal levha). [Eşanl. SINIFLAYICI.] ‖ *Yuvarlak elek*, sürekli kâğıt yaprağı üretiminde hamurun seyreltme suyunu süzmede kullanılan, metalden ya da sentetik maddeden bir elekle kaplı silindir biçiminde tambur.

—Kim. Ağaç bir çemberle çemberlenmiş kıl, ipek vb.'den yapılan araç; toz ya da sıvı maddeleri elemekte kullanılır.

—Kim. müh. *Molekül eleği*, gözeneklerinden kimi molekülleri geçirmesine karşın kimilerini tutan ve böylece mikroskobik düzeyde bir elek rolü oynayan gözenekli madde. (Zeolitler kusursuz molekül elekleridir.)

—Kuyuc. *Titreşimli elek*, çamurla yukarı çıkmış kuyu açma postalarını titreşim yaparak ayıklayan özel elek.

—Matbaac. *İpek elek*, üzerinde, serigrafi baskı tekniğinde, baskı kalıbını oluşturan ipek, plastik liflerden oluşan bez ya da metal ağ gerili çerçeve.

—Teknol. *Elek makinesi*, taş ocağından çıkan malzemeyi tane iriliğine göre sınıflandırmaya yarayan ve almaşık devinimli düz eleklerden oluşan kalburlama aygıtı.

-ELEK → -ALAK.

ELEKALTI sıf. Eleme işleminde elekten geçerek altta toplanan maddeler için kullanılır.

—Kâğ. san. *Elekaltı suyu*, bir kâğıt ya da karton makinesinde elekten süzülen ve asıltı halinde küçük lif parçaları, kimi zaman da dolgu maddeleri içeren su.

◆ a. Fındığı boyutlarına göre ayırmada elek altında toplanan en ince kesim. (Çerezlik olarak kullanılır.)

ELEKÇİ a. **1.** Elek yapan ve/ya da satan kimse. **—2.** Çingene.

ELEKLİK sıf. Elek yapmaya uygun: *Eleklik bez*.

ELEKTÖR a. (fr. *électeur*). → SEÇİCİ.

ELEKTRA. Yun. mit. Atlas'ın kızları yedi Pleiad'dan biri. Kendisine âşık olan Zeus'tan iki çocuğu oldu: İason ve Dardanos. Palladium onun yüzünden Truva'ya geldi. —Okeanos ve Tethys'in kızı, İris ve Harpya'ların anası.

ELEKTRA, Agamemnon ve Klytaim-

nestra'nın kızı, Orestes ile İphigeneia' nın kız kardeşi. Homeros şiirlerinde adı geçmeyen Elektra, trajik İphigeneia destanından önce bilinmiyordu. Elektra, Agamemnon'un öldürülmesinden sonra henüz çocuk olan Orestes'i kurtarır ve Fokis'e gönderir, kendisi de, Aigisthos'tan köle muamelesi görür. Geri dönen Orestes'e, Agamemnon'un katilleri Aigisthos ve Klytaimnestra'yı öldürmesi için yardım eder. Ölüm cezasına çarptırılan Elektra, kardeşi Orestes gibi Apollon tarafından kurtarılır. Daha sonra Fokis kralının oğlu Pylades ile evlenir.

—Ed. Adalet adına intikamın simgesi olan Elektra, Aiskhylos'un *Khoephoroi** ve Sophokles ile Euripides'in aynı adı taşıyan trajedilerinin kadın kahramanıdır.

Yakınçağ'da, Crébillon'un bir trajedisine (1708) ve Pérez Galdós (1901), Hugo von Hofmannsthal (1903), Eugene O'Neill (1932) ile Giraudoux'nun (1937) oyunlarına esin kaynağı olmuştur.

Elektra, Sophokles'in trajedisi, İ.Ö. 415'e doğru sahnelendi. Yapıt Aiskhylos' un *Khoephoroi**'sinin konusunu alıp yeniden işler (Orestes babası Agamemnon'u öldüren Klytaimnestra'dan öcünü almaya gelir), ama trajedinin ağırlığı Elektra'nın kişiliği üzerinde yoğunlaşır. Elektra sevgi için olduğu kadar (Orestes'e duyduğu kardeşlik sevgisi), kin için (Klytaimnestra'ya aklını başından alacak kadar duyduğu nefretin yarattığı aşırı öfke) de yaratılmıştır.

İki kadının acımasız bir niteliğe bürünen çatışması, dramın yeniliklerinden biridir. Aiskhylos'un yapıtında trajedi anlayışı tanrıların istekleri doğrultusunda gerçekleşen önüne geçilmez olaylar zinciri olarak belirirken, Sophokles'in *Elektra*'sında olay akışı başoyuncuların kişiliklerinden doğar. Antigone'nin manevi kardeşi Elektra, intikamın hırsıyla yanıp tutuşan, ama daha az insanası bir tip olarak karşımıza çıkar.

Elektra, Euripides'in İ.Ö. 413'te sahneye konan trajedisi. Aiskhylos'tan sonra, tekrar Klytaimnestra ile Aigisthos'un katili Orestes'in intikamını konu alan Euripides, efsaneyi değiştirerek Elektra'yı fakir bir çiftçinin karısı olarak göstermiştir. Elektra'nın kine susamış, daha sonra pişmanlıklarla yerle bir olmuş kişiliği, Sophokles' in kahramanından daha dizginsiz görünürken, inanmadığı acımasız bir bağnazlığın kurbanı olan Orestes'inki çok yavandır.

Elektra, trajedi-bale; Sophokles'in yapıtından Janine Charrat ve P. Rhallys tarafından düzenlendi ve sahneye kondu; koregrafi, Janine Charrat, elektronik müzik Henri Pousseur, libretto P. Rhallys tarafından hazırlandı, 1960'ta Brüksel'de La Monnaie tiyatrosu'nda oynandı. Danslı roller, J. Charrat, M. Banovitch, H. Traïline, J. Giuliano, P. Belda tarafından yapıldı; sözlü roller de, M. Rivière, H. Billen, J. Vernal, J. Nergal, Y. Larec tarafından oynandı.

Elektra, Richard Strauss'un bir perdelik operası. Librettoyu, Sophokles'in yapıtından yararlanarak Hugo von Hofmannsthal yazdı. Yapıt ilk kez 1909'da Dresden'de sahnelendi. O güne kadar eşi görülmemiş ölçüde şiddetli olan müzik, Elektra'nın intikam umudunu ve Orestes'in dönmesini tutkuyla bekleyişini betimler, genç kızın ölüm dansıyla son bulur.

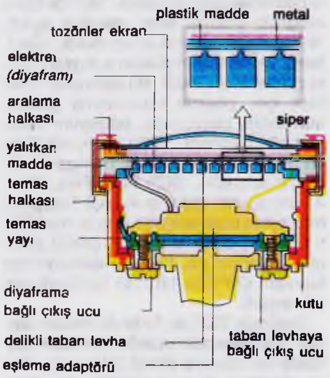
Elektra kompleksi. Psikan. C. G. Jung'un, oğlanın durumuyla kızın durumu arasında bir benzeşim kurarak (ana babaları karşısında) kadınsal Oidipus kompleksini adlandırmak için kullandığı terim. Sigmund Freud bu benzeşimi kabul etmez.

ELEKTRET a. (ing. *electret*'ten). Fiz. Geçici bir elektrik alanının etkisinde kaldıktan sonra sürekli olarak elektriklenmiş kalan dielektrik.

—ANSİKL. Elektretler genellikle yüksek molar kütleli organik maddelerdir (mumlar ya da yüksek polimerler); sürekli mıknatısların elektriksel benzerleridir ve elektriksel histerezis taşırlar. Molekülleri, uygulanan elektrik alanınca verilen yönlenmeyi korur. Elektretlerin, gerek oluşturdukları dış elektrik alanından (elektrostatik düzenekler), gerek kutuplanmış maddelere özgü niteliklerinden (piezoelektrik, piroelektrik) yararlanılabilir.

Elektretler özellikle "elektretli mikrofon" denen elektrostatik bir mikrofon tipinin yapımında kullanılır. Bu aygıtta diyaframın yerini bir elektret katmanı alır; dolayısıyla kutuplanma için doğru akım gerektirmeyen kondansatörlü bir mikrofon elde edilir. Elektret üzerindeki ses basıncının değişimleri sığanın değerini değiştirir ve sürekli elektrik alanı bu akustik değişimlerin, bir yük direncinin uçlarındaki gerilim değişimlerine dönüşmesini sağlar.

Mikrofonlar dışında gelişme evresinde olan uygulamaları vardır: komütasyon, radyasyondan koruma, elektrik güvenliği, kumandalar, klavyeler vb.

elektretli bir mikrofonun şeması

ELEKTRİFİKASYON a. (fr. *électrification*'dan). **1.** Bir makineyi, bir tesisi vb. elektrik enerjisiyle çalıştırmaya elverişli biçime dönüştürme. (Eşanl. ELEKTRİKLEŞTİRME.) **—2.** Herhangi bir işletmeye elektrik enerjisini uyarlama. **—3.** Tarımsal ya da sanayisel uygulamalarda, ev işlerinde öteki enerjilerin yerine elektrik enerjisini kullanma. **—4.** Bir yerde elektrik enerjisini sağlama ya da kullanma amacıyla tesisler kurma.

ELEKTRİK a. (fr. *électrique*; lat. *electricus*; ing. *electrick*). **1.** Durağan ya da devingen elektriksel yüke bağlanan enerji belirtisi. **—2.** Konut ya da sanayide kullanılan bu tür enerji; elektrik akımı: *Elektrik arızası. Elektrik kesintisi.* **—3.** Bu enerjisi kullanan donatım: *Köye elektrik geldi.* **—4.** Elektriksel aydınlatma kaynağı: *Elektriği yak, elektriği söndür.* **—5.** Elektriksel olayları inceleyen fizik ve teknoloji dalı. **—6.** Elektrik enerjisiyle çalışan aygıt ve düzenekleri belirtir: *Elektrik süpürgesi. Elektrik ocağı. Elektrik motoru.*

—Anal. kim. *Elektrikle ağırlık ölçümü*, bir çözeltinin elektrikle ayrıştırılması sırasında, bu çözeltide bulunan bir elementin elektrot üzerinde toplanan birikimini tartarak dozunu belirleme.

—Elekt. *Statik elektrik*, iki cismin sürtünmesiyle oluşan elektrik; cisimlerden biri artı öbürü eksi elektrikle yüklenir.

—Ev eşy. *Elektrik süpürgesi*, elektrikle çalışan emici temizleme aygıtı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Fizs. kim. *Elektrikle ayrıştırma*, ELEKTROLİZ'in eşanlamlısı. ||*Elektrikle çözme*, elektrot durumunda bulunan bir maddeyi elektrikle ayrıştırarak çözme. ||*Elektrikle çözümleme*, elektrikle ayrıştırılmış bir çözeltideki niceliğini belirlemek üzere, bir element ya da bir bileşiği elektrolitik olarak çökeltme. (Eşanl. ELEKTROANALİZ.)

—Kim. *Elektrikle durultma*, bir katı asıltı içindeki parçacıkları, elektroforez göçle etkinleştirerek durultma. ||*Elektrikle göç*, bir iyon ya da koloidal bir molekülün elektrik alanı etkisiyle yer değiştirmesi.

—Kim. müh. *Elektrikle deriştirme*, koloidal bir asıltının ya da elektrik yükü taşıyan çok küçük parçacıkların, doğru bir akım etkisiyle anot ya da katoda doğru yer değiştirmesini sağlayarak derişimlerini artıran işlem. (Doğal lateks, bu yolla deriştirilebilir.) || *Elektrik süzgeci*, bir gaz içinde bulunan çok küçük katı parçacıkları, önce iyonlaştırıp sonra elektrostatik çekimle bir ızgarada toplayarak geri kazanmaya yarayan aygıt.

—Metalürj. *Elektrik çeliği*, elektrik fırınında hazırlanan çelik. (→ ÇELİK.)

—Meteorol. *Atmosfer elektriği*, atmosferde bulunan elektrik yükü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Nörobiyol. *Elektrik üretim süreci*, biyolojik yoldan elektrik üretimi. (Bk. *ansikl.* böl.) ||*Kortekste elektrik üretimi*, beyin korteksinin yüzeyinde ölçülebilen elektrik güçlerinin üretilmesi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Polim. *Elektrikle polimerleştirme*, iletken bir ortama yerleştirilmiş bir ya da birçok monomeri, elektrik akımı etkisiyle polimerleştirme. (Etkin maddeler, kökler ya da iyonlar olabilir. Örnek olarak, sodyum asetat katılmış asetik asit ile asetik anhidrit karışımı içinde metil metakrilatın polimerleşmesi verilebilir. Elektrikle polimerleştirme, monomerlerin bir yüzey üzerine püskürtülmesini ve ağlaşmasını tek bir işlemle gerçekleştirebilmek için elektroforozle boyama ile bileştirilir.)

—Tıp. *Elektrik cerrahisi*, yüksek frekanslı akımların çeşitli özelliklerinin cerrahide kullanımı. (Yumuşatılmış dalgalı akımların kullanılması özellikle pıhtılaşma etkisi yaratır [hemostaz]; normal dalgalı akımlar kesici etki gösterir [elektrikli bisturi].) ||*Elektrik çarpması*, elektrik akımına tutulma; vücuttan elektrik akımı geçmesi. (Bk. *ansikl.* böl.) ||*Elektrik tedavisi*, elektriğin, radyum ve ışın tedavisinden ayrı olarak tedavi amacıyla kullanılması. (Bk. *ansikl.* böl.) ||*Tıbbi elektrik*, teşhis ve tedavi amacıyla elektriğin tıbba uygulanması (elektrobiyoloji, elektrofizyoloji, elektrodiyagnostik, elektroterapi).

—Zool. *Elektrik hücreleri*, elektrikbalıklarında, elektrikli levhaları oluşturan hücreler. (Eşanl. ELEKTROSİT.) || *Elektrik organı*, ELEKTRİKLİ LEVHA'nın eşanlamlısı.

—ANSİKL.

tarihçe

• *Elektrostatik.* Çok eskiden bu yana bilinen elektrik olayı, sarı kehribarın sürtünmeyle kazandığı, hafif cisimleri çekme özelliğidir. Bu olguyu, İ.Ö. VII. yy.'da öncelikle Miletoslu Thales gözlemişti. Öte yandan, Aristoteles'in belirttiğine göre, elektrikli yılanbalığının boşalması da bilinmekteydi. Öte yandan, eski Hintliler, ısıtılmış kimi kristallerin sıcak külleri çektiğini saptamıştı (piroelektrik).

Ortaçağ bu ilkel kavramlara hiçbir şey eklemedi; ancak XVI. yy.'da Gilbert, cam, reçine, kükürt vb. gibi çeşitli maddelere karşı kehribarın gösterdiği özelliği belirledi ve bu maddelere idio-elektrik (yalıtkanlar) adı verildi; öte yandan metaller gibi elektrik oluşturma olanağı vermeyen maddelere ise anelektrik (iletkenler) denildi.

İlk elektrostatik makineyi Otto von Guericke buldu: bir kükürt küre döndürülüyor ve bir kişi, gerekli sürtünmeyi sağlamak için ellerini bu küreye dayıyordu. İlk elektrik kıvılcımı, bu aygıtlarla elde edildi. Guericke ayrıca, birbirini çeken iki cismin, dokunduktan sonra birbirini ittiklerini de gözlemişti. 1727'de Gray, yalıtıldıklarında, iletkenlerin de elektriklenebileceğini belirledi, dokunmayla elektriklenmeyi saptadı ve iletkenlikten yararlanarak elektrik iletimi konusunda ilk deneyleri gerçekleştirdi. Bu olayları Du Fay doğruladı ve ayrı-

B.N., Paris

Başpapaz Nollet elektrostatik olaylar üzerine deney yaparken 1746'da yayımlanan *Cisimlerin elektriği üzerine deneyler* adlı yapıtının kapak resmi
B.N., Paris

ca insan vücudu dahil, bütün cisimlerin elektriklenebileceğini kanıtladı; bir elektrik sarkacı kullanarak camın ve reçinenin, sürtünme sonucu farklı elektrik yükleri kazandığını gösterdi; bu olayları, cam elektriği (artı) ve reçine elektriği (eksi) biçiminde niteledi. 1745'te Petrus Van Musschenbroek, Leiden şişesini bularak elektrik yükünü yoğunlaştırmayı başardı ve kıvılcım etkisini büyük ölçüde artırdı. Bu arada, elektrik makineleri de yetkinlik kazanmıştı: örneğin Hawksbee'nin cam silindirli makinesi (1709), Winckler'in yastıklara sürtünen bir silindirden oluşmuş makinesi (1744), Ramsden'in cam tablalı makinesi (1768) sayılabilir. Bu aygıtlarla elde edilen boşalmaların yeğinliği, şaşırtıcı deneylerin yapılmasına olanak verdi;bunların arasında papaz Nollet'nin (1700-1770), önce 180 fransız muhafızının, sonra bütün bir keşiş topluluğunun, elektrikten etkilenmesini sağlayan deneyleri ilgi çekiciydi.

Franklin sivri uçların gücünü saptadı, bunu yıldırımdan korunmak amacıyla kullandı (paratoner) ve uçurtmayla, bulutların elektrik yükünü inceledi. 1754'te Canton etkiyle elektriklemeyi gerçekleştirdi. Bir yandan buluşlar birbirini izlerken, bir yandan da yeni kuramlar doğdu: Watson ve Franklin, sürtünmenin elektrik oluşturmadığını, ama yükün, sürten ve sürtünen cisimdeki dağılımını değiştirdiğini kabul etti; cisimlerden biri elektrik yitirirken, diğeri kazanıyordu. Dolayısıyla, "cam elektriği" ve "reçine elektriği" terimleri yerine, "artı elektrik" ve "eksi elektrik" terimlerini benimsediler ve her iki tür elektriğin korunumu ilkesini açıkladılar.

Bir metalin boşluğunda, elektrik alanının sıfır olduğunu kanıtlayan, "elektriğin çekme gücünü ve yerçekimini aynı yasaların yönlendirdiği" varsayımını öne süren Priestley'in deneylerinden ve elektrik potansiyeli kavramının ilk taslağını oluşturan Cavendish'in çalışmalarından sonra, Coulomb ilk nicel incelemeleri gerçekleştirdi. Ayrıca burulma terazisiyle, elektriğin itme ve çekme kuvvetini ölçtü ve bu kuvvetlerin uzaklığın karesiyle ters orantılı olduğunu kanıtladı (1785). Coulomb, iletkenlerin yüzeysel olarak elektriklendiğini ortaya koydu ve elektriğin dağılımını belirledi. Laplace, Biot, Gauss ve Poisson' un çözümsel yolla, Coulomb'un deneysel sonuçlarını doğrulamaları ve Faraday'ın etki kuramı sonucu elektrostatik büyük bir atılım yaptı.

Bu alandaki yetkinleşmeleri, Holtz, Wimshurst, daha yakın geçmişte Van de Graaff (1935) ve Felici'nin (1946) geliştirdikleri daha güçlü etki makineleri ve büyük sığalı kondansatörler, W. Thomson ve Lippmann'ın buldukları daha duyarlı elektrometreler sağladı.

Öte yandan, piezoelektriğin* bulunması (J. ve P. Curie, 1880), bu alandaki gelişmelere önemli katkıda bulundu.

• *Elektrokinetik.* 1790'da Galvani, farklı iki metalin birbirine dokunmasının kurbağanın kaslarında kasılmalara yol açtığını gösterdi; Volta bu olgunun nedenini, iki metalin birbirine dokunmasından doğan elektriğe bağladı. Bu iki bilim adamı arasındaki tartışma, 1800'de Volta'nın, elektrik akımı bilimini başlatan ve kendi adıyla anılan pili bulmasıyla sonuçlandı. Bu pil, aynı yıl Nicholson ve Carlisle'in suyu ayrıştırmasını sağladı. 1801'de Thenard, bir kondansatörün boşalmasında olduğu gibi, elektrik akımının bir metal teli akkor hale getirebileceğini gösterdi. 1807'de Davy elektroliz yoluyla alkali metalleri ayırdı, 1811'e doğru elektrik arkını buldu. Gautherot ve Wollaston pillerin kutuplanmasını gözlemledi (1802). Bu sakıncayı önlemek için, pillerde kutuplanma giderici maddelere başvuruldu: potasyum bikromat (Poggendorff, 1842), nitrik asit (Grove, 1839; Bunsen, 1943), manganez dioksit (Leclanché, 1867), hava (Féry, 1914). A. Becquerel 1829'da iki sıvılı kutuplanmaz pilleri tasarladı;bu türün ilk modelleri Daniell (1836) ve Weston (1893) pilleri oldu; Weston pili 1908'de elektromotor kuvvetin (20°C'ta 1,01830 V) ölçeği olarak seçildi.

Seebeck 1821'de, farklı iki metalin kaynak noktalarındaki sıcaklık farkından kaynaklanan olaylara dikkat çekti ve bu ilkeye dayanan ilk termoelektrik pili yaptı. Melloni bu olaylardan, ışıma ısısını incelemede yararlandı (1830). 1834'te Peltier, karşıt olayı buldu. 1852'de W. Thomson, kendi adını taşıyan etkiyi açıkladı; A. Becquerel, metalleri termoelektrik açıdan sınıflandırdı. Çağdaş ısılçiftleri ise, 1886'da H. Le Chatelier gerçekleştirdi.

Akımla ilgili yasalar yavaş yavaş ortaya kondu. 1827'de Ohm, bir devrenin iki noktası arasındaki gerilimi, bu devreden geçen akımı birbirine bağlayan bağıntıyı buldu ve direnci tanımladı. 1837'de Pouillet bu sonuçları kapalı bir devreye uyarladı. R. Kohlrausch, özgül direnci tanımladı (1848). Kirchhoff, bağlantılı bir devredeki akım dağılımını açıkladı. Wheatstone, 1844'te dirençlerin değerini ölçmeyi sağlayan ve kendi adını taşıyan ölçme köprüsünü tasarladı. 1841'de Joule akımın, devrelerdeki ısıl etkilerini inceledi ve olayın yasasını ortaya koydu; bu yasa 1852'de Clausius'a, kalorinin mekanik eşdeğerini ölçme olanağı verdi.

1805'te Grotthuss bir elektroliz kuramı geliştirmişti. Elektrolitik ayrışmaları inceleyen Faraday, 1833'te bunların nicel yasalarını ortaya koydu. 1887'de Arrhenius'un iyon ayrıştırması varsayımı ise, bu yasalara bir yorum getirdi. Elektrolizin uygulamaları arasında şunları sayabiliriz: 1837'de M.H. Jacobi'nin bulduğu galvanoplasti; 1840'ta Elkington'un tasarladığı ve 1841'de Ruolz'un yetkinleştirdiği gümüş ve altın kaplama; hidrojen, klor ve sodyum hidroksitin elektrokimyasal olarak üretimi; bakırın arıtılması; 1859'da Plante'nin ortaya attığı akümülatör kavramı. Héroult ve Girod'nun geliştirdiği, Moissan'ın elektrik fırını, kalsiyum karbürün hazırlanmasını ve elektrometalürjinin (alüminyum, ferro-alaşımlar) atılım yapmasını sağladı. 1879'da Edison, karbon filamanlı ilk akkor lambayı yaptı; 1900-1904 arasında çeşitli metallerin denenmesi, filaman olarak tungstenin benimsenmesiyle noktalandı. 1901'de P.C. Hewitt, cıva buharlı lambayı buldu. XVIII. yy. başlarında, Hawksbee düşük basınçlı gazların elektrik iletkenliğine dikkati çekmişti. Masson ve Geissler, 1855'te indükleme bobiniyle, seyreltik gazlarda boşalmalar gerçekleştirdi. Bu olay, elektroışıldamayla aydınlatmanın temelini oluşturdu.

• *Elektromanyetiklik.* Daha XVIII. yy. ortalarında çok sayıda araştırmacı elektriksel ve manyetik olaylar arasında bir bağıntı kurma çalışmalarına başlamıştı. 1820'de Œrsted, uzun bir deneyler dizisi sonunda, akım geçirilen bir metal telin yakınına yerleştirilmiş mıknatıslı bir iğnenin denge konumundan saptığını belirlemişti; sapmanın yönü, akımın yönüne göre değişiyordu. Ampère ve Arago'nun yeniden ele aldığı bu deney büyük ilgi uyandırdı. Biot ve Savart doğan manyetik alanı ölçtü. Laplace bu sonuçlardan, temel yasayı ve Ampère 1822'de, olayın tüm yasasını çıkardı. Bu iki fizikçi, manyetik alanların akımlar üzerindeki karşı etkisini inceledi ve Ampère bir selenoiti bir mıknatısa benzeterek, elektrodinamik kuramını ortaya attı ve 1861'de Maxwell bu kurama genel biçimini verdi. 1820'de Arago, bir çelik iğneyi elektrik akımıyla mıknatıslamıştı. 1876'da Rowland, hızla dönen bir elektrik diskinin yakınına yerleştirilen, mıknatıslanmış bir iğnenin saptığını gözlemledi; bu olgu statik ve dinamik elektriğin özdeş olduğunu gösteriyordu. 1882'de Ewing, Warburg'un deneylerine dayanarak manyetik histerezisi ve Maxwell, 1900'de Nagaoka'nın inceleyeceği manyetik daralmayı buldu. İlk kez Ampère'in tasarladığı elektromıknatısları, Sturgeon (1823), Brewster (1826) ve Henry (1826) gerçekleştirdi. Gauss, elektrikli telgraf üzerine deneylere girişti ve 1843'te Morse, ilk telgraf aygıtını yaptı. Yazıcı telgrafı ise 1874'te Baudot buldu. Elektromanyetik olaylar, akım yeğinliğini ölçmeye olanak verdi. Nobili astatik manyetik sistemi buldu (1826) ve Pouillet 1837'de teğetsel elektromanyetik pusulayı ortaya koydu. W. Thomson 1851'de galvanometreyi, Deprez ve d'Arsonval 1882'de devingen kadranlı aygıtı geliştirdi.

İndükleme olaylarını bulan (1831) Faraday, bu olayla mekanik işin elektrik enerjisine dönüştürülebileceğini göstermişti. 1833'te Lenz, indüklenmiş akımın yönünü belirleyen yasayı ortaya attı; 1855'te Foucault, kendi adını taşıyan akımların varlığını gösterdi. 1832'de Henry, özindükleme üzerine bir yapıt yayımlamıştı. Potansiyel kavramından yola çıkarak (1845), Neumann özindüklemenin matematiksel kuramını ortaya attı; bu kuramı daha sonra Weber, Kirchhoff, Helmholtz, V. Thomson tamamladı ya da deneysel olarak doğruladı. Bununla birlikte, indükleme yasalarının *elektroteknik** in doğmasını sağlayan sanayi uygulamalarının ortaya çıkması için otuz yıl beklemek gerekecekti.

Bu arada, Maxwell 1873'te, *Treatise on Electricity and Magnetism* (Elektrik ve manyetiklik üstüne araştırma) adlı yapıtını yayımladı; çağdaş elektromanyetikliğin gerçek temelini oluşturan bu yapıtta, Maxwell, yalnız kendi kuramlarına değil, çağdaş fizikçilerin kuramlarına da yer vermişti. Böylece Maxwell, Faraday yasası, Ampère'in manyetik yasası, elektrik alanı ve manyetik alan için Gauss'un iki yasası adlarını verdiği dört denklem öneriyordu. Maxwell denklemleri adıyla tanınan bu dört bağıntıdan yola çıkan yazar, ferromanyetiklik ve diamanyetiklik üzerine bir kuram ortaya attı ve ışığın elektromanyetik kuramını geliştirdi.

Maxwell kuramlarının deneysel olarak doğrulanması, XIX. yy.'ın son yirmi yılında makroskobik elektrik olayları üzerine yapılan araştırmaların temel konularından biri oldu. 1883'te G.F. Fitzgerald, bir devrede akımın dönemsel ve hızlı değişiminin, elektomanyetik ışımalara neden olduğunu gösterdi. 1887'de Hertz geliştirdiği bir algılayıcıyı kullanarak, bu elektromanyetik dalgaların yansıyabileceğini, kırılabi-

leceğini ve kutuplanabileceğini, ayrıca ışığa yakın hızla yayılan bu dalgaların ışığa benzer özellikler taşıdığını kanıtlamaya çalıştı. 1890'da, bu dalgaların algılanması Branly'nin koherörüyle kolaylaştı; bu arada 1895'te Popov anteni bulmuştu ve aynı yıl Marconi binlerce kilometrelik bir uzaklığa T.S.F. işaretlerinin iletimini başararak radyoelektrik yolunu açtı; 1904'te Fleming'in diyot tüpünü, 1906'da Lee De Forenst'in triyot tüpünü bulması sonucu şaşırtıcı bir atılım gösteren radyoelektrikle *elektronik** çağı açıldı.

• *Elektriğin mikroskobik görünümü.* Faraday'ın 1833'te elektroliz üzerine yaptığı çalışmalar sonucu, elektrolitik çözeltilerden akımın geçişini sağlayan iyonların yükü, elektrik yükünün "doğal birim"i olarak benimsenmişti. 1881'de Helmholtz, bu kavrama dayanarak "elektrik atomu" kavramını önerdi. J. J. Thomson, Arrhenius ve Nernst, Helmholtz'un kuramını savunurken Stoney eksi yük taşıyıcısına elektron

denge halindeki (yani akım dolaşımı olmayan) elektrik tanındı; işte bu elektriğin incelenmesi *elektrostatik*'in doğmasını sağladı. Fizikçiler, ayrıca, mıktatıslanmış demirin gösterdiği ve *manyetostatik* adıyla bilinen olaylarla da ilgileniyordu.

1800'e doğru, elektrik akımı, yani devinim halindeki yükler fizikçilerin ilgi alanına girdi; bunların incelenmesi sonucu *elektrokinetik* ortaya çıktı. Yirmi yıl kadar sonra, akımların ve mıknatısların karşılıklı etkisini göz önüne alan *elektromanyetiklik* doğdu. Faraday'ın deneylerinden kaynaklanan almaşık akımların değeri, *elektroteknik**'in sanayi uygulamaları başlamadan önce, uzun süre anlaşılamadı. Yüksek frenkanslı bu almaşık akımların kullanımı telgraf ve telsiz telefonla uzak mesafeler arasında iletişim kurma olanağı verdi; bu arada elektriğin tanecik yapısının öğrenilmesi, *elektronik**'in gelişmesini sağladı.

Elektriğe bağlı özel bilim dalları arasın-

cimden çıkan akımın değeri sıfır değilse, bu hacimde bulunan yükün değişime uğrayacağını açıklar.

Daha sonra, (2)bağıntısı göz önüne alınıp, Green teoremi uygulanarak bir S yüzeyiyle sınırlı bir $\mathcal{V}$ hacmi içindeki Σq toplam yükü hesaplanır ve

$$\Sigma q = \iiint_{\mathcal{V}} \delta \cdot d\mathcal{V} = \iiint_{\mathcal{V}} \operatorname{div} \vec{d} \cdot d\mathcal{V} = \oiint_{S} \vec{d} \cdot d\vec{S}$$

bağıntısı elde edilir; bu Gauss* teoremidir.

Nihayet, (4) bağıntısı, $\vec{b}$ manyetik indüklemesinin korunumlu bir akı vektörü olduğunu, yani her S kapalı yüzeyi boyunca, indükleme akısının sıfır olduğunu gösterir:

$$\oiint_{S} \vec{b} \cdot d\vec{S} = 0.$$

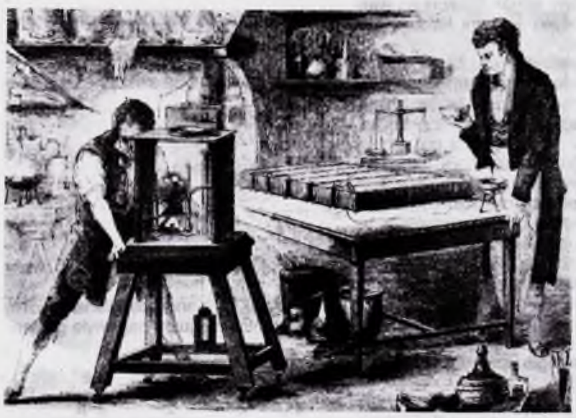
• *Maddesel ortama bağlı bağıntı.* Boşluk-

ELEKTRİK

L.G. Le Monnier'nin 1746'da Chartreux manastırı'nda (Paris) gerçekleştirdiği elektriğin iletken tellerdeki yayılma hızını ölçme deneyi

Palais de la Découverde. Paris

Palais de la Découverte, Paris

Humphry Davy bir volta piliyle alkalileri ayrıştırırken (1807) Gravür. *(Palais de la Découverte, Paris)*

adını verdi. Perrin 1895'te elektronların varlığını, katot ışınlarının, eksi yüklü temel parçacık yörüngelerinden oluştuğunu ortaya koyarak açıkladı; katot ışınlarını 1869'da Hittorf bulmuş, 1872'de Crookes üretmişti. Ayrıca 1895'te Lorenz maddenin elektron yapısı üzerine bir kuram yayımladı. 1897'de J. J. Thomson elektronun yüküyle kütlesi arasındaki oranı belirledi ve protonun varlığı varsayımını ortaya attı; protonu ise 1898'de Wien buldu. 1911'de Millikan, elektronun yükünü ölçtü; bu arada atomların ve iyonların kütlesi, J. J.Thomson ve Aston'un kütle tayfçekeriyle belirleniyordu. Tüm bu buluşlar, Maxwell denklemlerinin tartışılmadan elektriğin parçacık yapısına uyarlanmasına yol açtı. 1900'de Planck'ın kuvantalar kuramını ortaya atmasından sonra, elektromanyetikliğin yeniden gözden geçirilmesi zorunluluğu doğdu; Planck kuramının uzantısı, günümüzde kuvantum elektrodinamiğini oluşturur.

Nihayet, 1905'te sınırlı görelilik kuramını ortaya atan ve 1887'de Hertz'in bulduğu ışılelektrik etkiyi, ışığın kuvantumu ya da foton kavramını getirerek açıklayan Einstein'ın düşünceleri, elektrik konusunun yeniden alt üst olmasına yol açtı. Louis de Broglie dalgaların ve ışıklı taneciklerin eşvarlığı düşüncesini parçacıklara ve özellikle elektronlara değin genişleterek, dalga mekaniğini kurdu; daha sonra Sommerfeld, Schrödinger ve Heisenberg'in tamamladığı bu mekanik, katılar fiziğinin gelişmesine büyük katkılar sağladı; katılar fiziğinin uygulamaları ise elektronikteki atılımının ve bir ölçüde de elektrotekniğin gelişiminin temelini oluşturdu.

elektriğin bölümleri

Tarihçe açısından ele alınırsa, önce

da, *elektrokimya**, *atmosfer elektriği* ve *tıp elektriği*'ni de saymak gerekir.

Elektrik kuramları uzun süre kronolojik bir sıraya göre sergilendi; ancak birkaç yıldır, birçok yazarda, bu kuramı yönlendiren yasaları, çağdaş fiziğin gerçek bir koyutu sayılan, 1873'te Maxwell'in ortaya attığı genel denklemlerden türetme eğilimi vardır. Bu denklemlere çeşitli madde ve enerji bağıntılarını eklemek gerekir; bunların tümü ise, yerel makroskobik yasaları oluşturur. Aşağıdaki bütün formüller, SI birim sistemine göre yazılmıştır.

elektriğin yerel makroskobik yasaları

Bu yasalar yerel, yani uzayın her noktasında tanımlanabilen büyüklükler arasındaki denklemlerle verilir. Göz önüne alınan 6 büyüklükten 5'i vektörel büyüklük ($\vec{e}$ *elektrik alanı*, $\vec{d}$ *elektriksel indükleme*, $\vec{h}$ *manyetik alan*, $\vec{b}$ *manyetik indükleme*, $\vec{j}$ *akım yoğunluğu*) ve altıncısı δ *hacimsel yük yoğunluğu* ise bir skalerdir.

• *Maxwell denklemleri.* Bunlar 4 tanedir:

$$\overrightarrow{\operatorname{rot} e} = -\frac{\partial \vec{b}}{\partial t} \quad (1)$$

$$\operatorname{div} \vec{d} = \delta \quad (2)$$

$$\overrightarrow{\operatorname{rot} h} = \vec{j} + \frac{\partial \vec{d}}{\partial t} \quad (3)$$

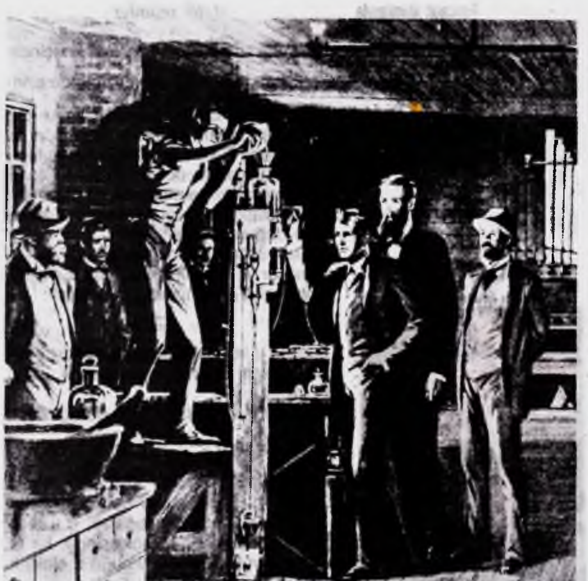
$$\operatorname{div} \vec{b} = 0. \quad (4)$$

Eksen sistemi ne olursa olsun, aynı şekilde yazılabilen ve zamanı *t* ile gösteren bu denklemlerden, üç önemli sonuç hemen çıkarılabilir.

Önce, div. $\overrightarrow{\operatorname{rot} h} = 0$ bağıntısından, (3) ve (2) denklemlerini kullanarak

$$\operatorname{div} \vec{j} + \frac{\partial}{\partial t} \operatorname{div} \vec{d} = \operatorname{div} \vec{j} + \frac{\partial \delta}{\partial t} = 0 \quad (5)$$

elde edilir; bu bağıntı, *elektriğin korunumu* yasasını belirtir ve basitçe, belli bir ha-

IPS

Thomas Edison 1879'da Menlo Park'taki (Orange, New Jersey, ABD) laboratuvarında, akkor lambayı tanıtırken (filamanı ampule yerleştirdikten sonra, bir cıva pompasıyla boşluk oluşturmuştu)

ta, daha genel anlamıyla ideal, homojen ve izotrop bir ortamda, şu üç denklem yazılabilir: $\vec{d} = \varepsilon \vec{e}$; (6) *denklemi*, $\varepsilon = \varepsilon_0 \varepsilon_r$ *biçiminde belirtilen* ε *elektrik geçirgenlik'*ini göz önüne alır; burada ε_r, ortamın göreli geçirgenliği ve

$$\varepsilon_0 = \frac{10^{-9}}{36\pi} [F \cdot m^{-1}]$$

boşluğun geçirgenliğidir; $\vec{b} = \mu \vec{h}$ (7) bağıntısı, $\mu = \mu_0 \mu_r$ biçiminde belirtilen μ *manyetik geçirgenlik*'ini gösterir; burada

μ_r ortamın göreli geçirgenliği ve

$$\mu_0 = 4\pi \cdot 10^{-7} \, [\mathrm{H \cdot m^{-1}}]$$

boşluğun manyetik geçirgenliğidir. Cisimlerin bir çoğu *diyamanyetik*'tir (μ_r değişmez ve 1'den biraz küçük); hava ve oksijen gibi kimi maddeler *paramanyetik*'tir (μ_r değişmez ve 1'den biraz büyük); demir, nikel, kobalt ve bunların alaşımları ise *ferromanyetik*'tir (μ_r, 10^5 basamağında çok yüksek değerler alabilir; histerezis ve doyma gibi olaylar sonucu aşırı ölçüde değişebilir); $\vec{j} = \gamma \vec{e}$ (8) bağıntısında, γ gerecin *özgül iletkenlik*' idir; *özgül direnç* ise $\rho = \frac{1}{\gamma}$ bağıntısıyla verilir.

• *Enerji bağıntısı.* $\vec{p} = \vec{e} \wedge \vec{h}$ Poynting vektörü göz önüne alınırsa, birim zamanda bir S yüzeyinden geçen enerjinin, S boyunca Poynting vektörünün akısına eşit olduğu görülür ve aşağıdaki bağıntıyla belirtilir:

$$\frac{\partial w}{\partial t} = \iint_S \vec{p} \cdot \overrightarrow{dS} = \iint_S (\vec{e} \cdot \vec{h}) \cdot \overrightarrow{dS}. \quad (9)$$

palais de la Découverte, Paris

Foucault akımlarıyla ağırlıksızlaşma deneyi

palais de la Découverte, Paris

kapalı iletken bir kabın (Faraday kafesi) oluşturduğu korunma ve elektrostatik ekran etkisi

statik rejimler

Statik rejimde, büyüklükler zaman içinde değişmez $\left(\frac{\partial}{\partial t} = 0\right)$ ve iletkenlerde akım yoktur ($j = 0$). Zamandan bağımsız ve büyüklükleri büyük harflerle göstereceğiz. Bir yandan $\vec{E}$ ve $\vec{D}$ elektrik alanı ve elektrik indüklemesi, öbür yandan $\vec{H}$ ve $\vec{B}$ manyetik alanı ve manyetik indüklemesi, elektrostatiğin ve manyetostatiğin konusu olan bağımsız sistemlerdir.

• *Elektrostatik.* (1) bağıntısı, $\overrightarrow{\mathrm{rot}\, E} = 0$'a dönüşür ve elektrik alanının bir V *elektrik potansiyeli*'nden türediğini gösterir:

$$\vec{E} = -\overrightarrow{\mathrm{grad}}\, V, \quad (10)$$

burada V volt olarak belirtildiğinde, elektrik alanının SI birimi metre başına volttur $[\mathrm{V \cdot m^{-1}}]$.

(2), (6) ve (10) bağıntıları gereğince, V potansiyeli $\Delta V = -\frac{\delta}{\varepsilon}$ (11) Poisson denklemini ve yüklerin dışında ($\delta = 0$) $\Delta V = 0$ (12) Laplace denklemini doğrular.

Gauss teoremi uygulanarak, d uzaklığında bulunan bir M noktasında, bir Q noktasal yükünün oluşturduğu $\vec{E}$ elektrik alanı

$$\vec{E} = \frac{Q}{4\pi\varepsilon_0} \cdot \frac{\vec{d}}{d^3}$$

bağıntısıyla hesaplanır.

M noktasında, bir Q′ yükü bulunuyorsa, buna etkiyen kuvvet, Coulomb* yasası uyarınca,

$$\vec{F} = Q'\vec{E} = \frac{QQ'}{4\pi\varepsilon_0} \cdot \frac{\vec{d}}{d^3}$$

bağıntısıyla verilir.

Denge halindeki bir iletkende J=0 ifadesini, (8), (6) ve (2) denklemleri uyarınca, $\vec{E}=0$, $\vec{D}=0$ ve $\delta=0$ bağıntıları karşılar. (10) bağıntısı V potansiyelinin iletken içinde değişmez olduğunu gösterir. Üstelik hacimsel yük yoğunluğunun (iyonlar ve serbest yükler de göz önüne alınarak) değeri sıfırdır, yani yükler yalnızca yüzeyseldir. σ yüzeysel yük yoğunluğu olursa, iletkenin hemen yakınındaki yüzeye dik $\vec{E}$ elektrik alanının değeri $E = \frac{\sigma}{\varepsilon}$ (13) eşitliğiyle verilir.

Aşırı eğriliği olan bir bölgenin yakınında, alan çok büyüktür; dolayısıyla sivri bir uçla son bulan iletken, boşalmaya eğilim gösterir; nitekim paratonerin ilkesi *uçların kolay boşalması* özelliğine dayanır.

Bir iletkenin dengesi, kendisini çevreleyen yüklerin *etkisi*'yle değişir. Nitekim, bir dış $\vec{E}$ elektrik alanının etkisinde kalan bir iletkende ters işaretli elektrik yükleri, doğurdukları alan $\vec{E}$'ye ters yönde yerleşecek ve iletken içindeki toplam alan sıfırlanacak biçimde yer değiştirerek dengelenir.

Aynı şekilde, yalıtılmış bir iletken üzerinde, etki yoluyla oluşturulan artı ve eksi yüklerin toplamı sıfırdır. Sözkonusu elektriklenme, etkiyen $\vec{E}$ alanı kaldırıldığında sona erer.

İki iletken arasındaki etki, biri diğerini tamamen çevrelediğinde "tam"dır; dolayısıyla, Gauss teoremi, oyuk bir iletkenin iç yüzeyine dağılan yüklerin toplamının, oyuk içindeki yük toplamına eşit ve ters işaretli olduğunu gösterir. Bu olgudan, *elektriksel ekranlar** teoremi çıkarılır; teoreme göre belli bir potansiyel uygulanan oyuk bir iletkenin içindeki potansiyel ve elektrik alanı, dış elektriksel büyüklüklerden bağımsızdır ve bunun tersi de doğrudur. Faraday* silindiri ve kafesi, bu teoremin bir uygulamasını oluşturur. Etki olaylarıyla iletken hafif cisimlerin, örneğin sürtünmeyle yüklü cisimlerce çekilmesini açıklar; bu ise, elektriğin varlığını ortaya koyan en eski olaydır.

n iletken ($1, \dots i, \dots j, \dots n$) dengedeyse, bunların Q_i yükleri ve V_i potansiyelleri arasında

$$Q_i = \sum_{j=1}^{n} C_{ij} V_j$$

biçiminde doğrusal bir bağıntı vardır; burada C_{ij} ($i \neq j$) *etki katsayıları* negatif ve C_{ii} *sığa katsayıları* pozitiftir.

Tek bir iletken sözkonusu olduğunda yukarıdaki bağıntı Q=CV biçimine dönüşür; burada C iletkenin *sığa**'sıdır.

Öte yandan, kuramsal olarak, biri tamamen öbürünü çevreleyen iki iletkenden (armatür) oluşmuş bir bütün olan *kondansatör*'ün C sığası, bu iletkenlerin biri V_1, öbürü V_2 potansiyeline getirildiğinde, $Q = C(V_1 - V_2)$ bağıntısıyla tanımlanır; burada Q karşılıklı yüzlerdeki yüklerin ortak mutlak değeridir. Aynı S yüzeyi olan koşut armatürlü bir düzlem kondansatörün sığası, bu armatürler arasındaki d uzaklığı, boyutlarına göre çok küçükse, (13) bağıntısı uyarınca $C = \frac{\varepsilon S}{d}$ 'ye eşittir.

Sığaları $C_1, \dots C_i, \dots C_n$ olan, n kondansatörlük bir grup, C sığalı bir tek kondansatöre eşdeğerdir ve bu sığa kondansatörler paralel bağlıysa $C = \sum_{i=1}^{n} C_i$ ve seri bağlıysa $\frac{1}{C} = \sum_{i=1}^{n} \frac{1}{C_i}$ dir.

Bir dielektrik, bir $\vec{E}$ elektrik alanının etkisine karşı duyarlıdır; bu alanın etkisiyle, her temel $d\mathcal{V}$ hacmi, bir $d\vec{\mathcal{M}}$ elektrik momenti kazanır; $\vec{P} = \frac{d\vec{\mathcal{M}}}{d\mathcal{V}}$ vektörüne *elektrik kutuplanması* adı verilir. İdeal bir dielektrikte, $\vec{P} = \varepsilon_0 \varkappa \vec{E}$ bağıntısı vardır; burada $\varkappa$ *dielektrik mıknatıslanırlığı*'dır.

Bu durumda (2) denklemi,

$$\vec{D} = \varepsilon_0 \vec{E} + \vec{P} = \varepsilon_0 (1 + \varkappa) \vec{E}$$

elektrik indüklemesinin bir değeri için doğrulanır; bu olgu (6) bağıntısına göre ε geçirgenliğini $\varepsilon = \varepsilon_0 (1 + \varkappa)$ biçiminde, dolayısıyla ε_r göreli geçirgenliğini $\varepsilon_r = 1 + \varkappa$ biçiminde tanımlar.

Bir elektrik alanında depolanan hacimsel enerji yoğunluğu şu bağıntıyla verilir:

$$\frac{\partial W_E}{\partial \mathcal{V}} = \frac{1}{2} \vec{E} \cdot \vec{D} = \frac{1}{2} \varepsilon E^2 = \frac{1}{2} \frac{D^2}{\varepsilon}. \quad (14)$$

Öyleyse, bir kondansatörde depolanan enerji şöyle belirtilir:

$$W_E = \frac{1}{2} Q (V_1 - V_2) = \frac{1}{2} C (V_1 - V_2)^2.$$

• *Manyetostatik.* rot H=0'a dönüşen (3) bağıntısı, kalıcı mıknatısların oluşturduğu manyetik alanın, bir V_M *manyetik potansiyel*'inden türediğini gösterir:

$$H = -\overrightarrow{\mathrm{grad}}\, V_M \quad (15).$$

(4), (7) ve (15) bağıntıları gereğince, V_M potansiyeli, Laplace denklemini doğrular:

$$\Delta V_M = 0 \quad (16).$$

Birbirine uzaklığı dl olan eşpotansiyelli iki dS temel yüzeyi arasındaki manyetik potansiyel farkı şu bağıntıyla verilir:

$$dV_M = -\overrightarrow{\mathrm{grad}}\, V_M \cdot \vec{dl} = \vec{H} \cdot \vec{dl} = H \cdot dl.$$

(7) bağıntısını göz önüne alarak ve

$$d\Phi = \vec{B} \cdot \overrightarrow{dS} = B \cdot dS$$

manyetik indükleme akısını hesaba katarak,

$$dV_M = \mathfrak{R} d\Phi \quad (17)$$

elde edilir; burada

$$\mathfrak{R} = \frac{1}{\mu} \frac{dl}{dS} \quad (18)$$

manyetik devre öğesinin *manyetik direnci*'dir.

Manyetik bir alanda depolanan hacimsel enerji uzunluğu şu bağıntıyla gösterilir:

$$\frac{\partial W_M}{\partial \mathcal{V}} = \frac{1}{2} \vec{B} \cdot \vec{H} = \frac{1}{2} \mu H^2 = \frac{1}{2} \frac{B^2}{\mu}. \quad (19)$$

durağan rejimler

Durağan rejimde, büyüklükler zamanla değişmez $\left(\frac{\partial}{\partial t} = 0\right)$; ancak iletkenler içinde sürekli bir yük dolaşımı, yani yoğunluğu,

$$\vec{j} = \vec{J} = \text{değişmez}$$

olan bir doğru akım vardır. Elektrik alanı ve manyetik alan, sırasıyla elektrokinetiğin ve elektromanyetikliğin inceleme alanına giren bağımsız sistemlerdir.

• *Elektrokinetik.* (10), (11) ve (12) bağıntıları geçerliliğini korurken, div $\vec{J}$ = 0'a dönüşen (5) bağıntısı, J akım yoğunluğunun korunumlu akılı bir vektör olduğunu gösterir. Ayrıca (8), (6) ve (2) numaralı bağıntılar göz önüne alındığında

$$\mathrm{div}\, \vec{E} = 0 ; \quad \mathrm{div}\, \vec{D} = 0 ; \quad \delta = 0$$

elde edilir. Nitekim, bir iletkende, hacimsel yük yoğunluğunun değeri sıfıra eşittir, yani elektronların ve iyonların yükleri tamamen birbirini dengeler.

Birbirine dl uzaklığında yer alan, eşpotansiyelli iki temel dS yüzeyi arasındaki elektriksel potansiyel farkı ya da gerilim şu bağıntıyla verilir:

$$dV = -\overrightarrow{\mathrm{grad}}\, V \cdot \vec{dl} = \vec{E} \cdot \vec{dl} = E \cdot dl.$$

(8) bağıntısını göz önüne alarak ve $\vec{J}$ vektörünün akısı olan $dI = \vec{J} \cdot \overrightarrow{dS} = J \cdot dS$ (20) akımını hesaba katarak, $dV = R\, dI$ (21) elde edilir; bu Ohm yasasını belirtir ve yasadaki

$$R = \frac{1}{\gamma} \cdot \frac{dl}{dS} = \rho \frac{dl}{dS} \quad (22)$$

eşitliği elektrik devresi öğesinin *direnci*'dir.

Bir yandan, (17) ve (18) bağıntıları öbür yandan (21) ve (22) bağıntıları, manyetik devreler ve elektrik devreleri arasındaki açık benzerliği gösterir.

Dirençleri $R_1, \dots R_i, \dots R_n$ olan, n elektrik devresi seri bağlanmışsa, R direnci $R = \sum_{i=1}^{n} R_i$, paralel bağlanmışsa $\frac{1}{R} = \sum_{i=1}^{n} \frac{1}{R_i}$

ifadeleriyle gösterilen tek devreye eşdeğerdir.

Bir I akımı geçen bir R direncinin uçlarındaki V gerilimi (20) bağıntısına göre V = RI (23) olduğundan, t süresine harcanan ve ısıya dönüşen elektrik enerjisi

$$w = VIt = RI^2t \qquad (24)$$

düzeyindedir; bu bağıntı Joule* yasasını oluşturur.

Bunu karşılayan güç ise şöyle belirtilir:

$$P = \frac{w}{t} = RI^2 = \frac{V^2}{R}.$$

Bir t zamanı süresine, sıvı bir ortamda bir I doğru akımının geçişi elektroliz yasalarıyla (Faraday) açıklanır; yasaya göre, katotta biriken m element kütlesi, $q = It$ elektrik miktarıyla ve bu elementin A atom kütlesiyle doğru orantılı ve bu elementin n değerliğiyle ters orantılıdır; bu kütle aşağıdaki bağıntıyla gösterilir:

$$m = \frac{1}{96\,490}\,\frac{A}{n}\,It.$$

Bir üreteç, E_M *elektromotor alanı*'yla nitelenir; bu alanın, A ve B uçları arasındaki dolaşımı, $\mathcal{E}$ elektromotor kuvvetini tanımlar. İç direnci R_i olan bir üreteç, bir dış devreye bir I akımı verdiğinde, uçlarındaki V gerilimi Ohm yasasının yeni bir biçimi olan şu bağıntıyla gösterilir:

$$V = \mathcal{E} - R_iI \qquad (25).$$

Yukarıdaki sonuçlar, bir V gerilimiyle beslenen ve karşı elektromotor kuvveti $\mathcal{E}'$ ve iç direnci R'_i olan bir alıcıya da uygulanabilir; uygulama sonucunda alıcının I′ akımı

$$V = \mathcal{E}' + R'_iI' \qquad (26)$$

bağıntısıyla ifade edilir.

• *Elektromanyetiklik* (doğru akımda). (3) bağıntısı $\overrightarrow{\text{rot}\ H} = \vec{J}$ (27), bağıntısına dönüşerek, $\vec{H}$ alanının yalnızca akım yoğunluğunun sıfır olduğu yerlerde bir V_m manyetik potansiyelinden türediğini gösterir; (15) bağıntısıyla aynı sonucu verdiği gibi (16) bağıntısını da doğrular.

Cebirsel toplamı I ve yoğunluğu $\vec{J}$ olan doğru akımların dağılımının bir M noktasında doğurduğu $\vec{H}$ manyetik alanını hesaplamak için bir Γ eğrisi göz önüne alınır; Γ, M'den geçmek ve bütün akımları içeren bir S yüzeyini çevrelemek koşuluyla, (20) ve (27) bağıntılarını kullanıp Stokes teoremini uygulayarak

$$I = \iint_S \vec{J}\cdot\vec{dS} = \iint_S \overrightarrow{\text{rot}\ H}\cdot\vec{dS} = \int_\Gamma \vec{H}\,\vec{dl}, \qquad (28)$$

elde edilir; bu bağıntı Ampère* teoremini ifade eder. I, amper türünden gösterilirse manyetik alanın SI birimi metrede amperdir [$A\cdot m^{-1}$].

Sonsuz uzunlukta doğrusal bir telden bir I akımı geçerse (7) ve (28) bağıntıları gereğince bir r uzaklığındaki $\vec{B}$ indüklemesi, $B = \frac{\mu I}{2\pi r}$ bağıntısıyla ifade edilir. Bu sonucu Biot ve Savart* elde etti; ardından bir $I\,\vec{dl}$ akım öğesine genelleştirerek

$$\vec{dB} = \frac{\mu I\,\vec{dl}\wedge\vec{r}}{4\pi r^2} \qquad (29)$$

bağıntısını buldular.

Bir C_1 devresinde dolaşan I_1 akımı, C_2 devresinde Φ_{12} manyetik indükleme akısı doğurursa ve buna karşılık C_2 devresinde dolaşan I_2 akımı, C_1'de Φ_{21} akısı oluşturursa, iki devrenin M *karşılıklı** *indüktans*'ı şu bağıntıyla verilir:

$$M = \frac{\Phi_{12}}{I_1} = \frac{\Phi_{21}}{I_2}.$$

Bir C devresinden bir I akımı geçerse ve C de, bir Φ akısı oluşursa, devrenin *öz indüktans*'ı $L = \frac{\Phi}{I}$ 'dir.

Bir I akımı verilen ve bir $\vec{B}$ alanının etkisinde kalan ipliğimsi bir $\vec{dl}$ devre öğesine uygulanan $\vec{dF}$ manyetik kuvveti Laplace* yasasıyla gösterilir:

$$\vec{dF} = I\,\vec{dl}\wedge\vec{B}. \qquad (30)$$

Bir I akımı verilen bir devre yer değiştirdiğinde, sırasıyla Φ ve Φ′ manyetik akılarıyla karşılaştığı iki konum arasında Laplace kuvvetlerinin uyguladığı iş, şu eşitlikle gösterilir: $\mathcal{T} = I(\Phi' - \Phi)$ (31).

Bir manyetik alanın etkisiyle mıknatıslanmış bir ortamın her $d\mathcal{V}$ temel hacmi, bir $d\vec{\mathcal{M}}$ manyetik momenti kazanır; $\vec{M} = \frac{d\vec{\mathcal{M}}}{d\mathcal{V}}$ vektörüne mıknatıslanma adı verilir. İdeal bir gereçte $\vec{M} = \varkappa\vec{H}$ 'dır; eşitlikte $\varkappa$ *manyetik mıknatıslanırlık*'tır. Bu koşulda (27) denklemi, manyetik indüklemenin

$$\vec{B} = \mu_0(\vec{H} + \vec{M}) = \mu_0(1 + \varkappa)\,\vec{H}$$

değeri için doğrulanır; bu sonuç (7) bağıntısına göre μ geçirgenliğinin $\mu = \mu_0(1 + \varkappa)$ ile ve μ_r göreli geçirgenliğinin $\mu_r = 1 + \varkappa$ ile tanımlanmasını sağlar.

değişken rejimler

Genel durumda, yani $\vec{j}$ yoğunluğunda herhangi bir akım iletkenlerde dolaşırsa, $\vec{e}$, $\vec{d}$, $\vec{h}$, $\vec{b}$ ve δ büyüklükleri zamanın fonksiyonları olursa, elektrik ve manyetik alanları, artık bağımsız değildir, dolayısıyla elektromanyetikliğin çeşitli problemlerinin çözümü çoğunlukla çok karmaşıktır. Genel denklemleri gösterdikten sonra ideal ortamlarla sınırlı kalıp (δ = 0) yüklerinin dışındaki noktalarda bulunduğumuzu varsayarak birkaç önemli özel durum için, problemleri çözmeye çalışacağız.

• *Elektromanyetikliğin genel denklemleri.* (1) bağıntısında iki tarafın dönergesi alınarak

$$\overrightarrow{\text{rot rot}\ e} = -\overrightarrow{\text{rot}}\left(\frac{\partial \vec{b}}{\partial t}\right) = -\frac{\partial}{\partial t}\overrightarrow{\text{rot}\ b}$$

elde edilir ya da

$$\overrightarrow{\text{rot rot}\ x} = \overrightarrow{\text{grad div}\ x} - \vec{\Delta x} \qquad (32)$$

olduğuna göre

$$-\overrightarrow{\text{grad div}\ e} + \vec{\Delta e} - \frac{\partial}{\partial t}\overrightarrow{\text{rot}\ b} = 0 \qquad (33)$$

bulunur. Oysa, (6) ve (3) bağıntıları uyarınca

$$\text{div}\ \vec{e} = \frac{1}{\varepsilon}\,\text{div}\ \vec{d} = \frac{\delta}{\varepsilon} = 0$$

ve (7), (3), (8) ve (6) bağıntılarına göre

$$\overrightarrow{\text{rot}\ b} = \mu\,\overrightarrow{\text{rot}\ h} = \mu\left(\vec{j} + \frac{\partial\vec{d}}{\partial t}\right) = \mu\gamma\vec{e} + \mu\varepsilon\frac{\partial\vec{e}}{\partial t}$$

elde edilir.

Dolayısıyla (33) denklemi

$$\vec{\Delta e} - \mu\gamma\frac{\partial\vec{e}}{\partial t} - \mu\varepsilon\frac{\partial^2\vec{e}}{\partial t^2} = 0 \qquad (34)$$

biçimini alır.

Öte yandan (3) bağıntısında iki taratın döngesini alınarak

$$\overrightarrow{\text{rot rot}\ h} = \overrightarrow{\text{rot}\ j} + \frac{\partial}{\partial t}\overrightarrow{\text{rot}\ d},$$

bağıntısı bulunur ya da (32), (7), (4), (8), (6) ve (1) bağıntıları göz önüne alınarak

$$\vec{\Delta h} - \mu\gamma\frac{\partial\vec{h}}{\partial t} - \mu\varepsilon\frac{\partial^2\vec{h}}{\partial t^2} = 0 \qquad (35)$$

bağıntısı elde edilir.

Böylece, $\vec{e}$ ve $\vec{h}$, elektrik ve manyetik alanları, $\vec{g} \in \{\vec{e}, \vec{h}\}$ olmak üzere aşağıdaki biçimde yazılan aynı denklemin çözümlerini oluşturur:

$$\vec{\Delta g} - \mu\gamma\frac{\partial\vec{g}}{\partial t} - \mu\varepsilon\frac{\partial^2\vec{g}}{\partial t^2} = 0 \qquad (36)$$

(3) bağıntısı göz önüne alınırsa, $\vec{b} = \overrightarrow{\text{rot}\ a}$ (37) yazılabilir ve böylece hesaplarda çoğu kez sözkonusu olan $\vec{a}$ *vektör potansiyel*'i tanımlanır.

Öte yandan (1) bağıntısı

$$\overrightarrow{\text{rot}\ e} + \frac{\partial}{\partial t}\overrightarrow{\text{rot}\ a} = \overrightarrow{\text{rot}}\left(\vec{e} + \frac{\partial\vec{a}}{\partial t}\right) = 0$$

biçiminde yazılır; bu olgu yalnızca $\vec{e}$ alanının değil [(10) bağıntısı], $\vec{e} + \frac{\partial\vec{a}}{\partial t}$ miktarının da bir v skaler potansiyelinden türediğini, yani

$$\vec{e} = -\overrightarrow{\text{grad}}\ v - \frac{\partial\vec{a}}{\partial t} \qquad (38)$$

olduğunu gösterir.

(37) bağıntısında iki tarafın dönergesi alındığında,

$$\overrightarrow{\text{rot rot}\ a} = \overrightarrow{\text{grad div}\ a} - \Delta\vec{a} = \overrightarrow{\text{rot}\ b}$$

bulunur ya da, (7), (3), (6) ve (38) bağıntıları hesaba katılırsa

$$\Delta\vec{a} - \mu\varepsilon\frac{\partial^2\vec{a}}{\partial t^2} + \mu\vec{j} - \overrightarrow{\text{grad}}\left(\text{div}\ \vec{a} + \mu\varepsilon\frac{\partial v}{\partial t}\right) = 0 \qquad (39)$$

elde edilir. Vektör potansiyel,

$$\text{div}\ \vec{a} + \mu\varepsilon\frac{\partial v}{\partial t} = 0$$

Lorentz koşulu'nu doğruluyorsa,

$$\Delta\vec{a} - \mu\varepsilon\frac{\partial^2\vec{a}}{\partial t^2} + \mu\vec{j} = 0 \qquad (40)$$

bağıntısıyla yönlendirilir.

Skaler potansiyel ise, (38) bağıntısında iki tarafın ıraksaklığı alınır ve

$$\text{div}\ \vec{e} = -\text{div}(\overrightarrow{\text{grad}}\ v) - \frac{\partial}{\partial t}\text{div}\ \vec{a} = -\Delta v - \frac{\partial}{\partial t}\text{div}\ \vec{a}$$

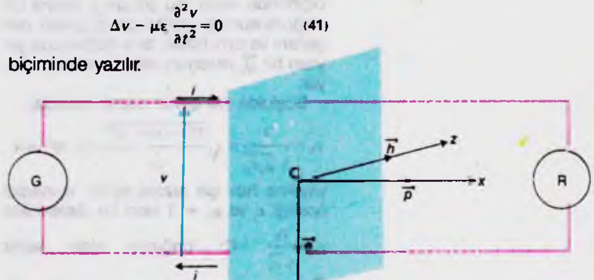
bağıntısı bulunur ya da, (6) ve (2) bağıntıları göz önüne alınıp δ = 0'dan yola çıkarak,

$$\Delta v + \frac{\partial}{\partial t}\text{div}\ \vec{a} = 0$$

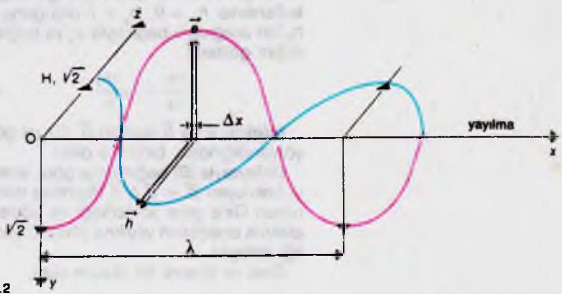
elde edilir; bu bağıntı, Lorentz koşulu doğrulanırsa,

$$\Delta v - \mu\varepsilon\frac{\partial^2 v}{\partial t^2} = 0 \qquad (41)$$

biçiminde yazılır.

şek.1

şek.2

• *Bir iletkende elektromanyetik alan.* Bir iletkende $\frac{\partial\vec{d}}{\partial t}$ yer değiştirme akımının yoğunluğu, $\vec{j}$ iletim akımı yoğunluğuna göre göz ardı edilebilir; dolayısıyla, $\frac{\partial\vec{d}}{\partial t} \ll \vec{j}$ bağıntısı, (6) ve (8) bağıntıları göz önüne alınarak $\varepsilon\frac{\partial\vec{e}}{\partial t} \ll \gamma\vec{e}$ biçiminde yazılır. Bu ifadeden (34) ve 36) ba-

ğıntıları uyarınca $\vec{e}$ ve $\vec{h}$ alanlarının aynı

$$\Delta\vec{g} - \mu\gamma\frac{\partial\vec{g}}{\partial t} = 0 \qquad (42)$$

denklemine uydukları sonucu çıkar.

Bu bağıntı özellikle, iletkenlerdeki deri olayını ve Foucault* akımlarını hesaplamada kullanılır.

• *Bir yalıtkanda elektromanyetik alan. Yayılma olayları.* İletken olmayan, dolayısıyla $\gamma = 0$ olan bir ortamda, (36) bağıntısı, aşağıdaki *dalgalar denklemi*'ne dönüşür:

$$\Delta\vec{g} - \mu\varepsilon\frac{\partial^2\vec{g}}{\partial t^2} = 0. \qquad (43)$$

Örneğin bir G üreteci ve bir R alıcısı arasında elektrik enerjisi taşıyan ve Ox doğrultusunda uzanan çifttelli bir hat (şekil 1) göz önüne alalım.

İki tel arasındaki v gerilimine, Oy eksenine göre yönlenmiş bir $\vec{e}$ elektrik alanı ve iletkenlerde dolaşan i akımına bir $\vec{h}$ manyetik alanı karşılık gelir. İletkenlerle komşu dielektrik ortamda enerji aktarımı $\vec{e}$ ve $\vec{h}$ ile gerçekleşir; bu iki alan enerjiye yalnızca kılavuzluk eder. $\vec{e}$ nin doğrultusu Oy olsun (bu durumda $\vec{e}$ *bileşenleri* $e_x=0$, e_y, $e_z=0$ olur) ve Oz dikdüzgülü üçyüzlüyü tamamlasın. $\vec{h}$ bakışım nedeniyle yOz düzleminde yer alır ($h_x=0$) ve *düzlemsel dalgalarla yayılma*'dan söz edilir.

v gerilimi ve i akımı yalnızca t ve x'e bağlı olduğundan, herhangi bir O noktasında $\vec{e}$ ve $\vec{h}$ için de aynı şey sözkonusudur ve (43) bağıntısı

$$\frac{\partial^2\vec{g}}{\partial x^2} - \frac{1}{c^2}\frac{\partial^2\vec{g}}{\partial t^2} = 0 \qquad (44)$$

biçiminde yazılır ve burada c,

$$c = \frac{1}{\sqrt{\mu\varepsilon}} \qquad (45)$$

eşitliğine denktir.

Bu denklemin çözümü

$$\vec{g}(t, x) = \vec{g}_i\left(t - \frac{x}{c}\right) + \vec{g}_r\left(t + \frac{x}{c}\right) \qquad (46)$$

biçiminde verilir; bu çözüm c hızıyla Ox doğrultusunda yayılan bir $\vec{g}_i$ *gelen dalga*'sını ve aynı hızda, ters doğrultuda yayılan bir $\vec{g}_r$ *yansıyan dalga*'sını ortaya koyar.

Boşlukta (ve genel olarak havada)

$$c_0 = \frac{1}{\sqrt{\mu_0\varepsilon_0}} = \sqrt{\frac{10^7 \times 36\pi \cdot 10^9}{4\pi}} \approx 3 \cdot 10^8 \text{ m/s}$$

yayılma hızı ışık hızına eşittir; ayırtedici özelliği ε_r ve $\mu_r = 1$ olan bir dielektrikte

$$c = \frac{c_0}{\sqrt{\varepsilon_r}} \qquad (47)$$

bağıntısı elde edilir.

$\vec{h}$ nin konumunu belirlemek için, (1) ve (7) bağıntıları uygulanır; bu bağıntılar, descartesçı koordinatlarda dönerge ifadesi kullanılırsa, $h_x = 0$, $h_y = 0$ olduğunu ve h_z'nin aşağıdaki bağıntıyla e_y'ye bağlandığını gösterir:

$$\frac{\partial e_y}{\partial x} = -\mu\frac{\partial h_z}{\partial t}. \qquad (48)$$

Nitekim $\vec{e}$ ve $\vec{h}$ alanları, $\vec{h}$ Oz'ye göre yönlendiğinden, birbirine diktir.

Dolayısıyla (9) bağıntısına göre, enerjiyi belirleyen $\vec{p} = \vec{e} \wedge \vec{h}$ Poynting vektörünün Ox'e göre yönlendiği ve böylece elektrik enerjisinin yayılma yönünü belirttiği anlaşılır.

Özel ve önemli bir durum olan,

$$v = V\sqrt{2}\cos(\omega t + \theta)$$

biçimindeki sinüzoidal bir gerilimi göz önüne alalım; burada V etkin değerdir ve ω açısal frekansı,

$$\omega = 2\pi f = \frac{2\pi}{T} \qquad (49)$$

bağıntısıyla f frekansına ve T dönemine bağlıdır; dolayısıyla e ve h ifadeleri şu şekilde yazılır:

$$e = e_i + e_r = E_i\sqrt{2}\cos\omega\left(t - \frac{x}{c}\right) + E_r\sqrt{2}\cos\omega\left(t + \frac{x}{c}\right),$$

$$h = h_i + h_r = H_i\sqrt{2}\cos\omega\left(t - \frac{x}{c}\right) + H_r\sqrt{2}\cos\omega\left(t + \frac{x}{c}\right).$$

Gelen dalga konusunda, (48) bağıntısından, h_i ve e_i'nin aynı fazda oldukları ve *ortamın karakteristik empedans*'ını belirten etkin değerleri arasındaki oranın

$$Z_c = \frac{E_i}{H_i} = \mu c = \sqrt{\frac{\mu}{\varepsilon}} \qquad (50)$$

olduğu sonucu çıkarılır.

Boşluk sözkonusu olduğunda, bu empedans $Z_{c_0} \approx 380\ \Omega$ 'dur.

e_i'yi Oy eksesine ve h_i'yi Oz eksenine taşıyarak, bu düzlem dalga, grafik biçiminde gösterilebilir. Böylece şekil 2 elde edilir; şekilde zaman başlangıcı, $x = 0$ apsis noktasında e_i ve h_i maksimum değerlerine ulaştıklarında seçilmiştir.

Benzer yaklaşımlar yansıyan dalga için de geçerlidir; bu dalgalarda h_r ve e_r zıt fazdadır ve etkin değerlerinin oranı daima Z_c'dir.

Yayılan λ dalga boyu, alanın aynı değeri aldığı iki nokta arasındaki en kısa x uzaklığıdır ve $\lambda = cT$ (51) bağıntısıyla T zaman dönemine bağlıdır. (49) bağıntısına göre

$$\lambda = \frac{c}{f} = \frac{2\pi c}{\omega} \qquad (52)$$

elde edilir.

Demek ki dalga boyu, frekansla ters orantılıdır ve boşluktaki değeri bir yandan elektrik enerjisi (f = 50 Hz ya da 60 Hz) dağıtım hatlarını λ_0 = 6 000 km ya da λ_0 = 5 000 km ile nitelemeyi, öte yandan aşağıdaki tabloya göre elektromanyetik dalgaları sınıflandırmayı sağlar:

hertz dalgaları	30 km > λ_0 > 400 μm
kızılaltı dalgalar	400 μm > λ_0 > 0,8 μm
ışık dalgaları	0,3μm > λ_0 > 0,4 μm
morötesi dalgalar	0,4μm > λ_0 > 120 Å
X ışınları	120 Å > λ_0 > 0,05 Å
γ ışınları	λ_0 < 0,05 Å

• *Hemen hemen durağan hallerin yaklaşıklığı.* Değişken rejim problemleri, yayılma olayları göz önüne alındığında, karmaşıklaşır. Ancak, şekil 2 incelendiğinde, birbirinden $\Delta x \ll \lambda$ uzaklığındaki 2 noktada, $\vec{h}_i$ ve $\vec{e}_i$ alanlarının uygulamada aynı değerleri aldığı ya da daha genel olarak aynı titreşim halinin bulunduğu görülür; başka bir deyişle, titreşim hali uygulamada, yayılmadan etkilenmez, yani her şey, yayılma anlıkmış gibi gerçekleşir.

Bir yandan λ'nın değerine, dolayısıyla (52) bağıntısına göre c yayılma hızına, yani (47) bağıntısına göre ortama, öbür yandan kaynağın f frekansına bağlı olan bu yaklaşıklığın sınırlarını saptamak önemlidir.

Nitekim, havada yayılma ($c \approx c_0 = 3 \cdot 10^8 \text{m} \cdot \text{s}^{-1}$) göz önüne alınırsa, şu sonuçlar elde edilir:

— elektrotekni donanımlarında (örneğin f = 50 Hz; λ_0 = 6 000 km), kimi hallerde uzunluğu 1 000 km'yi aşan enerji taşıma hatları dışında, yaklaşıklık bütün etkin (üreteçler, motorlar) ya da edilgen düzenekler için, çok geniş ölçüde geçerlidir;

— telefon donanımlarında (örneğin f = 2 500 Hz; λ_0 = 120 km), yaklaşıklık hatlar dışında geçerliliğini korur;

— radyo yayını ve televizyon donanımlarında (10^5 Hz < f < $3 \cdot 10^7$ Hz ; 3 km > λ_0 > 10 m), her özel durum için yaklaşıklığı gözden geçirmek gerekir;

— radar donanımlarında

$$(f \approx 10^{10} \text{ Hz} ; \lambda_0 \approx 3 \text{ cm}),$$

yaklaşıklık genellikle göz önüne alınmaz.

Hemen hemen durağan hallerin yaklaşıklığı doğrulandığında, durağan rejimin yasaları, anlık değerlerle ya da doğrusal sistemler için ve armonik rejimde, karmaşık değerlerle geçerlidir.

(2), (3) ve (4) bağıntıları özellikle şu biçimde yazılır:

div $\vec{d} = \delta$ (bir iletkende δ = 0 olmak üzere)

$$\text{rot } \vec{h} = \vec{i},$$

$$\text{div } \vec{b} = 0.$$

Buna karşılık (1) bağıntısını tümüyle korumak gerekir, yani $\vec{b}$ indüklemesinin zaman içindeki değişimlerini göz önüne almak zorunludur. Bu olgu bir yandan, $\vec{e}$ elektrik alanının skaler bir v potansiyelinden türememesinden ve v ile $\vec{a}$ potansiyel vektörüne (38) bağıntısıyla bağlı olmasından, öbür yandan indükleme yasalarından kaynaklanır.

Bu yasalar, bir S yüzeyini sınırlayan ve değişken bir $b(t)$ manyetik indüklemesinin etkisinde kalan, kapalı, sabit bir Γ devresinde,

$$e_e = \oint_\Gamma \vec{e} \cdot \vec{dl}$$

biçiminde bir indükleme elektromotor kuvvetinin varlığıyla ya da Stokes teoremi ve (1) bağıntısı uygulanarak elde edilen

$$e_e = \iint_S \overrightarrow{\text{rot } e} \cdot \vec{dS} = -\frac{\partial}{\partial t}\iint_S \vec{b} \cdot \vec{dS}$$

eşitliğiyle yorumlanır.

$\iint$ işareti altındaki nicelik yalnız t zamanına bağlı ve φ, devre boyunca manyetik indükleme akısı olduğuna göre,

$$e_e = -\frac{d}{dt}\iint_S \vec{b} \cdot \vec{dS} = -\frac{d\varphi}{dt}$$

bağıntısı bulunur.

Öte yandan, Ox doğrultusunda $\vec{v}_0 = \frac{\vec{dx}}{dt}$ hızıyla devinen ve düzgün bir $\vec{B}$ indüklemesinin etkisinde olan bir dl temel devresinde, bir $\vec{e}_M = \vec{v}_0 \wedge \vec{B}$ elektromotor alanı vardır; bu alana

$$e_e = \vec{e}_M \cdot \vec{dl} = (\vec{v}_0 \wedge \vec{B}) \cdot \vec{dl}$$

biçiminde yazılan indüklenmiş bir elektromotor kuvvet eşlik eder. Bir x yer değiştirmesi için bu e.m.k. şu biçimde yazılır:

$$e_e = \left(\frac{\vec{dx}}{dt} \wedge \vec{B}\right)\vec{dl} = \frac{d}{dt}(\vec{x}, \vec{B}, \vec{dl}) = -\frac{d}{dt}[\vec{B} \cdot (\vec{x} \wedge \vec{dl})].$$

Yer değiştirmesi sırasında, bir $\varphi = \vec{B} \cdot \vec{dS}$ manyetik akısını kesen devrenin taradığı $\vec{dS} = \vec{x} \wedge \vec{dl}$ yüzeyini hesaba katarak, $e_e = -\frac{d\varphi}{dt}$ biçiminde ifade edilen yasa elde edilir. (→ *elektromanyetik* İNDÜKLEME.)

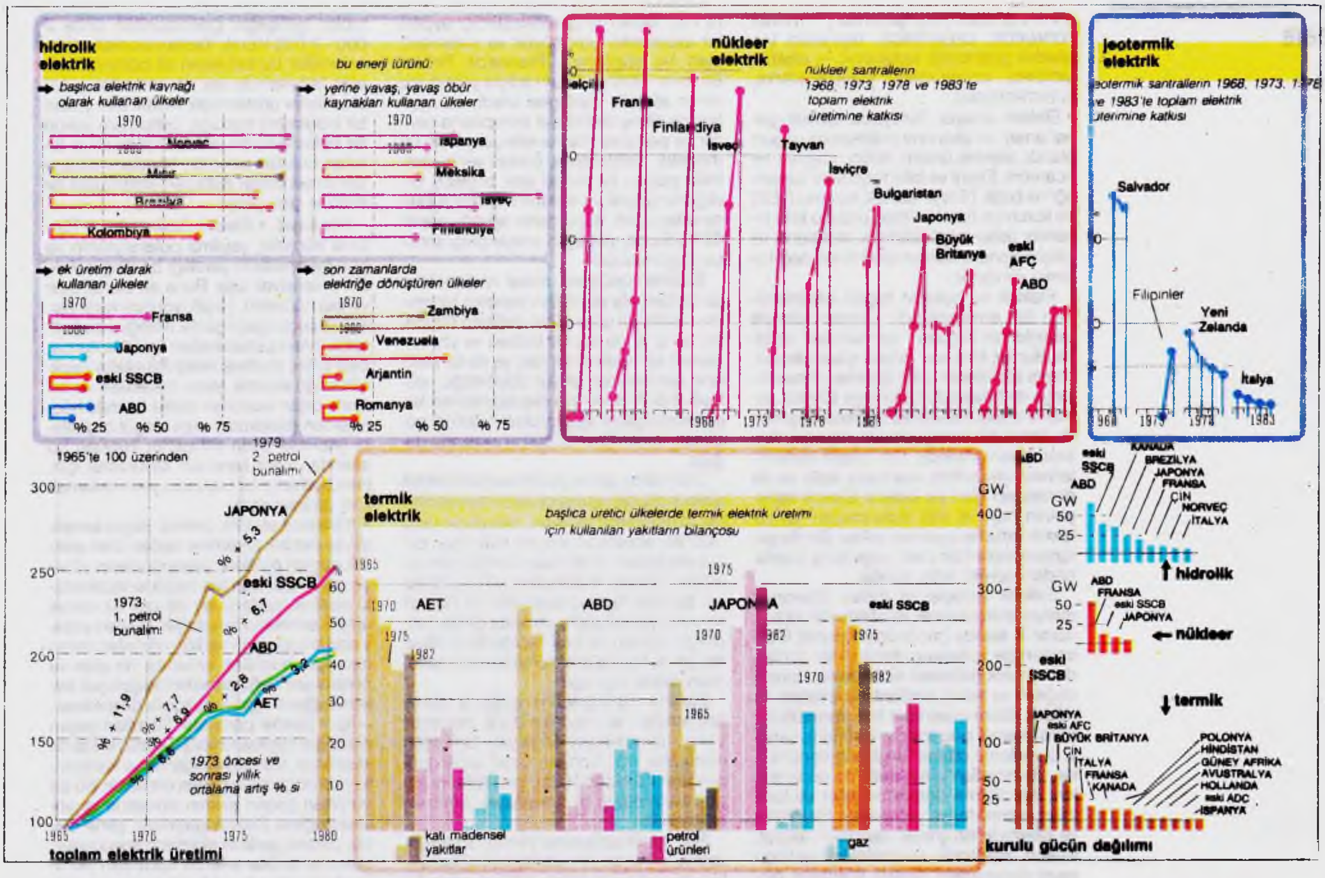
Son olarak, $\vec{v}_0$ hızıyla, bir $\vec{E}$ elektrik alanında ve bir $\vec{B}$ manyetik indükleme alanında devinen bir q yükünün, Coulomb*-Lorentz yasasıyla verilen bir $\vec{F}$ kuvvetinin etkisinde olduğunu belirtmek gerekir; bu kuvvet şöyle gösterilir:

$$\vec{F} = q(\vec{E} + \vec{e}_M) = q(\vec{E} + \vec{v}_0 \wedge \vec{B});$$

bu bağıntıda $\vec{F}_C = q\vec{E}$ Coulomb kuvvetini ve $\vec{F}_L = q(\vec{v}_0 \wedge \vec{B})$ Laplace kuvvetini gösterir.

elektrik üretimi ve tüketimi

Dünya elektrik üretimi ve tüketimi 1989'da 11 427 TWsa dolayındadır (1955'te 1 535 TWsa olan bu rakam, 1970'te ancak 5 000 TWsa'ti). Elektriğin % 90'ı sanayileşmiş ülkelerde üretilir ve tüketilir: Kuzey Amerika'da yaklş. % 30,5 (ABD de % 26,1), Avrupa'da yaklş. % 22, eski sovyet cumhuriyetlerinde toplam % 15,1, Japonya'da % 7 ve Avustralya'da % 1,3. Buna karşılık, gelişmekte olan ülkelerin istemi düşüktür: Asya'nın geri kalan bölümünde % 10'dan az, Güney Amerika'da yaklş. % 4 ve Afrika'da yaklş. % 3. Sanayileşmiş ülkelerin iç dağılımında da belirgin farklar vardır:

ABD'de akımın % 5'i Mississippi ile Kayalık dağlar arasında kullanılır; Brezilya'da % 75'i Güney-Doğu'da (São Paulo ve Rio de Janeiro bölgeleri ve Minas Gerais) tüketilir; Fransa'da üretimin yarısı dört Bölge'de (Nord-Pas-de-Calais, Île-de-France, Lorraine, Rhône-Alpes) harcanır; İtalya'da ise elektriğin % 35'i Lombardia ve Piemonte'de kullanılır. Ancak, sanayileşmiş ülkelerde, kırsal bölgelerin elektriklendirilmesi nedeniyle, istemin görece yaygın olmasına karşılık gelişmekte olan ülkelerde çok farklıdır ve genellikle akımın büyük bir bölümü bir fabrikada (örneğin Kamerun'daki Edea), özellikle kentlerde ya da bunların belli mahallelerinde tüketilir; Dakar, Senegal elektriğinin dörtte üçünü kullanır; Abican, Fildişi kıyısı'nda üretilen elektriğin % 85'ini tüketir.

Sanayileşmiş ülkelerde, tüketim uzun süre, her on yılda bir iki katına çıkmıştır; yıllık ve aylık istemlerde büyük değişimler gözlenir. İstem yaza göre kış aylarında, hafta sonuna göre hafta ortasında daha yüksektir. Sabaha karşı çok düşük olan bu istem, saat 10'a doğru artar, sonra saat 13'e değin yavaş yavaş düşer, saat 18'e doğru yeniden yükselir, sonra akşam ve gece boyunca yeniden azalır.

Orta ve yüksek gerilim hatları düzenli biçimde kademelenerek tüketicilere ulaşır. Günümüzde kabloyla akım taşıma tekniği, enerjiyi yüksek verim koşullarında yaklaşık 1 700 km'ye değin iletmeye olanak verir: 1920'li yıllarda, 100 000 V'luk hatlarla yaklaşık 300 km olan iletim erimi, 20 yıl sonra 300 000 V'luk hatlarla 1 000 km'ye ulaştı ve daha sonra 700 000 V'luk besleme hatlarıyla 1 500 km'yi aştı. Bu eşiklerin ötesinde hatta elektrik kaybı % 10'u geçer; bu da maliyetin çok yükselmesine yol açar. Bu olgu santralların, tüketim odaklarına görece yakın yerlere kurulmasını gerektirir; ne var ki, Afrika akarsularında olduğu gibi, büyük potansiyellerin değerlendirilmesini engeller.

Öte yandan, elektrik depolanabilen bir enerji türü değildir; bu yüzden tüketim çeşitleri çoğaldığı ölçüde karmaşıklaşan düzenlemeler tasarlamak gerekir. İstemin en düşük düzeye indiği saatlerde gereken elektrik, sürekli çalışan ana santrallardan sağlanır: örneğin akarsu tipi hidroelektrik santral dizileri (su tutma havuzu olmayan), büyük termik santrallar ya da bu santralların belli alternatör grupları ve birkaç yıldan bu yana nükleer santrallar. İstem arttıkça, çoğu kez, günde ancak birkaç saat çalışan, dolayısıyla maliyeti yüksek bir enerji veren tepe tüketim yükü santrallarına başvurulur: depo tipi (su tutma süresi 200-400 saat arası) ya da yapay göl tipi (su tutma süresi 400 saatin üstünde) hidroelektrik santrallar, termik santrallar. Ayrıca, pompalama istasyonları, istemin düşük olduğu saatlerde yüksek depolara, istemin arttığı saatlerde kullanmak üzere su basar. (Ardenler'deki Revin).

Elektrik elde etmede, iki büyük teknikten yararlanılır. Hidrolik santrallarda, alternatör, suyun türbinlerden geçişiyle oluşan mekanik enerjiyi elektrik enerjisine dönüştürür. Bu tür üretim gelgit santrallarından (biri Bretagne'daki Rance olmak üzere dünyada yalnızca iki tane) ve özellikle hidroelektrik santrallarından sağlanır; hidroelektrik santralların dünya genelindeki üretimi, toplam elektrik üretiminin yaklaşık % 20'si kadardır ve üretim kapasitesi akarsu rejimlerine bağlı olarak yıldan yıla değişir. İkinci tür üretimi termik santrallar sağlar: bu santrallarda türbinleri çok yüksek sıcaklık ve basınçtaki buhar çalıştırır; bu amaçla ya jeotermik elektrik veren doğal buhar, ya kimyasal olarak arı suyu fosil yakıtlarla (klasik, termik elektrik enerjisi) ya da nükleer reaktörün açığa çıkardığı ısıyla ısıtılarak elde edilen yapay buhar kullanılır.

Doğal kaynaklarına ve enerji politikalarına göre ülkeler, bu üç büyük buhar elde etme tekniğinin her birinden farklı oranlarda yararlanır. Sanayileşmiş ülkelerin birçoğu, elektrik enerjilerinin büyük bir bölümünü klasik termik santrallardan (fueloil, gaz ya da kömür kullanan) sağlar. Kuzey-Batı Avrupa'da, Avustralya'da (hidroelektrik potansiyeli çok düşüktür) ABD'de, Japonya'da ve Rusya'da (hidroelektrik üretimi yüksek) elektrik enerjisinin % 70'i termik santrallarda üretilir. Bununla birlikte bu ülkelerin birçoğunda, hidroelektrik potansiyelden yararlanma oranı da oldukça yüksektir. Ancak, tüm bu ülkelerde, nükleer üretimin payı son yıllarda gittikçe artmıştır.

Hidroelektrik santrallardan elde edilen elektrik enerjisinin payı Akdeniz ülkelerinde (İtalya, İspanya, Fransa ve Türkiye) gittikçe düşse bile, hâlâ görece önemini korur. Buna karşılık, çok verimli koşullarda akarsulardan yararlanabilen ülkelerde (Brezilya ve İsviçre'de % 20, Avusturya, Kanada ve Norveç'te yaklaşık % 30) termik santrallardan elde edilen elektrik enerjisi oranı düşüktür. (→ SANTRAL.)

—Elektrotekn. • *Elektrik enerjisi.* XIX. yy. sonlarından bu yana sanayisel işletime alınan elektrik enerjisi, uzak mesafelere taşıma, özellikle mekanik, kimyasal, ısıl ve ışık gibi başka enerji biçimlerine dönüştürme kolaylığı ve üstün verimi nedeniyle olağanüstü gelişmeler gösterdi. 1973 petrol bunalımından sonra fosil yakıt kaynaklarının tükenmekte oluşunu gösterilen duyarlık ve parçalanabilir yakıt kullanan nükleer santralların sunduğu olanaklar bu üstünlüklerin daha da açık görülmesini sağladı; kaldı ki birkaç on yıl içinde, termonükleer kaynaşma donanımlarının ortaya çıkışı sonucu elektriğin önemi daha da büyüyecektir.

Elektrik enerjisinin en büyük sakıncası, depolama güçlüklerinden kaynaklanır; gerçekte enerjiyi elektrik biçiminde depolama ancak aşırıiletken düzeneklerle sağlanabilir; bu amaçla ayrıca mekanik (volanlar, pompalama santralları) ya da kimyasal (akümülatörler) ara enerjilere başvurulmakta, hidrojen üretimi ve depolanması tasarlanmaktadır.

Elektrik enerjisinin aşağıda sıralanan 4 temel aşaması elektroteknikin inceleme konusunu oluşturur: üretimi (→ elektrik

DÜNYA'DA ELEKTRİK ÜRETİMİ

SANTRALI, ELEKTRIK); işlenmesi (→ TRANSFORMATÖR, DEĞİŞTİRİCİ); taşınması (→ *elektrik* ŞEBEKESİ); kullanımı (→ *elektrik* MOTORU, AYDINLATMA, ELEKTROKİMYA, ELEKTROTERMİ).

• *Elektrik sanayisi.* Türkiye'de, devletin genel enerji ve ekonomi politikasına uygun olarak, elektrik üretim, iletim, dağıtım ve ticaretini, Enerji ve tabii kaynaklar bakanlığı'na bağlı Türkiye elektrik kurumu (TEK) ve kurumun özel kesimle kurduğu kimi ortaklıklar üstlenmiştir. Elektrik, elektronik ve bilişim donanımlarının üretimi ise, özel kesimin elindedir.

Elektrik sanayisinin özgün niteliklerinden biri evrenselliğidir. Üretilen elektrik gereçlerinin birçoğu, "son ürünler" değildir. Bunlar, kimi kez, ortaya çıkar çıkmaz, başka etkinliklere bağlı işlemler, donanımlar ya da takımlarla bütünleşir. Elektrik sanayisi, enerji üreticisi ve dağıtıcısı biçiminde temel bir sanayi olması dışında, tüm insan etkinliklerinde, tüm üretim yöntemlerinde, devindirici, ayarlayıcı, iletici ya da denetleyici işlevi de üstlenir. Elektrik sanayisinin payı ve rolü bulunmayan tek bir teknik ilerleme aşaması yoktur. Bu da gelişmesindeki hızlı ritmi, uygulama alanlarındaki sürekli artışı açıklar.

Elektrik sanayisinin dalları. Donanım malları elektroteknik ve elektronik olmak üzere iki alanda göz önüne alınabilir. Elektroteknikte kullanılan donanımlar şunlardır: elektrik şebekesi donanımları (enerji dağıtımı ve iletimi, bağlantı düzenekleri ve röleler, döner makineler, transformatörler, izolatörler ve güç kondansatörleri); sanayi süreçlerini otomatikleştirme donanımları; demiryolları için işaretleme donanımları; aydınlatma donanımı; teller ve kablolar; asansörler ve yükleyiciler. Elektronik ve bilişimde ise şunlar sayılabilir: telgraf, telefon, elektronik, radyoelektrik ve bilgisayar donanımları; kontrol, ayarlama, ölçme, radyoloji ve tıbbi elektronik aygıtları.

Tüketim malları, elektrik (donanım ve alçak gerilimde aydınlatma gereçleri, piller ve elektrik lambaları), elektronik (kayıt ve ses oluşturma donanımları, radyo alıcıları ve televizyonlar) ve ev aletleri (buzdolapları, çamaşır makineleri vb.) kesimleri arasında dağılmıştır.

Tüketim malları, üç alanda kullanılır: elektrik kesimi (düşük gerilimli aydınlatma donanımları, piller, elektrik lambaları), elektronik (kayıt ve okuma gereçleri, radyo ve televizyon alıcıları), ev aletleri alanı (soğutucular, elektrikli aygıtlar, çamaşır ve bulaşık makineleri).

Ara mallar, elektroteknikte büyük donanımların onarım parçaları ve elektrik akümülatörleri, elektronikte ise edilgin bileşenler, elektron tüpleri ve yarıiletkenlerdir.

Üretim ve işleme yöntemleri. Bu yöntemler çoğu kez, otomobil yapım yöntemlerine benzer. Çok sayıda fabrikada montaj zincirleme yapılır. Sabit işleme postaları, parçaların bu postalara akılcı bir biçimde dağıtımı, taşınabilir takımların dizgesel kullanımı ve elle yapılan hemen bütün işlemlerin ortadan kaldırılması bu tür montajın belirgin özellikleridir. Buna karşılık sanayisel elektrik donanımı, otomobil üretiminden oldukça farklı işletim koşullarının etkisindedir. Seri üretilmiş bir otomobilin en çok 2 000 ile 3 000 saatlik bir çalışma ömrü vardır. Büyük demir-çelik sanayi komplekslerinde, hadde tezgâhlarının elektrik motorları yılda 8 000 saatlik bir hizmet verebilir ve kullanım süreleri 20 yıla ulaşabilir, hatta bunu aşabilir.

Türkiye'de elektrik donanımlarının ve gereçlerinin üretim ve yapımı, Türk standartları enstitüsü'nce (TSE) düzenlenir. Doğrudan Başbakanlık'a bağlı olan bu kuruluş, Türkiye elektrik mühendisleri odası'ndan gelen yardım ve önerilerden de yararlanarak, elektrik sanayisiyle ilgili alanlarda üretim yapan gerçek, tüzel ya da kamu şirketlerinin uygulamak zorunda oldukları, yönetmeliğe uygun teknik metinleri inceler ve yayınlar.

—Ev eşy. Elektrik süpürgesi, 1900'e doğru H.C. Booth'un gerçekleştirdiği aygıtın bir uzantısıdır. Çok büyük ve kullanışsız olan bu süpürgeyi, Fransa'da Robert Bimm'in 1906'da *Birum* adıyla yaptığı toz emen elektrik süpürgesi izledi: bu aygıt ters çevrilmiş bir bisiklet pompasına benzer bir pompası olan ve elle çalıştırılan bir modeldi. Daha sonra, bunun yerini elektrikle çalışan bir model aldı; böylece, bildiğimiz türbinli ve elektrik motorlu süpürge ortaya çıktı. Süpürgenin ağırlığı, ancak 60'lı yıllarda, plastiğin ortaya çıkışı sonucu düşürülebildi.

Elektrik süpürgesi, metal ve plastikten ya da tümüyle plastikten yapılmış bir gövde, modeline göre gücü değişen bir motor, bir iç ya da dış toz torbası ve yönlendirmek için eklemli bir sap ya da bir bağlantı borusundan oluşur. Büyüklüğü, yaklaşık 150 W gücünde elle taşınabilen küçük süpürgeyle aşağı yukarı 1 000 W gücünde emer-döver süpürge arasında değişir.

Gördükleri işe ve güçlerine göre birçok elektrik süpürgesi çeşidi vardır: sert zeminleri temizlemeye yarayan, orta güçte (300 -400 W), elektrik süpürgesi; bükülgen borusuna takılan çeşitli aksesuarlarla sert zeminleri, halıları, mobilyaları, süpürgelikleri vb. temizlemeye yarayan 400 ile 800 W ve daha yukarı güçte, yedekte çekilen süpürge; halıları ve halı kaplamaları döverek ya da fırçalayarak temizlemede kullanılan *döver-süpürge.*

Elektrik süpürgelerinin çoğuna, duvar kaplamaları ve perdeler dahil, her çeşit yüzeyi temizlemeyi sağlayan bükülgen hortumlar, sert borular, emici uçlar gibi parçalar takılabilir. Hatta, yer halılarını köpükle temizleyen bir halı yıkayıcı parça da eklenebilir.

Son teknik gelişmeler, elektrik süpürgelerinin daha az yer tutmasını sağlarken, bir yandan da bunlara gittikçe artan bir kullanım kolaylığı ve esnekliği kazandırdı; örneğin hava akımını denetleyen bir vana ya da elektronik bir vites değiştirici takılarak, emme gücünü ayarlama olanağı elde edildi; toz torbası dolduğunda mekanik ya da ışıklı bir göstergenin ya da sesli bir uyarıcının bunu bildirmesi sağlandı; son olarak, otomatik kablo sarıcı ve ayakla kumanda düzeneği eğilme gereğini ortadan kaldırdı.

Öte yandan, japonlar, ileri bir teknoloji ürünü olan iki model geliştirdi: bunlardan biri, tozları haznesinin dibine iterek sıkıştırır ve böylece yılda yalnızca üç-dört kez boşaltmanın yeterli olmasını sağlar; öbürüyse, doğrudan doğruya bir bacaya bağlanarak tozları bodrumda bulunan bir grup emiciye yollar.

—Meteorol. *Atmosfer elektriği.* Gezegen -atmosfer sistemi çok büyük bir küresel kondansatördür. Çok iyi birer iletken olan toprak ve iyonosfer bu kondansatörün iki armatürünü, kötü iletken olan stratosfer ve troposfer de dielektriği oluşturur. Elektrik alanı artı elektrik yüklü üst katmanlardan eksi elektrik yüklü toprağa doğru yönelir. Potansiyel parkı, hava açık olduğunda ılıman bölgelerde ortalama 100-130 V/m'dir. Bu gradyan $3x10^{-16}$ A/cm²'lik bir akımı gösterir. Akımın alanı ve yeğinliği ters yönde değişir; hava çok iletken olduğunda alan zayıflar. İletkenlik *küçük iyonlar*'ın (iyi iletkenler) sayısına bağlıdır; bu küçük iyonlar nemli ve kirli havada kötü iletken olan *büyük iyonlar*'a dönüştüğünden sayıca azalır. Demek ki saydam havanın ayırtedici özelliği zayıf bir elektrik alanı, buna karşılık kuvvetli iletkenliktir. Oysa kirli ve bulutlu havanın elektrik alanı kuvvetli, iletkenliği ise zayıftır.

Yapılan hesaplar toprağa yönelen ortalama akımın tüm atmosfer elektriğini bir saatten daha kısa bir sürede boşaltabileceğini gösterir. Dolayısıyla atmosfer yükünün tükenmemesi, henüz yanıtı bulunamamış bir soru olma niteliğini korumaktadır. Bununla birlikte genel bir açıklama aşağıdaki şekilde yapılır: düşey yönde gelişen fırtınada bulutlar önemli ölçüde yük toplar (şimşeğin çakmasından önce 2 000 - 3 000 V/cm). Yapılan istatistiksel incelemeler bu bulutların alt bölümlerinde eksi, tepelerinde ise artı elektrikle yüklü olduklarını göstermiştir. Alttaki eksi yükün bir bölümünü toprağa, üstteki artı yükün bir bölümünü de yüksek katmanlara bırakan bulutlar, atmosfer kondansatörünü dönemsel olarak dolduran elektrostatik bir makine gibi çalışır.

—Nörobiyol. • *Elektrik üretim süreci.* Tüm canlı hücreler, yayılma potansiyelinin ve iyon taşınmasının yarattığı bir dingin elektrik potansiyeli taşır. Buna ek olarak sinir ve kas hücreleri, çeşitli iyonlara karşı zarlarının seçici geçirgenlik niteliğini değiştirerek eylem potansiyelleri üretirler. Ayrıca, bazı türler, özellikle elektriklibalıklar (elektrikbalığı) elektrik akımı üretebilen ve bu akımı dışarı salabilen diziler halinde hücrelerden (elektrosit) yapılı özgül organlara (elektrikli plak) sahiptirler. Hayvan bu akımdan hem kendisini savunmak için, hem herhangi bir hayvanın yerini anlamak için yararlanabilir.

• *Kortekste elektrik üretimi.* Beyin korteksinde elektrik üretimine neden olan elektrik güçleri özellikle yavaş güçlerin yüzeye yayılmasından (en başta sinapslardaki elektrik olayları), bir de çok az olarak eylem akımlarından doğar. Beynin yüzeyinde bu güçlerin varlığı, nöronları saran nevroglia hücreleri arasında yer alan ve *neksus* adlı bağlantılardan oluşan çok iletken bağlantı ağının varlığıyla desteklenir.

—Tıp. • *Elektrik çarpması.* Vücuttan geçen elektriğin başlıca fizyolojik etkisi, kaslarda kasılmaya, kalbin uyarılganlık ve kasılganlığında değişikliğe neden olmasıdır. Bu da vücuttan geçen akımın şiddetine ve yoluna bağlıdır. Elektrik çarpması, genel olarak yüksek gerilimli akımların sonucudur; bununla birlikte evlerde kullanılan akımlar da bu sonucu doğurabilir: derisi ıslak olan (direnci bu nedenle düşüktür), iyi bir iletici (su ya da su borusu) ile toprağa (potansiyeli 0) bağlanan bir kişi 110 voltluk bir akımla da çarpılabilir. Çünkü bu durumda vücuttan geçen akımın şiddeti önemli ölçüye varır.

Elektrik çarpmasının niteliği akımın gerilimine ve frekansına göre değişir. Kablolarda, transformatörlerde, direklerde, vb. bulunan yüksek frekanslı alternatif ya da doğru akımlar (1 200 V'tan yukarı) vücutta geçtikleri yola göre boğulma, kalpte fibrilasyon ya da sinirlerde katılaşma yaparak ölüme yol açar. Çok yüksek gerilimli akımlar akımın girdiği yerde yerel bir yanık yapar; bu bölge, iletkenliği azaldığından, akımın daha fazla geçmesine, büyük bir dirençle karşı koyabilir.

Düşük gerilimli akımlar (220 V'tan aşağı) özellikle 50 periyotlu alternatif akım halinde tehlikelidir, çünkü kalp liflerinde, karıncık fibrilasyonuna neden olabilir, bu da kasın çalışmasını hemen durdurarak atardamar basıncını 0'a düşürür. 220 ve 1 200 V arasında, akımın etkisi koşullara bağlıdır. Yüksek frekanslı akımlara (saniyede 100 000 periyottan yukarı) kolayca dayanılır, burada yalnız ısıl etki önem kazanır.

Elektrik çarpan kişiye uygulanacak tedavi, boğulmuş kişininki gibidir: 4-5 saati bulan uzun süreli yapay solunum, gerekirse kalp masajı ve kalp içine adrenalin şırıngası. Tedaviye akımın kesilmesinden sonra, elden geldiğince çabuk başlanmalıdır.

• *Elektrik tedavisi.* Duchenne de Boulogne ilk kez 1867 yılında galvanik akımı ve indüksiyon akımını, kas atrofilerinin ve çeşitli sinirsel sendromların tedavisinde kullandı. Elektriğin etkileri çok yönlüdür: 1. *uyarım-devim etkileri:* felçli kaslar ve sinirler üzerinde, boylamasına ya da enlemesine galvanizasyon etkisi, ritimli ya da tetanileştirici faradizasyon, elektrosok (kafatasından geçen yüksek şiddette alternatif akım uygulanması); 2. *yıkıcı etkiler:* metal iğnelerle elektroliz, elektrikle dağlama, elektrokoagülasyon (elektrikli bisturi); 3.

yatıştırıcı etkiler: nevraljilerde ve artraljilerde, doğru akım uygulama (artı kutup yakınında uyarılganlığını azaltır); elektrolizle iyonlaştırma (organizmaya iyonların girişi); yüksek frekanslı akım; 4. *ısıl etkiler:* nevralji, artroz, periviserit, dolaşım bozuklukları, felç sekelleri ve çocuk felcinde yüksek frekanslı jeneratörler aracılığıyla doku içi ısıyı artırma (diyatermi ve kısa dalgalar).

—Vet. Veteriner hekimlikte, özellikle cerrahi amaçla yüksek frekanslı akımlar kullanılır (diyatermi).

Elektrik işleri etüd idaresi genel müdürlüğü, özel hukuk hükümlerine tabi, tüzelkişiliği olan, Enerji ve tabii kaynaklar bakanlığı'na bağlı bir genel müdürlük. Ülkenin elektrik enerjisi üretim olanaklarını araştırmak ve bunlarla ilgili proje hizmetlerini yapmak amacıyla, 14 haziran 1935 tarih ve 2819 sayılı yasayla kuruldu. Genel müdürlüğün ana hizmet birimleri Proje dairesi, Jeoloji ve sondaj dairesi, Hidrolik etüdler dairesi ve Enerji kaynakları etüd dairesi başkanlıklarından oluşur. İdarede 578'i memur olmak üzere toplam 794 kişi çalışmaktadır (1992).

Elektrik kurumu (Türkiye) [TEK], tüzel kişiliği olan, çalışmalarında özerk ve sorumluluğu sermayesi ile sınırlı bir kamu iktisadi kuruluşu. İlgili olduğu bakanlık, Enerji ve tabii kaynaklar bakanlığı'dır. 1312 sayılı yasayla 1970'te kuruldu. 1984'te kanun hükmünde bir kararnameyle bugünkü yapısını aldı. Kuruluş amacı, devletin genel enerji ve ekonomi politikasına uygun olarak elektriğin üretim, iletim ve dağıtımını yapmaktır. Kurumun, ana statüsüne göre belirlenen görevleri şunlardır: Türkiye'nin genel ekonomik plan ve programlarını hazırlamak, elektrik üretim, iletim ve dağıtımı için gereken her türlü etüt ve projeler ile inşaat ve tesisler yapmak ve yaptırmak (50 MW gücünden büyük hidroelektrik tesisler dışında), bu tesisleri işletmek ya da işlettirmek, bu tür etkinliklerle ilgili olmak ya da işletme artıklarını değerlendirmek üzere bağlı ortaklıklar kurmak ya da devralmak, katılımlarda bulunmak, vb. Türkiye elektrik kurumu'nun merkez kuruluşu, yönetim kurulu ve genel müdürlükten oluşur.

1992 sonu itibariyle TEK'e bağlı termik santrallar: Afşin-Elbistan (Kahramanmaraş), Aliağa (İzmir), Ambarlı (İstanbul), Avşa adası (Balıkesir), Bozcaada (Çanakkale), Çatalağzı (Zonguldak), Çayırhan (Ankara), Çukurca (Hakkâri), Denizli (Denizli), Erciş (Van), Gökçeada (Çanakkale), Hamitabat (Kırklareli), Hopa (Artvin), İliç (Erzincan), Kangal (Sıvas), Kemaliye (Erzincan), Marmara adası (Balıkesir), Orhaneli (Bursa), Seyitömer (Kütahya), Soma A ve B (Manisa), Tunçbilek (Kütahya), Yatağan (Muğla), Yeniköy (Muğla). Kuruma bağlı hidroelektrik santrallar: Adilcevaz (Bitlis), Akşehir (Konya), Akyazı (Sakarya), Almus (Tokat), Altınkaya (Samsun), Anamur (İçel), Arpaçay (Kars), Aslantaş (Adana), Ataköy (Şanlıurfa), Atatürk (Şanlıurfa), Besni (Adıyaman), Beytüşşebap (Şırnak), Botan (Siirt), Bozkır (Konya), Bozüyük (Bilecik), Bozyazı (İçel), Bünyan (Kayseri), Ceyhan (Kahramanmaraş), Cumaçay (Ağrı), Çağçağ (Mardin), Çay (Afyon), Çıldır (Ardahan), Çukurca (Hakkâri), Defne (Hatay), Demirköprü (Manisa), Denizli (Denizli), Derbent (Samsun), Dere (Konya), Dinar (Afyon), Doğankent A ve B (Giresun), Dörtyol (Hatay), Durucasu (Amasya), Engil (Van), Erciş (Van), Ermenek (Karaman), Girlevik (Erzincan), Gökçekaya (Eskişehir), Göksu (Konya), Gülnar (İçel), Hakkâri (Hakkâri), Haraklı (Sakarya), Hasan Polatkan (Ankara), Hasan Uğurlu (Samsun), Hazar I ve II (Elazığ), Hirfanlı (Kırşehir), İkizdere (Rize), İnegöl (Bursa), İznik (Bursa), Kadirli (Adana), Kapulukaya (Kırıkkale), Karacaören (Burdur), Karakaya (Diyarbakır), Kars (Kars), Kayaköy (Kütahya), Keban (Elazığ), Kemer (Aydın), Kernek (Malatya), Kesikköprü (Ankara), Kılıçkaya (Sıvas), Kiti (Kars), Kovada I ve II (Isparta), Köklüce (Tokat), Ladik (Samsun), Malazgirt (Muş), Menzelet (Kahramanmaraş), Mustafakemalpaşa (Bursa), Mut (İçel), Osmaniye (Adana), Oymapınar (Antalya), Sızır (Sıvas), Silifke (İçel), Suat Uğurlu (Samsun), Tercan (Erzincan), Tortum (Erzurum), Turunçova (Antalya), Uludere (Hakkâri), Varto (Muş), Visera (Trabzon), Zernek (Van).

Kurumun başlıca katılımları AEG-ETİ elektrik endüstrisi aş, ALTEK elektrik teçhizatı imalatı tes. aş, ETİTAŞ elektrik teçhizatı imalatı tes. aş, ELTEM TEK elektrik tes. aş, AKTAŞ elektrik tic. aş, vd.'dir. Kurumda 19 335'i sözleşmeli olmak üzere 66 809 kişi çalışmaktadır (1992).

Elektrik, Tramvay, Tünel işletmesi (*İstanbul*) → İETT.

ELEKTRİKBALIĞI a. Zool. Temel özelliği elektrik boşalımları yapabilmek olan köpekbalıklarının *Hypotremata* öbeğinden bazı kemiklibalıkların genel adı. (Elektrikbalığımsılar takımı; elektrikbalığıgiller familyası.) [Eşanl. TORPİLBALIĞI, UYUŞTURANBALIĞI.]

—ANSİKL. Elektrikbalıkları, göğsün başa kaynaşmasından oluşan bir ön disk ve iki sırt yüzgeci taşıyan, zehirli iğne bulunmayan etli kuyruğuyla kedibalığına benzer. Elektrikli levhaların prizmatik sütunlar halinde sıralanmasından oluşan elektrik organları (değişikliğe uğramış kas dokusu), hayvana elektrik boşalmaları (170-220 volt) gerçekleştirme olanağı verir: elektrikbalığı bu boşalmalar (insan için tehlikesizdir) sayesinde avlarını yutmadan önce felç eder. Elektrikbalıkları gece dolaşır, tuzak kurarak avlanır: kıyıda, kıta sahanlığında, birkaç yüz metre derinlikte kuma gömülür. Doğurarak ürer (her defasında 15 yavru). Kıyılarımızda üç türü vardır: elektrikbalığı ya da uyuşturanbalığı *(Torpedo nobiliana)*, lekeli elektrikbalığı ya da lekeli uyuşturanbalığı *(T. marmota)*, benekli elektrikbalığı ya da benekli uyuşturanbalığı *(T. torpedo)*.

ELEKTRİKBALIĞIGİLLER a. Sıcak ve ılık denizlerin kıyı kesimlerinde dibe bağımlı yaşayan, sırtlarında bir çift elektrik organı bulunan balıkları içeren kemiklibalıklar familyası. (Karasularımızda yaşayan üç türü vardır, elektrikbalığı ya da uyuşturanbalığı [*Torpedo nobiliana*], benekli elektrikbalığı ya da benekli uyuşturanbalığı [*T. torpedo*], lekeli elektrikbalığı ya da lekeli uyuşturanbalığı [*T. marmorata*]. Bil. a. *Torpedinidae.*) [Eşanl. UYUŞTURANBALIĞIGİLLER.]

ELEKTRİKBALIĞIMSILAR a. Başının iki yanında, kısa ve etli bir kuyrukla devam eden yumurta biçiminde bir disk içinde yer alan elektrik organlarıyla donanan *Hypotremata* öbeğinden köpekbalıkları takımı. (Takımın tek familyası elektrikbalığıgillerdir. Bil. a. *Torpediniformes.*)

ELEKTRİKÇİ a. **1.** Elektrik işleri yapan, elektrik döşemi kuran ya da onaran usta. **—2.** Elektrikle ilgili araç gereç satan esnaf.

ELEKTRİKÇİLİK a. Elektrikçinin mesleği, yaptığı iş.

Elektrik-elektronik fakültesi, teknik yükseköğrenim kurumu. Yüksek mühendis okulu'nun İstanbul Teknik üniversitesi'ne dönüştürülmesi sırasında (1944) Elektro-mekanik bölümü ikiye ayrılarak bağımsız iki fakülte oldu. Ayrıca, 1935'te kurulmuş olan "Muhabere şubesi" de Elektro bölümüne katılarak Elektrik fakültesi adıyla örgütlendi. 1954'te İstanbul Teknik üniversitesi yapısı içinde açılmış olan Meteoroloji şubesi de bu fakülteye eklendi. Üniversitelere yeni bir düzen getiren 30 mart 1983 tarih ve 2809 sayılı yasa uyarınca fakültede Elektrik mühendisliği, Elektrik ve haberleşme mühendisliği, Kontrol ve bilgisayar mühendisliği adlarıyla üç bölüm yer aldı.

elektrikbalığı

ELEKTRİKGİDERİCİ a. Tekst. Tekstil maddeleri üzerinde oluşabilen ve düzenli bir çalışmayı önleyen elektrik yüklerini gidermeye yarayan aygıt. (Kimi durumlarda tozlar, tekstil maddesine tersinmez bir biçimde yapışır.)

ELEKTRİKİ sıf. (fr. *electric* ve ar. *-i*'den). *Esk.* Elektrikle ilgili.

ELEKTRİKİYET a. (fr. *electric* ve ar. *-iyyet*'ten). *Esk.* Elektrikleşme, elektrikleştirme: *Kâbil-i elektrikiyet* (elektrikleşebilen cisim).

ELEKTRİKLEME a. Elektriklemek eylemi.

—Elektrotekn. *Etkiyle elektrikleme,* bir iletken üzerindeki elektrik yüklerini, yüklü bir başka cismi yaklaştırarak ayırma.

—Tıp. *Yerel elektrikleme,* özel elektrotlar aracılığıyla organizmanın bir bölgesine yerel elektrik uygulama. ‖ *Statik elektrikleme,* statik elektriğin hasta tedavisinde kullanılması.

ELEKTRİKLEMEK g. f. Fiz. *Bir şeyi (iletken) elektriklemek,* ona elektrik yükü vermek.

◆ **elektriklenmek** dönşl. f. **1.** İletken bir cisim sözkonusuysa, elektrik enerjisiyle yüklü duruma gelmek. **—2.** Bir toplantı, topluluk vb. sözkonusuysa, gergin, sinirli bir durum almak, gerginleşmek: *Toplantının sonuna doğru hava birden elektriklendi.* **—3.** Bir kimse, onun bedeni, saçları vb. sözkonusuysa, statik elektrikle yüklenmek.

◆ **elektriklendirmek** ettirg. f. **1.** *Bir yeri, bir bölgeyi elektriklendirmek,* oraya elektrik sağlamak, orayı elektrik döşemiyle donatmak: *Küçük köyleri de elektriklendirmek için çalışmalar sürdürülüyor.* **—2.** *Havayı elektriklendirmek,* bir topluluk sözkonusuysa orada sinirli ve gergin bir durum yaratmak: *Kırıcı ve suçlayıcı konuşmalar toplantının havasını elektriklendirdi.*

ELEKTRİKLENDİRMEK → ELEKTRİKLEMEK.

ELEKTRİKLENMEK → ELEKTRİKLEMEK.

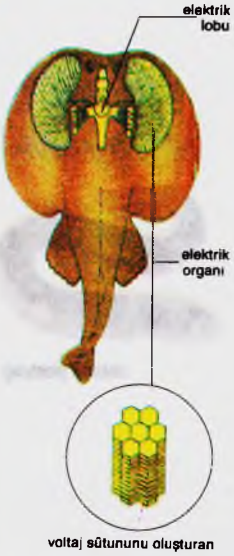
ELEKTRİKLEŞTİRME a. ELEKTRİFİKASYON'un eşanlamlısı.

ELEKTRİKLEYİCİ a. Pillerle, akümülatör bataryalarıyla ya da sektörle beslenen ve hayvanlar yaklaştığında çit tellerinde güçlü boşalmalar oluşturan elektrikli aygıt. (Bu boşalmalar hayvanlar için tehlikeli değildir ama bunları çit telinden uzaklaştırmak için yeterince caydırıcı bir etki yaratır.)

ELEKTRİKLİ sıf. **1.** Elektrikle çalışan aygıt, düzenek vb. için kullanılır: *Elektrikli traş makinesi. Elektrikli motor.* **—2.** Üzerinde elektrik akımı bulunan şey için kullanılır: *Elektrikli tel.* **—3.** Tartışmalı, gergin ortam için kullanılır: *Bugün toplantıda elektrikli bir hava vardı.*

—Zool. *Elektrikli levha,* elektrikbalıklarında bulunan, 500 voltluk potansiyele ulaşabilen, kısa elektrik boşalmaları yayma özelliği taşıyan organ. (Elektrikli levha elektromotor bir organdır.) [Eşanl. ELEKTRİK ORGANI.]

ELEKTRİKLİ YILANBALIĞI a. Tropikal Amerika'da tatlı sularda yaşayan, sazanlar takımından bazı kemiklibalıkların genel

elektrik organlarının yerleri

elektrikli yılanbalığı

adı. (Derisi çıplaktır. İri bir yılanbalığına benzer ve elektrik organlarıyla donanır. *Gymnotidae* familyası; boyu 2,50 m'ye kadar.)

—ANSİKL. Elli kadar türü bulunan elektrikli yılanbalığının bedeni dardır; kıvrım kıvrım olabilen bir kuyruk yüzgeci, küçük gözleri vardır. Çok az oksijenli sularda yaşar, soluk almak için sık sık su yüzeyine çıkar. Elektrik üreten, kaslı iki tip organı bulunur: Hunter ve Sachs'ın "ek organlar" adını verdikleri, elektrolokalizasyon görevi yapan organlar; hayvanın beden uzunluğunun beşte dördünü kaplayan, büyük hayvanları bile felç yapabilecek ya da öldürebilecek kadar güçlü bir elektrik yükü boşaltabilen elektrik organları. Sözgelimi *Electrophorus electricus* türünün üyeleri bir atı ya da öküzü öldürebilir. Elektrikli yılanbalıkları böcekler, kurbağalar, balıklarla beslenir.

ELEKTRİKSEL sıf. Elektrikle ilgili, elektriğe bağlı.

—Zool. *Elektriksel iletişim,* nilturnasıbalığımsılarda görülen tür içi haberleşme sistemi; bunun için zayıf voltajlı elektrik üreten organlar ve özel elektroalgılayıcı küresel organlar görev yapar. (Bu haberleşme sistemi işlev yönünden kuşların ötüşüne benzer: gerçekten de karşı cinsten eşin aranmasını, etkinlik alanlarının belirlenmesini ve bireyler arasındaki hiyerarşilerin kurulmasını sağlar.)

ELEKTRİKSEL-DERİSEL sıf. Ruhbil. Derinin psikolojik olaylarla ilgili olarak elektriğe karşı direnişinde meydana gelen değişikliklere ilişkin bir yanıt, bir tepki ya da bir etkinlik için denir.

—ANSİKL. Her insanda, sürekli olarak, sempatik sistem aracılığıyla harekete geçen ter bezi boşalmaları olur. Bu boşalmalar, derinin direncinde ya da gizil gücünde meydana gelen bazı değişiklikleri belirler; bu değişiklikler, iki elektrotla deriye bağlanan oldukça basit bir elektrik cihazıyla ölçülebilir. Ancak bu olaylar, kolayca gözlenebilir nitelikte olmalarına rağmen, ruhbilim bakımından yorumlanmak istenildiğinde büyük bir karmaşıklık gösterirler.

Böyle bir elektriksel-derisel değişiklik kaydedildiği ve belirli bir dış uyarıcıyla arasında açık bir ilişki kurulabildiği zaman, elektriksel-derisel yanıt ya da tepki sözkonusu demektir. Ancak aynı türden değişikliklerin "kendiliğinden" nitelikte olması, yani belirli bir uyarıcıdan başka, örneğin bir "düşünce" ya da bir "zihinsel imge" gibi açıkça belirlenemeyen bir nedenden kaynaklanması da olanaklıdır. Bu durumda, elektriksel-derisel yanıttan çok, elektriksel-derisel etkinlikten söz edilir.

Elektriksel-derisel yanıtlara yol açan uyarıcılar, iki geleneksel kategoriye ayrılabilir. Bazı uyarıcıların doğuştan gelen bir etkinliği vardır: bunlar çok geniş bir sınıf oluştururlar, ama aynı zamanda savunma, korku,heyecan, hayret ya da yenilik tepkilerine yol açmak gibi ortak bir yanları bulunduğu da söylenebilir. Onun için, doğuştan elektriksel-derisel tepkiler, heyecansal etkinliklerin ya da iç uyanıklığın iyi bir göstergesi sayılır; beyin truncusundaki reticulum maddesinin harekete geçirilmesiyle ilişkili oldukları kanıtlanmıştır. Öte yandan, sonradan edinilmiş elektriksel-derisel yanıtlara yol açan geniş bir uyarıcılar yelpazesi vardır. Elektriksel-derisel yanıtlar, kolayca şartlandırılabilir; öyle ki pratikte, herhangi bir uyarıcı, şartlandırma yoluyla belli bir elektriksel-derisel yanıta yol açabilir.

Elektriksel-derisel tepkilerin gözlenmesi, bir sıra psikolojik olayın incelenmesini sağlar. Ama bu gözlemin doğruluğu, ancak iyi denetlenmiş yorumlara vardıran bazı sıkı ve karmaşık yöntemler kullanılarak kanıtlanabilir.

Elektriksel-derisel tepkiden, teşhis ya da tedavi amacıyla yararlanılabileceği ileri sürülmüştür. Bazı ülkelerde polis ya da çeşitli merciler, bunu "yalan makinesi" gibi aldatıcı bir ad altında kullanmakta; bazı dini mezheplerse, uygulamaları arasında buna gizli bir güç yakıştırmaktadırlar.

ELEKTRİKSİZ sıf. Elektrik gücüyle yüklü olmayan; elektrikle çalışmayan şey için kullanılır.

ELEKTROAKUMETRE a. (fr. *électro-acoumètre*'den). Tıp. Elektrikli işitimölçer.

ELEKTROAKUSTİK sıf. (fr. *électroacoustique*). Müz. *Elektroakustik müzik,* hoparlörden dinletilmek üzere, ayrım gözetmeden somut ve -müdahale edilmiş birleştirilmiş, düzenlenmiş- elektronik sesler kullanarak, bestecinin manyetik bant için stüdyoda gerçekleştirdiği müzik. (Bk. *ansikl.* böl.)

◆ a. Elektroakust. Akustik bir işaretin elektrik işaretine ve bir elektrik işaretinin akustik işarete dönüşümünü inceleyen teknik. (Temel olarak türdönüştürücüleri [mikrofonlar ve hoparlörler], seslerin elektriksel yollardan kaydı ve üretimi konusunda araştırmalar yapar; isteğe göre seslerin tınılarını ya da yeğinlik oranlarını değiştirmeye, bunların karışımını elde etmeye ve yankılanımlarını değiştirmeye [yapay yankı] olanak veren çeşitli elektriksel yöntemleri de inceler; tüm bu teknikler, plak kayıtlarında olduğu kadar, radyo yayınlarında da kullanılır.)

—ANSİKL. Müz. Stockhausen'ın somut (bir oğlan çocuğunun sesi) ve elektronik sesler kullanarak yarattığı *Gesang der Jünglinge* (Yeniyetmelerin şarkısı) adlı yapıtının besteleniş tarihi olan 1956, elektroakustik müziğin başlangıç yılı sayılır. Daha önce iki ayrı ve rakip akım vardı: Fransa'daki somut müzik (Pierre Schaeffer) ve Almanya'daki elektronik müzik. Ne var ki 1950'de, bu iki akım arasındaki ayrım, yavaş yavaş kalkmaya başladı. Artık tümüyle somut ya da tümüyle elektronik yapıtlar yaratılmaz oldu, her birinin kendi geleneği (somut müzik daha çok deneysel ve duyarlı, elektronik müzikse daha çok sistemli ve soyuttu) elektroakustik müzikte sürdü. Bu müziği Fransızlar "elektroakustik", İngilizler "elektronik" ya da "bant müziği" (Tape Music), Almanlar'sa yalnızca "elektronik" diye adlandırdılar. Elektroakustik teknik, çok çeşitli yöntemler uygulanarak geleneksel tekniklerle birleştirilmeye (çalgılar ve manyetik bant için "karma" müzikler) elverişli çok değişik yönlerde gelişmeye açıktır.

1950'lerin sonlarından 1970'lerin başlarına değin, elektroakustik müziğin, bir yandan gelişirken, bir yandan da çeşitli eğilimlerin ortaya çıkışıyla bölündüğü görüldü. 1958'de son ve değişmez adını alan *Groupe de recherches musicales* (Müzik araştırmaları grubu), Pierre Schaeffer'in yönetimine girdi. Schaeffer, *Traité des objets musicaux* (Müzik nesnelerinin incelenmesi) [1966] adlı yapıtında araştırmaların dökümünü yaptı. Pierre Henry, 1958'de kurduğu "Apsome" adlı stüdyosunda ilk büyük klasikleri yarattı: *la Noire à soixante, le Voyage, Variations pour une porte et un soupir.* 1955'te Milano'da, 1956'da Tokyo'da, 1957'de Varşova'da, 1961'de Utrecht'te yeni stüdyolar kuruldu. Ardından büyük yapıtlar geldi: K. Stockhausen'ın *Hymnen*'i (1966-67), F. Bayle' in *Espaces inhabitables* (1967), *Jeïta* (1970) ve *l'Expérience acoustique*'i (1970 -1972), P. Henry'nin *l'Apocalypse de Jean*'ı (1968), B. Parmegiani'nin *Pour en finir avec le pouvoir d'Orphée*'si (1972), vb. Öte yandan, dolaysız elektroakustik müzik (*Nuova Consonanza* grubu) ve bilgisayarla seslerin birleştirilmesi denemeleriyle sentetizörün baş döndürücü hızla gelişmesi de bu yıllara rastladı. Herkesin kullanabileceği yapıda olan ve boyutları alabildiğine küçültülen sentetizör, bir zamanlar bir araya getirilmesi zahmetli olduğu ölçüde pahalı da olan elektroakustik seslerin üretimi için geniş olanaklar sunuyordu.

1970'lerin sonlarında, geniş kitlelerin dinlediği müzik elektroakustik müziğe tüm özgüllüğünü kazandırmaya başladı. Live Electronic Music (Canlı elektronik müzik) ile müzikçiler, eskiden ancak stüdyoda ve manyetik bant aracılığıyla yapılabilen üretimi, icracılar, seslerle (hatta efektler) dolaysız olarak yarattırma olanağına kavuştular. Bununla birlikte, elektroakustik müziğin birtakım "efektler"den ve materyellerden başka bir şey sağlamadığına inanmak, stüdyoda çalışmayı ve banttan yayını gerektiren başka kullanma tekniklerinin yanı sıra montajın temsil ettiği bu düzenleme ve anlatım olanağını yanlış tanımak demektir.

Fransa'da, Pierre Schaeffer'in kurduğu ve François Bayle'in yönettiği İ.N.A.'nın Müzik araştırmaları grubu dışında, 1970'te Christian Clozier ve Françoise Barrière tarafından kurulmuş Bourges Deneysel müzik grubu ile Georges Bœuf'ün yönettiği Marsilya Deneysel grubu vardır. İ.R.C.A.M.'da 1980'e değin, Luciano Berio'nun yönettiği bir elektroakustik bölümü vardı. Avrupa'nın birçok kentinde çok sayıda stüdyo bulunmaktadır. En etkin merkezler Belçika'da Gent (L. Goethals, K. Goeyvaerts), Brüksel (A. Souffriau ve Léo Küpper); Hollanda'da Utrecht; Avusturya'da Salzburg (Klaus Ager), Viyana (Dieter

Fontanel-Gamma

elektroakustik müzik için materyel örneği (Jean-Michel Jarre)

Kaufmann); İngiltere'de Norwich (Roger Smalley), York; Almanya'da Köln (Stockhausen); İtalya'da Milano (1955'te B. Maderna ve L. Berio'nun kurdukları Studio de fonologia), Floransa (Pietro Grossi) ve Torino'dur (E. Zaffiri). Doğu Avrupa'daysa en eski stüdyolardan birine sahip olan Varşova (E. Rudnik), Bratislava, Budapeşte (Z. Pongrácz) ve Belgrad'dır. ABD'de hemen hemen her üniversitenin bir stüdyosu vardır. Ama üretilen manyetik bantlar, genellikle karma yapıtlar ya da "mixed media" (ışıkla, baleyle, sinemayla karışmış yapım) içindir Bu ülkede ayrıca, belli başlı araştırma kuruluşlarının bünyesinde "laboratuvarlar (New Jersey Murray Hill'deki Bell Telephone kuruluşunun laboratuvarında, Max Matthews ve başkaları, bilgisayarla ilk ses bireşimi araştırmaları yaptılar) vardır. Kanada'da da ABD'deki olanaklar bulunabilir. Japonya'nın en önemli stüdyosu, NHK'nın (Japon radyo televizyon kurumu) Tokyo'daki stüdyosudur.

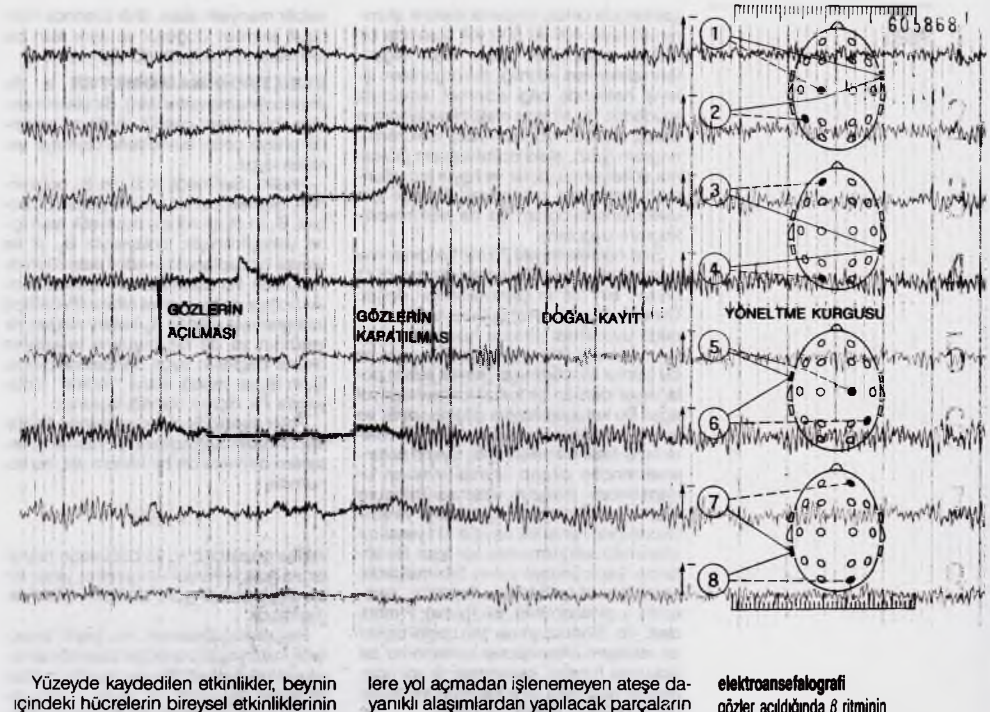
ELEKTROAKUSTİKÇİ a. Elektroakustik teknisyeni.

ELEKTROALGILAYICI a. Bazı balıklarda bulunan ve elektrik alanlarının algılanmasını sağlayan duyu organı.
—ANSİKL. Yan çizgi üzerinde, ampulsü (şişe biçiminde) organlar, küresel ve yumru (ya da mormiromast) biçimindeki organlardan ayırt edilir. Ampulsü organlar, çevredeki canlı organizmaların kas etkinliklerinin elektrik bileşkenlerini arar bulur; oysa yumrulu organlar, elektrik direnci suyunkinden farklı olan cisimlerin elektrolokalizasyonunu sağlar; küresel organlarsa aynı türden balıklar arasındaki elektrik iletişimini gerçekleştirir.

ELEKTROANALİZ a. (fr. *électroanalyse*). Kim. ELEKTRİK*LE ÇÖZÜMLEME'nin eşanlamlısı.

ELEKTROANESTEZİ a. (fr. *électroanesthésie*). Elektrik akımı kullanarak yerel ya da genel anestezi sağlama yöntemi.
—ANSİKL. Elektroanestezi 1910 yılında Stephane Leduc tarafından kullanıldı. Elektroanesteziden yola çıkılarak 1935'de elektroşok bulundu. İlk başta yalnızca psikiyatride, sonra bazı uyuşturucu tiryakisi hastaların tedavisinde denendi. Bu tür anestezi özellikle veteriner cerrahide kullanılır.

ELEKTROANSEFALOGRAFİ a. (fr. *électroencephalographie*). Nörol. Beynin, kafatasında ve kafa derisinde beliren biyoelektrik etkinliğini kayıt tekniği.
—ANSİKL. Beynin yaydığı elektrik dalgaları hayvanda 1875 yılında (Richard Caton, 1842-1926), insanda 1929 yılında (Hans Berger, 1873-1941) keşfedilmiştir. Bir araştırma tekniği olan elektroansefalografi, günümüzde nöroloji kliniğinde çok yararlı bir teknik haline gelmiştir. Normal kişide kafa derisinin alın bölgelerine yerleştirilen elektrotlarla, uyanık halde, hızlı ritimler (beta* ritmi denir), yankafa ve artkafa bölgelerindeki elektrotlarla daha düzenli ritimler (8-12 Hz'lik alfa ritimleri) elde edilir. Uyurken ritim yavaşlar, aykırı* uyku evresinde yeniden hızlanır. Elektroansefalogram, özellikle beynin bazı çalışma bozukluklarının teşhisinde yardımcı olur: örneğin metabolizma kökenli yaygın hastalık hallerinde teta (3-6 Hz) ya da delta (1-3 Hz) adı verilen dalgalarla yaygın bir şekilde yavaşlar; öte yandan, bir kan pıhtısı, bir apse, bir enfarktüs ile ilgili bir beyin hastalığı karşısında dalgalar odaklaşabilir Böylelikle, elektroansefalogram sara ile ilgili patolojik görüntüler verebilir: dikenler, diken dalgalar ya da çokdikenler. Saranın elektriksel belirtilerinin araştırılması, zorunlu bir havalandırma (zorunlu derin solunum deneyi) ya da aralıklı bir elektrik uyarısıyla kolaylaştırılabilir.
Elektroansefalografinin görünümü yaşla değişir: meme çocuğunda çok geniş ve yavaş iken, yeniyetmeliğin sonunda normal biçimini alır. İhtiyarda ise yavaşlayabilir.

elektroansefalografi
gözler açıldığında β ritminin ortaya çıktığını ve gözler kapandığında temel α ritmine dönüldüğünü gösteren normal elektroansefalogram

Yüzeyde kaydedilen etkinlikler, beynin içindeki hücrelerin bireysel etkinliklerinin toplamıdır. Bunları daha iyi görebilmek için, beyin cerrahisinde beynin yüzeyine doğrudan doğruya yerleştirilen (elektrokortikografi) ya da beynin içine sokulan elektrotlarla (stereoansefalografi) kayıt yapılabilir. Elektroansefalografinin başka uygulama alanları da vardır: anımsatma potansiyelleri ve psikobiyoloji araştırmaları (örneğin kişi beklediği bir olaya karşı tepki göstermeye hazırlandığında özel dalgaların belirdiği görülür,bunlara beklenti dalgaları denir.)
—Anestez. Anestezi-reanimasyonda, elektroansefalografi anestezi sonrası devrede ilaçların etkisinin değerlendirilmesini sağlar; bununla iki önemli bozukluk ortaya çıkarılabilir: elektroansefalogramda anormal dalgaların belirmesi ya da uyanıklığın azalması. Öte yandan, çizgiler düzleştiği zaman, elektroansefalogram koma durumunun aşıldığı ya da ölümün gerçekleştiği konusunda adli tıp yönünden kanıt işlevi görür.

ELEKTROANSEFALOGRAM a. (fr. *électroencéphalogramme*). Nörol. Elektroansefalografi ile elde edilen kayıt.

ELEKTROAŞINMA a. Elektrotekn. Sıvı bir dielektrik ortamda oluşan elektrik boşalımı sonucu talaşın kalkması. (Elektroaşınmayla işleme, ateşe dayanıklı metal malzemeye uygulanan özgün bir yöntemdi.) [Eşanl. ELEKTROEROZYON.]
—ANSİKL. Elektroaşınmayla işlemede, işlenecek parça, bir elektrik vurum üretecinin anoduna bağlanır. Elektrot-takım, çok iyi ısı ve elektrik ileten malzemelerden (bakır, bronz ya da sinterlenmiş tungsten -bakır alaşımı) yapılır ve elde edilecek oyuğu tamamlayan bir biçim taşır; ayrıca makinenin katodunu oluşturur. Bir servomekanizma takımın işlenecek parçaya uzaklığını sabit tutar. Elektrot-parça ve elektrot-takım bütünü uygun bir sıvı dielektriğe daldırılır; 1 msn'nin altında bir süreyle birkaç yüz hertzlik frekansta vurumlar veren bir üretecin sağladığı kutuplanmış elektrik boşalımına tutulur. Elli volt düzeyindeki bu boşalımlar katottaki takımdan elektronların kopmasını ve anottaki parçaya çarpmasını sağlar. Bu çarpma parçada yerel bir parçalanma doğurur; işte bu parçalanma işlemeyi oluşturur. Bu yöntem çok yavaş gelişir ve parça çok ağır aşınır; dolayısıyla uygulamada talaş kaldırma gerektiren parçaları işlemeye olanak vermez. Buna karşılık, başka yöntemlerle yapı bozukluğuna ve iç getirilimlere yol açmadan işlenemeyen ateşe dayanıklı alaşımlardan yapılacak parçaların işlenmesini sağlar. Bu yöntemin temel kullanım alanı, kalıp yapma, kesme, çekme vb. takımlarının yapımıdır. Ayrıca çok iyi bir yüzey sağlar ve bu nedenle kimi kesme takımlarının bilenmesinde kullanılır. Nihayet delik işleyen takımlarda (matkap, kılavuz) kırık kesimlerin alınmasında yararlanılır; bu son işlem *kıvılcımlama* adını alır.

ELEKTROBETON a. (fr. *électrobéton*). Elektromatürasyonla elde edilen beton.

ELEKTROBİYOGENEZ a. (fr. *électrobiogenèse*'den). Biyol. Canlı varlıkların elektrik üretmesi. (Eşanl. ELEKTROGENEZ.)
—ANSİKL. Suda yaşayan canlı organizmalar, iyon yoğunluğu nedeniyle (özellikle K^+, NA^+, CA^{++},Mg^{++}, Cl^- ve SO_4^{--}) yaşadıkları ortamdan (ve hücreler, hücredışı ortamdan) farklıdır; bu farklılık örteneklerde ya da hücre zarlarında kutuplaşma yaratır. Ortamda düzeni bozan herhangi bir şey aktif taşımayla yer değiştiren bu iyonların yoğunluğunu da etkiler ve duyarlı galvanometreler ya da modern yükselteçlerle algılanabilen bir elektrik akımının doğmasına yol açar. Bu etkinlik, özellikle sinir hücrelerinin ve kas liflerinin uçlarında önemlidir; bu hücrelerden birçoğunun aynı anda etkinlik kazanmasıyla oldukça kuvvetli elektrik akımları doğar. Sinir hücrelerinde ya da kas liflerinde, herhangi bir etkinlik yokken bulunan dinlenme potansiyeli ve uyarılan hücrelerin kutupsuzlaşması 1 voltun onda ya da yüzde biri oranındadır. Oysa bazı balıkların (elektrikli yılanbalığı), elektrik üreten or-

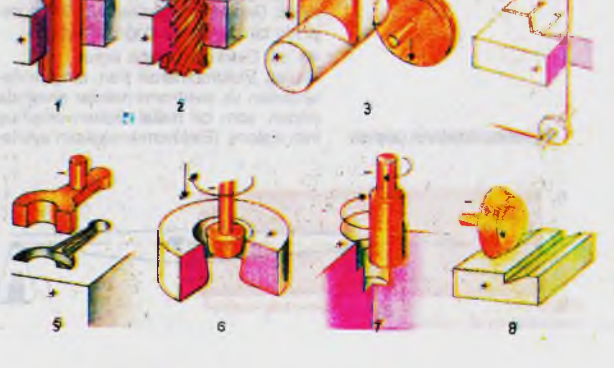

Charmilles

elektroaşınmayla dişli takımı parçasını işleme

elektroaşınma
1) Oluklu delik işleme;
2) Helisel iç işleme;
3) Biçme ve kanal açma;
4) Telle işleme;
5) Form işlemesi (dövme dişikalıbı);
6) Bir kalıbın konikliğini işleme;
7) Ötelemeyle yuva açma;
8) Kanal açma.

Charmilles belgesine göre

ganlarında birkaç amperlik elektrik akımının etkisiyle 400 ila 600 volt arasında bir elektrik potansiyeli oluşur. Bazı organların elektriksel etkinliği, bu organların işleyişi hakkında bilgi edinmek amacıyla kaydedilir. Bu amaçla elektrokardiyogram (kalp), elektromiyogram (kas), elektroretinogram (göz), elektroolfaktogram (koklama epitelyumu) yapılır ve beyin kabuğundaki elektriksel potansiyeli ölçmek için elektroansefalogram ya da elektrokortikogram uygulanır.

Sinir hücrelerindeki 70 mV'luk dinlenme potansiyeli, genellikle potasyumdan (K^+) oluşan bir "pil"in çalışmasından doğar. Örneğin Ranvier aksonunun yeterli derecede uyarılması sonucu hücrelerin sodyum iyonuna (Na^+) geçirgenliği artar ve bu iyonlar sitoplazmaya girerek eylem potansiyeli denilen bir kutupsuzlaşmaya yol açar. Bu kutupsuzlaşma gitgide yayılır ve eylem potansiyelini saniyede birkaç metre hızla öteki hücrelere iletir. Eylem potansiyellerinden oluşan sinirsel uyarının sinapsöncesi bölgeye ulaşması kalsiyum (Ca^{++}) iyonlarının içeri girmesine ve sinir hücrelerinin sinaptik aralığa kimyasal bir aktarmacı salgılamasına yol açar. Bu aktarmacıların yirmiye yakını bilinmektedir: asetikolin, noradrenalin, dopamin, serotonin, γ-aminobütirik asit (gaba), P maddesi, vb. Sinapssonrası zarı çeşitli biçimde etkileyen aktarmacılar iyonların bu zar boyunca hareket kazanmasına yol açar. İyonlar ya uyarıcı ya engelleyici ya da sadece kipleyici olarak rol oynar.

ELEKTROBİYOLOJİ a. (fr. *électrobiologie*). Canlı organizmalarda meydana gelen elektrik olgularını ve elektriğin biyolojik deneylerde kullanımını inceleyen bilim.

ELEKTRODERMOGRAFİ a. (fr. *électrodermographie*). Nörol. Elektrodermogramın kayıt tekniği.

ELEKTRODERMOGRAM a. (fr. *électrodermogramme*). Nörol. Biri el ayasına, biri önkola (ya da el sırtına) yerleştirilen iki elektrot arasındaki deri elektrik potansiyelinin kaydedilmesi. (Bu potansiyeller el ayasındaki terle orantılı olarak değişir. Değişiklikler, ter bezlerinin çalışmasını yöneten çevre sempatiğinin etkinliği hakkında bilgi sağlar; dolaylı olarak da beyindeki etkinlik düzeyi konusunda bilgi verebilir. Örneğin uyanıklığın azalması ve uyuklama ile deri direncinin artması birlikte gider.)

ELEKTRODİNAMİK a. (fr. *électrodynamique*'ten). Elektrik akımları arasındaki dinamik etkileri inceleyen fizik dalı. || *Kuvantum elektrodinamiği,* madde ile ışıma arasındaki etkileşimin, daha özgün bir deyişle madde ile ışımayı kuvantum alanlarıyla betimleyen elektron-foton etkileşiminin göreci kuvantum kuramı. (Klasik anlayışta elektromanyetik alanca yayılan elektronlar arasındaki uzaktan etkinin yerini, elektronlar arasında foton alışverişi alır. Kuvantum elektrodinamiğinin ilk başarılarından biri, hidrojen atomunun iki enerji düzeyi arasındaki en küçük uzaklık olan "Lamb-Shift"i açıklamasıdır; bu uzaklığı Lamb ve Rutherford ölçtü; temel kuvantum mekaniği bu uzaklığı hesaplamaya olanak vermiyordu. Kuvantum elektrodinamiği, günümüz fizik kuramlarının en kesinidir. Deneyler öngörülerini 5.10^{-11} düzeyinde bir duyarlıkla doğrulamıştır.)

◆ sıf. Elektrodinamiğe ilişkin.

—Ulaş. *Elektrodinamik fren,* dingille devindirilen ve elektromıknatıslar arasında dönen, som bir metal diskten oluşmuş fren sistemi. (Elektromıknatısların ayarlanabilir manyetik alanı, disk üzerinde Foucault akımları doğurur ve aynı alan bu akımlara etki ederek dönüşü frenler.)

ELEKTRODİNAMOMETRE a. (fr. *électrodynamomètre*'den). Bir elektrik akımını, bu akımın geçtiği iki devre arasında ortaya çıkan kuvvetlerle ölçmeye yarayan aygıt.

—ANSİKL. Seri bağlı iki B_1 ve B_2 bobininden, ölçmek istenen i akımı geçer. B_2 bobini, B_1'in oluşturduğu manyetik alan içine yerleştirilmiştir; dolayısıyla B_2, i^2 ile orantılı bir Laplace kuvvetleri sisteminin etkisindedir. Bu sistemi tek bir kuvvete (Kelvin tipi) ya da bir kuvvet çiftine (Pellat tipi) indirgemeye çalışılır. B_2 bobini olağan bir terazinin ya da bir burulma terazisinin okuna bağlanır; aygıt dengelendiğinde, B_1'in B_2'ye yaptığı etkiyi "tartma", dolayısıyla i'yi ölçme olanağı bulunur.

Pellet elektrodinamometresinde, M kütlesi dengeyi sağladığında bobinlerin eksenleri birbirine dik bir konum alır; bu konumda,

$$i = k\sqrt{M}$$

ifadesi yazılabilir; k, ya bobinlerin boyutlarına (salt elektrodinanometre) ya da bir ön ölçeklemeye göre belirlenmiş bir değişmezdir.

Her elektrodinamometre, çeşitli amaçlarla kullanılabilir; örneğin bobinler almaşık akımla beslendiğinde, akımların etkin değerleri ölçülebilir; B_1 ve B_2, i_1 ve i_2 gibi farklı doğru akımlarla beslendiğinde, $i_1\,i_2$ çarpımı tartıyı verir; öte yandan bu akımlardan biri, bir v potansiyel farkıyla orantılıysa, doğrudan vi çarpımı elde edilir: bu durumda wattmetre gibi davranan bir montaj elde edilir.

elektrodinamometrenin çalışması

ELEKTRODİYAGNOSTİK a. (fr. *électrodiagnostic*). Nörol. Çevresel sinir sistemi ile kas dokusunun incelenmesinde elektrik akımını kullanan tekniklerin tümü.

—ANSİKL. Nörol. *Elektrodiyagnostik,* bir kasın ya da devindirici sinirin üzerine galvani ya da faraday akımı uygulandıktan sonra kas dokusunun uyarılabilmesini inceleyen *uyarım elektrodiyagnostiği;* kronaksilerin incelenmesiyle kasın irkilebilmesini ölçen *nicel elektrodiyagnostik;* kasın kasılması sırasında ortaya çıkan elektrik etkinliğinin kaydedilmesini sağlayan *araştırma elektrodiyagnostiği* gibi çeşitlere ayrılır. Çevre sinir sisteminde, duyu ya da hareket sinir akısı iletiminin hızını da ölçmeyi sağlar. (→ ELEKTROMİYOGRAFİ.)

ELEKTRODİYALİZ a. (fr. *électrodialyse*). Anal. kim. Elektrik alanı etkisiyle, yarıgeçirgen iki zar arasına konan bir sıvının iyonlarını ayırma yöntemi.

—ANSİKL. Kimi iyonların, diğerlerine oranla gözenekli zarlardan daha kolayca geçebilmesi özelliğine dayanan bu teknik, kâğıt kromatografisi çözümlemesi gibi çeşitli arıtma yöntemlerinde kullanılır. Elektrodiyalizden özellikle, deniz suyunun tuzunu gidermede yararlanılmaktadır.

Seçimli geçirgen zarların geliştirilmesi, bu teknikle ilgili uygulamaları önemli ölçüde yaygınlaştırmıştır. Seçimli geçirgen bir zar, bir elektrik akımı verildiğinde aynı işaretli iyonların geçişini kolaylaştıran, buna karşılık ters işaretli iyonların geçmesini önleyen bir zardır. Eylemsiz bir bağlayıcı ile topaklaştırılan iyon değiştirici reçineler (heterojen zarlar) ya da yalnızca yoğuşma ve katılma polimerlerinden oluşan (homojen zarlar) bu zarların kullanımı, donatımın önemini tümüyle azaltırken, yaklaşık % 100 akım verimlerine ulaşmayı sağlamıştır. Elektrodiyaliz uygulamaları günümüzde dört ana grupta toplanmıştır: 1. elektrolitleri seyreltme ya da deriştirme ve elektrikle ayrıştırılamayan maddelerden elektrolitleri ayırma (mineral giderme); 2. bir çözeltinin anyon ya da katyon bileşimini değiştirmek için kimi iyonlara yerdeğiştirtme (sütteki radyoaktif katışkı maddelerini uzaklaştırma); 3. elektrot tepkimesi olmaksızın kimyasal dönüştürme (sönmüş kireç ve sodyum klorürden sudkostik elde etme); 4. iyon ayrımlaması (aynı çözeltide bulunan sodyum ve potasyum sülfatları ayırma).

ELEKTROENTEROGRAM a. (fr. *électroentérogramme*). Tıp. Bağırsak fizyolojisini incelemek için incebağırsağın bir kangalına yerleştirilen elektrotlar aracılığıyla, bağırsağın devimsel etkinliğinden doğan elektrik potansiyellerini toplamaya ve dereceli bir kâğıda kaydetmeye dayanan inceleme yöntemi.

ELEKTROEROZYON a. (fr. *électroérosion*'dan). Elektrotekn. ELEKTROAŞINMA'nın eşanlamlısı.

ELEKTROFİL sıf. (fr. *électrophile*). Fizs. kim. ELEKTRONCUL'un eşanlamlısı.

ELEKTROFİLLİK a. Fizs. kim. ELEKTRONCULLUK'un eşanlamlısı.

ELEKTROFİZYOLOJİ a. (fr. *électrophysiologie*). Nörobiyol. Canlı dokuların, özellikle sinir ve kas dokularının biyoelektrik etkinliğinin incelenmesiyle uğraşan fizyoloji alanı. (Elektrofizyolojinin inceleme yöntemleri şunlardır: elektrikle uyarma, akım yükseltme ve osiloskop sistemlerine ya da verileri belleğine kaydeden sistemlere bağlanmış elektrotlarla elektrik etkinliğinin kaydı, kaydı yapılan nöronun yanına atılmış bir maddenin etkilerini çözümlemeye yarayan iyonoforez.)

ELEKTROFON a. (fr. *électrophone*'dan). Bir pikap, bir yükselteç ve ayrılabilir bir ya da birçok hoparlörden oluşan ve bir plak üzerine kaydedilmiş sesleri oluşturmaya yarayan birleşik bütün.

—ANSİKL. Pikap, plak konulan bir tabla ve bir okuma iğnesi taşıyan bir koldan oluşur. Okuma iğnesinin devinimleri, kol içine yerleştirilmiş elektromekanik bir salınım üretecine etkir; bu aygıt, titreşimleri, almaşık elektrik akımlarına dönüştürür. Bu düşük yeğinlikli akımlar, bir yükselteçten geçtikten sonra hoparlörün devingen bobinine gider ve burada plağa kaydedilmiş söz ya da sesler yeniden oluşur.

ELEKTROFOR a. (fr. *électrophore*'dan). Volta'nın bulduğu ve küçük niceliklerde statik elektrik elde etmeye ve çoğullamaya yarayan alet.

—ANSİKL. Elektrofor, tahta ya da metal bir kalıp içine dökülmüş bir reçine pastasından oluşur; bu reçine, bir kedi postuna sürtülerek eksi elektrikle yüklenir ve üstüne cam bir sapı olan metal bir disk yerleştirilir. Disk, etkiyle elektriklenir; parmakla dokunarak diskin bir an toprakla bağlantısı sağlanırsa, eksi yük kaybolur. Toprakla bağlantı kesilirse ve disk kaldırılırsa artı yükünü korur. Diskin yükü boşaltılır ve reçine pastasının yükünü değiştirmeden ilk işlem yinelenirse yeni bir yük elde edilebilir.

ELEKTROFOREZ a. (fr. *électrophorèse; électro-* ve *phorêsis*'ten,taşımak eylemi). Anal. kim. Çözelti ya da emülsiyondaki yüklü makromoleküllerin, parçacıkların, taneciklerin elektrik alanı etkisiyle yerdeğiştirmesi. (Bu olay, 1892'de S. E. Linder ile H. Picton tarafından bulundu. Elektroforeze, göç anota doğru olduğunda *anaforez,* katota doğru olduğunda da *kataforez* adı verilir.)

—ANSİKL. Bir sıvıda asıltı halinde bulunan parçacıklar, elektrik yükü taşır; bu yükün işareti ve büyüklüğü, geliştikleri sıvı ortamın kimyasal yapısına bağlıdır ve genellikle sıvının bölümsel olarak elektrolitik ayrışması sonunda oluşan iyonların parçacıklara bağlanmasından kaynaklanır. Parçacığın yükü, bu parçacığın çevresinde yayınık bir bulut oluşturan ters işaretli iyonların eş miktardaki yükü ile denge halindedir. Parçacıklara bağlanan iyonlar, elektrik alanı etkisiyle parçacıkları ters işaretli elektrota doğru sürükler. Parçacıkların devinimleri, önlerine yığılan denkleştirici gezgin iyonlarla yavaşlatılır ve böylece sıvının ters yönde bir devinimle sürüklenmesi sağlanır.

Elektroforez ile iyonsal iletkenlik arasında iki temel fark vardır: kolloidal parçacıkların boyutları, iyonlarınkinden daha fazladır; aynı şekilde yükleri de çok daha büyüktür. Birinci etken (boyut), elektroforez devingenliğini azaltır, ikinci etken (yük) ise artırır. Böylece iki etkenin birbirini dengelemesi, elektrolizdeki iyonların devinimine yakın bir devinimlilik yaratır.

Aşağıda gösterildiği gibi, kimyasal çözümlemedeki uygulamasının dışında elektroforezden sanayide de yararlanılır: bir yüzeyi, asıltı halindeki lateks kauçuğu, reçine, lak, yalıtkan madde, seramik maddesi parçacıklarıyla kaplama, metal sacları son yıllarda uygulanmaya başlanan alüminyumla kaplama (Elphal* yöntemi), sacların sırlanması ve özellikle otomobil sanayisinde uygulanan boya kaplama (elektrolizle çözeltme).

Çözümlemede, elektroforez iki temel biçimde uygulanır: *sıvı damarlı* elektroforezde parçacıkların göçü, belirli bir sıvıda serbestçe, *bölgesel* elektroforezde ise uygun bir taşıyıcı üzerine konan bir sıvıda gerçekleştirilir. Sıvı damarlı elektroforezde (serbest elektroforez ya da makroelektroforez), incelenecek sistem U biçimindeki bir tüpün kollarından birine yerleştirilir; tüpün diğer koluna ise iletken "tampon bir çözelti" konur. Tüpün uçlarına uygun bir potansiyel farkı uygulanır, böylece incelenen parçacıkların tampon çözeltiye doğru yerdeğiştirmeleri sağlanır. Göçün hızı, parçacıkların elektrik yüklerine ve boyutlarına bağlı olduğundan, değişik maddeler değişik hızlarda yerdeğiştirir ve her biri için ayrı bir elektroforez devinimliliği elde edilir. Pek çok maddeden oluşan bir karışımın incelenmesi halinde, tampon çözeltide bu maddelerin katlı bir dağılımı ortaya çıkar; bu maddelerden her biri, belirli bir yükseklikte ve hemen hemen arı olarak bulunur. Her birinin varlığı ve derişimi, gerek kırılmaölçüm, gerek girişimölçüm gibi tamamen fiziksel yöntemlerle izlenir. Ne var ki bu yöntem, hem uzun zaman alır, hem de yetkin bir donanımı gerektirir. Üstelik incelenecek maddenin niceliğinin de yeterli düzeyde olması zorunludur.

1950'ye doğru bulunan bölgesel elektroforezde (ya da mikroelektroforez), serum proteinlerinin göçü ve çözümlenmesi için katı bir taşıyıcıdan yararlanılır: agar-agar peltesi, nişasta peltesi, ya da genellikle kullanıldığı gibi kâğıt ya da selüloz asetat şeritleri. Bu yöntem sıvı damarlı elektroforezden daha yalındır; üstelik çok az bir maddeyle de gerçekleştirilebilir. Örneğin kâğıt elektroforezinde, deney için alınan madde, tampon çözelti emdirilmiş bir kâğıdın ucuna bırakılır; bir süre akım uygulandıktan sonra kâğıt kurutulur; lekeler halinde dağılan maddeler uygun ayraçlarla renklendirilir; bu lekelerin donukluğu, bu bileşenlerin niceliği ile doğru orantılıdır. Donuklukların her biri elektrofotometre ile ölçülür, sonra bunların doğasını ve derişimini gösteren bir diyagram çizilir.

—Tıp. Elektroforez tıpta, özellikle kan serumundaki çeşitli proteinleri (ve oranlarını) belirlemek için büyük ölçüde kullanılır. Bunun için daha çok kâğıt üzerinde elektroforez tekniğine başvurulur. Bu teknikle serumda başlıca 4 protein çeşidinin bulunduğu ve onların her birinin de birçok alt çeşidi olduğu ortaya çıkarılabilir: 1. albüminler ya da A çeşidi (molekül ağırlığı 80 000), serum proteinlerinin yarısından fazlası; 2. α globülinler (molekül ağırlığı 120 000), α_1 ve α_2 çeşitleriyle birlikte; 3. β globülinler (molekül ağırlığı 140 000), β_1 ve β_2 çeşitleriyle birlikte; 4. γ globülinler (molekül ağırlığı 300 000), yalnız agammaglobülinemi denilen ve ender görülen bir hastalıkta bulunmaz.

Proteinogram bazı hastalıklara teşhis konmasını sağlar ya da teşhise önemli ölçüde katkıda bulunur. Özellikle Kahler hastalığında (β ya da γ globülin düzeyinde bir globülin "doruğu") bulunur, yağsı nefrozda (albüminde düşme ve globülinlerde yükselme), akut eklem romatizmasında (α_2 globülinlerde artma), koljenozlarda (γ globülinlerde artma) yarar sağlar. Ayrıca, bazı hastalıkların gelişimini izlemeye de yarar: tüberküloz ve miyokart enfarktüsü (α_2 globülinlerin artışı hastalığın gidişini izler). Elektroforez proteinogram yapmaktan başka, *glükoproteinogram* ve *lipoproteinogram* yapmaya da yarar; bu sonuncusu özellikle asal hiperlipemide ve ateromda yararlı olur.

İmmünoelektroforez tekniği proteinlerin elektroforezle ayrılması işlemiyle bunların özgül antikorlar sayesinde çökeltilmesi işlemini bir arada kullanır; bu yolla hastalıklara (özellikle Waldenström hastalığı) anormal proteinlerin serumda saptanmasını sağlar.

ELEKTROFOTOGRAF a. (fr. *électrophotographie*'den). Graf. Işık etkisiyle baskı kalıpları elde etmeye yarayan özel teknik. (Normalde yalıtkan olan maddelerin yüzeyinde, ışığın oluşturduğu elektrik iletici görüntü bir tozu kendine çeker; bu toz tespit edilince baskı görüntüsünü oluşturur.)

ELEKTROGALVANİZM a. (fr. *électrogalvanisme*). Dişç. Dolgular ya da protezler için kullanılan çeşitli metallerin (örneğin platinli altın ve gümüş cıva amalgamı) ağızda elektrik akımı oluşturması. (Ağız elektrogalvanizmi patolojik belirtilere neden olabilir: dilin, dişetlerinin, mukozaların iltihaplanması, nevraljiler, vb.)

ELEKTROGENEZ a. (fr. *électrogenèse*).a.ELEKTROBİYOGENEZ'in eşanlamlısı.

ELEKTROGRAFİT sıf. Elektrotekn. *Elektrografit fırça*, katran tortusuyla ya da katranla topaklaştırıldıktan sonra yüksek basınç altında, havasız ortamda, elektrik fırınlarında yaklaşık 3 000°C'lık sıcaklığa kadar pişirilerek elde edilen çeşitli karbon türlerinden (is karası, karni koku, grafit vb.) oluşmuş fırça. (Elektrografit fırçaların kullanımı, kolektörlerin mika ayırıcılarının önceden frezelenmesini gerektirir.)

ELEKTROGRAFİTLEME a. Elektrotekn. Elektrografit fırçaların üretim yöntemi.

ELEKTRO-IŞILDAMA a. Fiz. Genellikle katı olan kimi maddelerin, elektrik alanı etkisiyle yaptığı ışıldama. (Eskiden bu terim elektrik boşalması etkisiyle gazların ve buharların ışıldaması için de kullanılıyordu.) [Eşanl. ELEKTROLÜMİNESANS.]

—ANSİKL. Elektro-ışıldama olayından *elektrikle ışıldayan panolar*'da yararlanılır; bu panolarda ışıldayan kristal madde, armatürleri yüksek frekansla beslenen bir kondansatörün dielektriğini oluşturur; ayrıca *elektro-ışıldayan diyotlar*'da da bu olaya başvurulur; bu tür diyotlar gereğince katkılı kristallerden oluşur ve *pn* eklemi alçak gerilimli doğru akımla beslenir.

ELEKTROJEN sıf. (fr. *électrogène*'den). Fiz. Elektrik üreten aygıtlar için kullanılır. || *Elektrojen grup*, buharlı ya da patlamalı bir motordan ve motorun mekanik enerjisini elektrik enerjisine dönüştüren bir üreteçten oluşmuş bütün.

ELEKTROJENERATÖR a. (fr. *électrogénérateur*'den). Teknol. Elektrik akımı üreteci.

ELEKTROJET a. (fr. *électrojet*). Jeofiz. **1.** Atmosferdeki elektrik akımı. **—2.** *Ekvator elektrojeti*, gün boyunca E bölgesinde, doğudan batıya manyetik ekvator üstünde akan ve alçak yükseltide, Yer'in manyetik alanında değişikliklere yol açan iyonosfer akımı.

ELEKTROKARDİYOGRAF a. (fr. *électrocardiographe*). Kardiyol. Elektrokardiyografi yapmaya yarayan aygıt.

ELEKTROKARDİYOGRAFİ a. (fr. *électrocardiographie*). Kardiyol. Kalp kasının elektrik etkinliğinin kaydı.

Larousse

tıbbi biyolojide kullanılan elektroforez aygıtlarından oluşan düzenek

—ANSİKL. • *İlkeler.* Dinlenme halindeki kas lifi "kutuplanmış" durumdadır: yüzeyi pozitif yükle kaplıdır ve bu yük çeper zarının altındaki negatif yüklerle dengelenmiştir. Kas lifi kasıldığında potansiyel farkları ortaya çıkar. Lifin kasılan kısmı kasılacak olan kısma göre negatiftir. Uyarma süreçleri kas lifini baştanbaşa sardığında kas lifi "kutuplanma" yitimi yolundadır denir: kas lifi dinlenme durumuna döndüğü zaman yeniden "kutuplanma" yoluna girer. Elektrokardiyografi, bu kalp etkinliği akımlarını toplamayı ve yükselterek kaydetmeyi öngörür.

• *Teknik.* Kalbin eylem akımları çeşitli dokular aracılığıyla deri yüzeyine gelir. Deriden özel elektrotlarla toplanan akımlar, tel aracılığıyla elektrokardiyograf aygıtına gider. İlk grafik kayıt Waller tarafından 1887 yılında kapiler galvanometre ile gerçekleştirildi, ama kayıtlar eylemsizlik nedeniyle bozuluyordu. Elektrokardiyografi ancak 1903 yılından sonra gelişti; bu tarihte Einthoven ipli galvanometreyi mükemmelieştirdi ve onu yeterince duyarlı ve kayıtları bozmamak için eylemsizlikten çok az etkilenir bir aygıt haline getirdi. Elektrokardiyografi, kalp akımı değişikliklerini (dikey dereceleme), zamana göre (yatay dereceleme) gösteren bir grafiktir. İçinden hiçbir akım geçmiyorsa, alet, "eşelektrik doğrusu" denilen yatay bir çizgi çizer. Kalp akımının ani değişiklikleri, bu çizgide diken biçiminde dik sapmalara neden olur. Buna karşılık yavaş değişiklikler değirmi eğriler biçiminde belirir. Eşelektrik doğrusunun üst yanındaki çizgiler pozitif, alt yanındakiler negatif kabul edilir. Elektrotlar kişinin deri yüzeyine (el bileği, ayak bileği, kalp çevresi) yerleştirilir. Bunlar temasın tam olmasını sağlayan, iletici özel bir madde sürülen lastik bantlarla tutturulur.

• *Derivasyonlar.* Yaygın olarak kullanılanlar şunlardır: 1. *Çevresel derivasyonlar.* Bunların böyle adlandırılmalarının nedeni elektrotların kalpten uzağa, vücudun çevre kısımlarına bağlanmasıdır.

a) *"Standart" derivasyonlar,* Einthoven tarafından uygulanan klasik derivasyonlardır; el ve ayak bileklerine yerleştirilir ve bunlar arasındaki potansiyel farklarını ölçer: sol kol ve sağ kol arası (D1), sol bacak ve sağ kol arası (D2), sol bacak ve sağ kol arası (D3).

b) *Üyelerin tekkutuplu derivasyonları,* ayrı ayrı her üyenin potansiyel değişikliklerini verir. Elektrokardiyografın negatif kutbu "ilgisiz (duyarsız)" denen bir elektrota bağlıdır; bunun potansiyel farkı "araştırıcı" denen öteki elektrotunkine göre zayıftır. Araştırıcı elektrot, sağ kola (VR), sol kola (VL), sol bacağa (VF) art arda uygulanır.

Tüm bu çevresel derivasyonlar, cephe düzleminde yer alır ve kalbin hep aynı elektrik etkinliğini araştırır: kalp atımının her anında, elektriksel olgular, her derivasyonda kaydedilir. Kayıtlar art arda, derivasyon çizgisindeki projeksiyona uygun biçimde olur.

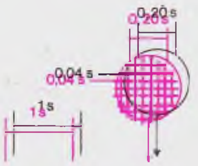
2. *Kalp çevresi derivasyonları.* Tekkutuplu derivasyonlardır, çünkü araştırıcı elektrot, önemli potansiyel değişikliklerine uğrar. Buna karşın, öteki elektrot merkez uçta yer alır ve kalp atımı boyunca hemen hemen sabit bir potansiyelde kalır. Bunlar birbirine yakın derivasyonlardır, çünkü araştırıcı elektrot kalp çevresindeki alanda çeşitli noktalara, sağ ve sol karıncıkla-

Michel Mathieu-Thomson C.S.F.

elektro-ışıldama: radarlar için akustik yüzey dalgalı termostatlı bir rezonatörün çevresindeki diyotlar (siyahla çevrili sarı noktalar)

3 derivasyonlu bir elektrokardiyografla çekilmiş 12 derivasyonlu elektrokardiyogram elektrokadiyografi (D1, D2, D3 kol ve bacakların standart derivasyonları; AVR, AVL, AVF tekkutuplu derivasyonlar; V1, V2, V3, V4, V5, V6 kalp çevresi derivasyonları.)

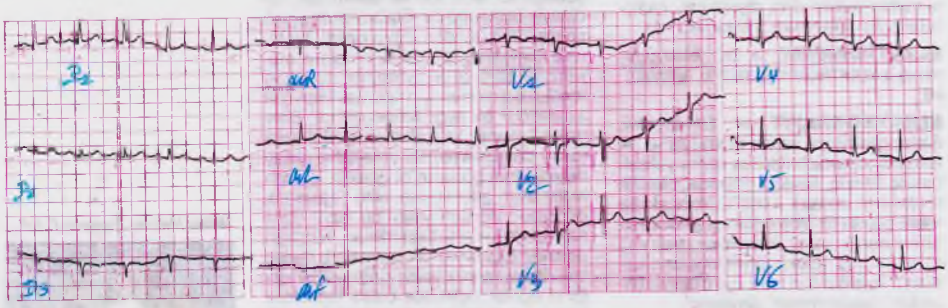
rın ön çeperlerinin nispeten az ötesine yerleştirilir 1'den 6'ya kadar numaralanan bu noktaların yerleri belirlidir ve V1, V2, V3, V4, V5, V6 diye adlandırılır.

• *Normal elektrokardiyogram.* Normal insan elektrokardiyogramı, Einthoven'den beri P, Q, R, S, T ve bazen U harfleriyle belirtilen bir dizi dalgadan oluşur.

1. *P dalgası*, sinüs düğümünden gelen uyarı dalgasının kulakçıklara ulaştığını belirtir. Bu dalga bazen yuvarlaklaşır, bazen hafifçe çengelleşir. Normal durumda süresi 0,12 saniyeyi aşmaz, genliği ise 1'den 3'e kadar değişir.

2. *P-R* (ya da *P-Q*) *aralığı*, P dalgasının sonundan QRS dalgalarının başlangıcına dek sürer. Kulakçık uyarılmasının başlangıcı ile karıncık uyarılması başlangıcı arasındaki duraklamaya tekabül eder. Bu zaman zarfında akım Tawara düğümünü, sonra Hiss demeti ile iki dalını geçer ve Purkinje lifleri ağına yayılır. Bu ara döneme, "kulakçık-karıncık iletim zamanı" adı da verilir; süresi normal olarak yaşa ve kalp frekansına bağlı olarak değişir (taşikardi durumunda ve genç kişilerde daha hızlıdır); ortalama değeri 0,16 sn'dir.

3. *QRS dalgaları*, iki karıncığın etkinliğinden doğar. "Hızlı dalga" da denen bu dalgaların başlıca aksaklığı normalde R harfi ile belirtilen pozitif, ince uzun çengelsi bir çıkıntıdır. Bu R dalgasından önce bir

X dalgası gelir ya da gelmeyebilir ve gene onu bir negatif S dalgası izler. QRS dalgalarının normal süresi 0,08 sn'dir. QRS'nin uç derivasyonlardaki normal genliği ortalama 1 mV'tur (10 mm).

4. *S-T* (ya da *R-T*) *bölütü*, S dalgasından (ya da S yoksa, R dalgasından) T dalgasının başlangıcına dek sürer. Kulakçıkların eşit biçimde uyarıldığı döneme uyar ve belirgin bir biçimde elektrikseldir.

5. *T dalgası*, karıncık uyarılmasının bittiği ana uyar. Standart derivasyonlarda bu dalga normal olarak pozitif yavaş bir dalgadır Ortalama süresi yaklaşık 0,2 sn'dir ve genliği 0,2 ile 0,6 mV arasında değişir.

6. *QT aralığı*, karıncık sistolunun süresini tam olarak belirtir.

7. *U dalgası*, bazen T dalgasından sonra basık ve yavaş bir dalga biçiminde gözlenir; anlamı tam olarak bilinmemektedir.

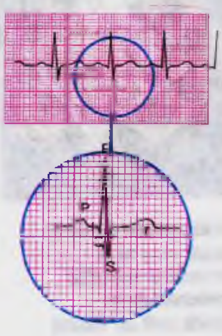
• *Elektrokardiyogramdaki başlıca değişiklikler.* Elektrokardiyogramdaki değişiklikler, bazı kalp hastalıkları hakkında önemli bilgiler sağlar.

Karıncıkların biçimindeki değişiklikler. Karıncık içi iletim bozukluğunda, miyokart enfarktüsü ve karıncık hipertrofisi bunların en önemlileridir.

1. Karıncık içi iletim bozuklukları, *dal bloku** adı verilen duruma yol açar.

2. Elektrokardiyografi, miyokart enfarktüsü ile karmaşalarının teşhisinde önemli rol oynadığı gibi, öteki koroner hastalıkları, özellikle göğüs anjini hakkında da bilgi verir; miyokart iskemisini belirten T dalgalarının koşut ve sivri olması ve ST dalgasında çökme gibi değişiklikler gözlenir. Bu bozukluklar "lezyon" terimi ile belirtilir.

3. *Karıncık hipertrofisi* (büyümesi) kalp elektrik ekseninin hipertrofiye uğramış bölgeye doğru sapmasıyla anlaşılır. Bu eksen uyarının yayılma doğrultusuna tekabül eder ve çevre derivasyonlardaki QRS

Normal elektrokardiyogram (P, kulakçık dalgası; QRS, karıncık dalgaları; T, yeniden kutuplaşma dalgası.)

dalgalarının genliği hesaplanarak saptanır: QRS'nin genliği 0 olduğu derivasyonda eksen dikeydir, bu genliğin en yüksek noktasına ulaştığı derivasyona doğru sivrileşir ve QRS'nin en düşük olduğu derivasyonda yok olur. Karıncık hipertrofisinin öteki başlıca özellikleri, genliğin artması, QRS'nin genişlemesi, S-T bölütü ile T dalgasının bozukluklarıdır.

Kalp ritmi bozuklukları. 24 saat ve fazla süren kayıtlar, küçük bilgisayarlar (Holter) aracılığıyla yapılır, sonra çözümlenerek yorumlanır. Kalp ritminin kesiklik bozukluklarını anlamaya yarar.

Elektrokardiyografiyle elde edilen bilgilerin önemi, onun her çeşit kalp-damar hastalığı muayenesinde daima kullanılması gerektiğini göstermektedir.

—Vet. Spor atında, antrenman sırasında kalp etkinliğinin araştırılması için elektrokardiyografi çok kullanılır.

ELEKTROKARDİYOGRAM a. (fr. *électrocardiogramme*). Kardiyol. Elektrokardiyografiyle elde edilen grafik kayıt.

ELEKTROKARDİYOSKOP a. (fr. *électrocardioscope*). Tıp. Elektrokardiyograftan türeme aygıt.(Elektrokardiyografiyle elde edilen çizim onunla ekrana aktarılabilir. Hastanın yatağına konularak, her kasılmada sesli bir "bip" ile kalp ritminin denetlenmesini sağlar. Ayrıca yüksek [taşikardi] ya da hafif sesli alarmla [bradikardi] uyarıda bulunarak ayarlama olanağı verir.)

ELEKTROKILCALLIK a. Elekt. İki akışkanın ayrılma yüzeyindeki kılcallık değişmezinin, bu iki akışkan arasındaki elektrik gerilimiyle değişmesinden kaynaklanan olay. (Elektrokılcallık kimi zaman, elektrotları gözenekli olan sistemlerde önem kazanır: örneğin yakıtlı piller.)

ELEKTROKİMYA a. Kimyasal enerji ile elektrik enerjisinin birbirine dönüşümünü inceleyen bilim ve teknik dalı.

—Tıp. Elektrik akımlarının uygulanması sırasında organizmada ortaya çıkan kimyasal olguların tümü.

—ANSİKL. Elektrokimya kimi elektrik üreteçleri, piller ve akümülatörlerin çalışmasında sözkonusu olan ya da kimi sıvılardan elektrik akımı geçirilmesi sonucu (elektrikle ayrışma) oluşan kimyasal tepkimeleri inceler. Bütün bu olaylar, elektrolit denen maddelerin kullanımını gerektirir. Elektrolitlerin en belirgin özelliği, bir elektrik alanı oluşturulduğunda, ayrışma ya da çözücünün etkisi sonucu, sıvıdan bir elektrik akımının geçmesini sağlayan iyonlar vermesidir.

• *Elektrolitlerin iletkenliği.* Boyu l, kesiti s olan silindir biçiminde bir elektrolitin γ özgül iletkenliği, verilen akım I ve elektrot uçları arasındaki potansiyel farkı V olduğunda aşağıdaki bağıntı ile ifade edilir:

$$\gamma = \frac{l}{s} \cdot \frac{I}{V}.$$

Bu iletkenlik, elektrolitin c molarlığı ve α ayrışma katsayısıyla, ayrışma denkleminde yer alan serbestleşmiş element yüklerinin ν sayısıyla, nihayet birim elektrik alanında anyon ile katyon hızlarını veren u_a ve u_c devingenliğiyle nitelenmiş yer değiştirme hızlarıyla doğru orantılıdır; bu bağıntı aşağıdaki eşitlikle gösterilir:

$$\gamma = F \cdot \alpha \cdot c \cdot \nu \cdot (u_a + u_c);$$

eşitlikte yer alan F, 96 490 coulomb değerindeki faradaydır. Elektrolitin eşdeğerli iletkenliği

$$\Lambda = \frac{\gamma}{c} \cdot \nu = F \cdot \alpha \cdot (u_a + u_c)$$

bağıntısı ile tanımlanır ve γ ya göre, c sıfıra inerken sonlu bir limite yönelir; bu nitelik belirli sıcaklıkta elektrolitin ayırtedici özelliğidir. Λ nın deneysel olarak incelenmesi, oldukça farklı iki elektrolit grubunun varlığını ortaya koymuştur: bunlar kuvvetli ve zayıf elektrolitlerdir. Kuvvetli elektrolitler, her derişimde tamamen ayrışır ($\alpha = 1$); zayıf elektrolitler ise ancak bölümsel olarak iyonlaşır ($0 < \alpha < 1$) ve iyonlaşma belirli sıcaklıkta elektrolitin molarlığı ile doğasına bağlıdır. Şekilde, kuvvetli elektrolit KCl ile zayıf elektrolit CH_3—COOH için $\sqrt{c}$ nin fonksiyonu biçiminde Λ nın değişimi görülmektedir: bu fonksiyon kuvvetli elektrolit KCl için eksi yönde hafif eğimli bir doğrudur; buna karşılık zayıf elektrolit

CH_3—COOH

için Λ nın değişimi düşük molarlıkta önem kazanır. Kuvvetli bir elektrolit için, Λ nın c ile değişmesinin yalnızca iyonların devingenlik değişiminden kaynaklandığını vurgulamak gerekir: c arttıkça, devingenlik azalır. Bu değişimi iyonlararası etkileşimlere bağlayan Debye ve Hückel kuramı, Kohlrausch'un deneysel doğrusal yasası (Λ nın $\sqrt{c}$ fonksiyonu biçiminde değişmesi) en azından zayıf derişimler için doğrulanır.

• *Elektrokimyasal dengeler. Piller.* Değerliği n olan bir M metali, kendi tuz çözeltilerinden birine daldırıldığında metal ile çözelti arasında bir potansiyel farkı ortaya çıkar; bu olgu, metalin artı M^{n+} iyonları yaydığı ve iyonlaşmanın n sayıda elektron açığa çıkardığı varsayımıyla açıklanır. Denge aşağıdaki bağıntıya göre kurulur:

$$M \rightleftarrows M^{n+} + n \cdot e^{-}.$$

Metalin bir atomgramının, çözeltide iyon durumuna geçmesi sonucu oluşan serbest enerji değişimine, serbest iyonlaşma enerjisi denir. Bu tepkime, metal - çözelti arayüzeyinde ikili bir katmanın (elektriksel olarak artı ve eksi) doğmasına yol açar ve oluşan potansiyel farkı, Nernst denklemiyle ifade edilir:

$$V_{metal} - V_{çözelti} = V_0 + \frac{RT}{n \cdot F} \ln [M^{n+}];$$

denklemde V_0, standart potansiyeli (etkinliği 1 olan iyon çözeltisindeki elementin potansiyeli), $[M^{n+}]$ ise elektron değerliği n olan iyonun etkinliğini gösterir. T=298 K alınır ve ondalık logaritmalara geçilirse, denklem şöyle yazılır:

$$V_{metal} - V_{çözelti} = V_0 + \frac{0,06}{n} \lg [M^{n+}].$$

Elektrot, bir başka elektroda bağlandığında elektronlar, en kolay iyonlaşabilen metalden (en elektropozitif) diğerine doğru yerdeğiştirir. Bu olgudan yukarıdaki denklemin sürekli olarak → yönünde yerdeğiştirdiği ve metalin çözünerek sürekli elektronlar (elektromotor kuvveti) verdiği anlaşılır.

V_0, bir yarım pili (elektrot), bir sıvı köprüsüyle bir karşılaştırma yarım piline bağlayarak ancak yaklaşık bir değişmezle (bilinmeyen) deneysel olarak ölçülebilir; karşılaştırma elektrodu olarak bir hidrojen elektrot seçilir. Böylece çeşitli metaller için standart elektrot potansiyelleri çizelgesi (bk. çizelge) elde edilir; bu çizelge yalnızca potansiyel farkına dayanarak kimi pillerin elektromotor kuvvetini, büyüklük ve işaretleriyle verebilir: örneğin Daniell pilinin (Cu, Zn) elektromotor kuvveti

$$E_0 = 0,34 - (-0,76) = 1,10 \text{ volttur;}$$

bu pilde artı kutup, bakır elektrottan oluşur.

• *Elektrokimyasal tepkimeler.* Sıvı bir pil ya da bir elektrolit hücresinden, bir elektrik akımı geçirildiğinde, elektrotlarda yerelleşen kimyasal yükseltgeme-indirgeme tepkimeleri gözlenir. Nitekim bir Daniell pilinin olağan çalışması sırasında aynı anda şu olaylar görülür: $Cu^{2+} + 2e^- \rightarrow Cu$ tepkimesine göre, çözeltiden gelen bakır iyonunun elektrottan iki elektron alarak bakır elektrot üzerinde bir bakır çökeltisi oluşturması; $Zn \rightarrow Zn^{2+} + 2e^-$ tepkimesine göre çinkonun, iki elektronunu çinko elektrotta bırakarak Zn^{2+} iyonu halinde çözeltiye geçmesi. Bu elektronlar, dış devreden geçerek bakır elektroda ulaşırken SO_4^{2-} anyonu çözeltideki yük dengesini yeniden kurmak için gözenekli bölmeyi aşar. Pilin çalışmasında ortaya çıkan yükseltgenme-indirgeme tepkimesi kısaca şöyle yazılır:

$$Cu^{2+} + Zn \rightarrow Cu + Zn^{2+} .$$

Bu kimyasal tepkime, Cu^{2+} ve metal çinkonun yalın bir karışımı biçiminde oluşsaydı, sistemin kimyasal enerjisi tersinmeyen bir süreçle ısıya dönüşecek, yalnız entropi artışı olacaktı. Ama bu tepkime bir pil içinde gerçekleştiğinde, kimyasal enerji, Joule etkisi dışında, tersinir bir sürece göre elektrik enerjisine dönüşür. Bu sırada sıcaklık sabit tutulursa, $E \cdot q = -\Delta G$ bağıntısı geçerlidir; yani pille sağlanan elektrik enerjisi, pilde oluşmuş yükseltgeme-indirgeme tepkimelerine eşlik eden serbest entalpinin azalma miktarına eşittir. Bu eşitlik önemlidir; çünkü elektriksel bir büyüklük olan pilin elektromotor kuvvetini, termodinamik ve ısılkimyasal büyüklüklere bağlar. Ayrıca Nernst denkleminin termodinamik gösteriminin de kökenini oluşturur.

• *Elektrotların kutuplanması.* Bir yarım pilin ya da bir elektroliz hücresinin elektrodunun sürekli kutuplanması, Nernst denklemiyle verilir ve elektrokimyasal bir dengeye, yani bir sıfır akıma denk düşer; bu kutuplanma pilden bir akım geçirilerek değiştirilebilir. Ancak değişiklik elektrolit ile çözeltinin doğasına ve bazen akım yeğinliğine bağlıdır. Akıma bağlı bu geçici kutuplanma (aşırıgerilim), bir pilin elektromotor kuvvetini kimi zaman önemli ölçüde düşürürken, elektrolitik hücrenin karşıt elektromotor kuvvetini yükseltir. Kutuplanma, elektrot çevresinde iyonların seyrelmesinden de ileri gelebilir. (→ KUTUPÇİZİMİ.) Bununla birlikte özellikle elektrot bir gazın (H_2, O_2, Cl_2...) açığa çıkış merkezini oluşturduğunda elektrodun yüzeysel değişiminden de kaynaklanabilir. Bu halde kutuplanma, atom halindeki gazın elektrot üzerinde yüzde tutulmasının bir sonucudur; bu da olayın, metalin doğasına ve katalitik özelliklerine göre değiştiğini açıklar: örneğin kutuplanma hidrojen için (aşırı gerilim) platin süngeriyle kaplı platin üzerinde zayıftır, cıva üzerinde ise 1 voltu geçer. Aşırı gerilim elektrokimya uygulamalarında önemli rol oynar.

Kimi metallerin 25°C'ta standart elektrot potansiyelleri çizelgesi

Na/Na^+	−2,71 volt
Al/Al^{3+}	−1,67 volt
Zn/Zn^{2+}	−0,76 volt
Fe/Fe^{2+}	−0,44 volt
Sn/Sn^{2+}	−0,14 volt
Pb/Pb^{2+}	−0,13 volt
Cu/Cu^{2+}	+0,34 volt
Ag/Ag^+	+0,80 volt

• *Elektrokimya uygulamaları.* Elektrokimyanın önemli ve birçok uygulaması arasında şunları sayabiliriz: pil, akümülatör, yakıt pili üretimi; kimi gazları (Cl_2, O_2, H_2...), sodyum hidroksidi, hidrojen peroksidi, sulu çözeltilerden elektrolizle elde etme; elektrometalürji (elektroplasti, elektrolizle kaplama); korozyona karşı korunma (katodik koruma, anotlama); suyu tuzlardan arındırma.

ELEKTROKİMYASAL sıf. Kim. Elektrokimya ile ilgili.

ELEKTROKİNETİK a. (fr. *électrocinétique*'ten). Devinim halindeki elektrik olaylarını, bundan kaynaklanan manyetik olayları göz önüne almadan inceleyen fizik dalı.

◆ sıf. Kim. *Elektrokinetik olaylar,* kararlı bir akışkandaki yüklü parçacıkların ya da kararlı yüklü bir arayüzeye göre bir akışkanın hareketine bağlı arayüzey etkileri. (Elektrokinetik olayların başlıcaları elektroozmoz, elektroforez, elektrokılcallık, elektrodiyalizdir. Bütün bu olaylar, akışkan ile katı arasındaki bir yük değişiminden kaynaklanır; bu da arayüzeyi ikili dipolar bir katman biçimine dönüştürerek onun kutuplanmasına yol açar.)

ELEKTROKİNEZ a. (fr. *électrocinèse*'den). Bir elektrik alanının bulunması sonucu doğan hareket ettirici tepki. (Elektrokinez suda, özellikle de balıklarda görülür.)

ELEKTROKOAGÜLASYON a. (fr. *électrocoagulation*). Tıp. Elektrik akımı kullanılarak kesme (elektrikli bisturi) ya da tahrip etme yoluyla canlı dokuların pıhtılaştırılması. (Uygulamada yüksek frekanslı akımlar kullanılır. Elektrokoagülasyon, kanamayı çabuk durdurur ve polip, papilom ya da siğil gibi küçük lezyonların yok edilmesini sağlar.)

ELEKTROKOKLEOGRAFİ a. (fr. *électrocochléographie*). Elektrokokleogram kaydetme yöntemi.

ELEKTROKOKLEOGRAM a. (fr. *électrocochléogramme*). Tıp. İçkulaktaki koklea sinir hücrelerinin yaydığı akımların incelenmesinden doğan sonuç. (Toplanan potansiyeller işitme siniri hücrelerinin ve Corti hücrelerinin çalışmasını gösterir. Elektrokokleogram işitme anomalilerinin incelenmesinde temel yöntemlerden biridir.)

ELEKTROKOPYA a. (fr. *électrocopie*'den). Elektrostatiğe dayanan çoğaltma yöntemi.

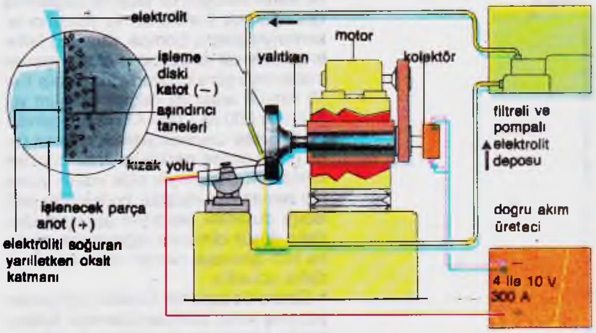
—ANSİKL. Elektrokopya, kimi maddelerin (selenyum, çinko oksit vb.) karanlıkta bir elektrik yükü tutabilme özelliğine dayanır; ışık bu yükü yok eder. Dolayısıyla elektrikle yüklü böyle bir yüzeye optik projeksiyonla bir belgenin görüntüsü düşürüldüğünde ışınlar görüntüye ait olmayan bütün bölümlerin yükünü giderir (yalnız boşluklara çarpan ışınlar yansır). Sonra kalan yük bir boyarmaddeyi çekerek görüntüyü oluşturur ve görüntü az çok karmaşık işlemlerle kâğıda aktarılır.

Elektrokopya ikiye ayrılır: *doğrudan* elektrokopya çoğaltılacak görüntünün dolaysız oluşumunu sağlayan işlenmiş kâğıt gerektirir; *dolaylı* elektrokopya ise olağan kâğıttan yararlanır, ama kopya kâğıdına aktarılmadan önce görüntünün oluşumunu sağlayan bir ara destek kullanmak zorunludur.

ELEKTROKORTİKOGRAFİ a. (fr. *électrocorticographie*). Nörol. Beynin yüzeyine doğrudan doğruya yerleştirilen elektrotlar aracılığıyla beynin elektrobiyolojik etkinliğini kayıt tekniği.

ELEKTROKOSTİ sıf. (fr. *électrocaustique*). Elektriğin canlı dokular üzerindeki yıkıcı etkisine denir.

ELEKTROKOTER a. (fr. *électrocautère*). Elektrik akımının geçmesiyle akkor haline gelen iletken bir tel aracılığıyla dokuları dağlamaya yarayan cerrahi aleti; elektrikli dağlağı. (Elektrokoterin yerini artık elektrikli bisturi almaktadır. Yüksek frekanslı akımla elektrokoagülasyon ve kesi işlemi.)

elektrolitle işleme

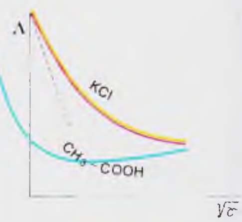
ELEKTROKREMALAŞMA a. Fiz. Bir katı asıltıdaki parçacıkların, elektrofor gücüyle hızlandırılan kremalaşması.

ELEKTROKROM a. (fr. *électrochrome*). Elektron. Bir dış elektrik alanına bağlı olarak saydam ya da saydamsız hallere girebilen ve bilgi gösterge ya da saklama öğesi biçiminde kullanılabilen optik düzenek.

ELEKTROLİT a. (fr. *électrolyte;* ing. *electrolyte*). Kim. Elektrik akımı etkisiyle ayrışabilen madde. || *Katı elektrolit,* dozları çok iyi belirlenmiş katışkı maddelerinin eklenmesiyle kimi elektriksel süreçler oluşturan katı madde. (Nitekim 1600°C'a doğru sinterlenmiş alüminin bir biçimi olan ve β alümin denen bir maddeden $[Al_2O_3-Na_2O]$, sodyum-kükürt akümülatörlerinde katı elektrolit olarak yararlanılır. Aynı şekilde çok küçük niceliklerde gümüş ve/ya da bakır katılmış β alüminden, saatçilikte kullanılan katı elektrolitli mikropiller yapılmaktadır.) || *Sıvı elektrolit,* elektrik akımı etkisiyle ayrışabilen sıvı durumundaki madde. (Elektrolitler yalnızca suda ya da uygun bir çözücüde çözündürülen asit, baz ya da erimiş tuzlardır. Arrhenius kuramına göre bu maddelerin iyonlarına ayrıştığı kabul edilir.)

—Mak. san. *Elektrolitle işleme,* iletken malzemeden parçaların anodik çözünmeyle biçimlendirme yöntemi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Elektrolitle taşlama,* iletken malzemeden parçaları, anodik çözünmeyle talaş kaldırarak taşlama yöntemi. (Bk. *ansikl.* böl.)

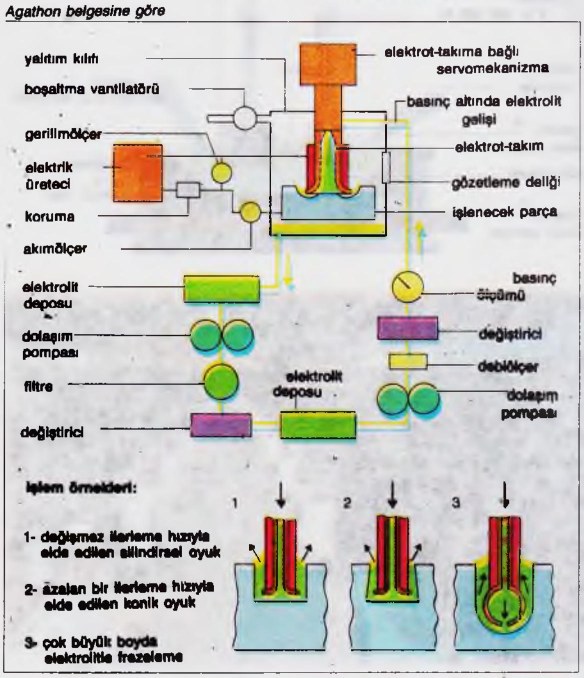
—ANSİKL. Mak. san. • *Elektrolitle işleme.* Bu yöntemde kullanılan makine, çok yüksek yoğunlukta bir doğru akım veren üre-

elektrokimya
bir elektrolitin Λ eşdeğerli iletkenliğinin *c* molarlığın kare kökünün fonksiyonu biçiminde değişimi

elektrolitle işleme makinesinin çalışma ilkesi şeması

Agathon belgesine göre

teçten, işlenecek parça üzerinde otomatik olarak ilerleyen bir sisteme bağlanmış devingen bir elektrottan ve yardımcı takımlarıyla (depo, pompa, filtre vb.) birlikte bir elektrolit devresinden oluşur. İşlenen malzemeye göre katodun ilerleme hızı 1 ile 10 mm/dk arasında değişir ve akım yoğunluğu 200 ile 1 000 A/cm² düzeyindedir. Çıkıntılar üzerinde elektrik alanının daha güçlü olması nedeniyle önce pürüzler temizlenir; dolayısıyla elde edilen yüzey her zaman kusursuzdur. Bu tekniğin sağladığı duyarlılık elektrikle aşındırmadan daha düşük olmasına rağmen işleme daha hızlı işlemeye olanak verir ve maliyet daha ucuzdur.

• *Elektrolitle taşlama.* Özellikle karbürden yapılmış kesici takımları bilemede kullanılan bu yöntemde, temelde eksi kutbuna bağlı, elmasla donatılmış bir taşlama diski taşıyan bir makineden yararlanılır; bilenecek takım bir taşıyıcı desteğe tutturularak artı kutba bağlanır. Birbirine dokunmayan takım ile taşlama diski arasına özel bir elektrolit püskürtülür; diskin aşındırıcı taneleri yalnızca işlenen parça yüzeyinde oluşabilecek pasifleştirici katmanın giderilmesini sağlar. Üretecin uçları arasındaki gerilim 4 ile 12 V arasında değişir; en uygun akım yoğunluğu yaklaşık 100 A/cm²'dir. Elektrolitle taşlama yüksek bir işleme hızı ve klasik taşlamaya göre daha düşük bir aşınma sağlar. Üstelik işlenen parça uygulama sırasında ısınmadığından mikroçatlaklar ve iç gerilimler oluşmaz.

ELEKTROLİTİK sıf. (fr. *électrolytique*). Kim. **1.** Belirgin elektrolit nitelikleri gösteren bir madde için kullanılır. **—2.** Elektrolizle elde edilen ya da elektrolizle ilgili bir madde için denir. **—3.** *Elektrolitik tank*, ELEKTROLİZ* AYGITI'nın eşanlamlısı.

—Metalürj. *Elektrolitik parlatma*, metalografik yapıları incelemek için parlatmayla hazırlama ve elektrolitik tepkimeye tutma yöntemi. —Metal parçaların görünümünü ya da kayma niteliklerini iyileştirmek için uygulanan sanayisel bitirme yöntemi.

ELEKTROLİZ a. (fr. *électrolyse*). Fizs. kim. Bir elektrik akımı ile oluşan kimyasal bozunma. (Eşanl. ELEKTRİKLE AYRIŞTIRMA.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Elektroliz edilebilir madde*, elektrikle ayrışabilen ya da bozunabilen madde.

—Kim. *Elektroliz aygıtı*, elektroliz işlemi yapmaya yarayan aygıt. (ELEKTROLİTİK TANK ya da VOLTAMETRE de denir.)

—Metalürj. *Elektrolizle arıtma*, arı olmayan metal anodun elektrolizle çözünerek arı metalin katotta toplanmasını sağlayan arılaştırma yöntemi. || *Elektrolizle kaplama*, bozulabilir bir metal üstüne elektrolizle bozulmaz bir metal katmanı çökelterek onu korozyona karşı koruma. || *Erimiş tuz elektrolizi*, elektrolit olarak erimiş tuz kullanmaya dayanan elektrometalürji yöntemi. (Bu yöntem erimiş bir tuzun doğru akımla ayrışmasına dayanır. Ayrışma sonucu açığa çıkan metal katotta toplanır. Bu işlem sodyum, kalsiyum, magnezyum ve özellikle alüminyum üretiminde kullanılır.)

—Metalürj. ve Boyac. *Elektrolizle çökeltme*, elektrolizle kaplama yöntemi. — Elektroforezle boya katmanı oluşturma. (Bk. *ansikl.* böl.) —Elektrolitik kaplamaların tümü.

—Ted. *Tedavi edici elektroliz*, doğru akım kullanılarak organik dokuların ayrıştırılması. (Tehlikesiz küçük deri urlarının tahribi ya da aşırı kıllanmanın tedavisi için eksi kutba bağlı iğneler kullanılır.)

—Teknol. *Elektrolizle parlatma*, anodik çözünmeyle parlak yüzeyler üretme yöntemi. (Uygun bir elektrolit banyosunda anot yerine parlatılacak parça yerleştirilir; parça ile katot arasında yeterli bir gerilim oluşturulduğunda yüzeydeki bütün düzensiz bölümler çözünür ve düz bir yüzey elde edilir.)

—ANSİKL. Fizs. kim. Kimi maddeler, içlerinden bir elektrik akımı geçirildiğinde bozunur: bu maddelere "elektrolitler" denir. Elektrolitik tank ya da voltametre, elektrolitin konduğu bir kaptır. Elektrotlar (anot ve katot), elektron aktarımı sağlamaya yarayan iletkenlerdir. Elektroliz sırasında aşığıdaki genel olaylar gözlenir:

1. bozunma ürünleri, yalnızca elektrotların yüzeyinde ortaya çıkar;
2. iyonlardan oluşan elektrolit, bu bozunma sırasında iki parçaya ayrılır: parçalardan biri (katyon), katotda ortaya çıkar; bu, hidrojen (asidin hidrojeni) ya da metaldir (tuzun ya da bazın metali). Diğeri ise (anyon) anotda ortaya çıkar. Kimi durumlarda iyonlar ayrışmayabilir; bu olayın nedeni iyonların, oldukça karmaşık olan "ikincil" tepkimelerle elektrot, çözücü ya da elektrolitle kimyasal tepkimelere girmesidir.
3. belirli bir elektrolit için bozunan kütle, yalnızca elektrolitten geçirilen elektriğin niceliğine bağlıdır ve onunla orantılıdır (1. Faraday yasası).

Değişik elektrotlar için, katyonun bir eşdeğer gramını (değerlik-gram) ayırmak için aynı nicelikte elektrik gerekir; bu nicelik, 96 490 coulomb'a eşdeğerdir (2. Faraday yasası).

Elektroliz, Arrhenius'un geliştirdiği varsayıma göre şöyle açıklanır: elektrolit sıvı durumda ise, moleküllerin küçük ya da büyük bir bölümü, iyonlara ayrışır; bu iyonlardan biri, yani artı yük taşıyanı (hidrojen ya da metalden kaynaklanır), katyondur; eksi yüklü olan diğeri ise anyondur; bu iki iyonun yükleri eşit, ancak işaretleri terstir. Bunlardan kimileri katot, kimileri de anot tarafından çekilir. Böylece gerçekleşen yük iletimi, elektrolit içinde bir akım yaratır.

İkinci Faraday yasasına göre çeşitli elektrolitlerin iyon yükleri, mutlak değer olarak 1 elektrona ya da elektronların tam sayılarına eşittir. Bir metal tuzunun elektrikle ayrıştırılması elektroliz aygıtının uçlarındaki gerilim, tuzdaki metalin ayırtedici özelliğini gösteren bir değerden (indirgenme gerilimi) yüksek olduğu zaman gerçekleşir. Bu özellikten, art arda uygulanan elektroliz işlemleriyle bir alaşımda bulunan değişik metallerin ayrılmasında yararlanılır.

Elektrolizin sanayide çok değişik uygulamaları vardır: kimi metallerin (bakır, çinko vb.) elektrolitik olarak arılaştırılması, renk giderici klor ve klorürlerin elde edilmesi, deniz tuzunu elektrikle ayrıştırarak sodyum hidroksit üretimi, hidrojen ve oksijen elde edilmesi, alüminyum üretimi, galvanoplasti, altın ve nikel kaplama vb.

—Metalürj. ve Boyac. Sulu bir boyayı elektrolizle çökeltme, bir elektrot oluşturan (genellikle anot) boyanacak cisim ile genellikle boyayı içeren kabın oluşturduğu ikinci bir elektrot arasından doğru akım geçirerek gerçekleştirilir. Gerçekte işlem oldukça karmaşıktır ve aynı anda şu olaylar gelişir: elektroforez, yani boya banyosundaki parçacıkların (koloidal reçine miselleri, pigmentler, boyarmaddeler, yükler) yer değiştirmesi; elektrikle geçişme ya da kaplamanın içerdiği suyun dışarı atılması; elektroliz, yani banyodaki kimi bileşenlerin bozunması ve anotla tepkimeye girerek kaplamayı kirletme tehlikesi doğuran asit köklerinin oluşumu. Bu oluşum yüzünden kimi kez parça katot olarak kullanılır ve bu yönteme *kataforez* denir; böylece yüzeyde anodik tepkimeyle katışkıların oluşumu önlenir. Elektrolizle çökeltme yöntemi önce otomobil sanayisinde karoserileri astar boyayla kaplamada uygulandı; daha sonra öteki boyama sanayilerinde yaygınlaştı.

Bu teknik, sıcaklık, gerilim, akım yoğunluğu ve banyo bileşiminin korunması gibi işlem koşullarını duyarlı biçimde ayarlayabilen çok büyük tesisler ve özel boyalar gerektirir.

Demir ağırlıklı alaşımlara olduğu kadar bir hazırlık işleminden geçirmek koşuluyla çinko ve alüminyuma da uygulanabilir.

ELEKTROLOJİ a. (fr. *électrologie*). Tıp. *Tıbbi elektroloji*, elektriğin tıbbi amaçla uygulamalarını inceleyen fizik dalı.

ELEKTROLOKALİZASYON a. (fr. *électrolocalisation*). Zayıf voltajlı elektromotor organların yarattığı elektrik alanını, değişikliğe uğratan bir cismin ya da canlı organizmanın yerinin ve kimliğinin saptanması. (Elektrik alanındaki bu değişiklikler özel elektroalgılayıcılarla saptanır; elektroalgılayıcılar bazı balıklara özgü yumrulu organlardır.)

ELEKTROLÜMİNESANS a. (fr. *électroluminescence*). Fiz. ELEKTRO IŞILDAMA'nın eşanlamlısı.

ELEKTROMANYETİK sıf. (fr. *électromagnétique*). Elektrikle oluşturulan manyetik alanlar için kullanılır.

—Ölçbil. *Elektromanyetik C.G.S. sistemi*, manyetiklik hesaplarında eskiden kullanılan birimler sistemi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Ölçbil. Elektromanyetik C.G.S. sisteminde manyetik ve elektriksel birimler, uzlaşmalı olarak boşluğun μ_0 geçirgenliği bire eşit kabul edilerek geometrik ve mekanik C.G.S. birimlerinden türetilir. Boşluğa yerleştirilen noktasal manyetik kütlelere ilişkin Coulomb yasası $f=mm'/r^2$ biçiminde gösterilir; dolayısıyla manyetik kütle birimi, boşlukta 1 cm uzaklıkta yer alan bir kuzey kutbuna bir C.G.S. kuvvet birimine (1 din) eşit itime kuvveti uygulayan bir kuzey kutbu birimidir. Boşlukta manyetik alan, *gauss* türünden indüklenme sayısına eşit bir sayıyla *œrsted* cinsinden ölçülür. Laplace formülüyle tanımlanan akım birimi *dekaamper*'dir. Manyetik akı birimi ise *maxwell*'dir. $\varepsilon_0\mu_0c^2=1$ formülünü doğrulayan boşluğun elektrik geçirgenliği $\varepsilon_0 \approx 1/(9.10^{20})$ değerindedir.

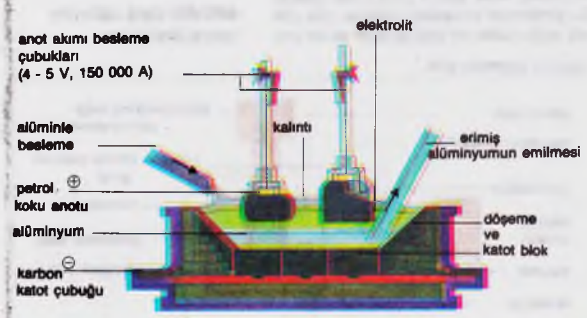
ELEKTROMANYETİKLİK a. Elektrik ve manyetiklik arasındaki bağıntıları inceleyen fizik dalı. (Eşanl. ELEKTROMANYETİZMA.)

ELEKTROMANYETİZMA a. (fr. *électromagnétisme*'den). Fiz. ELEKTROMANYETİKLİK'in eşanlamlısı.

ELEKTROMATÜRASYON a. (fr. *électromaturation*). Kış soğuğunun etkilerini ortadan kaldırmak ve her iklim koşulunda sertleşmeyi hızlandırmak amacıyla betonu, döküldükten sonra elektrikle ısıtmaya dayanan işlem.

ELEKTROMEKANİK sıf. (fr. *électromécanique*'ten). Bileşenleri, özü bakımından

altta alüminyumun elektrolizi en altta Havre-Sandouville'deki bir fabrikada nikelin elektrolizle arılaştırılması

elektriksel olan mekanik bir kumanda, kontrol ya da ayarlama düzeneği için kullanılır.

◆ a. Elektriksel bileşenli mekanik düzenekleri konu olan teknik.

ELEKTROMEKANİKÇİ a. Hem elektrik, hem de mekanik alanında uzman teknisyen.

ELEKTROMEKANOTERAPİ a. (fr. *électromécanothérapie*). Elektrikleme ve mekanoterapi kaynaklarını birlikte kullanan tedavi yöntemi.

ELEKTROMETALÜRJİ a. (fr. *electrométallurgie*'den). Metalürji ürünlerinin üretimi ya da arıtımı için elektriğin ısıl ve elektrolitik özelliklerinin kullanımı.

—ANSİKL. Elektrometalürji üç büyük yöntem sınıfına başvurur.

• *Elektrotermik yöntemler.* Bu yöntemlerde, hiçbir elektrolitik bozunmaya yol açmadan, metalleri özütlemeyi ve arıtmayı sağlayan tümüyle kimyasal tepkimelerin oluşabileceği sıcaklığa değin malzemeyi ısıtmak için elektrikten yararlanılır. Sıcaklık üç şekilde yükseltilir.

1. *Dirençle.* Bu yöntemde malzeme, ya ısıtıcı direnç biçiminde kullanılır ya da dış kaynak kullanılarak iletim ve taşınımla ısıtılır.

2. *Arkla.* Bu ısıtma yöntemine elektrotlu fırınlarda başvurulur; elektrik arkı ya elektrotlarla yük arasında (Héroult fırınları) ya da ısıtılacak malzemelerin dışında (Mazières ve Stassano fırınları) oluşturulur.

3. *İndüklemeyle.* En son kullanılmaya başlanan ısıtma yöntemidir. Foucault akımlarına ve histerezis olaylarına dayanır; bu yöntemde, işlenecek malzeme bir transformatörün kısa devre yapan ikincil sargısı niteliğini taşır. Uygulamada ısıtılacak malzeme ya transformatörün birincil sargısını çevreleyen bir halka içine yerleştirilir (Ajax-Wyatt fırınları) ya da birincil sargının çevrelediği silindirsel bir potaya konur (potalı fırınlar ve ısıl işlem tesisleri). Bu yöntemin birçok üstünlüğü vardır: sıcaklığı çok büyük bir duyarlılıkla düzenleme olanağı; kimyasal tepkimeleri kolaylaştıran çok yüksek sıcaklıkları hızla elde etme; fırın atmosferini kolay ayarlama; arıtma işlemlerini uygulama kolaylığı; kolay bakım; çok iyi verim; işletmeye elverişlilik; işçiliği azaltma ve elde edilen ürünlerin yüksek niteliği.

Elektrotermi yöntemlerinin tek sakıncası, elektrikle elde edilen ısı enerjisinin yüksek maliyetidir. Bu yöntemle dökme demir, çelik, demir alaşımları, nikel, nadir metaller ve kalay üretilir. Elektrotermi kimi alaşımların üretiminde tek yoldur.

• *Erimiş tuzu elektroliz yöntemleri.* Bu yöntemlerle bir metali elde etmek ya da arıtmak için, bu metalin bir tuzu ya da biri bu metali içeren tuzların karışımı eritilerek oluşturulan banyo elektrolizden geçirilir. İşlem görece yüksek bir sıcaklıkta uygulanır; banyo negatif elektrot görevi yapan bir tanka (katot) konur, öteki elektrot (demir palaka ya da karbon çubuk) banyoya daldırılır. İstenen ürün, doğrudan tuz ya da tuzlar elektrikle bozundurularak elde edilebildiği gibi katot üzerine çökelmiş metal ile erimiş tuz banyosu arasında doğan kimyasal ikincil tepkimeyle de açığa çıkarılabilir.

• *Sulu çözeltileri elektroliz yöntemleri.* Bu yöntem bir tuzun sulu çözeltisine 100°C'ı hiçbir zaman geçmeyen sıcaklıkta elektroliz uygulamaya dayanır; bu alanda iki yöntem vardır:

1. *Çözünmez anot.* Anot, demir, kömür ya da kurşundur. Metal, sürekli yenilenen elektrolitten elde edilir. Bu yöntem aynı zamanda, ikincil tepkimelerin sonucunda bazı tuzların ya da tuz çözeltilerinin (javel suyu, kloratlar, perkloratlar, persülfatlar, oksijenli su) elde edilmesini de sağlar.

2. *Çözünür anot.* Anot, arıtmak istenen ham metaldir; ikincil tepkime sonucu elektrolit içinde çözünen bu anot sürekli olarak yenilenir; bu yolla bakır, gümüş, kurşun ve kalay arıtılır, nikel kaplama, krom kaplama gibi elektrolitik kaplamalar elde edilir.

ELEKTROMETRE a. (fr. *électromètre*'den). Ölçbil. **1.** Elektriksel büyüklükleri ölçen çeşitli aygıtların genel adı. **—2.** Potansiyel farklarını ya da elektrik yüklerini ölçmeye yarayan elektrostatik aygıt.

—ANSİKL. • *Lord Kelvin'in mutlak elektrometresi.* V ile V′ potansiyelleri arasındaki farkı ölçmek için V ve V′, yatay konumda üst üste yerleştirilmiş, dairesel A ve B tablalarına bağlanır. Daha küçük olan A tablası, bir *koruma halkası*'yla çevrilidir; bu çembersel halka, A ile aynı potansiyeli alarak, kenarların etkisini yok eder. ED yayını, bilinen bir F ölçüsünde germek için B tablası *e* uzaklığına yerleştirilir ve V−V′ farkı bu uzaklıktan çıkarılır:

$$V - V' = e\sqrt{\frac{2F}{\varepsilon S}};$$

bağıntıda S, A levhasının yüzeyi ve ε havanın geçirgenliğidir.

• *Lord Kelvin'in dörtlük elektrometresi.* Silindir biçiminde yassı bir metal kutu, birbirine dik iki çap boyunca dörde bölünür; böylece elde edilen dörtlükler birbirinden yalıtılır; alüminyumdan 8 biçiminde, yassı bir gösterge ince, metal bir tele asılır ve kutu içinde kendi düzleminde döner. Karşıt dörtlüklerin elektriksel bağlantısı vardır; iki cisim arasındaki potansiyel farkını ölçmek için bu cisimler sırayla dörtlük çiftlerine bağlanır. Gösterge, ya dörtlük çiftlerinden birine *(idyostatik yöntem)* ya da değişmez potansiyelli yardımcı bir elektrik kaynağına *(heterostatik yöntem)* bağlıdır. *c* ve C göstergenin ve dörtlüklerin sığasını, V, V_1 ve V_2 gösterge ve her dörtlük çiftinin potansiyellerini gösterirse, bu değerler ile göstergenin θ sapma açısı arasında şu bağıntı bulunur:

$$\sin\theta = \frac{c}{C}(V_1 - V_2) : \left(V - \frac{V_1 + V_2}{2}\right).$$

İdyostatik yöntemde $V=V_1$'dir.

• *Hankel'in telli elektrometresi.* Zıt potansiyeller verilmiş iki tabla arasında yer değiştiren platin bir telden (1 ile 2 μ m çapında) oluşur. Sapma, mikrometrik gözmercekli bir vizörle ölçülür; 1/100 V düzeyindeki potansiyel farkları algılanabilir. Bu aygıtın sığası çok küçüktür ve bu nitelik kimi kez bir üstünlük sağlayabilir.

• *Lambalı elektrometre.* Bir triyodun ızgara potansiyelindeki 10^{-3} voltluk değişim, levha akımında 10^{-6} amper düzeyinde bir değişim doğurur; bu değişim kolayca ölçülebilir ya da yükseltilebilir. Izgaradan akım geçmezse, yalıtılmış iletkenlerle bu ızgara birleştirilebilir ve iletkenlerin potansiyel farkları, yük yitimine yol açmadan katoda göre ölçülür. Küçük de olsa, daima bir akım kaçağı gösteren triyodun yerine özel tüpler kullanarak, 10^{-6} volt düzeyinde elektrostatik potansiyel farkları algılanabilir.

• *Titreşen kondansatörlü elektrometre.* Bu elektrometre türünde, sinüzoidal titreşim yapan devingen armatürlü bir kondansatör kullanılır. Sığa değişimleri, bir akım ya da almaşık potansiyel değişimi doğurur; bu değişimi yükseltmek ve ölçmek oldukça kolaydır.

Çok küçük kaçak akımları nedeniyle elektrometreler özellikle, radyoaktif dönüşümlerde oluşan ya da iyonlaştırıcı ışınlarca (χ, α, β, γ) açığa çıkarılan elektrik yüklerini ölçmeye çok elverişlidir.

ELEKTROMETRİ a. (fr. *électrométrie*'den). Elektrometrelerden yararlanan ölçüm yöntemlerinin tümü.

—ANSİKL. • *Gerilimlerin ölçümü.* Elektrometreler, herhangi bir frekanstaki elektrik gerilimlerinin ölçümünde kullanılabilir; bunlar frekanstan bağımsız, yalnızca gerilimin etkin değerine bağlı olarak ölçeklenir. Bu aygıtların sakıncası, devingen donanımın konumuyla, dolayısıyla ölçülecek gerilimin değeriyle değişen bir sığaları olmasıdır; bu yüzden yüksek frekansta kullanılmaları çok güçtür ve bağlandıkları devrelerin özeğrilerini bozarlar.

• *Yüklerin ölçümü.* Elektrometre, bir Faraday silindirine bağlanarak elektrik yükleri ölçülebilir. Ancak aygıtı, toprağa bağlı metal bir ekranla tamamen çevreleyerek her tür etkiyi önlemek gerekir. Devingen donanımın konumundan kaynaklanan sığa değişiminden kaçınmak için ise sıfır yöntemleri kullanılır.

• *Zayıf akımların ölçümü.* Zamanla değişen yüklerin ölçümünden yararlanarak, elektrik akımları ölçülebilir; çünkü elektrometrenin sapma hızı, akımla orantılıdır. Galvanometrelerin kullanımıyla karşılaştırıldığında, bu yöntemin çok az enerji tüketme ve çok daha duyarlı sonuç alma gibi üstünlükleri vardır; nitekim 10^{-16} amperlik akımları algılayabilirler; oysa en iyi galvanometreler ancak 10^{-12} ampere kadar duyarlıdır.

ELEKTROMIKNATIS a. Elektrik akımı geçen demir çekirdekli bobinler sistemiyle bir manyetik alan oluşturan düzenek.

—ANSİKL. Bir elektromıknatıs genellikle, yumuşak demirden bir manyetik devre ya da *boyunduruk*'tan oluşur; devre özel biçimde hazırlanmış iki çekirdekle ya da iki *kutup parçası*'yla son bulur; bu parçalar arasında dar bir *çekirdek aralığı* yer alır. Mıknatıslamayı, çekirdek aralığının yakınında boyunduruğa bağlı iki bobin sağlar ve çekirdek aralığı, yeğin bir manyetik indükleme merkezi oluşturur.

• *Değişmez çekirdek aralıklı elektromıknatıs* çok yeğin alanların üretimine yarayan sabit, büyük bir aygıt türüdür. Ferromanyetik gereçten yapılmış CC′ boyunduruğu (şekil 1) üzerinde sökülüp takılabilen P ve P′ kutup parçaları yer alır (parçalar kesik koni, silindir biçiminde ya da ikidüzlemli olabilir); boyunduruk bir çift manyetik devre oluşturur. Çekirdek aralığının E genişliği, birkaç milimetre ile birkaç santimetre arasında değişebilir. B ve B′ bobinlerinden (sargı yönleri uyumludur) aynı akım geçer; bobin iletkenleri ise boru biçimindedir ve içinden geçen su akımıyla soğurulur.

Parçacık hızlandırıcılarında kullanılan elektromıknatıslar, benzer aygıtlardır; yalnızca bobinlerin ekseni düşey konumdadır. Manyetik mercekler de, aynı tür aletlerdir, ama boyutları çok daha küçüktür ve özel biçimde boyunduruklarla donatılır. Şekil 2, basit bir mercek türünün eksen boyunca kesitini göstermektedir.

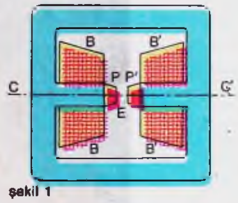
• *Değişken çekirdek aralıklı elektromıknatıs.* Bu tür aygıtta manyetik devre, bobinler uyarıldığında boyundurukça çekilen ve akım kesildiğinde ayrılan (ağırlığının ya da bir yayın etkisiyle) devingen bir armatürle kapanır ya da açılır.

Bu elektromıknatıs türüne şu örnekler verilebilir:

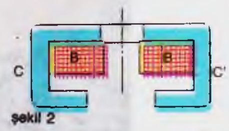
a) *kaldırma aygıtları:* 3. ve 4. şekillerde bunların iki klasik biçimi görülmektedir; böyle bir aletin *taşıyıcı kuvvet*'i, A armatürüyle kaldırılabileceği ağırlıktır; bu kuvvet şu formülle belirlenir:

$$F = \frac{10^7 B^2 S}{8\pi}$$

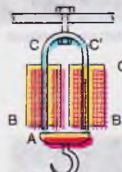
(F, newton cinsinden kuvvet; B, T olarak indükleme; S metre kare cinsinden arma-

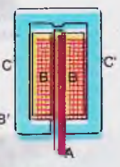
şekil 1

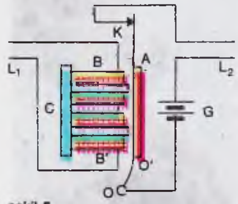
şekil 2

şekil 3

şekil 4

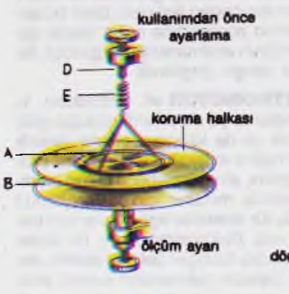

şekil 5

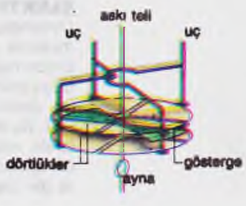
elektromıknatıs

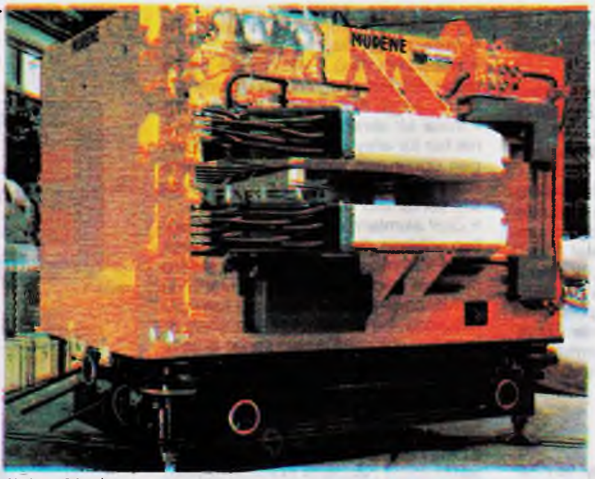

lord Kelvin'in dörtlük elektrometresi

lord Kelvin'in mutlak elektrometresi

lord Kelvin'in dörtlük elektrometresinin ayrıntısı

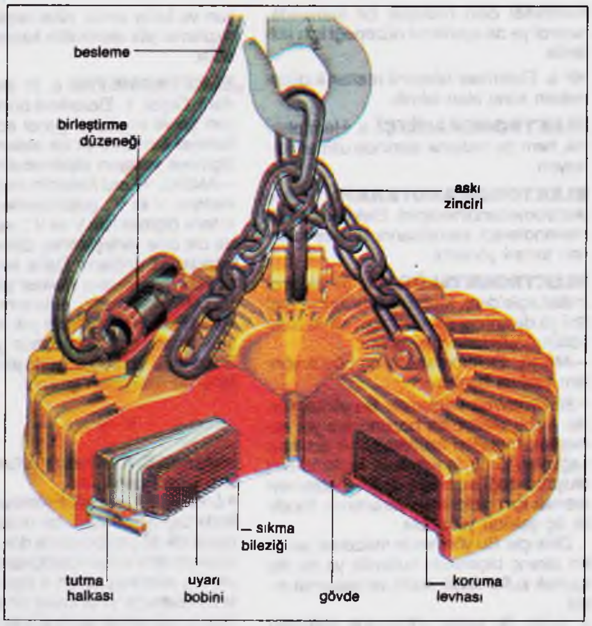

Alsthom-Atlantique

Saclay'ın Saturne adlı senkrotronuna ait elektromıknatıs (170 mm'lik çekirdek aralığı için 2,25 Wb/m^2'lik indükleme)

kaldırma elektromıknatısı

kaldırma elektromıknatısının yapısı

Demag belgesine göre

türün yararlı yüzeyidir);
b) *röleler;* bunların bir modeli şekil 5'te şematik olarak görülmektedir; boştayken, A armatürü, O ya bağlı esnek bir OO′ lamıyla C boyunduruğundan ayrık tutulur. L_1 devresinden geçen akımla B ve B′ bobinleri uyarılır: uyarı sonucu A çekilerek K noktasında, ikinci L_2 devresini kapatır; böylece G üretecinin çalışması, uzaktan denetlenebilir.

Rölelerin, kullanım alanları çok çeşitlidir: disjonktörler, telgraf alıcıları, uzaktan kumanda düzenekleri (alarmlar, uyarıcılar, anahtarlar vb.).

Ayrıca aşırıiletken sargılar kullanarak, çok az enerji tüketen ve büyük manyetik indükleme (50 T'ya kadar) doğuran hafif elektromıknatıslar da yapılabilir.

ELEKTROMİYOGRAFİ a. (fr. *électromyographie*). Nörol. Kas kasılmasının elektromiyogram aracılığıyla incelenmesi. (Uyarı altında yapılan elektromiyografi, bir kası en yüksek düzeyde birçok kez uyardıktan sonra oluşan elektrik etkinliğini toplamayı öngörür. Toplanan potansiyellerin genliğinin ve süresinin hızla ve giderek azalması miyastenide gözlenir.)

ELEKTROMİYOGRAM a. (fr. *électromyogramme*). Nörol. Kas kasılmasına eşlik eden elektrik etkinliğinin kaydıyla elde edilen çizgiler.
—ANSİKL. Nörol. Araştırıcı bir elektrodiyagnostik yoluyla elde edilen elektromiyogram, kas kasılmasında rol oynayan devimsel birimlerin etkinliğine ilişkin dikenlerin toplamından oluşur. Gerçekleşen güç ne kadar büyükse elektromiyogramın çözümlenmesi sonucunda iki çizgi ayırt edilebilir: 1. *sinirsel çizgi*, devimsel çevre nöronundaki bir lezyondan ileri gelir, devimsel birimlere özgü potansiyeli gösteren çizgilerin azalması ve belirli potansiyellerin frekansının artmasıyla belirginleşir. Bu karakteristik çizgiler ivme kazanmış basit çizgilerdir; 2. *kassal çizgiler,* kas dokusundaki bir lezyondan ileri gelir, birim potansiyellerinin zenginliğine aykırı olarak çizgi genliğinin azalmasıyla belirginleşir. Bu çizgiler zengin çizgilerdir.

ELEKTROMOTOR sıf. Elektrotekn. **1.** Dinamolarda ya da pillerde olduğu gibi, mekanik ya da kimyasal etkiyle elektrik üreten nesne ve aygıtlar için kullanılır. (Volta bu terimi, akım üretebilen bütün cisimler, özellikle metaller için kullanıyordu.) **—2.** Bu tür elektrikle ilgili olaylar için kullanılır. **—3.** *Elektromotor alan,* bir üretecin ayırtedici özelliğini belirten elektrik alanı. (Bir üretecin elektromotor kuvveti, elektromotor alanın bir uçtan diğer uca kadar yaptığı dolaşıma eşittir.) || *Elektromotor kuvvet (e.m.k.),* etkin bir üreteci ya da alıcı devre öğesinin gösteriminde kullanılan, ideal gerilim kaynağının uçlarındaki gerilim. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Dinamik elektromotor kuvvet,* kolektörlü bir makinenin indüvi sargılarının, manyetik bir alan içinde yer değiştirmesiyle oluşan elektromotor kuvvet.
—Zool. Fizyolojik etkinliği elektrik üretmek olan yapılar için kullanılır.
—ANSİKL. Elektrotekn. *Elektromotor kuvvet.* Bir doğru akım üretecinin E ile gösterilen, e.m.k.'i, iç elektromanyetik kuvvetinin($P_{e.m.}$),üreteçten geçen I akım yeğinliğine oranına eşittir: $E = \frac{P_{e.m.}}{I}$

Bu kuvvet, Ohm yasası'na göre üretecin uçlarındaki U gerilimine ve üretecin R iç direncine bağlıdır:E = U+RI. Doğrusal üreteçlerin (piller, termoelektrik çiftler...) e.m.k.'i debiden bağımsızdır ve açık devre halindeyken uçlarındaki potansiyel farkına eşittir.

Daha genel olarak, kapalı bir devredeki *e* indükleme e.m.k.'i, devreden geçen φ indükleme akısının değişimine, $e = -\frac{d\varphi}{dt}$ formülüyle bağlıdır. Lenz yasası'na göre, bu e.m.k. kendisini doğuran akının değişimlerine etki ederek karşı koyma eğilimi gösterir.

Bütün hallerde, bir üreteçte yüklerin yerdeğiştirmesi, bir $\vec{\varepsilon}$ elektromotor alanının varlığıyla açıklanabilir; eksi uçtan artı uca $\int \vec{\varepsilon} \cdot d\vec{l}$ dolaşımı,üretecin e.m.k.'ini tanımlar.

SI'de e.m.k. birimi *volt*'tur (V).
—Zool. Birçok balıkta, özellikle de elektrikli yılanbalığıgiller ve nilturnasıbalığıgiller elektrik yayarlar. Elektrikli yılanbalığıgiller kendilerini savunmak için 500 voltu bulabilen elektrik yayabilir. Nilturnasıbalığıgiller ve başka türler (vatoz) çok daha zayıf akımlar yayarlar; bu akımlar, yer saptama *(elektrolokalizasyon)* ve büyük olasılıkla haberleşme aracı olarak kullanılır. Elektromotor organlar *elektrik hücreleri* denen hücrelerden oluşan *elektrikli levhalar*'dır. Bu hücreler sinir hücrelerinden ya da kas hücrelerinden oluşabilir. Elektrikli levhaların sinir sistemince denetlendiği kanıtlanmaya başlanmıştır: denetimi sağlayan yapılar, beyin gövdesinde bulunan ve omurilikteki aktarma yerleri (onlara da elektrikli levha kumanda eder) etkileyen elektromotor düğümlerdir. Seri bağlı elektrik hücreleri kendi potansiyellerini birbirlerine ekleyerek elektrik organının birkaç milivolttan başlayıp yüzlerce volta kadar ulaşabilen boşalmasını gerçekleştirirler. Köpekbalıklarının çoğunda, elektromotor organ olmamakla birlikte elektroalgılayıcılar vardır.

ELEKTRON a. (ing. *electr[ic]* ve *[ani]on*'dan *electron*). Doğal elektrik yükü taşıyan, leptonlar sınıfından temel parçacık. (Elecktron maddenin evrensel bir bileşenidir: her atom türü belli sayıda elektron taşır. Maddenin makroskobik özelliklerinin çoğu elektronun ayırtedici niteliklerine bağlıdır.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Elektron. *Elektron akısı,* serbest elektronlardan oluşan demetlerin yer değiştirmesi. || *Elektron aynası,* bir elektron demetini yansıtmaya yarayan düzenek. || *Elektron-delik çifti,* bir yarıiletkende, bir enerji bandından ayrılan bir elektron ve bu bantta boş kalmış, artı yüke eşdeğer alandan oluşan bütün. || *Elektron demeti,* yakın yörüngeler üzerinde yer değiştiren ve aynı kaynakça yayınlanan elektron akısı. || *Elektron gazı,* boş ya da bir gaz içeren bir kapta ya da bir iletken ya da bir yarıiletken içinde devinen serbest elektronların tümü. || *Elektron ışını,* bir elektronun bir demetteki bireysel yörüngesi. || *Elektron iletkenliği,* metallerin elektrik iletkenliğini, bu metaldeki kimi elektronlara bir elektrik alanının etkimesiyle açıklayan kuram. || *Elektron optiği,* kimi elektron düzeneklerinin çalışmasını, elektrik ya da manyetik alanlarda elektronların ya da iyonların yörüngeleri ile ışık ışınlarının kırıcı ortamlarda yayılmaları arasındaki benzerliğe dayanarak inceleyen elektronik dalı. (Bu tür alanlar oluşturan sistemlere elektron mercekleri adı verilir; bunlarla, elektronlardan yararlanan gerçek optik elektron aygıtları geliştirilmiştir → KAMERA, MİKROSKOP.) || *Elektron tübü,* sızdırmaz bir kap içindeki boşlukta ya da gaz ortamında iletim sağlayan elektronik düzenek. || *Elektron yayımı,* bir yüzeyin, çevre ortama elektron yollaması. || *İkincil elektronlar,* yeterince hızlandırılmış bir birincil elektron demetinin etkisinde kalan metal bir yüzeyin yayınladığı elektronlar. (Vakum tüplerinin çalışmasında temel rol oynayan bu olaydan, elektron çoğullayıcılarında yararlanılır.)
—Fizs. kim. *Elektron değerliği,* kimyasal bir elementin elektron (ya da elektronlar) vererek ya da kaparak bir soygazın elektron yapısına erişme eğilimi; bu eğilimin ölçümü. (Faraday yasası, elektroliz sırasında açığa çıkan madde kütlesinin, elementin atom kütlesinin elektrolize katılan elek-

tron sayısına oranı olan A/n ile doğru orantılı olduğunu göstermiştir. Bu n sayısı, artı ya da eksi elektron değerliğinin bir ölçümüdür. Atom ve molekül yörüngeleri kavramlarından yola çıkılarak oluşturulan bu modern kuramlar, elektron değerlerinin dalga fonksiyonunun tanımlanmasına dayanır; elektron değerliği, atomların bağ yörüngelerinin matematiksel bir bileşmesidir.) [Eşanl. ELEKTROVALANS.] ‖ *Elektron ilgisi*, kimyasal bir elementin elektron alarak (elektronegatiflik) ya da tam tersine elektron vererek (elektropozitiflik) kolayca iyon haline dönüşme özelliği. (Bu olay sırasında kullanılan enerji, elektron ilgisinin ölçümünü gösterir. Elektron ilgisinden, dolaylı olarak Born-Haber çevriminin iyon bileşiklere uygulanmasında yararlanılır. Bu çevrim, ağ enerjisi ile hem artı iyon oluşturan metalin iyonlaşma enerjisi, hem de eksi iyon oluşturan elementin elektron ilgisi, metalin süblimleşme ısısı, ametalin molekül biçiminde ayrışma ısısı ve nihayet metal ile ametal atomlarından türemiş bir bileşiğin oluşum ısısı arasında ilişki kurulmasını sağlar.) ‖ *Elektron verme*, bir atomdan söz edildiğinde elektron bırakma.

—Mak. san. *Elektron demetiyle işleme*, bir elektron demetinin yüksek hızla çarpması sonucunda maddenin yerel olarak buharlaşmasına dayanan işleme yöntemi. (ELEKTRON BOMBARDIMANIYLA İŞLEME de denir.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Metalürj. *Dışlanan elektron*, bir metal yüzeyinin yapısındaki değişimler (aşınma, çatlaklar ve genellikle yorulma) sonucu bu yüzeyin atomlarınca yayınlanan elektron. (Dışlanan elektronların algılanması ve ölçümü sözkonusu değişimleri ortaya çıkarmaya yarar.)

—ANSİKL. *Elektronun bulunuşu*. "Temel maddelerin atomlardan oluştuğu varsayımını benimsersek, artı ve eksi elektriğin, elektrik atomları biçiminde davranan, belli temel parçacıklara bölündüğü sonucuna varmaktan kaçınamayız" (bu sözleri 1881'de Londra Kimya birliği'nde verdiği bir konferansta Helmholtz söylüyordu).

Elektrolizin incelenmesi sonucu, maddi taneler biçiminde "elektrik akışkanının" atomcu varsayımı için (günümüzde kuvantalaşma diyeceğiz) ilk deneysel kanıt elde ediliyordu. 1880'li yıllara doğru yapılan çeşitli ölçümler gerçekten, türü ne olursa olsun, her maddenin bir molekül -gramının ayrışması için gereken elektrik miktarının, bunun tam katları olduğunu gösterdi. Önce elektriğin temel miktarını belirtmek, sonra bu miktarı taşıyan parçacığı adlandırmak için "elektron" sözcüğünü ilk kez 1891'de G. Johnstone Stoney kullandı.

Düşük basınçta tutulan gazlarda elektrik boşalımının incelenmesi, elektronun varlığını kesinleştirdi. Nitekim seyreltik bir gaz içeren bir ampulün anotu ile katotu arasında yüksek bir potansiyel farkı oluşturularak elde edilen bu boşalımlara, katottan, ampul camının ışıldamasına yol açan ışın yayını (dolayısıyla *katot ışınları* denir) eşlik eder. 1895'te Jean Perrin, 1897'de J.J. Thomson bu "ışınları" yalıtmayı ve önce eksi yük taşıdıklarını, ardından da yüklü maddesel parçacıklardan oluştuklarını kanıtlamayı başardı; Thomson, ayrıca, elektronların hızını ölçtü ve q_e yükleri ile m_e kütleleri arasında q_e/m_e oranının bulunduğunu belirledi. q_e temel yükü ise, bu buluşu izleyen yirmi yılda saptandı; 1917'de Millikan, çok önemli bir deney sonucunda q_e nin değerini, o dönem için olağanüstü sayılacak bir duyarlıkla ortaya koydu.

Günümüzde elektronun yükü ve kütlesi aşağıdaki değerlerle verilir:

$$q_e = -1{,}602\,06 \cdot 10^{-19}\ \text{C},$$
$$m_e = 0{,}910\,83 \cdot 10^{-30}\ \text{kg}.$$

(Buluşundan sonra yapılan bir uzlaşma sonucu, elektron yükü eksidir.)

• *Elektron: ne dalga ne tanecik*. Elektron, bulunduğu dönemde, doğal olarak bir tanecik, yani yerel ve bireysel bir fiziksel nesne biçiminde görüldü; ayrıca Newton yasalarınca belirlenmiş yörüngeler çizmesi gerektiği sanılıyordu. Yüzyılımızın başında fizikçiler, bir atomun elektriksel temel bileşenlerinden oluşumunu, tümüyle Newton mekaniğinin bir problemi biçiminde ele aldı. Atom içindeki gerçek kuvvetler yalnızca elektrostatik türden (çekim kuvvetleri 10^{40} kez daha küçüktür) olduğu bilindiğine göre eskiden gezegenlerin devinimlerini saptarken yapıldığı gibi çekirdek alanında elektronların "devinimini" ve yörüngelerini belirlemek gerekiyordu. İşte bu görünüşün benimsenmesi sonucu, çeşitli gezegensel modeller geliştirildi; ne var ki bu modellerden hiçbiri, elektronun özelliklerini doyurucu biçimde açıklayamadı.

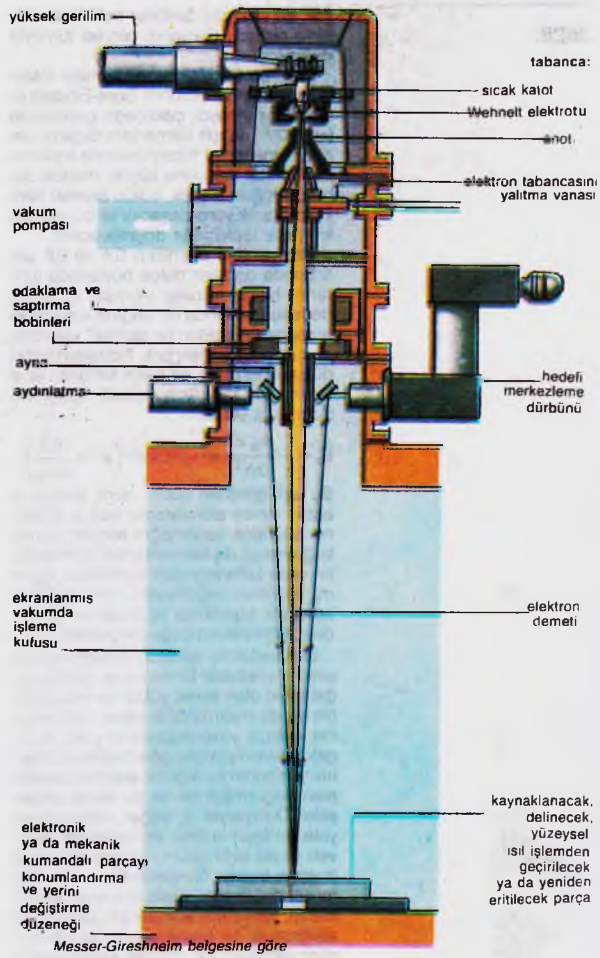
Bu girişimleri yapan fizikçiler elektronun gerçek yapısından habersizdi. Bununla birlikte elektronun tanecik (kütle ve yük) özelliği büyük bir duyarlıkla belirlenmişti; ama fizik kuramının, karşılaşılan güçlükleri ve çelişkileri aşması için her alanda elektronun klasik parçacık biçiminde ele alınabileceği düşüncesini bir yana bırakmak gerekecekti. Atomun yapısını anlamak için elektronun parçacık olması dışında, kimi koşullarda devinim miktarına bağlı bir "dalga boyu" ile nitelenen dalga davranışı gösterebileceğini (De Broglie'nin varsayımı, 1924) kabul etmek zorunluydu. Yalnızca bir varsayım olan bu düşünce hızla deneysel bir gerçek durumuna geldi; çünkü 1927'den başlayarak Davisson ve Germer uzamda düzenli biçimde dağılmış kristal atomlarından oluşan doğal bir ağ kullanarak elektronların ilk "kırınım" deneyini gerçekleştirdi. Bu fizikçiler, ayrıca, elektronun λ ayırtedici dalga boyunu, p devinim miktarına (tanecik özelliği), h Planck değişmeziyle bağlayan $\lambda = h/p$ bağıntısının geçerliğini doğruladılar.

Elektron ne dalga ne taneciktir, bir kuvantum parçacığı ya da kuvantondur. Böylece bir yörünge çizen yerleşik "elektrik yuvan" görüntüsünün yerini, bir yerde bulunma olasılığının yoğunluğuyla ayırtedici özellik kazanan bir nesne (bir dönemde "elektrik bulutu" adı verilmişti) görüntüsü aldı. Atom ölçeğinde (10^{-10}) ele alınırsa, elektron "noktasal" bir varlık değildir.

Bununla birlikte "klasik sınır" denilen kavramla belirlenmiş kimi deneysel koşullarda, elektron, tanecik davranışının bütün ayırtedici özelliklerinde yanılgıya yol açacak bir görünüm verebilir. Günümüzde bir fizikçi için bir elektronun bir atomca "kırılma"sından ya da onun bir doğrusal hızlandırıcıdaki yörüngesinden söz etmek büyük bir aşırılık sayılmaz. Her iki halde de, sınırları bilindiği sürece kullanılabilecek bir benzetme sözkonusudur.

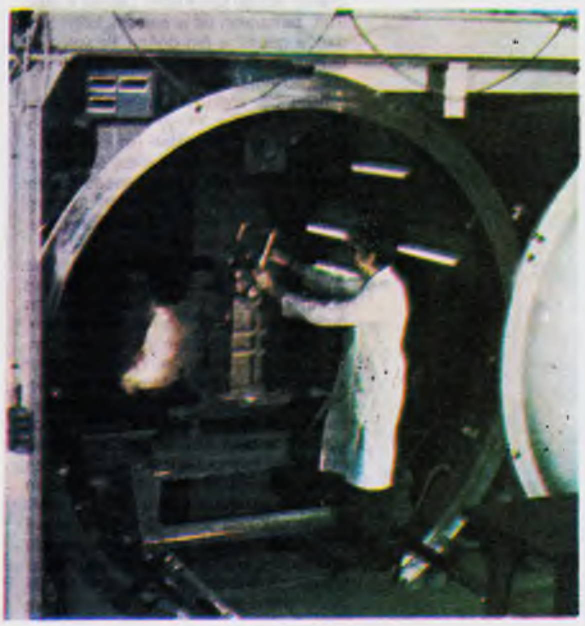
Elektronun kuvantum yapısı, yalnızca uzay-zaman özellikleriyle sınırlı değildir. Kimi çift tayf çizgilerini açıklamak için, 1925'te, Uhlenbeck ve Goudsmit, elektronun ayırtedici özellikleri arasında, kütlesi ve yükü dışında klasik fizikte eşdeğeri bulunmayan ve vektörel bir büyüklük olan özgün açısal momentin, yani *spin*'in yer alması gerektiğini öne sürdüler. Elektronun spini(daha doğrusu spin modülü) $1/2\,\hbar$ değerindedir; $\hbar$, h Planck değişmezinin 2π'ye bölümüne eşittir. Bu olgu ek bir iç serbestliğin varlığını belirtir: belli bir uzay -zaman özelliği gösteren bir elektronun karşıt spinli iki olası kuvantum hali vardır. Ayrıca elektronun yarıtam spini, Pauli'nin dışlama ilkesiyle ifade edilen, kendisinin istatistiksel davranışına bağlıdır: elektronlar erişilebilir çeşitli kuvantum hallerine dağılır; ama aynı anda, aynı hal içinde hiçbir zaman iki elektron yer almaz (yarıtam spinin ya da fermiyonların ayırtedici özelliğini veren Fermi-Dirac istatistiği).

• *Elektron belirtilenlerden farklı olsaydı...* Elektron dışında hiçbir parçacık, "temel parçacık" niteliğine layık değildir. Atom ve molekül fiziği temelde bir elektron fiziğidir. Kimya, moleküllerin oluşumunu ve dönüşümünü, yani bir atomdan ötekine elektron aktarımını inceler. Katı hal fiziği de (kohezyon elektronlarca sağlanır) bir elektron fiziğidir. Elektronik, bilişim, elektron demetinin tıptaki uygulamaları gibi birçok teknoloji, malzeme olarak özellikle elektrondan yararlanır. Elektron maddenin en önemli evrensel bileşenlerinden biridir ve maddenin bütün makroskobik özellikleri, şu ya da bu şekilde, elektronun ayırtedici özelliklerine (kütle, yük ve spin) bağ-

Messer-Gireshneim belgesine göre

elektron demetiyle işleme

S.N.E.C.M.A.

elektron demetiyle kaynak yapma ve delme makinesi

lıdır. Bu ayırtedici özellikler belirtilenlerden farklı olsaydı, dünyanın çehresi tümüyle değişirdi.

Elektron spininin değeri tamsayı olsaydı, dolayısıyla elektronlar Bose-Einstein istatistiğine uysaydı, çekirdeğin çevresinde (→ ATOM.) ardışık katmanlara dağılma yerine, tümü temel düzey üstünde toplanırdı. Atomlar çok daha küçük, madde daha da yoğun olacak, bütün atomlar kimyasal olarak yansızlaşacak ve bu yüzden kimyasal tepkimeler doğmayacaktı.

Öte yandan atomların 0,4 ve 0,8 μm arasında değişen dalga boylarında (görünen bölge) ışımalar yayması, q_e ve m_e değerleri arasında bir bağıntı kurulmasını sağlar. Gerçekten bir atomun* uyarılmış iki düzeyi arasındaki fark, hidrojenin temel düzey enerjisinin bir kesiri kadardır ve e ve m_e nin fonksiyonu olarak aşağıdaki bağıntıyla verilir:

$$E_0 = -\frac{m_e e^4}{2\hbar^2} = -13{,}6\ \text{eV}\left(e^2 = \frac{q_e^2}{4\pi\varepsilon_0}\right).$$

Bu fark görünen alanın ışıma enerjisine eşittir; ayrıca atomlararası bağ enerjilerinin büyüklük basamağını karşılar; çünkü bağ enerjisi dış katmanlardaki elektronların ortak kullanımından kaynaklanır. q_e ve m_e belirtilen değerlerden farklı değerler taşısaydı, biyokimya ya da sanayi kimyadaki tepkimelerin çoğu gerçekleşmezdi.

Elektronun üç ayırtedici özelliğinden q_e elektrik yükü özel bir rol oynar; çünkü doğal birim olan temel yüktür ve mikroskobik ya da makroskobik olsun, kullanılan her elektrik yükü (kuarkların yükü dışında) elektron yüküne göre belirlenir. Elektrik yüklerinin özelliği bir elektromanyetik alan doğurmalarıdır ve bu alanla etkileşirler. Dolayısıyla q_e değeri, elektromanyetik etkileşimin öbür etkileşimlere* (kuvvetli ya da zayıf çekim etkileşimleri) göre önemini belirler. Gerçekten, $\alpha = e^2/\hbar c$ evrensel değişmezi, elektromanyetik eşleşmenin, yani daha edimsel bir görüşle, bir elektronun, bir başka elektronla etkileşimini sağlayan bir fotonla eşleşmesinin mutlak ölçüsünü verir. α değişmezinin sayısal değeri 1/137'dir. Öteki olgular arasında çekirdeğin kararlığı aşağıdaki şekilde açıklanır: protonlararası elektrostatik itme kuvvetleri, eşleşme değişmezlikleri yaklaşık 1'e eşit olduğundan, güçlü nükleer kuvvetlerce örtülür. α nın değerinin küçük oluşu, maddenin her an ışımaya dönüşmesinin nedenini açıklar. Gerçekten her parçacık gibi elektronun da bir karşıtparçacığı vardır ve pozitron denilen bu parçacıkla birbirini yok ederek bir proton doğurur. Bu tepkime olasılığının, elektron -proton eşleşmesinin α değişmeziyle orantılı olduğu kabul edilir. Demek ki elektron, zamanının bir α süresini foton biçiminde geçirir. α nın değeri 1'e yakın olsaydı, madde ile ışıma arasında bir ayırım yapılamazdı.

Fizik için, elektron kuramsal bir konu oluşturur. Kaldı ki XX. yy. kuramlarının çoğu elektronun özellikleri üstünde kurulmuştur; örnek olarak şunları sayabiliriz: kuvantum mekaniği; karşıtmadde kuramı (Dirac'in "elektron kuramı"ndan doğmuştur); kuvantum elektrodinamiğine dayanan "ölçek" kuramları.

—ANSİKL. Mak. san. *Elektron demetiyle işleme.* Bu yöntem işlenecek parçanın çok dar bir alanını (30-40 μm^2) elektron demetiyle bombardıman etmeye dayanır; bu amaçla bir katottan yayılan elektronlar güçlü bir elektrik alanıyla hızlandırılır ve manyetik ya da elektrostatik bir mercek sisteminin odağında yoğunlaştırılarak parça üzerine gönderilir. Elektronların çok yüksek çarpma hızı, ateşe en dayanıklı maddeleri bile buharlaştırmaya yetecek kadar yüksek sıcaklıklar sağlar; parçanın tümünün ısınmasını önlemek için elektronlar çok kısa süreli dönemlerle enerji yoğunluğu yüksek vurumlar biçiminde gönderilir. Çarpma bölgesinin yeri değiştirilerek çeşitli biçimlerde profiller elde edilebilir. İşleme genellikle tam otomatiktir ve elektronların çarpma bölgesi, bir televizyon tüpünde olduğu gibi demet saptırılarak değiştirilir. İletken ya da yalıtkan malzemelerin büyük bir çoğunluğuna uygulanabilen bu yöntemle, çok ince işler büyük bir duyarlıkla yapılabilir; temel üstünlüğü vakumda uygulanabilmesidir; bu olgu çevre atmosferinden, takımdan ya da işleme sıvısından kaynaklanan yabancı atomlarla kirlenmeye ve her tür kimyasal etkiye karşı paçanın korunmasını sağlar; ancak tek sakıncası birim zamanda kaldırılan talaş miktarının çok düşük olmasıdır. Bu teknik, özellikle elektronikte kullanılan diyot, tranzistör, düzlemsel direnç vb. gibi mikroskopta görülemeyen öğelerin yapımında kullanılır.

Bu yöntemden ayrıca, çok küçük kesitli, derin iz ve deliklerin (enjektörlerin, diyaframların, tekstil sanayisi için düselerin, değerli sanayi taşlarının vb. işlenmesi) açılmasında da yararlanılır. Öte yandan kaynağa*, lehimlemeye ve yerel ısıl işlemlere de elverişlidir.

ELEKTRON a. Magnezyumun, alüminyum ve çinkoyla ya da zirkonyum ve çinko, gümüş, toryum, nadir toprak metalleri vb. gibi elementlerle yaptığı çok hafif alaşımların marka adı.

—ANSİKL. Elektron alaşımları ilk kez 1908'de Almanya'da, 1925'te "İG Farben İndustrie" adını alan "Chemische Fabrik Griesheim Elektron" elde etti. Bu alaşımları, lisans altında, Fransa'da "Societé générale de magnésium", İngiltere'de, günümüzde bu markanın tek temsilcisi olan "Magnesium Elektron Ltd" üretti. İki dünya savaşı arasında Almanya bu marka altında dünyada kullanılan magnezyum alaşımlarının % 80'ini sağlıyordu. O dönemde elektron sözcüğü, günlük dilde magnezyum alaşımlarını belirtmekteydi; bu ad günümüzde geçerliliğini yitirmiştir. Elektron alaşımları, suverildiğinde ve menevişlendiklerinde sertleşmeleri (yapısal sertleşme) ve düşük yoğunlukları (1,8) nedeniyle kullanılır.

ELEKTRONARKOZ a. (fr. *électronarcose*). Psik. Klasik elektroşokun bir türü. Amacı yalnızca bir bilinç kaybı sağlamaktır. Çırpınmaları önlemek için, uzun bir süre, yeğinliği yavaş yavaş azaltılan bir elektrik akımı verilir.

ELEKTRONCUL sıf. Fizs. kim. Elektron biçimlenmeleri, bir çift elektron almaya elverişli kimyasal parçacıklar için kullanılır. (Bk. *ansikl.* böl.) [Eşanl. ELEKTROFİL.]

—ANSİKL. Fizs. kim. Elektroncul bir parçacık, bir Lewis asididir; bir başka deyişle en azından bir atom içerir. Çevresel katmanı tamamlanmamış olan bu atom, bir ya da gerektiğinde iki atom alarak tamamlanabilir. Bu, BF_3 ya da $AlCl_3$ gibi yansız bir molekül, ya da H^+, Cl^+ ya da Ag^+ gibi bir katyon da olabilir. Kimi durumlarda (örneğin Cl_2) elektron biçimlenmesinin atom boşluğu gösteren niteliği, açık değildir. Bu durumda molekülün, bir katalizör etkisiyle ya da etki olmadan, tepkime ortamında ikiye bölünerek elektroncul tepkin bir parçacık (Cl^+) ile tepkin olmayan nükleofil bir parçacık (Cl^-) verdiği kabul edilir.

Bir parçacığın elektroncul gücü (ya da elektronculluk), bu parçacığın katıldığı tepkime ile yüküne bağlıdır. Sert elektroncullardan NO_2^+, SO_3H^+, BF_3, $AlCl_3$ ile yumuşak elektroncullardan Ag^+, Cl^+, Br^+ en etkin olanlarıdır. Bunların tümünden en etkin olması gereken H^+, serbest olarak bulunmaz, her zaman taşıyıcı rolü üstlenen başka bir parçacığa bağlanır, dolayısıyla elektronculluğu da bu taşıyıcının doğasına bağlıdır.

Elektroncul tepkimeler, elektroncul bir parçacığın, elektronca zengin belirli bir alttepken karşısında tepkin rolü oynadığı tepkimelerdir: alkenler, arenler, aminler kolayca elektroncul tepkimelere uğrar. Elektroncul tepkimelerin dört ana türü vardır:

— *elektroncul katılmaların* en belirgin örneği, etilenin sülfürik asit yanında etanole hidratlanmasıdır;

$$CH_2{=}CH_2 + H^+ + SO_4H^- \rightarrow CH_3{-}CH_2^+ + SO_4H^- \rightarrow CH_3{-}CH_2{-}OSO_3H\,;$$

$$CH_3{-}CH_2{-}OSO_3H + H_2O \rightarrow CH_3{-}CH_2{-}OH + SO_4H_2$$

(diğer örnekler için → KATILMA);

—*elektroncul elemelerin* en belirgin örneği, sitrik asitten derişik sülfürik asitle karboksil giderilerek aseton dikarboksilik asidin elde edilmesidir;

$$(HO_2C{-}CH_2)_2C(OH){-}CO_2H + SO_4H_2$$
$$\rightarrow (HO_2C{-}CH_2)_2C(OH){-}CO^+ + SO_4H^- + H_2O$$
$$\rightarrow (HO_2C{-}CH_2)_2COH^+ + CO + SO_4H^- + H_2O$$
$$\rightarrow (HO_2C{-}CH_2)_2C{=}O + CO + H_2O + SO_4H_2$$

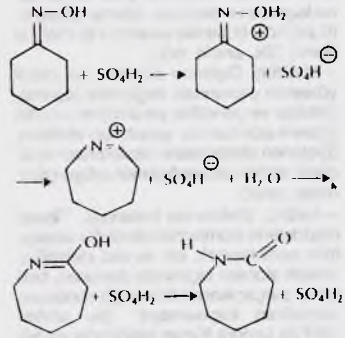
(diğer örnekler için → ELEME);

—*elektroncul ornatmalara* örnek olarak nitrik ve sülfürik asit yanında benzenin nitrolanması verilebilir.

$$C_6H_6 + NO_3H + 2SO_4H_2 \rightarrow 2SO_4H^+ + NO_2^+ + H_3O^+ + C_6H_6 \rightarrow C_6H_5{-}NO_2 + 2SO_4H_2 + H_2O$$

(diğer örnekler için → ORNATMA);

—*elektroncul yeniden düzenlemeler* için de en iyi örnek sikloheksanon oksiminin ε-kaprolaktama dönüşmesidir.

(diğer örnekler için → YENİDEN* DÜZENLEME).

ELEKTRONCULLUK a. Fizs. kim. Bir parçacığın elektroncul gücü. (Eşanl. ELEKTROFİLLİK.)

ELEKTRONEGATİF sıf. (fr. *électronégatif*). Kim. Atomları, elektronlara karşı belirli bir ilgi gösteren kimyasal elementler için kullanılır. (Bu elementler elektroliz sırasında anotda toplanır.)

ELEKTRONEGATİFLİK a. Kim. Bir atomun, değişik bir atomla oluşturduğu bir bağa, elektronlar bağlayabilme özelliği.

—ANSİKL. Kim. Her elemente, elektronegatifliğinin göreceli bir değerini gösteren bir sayı vermek olanaklıdır. Fiziksel özelliklere ya da termodinamik verilere (dipol momentleri, ortak değerlik yarıçapları, oluşum ısıları, elektron ilgileri) dayanan birçok elektronegatiflik ölçeği (Mulliken, Allred-Rochow) önerilmiştir. Tüm bu değerlendirme yöntemleri birbirine benzer ve L. Pauling'in önerdiği özgün ölçekten çok az farklı değerler verir. L. Pauling ölçeği, bir AB bileşiğinin bağ enerjisi ile A—A ve B—B ortak değerlikli bağ enerjilerinin ortalama değerleri arasındaki farka dayanır. Pauling, A—B bağı enerjisinin, A—A ve B—B bağ enerjilerinin geometrik ortalamasından daha yüksek olduğunu saptamıştı. A—B bağı enerjisi ile A—A ve B—B bağlarının enerjilerinin ortalaması arasındaki fark Δ ile gösterildiğinde Pauling, A ve B arasındaki x elektronegatiflik farkını, $\sqrt{\Delta}$ ile orantılı olarak tanımlar: bu da $x_A - x_B = 0{,}208\sqrt{\Delta}$ bağıntısı ile ifade edilir; burada x_A ve x_B, A ile B atomlarının elektronegatifliğini, 0,208 değeri de kcal. mol^{-1} in eV'a dönüştürülmesine denk düşen dönüşüm çarpanını gösterir. Böylece elde edilen elektronegatiflik ölçeği, elementlerin en elektronegatifi olan fluor-

dan sezyuma dek tüm elementleri kapsar; bu da dönemli element tablosunda sağ üst köşeden sol alt köşeye doğru bir geçişi gösterir: başka bir deşiyle tablonun sağından (halojenler) soluna (alkali metaller) ve aynı zamanda yukarıdan aşağıya doğru inildikçe her kolonda elektronegatiflik düzenli olarak azalır. Bu elektronegatiflik ölçeğinden iki atom arasındaki bir bağın kararlılığını değerlendirmekte yararlanılır. Bu kararlılık ilkesel olarak, elektronegatiflik ölçeğinde atomları ayıran uzaklıkla doğru orantılı olarak artar. Elektronegatiflik ölçeğinden aynı zamanda, ortak değerlikli bir bağın iyonsal niteliğinin değerlendirilmesinde de kısmen yararlanılmaktadır: bu iyonsal nitelik, elektronegatiflik ölçeğinde, atomlar arasındaki uzaklıkla doğru orantılı olarak artar.

Pauling'e göre (H: 2,1) elektronegatiflik ölçeği

Cs	0,7	Al	1,5	Te	2,1
Rb	0,8	Be	1,5	Se	2,4
K	0,8	Ti	1,6	I	2,4
Ba	0,9	Zr	1,6	C	2,5
Na	0,9	Ge	1,7	S	2,5
Sr	1,0	Sn	1,7	Br	2,8
Ca	1,0	Si	1,8	Cl	3,0
Li	1,0	Sb	1,8	N	3,0
Mg	1,2	B	2,0	O	3,5
Sc	1,3	As	2,0	F	4,0

ELEKTRON-GRAM a. (fr. *électrongramme; elektron* ve *gram*'dan). Fizs. kim. Bir mol elektronun toplam kütlesi. (Elektron kütlesinin Avogadro sayısı ile [6,022 1x10^{23}] çarpımı olan elektrongramın değeri 0,000 548 5 gramdır.)

ELEKTRONİK a. (fr. *électronique*'ten). Bilgiyi almak, iletmek ve işletmek için elektriksel büyüklüklerin (elektromanyetik alanlar, elektrik yükleri, akım ve gerilim) değişimlerini inceleyen ve kullanan fizik dalı. —Bu daldan türeyen teknik. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Elektron. Elektroniğe ilişkin her teknik ya da bunun ilkelerini izleyerek çalışan her düzenek için kullanılır. ||Elektrona ilişkin, elektronlardan yararlanan bir şey için kullanılır.

◆ sıf. Elektron. *Kalıcı elektronik görüntü*, kimi çözümleyici tüplerde, optik görüntünün elektriksel olarak bir yüzey üzerinde dağılmış kalıcı temel yüklere çevrilmesi.

—Gökbil. *Elektronik çekim*, bir elektron kamerasıyla bir fotoğraf camı üzerine görüntü kaydetme tekniği. (Eşanl. ELEKTRONOGRAFİ.) || *Elektronik görüntü*, elektronik çekimle elde edilen görüntü. (Eşanl. ELEKTRONOGRAM.)

—Müz. *Elektronik çalgı*, elektrik salınımlarından yararlanarak, hoparlörler aracılığıyla müzik sesleri yaratan aygıt. || *Elektronik müzik*, elektronik üreteçlerle elde edilen seslerden oluşturulmuş müzik. (Bk. *ansikl.* böl. Müz.)

—Postc. *Elektronik mektup*, yazı, çizim ve resimden oluşan mektup ve belgelerin fotokopilerini yurt içinde ve dışında çeşitli yerlere elektronik araç-gereç ve sistemler aracılığı ile yollanmasını ve alıcısına teslimini sağlayan PTT hizmeti. Türkiye'de ilk kez haziran 1984'te İstanbul, Ankara, İzmir ve Adana'da başlatılan bu hizmet, daha sonra bütün il merkezlerine ve bazı yabancı ülkelere de yaygınlaştırıldı (23 ekim 1985).

—Savunm. *Elektronik savaş*, düşmana ait radyoelektrik araç ve gereçlerin etkinliğini sınırlamak amacıyla yürütülen harekâtların tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. • *Tarihçe*. 1869'da Hittorf katot ışınlarını buldu; 1872'de Crookes, bu ışınları, kendi adıyla anılan tüple üretti; 1886'da Goldstein artı ışınları elde etti. Tait, Hertz, Lenard, J.J. Thomson, Jean Perrin gibi fizikçilerin katıldığı deneysel ve kuramsal araştırmalar, bu ışınların tanecik yapısını ortaya koydu; 1911'de Millikan elektronun yükünü belirledi; J.J. Thomson ile Aston'un kütle tayfçekimi, atomların ve iyonların kütlesini ölçme olanağı verdi.

1895'te Röntgen (1845-1923) X ışınlarını buldu; bu ışınların dalgasal doğasını ise, kırınım deneyleriyle von Laue aydınlığa kavuşturdu. 1887'de Hertz fotoelektrik etkiyi, 1901'de Richardson termoelektronik etkiyi, 1896'da H. Becquerel radyoaktifliği buldu.

Maxwell'in elektromanyetik kuramına dayanılarak yapılan hesaplar elektromanyetik dalgaların varlığının öngörülmesini sağladı. 1888'de Hertz bu dalgaları elde etti ve inceledi. 1890'da Branly koherörüyle sözkonusu dalgaların algılanması kolaylaştı; 1895'te Popov anteni buldu; aynı yıl Marconi bu anteni kullanarak T.S.F. işaretlerini onlarca kilometre uzaklığa iletmeyi başardı. Poulsen telsizi elde etti. Elektron tüpleri olan diyot (Fleming, 1904) ve triyotun (Lee De Forest, 1906) bulunuşu sonucunda, dalgaları üretme, yükseltme, kipleme, alma ve dolayısıyla radyo yayınları yapma yolu açıldı.

Işılelektrik hücrelerin ve 1897'de Braun'un bulduğu salınımçekerin kullanımı, sesli sinemanın, televizyonun, elektron mikroskobunun, radarın vb. yapılmasını sağladı.

Günümüzde elektroniğin evrimini teknolojideki gelişmeler belirler. 1948'de Bardeen, Brattain ve Shockley'in kendilerine 1950 Nobel fizik ödülü'nü kazandıran tranzistoru bulmalarından sonra, elektronik donanımlarında minyatürleşme evresi başladı. 1960'lı yıllarda aynı silisyum taban üstünde birçok tranzistorun üretimi, aşağıda özetlenen tümleştirme yolunu açtı.

Tümleştirmedeki gelişim, çok karmaşık sistemleri bir tek silisyum parçası üstünde birleştirme olanağı verdiği gibi bir işlevi gerçekleştirmenin maliyetini düşürmeyi de sağladı. 1960'ın bir ayrık öğesi ile 1980'in tümleşik öğesi arasında bir tranzistorun fiyatı 20 000 kez azaldığı kabul edilebilir. Öte yandan 1974'ten sonra mikroişlemcilerin* ortaya çıkışıyla elektroniğin, sanayide girişilen devrime büyük katkısı oldu. Mikroişlemcilerin sığası 1950'li yılların büyük bilgisayarlarına eşdeğer olması dışında fiyatları elektron tüplerinin fiyatı düzeyine indi. 1970'li yılların sonuna doğru sözcüklerin otomatik işlenmesi sonucu yeni bir evrim başladı ve böylece makinelerin ses vermesi (otomatik bireşim) ve sesi işitmesi (otomatik tanıma) sağlandı.

• *Temel olaylar*. Bunlar elektronun özelliklerine bağlıdır.

1. *Katot ışınları* Binde bir milimetre cıva düzeyinde gaz basıncı bulunan bir kaba iki elektrot yerleştirilerek, binlerce voltluk bir gerilim verilirse, artı elektrottan birkaç elektron kopar ve hızlanıp, kalıntı gaz moleküllerine çarparak onların iyonlaşmasına, yani bir elektron yitirmelerine yol açacak düzeyde bir enerji kazanır. Nitekim elektronun kütlesi ve yükü, elektrik ve manyetik alanların etkisi kullanılarak ölçülmüştür.

2. *Kristal katılarda iletim*. Atomlar bir kristal oluşturacak biçimde birleştiklerinde, birbirine yakınlıkları yüzünden karşılaştıkları etkileşimler, elektron katmanlarına etki yapar. Derin katmanlar çok az değişikliğe uğrar ve bu katmanlardaki elektronlar çekirdek çevresinde yerleşir. Buna karşılık dış katmanlar büyük ölçüde değişiklik geçirir. Bu katmanın elektronları bir atom çevresinde yerleşik değildir ve "değerlik kuşağı" denilen belli bir enerji kuşağı içinde yer değiştirebilir. Metallerde bu kuşak tümüyle dolu değildir ve bir elektrik alanı uygulandığında, bütünün, elektrik alanına ters yönde oluşan 1 mm/sn'lik yer değiştirme hızına, ortalama değeri sıfır olan büyük bir ısıl çalkalanma hızı (olağan sıcaklıkta bakırda 1 500 km/sn düzeyinde) eklenir. Metallerde elektrik akımını doğuran işte bu yer değiştirmedir. Tersine yalıtkan ya da yarıiletkenlerde değerlik kuşağı tümüyle doludur. Yarıiletkenlerde ısıl çalkalanma etkisi ya da seçilmiş bir katkı maddesiyle, elektron dolu bu kuşakta boşluk yaratılabilir. "Delik" denilen bu boşlukların artı yük gibi davrandığı kanıtlanmıştır. Bu olgu elektrik alanı etkisiyle bir iletkenliğin doğurulabileceğini gösterir. İşte bu buluş yarıiletkenler kuramının temelini oluşturdu ve diyotlar*, tranzistorlar ve tümdevreler* gibi çok önemli ürünlerin yapımını sağladı.

3. *Öteki etkiler*. Bir metalde serbest elektronlar bulutu, yüzeyde yer alan bir potansiyel engeli yüzünden kristalden ayrılamaz. Ama metal yüksek bir sıcaklığa değin ısıtılırsa, ısıl çalkalanma kimi elektronlara, bu engeli aşmak için gereken enerjiyi sağlar. İşte buna *termoelektronik etki* denir. Bu metal aşırı vakum bulunan bir kaba konur ve metal ile "levha" adı verilen bir başka elektrot arasına bir potansiyel farkı uygulanırsa, yayınlanan elektronlar toplanabilir. Diyot lambası işte bu ilkeye dayanır. Ayrıca potansiyel engelini aşmak için gereken enerji yeterince kısa dalga boyu olan bir ışına (genellikle morötesi) tutarak da sağlanabilir: buna *ışılelektrik etki* denir.

Elektroniğin uygulamaları birçok teknik alanda görülür. Örneğin bilgisayarlar, telekomünikasyon, işaretlerin işlenmesi, tıbbi elektronik, otomatizm, elektronik ev eşyaları, oyuncak vb. gibi alanlar sayılabilir.

• *Elektroniğin askeri uygulamaları*. Bu uygulamalar Birinci Dünya savaşı'yla birlikte, askeri alanda telsiz telgrafın gelişimi sonucu başladı. İkinci Dünya savaşı'nda telsiz telgraf ve telsiz telefon kullanımı genellişti. Ayrıca radar, kızılaltıyla çalışan gece görme aygıtları ışınımölçer ya da ısılalgılayıcılar gibi yeni tekniklerin geliştiği görüldü; kızılaltıyla gece görme aygıtları tankların gece savaşı yapmasını sağlarken, ışınımölçerler düşman gemilerinin yerini saptamada kullanıldı.

Daha yakın dönemlerde füzelerin gelişimi, dengelenmesi ve güdümü, elektronikteki atılımlar sonucu sağlandı.

Günümüzde silah donanımlarının hemen hemen tümü elektroniğe başvurur. Havan topları elektronik "başlık tapaları" ile donatılmıştır; bu tapalar merminin, hedefe en elverişli uzaklığa ulaştığında patlamasını sağlar. Kara ve deniz mayınları, güdümlü mermiler elektronik devrelerle donatılır. Tankların, uçakların ve savaş gemilerinin toplam maliyet giderlerinin yarısından çoğu elektronik aygıtlara harcanır. Gerçekten, elektronik, düşmanı arama ve bulmada, silah donanımlarını yetkinleştirmede temel işlev yüklenir. Dolayısıyla silah sistemlerinin etkililiği, elektronik donanımlarının kalitesine bağlıdır.

Öte yandan düşman elektronik donanımlarının çalışmasını bozmak da önemlidir. İşte bu nokta, *elektronik* savaşı'*nın konusunu oluşturur.

Elektronik askeri aygıtların büyük bir bölümünde yer alır. Özellikle radarlar, sonarlar, akustik ya da sismik bulucular, kızılaltı kameraları, nükleer ışıma algılayıcıları vb. gibi *arama* ve bulma aygıtlarının temelini oluşturur.

Haberleşme ve bilişim alanında elektroniğin askeri uygulamaları, temel işlev üstlenir. En çok tanınan ses iletim donanımları şunlardır. Hertz demetleriyle radyo alıcı ve vericileri; telekomünikasyon uyduları; hatta telefon ve telgraf anahtarlama aygıtları. Ayrıca bilişim ya da askeri *verileri otomatik işleme donanımları*, alfasayısal ve grafik konsollar, çizim tabloları vb. gibi *görüntüleme donanımları* kullanılır. Bütün bu aygıtlar gerçek zamanda askeri durumun bireşimlerini sorumlu subaya sağlayarak karar almasını çabuklaştıran kumanda yardımcı sistemlerini oluşturur.

Öte yandan elektronik, otomatizm ve ayarlama işlemlerinde yer alır. Silah do-

nanımlarında büyük ölçüde bu tekniklere başvurulur. Atış tanziminde bilgisayar silahları hedefe yöneltir ya da roketler, bir vizor ya da sapmaölçerin verdiği bilgilere göre hedefe değin telle güdümünü sağlar. Bu kategori içinde karadan havaya ve denizden denize özyönelimli füzeleri de saymak gerekir.

Havacılık alanındaki gereksinimleri karşılamak için özel elektronik donatımlar geliştirildi. Bir savaş uçağı ya da helikopteri otomatik pilotsuz uçuşa geçmez. Bu hava araçları uzun süredir radyoseyir aygıtlarıyla donatılıyordu, günümüzde ise eylemsizlik seyir aygıtları kullanılır. Bu düzenekler bugün suüstü gemilerini, denizaltıları ve kimi taşıtları donatır; böylece bu taşıtlar konumlarını duyarlı bir biçimde belirler. Sımulatörler sivil havacılık pilotlarının eğitiminde çok önemli bir rol oynamaktaydı. Benzer nedenlerle askeri *eğitim sımulatörleri* geliştirildi. Bunların kullanımı büyük ölçüde genelleşti ve tankların yönetimi, uçakların pilotajı, top atışı, güdümlü füze fırlatılışı, hava muharebesi vb. gibi çok çeşitli alanlara yayıldı. Ayrıca elektroniğin sağladığı büyük sistemleri de saymak gerekir. Örneğin hava savunma sistemleri, gözetleme radarlarından alınan bilgiler arasında uçakların uçuş planlarıyla birlikte bağlılaşım kurarak, bildirilmiş düzenli uçuşlar dışında kalan uçakları bulur ve izler. Savaş gemilerini donatan taktik bilgi işleme sistemleri, uçakların, suüstü gemileri ve denizaltıların, bir deniz kuvvetini kuşkulandıracak düzeydeki tehditlerini değerlendirir ve karşı saldırı araçlarını bildirir.

yıl	tümleştirme tipi		devre başına tranzistor sayısı
1960		ilk tümdevre	10'dan az
1965	SSI	single scate integration	10-100
1967	MSI	medium scale integration	100-1000
1970	LSI	large scale integration	1 000-10 000
1975	VLSI	very large scale integration	10 000-100 000
1982	VLSI	very large scale integration	>1 00 000
1987	VLSI	very large scale integration	>4 000 000

ELEKTRONİK'İN BİRKAÇ UYGULAMASI

tümleşik sayaç sistemi elektronik, otomatik telekomünikasyon santrai (Thomson Ericsson, P dizisi)

mikroplaketler üzerinde elektroışıldayan devreler ve diyotlar

—Müz. Elektronik müzik, kaydedilmiş gerçek sesleri işleyen somut müziğin karşıtıdır ve hem somut müziği, hem de elektronik müziği kapsayan elektroakustik müzik içinde özel bir eğilimi temsil eder. Düşünülebilecek her frekansı ya da frekans bileşimini elde etmeyi sağlayan elektronik müzikte, biri dışında tüm frekansların filtrelenmesinden (ses o zaman sinüzoidal olur), algılanabilir tüm frekansların bir arada kullanılmasına değin çeşitli yöntemler uygulanabilir. Böylece, gerek sinüzoidal sesler birleştirilerek, gerekse karmaşık sesler filtrelenerek sesin kendisini "besteleme" olanağı elde edilir. Elektronik müzik, bu yeni teknik verilerle genelleştirilmiş dizi ilkesinden kaynaklanan kimi sorunların bir araya gelmesinden doğdu. Genelleştirilmiş dizinin, kesinlik ve karmaşıklık konusundaki çoğalmış gereklerini, geçmişten devralınan icra araçlarıyla yerine getirmek olanaksızdır. Elektronik müziğin öncüsü, 1951'de Köln radyosu'ndaki stüdyoyu kuran Herbert Eimert' tir. 1935'te burada çalışmaya başlayan K. Stockhausen, aynı yıl *Elektronik sesler için etüdler I'i*, ertesi yıl da *II*'yi besteledi, 1963'te stüdyonun başına geçti. Köln'deki stüdyoyu, 1953'te L. Berio ve B. Maderna'nın kurdukları Milano radyosu'ndaki Müzik sesbilimi stüdyosu gibi merkezler izledi. Eimert, ekibinin çalışmalarını ilk kez 1953'te dinleyicilere sundu. 1956'da gerçekleştirilen ikinci konserde Stockhausen'ın *Yeniyetmelerin şarkısı* (Gesang der Jüngling) adlı yapıtı dinletildi. Bu yapıtta, elektronik seslerle, bir erkek çocuğun somut müzik yöntemleri uygulanarak değiştirilmiş sesi birleştirilmiştir. Böylece ilk kez, elektoakustik müzik denilen karma bir disiplin içinde iki ayrı tekniği kaynaştırma olanağı doğdu. P. Boulez *Poésie pour pouvoir* (1958) ve K.Stockhausen *Kontakte* (1960) adlı yapıtlarında, manyetik bant müziğiyle geleneksel çalgı müziğini birleştirerek bir başka sentez gerçekleştirdiler. Kısa sürede aynı anlayışta çok sayıda yapıt bestelendi. Gerçi daha Varèse *Déserts* (1950-1954) adlı yapıtında hem geleneksel orkestrayı, hem de manyetik bantı kullanmıştı. Ama bu yapıtta iki müzik birleştirilmemiş, zaman içinde birbirini izleyecek biçimde düzenlenmişti. Elektronik müzik, saf çalgı müziğini de etkiledi (G. Ligeti'nin *Atmosferler'i* 1961)

Elektronik çalgılar üç kategoride toplanır: var olan çalgıları taklit edenler (elektrikli kilise ve sahne orgları, Hammond, Dereux, kimi sentetizörler); var olan sesleri dönüştüren ve çeşitli deneysel müziklerde kullanılanlar (Schaeffer'in "phonogène"i, Dudley'in "vocoder"i, Springer' in zaman regülatörü); yeni sesler üretenler. Elektronik müzik özellikle bu son kategoriden çalgılarla gerçekleştirilir. Bunlardan bazıları: Ondes Martenot, Ondioline Jenny, F. Trautwein'in Trautonium'u.

—Savunm. İkinci Dünya savaşı sırasında, elektronik savaş, temelde radarların ve radyoelektrik seyir araçlarının yanınını bozmak için yürütülmüştü. Böylece, daha 1940'tan başlayarak İngilizler, *Knickebein* radyoseyir merkezinin yayınlarını karıştırarak alman bombardımanlarının duyarlığını engellemeyi başardılar; buna karşılık Luftwaffe de, Oboe, Gee ve H2S (bu sonuncusu, radar ilkesine göre çalışıyordu) gibi müttefik sistemlerine karşı kesiksiz bir savaş sürdüler. Bununla birlikte, temmuz 1943'te (Hamburg'un bombardımanı), ilk kez İngilizler Window adlı metal şerit parçalarını kullanarak elektronik savaş tarihinde önemli bir evrenin başlamasını sağladı. Uçakla atılan metal şerit parçaları yer radarlarını, uçak radarlarını ve atış tanzim radarlarını tamamen felce uğratıyordu.

Savaştan sonra ve teknolojik gelişmeyle bağlantılı olarak elektronik savaş için gittikçe daha gelişmiş sistemler yapıldı. Nitekim Amerikalılar'ın Kuzey Vietnam'da uğradıkları kayıplar nedeniyle U.S. Air Force ve U.S. Navy, radarla güdülen uçaksavar toplarını ve yerden havaya güdümlü füzeleri etkisiz hale getirmek için karşıt-önlemlere* daha çok başvurmak ve karşı elektronik önlemlere karşı savaşmak zorunda kaldı. Bu amaçla, Amerikalılar *Wild Weasel* denilen özel birlikler kullandılar; bu birlikler hedef üzerine ulaştıktan sonra dalgalar halinde asıl saldırıya geçtiler. Düşman radarlarına yanlış bilgiler vererek (yanıltmayla yayın karıştırma) ve Kuzey Vietnam savunmasını yanlış doğrultulara yönelten *chaffs*'lar (yayın karıştırma radarına göre uzunluğu değişen metal şeritler) döktüler. Dördüncü israil-arap savaşı ise, elektronik savaşın bir başka çarpıcı örneğini oluşturur. Mısır ordusu'nun kullandığı uçaksavar araçlarının bolluğu karşısında (eski sovyet yapımı ZSU-23-4 radar güdümlü toplar ve SA-6 Gainful yerden havaya güdümlü füzeler), İsrailliler acil önlemler almak zorunda kaldılar ve kayıplarını azalttılar.

1973 Israil-Arap savaşı'ndan sonra, Amerikalılar düşmanın karşıt önlemlerinden kaçacak yeni araçlar geliştirmek için sürekli çalıştılar: eylemsiz seyir sistemleri, kızılaltıyla çalışan düzenekler (FLİR ya da *Forward Looking İnfarared*) ve karıştırmaya karşı duyarsız radarlar. Amerikan hava kuvvetlerinin kullandığı özel aygıtların (*Pave Strike* programının EA-6B ve EF-111A'ları) dışında, öteki ülkelerin hava kuvvetlerinin büyük bir bölümü de gittikçe savaş uçaklarını elektronik savaş sistemleriyle donattı. (→ ANTİRADAR.) Sözgelimi amerikan B-1 ve F-15 bombardıman uçakları bu tür aygıtlarla donatılmıştır. Son olarak, 70'li yılların başından beri, elektronik savaşta helikopterlerin oynadığı önemli rolün de altını çizmek gerekir.

Elektronik savaşta kullanılan yöntemler, normal olarak *pasif karşıt önlemler* ve *aktif karşıt önlemler* biçiminde ikiye ayrılabilir.

Pasif karşıt önlemler, elektronik savaş birliklerinin herhangi bir radyoelektrik yayım yapmasını zorunlu kılmayan önlemlerdir. Telekomünikasyonda, önce düşman radyoelektrik işaretlerini yakalayarak saptamak ve sonra dinlemek sözkonusudur. Dinleme sırasında yayının içeriği yorumlanır ve gerekirse şifreler çözülür. Nihayet radyogonometrik ölçümler değerlendirilerek vericilerin yeri belirlenir. Belirleme sırasında radar işaretleri de yakalanır; teknik analizlerle vericiler saptanır, gonyometreyle bunların yeri bulunur. (→ ANTİRADAR.)

Aktif karşıt önlemler ise radyoelektrik yayımları işleme koyan önlemlerdir. Telekomünikasyonda, düşman şebekesinde araya girerek yayını karıştırmak sözkonusudur. Algılama ve belirlemeyi önlemek için yanıltıcı yansımalar ve karıştırmalar yapan aldatma şeritleri (korkuluklar) kullanılır. (→ YAYIN KARIŞTIRICI*.) Kızılaltı ışınlarını kullanan yeni elektronik savaş alanında da, özgüdümlü füzeler için aldatma korkuluklarından yararlanılır.

Kara kuvvetlerinde, elektronik savaş, Birinci Dünya savaşı sırasında, askeri telsiz telgrafların kullanılmasıyla ortaya çıktı. İsteğe bağlı olmaktan çok rastlantısal olan ilk dinlemeler, hemen istihbarat için kullanıldı. O zamandan beri, *önleme alıcıları* ve *dinleme alıcıları* denilen özel alıcılardan oluşmuş dinleme sistemleri geliştirildi. Düşman vericilerinin yönlerini belirlemedeki yarar hemen fark edildi. Devingen çerçeveli ilk gonyometrelerin yerini, kısa sürede, günümüzde de kullanılan Watson-Watt anteni ilkesine dayanan radyogonyometreler aldı.

Elektronik savaş sistemleri, dinlemeden düşman irtibatını karıştırmaya kadar tüm işlevleri yerine getirir. Bu görev elektronik savaş birliklerine verilir.

ELEKTRONİKÇİ a. Elektronik uzmanı.

ELEKTRONKAÇ sıf. Fizs. kim. Elektroncul bir tepkime sırasında bir molekülden elektroncul parçacıklar biçiminde uzaklaştırılan atom ya da kökler için kullanılır.

ELEKTRONLAMA a. Fizs. kim. Genel anlamda indirgeme, başka bir deyişle elektron ya da elektronlar bağlama.

ELEKTRONOGRAFİ a. (fr. *électronographie*). Gökbil. ELEKTRONİK* ÇEKİM'in eşanlamlısı.

ELEKTRONOGRAM a. (fr. *électronogramme*). Gökbil. ELEKTRONİK* GÖRÜNTÜ'nün eşanlamlısı.

ELEKTRONÜKLEER sıf. (fr. *électronucléaire*'den). Bir nükleer reaktörün ürettiği ısı enerjisiyle çalışan elektrik santralları için kullanılır.

◆ a. Nükleer enerji kullanarak elektrik üretmeye dayanan tekniklerin tümü. (→ REAKTÖR, NÜKLEER SANTRAL.)

ELEKTRONVOLT a. (fr. *électronvolt*'tan). 1 voltluk bir potansiyel farkıyla hızlandırılmış bir elektronun kazandığı enerjiye eşit enerji birimi (simgesi eV). (Özellikle atom ve molekül fiziğinde kullanılır, örneğin, hidrojen atomunun iyonlaşma enerjisi 13.6 eV'tur. Çekirdek fiziğinde birim olarak, bu alana özgü enerjilere daha iyi uyum sağlayan, 10^3 kat daha büyük kiloelektronvolt [keV] ve 10^6 kat daha büyük megaelektronvolt [MeV] kullanılır, parçacıklar fiziğinde, MeV kadar GeV'dan da [gigaelektronvolt = 10^9 eV] yararlanılır. Elektronvolt yaklaşık 1,6. 10^{-19} joule değerindedir).

ELEKTROOKÜLOGRAFİ a. (fr. *électro-oculographie*). Oftalmol. Pigmentli epitelyumun ve retina görme hücrelerinin (koni ve çomaklar) dinlenme potansiyellerinin kaydedilmesi. (Elektroretinografinin tamamlayıcısıdır.)

ELEKTROOKÜLOGRAM a. (fr. *électro-oculogramme*). Elektrookülografla elde edilen çizgiler.

ELEKTROOLFAKTOGRAM a. (fr. *électro-olfactogramme*). Nörobiyol. Kokulu bir madde ile uyarılan koklama mukozasının yüzeyini boydan boya tarayan bir elektrotla kaydedilebilen elektrik potansiyeli. (Bu yüzey potansiyeli, birçok alıcının ortak etkinliğinin toplamıdır. Bu alıcıların kimisi kokulu maddeyle kutuplaşma yitimine uğrarken kimileri aşırı derecede kutuplaşır.)

ELEKTRO-OPTİK (fr. *électro-optique*'ten) sıf. Fiz. Bir ortamın optik özelliklerinin bir elektrik alanınca değiştirilmesi biçiminde gelişen bir olay için kullanılır (Kerr olayı, Stark olayı vb.).

ELEKTROOSMOZ a. (fr. *électro-osmose*). Kim. ELEKTRİKLE GEÇİŞME*'nin eşanlamlısı.

ELEKTROPATOLOJİ a. (fr. *électropathologie*). Tıp. Elektriğin patolojik etkilerini inceleyen bilim dalı.

ELEKTROPLASTİ a. (fr. *électroplastie*). Teknol. Malzemeleri korumak ya da süslemek amacıyla elektrolizle metal kaplama ya da işleme tekniği.

ELEKTROPNÖMATİK sıf. Elektrikli kumanda işaretleriyle çalıştırılan pnömatik güç devreli bir donatım (takım tezgâhı, frenleme sistemi vb.) için kullanılır.

ELEKTROPOMPA a. (fr. *électropompe*'dan). Hidrol. Bir pomba ile bunu çalıştıran bir elektrik motorundan oluşan bütün.

ELEKTROPOZİTİF sıf. (fr. *électropositif*). Fizs. kim. Atomları kolayca elektron verebilen ve elektrikle ayrıştırmada katotda toplanan kimyasal elementler için kullanılır.

ELEKTROPUNKTUR a. (fr. *électropuncture*'den). Akupunk. Elektromanyetik akıma tutulmuş iğneleri deri yüzeyine batırmaya dayanan tedavi yöntemi. (Bu nokta, bir akupunktur noktası, bir devimsel nokta ya da refleks yoluyla eyleme geçen herhangi bir nokta olabilir. Elektropunktur birçok amaçla kullanılır; ama genellikle süreğen ya da ağır hastalıklara özgü bir yöntemdir: örneğin felçler, önemli romatizmal ağrılar, genellikle süreğen ağrılar.)

ELEKTRORADYOLOG a. (fr. *électroradiologue*). RÖNTGENCİ'nin eşanlamlısı.

ELEKTRORADYOLOJİ a. (fr. *électroradiologie*). Tıp. Elektriğin (elektroloji) ve ışınların (radyoloji) hastalıkların teşhis ve tedavisinde kullanılmasına ilişkin tıp dalı.

—ANSİKL. Elektroradyoloji yalnızca kullanılan alet ve teknikler ve uygulamasının gerektirdiği uzmanlık bakımından bir bütün sayılabilir, çünkü hemen hemen tıbbın bütün öteki dallarında da yardımcı olmaktır.

• *Elektroloji.* Elektrik, sinir ve kas hastalıklarının teşhisinde (→ ELEKTRODİYAGNOSTİK) ve çeşitli tedavilerde (→ ELEKTRİK* TEDAVİSİ) kullanılır, ama özellikle elektrokardiyogram ve elektroansefalogramda olduğu gibi teşhis amacıyla, organlarda oluşan elektrik de incelenebilir.

• *Radyoloji.* Kullanılan ışınlar şunlardır: morötesi ışınlar (→ AKTİNOTERAPİ), X ışınları (→ RADYODİYAGNOSTİK ve RADYOTERAPİ) ve doğal ya da yapay radyoaktif maddeler tarafından saçılan ışınların büyük bir kısmı (α, β ve γ ışınları, nötronlar) [→ KÜRİTERAPİ].

Ultrasonlar, salt mekanik titreşimlerden oluştuğu halde elektoradyolojinin kapsamına girer, çünkü ultrason üretimi için yüksek frekanslı üreteçlere gerek vardır; bunların kullanımı ise, elektroradyolojistler tarafından bilinir.

Buna karşılık, elektriğin bazı uygulamaları, çok özel kullanımları olması nedeniyle, bu uzmanlara bırakılmamıştır: elektrikli bisturiyi daha çok cerrahlar; elektrokardiyografı, kalp uzmanları kullanır.

ELEKTRORETİNOGRAFİ a. (*électorétinographie*). Işıklı bir uyaranla uyarılan retinada meydana gelen elektrik potansiyelinin kaydedilmesi.

—ANSİKL. Bu kayıt hayvanlarda retinanın içine yerleştirilen bir mikroelektrotla yapılabilir; insan muayenesinde, elektroretinografi kornea ve skleraya yerleştirilen iki elektrotla yapılır. Kullanılan ışığın rengine göre, retinanın koni ve çomak hücrelerinin etkinliğini belirlemeye yarar. Soydan geçen ve zehirlenmeden ileri gelen retina hastalıklarının teşhisinde çok yararlı olur. Yakın yıllarda yapılan çalışmalar, elektroretinogramın retinadaki çeşitli öğelerin (sinir hücresi ve ışık alıcıları) elektrik etkinliğinin tümünü ortaya çıkardığı anlaşılmaktadır.

ELEKTRORETİNOGRAM a.(fr. *électrorétinogramme*). Elektroretinografiyle elde edilen grafik.

ELEKTROSİKLİK sıf. (fr. *électrocyclique*). Org. kim. ÇEVRELHALKALI'nın eşanlamlısı.

ELEKTROSİSTOL a. (fr. *électrosystole*). Kardiyol. Elektriksel uyarıyla harekete geçen kalp kasılması.

ELEKTROSİT a. Zool. ELEKTRİK* HÜCRELERİ'nin eşanlamlısı.

ELEKTROSKOP a. (fr. *électroscope*'tan). Elekt. Çalışma ilkesi elektrostatik etkilere dayanan ve bir elektrik gerilimini algılamaya yarayan aygıt. (Altın ya da alüminyum yapraklı elektroskop, iletken bir çubuk ve çok hafif 2 metal yaptaktan oluşur; aygıt elektriklenmiş bir cismin dokunması ya da etki sonucu yüklendiğinde iki yaprak birbirinden uzaklaşır. *Kondansatörlü elektroskop* duyarlığını artıran bir kondansatörle donatılmıştır. *Saussure meteoroloji elektroskobu,* havadaki ya da bir bulutaki elektrik yüklerinin işaretini belirlemeye yarar.)

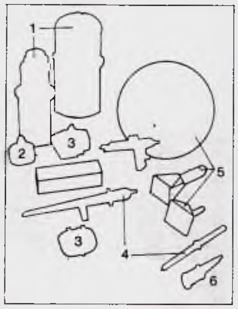
ELEKTROSONDA a. Denizc. Fazla derin olmayan sularda, denizin derinliğini belirlemeye yarayan elektrik ateşlemeli küçük piroteknik aygıt.

Eindhoven'deki (Hollanda) Philips fabrikasında, renkli televizyon alıcılarının elektronik bileşenlerinin kontrolü.

aşağıda: birkaç elektronik bileşen
1. Kısa dalga radyo yayını için güç tüpleri;
2. Televizyon aktarıcıları için aşırıdoğrusal tetrol (1 kw);
3. İntelsat uzay telekomünikasyon ve yer istasyonları için ilerliyen dalga tüpleri (çok yüksek frekansların üretimi);
4. İlerleyen dalga tüpleri; 5. Katot tüpleri;
6. Çok düşük ışık düzeyli, görüntü kayıt tüpleri.

—Meteorol. Serbest atmosferdeki elektrik potansiyelini belirlemek amacıyla radyosondaya takılan aygıt.

ELEKTROSPLANKNOGRAFİ a. (fr. *électrosplanchnographie*). Tıp. Karın derisi düzeyinde elektrik potansiyel değişikliklerinin kaydedilmesi. (Altta bulunan iç organların etkinliğini gösterir.)

ELEKTROSTAL, Rusya Federasyonu'nda kent, Moskova'nın D.'sunda; 153 000 nüf. (1989). Metalürji ve makine yapım sanayileri.

ELEKTROSTATİK sıf. **1.** Elektrostatiğe ilişkin. **—2.** *Elektrostatik makine,* elek-

trostatık biçimde elektrik enerjisi üreten üreteç. (Bk. *ansikl.* böl. Elekt.)
—Ölçbil. *Elektrostatik CGS sistemi*, elektrostatik hesaplarda eskiden kullanılan birimler sistemi. (Bk. *ansikl.* böl.).

◆ a. Elektriklenmiş cisimler üzerindeki denge olaylarını inceleyen fizik dalı.
—ANSİKL. Elekt. *Elektrostatik makine.* Bu makine bir elektrik enerjisi üretecidir ve üç temel organı vardır: *üretici* elektrik yükünü oluşturur; *taşıyıcı*, üreticinin elektrik yüklediği organdır; *kolektör (toplaç)* ise taşıyıcıdan yük alan parçadır. Çoğu kez, yük sivri uçlarla donatılmış bir tarakla toplanır ve uçlarla taşıyıcıdan, kolektöre aktarılır.

Sürtünmeli makineler bu tür aygıtların en eskisidir. Çok basit ilk örneğinin yapımı XVI. yy.'ın ikinci yarısına değin iner; bu basit agyıt yün kumaş parçasına sürtünen bir cam tüpten oluşuyordu. 1662'ye doğru Otto von Guericke'nin makinesi ortaya çıktı: bir kükürt küresinde oluşan bu makine merkezindeki demir çubuk devresinde dönerek bir çuha parçasına sürtünüyordu. 1768'de J. Ramsden, bir başka makine geliştirdi; cam tabladan yapılmış taşıyıcı, altın yaldızla kaplı dört deri yastığa sürtünmekteydi; üretici işlevi gören bu yastıklar makinenin eksi ucuna bağlanmıştı. Taşıyıcıda gelişen artı yük taraklarla makinenin artı ucuna, yani büyük sığalı iki silindirden oluşan kolektöre geçiyordu. 1840'a doğru, ingiliz mühendisi W. G. Armstrong, bir hidroelektrik* makinesi tasarladı.

Etki makineleri, en güncel aygıtlardır. Bunların en yalını *elektrofor**'dur. Kimisi (örneğin Holtz* makinesi) yalıtkan taşıyıcılı, kimisi de (Toepler 1836-1912 makinesi) iletken taşıyıcılıdır; Wimshurst* makinesi ise karma bir makineydi. Modern makinelerde, üretici, yardımcı bir üreteçtir (doğrultucu bir diyoda eşlik eden transformatör). Çekirdek fiziğinde, parçacıkları hızlandırmada ve tedavide X ışınlarının üretiminde kullanılan Van de Graff (1933) makinesinde 10 kV'luk yardımcı kaynak, kauçukla kaplı bir kayışa elektrik yükü sağlar. Bu kayış, elektrik yükünü bir tarakla yalıtılmış, küresel bir kolektörün yüzeyine iletir. 3 m çapındaki bir küre üzerinde birkaç miliamperlik akımlar için, 2,5 MV'luk potansiyeller elde edilebilir. Pauthenier (1939) makinesinde, yükler, bir körükle devindirilen yüklü tozlarla taşınır. Félici (1946) makinesi, genellikle metal taşıyıcılıdır ve Toepler makinesinden türemiştir. Bu makine, dielektrik sağlamlığını artırmak için sıkıştırılmış bir gaz içinde (30 atm.'de hava ya da 70 atm.'de hidrojen) çalışır ve temel olarak döner bölümler içerir; bunlar yardımcı gerilim kaynağına bağlı bir kutunun içinden geçerken, bir kondansatörle yüklenir; daha sonra yalıtılırlar ve kutudan çıktıklarında yüksek bir potansiyel kazanırlar; yüklerini, belli bir anda, kendilerine temas eden bir kolektöre aktarırlar: bu uçsuz bir makinedir.

Elektrostatik makinelerin gerilimi, yalıtım zorluklarıyla sınırlı olmasına rağmen her zaman yüksektir; akımları her zaman düşüktür (birkaç mikroamper düzeyinde), bundan dolayı güçleri küçüktür (birkaç kilowatt) ve hacimsel güçleri, indükleme olaylarını kullanan klasik elektromanyetik üreteçlere oranla çok küçüktür.
—Ölçbil. *Elektrostatik CGS sistemi*'nde elektriksel ve manyetik birimler geometrik ve mekanik CGS birimlerinden uzlaşmalı olarak boşluğun ε_0 elektriksel geçirgenliği bire eşit kabul edilerek türetilir; boşlukta yer alan noktasal elektrik yüklerine ilişkin Coulomb yasası $f = qq'/r^2$ biçiminde yazılır. Elektrik yükü birimi *franklin*, boşlukta özdeş bir noktasal yüke 1 cm uzaklıkta yerleştirilen ve bu yüke CGS kuvvet birimine eşit bir itme kuvveti (1 din) uygulayan bir artı yüktür. Franklin $1/(9\times10^{20})$ coulomb değerindedir. Boşluğun, $\mu_0 \varepsilon_0 C^2 = 1$ formülünü doğrulayan manyetik geçirgenliğinin değeri $\mu_0 \approx 1/(9\times10^{20})$ ifadesiyle verilir.

ELEKTROSTENOLİZ a. (fr. *électrosténolyse*). Fiz. Kılcal borularda, bir elektrik alanının etkisiyle kolloidal parçacıkların ya da iyonların birikimi.

ELEKTROŞOK a. (fr. *électrochoc*). Nörol. ve Psik. Kafatasından kısa bir süre için alternatif akım geçirerek beyin nöronlarını uyarma yoluyla saraya benzer çırpınmalar yaratma.
—ANSİKL. Elektroşok, 1938 yılında U. Cerletti ve L. Bini tarafından psikiyatriye sokuldu. Bu hekimler şizofreni ile sara arasındaki karşıtlık varsayımına dayanıyorlardı; aynı varsayıma dayanarak daha önce von Meduna, 1936'da, şizofreni tedavisinde kardiyazol şokları uygulanmasını önermişti.

Elektroşoktan önce, hasta aç karnına sırtüstü yatırılır; dilini ısırmaması için çenelerinin arasına kauçuk bir yastık yerleştirilir. Her iki şakağın üstüne birer elektrot bağlanır. Bu arada kırık ya da çıkığı önlemek amacıyla omuzlar ve bacaklar yardımcılar tarafından tutulur. Akımın (genellikle 50-250 mA şiddetinde) geçişinden hemen sonra bilinç yitimi ve yaygın bir kas kasılması gözlenir. Akımın geçişi (ortalama yarım saniye) sona erince, yaygın sara nöbetine özgü tonus, miyokloni ve koma evreleri birbirini izler. Koma evresi belli belirsiz bir uyku evresiyle sürer. Hasta birkaç dakika ya da yarım saat sonra kendiliğinden uyanır. Hazırlıkları gören hastanın duyacağı tedirginliği azaltmak için, elektroşoktan önce genellikle damardan barbitürat verilir (narkoz altında elektroşok). Ayrıca mekanik kazaları (kırık ya da çıkık) önlemek için kısa süre etkili kürarlar verilebilir. Kürarlama ve barbitürik narkozu elektroşok apnesini artırabileceğinden, bir solunum yardımı hızla harekete geçebilecek şekilde hazır bulundurulmalıdır.

Elektroşok genellikle 8 ila 12 şok halinde ve her iki günde bir uygulanır. Bu iki parametre kilinik duruma ve tedaviden elde edilen yanıta göre oldukça değişebilir. Bir elektroşok kürü genellikle belirsiz bir beyin bulanıklığı ve bir bellek yitimi ile sonuçlanır, ancak bu durum bir süre sonra, yalnız kür süresince görülecek biçimde sınırlanır. Elektroşok, bazen kalıcı zekâ ve bellek bozukluklarından sorumlu tutulmaktadır. Kısa serili elektroşokta daha ender olarak görülen yan etkiler kişinin yaşına ve damar durumuna bağlıdır. Ancak bazı hastalarda hipokondriyak yakınmalara yol açabilir. Bazı kalp ve damar hastalıkları dışında elektroşokun kontrendikasyonu azdır. İlaç tedavisiyle sağlanan gelişmeler sayesinde elektroşokun uygulama alanı daralmıştır: başlıca uygulama alanı, çöküntü önleyici ilaçlara yanıt vermeyen melankoli durumları ya da bu ilaçların kullanılamadığı durumlardır (özellikle yaşlılarda). Mani durumlarında, hezeyan nöbetlerinde ve esasta ilaç tedavisine yanıt veren şizofrenilerde artık kullanılmamaktadır.

ELEKTROT a. (ing. *electrode*'dan). Elekt. Farklı iletkenlikteki bir ortamla bağlantı kurmak için tasarlanmış iletken parça. (Bir düzeneğin iki elektrotu arasında, olağan koşullarda bir gerilim ve kimi kez bir akım vardır. Akımın ortama girmesini sağlayan elektrota *anot*, ortamdan çıkmasını sağlayan elektrota *katot* adı verilir.) [Bk. *ansikl.* böl. Fizs. kim., Kaynakç. ve Metalürj.] || *Ateşleyici elektrot*, gazlı kimi elektrik supaplarının (ignitronlar) sıvı katoduyla bağlantı halinde olan sabit tetikleme elektrotu.
—Elektron. *Bir elektronik düzeneğin elektrotu*, elektron ya da iyon yayınlama, yakalama ya da bir elektrik alanıyla bunlara kumanda etme gibi bir ya da birçok işlevi yerine getiren iletken öğe. (Radyoelektrikte kullanılan vakum ya da gaz tüplerinde elektrotlar, elektron yayınlamaya [katot], bunları toplamaya [anot] ya da hızlarını değiştirmeye [ızgara] yarar. Elektrotların sayısı, biçimi ve konumları tüplerin sınıfını belirler.)
—Kaynakç. *Elektrot özü*, KAYNAK ÇUBUĞU ÖZÜ*'nün eşanlamlısı.
—Metalürj. *Elektrot tutucusu*, elle elektrik ark kaynağı yaparken, kaynak devresi ile elektrik bağlantısı kurmak için elektrot takılan takım. —Elektrik devresi ile gaz geliş devresi arasında bağlantı kurmak için oyma elektrotu takılan takım. (Elektrotu yönlendirme ve devindirme olanağı verdiği gibi oyma sözkonusu olduğunda gaz debisine kumanda etmeyi de sağlar.)
—Nörobiyol. Elektrik akımını ileten ve tıpta ya da fizyolojide sinir sistemini, kasları ya da iç organları uyarmak ya da biyoelektrik potansiyelleri toplamak için kullanılan nesne. (Bk. *ansikl.* böl. Nörobiyol.)
—ANSİKL. Fizs. kim. Elektrokimyada, bir elementin, birim etkinlikte kendi iyonlarını içeren bir çözeltiye daldırıldığında edindiği potansiyele, bir elektrotun V_0 normal ya da standart potansiyeli adı verilir. Etkinliği (ya da gaz elektrotlarda, kaçarlık) birim değer taşıyan elektrot, normal elektrot adıyla belirtilir. Bir elektrotun potansiyelini değerlendirmek için, bu elektrot, potansiyeli uzlaşmalı olarak saptanmış bir başka karşılaştırma elektrotuyla (hidrojenli elektrot) bileştirilir. Sonucu elde etmek için, iki yarı öğe arasındaki potansiyel farkını ölçmek yeterlidir. Ölçümle elde edilen değerden, karşılaştırma elektrodun potansiyeli bulunur. Normal hidrojenli elektrotunun potansiyeline uzlaşmalı olarak sıfır değeri verilir. Elektrotların potansiyelleri, "hidrojenölçeği sıfırı" denilen bu sıfıra bağlıdır.

Hidrojenli elektrot, doymuş bir hidrojen iyonları çözeltisinde yer alan, gaz halinde hidrojenle kaplı, büyük yüzeyli bir soy metalden (genellikle platin) oluşur.
•İyonlaşma süreci şu denklemle verilir:

$$\frac{1}{2} H_2 \text{ (gaz)} \rightleftharpoons H^+ + e^-.$$

Büyük bir yüzey elde etmek için genellikle soy metal platin köpüğüyle kaplı bir yapraktan oluşur ve cıva içeren cam bir tübün alt bölümüne bağlı bir tele kaynaklanır. Dış devreyle elektrik bağlantısı, cıvaya daldırılan bir bakır telle sağlanır. Bu elektrotun uygulamada kullanımı güç olduğundan, kalomelli elektrot gibi başka karşılaştırma elektrotları yeğlenir; bunların potansiyeli ise, hidrojenli elektrota göre özenle belirlenir.

Kalomelli elektrot, sulu bir potasyum klorür çözeltisiyle bağlantı halindeki cıva I klorür katmanıyla çevrelenmiş cıvadan oluşur. Az miktarda cıva, cıva I klorür hamuru içinde dağılır. Elektrotun tepkimesi şu denklemle verilir:

$$2Hg + Cl^- \rightleftharpoons Hg^2Cl_2 + 2e^-.$$

—Kaynakç. *Direnç kaynağı*'nda elektrot kaynak aygıtının, akımı ileten ve birçok halde bu gücü, kaynak yapılacak parçaya doğrudan uygulayan bir parçasıdır. Bu elektrot silindir, kesik koni, tırtıl, çubuk, düzlem vb. gibi çeşitli biçimler alabilir. *Elektrik ark kaynağı*'nda ark, ya doğrudan kaynak yapılacak parçalar arasında, ya ateşe dayanıklı iki elektrot arasında ya da bir elektrot ile parçalar arasında oluşturulur. Bu son durumda elektrotun, ateşe dayanıklı ya da eriyebilir türden olması gerekir. El kaynağında ise bir elektrot, otomatik ya da yarıotomatik kaynakta uzun bir elektrot (telelektrot) kullanılır. Elle yapılan ark kaynağında kullanılan kaplamalı metal elektrotun çift işlevi vardır: elektrik enerjisini kaynak arkına iletmek ve dikiş oluşumu için gereken olgu metalini sağlamak. Elektrotun temel öğesi, iletken bir özdür ve istenen dolgu metaline yakın bileşimde bir telden oluşur. Açık havada çıplak tel kullanımı kimi sakıncalar doğurduğundan, elektrotu koruyucu bir katmanla kaplama yoluna gidilir. Elektrotlar bileşimlerine göre şu tiplere ayrılabilir: yükseltgen, asit, bazik, selülozik ve rutil.
—Metalürj. Metalürjide kullanılan ark ya da elektrik fırınlarına akım, sayısı ve boyutları fırının sığasına göre değişen, ilet-

ken elektrotlarla verilir. Üç tür elektrot kullanılır:
1. Petrol koku ya da antrasit kokundan yapılmış, *amorf karbon elektrotlar.*
2. Genellikle antrasit kokundan elde edilen *grafit elektrotlar* (çelikhane fırınları). Bu elektrotlar karbon elektrotlardan daha pahalı olmalarına rağmen, özellikleri nedeniyle (çok iyi iletkenlik; yükseltgenmeye, aşınmaya ve darbelere yüksek dayanım; daha büyük arılık) çoğu kez, özel çelikleri hazırlayan fırınlarda kullanılır.
3. *Söderberg sürekli elektrotları.* Özel bir donanım gerektirdiğinden, bu sürekli elektrotlar ancak büyük sığalı ark fırınlarında, demir alaşımları ya da kalsiyum karbür hazırlayan kimi fırınlarda kullanılır.
—Nörobiyol. Elektrotlar konumlarına göre birçok çeşide ayrılır: *Yüzey elektrotları*, derinin üstüne ya da beynin dışına konur; *saplama elektrotlar*, bir sinirin, omuriliğin ya da beynin içine yerleştirilir.
Elektrot ucunun büyüklüğüne göre de, iki çeşit elektrot vardır: birçok komşu sinir dokularının toplam etkinliğini kaydeden *makroelektrotlar* ve seçici olarak bir tane sinir hücresinin ya da sinir lifinin etkinliğini kaydeden *mikroelektrotlar*. Ucu mikrometrenin onda biri olan ve çok ince camdan yapılan mikroelektrotlar ile hücre zarını geçtikten sonra, sinir hücresinin iç etkinliği kaydedilir.
Uzun süreli kayıtlar için, hayvanlarda ve bazen de insanda elektrotlar sinir yapılarına sürekli kalmak üzere yerleştirilebilir. Elektrotlar kullanılma sırasında, kutuplanma yüzünden (yalıtkan bir tabakanın birikmesiyle elektrik direncinin artması) bozulabilir. Bunu önlemek için kutuplanmayan elektrotlar (gümüş klorürlü makroelektrotlar ya da platinden mikroelektrotlar) kullanılır.

ELEKTROTAKSİ a. (fr. *électrotaxie*). GALVANOTAKSİ'nin eşanlamlısı.

ELEKTROTAŞINIM a. Elekt. Bir akışkanın, elektrik alanının etkisiyle devinime geçmesi. (Bu etki, gerek akışkanın bir elektroforez ya da bir dielektroforez etkisindeki parçacıklarca akışmaz sürüklenmesinden, gerek elektriksel büzülmeyle homojenliği giderilmiş bölgelere etkiyen dielektroforez kuvvetlerinden kaynaklanabilir.)

ELEKTROTEKNİK a. (fr. *électrotechnique*). Fizik yasalarının elektrik enerjisinin üretimine, işlenmesine, taşınmasına ve kullanımına uygulanması. (Bk. *ansikl.* böl.)
◆ sıf. Elektrotekniğe ilişkin.
—ANSİKL. Elektrik enerjisini mekanik enerjiye dönüştürmeye yönelik ilk deneyi 1820'de Ampère yaptı; iki iletkene akım vererek, bunlardan birini ötekinin etkisiyle bir eksen çevresinde döndürmeyi başardı; bununla birlikte, elektriği sanayide uygulama konusu, ancak 1831'de Faraday indükleme yasalarını bulduktan sonra ele alındı. Gerçekten de 1831 ile 1871 arasında çok sayıda araştırmacı üreteç ve motor yapmak için büyük uğraşlar verdi; ne var ki bu araştırmacılar, en azından başlangıçta bu makinelerin tersinir olduklarını bilmiyordu.
İlk elektrik üretecini 1832'de, Ampère' in düşüncelerine dayanarak, H. Pixii'nin gerçekleştirdiği sanılmaktadır. Bu üreteç, sabit iki bobin önünde dönen ve bunların içinde almaşık elektromotor kuvvetler indükleyen bir mıknatıstan oluşmuş manyetoelektrik bir makineydi; o dönemde kullanılamayan bu almaşık elektromotor kuvvetler, dört çubuk arasında salınan, iki dişli bir çataldan yapılmış, ilkel ve pek güvenilir olmayan bir düzenekle doğrultuluyordu. 1836 ile 1860 arasında, özellikle E. Clarke ve W. von Siemens, bu üretece birçok iyileştirmeler getirdi; iyileştirmeler her şeyden önce bir mıknatıs yerine bir elektromıknatısın kullanımıyla başladı, sonra elektromıknatıs sabit tutularak bobinler döndürüldü; bu değişiklik salınımlı doğrultma düzeneğinin yerini, iletken ve yalıtkan parçalardan oluşan döner bir sistemin almasını sağladı. Bütün hallerde, güçlü indükleyici devre bağlantılarının ansızın kesilmesi, makinenin çalışmasını bozan "kesilme aşırıakımları"nın doğmasına yol açıyordu.
1834'te M. H. von Jacobi'nin geliştirdiği ilk doğru akım motoru, devingen bir elektromıknatıs dizisini, bu diziden geçen akımın yönüne bağlı olarak çeken ya da iten, sabit bir başka elektromıknatıs dizisinden oluşuyordu; bir Grove piliyle beslenen bu motor, 1839'da, Petersburg'da, Neva üzerinde sefer yapan bir geminin kepçeli çarkını çalıştırmada kullanıldı. 1837 ve 1839'da, T. Davenport (1802-1851)ve Davisson başka motorlar yaptı; ancak, besleme pillerinin düşük kütlesel gücü ve kesilme aşırıakımlarının doğurduğu hasarlar yüzünden, sanayisel üretime geçilemedi.
Bununla birlikte 1860'ta, fransız şirketi "Alliance", 80 sabit elektromıknatıs, 80 devingen bobin ve 160 doğrultucu parçadan oluşan büyük doğru akım üreteçleri üretti; bunlar özellikle, 1837'de von Jacobi'nin bulduğu galvanoplasti tanklarını beslemede kullanıldı. Bir olasılıkla A. Paccinotti'nin (1841-1912) 1863'te bulduğu halka sargıdan esinlenen Z. Gramme, 1869'da, sabit 80 elektromıknatısı, tek bir elektromıknatıs (indükleyici) halinde birleştirmeyi, 80 devingen bobini bir ferromanyetik çekirdeğin (indüvi) çevresinde toplamayı, 160 doğrultucuyu da birbirinden yalıtılmış iletken saclardan oluşan ve makinenin miliyle birlikte dönen bir silindire (kolektör) yerleştirmeyi düşündü. Böylece, çekirdek aralığı küçülmüş, komütasyonu iyileştirilmiş, verimi % 80'i aşan çok iyi bir dinamo elde etti. M. Deprez 1865'te, doğru akım makinelerinin tersinirliğini kanıtladı; hemen ardından bu makinelerin seri üretimine geçildi ve hem üreteç, hem de motor biçiminde kullanılmaya başlandı; indüvinin halka sargısının yerini, kısa sürede bir tambur sargı aldı.
1873'te H. Fontaine, elektrik enerjisini uzağa iletme olanağının bulunduğunu kanıtladı; 1882 ve izleyen yıllarda Deprez bu bulguyu geliştirdi ve öne sürdüğü kuram yüksek gerilimlerin yararını ortaya koydu. Bu gerilimler, 1884'te L. Gaulard'ın bulduğu, transformatörlerle kolayca elde edildi; ne var ki, yalnızca almaşık akımla çalışması, dolayısıyla motorlar için elverişli olmaması yüzünden, yalnızca aydınlatma donanımlarını beslemede kullanıldı. 1885'te, G. Ferraris ve N. Tesla, birbirinden bağımsız olarak, çokfazlı akımlarla bir döner alan üretmeyi başardı; bu buluş önce ikifazlı, sonra üçfazlı asenkron ve senkron makineleri üretme yolunu açtı ve bunlar hızla gelişti. XIX. yy. sonunda, bütün sanayi ülkelerinde, üçfazlı düzeneklerde (üreteçler, motorlar, elektrik enerjisi taşıma ve dağıtım şebekeleri) büyük bir artış oldu; bu arada doğru akım makineleri de, değişken hızlı düzenekleri çalıştırmada ve özellikle elektrikle çekme alanındaki üstünlüğünü korudu. Bütün bunlar, 1900'de "elektriğin tüm uygulamalarını içeren sanayisel sanat" biçiminde tanımlanan elektroteknigin alanını oluşturdu.
Bununla birlikte aynı çağda, elektromanyetik dalgaların ve elektriğin tanecikli yapısına ilişkin çok sayıda buluş ortaya çıktı. J. A. Fleming'in 1904'te diyot tüpünü ve Lee De Forest'in 1906'da triyodu bulmasından sonra yeni işlevler (yükseltme, algılama, salınım) ortaya çıktı ve yeni sanayisel sanat olan elektronik doğdu; öte yandan pilleri, akümülatörleri ve elektrolizi inceleme, bir başka yeni bilim dalı olan elektrokimyanın konusu oldu. Birinci Dünya savaşı'ndan sonra, yaygın olarak, sanayi elektriğinin, "güçlü akımlar" dalı elektroteknik ile "zayıf akımlar" dalı elektronikten oluştuğu kabul edildi. Bununla birlikte elektrotekniği akımın katılardan geçişiyle, elektroniği boşluk ve gazlardan, elektrokimyayı da sıvılardan geçişiyle ilgili uygulamaları inceleyen bilim dalları biçiminde tanımlamak daha doğru olacaktı.
Katılar fiziği, yarıiletkenli düzenekler, özellikle eklemli diyotlar, tranzistorlar ve tiristorlar üstünde kurulan kuvantum kuramı (M. Planck, 1900), görelilik kuramı (A. Einstein, 1905) ve dalga mekaniğinin (L. de Broglie, 1924) ortaya çıkışından sonra sorunlar daha da karmaşıklaştı. Çalışma alanlarına ve özellikle anma güçlerine göre bu düzenekler elektroniğin ya da elektrotekniğin ilgi alanına girdi; bu nedenle bu iki bilim dalına ilişkin yukarıdaki son tanım da geçerliğini koruyamadı. Günümüzde, elektroniğin elektrik işaretlerinin üretimi, işlenmesi, taşınması ve kullanımıyla ilgilendiği, elektrotekniğin ise, elektrik enerjisi konusunda aynı işlevleri üstlendiği kabul edilir.
Bu enerjisel görünüm elektrotekniğin temelini oluşturur ve İkinci Dünya savaşı ile 70'li yılların sonuna dek geçen süre içinde, elektrik enerjisi tüketiminin gelişmiş ülkelerde, her 10 yılda ikiye katlanan üstel bir ritimle artmış olması elektrotekniğin önemini vurgular.

ELEKTROTERMİ a. (fr. *électrothermie*). Elektrik enerjisinin ısıya dönüşümüne fizik yasalarının uygulanması.
—Metalürj. Elektrik enerjisini, yalnızca malzemenin sıcaklığını yükseltmede kullanan elektrometalürji yöntemi.

ELEKTROTONİK sıf. (fr. *électrotonique*). Yayılmayan, ama sinir ve kas hücrelerinin yüzeyinde gözlenebilen biyoelektrik olgulara denir.
—ANSİKL. *Elektrotonik potansiyel*, pozitif olabileceği gibi (kutupsuzlaşma) negatif de olabilir (aşırı kutuplaşma). Başlıca özelliği yenilenmeli yayınmanın olmamasıdır: gerçekten, zarın kutuplaşmasındaki değişiklik bir eylem akımı başlatmak için yeterli değildir, değişiklik yerel akımlarla edilgen olarak yayılabilir. Bu yüzden, elektronik potansiyelin genliği yayılma uzaklığı arttıkça azalır, buna *eksilmeli iletim* denir. Elektrotonik potansiyeller genel kural olarak duyu alıcılarında (elektronik yanıt) bulunur, orada sinir akısının (haber) harekete geçmesini sağlar; bu potansiyeller kimyasal sinapslarda da görülür: kimyasal aracının salıverilmesi sinapssonrası zar üzerinde elekrotonik bir potansiyel yaratır. Bu potansiyel engelleyici ya da uyarıcıdır ve aynı nöronda komşu sinapslarda doğan benzer olgulara eklenebilir (elektrotonik bütünleşme). Böylece nöron kendisine ulaşan çeşitli haberleri birleştirebilir.
Elektrotonik ya da elektrik sinapslar çeşitlidir; bunlar elektrik direnci zayıf olan iki sinirsel öğe arasındaki bağlantıdır; direnç zayıf olduğu için bir nöronla ilgili her elektriksel değişim, hiçbir değişikliğe uğramadan derhal yakınındakine geçer. Kimyasal akı ileticilerinin katılmadığı bu bağlantılara *neksus* ya da *gap* denir. Otomatik olan ve bu nedenle dıştan değiştirilemeyen bu iletim tarzına da *elektrotonik iletim* denir. Bu olgunun memelilerde, hatta insanda, örneğin soğanilik olivasında bulunduğu son yıllarda anlaşılmıştır.

ELEKTROTONUS a. (fr. *électrotonus*). 1843'te Du Bois-Reymond tarafından keşfedilen sinir ve kas olgusu: elektrik akımı bir sinir bölütünü geçerse, bu kutuplaştırıcı akımın geçtiği bölütün dışındaki elektrik akımları kaydedilebilir. (Sinir, katot [eksi kutup] bölgesinde daha uyarılgan olur: buna katelektrotonus denir; oysa, zarötesi dinlenme potansiyeli azalır; sinir anot [artı kutup] bölgesinde daha az uyarılgan olur, buna karşılık zar potansiyeli artar.)

ELEKTROTROPİZM a. (fr. *électrotropisme*). GALVANOTROPİZM'in eşanlamlısı.

ELEKTROVALANS a. (fr. *électrovalence*). Fizs. kim. ELEKTRON DEĞERLİĞİ'nin eşanlamlısı.

ELEKTROVALF a. (fr. *électrovalve*'den). Bir elektromıknatısla kumanda edilerek açılıp kapanan valf ya da supap. (Elektrovalf akımla beslendiğinde, kumanda edilen aygıtın sıkıştırılmış havayla beslenmesini sağlıyorsa elektrovalf dolaysızdır. Tersi halde ise dolaylıdır.)

ELEKTROVANA a. (fr. *électrovanne*'dan). Bir sıvının debisini ayarlayan ve elektromıknatısla kumanda edilen vana.

ELEKTRUM a. (yun. *elektron*, kehribar, geç lat. *electrum*'dan). **1.** Önasya'nın altınlı kumlarından toplanan doğal altın ve gümüş alaşımı. (Bu alaşımda, gümüş oranı % 15-35 arasında değişir. Elektrum, Antikçağ'da doğrudan para yapımında kullanılıyordu.) **—2.** Gümüş ya da bakır oranına göre rengi değişen her altın alaşımı.

—Miner. % 20'den daha çok gümüş içeren altın. (*Gümüşlü altın* da denir. Rengi açık sarıdır.)

ELEKTRYON. Yun. mit. Efsanevi Mykenai kralı. Perseus ve Andromede'nin oğlu; yeğeni Anakso ile evliliğinden Alkmene adında bir kızları oldu. Yeğeni Amphitryon, Elektryon'u istemeden öldürdü.

ELEKÜSTÜ a. Kâğ. san. YAŞDÖKÜNTÜ'nün eşanlamlısı.

—Kim. müh. Eleme sırasında elek üzerinde kalan toz tanecikleri.

—Teknol. ve Kim. müh. Kalburlama işlemi sonunda kalburlayıcı yüzeyden geçmeyen tanelerin tümü. (Eşanl. KALBURÜSTÜ.)

ELEM a. (ar. *elem*). Acı, üzüntü, keder.

ELEMAN a. (fr. *élément*). **1.** Öğe: *Bir parfümün bileşimine giren elemanlar.* **—2.** Bir grup oluşturan ve özellikle grup içindeki tutumuyla, etkinliğiyle değerlendirilen kimselerin her biri: *Teknik eleman. Bir fabrikanın elemanları.*

—Ask. havc. Avcı uçaklarından oluşan en küçük uçuş birliği. (İki, üç, altı ya da dokuz uçaktan oluşumuna göre eleman *basit, normal, ikili* ya da *üçlü* olarak adlandırılır.)

—Ceb. *Sıralanmış bir* E *kümesinin en büyük elemanı*, E nin bütün öbür elemanlarından daha büyük biricik elemanı. ‖ *Sıralanmış bir* E *kümesinin en küçük elemanı*, E nin bütün öbür elemanlarından daha küçük biricik elemanı.

—Elektrotekn., Gökbil. ve Telekom. ÖĞE'nin eşanlamlısı.

—Geom. Bir eğrinin, bir yüzeyin, ya da bir hacmin sonsuz küçük parçası. (Bu sezgisel kavram yerini, gitgide $\mathbb{R}$, $\mathbb{R}^2$ ya da $\mathbb{R}^3$ ün TEMEL' TIKIZ'ı almaktadır.)

—Küm. kur. *Bir* M *kümesinin x elemanı*, M nin oluştuğu nesnelerden biri. ("x, M nin elemanıdır" ifadesi $x \in$ M biçiminde yazılır ve daha kesin tanımlanmaya elverişli değildir.

—Mat. çözlm. *Alan elemanı, g, u* ile *v* parametrelerinin, $\mathbb{R}^2$ nin karelenir bir A tıkızı üzerinde tanımlı bir fonksiyonu olmak üzere, parametrik gösterimi (A, g olan Σ yüzeyinin, koordinatları (u, v) olan bir noktasındaki normal vektörü N (u, v) olmak üzere $d\mu = \| N(u,v) \| \cdot du\ dv$ simgesi.‖ *Değme elemanı*, (x, y) bir M noktasının koordinat ikilisi, t de, düzlem bir (O, $\vec{i}$, $\vec{j}$) işaretine bağlandığına göre, bir (MT) doğrusunun doğrultu katsayısı olmak üzere (x, y, t) üçlüsü. ‖ *Vektörel alan elemanı*, ALAN ELEMANI'ndakinin aynı gösterilişlerle $d\sigma = N(u,v) \cdot du\ dv$ vektörel simgesi.

—Nük. müh. *Yakıt elemanı*, bir nükleer reaktör kalbinin yakıt içeren en küçük temel bileşeni.

ELEMANTER sıf. (fr. *élémentaire*). Fiz., Mat. ve Topol. TEMEL'in eşanlamlısı.

ELEME a. **1.** Elemek eylemi. **—2.** *Eleme sınavı*, seçme sınavına girebilecekleri ayırmak için yapılan sınav.

—Aşındc. Tel çapı ve göz boyutları belirlenmiş metal bir elekle aşındırıcı taneleri sınıflandırma.

—Ceb. n *Cebirsel denklem arasında eleme*, denklemlerin en az bir ortak kökü bulunması için katsayıların gerçeklediği gerek ve yeter koşulları bulmayı sağlayan yöntem. (Bk. *ansikl.* böl.) [Eşanl. YOKETME.]

—Fiz. *Eleme kuralı*, bir atomun, bir molekülün, bir çekirdeğin ikişer ikişer gruplanmış farklı tayf sınırı devşirimleri arasından, gerçekte gözlenmiş geçişleri karşılayanları belirlemeye olanak veren kural. (Eleme kuralları m, l, j ya da s kuvantum sayılarının ya da paritenin geçiş sırasındaki değişimini göz önüne alır, Haller arasındaki kimi geçişlere, sistemin kimi bakışım özelliklerini bozacağından izin verilmez. Gruplar kuramıyla betimlenen bu bakışım özellikleri, ancak belli geçişlere izin veren korunum yasalarını [bu durumda en önemlisi açısal momentin ve paritenin korunumu] belirler.)

—Kâğ. san. Lifli ya da lifsiz maddeleri boyutlarına göre sınıflamaya yönelik işlem. (Eşanl. SINIFLAMA.)

—Mant. İki kurama ait iki dildeki ikitekanlamlı bir formülün ortadan kaldırılabilmesini sağlayan işlem.(Bk. *ansikl.* böl.)‖*Eleme kuralları*, belli bir formülün bir önerme eklemi ya da niceleyicisinin nasıl eleneceğini gösteren çıkarım kuralları. (Şu örnekler verilebilir: 1. → *elemesi:* A ve A → B'den B sonucu çıkarılabilir [yani *modus ponens*]; 2. & *elemesi:* A & B'den A [ya da B] sonucu çıkarılır; 3. ∀ *elemesi:* ∀x $\varphi(x)$'ten $\varphi(t)$ sonucu çıkarılır.) ‖ *Niceleyicilerin eleme*, niceleyicilerin değişikliğe uğratılmaksızın ortadan kaldırılmasını gerçekleştirebilecek koşulları bir araya getiren kuramın özelliği. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Org. kim. Bir ya da birçok alttepken atomunun ikincil değerliklerinin azaldığı tepkime. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Yerbil. Devingen bir çökeli mekanik yolla homojen bölümlere ayırma; daha sonra fosiller ve / ya da mineraller ayıklanabilir. (Bundan yararlanarak taneölçüm eğrileri yapılır.)

◆ sıf. Elenmiş şey için kullanılır: *Eleme un.*

—ANSİKL. Ceb. Cebirsel iki denklem arasında üç türlü eleme yöntemi vardır:

• *E.B.O.B. yöntemi.* f ve g iki cebirsel denklem:

$$f(x) = a_0x^n + a_1x^{n-1} + \ldots + a_n = 0 \qquad a_0 \neq 0$$
$$g(x) = b_0x^p + b_1x^{p-1} + \ldots + b_p = 0 \qquad b_0 \neq 0$$

ve $n \leqslant p$ olsun. f ve g polinomlarının ortak bir kökü varsa, bu onların E.B.O.B.lerinin de köküdür ve karşıt olarak, bunların E.B.O.B. lerinin her kökü f ile g nin de bir köküdür. Öyleyse Eukleides algoritması ile f ile g nin E.B.O.B. leri aranır ve $r_{k-1} > 0$ ve deg $r_k = 0$ olacak biçimde bir r_k polinomu bulunur. Bu durumda f ile g nin ancak ve ancak $r_k = 0$ ise bir ortak kökü vardır [r_{k-1}, l nci derecedense, $f(x) = 0$ ile $g(x) = 0$ denkleminin ortak l kökü vardır].

• *Sylvester determinantı yöntemi.* f ile g nin ortak bir kökü varsa, bunların E.B.O.B. leri 0 dan sıkı büyüktür; bu durumda

$$(c_0x^{p-1} + \ldots + c_{p-1})f + (d_0x^{n-1} + \ldots + d_{n-1})g = 0$$

ı gerçekleyen iki polinom vardır. Şu halde $n+p$ tane

$$x^hf \ (0 \leqslant h \leqslant p-1) \text{ ve } x^kg \ (0 \leqslant k \leqslant n-1)$$

polinomu bağlıdır ve Sylvester determinantı denen aşağıdaki determinant sıfırdır:

$$S=\begin{vmatrix} a_0 & a_1 & \cdot & \cdot & a_{n-1} & a_n & \cdot & 0 & \cdot & \cdot & 0 & 0 & \cdot & \cdot & 0 \\ 0 & a_0 & a_1 & \cdot & \cdot & a_{n-1} & a_n & \cdot & 0 & \cdot & 0 & 0 & \cdot & \cdot & 0 \\ & & & & & & & & & & & & & & \\ 0 & 0 & \cdot & \cdot & \cdot & \cdot & \cdot & \cdot & \cdot & \cdot & \cdot & a_0 & a_1 & \cdot & a_n \\ b_0 & b_1 & \cdot & \cdot & b_{n-1} & \cdot & \cdot & \cdot & \cdot & \cdot & b_{p-1} & b_p & 0 & \cdot & 0 \\ 0 & b_0 & b_1 & \cdot & \cdot & \cdot & \cdot & \cdot & \cdot & \cdot & \cdot & b_{p-1} & b_p & 0 & 0 \\ & & & & & & & & & & & & & & \\ 0 & 0 & \cdot & \cdot & b_0 & b_1 & \cdot & \cdot & \cdot & \cdot & b_{p-n} & \cdot & \cdot & \cdot & b_p \end{vmatrix} = 0$$

(p sütun ve n sütun; p satır ve n satır.)

• *Bakışımlı fonksiyonlar yöntemi.* (α_i), $i \in [1, n]$ ve (β_j), $j \in [1, p]$ f ile g nin kökleriyse

$$R = (a_0)^p (b_0)^n \prod_{i=1}^{n} \prod_{j=1}^{p} (\alpha_i - \beta_j)$$

ile tanımlı polinoma iki denklemin eleyeni denir ve bu eleyen sıfırsa f ile g nin bir ortak kökü vardır.

Bir polinomun kökleri, polinomun katsayılarına bağlı biçimde daima oransal olarak ifade edilebildiğine göre, R eleyeni, $a_0, \ldots, a_n$ türünden toplam p dereceli homojen ve $b_0, \ldots, b_p$ türünden toplam n dereceli homojen $a_0, \ldots, b_p$ türünden bir polinomdur.

g nin, f nin f' türev polinomu olması halinde, eleyene diskriminant denir ve bu diskriminant sıfırsa, f nin en az bir tane iki katlı kökü vardır.

—Mant. •*Eleme koşulu.* K kuramının dili D; D'ye yeni bir d değişmezinin eklenmesinden doğan dil Dd; Dd dilinin kuramı da K ile aynı mantıksal-olmayan belitleri kapsayan Kd olsun. Eğer Kd'nin her F formülü için K'nin (d'siz) bir F′ formülü varsa (F → F′ Kd'nin bir teoremi olacak biçimde), Kd d'nin elenme koşulunu yerine getiriyor demektir. Sezgisel olarak söylemek gerekirse: Kd dilinde söylenebilen her şey K dilinde de söylenebilir; yani d değişmezinden vazgeçilebilir ve bu durumda bu değişmezin *elenebilir* bir değişmez olduğu söylenir. Böylece de Kd'nin gerçekte K'nin kuşatıcı kaplamından başka bir şey olmadığı ortaya konur.

• *Niceleyicileri eleme.* Eğer K'nin D (K) dilinin her F formülü için açık bir F′ formülü varsa (F → F′ K'nin bir teoremi olacak biçimde), matematik bir K kuramının niceleyicileri elediği söylenir. Burada tanımlanan yöntem son zamanlarda umulmadık sonuçlara götürdü (örn: cebirsel olarak kapalı kümeler kuramı niceleyicileri eler); ama bu yöntem özellikle çeşitli kuramların karar ve tamlık sorunlarını incelemek bakımından son derece güçlü bir araçtır.

—Org. kim. Sodyum hidroksidin (NaOH) etil klorür ($Cl—CH_2—CH_3$) üzerine etkimesi bir eleme örneğidir:

$$NaOH + H—CH_2—CH_2—Cl \rightarrow NaCl + H_2O + CH_2{=}CH_2;$$

bu tepkimede iki karbon atomu, 4 ikincil değerlikten 3 ikincil değerliğe geçer.

Eleme tepkimelerinde beş tür mekanizma vardır:

• *Elektroncul tepkimeler.* Bu tepkimeler, en yalın biçimlerinde göreceli olarak ender oluşur:

$$R_2N—N{=}N—C_6H_5 + H^+ \rightarrow R_2HN^+—N{=}N—C_6H_5 \rightarrow R_2HN + N{\equiv}\overset{+}{N}—C_6H_5$$

(sitrik asitten karbonil giderme için → ELEKTRONCUL).

• *Nükleofil elemeler.* Bunlar, birbirinden farklı üç mekanizmaya ayrılır:

1. *Eşlenik baza dayalı eleme*'ye, aldolun krotonaldehite dönüşmesi örnek olarak verilebilir (bu tepkime, ara madde olarak kullanılan eşlenik bazın, ancak çınlamayla kararlılaştırılması halinde mümkündür):

$$CH_3—CHOH—CH_2—CH{=}O + OH^- \rightarrow CH_3—CHOH—\overset{(-)}{C}H—CH{=}O + H_2O \rightarrow CH_3—CH{=}CH—CH{=}O + H_2O + OH^-;$$

2. *İkimoleküllü eleme*, yukarıda değinilen sodyum hidroksidin etil klorür üzerine etkimesinde olduğu gibi stereoözgül ve trans biçimindeki bu tepkimenin hızı, nükleofilin derişimine bağlıdır;

3. *Bir moleküllü eleme*, bu tepkimenin hızı, nükleofile bağlı değildir (çünkü tepkimenin toplam hızını belirleyen birinci aşamadır), ayrıca bu tepkime stereoözgüllük de göstermez. Sodyum hidroksidin tersi-

yer butil üzerine etkimesi örnek olarak verilir:

$$(CH_3)_3C{-}Cl \rightarrow (CH_3)_3C^+ + Cl^-$$
$$(CH_3)_3C^+ + NaOH \rightarrow (CH_3)_2\,C{=}CH_2 + H_2O + Na^+.$$

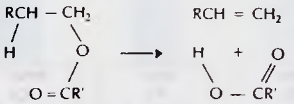
Tersiyer butil alkolden sülfürik asitle su gidermede olduğu gibi kimi durumlarda tepkimenin nükleofil ya da elektroncul niteliği kuşkuludur:

$$(CH_3)_3C{-}OH + SO_4H_2 \rightarrow (CH_3)_3C{-}OH_2^+ + SO_4H^- \rightarrow (CH_3)_3C^+ + H_2O + SO_4H^- \rightarrow (CH_3)_2C{=}CH_2 + H_2O + SO_4H_2.$$

Bir önceki örnekte, tepkime hızını belirleyen birinci aşamaydı, burada ise ikinci aşamadır, ancak elektroncul bir tepkime olan birinci aşamayla koşullandırılır; su giderme tepkimesi, uzlaşmalı olarak nükleofil tepkimeler arasında sınıflandırılır.
• *Köksel elemeler.* Bunlar oldukça ender görülür, ancak yeniden birleşebilen ya da elverişli monomerler yanında bir polimerleşme başlatabilen serbest kökler vermesi nedeniyle kullanılır.

$$N{\equiv}C{-}C(CH_3)_2{-}N{=}N{-}C(CH_3)_2{-}C{\equiv}N \rightarrow 2N{\equiv}C(CH_3)_2C + N{\equiv}N \rightarrow N{\equiv}C{-}C(CH_3)_2{-}C(CH_3)_2{-}C{\equiv}N + N_2.$$

• *Çevrehalkalı elemeler.* Bunlar stereoözgül ve *sis* tepkimelerdir; esterlerin ısılayrışımı (mutfak fırınlarının temizlenmesi) gibi kimilerinin pratik olarak büyük bir önemi vardır:

• *Geçiş metalleriyle katalizlenen tepkimeler.* Rodyum türevleriyle aldehitlerden karbonil giderme, bu tepkimelere örnek olarak verilebilir:

$$R{-}CO{-}H + M \rightarrow R{-}CO{-}M{-}H \rightarrow R{-}M(CO){-}H \rightarrow R{-}H + CO + M.$$

ELEMEK g. f. **1.** *Bir maddeyi, taneleri vb. elemek,* bazı öğelerini ayırmak için elekten, kalburdan vb. geçirmek; geçirerek ayıklamak: *Un elemek. Kum elemek.* **—2.** *Bir şeyi, bir kimseyi elemek,* onu, üzerinde düşündükten, bir seçimden geçirdikten sonra reddetmek, dışarıda bırakmak: *Çeşitli seçenekleri eledikten sonra doğru yanıtı bulmak.* **—3.** *Bir adayı elemek,* seçimin gerektirdiği nitelikleri taşımadığı için onu almamak, kabul etmemek: *Kurul, ingilizce bilmeyen bütün adayları eledi.* **—4.** *Bir yarışmacıyı, bir takımı elemek,* yarışmayı kazanarak onları yarış dışı bırakmak: *Takımımız rakibini eleyerek ikinci tura çıktı.* **—5.** *İpliği elemek,* elemgeden geçirerek yumak yapmak.
—Ceb. *Bir denklem sisteminden bir değişkeni elemek,* denklemler arasında bir eleme yapmak.
—Değirmenc. Toz haline getirilmiş maddeleri elek ya da elek sistemlerinden geçirmek. ‖ Un fabrikalarında elde edilen öğütme ürünlerini una, irmiğe ve kepeğe ayırmak üzere işlemek.
—Kim. müh. Elekle bir ürünün parçacıklarını ayırmak; eleğin gözlerinden geçen parçacıklar altta toplanırken, geçemeyenler elek üzerinde kalır.
◆ **elenmek** edilg. f. **1.** Elekten geçirilmek: *Elenmiş un.* **—2.** Bir yarışmanın, bir sınavın, bir oyunun dışında bırakılmak: *Elenen adaylar gelecek yıl yeniden başvurabilirler. Bir puan yüzünden yarışmadan elendi.*
—Mad. oc. *Elenmiş kömür, elenmiş cevher,* çok ince ve iri parçaları ayırmak için elekten geçirilen ve iyi belirlenmiş tane büyüklüğünde bir sınıf oluşturan kömür, cevher.

ELEMENT a. (fr. *élément*'dan). Yalın ayrı bir cismin hem çeşitli türlerinde hem de bu yalın cismin diğer cisimlerle oluşturduğu bileşiklerde yer alan kimyasal ortak temel madde. (Bk. *ansikl.* böl. Biyol., Kim., Tarım.)
—Kim. *Elementlerin dönemli sınıflandırılması* (ya da *tablosu*), kimyasal elementlerin atom numaralarına göre dönemli olarak değişen kimyasal ya da fiziksel özellikleri arasındaki benzerlikleri sıra ve kolonlar halinde gösteren dağılım. (Bk. *ansikl.* böl.)
◆ sıf. Kim. Elementle ilgili, elemente ilişkin. ‖ *Element çözümlemesi,* arı bir cismi, kendisini oluşturan elementleri belirlemek (nitel ya da nicel olarak) üzere çözümleme.
—ANSİKL. Biyol. Tüm organizmalarda 27 basit cismin sürekli bulunduğu kabul edilir: 11 metal olmayan (karbon, hidrojen, oksijen, azot, kükürt, fosfor, klor, fluor, brom, iyot, bor), 2 yarı metal (silisyum, arsenik) ve 14 metal (kalsiyum, sodyum, potasyum, magnezyum, demir, çinko, bakır, nikel, kobalt, manganez, alimünyum, kurşun, titan, kalay). Bazı canlı varlıklarda, varlığı sürekli olmayan bazı elementler de bulunmuştur (vanadyum, rubidyum, sezyum, molibden, baryum, stronsiyum, gümüş ve krom). *Plastikler* denen 11 elementse çok boldur (karbon, hidrojen, oksijen, azot, kükürt, fosfor, klor, sodyum, potasyum, kalsiyum, magnezyum). Ancak iz halinde bulunabilen öteki elementler katalizör rolü oynar ya da özel fizyolojik bir sürece katılırlar: G. Bertrand'ın deyimiyle bunlara *oligoelementler* denir.
—Kim. Element kavramına, maddelerin bölümlenmesi ve çözümlenmesi üzerine yürütülen uzun tarihsel denemeler sonunda ulaşıldı. Doğrudan çözümlemeden, karışımları arı maddelere ayırmakta yararlanılır; oysa element çözümlemesi, bu karışımları ayrıştırılamayacak düzeyde (en azından kimyasal tepkimelerde kullanılan enerjileri nedeniyle) yalın cisimlere dek indirger. Göreceli olarak çok daha yeni olan bu yaklaşım, XVII. yy.'da, yunan Antikçağı'nda ortaya konan dört element (su, ateş, toprak ve hava) kuramının yerini almıştır. Aristoteles'in onayladığı ve simyacılarca da benimsenen bu kurama göre elementler, maddenin değişik türlerinden çok, ilkel temel maddenin değişik görünümlerini yansıtıyordu. Böyle, artık iyice verimsizleşen bu kavramları bir yana iterek elementi, ayrıştırılamayan bir madde olarak tanımladı. Bu düşünceye dayanılarak Lavoisier'den günümüze değin elementin, bilinen yüz kadar tanımlaması yapıldı. (→ KİMYA.) Atom kuramı, element kavramına sağlam bir temel oluşturmuştu. Bundan böyle element, tipik kimyasal özellikleri bakımından, yani belli bir biçimlenmeye göre çekirdek çevresine dağılan Z sayıda (atom numarası) elektron kümesiyle belirginleşen atomla özdeşleştirilmiştir. Bir kimyacı için yalnızca nötronlarının (izotoplar) sayısı farklı olan çekirdekler çevresinde aynı elektron biçimlenmesini gösteren çeşitli atomlar, aynı kimyasal elemente girer: çekirdeğin bileşiminin kimyasal özellikler üzerindeki etkisi, pek önemli değildir. Kimyasal simgelemede her elemente 1 ya da 2 harften oluşan bir simge ile bir atom kütlesi verilir.

Bk. tablo sayfa 3636-3637

• *Elementlerin sınıflandırılması.* Benzerliklerin saptanması, XIX. yy.'ın başından bu yana üç elementli kimi grupların (üçlü) oluşturulmasına yol açtı. J. B. Dumas (1830), ametalleri doğal ailelerde sınıflandırdı; J. Thenard ise aynı işi metallerle gerçekleştirdi. Ama dönemsellik düşüncesi, ancak A. E. Chancourtois (helisel sınıflandırma) ve J. A. R. Newlands (Oktavlar yasası) ile ortaya çıktı. 1869'da L. Meyer, elementleri atom hacimlerine göre sınıflandırdı. Aynı yıl D. I. Mendeleyev, elementler için dönemli bir sistem önerdi: o dönemde bilinen 60 element, kimi evirtimlerle boş bırakılan yerlerin dışında, artan atom kütlelerine göre belirli sayıdaki sıra ve gruplara (kolonlar) yerleştirildi; bu düzenlemede, yalnızca benzer özellikleri içeren elementler aynı grupta yer almıştı. Mendeleyev'in öngördüğü ve yerlerini dönemli tabloda boş bıraktığı elementlerin daha sonraki yıllarda bulunması ve boş bırakılan bu yerlerin doldurulması, bu bilim adamının yaptığı sınıflandırmanın geçerliliğini kanıtlamış ve başarısını pekiştirmiştir.

Günümüzde kullanılan sınıflandırmada elementler, artan atom kütleleri yerine atom sayılarına göre sınıflandırılmaktadır: bu da Mendeleyev'in yaptığı evirtimleri (Co/Ni; Te/I; vb.) ortadan kaldırmıştır. En gelişmiş biçimiyle bu tablo, 18 grup (kolonlar) ile artan uzunlukta (2, 8, 8, 18, 18, 32) ve her biri bir soygazla sona eren 7 dönemi (sıra) içerir. Dönemler, elektron katmanlarının gittikçe artan bir biçimde doldurulmasına denk düşer. 4. dönemden başlayarak çeşitli katmanların üst üste binişmesi görülür. (→ ATOM.) Bu tablo, dikey benzerlikleri ortaya kor: I A alkalileri, II A toprak alkalileri, VII B halojenleri, soygazları; tablonun ortasındaki yatay benzerlikler ise, pek çok sıraya dağılmış geçiş elementlerini (skandiyumdan çinkoya, itriyumdan kadmiyuma, lantadan cıvaya, aktinyumdan lavrenciyuma) gösterir.

Bu geçiş elementlerine tamamlanmamış, ama yavaş yavaş dolan bir *d* ya da *f* elektron alt-katmanı (lantanitler ile aktinitler tablonun altına iki dizi halinde yerleştirilmiştir) denk düşer. 4. 5. ve 6. dönemlerde, VIII. grubu oluşturan yakın özellikteki metalsel elementlerin meydana getirdiği üçlüler görülür.

Metaller ile ametallerin (sağdan sola ve yukarıdan aşağıya metal niteliğinin artması) birbirinden ayırt edilmesini sağlayan dönemli sınıflandırma, bir kolondan diğerine element değerliğinin gelişimini de gösterir.
—Tarım. Toprağa gübre olarak verilen maddeler kabaca üçe ayrılır: 1. *besleyici elementler,* bitkilerin büyümesi ve gelişmesi için muhakkak gerekli olan ve iyon ya da bileşik halinde alınan kimyasal elementler; 2. *faydalı elementler,* vazgeçilmez olmakla birlikte, bitkilerce yarar için kullanılan kimyasal elementler; 3. *verim artırıcı elementler,* besleyici ya da faydalı elementler; bunlar da 3 gruba ayrılır: *verim artırıcı önemli elementler* ya da *makroelementler* (azot, fosfor, potasyum); *verim artırıcı ikincil elementler* ya da *mikroelementler* (kalsiyum, magnezyum, kükürt, sodyum); *oligoelementler* (bor, bakır, klor, demir, molibden, çinko) ve genel olarak, bitkilerin beslenmesine çok ufak dozda katılan cisimler.

ELEMİ a. (fr. *élémi;* ar. *el-lemî*'den). Kim. çeşitli icicalardan elde edilen ve Malaysia ile Brezilya'da işlenen yumuşak reçine. Kimi vernik ve laklarda plastikleştirici olarak kullanılır. Bazı ilaçların üretiminde olduğu kadar mürekkep ve çeşitli litografik renklerin elde edilmesinde yararlanılır. (Eşanl. İCİCA.) ‖ *Antiller elemisi,* burseradan çıkarılan zamk. ‖ *Brezilya elemisi,* KONİMA'nın eşanlamlısı. ‖ *Manila elemisi, Canarium commune*'den çıkarılan ve Fioravanti alkolatının bileşiminde yer alan oleorezin.

ELEMİSİN a. (fr. *élémicine*). Org. kim. Manila elemisi esansının ana bileşeni. (Trimetilpirogallolün alillenmiş bir türevidir.)

ELEMLİ sıf. Kederli, üzüntülü.

EL EMPLAZADO a. Efsaneye göre, saraydaki gözdelerden birini öldürmekle suçlanan ve hiçbir delil olmadan idam edilen Carvajal kardeşler tarafından, öldükten sonra (1312) Tanrı huzurunda otuz gün *bekletilen* Castilla ve León kralı Fernando IV'ün (1295-1312) takma adı.

ELEMYE → ELMEĞE.

ELEMZEDE sıf. (ar. *elem* ve fars. *zede*'

Gruplar: IA, IIA, IIIA, IVA, VA, VIA, VIIA, VIII

Dönem

Dönem	Grup	adı	simgesi	elektron biçimlenmesi	atom numarası	atom kütlesi	kaynama noktası °C	elektronegatiflik	erime noktası °C	atom yarıçapı Å	özgül kütle g/cm³	iyon yarıçapı Å	yükseltgenme dereceleri	gaz/sıvı/katı
1	IA	hidrojen	H	$1s^1$	1	1,0080	−252,87	2,1	−259,14	–	0,071	2,08 (−1)	+1	G
2	IA	lityum	Li	$1s^2\,2s^1$	3	6,941	1347	1,0	180,54	1,55	0,53	0,60 (+1)	+1	
2	IIA	berilyum	Be	$1s^2\,2s^2$	4	9,01218	2970	1,5	1278 ± 5	1,12	1,85	0,31 (+2)	+2	
3	IA	sodyum	Na	(Ne) $3s^1$	11	22,9898	882,9	0,9	97,81	1,90	0,97	0,95 (+1)	+1	
3	IIA	magnezyum	Mg	(Ne) $3s^2$	12	24,305	1090	1,2	648,8	1,60	1,74	0,65 (+2)	+2	
4	IA	potasyum	K	(Ar) $4s^1$	19	39,102	774	0,8	63,65	2,35	0,86	1,33 (+1)	+1	
4	IIA	kalsiyum	Ca	(Ar) $4s^2$	20	40,08	1484	1,0	839 ± 2	1,97	1,55	0,99 (+2)	+ 2	
4	IIIA	skandiyum	Sc	(Ar) $3d^1\,4s^2$	21	44,9559	2831	1,3	1541	1,62	3,0	0,81 (+3)	+3	
4	IVA	titan	Ti	(Ar) $3d^2\,4s^2$	22	47,90	3287	1,5	1660 ± 10	1,47	4,54	0,68 (+4)	+2,+3,+4	
4	VA	vanadyum	V	(Ar) $3d^3\,4s^2$	23	50,9414	3380	1,6	1890 ± 10	1,34	6,11	0,74 (+3)	+2,+3,+4,+5	
4	VIA	krom	Cr	(Ar) $3d^5\,4s^1$	24	51,996	2672	1,6	1857 ± 20	1,27	7,19	0,69 (+3)	+2,+3,+6	
4	VIIA	manganez	Mn	(Ar) $3d^5\,4s^2$	25	54,9380	1962	1,5	1244 ± 3	1,26	7,43	0,80 (+2)	+2,+3,+4,+7	
4	VIII	demir	Fe	(Ar) $3d^6\,4s^2$	26	55,847	2750	1,8	1535	1,26	7,87	0,64 (+3)	+2,+3	
4	VIII	kobalt	Co	(Ar) $3d^7\,4s^2$	27	58,9332	2870	1,8	1495	1,25	8,9	0,63 (+3)	+2,+3	
5	IA	rubidyum	Rb	(Kr) $5s^1$	37	85,467	688	0,8	38,89	2,48	1,53	1,48 (+1)	+1	
5	IIA	stronsiyum	Sr	(Kr) $5s^2$	38	87,62	1381	1,0	769	2,15	2,54	1,13 (+2)	+2	
5	IIIA	itriyum	Y	(Kr) $4d^1\,5s^2$	39	88,9059	3338	1,2	1522 ± 8	1,80	4,47	0,93 (+3)	+3	
5	IVA	zirkonyum	Zr	(Kr) $4d^2\,5s^2$	40	91,22	4377	1,4	1852 ± 2	1,60	6,50	0,80 (+4)	+4	
5	VA	niyobyum	Nb	(Kr) $4d^4\,5s^1$	41	92,9064	4742	1,6	2468 ± 10	1,46	8,4	0,70 (+5)	+3,+5	
5	VIA	molibden	Mo	(Kr) $4d^5\,5s^1$	42	95,94	4612	1,8	2617	1,39	10,2	0,62 (+6)	de +2 à +6	
5	VIIA	teknesyum	Tc	(Kr) $4d^5\,5s^2$	43	98,9062	4877	1,9	2172	1,36	11,5		+4,+6,+7	
5	VIII	rutenyum	Ru	(Kr) $4d^7\,5s^1$	44	101,07	4150	2,2	2250	1,34	12,4	0,69 (+3)	+2,+3,+4,+6,+8	
5	VIII	rodyum	Rh	(Kr) $4d^8\,5s^1$	45	102,9055	3730 ± 50	2,2	1960	1,34	12,4	0,86 (+2)	+2,+3,+4	
6	IA	sezyum	Cs	(Xe) $6s^1$	55	132,9055	678,4	0,8	28,40	2,67	1,87	1,69 (+1)	+1	L
6	IIA	baryum	Ba	(Xe) $6s^2$	56	137,34	1640	0,9	725	2,22	3,5	1,35 (+2)	+2	
6	IIIA	lantan	La	(Xe) $5d^1\,6s^2$	57	138,906	3457	1,1	921 ± 5	1,87	6,14	1,15 (+3)	+3	
6	IVA	hafniyum	Hf	(Xe) $4f^{14}\,5d^2\,6s^2$	72	178,49	4602	1,3	2231	1,58	13,3	0,81 (+4)	+4	
6	VA	tantal	Ta	(Xe) $4f^{14}\,5d^3\,6s^2$	73	180,9479	5425 ± 100	1,5	2985	1,46	16,65	0,73 (+5)	+5	
6	VIA	tungsten	W	(Xe) $4f^{14}\,5d^4\,6s^2$	74	183,85	5660	1,7	3410 ± 20	1,39	19,3	0,64 (+4)	+4,+6	
6	VIIA	renyum	Re	(Xe) $4f^{14}\,5d^5\,6s^2$	75	186,2	5596	1,9	3180	1,37	21,0	–	+4,+6,+7	
6	VIII	osmiyum	Os	(Xe) $4f^{14}\,5d^6\,6s^2$	76	190,2	5027 ± 100	2,2	3045 ± 30	1,35	22,6	0,67 (+4)	+2,+3+4,+6,+8	
6	VIII	iridyum	Ir	(Xe) $4f^{14}\,5d^7\,6s^2$	77	192,22	4428	2,2	2443	1,36	22,5	0,66 (+4)	+3,+4	
7	IA	fransiyum	Fr	(Rn) $7s^1$	87	(223)	677	0,8	27	–	–	1,76 (+1)	+1	L
7	IIA	radyum	Ra	(Rn) $7s^2$	88	226,0254	1140	0,9	700	–	5,0	1,40 (+2)	+2	
7	IIIA	aktinyum	Ac	(Rn) $6d^1\,7s^2$	89	(227)	3200 ± 300	1,1	1050	–	10,1	1,18 (+3)	+3	

Dönem	adı	simgesi	elektron biçimlenmesi	atom numarası	atom kütlesi	kaynama noktası °C	elektronegatiflik	erime noktası °C	atom yarıçapı Å	özgül kütle g/cm³	iyon yarıçapı Å	yükseltgenme dereceleri
6	seryum	Ce	(Xe) $4f^2\,5d^0\,6s^2$	58	140,12	3426	1,1	799 ± 3	1,81	6,67	1,01 (+4)	+3,+4
6	praseodimyum	Pr	(Xe) $4f^3\,5d^0\,6s^2$	59	140,907	3512	1,1	931	1,82	6,77	1,09 (+3)	+3,+4
6	neodimyum	Nd	(Xe) $4f^4\,5d^0\,6s^2$	60	144,24	3068	1,2	1016	1,82	7,00	1,09 (+3)	+3
6	prometyum	Pm	(Xe) $4f^5\,5d^0\,6s^2$	61	(145)	2460	–	1080	1,83	7,2	1,06 (+3)	+3
6	samaryum	Sm	(Xe) $4f^6\,5d^0\,6s^2$	62	150,4	1791	1,1	1077 ± 5	1,66	7,54	1,04 (+3)	+2,+3
7	toryum	Th	(Rn) $6d^2\,7s^2$	90	232,0381	4790	1,3	1750	1,82	11,7	0,95 (+4)	+4
7	protaktinyum	Pa	(Rn) $5f^2\,6d^1\,7s^2$	91	231,0359	–	1,5	–	1,63	15,4	0,91 (+4)	+4,+5
7	uranyum	U	(Rn) $5f^3\,6d^1\,7s^2$	92	238,029	3818	1,7	1132,3	1,56	19,07	1,11 (+3)	+3,+4,+5,+6
7	neptünyum	Np	(Rn) $5f^4\,6d^1\,7s^2$	93	237,048	3902	1,3	640	1,56	20,2	1,09 (+3)	+3,+4,+5,+7
7	plütonyum	Pu	(Rn) $5f^6\,6d^0\,7s^2$	94	(244)	3232	1,2	641	1,63	–	1,07 (+3)	+3,+4,+5,+6

Açıklama (örnek: hidrojen):

	hidrojen	adı
	H	simgesi
	$1s^1$	elektron biçimlenmesi
atom numarası	1	
	1,0080	atom kütlesi
kaynama noktası °C	−252,87	
	2,1	elektronegatiflik
erime noktası °C	−259,14	
	–	atom yarıçapı Å
özgül kütle g/cm³	0,071	
	2,08 (−1)	iyon yarıçapı Å (yükseltgenme derecesine göre)
yükseltgenme dereceleri	+1	
	G	gaz/sıvı/katı G L

* gaz elementleri kaynama noktasındaki sıvı elemente bağlanır

ÖZELLİKLER TABLOSU

Gruplar

VIII	IB	IIB	IIIB	IVB	VB	VIB	VIIB	soy gazlar
								helyum He $1s^2$ 2 4,00260 −268,934 – −269,7 – 0,126 – 0 G
			bor B $1s^2 2s^2 2p^1$ 5 10,81 2550 2,0 2300 0,98 2,34 0,20 (+3) +3	karbon C $1s^2 2s^2 2p^2$ 6 12,011 4827 2,5 3550 0,914 2,26 0,15 (+4) −4, −2, +2, +4	azot N $1s^2 2s^2 2p^3$ 7 14,0067 −195,8 3,0 −209,86 0,92 0,81 1,71 (−3) de −3 à +5 G	oksijen O $1s^2 2s^2 2p^4$ 8 15,9994 −182,962 3,5 −218,4 – 1,14 1,40 (−2) −2 G	fluor F $1s^2 2s^2 2p^5$ 9 18,9984 −188,14 4,0 −219,62 – 1,11 1,36 (−1) −1 G	neon Ne $1s^2 2s^2 2p^6$ 10 20,179 −246,048 – −248,67 – 1,21 – 0 G
			alüminyum Al (Ne) $3s^2 3p^1$ 13 26,9815 2467 1,5 660 1,43 2,70 0,50 (+3) +3	silisyum Si (Ne) $3s^2 3p^2$ 14 28,086 2355 1,8 1410 1,32 2,33 0,41 (+4) +4	fosfor P (Ne) $3s^2 3p^3$ 15 30,9738 280 (blanc) 2,1 44,1 (blanc) 1,28 1,82 0,34 (+5) −5, −3, +3, +5	kükürt S (Ne) $3s^2 3p^4$ 16 32,06 444,674 2,5 112,8 1,27 2,07 1,84 (−2) −2, +3, +4, +6	klor Cl (Ne) $3s^2 3p^5$ 17 35,453 −34,6 3,0 −100,98 – 1,56 1,81 (−1) −1, +1, +3, +5, +7 G	argon Ar (Ne) $3s^2 3p^6$ 18 39,948 −185,7 – −189,2 – 1,4 – 0 G
nikel Ni (Ar) $3d^8 4s^2$ 28 58,71 2732 1,8 1453 1,24 8,9 0,78 (+2) +2, +3	bakır Cu (Ar) $3d^{10} 4s^1$ 29 63,546 2567 1,9 1083,4 1,28 8,96 0,69 (+2) +1, +2	çinko Zn (Ar) $3d^{10} 4s^2$ 30 65,37 907 1,6 419,58 1,38 7,14 0,74 (+2) +2	galyum Ga (Ar) $3d^{10} 4s^2 4p^1$ 31 69,72 2403 1,6 29,78 1,41 5,91 0,62 (+3) +3	germanyum Ge (Ar) $3d^{10} 4s^2 4p^2$ 32 72,59 2834 1,8 937,4 1,37 5,32 0,53 (+4) +4	arsenik As (Ar) $3d^{10} 4s^2 4p^3$ 33 74,9216 613 2,1 817 1,39 5,72 0,47 (+5) −5, −3, +3, +5	selenyum Se (Ar) $3d^{10} 4s^2 4p^4$ 34 78,96 685 2,4 217 1,40 4,79 1,98 (−2) −2, +4, +6	brom Br (Ar) $3d^{10} 4s^2 4p^5$ 35 79,904 58,78 2,8 −7,2 – 3,12 1,95 (−1) −1, +1, +5 L	kripton Kr (Ar) $3d^{10} 4s^2 4p^6$ 36 83,80 −152,3 – −156,6 – 2,6 – 0 G
palladyum Pd (Kr) $4d^{10} 5s^0$ 46 106,4 3140 2,2 1552 1,37 12,0 0,50 (+2) +2, +4	gümüş Ag (Kr) $4d^{10} 5s^1$ 47 107,868 2212 1,9 961,93 1,44 10,5 1,26 (+1) +1	kadmiyum Cd (Kr) $4d^{10} 5s^2$ 48 112,40 765 1,7 320,9 1,54 8,65 0,97 (+2) +2	indiyum In (Kr) $4d^{10} 5s^2 5p^1$ 49 114,82 2080 1,7 156,61 1,66 7,31 0,81 (+3) +3	kalay Sn (Kr) $4d^{10} 5s^2 5p^2$ 50 118,69 2270 1,8 231,9681 1,62 7,30 0,71 (+4) +2, +4	antimon Sb (Kr) $4d^{10} 5s^2 5p^3$ 51 121,75 1750 1,9 630,74 1,59 6,69 0,62 (+5) −3, +3, +5	tellür Te (Kr) $4d^{10} 5s^2 5p^4$ 52 127,6 989,4 2,1 449,5 1,60 6,24 2,21 (−2) −2, +4, +6	iyot I (Kr) $4d^{10} 5s^2 5p^5$ 53 126,9045 184,35 2,5 113,5 – 4,94 2,16 (−1) −1, +1, +5, +7	ksenon Xe (Kr) $4d^{10} 5s^2 5p^6$ 54 131,30 −107,1 ± 3 – −111,9 – 3,06 – 0 G
platin Pt (Xe) $4f^{14} 5d^9 6s^1$ 78 195,09 3830 ± 100 2,2 1772 1,38 21,4 0,52 (+2) +2, +4	altın Au (Xe) $4f^{14} 5d^{10} 6s^1$ 79 196,9665 2807 2,4 1064,43 1,44 19,3 1,37 (+1) +1, +3	cıva Hg (Xe) $4f^{14} 5d^{10} 6s^2$ 80 200,59 356,58 1,9 −38,87 1,57 13,6 1,10 (+2) +1, +2 L	talyum Tl (Xe) $4f^{14} 5d^{10} 6s^2 6p^1$ 81 204,3 1457 ± 10 1,8 303,5 1,71 11,85 0,95 (+3) +1, +3	kurşun Pb (Xe) $4f^{14} 5d^{10} 6s^2 6p^2$ 82 207,2 1740 1,9 327,502 1,75 11,35 1,20 (+2) +2, +4	bizmut Bi (Xe) $4f^{14} 5d^{10} 6s^2 6p^3$ 83 208,9806 1560 ± 5 1,9 271,3 1,70 9,75 1,20 (+3) +3, +5	polonyum Po (Xe) $4f^{14} 5d^{10} 6s^2 6p^4$ 84 (210) 962 2,0 254 1,76 9,3 – +2, +4	astat At (Xe) $4f^{14} 5d^{10} 6s^2 6p^5$ 85 (210) 337 2,0 302 – – – −1, +5	radon Rn (Xe) $4f^{14} 5d^{10} 6s^2 6p^6$ 86 (222) −61,8 – −71 – – – 0 G
europiyum Eu (Xe) $4f^7 5d^0 6s^2$ 63 151,96 1597 1,0 822 2,04 5,26 1,12 (+2) +2, +3	gadolinyum Gd (Xe) $4f^7 5d^1 6s^2$ 64 157,25 3266 1,1 1313 ± 1 1,79 7,89 1,02 (+3) +3	terbiyum Tb (Xe) $4f^9 5d^0 6s^2$ 65 158,9254 3123 1,2 1356 ± 4 1,77 8,23 1,0 (+3) +3, +4	disprosyum Dy (Xe) $4f^{10} 5d^0 6s^2$ 66 162,50 2562 1,1 1412 1,77 8,54 0,99 (+3) +3	holmiyum Ho (Xe) $4f^{11} 5d^0 6s^2$ 67 164,9303 2695 1,2 1474 1,76 8,8 0,97 (+3) +3	erbiyum Er (Xe) $4f^{12} 5d^0 6s^2$ 68 167,26 2863 1,2 1529 1,75 9,05 0,96 (+3) +3	tulyum Tm (Xe) $4f^{13} 5d^0 6s^2$ 69 168,9342 1947 1,2 1545 1,74 9,33 +0,95 (+3) +2, +3	itterbiyum Yb (Xe) $4f^{14} 5d^0 6s^2$ 70 173,04 1194 1,1 819 ± 5 1,92 6,98 1,13 (+2) +2, +3	lutesyum Lu (Xe) $4f^{14} 5d^1 6s^2$ 71 174,97 3395 1,2 1663 ± 5 1,74 9,84 0,93 (+3) +3
amerikyum Am (Rn) $5f^7 6d^0 7s^2$ 95 (243) 2607 – 994 ± 4 – 13,7 1,06 (+3) +3, +4, +5, +6	curium Cm (Rn) $5f^7 6d^1 7s^2$ 96 (247) – – 1340 ± 40 – 13,5 – +3	berkelyum Bk (Rn) $5f^9 6d^0 7s^2$ 97 (247) – – – – – – +3, +4	kaliforniyum Cf (Rn) $5f^{10} 6d^0 7s^2$ 98 (251) – – – – – – +3	einsteinyum Es (Rn) $5f^{11} 6d^0 7s^2$ 99 (254) – – – – – – –	fermıyum Fm (Rn) $5f^{12} 6d^0 7s^2$ 100 (257) – – – – – – +3	mendelevium Md (Rn) $5f^{13} 6d^0 7s^2$ 101 (256) – – – – – – +3	nobelium No – 102 (254) – – – – – – +2, +3	lawrencium Lr – 103 (257) – – – – – – +3

den *elem-zede*). Eleme uğramış, elemli, kederli, dertli.

ELENA, prenses **Petrović Njegoš, Karadağlı** (Cetinje 1873 - Montpellier yakınında 1952), İtalya kraliçesi. Karadağ kralı Nicolas I'in kızı olan Elena, 1896'da, sonradan kral olan Vittorio Emanuele III ile evlendi; 1946'da tahttan çekilen kralı izledi.

ELENEBİLİR sıf. Mant. Bir matematik kuramında, eleme koşulunu yerine getiren bir değişmez için kullanılır.

ELENEBİLİRLİK a. Mant. Bir matematik kuramında, elenebilir bir değişmezin özelliği.

ELENİKA a. (yun. *hellen*, yunanlı'dan), **1.** Modern yunanca. **—2.** Yunanistan ve Yunanlılar ile ilgili. **—3.** *(Bir şeyin) elenikasını bilmek*, o şeyin en iyisini bilmek; daniskasını bilmek.

ELENME a. Elenmek eylemi.
—Spor. Rakip bir yarışmacı ya da bir takım tarafından bir yarışmacının, ya da bir takımın yarışma dışı bırakılması.

ELENMEK → ELEMEK.

ELENOLİT a. (fr. *élénolide*). Org. kim. Formülü $C_{11}H_{12}O_5$ olan monoterpen lakton; olöropeinin bir aglükonu olan elenolit, zeytin ağacından elde edilir ve tansiyon düşürücü özellik taşır.

ELENOPHORUS COLLARİS a. Çorak yerlerde ve döküntüler arasında yaşayan kınkanatlı böcek. (Karaböcekgiller familyası.)

ELENTİ a. Un, tahıl vb. şeylerin elekten geçirilmiş bölümü: *Buğday elentisi.*

ELEOCHARİS a. (yun. *heleios*, bataklık, ve *kharis*, lütuf). Çok ince saplı, uçtan başakçıklı ve yapraksız küçük ot. (*Scirpus* cinsine çok yakındır. Papirüsgiller familyası.)

ELÉONORE D'AQUİTAİNE → ALIÉNOR AQUİTANİALI.

ELEONORE HABSBURGLU, avusturya arşidüşesi (Louvain 1498 - Talavera 1558). Portekiz (1518-1521), daha sonra Fransa (1530-1547) kraliçesi oldu; Avusturya arşidükü Güzel Philippe I ile Castilla kraliçesi Juana I'in kızıdır. Karl V'in ablası olan Eleonore, 1518'de, Portekiz kralı Manuel I Büyük ile evlendi; 1521'de dul kaldı. Madrid (1526) ve Cambrai (1529) antlaşmaları gereğince Eleonore, 1524'ten beri Claude de France'tan dul olan François I ile 1530'da evlendi. Kralın gözdesi Étampes düşesi tarafından ikinci plana itilen Eleonore, siyasal bir rol oynamadı. François I'den çocuğu olmadı. Kralın ölümünden sonra (1547) Hollanda'ya, daha sonra İspanya'ya çekildi (1556).

Giraudon

Eleonore Habsburglu
Joos Van Cleve'nin
bir portresinden ayrıntı
Eski sanat müzesi, Lizbon

ELEOSTEARİK sıf. (fr. *éléostéarique*). Org. kim. *Eleostearik asit*, formülü $CH_3—(CH_2)_3—(CH{=}CH)_3—(CH_2)_7—CO_2H$ olan eşlenik üç çifte bağlı (trien) asit; Çin ağacı yağı ile Çin yağından elde edilir; linolenik asidin bir izomeri olan eleostearik asit, üstün kuruma özelliği içerir.

ELEOTRİDAE a. Zool. NİLKAYABALIĞIGİLLER familyasının bilimsel adı.

ELEPHANTA GHARAPURİ ya da **GHARİPUR,** Bombay körfezinde (Hindistan) küçük ada. Portekizliler, karaya çıktıkları (1534) yerin yakınında buldukları büyük bir fil heykelinden esinlenerek adaya bu adı verdiler (elephanta fil anlamına gelir). Tepelere oyulmuş yedi tapınak vardır: en ünlüsü nº 1'in planı Ellora*'daki nº 29'unkiyle aynıdır ve içinde hint sanatının başyapıtları arasında yer alan heykeller bulunur (VII. - VIII. yy.): Dans eden Şiva; çoğu kez "Trimurti" diye adlandırılan ve yiğitliği, duruluğu, saflığı, aşk ya da birleşmeyi, vb. belirttiği sanılan Şiva'nın üçlü dev büstü (yüksekliği 5,40 m).

Charles Lénars

Elephanta Gharapuri
Üç başlı Şiva (Trimurti)
VII.-VIII. yy.

ELEPHANTİDAE a. Zool. FİLGİLLER familyasının bilimsel adı.

ELEPHANTİNE, eski Mısır kenti. Asuan'ın karşısında Nil'in ilk çavlanının son kayalığının yanında bir ada üzerinde kurulmuştu. Yukarı Mısır birinci nomosunun merkezi olan kent aynı zamanda büyük bir stratejik öneme sahipti. Koç-tanrı Hnum'a (şelale ve sel tanrısı) tapınan kent Nübye sınırında tahkimli bir kale, gümrük karakolu ve ticaret yolu kavşağıydı. Afrika'ya gidecek olan malların zorunlu uğrak yeri olan kentin kralları da çok önemli siyasal işlevler üstlenmişlerdi.

Adada Strabon'un sözünü ettiği nilölçerden başka, nomarkhes Heke-yib'in yaptırdığı tapınak (Eski İmparatorluk), tanrıça Satis tapınağı (Yeni İmparatorluk) ve Hnum tapınağı (Ptolemaios dönemi) vardır. Müzede ilginç bir arkeoloji koleksiyonu yer alır. 1898-1908 yıllarında bulunan papirüslerden öğrenildiğine göre bir yahudi kolonisi burada Persler döneminde (İ.Ö. 498-399) bir Yehova tapınağı inşa etmişti. Elephantine kralları kendilerini Nil' in sol yakasındaki dağ yamacına oyulmuş ve büyük bir bölümü Eski İmparatorluk dönemine ait olan yeraltı mezarlığına gömdürmüşlerdir.

ELEPHAS İNDİCUS a. Asya filinin bilimsel adı. (→ FİL.)

ELEPHENOR. Yun. mit. Euboia (Eğriboz) adasında yaşayan Abantlar'ın efsanevi kralı. Khalkodon'un oğlu ve istemeden öldürdüğü Abas'ın torunu. Truva savaşı'na katıldı.

ELERNUS → HELERNUS.

ELESKER (Âşık), azeri halk şairi (Gökçe, Eğkilise, 1821 - ? 1926). Bayat aşiretinden ve şii mezhebindendir. Kızılvenkli Âşık Alı'nın çıraklığını yaptı. Köyünde tutulduğu Şehrebanı adlı kızla evlenemeyişi birçok şiirinin konusu oldu. Türk Kurtuluş savaşı yanlısı şiirleri nedeniyle Ruslar tarafından tutuklandı, bir süre hapis yattı. Dönemindeki ve daha sonraki şairleri etkileyen güçlü bir şair olarak tanınır. Ölümünden sonra onunla ilgili birçok halk hikâyesi söylendi: *Elesker'le Şehrebanı, Elesker'le Deli Alı, Elesker'in Karabağ'a toy seferi, Anahanımın küsmesi, Elesker'in Nahcivan seferi, Elesker'le Âşık Hüseyin hakkında rivayet, Elesker'le şair Nağı* vb. gibi. İran, Kafkasya, Doğu Anadolu'da ünü ve yapıtları çok yaygındır.

ELEST a. (ar. *elestü rabbüküm*, ben sizin rabbiniz değil miyim'den *elest*). *Esk.* Tanrı'nın insan ruhlarını yarattığı zaman. (→ BEZM-İ ELEST.)

ELEŞKİRT, D. Anadolu bölgesinde Ağrı iline bağlı ilçe: 41 748 nüf. (1990); 1 559 km^2; merkez bucağı dışında 1 bucak, 63 köy. Merkezi, Ağrı'nın 34 km B.'sında *Eleşkirt*, 9 871 nüf. (1990). Buğday, arpa, şekerpancarı üretimi, hayvancılık ve hayvan ürünleri, dokumacılık.

ELEŞTİREL sıf. **1.** Bir yapıtı değerlendirme, bir metnin, bir açıklamanın, bir olgunun doğruluğunu ya da özgünlüğünü belirtme biçimi ve eylemiyle ilgili olarak kullanılır; tenkidi: *Eleştirel bir değerlendirmeden geçirmek. Eleştirel bir yöntem izlemek.* **—2.** *Eleştirel düşünüş*, hiçbir savı, geçerliğini ve doğruluğunu sorgulamadan benimsemeyen düşünme biçimi: *Eleştirel düşünüşten yoksun kişiler.*
—Filol. *Eleştirel basım*, özgün metinlerin karşılaştırılmasından sonra gerçekleştirilen basım. (→ ELEŞTİRMELİ.)

ELEŞTİRİ a. **1.** Edebiyat ve sanat yapıtlarını değerlendirme sanatı: *Eleştiri geniş bir kültür gerektirir. Tiyatro eleştirisinde uzmanlaştı.* (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Bir edebiyat ya da sanat yapıtının değerlendirmesi: *Bu film üzerine basında çok olumlu eleştiriler çıktı. Tarafsız bir eleştiri.* (Eşanl. TENKİT.) **—3.** Bir şeyin doğruluğunu, gerçeğe uygunluğunu saptamaya yönelik ayrıntılı inceleme: *Tarihsel eleştiri bu söylentinin hiçbir temele dayanmadığını gösteriyor.* **—4.** Bir kimseyi, bir şeyi eleştirmek eylemi; bir kimseye, bir şeye karşı yöneltilen olumsuz yargı: *Eleştiri kolaydır. En ufak bir eleştiriyi kaldıramayacak kadar kibirli bir insan. Bu tasarı çeşitli eleştirilere uğradı.*
—Fels. Kant'a göre, akılsal bilginin gücünün ve sınırlarının bilimi. (Bk. *ansikl.* böl.) || Marx'a göre, diyalektiğe dayalı ilerleyişinin radikal niteliği sayesinde dünyanın değiştirilmesini olanaklı kılan devrimci düşüncenin, zorunlu öğesi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Filol. *Sözcüksel eleştiri*, bir filoloğun, özgün biçimini elde etmeye çalıştığı metinlerde, biçiminde ve/ya da anlamından kuşkulandığı ve bir düzeltme gerektiren terimler üstüne yapmak zorunda olduğu inceleme. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Ed. *Edebiyat eleştirisi.* Edebiyat tarihinin edebiyat eleştirisinden ayrı bir yeri olması, yazar eleştirisiyle gazete eleştirisinin de kendilerine göre açıklayıcı bir önem taşımaları bir yana, edebiyat çözümlemesi ve insan bilimleri yöntemlerinin birleşmesiyle yapıtlar üzerinde yürütülen soruşturmanın kökünden değiştiğini söyleyebiliriz. Bu değişiklik, 50'li yıllardan bu yana gerek yazarlar, gerek okurlarca benimsenen şu görüşten kaynâklanır: ne denli gerçekçi görünürse görünsün yapıtın kendi dışında bir başvuru dayanağı, bir göndergesi yoktur. Dolayısıyla, yapılacak ilk iş, eleştiriyi bilimsel bir temele oturtmak, yani incelenen nesnenin sınırını ve durumunu tanımlamaktır. Bununla birlikte, yapıtın sınırlanması ve temellendirilmesi, eleştirmeni metinle karşı karşıya yalnız bırakmak anlamına gelmez. Günümüz bilgi kuramının alanı, yapıtı ikili bir işlemden geçirmemize olanak verir: psikoloji, sosyoloji, dilbilim dış bağlantıları (edebiyat tarihinden kalma nedensellik kavramı güvenilir bir sonuca götürmediği için işlerliğini yitirmiştir) saptar, ama bunun yanı sıra yapıtı içten tanımlama yolunu açan bir sistem de getirir. Arkeoloji bir *logos* ile birleşir: estetik özerklik bir özdeşleştirme sürecine bağlandığı ölçüde gerçeklik kazanır. Psikanaliz ruhsaleleştiriye dönüşür (Ch. Mauron*): önemli olan, yapıtın bilinçaltıyla bağlantılarından çok, bu bağlantıların belirttiği imgelem alanının yapısı ve düzenidir. Dilbilim, yazarı herkesin dilini kullanmaya çağırır, ama yöntemleriyle yapıtın kendine özgü dil yapısını da ortaya koyar. Marxçı ya da betimleyici görüşten esinlenen yaratma sosyolojisi, içerik ya da biçimlerin tutarlılığını saptama-

ya olanak verir; gerçi bu biçimler gerçeklikten türemiştir, ama gerçeklikte ancak kısmı olarak görülen tutarlılığı aşmışlardır (L. Goldmann*). Her oluşum, bir biçimlenme demektir; gerçi bu biçimlenme metinle sınırlanmıştır ama, yapıttan öncesine de bir dönüş yapabilir: böylece, yaratma düzeni kültür düzenine bağlanır (Y. Lotman); anlam dağılımı bir eylem dizimiyle, yani anlatış içeriğinin her döneme göre değiştirildiği bir mantıkla birleşir (A. J. Greimas). Eleştiri yöntemsel olarak kendi kurucu çelişkisine yerleşir: geçişsiz yazılıyı, geçişlilik bilimlerinin edinimleriyle açıklamak. Örneğin anlaşma ya da uzlaşma psikolojisi, kutsal ya da kesinlikle içine dönük bir metin de olsa, her söylemin kaynağında yer alan diyaloğu saptamaya çalışır (Watzlawick). İletişim mantığı, imgelerin durumuna ve bireylerarası ilişkileri yöneten yakınlık-uzaklık ölçüsüne bağlı olarak, geçişsizliğe toplumsal bir işlev kazandırır ve yapıtın temeldeki özerkliğinden yola çıkarak toplumsal bir eleştirinin temelini atar (Watzlawick). Bunun yanı sıra, yazılının konumunu belirleme, yazılıları ve okuma yöntemlerini bütünleme yolunda da çalışmalar yapılmıştır. Bu üç girişim de aynı bilimsel temellere dayanır. Şaşırtıcı bir olay da, eski belagatın ve geçmişteki tiplemelerin tekrar canlanmasıdır. Edebi tür kavramı, söylem tiplerinin ve konuşucu statülerinin çeşitlenmesiyle geçerlik kazanmıştır (G. Genette*). Mecazlar *(eğretileme,düzdeğişmece)*, ayrıntıları düzenleme mekanizmasının araçları olan moleküsel veriler değil, yaratıcı yönelimlerini ayrıştıran ve yapıtı engin bir cümleye dönüştüren makroskobik verilerdir (R. Barthes*).

—Fels. Kant'tan önce, XVIII. yy.'da, eleştiri, bütün alanlarda (sanat, mantık, bilim ya da siyaset) herhangi bir ilkeyi ya da olayı derinlemesine incelemeye girişen sağduyulu bir insanın yaptığı iş olarak anlaşılırdı. Kant'ın, salt aklı (teorik ve pratik) bu tür bir serbest ve açık incelemeden geçirmesinden sonra, onun bu girişimini benimsemiş olan birçok filozof, bir şeyin düşünülebilmesi ya da genellikle bilginin olabilmesi için gerekli koşulların neler olduğu sorusunu sorageldiler. Kant'ın felsefesine *eleştiricilik* (kritisizm) denilmesinin nedeni budur. Örneğin, Kant şöyle der: "Salt aklı, onun kaynaklarını ve sınırlarını, salt akıl sisteminin bir *propaideutik*'i (giriş, başlangıç) ele alıp incelemekle yetinen bir bilim düşünebiliriz. Böyle bir bilime, bir *öğreti* denilemez, olsa olsa salt aklın bir *eleştiri*'si denilebilir ve onun soyut düşünce bakımından yararı, gerçekte ancak negatif bir yarardır; bu bilim, aklımızın sınırlarını genişletmemize değil, yalnızca onu aydınlatmamıza hizmet eder; ama bu bile çok büyük bir şeydir" (*Kritik der reinen Vernunft* [Salt Aklın Eleştirisi], "Giriş"). Demek ki, eleştiri, herhangi bir nesneyle ilgili her türlü dolaysız bilgiyi reddeder; yalnız ahlak konusu bunun dışındadır, çünkü burada bilinç özgürlük demek olduğundan, ahlak yasasının bilgisi dolaysız bir bilgidir.

• Marxçılıkta eleştirinin ve eleştirel düşüncenin önemi, Marx'ın daha 1843'te sorduğu şu soruda kendini gösterir: "Eleştirinin silahı, silahların eleştirisinin yerini alamaz mı?" (*Zur Kritik der hegelschen Rechtsphilosophie* [Hegel'in hukuk felsefesinin eleştirisine katkı]). Marx, 1873'te aynı soruya yeniden dönerek, eleştiriye adını verir: diyalektik*.

Fransa'da Sartre, 1960'ta, kantçı ve marxçı akımların paylaştığı radikallik düşüncesini yeniden ele aldı ve bütünselleştirici olarak tasarlanan bir eleştiri düşüncesi aracılığıyla, marxçılıkla varoluşçuluk arasında bir bağ kurmayı denedi (*Critique de la raison dialectique* [Diyalektik aklın eleştirisi]).

—Filol. *Sözcüksel eleştiri*'de incelenen elyazmasının ötesinde, metnin bir önceki durumuna ulaşmak sözkonusudur. Sözcüksel eleştiri, yazılı bir örneğin çoğaltılmasında karşılaşılan ruhsal-mantıksal mekanizmaların (elyazmalarının okunması ve yazdırılması) incelenmesine dayanır: eski çağlarda metinleri el yazısıyla çoğaltan her görevli okuma, yorumlama ya da yazma yanlışı yapabilirdi. Filolog, önce metindeki kabul edilemez özellikleri (olay yanlışı, tutarsızlık, çelişki) ortaya çıkarmak, yanlışın bulunduğu yeri kesin olarak belirlemek, bu yanlışın tarihçesini yapmaya çalışmak ve bunu düzeltmek zorundadır. Bir metnin değişik yazılı biçimlerinin bulunduğu durumlarda, bu değişik biçimlerin ve yanlışların karşılaştırılmaları, metnin, yayımdan önce, kesin biçimiyle oluşturulmasını sağlar.

ELEŞTİRİCİ a. Eleştirmeci, eleştirmen, münekkit

◆ sıf. Eleştiri niteliği taşıyan: *Eleştirici bir tutum.*

ELEŞTİRİCİLİK a. **1.** Eleştiricinin yaptığı iş, eleştirmenlik, tenkitçilik. **—2.** Fels. Kant'ın kurduğu ve bilginin eleştirisine dayanan felsefe sistemi. (Eşanl. KRİTİZİSMUS.)

ELEŞTİRİLMEK → ELEŞTİRMEK.

ELEŞTİRME a. Eleştirmek işi, eylemi.

ELEŞTİRMECİ a. Eleştirme yapan kimse; eleştirmen, tenkitçi, münekkit.

ELEŞTİRMECİLİK a. Eleştirmecinin yaptığı iş, tenkitçilik.

ELEŞTİRMEK g. f. **1.** *Birini, bir şeyi eleştirmek,* onun eksiklerini, yanlışlarını, aksayan yönlerini belirterek hakkında olumsuz bir yargıya varmak: *Hükümetin ekonomik politikasını eleştirmek. Öğrencilerin tutumunu acımasızca eleştirmek.* **—2.** *Bir sanat, yazın yapıtını eleştirmek,* onu her yönüyle değerlendirmek, çözümleyici bir tutumla ayrıntılarıyla incelemek; tenkit etmek.

◆ **eleştirilmek** edilg. f. Eleştirmek işine konu olmak.

ELEŞTİRMELİ sıf. **1.** Eleştirmeye değgin, eleştirel, tenkidi. **—2.** Bir yapıtın eksiklerini, değerini belirten ya da değişik baskılarını, elyazmalarını karşılaştırarak gerçek biçimini ortaya koyan çalışma için kullanılır: *Divanın eleştirmeli yeni bir baskısı.*

—Filol. Yazma bir yapıtın değişik nüshalardaki ayrılıklarını belirterek yazarın kaleminden çıkana yakın biçime ulaşmayı amaçlayan bilimsel yayınlar için kullanılır: *Eleştirmeli basım.* (Eşanl. TENKİTLİ BASIM.)

—ANSİKL. Eleştirmeli basım hazırlanırken eldeki yazmalar saptanır. Bu nüshalar birbiri ile karşılaştırılarak aralarındaki benzerliklere ve ayrılıklara göre kümelendirilir; her koldan bir nüsha seçilir. Bir yazmanın eski olması ya da harekeli olması, her zaman o nüshanın doğru olması demek değildir. Yazmalar, asıl metni bulmaya yetmediği zaman, eleştirili basımı hazırlayan araştırmacı yazmalar arasındaki aykırılıkları, fazlalık ve eksiklikleri belgelere ya da kuvvetli ipuçlarına dayanarak kanıtlar. Eleştirmeli basımda amaç, metnin doğru olarak saptanması, okuyucuya olabildiğince yazarın kaleminden çıkmış olana yakın hatta özgün yapıtın verilmesidir. Özgün yapıta ilişkin önemli ve farklı söylentiler, hazırlayıcının yorumları ekte belirtilir. Bu çalışmanın gerçekleşebilmesi için araştırıcının, üzerinde çalıştığı yapıtın tüm nüshalarını incelemesi ve sonuca varması gerekir.

Türkiye'de harf devriminden önce basımı yapılan eski metinlerde görülen en önemli eksiklik, tek bir nüshaya dayanılması ve metnin bilimsel yöntemlerle baskıya hazırlanmamasıdır. *Naima tarihi, Evliya Çelebi seyahatnamesi* gibi yapıtlar ile birçok divanın basımında bu eksiklik görülür. Ancak Bulak basımevi, dil kurallarını iyi bilen düzeltmenler kullandığı için yayımladığı metinlerde hata oranı daha düşüktür. Asar-ı müfide kütüphanesi yayınlarında tam anlamıyla eleştirmeli basım yöntemleri uygulanmamışsa da daha nitelikli metinler (özellikle divanlar) ortaya konmuştur. Örneğin; İbnülemin Mahmut Kemal İnal'ın hazırladığı *Şeyhülislam Yahya divanı*'nda (1916) hiç olmazsa yazma nüshadaki hatalar, notlarla gösterilmiş ve metin düzeltilmiştir. Veled Çelebi de hazırladığı *Divan-ı türki-i Sultan Veled*'de (1925) nüsha farklarını, eski türkçe sözcüklerin karşılıklarını dipnotlarıyla göstermiştir. Yazı devriminden sonra üniversitelerin edebiyat, dil ve tarih bölümlerinin yayınlarında eleştirmeli basımlar çoğalmıştır. Bu arada tek nüsha, nadir nüsha olan ya da Türkiye kütüphanelerinde bulunmayan metinlerin tıpkıbasımları yapılarak ileride konu üzerinde çalışacaklara yardımcı olunmuştur. TDK'nın çıkardığı *Şeyhi divanı*'nın tıpkıbasımında, metin üzerinde çalışan A.N. Tarlan nüshanın eksikliklerine değinmiştir. A.N. Tarlan'ın hazırladığı *Hayali Beg divanı* (1945) 13 nüshaya, yine onun hazırladığı *Zati divan*'ının gazeller bölümü (1968-1970, 2 c.) sekiz nüshaya, N. H. Onan'ın *Fuzuli'nin Leyla Mecnun'u* (1956) on üç yazma ve basma nüshaya dayanılarak hazırlanmış, nüsha farkları gösterilmiştir. Eski metinlerin eleştirmeli basımlarının hazırlanması artık yaygın bir çalışma alanıdır.

ELEŞTİRMEN a. Edebiyat ya da sanat yapıtlarını açıklamak ya da değerlendirmek için inceleyen kimse; eleştirmeci, tenkitçi, münekkit: *Eleştirmenler bu kitap üzerinde uzun uzun duruyorlar. Bir sinema eleştirmeni. Bir müzik eleştirmeni.*

ELEŞTİRMENLİK a. Eleştirmen olma durumu, eleştirmenin yaptığı iş; eleştiricilik.

ELEUSİNİA a. (yun. sözc.). Esk. Yun. Eleusis şenlikleri. (*Eleusis törenleri*'nden farklıydı ve ağustosta Demeter onuruna düzenlenirdi.)

ELEUSİS, Yunanistan'da kent, (Attike nomosu), Eleusis körfezi kıyısında, Atina'nın K.-B.'sında; 20 000 nüf. Demir-çelik. Gemi yapımı. Petrol rafinerisi.

—Tar. Kentteki Demeter tapınağı bütün Antikçağ boyunca ilgi gören ünlü bir ziyaret yeri oldu. Eleusis topraklan çok geçmeden Atina'ya bağlandı. Tarımda, bir bitki tanrıçası olan Demeter'e duyulan derin saygı bütün Attike yarımadasında da benimsendi ve sırları açıklama törenleri

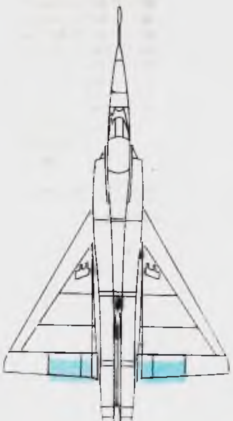
büyük Eleusis kabartması (Triptolemos'un misyonu) mermer İ.Ö. V. yy.'ın ikinci yarısı *Ulusal müze, Atina*

Nimatallah-Ziollo

Eleusis'in temel tapınma biçimi oldu. Çok geçmeden kızı Persephone ile bağdaştırılan Demeter'e, ülkenin, tarımın babası mertebesine yükseltilen efsanevi kralı Triptolemos ve özellikle, çok geçmeden Dionysos ile karıştırılacak İakkhos gibi ortak tanrılarla birlikte tapılmaya başlandı. Bunların her biri tarımdaki ilkel inançları zenginleştirdi ve böylelikle orpheusçuluk etkisinin ağır bastığı tek bir dinsel yol ortaya çıktı.

—Arkeol. Mykenai döneminden başlayarak sürekli olarak tapınılan ender tapınaklardan biridir. Dinsel yapıların temel öğesi, Peisistratos'un oğulları, Kimon ve Perikles dönemlerinde birçok kez elden geçirilen *telesterion* adındaki büyük bir giriş salonudur; klasik dönemde batı duvarı kayadan yontulmuş olan bu kare salon, yaklaşık 51 × 51 m geliyordu; 42 sütunla desteklenen çatısının ortasına, altında kutsal eşyaların korunduğu *anaktoron*'un yerleştirildiği bir açıklık *(opaion)* bırakılmıştı. Dört tarafında üç bin kişiyi alacak kadar sekiz sıra oturak vardı. İ.Ö. IV. yy.'da, doğu tarafına dor üslubunda bir revak yapıldı. Tapınak, Theodosios'un emriyle kapatıldı ve 395'te Alarik göçmenleri tarafından yıkıldı. Eleusis'in, Triptolemos misyonunu betimleyen en büyük kabartması (Atina müzesi) Pheidias atölyesinin yapıtı olabilir.

elevonlar
(Dassault-Breguet Mirage-V uçağı)

Eleusis törenleri, Eleusis'te dini sırları açıklamak için yapılan törenler. *Küçük törenler* mart ayında Atina yakınındaki Agra'da yapılırdı. *Büyük törenler* Eleusis'te eylül sonunda yapılır ve on gün sürerdi. Atina'dan Eleusis'e kadar, kutsal eşyalarla birlikte büyük bir alay oluşturan yeni müritlerin toplu olarak yaptıkları arınma ayinleri (denizde yıkanmalar) 21 eylüldeki büyük törene bir hazırlık oluştururdu. Kutsal mağaralarda dualar edilir, telesterion'da Demeter ve Kore ile ilgili oyunlar oynanırdı. Kutsal eşyaların gösterilmesiyle dinin gizleri açıklanmış olurdu. Ertesi gece, eski müritler bir ziyafet sofrasında *kykeon* adlı kutsal içkiyi içtikten sonra *epopteia* denilen en son rütbeye yükselirlerdi. Zeus ve Demeter'in kutsal evlenme gösterisinin ardından buğday başağı temaşası başlardı. Hafta boyunca öğrenilen şeylerde gizlilik kesindi. Bu sırların kutsallığına karşı her türlü suç ağır bir ihanet olarak cezalandırılırdı. Bu bilgiler günümüze, Kilise Babaları sayesinde açık seçik biçimde gelebilmiştir.

ELEUTERODAKTİLUS a. (lat. *eleutherodactilus*). Orta parmağının bükücü kası öbür parmaklarının bükücü kasından bağımsız olan ötücükuş.

ELEUTHERA, Bahamalar'da ada; 10 631 nüf.

ELEUTHERAİ, Kithairon dağının Attike yamacında, Attike'yi Boiotia'dan ayıran Dryos Kephalai ("Meşe başları") geçidinin yakınında bulunan kale (İ.Ö. IV. yy.).

ELEUTHERİA a. **1.** Bir sitenin kurtuluşunu kutlamak için düzenlenen yunan şenlikleri. **—2.** Persler'e karşı kazanılan zaferi (İ.Ö. 479) anmak için Plataia'da her yıl düzenlenen ve beş yılda bir oyunların da yer aldığı şenlikler. **—3.** Thrasybulos' un tiranları kovmasını anmak üzere Siracusa'da düzenlenen şenlik. **—4.** Samiler' in Eros onuruna düzenledikleri şenlik. **—5.** Yeni azatlıların, özgürlüklerine kavuştukları gün düzenlenen eğlence.

ELEUTHERİUS *(aziz)* [öl. 189], 175 ile 189 yılları arasında papa. Eleutherius'un papalık dönemi, İskenderiye okulu'nun doğmasına ve Lyon-Viyana Kiliseleri üzerine uygulanan baskılara sahne oldu.

ELEUTHERODACTYLUS a. (yun. *eleutheros*, serbest, ve *daktylos*, parmak). Orta Amerika'da yaşayan ve yere humusun altına yumurtlayan kara kurbağaları cinsi (Bunların yavruları yassı kuyruklarıyla solur. Yaklaşık 200 türü vardır; *Leptodactylidae* familyası.)

ELEUTHEROZOA a. (yun. *eleutheros*, serbest, ve *dzoon*, hayvan'dan). Bugünkü derisidikenlilerin büyük bir bölümünü içeren denizhıyarları, denizyıldızları, yılanyıldızları, *Echinida* ve *Ophiocistoida* sınıflarından birine giren serbest derisidikenli hayvan. (Fosilleri Ordovices, belki Cambria katmanlarında bulunmaktadır. Bilginlerin çoğu bu hayvanların *Edriosteridea* öbeğinden türediğini kabul ederler.)

ELEUTLAR → ÇUNGARLAR.

El-Evamir ül-Alaiyye fi'l-umur il-Alâiyye, İbni Bibi'nin Anadolu Selçukluları tarihi. Yapıtın adına bazen yanlış olarak *El-Evamir ül-Alâiyye fi'l-umur il-aleniyye* ya da *El-Evamir ül-aleniyye ve'l-umur il-Alaiyye* biçimlerinde de rastlanır. İlhanlı veziri Alaettin Cüveyni'nin emri ile yazılmıştır. Yapıtın adındaki birinci "Alaiyye" Alaettin Cüveyni, ikincisi ise Anadolu Selçuklu sultanı Alaettin Keykubat ile ilgilidir. Anadolu Selçukluları'nın Kılıç Arslan II'nin oğlu Gıyasettin'i (sonra Gıyasettin Keyhüsrev I) veliaht atadığı 1192'den 1282'ye kadar olan tarihini içerir. Alaettin Keykubat I ve ardıllarına ilişkin bilgiler yazarın gördüklerine ve başkalarından aldığı bilgilere dayanır. Kitabın bilinen tek yazma nüshası Ayasofya kütüphanesi'ndedir. (Bu mufassal nüsha tıpkıbasım suretiyle Türk Tarih kurumu tarafından yayımlanmıştır, 1956.) Yapıt, yazarının sağlığında gereksiz tumturaklı ifadeler çıkarılmak ve gerekli bilgiler dikkate alınmak suretiyle kısaltılmıştır. Tek yazma nüshası Paris Bibliothèque Nationale'de bulunan bu *"Muhtasar"*, Houtsma tarafından yayımlanmış (Leiden, 1902) ve M. Nuri Gençosman tarafından da *Anadolu Selçuklu devleti tarihi* (Ankara, 1941) adıyla türkçeye çevrilmiştir.

ELEVATÖR a. (yükseltici anlamında fr. *élévateur*). Aktar. Farklı cins, miktar ve kullanımdaki yükleri ya da gereçleri düşey olarak ya da çok dik eğimlerde taşımada kullanılan aygıt ya da makine. (Bk. *ansikl. böl.*)

—Denizc. Bir gemiyi mekanik olarak yükselten ve alavere havuzu görevi yapan aygıt.

—Kuyuc. Bir kuyu açma aygıtında, çubukları ya da casingleri, iniş ya da çıkış sırasında uçlarından tutan, çengele bağlı menteşeli bilezik.

—Tarım. İçlerindeki taneler, taşıyıcı ve yükseltici aktarma aygıtlarıyla sürekli hareket halinde tutularak havalandırılan bir dizi silodan oluşan tahıl deposu.

—Teknol. YÜK ASANSÖRÜ'nün eşanlamlısı.

—ANSİKL. Aktar. Elevatörler sürekli ya da kesikli işleyiş ve debide olabilir. Sabit ya da devingen türleri vardır. Tahıl, kum, kömür vb. gibi yığın halindeki maddeleri ya da paketleri, birimsel yükleri (çuval, sandık, palet, fıçı) kaldırmak için tasarlanan elevatörlerin bazısı yatay taşımada da kullanılır.

bir tarım işletmesinde mısır aktarmada kullanılan elevatör

Collombert

ELEVON a. (ing. sözc.) Havc. Hava taşıtlarında kanatçık ve yatay dümen görevi yapan, özellikle kuyruksuz uçaklarda kullanılan dümen.

ELEYEN a. Ceb. Cebirsel denklemler arasında bir eleme işleminde kullanılan polinom. (Eşanl. BİLEŞKE.)

ELEZ sıf. (ar. *leziz*'den *elezz*). *Esk.* Daha lezzetli, en tatlı.

ELF sıf. (ar. *elf*). *Esk.* **1.** Bin sayısı. **—2.** *Elf-i evvel*, Peygamberin hicretinden sonraki birinci bin yıl: *"Selim-i evvelin saltanatı evâhir-i elf-i evvele müsâdiftir"* (Muallim Naci). ‖ *Elf-i sani*, hicretin ikinci bin yılı.

ELF a. (ing. sözc.; eski isveççede *älf*). İskandinav folklorunda havanın, ateşin, toprağın ve genellikle atmosfer olaylarının gücünü simgeleyen peri. (Huysuz olan elfler, kâh iyilik, kâh kötülük yaparlar. Erkek elfler genellikle dünyayı ve onun hazinelerini bekleyen cüce cinler gibi biçimsiz ve çirkindir. Eşleriyse tersine çok zarif yaratıklardır. Kelt perileri de elflerdendir.)

ELFÂF çoğl. a. (ar. *liff*, kalabalık'ın çoğl. *elfaf*). *Esk.* Dalları birbirine girmiş ağaçlar; sık ağaçlık.

EL-FARİS a. Gökbil. KAHRAMAN'ın eski eşanlamlısı.

ELFÂZ çoğl. a. (ar. *lafz*'ın çoğl. *elfâz*). *Esk.* **1.** Sözler, sözcükler: *"...bimana el-fazdan ibaretti"* (M. K. Atatürk). **—2.** *Elfâz-ı cezle*, doğru ve açık sözler: *"Cümlelerde elfâz-ı cezle ile elfâz-ı rakîkanın karışık bulunması zarûrî olduğuna göre..."* (Muallim Naci). ‖ *Elfâz-ı cemile*, güzel sözler. ‖ *Elfâz-ı küfr*, küfür sözleri, dinden çıkmaya sebep olan sözler. ‖ *Elfâz-ı mühmele*, boş sözler. ‖ *Elfâz-ı müştereke*, ortak sözcükler. ‖ *Elfâz-ı müteradife*, eşanlamlı sözcükler. ‖ *Elfâz-ı rakîka*, ince sözler: *"... uzunca bir makale veya manzumenin sırf elfâz-ı cezle veya sırf elfâz-ı rakîka ile düzenlenmesinin güç olduğu inkâr edilemez"* (Muallim Naci).

—İsl. huk. *Elfâz-ı kimaye-i talak* → TALAK. ‖ Elfâz-ı sariha-i talak → TALAK.

ELFAZİ, asıl adı **Süleyman**, türk halk şairi (Ortaköy, Artvin, 1875 - ? 1922). Bayraktaroğlu Mehmet Bey'in oğlu. Düşünde gördüğü bir kıza âşık olup gurbete çıktı. Birinci Dünya savaşı başlayınca Konya'ya göçtü, daha sonra Artvin'e döndü. Bardızlı Nihani ve Erkinsli Muhibbi ile atışmaları vardır.

ELFFERS (Dick), hollandalı grafikçi (Rotterdam 1910). Özellikle afiş, kitap resimleme ve sayfa düzenleme üzerinde yaptığı çalışmalar, siyah-beyaz ya da birincil renklerle birleştirilmiş ve işlevsel seçikliği düzenlemeye yarayan bir tipografiye ağırlık verir. Bunun yanı sıra, Amsterdam Rijksmuseum'un birçok sergisinde iç düzenlemeyi tasarladı.

ELFİRAK ünl. (ar. *el-firak*). *Esk.* "Elveda" anlamında kullanılır: *"Ey selâmet el-firak ey akl ü iman el-veda"* (Fuzuli, XVI. yy.).

ELFİYE a. (ar. *elf*, bin'den *elfiyye*). Arap edebiyatında bin dizelik manzum yapıtlara verilen ad. Ayrıca, dinbilim, dilbilim gibi konularda bin beyitlik manzum kitaplara da elfiye denmektedir. En ünlüleri İbn Mâlik ve İbn Mu'ti'nin gramer kitapları ile, El-Iraki'nin hadis kitabıdır.

Elfiye-şelfiye, cinsel duygular uyandırmayı amaçlayan, bazı nüshaları minyatürlü arapça yapıt (XI. yy.). Yazarı belli değildir, ancak, yanlışlıkla İran şairlerinden Ezraki'ye ait olduğu öne sürülmüştür. Kitaptaki hikâyelerin farsça, hintçe ya da yu-

nanca yazılmış bu tür kitaplardan derlendiği ileri sürülmektedir.

ELGAR (*sir* Edward), ingiliz besteci (Broadheath, Worcestershire, 1857 - Worcester 1934). Kendi kendini yetiştirdi. Babasının müzik mağazasında partisyonları ve müzik incelemelerini okuyarak temel müzik bilgileri edindi. St-George kilisesi'nin orgculuğunu yaparak ve yöresel orkestralarda çeşitli görevlerde bulunarak müzik kültürünü geliştirdi. 1924'te kralın müzik yöneticiliğine getirildi. 32 yaşında, sağlığı bozulunca, yalnızca besteci olarak etkinlik göstermek zorunda kaldı. Çağının tüm sanat anlayışlarından bağımsız olarak ürün verdi. Başlıca yapıtları: En ünlüsü *The Dream of Gerontius* (1900) olmak üzere çok sayıda oratoryo, kantatlar, keman (1910) ve çelle konçertoları (1919), *Enigma Variations* (1899), 2 senfoni ve 2 orkestra süiti, piyano ve org parçaları. Ayrıca, çeşitli törenler ya da durumlar için özel besteler yaptı 5 *Pomp and Circumstance Marches*.

ELGAZ çoğl. a. (ar. *lügaz*'ın çoğl. *elġaz*). *Esk.* Bilmeceler. (→ LÜGAZ.)

-ELGE → -ALGA.

ELGİN sıf. Kendi evinden, yurdundan uzak düşmüş, gurbette yaşayan kimse için kullanılır; yabancı, garip.

ELGİN, ABD'de kent (Illinois), Chicago'nun K.-B.'sında; 63 000 nüf. Ticaret ve sanayi merkezi.

ELGİN, Büyük Britanya'da kent, İskoçya'nın kuzeyinde, Kuzey denizi kıyısında; 16 500 nüf. XIII. ve XIV. yy.'dan kalma, bir bölümü yıkılmış katedral. —Çevresinde, XIII. yy.'da yapılmış Pluscarden Priory manastırı.

ELGİN, İskoçya kontluk unvanı; 1633'ten başlayarak aynı zamanda 1747'de Kincardine kontları da olan Bruce ailesinin üyelerince taşınmıştır. (→ BRUCE.)

ELGİNCİLİK a. (*Elgin* kontu Thomas BRUCE*'tan anıştırma). Mimarı anıtlardaki sanat yapıtlarını sökerek müzeler ya da özel koleksiyonlar kurmak için yapılan bir tür vandallık.

ELGON dağı, Doğu Afrika'da sönmüş yanardağ, Kenya ile Uganda sınırında; 4 321 m. Ulusal park.

ELHÂC a. (ar. *el-ḥacc*). *Esk.* Hacı.

ELHAC ÖMER, Sudanlı din adamı ve ticani devletinin kurucusu (Futa Alvar 1797 - Hamd Allahi 1864). Öğrenimini Vabata'da tamamladıktan sonra gittiği (1820) Mekke'de ticani şeyhi Muhammet Gali'nin müridi oldu. Ülkesine dönüşünde Sokoto sultanlığı'nın Boynü kentinde ticani şeyhi olarak çevresine geniş bir mürit kitlesi topladı. Bu nedenle sultan kendisini tutuklamak isteyince Futa Callon'a çekilerek bir zaviye kurdu. 1848 yılına kadar süren çabaları sonucu Nijer vadisindeki bütün Senegal kabilelerine islamlığı kabul ettirdi. Daha sonra bir askeri birlik kurarak Dingiray'a yerleşti. 1849'da giriştiği askeri harekât sonucu Bambuk, Bûre, Beludugu ve Kaartay'ı alarak çoğunu ticani tarikatına bağladığı halktan oluşan bir devlet kurdu. Devletin yaşaması için Fransızlar ve komşularıyla sürekli savaştı. Massinalılar, kendisine karşı ayaklanarak kuşatma altına alınca, Hamd Allahi kenti yakınındaki bir mağarada intihar etti; bir söylentiye göre de düşmanlarından sakınmak için ateşlediği barutun dumanından zehirlenerek öldü (1864). Yerine oğlu Ahmedu Şeyhu geçti. Fransızlar, uzun çarpışmalardan sonra Elhac Ömer'in kurduğu ticani devletini ortadan kaldırdılar (1893).

EL-HADR → HATRA.

ELHAK be. (ar. *el-ḥakk*). *Esk.* Doğrusu, hakçası, doğrusu ya: *"Nedim el-hak aceb şîrîn edasın vasf-ı la'linde"* (Nedim, XVIII. yy.).

El Hâkim camisi, Kahire'de Fatımiler döneminden cami (990-1003). Kimi özellikleriyle Tolunoğlu* camisi'ni anımsatan yapı, kareye yakın geniş bir avluyla, mihrap duvarına koşut beş sahınlı ana mekândan oluşur. Bu sahınlar mihrap ekseninde bir orta sahınla kesilir. Mihrap duvarına koşut ilk sahının uçlarında ve mihrap önünde birer kubbe bulunur (bu plan XII. yy.'da Mağrip'te çokça uygulanmıştır). Caminin K. cephesindeki taçkapı dışa taşkındır. K.-D. köşedeki silindirik, K.-B.'dakiyse sekizgen biçiminde çıkıntılı iki minaresi vardır. Çevre duvarının taştan oluşu da o dönem için bir yeniliktir (daha öncekiler tuğladandır).

El-hamd suresi → FATİHA SURESİ.

ELHAMDÜLİLLAH ünl. (ar. *el-hamdü li-llâh*).Tanrı'ya şükür için söylenen dua sözü.

—İsl. Müslümanlarca "Allah'a hamdolsun", "Allah'a şükür" anlamına kullanılan deyime *hamdele* ya da *tahmid* de denir. Kuran'ın 6 suresi bu deyimle başladığı gibi, deyim çeşitli surelerde 16 kez geçer. Hz. Muhammet, "elhamdülillah" sözü ile Allah'ı anmanın sevabının çokluğuna dikkati çeker. Bu nedenle müslümanlarda dua ve hutbe okumaya, konuşma yapmaya, kitap yazmaya, ders vermeye vb. *besmele, hamdele, salvele* (Hz. Muhammet'e salat ve selam) ile başlamak dinsel bir gelenek olmuştur.

Elhamra (ar. *al-Hamrā'*, kızıl), son arap (mağripli) Gırnata (Granada) hükümdarlarının kale-sarayı; kentin yamacında yüksek bir tepe üzerinde kurulmuştur. Sarayın, müslümanlık döneminde inşa edilen bölümü XIV. yy.'da hüküm sürmüş iki nasri hükümdar zamanından kalmıştır. Avlular çevresinde yapılmış (Aslanlı avlu, Böğürtlenli avlu) iki ayrı saraydan oluşur. Bu avlular ve onların yanı sıra Elçiler salonu, İki kız kardeş salonu ve Beni Serrec salonu, sütunlar, çifte pencereler, yüksek kemerler ve mermer duvar kaplamalarının üstünde yükselen yalancı mermerlerle bezenmiştir. Olağanüstü zenginlikteki dekor, kesik çizgilerine ince bir beğeninin ürünü olmasına karşılık, ve mimari üslubu örterek onu boğar. 1527 yılında Karl V sarayın bir bölümünü yıktırarak italyan üslubunda bir bölüm yaptırdı (ancak bu bitirilemedi); Pedro ve Luis Machuca'nın yapıtı olan bina, ispanyol rönesansının (üst üste iki sıra sütunlarla çevrili yuvarlak avlu) başyapıtı sayılır.

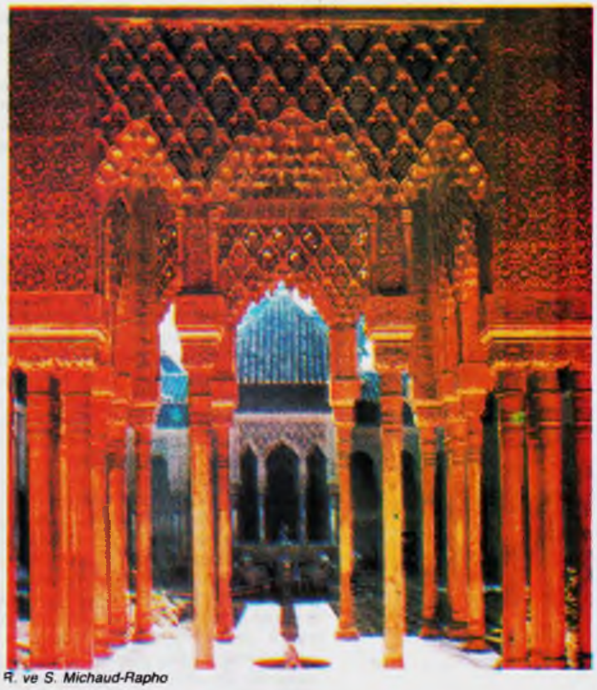
Elhamra tiyatrosu. Tanzimat ve Meşrutiyet döneminde İstanbul'da ve izmir'deki bazı tiyatro binalarının adı. Bunlardan en eskisi İstanbul'da, Tünel meydanı civarındaki eski Mevlevihane, bugünkü Divan edebiyatı müzesi'nin yakınında küçük bir tiyatroydu (1847). Ayrıca Beyoğlu, Parmakkapı semtinde, bugünkü Saray sinemasının yerinde 1871'de açılan Elhamra tiyatrosu, üç yıl sonra yandı; 1875'te Yeni Elhamra adıyla açıldı. İzmir'de, Konak semtinde, bugün İzmir Devlet operası'nın kullandığı binanın yerinde, XIX. yy.'ın sonlarına doğru, yazlık Elhamra tiyatrosu bulunuyordu.

İkinci Meşrutiyet'ten sonra, Beyoğlu'ndaki Saint Antoine kilisesi'nin karşısında bulunan eski fransız tiyatrosu da, 1920 yılında Elhamra müzikholü adıyla açıldı. Burası bugün Elhamra sineması olarak bilinmektedir ve özgün biçimini az çok koruyan en eski İstanbul tiyatrosudur.

ELHAN çoğl. a. (ar. *laḥn*, nağme'nin çoğl. *elḥan*). *Esk.* **1.** Ezgiler, nağmeler: *"Elhan duyulmadıkça belâgat giran gelür"* (Y. K. Beyatlı). **—2.** *Elhan-ı sürûr*, neşe ezgileri. || *Elhan-ı şita*, kış ezgileri. || *Elhan-ı tuyûr*, kuş sesleri.

ELHAP a. (ar. *el-habt*, sessizlik'ten). *Esk.* **1.** En çok sessiz kalabilen kişinin kazandığı bir çocuk oyunu. (→ TİP OYUNU.) **—2.** *Elhapı bozmak*, sessizliği bozmak.

EL-HARİCE → HARGE.

R. ve S. Michaud-Rapho

Gırnata'da (Granada) **Elhamra** sarayı (XIV yy.) Aslanlı avlu

EL HASAN BİN İSHAK, Yahudi Hekim de denir, arap hekim (XVII. yy.). Fatımi egemenliği döneminde Mısır'da yaşadı, hekim Ebül Hasan Ali bin Rıdvan'dan ders aldı. Hekimliği yanında kitaplara olan tutkusuyla da tanınır. Bu merakı nedeniyle fatımi veziri el-Efdal'in dikkatini çekti ve onun tarafından korundu. Başlıca yapıtları: *Kitab üt-talik ve'l-mücerrebat, et-Tezkiret üt-tıbbiyye fi muslihat il-ahval il-bedeniyye, Makalât fi't takriri balgam.*

ELHASIL → VELHASIL.

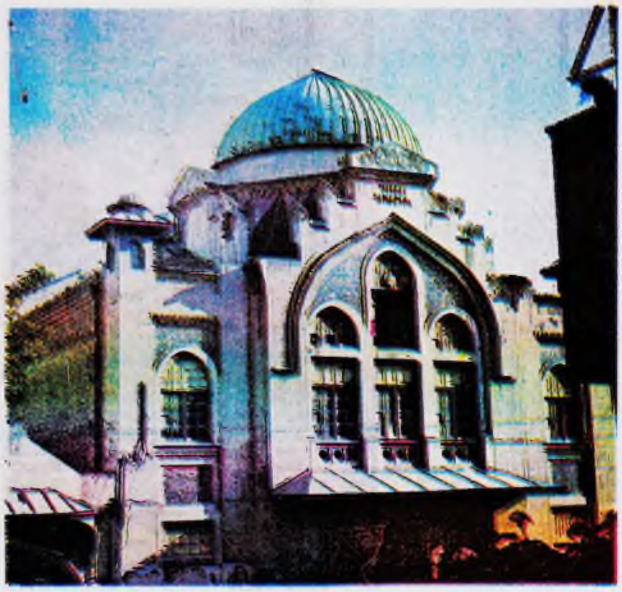
ELHAZER ünl. (ar. *el-ḥazer*, sakınma). *Esk.* "Sakın", "sakın ha" anlamında kullanılır: *"Bâd-ı semûm-ı âhıma doymazsın el-hazer"* (Nedim, XVIII. yy.).

ELHEVA a. (ar. *el-hevā'*, hava'dan). Astron. *Esk.* Herkül takımyıldızının altındaki yıldız kümesi.

ELHOVO, Türkç. **Kızılağaç** G.-D. Bulgaristan'da, Tunca'nın sol kıyısında, Edirne'nin kuşuçuşu 55 km K.'inde kent.

ELİ, Silo tapınağı'nda Yehova rahibi. Kutsal Kitap (I Samuel IV, 18) onu İsrail yargıcı (İ.Ö. 1050'ye doğr.) olarak kabul eder.

Elhamra tiyatrosu (XIX. yy.'ın sonlarına doğr.) *İzmir*

Eli, Yargıçlar dönemi sonunda, Filistinliler'e karşı yapılan savaşta önemli bir rol oynamıştır.

Eli elime değdi, Hatay Yayladağ yöresinde yaygın bir türkü ve bu türkü eşliğinde oynanan halay türü bir halk oyunu. (Davul zurna eşliğinde, kadın erkek birlikte oynanır.)

ELİAÇIK sıf. Parasını, malını başkalarından esirgemeyen kimse için kullanılır; cömert.

ELİADE (Mircea), rumen yazar (Bükreş 1907 - Chicago 1986). Bükreş ve Kalküta'da felsefe okudu. Fransa'ya, sonra da ABD'ye yerleşti; 1957'de, Chicago Üniversitesi'nde dinler tarihi bölümü başkanı oldu. İlk romanları alışılmadık ruhsal bir deneyimi yansıtırken (*Isabelle et les eaux du diable*, 1930; *Maitreyi*, 1933; *Intoarcerea din Rai*, 1934; *Huliganii*, 1935), edebiyatla mitolojinin sıkı sıkıya karıştığı fantastik yapıtları, bilimsel düşüncesinin gelişimini gün ışığına çıkarır (*Mademoiselle Christina*, 1936; *Forêt interdite*, 1955; *le Vieil Homme et l'officier*, 1968; *Dans la rue Mantuleasa*, 1969). Dinler tarihi üzerine denemelerde insandaki mitin varlığı üzerinde durdu (*Traité d'histoire des religions*, *le Mythe de l'éternel retour*, 1949; *le Sacré et le Profane*, 1957; *Aspects du mythe*, 1963). Kültürlerin ve toplumların çeşitliliğinde dinsel olayları incelemeyi sürdürdü (*De Zalmoxis à Gengis Khan*, 1968; *Religions australiennes*, 1972) ve *Fragments d'un Journal* (1973) adlı çalışmasında kendi yapıtlarının anlamı üzerinde uzun uzadıya durdu.

ELİADE-RĂDULESCU (Ion), rumen yazar ve siyaset adamı (Tîrgovişte 1802 - Bükreş 1872). Romanya'da ilk dilbilgisi kitabını (1828) ve sonra da ilk edebiyat dergisini (Curierul de Ambe, 1836-1847) yayımladı. 1848 devrimci hareketinin öncülerindendir. Paris'teki sürgün hayatından dönünce (1859), Akademi derneği'nin (1866), daha sonraları da Rumen akademisi'nin kuruluş çalışmalarına katıldı. Eliade-Rădulescu, İncil'den esinlenen felsefi yapıtlar (*Bibliques* [fr. çev.], 1858) ve lirik şiirler (*À la mort de Cârlova* [fr. çev.], 1831; *le Sylphe* [fr. çev.], 1843) yazdı.

ELİA LEVİTA (Eli ben Asher HA-LEVI ASHKENAZİ, —denir), ibrani yazar ve filolog (Neustadt, Nürnberg yakınında, 1468'e doğr. - Venedik 1549). Yaşamının büyük bir bölümünü ibranice öğrettiği İtalya'da geçirdi. Öğrencileri arasında Paulus Fagius, Guillaume Postel gibi kendisine yunanca ve latince öğretmiş çok sayıda hıristiyan hümanist vardır. Öğrencisi kardinal Egidio Canisio Viterbo'nun on üç yıl kalacağı evine yerleştiğinde, *Sir Bevis of Hampton'ı* (*Bovo d'Antona*, 1541) bir italyanca çevirisinden yiddiş diline manzum olarak uyarladı. Elia Levita bundan başka *Paris e Vienna* (1594) adlı bir yapıtla iki aşk destanının uyarlamalarını yazdı; bu destanlardan ikincisi yiddiş edebiyatına soktuğu *ottava rima* biçiminde yazılmıştır. Karl V'in orduları Roma'ya girince her şeyini kaybeden Elia Levita 1527'de Roma'dan ayrıldı ve Venedik'e gitti. Çok sayıda sözlüğün ve dilbilgisi kitabının yazarı olan Elia Levita, ibranice üzerine yaptığı çalışmalarla, yiddiş diline ilişkin sözlükçülük çalışmalarıyla bu dilin kökenbilimsel temellerini atmıştır.

Naci Elif
Çiçekler

ELİAS CALLES (Plutarco) → CALLES (Plutarco Elías).

ELİASEN (Johnny), danimarkalı dansçı (Kopenhag 1949). Danimarka krallık bale okulu'nda öğrenim gördü (1956-1964). Danimarka krallık balesi'ne girdi, burada 1972'de solocu oldu. Özellikle *Pierrot lunaire*'deki (koregr. Cl. Tetley) Brighella rolünde, *Romeo ve Juliet*'teki (koregr. John Neumeier) Tybalt rolünde, *le Triomphe de la mort*'da (koregr. Fleming Flindt) [1972] ve *Felix Luna*'daki (koregr. F. Flindt, İlk temsili 1973) genç adam rolünde gösterdiği başarıyla kuşağının en iyi dansçılarından biri olduğunu kanıtladı.

ELİASZ (Nicolaas) → PICKENOY.

ELİBAAL, İ.Ö. X. yy.'a ait bir yazıtta adı geçen Byblos kralı.

ELİBELİNDE a. El sant. Türk el dokumalarında çok sık rastlanan, elini beline koymuş bir kadın biçimindeki motif. (Analığı ve doğurganlığı simgeler. Çok eski çağlardan bu yana türk el dokumalarının başlıca motiflerinden olmuştur. Günümüzde stilize edilmiş biçimleri, ikili, üçlü gruplar halinde uygulananları da vardır. Ayrıntılar değişmekle birlikte ellerini beline koymuş izlenimi veren motif öğesi, en eski çağlardan bu yana biçimini değiştirmemiştir.)

ELİBÖĞRÜNDE a. Geleneks. mim. Eski ahşap evlerde, çıkmaları desteklemek amacıyla, belirli aralıklarla eğimli olarak yerleştirilen taşıyıcı ahşap öğeler. (Mimarı gereksinimin yanı sıra, yapının cephesine plastik bir görünüm kazandırır.)

ELİCİUS, İupiter'in takma adı. Roma halkı İupiter'den yağmur yağdırmasını isterdi. Aventino tepesinde çok eski bir İupiter Elicius sunağı vardı.

ÉLİE DE BEAUMONT (Léonce), fransız yerbilimci (Canon, Calvados, 1798 - *ay. y.* 1874). Madenciler birliği mühendislerindendi (1824); Maden okulu (1829), sonra da Collège de France'ta (1832) profesörlük yaptı. Senato üyeliğine atandı ve Arago'nun ölümünden sonra Bilimler akademisi daimi sekreteri oldu. 1823'te Dufrénoy ile birlikte, daha sonraki çalışmaların temelini oluşturacak, 1/500 000 ölçeğinde Fransa yerbilim haritası'nı *(Carte géographique de la France)* yapmakla görevlendirildi. Yerküre'deki bütün dağ zincirlerinin aynı yaşta olmadıklarını keşfeden Lehmann'ın görüşünü benimsedi ve Pireneler'in altı evrede oluştuğunu ortaya çıkardı. Dağ zincirlerinin, yer kabuğunun büzülmesiyle oluştuğunu düşünüyordu.

ELİEZER, İbrahim'in uşağı; İbrahim onu, oğlu İshak'a bir eş bulması için Mezopotamya'ya gönderdi. İshak'a eş olarak Rebeka seçildi. Eliezer, Rebeka'yı efendisinin oğlu için ailesinden istedi.
—İkonogr. Eliezer ile Rebeka'nın karşılaşması elyazmalarına (Viyana'daki Yaradılış'ın elyazmaları, Saint Louis'nin meselleri) ve Zelotti (Prado), G. Reni (Floransa), Murillo (Madrid), Poussin (Louvre), A. Coypel (Louvre), Piazzetta (Milano), Solimena (Venedik), Decamps (Chantilly), H. Vernet ve Gros'nun yapıtlarına konu oldu.

ELİF a. (ar. *elif*). **1.** Arap alfabesinin ilk harfi. Ebcet hesabındaki değeri 1'dir. **—2.** *Elif çekmek*, bir sözcüğün okunuşunda elif harfini uzun okumak; elif harfi çizmek. || *Elif gibi*, dümdüz, ince uzun, dik. || *Elifi bilmez*, cahil, okuma yazması olmayan. || *Elifi elifine*, tam olarak, harfi harfine, noktası noktasına: *Geldiğinde saat elifi elifine 10'u gösteriyordu.* || *Elifi görse mertek sanır*, bir kimsenin okuryazar olmadığını belirtmek için söylenir. || *Elifi yüzünde, ekmeği dizinde*, utanmaz, arsız, saygısız karşılıklar veren kimsenin durumu için söylenir. || *(Bir şeyin) elifini bilmemek*, bir konunun, bir işin en temel koşulunu, özelliğini bilmemek. || *Eliften ye'ye kadar*, baştan sona, a'dan z'ye. || *Bir elif miktarı uzatmak*, içinde "a" ve "e" olan sözcüklerde bu harfleri uzatarak okumak. || *Elif-i iklim*, iklimlerin ilki, ekvator iklimi *(esk.)*. || *Elif-i kûfiyan*, kûfi yazıdaki elif harfi *(esk.)*.
—Esk. dilbil. *Elif-ı maksure*, arapça bazı sözcüklerin sonundaki kısa elif denen ve a okunan y harfi: *dava* (دعوى), *ukba* (عقبى), *İsa* (عيسى) vb.
—Folk. *Elif yazma*, nazardan korunma, karşısındakine heybetli görünme vb. amaçlarla iki kaşın arasına koyu siyah mürekkeple elif harfini yazma. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Hat. → TUĞ.
—ANSİKL. Ed. Divan şiirinde düz, dik ve ince oluşundan ötürü sevgilinin boyu ya da kendisidir. Âşığın boyu da sevdaya düşmeden önce elif gibi dümdüz ve dimdiktir. Aşk üzüntüsü onun belini büker, elif gibi dik olan boyunu dal harfine ya da müzik aletlerinden çenge döndürür: *"Kametine elif diyen, gör, ne uzun hayâl eder / Her ki diler visâlini ârzu-yi muhâl eder"* (Boyuna elif diyen bak da gör, ne uzun hayale düşmüştür ve onun vuslatını isteyen, olmayacak bir arzuya saplanmıştır) [Nesimi].
—Folk. Elif, Allah adının ilk harfi olduğundan yüzyıllar boyunca kutsallığına inanılmıştır. Eskiden çocuk yaşta tahta geçen padişahlar cülus törenine çıkmadan giydirilip kuşatılır, daha sonra alnına koyu siyah mürekkeple elif yazılırdı. Böylece daha heybetli görüneceğine ve nazardan korunacağına inanılırdı. Geleneksel kesimde nazar değmesin diye güzel kızların, akıllı çocukların da alnına elif yazılırdı. Bu işi ya bir şeyh ya da mürşit yapar, her isteyen elif yazamazdı.

ELİF (Naci), **Elif Naci** denir, türk ressam (Gelibolu 1898 - İstanbul 1987). Sanayii nefise mektebi âlisi'nde İbrahim Çallı'nın atölyesinde resim öğrenimi gördü. İzlenimci üsluptaki ilk resimlerini Alay köşkü'nde sergiledi (1930). İfham gazetesinde başladığı gazeteciliğini çeşitli gazetelerde sürdürdü, uzun yıllar Cumhuriyet gazetesinde çalıştı. Beş arkadaşı ile birlikte D grubu'nun kurucuları arasında yer aldı (1933) ve grubun bütün sergilerine katıldı. Çeşitli gazete ve dergilere sanat ve tarih konularında eleştiri yazıları yazdı. Türk ve islam eserleri müzesi müdür yardımcılığı (1937) ve müdürlüğü (1939) görevlerine getirildi. Topkapı sarayı müzesi müdürlüğüne atandı (1957) ve buradan emekli oldu (1963).

Önceleri izlenimciliğin etkisinde kalan sanatçı, daha sonra türk-islam yazı ve süsleme sanatlarından esinlenerek soyut ve Batı üslubuna karşı anlayışta yapıtlar üretti. Son yıllarda yeniden figüratif anlayışı benimsedi.

Devlet onur plaketi ile ödüllendirilen (1982) sanatçının "Resimde ve basında 60. yıl jübilesi" düzenlendi (1976). Çeşitli müze, galeri ve özel koleksiyonlardaki başlıca yapıtları: *Peysaj* (1940), *Peysaj* (1941), *Bahar* (1960), *Soyutlama* (1978), *Patlıcanlı natürmort* (1979), *Bizim mahalle* (1979), *Yeni rakı* (1980), *Dansöz* (1980), *Saklanan çocuk* (1982) vb.

Sanatçının ayrıca *On yılda resim 1923-1933* (1933), *Şarkta resim* (1943), *Elif'in 60. yılı* (1976) ve *Anılardan damlalar* (1981) adlı kitapları da var.

ELİF sıf. (ar. *ülfet*'ten *elîf*). *Esk.* **1.** Alışkın, alışmış. **—2.** Alışılan, tanıdık.

ELİF EFENDİ (Hasenizade Şeyh Mehmet), mevlevi tarikatı şeyhi (İstanbul 1849 - *ay. y.* 1926). Babası Sütlüce mevlevi dergâhı şeyhi Ahmet Muhtar Efendi'den, Ahmet Nüzhet Efendi'den ve çeşitli hocalardan ders gördükten sonra Yenikapı mevlevihanesi şeyhi Osman Sabahattin'den icazet ve halifelik aldı (1885). Bir süre dergâhta mesnevi dersleri verdi; babası ölünce de onun yerine Sütlüce dergâhı şeyhi oldu. Burada önce şemail-i şerif ve meşarik; 1909'dan sonra yalnızca buhari ve mesnevi dersleri okuttu. Başlıca yapıtları: *Semerat ül-hads fi ma'rifet in-nefs* (1893), *Ed-durr ul-mensûr fi hizânet-i esrâr ın-nûr* (1904), *Et-tenbih* (1922), *Tasrih il-ümmet-i bi-tavzihı hikem ıs-salât-ı bitterceme* (1925), *İrşaad ül-gâvin bi redd-i nazariyet-i Darvin*, *Divan-ı eş'ar*.

Elif ile Mahmut, halk hikâyesi. İki sevgilinin uzun serüvenlerden sonra birbirlerine kavuşmalarını konu edinir. XIX. yy. sonuyla XX. yy. başlarında yapılmış resimli basımları vardır. Anlatılan olayların geçtiği coğrafya, Asya ülkelerini kapsar. Mahmut'un babası Buhara hükümdarıdır, Elif Hutenlidir; Elif'i hapseden Erjeng, Ejderhan hükümdarıdır. Hikâye birçok halk hikâyesinde ortak olan motiflerle kurulmuştur: çocuksuz padişaha bir derviş, çocuğu olacağını müjdeler. Doğan çocuğa Mahmut adını koyan derviş, ona sihirli bir pala verir. Delikanlılığında yenilmez bir savaşçı olan Mahmut, Kırklar'ın bulunduğu mağarada onların elinden aşk dolusu içerek saz çalıp şiir söylemeye başlar. Resmini gördüğü Elif'e gönlünü kaptırır. Onu elde etmek için serüvenlere atılır. Hikâyede yer alan sihirli pala, Elif'in yakarak kendisini çağırması için verdiği saç demeti vb., yaygın masal öğeleridir. Mahmut'un Elif yüzünden kendi babasıyla giriştiği savaşım ve onu öldürmesi, evrensel bir motif olarak dikkati çeker (Oidipus kompleksi).

ELİFBA ya da **ELİFBE** a. (ar. *elif* ve *ba*'dan *elif-be*, *elif-bā*). *Esk.* **1.** Abece. **—2.** Abece kitabı. **—3.** Bir işin başlangıcı.

ELİFBE → ELİFBA.

ELİFİ sıf. (ar. *elif* ve *i*'den *elifi*). *Esk.* **1.** Elif gibi olan, düz. **—2.** *Elifi sumat,* mevlevilerde yemek tepsisine verilen ad.
—Dokmc. Üzerindeki dikine çizgiler nedeniyle BEŞPARMAK'a verilen adlardan biri.
—Giy. *Elifi nemed,* mevlevi dervişlerinin kullandığı bir tür yün ya da keçe kemer. || *Elifi şalvar,* kesimi pantolona benzeyen bir tür şalvar. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Elifi taç,* bektaşi dervişlerinin giydiği, dört dilimli uzun çuha başlık. (Edhemi tacın aynısıydı. Ondan tek farkı daha uzun ve yüksek oluşuydu.)
—ANSİKL. Giy. Yalnızca *elifi* de denen *elifi şalvar,* Mahmut II'nin giyim kuşama getirdiği düzenlemelerden sonra kullanılmaya başlandı. Daha çok ulema sınıfı tarafından benimsendi, özellikle ulema sınıfının önde gelenlerince giyildi. Üst bölümü pantolondan biraz geniş, ağı eski şalvarlara oranla daha dar kesilirdi.

ELİFKÖY, Gaziantep'in Araban ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 2 082 nüf. (1990).

ELİFLİ sıf. (ar. *elif*'ten). Üzerinde elif işareti bulunan.

ELİFNİN yurdu → ALİBEY yurdu.

El-ihban üs-safa → İHVANÜSSAFA.

ELİJAH MUHAMMAD (Elijah POOLE, — denir), amerikalı zenci lider (Sandersville, Georgia, 1897 - Chicago 1975). Vaftizci bir vaizin oğluydu; 1923'te Detroit'e yerleşti. Peygamber olduğunu iddia eden Wali Farad (Wallace D. Fard) adında esrarengiz bir kişinin müridi oldu ve 1930'da müslümanlığı kabul etti; 1934'te onun yerine Black* Muslims'in başına geçti ve Chicago'yu merkez yaptı. Allah'ın elçisi olduğunu söyleyen Elijah Muhammad, askere gitmeyi reddetmeyi öğütlediği için 1942'de tutuklandı. 1945'te, 1942'den beri kapalı olan Chicago camisi'nin açılmasını sağladı ve Black Muslims hareketini hızlandırdı. Beyazlara karşı bir ayrım siyasetinden yana olan Elijah Muhammad sonunda öğrencisi Malcolm X'un zenci bir cumhuriyet kurma düşüncesini benimsedi, fakat Kennedy'nin öldürülmesinden sonra iki liderin arası açıldı.

ELİK a. *Yörs.* Dağkeçisi, karaca.

ELİKONAS → HELİKON.

ELİM sıf. (ar. *elem*'den *elîm*). **1.** Acıklı, acınacak; çok üzücü: *Elim bir son. Bundan daha elim bir hadise olamaz.* **—2.** *Esk.* Ağrıtan, acı veren: *Azab-ı elim.*

ELİMEİDE ya da **ELİMEİZE,** Bahtiyariler dağında krallık (İ.Ö. II. yy. - İ.S. III.yy.); Sus'u Selefkiler ve Arsakiler'den almaya çalıştı. Elamlar* ve İranlılar'dan oluşan halkı aramca konuşuyor ve ateşe tapıyordu.

ELİN PELİN (Dimitır İvanov STOYANOV, — denir), bulgar yazar (Baylovo 1877 - Sofya 1949). Köy kökenli olan Elin Pelin, Sofya bölgesi bulgar köylüsünün yaşamını ve törelerini incelik ve mizahla dile getirdi. Kahramanları, güç ya da beklenmedik durumlarla yüz yüze gelen basit insanlardır. Öyküleri (*Dans l'autre monde* [fr. çev.]; *Faucheurs* [fr. çev.]; *le Vieux Boeuf* [fr. çev., 1904-1911]) ve öteki yapıtları (*Cendre de mes cigarettes* [fr. çev., 1905]; *Geracite* [1911]; *Zemya* [1922]; *Sous la treille du monastère* [fr. çev., 1936]) Elin Pelin'e kısa öykünün ustası ve bulgar köy edebiyatının en büyük betimleyicisi niteliklerini kazandırmıştır.

ELİNSAF ünl. (ar. *el-inşâf*). *Esk.* "insaf et", "acı", "adil ol" anlamında kullanılır.

ELİNVAR a. % 40 ile 42 arasında nikel içeren özel çeliklerin tescil edilmiş adı. (−50 ile +100°C arasında yer alan sıcaklıklar alanında hemen hemen değişmez bir esneklik modülü gösterir; dolayısıyla salatçilikte zemberek yaylarının yapımında kullanılır.)

■**Eliodoro'nun tapınaktan kovulması,** Raffaello'nun freski; Vatikan'dadır ("Eliodoro'nun odası", 1511-1514). Gücünü tüketip yere kapaklanan Eliodoro, altın dolu bir kabı elinden düşürmüştür. Yapıtın ön planında, Julius II dört hizmetkâr tarafından taşınmaktadır. —Aynı konuyu Delacroix da işledi (St-Sulpice kilisesi, Paris, 1861).

ELİOT (*sir* John), ingiliz siyaset adamı (Saint Germans, Cornwall, 1592 - Londra 1632). Buckingham'ın desteğiyle 1614'te Parlamento'ya girdi, kısa süre sonra onunla arası açıldı. Yasadışı vergilere, katolik eğilimlere, kralın ve gözdesinin siyasetine şiddetle karşı koydu; Cádiz felaketinden (1627) sonra Buckingham'a karşı cephe aldı, hatta ihanet suçuyla yargılanmasından yana çıktı. Charles I tarafından hapsedildiği Londra kulesi'nde öldü.

ELİOT (John), ingiliz misyoner (Widford, Hertfordshire, 1604 - Roxbury, Massachusetts 1690). 1631'de Yeni İngiltere'ye yerleşti. Yerlileri hıristiyanlaştırmaya çalıştı ve bu amaçla yerli lehçelerini öğrendi. Kutsal Kitap'ı algonkin diline çevirdi.

ELİOT (Mary Ann EVANS, **George** — denir), ingiliz kadın romancı (Chilvers Coton, Warwickshire, 1819 - Londra 1880). Sağlam bir eğitim gördü ve otuz yaşına kadar, calvinci bir çiftlik kâhyası olan babasının yanında yaşadı. Bir unitarian, özgür düşünceli bir kişi, evrensel eğitimin ve doğmakta olan sendikacılığın yandaşı Charles Bray'in etkisiyle akılcı düşünceleri benimsedi. 1842'de babasına, din konusundaki kuşkularını açtı. Comte'a ve Spencer'a hayrandı; Strauss'un *Das leben jesu kritisch bearbeitet*'ini (İsa'nın yaşamı), adını kullanmadan çevirdi (1846). Babası ölünce (1849), J.S. Mill zamanındaki canlılığını yeniden kazanan Westminster Review adlı derginin yönetim kadrosuna girdi; Spinoza'yı, Feuerbach'ı çevirdi. Kendisini yazmaya özendiren gazeteci George Lewes (Goethe'nin yaşamöyküsü) ile evlilikdışı bir ilişki kurdu ve bunu herkese açıkladı. Hikâyeleri (*Scenes of Clerical Life,* 1858), romanları (*Adam* Bede*, 1859; *The Mill* on the Floss,* 1860; *Silas* Marner,* 1861; Romola [Savonarole çevresi], 1863; *Felix Holt, the Radical,* 1866; *Middlemarch*,* 1872; *Daniel Deronda* [Yahudi sorunu üzerine], 1876), denemeleri ve şiirleri başarısızlığın verimliliği (bir anlamı olması koşuluyla) ve ruhların eşitliği temaları üzerinde genişleyip büyüyen bir yapıtlar bütünü oluşturur. Eliot, Lewes'in ölümünden (1878) on sekiz ay sonra, 62 yaşında, kendisinden yirmi yaş küçük olan J.W. Cross (1840-1924) ile evlendi ve kısa bir süre sonra da öldü.

Wordsworth'den derinlemesine etkilenen George Eliot eşine az rastlanır bir ayrıntı sezgisiyle daha yürekten bir toplumu hazırlayacak olan insanların (çocuk katılı bir ana, ihanete uğradığı için cimri kesilen ve bir kız çocuk sayesinde hayata dönen bir adam, erkek ve kız kardeş arasındaki ilişkilerin unutulmaz zenginliği): Tanrı olmasa da, ahlak yasası diye bir şey vardır ve bu yasanın sürdürülmesi ve yenilenmesi toplum kurallarını küçümsemekle sağlanır. Bağlılıklarla ve görevin akıldışı değişimleriyle beslenen bu doğruluk ahlakı Eliot'u en iğrenç kahramanlarını bile benimsemeye iter. Ciddiliğin bir çeşit havarisi olan George Eliot, toplumun in-

Scala

Eliodoro'nun tapınaktan kovulması
Vatikan'da
"Eliodoro odası" nda bulunan fresk
Raffaello
(1511-1514 arasında)

National Portrait Gallery

George Eliot
C. Bray'in bir portresinden
(1842) ayrıntı
National Portrait Gallery
Londra

G. Freund

Thomas Stearns Eliot

san ruhunu nasıl köreltdiğini canlandırarak bize, bütün ilişkilerin insanlaştırılmasını önerir.

ELİOT (Charles William), amerikalı kimyacı ve eğitimci (Boston 1834 - Northeast Harbor, Maine, 1926). Harvard'da öğrenim gördü, bu üniversitede matematik ve kimya profesörü oldu (1858). 1865'ten, Harvard üniversitesi'ne rektör olarak atandığı 1869 yılına kadar Massachusetts Teknoloji enstitüsü'nde analitik kimya dersleri verdi. 1863-1865 arasında Avrupa'yı dolaştı; 1867'de uzun süre Fransa'da kaldı. ABD'de, adı, seçmeli dersleri içeren bir üniversite sınav sistemine verildi. Eliot, din sorunu, dünya barışı, halk eğitimi, kapitalistler ve işçiler arasındaki ilişkilerle de ilgilendi.

■ **ELİOT** (Thomas Stearns), amerikan asıllı ingiliz şair (Saint Louis, Missouri, 1888 -Londra 1965). Harvard'da, Sorbonne'da, Oxford'da felsefe, ruhbilim, sanskritçe ve pali dili öğrenimi gördü: İngiltere'ye göç eder etmez, başka bir uygarlık imgesi, canlı bir mit aradı. Kalabalık içindeki insanın ölgünleşmesini ve karikatürsü bir erdişiliğin acı alaylara konu olmasını dile getirdi (*The Love Song of J. Alfred Prufrock*, 1911). Denemelerinde (*Essays on poetry and criticism*, 1920), kendini yeterli sanan bütün akımlara karşı, Elizabeth dönemi-nin ve "metafizik" şairlerin dramatik lirizmini savundu. *Çorak* ülke* (The Waste Land, 1922) adlı yapıtında, kurguyu kullanarak ve ölçülü bir lirizmle içimizdeki donmuşluğu ve toplumsal kısırlığı, değerlerin insanı yeni bir hamleye götürebilecek çözülüşünü anlattı. Yeni doğan faşizme kendini kaptırınca, görüşlerinde de bir sertleşme oldu: bu ingiliz katoliği, bu kralcı, klasik ölçülerin bu savunucusu tekrar olumsuz coşkulara yöneldi (*Ash Wednesday*, 1930). *Four Quartets* (1935-1943) adlı yapıtında kurtuluşu geçmişe ve geleneğe sıkı sıkı bağlanmakta aradı. Lirik bir trajedi olan *Katedralde* cinayet*'te (Murder in the Cathedral, 1935), uzlaşmaya girmeyen, ödün vermeyen bir inanç uğruna çekilen acıyı övdü. *The Family Reunion* (1939) ile *The Cocktail Party*'de (1950) burjuva bir aile ortamında inanç sorununu ele aldı. Etkili bir yayımcı, The Egoist dergisinin yazarı The Criterion*'un (Londra, 1922) kurucusu olan Eliot'un, eleştiri ve ideoloji alanlarında büyük bir etkisi oldu (*The Use of Poetry and the Use of Criticism* [Şiirin kullanımı, eleştirinin kullanımı], 1933; *The Idea of a Christian Society* [Hıristiyan toplumu düşüncesi], 1939; *Poetry and Drama* [Şiir ve tiyatro], 1951). Her ne kadar çare olarak önerdiği inanç ve düzenle her şeyin yoluna gireceğine inanmak pek olanaklı değilse de, Eliot'un şiiri gene de zamanımızın umutsuzluğuna en iyi tanıklık eden şiirdir (1948 Nobel ödülü).

ELİOTT (George Augustus) 1. **Heathfield** baronu, ingiliz general (Stobs, Roxburgh kontluğu, 1717 - Aachen 1790). Valisi olduğu Cebelitarık'ta yaptığı savunmayla (1779-1783) ünlüdür.

ELİPANDO, Toledo başpiskoposu ve ispanyol yazar (717'ye doğr. - 808'e doğr.). İspanyol mozarap dünyasının en ilginç ve en çok tartışılmış kişilerindendir. Adı, öncülerinden olduğu "adopcionismo" (İsa'nın, ancak vaftiz edildikten sonra,Tanrı tarafından oğulluğa kabul edildiği yolundaki görüş) ile birleşmiştir. Son araştırmalarla, Elipando'nun sanıldığı kadar sapkın olmadığı ya da tümüyle doğru yolda olduğu görüşleri ağırlık kazanmaktadır.

Manastır yaşamına 737'ye doğru, Toledo ya da Sevilla'da başladığı sanılmaktadır. Büyük bir anlama ve öğrenme merakı vardı. Hıristiyan felsefesinin yanı sıra pagan felsefesine de büyük ilgi duydu. Çok geçmeden müritlerin başı oldu ve görüşlerini yaymaya başladı. Elipando, yetişme döneminde birkaç romalı düşünür de içinde olmak üzere, Vizigotlar'ın kısır skolastik geleneğinden ve o dönemde yarımadaya, yalnız kendi birikimlerini değil, Ortadoğu hıristiyan okullarının etkilerini de taşımaya başlayan zengin arap kültüründen etkilenmiş olsa gerek. Çok çabuk üne kavuşan Elipando, Toledo başpiskoposluğuna atandı (754). Bu görevi, 785'e değin sürdü. Tüm ispanyol ve fransız piskoposlara ve Charlemagne'a gönderdiği mektuplarla, "adopcionismo" sorununu, tüm Batı Avrupa'yı ilgilendiren bir soruna dönüştürdü. Fakat, sapkınlıkla suçlandı ve 794'te Frankfurt, 798'de Roma ve 800'de Aquisgrán konsilleri tarafından mahkûm edildi. Yaşamının bundan sonraki dönemi, kendisini aforoz etmek üzere toplanan konsillerin tarihiyle birleşen Elipando, görüşlerini ölümüne değin savundu.

■ **ELİPS** a. (fr. *ellipse*). **1.** Bir P düzleminin, değişmez iki noktasından uzaklıkları toplamı değişmez olan noktalarının geometrik yeri. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Tanımlanan önceki eğrinin, içinde sınırladığı düzlemsel yüzey. **—3.** *Sanal elips*, denklemi

$$\frac{x^2}{a^2}+\frac{y^2}{b^2}+1=0$$

olan eğri. (Gerçek koordinatlı hiçbir ikili böyle bir denklemi gerçeklemez.)

—Elektromanyet. *Kutuplanma elipsi*, bir alan vektörünün ya da bir elektriksel indükleme vektörünün ucu tarafından çizilen ve uzayın belli bir noktasında bir elektromanyetik dalganın ayırtedici özelliğini belirten elips. (Kutuplanma çizgisel ya da çembersel olduğunda, elips bir doğruya ya da bir çembere dönüşür.)

—Res. *Elips pergeli*, elips çizmeye yarayan araç. (ELİPSOGRAF da denir.)

—ANSİKL. Geom. Elipsin verilen tanımı, iki değişmez nokta elipsin odakları olduğuna göre iki odaklı tanımdır. Uzaklıklar toplamının ($2a$) değeri bu uzunluktaki bir iplikle, F ile F′ odakları iki noktayla madde-leştirilirse, MF+MF′ = $2a$ olacak biçimde M noktalarının geometrik yeri olan F ve F′ odaklı elipsi elde etmek için, çizgi çizen bir noktayı bu ip boyunca kaydırmak yeterli olur.

Başka tanımlar da yapılabilir. Örneğin, bir elips, P düzleminin bir F noktasından ve (P içinde bulunan ama F yi içermeyen) bir D doğrusundan uzaklıkları oranı verilen bir e ($0<e<1$) değerine eşit olan noktaların da geometrik yeridir; F bir odak, D, elipsin F ye eşlik eden doğrultmanı, e, dışmerkezliğidir. Şunu belirtmek gerek ki, F′, ikinci odak ve D′ buna eşlik eden doğrultman olduğuna göre, bu elipsin noktalarının, (F, D) ikilisine karşı gösterdiği özelliğin aynını gösterdiği ikinci bir (F′, D′) ikilisi vardır. Öbür özellikler KONİK maddesinde bulunmaktadır. Kuralına uygun seçilmiş bir işarette elips denklemi $\frac{x^2}{a^2}+\frac{y^2}{b^2}=1$ biçiminde yazılabilir. $c^2=a^2-b^2$ konarak $e=\frac{c}{a}$ dışmerkezliği elde edilir. Odaklar F ve F′ ise, işaretin apsis ekseni (FF′) ve F ile F′nün koordinatları c ve ($-c$) olur. Bunlara eşlik eden doğrultmanların denklemleri sırasıyla $x=\frac{a^2}{c}$ ve $x=-\frac{a^2}{c}$ dir (*şek.* 1). Şekil üzerinde, bu elipsin bir M noktasındaki teğetin, başlangıcı M, doğrultu vektörleri $\overrightarrow{FM}$ ve $\overrightarrow{MF'}$ olan iki yarım doğrunun açıortayı olması niteliği de gösterilmiştir. Aynı gösterilişlerle elipsin uzunluğu

$$\int_0^{2\pi}\sqrt{a^2\sin^2 t+b^2\cos^2 t}\cdot dt$$

değerindedir, içinin alanı πab ve kutupsal koordinatlarda denklemi

$$\rho=\frac{b^2}{a-c\cos\theta}=\frac{p}{1-e\cos\theta}$$

dır. ($p=\frac{a^2}{c}$ elipsin parametresidir.)

Elips, çapları, verilen bir çemberin koşut taşıyıcılı kirişleri olan çember ailesinin zarfı olarak da elde edilebilir (*şek.* 2).

Elipsin bir başka özelliği, bir afin dönüşümün, denklemi $x^2+y^2-r^2=0$ olan (C) çemberinden, denklemi $\frac{x^2}{a^2}+\frac{y^2}{b^2}-1=0$ olan (E) elipsine geçmeye olanak sağladığını belirtmekle elde edilebilir: bu elips $X=\frac{ax}{r}$ ve $Y=\frac{by}{r}$ ile tanımlanır. Bu dönüşümün koşutluğu ve ağırlık merkezini değiştirmediği bilindiğine göre, bir çemberin koşut taşıyıcılı kirişlerine ilişkin özellik yeniden şu biçimde elde edilir: Δ ile Δ′, (E) nin U ve V deki iki teğeti ise Δ//Δ′), taşıyıcıları Δ ile Δ′ ne koşut olacak bütün kirişlerin ortaları [UV] doğru parçası üzerinde olacaktır.

Bir elipsin çizimi bir elips pergeli yardımıyla sürekli olarak ya da nokta nokta koordinatları küçültme yöntemiyle, doğrultman çemberi yöntemiyle ya da bir kâğıt şeridi yardımıyla elde edilebilir.

Büyük çaplı elipsler için, uzunluğu, büyük eksenin uzunluğuyla odakların uzaklıkları toplamına eşit bir iplik ilmeği yardımıyla ve odaklara yerleştirilmiş değişmez noktalar etrafında ipliği gergin tutarak döndürmekle elde edilmiş "bahçıvan çizimi" kullanılır.

ELİPSOGRAF a. (fr. *ellipsographe*). → ELİPS* PERGELİ.

ELİPSOİDAL sıf. (fr. *ellipsoïdal*). Geom. ve Mekan. Biçimi ya da taşıyıcısı bir elipsoit olan.

ELİPSOİDİK sıf. (fr. *ellipsoïdique*). Geom. *Elipsoidik koordinatlar*, *a*, *b* ve *c* sıkı pozitif sayılar olmak üzere, kartezyen koordinatlara $x=au$. $\sin v$. $\cos w$, $y=bu$. $\sin v$. $\sin w$ ve $z=cu$. $\cos v$ formülleriyle bağlı (u, v, w,) koordinatları. ($a=b=c$ için küresel koordinatlar elde edilir.)

ELİPSOİT a. (fr. *ellipsoïde*'den). 1. *a*, *b* ve *c* ikişer ikişer birbirinden farklı olmak üzere bir denklemi

$$\frac{x^2}{a^2}+\frac{y^2}{b^2}+\frac{z^2}{c^2}=1$$

olan ikilenik. || *Dönel elipsoit*, $a=b\neq c$ olmak üzere denklemi

$$\frac{x^2}{a^2}+\frac{y^2}{b^2}+\frac{z^2}{c^2}=1$$

olan elipsoit. (İç hacmi $\frac{4}{3}\pi abc$ ye eşittir. Elipsoit elipsin büyük ekseni etrafında dönmesinden meydana gelmişse buna *uzun* elipsoit denir, küçük ekseni etrafında dönmesinden meydana gelmişse *basık* elipsoit denir.) || *Sanal elipsoit*, kendisine ait hiçbir gerçek koordinatlı noktası bulunmayan, bir denklemi

$$\frac{x^2}{a^2}+\frac{y^2}{b^2}+\frac{z^2}{c^2}+1=0$$

olan ikilenik.

—Jeod. *Yer elipsoiti*, küçük ekseni yer eksenine koşut olan yassı dönel elipsoit; jeoloji uzmanları tarafından coğrafya koordinatlarının hesaplanmasında kullanılır. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Jeod. Jeoidin biçimi, yüz metrelik bir duyarlıkla dönel bir elipsoite indirgenebilir. Yer'i en iyi gösteren elipsoitin araştırılması, her zaman jeodezicilerin temel konusu oldu. Geleneksel yöntemlerde, bu elipsoitin boyutlarını elde etmek için bir meridyen yayı boyunca sıralanmış noktalarda açısal üçgenleme ölçümleri yapılır ve bu ölçümlerle sözkonusu noktaların gökbilim enlemleri karşılaştırılırdı. Basıklık, çekim ölçümlerinden de çıkarılıyordu. Günümüzde uzay jeodezisinde kullanılan teknikler çoğalmıştır ve basıklık, yer potansiyelinin J_2 katsayısından türetilen bir niceliktir.

Yunanlılar Yer'in yuvarlak olduğunu biliyordu; Mısır'da, İ.Ö. III. yy.'da yunanlı gökbilimci Eratosthenes meridyeni* ilk kez ölçtü; Yer'i küreye benzeterek büyük çember uzunluğunu, 250 000 stadion, yani yaklaşık 39 700 km olarak hesapladı; dolayısıyla Yer yarıçapının 6 300 km ol-

duğu sonucuna vardı. Sorun XVI. ve özellikle XVII. yy.'da yeniden ele alındı; 1670'e doğru rahip Picard, Melun ile Amiens arasında açısal üçgenleme tekniğini uygulayarak Yer yarıçapının değerini 6 372 000 m olarak belirledi.

Yine bu dönemlerde Newton ve Huygens, kuramsal yolla Yer'in biçiminin, büyük bir olasılıkla yassı dönel bir elipsoit olduğu sonucuna vardılar; bu sonuç yüz yıl sonra McLaurin ve Clairaut tarafından kanıtlandı. Picard'ın ölçümlerini Jean Dominique Cassini, oğlu Jacques, Maraldi ve La Hire'in çalışmaları izledi; ne var ki bütün bu araştırmalar, 1720'ye doğru yanlış bir sonucun çıkarılmasına yol açtı; nitekim Yer'in uzun bir elipsoit biçiminde olduğu sanıldı. Bu sonuç kuramcılar tarafından hemen reddedildi. 1740'a doğru, Bilimler akademisi'nin girişimiyle Peru'da (Bouguer, La Condamine, Godin), Laponya'da (Maupertuis, Clairaut) ve Fransa'da (Cassini de Thury ve La Caille) yapılan ölçümlerden sonra kuşkular ortadan kalktı: sonuçlar, yassı bir elipsoit varsayımını doğruluyordu; elipsoitin boyutları, Delambre ve Méchain'in yaptığı çalışmalar sonucu (1792-1798) yaklaşık bir değerle bulundu. Bu bilim adamları hem metrenin uzunluğunu saptadılar, hem de basıklığa 1/334'lük bir değer verdiler.

XIX. yy. boyunca, ileri tekniklerle yapılan ölçümler ve özellikle yapay uydularla uygulanabilen yeni yöntemler, bu boyutlar üstüne daha kesin bilgiler elde edilmesini sağladı; bu değerlerdeki gelişme şöyledir:

		yer elipsoiti büyük ekseninin yarısı		*basıklık*
Uluslararası ağırlık ve ölçümler bürosu	1799	6 375 738,7	m	1/334,29
Delambre	1810	6 376 985	m	1/308,64
Everest	1830	6 377 276	m	1/301
Bessel	1841	6 377 397,15	m	1/299,1528
Clarke	1880	6 378 249,2	m	1/293,466
Hayford	1909	6 378 388	m	1/297
(uluslararası elipsoit)				
Krassowski	1947	6 378 245	m	1/298
GRS 67	1967	6 378 160	m	1/298,247...
GRS 80	1980	6 378,137·	m	1/298,257...

ELİPTİK sıf. (fr. *elliptique*'ten). Fizs. mekan. Merkezi O, merkez ivmesi $\vec{\Gamma}$ olan ve $\overrightarrow{OM_0}$ ile $\vec{V}_0$ eşdoğrusal olmadıklarında, O'ya olan uzaklıkla orantılı $\|\vec{\Gamma}\|$ düzgüsü gösteren bir devinim için kullanılır. (M_0 devingen noktanın başlangıç konumu ve $\vec{V}_0$ ilk hızdır. Böyle bir *eliptik titreşim devinimi*'nde, M devingeni bir dönem süresince bir elips çizer; devinimin hızucu eğrisi, birincinin homotetiği olan bir elipstir.)

—Geom. Kimi kesitleri elipsler olan bir silindir ya da paraboloide denir. || *Eliptik geometri*, bir noktadan bir doğruya bir koşut çizilemediği (bu Eukleides belitine aykırıdır) ve bir üçgenin açılarının ölçüleri toplamının bütün hallerde π den büyük olduğu Eukleides'çi olmayan geometri. || *Eliptik koordinatlar*, *a* ile *b* verilen sıkı pozitif gerçek sayılar olmak üzere, Descartes'çı koordinatlara $x = au.\ \cos v$ ve $y = bu.\ \sin v$ ile bağlı (u, v) koordinatları. ($a = b$ için kutupsal koordinatlar elde edilir.) || *Eliptik uzay*, doğruların oluşturduğu açılar aracılığıyla, bir metrik uzay yapısıyla donatılmış, bir Eukleides vektör uzayına eşlik eden izdüşümsel uzay.

—Mat. çözlm. *Eliptik fonksiyon*, eliptik integrallerin evriklerinin incelenmesinde yararlanılan fonksiyon. || *Eliptik integral*, $P(t)$, t nin herhangi oransal fonksiyonu, $R(t)$ de ikikat kökü olmayan üçüncü ya da dördüncü dereceden oransal polinom olmak üzere genel biçimi

$$\int_0^x \frac{P(t)}{\sqrt{R(t)}} \cdot dt$$

olan integral. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Mat. çözlm. 1786'dan başlayarak Le Gendre eliptik integraller üzerine araştırmalar yaptı: bunların şu üç basit tipe getirilebileceğini gösterdi:

$$\int_0^x \frac{dt}{\sqrt{(1-t^2)(1-k^2t^2)}}$$

$$\int_0^x \frac{t^2 \cdot dt}{\sqrt{(1-t^2)(1-k^2t^2)}}$$

ve

$$\int_0^x \frac{dt}{(t-a)\sqrt{(1-t^2)(1-k^2t^2)}}.$$

Birinci tipe bir basit sarkacın devinimine ilişkin diferansiyel denklemlerin çözülmesinde rastlanır; ikincisi, bir elips yayının uzunluğunun belirlenmesinde ortaya çıkar. Gauss 1800'de bu integrallerin iki dönemi bulunduğunu tanıtladı, ama, bunların karmaşık alanda evriklerini gerçekleştirip, 1829'dan başlayarak onlara büyük bir atılım yaptıran Abel ve Jacobi'dir. Böylece onlar, birinci tip u integralinin f evriğinin $x = f(u) = f(u + z_1) = f(u + z_2)$ biçiminde olduğunu keşfettiler: bu ters fonksiyon çift dönemlidir; z_1 ve z_2 dönemleri, $\frac{z_1}{z_2}$ gerçek sayı olmayacak biçimdedir.

Böyle fonksiyonların incelemesini genelleştirmek için, Jacobi *eliptik fonksiyonlar*'ı matematiğe soktu; $\sin\varphi = x$ için, sn genlikli sinüs sn u = sin φ biçimindedir, cn genlikli kosinüs cn $u = \cos\varphi$ biçimindedir ve dn genlikli delta

$$\text{dn } u = \sqrt{1-k^2x^2}$$

biçimindedir.

ELİPTİSİN a. (fr. *ellipticine*). Org. kim. Formülü $C_{17}H_{14}N_2$ olan alkaloit; zakkumgillerin çeşitli türlerinden çıkarıldığı gibi bireşimle de elde edilir. (Türevlerinin çoğu antimitotik özellikler içerir ve bu nedenle kanser tedavisinde kullanılır.)

ELİPTOSİT a. (fr. *elliptocyte*). Boylamasına çapı, enlemesine çapından fazla ve iki ucu ince değil küt olan çok uzun anormal alyuvar. (Normal kanda oranı % 1'den azdır.)

ELİPTOSİTOZ a. (fr. *elliptocytose*). Kanda fazla miktarda eliptosit bulunmasıyla belirgin kalıtsal hastalık. (Eşanl. YAPISAL ya da KALITSAL OVALOSİTOZ.)

—ANSİKL. Genellikle belirti vermeyen eliptositoza, on hastadan birinde hiperhemoliz eşlik eder. Hastalık başat otozomlarla soydan geçer. Genetik bakımından farklı iki anomali eliptositozdan sorumlu gibi gözükmektedir: biri Rhesus sistemine ilişkin genlere bağlıdır, öteki bu genlere bağlı değildir. Bu anomaliler biyokimyasal açıdan belirgin değildirler. Homozigotluğa ilişkin istisnai hallerde, erken oluşan ağır bir kan yıkımı görülür. Hiperhemoliz halinde, etkili tek tedavi yöntemi dalağın çıkartılmasıdır, ancak bu da yalnızca belirtilere yöneliktir.

ELİS → ELEIA

ELİS, Tar. coğ. Yunanistan'da kent, Eleia' nın başkenti. İ.Ö. 471'de kuruldu. Yıkıntıları bugünkü Palaiopolis ve Bukioti arasındadır.

Elis okulu, Sokrates'in öğrencisi Elisli Phaidon'un, öğretmeninin ölümünden sonra kurduğu felsefe okulu. Menedemos tarafından Eretria'ya taşındı. Bu okulun filozofları arasında yalnızca Phaidon ile Menedemos üzerine bir şeyler bilinir. Kynikler gibi elis okulu da duyulur nitelikleri bireyler dışındaki gerçekliğine karşı çıkar; ancak özdeş yargıları kabul eder; en yüce iyinin tek olduğunu ileri sürer.

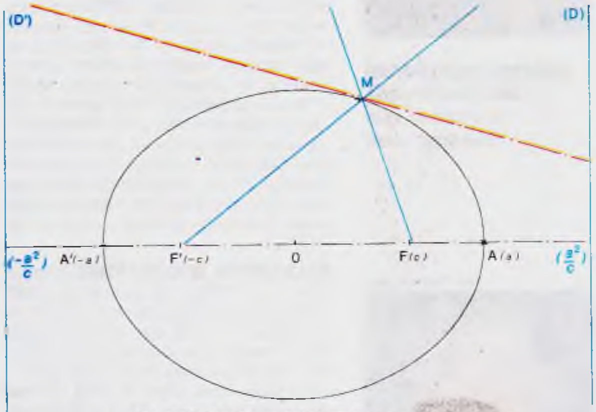
Elisa →ELİSSA.

ELİSABET *(azize)*, Meryem Ana'nın akrabası, rahip Zekeriya'nın karısı ve Vaftizci Yahya'nın annesi. Aziz Luka İncili'nde (I, 39-56) Meryem'in onu ziyaret edişi anlatılır. Bu ziyaret katolik ayin düzeninde Ziyaret yortusu olarak kutlanır.

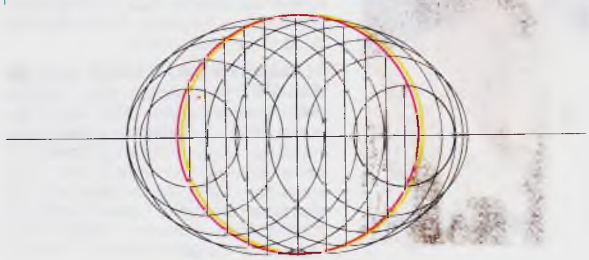
ELİSABETA (Monrepos, Neuwied yakınında, 1843 - Bükreş 1916), Wied prensesi, Romanya kraliçesi. 1869'da Hohenzollern hanedanından prens Karl ile evlendi. Karl, 1881'de Romanya kralı oldu. Almancaya çevirdiği rumen şiirlerini CARMEN SYLVA takmaadıyla yayımladı (1880).

ELİSABETH Bohemyalı, saray prensesi (Heidelberg 1618 - Herford 1680), yüksek rütbeli seçici ve Bohemya kralı Friedrich V ile Elizabeth Stuart'ın kızı. Annesiyle Lahey'e sığındı, Descartes ile ilişki kurdu ve onun en seçkin öğrencisi oldu; Descartes, *Principes de la philosophie* (Felsefenin ilkeleri) [1644] adlı yapıtını ona ithaf etti.

ÉLİSABETH (Possenhofen 1876 - Brüksel 1965), Belçika kraliçesi, Bavyera dükü Karl Theodor'un kızı. 1900'de, sonradan Belçika kralı olan Albert I ile evlendi ve Birinci Dünya savaşı boyunca hayırseverliği ve ağırbaşlılığıyla ün yaptı. Kralın

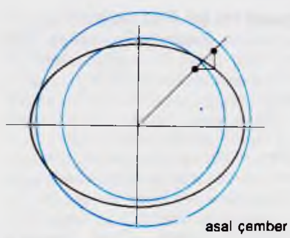

şek. 1. Elipsin odak ve doğrultmanla tanımı

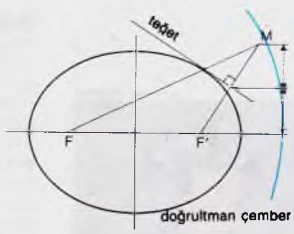

şek. 2. Çemberler zarfı olarak elips

bir elipsin çizim yöntemleri

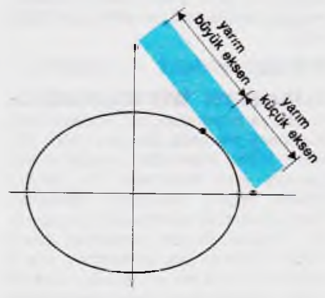

ordinat küçültme yöntemi

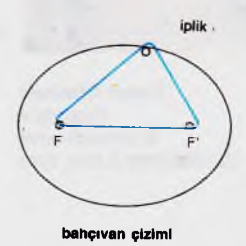

doğrultman çember yöntemi

MF' doğru parçasının orta dikmesi elipsin bir noktasında MF yi keser ve elipse teğettir

kâğıt şeridi yöntemi

bahçıvan çizimi

Giraudon

Elisabeth de France (1545-1568) Genç Frans Pourbus'nün bir portresinden ayrıntı *Prado müzesi, Madrid*

Van Parys-Sygma

Belçika kraliçesi Elisabeth

Lessing-Magnum

Elisabeth Wittelsbachlı Winterhalter'in bir portresinden ayrıntı *Kunsthistorisches Museum, Viyana*

ölümünden (1934) sonra da, sanat ve hayır işleri konularında etkinlik gösterdi.

Elisabeth (kraliçe—) madalyası, yardımseverlikleriyle dikkat çeken kadınlara verilmek üzere 1916'da ihdas edilen belçika nişanı. Gri-mavi şerit, kenarı morumsu kırmızı.

Elisabeth nişanı, 1898'de Franz -Joseph tarafından, aynı yıl öldürülen imparatoriçe Elisabeth'in anısını onurlandırmak amacıyla ihdas edilen ve toplumsal ya da dinsel alanda hizmeti geçen kadınları ödüllendiren avusturya nişanı. Köşelerinde güller yer alan haç. Kırmızı zıh geçirilmiş beyaz şerit.

ÉLİSABETH CHARLOTTE D'ORLÉANS, Lorraine ve Bar düşesi, Commercy prensesi (Saint-Cloud 1676 - Commercy 1744). Louis XIV'ün kardeşi Orléans dükü Philippe I ile prenses Charlotte Elisabeth'in kızı. "Mademoiselle" diye anılan Élisabeth Charlotte, 1698'de Lorraine ve Bar dükü Léopold ile evlendi. Kocasının ölümü üzerine (1729) naibe oldu ve oğlu François III adına düklükleri yönetti; François III, Avusturya arşidüşesi Maria -Theresia ile evlendi(1736) ve sonra Franz I adıyla imparator oldu (1745). François III, Lorraine ve Bar düklükleri üzerindeki haklarını Stanislaw I Leszczyński'ye devrettiği zaman (1736), Élisabeth Charlotte, Lunéville'den ayrıldı ve Commercy'ye yerleşerek Commercy prensesi unvanını aldı (1737).

ÉLİSABETH D'AUTRİCHE (Viyana 1554 - *ay. y.* 1592), Fransa kraliçesi (1570 -1574), imparator Maximilian II ile Karl V'in kızı Maria'nın küçük kızı. 1570'te Fransa kralı Charles IX ile evlendi, Marie Élisabeth adlı bir kızı oldu (1572-1578); çok kısa bir süre sonra, Marie Touchet için kral tarafından terk edildi. 1574'te Élisabeth dul kaldı, Henri III'ün sarayındaki ahlaksızlıklardan rahatsız oldu, 1575'te saraydan ayrıldı ve Viyana'da, kendi yaptırmış olduğu manastıra çekildi.

ÉLİSABETH DE FRANCE ya da **DE VALOİS** (Fontainebleau 1545 - Madrid 1568), İspanya kraliçesi (1559-1568), Fransa kralı Henri II ile Catherine de Médicis'nin büyük kızı. Önce İngiltere kralı Edward VI, sonra İspanya kralı Felipe II'nin oğlu prens don Carlos (Carlos de Austria) ile nişanlanan Élisabeth, Cateau-Cambrésis (1559) antlaşması uyarınca, 1558'de Mary I Tudor'dan dul kalan Felipe II ile 22 haziran 1559'da evlendi. İki kızı oldu, bunlardan Isabel Clara Eugenia, Avusturya arşidükü Albrecht ile evlendi (1598) ve Hollanda valiliği yaptı (1599-1633).

ÉLİSABETH DE FRANCE (Philippine Marie Hélène, **Madame**) [Versailles 1764 - Paris 1794]. Louis XV'in oğlu veliaht Louis ile Marie-Josèphe de Saxe'ın sekizinci ve son çocuğu, Louis XVI'nın kız kardeşidir. 1789'a kadar kendini hayır işlerine verdi. Fransız devrimi'nde dinsel reformlara (kilise mallarının kamulaştırılması, ruhban sınıfının laik statüye bağlanması) karşı çıktı. Kardeşine çok bağlı olduğu için, ülkesini terk etmek istemedi ve Louis XVI'nın kaderini paylaştı. Önce Temple'a (1792) sonra Conciergerie'ye (1793) hapsedildi; 9 mayıs 1794'te Devrim mahkemesinin önüne çıktı ve ertesi gün idam edildi.

ÉLİSABETHVİLLE → LUBUMBASHI

ELİSABETH WİTTELSBACHLI, Avusturya imparatoriçesi (Possenhofen, Starnberg yakınında, Bavyera, 1837 - Cenevre 1898). Maximilian Joseph'in kızı, Bavyera kralı Maximilian I'in torunu; 1854'te yeğeni Avusturya imparatoru Franz-Joseph ile evlendi, dört çocuğu oldu. Arşidük Rudolf bunlardan biridir (1858). Güzel ve zeki bir kadındı. Viyana sarayını Avrupa'nın en gözalıcı saraylarından biri durumuna getirdi, fakat kişisel tasaların ve ailesinin karşılaştığı birçok ölüm olayının etkisinde kalarak gitgide içine kapandı ve her türlü resmi törenden uzak kalmaya çalıştı: kaynı Maximilian'ın Meksika'da idamı (1867), görümcesi Charlotte'un delirmesi, yeğeni Ludwig II'nin ölümü (1886), oğlu Rudolf'un kayboluşu (1889), kız kardeşi Alençon düşesinin, Paris'te hayır işleri kermesi yangınında diri diri yanarak ölmesi (1897), imparatoriçeyi etkileyen başlıca olaylardır. Viyana'yı terk ederek özel yatı *Miramar* ile yolculuğa çıktı, uzun süre Korfu'daki *Akhilleion* sarayında kaldı. Bu gezilerden birinde, 10 eylül 1898'de, Cenevre'de Luccheni adında bir italyan anarşist tarafından öldürüldü.

ELİSIKI sıf. ve a. Aşırı ölçüde tutumlu kimse; cimri, pinti: *Elisıkının biridir o, tek kuruş harcamaz.*

ELİSİO (Filinto) → NASCIMENTO (Francisco Manuel do).

Elissa ya da **Elisa,** Vergilius'un *Aeneis'* inde (kitap IV) rastlanan Dido'nun diğer adı.

ELİS SEXMACULATA a. Tırtıllı bazı mayısböceklerinde asalak yaşayan iğneli zarkanatlı böcek. (*Scoliidae* familyası.)

ELİSTA, Rusya'da kent, Kalmuk Özerk Cumhuriyeti'nin başkenti, Astrahan'ın B.'sında; 81 000 nüf. (1986).

ELİŞA, İ.Ö. IX. yy. israil peygamberi. Peygamber İlyas'ın tilmizi ve halefi. Kişilik ve etkileme gücü hocasının düzeyinde olmadığı halde siyasal ve dinsel alanda hocasının izinden gitti. Efsanevi öğelerle zenginleştirilen ve çoğu zaman İlyas'ın yaşamının takliti olan yaşamöyküsü Krallar kitabı'nda yer almıştır.

ELİŞİ a. **1.** İğne, şiş, mekik, tığ vb. gereçle elde yapılan nakış, örgü vb. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Okullarda kâğıt, mukavva, tahta vb. şeylerle yaptırılan çalışmaların tümü; bu çalışmaların yapıldığı ders. **—3.** *Elişi kâğıdı,* elişi çalışmalarında kullanılan bir yüzü parlak ve renkli kâğıt.

—Eğit. İlköğrenimde öğrencileri el işlerine alıştırmak amacıyla kâğıt, mukavva, tel, tahta vb. gereçlerle yaptırılan yaratıcı işlere verilen genel ad. ‖ Amacı, el işleri yoluyla öğrencilerin gelişimine katkıda bulunmak olan ders.

◆ sıf. Makine işi olmayan, elle yapılmış her tür eşya için kullanılır: *Elişi bir çerçeve.*

—ANSİKL. *Elişi,* türk el sanatlarının en yaygın kollarından birini oluşturur. Türk elişi malzemesinin en eski örnekleri XVI. yy.'a aittir. Türk el işlemeciliğinin çok eski bir sanat dalı olmasına karşın, işlerin ince kumaşlar üzerine ve her zaman kullanılacak eşyaya yapılması zamanla eskimesine ve örneklerinin günümüze ulaşamamasına neden olmuştur. Türk elişi sanatı en yüksek düzeye XVI. yy.'da erişmiştir. XV. yy.'a ait elişlerinden günümüze örnek kalmamış olmasına karşın, o dönemdeki kumaş desenlerinden yola çıkarak XVI. yy. işleme motiflerinde bu kumaş motiflerinden esinlenildiği öne sürülebilir. XV. yy. kumaş desenlerinde çok görülen lale ve nar motiflerinin XVI. yy. işleme motiflerinde de fazlaca yer alması, bu görüşü kuvvetlendirmektedir. Bunun yanı sıra XVI. yy. işlemelerinde en çok görülen motifler arasında gül dalı, karanfil, sümbül vardır. Bordürde ortadaki desene uygun stilize çiçek motifleri de özellikle dikkat çekicidir. Bu dönem elişlerinde kullanılan renklerin sınırlı olduğu dikkati çeker. Bir işlemede en çok üç ya da dört renk bulunur. En çok kırmızı, yeşil, mavi ve bazen de krem ya da sarı renkler kullanılmıştır.

XVII. yy. işlemelerinde motif ve renklerdeki çeşitlenme belirgindir. Bu dönemde en çok kullanılan işleme teknikleri hesap* işi, türkişi*, ince* iş, pesent*, zerduz*, anavata*, sarma*, balıksırtı* ve aplike*'dir. Bu dönemde elişlerinin XVI. yy.'daki özgünlüğünü yitirmeye başladıkları görülür. XVIII. ve XIX. yy. elişlerinden bugüne sayıca pek çok işleme ulaşmıştır. Bunlarda renk ve motif yönünden bir karmaşıklık görülür. Motiflerin çeşitleri artmış ve eski sadeliklerini yitirmişlerdir. İşlemede çok sayıda da renk kullanılmaya başlanmıştır. XIX. yy. işlemelerinde arma biçiminde ev, cami, servi gibi motifler görülmeye başlar. Renkli ipek ya da kadife üzerine işlenmiş sırma ve simli motifler de çok kullanılmıştır. Bu dönem el işlemelerinde bir rengin çeşitli tonlarını kullanma da yaygınlaşmış, bir parça üzerinde bazen 10'a yaklaşan renk ve bunların tonları yer almıştır. XVIII. ve XIX. yy.'da kullanılan nakış tekniklerinin başlıcaları muşabak*, mürver*, atma*, çiniğnesi*, goblen*, anavata, sırmalı sarmadır. Bu yüzyıla ait işlemelerde belirgin bir batı etkisi dikkati çeker. İşlemede mercan ve inci kullanılması da bu dönemin özelliklerindendir.

Günümüzde de el sanatlarının yaygın kollarından birini oluşturan elişinde ibrişim, ipek, sırma, pamukakı, at kılı, kuka gibi iplikler, gergef, kasnak gibi araç gereç kullanılmıştır. İşlemede kullanılan teknikler de kullanılan malzemeye göre *beyaz nakışlar, renkli nakışlar*; yapılış yöntemine göre de *sayılı* ve *sayısız nakışlar* olmak üzere ayrılır. Beyaz elişleri antika*, antep* işi, ajurlu* ya da delikli nakışlar ve sarma nakışları kapsar. Sayısız nakışlar içine kanaviçe*, etamin* işi, sap* işi, sarma*, kasnak* işi, çiniğnesi, zerduz, dival*, aplike ve atma* işi girer. Sayılı nakışlarsa düz hesap* işi, verev* iğne, türkişi, ince* iş, pesent, kesme* işi, susma* işi, mürver gibi nakışları kapsar.

ELİŞİCİ a. Bir giysinin el işlerini yapan işçi.

ELİT a. (fr. *élite*). sıf. Toplumca değerli sayılan; seçkin: *Elit tabaka.*

ELİTRA a. **1.** Kınkanatlı böceklerde, kıvrılan arka kanada kılıf ödevi gören, çok sertleşmiş ön kanat. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Halkalısolucanlarda, enlemesine büyüyen sırlerden oluşan ve sırta üst üste binişerek tam bir zırh görevi yapan pulcuklar.

—ANSİKL. Kınkanatlıların bazı familyalarında kanatlar köreldiğinden elitralar birbiriyle kaynaşarak karnın yanlarını tamamiyle sarabilir. Her ne durumda olursa olsun, hayvan yerde ya da toprağın içinde yürürken elitralar kanatları korur ve kınkanatlılara ekolojik alandaki başarılarını sağlayan da gene elitralardır. Kulağakaçanlar takımından böceklerde de (kulağakaçan) elitra vardır. Çeşitkanatlılar takımındaki böceklerin ön kanatlarının yalnızca bir bölümü boynuzsu olduğundan bunlara hemelitra (yarım elitra) denir.

ELİTRAALTI sıf. Böcbil. **1.** Böceklerin elitrasının altında yer alan. **—2.** *Elitraaltı boşluğu, Dytiscus* ve benzeri kınkanatlı böceklerde hava deliklerinin hemen hemen tümünün ulaştığı ve açıldığı hava dolu boşluk; elitraaltı boşluğu, bu böcekler suya dalıp uzun süre kaldıklarında onlara soluma olanağı verir.

ELİTROSEL a. (fr. *élytrocèle*; yun. *elytron*, dölyolu, ve *kele*, fıtık'tan). Kad hast. Douglas karınzarı çıkmazının dölyolunun arka kısmında mukoza altına doğru fıtık yapması. (Elitrosel tek başına olabileceği gibi, cinsel organ prolapsusunun bir parçası da olabilir; tedavi yolu ameliyattır.)

Elixir Süreyya, ilk türk müstahzar (hazır) ilaçlarından. Haseki hastanesi baş eczacısı Süreyya Bey tarafından hazırlanarak tedaviye sunuldu (1899). *Elixir tonik -digestif* (iştah açıcı kuvvet şurubu) adı ile bilinen bu preparat uzun süre Pertev laboratuvarı'nda üretilerek piyasaya çıkarıldı. Giderek satışının düşmesi üzerine yapımına son verildi (1965).

ELİZABETH, ABD'de (New Jersey) liman. New York'un G.-B.'sında, Newark körfezini ve Staten İsland'ı kıtadan ayıran

boğazın kıyısında; 112 700 nüf. Princeton üniversitesi. Bir bölümü New York'un kent bölgesine giren Elizabeth bir sanayi bölgesidir: petrol arıtma, demi-çelik, metalürji, makine yapımı, tekstil, kimya.

ELİZABETH I (Greenwich 1533 -Richmond 1603), İngiltere ve İrlanda kraliçesi (1558-1603), Henry VIII ile Anne Boleyn'in kızı. Gençliğinde, Edward VI ve Mary I Tudor'un krallık dönemlerinde kendisine kuşkuyla davranıldı, gerçekten de, protestanların umutlarını kendisine bağladıkları ölçüde, tahttakiler için bir tehdit oluşturmuştu. Yetişme ve gençlik dönemlerinde edindiği deneyimlerden çok tedbirli ve kuşkucu olmayı öğrendi. Mary Tudor'un ölümü üzerine kraliçe oldu. Ancak Elizabeth I duyduğu tedirginlikten hemen kurtulamadı; annesiyle babası boşandıkları için kraliçeliğinin meşru sayılıp sayılamayacağı belli değildi. Protestan partisinin kışkırttığı Greyler'in baskıları çok yoğun olmamakla birlikte, İskoçya kraliçesi Mary Stuart'ın haklarını ileri sürerek kraliçeyi "piç" olarak adlandıran katolik muhalefet, uzun süre Elizabeth için tehlike oluşturdu. Monarşik yetkenin bu sorununu, kraliçenin doğrudan vârisi olmaması da çapraşık duruma getirdi, Stuartlar'ın kredisini artırdı. Diplomatik bir oyun olarak çeşitli evlenme girişimlerini kullanan Elizabeth evlenmeye hiçbir zaman yanaşmadı.

Akıllı ve kültürlüydü, çevresine parlak ve değerli kişiler toplamasını bildi ve onlara güvendi. Bunlardan, başlıca danışmanı Cecil'in uzun bakanlık dönemi neredeyse Elizabeth'in saltanatıyla özdeşleşti. Kraliçe, İngiltere'yi uzak görüşlülük ve kararlılıkla yöneterek birlik sağladı ve büyük bir ulus durumuna getirdi. Din alanında, Elizabeth protestandı, ama şu ya da bu öğretinin ayrıntılarından çok ulusal birliğe değer verdi. Böylece, her ikisi de Canterbury piskoposu olan John Whitgift ya da Matthew Parker gibi din adamlarıyla işbirliği yaparak ılımlı ve ingiliz olan bir Protestan kilisesi kurmaya çalıştı. Taç giydikten sonra, 1559-1563 yılları arasında anglikan mezhebini Acts of Supremacy ve Acts of Uniformity, 1563'teyse Thirty-nine Articles kararnamesi ile neredeyse, Henry VIII'in kurduğu biçimde yeniden yerleştirdi. Bu ılımlı politikası katoliklerle püritenlerin muhalefetine yol açtı.

Elizabeth I, "orta yol"u izlemesine karşın, avrupa politikasında protestan kesime ağırlık verme gereğini duydu. Bu gereklilik özellikle İskoçya'da ortaya çıktı. Bu ülkede katoliklerin zaferi İngiltere sınırlarında düşman bir devletin varlığı anlamına geleceğinden, Elizabeth protestan partisini silahlı olarak desteklemekten geri kalmadı (Edinburgh antlaşması, 1560); parti, bu destekten aldığı güçle 1568'de kesin başarıya ulaştı ve Mary Stuart rakibesinin yanına sığınmak zorunda kaldı. Çevrilen oyunların ve komploların artışından tedirgin olan Elizabeth, protestanların da baskısıyla uzun duraksamalardan sonra onu idam ettirmeye karar verdi (1587).

Bir yandan ıskoçya tehlikesini etkisizleştirmeye çalışırken, giderek Tudorlar' da geleneksel olan İspanya ile işbirliği politikasını bir yana bıraktı. İspanya'nın, Avrupa'nın önde gelen gücü ve katolikliğin savunucusu olma iddiası, Mary Tudor'dan dul kalan Felipe II'nin İngiltere'de çevirdiği entrikalar ve özellikle İspanya'nın Yeni Dünya'da sömürge tekelini kabul ettirmek istemesi, soylu kesimi, koyun yetiştiriciliği, burjuva kesimiyse tekstil endüstrisi sayesinde önemli sermaye birikimi sağlamış olan İngiltere'nin iktisadi ve denizaşırı gelişme politikasına yönelmesi, bu bozuşmanın nedenleri arasındadır. Doğrudan saldırıya geçmeyecek kadar sakıngan olan Elizabeth bu işi ingiliz denizcilerine bıraktı. Korsanlar (Francis Drake) mücadeleyi başlatarak İspanya'nın Amerika ile olan bağlantısını kesmeye çalıştılar. Tordesillas antlaşması hiçe sayılarak 1584'te Virginia sömürgesi kuruldu: bu, Amerika'daki ingiliz sömürgeciliğinin başlangıcıydı.

Din çatışmalarının kargaşaya düşürdüğü Avrupa'da, başkaldıran Hollanda ile daha sonra iç savaşın böldüğü Fransa' da iki politika çatıştı. Elizabeth'in sakınganlığı, Felipe II'nin kaygıları, açık çatışmaya girişilmesini geciktirdi; sonunda 1587'de savaş ilan edildi. İspanya' nın büyük askeri çabası Yenilmez Armada'nın uğradığı büyük yenilgiyle sonuçlandı (1588); İrlanda'da durumun bozulmasına rağmen İspanya artık İngiltere' yi tehdit edecek durumda değildi. Bu nedenle 1588 zaferi, İngiltere'de savaş harcamalarının düşündürdüğü kraliçenin kaygılarına ters düşen büyük bir coşku uyandırdı. Elizabeth I'in başlıca kaygısı, güçsüzleşmiş maliyeyi düzene sokmaktı. Paranın sürekli değer kaybetmesine rağmen Cecil'in yardımıyla bunu başardı. Enflasyon halkın yaşam koşullarını kötüleştirdiği gibi doğan kapitalizme canlılık kazandırdı. Sömürge ticaretiyle sanayinin büyük gelişmesi, burjuvazinin de hızlı bir ilerleme göstermesine yol açtı. Ama İngiltere yine de her şeyden önce köylüler ve toprak sahibi soylularından oluşmuş kırsal bir ülke olarak kaldı. Kapitalizmin ataları olan *monneyed men*'in etkinliği, kırsal kesimde de büyüktü ve başlıca toplumsal sorun, Edward VI döneminde olduğu gibi *enclosure** sorunuydu. Belirli bir dengeyi korumak isteyen Elizabeth, burjuvazinin kuvvetle karşı çıktığı tekelleri kaldırdı, öte yandan 1598 kararnamesiyle özgür köylülüğü (köylü kesimi) korumaya ve yoksul halka bir dizi yasayla *(poor laws)* yardım etmeye çalıştı.

Saltanatının son yıllarında yeni güçlüklerle karşılaştı. İrlanda sorununun üstesinden gelinmiş olmakla birlikte Avam kamarası monarşik yetkiyi eskisi gibi canla başla desteklemiyordu. Anglikan kilisesi'nin yetersizlikleri, birçok bölgede calvinciliğin doldurduğu göreceli boşluklar yarattı. Bireyci protestanlığın gösterdiği ilerlemeler Avam kamarası'nda güçlendi ve ulusal temsille, Elizabeth'e büyük güç kazandıran yönetim arasındaki uyumu bozdu. Elizabeth çağının sonlarında, Stuartlar'ın gelecek yüzyılda çatışacakları yeni püriten İngiltere'nin biçimlenmeye başladığı görülür.

—Ed. *Elizabeth tiyatrosu.* 1576'da, Londra'da yalnızca bir tek tiyatro bulunuyordu; Elizabeth I öldüğündeyse (1603) bunların sayısı tam on sekize çıkmıştı. 1580'den 1642'ye (tiyatroların püritenlerce kapatıldığı yıl) kadar binden fazla oyun oynandı. Heywood tek başına yüzden fazla oyun üretti. Oyuncular, (her zaman kast-dışı kalmışlardır) Burbage ile birlikte Saray'ın ve Büyükler'in öncülüğü sayesinde, üniversitenin hümanist (Chapman, Jonson) ve aykırı (Marlowe) kesimiyle müzisyenlerin bir araya gelmeleri sonucunda pekişen büyük bir üne eriştiler. Bu çok büyük kolektif atölyenin kötü şöhret sahibi ve tamamen erkeklere özgü repertuvarı, kültürlü insanlara barbarca, sık sık alaya alınan burjuvalara (*Arden* of Feversham* ve Dekker'inkiler dışında) da tiksindirici geliyordu. Papaya, machiavelliciliğe, yahudiliğe düşman olan ulusçu Elizabeth tiyatrosu öncelikle, kardeş kavgasına son veren "Bakire kraliçe" ile cisimleşen merkezi iktidarı yüceltir. Akım, Elizabeth dönemi sonrasında eski parlaklığını yitirdi; feodal başıbozukluk yeniden bir tehdit oluşturmaktaydı. Oyunlarda ihtiras, ihanet, ölümcül tutku, sorumsuz intikam trajik boyutlara vardı (özellikle Shakespeare'de). Öç, aşk, çılgınlık sağlam temele dayanmayan düzeni tehdit eder, ama iktidar arzusunun yol açtığı düzensizlikle iktidarın önemsizliğini de dile getirir. Toplumsal, evrensel ve içsel düzenler arasındaki kesin koşutluk, calvincilik, katoliklik (yasadışı) ve hermesçiliğin (özellikle rosenkreutz) etkisi altında, mizaç psikolojisinden (kişi ödünsüz bir mizacın egemenliği altındadır) "karakter"in çatışmalı psikolojisine doğru geçişi sağlar: özgürlüğün korkunçluğu yazgının korkunçluğunu izlerken insanüstü esin de, daha sonra Seneca'nın dilini (şiddet, acımasızlık, evrensel lirizm, intihar) benimseyen, Faust'a özgü bir düş kırıklığına ve dehşete varır. Oyunbozanlar ne zaman ortaya çıksa evren harika biçimde hareketlenir: Eros ve iktidar hırsı. Düzenin yeniden sağlanması ya bir görevlinin saf dışı bırakılmasıyla -komik ya da trajik- ya da, ataerkil bilgelik *(Fırtına*)* [The Tempest] veya iç evlilikler ve düğün şenlikleri *(Bir* yaz gecesi rüyası)* [A Midsummer Night's Dream] lehine çaba gösteren ve temelde erdişi bir dirimsellik *(Onikinci* gece)* [Twelfth Night] sonucunda ortaya çıkan "umulmadık" bir düzeltme sayesinde gerçekleşir. "Ruh mevsimleri" düzenlemek, insanı görevlerine bağlamak, aykırı olanların yok edilmesini ya da dışlanmasını ve göklerin müziğinin zaferini sağlamak için dramlarda, karnavallarda, uyumsuzluklarda, roman komedilerde saray pastoralizmi (yumuşatma*) yüceltilir. İbretler, öyküler, trajediler, komediler, pastoraller, hepsi, hemen hemen kesin biçimini (uyaksız koşuk) ve niteliğini bulmuş bir dilin akıcılığıyla desteklenen bu potada, sihirli evliliklerin potasında erir ve yeniden biçimlenir. (→ KYD, GREENE, CHAPMAN, FLETCHER, BEAUMONT, TOURNEUR, PEELE, LYLY, MARSTON ve JACOBEAN *edebiyatı.*)

—Güz. sant. *Elizabeth çağı sanatı,* kraliçe Elizabeth I'e bağlı ayrı bir üslup kavramı artık tümüyle kabul edilmemektedir. Kuşkusuz, uzun saltanat yılları boyunca, gotik *Tudor* üslubu yerini yavaş yavaş fransız, daha çok da, bütün dönemi süresince Cornelis ve Jacob Floris de Vriendt' in, Hans Vredeman de Vries'ın ya da Pieter Coecke Van Aelst'in süslemelerinden (John Shute'nin yapıtlarından doğrudan alıntı ya da taklit) alınan *Strapwork*'lerin (deri parçaları) ağırlıkta olduğu flaman etkilerine bıraktı. Ne var ki bu süslemeler bir birleşime varamadı. O dönemde, çoğun-

Lauros-Giraudon

Madame Elisabeth
Louis XVI'nın kız kardeşi
Adélaïde Labille-Guiard'ın
bir portresinden (1788) ayrıntı
Versailles şatosu

Hubert Josse

Elizabeth I
İngiltere kraliçesi
(hükümdarlığının başında)
National Portrait Gallery
Londra

Elizabeth tiyatrosu: Londra'da
"Swan Theatre"da bir gösterim
J. de Witt'in krokisi (1596'ya doğr.)

British Council

lukla kimin yaptığı belli olmayan büyük malikâneler bunun dışında kalmaktadır. Bu yapılar arasında şunlar sayılabilir: Sir John Thynne için yapılan Longleat House (Wiltshire, 1556-1580), Hardwick Hall'ü de (Derbyshire, 1590-1597) yapan usta Robert Smythson'ın (1536'ya doğr. - 1614) yapıtı olan Wollaton Hall (Nottinghamshire, 1580-1588). Ayrıca Burghley House (Northamptonshire, 1575-1587) ve özellikle Montacute House (Somerset, 1601'de tamamlandı) sayılmaya değer. Bundan sonra *jacobean* üslubuna yöneliş başladı.

Elizabeth çağı sanatı
Elizabeth I'in Blackfriars'a yolculuğu
Yaşlı Marcus Gheeraerts'in tablosu
Sherborn Castle (Büyük Britanya)

dır. Ama, kraliçe Elizabeth dönemi aynı zamanda Hilliard ve İ. Oliver'ın ön plana çıktığı minyatür dönemidir.

—İkonogr. Kraliçe'nin çok sayıda portresi vardır: George Gower'in, Marcus I Gheeraerts'in (Londra), F. Zuccari'nin (Hatfield), Cornelis Ketel (Siena), Pourbus'un resimleri (Versailles); anonim resimler; N. Hilliard'ın (Londra; Hatfield) ve İ. Oliver'ın minyatürleri (Londra); Westminster'de bulunan mezar heykeli. Ayrıca, P. Delaroche'un *Elizabeth'in ölümü*.

—Müz. *Elizabeth çağı müziği.* Bu terim, Elizabeth I'in tahta çıkışından 1642'deki İç savaş'a değin süren dönemi kapsar. Bu dönem ingiliz müziğinin altın çağıdır. Elizabeth I'in saltanatının ilk yıllarında anglikan mezhebinin yerleşmesi, latince motet'lerin yanı sıra ingilizce sözler üzerine bir dinsel müziğin gelişmesini kolaylaştırdı. Bu dönemin en önemli bestecisi Byrd'dür. 1588'e doğru İngiltere, sanat alanında büyük bir gelişme göstermeye başladı. Bu çağda çok sayıda madrigal ve lavtalı şarkı yayımlandı. Kendini duyuran fransız ve italyan etkisine karşın, Elizabeth çağı ingiliz bestecileri, tümüyle İngilizler'e özgü bir müzik yarattılar. *Madrigal* ve *lavtalı şarkı* formlarındaki bu gelişme, yaklaşık 1612'ye değin sürdü. Çalgı (özellikle virginal, viol) müziği, Bull, Gibbons'lar, Dowland, Weelkes ve Ferrabosco'lar daha uzun bir süre gelişmeyi sürdürdü.

Fleming

Fleming

Hardwick Hall (Derbyshire) 1590-1597 arasında Robert Smythson (?) tarafından yapıldı

Mobilyalar da, sarayın gösteriş zevkini karşılayabilmek için, bir Du Cerceau'nun modüler yalınlığına karşı, kuzeyin tumturaklı ve gösterişli zevkini yeğleyerek hollanda etkisinde kalındı.

Resimde, bu dönem, George Gower'ın (1540-1596), flaman kökenli Marcus Gheeraerts'ın (1561-? - 1636) ve J. de Critz'in atölyelerinin öne çıktığı portre okulunun gelişmesiyle belirginleşir. 1590 tarihli Lumley İnventory'de Steven Van der Meulen, Seigar (William Segar) Hubbert ve yabancılardan L. De Heere'nin, C. Ketel'in ve F. Zuccari'nin adlarına rastlanmaktadır. O sıralarda "düşsel tarihsel portre" (krallar, din reformcuları...) moda-

ELİZABETH II (Londra 1926), George VI'nın büyük kızı, Büyük Britanya kraliçesi ve Commonwealth başkanı (1952). 1947 yılında Edinburgh dükü Philip ile evlendi. Tahta geçmeden önce bütün Commonwealth ülkelerine uzun yolculuklar yaptı. Denizaşırı yolculuklardan birinde babasının ölüm haberini aldı (şubat 1952). Şubat 1960'ta kral ailesinin *krallık prensi* ya da *altesi* unvanlarını taşımayan üyelerinin *Mountbatten-Windsor* adını taşımalarını kararlaştırdı. Dört çocuğu vardır: Wales prensi Charles (doğ. 1948), Anne (doğ. 1950), Andrew (doğ. 1960) ve Edward (doğ. 1964).

ELİZABETH-II takımadaları, Kanada'ya bağlı Arktika takımadalarının bir bölümü, Lancaster ve Melville boğazlarının K.'inde.

ELİZABETH OF YORK (Westminster 1465 - Londra 1503), Edward IV ile Elizabeth Woodville'in büyük kızı, Henry VII ile evliliği dolayısıyla (1486) İngiltere kraliçesi. York ailesinin vârisiyle Lancaster ailesinin vârisini birleştiren bu evlilik ulusal barışın sağlanmasını kolaylaştırdı.

ELİZABETH STUART (Falkland, Fifeshire, 1596 - Londra 1662), İngiltere kralı James I'in kızı. 1613'te, 1619'da Bohemya kralı olan Pfalz seçicisi Friedrich V ile evlendi. 1620'de kralın protestan ordusu yenilgiye uğrayınca Birleşik Eyaletler'e yerleşmek zorunda kaldı. Kendi ailesi tarafından terk edilince, 1648 yılında Pfalz'ın kısmen yeni bir varlık kazanmasından yararlanarak kendini İngiltere'ye güçlükle kabul ettirdi (1661). On üç çocuğu arasında kızı Sophie'nin Hannover seçicisi Ernst August I ile evlenmesiyle Hannover'deki Britanya hanedanı kurulmuş oldu.

ELİZABETH WOODVİLLE (1437'ye doğr. - Londra 1492), İngiltere kraliçesi. Lancaster ailesinden bir şövalyeden dul kalmıştı. 1464'te Edward IV ile gizlice evlenerek İngiltere kraliçesi oldu. Woodville ailesinin ihtirasını kamçılayan bu evlilik, York'lu ileri gelenlerin bir bölümünü de tedirgin etti ve Edward IV'ün güçlüklerle karşılaşmasına, sonra da Richard III'ün tahtı ele geçirmesine yol açtı.

ELİZAVETPOL → KİROVABAD.

ELK, Polonya'nın kuzey-doğu'sunda kent, Doğu Mazurya'da; 38 000 nüf. Demiryolu kavşağı. Küçük bir sanayi ve turizm merkezi.

ELKAB çoğl. a. (ar. *lakab*'ın çoğl. *elkab*). *Esk.* Lakaplar, unvanlar, sanlar: *"Fuad Paşa her hususta ihtiraat ve ihdasatı sever bir zat olmağla fermanların elkabını dahi tebdile merak etmiş idi"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.).

—Kur. tar. *Elkabı resmiye*, islam ülkelerinde ve Osmanlı devletinde hükümdarlardan başlayarak tüm devlet memurlarına rütbe, görev ve derecelerine göre verilen resmi unvanlar. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Tüm islam ülkelerinde kullanım gören *elkabı resmiye*, sadece Abbasiler döneminde yalnız halifeler için kullanıldı: *emirülmüminin*. Anadolu Selçukluları'nda ve beylikler döneminde hükümdarlara şu unvanlarla seslenilirdi: *sultan ül-berr ve'l-bahr, sultan ül-a'zam, sultan ül-muazzam, malikü rikabi'l-ümem, sultan ül-mülûki ve'l-acemi ve'l-arabi.* Hükümdar anneleri ve kadınları için de şu unvanlar kullanılırdı: *ismet üd-dünya ve'd-dîn, safvet üd-dünya ve'd-dîn.* Osmanlı devletindeyse, padişah kadınları *mehd-i ulya-yi saltanat-ı seniyye* unvanıyla anılırlardı. Padişahlar da yazışmalarda şehzadelerine genellikle şu unvanlarla seslenirlerdi: *ferzend-i ercümend-i esad ü emced, vâris-i mülk-i Süleymani, nur-ı hadeka-i*

sultani, nur-ı hadeka-i hilafet ve şehriyari, sahib ül-izzi ve't-temkîn, mahz-i lütfullah oğlum vb.

Öte yandan, XVI. yy.'da görüşme ve yazışmalarında sadrazam ve vezirlere *düstur-ı ekrem, müşir-i efham, nizam ül -âlem*; beylerbeyine *emür ül-ümera il -kiram*; şeyhülislam ve kadılara *kebirül -küberâ-il-fehham zül-kadri ve'l-ihtiram* unvanlarıyla seslenilirdi. Tanzimat'tan sonra elkabı resmiyenin saptanması sorunu ilk kez ele alınarak rütbe ve derecelerine göre devlet görevlilerine hangi unvanlarla seslenileceği bir tüzüğe bağlandı (1847). Böylece sadrazamlara *fahametlu, devletlu paşa*; şehzadelere *devletlu* ya da *necabetlu*; Mısır hidivlerine *devletlu* ya da *fehametlu*; rum patriklerine *rütbetlu*; Mekke şeriflerine *siyadetlu*; seraskerlere ve komutanlara *âtıfetlu*; sancakbeylerine *saadetlu*; alaybeylerine ve eşit konumdaki sivil memurlara *izzetlu*; binbaşılarla eşit konumda bulnan sivil rütbelere *rifatlu*; kolağası ve yüzbaşılara da *fütuvvetlu*; şeyhülislamlara *devletlu*, kazaskerlere *semahatlu*, kadılara *reşadetlu*, müderrislere *mekremetlu* diye seslenilmesi kesinleşti. Ancak, Abdülhamit II döneminde elkabı resmiye unvanları birbirine karışınca, İkinci Meşrutiyet'ten sonra 1847 tüzüğünün saptadığı sıfatlar hükmünü yitirdi. Cumhuriyet döneminde 2590 sayılı yasayla (1934) tüm öteki osmanlı rütbe ve unvanları gibi elkabı resmiye de kaldırıldı.

ELKAS, MİRZA, iranlı şehzade (öl. 1579). Safevi hükümdarı Şah İsmail'in küçük oğlu. Ağabeyi Şah Tahmasp'ın ele geçirdiği Şirvan'a vali atandı. Ağabeyine karşı giriştiği ayaklanmada yenilince (1547), Osmanlı devletine sığındı. İran seferine katıldı; Tebriz ve Van kalelerinin alınmasında yararlık gösterdi. Buyruğuna verilen kuvvetlerle Kum, Kaşan ve Isfahan yörelerine başarılı akınlar yaptı. Ancak, daha sonra yanlış davranışları türk birliklerinin buyruğundan çıkmasına yol açtı. Süleyman I'in (Kanuni) kendisini çağırdığı Diyarbakır'a gitmeyerek bir aşiret reisine sığındı ve onun tarafından Şah Tahmasp'a teslim edildi (1549). Yaşamının sonuna kadar hapsedildiği Alamut kalesinde kaldı. Bazı söylentilere göre, Şah Tahmasp'ın ölümünden sonra salıverildi ve kimliğini gizleyerek Meşhed'e yerleşti.

ELKHART, ABD'de (İndiana) kent, South Bend'in D.'sunda; 43 200 nüf. Ticaret merkezi. Makine ve elektronik aygıt yapımı. Müzik aletleri.

ELKHOUND → GEYİKKÖPEĞİ.

ELKISSA ilg. (ar. *el-kıssa*). *Esk.* "Sözün kısası", "kısaca", "hasılı" anlamlarında kullanılır: *"olmaz el-kıssa pesend etmemek ahbab Nedim"* (Nedim, XVIII. yy.).

ELKIZI a. Gelin, kadın, eş: *Elkızına güven olmaz.*

EL-KİNDİ (Ebu Yusuf Yakup bin İshak) → KİNDİ.

ELKİNGTON (George Richards), ingiliz mucit (Birmingham 1801 - Pool Park, Denbighshire, 1865). Elektroliz yöntemiyle gümüş ve altın kaplama tekniğinin beratını aldı ve ticaretini yapmaya başladı (1840). Ayrıca elektroliz yöntemiyle bakırı arıtmayı da tasarladı; bu yöntem 1867'de Wales ülkesinde uygulandı.

Elk İsland, Kanada'da ulusal park, Alberta'da, Edmonton'un D.'sunda; 195 km².

ELKONMAK → ELKOYMAK.

ELKOYMA a. Elkoymak eylemi.
—Ask. *Ulusun çıkarı için elkoyma*, gerekli durum ve koşullarda, ülkenin çıkarları doğrultusunda, özel mülkler dışında bazı kurumları, kişileri ve mülkleri hizmet olarak yazılı bir kararla askeri ya da sivil hükümetlerin buyruğuna alma. ‖ *Ordu gücüyle elkoyma*, bazı sivil hükümetlerin düzeni sağlamak amacıyla, orduyu yaıgı ve yönetim görevine çağırması. ‖ *Askeri elkoyma*, askeri yetkililerin ya da ordunun, zorunlu durumlarda, gereksinimleri gereği, bazı yapı, mal ve araçları (konut, taşıma araçları, vb.) sorumluluklarına almaları. ‖ *İşgal altındaki topraklarda elkoyma*, kara savaşlarındaki kuralları kapsayan 18 ekım 1907 tarihli Lahey sözleşmesi ile savaş zamanında sivillerin korunmasına dair 12 ağustos 1949 tarihli Cenevre sözleşmesi ilkelerine bağlı kalarak, işgal kuvvetlerinin işgal edilen bölgedeki hastane, vb. kurum ve kuruluşları buyruğuna alması.
—Ask. denizc. Tarafsız ya da şüpheli bir gemiyi, hakkında yakalama ya da salıverme kararı verilinceye kadar alıkoyma. (Eşanl. MÜSADERE.)
—İda. huk. Acele durumlarda İdare'nin özel mülkiyet konusu taşınmaz malı alabilmesine olanak sağlayan yöntem. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Psikan. *Elkoyma dürtüsü*, Freud'un nesne üzerinde egemenlik kurma ya da travma anılarını birleştirme dürtüsü olarak ele aldığı dürtü. (Cinselden bağımsız olan bu dürtünün, erojen sadizmde cinsele ancak ikincil olarak katıldığı ileri sürülür.)
—Vet. Veteriner hekimlerce, insanların yemesine elverişli olmayan yiyecek maddelerinin piyasadan kaldırılmasını öngören zabıta önlemi.
—ANSİKL. İda. huk. Elkoyma yöntemiyle İdare, yasada öngörülen koşulları yerine getirerek, özel mülkiyet konusu taşınmazı kendi adına tescil ettirebilir. Bir kamulaştırma işlemine ilişkin olarak yürütmenin durdurulamsı kararı verilmemiş ya da kamulaştırma kararı, onaylı imar planına ya da özel plan ve projeye göre alınmış ise İdare kamulaştırma konusu taşınmaza hemen elkoyabilir. Derhal elkoymayı gerektiren acele işlerde, kamulaştırma dolayısıyla dava açılmış olsa bile İdare şu işlemleri yaparak taşınmazın kendi adına tescilini sağlayabilir: taşınmaz malın İdare tarafından, yasadaki yöntemlere göre, saptanan değeri ulusal bankalardan birine yatırılır; yatırılan paranın makbuzu ilgili belge örnekleriyle birlikte yetkili mahkemeye verilir; mahkemeden taşınmaz malın durumunun saptanması ve İdare adına tesciline karar verilmesi istenir; mahkeme sekiz gün içinde taşınmazın sahibini davet eder ve beş gün içinde değerinin saptanmasına temel olacak tüm niteliklerini belirleyerek taşınmazın İdare adına tesciline karar verir ve durumu tapu dairesine bildirir (Kamulaştırma k.md.16).

ELKOYMAK gçz. f. **1.** *Bir olaya, duruma elkoymak*, yetkili bir kişi sözkonusuysa, oradaki sorunu çözümlemek ya da yolsuzluğu ortaya çıkarmak üzere harekete geçmek: *Müfettişler rüşvet olayına elkoydu.* **—2.** *Bir kuruluşa, bir şeye elkoymak*, yetkili bir organ sözkonusuysa, onları kendi yetkisi altına almak: *Mali polis kaçak mallara elkoydu. Askeri yönetim özel bankalara elkoydu. İşgal kuvvetleri, sağlık kuruluşlarına elkoydu.* **—3.** *Yönetime elkoymak*, zorla yönetimi ele geçirmek.
◆ **elkonmak** ya da **elkoyulmak** edilg. f. Elkoymak eylemine konu olmak.

ELKOYULMAK → ELKOYMAK.

ELKOYUN a. *Yörs.* Sürüde önden giden erkek koyun; çobanların gece yatarken bağladıkları erkek koyun.

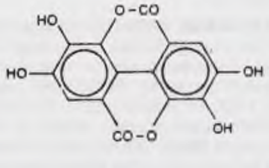
ELKUTLU (Rakım), türk besteci (İzmir 1872 - *ay. y.* 1948). İzmir idadisi'ni bitirdi. Bir yandan dinsel bilgiler, bir yandan da müzik öğrendi. Öğretmenleri arasında, o yıllarda İzmir'de yaşayan Tanburi Ali Efendi de vardır. Babasının ölümü üzerine, onun yerine Hisar camisi imam ve hatibi oldu (1892). İzmir Türk musikisi cemiyeti'nde birçok öğrenci yetiştirdi. 1894'ten başlayarak bestelediği şarkılarının pek çoğu, dönemin ünlü ses sanatçıları tarafından plağa okundu.

Şarkılarında, Hacı Arif Bey etkisiyle koyu bir lirizm egemendir. Kendinden sonraki bestecilerden özellikle Selahattin Pınar üzerinde etkileri görülür. Başlıca yapıtları: *Karcığar mevleviayini*, Hüseyni nakış beste *(Müheyya oldu meclis sakiya peymaneler dönsün)*, Hicazkâr şarkı *(Visal-i yar ile mest ol, hayale dalma gönül)*, Hicazkâr şarkı *(Bekledim fecre kadar gelmedin)*, Bayati şarkı *(Ne bahar kaldı ne gül)*, Muhayyerkürdi şarkı *(Bilmem ki günahım sana olmakta mı bende)*, Nihavend fantezi *(Mümkün mü unutmak güzelim neydi o akşam)*.

ELLA, Northumbria'nın 867'de Vikingler tarafından işkenceyle öldürülen son kralı.

ELLAGOTANİK sıf. (fr. *ellagotannique*). Org. kim. *Ellagotanik asit*, formülü $C_{14}H_{10}O_{10}$ olan diasit; meşe kabuğundan özütlenir ve su yitirerek ellajik asidi verir.

ELLAJİK sıf. (fr. *ellagique*). Org. kim. *Ellajik asit*, formülü $C_{14}H_6O_8$ olan ve

ellajik asit

bifenilden türeyen dilakton; mazı urlarında kendiliğinden oluşur ve ayrıca gallik asidin yükseltgenmesinden de elde edilebilir. (Kan durdurucu olarak kullanılır.)

ELLAMPUS a. (yun. *ellampein*, parlamak, aydınlatmak'tan). Madensel görünüş ve parlaklıkta, zarkanatlı küçük böcekleri içeren cins. (Yapraklar üzerinde yaşar, bitkilerin özsuyu ve bitki bitlerinin dışarı attıkları maddelerle beslenir. Larvası zarkanatlıların çeşitli türlerinde asalak yaşar. *Chrysididae* familyası.)

Elle, Hélène Gordon-Lazareff tarafından 1945'te kurulan haftalık fransız dergisi. Daha çok kadınlara yönelik olan dergi, özellikle moda, güzellik, ev konularını işlemekte ve bazı çağdaş toplumsal sorunlara değinmektedir.

ELLE → ELLİ.

ELLE, flaman kökenli fransız ressam ailesi. —FERDİNAND, YAŞLI— denir, (Mechelen 1580'e doğr. - Paris 1649), 1623'te fransız yurttaşlığına geçti, Louis XIII'ün saray ressamı oldu. Kendisini başarıya ulaştıran portreleri, günümüze ancak gravürleri kalmıştır. —Oğlu LOUİS FERDİNAND ya da BABA FERDİNAND (Paris 1612 - *ay. y.* 1689), resim akademisinin kurucularındandı ve Louis XIV'ün saray ressamı oldu. Babasınınkiler gibi onun kimi portreleri de gravür kopyalarıyla tanınır. —GENÇ LOUİS FERDİNAND (Paris 1648 - Rennes 1717), öncekinin oğlu. Minyatürcü *Samuel Bernard*'ın ve heykelci *Regnaudin*'in portrelerini yaptı.

ELLEK, Adana'nın Düziçi ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 8 355 nüf. (1990). Belediye.

ELLEME a. Ellemek eylemi.
—Hayvc. *Yörs.* Atın önayaklarını birbirine çarparak gitmesi; atın dörtnala gitmesi.
—Patol. *Belden elleme*, böğürde bulunan bir kütlenin, bel çukuru bölgesinde, elle yoklanarak algılanması. (Bu belirti, bir elle bel çukuruna doğru itilen kütlenin öteki elle duyumsanmaya çalışılması biçiminde aranır. Bel bölgesinde bu tür bir duyumsama, böbrek kökenli bir kütlenin varlığına işarettir.)
◆ sıf. Tek tek seçilerek ayrılmış şey için kullanılır: *Elleme kömür.*

ELLEMEK g. f. **1.** *Bir şeyi ellemek*, ona elle dokunmak, onu tutmak: *Sobayı elleme yanarsın.* **—2.** *Bir şeyi, bir yeri ellemek*, bir şeyi karıştırıp düzenini bozmak; düzenini değiştirmek (genellikle olumsuz cümlelerde ve soru cümlelerinde): *Bu mektupları elleme. Masamı kim elledi?*

Davis-Gamma

Elizabeth II
İngiltere kraliçesi
(1970'te)

J.-P. Leloi

Duke Ellington (Pleyel salonu, Paris, 1969)

Presse Sports

Herbert Elliott (Roma, 1960

—Denizc. Küçük bir tekneyi, rıhtım ya da iskele duvarına elle dayanarak götürmek. || Bir halatı elden ele geçirerek çekmek.

◆ **ellenmek** edilg. f. **1.** Elle dokunulmak, tutulmak; karıştırılmak. **—2.** *Ellenmiş dillenmiş*, iffetsizliği herkesçe bilinen kimse için kullanılır.

◆ **elleşmek** işt. f. **1.** Ağır bir şeyi kaldırmak için onu, birkaç kişi birlikte tutmak. **—2.** Alışverişte alıcı ve satıcı el sıkışarak uzlaştıklarını göstermek. **—3.** İki kişi el sıkışarak birbirinin gücünü anlamaya çalışmak. **—4.** Bir şeyi kurcalamak, karıştırmak.

ELLENBOROUGH (*—baronu* ve *kontu*) → LAW (Edward).

ELLENMEK → ELLEMEK.

ELLESMERE (*—baronu* ve *kontu*) → EGERTON.

ELLESMERE adası ya da **toprağı,** Kanada'ya bağlı Arktika takımadalarında (Kuzey-Batı arazisi) ada, Kane havzasıyla Grönland'dan ayrılır; 196 000 km². Uzunluğu 1 500 km'yi aşan adanın Grant arazisindeki kuzey ucunda yükselti 2 000 m'yi geçer. Büyük bölümü buzul takkeleriyle kaplıdır, ama kuzey kıyısındaki buzul "seti" gerilemektedir.

ELLESMERE PORT, Büyük Britanya'da (Cheshire) liman kenti, Mersey halicinin güney kıyısında; 64 000 nüf. Petrol rafinerisi. Otomobil sanayisi. Kırtasiye.

ELLESMOCERAS a. *Orthoceras*'ların-ki gibi düz kavkılı, notiloid kafadanbacaklı yumuşakçalar cinsi. (Notiloid yumuşakçaların en ilkelleri sayılan *Ellesmoceratidae* familyasının örnek tipi. Alt Ordovices dönemi fosillerindendir)

ELLEŞMEK → ELLEMEK.

ELLET (Charles), amerikalı mühendis (Penn's Manor, Pennsylvania, 1810 - Cairo, İllinois, 1862). Paris'te École polytechnique'te öğrenim gördükten sonra birçok asma köprü yaptı. 1842'de Fairmount'da bu tipin ABD'deki ilk önemli örneğini ve 1849'da Ohio üzerinde, uzun süre dünyanın en uzun köprüsü durumunda kalacak Wheeling köprüsü'nü yaptı. Kırım savaşı boyunca Ruslar'a mahmuzlu gemiler önerdi, ama ilgi görmedi. Amerikan iç savaşları sırasında, Memphis'in alınmasından sonra böyle bir araçta öldü. Özellikle, Mississippi ve Ohio'daki nehir gemiciliği üzerine birçok kitap yayımladı.

ELLİ as. say. sıf. **1.** Beş kere on: *Elli, yüzün yarısıdır.* **—2.** (Addan sonra) "ellinci" anlamında bir numaralama, bir sıralama belirtir: *Sayfa elli.*

◆ a. 50 sayısı, rakamı (yerine göre yaş, yüzde vb. belirtir): *Yüzde elli başarı sağlandı.*

—Kur tar. *Elli altı*, yeniçerilerin ihtisab yani belediye işlerine bakmakla görevli bölümü. (Bunlar, özellikle Yemiş iskelesinde "çardak" denen yerde oturur ve kente gelen çeşitli besin maddelerinin gerekli yerlere düzenli olarak dağıtımını gözetirlerdi. Ancak, Yeniçeri ocağı bozulduktan sonra esnafın başına bela kesilerek rüşvetsiz ve baskısız hiçbir iş görmez oldular)

—Spor. *Elli metre atışı*, 50 m uzaklıktaki hedeflere (80 cm çapında) yapılan ok atışı.

ELLİ ya da **ELLE.** İskand. mit. Yaşlılığın simgesi. Dev Utgardloki'nin sütanası olan Elli, bir güreşte tanrı Thor'u dize getirir. Bu güreş, en güçlüleri bile yenen yaşlılığın simgesidir.

ELLİBAŞI a. Ask. tar. Ulufeli humbaracı subaylarından biri. (Humbaracı ocağında yüz kişi bir oda sayılır ve her odada iki yüz akçe gündelikli bir odabaşı, doksanar akçe gündelikli iki ellibaşı, ellişer akçe gündelikli üç otuzbaşıyla otuzar akçe gündelikli on onbaşı yer alırdı.)

ELLİCE → TUVALU.

ELLİK a. **1.** *Yörs.* Eldiven. (ELCEK, ELCİK de denir.) **—2.** Denizc. Yelken dikerken kullanılan meşin eldiven.

—Tarım. Ekin biçerken sapları desteleyen elin son üç parmağına geçirilen tahtadan, metalden ya da kamıştan yapılma eldiven biçiminde araç.

ELLİLİK sıf. **1.** Elli birimden oluşan ya da elli birim alabilen şey için kullanılır. **—2.** Yaklaşık elli yaşında olan ya da öyle görünen kimse için kullanılır: *Ellilik bir adam.*

—Kur. tar. *Ellilik medrese*, elli akçe gündelikli müderrislerin görev yaptıkları eğitim kuruluşu.

◆ a. Elli kuruş ya da elli lira değerindeki para.

ELLİNCİ sıra say. sıf. Elli sayısıyla belirlenmiş sırada yer alan kimse ya da şey için kullanılır (adsız da kullanılabilir): *Yarışmada ellinci oldu. Ellinci doğum gününü kutladı. Genel sıralamada ellinci.*

ELLİNGTON (Edward KENNEDY, **Duke** — denir), amerikalı caz piyanocusu, bestecisi ve orkestra yöneticisi (Washington 1899 - New York 1974). İlk orkestrasını (Washingtonians) 1924'te kurdu. 1927-1932 arasında Harlem'deki Cotton Club'ın solocusuydu. Burada geliştirdiği "jungle" denilen üslup büyük ilgi gördü. 1933'te çıktığı ilk avrupa turnesinden sonra, caz müziğini yaymak amacıyla tüm dünyayı dolaştı. Çok verimli bir besteci olan Duke Ellington, virtüoz değildi, ama büyük bir piyanocuydu. Onun asıl müzik aracı, birinci sınıf müzikçilerden oluşan orkestrasıydı. Ellington, bu orkestradan en iyi sonucu almayı bildi. Orkestrasındaki müzikçiler arasında Bubber Miley, Charles Cootie Williams, Rex Stewart, Ray Nance, Cat Anderson gibi trompetçiler; Johnny Hodges, Harry Carney, Ben Webster, Willie Smith, Paul Gonsalves gibi saksofoncular; Barney Bigard, Jimmy Hamilton gibi klarinetçiler; Jimmy Blanton, Oscar Pettiford gibi basçılar; Sonny Greer, Sam Woodyard ve Louis Bellson gibi davulcular anılmalıdır. 1940'ta tanıştığı piyanocu ve düzenlemeci Billy Strayhorn, Ellington'ın en güvendiği adamı ve müzikte "dublör"ü durumuna geldi. Yaklaşık 50 yıl süren sanat yaşamı boyunca, armonı açısından cüretli yenilikler içeren ve çeşitli tınıları incelikle birleştiren son derece renkli bir üslupta sayısız başyapıt yarattı: *Black and Tan Fantasy* (1927), *Mood İndigo* (1930), *It don't mean a Thing* (1932), *Solitude* (1934), *Caravan* (1937), *Koko, Concerto for Cootie* (1940), *Take the A train* (1941), *Black, Brown and Beige* (1944), *Harlem* (1952), *Such sweet thunder* (1957), *New Orleans suite* (1970), *This one's for Blanton* (1973).

ELLİOT, Roxburgh kökenli iskoç aile. En tanınmış üyeleri Minto* soyluluk unvanını taşıdı. Bunlardan özellikle anılmaya değer olanlar: Gilbert ELLİOT MURRAY-KYNYNMOND, 1. **Minto** kontu (Edinburgh 1751 - Stevenage, Hertfordshire, 1814), whig milletvekili (1776), Viyana büyükelçisi (1799-1801), Hindistan genel valisi (1806-1813) oldu. Yerli prenslerin ve Napoleon siyasetinin yol açtığı tehlikeler, onu, Sihler ile anlaşarak ıngiliz egemenliğini Satlec'e kadar genişletmeye (1809) ve Mauritius adasını, Ambon'u, Molük adalarını ve Cava'yı işgale yöneltti (1811); Gilbert ELLİOT MURRAY-KYNYNMOND, 4. **Minto** kontu (Londra 1845 - Minto, Roxburgh kontluğu, 1914). Bir öncekinin torununun oğlu. 1867'de orduya girdi, Kanada genel valiliği (1898-1904), sonra Hindistan genel valiliği yaptı (1905-1910). Morley ile işbirliği içerisinde, sorumlu bir hükümetin Hindistan'da aşamalı olarak yayılmasını öngören 1909 reformunu uygulattı.

ELLİOT LAKE, Kanada'da (Ontario) kent, Sault-Sainte-Marie ve Sudbury arasında; 17 000 nüf. 1954'te bölgede bir uranyum yatağı bulunduktan sonra kuruldu. Maden cevheri zenginleştirme.

ELLİOTT (Ebenezer), ingiliz şair (New Foundry, Rotherham yakınında, Yorkshire, 1781 - Great Houghton, Barnsley yakınında, 1849). Demirci ustasıydı; ilk şiirleri Thomson tarzında betimsel yapıtlardı (*The Vernal Walk*, 1801). Ekmeğe narh konulması üzerine yazdığı *Corn-law Rhymes* (1831) adlı şiirlerinde, sosyal adaletsizliğe güçlü bir üslupla karşı çıkması büyük yankılar uyandırdı.

ELLİOTT (Herbert), avustralyalı atlet (Perth 1938). Antrenmanlarında, doğadan yararlanma yanlısıydı. 1960 Olimpiyat oyunları'nda,1500 m'de 3 dk 35 sn 6 ile dünya rekoru kırdı. 1961'de sporu bırakıncaya kadar bu mesafede rakipsizdi. Rekoru ancak 1967'de kırıldı.

ELLİPSOCEPHALUS a. (fr. *ellipse*, elips, ve yun. *kephale*, baş'tan). Cambria devri tabakalarında fosillerine rastlanan trilobit cinsi. (*Ellipsocephalidae* familyasının örnek tipi.)

ELLİS (Henry Havelock), ingiliz yazar (Croydon, Surrey, 1859 - Hintlesham, Suffolk, 1939). Hem ana, hem de baba tarafından denizci bir aileden gelen hekim Ellis, cinsel psikolojinin öncüsüdür (*Man and Woman* [Erkek ve kadın], 1894; *Studies in the Psychology of Sex* [Cinsel psikolojide incelemeler], 1897-1928). Edith Oldham Lees'in eşi ve Olive Schreiner'in dostu olan Ellis, *The Danse of Live* (1923) adlı çalışmasında tabulara bilinçli bir biçimde karşı çıktı.

ELLİS İSLAND, New York körfezinde ada, Manhattan'ın G.-B.'sında; 11 ha. Önceleri göçmen denetim yeriydi (1892-1943), daha sonraları ülkeye girmelerine izin verilmeyen kaçak göçmenler burada gözaltında tutuldu (1954'e kadar).

ELLİSON (Ralph), amerikalı romancı (Oklahoma City, Oklahoma, 1914). Bu zenci yazar, bir roman (*İnvisible Man*, 1952) ve bir deneme kitabı (*Shadow and Act*, 1964) yayımladı; ayrıca çeşitli dergilerde çıkmış yazıları vardır. Beyazlardan oluşan bir dünyada karaderili insanın görünmezliğini işleyen *İnvisible Man*, içerdiği yerli öğeler, caz sanatına yaptığı göndermeler, Melville ve T.S. Eliot'u çağrıştırmaları ve zenci bilincinin ikiliğini çarpıcı bir biçimde anlatmasıyla büyük başarı kazandı.

ELLİSON (Harlan), amerikalı yazar (Cleveland 1934). Senaryo yazarlığı yaptı, grotesk öğelerin ağır bastığı, gazeteci üslubuyla yazılmış romanlar yayımladı (*Memos from Purgatori*, 1961; *I Have no mouth and I must scream*, 1967; *Strange Wine*, 1978; *Angry Candy*, 1988; *Harlan Ellisons Movie*, 1990).

ELLİŞER ül. say. sıf. **1.** Üleştirmeden elli sayısıyla belirlenen çokluktaki şey için kullanılır: *Öğrenciler ellişerli gruplar halinde ders görüyor.* **—2.** *Ellişer ellişer*, elli birimlik öbekler halinde: *Okuldan ellişer ellişer ayrıldılar.*

ELLOBİİDAE a. (yun. *ellobos*, kabuk içinde kapalı kalmış ve *eidos*, görünüş'ten). Açıklığı dişli, kalın bir kavkı taşıyan akciğerli karındanbacaklı yumuşakçalar familyası. (Eskiden *Auriculidae* denirdi.)

—ANSİKL. *Ellobiidae* familyasındaki yumuşakçalar çok serin yerlerde yaşar: ırmak kıyıları, bataklıklar, denizin yanı başı. Familya üyelerinin en önemli cinsleri: *Pythia* ya da *Scarabus* (Hint okyanusu ve Büyük Okyanus kıyılarında 50'den fazla türü bilinir); *Ellobium* ya da *Auricula* (aynı bölgelerde, en çok Filipinler'de yaşar; fosil halde de bulunur); *Melampus* (bütün sıcak denizlerin kıyılarında 100'den fazla tür). Avrupa'da familyanın başlıca cinsleri *Ovatella* (gelgit bölgesinin üst sınırındaki kıyılarda yaşar) ve *Carychium*'dur (su kıyıları, çürümüş odunların ve ölü yaprakların altı gibi nemli yerlerde sık görülen çok küçük kara yumuşakçaları).

ELLOBİOPSİDEA a. Dallı ya da dalsız bir ya da birçok borudan oluşan, az çok

miselyum görünüşünde canlılar takımı. (Bazı zoosporlu mantarlara benzeyen, ama kamçılı hayvanlar grubuyla yakınlığı da tamamen yadsınamayan bu yaratıklar engin denizlerde kabuklularda ve çokkıllı halkalı solucanlarda asalak yaşar.)

ELLORA, Hindistan'da (Maharaştra) köy. Evrengabad'ın K.-B.'sında yer alan Ellora, toprağın içine oyulmuş otuz dört tapınağın bulunduğu (VI. -IX. yy.) önemli bir arkeolojik sit alanıdır: Acanta tapınaklarından daha yeni ve daha gelişmiş olan on ikisi buddhacı (mahayana), on yedisi brahman ve beşi cayna (en eskileri) tapınaklarıdır. Bu tapınaklar, mağara sanatının ulaştığı yüksek düzeyi gösterir; toprağın içine oyulmuş bir tapınaklar sistemine bağlanan tektaştan bir tapınak olan Kailasa (n° 16) bu sanatın en güzel örneklerindendir. Niteliği (n° 14,21) ve çeşitliliği (n° 16) bakımından dikkate değer çok sayıda heykel; birkaç duvar resmi kalıntısı.

ELLORE → ELURU.

ELLSWORTH (Oliver), amerikalı hukukçu ve devlet adamı (Windsor, Connecticut, 1745 *-ay.y.* 1807). 1777'den 1783'e kadar sömürgeler kongresi üyesi, 1785'ten 1789'a kadar Connecticut yüksek mahkemesi yargıcı. 1787 Philadelphia anayasa kurultayında arabuluculuk rolü oynadı, Senato'da federal görüşü savunan partinin başkanı oldu. Yüksek mahkeme başyargıçlığı yaptı (1796'dan 1800'e kadar).

ELLSWORTH (Lincoln), amerikalı kâşif (Chicago 1880-New York 1951). Serveti sayesinde Amundsen ile birlikte Kuzey kutbu'na uçuş düzenledi. İki deniz uçağıyla Svalbard'dan yola çıktı ve hedefe 250 km uzaklıkta yere inmek zorunda kaldılar (21 mayıs 1925). 1926'da Nobile ile birlikte *Norge* adlı zepline bindi ve kutup üstünden uçarak Svalbard'dan Alaska'ya gittiler (12 mayıs). Ellsworth, Andlar'a (1924), Amazon bölgesine ve Antarktika'ya da uçuşlar düzenledi. 1935'te 21 kasım - 5 aralık arasında, birçok etapta Palmer yarımadasından Little America üssüne kadar uçtu. Antarktika'da geniş bir bölgeye babasının adını verdi.

ELLSWORTH platosu, Antarktika'da bölge, Palmer yarımadasının G.-B.'sında.

ELLWANGEN, Almanya'da (Baden-Württemberg) kent, Franken Jura'sında; 21 600 nüf. 1812'de kurulan üniversite, 1817'de Tübingen Üniversitesi ile birleşti. XIII. yy.'dan kalma şato ve kilise, XVIII. yy.'da yapılan ve hıristiyanların ziyaret yeri olan kilise. Makine yapımı. Hazır giyim. Basımevi.

ELLWOOD (Thomas), ingiliz tanrıbilimci (Crowell, Oxfordshire, 1639 - Amersham, Buckinghamshire, 1714). Pennington ailesi tarafından quaker mezhebine döndürüldü, bu mezhep içerisinde etkin bir rol oynadı, bu konuda çeşitli kitaplar yazdı, birçok defa hapse atıldı. Milton'un dostu olan Ellwood şiirler ve bir özyaşamöyküsü kaleme almıştır.

ELLWOOD (Charles Abram), amerikalı toplumruhbilimci (Ogdensburg 1873 -Durham 1946). Missouri (1900 - 1930) ve Duke (1930 - 1946) üniversitelerinde profesörlük yaptı. Duki Üniversitesi'nde bir toplumbilim bölümü kurdu. Toplumsal süreçlerin kültürel çözümlemesine dayanarak bilimsel bir toplumruhbilim oluşturmaya çalıştı. Çalışmalarının, amerikan toplumbilimi üzerinde büyük bir etkisi oldu. Yapıtları: *Sociology and Modern Social Problems* (Toplumbilim ve Modern toplumsal sorunlar) [1910], *Sociology in its Psychological Aspects* (Ruhbilimsel yanlarıyla toplumbilim) [1912], *The Reconstruction of Religion* (Dinin yeniden kurulması) [1922], *Cultural Evolution: A Study of Social Origin and Development* (Kültürel evrim: toplumun başlangıcı ve gelişmesi üzerine bir inceleme) [1927], *The Psychology of Human Society* (İnsan toplumunun ruhbilimi) [1936].

ELMA a. Meyvesi için yetiştirilen ağaç. (Bil. a. *malus;* gülgiller familyası.)

—ANSİKL. Türkiye'de yabanisi de bulunan elma ağacı, dünyada en çok üretimi yapılan meyve ağacıdır. Tümü Kafkasya ve Altay kökenli *Malus pumila* Mill. türünden olmak üzere yaklaşık 6 000 elma çeşidi yetiştirilmektedir. *Malus* cinsinin 25 türü vardır ve büyük bir olasılıkla üretilen çeşitlerin bir kısmı türler arası çaprazlanmaların ürünüdür. Örneğin Fransa'nın kuzey-batı'sında yetiştirilen şaraplık elma çeşitlerinin çoğu *M. sylvestris* Mill. (dağ elması) karakteri taşımaktadır. Aynı şekilde, soğuğa dayanıklı rus elma çeşitleri, kuşkusuz bu dayanıklılığı, Sibirya kökenli *M. baccata* Borkh. türüyle çok eskilerde çaprazlaşmış olmasından almaktadır.

Elma yetiştiriciliği çok eskidir; firavun Ramses II zamanında bile bilindiği anlaşılmaktadır. Eski Yunanlılar ve Romalılar elma üretimini yaygınlaştırdılar.

Yetişme iklimi ve çeşit özellikleri bakımından elmanın yetişme alanı çok geniştir: yarıtropikal iklimden Sibirya'nın kutup yöresine kadar. Elma çok değişik fiziksel ve kimyasal özellikler taşıyan topraklarda yetişebilir ve meyve verebilir: asit topraklara olduğu kadar kireçli topraklara da dayanır.

Elmada kendidöllekli̇k olanaksızdır. Bu nedenle tozlaşma çapraz olur ve bir meyve bahçesine en az iki çeşit elma dikilir ki, karşılıklı olarak birbirini dölleyebilsinler.

Elma tohumla yetiştirilebilirse de iyi sonuç vermez, bu yüzden daldırma yöntemiyle elde edilen elma fidanlarına aşı yapılarak çoğaltılır. Bunun için seçkin anaçlar kullanılır. Şimdi bu anaçların yerini, özellikle batılı ülkelerde, büyük ölçüde tohumdan üretilen fidanlar almaktadır.

Elma Türkiye'nin hemen hemen her bölgesinde yetişir. Doğu ve Güney-doğu Anadolu dışında üretimi yaygındır.Niğde, Antalya, Konya, Isparta, Kastamonu, Tokat, Bursa, Kayseri, Burdur ve Sakarya en çok elma üretilen illerdir.

Hızlı nüfus, refah ve dışsatım artışıyla orantılı olarak son yıllarda elma üretiminde önemli artışlar olmuştur. (1968'de ağaç sayısı 23 milyon, üretim 700 000 t iken 1990'da ağaç sayısı 31,5 milyon, üretim 1 900 000 t [dışsatım 100 000 tonun üstünde].)

Elmanın pek çok hastalığı vardır. Bazıları asalak mantarlardan ileri gelir: karaleke *(Venturia inaequalis)*, külleme *(Padosphaera leucotricha)*, şankr *(Nectria galligena)*, boyun çürüklüğü *(Pytophtora cacterum)*. Zararlı eklembacaklılar da (böcekler ve akarlar) önemli zarar yapar: elma pamuklubiti *(Eriosoma lanigerum)*, elma yaprakbiti *(Dysaphis plantaginea)*, elma içkurdu (Laspeyresia pomonella), kırmızı örümcek *(Panonychus ulmi)*. Virüsler ve mikoplazmalar da çoğu zaman elmaya zarar verirler. Termoterapi işlemine başvurarak virüslere bağışıklık kazanmış fidanlar elde edilmiştir. Elmanın bir başka düşmanı bakteri yanığıdır.

Dünya'da sofralık elma üretimi yaklaşık 41 Mt dolayındadır ve hemen hemen tamamı Kuzey yarıküre'de (% 94) üretilir (Avrupa % 60). Başlıca elma üretici ülkeler şunlardır: ABD (4,5 Mt), Çin (4,4 Mt), Fransa (2,4 Mt) ve İtalya (2,2 Mt).

Bk. resim sayfa 3652

—Bahç. Süs elmaları. Çin ve Sibirya kökenli bazı elma türleri, ilkbahardaki çiçeklenmeleri ve sonbaharda yapraklarının aldığı renk dolayısıyla süs için yetiştirilen küçük meyveli ağaçlardır.Çeşitleri pek çoktur: katmer çiçekli çok güzel bir ağaç olan çin çiçek elması ya da buketli elma *(Malus spectabilis);* küçük yalın ya da katmer çiçekli *M. floribunda; M. baccata, M. prunifolia,* vb.

Charles Lénars

Ellora
Kailasa'dan (725-755) ayrıntı
Şiva'ya adanan tektaştan tapınak

ELMA a. **1.** Elma ağacının etli, az çok yuvarlak ve çeşidine göre yeşil, sarı ya da kırmızı renkli meyvesi. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Elma gibi,* çok kırmızı yanak için kullanılır. || *Elma şekeri* → ELMAŞEKERİ. || *Elma yanaklı,* yanakları kırmızı olan kimse için kullanılır. || *Bir elmanın yarısı o, yarısı bu.* → BİR.

—Giy. *Elma kürk,* tilki postunun yanak kısmından yapılan bir tür kürk. (Ucuzca kürklerdendi. Daha çok esnaf sınıfından olanlar ve mahalle imamları giyerdi.) || *Elma dibi kürk,* tilki postunun yanak kısmı kenarlarından yapılan kürk. (Düşük nitelikli ve ucuz bir kürk cinsiydi.)

—İçit san. *Elma şarabı,* elma şırasının mayalanmasıyla elde edilen içki. (Elmalar cinslerine ve olgunluklarına göre toplandıktan sonra yıkanır, ezilerek püre haline getirilir; birkaç saat dinlendirilip presten geçirilir. Püreden ayrılan şıra durultulduktan sonra mayalanmaya bırakılır. Mayalanma sürerken aktarma işlemleri uygulanır. Sert şarap yapımında dinlendirme süresi uzun tutulur.)

—Mim. Elma biçiminde süsleme motifi.

—Mutf. *Elma kompostosu,* kabuğu soyulup dilimlenmiş elmayı şekerli suda kaynatarak yapılan tatlı içecek. || *Elma reçeli,* soyulup küçük küçük doğranmış ya da rendelenmiş elmayı az su ve şekerle kaynatarak yapılan tatlı yiyecek. (İndirmeye yakın, içine vanilya ve limon suyu ilave edilir.) || *Elma tatlısı,* kabukları soyulup ortası oyulmuş elmaları şekerli suda biraz haşladıktan sonra, ortasındaki oyuklara kaymak yerleştirerek hazırlanan bir tür tatlı.

—Tar. telm. *Newton'ın elması,* Newton'un Woolsthorpe'taki bahçesinde bir elmanın yere düşmesine dikkat ederek yerçekimi yasasını buluşunu anıştıran deyim. Büyük sonuçlara varan bütün sıradan durumlar için Newton'ın elması hatırlatılır.

—ANSİKL. Elma etli bir meyvedir; 5 çanakyaprak, 5 taçyaprak, 20 erkekorgan ve 5 dişiorgan içeren alt yumurtalıklı bir çiçekten meydana gelir. Etli kısmı bir yandan erkekorganların dibindeki borumsu çevremin, öte yandan meyveyapraklarının dış çeperinin etlenmesiyle oluşur. Meyveyaprakların oluşturduğu 5 bölmenin iç çeperinden de endokarp oluşur. Endokarp kıkırdağımsıdır ; 5 bölmenin her birinde 2 tohum ya da "çekirdek" bulunur.

çiçekli elma ağacı

çiçekler

sofralık bazı elma çeşitleri

golden

granny-smith

starking

renet

Boskoop elması

kalvil elması

Elma hoş kokulu, ferahlık verici, çok yararlı bir meyvedir. İçinde bol vitamin, madensel tuzlar, şeker ve sindirimi kolaylaştıran maddeler vardır. Daha çok çiğ yenir. Konservesi, ezmesi, hoşafı, pekmezi yapılır, ezilerek meyve suyu çıkarılır.

Türkiye'de üretilen başlıca elma çeşitleri: *amasya* elması (sonbaharda olgunlaşır; orta irilikte [ortalama 110 g], yeşil üzerine açık kırmızı kabuklu, beyaz etli, kokulu, sert, saklamaya elverişli); *demir* elması (sonbaharda olgunlaşır; orta irilikte [ortalama 125 g], yeşil üzerine koyu kırmızı çizgili, seyrek benekli, gevrek etli, kokusuz ve mayhoş, saklamaya elverişli); *golden* (orta irilikte, [ortalama 135 g], donuk sarı-yeşil kabuklu, çok paslı ve seyrek benekli, az mayhoş, sıkı etli, hoş kokulu); *hüryemez* (iri [ortalama 300 g] ve basık yuvarlak, sap çukuru paslı, sarı-yeşil kabuklu, seyrek kahverengi benekli, gevrek ve sulu etli, çok mayhoş); *starking* (iri [ortalama 200 g], konikçe yuvarlak ve dilimli, sarı üzerine sıvama kırmızı, parlak kabuklu, yumuşak, sarımtırak, tatlı, sulu etli ve kokulu).

—Ed. Destanlarda, halk hikâyeleri ve masallarda da sık sık geçen elma motifi, genellikle neslin devamını sağlayıcı mucizeli özelliğiyle ele alındı. Asuman ve Zeycan hikâyesi'nde bir dervişin, çocuğu olmayan iki kişiye birer elma vererek yarısını kendilerinin, diğer yarısını da eşlerinin yemesini söylemesi ve sonuçta Asuman ile Zeycan'ın doğması gibi. Manas destanı, Bey Böyrek hikâyesi, Melikşah ile Güllü Han, Kerem ile Aslı gibi yapıtlarda elmanın bu özelliği görülür. "Komşunun kızı" masalında zehirli elma, "Para çantası" masalında sihirli elma motifi yer alır. "Aslan sütü" masalında ise elma gençleştirici özelliği ile ortaya çıkar. Adak, nişan, gönül verme (Ferhat ile Şirin) ve bağlılığı da simgeler. Şiirde biçimi dolayısıyla sevgilinin yanağı, çenesi elmaya benzetilir.

ELMA dağı, Ankara'nın G.-D.'sunda, B.'da Emir ve Mogan gölleri, D.'da Balaban çayı vadisi arasında yükselen kütle; 1 862 m. Kış sporları.

ELMABAŞ a. Kamışlar arasında, özellikle de Leman gölü kıyılarında yuvalanan avrupa dalgıçördeği. (Elmabaş su otları ve yumuşakçalarla beslenen dalıcı bir ördektir; av kuşları listesinde yer alır. Bil. a. *Aythya ferina;* ördekgiller familyası; boyu 45 cm.) [Eşanl. KAMIŞ DALGIÇÖRDEĞİ.]

ELMACIK a. Anat **1.** Yüzün yanakla göz arasında kalan az çok çıkıntılı bölümü. (Şakak kemiğinin sedef kısmında bulunan ve üstçenekemiğinin arka kenarıyla eklemleşen bir çıkıntıdır. İki kökün birleşmesiyle oluşur ve yoklandığında deri altında doğrudan doğruya elle algılanabilir.) **—2.** *Elmacık kasları,* yüzdeki üç kas: *büyük elmacık kası, küçük elmacık kası* ve *ek küçük elmacık kası* (gözkapakları değirmi kâsının belirsiz demeti). || *Elmacık kemiği,* elmacığı meydana getiren ve göz çukurunun oluşumuna katılan kemik.

EL MACIN → MEKİN (EL-).

ELMADAĞ, İç Anadolu bölgesinde, Ankara iline bağlı ilçe; 38 032 nüf. (1990); 573 km^2; 14 köy. Merkezi, Ankara'nın 39 km D.'sunda *Elmadağ,* 19 490 nüf. (1990). MKE barut ve patlayıcı maddeler fabrikası.

ELMAKAYA, Muş'un Bulanık ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 2 071 nüf. (1990).

ELMALI, Akdeniz bölgesinde, Antalya iline bağlı ilçe; 35 324 nüf. (1990); 1 594 km^2; merkez bucağı dışında 2 bucak, 48 köy. Merkezi, Antalya'nın 178 km B.-G.B.'sında *Elmalı,* 12 384 nüf. (1990). Tahıl, meyve üretimi.

ELMALI, esk. **Madenşehir, Çomaklı,** Niğde'nin merkez ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 536 nüf. (1990).

ELMALI, Çankırı'nın Orta ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 706 nüf. (1990). Belediye

ELMALI, rumca **Pelendri,** G. -Kıbrıs rum kesiminde Limasol ilçesine bağlı köy.

ELMALI (İbrahim), türk din ve siyaset adamı (Elmalı, Antalya, 1903). İstanbul Üniversitesi ilahiyat fakültesi'ni bitirdikten sonra Diyanet işleri başkanlığı'nın çeşitli kademelerinde görev aldı. Diyanet işleri başkanlığı görevinde bulundu (1966-1968). Emekliye ayrıldıktan sonra Millet partisi'ne girdi ve İstanbul'dan milletvekili seçildi (1969-1973). Demokratik parti'ye geçti. Afyon milletvekili oldu (1973-1977).

Elmalı barajı, İstanbul ilinde, Göksu deresi üzerinde kurulu baraj. İçme suyu sağlamak amacıyla 1955'te işletmeye açıldı. Baraj gövdesi payandalı beton tipinde, su toplama hacmi ve sağladığı içme suyu 10 milyon m^3'tür. Aynı dere üzerinde, 1893'te Kadıköy su şirketi'nce yaptırılan ve kente içme suyu sağlamak amacı güden Elmalı I bendi bulunmaktadır. 1926'da onarılan bu bendin yüksekliği 19,75 m, su toplama hacmi 1,7 milyon m^3'tür.

ELMALIDERE, Erzurum'un Karayazı ilçesine bağlı bucak; 7 534 nüf. (1990); 21 köy. Merkezi *Mollaosman,* 501 nüf. (1990).

ELMALIK a. Elma ağaçlarından oluşan meyve bahçesi.

ELMALILI HAMDİ HOCA → HAMDİ HOCA (Elmalılı).

ELMAS a. (yun. *adamas*'tan ar. ve fars. *elmās*). **1.** Çok sert, kırılgan, genellikle renksiz ve saydam, kristal halde arı karbon. (Ham ya da traşlanmış halde kuyumculukta ve sanayi alanında kayaçları delmede, metalleri işlemede, taşları taşlamada vb. kullanılır.) [Bk. *ansikl.* böl. Mak. san. ve Miner.] **—2.** Billurlaşmış saf karbondan oluşan traşlanmış taş. (Bk. *ansikl.* böl. Tar. ve Kuyumc.) **—3.** Elmasa yüklenen parlaklığın, saflığın, sertliğin ya da paha biçilmezliğin simgesi: *Elmas gibi bir genç. Yıldızlar elmas gibi parlıyor.* **—4.** *Elmasım,* övgü ve yüceltme içeren seslenme sözü.

—*Esk. Elmas-nisar,* elmas saçan. || *Elmas-pare,* elmas parçası; elmas gibi güzel. || *Elmas-rîze,* elmas kırıntısı.

—Camc. ELMASTIRAŞ'ın eşanlamlısı.

—Elektroakust. *Elmas iğne,* bir ses okuyucusunun elmas iğnesi.

—Mak. san. Taşlama ve bileme taşlarını düzeltmede ya da biçimlendirmede kullanılan ve çelik bir parçanın ucuna tutturulmuş elmas parçasından oluşan takım.

—Müc. *Ham elmas,* traşlanmamış elmas. || *Saf elmas,* doğal halde parlak ve pürüzsüz. || *Sanayi elması,* rengi, biçimi ya da katışıkları yüzünden mücevhercilikte yararlanılamayan, traşlanmış ya da ham halde matkap ve delik işleme tezgâhlarında vb. kullanılan elmas. || *Doğal elmas kristali,* düzgün façetalarla kristalleşmiş doğal elmas. || *Roze elmas,* üstü façetalı yontulmuş, altı düz bırakılmış elmas. (Tekniği 1520'lere doğru ortaya çıktı,) [ROZE de denir.]

◆ sıf. Elmas süslü takı için kullanılır: *Elmas iğne. Elmas yüzük.*

—Mak. san. *Elmas takım,* kesici kenarı gövdesine mıhlanmış bir elmas parçasından oluşan kesme takımı; çok yüksek kesme hızı ve çok iyi bir yüzey sağladığından bitirme amaçlı tornalamada kullanılır.

—ANSİKL. Kuyumc. Elmas, traşlanmamışsa parlamaz. Traşlanan elmas, kırılma indisinin ve ışığı yayma gücünün yüksek olması nedeniyle çok güzel bir *pırıltı* verir. Taşa giren ışınımlar çok sayıda iç yansımaya uğrar, beyaz ışık da güçlü bir biçimde dağılır. En yaygın kristal biçimleri sekiz yüzlü, on iki yüzlü, küp ve ikizdir: bu biçimler kendi aralarında birleşerek eğri yüzlü kristaller oluşturabilir. Traşlama başlıca üç işlemden geçer: *yarma* ya da *kesme, çarkdönme* ve *traşlama.* Yarma işleminde taş ikiye bölünür ve doğal kristalleşme düzlemine bakılarak taşın biçimi belirlenir. Bu işlemin en belirgin özelliği çabukluktur. Kesme, *bor* kaplı çok ince yuvarlak bakır levhalarla, önceden doğru biçimde belirlenmiş kristalleşme eksenlerine göre yapılır. Elmasa yuvarlak bir biçim vermeye dayalı çarkdönme, her yönde yapılabilen tek işlemdir. İki elmasın birbirine sürtülmesiyle gerçekleştirilir. Asıl traşlama dört aşamalıdır: dörtleme traş, sekizleme, pırlanta kesimi ve perdahlama. Perdahlama, *dop* denilen bir dayanağa tutturulmuş elmasın üzerinde gezdirilen, bor kaplı yatay bir çelik çarkla yapılır. Çeşitli traşlama biçimleri vardır: *pırlanta, armudi, mekik, baget, zümrüt,* vb.

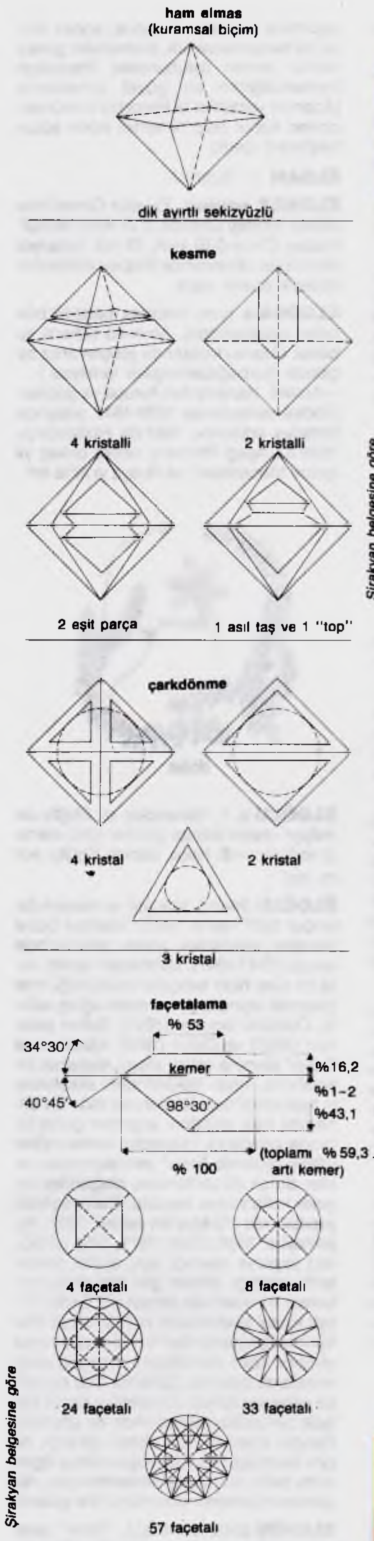
Başlıca elmas traşlama merkezleri şunlardır: Anvers, New York, Tel-Aviv. Dünya ham elmas üretiminin yarıya yakını De Beers şirketi tarafından gerçekleştirilir; şirketin Londra'daki merkez kuruluşu (Central Selling Organization) bu üretimin % 85'ini pazarlar. Satışlar, dördü Anvers'de bulunan, dünyadaki 16 elmas borsası aracılığıyla yapılır. Son yıllarda bulunan en iri elmaslar şunlardır: 1972'de, Sierra Leone'de, *Sierra Leone Yıldızı* (969,8 kırat); 1973'te, Brezilya'da, *Başkan Vargas* (kıratı 726,60'ın üstünde) ve Rusya'da, *Yakutistan Yıldızı* (232,10 kırat); 1975'te Güney Afrika'da, *Louis Cartier* (107,07 kırat).

Bir elmasın değerini belirleyen ölçütler şunlardır: ağırlığı, biçimi, optik nitelikleri (saflık, parıltı) ve rengi (elmas renksiz, süt renginde, kırmızı, pembe, sarı, yeşil, mavi, kahverengi ve siyah olabilir). Bu kristaller, uluslararası ölçülere göre kodlan-

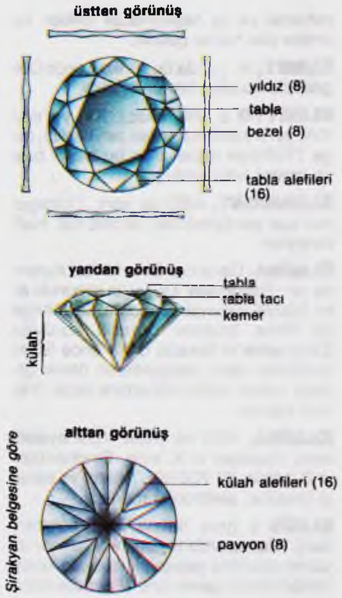
Elmalı barajı (İstanbul)

Hürriyet arşivi

bir elmasa uygulanan kesme, çarkdönme ve façetalama işlemleri

elmasın traşı

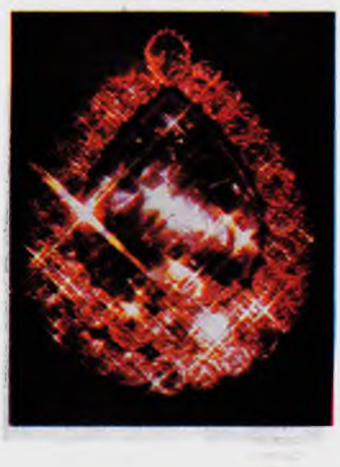
mıştır. İçindeki yabancı maddeler ve kristalleşme kusurları, elmasın değerini azaltır. Gerçek bir elması yapayından kolayca ayırt etmek için, üzerine alüminyum bir çubuk sürtülür; iz bırakanı yapay, iz bırakmayan da gerçek elmastır. Sertlik indisinin oldukça yüksek olmasına ve en şiddetli basınçlara dayanmasına rağmen, elmas, çarpma sonucu kolayca kırılır. İstanbul'da, Topkapı sarayı müzesi hazine dairesi'nde sergilenen *Kaşıkçı* elması* da dünyanın sayılı elmaslarından biri olarak nitelenir.

—Mak. san. Elmas, çok yüksek sertliği nedeniyle takım bilemeye yarayan taşları düzeltmede, işlenmiş metalleri taşlamada ya da ince tel çekme kalıplarını (tungsten teli, selüloz asetat telleri..) yapmada kullanılır. Elmas traşlama artıkları bir destekte, örneğin bir metal disk üzerinde topaklaştırılarak elmaslı taşlar elde edilir; bu taşlar karbür içeren özel takımları bilemeye yarar. Elmas tozu bilinen aşındırıcıların en sertidir.

—Miner. Elmas 3,5 yoğunluğunda arı karbondur. Kübik sistemde yer alır; ancak eğik yüzeyli biçimlerine de sıkça rastlanır. Yüzeyi genellikle çizgili, çok kez saydam ya da renksizdir. Bununla birlikte sarı, sarımsı ve çok ender başka renklerde elmaslar da vardır. Oktaedrik dört dilinim yüzeyi sunar. Mohs ölçeğine göre sertliği 10'dur.

Doğada üç elmas türü vardır: sözcüğün tam anlamıyla *elmas* ya da *renksiz elmas* en değerli taştır; *bort* eğik yüzeyli bir türdür ve asıl elması perdahlamada kullanılır; *karbonado* kara elmastır ve delme makinelerinde sert kayaçları delmede yararlanılır; bu tür, kimi kez yumruk büyüklüğünde parçalar oluşturur. En zengin elmas yatakları Zaire'de, SSCB'de ve Güney Afrika'dadır.

Kaşıkçı elması (86 kırat) armut biçiminde yontulmuş 59 façetalı
Topkapı sarayı müzesi, İstanbul

Elmas genellikle alüvyonlarda bulunur. Bununla birlikte şistlerin bozulması sonucu oluşan killi arazilerde de görülür. Çap elmaslarına volkan bacalarını dolduran kimberlit breşlerinde *(blue-ground)* rastlanır. Küçük yapay elmaslar, 10^5 atmosfer basınç altında 3 000°C'ta ve az miktarda elmas eşliğinde grafit ısıtılarak elde edilir.

—Tar. Hindistan, Antikçağ'dan XVIII. yy.'a kadar tek almas üreticisi ülkeydi. Elmas ancak 1728'de Brezilya'da, 1867'den başlayarak da Güney Afrika'da bulundu. Mücevhercilikte elmas kullanımının gelişmesi, taşların yontulmasında sağlanan ilerlemelerle sıkı biçimde ilgilidir. Elmas, uzun süre ham halde, yalnızca perdahlanarak kullanıldı. Antikçağ'dan başlayarak yapıldığı sanılan traşlama işlemi, Ortaçağ'da da sürdürüldü; elmasla süslü çeşitli mücevherlerin (özellikle yüzükler) 1380'de Charles V'in, 1416'da da Berry dükünün envanterinde betimlenmiş olması bu saptamayı doğrulamaktadır. Elmas, XV. yy. sonunda, hemen hemen yaygın bir biçimde mobilyaların (kutsal su kabı, çekmeceler, tuzluklar, vb.) süslenmesinde kullanıldı. 1520'ye doğru, "basit roze" biçiminde traşlanmış 16 façetalı ve 2 tablalı elmas ortaya çıktı. XVII. yy. başında Lopez adında bir portekizli yahudi, Paris'te bir elmas traş atölyesi açtı. Bu atölyenin yanı sıra, XVII. yy.'ın ikinci yarısında Hindistan ile ticaretin gelişmesi, elmasın mücevhercilikte altın ve incinin yerini alarak ilk sıraya geçmesini sağladı. "Kaplama pırlanta" ya da "Mazarin" adı verilen traş tekniği, 1640'a doğru geliştirildi. İlk kez XVII. yy.'ın sonunda, venedikli Vincenzo Peruzzi tarafından gerçekleştirilen, elması "üçlü pırlanta" ya da "pırlanta" kesim verecek biçimde yapılan traşlama yöntemi (56 façeta ve 2 tabla) bu tekniğe doğrudan bağlıdır. Bu traş tekniği bugün hâlâ en değerli taşlarda kullanılmaktadır; yassı ve kusurlu taşlar ise roze tekniğine göre traşlanır.

Hindistan'dan gelen ünlü elmasların çoğu XVII. yy.'da ortaya çıktı. 1650-1658 arasında bulunan *Büyük moğol,* delhili Büyük Moğol'a aitti; bugün nerede olduğu bilinmemektedir. *Floransa elması*'nın Atak Charles'a daha sonra da Toscana grandüklerine ait olduğu sanılmakta-

Bk. resim sayfa 3654

tadır; bazılarına göre bugün İngiltere tahtının mücevherleri arasında bulunmaktadır. Efsaneye göre, *Orlov elması* Hindistan'daki bir Brahma tapınağında yer alan bir heykelin gözlerinden biriydi ve bir fransız asker tarafından çalınmıştı. Amsterdam'da traş edilen taşı, Prens Orlov, Rusya çariçesi Yekaterina II için satın aldı. *Sancy elması,* bu taşın bilinen en eski sahibi olan Nicolas Harlay de Sancy'nin adını taşımaktadır; Sancy, bu elması 1604'te İngiltere kralı James I'e sattı; Fransa'da sürgünde bulunan kraliçe 1657'de kardinal Mazarin'e, o da, 1661'de vasiyetle krala bıraktı. *Sancy elması* XVIII. yy. boyunca krallığa ait takılar arasında yer aldı. 1792'de Garde-Meuble'den çalındı, sonra bulundu ve Directoire tarafından rehin alındı. 1976'da çok yüksek fiyatla satın alındıktan sonra Louvre'da kraliyet elmasları arasındaki yerini aldı. Golconda bölgesinde bulunan *Régent*'i 1701'de satın alan Thomas Pitt, bu elması Avrupa'nın birkaç hükümdarına, bu arada Louis XIV'e de satmaya çalıştı. Fransa naibi Orléans dükü, *Régent*'ın 1717'de satın alınmasını sağladı. 1792'de *Sancy* ve *Taht'*ın öteki mücevherleriyle birlikte çalındıktan iki yıl sonra bulundu, Directoire tarafından rehin tutuldu, geri alındı, sonra da Napoléon I'in kılıcını süsledi.Bugün Louvre'da korunan *Régent,* ünlü elmasların en safıdır; kütlesi bakımından da (137) kırat), İngiltere tacındaki *Cullinam* gibi

Lauros-Şirakyan

bir elmasın kesilmesi (taşın "grain"inin ters yönüne doğru)

Lauros-Şirakyan

bir elmasa uygulanan tornada çarkdönme

Lauros-Şirakyan

taşlama taşında **elmas** façetalama (elmas oynak bir bileziğin tırnakları arasında sabitleştirilir).

Giraudon

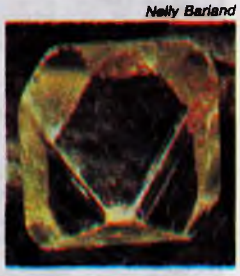
Büyük Condé (9 kırat) roze **elmas** armut biçiminde elmas (1643'te Louis XII tarafından edinildi, Otuz Yıl savaşları'nın ardından Büyük Condé'ye hediye edildi) *Condé müzesi, Chantilly*

Ulusal müzeler birliği

Régent (137 kırat) Fransa tacının en güzel **elması** (1717'de Fransa naibi Orléans dükü tarafından edinildi) *Louvre müzesi, Paris*

Nelly Barland

Sierra Leone'de çıkarılan ham **elmas** (traş: 10 mm)

(1905'te Transvaal'de bulundu) dünyanın en iri elmaslarından biridir.

Elmas, Kars ve çevresinde bir kadın, bir erkek tarafından oynanan karşılama türü bir halk oyunu. (Bazen toplu olarak da oynanır. Eşlik çalgıları akordeon, tar, koltuk davuludur.)

ELMASÇI a. Elmas tüccarı.

ELMASİYE a. Meyve suyu ve nişastayla yapılan pelte gibi dondurulmuş, parlak ve saydam görünümlü bir çeşit tatlı.

ELMASLI sıf. **1.** Üzerinde elmas bulunan, elmasla süslenmiş olan: *Elmaslı küpe.* **—2.** İçinde elmas tozu bulunan: *Elmaslı alaşım.*

ELMASTRAŞ a. Camc. Aynacı ve camcıların cam kesmekte kullandığı ve bir sap ucuna yerleştirilmiş elmas parçasından oluşan alet. (Günümüzde elmas parçası yerine çelik tırtıl konmaktadır.) [ELMAS da denir.]
—Güz. sant. Taş, kristal ve çeşitli mobilya eşyasını, üzerinde piramit biçimli kabartmalar, çıkıntılar bırakarak yontma tarzı. ‖ Roman anıtlarında taçkapıların kemerlerin ya da kornişlerin silmelerinde çok kullanılan bir süsleme. (Gotik dönemde az kullanılan bu süsleme, Rönesans' ta ve klasık dönemde yeniden ortaya çıktı.)
—Kuyumc. *Elmastıraş çarkı* → ÇARK.

ELMASTRAŞÇI a. Elması, işlenmemiş taş durumundan son kullanımına kadar işleyebilen, bu işi meslek edinmiş kişi.

ELMAŞEKERİ a. Üstü boyalı şekerle kaplanan ve bir çubuğa takılarak satılan elma.

ELMAYAĞI a. Bir adaçayı türünün *(Salvia triloba)* yapraklı ve çiçekli dallarından damıtma yoluyla elde edilen uçucu yağ. (Elmayağı denmesinin nedeni, bitkinin dalları üzerinde küçük bir elmayı andıran esmer yeşil renkte mazıların bulunmasıdır.)
—ANSİKL. Elmayağı, halk hekimliğinde gaz söktürücü, sindirimi kolaylaştırıcı, ter kesici ve idrar artırıcı olarak kullanılır. Günde bir fincan suya 3-5 damla damlatılarak içilir. Yüksek miktarları zararlıdır. Dıştan sürülerek de yara iyi edici ve antiseptik olarak kullanılır. "Acıelma yağı" da denir.

ELMAYAKASI, Kastamonu'nun merkez ilçesi Akkaya bucağına bağlı köy; 189 nüf. (1990). Köydeki, Çobanoğulları döneminden Atabey hanı'nın yalnızca yuvarlak kemerli kapısı kalmıştır.

ELMEĞE ya da **ELEMYE** a. Dokmc. İpliği çile haline getirmek, çile halindeki ipliği açmak ya da makaraya, masuraya veya bobine sarmak amacıyla kullanılan taşınabilir araç. *Sarboz, nazik tayyar* da denir.
—ANSİKL. *Elmeğe*'nin yörelere göre pek çok türü olmakla birlikte, genelde bir eksen çevresinde dönebilen konik, küçük bir dolap biçimindedir. İnce çıtalardan ve kolayca kıvrılabilen dallardan yapılır. Bazı elmeğeler, çile ölçülerine göre ayarlanabilir. Bunlarda çıtalar her iki başından delinmiştir ve bu delikler eksen üzerinde hareket edebilen yuvarlak başlıklara yatak görevi yapar. Orta bölümleri de birbiriyle çapraz konumda ve açılıp kapanabilecek biçimde tutturulmuştur. Eksenin alt kısmında masa kenarına tutturulabilmesini sağlayan ahşap bir mengene bulunur. Mengenenin üzerinde bulunan ve eksen üzerinde hareket eden ayrı bir parçayla, istenen ölçüye göre ayarlanabilen açılır kapanır bir şemsiye görünümündedir. Açıkken orta bölümü, alt ve üst bölümlere göre daha küçük bir daire oluşturur, çile haline getirilecek ipliğin ucu bu bölüme dolandırılarak kendi üzerine tutturulur. Araca el ile hareket verilerek iplik çile haline getirilir ya da çile halindeki iplikler bu araç üzerine geçirilerek masura veya makaralara aktarılır. Genellikle boyanacak ya da haşıllanacak iplikler, bu araçla çile haline getirilir.

ELMET, VI. yy.'da bugünkü Leeds bölgesinde kurulan breton krallığı.

ELMETTO a. (ital. sözc.). XV. yy.'dan XVII. yy.'a kadar kullanılan zırh başlığı, tolga. (Tümüyle kapalı olan bu başlık başı ve enseyi koruyordu.)

ELMHURST, ABD'de kent, Chicago' nun batı banliyösünde; 50 500 nüf. Hafif sanayiler.

ELMİNA, Gana'da, Gine körfezi kıyısında yer. Portekizliler XV. yy.'ın sonunda altın ticareti yapmak amacıyla São Jorge da Mina limanını burada kurdular (Dieppeliler'in burada daha önce liman kurdukları savı, varsayımdan öteye gitmez). Liman, koloni dönemine kadar önemini korudu.

ELMİRA, ABD'de (New York eyaleti) kent, Apalaşlar'ın K.'inde, Binghamton' ın B.'sında; 39 700 nüf. Ticaret ve sanayi (makine, elektronik) merkezi.

ELMİS a. (yun. *helmis,* kurt, solucan' dan). Akarsularda taşlara, köklere ya da yüzen odunlara yapışarak yaşayan kınkanatlıböcekleri içeren cins. (*Parnidae* familyası.)

EL MONTE, ABD'de (Kaliforniya) kent, Los Angeles'ın doğu banliyösünde; 106 210 nüf. (1990).

ELMSHORN, Almanya'da (Schleswig-Holstein) liman kenti, Elbe ırmağının küçük bir kolunun kıyısında; 41 700 nüf. Tersaneler. Makine yapımı. Besin sanayileri.

EL-MUGAVİRLER (*savaşçı* anlamında ar. sözc.). Az çok düzenli birlikler halinde yaya dövüşen aragónlu ve katalonyalı başıbozuk askerler. (Oluşturdukları Büyük Katalan bölüğü, XIV. yy. başında, Bizans İmparatorluğu'nu karıştırdı ve 1311'de Atina düklüğü'nü işgal ederek orada seksen yıldan fazla ayakta kalan bir katalan devleti kurdu.)

El Mücahid, 1965'te kurulan cezayir gazetesi; 1956'da Cezayir'de çıkan bir haftalık derginin adını aldı. 1957'de cezayir devriminin yayın organı ve FKÖ'nün resmi sözcüsü olan haftalık dergi, 1964'te kapandı. 1965'te, derginin adıyla bir günlük gazete yayımlanmaya başladı. Hükümetin ve Devrim konseyi'nin sözcüsü olan gazetenin dağıtımı çok geniştir.

■**ELNE,** Fransa'da kanton (Pyrénées-Orientales) merkezi, Roussillon ovasında; Tech ırmağı kıyısında; 6 292 nüf. (1992). Eski keltiber kenti *Illiberis*'tir. IV. yy. başında imparator Constantinus yeniden kurdurduğu kente annesinin adını verdi: *Castrum Helenae.* Eski Sainte-Eulalie katedrali XI. yy.'a aittir. 1175'te yapımına başlanan katedral, ancak XIV. yy.'da tamamlanabildi. (Katedralin güney dehlizi roman üslubundaki Roussillon heykelciliğinin en güzel örneklerini [*Âdem'in yaradılışı*'nı *Herodes'in müneccimleri kabul edişi*'ni temsil eden sütun başlıkları] içerir.)

Elne
Kadının yaradılışı
eski Sainte-Eulalie katedrali'nin mermer sütun başlığı (XII. yy.)

Lauros-Giraudon

ELOAH → ELOHİM.

ELOBEY adaları, Ekvator Ginesi'nde adalar. *Elobey Grande,* 2,27 km²; 86 nüf. *Elobey Chico* 0,19 km²; 10 nüf. İspanyol sömürgesi döneminde Elobey adalarının stratejik önemi vardı.

ELODEA a. (yun. *helodes,* bataklık bölgeleri dolaşan'dan). Amerika kökenli su bitkisi. (Akarsu kıyılarında yetişen arsız bir bitkidir. Kurbağazehirigiller familyası.)
—ANSİKL. Kanada'dan Avrupa'ya getirilen *Elodea canadensis* 1836-1842 arasında Britanya adalarını, 1861'de Hollanda'yı, 1899'da Aşağı Rhone'u, sonra birkaç yıl içinde Macaristan'ı ve Rusya'yı istila etti.

elodea

ELOĞLU a. **1.** Yabancılar, el: *Eloğlu sanatçıyı verimli kılmak için her türlü olanağı sağlıyor* **—2.** Koca, damat: *Eloğlu, acır mı hiç?*

ELOĞLU (Metin), türk şair ve ressam (İstanbul 1927 - *ay. y.* 1985). İstanbul Güzel sanatlar akademisi resim bölümü'nde okudu (1943-1947), bitirmeden ayrıldı. Kısa bir süre Yıldız bahçeler müdürlüğü'nde çalışmak dışında, şiir ve resmi uğraş edindi. *Düdüklü tencere* (1951), *Sultan palamut* (1957) ve *Odun* (1959) kitaplarında Garip* akımına yakın, alaycı, taşlamalı bir anlatımla, insan ilişkilerindeki aksaklıkları, toplumsal bozuklukları ele aldı. Bu dönemde halk dilinden, argodan geniş biçimde yararlandı. *Horozdan korkan oğlan* (1960) yapıtında İkinci* yeni akımından etkiler alarak dili zorlamaya, olağandışı imgeler kullanmaya koyuldu. Daha sonraki yapıtlarında (*Türkiye'nin adresi,* 1965; *Ayşemayşe,* 1968; *Dizin,* 1971 -TDK ödülü-, vb.) yaşama sevinci, aşk, ayrılık, terslikler yarattığı öfkeler gibi temalarla toplumsal sorunları ele almayı sürdürdü. Ancak kişisel türetmelerle, konuşma dilinden farklı kullanışlarla özel bir dil oluşturmaya yöneldi. Dilin olanaklarını zorlayan araştırmalarda bulundu. Şiirlerine belli ölçülerde yansıyan fantezi, gerçekliğin dışına fazlaca çıkmadan resimlerinde de görüldü. Rengin egemen öğe olarak alındığı, biçim bozmalar yoluyla oluşturulmuş figürlerde belirli bir mesajı iletmekten çok, düşüncenin fantastik yorumunu öne çıkardı.

ELOHİM (ibranice sözc.), "Tanrı" anlamına gelen *eloah*'ın çoğulu. Babil ya da Amarna metinlerinde görüldüğü gibi, yüceltmeyi, ululaştırmayı belirten bir çoğul olabilir. Bu anlamıyla Yehova yerine kullanılır (büyük harfle yazılarak). Sayısal bir çoğul da olabilir. Bu durumda, ya yabancı tanrıları, ya da kutsal bir yanı olan varlıkları (melekler, kahramanlar, hükümdarlar, vb.) belirtir.

ELONA a. Salyangoza çok benzeyen akciğerli karındanbacaklı yumuşakçaları içeren cins. (Düz sarmallı, ince, saydam, göbekli bir kavkısı vardır; temel özelliği üç köşeli kesecik biçimindeki eşey bezleridir. Örnek türü *Elona quimperiana; Helicidae* familyası.)

ELOPİDAE a. (yun. *elops, -opos,* mersinbalığı'ndan). *Megalops atlanticus* gibi çok ilkel kemiklibalıkları içeren familya. —ANSİKL. *Elopidae* familyası, sardalyamsılar takımı içinde en ilkel balıkları kapsayan familyadır; ağız tabanında bir boğaz levhasının bulunması gibi bazı nitelikleri yalnızca tümkemikliler öbeğindeki balıklarda bulunur. Bunlarda kuyruk geniş çatallı, renk orta sularda yaşayan deniz balıklarındaki gibi gümüşidir. Küçük ve çok sayıda dişten oluşan diş düzeni yırtıcı hayvanlara özgü beslenme rejiminin göstergesidir. Yumurtalardan leptosefal larvalar çıkar. *Elopidae* familyası üyeleri tuzlu su balıklarıdır, ama çoğu zaman beslenmek için ırmaklara da girerler. Orta irilikte türlerin (*Elops* cinsi, 15 kg için en çok 80 cm) yanı sıra boyu 2 m'ye ve ağırlığı 100 kg'a varan *Megalops atlanticus* gibi türleri de vardır. *Megalops atlanticus* leziz eti nedeniyle spor amacıyla balık avlayanlar arasında ünlüdür.

ELOPTERİX a. (yun. *helos,* bataklık, ve *pteryks, pterygos,* kanat, yüzgeç'ten). Avrupa'da Kretase tabakalarında fosillerine rastlanan pelikanla karabatak arası büyüklükte fosil kuşları içeren cins.

ÉLORN ya da **ELORN,** Fransa'da, Bretagne'da (Finistère) kıyı ırmağı; 51 km. Arrée dağından doğar, Landivisiau ve Landerneau'dan geçer ve Brest limanının bulunduğu yerde denize dökülür.

ELOUT (Cornelis Theodorus), hollandalı siyaset adamı ve yönetici (Haarlem 1767 - Lahey 1841). Hollanda Hindistanı genel valisi, milletvekili, büyükelçi, maliye (1821-1824) ve sömürgeler (1824-1829) bakanı oldu. Sömürge yönetimini düzenledi.

ÉLOY (Jean-Claude), fransız besteci (Mont-Saint-Aignan, Rouen yakınında, 1938). Darius Milhaud'nun öğrencisi olmakla birlikte Basel'de derslerini izlediği Boulez'in etkisinde kaldı. *Étude III* (1962), ve özellikle de 18 çalgıcı için yazdığı *Équivaiences* (1963) adlı yapıtları buna tanıklık eder. 1966-1968 arasında Berkeley'de çözümleme profesörlüğü yaptıktan sonra, sanatı üzerinde, kimi geleneksel doğu müziklerinin bıraktığı etkinin farkına vardı. 28 çalgıcı için yazdığı *Faisceaux -Diffractions* (1970), diziselcilikten kopuşunu yansıtır: zaman kavramı bunda çok önemli rol oynar. Ama özellikle 3 orkestra ve 5 koro grubu için bestelediği *Kamalaka* (1971) adlı yapıtında, Doğu ile Batı'nın -kendisi için kaçınılmaz olan- bireşimini (melezleşme) gerçekleştirmeye çalıştı. Elektronik ve somut sesler için meditasyon müziği olarak bestelediği, *Shanti* (Barış), ilk kez 1974 Royan festivali'nde seslendirildi ve bu yazım tekniğinde yeni bir aşama sayıldı. Éloy daha sonra, orkestra için *Fluctuante-Immuable*'i (1977), elektronik ve somut sesler için görüntüsüz film *Gaku-No-Michi*'yi (Müziğin yolları) [1978], ışık oyunları, bir modülatör, vurmalı çalgı çalan bir müzikçi, manyetik bantla bir düşsel ayin için *Yo-In*'i (Yansımalar / Yankılanmalar) [1979; ilk kez Bordeaux'daki SİGMA'da 1980'de seslendirildi] ve İ. Xenakis'in ordinatörü (UPİC) üzerine gerçekleştirdiği *Étude IV*'ü yazdı (1980).

ELÖVE (Ali Ulvi), türk şair, dilci (Selanik 1881 - İstanbul 1975). Öğrenimini Selanik'te yaptı. Burada öğretmenliğe başladı. 1908'den sonra İstanbul, Adana, Bursa Öğretmen okullarında türkçe ve edebiyat okuttu. 1939-1945 yıllarında Gazi eğitim enstitüsü'nde görev yaparak emekliye ayrıldı. Selanik'te, Çocuk bahçesi dergisinde Türkiye'de çocuk edebiyatının ilk ürünlerinden sayılan şiirlerini yayımlamaya başladı (1905). Bu yoldaki çalışmalarını *Çocuklarımıza neşideler* (1912) [*Çocuklarımıza şiirler,* yeni harflerle, 1959] adlı kitabında topladı. "Dağbaşını duman almış" marşının söz yazarı oydu. Türk dil kurumu'nda görev alarak Jean Deny'nin "*Grammaire de la langue Turque*" adlı yapıtını açıklamalar ve düzeltmelerle türkçeye çevirdi (Türk dili gramerі, 1941). Türk dili üzerine bilimsel çalışmalarının yanı sıra Dr. Şefik İbrahim İşçil ile birlikte *Türkçe hekimlik terimleri üzerine bir deneme* (1944) adlı sözlüğü düzenledi. Kütahyalı Abdurrahman Hoca'nın *Mikyas ül-lisan ve Kıstas ül-beyan* adlı yapıtının açıklamalı çevirisini yayımladı (1952).

EL PASO, ABD'de (Texas) kent, Meksika sınırında, Rio Grande kıyısında (sol kıyı); 515 340 nüf. (1990). Kara ve demiryolu kavşağı. Besin sanayisine bağlı tarım pazarı. Bakır ve petrol rafinerisi.

ELPASOLİT a. (fr. *elpasolite;* Kaliforniya'da *El Paso*'dan). Miner. Doğal alüminyum, sodyum ve potasyum flüorür.

ELPENOR. Yun. mit. Odysseus'un arkadaşı. Kirke'nin evinin damında kafayı çekip uyuyakalmıştı. Aşağıya yuvarlandı ve öldü. Odysseus, öbür dünyada Elpenor'un ruhuna rastladı ve ona, cesedini gömeceğine dair söz verdi.

Elpenor sendromu. Psik. Yarı otomatik davranışlara yol açan zihinsel karışıklık. (Bu sendrom, içki ya da bir yatıştırıcı etkisiyle alışık olmadığı bir yerde sızıp kalan ve az sonra uyanan kimselerde görülür.)

Elphal yöntemi. Metalürj. Metal yüzeyleri, elektroforez uygulayarak alüminyumla kaplama yöntemi. Bu işlemde çelik şerit üzerine alüminyum tozu çöktürülür. İşlem süreklidir; elde edilen çökelti haddeden geçirilerek yoğunlaştırılır, ardından alüminyum tanecikleri sinterlenir. Öteki alüminyumlama yöntemlerinin tersine ayrım yüzeyinde demir-alüminyum alaşımı oluşmaz ve alüminyumlanmış saclar, yeterince sünektir; dolayısıyla kaplama bozulmadan kalıpta dövmeye ve soğuk çekmeye elverişlidir.

ELPHİNSTON (John), iskoç denizci (İskoçya 1722 - öl. 1785). Önce ingiliz donanmasında, sonra tuğamiral olarak rus donanmasında görev yaptı (1768-1774). Çeşme'de türk filosuna karşı savaştı (1770).

ELPHİNSTONE (William), iskoç rahip (Glasgow 1431 - Edinburgh 1514). James III ve James IV'ün danışmanı, pek çok kez diplomatik görevle Fransa'ya ve İngiltere'ye gönderildi. Önce Glasgow Üniversitesi'nde rektördü, 1483'ten başlayarak piskoposluğunu yaptığı Aberdeen kentindeki üniversiteyi kurdu (1494).

ELPHİNSTONE (George KEITH), I. **Keith** vikontu, britanya amirali (Elphinstone Tower, Stirling yakınında, 1746 - Tulliallan, Fifeshire, 1823). Hindistan şirketi'nde büyük bir servet kazandıktan sonra Amerika savaşında, özellikle de Devrim ve İmparatorluk savaşlarında yararlıklar gösterdi. 1795-1797 arasında Cape ve Hindistan'daki Hollanda sömürgelerini ele geçirdi. 1801'de, Ebukir'e başarılı bir çıkarma yaparak Mısır'da ingiliz zaferini sağlayan Abercromby ordusunun naklini ve korunmasını sağladı.

ELPHİNSTONE (Mountstuart), ingiliz yönetici (Cumbernauld, Dumbarton kontluğu 1779 - Hockwood, Surrey, 1859). 1795'te Doğu Hindistan ingiliz şirketi'ne girdi. 1811'de pişva Baci Rao II'nin başkenti Poona'da ingiliz sömürge valisi oldu. Bu prensin çıkardığı isyanı bastırarak (1817) marata yönetimine son verdi. Pişvanın toprakları Bombay yönetimine bağlandı. Elphinstone, Bombay valisi olarak 1819'dan 1827'ye kadar bu bölgeleri yönetti. *History of India* (Hindistan tarihi) [1841] adlı yapıtın yazarıdır.

ELPİDİOS, bizanslı zorba. İmparatoriçe Eirene tarafından Sicilya strategosluğuna atandı (780), başkaldırdı; imparatorluk orduları karşısında yenilgiye uğrayınca (781) Araplar'a sığındı.

ELPİDİT a. (yun. *elpis, -idos,* umut'tan: fr. *elpidite*). Miner. Doğal zirkonyum ve sodyum silikat.

ELPİNİKE, atinalı Miltiades'in kızı ve Kallias'ın karısı (İ.Ö. V. yy.). Babalarının hapiste ölmesi nedeniyle gençliğini kardeşi Kimon'un yanında geçirdi. Bu durum, Kimon'a birtakım karalamaların yöneltilmesine, kız kardeşiyle cinsel ilişki kurmakla suçlanmasına yol açtı. Elpinike, ressam Polygnotos'un hayranıydı.

ELQUİ, Şili kıyılarında eyalet. Merkezi *La Serena*. Bağlar ve meyve bahçeleri.

ELSASS-LOTHRİNGEN → ALSACE -LORRAİNE.

ELSEN sıf. (ar. *elsen*). *Esk.* Düzgün konuşan.

ELSEVİER → ELZEVİR.

Elsevier, 1880'de J. G. Robbers (1839-1925) tarafından Hollanda'da kurulan yayınevi. Ansiklopediler, sanat kitapları yayımlar. Avrupa'da birçok şubesi vardır; ingilizce bilimsel yayınlarda (Elsevier Scientific Publishing Company), pratik yaşam kılavuzlarında (Elsevier-Sequoia) ve güzel sanatlarda da (Elsevier-Phaidon) uzmanlaşmıştır.

ELSHEİMER (Adam), alman ressam ve gravürcü (Frankfurt am Main, 1578 - Roma 1610). Frankfurt'ta öğrenim gördükten ve frankenthalli flaman ressamlarla ilişki kurduktan sonra, Münih'e, daha sonra, 1598'e doğru Venedik'e gitti; burada Rottenhammer ile birlikte çalıştı. 1600'e doğru Roma'ya yerleşti; orada Paulus Bril ve Rubens ile tanıştı. En ince ayrıntılarına kadar işlenmiş manzaralar içine İncil ya da mitoloji sahneleri yerleştirdi (bunların çoğu bakır üzerine yapılmıştır): *Tobiya ile melek* (Münih), *Aurora* (Braunschweig), *Truva yangını* (Münih), *Philemon ile Baukis* (Dresden), *İyi Yürekli Samiri ve Mısır'a kaçış* (Louvre).

ELSİ sıf. Bot. Yaprakçıkları aynı noktadan çıkan bileşik yaprağa denir.

ELSİBÖLMELİ sıf. Bot. Lopları yaprak ayasının ortasını aşan geniş yarıklarla ayrılmış, yelpaze biçiminde parçalı yaprağa denir.

ELSİDAMARLI sıf. Bot. Damarları yelpaze biçiminde olan yaprağa denir.

ELSİES RİVER ya da **ELSİES RİVİER,** Güney Afrika'da kent, Cape'in kuzey -doğu banliyösü; 63 700 nüf.

ELSİKESİMLİ sıf. Bot. Lopları yaprak sapındaki bağlantı noktalarına kadar ayrık bulunan yelpaze biçiminde parçalı yaprağa denir.

ELSİLOPLU sıf. Bot. Lopları az derin yarıklarla birbirinden ayrılmış, yelpaze biçiminde parçalı yaprağa denir.

ELSİNE çoğl. a. (ar. *lisān*'ın çoğl. *elsine*). *Esk.* **1.** Diller, lisanlar: *"Bil elsine-i halkı / Aklâm-ı Hak ey Hakkı"* (İbrahim Hakkı, XVIII. yy.). **—2.** *Elsine-i efrenciye,* avrupa dilleri. ‖ *Elsine-i garbiye,* batı dilleri. ‖

Giraudon

Adam Elsheimer
Çocuğuna meme veren kadın
Louvre müzesi, Paris

Elsine-i ibtidaiye, ilkel diller: *"Elsine-i ibtidaiyeye ait en küçük bir tedkik..."* (Baha Tevfik). || *Elsine-i nâs,* halk dilleri; halk arasında konuşulan dil: *"Elsine-i nâsda devrân eden bir takım hoş fıkralar daha vardır..."* (Ali Fuat). || *Elsine-i selase,* üç dil; türkçe, arapça ve farsça. || *Elsine-i şarkiye,* doğu dilleri.

ELSKAMP (Max), fransızca yazan belçikalı şair (Anvers 1862 -*ay. y.* 1931). Adı Belçika'nın edebiyat rönesansı ve simgeci hareketle birlikte anılır. Şiirleri halkçı sanat ve geleneklerden (*Enluminures,* 1898) ve sonra Uzakdoğu geleneğinden (*Aegri somnia,* 1924) esinlenmiştir.

Mokel

Max Elskamp

ELSNER (Józef), polonyalı besteci ve eğitimci (Grodków 1769 - Varşova 1854). Tıp öğrencisi ve kemancıydı; orkestra yöneticiliği ve 1821'de kurduğu Varşova Konservatuvarı'nın müdürlüğünü yaptı. Bu okuldaki öğrencilerinden biri de Chopin'di. Çok sayıda yapıt besteledi: 19 opera, duo-dramlar, sahne müzikleri, baleler, kantatlar, 8 senfoni, polonezler, dörtlüler, konçertolar, dinsel parçalar, vb. Ayrıca lehçenin ritimleri ve metriği üzerine bir inceleme yazdı.

ELSNER (Gisela), alman kadın romancı (Nürnberg 1937). Romanlarında, duygulardan uzak güçlü bir mizah anlayışıyla gündelik yaşam ve özellikle de cinsel yaşamla ilişkileri içinde ele aldığı burjuvazinin acımasız bir eleştirisini yaptı. Başlıca yapıtları: *Die Riesenzwerge,* 1964; *Der Nachwuchs,* 1968; *Das Berührungverbot,* 1970.

ELSSCHOT (Alfons DE RIDDER, **Willem** — denir), hollandaca yazan belçikalı yazar (Anvers 1882 - *ay.y.* 1960). Acı alaydan traji-komik bir duyarlığa uzanan bir üslupla, özyaşamöyküsel öğelerden esinlenerek romanlar ve gezi yazıları kaleme aldı (*Villa des roses,* 1913; *İmbrogliare,* 1924; *Kaas,* 1933; *Het dwallicht,* 1946). Şiirleri de denetim altına alınmış ama gerçek bir coşkuya tanıklık eder.

Lipnitzki

Fanny Elssler

ELSSLER (Franziska, **Fanny** — denir), avusturyalı kadın dansçı (Gumpendorf, Viyana yakınında, 1810 - Viyana 1884). Haydn'ın nota yazıcısının kızı. Viyana'daki Kärntnertor-Theater'in bale yöneticisi. J.-P Aumer'den dans dersleri aldı. 1819'da Viyana'daki Hoftheater'e girdi, burada Filippo Taglioni ile çalıştı. Daha sonra İtalya'da (Napoli, 1825-27), Berlin'de (1830), Viyana'da (1830-32) ve King's Theatre'da Maria Taglioni ile bir araya geldiği Londra'da (1833-34) dans etti. 1834'te Paris Operası'na girdi. Burada Auguste Vestris'in yönetiminde çalıştı. Maria Taglioni ve Carlotta Grisi ile birlikte romantik dönemin en büyük üç kadın dansçısından biri olan Elssler'in üslubu, genelde Taglioni'ninkinin karşıtıydı: Taglioni, maddeden sıyrılmışçasına, uçar gibi dans ederken, Elssler vücudunun varlığını bütün tutkularıyla duyururdu. Elssler'in Paris Operası'ndaki ilk temsillerinden, özellikle de *la Tempête*'teki (1834; J. Coralli'nin koregr.) başarısından sonra, dans izleyicileri iki kampa ayrıldı: "taglioniciler" ve "elsslerciler". Théophile Gautier, yazılarıyla Elssler'i destekledi. Daha sonra *le Diable boiteux*'de (1836; J. Coralli'nin koregr.) ünlü cachucha dansı ve *la Gypsy*'de (1839; J. Mazilier'nin koregr.) ünlü krakowiak dansı ile büyük başarı kazandı. Taglioni'nin Petersburg'da olduğu bir sırada *la Sylphide*'ı yorumladı. 1851'de yaptığı jübileyle dansı bıraktı. —Kızkardeşi THERESIA (Viyana 1808 - Merano 1878), erkek kılığında Fanny Elssler'e eşlik etti.

ELSTER *(Beyaz),* alm. **Weisse Elster,** Almanya'da ırmak, Fichtelgebirge ile (ya da *Elstergebirge,* "Elster dağları") birleştikleri noktada Erzgebirge dağlarının batı ucunu akaçlar; uzunluğu 257 km. Elbe'nin kolu Saale'ye katılmadan önce eski bir dağ kütlesinde kenarları dik bir vadi açar; çok gelişmiş Plauen sanayi bölgesini, Thüringen havzasının doğusundaki tepeleri, Leipzig çevresinde Kretase çağında Üçüncü Zaman'da oluşmuş tepeleri aşar. Irmak, adını eski alman iç buzuluna vermiştir.

ELSTER *(Siyah),* alm. **Schwarze Elster,** Almanya'da ırmak, Elbe'nin kolu. Lausitz kütlesinde doğar, Saksonya'nın kuzeyindeki Kretase ve Üçüncü Zaman tepelerini, sonra da büyük buzul vadisini akaçlar; 188 km.

ELSTER (Kristian Mandrup) **Yaşlı,** norveçli yazar (Øysvoll 1841 - Trondheim 1881). Memurluk, gazetecilik, eleştirmenlik ve sonunda da orman bekçiliği yaptı. Norveç edebiyatını Avrupa'ya kabul ettiren büyük kuşak yazarları arasındadır. Turgenyev'in çevirmeni ve hayranı olan Elster, Bjørnson, Grundtvig ve XIX. yy.'ın ikinci yarısında yaşamış folklorcu yazarlardan etkilendi. Doğduğu eyalet olan Vestland'ı konu alan gerçekçi ve ruhbilimsel romanlarında (*Tora Trondal,* 1879; *Un oiseau étranger* [fr. çev.], 1881; *Gens dangereux* [fr. çev.], 1881), eski köylü kültüründen çıkmış düşçü ve safdil kişilerle modern zamanların eylemci insanlarını kierkegaardcı bir bakış açısı içinde (yaşamın estetik ve etik aşamaları) karşı karşıya getirdi. Yazarın esin gücü, sorumluluk temasının egemen olduğu toplumsal ve siyasal sorunlara yönelerek, bu ikilemi aşk aracılığıyla çözer.

ELSTER (Johann Philipp Ludwig Julius), alman fizikçi Blankenburg 1854 - Wolfenbüttel 1920). Geitel ile birlikte atmosferdeki elektrik olayları üzerinde geniş araştırmalar yaparak toprağın radyoaktif yayınlarının oluşturduğu iyonların varlığını gösterdi. Her iki bilgin de morötesi ışınlar için fotometre yapımında çinko malgamasının fotoelektrik özelliklerinden yararlandı. 1899'da, bir radyoelement yakınında bulunan bir elektroskopun boşalması olayını keşfettiler ve buna dayanarak radyoaktif azalma yasasını tanımladılar: bir saniye içinde yayınlanan parçacıkların sayısı, zamana bağlı olarak üslü bir biçimde azalır. Alfa ışınlarının çinko sülfür bir ekran üzerine çarpmasıyla meydana gelen pırıldamaları, Crookes ile aynı tarihte (1903) gözlemlediler. 1905'te, alkali elementli fotoelektrik selülleri yaptılar.

ELSTER (Kristian) **Genç,** norveçli gazeteci ve yazar (Trondheim 1881 - Oslo 1947), Kristian Mandrup Elster'in oğlu. En iyi romanı olan *Av Skyggernes Slegt*'te (1919), memurlar sınıfını ve bu sınıfın yeni toplum karşısındaki tutumunu acımasızca eleştirir.

Elster buzullaşması (*Elster* [Beyaz] nehrinin adından). Yerbil. Alpler'deki Mindel buzullaşma bölümüyle eşzamanlı kuzey buzullaşması.

ELSÜN çoğl. a. (ar. *lisān*'ın çoğl. *elsün*). *Esk.* Diller.

ELSVORTİT a. (fr. *ellsworthite*'ten). Miner. Kübik sistemde, doğal niyobyum, uranyum ve kalsiyum oksit. (Bir betafit türü olan elsvortitin rengi kehribar sarısı ile kahverengi arasında değişir.)

E.L.T. a. Telekom. Normal telgraflardan ve basın telgraflarından sonra indirimli fiyatla iletilen uluslararası telgraf türü.

ELTAF sıf. (ar. *latīf*'ten *elṭaf*). *Esk.* En güzel, en hoş olan, pek latif.

ELTÂF çoğl. a. (ar. *lutf*'un çoğl. *elṭāf*). *Esk.* Lutuflar, iyi davranmalar, bağışlar: *"Eltâfına olmasaydı mağrûr / Tâ haşre kadar yatardı mahrûr..."* (A.H. Tarhan).

ELTANİN kırık kuşağı, G.-B. Büyük Okyanus havzasında, 45-55°G. paralelleri ve 120-160° B. meridyenleri arasında uzanan denizaltı kırık kuşağı. Albatros denizaltı sıradağlarını keser.

ELTASI a. El yüz yıkanırken su dökmeye yarayan ya da içinde sabunlu su hazırlanarak elleri temizlemede kullanılan tas.

ELTİ a. Kocaları kardeş olan kadınlardan her biri; birine göre öteki: *Elti eltiye eş olmaz, arpa unundan aş olmaz* (atasözü).

ELTON (Geoffrey Rudolph), ingiliz tarihçi (Tübingen 1921). XVI. yy. uzmanı olan Elton, *The Tudor Revolution in Government*'dan (Yönetimde Tudor devrimi) [1953], *Reform and Reformation*'a (Reform ve Reform hareketi) [1977] kadar olan yapıtlarında Henry VIII ve danışmanların (özellikle Thomas Cromwell), İngiltere'nin çağdaş bir devlete dönüşmesinde oynadıkları temel rolü açığa çıkardı. *The parliament of England* (1986) adlı kitabında ise 1559-1581 arasında İngiltere parlamentosunu inceledi.

ELTON gölü, Rusya'da göl. Önhazar bozkırında, Volgograd'ın D.'sunda.

ELTRAKTÖRÜ a. Bahçelerde, özellikle sebze ve meyve bahçelerinde çeşitli işlerde kullanılan özdevinimli ve tekdingilli makine. (Eltraktörü, motoru taşıyan metal ya da lastik tekerlekli bir şasiden oluşur. Sürücü tutamaklardan tutarak traktörün arkasından yürür. Traktöre takılı aletler çekilir, itilir ya da asılı taşınır. Motorun gücü 15 BG'nü ender olarak geçer.)

ELUARD (Eugène GRINDEL, **Paul** — denir), fransız şair (Saint-Denis 1895 - Charenton-le-Pont 1952). Aşkın, açıklığın, saflığın dilini konuştuğu için halk tarafından çok okunan ve hemen hemen klasik olan Eluard'ın yapıtlarında, gerçeğin karmaşıklığı ve arzunun şiddeti egemendir. Dilin aldatıcı kullanımına başkaldıran Eluard, dada hareketine etkin biçimde katıldı (*les Animaux et leurs hommes,* 1920) ve "sözcükleri doğrulamak" için Proverbe dergisini kurdu. *Mourir de ne pas mourir* (1924) adlı yapıtıyla yazı hayatından çekilmeyi tasarlamıştı. "Budalaca" bir dünya yolculuğundan sonra, gerçeküstücülüğe katıldı; 1938'de bu akımdan ayrıldı: *Capitale de la douleur* (1926), *l'Amour, la Poésie* (1929), *la Vie immédiate* (1932) bilinçaltından kaynaklanır. *L'İmmaculée Conception* (1930) [Breton ile birlikte] delilik evrenine bir yolculuktur. İnsan acılarına tanıklık eden Eluard, "tek bir kişinin ufkundan tüm insanların ufkuna" uzanır. Ünanimizmin etkisiyle *Poèmes pour la paix* (1918), *Lettres de jeunesse avec poèmes inédits*'yi (1962) yazdı. Faşizme karşı çıktı ve daha İspanya savaşı'nda militan bir şair olarak görüldü (*Cours naturel*'de "Guernica", 1938). *Poésie et Vérité*'de (1942) yer alan "özgürlük" şiiriyle Fransız direniş hareketinin şairi olarak görüldü(*Au rendez-vous allemand,* 1944). 1942'de Komünist partisi'ne yazıldı (*Poèmes politiques,* 1948; *Une leçon de morale,* 1949) ve bü-

eltraktörü

Matelest S.A.

tün yapıtları boyunca Gala'ya olan kaypak aşkını, Nusch'un ölümünden sonra nasıl perişan olduğunu (*Le temps déborde*, 1947) ve Dominique ile yaşamanın sevincini (*le Phénix*, 1951) anlattı. *Poésie ininterrompue*'de (1946-1953) günlük dilin nasıl kullanılacağını gösteren en iyi örneği verdi. Plastik sanata duyarlı olan Eluard, işbirliği yaptığı ve "gören kardeşlerim" dediği ressamların dilini şiirlerine aktardı (*les Yeux fertiles*, 1936). Ayrıca antolojiler hazırladı: *Donner à voir*, 1939; *Anthologie des écrits sur l'art*, 1951-1954; *Anthologie de la poésie du passé*, 1951). Bu antolojilerdeki kişisel tercihlerinden de anlaşılacağı gibi, Eluard'ın estetiği varolma ve kendini dile getirme mucizesine yöneliktir; bu mucizede her şeyin söylenebilmesi için, kadın bireyle evren arasında kaçınılmaz aracıdır Çünkü Eluard'a göre "şair, esinlenmekten çok esinlendiren kişidir".

ELUKAB a. (ar. *el-ukāb*). Astron. *Esk.* Kartal burcu.

ELULAĞI a. Küçük işleri yaptırmak için el altında bulundurulan kimse; yamak.

ELULAİOS, Tir ve Sidon kralı (İ.Ö. VIII. - VII. yy.), Asurlular'a karşı Yahuda devleti ve Mısır ile antlaşma yaptı; ancak Asurlular, Tir'de onu kuşattı ve Kıbrıs'a kaçmaya zorladılar (İ.Ö. 701). Bir Ninova kabartmasında onun bu kaçışı betimlenmektedir.

EL-'UMARİ, Hilvan yakınında (Aşağı Mısır), Mısır'da tarihöncesi yerleşim yeri. Burada kaba çömlek üreten (İ.Ö. 3300) yaklaşık yüz evlik bir Yenitaş dönemi köyünün kalıntıları bulunmuştur.

EL UNK *(cebel)*, esk. **Cebel Onk,** Cezayir'in doğusunda dağ zinciri. Fosfat yatağı.

ELURU, esk. **Ellore,** Hindistan'da (Andhra Pradeş) kent, Godavari ve Krişna sulama kanallarının birleştiği yerde; 212 918 nüf. (1991). Ticaret ve tarım merkezi. Tekstil sanayisi (halı). Sepicilik.

ELUSALILAR. Esk. coğ. Eauze (esk. Elusa) bölgesinde yaşamış, Aquitania Galyası halkı.

ELUTTAKKAN ("Edebiyatın babası"), brahman kökenli olmayan malayalam bilgin, filozof ve yazar (XVI. yy.). Modern edebiyatın ve malayalam dilinde dinsel edebiyatın öncüsü sayılır. Öğretici nitelikteki *Adhyatmaramayana* ve *Mahabharata* adlı yapıtlarında aynı zamanda Rama ile Krişna'nın övgüsünü yapar.

El üfürük, İstanbul'da yayımlanan haftalık mizah dergisi (10 eylül 1909 - ?). Kemalpaşazade Lastik Sait Bey, Sermet Muhtar (Alus) ve Osman Kemal tarafından çıkarıldı. Resimli, karikatürlü bir dergiydi. Abdülhamit II'ye, padişahın rüya tabirci ve büyücüsü (üfürükçübaşısı) Ebülhüda Efendi'ye ve istibdat dönemine karşı yayın yaptı. İki sayısı İstanbul'da Hakkı Tarık Us kütüphanesi'ndedir.

ELÜVYON a. (fr. *éluvion;* lat. *diluvium*, sağnak'ın etkisiyle bil. lat. *eluvium, eluere*, yıkamak'tan). Yerbil. Bir kayacın, çoğu kez yeterince güçlü taşıyıcı bir etken bulunmaması nedeniyle, atmosferik etkenlerle çözülmesinden sonra yerinde kalan kalıntıların tümü. (Elüvyon terimi, kimi kez çok uzaklara kadar taşınmış kalıntıları belirten alüvyon teriminin karşıtıdır.)

ELÜVYONER sıf. (fr. *éluvionnaire*). Yerbil. **1.** Elüvyonlarla ilgili olan. **—2.** *Elüvyoner yatak*, içinde bulunduğu kayaç çözüldüğü için öğütülmeye gerek kalmadan işlenebilen mineral yatak.

ELVAH çoğl. a. (ar. *levḥ* ya da *levḥa*'nın çoğl. *elvāḥ*). *Esk.* **1.** Levhalar, düz yüzeyler. **—2.** Resim yapılan yüzeyler, tablolar.

ELVAN a. (ar. *levn*'in çoğl. *elvān*). **1.** *Esk.* Renkler: *Dünyada elvanın had-i itidalı olan yeşilden tatlı renk mi olur?* (Namık Kemal, XIX. yy.). **—2.** *Elvan şekeri*, değişik renkleri olan şeker.

—Tekst. Kumaş ya da iplik çilelerinde, bir rengin tonları birbirini izleyecek biçimde yapılan boyama işlemi. (Bu biçimde boyanan iplikle dokunan kumaş ya da örülen örgüde, rengin tonları gelişigüzel yan yana gelerek çeşitli rastlantısal desenler oluşturur.)

◆ sıf. **1.** Türlü renkleri olan, çok renkli şey için kullanılır; rengârenk: *"Elvan çiçeklerin takma başına / Kudret kalemini çekme kaşına"* (Karacaoğlan, XVII. yy.). **—2.** *Elvan elvan*, çeşit çeşit: *Elvan elvan kokun gelir / Yâr oturmuş yele karşı* (Karacaoğlan, XVII. yy.); renk renk: *Elvan elvan açmış çiçekler.*

—El sant. *Elvan yazma*, üzeri renkli çiçek motifleriyle desenlendirilmiş yazma.

—Kâğ. san. *Elvan kâğıt*, eskiden renkli kâğıtlara verilen ad. (Abadi, sultani gibi değerli kâğıtların da renklileri vardı. Osmanlılar, kâğıtlara kırmızı, yeşil, mavi, mor, pembe renk vermek için çeşitli bitkisel boyalar kullanıyordu.)

ELVAN a. (fr. *elvan;* kelt dilinde *el*, kayaç ve *van*, beyaz'dan). Petrogr. Cornwall'daki kalay yataklarında bulunan muskovitli porfirik aplit.

ELVAN ÇELEBİ, türk şair ve mutasavvıf (XIV. yy.). Baba İlyas soyundan gelen Âşık Paşa'nın oğludur. Yaşamının büyük bir bölümünü, Çorum-Mecitözü arasında, bugün kendi adıyla anılan köyde geçirdi. Tasavvuf terbiyesini babasının halifelerinden olan şeyhülislam Fahrettin Efendi'den aldı. Tanınmış bir sufi olmasına karşın, şair olarak fazla ün kazanmadı. Nezair mecmualarında birkaç şiiri ile bir gazeli kalmıştır. Bunlardan da orta dereceli bir şair olduğu anlaşılmaktadır. Tek yapıtı, 1359'da bitirdiği *Menakıb ül-kudsiye fi menasıb il-ünsiye*'dir (basılışı 1984). [→ ELVAN ÇELEBİ MENAKIPNAMESİ.]

Elvan Çelebi menakıpnamesi, Elvan Çelebi*'nin, atalarının menkıbelerle karışık hayat hikâyelerini anlatan manzum yapıtı (1359, basılışı 1984). 1957'de ortaya çıkarılan ve *Menakıb ül-kudsiye fi menasıb il-ünsiye* başlığını taşıyan tek nüshası Konya Mevlana müzesi kütüphanesi no. 4937'de kayıtlıdır. 2 081 beyitten oluşan metin XIV. yy. Türkiye türkçesinin özelliklerini yansıtır. Anadolu'da meydana getirilen ilk menakıpnamelerden biridir. Genellikle öteki menakıpnamelerde de görüldüğü gibi, yapıtta güdülen amaç, konu alınan velinin tarikat içinde ve dışında tanıtılması, ününün yüceltilmesidir. Baba İlyas'ın oğullarının, şeyhi Dede Garkın'ın, aynı soydan gelen babası Âşık Paşa'nın vb. yaşamları menkıbeleştirilerek anlatılmıştır. XIII.-XIV. yy.'lar Anadolu türk tarihi bakımından önemli bir kaynaktır. Ayrıca Baba İlyas soyunun bir savunması niteliğini taşır. (→ Kayn.)

ELVANÇELEBİ, Çorum'un Mecitözü ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 830 nüf. (1990). Köyde Âşıkpaşazade Elvan Çelebi'nin yaptırdığı Elvançelebi zaviyesi (1352), osmanlı döneminin ilk zaviyelerinden olması açısından önemlidir. Yapılar topluluğu zaviye, türbe ve camiden oluşur. Türbenin kündekâri tekniğinde süslemeli ahşap kapısı, Çorum müzesi'nde sergilenmektedir.

ELVANİ a. Dokmc. *Esk.* Üzeri çeşitli renkte çiçeklerle desenlendirilmiş bir tür atlas.

ELVANLI, İçel'in Erdemli ilçesine bağlı bucak; 39 571 nüf. (1990); 20 köy. Merkezi *Tömük*, 9 282 nüf. (1990).

ELVANPAZARCIK, Zonguldak'ın merkez ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 185 nüf. (1990).

ELVAS, Portekiz'de kent, Alentejo'da; 14 500 nüf. Tarım merkezi. Önemli tahkimat sistemleriyle (özellikle XVII. yy.'da yapılmış olanlar) donanan eski bir müstahkem mevkidir. XIV. ve XV. yy.'da onarım görmüş, Mağrip öğeleri taşıyan şato. F. de Arruda'nın XVI. yy. başında yeniden yaptığı katedral; F. de Arruda, bugün hâlâ kullanılan, dört kat kemerli sukemerinin ilk mimarıdır (XV. yy. sonu).

ELVEDA ünl. (ar. *el-vedāʿ*). **1.** Kesin bir ayrılış sırasında bir kimseye söylenen esenleme sözü. **—2.** *Elveda...*, bir kimseden ya da bir şeyden ayrılmaya, yoksun kalmaya hazır olunduğunu belirtir: *Tatil bitti, elveda deniz!*

—Koregr. *Elveda adımı*, italyan geleneğinde (özellikle Scala di Milano'da) eğitimini tamamlayan ve diplomasını alan dansçının seyirci önünde yaptığı gösteri. (Bununla birlikte bu gösteri dansçılık yaşamının başlangıcı sayılmaz.)

ELVEND ya da **ERVEND,** İran'da dağ kütlesi, Irak yakınında; 3 571 m.

ELVENT HAN (öl. Diyarbakır 1504), Akkoyunlu hükümdarı (1497-1504). Uzun Hasan'ın torunu ve Yusuf Bey'in oğlu. Göde Ahmet'in bir yıllık saltanat sonunda İsfahan'da öldürülmesi üzerine Azerbaycan'da tahta çıktı (1497). Yakup Bey'in oğlu Murat Bey ile güçbirliği yaparak kardeşi Yezd emiri Mehmet Bey'i ortadan kaldırdı; Diyarbakır ve Erran bölgelerini de yönetimi altına aldı (1499). Şirvan'ı ele geçirdikten sonra üzerine yürüdüğü safevi hükümdarı Şah İsmail'e Nahçıvan yakınlarında yenilince (1501), Diyarbakır'a çekildi.

ELVERİŞLİ sıf. **1.** Şu ya da bu duruma, eyleme uyan, uygun düşen şey için kullanılır; müsait: *Burası tedavi için elverişli. Başarmak istiyorsanız, elverişli ortamı yaratmak zorundasınız.* **—2.** Bir iş ya da durum için en uygun kimse: *Bu iş için en elverişli adam odur*

ELVERİŞLİLİK a. Elverişli, uygun olma durumu.

—Petr. san. *Kurşun elverişliliği*, kurşun -tetraetil katkısıyla tepkiyen bir benzinin niteliği. (Elde edilen oktan kazancı benzinin kimyasal doğasına ve kükürt oranına bağlıdır.)

—Zootekn. Genellikle evcilleştirme sırasında ıslah edilmiş bir hayvanın şu ya da bu işe, hizmete ya da ürün verimine anık olmasını sağlayan yapısal ve işlevsel durum. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Zootekn. Evcil hayvanlarda şu ya da bu ürünü vermeye elverişlilik uzun bir doğal ayıklanma sürecinin ve insanlarca uygulanan ayıklanmanın sonucudur. Bu elverişliliğin ya da performansın dış belirtisi çevre koşullarından da etkilenmiştir (beslenme, hastalık, vb.): yüksek süt verimine elverişli bir inek, kötü bakılırsa ancak düşük bir performans verebilir. Bir tek konuda elverişlilik taşıyan ırklar vardır; bu ana elverişlilik alanı diğerlerine üstündür (süt için holştayn sığır ırkı, çok döl verimi için romanof sığır ırkı); kimisinde elverişlilik karmadır (et ve süt verimi dengeli olan norman sığır ırkı); bazı ırklar üç elverişliliği birden taşır: yün, süt ve et verimi yüksek türk merinosu, süt, et ve eskiden çeki gücü verimi yüksek salers sığır ırkı. Hayvanlar üzerinde yapılacak akıllıca bir ayıklanma onların performanslarının kontrolüne dayanır; istatistiğe ve genetiğe başvurularak yapılan kontrol yöntemleriyle onların elverişliliğini kestirmek mümkün olur: nitekim süt verimi denetimi böyledir (sığır, koyun, keçi), büyüme kontrolü böyledir (bütün kasaplık ırklar), karkas kontrolü böyledir (kasaplık hayvanlar), üreme karakterlerinin kontrolü böyledir (döl verimi, çok yavru yapma, kolay doğurma, vb.).

ELVERİŞSİZ sıf. Belli bir duruma, eyleme uymayan, uygun düşmeyen ya da doğası, nitelikleri gereği uygun olmayan şey için kullanılır: *Tüketime elverişsiz ürünler. Elverişsiz koşullar. Elverişsiz hava koşulları.*

ELVERİŞSİZLİK a. Elverişsiz olma durumu.

G. Freund

Paul Eluard (1939'da)

ELVERMEK gçz. f. **1.** Yetmek, yetişmek: *Bu kadar haylazlık elverir, artık çalışmalısın.* **—2.** *(Bir şeye, bir kimseye) elvermek,* onun için uygun olmak; ona yetmek (olumsuz cümlelerde ve soru cümlelerinde): *Verilen fiyat elvermediği için evi satamadık. Buna durumum elvermez.* **—3.** *Elverir ki,* yeter ki, yetişir ki: *Elverir ki bunları uygulayabilsinler.*

ELVİN (Violetta), kızlık adı **Prohorova,** rus asıllı ingiliz kadın dansçı (Moskova 1924). Bolşoy tiyatrosunun bale okulunda öğrenim gördü (A. Vaganova ile çalıştı). 1943'te Taşkent'te, ertesi yıl Kuybişev'de dans ettikten sonra Bolşoy topluluğu'nda solocu oldu (1944). Yazar H. Elvin ile evlenerek İngiltere'ye yerleşti. 1946-1956 arası baş kadın dansçı olarak çalıştığı Sadler's Wells Ballet'te yeteneğini kanıtladı: Massine'in *Üç köşeli şapka*'sı (1947 röprizi), F. Ashtone'ın *Daphnis and Chloe*'si, *Giselle, Uyuyan güzel, Kuğu gölü.* 1985-1987 arası Napoli San Carla Opera ve Bale okulu'nda öğretmenlik yaptı.

ELVİRA a. Amerika kökenli üzüm çeşidi. Erken olgunlaşan, küçük salkımlı, bol etlisulu taneli ve özgün lezzetlidir.

ELVİYE çoğl. a. (ar. *liva*'nın çoğl. *elviye*). *Esk.* **1.** Bayraklar, sancaklar: *Elviye-i mütemevvice* (dalgalanan bayraklar). **—2.** Eskiden vilayet ile kaza arasındaki idari teşkilatlar; sancaklar: *"... eyalet ve evliyede icraatında dahi memurîn taraflarından yolsuzluk vâki olacak olur ise..."*(Cevdet Paşa, XIX. yy.). **—3.** *Elviye-i müstakille,* bir ile bağlı olmayıp, Dahiliye nezaretine bağlı bulunan sancaklar; Çanakkale, Çatalca, İzmit, Kudüs vb. ||*Elviye-i Selase* → ELVİYE-İ SELASE.

—Kur. tar. *Elviye-i müstakille,* Osmanlı devletinde Tanzimat'tan sonra yeniden düzenlenen taşra örgütünde vilayet yönetiminden ayrı olarak kurulan bağımsız sancaklar, *liva*'lar. (Bk. *ansikl.* böl.)||*Elviye-i sultani,* Osmanlı devletinde padişahlık sancakları [bayrakları]. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Özellikle askeri ve ekonomik yönden ya da siyasal ve sosyal yapısı açısından doğrudan Dahiliye nezareti'ne,dolayısıyla hükümet merkezine bağlanması uygun görülen elviye-i müstakille(bağımsız liva'lar), gerçekte bölgesel bir kuruluştu. Bu bağımsız sancakların her biri yetki ve sorumlulukları vali düzeyinde olan ve *mutasarrıf* denen yöneticiler aracılığıyla yönetilirdi. Mutasarrıfların rütbeleri askerlikten geldiklerinde *mirliva,* mülkiyeden olduklarında *ulâ sanisi* derecesinde başlar, ancak gerektiğinde vezir ve müşirliğe kadar yükselebilirdi. Tanzimat'tan sonra kurulan ve Cumhuriyet döneminde il yönetimine dönüştürülerek ortadan kaldırılan başlıca elviye-i müstakille:Çanakkale, Çatalca, Karesi (Balıkesir), Kocaeli (İzmit), Antalya, Canik (Samsun), Muğla, Bingazi (Trablusgarp) ve Deyrizor (Suriye) sancakları.

• *Elviye-i sultani.* Kaynaklarda *alemha-yi Osmani, alem-i padişahi* ve *liva-i saltanat* adlarıyla anılan bu sancakların sayısı Osman Gazi döneminde üç, Selim I döneminde dört, Süleyman I döneminde yedi oldu ve Tanzimat'a kadar da bu yedi saltanat sancağı değişmeksizin kaldı. Anadolu selçuklu hükümdarı tarafından gelenek gereği beylik ve bağımsızlık belirtisi olarak Osman Gazi'ye gönderilen *akalem* saltanat bayraklarının ilki ve en önemlisidir. Uçkurluğunda zafer ayetleri yazılı olan sancak, üç köşeliydi ve üzerinde uçları açık bir hilalle halife Ali'nin kılıcının (Zülfikâr) resmi vardı. Sefer yolculuğu sırasında kılıfında tutulan akalem, mirialem ağa tarafından taşınır, savaş alanında padişahın arkasında, ancak öteki saltanat sancaklarının önünde açılırdı. Savaşa girildiğinde, Enderun ağaları padişahın ardında dururlar, onların arkasında kapı ağası ve akalemi taşıyan mirialem ile kapıcılar kethüdası yürür, iki yandaysa, sağda kırmızı sancaklarıyla sipah bölükleri, solda sarı sancaklarıyla silahtar bölükleri yer alırdı. Elviye-i sultani'nin ikinci derecede önemli olanı *yeşil bayrak,* Murat I döneminde saltanat sancakları arasına katıldı. Savaşların iki anakarada birden sürmesi durumunda yeşil bayrak, önem açısından ikinci derecede sayılan cephenin serdarına verilirdi. Padişah da sefere katılacak olursa, yeşil bayrak öteki sancaklarla birlikte akalemin gerisinde yer alırdı. Fatih tarafından elviye-i sultaniye katılan *kırmızı sancak,* saltanat bayraklarının üçüncüsüdür. Önceki ikisi kadar değerli tutulan bu sancak, özellikle XIX. yy.'da büyük önem kazanması sonucu bugünkü türk bayrağının temelini oluşturdu. Önce Çaldıran meydan savaşı'nda (1514) açılan *sarı sancak,* Selim I döneminde saltanat bayrakları arasına katıldı. Böylece dörde yükselen elviye-i sultani'nin sayısını Süleyman I yediye çıkardı (1529). Yedi iklimi, yedi gezegeni, Fatiha suresinin yedi ayetini simgeleyen sancaklar, bundan böyle din ve evren egemenliğini temsil ettiler. Süleyman I tarafından elviye-i sultani'ye eklenen sancakların ikisinin renkleri kırmızı -sarı ve yeşilli kırmızılı alaca, birininki de yeniçeri bayrağı olarak yine sarı-kırmızı çizgiliydi. Elviye-i sultani'nin sırık başlarında hilal biçiminde altın bir alem bulunur, ucuna da *sancak mushafları* takılırdı. Kumaşı sarı ve beyaz sırmadan çiçek, hilal, zülfikârla ya da geometrik biçimlerle işlenen her sancağın üzerine zafer ayetleri ve Fetih suresi yazılırdı. Mahmut II kendi saltanat sancağına ayrıca tuğrasını da koydurttu. Her cülusta yeni padişah kendi elviye-i sultanisini yeniden yaptırır, eski padişahın sancakları da camilere,minberlere ya da yatır türbelerine armağan edilirdi. Fatih dönemine kadar Alaşehir bezinden yapılan elviye-i sultani, bundan sonra ipekli ya da atlas kumaştan yapılmaya başlandı. Saltanat sancaklarının korunması ve bakımından *mehterhane-i alem* adlı özel bir kuruluş sorumluydu.

ELVİYE-İ SELASE, Osmanlı devletinde Kars, Ardahan ve Batum'a "üç liva" anlamında verilen ad. 1877-1878 Türk-Rus savaşı (Doksanüç harbi) sonunda imzalanan Ayastefanos antlaşması gereğince Rusya, savaş harcamalarına karşılık 900 milyon; savaş süresince rus demiryollarıyla birlikte ticaret ve dışsatımına, güney kıyılarına yapılan zararların karşılığında 400 milyon; türk ordusunun Kafkasya'ya düzenlediği saldırıdan doğan zararların karşılığı olarak 100 milyon; savaş sırasında Türkiye'deki çarlık uyruklarının ve kuruluşlarının uğradığı zararları karşılamak için de 10 milyon olmak üzere Osmanlı devletinden toplam 1 milyar 410 milyon ruble ya da 246 milyon 500 bin mecidiye altını savaş tazminatı istedi. Ancak, Osmanlı devletinin bu parayı ödeme olanağından yoksun olduğunu bildirmesi üzerine savaş tazminatının para yerine toprak olarak ödenmesini isteyen Rusya'nın bu önerisi Babıâli tarafından kabul edildi. Dobruca'da Tulça sancağı ile Tuna adaları, Kuzey -doğu Anadolu'da da Soğanlı dağlarına kadar Ardahan, Kars, Batum ve Beyazıt Rusya'ya bırakıldı. Buna karşın, bırakılan topraklar savaş ödeneğinin sadece 1 milyar 100 milyonunu karşıladığından, Osmanlı devleti yine 310 milyon ruble borçlu kaldı. Ayastefanos antlaşması'nı yeniden düzenleyen Berlin kongresi'ndeyse, Ardahan, Kars ve Batum sancakları (Elviye-i Selaşe) yine Rusya egemenlik sınırı içinde kalırken, Eleşkirt vadisiyle Beyazıt Osmanlı devletine geri verildi. Birinci Dünya savaşı sonlarında Sovyetler Birliği ile imzalanan Brest-Litovsk antlaşması (3 mart 1918) uyarınca Elviye-i Selase, Osmanlı devletine bırakıldı. Ancak, Mondros ateşkesi (30 ekim 1918) Osmanlı devletine bu üç sancağı 6 haftada boşaltma zorunluğu getirdi. İngilizler'in desteğiyle, Elviye-i Selase İtilaf devletleri'nce bu kez de Gürcüler ve Ermeniler arasında bölüştürülmek istendiyse de silahlanan yerli halk, gürcü ve ermeni kuvvetlerine karşı direnişe geçti. Bu durum karşısında askeri harekâta başlayan TBMM hükümeti ordusu, Kars ve Ardahan sancaklarını, Batum yöresinin güney kesimi olan Artvin'i kurtararak ilk askeri ve siyasal zaferini kazandı. Ancak, Batum, Acaristan Özerk Cumhuriyeti'nin bir kenti olarak Gürcistan sınırları içinde kaldı. Bu durum Kars (1920) ve Moskova (1921) antlaşmalarıyla da onaylandı. Rumeli bölgesinde Makedonya'nın tamamını oluşturan Selanik, Manastır ve Kosova vilayetlerine, bir aralık da Yanya, Tırhala ve Manastır'a "Elviye-i Selase" denildi.

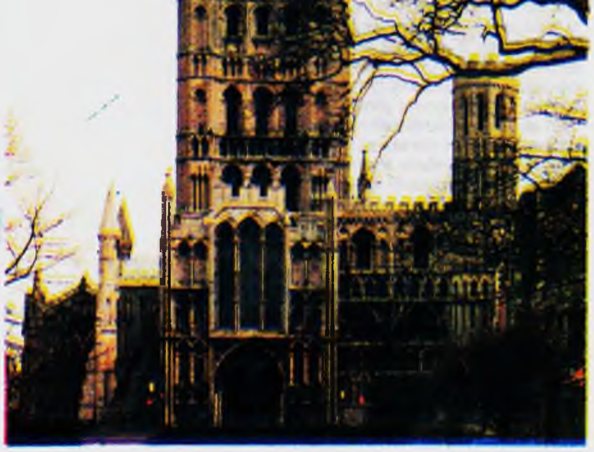
ELVSTRÖM (Paul), danimarkalı yelkenci (Hellerup, Kopenhag yakınlarında, 1930). 1948, 1952, 1956 ve 1960 olimpiyatlarında bireysel tek tip yelkenli seri yarışlarda birincilik kazandı ve başka birçok tek tip serilerde (Snipe [1959], Finn [1959], Flying Dutchman [1962], Star [1966], 505 [1966]; uluslararası tonaj 5,50 m ve Soling) dünya şampiyonu oldu.

ELY, Büyük Britanya'da (Cambridgeshire) kent, Cambridge'in K.-D.'sunda; 10 500 nüf. İngiltere'nin en eski kentlerinden biridir. 1069-70 yılları arasında William I'e karşı direnen Ely benedikten manastırı olarak yapılmış katedraliyle (679'da ölen azize Etheldreda'nın kutsal kalıntıları burada kutsandı) ünlüdür. Bugünkü yapının sahınlığı ve çapraz sahnı, oymalı yan taç kapısıyla birlikte, roman üsiubunun egemen olduğu dönemden (1080-1189) kalmadır. Ön cephede, güneyinde bir çapraz sahın kolu bulunan kütlesel bir kule vardır. Koro yeri 1234-1252 arasında, gotik üslubunda, düz, uzun bir mihrap bölümüyle uzatılmıştır. 1322'de çapraz sahındaki kule yıkılmış, bunun yerine, William Hurley'in (XIV. yy.) dülgerlik üstün yapıtı olan sekizgen bir çatı bacası yapılmıştır. Çok süslemeli bir Meryem kilisesi, gene aynı dönemde, mihrap bölümünün kuzeyine eklenmiştir.

ELYAF çoğl. a. (ar. *lif*'in çoğl. *elyâf*). Lifler, teller.

—Camc. *Cam elyafı,* yumuşatılmış ya da eritilmiş cam çekilerek elde edilen kesikli ya da kesiksiz iplikçik. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Camc. *Cam elyafı.* Camı alevde yumuşattıktan sonra elyafı bir metal uçla çekmek kolaydır. Yüzyıllar boyunca, cam elyafı, çoğunlukla renkli olarak süsleme amacıyla kullanıldı ve bu sanat son yüzyıllarda cam çekicilerinin elinde yetkin-

Guillemot-Top

Ely katedrali (XI.-XVI. yy.)

leşti. Cam sürekli ısıtılır ve elde edilen elyaf döner bir tambur üzerine sarılırsa, kesiksiz elyaf elde edilir. Cam elyafının sanayisel üretimine ancak XX. yy.'da başlandı. İlk cam elyafı fabrikası 1915'te Düsseldorf'ta, amyantın yerini tutacak bir madde üretmek amacıyla kuruldu ve 1915'te çalışmaya başladı.

• *Üretim yöntemleri.* Aşağıdaki ilkelerin birine ya da birkaçına dayanır: mekanik çekme; merkezkaçlamayla çekme; bir cam lifini hadde deliğinden geçirip, yüksek hızda bir gazla sürükleyerek çekme. Bilinen başlıca yöntemler aşağıdaki tabloda kısaca gösterilmiştir.

• *Uygulamalar.* Cam elyafı sanayisi günümüzde iki dala ayrılır: cam ipliği sanayisi Silionne ve Verranne yöntemlerini temel alır; yalıtım elyafı sanayisi Owens-İllinois, TEL Saint-Gobain ve Superfine OCF yöntemlerini kullanır. Silionne ve Verranne cam lifleri, klasik tekstil teknikleriyle iplik halinde birleştirilir; bu iplikler tutuşmaz ve çürümez şeritlerin ya da dokumaların yapımında kullanılır. Öte yandan, kesiksiz Silionne iplikleri kesilerek, çeşitli uzunluklarda parçalar bölünür; bunlardan keçe yapımında ya da plastik sanayisinde katmanlı ürünleri berkitme malzemesi olarak kullanılan cam çubukların üretiminde yararlanılır. Bu son uygulama cam elyafın en önemli kullanım alanıdır. Çoğunlukla kesikli liflerden yapılan yalıtım elyafı, ısı ve ses yalıtımında dökme, keçe, topak keçe, şerit, bükülmez ya da esnek pano ve kokil biçiminde kullanılır. Bu ürünlerin özgül kütlesi küçüktür ve 100 ile 5 kg/m^3 arasında değişir. Öte yandan sinterleme işleminden geçirilen cam elyafından, akümülatör bataryalarının ayırıcıları, akustik kiremitler ya da filtre levhaları yapımında yararlanılır. Cam elyafının uygulamalarına son örnek olarak, ışık ve görüntü aktarımında ve telekomünikasyonda kullanılan optik elyafı da saymak yerinde olur.

ELYAK sıf. (ar. *lāyık*'tan *elyak*). *Esk.* Daha layık, en layık: *"Nedim'in zâten pek az olan tahmisleri arasında bir tane vardır ki hakikaten en-nadirü ke-l-ma'dûm vasfına elyaktır"* (Süleyman Nazif).

ELYAKİM, 18. Yahuda kralı (İ.Ö. 609-598), Yoşiya'nın oğlu. Tahta çıktıktan sonra firavun Neho II tarafından yetiştirildi. Mısır'ın Kargamış'ta bozguna uğramasından (605) sonra Babil kralına bağlandı. Kudüs Asurlular'ın kuşatması altındayken bu kentte öldü. Yerine oğlu Yoakin geçti.

ELYAS → HELİAS.

ELYAZMASI a. **1.** Matbaanın icadından önce elle yazılan yapıt: *Bu kütüphanede birçok elyazması bulunmaktadır.* **—2.** Elle (ya da yazı makinesiyle) yazılmış, ama basılmamış bir yapıtın ilkörneği (ya da kopyası): *Elyazmasını baskıya gönderin.*

—ANSİKL. Papirus ya da parşömen üzerine yazılan ilk elyazmaları iki çubuk arasına tutturulmuş bir rulo *(volumen, rotulus)* halindeydi ve metinler sütun biçiminde yazılırdı. İ.S. III. ve IV. yy.'da, bu kullanımın yerini yavaş yavaş kodeks aldı. Bu biçim, dörde katlanmış bir sayfadan oluşan ve çağdaş kitapları hatırlatan bir dizi defter içeriyordu. Metnin sürekliliğini sağlamak için her defterin ilk sayfasına bir numara yazılırdı, son sayfaya da bir sonraki defterin ilk sözleri yazılırdı. Kılıfların *(capsae)* yerini, daha sonra parşömen, tahta plaka, deri, maden ya da fildişinden yapılan ve kodeksi koruyan ciltler aldı.

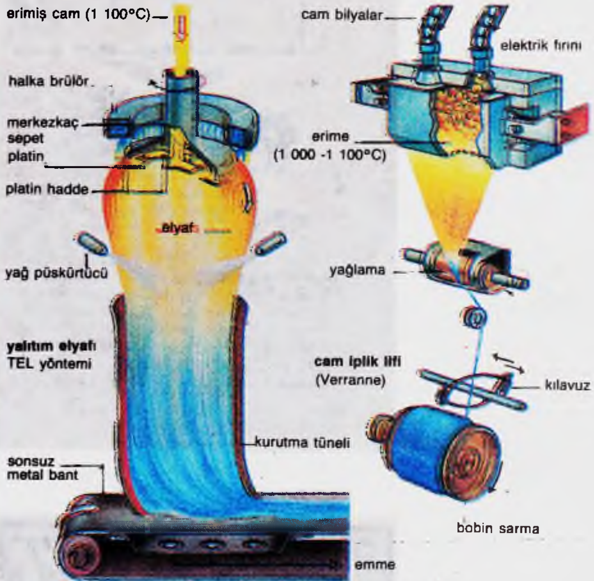
Antikçağ'da elyazmalarını yazan *librarius*'lar çoğunlukla köleler ve azatlı kölelerdi; bunların sayısı, aynı elyazmasının birçok örneğini çıkarmaya yeterdi (örneğin Sosiuslar atölyesi). Karolenj ve roman dönemindeyse bu görevi, manastırlarının *scriptorium*'larında çalışan keşişler üstlendi. Buna karşılık, laik çoğaltma atölyeleri XIII. yy.'dan başlayarak manastır atölyelerini geride bıraktılar.

Bazı dönemlerde, parşömenin azlığı ve pahalılığı nedeniyle, üzerinde yazı olan yapraklar kazınıp yeniden kullanıldı; *palimpsestus* adı verilen bu çalışmalar incelendiğinde alt tabakalarında çoğunlukla eski metinlere rastlanır; Cicero'nun *Devlet*'i, aziz Augustinus'un Vatikan kütüpha-

"Ay'ın takımyıldızlar çevresindeki dolanımı"
Aziz İsidoro de Sevilla'nın *De natura rerum* adlı yapıtından bir sayfa
IX. yy. elyazması
Belediye kütüphanesi, Laon
Lauros-Giraudon

cam elyafı üretim şeması

cam elyafı

yöntem	*ilk üretim tarihi*	*ilke*	*çekme kuvveti*	*alıcı mekanizma*	*elyaf tipi*	*lif çapı (μm)*	*kullanım alanı*
Schuller	1920	Alevde çekilen çubuk dizileri.	mekanik	tambur	kesiksiz	12-16	cam dokuma
Gossler	1920	Alevde ısıtılan ateşe dayanıklı çokdelikli çelik hadde fırını.	mekanik	tambur	kesiksiz	15-25	yalıtım
Hager	1931	Yüksek hızla dönen ateşe dayanıklı platine düşen cam tülbenti.	merkezkaç	sonsuz bant	kesikli	yakl. 25	yalıtım
Silionne Owens-Corning Fiberglass-USA	1933	Cam bilyalarla beslenen ve Joule etkisiyle ısıtılan 100 ile 600 delikli, platin hadde fırını.	mekanik	tambur	kesiksiz	3-10 ve 18'e kadar	katmanlı dokumalar
Verranne Owens-Corning Fiberglass-USA	1933	Cam bilyalarla beslenen ve Joule etkisiyle ısıtılan platin hadde cam fırını.	buhar huzmesi	delikli emme tambur	kesikli	7	cam elyafı
Owens-İllinois	1933	Erimiş cam tülbentiyle beslenen, yaklaşık 50 delikli platin hadde fırını.	buhar huzmesi	sonsuz bant	kesikli	8-15	yalıtım
Superfine Owens-Corning Fiberglass-USA	1940	Birincil elyafı (0,3-0,5 mm) merdanelerle çekme, sonra sıcak gaz huzmeleriyle yeniden çekme.	mekanik, sonra sıcak gaz huzmesi	sonsuz bant	kesikli	0,5-5	yalıtım, filtre
TEL Saint-Gobain	1951	Yüksek hızda dönen ve çevresinde elyaf delikleri bulunan içi oyuk platinle birincil elyafın oluşumu. Birincil elyafı sıcak gaz huzmeleriyle yeniden çekme.	merkezkaç, sonra gaz huzmeleri	sonsuz bant	kesikli	1-6	yalıtım

nesi'nde saklanan bir kitabının altında bulunmuştur.

Çin'den gelen kâğıdın kullanımı, Batı'da, XI. ile XIII. yy. arasında artış gösterdi; yine de, bu madde düşük nitelikli olarak kabul ediliyor ve değer taşıyan elyazmaları parşömen üzerine yazılıyordu.

Önceleri, elyazmalarının süslemeleriyle çok uğraşılırdı. Bazı lüks elyazmaları, altın ya da gümüş mürekkeple lal renginde parşömenlere yazılırdı (*Aziz Lupicin' in İncili*, Bibliothèque nationale). Altın, insyallerin yazımında ve minyatürlerde çok kullanılan bir maddeydi. Vatikan *Vergilius*'u (IV. yy., *Codex Vaticanus*) bilinen ilk resimli elyazmasıdır. Tezhip* ise Ortaçağ boyunca hem Batı'da hem Doğu'da çok büyük bir gelişme gösterdi.

B.N., Paris

Tiryak antlaşması'ndan sayfa arap **elyazması**, 1199 Irak kuzey okulu *Bibliothèque nationale, Paris*

B. N., Paris

Histoire de la Toison d'or Guillaume Fillastre Anne de Bretagne için hazırlanan **elyazması**, Fransa, 1492-1498 *Bibliothèque nationale, Paris*

İlk zamanlarda elyazmalarının görüntüleri kopya edilerek uygulanan matbaacılık tekniği, daha sonra bu sanata öldürücü bir darbe indirdi ve elyazması, hattatın ve minyatürcünün yeteneğini değerlendirmek amacıyla elde tutulan lüks bir eşya olarak kaldı. Vatikan, Münih, Viyana, Paris kütüphaneleri ve British Museum elyazması bakımından çok zengindir.

Türkiye'de başta İstanbul olmak üzere çeşitli kentlerde dermesi elyazması yapıtlar içeren birçok kitaplık vardır. İstanbul'daki bu tür kitaplıklardan başlıcaları ve

Büyük Larousse

Balinûs ya da Abulluniyus'un *Kitabı mahrûtat fi ilm il-hendese* adlı **elyazması** *Süleymaniye kütüphanesi, İstanbul*

Büyük Larousse

İbni Sina'nın *Kanûn fi't tıbb* (XV. yy.) adlı **elyazması** (Fatih için çoğaltılmış) *Süleymaniye kütüphanesi, İstanbul*

buralardaki yazmaların sayısı şöyledir: Beyazıt devlet kütüphanesi, toplam 11 098 yazma. Bunlardan 1 536'sı türkçe, 9 099'u arapça, 443 tanesi farsçadır. Kütüphanenin kataloğu basılmıştır (*Defter-i kütüphane-i umumi* [tarih yok]). İl halk (Millet) kütüphanesi, toplam 6 576 yazma (1980). Bunların 3 575'i arapça, 486'sı farsça, 2 515'i türkçedir. Bunların çoğunluğunu 2 616 yazmayla Feyzullah Efendi kitapları, 4 424 yazmayla Ali Emiri koleksiyonu oluşturur. Elde yalnızca yazma fihristi olan kitaplığın fiş katalogları araştırıcılara sunulmuştur. Murat Molla kütüphanesi, toplam yazma eser sayısı 1 831. Kütüphanenin kataloğu basılmıştır (*Defter-i kütüphane-i damatzade Mehmet Murat* [1895]). Fihristte görülen Murat Molla dışındaki Şeyh Hafız Mehmet Murat, Şeyh Mehmet Arif ve Gelibolulu Tahir Efendi'ye ait koleksiyonlar 1956 yılında Süleymaniye kütüphanesi'ne nakledilmiştir. Yazma koleksiyonları bakımından Türkiye'nin, hatta Ortadoğu'nun zengin kitaplığı sayılan Süleymaniye kütüphanesi'ndeki toplam elyazması sayısı 64 266'dır. Buna risaleler de katılırsa, bu sayı 100 000'in üzerine çıkmaktadır. Süleymaniye kütüphanesi bünyesinde 1968'de indeks katalog çalışmaları başlatılmış, öncelikle türkçe ve farsça elyazması yapıtlardan başlanarak, yapıt adına göre çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışma uzman yokluğu nedeniyle kesintiye uğramıştır. Bunun yanı sıra Süleymaniye kütüphanesi bünyesinde 1978'de kurulan Türkiye yazmaları toplu kataloğu İstanbul bürosu da kataloglama çalışmalarını sürdürmektedir. Süleymaniye kütüphanesi'ne bağlı Atıf Efendi kütüphanesi'ndeki elyazmalarının sayısı toplam 2 826'dır. Bunların 336'sı türkçe, 2 406'sı arapça, 84'ü farsçadır. Kütüphanenin kataloğu, *Defter-i kütüphane-i Atıf Efendi* (1894) adıyla basılmıştır. Süleymaniye kütüphanesi'ne bağlı Köprülü kütüphanesi'nde ise toplam 2 582 elyazması vardır. Bunların 224'ü türkçe, 2 298'i arapça, 60'ı farsçadır. Kütüphanenin kataloğu basılmıştır (*Köprülü Mehmet Paşa mahfuz kütüb-i mevcudenin defteri* [tarih yok]). Süleymaniye'ye bağlı Nuruosmaniye kütüphanesi'ndeyse toplam 5 052 elyazması vardır. Bunun 919'unu türkçe, 3 667'sini arapça, 466'sını farsça yazmalar oluşturur. Kütüphanenin kataloğu basılmıştır (*Nuruosmaniye kütüphanesi'nde mahfuz kütüb-i mevcudenin defteri* [1885]). Ragıp Paşa kütüphanesi'nde ise yazmalar toplam 1 275 cilttir. Bu yazmaların 69'u türkçe, 1 165'i arapça, 41'i farsça yapıtlardan oluşmaktadır.

Kütüphanenin kataloğu Abdurrahman Nacim Efendi tarafından *Koska'da kâin Sadr-ı esbak Ragıp Paşa kütüphanesinde mevcut olan kütüb-i şerifenin defteri* (1869) adıyla yayımlanmıştır. Bundan başka 1894'te yayımlanmış *Defter-i kütüphane-i Ragıp Paşa* adlı bir kataloğu daha vardır. Selim Ağa kütüphanesi'nde ise 2 952 elyazması kitap bulunmaktadır. Bunların 595'i türkçe, 2 226'sı arapça, 131'i farsçadır. Kütüphanenin kataloğu basılmıştır (*Defter-i kütüphane-i Elhac Selim Ağa* [1894]). Basma eserler yönünden çok zengin olan İstanbul Arkeoloji müzesi kütüphanesi'nde toplam 1 698 elyazması vardır. Divan edebiyatı müzesi'nde de çoğu sergilenmekte olan Kuran, mecmua ve divanlardan oluşan 194 elyazması bulunmaktadır. Topkapı sarayı müzesi kütüphanesi'ne 1925'ten başlayarak 1 175 elyazması kitap alınmıştır. Son yıllarda bağışlanan İsfendiyaroğlu koleksiyonunda ise 26 elyazması kitap bulunmaktadır. Hırka-i saadet dairesi'ndeki 139 elyazması da bu kütüphaneye taşınmıştır. Bunlar dışında kütüphanede 13 070 cilt elyazması bulunmaktadır. Bunların 3 088'i türkçe, 939'u farsça, 9 043'ü arapçadır. Kataloğu Fethi Ethem Karatay tarafından *Topkapı sarayı müzesi kütüphanesi türkçe yazmalar kataloğu* (1961); *Topkapı sarayı müzesi kütüphanesi farsça yazmalar kataloğu* (1961); *Topkapı sarayı müzesi kütüphanesi arapça yazmalar kataloğu* (4 cilt, 1962-1969) adlarıyla yayımlanmıştır. Türk ve İslam eserleri müzesi'nde, 1978'de Türkiye yazmaları toplu kataloğu çalışmaları Ankara merkezinden istenen istatistik üzerine yapılan sayımda toplam 2 251 cilt elyazması saptanmıştır. Bunların 76'sı türkçe, 2 012'si arapça ve 163'ü farsçadır. Üniversitelerin kendi bünyesinde yer alan kitaplıklar arasında da elyazması yapıtlar içerenler vardır. İstanbul Üniversitesi kütüphanesi (İstanbul Üniversitesi merkez kütüphanesi) bunlardan biridir. Bu kütüphanede toplam 18 600 cilt elyazması bulunmaktadır. Bunların 9 941'i türkçe, 1 615 tanesi farsça, 6 963'ü arapçadır. Az sayıda ermenice, rusça, almanca, fransızca ve italyanca elyazması da bulunmaktadır. Bu kütüphanenin arapça yazmalara ilişkin 1 cilt 2 fasikülden oluşan bir kataloğu basılmıştır. Bu çalışma yarım kalmış durumdadır (Fehmi Ethem Karatay, *İstanbul Üniversitesi arapça yazmalar kataloğu* [1951-1953]). Tıp tarihi enstitüsü kütüphanesi'nde günümüzde 47 elyazması bulunmaktadır. *Türkiye kütüphaneleri rehberi*'nde (1957) bu kütüphanede 201 elyazması olduğu belirtilmektedir.

Muzaffer Gökman, *İstanbul kütüphaneleri ve yazma tıp kitapları* adlı yapıtında bu sayıyı 504 olarak vermektedir. Yapılan araştırmalara göre, 600'e yakın olduğu bilinen bu yazmaların çoğu, 1970'te İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa tıp fakültesi tıp tarihi ve deontoloji kürsüsü kitaplığı'na taşınmıştır. Çoğunluğunu türkçe elyazmaları oluşturmaktadır. Edebiyat fakültesi İslam araştırmaları kütüphanesi'nde toplam 143 cilt elyazması bulunmaktadır. Bunların 37'si türkçe, 98'i arapça, 8'i farsçadır. Edebiyat fakültesi Türk dili ve edebiyatı bölümü seminer kütüphanesi'ndeyse 115 cilt elyazması vardır. İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi türkiyat enstitüsü kütüphanesi'nde 70, Tarih araştırmaları enstitüsü'nde 30, İstanbul Teknik üniversitesi merkez kütüphanesi'nde ise 35 cilt elyazması bulunmaktadır. Askeri müze'de de birkaç tane elyazması vardır. Belediye'ye bağlı kütüphanelerden de elyazması içerenler vardır. Belediye kütüphanesi'nde toplam 6 543 elyazması bulunmaktadır. Bunlardan 356'sı belediye, 745'i ise Muallim Cevdet koleksiyonuna aittir. Osman Ergin'in yazmalarıysa henüz kataloglanmamıştır. Bu yazmalar daha sonra İstanbul Atatürk kitaplığı'na taşınmıştır. Atatürk kitaplığı'nda bundan önce yalnızca 34 elyazması olduğu bilinmektedir. Vakıflar genel müdürlüğü'ne bağlı İbrahim Hakkı Konyalı kütüphanesi'nde 10-15 elyazması olduğu belirtilmekteyse de Fazıl Ayanoğlu koleksiyonunun kitaplığa bağışlanmasından sonra bu sayı artmıştır. Yapı Kredi bankası kütüphanesi'nde 1 000 dolayında elyazması olduğu belirtilmekteyse de henüz fiş kataloğu yapılmamıştır. Tercüman gazetesi kütüphanesi'nde 500'ün üzerinde elyazması vardır. Bu yazmaların kataloglarının hazırlanıp yayımlanması için çalışmalar sürdürülmektedir. Hakkı Tarık Us kütüphanesi'nde 200 elyazması bulunduğu belirtilmekteyse de fiş katalog çalışması yapılmadığından bu rakamın kesinliği bilinememektedir. Bunların dışında Deniz müzesi kütüphanesi'nde 123, Kandilli rasathanesi kütüphanesi'nde 574 elyazması bulunmaktadır. Deniz müzesi'ndeki yazmalardan bir bölümü daha sonra Konya belediyesi'ne bağışlanmıştır.

Ebu Zeyd el-Belhî'nin
Mesâlih ül-ebdân ve'l-enfüs
adlı **elyazması**
Şeyh Hamdullah hattı, XVI. yy.
Süleymaniye kütüphanesi, İstanbul
Büyük Larousse

Büyük Larousse

elyazması Kuran
Yakut el-Mustasımî
hattı, XIII. yy.
Süleymaniye kütüphanesi, İstanbul

İstanbul'daki bu kütüphaneler dışında, başka kentlerde de dermesinde elyazmaları bulunan kitaplıklar vardır. Bunların başlıcaları ve dermelerindeki elyazması sayısı şöyledir: Adana Ramazanoğlu kütüphanesi: 1 171 elyazması; Afyon Gedik Ahmet Paşa kütüphanesi: 1 283 elyazması; Ankara İl halk kütüphanesi eski eserler bölümü: 2 198 elyazması; Ankara Milli kütüphane: 2 200 elyazması ve 9 500 yazma eserin mikrofilmi; Amasya Bayezit il halk kütüphanesi: 928 elyazması; Bursa İl halk kütüphanesi: 7 251 elyazması; Çorum İl halk kütüphanesi: 3 451 elyazması; Edirne Selimiye il halk kütüphanesi: 1 724 elyazması; Kastamonu Genel kütüphane: 3 583 elyazması; Kütahya Vahit Paşa kütüphanesi: 2 871 elyazması; Manisa İl halk kütüphanesi: 5 065 elyazması; Tire Necip Paşa kütüphanesi: 1 147 elyazması.

Yazma eserlere ilişkin Kültür ve turizm bakanlığı tarafından ya da kişisel olarak yapılmış katalog çalışmalarının çoğu Türkiye çapındaki kütüphaneleri kapsamadığı gibi İstanbul kütüphanelerinin de tümünü içermemektedir. Bunlardan yalnızca Fehmi Ethem Karatay'ın Topkapı sarayı müzesi kütüphanesi'ndeki türkçe, arapça ve farsça elyazmaları için hazırladığı ayrı ayrı kataloglar, bir kütüphanedeki elyazmalarının tümünü kapsamaktadır. Çoğu kütüphanede bulunan elyazması defterler ve fiş katalogları dışında günümüzde hâlâ "Abdülhamit devri katalogları" adıyla bilinen ve 40 defterden oluşan kataloglar kullanılmaktadır. Bu kataloglarda İstanbul'daki 64 kütüphanenin elyazmaları, konularına göre sıralanmıştır. Bu nedenle elyazmalarının ayrımı, kataloglanması ve bunların koleksiyonlar halinde yayımlanması amacıyla Kültür ve turizm bakanlığı tarafından *Türkiye yazmaları toplu kataloğu çalışmaları* adıyla bir proje gerçekleştirilmiştir (1978). Süleymaniye kütüphanesi bünyesinde bir de İstanbul bürosu açılan (1979) bu projeyle, Türkiye'de mevcut elyazması yapıtların kataloglanması gerçekleştirilecektir. Öncelikle Kültür ve turizm bakanlığı'na bağlı kitaplıklardan başlatılan çalışma, daha sonra müzeler, üniversiteler ve öteki kuruluşlara ait kütüphanelerdeki elyazmalarını da kapsayacaktır. Yapılan çalışmalar 1979'dan başlayarak *Türkiye yazmaları toplu kataloğu* adıyla yayımlanmaya başlanmıştır. Çalışma sırasında konularına göre bir sıraya sokulan her koleksiyonun yazmaları, kendi içinde bir bütün olarak kabul edilmektedir. Her koleksiyonun sonunda bir de yazar ve eser adına göre indeks verilmektedir. Bu biçimde bütün koleksiyonların basımından sonra, bunların toplu bir indeksi yapılacak, böylelikle Türkiye'de bir elyazmasının kaç nüshası olduğu ve özellikleri ortaya çıkacaktır. Bu çalışmalar sırasında bugüne değin basılmış yerli ve yabancı kataloglar da kaynak olarak kullanılacağından, bir elyazmasının yalnızca Türkiye'deki değil, başka ülkelerdeki nüshaları da belirlenmiş olacaktır.

Türkiye'deki elyazması yapıtlardan, özel koleksiyonlarda bulunanların büyük bir bölümü, çeşitli tarihlerde Avrupalılar'ın eline geçmiştir. Bugün Avrupa'nın Paris, Londra, Viyana, Vatikan, Budapeşte, Leiden gibi önemli merkezlerindeki müze ve kitaplıklarda zengin türkçe elyazmaları vardır. Türk tarihi ve edebiyatı yönünden önemli yazmalar içeren bu koleksiyonların büyük bir bölümünün katalogları yayımlanmıştır.

Elyazması kitapların başında hamdele ("Tanrı'ya hamd olsun" sözü) ve salvele ("Tanrı selamı Hz. Muhammet'in üzerine olsun" sözü) bulunur. Sonra kitabın yazılış nedeni (sebeb-i telif) gelir. Yazar, adını bu bölümde belirtir. Şiir ya da düzyazıyla yazılmış değişik konulardaki yapıtlarda bu bölüm, önsöz ve giriş niteliğini taşır. Kimisinde de beraat-i istihlal (yapıta uygun başlangıç) bölümü yer alır. Son bölüm hatimedir. Son yaprakta biten hatimede dua, müstensihin (yapıtı kopye eden), varsa müzehhibin (yapıtı süsleyen) adları ve ketebe kaydı bulunur. Metnin sonuna da "Temetül kitap" (Kitap sona erdi) cümlesi yer alır. İstinsah (kopye etme) yoluyla çoğaltılan yazmalarda temellük kaydı (yapıtın sahibiyle ilgili bilgi) başta ya da sonda bulunabilir. Yapıtın tezhipli başlığına "serlevha" denir. Yazmalarda sayfa numarası bulunmaz. Bunlara sonradan varak numarası verilmiştir. Her yaprak (varak); *a* (ön) yüzü ve *b* (arka) yüzünden oluşur. Yazmalarda, genellikle aharlı* kâğıt kullanılmıştır. Ahar, yanlış yazılan yerlerin kolaylıkla silinmesini ve kâğıda dayanıklılık sağlardı. Yazıda beziryağı isinden yapılmış mürekkep kullanılırdı. Mürekkebi kurutmak için de rıh (çok ince bir tür kum) ya da yaldız serpilirdi. En çok tutulan kâğıtlar, hint abadisi ile Avrupa'dan getirtilen su damgalı kâğıtlardı. XX. yy. başından bu yana su damgalı kâğıtların üretildikleri ülkelere göre katalogları yapılmaktadır. Yazmalarda sayfa kenarına yazılan ek yazılara "derkenar" denir. Kâğıtlara yapılan ahardan ve cilt işlerinde kullanılan organik maddeler nedeniyle oluşan kurtlara karşı da, yazmanın belirli bir yerine, tılsımlı sayılan "Ya kebikeç" sözü yazılırdı. Türkiye kütüphanelerinde 400 000'in üstünde yazma kitap bulunmaktadır. Kütüphanelerdeki yazmaların ayrıntılı katalogları hazırlanıp yayımlanmaktadır.

ELYEVM be. (ar. *el-yevm*). *Esk.* "Bugün", "bugünkü", "şimdiki", "şimdi", "hâlâ" anlamlarında kullanılır: "*...elyevm böyle bir müşabehet ihtimalini ortadan kaldırmak icap eder*" (F. Köprülü).

ELYOT (*sir* Thomas), ingiliz hümanist ve diplomat (Wiltshire'da 1490'a doğr. -Carleton, Cambridgeshire, 1546). Henry VIII kendisine diplomatik görevler verdi. Başlıca çalışması bir ahlak ve eğitbilim incelemesi olan *Boke Named the Governour*'dır (Yöneticinin kitabı, 1531). Bu yapıtında Elyot, o dönemde verilen eğitimden daha hoşgörülü bir eğitim önerir ve yönetici sınıfların uygulaması gereken pratik ahlak kurallarını ortaya koyar.

ELYRİA, ABD'de (Ohio) kent, Cleveland'ın G.B.'sında; 57 500 nüf. Hava taşıtları ve otomobil sanayisi. Elektrik donanımı.

Élysée sarayı, Paris'te, 1873'ten beri

Bk. resim sayfa 3662

Fransa cumhurbaşkanının resmi konutu olan saray.

ELYSİA a. (lat. *Elysia, mit.* a.). Kavkısız, yassı ve uzunca gövdeli, uzun dokunaçlı, dar ayaklı karındanbacaklı yumuşakça. (Dünyanın bütün denizlerinde bulunur; suyosunları üzerinde sürünür durur ve suyosunlarıyla beslenir. Arttansolungaçlılar altsınıfının *Elysiidae* familyasının örnek tipi.)

ELYSİİ CAMPİ → ALYSCAMPS.

ELYSİON a. (yun. sözc.). Yun. mit. Öteki dünyada yer alan, kahramanlarla erdemli kişilerin ruhlarının gittiği güzel yer.

ELYTİS (Odhysseas), yunan şair (Kandiye, Girit, 1911). Gerçeküstücülüğün temsilcilerinden biri olarak görülen ve eski bir

L. L.

Elysée sarayı'nda Elçiler salonu

Polydoros Anastasselis-Gamma

Odhysseas Elytis (1979'da)

hukuk öğrencisi olan Elytis, yeni yunan şiir sanatında devrimci bir girişime ön ayak oldu. Ülkesinin denizci ve adalı gerçeğinden, bilinçaltının gerçeküstücü bir bakış açısıyla keşfinden ve modern Yunanistan'ın toplumsal ve siyasal çatışmalarından yola çıkarak dionysosçu ve özgürlükçü yeni bir mitoloji ortaya koydu. Elytis sanat üzerine önemli denemeler de yazdı ve Lorca, Eluard, Jouve gibi şairlerden çeviriler yaptı. Başlıca yapıtları *Yönelişler* (Prosanatolismoi) [1940]; *Birinci güneş* (Elios o protos) [1943]; *Arnavutluk cephesinde ölen teğmene ağıt* (Asma heroiko kai penthiko ghia ton khameno anthypolokhago tes Albanias)[1946]; *Gökyüzü için altı artı bir pişmanlık* (Hekse kai mia typseis ghia ton urano) [1960]; *Maria Nepheli* (1978) [1979 Nobel ödülü].

ELZ, Almanya'da ırmak, Ren'in kolu (sağ kıyı), Karaorman'ın orta kesimini akaçlar; 96 km. Kenarındaki sırtlar başka yerlerdekine oranla daha yumuşak eğimli olduğundan, kütlenin tarıma açılmasında önemli rol oynadı.

ELZEM sıf. (ar. *elzem*). *Esk.* Kendisinden vazgeçilemeyen, kesinlikle gerekli, zorunlu olan: *Bu işi bitirmek elzem oldu. "Hayat için zaruri ve elzem olan şeyler"* (H. C. Yalçın).

ELZEMİYET a. (ar. *elzem* ve *-iyyet*'ten *elzemiyyet*). *Esk.* Gereklilik, lüzumlu olma.

ELZEVİR a. (öz. a. *Elzevir*'den). **1.** 1593'ten 1680'e kadar Hollanda'da, Elzevir ailesinin üyeleri tarafından yayımlanan küçük forma kitaplara verilen ad. **—2.** Matbaac. Elzevir ailesinin bulduğu ve kullandığı hurufat.

ELZEVİR, ELZEVİER ya da **ELSEVİER,** hollandalı kitapçı ve matbaacı aile. Lodewijk (Louvain 1540'a doğr.-Leiden 1617), Anvers, Wesel, Douai'de ciltçilik yaptıktan sonra 1580'de Leiden'e yerleşti ve bir kitapçı dükkânı açtı. Oğullarından beşi, aynı mesleği sürdürdü. Özellikle MATTHIJS (Anvers 1564-Leiden 1640) önce yalnız sonra kardeşi BONAVENTURA (Leiden 1583 - *ay. y.* 1652) ile birlikte Leiden'de kurulan kitabevini yönetti. Matthijs'ın oğullarından biri, İSAAC (Leiden 1596-Köln 1651), 1636'da üniversitenin yeminli matbaacısı oldu. Bunun üzerine, Elzevirler, Lahey'e sonra da Kopenhag'a yerleştiler. Baskılan tipografinin zarafet örnekleri sayılır.

EM a. *Esk.* **1.** İlaç, deva, çare. **—2.** *Eme seme yaramamak*, hiçbir işe yarayacak gibi görülmemek, beğenilmemek. || *Eme yaramak*, beğenilmek, işe yaramak.

-EM → -M.

EMA çoğl. a. (ar. *mi'a*, bağırsak'ın çoğl. *em'ā*). *Esk.* **1.** Bağırsaklar. **—2.** *Ema-yı -arz*, yeryüzünün bağırsakları; solucanlar. || *Ema-yı galiza*, kalın bağırsaklar. || *Ema -yı rakika*, ince bağırsaklar. || *Ema-ül-vadi*, vadinin bağırsakları; derin uçurumların dibindeki kuvvetli su akıntıları.

EMA, EUROPEAN MONETARY AGREEMENT'ın kısaltması → AVRUPA PARA ANLAŞMASI.

EMÂKİN çoğl. a. (ar. *mekān*'ın çoğl. *emākin*). *Esk.* **1.** Mekânlar, yerler: *"Çökmüş mü ahali vü emâkin?"* (A. H. Tarhan). **—2.** *Emâkin-i mukaddese, emâkin-i mübareke*, kutsal yerler.

EMAN → AMAN.

EMAN a. isl. huk. Can ve mal güvenliği olduğu hakkında düşmana verilen söz ya da işret. || *Eman bilkinaye*, dolaylı olarak eman anlamına gelen bir söz ya da işaretle verilen güvence, "geliniz", "korkmayınız" gibi. || *Eman bilkitabe*, savaşanlara yazılı olarak verilen eman. || *Eman bilörf*, ülkeler arasında örf ve âdet haline geldiği için kendiliğinden var kabul edilen eman. (Yabancı elçilerin, elçi olduklarını gösterir bir belgeleri varsa görevlerini güven içinde yapmaları sağlanır. Eskiden islam ülkelerine giren yabancı tüccarlar da elçiler gibi bir güvenceye sahiptiler.) || *Eman bittebaiye*, eman verilen kişinin eşi ve bakmakla yükümlü olduğu çocuklarının da güvencede sayılmaları. || *Eman-ı âm*, düşmanın tümüne verilen genel güvence. || *Eman-ı has*, yetkili bir kişinin düşmandan belli bir kişi ya da kişilere verdiği güvence. || *Eman-ı mutlak*, süresiz güvence. || *Eman-ı muvakkat*, belli bir süre için verilen eman. || *Eman-ı müebbet*, barış yapmak, iki tarafın savaşmamak üzere silah bırakmaları. || *Eman-ı sarih*, bir kişiye "sana eman verdim", "sen eminsin" gibi açık bir beyanla verilen güvence.

EMANASYON a. Çekird. fiz. ^{238}U, ^{235}U ve ^{232}Th radyoaktif ailelerine bağlı, gaz halinde üç radyoelementin (radon, aktinon ve toron) genel adı. (86 atom sayılı element radonun izotopları olan bu maddeler soy gazlardır ve radyum, aktinyum ya da radyotoryum içeren maddelerden açığa çıkar.)

EMANAT çoğl. a. (ar. *emānet*'in çoğl. *emanāt*). *Esk.* **1.** Emanetler, yadigârlar. **—2.** *Emanat-ı mukaddese, emanat-ı mübareke, emanat-ı şerife*, kutsal emanetler; islam dini açısından önemli kişilerden kalan eşyalar.

EMANET a. (ar. *emānet*). **1.** Bir kimseye, geçici olarak saklaması, koruması için verilen şey ya da bakması, gözetmesi için bırakılan kimse: *Kardeşim ve evim ben dönünceye dek sizlere emanet. Emanete hıyanet etmek.* **—2.** Bir kimse aracılığıyla birine gönderilen şey: *Emanetini aldım. Bende, onun size gönderdiği bir emanet var.* **—3.** Gar, havaalanı, plaj vb. yerlerde bagajların, eşyaların geçici olarak bırakıldığı yer; bu işlerle ilgilenen servis: *Bavulları emanete bırakmak.* **—4.** Can: *Tanrı, zamanı gelince emanetini alır.* **—5.** *Bir kimsenin emaneti*, çok sevilen, ölmüş bir kimsenin bakımı, gözetimi üstlenilen yakını: *O, bize ablamın emanetidir.* **—6.** *(Bir kimseye) bir şeyi, bir kimseyi emanet etmek*, onu, onun bakımına, korumasına bırakmak: *Kitaplarımı size emanet ediyorum, göz kulak olun.* **—7.** *Emanet bırakmak, vermek*, para, eşya vb. bir şeyi bir kimseye ya da bir yere geçici olarak bırakmak.

—Huk. Bir eşyanın güvenli bir yerde saklanması için yapılan sözleşme. (Eşanl. VEDİA.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—İda. huk. *Emanet usulü*, kamu hizmetinin devlet ya da öteki kamu idare ve kurumlarınca, kendi personel ve araçlarıyla, doğrudan doğruya yerine getirilmesi yöntemi.

—Kamu mal. *Adi emanet*, gerçek ya da tüzel kişilerin, ihale yasası gereğince, devlet ihalelerine girebilmek için ödedikleri geçici ve kesin teminat akçeleri, temyiz depozitoları gibi yasal zorunluluklarla hazineye yatırdıkları paralar. || *Bütçe emaneti*, mali yıl içinde gerçekleşmiş ve ödeme emrine bağlanmış bir devlet borcunu, alacaklı yıl sonuna kadar almazsa, bu tutarın ilk fırsatta alacaklıya ödenmek üzere hesaba geçirilmesi.

—Kur. tar. Osmanlı devletinde bazı resmi dairelerin adı. (*Darülfünun emaneti*, rektörlük; *Rüsumat emaneti*, vergi dairesi; *Şehremaneti*, belediye.)

—Tic. Bir satıcının, bir müşteriye, mülkiyetinde olan emtia ambalajlarını, iade durumunda geri alınabilecek uygun bir fiyat karşılığında bırakmasına dayalı ticari uygulama. || *Emanet yöntemi ile inşaat*, bir kişi ya da kuruma ait bir inşaatın eksiltme, teklif alma ya da pazarlık yöntemlerinden biriyle ihale edilmeyip, doğrudan mal sahibi adına yürütülmesi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Huk. Emanet sözleşmesinin konusu ancak taşınır bir eşya olabilir. Bu tür bir eşyayı saklamak üzere alan kişi onu güvenli bir yerde koruma borcu altına girer. Saklayıcı, sözleşmede belirtilen ya da örf ve âdete uygun olan bir ücret alır. Sözleşmede ücret kararlaştırılmamışsa, ücretin gerekip gerekmediği ve ücret tutarı örf ve âdete göre çözümlenir. Emanetçiliği meslek olarak yapanlara ücret ödenmesi gerekir. Eşyayı saklatan kişi sözleşmenin yerine getirilmesiyle ilgili zorunlu harcamaları ödemekle yükümlüdür. Ayrıca, sözleşme yüzünden saklayıcının uğradığı zararı da gidermek zorundadır. Ancak bu zararın kendi kusurundan ileri gelmediğini kanıtlarsa zararı gidermek borcundan kurtulur. Saklayıcı emanet olarak aldığı eşyayı onu veren kişinin izni olmadıkça kullanamaz. Saklanmak üzere birine bırakılan eşya, onu bırakan tarafından her zaman geri alınabilir. Buna karşılık saklayıcı, sözleşmede bir süre belirtilmişse, sürenin dolmasından önce emanet edilen eşyayı geri veremez. Ancak önceden kestirilemeyen nedenler yüzünden sözleşmenin sürdürülmesi eşya için tehlikeli ya da saklayıcı için zararlı olursa, konulmuş olan sürenin

bitiminden önce de geri verilebilir. Sözleşmede süre kararlaştırılmamışsa saklayıcı, emanet edilen eşyayı her zaman geri verebilir.
—İsl. İslam ahlakına göre, birine geçici bir süre için bırakılan bu hak, maddi olabileceği gibi manevi de olabilir. Birinin saklayıp korumasına bırakılan para, mal vb. *maddi emanet;* verilen sırlar, yüklenen görevler, hatta Allah'ın insanlara verdiği akıl, zekâ, güç gibi yetenekler de birer *manevi emanet*'tir. İslam dini, hangi türden olursa olsun, bütün emanetlerin titizlikle saklanıp korunmasını emreder; bunu bir insanlık ve müslümanlık yükümlülüğü sayar (Kuran, XXIII, 8; LXX 32). Hz. Muhammet, "Emanete sadakati olmayan kimsenin imanı da yoktur" der; münafıklığın belli başlı işaretlerinden birinin de emanete ihanet olduğunu belirtir.
—Tic. Emanet iş, malsahibi adına, özel yönetmeliklerinde öngörülen çerçeve ve kurallarla, bir kişi, emanet komisyonu ya da bir şirket tarafından yürütülür. Emanet iş süresince ve sonunda, belgelere dayanan harcamalar ve işin niteliği, bir kişi ya da kurul aracılığıyla denetlenir, incelenir ve uygun görülürse aklanır. Emanet yönteminin ihale yöntemlerinden en önemli ayrımı, asıl amacı yüksek kâr olan yükleniciyi aradan çıkararak, işi genellikle bir teknik elemanın ya da grubunun emeği ile daha nitelikli olarak yapma olanağını sağlamasıdır. Burada, asıl olarak, güven ilişkisi ön plandadır. Emanetçi kişi ya da kuruluşların emeklerinin parasal karşılığı ya işin başında kararlaştırılır ya da maliyet üzerinden belli bir kâr yüzdesi olarak saptanır. İkinci yöntemin sakıncalı yanı, emanetçinin, maliyetleri kabartarak gösterilen güveni kötüye kullanması olasılığının bulunmasıdır.

EMANET HAN Şirazi, iranlı hattat (? - 1644/1645). Ağabeyi Efdal Han ile birlikte İran'dan Hindistan'a göç etti (1608). O tarihlerde, Âgrâ yakınındaki Sikandra'da yapılmakta olan Ekber türbesi'nin yazıtlarını hazırlamakla görevlendirildi. Ağabeyi Şah Cihan'ın başvezirliğine yükselirken, Emanet Han da saray kitaplığında çalışmaya başladı. Şah Cihan'ın karısı Mümtaz Mahal için yaptırılan Tac Mahal'ın yazıtlarını hazırladı (1631-1638). Ağabeyi Efdal Han'ın ölümü üzerine Amritsar'ın G.-B.'sında yaptırdığı sarayına çekildi ve ölümünden sonra oraya gömüldü.

EMANETÇİ a. Kendisine bırakılan eşyaları ücret karşılığında korumayı üstlenen kimse.
—Deniz huk. *Gemi emanetçisi,* deniz yoluyla yapılan taşımalarda, taşınan malları sahiplerine teslim etmek üzere taşıyan adına kaptandan teslim alıp koruyan kişi. || *Yük emanetçisi,* yükü sahipleri adına kaptandan ya da gemi emanetçisinden teslim alıp koruyan kişi. (Bir tür komisyoncu olan yük emanetçisi, genellikle navlunun belirli bir oranı tutarında ücret alır.)

EMANETÇİLİK a. Emanetçinin işi.

EMANETEN be. (ar. *emaneten*). Emanet olarak, geçici bir süre için: *Bunu size emaneten veriyorum.*

EMANETULLAH a. (ar. *emanet* ve *Allah*'tan *emānet-ul-lāh;* Allah'ın emaneti). *Esk.* Osmanlı devletinde padişahların hükümet anlayışları bakımından yönetiminden sorumlu bulundukları halk.

EMANTS (Marcellus), hollandalı yazar (Voorburg 1848 - Baden, İsviçre, 1923). Emants'ın kozmopolitliği, De nieuwe Gids dergisinin el üstünde tuttuğu natüralizmin gelişmesini sağladı. Germen mitolojisi ve Schopenhauer'in kötümserliğiyle beslenen, aynı zamanda hem alaycı, hem yıkıcı, hem de umutsuzluk içinde olan Emants konularını kuzey efsanelerinden ve İncil'den aldı. (*Lilith,* 1879; *le Crépuscule des dieux* [fr. çev.], 1884; *Loki,* 1906). Emants, dramlar (*Adolphe von Gelder,* 1888; *le Poids de la folie* [fr. çev.], 1840) ve romanlar da (*Een Nagelaten Bekentenis,* 1894; *Inrvizding,* 1901) yazmıştır.

EMANUELE-FİLİBERTO Demir Kafa (Chambéry 1528 - Torino 1580), Savoia dükü (1553-1580), dük Carlo III ve portekizli Beatriz'in oğlu. 1536'da François I'in kovduğu babasının yerine geçti. Mühlberg savaşı'nda (1547) yanında yer aldığı Karl V'in hizmetine girdi. Felipe II döneminde Hollanda valisi oldu. Montmorency krallık ordusu başkomutanına karşı elde ettiği büyük Saint-Quentin zaferiyle (1557) ün kazandı. Cateau-Cambrésis barışı ile (1559), Henri II'nin kız kardeşi Marguerite (Margherita) ile evlenmeyi kabul etti ve Alp berisindeki topraklarının önemli bölümünü yeniden ele geçirdi; buraların başkentini Chambéry'den Torino'ya nakletti (1562). Vaud ülkesi'ni Bernliler'e bıraktı(1564),ama Valais'yi korudu ve Gavot'ya karşılık Vieux Chablais'yi verdi (1569). Geri aldığı topraklarda (Chablais), François de Sales'i destekleyerek katolikliği yeniden yerleştirmeye çalıştı. Daha sonra dukalığını özellikle İtalya'da genişletti. Ama İspanya kralı Felipe II kendisini hiç desteklemedi. Catherine de Médicis, Charles IX ve Henri III dönemlerinde, Emanuele-Filiberto'nun Cenevre'yi yeniden ele geçirmeye yönelik siyasetini engelledi. Emanuele-Filiberto devlet meclislerinin yetkililerini kısıtladı, ulusal bir ordunun çekirdeğini oluşturdu, dukalığının mali ve iktisadi dengesini yeniden kurdu. Savoia'yı komşularından bağımsız bir ülke haline getirmeye çalıştı.

EMANUELLİ (Enrico), italyan yazar (Novara 1909-Milano 1967). Gazeteci ve romancı olan Emanuelli, özellikle büyük röportajlarıyla (*Il pianeta Russia,* 1952; *La Cina e vicina,* 1957) ilgi topladı.

EMANULLAH HAN (Perhman 1892 -Zürich 1960), Afganistan emiri, sonra kralı (1919-1929), Habibullah'ın üçüncü oğlu. Babasının ölümü üzerine, ordunun desteğinden yararlanarak yönetimi ele geçirdi (1919). Ravalpindi ateşkesi (8 ağustos 1919) ve Kâbil antlaşması (22 kasım 1921) ile İngilizler'in, ülkesinin bağımsızlığını tanımasını sağladı. Bu tarihten sonra ülkeyi çağdaşlaştırma çabasına girişti: 1922'de ilk anayasayı, 1923'te idari yasayı, 1924'te kadınlara eğitim hakkını, 1928'de de yeni anayasayı yürürlüğe soktu. Aldığı bu önlemler ve muhafazakârlıkla bağdaşmayan tutumu ülkede ayaklanmalara yol açtı; bu olaylar sonucu Emanullah Han tahttan çekilmek zorunda kaldı (1929).

EMARAT çoğl. a. (ar. *emare*'nin çoğl. *emārāt*). *Esk.* Belirtiler, izler, emareler: *Emarat-ı hasene* (iyi belirtiler).

EMARE a. (a. *emare*). *Esk.* Belirti, iz, ipucu.

EMARET a. (ar. *emaret*). *Esk.* **1.** Emirlik, emir olma, beylik. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Bir bey ya da emir idaresindeki yer, beylik, prenslik: *Bulgaristan emareti. Sisam emareti.*
—ANSİKL. *Emaret sistemi.* İslam devletinin Emeviler döneminde Arabistan yarımadasından taşarak yeni ülkeler fethetmesi sonucu uygulanmaya başladı. Daha önce, dört halife döneminde fetihle görevlendirilen komutanlar, ele geçirdikleri ülkelerde güvenliği sağlar, dinsel etkinliklerde bulunur, vergileri toplar, halifenin vekili olarak vali gibi davranırlardı. Emaret yönetimi de bir bakıma bu eski yöntem üzerine kuruldu. Emevi halifesi Abdülmelik döneminde bu sistemde ilk köklü değişim yapılarak iki tür emaret oluşturuldu: doğrudan halife tarafından atanan, görevleri emaretin askeri gücünü yönetmek, ordunun maaş ve levazım gereksinimlerini karşılamak, orduyu güçlendirmek ve askeri disiplin altında tutmak, devlet memurlarının görevlerini saptamak, bunları denetlemek, vergileri toplamak, memur maaşlarını düzenli bir biçimde ödemek, güvenliği sağlamak, şeriat yasalarını yürütmek, namazda halifenin vekili olarak imamlık yapmak, savaş buyruğu aldığında topladığı orduyla sefere çıkmak, savaşta elde edilen ganimetleri şeri esaslara göre dağıtmak, bayındırlık etkinliklerinde bulunmak, tarım ve sanayinin gelişimi için gerekli önlemleri almak gibi geniş yetkilerle donatılmış emirlerin yönetimdeki genel valilikler olan "emareti istikfa" ve kendilerine hangi görevler verilmişse (ordunun yönetimi, halkın korunması, günlük yaşamın dirlik ve düzen içinde geçmesinin sağlanması gibi) yalnız bunlarla uğraşması istenen emirlerin yönettiği sınırlı yetkilere sahip valilikler olan "emareti mahsusa."
Abbasiler döneminde merkezî yönetimin ve halife otoritesinin zayıflaması sonucu güçlenen bazı istikfa emaretlerinin emirleri, bağımsızlıklarını ilan ederek yerel devletler oluşturdular. Kendilerini halifelere zorla kabul ettiren emirler yönetimdeki bu siyasal kuruluşlara da "emareti istila" dendi. Osmanlı devletinde emir, bey, voyvoda gibi isimlerle anılan prenslerce yönetilen bazı eyaletlere de (eyalat-ı mümtaze) emaret denirdi.

Fabbri

Emanuele-Filiberto
Savoia dükü

EMARGİNULA a. Deniz kıyılarında diplerde yaşayan, uzun dokunaçlı, oval ayaklı, koni biçimi kavkılı karındanbacaklı yumuşakça. (Yarısı sıcak denizlerde olmak üzere yüz kadar türü bilinmektedir; bunlar birçok altcinse ayrılır. Trias devri katmanlarından başlayarak fosiline rastlanır. Öndensolungaçlılar altsınıfının *Fissurellidae* familyası.)

EMÂSİL çoğl. a. (ar. *emsel,* çok benzeyen'in çoğl. *emāsil*). *Esk.* **1.** Çok benzeyenler, eşler, akranlar. **—2.** Saygın ve itibarlı kimseler.

EMASKÜLATÖR a. (fr. *émasculateur*). Erkek hayvanları enemek (iğdiş etmek) için kullanılan, aynı zamanda hem erbezi kordonunu kesen, hem damarları ezen kerpeten.

EMATHEİA ya da **İMATHİA,** Yunanistan'da, Makedonya'da nomos; 1 712 km²; 133 750 nüf. Merkezi *Verria.*

EMATURGA a. Esmer çizgili sarı kelebekleri içeren cins. (Mühendispervanegiller familyası.)

EMAVAS → EMVAS.

EMAY a. (fr. *émail*). MİNE'nin eşanlamlısı.
—Foto. *Emay yöntemi,* oleobromi yöntemini anımsatan bir teknikle ve camlaşabilen tozlar yardımıyla elde edilen görüntü.
—Matbaac. *Sıcak emay, soğuk emay,* tipografik fotogravürde kullanılan, metal üzerine fotomekanik teksir yöntemi. (Sıcak emay yönteminde, metal levha üzerine dökülen ışılduyarlı katman, ışığa tut-

Kenan salkımı
çukurzemin emay levha
Meuse sanatı,
XII. yy.
Bargello müzesi, Floransa

Giraudon

Ulusal müzeler birliği

İsa'nın vaftizi
yarım-oyma (altın)
yarısaydam emay madalyon
Fransa, XV. yy. başı
Louvre müzesi, Paris

Ulusal müzeler birliği

aziz Demetrius'un büstü
altın üzerine bölmeli emay
madalyon
bizans sanatı, XI. yy.
Cluny müzesi, Paris

ma ve geliştirme işlemlerinden sonra ve gravür işleminden önce pişirilerek sertleştirilir.)
—Seram. Bisküvi ya da pişmiş sır üstüne konan ve ikinci pişimde bir eritici yardımıyla tutturulan mineral kökenli, camlaşabilir boya.

EMAY-BOYA a. Oldukça sert, dayanıklı, düz, gergin ve ayna parlaklığında ince bir katman oluşturan boya.

EMAYE sıf. (fr. *émaillé*). Üzeri emayla kaplanmış olan: *Emaye tencere.*

EMAYLAMA a. Emaylamak işlemi.
—Elektrotekn. *Elektrik iletkenlerini emaylama,* iletkenleri yağlı ya da bireşimsel, yalıtkan bir vernikle kaplayarak yalıtma.
—Foto. Emay işlemini gerçekleştirme.

EMAYLAMAK f. Bir nesneyi, bir yüzeyi emayla kaplamak.

EMBA, Kazakistan Cumhuriyeti'nde ırmak; 712 km. Havzası 40 400 km^2. Mugocarıy dağlarında doğar, Batı Kazakistan'ın yarı çorak bozkırlarını aşar, Ural ırmağı ağzının yüz kilometre kadar D.'sunda Hazar denizi'ne dökülür. Hazar'ın kuzey-doğu kıyıları boyunca uzanan Emba petrol havzasının işletilmesi, daha G.'deki Mangıyşlak yarımadasındaki yataklardan elde edilen ürüne oranla önemini yitirmiştir.

EMBABEH → İMBABA.

EMBALLONURİDAE a. Zool. SERBESTKUYRUKLUYARASAGİLLER familyasının bilimsel adı.

EMBATES, Antikçağ'da halktan insanların giydiği kaba bir ayakkabıyı, sonraları da aktörlerin giydiği lüks bir ayakkabıyı belirten yunanca sözcük.

Embden kazı, doğu Friesland kökenli kaz ırkı. İngiltere'de yaygın, iri gövdeli, beyaz bir kazdır.

Embden-Meyerhof yolu (alman fizyolojist Gustav Embden [1879-1933] ile Otto F. Meyerhof'un [1884-1951] adlarından). Glikozu piruvik aside dönüştüren glikoliz metabolizması yolu.

EMBEL a. *Yörs.* Üvendirenin ucundaki sivri çivi; nodul.

EMBERLİN a. (fr. *imberline*). Tekst. İpekli ya da pamuk atkılı saten armürle dokunmuş, geniş çizgili döşemelik kumaş.

EMBİA a. Uzunca gövdeli, kısa bacaklı, kanatlı böcekler cinsi. (Larvası taşların altında ipekten bir kundak içinde yaşar, ama gene de ilerleyerek ya da yuvarlanarak yer değiştirmekten geri kalmaz. Ufak tefek kahverengi ya da kızıl sarı renkteki bu böcekler etçil beslenirler. Özellikle sıcak bölgelerde yaygındırlar. Birçok türüne Akdeniz bölgesinde rastlanır. *Embıoptera* takımının *Embiidae* familyasının örnek tipi.)

EMBİOPTERA a. (yun. *embios,* canlı, ve *pteron,* kanat'tan). Düzkanatlılara benzeyen, yarımbaşkalaşmalı böcekler takımı. (Bu takımdaki böceklerin gövdesi ve duyargaları uzun, serkleri 2 eklemli, dişileri kanatsızdır. Ağızları çiğneyici tipte olduğundan özellikle bitkilerle beslenirler ve taşların altında ipeğimsi dehlizlerde yaşarlar. İpeği ön bacaklarının tarsusları salgılar.)

EMBİOTOCİDAE a. Kuzey Büyük Okyanus'ta yaşayan kemiklibalık familyası. (*Labrus* cinsi üyelerine benzerler, ama doğurarak ürerler; özellikle dalgaların kıyıya çarpıp çatladığı bölgelerde çok bulunurlar.)

EMBİRİKOS (Andhreas), yunan şair (Brăila, Romanya, 1901 - Atina 1975). Yurt dışına, pek çok yolculuk yaptı, Paris'te psikanaliz öğrenimi gördü ve bu sırada, gerçeküstücü gruba bağlanarak bu akımın Yunanistan'daki en büyük temsilcilerinden biri oldu; edindiği bu yeni bakış açısıyla, ilk kitabı *Hypsikaminos*'u 1935'te yayımladı. Özgür düşünceli, tüm düşünsel ve sanatsal akımlara açık, düşgücü oldukça geniş bir şair olan Embirikos savaş sonrası yunan şairlerini büyük ölçüde etkiledi. Başlıca yapıtları şunlardır: *Endokhora* (1945), *Grapta he Prosopike Mythologia* (1960), *Oktana* (1980).

EMBLA, İskandinav mitolojisinde, ilk kadının adı. Askr'ın karısıdır.

EMBOİTÉ a. (fr. sözc.). Koregr. Genellikle pointe pozisyonunda yapılan, ayakların peş peşe birbirinin önüne geçmesine dayalı hafif ve canlı adım. (Bu adımla çok yavaş ilerlenir. Uzaklaşırken de yapılabilir. Emboîté, XVIII. yy.'ın 3/8'lik dansı *passe-pied*'nin en belirgin özelliğidir.)

EMBOLİFORM sıf. (fr. *emboliforme;* yun. *embolon,* gemi mahmuzu, ve *latoforma,* biçim'den). Nöroanat. *Emboliform çekirdek,* beyincikte dişli çekirdeğin göbeğinde bulunan küçük çekirdek. (Beyinciğin vermis çevresi kabuk alanlarından gelen lifler bu çekirdekte son bulur, buradan çıkan lifler talamusa doğru gider.)

EMBOLİT a. (yun. *embolion,* aracı'dan; fr. *embolite*). Miner. Doğal gümüş klorobromür. (Embolit grimsi yeşil renkte, cam parlaklığında bir mineraldir.)

EMBOLOMERA a. (yun. *embolon,* gemi mahmuzu, ve *meros* ya da *meris, - idos,* bölüm'den). Avrupa ve Kuzey Amerika'da Permokarbon tabakalarda bulunan fosil amfibyumlar takımı. (*Anthracosaura* altsınıfından olan bu amfibyumların güçlü kuyrukları ve az gelişmiş beş parmaklı bacakları vardı. Daha çok suda yaşarlardı.)

EMBREYİT a. (fr. *embreyite*'ten). Miner. Hidratlı kurşun fosfokromat.

EMBRİACHİ, italyan süslemeci heykelciler ailesi (XIV. yy. - XV. yy.). Floransa, Lombardia, Fransa ve Venedik'te etkinlik gösterdiler. Kemik ya da fildişinden oyma küçük panolarda uzmanlaşmışlardı. Bu panolar çoğu zaman tahta çerçevelere yerleştirilerek kutu, çekmece (Cluny müzesi, Paris), sunakarkalığı ve çokkanatlılar (Pavia certosası; Louvre) yapımında kullanılmaktaydı.

EMBRİTHOPODA a. (yun. *embrithes,* ağır, ve *pus, podos,* ayak'tan). Kuzey-doğu Afrika'da Oligosen tabakasında bulunan fosil memeli hayvanlar takımı. (Gergedan büyüklüğünde olan bu hayvanların bir çift kuvvetli burun ve bir çift de alın boynuzu, beş parmaklı güçlü bacakları ve otçul beslenmeye elverişli bir diş düzeni vardı. Takımın örnek tipi *Arsinoitherium*'dur.)

EMBRİYOFOR a. (fr. *embryophore;* yun. *embryon,* dölüt, ve *phoros,* taşıyan'dan). Asalbil. Bazı şerit türlerinin bir zarla kaplı embriyonu; bu zar.

EMBRİYOGENEZ a. (fr. *embryogenèse*'den). EMBRİYONOLUŞ'un eşanlamlısı.

EMBRİYOGRAFİ a. (fr. *embryographie;* yun. *embryon,* dölüt ve *graphein,* yazmak'tan). Biyol. Embriyonların oluşumunu ve gelişimini anlatan yapıt.

EMBRİYOİT a. (fr. *embryoïde*'den). Biyol. Yalnız doku kültürlerinde, in vitro, organ parçaları ya da yalın hücreler üzerinde ortaya çıkan ek embriyon.

EMBRİYOJENİK sıf. (fr. *embryogénique*). Patol. Embriyon dönemindeki gücül yetilerini koruyan ve tehlikesiz ya da tehlikeli urların oluşmasını sağlayabilen hücrelere ve dokulara denir.

EMBRİYOLOG → EMBRİYOLOJİST.

EMBRİYOLOJİ a. (fr. *embryologie*). Biyol. Organizmaların gelişimini, döllenmiş yumurtadan bireyin tam özgül biçimine kadar inceleyen bilim. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Bot. *Sonsuz embriyoloji,* yaşamları boyunca yeni organlar (yaprak, çiçek) meydana getirebilen çokyıllık damarlı bitkilere özgü karakter.
—ANSİKL. Biyol. Fabrici d'Acquapendente, civcivin ve bazı balıkların gelişimi ve memelilerin gebeliği konusunda yaptığı araştırmalar nedeniyle embriyolojinin kurucusu sayılabilir. Ondan biraz sonra (1651) Harvey kuş embriyolojisi ve memelilerin gelişiminin ilk evreleri hakkındaki çalışmalarını yayımladı.
Fakat XVIII. yy.'a kadar, embriyonsal yaşam hakkındaki bilgilerde büyük bir karışıklık hüküm sürdü. Balık tohumunun ve spermanın doğası tam bilinemedi. Hollandalı Reinier De Graaf'ın (1641-1673) tanımladığı yumurtalık foliküllerі gerçek yumurta sanıldı, oysa bunlar gerçek yumurtanın yuvasıdır. Çok geçmeden, canlıların gelişim sorunu önoluşum (preformasyon) ve epigenez ikilemi içine hapsoldu. Malpighi'yi izleyen önoluşumcular her şeyin önceden tohumda hazır bulunduğunu, tohumun minyatür bir organizma olduğunu kabul ediyorlardı. W. Harvey gibi düşünen epigenezcilerse her şeyin gelişme sırasında doğduğunu öne sürüyorlardı. 1677'de Antonie Van Leeuwenhoek "sperma hayvancıkları"nın varlığını ispatladığı zaman tartışma iyice kızıştı; yumurtacı ve hayvancıkçılar zafer kazanır gibi oldular. 1759'da Kaspar Friedrich Wolff bu konuda önemli bir aşama sağladı; tavuk yumurtasında, iki üç gün içinde yumurta beneğini tam oluşmuş bir embriyona dönüştüren derin değişiklikler yarattı; alman doğabilimcisi epigenez kuramına önemli bir kanıt getirmiş oldu; ilk embriyolojistlerden biri olarak morfogenezi inceledi. İsviçreli Albrecht von Haller (1708-1777), ince gözlemlere dayanarak önoluşumcu görüşü sürdürdü. Önoluşumcularla epigenezciler arasındaki bu anlaşmazlık günümüze kadar defalarca yinelendi.
XIX. yy.'da üç aşama yaşandı:
1. Çalışmalar Wolff ve Haller'i izleyen öncülerin araştırmalarıyla yönlendirildi. Bu çalışmaların en önemlisini modern embriyolojinin babası olan Karl Ernst von Baer yaptı; bu bilgin memelilerin gerçek yumurtasını keşfetti ve amniyonlu omurgalıların embriyon eklentilerini oluşturan öğeleri tanımladı;
2. XIX. yy.'ın ortalarında, Darwincilik embriyolojiye yeni bir yön verdi. Soy ya da akrabalık bağlarını bulmak için çeşitli grupların gelişimini tanımak gerekti. Ernst Haeckel (1834-1919). Serres'in 1842'de öne sürdüğü soyoluşun yinelenişi yasasını vurgulayarak bu yönelimi sürdürdü. Aynı zamanda kesit alma yöntemi gelişti ve embriyonların iç çözümlemesi kolaylaştı;
3. Deneysel yöntemin embriyolojiye girişi araştırmalara yeni bir yön verdi. Bireyoluş (ontogenez), nedenleri çözüm bekleyen bir ardışık olaylar dizisi sayıldı.

Halle'de genç bir anatomici, Wilhelm Roux, embriyonun oluşumunu yöneten mekanizmaları araştırmaya yönelen öncülerin biri oldu (1880); gelişmenin mekaniği hakkındaki çalışmaları toplayıp yayımlamak üzere bir dergi kurdu (Entwicklungsmechanik).1910'a doğru, Spemann morfogenetik indüklemeyi keşfetti; onun çevresinde, özellikle Freiburg im Breisgau'da, deneysel embriyoloji incelemeleri amfibyumlar üzerinde sürdürüldü. Denizkestanesi yumurtası üzerinde incelemeler başladı (Hörstadius, Child, J. Pasteels). Embriyolojistler canlı gelişimini etkilemeyi başardılar ve doğada görülen anomalileri aynen yinelemeyi, hatta yenilerini yaratmayı becerdiler. Yenilenme (rejenerasyon) olguları için Child'ın tasarladığı gradyenler kuramı, yumurtanın gelişimine de uygulandı.

Yumurtanın gelişiminin başlangıcında tüm hücreler birbirinin yerini alabilecek nitelikte ve birbirine benzerdir; akıbetleri yalnızca embriyon bütünü içinde bulundukları yere ve duruma bağlıdır. Bir süre sonra bir hücre farklılaşması başlar ve gittikçe büyür. Briggs ve King'in deneyleri, belli bir evreden başlayarak hücre çekirdeklerinin "özgülleşme yoluna girdikleri"ni göstermiştir; bu çekirdek kaynaklı farklılaşma, çekirdeğin biçimlendirme yetilerinde giderek kısıtlamaya yol açarak belirginleşir.

Embriyoloji çeşitli bölümlere ayrılır: *betimlemeli embriyoloji* (yumurta ile embriyonun geçtikleri evrelerin betimlenmesi), *karşılaştırmalı embriyoloji* (genel kuralları ya da gruplar arasındaki yakınlıkları araştırmak için çeşitli bireyoluşların karşılaştırılması), *nedensel embriyoloji* (gelişmenin mekaniğinin çözümlemesi), *kimyasal embriyoloji* (yumurtaların ve embriyonsal çeşitli öğelerin kimyasal çözümlemesi). Embriyoloji çeşitli tekniklerden yararlanır: yumurtanın çeşitli yerlerinin akıbetini izleme olanağı veren renkli Karl Vogt işaretleri; elektronik ve kontrast fazlı mikroskop; sinema filmine çekme; doku kimyası; hücre kimyası; "freezing-drying" (dondurma-kurutma) yöntemi; izotoplar, vb.

EMBRİYOLOJİST ya da **EMBRİYOLOG** a. (fr. *embryologiste* ya da *embryologue*'dan). Embriyoloji uzmanı.

EMBRİYOM a. (fr. *embryome*'dan). Tam gücül tohum ya da mezanşim hücrelerinin çoğalmasıyla oluşan ve özellikle cinsel bezlerde (yumurtalıktan çok erbezinde) gelişen ur. (Eşanl. TOHUM TERATOMU.)

EMBRİYOMORFOZ a. (fr. *embryomorphose*'dan). Biyol. Tahrip edilen ya da zedelenen organların normal bireyoluş yasalarına uyarak yeniden oluştuğu yenilenme (rejenerasyon) süreci.

EMBRİYON a. (yun. *embryon*, dölüt; *en*, içinde, ve *bryein*, cücüklenmek, büyümek'ten). Biyol. Bölütlenmeye başladığı andan vitellin zarından kurtulduğu ana kadar yumurtaya verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Asalbil. *Altı çengelli embriyon*, cyclophylliea grubundan şeritlerin 6 çengelli larva evresi. (Larva arakonakta açılır, sistiserkoit evreyi ya da sistiserki oluşturur ve bunu yutan son konakta tenyaya dönüşür; altı çengelli embriyon, pseudophyllidea grubundan şeritlerin coracidium larvasının onkosferiyle benzeşiktir.) || *On çengelli embriyon*, balıklarda ve tatlısu kaplumbağalarında asalak yaşayan yassı kurtların larva evresi.

—Biyol. *Embriyon sonrası*, canlı bir varlığın embriyon dönemini izleyen yaşam devresine ya da canlı bir varlığın embriyon gelişimini izleyen gelişme devresine denir.

—Bot. Yumurtanın döllenmesinden doğan ve ana dokulardan yararlanarak asalak yaşayan (yani tohumlu bitkilerde sporofit, çiçeksiz bitkilerde gametofit anlamına gelen) az ya da çok organize hücreler topluluğu. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Embriyon kesesi*, kapalıtohumlu bitkilerde, aralarında dişi üreme hücresinin, yani oosferin de bulunduğu 8 haploit (n kromozom) hücrenin tümü. (Gametli bitki evresine tekabül eden embriyon kesesi, sporlu bitkide, yani ana bitkide asalak olarak yaşayan minicik bir dişi protal sayılabilir.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Embriyon taslağı*, döllenmeden sonra yumurtanın ilk bölünmeleri sonucunda oluşan ve asıl embriyondan önce gelen organizma.

—ANSİKL. Biyol. Yumurtanın dölyatağı boşluğunda geliştiği insanda, gebeliğin ikinci ayının sonuna kadar gebelik ürününe embriyon adı verilir; aynı canlı üçüncü ayın başından doğuma kadar *dölüt* adıyla anılır. Dölütün genel biçimi insan karakteristiklerini gösterir; boyu yaklaşık 10 cm'dir. Eteneli memelilerde ve insanda embriyon, dölüt-ana arası alışverişlerin gerçekleştiği bir araç olan etene sayesinde ananın dölyatağında yaşar. Gerçekten, vitellüsten yoksun olduğu için, yumurta ana vücudundan yararlanarak beslenir; bu nedene, dölüt dışı kısımlar, yani gelecekteki eklentiler hızla gelişir; bunlar amnios, göbek keseciği, alantoit ve koryondur. Doğum sonrasında ve dölüt dışarı atıldıktan sonra, yumurtanın kalıntısı, yani bütün zarları ve etene dölyatağı zarının yüzey tabakasıyla birlikte dışarı atılır. Bunların tümüne "son" ya da "son gelmesi" adı verilir.

Embriyon eklentileriyle birlikte gelişen omurgalılara (sürüngenler, kuşlar, memeliler) *amniyonlular;* embriyon eklentileri oluşmaksızın gelişen öbür omurgalılara (çenesizler, balıklar ve kurbağalar) *amniyonsuzlar* denir.

—Bot. Kapalıtohumlularda embriyon, çiçektozundan gelen bir anterozoidin embriyon kesesindeki oosferle birleşip kaynaşması sonucunda gelişen ana yumurtadan oluşur. Yumurtanın birinci bölünmesi iki hücre verir: mikropile yakın olan tabandakinden asıcıbağ, uçtakinden asıl embriyon meydana gelir. Bu ikinci hücre birçok mitoz bölünme geçirir ve önce az çok küremsi bir hücre yığını oluşturur (küremsi embriyon). Sonra çeşitli organlar belirmeye başlar. O zaman, ikiçeneklilerde, asıcıbağın yakınında bir *kökçük kutbu* belirir (gelecekteki kökün uç meristemi orada yerleşir) ve karşıt kutupta gelecekteki sapın (gövdenin) ve iki çeneğin *büyüme noktası* başlar. Büyüme döneminin sonunda embriyon artık bir büyüme ucu, yani iki çenek, bir kökçük ve bir sapçıkla (az çok büyücek bir ara bölge) sarılı bir tomurcuk demektir. Türlere göre embriyon dik olabileceği gibi (keneotu) az ya da çok değirmi de olabilir (turpgiller); asalak bitkilerde gelişmesi, olgun tohumda, çok az ilerlemiş bir evrede duraklar. Birçenekli kapalıtohumlularda ve bazı ender ikiçeneklilerde bir tek çenek oluştuğu görülür, genellikle çok büyük olan bu çenek tomurcuk taslağını kenara iter. Salepgillerde embriyonun gelişmesi genellikle körelir, ancak ortakyaşar bir mantarın *(rhizoctonia)* varlığıyla gelişimini tamamlar. Açıktohumluların embriyonunda (çam) taç biçiminde birçok çenek bulunur. Her ne biçimde olursa olsun, embriyon bir tohumla korunur, böylece bitkinin yayılması sağlanır. Karayosunlarında ve eğreltilerde embriyon çıplak kalır, doğrudan doğruya ve sürekli olarak gametofit halinde gelişir (yapraklı karayosunu, eğreltinin protalı).

Piç embriyonlar, gerek yumurtacığın çeşitli kısımlarından, gerek bazı bilginlere göre, büyüme organlarından (begonyanın ya da zambakgillerin yaprakları) hatta, in vitro, yalın doku kültürlerinden (embriyoit) döllenmesiz olarak meydana gelir. Bu olgu bazı çokembriyonluluk hallerini açıklamaya yarar: aynı tohumda birçok embriyonun bulunması *(citrus)*.

• Bot. *Embriyon kesesi.* Kapalıtohumluların yumurtacığının içinde bir meyoz bölünme sonucunda 4 haploit megaspor oluşur; bunlardan 3'ü yozlaşır, dördüncüsü 3 kez bölünerek 8 çekirdeği oluşturur. Bu çekirdeklerin mikropile yakın olan ikisi, bir sitoplazma zarıyla çevrili az miktarda sitoplazmanın içinde yer alarak 2 sinerjit hücresini oluşturur; "ipliğimsi bir aygıt" içeren bu çekirdekler büyük bir olasılıkla döllenme sırasında rol oynar. 2 sinerjidin arasında ve biraz aşağıda oosfer yer alır. Aynı biçimde karşıt kutupta 3 antipot hücresi ya da çekirdeği bulunur. Genel sitoplazma kütlesi içinde geriye kalan 2 çekirdek birleşerek 2n kromozomlu ikincil çekirdeği meydana getirir.

EMBRİYONLU sıf. Biyol. Tavuklarda döllenmemiş yumurtanın ("beneksiz yumurta") tersine embriyon içeren döllenmiş yumurtaya denir.

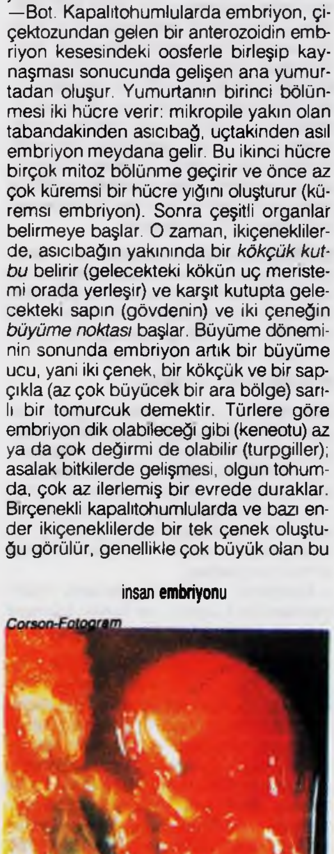
EMBRİYONOLUŞ a. Yumurtanın yavru çıkıncaya ve dölütün doğuncaya kadar geçirdikleri ardışık değişiklikler dizisi. (Eşanl. EMBRIYOGENEZ.)

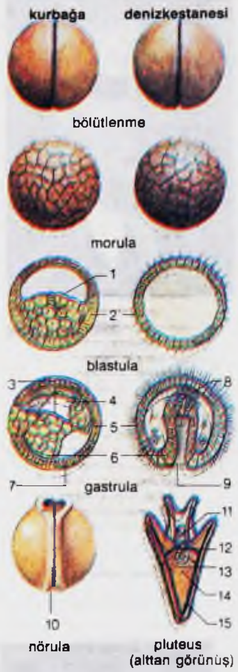
—ANSİKL. Her canlı varlık ait olduğu türün tüm gücül yetilerine sahip bir hücreden meydana gelir. Döllenmiş yumurta bölütlenmeye özgü bir dizi ardışık bölünme geçirir. Bölütlenmenin gidişi yumurtanın iç yapısına ve vitellüs miktarına bağlıdır; sonu *blastula** evresidir. Sonra *gastrula** oluşumu başlar; bu evrede embriyon tabakaları oluşur ve embriyonun organ taslakları belirir. Amniyonlu omurgalılar (sürüngenler, kuşlar, memeliler) embriyon eklentileriyle (amnios, koryon, göbek keseceği, alantoit) birlikte gelişir. Embriyon ya da dölüt, kılıflarından kurtulunca bir yavru organizma doğar. Birçok hayvan grubunda, embriyon yetişkinden farklı olan ve özgür bir yaşam sürebilen bir larva verir; bu larva birtakım başkalaşmalar geçirdikten sonra erişkin organizmaya dönüşür.

Hans Spemann'ın (1869-1941) çalışmaları, yumurtada, gastrula evresindeyken, blastoporun sırt dudağının orta bölgesinin, yumurtanın örgütlenmesini sağlayan bir merkez olduğunu göstermiştir. Bu bölgeye örgütleyici *(organizatör)* adı verilmiştir; burası *indükleme* yoluyla etki gösterir ve ilk taslakların farklılaşmasını sağlar; onlar da ayrıca indükleyici nitelik kazanırlar. Birinci indükleme ve ikincil indüklemeler, yumurtanın çeşitli kısımları arasında sıkı bağıntılar yaratır; ayrıca bu kısımlar da karşılıklı olarak birbirini etkiler. Örgütleyicinin özgül bir eylemi yoktur. Onun etkin bir madde (organizin) yaydığı varsayılıyor, ama bunun kimyasal yapısı henüz iyi bilinmiyor.

Hans Spemann ve öğrencileri örgütleyici kavramını öne sürerken (1924) başka embriyolojistler de daha genel bir gradyenler kuramıyla ilgileniyorlardı. Buna göre, bir gradyen alanı ya da kutuplaşmış alan, miktar olarak dereceli fiziksel ya da kimyasal bir etmenin varlığıyla belirgin bir bölge anlamına gelir. Bu böl-

insan embriyonu

kurbağa ve denizkestanesinde **embriyon** gelişmesinin çeşitli evreleri

1. Blastosel; 2. Ektoderm;
3. Arkenteron; 4. Omurga mezodermi;
5. Ektoderm; 6. Endoderm;
7. Blastosel; 8. Endoderm hücreleri;
9. İlkel sindirim borusu; 10. Sırt oluğu;
11. Ağız; 12 Sindirim borusu;
13. Anüs; 14. Bağırsak; 15. İğnecik.

Selim Ragıp Emeç

Çetin Emeç

genin etkisi, en yüksek eylem noktasında başlayarak düzenli bir biçimde azalır. O zaman örgütleyici gradyenin başat eylem bölgesince özümsenebilir. İngilizler ile İsveçliler tarafından savunulan gradyenler kuramı özellikle derisidikenlilerin yumurtası üzerinde doğrulanmıştır.

Embriyonun gelişmesini açıklamak için bilinmeyen daha birçok şey var. Ama gene de epigenez (Wintrebert'in fizyolojik epigenez kuramı) ve ve önoluşum kavramlarına tamamlayıcı olarak gerek var denebilir.

EMBRİYONSU sıf. Patol. Yapısı embriyon tipinde olan urlar için kullanılır.

EMBRİYOPATİ a. (fr. *embryopathie*'den). Tıp. Gebeliğin ilk iki ayında ortaya çıkan biçim bozukluğu.

—ANSİKL. Embriyopati, tek organda olabileceği gibi birkaç organda da olabilir ve en başta kalp, sinir sistemi, göz, yüz ve böbrekle ilgili olur. Döl hücresinin beslenme yetersizliği ve yuvalanma bozukluklarının yanı sıra, virüsler (kızamıkçık), iyonlaştırıcı ışınlar, ilaçlar (talidomit) ve içsalgı bozuklukları da bu konuda etkili olabilir.

EMBRİYOSKOPİ a. (fr. *embryoscopie*'den). Kad. doğ. Fötoskop aracılığıyla dölüte aşağı yoldan doğrudan bakılması.

EMBRİYOTOKSON a. (fr. *embryotoxon*'dan; yun. *embryon*, dölüt ve *tokson*, yay). Gözde doğuştan olan biçim bozukluğu. En sık görülen biçimi, kornea çevresinin saydamsızlığıyla belirgin art embriyotoksondur.

EMBRİYOTOM a. (fr. *embryotome*'dan). Kad. doğ. ve Vet. Dölyatağında ölmüş dölüte embriyotomi yapmaya yarayan alet.

EMBRİYOTOMİ a. (fr. *embryotomie*'den). Kad. doğ. ve Vet. Hacmini küçültmek ve doğal yoldan çıkarılmasını kolaylaştırmak için ölü dölütü dölyatağı içinde kesip parçalamayı öngören ameliyat.

—ANSİKL. Kad. doğ. Embriyotomiler, baş ve omurga embriyotomisi olmak üzere ikiye ayrılır. İlki kranyotomi, bazyotripsi, ve kranıyoklaziyi kapsar. İkincisi yan gelişlerde uygulanır. Önce baş ve kollardan biri ayrı ayrı, sonra kolun öbürüyle gövdenin kalanı çıkarılır.

—Vet. Büyükbaş hayvanlarda dölüt iri olduğu, dölütün başı ya da bacakları anormal durumda bulunduğu, ucubelikler ya da anada leğen darlığı olduğu zaman, veteriner tarafından embriyotomi uygulanır. İnek sözkonusuysa ve buzağı yaşıyorsa sezaryen yapılması yeğlenir.

EMBRİYOTROF a. (fr. *embryotrophe*'dan). Embriyol. Yumurtanın kendini beslemesi için, doğrudan doğruya ve olduğu yerde kullandığı ana dokularının yıkım ürünlerinin tümü. (Embriyotroflar trofoblastların gelişimiyle yıkılan ana dokusunun parçalanan bölümlerinden oluşur. Plasentanın gelişimi embriyotrofi dönemiyle başlar ve bunu hemotrofi dönemi izler.)

Embros, İstanbul'da yayımlanan rumca günlük siyasi gazete (30 mart 1953 - 1 nisan 1974). Todori Çilos ve Dr. Nuri Akça tarafından çıkarıldı. İmtiyaz, daha sonra Otton Andriyadis'e geçti (23 ağustos 1967). Gazete, bu tarihten sonra Mihal Vasiliyadis'in yönetiminde yayımını sürdürdü. Basımevi işçilerinin grevi nedeniyle kapandı.

EMBÛBİ sıf. (ar. *enbube* ve *-i*'den *enbûbi*). *Esk.* Boru gibi olan.

—Esk. zool. *Zat-ül-efvah-ı embubî*, ağzı boru biçiminde olan hayvanlar.

EMCED sıf. (ar. *mecid*'den *emced*). *Esk.* En onurlu: *Emced-i emâcid* (onurluların onurlusu).

EMCİK ya da **EMCEK** a. *Yörs.* Meme.

EMDEN, Almanya'da (Aşağı Saksonya eyaleti) liman, Doğu Friesland'da, Ems halici yakınında; 52 600 nüf. Ekofisk doğal gaz boruhattının bitim yeri. Petrol rafinerisi. Makine yapımı.

EMDİRME a. Emdirmek eylemi.

—Bayınd. Bir akışkan bağlayıcı ile birlikte toprağın ya da kumun içeri girmesi ve böylece kılcal boşlukların bağlayıcıyla tıkanması sonucunda geçirimsizliğin sağlanması. || İnce gözenekli bir kaplama katmanı üzerine, kılcallıkla giren çok akışkan hidrokarbonlu bir bağlayıcının serilmesi. (Bu işlem üst katmanın yapımından ya da sıvadan önce gelir.)

—Orm. san. *Ağaca kimyasal madde emdirme*, böcek ve mantarların zararlarına karşı dayanıklı kılmak için ağaç ya da işlenmiş oduna kimyasal bir maddeyi yedirme işlemi. (Demiryolu traverslerine kreozot, telgraf direklerine kreozot, bakır sülfat ya da başka maddeler ve bazen, maden ocaklarında sıcak ve nemli galerileri tutmada kullanılan maden direklerine çeşitli maddeler, özellikle flüorlu bileşikler emdirilir. Uygulama, ya basit daldırma, ya püskürtme ya da otoklav içinde basınç altında emdirme yöntemiyle gerçekleştirilir. || *Ağaca koruyucu madde emdirme*, uzun süre bozulmadan durmasını sağlamak amacıyla ağaçlara hidrostatik basınç altında ya da otoklavda antiseptik madde emdirme. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Orm. san. *Ağaca koruyucu madde emdirme*. Bu işlem telgraf direkleri ve demiryolu traversleri için uzun zamandan beri uygulanıyordu; son yıllarda bazı sert ağaçlara da uygulanmaya başladı. Bunun için koruyucu madde olarak bakır sülfat, kreozot, flüorür gibi tuzlar, çinko ya da arsenik tuzları ve klorlu organik maddeler, özellikle fenollar ve klorlu naftalenler kullanılır. Kreozot dışında, tüm bu maddeler kullanılmadan önce özel eriticiler içinde eritilmiş olmalıdırlar. Emdirme için başvurulan en eski bakır sülfat eriyiğinin taze kesilmiş telgraf direklerine basit hidrostatik basınç altında emdirilmesidir. Demiryolu traverslerinin ve telgraf direklerinin kreozotlanması otoklav içinde yapılır; bunun için genellikle otoklavda kısmi bir vakum yaratılarak kreozot basınç altında emdirilir. Metreküp başına 80 kg kreozot emdirilmiş bir meşe travers yaklaşık olarak 20 yıl dayanır.

EMDİRME-BUHARLAMA a. Tekst. Gerektiğinde aşırısıtılmış buhar içeren bir kap içinde, kesintisiz bir sürece göre emdirmeden sonra tepkin etkisiyle tekstil maddesi üzerinde gerçekleştirilen terbiye işlemi. (Eşanl. PAD STEAM.)

EMDİRMEK → EMMEK.

EMEÇ a. Bot. Asalak bitkilerin gerek kök üstüne (melampir), gerek sap üstüne (küsküt) yerleşerek konak bitkinin organlarına daldırdıkları organ. || Bazı birçeneklilerin çeneğine kimilerince verilen ad. || Konak hücrenin içinde, asalak miselyum ipliklerinin oluşturduğu küçük çıkıntı. || Yumurtacıktaki besleyici maddeleri sindiren embriyon parçası.

—Mantarbil. Asalak mantarların miselyumlarında bulunan ve konak hücreye dalarak besin emen kısa uzantı.

EMEÇ (Selim Ragıp), türk gazeteci (İstanbul 1899 - *ay. y.* 1970). İstanbul Üniversitesi hukuk fakültesi'ni bitirdikten (1920) sonra gazeteciliğe başladı. Vakit ve Tercüman-ı hakikat gazetelerinde röportaj, makale ve fıkra yazdı. Son posta gazetesini (1930-1960), Hakkı Tarık Us ile birlikte Son saat gazetesini çıkardı. DP'den önce Bursa, sonra İzmir milletvekili seçilerek TBMM'de görev aldı (1950 -1960). Gazete sahipleri sendikası ve Matbuat cemiyeti'nin kurucuları arasında bulundu. Sağlığının bozulması nedeniyle gazetecilikten ve siyasal yaşamdan çekildi (1960).

EMEÇ (Çetin), türk gazeteci (İstanbul 1935 - *ay.y.* 1990). Selim Ragıp Emeç'in oğlu. İstanbul Üniversitesi hukuk fakültesi'ni bitirdi (1961). Gazeteciliğe öğrenim yıllarında Son posta'da başladı (1952). Çeşitli magazin dergilerinde ve Hürriyet gazetesinin bir kuruluşu olan Hürgün'de yazı işleri müdürlüğü ve genel yayın müdürlüğü yaptı. Hürriyet (1981-1983) ve Milliyet (1983-1985) gazetelerinin genel yayın müdürlüğünü üstlendi. Hürriyet'in genel koordinatörü oldu (1985). Bu görevdeyken uğradığı silahlı saldırı sonucu hayatını kaybetti (1990).

EMEÇ (Aydın), türk gazeteci ve çevirmen (İstanbul 1939 - *ay. y.* 1986). Selim Ragıp Emeç'in oğlu. Saint Joseph lisesi'ni bitirdi (1958). Son posta gazetesinde muhabir, çevirmen ve yönetici olarak çalıştı (1956-1962). ABC dergisinin yazı işleri müdürlüğünü üstlendi (1966). Cengiz Tuncer ile E yayınevi'ni kurup yönetti (1968-1975). Hürriyet gazetesinin kuruluşlarından Hür yayın'da genel müdürlük yaptı (1976-1981). Cumhuriyet gazetesinin kültür ve sanat sayfasını yönetti (1982 -1986). Özellikle roman türünde birçok yapıtı türkçeye çevirdi.

EMEÇ (Mehveş), türk piyanocu (İstanbul 1963). Çetin Emeç'in kızı. İstanbul Belediye Konservatuvarını bitirdi. Salzburg Devlet müzik yüksekokulu'ndan, Konser piyanistliği bölümüyle birlikte Pedagoji bölümü diplomasi aldı ve ihtisas yaptı. 1985 yılında başladığı "emprovize" müzik çalışmalarıyla beğeni kazandı. 1990'da Bilkent üniversitesi'nde doçent oldu. İzmir Devlet senfoni orkestrası solistlerindendir.

EMEİ ŞHAN → İMEİ ŞAN.

EMEK a. (esk. türkç. *emgemek*, zahmet çekmek'ten *emgek* > *emek*). **1.** Bir şeyin üretilmesine ya da yaratılmasına yönelik insan etkinliği. (Bk. *ansikl.* böl. İkt. ve Fels.) **—2.** Uzun ve yorucu çalışma: *Bu iş büyük bir emek ister.* **—3.** *Emek çekmek*, bir işte aşırı ölçüde çalışarak yorulmak: *Çok emek çekti ama bağı da yaptı bitirdi.* || *Emek harcamak*, çalışmak, çaba göstermek. ||*(Bir şeye, bir kimseye) emek vermek*, bir şeyi yapmak, ortaya koymak için özenle çalışmak; bir kimsenin yetişip gelişmesine büyük bir çaba harcamak: *Emek vermedikçe nitelikli iş yapamazsın. Ona çok emek verdi.* || *(Bir şeye) emeği geçmek*, bir şeyin yapımında payı, katkısı bulunmak. || *Emeği sağdıç emeğine dönmek*, emeği boşa gitmek.

—Fels. Hegel'e göre, evrensel ruhun ve özellikle, bunun belirmesine aracı olan insan ruhunun, kendi öz benliğini maddeye kabul ettirme işlemi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—İkt. *Emek arzı*, işçilerin tek üretim etmenleri olan emeği, ücret oranının artan bir fonksiyonu olarak emek piyasasına sürmeleri eylemi. ||*Emek (iş) gücü*, bir üretim etmeni olarak emeğin, kitlesel olarak yer, bölge ya da ülke değiştirmesi. || *Emek piyasası*, emek arz ve talep fonksiyonlarının karşılaştığı, sözkonusu fonksiyonların kesişim noktasında geçerli ücret oranının ve istihdam düzeyinin belirlendiği iktisadi çevre. (Klasik ve yeniklasik okula göre, her iki yönde de esnek olan ücret oranı, sözkonusu piyasada emek arz ve talebini dengeye getirecek ve böylece istenç dışı işsizlik olmayacaktır. Emek piyasasında ortaya çıkan ve kendini arz ya da talep fazlası olarak ortaya koyan dengesizliklerin kökeninde, piyasaya yapılan kurumsal müdahaleler yatmaktadır.) || *Emek yoğun kesim*, ulusal ya da uluslararası düzeyde, ekonominin belirli bir ya da birçok kesiminde emek üretim etmeninin, diğer kesimlere oranla daha ağırlıklı kullanılması durumu. ||*Emek yoğun üretim*, üretim sürecinde kullanılan üç temel üretim etmeni, emek, toprak, sermayeden, emeğin sözkonusu süreçte ağırlıklı olarak kullanımı. ||*Nitelikli emek*, bir şeyin üretilmesi için özgül beceri ve bilgi gerektiren insan çalışması. || *Niteliksiz emek*, bir şeyin üretilmesi için özgül beceri ve bilgi gerektirmeyen insan çalışması. || *Emeğin serbest dolaşımı*, çerçevesi ve nitelikleri uluslararası anlaşmalarla belirlenmiş, genellikle iktisadi bütünleşmeye yönelik ülke toplulukları

bünyesinde, emek üretim etmeninin ulus-devlet sınırlarını ve bunların getirdiği yasal düzenleme ve kısıtlamaları aşan, dolaşım, yerleşim, iş arama, çalışma, yerel düzenlemelerin getirdiği çalışma yaşamına ilişkin tüm haklardan yararlanabilme hakkı. (Günümüzde, emeğin serbest dolaşımına ilişkin en iyi örnek, Avrupa toplulukları bünyesinde tam üye statüsüne sahip ülkelerin işçilerine, diğer üye ülkelerde tanınan iş arama ve çalışma hakkıdır. Türkiye'nin 1964 yılında AET ile imzalamış olduğu ortaklık anlaşması [Ankara anlaşması], 1 aralık 1986'dan sonra türk işçilerine aynı hakkı tanımakta, ama uluslararası anlaşmalara dayanan bu hakkın yaşama geçirilmesinde bazı sorunlar çıkmaktadır.)

—Topbil. *Emek sosyolojisi,* sanayi emeğinin, hem emekçiler, hem de örgüt düzeyinde sistemli incelenmesi.

- ANSİKL. Fels. Hegel'de emek (alm. *Arbeit*), dille birlikte, ruhun dışlaşmasının temel biçimlerinden biridir ve ona kendi biçimini benimseterek onu dışavuruma götüren bilinçli bir harekettir (*Tinin görüngübilimi,* "Akıl"). Basit istek, nesneyi özümsemeye yönelir; "emek ise, aksine, gemlenmiş istektir, tutulmuş eğilimdir: *biçim* emektir" (*ay. ypt.* "Kendinin bilinci"). Kendisi-için-varlık, "emekte bilincin dışına çıkar ve süreklilik öğesine geçer; çalışan bilinç, böylece, kendi kendisinin sezgisine varır gibi, bağımsız varlığın sezgisine varır" *(ay. ypt.)*

Marx, emeği iki görüş açısından ele alır. Gerçekte, Marx'ın düşüncesindeki iki aşamayı temsil eden bu iki görüş açısı arasında herhangi bir çelişki yoktur. Birincisi genel nitelikte ve oldukça soyuttur: kapitalist üretim biçimi çerçevesi içinde, "emek, emekçinin *dışındadır,* yani onun özüne ilişkin bir şey değildir; dolayısıyla emekçi, emeği sırasında kendini evetlemez, aksine yadsır [...]. Şu halde, işçinin kendini öz varlığı içinde duyması, ancak emek dışında olasıdır [...]. Yani işçinin emeği onun kendi istemine değil, zora dayanır, *zorlama emek* niteliği taşır *(44 Elyazmaları,"Birinci elyazması").*

İkinci görüş açısı, emek kavramını somut bir biçimde insanın durumuna bağlar; ayrıca, Hegel'in çözümlemesini de maddeci bir görüşle derinleştirir. Herhangi bir üretim biçiminin belirlemeleri dışında ele alındığında, "emek, her türlü toplum biçiminden bağımsız olarak, insanın vazgeçilemez varlık koşuludur" (*Kapital,* 1, 11). "Emek, her şeyden önce, insanla doğa arasında geçen bir eylemdir. Emek sırasında, insan, doğa karşısında doğal bir güç rolü oynar [...]. İnsan, dış doğa üzerinde etkili olur, onu değiştirirken [...] aynı zamanda kendi öz doğasını da değiştirerek burada uyur halde duran yeteneklerini geliştirir [...]. Ama, en kötü mimarı daha ilk anda en usta arıdan ayıran şey, mimarın hücreyi, kovanın içinde kurmadan önce kafasında kurmasıdır. Emeğin vardığı sonuç, emekçinin kafasında düşünce olarak önceden vardır"*(ay. ypt.,* 1, 3).

Kapitalist toplumun emeği yabancılaştırmasına karşılık, komünist toplum "bireylerin işbölümüne kölece bağımlılığını ve bununla birlikte, kafa emeği ile kol emeği arasındaki karşıtlığı ortadan kaldıracak; ve emek yalnızca bir yaşama aracı olmaktan çıkıp yaşamın en başta gelen gereksinimi olduğu zaman, [...] toplum, artık bayrağı üzerine şu sözleri yazabilecektir: Herkes yeteneklerine göre, herkese gereksinimlerine göre!" *(Gotha programının eleştirisi).*

• *Üretim etmeni olarak emek.* XVIII. yy.'da, fizyokratlar için, yalnız toprak üretkendir. Liberal okul, A. Smith'le birlikte, ancak maddi mallar yığınını artıran emeği üretken sayar; hizmetleri bunun dışında tutar. Buna karşılık J.-B. Say, fayda yaratan her emeği üretken kabul eder. Saint-simon'cular, maddeyi değişikliğe uğratan üreticilerle aylakları (soylular, toprak sahipleri, yargıçlar, askerler, memurlar, siyaset adamları ve yöneticiler) birbirinden ayırırlar. Marxçılar, emeği biricik üretici etmen olarak görürler; onlara göre, kol emekçileriyle kafa emekçileri üreticiler sınıfını oluştururlar. Marjinalistlere göre insan, emeğin sağladığı gelirin azalan faydasıyla, harcanan emeğin her yeni miktarının gerektirdiği zahmet ya da "eksi fayda" arasında bir denge gerçekleştiği zaman, çalışmaya son verir.

Aslında, emek, türdeş bir gerçeklik değildir; buluş, yönetim, örgütlenme ve uygulama çalışmaları arasında önemli ayrımlar vardır. Çağdaş emek, bu çeşitli biçimler altında gitgide kolektifleşmiş, işbölümüne uğramış, rasyonelleşmiş ve mekanikleşmiştir.

Bir çalışma (emek) düzeninin, bir çalışma hukukunun bulunması zorunluluğu, kendini çok erken çağlarda kabul ettirdi. Loncalar rejimi, Fransa'da Devrim'e değin sürdü; mesleklerin icrası, iş (emek) koşulları, emekçilerin toplumsal durumu, meslek kuruluşlarının kendileri tarafından düzene sokuldu. Grevler ya da emekçilerin aralarında birleşmeleri o zamanlar yasa dışı sayılıyordu; 1539 tarihli Villers-Cotterêts emirnamesi, Fransa'da "emekçilerin meslekleri dolayısıyla aralarında anlaşarak hareket etmelerini" yasaklamıştı. Kurucu meclis, loncaları kaldırdı ve emeğin özgürlüğünü ilan etti. İngiltere'de loncalar XVIII. yy. sonunda ortadan kalkmıştı, ama Almanya'da XIX. yy.'a, Rusya' da ise 1917'ye değin varlığını sürdürdü.

XIX. yy.'da sanayi kapitalizminin gelişmesiyle birlikte emek, gitgide piyasada "arzı" ve "talebi" olan ve fiyatı öteki fiyatlar gibi rekabet yoluyla belirlenen bir meta sayılmaya başlandı. Emek de, bütün metalar gibi, sözleşme konusu haline geldi. Ama her türlü dernek yasaklandığı ve her türlü koalisyon cezalandırıldığı için ücretler çok düşük düzeyde ve çalışma koşulları çoğu kez insanlık dışı olarak kaldı. Bununla birlikte, emekçilerin kolektif hareketi, gitgide emek piyasasının çehresini derinden değiştirdi. Versailles antlaşması'nın (1919) 427'nci maddesinde "emeğin bir meta ya da ticari bir eşya sayılmaması gerektiği" ilan edildi. Ücret gitgide bir metanın fiyatı olarak görülmekten çıkarak, emekçi ile ailesinin geliri niteliğini kazandı. 1945'ten sonra, sosyal sigorta sistemlerinin gelişmesi bir yandan bu evrimi tamamlarken, bir yandan da çeşitli biçim ve koşullarda emekçilerin işletme yönetimine katılması ve kârdan pay alması biçimleri belirlenmeye başladı.

—Topbil. *Emek sosyolojisi.* Toplumbilimcilerin sanayi emeği konusundaki bilgisi, XX. yy. başından beri derece derece oluştu. İktisatçıların işletme, mühendislerin yönetim ve örgütleme yöntemleri, ruhbilimcilerin sanayi emeğinin bireyler üzerindeki etkisi konularındaki çalışmaları karşısında toplumbilimciler öyle değişik yönlerde araştırmalar yapmak zorunda kaldılar ki bugün bu araştırmaların alanı ve yöntemleri üzerine basit bir tanım vermek güçtür.

İşçilerin durumu, ilkin roman edebiyatında, siyasal konuşmalarda ve en ünlüsü doktor Villermé'nin soruşturması (*Rapport sur l'état physique et moral des ouvriers,* 1840) olan soruşturmalarda büyük bir toplumsal sorun olarak algılandı. Sonra üç düşünür (Karl Marx,bürokrasi üzerindeki çözümlemeleri sanayi toplumbiliminde sık sık ele alınan Max Weber ve Émile Durkheim) emek sosyolojisinin dayanacağı modellerini verdiler. Az sonra da belli başlı üç eğilim ortaya çıktı: 1. F. W. Taylor ve Henri Fayol tarafından temsil edilen *bilimsel iş örgütlenmesi okulu;* 2. Elton Mayo (*The Human Problems of an Industrial Civilisation,* 1933), F. J. Roethlisberger ve W. Dickson (*Management and the Worker,* 1939) tarafından temsil edilen *insan ilişkileri okulu;* 3. Robert K. Merton (*Social Theory and Social Structure,* 1949), A. Gouldner (*Patterns of Industrial Bureaucracy,* 1954) ve Ph. Selznick (*Leadership in Administraiton,* 1957) tarafından temsil edilen *örgütler sosyolojisi.*

EMEK, Bursa'nın Orhangazi ilçesi merkez bucağında belde; 9 749 nüf. (1990).

-EMEK → -AMAK.

EMEKÇİ a. İŞÇİ'nın eşanlamlısı.

EMEKÇİLİK a. Emekçi olma durumu.

EMEKLEMEK gçz. f. **1.** Yerde dizleri ve elleri üzerinde sürünerek yürümek: *Halının üzerinde emekleyen bir bebek.* **—2.** Bir işin henüz acemilik döneminde olmak: *O sıralar, ticarette daha emekliyorduk.* **—3.** *Emekleme çağı, dönemi,* bir şeyde gelişme ve yetkinleşmenin oluşmadığı dönem: *Toplumcu gerçekçiliğin emekleme çağına özgü ürünleri.*

EMEKLİ sıf. ve a. Yasalarla saptanan belirli bir süre ya da yaşa kadar çalıştıktan sonra işten ayrılan kişi. || *Emekli aylığı,* ya da *maaşı,* emekliye ayrılan kişilere, bağlı oldukları sosyal güvenlik kurumlarınca (Emekli sandığı, Sosyal sigortalar kurumu, Bağ-kur) her ay ya da üç ayda bir ödenen para. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Emekli ikramiyesi,* emekliye ayrılanlara hizmet süreleri ve aylıklarına göre toplu olarak ve bir kez ödenen para. (Memurların emekli ikramiyesi, emekliliğe esas tutulan aylığa ve hizmet süresine göre saptanır. Emekli aylığı almadan ölenlerin ikramiyeleri dul ve yetimlerine ödenir.) ||*Emekli olmak, emekliye ayrılmak,* belli bir süre çalışarak yasanın sağladığı haklardan yararlanıp ayrılmak: *Otuz yıllık hizmetten sonra emekli olmuştu.* || *Emekliye ayırmak, çıkarmak,* aylık bağlayarak bir kimseyi görevinden uzaklaştırmak:*Ona bir haksızlık ederek, genç yaşta emekliye ayırmışlardı.*

◆ sıf. Bir çaba gerektiren, güçlükle yapılan şey için kullanılır; zahmetli: *İpekböcekçiliği güç ve emekli bir iştir.*

—ANSİKL. Huk. *Emekli aylığı,* çalışan insanların yaşlılık dönemleri için sağlanan bir tür sosyal güvencedir. Emekli aylığı bağlanmasında, kişinin çalışabilecek durumda olup olmadığına bakılmaksızın bir yaş sınırı belirlenir. Genel olarak kadınlar erkeklere oranla daha genç yaşta emekli aylığına hak kazanırlar. Emekli aylığı bağlanması için yaş sınırının saptanmasında ülkedeki ortalama ölüm yaşı, istihdam düzeyi gibi öğeler göz önünde bulundurulur. Emekli aylığı, kişinin çalışırken aldığı maaşa ve hizmet yıllarına göre hesaplanır. Emekli aylığı alanlar öldüklerinde bu aylıkları hak sahibi eş, çocuk ve ana-babaya bağlanır.

Emekli sandığı (Türkiye Cumhuriyeti), kamu kuruluşları ve yasayla belirlenen kurumlardaki personelin emeklilik işlemlerini yapmak amacıyla kurulmuş, Maliye ve gümrük bakanlığı'na bağlı, tüzelkişiliği olan genel müdürlük. Emekli sandığı, 8 haziran 1949 tarih ve 5434 sayılı yasayla kurulmuştur. Sandığın organları genel kurul, yönetim kurulu, genel müdürlük ve sağlık kuruludur. Gelir kaynakları, üyelerinden alınan keseneklerle yatırımlarından sağlanan kârlardan oluşur. Üyelerine sağladığı başlıca haklar şunlardır: 1. emekli aylığı; 2. malullük aylığı; 3. dul ve yetim aylığı; 4. toptan ödeme; 5. ikramiyeler. Emekli sandığı'ndan aylık alanlarla bunların bakmakla yükümlü oldukları kişilerin sağlık muayeneleri ve tedavileri devlete ait sağlık kuruluşlarında parasız olarak yapılır.

EMEKLİLİK a. **1.** Emekli olan kimsenin durumu: *Emekliliğini istemek. Emeklilik yaşına gelmek.* **—2.** *Emekliliği gelmek,* yasalara göre, emekli olacağı yaşa gelmek ya da süreyi doldurmak.

—ANSİKL. Huk. Tüm çalışanlara emeklilik hakkının sağlanması sosyal güvenliğin bir gereğidir. Türk hukukunda emeklilik hakkı, belli bir süre prim ya da kesenek

ödeyen, Emekli sandığı kapsamındaki memurlara, Sosyal sigorta'ya bağlı işçilere ve Bağ-kur'a bağlı bağımsız çalışan esnaf ve sanatkârlara tanınır. Bunlar dışında bazı banka ve kuruluşların özel emekli sandıklarından emekli aylığı alanlar da vardır. Emekliliğe hak kazanma yönünden bu kurumlar arasında farklılıklar görülür. Emekli sandığı kapsamındakiler için isteğe bağlı emeklilikte yaş sınırı kadında 45, erkekte 50, idarece yapılan resen emeklilikte ise 65'tir. Sosyal sigorta ve Bağ-kur sigortalılarında yaş sınırı kadında 50, erkekte 55'tir. Çalışma sürelerinde de kurumlar arasında farklılık vardır. Emekli sandığı kapsamındaki kadınlar 20, erkekler 25 yıl çalışmak ve kesenek ödemek zorundadırlar. Sosyal sigortalar kurumu'ndan yaşlılık aylığı alabilmek içinse, kadınların 20, erkeklerin 25 yıllık sigorta süresinde 5 000 iş günü (13 yıl 9 ay) prim ödemeleri veya yaş sınırını doldurdukları tarihte en az 15 yıldan beri sigortalı olarak en az 3 600 gün (10 yıl) prim ödemiş olmaları gerekir. Bağ-kur sigortalıları ise 25 yıl sigorta primi ödemekle emekliliğe hak kazanırlar.

EMEKSİZ sıf. **1.** Emek harcamadan elde edilen şey için kullanılır: *Emeksiz bir iş.* **—2.** *Emeksiz evlat,* üvey evlat.

EMEKSİZ (Turan), türk devrim şehidi (Malatya 1937-İstanbul 1960). 27 mayıs 1960 öncesi İstanbul Üniversitesi orman fakültesi'nde öğrenciyken DP yönetimine karşı düzenlenen eylemlere katıldı. Beyazıt meydanı'ndaki mitingde polisin açtığı ateşle öldürüldü (28 nisan). Devrimden sonra Anıtkabir'de, Devrim şehitleri mezarlığı'na gömüldü. Vurulduğu yerde dikilen anıtın yeri sonradan değiştirildi. Cağaloğlu'nda, Halk eğitim merkezi (eski Eminönü halkevi, MTTB) binası yanında da bir büstü vardır.

Houghton-Mifflin

Ralph Waldo Emerson

EMEKTAR sıf. ve a. (*emek* ve fars. *dar,* sahip olan; *emek-dār*'dan). Bir meslekte, bir örgütte vb. uzun süre hizmet vermiş, bir işte uzun süre emeği geçmiş kımse için kullanılır: *Dairenin en emektar görevlisi. Konağın emektarı. Partinin emektarları bu karara katılmadılar.*

—Kur. tar. *Emektar koğuşu,* Ağa kapısı dairesinde Yeniçeri ocağı'nın en kıdemlilerine özgü koğuş.

◆ sıf. Çok kullanılmış, eski: *Emektar bir araba.*

EMEKTAŞ a. İş arkadaşı.

EMEL a. (ar. *emel*). Gerçekleşmesi zamana bağlı güçlü istek; arzu: *Tek emelim bir ev sahibi olabilmek. Fikir ve emel arkadaşlığı.*

EMEL, Libya'da Sirenayka'da petrol yatağı; Ras Lanuf petrol limanına boruhattıyla bağlıdır.

EMEN a. *Yörs.* Ağaç dikmek için açılan çukur, fidan çukuru.

Emental peyniri, inek sütünden yapılan, altın sarısı renginde ünlü İsviçre peyniri. (Çoğunlukla 70-80 cm çapında ve değirmentaşı biçiminde, genellikle 50-65 kg, bazen 100-125 kg ağırlığındadır. Sert ve gözenekli, lezzetli bir peynirdir. Yine İsviçre'de çok eskiden beri yapılmakta olan gravyer peynirleri de ementala benzer, ondan başlıca farkı, ortalama 40 kg'lık tekerler halinde oluşu, gözeneklerinin daha ufak ve az bulunuşu, tekerlerin kenarlarının keskin ve renginin sarımsı görünümüdür. Emental peynirlerinin bileşiminde % 39,4 su, % 27,5 yağ ve % 1-1,6 tuz bulunur.)

EMERALDİN a. (fr. *éméraldine, émeraude,* zümrüt'ten). Kim. Fenilkinoniminin polimerleştirilmesinden elde edilen yeşil boyarmadde.

EMERİL a. (fr. sözc.). Taşoc. Beyaz mermerde rastlanan çok sert bölüm; çört.

EMERİTA AUGUSTA. Tar. coğ. Merida'nın (İspanya'da kent) eski adı, Lusitania'nın başkenti.

■ **EMERSON** (Ralph Waldo), amerikalı yazar ve filozof (Boston 1803-Concord, Massachusetts, 1882). Bir köy papazının oğluydu, sekiz yaşında yetim kaldı, 1817'de Harvard'a girdi ve ilkokul öğretmenliğine atandı. 1829'da Boston'da evlendi ve unitarian papazı oldu; 1832'de, karısının ölümünden birkaç ay sonra papazlıktan ayrıldı. Ama Teslis'i kabul etmeyen unitarian mezhebinin inancını sürdürdü. İtalya'yı, Fransa'yı, Büyük Britanya'yı gezdi ve burada Coleridge, Wordsworth ve Carlyle ile tanıştı; alman idealizmini öğrendi. ABD'ye döndüğünde, ahlak sorunları üzerine konferanslar verdi. Concord kasabasına yerleşti (1834) ve ertesi yıl yeniden evlendi. 1836'da *Nature* başlıklı konferans dizisini yayımladı; bu çalışmasında kendisinin "aşkıncılık" diye adlandırdığı ve şiirsel bir gizemcilik olarak nitelenebilecek bir felsefenin ilkelerini ortaya koydu. Emerson 1837 ağustosunda *The American Scholar* adlı kısa söylevini verdi. Daha sonraları da felsefi tutumuna yavaş yavaş açıklık kazandırdı ve bireysel vicdanın, inançlar ve geleneksel dogmalar, kutsal metinler ve Kiliseler üzerindeki üstünlüğünü savundu; Emerson'a göre ruh maneviyat konusunda en yüce yargıçtır. 1840'tan 1844'e değin, aşkıncı hareketin resmi yayın organı olan ve kendi şiirlerini de basan The Dial adlı dergide çalıştı. Bu dönemde denemelerini *(Essays),* birinci seri (*Self-Reliance, Spiritual Laws, Over-soul,* vb.) [1841] ve ikinci seri (*The Poet, Nature,* vb.) [1844] olarak iki cilt halinde bastırdı. 1847'de Nathaniel Hawthorne, Henry Thoreau ve Brook Farm topluluğunu kuran George Ripley gibi çeşitli tilmizlerini bir araya topladı. Emerson, Avrupa'ya ikinci bir yolculuk yaptı ve orada *Representative Men* konferans dizisini verdi (1850'de yayımlandı). Bu konferanslar yazarın başlıca kişilik tipleri olarak tanıttığı birkaç büyük insan üzerine yapılmış bir dizi incelemeydi; Emerson bu yapıtında, Carlyle'ın yaptığı gibi, büyük adamları doğaüstü bir görev yüklenmiş kişiler olarak görmüyordu. İngiltere ve İskoçya'ya yaptığı yolculuk sırasında, *English Traits* (İngiliz özellikleri) [1856] başlıklı yapıtını oluşturacak notları topladı. Atlantic Monthly'nin yöneticisi oldu; Emerson, *The Conduct of Life* (Yaşama yön verme) [1860], *Society and solitude* (Toplum ve yalnızlık) [1870], *Letters and Social Aims* (Mektuplar ve toplumsal amaçlar) [1875] adlı yeni yapıtlar da yayımlamıştır.

EMERSON (Peter Henry), amerikalı hekim ve fotoğrafçı (Küba 1856-Falmouth, Cornwall 1936). Fotoğrafın, akademik zevke uygun süs yığınları altında boğulduğu bir dönemde yayımladığı *Naturalistic Photography* (1889) adlı yapıtıyla kendiliğindenliği ve doğala dönüşü savundu. Bu yapıtında Emerson, fotoğrafı, tıpkı resim gibi bir sanat olarak görüyordu. Ama daha sonra, Whistler'in etkisiyle bu savından vazgeçti. Rötuşa da o dönemin modası olan üst üste negatif çekime de karşıydı. Doğu İngiltere'nin kırsal dünyasından huzur dolu, hiçbir fotoğraf hilesinin karışmadığı görüntüler veren, platin kâğıdı üzerine yüksek kaliteli baskılar bıraktı.

EMERSON (Roy), avustralyalı tenis oyuncusu (Kingaroy, Queensland, 1936). Hoad ve Rosewall'ın ardılı. 60'lı yılların ortasında dünyanın en iyi tenisçisi olduğunu kanıtladı. Davis kupası'nda Avustralya'yı zafere kavuşturdu, tüm büyük uluslararası turnuvaları da kazandı: Roland-Garros (1963 ve 1967), Forest Hills (1961 ve 1964), Wimbledon (1965).

EMERY (Walter Bryan), ingiliz arkeolog (New Brighton, Cheshire, 1903-Kahire 1971). 1923'te R. Mond'un Teb ve Erment'te yönettiği kazılara katıldı. Orada Bukhis boğalarının mezarlarını buldu. 1929'da Nübye'de barajın yapımından önce, içinde değerli taşlardan meydana gelmiş hazinelerin yer aldığı Ballana Kustul nekropolislerini ortaya çıkardı. Vadi Halfa (Nübye) yakınlarındaki Buhen kalesi'nde kazılar yaptı ve İbrim (İbrahim) kalesi'nde kazı çalışmalarını başlattı. Daha sonra Kuzey Sakkare'de yaptığı çalışmalarda çok önemli sonuçlar elde etti: ilk hanedanların mastabalarını, tanrı Thot'nun simgesel hayvanları ibis ve şebeklerle, ana Apis boğalarının nekropolislerini ortaya çıkardı. 1951'de Londra'da University College'da profesör oldu. *Great Tombs of the First Dynasty* (Birinci sülaleye ait büyük mezarlar) [3 c, 1946-1958]; *Archaic Egypt* (Eskiçağ Mısırı) [1960]; *Egyptin Nubia* (Nübye Mısırı) [1965] adlı yapıtları yazdı.

EMESUS. Tar. coğ. Koile Syria'da kent, Ası ırmağı kıyısında. Severuslar sülalesi döneminde imparator Elagabalus ile birlikte birinci derecede rol oynayan güneş tanrısı El Cebel'e adanan tapınağıyla ünlüydü. Günümüzde *Humus.*

EMET, Kütahya iline bağlı ilçe; 38 859 nüf. (1990); 1 605 km²; merkez bucağı dışında 1 bucak, 42 köy. Merkezi, Kütahya'nın 94 km B.-G. B.'sında *Emet,* 12 246 nüf. (1990). Tahıl, baklagiller, sebze, meyve üretimi, ormancılık. Kolemanit işletmeleri.

Emet kolemanit işletmesi müessesesi (ETİBANK), Kütahya ili, Emet ilçesinde Etibank'a bağlı kuruluş. 1962'de kuruldu. Tesislerde, doğada bulunan bor elementlerinden biri olan kolemanitten yararlanılarak konsantre kolemanit üretilmektedir. İlçedeki kolemanit yatakları MTA tarafından bulunmuş, 1958'de Etibank'a devredilmiştir. 189 816 000 tonu görünür olmak üzere, % 38 tenörlü 243 545 000 ton rezerv bulunmaktadır.

EMETİK a. (fr. *émétique*). Org. kim. Formülü $MOCO(CHOH)_2—COOM'O$ olan tuzların genel adı; tartarat asidinin bir metal birbuçukoksit (M_2O_3) üzerine etkimesinden elde edilir.

EMETİN a. (fr. *émétine; emetik*'ten). Kim. İpekanın, formülü $C_{29}H_{40}N_2O_4$ olan temel alkaloıdı. (Amiplere karşı etkisinden dolayı klorhidratı biçiminde şırınga edilerek amipli dizanteri tedavisi ile akciğer ve karaciğer amibiazlarında kullanılır.)

EMETULLAH KADIN, Ahmet III'ün başkadını (XVIII. yy.). Fatma Sultan'ı dünyaya getirdi (1705). Simkeşhane'de mescit, çeşme, sebil ve bir okul yaptırarak (1707) tüm servetini bu yapıtlarına vakıf olarak bıraktı. Ahmet III tahttan indirildikten sonra Eski saraya gönderildi.

■ **EMEVİLER,** ilk islam imparatorluğunu kuran arap hanedanı. Hanedan adını Kureyş kabilesinin, Ümeyye bin Abdüşşems'e bağlı kolundan alır. Bu kol, Süfyani ve Mervani olmak üzere ikiye ayrılır. Bu henadanın kuruluşu ve yönetimi sırasında, önce birinci daldan (Süfyani), sonra da ikinci daldan (Mervani) gelenler egemen oldular. Hanedan, egemenliğini bir süre doğuda, sonra da batıda sürdürdü.

• *Doğu Emevi halifeliği* (661-750). Hanedanın kurucusu Muaviye bin Ebu Süfyan, halife Ömer tarafından Suriye valiliğine atanmış ve burada güçlü ve kendisine sıkıca bağlı bir ordu oluşturmuştu. Muaviye, amcası halife Osman'ı öldürenleri cezalandırmadığını ileri sürerek, halife seçilen Ali'ye biat etmedi. Aralarındaki çekişme Ali'nin Suriye valiliğine başka birini ataması ve Muaviye'nin de bu atamayı tanımaması ile daha da büyüdü ve Sıffin savaşı ile sonuçlandı. Muaviye, bu savaşta, başlangıçtaki yenilgisini Kuran yapraklarını askerlerin mızraklarına takmak gibi bir hile ve hakemlerin kararı ile galibiyete çevirdi. Bu hilesine kanan ve bu yüzden kendisinden ayrılan "hariciler" ile savaşmak zorunda kalan Ali'nin, bu durumundan yararlandı. İlk elde Mısır eyaletini ele geçirdi. Ali'nin öldürülmesi üzerine de Kudüs'te resmen halife ilan edildi (661). Ali'nin oğlu Hasan'ı da halifeliğini tanır du-

ruma getirdikten sonra, Dicle'nin doğusundaki eyaletleri egemenliği altına alarak imparatorluğunun birliğini sağladı. Böylece, dinin ikinci derecede rol oynadığı bir islam devleti kurmayı başaran Muaviye, Suriye'yi imparatorluğun merkezi haline getirdi ve Şam'ı başkent yaptı. Amrübnülas, Mugire bin Şube, Ziyad bin Ebihi gibi yetenekli yardımcıları sayesinde iktidarını sağlamlaştırdı. İç savaş sırasında duraklayan islam fetihlerini yeniden başlattı; islam orduları bir yandan İstanbul'u iki kez kuşatırken bir yandan da uzak sınırlarda (Kuzey Afrika ve Doğu İran) fetihten fetihe koştu. Muaviye döneminde emevi halifeliği, yönetimde, daha çok Sasaniler' in ve Bizans'ın ardılı olarak gözüktü. Nitekim, bu dönemde bu iki devletin ele geçirdiği topraklarında, örgüt ve memurlarını değiştirmeden yönetimi sürdürdü. Muaviye, imparatorlukta kararlılığı sağlamak amacıyla, bir tür seçime dayanan halifeliği babadan oğula geçen bir sistem haline getirmek istiyordu. Arap geleneğine ters düşen bu sistemi, kabilelerle yapılan görüşmelerden sonra gerçekleştirebildi ve oğlu Yezit'i veliaht ilan etti. Ancak gerek böyle bir sistemi getirmesi ve Ali' nin efsaneleşen anısı, gerekse Suriye'nin öteki islam ülkeleri üzerindeki egemenliği ve özellikle Ziyad bin Ebihi ve oğlu Abdullah'ın sert tutumu, Irak milliyetçiliğinin doğmasına yol açtı. Bu arada bazı bölgelerdeki arap fetihleri de artık hızını kaybetmiş bulunuyordu. Nitekim İstanbul, Ege denizi ve Sicilya'ya karşı girişilen seferlerden bir sonuç alınamadı. Buna karşılık, doğuda İran içlerine, Afrika'da hareket üssü olarak kullanılan Mısır'dan batıya ve güneye doğru başarılı seferler yapılıyordu. Eyaletlerdeki valiler tarafından yürütülen bu seferler, daha çok buralara gelen göçmenlerin oluşturduğu güçlere dayanıyordu. Suriye "Cünd"lerinden oluşan halife ordusundan ise Bizanslılar'la yapılan savaşlarda ya da iç ayaklanmalarda yararlanılıyordu.

Muaviye'nin ölümü üzerine, yerine geçen Yezit de (680-683) babası gibi yetenekli bir kişiydi. Ancak, arap geleneğine ters düşen veliahtlığı nedeniyle, halifeliği bazı çevrelerce kabul edilmedi. Nitekim Ali'nin oğlu Hüseyin, babasının yerine halife olma hakkına dayanarak, Abdullah bin Zübeyr de, Arabistan'ın isteklerinin savsaklandığını ileri sürerek harekete geçtiler. 680'de Hüseyin, Kerbela'da kuvvetleri ile birlikte yok edildi. O gün için büyük bir tepki uyandırmayan bu olay, zamanla emevi halifeliğini yıkacak olan korkunç bir hareketin doğmasına neden oldu.

Yezit ölünce (683), küçük yaştaki oğlu Muaviye II'nin altı ay süren halifeliği bunalım ve kararsızlık içinde geçti. Yezit'in ölümü Abdullah bin Zübeyr'e bütün Irak'ı kendi tarafına çekme olanağını verdi. Muaviye I döneminde küllenmiş bütün sorunlar yeniden canlandı (kabilelerin başkaldırmaları; Suriye, Irak ve Arabistan arasındaki çıkar ve düşünce çatışmaları). Muaviye II'nin yerine geçen ve Emeviler'in öbür kolundan (Mervaniler) gelen Mervan bin Hakem (684-685) oldukça yaşlı ve Peygamber'in geleneğine sıkıca bağlı olan âshab hakkında bilgi sahibiydi. Abdullah bin Zübeyr'in yandaşları olan kays kuvvetlerini Merc Rahit'te yendi (684). Suriye'de egemenliği sağladı; Mısır'daki emevi karşıtlarını yola getirdi. Emevi halifelerinin en büyüklerinden biri olan oğlu Abdülmelik (685-705) Irak, Hicaz ve İran' daki ayaklanmaları bastırarak imparatorluğun birliğini yeniden sağladı. Mısır sınırına kadar islam egemenliğinden çıkan Kuzey Afrika'yı yeniden fethetti. Muaviye I tarafından kurulan ve çökmeye yüz tutan devlet örgütünün yerine yenisini kurdu: İran ve Bizans paralarının yerine arapça yazılı ilk paraları bastırdı; yunanca, farsça ve süryanicenin yerine arapçayı resmi dil yaptı. Bu dönemde başlayan Orta Asya'ya doğru genişleme, geleceğin egemeni Türkler'in müslümanlaşmaları ile sonuçlandı. İmparatorluğun doğu ucunda Türkler, batı ucunda da Berberiler gibi iki diri ve savaşçı gücün yalnızca Emeviler değil, daha sonraki islam imparatorlukları ve islam uygarlığı üzerinde de büyük etkisi oldu.

Abdülmelik'in yerine geçen Velit I (705-715) babasının atmış olduğu sağlam temeller sayesinde fetihleri sürdürdü: Mesleme bin Abdülmelik aracılığıyla İstanbul'u kuşattı, Musa bin Nuseyr ve Tarık bin Ziyad aracılığı ile de İspanya'yı fethetti. Kuteybe bin Müslim'in fetihleri sonunda Buhara, Semerkand, Fergana, Kaşgar Araplar'ın eline geçerken Muhammet bin Kasım da Sind, Multan ve Pencab'ı arap imparatorluğuna kattı. Yerine geçen kardeşi Süleyman (715-717) dış siyasette, Velit'in izinden gitti: Bizans'a karşı savaşları sürdürdü. Halife olmasını istemeyen Haccac'a karşı Yezit bin Muhalleb'i desteklemesi ve bu nedenle birçok devlet adamı ve komutanı öldürtmesi, içte büyük bir huzursuzlukla birlikte Araplar'ın ikiye ayrılmasına yol açtı. Ayrıca Anadolu ve İstanbul'a yapılan seferler de, büyük bir donanmanın ve yüz bine yakın arabın yok olmalarına neden oldu. Süleyman dönemi, arap ırkçılığının güçlenmesi; Irak, Horasan ve Mısır ülkelerinin sömürülmeleri ile belirginleşir. Yeğeni ve ardılı Ömer bin Abdülaziz (717-720), barışçı, hoşgörülü ve adil yönetimiyle ün yaptı. Devletin siyasal ve parasal gereksinmeleri ile dinsel geleneğe saygıyı uzlaştırmaya çalıştı. Arap asıllı olmayan müslümanlardan (mevali) ve yahudi ya da hıristiyanlardan alınan vergileri makul düzeye indirdi. Böylece yenilenlerle yenenlerin bağdaşmasını sağladı. Ancak bu önlemi, devlet gelirlerinin azalmasına neden oldu. İslam dini hakkındaki geniş bilgisi ve dinibütünlüğü nedeniyle, Abbasiler dönemi tarihçileri tarafından da övülen Ömer ölünce, yerine yeğeni Yezit II bin Abdülmelik (720-724) geçti. Yezit II, Haccac'ın gözden düşmesine neden olan ve Ömer tarafından hapsedilen Yezit bin Muhalleb'e karşı Haccac'ı destekledi. Ancak, Yezit bin Muhalleb hapisten kaçıp ayaklandı, yenildi. Yezit II, Ömer'in barışçı siyasetini bırakıp, sertliğe başvurdu. Bu nedenle başta Horasan'da olmak üzere, imparatorluğun öteki ülkelerinde baş gösteren ayaklanmalar güçlükle bastırıldı. Kendisini içki ve eğlenceye veren Yezit II, eyaletlerin yönetimini tümüyle valilere bırakmıştı. Bunlar kötü yönetimleri ile halkı Emeviler'den soğutuyordu. Şam'ı terk ederek çöl kenti Rusafe'ye yerleşen Hişam bin Abdülmelik' in yirmi yıllık (724-743) halifeliği Emevi devletinin parlak dönemlerinden biri sayılır. O, bu başarısını Ömer bin Abdülaziz'in uzlaştırıcı iyiliğe dayanan siyasetini sürdürmeye çalışmasına borçlu idi. Hişam döneminde doğuda ve batıda fetihler hızla gelişti. Müslümanlar, batıda Galya'ya kadar ilerlerken, doğuda ünlü komutan Kuteybe'nin ortadan kaldırılması ile ayaklanan Türkler yeniden imparatorluğun egemenliği altına alındı. Yerine geçen Velit II' nin (743-744), yetersizliği, sarhoşluğu ve kötü davranışları nedeniyle birkaç ay geçmeden, imparatorluk kargaşalık ve anarşi içinde düştü. Kabileler arasındaki çekişmelerin artması, şii ve haricilerin devlete karşı koymaları hükümetin yetkilerinin Suriye'de bile tanınmamasına neden oldu. Velit II bir ayaklanmayla tahttan indirildi ve öldürüldü. Ardılları Yezit III (744) ve İbrahim de (744) ülkede baş gösteren kargaşalık ve ayaklanmaları önleyemediler.

EMEVİLER ZAMANINDA (661-750) İSLAMİYETİN YAYILMASI

Dahhâk bin Kays eş-Şeybani yönetimindeki hariciler, Kûfe'yi ele geçirdi. Bu durum karşısında halkın bütün umudu, Ermeniye valisi Mervan'a bağlanmıştı. Nitekim kendisine bağlı, iyi yetiştirilmiş bir ordusu bulunan Mervan, Bizanslılar'a karşı başarılı savaşlar vermişti. Mervan önce öldürülen Velit II'nin çocuklarının haklarını korumak üzere Irak'a geldi. Ancak bunların da öldürüldüğünü öğrenince kendini halife ilan etti (744). Suriye'deki ayaklanmaları bastırdı; Mısır ve Irak'ı yeniden imparatorluğa kazandırdı. Ancak çok geçmeden Abbasiler adına çalışan Ebu Müslim'in oluşturduğu Horasan ordusu ile savaşmak zorunda kaldı. 747/748'de başlayan savaş, Fars eyaleti ve Kûfe'nin şiiler tarafından işgali ile sonuçlandı. Kûfe'de halife ilan edilen Ebülabbas Abdullah'ın kuvvetleri Zap nehri kıyısında yendikleri Mervan II'yi Mısır'a kadar izleyerek öldürdü (750). İktidarı ele geçiren Abbasiler, emevi soyunu kılıçtan geçirdiler. Bu katliamdan ancak birkaç kişi kurtulabildi.

• *Endülüs Emevileri* (756-1031). Emevi soyu Abbasiler'ce kılıçtan geçirilirken halife Hişam'ın torunu Abdurrahman Kuzey Afrika'ya kaçmayı başardı. Bir süre Mağrib'de kaldıktan sonra Endülüs'e geçti ve Kurtuba'ya (Córdoba) egemen olarak kendisini hükümdar (emir) ilan etti. İspanya kökenli müslümanlar (Müvelledun), Berberiler ve Araplar arasındaki çekişmeden kaynaklanan karışıklıklar ve ayaklanmalarla karşılaştı ve hepsini bastırmayı başardı. Otuz üç yıl süren saltanatı sonunda Kurtuba emirliğini güçlü bir orduya sahip, siyasi bakımdan istikrarlı bir devlet durumuna getirdi. Oğlu ve ardılı Hişam I (788-796) taht iddiasında bulunan kardeşleriyle uğraştı. Narbonne (793) ve Galicia'ya (795) akın yaptı. Hakem I, (796-822) İspanya asıllı müslümanlar ile maliki fıkıhçılarının kışkırttığı isyanları acımasızca bastırdı. Baş gösteren ayaklanmaları bastırmak için museviler ve yabancılardan oluşturduğu ücretli askerler, Kurtuba'yı büyük bir korku içinde bıraktı. Artan hoşnutsuzluk sonunda başkentin kuzeyindeki kenar mahallede *(rabaz)* büyük bir ayaklanma oldu. Hakem I, ayaklananların bir bölümünü imha ettiği gibi kalanları da İspanya dışına çıkardı. Ancak, o iç sorunlarla uğraşırken Asturias ve Galicia krallıkları güneye doğru genişlediler, bu arada Aquitania dukası Barcelona'yı işgal etti. Abdurrahman II (822-852) döneminde o zamana kadar egemen olan Suriye geleneğinin yerini abbasi geleneği aldı ve Kurtuba'da Bağdat modası egemen oldu. Hıristiyan İspanyollar'ın (Mozarap) ve müvelledun'un ayaklanmaları sürdü. Bu arada ilk kez Endülüs'e çıkan Normanlar, İşbiliye'yi (Sevilla) zapt ettilerse de geri atıldılar. Muhammet I (852-886) izlediği şiddet siyasetine karşın iç kargaşalıkları önleyemedi. Mozarablar'ın ayaklanması ancak 859'da bastırılabildi, ülkede istikrarsızlık sürdü; Bobastro'da üslenen Ömer bin Hafsun'un Kurtuba emirlerini uzun süre uğraştıracak ayaklanması başladı. Munzir (886-888), kuşattığı Bobastro'yu ele geçirmek üzereyken kardeşi ve ardılı Abdullah tarafından zehirletilerek öldürüldü. Abdullah (888-912), çeşitli kesimler arasında bir savaş alanı durumuna gelen ülkede Kurtuba emirliğinin otoritesini kurmak için büyük bir enerji ile savaştı. Başkent'i tehdit edecek duruma gelen Ömer bin Hafsun'u Bobastro'ya sığınmak zorunda bıraktı. Hanedanın en büyük ve güçlü hükümdarı Abdurrahman III (912-961), islamların İspanya'ya çıkışlarından beri sürüp giden ayaklanmalara son verdi; arap soylularının nüfuzunu kırdı. 928'de Bobastro'yu 932'de, Tuleytule'yi (Toledo) zapt etti. Fatımiler'in kendilerine dini bir kisve vermelerine karşılık "halife" ve "emirülmüminin" unvanlarını aldı. Kuzeydeki hıristiyan Navarra ve León krallıklarına akınlar düzenledi. Fatımiler'den Septe'yi aldı. Kurtuba'yı büyük bir merkez durumuna getirdi. Oğlu ve ardılı Hakem II (961-976), babasının siyasetini izlemeye çalıştı. Hıristiyan hükümdarlara özellikle istilacı Normanlar'a karşı başarılı savaşlar verdi. Kuzey Afrika'da Fatımiler'in yerini alan Sanhaca'lar ve İdrisiler ile uğraşmak zorunda kaldı. Oğlu Hişam II (976-1009) döneminde gerçek gücü ele geçiren hacip Mansur bin Ebu Amir (Almanzar) Kuzey Afrika ve hıristiyan krallıklardan devşirilen ücretli askerlerle orduyu güçlendirdi. Katolik hükümdarlar birliğini yenilgiye uğrattı; Barcelona'yı Santiago de Compastela'yı (997) ele geçirdi. Ölümü üzerine (1002) hacip atanan oğlu Abdülmelik hıristiyan krallıklara başarılı seferler düzenledi. Abdülmelik'in yerini alan bir hıristiyan anneden doğma kardeşi Abdurrahman, halifeye kendisini zorla veliaht seçtirdi. Ancak, bu atama Kurtuba'da tepki ile karşılandı ve Abdurrahman'ın Galicia seferine çıkmasından yararlanan halk, Hişam II'yi Abdurrahman III'ün torununun çocuğu Muhammet bin Hişam lehine halifelikten ayrılmaya zorladı. Muhammet II (1009) Amiriler'in nüfuzuna son verdi. Ancak, Amiriler'in getirdiği afrikalı askerleri aşağılaması halifelikten uzaklaştırılması ve yerine Süleyman el-Mustain'in (1009) getirilmesine neden oldu. Muhammet II çok geçmeden yeniden halifeliği ele geçirdiyse de (1010) Berberiler'in Kurtuba'yı sıkıştırması üzerine ayaklanan kurtuba halkı tarafından öldürüldü. İkinci kez halifeliğe getirilen Hişam II (1010-1013) Berberiler ile anlaşmak istediyse de başarılı olamadı. Kurtuba'ya giren Berberiler'in yeniden halife ilan ettiği Süleyman el-Mustain (1013-1016) haciplik ve vezirlikleri Berberiler'e verdi. Görülmedik bir baskı altında kalan Kurtubalılar'ın yardıma çağırdığı Septe valisi Ali bin Hammut (1016-1018), Kurtuba'yı ele geçirdi ve kendini halife ilan etti. Öldürülen Ali bin Hammut'un ardılları Abdurrahman IV (1018), Kasım bin Hammut (1018-1021), Yahya bin Hammut (1021-1022), Kasım bin Hammut (1022-1023) [ikinci kez], Abdurrahman V (1023-1024), Muhammet III (1024-1025), Yahya bin Hammut (1025-1027) [ikinci kez], Hişam III (1027-1031) dönemleri korkunç bir kargaşa içinde geçti. Sonunda halifeliğe son vermeye karar veren Kurtuba halkı, Hişam III'ü tahttan indirerek bir tür cumhuriyet ilan etti. XI. yy. başlarından itibaren siyasi parçalanma sürecine giren Endülüs'ün çeşitli bölgelerinde yerel hanedanlar (tavaif*i mülûk) iktidarı ele geçirdiler.

—Güz. sant. İslam sanatının başlangıcını oluşturan emevi sanatı, daha çok mimarlık alanında izlenebilmektedir. Dinsel ve sivil yapıların incelenmesinde, bu sanatın yaratıcı olmaktan çok, derleyici olduğu gözlemlenir. Hz. Muhammet zamanında Medine'de yaptırılan cami, sonraki tüm camilere örnek olmuştur. Taş ve kerpiç duvarlarla çevrili, kare planlı yapıdan günümüze hiçbir kalıntı ulaşmamıştır. 639'da Kûfe'de yaptırılan camiden de iz kalmamıştır. Amrûbnülas'ın Fustat'ta yaptırdığı cami (642), IX. yy. ortalarına değin birçok onarım geçirdiğinden özgünlüğünü yitirmiştir. Bu yüzden Kudüs'teki Kubbetüssahra*, dönemin ilk önemli yapısı olarak nitelendirilir (685-705). Bu dönemde güçlü bir mimari gelenek bulunmadığından, yöresel öğelerden, özellikle erken hıristiyanlık sanatından etkilenilmiştir. Bir martyrionu andıran Kubbetüssahra'da da bu etkiler açıkça görülür. Aynı etkiler Şam'daki Ümeyye* camisi'nde (Ulu cami) izlenebilir. Velit I'in (705-715) bir roma tapınağı ve bizans bazilikasının yerine yaptırdığı bu cami bazilika planındadır. Bezemeleri de bizans resim sanatından etkiler taşır. Dönemin bir başka önemli yapısı, Kudüs'teki Mescidiaksa*'dır. Mihrap duvarına dikey geniş bir orta sahınla, daha dar yan sahınlardan oluşan camide kıble duvarı boyunca uzanan bir sahın, mihrap önünde orta sahını kesmekte ve burada kubbeyle örtülü bir kare mekân meydana gelmektedir. Aynı plan Kayrevan* camisi'nde de uygulanmıştır. Özellikle kubbeleriyle dikkati çeken bu yapının birçok öğelerinde Doğu'nun, Mezopotamya'nın etkileri belirgindir (at nalı ve dilimli kemerler, tonoz bingiler, süsleyici nişler, vb.).

Emevi sanatının yabancı sanatlardan etkilenişi, kent ve sivil mimarlık alanlarında da görülür. Lübnan'daki Ancer* kenti dörtgen tasarımı, K.-G. ve D.-B. doğrultusunda birbirini kesen ana caddeleriyle bir roma kenti biçiminde planlanmıştır. Sivil mimarlığın en ilginç yapılarıysa, çöl kasırlarıdır. Bugüne değin ortaya çıkarılan bu kasırların en önemlileri Ürdün'deki Kuseyr Amre*, Mşatta*, Kasrüttuba, Suriye'deki Kasrülhay'dır. Antik ve bizans etkileri taşımakla birlikte bu yapılar, ilk islam mimarlığının, resim ve heykel sanatının ilginç örnekleridir.

Bu dönemden kalma askeri yapılarda da bizans etkisi açıktır. Bir savunma duvarıyla çevrili mescit, odalar, ambarlar, ahırlar, gözetleme ve işaret kulelerinden oluşan ribatlar bu türde yapılardır. Doğu'da Semerkand, Horasan ve Maveraünnehir'den, Akdeniz'in G. kıyılarına değin yayılan bu yapılar hem askeri hem de dinsel niteliklidir. En önemlileri arasında Susa ve Manastır ribatları belirtilebilir.

• *Endülüs Emevileri.* Endülüs emevi sanatının temelini Suriye etkilerinin yanı sıra, İspanya'nın zengin sanat geleneği oluşturur. Roma ve Vizigot sanatının yansımaları Kurtuba mimarlığında açıkça görülür (üst üste binen kemerler, süslemeler, sütun başlıkları). Ayrıca bizans imparatorlarıyla kurulan ilişkiler sanatı da etkilemiştir (mozaik bezemeler). Dönemin en belirgin özelliklerinden biri de süsleme bolluğu ve motif zenginliğidir.

Batı-islam sanatının başlıca kaynaklarından olan Endülüs emevi sanatının en ünlü örneği, Kurtuba* camisi'dir (785-987). Planıyla, çok ayaklı ilk islam camileri geleneğini sürdüren bu yapı, kaburga tonozlu örtü düzeniyle de önemli gelişimleri sergiler. Abdullah III zamanında Kurtuba'nın 5 km K.-B.'sına kurulan Medinetüzzehra* sarayı, dönemin sivil mimarlık alanındaki en ilginç örneğidir. Günümüze ulaşan kalıntıları, surlarla çevrili çeşitli yapılardan oluşan bu sarayın görkemini yansıtır.

Bu dönemde hıristiyanlarla sürekli savaşlar ve iç ayaklanmalar nedeniyle askeri mimari de gelişmiştir (Medinetüzzehra'nın surları, el-Vacar kalesi, Tarife kalesi, Gormaz kalesi). [→ Kayn.]

EMF → AVRUPA PARA FONU.

EMİ, etkinlikleri, özellikle plak sanayisi, televizyon üretimi, otel ve sinema işletmeciliği, savunma elektroniği, tıp gereçleri üretimi alanlarını kapsayan ingiliz şirketler topluluğu. Çeşitli ülkelerde şubeleri vardır.

EMİCİ sıf. Emebilen, emme işini yapan şey için kullanılır.

—Anestez. İçindeki maddeyle, anestezi sırasında solunan havadaki bazı bileşenleri soğuran kap.

—Böcbil. *Emici ağız,* kelebeklere özgü ağız parçalarının oluşturduğu morfolojik ağız tipi. (Altçene parçaları ve labium körelmiştir; çok uzun olan üstçene parçaları, kendi üstüne kıvrılabilen bir boru biçimini almıştır [kıvrık hortum].)

—Denizc. *Emici gemi,* nehirlerin ve nehir limanlarının yüzeylerini temizlemek için düzenlenmiş gemi. (Bu tipin ilk gemisi *Silure,* 1977'de Paris Belediyesi'nce hizmete sokulan bir katamarandır.)

—Ev eşy. Bir elektrik süpürgesinin borusuna takılabilen ve emilerek yüzeye göre biçimi ve boyu değişebilen aksesuar.

—Mad. oc. Hava dönüş yoluna yerleştirilmiş bir vantilatörle ocak basıncını düşürmeye dayanan havalandırma türü için kullanılır.

EMİCİ-DÖVÜCÜ a. Halıları ve döşemelik kumaşları dövmeye ve toz almaya ya-

rayan, döner fırçalı ve madeni paletli bir çeşit emici süpürge.

EMİCİ-FIRÇA a. Silindir biçiminde bir fırça ve emmeyi sağlayan küçük bir yardımcı motordan oluşan elektrik süpürgesi.

EMİCİ-FIRÇALAYICI a. Halıların tozunu almakta kullanılan ve yalnızca fırçaları bulunan emici süpürge türü.

EMİCİKURTLAR a. Böcbil. YAPRAKSOLUCANLAR'ın eşanlamlısı.

EMİCİLİK a. Matbaac. Gözenekleri görece iri olan bir baskı kâğıdının yüzey durumu. (Bu yapı, kâğıdın mürekkebi daha çok emmesine yol açarak baskının nitelik ve belirginliğini olumsuz yönde etkiler.)

EMİCİSOLUCANLAR a. Böcbil. YAPRAKSOLUCANLAR'ın eşanlamlısı.

EMİK a. Şiddetli bir emmeden deride kalan iz.

EMİ KOUSSİ, Tibesti'nin (Çad) en yüksek kütlesi; 3 415 m. 14 km çapında dev bir patlama kraterinden oluşur.

Émile ya da Eğitim üzerine *(Émile ou De l'éducation)*, Jean-Jacques Rousseau'nun pedagojik incelemesi (1762). Kültür ve doğa arasında bir uzlaşma sağlamaya çalışan felsefi bir denemedir; *Toplum sözleşmesi*'nin toplumsal planda yapmaya çalıştığı şeyi, buna koşut olarak bireysel planda gerçekleştirmeyi dener. Doğa, yeni doğan çocuğun anne sütüyle beslenmesini, kundaklanmasını ve açık havada büyütülmesini buyurur (I. kitap). İki yaşından yedi yaşına değin çocuk, öğretmeninin akıllıca yaptığı sınavlar sayesinde, duyular aracılığıyla dış dünyayı tanır, böylece de toplumsal düzenin temelinde yatan mülkiyet vb. düşünceleri kavrar (II. kitap). Émile, yedi-on iki yaş arasında, gene dolaysız deneyimle, bilimsel gerçekleri keşfeder, dünya ile insan arasında bir perde oluşturan kitap, kendisine yasaklanır; yalnızca, doğadan yararlanmayı öğreten *Robenson Crusoe*'yu okumasına izin verilir ("Kitaplardan nefret ediyorum") [III. kitap]. Ergenlik çağı, kendi dışındaki kişileri öğrenme dönemidir. Émile, Antikçağ'ın büyük örnekleri aracılığıyla toplumsal ahlakı (dostluk, acıma) öğrenir; kitaptaki *Savoieli genç bir papaz adayından inanç dersleri* başlıklı bölümde din konusunda bilgilenir: "Vicdan, tanrısal içgüdü... iyi ile kötünün yanılmaz yargıcı"; öğretmeni tarafından, eğlence yaşamının kokuşmuş zevklerine karşı uyarılır (IV. kitap). V. kitapta Émile, insanları ve yöneticilerini daha iyi tanımak için iki yıl boyunca Avrupa'yı gezdikten sonra evleneceği Sophie ile tanışır. Yaşamının ilk yıllarından ilk çocuğunun doğumuna değin Émile, bu her şeyi bilen öğretmen tarafından yönetilir. Öğretmen, buyruklarını birer nesnel zorunlulukmuş gibi göstererek öğrencisine egemen olur; tıpkı *Toplum sözleşmesi*'ndeki yasa koyucu ve *Yeni Héloïse*'deki Wolmar gibi. Liberal bir eğitim sistemi öneren, ama kadını daha önemsiz bir konuma yerleştiren bu yapıt, öncelikle, doğal yapısını koruyan, içinde yaşadığı topluma yabancılaşmak yerine onu iyileştiren toplumsal bir insan oluşturmak ereğindedir. Yapıt skandallara yol açmış, yakılmaya mahkûm edilmiş ve Rousseau İsviçre'ye sığınmak zorunda kalmıştır. Bununla birlikte, XIX. yy.'da Pestalozzi ve Herbart'dan Fröbel'e değin tüm büyük eğitimciler, bu yapıttan esinlenmişler ve üzerinde tartışmışlardır.

EMİLİ ya da **EMİLİO** (Paolo), **Paul Émile** denir, tarihçi (Verona 1460'a doğr. - Paris 1529'a doğr.). Charles VIII tarafından Fransa'ya çağrıldı ve Notre -Dame'ın piskoposluk meclisine seçildi. Yazdığı büyük Fransa tarihi *De rebus gestis Francorum* modern tarihin ilk yapıtı olarak kabul edilebilir.

EMİLİA → EMİLİA-ROMAGNA

EMİLİANO CUMHURİYETİ, Transpadana Cumhuriyeti'nin ilk adı.

EMİLİANO-ROMAGNOLO a. Birbirine çok yakın iki biçimi (Emiliano ve romagnölo lehçeleri) kapsayan Kuzey İtalya lehçesi.

EMİLİA-ROMAGNA, bazen yalnızca **Emilia** denir, Kuzey İtalya'da bölge, Po ırmağıyla Apenninler arasında; 22 126 km²; 3 928 744 nüf. (1991). Yönetim merkezi *Bologna*.

• COĞRAFYA. Kendine özgü yapısı olan bir bölgedir. K.'de Lombardia ve Veneto, B.'da Piemonte ve Liguria, G.'de Toscana ve Marche'lerle sınırlanır. Bölge, Adriya denizi'ne açılan uzun bir üçgen oluşturur. Doğa koşulları bakımından karmaşık, tarihsel açıdan dukalıklar Emiliası'yla (bugünkü Piacenza, Parma, Reggio nell'Emilia, Modena, Bologna illeri) Romagna'da Papalık'a ait eski topraklar (Forli ve Ravenna illeri) ve Ferrara dukalığı arasında el değiştiren bölge, birliğini bölgeyi bir uçtan öbür uca aşan via Emilia'ya ve yoğun bir kentsel yerleşmeye dayalı çok canlı bir bölgecilik bilincine borçludur.

Bölge yüzey şekilleri bakımından üçe ayrılır: yüzölçümün % 25'ini Apenninler kaplar: Cisa geçidine (1 039 m) kadar Liguria Apennini, sonra Toscana-Emilia Apennini (monte Cimone 2 163 m; burada sıradağlar, birbirinden kopuk kireçtaşlı kütlelerin ortaya çıkmasına yol açan aşılmış killi oluşumlar içerir). Dağların önünde bir tepeler ve tatlı eğimler bütününden (yüzölçümün % 27'si) geçen birbirine paralel sel rejimli ırmaklar; Po'ya (Trebia, Taro) ya da Adriya denizi'ne (Reno, Rubicon) dökülür. Toprakları ince bir alüvyon tabakasıyla örtülü ova, bölge yüzölçümünün % 48'ini kaplar. Ova, alçak ve kumlu bir kıyı ve Po deltası yakınında denizkulaklarıyla (Valli di Comacchio) kaplı bir alanla son bulur. Tüm bölgede, kara ve Akdeniz iklimlerinden de etkilenen oldukça sert bir iklim egemendir.

Bölgenin güçlü iktisadı özellikle önemli boyutlardaki tarım etkinliklerinin sonucudur. Çiftçilerin canla başla çalışması ve toprakları kendi çabalarıyla değerlendirmesi, karma tarım yapılması, düzeltme çalışmaları, büyük tarım işletmelerinin kurulması sayesinde Emilia-Romagna, İtalya'nın en önemli tarım bölgesi oldu: buğdayın % 13'ü, şarabın % 15'i, domatesin % 16'sı, soğanın % 26'sı, şeftalinin % 32'si, armudun % 60'ı vb. burada üretilir. Sığır ve domuz yetiştiriciliğiyle balıkçılık da önemlidir. Sanayinin yapısını yerel girişimler belirler: besin sanayileri (parmigiano peyniri, parma jambonu), konservecilik, şeker fabrikaları, un fabrikaları, tuhafiye malzemeleri (Carpi'de), makine yapımı (Modena ve Bologna'da), vb. Orta büyüklükteki bu işletmelerden başka, hidrokarbür yataklarının bulunması ve büyük miktarlarda dışalıma gidilmesi Ferrara ve Ravenna'da petrokimya sanayisinin kurulmasına yol açtı. Üçüncü kesim etkinlikleri, ticaret, bölgenin bir geçiş yeri durumunda olması (Bologna çok büyük bir ulaşım yolları kavşağıdır) ve kıyı kesimindeki turizm (Rimini, Cattolica) sayesinde gelişmiştir.

Toplumsal ve iktisadi yaşam, son derece canlı kentler sayesinde örgütlendi. Batıdan doğuya doğru şu kentler sıralanır: Piacenza, Parma, Reggio nell'Emilia, Modena, bölge merkezi Bologna, Forli ve Rimini; Ferrara, Ravenna ve nüfusu 20 000 - 80 000 arasında değişen yirmi kadar kent bu eksenin dışında kalır.

• TARİH. Emilia (lat. *Aemilia*) adını, İ.Ö. 187'de Marcus Aemilius Lepidus döneminde başlanan ve Ariminum'dan (Rimini) Placentia'ya (Piacenza) kadar uzanan *via Aemilia*'dan aldı. Emilia, Augustus döneminde VIII. bölgeyi oluşturuyordu. Sonra IV. yy.'a kadar tek bir provincia oluşturmak üzere Liguria ile birleştirildi. Daha sonra Lombardlar ile Doğu Roma İmparatorluğu arasında sürekli bir çekişme konusu oldu. Ortaçağ'da birçok devlet arasında paylaşıldı (Parma, Modena, Ferrara dukalıkları, Kilise devletleri, vb.). Parma ve Piacenza 1802'de Fransa'ya bağlanırken, Modena ve Reggio önce Cispadana Cumhuriyeti'ne, sonra İtalya krallığı'na katıldı. Parma ve Piacenza dukalığı, önce Maria-Luisa, 1814-1860 arasında da Bourbonlar tarafından yönetilirken, Modena ve Reggio, Este ailesinin egemenliğine girdi.

• GÜZEL SANATLAR. *Mimarlık.* Roman döneminde, etkisi Po vadisinde açıkça görülen lombardialı mimar Lanfranco'nun öncülüğünde Modena'da (XI. yy. sonu-XII. yy. başı) ve özellikle Parma, Piacenza ve Ferrara'da, cephesi kabartmaları çevreleyen kemerlerle bezenmiş bir katedral tipi ortaya çıktı. Gotik dönemde de, ilk örneklerinde fransız modellerinden esinlenen bir mimarlık anlayışı (Parma Vaftiz kilisesi, 1196-1260), XIII. (Bologna'da S. Francesco kilisesi), XIV. ve XV. yy.'larda (Bologna'da S. Petronio kilisesi) gelişti. Sivil mimarlık, Ortaçağ sonlarında ve Rönesans boyunca parlak örnekler verdi: Ferrara'da Este düklerinin şatosu (1385), Schifanoia sarayı, XV. yy. sonunda kentin mimarı Biagio Rossetti'nin yaptığı binalar (Ludovico il Moro'nun sarayı, Elmaslar sarayı). Bologna'da Bevilacqua sarayı (1474 -1482), Poggi sarayı (XVI. yy.) yapıldı. Lombardia ve Bramante (S. Giovanni Evangelista, Madonna della Steccata vb.) öğelerini özümleyen Zaccagniler Parma'da, L.B. Alberti ise Rimini'de Malatesta tapınağıyla rönesans üslubunu uygulamıştır. Tiyatro mimarlığı, Giovanni Battista Aleotti (Parma'da Pilotta sarayı'ndaki Farnese tiyatrosu, 1618) ve daha sonra da Galli da Bibiena ailesi (XVII.-XVIII. yy.) tarafından parlak biçimde temsil edildi.

Heykelcilik. Roman heykelciler, mimarlıkla bağlantılı olarak ilginç örnekler verdi. Wiligelmo'nun Modena katedrali'ndeki yapıtları (XII. yy. başı), Niccolo'nun Piacenza ve Ferrara'daki yapıtları (XII. yy.'ın ilk yarısı). Roman-gotik üslubun başlıca örnekleriyse Antelami'nin yaptığı Parma katedrali'ndeki *Çarmıhtan indiriliş* (1178) ve vaftiz kilisesindeki kabartmalardır (1210'a doğr. -1216). Sonraları Emilia heykelciliğinde yabancı ustalar egemen olmakla birlikte, XVII. ve XVIII. yy.'larda Algardi, Camillo Mazza, oğlu Giuseppe ve Angelo Pio'nun adları dikkat çeker.

Resim. Parma vaftiz kilisesi'nin kubbesindeki, bizans freskleri (XIII. yy. ortaları) Emilia okulunun ilk resim örneklerini oluşturur; ama Bologna'daki din ya da hukuk kitaplarının ("İllustratore" adıyla bilinen ustanın yapıtları, XIV. yy.'ın ilk yarısı; Niccolo di Giacomo'nun yapıtları XIV. yy.'ın ikinci yarısı) resimlenmesinde kullanılan minyatürler daha ilginçtir. Resim sanatı, XIV. yy. başlarında Rimini okulu (Arengolu usta, Pietro da Rimini vb.), daha lirik ve

Fiore

Emilia-Romagna
Castell'Arquato (Piacenza ili) ortaçağ kasabası

daha gerçekçi bolognalı ve modenalı ressamlar (Vitale da Bologna, Tomaso da Modena, Barnaba da Modena, Jacopino di Francesco, Lippo di Dalmasio, XV. yy. başlarında da Giovanni da Modena) tarafından zenginleştirildi. Ferrara, XV. yy.'da Tura, F. Del Cossa, E. De'Roberti, L. Costa gibi ressamlar sayesinde Modena (Francesco Bianchi Ferrari) ve Bologna'dan (Francia) daha canlı bir sanat merkezi haline geldi. XVI. yy.'da Giovan Battista Benvenuti ("Ortolano" da denir), Benvenuto Tisi ("il Garofalo" da denir) ve Dosso Dossi gibi ferraralı sanatçılar manierismoyu hazırladılar; manierismo, Parma'da Correggio, daha sonra il Parmigianino ve N. Dell'Abbate, ayrıca bolognalı (Prospero Fontana) ve ferraralı (Sebastiano Filippi "il Bastianino" da denir) ressamlarla en parlak dönemini yaşadı. Ama XVI. yy. sonlarında ve XVII. yy. başlarında,Carraciler Bologna'da, G. Reni,Albani, Domenichino, Guercino gibi parlak öğrenciler veren natüralist bir klasikçiliği kabul ettirdiler; Bologna klasikçiliği C. Cignani ve Marcantonio Franceschini ile sürdüyse de klasikçiliği Venedik resminden (Lorenzo Pasinelli, sonra XVIII. yy. başlarında D. Creti) ya da gerçekçilikten de ("lo Spagnolo" diye bilinen G.M. Crespi) etkilendi.

EMİLİO (Paolo) → EMİLİ.

Büyük Larousse

defter emini
Atatürk kitaplığı, İstanbul

EMİLME a. Nefrol. *Borucuklarda geri emilme*, böbrekte idrar oluşumuna katkıda bulunan mekanizma.

EMİLMEK → EMMEK.

EMİN sıf. (ar. *emin*). **1.** Hiçbir tehlikenin olmadığı, her şeyin koruma altında olduğu, malların güvenlik içinde bulunduğu yer için kullanılır; güvenilir: *Belgeleri emin bir yere koymak. Bu barınak yeterince emin değil.* **—2.** Güvenilecek, güven duyulabilecek kimse için kullanılır; inanılır, güvenilir: *Emin bir dost. Emin biridir, işe alabilirsiniz.* **—3.** Bir kimsenin (özellikle hayatı açısından) hiçbir tehlikeyle karşı karşıya bulunmadığı yer; bir kimsenin fiziksel güvenliğini sağlayan şey için kullanılır; tehlikesiz, güvenilir: *Geceleri bu semt hiç emin değil. En emin yolculuk aracı trendir.* **—4.** *Bir şeyden, bir şey yapabileceğinden emin olmak*, bir şeyin doğruluğuna, gerçekleşeceğine kesin gözüyle bakmak, inanmak: *Hesaplarımın doğruluğundan eminim. Birinci geleceklerinden emindiler.* **—5.** *Bir kimseden, onun tutumundan emin olmak*, ona mutlak bir güven duymak: *İşçilerinden, onların dürüstlüğünden emin olan bir fabrikatör. Ben ondan eminim, beni kesinlikle dolandırmaz.*

—Ask. *Alay emini* → ALAY.

—İsl. *El-beledü'l emin*, Kuran'da, içinde cana kıyılamayacağı için, güvenilir ülke anlamında Mekke'den bu biçimde söz edilir. ‖ *Er-ruhü'l-emin*, Kuran'da, Allah'tan aldığı vahyi (Kuran ayetleri) peygamberlere eksiksiz aktardığından, güvenilir ruh anlamına Cebrail*'den bu biçimde söz edilir. ‖ *Muhammedü'l-emin*, Hz. Muhammet, yüksek ahlak ve erdemlerinden dolayı bütün Mekkeliler'in beğeni ve saygısını kazandığından, peygamber olmadan önce bile kendisinden böyle söz edilirdi. ‖ *Resulün emin*, Kuran'da, Allah'ın kendilerine vahyettiği ayetleri ümmetlerine eksiksiz aktardıkları,bunlara kendileri de uydukları için peygamberlerden güvenilir elçi anlamına bu biçimde söz edilir.

—Kur. tar. Osmanlı devletinde sorumluluk gerektiren bazı işlerin görülmesi için özel yetkilerle donatılmış kişilere verilen unvan. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Emini cev*, ARPA* EMİNİ'nin eşanlamlısı. ‖ *Haseki emini*, Enderun'da silahtar ağanın buyruğunda çalışan sofa subayı. (Kanuni döneminde kurulan bu eminliğin başlıca görevi, saray muhafızlığı yanında ulufe törenlerinde sadrazamın giydiği hilatı getirmek ve giymesine yardım etmekti.) ‖ *Hazine emini*, devlet malı değerli eşyayı korumakla görevli kişi. ‖*Sandık emini*, eskiden devletin para ve menkul kıymetlerini alıp veren, elinde bulunduran ve bunların el değiştirmesinden, saklanmasından sorumlu memura verilen ad. ‖ *Sarf emini*, görev yaptığı devlet dairesine ilişkin maaş ve gereçleri memurlara dağıtmakla görevli olan mutemet.

—ANSİKL. Kur. tar. Saraya bağlı beş emin vardı: matbah emini, darphane emini, kâğıt emini ve şehremini. Bunlar sarayın Birun hizmetlerine bakanlar arasında yer alırlardı. Yeniçeri ocağı'nda da "emin" adlı bir memur bulunduğu gibi bunların dışında defteri hakani emini, rusumat emini, bina emini gibi görevliler de bulunmaktaydı. Ayrıca biri İstanbul, öteki de Edirne sarayında görev yapan iki hassa emini vardı. Bunlar padişah ve valide sultanlara ilişkin gelirleri toplar, gerekli harcamaları yapar ve vakıfların yönetimiyle ilgilenirlerdi. Öte yandan, Babı meşihat'ın önde gelen görevlileri arasında bulunan *fetva emini* de ilmiye kurumlarına bağlı eminlerin en önemlilerinden biriydi. *Çuha emini* seçilen kadılar, Yeniçeri ocağı'nın gereksindiği çuhaları Selanik'ten İstanbul'a gönderme görevini üstlenirken, bunların Beyazıt'taki Darphane ambarında saklanıp korunmasından da *ambar emini* sorumlu tutulurdu. Yeniçeri ocağı'ndaysa, *ambar emini* ve *ambar çorbacısı* denen görevli subayların buyruğunda 150 yeniçeri bulunurdu. XVI. yy.'ın sonlarına doğru bu iki görev alanı, *devşirme emini* adı verilen kıdemli bir yeniçeri subayının kişiliğinde birleştirildi. Ayrıca, sefer sırasında askerin besin ve yakacağını hazineden çektiği parayla sağlamak zorunda olan *menzil* ya da *nüzul emini;* barışta İstanbul'da kapıkule askerinin, savaşta tüm ordunun et gereksinimini karşılamakla görevli *koyun emini;* deniz kuvvetlerinin tersane işlerinden sorumlu *tersane emini*, ordu yapısı içinde etkinlik gösteren başlıca memurlardı. Maliye örgütünde ve yönetsel kuruluşlardaysa, *defter emini, hassa emini, odun (hatab) emini, mahzen (gümrük) emini* gibi gördükleri işlere uygun olarak adlandırılan önemli görevliler vardı. Bu arada, bağımsız olarak çalışan eminlerden *beytülmal emini*, şehit düşen ya da ölen askerlerin muhallefatını hazine adına; *balık emini*, İstanbul sularında avlanan balıklardan alınacak vergiyi; *şarap emini*, kentte tüketilen içkiden alınan resimleri; Enderun ve Birun *kâğıt eminleri*, yerli ya da dışalım malı kâğıtlardan alınması gerekli vergileri; *kireç emini* de inşaatlarda kullanılan kireçten alınan tüketim vergisini toplädıktan sonra baş muhasebeye gelir olarak teslim ederlerdi. Osmanlı devletinin çöküşünden sonra bu görevliler de ortadan kalktıysa da Cumhuriyet döneminde başka adlar altında değişik birtakım resmi dairelere bağlandılar.

EMİN (Muhammet bin Harunurreşit bin el-Mehdi) [Russafe 787-Bağdat yakınları 813], abbasi halifesi (809-813). Harunnurreşit'in oğlu. Babasının ölümü üzerine halife oldu (809). Gevşek yönetimi, düzensiz yaşamı ve sefahate olan düşkünlüğü yüzünden halkın sevgisini giderek yitirdi. Kardeşi Kasım'ın elinden topraklarını ve El-Cezire valiliğini alarak onu Kinnasrin'e atadı. Bu arada, Horasan valisi olan öteki kardeşi Memun'a karşı da düşmanca bir tavır takındı. Bağdat'ta oğlu Musa adına hutbe okutarak, onu veliaht atayınca, Memun buna karşı çıkarak Bağdat'la tüm ilişkilerini kesti ve Horasan'da kendi adına hutbe okuttu. Bunu kendisine karşı bir ayaklanma hareketi olarak değerlendiren halife Emin, Ali bin İsa komutasında bir orduyu Memun'un yönetimindeki Horasan üzerine gönderdi (810). Ancak, Memun'un buyruğundaki Rey valisi Tahir bin Hüseyin, Ali bin İsa'yı yenerek savaş alanında öldürdü. Bu zaferden yüreklenen Memun kuvvetlerinin Bağdat üzerine yürümesi karşısında halifenin Abdurrahman bin Cebele komutasında gönderdiği ikinci ordu da Cibal yakınlarında yenildi. Ahmet bin Mürtet ile Abdullah bin Humeyt komutasında hazırlanan yeni halife ordusuysa, aralarına sokulan casusların planlı etkinlikleri sonucu Hanakln'de dağılınca (812), Tahir bin Hüseyin'in yönettiği Memun kuvvetleri Bağdat'ı kuşattı (813). Veziri Fazl bin er-Rebi'nin görevden ayrılarak kaçtığını, en iyi komutanlarının Memun ordusunun saflarına katıldığını gören halife, Dicle'den kayıkla kaçmaya çalışırken, Tahir'in adamlarınca yakalandı. Bağdat'ı ele geçiren bu komutanın önünde onun azatlı kölesi tarafından boynu vurularak öldürüldü.

EMİN Sağırahmetbeyzade, türk yazar ve şair (İstanbul ? - *ay. y.* 1874). Bağdat valisi Necip Paşazade Sağır Ahmet Bey' in oğlu. Babıâli tercüme odası'nda çalıştı. Namık Kemal, Ayetullah, Reşat ve Nuri beylerle birlikte Yeni Osmanlılar cemiyeti'ni kurdu (1865). Şiirleri *Gúldan* (1871) adlı kitapta toplanmıştır.

EMİN AĞA Tanburi, türk besteci (1750 ? - İstanbul 1814). Enderun'da yetişti, burada tanbur öğretmenliği yaptı. Müezzinbaşılığa yükseldi. Yalnızca peşrev ve sazsemaisi formlarında ürün verdi. Üslubu, kendinden önceki saz eseri bestecilerininkinden oldukça farklıdır; son derece uzun müzik cümleleri ve melodi zenginliği bu üslubun başlıca özellikleridir. Günümüze ulaşabilen 9 yapıtından *Acemaşiran peşrev* ve *sazsemaisi* ile *Bayati* ve *Suzinak* peşrevler, türk çalgı müziğinin en seçkin örnekleri arasındadır.

EMİN AHMET BEY, Mehmet Emin Fehmi Bey de denir, türk hekim (? - 1870).Mektebi tıbbiyei şahane'yi (askeri tıbbiye) bitirdi (1867). Aynı okulda muallim muavinliği yaptı. İki bölümden oluşan *Hıfzıssıhha* (1870) adlı yapıtının giriş bölümünde tıp tarihine ilişkin bilgi verir. *Hakayık-ı tababet* ise *Hıfzıssıhha*'nın önsözü gibidir. Bunlar dışında *Mehalik-i şebabet* ve *Saadet-i ümem* adlı iki yapıtı daha vardır.

EMİN BEY, türk hattat (İstanbul 1757 - *ay.y.* 1809). Talik yazıyı üstat Yesari Efendi'den öğrendi ve ondan icazet aldı. Devlet hizmetinde önce İstanbul kadılığına (1800), sonra Anadolu (1806) ve Rumeli (1808) kazaskerliğine kadar yükseldi.

EMİN BEY (Mehmet), türk mabeyinci (öl. İstanbul 1907). Mülkiye'de öğrenimini tamamladıktan sonra Abdülhamit II'nin dikkatini çekerek saraya alındı. *Musavver tarih-i ümem* (1893) ve *Musavver tarih-i hayvanat* (1895) adlı iki yapıtın yazarıdır.

EMİN BÜLENT → SERHATOĞLU (Emin Bülent).

EMİN DEDE Neyzen, türk besteci ve hattat (öl. 1745). Yaşamı üzerine bilgi yoktur. Günümüze bir peşrevi *(şivenüma)* ve üç sazsemaisi *(şivenüma, sababuselik, şehnazbuselik)* ulaşmıştır.

EMİN EFENDİ (Bağdatlı Mehmet), türk hukuk ve din adamı (Bağdat ? - İstanbul 1891). Öğrenimini tamamladığı Bağdat' ta bir süre müftülük, Devlet şûrası üyeliği (1867) ve Cevdet Paşa başkanlığındaki *Mecelle*'yi hazırlayan kurul üyeliği (1877) yaptı.

EMİN EFENDİ Notacı, türk nota yayımcısı ve besteci (İstanbul 1845 - *ay.y.* 1907). Mızıkayı hümayun'da yetişti. Matbaa-i osmaniye ile ortak olarak 1873'te kurduğu taşbaskı matbaasında 400 dolayında nota yayımladı. Bunların çoğu Hacı Arif, Rifat ve Şevki beylerin şarkılarıdır.

EMİN EFENDİ Neyzen → YAZICI (Emin).

EMİN GİRAY, Kırım hanlığı veliahtı (öl. 1551). Kırım hanı Sahip Giray'ın oğlu. Babası rehin olarak İstanbul'a götürülünce Konrat beylerinden Hüdabirdi Big'in oğlu Safa Big tarafından yetiştirildi, onun beslemesi olarak tanındı. Saadet Giray, kardeşi İslam Giray tarafından öldürülünce yeniden hanlığa atanan babasınca veliaht (kalgay) yapıldı. Boğdan'a akınlar

yaptı, Macaristan seferine (1543) katıldı, Estergon kuşatmasında bulundu. Babasının Astrahan üzerine yaptığı seferde yararlık gösterdi. 1551'de Kırım hanlığı'na atanan Devlet Giray tarafından babası ve öteki erkek kardeşleriyle birlikte öldürüldü.

EMİN HİLMİ, türk şair (Trabzon 1831 - İstanbul 1884). Trabzon'da divan kâtipliği ve sandık eminliği yaptı. Vilayet gazetesinde yazarlığa başladı. İlk osmanlı Millet meclisi'ne seçildi. *Muhakeme-i ye's ü emel* (1867), *Divan* ve *Münşeat*'ı (1876) ile Agâh Paşa'nın "parasız" redifli kasidesi için yazdığı *Parasız kasidesi şerhi* (1909) gibi yapıtları basılmıştır.

EMİN LAMİ, türk yazar (XX. yy.). Yaşamıyla ilgili bilgi bulunamamıştır. Fecr-i âti beyannamesini imzalamış olan yazarlardandır. İkinci meşrutiyet'ten sonraki edebiyat dergilerinde yazıları görülür.

EMİN MEHMET Yenişehirli, türk şair (? - ? 1793). Bosna ve Filibe kadılıklarında bulundu (1776-1778). Dönemin ünlü kişilerine kasideler yazdı. Şiirlerinde Mevlana'nın etkisi görülür. Ancak mevlevi olup olmadığı bilinmez. Basılmamış bir *Divan*'ı vardır (İstanbul Üniversitesi merkez kütüphanesi, T. 31).

EMİN MUHLİS PAŞA (Mehmet), **Müftüzade,** türk vezir (öl. 1874). Babıâli tercüme kalemi'nden yetişti. Viyana elçiliği kâtipliği, baştercümanlık, divanı hümayun tercümanlığı, hariciye kâtipliği yaptı. Valiliklerde bulunduktan sonra vezirliğe yükseldi. Encümeni daniş üyeliğine seçildi (1850).

EMİN NİHAT, türk yazar (? - ? 1875'ten sonra). Yaşamı hakkında Dışişleri'nde memur olarak görevli bulunduğundan başka bilgi yoktur. Tek yapıtı, yedi uzun hikâyeden oluşan *Müsameretname* (1872 -1875, 12 cüz), geleneksel hikâyeden çağdaş edebiyata geçiş aşamasının az sayıdaki ürünlerindendir.

EMİN PAŞA (Mehmet), **Yağlıkçızade, Hacı,** türk sadrazam (İstanbul 1723-Edirne 1769). Hindistan'a elçi olarak gönderilen babası Yusuf Ağa'nın yanında bu geziye katıldı, dönüşünde Sadaret mektubi kalemi'ne alındı; reisülküttab (1764), nişancı (1765) oldu, kaptanpaşalığa vekâlet etti (1767). Vezir rütbesi alarak Mora ve Aydın valiliklerinde bulundu. Mustafa III'ün kızlarından yedi yaşındaki Şah Sultan'la nişanlanarak Saray'la yakınlık kurdu. Sadaret kaymakamlığına, 1768' de de sadrazamlığa getirildi. Serdarıekrem atandığı Rus savaşı'nda başarı gösteremeyince azledildi. Sürüldüğü Dimetoka'ya giderken Edirne'de idam edildi. *Hindistan seyahatnamesi* adlı bir yapıtı vardır.

EMİN PAŞA (Eduard SCHNITZER, **Mehmet** — denir), alman serüvenci (Oppeln [gün. Opole] 1840-Kanema, Zaire, 1892). Breslau, Berlin, Königsberg'de tıp öğrenimi gördü. 1864'te Arnavutluk' taki Antivari'ye geldi, karantina doktoru olarak osmanlı hizmetine girdi; İşkodra valisi İsmail Hakkı Paşa'nın güvenini kazandı. Türkçe öğrendi; türk, arnavut gelenekleri üzerine araştırmalar yaptı. Emin Paşa adını aldı. 1875 sonlarında Mısır'a gitti. Sudan'da keşif gezileri yaptıktan sonra Sudan genel valisi Gordon'un hizmetine girdi; görevli olarak Uganda'ya gönderildi; Gordon tarafından Mısır Sudanı'na bağlı Ekvador valiliğine atandı (1878). Bölgenin gelişmesini sağladı, özellikle fildişi ticaretini geliştirdi. Mehdi ayaklanmasından (1883) sonra Gordon ile ilişkisi kesildiği halde direnişini sürdürdü; Wadelai' den Lado'ya, sonra Mabutu gölü kıyısına çekildi. Bölgeye gelen H.M. Stanley ile birleşerek Doğu Afrika kıyılarındaki Bagomoyo'ya (gün. Tanzaniya'da) gitti (1889). Ertesi yıl Almanya'nın hizmetine girerek Mobutu ve Victoria göllerinin güneyinde keşif gezisi yaptı. Daha sonra batıya yöneldi; Kongo'ya gitti. Batı Afrika kıyısındaki gezisi sırasında esir ticaretini önlemeye çalıştı; arap esir tüccarlarınca öldürüldüğü sanılır. Alman dergilerinde yayımladığı araştırmaları ve toplayarak Avrupa'ya gönderdiği bitki ve hayvan örnekleri ile bilimsel çalışmalara katkıda bulundu.

EMİN RAZİ (Ahmet), iranlı tezkire yazarı (Rey XVI. yy.). Yaşamıyla ilgili bilgi yoktur. Rey'de vali olarak bulunduğu, Hindistan'a bir yolculuk yaptığı bilinmektedir. 1560 kişinin yaşamöyküsünü kapsayan *Heft iklim* (1594) adlı yapıtı yazarın gezdiği ülkelerin tarih ve coğrafyasıyla ilgili bilgileri de verir.

EMİNBEY, bugünkü adı **Binbaşıeminbey,** esk. **Civana,** Ardahan'ın Posof ilçesinde bucak; 8 536 nüf. (1990); 22 köy. Merkezi *Binbaşıeminbey*, 559 nüf. (1990).

EMİNE sıf. (ar. *emîn*'in dişl. *emîne*). *Esk.* Korkusuz; güvenilen, güvenli.

EMİNE ya da **EMONA burnu,** Bulgaristan'da burun, Karadeniz kıyısında, Balkanlar'ın uç noktası; 60 m.

EMİNE HATUN, Mehmet I'in (Çelebi) kadını (XV. yy.). Dulkadıroğlu Süli Bey'in kızı. Ankara savaşı'nın ertesi yılı Çelebi Mehmet'le evlendi (1403). Şehzade Murat'ı (sonra Murat II) dünyaya getirdi (1404).

EMİNE SEMİYE, türk yazar (İstanbul 1868 - *ay. y.* 1944). Tarihçi Cevdet Paşa' nın kızı. İsviçre ve Paris'te psikoloji, sosyoloji okudu. İstanbul'da türkçe öğretmenliği yaptı; Selanik kız okulları müfettişliğinde bulundu. İlk hikâyesini Emine Vahide adıyla yayımladı. Okul kitabı olarak yazdığı *Hülâsa-i ilm-i hesap* (1892) ile *Sefalet* (1907) adlı bir romanı vardır.

EMİNE SULTAN, Mustafa II'nin kızı (İstanbul 1696 -*ay.y.* 1739). Beş yaşındayken Şam valisi Hasan Paşa ile (1701), onun damatlıktan atılması üzerine, Çorlulu Ali Ağa ile nişanı yapıldı. Babası tahttan indirilince, uzun süre nişanlı kaldı ve ancak Çorlulu Ali Paşa sadrazam olduktan sonra evlendirildi (1708). Ali Paşa'nın öldürülmesi üzerine Trabzon valisi Recep Paşa ile (1711), onun ölümünden sonra İbrahim Paşa ile, üçüncü kocası da ölünce (1728) dördüncü kez Aydın muhassılı Abdullah Paşa ile evlenmesine izin çıktı. Abdullah Paşa öldükten (1736) sonra artık evlenmedi. Çivizade camisi'nin önündeki çeşmeyi yaptırdı. Mevlevihane kapısındaki türbesine gömüldü.

EMİNENTİA TERES a. Nöroanat. Dördüncü karıncığın tabanının orta bölümünde, Varol köprüsü hizasında bulunan yumurtamsı çıkıntı. (Gözü dış yana döndürten sinirin çekirdeğidir.)

EMİNESCU (Mihai), rumen şair (İpoteşti, Botoşani yakınında, 1850 - Bükreş 1889). 1869-1874 arasında, Viyana'da, felsefe, sanskritçe, roman dilleri, ekonomi politik, karşılaştırmalı mitoloji, antik ve modern avrupa edebiyatları, hint düşüncesi konularında öğrenim gördü. İki ünlü şiirini bu dönemde yazdı: *Venere şi Madona* ve *Epigonii*. Timpul gazetesinde yazıişleri müdürlüğü yaptı (1887), ancak değeri çağdaşları tarafından anlaşılamadı. 1883'te akli dengesini yitirdi ve bu hastalığı kısa süreli iyileşmelere rağmen bir kaza geçirip ölünceye kadar sürdü. Hayattayken yalnızca tek bir şiir kitabı yayımlanabildi (*Poezii*, 1883). Rumen şiirinde duyarlığa ve anlatım biçimine yenilikler getirmiş olan Eminescu, felsefi *(Memento Mori, Muresanu, Rugăciunea unui dac, Glossă, Odă în metru antic)*, toplumsal *(Împărat si proletar, Scrisorile)*, erotik ve doğacı *(Floare albastră, Lacul, Dorinţa, Povesta codrului)* temalar işledi. Felsefi bir şiir olan başyapıtı *Luceafărul* (1883) deha ile dünya, sonsuzluk ile gelip geçicilik arasındaki bağdaşmazlığı ele alır. Geniş hayal gücü, yapıtlarındaki yetkin anlatım ve kusursuz müziksellik onu rumen şiirinin önderi yapmıştır. Felsefi ve lirik öğelerden oluşan düzyazıları arasında hikâyeler (*Sarmanul Dionis*, 1872; *Cezara*, 1876) ve tamamlanamamış bir roman *(Geniu pustiu)* da vardır.

EMİNLİK a. —Kur. tar. → EMANET.

EMİNÖNÜ, İstanbul iline bağlı ilçe ve semt, İstanbul yarımadasının D. ucunu oluşturur ve B.'da Fatih ilçesiyle sınırlıdır. 83 444 nüf. (1990); 4 km². Semt olarak da Eminönü meydanı ve çevresini kapsar. Bu kesim adını, Fatih Sultan Mehmet zamanında burada kurulan gümrük eminliğinden alır. Beyazıt, Küçükpazar, Kumkapı, Alemdar semtleri de Eminönü ilçesi sınırları içindedir. İstanbul'un en yoğun ve canlı ticaret merkezlerinden olan bu bölge, aynı zamanda Bizans ve Osmanlı imparatorluklarının merkezi olan kentin çekirdeğini oluşturur. Bu yüzden pek çok tarihsel anıt ve çeşitli kuruluşlar Eminönü'nde bulunmaktadır. Tarihsel anıtlar arasında Topkapı sarayı, Ayasofya, Dikilitaş, Örme sütun, Burmalı sütun, Çemberlitaş, Yerebatan, Sultanahmet, Bayezit, Rüstempaşa, Yenivalide külliyeleri, Kapalı çarşı, Mısır çarşısı, vb. sayılabilir. Önemli kurum ve kuruluşlar arasında da İstanbul valiliği, Defterdarlık, Emekli sandığı İstanbul bölge müdürlüğü, Adliye sarayı, İstanbul Üniversitesi merkez yapısı ve fakülteler, kitaplıklar, İstanbul Ticaret odası, Sirkeci garı, Gülhane parkı, İstanbul Arkeoloji müzeleri, çeşitli kitaplıklar belirtilebilir.

Eminsu (EMEKLİ İNKILAP SUBAYLARI), 27 Mayıs'tan sonra emekli edilen subaylarca kurulan dernek (6 eylül 1960-1980). Ordudaki düzenlemeler sırasında emekli edilen, binbaşı ile orgenaral rütbelerindeki yaklaşık yedi bin subaydan yirmisinin bir araya gelmesiyle kuruldu. İlk genel başkanlığını emekli veteriner tümgeneral Sabri Baki Ersoy'un üstlendiği dernek, 1969'da toplanan genel kurulunda, üyelerinin emekli edildiği 20 ağustos gününü matem günü ilan etti. Geçen yıllar içinde ise dernek etkinliğini yitirdi, 12 eylül 1980 sonrasında da pek çok dernek gibi kapatıldı.

Eminüttin külliyesi, Mardin'de, Artuklular döneminden yapılar topluluğu. Eminüttin ve kardeşi Necmettin İlgazi'nin yaptırdığı külliye (XII. yy. başları), cami, medrese, hamam, çeşme, darüşşifa ve bimaristan yapılarından oluşur. Camide, D. ve K.'i sivri kemerli son cemaat yerinden, beşik tonoz örtülü, mihraplı küçük bir odaya, oradan da dikdörtgen planlı ana mekâna geçilir. Çeşitli onarımlarla özgünlüğünü yitiren yapının yanında, korkuluklu, yazlık namazgâh bulunur. Çeşitli onarım ve eklemelerle alışılmış medreselerden farklı bir plan gösteren medrese, beşiz tonozlu, bir giriş mekânıyla, bunun B.'sındaki çapraz tonozlu, D.'sundaki kemerle ayrılmış iki çapraz tonozlu mekânlardan oluşur. Hamamın yalnızca kubbeli bir bölümü günümüze ulaşmıştır.

Romanya büyükelçiliği

Mihai Eminescu

Büyük Larousse

Eminönü meydanı
İstanbul

EMİR, -mri a. (ar. *emr*). **1.** Bir otorite, yönetim vb. tarafından bildirilen kesin istek; buyruk, komut: *Yazılı emir gereğince. Emirlerini bildirmek. Susmamız için emir aldık.* (Bk. *ansikl.* böl. Huk.) **—2.** *Esk.* Doktor emri, reçete. **—3.** *Emir büyük yerden,* karşı çıkılamayacak emir için söylenir. || *Emir kulu,* kendisine söyleneni yapmakla yükümlü kimse: *Bana ne kızıyorsunuz, ben emir kuluyum, söyleneni yapıyorum.* || *Emir vermek,* emretmek, buyurmak. || *Bu bir emirdir,* tartışmasız yerine getirmemiz gerekir. || *Bir kimsenin emrine girmek,* onun hizmetinde olmak, ona itaat etmek. || *Emrine vermek,* bir kimseyi atamak: *İlk emrine verilen yeni öğretmenler;* bir şeyi, bir yeri bir kimseye ondan yararlanması için vermek, ayırmak: *Bu arabayı onun emrine verdiler.* || *Bir kimsenin emrinde,* ona bağlı hiyerarşik sırada ondan sonra gelecek konumda: *Emrinde on adam çalıştırır. Onun emrinde çalışmak istemem.*

—*Esk. Emre amade,* emre hazır, her an buyruğu yerine getirmeye hazır olarak bekleyen. || *Emr ü ferman,* buyruk ve ferman. || *Emr-i âli, emr-i şerif,* padişah buyruğu. || *Emr-i ilahi,* Tanrı buyruğu; ölüm. || *Emr-i sami,* sadrazamlık tarafından yazılan buyruk.

—Ask. Bir amirin bir görevin yerine getirilmesi için bildirdiği yazılı ya da sözlü istek ve talimatı. (Bazı emirlere *komut* ya da *direktif* denir.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Emir eri,* eskiden kıtada ya da kıta dışında subayların emrinde bulunan er. (→ POSTA.) || *Emir subayı,* cumhurbaşkanı ve yüksek rütbeli komutanların etkinliklerine yardımcı olmakla görevli subaya verilen ad. (YAVER de denir.) || *Emir tekrarı,* sözlü olarak bildirilen buyrukların yanlış ya da eksik anlaşılmasına engel olmak amacıyla ast rütbedeki personele tekrar ettirilmesi. || *Emir ve komuta birliği,* saptanan ortak bir amacın gerçekleştirilebilmesi için eldeki tüm birliklerin birbirleriyle uyumlu biçimde tasarlanan harekâtı gerçekleştirmesi. || *Emir ve komuta yetkisi,* bir komutana çeşitli birlikleri saptanan plana göre yönetebilmesi için verilen yetki. || *Emir ve komuta zinciri,* silahlı kuvvetlerde hizmet ve harekâtın düzenli bir biçimde yürütülmesi amacıyla, personel arasında görev, rütbe ve kıdem temel tutularak uygulanan sevk ve idare sistemine verilen ad. || *Emirler dosyası,* alınan emirlerin saklandığı dosya. || *Görev emri (belgesi),* bir askere görevini yerine getireceği kurum, kuruluş ve benzeri yerlerde kolaylık sağlamak için verilen belge. || *Görev tipi emir,* yalnızca görevin ne olduğunun belirtildiği, nasıl yapılacağının ise ast birliklere bırakıldığı emir. || *Günlük emir,* günlük görevleri içeren ve komutanlıklarca ast birliklere yayımlanan emir.* || *Harekât emri,* ast birlik ya da birlik komutanlıklarına harekâtı başlatmak, ilk bölümünü gerçekleştirmek ve bunu izleyen aşamaları uygulamak için verilen genel emir. (Harekât emri genel olarak durum, görev, icra, idare ve lojistik, komuta ve muharebe bölümlerini içerir.) || *İdari ve lojistik emir,* bir harekâtın tümünü kapsayan ve lojistik manevrayı düzenleyen emir. || *İntikal emri,* bir birliğe belirli bir yere ulaşması için verilen emir. || *Münferit emir,* yalnızca bir birlik, kişi ya da bir konuyu ilgilendiren emir. || *Ön emir,* uygulanacak bir harekât ya da göreve ilişkin önlemleri almak ve ön hazırlıkları yapmak için verilen emir. || *Uygulama emri,* ön emirle bildirilen görevi yerine getirme emri. || *Yazılı emir,* amirin yerine getirilmesini istediği hizmetle ilgili konuları maiyetine iletmesini sağlayan yazılı belge.

—Ask. cez. huk. *Emre itaatsizlik,* amir ya da üst tarafından verilen bir emrin ast tarafından yerine getirilmemesi. (Askeri ceza k.'nda düzenlenen emre itaatsizlik suçunun cezası iki yıla kadar hapistir. Bu suç, savaş ya da seferberlik sırasında işlenirse ceza artar.)

—Bank. ve Bors. *Emir veren,* bir borsa talimatı veren kişi. || *Emrine,* ticari senetler ve çekler üzerine konan ve bunları, lehdar adı verilen bir üçüncü kişinin yararlanmasına sunan kayıt. (Bu kayıt, alacağın ciro yoluyla devrini olanaklı kılar.) || *"Açılış fiyatıyla" emri,* bir kıymetli evraka piyasanın açılışında ilk uygulanacak kur üzerinden -bu kur ne olursa olsun- yerine getirilmek üzere verilen borsa emri. || *Bağlı emir,* borsanın aynı bir seansında, elindeki bazı kıymetli evrakı satıp, yerine başkalarını almak isteyen, ancak satış ve alış işlemlerinin ya birlikte gerçekleştirilmesi ya da hiç gerçekleştirilmemesi koşuluyla bunu yapmayı tasarlayan bir kimsenin verdiği borsa emri. || *Borsa emri,* bir alıcının ya da bir satıcının, bir borsa işlemini yaptırmak amacıyla yetkili bir aracıya verdiği emir. || *Döviz satınalma emri,* borçlu bir kişinin, başka bir piyasadaki muhabirine verdiği ve borcunu ödeyebilmesi için gerekli dövizleri o piyasadan satın almakla görevlendirdiği emir. || *"En uygun koşulla" emri,* piyasa olanakları el verdiği biçimde yerine getirilecek borsa emri. (En uygun koşulla emri, hiçbir kur sınırlaması tanımaz.) || *Evrensel ödeme emri,* bankalar ve posta çeki servisleri tarafından 1977 yılından beri uygulamaya konulan ödeme biçimi. (Evrensel ödeme emri, borçlu müşterinin, alacaklısına karşı olan yükümlülüklerini yerine getirebilmesini sağlayan bir ödeme biçimidir. Merkezi bir kuruluş, borçlu müşterinin hesabından borcu tahsil eder ve alacaklıya ödeme işleminin gerçekleştiğini bildirir. Her ödeme için borçlunun imzası gereklidir [otomatik tahsilat durumunda imza koşulu aranmamaktadır]. Sözkonusu yöntem çek kullanımını sınırlamada önemli rol oynamaktadır.) || *Sınırlı alım satım emri,* ancak müşteri tarafından belirlenen bir kur üzerinden -yani bir alışveriş sözkonusu ise, bu belirlenen kur ve daha yukarısı, bir satış sözkonusu ise, bu belirlenen kur ve daha aşağısı üzerinden- yerine getirilecek borsa emri.

—Bors. *Emir formu* → ALIŞ FİŞİ*, SATIŞ FİŞİ. || *"Ya hep ya hiç" kayıtlı emir,* saptanan alış ya da satış miktarına erişilmesi koşuluyla verilen, tersi durumda hiç verilmemiş sayılan emir. || *"En uygun fiyatla" emri,* borsa aracısına (kambiyo acentesi, banker, vb.), resmi rayiç ne olursa olsun onun üzerinden alım ya da satım yapılabileceğine ilişkin verilen emir. (Karşıtı, belirlenmiş bir limit rayiç için verilen emir.) || *"Özen gösterilecek" kaydıyla emir,* emir veren kişinin, aracıya, gizli tutulacağına güvenerek, en uygun fiyatla yerine getirmesi ya da uygun görmüyorsa yerine getirmemesi için verdiği emir. || *Süreli borsa emri,* vadeyle iş gören piyasada, ay sonuna ya da vade bitimine değin geçerli olmak üzere verilen emir.

—Dilbilg. *Emir cümlesi,* BUYRUK* CÜMLESİ'nin eşanlamlısı. || *Emir kipi,* BUYRUK* KİPİ'nin eşanlamlısı.

—Esk. dilbilg. *Emr-i gaip,* üçüncü tekil kişiye verilen emir. || *Emr-i hazır,* ikinci tekil kişiye verilen emir.

—Kamu mal. *Geri ödeme emri,* devlet hazinesinin, bir borcun ödenmesi sırasında fazla ödeme yaptığı bir vatandaşa bu fazlalığı geri ödemesi için verdiği emir. || *Tahsilat emri,* devlet hazinesinin, vergi yükümlüsüne, vergi borcunu ödemesi için gönderdiği emir.

—Kur. tar. *Emri şerif,* Osmanlı devletinde padişahların verdikleri buyrukları vurgulamak amacıyla kullanılan terim. (Özellikle padişah ağzından yazılan fermanlarda etkiyi güçlendirmek için kullanılırdı.)

—Tanrıbil. Kuran'da içerilen ve müminlerin uydukları tanrısal emir. (Her türlü buyruğa Allah'ın iradesi hükmeder: *emr-i kazâ,* yaratış buyruğu; *emr-i kader,* önceden takdir buyruğu; ve yine *emr-i irade,* yasamacının buyruğu. İsmaili mezhebinden düşünürler, emir dünyası ya da gizemli ruhsal tözler dünyası ile halk dünyası [halk edilmiş, yaratılmış dünya] arasında karşıtlık görürler.)

—Tic. *Emre hazır,* hemen teslim edilebilir durumda olan malların tümü.

—Tic. huk. *Emre yazılı senet* → SENET.

—ANSİKL. Ask. Silahlı kuvvetlerde görevlerin ve çeşitli hizmetlerin başarıyla yerine getirilebilmesi için emirlerin kısa, açık ve kesin olmasına özen gösterilir. Emirler, "münferit emirler", "genel emirler", "yazılı emirler" ve "sözlü emirler" biçiminde; içerik ve hedefine göre ise "sevk ve idare emirleri", "eğitim emirleri", "lojistik ya da idari emirler", "karargâh emirleri", "günlük emirler" ve "ön emirler" olarak verilir. Bir emrin doğru olarak anlaşıldığını belirlemek amacıyla emir tekrarı yapılması istenir. Emir, kural olarak üniforma ile verilir. Üniformanın bulunmadığı durumlarda amiri tanıyanların verilen buyruğu yerine getirmeleri zorunludur. Bunun dışında, üniformasız amir, kimliğini göstererek kendini tanıttıktan sonra emir verebilir. Verilen emirler astlarca değiştirilemez. Ancak içerisinde bulunulan koşullara göre ve yeni bir emir alınacak zaman yoksa, ast tüm sorumluluğu üstlenerek emri yeni duruma göre değiştirir ve en kısa zamanda yaptığı değişikliği amirlerine bildirir.

—Huk. Amir emrindeki memurlara yasalara aykırı emir veremez. Memur emrin Anayasa, yasa, tüzük ve yönetmelikte belirtilen kurallara aykırı görürse durumu emir verene bildirir ve emri yerine getirmez. Amir emri yazılı olarak yinelerse memur bu emri yerine getirmek zorundadır, ancak bundan doğacak sorumluluk emri veren amire aittir. Konusu suç oluşturan bir emir hiçbir biçimde yerine getirilemez; böyle bir emri yerine getiren kişi sorumluluktan kurtulamaz.

EMİR a. (ar. *emr,* buyruk'tan *emîr,* dişl. *emire*). **1.** Geleneksel müslüman toplumunda çeşitli askeri, sivil, hatta dinsel görevler için kullanılan yöneticilik unvanı. (Bk. *ansikl.* böl. Tar.) **—2.** *Esk.* Bir ulusun, ülkenin, kentin, boyun başı; bey. **—3.** Hz. Muhammet'in soyundan olan kimse, halife.

—*Esk. Emîr-zade,* komutanın oğlu. || *Emîr -i âb-ı hayvan,* Hızır. || *Emîr-i nahl,* Hz. Ali'nin lakabı. || *Emîr-i zenburan,* arıbeyi. || *Emîr-ül-bahr, emîr-ül-ma,* amiral.

—Kur. tar. *Emir-i ahur* → İMRAHOR.|| *Emir-i alem,* Selçuklu, Memluk ve Osmanlı devletlerinde hükümdarın sancağını taşımak ve korumakla görevli kişi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Emir-i candar,* Selçuklular'da saray muhafızlarının (candar) komutanı. || *Emir-i çaşnigir* → ÇAŞNİGİR. || *Emir-i dad,* Selçuklular'da adalet işlerine bakan divan görevlisi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Emir-i devat* → DİVİTTAR. || *Emir-i Mekke* (Mekke emiri de denir), Mekke'de oturan ve bazı yönetsel işlerle uğraşan Peygamber sülalesinden görevli. || *Emir-i silah,* Büyük Selçuklu, Anadolu Selçuklu ve Memluk devletlerinde silahane muhafızlarının komutanı. || *Emir-i şikar,* islam devletlerinde ve Selçuklular'da hükümdarın avlanma işleri ve av hayvanlarının bakımıyla görevli kişi. || *Emir ül-ceyş,* ortaçağ islam devletlerinde başkomutan. || *Emir ül-hac* → EMİRÜLHAC.|| *Emir-i meclis,* Memluklar'da ve Anadolu Selçukluları'nda hükümdarın özel şölen ve içki meclislerini düzenlemekle görevli kişi. || *Emir ül-müminin* → EMİRÜLMÜMİNİN. || *Emir ül-ümera* → EMİRÜLÜMERA .

—ANSİKL. Kur. tar. *Emir-i alem.* Büyük Selçuklu devletinde emir-i alem, bu işi buyruğu altında çalışan ve alemdar unvanını taşıyan görevli aracılığıyla yürütürken, Anadolu Selçukluları'nda bu hizmet saraylılar arasında pek önemsenmeyen bir memurluk sayılırdı. Mısır Memlukları'nda ise, oldukça önemli tutulan bu görev, ümera-i mukaddemin denen aşarat (onlar) sınıfı kapsamında anılırdı. Memluklar' da tabılhane-i sultani ve buradaki görevlilerin başı olan emir-i alem, hükümdarın bayrağını korur, alay ve törenlerde sultanın ardındaki özel yerini alarak saltanat bayrağını taşırdı. Ayrıca, tabılhane hizmetlerini mihtar-i tabılhane denen yardımcısıyla yürütür, mehterhanenin sabah ve ak-

şam nöbetlerinde çalmasını düzenler, seferde aynı töreni hükümdarın otağı önünde de uygulatırdı. Osmanlı devletinde üzengi ağalarının önde gelenlerinden biri olarak, Osman Gazi döneminde, Anadolu selçuklu sultanı Alaettin Keykubat III'ün bağımsızlık simgesi olarak gönderdiği tahıl ve alemin korunması amacıyla meydana getirildi. Kapıcıbaşılık, çavuşbaşılık ve şikar ağalığı için bir basamak olduğu gibi, kendi kuruluşu içinde de mehteran-i alembaşılar yükseldiklerinde emir-i alem olabilirlerdi. XVI. yy. sonlarına kadar görevden ayrılan emir-i alemler 400 000 akçe hasla sancakbeyliğine gönderilirler ya da kendilerine 34 000 akçelik zeametle bir arpalık verilirdi. Ayrıca, 1641'den başlayarak yeniçeri ağalığına atanmaları da usulden oldu. Saltanat sancaklarının bakımı, mehterhanenin yönetimi, özellikle seferlerde akalem'in taşınması ve sancakbeylerinin atanma törenlerinin yönetimi Osmanlı devletinde emir-i alemlerin başlıca görevleriydi. Padişahların cülusu sırasında düzenlenen kılıç alayı törenlerinde kapıcıbaşılardan sonra yer alırlar, bayramlarda da Kırım hanzadelerinin ardından nakibüleşraf ve şehzadeler hocası huzurdan çıkınca, üzengi ağalarının başında tebrike girerlerdi. Seferde tuğ-ı hümayunun çıkarılışı ve saltanat sancaklarının açılışı törenlerinde emir-i alem kendine özgü yerde dururdu. Barışta, alay günlerinde padişahın atının dizginini tutmak, divan yemeklerinde ellerini yıkayan sadrazama makrama (peşkir ya da havlu) vermek, padişahın arz odasındaki kabullerinde tahtın sol arka yanında durmak (bu töre XVII. yy. başlarında kaldırıldı), elçi kabul törenlerinde elçinin mektubunu vezirlere ya da vezirlerden aldığı padişahın mektubunu elçiye iletmek, arifelerde üzengi ağalarının başı olarak sadrazam paşanın bayramını kutlamak da onun görevleri arasında yer alırdı. Sancakbeylerinin atama törenlerindeyse, oldukça önemli bir rol oynardı. Sancakbeylerinin sicillerini tutan emir-i alem, bir sancakbeyliği boşaldığında durumdan ilgilileri haberdar eder, bunun üzerine buraya biri atanır ve bu da kendisine bildirilirdi. Yeni sancakbeyinin evine bir mehter takımı göndererek orada bir nöbet çaldıran emir-i alem, böylece bu kişinin sancakbeyliğini ilan ettirirdi. Ertesi gün emir-i alemi ziyaret eden yeni sancakbeyi, ondan görevini öğrenir ve birlikte gittikleri sadrazamın huzurunda görevini bağlılıkla yapacağı konusunda ant içerek elini öper, sonra da emir-i aleme armağanını verirdi. Ayrıca, yeni vezirlerle beylerbeyilerine tuğ ve alemlerini gönderen emir-i alem, onların ölmeleri ya da şehit düşmeleri durumunda kendilerine devletçe verilmiş tuğ ve sancakları geri alarak hazineye koyardı. Bu hizmetleri belirli birtakım armağanlar karşılığında yapar, tuğ-ı hümayunun sefere çıkarılışı törenlerinde hilat giyer, önemli eyaletlere atanan vezirlerden 29 000, ikinci derecedeki beylerbeyilerden 10 000, sancakbeylerinden de 1 000 akçe tuğ ve sancak bedeli alırdı. Ayrıca, cins bir at ve bir hilat da kabul ederdi. Bu armağanların değer ve miktarı zaman zaman değiştiyse de XVII. yy.'da aşağı bir sancakbeyliği için 29 000 akçe verilirken, XVII. yy.'da beylerbeyilerin 20 000 akçe yanında bir at ve kürk, yüksek gelirli sancakbeylerinin 7 500, orta dereceli sancakbeylerinin 5 000 - 5 500, küçük sancakların da 1 500 - 3 500 akçe ve bir seraser hilat vermeleri kesinleşti. Padişahların seferlere çıkmaz olmaları üzerine emir-i alemlerin de seferde sancak taşıma görevleri sona erdi. XIX. yy.'da emir-i alemlik kaldırılarak (1832) görevleri imrahora devredildi.

• *Emir-i dad.* Büyük Selçuklu devletinde ayrı bir divan niteliği taşıyan Divan-ı mezalim'in başkanı olarak şeri davaların yanı sıra örfe ilişkin davalara da bakardı. Bu görevleri dışında ayrıca, Osmanlılar'da kapıcıbaşının yerini tutan hacib ül-hüccab'ın da vekilliğini yapardı. Anadolu Selçukluları döneminde bu makam günümüzdeki adalet bakanlığı gibi çalışması dışında ceza ve tutuklama işlevlerini de üstlendi. Osmanlı devletinde aynı işi çavuşbaşı yürütürdü.

—Tar. Medine halifeliği döneminde başkomutanlar ve fethedilen ülkelerdeki valiler emir unvanını taşıyorlardı. Emeviler'in ilk dönemlerinde de emir unvanını taşıyan kişiler, bulundukları eyaletin askeri, yönetsel ve mali işlerinden sorumluydular. Askeri seferleri bizzat ya da yardımcıları aracılığı ile yöneten emir, fethedilen ülkede ibadeti düzenlemek, camiler yaptırmak ve islamlığı yaymakla görevliydi. Geniş yetkileri elinde bulunduran emir, eyaletin mali yönetiminden de sorumluydu. Vergilerle ilgili bütün işleri düzenler ve her yıl eyalet gelirlerinin dökümünü Şam'a gönderirdi. Ancak, bu konudaki yetkisi, halifenin "harac" için bir "amil" atamasıyla daraldı.

Emeviler'in yönetimle ilgili gelenekleri Abbasiler tarafından da benimsendi; ama bunlar yeni eğilimlerle zaman içinde değişime uğradı. Abbasiler, kabile aristokrasisinin yerine geçmek üzere bir bürokrasi kurdular ve merkeziyetçiliği geliştirdiler. Emeviler döneminde hepsi arap olan emirlerin yerini İranlılar ve Türkler aldı. Eyaletlerin işleri ve emirlerin etkinlikleri hakkında bilgi toplamakla görevli Eshab ül-berid'ler birinci derecede rol oynamaya başladılar. Doğrudan doğruya halife tarafından atanan kadı, emirden bağımsız oldu. Ayrıca emirler de dahil, memurların haksızlıkları ile ilgili yakınmaları araştırmak üzere "sahip ün-nazar fi'l mezalim" adı ile yeni bir görev oluşturuldu. Abbasiler'in başlangıç döneminde emirlerin çoğu mali yönetimden de sorumlu oldular. Ancak çok geçmeden emirle birlikte mali işlerden sorumlu "amil" atanması geleneği yerleşti. Halife Memun döneminde yeni bir gelişme oldu: Memun'un, Mısır emiri atadığı kardeşi Ebu İshak başkentte kaldı ve yerine biri "harac" öteki "salat" için iki temsilci gönderdi. Bu gelenek Mısır için Tolunoğulları dönemine kadar sürdü.

Abbasiler'in son dönemlerinde halife tarafından atanan emirler, vergi vermek koşuluyla kendi eyaletlerinde tam yetki elde ettiler. Bu tür emirler hanedanlar kurdular ve adına hutbe okutmayı ve para bastırmayı kabul ederek halife ile ilişkilerini azalttılar (Aglebiler ve Tahiriler). Bir bölümü ise hutbede ve sikkelerde halifenin kine kendi adlarını da ekleyerek hükümdarlık sıfatlarını halife ile paylaştılar (Tolunoğulları, Ihşidoğulları, Samaniler, Hamdaniler).

Daha sonra bir bölgeyi kuvvet kullanarak ele geçiren emirler, iktidarlarını meşru bir temele oturtmak için hükümdarlıklarının, halife tarafından onaylanmasını istediler (Saffariler ve Gazneliler). Büveyhiler ise daha ileri gittiler: Bağdat'ı ele geçirdiler ve halifenin bütün otoritesini gaspedip vezirler atadılar. Ancak halkın iktidarın halifede olduğuna inanması, onları hükümdarlıklarının onaylanması talebinde bulunmaya devam etmek zorunda bıraktı. Endülüs emevi hükümdarları da Abdurrahman III'e kadar emir unvanını taşıyorlardı. Endülüs Emevileri'nin ve Fatımiler' in yöneticileri ise emir değil vali adını taşıdılar. Selçuklular, Eyyubiler ve Memluklar'da her derecedeki askeri görevliye emir adı verildi. Emir sözcüğü Hindistan' da XIII., XIV. yy.'larda asalet unvanı, XV. yy.'da vali anlamında kullanıldı. Osmanlı padişahları Mehmet II'ye kadar emir unvanını kullandılar, fetret döneminde şehzadeler de bu unvanı benimsediler.

EMİR ya da **EMR** a. (ar. *emr*). *Esk.* İş, konu, şey, durum: *Emr-i azîm* (büyük iş). *Emr-i düşvâr* (güç iş). *Emr-i ebter* (yararsız, sonuçsuz iş). *Emr-i müşkil* (güç iş). *Emr-i tabii* (doğal durum).

Emir, Niğde, Nevşehir ve Ürgüp yörelerinde yetişen ve kaliteli bir şarap veren beyaz üzüm çeşidi. (Salkımları konik ve normal sıklıkta, taneleri sivrimsi, kabuğu orta kalınlıkta, içi etli ve suludur. Şarabı % 11-13 alkollü, litrede 4-5,5 gram asitlidir.)

EMİR (Sabahat), türk hikâyeci (Kula, Manisa, 1943). İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi türk dili ve edebiyatı bölümü'nü bitirdi (1966). İstanbul'da çeşitli ortaokullarda türkçe öğretmenliği (1966-1970), Milli eğitim basımevi müdür yardımcılığı (1975-1976), Basma yazı ve resimleri derleme müdürlüğü (1976) görevlerinde bulundu. Kent insanının ruhsal durumlarını işleyen hikâyeleriyle tanındı: *Ceviz oynamaya geldim odana* (1964), *Öküz kafalı Şaban bey destanı* (1969), *Geceyle gelen* (1977), *Zamane* (1981). Ayrıca bir roman (*Sancılı bir gün*, 1981), hikâye ve deneme antolojileri de yayımladı.

EMİR BUHARİ (Seyit Ahmet bin Muhammet el-Buhari), nakşibendi şeyhi (Buhara 1443 - İstanbul 1516). Hz. Hüseyin' in soyundan geldiği öne sürüldüğünden seyit sayılır. Nakşibendi şeyhlerinden Ubeydullah Ahrar'ın müridi oldu. Ubeydullah'ın halifesi Abdullah İlahi'den halifelik aldı ve onunla birlikte Anadolu'ya gelerek Simav'a yerleşti. Hacca gidip döndükten sonra Simav'da bir süre kalıp İstanbul'a geldi. Burada Şeyh Vefazade'nin zaviyesine girdi. Dine bağlılığı, bu konudaki derin bilgisi ve iyi huyu ile ün yaptı ve halk tarafından çok sevildi, birçok kişi nakşibendi tarikatına girdi. Ölünce zaviyesine bitişik türbede toprağa verildi. Sonradan, Buhari'nin adına biri Edirnekapı dışında, öteki Ayvansaray'da iki tekke yapıldı.

EMİR ÇELEBİ, asıl adı **Muhammet el -Hüseyni**, türk hekim (Edirne, ? - Nizip 1638). Kahire'de tıp öğrenimi gördü. Kalavun Mansuriye hastanesi hekimliğine getirildi. Akdeniz seferi sırasında Kahire' ye gelen kaptanıderya Recep Paşa'nın özel hekimi oldu (1622). Daha sonra İstanbul'a giderek hassa hekimliğine, bir süre sonra da hekimbaşılığa atandı. Recep Paşa'nın öldürülmesi üzerine (1630) Unkapanı'nda bir muayenehane açtı. Timar defterdarlığı görevine getirildi. Bilgi ve becerisiyle Murat IV'ün dikkatini çekerek musahipleri arasına girdi ve yeniden hekimbaşılığa getirildi. Murat IV, Mustafa I ve Osman II dönemlerinde hekimbaşılık yapan Emir Çelebi, başta Silahtar Mustafa Paşa olmak üzere saray çevresinin düşmanlığını kazandı. Mustafa Paşa'nın hassa hekimleri arasına bir tanıdığını sokmak istemesi ve Emir Çelebi'nin bunu kabul etmemesi üzerine Murat IV'e afyon kullandığı yolunda ihbarda bulunuldu. Bağdat seferi sırasında Nizip'teki konaklamada Murat IV yüksek dozda afyon yutmasını emrederek ölümüne neden oldu.

Tıbbın kuralları, hava, su, toprak ve iklimin sağlığa etkileri; insan anotomisi, ilaçlar konusunda bilgiler veren *en-Müzec üt-Tıbb* en tanınmış yapıtıdır. *Neticet üt-Tıbb* ve *Garib ül-hekim* adlı iki yapıtı daha vardır. Edebiyatla da ilgilenen Emir Çelebi'nin muammaları da bir risale halinde toplanmıştır.

EMİR ÇOBAN → ÇOBAN NOYAN.

EMİR dağı, Ege bölgesinin İçbatı Anadolu bölümü ile İç Anadolu'nun Konya bölümü arasında dağlık kütle (Başyurt tepesi 2 281 m). Yukarı Sakarya ovalarını Eber gölünün yer aldığı tektonik çukurdan ayırır.

EMİR GAZİ (öl. Malatya 1134), danişmentli beyi (1105-1134). Danişment Gazi' nin büyük oğlu. Babasının ölümü üzerine beyliğin başına geçti (1105). Ülkesinin bir bölümünü ve Malatya'yı ele geçiren Anadolu selçuklu hükümdarı Kılıç Arslan I ile iyi ilişkiler kurdu. Ancak, onun ölümünden (1107) sonra selçuklu şehzadelerinin taht kavgalarına karışarak batıda ve kuzeyde genişleme siyaseti izlemeye başladı. Damadı şehzade Mesut'u destekle-

yerek onun Konya'da tahta çıkmasını sağladı (1116). Malatya beyi Tuğrul Arslan ve onun atabeyi Belek ile ittifak kurarak Erzincan üzerine yürüdü (1120). Mengücükoğlu İshak Bey ile destekleyicisi Trabzon dükünü yendi. Ancak, Erzincan emiri olan damadı İshak Bey'i bağışlayınca, Belek ve Tuğrul Arslan ile bozuştu. Daha sonra Belek'in ölmesinden (1124) yararlanarak sultan Mesut ile birlikte Malatya'yı ele geçirdi. Ağabeyi sultan Mesut'un Malatya'yı Danişmentliler'e bırakmasına karşı çıkan Ankara ve Kastamonu emiri Melik Arap, güçlü bir orduyla Konya üzerine yürüdü. Kardeşinin ordusu karşısında tutunamayan sultan Mesut, kayınpederi Emir Gazi'ye sığındı. Konya ovasındaki savaşta kesin yenilgiye uğrayan Melik Arap (1126), önce Kilikia'ya, sonra da Bizans'a kaçmak zorunda kaldı. Böylece Anadolu'nun en güçlü emiri durumuna yükselen Danişmentli beyi, Karadeniz kıyılarında birkaç önemli kent ve kaleyi ele geçirdikten sonra Çukurova'ya yöneldi (1129). Anazarba'da Antakya prensi Bohémond II'yi ağır bir yenilgiye uğratarak onun kesik başını halifeye gönderdi (1130). Ardından Urfa kontluğunun üzerine yürüdüyse de kont Jocelin I'in savaşamayacak kadar hasta olduğunu öğrenince, bir yiğitlik örneği vererek geri çekildi (1131). Öte yandan, Anadolu üzerine sefer düzenleyen Bizans imparatoru İoannes Komnenos II, Danişmentliler'in elinden Kastamonu'yu, Amasya ve Tokat yörelerini aldıysa da (1132) imparator geri döner dönmez saldırıya geçen Emir Gazi Bizanslılar'ın eline geçen tüm kent ve kaleleri yeniden kendi topraklarına kattı (1133). Kazandığı bu yengiler islam dünyasında geniş yankılar uyandırdı. Büyük Selçuklu sultanı Sencer, onu kutlamak için bir asa ve sancak gönderirken, halife de onun melikliğini tanıdığını bildiren bir ferman gönderdi. Ancak, elçilerle görüşme fırsatını bulamadan ölünce (1134), getirilen armağanlar ve ferman dört oğlundan yerine geçen Muhammet'e (Mehmet Bey) verildi.

EMİR HAMZA, endonezyalı yazar (Bincai 1911-Kuala Bincai 1946). Langkat (Kuzey Sumatra) sultanının yeğeni ve damadı; Japon bozgununu izleyen toplumsal kargaşa sırasında öldü. Klasik kültürle yetişti; cava dilinde, "şairlerin prensi" sayılmasına yol açan şiirler yazdı (*Chants de solitude* [fr. çev.], 1937; *Fruits de nostalgie* [fr. çev.], 1941). Pucangga Baru dergisinin kuruluş çalışmalarına katıldı ve Doğu şiirlerinin yanı sıra (*Parfums d'Orient* [fr. çev.], 1939), *Bhagavad-Gita*'yı çevirdi.

Emir hanı, Bursa'da, osmanlı döneminde yapılan ilk kent içi ticaret hanlarından biri. *Bey hanı* olarak da bilinen yapı Orhan Gazi dönemindendir (XIV. yy. ilk yarısı). İki katlı han, avluyu çevreleyen önü revaklı odalarıyla, selçuklu kervansaraylarından ayrılır.

EMİR MUSTAFA PAŞA → MUSTAFA PAŞA (Emir, Seyit).

EMİR MUSTAFA ŞERİFİ PAŞA → MUSTAFA PAŞA (İşkodralı, Şerifi).

EMİR ÖZBEK → ÖZBEK BİN MUHAMMET.

EMİR SULTAN (Şemsettin Muhammet bin Ali el-Buharî), türk mutasavvıf (Buhara 1368-Bursa 1429). Emir Külal diye de tanınan Seyit Ali adındaki bir çömlekçinin oğludur. Soyunun, yedinci batında şii imamlarının on ikincisi olan Muhammet Mehdi'ye kadar uzandığını belirtir. Bu nedenle ki kendisi, dedeleri ve babası masum imamlardan (eimme-i masumin) sayılır. Öğrenimini tamamladığı Buhara'da çeşitli tasavvuf akımlarıyla yakından ilgilendi. Kübreviye tarikatına girdi. Hacca gidip bir süre Medine'de kaldıktan sonra Anadolu'ya geçti. Bursa'ya yerleşerek Molla Gürani'den icazet aldı. Daha sonra kentteki Gökdere (günümüzde Emir Sultan) semtindeki bir mağarada günlerini ibadetle geçirdi. Kısa sürede üne kavuştu ve çevresinde kalabalık bir mürit kitlesi topladı, halkın sevgi ve saygısını kazandı. Bursa'nın önde gelen din bilginleriyle yakın dostluk ve ilişki kurdu. Yıldırım Bayezit I'in kızı Hundi Fatma Hatun ile evlendi. Yıldırım Bayezit ile Timur arasındaki Ankara savaşı'na katıldı (1402). Savaşta tutsak oldu. Timur'un Semerkand'a gelme önerisini kabul etmedi ve bir süre sonra serbest bırakılarak Bursa'ya döndü. Yıldırım'dan sonraki osmanlı sultanlarına kılıç kuşattı, dervişleriyle birlikte Murat II'nin İstanbul kuşatmasına (1422) katıldı. Amcası Düzmece Mustafa'ya karşı Murat II'nin yanında yer aldı ve padişahı yüreklendirdi. Daha sağlığında müritleri Anadolu'nun çeşitli yörelerine, özellikle Balıkesir ve havalisi, Aydın ve Saruhan sancakları ile Gelibolu çevresine yoğun bir biçimde dağılmıştı. Vebadan ölünce yerine Hasan Hoca geçti.

Emir Sultan'ın, Bursa'da kurduğu Kübreviye tekkesinde XVIII. yy.'ın sonlarına kadar bu tarikat töresi sürdürüldü. Bu tarihten sonra celveti, arkasından nakşibendi tarikatları töreleri egemen oldu.

O dönemde bir cihat ülkesi olan Anadolu'da Emir Sultan müritlerini bizzat cihada özendirdi, ölümünden sonra da adı kutsallaştırılarak savaşlarda onun manevi destek ve yardımından yararlanılacağına inanıldı. Halk arasında uzun yıllar insanüstü kerametlere sahip olduğu inancı egemen oldu ve onunla ilgili birçok menakıpname kaleme alındı. Başlıcaları: Nimetullah'ın *Menakıb-ı Emir Sultan*'ı, Hüsami'nin *Zübdet ül-menakıb*'ı, Yahya Efendi'nin *Menakıb ül-cevahir*'i, Hacı Kasım diye de tanınan İbrahim bin Zeynettin'in *Vesilet ül-metalib*'idir.

Emir Sultan, Bursa'da kendi adıyla anılan semtte, ölümünden sonra karısı Hundi Fatma Hatun'un yaptırdığı caminin yanındaki türbesinde yatmaktadır.

EMİR SÜLEYMAN, Süleyman Çelebi de denir, türk şehzade (? 1377 - Kırklareli yakınlarında 1410). Bayezit I'in büyük oğlu. Karesi ve Saruhan sancak beyliğine getirildi (1390). Rumeli'ye yapılan seferlere katıldı: Tırnova, Niğbolu, Silistre ve Vidin'i aldı (1393). Kastamonu valiliğine atandı; Kadı Burhanettin'i yenen Akkoyunlular'ı Erzincan'a çekilmek zorunda bıraktı (1399). Kadı Burhanettin devleti osmanlı topraklarına katınca Sıvas valiliğine getirildi. Timur'un ilerleyişi karşısında kentin savunmasını Malkoçoğlu Mustafa Bey'e bırakarak yeniden Karesi ve Saruhan sancaklarının valiliğini üstlendi (1400). Ankara savaşı'na (1402) katıldı; savaşın yenilgiyle sonuçlanacağını anlayınca sadrazam Çandarlı Ali Paşa ile birlikte savaş alanını terk etti. Bursa'ya kaçtı, peşinden gelen Timur'un torunu Muhammet Mirza'nın yetişmesine fırsat vermeden Anadolu hisarı'na (Güzelcehisar) sığındı. Bağlılığını bildirdiği Timur tarafından Rumeli'deki türk topraklarının hükümdarı olarak tanındı. Bu arada Bizans imparatoru Manuel II Palaiologos ile Gelibolu'da bir antlaşma yaparak Silivri'ye kadar olan Karadeniz kıyıları ile Anadolu yakasındaki Kartal ve Gebze'yi Bizans'a bıraktı. Bir yandan Bizans'ın desteğini sağlarken Timur'un Rumeli'ye geçmesini engellemeyi taahhüt eden Venedik ve Ceneviz'le de bir antlaşma yaptı. Böylece Rumeli'ye yerleştikten sonra Edirne'de hükümdarlığını ilan etti. Anadolu'daki kardeşleri arasında başlayan egemenlik çekişmesinde Çelebi Mehmet'e karşı İsa Çelebi'yi tuttu. İsa Çelebi'nin öldürülmesi üzerine Anadolu'ya geçerek (1405) Çelebi Mehmet'in elindeki Bursa'yı ve Ankara'yı ele geçirdi; başarılarını yeterli bularak Bursa'ya döndü. Üzerine yürüyen kardeşini Yenişehir yakınlarında karşıladıysa da çatışmaya girmekten çekinen Çelebi Mehmet Amasya'ya çekildi. Bu gelişmeden yararlanmak isteyen Emir Süleyman, Karamanoğulları'nın elinde bulunan Sivrihisar'ı kuşattı. Bu olay Karamanoğlu Mehmet Bey'le Çelebi Mehmet'in birleşmelerine yol açtı. Karamanoğulları'nın yanında bulunan şehzadelerden Musa Çelebi, Rumeli'ye gönderilerek Emir Süleyman'ın Edirne'ye dönmesi sağlandı (1408). Eflak voyvodası Mircea ile Sırplar'dan yardım alan Musa Çelebi'yi İstanbul yakınlarında yenen Emir Süleyman, kazandığı zaferle yetinerek kardeşini izlemedi. Edirne'de sefahata daldığı gibi çevresindeki beylere kötü davranarak onları küstürdü. Bu durumdan yararlanan Musa Çelebi, Emir Süleyman'ın kuvvetlerini Sofya yakınında yenerek Edirne üzerine yürüdü. Paniğe kapılan Emir Süleyman İstanbul'a kaçmaya çalışırken yolda yakalanarak öldürüldü.

EMİRÂLEM, İzmir'in Menemen ilçesine bağlı bucak; 7 184 nüf. (1990); 13 köy. Merkezi *Emirâlem*, 1 518 nüf. (1990).

EMİRANE be. (ar. *emir* ve fars. *-āne*'den *emirāne*). *Esk.* Emire yakışacak biçimde, bir emir gibi.

Emirbayındır kümbeti, Bitlis'in Ahlat ilçesinde kümbet. Mimar Baba Can'ın ürünü olan kümbet, Akkoyunlular döneminde yapılmıştır (1491/1492). Basit bir camiye bitişik olan yapı, kare kaide üzerinde, sütunlu ve kemerli silindirik gövdesi ve koni biçimindeki örtü düzeniyle Ahlat'taki öteki mezar anıtlarından ayrılır. Gövdesindeki nişler geometrik geçmeler, palmet ve rumi motifleriyle süslüdür. Kümbeti üstten dolanan yazıttaysa, Emir Bayındır'ın yaşamı anlatılır.

EMİRBER a. (ar. *emr* ve *fars. ber*, getiren'den *emr-ber*). Emir eri.

EMİRCİK a. Yalıçapkını kuşuna halk arasında verilen ad.

EMİRDAĞ, Ege bölgesinin İçbatı Anadolu bölümünde, Afyonkarahisar iline bağlı ilçe; 55 543 nüf. (1990); 2 714 km^2; merkez bucağı dışında 2 bucak, 85 köy. Merkezi, karayolu ile Afyonkarahisar'ın 81 km K.-D.'sunda *Emirdağ*, 21 144 nüf. (1990). Tahıl (arpa, buğday) üretimi.

EMİRE → EMİR.

Büyük Larousse

Emirgân parkı ve Sarıköşk'ten bir görünüm

EMİRE ENDÜSTRİSİ a. (Celile'de *el -Emire*, mağarasının adından). Ortadoğu'da, genel olarak yerel Moustier endüstrisinden Üst Yontmataş devrine geçiş evresi olarak tanımlanan eski Üst Yontmataş endüstrisi evresi. (Emire endüstrisi'nin ayırtedici özelliği Emire ucudur: alt kısmı inceltilmiş Levallois ucu.)

EMİRGÂN, esk. **Mirgûn,** İstanbul'da Boğaziçi'nin Avrupa yakasında semt, Baltalimanı'yla İstinye arasında uzanır. Bu kesimde XVI. yy.'da Nişancı Feridun Paşa'nın (Bey) adıyla anılan Feridunpaşa ya da Feridunbey bahçesi vardı. Murat IV burasını; Revan kalesi'ni çarpışmadan kendisine teslim eden (1635) Safevi valisi Emirgûneoğlu"'na bağışladı. Emirgûneoğlu, yaptırdığı köşkü iran üslubunda süsleyerek, divanhanesine Murat IV için bir taht koydurttu ve sultanın da katıldığı büyük eğlenceler düzenledi. Semt de bu saraydan ötürü Mirgûn olarak biliniyordu. Emirgûneoğlu'nun öldürülmesinden sonra önce Kara Mustafa Paşa'ya, daha sonra da başkalarına geçen sarayı Abdülhamit I yıktırdı. Toprakları parselletip halka dağıtarak bir köy kurdurdu. Emirgân'da ayrıca bir cami, hamam, çeşme ve dükkânlar yaptırdı. Kıyının K.'inde Mısır hıdivi İsmail Paşa'nın, Emirgân camisi'nin bitişiğinde de Şerif Abdullah Paşa'nın köşkleri vardı. Emirgân camisi (1782), Mahmut II döneminde onarıldı (1838). Tek minareli, kesme taştan yapının bitişiğinde hünkâr dairesi, karşısında Emirgân çeşmesi (1783) vardır. Muvakkithane (1844) Abdülmecit dönemindendir. Semt günümüzde de Emirgân parkı ve çay bahçeleriyle İstanbul'un aranılan gezinti yerlerindendir Çok çeşitli ağaç türlerinin bulunduğu Emirgân parkı, onarılarak halka açılan Sarıköşk ve kır kahvesiyle de ilgi çeker. 1960'tan bu yana burada mayıs ayında lale bayramı düzenlenmektedir.

EMİRGAZİ, İç Anadolu bölgesinde Konya iline bağlı ilçe; 15 348 nüf. (1990); 9 köy. Merkezi, Konya'nın 135 km doğusunda *Emirgazi*, 8 589 nüf. (1990).

EMİRGÛNEOĞLU (Tahmasp Kuli Han), iranlı asker (öl. İstanbul 1641). Şah Abbas I'in komutanlarından Emirgûne Han'ın oğlu. Babasının ölümü üzerine Erran eyaletiyle Revan kalesi muhafızlığına getirildi (1616). Revan seferine çıkarak kaleyi kuşatan Murat IV'ün üstün kuvvetlerine karşı koyamayacağını anlayınca, kenti teslim ederek Osmanlılar'a sığındı (1635). Adı "Yusuf" olarak değiştirildikten sonra vezir payesiyle Halep beylerbeyliğine atandı. Ancak, buradaki davranışları halkın şikâyetine yol açtığından, İstanbul'a çağrıldı. Başkentte düzenlediği görkemli eğlence âlemleriyle, sefahata düşkün olan padişahın desteğini kazanarak kubbealtı vezirleri arasına katıldı. Kendisine Ahırkapı'da bir sarayla Kâğıthane'de bir çiftlik, ayrıca Boğaziçi'nde (bugünkü Emirgân'da) Feridun Paşa (Bey) bahçesi verildi. Bu bahçede yaptırdığı ve iran üslubunda döşeyip süslediği köşkte Murat IV'ün zevkine uygun sazlı sözlü eğlenceler düzenlemesi sonucu padişahın sır ortaklarından biri oldu. Murat IV'ün ölümünden (1640) sonra desteğini yitirmesi, kendisini çekemeyenlerce gözden düşürülmesi, özellikle sultan İbrahim'in tahta çıkışını kutlamaya gelen iran elçisinin olumsuz telkinleri üzerine idam edildi. İstanbul'daki Emirgân semti, adını, onun yaptırdığı köşkten alır.

EMİRHAN, Sivas'ın Zara ilçesine bağlı Bulucan bucağının merkezi; 55 nüf. (1990).

EMİRHAN (Fatih), kazanlı gazeteci, hikâye ve oyun yazarı (Kazan 1885 - ? 1926). Kazan'da Muhammediye medresesi'nde öğrenim gördü. Kazan Türkleri'nin ilerleme ve kurtuluşunu amaçlayan Islah cemiyeti'nin lideri oldu (1904). Islah komitesi'nin çıkardığı el-Islah (Kazan, 1905), Asr ül-cedit (Uralsk, 1906), Terbiyet-i etfal (Moskova, 1905), Yalt Yult (Kazan, 1910) gibi gazetelere yazılar yazdı. Hikâyeleri *Urtalıkta* (1912), *Hayat* (1911) kitaplarındadır; *Tatar kızı* (1909) ve *Tigissizler* (1925) adında iki oyunu vardır. (→ Kayn.)

EMİRHİSAR, Denizli'nin Çivril ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 306 nüf. (1990). Belediye.

EMİRİ → MİRİ.

EMİRİ, türk şair (XVI. yy.). Yaşamı hakkında yeterli bilgi yoktur. Din, tasavvuf ağırlıklı, öğretici *Gülşen-i ebrâr* ve *Mir'at-i ebrâr* (Nuruosmaniye kütüphanesi, nc. 2584) mesnevilerinin yazarıdır.

EMİRİ (Mevlana Fahri bin Muhammet), iranlı şair, yazar (XVI. yy.). Yaşamıyla ilgili bilgi yoktur. Ali Şir Nevai'nin *Mecalis ün -nefais* adlı tezkiresini kendi dönemiyle ilgili yaşamöykülerini ekleyerek çağataycadan farsçaya çevirdi. Bazılarını Sind ve Tata valisi Şah Hasan Edgun'a sunduğu antoloji ve tezkire niteliğindeki yapıtları arasında *Tuhfet ül-habib, Bustan-ı hayal, Ravzat ül-selatin* vb. yer alır.

EMİRİ Yusuf, türk şair (? - Herat 1433). Şahruh'un oğlu Baysungur'un nedimlerindendi. Nevai onun mezarının Bedehşah yakınında, Erheng Saray'da bulunduğunu bildirmektedir. Elimizde bulunan yapıtları: türkçe ve farsça *Divan*'ı, *Dehname* (On mektup) adlı mesnevisi ve *Beng ü çağır* (Afyon ile şarap) adlı şiir ve düzyazıdan oluşan münazarasıdır. (→ Kayn.)

EMİRİ Seyit Mahmut, türk şair (Bursa ? - ? 1534). Molla Kırımi'nin evlatlığıdır. Onun yanında öğrenim gördü. Bayezit II ve Selim II dönemlerinde nakibüleşraflıkta bulundu. Latifi *Tezkire*'sinde, onun şiirde ünlü arap şairi Hassan'a, kasidede de iran şairi Zâkir ve Hakani'ye benzediğini yazar.

EMİRİ, asıl adı **Ferit,** türk halk şairi (Sinop 1889 - ?). Sinop idadisi'ni bitirdi (1913). Sinop'ta bakkallık ve hırdavatçılık yaptı. Şiirlerinde yurt ve halk sevgisini işledi. Emiri mahlasından başka, Dikmen mahlasını da kullandı. Bütün şiirlerini *Limanda bir ses* (1944) adlı kitabında topladı.

EMİR-İ HAC, türk besteci (XVI. yy.). 1582'de Mısır'dan İstanbul'a göç etti, Mehterhane'de müzik öğrendi. Günümüze ulaşabilen 4 peşrevinden ırak makamında olan *(Hünkâr peşrevi)*, XVII. ve XVIII. yy.'larda padişahın da katıldığı törenlerde çalındı. Öteki üç peşrevi buselik, neva ve muhayyer makamlarındadır.

EMİRLİK a. **1.** Bir emirin unvanı. **—2.** Bir emir tarafından yönetilen devlet: *Bahreyn emirliği*.

EMİRNAME a. (ar. *emr* ve fars. *nāme*'den *emr-nāme*). *Esk.* Yazılı buyruk.

EMİRÜLHAC a. Hac için Mekke'ye giden kafilenin başkanı.

—ANSİKL. Mekke'nin fethinden sonra ortaya çıkan bu görev ilk kez Ebubekir'e verildi. Emeviler, sonra da Abbasiler döneminde bu göreve hanedan üyesi emirlerin getirilmesi gelenekleşti. Moğol istilasından sonra halifelik merkezinin Kahire'ye taşınması sonucu emirülhacların hareket yeri, bu kent oldu. İslam dünyasının halifelik ve hac merkezleri (Mekke ve Medine) Osmanlı devletinin denetimi altına girdikten sonra padişahlar her yıl hac mevsimi için Şam ya da Halep, kimi zaman da Trablusşam ve Sayda beylerbeyi ya da sancakbeylerini bu işle görevlendirmeye başladılar. Emirülhac, İstanbul'dan Şam'a ve Şam'dan da Mekke'ye kadar uzanan kara yolunun güvenliğini, hacı adaylarının yiyecek ve içecek gereksinimlerini, konaklama yerlerini sağlamakla görevliydi. Ayrıca, Şam'dan başlayarak Mekke'ye kadar uzanan ana yol üzerindeki sancakbeyleri de her hac mevsiminde emirülhacın buyruğu altına girerlerdi. Hacıların gidiş ve gelişleri osmanlı yönetimince önemle izlendiğinden, bu konudaki haberleri padişaha iletmek üzere emirülhacın yanına "müjdeci" denen bir de görevli katılırdı. Müjdeci o yılın hac seferi hakkında hazırladığı raporu padişaha sunduktan sonra mevlit alayları düzenlenirdi. Hacı kafilesinde çıkması olası anlaşmazlıkları çözmek üzere emirülhacın buyruğunda bir de "mahmil kadısı" bulunurdu. Osmanlılar'da bu görev daha sonra sürre eminliğine dönüştürüldü.

EMİRÜLMÜMİNİN a. Kur. tar. Müminlerin emiri ya da önderi anlamında arapça unvan.

—ANSİKL. İlk kez dört halifeden biri olan Ömer için kullanılan bu unvan, daha sonra emevi ve abbasi halifeleri tarafından olduğu kadar, fatımi ve karmati hükümdarlarınca da benimsendi. Abbasi halifeliği yıkıldıktan sonra küçük emirler, özellikle Kuzey Afrika ve Endülüs emirleri aynı unvanla anıldılar. Bu unvan, özellikle halifeliğin Osmanlılar'a geçişinden sonra osmanlı padişahlarınca da kullanıldı. Saltanatın halifelikten ayrılarak kaldırılmasından sonra halife olan kişi "halifet ül -müslimin" unvanıyla anıldı.

EMİRÜLÜMERA a. Kur. tar. Abbasiler'den başlayarak islam devletlerinde kullanılan bir unvan.

—ANSİKL. 908'de, Muktedir'in halife olmasıyla başlayan ayaklanmayı bastıran Ebülhasan Munis el-Muzaffer, emirülümera unvanını alan ilk kişi oldu. Abbasi halifeleri önceleri, yararlık gösteren komutanlara bu unvanı verdiler. Daha sonra, kendi güçleriyle toprak ele geçiren emirlerin egemenliklerinin tanınması anlamında bir unvan halini aldı. Zamanla güçlenen ve halifenin yetkilerini kısıtlamaya başlayan emirülümeralar, adlarını hutbede halife ile birlikte okutmaya, kendi adlarına para bastırmaya başladılar. Bu dönemde sultan unvanı, emirülümera unvanıyla birlikte kullanılıyordu. Selçuklular, islam dünyasına egemen olduktan sonra ikinci dereceden bir unvan durumuna geldi. Selçuklu sultanları emirlerine ve komutanlarına emirülümera unvanı verirken Akkoyunlular bu unvanı yalnızca başkomutanları için kullandılar. Osmanlılar'da ise eyalet yöneticileri olan beylerbeyleri için emirülümera unvanı da kullanıldı. Daha sonra, bir mülkiye rütbesi oldu.

EMİSYON a. (fr. *émission*). Bir parayı, ticari senedi, çeki, borç tahvilini, vb. tedavüle koyma işlemi. (Bk. *ansikl.* böl. Mal. ve İkt.)

—Bank. *Emisyon ayrıcalığı*, genellikle yalnız merkez bankalarına tanınan para çıkarma hakkı. || *Emisyon fazlası*, tedavüle gereğinden fazla kâğıt para sürülmesi. || *Emisyon kurumu*, para basıp yaymakla görevlendirilmiş banka (Türkiye'de TC Merkez bankası).

—Pulc. Bir değerli kâğıdın ilk kez satışa (tedavüle) çıkarılması.

—ANSİKL. Mal ve İkt. Para emisyonu, egemen devletin görevlerinden biri, egemenlik hakkının bir parçasıdır. Türkiye'de bugün bu görevi devlet yerine getirir. Devlet bu işi, emisyon bankası olan TC Merkez bankası'na kâğıt para (banknotlar) basım ve emisyonu ayrıcalığı tanıyarak; ve kendi darphanesinde madeni paralar basıp, bunları, emisyoncu devlet hazinesi hesabına dağıtılmak üzere, Merkez bankası'na vererek yapar. Kaydi para ya da banka parası sözkonusu olduğunda, para emisyonu terimi yerine, daha çok, para yaratma terimi kullanılır.

• *Banknot emisyonu.* Emisyon bankası, defterlerinde hesabı bulunan tüzelkişiler, yani devlet (ki gerçekte kamu muhasebesini tutan kuruluşlarca temsil edilir), bankalar ve ikincil derecede olmak üzere, doğrudan özel müşterileri -eğer varsa- tarafından istek geldikçe tedavüle banknotlar çıkarır.

Bu hesaplar, küçük oranlarda ve sıkıca belirlenmiş bazı koşullar altında, borçlu hesaplar olabilir; hisse senetleri ve tahviller ya da devlet tahvilleri ile güvenceye

bağlanmış avanslara, özel anlaşmalar çerçevesinde "devlete verilen avanslar"a karşılık gelir. Hesap sahipleri, açılan kredilerin sınırı içinde, kayıtla ya da banknot çekimleriyle ödeme yapabilirler. Ancak, hesaplar çoğunlukla alacaklıdır. Sahipleri bu hesapları bazı işlemlerle beslerler. Bunlar, kabul edilen koşullarla bankaya saf metal ya da yabancı dövizler devretme, iskontoya ya da sandıklara ticari senetler verme işlemleridir. Bundan başka, emisyon bankası, para piyasasından devlete ya da özel kişilere ait hisse senetleri ve tahvil alımları yaparak defterlerinde satıcıların hesap olarak alacaklandırılmasına yol açabilir. Son çözümlemede, yukarda belirtilen işlemler, hesaba borç ya da alacak olarak geçirilen kayıtlarından soyutlanarak ele alınacak olursa, banknot emisyonlarının kaynağını oluştururlar.

Tersine olarak, bankalarca yapılan kambiyo alımları ya da çeşitli borçlularca yapılan geri ödemeler, emisyon bankasına banknot girişlerine yol açan işlemleri oluşturur. Nihayet tedavüldeki banknotların toplam net miktarındaki değişikliklerin, özel kişilerle işletmelerin parasal ankes isteklerine göre, banknot çekişleri ya da yatırışları arasındaki farkı karşıladığını belirtmek gerekir.

L. Monier

Pierre Emmanuel (1979'da)

EMİŞÇİ ya da **EMLİKÇİ** a. *Yörs.* Kuzu ya da oğlakları annelerine emdiren (emzirttiren) adam.

EMİŞMEK → EMMEK.

EMİŞTİRME a. Parf. Hazırlanmış ticari bir ürünü süzmeden ve şişelere doldurmadan önce kapalı kaplarda ve serin bir yerde kısa ya da uzun süre dinlendirme.

EMİŞTİRMEK → EMMEK.

EMİT a. *Yörs.* Ağaç budağı.

EMKİNE çoğl. a. (ar. *mekân*'ın çoğl. *emkine*). *Esk.* Mekânlar, yerler, evler: *Emkine-i cedide* (yeni evler).

EMLÂH çoğl. a. (ar. *milh*'in çoğl. *emlah*). *Esk.* Tuzlar: *Emlâh-ı bahriye* (deniz tuzları).

EMLAK, -ki a. (ar. *mülk*, mal'ın çoğl. *emlāk*). Bir kimsenin malı olan ev, arsa, toprak vb. taşınmazlar; gayrimenkul: *Bütün emlakini elden çıkardı.*

—Huk. *Emlak komisyonculuğu*, taşınmaz mal alım satımı ya da kiraya verilmesi konusunda aracılık yapma. || *Emlak komisyoncusu*, emlak komisyonculuğu yapan kişi.

—Kur. tar. *Emlaki emiriye* (*emlakı miriye* de denir), Osmanlı devletine ilişkin taşınmaz mallar. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Emlaki hassa* (*emlakı hümayun* da denir), padişaha ait olan ve onun adına hazine-i hassa tarafından yönetilen saray, çiftlik vb. gibi taşınmaz malların tümü. || *Emlaki mazbuta*, Osmanlı devleti tarafından elkonulmuş olan kişi malları. || *Emlaki metruke*, Osmanlı devletinde yollar, köprüler, otlaklar ve yaylaklar gibi kamuoyunun ya da belirli bir bölge halkının yararına bırakılan yerler. || *Emlaki mevkufe*, sahibi tarafından şeri hükümlere ve vakıf kurallarına göre vakfa bağışlanmış taşınmaz mallar. || *Emlakı milliye*, emlaki emiriye gibi beylik devlet malı.

—Verg. huk. Emlak alım vergisi, 18 şubat 1963 tarihinde kabul edilip, 29 temmuz 1970 tarihli Finansman yasası ile değişikliğe uğrayan, ülke içinde taşınmaz mal üzerinde intifa hakkının kurulması, bu hakkın ya da taşınmaz malın el değiştirmesi durumunda alınan vergi. (Bk. *ansikl.* böl.) || Emlak vergisi, kara ya da suda yapılmış olan binalar ve arazilerden alınan, 29 temmuz 1970'te 1319 sayılı kanunla kabul edilen vergi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Kur. tar. *Emlaki emiriye.* Osmanlı devletinin kuruluş dönemlerinde bu mallar çıplak mülkiyeti (rakabe) devlet elinde kalmak üzere savaşlarda yararlık gösterenlere dirlik olarak verilirdi. XVII. yy. sonlarında devlet yönetimi gücünü yitirince, bu devlet malları rüşvet ve kayırma karşılığında usulsüz olarak hatırlı kişilere dağıtılmaya başlandı. Tanzimat'tan sonra Maliye nezareti'ne bağlanan emlaki emiriyenin yönetimi, Cumhuriyet döneminde Milli emlak genel müdürlüğü'ne devredildi.

—Verg. huk. *Emlak alım vergisi*, Finansman yasası'ndan önce verginin konusu olan taşınmazların bedeli karşılığında, alımını temel alıyordu. 1970 değişikliği, gerek arsa üzerine, gerek binaya ek olarak yapılan bölümleri de verginin konusu içine almıştır. 8 aralık 1980 tarihinde kabul edilen 2352 sayılı kanun, vergi konusu olan bazı tasarrufları vergi dışı bırakmak, uygulamada çıkan aksaklıkları gidermek amacıyla Finansman yasası'nda değişiklikler yaptı. Emlak alım vergisi 21 ocak 1982 tarih ve 2588 sayılı yasayla, 1 ocak 1983'te uygulamadan bütünüyle kaldırıldı.

Emlak vergisi, bina ve arazi mülkiyetinden alınacak vergileri düzenlemektedir. Bina vergisinin sorumlusu, binanın sahibi ya da intifa hakkı sahibidir. Ortak mülkiyet durumunda, pay sahipleri, payları oranında vergi verirler. Kamu binaları ve kamu yararına ayrılmış binalar, vergi bağışıklığını düzenleyen madde içinde önemli yer tutarlar. 1980 ve 1982 tarihlerinde yapılan değişikliklerle köylerde konut olarak kullanılan yapılara ilişkin istisna tutarı yükseltildi, genel bildirim süresi beş yıldan dört yıla indirildi ve bu sürenin bir yıla kadar indirilebilmesi için Bakanlar kurulu'na yetki verildi. Vergi değeri, taşınmaz malın sahibinin bildirimine bırakılmıştır. Yapılan değişikliklerle, emlak vergisi düzenine, "asgari beyan esası" getirilmiş, bu en az tutar, binanın yeri ve yapının niteliği tarafından belirlenmektedir. Vergi yükümlüsü, en az tutarın altında bildirimde bulunamamakta, daha üst düzeyde bir bildirimde bulunduğu zaman ise, vergi bu yüksek bildirim üzerinden tahakkuk ettirilmektedir. Günümüzde, emlak vergisinin tüm geliri belediyelere bırakılmakta, sözkonusu vergi yerel yönetimlerin gelişmesine önemli katkılarda bulunmaktadır.

Emlak bankası ao *(Türkiye)*, sermayesinin önemli bölümü Hazine'ye ait, yapım ve onarım işlerine kredi sağlamak amacıyla özel yasayla kurulmuş banka. 1926'da, ülkenin yapım işlerine yardımcı olmak, Eytam sandığı'nda toplanan yetimlere ait birikimlerin korunmasını ve işletilmesini sağlamak amacıyla kurulan Emlak ve eytam bankası'nın varlıklarını devralarak, 1946'da çalışmaya başladı. 1980'li yıllarda Anadolu bankası'nı, 1992'de Denizcilik bankası'nı bünyesine aldı. Kazakistan'da, İtalya'da ve Fransa'da birer banka kurmuş olan Emlak bankası, Avrupa Yapı tasarruf sandıkları ve konut bankaları federasyonu'nun AT dışındaki tek üyesidir. 1992 sonu itibarıyla 51 trilyon TL'lik aktifi ve 31 trilyon TL'lik mevduatıyla Türkiye'nin ikinci büyük bankasıdır. Merkezi İstanbul'da olan bankanın 429 şubesi ve 11 500 çalışanı vardır.

Emlak ve eytam bankası → EMLAK KREDİ BANKASI *(Türkiye)*.

EMLAKÇI a. Emlak alım satımıyla ya da kiraya verme işleriyle uğraşan kimse; komisyoncu.

EMLAKÇILIK a. Taşınmaz malların alım satımlarına aracılık eden mesleklerin tümü.

EMLEK sıf. ve a. *Yörs.* Anası öldüğü için başka koyun emzirtilen süt kuzusu.

EMLEME a. Tıp. Görevdeşlik etkisinden belirli bir tedavi yararı umulan bir ya da daha çok tıbbi maddenin düzenli kullanımı.

EMLEMEK g. f. *Yörs.* **1.** *Bir hastayı emlemek*, ona ilaç vermek. **—2.** *Bir yarayı emlemek*, ona ilaç, merhem sürmek.

EMLES sıf. (ar. *emles*). *Esk.* Pürüzsüz, düz, cilalı.

EMLİK sıf. ve a. *Yörs.* Süt emmekte olan insan ya da hayvan yavrusu; geç doğan kuzu ya da oğlak; körpe kuzu ve oğlak; anası ölmüş kuzu; yeni doğmuş kuzu.

EMLİKÇİ → EMİŞÇİ.

EMMA, Fransa kraliçesi (öl. 935), Fransa kralı Robert I'in kızı ve Bourgogne dükü, sonra Fransa kralı (923-936) Raoul' un karısı. Kocasına çok yardımcı oldu.

EMMA, Fransa kraliçesi (Pavia 948'e doğr. - Dijon 988'den sonr.). İtalya kralı Lotario'nun kızı, Fransa kralı Lothaire'in karısı. Kocasını, Laon piskoposu Adalbéron ile aldatmakla suçlandı; aklandı, ama Lothaire öldüğünde (986) bu kez de kralı zehirlediğinden kuşkulanıldı. Bunun üzerine Hugues Capet'ye sığınmak zorunda kaldı.

EMMA, İngiltere kraliçesi (öl. Winchester 1052), Normandiya dükü Richard'ın kızı. Anglosakson kralı Æthelred II*, Danimarkalılar'ı ülkeden atmaya çalıştığı sırada Normandiya'nın dostluğunu kazanmak için 1002'de Emma'yla evlendi. Danimarka kralı Knud I de, 1017'de İngiltere krallığı'nı ele geçirince, tahta çıkışını meşrulaştırmak için bir yıl önce kocasını kaybeden Emma'yla evlenmek zorunda kaldı. Emma, Æthelred'den olan iki çocuğu Alfred ve Edward'ı Normandiya'da bıraktı. Kraliçe, nüfuzunu yalnızca Knud'dan olan oğlu Hardeknud'u desteklemek için kullandı; Knud oğluna Danimarka'nın yönetimini verdi. Hardeknud öldüğünde (1042) yerine Emma'nın birinci evliliğinden olan Edward geçti.

EMMA WALDECK-PYRMONTLU (Waldeck - Pyrmont 1858 - Lahey 1934), prens Georg Viktor'un kızı. 1879'da Hollanda kralı Willem III ile evlendi ve kızı Wilhelmina'nın yaşı küçük olduğu için 1890-1898 arasında bu krallığın naibeliğini yaptı.

EMMA-HO-O ya da **EMMA-O,** japon buddhacılığında hinducu Yama tanrısına denk düşen Cehennemler tanrısı.

EMMANUEL (Maurice), fransız besteci ve müzikbilimci (Bar-sur-Aube 1862 -Paris 1938). Paris Konservatuvarı'nda Léo Delibes'in (besteleme) ve Bourgault -Ducoudray'in (müzik tarihi) öğrencisi oldu. Bir yandan da Sorbonne'daki dersleri izledi. 1904-1907 arasında Ste-Clotilde'in orgculuğunu yaptı. 1907-36 arasında da Paris Konservatuvarı'nda müzik tarihi dersleri verdi. Müzikbilim alanındaki yapıtları çok değerlidir: Lavignac'ın ansiklopedisindeki antik yunan müziği bölümü; *Histoire de la langue musicale* (Müzik dilinin tarihi) [1911-1928]; Debussy'nin operası *Pelléas et Mélisande* (1926) ile *C. Franck* (1930) ve *Reicha* (1936) gibi besteciler üzerine incelemeler.

EMMANUEL (Arghiri), Fransa'da profesörlük yapan yunanlı iktisatçı (Patras 1911). Büyüme sorunları uzmanı. Sanayileşmiş ülkelerle gelişmekte olan ülkeler arasındaki uluslararası değişim koşullarındaki eşitsizliği gün ışığına çıkardı. Belli başlı yapıtları: *le Profit et les crises* (1975), *Technologie appropriée ou technologie sous-développée* (1981).

EMMANUEL (Pierre) [Noel MATHİEU' nün sonraları yasal soyadı olan, yapıtlarında kullandığı takma ad], fransız şair (Gan, Pyrénées-Atlantiques, 1916 - Paris 1984). Daha ilk yapıtlarında büyük retorikçilerin şiir ölçülerini benimsemiş, dile olan inancını açıkça belirtmişti. P. J. Jouve'la tanışması (1938) ve direniş hareketine katılması onu derinden etkiledi. 1941'de *Le Tombeau d'Orphée*'yi yayımlad.. Bundan sonra, Hölderlin'e duyduğu büyük hayranlığın etkisiyle *Le Poète fou'*yu yazdı (1944). En yetkin örneklerini *Sodome* (1945), *Babel* (1952) ve *Jacob*'ta (1970) bulduğumuz hüzün dolu dinsel şi-

ir anlayışının temel kişileri Hz. Isa ve Orpheus'tur. 1961'de yazdığı Évangéliaire ve 1963'te yayımlanan *la Nouvelle Naissance* ve *Sophia* (1923) ile uzun soluklu şiiri denedi. İnsan'ın kaypaklıkları ve mitlere duyulan gereksinim son yapıtlarında (*Tu*, 1978; *Una ou la mort la vie*, 1978; *Duel*, 1979) gittikçe belirginleşir. Şiirlerinin özüne giderek insanın ve hıristiyanın metafizik korkuları egemen olmuşsa da, düzyazılarında daha güncel olaylara eğilmiş, çağdaş insanın kültürle ilişkilerini irdelemiştir (*le Goût de l'un*, 1963; *Le monde est intérieur*, 1967). Kültürel gelişme konseyi'nden istifa ettikten (1973) sonra yazıp 1975'te yayımladığı *La Révolution parallèle*, kültürel ve toplumsal bunalım üzerine bir çözümlemedir.

EMMA-O → EMMA-HO-O.

EMMÂRE sıf. (ar. *emr*'den *emmāre*). *Esk.* Çok zorlayan, emreden, buyurgan: *Nefs-i emmâre* (insanı günaha, kötülüğe, şehvete zorlayan nefis).

EMMAUS → EMVAS.

EMME a. **1.** Emmek eylemi. **—2.** *Emme basma tulumba*, sıvıyı hem çeken, hem de ileten tulumba.

—Aktar. *Emme ağzı*, pnömatik bir aktarma devresinde, emici uçta bulunan ve aktarılacak ürün yığınıyla temas halinde tutulan ağız.

—Bisikç., Isıl mot., Oto. GIRİŞ'in eşanlamlısı.

—Bot. Bitkilerin yeraltı organlarının topraktaki suya yaptıkları "negatif basınç"a verilen ad. (Suyun bitkilerce bu şekilde çekilişi, toprağın geçişme basıncı hücrelerinkinden düşük olduğu zaman emici kıllarla sağlanır. Suyun hücreden hücreye geçişi de buna benzer bir mekanizma ile açıklanabilir; ayrıca, kökün metabolizma etkinliği de önemli rol oynar. Emme besisuyunun bitkide yükselmesinin nedenlerinden biridir.) || *Emme güçleri*, gerek toprakta, gerek canlı hücrelerde suyu çeken ve tutan koloitlerin bazı makromoleküllerince taşınan negatif elektrostatik yüklerin varlığından doğan güçler. (Emme güçleri hücre çoğalmasının yoğun olduğu bölgelerde ve tohumların ya da sporların gelişme başlangıcında fazladır; bu sırada 2 000-3 000 atmosferlik bir basınç yaratabilirler. Bu olguya koloitlerin hacimce büyümesi ve ısı çıkarma eşlik eder.)

—Fizyol. *Emme refleksi*, yenidoğanın ağzına bir nesne sokulduğu zaman meydana gelen refleks.

—Hematol. *B12 vitaminine özgü emme bozukluğu*, İMERSLUND* HASTALIĞI'nın eşanlamlısı.

—Isıl mot. Bir motor silindirinin yakıt karışımını çektiği dönem.

—İkt. *Sermayenin emme gücü*, bir ülkede var olan altyapı tesisleri ve gerekli araç ve gereçleri kullanacak işgücünün yetişme derecesi hesaba katıldığında (kamyonlar, ağır yol ağı gelişmiş ve sürücüler iyi yetiştirilmiş ise hizmet görebilirler), o ülkenin gerçekleştirebileceği en yüksek yatırım miktarı.

—Mak. san. *Geometrik emme yüksekliği*, bir pompanın eksenini, sıvının en alçak düzeyinden ayıran düşey uzaklık. || *Manometrik emme yüksekliği*, bir pompanın geometrik emme yüksekliğine, yük kaybına eşdeğer sıvı yüksekliği ile sıvının hızından kaynaklanan sıvı yüksekliğini ekleyerek elde edilen ayırtedici büyüklük. || *Pratik emme yüksekliği*, yük kaybına eşdeğer sıvı yüksekliği eklenmiş geometrik emme yüksekliği. (Bu büyüklük yalnızca tesisat koşullarına bağlıdır ve boşluk oluşmadan alabileceği maksimum değeri, pratik emme sığasını verir. Sözkonusu büyüklük pompanın debisine, dönme hızına, sıvının türüne, sıcaklığına ve atmosfer basıncını etkileyen yükseltiye bağlıdır.)

—Metalürj. Galen, pirit, bakır cevheri gibi sülfürlü minerallere uygulanan kavurma yöntemi. (Kavrulacak malzeme bir metal ağ üzerine konarak bir alevle tutuşturulur ve güçlü bir hava akımı veren bir sandık ağzı önünden geçirilir; böylece ürünlerin iyi karışması, hızlı bir kavurma, tozsu malzemenin topaklaşması sağlandığı gibi seyreltik olmayan bir duman elde edilir ve dolayısıyla kükürtdioksit kolayca toplanır.)

—Oto. *Emme borusu*, karbüratörü ya da karbüratörleri çeşitli silindirlere bağlayan dökme demir, alüminyum ya da sac boru. || *Emme deliği*, iki zamanlı bir motorda, silindirde yer alan ve gerekli zamanda piston tarafından açılıp kapanan boyutlanmış delik. || *Emme supabı*, gazların ya da sıvıların bir motor ya da pompa silindirine girişini sağlayan supap.

—Patol. *Emme bozukluğu*, önce bağırsaklarda sindirim işlemleriyle değişime uğramış besinlerin bağırsak çeperinden geçmesini sağlayan emme süreçlerinde meydana gelen bozukluk.

—Petr. san. Bir kayaç örneğinde kimi kez çıplak gözle bile tanınamayan petrol varlığının çok hafif olarak açığa çıkması. || Ürünün pompaya gelmesi.

—Teknol. *Emme donatımı*, çeşitli sanayi dallarında, özellikle ağaç işlemede, makinelerden çıkan yonga ve talaşları pnömatik yolla tutmak için kurulan donatım. (Artıklar sürükleyici akışkanın hızının azalması sonucu, siklon adı verilen bir odada toplanır; bu donatım gerikazanım üstünlüğü sağladığı gibi kuruluşun yangına karşı güvenliğini de artırır.)

—Tekst. ve Kâğ. san. Emme makinesi, alçak hava basıncında, bir dokuma tülbentinin ya da bir kâğıt hamurunun fazla suyunu gidermeye yarayan ve delikli plakalardan ya da tamburlardan oluşan makine.

—Tıp. Ağız kapalı tutularak ve bir pompa gibi kullanılarak bir sıvıyı içeri çekme.

—ANSİKL. Akışkan mekan. Emme gözenekli ya da toz halinde bir katı maddeye kılcallık sonucu bir sıvının işlemesi olayıdır. Kolloidal yapıda katı maddelerin şişmesi olayından farklıdır. Çoğu kez bu iki olay birlikte oluşur; buna örnek olarak suya daldırılmış sünger ya da kurutma kâğıdı gösterilebilir. Emme, pişmiş toprak gibi gözenekli bir maddenin suyu soğurması olayıdır ve soğurma, gözenekler dar olduğu ölçüde hızlanır. Suda çözünmeyen toz kümeleri, kum vb. için de aynı şey sözkonusudur.

Jamin'in deneyleri, emmenin 20 atmosfere ulaşacak düzeyde büyük basınçlar doğurabileceğini göstermiştir.

—Bot. • *Bitkilerin organlarında emme.* Topraktan suyun ve su içinde erimiş madensel tuzların emilmesi köklerin emici kıllarıyla sağlanır; suyun girişi hücrelerdeki geçişme basıncının sonucudur, çünkü hücrelerdeki geçişme basıncı dış ortamdaki basınçtan yüksektir (200 barın üstünde birkaç barlık basınç yüksekliği); akış suyun yukarıya doğru emilmesiyle sağlanır (kökün itişi ve yapraklardaki terleme).

Madensel tuzlar erimiş halde, genellikle iyon biçiminde emilir. Önce madensel tuzların, hücrenin dışından içine doğru kendiliğinden, su içinde iyonların sürüklenmesi ve zarlardan geçmesiyle aktığı görülür ve bu akış canlı maddenin enerji harcamasını gerektirmez. Maddelerin enerji harcamayı gerektiren etkin taşınması hücre metabolizmasıyla sağlanır ve bu enerji, hücreye, zarın her iki yanında, denge koşullarını aşan miktarda bu maddeleri biriktirme olanağı verir; bundan da, daha başka sonuçların yanı sıra, topraktan elde edilen elementlere uygulanan seçiciliği anlamak olanağı doğar. Bu olgular gerçek bir pompalama işlemine, iyonları içeriye sokan, içerden çıkartan ya da değiştiren bir pompalama işlemine benzetilebilir. Bazı maddeler pinositozla girer; bazı maddeler zar enzimlerince alıkonur.

• *Yerüstü organlarında emme.* Yerüstündeki körpe organlar, özellikle yapraklar çeşitli maddeleri emmeye elverişlidir; nitekim yapraklar, yeşil bitkinin yaşamı için muhakkak gerekli karbondioksidi (→ FOTOSENTEZ) ve yağmur suyuyla gelen erimiş maddeleri emerek alır. Örneğin sanayi kökenli zehirli cisimlerin (klor, brom, flüor), dokuların içinde birikmesi ve doku ölümlerine yol açması bununla açıklanabilir. Genelde oldukça zayıf olan bu olgu, işaretli elementler kullanılarak tanıtlanmıştır ve bazen meyvecilikte eksikliği duyulan bazı oligoelementleri bitkiye vermek için kullanılmaktadır. Köksüz su bitkilerinde madensel tuzların tek alınma yolu bu olduğu gibi gerçek epifit bitkilerde de budur; bu bitkilerde yaprakların emme yetisi bitkinin tüm madensel tuz ihtiyacını sağlar (*tillandsia*). Bazı epifit orkidelerde, emici kılsız hava kökleri, özel yapıları sayesinde, havanın nemini kapabilerek bitkiyi suyla besler.

EMME, İsviçre'de (Bern, Solothurn ve Luzern kantonları) iki ırmağın adı. — *Büyük Emme*, K.'de, Brienz gölü yanında yükselen dağlardan doğar, Solothurn'un D.'sunda Aar ırmağına kavuşur; 80 km. —*Küçük Emme*, Luzern'in K.'inde Reuss ırmağına kavuşan ve vadisi *Entlebuch*'u oluşturan bir Alp akarsuyudur; 60 km. Emme, Luzern ile Emmenthal (sonra Bern) arasında bir ulaşımı sağlar.

EMMEÇ a. Böcbil. Böceklerin sıvı emen hortumuna bazen verilen ad.

EMMEK g. f. **1.** *Bir sıvıyı emmek*, dudaklarıyla bir sıvıyı ya da bir şeyin içinde bulunan yarı sıvı maddeyi içine çekmek: *Yılanın soktuğu yeri kesip zehirli kanı emmek. Portakalın suyunu emmek.* **—2.** Bebek ya da hayvan yavrusu sözkonusuysa, dudak ve dil yardımıyla annesinin sütünü içmek: *Meme emmek. Süt emmek.* **—3.** Kimi hayvanlardan söz ederken, özel bir organla bir bitkinin özsuyunu, bir sıvıyı içine çekmek; bitkilerden söz ederken, kökleriyle bir sıvıyı içine çekmek: *Sülükler kan emer. Hortumlarıyla bitkilerin özsuyunu emen böcekler. Bitkiler suyu kökleriyle emerler.* **—4.** *Bir şey (nesne) emmek*, onu ağzına götürüp dudaklarıyla içine çekmek: *Kalemin ucunu emmek. Parmağını emmek.* **—5.** *Bir şeyi emmek*, diliyle onu ağızda eritmek: *Pastil emmek.* **—6.** *Bir maddeyi, bir akışkanı, bir sıvıyı emmek*, onun içine işlemesini, içine sızmasını sağlayarak onu içinde tutmak; onu içine alarak ortadan kaldırmak; soğurmak, massetmek: *Kum suyu emer.* **—7.** *Arg. Bir kimseyi emmek*, ondan uzun süre yararlanmak, onu sağmak: *Paralı bir enayi bulmuş, emip duruyor.*

—Fiz. *Bir sıvıyı, bir akışkanı emmek*, kısmi boşluk doğurarak sıvıyı, akışkanı çekmek, katı maddeleri sürükleyebilen ya da taşıyabilen bir sıvıya yerdeğiştirtmek: *Döşemelik kumaşın tozunu elektrik süpürgesiyle emmek. Pompa, suyu emer. Bir kamışla meyve suyunu emmek.*

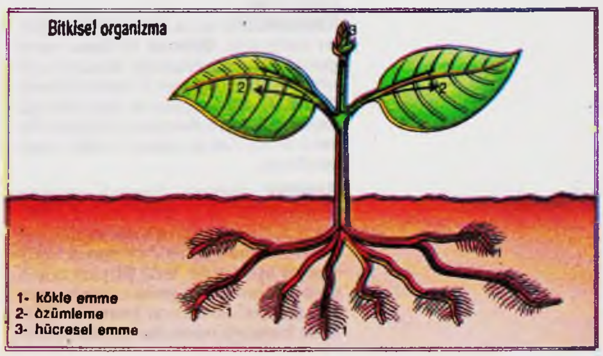
◆ **emdirmek** ettirg. f. *Bir şeyi, bir kimseyi emdirmek*, ona emmek eylemini yaptırmak.

◆ **emilmek** edilg. f. Emmek eylemine konu olmak.

—Seram. *Emilmiş sır*, pişim sırasında, toprağın aşırı derecede emdiği seramik sırı.

◆ **emişmek** işt. f. **1.** Karşılıklı olarak bir-

EMME

birini emmek. **—2.** *Yörs.* İki çocuk sözkonusuysa, birbirlerinin annelerinin sütlerini emmiş olmak.

—Hayvc. *Yörs.* Sağmal hayvan yavruları annelerini, sağılmadan önce gizli olarak emmek.

◆ **emiştirmek** ettirg. f. Hayvc. *Yörs.* Sağmal hayvanların yavrularını annelerinin yanına bırakıp emdirmek.

—Parf. Bir parfümü emiştirme işlemine uğratmak.

◆ **emzirmek** ettirg. f. Kadından ya da dişi bir hayvandan söz ederken, kendi sütüyle yavrusunu beslemek, meme vermek: *Çocuğunu emziren bir kadın. Köpek yavrularını emziriyor.*

◆ **emzirilmek** edilg. f. Emzirmek eylemine konu olmak.

◆ **emzirtmek** ettirg. f. Emzirmek eylemini bir başkasına yaptırmak.

EMMELİ sıf. Isıbil. Emişi bir vantilatörle sağlayan ısıtma aygıtı için kullanılır.

EMMELOORD, Hollanda'da (Overijssel) kent; 16 400 nüf. Kuzey-doğu polderinin yönetim merkezi.

EMMEN, İsviçre'de komün, Luzern'in banliyösü, Reuss ırmağı kıyısında; 22 400 nüf. Sanayi (metalürji ve makine yapımı, kimyasal tekstil) merkezi.

EMMEN, Hollanda'da kent; Drenthe'nin kuzey-doğusunda; 91 000 nüf. Tarım ve sanayi (suni tekstil, elektronik, kimya, ilaç sanayisi) merkezi.

EMMENDİNGEN, Almanya'da, Baden-Württemberg eyaletinde kent, Karaorman'ın batı kenarında, Freiburgim Breisgau'nun kuzeyinde; 24 200 nüf. Hachberg senyörlerinin eskiden oturduğu Emmendingen, daha sonra Baden markgraflığına bağlandı. Baden markgrafları şatosunun (Hochburg) kalıntıları (XVI. yy.).

EMMENTHAL ya da **EMMENTAL,** İsviçre'de vadi, Önalpler'de, Büyük Emme' nin akaçladığı vadi, İsviçre Önalpleri'nin örtüsü altındaki molaslı kayaları yarar. Bazı sırtlardan taşarak Aar buzullarından gelen sular bu vadide akar. Vadinin tabanı çakıllı taraçalardan oluşur; yamaçlarıysa buzultaşlı ve molaslıdır. Bölgede tarım etkinlikleri ağır basar: orman işletmeciliği, peynir üretimi (→ EMENTAL PEYNIRI) ve hayvan yetiştiriciliği.

EMMER (Luciano), italyan film yönetmeni (Milano 1918). E. Gras ile birlikte resim sanatı üstüne yaptığı belgesellerle kendini tanıttı. İlk filmlerinde Jheronimus Bosch' un *Dünya nimetleri bahçesi* adlı tablosunu konu aldılar (1940). Daha sonra Emmer, Giotto, Aretino, Picasso gibi ressamların yapıtlarını ele alan kısa metrajlı filmler yaptı. Uzun metrajlı kurgu filmleri de çekti: *Domenica d'agosto* (1949); *Parigi e sempre Parigi* (1951), *Le Ragazze di Piazza di Spagna* (1951), *Il Bigamo* (1956), *Vitrindeki kız* (La Ragazza della vitrina, 1960).

EMMERİCH, Almanya'da (Kuzey Vestfalya Renanyası eyaleti) kent, Ren ırmağı kıyısında, Hollanda sınırında; 29 100 nüf. Irmak limanı. Ortaçağ'dan kalma iki kilise.

EMMERİCK ya da **EMMERİCH** (Anna Katharina), **Dülmen rahibesi** denir, germen gizemci (Flamske, Westfalen yakınında, 1774 - Dülmen, Coesfeld yakınında, 1824). İsa'nın çilesi ile ilgili gördüğü hayaller Clemens Brentano tarafından kaleme alındı. Katolik kilisesi bunları onaylamamıştır.

EMMET (Robert), irlandalı devrimci (Dublin 1778 - *ay. y.* 1803). Ateşli bir milliyetçiydi, United Irishmen derneğinin sağ kalan üyeleriyle ve 1802'de fransız hükümetiyle ilişki kurdu. 1803 yazında büyük bir ayaklanmaya girişmek üzere hazırlıklara başladı; temmuzda Emmet'ın Dublin'de başlattığı hareketler, gerçek anlamda bir örgütlenmenin olmayışı yüzünden kolayca bastırılan küçük çaplı bir isyandan öteye geçemedi. Emmet bir ay sonra yakalandı ve ölüme mahkûm edildi. Ölümü İrlanda'da milliyetçi duyguların yeniden canlanmasına yol açtı.

EMMETROP sıf. (fr. *emmetrope;* yun. *emmetros,* tam ölçüsünde'den). Fizyol. Normal gören insan gözüne denir. (Bu durumdaki gözün dinlenme anındaki dioptrik yapısı, paralel gelen ışınların tam retina üzerine yansımasını sağlayacak biçimdedir.)

◆ a. Normal gören kişi.

EMMETROPİ a. (fr. *emmétropie*). Fizyol. Emmetrop gözün özelliği.

EMMİ a. (ar. *amm,* amca'dan *emmi*). Halk dilinde amca.

EMMİUS (Ubbo VAN EMBDEN.—denir), hollandalı tarihçi (Greetsiel, Doğu Friesland, 1547 - Groningen 1625). 1579'da Norden okulu rektörü oldu. 1587'de, Augsburg inancasının maddelerini imzalamayı reddettiğinden görevinden alındı; Leer'e çekildi ve orada yeni bir okul kurdu (1594). 1614'te Groningen akademisi'nde tarih ve yunan dili profesörlüğüne atandı.

EMN a. (ar. *emn*). *Esk.* **1.** Emniyet, güven, korkusuzluk. **—2.** Rahatlık, düzen, huzur.

Emnâbâd, İstanbul'un Fındıklı semtinde Osmanlı döneminden sahil saray. Ahmet III döneminde, Nevşehirli Damat İbrahim Paşa tarafından yaptırılarak, karısı Ahmet III'ün kızı Fatma Sultan'a verildi (1724-1725). Emnabad, kente ve Sarayı hümayun'a yakın oluşu nedeniyle Damat İbrahim Paşa tarafından öteki saray, konak ve yalılara yeğ tutulmuş, Patrona Halil ayaklanmasına değin Osmanlı siyasal tarihinde önemli rol oynamıştır.

Kıyı boyunca uzanan saray selamlık, harem daireleri, ağalar dairesi, mabeyn ve padişah için yaptırılmış bir köşkten oluşuyordu. Patrona Halil isyanından sonra hazineye devredildi (1730). Abdülmecit zamanında yıktırılarak yerine Adile ve Cemile sultanlar için iki saray yaptırıldı. Atatürk kız lisesi ve Güzel sanatlar akademisi olarak değerlendirilen bu sarayların ikisi de daha sonra Güzel sanatlar akademisi'ne (bugün Mimar Sinan üniversitesi) verildi.

EMNİK a. *Yörs.* Koça gelen kuzu.

EMNİYE a. (ar. *emn* ve *-iyye*'den *emniyye*). *Esk.* Eminlik, korkusuzluk.

—Kur. tar. *Emniye resmi,* Osmanlı devletinin egemenliği döneminde Yemen halkından toplanarak doğrudan İstanbul'daki *Hazine-i amire*'ye gönderilen vergi. (Terekeden toplanan gelirlerden biri olduğu ve yıllık toplamı da belirli olmadığı için Hazine-i amire'de düzenli bütçenin dışında tutulurdu. Deftere kayıtlarının düşüldüğü tarihten başlayarak beş yıl içinde mirasçısı çıkmayan taşınır ve taşınmaz malların satılması sonucu oluşan bu gelir, Yemen defterdarı tarafından İstanbul'a gönderilirdi.)

EMNİYET a. (ar. *emn* ve *-iyyet*'ten, *emniyyet*). **1.** Kaza, saldırı, soygun gibi herhangi bir tehlikenin, riskin bulunmadığı durum; güvenlik: *Can ve mal emniyetini sağlamak. Bir devlet adamının emniyetiyle ilgilenmek.* **—2.** Güven, inanma, itimat: *Senin bize emniyetin yok mu?* **—3.** Polisin yaptığı işler; bu işlerin yürütüldüğü yer: *Emniyet örgütü. Suçluyu emniyete çağırmak. Emniyet müdürlüğü.* **—4.** Tamlayan olarak, emniyeti sağlamak amacıyla kullanılan şeyleri belirtir: *Emniyet kemerini bağlamak. Makinenin emniyet sistemi. Emniyet zinciri. Bir kimseyi emniyet kordonuna almak.* **—5.** *Emniyet altına almak,* bir kimseyi ya da bir şeyi korumak. ||*Emniyet vermek,* güven duygusu uyandırmak: *Yüzü de, bakışları da insana emniyet vermiyor.* ||*Emniyeti suiistimal etmek,* güveni kötüye kullanmak.

—*Esk. Emniyet-bahş,* güven veren. ||*Emniyet-i amme,* halk güvenliği.

—Ask. Bir manevrayı yürütmek ve yönetmek için gerekli hareket serbestliğini komutanlığa sağlayan, bir birliği baskınlara karşı koruyan etkin ve edilgen önlem ve düzenlerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.) ||Dost birliklerin ateş etkisinden personeli ve malzemeyi korumak amacıyla alınan her türlü önlemi içeren etkinlik ve işlemlerin tümü. ||*Emniyet geri mesafesi,* sahra tahkimatının yapımında, takviyeli avcı çukuru ya da irtibat hendeğinin tabanına biriken toprakları atabilmek için, taban basamağı ile arka şev arasında bırakılan boşluğa verilen ad. ||*Emniyet görevi,* muharebe görevi almış birlikleri konma, yürüyüş ve çatışma sırasında, düşmanın gözetleme ve saldırısına karşı korumak, alınan düzeni gizlemek amacıyla yapılan etkinliklere verilen ad. ||*Emniyet hattı,* güvenliği sağlanacak bir birliğin bölgesinde, yakın çevresinde görevlendirilecek emniyet birliği, nöbetçi, devriye ve ileri karakollardan geçtiği varsayılan çizgiye verilen ad. ||*Emniyet müfrezesi,* konma, yürüyüş, muharebeye hazırlık vb. durumlarda, düşmanın yapması olası saldırısına karşı önlem almak, zaman kazandırmakla görevli birliğe verilen ad. ||*Emniyet nöbetçisi,* bir birliğin güvenlik için saptadığı önlemleri yerine getirmekle görevlendirilen askeri personele verilen ad. ||*Emniyet prensibi (ilkesi),* savaş sırasındaki bir harekâtın güvenle yürütülmesi, düşmanın keşif ve gözetlemesinden, baskınlardan korumakla görevli kuvvetlerin sağlayacağı önlemlerin tümüne birden verilen ad. ||*Emniyet sınırı,* aşılması durumunda, bir atışın dost birliklere isabet etme tehlikesinin doğduğu sınır. ||*Emniyete almak,* korunması gerekli bir birliği, toprak parçasını ya da savunma mevzisini sürekli elde bulundurulması için alınacak önlemlerin tümüne birden verilen ad. ||*Çepeçevre emniyet,* muharebe görevi alarak bir bölgede toplanan ya da seferi ordugâhta bulunan bir birliğin dış tehditlere karşı korunması için nöbetçi, devriye, gözetleme postası, dinleme postaları ve yeterli miktarda uygun silahları, birbirini tamamlayacak ve bütünleyecek biçimde birliğin tüm çevresine yerleştirerek alınan önlemlerin tümü. ||*Çevre emniyeti,* askeri birlik, kuruluş ya da kışlanın çevreden gelebilecek her tür baskın, sabotaj, haber alma gibi dış etkilere karşı korunması için silahlı nöbetçi, devriye ya da gözetleme postaları çevreye çıkarılarak alınan önlemlerin tümü. (Eşanl. ÇEVRE GÜVENLİĞİ.) || *İç emniyet,* kendi savunmaları için küçük birliklerin gözcü ve devriye çıkararak aldıkları önlemlerin tümü. || *İleri emniyet,* büyük birliklerin komutanlıklarını ilgilendiren ve uçaklarca ya da hafif zırhlı keşif birliklerince üstlenilen haber almaya ilişkin önlemlerin tümü. || *Yakın emniyet,* bir birliğe, gerektiğinde, manevra ve muharebe düzenine geçme olanağını sağlayan önlem ve düzenlemelerin tümü. (Yakın emniyet, önlem almaya, özellikle öncü ve ileri karakol biçiminde birliğin kademelenmesine dayanır.)

—Cez. huk. *Emniyet tedbiri,* suçluyu ıslah etmek ve onun toplum için tehlike yaratmasını önlemek amacıyla alınan yasal önlem. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Emniyeti kötüye kullanma* ya da *emniyeti suiistimal,* geri vermek ya da belirli bir biçimde kullanılmak üzere alınan bir eşyayı geri vermekten kaçınma ya da onu satma, rehin etme, bozma ya da harcama. (Türk Cez.k.'nun 508. maddesinde emniyeti suiistimal diye adlandırılan bu suçu işleyenler, zarar gören kişinin şikâyeti üzerine iki aydan iki yıla kadar hapis ve dört bin beş yüz liradan aşağı olmamak üzere ağır para cezasıyla cezalandırılır.)

—Denizc. *Emniyet kaportası,* biri kapatılmadan diğeri açılamayan iki kapıyla ya da iki kapama sistemiyle donatılmış kapalı bölüm ya da geçit; bu bölüm bir ortamdan diğer bir ortama geçmeyi, bu ortamları birbirinden yalıtarak sağlar. (Emniyet

kaportaları özellikle dalmış denizaltılarda ve astronotların uzaya çıkışında kullanılır.) ||*Emniyet kayışı,* teknelerde denize düşmeyi önleyen ip korkuluk. —Gemideki bir cisme ya da aygıta, yerinden çıktığında ya da yer değiştirdiğinde sürüklenmesini önlemek için bağlanan zincir ya da ince halat. (Küçük bir yelkenlinin dümen yelpazesi kimi kez bir emniyet kayışıyla donatılır.)

—Kâğ. san. *Emniyet kâğıdı,* GÜVENLİK* KÂĞIDI'nın eşanlamlısı.

—Kibrç. *Emniyet kibriti,* yalnız özel bir maddeyle kaplı bir yüzeye sürtüldüğünde tutuşan kibrit.

—Kilitç. Bir kilidin kendi anahtarından başka bir yolla (tahrip edici olsun olmasın [maymuncukla açma]) açma girişimlerine karşı koyabilme gücü. (Emniyet, özellikle, kilit donanımının dayanıklılığına, mekanizmasındaki şifrelerin sayısına ve düzenine, parçalarının yapımında tolerans sınırlarının çok iyi belirlenmesine bağlıdır.) ||*Emniyet kasası,* şifresini bilmeyenlerin açmasını olanaksızlaştıran ya da çok zorlaştıran şifreli kilitlerle donatılmış kasa.

—Ormanc. *Emniyet yolu,* orman içinde düz bir çizgi halinde açılan ve yangın koruma yolu olarak da yararlanılabilen yol. (Bu durumda, yolun en az 15-20 m genişlikte ve hiç olmazsa yaz döneminde bütün bitkilerden temizlenmiş olması gereklidir.)

—Sig. *Emniyeti kötüye kullanma sigortası,* sigortalının emrinde ve hizmetinde olan kişi ya da kişilerin, sigortalıya ait para ve değerleri çalması, kendi üstüne geçirmesi, kayıtlarda değişiklik yaparak bunlara sahip olması sonucu sigortalının uğrayacağı zararlara karşı sigorta.

—Sil. Ateşli bir silahın kazayla ateş almasını önleyen düzenek. (Genellikle, kapalı olduğunda horoz ve tetik düzeneğini kilitleyen, bazen de kurma kolunu çekik konumda tutan bir parçadan oluşur; ilk halde ateş etmek için emniyeti açmak, ikinci halde ise yalnızca tetiğe basmak yeterlidir.) ||*Emniyete almak,* bir silahın ateş almasını önlemek için emniyet düzeneğini kilitlemek.

—Tarım mak. Tarım aletlerindeki kesici parçaları ya da mekanizmaları koruyan düzen. (Modern pulluklarda, kesici parçaların toprağa gereksiz yere takılıp zorlanmasını önleyen mekanik [çeşitli yaylar] ya da pnömatik [gaz depoları] emniyet düzenleri bulunur. Bu düzenler görev yaptıktan sonra, traktöre manevra yaptırılmaksızın makine işine devam edebiliyorsa "durmasız emniyet" adıyla anılır.

—Ulaş. *Emniyet kemeri* → KEMER.

—ANSİKL. Ask. Emniyete ilişkin görevler, anlık durumlarda, yakın vadede ve uzun vadede alınacak önlemleri içerir. Anlık durumlarda alınan emniyete ilişkin önlemler, genellikle muharebe düzeni almış bulunan birliklerin düşmanın ani baskın, sızma hareketlerine engel olmayı amaçlar. Yakın vadeli emniyet önlemleri, birliğin muharebe düzeni almasından önce, savaş ya da manevra düzenini almasını kolaylaştırıcı önlemlerdir. Uzun vadeli önlemlerse düşman kuvvetlerinin durumunu gözlemek amacıyla başvurulan emniyet önlemleridir; düşman hatları gerisindeki ajanlar, uçak vb. hava araçlarının çektiği fotoğrafların sağladığı bilgilere dayanılarak gerçekleştirilir. Her rütbedeki komutan, birliğinin emniyetini sağlamakla yükümlüdür. Emniyet için düşünülen önlemler, beklenen amaca göre örtmek*, korumak* ve perdelemek* biçiminde yapılır.

—Cez. huk. *Emniyet tedbiri,* tıpkı ceza gibi yasaya dayanır ve bir mahkeme kararıyla saptanır. Ancak cezadan farklı olarak, suçun ağırlığına göre değil toplum için yarattığı tehlikeye göre uygulanır. Emniyet tedbirinin türü ve derecesini suçlunun tehlike durumu belirler. Oysa cezanın verilmesinde temel ilke suçun ağırlığıdır. Cezanın suçluya acı vermek, işlediği suçu ödetmek ve korkutuculuk özelliği vardır. Buna karşılık emniyet tedbiri, yalnızca suçluyu tehlikeli olmaktan çıkarma ve onu uslandırma amacını taşır. Toplum için tehlike yaratan kişilere uygulanan emniyet tedbirlerinin kimisi özgürlüğü sınırlayıcı nitelik taşır. Kimi emniyet tedbirinin ise böyle bir niteliği yoktur. Özgürlüğü sınırlayan emniyet tedbirlerinin en önemlisi akıl hastası suçluların sağlık kurumlarına konmalarıdır.

Emniyet genel müdürlüğü, genel güvenliği ve kamu düzenini sağlamak amacıyla kurulmuş, İçişleri bakanlığı'na bağlı genel müdürlük. Merkez kuruluşunda çeşitli daire başkanlıkları vardır. Taşra örgütleri illerde emniyet müdürlükleri, ilçelerde ise emniyet amirlikleri ya da komiserliklerdir. Genel müdürlüğün bağlı kuruluşları şunlardır: Cumhurbaşkanlığı ve başbakanlık koruma müdürlüğü; polis akademisi; polis kolejleri; polis eğitim merkezleri; polis okulları.

EMNİYETLİ sıf. **1.** Emniyet koşulları sağlanmış: *Emniyetli patlayıcılar.* **—2.** İnsanın kendini güvenlik içinde duyduğu yer için kullanılır: *Bu oda emniyetli değil.* **—3.** Kendisine güvenilebilen kimse için kullanılır: *Ondan başka emniyetli bir adam bulamadık.*

—Fişekç. *Emniyetli patlayıcı* (grizuda ve tozda), yönetmeliğe uygun olarak ateşlendiğinde, grizulu kömür ocaklarında, bir grizu ya da toz patlaması tehlikesi doğurmayan patlayıcı. (Bk. *ansikl.* böl.)

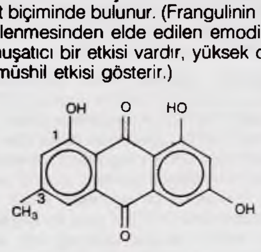
—ANSİKL. Fişekç. *Emniyetli patlayıcılar.* İlk yapılanlar, patlama sıcaklığı olabildiğince düşük, yüksek oranda amonyum nitrat içeren patlayıcılardı. 1930'larda patlayıcıya sodyum klorür katıldığında, grizunun patlamasını önleyen bir özellik elde edildiği görüldü; bu da klorürlü grizu-dinamitlerin yapımını sağladı.

EMNİYETSİZ sıf. **1.** Güvenlikten yoksun yer için kullanılır: *Geceleri sokaklar emniyetsiz oluyor.* **—2.** Hiç kimseye güvenmeyen kimse için kullanılır: *Amma emniyetsizsin, bana da mı inanmıyorsun? Emniyetsiz adamın biri.*

EMNİYETSİZLİK a. Güvensizlik.

EMO (Angelo), venedikli amiral (Malta 1731 - *ay. y.* 1792). Korsanlara karşı savaşarak ün kazanınca Venedik donanmasının başına getirildi. Daha sonra filonun komutanlığını bırakarak Cumhuriyet hükümetine katıldı ve savcı sonra da, 1782'de askeri tersane komutanı oldu. Tunuslular'a karşı düzenlenen bir seferin komutanlığını yaptı (1784-1786); bu seferde Sus ve Sfaks'ı bombaladı ve Halk el-Uvet'i hemen hemen tümüyle yok etti. Ancak Hammude beyin direncini kıramadı; Tunus beyi, amiral Emo ölünce antlaşma yapmaya razı oldu.

EMODİN a. (fr. *émodine*). Org. kim. Metil-3 trihidroksil-1,6,8 antrakinonun yaygın adı; ravent ile barutağacının etkin temel maddesini oluşturur ve bunlarda glukozit biçiminde bulunur. (Frangulinin hidrolizlenmesinden elde edilen emodinin, yumuşatıcı bir etkisi vardır, yüksek dozda müshil etkisi gösterir.)

emodin

EMOGLOBİN a. (fr. *hémoglobine*). Biyokim. → HEMOGLOBİN.

EMONA burnu → EMİNE.

EMOROİT a. (fr. *hémorroïde*). → BASUR.

EMOSSON, İsviçre'deki Finhaut (Valais) komününün bir bölümü, Barberine kıyısında, Fransa sınırında, Chamonix-Mont-Blanc'ın kuzeyinde. Baraj ve hidroelektrik tesisi (Fransa ve İsviçre ortaklaşa işletir).

Empain-Schneider grubu, XIX. yy. sonunda baron Empain tarafından kurulan Empain grubuna giren belçikalı işletmelerle, 1836'da Creusot'da kurulan fransız Schneider şirketinin bir araya gelmesi sonucunda ortaya çıkan fransız-belçika sanayi topluluğu.

EMPAKT a. (fr. *impact*'tan). Yerbil. Bir göktaşının düştüğü nokta. (Bu bölgede yerküresel kayaçlar, çok yüksek basıncın yol açtığı bir *empakt başkalaşımı*'na uğrarlar.)

EMPAS a. (fr. *impasse*). Oy. *Empas yapmak,* bazı kâğıt oyunlarında üçüncü durumdaki oyuncu sözkonusuysa, kendisinden önceki oyuncuda ara kâğıt ya da kâğıtlar bulunduğunu düşünerek büyük kâğıt yerine düşük değerde bir kâğıt atmak.

EMPECİNADO → DÍAZ (Juan Martín).

EMPEDANS a. (lat. *empedire,* önlemek'ten; fr. *impédance*). Elektrotekn., Elektron. ve Telekom. Sinüzoidal rejimde, bir ikiuçlunun uçlarındaki gerilim genliğinin, bu ikiuçludan geçen akımın genliğine oranına eşit olan skaler büyüklük. (Empedans, simgesi Ω olan, ohmla belirtilir.) || *Boşluğun empedansı, uzayın empedansı,* boş uzayın has empedansı; SI'de 120π ya da 377 ohma eşittir. || *Dalga empedansı,* sinüzoidal, arı bir elektromanyetik dalganın karmaşık elektrik alanı değerleri ile manyetik alan değerlerinin bir noktadaki oranı. Dağılmış değişmezli bir hat için, bu hatta yayılan bir dalgaya bağlı karmaşık gerilim değerleri ile akım değerlerinin bir noktadaki oranı. || *Görüntü empedanslar,* bir dörtkutuplunun 1 ve 2 erişimlerine eşlik eden $\underline{Z}_1$ ve $\underline{Z}_2$, karmaşık empedans ikilisi. ($\underline{Z}_1$, 1 erişimine bağlandığında, 2 erişimindeki giriş empedansı $\underline{Z}_2$'dir ve $\underline{Z}_1$, 2 erişimine bağlandığında, 1 erişimindeki giriş empedansı $\underline{Z}_1$'dir.) || *Bir ortamın has empedansı,* belli bir ortamda, ilerleyen bir dalganın dalga empedansı. || *Karakteristik empedans,* edilgin bir dörtkutuplunun ya da bir iletim hattının giriş ve çıkış empedansları eşit olması için bu dörtkutuplunun ya da hattın çıkışına bağlanması gereken karmaşık $\underline{Z}_c$ empedansı. ($\underline{Z}_c$ üzerine kapalı, yinelenmiş ve özdeş dörtkutuplular zincirinde, bütün giriş ve çıkış empedansları yinelenmiş empedans da denen, $\underline{Z}_c$'ye eşittir. Hattın kayıpları göz ardı edilecek ölçüde küçük olduğunda, bunun karakteristik empedansı gerçektir ve frekanstan bağımsız olan bu empedans, sonsuz uzunlukta varsayılan hattın

Emosson barajı

Henri Granier

giriş empedansına eşittir.) ‖ *Karmaşık empedans*, edilgin bir ikiuçlunun empedansına eşit modülü ve bunun uçları arasındaki sinüzoidal gerilimin, onu geçen akımın faz açısı kadar küçültülmüş faz açısına eşit, argümanı olan karmaşık skaler büyüklük. ‖ *Yinelenmiş empedans*, edilgin bir dörtkutuplu sözkonusu olduğunda karakteristik empedans.

—Akust. *Aktarım akustik empedansı*, giriş ve çıkışı belli empedanslara bağlanmış akustik bir sistemde, girişe uygulanan akustik basıncın, bu basınçtan kaynaklanan çıkıştaki hız akısına oranını belirten karmaşık büyüklük. ‖ *Akustik empedans*, sinüzoidal bir dalga ve belirli bir yüzey için, tüm yüzeyde düzgün olduğu varsayılan akustik basıncın bu yüzey boyunca gelişen hız akısına oranını belirten karmaşık büyüklük. (Empedansın gerçek kısmı akustik direnç, sanal kısmı ise akustik reaktanstır.) [Eşanl. GÖRÜNEN DİRENÇ.] ‖ *Bir çeperin aktarım empedansı*, bir çeperin ses yayım yüzündeki akustik basıncın, ses alım yüzündeki titreşim hızına oranı. ‖ *Bir ortamın ayırtedici akustik empedansı*, bir ortamın bir noktasında ve ilerleyen bir düzlem dalga için bu noktadaki akustik basıncın aynı noktadaki parçacığın hızına oranını belirten karmaşık büyüklük. ‖ *Kinetik empedans*, elektromekanik bir türdönüştürücüde (örneğin hoparlör ya da mikrofon) normal yüklü bir elektrik devresinin empedansı ile titreşen sistem mekanik olarak tıkandığında aynı devrenin elektrik empedansı arasındaki karmaşık fark. ‖ *Özgül akustik empedans*, belirli bir yüzeyde ve sinüzoidal bir dalga için, tüm yüzey boyunca düzgün olduğu varsayılan akustik basıncın, hızın yüzeye dik bileşenine oranını belirten karmaşık büyüklük. ‖ *Serbest titreşimde kinetik elektrik empedansı*, elektromekanik bir türdönüştürücü için, serbest titreşim halinde oluşan elektrik empedansı ile mekanik tıkama halinde görülen elektrik empedansı arasındaki karmaşık fark.

—Tıp. *Akustik empedans ölçümü*, insanda akustik empedansın incelenmesi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Elektrotekn. Dağılmış değişmezli bir hat, A ve B gibi iki nokta arasında elektrik enerjisi iletiminde kullanılıyorsa, gerilimlerin ve akımların, hattın herhangi bir noktasındaki rejimi, her an iki devingen dalga çiftini karşılayan üst üste gelmiş rejimler biçiminde göz önüne alınabilir. Birinci çift, üstel biçimde sönümlenerek, enerji iletimiyle aynı yönde yayılır. Bu çift, *gelen dalgalar* adını taşıyan bir akım dalgasından ve bir gerilim dalgasından oluşur. Gelen dalgaların genlikleri baskındır. İkinci çift de üstel biçimde sönümlenerek yayılır, ama, enerji iletimine ters yönde ilerler. Bu çifti oluşturan gerilim dalgası ile akım dalgası, *yansıyan dalgalar* adını alır ve genlikleri daha küçük değerler taşır. Homojen bir hatta her şey, devre, gelen ve yansıyan gerilim dalgalarının geçişine değişmez bir empedans gösteriyormuş gibi gerçekleşir; bu empedans *dalga empedansı* adını alır ve hattı oluşturan temel ikikapılılardan birinin Z_c *karakteristik empedans*'ına eşittir. Devrenin birim uzunluğu başına r direnci, l indüktansı, g iletkenliği ve c sığayı gösterirse, ω açısal frekanslı sinüzoidal rejimde dalga empedansı şu eşitlikle verilir:

$$Z_c = \sqrt{\frac{r + jl\omega}{g + jc\omega}}.$$

—Tıp. Akustik empedans ölçümü ortakulaktaki titreşim enerjisi iletiminin incelenmesine dayanır. Alçak frekanslar için akustik empedans, her şeyden önce, kulakzarı-kulak kemikçikleri sisteminin katılığına bağlıdır ve iki şekilde incelenebilir. Birincisinde, kulakzarı ölçümü yapılır, yani kulak boşluğundaki hava basıncı değişikliklerinden doğan empedans değişimleri ölçülür. İkincisinde, üzengi kası refleksinin aranması, ağrılı işitme eşiğine yakın ses uyarılarının ortaya çıkarttığı empedans değişikliklerini incelemeye yarar. Bu iki test orta ve iç kulaktaki hastalıklar hakkında nesnel bilgi sağlar.

EMPEDANSÖLÇER a. Empedansların ölçümünde kullanılan aygıt. (Eşanl. EMPEDANSMETRE.)

EMPEDOKLES, yunanlı filozof (Agrigento İ.Ö. V. yy. - Peloponisos'ta ?). Babası Meton, demokrat partinin önderiydi, daha sonra kendisinin de aynı partiye önderlik ettiği sanılıyor. Siyaset adamı olmakla birlikte, yasa koyucu, şair, hekim ve kâhindi de. Olağanüstü kişiliği sayesinde birçok yandaş edindi; Gorgias'ın da bunlar arasında olduğu söylenir.

Herakleitos, Parmenides ve Pythagoras'tan esinlenmekle birlikte, dört öğe kuramı kendi özgün kuramıdır. Bu dört öğe su, hava, ateş ve topraktır ve her şey bunların birleşmesinden doğar. Birleşme de Sevgi (çekme) ve Nefret (itme) olarak kişileştirilen iki devindirici güce bağlıdır. Bu iki güç arasındaki büyük savaşım süreklidir; ama insanın ortaya çıkması ve tarihin doğuşu ile birlikte, Nefret kesin bir egemenlik kazanır. Empedokles'in temellerini attığı evrendoğuma göre dünya, havanın serbest kalması, sonra ateş tarafından dışarı atılması, toprakla suyun ayrılması ve gökkubbenin dönme hızının artması (ona göre 7 ay yerine 1 günde dönmeye başlaması) sonucu yaratıldı. Bu dünya tasarımında insan, evren içinde bir evrendir; yeryüzünde sırasıyla bitkiler, ardından hayvanlar, en sonra da insan ortaya çıktı. Empedokles *Peri Physeos* (Doğa üzerine) ve *Katharmoi* (Arınmalar) adlı iki manzum yapıt yazdı. Eskiçağ düşüncesi üzerinde, örneğin Lucretius'un görüşleri üzerinde büyük bir etki bırakan bu yapıtların kimi parçaları günümüze ulaşmıştır.

Empedokles'in 60 yaşında Peleponisos'ta öldüğünü Aristoteles'ten öğreniyoruz. Düşmanca, ama kendisine atfedilen aşırı gururluluğu doğrulayan bir söylentiye göre, Empedokles kendini Sicilya'daki Etna'nın kraterinden içeri atmış, ancak olay bilinsin diye de sandaletlerini volkanın kıyısına bırakmış. Düşüncesi ve efsanesi XIX. ve XX. yy. şair ve filozofları arasında yeniden ele alındı: Nietzsche, Hölderlin, Heidegger ve René Char, her biri kendi tarzında olmak üzere, Empedokles'in uyandırdığı şiirsel esin gücünün büyüklüğünü gösterdiler.

EMPER a. (fr. *impair*). Oy. **1.** Tek sayıların tümü: *Emper oynamak.* **—2.** Rulet oyununda 1-35 arasındaki tek sayılardan her biri.

EMPERMEABL a. (fr. *imperméable*). → YAĞMURLUK.

EMPEROR dağları, Hawaii takımadasının K.-B.'sından Kamçatka'ya kadar iki kol halinde 2 400 km boyunca uzanan deniz dibi dağ zinciri. (Bu yanardağ kökenli yapıların yaşı, konumu ve derinliği, Büyük Okyanus diliminin Hawaii adaları sıcak noktası üzerinde K.-B.'ya doğru yer değiştirdiğini göstermektedir.)

Emperor Jones *(The)* [İmparator Jones], Eugene O'Neill'in oyunu (1921). Bilinçaltının simgesel cangılında geçen ve çok kısa olan bu piyes, halk tarafından öldürülmeden önce cinayetlerini anımsayan bir zenci diktatörü anlatır. Louis Gruenberg, konusunu bu oyundan aldığı bir opera besteledi (1933). Oyun, bir modern dance work'e de esin kaynağı oldu: koregrafiyi José Limón, müziği Heitor Villa-Lobos, dekoru Kim Swados, kostümleri Pauline Lawrence yaptı. Ellenville'deki (New York eyaleti) Empire State Music Festival'daki prömiyerinde başlıca rolleri José Limón ve Lucas Hoving oynadı (1956).

EMPERYALİST sıf. ve a. (fr. *impérialiste*). Emperyalizmden yana olan için kullanılır.

EMPERYALİZM a. (fr. *impérialisme*). Bir devletin başka bir devlet ya da devletler topluluğu üstündeki iktisadi, askeri, kültürel vb. egemenliği.

—Fels. ve İkt. düş. tar. Marxçılara göre, kapitalizmin gelişiminde en yüksek aşama; bu aşamaya, iktisadi, siyasi ve askeri bir yayılma siyasetiyle halkları ya da devletleri iktisadi ve siyasi yönden bağımlı kılarak ulaşılır. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Fels. ve İkt. düş. tar. Kapitalizmin emperyalist gelişimi, özellikle Lenin ve Rosa Luxemburg gibi marxçı kuramcılar tarafından çözümlendi. Lenin'e göre, 'emperyalizm, genel anlamda kapitalizmin temel niteliklerinin gelişmesi ve doğrudan uzantısı olarak ortaya çıktı. Ama kapitalizm ancak gelişiminin belirli, çok ileri bir düzeyinde emperyalist kapitalizm durumuna geldi [...]. Emperyalizm olabildiğince kısa bir biçimde tanımlanmak istenirse, onun kapitalizmin tekelci aşaması olduğunu söylemek gerekir". Rosa Luxemburg kapitalist gelişimin bu aşamasında belirgin olan yöntemleri şöyle belirtir: "uluslararası borçlanmalar, demiryolu yapımı, devrimler ve savaşlar" *(Sermaye birikimi* [Die Akkumulation des Kapitals], "Uluslararası borçlanma"). Bu gelişim aşamasında mali ve askeri yönler temel bir rol oynar; çünkü bu iki etken, bir sanayi grubunun ya da bir ülkenin egemenliğini sağlamak üzere sırayla birbirinin yerini alır. Böylece "emperyalizm, ulusal kapitalizmlerin dünyanın henüz özgür olan ve kapitalizme geçmemiş son toplumları çevresinde giriştikleri rekabetle kendini gösteren kapitalist birikim sürecinin siyasal ifadesidir" (*agy.*, "Korumacılık ve birikim"). Lenin'e göre, "emperyalizm için şu beş temel özelliği kapsayan bir tanım yapılabilir: (1) üretimin ve iktisadi yaşamda belirleyici bir rol oynayan tekelleri yaratacak ölçüde yüksek bir gelişme düzeyine erişen sermayenin yoğunlaşması; (2) banka sermayesi ile sanayi sermayesinin kaynaşması ve bu "mali sermaye" temelinde mali bir oligarşinin oluşması; (3) mal ihracatının tersine, sermaye ihracatının özel bir önem kazanması; (4) dünyayı paylaşan uluslararası tekelci kapitalist birliklerin oluşması ve (5) dünya topraklarının en büyük kapitalist devletler arasında bölüşülmesinin tamamlanması" *(Emperyalizm, kapitalizmin en yüksek aşaması).*

Emperyalizm, kapitalizmin en yüksek aşaması *(İmperyalizm, kakvıyssaya stadya kapitalizm),* Lenin'in 1916'da yayımlanan yapıtı. Yazar, "emperyalizm" deyiminden, kapitalizmin, sosyalist değişimin eşiğine gelmiş ve öz çelişkilerinin alabildiğine artmış bulunduğu son aşamasını anlar. Yazara göre, bu en yüksek aşamanın belirgin özelliği: serbest rekabetin tekeller karşısında ortadan kalkması, sermaye dışsatımı, iktisadi pazarların ele geçirilmesi uğrunda dünya çapında savaşım verilmesi, bu uğraşın savaş tehlikelerini doğurması ve otoriter rejimlerin ortaya çıkarak burjuva demokrasisinin yerini almasıdır. Yine yazara göre, "en yüksek kâr yasası", kapitalizmi aşırı bir yoğunlaşmaya doğru itmekte ve böylece onu "kendi kendisinin mezar kazıcısı" yapmaktadır. Nitekim, emperyalizm aşamasında, özellikle, üretimde çok ileriye varmış bir toplumsallaştırma demek olan tekellerin egemenliği ve emekle sermaye arasındaki çelişkilerin keskinleşmesi dolayısıyla, bir sosyalist değişim için gerekli bütün maddi koşullar bir araya gelmiş olur.

EMPETRACEAE a. Şili kökenli ve fundamsı çalılar familyası. (Bitkilerin şerit gibi uzun olan yaprakları kıvrık kenarlı ve almaşık dizilidir; çiçekleri, 6 parçalı bir çiçek örtüsü içindedir; meyvesi tek tohumlu, küçük bir drupa halindedir. Sadece dört türden oluşan familyanın kargaüzümü [*Empetrum nigrum*] denen türü Türkiye'de turbalıklarda yetişir.)

EMPHYTEUSİS a. (kurmak, dikmek anlamında lat. sözc.). Rom. huk. Başkasının malı üzerinde, uzun süreli bir kira sözleşmesinin imzalanmasından doğan ayni yararlanma hakkı. (Bu hak devredilebilir, haczedilebilir ve ipotek altına alınabilir.)

EMPHYTUS a. (yun. *emphytos,* dikili). Genellikle kara renkli, beyaz ya da sarı kuşaklı, uzunca gövdeli küçük böcekleri içeren cins. (Larvası gül ve çilek yapraklarını kemirir. Başkalaşma zamanı gelince larva, bazı bitkilerin yumuşak özeğine sığınır. Zarkanatlıların *Symphyta* alttakımı; *Tenthredinidae* familyası.)

EMPİDİDAE a. Böcbil. DANSÇISİNEKGİLLER familyasının bilimsel adı.

■**Empire üslubu,** XVIII. yy.'ın sonlarında (Louis XVI ve Directoire üslubu) belirmeye başlayan ve XIX. yy.'ın ilk çeyreğine kadar gelişerek (Restauration üslubu) yeniklasikçiliğin doruğunu oluşturan üslup. Antikçağ'a dönüş, esinini yunan-roma yapıtlarından alan ve buna, Mısır, gotik, rönesans, hatta türk ve çin öğelerinin de karıştığı resmi bir öğretiye dönüştü. Resimde, mobilya ve sanat değeri olan eşyaların resimlerini yapan David ve Prud'hon ile kendini gösteren bu eğilim, Fontaine ve Percier'nin (Paris'te Carrousel zafer takı; Fontaine tarafından 1812'de yayımlanan *İç dekorasyon albümü*) çalışmalarının belirleyici etkisiyle mimarlıkta ve süslemede de uygulandı. Genel kural düz çizgi, geometrik kompozisyon ve simetriden oluşuyordu; süsleme öğesi olarak silme önemini yitirdi ve önceki dönemlerde gerçekleştirilen ince ve süslü yapıtlardan sonraki sert çizgili ürünlerde sfenks, griffon, kılıç, defne dalından taç, miğfer, kanatlı zafer melekleri gibi öğeler kullanıldı. İç dekorasyonda, XVIII. yy. sonunun hafif ve iç açıcı tonlarından sonra lal rengi, gece mavisi, altın sarısı gibi renkler egemen oldu. Tahtadan ya da bronzdan oymalar (Thomire'in yaldızlı bronzları), özellikle Jacob-Desmalter gibi bir ustanın akaju ya da meyve ağacı tahtasından masif ya da kaplama olarak yaptığı mobilyaları süslüyordu. Mimari dekorlarda yalancı mermer ve mermer kullanılıyordu. Bütününde, kimi zaman hantal görünse de, gözalıcı bir uyum hüküm sürüyordu. Napoléon ile Joséphine'in, ipek sanayisini, porselen ve halı üretimini özendiren çok sayıda sipariş vererek bu konuda oynadıkları koruyuculuk rolünü de belirtmek gerekir.

Giraudon

Jacob-Desmalter imzasını taşıyan yarım daire biçiminde akaju ağacından konsol yaldızlı oyma bronzdan kanatlı sfenks biçiminde ayaklar
Malmaison şatosu

Malmaison şatosu, Paris'teki Beauharnais ya da Bourrienne konakları, etkisi tüm Avrupa'ya (Rusya'da "İskenderiye" üslubu) yayılan empire üslubunun en güzel örneklerini oluşturur.

Lauros-Giraudon

Paris'te Beauharnais konağı'nın (bugün Almanya büyükelçiliği) Dört Mevsim salonu [Prud'hon'un resimlediği yaldızlı oyma bronzdan panolar, üstü Labrador mermerinden küpeli avize, yuvarlak akaju masa]

■**Empire üslubu (ikinci),** Louis-Philippe döneminden sonra, Napoléon III dönemi, geçmişin ve özellikle Rönesans ile XVIII. yy.'ın üsluplarını yorumladı ve genellikle de bu üsluplara yabancıl öğeler ekledi. Lüks ve konfor, sanayileşme hareketine (özellikle mobilya ve sanat eşyası alanlarında) öncülük eden burjuvazinin özlemini çektiği başlıca şeylerdi. Süsleme sanatları ve döşeme eşyası, biçimlerde olsun, esinlenen "üslup"a göre seçilmiş ya da öykünülmüş malzemede olsun, genel seçmeci eğilimin etkisini taşıyordu. Aşırma, örnekleri ağırlaştırdı; konfor merakı (artan halı ve kapiton kullanımı) şekilleri kalınlaştırdı. Şehircilik uzmanları lüks ya da ticari yapılarla çevrili

Bk. resim sayfa 3684

dümdüz caddeler açtılar. (Haussmann'ın Paris'teki çalışmaları), mimarlar seçmeciliği alışkanlık haline getirdiler (Hittorff, Baltard, Lefuel, Garnier...); ama özellikle Labrouste, Hittorff, Baltard, L. A. Boileau tarafından demirin kullanılması akılcı bir çözümdü. Aynı dönemde Viollet-le-Duc Ortaçağ'dan kalma yapıtları restore etti ve bu devrin mimarlığı ve mobilyası hakkında açıklamalı sözcükler yayımladı. Paris'te Louvre'un (Lefuel tarafından yapılan, bugün Maliye bakanlığı olan) yeni bölümü, Païva konağı (bugün Champs-Élysées caddesinde "The Travellers" kulübünün bulunduğu yer) ve Garnier'nin Opéra binası, XIX. yy.'ın sonuna kadar

Sèvres porseleninden kapaklı kupa (1866)
Compiègne müzesi

J. Guillot-Connaissance des arts

EMPİRE ÜSLUBU

Paris'te Païva konağı'nın büyük salonundaki şömine (Champs-Élysées caddesi, 25)

Lauros-Giraudon

Empire üslubu (İkinci)

Üçlü koltuk
Paris'te Maliye bakanlığı'nın büyük salonu

Paris'te Maliye bakanlığı'nın büyük yemek odasının büfesi

L. L.

Lauros-Giraudon

devam edecek olan bir üslubun çarpıcı örnekleridir.

Pix

New York'taki Empire State Building

■ **Empire State Building,** New York'ta Manhattan semtindeki (Beşinci Cadde) gökdelen. Mart 1930 - nisan 1931 tarihleri arası Shreve, Lamb and Harmon emlak bürosu tarafından inşa ettirildi. Büro olarak kullanılan bina 1970'li yıllara kadar dünyanın en yüksek gökdeleni olarak kaldı (102 kat, 381 m). Tepesi, zeplinlerin yanaşıp yolcu alması için düşünülmüştü.

EMPİRİOKRİTİSİZM a. (fr. *empiriocriticisme*'den). DENEYCİELEŞTİRİCİLİK'in eşanlamlısı.

EMPİRİOMONİZM a. ("deneyci tekçilik" anlamında fr. *empiriomonisme*'den). Deneycieleştiricilikten esinlenen felsefi kuram.
—ANSİKL. Empiriomonizmin kurucusu Aleksandr Aleksandroviç Bogdanov'dur. Bogdanov, *Empiriomonizm* (1903-1907) adlı yapıtında Ernst Mach'ın savlarını yeniden ele alarak maddecilik ile idealizm arasındaki felsefi karşıtlığa son verdiğini ileri sürer. Bogdanov'un tasarısı her türlü ikiciliği çürütmeye ve genel bir dünya görüşü kurmaya yöneliktir. Bu genel dünya görüşü bir tek açıklama ilkesine, yani bir "monizm"e dayanır: Bogdanov'a göre varlıklar ve nesneler, ruh ve madde, tek bir maddesel kökene bağlanır.

EMPİS a. (böcek anlamında yun. sözc.). Orta boylu (4-12 mm) etçil sinekleri içeren cins. (Dansçısinekgiller familyasının örnek tipi.)

EMPLECTOPTERİS a. (yun. *emplektos*, örülmüş, ve *pteris*, kanat'tan). Paleobot. Pteridospermae grubundan yapraklı bir bitkinin cins adı. (*Emplectopteris triangularis* Çin'de, Şanşi'de perm devri tabakalarında bulunmuştur.)

EMPLEKTİT a. (fr. *emplectite*'ten; yun. *emplektos*, örülmüş). Miner. $CuBiS_2$ formülünde doğal bizmut ve bakır sülfür; doğrusal kristalleri kuvars içinde farklı yönlerde yayılarak ona bir örgü görünümü verir.

EMPLEKTON a. (yun. sözc.). Esk. Yun. Yontulmuş iki taş yüzeyi kaldırmaya ve arasını harç ve az çok iri parçalar halindeki molozla doldurmaya dayanan inşaat yöntemi.

EMPODİUM a. (yun. *empodion*, engel'den). Zool. Böceklerde, tarsusların son eklemindeki çengeller arasında bulunan orta uzantı.

EMPOLİ, İtalya'da kent, Toscana'da (Floransa ili), Arno kıyısında; 45 700 nüf. XI. yy. sonundan kalma manastır; manastır müzesi. S. Stefano kilisesi'nde fresk kalıntıları ve Masolino'nun sinopia'sı. Karayolu ve demiryolu kavşağı. Tarım ürünleri pazarı. Kimya ve tekstil sanayileri.

EMPORİON a. (yun. sözc.). Bir liman kentinde, büyük ticaret etkinliklerinin toplandığı mahalle; salt bir ticaret bölgesi olarak göz önüne alınmış kent.

EMPORİUM a. (lat. sözc.). Esk. Rom. Düşman ya da yabancı bir ülkede kurulan ticaret kurumu.
—ANSİKL. Özellikle Tacapae (Gabes) ve Leptis Magna'yı kapsayan Küçük Sirte'deki Kartaca kolonilerine özel olarak "emporia" adı veriliyordu.
Roma'da, bu sözcük, İ.Ö. 193'te Aventino tepesinin güneyinde Tevere ırmağı üzerinde bir dizi ambarla birlikte kurulan limanı belirtiyordu; limanda, biri çok büyük bir dizi depo ve uzunluğu 487 m, genişliği 60 m olan Aemilia revağı bulunuyordu.

EMPORİUM ya da **EMPORİON** → AMPURİAS.

EMPOROS a. Esk. yun. Deniz ticaretinde uzmanlaşmış toptancı tüccar.

EMPOZE a. (fr. *imposer*'den). *İsteklerini, düşüncelerini (bir kimseye) empoze etmek*, onları, bir başkası tarafından öğrenilip benimsenmelerini sağlayabilecek bir güçle ortaya koymak: *Yönetim kuruluna kendi görüşlerini empoze etmeye çalışıyor.*

EMPRENYE sıf. (fr. *imprégné*). Deric. *Emprenye deri*, ana nitelikleri korunarak, yağ, parafin, balmumu ve reçineyle fiziksel özellikleri geliştirilmiş deri. ‖ *Emprenye etmek*, çatlama ve çiziklere karşı dayanıklılık sağlamak için deriye yapay reçineler (molekül ağırlıkları az polimerler) vermek.

EMPRESYONİST a. (fr. *impressionniste*). İZLENİMCİ'nin eşanlamlısı.

EMPRESYONİZM a. (fr. *impressionnisme*). İZLENİMCİLİK'in eşanlamlısı.

EMPREVİZYON a. (fr. *imprévision*). Huk. BEKLENMEYEN* DURUM'un eşanlamlısı.

EMPREZARYO a. ("tiyatro yöneticisi" anlamındaki ital. *impresario*'dan). Konser ya da gösteri düzenleyicileriyle görüşerek bir oyuncunun, şarkıcının ya da müzikhol sanatçısının anlaşma ya da sözleşme yapmasını sağlayan, buna karşılık da kazanç üzerinden bir yüzde alan kimse.

EMPRİME a. (fr. *imprimé*). Tekst. Düz dokuma kumaşları çeşitli boyarmadde ve kumaş baskı yöntemleriyle desenlendirme işlemi; bu biçimde desenlendirilmiş kumaş. ‖ *Emprime desen*, raportu pek belirgin olmayan karışık dal, çiçek, yaprak vb. motiflerden oluşmuş desen.
—Camc. *Emprime cam*, haddelenme sırasında üstüne kabartma bir resim basılmış cam.
—ANSİKL. *Emprime* işlemi her türlü kumaş üzerine özel kalıp levhalar kullanılarak elle yapılabildiği gibi, üzerine desen oyulmuş silindirlerle mekanik ya da film -druck (film baskı) yöntemiyle optik -kimyasal olarak da yapılabilir.
Emprime sözcüğü, dokunduktan sonra baskı yoluyla desenlendirilmiş her türlü kumaşı kapsarsa da piyasada ve halk arasında daha çok ipekli, yünlü gibi değerli kumaşlar için kullanılır.

EMPSON (William), ingiliz deneme yazarı (Yokefleet, Yorkshire, 1906 - Londra 1984). Şiirler ve dilsel anlam kaypaklığından hareket ederek edebiyat olgusunu tanımlayan denemeler yazdı. Bunlar edebi söyleşi türünün en iyi örnekleri arasındadır: *Seven Types of Ambiguity* (Belirsizliğin yedi türü) [1930], *Some Versions of Pastoral* (Pastoralin birkaç biçimi) [1935]. Bu ikinci yapıtıyla, proleter edebiyatına pastoral bir yalınlık getirdi. Ayrıca Milton üzerine bir monografi ve *The Structure of Complex Words* (Karmaşık sözcüklerin yapısı) [1951] başlıklı bir inceleme yazdı.

EMPUSA. Yun. mit. Hekate tarafından gönderilen ve kadınları, çocukları, gece yolculuk yapanları korkutan hayalet. Empusa, bir tür vampirdi.

EMPUSA a. (öz. a. *Empusa*'dan). Böceklerin bedeninde asalak yaşayan mantar. (Sineklerde asalak yaşayan *Empusa*'lar çok yaygındır. *Entomophtorales* takımı; *Entomophthora* cinsi.)

EMPUSA a. Böcbil. Çok dar göğüslü, uzun kanatlı böcekleri içeren cins. (Bacakları yer yer yaprak gibi geniştir. *Empusa pennata* Avrupa'nın güneyinde bulunur; yaşantısı peygamberdevesi denen böceklerinki gibidir. *Dictyoptera* takımı; *Empusidae* familyası.)

EMPYRİOS a. (yun. sözc.). Antik. **1.** Kimi eski evrenbilim sistemlerinde, gökkûresinin ateşsi öğeyi barındıran üst bölümüne verilen ad. **—2.** Tanrıların oturduğu, gökyüzünün en yüksek katı.

EMR → EMİR.

EMRAH Ercişli, türk halk şairi (Erciş, Van, XV.-XVII. yy.). Yaşamı üzerine bilgi yoktur. Varlığı ve şiirleri, kahramanı olduğu "Emrah ile Selvihan" adlı türkülü halk hikâyesinden öğrenilmektedir. Hikâyenin konusunun İran hükümdarı Şah Abbas'ın 1604'te Van'ı kuşatması sırasında geçtiği ileri sürülür. Emrah, Şah'ın askerleri tarafından tutsak edilip götürülen Selvihan'ı aramak için Van, İran ve Azerbaycan'ı dolaşır. Ercişli Emrah'ın şiirleri, uzun yıllar Erzurumlu Emrah ile karıştırılmıştır. Koşma, semai ve türkülerinde, sevgiliye kavuşma özlemini işlemiş, gezip gördüğü yerleri yalın bir söyleyişle anlatmıştır.

EMRAH Erzurumlu, türk halk şairi (Tanbura köyü, Erzurum, ? - Niksar 1854 ya da 1860). Erzurum'da bir süre medrese öğrenimi gördü, Nakşibendi tarikatına bağlandı. Genç yaşında köyünden ayrıldı; Bayburt, Gümüşhane, Trabzon, Kastamonu, Tokat, Sivas, Konya ve Niğde'de bulundu; Kastomu'da Alişan Bey'e kapılandı. 1840'ta Niksar'a giderek yaşamının sonuna kadar burada kaldı. Kendi döneminde ve daha sonra çok sayıda halk şairini etkiledi. Tokatlı Nuri'nin ve Gedayi'nin ustası oldu. Şiirlerinde aşk, gurbet ve tasavvuf temalarını işledi. Divan şiirini en iyi bilen saz şairlerinden olduğu kabul edilmektedir. Gazel, murabba, muhammes, müseddes, müstezatları vardır. Ancak asıl başarısı, halk dili ve beğenisini yansıtan lirik öğelerin ağırlıkta olduğu koşma ve semailerinde görülür. Bununla birlikte hece vezniyle yazdığı şiirlerinde de arapça, farsça sözcük ve tamlamalar yer alır. Divan edebiyatı yolundaki şiirleri Erzurumlu Abdülaziz Efendi tarafından *Divan-ı Emrah* adıyla yayımlandı (1913). Hece vezniyle yazdığı şiirlerini *Erzurumlu Emrah, hayatı ve şiirleri* (1928) adıyla Eflatun Cem Güney derledi. (→ Kayn.)

Emrah ile Selvihan, halk hikâyesi. Bir âşığın (Ercişli Emrah) yaşamı çevresinde oluşmuş hikâyelerdendir. 1604 yılında Van kalesi'nin Şah Abbas ordularınca kuşatıldığı dönemde, Van, İsfahan, Tiflis yörelerinde Emrah ile Selvihan'ın birbirine kavuşma yolunda geçirdikleri serüveni konu edinir. Emrah'ın çocukluğu, baba-

sıyla ilişkisi, şiir söylemeye başlaması, Selvihan ile karşılaşması, birbirlerine âşık olmaları, Selvihan'ın Şah Abbas tarafından kaçırılması, Emrah'ın Selvihan'a kavuşmak için birçok sınavdan geçmesi, Şah Abbas'ın iki âşığı birleştirmesi gibi bölümlerden oluşur. Hikâyede, Emrah'ın rüyada pir elinden bade içmesi, Selvihan'ı düşünde görmesi, uyandığında şiir söyleme yeteneğini kazanması türünden halk hikâyesi motifleriyle, Emrah'ın ikinci sevgilisi Selatin Peri'nin bir peri kızı olması, pirin zor durumlarda imdada yetişmesi gibi masal motifleri yer alır. Ayrıca, olayların bir savaş sırasında geçmesi, birleşmeye engel olanın ana-baba değil, Şah Abbas gibi tarihsel bir kişilik olması, iki gencin sonunda onun yardımıyla evlenmeleri gibi öğeler hikâyeyi benzerlerinden ayırır. Emrah'ın bir âşık olan babasına karşı çıkması, âşıklık sınavında onu yenmesi vb. başka hikâyelerde benzeri az görülen motiflerdendir.

EMRAZ çoğl. a. (ar. *maraż*'ın çoğl. *emrāż*). *Esk.* Hastalıklar.
—Esk. tıp. *Emraz-ı akliye,* akıl hastalıkları. ||*Emraz-ı asabiye,* sinir hastalıkları. ||*Emraz-ı ayniye,* göz hastalıkları. ||*Emraz-ı bevliye,* sidik yolu hastalıkları. ||*Emraz-ı cildiye,* cilt, deri hastalıkları. ||*Emraz-ı dahiliye,* iç hastalıkları. ||*Emraz-ı hariciye,* dış hastalıkları. ||*Emraz-ı intaniye,* mikroplu, ateşli hastalıklar. ||*Emraz-ı kalbiye,* kalp hastalıkları. ||*Emraz-ı mühlike,* öldürücü hastalıklar. ||*Emraz-ı müstevliye,* salgın hastalıklar. ||*Emraz-ı nisaiye,* kadın hastalıkları. || *Emraz-ı sadriye,* göğüs hastalıkları. ||*Emraz-ı sariye,* bulaşıcı hastalıklar.

Emr bil-ma'ruf nehy an'il-münker, iyiliği emretmek, kötülüğe karşı koymak anlamına gelen deyim, müslümanlığın önemli ilkelerinden birini dile getirir. İyilik ve saygı (takva) konularında birbirlerine yardımcı olmayı müslümanlara bir görev olarak yükleyen Kuran (V, 5), iyiliğe karşı çıkıp kötülükten yana olmanın münafıklara özgü olduğunu belirtir (IX, 67); kadın ya da erkek, birbirini sevip sayan, birbirinin dostu olan müslümanların, bu sevgi, saygı ve dostluğun gereği, birbirlerine iyiliği emredip kötülüğün engellenmesi gerektiğini belirtir (IX, 71). Hz. Muhammet, iyiliği emretme ve kötülüğü yasaklama yükümlülüğünü yerine getirmeyen toplumun yıkıma uğramasının kaçınılmaz olduğunu söyler. Bu nedenle, bütün islam bilginleri emr bil-maruf neyh an'il-münker ilkesini toplumsal bir görev sayarlar. Özellikle mutezile* mezhebi, bu ilkeyi mezheplerinin beş temel ilkesinden biri olarak kabul eder.

EMRE sıf. (esk. türkç. *amrak,* sevgili, aziz'den *emre*). Âşık, vurgun, tutkun. (Tasavvuf büyüklerinin adlarından sonra kullanılır.): *Taptuk Emre. Yunus Emre.*

EMRE a. (esk. türkç. *amrag*< *amra-g,* aşk). Yunus Emre'nin ve şeyhi Taptuk Emre'nin lakabı. Yunus yolunda şiir yazan Sait Emre, İsmail Emre, Talibi Emre gibi tasavvuf şairlerinin adlarında da aynı sözcük görülür. XIII. yy.'da Emreler bir tasavvuf topluluğu oluşturuyordu. Daha sonra Emre diye anılanlar ise Yunus'a bağlılıklarını belirtmek için bu adı kullandılar.

EMRE (Ahmet Cevat), türk dilci ve yazar (Girit 1887 - Ankara 1961). Harbiye'de okurken, Meşrutiyet'i savunduğu için sürüldüğü Fizan'da arkadaşlarıyla Hatıra gazetesini çıkardı (1897). Fransa'ya kaçarak Jön Türkler'e katıldı. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra yurda döndü; Şûra-yı ümmet ve Siper-i saika gazetelerinde yazdı. Darülmuallimin'de öğretmenlik yaptı, Darülfünun'da türk dili ve edebiyatı okuttu. Cumhuriyet döneminde dil devrimi yolundaki çalışmalara katılarak Alfabe komisyonu'nda, daha sonra Türk dil kurumu'nda görev aldı. 5. dönem Çanakkale milletvekili oldu. Muhit dergisini yayımladı (1928-1932). Yaşamının son döneminde dil devriminin karşısında yer aldı. Yapıtları: *Muhtasar türkçe gramer* (1928), *Eski türk yazısının menşei* (1938), *Türkçenin yapılışı* (1942), *Ondördüncü asır betikleri* (1942), *Türkçede isim temelleri* (1943), *Türk dilbilgisi* (1945), *Türk lehçeleri mukayeseli grameri* (1949), *Atatürk'ün inkılap hedefi ve tarih tezi* (1956), *İki neslin tarihi* (anı, 1960) vb.

EMRE (Vehbi), türk güreşçi ve yönetici (İstanbul 1907 - *ay. y.* 1981). Başarılı olduğu ve birçok şampiyonluklar kazandığı güreşi genç yaşta (1930) bıraktı. Güreş hakemi ve yöneticisi olarak ün kazandı. Güreş federasyonu'nun çeşitli kademelerinde çalıştı, çeşitli tarihlerde 15 yıl süreyle başkanlığını yaptı. Uluslararası güreş federasyonu (FİLA) Asya-Avrupa komitesi ikinci başkanlığı (1949-1981) ve bir yıl da başkan vekilliği görevlerinde bulundu (1970-1971).

EMRE (Veysi), türk atlet (İstanbul 1912 - *ay.y.* 1976). Atletizme İstanbul Erkek lisesi'nde başladı; atmalar dalında başarılı oldu. 1932'de Balkan oyunları'nda, gülle atmada kazandığı birincilik, Türkiye'nin bu oyunlarda aldığı ilk birincilik oldu. On sekiz Türkiye rekoru kırdı. Güreş federasyonu eski başkanlarından Vehbi Emre'nin kardeşidir.

EMRE (Süleyman Arif), türk siyaset adamı (Besni 1914). Ankara Üniversitesi hukuk fakültesi'ni bitirdi; avukatlık yaptı. YTP'den Adıyaman milletvekili seçildi (1965-1969). Milli nizam partisi (1970) ve Milli selamet partisi (1973) kurucuları arasında yer aldı. MSP'nin ilk genel başkanı oldu (1973). İstanbul milletvekili seçildi (1973-1980). Ecevit başkanlığındaki CHP-MSP koalisyonunda (1974) ve Demirel'in 1. Milliyetçi cephe koalisyonunda devlet bakanlığı yaptı. 12 eylül 1980'de milletvekilliği sona erdi. MSP yöneticileriyle birlikte tutuklandı, askeri mahkemede yargılandı ve aklandı. Siyaset yasağı kalktıktan sonra Refah partisi'ne girdi.

EMRED sıf. (fars. *merd*'den ar. *emred*). *Esk.* **1.** Sakalı bıyığı çıkmamış, tüysüz genç, delikanlı, yeniyetme. **—2.** *Emred -perest,* genç delikanlılardan hoşlanan erkek, kulampara.

EMREDİCİ sıf. Huk. *Emredici hükümler,* uyulması kesinlikle zorunlu olan hukuk kuralları. (Emredici hükümler kamu düzenine ilişkin kurallardır. Bu kurallara aykırı sözleşmeler geçersiz sayılır.) [Karşt. YORUMLAYICI* HÜKÜMLER.]
—Siyas. bil. *Emredici vekâlet,* halk egemenliği kuramına ilişkin siyasal vekâlet anlayışı. (Yurttaşlar, tek tek egemenliğin birer parçasının sahibi sayıldıklarından bu egemenliği başkalarına devredemez, ancak vekâlet verebilirler. Vekil, bölgesindeki seçmenlerin iradesini aktaran basit bir araçtır. İradesine uymak zorunda olduğu seçmenler tarafından vekillik görevi iptal edilebilir [ABD'nin kimi eyaletlerinde yürürlükte olan "recoll" yöntemi]. Emredici vekâlet temsili vekâletin karşıtıdır.)

EMRELİ İmralı, Amir-Ali de denir. Türkmenistan'da yaşayan bir türk boyu. Bir bölümü İran'ın Türkmenistan sınırı yakınlarına, Afganistan'a ve Anadolu'nun doğu kesimine yerleşmişlerdir. Eski kaynaklarda *Eymur* ya da *Eymür* adıyla geçerler. Çoğunluğu tarım ve hayvancılıkla uğraşır.

EMRETMEK g. f. (ar. *emr* ve türkç. *etmek*'ten). **1.** *(Bir kimseye) bir şey emretmek,* (bir kimseden) bir şey yapmasını istemek; buyurmak, emir vermek: *Susmanızı emrediyorum. Bana emredilmesinden hoşlanmam.* **—2.** *Emredersiniz,* aşamalı bir düzende buyruk ve isteklerini bildiren üste, astı tarafından verilen yanıt. || *Emretti patrik efendi,* bir kimsenin yersiz ve anlamsız emri karşısında alay yollu söylenir.

EMRİ, EMRİYE sıf. (ar. *emr*'den *emrī,* dişl. *emriyye*). *Esk.* Emirle ilgili.

EMRİ Edirneli Emrullah, türk şair (Edirne ? - *ay. y.* 1574). İmaret kâtipliği ve vakıf mütevelliğinde bulundu. Baki ile tanıştı, onun hakkında hicivler söyledi. Muamma, hiciv ve tarih düşürmedeki ustalığı ile tanındı. *Divan*'ı ve bir *Muamma mecmua*'sı (Murat Molla kütüphanesi no. 589) vardır. *Riyazi tezkiresi*'nde, *Hüsrev ü Şirin* adlı bir mesnevisi bulunduğu kayıtlıdır.

EMRİ Larendeli Emrullah, türk şair (Konya ? - Halep 1702). Müderrislik yaptı. 1694'te Yenişehirfeneri ve Halep kadılıklarında bulundu. Tezkirelerde, döneminin usta şairlerinden olduğu söylenir; şiirlerinden örneklere yer verilir; *Kenz ül -inşa* adlı bir yapıtı olduğu belirtilir.

EMRİ EFENDİ, asıl adı **Murat,** türk gazeteci (Tırnova, Yenişehir, Bulgaristan, 1850 - Bursa 1916). Bursa'da bir basımevi kurarak haftalık Sanayi, Bursa ve 15 günlük Fevait adlı gazeteleri yayımladı. Bursa'da gazeteciliğin kurucusu sayılır. Ayrıca ciltçilik de yaptı. 8 000 beyitten oluşan bir *Divan*'ı (1911) var.

EMRİBÂRİ a. (ar. *emr* ve *bārī,* yaratan'dan *emr-i bārī*). *Esk.* Tanrı buyruğu: *"Müslüman olanlar biran emr-i bariden tecavüz ederse..."* (Cevdet Paşa, XIX. yy.).

EMRİHAK a. (ar. *emr* ve *ḥaḳḳ*'tan *emr-i ḥaḳḳ*). **1.** Tanrı buyruğu; ölüm. **—2.** *Emrihak vaki olmak,* ölmek.

EMRİMUHAL a. (ar. *emr* ve *muḥāl*'den *emr-i muḥāl*). *Esk.* Olmayacak iş ya da şey, olanaksız durum: *"... bunun tadili ve tagyiri emr-i muhal olup.."* (M. Reşit Paşa, XIX. yy.).

EMRİVAKİ a. (ar. *emr* ve *vāḳi*'den *emr -i vāḳi*). **1.** Kabullenilmek zorunda kalınan durum; oldubitti. **—2.** *(Bir kimseye) emrivaki yapmak,* bir kimseyi oldubittiye getirmek, ona başka seçenek bırakmamak.

EMRİYE → EMRİ.

EMRULLAH EFENDİ, türk eğitimci, yazar ve siyaset adamı (Lüleburgaz 1858 - İstanbul 1914). Mülkiye mektebi'ni bitirdi (1882). Bu tarihten 1891'e kadar Yanya, Selanik, Halep ve İzmir'de milli eğitim müdürlüğü yaptı. İzmir'de görevliyken siyasal nedenlerle İsviçre'ye gitmek zorunda kaldı ve 1900'de Abdülhamit II tarafından bağışlanıncaya kadar orada kaldı. Türkiye'ye dönüşünde Meclisi maarif üyeliğine getirildi. Başta Serveti fünun olmak üzere çeşitli dergilere "Emri" imzasıyla toplumbilim ve felsefe konularında yazılar yazdı. Bir ansiklopedi niteliğindeki *Muhitül-maarif* (1902) adlı yapıtının ancak ilk cildini yayımlayabildi. Bir süre Konya Hukuk mektebi müdürlüğü yaptıktan (1906) sonra Galatasaray lisesi müdürlüğüne (1908), kısa bir süre sonra Maarif meclisi ilmi idare başkanlığına getirildi. Aynı yıl Kırkkilise'den (Kırklareli) milletvekili seçilerek Osmanlı meclisi mebusanı'na girdi. İki kez maarif nazırı olarak görev yaptı (1910 -1912). Bu süre içinde Darülfünun'da ders de verdi. Liselere felsefe dersi onun maarif nazırlığı sırasında konuldu.

E.M.S., EUROPEAN MONETARY SYSTEM' in kısaltması. (AVRUPA PARA* SİSTEMİ.)

EMS, Almanya'da (Rheinland-Pfalz eyaleti) kent → BAD EMS.
—Tar. Ağustos 1786'da Trier, Köln, Mainz ve Salzburg başpiskoposluklarının temsilcileri Ems'de toplandılar ve *Emser Punktation*'u denilen ve başpiskoposlar tarafından onaylanan bir sözleşme hazırladılar; buna göre papalığın yetkisi, Kilise'nin ilk kuruluş yıllarındaki yetkilere indirgeniyordu. Pius VI'nın mahkûm ettiği (1789) *Punktation* hükümsüz kaldı.

EMS a. (*Ems*'den, Almanya'da kent). Devon sisteminin bir katı. (→ KATMANBİLİM.)

◆ **ems** sıf. Bir kata ilişkin.

EMS, Almanya'da, ülkenin Hollanda sınırında akan ırmak; 371 km. Teutoburger Wald'da doğduktan sonra Münster

navzasının büyük bölümünü akaçlar, sonra Kuzey denizi'ne yönelir ve Dollart körfezine dökülür. Hemen bütünüyle Saale buzul çağında oluşan buzultaş dolgusu üstünde akar ve uçsuz bucaksız turbalıkları (Boertange bataklığı) geçer; bu durum Dortmund-Ems kanalının açılmasını, Hollanda ve Weser'le (Hunte-Ems kanalı) ikili bağlantı kurulmasını kolaylaştırmıştır. Minden, Hannover, Braunschweig yönünde uzanan Mittellandkanal'da, Rheine'da Ems'e bağlanır. Irmak, böylece, Ruhr ile deniz (Emden) ve Ruhr ile Aşağı Saksonya sanayi bölgesi arasındaki bağlantıyı sağlar.

Ems telgrafları, 13 temmuz 1870'te Ems'de bulunan Wilhelm I adına müşavir Abeken tarafından, Bismarck'a çekilen telgraflarla ulaştırılan bilgilere verilen ad. Bu telgraflar fransız büyükelçisi Benedetti'nin, Prusya kralına, Hohenzollernler'in İspanya tahtına adaylığını artık desteklememesi için yaptığı başvuruyu anlatıyordu. Wilhelm I sözü geçen başvuruyu dostça fakat kesin bir biçimde reddetmişti. Alman birliğini sağlamak için Fransa ile bir anlaşmazlık çıkarmak isteyen Bismarck, Roon ve Moltke, Prusya kralının tutumunu aşağılayıcı göstermeyi amaçlayan ve bu nedenle Fransa'yı krala savaş açmak zorunda bırakacak kısa bir kopyayı basına açıkladılar.

EMSAL a. (ar. *misl*'in çoğl. *emsal*). **1.** Bir şeyin eşleri, benzerleri; eşi, benzeri: *Bu otel emsali arasında fiyatı en ucuz olanıdır. Emsaline az rastlanır uzunlukta bir köprü.* **—2.** Yaşıt, denk, eş: *O adam senin emsalin mi? Emsallerinden daha uzun boyludur.* **—3.** Örnek: *Sigara içmekle çocuklara kötü emsal oluyorsun.*

—*Esk. Emsali misillü,* aynı biçimde, benzeri durumlarda olduğu gibi. || *Emsali na-mesluk,* görülmemiş, eşsiz. || *Emsal-i hikemiye,* vecize, özdeyiş. || *Emsal-i kesire,* bol örnek. || *Emsal-i Süleyman,* Hz. Süleyman'ın özdeyişleri.

—Esk. astron. *Emsal-i inkisar,* havanın içinden geçen ışığın kırılma miktarı.

—Esk. mat. Bir sayının kaç katı olacağını bildiren sayı, katsayı.

—Huk. ve Şehirc. *İnşaat emsali (T.A.K.S.),* bir ya da daha çok yapının oturulabilen yüzeylerinin toplamıyla, yapıldığı arazi yüzeyinin oranı. || *Yasal inşaat emsali tavanı,* inşaat emsali için saptanan yasal sınır; bu sınır aşıldığında, inşaat ruhsatından yararlanan kişi ya da kuruluş belli bir miktar para ödemek zorundadır.

EMSÂL çoğl. a.(ar. *mesel*'in çoğl. *emsâl*). *Esk.* Hikâyeler, kıssalar, destanlar.

EMSALSİZ sıf. Eşsiz, bir benzeri daha bulunmayan: *Emsalsiz güzelliğiyle dikkati çekmek. Emsalsiz bir kahraman.*

EMSALSİZLİK a. Eşsizlik, benzersizlik.

EMSÂR çoğl. a. (ar. *mısr,* şehir'den *emsâr*). *Esk.* Büyük kentler, beldeler.

EMSCHER, Almanya Federal Cumhuriyeti'nde ırmak, Ren'in kolu (sağ kıyı); 81 km. Hamborn'da Ren'e kavuşur. Rheinisches Schiefergebirge'nin kuzey yamacında akar ve büyük sanayi bölgesi Ruhr'un eksenini oluşturur. Duisburg'da son bulan Ren-Herne kanalı Emscher vadisinin devamıdır. Bu kanal, yukarı çığırında Dortmund-Ems kanalına bağlanır.

EMSDETTEN, Almanya'da, Kuzey Vestfalya Renanyası eyaletinde kent, Ems ırmağı kıyısında, Münster'in K.'inde; 30 900 nüf. Tekstil.

EMSER (Hieronymus), katolik alman tanrıbilimci (Weidenstetten, Ulm yakınında, 1478 - Dresden 1527). Luther'in hocasıydı; sonradan eski öğrencisinin savlarına şiddetle karşı çıktı.

EMSİLE a. (ar. *misâl*'in çoğl. *emsile*). *Esk.* Örnekler: *"... her sâhib-i kalemin kendi zevki hükümrân olduğunu isbat için emsile irâdı ile beyhûde satırlar işgal etmek istemem"* (Cenap Şahabettin).

—Dilbilg. *Esk. Emsile-i muhtelife,* fiil kiplerinin sıra ile çekimi. || *Emsile-i muttaride,* bir fiil kipinin kişi sırasına göre çekimi.

EMSLAND, Almanya'da bataklık bölge, *Ems* ile Hollanda sınırı arasında. Petrol yatakları.

EMTÂR çoğl. a. (ar. *matar*'ın çoğl. *emtâr*). *Esk.* Yağmurlar: *Sahâib-i emtâr* (yağmur bulutları).

EMTİA çoğl. a. (ar. *meta*ᶜ'nın çoğl. *emti*ᶜ*a*). *Esk.* Mallar, ticaret konusu olan taşınabilir şeyler.

—Bors. *Emtia borsaları* → TİCARET BORSA*LARI.

—Muhs. Hiçbir değişikliğe uğratılmaksızın yeniden satılmak üzere satın alınan nesneler, işlenmiş ya da işlenmemiş ürünler.

—Sig. *Emtia sigortası,* nakliyat sigortalarında yük ya da navlunun taşıma sırasında uğrayacağı zararlara karşı sigorta.

—Tic. huk. *Emtia senetleri,* umumi mağazaya ya da taşıyıcıya bırakılan mallara karşılık verilen ve bu malları temsil eden senetler. (Başlıca emtia senetleri makbuz* senedi, varant* ve konşimento* dur.)

EMU a. Zool. KOŞUCUDEVEKUŞU'nun eşanlamlısı.

EMÜLASYON a. (fr. *émulation*). Bilş. ÖYKÜNÜM'ün eşanlamlısı.

—Masonl. *Emülasyon Riti,* İngiltere Büyük Locası'nın en önemli ve en yaygın Rit'i. (Ezberden uygulanır ve yüksek dereceleri yoktur.)

EMÜLSİN a. (fr. *émulsine; emülsiyon*'dan). Org. kim. Özellikle acı bademden elde edilen enzim; β-D-glukozdan türeyen heterozitler ile holozitlerin, hidroliz ve oluşmalarını katalizleme özelliği taşır. (Emülsin, bir β-glukozidazdır.)

EMÜLSİYON a. (fr. *émulsion;* lat. *emulsus; emulgere*'den, sağmak, özütlemek). Fizs. kim. Bir sıvının sürekli evreyi oluşturan başka bir sıvı içinde damlacıklar biçiminde dağılmasından meydana gelen heterojen ortam. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Emülsiyon aygıtı,* emülsiyon yapmaya yarayan aygıt. || *Su emülsiyonu,* sürekli evresi, su olan emülsiyon. || *Yağ emülsiyonu,* sürekli evresi, suda çözünmeyen bir sıvıdan oluşan emülsiyon.

—Bayınd. *Yol emülsiyonu,* emülsiyonlaşmayı kolaylaştıran ve ürünü kararlı duruma getiren gerilimetkin ya da emülsiyonlaştırıcı maddelerle suyun karışımında, bitümün damlacıklar biçiminde asıltı halinde kalışıyla oluşan ürün. (Agregayla temas ettiğinde emülsiyon kesilir, bitüm açığa çıkar, su buharlaşır. Emülsiyonlar, bir türbin içinde sıcak bitüm, su [ürünün % 35-40'ı] ve gerilimetkin maddelerin [alkali tepkisi veren yağlı asit sabunları ya da asit tepkisi veren amin tuzları] hızla karıştırılmasıyla elde edilir. Bitümin soğuk olarak kullanılmasına olanak sağlayan emülsiyon, yol işlerinde çokça kullanılmaktadır: örtüler, yamalar, vb.)

—Boyac. *Emülsiyon boya,* bağlayıcısı bir emülsiyondan oluşan boya. || *Emülsiyon vernik,* bağlayıcısı, suda ya da başka sıvılarda uçucu olmayan reçine emülsiyonlarından oluşmuş vernik.

—Çekird. fiz. *Çekirdek emülsiyonu,* iyonlaştırıcı taneciklerin, özellikle kozmik ışınların yörüngelerinin ve etkileşimlerinin izlerini algılayan fotoğraf emülsiyonları yığını. (Geliştirme banyosundan sonra, bu izler mikroskopta ölçülür. 10^{-13} saniyelik ömür sürelerine karşılık gelen yörüngeler saptanabilir.)

—Eczc. Zamk helmesi, yumurta sarısı gibi suyu sıvağ olarak içeren ve suda çözünmeyen maddeleri ince tanecikler biçiminde süspansiyon halinde tutabilen sübyeleştirici bir maddeyle hazırlanan sıvı. (Emülsiyonlar tedavide ya bazı yağlı ilaçların alınmasını kolaylaştırmak için kullanılır [balıkyağı ve sıvı parafin emülsiyonları] ya da yağlı bir maddenin deriye uygulanmasını sağlayan linimentlerin bileşimine girer.)

—Foto. DUYARKAT'ın eşanlamlısı.

—Kozmet. Sulu bir evrede ("suda yağ" emülsiyonu) çok küçük damlacıklar halinde dağılmış yağlı bir evreden (mineral ya da bitki kökenli gres ya da sıvı yağ) ya da tam tersi bir emülsiyonlaşmadan ("yağda su" emülsiyonu) oluşan ve kararlılığı bir emülsiyonlaştırıcıyla sağlanan kozmetik ürün. (Daha az akışkan olan krem sütleri, emülsiyonun akışmazlığına göre ayırt edilir.)

—Petr. san. *Emülsiyon önleyici,* bir yağlama yağının su ile emülsiyonlaşma eğilimini azaltan katkı maddesi.

—Petrokim. *Emülsiyon kırıcı,* bir yağın, bir bitümün emülsiyonlaşmasını önleyen ya da bunları emülsiyonundan ayıran katkı ürünü. || *Emülsiyon kırma deneyi,* buhar türbinlerinde kullanılan yağlarda gerçekleştirilen ve bir su-yağ emülsiyonunun iki evreye ayrılma elverişliliğini ölçmeye yarayan deney. || *Emülsiyon kırmak,* bir yağı, bir bitümü sulu emülsiyonundan ayırmak.

—ANSİKL. Fizs. kim. Emülsiyon, birbirinde karışmayan en az iki sıvıdan oluşan bir sıvıdır; bu sıvılardan biri, diğerinin içinde çok küçük damlacıklar halinde dağılır. Örneğin su, göreceli olarak daha az miktardaki sıvı bir yağla karıştırılıp kuvvetle çalkalanırsa, sıvı yağ suda dağılır ve böylece sürekli evresi su olan bir "suda yağ" emülsiyonu elde edilir. Buna karşılık çok miktardaki sıvı yağa daha az nicelikte su katılarak bir başka emülsiyon oluşturulabilir; buna da "yağda su" emülsiyonu denir. Bu emülsiyondaki sürekli evre, sıvı yağdır. Bu yolla elde edilen emülsiyonlar kararlı değildir. Kararlılıklarını sağlamak için emülsiyonu meydana getiren iki ana maddeye bir üçüncü maddenin (gerilimetkin) katılması gerekir; bu madde su/ sıvı yağ arayüzeyleri oluşturmak için gerekli olan enerjiyi düşürür. Örneğin % 25'lik bir sudkostik çözeltisine morina karaciğerinden çıkarılan yağ, damla damla akıtıldığında kendiliğinden bir emülsiyonun oluştuğu gözlenir. Sodyum hidroksit, çözelti ile yağın dokunma yüzeyinde gerilimetkin işlevi gören bir sabun meydana getirir. Doğal emülsiyonlar arasında % 1,5 - 8,5 oranında yağlı maddeler içeren memelilerin sütü sayılabilir; sütteki bu yağlı maddeler, su, şeker ve protein içeren bir serumda asıltı biçiminde bulunur. Kauçuk lateksi, kauçuğun sudaki bir emülsiyonudur. Emülsiyon damlalarının çapları, genellikle mikrometreden daha büyüktür. Ancak, gerilimetkin maddelerce zengin çok küçük damlacıklardan (100 angström) oluşan ve oldukça kararlı olan *mikroemülsiyonlar*'ı bunlardan ayırmak gerekir.

EMÜLSİYONLAŞTIRICI sıf. Fizs. kim. Bulunduğu ortamda bir emülsiyonun oluşmasını ya da bozulmadan kalmasını sağlayan bir bileşik için kullanılır. (Emülsiyonlaştırıcılar, susevmez [karbon zinciri] ve susever bölümler [asit işlevi, amonyum ya da etilen polioksit] içeren amfifil moleküllerden oluşur. Emülsiyonlaştırıcı, her iki bölümün göreceli büyüklüğüne bağlı olarak "suda yağ" ya da "yağda su" emülsiyonlarının oluşturulmasını kolaylaştırır.)

—Bes. san. ve Mutf. Besinlere katılan ve onların kararlı emülsiyon (sübye) haline gelmesini sağlayan katkı maddesi. (Bu maddeler arasında yumurta sarısı, arap zamkı, yağ asidi gliseritleri ve esterler sayılabilir. Mutfakta özellikle yumurta sarısı kullanılır; yumurta sarısı lipofil ve hidrofil olduğundan kararlı emülsiyon halinde soslar yapmaya olanak verir.)

EMÜLSİYONLAŞTIRMAK g. f. Fizs. kim. Bir sıvıyı, çözünmeye uğramadığı bir ortamda homojen ve geçici kararlılık gösteren bir bütün elde etmek üzere küçük damlacıklar halinde dağıtmak.

EMVAC çoğl. a. (ar. *mevc*'in çoğl. *emvâc*). *Esk.* **1.** Dalgalar: *"Gıpta etsin aşkının emvâcına coşkun deniz"* (Neyzen Tev-

fik). **—2.** *Emvac-ı bahr,* denizin dalgaları. || *Emvac-ı kahr,* batıran dalgalar.

EMVAL çoğl. a. (ar. *māl*'ın çoğl. *emval*). *Esk.* **1.** Taşınabilen ya da taşınmaz mallar, mülkler, servetler: *"... bütün emvâli zapt ile yeni baştan tevzi etti"* (H. C. Yalçın). **—2.** *Emval-i emriye,* hükümdarın malları, beylik mallar. || *Emval-i eytam,* yetimlerin malları. || *Emval-i menkule,* taşınabilen mallar. || *Emval-i gayri-menkule,* taşınmaz mallar. || *Emval-i metruka,* terk edilmiş, sahipleri kaybolmuş mallar. || *Emval-i umumiye,* kamu malları.
—İsl. huk. *Emval-i bâtına,* nakit paralarla, evlerde, dükkânlarda ve işyerlerinde bulunan ticaret malları. (Bunların zekâtını, o mallara sahip olan kişiler yoksullara verirler.) || *Emval-i zâhire,* görünür mallar, zekâtı devlet tarafından alınan mallar. (Bunlar hayvanlar, bazı toprak mahsulleri, madenler, defineler vb.'dir; her biri için belli oranda zekât alınır.)

EMVAS, EMAVAS ya da **EMMAUS,** Ürdün'de, Kudüs'ün K.-B.'sında yer. İ.Ö. 166'da Yuda Makabi burada Gorgias'ın komutasındaki bir Suriye ordusunu yendi. —Ürdün'de yer, Kudüs'ün K.'inde. Hıristiyan inancına göre, İsa, dirildiği akşam (Luka XXIV, 13-32), burada Kutsal kentten gelen iki hıristiyana göründü.
—İkonogr. Dirilen İsa'nın, Emvas yolunda iki kişiye görünmesi, roman döneminde bazı sanatçılar tarafından temsil edildiyse de (İspanya'daki Silos manastırı avlusu; Paris'te Notre-Dame kilisesi ve Chartres katedrali'ndeki koro bölmesi), en çok işlenen tema, handa ekmeğin paylaşılmasıdır: Vézelay, Toulouse'da Daurade, İssoire, Chartres sütun başlıkları; Mans ve Tours vitrayları; Fra Angelico'nun freski (Floransa'da San Marco kilisesi). XVI. yy.'dan başlayarak, bu konuyu işleyen başlıca ressamlar şunlardır: Carpaccio (Venedik), G. Bellini *(ay.y.),* Pontormo (Floransa), Tiziano ve Veronese (Louvre), J. Bassano (Dijon), Yaşlı Palma (Floransa), Caravaggio (Londra, Milano, Messina), Magnasco (Cenova), Le Nain'ler (Louvre), Tournier (Nantes), Van Honthorst (Grenoble), Jordaens (Brüksel), Rembrandt (Louvre), Ch. A. Coypel (Paris), Piazzetta (Cleveland), Delacroix (Brooklyn), von Uhde (Frankfurt), M. Denis (Paris).

EMVÂT çoğl. a. (ar. *mevt*'in çoğl. *emvât*). *Esk.* Ölüler: *Ahya vü emvât* (diriler ve ölüler). *Defn-i emvât* (ölüleri gömme). *İhya-yı emvât* (ölüleri diriltme).

Emyal cetveli, belli limanlar arasındaki uzaklıkları deniz mili olarak gösteren cetvel.

EMYDİDAE a. Zool. TATLISUKAPLUMBAĞASIGİLLER familyasının bilimsel adı.

EMZİCE çoğl. a. (ar. *mizac*'ın çoğl. *emzice*). *Esk.* Mizaçlar, huylar, tabiatlar: *Emzice-i muhtelife* (türlü huylar, tabiatlar).

EMZİK a. **1.** Süt çocuklarını avutmak için ağızlarına verilen meme başı biçimindeki kauçuk nesne; meme. (*Yalancı emzik* de denir.) **—2.** Ucu meme başı biçiminde ve delik olan, biberona takılarak yeni doğmuş bebekleri beslemeye yarayan kauçuk parça. **—3.** Çaydanlık, ibrik, testi vb. kapların suyu azar azar akıtmaya yarayan içi delik uzantısı. **—4.** *Arg.* Nargile. **—5.** *Yörs.* Sigara ağızlığı.
—Kad. doğ. *Meme emziği,* meme biçimine uyan camdan yapılmış bir çekmenle onun ucundaki lastik bir memeden oluşan küçük aygıt. (Meme başı bozukluklarında ve meme çatlaklarında yenidoğanın memeyi emmesini kolaylaştırmak için kullanılır.)

EMZİKÇİ a. Sütnineye halk arasında verilen ad.

EMZİKLİ sıf. **1.** Ağzının ucunda emzik olan şey için kullanılır; lüleli: *Emzikli kap.* **—2.** Meme emen çocuğu bulunan kadın için kullanılır: *Emzikli kadınların iyi beslenmeleri gerekir.*

EMZİRİLMEK → EMMEK.

EMZİRME a. Emzirmek eylemi.
—Hayvc. *Yapay emzirme,* evcil hayvan yetiştiriciliğinde, ananın (inek, koyun, keçi) sağımı yavrunun sütle beslenmesini erken engellediği zaman başvurulan olağan bir işlemdir. Bunun için yavruya yapay süt verilir; bu sütte bazı maddeler, özellikle yağlı maddeler ana sütündekinden farklı olabilir. Emzirme kovalarla ya da emziklerle yapılır. Yapay emzirme kasaplık dana üretimi bakımından büyük önem kazanmış durumdadır.
—Tarım. mak. *Emzirme makinesi,* geviş getiren hayvanların yavrularını emzirmeye yarayan makine. (Su ve süttozu karışımından oluşan ılık besini otomatik olarak hazırlar. Hayvanlar bu sütü makinenin böğrünün altındaki emziklerden emerler.)
—Zootekn. *Emzirme sürüsü,* genel kural olarak, dişileri ana altındaki buzağıları emzirmek için kullanılan dişilerden ya da ırklardan oluşan sürü. (Charolais ırkı sığırların dişileri emzirme sürüsü olmaya elverişlidir.)
—ANSİKL. Çoc. hekim. Emzirme, yenidoğanın ve süt çocuğunun 2-3 aya kadar sırf sütle beslenmesi yöntemidir. Ana sütüyle olduğu gibi karışık ve yapay da olabilir.
Ana sütü emzirme elden geldiğince tercih edilmelidir, çünkü yenidoğanın gereksinimlerine en uygunu odur. Gerçekten, ana sütünün sindirimi çok kolaydır; ayrıca enfeksiyonlara karşı direnci kolaylaştırdığı sanılmaktadır; dahası, duygusal açıdan, ana-çocuk ilişkisinin kolayca kurulmasını sağlar; ana sütünün verilmemesi gereken durumlar enderdir (kardiyopati, verem, frengi, akut bulaşıcı hastalıklar). Emzirmeye yaşamın ilk 24 saati içinde başlanır; ilk günden başlanarak çocuğa meme verilir (şu son yıllara kadar hep tavsiye edilen fizyolojik orucun, yenidoğanda hipoglisemiyi artırdığı kabul edilmektedir). Aslında ilk saatlerin sütü ağız sütüdür (koyu ve sarımsı madde). Sonra, 3. ve 6. günler arasında süt gelişi artar, ama ancak 10. güne doğru tamamlanır, meme emildikçe bir kararda sürer. Emzirme iki türlü olabilir: ya öteden beri yapıldığı gibi sıkı yöntem uygulanır, her 3 saatte bir meme verilir, yani ilk ayda 24 saatte 7 kez emzirme; ya da "serbest" yahut "isteğe bağlı" yöntem uygulanır ve bebek istedikçe emzirme yapılır (Çocuk açlığına göre emmesini kendisi ayarlar.) Meme başları emzirmeden önce ve sonra kaynamış suyla temizlenmelidir. Memelerde 3 tür bozukluk ortaya çıkabilir: çatlaklar (hep yaş olmaktan ileri gelir), lenfanjitler ve meme apseleri (yerel bir enfeksiyondan ileri gelir.)
Karışık emzirme, ana sütünün yetersiz olduğu durumlarda uygulanır; ana sütü hayvan sütüyle tamamlanır. Bu iki türlü yapılabilir: ya her emzirmede eksik kalan miktar tamamlanır (bunun için emzirmeden önce ve sonra çocuğun tartılması gerekir) ya da sırayla bir kez ana sütü bir kez biberonla yapay süt emzirilir. Karışık emzirme çekinceli bir yöntemdir. Çocuğun yeterince beslendiğinden emin olmak gerekir.
Yapay emzirme, ana sütü yerine hayvan sütü vermeyi öngörür. Günümüzde bu amaçla hazırlanmış inek sütü çok kullanılır. Yapay emzirme, sütte ve katkı suyunda (kaynamış su ya da maden suyu), biberon ve emziklerde temizlik, sterilizasyon ve asepsi gibi önlemlerin alınmasını gerektirir. Biberonlar yıkanıp durulandıktan sonra kaynatılarak sterilize edilmeli ve ağzı kapalı tutulmalıdır. Biberonların ve içeriğinin sayısı hem düzgün aralıklı, hem yaşa ve kiloya uygun olmalıdır. Yapay emzirme sıkı denetlenmelidir, çünkü ihtiyatsız kullanılırsa önemli kazalara yol açabilir (toksikoz). [→ ANALIK.]

EMZİRMEK → EMMEK.

EMZİRTMEK → EMMEK.

EN a. **1.** Genellikle dikdörtgen bir yüzeyin aynı düzlemdeki iki boyutundan en küçük olanı (BOY'a karşıt olarak); üç boyutlu bir nesnede, bir hacimde, yatay tabanın en küçük boyutu (BOY, YÜKSEKLİK ya da DERİNLİK'e karşıt olarak): *Kâğıdı enine katlamak.* **—2.** Ölçüsü açısından ele alınan bu boyut: *50 cm eninde.* **—3.** *Eninde sonunda,* en sonunda, en son evrede: *Eninde sonunda benim dediğime geleceksiniz.* || *Enine, enlemesine,* enine olarak: *Kumaşı enine kesmek, katlamak.* || *Enine boyuna,* iriyarı: *Enine boyuna bir adam;* bütün olasılıklar üzerinde durup düşünülerek: *Konuyu enine boyuna tartışın.* || *Enine boyuna çekmek,* bir işi sonuca bağlayabilmek için değişik olanakları zorlamak.
—Anat. Bulundukları yerde enine durdukları için birçok organ için kullanılır. || *Enine bilek ön atardamarı,* önkol ve dirsek atardamarlarını birleştiren küçük atardamar. || *Enine boyun kası,* sırt omurlarının ilk beşinin enine çıkıntılarından, boyun omurlarının son beşinin enine çıkıntılarına uzanan kas. || *Enine burun kası,* yüzdeki küçük deri kaslarından biri. || *Enine çıkıntı,* omurların iki yan tarafında bulunan kemik çıkıntı. || *Enine derin ve yüzeysel kaslar,* apışarasında enine duran kaslar. || *Enine dikensi kas,* doğrudan doğruya omurgaya yapışık duran ve kuyruksokumu kemiğinden başlayıp eksen kemiğe kadar uzanan çok uzun kas. (Omurların enine çıkıntıları ile dikensi çıkıntıları arasındaki oluk içinde bulunur ve bir dizi küçük kas demetlerinden oluşur.) || *Enine dil kası,* dildeki küçük kas. || *Enine karın kası,* karnın ön yan çeperinin derin düzlemini oluşturan geniş kas. || *Enine kulak kası,* yüzdeki küçük deri kaslarından biri.
—Eldivc. *Enine çekmek, enine koymak,* deriyi enine doğru, eldivenin boyunu karşılayacak boyutu verebilecek biçimde çekmek.
—Giy. Bir tür çuha. (*Çuhayi en* de denir. Her yıl yeniçeri kâtibine, Anadolu ve Rumeli ağalarına, yayabaşılara, bunların kâtiplerine, süvari zağarcılarına ve sekbanlarına, acemi ocağı yayabaşılarına bu çuhadan dağıtılırdı.)
—Kâğ. san. Sürekli kâğıt ya da karton yaprağının genişliğine ölçülen boyutu. || Bir kâğıt yaprağının genişliği. || *Tam en kullanmak,* bir kâğıt ya da bobin kesme makinesinde olası maksimum genişliği kullanmak.
—Metalürj. Bir metalürji ürününde, sıcak ya da soğuk işlemle mekanik biçim değiştirme yönüne dik yön. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Nöroanat. *Enine kıvrım* ya da *enine şakak kıvrımı,* HESCHL KIVRIMI'nın eşanlamlısı.

Lauros-Giraudon

Rembrandt'ın *Emvas hacıları* (1648) adlı tablosu
Louvre müzesi, Paris

—Tekst. Bir kumaş parçasının iki kenarı arasındaki genişliği. || *Faydalı en*, çoğunlukla tarak makinesi silindirlerinin ana doğrusunun uzunluğuna eşit bir tarağın çalışma genişliği.

—ANSİKL. Metalürj. Sanayi çelikleri az miktarda kükürt ve fosfor içerir. Nitelikli çeliklerde kükürt ve fosfor oranı % 0,02 düzeyinde tutulur. Bu düşük oranlarda kükürt çözünmez ve kalıntı biçiminde ayrılır. Fosfor ferrit içinde çözelti halindedir; ama katı demirdeki düşük yayınma hızı yüzünden katılaşmadan sonra taneler içinde düzgün biçiminde dağılmaz. Yüksek sıcaklıkta dövme sırasında taneler çekme yönünde uzar; dendritlerin eksenleri ile yüzeyleri arasında fosfor oranı eşit değildir; dolayısıyla eksenler, katışkılarca zengin şeritlerle ayrılmış görece arı şeritler oluşturarak dizilme eğilimi gösterir. Bu lifli yapı, parlatılmış bir şerit kesiti, çözelti halinde bakır II klorür içeren su ve hidroklorik asit karışımından oluşmuş, özel bir ayraca tutularak görülebilir; bu olgu genellikle, austenitli halde dövülen bir çelikten mekanik özelliklerin anizotrop olduğunu ve örneklerin çekme yönünde (yani boyuna) ya da buna dik yönde (yani enine) zorlanmalarına göre çok farklı değerler alabileceğini ortaya koyar. Haddelemeyle elde edilmiş saclar sözkonusu olduğunda *en yönü* (sacın genişliği) ve *kalınlık yönü* birbirinden ayrılır; kalınlık genellikle sünekliğin en zayıf olduğu yöndür.

EN be. **1.** Sıfat ve belirteçlerden önce geldiğinde en üstünlük derecesini belirtir (ikiden çok nesneler ya da kişiler arasında en üstününü ötekilerden ayırır): *İşte en kısa yol. En uzun günler. En yararlı yiyecekler. Sınıfın en başarılı öğrencisi. En yüksek not. En az benzin harcayan araba. O üç kardeşin en küçüğüdür. Sabahları en erken o kalkar. Toplantıdan en son o ayrıldı.* **—2.** *En aşağı*, hiç olmazsa; en azından: *Bugün bu kat en aşağı elli milyon eder.* || *En az*, en küçük, en ufak, en düşük: *En az geçim indirimi.* (Eşanl. ASGARİ, MİNİMUM.) || *En azından*, hiç değilse, hiç olmazsa: *Evde bulamazsak bile en azından aramış oluruz.* || *En çok, en fazla, en son*, en yüksek düzeyde, bir şeyi sınır, en yüksek nicelik kabul ederek; azami: *En çok on gün sonra orada olurum. Orada en fazla üç gün kalabilirim. Genel harcamalar için en çok yirmi bin lira ayırabiliyor.*

—Çevrebil. ve Tarım. *En az yasası*, 1843'te Liebig tarafından öne sürülen ve bir tarım bitkisinin verim düzeyinin, o bitkinin gereksinimine oranla toprakta en az miktarda bulunan besleyici öğe ya da besleyici eriyikle belirlendiğini belirten doğa yasası. (Buna göre bitki için bir *sınırlayıcı etmen* var demektir. Daha yeni bir öneriye göre, her büyüme etmeni [su, ışık, enerji, besleyici öğe] ya da bu etmenlerin bitkide belirmesinde değişiklik yapan her bir ortam koşulu [örneğin su dolaşımını engelleyen bir toprak yığını] verimi sınırlayıcı bir etmen olabilir.) [Eşanl. SINIRLAYICI ETMENLER YASASI.]

—Dilbil. *En az çaba kuralı ya da ilkesi*, insanoğlunun belli bir amaca erişmesi için, göstermesi zorunlu çabayı en aza indirmesini belirten kural. (Dilde özellikle hem birinci hem de ikinci eklemlik düzleminde görülen birimleri genelleştirme, yalınlaştırma yönsemelerini içerir. Böylece dili karmaşık bir durumdan kurtarmaya yarayan yalınlaştırıcı bir etki oluşturur.) ||Dilbilimsel çözümlemenin belli bir düzeyinde yer alan en küçük parçayı belirten her öğe için kullanılır. || *En küçük çift*, farklı anlamları olan ve göstereni ancak bir sesbirimle birbirinden ayrılan iki sözcük bütününe denir (örn. *cam* ve *çam*). [En küçük çiftlerin oluşturulması, değiştirim işlemiyle sesbirimlerin ayırıcı özelliklerini saptamaya ve bir dilin sesbilimsel dizgesini ortaya koymaya yarar.]

—İstat. *En çok olabilirlik*, hata teriminin dağılımına ilişkin bir varsayım öne sürülerek -genellikle normal dağılması gibi-, gözlem değerlerinin olabilirlik fonksiyonunu maksimum yapan kestirimciyi bulma yöntemi. || *En iyi kestirici*, bir parametrenin ya da parametrenin bir fonksiyonunun doğrusal ve yansız kestiricileri arasında, değişkesi (varyansı) en küçük olan kestirici. Kestirim yöntemlerinde bu üç özelliği birlikte taşıyan kestiriciye en iyi, yansız, doğrusal kestirici denir.

—Kur. tar. *En aşağı*, Osmanlı devletinde harem dairesine yeni alınan zenci hadım ağalarına verilen ad.

—Mat., Ceb., Mat. çözlm. ve Topol. *En büyük*, MAKSİMUM'un eşanlamlısı.

—Psikofizyol. *En az algılanabilinen*, EŞİK' in eşanlamlısı.

—Uluslarar. huk. *En çok gözetilen ulus kaydı*, bir antlaşmada yer alan ve devleti, sözkonusu alanda herhangi bir devlete tanıyacağı her türlü avantajı, antlaşmanın diğer tarafı olan devlete de tanıma yükümlülüğü altına koyan hüküm.

EN a. *Yörs.* **1.** Hayvanlara vurulan damga, işaret. **—2.** Dişilik organının dış kısmı. **—3.** Sağılan hayvanların süt torbası.

-EN → -AN.

-EN sonek (ar. *-en*). *Esk.* Sonuna geldiği sözcükleri belirteç yapan ek; tenvin: *fikr*, fikren; *ilm*, ilmen; *hakikat*, hakikaten vb.

ENA a. Karada yaşayan, değişik sayıda sarmal sayılı, koni biçimli ve uzunca kavkılı, karındanbacaklı yumuşakça cinsi. (Az sayıdaki türü Avrupa'da ve Batı Asya'da yaşar. Bunlardan *Ena obscura* Batı Avrupa'da ormanlarda, ölü yaprakların ya da ağaç kabuklarının altında bulunur. Akciğerlisalyangozlar altsınıfının *Enidae* familyasının örnek tipi.)

ENÂCİL çoğl. a. (ar. *İncil*'in çoğl. *enâcil*). *Esk.* **1.** İnciller. **—2.** *Enâcil-i erbaa*, dört incil; Metta, Markus, Luka, Yuhanna incilleri.

ENÂFİS çoğl. a. (ar. *enfes*'in çoğl. *enafis*). *Esk.* Pek nefis olan şeyler: *"Yontulmamış zekâlara enâfis isnâdı bir efsânedir"* (Cenap Şahabettin).

ENÂHİD a. (fars. *enāhid*). Astron. *Esk.* Venüs gezegeni, Zühre.

ENÂİYET → ENÂNİYET.

ENAM a. (ar. *na ͑am*, hayvan'ın çoğl. *en ͑ām*). *Esk.* Deve, sığır, koyun gibi hayvanlar.

—İsl. Kuran'da bu adı taşıyan sureyi ve öteki bazı sureleri içeren dua kitapçığına verilen ad. Halk dilinde bazen Kuran'dan da yanlış olarak enam diye söz edilir.

ENÂM a. (ar. *enam*). *Esk.* **1.** Yaratılmış olan bütün canlılar: *"Dünyada nedir hisse-i enâmım hiç"* (Y. K. Beyatlı). **—2.** Halk: *"Âri Efendi mevadd-ı münderecesini terviç eylemiş olduğundan enzâr-ı enâmda makduh oldu"* (Cevdet Paşa XIX. yy.).

Enam suresi, Kuran'ın 6. suresi. 165 ayettir. Mekke'de inmiştir. Sureye bu adın verilişinin nedeni, 136. ve ondan sonraki ayetlerde "davar" anlamına gelen "na'am" sözcüğünün çoğulu "enam"ın geçmesidir. 139. ayette: "Dediler ki, bu davarların karnındakiler canlı doğarsa erkeklerimize mahsustur, kadınlarımıza haram kılınmıştır; ölü doğarlarsa kadınlar da erkekler ile birlikte yiyebilirler. Allah, bu vasıflarından dolayı yakında onlara cezalarını verecektir." denilerek, bu konudaki islam öncesi boş inanç çürütülür.

Allah'a övgü (elhamdülillah) ile başlayan surede Allah'ın gücünün sonsuzluğundan örnekler verilir; putataparların Hz. Muhammet'ten, inanmalarını sağlayabilmesi için olağanüstü kanıtlar (mucizeler) göstermesini istedikleri belirtilerek şöyle denilir: "(ey Muhammet), de ki onlara: ben size, Allah'ın hazineleri benim yanımda, demiyorum. Gaybı da (tanrısal sırları) bilmem. Size, ben meleğim de demiyorum" (ayet, 50). "Gaybın anahtarları O'nun katındadır. Onları ancak O bilir. O, kara ve denizdeki her şeyi bilir. Düşen bir yaprak -ki O, bunu da bilir-, yerin karanlıkları içindeki bir tane, yaş, kuru ne varsa hepsi açık (tanrısal) kitapta yazılıdır" (ayet, 59). 74-79. ayetlerde Hz. İbrahim'in, peygamber olmadan önce tanrıyı arayış çabalarından söz edilir. Buna göre, Hz. İbrahim, önce yıldızları, sonra Ay'ı, sonra da Güneş'i tanrı sandı; ancak bunların değişmesi ve gözden kaybolması üzerine, gerçek tanrının değişmez olması gerektiğini düşünerek Allah'ın varlık ve birliğini kavradı. 83-90. ayetlerde İbrahim, İshak, Yakup, Nuh, Davut, Süleyman, Eyüp, Yusuf, Musa, Harun, Zekeriya, Yahya, İlyas, İsmail, Elyasa, Yunus ve Lut'tan söz edilerek bunlara kitap, bilgelik (hikmet) ve peygamberlik verildiği belirtilir. 151-153. ayetlerde ise islam dininin en önemli ahlak ilkeleri şöylece anlatılır: "De ki, gelin size Rabbinizin neleri yasakladığını okuyayım: O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın; ana babaya iyilik edin; geçim kaygısıyla çocuklarınıza kıymayın, sizi de onları da besleriz. Fuhuşların açığına da kapalısına da yaklaşmayın. Haksız yere cana kıymayın. Allah bunları, aklınızı kullanasınız diye size öğütledi. Yetimin malına yaklaşmayın ve onların mallarını erginliğe erişinceye kadar iyi kollayın. Ölçüyü ve tartıyı adalet ile yapın. Biz hiç kimseye elinden gelenden başka bir şey önermeyiz. Konuştuğunuz zaman, yakınınız hakkında da olsa, adaleti gözetin. Allah'a verdiğiniz sözü tutun. İşte Allah, iyice düşünesiniz diye size bunları öğütledi. Kuşkusuz bu benim doğru yolumdur, ona uyun. (Başka) yollara uymayın. Çünkü o yollar sizi Allah'ın yolundan ayırır. İşte, dikkatli olasınız diye Allah bunları size öğütledi." Daha sonra Hz. Muhammet'in Allah'a olan bağlılığını belirten ayetlerle devam eden sure, şu anlamdaki ayet ile son bulur: "Sizi yeryüzünün halifeleri kılan, verdiği şeylerle sizi denemek için kiminizi kiminizden üstün kılan O'dur. Kuşkusuz Rabbinizin cezası çok çabuktur ve O, bağışlayan ve acıyandır."

ENAMİN a. (fr. *énamine*). Org. kim. Bir çift karbon-karbon bağı ile bir amino, özellikle

```
 |   |   |
—C=C—N—
```

grubu içeren bileşiklerin genel adı.

—ANSİKL. Enaminler, enollere denk düşen azotlu bileşiklerdir. Yalnızca genel formülü

$$R_2C{=}CR{-}NR_2$$

olan ve ikincil aminlerden türeyen bileşikleri kararlıdır. Aldehitler ile ketonlardan elde edilirler. Bunlar, halojenürler, ketonlar, eşlenik esterler vb. ile kolayca tepkimeye giren, bu nedenle organik bireşimde çokça kullanılan nükleofil bileşiklerdir.

ENÂNİYET ya da **ENÂİYET** a. (ar. *enāniyyet*). *Esk.* Kendini beğenme, bencillik, egoizm: *"Genç mevcudiyetinde her düşünceden daha kuvvetli olan enâniyeti birden başını kaldırdı"* (Y. K. Karaosmanoğlu).

ENANTİK sıf. Org. kim. *Enantik asit*, HEPTANOİK* ASİT'in eşanlamlısı. || *Enantik aldehit*, HEPTANAL'ın eşanlamlısı.

ENANTİLİK sıf. (fr. *œnanthylique*'ten). Org. kim. *Enantilik asit*, HEPTANOİK* ASİT' in eşanlamlısı.

ENANTİYOMER a. (fr. *énantiomère*). Sterkim. Özgün molekülü ayna görüntüsü ile üst üste çakışmayan bir bileşiğin bakışımsız iki stereoizomerinden her biri. (Eşanl. OPTİK ANTİPOT, TERSOPTİK.)

—ANSİKL. Bir molekülde, bakışımsız bir

atom ya da atom grubunun bulunması halinde bu molekül bakışımsızdır. Böyle bir molekülün birbirlerinin ayna görüntüleri olan iki gösterimi vardır. Bunlar, enantiyomerler denen ve kutuplanmış ışık karşısındaki fiziksel özellikleri dışında, aynı fiziksel özellikler ile bakışımsız diğer moleküllerin gösterdiği kimyasal özellikler dışında aynı kimyasal özellikleri taşıyan iki stereoizomere denk düşer.

ENANTİYOMERLİK a. Sterkim. Enantiyomer iki bileşiğin belirgin niteliği.

ENANTİYOMORF sıf. (fr. *énantiomorphe*). Kim. ve Krist. Üst üste çakışmayan, ancak birbirlerinin ayna görüntüleri olan kristaller için kullanılır. (İki enantiyomer bileşik, enantiyomorf kristaller oluşturur.) || *Enantiyomorf grup,* yalnızca doğrudan bakışımlı elementler içeren kristal grubu.

ENANTİYOMORFLUK a. Kim. Enantiyomorf iki kristalin belirgin niteliği.

ENANTİYOTROP sıf. (fr. *énantiotrope*). Fizs. kim. İki ayrı fiziksel biçim gösteren bir element için kullanılır; bu biçimlerin kararlılık bölgeleri, dönüşüm sıcaklığı ya da dönüşüm basıncının iki yanında bulunur. (α kükürt ile β kükürt enantiyotrop maddelerdir.)

ENÂR a. (fars. *enār*). *Esk.* Nar: *"Sen açsan sîneni bağ ıçre birkaç da enâr olsa"* (Nedim, XVIII. yy.).

ENARGİT a. (yun. *enarges,* apaçık, göze çarpan; fr. *énargite*). Miner. Cu_3AsS_4 formülünde doğal bakır arsenosülfür.

ENATA (Muhtar Fehmi), türk yazar ve yayımcı (İstanbul 1913 - Ankara 1966). Robert kolej'den sonra İstanbul Üniversitesi hukuk fakültesi'ni bitirdi. Bazı arkadaşlarıyla birlikte Yücel dergisini kurdu (1935) ve Yücel yayınları adıyla yayımcılık yaptı (1938). Arkadaş dergisini çıkardı (1941). Uzun süre Bütün dünya dergisinin yazı işleri müdürlüğünü üstlendi. Amerikan Haberler merkezi'nde (USIS) kültür ataşesi yardımcısı olarak çalıştı (1962-1966).

ENAYİ sıf. ve a. *Tkz.* **1.** Aldatılan ya da kandırılması kolay kimse için kullanılır; bön, avanak, aval: *Bu evde bir enayi ben mi kaldım, bütün işleri bana yüklüyorsunuz.* **—2.** *Enayi dümbeleği,* "enayilerin enayisi" anlamında kullanılır (arg.). || *Enayi pilakisi,* sersem, budala.

ENAYİCE ya da **ENAYİCESİNE** be. Enayiye yakışır biçimde, enayi gibi; akılsızca: *O işe girmemekle enayice davrandın. Parayı enayicesine kaçırdım.*

ENAYİLİK a. *Tkz.* **1.** Aşırı saflık, budalalık. **2.** Bu biçimdeki davranış: *Bu enayiliği nasıl yaptım?*

ENBÂ çoğl. a. (ar. *nebi*'nin çoğl. *enbā*). *Esk.* Peygamberler.

ENBÂN a. (fars. *enbān,* deriden yapılmış kap, yiyecek çantası'ndan). Sey. oy. Hokkabazların, içine kullanacakları araç ve gereçleri koydukları torba. (Gösteri sırasında gerekli araç ve gereci gizlice bu torbadan çıkarır ya da buraya atarlardı.)

ENBAR. Tar. coğ. Irak'ın K.-D.'sunda, Fırat nehrinin sol kıyısında İlkçağ ve Ortaçağ kenti; Bağdat'a yaklş. 68 km. uzaklıkta. Sasani kralı Şapur II zamanında (310-379), burada bulunan eski bir kentin yerine kurulduğu sanılmaktadır. Konumu nedeniyle hızla gelişti, Sasaniler döneminin en önemli merkezlerinden biri oldu. Devletin silah ve tahıl ambarları burada bulunuyordu. Kentte Süryaniler'in nesturi piskoposlukları vardı. Halife Ebubekir zamanında Halit bin Velit tarafından ele geçirildi (634). Abbasiler döneminde, Bağdat'ın başkent oluşuna değin (762) merkez olarak kaldı. 927'de Karmatiler'ce yağma edildi. Bir süre sonra tümüyle ortadan kalktı.

ENBARİ (Ebu Muhammet el-Kasım bin Muhammet bin Beşşar), arap dil bilgini ve hadisçi (? 885 - ? 916). İbn el-Enbari diye de bilinir. Tasavvuf, hadis ve dil konularındaki başlıca yapıtları: *Halk ül-insan, Halk ül-feres, El-müzekker ve'l-müennes, El-maksur ve'l-memdut, El-emsal, Şerh ül-mufaddaliyet.* Bunlardan yalnızca sonuncusu günümüze kalmıştır.

ENBARİ (Kemalettin Ebülberekât Abdurrahman bin Muhammet **el-**), **İbnül-Enbari** diye de tanınır. Arap dilci (1119-1118). Bitirdiği Bağdat Nizamiye medresesi'ne müderris oldu. Kendisini bütünüyle bilimsel araştırmalara ve dine vermek amacıyla yalnızlığa çekildi. Başlıca yapıtları: arap filolojisinin başlangıçtan kendi dönemine kadar tarihini içeren *Nüzhet ül-elibbâ'fi tabakat il-üdeba* arapça dilbilgisi el kitabı niteliğinde *Esrâr ül-arabiyye,* Basra ve Kûfe dil akımları arasındaki ayrılıklardan söz eden *el-İnsâf fi mesâ'il il-hilâf beyne nahviyyin il-basriyyun ve'l-kûfiyyin.*

ENBÂZ a. (fars. *enbāz*). *Esk.* Ortak, eş, dost.

ENBÂZİ a. (fars. *enbāz* ve *-i*'den *enbāzi*). *Esk.* Ortaklık, eşlik, arkadaşlık.

ENBELE a. (fars. *enbele*). Esk. bot. Demirhindi, hinthurması.

ENBERİ a. Gökbil. Bir gökcisminin çevresinde dolanan bir başka gökcisminin yörüngesinde, iki cismin birbirine en yakın olduğu nokta.

ENBESTE sıf. (fars. *enbeste*). *Esk.* **1.** Koyulaşmış, katılaşmış şey için kullanılır. **—2.** Uyuşmuş kan için kullanılır. **—3.** *Enbeste-dem,* tembel, ağırkanlı, uyuşuk.

ENBİRE a. (fars. *enbire*). *Esk.* Üstü toprak sıvalı damlarda sıva altına yerleştirilen saz, talaş, çalı çırpı vb. şeyler.

ENBİYA çoğl. a. (ar. *nebi*'nin çoğl. *enbiyā*). *Esk.* **1.** Peygamberler, yalvaçlar: *"Kılupdur hikmetini küffâr içinde enbiyâ peydâ"* (Fuzuli, XVI. yy.). **—2.** *Enbiya-yı kibar,* büyük peygamberler.

Enbiya suresi, Kuran'ın 25. suresi. 112 ayettir. Mekke'de inmiştir. Konusunu daha çok peygamberler (enbiya) oluşturduğundan bu adla anılır.

İnsanların, Allah karşısında hesap verecekleri günün yaklaşmış olmasına karşın, onların yine de bir aldırmazlık içinde olduklarını, Peygamber'in uyarılarını alaylı sözlerle karşıladıklarını belirten ayetlerle başlayan surede Allah'ın birliği şu açıklamayla kanıtlanır: "Yerde ve göklerde Allah'tan başka tanrılar bulunsaydı, yer ve göklerin düzeni bozulurdu" (ayet, 23). Bu gerçek karşısında, Allah'tan başka tanrılar olduğuna inananların, bunu kesinlikle kanıtlayamacaklarını belirten sure, Allah'ın varlığını, birliğini ve gücünün üstünlüğünü kozmik kanıtlarla ortaya koyar. Ayetlerden birinde "İnkâr edenler, göklerle yer bitişikken, bizim, onları birbirinden kopardığımızı ve her canlıyı sudan yarattığımızı görüp düşünmezler mi? Yine de inanmazlar mı?" (ayet, 30) denir. Birçok Kuran yorumcusuna göre bu ayet, Dünya'nın Güneş'ten koptuğu ve yaşamın ilk olarak suda başladığı gerçeğine ışık tutar. Allah'ın ahirette mutlak bir adalet uygulayacağı belirtilen surede daha sonra Musa, Harun, İbrahim, Lut, İshak, Yakup, Nuh, Davut, Süleyman, Eyüp, İsmail, İdris, Zülkifl, Yunus, Zekeriya ve Yahya peygamberlerin Allah katındaki üstünlüklerinden, Allah için verdikleri çetin uğraşlardan söz edilir. Sure, Hz. Muhammet'in âlemlere rahmet olarak gönderildiğini; Allah'ın birliğini, O'nun gizli ve açık her şeyi bildiğini ve kendisine sığınılması gereken merhametli Rab olduğunu belirten ayetlerle sona erer.

ENBÛB, ENBÛBE a. (ar. *enbūb,* dişl. *enbûbe*). *Esk.* **1.** Kamış boğumu. **—2.** İnce boru, borucuk. **—3.** Tüp, emzik. **—4.** Şırınganın ucuna geçirilen ufak boru. **—5.** İnce yol, patika.
—Esk. bot. Bitkilerde boru biçiminde olan çanak yapraklar.
—Esk. fiz. Suyun akımını düzenlemek için bir borunun ucuna takılan küçük boru.
—Esk. tıp. *Enbûb-ı midevi,* mide yıkamada kullanılan lastik boru. || *Enbûbe-i hazmiye,* sindirim aygıtının tümü. || *Enbûbe-i teneffüsiye,* soluk borusu.

ENBÛBE → ENBÛB.

ENBÛH a. (fars. *enbûh*). *Esk.* **1.** Kalabalık: *"..her taraftan bir güruh-ı fesad-enbûh ortaya tecemmü eylediği esnada..."* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). **—2.** Çokluk.
◆ sıf. Kalın, yoğun.

ENCAM a. (fars. *encam*). *Esk.* **1.** Son, akıbet: *"Her rind bu bezmin nedir encâmı bilir"* (Y. K. Beyatlı). **—2.** *Encâm-bîn,* sonunu gören, uzak görüşlü: *"..efendi ulemâdan âkil ve sâdık encâm-bîn bir zat imiş"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). **—3.** *Encâm-ı kâr,* işin sonu: *"Rusyalı pek ziyade şaşırıp encâm-ı kâr şöhret-i harbiyye İngilizler'de kalacağı galip göründü"* (Çevdet Paşa, XIX. yy.).

ENCARNACİÓN, Paraguay'da ırmak limanı, Parana ırmağı kıyısında, Asunción'un G.-D.'sunda, il merkezi; 19 000 nüf.

ENCARSİA a. Avrupa seralarına girmiş tropikal *Aleurodes*'lerde asalak yaşayan küçük böcekleri içeren cins. (Zarkanatlıların *Terebrantia* alttakımı, bronzarıgiller familyası.)

ENCEK → ENİK.

ENCEKLEMEK → ENİKLEMEK.

ENCELADUS (mitoloji adı lat. *Enceladus*'tan). 1789'da W. Herschell'in bulduğu Saturn'un ikinci uydusu. Uydu Saturn'un merkezine 240 000 km uzaklıktaki yörüngesini 33,356 saatte dolanır. Çapı 500 km, ortalama yoğunluğu 1,1'dir. Saturn'un bilinen bütün uyduları arasında yüzeyinin ışığı yansıtma gücü en yüksek uydu budur (% 100'e yakın). Temelde buzdan oluşan bu uydu, Voyager 2'nin 1981'de çok yakınından çektiği fotoğraflarda çok düzgün görünür. Yüzeyinde, meteor yağmurlarından kaynaklanan birkaç kraterli bölge dışında, büyük düzlükler gözlenir; kırıklarla engebelenmiş bu düzlüklerin oldukça genç oluşumlar olduğu sanılmaktadır. Bir olasılıkla Saturn ve Dione'nin yol açtığı gelgit etkisiyle buzun erimesi sonucu devirsel değişimlere uğramıştır.

ENCEPHALARTOS a. Cycadales grubundan palmiye görünümünde açıktohumlu ağaç.
—ANSİKL. Encephalartosta silindirimsi, bazılarında şişkince olan gövde, yaprak saplarının düşmemiş dip kısımlarıyla kaplıdır. Gövdenin tepesinde sanki çepeçevre yer almış gibi duran yapraklar pek çok yaprakçıklardan oluşur. Silindirimsi kozalak biçimindeki erkek çiçekler kümesi ve yumurtamsı kozalak biçimindeki dişi çiçekler, döllenmeden sonra büyük boyutlara ulaşır (birkaç desimetre). On, on beş kadar türü içeren ve çok yavaş büyüyen bu cins Güney Afrika kökenlidir; çok ender bulunduğundan orada sıkı koruma altındadır. Tropikal seralarda birkaç örneğine rastlanabilir. Yunanistan'da miyosen katmanlarında fosil halinde bulunmuştur.

ENCER a. (ar. *encer*). *Esk.* Gemi direği.

ENCHYTHRAEUS a. (yun. *khytreios,* kil'den). Tatlısuda ya da karada yaşayan çokkıllı, çok küçük solucanları içeren cins. (Karada yaşayan türleri toprağın humuslaşması sürecinde önemli rol oynar.)

ENCİ a. *Yörs.* Hayvanları eneyen, iğdiş eden adam.

ENCİK → ENİK.

ENCİNA (Juna DEL), ispanyol şair ve tiyatro yazarı (Encinas, Salamanca yakınında, 1468 - Leon, 1529'a doğr.). Alba düklerinin hizmetinde bulunduktan sonra, Roma'ya gitti ve papalık capellasında koro şarkıcısı oldu. 1519'da papaz çıktı ve 1523'te León katedrali'nin başrahipliğine

atandı. *Trivagia* (1521) adlı şiiri Kudüs'e yaptığı hac yolculuğu üzerinedir. Tiyatro yapıtlarının özelliğiyse, içeriği ve biçimi açısından, ortaçağ dramaturgisinden rönesans dramaturgisine geçişi yansıtmalarıdır. Özel temsillerde sergilenmiş olan dramatik şiirleri (Eglogas), dindışı ispanyol tiyatrosunun en eski yapıtları sayılır. Bu yapıtların kişileri her zaman çobandır ve hep yalın olan olay örgüsü kimi zaman farsa *(Auto del Repelón)*, kimi zaman da drama *(Plácida y Victoriano)* yönelir. Encina çeşitli diyaloglar ve temsil sonlarında çoksesli olarak söylenen *villancicos* biçiminde müzikler de yazdı. Şarkılarının büyük bir bölümü Barbieri'nin yazıp yayımladığı *Cancionero musical de Palacio* adlı yapıtta yer alır. Encina'nın ayrıca *Arte de la poesia castellana* (Castilla şiir sanatı) [1496] adlı bir çalışması vardır.

ENCİNAS ya da **ENZİNAS kardeşler,** öğrenimlerini Hollanda'da yapan ve lutherciliği benimseyerek bunu başka ülkelerde yaymaya çalışan ispanyol bilginler —JAIME (Burgos - öl. Roma 1546), hukuk konusunda uzmandı, Roma'da diri diri yakıldı. —FRANCISCO, *Dryander* denir (Burgos 1520'ye doğr - Strasbourg 1552), daha çok tanrıbilimciydi. Cambridge Üniversitesi'nde yunanca okuttu ve Yeni Ahit'i ispanyolcaya çevirdi. Engizisyonun elinden zor kurtuldu.

ENCKE (Johann Franz), alman gökbilimci (Hamburg 1791 - Spandau 1865). Berlin'de Krallık gözlemevi'nin müdürlüğünü yaptı; gökbilim üstüne çok sayıda yapıt verdi; kuyrukluyıldızlar üstüne özellikle de kendi adını taşıyan dönemsel kuyrukluyıldız üstüne yaptığı çalışmalarla tanındı.

ENCKE (Erdmann), alman heykelci (Berlin 1843 - Neubabelsberg, Potsdam yakınında, 1896). Berlin'de seçiciprens Joachim II'nin anıtını ve Charlottenburg mezarlık capellası için imparator Wilhelm I ile imparatoriçe Augusta'nın taştan mezarlarını yaptı.

Encke kuyrukluyıldızı, gökbilimci Encke'nin 1786, 1795, 1805 ve 1818'de görülen kuyrukluyıldızlarla özdeşliğini kanıtladığı dönemli kuyrukluyıldız; Encke 16 eylül 1825'te kuyrukluyıldızın yeniden geleceğini kesin olarak belirlemiş, 1838'de devinimindeki yüzyıllık hızlanmayı saptamıştı. 1974'te yapılan bir inceleme bu hızlanmanın 1820'ye doğru en büyük değere ulaştıktan sonra çok düzgün biçimde azaldığını gösterdi. Günümüzde bilinen bütün dönemli kuyrukluyıldızlar arasında dolanım süresi en kısa olan Encke'dir (3,31 yıl). Bu kuyrukluyıldız günberide Güneş'e 51 milyon km yaklaşır, günötede ondan 615 milyon km uzaklaşır. 1818'den bu yana, 1944 dönüşü dışında, tüm dönüşleri gözlenmiştir. 1975'te günöte noktasına yaklaştığı sırada fotoğrafı çekildi; bu olgu, kuyrukluyıldızın tüm yörüngesi boyunca gözlenebileceğini ortaya koyar.

ENCKELL (Knut Magnus), finlandiyalı ressam (Hamina 1870 - Stockholm 1925). Önceleri simgeciliğin etkisindeydi, 1900'lü yıllarda, daha açık renklere ve izlenimcilikle Cézanne'ın etkisini bağdaştıran bir resim anlayışına yöneldi. 1909'dan sonra kurduğu "Septem" grubunda da bu özellikler göze çarpar.

ENCKELL (Carl), finlandiyalı siyaset adamı (Petersburg 1876 - Helsinki 1959). Dışişleri bakanı olarak (1918-19, 1922, 1924 ve 1944-1950) 1944 ateşkesiyle sonuçlanan görüşmelere, 1947 Paris barış antlaşması'na ve 1948 fin-sovyet dostluk sözleşmesine başkanlık etti. Paris'te diplomatlık (1919-1927), Milletler cemiyeti'nde fin delegeliği (1920-21) yaptı. Anılarını yazdı (1956).

ENCLOSURE a. (ing. sözc.). Tar. İngiltere'de, araziyi çitle çevirme uygulaması; bu uygulama sonucu tarım iktisadında, toplu kullanımdan bireysel kullanıma geçildi.

—ANSİKL. İngiltere'de, köy topluluğu Ortaçağ'ın sonunda çökmeye başladı, köleliğin kalkması da bu çöküşü hızlandırdı; babadan oğula geçebilen geleneksel kullanım hakkının yerini, *at will* ya da *copyhold* kullanım hakkı aldı. Önceleri köylülerin yararına işleyen bu sistem, XV. yy.'daki nüfus bunalımı toplulukların sayısında azalmaya yol açınca, köylüleri derebeyleri karşısında savunmasız bıraktı ve XV. yy.'ın sonunda köylülerin toprakları otlak haline geldi. Köy topluluğu çöktü ve derebeyleri komünlere el koydu. Kentlerin ve dokuma sanayisinin gelişmesi bu evrimi hızlandırdı. Açık tarım arazisinin yerini çitlerle çevrilmiş koyun otlakları alınca, pek çok yoksul köylünün geçim yolu kapandı ve toplumsal bir bunalımla birlikte güçlü bir muhalefet doğdu: Henry VIII döneminde bu karışıklıklar sık sık yaşandı. Durumdan tedirgin olan monarşi, 1598'de bir ferman yayımlayarak yeni "enclosure"leri yasakladı; gelişme hızını kaybettiyse de bütünüyle durmadı.

XVII. yy.'daki görece yavaşlamadan sonra, XVIII. yy.'da tarım devriminin yeni ve belirleyici bir aşamasına geçildi. Kapitalizmin başarıları ve tarımdaki ilerlemeler, büyük yatırımların da etkisiyle, kırsal alanların bireysel kullanım düzeyinde yeniden düzenlenmesini gerektirdi. Açık araziden sonra bu kez de tarım arazileri, otlak haline gelmesin diye çitlerle çevrilmeye başlandı. XVIII. yy.'ın sonunda başlayan sanayi devrimi, kırsal nüfusu kendine çekerek ve tüketimi artırarak, XIX. yy.'ın ortalarına doğru tamamlanan bu evrimi canlandırdı; tüm ülke bir koruluk görünümü aldı; buna karşılık bağımsız küçük köylüler yerlerini kendilerinden sayıca çok daha az olan bir sınıfa, kiracı çiftçilere bıraktılar.

ENCOMİENDA a. (isp. sözc.). İspanyol Amerikası'nda, bir conquistador'a tanınan, belli sayıda yerli ya da köy üzerinde egemenlik kurma hakkı. (Buna göre conquistador, hıristiyanlaştırmak ve ispanyol kültürünü aşılamak koşuluyla yerlileri çalıştırabilirdi.) [Eşanl. REPARTİMİENTO.]

—ANSİKL. Önce, reconquista* sırasında, İspanya'da kalan müslümanlara uygulanan encomienda, fetihler döneminde Yeni Dünya'nın ilk toplumsal kurumuydu. Santo Domingo'daki conquistadorların yaşamlarını sürdürmesi için bir çözüm olarak düşünüldüyse de beklenen vermeyen bu uygulama yerli halkın hızla azalmasına yol açtı. Din adamlarının (1511'den başlayarak A. de Montesinos, 1514'ten başlayarak Las Casas) şiddetle karşı çıktıkları bu uygulama 1521'de Meksika'nın, 1533'de Peru'nun fethinden sonra yeniden yürürlüğe kondu. Kralın, derebeylik toplumuna geri dönüşün çekirdeği olarak gördüğü ve kuşkuyla izlediği encomienda, 1542 tarihli "yeni yasalar" ile yalnızca haraç toplama yetkisine dönüştürüldü ve yetkiye sahip olanın ölmesi durumunda kalkması hükme bağlandı. Bu düzenlemeye Amerika'daki İspanyollar büyük tepki gösterdiler ve Peru ayaklanması (1546-1554) patlak verdi. Kral, encomiendaların babadan oğula geçmesini kabul ettiyse de encomienda yalnızca bir vergi olarak kaldı. XVII. yy. ortasında, enflasyonun artması ve yerli nüfusun azalmasıyla encomiendalar sömürge toplumundaki etkisini yitirdi; bu uygulama, Şili gibi ülkelerde, sömürgecilik döneminin sonuna kadar sürdü.

Encounter, Londra'da, 1953'te S. Spender ve İrving Kristol tarafından kurulan aylık dergi. Dergide aktüalite yazılar, haberler ve kitap eleştirileri yayımlanır. Kingsley Amis'in, W. H. Auden'in, Robert Graves'in, C. P. Snow'un, Dylan Thomas'ın, H. R. Trevor-Roper'in bu dergide yazıları çıkmıştır.

ENCRİNUS a. Denizlaleleri sınıfından, günümüzde yaşayan ve fosil, sabit derisidikenlilerin ortak adı.

ENCÜM çoğl. a. (ar. *necm*'den *encüm*). *Esk.* **1.** Yıldızlar: *"Encüm-i çarhı güher, yerine mahzen mahzen"* (Nedim, XVIII. yy.). **—2.** *Encüm-şümâr,* yıldızlar kadar çok, çok fazla.

ENCÜMEN a. (fars. *encümen*). Bir kurultay, bir meclis vb. tarafından belli bir konuyu incelemekle, araştırmakla görevlendirilmek üzere (atanan ya da seçilen) alt kurul; komisyon. (Eşanl. YARKURUL.)

—ANSİKL. Firdevsi'nin *Şehnamesi*'nde toplantı, meclis, ordu anlamlarında sık sık geçen sözcük, XIX. yy.'da dinsel dernekler için kullanılıyordu. İran'da 1906 anayasacı ayaklanma hareketi sırasında liberal siyasal grupların oluşturduğu topluluklar ve daha geniş anlamda da bu grupların kendileri encümen diye adlandırıldı. Bunların en ünlüsü Tebriz'de kurulan "Encümeni milli" idi. Hindistan ve Pakistan'da çeşitli alanlarda (özellikle eğitimde) kullanılan bu sözcük geçerliliğini hâlâ korumaktadır.

Türkiye'de 1851'de açılan ilk edebiyat ve bilim akademisi "Encümeni daniş" adını taşıyordu. 1908 devriminden sonra 1911'te kurulan "Tarihi Osmani encümeni" de bu adı taşıyan bilim kurullarının bir başka örneğiydi. Osmanlı Türkiyesi'nde encümen sözcüğü Avrupa örneğine göre kurulmuş bazı kulüpleri adlandırmakta da kullanıldı (1870'te kurulan Encümeni ülfet).

Osmanlı Türkiyesi'nde ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında çeşitli idari, adli ve istişari kurullar (Encümeni ihtilaf, Encümeni adli, Encümeni intihap, Encümeni teftiş ve Muayene, İntihabı memurin encümeni), sürekli yerel yönetim organları (Encümeni daimi, Belediye encümeni), Parlamento'da oluşturulan geçici (Tahkikat encümeni) ya da sürekli (Teşkilatı esasiye encümeni, Dahiliye encümeni vb.) uzmanlık komisyonları da encümen diye adlandırıldılar. Günümüzde encümen sözcüğünün yerine çoğunlukla batı kökenli ya da türkçe sözcükler kullanılmaktadır.

ENCÜMENGÂH a. (fars. *encümen* ve *-gāh*'tan *encümengāh*). *Esk.* Meclis ya da derneğin toplantı yeri.

Encümeni daniş, Meclisi maarifi umumiye'nin aldığı karar uyarınca, bilimsel çalışmaları özendirmek ve araştırmalarda bulunmak üzere Fransız Akademisi örnek alınarak kurulan osmanlı bilim akademisi (1851). Açılışta Abdülmecit, sadrazam Mustafa Reşit Paşa, devlet adamları ve dönemin bilginleri bulundu. İlk toplantıda, Hariciye müsteşarı Fuat Efendi (sonradan sadrazam Fuat Paşa) ve Ahmet Cevdet Efendi (Paşa) tarafından ortaklaşa yazılan osmanlıca dilbilgisi konusundaki *Kavaid-i osmaniye* adlı yapıt padişaha sunuldu. Kurumun 40 dahili (asli) ve 30 harici (onursal) üyesi vardı. Asli üyeler başta sadrazam olmak üzere devlet adamları, bilim, edebiyat ve kültür alanlarında ün yapmış kişilerdi. Onursal üyeler arasında, rum ve ermeni bilginleri ile ingiliz doğubilimcisi Redhouse, tarihçi Hammer, fransız doğubilimcisi Bianchi gibi ünlü batılı bilim adamları vardı. Encümeni daniş'in görevlerinden biri de, gerekli görülen kitapları yazdırtmak ya da türkçeye çevirtmekti. Encümen üyelerinin bir bölümü, osmanlı tarihini yazmakla görevlendirildi. Bu görevlendirme sırasında, Ahmet Cevdet Efendi'ye de (Paşa) 1774-1824 arasındaki dönemi kapsayan bir osmanlı tarihi yazma işi verildi. 12 cilt tutan *Cevdet tarihi'* nin ilk 3 cildi 1854'te tamamlandı.

Encümeni daniş'in çalışmaları ile ilgili başka bir bilgiye rastlanmıyor. Encümenin, bir gelişme sağlayamadığı için, 1896'dan sonra kapatıldığı sanılıyor.

Encümeni ülfet, Türkiye'de Avrupa örneğine göre kurulan ilk kulüp. Çemberlitaş'ta Asım Paşa konağında açılan kulüp mısırlı prens Mustafa Fazıl Paşa'nın öncülüğünde kuruldu (1870). Açılması bakan-

lar kurulunda görüşülerek karara bağlanan kulübe ancak nazırlar, yüksek düzeyde devlet memurları kabul ediliyordu. Salonlarında okuma, sohbet, oyun bölümleri bulunan Encümeni ülfet bir yıldan fazla bir süre açık kaldıktan sonra Mahmut Nedim Paşa'nın sadrazamlığı sırasında kapatıldı.

ENCÜR ya da **ENCÜRE** a. (ar. *encür, encüre*). Esk. bot. Isırgan otu.

ENCÜRE → ENCÜR.

ENCÜRİ a. (ar. *encür* ve *-î*'den *encürî*). Esk. tıp. İsilik, sıcak yüzünden deride oluşan kabarcıklar.

ENCÜRİYE a. (ar. *encürî*'den *encüriyye*). Esk. tıp. Isırgan otunun oluşturduğu kabarcıklara benzeyen bir çeşit deri hastalığı, kurdeşen.
—Esk. bot. Isırgangiller, ısırgan otu familyası.

ENCYCLICA a. (lat. sözc.; "genelge" anlamındaki yun. *egkyklios*'tan). Papanın, dünyadaki tüm piskoposlara ya da bunların bazılarına, dolayısıyla da tüm hıristiyanlara gönderdiği mektup. (Papalığın belli bir konudaki resmi görüşünden çok bir papanın kişisel görüşünü açıkladığı encyclica'lar, genellikle latince yazılır. Ulusal bir dilde yazılmışsa, latince metnin yanında çevirisi de bulunabilir. Encyclica'lar, Roma belgeleri gibi, ilk sözcükleriyle adlandırılır.)

ENCYRTİDAE a. *Encyrtus* cinsi üyeleri gibi zarkanatlı küçük böcekleri içeren familya.
—ANSİKL. *Encyrtidae* familyasında metalik pırıltılı binlerce tür vardır; bütün böcek takımlarında asalak yaşayan bu hayvanların büyük bölümü tropikal Amerika'da bulunur. Tırtıllarda asalak yaşayan birkaç türünde çokembriyonluluk olgusu görülür. *Encyrtidae* familyası üyeleri kırmızıböceklerine karşı biyolojik mücadelede başarıyla kullanılmaktadır. (Bu böceklerden Ooencyrtus cinsi üyeleri pulkanatlıların yumurtalarında asalak yaşar.) [→ METAPHYCUS, MASTİX.]

ENCYRTUS a. (yun. *egkyrtos*, kambur' dan). Birçok başka böceğin larvalarında asalak yaşayan çok küçük, kısa, kambur böcekleri içeren cins. (*Ageniaspis* de denen *Encyrtus* cinsi üyeleri zarkanatlılardandır; *Chalcidia* üstfamilyası, *Encyrtidae* familyası.)

ENÇ (Mithat), türk eğitimci ve yazar (Gaziantep 1909 - İstanbul 1990). İstanbul Erkek lisesi'ni bitirdiği yıl kör oldu (1930). Viyana Pedagoji enstitüsün'de özürlü çocukların eğitimi dalında öğrenim gördü (1933-1935). Bu daldaki öğrenimini ABD'de tamamlayarak (1939) Türkiye'ye döndü. Gazi eğitim enstitüsü pedagoji bölümü'nde özel eğitim dersi öğretmeni oldu. Ankara Körler okulu'nu kurarak yöneticiliğini üstlendi (1950). Gazi eğitim enstitüsü özel eğitim başkanlığına atandı (1953). ABD'ye giderek İllinois Üniversitesi'nde doktorasını verdi (1955). Türkiye' ye dönüşünde bir süre Milli eğitim bakanlığı'nda çalıştıktan sonra Ankara Üniversitesi eğitim fakültesi eğitim bölümü'ne öğretim görevlisi olarak atandı. Doçent oldu. Başlıca yapıtları: *Amerika'da eğitim ve öğretim* (H. H. Cırıtlı ile, 1946), *Görme özürlüleri* (1972), *Üstün beyin gücü* (1973), *Ruhbilim terimleri sözlüğü* (1974), *Üstün beyin gücü-gelişim ve eğitimleri* (1979), *Eğitim ruhbilimi* (1981).

ENDAHT a. (fars. *endāhten*, atmak'tan *endaht*). *Esk.* **1.** Atma, atış. **—2.** Silah boşaltma, atış. **—3.** Kurşun ve gülle atma sanatı. **—4.** *Endaht etmek*, atmak, fırlatmak; silahı boşaltmak.
—Ask. denizc. *Endaht deposu*, basınçlı havayla fırlatılan torpidoların kovanlarında bulunan hava deposu.

ENDAHTE sıf. (fars. *endāhten, atmak'* tan *endāhte*). *Esk.* Bir yere atılmış, bırakılmış: *Endahte-i kûşe-i nisyan* (bir köşeye atılmış, unutulup gitmiş).

ENDAKO, Kanada'da (Britanya Kolombiyası) madencilik (molibden) merkezi, Prince George'un B.'sında.

ENDAM a. (fars. *endam*). **1.** Bir kimsenin bedeninin biçimi, boy bos. **—2.** *Endam aynası*, boy aynası.
—*Esk. Endam-ı mevzun*, düzgün ve güzel biçim.
—ANSİKL. Ed. Divan şiirinde sevgilinin uzun ve biçimli boyunu belirtir. Ayrıca teninin güzelliğini de anlatmak için kullanılır. Sim-endam (gümüş tenli), gül-endam (gül tenli), gibi tamlamalarda *endam* sözcüğü bu anlamda kullanılmıştır: *O gül -endam bir al şale bürünsün yürüsün / Ucu gönlüm gibi ardında sürünsün yürüsün* (O gül tenli güzel, bir kırmızı şala bürünerek yürüsün; şalın ucu benim gönlüm gibi ardından sürünsün gitsin) [Enderunlu Vasıf].

ENDAMİ a.(fars. *endam* ve *-î*'den *endāmî*). *Esk.* Vücuda uyan, biçimli elbise.

ENDAMLI sıf. Uzun boylu ve güzel vücutlu kimse için kullanılır: *Endamlı bir kadın.*

ENDAMOEBİDAE a. İnsanlarda ve hayvanlarda içasalak olarak bulunan ve gerek böceklerde, gerek insanda hastalık yapan *Endamoeba* gibi amipleri içeren *Protozoa* familyası. (*Enamoeba gingivalis* diş yuvası piyoresini, dizanteri amibi [*E. hystolytica*] amipli dizanteri hastalığını yapar.)

ENDARTERİT a. (fr. *endartérite*'ten). Bir atardamarın iç gömleğinin iltihaplanması.

ENDARTERİYEKTOMİ a. (f. *endartériectomie*'den). Cerr. Bir atardamarın iç gömleğinin kesilmesini öngören cerrahi müdahale.

ENDAZ sıf. (fars. *endāhten*, atmak'tan *endāz*). *Esk.* "Atan", "atıcı" anlamlarında bileşik sıfatlar türetilmiştir: *lenger-endaz* (demir atan, demir atmış), *silah-endaz* (silah atan), *tîr-endaz* (ok atan) vb.

ENDAZE a. (fars. *endaze*). **1.** Eskiden kullanılan altmış beş santimetrelik bir uzunluk ölçüsü: *"Fistan aldım endâzesi on yediye"* (halk türküsü). **—2.** *Endazesi bozuk*, orantısız şeyler için kullanılır. || *(Birinin ya da bir şeyin) endazesini almak*, bir kimse ya da bir şeyin önemini anlamaya, kestirmeye çalışmak. || *Endazeye gelmemek*, ölçülememek, hesaplanamamak. || *Endazeye vurmak*, ölçüp, biçmek.
—Denizc. *Endaze çizimi*, bir geminin biçimlerinin planını belli bir ölçeğe göre çizmeye dayanan işlem. || *Endaze güvertesi*, üzerinde, inşa edilecek geminin planlarının çizildiği ve bu planların ölçümünün yapıldığı düz döşeme.
—El sant. → ŞABANÖZÜ* YAZMA.
—Koşumc. ISTAMPA'nın eşanlamlısı.

ENDAZEHANE a. (fars. *endaze* ve *ḫane*'den *endāze-ḫāne*). Denizc. Küçük ya da orta tonajlı gemi inşa şantiyelerinde, üzerinde çeşitli tekne parçalarının gerçek boyutlarda çiziminin yapıldığı düz parke ile kaplı salon.

ENDAZELEMEK g. f. *Bir şeyi endazelemek*, onu endaze ile ölçmek; onu tahmin etmek; onunla ilgili tahmin yürütmek.

ENDAZESİZ sıf. Ölçüsüz, çok hesapsız şey için kullanılır.

> **-ENDE** fars. sonek. Farsça fiillerin şimdiki zaman köklerine eklenerek etken ortaç yapar: *ayende* (gelen), *gûyende* (söyleyen), *hanende* (okuyan; şarkıcı), *revende* (giden), *sazende* (çalan; çalgıcı) vb.

ENDECOTT (John), Massachusetts kolonisi valisi (Devon'da? 1588'e doğr. - Boston 1665). 1628'de Massachusetts körfezindeki koloniyi kurdu ve 1629-30, 1644-45, 1649-50, 1651-1654 arasında ve 1655' ten ölümüne kadar burayı yönetti. Çok iyi bir yönetici, ama son derece hoşgörüsüz bir püritendi.

EN-DEHORS a. (fr. sözc.). Koregr. Akademik dansın temel ilkesi; bu ilke, yönünü, kalça ekleminin dışa doğru dönüşünden alan bacakların ve ayakların özel pozisyonunu belirler.
—ANSİKL. Normal pozisyonda ayakların birbirine paralel oluşu, hareketlerin çoğunu kısıtlar. Bacağın yana kaldırılması, kalçanın, göze hoş görünmeyen bir çıkıntıya dönüşmesine yol açar. Gövde dik kalmak koşuluyla, bacak 90° kaldırılırsa, yeri değişen kalça çizgisi çirkinleşir. Gövde dikken, bacak arkaya ancak 45° dolaylarında kaldırılabilir. Yapay ve anormal bir pozisyon olan en-dehors'da kalça eklemi dışa doğru döner ve dansçı tam bir hareket özgürlüğüne kavuşur. Beş ana pozisyonun da ilkesi olan en-dehors, bir adımdan ya da bir zincirlemeden, başka bir adıma ya da zincirlemeye geçmeyi sağlar. Gerçekte, her adım, bir sonraki adıma başlaması gereken ayağın istenilen yöne çevrilmesini sağlayacak biçimde biter. En-dehors, ayakların birbirine çarpmadan çaprazlanmasını sağlar.

ENDEK sıf. (fars. *endek*). *Esk.* **1.** Az, azıcık. **—2.** Yaşı küçük: *Tıfl-ı endek* (küçük çocuk). **—3.** *Endek endek*, az az, azar azar.

ENDEKS → İNDEKS.

ENDEMİ a. (fr. *endémie*'den; yun. *endemon* [*nosema*], bir ülkede yerleşen [hastalık]'tan). Belli bir bölgeye, dolayısıyla belli bir topluluğa özgü olan ve orada hemen hemen her zaman bulunan hastalık. (Eşanl. YERLEŞİK HASTALIK.)
—ANSİKL. Endemiler ikiye ayrılır: beriberi ve kwaşiorkor gibi mikroplu olmayan ve salgın yapmayan endemiler beslenme eksikliğinden ileri gelir; bulaşıcı endemiler, mikroplardan ya da asalaklardan ileri gelir: Hindistan'da görülen kolera, tüm bataklık bölgelerde görülen sıtma, Afrika'da görülen virüslü hepatit. Bulaşıcı endemiler salgın yaparak, çıktıkları yerden çok uzaklara yayılabilirler: bir zamanlar görülen büyük veba ve kolera salgınları, bu endemik hastalıkların kısa sürede yayılmasıyla bütün dünyayı kasıp kavurmuştur. Bulaşıcı bir hastalığın endemik olduğu ülkelerde insanların çoğunda, bu insanlar enfeksiyonun gözle görülür biçimine tutulmamış olsalar bile (bunlarda gizli enfeksiyon vardır), edinsel bağışıklık gelişir; normal zamanda bu durum endeminin yayılmasını sınırlar; bunun tersine, başka bölgelerden gelen sağlam kişiler kolayca mikrobu kapar ve hastalığı hafif ya da ağır biçimde geçirir.

ENDER sıf. (ar. *nadir*'den *ender*). **1.** Eşine, benzerine az rastlanan şey için kullanılır: *Ender güzellikte bir genç kız. Çok değerli, ender bir taş.* **—2.** Alışılmamış, çok seyrek: *O gün, mutlu olduğu ender günlerden biriydi.*
◆be. Az sayıda, pek seyrek: *Bu bölgede geyiğe ender rastlanır. Ender kullanılan bir sözcük.*

ENDER ilg. (fars. *ender*). *Esk.* "de", "içinde" anlamıyla sözcük aralarına girerek anlam pekiştirmesi yapar: *Bela-ender -bela* (bela içinde bela), *cihan-ender -cihan*(dünya içinde dünya), *muhal-ender -muhal* (büsbütün olanaksız) vb.

ENDER (Kornelia), doğu alman kadın yüzücü (Plauen 1958). 100 ve 200 m serbestte birkaç kez dünya rekoru kırdı. 1976 yazında 100 m serbestte, 100 m kelebekte ve 4 x 100 m'de olimpiyat şampiyonu oldu.

ENDERUN a. (fars. *enderūn*). **1.** *Esk.* Bir şeyin içi, iç yüzü; dahil. **—2.** Osmanlı saraylarında harem ve hazine dairelerinin bulunduğu bölüm. **—3.** Büyük saray ve konakların iç bölümü. **—4.** Osmanlı dö-

neminde devletin değişik kademelerinde görevlendirilecek kimselerin yetiştirildiği okul.

—Kur. tar. Enderun (*Enderunı hümayun* da denir), Topkapı sarayı'nın üçüncü kapısı olan Akağalar kapısından (Babüssaade) sonra başlayan kısmına verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Enderun ağaları* (*İç ağalar* da denir), Topkapı sarayı'nın Babüssaade'den sonra gelen iç bölümlerinde padişaha hizmet etmekle görevli kişiler. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Enderun hazinesi* (*İç hazine* de denirdi), sarayın Hazine-i hassa'dan ayrı yedek hazinesi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Enderun mektebi* (*Enderunı hümayun mektebi* de denirdi), Enderun ile dış saraylarda (Edirne, Galata, İbrahimpaşa ve İskenderçelebi sarayları) etkinlik gösteren eğitim kuruluşları. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. *Enderun*. Topkapı sarayı'nda Enderun Akağalar kapısından (Babüssaade) başlayarak *üçüncü* ve *dördüncü* yer diye tanımlanan iki büyük alan ve bu alanları çevreleyen daireleri kapsıyordu. Burada görev yapanlara topluca *enderun halkı* denir, *dördüncü yer* adıyla anılan en iç bölümse yalnız padişaha özgü selamlık dairesini meydana getirirdi. Mermer sütunlarla çevrili Akağalar kapısı önünde cülus ve bayramlaşma törenleri düzenlenir, ayak divanı ya da olağanüstü toplantılar yapılır ve savaşlarda da Sancak-ı şerif burada dışarı çıkarılıp kapı önüne dikilirdi. Akağalar kapısını geçince, devlet büyükleriyle yabancı elçilerin törenle kabul edildikleri Arz odası'na gelinirdi. Bu odanın hemen ardında Selim II'nin yaptırdığı 12 sütunlu mermer havuz yerine, daha sonra Ahmet III tarafından yaptırılan görkemli kitaplık bulunurdu. Yaklaşık 4 000 m²'lik bu alanın çevresinde Akağalar koğuşu, Hazine-i hümayun, Kiler-i hassa, Hırka-i saadet ile Emanat-ı mukaddeseyi içeren Hasoda, Enderun ağaları mescidi, kethüda dairesi, padişahın özel mutfağı (kuşhane) ve harem dairesine açılan kapı yer alırdı. Günlük yaşamını burada geçiren padişaha özgü olan ve Boğaziçi'ne bakan iç bölüm *dördüncü yer* adıyla anılırdı. Burası Murat IV'ün yaptırdığı Bağdat köşkü ile Revan odasından, Kara Mustafa Paşa köşkünden Abdülmecit tarafından yaptırılan Mecidiye kasrı'ndan meydana gelirdi. Sol yanda Lale bahçesi ve sonradan yapılan karakol vardı. Sultan İbrahim' in yaptırdığı sünnet odası da buradaki set üzerinde yer alırdı. *Üçüncü kapı* denilen bir geçitle dördüncü yerden Sarayburnu' na geçilirdi.

Enderun ilk kez Murat I döneminde Edirne sarayı'nda kuruldu. Mehmet II dönemine kadar önemli bir gelişim göstermeyen kuruluş, İstanbul'un fethinden sonra yeni bir yapı ve biçim kazandı. Fatih kanunnamesiyle Enderun'da çalışanların görevleri, yetkileri ve hakları kesin hatlarla belirlendi. Süleyman I ve daha sonraki padişahlar da bu töre ve gelenekleri pekiştirip sağlamlaştırdılar. Bu arada, sadrazamlar da Enderun'un işleyiş biçimiyle ilgili önemli çalışmalar yaptılar. Özellikle Çorlulu Ali Paşa'nın kurduğu düzen, Selim III dönemine kadar etkisini sürdürdü. Öte yandan İpşir Mustafa Paşa ile Şehit Ali Paşa'nın Enderun'un işleyiş biçimini değiştirme çabaları sonuçsuz kaldı. Buna karşın, bazı görevlilerin grup olarak ya da tek başlarına Enderun üzerinde padişaha oranla daha etkili oldukları dönemler yaşandı. Babüssaade ağalarıyla silahtar ağalar bu duruma örnek gösterilebilir. Ancak Tanzimat'tan sonra Enderun'un gelenek ve göreneklerinde köklü değişimler oldu.

Devşirmelerden seçilen Gilmanan-ı Enderun (içoğlanları), padişahın en büyük yardımcı grubunu oluşturuyordu. Merkez ordusu efradıyla devlet yöneticileri, sıkı bir eğitimden geçen bu devşirmelerden yetiştirilirdi. Bunlar ilk aşamada, saraya alınmadan önce müslüman ailelerin yanında eğitilir, sonra da saray ya da orduda hizmet etmek üzere yeteneklerine göre sınıflandırılırlardı. Saraya alınacaklara olağandışı bir özen gösterildiği gibi, Enderun hizmetine ayrılanlar için de özel bir defter tutulur, burada kişilerin nitelikleri, görev anlayışları ve çalışma kapasiteleri belirtilirdi. Genellikle 15-16 yaş arasında olan ve Topkapı sarayı'nda yetiştirilen acemi içoğlanları, kendilerine ayrılan koğuşlarda Kuran okur, arapça ve farsça öğrenir, öteki genel konularda da özel eğitim görürlerdi. Ayrıca, güreş, koşu, yay çekme gibi spor çalışmalarına ve değişik silahlar kullanma eğitimlerine de katılırlardı. Bu eğitimde başarı gösterenler seferli koğuşuna alınır, gösteremeyenler de 18-20 akçeyle silahtar ve sipahi bölüklerine dağıtılırlardı. Enderun'da büyük odanın amiri olan saray kethüdasının buyruğunda odabaşı, imam, külhancı gibi sorumluluk taşıyan görevliler vardı. Halife adı verilen 12 kalfa, içoğlanlarının disiplinini sağlamakla görevliydi. Burada gördükleri eğitimde de başarılı olanlar kaftanlı odalarına geçerlerdi. Kaftanlı koğuşunun ilk bölümü *hane-i bazyan* da denen doğancı sınıfıydı. Bundan sonra seferli, kiler, hazine ve hasoda koğuşları gelirdi. Seferli, kiler ve hazine odalarına atanacak halifelerin hasodadan seçilmeleri gerekirdi. Bunlar herhangi bir görevle saray dışına (taşra) çıkmazlarsa, silahtar ağalığına yükselmedikçe yeniden hasodaya dönemezlerdi. Enderun ağaları ve içoğlanlar evlenemezlerdi. Ancak, XVIII. yy.'da evlerinin saray dışında olması koşuluyla bazıları için evlenme izni çıktı. Evlilere haftada bir gün ev izini verilirdi. Kaftanlı odalarının görevlerine XIX. yy.'da son verildi (1833). Yeni kurulan örgüt gereğince yetenekleri ölçüsünde eğitimlerini tamamlayanlar kapıkulu süvari bölüklerine dağıtılır ve buna da "çıkma" denirdi. Çıkmalar genel olarak sekiz yılda bir yapılırsa da bu süre bazı durumlara göre değişir ve çoğu zaman bu görevi padişah yerine kethüdaları yürütürdü. Cülus törenlerinde yapılan çıkmalar özellikle çok daha yoğun sayıda olur, boşalan yerlere de alt kademelerden hemen doldurmalar gerçekleştirilirdi. Enderun'daki çıkmalar kimi zaman çuhadar, silahtar ve rikâbdar gibi üst düzeyde görevlileri de kapsamına alır ve bunlar genelinde Mısır valiliğine (silahtar Mehmet Ağa; 1607) ya da Silistre beylerbeyliğine (doğancıbaşı Topal Mehmet Ağa; 1648) atanırlardı.

Osmanlı tarihi boyunca Enderun halkından, çok yetenekli kişiler yetişti. Bunlar arasında padişahla yakınlık kurarak onun sohbet arkadaşı (musahip), danışmanı (müşavir), zevk ve eğlence yardakçısı olanlar görüldü. Bu gibi danışman ve sohbet arkadaşlarının genellikle zayıf karakterli padişahlar zamanında ortaya çıktığına ve onları olumsuz yönde etkiledikleri ne birçok kez rastlandı. XVII. ve XVIII. yy.'larda bu gibi kişiler sarayda *Enderun ricali, Enderun erkanı* ya da *Enderun ağaları* unvanlarıyla anılırlardı. Özellikle XVII. yy.'da çocuk yaşta tahta çıkan padişahlar döneminde hırslı valide sultanlarla işbirliği yapan Enderun ağaları, çeşitli saray entrikalarında ve yeniçeri ayaklanmalarında önemli roller oynadılar. Enderun'da yetişen sanatçı, asker, şair, yönetici, bilim adamı olarak türk toplum ve kültür yaşamına önemli katkılarda bulunanlar arasında Nakkaş Hasan Paşa, Kemankeş Kara Mustafa Paşa, Hattat Hasan Paşa, Kavukçu Mustafa Paşa, Tırnakçı Hasan Paşa, Baltacı Mehmet Paşa, Sarıkçı Mustafa Paşa, Deli Hüseyin Paşa, Çorlulu Ali Paşa, Şehit Ali Paşa, Kanijeli İbrahim Paşa, Karavezir Mehmet Paşa, Silahtar Ali Paşa gibi değerli kişiler vardır.

Yeniçeri ocağı'nın kaldırılmasından (Vakayı hayriye) sonra Enderunı hümayun nezaretini kuran Mahmut II (1831), bu örgüte yeni bir düzen verdi. Abdülmecit, Dolmabahçe sarayı'nı yaptırdıktan sonra Topkapı sarayı'nın (Yeni saray) öneminin giderek azalması sonucu Enderun halkı devlet yönetimi üzerindeki etkisini yitirdi. Sonunda Topkapı sarayı müze olunca (3 nisan 1924), Enderun da ortadan kalkarak tarihe karıştı.

• *Enderun ağaları*. Enderun ağaları esas itibariyle dört sınıftı. Enderun ağalarının başkanı, sarayı hümayun nazırı demek olan Babüssaade ağası (Kapı ağası) idi. Maiyetinde "Kapı oğlanı" adıyla 30-40 kişi bulunurdu. Bunlardan miftah ağası, peşkir ağası, şerbet ağası, ibrik ağası ötekilerin amiri sıfatıyla doğrudan doğruya kapı ağasının yönetiminde çalışırlardı. Kapı ağası her vakit padişaha refakat ederdi. Kapı ağalığı Murat III zamanında hadım ağalarının nüfuzunun artması dolayısıyla önemini yitirdi. Enderun ağalarının ikincisi "Hazinedarbaşı" idi. Görevi padişahın destarını sunmak, namaz kılacağı vakit seccadesini yaymaktı. Aynı zamanda hazinei hümayun hizmetlilerinin başkanı idi. Enderun ağalarının üçüncüsü "Kilercibaşı" idi. Görevi padişah yemek yerken hizmetinde bulunmak, kilercilere nezaret etmek ve sofra takımlarını korumak idi. Enderun ağalarının dördüncüsü "Saray ağası" idi. Görevi "Enderunı hümayun" adını alan has, büyük ve küçük odaların korunmasına nezaret etmekti. Maiyetinde yine ağalardan 40 kişi bulunurdu. Enderun ağalarının öteki büyüklerine şu adlar verilirdi: Padişahı giydiren ve soyundurana "hasodabaşı", kılıcını koruyana "silahtar", kaftanı götürene "çuhadar", ata binerken üzengi tutana "rikâbdar", kapılara bakan kapıcıların başına "kapıcıbaşı", bahçelere bakan bostancıların başına da "bostancıbaşı". Enderun ağalarının belirli maaşlarından başka kavuk ve kuşak bahası adıyla yıllık tahsisatları vardı.

• *Enderun hazinesi*. Olağanüstü savaş giderlerini karşılamak amacıyla kurulan bu yedek hazinenin gelirini havassı hümayun hasılatı, savaş ganimetlerinin beşte biri (hums), yabancı hükümdarlardan alınan armağanlar vb. gibi düzensiz birikimler oluştururdu. Savaş giderleri dışında, gerektiğinde devletin öteki harcamalarını karşılamak için bu hazineden sadrazamın kefaleti ve padişahın buyruğuyla da borç para alınabilirdi.

• *Enderun mektebi*. Bunların ilkini Murat I, saray hizmetlerinde çalışacak içoğlanlarının yetiştirilmesi için Edirne'deki Eski saray'da bir bölüm olarak kurdurdu. İstanbul'un fethinden sonra hükümet merkezinin yeni başkente taşınması üzerine Eski saray olduğu gibi Acemi oğlanlarına bırakıldı. Daha sonra Edirne, Galata, İbrahimpaşa ve İskender Çelebi saraylarında etkinlik gösteren Enderun mekteplerinde öğrenim ve eğitim süresi, birinci sınıfı *seferli*, ikincisi *kiler*, üçüncüsü de *hazine* koğuşu olmak üzere 14 yıl idi. Hasodaysa, hepsinin üstünde bir uzmanlık bölümüydü. Mektepte önceleri Kuran, ilmihal, tecvit gibi sadece dinsel bilgiler öğretilirken, Murat II döneminde bunlara tefsir, hadis, fıkıh, miras hukuku (feraiz), şiir, müzik, hendese, coğrafya, ilmi kelam, mantık, belagat ve felsefe dersleri de eklendi. Fatih döneminde çoktan İstanbul'a taşınmış bulunan Enderun mektebinin, Bayezit II döneminde büyük önem kazanması sonucu buradan yetişenler müezzinbaşılık, berberbaşılık, tüfekçibaşılık, başlalalık görevleriyle işe başlayarak üzengi ağalıklarına kadar ilerleme, oradan da birun hizmetlerine geçip sadrazamlığa yükselme ve böylece Osmanlı devletini yönetme olanaklarına kavuştular. Bayezit II ayrıca ikinci bir Enderun mektebi olarak Galatasaray'ı kurdu. İlköğrenim yapılan bu okulda önceleri Kuran, arapça, farsça, güzel yazı yazma sanatı (hüsnühat) ve müzik öğretilirdi. Galatasaray'ı bitirenler Topkapı sarayı'ndaki (Yeni saray) Enderun mektebine girerek öğrenimlerini burada tamamlarlardı. Galatasaray mektebi'nin Selim II tarafından kapatılması sonucu (1570) öğrencilerden bir bölümü Yeni saray'a alınırken, bir bölümü de Edirne'deki Eski saray'a gönderildi ve Galatasaray medrese-

ye dönüştürüldü. Murat III döneminde Galatasaray bir Enderun mektebi olarak yeniden açıldıysa da Ahmet I tarafından yine kapatıldı. Daha sonra Osman II döneminde üçüncü kez açılan Galatasaray; Edirne, İbrahimpaşa ve İskender Çelebi saraylarının Enderun mektepleriyle birlikte Mehmet IV tarafından yeniden kapatılarak medrese haline getirildi (1675). Babasının kapattığı Galatasaray mektebi'ni Ahmet III, buradan yetişen sadrazam Şehit Ali Paşa'nın ricası üzerine dördüncü kez açtı (1715). Enderun mekteplerinin en uzun ömürlüsü olan Galatasaray, özellikle öğrenim sistemini modernleştiren ve okula bir de kütüphane yaptıran Mahmut II döneminde ülkenin başta gelen kültür merkezlerinden biri durumuna geldi. Galatasaray Enderun mektebi daha sonra bilinmeyen bir nedenle kapatıldı (1833). Tanzimat'tan hemen sonra tıbbiye mektebi olarak açıldı (1839). Ardından aynı yerde ve binada Galatasaray sultanisi kuruldu (1868). Ancak, Tanzimat'tan sonra bu okullarda yetişenlerin devlet görevlerinde eskisi gibi başarılı olamamaları yüzünden Enderun mektepleri önemini ve halk gözündeki değerini yitirdi. Böylece Osmanlı devletine 60 sadrazam, 3 şeyhülislam, 23 kaptanıderya, birçok bilgin, sanatçı, Fındıklılı Mehmet Ağa gibi tarihçiler, Vasıf ve Fazıl gibi şairler yetiştiren bu mekteplerin tümü, artık Enderun mektebi niteliği kalmayan Galatasaray dışında, II. Meşrutiyet'in ilanını izleyen günlerde kapatıldı (1908). [→ Kayn.]

ENDERUNÎ sıf. (fars. *enderūn* ve *-î*'den *enderūnî*). *Esk.* Enderunla ilgili, enderunda eğitim görmüş olan.

ENDERUNÎ ALİ BEY, türk besteci (Kastamonu 1830 ? - İstanbul 1897). Enderun'da Dellalzade İsmail Efendi'nin öğrencisi oldu. 1869'a değin Saray fasıl heyeti'nde hanendelik, daha sonra da Mısır prensesi Zeynep Kâmil Hanım'ın konağında müzik öğretmenliği ve fasıl yöneticiliği yaptı. Hıdiv İsmail Paşa'nın çağrısı üzerine iki kez Kahire'ye gitti.

Döneminin en ünlü hanendelerinden ve şarkı bestecilerinden olan Ali Bey'in günümüze 36 yapıtı ulaşabildi. Bunların bazıları, şarkı formunun en güzel örnekleri arasındadır: *Aşkın ile bülbül gibi artmaktadır ahım, Sen ey serv-i revan ruhleri gülgûn* (uşşak); *Âşık oldum yavrucağın yüzüne, Derdimi arz etmeye ol şuha bir dem bulmadım* (hicaz).

ENDERUNLU sıf. *Esk.* Enderunda eğitim görmüş, yetişmiş olan kimse için kullanılır.

ENDERUNLU FAZIL, asıl adı **Hüseyin,** türk şair (Akkâ 1759 ? - İstanbul 1810). Enderun mektebi'nde öğrenim gördü, ancak uygunsuz davranışları yüzünden saraydan çıkarıldı (1784). On iki yıl başıboş ve yoksul bir yaşam sürdü. Selim III'e kasideler yazarak acıklı durumunu anlattı; kendisine Rodos vakıflarının yönetimi verildi. Bir süre hacegânlıkla Halep ve Erzurum'da görevlendirildi. Yergileri yüzünden Rodos'a sürüldü (1799). Buradayken geçirdiği bir rahatsızlık sonucu gözlerinin kör olması adada sürgün olarak bulunan reisülküttap Ratip Efendi'nin idamı üzerine duyduğu korkuya yorulur. Selim III'e "iki gözüm" redifli kasidesini sundu ve İstanbul'a dönmesine izin verildi. Şiirlerinde Nedim ve Nabi'nin etkisinde kaldı. Ancak onların düzeyine ulaşamadı. *Divan*'ı öteki dört yapıtıyla birlikte yayımlandı (1842). *Defter-i aşk* (1837) mesnevisinde, sarayda başından geçen aşk serüvenlerinin yanı sıra, tanık olduğu bir çingene düğününü de anlatır. *Hubanname* (1839) mesnevisinde çeşitli uluslardan erkek güzellerini betimler; *Zenanname*'de (1839) ise çeşitli ülkelerin kadınlarının özelliklerinden söz eder. Bu mesnevisinde kadınlar hamamı ile mahalle baskınını anlattığı bölümler, yerel betimlemeleri bakımından ilgi çekicidir. Yapıt, edebe aykırı görülerek Mustafa Reşit Paşa tarafından toplattırılmış, J. Decourdemanche de mesneviyi fransızcaya çevirip bastırmıştır (1890). Kıtalardan oluşan *Çenginame* ya da *Rakkasname*'sinde (1839), İstanbul'un ünlü köçeklerini konu edinir. Bütün bu yapıtlarında günlük yaşama, halk deyimlerine geniş yer vermiştir.

ENDERUNLU VASIF, asıl adı **Osman,** türk şair (İstanbul ? *-ay. y.* 1824). Çocukluğunda Mustafa IV tarafından saraya alınarak, Enderun'da eğitim gördü. Hasodada görevlendirilerek Hünkâr başlalalığı, peşkir ve anahtar ağalığı (1815), kiler kethüdalığı (1817) yaptı. Saraydan emekliye ayrıldıktan (1818) sonra hacegânlık rütbesi verildi; Bolayır Süleyman Paşa vakfı mütevelliliğine atandı. Yaşadığı dönemde divan şiirine egemen olan değer yargılarının dışına çıktı. Eski şiir dilini bırakıp, İstanbul türkçesiyle yazmaya çalıştı. Günlük yaşamın çeşitli olaylarına, konuşma diline, modaya, argoya, halk deyişlerine ve deyimlerine şiirlerinde geniş yer verdi. Nedim ve Enderunlu Fazıl'ın etkisinde kaldı. Ancak onların başarı çizgisine ulaşamadı. Döneminde bir yandan tanınan ve okunan bir şair oldu, öte yandan açık saçık şiirler yazdığı ve divan şiiri ölçülerine uymadığı için eleştirildi. Şarkılarının çoğu bestelendi. Divanı, *Divan-ı gülşen efkâr-ı Vasıf-ı Enderuni* adıyla basıldı (1841).

ENDEZOTU a. Kuzey ve Orta Amerika kökenli, bir ya da çokyıllık, kırsal otsu bitki. (Kenarları düz ya da tırtıklı olan yapraklar almaşık dizilidir ve kimi türlerde sapa sarılı olarak uzar; ışınsal kömeçler halindeki çiçekler genellikle sarı, kimi türlerde kırmızıdır. Çeşitli türleri bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir. Otuz tür; bil. a. *helenium;* bileşikgiller familyası.)

ENDİANDRA a. (yun. *endios,* açık havada yaşayan, ve *aner, andros,* erkekorgan'dan). İnce marangozlukta "Avustralya tikağacı" adıyla bilinen ve tropikal bölgelerde elde edilen odunların cins adı.

ENDİKASYON a. (fr. *indication*). Tıp. GEREKLİLİK'in eşanlamlısı.

ENDİKATÖR a. (fr. *indicateur*). Isıl mot. GÖSTERGE'nin eşanlamlısı.

ENDİREKT ya da **ENDİREK** sıf. (fr. *indirect*'den). Dolaylı, araçlı.

ENDİŞ sıf. (fars. *endişīden,* düşünmek' ten *endiş*). *Esk.* "Düşünen", "ölçülü davranan" anlamlarında bileşik sözcükler türetilmiştir: *akibet-endiş* (sonunu düşünen), *bed-endiş* (kötü düşünen), *dûr-endiş* (uzağı düşünen, tedbirli) vb.

ENDİŞE a. (fars. *endīşe*). **1.** Tehlikeden, acıdan, gelecek bir kötülükten duyulan korku, kaygı, tasa: *Gelecek endişesi içinde olmamak. Sağlık durumu endişe verici. Aileler merak ve endişe içinde kaybolan gemiden haber bekliyorlar.* **—2.** Kuşku: *Hiç endişem yok, bu işi başarabilirsin. Bu konuda bazı endişelerim var. Sabah erken uyanamam endişesiyle geceyi uykusuz geçirdim.* **—3.** *Esk.* Düşünce. **—4.** *Endişe etmek,* tasalanmak, kaygılanmak: *Endişe etmeyin, iyileşecek. Endişe etmekte çok haklısın.*
—*Esk. Endişekâr,* düşünceli. || *Endişe-i ferda,* gelecek düşüncesi. || *Endişe-i maişet,* geçim derdi.

ENDİŞELENDİRMEK → ENDİŞELENMEK.

ENDİŞELENMEK gçz. f. Olması beklenen bir şeyden korkmak, kaygılanmak, tasalanmak, merak duymak.

◆ **endişelendirmek** ettirg. f. Korkmasına neden olmak, kaygılandırmak, tasalandırmak, merak ettirmek.

ENDİŞELİ sıf. **1.** Olanlardan, olabileceklerden, o andaki durumdan korku, kaygı, tasa, kuşku duyan kimse için kullanılır: *Çocuğunun geleceğinden endişeli. Dün gördüğümde çok endişeliydi.* **—2.** Korku, kaygı, merak, güvensizlik belirten şey için kullanılır: *Endişeli bekleyiş. Endişeli ses. Ortada endişeli bir durum var.*

ENDİŞENÂK sıf. (fars. *endişe* ve *nāk'* tan *endişenak*). *Esk.* Endişeli, düşünceli, sıkıntılı, işkilli: *"Ebeveynin ve muallimlerin bundan endişenâk olmaları pek tabii addolunur"* (H.C. Yalçın).

ENDİŞESİZ sıf. Endişesi olmayan, tasasız, kaygısız, meraksız kimse için kullanılır: *Geleceğinden endişesiz.*

ENDİŞESİZLİK a. Endişesi, kaygısı olmayan bir kimsenin durumu; kaygısızlık, tasasızlık.

ENDİŞİ a. (fars. *endiş ve -î*'den *endişī*). *Esk.* "Endiş" ekiyle yapılan sıfatları adlaştırır: *dûr-endişi* (her şeyi önceden görme), *bed-endişi* (kötü düşünme) vb.

ENDİV a. Halk hek. → HİNDİBA.

ENDLİKİT a. (fr. *endlichite*'den). Miner. Doğal kurşun arsenat. (Bir vanadinit türüdür.)

ENDO sıf. (fr. sözc.; yun. *endo,* içeri). Kim. Bisiklo-2,2, 1- heptan serisinden kimi diastereoizomerler için kullanılır; bu bileşiklerde bir R ornatanı, CH_2 köprüsüne karşı yüzde yer alır.

endo izomer

ENDOANEVRİZMORAFİ a. (fr. *endoanévrysmorraphie*'den). Cerr. Anevrizma cebinin içindeki tüm yan delikleri birleştirip dikmeyi öngören tedavi yöntemi.

ENDOBLAST a. (fr. *endoblaste*'tan). Embriyol. ENTOBLAST'ın eşanlamlısı.

ENDOCERAS a. (yun. *endos,* böcek, ve *keras, keratos,* boynuz, duyarga'dan). Paleont. Sifonu huni biçiminde bölmeli ve kalın, *Orthoceras*'lara yakın, notiloidlerden fosil kafadanbacaklı cinsi. (Ordovices devrinde birçok türü yaşamıştır.)

ENDODERM a. (fr. *endoderme*'den). Embriyol. ENTOBLAST'ın eşanlamlısı.

ENDODONTİ a. (fr. *endodontie*'den). Diş cerrahisinin, dişözü ve diş kökü dokularını, bunların hastalıklarını ve tedavilerini inceleyen bölümü. (Dişözünün bakım ve tedavisi [dokuların canlılığını korumak amacıyla], sinir alma [diş canlılığını yitirmek zorundaysa], kök bakımı [dolgu yapılmadan önce kök kanallarının hazırlanması] ve kök ucu çevresindeki karmaşaların tedavisi endodonti bölümünün uğraşlarına girer.)

ENDODONTİDAE a. (yun. *endon,* içinde ve *odus, odontos,* diş'ten). Karada yaşayan akciğerli karındanbacaklı yumuşakçalar familyası. (Örnek tipi *Endodonta*'ya eskiden *Pyramidula* denirdi.)
—ANSİKL. Üçüncü Zaman'ın başlarında ortaya çıkan *Endodonta*'lar gene de ilginç ilkel özellikler taşırlar. Familyanın sayıca çok olan bugünkü cinsleri hemen hemen dünyanın her yerinde bulunur, yalnız tropiklerarası bölge karalarında bulunmaz; en büyük gelişmeyi de Güney yarıkürede, özellikle Okyanusya'da göstermiştir.

ENDOFİT a. (fr. *endophyte*'ten; yun. *endon,* içinde, ve *phyton,* bitki). Biyol. Bitkisel dokuların içinde gelişen organizma.

ENDOFLEBİT a. (fr. *endophlébite*'ten; yun. *endos,* içinde, ve *phlebs, phlebos,* damar). Patol. Toplardamarların iç gömleğinin iltihaplanması.

ENDOFRAGMA a. (yun. *endon,* içinde, ve *phragma, pragmatos,* çit, duvar, bölme'den). Zool. Kabukluların göğüs kısmında, kutikula kıvrımlarından oluşan içiskelet.

ENDOGAMİ a. (fr. *endogamie*'den). Zootekn. Çiftleştirmelerin akraba bireyler arasında yapılmasına dayanan üretme düzeni.

ENDOGNATİ a. (fr. *endognathie*'den; yun. *endos,* içinde, ve *gnathos,* çene). Pa-

tol. Yüzün yatay düzlemde gelişme kusuru. Ağız katında oluşur ve olguların büyük bir çoğunluğunda burun katını da ilgilendirir.

ENDOGRAFİ a. (fr. *endographie*'den). Foto. Resimle ışığı ileten ve bir çekim aygıtına bağlanmış bir boru yardımıyla boşlukların içinin fotoğrafını çekme tekniği. (Bu teknik tıpta ve sanayide kullanılır.)

ENDOİOS, atinalı heykelci ve ressam (İ.Ö. VI. yy. sonu-V. yy. başı). Tegea'da, Efes'te ve özellikle Attike'de çalıştı. Akropolis'teki korelerden birinin onun tarafından yapıldığı söylenir.

ENDOJEN a. Bot. Dokuların derinliklerinde yer alan hücrelerden doğan anatomik bir öğeye ya da bir organa denir. (Örneğin kökçükler ana köke göre endojendir; bir asktan doğan mantar sporları da endojendir.) [Karşt. EKSOJEN.]
—Fizyol. Organizma içinde oluşan ya da gelişene denir. (Karşt. EKSOJEN.)
—İstat. *Endojen büyüklük* → İÇSEL* BÜYÜKLÜK.

ENDOKARDİT a. (fr. *endocardite*'ten). Kardiyol. Olguların büyük bir bölümünde enfeksiyondan ileri gelen ve kapakçıklara yerleşebilen (kapakçık endokarditi) ya da çeperlere yayılabilen (çepersel endokardit) endokart iltihabı.
—ANSİKL. Endokarditlerin anatomik açıdan başlıca özelliği kapakçıklara bağlı kırılgan çıkıntıların oluşabilmesi ve onların delinmesine yol açabilmesidir.

Tehlikeli yavaş endokardit ya da *Osler hastalığı,* zaten kapakçıklara bağlı kalp hastalığı (mitral darlığı, aort yetmezliği, doğuştan kalp hastalığı) olan kişilerde ortaya çıkar. Sorumlu mikrop hemen hemen her zaman bir streptokoktur *(steptococcus viridans).*

Mikrobun çeperinin yapısı ile kalp kapaklarının yapısı arasında bir benzerlik olduğu ve bu nedenle karmaşık bağışıklık ve alerji mekanizmalarının harekete geçtiği sanılmaktadır. Klinik tabloda ateş belirgindir ve sorumlu mikrobu ortaya çıkarmak için sık sık yapılan hemokültürle (kan kültürü) teşhis konur. Antibiyotikler ortaya çıkalı beri, iyileşme genellikle sağlanmakta, ama böbrek ve atardamar sekelleri kalabilmektedir. Kalp hastalığı kendi kendine gelişebilmekte ve nüksler görülebilmektedir.

Akut endokarditler, yavaş endokarditlere göre daha enderdir. Genellikle sarı stafilokoktan ya da pnömokoktan ileri gelir ve bir enfeksiyon sonrasında ortaya çıkar. Klinik tablo bir septisemi tablosudur. Teşhis birdenbire ortaya çıkan kalp üfürümünün anlaşılmasına ve kan kültürünün pozitif çıkmasına dayanır. Antibiyotiklere karşın gidişi kötüdür.

Romatizma endokarditi, Bouillaud hastalığının ya da akut eklem romatizmasının endokarda yerleşmesinden ileri gelir.
—Vet. Endokardit bütün türlerde görülür. *Akut endokardit* çoğu zaman komşu bir enfeksiyona (perikardit, miyokardit), yerel bir enfeksiyona (metrit, flebit, irinli odak) ya da genel bir enfeksiyona (şap hastalığı, doğum humması, domuz kızılı, vb.) bağlı olarak ortaya çıkar. Yaralı ya da saçaklanmalı olabilir. *Süreğen endokardit,* akut endokarditin kalıntısı olabileceği gibi ayrıca da ortaya çıkabilir (örneğin tüberkülozda).

ENDOKARDİYAK sıf. (fr. *endocardiaque*'tan). Tıp. Kalp içinde oluşan ya da kalp içinde olana denir.

ENDOKART a. (fr. *endocarde*'dan; yun. *endon,* içinde, ve *kardia,* kalp). Embriyon evresinde insan ve omurgalı hayvan kalbinin mezamşim kökenli iç kısmı. (Daha sonra miyokardın ve bağır plevrası kökenli epikardın iç yüzünü kaplar.)
—ANSİKL. Endokart, toplardamarların iç gömleğinin bir uzantısıdır: kulakçıkların, kulakçık-karıncık arası kapakçıkların, karıncıkların iç yüzünü kaplar ve atardamarların iç gömleği halinde devam eder. Yüzeysel bir endotelyum tabakası ile bağ ve elastik dokudan oluşan bir alt zardan meydana gelir.

ENDOKORİYAL sıf. (fr. *endochorial*'den). ENDOTELİYOKORİYAL'in eşanlamlısı.

ENDOKRAN a. (yun. *endon,* içinde, ve *kranion,* kafatası'ndan). Kafatasının kıkırdaktan (kondrokranyum) ya da kıkırdaksı kemikten (derin osteokranyum) oluşan içiskeleti. (Endokran, yuvarlakağızlılarda ve kıkırdaklıbalıklarda hâlâ kıkırdaklıdır; öbür omurgalı sınıflarında endokran kemikleşmiş, ama yüzeysel dermik kafatası önem kazanırken o önemini yitirmiştir.)

ENDOKRİN a. (fr. *endocrine*'den). Tıp. İÇSALGI'nın eşanlamlısı.

ENDOKRİNOLOG ya da **ENDOKRİNOLOJİST** a. (fr. *endocrinologue* ya da *endocrinologiste*'ten). Endokrinoloji (içsalgı bilimi) dalında uzman hekim.

ENDOKRİNOLOJİ a. (fr. *endocrinologie*'den). Tıp. İçsalgıları, içsalgı bezlerini ve bunların hastalıklarını inceleyen bilim.
—ANSİKL. İçsalgı bezi hastalıklarının incelenmesi biyolojinin bir bölümünü oluşturur; bu bölümün açılması, karaciğerin glikojen yapıcı etkisini keşfeden Claude Bernard, erbezi özütlerini organizmayı gençleştirme amacıyla kendi üzerinde deneyen Brown-Sequard, adrenalini ayırıp elde etmeyi başaran Aldrich ve Takamine sayesinde gerçekleşmiştir.

Hormonların bulunup tanınmalarından ve bunların deneysel olarak incelenmesinden önce, XIX. yy.'da, kliniklerde ve anatamopatolojik çalışmalar sırasında karşılaşılan olgular çeşitli patolojik durumların keşfedilmesini sağladı. Birtakım hastalıklar böylece tanımlandı: Basedow hastalığı (Parry, 1825; Basedow, 1840), Addison esmerleşme hastalığı (1855), miksödem (Gull, 1873), miksödemli geri zekâlılık (Bourneville, 1880), akromegali Pierre Marie, 1885), paratireopriv tetani (Reverdin, 1882), hipofiz kökenli çocuksuluk (Souques ve Chauvet, 1911), Cushing hastalığı (Sicard ve Reilly, 1913; Cushing, 1932), üreme organı-böbreküstü sendromu (Apert, 1911), Recklinghausen fibrokistli osteiti (1891).

Yalnızca iki sendrom ilgili hormonlar bulunduktan sonra klinik olarak belirlendi: böbreküstü bezi özeğinin aşırı salgı yapması (M. Labbé, 1922) ve aşırı aldesteron salgılanması (Conn, 1955).

Bir içsalgı bezi üç ölçüte bağlı olarak tanımlanabilir:
1. *anatomik ölçüt:* içsalgı bezlerinin salgı kanalı yoktur, salgı ürünlerini doğrudan doğruya kana karıştırır ve salgısı o yolla alıcısına ulaşır;
2. *biyokimyasal ölçüt:* içsalgı bezleri hormon salgılar; hormonlar, bu kimyasal karmaşık maddeler dört tipe ayrılabilir:

a) *steroit hormonlar,* kimyasal formüllerinde siklopentanoperhidrofenantren çekirdeği bulunan hormonlardır (yumurtalık, erbezi ve böbreküstü bezi hormonları böyledir);

b) *protein yapısında hormonlar,* az ya da çok sayıda aminoasitin birleşmesiyle oluşur. Bu düzenleme, kimi bilginlere göre, zoolojik özgüllüğü belirleyen bir düzenlemedir (bunlar hipofizi uyarıcı hormonlar, sekretin, ensülin, glukagon gibi maddelerdir);

c) *steroit ve protein yapısında olmayan hormonlar* (tiroksin ve nörohormonlar, serotonin, adrenalin ve noradrenalin, asetilkolin bu niteliktedir);

d) bir de kimyasal yapıları henüz tam olarak belirlenememiş olan birkaç hormon: paratormon ve bazı hipofizo-hipatalamus hormonları. Ayrıca, şunlar da göz önüne alınmalıdır: hormonun stereokimyasal yapısı, molekülün etkinliğini belirleyen mekânsal biçimlenme; daha yeni olarak da hormonların kesin dozajlarını yapmayı sağlayan bağışıksal yapı.

3. *fizyolojik ölçüt:* her gün belli miktarda, bazen son derece az salgılanan hormonlar, bağlandıkları yerlerden uzaktaki çevresel alıcılar (deri, fenerler, iskelet, cinsel organlar, vb.) üzerinde etki gösterir, onlarda biçimsel değişikliklere ya da işlevsel değişimlere yol açar.

Hormonların karşıt ya da ortaklaşa etkileri, özellikle enzimler alanında kendini gösterir.

Hormon salgısının oluşumu iki mekanizmaya göre gerçekleşir:

-salgı yapımı iç ortamın yapısal değişikliklerine göre belirlenir: paratormon salgısı plazmadaki kalsiyum düzeyiyle ayarlanır; ensülin salgısı kandaki şeker düzeyine göre ayarlanır; elektrolit düzeyi (sodyum, potasyum) renin ve aldosteron salgısını belirler;

-bez salgısını bir önhipofiz stimülin hormonu indükler; bu stimülinin kendisi de kimyasal yapısı henüz bilinmeyen, ancak büyük bir olasılıkla arabeyin çekirdeklerinden salgılanan nörohormonlarca (aktarma etmenleri ya da ingilizce deyimiyle RF, yani "releasing factor") ve dolaşımdaki hormon oranıyla, bir karşılıklı etkileşme ("feed-back") mekanizması sayesinde ayarlanır. Örneğin kanda hormon düzeyinin artması stimülin salgısını azaltır, azalması stimülin salgısını artırır.

Bu geri denetleme mekanizması çevre organlardaki bez ile hipofiz ya da hipotalamus arasında kısa ya da orta uzunlukta olabilir; hipotalamus ile hipofiz arasında kısa ya da hipotalamusun kendisiyle arasında çok kısa olabilir. Pozitif geri denetim istisnadır. Sinir sisteminin, limbik sistem ve epifiz gibi bazı yapıları da düzenlemeye katılır.

Bu düzenleme olgularında aminler ön planda rol oynar. Aminlerin başlıca üç tipi noradrenalin, serotonin ve dopamindir.

Sözkonusu aminlerin ilk ikisi, beyin sapından arabeyine kadar uzanan ağsı maddede özellikle etki gösterir. Bu ikisinin nörohormonların hazırlanma zamanı, hızı ve yoğunluğu üzerinde rol oynadığı sanılmaktadır. Dopaminerjik sistem daha çok hipotalamus-hipofiz kapı damarlarında nörohormonların salgılanmasını düzenler; zaten dopaminerjik nöronlar tümüyle orta tümsekte yer alır.

Hormonların plazmaya taşınması, özgül proteinler (globülin) ya da özgül olmayan proteinler (albümin) sayesinde sağlanır. Bazı hormonlar daha taşınmadan, oldukları yerde etki gösterir. Testosteronun atmık yapıcı borucuklar üzerindeki etkisi böyledir.

Taşıyıcı proteinlerin, bazı koşullarda hormon salıverebilen "depo" görevi vardır. Hedef hücrenin, özgül proteini tanıdığı ortaya çıkarılmıştır. Hormon, bu tanımaya göre, hücrenin içine proteinli ya da proteinsiz olarak girer.

Hormonlar genellikle glikürο ya da sülfo kökleriyle birleşerek parçalanıp yok edilir. Bu sırada etkin türevler de oluşabilir: androsteron, 5 β -androsteron.

Hedef organlar düzeyinde, hormonal etkinlik iki biçimde olur: hormon ya dolaysız olarak hücreye girerek etki gösterir: testosteron, kortizol, östrojen; ya da çevrimsel adenilsiklaz A.M.P. sistemi harekete geçirilir, o da bir amplifikatör gibi çalışır: katekolamin, glukagon ACTH, TSH (tirotrofin), parathormon, gastrin. Buna karşılık ensülin ve prostoglandinler A.M.P. oranını düşürür

Ancak hormonal etkinlik, alıcı kavramı açıklığa kavuşmadan anlaşılamaz. Alıcı, mesajı tanıyan ve yanıtı başlatan bir oluşumdur. Alıcının belirgin ölçütleri vardır: hormona özgüllük (her alıcıda gelen bilgiyi eleyip ayıklayan bir yer vardır), organa özgüllük (başka dokularda aynı alıcı yer bulunmaz), bu yerin hormonla birleşme anıklığı (hormon miktarı çok az olduğundan ilgili yerin anıklığı çok yüksektir), ilgili yerin doyması (ilgili yerlerin sayısı sınırlı olduğundan doyma mümkündür ve şu ya da bu tarzda bir özdenetim sağlar,

dozların ayarlanması bu yoldan [radyo elektrik alıcı uçlarla] sağlanır).

Hormon salgısı, 30 dakika (yüksek frekans), birkaç saat, birkaç gün, hatta bir yıl aralıklı ritimlere göre yapılır.

Bu kavram hormon dozlarının yorumlanması açısından önemlidir. ACTH'nin plazmadaki oranı sabah 6-8 arasında en yüksek düzeye ulaşır. Kortizon ve aldosteron için de durum aynıdır; büyüme hormonu uyuduktan bir saat sonra doruğa ulaşır; prolaktin saat 4-6 arasında en yüksek düzeye varır. Aynı kavram âdet devresinin ikinci bölümünde daha da önemlidir. Bu salgılama ritmi tedavi alanında da önem kazanır, örneğin böbreküstü bezi yetmezliğinin tedavisinde hidrokortizonun üçte ikisi sabahleyin verilir.

ENDOKRİNOLOJİST → ENDOKRİNOLOG.

ENDOKSİLÜRİ a. (fr. *indoxylurie*). Patol. İdrarda endoksil bulunması.

ENDOKÜRİTERAPİ a. (fr. *endocuri-thérapie*'den). Radyol. Bir küritron aracılığıyla yapılan endoradyoterapi.

ENDOLAMİN a. (fr. *indolamine*). Nörobiyol. Bir indol halkasına takılmış amin işlevi gören organik madde.(Bilinen indolaminler: serotonin, triptamin ve melatonin.)

ENDOLAMİNERJİK sıf. (fr. *indolaminergique*). Nörobiyol. **1.** İndolamin bireşimi yapan nörona denir. **—2.** *Endolaminerjik sistem*, SEROTONİNERJİK* SİSTEM'in eşanlamlısı.

ENDOLENF a. (fr. *endolymphe*'den). Fizyol. Omurgalıların içkulağında bulunan zar labirentin içindeki sıvı. Yarımdaire kanallarının, kırbacığın, keseciğin, koklea kanalının boşluklarını doldurur. Zar labirent ile çevredeki kemik arasında bulunan sıvıdan (perilenf) farklıdır. (Potasyumca zengin, sodyumca fakir bir bileşimi olan endolenf denge duyu alıcıları [ibiksi çıkıntı ve makula] ile işitme alıcılarını [Corti organı] sarar.) || *Endolenf kanalı*, içkulakta bulunan ve endolenfi içeren kanal. (Zar labirentten doğar ve beyincik çukurundaki bir kesede son bulur.)

ENDOMETRİT a. (fr. *endométrite*'ten). Kad. hast. ve Kad. doğ. Dölyatağının iç yüzünü kaplayan mukozanın iltihaplanması.

—ANSİKL. Endometrit en başta düşükten, doğumdan ya da dölyatağı içi araç konulması, dölyatağı grafisi ve endometriyum biyopsisi gibi dölyatağı içi manevralardan sonra görülür. Ağrı ateş ve irinli akıntıyla ortaya çıkar.

ENDOMETRİYOM a. (fr. *endométriome*'dan). Endometriyumla özdeş epitelyum ve bağdokularından oluşan ve dölyatağı dışında gelişen tehlikesiz ur. (Endometriyum bir endometriyoz odağıdır.)

ENDOMETRİYOZ a. (fr. *endométriose*'dan). Endometriyomların gelişmesiyle belirgin kadın hastalığı.

—ANSİKL. Endometriyoz odakları, yani endometriyomlar en başta leğen yuvarında, yumurtalık borularında, yumurtalıklarda, karınzarı kıvrımlarında ve dölyatağı bağlarında görülür. Âdet kanamalarıyla az çok eşzamanlı ağrılara, dispareuniaya ve kısırlığa neden olabilir. Ayrıca biraz uzakta küçük leğende, bağırsakta, karın ya da apışarası nedbelerinin üzerinde de görülür.

Endometriyozun belirme mekanizması hep aynı değildir, ama âdet kanının ve âdet dolayısıyla yumurtalık borularının ağzından soyulan endometriyum hücrelerinin dışarı akmasının bu konuda önemli rol oynadığı söylenebilir. Bu endometriyum hücreleri küçük leğene düşünce yabancı organlar üzerinde çoğalan gref dokusu gibi davranır, fakat daima yumurtalıkça düzenlenen periyodik hormon değişikliklerine neden olur. Tıbbi tedavi, bulunması gerektiği yerin dışında bulunan bu endometriyum odaklarının atrofisiyle sağlanır; bunun için de aylarca süren bir sürekli progestatif tedavisi uygulanır. Cerrahi tedavi, inatçı ağrılar ya da kısırlık varsa uygulanabilir.

ENDOMETRİYUM a. (lat. *endometrium*'dan). Kad. hast. Dölyatağı boşluğunu kaplayan mukoza. Salgı bezleri biçiminde girintiler yapan, tek katlı, küp ya da silindir biçiminde, kimisi kirpikli hücrelerden oluşan bir epitelyum tabakası ile iğimsi hücrelerden ve damarlardan oluşan bağdokulu bir koryondan meydana gelir.

—ANSİKL. Endometriyumun birçok görevi vardır: dış etkenlere karşı dölyatağını koruma, sümüksü madde salgılama, döllenmiş yumurtanın yuvalanmasını ve plasenta aracılığıyla anne-dölüt madde alışverişini sağlamak için kadük biçimine dönüşme ve uyarlanma. Endometriyum bu ardışık işlevleri yerine getirmek için progesteron ve folikülin salgılarının sıkı denetimi altındadır, yani bir hormon alıcısı durumundadır.

Âdet devresi sırasında endometriyumda oluşan değişiklikler üç evreye ayrılır:

Yumurtlama öncesi evre ya da *folikülin evresi*, âdet kanamasının başlangıcından sonra, 4. günden 14. güne kadar sürer. Bu bir yenilenme ve çoğalma evresidir, son âdet kanamasıyla atılan mukozanın yeniden oluşmasını sağlar.

Yumurtlama evresi kısa sürer; bu evrede 14. güne doğru yumurtlama olur ve bu sırada endometriyum en çok folikülin emer.

Salgılama ya da *folikülin-lütein evresi* süresince salgı bezleri genişler ve biçim değiştirir (dölyatağı danteli), glikojen salgılanır ve atardamarcıklar spiralleşir. Endometriyumun kalınlığı en yüksek noktaya ulaşarak 10 mm'yi bulur. Yumurta döllenmişse, endometriyum onun yuvalanmasını sağlamaya hazırdır. Aksi takdirde, yüzeysel ve orta tabakalar, derin tabakadan ayrılmaya başlayarak dışarı atılır: buna âdet kanaması denir.

Endometriyum muayene yöntemleri histerografi, histereskopi, mikroskopta parça incelenmesi, biyopsi, biyopsi amacıyla yapılan kürtajdır. Endometriyum hastalıkları, mikroplardan ileri gelebileceği gibi (düşük ya da doğum sonrası sıradan endometrit, tüberkülozlu endometrit), travmadan (sineşi) ya da bir urdan da ileri gelebilir (polip, adenokarsinom).

ENDOMİCETALES a. Biramayalarına çok benzeyen, tomurcuklanmayla (konidiler) ya da bölünmeyle (artrosporlar) çoğalan, eşeyli üreme biçimi pek sık görülmeyen, az çok ayrık tallı asklımantarlar takımı.

ENDOMİTOZ a. (fr. *endomitose*'dan). Biyol. Hücre bölünmesinin ya da mitozun özel biçimi. (Kromozomlar, zarını henüz kaybetmemiş çekirdeğin içinde eşlenir; böylece hücre poliploit olur. Endomitoz birhücrelilerde, ipliksolucanlarda, çokkıllı solucanlarda ve bazı eklembacaklılarda görülür.)

ENDOMİZYUM a. (fr. *endomysium*'dan, yun. *endon*, içinde, ve *mys*, kas). Dokubil. Çizgili kas liflerini birbirinden ayıran bağdokusu.

ENDOMORF sıf. ve a. (fr. *endomorphe*'dan). Antropol. W.H. Sheldon tarafından düzenlenen biyotipoloji sınıflamasındaki üç tipten biri (öteki iki tip ektomorf ve mezomorf tiplerdir). Endomorf tipin başlıca özelliği, vücudun bodur ve toparlak görünümüdür.

ENDOMORFİN a. (fr. *endomorphine*'den). Nörobiyol. ENDORFİN'in eşanlamlısı.

ENDOMORFİZMA a. (fr. *endomorphisme*'den). Ceb. İÇYAPI* UYGULAMASI'nın eşanlamlısı.

ENDOMYCHUS a. (yun. *endomykhos*, saklı, geriye çekilmiş'ten). Ağaç mantarlarının altında yaşayan ve larvaları bu mantarlarla beslenen, çok renkli 5-6 mm boyunda böcekleri içeren cins. (Ormanlarda sık görülen *Endomychus coccineus* çok parlak siyah benekli kıpkırmızı bir böcektir. Kınkanatlılar takımı; *Endomychidae* familyasının örnek tipi.)

ENDONEVRİUM a. (lat. sözc.). Dokubil. Bir sinir demetinde sinirliflerinin arasında bölme ödevi gören bağdokusu.

ENDONEZYA ya da **İNDONEZYA**, G.-D. Asya'da devlet, Büyük Okyanus'la Hint okyanusu arasında yer alan Hollanda Hindistanı adalarının çoğunu kapsar; 1 904 000 km^2; 180 000 000 nüf. (1991). Başkenti *Cakarta*, resmi dili: *bahasa*.

COĞRAFYA
doğal çevre

Sumatra'nın doğusunda, Cava'nın ve Kalimantan'ın kuzeyinde geniş alüvyon ovaları uzanır. Bu ovalar, dünyanın en geniş kıta platformu olan ve bu büyük adaları suyun on, on beş metre altından (Cava denizi ve Güney Çin denizi'nin güney-batı'sı) Çinhindi'ne ve Malezya yarımadasına bağlayan Sunda platformu üzerindedir. Bu platformun batı ve güney kenarlarından, Sumatra'nın batısında ve Cava'nın güneyinde izlenebilen iki dağ yayı geçer.

Hint okyanusu'na bakan dış yay, Sumatra'nın batı kıyıları açığında Simeulue, Nias ve Mentavai adalarında ortaya çıkar, Sunda'nın en güneyindeki küçük adalarına (Sumba, Savu, Timor) kadar uzanır ve kuzeye doğru (Tanimbar, Kai adaları), daha sonra da batıya doğru (Seram, Buru, Sulavesi) bir yay çizer. Oligomiyosen kıvrılmalar İkinci ve Üçüncü Zaman gereçlerini etkiler; ne var ki bu bölgenin sismik açıdan Endonezya'nın en kararsız bölgesi olması, büyük olasılıkla dağoluş sürecinin henüz tamamlanmadığını gösterir. İç yay ülkenin başlıca dağ sıralarını kapsar; Barisan kütlesi ve platosu (Sumatra'nın omurgası), Cava'daki Kendeng sıradağları; bu yay Kuzey Sunda'nın küçük adalarıyla (Bali, Lombok, Sumbava, Flores, Alor, Vetar) D.'ya uzandıktan sonra K.'e kıvrılır. Kıvrımlar dış yayınkinden (Pliopleyistosen) daha yenidir. Endonezya'daki 500 kadar yanardağın büyük bölümünü (100'den fazlası etkindir) bünyesinde toplayan bu yay dünyanın en büyük yanardağ kuşağıdır. Almaşık olarak kül ve lav püskürten stratovolkanlar en sık görülen oluşum biçimleridir (kireçli alkali lavlar ağır basar); bununla birlikte geniş, oyuk biçimlere de rastlanır: en ünlüsü olan Cava'daki Tengger kalderası (Cava'nın doğusu) olan, orta kesiminde (burada Bromo yanardağı gibi birçok yanardağ konisi yükselir) yanardağ kökenli "kum denizi" bulunan kalderalar. Yanardağ patlamaları zaman zaman çok sayıda can kaybına yol açar (Krakatoa adasını [Sunda boğazı] büyük bir denizaltı kalderasına dönüştüren ve çok büyük deniz yükselmelerine yol açan 1883'teki püskürme 36 000 kişinin ölümüne neden oldu).

İrian Jaya (Yeni Gine'nin batı bölümü) farklı bir bölgedir; Arafura platformu (Sunda platformundan Makasar boğazının denizaltı çukurlarıyla, Flores ve Banda denizleriyle ayrılır) da K.'de, Endonezya'nın en yüksek noktası olan Puncak Jaya'da 5 000 m'yi aşan yeni bir tektonik dağ yayıyla çevrilidir.

Adalar devleti olmasının ve Ekvator'da bulunmasının (7 °K. ve 10 °G. enlemleri arasında) etkisiyle Endonezya dünyanın en sıcak ve nemli bölgelerinden biridir: sıcaklık yıl boyunca çok az değişiklik gösterir (ortalama 25 °C dolayında); en çok ekim-kasım olmak üzere her ay yağışlıdır; çoğu bölgede yıllık toplam yağış 3 m'yi aşar. Bu tipik ekvator iklimi, yağışlarda tropikal yağış rejiminin görülmeye başlandığı Cava'nın doğusunda, Sunda'nın küçük adalarında ve Celebes'in güneyinde bazı değişikliklere uğrar: bu bölgelerde kasım ile mayıs arası yağışlı, öteki aylar kurak geçer. Böyle bir iklimde bitki örtüsü çok canlı olur: ormanlar Endonezya topraklarının

% 64'ünü kaplar ve ağaç, petrolden sonra Endonezya'nın ikinci dışsatım ürünüdür (Endonezya, işlenmemiş tropikal ağaç dışsatımında dünyada birinci sırayı alır). Ormanlardan kinin, hint hurması, değerli ağaçlar (tik, abanoz sandal ağacı, kâfur ağacı) elde edilir. En kurak bölgelerde (Küçük Sunda adaları), en alçak kesimlerde ya da en az korunaklı yerlerde, ormanlar yerlerini giderek kurak savanlara bırakır. Kıyıların çoğu geniş mangrovlarla çevrilidir.

nüfus

Nüfus bakımından Endonezya dünyanın dördüncü kalabalık ülkesidir. 1930'da 61 milyon olan nüfus, 1961'de 97 milyona, 1971'de 119 milyona çıkmış, 1981'de 150 milyonu, 1991'deyse 180 milyonu geçmiştir. Yıllık büyüme hızı, aile planlaması çalışmalarıyla yavaşlatılmıştır (1961-1971 arasında yılda % 2,08, 1971-1980 arasında % 2,34, 1980-1991 arasında % 1,56). Gene de küçümsenemeyecek ölçekteki bu genç nüfus artışı (1991'de 15 yaşın altındakiler toplam nüfusun % 39,2'sini oluşturuyordu), her yıl iş piyasasına eklenen bu kitlelere iş bulmakta güçlük çeken Endonezya ekonomisini zor durumda bırakmaktadır.

Hâlâ bazı negrito ve veddalar (Sulavesi'de Toalalar, Sumatra'da Kubular) gruplarına ve özellikle Malezyalı siyahlara (İrian Jaya'nın nüfusunun çoğunu oluşturan Papular) rastlanmakla birlikte Endonezya nüfusunun büyük çoğunluğunu Malaylar oluşturur. Genel olarak, ne hintlileştirilmiş ne de islamlaştırılmış Paleo Endonezyalılar ya da Proto Malaylar (Sumatra'da Bataklar ve Gayolar, Doğu Cava'da Tenggerliler, Borneo'da Dayaklar, Lombok'ta Sasaklar, Sulavesi'de Toracalar) ve islam ve hint dinlerinden büyük ölçüde etkilenmiş Yeni Endonezyalılar (Sumatra'da Acehler, Minangkabaular, Lampunglar, Recanglar ve Malaylar, Cava'da Sunda ve Cavalılar, Madura'da Maduralılar, Bali'de Balililer, Sulavesi'de Minahasanlar, Borneo'da Bancarlar, Timor'da Belun ve Atoniler, Sumbava'da Bima ve Sumbavalılar, Molük adalarında Ambonlular) ayırt edilir. Bunlara Hollandalılar'ın gidişinden bu yana ticari etkinliklerin büyük bölümünü elinde tutan ve böylece kıskançlık ve yabancı düşmanlığı duygularını körükleyen, 4 milyonu aşkın Çinliyi de (çoğu Endonezya vatandaşı) eklemek gerekir. Ulusal dil bahasça her biri kendi yerel diline sahip bütün bu etnik topluluklar arasında Endonezya'da birleştiricilik açısından dinden daha önemli bir rol oynar. Çünkü, Endonezyalılar'ın onda dokuzunun müslüman olduğu söylenmekle birlikte, Sumatra'da Palembang bölgesinde buddhacılık, Bali ve Lombok'ta hinduculuk egemendir. Bunun yanı sıra yerel hıristiyan toplulukları da vardır (Sumatra Batakları arasında protestanlık, Flores ve Timor'da katoliklik).

Nüfusun bölgelere göre dağılımında büyük dengesizlikler göze çarpar. 1991'de ülke yüzölçümünün % 7'sinden daha az bir alan kaplayan Cava ve Madura'da 125 milyonu aşkın (ülke nüfusunun % 70'i) Endonezyalı yaşıyordu. Buralarda bu tarihte km² 'ye yaklaşık 832 kişi düşmekteydi. Km²'ye düşen insan sayısı Bali'de 503, Sunda'nın küçük batı adalarında 135 kadardır; Sumatra'da ise 75'in altına, Sulavesi'de 66'ya, Molük adalarında 22, Kalimantan'da 16'ya ve İrian Jaya'da 4'ten aza iner.

Cava'da bazı ovalarda nüfus yoğunluğu km² başına 1 000 hatta 1 500 kişiyi aşar. Burada sözkonusu olan büyük ölçüde kırsal nüfus yoğunluklarıdır. Çünkü Endonezya'nın, bir bölümü islamlaşma döneminde gelişme gösteren (Surabaya, Palembang, Makasar), bir bölümü de sömürge döneminin ürünleri olan (Cakarta, Medan) ancak birkaç büyük metropolü vardır. Hızlı büyüme göstermesine rağmen, kent nüfusu kırsal nüfusa göre çok düşüktür. Cava'nın bazı bölgelerinde düzenli olarak kül püskürten yanardağlar sayesinde zenginleşen verimli topraklara rağmen, günlük yaşamda beslenme sorunu çok önemlidir. Burada, aile tarımı yetersiz kalmaktadır. Yanardağların yanındaki verimli topraklar, tehlikeden büsbütün uzak olmamakla birlikte, çok kalabalıktır. Önce sömürge yöneticileri, daha sonra da hükümetler Cavalılar'ı öteki adaların az nüfuslu işlenmemiş bölgelerinde (öncelikle Sumatra olmak üzere, Sulavesi ve Kalimantan) yerleşmeye yönelterek, Cava'nın nüfus artışını önlemeye çalıştılar. Bununla birlikte, yapılan hesaplara göre, 1932-1974 arasında Cava'da bu yoldan sağlanan nüfus azalması 1 milyonun altında kalırken, adadaki nüfus artışı 39 milyonu bulmuştur. Bu da elde edilen sonuçların pek düşük ölçüde kaldığını göstermektedir.

iktisat

En önemli istihdam kesimi tarımdır. Hemen tamamen boş olan ormanlık bölgelerde tek başlarına yaşayan bazı kabileler (Borneolu Punanlar gibi) geçimlerini kök ve meyve toplama ve avcılık etkinlikleriyle sağlarlarsa da, Endonezyalılar'ın dörtte üçü tarımla uğraşır. Az nüfuslu ormanlık bölgelerde bazı etnik gruplar, yakılarak açılmış alanlarda tarım yaparlar (gezgin ya da yerleşik olarak): Kalimantanlı Dayaklar, Sumatralı Bataklar gibi. Bunların başlıca besin bitkileri yağmur sularından yararlanarak yetiştirdikleri pirinçtir. Fakat, doğu adalarında, özellikle İrian Jayalı Papular'da, pirincin yerini yavaş yavaş "igname" ve "taro" almaktadır. Yine bu bölgelerde sagu palmiyesi iliği tüketimi de çok fazladır. Nüfusun çok yoğun olduğu bölgelerde (özellikle, Cava, Bali), kanallarla sulanan pirinç tarlaları (savahlar) yaygın bir durumdadır ve yılda iki rekolte verir: iki pirinç rekoltesi ya da çoğu kez bir pirinç, bir de mısır, soya ya da kuru mevsimde yer fıstığı rekoltesi. Cavalılar ile Balililer (Filipinler'in İgorotları ile birlikte) Güney-doğu Asya'nın, dağ yamaçlarına kat kat taraçalar halinde pirinç tarlaları kurma yöntemini bulmuş halklarıdır. Savanların yanı sıra, sulanmayan topraklar (Cava'da telagan'lar), yalnızca yağmur mevsiminde pirinç, mısır, patates, manyok (yüksek bölge sebzeleri) verir. Bali'nin doğusundaki küçük Sunda adalarında, mısır temel besin maddesi olarak pirincin yerini alır (kuraklık daha fazladır). Gerek iç piyasa gerekse dışsatım için ticari tarım, aile işletmelerinde de yapılır: Doğu Cava'nın telagan'larında şekerkamışı, tütün, kahve, Batı Cava'nın telagan' larında çay; Aceh ve Minangkabau (Sumatra) bölgelerinde hindistancevizi ve baharat, Sumatra'nın doğusunda kauçuk ağacı, güneyinde yine kauçuk ağacı ve biber. Bütün bu ürünler, bugün hepsi gerçekte ulusallaştırılmış olan ve bağımsızlıktan bu yana üretimleri çoğunlukla düşmüş bulunan büyük sanayi plantasyonlarından

elde edilen ürünlere eklenir: eski Oostkust'de (Sumatra) tütün, kauçuk ağacı ve yağ palmiyesi, Batı Cava'nın yüksek dağ yamaçlarında kauçuk ağacı ve çay. Hayvancılık önemsiz derecededir (domuz üzerinde din yasağı, aşırı nüfus). Cava'daki tarımın yoğun niteliğine rağmen ülke, nüfusunu besleyebilecek güçte değildir ve bu yüzden pirinç, şeker, vb. ithal etmek zorunda kalmaktadır.

Maden kaynakları, dış satımların değerce üçte ikisini temsil eden petrol ürünleri sayesinde (fakat, bunların elde edilmesinde az insan kullanılır) ülke ihracatında çok önemli bir yer tutar. Sumatra'nın merkez-doğusu ülkenin başlıca petrol üreten bölgesini oluşturmaktadır (Minas yerüstü yatakları). Buna karşılık, Sumatra'nın güneyinde üretim gittikçe düşmektedir. En çok gelecek vaat eden bölgeler, Cava denizi'nde (Arcuna, Cinta, Kitty yatakları) ve Kalimantan'ın doğu kıyılarında (Attaka, Handil, vb. yatakları) yer almaktadır. Doğal gaz da artık bir işletme konusu oluşturmakta ve Kalimantan'ın doğusu ile Sumatra'nın kuzeyindeki yataklarda yapılan üretimi işleyen iki fabrikadan sıvılaştırılmış olarak dışa satılmaktadır. Bu hidrokarbürler, amerikan, japon ve fransız şirketleri tarafından işletilmektedir. Bu şirketler, bir devlet şirketi olan Pertamina'nın yanı sıra, Endonezya'nın büyük bir petrol üreticisi (yılda yaklaşık 72 Mt petrol; 43 Gm^3 doğal gaz) ve OPEC üyesi bir petrol dışsatımcısı olmasına katkıda bulunurlar. Japonya ayrıcalıklı bir müşteri durumundadır.

Diğer maden kaynaklarının dışsatım bakımından önemi çok daha azdır: Bangka, Belitung ve Singkep adalarından çıkarılan kalay; İrian Jaya'da işletilen bakır; Bintan adasında (Singapur'un güneyindeki Riau takımadaları) boksit; Sulavesi'de nikel.

Bk. resim sayfa 3698

Fakat, bu kaynakların ürünleri ham olarak dışa satılır, çünkü sanayi henüz az gelişmiş durumdadır. Sanayi, esas itibariyle Cava'da (işgücünün dörtte üçünden fazlası) ve özellikle büyük şehirlerde toplanmıştır; fakat, bunların gelişme derecesiyle hiçbir ilgisi yoktur ve ülkedeki işgücünün onda birinden daha azını istihdam eder. Daha çok, tarım ürünlerini işleyen ya da tüketim malları üreten sanayiler sözkonusudur ve bunlar ülke gereksinmelerini karşılamaktan uzaktır. Fakat, bağımsızlıktan bu yana, bazı ağır sanayileri geliştirme yönünde çabalar harcanmıştır: en başta petrol yataklarına yakın yerlerde rafineriler; Cibinong, Gresik, Cilacap'da (Cava) çimento fabrikaları; özellikle, Pusri ve Kucang'da gübre fabrikaları; ve Sunda boğazı üzerindeki Cilegon'da (Cava) ham cevheri doğrudan redüksiyon usulüyle işleyen bir demir-çelik fabrikası kurulmuştur.

Birçok üçüncü dünya ülkesi gibi, Endonezya da özellikle tarımsal ve madensel hammaddeler dışsatımı, besin maddeleri ve sanayi malları dışalımı yapar. Petrol sayesinde fazlalık veren bir dış ticaret bilançosuna sahiptir Endonezya'nın ticaret yaptığı başlıca ülkeler, özellikle dışsatım alanında (hidrokarbürler ve en başta ham petrol satışı), ABD ve Japonya'dır.

TARİH

ilk uygarlıklar

Başlangıçta küçük krallıklara bölünen Endonezya, VII. yy.'da buddhacı Şrivicaya (ya da Çrivicaya) krallığı'nın egemenliği altına girdi. Merkezi Güney Sumatra'da olan, Seylan'a (Sri Lanka) ve Kampuçya'ya dek uzandığı sanılan bu deniz imparatorluğunun Cava'da ve Malezya yarımadasına kadar uzanan topraklarda hüküm sürdüğü kesindir IX. yy.'da Şailendra hanedanlığı egemendi; bu hanedan zamanında adanın merkezinde (Barabudur) birçok anıt yapıldı. Cava'nın batı bölümündeki krallar, Şrivicaya'ya karşı özellikle kral Airlanga döneminde (1019-1049) bir üstünlük mücadelesine giriştiler. Airlanga'nın ölümünden sonra adanın doğusunda Singasari krallığı kuruldu; son hükümdarı Kertanagara (1268-1292) Sumatra'nın güneyini ele geçirmeye çalıştı. Ama Çin'e karşı düşmanca tutumu nedeniyle moğol imparatoru Kubilay bu ülkeye bir sefer düzenlemek zorunda kaldı (1292). Moğol kuvvetleri, Endonezya'ya, hükümdarın ölümünden sonra ulaşabildiler. Sonunda Kertanagara'nın damadı Raden Vicaya, Moğollar'ı uzaklaştırdı ve takımadaya iki yüzyıla yakın bir süre egemen olacak Macapahit deniz imparatorluğunu kurdu. Moğol istilası başarısızlıkla sonuçlanmıştı; fakat bu istiladan geriye kalan askerler ya da kazazede denizciler takımadada Çin uygarlığının ilk çekirdeğini oluşturacaklardı.(→ CAVA, SUMATRA.)

müslümanlar ve Çinliler

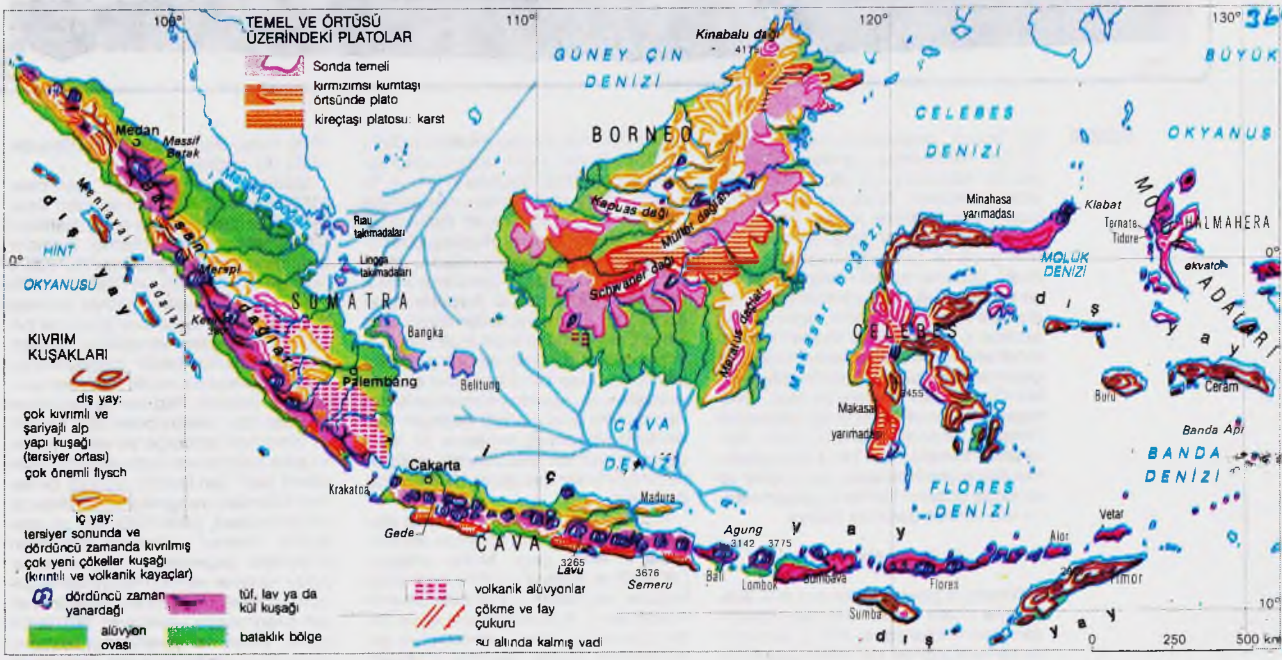
Endonezya'ya islamlık hintli ya da ortadoğulu tüccarlar tarafından getirildi: Sumatra'ya daha XIII. yy.'da, Malakka (buradaki sultanlık, islamlığın büyük yayılma merkezi oldu) ve Cava'ya ise XV. yy. Müslüman inançlar, eski animist temel üzerinde yayıldı ve islam hukuku, *adat*'ın (Endonezya hukuku) yerini alamadı. Ama müslümanlığı benimseyen derebeyleri ve küçük krallar, "kâfir" olarak gördükleri Macapahit kralına itaat etmemek için bu durumu fırsat bildiler; Macapahit kralının egemenliği XVI. yy. başlarında çöktü. Hindu dinlerinden olanlar Bali'ye sığındılar.

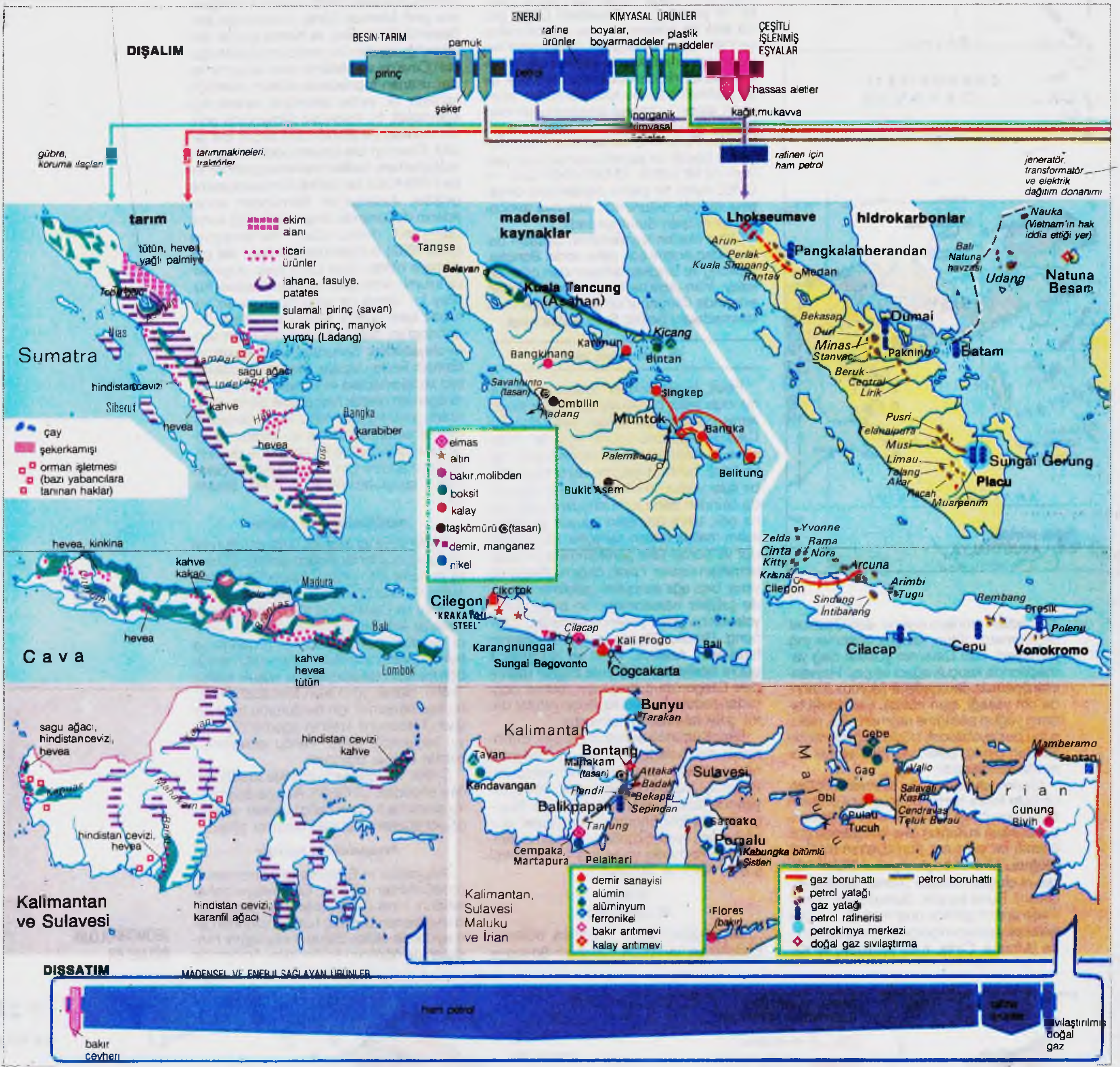
Çinliler, Endonezya'yı özellikle iktisadi açıdan etkilediler. Çinliler'in, Avrupa egemenliği sırasında hızlanan göç hareketi, sömürge yönetimlerine sürekli sorunlar çıkardı.

Avrupalılar'ın sızması

Avrupalılar'ın Endonezya'ya sızmasına müslümanlar yol açtı; Endonezya baharatlarını hintli ve özellikle arap tüccarlardan öğrenen Batılılar, bunları yerinden almayı tercih ettiler. Baharat kaynağını Hindistan'da öğrenen Portekizliler Ambon'da

JEOMORFOLOJİK BÖLGELER

bir ticaret acentası kurdular (1521); 1511'de Albuquerque, stratejik bir konumu olan Malakka'yı ele geçirdi. Buradan atılan müslüman tüccarlar Sumatra'nın kuzeyindeki birbirine komşu limanlarda toplandılar: Pasai ve daha sonra son derece güçlü bir sultanlığın merkezi olacak Aceh*. Bununla birlikte Portekiz* sömürge imparatorluğu henüz kurulmamıştı; bir dizi kale ve ticaret acentası, diplomasi ve şiddetin iç içe geçtiği bir siyaset Portekiz'in baharat tekelini bir dereceye kadar ele geçirmesini sağladı; aynı anda, misyonerlerin (Ternate'de Francisco de Jaso, 1546) başlattıkları hıristiyanlaştırma çalışmaları Flores ve Timor'da kalıcı izler bıraktı. Portekizliler, Macellan'dan beri Molük adalarına göz koyan İspanyollar ile çatıştılar ve sonunda onların Filipinler'e yerleşmelerine izin vermek zorunda kaldılar.

Hollanda Hindistanı

Portekiz'in İspanya tarafından ilhak edilmesiyle (1580) Lizbon baharat pazarından silinen Hollandalılar, XVI. yy. sonlarında baharat aramak için Molük adalarına gittiler. 1602'de kurulan *Hollanda Doğu Hindistan şirketi*, ingiliz rakibini atlatmayı ve Ambon (1605), Malakka (1641) ve Tidore'yi (1657) yitiren ve sonunda sadece Timor'un yarısını koruyabilen Portekizliler' in yerini almayı başardı. Başlangıçta Hollandalılar, baharat plantasyonlarını, denetimi daha kolay olduğu için küçük Molük adalarında toplamışlardı. Kurdukları tekel ancak XVII. yy.'ın sonuna dek sürdü, ama Şirket Cava'ya daha önce el atmıştı; Mataram sultanlığı'nı yıktı ve çinli aracıların yardımıyla adayı kendi hesabına işletmeye başladı. Bu acımasız sömürüye karşın ve şirketlere tekel olanağı sağlayan ilkenin tartışma konusu olmasına yol açan dünya iktisadi konjonktüründeki değişme nedeniyle Şirket iflas etti ve 1798'de ortadan kalktı.

1795'ten beri Fransa'nın müttefiki olan Batav Cumhuriyeti'nin sömürge alanı İngilizler'in eline geçti; Molük adalarını (1809-10) ve Batavia'yı (1811) işgal eden İngilizler, vali Raffles döneminde Şirket'in müdahale ve ilhak politikasına sahip çıktılar. Çin yolunu daha iyi denetlemek için Borneo'nun kuzey kesimini (Labuan, 1846; Kuzey Borneo, Brunei ve Saravak, 1888) ele geçirdiler.

Britanya egemenliğinin yayılması, 1816'da eski topraklarına yeniden kavuşan Hollandalılar'ı kendi nüfuz alanlarını fiilen işgale yöneltti. Hollanda, Sumatra' da Minangkabau bölgesinde (1817-1837). Aceh'de (1873-1903) ve Bali'de (1906 -1908) kanlı savaşlara girmek zorunda kaldı; işgal ettiği toprakların büyük bir bölümünü doğrudan yönetmeye başladı. Hollanda Bancermasin topraklarından ötesini, Borneo'yu ancak 1900'den sonra işgal edebildi. Filipinler'de uygulanan ispanyol tütün tekelini örnek alan Hollanda Hindistanı sömürge yönetimi, yerlilerin zorla çalıştırılmasına dayanan bir tarım sistemi (Van* den Bosch) uyguladı; bu sistem Hollanda'yı zenginleştirirken ülkeyi de kıtlığa sürükledi (1830-1870). XIX. yy. sonlarında "insancıl" yaklaşımla hazırlanan bir yasayla, geçinmelerine yetecek kadar toprak verilerek yerlilerin korunması öngörüldü (yerlilere, miras kalan topraklarını elden çıkarmalarını yasaklayan 1870 tarihli toprak yasası ve şekerkamışı tarımının devlet eliyle yapılmasına son veren şeker

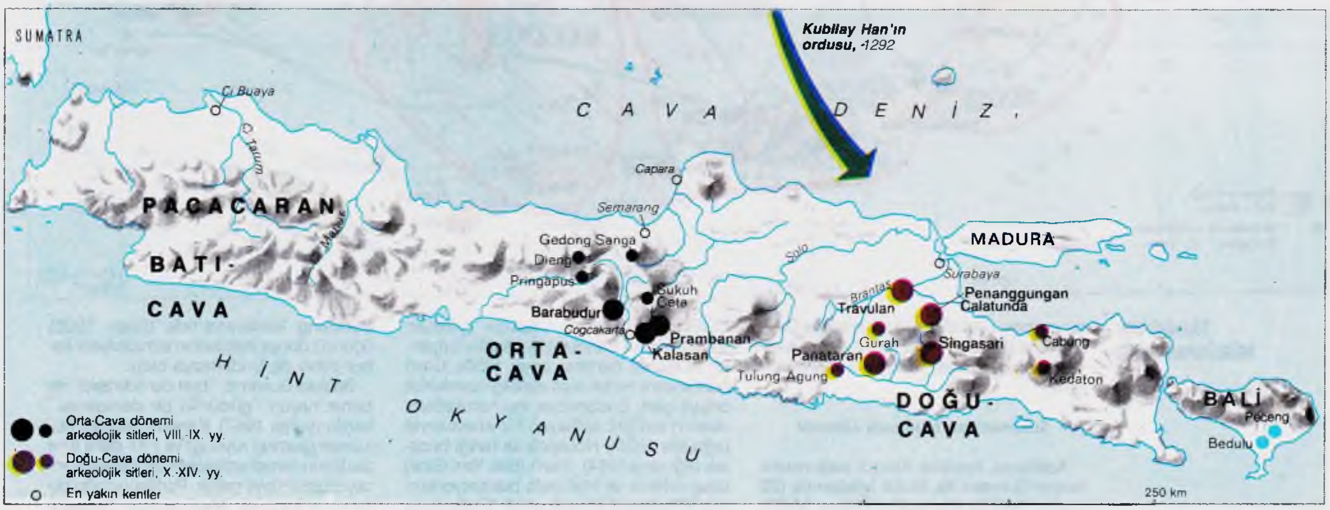

yasası); seçkin yerlilere Avrupa tarzında öğrenim görme olanağı sağlanırken hıristiyanlık da Minahasa'ya (Sulavesi) ve Batak bölgesine (Sumatra) yayıldı. Fakat, Süveyş kanalının açılmasıyla Avrupa ile iktisadi ilişkiler çok daha kolaylaşmıştı; tarımda zorla çalıştırmanın yerini küçük kolonlar ve özellikle, o tarihlerde ıssız olan Sumatra ovalarını işgal eden büyük şirketler aldı. Kahve, şeker, çay, tütün, kınakına, yağlı bitkiler, kauçuk, kalay ve petrolün büyük çapta üretimi, çok sayıda cavalının, özellikle de çinlinin istihdam edilmesine yol açtı. (→ HOLLANDA SÖMÜRGE İMPARATORLUĞU.)

Bağımsızlık Endonezya Cumhuriyeti

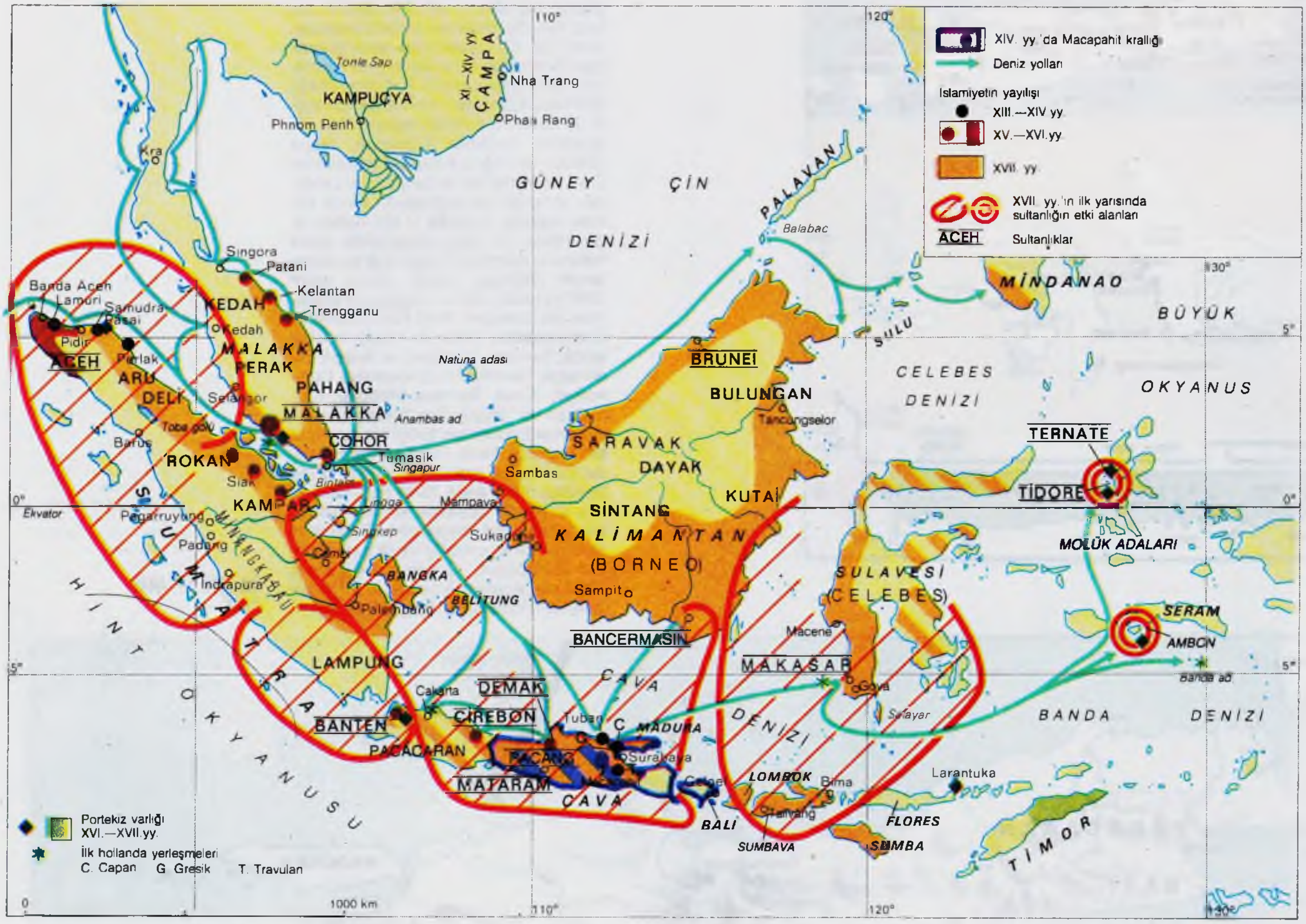
Yabancı bir devletin çıkarına işleyen iktisadi kalkınma gerekli olan reformları beraberinde getirmedi. Avrupa'daki düşünce akımlarıyla kurulan ilişkiler, Japonya'nın kazandığı zaferler, 1917 ekim devrimi milliyetçiliği geliştirdi. Partiler kuruldu: dini Sarekat İslam İndonesia partisi (1911), Endonezya komünist partisi ya da PKİ (*Partai Kominis İndonesia*, 1920), Dr. Sukarno tarafından kurulan (1927), sosyalist eğilimli Endonezya milliyetçi partisi ya da PNİ (*Partai Nasionalis İndonesia*). Ortaya çıkan ılımlılar Lahey'den hiçbir ödün koparamadılar. İkinci Dünya savaşı sırasında Japonlar, Hollanda sömürgesini işgal ettiler (aralık 1941-nisan 1942). İşgalciler, ülkenin kaynaklarını vahşice sömürdüler, ama milliyetçi önderleri serbest bıraktılar; onlar da bu durumdan yararlanarak özerklik istediler. Japonya'nın teslim olmasıyla önce bağımsızlık (17 ağustos 1945), ardında Endonezya Cumhuriyeti ilan edildi ve Sukarno cumhurbaşkanı oldu (18 ağustos). Hollanda hükümeti, mayıs 1946'da tanıdığı cumhuriyet topraklarını Cava ile sınırlamak ve cumhuriyeti Lahey'den yönetilen bir federasyon içinde tutmak istiyordu. İngilizler'in takımadayı işgal ettikleri bir geçiş döneminde sonra hollandalı askerlerin Endonezya'ya çıkmalarıyla başlayan gerilla savaşı ekim 1946'ya kadar sürdü. Linggadcati antlaşması'yla (15 kasım 1946) Hollandalılar ve Endonezyalılar, Hollanda krallığı'nı (Hollanda, Surinam, Curaçao) ve Birleşik Endonezya Devletleri'ni (Endonezya Cumhuriyeti [Cava, Sumatra Madura], Kalimantan ve "Büyük Dou") kapsayan bir Hollanda-Endonezya birliği'nin kurulmasını öngörüyorlardı. Daha sonra, Hollanda, Cumhuriyet toprakları üzerinde iki kez (temmuz 1947, aralık 1948) polis harekâtına başvurdu. Güvenlik konseyi'nin kabul ettirdiği bir ateşkesten (3 ağustos 1949) ve Lahey yuvarlak masa toplantısından (23 ağustos - 2 kasım 1949) sonra Hollanda, egemenlik haklarını, 27 aralık 1949'da Hollanda-Endonezya birliği'nin

VIII. - XIV. YY. ARASI CAVA

XIV. YY.'D MACAPAHİ

TAKIMADANIN MÜSLÜMANLAŞMASI

bir parçası olan Birleşik Endonezya Devletleri'ne (14 aralık 1949 tarihli geçici anayasaya göre on altı konfedere devlet) bıraktı.

Sukarno'nun başkanlık dönemi

Adalarda, özellikle iktisadi bağımsızlık isteyen Sumatra'da, Molük adalarında (25 mayıs 1950'de ilan edilen Güney Molük Cumhuriyeti), hatta Cava'da (yüzbaşı Westerling'in Bandung'a yönelik başarısız hükümet darbesi, ocak 1950), Cava hükümetini hedef alan ayrılıkçı hareketler ortaya çıktı. Endonezya, bu hareketlere, ülkenin birliğini sağlayan bir anayasayla (ağustos 1950), Hollanda ile birliği bozarak (ağustos 1954), İrian'ı (Batı Yeni Gine) talep ederek ve Hollanda plantasyonlarını millileştirerek karşılık verdi. Endonezya Bandung konferansı'nda (nisan 1955) üçüncü dünya halklarının temsilcilerini kabul eden de Endonezya oldu.

Başkan Sukarno, "batı demokrasisi"ne benzemeyen "güdümlü bir demokrasi" kurdu (şubat 1957). Karşılıklı işbirliği hükümeti *(gotong royong)* ve PKİ dahil tüm partilerin temsil edileceği bir Ulusal konsey oluşturmaya çalıştı. Partilerin çoğu bu girişime karşıydı. Mart ayında, Sulavesi

(Celebes), Molük adaları ve Sumatra'da ayaklanmalar patlak verdi. Sukarno, ordunun ve silahlı kuvvetler komutanı general Nasution'un yetkilerini artıran sıkıyönetimi ilan etti, nisan ayında Cuanda Kartavicaya'nın başkanlığında PNİ-NU'dan (*Partai Nasionalis İndonesia-Nahdatul Ulama* [müslüman]) oluşan bir olağanüstü durum hükümeti ve PKİ'nin de katıldığı Ulusal konseyi kurdu. Ağustos ayında "Yeni bir yaşam hareketi"ni başlattı. 30 kasımda düzenlenen bir suikasttan kurtuldu; suikast, Hollanda aleyhtarı yeni bir kampanyaya yol açtı; Hollandalılar'ın mallarına el kondu ve çok sayıda hollandalı sınır dışı edildi. 15 şubat 1958'de isyancılar, Padang'da (Sumatra) Endonezya Cumhuriyeti devrimci hükümetini ilan ettiler (PRRİ). Ama ordu, temmuz ayında, ayaklanmacıların işgal ettikleri başlıca kentleri geri aldı; sıkıyönetimin ilan edilmesi ve Hollanda şirket ve plantasyonlarının millileştirilmesi sayesinde gücü artmış olan ordu PNİ ile PKİ'nin yakınlaşmasından kaygılandı. 5 temmuz 1959'da Sukarno, başkanlık rejiminin kuran 1945 Anayasası'nı yeniden yürürlüğe sokan bir kararnameyi imzaladı, ve bir "çalışma" hükümeti kurdu; Nasution'u güvenlik ve savunma bakanlığına atadı. Ağustos ayında, "Endonezya tipi sosyalizmi" öngören "siyasal manifesto"sunu (Manipol) ve "Nasakom" u (milliyetçi, dini ve komünist güçlerin ittifakı) açıkladı. Mart 1960'ta parlamentoyu dağıttı ve sadece iktidar partilerinin temsilcilerinden oluşan yeni bir meclis oluşturdu; muhalefet bastırıldı. Bir "Ulusal cephe" kuruldu. Bu sistem eylül 1965 hükümet darbesine dek sürdü. Sukarno, ordunun milliyetçi isteklerini karşılamayı ve kamuoyunun dikkatini bozuk iktisadi durumdan uzaklaştırmayı düşünüyordu; bu amaçla İrian için Hollanda'ya, sonra Malezya'ya karşı cephe aldı. Cakarta, Lahey' le ilişkilerini kesti (ağustos 1960) ve birkaç komando operasyonuna girişti. Ağustos 1962'de Hollanda'nın İrian üzerindeki egemenliği BM'ye 1 mayıs 1963'te de Endonezya'ya devredildi.

Buna karşılık Malezya ile "çekişme" başarısızlıkla sonuçlandı. Malezya başbakanı Tunku Abdurrahman ile görüşen ve 1963 yazında Malezya ve Filipinler'i de içine alan bir Malezya ulusları konfederasyonu (Mafilindo) kurmayı tasarlayan Sukarno, 16 eylül 1963'te Büyük Malezya federasyonu'nun ya da Malaysia*'nın kurulmasını önleyemedi. ABD ve Uluslararası para fonu, Endonezya'ya yaptıkları iktisadi yardımı durdurunca ülke giderek daha fazla SSCB ve Çin'e yöneldi. Malaysia'nın Güvenlik konseyi'ne kabul edilmesi (ocak 1965) üzerine, Cakarta BM'den ayrıldı. Bunun üzerine Sukarno, kendini "ömür boyu başkan" ilan ederek (mayıs 1963) yetkilerini daha da artırdı. İngiliz ve amerikan aleyhtarı gösteriler düzenlendi (1964); tüm yabancı petrol şirketlerinin denetimi devlete geçti (mart 1965). Çin'in etkisi arttı.

1961'den beri, Sukarno'yu ve siyasal düşüncesini desteklemek koşuluyla sadece on kadar partinin kurulmasına izin verilmişti. Sukarno, etkisizleştirmek amacıyla, komünistler, NU'nun *(Nahdatul Ulama)* temsil ettiği müslümanlar, askerler ve PNİ' de toplanan milliyetçilerin katıldığı Ulusal cephe'ye dayanıyordu. Rolü ve üyesi durmadan artan Aidit'in önderliğindeki PKİ, "Dvikora" kabinesi kurulurken (ağustos 1964) hükümete girdi; orduyu eleştirdi ve köylüleri, 1960'tan beri sürüncemede kalan tarım reformunu bizzat uygulamaya çağırdı. Ordu ve sağ güçler, sukarnoculuğu savunma hareketi perdesi altında, güçlenmeyi sürdürdüler. İktisadi durum kötüleşmeye devam etti: 1965'te enflasyon oranı % 500'e çıktı. 30 eylül 1965 akşamı Sukarno, sokakta fenalık geçirdi. Cumhurbaşkanlığı muhafız birliği (Gabrabirava) komutanı yarbay Untung, nüfuzlu altı generali tutuklattı (daha sonra Halim hava üssünde öldürüldüler), başkentte stratejik noktaları denetimi altına aldı ve bir Devrimci konsey'in kurulduğunu açıkladı. Ama, ertesi gün, stratejik yedek kuvvetler (KOSTRAD) komutanı general Suharto, Cakarta'da duruma egemen oldu.

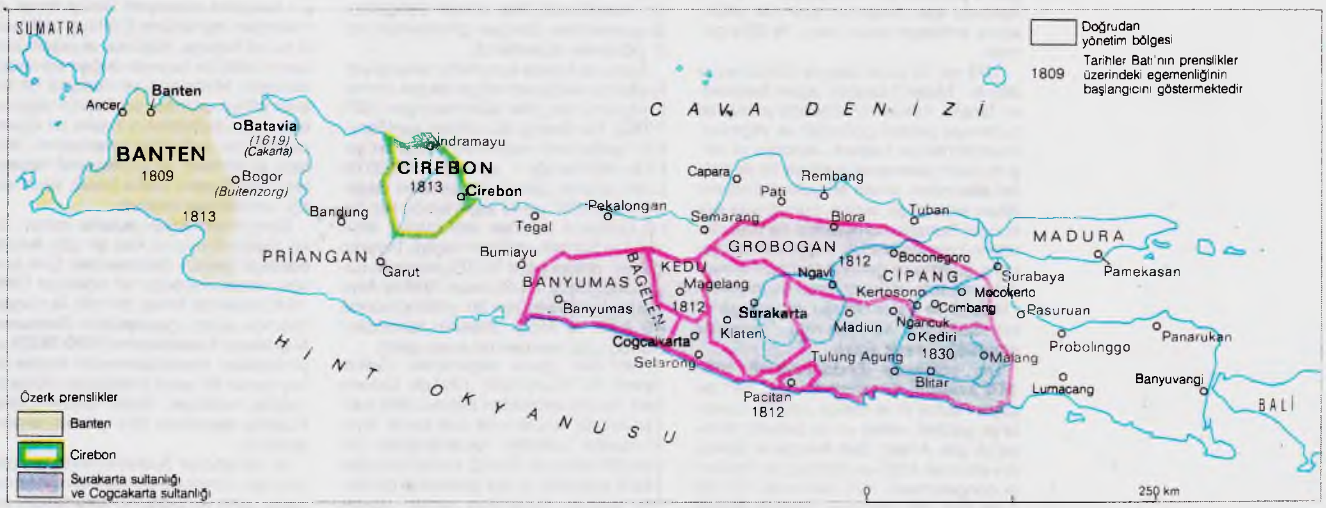
"Gestapu"nun (30 eylül hareketi'ni oluşturan sözcüklerin, Endonezya dilindeki ilk harfleri) başarısızlığa uğramasından hemen sonra ordu ülkede denetimi ele geçirdi. Askerler, öğrenciler ve müslümanlar, PKİ'yi darbede başrolü oynamakla suçladılar. Tarihin en kanlı bastırma hareketlerinden biri başladı (özellikle Cava ve Bali'de): yarım milyon komünist ya da komünist zanlısı -dışişleri bakanı Adam Malik'e göre 200 000 kişi- katledildi, 250 000'den fazla insan resmen tutuklandı, çok sayıda tutuklu yargılanmadan on beş yıl cezaevlerinde bırakıldı. Aidit yakalandı ve kasım ayında yargılanmadan öldürüldü. PKİ yasaklandı (18 ekim) ve üyeleri tüm devlet hizmetlerinden atıldı (16 kasım).

Suharto dönemi

Sukarno, orduya karşı yeni bir güç: oluşturmaya çalışarak ve kendini hakem gibi göstererek durumu düzeltmek istiyordu. Ama ordu, yavaş yavaş ağır bastı ("yeni düzen"). Sukarno tüm yetkileri Suharto'ya devrettiğini belirten 11 mart 1966 Duyurusu'nu imzalamak zorunda kaldı. Ertesi gün, aralarında başlıca yardımcısı Subandrio'nun da bulunduğu on beş bakan tutuklandı. 27 martta Sukarno, hükümeti değiştirmek zorunda bırakıldı; yeni kabinede Suharto güvenlik ve savunma, Adam Malik dışişleri ve Cogcakarta sultanı Hamengku Buvono IX iktisat bakanlıklarına getirildiler Bu arada yandaşlarının tasfiye hareketi sürerken, Halk danışma kongresi (MPRS) Sukarno'nun ömür boyu başkanlığını kaldırdı (5 temmuz) ve Suharto'ya görevini yapamama durumunda, Sukarno'nun yerine geçme yetkisi verdi. 20 şubat 1967'de yürütme erki kendisine devredilen Suharto mart ayında "vekâleten başkan" oldu. Bir buçuk yıl sonra Sukarno, Bogor'da gözetim altına alındı. 21 haziran 1970'te öldü.

Suharto, öncelinin kurduğu düzeni temelden değiştirdi. İçişlerinde antikomünizm en sert biçimiyle uygulandı. İyice zayıflamış bir ekonomiye çeki düzen vermek amacıyla, ABD'de yetişmiş ve Dünya bankası'na yakın teknokratların ("Berkeley mafyası") himayesinde liberal bir siyaset uygulandı. Dış siyasette Endonezya, Batı'ya yaklaştı, komünist rejimlerden, özellikle de ilişkilerin "dondurulduğu" (9 ekim 1967) Çin'den uzaklaştı. 11 ağustos 1966'da Malaysia ile ihtilafa son verildi; ertesi ay Endonezya, BM'deki yerini yeniden aldı. 1967'de Malaysia ve Singapur ile diplomatik ilişkiler yeniden canlandırıldı ve Güneydoğu Asya ulusları örgütü (ASEAN) kuruldu. Yeniden Amerika yanlısı olan Endonezya, uluslararası yardımdan yararlanmaya başladı. Sultan Hamengku Buvono IX, "3 ekim düzenlemesi" denilen bir istikrar planını yürürlüğe koydu (1966); bu plan, bütçe dengesini, dış ticaretin liberalleşmesini, dış borçların ödenmesini, iç fiyatların yeniden ayarlanmasını, bürokrasiyle mücadeleyi ve yerel zenginlikleri geliştirmek için yabancı yatırımlara çağrıyı öngörüyordu. Durum, kısa zamanda düzeldi, petrol üretimi ve ihracat yeniden başladı. Ama ülke, uluslararası konjonktürdeki değişmelere gittikçe daha bağımlı oluyordu. Ayrıca dış borçlanma büyük ölçüde arttı.

Başkanlığı mart 1968'de MPRS tarafından onaylanan Suharto, genel seçimleri 1971'e erteledi. İktidarını pekiştirdi, ama aşırı müslümanlar, ahlaksızlığa karşı gösteriler düzenleyen öğrenciler, sertlik yanlıları ve öbür rakip generallerle uğraşmak zorunda kaldı. Partilerin etkisi kalmadı: Sukarno'nun, bölünen PNİ'si, Suharto'ya yanaştı; Suharto, siyasal kuruluş sayısını ikiye, ordu (parlamentoda 460 sandalyeden 100'ünü elde etti) ve çeşitli toplumsal örgüt ve güçleri temsil eden Golkar'ın da bulunduğu parlamento grupları ise dörde indirmek istedi; Golkar, daha sonra devlet partisi oldu. 1969'da ilk beş yıllık plan (Repelita 1) yürürlüğe girdi. 16 haziran 1969'da Suharto, İrian Papular'ının "özgür seçim kararı"nı açıkladı: Cakarta' nın seçtiği 1 025 delege bölgenin Endo-

HOLLANDALILAR'IN CAVA'YA SIZMASI (1800-1830)

nezya'ya bağlanmasını oy birliğiyle kabul etmişlerdi. Bu kararı onaylamayanlar gerilla savaşına giriştiler ve OPM'yi (*Organisasi Papua Merdeka* [Bağımsız Papua örgütü]) kurdular. Aynı yıl SSCB'yle ilişkiler düzeldi; Nixon, Cakarta'yı resmen ziyaret etti. 1971 seçimleri hükümetin başarısıyla sonuçlandı. Seçim konusundaki bir değişiklikten yararlanan Golkar, oyların % 63'ünü alarak 227 sandalye kazandı; onu izleyen NU, hoşnut olmayanların oylarını toplayarak 58 sandalye elde etti. Oyların% 6,9'u yani 20 sandalyeyle yetinmek zorunda kaldı. Askerlere verilen 100 sandalyeyle Suharto çok rahat bir çoğunluğa sahip oluyordu. Partilerin iki grupta birleşmesi ocak 1973'te gerçekleşti. O sırada Millet meclisi (*Devan Pervakilan Rakyat* [DPR]) üyeliklerinin dağılımı şöyleydi: Golkar 236, askerler 100, NU yandaşı dört müslüman partiden oluşan PPP 94 (*Partai Persatuan Pembangunan* [Kalkınma ve birlik partisi]), ve PNİ yandaşı beş kuruluştan oluşan PDİ (*Partai Demokrasi İndonesia)* 30 milletvekilliği.

Eylül 1971'de Suharto hükümet değişikliğine gitti; sivillere kabinesinde daha çok yer verdi. Ertesi yıl başında, siyasal tutukluların bir bölümünü serbest bıraktı. Mart 1973'te Parlamento Suharto'yu yeniden başkan seçerken Hamengku Buvono IX'u başkan yardımcılığına getirdi. Suharto, 4 nisanda, Endonezya'ya yön veren beş ilkeye (*Panca Sila*'lar) getirdiği yorumu yasalaştırdı; tek bir Tanrı, hümanizm, milliyetçilik, demokrasi ve toplumsal adalet şeklinde özetlenen *Panca Sila*'lar her tür sosyalist yaklaşımdan arındırıldı. Aynı zamanda silahlı kuvvetlerin ikili görevi ilkesini (*Dvifunksi* [Ülke savunması ve kalkınması]) vurguladı; bu ilke uyarınca birçok subay, çıkar ve rüşvet kaynağı olan, resmi ve iktisadi kuruluşların yönetiminde görev aldı. Suharto'nun 23 martta kurduğu hükümet, sivillerin etkisini daha da artırdı.

Ancak, özellikle iş çevreleriyle çinli azınlığın işine yarayan bir iktisadi politikanın uygulanması sonucu zenginlerle yoksullar arasındaki fark büyüdü ve toplumsal gerginlik arttı. 1973'te ülkede çin asıllı 2 milyon Endonezya yurttaşı vardı. Ağustos ayında Bandung'da başlayan çin aleyhtarı sert gösteriler, kısa sürede zenginlerle çatışmaya dönüştü. Aynı yıl, tarımsal plan açısından çok kötü geçen ve pirinç fiyatında aşırı artışa yol açan bir yıldan sonra enflasyon oranı tekrar % 25'e çıkmıştı.

1974 yılı, 15 ocak olayıyla (Endonezya dilinde "Malari") başladı: japon başbakanı Tanaka Kakuei'nin Cakarta'yı ziyareti nedeniyle şiddetli gösteriler ve yağmalama eylemleriyle başladı. Japonya'ya karşı duyulan geleneksel kuşkuya bir de hakları ellerinden alınan en yoksul sınıfların öfkesi eklenmişti; ayrıca, bunun yanı sıra kulisler, Suharto'nun her ikisi de özel dairelerin başında olan iki başyardımcısı general Sumitro ve general Murtopo arasındaki siyasal mücadeleyle kaynıyordu. "Malari" ile ilişkili olduğu sanılan general Sumitro, 49 yaşında "zorunlu emekliliğe" sevk edildi.

Dış politikada Endonezya'nın rolü, 1970'li yılların ilk yarısında arttı. 1971'de papa Paulus VI ve kraliçe Juliana, Cakarta'ya geldiler; ertesi yıl da Suharto Avrupa'ya gitti. Amacı, Batı Avrupa ile ilişkilerini artırarak ABD ve Japonya ile ilişkilerini dengelemekti. Aynı zamanda ASEAN üyesi beş ülke, ilişkilerini, özellikle iktisadi işbirliği konusunda sıkılaştırdılar; Cakarta'da sürekli bir sekreterlik kuruldu (1974). Ocak 1973'te, ABD ve Vietnam Demokratik Cumhuriyeti'nin ortak isteği üzerine Endonezya, Vietnam savaşı'na ilişkin Paris antlaşmalarının uygulanmasını sağlamakla görevli Uluslararası denetim ve gözetim komisyonu'na katıldı.

Birinci beş yıllık planın sonunda Suharto, umut verici bir iktisadı bilanço elde etti. Ama nüfus, tedirgin edici bir hızla artıyor, 109 milyondan 132 milyona çıkıyordu; bunun üçte ikisi Cava ve Bali'de toplanmıştı; oysa öbür adalara göç çok sınırlı kaldı. Çalışan nüfusun % 30'u işsizdi. Hayat pahalılığı büyük bir hızla artıyordu. Topraksız köylü sayısının artması zaten aşırı derecede kalabalıklaşmış olan kentlerin daha da şişmesine neden oldu. Ayrıca dış borç, Sukarno zamanındakini geçti.

Portekiz devrimi ve Doğu Timor'un sömürgelikten kurtularak bağımsızlığına kavuşma olasılığı endonezyalı askerleri rahatsız etti. Suharto, Endonezya'ya bağlanmayı reddeden milliyetçi Fretilin hareketine karşı bir eyleme girişilmesini isteyen generallerini yatıştırmada zorluk çekti. Kısa ve karışık bir iç savaştan sonra Fretilin bağımsızlığını ilan etti (28 kasım 1975). 7 aralıkta Doğu Timor'u istila eden Endonezya birlikleri başkent Dili'yi işgal ettiler. Fretilin, buna, yıllarca sürecek bir gerilla savaşıyla karşılık verdi. Zora dayalı bu ilhak, halka felaket getirdi; bastırma hareketleri ve kıtlık nedeniyle 1974'te 650 000 olan nüfus 1978'de 522 000'e düştü. Büyük üstünlüğüne karşın cakarta ordusu direnişi bastıramadı. 31 mayıs 1976'da Cakarta'nın kurduğu "Doğu Timor eyalet hükümeti" bölgenin Endonezya'ya katılmasını istedi; 17 temmuzda Suharto, Doğu Timor'un, ülkenin 27. eyaleti olduğunu ilan etti.

Rejime karşı giderek artan iç eleştirilere rağmen, hükümet ve devlet tarafından desteklenen Golkar, 2 mayıs 1977 seçimlerini kazandı. Fakat daha ağustos ayında öğrenciler Suharto ve karısına karşı gösterilere başladılar. Ordu, bu hareketi bastırdı; haber denetimi yeniden kuruldu. Bir kez daha rakipsiz kalan Suharto, 22 mart 1978'de oybirliğiyle seçildi.

1979'da hükümet, halkın moralini yükseltmek ve canlanan doktriner islamlıkla mücadele etmek amacıyla yeniden "sukarnoculuğa", milliyetçiliğe ve Cava geleneklerine sarıldı. Aralık ayında Gestapu'nun, yargılanmadan tutuklu kalan son siyasal tutukluları da serbest bırakıldı. 13 mayıs 1980'de, Nasution ya da Cakarta eski valisi Ali Sadikin gibi emekli generallerin yönettiği "50'ler grubu", Suharto'nun *Panca Sila*'ya ihanet ettiğini açıklayınca bu sefer kendileri başkanı öldürmeyi tasarlamakla suçlandılar ve evlerinde göz hapsine alındılar. 1980 ve 1981'de, Cava'nın merkezinde, kısa sürede zenginlere karşı eylemlere dönüşen çin aleyhtarı ciddi gösteriler düzenlendi.

Bununla birlikte konjonktür elverişliydi: fiyatlar, bu arada petrol fiyatı da çok artmıştı. Üçüncü beş yıllık kalkınma planı (1978-1983), bu elverişli durumdan yararlanarak "gelişmenin meyvelerinin eşit bir şekilde dağıtılacağını" açıkladı. 1979-80'de petrol arama çalışmaları yeniden başladı. Mayıs 1982 genel seçimleri bir kez daha Golkar'ın zaferiyle sonuçlandı. Mart 1983'te Suharto yeniden seçildi. Paranın değeri, dolara göre, % 27,5 oranında düşürüldü (1983). 24-25 nisan 1985'te Asya-Afrika konferansı'nın 30. yıldönümünde 80 Asya ve Afrika ülkesinin temsilcileri Bandung'ta yeniden bir araya geldi.

1987'deki genel seçimlerde, Golkar oyların % 73'ünü aldı. 1988'de Suharto halk meclisi tarafından beşinci defa başkan seçildi. Ancak kısa süre sonra, siyasi hayata "şeffaflık" kazandırılması gerektiğini savunan görüş, parlamentodaki silahlı kuvvetler grubu tarafından gündeme getirildi. Suharto'ya verilen destek giderek azaldı. İktidar partisi Golkar bile yasal bir muhalefetin gereğini vurguladı. Bu arada öğrenci olayları patlak verdi. Suharto, olayları bastırmak için şiddet kullandı (1989).

Ülkede 27 yıldan beri süren grev yasağı 1990'da kaldırıldı. Aynı yıl, 23 yıl süren bir aradan sonra, Çin'le ilişkiler normalleştirildi. 1991'de, Timor'da bağımsızlık isteyen göstericilerin üzerine ateş açıldı (12 kasım). Olay uluslararası bir krize yol açtı. Özellikle Hollanda, Kanada ve Danimarka Endonezya'yı, ekonomik yardımı kesmekle tehdit ettiler (1992). İlk defa olarak Suharto olayın faillerinin cezalandırılması için harekete geçti. 1992 haziranında yapılan seçimleri yine Golkar kazandı. Ancak bu kez, oylarında bir kayıp söz konusuydu: % 68 (1987'de % 73).

ASKERİ TARİH

Endonezya, 1942'de Pasifik* savaşı sırasında Japonlar tarafından ele geçirildi. Japon harekâtı, ocakta Sulavesi ve Ambon'nun (Molük adaları) işgali ve Borneo'nu'ı doğu kıyısında Tarakan ve Balikpapan'a düzenlenen saldırıyla başladı. Sumatra'ya gönderilen japon kuvvetleri (şubat) Palembang'ı ışgal ettiler. Japon çıkarmasını durdurmaya çalışan bir müttefik filosu, 1 martta Surabaya yakınında yok edildi; aynı anda bir Japon filosu da Makasar boğazını zorladı. Timor ve Bali'ye, sonra Cava'nın kuzey kıyısına birlikler çıkardı. 5 martta Batavia işgal edildi, 9'unda Hollanda birlikleri, 82 000 asker ve 700 topla teslim oldu.

Endonezya, 1945'te Müttefikler'in Filipinler'de giriştikleri harekât sonunda geri alındı. 1 mayısta Avustralyalılar Tarakan adacığına ayak bastılar. 10 haziranda Borneo'nun kuzey-batı'sına ve 1 temmuzda da güney-doğu kıyısına çıktılar. Bağımsızlık sözü verdikleri halk tarafından desteklenen Japonlar'ın iç kesimlerdeki direnişleri yer yer sürdü. 22 eylülde ingiliz, 8 ekimde de hollanda birlikleri Cava'ya yerleştiler. İngilizler, 1946'da Endonezya hükümetiyle yapılan bir anlaşma sonucu geri çekildiler. Endonezyalılar ile Hollandalılar arasındaki çatışmalar, Hollandalılar'ın geri çekilmesine kadar uzadı.

Endonezya, bağımsızlığa kavuştuktan sonra ulusal bir ordu kurdu; bu ordunun örgütlenmesi, 1953'e kadar bir Hollanda askeri heyetine bırakıldı.

ÇAĞDAŞ EDEBIYAT

Endonezya dili, eskiden malayca denilen dilin bugünkü (1928'den başlayarak) adıdır. Ama çağdaş Endonezya edebiyatı, yerini aldığı klasik malezya edebiyatından tümüyle farklıdır; bu da, geçmişin türlerinden ve üslubundan tamamen koparak (→ MALEZYA edebiyatı) Batı'yı örnek almasından kaynaklanır. Edebiyat tarihindeki bu ani kopuşa, düşünce ve yaşam tarzlarının köklü bir biçimde değişmesi neden olmuştur. Matbaanın ve malayca bir basının ortaya çıkması, edebiyatın yayılmasını, hatta malzemesini başka bir biçime sokarak bu değişikliği kolaylaştırdı. Böylece, elyazmaları ve profesyonel masalcıların belleği yerini kitaba bıraktı; biçim içeriği belirlemeye başladı.

Genç endonezyalı yazarlar roman, öykü, tiyatro oyunu ve kısa şiir gibi Avrupa edebiyat türlerini benimsediler. Çinli azınlığın ortaya koyduğu bir edebiyat (1880-1940 arasında birkaç bin cilt) ile yüzyılın başında ulusçu gazetecilerin (Semaoen, Mas Marco Kartodikromo [1890-1932]) yayımladıkları, siyasal bakımdan angaje birkaç roman bir yana bırakılacak olursa bu çağdaş edebiyat, devlet yayınevi Balai Pustaka sayesinde 20'li yıllarda kendini gösterdi.

İlk romancılar Sumatra'nın batısından çıkmıştır. Üzerinde en fazla durdukları temalar, genç yurttaşlarının sorunlarıdır: zorla evlendirmeler, kuşaklar arası çatışma, batılı eğitim, vb. Müslümanlık, Hamka'nın yapıtlarında görüldüğü gibi çok önemli ruhsal ve toplumsal bir kaynaktır.

1933'te, Sutan Takdir Aliscahbana (doğm. 1908), Emir Hamza (1911-1946) ve Armicn Pane (1908-1970) gibi şairler tarafından Poecangga Baroe (Yeni Yazarlar) dergisi kurulunca yeni bir dönem başladı. Dergiyi yönetenler, sorunları temelden tartışmak için Hollanda'nın etkisinden kur-

tulmaya çalıştılar: Endonezya, Batı toplumunu mu örnek almalıydı, yoksa tam tersi olarak gelecekteki evriminin temelini geleneklerinde mi araması gerekiyordu?

Dönemin romanları, duygusal, öğretici ve ahlakçıdır; bir kuşağın kafasını kurcalayan sorunları dile getirir. Bununla birlikte edebiyat, Avrupa damgası taşımaktadır. Suvarsih Cocopuspito (1912-1977) gibi yazarlar, yapıtlarını hollandaca kaleme almıştır.

Endonezya edebiyatı, ancak savaş ve sonra da bağımsızlıkla özgün bir yapıya kavuştu.

Ortam, edebiyat etkinlikleri için pek elverişli değildir; şiir Şairil Enver (1922-1949), düzyazı da İdrus (1921-1979) ile kısa, özlü, sert ve bireyci niteliğe büründü. Serbest nazımlı şiir ve kısa öykü *(cerpen)*, ana çizgileriyle çağı belirlemeye yöneldi: şiddet, boğuntu ve geleceğini saptama isteği. Savaş, Endonezya'nın belleğine köklü bir biçimde damgasını vurmuş ve daha sonraki kuşağın, yani "45'liler kuşağı" nın başlıca konularından biri durumuna gelmiştir.

Bu dönemin belgeleri, eleştirmen H. B. Jassin'in (doğm. 1917) yorulmak bilmez çalışmalarıyla günümüze aktarılmıştır. Bağımsızlığın gerçekleşmesi üzerine, "sanat sanat içindir" görüşünde olanlarla "sanat halk içindir" görüşünü savunanlar arasında bir uçurum oluştu. Halk için sanat anlayışından yana olanlar, 1950'de komünist partinin desteğiyle kurulan Lekra *(Lembaga Kebudayaan Rakyat)* "Halk kültürü enstitüsü" bünyesinde toplandı. Yazarlar bir yanı tutmak zorunda kaldılar. Ama komünist Pramudya Ananta Tur (doğm. 1925) siyasal görüş bakımından liberal Muhtar Lubis'e (doğm. 1922) ters düşmekle birlikte, her iki yazar da romanlarında bağımsızlık savaşının acı hatıraları-

M.-C. Duflos

Prambanan ovasında, Lara Conggrang şiva tapınağı'nın güney cephesinden ayrıntı Orta Cava, IX. yy.

Sita'nın Ravana (solda) tarafından kaçırılışı, Sita'nın yüzüğünü Ramayana'ya getiren karga Catayus ve Laksmana Lara Conggrang şiva tapınağı'nın batı cephesinde kabartma Orta Cava, IX. yy.

M.-C. Duflos

yerel bir efsanenin bir oluntusunu resimleyen (bir konut tipi gösterilmiştir.) candi Cago'nun güney cephesindeki kabartma; Doğu Cava, XIII. yy. sonu

nı ve ülkenin karşı karşıya bulunduğu ekonomik ve toplumsal güçlükleri işledi.

Düzyazıda İvan Simatupang (1928-1971) ve şiirde Sitor Situmorang (doğm. 1924) ile varoluşçuluğun ve gerçeküstücülüğün keşfi, üslupta bir anlaşmaya yol açtı. Ama yazarların hepsi Batı'yı örnek almadı. Örneğin oyun yazarı Utuy Tatang Sontani (doğm. 1920) ve şair Subagio Sastrovardoco (doğm. 1924), geleneklerine sıkı sıkıya bağlı kaldılar.

En başarılı yazarının Motinggo Boesce (doğm. 1937) olduğu gözlenen bir halk edebiyatı gelişmesine rağmen, edebiyat az sayıda aydının tekelinde kaldı ve basım zorlukları nedeniyle küçük edebiyat dergilerinin dışına çıkamadı; bunun sonucu olarak da seçkinlere özgü ve kalıcılıktan yoksun bir duruma geldi.

1960'larda, aralarında öykücü Acip Rosidi (doğm. 1938), romancı Nh. Dini (doğm. 1936) ve şair W.S. Rendra'nın (doğm. 1935) bulunduğu bir yeni yazarlar kuşağı ortaya çıktı. Bunlar, 1965-66 yıllarının siyasal çalkantısıyla trajik bir biçimde başlayan sonraki dönemin, önemli edebiyatçıları oldular.

Yeni düzenin kurulmasıyla, komünist yazarlar tutuklandı ve sürgüne gönderildi. Onların rakipleriyse, siyasallaştırmanın boyunduruğundan kurtuldukları ya da yeni rejimin yapacağı ilk işleri bekleyerek sustukları için angaje olmayan bir sanata dönmüş gibi davrandılar. Böylece biçimsel deneyler moda halini aldı. Putu Vicaya, Danarto, Sutarci Calzum Başri gibi yeni adlar dikkati çekmekteyse de bunların edebiyat tarihinde ne gibi bir yere ulaşacaklarını kestirmek için henüz çok erkendir.

ARKEOLOJİ VE SANAT
tarihöncesi ve ön tarih

Endonezya'da insan etkinliğinin ilk izleri Alt yontmataş çağına kadar uzanır (Pacitan kültürü). Avustraloidler'in ve Eski Melanezyalılar'ın gelmesiyle belirlenen Ortataş çağında ilk kaya resimleri görülür (Sulavesi).

M.–C. Duflos

candi Singasari'de bulunan Pracna-paramita volkanik taş Doğu Cava, 1300'e doğr. *Cakarta müzesi*

Malaya-Polinezyalı toplulukların görülmesiyle birlikte Yenitaş çağı başlar (İ.Ö. 2000 dolayları); bu çağı, bir geçiş evresi yaşanmadan megalitik ve Dông Son kültürleriyle ayırt edilen Tunç ve Demir çağının izlediği sanılır. Tüm Endonezya'ya yayılan megalitik uygarlığın özelliği birbirini izleyen taraçalar halindeki piramitli tapınaklardır (Cava'da Banten, Siri); bu pira-

M.-C. Duflos

Gedong Sanga grubundan 2 no'lu candi (tapınak) Orta Cava, VIII. yy.

ENDONEZYA'DA SANAT

mit tipine XIV.-XV. yy.'da yapılmış geç Cava tapınaklarında da rastlanır (candi Sukuh ve candi Ceta).

Dông* Son (Thanh Hoa siti, Vietnam) sanatı, özellikle bronz eşya üretimi bakımından özgündür: kullanımı ekim dönemine ve kuraklığa bağlı olduğu sanılan ve üzerlerindeki belli belirsiz kabartmalarda geometrik ya da figüratif bir süslemenin (savaşçılar, kuşlar, evler, gemiler, vb.) yer aldığı davullar (Sumatra, Cava). Bunlardan erkek olarak kabul edilen bazılarında, tabla üzerine tutturulmuş, yuvarlak kabartılar halinde kurbağalar vardır. Asimetrik ağızlı, zarif, güzel tören baltalarının süslemeleri davulların süslemelerini çağrıştırır (Roti ve Cava baltaları); tören kapları, dikkati çekecek bir biçimde yassıtılmıştır. İsa'dan sonraki ilk yüzyıllar, itici gücü ticaret olan hintlileştirmenin yavaş yavaş ortaya çıktığı dönemdir. Bu karanlık dönem, birkaç buddhacı gezginin (Çinli Fa Şien, V. yy.) tanıklığı ve yazıtlar (Tuk Mas, VII. yy.) aracılığıyla bilinmektedir. Hafif malzemelerin kullanıldığı mimarlıktan geriye hiçbir iz kalmamıştır. Ama Amaravati hint üslubundaki Buddha heykelleri (Leiden ve Amsterdam müzelerindeki Buddha) ve Pallava (Cibuaya Vişnusu, Cava) bu ilişkilerin göstergeleridir.

Candi Singasari'nin güney-batı köşesi Doğu Cava, 1300'e doğr.

M.-C. Duflos

tarihsel dönem

Bu dönem, dağlık kesimdeki kralların hanedanı Şailendra tarafından geliştirilen orta cava sanatı denen sanatla (yaklş. VIII. yy. ortası-X. yy.) başlar. Dayanıklı malzemeyle yapıldığı için korunmuş olan en eski tapınaklar (candi), Orta Cava'nın kuzeyindeki yanardağların yamaçlarında (Dieng yaylası, Gedong Sanga öbeği) yapılmıştır. Bu yapılar, mimari özellikleri bakımından, esinlendikleri hint örneklerini andırır: silmelenmiş etek duvarı üzerine oturtulmuş kare planlı bir cella, küçültülmüş yapılarla süslü piramit biçimli bir çatıyla örtülüdür.

Ama tapınakların en önemlileri Güney'deki ovalarda bulunur. Kedu ovasındaki ilk tapınak öbeği, Vacrayana (elmas yolu) buddha kültünü yansıtır; Barabudur*, Pavon ve Mendut candilerinden oluşur (IX. yy.). Barabudur* candisi, bir yapı topluluğunun parçası olarak tasarlanmış bir mandala'yı (derin düşünme şeması) temsil eder; bu topluluk, duvarları, kinnara'ların (yarı insan, yarı kuş yaratıklar) koruduğu tanrısal ağaçlarla süslenmiş küçük Pavon candisini ve cellasında üç heykel (tarihi Buddha ve çevresinde yer alan Bodhisattva Avalokiteşvara ve Vacrapani) bulunan Mendut candisini kapsar.

Prambanan ovasında daha fazla esere sahip olan ikinci öbek, her biri özgün planlı Kalasan, Sari, Plaosan, Sevu (çok harap olmuş başka bir mandala, ama planı zemin üzerindedir) candileri gibi buddhacılığın önemli yapıtlarından oluşur. Lara* Conggrang şiva tapınağı (IX. yy., sonu-X. yy. başı), üç hindu tanrısına (Brahma, Şiva ve Vişnu) adanan üç ana tapınağı ve ikinci derecede beş tapınağı içine alan üç çevre duvarından oluşmuştur; dış bölümde dört sıra halinde yerleştirilmiş 224 minyatür tapınak, bu tapınağı Sevu candisinin mandala'sıyla karşılaştırma olanağını sağlar. Dindışı mimarinin tek örneği olan Ratu Baka kratonu, yakınlardaki bir tepenin yamaçlarında yapılmıştır. Birkaç taş bölüm (kapılar, merdivenler, etek duvarları) dışında, hafif malzemeden yapılmış bu binaların varlığını ortaya koyan hiçbir şey kalmamıştır.

Gupta ve pala hint modellerine göre yapılan heykelcilik, plastik değeri büyük yapıtlar ortaya koymuştur (Mendut ve Lara Conggrang candilerindeki heykeller). Kabartmalar (Barabudur, Lara Conggrang) özellikle yoğun, ama son derece dengeli kompozisyonlarıyla dikkati çeker. İnsan figürü, yumuşak bir bütünlükle işlenmiştir; doğa duygusu ve hayvan sevgisi yine bu kompozisyonlarda belirgin bir biçimde ortaya çıkar. Aynı zamanda dikkati çeken yaygın kala (alt çenesi olmayan gökyüzü canavarı) teması kapıların üstünü süsler; daha sonraki dönemde kala alt çenesi de bulunan, ayrıca pençe biçiminde iki elle donatılmış olarak canlandırılmıştır.

Bir geçiş dönemi niteliği taşıyan X.-XII. yy.'larda yalnızca ölüler için kutsal havuzlar yapılmıştır. Başlıcaları, Penanggungan dağı yamaçlarındaki Calatunda (977) ve Belahan havuzlarıdır. Doğu Cava döneminde (XIII.-XIV. yy.) anıtsal mimarlık ve heykelcilik yeniden canlanmıştır. Kutsal havuzların yapımına bir süre devam edilirken, belirgin bir değişikliğe uğramış olan tapınakların yapımına da yeniden başlanmıştır. Etek duvarının önemi artarken cella daha daraltılmış ve dışa doğru çıkıntı yapan bir kornişten sonra çatı, birbirini izleyen, seviye farkı az saraklarla süslenmiştir (Saventar, Kidal candileri). Çoğu mezar özelliği taşıyan tapınaklar arasında, Singasari, Cavi, Cabung, Suranovo, Kedaton, Cago candileri dikkati çeker. En önemli tapınak sitesi Panataran'dakidir (XIV. yy.). Bu site, kabartmalarla süslü (ilk sırada Ramayana, ikincisinde Krişnayana, en yukarıda aslanlar) üç taraça üzerine oturtulmuş bir ana tapınağı ve oldukça iyi korunmuş çeşitli ek yapıları kapsar; bunlardan biri olan naga tapınağının cellası, ayakta duran insan heykelleri tarafından taşınan yılanlarla çevrilidir; daha klasik olan tapınak ise 1369 tarihlidir.

Yüksekkabartma alanında, tantracı nitelikteki Bara Ganeşa'sı (kafatası süslemesi) ve iki büyük Singasari dvarapala'sı kuşkusuz en gözalıcı örneklerdir. Çok değerli öteki yapıtlar: Singasari candi'sindeki heykeller ve Pracna-paramita (Leiden müzesi) ya da Sumbercati candi'sindeki Vişnu'dur (Cakarta müzesi). Kabartma sanatı da gelişmiştir. Anıtlar, çok oymalı, ama hâlâ canlılıklarını koruyan bir süsleme friziyle bezenmiştir. Resimlendirilmiş temalar, ülkeye uyarlanmış hint Ramayana'sı ve Arcunavivaha gibi Cava efsaneleridir (Panataran, Cago, Cavi candileri).

XV. yy.'dan başlayarak hindulaşmış uygarlık, yerini islamiyete bıraktı. Hintliler gibi müslümanlar da, Endonezya'ya ticaret yapmak amacıyla geldiler ve barışçı yoldan kendilerini kabul ettirdiler. Eski tarihlere uzanan müslüman yerleşmesinden geriye mezar taşları (Guimet müzesi), minareler (Cava'da kudus) ve kraton'lar (Cogcakarta) kaldı.

Gittikçe animizmle kaynaşan hinduculuk Bali'ye kaydı; birçok değişikliğe uğramasına rağmen bugün de varlığını sürdürmektedir. Bali'deki birçok tapınaktan (her köyde en azından üç tane), Gunung Agung kıyısındaki Besakih yapı topluluğunu belirtmek gerekir. Mimaride, taşın yerini alan, ayaklar üzerine oturtulmuş ahşap hafif yapılara geçilmiştir; tapınaklar (meru), üst üste birçok çatıyla örtülüdür (Şiva için on bir, Brahma ya da Vişnu için dokuz). İçinde bulundukları çevre duvarının dışında bu tapınakların eklentileri ve barok üslubunu andıran oyumlu süslemeli taş kürsü vardır; şenlikler sırasında tanrıların bu kürsüye ineceğine inanılırdı.

Büyük heykelciliğin yerini artık zanaatçılık almıştır. Özellikle çokrenkli güzel ahşap parçalar, resimler, vayang kahramanları (vayang purva ya da vayang kulit, gölge tiyatrosu ve vayang golek, ahşap kukla tiyatrosu), daha çok kriss üretiminde uzmanlaşmış kuyumculuk ve batik, sanatsal üretimin belirgin nitelikleridir.

ENDONEZYA ya da **İNDONEZYA denizi,** Büyük Okyanus'un ekvator bölgesinde, Sunda platformuyla (Cava denizi) Borneo-Sulavesi ve Filipin adaları yayı (Sulavesi, Sulu, Banda denizi) arasında genişleyerek açılan ve bir dizi derin havzadan (3 000 ve 7 000 m arası) oluşan karalararası ve adalararası deniz. Sıcak ve değişik tuzluluktaki yüzey sularında mevsime bağlı olarak birbirini izleyen almaşık akıntılar (kuzey yarıkürede yazın B. ve G.-B.'ya doğru; kışın ters yönde) görülür. Her havzada akıntılar adalar arası boğazlarda hızlanan burgaçlara neden olur. D. kesiminin en çukur bölgelerinde Büyük Okyanus ve Hint okyanusu kökenli akıntılarla beslenen dip suları yeniden ısınarak ve oksijenini yitirerek yavaş yavaş ilerler.

ENDONEZYA DİLİ a. **1.** Malaya-polinezya dil ailesinin batı dalını oluşturan diller bütünü. **—2.** Malaycanın, Endonezya Cumhuriyeti'nin resmi diline dönüşen biçimi. (Eşanl. BAHASA İNDONESİA dili.)

—ANSİKL. Nusantara da (Malaycada takımadalar) denilen *endonezya öbeği,* malaya-polinezya dil ailesinin batı dalını oluşturur. Batıda Madagaskar'a (malgaş), kuzeyde Tayvan'a (formoza dili) değin uzanır; doğuda, melanezya ve mikronezya dilleriyle (polinezya diliyle birlikte, ailenin doğu dalını oluşturur) sınırı oldukça belirgindir. Malezya yarımadası (malezya dili) ile Kampuçya ve Vietnam'ın (çam) kimi tek başına dilleri bir yana bıra-

kılırsa, endonezya dili temelde adaların dilidir (Endonezya, Filipinler). Tüm bu diller tek titremli ve çokhecelidir ve Çinhindi'ndeki titremli dillerden (tibet-birman dili, tayca) ve mon-khmer dillerinden kesin bir biçimde ayrılırlar. Eklerin (önekler, sonekler ve içekler) benzerliği ve bunların birleşimleriyle belirgin bir nitelik kazanırlar. Sözdizimde, bitişik ya da bağımsız adıllarin almaştığı kısa cümleler bulunur. Birden ona değin sayı adları tüm öbekte aynıdır.

•*Endonezya dili* ya da *bahasa indonesia*, 28 ekim 1928'de Cakarta'da yapılan ikinci milliyetçi gençlik kongresiyle resmi dil olarak kabul edilen modern malaycanın evrimleşmiş biçimidir. Bir yandan kültürel saygınlığı bulunan, öte yandan da gelecekteki Endonezyalılar'ın yarısından fazlasının anadili olan cava dili karşısında malaycanın seçilmesi, bu dilin uzun süredir takımadaların lingua franca'sı olmasıyla açıklanır. VIII. yy.'dan başlayarak Srivicaya krallığı'nın ve Malakka boğazının dili olan malayca, müslümanlığın ve müslümanların yaptığı ticaretin gelişmesiyle kıyı bölgelerine yayılır. XVI. yy.'da Molük adalarına değin uzanan bir alanda konuşulur: Macellan'ın seferine katılan Pigafetta endonezya dilinin oralarda konuşulduğunu belirtir; Francisco de Jaso Molük adalarındaki vaazlarında bu dili kullanır. Ardından, farklı çin lehçeleri konuşan denizaşırı çin topluluklarınca ve ticaret, yönetim dili olarak Hollandalılar da bu dili kullanır, İncil'i (1731) ve Kutsal Kitap'ı (1733) bu dile çevirirler. Öte yandan, malaycanın seçimi, cava dilini yabancı dil olarak gören ve öteki azınlık dillerini konuşanlardan (Cava'da madura ve sunda dilleri) gelebilecek bir direnişi de önlüyordu. Cava dilinin, malaycanın görece yalınlığı karşısındaki dilbilgisel ve sözcüksel karmaşıklığını da belirtmek gerekir.

Bununla birlikte, 1930'da, endonezyalı milliyetçiler henüz hollandaca konuşuyordu. 1933'te kurulan Poecangga Baroe dergisi çevresinde birleşen genç yazarlar, malaycayı bir kültür dili durumuna getirmek için geliştirmeye uğraştılar: denemeler, romanlar ve şiirler yayımladılar; dilbilgisi, yazım ve terminoloji konusunda çalışmalara giriştiler. 1938'de Endonezya dil kongresi, bu dili kurallara bağlamak ve öğretmek amacıyla bir araştırma enstitüsüyle bir fakülte kurulmasını önerdi. Japon istilasıyla önemli bir dönem aşıldı. Halkın kendi saflarında yer almasını sağlamak isteyen Japonlar, hollanda dilinin kullanılmasını yasakladılar ve endonezya dilini tüm takımadalara soktular. 1942'de bir dil komisyonu kurdular. Japonlar bölgeden ayrıldığında bu komisyon 7 000 terim yaratmış bulunuyordu. Endonezya dili, 1945 Anayasası'nın 36. maddesiyle resmi dil ilan edildi. Yeni bir komisyon, 1947'de 5 000 yeni teknik terim üretti. 1950'den 1966'ya değin, Ulusal dil enstitüsü 300 000'den fazla yeni sözcük yarattı ve bilimsel alanda kullanılan yeni terimlere ilişkin 29 sözlük yayımladı.

Endonezya dilinin temel sözcük dağarcığı malaycadandır, ama gelişimi boyunca, cava dilinden ve öteki endonezya dillerinden, sanskritçeden (300 gündelik sözcük), arapçadan (yine 300 sözcük), çinceden, hollandacadan ve günümüzde de amerikan ingilizcesinden çok sayıda sözcük alınmıştır. Çok sayıda eşil sözcük bulunması bu olgudan kaynaklanır: bölgeye, dine, toplumsal çevreye göre aynı kavramı anlatmak için birçok sözcüğe başvurabilir. Ayrıca, kısaltmaların ve yalnızca sözcüklerin başharflerinden oluşan adların hızla çoğaldığını belirtmek gerekir: örneğin, Sukarno'nun bulduğu bir parola olan *berdikari* (tek başına başarmak), 4 sözcükten, *berdiri diatas kakai sendiri*'den (tek başına ayaklarının üstünde durabilmek) yola çıkılarak oluşturulmuştur. Çoğu kez, hollandaca ya da amerikan ingilizcesi kaynaklı cümle kuruluşlardan etkilenen sözdizimi de, bu dilin gelişim içinde olduğu izlenimini uyandırmaktadır.

Endonezya dilini, günümüzde, çoğu kez ikinci dil olarak, 80 milyondan fazla kişi konuşmaktadır. Bu dil, orta ve yüksek-öğretim dilidir. Basın ve radyo-televizyonla da yayılan endonezya dili, yavaş yavaş kırsal kesime girmekte ve kendi bölgesel dillerini kullanmaktan kaçınan gençlerce giderek benimsenmektedir. Dün olduğu gibi bugün de ulusal birliği sağlayan güçlü bir araç niteliği taşımaktadır.

ENDONEZYALI sıf. ve a. Endonezya halkından olan.

ENDOPERİKARDİT a. (fr. *endopéricardite*'ten). Patol. Endokart ve perikardın birlikte iltihaplanması.

ENDOPLAZMA a. (fr. *endoplasme*'dan). Biyol. Amiplerde sitoplazmanın orta bölümü.

ENDOPODİT a. (fr. *endopodite*'ten; yun. *endon*, içinde, ve *pus, podos*, ayak). Zool. **1.** Kabukluların tipik eklentilerinin iç dalı. (Endopodit, dış dalın [*eksopodit*] yanı başında bir ana parçaya [*protopodit*] bağlanır. Genellikle eksopoditten daha iri olan bu dalda tipik olarak beş parça bulunur: iskiyopodit, meropodit, karpopodit, propodit ve daktilopodit.) **—2.** Böceklerde, çatallı bir eklentinin iç dalı. (Endopodit bacağın bazipoditten sonraki en büyük parçasını ve üstçenelerin dudak dokunaçlarını oluşturur.) [Karşt. EKSOPODİT.]

ENDOPOLİPLOİT a. (fr. *endopolyploïde*'ten). Biyol. Kromozomları, çekirdek ve hücre ile aynı zamanda bölünmeyen organizma.

ENDORADYOTERAPİ a. (fr. *endoradiothérapie*'den). Doğal boşlukların (rektum, dölyolu, gırtlak, vb.) mukozalarındaki hastalıkların tedavisi için ışınları kullanan tedavi yöntemi.

—ANSİKL. Endoradyoterapide ya temas radyoterapisi (kontaktoterapi) ya da boşluk içi teleradyoterapi kullanılır; bu ikincisinde doğal bir boşluğa sokulan küçük çapta bir aygıt X ışını demetlerini ışınlanacak lezyona yöneltmeyi sağlar.

ENDORFİN a. (fr. *endorphine*'den). Nörobiyol. Beta lipotropinden türeyen polipeptit yapılı maddeler grubu. Beynin bazı oluşumlarında bulunur ve morfin alıcı organcıklar için büyük ölçüde çekicilik taşır. (Eşanl. ENDOMORFİN.)

—ANSİKL. Endorfinler (E. Simon bu adı vermiştir) özellikle hipotalamusta bulunan büyük moleküllü polipeptitlerdir. Eskiden enkefalinlerin öncüleri sayılıyorlardı, ama sonradan yerlerinin ve işlevlerinin farklı olduğu anlaşılmıştır: heyecan sürecini ve ağrıyı denetleme. Fareye yapılan bir endorfin şırıngası, bazı ruhsal hastalıklardaki katatonilere benzer bir katatoniye neden olmaktadır. Endorfinlerin, morfininkiyle kıyaslanabilecek bir ağrı kesici gücü varsa da, enkefalinlerinkinden daha zayıf ve daha kısadır.

ENDOS a. (fr. sözc.). Tur. Bir yolcuya, bir hava şirketinin biletini başka bir şirketin hatlarında kullanması için verilen izin.

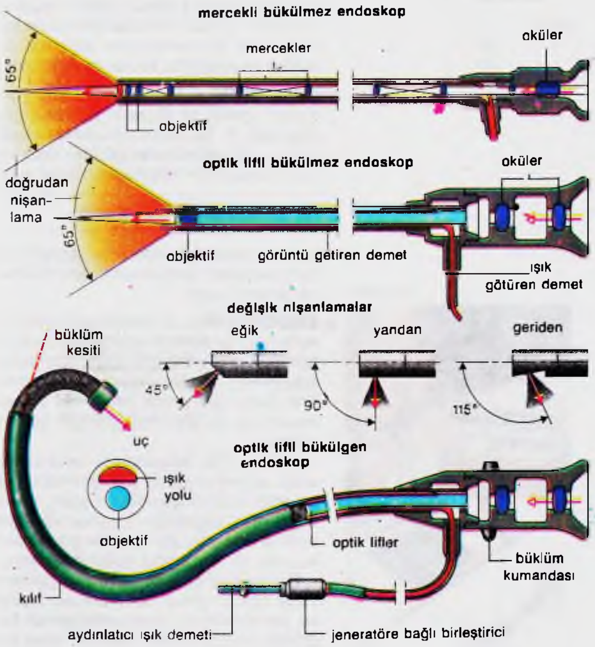
ENDOSERVİSİT a. (fr. *endocervicite*'ten). Kad. hast. Dölyatağı boynunun bezli (iç) mukozasının iltihaplı durumu.

ENDOSİM a. (fr. *endocyme*'den; yun. *endon*, içinde, ve *kyma*, dölüt). Biyol. İkizinin gövdesinin (karın) içinde bulunan küçük kalmış ve kötü gelişmiş "asalak" dölüt.

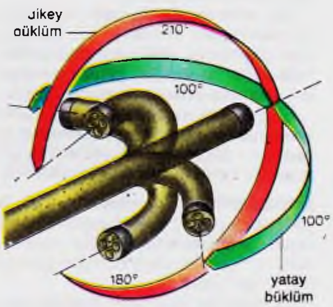
ENDOSİMİ a. (fr. *endocymie*'den). Biyol. Dölüt iç içeliği. (Bir dölüt, ufalmış ve biçimi bozulmuş başka bir dölütü içinde taşır.)

ENDOSİST a. (fr. *endocyste*'ten; yun. *endon*, içinde, ve *kystis*, sidik torbası). *Ectoprocta* öbeğinden yosunhayvancıklarının kolonilerinde, sistit denen iskelet locasında bulunan polipidin öbür adı.

ENDOSİTOZ a. (fr. *endocytose*'dan). Biyol. Sitoplazma zarının içeri çökmesiyle

tıpta kullanılan bazı **endoskop** örnekleri

bükülebilen bir **endoskopun** (fibroskop) uzaktan yöneltilebilen büklümleri

Olympus belgesine göre

bir **endoskop** kılıfının ucu

Olympus belgesine göre

Larousse

Dr. Foures

karaciğere yapılan **endoskopi** (normal karaciğer [görünmeyen] bir böbrek kisti tarafından sola itilmiş durumda)

endoskopi aygıtının takılması

orada kofullaşma olması (yalıtılmayla) ve böylece eriyebilen maddelerin hücre içine girmesi. (Bu genel terim, fagositoz, pinositoz ve rofeositoz kavramlarını kapsar.)

ENDOSKOP a. (fr. *endoscope*'tan; yun. *endon*, içinde, ve *skopein*, bakmak, gözetlemek). **1.** Tıp. İnsan vücudundaki boşlukların içini aydınlatarak görünür hale sokup muayenesini kolaylaştıran aygıt. **—2.**

Bk. resim sayfa 3705

Teknol. *Sanayisel endoskop*, yapıların ya da makinelerin boşluklarını gözlemlemeye yarayan aygıt.

Olympus

sanayide **endoskopi** kullanımı (Diesel deniz motorunun muayenesi)

ENDOSKOPİ a. (fr. *endoscopie*'den). **1.** Aydınlatıcı bir sistemle donatılmış optik bir borunun, muayene için doğal boşluklara sokulmasını öngören muayene yöntemlerinin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Teknol. Makine ya da yapı boşluklarının içini inceleme.

—ANSİKL. Tıp. Başlangıçta, aydınlatma aracı, objektifin yanına yerleştirilmiş küçük bir ampulden oluşuyordu; bugün, ışınları süzülen ("soğuk ışık"), sonra bükülgen optik lif demetleriyle objektife gönderilen kuvvetli bir dış ampul kullanılmaktadır.

Endoskopiyle ulaşılabilen organların sayısı çoktur: gırtlak, solukborusu, bronşlar, yemekborusu, mide, onikiparmak bağırsağı, kalınbağırsak, rektum, idrar torbası, karınzarı, plevra. *Ventriküloskopi*, beyin karıncıklarının muayenesini sağlar; *derialtı mikroskobu*, endoskop iğne kullanarak çok ince kan damarlarının içini muayene etme olanağı verir.

Bazı endoskoplarda, yabancı cisimlerin çıkarılmasını ve bazı küçük müdahaleleri (biyopsiler, elektrokoagülasyonlar), hatta sahici ameliyatları (prostat ameliyatları) yapmaya yarayan ek araçlar bulunur.

Endoskopik muayeneler çoğu zaman yerel anestezi, bazen de genel anestezi gerektirir. (→ BRONKOSKOPİ, SİSTOSKOPİ, ÇÖLYOSKOPİ, REKTOSKOPİ, GASTROSKOPİ vb.)

ENDOSMOZ a. (fr. *endosmose*'dan). Biyol. Hücre içinde molekül yoğunluğu onu saran sıvı ortamınkinden daha yüksek olduğu için suyun canlı hücreye girmesi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Tıp. *Elektrik endosmozu*, elektriğin etkisiyle ilaçların vücuda girmesi.

—ANSİKL. Biyol. Bitkisel hücrelerin su emerek şişmesini ve dolayısıyla odunsu olmayan bitki kısımlarının dik durmasını endosmoz olgusu sağlar. Endosmoz olmazsa plazmoliz* olur ve bitki solar, bitkinleşir ve ölür. Hayvanların ve insanın kanında alyuvarlar endosmoz yoluyla hacimlerini korur, işlevlerini sürdürür; bu yuvarların plazmolize uğraması sonucunda su kaybetmeleri ölümlerine neden olur. Fakat, buna karşılık, aşırı su emerek şişme de zarlarını patlatarak alyuvarları tahrip edebilir: hemoliz denen bu olgu, örneğin kan plazmasındaki çok düşük molekül yoğunluğundan ileri gelir.

Salmer

Endülüs-arap sanatı
Jerez de la Frontera manastırı'nda bulunan altın süslemeli, krem fon üzerine donuk sırla boyalı büyük fayans küp
Arkeoloji müzesi, Madrid

ENDOSPERM a. (fr. *endosperme*'den; yun. *endon*, içinde, ve *sperma*, tohum). Bot. Açıktohumluların yumurtacıklarının orta kısmında oluşan haploit doku. (Açıktohumlularda, endospermin üst kısmında döllenebilir oosferleri taşıyan arkegonlar gelişir; endosperm ana bitkide asalak yaşayan dişi protaldır. Türlerin birçoğunda endosperm, olgun tohumda da varlığını sürdüren yedek besinlerle yüklüdür.)

ENDOSPOR a. (fr. *endospore*'dan). Bot. **1.** Bir sporun zarının, tamamen selülozdan oluşan iç tabakası. **—2.** Endogen spor.

ENDOSTERNİT a. (yun. *endon*, içinde, ve *sternon*, göğüs'ten fr. *endosternite*). Zool. Kabuklularda iskeletin (göğüs) çıkıntı yapan ve kasların bağlanmasına yarayan iç bölümü.

ENDOSTİL a. (yun. *endon*, içinde, ve *stylos*, şiş, kama'dan fr. *endostyle*). Zool. Gömleklilerde, batrakta ve bofabalığı larvalarında karın yüzündeki yutak oluğu.

—ANSİKL. Endostil, müküs salgılayan kirpikli derin bir oluktur; ağızdan girip solungaç yarıklarından çıkan suyun içinde bulunan besin tanecikleri, su yutaktan geçerken buraya yapışır. Kirpikler bu sümüksü kordonu yavaş yavaş yemek borusuna doğru ittirir, bağırsağa geçen besinler orada sindirilir. Bofabalığının ammoset larvasında bir endostilin varlığı ve başkalaşma sırasında bunun tiroide dönüşmesi, bu iki organ arasında görev benzerlikleri olduğunu gösterir.

ENDO ŞUSAKU, japon yazar (Tokyo 1923). Katolikliği benimsedi, edebiyat öğrenimini Fransa'da tamamladı (1950 -1953). Ahlak ve dinle ilgili kaygılarını ortaya koyan ve yunan-latin düşüncesiyle japon geleneği arasındaki uyuşmazlığı yansıtan romanlar (*Şiro Hito*, 1955; *Umi to dakuyaku*, 1957; *Samurai*, 1980), kısa ve uzun hikâyeler (*Şinmoku*, 1966) yazdı.

ENDOTEKA a. (fr. *endothèque*'ten). Bot. Bir spor tablasının içinde bulunan ask (domalan).

ENDOTELİT a. (fr. *endothélite*'ten). Patol. Damar endotelyumlarının iltihabı.

ENDOTELİYOKORİYAL sıf. (fr. *endothéliochorial*'dan). Memelilerde, özellikle etçillerde görülen ve embriyonsal trofoblastın dölyatağı mukozasındaki kan damarlarının endotelyumuyla temas halinde bulunmasına dayanan etenelenme tarzı. (Eşanl. ENDOKORİYAL.)

ENDOTELYOM a. (fr. *endothéliome*'dan). Patol. Endotelyum hücrelerinden oluşan kötü huylu ur. (Bu terim aynı zamanda büyük serözlerde oluşan urları belirtmek için de kullanılır.) [Eşanl. MEZOTELYOM.]

ENDOTELYUM a. (fr. *endothélium*'dan). Dokubil. Damarların ve kalbin iç yüzünü kaplayan birbirine yapışık yassı hücrelerden oluşan kaldırım taşı görünümünde örtü.

ENDOTERAPİK sıf. (fr. *endothérapique*'ten). Yaprakların, çiçeklerin ya da meyvelerin üstderisinden kolayca geçebilen ve sonra özsu ile taşınarak bitkinin bütün kısımlarına dağılan böcek ilacına (ensektisit) denir.

ENDOTERMİK sıf. (fr. *endothermique*'ten; yun. *endon*, içeri ve *thermos*, ısı). ISI-ALAN'ın eşanlamlısı.

ENDOTESYUM a. (fr. *endothécium*'dan; yun. *endon*, içinde, ve *theke*, kutu). Bot. **1.** Başçıkların mekanik tabakası. **—2.** Karayosunlarında, kolumella ve sporların ana hücrelerini veren genç kapsüllerin iç dokusu.

ENDOTHİA a. Asklı mantar cinsi. (*Endothia parasitica* türü kestane ağacında ağır bir hastalığın etmenidir; bunun etkisiyle ağacın üzerinde bir sürü ur çıkar ve ağaç birkaç yıl içinde ölür. Bu mantarların hastalık yapan mantarlara yerleşerek onları tahrip edebilen ve ağaca çok az zarar veren tipleri elde edilmiştir. Bu olgu biyolojik mücadele yönteminin temelidir.)

ENDOTOKSİN a. (fr. *endotoxine*'den; yun. *endon*, içinde, ve *toksikon*, zehir). Bakteriyol. Gram negatif bakterilerin çeper yapısına giren madde. Tifo gibi bazı bulaşıcı hastalıklarda, bakterilerin erimesiyle meydana çıkarak zehirlenme belirtilerine neden olur. (Endotoksinler, tetanos, difteri toksinleri gibi gerçek toksinlerin tersine, salgı ürünü değildir.)

ENDOTRİKS sıf. (fr. *endothrix*'ten; yun. *endon*, içinde, ve *thriks*, saç). Der. hast. Saçın ya da kılın içine yerleşerek asalak yaşayan ve saçkırana neden olan her çeşit dermatofit mantara denir. (Karşt. EKTOTRİKS.)

ENDOTROF sıf. (fr. *endotrophe*'tan; yun. *endon*, içinde, ve *trophe*, besin, büyüme). Köklere girdikten sonra konağının hücrelerinin içinde yaşayan mikorizlere denir. (Karşt. EKTOTROF.)

ENDOZOM a. (fr. *endosome*'dan; yun. *endon*, içinde, ve *soma*, beden). Biyol. Çeşitli birhücrelilerin çekirdeklerinin merkezinde bulunan yuvarlak cisim.

ENDREZE (Arthur KRAECKMANN, **Arthur** —denir), amerikalı bariton (Chicago 1893- *ay. y.* 1975). Sahneye ilk kez 1925'te Nice'te çıktı. 1928'den sonra Paris'te ve Monte-Carlo'da parlak başarılar elde etti: Wagner'in ve genç fransız bestecilerin yapıtlarını yorumladı; A. Magnard'ın Guercœur, A. Honogger ve J. Ibert'in *l'Aiglon* adlı yapıtlarının, ayrıca Milhaud, Bachelet ve Sauguet gibi bestecilerin operalarının prömiyerlerinde başrol oynadı.

ENDRİN a. (fr. *endrine*'den). Org. kim. Formülü $C_{12}H_8Cl_6O$ olan bir böcek öldürücünün yaygın adı. Endrin, dieldrinin bir stereoizomeridir.

ENDROMİS VERSİCOLOR a. Gece kelebekleri öbeğinden olduğu halde, ilkbahar başlarında güpegündüz uçan tıknaz kelebek. (Tırtılı yapraklı ağaçlar üzerinde yaşar. *Endromididae* familyasının örnek tipi.)

ENDRODİ (Sándor), macar şair (Veszprém 1850-Budapeşte 1920). XVII. yy. savaş şiirleri türünde kaleme aldığı *Kuruc Notak* adlı yapıtı ve Heinrich Heine çevirileriyle üne kavuştu. *Poésies complètes*'i (fr. çev.) [1899] Petőfi ile Arany'nin etkilerini yansıtır.

ENDÛD sıf. (fars. *endūden*, sıvamak, boyamak'tan *endūd*). *Esk.* "Sıvanmış, sürülmüş", "boyanmış" anlamlarında bileşik sıfatlar türetilmiştir: *Kîr-endûd* (katrana bulanmış), *zer-endûd* (yaldızlı, altınla sıvanmış) vb.

ENDÛH ya da **ENDÜH** a. (fars. *endūh*, *endüh*). *Esk.* **1.** Üzüntü, sıkıntı, tasa: *"Neşât-i vasîda endûh-i hicran olduğın bilmez"* (Fuzuli, XVI. yy.). **—2.** *Endûhgîn*, tasalı, kaygılı. ‖ *Endûh-güsar*, sıkıntıyı yok eden, üzüntü giderici. ‖ *Endûhnâk*, kaygı verici, üzücü.

ENDÛZ sıf. (fars. *endūḫten*, toplamak, biriktirmek'ten *endūz*). Esk. "Toplayan", "kazanan" anlamında bileşik sözcükler türetilmiştir: *hikmet-endûz* (hikmet kazanan), *zer-endûz* (altın kazanan, biriktiren) vb.

ENDÜH → ENDÛH.

ENDÜKSİYON a. (fr. *induction*). Fels. TÜMEVARIM'ın eşanlamlısı.

ENDÜKTANS a. (ing. *inductance*). Elekt. ve Elektrotekn. İNDÜKTANS'ın eşanlamlısı.

ENDÜLJANS a. (fr. *indulgence*). Hırist. tanrıbil. BAĞIŞLAMA'nın eşanlamlısı.

ENDÜLÜS, Araplar'ın ve onlardan alarak tüm müslüman ulusların Güney İspanya'da Amería, Cádiz, Córdoba, Granada, Huelva, Jaén, Málaga ve Sevilla illerini kapsayan geniş bölgeye verdikleri ad. (→ ANDALUCIA.)

Endülüs atı, bütün dünyada yaygın Endülüs (İspanyolcası Andalucía) kökenli at ırkı. (Endülüs ırkı atların boynu kavisli, profili kemerli ve biçimleri yuvarlakçadır.)

Endülüs müziği, Ziryab'ın öncülüğünde IX. yy.'dan başlayarak Córdoba'da, XI. ve XV. yy.'lar arasında da Granada'da gelişen klasik arap müziği. (Daha sonra Kuzey Afrika'da yaygınlaşan bu müzik, bu bölgede günümüzde de az çok geleneksel biçimiyle yaşamaktadır. Bugünkü Endülüs müziğinin Kuzey Afrika'daki en tipik örneği nubadır.)

Endülüs-arap sanatı, Córdoba halifelerinin Fas ve İspanya'yı egemenlikleri altına aldıkları dönemde Akdeniz havzasının batısında gelişen islam sanatı (özellikle seramik).

Endülüs-arap fayansları, doğu dekorlarıyla süslü ya da kimi zaman madeni yan-

sımalı parlaktır; Ispanya arap fatihler tarafından işgal edildiği sırada, hatta bazı bölgelerin özgürleşmesinden sonra da müslüman çömlekçiler tarafından yapılmıştır. Bu fayansların üretildiği en önemli merkezler Málaga (XIII. yy.'dan XV. yy.'a kadar), Valencia bölgesinde Paterna ve Manises'tir (XIII. yy.'dan XVIII. yy.'a kadar).

ENDÜLÜSİ → EBU HAYYAN (Esirettin Muhammet bin Yusuf el-Garnakī).

ENDÜLÜSTAŞI a. Miner. ANDALUZİT'in eşanlamlısı.

ENDÜSTRİ a. (fr. *industrie*). İkt. → SANAYİ. ‖ *Endüstri ilişkileri*, işçi ve işveren kesimlerinin örgütlü olduğu büyük ölçekli üretim birimlerinde ve bu büyük ölçekli firmaların ağırlıklı olduğu kesimlerde, işçi ve işveren sendikaları ile kamusal çıkarları denetim altında tutan yetkililerin kendi aralarında oluşturdukları ilişkiler bütünü. (Sanayi devriminden sonra hızlı bir biçimde gelişme gösteren işçi ve işveren kesimlerinin örgütlenme süreçleri ve bu kesimler karşısında göreli bir özerkliği olduğu kabul edilen devlet kesimi, üç odaklı bir ilişkiler kümesi oluşturmuşlar, zaman içinde grev ve lokavt yasaları, asgari ücret saptanmasına ilişkin kurallar gibi yasal düzenlemeler getirilmiş ve çağdaş sınai üretim sürecini belirleyen endüstri ilişkileri kümesi ortaya çıkmıştır.)

—Tarönc. Bir buluntu yerinde, bir katmanda bir arada ele geçen alet topluluğu. (Bir mağara ya da kaya sığınağının bir katmanında ortaya çıkarılan aletlerin tümü, o katmanın endüstrisi olarak kabul edilir. Başka katmanlarda bulunan örnekler, değişik endüstrileri gösterir. Birbirlerinden uzakta bulunsalar bile, benzer özellikler gösteren birkaç endüstriye rastlandığında, bunların aynı kültür evresine ait olduğu anlaşılır. Ancak bunlar çağdaş olmayabilir.)

Endüstri meslek liseleri, Milli eğitim bakanlığı Erkek teknik öğretim genel müdürlüğü'ne bağlı olarak faaliyet gösteren, ortaokul üzerine öğrenim süresi üç yıl olan, öğrencilere; ortaöğretim seviyesinde genel kültür yanında, mesleki formasyon vererek öğrencileri iş alanlarına ve yükseköğretime hazırlamayı amaçlayan endüstriyel teknik öğretim okulları.

Osmanlı devletinde ilk zanaat mektebi, Mithat Paşa tarafından 1861'de Niş'te açıldı. Daha sonra Rusçuk ve Sofya'da açılan zanaat mektepleri, giderek diğer osmanlı illerine de yaygınlaştırıldı. Bu mekteplerde öğrencilere; çuhacılık, araba yapıcılığı, mürettiplik, kunduracılık, terzilik, debbağlık, vb. sanatlar öğretiliyordu. 1868'de çıkarılan bir nizamname ile İstanbul'da da benzeri bir mektep açılarak *Sanayi mektebi* adı verildi.

Cumhuriyetin ilk yıllarında sanayi mekteplerinin bir bölümü ilkokul düzeyinde, bir bölümü de 3, 4 ya da 5 yıllık eğitim veren meslek okulları iken, 1929 yılında programlarında birlik sağlanarak ilkokula dayalı, mesleki eğitim kurumları durumuna getirildiler. 1940'ta, bu okullar 5 (3+2) yıllık eğitim için yeniden düzenlendi. 1948'de birinci devrelerine *orta sanat okulu*, ikinci devrelerine *sanat enstitüsü* adı verildi. Orta erkek sanat okulları 1960'ta meslek okulu niteliğinden çıkarılarak, bu öğretim kurumlarında ortaokul programı uygulanmaya başlandı. 1966'da sanat enstitüleri ortaokula dayalı olarak yeniden düzenlendi. 1971'de orta erkek sanat okulları kapatıldı. Daha sonra sanat enstitülerinin adı *meslek lisesi* olarak değiştirildi (1974).

Son yıllarda türk eğitim sisteminde, ortaöğretimde mesleki ve teknik eğitime önem ve öncelik verilmesi benimsenmiştir. Buna rağmen 1993 yılına gelindiğinde, ortaöğretim içindeki genel eğitimin ağırlığı % 57, mesleki ve teknik eğitimin ağırlığı % 43 olmuştur. Mesleki ve teknik öğretim kurumlarında eğitim gören öğrencilerin yarısı endüstriyel teknik öğretim kurumlarında eğitilmektedir.

Endüstri meslek liselerine olan talep, bu okulların eğitim kapasitelerinin iki katına ulaşmıştır. Bundan dolayı da 1981 yılından itibaren endüstri meslek liselerine, "Yönlendirme ve yerleştirme sınavı" ile öğrenci alınmasına başlanmıştır.

Milli eğitim bakanlığınca, istihdam kuruluşlarının meslek eğitiminin her safhasına katılmalarını sağlamak için, 1978'de "Okul ve sanayi ortaklaşa eğitim projesi" (OSANOR) uygulamaya konulmuş, bu uygulamadan elde edilen tecrübeler 1982 yılında "Mesleki ve teknik eğitim projesi" (METEP) olarak yaygınlaşmıştır.

Endüstriyel teknik öğretimde okul ve işletmelerin yasal bir statüye dayanmadan devam eden meslek eğitiminde işbirliği çalışmaları, 1986'da çıkarılan 3308 sayılı "*Çıraklık ve meslek eğitimi kanunu*" ile temelde bir statüye oturtulmuştur.

Bu kanuna dayalı olarak 1992-1993 öğretim yılında 5 790'ı kız, 58 969'u erkek olmak üzere toplam 64 759 öğrenci işletmelerde meslek eğitimine gönderildi. İşletmelerde meslek eğitimi, 3 177'si kamu, 13 912'si özel sektör olmak üzere toplam 17 089 işletmede, 8 610'u kamuda, 14 074'ü özel sektörde görevli olmak üzere toplam 22 684 usta öğreticinin sorumluluğunda yapıldı.

1992-1993 öğretim yılında 432 endüstri meslek lisesinde; 54 değişik meslek alanında (ayakkabıcılık, bilgisayar, boya-apre, cilt ve serigrafi, çay teknolojisi, çinicilik ve seramik, değirmencilik, dekoratif sanatlar [endüstriyel boya ve dekorasyon] deri konfeksiyon, deri teknolojisi, dizgi, dokuma, döküm, elektrik, elektronik, elektromekanik taşıyıcılar, gemi elektroniği ve haberleşme, gemi makineleri, gıda teknolojisi [besin endüstrisi] grafik, güverte avlama, harita ve kadastro, iplik, iş makinaları, izabe, kalıp, kimya, konfeksiyon, kuyumculuk, kütüphanecilik, lastik teknolojisi, maden, makine ressamlığı, matbaa, mermer teknolojisi [süsleme taşçılığı], metal işleri, metalürji, mobilya ve dekorasyon, model, motor, ofset baskı, örme teknolojisi, petro kimya, proses, repredüksiyon ve klişe, restorasyon, soğutma ve iklimlendirme, su ürünleri, telekomünikasyon, tesisat teknolojisi, tasviye, tipo baskı, yapı ve yapı ressamlığı) eğitim yapılarak, 21 234'ü kız olmak üzere 280 067 öğrenciye eğitim verilmektedir.

Milli eğitim bakanlığınca, çok küçük yerleşmelerde endüstri meslek lisesi açılamadığından bu yörelerdeki gençlere öğretim imkanı sağlamak amacıyla, 1992-1993 öğretim yılında toplam 80 endüstri meslek lisesi bünyesinde 12 468 öğrenci kapasiteli yatılılık ihdas edildi.

1993-1994 ders yılında endüstri meslek liselerine 134 062 öğrenci alınması hedeflendi. Atölye ve meslek dersleri öğretmen sayısının ise 12 886'ya çıkarılması planlandı.

ENDÜSTRİLERARASI sıf. İkt. Ekonominin çeşitli kesimleri arasındaki karşılıklı alışverişlere (mübadelelere) ilişkin.

ENDÜSTRİYALİZM a. (fr. *industrialisme*). **1.** Sanayiyi toplumların temel öğesi sayan iktisat sistemi. **—2.** Sanayicilerin toplum içinde üstün durumda olması.

ENDYMİON. Yun. mit. En yaygın efsaneye göre yakışıklılıkta eşi bulunmayan çoban. Ona tutulan Selene, her gece onu seyretmeye gelirdi. Zeus, ona dilediği yaşam biçimini seçme hakkını verince, Endymion hiç yaşlanmadan sonsuz ve ölümsüz bir uykuya dalmayı seçti.

ENE adl. (ar. *ena*). *Esk.* Ben; birinci tekil kişi.

ENEİYE ya da **ENEİYET** a. (ar. *ene*, ben ve *-iyye* ya da *-iyyet*'ten *eneiyye, eneiyyet*). *Esk.* Benlik; gurur, kendini beğenme.

ENEK a. *Yörs.* 1. Sermaye 2. Hisse, payı. 3. Bilye, zıpzıp. 4. Çocukların oynadığı aşıkların en büyüğü, en güzeli. 5. Sabanın elle tutulan yerinden demir takılan yerine kadar olan kısmı. 6. Yanağın alt kısmı.

ENEK sıf. (*enemek*'ten *enek*). *Yörs.* İğdiş edilmiş, doğurmuş koyun, keçi, at gibi hayvanlara denir.

-ENEK → -ANAK.

ENEKHEMATA a. (*ses, gürültü* anlamlarındaki yun. *enekhema, -atos* sözcüğünün çoğulu). Güfteleri birtakım anlaşılmaz sözlerden oluşan ve *apekhemata* ya da *ekhemata* diye de adlandırılan ve kulağı bir şarkının makamına alıştırmaya yarayan ezgi kalıpları.(IX. yy.'da Batı'da kullanılmış, Bizanslılar'ınkine benzer anlaşılmaz sözler, özellikle *Alia Musica* adlı inceleme aracılığıyla bugüne ulaşmıştır.)

ENELHAK ünl. (ar. *ena*, ben ve *el-Hakk'tan ene-l-Hakk*). *Esk.* Hallac-ı Mansur'un tasavvuf anlayışına göre, Tanrı'nın insanda tecelli edişini göstermek için "Ben Allah'ım" anlamındaki sözü: "*Bir kerre enelhak diyen erbâb-ı dile / Hallâk-ı evâlim görünür her yerden*" (Y. K. Beyatlı).

—ANSİKL. Enelhak sözü, sonraki sufiler tarafından şathiyat (ilk bakışta saçma gibi görülen, ancak, analizi yapıldığında anlamlı olduğu anlaşılan söz) olarak kabul edildi. Tasavvuf inancına göre, sufi, içindeki aşırı Allah sevgisi nedeniyle kendisini tutamayıp bu tür sözler söyleyebilir ve bu, onlar için günah sayılmaz.

ENEMA a. (fr. *énéma*'dan; yun. *enema, -atos*, şırınga). Kulak-boğaz-burun hekimlerince dış kulak yolunu yıkamak için kullanılan aygıt.

ENEME a. Zootekn. Kısırlaştırma, iğdiş etme, burma. ‖ *İple eneme*, koçların erbezlerinin bir iple boğularak iğdiş edilmesi yöntemi.

ENEMEK g. f. **1.** *Yörs. Bir erkeği, bir hayvanı enemek*, erkeklik bezlerini burma ya da çıkarma yoluyla onun erkekliğini gidermek; hadım etmek, iğdiş etmek. **—2.** İşaret koyarak belirlemek için bir hayvanın kulağını kesmek ya da boynuzunu kertmek.

◆ **enenmek** edilg. f. Enemek işine ko-

Rijksmuseum, Amsterdam

Selene ve Endymion
Gérard de Lairesse
Rijksmuseum, Amsterdam

nu olmak, erkekliği giderilmek.

ENENİK sıf. *Yörs.* İğdiş edilmiş (hayvan).

ENENMEK → ENEMEK.

ENER (Mümtaz), türk tiyatro ve sinema oyuncusu (Muğla 1907 - İstanbul 1989). İstanbul opereti topluluğunda sahneye çıktı (1923). Raşit Rıza, Sadi Tek, Muhlis Sabahattin topluluklarında, 1940-1950 yılları arasında İstanbul Şehir tiyatrosu'nda çalıştı. Daha sonra Çığır sahne, Küçük sahne, Ulvi Uraz, Oraloğlu tiyatrolarında oynadı. 1939'dan başlayarak üç yüz kadar filmde rol aldı, bazılarını yönetti.

ENERGEİA a. Fels. Aristoteles'e göre, olabilecek gerçekliğin *(dynamis)* tersine, olan gerçeklik.

ENERJETİK a. (ing. *energetics*'den fr. *énergétique*). ENERJİBİLİM'in eşanlamlısı.

ENERJETİZM a. (fr. *énergétisme*). Fels. ERKECİLİK'in eşanlamlısı.

ENERJİ a. (fr. *énergie;* geç lat. *energia;* yun. *energeia*, hareket halinde güç'ten). **1.** Eyleme geçmeyi ve tepki göstermeyi olanaklı kılan güç: *Günün sonunda bütün enerjisi tükenmek.* **—2.** Belirli bir eyleme yönelik istenç; kuvvet, manevi güç: *Hasma karşı koymak için bütün enerjisini topladı.* **—3.** Fiziksel bir sistemi ayırt eden, sistemin bütün iç dönüşümleri sırasında aynı değeri koruyan (korunum yasası) ve sistemin etkileşime girdiği öbür sistemleri değişikliğe uğratma yeteneğini ifade eden büyüklük. (Sİ birimi: joule.) [Bk. *ansikl.* böl. Fiz.]. **—4.** Enerjisi olan bir fiziksel sistemin görüngübilimsel kiplerinden her biri (Enerji, mekanik [kinetik ve potansiyel], ısıl, elektriksel, manyetik, ışıl, kimyasal, hidrolik, nükleer enerjiler diye ayırt edilir.) [Bk. *ansikl.* böl. Fiz.]. **—5.** *Enerji kaynakları* ya da yalnızca *enerji,* enerji üretiminde yararlanılan doğal olayların ya da hammaddelerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl. Fiz.)

—Fizyol. *Enerji verici besin,* harcadığı enerjiyi ve tükettiği maddeleri yerine koymak için organizmaya gerekli olan besin.

—İklimbil. *Enerji bilançosu,* gezegenimizin atmosferinin üst kesiminde saptanan genel bilanço. (Güneş'in Yer'e yolladığı ışıma enerjisi Yer'in yeniden yaydığı enerjiye eşittir. Bu olgu günümüzde gezegenimizin ne ısınmasının ne de soğumasının nedenini açıklar. Bu dengeyi orta ve yüksek enlemlerdeki ısı açığı ile alçak enlemlerdeki ısı fazlalığı sağlar. Işıma enerjisi atmosferin alt kesiminde de tutulabilir:

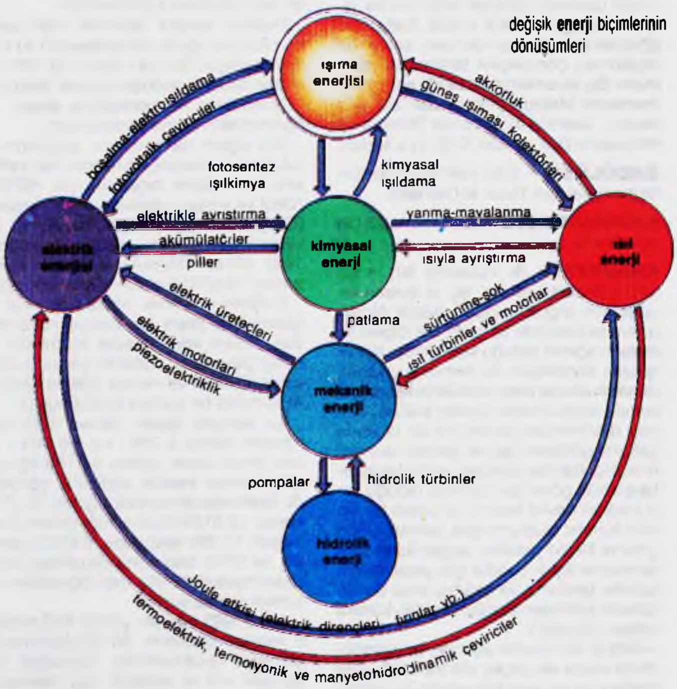
net R = (S+D) (1−*a*) − (T−A)

[S doğrudan Güneş ışıması, D yayılan Güneş ışıması, *a* gezegen yüzeyinin albedosu, T toprağın özgün ışıması, A atmosferin özgün ışımasıdır.])

—Psikan. *Ruhsal enerji,* LİBİDO'nun eşanlamlısı.

—Ruhbil. *Zihinsel enerji,* Ch. E. Spearman'ın *g* etkenine getirdiği yorum. (Ona göre bu etken, bireyin sahip olduğu ve bütün zihinsel etkinliklerinde ortaya koyduğu genel enerji düzeyini gösterir.)

—Teknol. *Toplam enerji,* bir yakıttan, ısıl enerji, elektrik enerjisi ya da mekanik enerjinin birlikte üretimi.

değişik enerji biçimlerinin dönüşümleri

—Termodin. *İç enerji,* dengedeki bir sistemin hal fonksiyonu. (Sistemi oluşturan tüm parçacıkların, sistemin tümüyle devinimsiz olduğu bir karşılaştırma sisteminde ölçülmüş kinetik enerjileri ile etkileşim enerjilerinin toplamının ortalama değerine eşittir. Genellikle U ya da E ile gösterilen belli bir cismin iç enerjisi yalnız makroskobik değişkenlere [sıcaklık, hacim, mıknatıslanma vb.], ideal bir gazın iç enerjisi ise yalnızca sıcaklığına bağlıdır. Bir sistem 1 halinden 2 haline dönüştüğünde, sistemin $U_2 - U_1$ iç enerji değişimi, dönüşüm sırasında aldığı W işi ile Q ısısının [Joule cinsinden ölçülmüş] toplamına eşittir: $U_2 - U_1 = W + Q$; W ile Q sistemin bir halden ötekine geçiş biçimine bağlıdır; oysa $U_2 - U_1$ buna bağlı değildir. Bu olgu termodinamiğin birinci ilkesini oluşturur.) || *Serbest enerji,* dengedeki bir sistemin, $F = U - TS$ eşitliğiyle gösterilen hal fonksiyonu. (Eşitlikte F serbest enerjiyi, U iç enerjiyi, T sıcaklığı ve S sistemin entropisini gösterir. Eşsıcaklıkta gerçekleşen bir dönüşüm sırasında serbest enerjide oluşan değişim, sistemin aldığı işe eşittir.)

—Zootekn. *Enerji alımı,* herhangi bir besinle bir rasyonda hayvanın aldığı enerji miktarı. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Enerji ihtiyacı,* bir hayvanın normal yaşamını sürdürmesi ve ürününü ya da ürünlerini verebilmesi için besin olarak alması gereken enerji miktarı. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Besin enerjisi,* besinlerle sağlanan enerji.

—ANSİKL. Fiz. Enerji, aşağıdaki ana özelliğiyle, fiziğin temel kavramlarından birini oluşturur: yalıtılmış bir sistemin toplam enerjisi değişmez. Dolayısıyla böyle bir sistemde enerji kazanımı ya da yitirimi olamaz; yalnızca bir enerji biçiminden öbürüne dönüşüm ya da bir sistemden ötekine enerji aktarımı sözkonusu olabilir. Enerji, fiziğin bütün dallarında rastlanan ve bunların uyumunu sağlayan çok genel bir kavramdır.

• *Kinetik enerji.* Klasik mekanikte, kütlesi *m* ve hızı $\vec{v}$ olan noktasal bir parçacığın kinetik enerjisi, tanım gereği $E_c = \frac{1}{2} mv^2$ bağıntısıyla verilir. Bir parçacık kümesinin toplam kinetik enerjisi, bu parçacıkların enerjilerinin toplamına eşittir; örneğin, $\vec{V}$ hızıyla ötelenme devinimi yapan, M toplam kütleli katı bir cismin kinetik enerjisi $\frac{1}{2} MV^2$ dir.

• *İş ve kinetik enerji değişimi.* Bir cismin kinetik enerjisini değiştirmek için hızını değiştirmek, dolayısıyla cisme bir $\vec{F}$ kuvvetiyle etkimek gerekir. t_1 ve t_2 anları arasındaki kinetik enerji değişimi, cismin t_1 ve t_2 anları arasında M_1M_2 yerdeğiştirmesi boyunca $\vec{F}$ kuvvetinin yaptığı işe eşittir:

$$\frac{1}{2} MV^2(t_2) - \frac{1}{2} MV^2(t_1) = W(M_1 \to M_2).$$

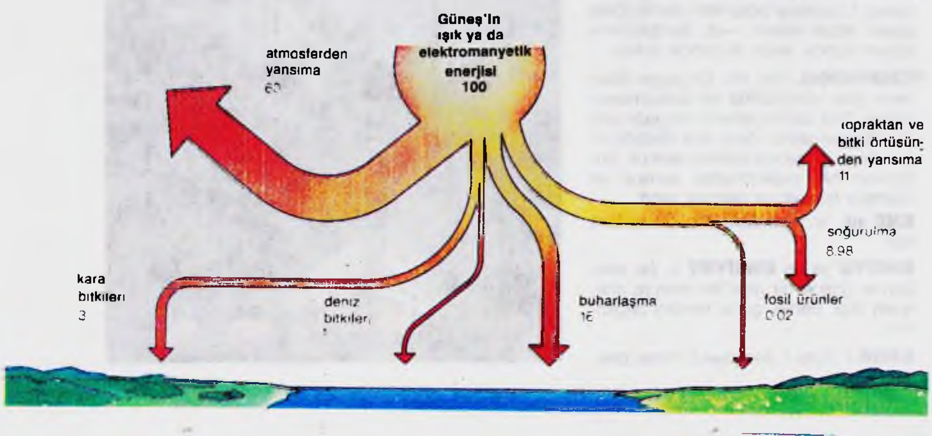
Dolayısıyla iş, kinetik enerji artıyorsa devingen, azalıyorsa direngen denen bir enerji alışverişi süreci̇dir.

• *Potansiyel enerji.* İş genellikle M_1'den M_2'ye gitmek için izlenen yola bağlıdır. Kimi hallerde $\vec{F}$ kuvvetinin yaptığı iş yola değil, yalnızca ilk ve son konumlara, yani M_1 ve M_2'ye bağlıdır. Bu durumda M_1 ile M_2 arasındaki iş U'nun değişimine bağlı olmak üzere, $\vec{F}$'ye M noktasının konumuna bağlı bir U(M) fonksiyonu eşlik ettirilebilir:

$$W(M_1 \to M_2) = U(M_1) - U(M_2)$$

U(M) niceliğine potansiyel enerji adı verilir. $\vec{F}$ kuvveti iki cisim arasındaki etkileşimden kaynaklanır; bu etkileşime eşlik eden U(M) potansiyel enerjisi, kendi aralarında etkileşen iki cisimlik bütünün bir özelliğidir ve bu cisimler arasındaki göreli uzaklıkla belirlenir; oysa kinetik enerji, tek bir cisme ve onun hızına bağlıdır. Dolayısıyla bir parçacıklar kümesinin toplam potansiyel enerjisi, etkileşim halindeki her parçacık çiftinin potansiyel enerjileri toplamına eşittir. Her etkileşim tipini özel bir potansiyel enerji biçimi karşılar: elektrostatik, çekim, esnek vb.

Yer üzerine gelen güneş enerjisinin çevrimi (rakamlar % olarak verilmiştir)

• *Mekanik enerji; enerjinin korunumu.* Mekanik enerji, kinetik enerji ile potansiyel enerjinin toplamıdır. Yukarıdaki bağıntılar, başka sistemlerle etkileşmeyen, yalıtılmış bir sistemin toplam mekanik enerjisinin, zaman içinde değişmez olduğunu gösterir:

$$\frac{1}{2}MV^2(t_1) + U(M_1) = \frac{1}{2}MV^2(t_2) + U(M_2) = \text{değişmez}$$

Devinim sırasında, toplamları değişmeksizin, kinetik enerji potansiyel enerjiye ya da potansiyel enerji kinetik enerjiye dönüşebilir. Salınan bir sarkaç, bu tür alışverişlere yalın bir örnek oluşturur: $\frac{1}{2}MV^2$ kinetik enerji, V'ye bağlı olarak artıp azalırken Mgz potansiyel enerjisi (z sarkacın izlediği yolun en alt ve en üst noktaları arasındaki uzaklığı gösterir),

$$\frac{1}{2}MV^2 + Mgz = \text{değişmez}$$

olacak biçimde ters yönde değişir.

Sözkonusu yalıtılmış sistem, sarkaç ve Yer'den oluşur; bu sistemde devinimsiz varsayılan Yer salınıma yol açan çekim kuvvetini doğurur.

• *Enerji ve görelilik.* Görelilikte, enerjinin korunumu yasası geçerliğini korur, ama, kinetik enerjiyi veren bağıntı değişime uğrar: bir v hızıyla yerdeğiştiren, M kütleli bir cismin enerjisi şu eşitlikle gösterilir:

$$E = \frac{Mc^2}{\sqrt{1 - \frac{v^2}{c^2}}}$$

eşitlikte c, ışık hızıdır. Bu bağıntıdan, $v=0$ olduğunda, enerjinin sıfır olmadığı ve değerinin $E_0 = Mc^2$ olduğu sonucu çıkar; E_0'a *dinginlik enerjisi* ya da *kütle enerjisi* adı verilir. Klasik mekanikte bilinmeyen bu bağıntı, birbirine dönüşebilen kütle ve enerji arasındaki bir eşdeğerliği gösterir: bu dönüşüm türü, çekirdek ve temel parçacıklar fiziğinde çok sık kullanılır.

Yukarıdaki bağıntının bir başka sonucu da, kütlesi sıfır olmayan bir parçacığın, c hızına ulaşmasının olanaksızlığıdır, çünkü böyle bir hız için parçacığın sonsuz bir enerji taşıması gerekir (enerji bağıntısında, $v=c$ eşitliğini kullanarak da kanıtlanabilir).

enerji biçimleri, kaynakları dönüşümleri, üretimi ve kullanımı

• *Enerji biçimleri.* Güneş'ten gelen *ışık* (ya da *ışıma*) *enerjisi*, günümüzde var olan hemen bütün enerji biçimlerinin kökenini oluşturur: odun ve besinler doğrudan Güneş enerjisinden kaynaklanır; kaynağı yine Güneş olan fosil yakıtlar çok uzun süreli bir enerji depolanmasından doğar; nitekim petrol, doğal gaz ve kömür gibi fosil yakıtlar milyonlarca yıl önce yaşamış organizmaların dönüşüm ürünleridir.

Güneş'in yeryüzünde, biri termodinamik ve ısıl, öbürü fotobiyolojik (fotosentez) olmak üzere iki temel işlevi vardır. Güneş enerjisi bitkisel ve hayvansal yaşamın biyokimyasal tepkimeleri için zorunlu sıcaklık ve ışık koşullarını sağlayan tek etkendir. Organizmalar Güneş enerjisini soğurur ve vücutlarında depolar. Yeşil bitkiler Güneş enerjisini kullanarak fotosentezle, CO_2+H_2O ikilisini indirger ve kimyasal bireşimler gerçekleştirir:

$6H_2O+6CO_2+$ güneş enerjisi (fotonlar) $\rightarrow (CH_2O)_6+6O_2$.

Kimyasal enerji, besinlerin, bitkilerin, yakıtların potansiyel enerjisi biçiminde, doğrudan ışık ya da Güneş enerjisinden türer. Dolayısıyla bu enerji biçimi büyük ve yoğun enerji stokları sağlar. En yaygın kullanım biçimleri, yanıcı maddelerin hızlı ve tam yükseltgenmesinden kaynaklanan ve ısı açığa çıkaran *yanma* ya da daha yavaş, kimi zaman sınırlı yükseltgenme şeklinde oluşan *mayalanma* ve *solunum*'dur. Çok hızlı yanma (patlama), barutlar ve patlayıcılarla elde edilir.

Isıl enerji, kimyasal enerji ile birlikte, insanoğlunun ısınmak ve besinlerini pişirmek için kullandığı ilk enerji türlerinden biridir. Bu enerji, ışımanın kullanımı şeklinde doğrudan Güneş enerjisinden ya da yakıtlardan ve bunların depoladığı kimyasal enerjiden elde edilir. Öte yandan ısıl enerji, ısıl makinelerle başka enerji biçimlerine dönüştürülür.

Hidrolik enerji ya da "beyaz kömür" de Güneş'e dayanır. Güneş ışıması, denizlerin, göllerin vb.'nin suyunu buharlaştırarak bulutları oluşturur; bunlar dağlara kar ya da yağmur biçiminde düşüp su çevriminin sürekliliğini sağlar. Dağ göllerinde (doğal ya da yapay) biriken suyun potansiyel enerjisi, türbinlerde mekanik enerjiye dönüştürülerek hidrolik enerji biçiminde elektrik enerjisi üretiminde (alternatörler) kullanılır.

Mekanik enerji, işe dönüşmüş biçimiyle, insanoğlunun bütün gereksinimlerini karşılayan, kaçınılmaz bir enerji türüdür. Eskiden insan, yer değiştirmek ya da yiyecek, giysi, konut vb. üretmek için yalnız kendi kas enerjisinden yararlanıyordu. Daha sonra hayvanları, rüzgârı ve suyu kullandı; nihayet enerji dönüşümleriyle doğrudan ısıl motorları çalıştırmak ya da elektrik enerjisi üretmek için, çok çeşitli yakıtlara baş vurdu.

Elektrik enerjisi günümüzde, başka enerji biçimlerine (ısıtma, aydınlatma, mekanik enerji vb.) dönüştürme ve iletim olanakları nedeniyle kullanışlı ve çok yaygın bir geçiş enerjisidir (ne birincil ne de son). Genellikle santrallarda mekanik enerji üreteçlerle ya da alternatörlerle çevrilerek elde edilir.

Nükleer enerji kökeni Güneş olmayan tek enerji türüdür. Kütle-enerji eşdeğerlik bağıntısıyla ($E=mc^2$), kimi hafif elementlerin çekirdekleri düzeyindeki kaynaşma ve kimi ağır elementlerin çekirdekleri düzeyindeki parçalanma tepkimelerinden doğar. Günümüzde bu enerji, uranyum atomlarının ya da uranyumun başkalaşımından doğan plütonyum atomlarının parçalanmasıyla üretilir. Parçalanmanın açığa çıkardığı ısı enerjisi genellikle doğrudan mekanik enerjiye ve ardından elektrik enerjisine dönüştürülür.

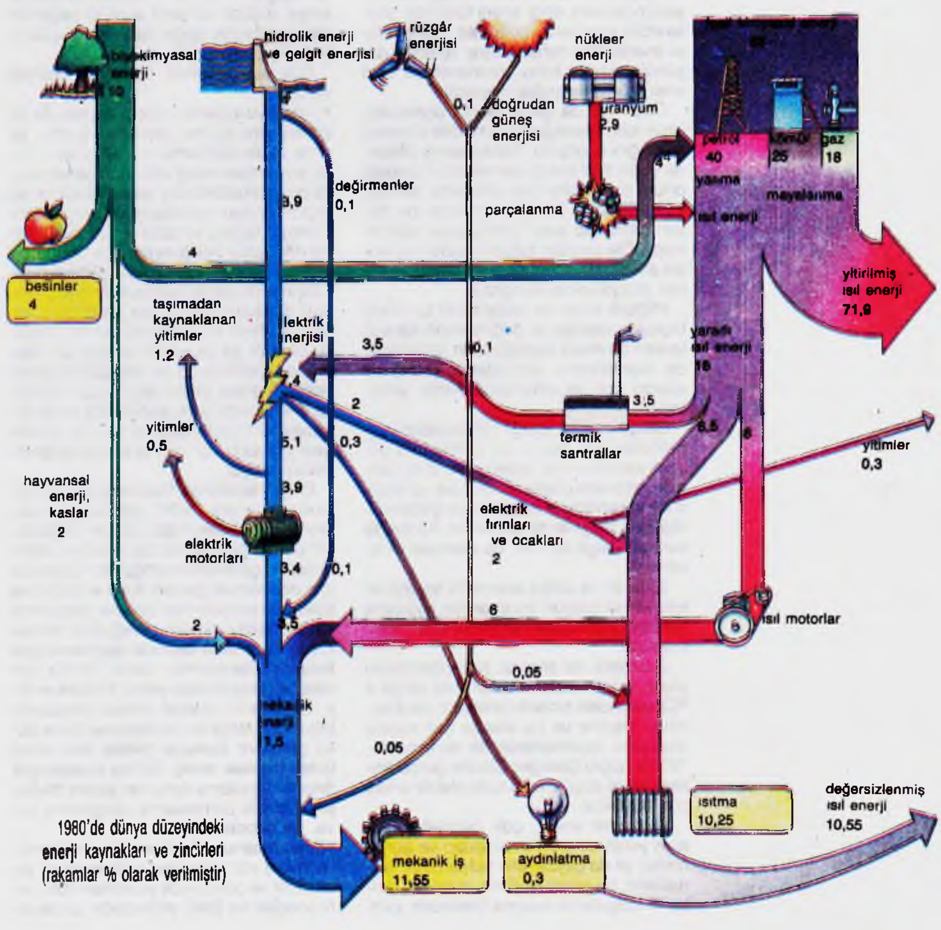
•*Enerji kaynakları.* Enerji kaynakları (ya da enerjinin ilk biçimleri), yenilenebilir enerjiler ve yenilenemeyen enerjiler ya da fosiller biçiminde sınıflandırılır.

Fosil enerjileri, gerçek anlamda ancak birkaç yüzyıldan bu yana kullanılagelen katı, sıvı ve gaz yakıtlar oluşturur. Çok büyük ölçülere varan tüketimi sonucu bu kaynakların tükenme tehlikesi ortaya çıkmıştır.

Jeolojik zamanlar boyunca, bitki örtüsünün aşırı bolluğu ile yerkabuğundaki dönüşümlerin birleşimi çok derinlerde hidrokarbonlu maddelerin (eğreltiler, ağaçlar vb.) birikimine yol açtı. Bu maddeler sıcaklığın, basıncın ve mikroorganizmaların etkisi altında hidrojen ile oksijenin büyük bir bölümünü yavaş yavaş yitirdi; böylece az çok arı karbon katmanları yani taşkömürü ve linyit oluştu; günümüzde işletilen katı yakıtlar işte bunlardır.

Öbür organik artıklar, aynı etkenlerin etkisiyle *petrol* ve *doğal gaz*'a dönüştü. Kimi kayaçların kütlesi içinde, ince hidrokarbon damlacıkları oluştu, bunlar basınç altında göç ederek, gözenekli ya da çatlak kayaçlarda yoğunlaştı. Böylece oluşan sıvı ya da gaz hidrokarbonlar geçirimsiz bir katmana rastlayarak durdurulunca petrol içeren cepler ve yataklar ortaya çıktı. Petrol ve doğal gaz rezervleri Yer yüzeyinde eşit dağılmamıştır; bu rezervler çok az sayıda ülkede yoğunlaştığı görülür ve çoğu kez ulaşılması çok güçtür (okyanusların dibi, Arktika bölgeleri). İnsanın ve geliştirdiği sanayinin artan gereksinimleri ile kaynak sınırlığı enerji bunalımını gündeme getirdi. İki yüzyıl içinde, dünya petrol rezervleri büyük olasılıkla tükenecektir.

Bitümlü şistler ve kumlar önemli bir hidrokarbon rezervi oluşturur; ne var ki bun-

1980'de dünya düzeyindeki enerji kaynakları ve zincirleri (rakamlar % olarak verilmiştir)

ların işletilmesi, çözümü güç çevre kirliliği sorunlarını da beraberinde getirir. Kömür rezervleri ise bir süre sıvı ve gaz yakıtların yerini alabilecek düzeydedir; nitekim bu rezervler yerkabuğunda çok daha bol bulunur ve dağılımları daha dengelidir. Ama bu alanda da, ocaklarda ya da yerinde işletme (gazlaştırma, sıvılaştırma), çevre ve toplum sağlığını bozucu etkilere yol açar. Üstelik katı yakıtların kullanımı daha kısıtlı, daha güçtür.

Nükleer enerjinin temelini oluşturan *uranyum* da yenilenemeyen bir enerji kaynağıdır ve *fosil* denen klasik yakıtların tersine, *parçalanabilir* bir yakıt türüdür. Çok düşük oranlarda da olsa, yerkabuğunun birçok kayaç türü içinde uranyuma rastlanır. Çıkarma, özütleme ve enerjiye dönüştürme giderleri çok yüksektir. Kaldı ki bir gün için işletilebilir rezervler sınırlıdır; oysa yeryüzünde her yanda deniz suyunda bile, göz ardı edilemeyecek ölçüde uranyum vardır, ama aşırı seyreltik haldedir. Cevheri önce yoğunlaştırmak, sonra, nükleer santrallarda kullanmadan önce metali parçalanabilir izotoplar (U 235) biçiminde zenginleştirmek gerekir.

İşletilebilir uranyum rezervleri, günümüzdeki klasik yöntemlerle işlenirse ve başka teknikler bulunamazsa, fosil yakıtlardan daha çabuk tükenme tehlikesiyle karşı karşıyadır. Bununla birlikte kuluçka reaktörler, parçalanabilir madde rezervlerini hemen hemen tükenmezleştirme olanağını sunmaktadır. Nükleer parçalanma enerjisi, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı yaygınlaşıncaya dek, insanlığın gereksinimlerini karşılayacağı sanılmaktadır.

Gerçekten, fosil ve hatta parçalanabilir yakıtların sınırlı olması, kimi kez "yeni enerji" adıyla belirtilen, *yenilenebilir* enerji kaynaklarına olan ilgiyi artırmıştır; bu yeni seçenekler, etkili biçimde olmasa bile, insanların ilk kullandığı, daha sonra kömür, özellikle petrol ve doğal gaz gibi daha yoğun, kullanımı daha kolay enerjiler yüzünden terk ettiği enerji türleridir. Yenilenebilir enerjilerin, çoğu kez, çevreye fosil enerjilerden daha az zarar vereceği düşünülmekte ve kolay yararlanılabilir bazı enerji türlerine yeğlenmektedir.

Odun (ya da genel olarak *biyokütle*), uzun süre insanlığın hammadde ve enerji kaynağını oluşturdu. Sanayileşmiş ülkelerde yerini fosil enerji kaynaklarına bırakan odun, gelişmekte olan ülkelerde, hâlâ en yaygın yakıttır. Dünyada yaklaşık bir milyar metre küp odun yakıt olarak kullanılmıştır. Öte yandan bitkisel ya da hayvansal artıklar da enerji kaynağı olarak kullanılır (mayalanma biyogazı).

Hidrolik enerji de yenilenebilir bir enerji biçimidir; eskiden su değirmenlerinde kullanılan bu enerji kaynağından, günümüzde hidroelektrik santrallarda (baraj ve akarsu tipi) ve mikrosantrallarda yararlanılır.

Gelgit enerjisi, gelgit olaylarından kaynaklanan çok büyük su kütlelerinin düzenli salınımlarına dayanır. Bu enerji ancak, rezonans olaylarının yüksek ve alçak sular arasındaki yükselti farkını güçlendirdiği belli bölgelerde işletilebilir. Rance'da kurulan gelgit santralı, bu alandaki ilk işletmedir.

Soluğan ve *dalga enerjisi*'ni kontrol altına almak güçtür; bu enerjinin kullanımı henüz küçük ölçekli deneme evresini aşamamıştır.

Denizlerin ısıl enerjisi, sıcak denizlerin yüzey suları ile derin suları (her yerde 4 °C) arasındaki sıcaklık farkından yararlanmaya dayanır ve bu alanda çok sayıda araştırma yapılmaktadır. İlk denemeleri, 1930'a doğru Georges Claude gerçekleştirdi. Verim düşük, ama kullanılabilir enerji çok büyüktür.

Jeotermik enerji, çok derinlerde yer alan yeraltı örtülerinin sıcakları ve buharından ya da gayzerlerin buharından kaynaklanır; bu enerji özellikle, engebeli, volkanik bölgelerde kolayca işletilebilir; çünkü çok sıcak sular yüzeye yakındır.

Rüzgâr enerjisi'nden, yel değirmenlerini, aerojeneratörleri çalıştırma ve yelkenlerle gemilerin itme gibi çok çeşitli, ama verimi sınırlı birçok uygulamada yararlanıldı. Düzensiz niteliğinden dolayı, bu enerji kaynağının kullanımındaki güçlük henüz yenilenememiştir.

Güneş enerjisi'nin birçok kullanım biçimi vardır: düzlem kolektörlerle düşük sıcaklıkta ısıya çevirme ya da yoğunlaştırarak orta, yüksek ve çok yüksek sıcaklıkta ısıya dönüştürme; fotovoltaik hücrelerle doğrudan elektrik elde etme. Bu enerjinin sanayide kullanımında kesikli ve dağınık olmasından, depolama gerektirmesinden kaynaklanan sakıncaları vardır. Bununla birlikte XXI. yy. için, insanlığın en önemli ve tükenmez enerji kaynağı olarak büyük umut vermektedir.

Son olarak, potansiyel olarak tükenmez enerjiler arasında, yerküre üzerinde çok büyük miktarlarda bulunan hafif çekirdeklerin (özellikle döteryum, trityum) kaynaşmasından doğan *termonükleer* enerjiyi de saymak gerekir. Denetimli kaynaşma yolunda belli gelişmeler görülse bile, sanayisel işletimi henüz uzak bir hedef olmaktan kurtulamamıştır ve bu enerji türünün bir patlama yapması bugün için olanaksızdır.

•*Dönüşümler.* İnsanlığın gereksinim duyduğu toplam enerji miktarı, Yer üzerinde bulunan potansiyel enerjiye oranla çok küçüktür; ne var ki bu enerjinin doğal biçimlerinden tam yararlanmak olanaksızdır; dolayısıyla bu potansiyel enerjiyi başka enerji türlerine dönüştürmek zorunludur.

Her enerji dönüşümü, çok büyük ölçülere varan *yitimler*'e yol açar. Bu yitimler *değersizleşmiş* denen enerjinin (ısıl enerji), daha değerli enerji biçimlerine (örneğin mekanik enerji) dönüşümünde sözkonusudur; bu tür dönüşümlerin maksimum kuramsal verimini Carnot hesapladı. Buna karşılık, değerli enerjiden (mekanik enerji, elektrik ve ışıma enerjisi) değersizleşmiş enerjiye geçiş, oldukça düşük yitimlerle sağlanabilir.

Çok sayıda enerji dönüşüm olanağı vardır.

•*Üretim ve kullanım. Enerji vektörü.* İlk biçimiyle enerjiyi her zaman kullanma, taşıma ya da depolama olanağı yoktur. Dolayısıyla insan *enerji vektörleri* denen, kullanışlı, dönüştürülmüş (ya da ikincil) enerji biçimlerinden yararlanmak zorundadır. Elektrik, taşıma ve öbür enerji biçimlerine dönüşme bakımından çok uygun bir enerji vektörüdür. Hidrojen, değerli enerji biçiminde depolanabilen bir enerji vektörü oluşturur. Doğal gaz (fosil) hem bir kaynak, hem de bir enerji vektörü olabilir; bireşim ya da ornatma gazı ise, taşıma, dönüştürme ya da depolama için elverişli bir enerji vektörüdür. Yaygın bir başka enerji vektörü de, konutlarda sıcak su, sanayisel uygulamalarda az çok yüksek basınçta su buharı gibi ısı taşıyıcı akışkanlardan oluşur.

Enerji depolama. İnsanın enerji gereksinimi ve enerji üretimi çok değişkendir; üretim ve tüketim hiçbir zaman doğal biçimde dengelenemez; bu yüzden üretim fazlasını, gereksinim arttığında kullanmak için *depolamak* gerekir. Kaldı ki üretim ve tüketimi dengelemek için de depolama kaçınılmazdır. Yapıları gereği fosil yakıtları yoğun ve basit biçimde depolama çok kolaydır: depolanmış fueloil, kömür, gereksinim duyuldukça yakılır. Hidrolik enerji, engebenin elverişli olması koşuluyla, büyük miktarda su depolamayı (baraj gölü) gerektirir. Bununla birlikte yeni enerji türleri (nükleer enerji, Güneş enerjisi) çok önemli depolama sorunları yaratır (hidrojen, hidrolik pompalama, sıkıştırılmış hava, ısıl depolama).

•*Enerji tasarrufu.* Fosil enerji kaynakları tükenmeye yüz tutmuştur, nükleer enerji yetersizdir ve çok büyük yatırımlar ister; yeni enerjiler ise 2000 yılına değin ancak sınırlı bir etkinlik gösterebilir. Enerji kaynaklarının, istenen yaşam düzeyini ve insanlığın gereksinimlerini karşılamada yetersiz kalacağı kuşkusu vardır. Dolayısıyla enerji tasarrufu yapmak, yani gereksinimleri kısmak, aygıtların, yöntemlerin, enerji dönüşümlerinin verimini artırmak zorunludur. Bu amaçla yeni teknolojiler geliştirilmiştir. Bu teknolojilere şu örnekler verilebilir: toplam enerji, yani tek yakıtla aynı anda ısı ve mekanik ya da elektriksel enerji üretimi (gaz türbinlerinden ve gerikazanım kazanlarıyla birlikte ısıl motorlardan ya da karşıbasınçlı buhar türbinlerinden yararlanma); mekanik sıkıştırma enerjisiyle dış ortamın (hava, su) ısısını alan ısı pompalarının kullanımı. Ayrıca bu amaçla klasik teknolojiler de kulanılabilir: çok iyi bir yalıtım, sürtünmeleri azaltma vb. Sonuç olarak enerji tasarrufu, yeni bir enerji kaynağına eşdeğerdir.

enerjinin coğrafyası

İnsan toplulukları, enerjileri farklı biçim ve verimle kullanır: 1 kg petrol yandığında, 10 000 kilokalori verir; aynı miktar doğal gazdan ortalama 8 000 kcal, kömürden 7 000 kcal ve linyitten 2 300 kcal elde edilir; 1kWh'lık elektrik enerjisi 2 800 kcal sağlar. Bu nedenle, karşılaştırma yapmak için eşdeğerlik birimleri hazırlandı. Kömürün eski üstünlüğü nedeniyle yıllarca karşılaştırma birimi olarak kömür eşdeğer tonu (tec) kullanıldı; hâlâ güncelliğini koruyan hidrokarbonların üstünlüğü nedeniyle birim olarak petrol eşdeğer ton (tep) benimsendi. Petrolün ısıl gücü, kömürün yaklaşık bir buçuk katıdır, dolayısıyla iki eşdeğerlik sistemi arasında, eşit enerji miktarlarıyla aynı oran vardır.

XX. yy. başlarına değin düşük olan enerji gereksinimi (1900'de 770 Mtec), Birinci Dünya savaşı'ndan önce gözle görülür biçimde arttı (1913'te 1 800 Mtec), sonra bir çeyrek yüzyıl boyunca kararlılığını korudu (1929'da yaklaşık 1 900 Mtec, 1937'de 2 000 Mtec'den biraz fazla). 1945'ten sonra istem daha hızlı arttı: 1950'de yaklaşık 2 500 Mtec, 1960'ta 4 200 Mtec, 1970'te 6 800 Mtec, 1975'te 10 000 Mtec'ın üstünde (yaklaşık 6 500 Mtep); bu tarihten sonra istem hemen hemen kararlılaştı.

Öte yandan, çeşitli enerji kaynaklarının rolü yıllar boyunca değişikliğe uğradı. 1820'de, kulanılan toplam enerjinin % 90'ını oluşturan odunun, 1913'te ancak altıda birlik bir payı vardı. Bu enerji kaynağı, özellikle 1850'li yıllardan başlayarak yerini, enerji verimi yüksek olan kömüre bıraktı (1850'de tüketilen enerjinin % 10'u; 1880'de % 40; 1913'te % 84). Böylece kömürün yarım yüzyıllık saltanatı başladı; bu saltanat önce tartışılmaz düzeydeydi (1929'da, kullanılan enerjinin % 80'ini oluşturuyordu), sonra gittikçe zayıfladı (1937'de % 75, 1961'de % 50) 1970'li yılların başına değin hidrokarbonların kullanımında şaşırtıcı bir tırmanış görüldü: bu tırmanış her şeyden önce petrolde (günümüzde tüketilen enerjinin % 45'i) ve yaygınlaşması gecikmiş de olsa, yavaş yavaş doğal gazda (tüketilen enerjinin yaklaşık % 20'si) gerçekleşti. Büyük rezervleri olan petrol şirketlerinin, 1971'e değin düşük fiyat politikası uygulamaları (1960-1970 arasında, afişe petrol fiyatları ancak % 25 arttı), hidrokarbonların enerji değerini daha da artırdı. 1991 yılında dünyanın tükettiği 7,8 milyar tep enerjinin % 39,7'si ham petrolden, % 26,9'u katı yakıtlardan, % 21,7'si doğal gazdan, % 11,5'i elektrikten elde edilmiştir. 2000 yılında, 16,58 milyar tep civarında olacağı tahmin edilen dünya enerji tüketiminin ise, % 28 kömür, % 25 petrol, % 22 doğal gaz, % 9 nükleer enerji, % 8 yenilenebilir enerji ve % 6 hidrolik enerji şeklinde dağılacağı öngörülmektedir.

Dünya nüfusunun yaklaşık % 23'ünü oluşturan sanayileşmiş ülkeler, enerjinin % 75'ini tüketir. Bu nedenle, kişi başına

tüketim ortalaması (dünya ortalaması yaklaşık 1,45 tep) ülkelere göre büyük tutarsızlıklar gösterir: Kanada'da 9,63 tep, ABD'de 7,96 tep, Norveç'te 7,71 tep, İsveç'te 6,63 tep, Avustralya'da 5,5 tep, Hollanda'da 5 tep, Finlandiya'da 4,83 tep, Avusturya'da 3,5 tep, Japonya'da 3,26 tep, İtalya'da 2,69 tep, Yunanistan'da 2,27 tep, Portekiz'de 1 tep, Türkiye'de 0,96 tep, Çin'de 0,67 tep, vb.

Belli birkaç ülke dışında, hidrolik ya da nükleer olanaklarla elde edilen elektrik tüketiminin çok düşük oluşu, kömür ve hidrokarbonların rolünün ülkeden ülkeye değişiklik göstermesinden kaynaklanır. Doğu Avrupa ülkelerinde petrol ve doğal gazdan çok, kömür ve linyit kullanılır; ancak Rusya kömürden (% 22,2) çok, hidrokarbon (% 31,1 petrol ve % 39,3 doğal gaz olarak) tüketir; Çin'de ise, hidrokarbon tüketim oranının toplam enerji tüketimi içindeki payı, % 13,8'i petrol ve % 1,8'i doğal gaz olmak üzere toplam % 15,6'ya ulaşır. Kuzey Amerika ve Batı Avrupa ekonomilerinin, azalan oranlarda da olsa, özellikle petrol ve doğal gaz yakmalarına rağmen kömür istemleri de oldukça büyüktür. Buna karşılık Latin Amerika'da, Ortadoğu'da ve zenci Afrika ülkelerinin birçoğunda petrolün yeri hâlâ önemlidir. Gene bu ülkelerde, başta kırsal kesimler olmak üzere hâlâ geniş çapta geleneksel enerjiler kullanılmaktadır; örneğin Orta Amerika'da enerjinin % 30'u odun kömüründen ve % 9'u şekerkamışından elde edilir.

Dünyanın her yerinde, sanayilerin birçoğunun geliştiği ve yaşam düzeyi daha yüksek bir nüfusun yaşadığı kentlerin enerji istemi, kırsal kesimlerden daha yüksektir; bu fark az gelişmiş ülkelerde, sanayileşmiş ülkelere oranla daha belirgindir. Öte yandan, özellikle kışları sert geçen sanayileşmiş ülkelerde, mevsimden mevsime değişen istem farkları da görülür.

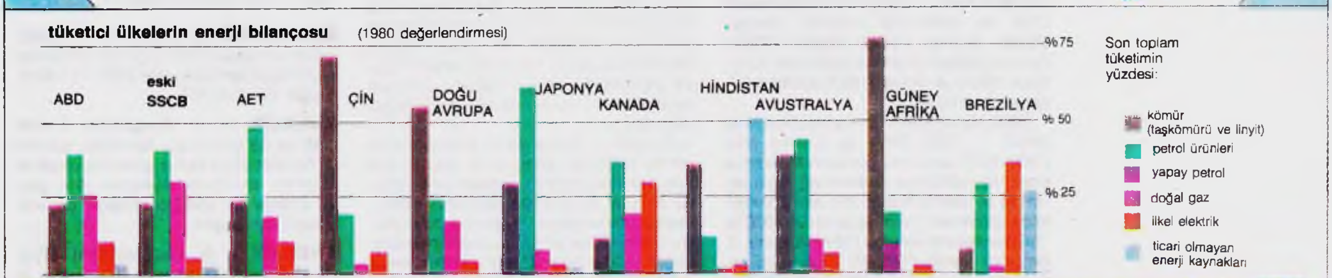
1991 yılı dünya enerji üretimi toplam 7 796,4 Mtep; tüketimi 7 807,6 Mtep olarak gerçekleşmiştir. Gene aynı yıla ait verilere göre, toplam enerji tüketiminin bazı ülkelere dağılımı şöyledir: Amerika Birleşik Devletleri 1 940,8 Mtep (479,8 Mtep katı yakıt, 789,2 Mtep ham petrol, 460,2 Mtep doğal gaz, 211,6 Mtep elektrik); Çin 726,7 Mtep (581,1 Mtep katı yakıt, 100,7 Mtep ham petrol, 13,4 Mtep doğal gaz, 31,5 Mtep elektrik); Japonya 399,9 Mtep (76,2 Mtep katı yakıt, 222,2 Mtep ham petrol, 39,2 Mtep doğal gaz, 62,3 Mtep elektrik); Almanya 341,6 Mtep (112,4 Mtep katı yakıt, 133,1 Mtep ham petrol, 56,8 Mtep doğal gaz, 39,3 Mtep elektrik); Büyük Britanya 216,3 Mtep (63,4 Mtep katı yakıt, 82,9 Mtep ham petrol, 54,2 Mtep doğal gaz, 15,8 Mtep elektrik); Fransa 211,5 Mtep (20,3 Mtep katı yakıt, 94,4 Mtep ham petrol, 27,6 Mtep doğal gaz, 69,2 Mtep elektrik); İtalya 151,6 Mtep (15 Mtep katı yakıt, 91,7 Mtep ham petrol, 41,4 Mtep doğal gaz, 3,5 Mtep elektrik). Türkiye'deyse 1991 yılı enerji üretimi 4,4 Mtep (0,2 Mtep doğal gaz, 4,4 Mtep elektrik).

Üretim/tüketim bilançosuna çeşitli enerji kaynakları girer. Kömür, Çin'de, Polonya'da, Güney Afrika'da ve Hindistan'da, linyit ise Almanya'da önemli yer tutar. Kömür, Japonya'nın ürettiği küçük miktardaki enerjinin yarıdan çoğunu (1989'da 10 milyon tondan fazla), Kuzey Amerika'da yeraltından çıkarılan cevherlerin büyük kısmını (600 Mtep), Rusya'da linyitle aynı oranı ve Batı Avrupa'da 270 Mtep'lik enerjiden fazlasını oluşturur. Buna karşılık Afrika'nın (Güney Afrika dışında), Latin Amerika'nın ve Ortadoğu'nun enerji üretim bilançolarında kömürün önemi azdır.

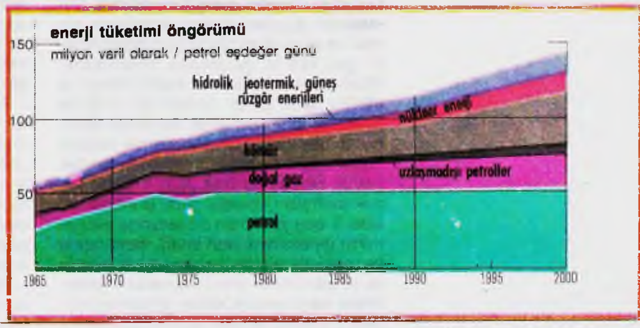
Sanayileşmiş ülkeler enerjinin büyük bir bölümünü üretseler bile, üretim payı

DÜNYA'DA ENERJİ REZERVLERİ VE TÜKETİMİ

gittikçe azalmakta ve bu yüzden bağımlılıkları artmaktadır. Nitekim Japonya, kullandığı enerjinin ancak % 20'sini üretir. Batı Avrupa'da ise bu oran % 40 ila 45 düzeyindedir; bununla birlikte petrol tüketiminin düşmesi ve nükleer kökenli elektrik üretimindeki gelişmeler sonucu bağımlılığı oldukça azalmıştır. Bu bağımlılık ülkeden ülkeye büyük oranda değişmektedir. Danimarka, Fransa, Belçika, İtalya ve İspanya enerjisinin çok küçük bir bölümünü kendi ülkelerinde elde ederler. Büyük Britanya, Hollanda ve Norveç, hidrokarbon alanlarını değerlendirmeye başlamalarından bu yana, gereksinim duydukları enerjinin yarısından çoğunu kendileri üretir. Orta ve Doğu Avrupa (özellikle kömür ve linyit) gibi, Kuzey Amerika da (ABD'nin ham petrol dışalımı çok artmış olmasına rağmen), enerjinin büyük kısmını elde eder. Gerçekte, 1991 yılına dek, sanayileşmiş ülkeler arasında, tükettiğinden daha çok enerji üreten, dolayısıyla dışsatım yapan tek ülke eski SSCB olagelmiştir.

Toplam olarak, Üçüncü dünya tükettiğinin iki katı enerji üretir (bu da tüketiminin ne denli düşük olduğunu gösterir). Üçüncü dünya'da, her büyük coğrafi topluluğun üretimi, tüketimden yüksek olsa da, Çinhindi, Latin Amerika ve Afrika (büyük petrol üreticileri Venezuella, Cezayir, Libya ve Nijerya dışında) petrolden yoksundur. Bu dengesizlik, OPEC üyesi ülkelerdeki, özellikle Ortadoğu'daki üretimin önemini yansıtır.

Türkiye'de, Cumhuriyet kurulmadan önce enerji üretimi ve tüketimi oldukça sınırlıydı. Cumhuriyet kurulduktan sonra enerji sanayiden çok, ısıtma amacıyla konutlarda kullanılmaktaydı. Aydınlatma için ise, gazyağı tüketilmekteydi. 1933-1942 dönemi için hazırlanan 1. ve 2. beş yıllık sanayi planlarında enerjiyle ilgili olarak üretimi artırmak, dışa bağımlılığı azaltmak ve döviz tasarruf etmek amaçlandı. Bu dönemde kömür üreten yabancı şirketler ulusallaştırıldı ve Maden tetkik ve arama enstitüsü (MTA), Elektrik işleri etüd idaresi, Etibank ve Petrol ofisi kuruldu. MTA tarafından Raman'da petrol ilk kez bu dönemde, 1940 yılında bulundu.

1950-1960 döneminde liberalizmi benimseyen Demokrat parti hükümeti, altyapı girişimlerine önem verdi, hidrolik ve termik santrallar kurulması planlandı. Enerji üretimi ve tüketimi sanayileşmeye ve ekonomik büyümeye koşut olarak artırıldı. Bu dönemde sanayi kesiminde enerji tüketimi de giderek arttı. Devlet su işleri genel müdürlüğü (DSİ), Türkiye petrolleri anonim ortaklığı (TPAO), Başbakanlık atom enerjisi kurumu, Türkiye kömür işletmeleri (TKİ) bu dönemde kuruldu. Sarıyar (1956), Seyhan (1956), Kemer (1956), Göksu (1959) hidrolik santralları ile Tunçbilek (1956) ve Soma (1957) termik santralları üretime geçti.

1963 yılında planlı kalkınma dönemine girildi. 1. (1963-1967) ve 2. beş yıllık (1968-1972) kalkınma planlarında hidrolik enerji kaynaklarına gereken ağırlığın verilmesi ve elektrik tesislerinin verimli bir şekilde işletilmesi önem kazandı ve 1970'te Türkiye elektrik kurumu (TEK) kuruldu. 3. beş yıllık planda (1973-1977) ise, enerji konusunda devletçi görüş benimsendi. Gereksinim duyulan elektrik enerjisinin sürekli ve etkin bir biçimde elde edilebilmesi için TEK'in çalışmaları hızlandırıldı. Planlı dönemde TEK'ten başka, Yol su ve elektrik işleri genel müdürlüğü (YSİ) ve Enerji ve tabii kaynaklar bakanlığı kuruldu. 3. beş yıllık plan döneminde başlıca Keban (1974) hidrolik santralı ile Seyitömer (1973), Hopa (1973) ve Aliağa (1975) termik santralları devreye girdi. Bununla birlikte, 3. beş yıllık plan döneminde ekonominin gereksinimi olan enerji, zamanında ve yeterli derecede karşılanamadı. Kömür ve su gibi birincil enerji kaynakları, gereksinimi karşılayacak kadar geliştirilemedi, petrol üretimi artırılamadı ve bu durum enerji kesiminde bir darboğazın oluşmasına neden oldu.

4. beş yıllık kalkınma planında, dönem sonuna değin toplam enerji tüketiminin yüzde 53'ünün birincil enerji kaynaklarından üretilecek enerji ile karşılanacağı belirtilmişti. Yurtdışından elektrik enerjisi alımının da artırılması planlanmakla birlikte, ilke olarak talebin özkaynaklardan karşılanması esas kabul edildi. (Linyit kömürü ve hidrolik, en önemli enerji kaynağı durumundadır. Ancak bu kaynaklardan yeterince yararlanılamamaktadır.)

Planlı dönemler boyunca toplam enerji üretimi artış hızı giderek azalırken, tüketim hızı arttı. 1977 sonunda enerji talebinin ancak yarısı ulusal kaynaklardan üretilen enerji ürünleri ile karşılanabildi. 3. plan döneminde Bulgaristan ile enerji bağlantısı gerçekleştirildi ve elektrik arzı artırılmaya çalışıldı.

Olgunlaşma dönemi öteki yatırımlara oranla daha uzun olan ve büyük çapta sermayeyi gerektiren enerji yatırımları daha çok devlet eliyle gerçekleştirilmiş, özel kesimin payı ise oldukça sınırlı kalmıştır. Bu yatırımların çoğunluğunun devlet tarafından yapılmasına karşın, enerji üretimi gereksinimi karşılayamamaktadır. Bu durum imalat sanayisine önemli girdi oluşturan enerji için yapılan yatırımların, imalat sanayisi yatırımlarının çok gerisinde kalmış olmasından kaynaklanmaktadır.

Enerji kesimi, sermayeyoğun bir yapıya sahiptir. Bu nedenle talebi karşılayabilmek için, her yıl giderek artan ölçüde yatırım yapmak gerekmektedir. Enerji kesiminin gerek duyduğu yüksek teknoloji olanakları, Türkiye'de yeterli düzeye ulaşamadığı için, yatırımlarda bir tıkanıklık olmuştur. Deneyimli, yetenekli, nitelikli eleman yokluğu ise, kurulan işletmelerin etkin bir şekilde yönetilememesine neden olmaktadır.

Türkiye'de birincil enerji kaynağı olarak, linyit, taşkömürü, hidrolik ve jeotermal enerji, hayvan ve bitki artıkları ve az miktarda Güneş enerjisi kullanılır. İkincil enerji türleri ise elektrik, kok ve havagazıdır.

Dünya enerji kaynakları rezervleri içinde Türkiye'nin payı taşkömürü, linyit ve asfaltta % 0,5, uranyumda % 0,1, toryumda % 77, hidrolik potansiyelde % 1'dir. Saptanmış petrol ve doğalgaz rezervleri ise önemsizdir.

Türkiye'de elektrik enerjisi üretiminin % 62,3'ünü termik santrallar sağlar. Bu santrallarda tüketilen birincil enerjilerin paylarını ise, şöyle sıralayabiliriz: taşkömürü % 2,1, linyit % 86,9, akaryakıt % 3,3 ve diğer (% 7,7). Hidroelektrik enerjisi üretiminin payı ise % 37,7'dir (1991). Öte yandan uranyum rezervlerinin 4 289 ton ve toryum rezervlerinin 358 000 ton olduğu sanılmaktadır. İlk nükleer santral Mersin-Akkuyu'da kurulmak üzere ihaleye çıkarılmıştır. İkinci nükleer santralın ise Karadeniz kıyılarında kurulması düşünülmektedir.

—Zootekn. • *Enerji alımı*. Hayvancılıkta yemle sağlanan enerji alımı çoğunlukla hayvanın ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz kalır ve bu yüzden hayvanın performanslarını sınırlayıcı başlıca etmen olur. Bu nedenle, bu alımın düzeyini hesaplayabilmek için besin enerji birimleri kabul edilmiştir. Alınan besinlerin kaloriyle hayvansal organizmaların ihtiyaçları göz önüne alınarak belirlenen bu birimler, enerji ihtiyaçlarının karşılanması için gerekli miktarı belirlemeye yarar.

Ele alınan hayvan türüne göre, kullanılan enerji birimi ya *sindirilen enerji* anlamına gelir, yani sindirilen ham enerji ile dışkı yoluyla kaybedilen enerji arasındaki farktır (tek mideli hayvanlar) ya da *metabolizma enerjisi* anlamına gelir, yani sindirilen enerji ile sindirim sırasında oluşan gazlarla ve idrar yoluyla kaybedilen enerji arasındaki farktır (gevişgetiren hayvanlar).

Net enerji, hayvan için gerçekten etkili olan enerjidir, yani metabolizma enerjisi ile ısı olarak dışarıya verilen enerji arasındaki farktır (bu ikinci enerji besinlerin tüketimine ilişkin kayıpları da içerir).

Yem rasyonlarını formüle bağlamayı kolaylaştırmak için, yem enerji birimleri belirlenmiştir. Örneğin Fransa'da *yem birimi* bir kilogram arpada bulunan net enerji miktarıdır. Almanya'da ve öteki Avrupa ülkelerinde nişasta birimi kullanılır; nişasta birimi, besi için gerekli bir kilogram nişastanın net enerjisidir (yem biriminin 3/4'ü). Anglosakson ülkelerinde genellikle *Total Digestible Nutrients* (toplam sindirilen besin) birimi kullanılır ki, sindirilen enerji birimi demektir. Ayrıca şunu da belirtmekte yarar var, kümes hayvanlarının beslenmesi için enerji ihtiyaç ve alımları kalori olarak hesaplanır.

• *Enerji ihtiyacı*. Hayvansal organizmalar termodinamiğin ilkelerine uyarlar. Her şeyden önce yaşamsal işlevlerini sürdürebilmeleri için enerjiye ihtiyaçları vardır; varlığını sürdürmek için gerekli enerji ihtiyacı vücut yüzeyiyle orantılıdır; ayrıca, evcil hayvanlar bakımından, büyüme, gebelik, süt verme, yumurtlama, vb. işlemler için de enerjiye ihtiyaç vardır.

Enerji ajansı (*Uluslararası*—) [A.I.E.], 1974'te, Ekonomik işbirliği ve kalkınma teşkilatı'nın bünyesinde, 18 kasım 1974 tarihli Uluslararası enerji programı'nı uygulamak amacıyla oluşturulan kuruluş. AET'nin 11 üyesi (Fransa hariç), Avusturya, Avustralya, ABD, İsveç, İsviçre, Kanada, Japonya, Norveç, Türkiye ve Yeni Zelanda kuruluşa üyedir.

Enerji ve tabii kaynaklar bakanlığı, enerji ve doğal kaynakların yararlı biçimde kullanılmasını ve geliştirilmesini sağlamak amacıyla 1963'te kurulmuş bakanlık. 19 şubat 1985 tarih ve 3154 sayılı yasayla bugünkü biçimini aldı.

Ana hizmet birimleri şunlardır: Maden dairesi, Enerji dairesi, Bağlı ve ilgili kuruluşlar dairesi, Teftiş kurulu, Araştırma planlama ve koordinasyon kurulu, Personel dairesi ve İdari ve mali işler dairesi başkanlıkları, Hukuk, Bakanlık ve Basın ve halkla ilişkiler müşavirlikleri, Savunma sekreterliği, Özel kalem müdürlüğü.

Bakanlığın bağlı kuruluşları Elektrik işleri etüd idaresi, Maden tetkik ve arama ve Petrol işleri genel müdürlükleridir.

İlgili kuruluşlar TEK, Türkiye kömür işletmeleri kurumu, Etibank, Türkiye taşkömürü kurumu işletmeleri, Türkiye demirçelik işletmeleri ve Türkiye petrolleri anonim ortaklığı genel müdürlükleridir.

TEMSAN, ÇİNKUR, Karadeniz bakır işletmeleri, GERONSAN, BOTAŞ ve DİTAŞ genel müdürlükleri, bakanlıkla ilgili kuruluşlara bağlı yan kuruluşlardır.

ENERJİBİLİM a. Enerji üretimini, kullanımını ve çeşitli enerji biçimleri arasındaki dönüşümleri konu alan bilim ve teknik. (Eşanl. ENERJETİK.)

ENERJİK sıf. (fr. *énergique*). Enerjisi olan ya da görünüşü, davranışı, tutumu ve hareketleriyle bunu gösteren kimse ve onun bu özelliği için kullanılır; aktif, güçlü: *Enerjik bir yönetici. Enerjik bir yüz. Enerjik bir girişim.*

ENERJİT a. (fr. *énergide*'den). Biyol. Çokçekirdekli bir hücrede bir çekirdek ile onun etkisi altında bulunan sitoplazma alanını belirtmek üzere Julius Sachs tarafından önerilen terim (1832-1897).

—ANSİKL. Hücre genellikle tek çekirdeklidir, ama içindeki çekirdek sayısı kadar enerjit içeren çokçekirdekli hücreler de vardır (memelilerin karaciğer hücreleri, kemik iliğinin polikaryositleri, çizgili kasların lifleri).

ENES BİN MALİK (Ebu Hamza), sahabeden (öl. Basra 709 ?). Annesi tarafından küçük yaşta Hz. Muhammet'in hizmetine verildi. Yaşı küçük olduğu için katılmadığı Bedir savaşı dışında, Hz. Peygamber'in yanından ayrılmadı. Onun ölümünden (632) sonra, Irak'ın alınması için

yapılan savaşlara katıldı. Basra'ya yerleşerek kentin imamlığını yaptı. Abdullah bin Zübeyr için hutbe okudu (684). Emeviler döneminde halife Ali yandaşı olarak suçlandı. Sahabeden olması nedeniyle saygı görmesi gerekirken Basra'ya giren Haccao'ın ağır hakaretlerine uğradı; boynuna bir kova astırılarak dolaştırıldı. Halife Abdülmelik'in aracılığıyla bu hakaretlerden kurtuldu; bağışlandığı gibi kendisinden özür dilendi.

Enes bin Malik, en çok hadis rivayet eden muhaddis olarak bilinir. Bu hadisler, Tayalisi ve İbn Hanbel'in *Müsned* adı verilen hadis dergilerinde toplanmıştır.

ENESCO ya da **ENESCU** (George), rumen besteci ve kemancı (Liveni, Botoşani, 1881 - Paris 1955). Hellmesberger ve Marsick'in izleyicisi. Paris'te J. Massenet, A. Gédalge ve G. Fauré'nin besteleme öğrencisi oldu. Keman virtüozu ve öğretmeni olarak parlak bir ün kazandı. Öğrencileri arasında Yehudi Menuhin de vardır. Halk müziği temelleri üzerine Romanya'ya özgü bir müzik yaratmaya çalıştı. Çok sayıda oda müziği parçası (3 sonat, 2 dörtlü, 1 sekizli, melodiler), senfonik yapıtlar (*Romanya şiiri*, 1897; *2 Rumen rapsodisi;* 3 senfoni, vb.) ve bir opera (*Oidipus*, 1932) besteledi.

ENETARZİ, Eskiçağ'da, Mezopotamya'da Lagaş sitesi (İ.Ö. 2500-2350) kralı. Ningirsu tapınağı'nın başrahibiyken kendisini kral ilan etti.

ENEZ, antik. **Ainos,** Edirne iline bağlı ilçe; 12 700 nüf. (1990); 458 km^2; 19 köy. Merkezi, Edirne'nin 171 km G.-G. B.'sında Ege denizi kıyısında *Enez,* 3 509 nüf. (1990). Tahıl, pirinç, ayçiçeği, üzüm, şekerpancarı, balıkçılık.

—Arkeol. ve Mim. İlçedeki Ainos* kazıları Prof. Afif Erzen yönetiminde sürdürülmektedir. İustinianos döneminde (VI. yy.) onarılan kale ve surların ilk yapım tarihi bilinmemektedir. Kalenin K.-D. köşesindeki Ayasofya kilisesi, ilçedeki en önemli bizans yapısıdır. Kilise, uzunlamasına haç planıyla orta bizans, dış cephelerdeki tuğla süslemeleriyle de geç bizans mimarlığı özellikleri göstermesi açısından ilginçtir. Osmanlı döneminde Fatih camisi adıyla camiye dönüştürülmüştür. Kale surlarının G.'inde tek sahınlı, ince, uzun dikdörtgen planlı bir capella kalıntısı vardır. İlçe dışındaki mezarlıkta bulunan Hasyunusbey türbesi de, aslında yunan haçı planlı, kubbeli bir bizans capellasıdır. Enez'in fethine katılan donanma komutanı Has Yunus Bey, Fatih Sultan Mehmet'in emriyle idam edildikten sonra buraya gömülmüştür.

ENEZE sıf. *Yörs.* Zayıf, cılız; güçsüz.

Enez-Midye hattı, 1912-1913 Balkan savaşı'nın birinci evresinde, türk kuvvetlerinin yenilgiye uğraması üzerine Londra konferansı'nda Osmanlı devletinin Avrupa anakarasındaki sınırını belirleyen hat. Bulgar, yunan, sırp, karadağ orduları karşısında sürekli çekilerek ancak Çatalca hattında tutunabilen türk birlikleri, düşmanı burada durdurunca, Bulgarlar'la bir ateşkes antlaşması imzalandı (3 aralık 1912). Bu arada, başta İngiltere olmak üzere Balkanlar'ın jandarmalığını üstlenen bazı büyük devletler, Babıâli'ye bir nota vererek Edirne'nin Bulgaristan'a ve Ege adalarının da, bir halkoylaması sonucuna kadar kendilerine bırakılmasını istediler. Sadrazam Kâmil Paşa başkanlığında toplanan bakanlar kurulu (meclisi vükela) bu görüşü benimsedi (22 ocak 1913). Ancak, bu koşulların kabul edilmesi kadar, Edirne'de kuşatma altındaki Şükrü Paşa kuvvetlerine gerekli yardımın yapılmayışının da yarattığı hoşnutsuzluk üzerine *Babıâli baskını* gerçekleşince, Harbiye nazırı Nazım Paşa öldürüldü, Kâmil Paşa istifaya zorlandı (23 ocak 1913) ve yerine geçen Mahmut Şevket Paşa'nın atadığı yeni başkomutan Ahmet İzzet Paşa, Bulgarlar'la yapılan antlaşmayı bozarak Edirne'yi kurtarmak için karşı saldırıya geçti (2 şubat 1913). Bu harekâtta başarı sağlanamadığı gibi, üstelik 161 gündür dayanan Edirne de düşünce (16 mart 1913), kesintiye uğrayan Londra görüşmeleri yeniden başladı (17 mayıs 1913). Birinci ferik Osman Paşa, Nafıa nazırı Basarya Efendi ve Babıâli hukuk müşaviri Ahmet Reşit Bey tarafından temsil edilen Osmanlı devletiyle müttefik Balkan devletleri arasında bir ön barış antlaşması imzalandı (30 mayıs 1913). Bu antlaşma gereğince Osmanlı devleti, Ege denizi kıyısındaki Enez'den Karadeniz kıyısındaki Midye'ye kadar uzanan çizginin (Enez-Midye hattı) batısında kalan topraklarını balkanlı müttefiklere bırakmayı kabul etti. Ancak, kendilerine bırakılan osmanlı topraklarını paylaşmaya başlayan Balkan devletleri aralarında anlaşmazlığa düştüğünden, bu antlaşma uygulama evresine giremedi. Bu yüzden de Enez-Midye hattı'nın hangi noktalardan geçeceği hiçbir zaman kesinleşmedi. Sırp, yunan ve bulgar hükümetleri bu konuda miras kavgasına başlayınca, durumdan yararlanan Romanya, Sırbistan ve Yunanistan'ın yanında Bulgaristan'a karşı savaşa girdi. Bu arada Osmanlı devleti de İttihat ve Terakki önderlerinin baskısı sonucu askeri harekâta başladı (19 temmuz 1913); türk kuvvetleri Bulgarlar'dan bir direniş görmeden kısa sürede Edirne'yi kurtardılar (23 temmuz 1913). Türkler'in varsayımsal Enez-Midye hattı'nı aşması, büyük Avrupa devletlerince şiddetle protesto edildiyse de Babıâli'nin Meriç ırmağının aşılmayacağı konusunda güvence vermesi üzerine durum yatıştı. Meriç ırmağının batısında kalan tüm toprakların Balkan devletlerine bırakılacağı anlamına gelen bu karar, İstanbul (29 eylül 1913), Sofya (7 eylül 1915) ve Lozan (24 temmuz 1923) antlaşmalarında temel öğelerden biri olarak ele alındı ve onaylanarak resmen kabul edildi.

ENF a. (ar. *enf*). *Esk.* **1.** Burun. **—2.** Bir şeyin en uç kısmı. **—3.** Kibir, gurur: *Ebü-l-enf* (büyük burunlu; kibirli).

ENFA sıf. (ar. *nâfi*'den *enfa*'). *Esk.* Çok yararlı, en faydalı.

ENFÂL çoğl. a. (ar. *nefel,* ganimet'in çoğl. *enfâl*). *Esk.* Ganimetler, savaşta ele geçirilen mallar.

Enfal suresi, Kuran'ın 8. suresi. 75 ayettir. Medine'de inmiştir. Birinci ayette geçen ve ganimetler anlamına gelen *enfal* sözcüğü nedeniyle bu adla anılır. Sure, ganimetlerin paylaşılması konusunda buyruğun, ancak Allah ve onun resulü tarafından verilebileceğini belirten ayetle başlar. Bedir savaşı'na katılmak konusunda isteksiz davranmış olanlar yerilir ve bu savaşta Allah'ın islam ordusuna manevi desteği ve yardımı hatırlatılır. Kâbe'yi haksız yere egemenlikleri altında tutan, ibadet adı altında yakışıksız davranışlarda bulunan, mal varlıklarını müslümanlara kötülük uğruna harcayan mekkeli müşrikler eleştirilerek, bu tutumlarından vazgeçmeleri durumunda günahlarının bağışlanacağı belirtilir. Ganimetlerin nasıl paylaşılacağı konusundaki ilkelerin belirlendiği 41. ayetten sonra, müslümanlar birlik ve beraberliğe çağrılarak, tersine davranmanın kendilerini zayıflatacağı bildirilir. Sure, dinleri uğruna Mekke'den Medine'ye göçen müslümanlardan övgüyle söz eden ayetlerle son bulur.

Enfant et les Sortilèges *(l')* [*Çocuk ve büyü*], Maurice Ravel'in, Colette'in bir metni üzerine bestelediği 2 bölümlük lirik fantezi. İlk kez 1925'te Monte-Carlo'da sahnelendi. Ravel eşyalara ve hayvanlara şarkı söyleterek, acımasız ve sevecen bir çocuğun düşlerini işleyerek, mizah ve şiir dolu bir başyapıt yaratmayı başarmıştır.

ENFANTİN (Barthélemy Prosper), **Père Enfantin** denir, fransız mühendis ve kuramcı (Paris 1796 - *ay. y.* 1864). Gizli derneklerde mücadele etti ve Saint-Simon ile tanıştırıldı. Le Producteur gazetesini kurdu; makalelerinde kendi bulduğu temel iktisadi kavramlarla yeni öğretiye katkıda bulundu. 1828'de hareket mezhebe dönüştü ve Bazard ile Enfantin bu mezhebin önderleri sayıldı. Bazard siyasal bir parti kurmak istiyordu. Enfantin ise Devlet'e karşı gelmeden ahlaki ve toplumsal bir devrim yapmayı tasarlıyordu. 1832'de yasadışı dernek kurmak ve geleneklere karşı gelmekten bir yıl hapis cezasına çarptırıldı. Siyaset adamları, sosyalistler, girişimciler üstünde büyük etkisi oldu (özellikle, Adolphe Blanqui, Michel Chevalier, Léon Halévy, Pereire kardeşler). *La Morale* (Ahlak) [1832] adlı kitabı yüzünden 1832'de ağır ceza mahkemesinde hakkında dava açıldı. *La Vie éternelle* (Ebedi yaşam) [1861] dinsel ve siyasal bir tür vasiyet niteliğindedir.

Enfants du paradis *(les)* [*Paradideki çocuklar*], fransız filmi (1944), yönetmeni Marcel Carné. Prévert'in diyalogları, dekorlarının güzelliği ve olağanüstü oyuncu kadrosuyla (Arletty, Jean-Louis Barrault, Marcel Herrand, Pierre Brasseur, Maria Casarès, Louis Salou) ün yapan bu fresk, halkın en sevdiği filmlerden biriydi.

ENFARKTEKTOMİ a. (fr. *infarctectomie*). Cerr. Bir miyokart enfarktüsünden sonra nekrozlaşan bölgenin tümünü ya da bir parçasını çıkarmak amacıyla yapılan ameliyat.

ENFARKTÜS a. (lat. *infarctus; infarcire,* doldurmak'tan). Patol. **1.** Başlangıçta, dolma görünümünü alan bir organın herhangi bir yerindeki küçük lezyon; günümüzde, bir atardamarın tromboz ya da amboliden ötürü tıkanmasından doğan, genellikle nekrozlu, organ lezyonu ya da bozukluğu (miyokart enfarktüsü, akciğer enfarktüsü). [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** *Beyaz enfarktüs,* olduğu yere hiç kan gitmeyen enfarktüs; nekrozlaşan doku tümüyle kansızdır. ||*Kemik enfarktüsü,* bir mikrop olayının işe karışmadığı, kemik dokusunun kanla dolmasından meydana gelen lezyon. (Tanımlama sadece röntgenle yapılır. 50 yaşlarındaki kişilerde ve dalgıç kasası hastalıklarında rastlanır. Önemsiz bir hastalıktır.) ||*Kırmızı enfarktüs,* çevre dokularının sızdırmasından ya da kolaylıkla parçalanmasından ötürü lezyonun kanla dolu olduğu enfarktüs.

—Nörol. *Beyin enfarktüsü,* BEYİN YUMUŞAMA*SI'nın eşanlamlısı. ||*Omurilik enfarktüsü,* MİYELOMALASİ'nin eşanlamlısı.

—ANSİKL. Enfarktüs, tıkanmış olan atardamarın beslediği bölgede meydana gelir. Bu bölge akciğerde koninin bir bölümü, miyokarttaki kas demetlerinden biri, vb. olabilir. Damar ne kadar büyük olursa, yani beslediği alan ne kadar geniş olursa, lezyon o kadar yaygındır.

• *Miyokart enfarktüsü,* koroner hastalıkların son belirtisidir. Bir koroner atardamarın ucuna doğru az ya da çok uzak bir bölgede gerçekleşir. Bu atardamarlar uç

Bulloz

Père Enfantin
Julien'in taşbaskısı (ayrıntı)
Bibliothèque nationale, Paris

Pathé-Cinéma- J.-L. Passek kol.

Marcel Carné'nin
les Enfants du paradis (1944)
adlı filminin afişi

damar olduğundan, yani başka damarlarla ağızlaşmadığından, besledikleri bölge nekroza uğrar. Tıkanma atardamarın başlangıç yerine ne kadar yakınsa enfarktüs o kadar geniş olur. En tipik biçiminde miyokart enfarktüsü birdenbire, bazen bir çabadan sonra, koronerlerinden hasta olan bir kişide meydana gelir. Şiddetli bir göğüs ağrısı yapar, ağrı boyna, kollara, çoğu zaman sırta ve mide boşluğuna vurur. Enfarktüs ağrısı göğüs anjini ağrısından daha şiddetlidir ve trinitrin ile geçmez. Ölüm korkusu verir. Çoğu zaman fenalık duygusu, bazen kendinden geçme, hıçkırık, bulantı ya da kusma buna eşlik eder. Genellikle kan basıncında düşme olur, ateş 24 saat içinde 38°'ye kadar yükselir. Teşhis, miyokarda özgü serum enzimlerinin (kreatinin fosfokinaz MB) yükselmesi ve elektrokardiyogram (EKG) üzerinde bir Q dalgasının ortaya çıkmasıyla konur. Bu belirtilerin ortaya çıktığı yerlere bakılarak nekrozun yeri ve ilgili atardamar dalının hangisi olduğu saptanır. Sol karıncık üzerinde en sık görülen bölgeler şunlardır: önde (EKG'de D1.aV1.V2'den V3'e) yan ve ön yanda (D1. aV1.V2'den V6'ya), arka ve arka yanda (D2.D3.aVf.V7.V8.V9). Bazı olgularda karıncıklararası çeper hastalanabilir (V1). Şematik olarak ifade edilirse, akut evrede, ön enfarktüsler sürekli olabilecek iletişim bozukluklarına, arka enfarktüsler gerileyebilecek iletişim bozukluklarına neden olabilir. Hepsi ritim bozukluklarına yol açabilir. Ritim bozuklukları miyokart enfarktüsünün hemen ölümle sonuçlanan birinci nedenidir; bu bakımdan hastanın bir hastaneye yatırılmasını gerektirir. Erken bir şokun ortaya çıkması hastalığın sonucunu kötüleştirir. Enfarktüs tam olmamışsa ilerde aynı bölgede ya da başka bir alanda yeniden ortaya çıkabilir. Özellikle, sürekli kan akışı bozukluklarına ya da ritim değişikliklerine, bazen de kalp yetersizliğine neden olabilir.

Tedavi acil olarak hastaneye yatırmakla başlar, ölümlerin başlıca nedeni ilk saatlerde tedavi edilebilir olan ritim bozukluklarıdır. Kan sulandırıcılarından çok daha fazla bu ritim bozukluklarının saptanması ve tedavi edilmesi miyokart enfarktüsünün sonucunu çok değiştirmiştir. Bazı olgularda, damar içindeki pıhtıyı eritmek amacıyla fibrin eritici ilaçlar kullanılmıştır. Cerrahi müdahale özel iki durumda kesin olarak gereklidir: ağır bir kapakçık yetersizliğine neden olan mitral kirişlerinden birinin kopması ve karıncıklar arası çeperin yırtılması. Aynı gereklilikler, cerrahi müdahaleyi beklemek üzere, geçici olarak aort kontrpülsiyonu yoluyla dolaşım yardımı için de geçerlidir.

Sonraki tedavi, sağlık ve beslenme koşullarına dikkat ederek ve uzun süreli kan sulandırıcılarla yapılan tedaviye dayanarak yinelemeleri önlemeyi amaçlar. Bazı olgularda enfarktektomi gerekebilir.

• *Akciğer enfarktüsü.* Akciğer atardamarının ambolisinden sonra akciğer parankimasının nekrozudur. Miyokart enfarktüsünden farkı, yerinde bir trombozdan değil de, bacak toplardamarındaki bir trombozdan ileri gelir ve akciğer atardamarı ambolisinden sonra ille de olması gerekmez. Akciğer enfarktüsü Laennec tarafından tanımlanmıştır ve onun adıyla da anılır. Olayın başlangıcından hayli geç olarak (24 ila 48 saat) ortaya çıkan kanlı bir balgamla kendini belli eder. Balgam çıkarma, eklenecek ikincil enfeksiyon tehlikelerinin dışında, asıl nedene (amboli) oranla fazladan bir tehlike etmeni sayılmaz.

miyokart **enfarktüsü**
1. Sol koronerin karıncıklararası ön dalının tıkanması (ön çeper-bölme karıncıklar [ön çeper ve karıncıklararası bölme] enfarktüsü);
2. Sağ koronerin karıncıklararası arka dalının tıkanması (arka-alt enfarktüs).

1

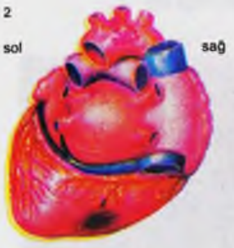

ön çeper-bölme enfarktüsü

sağ sol

2

sol sağ

arka-alt enfarktüs

ENFARSİSMAN a. (fr. *infarcissement*). Patol. Bir toplardamar tıkanmasından sonra bir iç organda görülen kanamalı nekroz.

ENFÂS çoğl. a. (ar. *nefes*'in çoğl. *enfas*). *Esk.* **1.** Nefesler: *"Sıdka sarfedegör enfâsını çün subh Nedim"* (Nedim, XVIII. yy.). **—2.** Peygamber ve velilerin iyileştirici duaları. **—3.** *Enfâs-ı hayriye,* hayırlı iyileştirici, nefesler. ‖ *Enfâs-ı madûde,* sayılı nefesler; insan ömrü. ‖ *Enfâs-ı Mesih,* Hz. İsa'nın ölüyü dirilten nefesleri. ‖ *Enfâs-ı müşk-bar,* tatlı sözler.

ENFEKSİYON a. (fr. *infection*). Bulaşıcı hastalıkların nedeni olan mikroskobik canlıların organizmaya girmesi ve bundan ötürü meydana çıkan klinik ve biyolojik belirtilerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *İkincil enfeksiyon,* özgül bir enfeksiyondan sonra hasta kişide yeni bir enfeksiyonun ortaya çıkması. Bir yara ya da lezyon üzerinde ek olarak beliren enfeksiyon.

—Bitki patol. Bitkilerde, hastalık yapıcı organizmaların dokularda gelişmesine tekabül eden hastalık evresi.

—ANSİKL. Patol. Hastalık yapan mikropların belli başlıları şunlardır: bakteriler, virüsler ve mantarlar. Bakterilerle virüslerden ileri gelen hastalık belirtilerine benzer belirtilerle ortaya çıkan asalak hastalıklarında da çoğu zaman enfeksiyondan söz edilir. Ortaya çıkan belirtilerin nedeni mikropların çoğalmasıdır. Enfeksiyon yerel olabileceği gibi organizmada yayılarak septisemiye de neden olabilir.

Bazı hallerde, mikroplar salgıladıkları toksinlerle ve bunların organizmaya yayılmalarıyla dolaylı olarak hastalığa neden olurlar. Bu durumda, tetanosta, difteride, botülizmde olduğu gibi bir toksienfeksiyondan söz edilir. Her enfeksiyon bir yandan kendisine neden olan mikrobun hastalık yapma gücüne, öte yandan, mikrobun geliştiği yerin, organın durumuna bağlıdır.

ENFES sıf. (ar. *nefis*'ten *enfes*). Çok güzel, pek güzel, en makbul: *Enfes bir şarap. Evinin enfes bir manzarası var.*

ENFİ sıf. (ar. *enf* ve *-i*'den *enfi*). *Esk.* Burunla ilgili, burna ait.

ENFİ HASAN AĞA, türk besteci (İstanbul 1670 ?- *ay. y.* 1729). Babasından müzik öğrendi. Genç yaşta usta bir besteci olarak tanındı, 1704'te müzik öğretmeni ve başhanende olarak Enderun'a alındı. Lale devri'nin en büyük bestecilerinden biri olan Hasan Ağa'nın günümüze 18 yapıtı ulaşabildi (1 durak, 1 peşrev, 11 beste, 2 ağırsemai, 3 yürüksemai). Bunlardan nişabürek beste *(Küşade sinesi bilmem ki bir sehası mı var),* nişabürek ağırsemai *(Câme-i sürh ile sanma lâlgûn olmuş gelir)* ve bestenigâr yürüksemai *(Derviş reca-i padişah-i meküned)* çok ünlüdür. Ayrıca *Hulûs, Hasan* ya da *Hulusi* mahlaslarıyla divan ve tekke şairleri tarzında şiirler yazdı.

ENFİELD, Londra yerleşmesinin kuzeyinde *borough;* 258 800 nüf. Konut ("yeşil kemer" parkı) ve sanayi merkezi. XVI. yy.'dan kalma bir şatonun kalıntıları.

ENFİLTRASYON a. (fr. *infiltration*). Herhangi bir maddenin doku içine sızması; dokularda birikmesi.

—Anestez. *Anestezik enfiltrasyonu,* bir şırınga ve iğne ile anestezi maddesini, bir sinirin doğrudan doğruya üzerine ya da yakınına şırınga ederek, sinirsel akımın geçmesini seçici ve geçici olarak engelleme yöntemi. (Yerel ya da bölgesel bir anestezi sağlar.)

—Patol. Bazı dokuların, özellikle bağdokusunun kan ya da seröz sıvı, idrar, irin gibi organik sıvılarla ya da hücrelerle dolması.(Bk. *ansikl.* böl.)

—Ted. İlaçlı maddeyi tedavi edilen bölgeye yayılacak şekilde şırınga etme. (Enfiltrasyon deri altına, eklem çevresine ya da içine, atardamar çevresine, vb. olabilir. Genellikle şırınga edilen maddeler, iltihap önleyici niteliktedir.)

—ANSİKL. Patol. Enfiltrasyon dokuları doldurarak mekanik etki yapar. *İrin enfiltrasyonu* dokularda önemli zararlara yol açar. Aynı zamanda mikrop toksinlerinin yayılma etmenidir. Kan enfiltrasyonu ya bir damarın travma ile zedelenmesinden (kan oturması), ya iltihaptan (kılcaldamar, atardamar iltihapları) ya da bir biçim bozukluğundan (anevrizma) ileri gelir. *Seröz enfiltrasyon* ödem yapar. *Hücresel enfiltrasyon* akut ya da süreğen iltihap durumlarında ortaya çıkar; ur oluşumu sırasında da görülebilir.

ENFİLTRAT a. (fr. *infiltrat*). Patol. **1.** Bir dokunun içine hücrelerin sızması. **—2.** Radyol. Akciğerde görülen sınırlı, az yaygın, saydamsız lezyon. (Çoğu zaman bir verem başlangıcı işaretidir.)

ENFİYE a. (ar. *enf,* burun'dan *enfiye*). **1.** Tütün yaprağının özel olarak mayalandırıldıktan sonra kokulandırılıp toz haline getirilmesiyle elde edilen ürün. Burna çekilerek kullanılır. Keyif verici bir aksırtıcıdır. (Eşanl. BURUNOTU.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** *Enfiye çekmek,* burna enfiye koyup içine çekmek. ‖ *Enfiye mendili,* enfiye çekenlerin kullandıkları büyük boy, koyu lacivert, kahverengi ya da siyah renkli mendil. (Enfiye çekenler sık sık hapşırdıklarından, özel olarak yapılmış bu koyu renk mendilleri taşırlardı.)

—Süslem. sant. *Enfiye kutusu,* enfiye tiryakileri için, içi sırlı, deri kaplı tahta, altın, gümüş, bronz, mermer, porselen, fildişi, boynuzdan yapılmış kare kutu. (İçindeki bölmelere yerleştirilen değişik türde enfiyelerden karışımlar elde edilirdi. Enfiye tiryakiliğinin XVIII. yy. ortalarından sonra İstanbul'un alafranga kesiminde de yaygınlaşmasıyla, bu kutuların minyatür, mine, değerli taşlarla süslü çok güzel örnekleri yapılmıştır.)

—ANSİKL. *Enfiye,* tütün gibi tiryakilik yapan bir keyif maddesidir. Hazırlanışı, bilgi ve beceri gerektirir. Tütün kıyıldıktan sonra iki önemli mayalanma işleminden geçer, içindeki nikotin yok olur ve asetik asit serbest hale gelir. Gülsuyu, lavanta ve karanfille kokulandırılan enfiyenin kullanılabilir hale gelmesi için 18-20 aylık bir zaman geçmesi gerekir. Çeşitli işleme ve kokulandırma yöntemleri vardır.

Enfiye XVIII. yy.'ın sonu XIX. yy.'ın başında İstanbul'daki alafranga çevrelerde yaygın hale gelmeye başladı. Çalışırken zihni açtığına inanıldığından kısa sürede medreseliler arasında da kullanılmaya başlandı. Enfiye ithal yoluyla getirtiliyor, özellikle fransız enfiyesi ve German markalısı yeğleniyordu. 1766 tarihli bir fermandan İstanbul'da da enfiye üretilmeye başladığı anlaşılmaktadır. 1855-1860 yılları arasında İstanbul'da 94 enfiyeci vardı ve enfiyenin bu gedikli enfiyeci dükkânları dışında satılması yasaktı. Enfiyenin çekilmesi özel usul ve erkân ile olurdu: İkramı ise aşırı itibar ve iltifata işaretti. Günümüzde tiryakisi çok azalmış olan enfiyenin üretimi Tekel idaresi'nin denetimindedir ve dışarıdan getirtilmesi yasaktır.

—Tüt. Islatılarak kabaca kıyılan tütünün ilk mayalanmasından sonra, çekiçli değirmenlerde öğütülerek elenmesiyle kuru enfiye elde edilir. Bir miktar asitik asit oluşumuna olanak sağlayan değişik nitelikte ikinci bir mayalanmadan sonra da esas enfiye elde edilir.

ENFİYELİK a. Anat. *Anatomik enfiyelik,* el başparmağının uzun ve kısa açıcı kasları kasıldığı zaman bunların kirişlerinin meydana getirdiği küçük çukurcuk. (El bileğinin sırtının yan kısmında ve başparmağın üst tarafında bulunur. İçinden önkol atardamarı ile önkol kas kirişleri geçer.)

ENFLASYON a. (fr. *inflation;* ing. *inflation*'dan; lat. *inflatio, -onis, inflare*'den, içine üflemek, şişirmek, soluk almak). **1.** Fiyatların sürekli ve az ya da çok önemli miktarda bir genel yükselişi biçiminde kendini belli eden durum ya da olay. (Bk. *ansikl.* böl. İkt.) **—2.** Aşırı derecede artma, çoğalma: *Memur enflasyonu. Reklam enflasyonu.* ‖ *Dörtnala enflasyon,* aşırı ölçüde hızlı enflasyon. ‖ *Enflasyon farkı,* iki ayrı ülkede gelişen ve para değerleri arasında gittikçe artan bir farklılaşmaya yol açan enflasyonun yıllık oranları arasındaki fark. ‖ *Kalıntı enflasyon* ya da *enflasyonun sert çekirdeği,* belli bir iktisadi yapının kendi özünde bulunan ve dış etmen-

lerle ilgisi olmayan, uzun vadeli fiyat değişiklikleri eğilimi. ‖ *Tırmanan enflasyon*, sürekli ve az şiddetli enflasyon. (Ekonomiyi uyaran bir öğe olarak görülür.)

—ANSİKL. İkt. "Enflasyon" deyimi, 1914'ten önceki iktisat kitaplarında az kullanılan bir deyimdi; ancak aşırı miktarda kâğıt para emisyonlarına (Fransız devrimi dönemindeki "assignat'lar" gibi) sahne olan bazı istisnai durumları belirtmek amacıyla kullanılıyordu. Emisyon bankasının altın rezervleri tarafından yeterince karşılanamayacak ve böylece konvertibiliteleri güven altına alınamayacak kadar fazla miktarda her türlü kâğıt para veya banknot ihracının, mutlaka enflasyona yol açacağı düşünülüyordu. Klasik ve aynı zamanda "monetarist" denen bu anlayışa göre, para dolaşımının hızlanması, olağandışı bazı olayların etkisinden ileri geliyordu. Örneğin, Jean Bodin, XVI. yy.'da Avrupa'da meydana gelen genel fiyat artışının, Amerika'dan gelen kitlesel kıymetli maden akımının sonucu olduğunu iddia etmekteydi. Fakat, "enflasyon" terimi, asıl, Amerikan İç savaşı döneminde, Kuzeyliler ile Güneyliler arasındaki savaşın finansmanı bakımından) gerekli olan, bu yüzden de çok bol miktarda basılan yeşil sırtlı *(greenbacks)* doların aşırı fazlalığını belirtmek için kullanıldı.

Birinci Dünya savaşı ile birlikte, enflasyon terimi yaygın bir biçimde kullanılmaya başlandı. Bu dönemde, terim tamamen klasik anlamda kullanılıyordu: bütçe açığını kapatmak amacıyla, merkez bankası tarafından fazla miktarda para emisyonu yapılması. Gerçekten de, savaşan ülkeler, askeri masrafların büyük bir bölümünü finanse edebilmek için kâğıt para basımına başvurmak zorunda kalıyorlardı. "Bütçesel" olarak nitelendirilen bu enflasyon, yaygın bir hal alan fiyat yükselişinden sorumlu tutuluyordu. Bu durumda, enflasyonun çaresi basitti: aşırı para emisyonlarını durdurmak ve bunun nedenini, yani bütçe açığını, kamu harcamalarını kısarak ortadan kaldırmak. Aksi halde, aşırı para emisyonu ya da, daha çağdaş bir deyişle, para arzındaki şişkinlik, mal ve hizmet arzı olanaklarını çok aşan bir alım gücünün doğmasına yol açardı.

J. M. Keynes, bu niceliksel enflasyon anlayışına karşı çıkarak, para (ve kredi) yaratmanın, üretim güçlerinin ve özellikle işgücünün istihdam derecesine göre, bazen bir üretim artışına, bazen fiyatlarda bir yükselişe, bazen de her ikisine birden yol açabileceğini gösterdi. Keynes'e göre, para arzındaki artış, genel fiyat seviyesinde aynı oranda bir yükselişe yol açmayıp, sonuçta bir istihdam ve gelir artışına neden olabilir. Burada asıl üzerinde durulan nokta, para arzı ile yararlanılabilir mal ve hizmetler toplam kitlesi arasında ortaya çıkabilecek dengesizliktir. Bazı iktisatçılar, 50'li yıllarda, keynesçi görüşten, enflasyonun gerçekte yetersiz toplam arz ile aşırı talep arasında sürekli bir dengesizlikten kaynaklandığı sonucunu çıkardılar. Üretimin gelişmesini engelleyen bir ya da birkaç dar boğazın (hammadde, enerji ya da işgücü kıtlığı gibi) varlığı yüzünden, dolaşımdaki para kitlesinin artışı, bir üretim artışıyla birlikte gitmediği zamanlar, enflasyon daima olasıydı. Enflasyon, toplam mal ve hizmet talebinin, mevcut kaynaklara oranla aşırılığı sonucuydu.

Gerçekte, enflasyonu iki kategoriye ayırmak olanaklı görünmektedir: *talep enflasyonu* (yararlanılabilir ürün arzıyla, dağıtılan gelirler arasındaki klasik dengesizliğe bağlıdır) ve *maliyet enflasyonu* maliyet fiyatlarını etkileyen pahalılık etmenlerinin -ücretlerin tek yönlü yükseliş eğilimi ya da tekelcilik sözkonusu olduğu durumlarda aşırı kârlar- sonucudur. Enflasyon olgularının çoğunda, enflasyonla birlikte gelirlerde, talepte ve maliyetlerde de bir artış oluşur; ve bu artışlar birbirine bağlı olduğundan, birikimli bir fiyat yükselişleri sürecinin ortaya çıktığı görülür: dışarıdan alınan hammaddelerin bedelinde oluşan bir yükseliş, fiyatlarda önemli bir yükselişe yol açtığı takdirde, ücretlerde de (ki bunlar aynı zamanda hem gelir, hem de maliyetyattır) bir yükselişe yol açmak tehlikesini taşır; böylece, fiyatlarda yeniden bir yükseliş olur ve bu da yeni bir ücret artışına yol açar (fiyat-ücret sarmalı).

1945'ten 1973 krizine kadar uzanan dönemde, uzun süreli genişlemeye bağlı bir enflasyon, batı ülkeleri ekonomilerinin temel özelliğini oluşturdu. Bu çerçeve içinde, iktisadi genişleme, bir gelir dağılımı şeklinde kendini gösterdi; ve tüketicilerin belirgin tercihleriyle, gelirler, arzı sürekli olması imkânsız (bazı teknik sebeplerden ötürü) birtakım mal ve hizmetler yönüne kaydı. Öte yandan, iktisadi genişleme, işletmelerin modernleştirilmesi biçiminde ortaya çıktı. Bu yüzden, bazı özel talepler doğdu. Bunlar, özellikle, donatım malları ve nitelikli işgücü ile ilgili taleplerdi. Bu alanlarda da arz sürekli olmadı ve nispi bir kıtlık baş göstererek fiyatların (ve nitelikli işgücü ücretlerinin) yükselmesine neden oldu. Dolayısıyla, enflasyona karşı mücadele politikası, iktisadi etkinliğin, fiyat yükselişlerini doğuran duyarlı kesimler üzerinde etkili olmaktan ibaret hale geldi. Oysa çoğu kez, bu kesimlerin, özel yapıları nedeniyle, bir iktisadi genişleme durumuna uyum sağlayamadıkları görülüyordu. Bu durumda, enflasyona karşı mücadele, bazı uzun dönemli düzenlemeleri uygulamaya çalıştı. Ancak ilgili kesimler bu düzenlemeleri her zaman gönül rızasıyla benimseyemiyorlardı. Bunun için, hükümetler, enflasyonist dengesizliklere karşı mücadele ederken, karma bir siyaset izleyerek, parasal nitelikteki kısa dönemli önlemlerle (bazen etkisi kuşkulu olan, iskonto oranlarıyla ilgili işlemler gibi) daha etkili, fakat sonuçları daha az göze çarpıcı olan yapısal karakterde uzun dönemli önlemleri birlikte yürüttüler.

Enflasyon olayının gösterdiği direnç karşısında, niceliksel enflasyon kuramı, Milton Friedman ve "Chicago okulu" ile yeniden gündeme geldi. Bu kurama göre, enflasyonun doğrudan nedeni, yine, para arzının üretime oranla çok hızlı artmasıdır. Oysa, çağdaş ekonomilerde, hükümetler, üretimi özendirmek için, genişlemeci bir para politikası uygulamaktadırlar. Bundan başka, hükümetler, daha fazla harcama yapıp, daha az vergi almaktan yana sürekli bir baskı altındadırlar; bu da onları, bütçe açıklarını finanse edebilmek için, emisyon bankasına başvurmak zorunda bırakmaktadır. Ancak, para otoritelerinin, para arzını bu şekilde artırmaları, sonuç olarak, ekonomide sürekli bir para ankesi fazlalığı oluşturur ve bu fazlalık gerek gerçek aktiflere (mal ve hizmetler), gerekse mali aktiflere (menkul değerler) olan talebi etkiler. Bu nominal talep artışına karşılık olmak üzere, girişimciler de fiyat artışına başvururlar. Böylece, özellikle ücretlilerin ve tüketicilerin karşı önlemlerine dayanan bir zincirleme tepki ortaya çıkar. Örneğin, ücretliler, gelirlerini fiyat artışlarına göre ayarlamak kaygısına kapılırlar. Bu, enflasyonu hızlandırıcı bir etki yapabileceği gibi, bazı işletmeleri, maliyetler bakımından zor duruma sokarak, daha üretken başka işletmelerin rekabetine dayanamaz hale getirebilir. Üretim, eğer esnek değilse -ki tam istihdam durumunda böyledir- genişleyici para politikası yalnız genel fiyat düzeyinde fazladan bir yükselişe yol açmakla kalmaz, fakat maliyet yükselişlerini finanse edebilecek güçte olmayan bazı işletmelerin işçi çıkarmalarına da yol açar. Demek oluyor ki, enflasyonun hızlanması, işsizliğin artmasına engel değildir. Buna "stagflasyon" durumu denir.

Milton Friedman ve monetaristler, büyümeyi teşvik ya da enflasyona karşı mücadele aracı olarak monetarist çareleri abartmalı bir biçimde kullanan konjonktürel para siyasetlerini eleştirdiler. Bu düşünce biçiminden çıkan iktisat siyaseti önerisi, abartılmış her türlü konjonktürel para ve kredi arzı işleminden kaçınmaktır. Para ve kredi arzının, enflasyon ve işsizlik oranlarının en aza indirilmesi bir iktisadi büyüme ile birlikte gitmesi gerekir. Başka bir deyişle, bu hedeflere (enflasyon oranı ile işsizlik oranının en aza indirilmesi) varabilmek için, temel dengelerin kurulmasını sağlayacak bir siyasetin uygulanması gerekir (rekabet gücü az olan işletmelerin tasfiyesi ve böylece devletin bu işletmelere yardım etmek amacıyla para basmak zorunluluğundan kurtarılması gibi).

Nihayet, dünyayı saran enflasyon, parasal bozukluğun temelli bir nedeni olarak görünmektedir. Bu birikimli sürecin içine, her ülkenin kendi iç etmenleri girdiği gibi, uluslararası iktisadi ve parasal konjonktürün evrimine bağlı dış etmenler de girer, el ele verir ve birbirlerini güçlendirirler: enflasyon dış ülkelere sıçrar. Dış planda, birçok etmenler, dünyayı saran enflasyonun temposunu hızlandırmaya yardım etmiştir: uluslararası para sisteminin düzenini kaybetmesi 1972-73'ten bu yana tarımsal bir sınai hammadde fiyatlarının hızla artması (ilk petrol krizi) ve nihayet, çokuluslu şirketlerin davranışları.

Birçok hükümet, enflasyona karşı köklü önlemler almakta çekingen davrandılar. Gerçekten de, resmi makamlar, fiyatların hızla yükselmesinden çok, istihdam gücünün korunmasıyla ilgileniyorlardı. Çoğu kez, ödemeler dengesinde güçlükler ortaya çıktığı ana kadar, enflasyonu önleyici tedbirler geciktirildi. Ancak, o zaman hükümetler, kolaya kaçan bazı önlemler aldılar (devalüasyon ya da paranın dalgalanmaya bırakılması gibi). Nihayet, ülke içinde para arzını denetlemeyi amaçlayan siyasetler başarılı olamadı; çünkü, yabancı memleketlerden ödünç para almak zorunluluğu ya da para değerinin korunabilmesi için zorunlu olan faiz oranlarının yükseltilmesi sonucunda oluşan dış sermaye akımı, buna olanak vermedi.

• *Türkiye'de enflasyon.* Toplam arz ve talebin karşılıklı etkileşimlerinden kaynaklanan enflasyon olgusunun, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bu yana çeşitli zamanlarda, farklı etkenlerden kaynaklanarak ortaya çıktığı görülmektedir. Cumhuriyet'in kuruluşundan, 1929 Dünya iktisadi buhranına değin olan dönemde, fiyatlar sınırlı bir düzeyde artmışken, 1929-1938 döneminde düşüşler göstermiştir. Bu dönemdeki fiyat düşüşlerini açıklayan içsel neden, ekonomideki üretim ve talep yapısının özellikleri iken, 1929'da başlayan ve tüm ülkeleri derinden etkileyen dünya iktisadi buhranı da dışsal neden olarak karşımıza çıkmaktadır. İkinci Dünya savaşı yıllarına rastlayan 1938-1944 döneminde savaş ekonomisinin gereği olarak fiyatlarda aşırı artışlar olmuştur. Savaşın etkileri özellikle 1941-1942 ve 1942-1943 yıllarında görülmüş, 1941 -1942 yılları arasında yıllık enflasyon hızı % 78, 1942-1943 arasında % 36 olarak gerçekleşmiştir. İkinci büyük savaşı izleyen on yılda (1944-1954) fiyatlar zaman zaman oluşan iniş ve çıkışlarla görece bir istikrara kavuşmuş ve ekonomi daha önceki dönemde etkisi görülen enflasyonun şoklarını atlatmıştır.

1950 yılında işbaşına gelen Demokrat parti (DP) yönetiminin ekonomide serbestlik görüşünü uygulama alanına koyduğu görülmektedir. Dış ticarette liberasyona gidilmesi, ekonomide özel girişimin ağırlığının artırılmasına yönelik politikaların izlenmesi, tarım kesiminin taban fiyatları ve kredilerle desteklenmesi 1950-1960 döneminin belirgin özellikleridir. Önceleri dış ticarette serbestliğe gidilmesi, tarım kesiminin desteklenmesi ve uygun hava koşulları dolayısıyla üretimi artan tarımsal malların dışsatımının Kore savaşı nedeniyle genişlemesi dış ticarette tıkanıklıklara yol açmamıştır. Ancak, 1953 yılından sonra tarımsal ürün dışsatımında güçlüklerle karşılaşılmaya başlanması ve dış ticarette serbestliğin dışlamı önemli ölçüde ar-

tırması, döviz darboğazlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Döviz darboğazının neden olduğu dışalım güçlükleri, üretim kapasitesinin düşük kullanımına ve üretim artışlarının yavaşlamasına yol açmıştır. Üretim ve dışalımla beslenen mal arzının toplum talebini karşılayamaması sonucu fiyatlar genel düzeyi yükselmeye başlamıştır. Öte yandan, uygun ve yeterli kaynaklarla beslenemeyen hızlı kalkınma çabalarının sonucunda oluşan parasal genişleme enflasyonist talep baskısını yaratmıştır. 1954-1959 arasında yaşanan enflasyon, önceleri, talep itişli olmasına karşın dönemin sonlarına doğru üretim tıkanıklıkları ve çeşitli darboğazlar nedeniyle maliyet itişli enflasyonun da etkili olduğu gözlenmektedir. 1954-1955 arasında enflasyon hızı % 15 iken, dönem sonunda 1958-1959 arasında en yüksek enflasyon hızına ulaşılmış ve enflasyon hızı % 23 olarak gerçekleşmiştir.

1960 yılında önemli bir siyasal değişme oluşmuş ve ekonomik kalkınmanın bir plan çerçevesinde yürütülmesi görüşleri doğrultusunda, 1963 yılında ilk beş yıllık kalkınma planı uygulamaya konmuştur. Bunun yanı sıra, dışalımı yapılan malların koruyucu gümrük duvarları yardımıyla yurt içinde üretilmesini sağlayarak sanayileşmeyi amaçlayan ithal ikameci sanayileşme stratejisi izlenmeye başlanmıştır. Birinci beş yıllık kalkınma planının uygulandığı 1963-1969 döneminde hızlı olarak nitelenebilecek istikrarlı bir ekonomik büyüme gerçekleştirilirken, yıllık ortalama fiyat artışlarının % 5-6 düzeyinde olduğu gözlenmektedir. Ancak, bu olumlu gelişme daha fazla sürmemiş ve 1970'li yıllar yüksek enflasyon hızlarının yaşandığı bir dönem olarak akıllarda kalmıştır.

1972 yılında varili 2,74 dolar (ABD doları) olan petrolün fiyatının 1973 yılında birdenbire 11,65 dolara yükselmesi, dışalım içinde önemli bir paya sahip olan petrol dışalımına ödenen dövizin tutarını yaklaşık olarak üç kat artırmıştır. Bunun yanı sıra, petrol fiyatlarının artışı sanayileşmiş ülkelerin ürettikleri sanayi mallarının fiyatlarını yükseltmelerine yol açmıştır. Dışa bağımlılığı azaltmayı amaçlayan ithal ikameci sanayileşme stratejisinde tüketim mallarının yurt içinde üretilmesinden giderek ara malları üretimine geçilmesi dışa bağımlılığı azaltmak yerine, daha fazla dışalım gereğini ortaya çıkarmıştır. Dünya ekonomisinin bunalıma sürüklenmesinin neden olduğu dışsatım güçlüklerinin yanı sıra petrol fiyatlarındaki artış türk ekonomisini 1977 yılından başlayarak kendini önemli bir biçimde duyuran döviz darboğazı ile karşı karşıya bırakmıştır. Döviz darboğazının yaratmış olduğu dışalım tıkanıklıkları düşük kapasite kullanımına yol açarak, toplam talepte toplam arza oranla bir düşüklüğe neden olmuştur. Bunun yanı sıra dışalımı yapılan petrol ve diğer üretim girdilerinin fiyatlarının artması, enflasyonun önemli ölçüde maliyet itişli olmasına yol açmıştır. Bu dış etkenlerin yanı sıra türk ekonomisinin kendine özgü yapısından kaynaklanan ve enflasyonu besleyen bütçe açıklarının açıktan finansmanla kapatılması, Kamu iktisadi teşebbüsleri'nin açıklarının Merkez bankası kaynaklarıyla karşılanması ve tarımsal ürün taban fiyatlarının yüksek tutulması gibi enflasyonist talep artışlarına yol açan etkenler de bulunmaktadır. Belirtilen dışsal ve içsel etkenlerden kaynaklanan enflasyon, 1974-1980 arasındaki altı yıllık dönemde % 760 olarak gerçekleşmişken, bu dönemde yaşanan en yüksek enflasyon hızı % 90-100 arasında 1980 yılında yaşanmıştır.

24 ocak 1980 tarihi, ekonomik kalkınmayı ve istikrarı sağlamak için yeni politikaların oluşturulduğu bir dönüm noktasını simgelemektedir. 24 Ocak önlemlerinin genel amaçları dış ödemeler dengesinin sağlanması, kalkınma hızının yükseltilmesi ve enflasyonun düşürülmesidir. Ayrıca, o zamana değin uygulanmış olan ithal ikameci kalkınma stratejisinden dışa açık kalkınma stratejisine geçilmiştir. 24 ocak sonrası dönemde alınan önlemler, % 100'lere varan enflasyon oranının düşürülmesini sağlamasına karşın, yine de % 60'lar düzeyinde yüksek bir enflasyon oranı varlığını sürdürmüştür. Enflasyonun daha aşağı düzeylere çekilememesinin çok çeşitli nedenleri bulunmakla birlikte bunların en önemlileri, ana hatlarıyla şöyle belirtilebilir:

—öncelikle, 24 ocak 1980 sonrası dönemde kamu harcamalarının enflasyona koşut olarak artmasına karşılık, vergi gelirlerinin gerçek (reel) olarak gerilemesi kamu açıklarına neden olmuştur. Bu açıkların para arzının artırılması yoluyla karşılanmaya çalışılması talep enflasyonuna yol açmıştır;
—dışa dönük sanayileşmede dışsatımı özendirmek için çeşitli vergisel önlemlerin alınması vergi gelirlerini azaltıcı etki yaratırken, subvansiyonlar da kamu transfer harcamalarını artırmıştır;
—Kamu iktisadi teşebbüsleri'nin (KİT) zarar etmesini önlemek için bunların ürettikleri malların fiyatlarına yapılan zamlar temel girdi niteliğinde olan (KİT) ürünlerinin maliyet enflasyonuna neden olmasına yol açmıştır;
—türk lirasının diğer paralar karşısındaki değerinin günlük olarak belirlenmesi uygulamasına geçiş, dışalımı yapılan girdilerin fiyatlarının artmasına yol açarak maliyet enflasyonunun bir diğer nedeni olmuştur;
—imalat sanayisindeki üretim yapısının daha önceki dönemde koruma altında kurulmuş olması etkinliği engellemiş, girdi darboğazları nedeniyle kullanılmayan üretim kapasitesinin bulunması talebin yeterli bir düzeye gelmesini önlemiştir. Rekabetin eksikliği ve etkin olmayışı ekonomide talep yönünden kaynaklanan enflasyonist bir durum yaratmıştır;
—ekonomide 1970'lerin ortalarından itibaren güçlü bir biçimde yaşanmaya başlanan enflasyonist bir hayatın sonucu olarak, enflasyon beklentilerinin yerleşmiş olması da enflasyonun sürmesinde etkili olmuştur.

ENFLASYONİST sıf. (fr. *inflationiste;* ing. *inflationist*'den). İkt. Enflasyon oluşturan ya da enflasyon olayına bağlı bulunan şey için kullanılır: *Enflasyonist bir siyaset.* ‖ *Enflasyonist açık,* belli bir anda, tüketicilerin, tüketim malları satın almak için ellerinde bulundurdukları para tutarı ile onların alışına sunulan bu malların tutarı arasındaki fark. (İkinci Dünya savaşı sırasında ortaya atılan bu kavram, Keynes'in tezlerine bağlıdır. Savaş zamanında, toplam üretim çok büyüktür. Bu yüzden, toplam üretimin ancak küçük bir bölümünü oluşturan tüketim malları üretiminin diğerini çok aşan parasal gelirler ortaya çıkar.)

ENFLÜANZA a. (fr. *influenza*). Tıp. GRİP' in eski eşanlamlısı.

ENFORMASYON a. (fr. *information*). **1.** DANIŞMA'nın eşanlamlısı. **—2.** Haber alıp verme; haberleşme.

ENFRADİN sıf. (fr. *infradyne*). Radyotekn. *Enfradin alıcı,* frekans değişimine yarayan heterodininin frekansı, alınacak yayının taşıyıcı frekansından düşük olan süperheterodin alıcı.

ENFRARUJ sıf. ve a. (fr. *infrarouge*). KIZILALTI'nın eşanlamlısı.

ENFRATAKIM a. Sınıflandırmada; takım ile alttakım arasında yer alan öbek.

ENFÜS çoğl. a. (ar. *nefs*'in çoğl. *enfüs*). *Esk.* Nefisler, ruhlar, canlar.: *"Elhasıl bu sene pek gam-nâk bir sene olup âfâk dahi enfüs ile mütenâsib idi"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.).
—Esk. fels. *Enfüs ü afak,* benlik ve benliğin dışındakiler.

ENFÜSİ sıf. (ar. *enfüs* ve *-î*'den *enfüsî*). *Esk.* Öznel, nefse ait: *"Bilmem nedir enfüsî nedir âfâkî"* (Y. K. Beyatlı).

ENFÜSİYE a. (ar. *enfüs* ve *-iyye*'den *enfüsiyye*). *Esk.* Öznelcilik, sübjektivizm.

ENGADİN, romanş dilinde **Engiadina,** İnn'in yukarı vadisi, İsviçre'de, Graubünden'de. Zernez boğazları ile ikiye bölünür: *Yukarı* ve *Aşağı Engadin.* G.-B.'dan, K.-D.'ya doğru uzanan vadi, Dördüncü Zaman buzullarıyla derin bir tekne biçiminde oyulmuştur. Yan vadilerin tümü asılı vadilerdir ve trafiği önemli ölçüde engelleyen boğazlarla ana vadiye bağlanır. Aslında, bu yüksek vadilerden geçitlere giriş çok kolaydır. Yukarı Engadin bu yan vadilerden biridir; Aşağı Engadin ise Zernez sürgüsünün aşağı kesiminde yatağına iyice gömülmüştür.

Alpler'in merkezindeki konumu nedeniyle Engadin'de oldukça kurak ve her mevsimi güneşli bir iklim egemendir. Eskiden çok yüksek bölgelerde bile çeşitli besin maddeleri tarımı yapılırdı ve vadi bu sayede çevreden kopuk bir yöre oluşturarak reto-roman dilini konuşmaya devam etti. Aşağı Engadin'in bol güneş alan düzlüklerinde 1 600 m yüksekliğe kadar çavdar ve patates tarımı yapılıyordu; Yukarı Engadin'deyse 1 800 m yüksekliğe kadar uzanan kesimde patates ve çavdar ekimi-

Mazin-Top

Engadin'de Tarasp şatosu

ne ek olarak, hayvan da yetiştirilirdi. Bu iktisat, Alpler'in demiryolu döşenmesi için kazılmasına karşı koyamadı ve XIX. yy.'ın ikinci yarısında Engadin'den göçler başladı. Kış ve yaz turizminin gelişmesi sayesinde göç eğilimi tersine döndü. İklimin olağanüstü elverişliliği özellikle Yukarı Engadin'de turistik merkezlerin (St Moritz, Pontresina, Samedan ve Sils) çoğalmasını kolaylaştırdı.

—Tar. Rhaetia'nın bir bölümü olan Engadin'de romalılaşma köklü bir biçimde yayıldı. XV. yy.'ın sonuna kadar Yukarı Engadin, Chur piskoposları ile Planta ailesinden memurlar tarafından yönetildi. Yukarı Engadin, Rhaetia'nın üç birliğinden biri olan *Gotteshausbund*'a katıldı. Aşağı Engadin uzun süre Tirol'e bağlı kaldı. Daha sonra, 1801'de her iki Engadin de *Graubünden* adını alan Rhaetia kantonuna bağlandı.

ENGALAR, Western Highlands yönetim birimi (Batı Yeni Gine) merkezinin geniş bir vadisinde, aşağı yukarı 60 000 kişilik ve Highlands'ın merkez-batı dil öbeğine bağlı halk. Engalar dağınık köycüklerde yaşar, tatlı patates, kahve, çay ve çarkıfelek meyveleri yetiştirirler. Babasoylu bu toplum günümüzde hâlâ fratrilere ve patriklanlara ayrılmaktadır. İktidar hâlâ, topluluğun domuzlarını denetleyen bir "big man" elindedir.

ENGEBE a. Yeryüzünün yüzeyinde oluşan iniş, çıkış, dağ, tepe, ova, yayla gibi biçimlerin ortak adı; yüzey şekilleri. (Eşanl. ARIZA.)

—Jeomorfol. Topografyada düz olmayan her türlü yüzey şekli, yani tümsek ve çukurlar topluluğu. (Bk. *ansikl.* böl. Jeomorfol.)

—ANSİKL. Jeomorfol. "Engebe" teriminin ilk anlamı nedeniyle yazarların çoğu, düzgünlüğü yalnızca kendilerini yaran vadilerle bozulmuş olan tekdüze yaylaların görünümlerini belirlemek için *çukurlu engebe* deyimini kullanmak yerine *çukurlu biçimlenme* deyimini kullanmayı önerirler. (Engebe kavramı, gitgide yerbilimsel yapının denetimindeki tüm yüzey şekilleri için kullanılmaya başlandı; bu denetim, ilksel engebe durumunda doğrudandır, ayrımsal etkileri, değişken dirençli kayaçlara uygulandığı zaman (türemiş, doğru ve ters engebeler ailesi) dolaylıdır; oysa biçimlenmenin tanımı, kendilerini ortaya koyan çeşitli jeomorfojenik sistemlerle kıyaslama yoluyla yapılır.

ENGEBELİ sıf. Yüzeyinde engebeleri çok olan bir arazi, bir bölge için kullanılır, arızalı: *Engebeli bir arazi.*

—Ask. *Engebeli arazi*, görünümlerinin çeşitliliğiyle belirginleşen ve birliklerin taktik eğitimine olanak tanıyan örtü, yükselti, kesik gibi arızalar içeren arazi.

ENGEBELİK a. Bir yerin yüzey şekilleri açısından gösterdiği durum.

ENGEBESİZ sıf. Engebesi olmayan: *Engebesiz arazi.*

ENGEBİN → ENGÜBİN.

ENGEBRECHTSZ (Cornelis), hollandalı ressam (Leiden 1468- *ay. y.* 1553). Üslubu, kıvrım ve konturların yoğunlaşması ve özentili renklerle belirginleşen bir geç dönem gotik manyerizminden kaynaklanır *(Çarmıhtan indiriliş)*, üçkanatlı tablo, 1512'ye doğr., Leiden ve Amsterdam müzeleri; *Konstantinos ile azize Helene*, Münih pinakoteki). Atölyesinde, yeni üsluba giden yolu açacak olan Leidenli Lucas'ı yetiştirdi.

EN-GEDİ, İsrail devletinde sit, Lut gölünün batı kıyısı yakınında, eski kentin biraz uzağında (Şaul'un kovaladığı Davut bu kente sığındı). Bir essenli topluluğu buraya yerleşmiştir.

ENGEL a. **1.** Bir yeri kapatmak, oraya geçişi önlemek için tahta, metal bileşiminden ya da bitkilerden oluşan çit ya da güvenlik güçlerinin oluşturduğu barikat: *Yol açık, hiçbir engel yok, gidebiliriz. Göstericiler polis engelini aştılar.* **—2.** Bir işin yapılmasını önleyen ya da gecikmesine yol açan şey; mani, müşkül, mania: *Ülkenin ekonomik gelişmesindeki engeller. Öğrenimi, yoksulluk, hastalık gibi engeller yüzünden gecikmişti. Evlenmelerine bir engel var mı?* **—3.** İki insan ya da grup arasındaki anlaşmazlığı oluşturan şey: *Ayrı dinden oluşları onların dost olmasına engel değildi. Aralarında dil engeli var, anlaşamıyorlar.*

—Ask. Kara birliklerinin ilerleyişini önleyen her türlü doğal engebe. (Bk. *ansikl.* böl.) || Düşman harekâtını durdurmak, yavaşlatmak ya da başka istikamete yöneltmek için oluşturulan mayın tarlası, tel örgü, hendek vb. || *Engel hattı*, bir hat biçiminde kurulan ve belli bir derinliği olan engeller dizisi.

—Balist. *Optik engel*, mermi yolu süresini ve merminin hızını ölçme merkezinin bir öğesi. (Merkez ışıklı bir rampa ve mermiyolunun her iki yanına bir doğru boyunca yerleştirilmiş ışılelektrik hücrelerden oluşur. Mermi bu doğrunun belirlediği düzlemden geçerken hücreleri örterek bir elektronik sayacı çalıştıran ya da durduran bir işaretin yayımını sağlar.)

—Bayınd. *Don çözülme engeli*, don çözülmesi sırasında, bu olayın verebileceği zararların önüne geçmek için ağır vasıta trafiğine konan idari yasak. || *Yağmur engeli*, bazı ülkelerde, yağmur mevsimi boyunca geçerli olan aynı tür yasak.

—Binc. *Engel atlama (konkurhipik)*, engel sayısı, sırası ve ölçüleri (eni 2 m, yüksekliği 1,70 m) belirlenmiş parkuru, belli bir süre içinde, en az hata yaparak koşmaya yönelik at yarışı. || *Engel kepçesi*, atların atlayacağı engellerin sırıklarını sehpalar üzerinde tutan demir kepçe. || *Engele sürmek*, bir engele giderken atı ele alarak ona kesinlikle atlayacak his ve talimatını vermek, güvenle ileri engele doğru sürmek.

—Çevrebil. Bir türün coğrafi dağılışını sınırlayan olgu. (Bilinen başlıca engeller arasında en önemlileri olarak coğrafi engeller [kıstaklar, sıradağlar, uzak adalar...], iklim engelleri ve melezleşme olanağını sınırlayan genetik engeller sayılabilir.)

—Denizc. *Yüzer engel*, zincirlerle birleştirilmiş ağaç parçalarından oluşan ve bir limanın girişini kapatmayı sağlayan yüzer mania.

—Eğit. *Engel sınavı*, orta dereceli okullarda, özürleri dolayısıyla bütünleme sınavına giremeyeceklerini bildiren ve bu özürleri okul yönetimince geçerli sayılan öğrenciler için, okulun açılışını izleyen ilk ay içerisinde yapılan sınav. 1979-1980 ders yılından sonra bu uygulamadan vazgeçildi.

—Fels. *Bilimkuramsal engel*, Bachelard'a göre, bilimsel düşünceyi engelleyen şey. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Fiz. *Potansiyel engeli*, bir kuvvetler alanında, bu kuvvetlerin etkisindeki parçacığın belli bir bölgeye geçişine karşı koyan potansiyel. (Çekirdek fiziğinde, örneğin, bir çekirdeğin elektrostatik alanı, artı yüklü, düşük enerjili bir parçacığın girişine ya da çıkışına karşı koyan bir "potansiyel engeli" oluşturur.)

—Havc. *Durdurma engeli*, bir havaalanı pistinin ucuna yerleştirilen ve uçağın önce frenlenmesini sonra da kısa mesafede durdurulmasını sağlayan sistem. || *Isıl engel*, atmosferde bir uzay aracı için aşıldığında tehlikeli ısıl etkiler oluşturan sınır hızı. (Isıl siper ya da kalkan kullanımı ısıl engelin gerilemesini sağlayabilir.)

—Hayvc. *Kanada usulü engel*, yerde küçük bir çukurun üstüne yatay olarak yan yana dizilen ve arabalara geçit verdiği halde sığırların geçmesine elverişli olmayan kalın borulardan yapılma ızgara.

—Kad. doğ. *Plasenta engeli*, annenin kan dolaşımını (villuslar arası bölme) dölütün-kinden (koryon villuslarının kılcal damarları) ayıran anatomik yapılar. (Bk. *ansikl.* böl.)

Blauel-Münih

Cornelis **Engebrechtsz**
Konstantinos ile azize Helene
Eski Pinakotek, Münih

—Med. huk. *Evlenme engelleri* → EVLENME.

—Meteorol. *Hidrodinamik engel olayı*, yatay bir hava akımında, yüksek bir engebenin yarattığı tedirginlik. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Nörobiyol. *Kan-beyin engeli* ya da *kan-beyin zarı engeli*, beyin damarları sistemiyle sinir dokusu arasında iyon alışverişini sağlayan sistem. (Beyin-omurilik sıvısıyla damarlar arasındaki geçişi düzenler: bazı kimyasal maddeler bu engeli aşamaz.)

—Nük. müh. *Koruma engeli*, tehlikeli, özellikle radyoaktif maddelerin bir nükleer donanımın çevresine dağılmasını önlemeye yarayan kapalı çeper. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Yayınım engeli*, 235 ve 238 atom kütleli iki uranyum izotopunu gaz yayınımıyla ayırmada kullanılan gözenekli çeper.

—Patol. *Karaciğer engeli*, bazı sindirim ürünlerinin, karaciğer özek dokusunda engel oluşturarak, kapı toplardamarından tüm organizmaya madde geçişini engellemeleri sonucunda ortaya çıkan karaci-

engel atlama

Gelişim arşivi

ğer yetmezliği.
—Uluslarar. ikt. *Gümrük engeli*, yurtdışından gelen mallara, ülke girişinde gümrük tarifeleri, kotalar ya da yasaklamalar yoluyla konulan engel.
—ANSİKL. Ask. Engeller (ırmak, nehir, derin vadiler, vb.) özellikle zırhlı araçların ilerleyişini önler. Bir dizi gereçle (iskeleler, köprüler) donatılan istihkâm sınıfı, amfibi araçlarla donatılan zırhlı birlikler, giderek helikopterlerle taşınan piyade sınıfı, birlik komutanlıklarının karşısına sürekli olarak çıkan engellerin savunulması ve aşılması sorununu çözümlemek için işbirliği içindedir.
—Binc. Binicilik yarışmalarının türüne göre atlanacak engeller vardır. At yarışlarında, yani pist koşularında çit engeller konur. Bunların bazen önlerine bir havuz da eklenebilir. Konkurhipiklerde engel türleri değişir. Bunlar duvar, toprak yığını, çubuklu engel denilen banket ve sulu engellerden oluşur. Konkurhipik ve konkur komple'de ayrıca ağaç kütüğü, havuz ve sırıklardan yapılan çeşitli biçimde engeller kullanılır.
—Fels. *Bilimkuramsal engel*. Bachelard'a göre, "bilimsel gelişmelerin ruhbilimsel koşulları araştırılınca, çok geçmeden bilimsel bilgi sorununun engel terimleriyle konması gerektiği kanısına varılır" *(la Formation de l'esprit scientifique)*. Deneysel bilginin ilk deney, yani eleştiri öncesinde ve üstünde yer alan deney gibi engelleri aşması gerekir. Bilimsel bilgiyi "Aristoteles'ten Bacon'a (Bacon dahil) kadar egemen olan ve onca zekâ için temel bilgi öğretisi olarak kalan genelin uydurma öğretisi" yavaşlattı. Bilimsel düşünce karşısındaki bir başka engel türü de, "bir tek imge, hatta bir tek sözcüğün tüm bir açıklama yerine geçtiği" sözsel alışkanlıklarda bulunur. Bilimsel düşüncenin bilimkuramsal engellerden kurtulmasını sağlamak için, Bachelard'a göre doğaya ve kendimize karşı düşünmek gerekir.
—Kad. doğ. Plasenta engelinde yer alan yapılar sırasıyla şunlardır: villusların kılcal damar çeperi, villusların bağdokusu ve bunları kaplayan iki trofoblast tabakası (sitotrofoblast ve sinsitiyotrofoblast). Plasenta engelinin fizyolojisini çok iyi bilmek gerekir, çünkü anneden dölüte oksijen, besin, hormon, ilaç, mikrop, asalak geçişinin koşulları bu engele bağlıdır. Gebelik başlangıcında aşılması nispeten zor olan plasenta engeli, trofoblast tabakasının giderek incelmesi sonucunda gebelik sonunda daha geçirgen duruma gelir. Örneğin toksoplazma mikrobu gebelik sonunda dölüt kan dolaşımına daha kolay ulaşır. Buna karşılık, ufak yapıdaki virüsler, gebelik sonunda olduğu kadar, gebeliğin başlangıcında da kolaylıkla plasenta engelini aşar.
—Meteorol. Hidrodinamik engel olayı özellikle, batı akısı meridyen yönündeki yüksek bir sıradağı aşarken görülür. Kuzey Amerika, Grönland, And sıradağları. Akı çizgileri engebenin batı yüzünde yükselerek birbirinden ayrılır ve bir antisiklon eğriliği kazanır. Böylece yatay düzlemde bir dalga oluşur; daha sonra serbestçe büyüyerek bir alçak basınç oluşturan bu dalga, dağın "rüzgâraltı" siklon eğriliğini belirler. Dalga düşey yönde de oluşabilir: basıncın engebe üstünde artması, rüzgâraltında azalması. Grönland'ın D.'sunda hemen hemen sürekli kalan İzlanda alçak basıncı da temelde bu süreçle açıklanır.
Hava akımı yönünde uzanan engebeler de önemli tedirginliklere yol açar. Böylece Himalaya ve Tibet dağlarının büyük kütlelerine ulaşan jet-stream (jet akımı) kimi zaman engebelerin güney sınırını (kışın) kimi zaman da kuzey sınırını (yazın) izler. (→ MUSON.) Demek ki dağlık engeller jetin enlemdeki normal ötelenmesini kuvvetlendirmektedir.
—Nük. müh. Bir nükleer santralda, yakıt içinde biriken radyoaktif parçalanma ürünleri ile halk arasında en az ardışık üç engel bulunur. Bunlar yakıtın zarfı, reaktör soğutma devresinin kazanı ve boru donanımları, reaktörü koruyan sızdırmaz yapıdır.

ENGEL (Johann Carl Ludwig), alman mimar, şehirci ve ressam (Berlin 1778 -Helsinki 1840). 1809'dan 1814'e kadar Estonya başkentinin (Revel, bugün Tallin) projelerini yaptı, 1816'da Finlandiya körfezini geçti. Helsinki'ye yerleşti; Senato'yu (1822), üniversiteyi (1828-1832), üniversitenin kitaplığını (1836-1845) ve Nikolaikirche'yi (1830, 1859'da tamamlandı) inşa ederek şehre yeniklasik görünümünü kazandırdı.

ENGEL (Carl), alman orgcu ve müzikbilimci (Thiedenwiese, Springe yakınında, Hannover, 1818 - Londra 1812). Hummel'in öğrencisi. 1844'te İngiltere'ye yerleşti. Tüm sanat yaşamı bu ülkede geçti. Çok zengin bir eski çalgı koleksiyonu vardı. Modern organolojinin temellerini attı: *Descriptive Catalogue of the Musical Instruments in the South Kensington Museum* (South Kensington müzesi'ndeki çalgıların betimlemeli kataloğu) [1874].

ENGEL (Ernst), alman iktisatçı ve istatistikçi (Dresden 1821 - Oberlössnitz, Radebeul, Dresden yakınında, 1896). Belçikalı ailelerin bütçelerine ilişkin bir incelemeden yola çıkarak istemin ailelerin gelir düzeyine bağlı olarak gösterdiği değişikliklerle ilgili bir dizi yasa ortaya koydu: gelir arttıkça besin harcamalarının giderek azalması; giyim ve barınma harcamaları yüzdesinin olduğu gibi kalması; "çeşitli masraflar" faslının, gelir artışına bağlı olarak büyümesi.

ENGEL (Carl), amerikan uyruğuna geçmiş alman kökenli müzikbilimci (Paris 1883 - New York 1944). Kongre kitaplığı'nın müzik bölümünü yönetti (1922-34). G. Schirmer yayınevi'nin ve Musical Quarterly dergisinin yönetmenliğini yaptı. 1934'te Amerikan müzikbilim derneği'ni kurdu.

ENGEL (Marian Ruth), ingilizce yazan kanadalı romancı ve gazeteci (Toronto 1933 - *ay.y.* 1985). Romanlarıyla (*No Clouds of Glory*, 1968; *Monodromos*, 1975; *Bear*, 1976; *The Glassy Sea*, 1978) ülkesinin önde gelen yazarlarından oldu. Ayrıca çocuklar için kitaplar yazdı (*Adventure at Moon Bay Towers*, 1974).

ENGELBERG, İsviçre'de (Unterwald) sayfiye yeri ve kış sporları (yüksl. 1 050 -3 020 m) merkezi, Luzern gölüne dökülen *Engelberg-Aa* kıyısında, Titlis'in eteğinde; 3 000 nüf. Benedikten manastırı (1120'de kurulmuş ve XVIII. yy.'da yeniden yapılmış), barok üslubunda kilise ve zengin kitaplık.

ENGELBERT VON BERG *(aziz)*, Köln başpiskoposu (1185'e doğr. - Schwelm 1225'e doğr.). Otto IV'e karşı Philipp von Schwaben'ı destekledi. 1220'de, imparator Friedrich Barbarossa ona, oğlu Heinrich VII'nin velayetini ve vali unvanıyla Germanya'nın yönetimini verdi. Bir cinayete kurban gitti.

ENGELBREKT ENGELBREKTSSON, isveçli ulusal kahraman (1390'a doğr. - Hjälmaren gölü 1436). Dalarna'nın hizmetindeyken, yurttaşlarının şikâyetlerini Kalmar Birliği kralı Pomeranyalı Erik'e iletmesine rağmen bir sonuç elde edemeyince 1434'te, kısa sürede Danimarka rejimine karşı bir kurtuluş savaşına dönüşen bir ayaklanmayı başlattı. Soylular köylü çetelere katıldı; kral Erik onları birbirinden ayırmaya çalıştı. Bunun üzerine Engelbrekt, 1435'te Arboga'da, din adamlarının, soyluların, burjuvaların ve köylülerin temsil edildiği ve birinci Riksdag olarak kabul edilen bir meclis topladı. Meclisin onayladığı bir Anayasa ile Engelbrekt naipliğe getirildi, ama kısa bir süre sonra öldürüldü.

ENGELHARDT (Johann), alman tanrıbilimci (Neustadt an der Aisch 1791 - Erlangen 1855). 1821'den başlayarak Erlangen'de tanrıbilim profesörlüğü yaptı. Kilise tarihiyle *(Handbuch der Kirchengeschichte*, 1833-34) ve yeniplatonculukla ilgilendi.

ENGELLEME a. **1.** Engellemek eylemi. **—2.** Bir olayın, bir görüşmenin vb.'nin gidişini aksatmak, sonuç alınmasını önlemek üzere sürekli zorluk, sorun, bahaneler yaratmaya dayalı taktik: *Muhalefet, önerinin yasalaşmaması için engelleme yollarına başvuracak.* (Eşanl. OBSTRÜKSİYON.)
—Ruhbil. Bir güdülenimin ifadesine bir engelin müdahalesi. ‖ *Engelleme kafesi*, genellikle küçük boy memeli hayvanlarda engelleme yöntemini uygulamak üzere yapılan kafes. ‖ *Engelleme yöntemi*, bir hayvanın aşabileceği en büyük engelin ne olduğunu belirleyerek ondaki güdülenim düzeyini saptama amacını güden yöntem.
—Siyas. bil. Bir faaliyetin, davanın, özellikle kurul ve meclislerdeki görüşme ve tartışmaların olağan akışını kösteklemek için, sürekli olarak güçlükler ve sorunlar çıkarma taktiği. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Siyas. bil. Yasama meclislerindeki muhalefet gruplarınca başvurulan bu taktik, yasaların ya da meclis kararlarının oluşmasını engellemek amacıyla tartışma ve içtüzük kurallarının sürekli biçimde kullanılmasına dayanır. Sayıca etkili ve yeterli meclis azınlığı ya da muhalefet grupları, çoğunluğun iradesinin yasalaşmasını ya da karara dönüşmesini önlemek için bu yola başvururlar (örneğin, birbiri ardına uzun konuşmalar yapılması, soru ve gensoru önergeleri verilerek yasa tasarılarının görüşülmesinin engellenmesi, kritik anlarda meclisi boşaltarak toplantı ve karar alabilmek için gerekli sayının düşürülmesi, vb.). Buna karşılık çoğunluğun ya da iktidarın silahı ise, "görüşmelerin yeterliği" kararı alarak oylamaya geçilmesini sağlamaktır. Fransa'da meclisler kurulalı beri, bir konuda yeterince aydınlanmış olduğunu hisseden çoğunluğun, tartışma ve görüşmelere son verme hakkı var olmuştur. İngiltere'deyse başlarda böyle bir önlem öngörülmemişti. İrlandalı milletvekillerinin, özellikle 1881'de sistemli biçimde engellemelerde bulunmaya başlamaları üzerine,parlamento çoğunluğu da "görüşmelerin yeterliği" silahını kullanmaya koyuldu. Uygulanan bu sisteme "giyotin" adı verildi. Amerikan Kongresi'nde (özellikle Senato'da), engelleme her zaman başvurulan bir yöntem olmuştur, Türkiye'de de, çok partili dönemde muhalefet parti ya da grupları engelleme taktiğine sık sık başvurmuşlardır. Çoğunluğunsa bunlara karşı "görüşmelerin yeterliği" (kıyafeti müzakere) önergesi verdirerek sonuç almaya çalıştığı görülür.

ENGELLEMECİLİK a. Siyasal bir meclisteçalışmaları sistemli olarak aksatma.

ENGELLEMEK g. f. **1.** *Bir şeyi, bir şeyini engellemek*, bir şeyden, bir kimse sözkonusuysa, bir eylemi, bir durumu güçleştiren, önleyen bir engel oluşturmak: *Kapının altındaki sünger rüzgârın içeri girmesini engelliyor. Yana çekil, görmemi engelliyorsun. Bu gürültülü ortam çalışmasını engelliyor. Mutluluğumuzu engelleyen ne?* **—2.** *Bir şeyi engellemek*, bir kimse, bir şey sözkonusuysa, bir şeyin olmasını, gerçekleşmesini önlemek: *Evlenmemizi engellemek için her yola başvurur. Bu esnek politika anlaşmazlığın büyümesini engeller.* **—3.** *Bir kimseyi engellemek*, onun kötü bir duruma düşmesine yol açacak bir şeyi yapmasını önlemek, onu güç bir durumdan kurtarmak: *Aman, böyle bir deliliği yapmasını engelle. Bu işe girmesini engelleyerek onu iflastan kurtardı.*
—Spor. Karşı takımdan bir oyuncunun hamlesini önlemek, oyunu bozmak.

◆ **engellenmek** edilg. f. Engel olunmak.
—*Ruhbil. Engellenmiş kişi*, durmaksızın

bir engelleme, bir doyumsuzluk duygusu içinde yaşayan kişi.

ENGELLENME a. **1.** Birinin bir iyilikten, bir yarardan yoksun bırakılması. **—2.** Bir ereğe erişmesi, bir isteği gerçekleştirmesi engellenmiş, bundan yoksun bırakılmış birinin, duygusal içeriği hoş olmayan durumu.
—Psikan. Dış ya da iç nedenlerden ötürü libido doyumsuzluğuyla karşılaşan öznenin durumu. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Ruhbil. *Engellenme-saldırı kuramı*, saldırgan tutumların çoğunun, hatta hepsinin kökeninde bir engellenme bulunduğunu ileri süren kuram.
—Sterkim. *Çınlamayla sterik engellenme*, bir molekül için kimi doymamış parçaları düzlemdeş olarak tutma olanaksızlığı. (Bu durum özellikle eşlenik dien yerleşmesinin alkil gruplarının varlığıyla bozulması ya da bifenil türevleri yerleşmesinin belirli bir noktada durması sırasında oluşur; yerleşme bu noktada atropik* izometriye yol açar.)
—ANSİKL. Psikan. Analitik kurama Freud tarafından sokulan engellenme kavramı iki olası görüşe yol açar. Dürtüsel doyumsuzluk olarak engellenme, özne için, onun doyumunu sağlamaya elverişli bir dış nesnenin yokluğuna ya da bunu geri çevirmesine bağlıdır. Ya da tersine bu geri çevirme, bilinçdışı bir çatışma sonucu nesneden vazgeçen özneden kaynaklanır ve bu durum ona isteğini yineleme olanağı sağlar. Engellenmenin, tedavinin yürütülmesinde kaçınma ilkesinin uygulanmasındaki temel rolünü bu ikinci durum çerçevesinde ele almak gerekir.

ENGELLENMEK → ENGELLEMEK.

ENGELLEYİCİ sıf. Beklenen bir doyumdan yoksun bırakan, bir beklentiyi sarsan, boşa çıkaran şey için kullanılır: *Engelleyici başarısızlık.*
—Ruhbil. Engellenmeye yol açan bir uyartı ya da durum için kullanılır.
—Siyas. bil. Sistemli bir biçimde engelleme ve muhalefet yapan kişi ve gruplar için kullanılır.
◆ a. Bot. Bir tohumun çimlenmesine, bir tomurcuğun gelişmesine ya da bitkinin özel bir işlevi yapmasına engel olan madde ya da organ. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Bot. Bazı tohumların su ve oksijen geçirmeyen kabukları, yırtılıp bozuluncaya kadar çimlenmeye engel olur. Öte yandan, tohumlar, çimlenmenin olabilmesi için kesin olarak kaybolması gereken birtakım maddeler içerebilirler (heterozitler, aldehitler, laktonlar, alkaloitler ve uçucu maddeler [amonyak, etilen]). Bir sapın üstündeki tepe tomurcuğu, yeterince oksin çıkararak en yakındaki yan tomurcukların gelişmesine engel olur. Fotosentez özellikle üretanlar ve siyanürler tarafından engellenir, aslında siyanürler yalnız karanlıkta olup biten tepkimeleri durdurur.

ENGELLİ sıf. Engeli olan; manialı.
—Ask. *Engelli manej*, askeri binicilik eğitiminde yüksek bir toprak yığınıyla çevrili açık arazide, çubuklu engel, hendek, çit ve banket gibi engelleri aşma yarışı.
—Binc. *Engelli at yarışları*, belirlenmiş parkur üzerine kurulan engelleri aşmaya yönelik at yarışı. (Bk. *ansikl.* böl.) || *3 000 m engelli*, yarış pisti üzerinde belirli aralıklarla konan bir dizi engeli (28 çit ve 7 sulu hendek) aşmaya yönelik kır koşusu.
—Sesbilg. Akustik özellikler kuramında, bir sesbirimden söz ederken, bu sesbirimin kısa bir zaman dilimi içinde yüksek bir enerji oranıyla belirgin nitelik kazanan bir tayfı olması. (Eklemlenim açısından, engelli sesbirimler, gırtlaksıllaşmayla belirgin bir nitelik kazanırlar ve dışatımlılar, içpatlamalılar ya da şaklamalılar biçiminde gerçekleşirler.)
—Spor. Atletizm yarışmalarında, belirli mesafelerde (60 m, 100 m, 110 m, 400 m, 3 000 m) belirli aralıklarla dizilmiş ve belirli ölçülerdeki engelleri aşarak yapılan yarışlar. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Engelli koşucusu*, engelli koşularda yarışan atlet.
—ANSİKL. Binc. Engelli yarışlarda 1978'e kadar erkek ve bayan sporcular birlikte yarıştılar. Yarışlar bireysel ve takım halinde olur. İngiltere'deki ünlü *Grand national* adlı engelli yarışın bir benzerinin bir ara Türkiye'de yapılması denendiyse de, sonradan bundan vazgeçildi. Günümüzde engelli at yarışları daha çok engel atlama (konkurhipik) dalında gerçekleşmektedir.
—Spor. Atletizmde engelli yarışlar 60 m (erkek, bayan), 100 m (bayan), 110 m (erkek), 400 m (erkek, bayan), ve 3 000 m'lik (erkek) (*3 000 m steeple koşusu* da denir) mesafelerde uygulanır. Türkiye'de atletizmde engelli koşular, 1920'li yıllarda erkeklerin koştuğu 110 m engelli yarışıyla başladı. İlk rekor Şekip Engineri'nin 20.1'lik derecesiydi. Sonraki yıllarda Galatasaraylı Faik Önem bu dereceyi 14.7'ye (1940). Çetin Şahiner 14.5'e (1963), İlhan Ağırbaş 14.3'e (1979), Ruhan İşim 14.05'e (8 temmuz 1991, Atina) indirdi. Türkiye'de 200 m engelli koşu 1938-1950 yılları arasında koşuldu; günümüzde artık koşulmuyor. 400 m engelli koşu ise 1932 yılından bu yana koşuluyor. Bu mesafede ilk rekor Fenerbahçeli Ziya'nın 60.8'lik derecesiydi. Sonraki yıllarda Galatasaraylı Fahir Özgüden bu dereceyi 52.9'a (1958), Mehmet Solmaz 52.25'e (7 haziran 1981, Sofya) indirdi. Bayanlarda 400 metre engelli Türkiye rekoru 56.54'lük derecesi ile Semra Aksu'ya aittir (21 eylül 1987, Suriye). Günümüzde 3 000 m engelli (steeple) Türkiye rekoru ise 8. 42.09'luk bir derece yapmış olan Nihat Bağcı'nındır (5 ağustos 1990, İstanbul).

ENGELMAN (Jan), hollandalı yazar (Utrecht 1900 - Amsterdam 1972). Katolik eğilimli De Gemeenschap dergisinin kurucularındandır; klasik şiirler bıraktı: De Tuin van Eros (1932).

ENGELMANN (Wilhelm), alman fizyolog (Leipzig 1843 - Berlin 1909). Biyoloji ve histoloji, daha sonra da Utrecht Üniversitesi'nde fizyoloji profesörlüğü yaptı; ardından Berlin Fizyoloji enstitüsü müdürlüğüne atandı (1897). Hücre fizyolojisi ve histofizyoloji üzerine birçok çalışma yayımladı.

ENGELS, Pokrovsk kentinin 1931-1991 arasında taşıdığı isim. (→ POKROVSK.)

ENGELS (Friedrich), alman sosyalist kuramcı ve militan (Barmen, bugün Wuppertal'de, 1820 - Londra 1895). Adı, tüm yaşamı boyunca dostu ve çalışma arkadaşı olduğu Karl Marx'ın adıyla birlikte anılır. Engels, her zaman, Marx'ın yaptıklarını kendisinin hiçbir zaman yapamayacağını vurgulamıştır; ama bu bir yere kadar doğrudur, çünkü Engels'in katkıları olmasaydı Marx'ın kuramı son biçimini alamazdı.

Engels, rheinlandlı, dindar ve muhafazakâr bir ailenin oğluydu. Babası iplik fabrikatörüydü. Genç Friedrich, babasından sonra aile şirketinin başına geçmek üzere yetiştirildi. 1838'de bir ticaret şirketinde çalışmak için Bremen'e gönderildi. Ancak ticari işlerden çok edebiyat ve felsefeyle ilgilendi. 1841'de geldiği Berlin'de üniversiteye devam etti ve "sol hegelci" çevrelere (Bruno Bauer, Arnold Ruge) girdi. 1842'de *Schelling ve Vahiy* adlı incelemesinde Schelling felsefesini eleştirirken Hegel'i savundu. Aynı yıl *Schelling, İsa'daki felsefe* başlığını taşıyan başka bir makaleyle aynı konuyu yeniden ele aldı. Bu iki metinle Engels "genç hegelciler"in önderlerinden biri durumuna geldi. O sırada Rheinische Zeitung'un başyazarı olan Marx ile tanıştı. Sonra, babasının bir pamuklu imalathanesinin bulunduğu Manchester'a gitti. İngiltere'de işçilerin içinde bulunduğu koşulları tanıdı, sanayi kapitalizmine bağlı toplumsal olayları yakından inceledi, ingiliz sosyalist çevreleriyle ilişki kurdu ve işbirliği yaptı. Politik iktisatla da gene orada ilgilendi ve Marx'ı çok etkileyen *Umrisse zu einer Kritik der Nationalökonomie* (Ulusal iktisadın eleştiri taslağı) adında bir makale yayımladı. Ülkesine dönerken Paris'e uğradı ve orada Marx ile ikinci kez karşılaştı. İkisi arasındaki dostluk ve işbirliği bu tarihte başlar (1844). 1845'te Engels, Büyük Britanya gezisinin düşündürdüklerini kaleme aldı: *İngiltere'de emekçi sınıfların durumu* (Die Lage der arbeitenden Klassen in England). Engels ve Marx'ın ortak kuramsal çalışmaları da aynı yıl başladı: önce yeni hegelciliği eleştirdikleri *Kutsal* Aile*'yi (Die Heilige Familie), sonra *Alman* ideolojisi*'ni (Die Deutsche ideologie, 1845-46) yayımlayarak tarihsel maddeciliğin temelini attılar. Bu arada, sosyalist çevrelerle ilişkilerini de sıklaştırmışlardı. 1847'de Doğrular derneği'ne girdiler; Engels, bu derneğin Londra'daki birinci kongresine (haziran 1847) Paris komünist grubunun delegesi olarak katıldı. Bu kongreye katılanların hedefleri, burjuvaziyi devirmek, proletaryanın sınıf egemenliğini ve sınıfsız bir toplumu kurmaktı; dernek, Komünistler birliği adını aldı. İkinci kongre (kasım-aralık 1847) Marx ve Engels'i, birliğin bildirgesini yazmakla görevlendirdi; bu metin daha sonra *Komünist* parti manifestosu* (Manifest der Kommunistischen Partei) [1848] adını aldı. Engels Brüksel'deki Komünistler federasyonu merkez komitesi sekreteri oldu. 1848 ilkbaharında Almanya'ya döndü, Köln'de Neue Rheinische Zeitung'u çıkardı ve devrime katıldı. Polis tarafından izlenen Engels İsviçre'ye sığındı ve devrimin başarısızlığına ilişkin görüşlerini *Almanya'da devrim ve karşı-devrim* (Revolution and Counter-Revolution in Germany in 1848) [1851-52] adlı yapıtında belirtti. Büyük Britanya'ya dönen Engels artık Ermen imalathanesinin ortaklarından biri durumundaydı; sonra Manchester'a geçti. Bu sayede kapitalist işyerinin, özellikle yeniden üretimin ve sermaye dolanımının çözümlenmesini yapma olanağını buldu. Tüm gözlemlerini Marx'a aktarıyor, böylece ona *Kapital*'in (Das Kapital) yazımında gerekli pek çok malzeme sağlıyordu. Diğer yandan, sanayi etkinliğinden kazandığı gelirler, Engels'e başta Marx olmak üzere birçok sosyalist militanın maddi gereksinimlerini karşılama olanağı veriyordu. Engels, 1870'e değin işyerinin ortağı olarak kaldı. O tarihte, tüm zamanını siyasal ve kuramsal mücadeleye ayırabilmek için Londra'ya yerleşti. Marx ile işbirliği daha da yoğunlaştı, Marx'ın 1883'te ölümü üzerine *Kapital*'in ikinci cildiyle üçüncü cildinin bazı bölümlerini tamamlayarak yayımladı (1885-1894).

Daha çok *Anti-Dühring** adıyla bilinen *Herrn Eugen Dührings Umwalzung der Wissenschaft* (1878), alman sosyal demokratları üzerinde büyük etkisi olan Berlin Üniversitesi privatdozentine karşı siyasal bir tavrı yansıtıyordu. *Anti-Dühring*, av-

Roger-Viollet, Viollet kol.

Friedrich Engels (1891'de)

engelli at yarışı

gergedan **engerek** *(Bitis nasicornis)* baştan bir kesit (Batı Afrika)

Avrupa **engereği** *(Vipera aspis)* ve başından bir kesit (üstten görünüş)

zehir çengellerinden kesit

üstte: ağız kapandığında parçaların düzeni (zehir çengellerinin yuvasına yerleşmesi)

altta: ağız açıldığında zehir çengellerinin dikleşmesi

rica, tarihsel maddeciliği, diyalektik maddeciliği ve bilimsel sosyalizmi sistemli biçimde ortaya koyan ilk denemedir. Engels, tarihsel maddeciliğe bu yaklaşımını, Lewis H. Morgan'ın çalışmalarından esinlenerek yazdığı *Ailenin*, özel mülkiyetin ve devletin kökeni*'nde (Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staats) [1884] geliştirdi. *Ludwig Feuerbach ve klasik alman felsefesinin sonu*'nda (Ludwig Feuerbach und der Ausgang der Klassischen Deutschen Philosophie, 1888) diyalektiği bir kategori olarak tarihsel bir temele oturttu, Hegel'in diyalektiğe katkısına ve hegelci diyalektikle marxçı diyalektik arasındaki farklara parmak bastı. Bu yapıt, aynı zamanda her felsefenin siyasal yönlerini açığa çıkarır. *Doğanın* diyalektiği* (Dialektik der Natur) [1873-1883, yayım tarihi 1925] doğada, diyalektik maddeciliğin temellendirilmesine olanak veren nesnel yasaların varlığını vurgular. Engels ile Marx arasındaki mektuplaşma, marxçılığın hazırlanışına ilişkin bir bilgi kaynağıdır. Engels, II. Enternasyonal'de, Almanya ve Fransa'daki ilk sosyalist partilerin kuruluşunda büyük bir rol oynamıştır. Rusya ve İtalya'daki sosyalist hareketlerin gelişimini de yakından izlemiştir.

ENGELSİZ sıf. Engeli olmayan, maniasız.

ENGELYÛN a. (fars. *engelyûn*). *Esk.* **1.** İncil. **—2.** İşlemeli ve renkli ipek kumaş.

ENGEREK a. **1.** Eski Dünya'nın sıcak ve ılıman bölgelerinde yaşayan, yumurtaları karnında açılan, oluklu zehirdişli yılanların genel adı. (Engerekgiller familyası.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** Avrasya'nın soğuk ılıman kuşağında bulunan yılan. (Burnunun yassılığı, gözbebeğinin parlak sarılığı ve gözleriyle dudakları arasındaki tek sıra pul dizisiyle Avrupa engereği'nden ayrılır. Bil. a. *Vipera berus;* yılanlar takımı; engerekgiller familyası.)

—ANSİKL. Engerekler, zehirli yılanların en kuzeyde yaşayabilenleridir. Kısa ve birdenbire daralan kuyruğuyla, dikey yarık biçimindeki gözbebekleri ya da (daha güç seçilmekle birlikte) üçgen biçimli başıyla ve gözleri arasındaki büyük pulun dar olmasıyla su yılanlarından ayrılır. Çenesinin ön kesimindeki çok kısa çene kemiğinden çıkarak, ağız boşluğunda uzanan ve böylece onu her an saldırmaya hazır kılan, oluklu zehir çengelleri vardır. Altçene ve çok uzun olan kare, büyük avları yutmasını sağlar. Jacobson organları ya da ikincil koku alma organları iki delikle ağız tavanına açılır; çatallı dilinin uçları, hayvandan önce toprağı taradıktan sonra bu deliklerden hayvanın ağzına geri döner. Engereklerin yumurtaları karınlarında açılır ve eteneli oluşumları, yumurtalarda bulunan yumurta sarısıyla birlikte embriyonların beslenmesini sağlar. Başlıca engerek cinsleri: sarılıcı kuyruklu, ağaçta yaşayan türleri içeren *Atheris;* gece ortaya çıkan *Causus; Echis* (kum engerekleri); *Bitis; Cerastes* (boynuzlu engerekler); *Vipera. Bitis* cinsi üyeleri Afrika ormanlarında ya da savanlarında yaşayan çok zehirli engereklerdir. Çölde yaşayan *Causus cerastes*'e başındaki dik pullardan dolayı boynuzlu engerek adı da verilir. *Vipera* cinsinde on kadar tür vardır: Avrupa engereği *(Vipera aspis)*, engerek *(V. berus)*, *V. ursinii*, vb.

Isırması (gerçekte binde bir öldürücüdür) tehlikeli olsa da, engerekler birçok küçük kemirgeni yok ederek tarıma büyük yarar sağlarlar. Durup dururken insana saldırmayan bu yılanların korunmalarında yarar vardır.

ENGEREKGİLLER a. Oluklu zehirdişli zehirli yılanlar familyası. (Engerekgiller familyasında iki oymağa ayrılmış yüz kadar tür yer alır: Eski Dünya'da yaygın *Viperinae* oymağı ve Amerika ve Güney-doğu Asya'da yaygın *Crotalinae* oymağı.Bazı bilim adamları bu oymakları familya düzeyine yükseltmektedir.)

ENGEREKKÖKÜ a. Bir loğusaotu türünün (*Aristolochia serpantaria* ya da *A. reticulata*) kökü. (Eskiden halk hekimliğinde kuvvet verici, iştah açıcı ve uyarıcı olarak kullanılır, yılankökü·de denirdi.)

ENGEREKOTU a. Akdeniz bölgesinde yetişen biryıllık, ikiyıllık ya da çokyıllık, hatta dip kısmı odunsu ve üzeri dikenli ya da tüylü otsu bitki. (Almaşık dizili basit yaprakları genellikle serttir; mavi, beyaz ya da kırmızı olan çiçekleri akrep kuyruğu biçiminde dallanmış salkım halinde bulunur. Çiçek tacı, tepesi geniş bir boruyu andırır. Engerekotu halk hekimliğinde idrar artırıcı ve balgam söktürücü olarak kullanılır. Makaronezya'da (Asor adaları, Cabo verde, Madeira) yetişen türleri çok gösterişlidir. Bil. a. *Echium vulgare;* hodangiller familyası.)

ENGERT (Erasmus), avusturyalı ressam (Viyana 1796 - *ay. y.* 1871). Sayıları pek de fazla olmayan resimleri romantik abartmalardan kopuşun izlerini taşır ve kişisel bir tarzda Biedermeier üslubunu temsil eder. Eski tabloların özgün durumlarına kavuşturulması konusunda çok çalıştı; 1840'ta Viyana Akademisi'nin müdürlüğünü, daha sonraları, 1857'de bir kataloğunu yayımladığı Belvedere galerisi'nin yöneticiliğini üstlendi.

ENGERTH (Wilhelm, *baron* VON), alman mühendis (Pless, bugün Pszczyna, 1814 - Baden, Viyana yakınında, 1884). Bir treni dik rampalarda çekebilecek bir lokomotif sistemi tasarladı. Avusturya'da endüstri öğretimi önemli ilerlemelerini Engerth'e borçludur.

ENGERTH (Eduard VON), alman ressam (Pless, bugün Pszczyna, 1818- Semmering, Viyana yakınında, 1897), öncekinin kardeşi. Süslemeler, tarih tabloları ve portreler yaptı, 1871'den 1892'ye kadar Viyana İmparatorluk galerisi'ni yönetti. Bu galeri 1892'de yeni Kunsthistorisches Museum binasına taşınmıştır.

ENGESTRÖM (Lars, *kont* VON), isveçli devlet adamı (Stockholm 1751 - Poznań 1826). Bernadotte'nin isveç tahtına çıkmasını sağladı ve dışişleri bakanı oldu.

ENGHİEN, hollandacası **Edingen,** Belçika'da (Hainaut) kent, Brüksel'in G.-B.'sında; 10 200 nüf. Eski dukalık şatosunda park ve capella; XIV.-XV. ve XVII. yy.'dan kalma kiliseler (G.'de Croy'un Jan Mone tarafından yapılan anıt mezarı); XVIII. yy.'dan rahibe evleri. Elektrikli gereçler.

—Tar. Hainaut kontlarının fiefiyken, Saint -Pol kontesi Marie de Luxembourg'un 1477'de Vendôme kontu olan François de Bourbon ile evlenmesi (1487) üzerine Bourbon sülalesine geçen Enghien kontluğu Condé kolunun payına düştü. 1566'ya doğru birinci Condé prensi Louis I de Bourbon lehine düklüğe dönüştürülen Enghien, Henri IV tarafından Arenberg sülalesine satıldı. 1689'da *Enghien düklüğü* adını alan Montmorency düklüğü, bu adı 1790'a kadar korudu.

ENGHİEN (Louis II DE BOURBON, —*dükü*) → CONDÉ (Louis II de Bourbon, 4. —prensi).

ENGHİEN (Louis Antoine Henri DE BOURBON, —*dükü*) [Chantilly 1772 -Vincennes 1804], Condé'lerin son vârisi. 1801'e kadar babasının ordusunda savaşlara katıldıktan sonra, önce Luneville'e, ardından Baden'de Strasbourg'un karşısındaki Ettenheim'a yerleşti. 1804'te 15 martı 16'ya bağlayan gece Bonaparte'ın özel görevlileri tarafından buradan kaçırıldı. Vincennes'e nakledildi, yüzeysel bir yargılamadan sonra komplodan suçlu bulundu. 20-21 mart gecesi kurşuna dizildi ve şatonun hendeğine gömüldü. Bu idamla Birinci konsül, onu Bourbon'ları yönetime getirmekle görevli bir krallık tümgenerali durumuna düşürmek isteyen kralcıların tüm girişimlerini başarısızlığa uğratmış oldu. Enghien dükü ile birlikte, Condé hanedanının varlığını sürdürme olanağı da kalmadı.

ENGHİEN-LES-BAİNS, Fransa'da kanton (Val-d'Oise) merkezi, Paris'in kuzey banliyösünde, Montmorency ormanının G.'inde; 10 103 nüf. (1990). XVII. yy.'da ortaya çıkarılan Enghien kaplıca sularından (kükürtlü ve hidrojen sülfürlü) ancak 1821'den sonra yararlanılmaya başlandı. Ünlü kumarhane.

ENGİN sıf. **1.** Ucu bucağı görünmeyecek kadar geniş olan şey için kullanılır: *Engin denizler.* **—2.** Soyut bir şeyin sınırsızlığını, genişliğini, zenginliğini, vurgulamak için kullanılır: *Alanında engin bir bilgisi olmak. Engin bir hayal dünyası.*

◆ a. Denizlerin kıyıdan uzak bölümleri; açık deniz: *Engine açılmak.*

ENGİN sıf. (esk. türkç. *en*, çukur'dan *en -gin*). *Yörs.* **1.** Nitelikçe, fiyatça düşük şey için kullanılır. **—2.** Yüksekte olmayan, alçak yer için kullanılır: *Engin yer.*

ENGİN (İbrahim) → BEYHANİ (İbrahim Engin).

■ **ENGİNAR** a. **1.** Çiçekliğinin tepeliği ve bürgülerinin (yaprakçıklar) dip kısmı, çiçek açılmadan önce sebze olarak yenebilen bitki. (Bil. a. *cynara scolymus;* bileşikgiller familyası.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** *Enginar göbeği*, bürgüleri temizlendikten sonra enginarın sapının üstünde kalan etli kısım. || *Diken enginarı* ya da *yabani enginar*, yaprak lopları sert dikenli olan enginar türü *(Cynara cardunculus)*. [Yapraklarının dip kısmı ve soyulduktan sonra gövdesi sebze olarak yenir. Yaprakları halk hekimliğinde asıl enginarın yaprakları gibi kullanılır.]

—Mutf. *Enginar dolması*, temizlenmiş ve limonlu, unlu suda bekletilmiş enginarların ortasına yumurta akıyla karıştırılmış kıymalı dolma içi doldurularak yapılan sıcak yemek. || *Zeytinyağlı enginar*, enginar, arpacık soğanı, kereviz, patates ve havuçla yapılan zeytinyağlı yemek.

—ANSİKL. Enginar 50-100 cm boy atabilen çokyıllık otsu bir bitkidir. Yaprakları grimsi yeşil renkte, dikenli ve parçalıdır. Çiçekleri mor renkte ve birçoğu bir arada, büyük bir baş halindedir. Uzun ve kalın olan çiçek sapının ucunda 3-10 tane kömeç (baş) yer alır. Her başın çevresi kiremit gibi binişmiş az ya da çok morumsu yeşil bürgü yaprakçıklarıyla sarılıdır. Bunların ortasında dipte yer alan çiçek tablasının üstünde, açılınca mavi renk alan yüzlerce çiçek bulunur. Bunların çevresi ipliğimsi, ot gibi bir sürü bürgü yaprakçıklarıyla doludur. Enginarın etli çiçek tablası pişirilerek yenir. Bitki ilkbaharda baş bağlar.

Enginar Türkiye'de, özellikle Bursa yöresinde bol miktarda yetiştirilir. İyi akaçlanmış derin, killi-milli toprakları sever; suya, azota ve potasyuma gereksinim duyar, dona karşı duyarlıdır. Soğuk bölgelerde kış aylarında bitkinin dibine toprak doldurulur. Enginar, sapın toprak altı bölümünden çıkan piçleri, kökleriyle birlikte çıkarılıp başka yere dikilerek çoğaltılır. Normalde ilkbahar olan ürün verme mevsimi, yeni ekim teknikleri kullanılarak ve uygun iklim koşulları sağlanarak bütün bir yıla kaydırılabilir. Dikilen bitkiler 1-3 yıl yerinde kalabilir.

Türkiye'de yetiştirilen başlıca enginar çeşitleri İstanbul'un bayrampaşa enginarı, İzmir'in sakız enginarıdır. Besin değeri açısından (inülin) ilginç bir bitki olan enginarın, içerdiği sinarine bağlı olarak sidik söktürücü ve kolestrol düşürücü özelliği vardır. Enginar yapraklarından çıkarılan hidroalkoller kandaki azotun ve kolestrolun atılmasını sağlar; bu hidroalkoller ilaç olarak damla, tablet ve iğne biçiminde kullanılır. Enginardan karaciğer hastalıklarının tedavisinde de yararlanılır.

ENGİNLİK a. Sınırsız, uçsuz bucaksız şeyin durumu: *Denizin enginliği.*

ENGİZ sıf. (fars. *engihten*, koparmak'tan *engiz*). *Esk.* "Koparan", "karıştıran" anlamında bileşik sıfatlar türetir: *dehşet -engiz* (korku ve dehşet salan), *fitne-engiz* (fitne karıştıran), *safa-engiz* (safa veren), *şevk-engiz* (coşku veren) vb.

ENGİZEK dağı, Akeniz bölgesinin Adana bölümü ile Doğu Anadolu bölgesinin G.-B. kesimi arasındaki sınırda yüksek kütle (2 814 m).

ENGİZİSYON a. (fr. *inquisition*). Tar. Kendileri ve başkaları hakkında doğruyu söyleyeceklerine dair yemin etmeye zorlanan tanıkları kendisi doğrudan doğruya sorguya çeken bir yargıcın yürüttüğü soruşturma (inquisitio) biçimindeki yargılama usulü. (Bu usul, davanın, yargıç tarafından değil, mağdur tarafından açıldığı yargılama usulünden farklıdır.) || Piskoposun yönettiği normal mahkemeden farklı ve Papalık tarafından engizisyon usulüyle din sapkınlığına karşı mücadele etmekle görevlendirilen mahkeme (baş harfi büyük).

—ANSİKL. Tar. Engizisyon, XII. yy. ortalarından başlayarak Batı Avrupa'da halk kitleleri arasında yayılan din sapkınlıklarına, özellikle de katharcılığa son verme isteğinden doğdu. Hükümdarlar ve toplumlar kıyımlara girişirken, konsiller (1162'den başlayarak) ve papalar daha çok mücadeleyi örgütlemekle ilgilendiler. Papa İnnocentius III, engizisyon usulünü getirerek mücadeleye etkinlik kazandırdı (din sapkınlığını hükümdara karşı komployla eş tutan *Vergentis in senium* fermanı, 1109). Fransa'nın kuzeyinde ve Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'nda kurulan mahkemeler, bu hükme dayanarak, infazı laik makamlara bırakılan yakılma cezasını kendileri üstlendiler (Troyes, 1200; Paris, 1210; Strasbourg, 1212).

Bazı bölgelerin bütünüyle katharcılığı benimsediği Fransa'nın güneyinde, bu yörenin hoşgörüsü sayesinde benzeri cezalar verilmedi ve sapkınlık soylular arasında da yayıldığı için uygulanamadı. Narbonne'daki misyonun başarısızlığa uğramasından sonra, İnnocentius III, Kuzey Fransa prenslerinin düzenlediği silahlı seferi (haçlı seferi ya da Albililer* savaşı, 1209-1229) onayladı.

1231'den (*Excommunicamus*'un kuruluşu) 1235'e dek, papa Gregorius IX Almanya ve Fransa için geçerli olan ve Aragón'u da kapsayan bir dizi önlemle kovuşturma yetkisini piskoposlardan aldı, dominiken engizisyoncuların mahkemelerine verdi. Engizisyon başlangıçta güçlüklerle karşılaştı: halk sert tepki gösterirken (iki engizisyon görevlisi Toulouse yakınlarında Avignonet'de katledildi; 28 mayıs 1242) papalık da bu mahkemeleri yakından izliyor, hatta bunların aldığı en sert cezaları askıya alabiliyordu. Bu koşullarda çalışmanın olanaksız olduğuna karar veren dominikenler bu işten vazgeçtiler (en azından Fransa'da) ve 1255'e kadar Güney Fransa'da, 1259'a kadar da Fransa krallığı'nın geri kalan bölümünde mahkemeler, piskoposların yönetimindeki laik makamlarla çalışmalarını sürdürdüler. Sonunda papa Alexander IV bu görevi vaizlere bıraktı ve onlara tam bir bağımsızlık tanıdı; engizisyoncular suistimallerden birbirlerini bağışlamak hakkını elde ettiler. Böylece engizisyonun en büyük etkinlik dönemi başladı. Ama 1300'e doğru engizisyona karşı patlak veren tepkiler papa Clemens V'i engizisyoncularla normal yargıçların işbirliği yapmalarını istemeye yöneltti; Viyana konsili (1312) bunu kural haline getirdi.

Genellikle mahkeme, engizisyon soruşturmasıyla başlardı. Her yerleşmede, halka yönelik bir vaazdan sonra af süresi bırakır, bu süre içinde hatalarını kendiliklerinden itiraf eden suçlular bağışlanırdı. Sonra sistematik bir biçimde halkın sorgulanmasına geçilirdi. Şüpheliler, bir avukatın yardımı olmaksızın sorguya çekilirdi; bunlara karşı tanıklık yapanların adları gizli tutulurdu. 1260'tan önce uygulanıp uygulanmadığı kesin belli olmayan işkence, daha sonraları yaygın biçimde kullanıldı. Soruşturma tamamlandıktan sonra engizisyoncular, yüksek dereceli papazların ve ileri gelen kimselerin görüşlerine başvururlardı. Kararlar, halka açık bir vaaz sırasında ilan edilirdi.

İnfazı laik makamlara bırakılan ölüm cezasından daha yaygın olan ömür boyu ya da geçici hapisti; bunun ardından sanıkların mallarına da elkonulurdu. Zorla hacca gönderilmek de verilen cezalardan biriydi. Genellikle, din sapkınları, üzerine haç dikilmiş bir giysiyle dolaşmaya zorlanırlardı. Elkonulan mallardan, mahkûmun ailesine ve alacaklılarına bir pay ayrılır, kalanı ise engizisyoncularla hapishanelerin bakımına giderdi.

Engizisyon, İngiltere dışında tüm Roma hıristiyanlığına yayıldı. XVI. yy.'dan başlayarak protestanlara karşı mücadele krallık mahkemelerine bırakılınca, engizisyonun Fransa'daki varlığı sözde kaldı; XVIII. yy. başlarında da kaldırıldı.

İspanya'da engizisyon 1478'de, bu uygulamayı dinsel ve siyasal birlik siyasetlerinin temel öğelerinden biri durumuna getiren katolik krallar zamanında kuruldu. Fernando dominikenlere başvurdu ve ilk mahkemeler 1481'de Andalucia'da çalışmaya başladı. Santo* Oficio mahkemesinin buyruğuna verilen ispanyol engizisyonu aslında krallık tarafından sürdürülen engizisyondu; papalığın, özellikle Tomás de Torquemada'nın başengizisyoncu olduğu dönemde (1483-1498) iğrençleşen ve korkunçlaşan ispanyol engizisyonunun aşırılıklarını yumuşatmak için gösterdiği çabalar sonuçsuz kaldı.

Paulus III, 1542'de yeniden düzenlediği engizisyonu, tek ve sürekli yönetimi (Yüce ve Evrensel Engizisyon topluluğu ya da Santo* Oficio topluluğu) olan bir kuruluş durumuna getirdi.

ENGİZİSYONCU a. Tar. Bir engizisyon mahkemesinin üyesi. || *Büyük engizisyoncu*, Engizisyon'un en yüksek sorumlusu.

ENGLEFİELD, Otway koyunda küçük ada, Şili'nin güneyinde, Punta Arenas'ın (VIII. binyıldan kalma arkeolojik sit) B.'sında. Kalınlığı 27 m'yi bulan bir kabuk yığınında obsidiyenden, yapraksı ya da üçgen biçiminde sapsız uçlar ve kemik aletler (zıpkınlar, ıspatulalar, zımbalar, çıtalar) bulundu.

ENGLEHEART (George), ingiliz minyatürcü (Kew, Surrey, 1752 - Blackheath 1829). George III döneminde sarayda memurluk yaptı. Çok üretken bir sanatçıydı.

ENGLER (Adolf), alman botanikçi (Sagan 1844 - Berlin 1930). Dahlem-Steglitz (Berlin) botanik bahçesini ve müzesini yönetti. Bitkilerin coğrafi dağılımı üstüne, Afrika florası üstüne (1902 ve 1905 yıllarında yaptığı gezilerin sonuçları) önemli araştırmalar yaptı. Bitkiler için bir sınıflandırma sistemini ona borçluyuz. 1881'de büyük botanik coğrafya dergisi olan Botanische Jahrbücher für systematische Pflanzengeschichte und Pflanzengeographie (Sistematik bitki tarihi ve bitki coğrafyası için botanik yıllıklar) [76 cilt] kurdu. Başlıca yapıtları şunlardır: *Versuch einer Entwicklungsgeschichte der Pflanzenwelt, insbesondere der Florengebiete seit der Tertiärzeit* (Üçüncü Zaman'dan başlayarak bitki dünyasının özellikle doğal büyüyen bitki topluluklarının gelişim tarihi üstüne bir deneme) [1879-1882], *Die natürlichen Pflanzenfamilien* (Doğal bitki aileleri) [1887-1909], *Syllabus der Pflanzenfamilien* (Bitki ailelerinin sınıflandırılması) [1887], *Die Vegetation der Erde* (Toprak bitki örtüsü) [O. Drude ile, 1896], *Die Pflanzenwelt Ostafrikas und Nachbargebiete* (Doğu Afrika ve çevre bölgelerin bitki dünyası) [1896], *Das Pflanzenreich* (Bitki ülkesi) [1900].

Engler derecesi, petrol sanayisinde kullanılan akışmazlık derecesi. (Alman kimyacı Carl Oswald Viktor *Engler* [1842-1925] tarafından bulundu.)

ENGLERT (Giuseppe Giorgio), isviçreli besteci ve orgcu (Fiesole, İtalya, 1927). Zürich Konservatuvarı'nda W. Burkhard ve H. Funk'un öğrencisi oldu. 1949'da yerleştiği Paris'te André Marchal'ın org derslerini izledi. Ayrıca Darmstadt'taki derslere devam etti. 1970'te Paris-VIII (Vincennes) Üniversitesi'nde "müzikte ortaklaşa anlatım" konusunda ders vermeye davet edildi. Burada 1975'te karma donatımla, elektronik müzik üretmek ve "canlı" olarak sunmak amacıyla Groupe art et informatique de Vincennes (GAİV) adlı topluluğu kurdu. Aynı zamanda P. Mariétan'ın Groupe d'études et de recherches musicales'i (GERM) ile de çalıştı. Başlıca yapıtları: yaylı çalgılar dörtlüsü için *Yaban yulafları* (1962-63), orkestra için *Kapitagolei'nin romanı* (1966-67), org için *Cantus plumbeus non pulsando pro organo* (1972), sentetizör için *'S'* dörtlüsü (1978-79), 5 çalgı için *Trinsin-Funpol* (1980). Ayrıca, org ve manyetik bant için *Vagans animula* (1969) ve *Musique... Sic* (Paris-VIII Üniversitesi, 1971) ya da *Minibilgisayarın çevresinde geçen yedi saat* (GAİV) [1978] gibi ortak üretimlere katkıda bulundu.

ENGLİSH BAZAR, Hindistan'da kent, Batı Bengal'de, Baharampur'un K.'inde: 79 000 nüf.

ENGLİSH CHANNEL, Manş denizi'nin ingilizce adı. (İngilizler yalnızca THE CHANNEL de derler.)

ENGLUND (Einar), finli besteci (Gotland adası, İsveç, 1916). Sibelius akademisi'nde yetişti (1933-41). Sonra Tanglewood'da Aaron Copland'ın öğrencisi oldu (1949). 5 senfoni, 2 piyano konçertosu (1955 ve 1974), 1 çello konçertosu (1950) ve birçok film için müzik besteledi.

ENGONOPULOS (Nikos), yunanlı ressam ve şair (Atina 1910). Atina Güzel sanatlar akademisi'nde resim ve sanat tarihi profesörü, aynı zamanda Yunanistan'da gerçeküstücülük akımının başlıca tem-

diken enginarı

enginar

ateşte yakma cezasını izleyen engizisyon mahkemesi (aziz Domingo de Guzmán'ın başkanlığında) Pedro Berriguete'nin tablosu (1600 civarı) *Prado müzesi, Madrid*

Giraudon

silcilerinden biridir. Bütün yapıtlarında, yerel çerçeveleri aşan kültürel bağıntılarla evrensel bir özelliğe kavuşturduğu klasik temaları yeni bir düzenleme içinde sunmaya çalıştı. Direniş ve özgürlük hareketi için kaleme alınmış küçük bir lirik çalışma olan *Bolivar* (1944) adlı şiiri modern Yunanistan'ın en büyük odlarından biridir. Engonopulos'un başlıca yapıtları şunlardır: *Min emileite eiston odhigon* (1938); *Ta kleidhokymhala tis siopis* (1939); *E epistrophe ten pulion* (1945); *Stin koiladha me tus podhones* (1978).

ENGRAULİDAE a. Zool. HAMSİGİLLER familyasının bilimsel adı.

ENGSTRÖM (Albert), isveçli yazar ve desinatör (Lönneberga, Småland, 1869 -Stockholm 1940). Hikâyeleri ve anılarıyla olduğu kadar mizahi desenleri ve alman *Simplicissimus* akımının anlayışına yakın karikatürleriyle -bunlar 1897'den başlayarak başyazarı olduğu Strix gazetesinde yayınlanmıştır- İsveç'i çok hoş bir biçimde yansıttı. Yapıtlarında doğduğu bölgenin ve Stockholm'un halk yaşantısını dile getirdi (*A travers mes lunettes à monture dorée* [fr. çev.], 1911; *Noblesse, clergé, contre-bandiers, paysans* [fr. çev.], 1923). Yapıtlarının bir bölümü *Recueils de récits* (fr. çev.), [1915-1935] adındaki çalışmada yeniden bir araya getirilmiştir. Üslubunda gerçekçilik, mizah ve doğallık göze çarpar.

ENGÛR a. (fars. *engūr*). *Esk.* Üzüm: *"Engûrlar ezilir meyler içilir"* (Kul Himmet, XVII. yy.).

ENGÛBİN ya da **ENGEBİN** a. (fars. *engübin, engebin*). *Esk.* Bal.

ENGÜRÜ → ANKARA.

ENGÜŞTENE ya da **ENGÛŞTANE** a. (fars. *engüşt*, parmak'tan). Dikiş ya da nakış yapılırken iğnenin batmaması için parmağa takılan yüksük. (Osmanlılar döneminde özellikle saray çevresinde kullanılan *engüşteneler* içinde altın, gümüş gibi değerli madenlerden yapılmış olanlar, üzeri pırlanta vb. değerli taşlarla süslenenler, fildişi üzerine firuze taşlılar vardı.)

ENHA çoğl. a. (ar. *nahv*, taraf'ın çoğl. *enha'*). *Esk.* Taraflar, yönler.

ENHAR çoğl. a. (ar. *nehr*'in çoğl. *enhār*). *Esk.* **1.** Nehirler, ırmaklar: *"... Fırat ve Dicle ve Nil nehirleri birincilerden olup bunlardan maada gerek enhâr-ı mezkûreye gerek denizlere mensup..."* (Ahmet Mithat, XIX. yy.). **—2.** *Enhar-ı amme,* hiçbir ülkeye, hiçbir topluluğa ait olmayan topraklardan geçen nehirler. || *Enhar-ı memluke,* belli bir ülkenin ya da kimsenin mülkü olan topraklardan geçen nehirler.

ENİD, ABD'de (Oklahoma), Oklahoma'nın K.-K.-B.'sında kent; 44 000 nüf. Buğday pazarı. Besin sanayileri.

ENİDAE a. Karada yaşayan karındanbacaklı yumuşakçaların akciğerlisalyangozlar familyası. (Örnek tipi *Ena*'dır.)

Enigma Variations, Edward Elgar'ın, ingiliz halk müziğinden alınmış bir tema üzerine 14 çeşitlemeden oluşan orkestra yapıtı (1896). Her çeşitleme bestecinin bir dostunun adını ya da ad ve soyadının baş harflerini taşır. "Finale" başlıklı 14. çeşitleme, en önemli olandır; yeni bir tonalite ile önceki çeşitlemelerde işlenen düşünceleri, kontrapunto tekniğiyle yeniden geliştirerek özetler. Bir doğaçlamacı duyarlığının ürünü olan bu yapıt, modern ingiliz müziğinin en ilginç parçaları arasındadır. —Elgar'ın müziği üzerine Frederick Ashton'ın koregrafilediği aynı adlı bale, ilk kez 1968'de Londra'da Royal Ballet tarafından sahnelendi. Bale, günlük yaşamdan sahnelerle, Elgar'ı, karısını ve dostlarını betimler.

ENİK a. *Yörs.* Kedi, köpek gibi çok memeli hayvanların yavrusu; hayvan yavrusu. (ENCİK, ENCEK de denir.)

ENİKLEME a. Köpeğin ve kedinin yavru doğurması.

ENİKLEMEK g. f. Kedi ya da köpek sözkonusuysa, yavrulamak: *Bu köpek sabaha kalmadan enikler.*

ENİKONU be. Adamakıllı, iyiden iyiye, iyice: *Hava enikonu soğuktu. Enikonu şişmanlamak. Dışarısı enikonu aydınlandı.*

ENİN a. (fr. *ényne*). Org. kim. Bir üçlü karbon-karbon bağı ile bir ikili karbon -karbon bağı içeren hidrokarbonların genel adı.

ENİN a. (ar. *enīn*). *Esk.* İnleme, inilti, inleyiş: *"En iyi yeri kalbi idi. Hiçbir keder, hiçbir felâket enîni orada bir aksi sada yapmadan geçemezdi"* (H.E. Adıvar).

ENİPEUS. Yun. mit. Tesalya'lı ırmaktanrı. Eleia kralı Salmoneus'un kızı Tyro, Enipeus'a âşık oldu. Poseidon, Enipeus' un kılığına girerek Tyro'yu baştan çıkardı ve birleşmelerinden Pelias ile Neleus dünyaya geldi.

ENİR a. Turbalıklarda çim gibi yetişen, kırmızı renkte ve yenebilir ekşi meyveler veren çalımsı bitki. (Bil. a. *Oxycoccos vulgaris;* fundagiller familyası.)

ENİR a. (fars. *enīr*). *Esk.* Çirkin huy, kötü yaradılış.

ENİS, ENİSE sıf. (ar. *enīs*, dişl, *enīse*). *Esk.* Arkadaşlık eden, ahbap olan.

◆ a. **1.** Dost, arkadaş: *"Bir enîsim yok cihanda söyleyim ahvâlimi"* (Zati, XVI. yy.). **—2.** *Enis-i dil,* gönül yoldaşı: *"Bâkî o enis-i dilden, eyvah / Beyrut'ta bir mezar kaldı"* (A. H. Tarhan).|| *Enis-i ruh,* ruh dostu, ruha yakın gelen, beğenilen: *"Yeni ilimlere müteallik neşrolunan eserlerin hepsini takib ediyorum. Bu sebeple "Servet-i Fünun"daki ilmi makalâtınız enis -i ruhumdur"* (Mahmut Velet Çelebi).

ENİS AVNİ → AKA GÜNDÜZ.

ENİS MEHMET Gülmezzade, türk şair ve hattat (İstanbul ? - Halep 1694). Reisülküttap Gülmez İsmail Efendi'nin oğlu. Nefeszade İsmail Efendi'den hat dersleri aldı. Tezkirelerde şiirlerinden örnekler vardır.

ENİS RECEP DEDE, türk şair (Edirne ? - *ay. y.* 1734). Yenikapı mevlevihanesi mesnevihanlığında bulundu. Neşati'nin yerine Edirne mevlevihanesi şeyhı oldu; 60 yıl bu görevde kaldı. Müritleri en kalabalık mevlevi şeyhlerinden biri olarak tanınır. *Divan*'ı basılmıştır (1890).

ENİSÂN a. (fars. *enisān*). *Esk.* **1.** Yalan. **—2.** Boş, anlamsız söz.

ENİSE → ENİS.

ENİŞTE a. Bir kimsenin kız kardeşinin ya da kadın akrabalarından birinin kocası.

ENİŞTE HASAN PAŞA → HASAN PAŞA (Enişte, Damat).

ENİWETOK, Mikronezya'da mercan adası, Marshall adalarında. ABD, özellikle 1948, 1949, 1952 ve 1956'da burada birçok nükleer deneme yaptı.

ENİYİLEME a. Bilş. İşlem araştırmasında, göz önüne alınan problemin, kısıtlamaları sağlayan çözümleri arasından, verilen bir ölçüte göre en iyisini (ya da en iyi çözümler kümesini) belirleme.

—Mat. çözlm. *Eniyileme algoritması,* verilen bir fonksiyonun mutlak ya da bağıl maksimumlarına ya da minimumlarına eriştiği değişken değerlerini edimsel olarak hesaplamayı sağlayan, çoğu kez üstelemeli yöntem. (Eşanl. OPTİMİZASYON.)

—Siber. Otomatik yönlendirme sistemi gibi bir sistemin çalışmasını, belli bir ölçüte göre en iyi duruma getirmeye, yani belli bir nitelik indisini maksimumlaştırmaya ya da belli bir maliyet fonksiyonunu minimumlaştırmaya dayanan yöntem. (Eşanl. OPTİMİZASYON.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—ANSİKL. Siber. Bir sistemin ayırtedici özellikleri zaman içinde yeterince kararlıysa, eniyileme işlemini, tasarım aşamasında bir kez yapmak yeterlidir; tersi durumda ise dönemsel olarak, hatta sürekli yinelemek zorunludur Bir sürecin yönelimini eniyilemek için, genellikle sistemin matematiksel bir modelini bilmek ve çoğu kez, sayısal bir bilgisayar kullanmak gerekir. Sözkonusu sistemin zaman içindeki evrimi hesaba katılıp katılmamasına göre, eniyilemenin dinamik ya da statik olduğundan söz edilir. Örneğin,sanayisel bir süreci statik olarak eniyileme, hammaddelerin özelliklerindeki dalgalanmalar ve sisteme etkiyen bozucu etkenler ne olursa olsun, üretilen ürün miktarı gibi bir nitelik indisini en uç noktaya ulaştırmaktır; buna ekstremum ayarlama biçimi denir. Dinamik eniyileme örneğin geçiş zamanını, hatanın karesinin integralini, sapmanın son değerini, geçişin gerektirdiği enerji tüketimini vb. hesaba katan belli bir maliyet fonksiyonunu minimuma indirecek biçimde, sistemin durum değişimlerini düzenlemeye dayanır. Dinamik eniyilemede kullanılan temel iki matematiksel araç, Bellmann'ın dinamik programlaması ve Pontriaguine'nin maksimum ilkesidir. Bir başka bakış açısından, eniyileme, sözkonusu sistemin göz önüne alınan büyüklüklerinin tamamen belirlenmiş ya da rastlantısal nitelikte olmasına göre, belirlenimci ya da istatistiksel olabilir; büyüklükler rastlantısal olursa, istatistiksel dinamiğin kavram ve yöntemlerinden yararlanılır.

ENJEKSİYON a. (fr. *injection*). ŞIRINGA* ETME'nin eşanlamlısı.

—Ayakkc. *Enjeksiyon yapmak,* ayakkabının tabanını ya da tümünü enjeksiyonla kalıplamak. || *Enjeksiyonla üretim,* akışkan ya da akışkanlaştırılmış maddeleri bir kalıpla sıcakta presleyerek ayakkabının tabanını ya da tümünü üretme yöntemi.

—Bayınd. PÜSKÜRTME'nin eşanlamlısı.

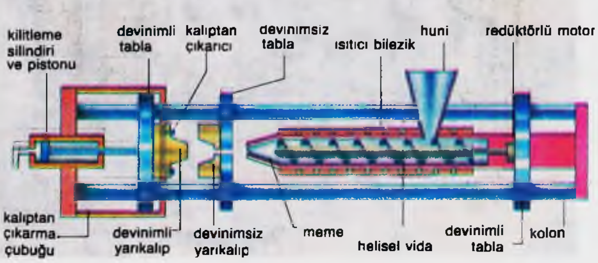
—Polim. *Enjeksiyonla dökme kalıplama,* daha önceden akışkanlaştırılan bir ürünü iki matrisli bir kalıba püskürterek plastik maddeleri dökme kalıplama tekniği. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Enjeksiyon ve tepkimeyle dökme kalıplama,* işlem sırasında sıvılaşarak hızla tepkimeye giren ve birbirleriyle çok iyi karışan en az iki bileşikten oluşan makromoleküllü malzemeleri biçimlendirme yöntemi.

—Yerbil. Yer kabuğunun üzerindeki bir yarığa sıvı (magma) ya da plastik (kaya) bir maddenin girmesi.

—ANSİKL. Polim. *Enjeksiyonla dökme kalıplama.* Enjeksiyonla dökme kalıplama yönteminin ilkesi çok yalındır: dönüştürülecek malzeme ısı etkisiyle akışkan hale getirildikten sonra bir piston ya da bir vidayla uygulanan basınçla kalıp boşluğuna püskürtülür. Günümüzde temel olarak iki tip enjeksiyon kalıbı kullanılmaktadır:

1. pistonlu preslerde, dalıcı bir iç pistonla donatılmış bir silindirin çeperlerine temas ettiğinde akışkan hale gelen malzeme, hidrolik sistemle çalışan bir pistonla kalıba itilir. Bu presler çok yalındır, ancak çok yüksek düzeyde bir enjeksiyon basıncını gerektirir ve malzemenin akışkanlaştırılması sırasında geçen süre nedeniyle hızlı bir işlem çevriminin uygulanmasına el vermez;

2. vidalı preslerde huniden beslenen malzeme, helisel bir vidada akışkan hale getirilir (bu işleme genellikle "plastikleştirme" denir); helisel vidanın asıl işlevi, mal-

vidalı preste enjeksiyonla dökme kalıplama (*J. Gossot-Dunaud*'nun *"les Matières plastiques"* adlı yapıtına göre)

zemeyi ısıtılmış çeperlerle temas ettirerek erimesini sağlamak ve memeye doğru itmektedir. Bir karıştırma etkisi gösteren vidanın hareketi, malzemenin homojen hale gelmesini sağlar. Düzenli aralıklarla memede biriken malzeme, bu sırada bir piston gibi çalışan vidanın çok hızlı bir devinimiyle kalıba püskürtülür. Vidalı presler pistonlu preslere oranla daha hızlı bir enjeksiyon çevrimi sağlar.

Her iki durumda da kalıp, enjeksiyon ve soğutma işleminden sonra arka bölümün geri gitmesiyle açılır ve parça, kalıptan çıkarıcılarla dışarı alınır.

Enjeksiyonla dökme kalıplamanın ayırtedici özellikleri sıcaklık, basınç ve çevrim süresi gibi üç temel parametreye bağlıdır. Birbiriyle doğrudan ilişkili olan bu parametreler, özenle denetlenmelidir. Nitekim aşırı basınç önce yükseltgenmeye sonra da karbonlaşmaya yol açar; bu da bitmiş parçalar üzerinde lekelerin oluşmasına neden olur ve aygıtın sökülerek tamamen temizlenmesini gerektirir.

Püskürtülen malzemelerin akışkanlığının, enjeksiyon parametrelerinin seçiminde önemli bir etkisi vardır. Kalıba dökülecek malzeme (kalıplanacak toz) genellikle kullanımdan önce fırınlamayla kurutulmuş taneler biçimindedir.

Enjeksiyonla kalıplanacak malzemelerin büyük bölümünü termoplastikler* (ısılyumuşar) oluşturur; bununla birlikte bu yöntem, birkaç yıldan bu yana ısılsertleşir* maddelere de uygulanmaktadır. Ancak bu tür maddelerin dökme kalıplamasında, termoplastiklerde kullanılan basınçtan % 30 - 40 daha fazla enjeksiyon basıncına gerek duyulur; bu nedenle pistonlu presler daha elverişlidir.

Cam elyafı ile pekiştirilmiş termoplastik malzemelerin giderek daha çok kullanılması, bu malzemelerin yol açtığı korozyona dayanabilecek nitelikte yeni preslerin tasarlanmasını zorunlu kılmıştır.

Dökme kalıplama parametrelerinin belirlenmesi, uzun zaman isteyen bir ayarlamayı gerektirdiğinden, preslerin otomatik programlamayla ayarlanması eğilimi günden güne daha önem kazanmaktadır.

ENJEKTE a. (zerk etmek anlamında fr. *injecter*'den). *Bedene bir sıvı enjekte etmek*, onu iğne ile bedene vermek: *Damara kan enjekte etmek*.

ENJEKTÖR a. (fr. *injecteur*). Isıbil. İstenilen biçim ve uzunlukta bir alev elde etmek için sıvı ya da gaz halindeki yakıtı, büyük bir duyarlılıkla debisini, yönünü ve hızını ayarlayarak yanma havası içine püskürten ve dağıtan aygıt. (Bu amaçla yakıt, belirli ve ayarlanmış bir basınçla, koşullandırılarak enjektöre gönderilir.)

—Hidr. pönm. ve Isıbil. PÜSKÜRTÜCÜ'nün eşanlamlısı.

—Isıl mot. Yakıtı çok küçük damlacıklara ayırarak emilen hava dolgusu içinde basınç altında dağıtmaya yarayan çaplanmış, ayarlanabilir bir meme içeren aygıt. (Yakıt doğrudan püskürtmeli motorlarda yanma odasına, dolaylı püskürtmeli motorlarda ise emme borusuna gönderilir; bu boru ana yanma odasıyla bağıntısı olan önyanma odasına açılır.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Tem. parç. Çok daha yüksek bir enerjiye ulaşmayı sağlayarak bir başka hızlandırıcıya parçacık demeti püskürten hızlandırıcı.

—Tıp. → ŞIRINGA.

—Uz. havc. Bir roket-motorun yanma odasına sıvı ergolleri püskürtmeye ve homojenleştirmeye yarayan organ.

—ANSİKL. Isıl mot. Diesel çevrimine göre sıvı yakıtı öztutuşmayla yakan içten yanmalı motorlarda yüksek basınç altında (yaklaşık 70 bar) püskürtülen havanın kinetik enerjisinden yararlanılır; hava bir yandan yakıtı çok küçük damlacıklara ayırarak motorun sıkıştırma odasına püskürtürken, bir yandan da yakıt-hava karışımında olabildiğince eksiksiz bir homojenlik elde etmek için yörüngesi ve yeğinliği önceden belirlenmiş bir burgaç oluşturur. Enjektör yanma evresinin yayılmasını sağlayan bir önyanma odasına da (ya da enerji hücresine) açılabilir. Ateşlemeyi kumandayla sağlayan benzinli motorların enjektörleri çalışma ilkesi bakımından Diesel motorlarda kullanılanlardan pek farklı değildir. Bu enjektörler yakıt-hava karışımının tam yanmasını sağlamak için yakıtı olabildiğince küçük damlacıklar halinde püskürtür.

Başlıca enjektör türleri şunlardır: açık enjektörler, ekseni boyunca açılmış küçük bir delik içeren bir tapadan oluşur; supaplı ve kapalı enjektörlerde, supap püskürtülen yakıtın basıncıyla kumanda edilir; mekanik kumandalı supaplı enjektörlerde bir kumanda kamı supabı mekanik olarak açıp kapar. Son iki enjektör türü bir denetim deliğiyle ya da denetim supabıyla donatılmasına göre iki gruba ayrılır. Birinci grupta, supap açıldığında delik en küçük akış kesitini oluşturur. İkinci grupta çaplanmış en küçük akış kesitini supabın açıklığı belirler.

Enka holding aş, inşaat, taahhüt, mühendislik ve müşavirlik, sanayi, ticaret ve bankacılık alanında etkinlik gösteren şirketler topluluğu. 1957'de, bir inşaat şirketi olarak İstanbul'da kuruldu. 1970'lerin sonlarında hızlı bir gelişme göstererek, holding konumuna girdi. Kuruluşta yer alan topluluk sayısı, 1980'de 13 iken 1993'de 29'a ulaştı. 5 ana dalda çalışmaktadır: inşaat ve taahhüt grubu (7 şirket), mühendislik ve müşavirlik hizmet grubu (3 şirket), sanayi grubu (6 şirket), ticaret grubu (11 şirket), bankacılık ve finans grubu (2 şirket). İnşaat ve taahhüt grubu, holding'in çekirdiğini oluşturmakta, yurtiçinde ve yurtdışında (Suudi Arabistan, Ürdün, Irak, Libya, Kıbrıs, Rusya), barajlar, termik santrallar, otoyollar, su arıtma tesisleri, köprüler, çimento fabrikaları, siteler vb. inşaatları yapmaktadır. Holding'in başlıca sanayi kuruluşları arasında Pimaş plastik inşaat malzemeleri aş, Altaş el aletleri dövme çelik san. ve tic. aş, Kelebek mobilya gibi büyük kuruluşlar bulunmaktadır. Bankacılık ve finans grubundaysa 1985'te Japon ortaklığı ile kurduğu Türk sakura bank aş ve Enka holding yatırım aş yer almaktadır. Sermayesi 30 milyar TL olan topluluk'ta yurtdışında çalışanlar da dahil olmak üzere 17 000 kişi çalışmaktadır.

ENKAZ a. (ar. *enkaz*). **1.** Yıkılmış bir yapıdan arta kalanlar: *Enkaz altında kalmak. Yıkılan evin enkazını kaldırmak.* **—2.** Yıkılmaya yüz tutmuş yapı: *Bu ev değil, bir enkaz yığını.* **—3.** Bir uygarlığın bir devletin, bir yönetimin vb. yıkımından, düşmesinden geride kalanlar: *Bir yönetimden enkaz devralmak.*

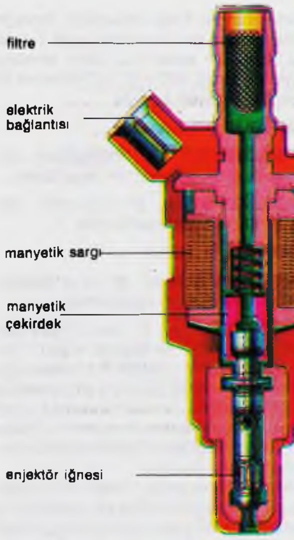
—*Esk. Enkaz-ı beşer,* insan enkazı. || *Enkaz-ı ümmid,* ümit kalıntısı.

—Denizc. Kullanılamayacak biçimde parçalanmış ya da batmış deniz aracı.

—Esk. denizc. *Enkaz-ı remime,* inşa edildiği maksatla kullanılmayacak derecede hasara uğramış gemi teknelerine denirdi. Bunlardan, bir kısmı su üstünde kalmış olanlara *gemi enkazı,* tamamen batmış ve dipte olanlara *gemi leşi* tabiri kullanılır.

ENKEFALİN a. (fr. *enképhaline*'den). Nörobiyol. Beyin sapında ve omurilikte bulunan ve morfin alıcılarına kolaylıkla bağlanan düşük molekül ağırlıklı polipeptit yapılı madde.

—ANSİKL. Normal olarak, merkez sinir sistemindeki devindirici yapılarda (globus pallidus) ya da duyusal merkezlerde (Sylvius kanalını çevreleyen bozmadde ve Rolando yarığındaki jelatinimsi madde) ve sindirim borusunu denetleyen çevresel sinir sisteminde çeşitli enkefalin çeşitlerinin bulunduğu bilinmektedir. Güçlü ağrı kesici etkileri olan bu maddeler morfin gibi bağımlılık yaratır. Bugün, bunların beynin morfinleri olduğu kabul edilmekle birlikte, ağrı kontrol edici işlevleri dışındaki etkileri iyi bilinmemektedir. Omurilikteki enkefalinler, ağrı duyusunu başlatacak olan P maddesinin salgılanmasını önler. Enkefalinler, 1975'te John Hughes ve arkadaşları tarafından tanımlanmıştır.

benzin motorunun solenoit **enjektörü**

ENKEFALİNAZ a. (fr. *enképhalinase*'dan). Biyokim. Enkefalinlerin etkisine karşı koyan özgül enzim.

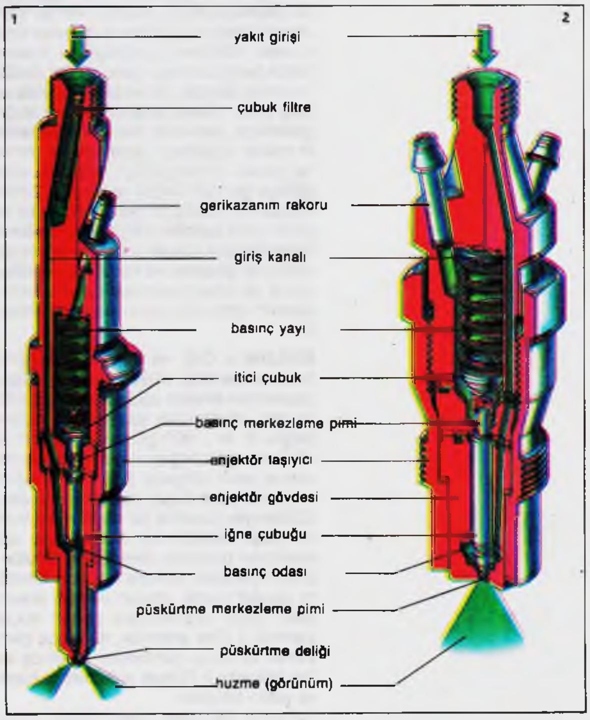
ENKESİT a. Bir nesnenin boy eksenine dik kesiti.

—Bayınd. *Enkesit şablonu,* bir yolun ya da demiryolunun boykesitini çizmek için kullanılan alet. (Giderek yerini bilgisayar almaktadır.)

ENKHUİZEN, Hollanda'da (Kuzey Hollanda) kent, Ijsselmeer'in batı kıyısında; 13 500 nüf. Batı kilisesi (XVI. yy. başından kalma ahşap çan kulesi, XVI. yy.'dan kalma oymalı mimber) ve XV. - XVI. yy.'dan kalma Güney kilisesi; değişik perdeli çanlar içeren büyük kule (Drommedaris); XVII. yy.'dan kalma belediye sarayı; Zuiderzee müzesi. Besin sanayisi. Kırtasiye. Makine yapımı.

ENKİ (sümercede *Toprağın Efendisi*),

Diesel motoru **enjektörleri**
1. Doğrudan püskürtme için delikli;
2. Önyanma odalı motor için merkezleme pimli.

Sümer tanrısı; Eridu kökenlidir. Toprağın içinde, tatlı sular ülkesinde yaşar. (→ APSU.) Enki cin kovan (bu işlem arındırıcı suyla yapılırdı), teknikleri icat eden ve bilgeliği kişileştiren tanrıdır.

ENKİDU → GILGAMIŞ.

ENKLİNEZON a. (fr. *inclinaison*). Jeofiz. MANYETİK EĞİLME*'nin eşanlamlısı.

ENKLÜZYON a. (fr. *inclusion*). Metalürj. KALINTI'nın eşanlamlısı.

ENKOMİ → TUZLA.

ENKOMPETAN sıf. (fr. *incompétent*). Yerbil. YUMUŞAK'ın eşanlamlısı.

ENKOPREZİ a. (fr. *encoprésie*'den; yun. *en*, içinde, ve *kopros*, dışkı). Psik. Büzgenkaslarını denetleme yeteneğini edineceği normal yaşı (2-3 yaş arası) aşmış bir çocukta, sinirsel rahatsızlık ya da anus büzgenkasında bozukluk olmaksızın, az çok alışkanlık halinde, aptesini donuna yapma kusuru.
—ANSİKL. Enkoprezi, erkek çocuklarda kız çocuklara göre daha sık rastlanan ve hemen hemen yalnız gündüzleri görülen bir davranıştır. Çoğunlukla, çişini kaçırma ya da kabızlıkla birlikte görülür. Enkoprezi, birincil ve ikincil olarak ikiye ayrılır. Birincil enkoprezide herhangi bir temizlik dönemine hiç rastlanmaz; ikincil enkopreziyse, bir temizlik döneminin ardından gelir. İkincil enkoprezinin, baskıya dayanan bir temizlik öğretiminden, annenin çocuğu vaktinden çok önce temizliğe zorlamasından ileri geldiği, birincil enkoprezininse, genel bir umursamazlığın egemen olduğu bir aile ortamından doğduğu sanılmaktadır.

ENKÖPİNG, İsveç'te (Uppsala), Mälaren gölü yakınında kent; 32 000 nüf. Garnizon kenti. XII. yy.'dan kalma kilise (resimli kubbeler). Makine yapımı.

ENKÜÇÜKLÜK a. Homeopat. İlaçları kütle bakımından en küçük miktarda verme ilkesi.
—ANSİKL. Enküçüklük kavramı, benzerlik yasasının gerekli sonucu olarak, Hahnemanne'ın öne sürdüğü görüşün üç temel öğesinin ikincisini oluşturur, üçüncü öğe ise, hastayı "bir bütün" sayarak bireyleştirmektir. Bu anlayış, ilaç maddelerini, art arda sulandırmalar ve bunlara eşlik eden çalkalamalarla, kütleleri gittikçe küçültüp en küçük hale getirerek kullanmayı öngörür. Şaşılacak nokta, etkinliği olan bir maddenin kütlece küçültülmesinin, onun tedavi edici niteliklerini çoğalttığıdır. Normal halde belirli olmayan yeni güçler, özellikle ruhsal alanda, bilinenlerin yanında ortaya çıkar. Yüksek sulandırmalara doğru gidildikçe, yani etkin maddenin ölçülebilir miktarı azaldıkça, tedavi etkisi zaman ve mekân içinde gittikçe artar, etki alanı gittikçe genişler (alçak ya da orta şiddette sulandırmalarla yenilebilmiş olan bir organın yerel belirtileri karşısında, basamak basamak çok yüksek sulandırmalara gereksinme gösteren ve hastayı kişilendiren genel ve ruhsal belirtilere geçilir), tedavi etkisinin çok daha uzun sürdüğü anlaşılır.

ENLEM a. Coğ. ve Denizc. Yerküre'nin belirli bir yerinde, sözkonusu yerin düşey düzleminin ekvator düzlemiyle oluşturduğu açı; ekvatordan başlayarak, kuzeye doğru 0° ile 90°, güneye doğru 0° ile -90° arasında değişir. *Alçak enlemler*, ekvatora yakın bölgeler. || *Bir yerin coğrafi enlemi*, o yerin düşey düzleminin ekvator düzlemiyle (özellikle yer bir küre biçiminde düşünüldüğünde) oluşturduğu açı; meridyen boyunca derecelerle ölçülür. || *Enlem çemberi*, yerküre üstünde, ekvatora paralel olarak uzanan ve aynı enlemdeki bütün noktalardan geçen küçük çember. || *Orta enlemler*, dönence çemberleri ile kutup çemberleri arasında kalan bölgeler. || *Yüksek enlemler*, kutuplara yakın bölgeler.
—Denizc. *Büyüyen enlem ölçeği*, boylamın düzgün derecelerinden enlemin yayılan genleşme derecelerine geçerek, Mercator taslağını oluşturmayı sağlayan ölçek.
—Geom. Üçüncü küresel koordinat (φ).
—Gökbil. ve Jeod. Küresel koordinat sisteminde bir noktanın temel düzlemden açısal uzaklığı. (Bu uzaklık artı kutup yanında temel düzlemden başlayarak 0°'den 90°'ye, karşıt yanda 0°'den -90°'ye doğru ölçülür.)

ENLEMSEL sıf. Org. kim. Stereokimyada, siklohekzan halkasının karbon -karbon bağlarından birine ve daha genel olarak bu bağın siklohekzana yeniden bağladığı ornatanın bağlarından birine koşut bir bağ için kullanılır.

ENLİ sıf. Göreceli olarak eni fazla olan şey için kullanılır: *Enli bir kumaş. Enli tahta.*

ENLİL (sümerce *Rüzgârın Efendisi*, aynı zamanda *Büyük Dağ, Ülkelerin Kralı*), Sümer ülkesinde, krallık veren Nippur tanrısı. Sıralamada, giderek gölgede bıraktığı An'ın ardından ikinci yeri alırdı.

ENLİLİK a. Enli olma durumu.

ENLİTARZİ, Mezopotamya'da Lagaş sitesi (İ.Ö. XXV. - XXIV. yy.'lar) kralı.

ENMERKAR, Uruk'un efsanevi kralı, Mezopotamya destanlarının kahramanı.

ENMÛZEC a. (ar. *enmûzec*). *Esk.* **1.** Örnek, nümune: *"Güzel, hakikatin enmûzec-i letâfetidir"* (Tevfik Fikret). **—2.** *Enmûzec-i âlem*, dünyanın örneği. || *Enmûzec-i evvel*, ilk örnek, arketip.

ENNA, İtalya'da kent, Sicilya'da, il merkezi, Erei dağlarındaki bir platoda; 29 000 nüf. Sicilya'nın en yüksekteki kenti olan Enna (1927'ye değin *Castrogiovanni*) verimli bir bölgenin merkezidir. XVI. yy.'da yapılmış katedral (gotik üslubunda çapraz sahın ve absidalar); Federico II'nin sekizgen biçimli kulesi (XIII. yy.); Ortaçağ'dan kalma önemli şato. —*Enna ili*, 2 562 km²; 197 697 nüf. (1989). Toprakları bereketli (tarım ve hayvancılık) ve kükürt bakımından zengin Erei dağlarında uzanır. Petrol ve doğal gaz.

ENNAM, Urartu devletinde, krallar tarafından eyalet yönetimine atanan valilere verilen ad. (Bu valiler soylu ya da zengin kişilerdi. Krala bağlılıkları, onun idari ve askeri başarılarına bağlıydı.)

Enneades, Porphyrios'un, üstadı Plotinos'un yapıtlarının tümünü yayımlarken bunlara verdiği ad. Porphyrios sözkonusu yapıtları, her biri 9 kitaptan oluşan 6 bölüm halinde düzenledi. İlk bölüm özellikle ahlakı ele alır; ikincisi ve üçüncüsü dünyayı, dördüncüsü ruhu, beşincisi zekâyı ve altıncısı Bir'i (Evrensel zekâ) işler.

ENNEADLAR, Eski Mısır'da, Heliopolis* tanrıbilimcilerine göre, evrenin biçimlenmesinden ve yaratılmasından sorumlu dokuz tanrı; güneş tanrısı Atum-Ra yalnızca kendi istemiyle başlangıçtaki sıvı kaostan (Nun) Şu'yu (hava) ve Tefnut'u (atmosferdeki nem) doğurur (tükürük, mastürbasyon gibi yöntemlerle), bunlar da Geb (Yeryüzü tanrısı) ve Nut'u (Gökyüzü tanrıçası) meydana getirirler; Şu, Geb ile Nut'un arasına girerek yeryüzünün üzerinde (dağlar ve tepeler Geb'in, eşi Nut'a ulaşma çabalarını gösterir) gökyüzünün dengesini sağlar. Geb ve Nut'tan, Osiris (yeryüzündeki ilk iyi tanrı-kral), İsis (eşi), Seth (kardeşi-kötülük güçlerini simgeler) ve Nephthys (Seth'in kısır eşi) doğar. Böylece, ilk güneş eyleminden başlanarak, evrenin ve yeryüzünün ana unsurları açıklanmış olur.

ENNEDİ, Sahra'da bölge, Çad'ın kuzeyinde; K.-D.'da Çad çanağını kapatan kat kat platolardan oluşur. Geniş ve kumlu vadilerle ve darboğazlarla kesilen bu platoların en yüksek yeri 1 500 m'dir. Başlıca vahası *Fada*'dır.

ENNEHR a. (ar. *en-nehr*). Esk. astrol. Gökyüzünün güney yarıküresinde bulunan burçlardan biri.

ENNEPETAL, Almanya'da, Kuzey Vestfalya Renanyası eyaletinde yer alan kent. Ruhr bölgesinde, *Ennepe* ırmağı kıyısında; 36 300 nüf. Demir-çelik sanayisi ve makine yapımı.

ENNİS → İNİS.

ENNİSKİLLEN, Kuzey İrlanda'da kent, Fermanagh yönetim bölümünün merkezi, iki Lough Erne'nin arasında, Erne ırmağı kıyısında; 6 500 nüf. Eski müstahkem yer. Turizm merkezi ve tarım pazarı. Besin sanayisi. Hazır giyim.

ENNİUS (Quintus), latin şair (Rudiae, Calabria, 239 - Roma İ.Ö. 169). Roma ordusuna yardım etti ve Yaşlı Cato'nun dikkatini çekti, Cato tarafından Roma'ya götürüldü. Orada büyük romalı ailelerin himayesine girdi ve roma yurttaşlığını kazandı. Osk ve yunan kökenli olmasına karşın, Roma'nın ulusal bir edebiyata kavuşmasına katkıda bulundu ve latin şiirinin "babası" olarak görüldü. Değişik türdeki sayısız yapıtlarından günümüze bölük pörçük parçalar, yunan ya da roma tarihini konu alan trajediler, komediler, *satura*'lar, öğretici şiirler ve özellikle de Roma onuruna kaleme alınmış *Annales* adlı bir destan kalmıştır.

ENNODİUS (Magnus Felix, *aziz*), Pavia piskoposu (Arles 473 ya da 474 - Pavia 521). Nişanlısından ayrıldıktan sonra tarikata girdi. 513'te Pavia piskoposu seçildi, iki kez (515 ve 517) papa Hormisdas tarafından, yunan ve latin kiliseleri arasında bir yakınlaşma sağlamak amacıyla imparator Anastasios'un maiyetinde İstanbul'a gönderildi, ama bu girişimler başarısızlıkla sonuçlandı. Ennodius'un çoğu kez tumturaklı bir üslupla yazılmış yapıtları çöküş destanı niteliği taşır.

ENNOMOS a. (uyumlu anlamında yun. sözc.). Avrupa'da birçok türü bulunan pervane cinsi. (Uzun ve pütürlü bedenli tırtılı, bir çırpıyı andırır; krizaliti bir orman ağacının yaprakları arasında kafesli bir kundakta bulunur. Pulkanatlıların *Heterocera* alttakımı, mühendispervanegiller familyası.)

ENNS, Avusturya'da (Yukarı-Avusturya) kent; *Enns* ırmağının sol kıyısında; 9 600 nüf. Gotik üslupta kilise; müzeyi içeren (Tarihöncesi'nden, Roma döneminden kalma koleksiyonlar, folklor koleksiyonları) belediye konağı (XVI. yy.). Makine sanayileri. Yapı gereçleri. Bira sanayisi.

ENNS, Avusturya'da ırmak, Tuna'nın kolu (sağ kıyı); 254 km (havzasının genişliği 6 080 km²). Niedere Tauern'i Salzburg Önalpleri'nden ayırır, Steyr'den geçer ve *Enns*'in biraz aşağısında Tuna'ya kavuşur. Hidroelektrik tesisler.

Enoch Arden, A. Tennyson'un şiiri (1862'de yazıldı ve 1864'te yayımlandı). Bilinen gerçeğin şiir diliyle aktarıldığı yapıt, konusunu sıradan balıkçıların maceralı yaşamlarından alan, bir tür natüralist melodram görünümündedir. Bir gemi kazasından sonra uzun süre ortalıkta görünmeyen bir denizci, geri dönüşünde karısını, çocukluk arkadaşıyla evlenmiş ve mutlu bir kadın olarak bulur, onun mutluluğunu bozmamak için de ortadan kaybolur.

ENOFTALMİ a. (fr. *énophtalmie*; yun. *en*, içinde, ve *ophthalmos*, göz'den). Patol. Göz küresinin gözçukuru içine gömülmesi. (Bu durumda göz daha küçük görünür.)

ENOİCYCLA a. Böcbil. Dişisi kanatsız sinirkanatlı su böceklerini içeren cins. (Larvası su dışında, karayosunu içinde yaşar ve bu yönüyle bütün öbür su böceği larvalarından ayrılır. Güvemsiler takımı, *Limnophilidae* familyası.)

ENOKSOLON a. (fr. *énoxolone*). Kim. GLİSİRRETİNİK* ASİT'in eşanlamlısı.

ENOL a. (fr. sözc.). Org. kim. Bir çift karbon-karbon bağı ile bir hidroksil grubu ve özellikle

$$-\overset{|}{C}=\overset{|}{C}-O-H$$

grubu içeren bileşiklerin genel adı.
—ANSİKL. Enollere özgü

$$-\overset{|}{C}=\overset{|}{C}-O-H$$

grubu, aldehit ve ketonlara özgü

$$H-\underset{|}{\overset{|}{C}}-\overset{|}{C}=O$$

tautomer grubuna göre normal olarak daha kararsızdır. Enol, ketonda genellikle çok az nicelikte bulunur (sikloheksanonda % 0,02); bununla birlikte kimi elverişli durumlarda baskın tautomerdir (siklohekşandion-1,2'de % 100, asetilasetonda % 80). Katalizör kullanılmadığında enolketonun ara dönüşümü çok yavaş olur; asit ya da kuvvetli bir bazın katılması bu dönüşümü büyük ölçüde hızlandırır.
Elektron bakımından zengin olan enoller, elektroncul tepkinlerle kolayca tepkimeye girer ve tautomerleri olan aldehit ve ketonların elektroncul tepkimelerini başlatır.

ENOLAZ a. (fr. *énolase*). Biyokim. Fosfogliserik asidin su kaybedip fosfoenolpirüvik aside tersinir olarak dönüşmesini katalizleyen glikojenez enzimi.

ENOLLEŞME a. Org. kim. Bir karbonil bileşiğin

$$H-\underset{|}{\overset{|}{C}}-\overset{|}{C}=O$$

enollü tautomerine dönüşmesi

$$-\overset{|}{C}=\overset{|}{C}-O-H.$$

(Bu dönüşüm asit ve bazlarla katalizlenir.)

ENOPLOCERUS ARMİLLATUS a. Cayenne'de yaşayan, dikenli duyargalı büyük tekeböceği. (Kınkanatlılar takımı, tekeböceğigiller familyası.)

ENOPLOGNATHA a. (yun. *enoplos*, silahlı, ve *gnathos*, çene'den). Taşların altında çok bulunan kızıl sarı renkte küçük örümcekleri içeren cins. (*Theridiidae* familyası.)

ENOSİS a. (birleşme anlamında yun. sözc.). Siyas. bil. Yunan genişleme siyasetinin (megalo idea) araçlarından biri olarak, XIX. yy.'dan beri kullanıldı. Girit adasının Osmanlılar'dan ayrılarak Yunanistan'a katılması için çıkarılan isyanı simgeledi (1866). Kıbrıs adasının İngiltere'nin egemenliğinden kurtulup Yunanistan'a katılması hedefi de kısaca "enosis" olarak adlandırıldı. Bu amaçla EOKA* örgütü kuruldu. Ada, Zürich ve Londra antlaşmalarıyla bağımsızlığına kavuştuktan sonra türk azınlık enosis'e engel olarak görüldü ve baskı altına alınmaya çalışıldı. Cumhurbaşkanı Makarios'un daha elverişli bir döneme erteleme isteğine karşı EOKA-B, enosis'i temmuz 1974'te gerçekleştirmeye girişti. Yunanistan'ı yöneten "Albaylar cuntası"nın desteğiyle düzenlenen bir darbeyle, EOKA-B örgütü önderi Nikos Sampson iktidara getirildi. Ancak Türkiye'nin müdahalesiyle, enosis emellerinin gerçekleşemeyeceği ortaya çıktı.

ENOSTOZ a. (fr. *énostose*; yun. *en*, içinde, *osteon*, kemik, ve *osis*, hastalık bildiren sonek). Patol. İlik boşluğunda gelişen kemik uru.

ENOŞİMA, Japonya'nın doğu kıyısında kayalık küçük ada. Kutsal bir ziyaret yeridir.

ENOTİKON a. (birleştirici anlamında yun. sözc.). Din. tar. İmparator Zenon tarafından, 482'de, patrik Akakios'un telkiniyle, monofizitlerin çekişmelerine son vermek ve din birliğini *(enosis)* sağlamak amacıyla ilan edilen birleştirici formül. (Dogmalar konusuna siyasal iktidarın doğrudan müdahalesi anlamına gelen bu belge, uzlaştırıcı olmak istemesine rağmen, kimseyi memnun etmedi: İsa'nın öz niteliğinin birlik mi, yoksa ikilik mi olduğu türünden nazik sorunları sessizce geçiştirdiği gibi, İznik ve İstanbul konsillerinde konulmuş inanç kuralına bağlanarak Khalkedon kararlarını reddediyor, böylece, hem monofizitleri, hem de ortodoksları hoşnutsuzluğa itiyordu. Papa Felix III, İstanbul patriğini görevden aldı. Akakios ayrılıkçılığını başlatan bu karar, Doğu ve Batı kiliseleri arasında ilk kopmayı oluşturdu.)

ENÖTE a. Gökbil. Bir gökcisminin çevresinde dolanan bir başka gökcisminin yörüngesinde, iki gökcisminin birbirinden en çok uzaklaştığı nokta. (Yer çevresindeki bir yörüngenin [Ay, yapay uydular] enöte noktasına *yeröte*, Güneş çevresindeki bir yörüngenin [gezegenler, kuyrukluyıldızlar] sözkonusu noktasına da *günöte* denir.)

ENQUİST (Per Olov), isveçli yazar (Hjoggböle, Västerbotten, 1934). Yaşanmış deneyimleri, anıları ve tarihsel belgeleri bir araya getiren romanlarında nazizmi (*Hess*, 1966), Baltık mültecilerini (*les Légionnaires* [fr. çev.], 1968), terörizmi ve siyasi hırsları (*la Cathédrale de Munich* [fr. çev.], 1972), göç olayını (*le Départ des musiciens* [fr. çev.], 1978) dile getirdi.

ENRICO I, Sicilya kralı (1194-1197) → HEINRICH VI, germen imparatoru.

ENRİGHT (Dennis Joseph), ingiliz yazar (Leamington, Warwickshire, 1920). Almanya'da, Mısır'da ve birçok Asya ülkesinde dersler verdi. Şiirlerinde, yarı alaycı yarı ciddi bir bakışla incelediği gerçeğe bilinçli bir şevkatle yaklaşır (*Addictions*, 1962; *The Typewriter Revolution*, 1971; *Instant Chronicles*, 1985; *Selectet Poems*, 1990; *Under the Circumstances*, 1991).

ENRİQUE I (1203'e doğr. - Palencia 1217), Castilla kralı (1214-1217). Alfonso VIII.'in oğlu ve ardılı. Saltanat yılları, kral naibeliğini üstlenen (annesi Leonor'un ölümünden sonra) kız kardeşi Berenguela ile soylular partisinin başkanı Alvaro Núñez de Lara arasındaki kavgalarla geçti.

ENRİQUE Senatör, Castilla prensi (1225 - Roa 1304), Fernando III'ün ve Schwaben'li Elisabeth'in üçüncü oğlu. Kardeşi Alfonso X'a karşı ayaklandı (1255), yenildi (1257), Tunus halifesinin, sonra Anjou'lu Carlo'nun ve İtalya'da kendisini Roma senatörlüğüne atayan ghibellinoların hizmetine girdi. Papa Clemens IV onu Tagliacozzo'dan sonra hapsettirdi (1268). 1294'te Castilla'ya döndü ve yeğeninin oğlu Fernando IV'ün adına kral naipliği yaptı (1295-1301).

ENRİQUE II Muhteşem (Sevilla 1333 ya da 1334 - Domingo de la Calzada 1379), Trastamara kontu, Castilla ve Léon (1369-1379) kralı. Kral Alfonso XI ile Leonor de Guzmán'ın evlilikdışı oğulları. Annesi, Alfonso XI'den dul kalan kraliçe portekizli Maria tarafından idam ettirilince (1350) üvey kardeşi Castilla kralı Pedro I'e karşı ayaklandı; 1365'te kendisinden yardım istediği Charles V, Bertrand du Guesclin'i büyük birliklerin kumandasını alarak Castilla'ya gitmek ve orada, Kara Prens tarafından desteklenen Pedro'yu cezalandırmakla görevlendirdi. Najerā'da (1367) Enrique yenildi ve Bertrand du Guesclin hapse atıldı; kısa bir süre sonra serbest bırakıldı, 1369'da Montiel zaferini kazandı. Enrique II-Pedro I buluşmasına katıldı (bu buluşmada Pedro I trajik bir biçimde ölmüştür). Trastamara kolunun ilk kralı olan Enrique II, Castilla tacında hak iddia eden Portekiz kralı Fernando I'in ve Lancaster dükü John of Gaunt'u yenerek tahtını güvence altına aldı.

ENRİQUE III Hastalıklı (Burgos 1379 - Toledo 1406), Castilla ve León kralı (1390 - 1406), Juan I'in oğlu ve ardılı. Zalim Pedro'nun mirasçısı Catherine of Lancaster ile evliliği Castilla'daki veraset kavgalarına son verdi. Erginliği 1393'te ilan edilen Enrique III, soyluları ve Cortes'i bir kenara itip devleti burjuvalarla yönetmeye başladı; muhalefet lideri Benavente dükü don Fadrique'e karşı harekete geçti, Portekiz'e savaş açtı, Kanarya adalarının norman Jean da Béthencourt ve Poitiersli Gadifer de La Salle tarafından alınmasını destekledi (1403).

ENRİQUE IV Güçsüz (Valladolid 1425 - Madrid 1474), Castilla ve Léon kralı (1454-1474). Babası Juan II'den daha güçsüz ve yumuşaktı. Portekizli Juana ile evlendi. Juana adında (babasının Beltrán de la Cueva olduğu tahmin edilerek kıza *la Beltraneja* takma adı yakıştırılmıştı) bir kızı oldu (1462). Ülkenin ileri gelenleri genç kızı vâris olarak kabul etmeyince kral da vâris olarak kardeşi Alfonso'yu, 1468'de Alfonso ölünce de kız kardeşi İsabel'i (1469'da Aragón'lu Fernando ile evlenmiştir [Katolik Krallar]) seçti.

ENRİQUES (Federigo), italyan matematikçi (Livorno 1871 - Roma 1946). 1893'te Bologna Üniversitesi'nde izdüşüm ve tasarı geometri öğretimiyle görevlendirildi; 1922'de, Roma Üniversitesi'nde yüksek geometri kürsüsüne atandı. Betti, Dini, Bianchi ile Volterra'nın etkisinde kaldı ve uzmanlık dalı olarak cebirsel yüzeyler kuramını seçti; bunların sınıflandırılmasına ilişkin birçok teoremi tanıtladı. Çalışmaları, bilim ve bilginin genel sorunlarını ele alacak kadar geniş kapsamlıdır.

ENRİQUEZ GÓMEZ (Antonio ENRIQUEZ DE PAZ, —denir), ispanyol şair (Segovia 1600 - Amsterdam 1660). Katolik mezhebini benimsemiş portekizli bir musevinin oğluydu; klasik dil ve edebiyat öğrenimi gördü; daha sonra orduya yazıldı, yüzbaşılığa yükseldi ve Fransa'da Louis XIII döneminde hizmet etti. Engizisyon'un 1660'ta Sevilla kentinde portrelerini yaktığı sırada, yeniden museviliğe dönüp, Amsterdam'a yerleşti. Döneminin en büyük barok şairlerinden biri olarak kabul edilen sanatçı, çok sayıda yapıt bıraktı. Bunların başında şarkılardan, elejilerden, sonelerden ve komedilerden oluşan *Academias morales de las musas* (1642) gelir. Bunlardan *A lo que obliga el honor* (1642) adlı komedide incelikli bir ruhun ve büyük bir biçimsel yetkinliğe ulaşmış bir üslubun çeşitli yönelimlerini ortaya koyar. Enríquez Gómez ayrıca tarihsel (*El Cardenal de Albornoz)* ya da folklorik yapıda *(Celos no ofenden al sol)* oyunlar da yazdı. Ne var ki, en iyi yapıtı hicivli bir öykůdür: *El siglo pitagórico y vida de don Gregorio Guadaña* (1644).

ENRİQUİLLO gölü, Dominik Cumhuriyeti'nin batısında deniz düzeyi altında (-44 m) tuzlu göl.

Enryakuci, japon tapınağı; Kyoto'nun K.-D.'sunda, Hiei dağının tepesindedir. 788'de Enryaku döneminde (782-805) imparator Kammu'nun emriyle, Tendai* tarikatının kurucusu Dengyo Daişi tarafından yapıldı. Enryakuci, büyük bir olasılıkla japon buddhacılığının en önemli merkezi olmaya adaydı. Rahipler Kyoto'yu tehdit etmeye başlayınca, tapınak XVI. yy.'da şogunluğu yerleştirmeye çalışan Oda Nobunaga tarafından yıkıldı. Enryakuci kısa süre sonra Hideyoşi'nin girişimiyle yeniden inşa edildi ve üçüncü Tokugava şogunu İemitsu tarafından büyütüldü.

ENSÂB çoğl. a. (ar. *neseb*'in çoğl. *ensāb*). *Esk.* **1.** Nesepler, soylar: *"Ben onun evlâd ü ensâbına kurban olayım"* (Niyazi, XVII. yy.). **—2.** *İlmül-ensâb*, logaritma.

ENSÂB çoğl. a. (ar. *nuṣub*'un çoğl. *enṣāb*). *Esk.* **1.** Putlar, heykeller. **—2.** Belalar.

ENSÂC çoğl. a. (ar. *nesc*, doku'nun çoğl.

ensac). Esk. biyol. **1.** Dokular: "... *bütün ecramiyle semâvâtın dolduramadığı ruhum şimdi bütün varlığımın ensâcine örülen bir nurla beni aydınlattı*" (H. E. Adıvar). **—2.** *İlm ül-ensâc*, dokubilim (histologie).

ENSÂL çoğl. a. (ar. *nesl*'in çoğl. *ensal*). *Esk.* Nesiller, soylar: "*Yok bir gelen ensâli gider görmedeyim*" (Y.K. Beyatlı).

ENSÂR ya da **ANSÂR** çoğl. a. (ar. *nașır*'ın çoğl. *enșar, anșar*). *Esk.* **1.** Yardımcılar, hizmetçiler. **—2.** Hz. Muhammet'e yardım eden ve islamiyetin yayılmasına hizmet eden kimseler. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Bunlara "Ensâr ün-nebi" de denir. Sözcüğe, *nasır* (yardım eden) sözcüğünün çoğulu olarak bakıldığı gibi, yardım etmek anlamına gelen ve aynı zamanda *nasara* (hıristiyanlar) adı ile de ilgili görülen *nasara* mastarından türediği de öne sürülür. Ensâr, muhacirun (göçmenler) gibi halkı islamlığı kabule yöneltenler arasında yer aldı. Hz. Muhammet, ensâr ile muhacirunu birbiriyle bağdaştırmaya çalıştıysa da bu iki grup arasındaki ayrılığı tam olarak ortadan kaldıramadı. Bunalımlı yıllar atlatıldıktan sonra ensâr rahat yaşama olanağını buldu, Peygamber'in ölümünden sonra da halife seçimi gibi işlere karışmayıp Hz. Muhammet'in yaşamı, söz ve davranışlarını araştırmaya koyuldular. Ensâr adını, her türlü kabile adına yeğ tuttular.

ENSARİ (ABDULLAH) → ABDULLAH ENSARİ.

ENSÂRİ ya da **ANSÂRİ** a. (ar. *enșâr, anșar* ve *i*'den *enșari, anșari*). *Esk.* Yardımcı; Hz. Muhammet'e hizmet eden, ansârdan olan kimse.

ENSARİ PİR-İ RUŞEN → BAYEZİT ENSARİ.

ENSARİYE, Ali İlahi ya da Nuseyriler'den Ensariye dağlarında yaşayan bir topluluk. İbni Nuseyr'in öğretisini benimsemiş arapça konuşan aşiretleri kapsar ve şii mezhebinde yaklaşık 600 000 üyeli bir topluluğu oluşturur. Ensariye ya da Nuseyriler'in bir bölümü Lazkiye, Humus ve Hama kentlerinde toplanmışlardır. Suriye'de fransız mandası döneminde (1920-1941) bir devlet oluşturmuşlardı; günümüzde Suriye Arap Cumhuriyeti'nde siyasette önemli rol oynarlar.

ENSARİYE dağları, Suriye'de dağ kütlesi, iki Nehr ül-Kebir arasında (eni 25 km) kıyıya paralel olarak 110 km boyunca uzanır; en yüksek noktası 1 583 m. Gab çukurunun yanı başında 1 000 m'yi aşan sarp yamaçlarla yükselen bu kıvrımlı ve kırıklı kütle, deniz ile Suriye bozkırı arasında bir set oluşturur. Maki, kütleye yerleşmenin başlamasıyla gelişmiştir. Ticarete yönelik birkaç ürün (tütün) dışında, başlıca gelir kaynağını besin maddeleri tarımı oluşturur. Halkın göçü sürmektedir.

Gleizes-Explorer

Ensérune oppidum'unda tahıl siloları İ.Ö. VI.-I. yy.

ENSÂR ÜN-NEBİ → ENSAR.

ENSATİNA ESCHSCHOLTZİ a. Kuzey Amerika'da yaşayan, kurak yaz mevsimini kemirgen hayvanların toprak altındaki yuvalarında geçiren küçük toprak semenderi. (*Plethodontidae* familyası.)

ENSCHEDE, Hollanda'da kent. Overijssel'in batısında; 146 509 nüf. (1991). Hengelo ile birlikte 252 065 nüf.'lük bir yerleşme merkezi oluşturur. Tekstil sanayisi merkezi (sanat okulları, iplikçilik). Takım tezgâhları. Kauçuk ve elektronik.

ENSE a. **1.** Anat. Boynun arka bölgesi. (Omurganın arkasında yer alır ve tümü kaslardan oluşur.) **—2.** *Ense kökü*, ensenin gövdeyle birleştiği yer || *Ense kulak yerinde*, gösterişli, iriyarı ya da kılığı kıyafeti düzgün erkekler için kullanılır. || *Ense yapmak*, hiçbir iş yapmadan yiyip içip şişmanlamak (arg.). || *Ensesi kalın*, parası çok, sözü geçer kimse için kullanılır. || *Ensesinde boza pişirmek*, bir işi bitirmesi için bir kimseyi tedirgin edecek ölçüde sıkıştırmak, sürekli çalıştırmak. || *Ensesine binmek*, bir kimseyi sürekli baskı altında tutarak bir işi yapmaya zorlamak. || *Ensesine yapışmak*, herhangi bir nedenle bir kimseyi yakalayıp sıkıştırmak. || *Ensesini kaşımak*, ne yapacağını bilemeden kara kara düşünmek.

—Esk. sil. *Ense siperliği* → ENSELİK.

—Zool. *Ense halkası*, bazı halkalısolucanlarda, gövdenin yapısına giren baş bölütü. || *Ense organı*, çokkıllı halkalısolucanlarda prostomiumun, koku almaya yaradığı sanılan duyu organı.

—Zootekn. Evcil dört bacaklı hayvanlarda artkafa kemiği ile ilk boyun omuru arasında kalan bölge.

ENSEB sıf. (ar. *enseb*). *Esk.* En uygun, daha münasip: "*Cümlenizin her cüz'ini vuzûhın ve âhengin enseb gösterdiği mevkia vazzederken...*" (Cenap Şahabettin).

ENSEKTİFÜJ a. ve sıf. (fr. *insectifuge*). Böcekleri uzaklaştıran madde.

ENSEKTİLİS a. ve sıf. (fr. *insectillice*). lat. *insectum*, böcek, ve *licere*, kendine çekmek). Böcekleri kendine çeken ve onları öldürmek amacıyla kullanılan madde.

ENSEKTİSİT sıf. ve a. (fr *insecticide*). Zararlı böcekleri öldüren madde, ilaç. (→ TARIM* KORUMA İLACI.)

ENSELEMEK g. f. *Arg. Bir kimseyi enselemek*, onu yakalamak, ele geçirmek: *Seni yine enseledim.*

◆ **enselenmek** edilg. f. (*Bir kimseye*) *enselenmek*, bir kimse tarafından ele geçirilmek; yakalanmak: *Ona enselenmeyeyim diye erken çıktım.*

ENSELENMEK → ENSELEMEK.

ENSELİK a. Esk. sil. Siperlikli miğferlerde, peçeliğin yerini tutan, giyenin ensesini koruyan ve miğfere menteşelerle tutturulmuş hareketli parça. (ENSE SİPERLİĞİ de denir.)

—Mobc. Koltuk arkalığının üstüne konulan, oturanın ensesini dinlendirmek için dayayabileceği, bazen yerinden çıkarılabilen ya da eklemli küçük arkalık.

ENSENADA, Arjantin'de, Buenos Aires'in G.-D.'sunda liman kenti; 35 000 nüf. La Plata'nın limanı. Besin sanayileri.

ENSENADA, Meksika'da (Aşağı Kuzey Kaliforniya) liman kenti, Büyük Okyanus kıyısında; 129 000 nüf. Balıkçılık ve konservecilik. Çimento fabrikası. Turizm merkezi.

ENSENADA (Zenón DE SOMODEVİLLA Y BENGOECHEA, *—markisi*), ıspanyol siyaset adamı (Alesanco, Logroño, 1702-Medina del Campo 1781). Denizcilik (1737), daha sonra savaş, maliye ve Hindistan (1743) bakanlığı yaptı. Fernando VI'ya deniz kuvvetlerinin yenileştirilmesi gerektiğini kabul ettirdi, iç gümrükleri kaldırdı, yollar yaptırdı, kadastro kurumunu kurdu, sanayiyi korudu ve Roma ile bir konkordato imzaladı (1753). Fransızlar'dan yana olduğu için gözden düştü (1754).

ENSER → EKSER

ENSERTEN a. (fr. *incertain*). Bank. *Enserten kotasyon*, sabit bir miktarda yabancı parayı, ulusal para birimi türünden belirtmek. (Türkiye'de bu yöntem kullanılır. Bu durumda, yabancı para birimi için daha çok ulusal para ödemek gerektiği zaman, kambiyo kuru yükselir.)

ENSÉRUNE dağı, Aşağı Languedoc bölgesinde, Orb ırmağı ile Aude ırmağının alt çığırı arasında bulunan yüksek kireçtaşı platolar. —Nissan-lez-Ensérune komünü (Hérault bölgesi) yakınlarında bulunan *Ensérune oppidum*'u bu tepeciklerden birinin (118 m) üzerine kurulmuştur. İ.Ö. VI. ve I. yy. arasında surlarla çevrili birçok yerleşim merkezinin beşiği olan oppidumda, kaya içine kazılmış dev silolar ve sütunların ilk kez kullanıldığı odalar vardır. Nekropolislerinde kırmızı figürlü yunan vazoları yanında etrüsk (*bucchero*) ve campania vazoları, iber stili çanak çömleğin yerel taklitleri bulunur. İ.Ö. VI. yy.'da, Katalonya kıyı halkıyla akraba olan, tarım ve balıkçılık yapan bir topluluk buraya yerleşti. Hellen dünyasının etkileri İ.Ö. 550 yıllarından başlayarak kendini gösterdi. V. yy. sonlarına doğru, ilkel kulübelerin yerini şehircilik anlayışına uygun olarak yapılmış binalar aldı. Bölgede kullanılan dil iberya diliydi. Keltler ile ilişkilerin gittikçe çoğaldığı, bulunan silah, alet ve süs eşyalarından anlaşılmaktadır. Sonraları Roma İmparatorluğu dönemine dek bölge Galya egemenliği altına girdi. Romalılar, tarih çağları başında bölgeyi birkaç kez işgale yeltenmişlerse de, bir sömürge kurmamışlardır. Kazılarda bulunan eşyalar yunan, Campania vazolarıyla yerel vazolar Ensérune müzesi'nde sergilenmektedir.

ENSETE a. (Etyopya'da Ensat'tan). Muz ağacına benzeyen, doğal sürgün vermeyerek tohumla çoğalan bitki. (Türlerinden biri Etyopya yaylalarında, dededen kalma tekniklere göre geniş çapta üretilir; yaprak kını ile soğanlarından özlü bir hamur yapılıp mayalandıktan sonra, ilerde yenmek üzere kurutulur.)

ENSİ a. Bir Mezopotamya sitesinin yöneticisine verilen ve Batı'da çoğunlukla "vicarius"a (kentin tanrısından) denk düşen sümer unvanı.

ENSİCE çoğl. a. (ar. *nesc*, doku'nun çoğl. *ensice*). *Esk.* Dokular: "*Ensice derûnunda toplanan cerahet kitlesi...*" (İsmail Suphi).

—Dil. Arapça kalıba uydurularak osmanlıcada kullanılan bir sözcüktür.

ENSİFERA a. (lat. *ensifer*, bir kılıç taşıyan'dan). Yumurtlama organı hep uzun ve yassı şerit biçiminde olan, uzun ve ince duyargalı, düzkanatlı böcekler alttakımı.

ENSİS a. (kılıç anlamında lat. sözc.). Kıyı kumsallarında, dikine olarak kumlara gömülü yaşayan çok uzun bedenli, denizçakı genel adı altında toplanan ikiçenetli yumuşakçalardan bazı midyelerin cins adı. (Deniz çekildiği zaman toplamak için tuz kullanılarak kumdan çıkarılırlar. Denizçakısıgiller familyası.)

ENSİZ sıf. Eni, genişliği az olan şey için kullanılır; dar: *Ensiz bir kumaş.*

ENSİZLİK a. Ensiz olma durumu.

ENSOLASYON a. (fr. *insolation*). Foto Duyarlı bir maddeyi ışıklandırma; bu işlem, özellikle çok yavaş fotoğraf kâğıtlarına yapılan baskılarda uygulanır (ferotipi ya da diazotipi).

—Matbaac. Fotomekanik yöntemlerde,

Lauros-Giraudon

James Ensor: *Sehpalı kendi potresi* (1879)
özel kol., Gent

Lauros-Giraudon

Masques singuliers (1892)
Krallık güzel sanatlar müzesi, Brüksel

baskı kalıplarının üretiminde kullanılan plakaların üzerine dökülen ışılduyarlı katmanların yapısını değiştirmeyi amaçlayan işlem; bunun için ışılduyarlı katman, montajın saydam pozitif ya da negatif filmleri arasından uygun ışık kaynaklarının etkisinde bırakılır.

ENSOR (James), belçikalı ressam ve gravürcü (Oostende 1860 -*ay. y.* 1949). Annesi Oostende kökenli, babası ingilizdi; yapıtlarında, Flamanlar'ın gözalıcı üslubuyla İngilizler'in anlam vermekten kaçınma merakını birleştirdi. Resme küçük manzara çalışmalarıyla başladı (*Dunes,* 1876, Oostende müzesi), Brüksel Akademisi'nde üç yıl eğitim gördü ve Hals, Callot, Daumier, Turner, Manet gibi ressamların yapıtlarını örnek alarak titiz çalışmalar yaptı. "Koyu renk" denilen ilk döneminde kalın fırça vuruşlarıyla çizdiği natürmortlar ve (*le Chou,* 1880, Güzel sanatlar krallık müzeleri, Brüksel) ev içi sahneleri (*La Musique russe,* 1881, *ay. y.*) vardır. Kahverengi, kızıl, mavi renk tonlarının uyumla kullanıldığı bu tabloların hüzünlü sıcaklığı, o dönemin sergilerinde ("La Chrysalide" ve "l'Essor" sergileri) hemen hiç ilgi görmedi; ancak eleştirmenler, Ensor'un *le Lampiste* (1880, Brüksel) adlı tablosunda Manet'nin *Fifre*'inden etkilendiğini söylerler. Öte yandan, *La Dame sombre* (1880, Oostende) Degas'yı, *Les Enfants à la toilette* ise (1886, öz. kol.) Whistler'ı anımsatır. Açık renk tonlar ilk kez *la Mangeuse d'huîtres* (1882, Güzel sanatlar krallık müzesi, Anvers) adlı tabloda görülür. Ensor bu yapıtında belki de fransız izlenimcilerinden, ama aynı zamanda Rubens'ten (*l'Ensor au chapeau fleuri* adlı çalışma bunu göstermektedir [1883], Ensor müzesi, Oostende) ve özellikle de ışığa daha çok önem verme eğiliminden etkilendi.

Ensor'un gerçekçi evreninde, 1883'ten başlayarak, birdenbire alışılmamış öğeler belirdi (bu dönemin ilk yapıtı *Masque regardant un nègre bateleur*'dür, 1879, öz. kol.); sanatçı bir atölyeye dönüştürüp tüm yaşamı boyunca muhafaza edeceği aile dükkânındaki masklar, kabuklu deniz hayvanları ve japon sanat yapıtlarıyla yeni bir plastik dil yarattı (*l'Étonnement du masque Wouse,* 1889, Anvers müzesi). Yapıtlarında iskeletlere yer vermesi, Bosch ve Bruegel'den Wiertz ve Rops'a -Rops Ensor'u yüreklendirmiş olan ilk kişidir- kadar hollanda sanatının değişmez öğesi olan farsla fantastiği birleştirmek isteğinin bir belirtisidir. Başlangıçta Essor topluluğunun öncüsü olan sanatçı (topluluk sonra Yirmiler grubu'nu kurmak üzere bölünecektir) meslektaşlarının, *l'Entrée du Christ à Bruxelles* (1888, Louis Franck kol., Anvers müzesi deposunda bulunmaktadır) adlı yapıtını sergilemeyi reddetmeleri üzerine onlardan uzaklaştı. Bir bildiri niteliği taşıyan bu büyük karnaval tablosu, F. Van den Berghe'nin, E. Nolde'nin (1911'de Ensor'u görmeye gelecektir) ve G. Grosz'un çalışmalarına bir başlangıç oluşturdu (G. Grosz'un *Funérailles d'Oscar Panizza* adlı çalışması [1917-18], bu yapıtla bağlantılıdır). Ensor, yüzyıl sonunun kaybolmaya yüz tutan simgeciliğin karşısına kimi zaman gözalıcı, kimi zaman kaygı verici, ama alaycılığı hiç bırakmayan bir parodi çıkardı: görülmemiş zenginlikte bir işçilik, ama yeniizlenimciliğin kısıtlamalarına katlanmayan tümüyle izlenimci bir renk ustalığı (*Carnaval sur la plage,* 1887, Brüksel müzesi). Çoğu yeniizlenimciliğin büyüsüne kapılmış olan arkadaşlarının gösterdiği anlayışsızlık ve eleştirmenlerin düşmanca tavırları Ensor'un alaycılığını daha da saldırganlaştırdı (*Masques se disputant un pendu,* 1891, Anvers müzesi; *les Cuisiniers dangereux,* 1896, bu tabloda kendi arkadaşları yer alır, öz. kol.). Düşsel tabloların yanı sıra birtakım dinsel sahneler (*l'Ecce homo,* 1899, öz. kol.), manzaralar (*Oostende plajları ve damları*), natürmortlar (*Nature morte à la cruche bleue,* 1890, Kröller-Müller müzesi, Otterlo) belirmeye başladı. *La Vive et Rayonnante Entrée à Jérusalem* gibi hayranlık uyandıran çizimler (1885, Gent müzesi) tuval çalışmalarıyla birlikte ya da bu çalışmalardan önce yapılmıştı. 1884'ten 1922'ye değin gerçekleştirdiği gravürlerinde (ofortlar ve taşbaskılar) soytarılık teması (*La Bataille des éperons d'or,* 1895), kimi zaman ölçülü (*les Étoiles au cimetière*), kimi zaman da alaycı (*la Vengeance de Hop Frog,* 1896) bir fantastikle iç içedir.

Sallon des Cent'da açılan bir sergi (aralık 1898), la Plume'ün ona ayırdığı özel bir sayı (1899), Ensor'u bütün Avrupa'ya tanıttı. 20'li yıllardan başlayarak, doğduğu ülkede sürekli olarak ödül alan Ensor'un

Lauros-Giraudon

James Ensor
l'Entrée du Christ à Bruxelles (1888)
Krallık güzel sanatlar müzesi, Anvers

(Belçika akademisi üyesi, baron unvanı), şaşırtıcı yaratıcı gücü yüzyılın ötesine geçemedi. Sanatçı, İkinci Dünya savaşı'nın başlangıcında resim yapmayı bıraktı. Öte yandan, aşağı yukarı kırk yıllık bir sürede, *Jardins d'amour* dizisini saymazsak, Ensor'un tuvalleri daha önceki başyapıtların birer tekrarı olmaktan öteye gidemedi (bu başyapıtlara Anvers ve Oostende müzelerinde geniş yer verilmiştir). Ensor'un izleyicisi olmadı, ama anlatımcılar üzerinde bıraktığı güçlü etki, onlardan sonra, Cobra grubu'nun üyeleri üzerinde de kendini duyurdu. Öte yandan, Redon gibi, Ensor da, Klee'den Brauner'e, dünyaya başka türlü bakmak isteyen tüm ressamlara yol gösterdi.

ENSTANTANE sıf. (fr. *instantané*). Foto. *Enstantane fotoğraf*, devingen bir konu çekildiği halde, ışıklama süresi çok kısa olduğu için net bir görüntü verebilen fotoğraf; işleme ürünlerini taşıyan ve fotoğraf çekim makinesinden çıkar çıkmaz otomatik olarak ızhar edilen bir filmden yararlanılan fotoğraf yöntemi. (Enstantane fotoğraf yöntemleri ters yüz etme ve aktarımla siyah-beyaz ya da renkli fotoğraf verir: önce negatif izhar edilir, sonra tamamlayıcı görüntünün izhar olmamış öğeleri yüzeye çıkar ve burada görünen pozitif görüntüyü oluştururlar.)

◆ a. Enstantane fotoğrafla elde edilen fotip.

Enstantaneler, Cemal Reşit Rey'in orkestra yapıtı. İlk kez 1931'de, Paris'te seslendirildi. Bestecinin izlenimci gençlik yapıtlarından olan *Enstantaneler*, İstanbul yaşamından beş sahneyi betimler: 1. *Balıkçılar ağları çekiyor;* 2. *Âmâ dilenci kadın;* 3. *Eyüp güvercinleri;* 4. *Boş bir cami içi;* 5. *Bayram.*

ENSTATİT a. (fr. *enstatite*'den; yun. enstates, dayanıklı). Miner. $MgSi_2O_6$ formülünde doğal magnezyum silikat; ortorombik piroksenler grubunda yer alır.
—ANSİKL. Enstatit karışım halinde içerdiği maddelere göre grimsi, sarımsı ya da yeşilimsi beyaz bir maddedir. Arı türleri dilinim düzlemleri boyunca ipek ya da inci parlaklığındadır. Enstatite serpantin, peridotit vb'de kristal halde rastlanır.

ENSTİTÜ a. (fr. *institut*). **1.** Bir üniversiteye bağlı ya da bağımsız bilimsel araştırma kuruluşu: *Türkoloji enstitüsü. Türk standartları enstitüsü. Teknoloji enstitüsü.* **—2.** Bir üniversiteye bağlı, lisansüstü düzeyde eğitim-öğrenim ve bilimsel araştırma yapan yükseköğrenim kurumu. (Bk. *ansikl.* böl.) **—3.** Değişik kuruluşlarca benimsenmiş ad: *Güzellik enstitüsü.*
—Kozmet. *Güzellik enstitüsü*, estetik amaçlarla yüz ve vücut bakımının yapıldığı kurum.
—ANSİKL. Türkiye'de "enstitü" sözcüğü, uzun yıllar genel eğitim veren liseler dışındaki iş eğitimine dayalı ortaöğretim kurumları ile meslek elemanı yetiştiren bazı yükseköğretim kurumlarının adı olarak kullanıldı. VIII. Milli eğitim şûrası'nda kız enstitüsü, sanat enstitüsü gibi sözcüklerle adlandırılan ortaöğretim kurumlarının adlarının lise olarak değiştirilmesi öngörüldü. 14 haziran 1973 tarih ve 1739 sayılı Temel eğitim kanunu ile belli bir programa ağırlık veren okullara lise, teknik lise, tarım meslek lisesi gibi eğitim dallarını belirleyen adlar verildi.

Adında "enstitü" sözcüğü yer alan yüksek dereceli okullar ise, üniversiteleri yeniden düzenleyen 6 kasım 1981 tarih ve 2547 sayılı kanunla yüksekokul ya da fakültelere dönüştürülerek üniversite yapısı içine alındılar. (Yasa, yalnız silahlı kuvvetleri ve emniyet örgütüne bağlı enstitüleri ve akademileri kapsam dışı bıraktı.) Günümüzde, "enstitü", birbiriyle ilgili bilim dallarından oluşan ve lisansüstü düzeyde eğitim-öğrenim yapan, üniversiteye bağlı bir yükseköğretim kurumudur. Enstitünün temsilci ve yöneticisi enstitü müdürüdür. Müdür, fakültelerde dekanlara verilmiş yetki ve sorumlulukları taşır. Enstitünün öteki organları "enstitü kurulu" ile "yönetim kurulu"dur.

ENSTİTÜSYONALİZM a. (fr. institutionnalisme). → KURUMSALCI' OKUL.

ENSTRÜMAN a. ("alet, araç" anlamında fr. *instrument*). → ÇALGI.

ENSTRÜMANTAL sıf. (fr. *instrumental*). → ÇALGISAL.
—Dilbil. → ARAÇLIK.

ENSTRÜMANTALİZM a. (fr. *instrumentalisme*). Fels. ARAÇÇILIK'ın eşanlamlısı.

ENSÜLİN a. (fr. *insuline;* lat. *insula*, ada). Pankreas tarafından salgılanan, 51 aminoasidin zincirlenmesinden oluşan ve glukagondan daha güçlü bir şeker düşürücü etki gösteren polipeptitli hormon. (Eşanl. İNSÜLİN.)
—Tıp. *Ensülin bağımlılığı*, şeker dengesi ancak ensülin şırıngalarıyla sağlanabilen diyabetlinin durumu. ||*Ensülin tedavisi*, ensülinin tedavi amacıyla ve özellikle şeker hastalığının tedavisinde kullanılması. ||*Ensüline direnç*, ensüline bağımlılığı olan bir diyabetlide ensülin dozlarının artırılmasına karşın, şeker dengesinin sağlanamaması.
—ANSİKL. Biyokim. Ensülin protein yapısında bir hormondur. Yapısı tümüyle belirlenmiş ve sentezi yapılmıştır; iki sülfür bağıyla, —S—S—, birbirine bağlanan "A" ve "B" peptit zincirlerinden oluşur. Öncelikle koyun, sığır ve insan ensülinine tekabül eden üç tip ensülinin zincirleri sentezlenmiştir (Zahn, Aachen'den, ve Katsoyannis, Pittsburgh'dan, 1963). Sentetik A zincirinin doğal B zinciriyle birleştirilmesi sonucu önce melez ensülin, sonra da sığır ensülini tümüyle bireşim yoluyla yapılmıştır. Daha sonra, A ve B zincirlerinden yola çıkılarak insan ensülini tam olarak bireşim yoluyla gerçekleştirilmiştir. Gittikçe gelişen teknikler ensülinin daha yüksek verimle elde edilmesini sağlamaktadır.
—Eczc. Tedavi amacıyla kullanılan ensülin at, sığır ve domuz pankreasının sıvıya yatırılmasıyla elde edilir. Su ve zayıf alkolde erir, asit ortamda dengeli, baz ortamda dengesizdir, proteolitik mayalarla tahrip edilir (yani ağızdan alınırsa etkisizdir). Çinko ile dengeli bileşikler oluşturur. Bu nedenle etkinliği içerdiği çinko miktarıyla orantılıdır.

Ensülin kan şekerini düşürür: deri altına şırınga edildiğinde, kanın glikoz düzeyini çabucak düşürür, bu nedenle şeker hastalığında ve çok seyrek olarak zayıflıklarda kullanılır (kan şekerinin düşmesi glusit ihtiyacını artırır). Ensülin deri altına şırınga edilerek verilir, etkisi hızlı ve geçicidir. Bu nedenle etkileri daha uzun süren "retar" şekilleri kullanılır. Günümüzde etki sürelerine göre sınıflandırılan üç tip ensülin bulunmaktadır: kısa etkili ensülinler (çabuk etkili) ya da normal ensülinler; orta etkili ensülinler (N.P.H. ensülin, yarı-hızlı ensülin); uzun etkili ensülinler (çinko protamin ensülin, karma, yavaş çinko ensülin). Ensülin tavşanda kan şekerini düşürücü etkisine göre ölçülen fizyolojik birimlerle belirlenir. Reçeteye yazılacak ensülin miktarı, hastanın beslenme rejimine göre ve kan şekeri, yani idrarla çıkan glikoz miktarı sık sık kontrol edilerek ayarlanmalıdır; çok yüksek bir ensülin dozu, kan şekerini normalin çok altına düşürerek ağır olaylara neden olabilir (ensülin koması); panzehiri şekerdir. (→ DİYABET.)
—Fizyol. Oz ve holozit yedekleri karaciğerde glikojen şeklinde depo edilir; glikojenin parçalanmasıyla ortaya çıkan glikoz, normal olarak kanda litrede 1 g miktarında bulunur ve dokuların beslenmesi için kanla dağıtılır. Litrede 1 g'ın üzerine çıkan miktar böbrekle dışarı atılır. 1921'de Banting ve Best tarafından keşfedilen ensülin kan şekerinin ayarlanmasını sağlar. Demek ki, ensülin bir beslenme ayarlayıcısıdır. Etkisi kimyasaldır ve bu etki, pankreasın Langerhans adacıklarının β hücrelerinde ürettiği, etkisiz proensülin miktarıyla orantılıdır. Proensülin, enzimle hidrolize uğratılarak 22 aminoasitli bir peptik haline getirilerek etkili duruma geçer.

ENTADA a. Tropikal bölgelerde yetişen tırmanıcı ağaç. (Eklemli iri badıçları olur. 10 tür. Baklagiller takımı.)

ENTALPİ a. (fr. *enthalpie*'den; yun. *en*, içinde ve *thalpos*, ısı). Termodin. Homojen bir akışkanın ayırtedici özelliğini veren ve $H = U + pV$ bağıntısıyla gösterilen hal fonksiyonu; bu bağıntıda U iç enerjiyi, p basıncı, V hacmi belirtir. (Değişmez basınç altında oluşan bir tepkimede ya da dönüşümde, sistemin aldığı ısı miktarı, entalpisindeki değişime eşittir. İdeal bir gazın entalpisi yalnızca sıcaklığa bağlıdır.) ||*Serbest entalpi*, homojen bir akışkanın ayırtedici özelliğini belirleyen ve $G = H - TS$ bağıntısıyla verilen hal fonksiyonu; bu eşitlikte H entalpiyi, T termodinamik sıcaklığı ve S entropiyi gösterir. (Basınç ve sıcaklığı değişmez tutulan bir sistemin dengesi G'nin minimum değerine denk düşer.) [Eşanl. GIBBS FONKSİYONU.]

ENTAMOEBA a. İnsanda ve hayvanda amibiaz hastalığını yapan bir *Protozoa* cinsi

ENTANDROPHRAGMA a. Bazı Afrika akaju (maun) türlerinin cins adı.

ENTANSİF sıf. (fr. *intensif*). Hayvc. ve Tarım. Birim yüzey başına büyük ölçüde emek ve fazla sermaye harcanarak yapılan ve dolayısıyla birim yüzey başına yüksek verim elde edilen tarım üretim sistemine denir. (Entansif tarıma, zorunlu olmamakla birlikte genellikle küçük işletmelerde rastlanır.) ||Yüksek verim gücü taşıyan ve yüksek düzeyde zooteknik performans (yüksek süt verimi, çabuk ve güçlü büyüme) sağlamak için yoğun bir besleme rejimi uygulanan hayvanlarla yapılan hayvancılığa denir.

ENTARİ a. (ar. *'anter*'den). **1.** Çamaşır üzerine giyilen ve genellikle tek parçadan oluşan kadın giyeceği. (Bk. *ansik.* böl.) **—2.** Arap ülkelerinde erkeklerin giydiği uzun ve bol üstlük. || *Gecelik entarisi*, eskiden erkek ve kadınların gecelik ya da pijama yerine giydikleri uzun ve bol giysi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Giy. *Ağır entari*, istufe denen değerli kumaştan yapılmış, yanları bol kesimli ve üzeri çeşitli süslerle bezenmiş bir tür kaftan. *İstufe kaftan* da denir.
—ANSİKL. *Entari*, Mahmut II'nin 1826'da yaptığı giyim düzenlemelerine değin, erkekler tarafından da giyilmiştir. Erkekler entariyi şalvar ya da çakşır üzerine giyer, beline kuşak ya da kemer sararlardı. Boyu genellikle ayak bilekleri hizasında olurdu. 1826-1827'den sonra iş hayatında ve sokakta entari giyilmez oldu. Buna karşın mahalle arasında, kahvehanelerde entari giyilmesi sürdürüldü. 1909'da erkeklerin entariyle sokağa çıkması yasaklandı, böylece entari bir erkek giyimi olmaktan çıktı.
• *Gecelik entarisi*, erkeklerin giydiği gecelik entarileri yazın beyaz patiskadan, kışın beyaz pazenden yapılırdı. Damatlık olarak hazırlanan gecelik entarileriyse ipekten kesilirdi.

Kadınların giydiği gecelik entarileriyse genellikle beyaz ya da uçuk renkli pamuklu kumaşlardan yapılırdı. Yakası biraz açık olur, yakadan bele değin inen yırtmaç düğme ya da kurdeleyle kapanırdı. Yaka kol kenarları, göğsü çeşitli nakışlarla işlenir, danteller ve farbelalarla süslenirdi. Biraz bolca kesilen gecelik entarisinin boyu genellikle ayak bileği hizasında biterdi.

ENTARİLİK sıf. ve a. Entari yapmaya elverişli kumaş için kullanılır: *Entarilik basma.*

Entarisi mavili, İzmir'in Menemen ilçesi ve çevresinde oynanan, türkülü bir kadın zeybeği. (Tepsi çalınarak ritim tutulan oyun, özellikle kına gecelerinde tek tek ya da grup halinde oynanır.)

ENTASİS a. (şişkinlik anlamında yun. sözc.). Mim. Bir sütun gövdesinin şişkinliği.

ENTEBBE, Uganda'nın eski başkenti; 41 638 nüf. (1991). 1893'de Victoria gölünün kuzey kıyısında kuruldu. Ünlü botanik parkı. Kampala uluslararası havalimanı.

ENTEGRASYON a. (fr. *intégration*). İkt. → BÜTÜNLEŞME.

—Muhs. *Göreli entegrasyon*, işletmelerin aktifleriyle konsolide edilmiş borçlarını, eldeki katılım paylarıyla orantılı olarak, ana şirketin hesaplarıyla birleştirmeye dayanan bütünleştirme yöntemi. || *Toplam entegrasyon*, yan kuruluşların aktifleriyle konsolide edilmiş borçlarını bir bütün olarak almaya dayanan hesap konsolidasyon yöntemi. (Yan kuruluşların hesapları, kalem kalem ve karşılıklarında grup dışı faizler gösterilerek, % 100 oranında birleştirilir.)

ENTEGRE sıf. (fr. *intégré; intégrer*'den). Bir bütünün içinde yer alan pey için kullanılır.

—Elektron. *Entegre devre*, TÜMDEVRE'nin eşanlamlısı.

—İkt. *Entegre devre*, içinde toptancı bulunmayan ticari devre. ||*Entegre etmek*, bir mal ya da hizmetin çeşitli üretim evrelerini tek bir kuruluşun kapsamı içinde toplamak. ||*Entegre sanayi*, bir ürünün ve bu ürünün türdeşlerinin tüm üretim aşamalarını kendi tesislerinde gerçekleştiren ve çoğu zaman ürettiği mallara pazar bularak satışını sağlayan sanayi kuruluşu. ||*Entegre ticaret*, bütün toptancılık ve perakendecilik işlevlerini kendinde toplayan dağıtım biçimlerinin tümü. (Entegre ticarette şu kuruluşlar yer alır: çok şubeli şirketler, büyük mağazalar, halk mağazaları, tüketici kooperatifleri, toptancılarla perakendeciler arasında kurumlaşmış gönüllü ticaret zincirleri, perakendecilerarası alım grupları, alım merkezleri, kataloglu satış örgütleri.)

ENTELEGYNAE a. (yun. *enteles*, kusursuz, ve *gyne, gynaikos* kadın, dişi' den). Genellikle sekiz gözlü, tek trake delikli ve karmaşık dış cinsel organlı örümcekler öbeği. (Kribellumsuz *Araneomorphae* öbeğinin iki öbeğinden biridir; öbürüyse *Haplogynae* öbeğidir.)

ENTELEKHEİA a. (yun. sözc.). **1.** Fels. Aristoteles felsefesinde, edimle gerçekleşen ve artık hiçbir oluş içermeyen terim. (Aristoteles'e göre iki tür entelekheia vardır: "entelekheia ya bir çeşit bilim, ya da bir çeşit bilim uygulamasıdır" (*Peri psykhes* [Ruh üzerine], 2,1). Buna göre bilim herkeste gizilgüç olarak vardır, ama bilimi öğrenen biri ona edimsel olarak [birinci tür entelekheia], edimsel olarak uygulayan biriyse bir başka anlamda edimsel olarak [ikinci tür entelekheia] sahiptir.) **—2.** Leibniz'in elde edebileceği bütün yetkinliği elde etmiş bir özlüğü belirtmek için ileri sürdüğü kavram. (Terim yunancada "bir yetkinlik ya da tamlık durumunda olmak" anlamına gelir. Leibniz şöyle yazar: "Tüm basit tözler ya da yaratılmış monatlara entelekheia adı verilebilir; çünkü onlarda belli bir yetkinlik, onları kendi iç eylemlerinin kaynakları durumuna getiren bir yeterlik [yun. *autarkeia*] vardır" [*Monadoloji*, 18].)

ENTELEKT a. (fr. *intellect*. Fels. ANLAMAYETİSİ'nin eşanlamlısı.

ENTELEKTÜALİZM a. (fr. *intellectualisme*). Anlıkçılık.

ENTELİJANSİYA a. (rusça sözc.; lat. *intelligentia*'dan). **1.** XIX. yy.'ın ikinci yarısıyla XX. yy. başında, Çarlık Rusyası'ndaki ideolojik katman. Ayırtedici niteliği, Rusya'nın yaşadığı sorunların bilincinde olması ve devrimci özlemleridir. (Farklı toplumsal çevrelerden gelen eğitilmiş ve doyumsuz unsurlardan oluşuyordu.) **—2.** Sovyet toplumunda, yüksek ya da teknik öğrenim diplomasına sahip olan ve kol gücü gerektirmeyen mesleklerde çalışanların oluşturduğu toplumsal katman. (1977 Anayasası entelijansiyayı, köylüler ve işçiler gibi SSCB'nin toplumsal tabanını oluşturan öğelerden biri olarak kabul etmişti.)

ENTELLEKTÜEL sıf. ve a. (fr. *intellectuel*). Düşünsel etkinliklere yönelmiş, yoğun düşünsel etkinlik gösteren kimse için kullanılır: *Entellektüel bir genç.* (→ AYDIN.)

◆ sıf. Düşünsel sorunlarla ilgili: *Entellektüel bir çalışma.*

ENTELODONT a. (yun. *enteles*, kusursuz, ve *odus, odontos*, diş'ten). Avrupa' da ve Kuzey Amerika'da Oligosen tabakasında bulunan çiftparmaklı fosil memeliler cinsi. (Bir bizon iriliğinde, çok büyük kafataslı, hepçil beslenmeye elverişli dişli hayvanlar olan *Entelodont* cinsi üyeleri domuzumsulara [evcil domuz ve su aygırı] çok yakın sayılır.)

ENTEMENA, Umma sitesini yenip buraya yeni bir ensi atayan Lagaş ensisi (Sümer'de) [İ.Ö. III. binyıl].

Entemena vazosu, Tello'da bulunan yumurta biçiminde gümüş vazo. Entemena için yapılmıştı; üstünde, özellikle aslan başlı kartallardan oluşan bir oyma bezeme vardır (Louvre).

Entendement humain (*Nouveaux Essais sur l')* [İnsan anlığı üzerine yeni denemeler]. Leibniz'in, Locke'un *Essay*'ine yanıt olarak yazdığı yapıtı. Kitap 1704'te tamamlandığı halde ancak 1765'te, Raspe tarafından yayımlanabildi. Diyalog biçiminde yazılmış olan *Nouveaux Essais*, Locke'un *Essay*'indeki sırayı izler. Diyaloglarda Leibniz'i temsil eden Théophile, Locke'un yapıtını paragraf paragraf çözümleyen ve savunan Philalèthe'i yanıtlar (kitap I, *Doğuştan kavramlar üzerine;* kitap II, *Düşünceler üzerine;* kitap III, *Sözcükler üzerine;* kitap IV, *Bilgi üzerine*). Leibniz, özet olarak, Locke'a şu eleştiriyi yöneltir: Locke, ilkelerin doğuştanlığını yadsımakla, zorunlu gerçeklerle olumsal gerçekler arasında ayrım yapmayı olanaksız duruma getirmiştir. Bu arada Leibniz, deneyciliğin "daha önce duyumda bulunmayan hiçbir şey anlıkta bulunamaz" formülüne şu sınırlamayı getirir: "...anlığın kendisi dışında".

Enten-Eller (*Ya - ya da*), Soren Kierkegaard'ın yapıtı (1843). Birinci bölümde varoluşun estetik temeli, ikinci bölümde de etik temeli ele alınır. Kierkegaard, üç varoluş aşamasından söz eder: estetik, etik ve dinsel. Estetikçi hazın peşindedir. "Etikçi", görev ve sorumluluk alanında yaşar. *Enten-Eller*, estetik ve etik arasındaki seçim konusunu ele alır (Kierkegaard'ın daha sonraki yapıtlarında, dinsel olan, etik olandan daha kesin çizgilerle ayırt edilmiştir). Süreç olarak tarih, zorunluluğa dayansa da, "ya - ya da" seçeneğini beraberinde getirir: ortaya çıkan, seçimin gerçekliği ya da etiktir. Oysa etik, olduğumuz şeyin, umutsuzluğun gücünü aşamayan şeyin dolayımsızlığında yer alır. Bir bireyin yaşamöyküsü, etik ve estetik arasındaki dengeden geçer.

Entente cordiale, başlangıçta İngiltere kraliçesinin, Büyük Britanya ve Fransa arasında Louis-Philippe ile kraliçe Victoria ve Guizot ile Aberdeen tarafından kurulan iyi ilişkileri belirtmek için yasama dönemini açış konuşmalarında kullandığı deyim; bu ilişkiler sayesinde Fransa, 1830 devrimi'yle içine düştüğü diplomatik yalnızlıktan kurtuldu (Eu şatosu görüşmeleri, 1843 ve 1845); ama iki güçlü devlet arasındaki anlaşma, çok sayıda ihtilaf konusu nedeniyle kâğıt üzerinde kaldı. Bu deyim, Fransa-İngiltere arasında 1904'te oluşan yeni bir yakınlaşmayı tanımlamak için yeniden kullanıldı. Bismarck Üçlü İttifak' tan ve Bismarck sisteminden dışlanan, daha önce Rusya ile ittifak kurmuş ve İtalya'ya yaklaşmış olan Fransa, Avrupa birliğine yeniden dönebilmek için, Rusya'nın Uzakdoğu'ya yönelip Avrupa sorunlarına sırt çevirdiği bir sırada İngiltere ile anlaşma zemini aradı. Delcasse'nin dışişleri bakanlığına (1898), Paul Cambon'un Londra büyükelçiliğine atanmaları (1898), öte yandan Edward VII'nin tahta çıkışı bir yakınlaşma siyasetine olanak verdi. 8 nisan 1904 tarihli üç sözleşmeyle ihtilaflı sorunlar çözümlendi: Newfoundland'da Fransa, Utrecht antlaşması (1713) ile elde ettiği *French Shore* üstündeki balıkçılık haklarını bıraktı, Conakry açıklarındaki Los adalarını aldı; Siyam'da Menam ile sınırlanan, Fransa ve İngiltere'ye ait iki nüfuz alanı kuruldu; Yeni Hebrides adalarında ortak yönetim biçimleri belirlendi; İngiltere, Fransa'yı Fas'ta (Cebelitarık'ın karşısındaki Tanca dışında), Fransa da İngiltere' yi Mısır'da serbest bıraktı, Nijer ve Çad arasındaki sınır yeniden düzenlendi. İttifak kurmamalarına karşın, iki ülke arasında Almanya'ya karşı kurulan dayanışma, Elcezire konferansı (ocak-nisan 1906) ve Agadir sorunu (1911) sırasında iyice pekişti.

1904 antlaşmaları olmasaydı Fransa, Üçlü* Antant adıyla tanınan kendi ittifaklar sistemini kuramayacaktı.

ENTEREKTOMİ a. (fr. *enterectomie*' den; yun. *enteron*, bağırsak, ve *ektome*, kesip çıkarma). Cerr. ve Vet. Bağırsak kanalının bir bölümünün kesilip çıkarılması.

—ANSİKL. Vet. Enterektomi, bağırsağının bir bölümü tıkanarak nekroza uğramış genç hayvanlara uygulanır.

ENTERESAN sıf. (fr. *intéressant*). İlgi uyandırıcı; ilginç: *Enteresan bir haber, olay. Enteresan bir kadın.*

ENTERESANLIK a. Enteresan olma durumu; ilginçlik.

ENTERESE a. (ilgilendirmek anlamında fr.*intéresser*'den). *Bir kimseyi enterese etmek*, bu kimsenin ilgisini çekmek, onu ilgilendirmek: *Bu durum beni hiç enterese etmiyor*

ENTERİT a. (fr. *entérite*'den; yun. *enteron*, bağırsak ve *-itis*, hastalık bildiren son ek). Vet. *Hipertrofili enterit* ya da *paratüberküloz enterit*, PARATÜBERKÜLOZ'un eşanlamlısı.

—ANSİKL. Vet. İster akut, ister süreğen olsun, enteritlere asalaklar (koksidiyoz, helmentiyozlar) ya da zehirlenme (dış zehirlenme ya da özzehirlenme) yol açar.

Genç hayvanlarda görülen enterit ya yenidoğanda kan zehirlenmesinin bir karmaşası ya da hayvanın sütten kesilmesi sonucu belirir.

Anatomik ve klinik belirtilerine göre enteritler, basit enterit, yalancı zarlı enterit ve kanamalı enterit diye çeşitlere ayrılır. Dışkıda pıhtılaşmış fibrin görülmesiyle belirgin olan yalancı zarlı enteritlere, özellikle boynuzlugillerde rastlanır ve genellikle kötü sonuçlanmaz. Kanlı enteritlere *dizanteri** adı da verilir.

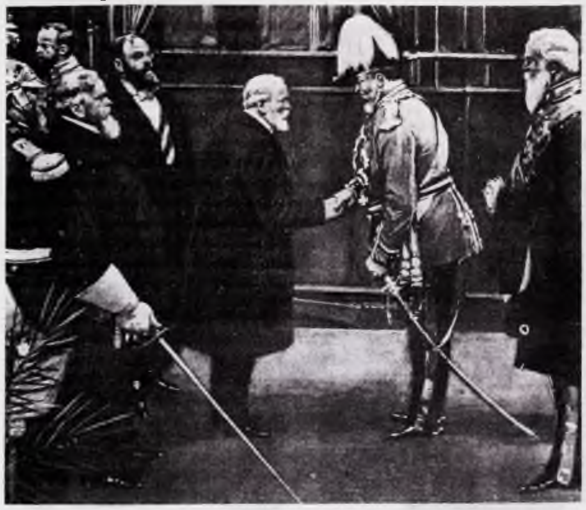
Hayvanlarda, özgül bulaşıcı birçok enterite rastlanır: sığırda ultraviruslu enteritler, sığırlarda ve etçillerde tüberküloza bağlı enteritler, gevişgetirenlerde paratüberkülozlu enteritler ve tüm türlerde de salmonella enteritleri görülür. Sığırların tü-

R. Roland-Ziolo

Entemena vazosu
gümüş, İ.Ö. 2450'ye doğr.
Louvre müzesi, Paris

Illustration belgesi

Entente cordiale
kral Edward VII ile (sağda) başkan Loubet (solda) arasında, Bois-de-Boulogne caddesindeki istasyonda gerçekleşen ilk görüşme (1 mayıs 1903)

berkülozlu enteritiyle domuzların bulaşıcı enteriti (veba, salmonelloz) bildirilmesi zorunlu bulaşıcı hastalıklardandır. Akut enteritler çoğunlukla ishalle ortaya çıkar. Süreğen enteritlerde ishal ve kabızlık devreleri birbirini izler Enteritler perhiz ve ilaçlarla (pekiştiriciler, bağırsak antiseptikleri) tedavi edilir.

ENTERKONEKSİYON a. (fr. *interconnexion*). Elektrotekn. Farklı elektrik enerjisi ağlarını birbirine bağlama.
—ANSİKL. Elektrotekn. Birçok ülkede, elektrik enerjisi taşıyan ağlar birbirine bağlanmıştır; bu yol arıza halinde hizmetin sürekliliğini, rezervlerin ortak kullanımını ve daha ekonomik bir üretim sağlar. Ekonomik ve teknik koşulların (güçlerin dağıtımı, kararlılık, frekans ve gerilim ayarı) zorladığı günlük işletim kadar öngörülen uzun vadeli yönetim konusundaki kararları da *dispeçing* büroları verir.
Uluslararası enterkoneksiyonlar gittikçe gelişmektedir. Gerçekten de bunlar çeşitli olasılıkların (tüketimdeki rastlantısal değişimler, büyük üretim birimlerinin aynı anda durması, bir öngörme hatasından kaynaklanan donanım yetersizliği) ortak değerlendirilmesini sağlar ve her ülkenin rezerve ayırdığı gücü azaltır, tüketimin tepe değere ulaştığı anlarda, ekonomik enerji değişimlerine olanak verir. Sözkonusu bağlantılar, genellikle almaşık akım ağlarında uygulanır; bununla birlikte daha esnek ve bazen daha ekonomik olan doğru akım ağ bağlantıları da vardır.

ENTERLİN a. (fr. *interligne*). Matbaac. → SATIRARASI'nın eşanlamlısı.

ENTERLÜD a. (fr. *interlude*). Müz. **1.** Bir tiyatro yapıtının iki perdesi ya da iki sahnesi arasında seslendirilen çalgısal parça. **—2.** Bir süitten ya da bir sonattan alınmış olabilen çalgısal parça. **—3.** Kilise müziğinde, iki ayet arasında yapılan kısa org doğaçlaması.

ENTERMEDİN a. (fr. *intermédine*). Endokrinol. MELANOTROP* HORMON'un eşanlamlısı.

ENTERMODÜLASYON a. (fr. *intermodulation*). Elektron. ve Telekom. ARAKİPLEME'nin eşanlamlısı.

ENTERNASYONAL sıf. (fr. *international*). ULUSLARARASI'nın eşanlamlısı.

Enternasyonal, Eugène Pottier'nin bir şiiri (1871) üzerine Pierre Degeyter'nin bestelediği devrim marşı (1888). İlk kez 1888'de Lille'de işçi bayramı sırasında seslendirildi. Önceleri (1917-1944) SSCB'nin milli marşı olan *Enternasyonal*, sonradan sosyalist ve komünist partilerin marşı oldu.

eylül 1866'da Cenevre'de toplanan I. Enternasyonal'in ilk kongresi

BBC - Hulton

Roger-Viollet

14-20 ağustos 1904'te Amsterdam'da toplanan II. Enternasyonal kongresi (ön sırada sağda Plehanov, onun arkasında R. Luxemburg ve V. Adler)

■ **Enternasyonal** *(I.)*, 28 eylül 1864'te Londra'da kurulan *Uluslararası işçi birliği'*ne (UİB) daha sonra verilen ad. Birliğin kuruluş bildirgesi, yürütme organının (Genel konsey) en önemli kişisi olacak olan Karl Marx tarafından kaleme alındı. UİB'nin amacı "işçi sınıfının karşılıklı yardımlaşmasını, ilerlemesini ve tam bir özgürlüğe kavuşması"nı gerçekleştirmekti; bu özgürlük "işçilerin kendi eseri" olmalıydı. Örgütlenme ilk başlarda zor oldu. Bununla birlikte 1865-1867 arasında İsviçre'de (alman sürgün Johann Philipp Becker ve James Guillaume ile), Belçika'da (Cesar De Paepe ile) ve Fransa'da (Henri Tolain, Benoît Malon, Charles Longuet ile) şubeler kurulabildi. İlk militanlar arasında yer alan cumhuriyetçi derneklerin eski üyeleri, kooperatifçilere, yardımlaşmacılara, öğrencilere ve işçi sendikacılarına göre daha kalabalıktı. 1867'de yalnızca birkaç bin üyesi olan birliğin ne Almanya, ne de İtalya'da ciddi bir örgütlenmesi vardı; başarısızlığı, işçilerin trade unionculuğu devrimci yola tercih ettikleri Büyük Britanya'da çok daha belirgindi.
1868-1870 arasında UİB birçok grevi destekledi ve bu yüzden işçi çevrelerinde sempati uyandırdı. 1868'de Belçika'da etki alanını genişletti; İspanya'da, 1869'dan başlayarak da Almanya'da ve Fransa'da örgütlendi. 1870 savaşı birliğin eylemini kesintiye uğrattı. Eylül 1870'te Marx, Genel konsey adına Fransız Cumhuriyeti'ni selamladı ve fransız işçilerini zamansız bir devrime karşı uyardı, ama bir başka enternasyonal üyesi, Bakunin, birkaç gün sonra bir eylem örgütledi; bu eylemde Lyon belediye binası kısa bir süre için ele geçirildi. Enternasyonalciler, Paris komünü'ne katıldılar, ama Komün konseyi'nde azınlıkta kaldılar. Baskı, özellikle UİB üyeleri üstünde yoğunlaştı.
UİB şubelerinin marxçılarla anarşist bakuninciler arasında bölünmesi önce üye sayısının hızla azalmasına, birkaç yıl içinde de örgütün dağılmasına yol açtı. Daha 1866-1868 arasında, kolektivizm yanlılarıyla (marxçılar ve trade unioncular) proudhoncular arasında sürekli bir çatışma vardı. Cenevre (eylül 1866) ve Lozan (eylül 1867) kongrelerinde proudhoncu görüşler (siyaset dışılık, yardımlaşmacılık, devlete karşı güvensizlik) ağır bastıysa da Brüksel kongresi'nden (eylül 1868) başlayarak olaylar marxçılar ve bağlaşıkları (siyasal eylemden, devrimden ve başlıca üretim araçlarında kolektif mülkiyetten yana olanlar) lehine gelişti; marxçılar, Basel kongresi'nde (eylül 1869) kesin bir zafer kazandılar. Marxçılarla bakunınciler arasında 1869'da başlayan çatışma 1870 savaşıyla kesintiye uğradı, 1871'de yeniden patlak verdi. Kendilerini "otorite tanımaz"lıkla niteleyen Bakunin yanlıları şubelerle federasyonların özerkliğini savunuyorlardı; her türlü devlet biçimine karşıydılar ve yığınların kendiliklerinden eyleme geçeceklerine inanıyorlardı. Londra konferansı'nda (eylül 1871) ve Lahey kongresi'nde (eylül 1872) yenilgiye uğradılar; Bakunin ve J. Guillaume Birlik'ten çıkarıldı. Aynı kongre, Genel konsey'in merkezini New York'a nakletti. Birliğin artık yalnızca adı vardı; Philadelphia konferansı (temmuz 1876) örgütün dağılmasına karar verdi. Bu arada Bakunin yanlıları, Jura federasyonunun yönetiminde, çok az üyeli şubelerle Enternasyonal'i sürdürmeye kalkıştılar. 1872'den (Saint-İmier'de) 1879'a değin (Gent'te) birkaç kongre topladılar. 1874'te Bakunin'in, sonra fransız komüncülerinin, İtalyanlar'ın ve Belçikalılar'ın ayrılmasıyla iyice güçsüzleşen ve yalnızca Jura federasyonuna indirgenmiş olan I. Enternasyonal son kongresini 1880'de La Chaux-de-Fonds'da topladı.

■ **Enternasyonal** *(II.)*. Enternasyonal Alman sosyal demokrat partisi'nin girişimi üzerine 23 ülkenin sosyalistlerini bir araya getiren Paris kongresi ile (14-21 temmuz 1889) yeniden kuruldu. Aynı kongre 1 mayıs 1890'da 8 saatlik işgünü için uluslararası bir gösteri düzenlenmesini kararlaştırdı; bu girişim, 1890'dan başlayarak her yıl aynı tarihte yinelenecekti. Ulusal gruplaşmaların özerkliğini tanıyan yeni Enternasyonal, partilerin iç işlerine karışmayı reddediyordu. Sürekli organlara kavuşması için on yıldan fazla bir zaman gerekti: 1900 Paris kongresi'nden sonra doğan merkezi Brüksel'de bulunan ve her ülkenin iki delegesinden oluşan Uluslararası sosyalist büro (USB) daimi sekreterlik ve bir yürütme kurulu. 1905'ten sonra Camille Huysmans sekreter oldu. Daha sonra, kurulan organlar da şunlardır: Parlamentolararası sosyalist komisyon (1904), Birinci uluslararası sosyalist kadınlar konferansı'nın kurduğu Uluslararası büro (sekreter: Clara Zetkin), Uluslararası sosyalist gençlik federasyonu. Enternasyonal içinde, başlangıçta anarşistler dahil, uluslararası işçi hareketinin çeşitli eğilimleri bir arada bulunuyordu; dünya sosyalizminin en önde gelen adları Enternasyonal'in kongre oturumlarına ve USB'nin toplantılarına katıldılar: Wilhelm Liebknecht, August Bebel, Clara Zetkin, Eduard Bernstein, Karl Kautsky (Almanya); Jules Guesde Paul Lafargue, Edouard Vaillant, Jean Jaurès (Fransa); Georgiy Plehanov, Lenin, Martov, İ. A. Rubanoviç (Rusya); Victor Adler (Avusturya); Andrea Costa, Filippo Turati (İtalya); James Keir Hardie (Büyük Britanya); Pablo Iglesias (İspanya); Edouard Anseele, Émile Vandervelde (Belçika); Morris Hillquit (ABD) ve Katayama Sen (Japonya).
İlk tartışmalardan biri örgütün bileşimine ilişkindi. Zürich kongresi (1893), "sınıf savaşımını, üretim araçlarının toplumsallaştırılmasını ve uluslararası sosyalist kongrelerin temel ilkelerini kabul eden tüm örgütleri ve kuruluşları uluslararası devrimci sosyal demokrat partinin üyesi olarak" tanıdı. 1891 ve 1893 kongrelerinde anarşistler dışlandılar, Londra kongresi'nde de (1896) kesin olarak ihraç edildiler. Buna karşılık, sendikacılar örgüte kabul edildiler (1893 Zürich kongresi), ama sendikaların sosyalist eğilimli olmaları şart koşuldu (1907 Stuttgart kongresi). Gerçekte, anarşist ya da devrimci sendikacı düşüncelerin etkisindeki sendikalar birliğe yanaşmadılar. XIX. yy'ın sonunda, Bernstein'ın "revizyonculuk"u ile marxçılık bir tartışma konusu oldu. Bu sorun, liberal burjuvaziyle ittifak (1899'da, fransız sosyalist Millerand'ın hükümete katılmasına ilişkin tartışmalar) probleminin ortaya çıkmasına yol açtı. Sonunda Kautsky bir uzlaşma önerisi getirdi: böylesi bir işbirliğinin ilke olarak mahkûm edilmesi, ama istisnai durumların da hesaba katılması. Bernstein'ın revizyonculuğu Amsterdam

kongresi'nde (1904) kesinlikle reddedildi. Sömürgeler sorunu da tartışma konusu oldu, ama Stuttgart kongresi (1907) "kapitalist" sömürgeci siyaseti" mahkûm etti. Ancak en ciddi sorun savaş konusuydu. Savaşın kapitalizmle bağlantılı olduğu düşüncesi görüş birliği sağladı, ama alman ve avusturyalı sosyal demokratların çoğu, savaşa etkin biçimde engel olunabileceği görüşünde değillerdi. Yine de barışçılarla (Jaurès) devrimcilerin (Lenin) oluşturduğu çoğunluk üstün geldi. Stuttgart kongresi, savaşı "tüm yolları" kullanarak önlemeyi kararlaştırdı ve yine de savaş çıkarsa, "kapitalist egemenliği" yıkmak için bu durumdan yararlanmak gerektiğini vurguladı (Lenin ve Martov'un getirdiği değişiklik önergesi). Kopenhag kongresi (1910), savaşın hangi yollardan önleneceğini açıkladı: genel işçi grevi, ajitasyon ve halk eylemi. Basel kongresi (1912) Almanya, Fransa ve Büyük Britanya işçilerine özel bir görev verdi. Temmuz 1914'te Franz-Ferdinand'ın Saraybosna'da öldürülmesi ile patlak veren uluslararası bunalım sırasında Brüksel'de toplanan USB, sosyalist partilerden savaşa karşı eyleme girişmelerini istedi, ama 3 ağustosta alman sosyalistleri savaş harcamalarını onayladılar, 4 ağustosta da fransız sosyalistleri aynı tutumu benimsediler. Savaşan büyük ülkelerden yalnızca Rusya'da 5 bolşevik ve birçok menşevik milletvekili böyle bir oy vermekten kaçındılar. Alman ve fransız partilerin tutumu Enternasyonal'e öldürücü darbeyi indirdi. Zimmerwald* (1915) ve Kienthal* (1916) konferansları Enternasyonal'in dışında toplandı. USB, şubat 1919'da (Bern konferansı), sonra temmuz 1920'de (Cenevre konferansı) sosyalist partileri bir araya getirmeyi denedi, ama başaramadı. Sol, mart 1919'da bir Komünist enternasyonal kurdu ve şubat 1921'de de barışçı merkezde yeni bir bölünmeye yol açarak Sosyalist partiler çalışma topluluğu'nu ya da "II buçukuncu Enternasyonal"i oluşturdu. II. Enternasyonal bundan sonra, 1923'e değin yalnızca adı olan bir kuruluş olarak kaldı ve Sosyalist işçi enternasyonali'nin kurulmasıyla birlikte ortadan kalktı.

Enternasyonal *(II buçukuncu)*, şubat 1921'de Viyana'da kurulan Sosyalist partiler çalışma topluluğu'na verilen ad. Bu örgüt, hem yöneticileri savaşa karşı çıkmadığı için II. Enternasyonal'de kalmayan hem de bolşeviklerin kurduğu III. Enternasyonal'e katılmayı reddeden bazı sosyalist partileri ya da parti fraksiyonlarını (Avusturya sosyalist partisi, alman bağımsızları, fransız longuetciler) bir araya getiriyordu. II buçukuncu Enternasyonal, çok geçmeden II. Enternasyonal'e yaklaştı ve bu iki örgüt, mayıs 1923 Hamburg kongresi'nde Sosyalist işçi enternasyonali'nde birleştiler.

■ **Enternasyonal** *(III.)* ya da **Komünist enternasyonal** (K.E). ya da **Komintern** (rusça adının kısaltması), 4 mart 1919'da Moskova'da kurulan siyasal örgüt. III. Enternasyonal'in temelinde rus bolşevikleri ve 1915'ten başlayarak "II. Enternasyonal'in iflası"nı ilan eden Lenin vardır. Mart 1919 kurucu kongresi, 21 ülkeden 54 delegeyle toplandı; bunlardan yalnızca Rusya komünist (bolşevik) partisi ile Alman komünist partisi'nin delegeleri ülkelerinde gerçek bir gücü temsil ediyorlardı. Konu, her ülkede, sosyalist partilerdeki azınlıktakilerden ve hatta bir süre için Norveç, İsveç ve İtalya'daki sosyalist partilerin çoğunluğundan kaynaklanan yeni tip bir devrimci partinin, komünist partinin kurulmasıydı. Ama bu ikinci türden katılımlar, K.E. yöneticilerinde, "II. Enternasyonal ideolojisinden henüz bütünüyle kurtulamamış duraksayan ve kararsız unsurların Enternasyonal'i amacından saptırabileceği" kaygısını uyandırdı. İşte, bu nedenle II. Kongre (temmuz-ağustos 1920), K.E.'e katılmak için 21 şart koştu. Bunlar arasında en önemlileri şunlardı: üye partilerin adlarını değiştirip komünist parti adını almaları, bünyelerindeki "küçük burjuva elemanları"ndan kurtulmaları ve "demokratik merkeziyetçilik"i benimsemeleri, gizlice girecekleri orduda ve köylüler arasında komünist propagandayı sürdürmeleri; III. Enternasyonal'in zorlayıcı kararlarına boyun eğmeleri; sovyet cumhuriyetlerinden hiçbir "yardım ve desteği esirgememeleri", sömürgelerdeki kurtuluş hareketlerine eylemlerle katkıda bulunmaları. Bu temel üzerinde pek çok komünist parti kuruldu. 1928'de K.E.'in VI. Kongresi'ne çağrılan parti ve kuruluş sayısı 65'ti; 1935'teki VII. Kongre'de bu sayı 76'ya çıktı.

Önceki enternasyonallerden farklı olarak III. Enternasyonal, bir partiler federasyonu değil, bütün komünist partileri bünyesinde toplayan bir "dünya partisi"ydi ve hedefi de bir "Dünya sovyet sosyalist cumhuriyetler birliği"ni kurmaktı. Üye partiler, yönetimi "dünya devriminin genelkurmayı" olarak çalışan Enternasyonal' in "şubeleri"ydiler. K.E.'in "üst organı" iki yılda bir toplanması gereken (gerçekte 24 yılda 7 kez toplanabildi) dünya kongresiydi. Kongre aralarında, örgütü bir Yürütme komitesi yönetiyor ve bu komite bir başkanlık konseyi (prezidyum), bir örgütlenme bürosu ve bir sekreterlik seçiyordu. 1926'da bu son iki organ birleşerek siyasal sekreterliği oluşturdular Kongreler arasında genişletilmiş Yürütme komitesi'yle ulusal şubelerin temsilcileri bir araya gelirlerdi. Bütün bu organların merkezi Moskova'daydı. Her partinin K.E. yürütme komitesi'nde sürekli temsilcileri vardı; buna karşılık Enternasyonal de ulusal şubelere geniş yetkilere sahip delegeler gönderirdi. Ayrıca Komintern'in Kiev, Stockholm, Viyana, Amsterdam ve özellikle, 1927 -1933 yılları arasında Batı Avrupa için bir büronun çalıştığı Berlin'de büroları vardı. Moskova'da da, dünyadaki tüm komünist partilerin kadroları için Enternasyonal'e bağlı okullar bulunuyordu. Enternasyonal, sonradan *Uluslararası haberleşme* adını alan ve dört dilde yayımlanan bir süreli yayın çıkardı: *Komünist enternasyonal*. Enternasyonal'de kongre delegesi ve büro görevlisi *kominternciler*'in sayısı tahmini olarak 700'den biraz fazlaydı. Lenin Enternasyonal'in ilk çalışmalarına hep katılırdı; buna karşılık Stalin 1924-1926'dan başlayarak gerçek etkisi arttıkça Enternasyonal toplantılarında pek görünmez oldu. Troçki, ilk kongrelerde önemli bir rol oynadı. Ama en önde gelen kominternciler, 1919-1926 arasında Enternasyonal'in başkanı olan Zinovyev, 1926'dan 1928'e kadar başkanlık yapan Buharin, 1935-1943 arasında genel sekreter olan Georgi Dimitrov, 1928'den 1935'e kadar sekreterlik üyesi Yosif Pyatnitskiy, 1928-1943 arasında sekreterlik üyesi ve Stalin'in yakını Dimitriy Zaharoviç Manuilskiy ve 1921'den 1939'a kadar sekreterlikte görevli Otto Kusinen'di.

Komintern'in tarihinde iki dönem vardır. Lenin'in hayatta olduğu birinci dönemde yönetim organlarında yapılan tartışmalar gerçekti ve çeşitli eğilimler Enternasyonal'i bölüyordu. Solda Almanya, Büyük Britanya ve İtalya partilerinin çoğu yöneticileri, doğrudan eylemden yanaydılar. Lenin 1920'de *"Sol" komünizm: bir çocukluk hastalığı*'nı onlara karşı yazdı. Lenin'in etkisiyle ve uluslararası durumun devrimci hareketler için elverişsiz olduğunu da (Avrupa'daki devrimlerin başarısızlığa uğraması) dikkate alan K.E.'in III. Kongresi (haziran-temmuz 1921) "Kitlelere gidin" parolasını ortaya attı; 18 aralık 1921'de toplanan Yürütme komitesi'nin I. genişletilmiş toplantısı, sosyal demokratlar, anarşistler, sendikalistler ve hatta hıristiyan ve liberal sendika üyeleriyle, dünya devrimi için değil, ama "daha fazla ekmek ve barış" için "tek bir proletarya cephesi" kurulması çağrısında bulunarak (1 ocak 1922 çağrısı) sözkonusu parolaya açıklık getirdi. Bu karar ispanyol, fransız ve italyan partilerin sert tepkisine neden oldu. IV. Kongre (kasım-aralık 1922) sosyal demokratlarla hükümet kurulmasını ve sömürge ülkeler için köylüler ve ulusal burjuvaziyle birlikte "emperyalizme karşı tek cephe" oluşturulmasını önererek yeniden "tek cephe" parolasını benimsedi. 1923'te Komünist enternasyonal delegesi, Çin komünist partisi'ni Guomindang'a katılmaya teşvik etti. Ocak 1924'te Yürütme komitesi bürosu, sosyalist yöneticileri dışlayıp "tek bir proletarya cephesi"nin tabanda kurulması gerektiğini belirterek cephe anlayışına yeni bir içerik kazandırdı. V. Kongre (haziran-temmuz 1924) "bolşevikleşme" kararını aldı; bu demokratik merkeziyetçiliğin tüm yönleriyle benimsenmesi, parti içinde görüş ayrılıklarının ortadan kalkması, sürekli bir yöneticiler çekirdeğinin oluşturulması ve işyeri hücresi temelinde örgütlenme anlamına geliyordu. "Bolşevikleşme", komünist partilerin işçiler içinde kök salmasını ve istikrarlı yönetici ekiplerin oluşmasını sağladı. Bu yeniden örgütlenme önlemleri, K.E.'de belirleyici bir rol oynayan SSCB Komünist partisi içindeki hizipler savaşımının sertleştiği bir sırada alındı. Bunun sonucunda temizlik hareketi tüm komünist partilerdeki troçkiciler (1925-26), Zinovyev yandaşları (1926-1928), 1928'den sonra da Buharin'in dostları üstünde yoğunlaştı. Stalin'in hem SSCB Komünist partisi hem K.E. içindeki ağırlığı artık iyice belirginleşti ve sosyalistlerle uzlaşmazlık giderek arttı. VI. Kongre (temmuz-eylül 1928), ödünsüz ittifaklara çağıran "sınıf sınıfa karşı" savını kabul etti; komünistlerin temel görevi artık uluslararası proletaryanın "tek vatanı" SSCB'yi "her yola başvurarak savunmak"tı. 1928'den başlayarak çin komünistleri ülkelerinin bir bölümünü askeri denetim altına aldılar. Ancak Almanya'da hitlerciliğin iktidara gelişi (30 ocak 1933), Avrupa'da faşist hareketlerin ilerlemesi, uluslararası komünist hareket içinde bir dönüm noktasına gelinmesine yol açtı: ilk olarak Fransız komünist partisi bir Halk cephesi'nin kurulmasını istedi: Enternasyonal bu girişimi onayladı ve sonra İspanya, İtalya, vb.'deki başka şubelerine de aynı yola başvurmalarını emretti. İspanya İç savaşı sırasında (1936-1939) K.E. Uluslararası tugaylar'ın kuruluşuna öncülük etti, Sosyalist işçi enternasyonali ile ortak eylemler geliştirmek için boş yere girişimlerde bulundu. Aynı dönemde stalinci tasfiye girişimleri, Enternasyonal' in yönetici kadrolarını da kapsadı, bunlardan bazıları idam edildi. Ağustos 1939'da alman-sovyet paktı imzalandıktan sonra Enternasyonal Yürütme komitesi, savaşı her iki taraf için de "haksız, gerici ve emperyalist" olarak niteledi. Ama bu eğilim, haziran 1941'de Hitler'in SSCB'ye saldırması üzerine yeniden gözden geçirildi. Bundan sonra, nazilere karşı direnişe ve ulusal cephelerin kurulmasına ağırlık

Roger-Viollet

III. **Enternasyonal**'in tüm üyelerinin katılmasıyla 1920'de Petrograd'da (bugün Sen-Petersburg) yapılan 2. kongresi (soldan sağa: Kamenev, Troçki, Paul Levy, Zinovyev).

Gomez-Cover-Gamma

Willy Brandt, aralık 1980'de Madrid'de toplanan Sosyalist enternasyonal kongresi'ni yönetirken

enteromorpha (*Enteromorpha intestinalis*)

enteromorpha (*Enteromorpha sp.*)

verildi; bazı komünist partileri daha önceden bu yolu izlemeye başlamışlardı. Bu cephelerin kuruluşunu kolaylaştırmak için K.E., 15 mayıs 1943'te feshedildi.

Enternasyonal *(IV.)*, on bir ülkenin troçkici hareket ve parti delegelerinin Paris bölgesinde eylül 1938'de kurdukları siyasal örgüt. Troçki 1929'da SSCB'den sürüldükten sonra çevresinde Fransa'dan, Almanya'dan, İspanya'dan ve özellikle İtalya'dan birçok yandaşını yeniden bir araya getirmişti. Bu grupların temsilcileri nisan 1930'da "I. Leninci bolşevikler enternasyonal konferansı"nı topladılar. 1933'teki "Uluslararası komünist birlik" bu konferansta doğdu. Troçki, ancak, III. Enternasyonal'e kendi görüşlerini kabul ettiremeyeceğini anlayınca yeni bir Enternasyonal kurmayı kabul etti. IV. Enternasyonal, üyelerinin sayıca az olmasından, çalışmalarını gizlice yürütmek zorunda kalmasından ve sayısız iç bölünmelerinden kaynaklanan büyük güçlüklerle karşılaştı. Fransa ve öteki ülkelerdeki 1968 hareketleri IV. Enternasyonal'e yeni bir canlılık kazandırdı. 80'li yılların başında IV. Enternasyonal'in Avrupa (İspanya, İtalya, Portekiz, vd.) ile Sri Lanka, Bolivya, Kolombiya ve Meksika gibi çeşitli ülkelerde etkinlik gösteren şube sayısı altmışı buluyordu.

Enternasyonal (sosyalist) [S.E.], 30 temmuz 1951'de Frankfurt am Main'da kurulan ve dünyadaki sosyalist partilerin çoğunu kapsayan siyasal örgüt. ABD ile SSCB arasındaki "soğuk savaş"ın etkili olduğu bir uluslararası ortamda kuruldu; S.E. uluslararası komünist hareketin açıkça karşısındadır. Yumuşama siyasetine bağlı olduğunu ve reformlar yoluyla "istihdam ve sosyal güvenlik sorunlarını çözme" amacı güttüğünü ileri sürer. Kendisini "bir partiler topluluğu" olarak tanımlayan S.E.'nin esnek bir yapısı vardır: iki yılda bir toplanan ve ortak bildiri ve tüzükleri oylayan bir kongre; bütün üye partilerin temsilcilerinden oluşan bir büro; en önemli partilerin liderlerini bir araya getiren ve büronun çağrısıyla toplanan bir konferans; dört yıl için seçilen bir başkan ve 19 başkan yardımcısı; 1976'da uygulamaya konulan bölgesel kuruluşlar (Latin Amerika, Asya, Avrupa vb.). S.E. İngiliz işçi partisi'nin egemenliğinden sonra, 70'li yılların başından itibaren, alman sosyal demokratların etkisine girdi. Almanya, Avusturya, Büyük Britanya ve İskandinavya partileri, komünist partilerle ittifak kurulmasına karşıydılar. Öte yandan, Avrupa'daki sosyalist partiler "sovyet emperyalizmi"ni kınarken, S.E.'de sayıları giderek artan Üçüncü dünya'nın sosyalist partileri, başlıca tehlikenin çokuluslu şirketler ve "amerikan emperyalizmi"nden kaynaklandığı görüşündeydiler.

1978'de Türkiye'den CHP'nin örgüte katılması kabul edildi. CHP'nin kapatılmasından sonra B. Ecevit toplantılara katılmaya devam etti. SHP 1989'da örgüte üye oldu, SHP başkanı Erdal İnönü eylül 1992'de Berlin'de toplanan kongrede başkan yardımcısı seçildi. Aynı yıl ekim ayında, 1976'dan beri başkan olan Willie Brandt'ın ölümü üzerine Pierre Mauroy S.E. genel başkanlığı görevine getirildi.

ENTERNASYONALİZM a. (fr. *internationalisme*). **1.** Ulusal çıkarların, bunların üstünde olan bir genel çıkara bağımlı olması ve görüş birliğinin görüş ayrılıklarından daha ağır basması gerektiğini savunan öğreti. (Eşanl. ULUSLARARASICILIK, BEYNELMİLELCİLİK.) **—2.** *Proletarya enternasyonalizmi*, komünistlere göre, dünyadaki çeşitli ulusların proleterleri arasında, ulusal bağlılıkları hesaba katılmadan kurulan etkin dayanışma.

ENTERNE a. (hapsetmek anlamında fr. *interner*'den). *Bir kimseyi enterne etmek*, onu gözaltına almak, gözaltında tutmak. ‖ *Enterne olmak*, gözaltına alınmak, gözaltında tutulmak.

ENTEROBACTER a. (yun. *enteron*, bağırsak, ve *bakteria*, çubuk'tan). *Enterobacteriaceae* familyasından bakteri cinsi. (Memelilerin bağırsaklarında asalak yaşayan ve hastalık yapıcı gücü iyi bilinmeyen birçok türü vardır.)

ENTEROBACTERİACEAE a. Ortak bakteriyolojik özellikleri olan Gram negatif bakteriler familyası.

—ANSİKL. Enterobacteriaceae familyasından olan istemli anaerobi bakteriler, her zaman kullanılan kültür ortamında, özel maddelere gereksinim duymadan ürer, glikozu mayalandırır ve nitratları indirger. Bazıları, çeperlerinin kenarında bulunan kamçılar ya da kirpikler (çevrekirpiklilik) sayesinde hareketlidir; oksidazları yoktur. Bu bakterilerin çoğu insan ve hayvanların sindirim sisteminde doğal olarak bulunur. Buna karşın bazıları patolojiktir: bazı *salmonellalar* (tifoya yol açan Eberth basili) ya da *Escherichia coli* (ya da kolibasiller) çocuk enteritlerine ve idrar yolları enfeksiyonuna neden olabilir.

ENTEROGRAF a. (fr. *entérographe*'dan; yun. *enteron*, bağırsak, ve *graphein*, yazmak). Tıp. Bağırsak kasılmalarını ölçmek ve kaydetmek için kullanılan aygıt.

ENTERO-HEPATİK sıf. (fr. *entéro-hépatique*'ten). Fizyol. **1.** Bağırsak ve karaciğere değgin. **—2.** *Entero-hepatik çevrim*, sindirim sırasında bazı maddelerin izlediği yol.

ENTEROKİNAZ a. (fr. *entérokinase*'dan; yun. *enteron*, bağırsak, ve *kinesis*, hareket ettirmek). Bağırsağın salgıladığı protein eritici enzim. Özellikle tripsinojenin tripsine dönüşmesinde katalizör rolü oynar.

—ANSİKL. Enterokinaz, bağırsak içinde onikiparmak bağırsağındaki mukoza hücreleri tarafından birleştirilir ve salgılanır. Besin lokmasının bağırsağa girmesi enterokinazın salgılanmasını sağlar. Enterokinaz özellikle tripsinojen zincirinin N—ucuna yakın bulunan lizil-izolösin bağlantısını hidroliz yoluyla kopartır. Bir heksapeptit ayrılınca tripsinojen etkin bir enzim olan tripsine dönüşür. Enterokinazın tripsonojen üzerindeki etkisi tripsininkinden aşağı yukarı iki bin kat fazladır. Bundan ötürü, yaşayan organizmada, proteinlerin bağırsak içinde pankreas enzimleri tarafından sindirilmesini başlatır ve yönetir. Enterokinaz tarafından az sayıda tripsinojen molekülünün etkin hale getirilmesi, tripsinojen moleküllerinin tümünün otokatalize uğraması için yeterlidir. Tripsin kendi sırası gelince kimotripsinojeni etkin hale getirir. Çocuklarda enterokinazın yokluğu çok ender görülen bir enzim hastalığıdır.

ENTEROKOK a. (fr. *entérocoque*'dan; yun. *enteron*, bağırsak, ve *kokkos*, böcek). Bakteriyol. Bazen çürükçül bazen patojen olan diplokok. Patojen olduğu zaman çeşitli enfeksiyonlara ya da karmaşalara neden olabilir.

—ANSİKL. Enterokoklar, çok çeşitli görünümde Gram pozitif bakterilerdir. Organizmada çok değişik boyda ve biçimde diplokoklar halinde ortaya çıkar; bazen yuvarlak ya da temrensi, bazen çomak biçiminde uzun olur; kültür ortamlarında çoğu zaman dörder dörder, eşkenar dörtgen biçiminde dizilir ya da küçük yığınlar halinde toplanır, bazen de streptokoklara benzer zincirler oluşturur. Gerekirse anaerobi nitelik alabildiğinden 20 °C'tan sonra her çeşit kültür ortamında ürer.

Enterokoklar, Lancefield'in sınıflandırmasına göre *Streptococus faecalis*, *S. faecium*, *S. durans* türlerini içeren D grubundan streptokoklardır. İdrar yolu enfeksiyonlarından, septisemilerden, derin irinlenmelerden, endokarditlerden sorumlu olabilirler. Kullanımı yaygın olan birçok antibiyotiğe dirençli olduklarından ciddi hastalıklara yol açabilirler.

ENTEROKOLİT a. (fr. *entérocolite*'den; yun. *enteron*, bağırsak, ve *kolon*, kalınbağırsak). Patol. İnce ve kalınbağırsakların birlikte iltihaplanması. (Enterokolit, en sık rastlanan enteritlerdendir.)

ENTEROKONİYOZ a. (fr. *entéroconiose*'dan yun. *enteron*, bağırsak, ve *konis*, toz). Tozların bağırsağa girmesiyle belirgin hastalık.

—ANSİKL. İş hekim. Enterokoniyoza madencilerde (kömür yutmadan), yontucularda ve cilacılarda (madensel tozlar), çömlekçilerde (porselen), iplikçilerde (kenevir) rastlanır. Hastalığın başlıca belirtileri akut karın ağrısı ve dışkıyla birlikte yakıcı madde çıkarmaktır. Günümüzde ancak ender olarak kitle halinde yutulan tozlar nedeniyle görülmektedir.

ENTEROMİKSORE a. (fr. *entéromyxorrhée*'den; yun. *enteron*, bağırsak, *myksa*, sümüksü madde, ve *rhein*, akmak). Özellikle heyecanlı ve kabız kişilerde bağırsak mukusunun aşırı salgılanması. (Mukus boşaltma nöbetleriyle meydana çıkar; bunlara karın ağrıları öncülük edebilir.)

ENTEROMORPHA a. Denize ve denizkulağına özgü olmakla birlikte tatlı sularda da yetişebilen dallı ve borumsu biçimde yeşil suyosunu.

ENTEROPLASTİ a. (fr. *entéroplastie*'den; yun. *enteron*, bağırsak, ve *plasis*, taslak yapma). Cerr. Bağırsağa normal şeklini ve çapını vermek için ve ameliyatla alınmış ya da patolojik olarak yok olmuş bir yolun yerini tutmak için bir bağırsak parçasının kullanılmasını öngören cerrahi müdahale.

ENTEROPNEUSTA a. (yun. *enteron*, bağırsak, ve *pneustikos*, solumaya özgü'den). Denizde yaşayan, bedeni üç bölümlü (bir salgı bezi, bir yaka ve 20-40 çift solungaç yarıklı bir gövde) solucansı stomokordallılar sınıfı. (Gelişmeleri genellikle *tornaria* adı verilen larvayla olur. Örnek tipi *Balanoglossa*.)

ENTERORAFİ a. (fr. *entérorraphie*'den; yun. *enteron*, bağırsak ve *rhaphe*, dikmek). Cerr. Bağırsak yarasının dikilmesi.

ENTERORAJİ a. (fr. *entérorragie*'den; yun. *enteron*, bağırsak, ve *rhegnumai*, fışkırmak). Bağırsak kanaması.

—ANSİKL. Enterorajide bütün iç kanama belirtileri görülür: solukluk, çok zayıf na-

bız, kanama fazla olduğu hallerde kan basıncının düşmesi. Dışkıda kan görülmediği sürece enterorajiden ancak kuşkulanılır. Nedenleri çeşitlidir: süreğen karaciğer hastalıkları, onikiparmak bağırsağı ülseri, bağırsak kanseri, vb.

ENTEROSEL a. (fr. *entérocèle*'den; yun. *enteron*, bağırsak ve *kele*, fıtık). Patol. İçinde yalnız incebağırsağın bulunduğu fıtık.

ENTEROSİSTOPLASTİ a. (fr. *entérocystoplastie*'den; yun. *enteron*, bağırsak, *kystis*, torba, ve *plasis*, taslak yapmak). Cerr. Bir bağırsak kıvrımından yararlanarak idrar torbasını genişletmek ya da onun yerine bir bağırsak kıvrımı yerleştirmek için yapılan ameliyat.

ENTEROSKOPİ a. (fr. *entéroscopie*'den). Tıp. Bağırsak endoskopisi.

ENTEROSPAZM a. (fr. *entérospasme*'dan; yun. *enteron*, bağırsak ve *spasmos*, kasılma). Patol. Bağırsağın bir bölümünün zaman zaman kasılması.

ENTEROSTENOZ a. (fr. *entérosténose*'dan; yun. *enteron*, bağırsak, ve *stenos*, dar). Patol. Bağırsağın daralması.

ENTEROSTOMİ a. (fr. *entérostomie*'den; *enteron*, bağırsak, ve *stoma*, ağız). Cerr. Bağırsak kıvrımının kısa bir süre için ya da sürekli olarak karın çeperine ağızlandırılması.

ENTEROTOKSEMİ a. (fr. *entérotoxémie*'den; yun. *enteron*, bağırsak, ve *toksikon*, zehir). Vet. Genellikle anaerobi bakterilerin salgıladığı zehirlerin bağırsak mukozasında emilmesi sonucu meydana gelen hastalık.

—ANSİKL. Enterotoksemiler her yaştaki gevişgetiren hayvanlarda ve domuzlarda görülür, genç hayvanlar özellikle duyarlıdır. Hastalığın gidişi genellikle çok hızlı ve çarpıcıdır. Mide-bağırsak iltihabıyla birlikte görülen sinirsel bulgular başlıca belirtilerdir. Leşte, bağırsak ve karaciğer yozlaşmasına ilişkin lezyonlar saptanır. Enterotoksemilerin çoğunluğu *Clostridium perfringens* türü bakterilerden ileri gelir ve çoğu zaman aşırı beslenme nedeniyle ortaya çıkar (*Cl. perfringens* A tipinin memede yol açtığı kuzu ve buzağı enterotoksemisi; *Cl. perfringens* C tipinin yol açtığı koyun ve kuzulardaki kanamalı enterotoksemi).

ENTEROTOMİ a. (fr. *entérotomie*'den; yun. *enteron*, bağırsak, ve *tome*, kesim). Cerr. Bağırsağın bir kıvrımının kesilmesi.

ENTEROVİRÜS a. *Poliovirus*, *coxsackie* ve *echovirus* gibi sindirim borusuna yerleşme özgüllüğü olan virus grubu.

ENTEROYİT a. (fr. *entéroïde*'den; yun. *enteroeides*, bağırsak biçiminde). Mercanların knidliler takımı üyelerinde mide bölmelerinin iç kenarında bulunan ve çok sayıda yakıcı kapsüllü bir orta lop ile kirpikli iki yan lop içeren, bükülgen ip biçiminde yastık simit halka. (Bölmenin aşağı üçte birinden akontia denen uzun iplikli enteroyit çıkar.)

ENTERPOLASYON a. (fr. *interpolation*). İstat. → İÇ* DEĞER BIÇME.

ENTERTİP a. (ing. *intertype*'dan). Matbaac. DİZGİ* MAKİNESİ'nin eşanlamlısı.

ENTERTRİGO → İNTERTRİGO.

ENTİMEM a. (fr. *enthymème*'den; yun. ve lat. *enthymema*). Fels. ÖRTÜKTASIM'ın eşanlamlısı.

ENTİMUS a. (yun. *entimos*, beğenilen'den). Güney Amerika'nın sıcak ülkelerinde yaygın altın sarısı, yeşil ya da bakır kırmızısı pullarla kaplı, büyük ve çok güzel görünüşlü hortumlukınkanatlı cinsi. (*Entimus imperialis* Brezilya'da mimozalar üzerinde bazen o kadar çok olur ki ağacın dalları böceklerin ağırlığı altında eğilir. Kınkanatlılar takımı, *Rhynchophora* alttakımı; hortumlukınkanatlıgiller familyası.)

ENTİPÜFTEN sıf. Baştan savma yapılmış, çürük ya da değersiz şey için kullanılır: *Entifüpten bir ev.*

ENTLEBUCH, İsviçre'de küçük Emme vadisine verilen ad. Doğal gaz.

ENTOBLAST a. (fr. *entoblaste*'dan; yun. *entos*, içinde, ve *blastos*, tohum). Embriyol. Gastrula evresinin sonuna doğru amboli ve epiboli yoluyla en içte oluşan (arkenteron) ve ilerde farklılaşarak sindirim sistemini ve eklentilerini oluşturan embriyon tabakası. (Omurgalılardaki tiroit, timus, yüzmekesesi, akciğerler, karaciğer, pankreas, vitellin ve allontoit keseleri, entoblasttan kaynaklanan eklentilerdir.) [Eşanl. ENDOBLAST, ENDODERM.]

ENTOCONCHA a. (yun. *entos*, içinde, ve *kogkhe*, kavkı'dan). Denizhıyarlarında içasalak yaşayan, son derece yozlaşmış karındanbacaklı yumuşakça cinsi. (Hemen hemen yalnızca bir hortumla bir eşeysel organdan oluşur, ama larvası tipik yumuşakça yapısındadır.)

ENTODESMA a. (yun. *entos*, içinde, ve *desmos*, bağ'dan). Amerika'yı çevreleyen denizlerde bulunan, kaya oyuklarında ya da özelikle tulumlular gibi çeşitli deniz hayvanlarının bedenleri üzerinde yaşayan iki çenetli yumuşakça cinsi.

ENTODİNİUM a. Üyeleri otçul memeli hayvanların sindirim borusunda bol bulunan kirpikli protist cinsi.

ENTOLOMA a. Batı Avrupa'da yetişen pembe lamelli bazitli mantar. (Çok hoş, taze un kokulu *mor entoloma*, genellikle ölümle sonuçlanmayan zehirlenmelere neden olur. *Kalkanlı entoloma*, çitler arasında yetişir ve yenebilir).

ENTOMOBRYİA a. (yun. *entomon*, böcek, ve *bryon*, karayosunu'ndan). Duyargaları dört eklemli, gövdesi silindirimsi ve tüylü küçük böcekleri içeren cins. (*Entomobryia*'nın yaşamı *Podura viatica*'nınkine benzer; birçok türü özellikle Kuzey yarıkürede yaygındır ve toprağın yüzünde ya da ağaç kabuklarının altında görülür. Sıçrarkuyruklular takımı; *Entomobryidae* familyasının örnek tipi.)

ENTOMOFİL sıf. (fr. *entomophile*'den; yun. *entomon*, böcek, ve *philos*, dost). Tozlaşması böcekler aracılığıyla olan bitkilere denir. (Entomofil çiçeklerde genellikle az sayıda erkekorgan, bol miktarda balözü ve çok renkli taçyapraklar bulunur: adaçayı, vanilya çiçekleri.) [Eşanl. ENTOMOGAM.]

ENTOMOFİLİ a. (fr. *entomophilie*'den). Entomofil bitkilerin tozlaşma tarzı. (Eşanl. ENTOMOGAMİ.)

ENTOMOFİT sıf. (fr. *entomophyte*'den; yun. *entomon*, böcek, ve *phyton*, bitki). Bot. Böceklerin üzerinde büyüyen kriptogam bitkiye denir.

ENTOMOGAM sıf. (fr. *entomogame*'dan). ENTOMOFİL'in eşanlamlısı.

ENTOMOGAMİ sıf. (fr. *entomogamie*'den). ENTOMOFİLİ'nin eşanlamlısı.

ENTOMOLOJİ a. BÖCEKBİLİM'in eşanlamlısı.

ENTOMOPHTORALES a. Böceklerde, birhücrelilerde ya da ipliksolucanlarda asalak yaşayan ilkel mantarlar takımı.

ENTOMOSCELİS a. (yun. *entomon*, böcek, ve *skelos*, oyluk, ayak'tan). Doğu Avrupa'da kolza tarlalarında bazı yıllar büyük zararlara yol açan kara benekli kırmızı böcekleri içeren cins.(Kınkanatlılar takımı, yaprakböceğigiller familyası.)

ENTOMOSPORİUM a. Melanconiales takımından mantar. (*Entomosporium maculatum* ya da *Fabraea maculata* entomosporiyoz hastalığının etmenidir.)

ENTOMOSPORİYOZ a. (fr. *entomosporiose*'dan). *Entomosporium maculatum* (ya da *Fabraea maculata*) türü mantarın ayva ağacında yaptığı hastalık. (Hastalık yapraklarda ve meyvelerde çok sayıda, pembe ya da esmer renkte değirmi lekeler halinde belirir. Bakır tuzları en etkili ilacıdır.)

ENTOMOSTRACA a. (yun. *entomon*, böcek, ve *ostrakon*, kavkı'dan). *Malacostraca* altsınıfına girmeyen, yani vücudu en az 14 ya da 15'ten fazla bölütten oluşan bütün kabuklular sınıfı türlerini kapsayan eski altsınıf. (*Entomostraca* öbeğinin her biri [*Branchiopoda*, *Ostracoda*, sülükayaklılar, vb.] bugün ayrı birer altsınıf sayılmaktadır.)

ENTONİSCUS a. Bir yengecin içorganlar boşluğunda asalak yaşayan *Epicaridea* öbeğinden eşbacaklı kabuklu hayvanları içeren cins. (Erişkin dişilerinde ne bir bölütlenme izine, ne de eklentiye rastlanır.)

ENTOPROCTA a. (yun. *entos*, içinde, ve *proktos*, anus'tan). Tek tek ya da koloni halinde yaşayan, sapsız ya da saplı, yalancı bir içboşluklu, ağız ve anus çevresi kirpikli dokunaçlardan oluşan birer taçla çevrili mikroskobik hayvanlar şubesi. (Eskiden *Entoprocta* şubesi, yapay olarak, *Ectoprocta* şubesine bağlanırdı.) [Eşanl. CALYSSOZOA, KAMPTOZOA.]

—ANSİKL. *Entoprocta* şubesindeki hayvancıklar mikrofajdır; sindirim boruları U harfi biçimindedir, ağız gibi anus da dokunaç tacının içine açılır (adı da buradan gelir: *Entoprocta*, anusu içte anlamına gelir). Bir türü dışında hepsi denizde yaşar. Hepsinde protonefri vardır ve *Ectoprocta*'ların tersine, içorgan boşlukları yoktur. Her zoidi saplı bir çanak taşır. İç yüzleri kirpikli olan dokunaçlar çekilgen değildir, ama dipte onları birbirine birleştiren zar dinlenme halindeyken üzerlerini örtebilir. Üreme çoğunlukla ayrı eşeylidir, ama tomurcuklanma yoluyla eşeysiz çoğalma da çok önemli yer tutar.

ENTOPTİK sıf. (fr. *entoptique*'ten). Oftalmol. Gözün içinden kaynaklanan ışık duyumları için kullanılır.

ENTORİA. Rom. mit. Altın çağ zamanında İtalya'da yaşayan İcarius adlı bir köylünün kızı. Saturnus'tan Ianus, Hymnos, Faustus ve Felix adlı çocukları oldu; Saturnus ayrıca İcarius'a bağcılığı öğretti. Bu efsanenin, Erigone efsanesi örnek alınarak sonradan uydurulduğu sanılmaktadır.

ENTOTROPHİ a. (yun. *entos*, içinde, ve *trophe*, yiyecek, büyüme, gelişme'den). Ağız parçaları nerdeyse tümüyle başın içinde saklı bulunan, kanatsız böcekler üsttakımı. (Üç takıma ayrılır: sıçrarkuyruklular, çiftkuyruklular ve telsonkuyruklular.)

ENTOTTO ya da **İNTOTTO,** Etyopya'da (Çoa ili), Addis Abeba'nın K.'inde yer. 1881'den 1889'a kadar Ménélik II'nin başkenti.

Entr'acte *(Perdearası)*, René Clair'in yönettiği fransız filmi (1924). İsveç balesi'nin perdearasında gösterilmek üzere çevrildi. Filmin temaları Francis Picabia'ya aittir; "anlatma görevinden uzaklaşan görüntü, somut bir varlık halini almaya başlar" (René Clair). Filmin planları, aralarında hiçbir ilişki ve mantık olmaksızın art arda gelir. Erik Satie bu film için bir müzik yazmıştı. Entr'acte, gerçeküstücü sinemanın başyapıtlarından sayılır.

ENTRECASTEAUX adaları, Melanezya'da, Avustralya'ya bağlı takımada, Yeni Gine ile Solomon adaları arasında; 3 142 km^2; 40 000 nüf. (1990).

ENTRECHAT a. (fr. sözc.). Koregr. Düşey olarak sıçrayan dansçının, uçları içe doğru bükülmüş ayaklarını, yere inmeden önce, bir ya da birçok kez birbirinin önüne geçirmesi. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Kral entrechat'sı*, ayakların, çırpılarak bir kez değiştirilmesi. (Yere iki ayakla inerek tamamlanan entrechat 3'e, bu hareketi zarafetle yapan Louis XIV'ün anısına "kral entrechat'sı" adı verilmiştir.) ‖ *Entrechat de volée*, seyirciye yarı dönük olarak ve ba-

entoloma çeşitleri

güherçile kokulu entoloma
Entoloma nidorosum
(zehirli)

mor entoloma
Entoloma lividum
(zehirli)

dilimli entoloma
Entoloma sepium
(yenebilir)

kalkanlı entoloma
Entoloma clypeatum
(yenebilir)

caklar hızla yana açılarak yapılan çift entrechat.
—ANSİKL. Entrechat'lar, ayak değiştirme sayısına göre adlandırılır (3,4,5,6,7,8,10). İki ayak üzerinde bitirilenlere "çift entrechat" denir (entrechat 4, entrechat 6, entrechat 8). Tek ayak üzerinde bitirilenler ise "tek entrechat" adını taşır (entrechat 3, entrechat 5, entrechat 7). Entrechat 1, soubresaut'dur; entrechat 2 ise, ayak değiştirme hareketidir. Dansçı, yerden yükseldiği ölçüde entrechat'da ustadır.

ENTREMONT, İsviçre'de vadi, Valais' de, Grand-Saint-Bernard'ın eteğinde. Sembrancher'de Drance de Bagnes'a kavuşan *Drance d'Entremont* bu vadide akar.

Chêne-Reveillac-C.N.R.S.

Entremont yaylası bir elin altında, gözleri kapalı kesik baş, kireçtaşı kelt-ligür sanatı, İ.Ö. II. yy. *Granet müzesi, Aix-en-Provence*

ENTREMONT yaylası, Provence'ta (Bouches-du-Rhône, Fransa) arkeolojik yerleşim yeri; Aix-en-Provence'ın K.'inde. Salyenler'in bu başkentinin İ.Ö. IV. yy.'da, Keltler'in Rhône vadisinin iki yakasına yayıldıkları zaman kurulduğu sanılmaktadır. Oppidum yüksek bir burnun üstündedir ve harçsız örülmüş taş surları, kuleleri ve yukarı mahalleyi (yunan-roma tarzında bir avlusu olan konutlarıyla ikamet bölgesi) aşağı mahalleden (basit evler ve tarım tesisleri) ayıran enlemesine duvarı hâlâ ayaktadır. Sextius Calvinus'un Salyenler'i yenmesinden (İ.Ö. 123) sonra bu oppidumu yıkan Romalılar, yerine Aix'i *(Aquae Sextiae)* kurdular. 1946'da başlayan kazılarda, ikamet bölgesinin (dik açılı sokaklar) bir bölümüyle din işlerine ayrılmış bir bölge (kutsal yol, kurban yeri) ortaya çıkarıldı; ikinci bölgede kafataslarının yerleştirildiği gözlü revak kalıntıları ve büyük heykeller vardı. Burada, kelt geleneği Akdeniz sanatıyla (Marsilya etkisi) iç içedir. Seramikler dışardan getirilmiştir (Etrüsk, İtalya, Delos seramikleri).

ENTRENSEK → ÖZÜNLÜ.

ENTREPEÑAS, İspanya'da baraj gölü, Tajo üstünde, Madrid'in D.-K.-D.'sunda. "Castilla denizi"ni oluşturan su örtülerinden biridir.

ENTRE RÍOS, Arjantin'de il, Uruguay ve Paraná ırmaklarının aşağı çığırları arasında; 78 781 km²; 1 006 000 nüf. (1989). Merkezi *Paraná*. Buraya *Arjantin Mezopotamyası* denir.

ENTRİKA a. (ital. *intrigo*, engel'den). **1.** Bir çıkar sağlamak ya da bir kimseye zarar vermek için gizlice ya da kurnazca hazırlanan düzen; hile: *Politikadaki, parlamentodaki entrikalar. Bir entrikayı bozmak.* **—2.** *Entrika çevirmek*, oyun, hile ve düzenle amacına ulaşmaya çalışmak.
—Ed. Bir tiyatro piyesinin, bir romanın, bir filmin temel dokusunu oluşturan ve seyirci ya da okuyucuyu, çözüme ulaşıncaya kadar merakta tutan olay ve eylemlerin birbirini izlemesi; eylem. || *Entrika komedisi*, yazarın, olayların çokluğu ve çeşitliliğiyle ilgi uyandırmaya çalıştığı komedi türü (örneğin *Sevilla Berberi*).

ENTRİKACI sıf. ve a. Entrika çevirmeyi huy edinmiş kimse için kullanılır; düzenci: *Entrikacının biri. Entrikacı bir adam.*

ENTROK a. (fr. *entroque*'dan; yun. *en*, içinde, ve *trokhos*, tekerlek). Paleont. Trias ve Jura katmanlarının kavkı dizilerinde fosillerine rastlanan ve *Encrinus* cinsi üyelerinin sapını oluşturan beşgen ya da silindir biçimli disksi eklem. (İyice düz, çoğunlukla parlak yapraklar halinde kırılır.)

ENTROPİ a. (alm. *Entropie*, yun. *entrope*, dönüştürmek eylemi'nden). Termodin. Bir sistemin "düzensizlik" halinin ayırtedici özelliğini belirleyen ve termodinamiğin ikinci ilkesini belirten S hal fonksiyonuna Clausius'un verdiği ad. (Yalıtılmış bir sistemde entropi, ancak sistemin evrimi sırasında artar.) [Bk. *ansikl.* böl.] (Eşanl. ANTROPİ.) || *Entropi diyagramı*, bir sistemin, entropiyi absisle, sıcaklığı ordinatla gösteren hal diyagramı.
—İkt. Çevreye açık bir iktisadi sistemde dolaşan enerji akımlarının zayıflaması.
—Ruhbil. İletişim kuramında, bir önceki mesaja dayanarak verilen bir mesajın kesinliksiz derecesini ölçen sayı. (Kesinsizlik yoksa entropi sıfırdır.)
—ANSİKL. Termodin. T sıcaklığındaki bir sistem, tersinir biçimde küçük miktarda bir δQ ısısı alırsa, entropi değişimi

$$dS = \frac{\delta Q}{T}$$

bağıntısıyla verilir. (Entropi sıcaklığa bağlı yaygın büyüklüktür.) Herhangi bir dönüşüm sırasında entropide oluşan değişim, yalnızca sistemin ilk ve son haline bağlıdır; bu değişim ile sistemin dönüşüm sırasında aldığı ısı miktarı arasında,

$$\Delta S = S_2 - S_1 \geq \int_1^2 \frac{\delta Q}{T}$$

eşitsizliğiyle gösterilen bir bağıntı vardır; bu eşitsizlikte δQ sistemin T sıcaklığında aldığı ısı miktarını belirtir. Dönüşümler tersinir olduğunda yukarıdaki bağıntı bir eşitliğe dönüşür. Clausius* eşitsizliği, bu eşitsizliğin çevrimsel bir dönüşüme uygulanmasıdır. Mutlak sıfırda bir sistemin entropisi sıfırdır; bu da termodinamiğin üçüncü ilkesini oluşturur.
İstatistiksel mekanik entropi kavramına daha derin bir anlam kazandırır. Verilen bir makroskobik (ya da termodinamik) hale, Ω ile gösterilen büyük sayıda farklı mikroskobik hal denk düşer. Boltzmann, bir sistemin S entropisinin S = *k* log Ω biçiminde verilebileceğini göstermiştir; bu eşitlikte *k* Boltzmann değişmezidir.
Bir sistemin "düzensizliği", sistemin alabileceği mikroskobik hallerin sayısına bağlıdır: sistemin düzensizliği arttıkça makroskobik hali gerçekleştirecek koşulların bağlayıcılığı azalır ve makroskobik hali karşılayan mikroskobik hallerin sayısı büyür. Demek ki entropi düzensizlikle artar. Entropinin "bilgi eksikliği"ni de ölçtüğü söylenir; bu da entropi büyüdükçe sistemin makroskobik haline ait bilgileri kullanarak sistemin içinde bulunduğu mikroskobik hali duyarlı bir biçimde belirleme olanağının azaldığını gösterir. Bir sistemin denge halinin, Ω maksimum değerine, dolayısıyla maksimum entropiye denk düştüğü kanıtlanabilir. Yalıtılmış bir sistem, kendiliğinden denge haline doğru değişime uğrar ve bu değişim sırasında entropisi artar.

ENTROPİON a. (yun. *entrope*, dönme eylemi'nden). Oftalmol. Gözkapaklarının içeri dönmesi. (Üst gözkapağı entropionu çoğu zaman trahomdan ileri gelir, alt gözkapağınınki yaşlılarda görülür [yaşlılık entropionu].)
—ANSİKL. Vet. Hayvanlardaki entropionları iyileştirmek için üç ameliyat tekniği kullanılır: dağlama, devrik gözkapağı altından yuvarlak ya da ay şeklinde bir deri parçasının kesilmesi. Yapılan kesimin nedbeleşmesi gözkapağını düzeltir.

ENTÜBASYON a. (fr. *intubation*). Anestez. ve Cerr. Geniş bir tüple soluk borusunun kateterizmi. Üst solunum yollarının açık kalmasını, yapay havalandırmayı, akciğerin korunmasını ve bronş salgılarının emilmesini sağlar. (Entübasyon ağız yolu ile yapılabileceği gibi burun yoluyla da yapılır.)

ENTYLOMA a. Ustilaginales takımının tilletiaceae familyasından bazitli mantar. (*Entyloma dahliae*, dalyanın yapraklarında şarbon hastalığına yol açar, önce sarımtırak yeşil, değirmi, yağlı lekeler meydana getirir, sonra yapraklar kuruyunca bu lekeler esmerleşir.)

ENUGU, Nijerya'da kent, Anambra eyaletinin merkezi; 278 900 nüf. (1991). Mobilya fabrikası. Otomobil montajı. — Yakınında, demir ve madenkömürü ocakları. Demir-çelik.

ENURESİS a. (fr. *Énurésie*'den) Psik. → İSTENÇDIŞI İŞEME.

ENUVEL, Fas'ın doğu kesiminde yer. Abdülkerim 1921'de İspanyollar'ı burada yendi.

entrechat 2 (ayak değiştirme)

entrechat 3

entrechat 6

ENÜNLÜ (Ahmet), türk sporcu (İstanbul 1948). İstanbul Üniversitesi gazetecilik enstitüsü'nü bitirdi (1972). Vücut geliştirme sporuna ortaöğrenim yıllarında başladı. 1969-1982 arası bu spor dalında Türkiye'yi uluslararası yarışmalarda 19 defa temsil etti. Bu süre içinde Belgrad (1970), Paris (1977), Verona (1977), Madrid (1978), Londra (1979) ve Brugge'de (1982) düzenlenen şampiyonalarda dünya birincisi oldu. Bunun dışında, üç kez dünya ikinciliği, bir kez dünya üçüncülüğü, bir kez dünya dördüncülüğü, iki kez Avrupa ikinciliğini elde etti. Vücut geliştirme sporunun Türkiye'de yaygınlaşmasında etkin rol oynadı.

ENVA, -i çoğl. a. (ar. *nev*'in çoğl. *enva*). *Esk.* **1.** Çeşitler, türler: *"Çokdur enva'i bu halkın birisi insan üç yolun / Biri ehl-i hayme birisi kari biri bilad"* (Niyazi, XVII. yy.). **—2.** *Envai türlü, envai çeşit,* türlü türlü, çeşit çeşit: *Envai türlü çiçekler, kuşlar*

ENVANTER a. (fr. *inventaire*). Muhs. Bir işletmenin tüm demirbaş öğelerinin, hesapların kapatıldığı tarihte, aktif ya da pasifte gözüken tahmin değerleri üzerinden, eksiksiz sayımı; tüm demirbaşların bu betimsel ve tahmin yöntemlerine dayanan durumunu ele alan ya da özetleyen belge. || *Envanter defteri,* üzerine yıllık hesapların (bilanço, sonuç hesapları, ekler) ve envanter belgesinin işlenmesinin gerekli olduğu zorunlu belge. || *Envanter farkı,* envanter düzenlenmesi sırasında, yedekte ve depoda bulunan mallarla, kayda geçirilmiş olan alış ve satışlara göre kuramsal olarak (ya da muhasebe bakımından) bulunması gereken mal stoku arasında ortaya çıkan fark. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Ara envanter,* düzenli aralıklarla yapılan fiziksel envanterlere dayanan stok hesaplarının yönetim yöntemi. || *Mal grupları envanteri,* mali yıl içerisinde, mal türlerine göre bölümlemeler yapmaya dayanan muhasebe dışı envanter düzenleme yöntemi. || *Muhasebe dışı envanter,* bir mali yıl sonunda stokta bulunan varlıkların elden geçirilmesi. || *Sürekli envanter,* mali yılın herhangi bir döneminde, miktar ve değer olarak verilmiş stok tutarının bilinmesini stok değişmelerinin sistemli bir biçimde kayda geçirilmesi sayesinde olanaklı kılan stok hesaplarının düzenlenme yöntemi.

—İkt. *Envanter yöntemi,* ulusal sermayesinin değerlendirilmesinde kullanılan dört yöntemden biri. (Ulusal maddi servetin dökümünü yaparak bunlara bir değer biçmek sözkonusudur; sonuç oldukça keyfidir. Öteki yöntemler şunlardır: örneğin yıllık miras vergisi gibi bir temele dayanarak götürü değerlendirme; gelirin sermayeye çevrilmesi; bilanço yöntemi.)

—Orm. *Orman envanteri,* bir ormanda ya da ormanın bir bölümünde, kesime elverişli ağaç hacmini belirlemeyi öngören işlem. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Muhs. Envanter farkı, birçok olaydan kaynaklanabilir: hatalı envanter sayımı, satışlar ya da alışlar sırasında muhasebe yanlışları, dönem içinde çeşitli mallarda yapılan ama kayda geçirilmeyen etiket değişiklikleri ve nihayet, müşterilere ya da personele yüklenebilecek hırsızlıklar. Özellikle, serbest servis yapılan yerlerde ve büyük mağazalarda, bilinmeyen çıkışlar dikkatli bir izleme ve denetim konusu oluşturur; bu olayın sınırlarının daraltılması, önce iç yönetimin düzeltilmesini sonra da hırsızlıkları önleyici önlemlerin alınmasını gerektirir.

—Orm. *Orman envanteri.* Çoğu zaman orman alanının küçük bir bölümünde ölçümleme yoluyla yapılan envanterler iki evreyi kapsar: fotoyorumla ve toprak sondajıyla verilerin toplanması; elde edilen veriler hesaplandıktan sonra işlemin yapılması. Türkiye'de bu işler Orman genel müdürlüğü tarafından yapılır.

ENVAR çoğl. a. (ar. *nūr*'un çoğl. *envar*). *Esk.* Nurlar, ışıklar, parlaklıklar, aydınlıklar: *"Bütün alın teridir durmayıp yağan envar!"* (M. A. Ersoy).

Envar-ı süheyli ya da **Envar üs-süheyl,** iranlı yazar Hüseyin Vaiz-i Kâşifi'nin ahlak ve edebiyat ile ilgili yapıtı. Yazar, bu yapıtında daha önce Ebülmeali Nasrullah'ın arapçadan farsçaya çevirdiği *Kelile ve Dimne* adlı yapıta bazı değişiklik ve eklentiler yaptı. Çevirideki *Aslan* (esed) ve *Boğa* (sevr) bölümleri yerine bir önsöz koydu, bu bölümlerdeki hikâyelere Sadi'nin *Gülistan* ve Mevlana'nın *Mesnevi* ve daha başka yazarların yapıtlarından bölümler ekledi. Hindistan'da çok saygınlık gören yapıt, aynı zamanda medreselerde ders kitabı olarak okutuldu. Tumturaklı bir üslubu olan kitap, ilk baskısı 1821'de olmak üzere birçok kez yayımlandı, türkçeye de çevrildi.

Envar ül-âşıkin, Yazıcızade Ahmet Bican'ın dini-ahlaki ve öğretici yapıtı (1451). Ağabeyi Mehmet'in *Megarib üz-zaman* adlı arapça kitabının çevirisidir. Bir önsöz ve beş bölümden oluşur. Evrenin düzeni, varlıkların yaratılması; Âdem'in yaratılışı, peygamberlerin yaşamları; melekler, ruhlar, iman, ibadet, dua ve kutsal kitaplar; cennet, cehennem vb. konu edilir. Kitap, bir hatime (sonuç) ve düzyazıyla yazılmış bir münacaatla sona erer. Halkın anlayacağı duru türkçe ile yazılan yapıt birçok kez basılmıştır (ilk bas. 1845; yeni türk abecesiyle, 1972-1973).

ENVELOPPÉ a. (fr. sözc.). Koregr. Arkadaki bacağı dıştan içe getirirken, öbür bacağın ekseni çevresinde, vücudu iki ayak üzerinde döndürme.

ENVER sıf. (ar. *enver*). *Esk.* Çok parlak, pek nurlu, pek güzel: *Rû-yı enver* (çok güzel ve parlak yüz).

ENVER (*şeyh* Mustafa), türk şair (İstanbul 1824 - *ay. y.* 1872). Şabaniye tarikatına bağlandı. Tasavvuf içerikli şiirleriyle tanınır. Muhittin Arabi'nin *Fütuhat-ı Mekkiye*'sinin şeyhler bölümü (1870) ile yine aynı yazarın *Hilyet ül-abdâl* adlı yapıtını türkçeye çevirdi (1908). Ayrıca basılmamış *Mecmua-i ilahiyat*'ı vardır.

ENVER PAŞA, türk asker ve devlet adamı (İstanbul 1881 - Balcuvan, Tacikistan, 1922). Sürre emini Ahmet Bey ile eşi Ayşe Hanım'ın altı çocuğundan biri. Manastırlı olan aile, Enver'in doğumundan bir süre sonra yeniden Makedonya'ya göçtü. Enver Manastır Askeri rüştiyesi'ni (1894), İstanbul Soğukçeşme askeri idadisi'ni (1897), Harp okulu'nu (1899) ve sınıf ikincisi olarak Harp akademisi'ni (1902) bitirdi. Kurmay yüzbaşı rütbesiyle Makedonya'nın çeşitli bölgelerinde eşkıya ve komitacı takibi işlerinde başarılı etkinliklerde bulundu. Binbaşı rütbesiyle 3. Ordu'nun Manastır'daki genel karargâhına atandı (1906). Merkezi Paris'teki Jön Türkler hareketinin bir kolu olarak Selânik'te kurulan Osmanlı hürriyet cemiyeti'ne (sonra İttihat* ve Terakki) 12. üye olarak katıldı ve bu gizli örgütün yaygınlaşması için çaba gösterdi. Selânik merkez komutanı ve eniştesi albay Nazım Bey'in öldürülmesi girişiminden cemiyet üyeleri, özellikle Enver Bey sorumlu tutulunca, kendine bağlı birliklerle Makedonya dağlarına çıkarak Abdülhamit II'ye karşı bir ayaklanmayı başlattı (1908). Çok geçmeden önyüzbaşı (kolağası) Resneli Niyazi ve Ohrili Eyüp Sabri (Akgöl) beyler de onu izlediler. Abdülhamit II, Meşrutiyet'i yeniden ilan zorunda kaldı. Enver, Meşrutiyet'in ilanından sonra Makedonya genel müfettişliğine atandı, devrim ve özgürlüğün başlıca kahramanlarından biri olarak yüceltildi. "Kahramanı hürriyet" ilan edildi, Berlin askeri ataşeliğine atandı (1909). Meşrutiyet karşıtı 31 Mart vakası (13 nisan 1909) üzerine Türkiye'ye dönerek Yeşilköy'de Hareket ordusu saflarına katıldı. Bu harekâtın kurmaybaşkanlığını üstlendi. İtalyanlar'ın Trablusgarp'a saldırmaları üzerine (eylül 1911) Berlin'deki görevinden ayrılarak Arnavutluk üzerinden Bingazi'ye geçti; Bingazi mutasarrıflığına ve cephe komutanlığına atandı. İtalyan kuvvetlerine karşı başarılı bir savunma savaşı vermesi sonucu yarbaylığa yükseldi (1912). Balkan savaşı başlayınca (8 ekim 1912), öteki gönüllü türk subaylarıyla birlikte (Fethi [Okyar], Mustafa Kemal [Atatürk], Nuri [Conker] vb...) Türkiye'ye döndü ve düşman kuvvetlerinin Çatalca'da durdurulmasında önemli rol oynadı. Ancak düzenlenmesinde öncülük ettiği bir karşı saldırı başarısızlıkla sonuçlandı. İttihat ve Terakki cemiyeti'nin büyük kongresine katılarak arkadaşı Talat* Bey'in genel sekreterliğe (kâtibi umumi) getirilmesini sağladı (1913). Osmanlı devletinin Balkanlar'daki egemenliğine son veren Londra konferansı'ndan sonra bir grup subayın başında "Babıâli* baskını" adıyla anılan hükümet darbesini gerçekleştirdi. Harbiye nazırı Nazım Paşa'nın ittihatçı Yakup Cemil tarafından öldürüldüğü, sadrazam Kâmil Paşa'nın zorla görevden alındığı ve İttihat ve Terakki yanlısı Mahmut Şevket Paşa'nın sadrazamlığa getirildiği bu baskın (23 ocak 1913) sonunda İttihat ve Terakki partisi iktidarda söz sahibi oldu. Balkan savaşı'nın ikinci evresinde, başka cephelerde savaşan bulgar ordusunun hiçbir direnişi ile karşılaşmadan başında bulunduğu birlikle Edirne'ye girmesi üzerine (23 temmuz 1913) "Kahramanı hürriyet" lakabına bir de "Edirne fatihi" unvanını ekleyen Enver Bey, askerlik alanında olduğu kadar siyasal alanda da hızla tırmanışa geçti. Rütbesi albaylığa (18 aralık 1913), kısa bir süre sonra generalliğe (mirliva) [5 ocak 1914] yükseltildi ve istifa etmek zorunda kalan Ahmet İzzet Paşa'nın yerine Harbiye nazırlığına getirildi. Bu arada, Mehmet V'in (Sultan Reşat) yeğeni Emine Naciye Sultan ile evlenerek "damadı şehriyari" oldu (5 mart 1914). Böylece konumu iyice güçlenen Enver Paşa, Harbiye nazırı olarak ordunun gençleştirilmesi işlemini gerçekleştirdi; alaylı subayların çoğunun görevine son verdi ve bir bölüm subay ve generalin hak edilmeden yükseltilmiş rütbesini indirdi. Silahlı kuvvetlerin siyasetten uzak durması için özen gösterdi, ordunun kilit noktalarına kendi görüşlerini paylaşan ve yakın arkadaşları olan genç subayları getirdi, askerin üniformasını yeniden düzenledi, okur yazarlığın yaygınlaşması için eski türkçe harflerin basitleştirilmiş bir şekli olan ve "enveriye yazısı" adıyla anılan bir abeceyi uygulamaya çalıştı. Ayrıca, birçok alman subayını türk ordusunda danışman olarak görevlendirdi. Siyaset alanındaysa, Paris'te Cemal* Paşa ve Bükreş'te Talat Bey tarafından İtilaf devletleri delegeleriyle yapılan sonuçsuz görüşmelerden sonra, Almanya ile işbirliği siyaseti doğrultusunda, Rusya'ya karşı gizli bir türk-alman ittifak antlaşması imzalanmasında başrolü oynadı (2 ağustos 1914). Ağustos ortalarında Goben ve Breslau adlı savaş gemileriyle türk sularına sığınan alman amirali Souchon ile görüştü; gemilerin Karadeniz'e çıkması ve Rusya'ya karşı saldırıya geçmesi üzerine Çarlık Rusyası savaş ilan etti ve Osmanlı devleti, Almanya yanında Birinci Dünya savaşı'na girdi (14 kasım 1914). Tasarladığı doğrultuda gelişmemesi üzerine savaşın yazgısını giderek Almanya'nın yazgısına bağladığı gibi, türk ordusunu da, savaşı yalnız kendi ülkelerinin çıkarları açısından değerlendiren alman komutanlarının yönetimine bıraktı. Harbiye nazırı olarak komutanlığını üstlendiği 3. Ordu'nun Doğu cephesinde rus kuvvetlerine karşı giriştiği Sarıkamış kış harekâtı (ocak 1915), tam bir bozgun ve türk birliklerinin yenilgisi, adeta yok olmasıyla sonuçlanınca, savaş gücünü iyice yitirmiş 3. Ordu'nun komutanlığını Hafız Hakkı Paşa'ya devrederek İstanbul'a döndü. Bundan böyle hiçbir cephede komutanlık üstlenmedi. Harbiye nazırlığı yanında padişah adına başkomutan vekili olduktan (26 nisan 1915) sonra, alman genelkurmayının isteği doğrultusunda Süveyş kanalına karşı başlatılan Cemal Paşa komutasında ve alman güdümündeki

Ahmet Enünlü

Enver Paşa

saldırı da başarısızlığa uğradı. Aynı yıl korgeneralliğe (ferik) yükseldi. Türk ordusunun Çanakkale savaşları'nda (nisan 1915 - ocak 1916) kazandığı büyük zafer sarsılan durumunu yeniden güçlendirdi. Ardından Kut ül-Amare'de ingiliz generali Tawnshend'in tutsak alınması ve Kafkasya cephesinde Ruslar'a karşı elde edilen başarılar üzerine rütbesi orgeneralliğe (birinci ferik) yükseltildi (1917). Ancak, gerekli donanımdan yoksun ve yedi cephede çarpışmaktan yorgun türk kuvvetleri Filistin, Irak ve Suriye'de 1917 baharından başlayan ingiliz saldırıları karşısında sürekli yenilgiye uğrayınca, 1918 güzünde askeri durum kurtarılamaz boyutlara ulaştı. Sadrazam Talat Paşa ve kabinesi kaçınılmaz olan ateşkes görüşmelerinin başlamasını kolaylaştırmak için görevden ayrıldı (14 ekim 1918). İttihatçıların önde gelenleri başta Enver, Talat, Cemal paşalar bir alman denizaltı gemisine binerek (2 kasım 1918) önce Odesa'ya, oradan da Berlin'e (aralık 1918) kaçtılar. İstanbul'da ise, ittihatçılara karşı başlatılan kovuşturma ve tutuklamalar sonucu divanı harp (26 aralık 1918) Enver, Talat, Cemal paşaların rütbelerini geri aldı ve gıyaplarında ölüm cezasına çarptırdı (5 temmuz 1919). Bu arada, Enver Paşa, öteki ittihatçılar gibi kimliğini gizleyerek, Ali Bey adı altında 1918-1919 kışlarını Berlin'de geçirdi. Arkadaşlarıyla İttihat ve Terakki'yi yeniden örgütleme çalışmalarına girişti. Gizlice Moskova'ya gitmek için bir pilotla anlaştıysa da havada bozulan uçağın zorunlu iniş yaptığı Litvanya'da tutuklanarak hapse atıldı ve ancak kimliği kanıtlandıktan sonra salıverildi. Berlin'e dönünce, hapiste bulunan bolşevik önderlerden Karl Radek'i hücresinde ziyaret ederek (ağustos 1919) onun aracılığıyla bu kez Moskova'ya gitmeyi başardı (1920). Orada Sovyet dışişleri bakanı Çiçerin'le, Lenin'le ve Bekir Sami Bey başkanlığındaki Ankara hükümeti'nin Moskova'ya gönderdiği türk delegeleriyle görüştü; böylece Mustafa Kemal Paşa ile resmen ilk bağlantısını kurdu. Sovyet yöneticilerin desteğinde İslam ihtilal cemiyetleri ittihadı'nın kurulduğunu açıkladı ve bunun yönetici kurulu olarak Halk şûraları fırkası'nı oluşturdu. Bunlardan birincisi uluslararası bir müslüman devrim hareketi olacak, ikincisi de örgütün Türkiye'ye özgü kolunu temsil edecekti. Bakü'de düzenlenen Doğu halkları kurultayı'na, İslam ihtilal cemiyetleri ittihadı adına katıldı. Burada yeterince destek bulamayınca Sovyetler'in Türkiye ve başka müslüman ülkelerdeki milliyetçi hareketleri gerçekten desteklemeyip sadece bir oyalama taktiği uyguladıkları düşüncesini edinmiş olarak Berlin'e döndü (ekim 1920). Bu görüş ışığında, amcası Halil Paşa'yı (Kut), sovyet dışişleri bakanıyla görüşerek ellerindeki türk savaş tutsaklarıyla Kafkasya'nın müslüman halkından kuracağı bir ordunun başında Anadolu'daki direniş hareketine katılmasını sağlamakla görevlendirdi. Kendini de Anadolu'da yürütülen Kurtuluş savaşı'nın başkomutanı gibi görerek Berlin'de silah satın almaya başladı. Ancak, Sovyetler'ce benimsenen bu öneri, Mustafa Kemal Paşa tarafından reddedilerek sonuçsuz kaldı. Talat Paşa'nın öldürülmesi üzerine (15 mart 1921), İttihat ve Terakki cemiyeti'nin başlıca önderi durumuna yükseldi. Yeniden Moskova'ya gitti (26 şubat 1921). Moskova'daki Ankara hükümetinin büyükelçisi Ali Fuat'ı (Cebesoy) kendi komutasında bir orduyla Kurtuluş savaşı'na katılmak için iknaya uğraştı, ayrıca bu konuya ilişkin olarak Mustafa Kemal Paşa'ya uzun bir mektup yazdı, red cevabı aldı. Yunanlılar'ın Ankara üzerine başlattıkları genel saldırının gelişmesi üzerine (30 temmuz 1921) TBMM'de yer alan bir grup eski ittihatçı, Mustafa Kemal Paşa'nın yerini Enver'in alması için yoğun çalışmalara giriştiler. Temmuz 1921'de Batum'a giden Enver, burada bir İttihat ve Terakki kongresi topladı. Bu arada Sakarya zaferi (2-13 eylül 1921) onun Anadolu'ya bir kurtarıcı gibi girme umudunu boşa çıkarınca, Orta Asya müslümanlarını sömürgeci İngilizler'e karşı birleştirme ve bir Turan devleti kurma niyetiyle Batum'dan Buhara'ya gitti (ekim 1921). Ancak, sovyet devrimi yanlısı Osman Hoca önderliğindeki Genç Buharalılar partisi ona karşı çıkınca, sovyet karşıtı Özbek partisi'nin sürgündeki önderi Ahmet Zeki Velidi (Togan) ile bağlantı kurdu. Silahlı otuz adamıyla birlikte Buhara'dan ayrılarak Afganistan sınırı güneyinde bolşeviklere karşı savaşan Basmacılar'a katıldı (8 kasım 1921). Basmacı reislerinden İbrahim Lakay'ın ve İshan Sultan'ın birliklerini, Tacikler ve Kırgızlar' dan meydana getirdiği kuvvetler komutası altında toplayarak Duşanbe'yi ele geçirdi ve oradaki sovyet garnizonunu tutsak aldı (14 şubat 1922). Ardından "Buhara emiri ve halife vekili Seyit Enver" imzasıyla dağıttığı bildirilerle çevresine topladığı yaklaşık 30 000 kişilik düzensiz bir orduyla Horasan üzerine yürüdü. "Türkistan, Hive ve Buhara milliyetçi orduları başkomutanı" unvanıyla Sovyetler'e verdiği bir ültimatomla Kızılordu birliklerinin Buhara ve Horasan'dan çekilmelerini istedi (15 mayıs 1922). Ancak, iki taraf için de bir dönüm noktası olan Kafiran savaşı'nı yitirmesi sonucu (28 haziran 1922) basmacı reislerinden Devletment Bek komutasındaki kuvvetler dağılınca Kızılordu birlikleri Düşenbe ile Balcuvan'ı ele geçirdiler. Dağlara çekilen ve savaştan vazgeçmeyen Enver, yeniden düzenlediği kuvvetlerle sayıca çok üstün rus birliklerine karşı Balcuvan üzerine giriştiği bir süvari hücumu sırasında vurularak öldü (4 temmuz 1922). Vurulduğu yere yakın Çeken köyünde bir çınar altına gömüldü. Türk-sovyet hükümetlerinin işbirliği sonucu orada kendisine özel bir mezar yaptırıldı.

Yazısı (enveriye yazısı), kalpağı (enveriye kalpak), bıyığı (enveriye bıyık) osmanlı aydın ve asker çevrelerinde uzun süre moda olan Enver Paşa Almanlar'ca Enverland diye anılmaya başlanan imparatorluğun yazgısını beş yıl (1913-1918) elinde tuttu. Kimilerince Osmanlı devletini Birinci Dünya savaşı'na sokarak parçalanmasına yol açtığı gerekçesiyle suçlanırken, kimilerince de bir yurtsever ve hiçbir engelden yılmayan gözüpek bir asker olarak yüceltilir. (→ Kayn.)

ENVERİ → ENVERİYE.

ENVERİ (Evhedettin Muhammet bin Ali bin İshak), iranlı şair (Haveran, Horasan, ? - Belh 1168 ?). Selçuklular dönemi iran edebiyatının önde gelen şairlerinden biri olarak kabul edilir. Yaşamı ile ilgili pek az bilgi vardır. Tus'ta Mansuriye medresesi'nde öğrenim gördü, gökbilim, astroloji, felsefe, mantık, kelam vb. bilimleri öğrendi. Astroloji bilgini olmayı tasarlarken bir gün giyim kuşamı yerinde bir saray şairini görerek ona imrenip şair olmaya karar verdi. Sultan Sencer için yazdığı kaside çok beğenilince saray şairi olmayı başardı. Bir yandan Sultan Sencer'e kasideler yazmayı sürdürürken bir yandan da onun seferlerine katıldı. Bu arada önde gelen devlet adamları için de kasideler kaleme aldı. Yıldızlara bakarak ağustos ayının belli bir gecesinde büyük bir fırtına kopacağı yolundaki kehaneti gerçekleşmeyince, korkusundan saraydan kaçarak Belh'e yerleşti ve orada öldü. Kasidelerini, gazellerini, rubailerini ve dağınık biçimdeki şiirlerini (muteferrikat) içeren *Külliyat*'ı birkaç kez basıldı. Şiirlerinde, bilim alanındaki yetkinliğini gösterme çabası, çoğunun anlaşılmasını güçleştirdiğinden bazı şiirlerine şerhler yazmıştır. Firdevsi ve Sadi ile birlikte iran edebiyatının üç büyük şairinden biri olarak kabul edilir.

ENVERİ, türk tarihçi ve şair (XV. yy.). Yaşamına ilişkin bir bilgi yoktur. Sadrazam Mahmut Paşa adına yazdığı manzum *Düsturname-i Enveri* (1465) günümüze kalan tek yapıtıdır. *Düsturname*'de belirttiğine göre *Teferrücname* adlı, henüz ele geçmemiş başka bir yapıtı daha vardır.

ENVERİ Mürekkepçi, asıl adı **Nurettin,** türk şair (İstanbul ? - *ay. y.* 1547). Âşık Çelebi tezkiresi'ne göre, okuma yazma bilmeyen bir şairdi. Bitpazarı'nda iğnecilik yapar, mürekkep satardı. Ateş oyunlarındaki ustalığından ötürü, kumbaracılar bölüğüne alındı, sonra kethüda oldu. Kanuni Sultan Süleyman'ın çocuklarının sünnet düğününde ateşbazlık yapıp hüner gösterdi. *Sırr ül-esrar ve matla ül-envar* adıyla bilinen şiir düzyazı karışımı tasavvufi bir yapıtı vardır (Süleymaniye kütüphanesi, Haşim Paşa bölümü no. 72). Türki-i basit akımı şairlerinden sayılır (→ Kayn.)

ENVERİ (Sadullah), türk tarihçi (Trabzon 1735 - İstanbul 1794). Genç yaşta gittiği İstanbul'da devlet hizmetine girdi. Çeşitli görevlerinin (teşrifatçılık, cebeciler kâtipliği, mevkufatçılık, büyük tezkirecilik, Anadolu muhasebeciliği) yanı sıra, 1769 ile 1794 arasında dört kez vakanüvisliğe getirildi. Bu görevi dolayısıyla yazdığı *Tarih*'inin birinci cildi 1769 - 1775, ikinci cildi 1774-1783, üçüncü cildi 1786-1792 yıllarını kapsar.

ENVERİ ABDULLAH EFENDİ, türk mantıkçı (Kilis 1825 - 1885). Mantıkçı Dokuzzade Abdurrahman Efendi'nin oğlu. Baytarzade Hacı Abdullah Efendi'den tasavvuf, babasından mantık öğrenimi gördü. Doğduğu yerde Kesikminare medresesi'nde mantık dersleri verdi. Bu bilimin yalnızca arapça kitaplara dayanmadığı görüşünü savundu. Mantığı, uygulamalı bir bilim olarak ele aldı. Başlıca yapıtları: *Tasdikat haşiyesi* (1872), *Mantık zübdesi* (1873), *Tasavvurat haşiyesi* (1875).

ENVERİYE ya da **ENVERİ** a. (öz. ad Enver [Paşa]'den). Birinci Dünya savaşı sırasında Enver Paşa'nın tüm kara ordusu askerlerine ve subaylarına giydirdiği bir tür başlık. (Biçimi koloniyal şapkaya benzer, üzerine haki renkte ve dört parmak eninde bir şeridin belli bir yöntemle sarılmasıyla oluşturulurdu. İlk kullanılmaya başlandığında *askeri kabalak* da denmiştir. Birinci Dünya savaşı'na katılan tüm komutanların ve Atatürk'ün *enveri*'li resimleri vardır.)

ENVERSÖR a. (fr. *inverseur*). Elektrotekn. ve Geom. EVİRTİCİ'nin eşanlamlısı.

ENVESTİSMAN a. (fr. *investissement*). → YATIRIM.

ENVİGADO, Kolombiya'da kent, Medellin'in güney banliyösünde; 61 500 nüf.

ENYO. Yun. mit. Savaş tanrıçası, Ares'in kızı. Romalılar onu Bellona ile özdeşleştirmiştir.

ENZ, Almanya'da Baden-Württemberg eyaletinde ırmak; Karaormanlar'dan doğar, Pforzheim'dan geçerek Neckar'a kavuşur (sol kıyı); 103 km.

ENZÂR çoğl. a. (ar. *nazar*'ın çoğl. *enzâr*). *Esk.* **1.** Nazarlar, bakışlar: *"Hastalık, yoksulluk, cehl ü zillet: hayat içinde bunların enzâr ve tehdid homurtusu kifâyet etmiyor mu?"* (Cenap Şahabettin). **—2.** *Enzar-ı umumiye,* herkesin gözü önü. || *Enzar-ı ümmet, enzar-ı enâm,* halkın, insanların bakışları: *"Ârif Efendi mevadd-ı müntericesini tervic eylemiş olduğundan enzar-ı enâmda makduh oldu"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.).

ENZELİ, esk. **Pehlevi,** İran'da Gilan eyaletinde Hazar denizi'nin G.-B. kıyısında bir kıyı kordonu üzerinde kurulu liman kenti. Yaklaşık 50 000 nüf.

—Tar. Petro I döneminde buraya asker çıkaran Ruslar (1722), Enzeli ile birlikte Gilan'ın birçok kentini (Pir-Pazar, Reşt, Lahican vb.) işgalleri altına alarak iran ordusu tarafından kovulana kadar (1732) bölgede kaldılar. Gilan'ı ele geçirmek için Enzeli'ye yeni bir çıkarma girişiminde bulunan Ruslar (1804), ağır bir yenilgiye uğrayarak püskürtüldüler. İngiltere ile Rusya'nın İran'ı aralarında etki alanlarına böl-

meleri sonucu (1907) rus bölgesinde kalan Enzeli'de etkinlik gösteren rus konsolosları, yerel yönetim üzerinde tam bir denetim kurdular. Rus egemenliğine karşı çıkan Serdar Esad Bahtiyari başkanlığında kurulan direniş komitesi (1909) önemli bir başarı elde edemedi. Fiili durum yaratarak Enzeli'yi işgal eden rus kuvvetleri (1915), ardından Gazvin ve Bağdat üzerine yürüdülerse de Hamedan ve Kirmanşah'ı alan Ali İhsan (Sabis) Paşa komutasındaki türk ordusu karşısında tutunamayacaklarını anlayınca, İran'daki ingiliz birlikleriyle birlikte Enzeli'ye çekilerek savunmaya geçtiler. 1917 Ekim devrimi'nden sonra İngilizler'in eline geçen kent, Denikin ordusunu kovalayan Kızılordu birlikleri tarafından işgal edilince (1920), ingiliz askerleri Gazvin'e çekilmek zorunda kaldılar. Sovyetler'in desteğiyle bağımsız Gilan Cumhuriyeti'ni kuran (1920) Mirza Küçük Hasan'ın bolşeviklere karşı bir tutum takınması sonucu onu deviren Kızılordu birlikleri komutanı Raskolnikov, Enzeli'de Gilan Sovyet Cumhuriyeti'nin kurulduğunu ilan etti (4 ağustos 1921). SSCB ile İngiltere'nin, aralarında çıkan anlaşmazlık yüzünden hareketsiz kalmalarından yararlanan iran kazak birlikleri komutanı Rıza Han (sonra Şah Rıza Pehlevi), Enzeli ve tüm Gilan'ı ele geçirerek bölgede iran egemenliğini yeniden gerçekleştirdi. İran tahtına el koyduktan sonra da kentin adını Pehlevi olarak değiştirdi. İkinci Dünya savaşı sırasında Bender-i Pehlevi'yi işgal altına alan Sovyetler Birliği savaşın bitiminde İran Azerbaycanı ile birlikte burasını da boşaltarak İran'a bıraktı.

ENZELİ a. (İran'daki *Enzeli* kentinin adından). İran Azerbaycanı, Ahıska, Tiflis, Kars, Erzurum ve Ağrı yöresinde oynanan türkülü bir halk oyunu.

—ANSİKL. Enzeli, davul zurna eşliğinde kadınlar tarafından oynanan hareketli bir oyundur. Oyunda, çalışmak için Enzeli kentine giden bir gencin, sevgilisine ucuna üç bayatı (mani) işlenmiş pembe bir yağlık gönderişi, bunu alan kızın duyduğu sevinç ve özlem dile getirilir. Oyun sırasında söylenen türkü sözlerinin, gencin mendil üzerine işlediği maniler olduğu öne sürülür.

ENZENSBERGER (Hans Magnus), alman yazar (Kaufbeuren 1929). 15 yaşında savaşa katıldı. Daha sonra öğrenimini Almanya'da ve Paris'te sürdürdü. Stuttgart radyosu'nda redaktörlük ve yayımcılık alanında okuyuculuk yaptı. Enzensberger'in eleştirileri, romanları (*Das Verhör von Habana*, 1970; *Der kurze Sommer der Anarchie*, 1974) ve şiirleri (*Verteidigung der Wölfe*, 1957; *Landessprache*, 1960; *Blindenschrift*, 1964; *Gedichte 1955-1970*, 1971; *Mausoleum Siebenunddreissig Balladen aus der Geschichte des Fortschritts*, 1975; *Titanic'in batışı* [Der Untergang der Titanic, 1978]), çağdaş toplumun ve onun anlatım biçimlerinin siyasallaşmış ve taşlamalı bir çözümlemesidir.

ENZİM a. (alm. *Enzym;* yun. *en*, içinde, ve *dzyme*, maya'dan). Biyokim. Biyokimyasal tepkimenin katalizörü. (Esk. eşanl. DİYASTAZ, FERMENT, ZİMAZ.)

—ANSİKL. Enzimler çok yüksek katalizleme gücüne sahip proteinlerdir; bu sayede metabolizmaya katılan madde moleküllerini etkinleştirirler. Her enzimin katalizleme etkinliği belli bir alttepkene ya da belli bir kimyasal bağa özgüdür; bu etkinlik, hücrelerde ve vücut sıvılarında bulunan ve etkinleştirici ya da engelleyici adıyla anılan maddelerin varlığından önemli ölçüde etkilenir. Bu maddeler de her enzim etkinliği için ayrıdır.

Proteinli yapılarından dolayı enzimler ısı, ışınım, yüksek basınç, kuvvetli asit ve baz etkisiyle bozunurlar. Aslında her enzimin kendine özgü sıcaklık, iyon tepkimesi (pH) ve basınç koşulları bulunmakla birlikte etkinlik "optimum"u 40°C dolayındadır.

Enzim üretimi genlerin denetimi altında gerçekleşir (bir gen-bir enzim).

• *Enzimlerin yapısı.* Enzimlerin varlığı uzun zamandan beri görgül olarak bilinmekle beraber, yapıları ancak yakın zamandan beri bilinmektedir. Kristalleşmiş ilk enzim olan üreaz J. B. Sumner tarafından 1926'da elde edildi. O zamandan beri yaklaşık 400 enzim kristalleştirilmiş ve en az 1 000 tanesi belirlenmiştir.

Enzimlerin hepsi proteindir. Proteazlar gibi bir kısmı etkinliklerini yalnızca proteinli yapılarına borçludur. Bunun tersine, diğerleri proteinli olmayan tamamlayıcı maddelerin varlığını gerektirir: bir metal iyonu ya da *koenzim* denen karmaşık bir organik molekül. Bu durumda tepkime ancak koenzim ile meydana gelir. Protein yalnızca alttepkenin bağlanmasında işe karışır.

Koenzimsiz enzimlerde proteinin bir kısmı tepkimeye katılır: ilgili aminoasitler, polipeptit zinciri üzerinde komşu olmayabilirler, ama zorunlu olarak üç boyutlu olarak yer almalıdırlar (molekülün ikincil ve üçüncül yapısının katlanması). Alttepken ile temasa geçen aminoasitler bütününe *etkin alan* denir. Bu alan da ikiye ayrılır: alttepkene zayıf ya da kuvvetli bağlarla bağlanan yere *bağlanma alanı*, alttepkeni kimyasal tepkimeyi yaptırmak üzere etkileyen yere *kataliz alanı* denir.

Bazı enzimler, proenzim ya da zimojen denen ve etkin olmayan öncüler biçiminde salgılanırlar. Bunlar doğal olarak etkinleşirler; örneğin, memelilerin midesinde etkin olmayan enzimsel pepsinojen, mide suyunda önceden var olan pepsin ile etkin pepsine dönüşür.

• *Enzimlerin etki mekanizması.* Bu mekanizma öteki katalizörlerinkinin benzeridir. (→ KATALİZ.)

• *Enzim kinetiği.* Enzim tepkimesinin hızı, enzim etkisiyle birim zamanda ortaya çıkan ürünün ya da kaybolan alttepkenin miktarıyla ölçülerek hesaplanır.

Bir enzimin molekülsel etkinliği, optimum koşullarda, bir enzim molekülü tarafından bir dakikada dönüştürülen alttepken moleküllerinin sayısıdır. Aslında etkinlik, çoğu zaman özgül etkinlik biçiminde, yani miligram protein başına enzim birimi sayısı ile ifade edilir. Bir enzim birimi, bir dakikada ve optimum koşullarda bir mikromol alttepkeni dönüştüren enzim miktarıdır.

• *Enzimlerin özgüllüğü.* Başlıca iki çeşittir.

1. *alttepkene karşı özgüllük.* Bir enzim ancak belirli bir alttepkene ya da benzer özellikleri olan alttepkenler ailesine etki edebilir;

2. *tepkime özgüllüğü.* Bir enzim ancak bir tek tip tepkime (hidroliz, bazı köklerin aktarımı, vb.) yapabilir.

• *Enzimlerin sınıflandırılması.* Başlangıçta bir enzim, sonuna *-az* soneki getirilerek, dönüştürdüğü alttepkenin adıyla anılırdı. 1961'den sonra resmi bir sınıflandırma kabul edildi. Buna göre katalizlenen tepkime tipine göre 6 grup ayırt edilmektedir:

1. yükseltgeme ve indirgeme tepkimelerini katalizleyen *oksidoredüktazlar.* Bunlar bir vericinin elektronlarını bir alıcıya aktaran enzimlerdir (hidroksilazlar, dehidrojenazlar, sitokromlar, vb.);

2. işlevsel bir kimyasal grubun bir molekülden diğerine aktarılmasını katalizleyen *transferazlar.* Aktarılan grubun cinsine göre şunlar ayırt edilir: transmetilazlar, transformilazlar, transasetilazlar, transaminazlar, fosfokinazlar, fosfomütazlar;

3. hidroliz tepkimelerini, yani bir molekül su bağlanması ile bir bağ kopması tepkimelerini katalizleyen *hidrolazlar.* Hidrolizlenen bağın cinsine göre şunlar vardır: esterazlar, lipazlar, osidazlar, proteolitik enzimler;

4. bir alttepkenden hareketle ve çift bağ oluşumu yoluyla bir grubun yer değiştirmesini katalizleyen *liyazlar* (ketonik asit dekarboksilazları, aminoasit dekarboksilazları, aldolazlar, vb.);

5. moleküllerarası yeniden düzenlenmeleri katalizleyen *izomerazlar* (rasemazlar, izomerazlar, mütazlar, vb.);

6. ATP'yi enerji kaynağı olarak kullanarak bileşim tepkimelerini katalizleyen *ligazlar.* Böylece, oluşan bağın cinsine göre, amino-asil-tRNA sentetaz, asetil CoA sentetaz, karboksilazlar ayırt edilir.

• *Enzimlerin kullanılması.*

1. *Sanayide kullanma.* Enzimler suda çözündüklerinden ve çok nazik olduklarından kullanıldıktan sonra eski hale getirilmeleri çok zordur. Bu yüzden, enzimlerin yüksek ticari değeri de göz önüne alınarak çeşitli nedenlerle eski hale getirme yöntemleri bulunmaya çalışılmaktadır.

ticari önemi olan başlıca enzimler ve sanayideki uygulamalarından bazıları

enzimler	*uygulamalar*
Aminoasit asilazlar	yapay aminoasitlerin eritilmesi
Aminoasit transaminazlar	
Amilazlar	nişastaların şekerleştirilmesi (besin sanayisi ve tekstil sanayisi)
Asparaginaz	tedavide kullanım (lösemi)
Katalaz	çözümlemede ve tedavide kullanım
Selülaz	selülozdan glukoz üretimi
Kimotripsin	tedavide kullanım (antienflamatuvar)
Kollagenaz	kollagenin çözünmesi
Dehidrogenazlar	
Dekstranaz	dekstranın hidrolizlenmesi
Glukoamilaz	tahıl kökenli nişastalı maddelerden glukoz üretimi
Glukoz oksidaz	kimyasal çözümlemede kullanım (glukoz tayini)
Glutamik asit dekarboksilaz	
Hemiselülaz	
Fruktoz-glukoz izomeraz	glukozdan fruktoz üretimi (besin sanayisi)
İnvertaz	sakarozdan glukoz ve fruktoz üretimi (besin sanayisi)
Laktaz	laktozun hidrolizlenmesi (süt sanayisi)
Lipazlar	yağlı maddelerin hidrolizlenmesi
Lisozim	tedavide kullanım (bakterisit)
Pektinazlar	pektinin hidrolizlenmesi ve çözünmesi (şarapların ve meyve sularının durulaştırılması)
Penisilin asilaz	penisilin bireşimi
Proteazlar	analiz ve tedavide kullanım deterjanlarda katkı etlerin yumuşatılması deri imalatı
Renin (bakterilerde)	peynir yapımı
Streptokinaz	tedavide kullanım (kan pıhtılarının eritilmesi)
Trombaz	tedavide kullanım (kanama)

Marion Kalter

Hans Magnus Enzensberger (1981'de)

Vatikan kitaplığı

Enzo Fossalta bozgunundan (26 mayıs 1249) sonra Bologna'da cezaevine götürülürken Giovanni Vilani'nin *Nuova Cronica* (XIV. yy) adlı yapıtındaki bir minyatürden ayrıntı *Vatikan kitaplığı, Roma*

Aşırı süzme yöntemi kullanılmış, fakat büyük gelişmelere yol açan en iyi yöntemin, her türlü biyolojik etkinlik kaybını önleyecek şekilde yumuşak bir kimyasal ya da fiziksel işlemle enzimi çözünmez kılmak olduğu anlaşılmıştır. Bu şekilde "hareketsizleştirilmiş" olan enzim süzme, tortulaştırma ya da merkezkaçlama yoluyla geri alınabilir ve aynı türden başka tepkimelerde yeniden kullanılabilir. Enzimlerin hareketsizleştirilmesi yüzde tutma, mikroenkapsülasyon, inklüzyon, ağlaşma ya da katı bir destek üzerine kimyasal bağlanma ile yapılabilir. Bu şekilde bir destek üzerinde "hapsedilmiş" olan enzim, çözünür enzimin homojen fazla yapabileceği tepkimeleri heterojen ortamda katalizleyebilir.

2. *Ev işlerinde kullanma.* Çamaşır yıkamak için piyasaya sürülen toz deterjanlarda proteaz karışımı biçiminde yer alan enzimler düşük sıcaklıkta etkin bir ön yıkama sağlar.

3. *Tedavide kullanma.* Enzimler sınırlı bir ölçüde ilaç olarak kullanılır (kan pıhtılarını emmek üzere kimotripsin, lenfositer lösemileri tedavi etmek için asparaginaz, vb.).

4. *Teşhis için kullanma.* Organik sıvılarda bazı enzimlerin miktarının belirlenmesi teşhis koymaya ve bazı hastalıkların gelişmesini izlemeye yarar. Örneğin:
— pankreatitlerde ve kabakulak hastalığında amilaz artar;
— Paget hastalığında, hiperparatiroidide, raşitizmde, kemik düzeltmelerinde, salgı eksikliğinden ileri gelen sarılıkta alkali fosfataz artar;
— prostat kanserinde asit fosfataz artar;
—glutamin-piruvik transaminazlar (SGPT) ve glutaminoksaloasetik transaminazlar (SGT) miyokart enfarktüsünde artar, virüslü hepatitte çok artar.

ENZİMBİLİM a. Enzimleri inceleyen bilim.

ENZİMOPATİ a. (fr. *enzymopathie*'den). Enzim metabolizmasındaki bir bozukluğa bağlı kalıtımsal hastalık. (Çoğu zaman, genel metabolizmayı ilgilendiren bir ya da bir grup enzimin tam ya da kısmi eksikliği sözkonusudur. Aşırı üretim, bireşim anomalisi ya da enzimlerde işlev bozukluğu da sözkonusu olabilir.) [→ ERİTROENZİMOPATİ.]

ENZO, ENZİO ya da **HEİNZ** (Palermo 1220'ye doğr. - Bologna 1272), Sardinya kralı. İmparator Federico II'nin evlilikdışı oğlu, babasının İtalya'daki en iyi komutanıydı. 1238'de, Ubaldo Visconti'nin dul karısı ve adanın dört krallığından ikisinin kraliçesi olan Adelasia di Torres ile evlendi; babasından, Sardinya kralı ve İtalya'da geniş yetkili papalık elçisi unvanlarını aldı. Ferrara'yı ele geçirdi ve 1241'de Laterano konsili rahiplerini taşıyan Welfe filosunu yenerek Meloria zaferini kazandı. Kısa bir süre sonra papa Gregorius IX öldü ve imparator davayı kazandığını sandı; ancak tüm İtalya ayaklandı. Babasının Vittoria'da uğradığı bozgunun ardından Enzo da, Fossalta'da yenildi (26 mayıs 1249) ve Bolognalılar'a teslim oldu. Bologna'ya götürülen Enzo, yirmi üç yıllık tutsaklığı boyunca gösterişli bir yaşam sürdü, ama hanedanının yıkılışından ve ghibellino yanlılarının siyasal başarısızlıklarından da acı duydu. Enzo, babası Federico II ve kardeşi Manfredi ile birlikte Sicilya edebiyat okulunun temsilcilerinden biridir. Şiirleri, halk diliyle yazılmış ilk italyan yapıtlarındandır.

ENZOLA (Gianfrancesco), Parma doğumlu, italyan kuyumcu ve madalyoncu. En önemli çalışmaları 1456 ile 1478 arasındadır. Federico da Montefeltro'nun büyük bir madalyonunu yaptı (1478).

ENZOOTİ a. (fr. *enzootie*'den; yun. *en*, içinde, ve *dzootes;* hayvan doğası). Sürekli olarak ya da zaman zaman yalnız bir bölgenin ya da bir işletmenin hayvanlarını saran salgın hastalık. (Bu terim, hastalığın bütün ülke hayvanlarında yaygın olduğunu ifade eden epizooti teriminin karşıt anlamlısıdır.)

Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse (Felsefi bilimler ansiklopedisi) [1817], Hegel'in kendi sisteminin genel planını açıkladığı yapıtı. Hegel burada "yolların en zoru olan doğrunun bilimsel yoldan araştırılması" olarak tanımladığı yapıtına bu ansiklopediyi bir rehber olarak tasarlamıştır. Gerçekten de Hegel sistemi bu kitapta son biçimini alır: mantık, doğa felsefesi, zihin felsefesi. Kitabın ikinci (1827) ve üçüncü (1830) baskılarında, her üç bölümü de ilgilendiren önemli eklemeler vardır.

EO-, şafak anlamında yun. *eos*'tan. Bazı yerbilim terimlerinin oluşumunda yer alır ve kat adlarının alt bölümünü belirler: *Eokretase, kretase sisteminin alt bölümüdür.*

EOANGİOPTERİS a. Paleobot. Marattiaceae familyasından eğreltilere benzeyen fosil eğreltinin *(pecopteris)* üreme organları topluluğu. (Beş ile sekiz sporkeseli sinangyumlar taşıyan *Eoangiopteris andrewsii* Amerika'da üst karbon devri tabakasında bulunur.)

EOBANUS HESSUS → HESSUS (Eobanus).

EOGHAN, ing. **Owen** ya da **Owain,** birçok gael ailesinin adı. Özellikle X. yy. başında Danimarkalılar tarafından tahttan indirilen eski Munster krallığı hanedanının adı. Bu hanedanın soyundan gelen McCharthy'ler XVII. yy.'a kadar ülkenin güney-batı'sında (Desmond) varlıklarını sürdürdüler.

EOHİPPUS a. (yun. *eos*, gün ağarması, tan, ve *hippos*, at'tan). Avrupa' da ve Kuzey Amerika'da Eosen tabakasında bulunan fosil at cinsi. (Tilki iriliğinde olan bu hayvanın ön ayakları dört, arka ayakları üç parmaklıdır.) [Eşanl. HYRACOTHERİUM].

EOKA, yun. ETHNİKİ ORGHANOSİS KYPRİAKİS ANDİSTASEOS'un (Kıbrıs direnişi ulusal örgütü) kısa yazılışı. İngilizler'i Kıbrıs'tan kovmak ve adayı Yunanistan ile birleştirmek (Enosis*) için kurulan Kıbrıs rum gizli örgütü. Örgüt, 1955'te albay Georgios Grivas tarafından, başpiskopos Makarios III'ün desteğiyle kuruldu. Önce İngilizler'e karşı yönetilen saldırılar, 1958'den sonra Türkler'i de hedef aldı. Zürich ve Londra anlaşmalarından sonra eylemlerine bir süre ara veren örgüt, 1963'te Türkler'e karşı saldırılarını yineledi; yüzlerce Türk öldürüldü. Türkiye'nin müdahalesiyle adaya Birleşmiş milletler barış gücü'nün gelmesi ve Grivas'ın adadan ayrılmak zorunda kalmasıyla örgütün eylemleri azaldı. Grivas 1972'de adaya dönüp saldırıları tekrar başlattı. 1974'te onun ölümünden sonra örgüt yenilendi, EOKA-B adını aldı. Yunanistan'daki "albaylar cuntası" desteğinde, enosis'i erteleyen Makarios'a karşı mücadele başlatıldı. Makarios bir darbeyle düşürüldü; Kıbrıs'tan kaçmak zorunda kaldı (15 temmuz 1974). Örgüt önderlerinden Nikos Sampson devlet başkanlığına getirildi. Türkiye "Kıbrıs barış harekâtı" ile müdahale hakkını kullanarak adaya asker çıkarınca örgüt çıkmaza düştü; enosis hedeflenirken adanın kuzeyi ellerinden çıktı. EOKA-B, ABD'nin Lefkoşa büyükelçisini öldürdü (19 ağustos). Limasol ve Larnaka'da yönetimi ele geçirdi (25 ağustos). Adaya dönen Makarios EOKA-B üyelerini affettiyse de örgüt eski gücünü, etkisini yitirdi. Yerine Kıbrıs kurtuluş ordusu kuruldu (27 ağustos 1974).

Éole, Clément Ader'in tek pervaneli ilk uçağına verdiği ad. Éole, 9 ekim 1890'da Armainvilliers şatosu'nun parkında motorla havalanabilen "havadan ağır" ilk aygıt oldu.

EOLİE adaları, Tirren denizi'nde italyan takımadaları, Sicilya'nın K.'inde 115 km²; 12 200 nüf. Messina iline bağlıdır. Eskilerin Aiolos'un (rüzgâr tanrısı) ülkesi olduğuna inandıkları bu takımadalar başlıca yedi adadan oluşur; Lipari, Vulcano ve Salina öbeği; B'da Alicudi ve Filicudi; K.'ye doğru Panarea ve Stromboli. Hepsi de yanardağ kökenli kayaçlardan ve ürünlerden oluştukları halde, adaların görünüşü birbirinden çok farklıdır. Yalnızca Stromboli yanardağı etkinliğini sürdürmektedir. Göçün ıssızlaştırdığı bu takımadalarda temel gelir kaynağı tarım (şarap ve üzüm), balıkçılık, süngertaşı ocakları ve turizmdir
—Tar. XX. yy.'da Lipari'de yapılan kazılarda yenitaş döneminden klasik sonrası çağlara uzanan son derece yoğun bir katmanlaşma ortaya çıkarıldı. Burada özellikle, birbirinden iyice ayrılmış ve birbirini izleyen iki Ege katmanı saptandı. Daha eski alanı arkaik dönemdeki sömürgeleşme öncesi efsaneleri pekiştirir niteliktedir. Adalar İ.Ö. 252'de Romalılar tarafından Kartaca'dan alındı.

EOLİPİL a. (fr. *éolipile* ya da *éolipyle;* mit. a. *Aiolos* ve lat. *pila*'dan). İskenderiyeli Heron'un bulduğu aygıt. Yatay bir çap çevresinde devinebilen oyuk bir küreden oluşur; bu kürenin düşey bir çap düzleminden, ağızları birbirine ters yöne bakacak biçimde dik açıyla bükülmüş, iki boru geçer. Suyla doldurulup ısıtıldığında, aygıt borulardan çıkan buharın yarattığı kuvvet çiftinin etkisiyle, turnikeli bir sulama aygıtı gibi dönmeye başlar.

EOLİT a. (fr. *éolithe*). Tarönc. Dördüncü Zaman öncesine ait yontma taş görünümlü çakmaktaşı. (1863'te canlı bir varlığın düzelttiği belli olan miyosen yapılı çakmaktaşının papaz L. Bourgeois tarafından keşfi, uzun süre Üçüncü Zaman'da insansıgillerin yaşamış olduğunun kanıtı sayıldı. Aslında XIX. yy. sonunda, "eolit" denen bu çakmaktaşlarının akarsuların, dalgaların ve buzulların sürüklenmesinden ileri gelen donma ve çarpmalar gibi doğal olaylar sonucunda oluştuğu açıktır.)

EOLİTİK sıf. (fr. *éolithique*). Tarönc. Bazı uzmanlar tarafından çeşitli eolit tiplerine göre ayrılabileceği sanılan endüstrileri belirten terim.

EOLİYEN a. (fr. *éolienne*). Tekst. Çözgüsü organzeden, atkısı penye yünden ve serj bir zemin üzerine atkıdan işlemeli olarak dokunmuş, kadın elbiseliklerinde kullanılan ince kumaş. || Enlemesine ince fitilli dokuma.

ÉON (Charles DE BEAUMONT, —*şövalyesi*), fransız diplomat ve subay (Tonnerre 1728 - Londra 1810). Paris Krallık mahkemesi'nde avukatlık yaptı (1749), 1755'te kralın gizli servisine girdi. Louis XV tarafından, Rusya'ya imparatoriçe Yelizaveta'nın yanına gizli bir görevle gönderildi (1755); Yedi Yıl savaşı başladığı sırada bu ülkeyle diplomatik ilişkilerin yeniden kurulmasını sağladı. Söylentiye göre bu görevi kadın kılığında yerine getirdi. Rusya'ya elçilik sekreteri olarak yeniden gönderildi (1757). Birinci Versailles antlaşması'nın (1756) imparatoriçe tarafından onaylanmasıyla sonuçlanan görüşmelere katıldı. 1759'da süvari yüzbaşısı oldu. Almanya'da mareşal Broglie'nin emrinde çalıştı. Londra'ya tam yetkili elçi olarak gönderildi (1763). Paris antlaşması'nın (1763) hazırlanmasına katkıda bulundu, Louis XV'le gizli bir siyasal haberleşme içindeydi; 1774'e değin kralın İngiltere'deki gizli görevlisi olarak kaldı. 1777'de, kadın kılığına girerek Fransa'ya gitti, tekrar İngiltere'ye döndü (1785) ve bu ülkede sefalet içinde öldü. Bir anı kitabı bıraktı, bu anılar derlenerek 1774'te *Loisirs du chevalier d'Éon* (Éon şövalyesinin boş zamanları) adıyla yayımlandı. Éon şövalyesi, ölü-

müne değin süren cinsiyetine ilişkin esrarengizlikle ün kazandı.

EOS. Yun. mit. Şafak tanrıçası, Helios'un kız kardeşi. Her gün okyanustan çıkar ve kanatlı dört atın çektiği parlak arabasıyla göğe yükselirdi. Pek çok kocası ve sevgilisi oldu. Rüzgârlar'ı, Yıldızlar'ı ve Sabah Yıldızı'nı (Eosphoros) yarattı.

EOSANDER (Johann Friedrich), **Göthe** baronu, isveç kökenli mimar (Stralsund? 1669 - Dresden 1728). 1699'da Brandenburg sarayı'nın mimarıydı, Monbijou şatosu'nda (Berlin yakınında), Favorit'te (Oranienburg), sonra Berlin şatosu'nun yapımında çalıştı; 1707'de Berlin'de A. Schlüter'in yerini alarak onun yapıtını tamamladı. Ardından Saksonya seçicileri' nin hizmetine girdi.

EOSEN a. (ing. *eocene*). Yerbil. Paleojen sistemde yer alan ve yaklaşık 18 milyon yıl süren dizi.

◆ sıf. Eosene ilişkin.

EOSFORİT a. (fr. *éosphorite*). Mineral. Ortorombik sistemde yer alan alüminyum, manganez ve demirin hidratlı, doğal fosfatı.

EOSİMERYEN sıf. (fr. *éocimmérien*). Yerbil. Günümüzden yaklaşık 200 milyon yıl önce trias devri sonu ile jura devri başları arasında yer alan ve Kırım'da belirlenmiş olan tektonik evre için kullanılır.

EOSUCHİA a. (yun. *eos*, gün ağarması, tan, ve *sukhos*, timsah'tan). Güney Afrika'da Permojura tabakasında bulunan fosil sürüngenler takımı. (İkiayaklılık hali ağır basan *Diapsida* öbeğinin en ilkellerinden olan *Eosuchia* takımı üyelerinin bugünkü pullusürüngenlerin atası olduğu sanılır. Başlıca cinsi *Youngina*.)

EOTHERİA a. DOCODONTİA takımının eşanlamlısı.

EOZİN a. (fr. *éosine;* alm. *Eosin*'den). Org. kim. Tetrabromofluoreseinin yaygın adı. (1873'te H. Caro'nun bulduğu kırmızı boyarmadde; yeşilimsi sarı fluorışı gösterir ve fuloreseinin bromlanmasından elde edilir. Mürekkep ve farlarda pigment, deri hastalıklarında dezenfektan olarak kullanılır.)

EOZİNOFİL sıf. (fr. *éosinophile;* alm. *oesinophil*'den). Hematol. **1.** Eozinositlerin taneciklerinde olduğu gibi eozinle kolaylıkla boyanan hücre ya da doku bileşenlerine denir. **—2.** Çokçekirdekli eozinofil, EOZİNOSİT'in eşanlamlısı.

EOZİNOFİLİ a. (fr. *éosinophilie*). Hematol. Bazı hücre ya da doku bileşenlerinin asit boyaları, özellikle eozini çekip tutma özelliği.

EOZİNOFİLOBLAST a. (fr. *éosinophiloblaste*). Hematol. Eozinosit cinsinden çeşitli hücrelerin öncüsü olan kemik iliği hücresi.

EOZİNOPENİ a. (fr. *éosinopénie*). Hematol. Kan eozinositlerinin sayısının mm^3'te 50'den aşağı düşecek kadar anormal azalması. (Her çeşit akut hastalık sırasında görülür: bulaşıcı hastalıklar, travmalar, oksijen yokluğu, şok, zehirlenme. Süreğen bazı iltihap hallerinde, kortizon tedavisi sırasında, böbreküstü bezinin aşırı hormon salgılaması hallerinde de görülür.)

EOZİNOSİT a. (fr. *éosinocyte*). Hematol. Genellikle iki boğumlu çekirdeği olan (çokçekirdekli) akyuvar. (Sitoplazmasındaki tanecikler büyüklükleri ve özellikle asit anilin boyalarına karşı olan çekicilikleriyle belirgindir. Bu tanecikler eozin ile boyandıklarında kiremit kırmızısı rengini alır. Eozinositlerin kan içindeki oranı düşüktür, mm^3'te 50 ila 450 arasında değişir.) [Eşanl. ÇOKÇEKİRDEKLİ EOZİNOFİL.]

EÖTVÖS (József, *baron*), macar şair, romancı, tiyatro yazarı ve siyaset adamı (Buda, bugün Budapeşte, 1813 - Peşte, bugün Budapeşte, 1871). Daha gençliğinde liberal görüşleri benimsedi. 15 mart 1848 devrimi'nden sonra Batthyány'nin kurduğu ilk macar kabinesinde milli eğitim bakanlığına getirildi ve elde edilen ayrıcalıkların ancak ölçülü ve yasalara saygılı bir siyasetle korunabileceğine inanıyordu. Kossuth'un istediği devrimin kaçınılmaz olduğunu görerek görevinden ayrıldı ve yurtdışına gitti. 1867 Avusturyası'yla uzlaşmayı kolaylaştırınca Andrássy hükümetinin milli eğitim bakanlığına atandı. Düzyazı yapıtlarından *A karthausi* (1839-1841), psikolojik ve felsefi çözümlemenin romantizmle kaynaştığı ilk macar romanıdır. Eötvös ayrıca siyasal ve toplumsal savlarını yansıtan tarihsel romanlar yazdı: *A falu jegyzöje* (1845), derebeylik Macaristanı'nı şiddetle yeren bir kitaptır; *Magyarország 1514 - ben* (1847), György Dózsa'nın önderliğindeki macar köylülerinin başkaldırısını işler. *Növerèk* (1857) bir eğitim romanıdır. Eötvös'ün en dikkate değer siyasi yapıtı olan *A tizenkilencedik század uralkodo eszméinek befolyása az álladalomra* (1851-1954) [XIX. yy.'daki egemen görüşlerin devlet üzerindeki etkisi] ise liberal siyaset bilimi üzerine macarca yazılmış ilk sentezdir.

EÖTVÖS (Loránd, *baron*), macar fizikçi (Peşte, bugün Budapeşte, 1848 - Budapeşte 1919), bir öncekinin oğlu. 1874'te Budapeşte Üniversitesi'nde deneysel fizik profesörü, sonra da Macaristan Bilimler akademisi'nin başkanı (1889) oldu. 1895'te milli eğitim bakanlığına atandı ve 1895'te bu görevinden istifa ederek kendini eğitime ve araştırmaya adadı. İlk çalışmalarında kılcal olayları inceledi. Sıcaklığa bağlı olarak sıvıların yüzeysel enerji değişimleri üzerine bir yasayı ona borçluyuz. Çekim ölçümlerinde burulma sarkacının kullanımını önerdi ve 1888'de jeofizik aramada kullanılabilecek bu türden ilk aygıtı yaptı. İki kütle kavramının (eylemsizlik ve çekim) özdeşliğini gösteren ölçümlerinin kuramsal önemi büyüktür. Macar jeofizik enstitüsü'nü kurdu.

EPACRİDACEAE a. (yun. *epi*, üstünde, ve *akros*, tepe'den). Genellikle almaşık dizili bütün yapraklı, çoğunlukla beyaz ya da kırmızı çiçekli çalı ya da ağaççıklar familyası. (Meyveleri drupa ya da kapsül biçimindedir. Familyanın fundagillerinkine yakın yaklaşık 325 türü ve 26 cinsi vardır. Bunların çoğu Avustralya'da, birkaçı Amerika'da yetişir. Familyanın örnek cinsi *epacris* [45 tür] Avustralya ve Yeni Zelanda'da bulunur. Birçok türü süs bitkisi olarak yetiştirilir.)

EPACROMİA a. Güney Avrupa'da yaşayan ve buralarda üç türü bulunan çekirge cinsi.

EPAGOMENUS sıf. (lat. sözc., *epagein*, eklemek'ten). Kronol. **1.** Yunanlılar'da, takvim yılıyla güneş yılının uyumunu sağlayan artık günler ya da aylar için kullanılırdı. **—2.** Özellikle, Mısırlılar'ın 30 günlük 12 ayı içeren ve 360 gün çeken takvim yılına ekledikleri 5 gün için kullanılırdı.

EPAKHTOS → İNEBAHTI.

EPAKT (lat. *epactea*'dan; yun. *epaktai* [*hêmerai*], artık [günler]). Yeniay evresinde 0 yaşında kabul edilen Ay'ın 1 ocaktaki yaşı.

—ANSİKL. Epakt, ilke olarak, 0'dan 29'a değin tüm değerleri alan bir sayıdır. Julius takviminde* epakt yalnız Meton* çevriminin 19 altın* sayısına denk düşen 19 değer alabilir. Yeniay için 23 ocak tarihini karşılayan altın sayı 1 olursa Julius epaktı zorunlu olarak 7'dir. Ay yılı 354 gün yani Julius yılından 11 gün eksik olduğundan bir yılın epaktından bir sonraki yılın epaktına 11 eklenip 30 çıkarılarak geçilir. 19 yıllık Meton çevrimi ile ayın evreleri aynı güne rastladığı için bu çevrimle yalnız 19 farklı değer alabilen *Julius epaktları* da yinelenir.

Gregorius takviminde, hem artık olmayan yüzyılları hem de Meton çevriminin her 300 yılda yaklaşık 1 gün olan hatasını göz önüne almak için, düzeltilmiş epaktlar kullanılır. Dolayısıyla *Gregorius epaktları*, Julius takvimindeki gibi her zaman altın sayıya bağlı kalmaz.

EPAMİNONDAS, boiotialı general ve devlet adamı (Thebai İ.Ö. 418'e doğr. - Mantineia 362). Köklü, ama yoksul bir ailenin oğluydu, zor bir yaşam sürdü. Hem strateji uzmanıydı, hem müzikten anlıyordu, hem de felsefeyi seviyordu. Daha genç yaşta Thebai'de halk partisi önderlerinden Pelopidas ile yakın dostluk kurdu; ikisi birlikte Thebai'nin ve Boiotia' nın gelişmesi için çalıştılar. 371'de boiotarkhes seçilen Epaminondas, barış görüşmelerinde temsilci olarak Sparta'ya gönderildiyse de başarı sağlayamadı. Thebai ordusunu, Gorgidas ve Pelopidas'ın kutsal taburu çevresinde yeniden düzene soktu, yepyeni bir taktik buldu (derin hatların oluşturulması, yanlamasına saldırıda bulunmak) ve Kleombrotos komutasındaki Spartalılar'ın üzerine yürüdü, onları Leuktra'da kesin bir bozguna uğrattı (371) ve böylece bütün Orta Yunanistan'a Thebai ile anlaşmayı kabul ettirdi. 370'te Peloponisos'u istila etti, Boiotia örneğine uygun, Messinia adlı yeni bir konfederasyon oluşturdu ve İthome dağı üzerinde, çok güçlü surlarla çevirttiği Messini'yi yeniden kurdu. Thebai'nin üstünlüğünü sürdürmek için Peloponisos'a ve Pherai'nin tıranlarına karşı savaşmak ve Pelopidas'ı kurtarmak için Tesalya'ya düzenlenen seferleri yönetti. 369'da, on yıldır savaşmaktan bezen Thebai halkı, Epaminondas'ı yeniden boiotarkhes seçmedi ve onun yargılanmasını istedi. 364'te, Atina'nın deniz üstünlüğüne karşı koymak amacıyla bir donanmanın başında Ege denizi'ni aştı ve Rodos'un, Sakız'ın ve Bizans'ın Thebailiіler ile dostluk anlaşmaları yapmalarını sağladı. Bu arada, Sparta, Atina, Mantineia, Elea ve Akhalar Thebai'ye karşı bir ittifak kurunca, Epaminondas 362'de Peloponisos'u istila etti. Sparta'yı gafil avlamak istediyse de, Agesilas kenti bir kez daha korumayı başardı. Daha sonra oradan Arkadhia'ya yönelen Epaminondas, Mantineia'da müttefikleri yendi (4 temmuz 362), fakat öldürücü bir yara aldı. Bundan sonra Thebai, Yunanistan'da ki üstünlüğünü kaybetti.

EPANYÖL a. (fr. *épagneul*). Çeşitli av ve süs ırkları bulunan uzun tüylü köpek tipi.
—ANSİKL. Irklarına göre çeşitli büyüklüklerde olan epanyöllerin çoğunlukla kıvırcık uzun tüyleri vardır, ama bu tüyler bıyık ya da kaş gibi tutamlar oluşturmaz. Kulakları sarkıktır. Başlıca epanyöl ırkları şunlardır:

Fransız epanyölü, koyu kestanerenkli lekeli beyaz tüyleri vardır; yumuşak başlı, uysal ve hiç sinirlilik göstermeyen bir köpektir; her tür av hayvanına karşı girişilen yöntemli ve sakin avlar için son derece uygundur.

Bretagne epanyölü, tüylerinin rengine göre iki ayrı tipi vardır (beyaz ve kestanerenkli, beyaz ve turuncu); ince burunlu, oldukça küçük bedenli, yorulmak bilmez bir köpektir; bu özellikleri hayvanı kusursuz ve saldırgan bir avcı yapmaktadır.

Pont-Audemer epanyölü, çok değerli bir su köpeğidir, otlarla kaplı bataklıklarda son derece yararlıdır. Kestanerenginde ya da kestanerengi ve gridir; başının üstünde kendisine bütünüyle ilginç bir görünüş veren bir tüy tutamı (sorguç) vardır.

Picardie epanyölü, bedeni kastenerenkli lekelerle kaplı, benekli gri renktedir; bir ara gözden düşmüşse de, daha sonra gene avcılar arasında yerini almıştır.

Mavi Picardie epanyölü, adını köken olarak geldiği yerden ve siyahla gri karışımı mavi renginen alır. Bataklık köpeğidir.

Alman epanyölü, güçlü ve adaleli bedenlidir. Bedeni kahverenklidir; çoğunlukla göğsü üstünde beyaz ya da kahverenkli lekeler, beyaz benekler vardır. Eskiden Al-

Bretagne **epanyölü**

Pont-Audemer **epanyölü**

Mavi Picardie **epanyölü**

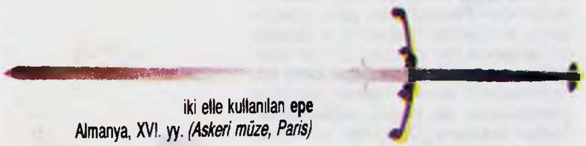

Lauros Giraudon

Neuville-sur Saône'da Saône'un taraklanması sırasında bulunan bronz epe
eski bronz çağı *(Ulusal eski yapıtlar müzesi, Saint-Germain-en-Laye)*

Li Yü'de bulunan iki tarafı keskin çin epesi
Savaşçı krallıklar dönemi, İ.Ö. V.-III. yy. *(Guimet müzesi, Paris)*

iki elle kullanılan epe
Almanya, XVI. yy. *(Askeri müze, Paris)*

Larousse

Toledo epesi
XVII. yy.'ın birinci yarısı
Askeri müze, Paris

manya'da çok yaygın olmasına karşılık günümüzde sayıları çok azalmıştır.
Spaniel'ler, su epanyölleri ve kara epanyölleri olarak ikiye ayrılan ingiliz epanyölleri öbeğini oluşturur. İki su epanyölü ırkı bilinir: *english water-spaniel*'nin (ingiliz su epanyölü) tüyleri lüle lüledir; *irish water -spaniel* (irlanda su epanyölü) koyu kestane renkli, kusursuz bir su av köpeğidir. Kara epanyölleri öbeğinde birçok ırk vardır: *cockers, sussex spaniel, clumber spaniel, welsh-spaniel* ya da *springer, field -spaniel*. Bodur epanyöller arasında şu ırklar vardır: *bodur kara epanyölleri*, XVII. yy.'a doğru Fransa ve Hollanda'da ayıklanmayla geliştirilmiştir ve iki çeşitte toplanır: sarkık kulaklı bodur epanyöller ve *kelebek epanyöl* adıyla da tanınan eğik kulaklı bodur epanyöller.
King-charles ve *cavalier king charles* biçimlerinden oluşan ingiliz bodur epanyöllerinin post rengi bakımından farklı dört çeşidi vardır: siyah ve ateş renkli, *blenheim, ruby* ve üç renkli epanyöl çeşitleri.

EPAPHOS. Yun. mit. Zeus ile İo'nun oğlu. Mısır kralıydı, Nil'in kızı Memfis ile evlendi; bu evlilikten, komşu ülkeye adını veren Libya doğdu.

EPAPHRODİTUS, Neron'un azatlı kölesi ve kâtibi; imparator intihar ederken yanındaydı. Domitianus tarafından öldürüldü. Filozof Epiktetos, Epaphroditus'un kölesiydi.

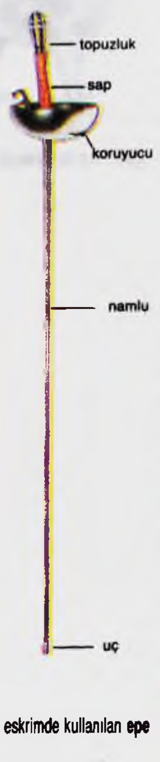
EPARKHİA a. (yun. sözc.). Din. Doğu hıristiyan kiliselerinde, bir piskoposun yönetiminde bulunan bölge. (Batı'daki karşılığı diocesis'tir.)

EPARKHOS a. (şef, komutan anlamında yun. sözc.). Tar. Bizans İmpatorluğu döneminde 359'dan sonra Konstantinopolis'in yönetimiyle görevli vali. (Eparkhosluk, 1204'ten sonra yalnızca onursal bir unvan haline geldi).

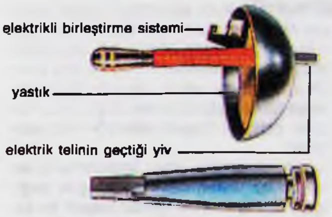
EPARVEN a. (fr. *eparvin*). Atta hanepte çıkan ur. (Bu kusur, hanebin iç yüzünün alt tarafından gelişen bir kemik çıkıntısıdır.)

ÉPAULÉ a. (fr. sözc.). Koregr. Gövdeyi kalça üzerinde döndürerek, bir omuzu arkaya, öbürünü de seyirciye doğru çevirme.

EPE a. (fr. *epée*). Spor. Eskrimde kullanılan üç silahtan biri; uzunluğu en çok 1,10 m (namlusu 90 cm), ağırlığı 750 g'dır, koruyucusunun çapı en çok 13,5 cm olabilir. ||Bu silahla yapılan spor dalı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Vuruşlar yalnızca epenin ucuyla yapılır ve elektrikli bir sinyal sistemiyle denetlenir. Teknik yapısı flörenin aynıdır. Bütün vücut hedef olabileceği gibi duruş biçimi ancak çıkıntıların (el, önkol, diz, ayak) hedef olabileceğini gösterir. Karşılaşmalar çoğunlukla uzun sürer; en küçük hata ölüme neden olabilir. Dolayısıyla her hareketin uzun uzun hazırlanması gerekir. Hamlelerin süresi belirlenemeyeceğine göre karşılaşmayı fazla uzatmamak için şu kural konmuştur: kurallara uygun altı dakikalık süre sonunda hiçbir taraf skoru elde edemezse (örneğin, 1-1, 3-3) her birine bir eksi puan yazılır.

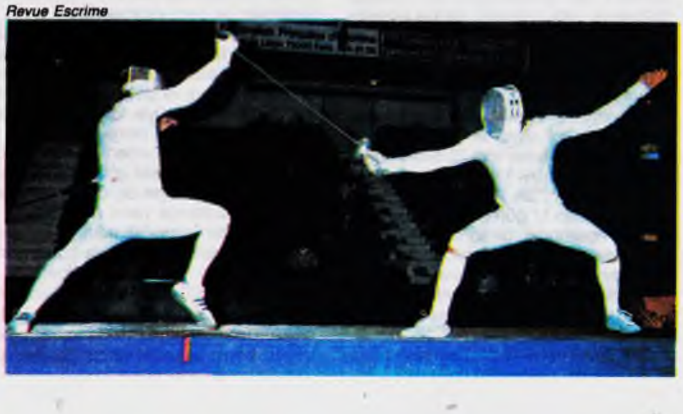
eskrimde kullanılan epe

epe sapının ve elektrikli birleştirme sisteminin ayrıntıları

epe ile eksrim: ele saldırı

Revue Escrime

EPEİROS, Balkan yarımadasında dağlık bölge. Pindos cephesiyle (en yüksek noktası yaklaşık 2 500 m) İon denizi arasında, aşağı Seman vadisinden (Arnavutluk) Luros ve Akheloos (Yunanistan) vadilerine kadar uzanan kopuk kopuk dağlardan oluşan bu bölge yağışlı bir cephedir ve K.-B.'dan G.-D.'ya doğru gelişen, ormanlık, karstlı, B.'da kumtaşlı-killi oluklara doğru alçalan, kireçtaşlı dağ sıraları oluşturur. Tarım etkinlikleri, yollar, kentler, B.'ya doğru akan akdeniz tipi rejimli akarsular üzerinde yapılmış barajlar hep bu oluklarda yer alır. Kıyılarda kıvrımlara eğik uzanan, sarp yamaçlarla (Himara, Pargha) alçak ovaların (Vlore, Butrint, Arta) doldurmakta olduğu denizkulaklı körfezler birbirini izler. Farklılıklar sınırın her iki yanında giderek artar. Yunanistan'da ülkenin öteki bölümleriyle ilişkilerin gelişmesi, tarım ve hayvancılığın gerilemesine, kırsal göçe ve dağların terk edilmesine neden oldu: nüfus hem bölgesel bir merkez hem de bir hizmetler kesimi merkezi olan Yanya'da, bazı modernleşmiş tarım merkezlerinde (Arta huerta'sı) ve seyrek sayfiye yerlerinde yoğunlaşmıştır. Arnavutluk'ta, küçük kentlerdeki (sözgelimi Gjirokaster) sanayi donanımı bütün bölgelerdeki kolektif tarımı destekledi, modernleştirdi ve petrol (Fier) ve deniz ulaşımı (Vlore) sayesinde gelişen yakın sanayi merkezlerine karşın daha birbiçimli bir nüfusun yörede kalmasını sağladı.
—Tar. Eskiçağ'da genellikle Yunanistan'ın dışında sayılan Epeiros, ülkenin geri kalan bölümünden Pindos dağlarıyla ayrılıyordu. Buna rağmen bölgede Hellenler yaşardı. Ülkenin başlıca dinsel merkezi olan Dodone bütün dünyada tanınıyordu. Kabile yaşamına özgü yapıların korunması, siyasal ve toplumsal gelişmeyi engellemiş ve ülke oldukça ilkel bir aşamada kalmıştı. Bölgede, Thesprotialılar ve Khaonialılar art arda yönetime egemen oldular. Moloslar buraya daha sonra yunan uygarlığını getirdiler (İ.Ö. V. yy.) ve başkenti Phoinike olan güçlü bir hanedan kurdular. En büyük kralları Pyrrhos II (295-272) Makedonya'ya (Büyük İskender'in annesi Olympias epeiroslu bir prensesti çünkü), sonra Güney İtalya'ya ve Sicilya'ya girdi. Sicilya'da Romalılar ile çarpıştı. Ama, oğlu ve halefi İskender II'nin (272 -260) ölümünden sonra krallık çöktü (Aiakidai sülalesinden gelenlerin son temsilcisi Deidameia'nın öldürülmesi). Epeiros federal bir cumhuriyet oldu ve başına bir strategos getirildi. Epeiros, İ.Ö. III. yy.'ın sonunda Roma ile Makedonya kralı Philippos arasında Phoinike barışı'nın (İ.Ö. 205) imzalanmasında aracılık ederek önemini korudu. İkinci Makedonya savaşı (197) sırasında Philippos V'e karşı Romalılar ile ittifak yaparak koruduğu bağımsızlığını, Perseus'un tarafını tutunca (170) kaybetti. (İ.Ö. 168): Paulus Aemilius ülkeyi yakıp yıktı (150 000 epeiroslu köle olarak satıldı) ve Epeiros sonunda İllyria ile birlikte bir preator tarafından yönetilen Makedonya eyaletine bağlandı. Praetor bölgede barışı sağladı. Bu barışın simgesi Dyrrachium'dan Selanik'e kadar uzanan Egnatia yolunun yapılmasıydı. Augustus'un ölümünde, bağlandığı Akhaia tarafından ilhak edilen Epeiros, İ.S. II. yy.'da imparatorluk eyaleti oldu. Verona listelerine göre III. yy. sonunda Moesia piskoposluğu çerçevesinde iki eyalete bölünmüştü. XIII. yy.'da Aitolia ve Akarnania ile birleştirilerek Komnenos ailesine bağlı bir despotluk oldu.

1318'de son bizans despotunun ölümünden sonra, ülkeye Palaiologoslar, Anjou sülalesinin Napoli kolu, Sırplar, Arnavutlar ve italyan hanedanları göz dikti. Yanya despotluğunu ele geçiren Carlo Tocco, amcasının oğullarıyla giriştiği taht kavgası sırasında sıkışık durumda kalınca Yanya kalesini Osmanlı padişahı Murat II'ye teslim ederek onun hizmetine girdi (1430). Ardından, Mahmut Paşa'nın bölgedeki altı kaleyi ele geçirmesi üzerine tüm Epeiros türk egemenliği altına girdi (1463). Gedik Ahmet Paşa Ayamavra, Kefalonya ve Zakynthos adalarını da alınca (1479), Epeiros bölgesi biri Rumeli beylerbeyliğine bağlı Yanya, öteki de kaptanıderyalığa bağlı Karlıeli sancakları olarak iki yönetim birimine bölündü. Daha sonra yapılan bir antlaşmaya göre, Preveze ve Kefalonya Venedik Cumhuriyeti'ne bırakıldı (1499). XVI. yy. başlarında kıta Yunanistanı ile birlikte tüm Epeiros doğrudan Osmanlı devletine bağlandı. Venedikliler'in kışkırtması üzerine bölge halkı osmanlı yönetimine karşı ayaklandıysa da, bu ayaklanma Kanuni Sultan Süleyman'ın Korfu seferi sırasında bastırıldı (1536). Epeiros'u ele geçirmek amacıyla harekete geçen venedik ordusu, sınırdaki önemli kalelerden biri olan Sopoton'u aldı (1570). Ancak, ortodoks Yunanlılar'ın katolik Venedikliler'i desteklememesi sonucu kale, Ali Paşa tarafından geri alındı ve bölgede venedik yanlılarının çıkardığı ayaklanmalar kesin olarak bastırıldı (1585). XVII. yy. başlarında Trikke piskoposunun önderlik ettiği *Dionysios skylosophos* ayaklanması bastırıldıktan sonra bölge halkının bir bölümü mülkiyet haklarını korumak

için müslüman oldu. Epeiros dağlarında yuvalanan yunan çeteleri tarafından yine Venedikliler yararına çıkarılan çeşitli yöresel ayaklanmalar da (1690-1696) Karlofça antlaşması'nın imzalanmasıyla (1699) son buldu. Pasarofça antlaşması'yla (1718) Narda körfezi Venedikliler'e bırakılınca, kaldırılan Karlıeli sancağının geriye kalan toprakları Yanya sancağına bağlandı. Osmanlı yönetimine karşı ayaklanan Tepedelenli Ali Paşa tüm bölgeye egemen oldu (1778-1786). Onun bu hareketinden yüreklenen Yunanlılar, bağımsızlık savaşını başlattılar (1821). Yunanistan, bağımsızlığını kazandıktan (1829) sonra Epeiros'u topraklarına katmak için çeşitli eylemlere girişti: Yunanistan eski savaş bakanı Tzavellas'ın yönettiği ayaklanma, türk ordusu tarafından bastırıldı (1851); daha sonra Radovitsion yöresinde başlayan ayaklanma giderek tüm bölgeye yayılınca, Pente Pighadhia ve Luros savaşlarını yitiren türk kuvvetleri Güney Epeiros'tan çekilmek zorunda kaldılar (1854); 1877 Türk-Rus savaşı'nda bölge halkı türk ordusunu arkadan vurmak amacıyla yeniden ayaklandı. İstanbul antlaşması uyarınca (1881) Narda (Tesalya ile birlikte), Balkan savaşı sonunda da (1913) tüm Epeiros Yunanistan'a verildi. Daha sonra bölge yeni kurulan Arnavutluk devletiyle Yunanistan arasında bölüşüldü (1914).

EPEİROS DESPOTLUĞU, Bizans'a bağlı devlet. 1204'te Mikhael I Angelos Komnenos Dukas tarafından kuruldu. Sonradan yanlış olarak despotluk adı verildi. Başkenti *Arta.* 1318'de topraklarının Sırbistan ve Arnavutluk arasında bölüşülmesiyle ortadan kalktı.

EPEİROS LEHÇESİ a. Antikçağ'da Epeiros'ta konuşulan dor lehçesi.

EPENDİM a. (fr. *ependyme;* yun. *ependyma,* üstlük giysi'den). Nöroanat. Beyin karıncıkları ve omurilik kanalı (ependim kanalı) boyunca uzanan ve nöroglia hücrelerinin perikaryonlarından oluşan sinir borusu iç sınırı.

—Nöroanat. *Ependim kanalı* ya da *boşluğu,* omurilikte bozmaddenin ortasında bulunan kanal. (Burada, yalnız embriyon kökenli boşluğun ependim epitelyumu bulunur.)

EPENDİMOBLASTOM a. (fr. *ependymoblastome*). Nörol. Ependimomun tehlikeli türü. (Varlığı günümüzde bazı uzmanlar arasında tartışma konusudur.)

EPENDİMOM a. (fr. *épendymome*). Nörol. Ependim hücrelerinden başlayarak gelişen ur. (En sık görülen yerler, dördüncü karıncık, omuriliğin bel, kuyruksokumu bölgesi ve filum terminale'dir).

—ANSİKL. Doku bakımından ependimom tehlikesiz bir urdur, özellikle çocuklarda ve yeniyetmelerde görülür ve ameliyat sonrası sonuçlar genellikle iyidir. Bununla beraber daha uzun süreli düşünüldüğünde sonuçlar yerel ve bölgesel yayılmaların, metastazların ya da ameliyat sonrası nükslerin olabilmesinden ötürü biraz kuşkuludur.

EPENGLE a. (fr. *épinglé*). Tekst. İki ters yönde birbirine geçmiş eğik etkiler gösteren dokuma. ‖ İplikleri, şiş üzerine sarılmış gibi görünen ipekli kumaş.

EPENGLİN a. (fr. *épingline*). Tekst. Epengle dokuma armürüyle gerçekleştirilmiş küçük fitilli yünlü kumaş.

EPER a. (fr. *épair*). Kâğ. san. Yaygın bir ışık kaynağı ile göz arasına yerleştirilmiş bir kâğıt yaprağının gözlenen yapısı. ‖ *Düzensiz eper,* liflerin kümeler biçiminde düzensiz dağılımıyla ayırt edilen eper.(Eşanl. DUMANLI EPER.)‖ *Düzgün eper,* liflerin kâğıtta düzgün dağılımıyla ayırt edilen eper.

ÉPERNAY, Fransa'da *arrondissement* (Marne) merkezi. Reims dağının G.'inde Champagne'ın en büyük bağcılık bölgesinin merkezinde, Marne kıyısında; 27 738 nüf. (1992). Esk. *Sparnacum.*

Boutin-Explorer

Epeiros
Paramithia dolaylarında tarım alanları

—Yerbil. *Epernay oluşumu,* İlerda oluşumları ya da Ypres katının alt kesimleriyle eşzamanlı karasal oluşumlara verilen ad. (Eşanl. SPARUASİYEN.)

ÉPERNON (Jean-Louis DE NOGARET DE LA VALETTE, *—dükü*),fransız komutan ve devlet adamı (Caumont şatosu 1554 -Loches 1642). 1580'de fransız piyade birliklerinin başkomutanlığına, 1587'de de Fransa amiralliğine getirildi. Gücü ve saraydaki itibarı, soyluların, Parlamento'nun, Paris burjuvazisinin düşmanlığına yol açtı. Henri IV'e bağlılığını bildirdikten sonra (1590), taşradaki Ligue yanlısı son kentleri sindirmekle görevlendirilen krallık ordularının başkomutanı olarak Provence'a yollandı. Béarn ve Saintonge seferlerinde (1620-1622)Louis XIII'e hizmet etti ve kendisine ödül olarak Guyana yöneticiliği verildi.

EPERYTHROZOON a. (yun. *epi,* üstünde, *erythros,* kırmızı, ve *zoon,* hayvan'dan). Bakteriyol. Alyuvarların içinde ya da üzerinde asalak yaşayan ve *bartonella*'yı andıran Gram negatif bakteri.

EPEY ya da **EPEYCE** be. Çok miktarda, oldukça, hayli: *Bugün epey para harcadık. Epey yoruldum.*

EPEYCE → EPEY.

EPHEBOS a. (yun. sözc.). Esk. Yun. **1.** Ergenlik çağına girmiş delikanlı. **—2.** On sekiz yirmi yaşlarında ve site yönetiminin, kimi dinsel ya da askeri görevleri yerine getirmesini istediği yetişkin kişi. **—3.** *Ephebos okulları,* devletin sorumluluğunda olan ve çocukluktan yetişkinliğe geçişi sağlayan eğitim sistemi.

EPHEBUS a. (lat. sözc.). Esk. Rom. Roma İmparatorluğu döneminde bir ephebus okulunun üyesi. ‖ *Ephebus okulu,* Roma İmparatorluğu döneminde aristokratların çocukları için özel kolej; zengin öğrencilerin resmi birliği.

EPHEMERA a. Karnı üç uzun iplikle sona eren, çok orantısız kanatlı küçük böcekleri içeren cins. (Günlükböcekgiller familyasının, hatta birgünsinekleri takımının örnek tipi.)

—ANSİKL. Özellikle Kuzey yarıkürede yaşayan *Ephemera* cinsi üyeleri genellikle sarımsı ya da gri renktedir. Günlükböcek *(Ephemera vulgata),* kuyruk iplikleri sayılmazsa 14-25 mm uzunluğunda çok ufak bir böcektir; larva evresinde akarsuların çamurunda yaşayan bu böceğe Batı'da balıkçılar "mayıs sineği" derler. Akarsuların yanı başında uçuşup durur ve yumurtadan çıktıktan iki ya da üç gün sonra yumurtlar ve ölür. Günlükböcek denmesinin nedeni bu kısa ömrüdür.

EPHEMEROPTERA a. Böcbil. GÜNLÜKBÖCEKLER takımının bilimsel adı.

EPHESİA a. (yun. sözc.). Esk. Yun. Her yıl Efes'te, artemision ayında Artemis onuruna düzenlenen, her tür edebiyat ve jimnastik oyunlarıyla konfedere İonia siteleri delegelerinin siyasal bir toplantısını kapsayan şenlik.

EPHESOS → EFES.

EPHESTİA a. (yun. *ephestios,* evdeki, konuk). Tırtılı kuru yemişlerin, unun ve diğer yiyecek maddelerinin içinde yaşayan külrenkli küçük kelebekleri içeren cins. (Pulkanatlılar takımının *Heterocera* alttakımı; *Pyralidae* familyası.)

—ANSİKL. *Ephestia* cinsinin ve ona yakın başka cinslerin birçok türü evlerde yaşar; bunlardan *Plodia interpunctella* ekmeğe, kuru yemişlere, vb. dadanır; un güvesi *(Ephestia kuehniella)* değirmenlerde ve un ambarlarında büyük zararlara neden olur.

EPHESUS → EFES.

EPHETES a. (yun. sözc.). Esk. Yun. Atina ceza mahkemesi üyesi.

—ANSİKL. Ephetesler mahkemesi Areopagos'un yetki alanı dışındaki cinayet davalarına bakardı. Drakon'dan önce kurulan bu mahkemenin üyeleri soylulardı. Solon döneminde ve daha sonraları, önemini büyük ölçüde yitirdi. İ.Ö. V. yy.'da 51 üyeden oluşuyordu; bu üyeler şu suçları yargılardı: Palladion'da, kasıt olmaksızın işlenmiş cinayetler, yabancıların ya da kölelerin işlediği cinayetler; Delphinion'da, meşru müdafaa için işlenmiş cinayetler; Prytaneion'da, faili meçhul cinayetler, hayvanların ya da eşyaların yol açtığı insan ölümleri; Phreattys'te, deniz kıyısında Munykhia yakınında, cinayetle suçlanan sürgünler (bunlar mahkeme önüne kayık içinde çıkarılırdı). Mahkeme asla ölüm cezası vermezdi; verdiği en ağır ceza sürgündü.

EPHİALTES a. (üstüne atlayan anlamında yun. sözc.). Ağaç gövdeleri yakınında uçuşarak yumartalarını kabukların altındaki oduncul larvaların bedeni içine bırakan, uzun yumurta bırakma borulu, uzun gövdeli asalak arı cinsi. (Zarkanatlıların *Terebrantia* alttakımı; *Ichneumonidae* familyası.)

EPHİALTES, Thermopylai savaşı'nda Persler'e yol gösteren Trakhisli. Onlara, Leonidas ve arkadaşlarının bulunduğu yeri arkadan çevirebilecekleri bir keçiyolu gösterdi. Daha sonra, amphiktyonia temsilcileri başına ödül koydular; Athena-

B. N., Paris

Épernon dükü
Guillaume Dupré'nin bronz madalyası, 1607
Bibliothèque nationale, Paris

ephemera

bağlara dadanan **ephippiger** cinsi üyelerinden birer örnek

des adında biri tarafından öldürüldü (İ.Ö. V. yy.).

EPHİALTES, atinalı devlet adamı (Atina İ.Ö. 495'e doğr. - *ay. y.* 461'e doğr.). Dostu Perikles'ten önce Demokrat parti'nin başkanı oldu. Areopagos'un elinden siyasal görevlerini ve hukuki yetkilerinin büyük bölümünü geri alarak onun iktidarına son veren yasanın kabul edilmesini sağladı. Bu ek yetkiler bule ve ekklesia meclisleri ile heliaia mahkemesine devredildi (462-461). Oligarşik yönetim tarafından öldürtüldü.

EPHİALTES, İ.Ö. IV. yy.'da yaşamış atinalı hatip (öl. Halikarnassos, bugün Bodrum, 334'e doğr.). Makedonya partisi'yle savaştı. Demosthenes tarafından Persler'in desteğini sağlamak için Sus'a gönderildi. Persler bu isteği reddettiler ama gene de Atina'ya karşı olumlu bir tutum takındılar.

■ **EPHİPPİGER** a. (yun. *ephippion,* eyer'den). Tüm Akdeniz çevresindeki bölgelerde asma dikili yamaçlarda görülen büyük çekirge cinsi. (Düzkanatlıların *Ensifera* alttakımı; *Ephippigeridae* familyası.)
—ANSİKL. Güney Avrupa yöresindeki bağlarda sık görülen *Ephippiger cruciger* çok oburdur ve asmaların körpe sürgünlerini, yeşil ya da olgun salkımlarını kemirerek ciddi zararlara yol açar; üzüme açgözlülükle saldırır. Bu cinsin üyelerine Trakya'da rastlanmaktadır.

EPHİPPİON GUTTİFERUM a. Atlas okyanusu'nun tropikal kesiminde yaşayan, Batı Avrupa kıyısında da görülebilen kemiklibalık. (Balonbalığıgiller familyası; boy 50 cm.)

EPHORȮS a. (yun. sözc.). Sparta'da yıllık seçimle işbaşına gelen beş yargıca verilen ad.
—ANSİKL. Ephoroslar her yıl halk meclisi *(apella*)* tarafından seçilirlerdi; bu da birçok entrikanın dönmesine olanak verirdi. Ephorosların güçleri çok büyüktü: herkesin, hatta kralların, görevleri başında ya da özel yaşamlarında, Sparta yasalarına ve geleneklerine uyup uymadıklarını denetlemekle *(ephoran)* yükümlüydüler ve yaptıklarından, yalnızca haleflerine karşı sorumluydular. Kralların yeminlerini kabul eder, meclise başkanlık eder (isterlerse meclis oturumlarını erteleyebilirlerdi), askeri seferlere kralla birlikte gider, elçileri kabul eder ve antlaşmaları imzalarlardı. Ephorosların gücü zorbalık ölçüsüne varabilirdi; bazen ülkeyi keyfi bir biçimde yöneten ephoroslar (örneğin Epitadeus) Sparta'nın gelişmesinde en büyük engel oldular; varlıkları bile kurumlarda herhangi bir reforma olanak bırakmıyordu (Agis IV ve Kleomenes III onların yüzünden öldüler).

EPHOROS, yunan tarihçi (Kyme, İ.Ö. 400'e doğr. -öl. İ.Ö. 330'a doğr.). Bir dünya tarihi yazan *(Historia)* ilk tarihçidir. Otuz kitaptan oluşan yapıt, Herakleidai'nin dönüşüyle Perinthos'un kuşatılması (340) arasındaki dönemi kapsar Ephoros, olayların, tarihsel sıralamasından çok, açıklamasını vermeye çalışır. Metinlerden ve yazıtlardan yararlanarak kapsamlı bir belgeleme yapmıştır.

EPHRAİM, bizanslı kronikçi (XIII. yy. sonu - XIV. yy. başı). Roma İmparatorluğu'nun, Sezar'dan başlayarak Konstantinopolis'in Mikhael VIII Palaiologos tarafından alınmasına kadar geçen dönemi anlatan koşuklu bir kroniğin yazarı (1261).

EPHRİKİAN (Angelo), italyan besteci ve orkestra yöneticisi (Treviso 1913). A. Panna ile 1947'de Vivaldi enstitüsü'nü kurdu. Birçok oda orkestrasını yönetti. 1971'de Bologna'daki Teatro Comunale'nin filarmonik yaylılar orkestrasının yöneticiliğine getirildi. Çok sayıda XVIII. yy. italyan yapıtının yayımlanmasını sağladı. Konçertolar, keman ve piyano için bir sonat (1954), yedi çalgı için bir konçerto (1956) besteledi.

EPHYDRİDAE a. Böcbil. KIYISINEĞİGİLLER familyasının bilimsel adı.

EPHYRA. Tar. coğ. Epeiros'ta *nekromanteion* (geleneğe göre ölülerin ruhlarıyla konuşmak için gelinen Hades'in kapılarından biri yakınında yapılmış tapınak) kalıntılarının ortaya çıkarıldığı kent. Günümüzde *Mesopotamon.*

EPHYRA a. (özel a. *Ephyra*'dan). Sabit *Scyphistoma*'dan tomurcuklanma sonucu olgunlaşarak ayrılan *Acalephae* öbeğinden medüz larvası. (Bu larva 4 mm çapında küçük bir medüzdür; giderek yapısını tamamlar ve yavaş yavaş erginleşerek genellikle çok irileşir.) [Eşanl. EPHYRULA.]

EPİ- üzerinde, üstünde, fazladan, sonra anlamında yun. önek. Üstün bir durumu belirtmek üzere birçok sözcüğün oluşumunda yer alır.

EPİ- Org. kim. **1.** Naftalenin 1 ve 6 konumlarında iki ornatmalı türevlerini belirtmek için kullanılan önek. **—2.** Kendinden sonra gelen adın, bir halka oluşturma işlevi taşıdığını gösteren önek. (Örneğin epidioksit, halkalı bir peroksittir.) **—3.** Doğal bir ürünün epimerini belirtmekte kullanılan önek.

EPİ adası, Vanuatu takımadasının kuzey kesiminde ada.

EPİASTER a. (yun. *epi-,* ve *aster, asteros,* yıldız'dan). Kretase devri'nden kalma arazilerde bulunan fosil denizkestanesi cinsi. (*Toxasteridae* familyası.)

EPİBATES a. (yun. sözc.).Esk. Yun. Hoplitesler gibi zırh, mızrak ve kalkan taşıyan deniz piyade eri. (Geminin başkasarası üstünde durur ve bordalama durumunda düşmanı geri püskürtmekle ya da düşman gemisinin güvertesine atlamakla, gerektiğinde kıyılardaki hedeflere yönelik seferler sırasında karaya çıkıp baskınlar düzenlemekle görevliydi.)

EPİBLAST a. (fr. *épiblaste;* yun. *epi-,* ve *blastos,* tohum, tomurcuk'tan). Bot. Buğdaygillerin embriyonunda skutellum ile bakışımlı bulunan ve bazılarınca körelmiş ikinci bir çenek sayılan küçük lop.
—Embriyol. Embriyonu saran ve çokköşeli hücrelerden oluşan tek tabaka. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Embriyol. Ektoblast ya da embriyon dış gömleği, daha sonra tüm sinir sistemini oluşturacak olan sinir plakasını meydana getirir. Bu tabakadan sinir borucuğu ayrıldıktan sonra, kalan ektoblast epiblastı oluşturur.

EPİBLASTİK sıf. (fr. *épiblastique*). Embriyol. **1.** Epiblastla ilgili. **—2.** *Epiblastik türevler,* örteneği, meme bezlerini ve diş taslaklarını içeren yapılar.

EPİBOLE a. (vergi, para cezası anlamında yun. sözc.). Esk. Yun. Atinalı memurların, özellikle maliye memurlarının görevden ayrıldıkları zaman yönetimlerinde bir yolsuzluk görüldüğü zaman çarptırıldıkları para cezası

EPİCARİDEA a. (yun. *epi-,* ve *karis, karidos,* deniz ıstakozu'ndan). Eşbacaklı asalak kabuklular alttakımı. (Birbirinden az çok değişik türleri başka kabuklularda, özellikle onayaklılarda iç ya da dış asalak olarak yaşar.)

EPİCAUTA a. (yun. *epikautos,* yüzeyi yanmış'tan). Başı genellikle kırmızımsı, gövdesi beyaz çizgili gri ya da siyah renkte kunduzböceği cinsi. (Hipermetamorfoz gösteren böceklerdir; larvaları çekirgelerin yumurtalarında asalak yaşar. Cins, delici kınkanatlılar öbeğindendir; yakıböceğigiller familyası.)
—ANSİKL. *Epicauta* cinsi üyeleri hemen hemen dünyanın tüm sıcak bölgelerinde ve Güney ve Doğu Avrupa'da yaygındır. ABD'de *Epicauta vittata* larvaları, tarıma büyük zararlar veren *Melanoplus* cinsinden çekirgelerin yumurtalarını kemirip yok eder.

S. Held

Epidauros tiyatrosu Genç Polykleitos tarafından inşa edildi, İ.Ö. IV. YY.

Ama *Epicauta*'lar kütle halinde yumurtadan çıktıklarında tarım bitkilerine de zarar verebilirler; çünkü, bu durumda, bitkilerin yapraklarına saldırırlar. Hindistan'da yaşayan *Epicauta hirticornis*'in bedeninde bol miktarda kantaridin vardır.

EPİCHLOE a. (yun. *epikhloos*, yeşil yüzeyli). Clavicipitales takımından asklı mantar. (Özellikle buğdaygiller üzerinde asalak yaşar. Parlak renkli stroma sapı sarar ve önce bir konidi aygıtı, sonra sekiz spor içeren ipliğimsi çok uzun asklar meydana getirir.)

EPİCRATES a. (yun. *epikrates*, galip). Latin Amerika'da ve Antiller'de yaşayan ortadan büyüğe kadar değişik boyda boa yılanı cinsi. (Boagiller familyası.)

EPİDAKTİLOSKOP a. (fr. *épidactyloscope*). Bazı ülkelerin adli zabıta servislerinde kullanılan, parmak izlerini süratle karşılaştırmaya yarayan aygıt.

EPİDAUROS. Esk. coğ. Dalmaçya'da kent, roma kolonisi (İ.Ö. I. yy.). Günümüzde *Cavtat*.

EPİDAUROS. Esk. coğ. Yunanistan'da (Argolis) kent. Saron (Ege denizi) körfezinde. Bugün *Palaia Epidauros*.
—Tar. İonialılar'ın oluşturduğu bir koloni tarafından kurulan Epidauros, Sparta'nın müttefikiydi ve Aighina bağımsızlığını kazanıncaya kadar ticari önemini korudu. Kent, ününü özellikle Asklepios tapınağı'na borçludur. Bu tapınak İ.Ö. IV. yy.'dan başlayarak uluslararası bir ün kazandı ve Antikçağ'ın sonuna kadar, hastaların akın ettiği bir merkez haline geldi. Kentin G.-B.'sındaki küçük bir vadide kurulan kutsal alanda, tapınağın ve mimar Genç Polykleitos'un yapıtı olan tholosun çevresinde, hastaların kullanımına ayrılmış (kutsal pınar ve hasta revakları, bir Artemis tapınağı, sunaklar, bir tiyatro [Yunanistan'ın en güzel ve en iyi korunmuş tiyatrosu]) yapılar vardı. Yörede, mucizevi tedavilerin anısına bırakılmış birçok exvato ve stel bulunmuştur.

EPİDEİKSİS a. (yun. sözc.). Esk. Yun. Yunan retorikçilerinin kendi öğretilerini tanıtmak ve değerlendirmek için verdikleri söylev.

EPİDEMİ a. (fr. *épidémie*). Tıp. SALGIN'ın eşanlamlısı.

EPİDEMİYOLOJİ a. (fr. *épidémiologie*). **1.** Salgın hastalıkları, nedenlerini, geçiş yollarını ve bu hastalıklara karşı savaşma yollarını araştıran, açıklayan tıp ve sağlık bilimi dalı. **—2.** Hastalıkların (bulaşıcı olsun olmasın) ya da belli marazi hallerin (örneğin intiharlar) ortaya çıkmalarında rol oynayan etmenleri, olayların sıklığını, dağılımını, evrimini ve bunların önlenmesi ya da yok edilmesi için başvurulacak yolları inceleyen tıp dalı.

EPİDENDRUM a. (yun. *epi-*, ve *dendron*, ağaç'tan). Sapı yalancısoğanı andıran epifit orkide. (Amerika'nın sıcak bölgelerinde 400'den fazla epidendrum türü bilinmektedir. Çok güzel olan bu bitkiler genellikle sıcak seralarda süs için yetiştirilir. Salepgiller familyası.)

EPİDERM ya da **EPİDERMİS** a. (fr. *épiderme* ya da *épidermis*). ÜSTDERİ'nin eşanlamlısı.

EPİDERMODİSPLAZİ a. (fr. *épidermodysplasie*). Der. hast. *Lewandowsky ve Lutz siğilimsi epidermodisplazisi*, özellikle ellerin sırtında ve ayaklarda görülen ve spinoselüler epitelyomaya dönüşebilen, yassı siğillere benzer keratozlu-kabartılı plaklarla kaplı ender deri hastalığı. (Önce Felix Lewandowsky [1879-1921] ve Wilhem Lutz (1888-1958) tarafından bir genodermatoz olarak tanımlanan bu hastalık virüs kökenli yaygın bir siğilleşme sayılabilir.)

EPİDERMOFİTİ a. (fr. *épidermophytie*). Üstderide epidermophyton cinsinden bir mantardan ileri gelen mantar hastalığı. (Daha dar anlamda bu terim bazen DERMATOFİTİ'nin eşanlamlısı olarak kullanılır.)

EPİDERMOFİTİT a. (fr. *épidermophytide*). Çeşitli görünümlere bürünen ve asalağı bulunmayan, çoğunlukla ayak parmakları arasındaki bir mantar odağının uzağında beliren deri döküntüsü. (Alerjik belirtiler olan epidermofititler mantar odağının iyileşmesinden sonra kaybolur.)

EPİDERMOİT sıf. (fr. *épidermoïde*'den). Tıp. Epiderme (üstderi) benzeyen ya da epidermin yapısını andıran oluşumlara denir.

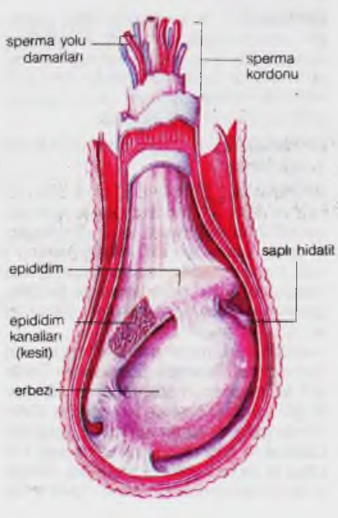
EPİDERMOLİZ a. (fr. *épidermolyse*; yun. *epidermo, -atos*, üstderi, ve, *lysis*, erime'den). Der. hast. **1.** Epidermin yakıcı maddelerle ya da bazı fiziksel etkenlerin (radyum, X ışınları, vb.) etkisiyle yerinden ayrılması ya da tahribi. **—2.** *Aşırı akut nekrozlu epidermoliz*, LYELL SENDROMU'nun eşanlamlısı. || *Kabarcıklı doğuştan epidermoliz*, kabarcık oluşmasıyla ortaya çıkan kalıtsal deri hastalığı grubu. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Kabarcıklı doğuştan epidermolizler ender rastlanan kalıtımsal ve ailevi hastalıklardır. Çok çeşitleri bulunan bu hastalıklar, genellikle doğumdan hemen sonra meydana çıkar. Bazı vakalarda, (kabarcıklı basit epidermoliz) kabarcıklar, çok hafif bile olsa muhakkak bir travmadan sonra ortaya çıkar; bazı hallerde de kendiliğinden olur (hiperplazili kabarcıklı epidermoliz, kabarcıklı Pasini epidermolizi). Bu hastalıklar başat olarak soydan geçer, sonuçları çoğunlukla iyidir. Başka çeşitleri çekinik olarak geçer ve sonuçları ağırdır (polidisplazik kabarcıklı epidermoliz, öldürücü kabarcıklı epidermoliz).

EPİDERMOMİKOZ a. (fr. *épidermomycose*). Derinin yüzeyinde olan mantar hastalığı. Asalak mantar epidermde ve genellikle onun boynuzsu tabakasında yerleşir.

EPİDERMOPHYTON a. Der. hast. Dermatofit mantar cinsi. (Bir türü [Epidermophyton floccosum] insanda, kenarlı Hebra egzaması, atlet ayağı, vb. gibi mantar hastalıklarının nedenidir.)

Epidicus, Plautus'un (İ.Ö. 207'ye doğr.) komedisi. Piyes, Epidicus adlı kölenin, sahibini aldatmak için yaptığı dalavereleri anlatır. İnandırıcı olmayan birçok sahneye ve entrikasının hafifliğine rağmen komedide, atınalı kibar fahişeler ve palavracı askerlerle ilgili hoş betimlemeler vardır.

EPİDİDİM a. (fr. *épididyme*; yun. *epididymis*). Anat. Erbezinin üstünde bir "başlık" gibi duran, 5 cm uzunluğunda organ. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Epididim kanalı*, epididimi oluşturan ince kanal.
—ANSİKL. Anat. Bir yumak gibi sarılı olan (çözüldüğünde uzunluğu 6 m'ye varır) epididim kanalından oluşur. Kolayca elegelen ön kısmına "baş"; arka kısmına "kuyruk" denir; burası sperma kanalı ile son bulacak olan epididim-atmık kangalıyla devam eder.

—Zool. Epididim, omurgalıların (yuvarlakağızlılarla kemiklibalıklar dışında) erkeklerinde Wolff kanalının (ilkel üreter) ön bölümüdür. Hem idrar, hem cinsel işlevleri vardır (kuyruksuz amfibyumlar, yarı kemikli balıklar). Salt cinsel bir organa dönüşmek üzere tüm idrar işlevini kaybedebilir (kıkırdaklı balıklar, kuyruklu amfibyumlar, amniyonlular). Bu son grupta epididim bez işlevi edinir.

EPİDİDİMEKTOMİ a. (fr. *épididymectomie*). Cerr. Epididimin kesilip çıkarılması.

EPİDİDİMİT a. (fr. *épididymite*). Patol. Epididim iltihabı.
—ANSİKL. Epididimit akut olabilir, ödemleşmiş erbezi torbalarında ağrıyla ve enfeksiyon belirtileriyle ortaya çıkar. Bu enfeksiyon bazı hallerde tam bir apseye dönüşebilir. Kolibasil, enterokok gibi olağan mikroplardan ileri gelebildiği gibi gonokoklardan da ileri gelebilir. Gidişi çoğu zaman süreğenliğe doğrudur; süreğen epididimit ise, epididimin bir parçasını ya da tümünü kapsayan sert çekirdeğin oluşmasıyla belirginleşir. Epididimitin nedeni tüberküloz da olabilir, bu durumda öteki cinsel organlar da hastalanır; tedavi edilmediği takdirde tüberküloz epididimiti çoğu zaman fistülleşmeye doğru gider. Bazen organın ameliyatla alınması gerekebilir.
Epididimit, orkitle karıştırılmamalıdır, orkit erbezlerinin iltihabıdır; iki hastalık aynı zamanda görülebilir, o zaman bir orkiepididimitten söz edilir.
—Vet. Epididimite özellikle at, boğa ve köpekte rastlanır. Yalnız başına ender görülür; genellikle erbezi iltihabıyla birlikte olur (orkiepididimit).

EPİDİUS (Caius). Rom. mit. kahraman; Sarno'da kayboldu, daha sonra alnında boynuzlarla ırmak-tanrıya dönüşmüş olarak yeniden ortaya çıktı.

EPİDİYASKOP a. (fr. *épidiascope*). Bir ders, bir konferans sırasında yansımayla izdüşüm (saydam olmayan destekler ve küçük cisimler üzerindeki görüntüler) ve saydam destekle izdüşüm için (diyapozitifler, kesitler vb.) kullanılan aygıt.

EPİDOT a. (fr. *épidote*; yun. *epididonai, epidotos*'tan). Miner. Kristalli kayaçlarda bulunan, alüminyum, kalsiyum ve demirin hidratlı doğal silikatı.
—ANSİKL. Formülü $Ca_2(Al,Fe)_3(SiO_4)_3(OH)$ olan epidot, sarıdan yeşile, kahverengiden siyaha kadar değişen kümeler oluşturur. Bununla birlikte, cam yeşili ya da fıstık yeşili olanlar en yaygın türleridir.

EPİDROZ a. (fr. *éphidrose*). Der. hast. Vücudun bir bölümüne özgü aşırı terleme.

EPİDÜRAL sıf. (fr. *épidural*; yun. *epi-*, ve lat. *dura* [*mater*], sertzar'dan). Anat. Omurilik kanalının sertzar ile omur arasındaki kısmına denir. İçinde damarlardan başka, yağca zengin bir destekdoku bulunur. Kafatası içindeki aynı durumda olan boşluğa da aynı ad verilir. (Kafatası içi epidüral aralık [ekstradüral] omurgalılarda değişik önemdedir: kuşlarda ve memelilerde sadece damarların bulunduğu bir aralıktadır.)

EPİDÜRİT a. (fr. *épidurite*). Nörol. Epidüral aralık iltihabı. (Sorumlu mikrop genellikle stafilokoktur.)

EPİFENOMEN a. (fr. *épiphénomène*). Fels. GÖLGEOLAY'ın eşanlamlısı.

EPİFİL a. ve sıf. (fr. *épiphylle*; yun. *epi-* ve *phyllon*, yaprak'tan). Ağaçların ya da otların yaprakları üzerinde yaşayan hayvanlara ve bitkilere denir.

EPİFİT sıf. (fr. *épiphyte*; yun. *epi-* ve *phyton*, bitki'den). Asalaklıkta olduğu gibi besleyici madde almadan ya da ortakyaşarlıkta olduğu gibi bitki için gerekli ol-

epifit bitki (salepgiller) [*Paphiopedilum canari*]

madan, ama toprakla da hiçbir bağlantısı bulunmadan bitkiler üzerinde yaşayan canlı hayvan ya da bitkiye denir.

◆ a. Epifit organizma.

—ANSİKL. Epifit bitkiler (suyosunları, likenler, eğreltiler, salepgiller, ananasgiller, vb.) toprakla hiçbir bağlantı kurmadan gelişirler. Özel organlarca (hava kökleri) emilen havanın nemi, diplerinde biriken havanın tozları onların madensel beslenmesi için yeterlidir. Bazı türler (nepenthes) dış sindirim yoluna başvurur, bakterileri, hatta böcekleri yakalayıp sindirirler. Ekvator ormanlarındaki zayıf aydınlık çok küçük türler için adeta epifit durumu fotosentez yapabilmek için gerekli kılar.

EPİFİTLİK a. Bot. **1.** Epifit bitkilerin yaşam tarzı. **—2.** Bitkilere bulaşan herhangi bir bulaşıcı hastalık. (Hayvanlar için salgın hastalık neyse bitkiler için de bu odur.)

EPİFİZ a. (fr. *epiphyse;* yun. *epiphysis,* çıkıntı'dan). Anat. **1.** Uzun kemiklerin iki ucundaki şişkin kısım. (Epifiz, çocukluk devrindeki büyümenin sonuna kadar yerinde kalan bir birleşme kıkırdağı ile kemik gövdesinden ayrılan bir kemikleşme noktasından başlayarak gelişir.) **—2.** Nörol. Arabeynin tavanında (epitalamus) bulunan salgısal ve/ya da duyusal işlev gören organ. (Eşanl. KOZALAKSI BEZ.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Nörol. *Epifiz sendromu,* epifizdeki urların neden oldukları belirtilerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Patol. *Epifiz ayrılması,* çocuğa özgü kemik kırığı. (Başlıca özelliği kırık çizgisinin birleşme kıkırdağı hizasında olmasıdır.)

—ANSİKL. Nörol. Epifiz başlangıçta (ostracoderma ve placoderma) ışıkduyumlu bir çift organken, sonradan tek kalmıştır. Omurgalıların bir çoğunda (bafabalığı, kıkırdaklı balıklar, noktalı kamadiş ve birçok kertenkeleler) silik bir retina yapısındadır, memelilerde salt salgı bezi yapısındadır. Sinir lifleriyle habenula kavşağına bağlı olan ve epifiz hücrelerinden oluşan epifiz bezi, melatonin ve özellikle serotonin gibi biyojen aminler salgılar. Epifiz, mevsimlik cinsel etkinlik gösteren türlerde yumurtaların olgunlaşmasında önemli rol oynar.

• *Epifiz sendromu*'nun belirtileri şunlardır: Sylvius kanalının tıkanması sonucu ortaya çıkan hidrokefaliden ötürü zihinsel bozukluklar ya da kafatası içi basıncın artması, bakıştaki dikey hareketlerin felce uğraması gibi (Perinaud sendromu) lezyonun beyin saplarında olduğunu düşündüren göz bozuklukları, ışık reflekslerinin yok olması, bazı olgularda erken erinlik görülür. Yapılan tomodansitimetrik araştırma, 3. karıncığın genişlediğini ve epifiz urunun bu karıncığın arka kısmını doldurduğunu gösterir.

EPİFİZEKTOMİ a. (fr. *epiphysectomie*). Nörol. Tedavi amacıyla epifizin çıkarılması (örneğin bir epifiz urunun [pinealom] çıkarılması).

EPİFİZİT a. (fr. *epiphysite*). Kemik uçlarının hastalığı. Çocuklarda ve yeniyetmelerde görülür; bazı kemiklerin epifiz çekirdeğine yerleşir. (Epifizitler içinde en sık görüleni uyluk kemiğinin üst ucundakidir [koksa, plana]. Başka yerleşmelerse özel hastalıklardır [Scheurmann hastalığı, osteokondrit].)

EPİFLEOT sıf. (fr. *epiphléode;* yun. *epi-,* ve *phloios,* kabuk'tan). Bot. Ağaçların kabuğu üzerinde büyüyen ya da yetişen canlıya denir.

EPİGAM sıf. (fr. *epigame*). Zool. EPİTOK'un eşanlamlısı.

EPİGAMİ a. (fr. *epigamie*). Zool. EPİTOKİ'nin eşanlamlısı.

EPİGAMİA a. (yun. sözc.). Esk. Yun. Bir yabancıya ya da yabancı bir topluluk üyesine tanınan evlenme hakkı. (Özellikle klasik dönemde, yunan siteleri kendi içine kapalıydı ve yalnızca yurttaşlar, yurttaşların kızlarıyla evlenebilirlerdi.)

EPİGAMİK sıf. (fr. *epigamique*). Biyol. Bir hayvanın gelişimi sırasında rol oynayan ve genetik açıdan eşeyliğe bağlı olmayan, ama eşeyliği belirlemekte etkili olan etmenlere denir. (Örneğin dişilik hormonunun Bonelia viridis embriyonu üzerindeki erkekleştirici etkisi.) [Karşt. PROGAMİK, SİNGAMİK.]

EPİGENEZ a. (fr. *épigenèse*'den). Biyol. SIRALIOLUŞ'un eşanlamlısı.

EPİGLOT ya da **EPİGLOTİS** a. (fr. *épiglotte;* lat. *epiglottis;* yun. *epiglottis,* dilin üstünde olan'dan). Anat. Gırtlağın üst kısmında, dil tabanının biraz altında bulunan, bağdokusu ve kıkırdaktan yapılı küçük çıkıntı. (Eşanl. GIRTLAK KAPAĞI.)

—ANSİKL. Epiglotisin doğrultusu dinlenme halindeyken dikeydir; tabanı yukarıya, tepesi aşağıya dönük bir üçgen biçimindedir. Lokmanın geçişi sırasında gırtlağın üst deliği epiglotis tarafından kapatılır. Bu kapanış arkaya ve aşağıya doğru bir yaylanma hareketiyle gerçekleşir ve gırtlağa herhangi bir besinin girmesini önler.

Epiglotis sadece memelilerde bulunur. Balinalarda gırtlak çevresindeki bir büzgenkas, epiglotisi aritenoit kıkırdağa yapıştırır ve sürekli olarak solunum ve sindirim organlarını birbirinden ayırır, böylece bu hayvanların su altında beslenebilmelerini sağlar.

EPİGLOTİT a. (fr. *épiglottite*). Epiglot iltihabı.

—ANSİKL. Tek başına ya da gırtlak iltihabı ile birlikte görülen akut epiglotit, yutkunmada şiddetli ağrılarla kendini belli eder ve özellikle küçük çocuklarda beslenme ve soluma bozukluklarına neden olur. İltihaba ve enfeksiyona karşı genel yoldan yapılan tedavi bu şikâyetlerin ortadan kalkmasını sağlar. Boğucu bir solunum zorluğu karşısında kısa süreli bir entübasyon, hatta bir trakeotomi gerekli olabilir.

EPİGONİ a. Tar. Hellenistik çağda, Mısır'da, ülkede doğan ve yetiştirilen yabancı askerlerin erkek çocuklarına verilen ad.

EPİGONLAR, Polyneikes'in öcünü almak için Thebai'ye karşı savaşmış yedi önderin oğulları. On yıl sonra kenti ele geçirdiler. Kahramanlıkları epik şiirin temalarından birini oluşturdu. —Büyük İskender'in askerlerinin Asya'da evlenen çocukları. —İskender'in ölümünden sonra ülkeyi paylaşan diadokhosların erkek çocukları ve özellikle Antipatros'un oğlu Kassandros, Antigonos'un oğlu Demetrios ve Lysimakhos'un oğlu Agathokles.

EPİGONOS Bergamalı, yunanlı heykelci (İ.Ö. III. yy.). Attalos I'in Galatlar'ı yendikten sonra Bergama'da yaptırdığı anıtsal exvoto için çalıştı. *Ölen Galyalı* (Musei Capitolini) ve *Ölü Amazon* (Napoli) heykelleri ona mal edilir.

EPİGONUS TELESCOPUS a. Zool. Sıcak, ılık, az serin denizlerde 150-1 000 m derinlikler arasında yaşayan kardinalbalığı türü. (Etçil beslenir. Eti sert ve lezzetsizdir. Kardinalbalığıgiller [*Apogonidae*] familyası; boyu 50 cm'ye kadar.)

EPİGRAF a. (fr. *épigraphe*). Mat. çözlm. *Bir f fonksiyonunun epigrafı,* A dışbükey kümesinden ℝ içine tanımlanmış *f* fonksiyonu için $t \geqslant f(x)$ olmak üzere $(x, t) \in A \times \mathbb{R}$ ikililerinin kümesi. (Ancak ve ancak epigrafı içbükeyse *f* içbükeydir.)

EPİGRAFİ a. (fr. *épigraphie*). YAZITBİLİM'in eşanlamlısı.

EPİGRAM a. (fr. *épigramme*). **1.** Eski Yunan ve Roma'da, bir anıt üstüne kazınan, genellikle manzum kısa yazıt. (Başlangıçta epikti, sonradan eleji niteliği kazandı.) **—2.** Her çeşit konu üzerine yazılmış kısa manzume. **—3.** Yerme amacıyla yazılmış, genellikle nükteli bir şekilde sonuçlanan kısa şiir. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Ed. *Yunan antolojisi*'nde alınmış parçalardan, Taranto'lu Leonidas ile Gadara'lı Meleagnos'un adlarından anlaşılacağı gibi epigram özellikle İskenderiye döneminde gelişmiş bir şiir türüdür. Epigramlar Catullus ve Ausonius ile idil ya da eleji, Catullus ile de kısa yergi biçimini aldı. Martialis ile de sonundaki iğneleyici nükte en olgun biçimine erişti. Epigram türünde yapıt veren çeşitli yazarlar arasında Fransızlar'dan Ronsard, Boileau, Voltaire'i, İngilizler'den de Jonson, Donne, Herrick, Dryden, Pope, Blake gibi ünlü şairleri sayabiliriz.

EPİHİPPUS a. (yun. önek *epi-,* ve *hippos,* at'tan). Kuzey Amerika'da Üst Eosen dönemi tabakasında rastlanan, ön ayaklarında hâlâ 4 parmak bulunan fosil at cinsi.

EPİJENİ a. (fr. *épigénie*). Yerbil. YER*İNE GEÇME'nin eşanlamlısı.

EPİJİN a. (fr. *epigyne,* yun. *-epi,* ve *gyne, gynaikos,* kadın, dişi'den). *Entelegynae* öbeğinden örümceklerde, dişilerin eşey' deliğinin üstünde bulunan, az çok kalın kitinli levha. (*Argiopidae* ve *Linyphiidae* familyalarında olduğu gibi, epijin en büyük ölçüde karmaşık yapıya ulaştığında, iç yüzü kavkı biçiminde çukurlaşmış yüksekçe bir parçayla donanır; bu parçanın üst kenarı genellikle oldukça yumuşak bir eklenti halinde uzar: buna bazı bilim adamları çengel [*clavus*], bazılarıysa *yumurtlama borusu* adını verir.)

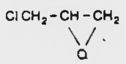
EPİK sıf. (fr. *épique;* lat. *epicus;* yun. *epikos, epos,* şiir'den). Destana özgü olana denir: *Epik şiir. Epik üslupta. Epik kahramanlar.* (→ DESTANSI.)

EPİKANTUS a. (lat. *epicanthus;* yun. *epikanthos,* gözyaşı üreten etçik'ten). Antropol., Biyol. ve Oftalmol. *Epikantus kıvrımı,* insan gözünde gözyaşı etçiğinin önünde oluşan ve gözün iç açısını kapatarak göz yuvarının bir kısmını örten dikey deri parçası. (Mongolizmde [ya da 21 trizomisi] sık görülen bu parça çoğu zaman Moğollar'daki göz çekikliği ile karıştırılır. Moğollar'daki göz çekikliği epikantus kıvrımının tersine, üst göz kapağının serbest kenarını örten ve onun aşağı doğru uzantısı olan iki katlı bir kıvrımdır. Az belirgin olan epikantus kıvrımı kendiliğinden yok olabilir. Ama çok irileşmişse ameliyatla kesip çıkarılır.)

EPİKART a. (fr. *épicarde;* yun. *epi-,* ve *kardia,* kalp'ten). Anat. Kalp kasını doğrudan doğruya kaplayan perikardın üst tabakası.

EPİKHARMOS, yunan komedi yazarı (İ.Ö. 525'e doğr. - Siracusa İ.Ö. 450'ye doğr.). Sicilya tiranları Gelon ve Hieron'dan destek gördü. Edebi bir biçim kazandırdığı yunan komedisinin yaratıcılarından sayılır. Büyük mitlerin parodilerini yapan (Odysseus Automolos) ya da Sicilya kentlerinin törelerini anlattığı komedilerinden *(Megaris)* günümüze ancak parçalar kalmıştır.

EPİKLEİDİA, ambarlara kaldırılan ürünün bekçileri olan Demeter ve Kore'nin onuruna düzenlenen şenlikleri belirten yunanca sözcük.

epiklorhidrin

EPİKLORHİDRİN a. (fr. *epichlorhydrine*). Org. kim. Formülü C_3H_5ClO olan klorometiloksiranın yaygın adı. (Epiklorhidrin 118°C'ta kaynayan bir sıvıdır; gliserolden hazırlanan dikloropropanoller üzerine bir bazın etkimesinden elde edilir; çözücü olarak yararlanıldığı gibi özellikle epoksi reçinelerinin üretiminde kullanılan temel bir bileşiktir.)

EPİKMAN (Refik), türk ressam (İstanbul 1901-Ankara 1974). İstanbul Devlet güzel sanatlar akademisi'nde Çallı İbrahim atölyesi'nde resim öğrenimi gördü (1918-1925). Paris'e gitti, Académie Julian'da Albert Laurens atölyesi'nde resim çalıştı (1925-1928). Türkiye'ye dönüşünde akademiye asistan oldu. Bazı arkadaşlarıyla birlikte Müstakil* ressamlar ve heykeltraşlar grubu'nu kurdu (1929). Ankara Atatürk lisesi'nde (1933-1939), Gazi eğitim enstitüsü'nde (1939-1966) resim öğretmeni olarak çalıştı. Devlet resim ve heykel sergilerine katıldı; ikincilik, üçüncülük ve onur (1974) ödülleri aldı.

Başlangıçta model ve doğaya dayalı resimler yaptı. Paris'ten döndükten sonra ürettiği yapıtlarında kübizmin etkileri görülür. Sonraları, soyut, çizgiden fazla renge önem veren bir üslup geliştirdi.

Çeşitli müze, galeri, kütüphane ve özel koleksiyonlardaki yapıtlarından başlıcaları: *Peysaj-Marmara adası* (1931), *O gün* (1937), *Mustafa Kemal Paşa Meclis binası önünde halka hitap ederken* (1937), *Sivas kongresi'nin toplandığı salon* (1937) *Kale yolu* (1939), *Bursa'dan peysaj* (1940); *Vision-görünü* (1960); 1960'tan sonraki yapıtları: *Düzenleme, Bağbozumu, Orman, Samanpazarı, Oturan kadın, Ağaçlar, Kabere, Kompozisyon, Caz, Orman, Antik soyutlama.*

EPİKONDİL a. (fr. *épicondyle;* yun. *epi-* ve *kondylos,* eklem'den). Kol kemiğinin dış kenarının en alt ucunda lokmanın üstünde bulunan ve birçok kasın tutunmasına yarayan çıkıntı (el ve parmak açısı kaslar, uzun supinator).

EPİKONDİLİT a. (fr. *épicondylite*). Patol. Epikondil bölgenin iltihabıyla ortaya çıkan ağrılı sendrom. (Eşanl. TENNIS-ELBOW [tenis dirseği].)
—ANSİKL. Epikondilit aynı hareketlerin sürekli olarak tekrarlanmasından ileri gelir ve daha fazla dirseğin dış kenarındaki ağrılarla ve bu eklemin hareketlerindeki bir güçlükle kendini belli eder, yalnız tenis oyuncularına özgü bir hastalık değildir, birçok başka spor dallarında (golf, masa tenisi) ve mesleklerde de (duvarcı, badanacı, ressam, boyacı, stenodaktilo) görülebilir. Kökeni travma da olabilir.

EPİKONTİNANTAL → SIĞ* DENİZ.

EPİKORYAL sıf. (fr. *épichorial*). Biyol. EPİTELYOKORYAL'ın eşanlamlısı.

EPİKRANYUM a. Böcbil. Böceklerde başın sırt bölümlerinin tümü. (Epikranyum arkaya doğru epistoma halinde ya da belirgin olarak postepistoma halinde uzanır.)

EPİKRİTİK sıf. (fr. *épicritique;* yun. *epikritikos,* belirleyebilen'den). Biyol. İç organlarda ya da deride yer alan ve ince algılama sağlayan duyumsal sinir uçları için kullanılır. (Karşt. PROTOPATİK.)

EPİKRİZ a. (fr. *épicrise*). Tıp. Asıl krizden sonra görülen ve bunun anlamını ve sonucunu tamamlayan olayların tümü.

EPİKTETOS, yunanlı çömlekçi (İ.Ö. 520'ye doğr. - 500). Kırmızı figürlü Attike vazoları yaptı: *Silenos* (Cabinet des Médailles) *Genç süvari* (British Museum). Özellikle, zarif çizgilerle betimlediği ephebosların çekiciliğiyle tanınır.

EPİKTETOS, stoacı filozof (Hierapolis, Phrygia, İ.S. 50'ye doğr.-Nikopolis, Epeiros, 130'a doğr.). Roma'da, Neron'un azatlısı Epaphroditus'un kölesiydi. Stoacı filozof Musonius Rufus'un derslerini izledi. Özgürlüğünü kazanınca kendini felsefeye verdi. Stoacılık* Epiktetos ile, kuramsal temellendirme kaygısı duymaksızın insan için pratik davranış kuralları saptayan, hemen hemen salt ahlaksal bir öğreti durumuna geldi. Domitianus bir senatus consultum ile, bütün öteki filozoflar gibi, onu da Roma'dan sürdürdü (94). Epiktetos hiçbir şey yazmadıysa da etkisi büyük oldu: kendisine çok bağlı yandaşları vardı; bunlardan biri, Nikopolis'te derslerini izleyen Arrhianos, tuttuğu notlardan yararlanarak *Düşünceler ve sohbetler* (Epiktetu dhiatribai) ile *Egkheiridion*'u yazdı.

EPİKTEZ a. (fr. *épictèse;* yun. *epiktesis,* yeni edinti'den). Bazı bitkisel hücrelerin, geçişme yasalarına aykırı olarak fazladan madde emebilme niteliği.
—ANSİKL. Sakarozla zenginleştirilmiş deniz suyuna konan suyosunlarınca çeşitli tuzların emilmesini açıklamak üzere 1925'te Lapicque'in öne sürdüğü bu kavramın şimdi tüm canlılar âleminde geçerli olduğu anlaşılmıştır. Gerçekten, her hücre, metabolizma yoluyla sağladığı bir enerji sayesinde, çeşitli maddeleri, özellikle iyonları (sodyum, hidrojen, klor, iyot, strontiyum 90, fosforik asit, NH_4 ve NO_3 iyonları) biriktirebilir, böylece şışmesini (→ ENDOSMOZ) ve beslenmesini sağlar. Bu olguya bir de seçme eylemi eşlik eder, bazı maddeler girer, bazıları giremez.

EPİKUROS, yunanlı filozof (bir söylentiye göre Samos'ta, (Sısam), Diogenes Laertios'a göre ise Atina'da, İ.Ö. 341-öl. İ.Ö. 270). Çocukluğu Samos'ta geçti; babası öğretmen, annesi kâhindi. Tahminlere göre Samos'ta platoncu Pamphilos'un, 323'te de Atina'da Ksenokrates'in derslerini izledi. Kendi de babası gibi öğretmenlik yaptı ve kendi felsefesini kurarak 310'da Midilli'de, Lampsakos'ta, daha sonra da Atina'da ders verdi. Yaşamının büyük bölümünü Atina'da geçirdi. 306'da Atina'da satın aldığı bir bahçede kendi okulunu kurdu ve ve burada dostlarıyla ortak yaşam sürdü. Yazdığı pek çok yapıttan Diogenes Laertios sayesinde günümüze kalan yalnızca öğretisinin bir özetini içeren üç mektup, birkaç da özdeyiş vardır.

Epikuros'un felsefesi Demokritos'un felsefesinden kaynaklanır. O da Demokritos gibi, doğanın maddesel yapıda ve devinim halindeki *atom*'lardan kurulu olduğunu ve her şeyin bu atomların birleşmesiyle meydana geldiğini kabul eder. Ancak Demokritos'un atomculuğu kesin bir mekanikçi gerekircilik içinde yer alırken, Epikuros'un atomculuğu, az çok belirsizlik taşıyan klinamen* ilkesine bağlı olarak, rastlantıya da yer verir.

Epikuros'un maddeciliği Demokritos' unkinin tıpkısıdır ve tanrıların hiçbir müdahalesine yer vermeyen öncesiz sonrasız madde fikrine dayanır. İnce atomlardan yapılmış olan ruh da maddeseldir ve ölümlüdür; dolayısıyla öbür dünya diye bir şey yoktur.

Epikuros'un ahlakı insanın mutluluğunu amaçlar. Bu amaca ulaşmak için hazlardan ölçülü bir biçimde yararlanmayı, yani doğal ve zorunlu hazlara bağlanmayı, doğal ama zorunlu olmayan hazlara göz yummayı, ne doğal ve ne de zorunlu olan hazlardan da kaçınmayı önerir. Bu ahlakın ulaşmak istediği mutluluğa, dinginlik, barış, doğayla uyum içinde olmak, önyargılardan kurtulmak ve telaşa kapılmamakla varılabilir. Bu görüş insanı bilgeliğe ve sade bir hayata götürür. Epikuros' un okulu ya da "Epikuros'un bahçesi" bir dinginlik ortamı, bir barınak, sadeliğin ve çalışmanın egemen olduğu bir dostluk sığınağı, toplum ortasında bir tür huzur adasıydı. Stoacılıkta olduğu gibi epikurosçulukta da önemli olan, kaderin darbelerinden kaçınabilmek için, kendi kişiliğinde olabildiğince sadeleştirilmiş bir sığınak bulmaktır.

EPİKUROSÇU sıf. Fels. **1.** Epikuros'un öğretisine ilişkin. **—2.** Tek hedef olarak zevk almayı, tat almayı öneren ahlak anlayışına ilişkin. (Eşanl. EPİKÜRCÜ.)
◆ sıf. ve a. **1.** Fels. Epikurosçuluk yandaşı olan kimse için kullanılır. **—2.** Hazdan başka bir şey düşünmeyen, kendini maddi damak ve ten zevklerine veren, nefsine düşkün kimse için kullanılır.

EPİKUROSÇULUK a. Fels. **1.** Epikuros'u izleyenlerin öğretisi. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Hazdan başka bir şey düşünmemeyi öneren ahlak anlayışı. (Epikuros'un öğretisinde böyle bir görüş yoktur; bu görüş Epikuros'un daha sonraki karşıtları tarafından, özellikle de, maddeciliğin her türlüsüyle mücadele eden Kilise babaları tarafından ona atfedildi.) [Eşanl. EPİKÜRİZM.]
—ANSİKL. Epikuros'un ilk izleyicisi Hermarkhos'tu. Epikuros, öğrencilerinin birlikte yaşadıkları evi ve bahçeyi ona bıraktı. Hermarkhos'un yerini Polystratos, daha sonra da Dionysios ve Basileides aldı. Lampsakos, Lesbos ve Mısır'da, İ.Ö. II. yy.'da da Antakya ve Roma'da epikurosçu çevreler oluştu. II. yy.'ın sonunda okul, Atina'da Apollodoros, Roma'da ise Amafinius tarafından yönetildi. Apollodoros çok otoriter bir öğretmendi.

İ.Ö. I. yy.'da Phaidros, Sidonlu Zenon ve Gadaralı Philodemas gibi epikurosçular ders vermek üzere Roma'ya gittiler; ama Epikuros'un o dönemdeki en ünlü izleyicisi, *De natura rerum* adlı manzum yapıtında epikurosçu öğretiyi sergileyen Lucretius'tu.

Hıristiyanlığın başlangıç döneminde, Roma İmparatorluğu'nda hâlâ pek çok epikurosçu tarikat vardı. Epikurosçu öğreti, daha sonra Oinoandalı Diogenes ya da Plutarkhos'un karşı çıktığı Kolotes gibi tek tek filozofların görüşleriyle sınırlı kaldı.

Epikurosçuluk XVII. yy.'da Gassendi (1592-1655) ile yeniden canlandı; Descartes'ı eleştiren ve duyumcu bir filozof olan Gassendi'nin fizik anlayışı Epikuros'un atomculuğuna, ahlak görüşü de gene Epikuros'unkine benziyordu. Epikurosçuluk Gassendi aracılığıyla modern maddeciliği etkiledi; örneğin Marx doktora tezini Epikuros ve Demokritos üzerine hazırladı *(Differenz der demokritischen und epikureischen Naturphilosophie)* [Demokritos ve Epikuros'un doğa felsefeleleri arasındaki fark]; ondan sonra da pek çok maddeci düşünür epikurosçuların metinlerini çözümledi.

EPİKUTİKULA a. Böceklerde, dışkutikulayı kaplayan, ama kitinden olmayan, zarsı ve genellikle renksiz dış örtü.

EPİKÜR → EPİKUROS.

EPİKÜRCÜ sıf. ve a. Fels. EPİKUROSÇU'nun eşanlamlısı.

EPİKÜRCÜLÜK a. Fels. EPİKUROSÇULUK'un eşanlamlısı.

EPİKYDES, Siracusa kökenli, kartacalı general (İ.Ö. III. yy. sonu). Annibal döneminde görev yaptı. Kardeşi Hippokrates ile birlikte Siracusa tiranı Hieronymos'un yanına gönderildi ve orada kaldı. Sicilya' daki karışıklıklara katıldı ve İ.Ö. 210'a doğru Kartaca'ya döndü.

EPİLACNA a. (yun. önek *epi-* ve *lakhne,* kıl, tüy'den). Larvaları kabakgillerin yapraklarıyla beslenen kızıl sarı renkte böcekleri içeren cins. (Kınkanatlılar takımı; uğurböceğigiller familyası.)

EPİLEPSİ a. (fr. *épilepsie*). SARA'nın eşanlamlısı.

EPİLİMNİYON a. (fr. *épilimnion*; yun. *epi-* ve *limne,* göl, bataklık). Hidrol. Bir gölde, sıcaklığı iklim koşullarına bağlı olarak değişen üst su katmanı. (Su canlılarının çoğuna, bol ışıklı ve bol oksijenli olan bu katmanda rastlanır: planktonlar ve balıklar. Epilimniyon su kütlesi alt taraftan, termoklin denilen ve sıcaklığın hızla değiştiği düzeyle sınırlanmıştır. Fakat suların sıcaklığı her düzeyde maksimum yoğunluğun sıcaklığına, yani 4°C'a vardığı zaman önemli su karışmaları meydana gelir.)

Refik Epikman
Bağbozumu

Anderson-Giraudon

Epikuros
Herculanum'da bulunan büstü
Ulusal müze, Napoli

EPİLİSSUS a. (yun. önek *epi-*, ve *lissos*, kaygan'dan). Afrika'nın sıcak bölgelerinde, özellikle Madagaskar'da yaşayan bokböceği cinsi. (Kınkanatlıların düzlemduyargalılar öbeği; yaprakduyargalıgiller familyası.)

EPİLOG a. (fr. *épilogue*). Tiyat. Son söz. Oyunun bitiminden sonra oyuncuların birinin seyircilere yöneltdiği ve oyunu bağlayan konuşma. Bertolt Brecht'in *Sezuan'ın iyi insanı*, Sermet Çağan'ın *Ayak bacak fabrikası*, Haldun Taner'in *Keşanlı Ali destanı*, Vasıf Öngören'in *Asiye nasıl kurtulur* oyunlarındaki son sözler gibi.

EPİMACHUS a. (yun. *epimakhos*, alması kolay'dan). Yeni Gine dağlarında yaşayan cennetkuşu cinsi. (*Astrapia* cinsi üyelerine benzeyen, parlak, gözalıcı metal renkli tüylü, çok büyük kuyruk telekli kuşlardır.)

EPİMAKHİA a. Yun. tar. Devletlerarası savunma ittifakı; karşt. SYMMAKHİA (saldırı ve savunma ittifakı).

EPİMELETES a. Esk. Yun. Yunan sitelerinde çeşitli görevlilerin taşıdığı unvan. (Atina'da bir cephanelikler epimeletesi, bir epheboslar epimeletesi, bir konfedere kentler epimeletesi vardı. Bu sözcük, Hellen imparatorlukları [Delos gibi] ya da krallıklarında vasal ya da bağımlı bir sitenin sorumlusunu belirtmek için de kullanılıyordu. Daha sonraları, *curator* ya da *praefectus* [vali] gibi roma unvanlarının karşılığı olarak kullanıldı.)

EPİMELİADES ya da **EPİMELİDES.** Yun. mit. Sürülerin koruyucusu olan nymphelere verilen ad.

EPİMENİDES, Girit kökenli yunanlı şair, filozof ve yasa koyucu (İ.Ö. VI. yy.). Geleneksel olarak orpheusçuluğun kurucularından sayılır.

Epimenides paradoksu, çatışkısı → YALANCI *çatışkısı*.

EPİMER a. (fr. *épimère;* yun. *epi-*, ve *meros*, oyluk'tan). Böceklerde göğüs bölütlerinin her birinde tergit ile episternum arasında yer alan yan parça. (Epimerler ortagöğüs ve artgöğüs plöritlerinin üzerinde çok belirgindir.)

EPİMER sıf. (fr. *épimère*). Org. kim. Yalnızca bakışımsız bir atomun biçimlenmesindeki farklılık nedeniyle ayrılık gösteren diastereoizomerler için kullanılır. (Örneğin D-glukoz ile D-mannoz epimer maddelerdir [2 no'lu karbon atomu üzerinde].)

◆ a. Epimer madde.

EPİMERAZ a. (fr. *épimérase*). Bir ozdaki karbon atomlarından yalnız biri üzerinde bulunan grupların uzaysal yönlenmesini katalizleyen enzim. (Örneğin galaktozun, UDP D-galaktoz 4 epimeraz aracılığıyla tersinir olarak glikoza dönüşmesi.)

EPİMERİT a. (fr. *épimérite*). Böceklerin sindirim borusunda asalak yaşayan çeşitli gregarinlerin tutunma aygıtı.

EPİMERLEME a. Org. kim. Bir bileşiği, epimer bir bileşiğe dönüştürme.

EPİMERLİK a. Org. kim. Epimer bileşiklerin gösterdiği stereoizomerlik.

EPİMETHEUS ("Düşünmekte geç kalan" anlamında yun. sözc.). Yun. mit. Kardeşi Prometheus kendisine Olympos tanrılarına güvenmemesini söylemişti. Buna rağmen Epimetheus, Zeus'un gönderdiği güzel Pandora'yı ve ölümcül kutusunu kabul etme saflığını gösterdi.

EPİMİZYUM a. (fr. *épimysium;* yun. *epi-*, ve yun. *mys*, kas'tan). Dokubil. Bir çizgili kasın bağdokusal kılıfı.

EPİMORF sıf. (fr. *épimorphe*). Epimorfoz geçirerek gelişen çokayaklı türleri için kullanılır.

EPİMORFİZMA a. (fr. *épimorphisme'*den). Küm. kur. ÖRTEN BENZERYAPI* UYGULAMASI'nın eşanlamlısı.

EPİMORFOZ a. (fr. *épimorphose;* yun. *epi-*, ve *morphe*, biçim'den). Biyol. **1.** Gelişmeden önce hücre çoğalmasının bulunduğu yenilenme biçimi. **—2.** Kurtçukları belli sayıda bölüt ve bacakla doğan bazı çokbacaklıların gelişimi. (Embriyon sonrasında art arda değiştirilen deri, özellikle boyun uzamasını sağlar; bu tür büyüme chilopoda takımından bazı hayvanlara özgüdür: epimorflar denen geophiluslar, çıyanlar. Epimorfoz ANAMORFOZ'un karşıt anlamlısıdır.)

ÉPİNAL, Fransa'da *département* (Vosges) merkezi, Vosges dağları eteğinde, Moselle kıyısında; 39 480 nüf. (1992). Tekstil yüksekokulu.

Epinal XVIII. yy.'da ünlü bir seramik merkeziydi. François Vautrin 1760'ta, burada bir imalathane kurdu; imalathanenin markası Épinal'di (oyularak yazılıyordu). Ne var ki gerçek ününü XVIII. yy.'dan sonra üretilmeye başlanan Pellerin renkli seramikleriyle kazandı. 1790'da Vosges *département*'ının merkezi oldu.

ÉPİNAY (Louise TARDIEU D'ESCLAVELLES,—*markizi*), fransız kadın edebiyatçı (Valenciennes 1726 - Paris 1783). Épinay markisi Denis Joseph de La Live'in eşi; önce Dupin de Francueil'ün, sonra da Melchior Grimm'in metresi oldu. La Chevrette'teki şatosunda d'Alembert, Diderot, Duclos, Galiani, Rousseau, Voltaire gibi kişileri salonuna kabul etti. Bu şatonun ek yapılarından biri olan Ermitage'ı Rousseau'nun hizmetine sunan (1756-57) Épinay markizi kısa bir süre sonra onunla bozuştu. Bu "güzel filozof" Voltaire ile, İsviçre'ye yaptığı bir yolculuk sırasında (1757-1762) tanışmıştı. XVIII. yy.'da, "aydın" yüksek tabaka kadınının canlı ve dikkate değer bir portresi olan *Histoire de Mme de Montbrillant* adlı çalışmasına (1818'de yayımlandı) Diderot'nun yardım ettiği sanılmaktadır. Ahlak üzerine denemeleri ve eğitimle ilgili kitapları da vardır (*les Conversations d'Émilie*, 1774).

ÉPİNAY-SUR-SEİNE, Fransa'da kanton (Seine-Saint-Denis) merkezi, Paris'in kuzey banliyösünde, Sen'in sağ kıyısında; 48 851 nüf. (1992). Belediye sarayı olarak kullanılan XVIII. yy.'dan kalma şato. Notre-Dame-des-Missions kilisesi'nde vitraylar ve ilginç duvar resimleri. Kimya sanayisi. Sinema stüdyoları.

EPİNEFRİN a. (fr. *épinephrine; epi-*, ve yun. *nephros*'dan, kraliçe'den). Org. kim. ADRENALİN'in eşanlamlısı.

EPİNEPHELE a. (yun. *epinephelos*, bulutlu'dan). *Satyridae* familyasından kelebek cinsi. (Birçok türü vardır; *Epinephele hyperanthus*, *E. tithonus* ve *E. janira* Batı Avrupa'da yaygındır.)

EPİNEPHELE TİTHONUS a. Böcbil. Esmer ve pasrengi bedenli gündüzkelebeği. (*Satyridae* familyası.)

EPİNET a. (fr. *épinette;* "diken" anlamındaki ital. *spina*'nın küçültmelisi *spinetta*'dan). Mekanizması, tıpkı klavseninki gibi olan telli-mızraplı ve klavyeli çalgı. (Epinetin yalnızca bir klavyesi vardır. Teknesi, dikdörtgen, çokgen ya da "kuş kanadı" biçiminde olabilir. Tek sıra oluşturan telleri, tuşlara göre, dikey ya da eğik olarak takılır. Epinet yapımı tarih boyunca ve çeşitli yapım teknikleri bakımından klavsen yapımıyla aynı özellikleri taşımıştır.)

EPİNİKİON a. Esk. Yun. **1.** Olympia, Delphoi, vb. Büyük Oyunlar'da kazanılan bir zafer onuruna düzenlenen tören, şölen ya da bayramlar. **—2.** Çoğu zaman bu bayramlarda söylenen zafer şarkıları. **—3.** Daha genel olarak zaferin ödülü ya da sonucu. **—4.** Büyük Oyunlar'da başarı kazanan bir oyuncunun onuruna yazılan lirik şiir (Simonides'in, Pindaros'un *Epinikion*'ları [→ EPİNİKOI] vb.).

Epinikoi, Pindaros'un *Zafer odları*'nın genel adı. Dört cüze ayrılan yapıt, şairin en bilinen ve birkaç parçası dışında günümüze tümüyle gelebilmiş tek yapıtıdır. *Olympia* (14 parça) *Pythionikon* (12 parça), *İsthmia* (7 parça) ve *Nemea* (11 parça) başlıklı bölümler, Olympia'da, Delphoi'de, Korinthos kıstağında ve Nemea'daki çok ünlü atletizm ve kültür gösterilerine sahne olan klasik Yunanistan'ın Dört Büyük Oyunu'nu karşılıyordu. Böylece, Pindaros yapıtta yer verdiği temalarla galibi yüceltir, bunun yanı sıra onun ırkını ve sitesini de onurlandırır, oyunların kökenini ve dayandıkları efsaneleri anımsatır ve tanrılara teşekkür eder. Konusunu yeni bir açıdan ele alarak bu zorunlu temalara değişik bir boyut kazandırır, görkemliliği ve parlaklığı aynı dinsel tutkuyla destekleyerek birleştirir. Çarpıcı benzetmeler, şaşırtıcı kısaltmalardan kurulu göz doyurucu anlatımı iki yüzyıllık bir şiir geleneğinin en yüksek, en olgun aşamasıdır. Çok farklı uzunluklarda olan ve değişik nazım kurallarına göre kaleme alınan bu odlar üçlülerden (kıta, antistrophe, epodos) oluşur ve çoğunda üç, dört ya da beş üçlü, sağlam bir mimari anlayışına uygun olarak bir araya gelir.

EPİNOMİA a. (yun. *epinomein*, otlatmak'tan). Esk. Yun. Kamu toprakları üzerinde yurttaşlara, hatta bazı koşullarla ya-

Club İris

Épinal
eski kent (solda)
ve küçük kent (ortada)

bancılara tanınan otlaktan yararlanma hakkı.

EPİNÖRAL a. (yun. önek *epi-*, ve *neuron*, lif, sinir'den). Sinir merkezleri sırt boyunca uzanan hayvan. (Yalnız kordalılar [prokordalar ve omurgalılar] tipik epinörallerdir.) [Karşt. HİPONÖRAL, EPİTELYONÖRAL.]

EPİORNİS a. Paleont. AEPYORNİS'in eşanlamlısı.

EPİPELAJİK sıf. yun. önek *epi-*, ve fr. *pélagique*, orta sular'dan fr. *épipélagique*). Kıta sahanlığını (250 m derinliğine kadar) örten okyanus bölgesi ve bu bölgede yaşayan canlı türleri için kullanılır.

EPİPHANES sıf. (birdenbire görünen, yardımsever anlamında yun. sözc.). Yun. mit. Çeşitli koruyucu tanrıların lakabı.
—Tar. Doğu'da, Asya'da (*Antiokhos* IV) ve Mısır'da (*Ptolemaios* V) hellenistik kralların tanrısal takma adları.

EPİPHANİA a. (kilise lat.'sinde sözc.; yun. *Epiphania*, "görünen" anlamında *epiphanios*'tan). Din. **1.** İsa'nın müneccimlere görünmesi. **—2.** Bu olayın anısını yaşatan hıristiyan yortusu. (Çoğu zaman KRALLAR GÜNÜ denir.)

EPİPHANİOS *(aziz)*, [Eleutheropolis yakınında, Filistin, 315'e doğr. - deniz üstünde 403], Salamis (Kıbrıs) piskoposu (367). Origenes ve origenesçilerle ya da kendilerini öyle sananlarla girdiği şiddetli polemiklerle tanınır.

EPİPHİLA a. (yun. *epi-*, ve *philos*, 'dost' tan). Meksika ile Brezilya arasına yayılan bazı güzel kelebekleri içeren cins. (Kanatlarının üstü genellikle esmer ya da mavi renkli ve geniş eğri şeritler halinde kızılsan çizgilidir. Pulkanatlıların gündüzkelebekleri alttakımı; güdükbacaklıkelebekgiller familyası.)

EPİPHORA a. (yun. *epi-*, *phoros*, taşıyan'dan). Güney Afrika'da yaşayan büyük kelebekleri içeren cins. (*Epiphora bauhiniae*'nin her kanadının üstünde ortası değirmi sarımsı bir leke bulunur. Pulkanatlıların gündüzkelebekleri alttakımı; tavuskelebeğigiller familyası.)

EPİPLAZMA a. (fr. *épiplasme;* yun. *epi-*, ve *plazma*'dan). Bot. Bir asklı mantarda, askosporların yapımında doğrudan doğruya kullanılmayan ask protoplazmasının artık kısmı.

EPİPLEVRA a. (fr. *épipleure*'den). Böcbil. Kınkanatlı böceklerde, elitranın karnı ve göğsü az çok saran eğik ya da kıvrık dış yan kenarı.

EPİPLOİT a. (fr. *épiploïte*). Patol. Epiploon iltihabı.

EPİPLOON a. (yun. sözc.). Anat. **1.** Karınzarının iki kıvrımına verilen ad. (*Büyük epiploon* ya da mide-kalınbağırsak epiploonu, mideden enine kalınbağırsağa kadar uzanır, bağırsakların üzerinde yayılan yağlı bir saçak oluşturur [epiploon önlüğü]; *küçük epiploon*, mideden karaciğere uzanır ve içinde karaciğerin sapı bulunur.) **—2.** *Epiploonların arka boşluğu*, karınzarı büyük boşluğunun torba biçimindeki uzantısı; midenin arkasında, pankreasın önünde bulunur ve *Winslow* yarığı* yoluyla büyük boşlukla birleşir.

EPİPLOOPLASTİ ya da **EPİPLOPLASTİ** a. (fr. *épiplooplastie* ya da *épiploplastie; epiploon*, ve *plassis*, biçimlendirme'den). Cerr. Epiploonu kullanarak canlı yüzeylerin karınzarıyla kaplanması yöntemi.

EPİPODİT a. (fr. *épipodite;* yun. *epi-*, ve *pus, podos*, ayak'tan). Zool. Kabukluların tipik eklentili kollarındaki dip parçaya (koksopodit) ekli yan uzantı. (Bir ya da iki epipodit vardır; solunumla görevli olan bu uzantılardan biri değişikliğe uğrayarak biraz ya da bütünüyle solungaç haline gelebilir.) [Eşanl. EKSİT.]

EPİPODYUM a. (yun. *epi-*, ve *pus, podos*, ayak'tan lat. *epipodium*). Zool. Yumuşakçaların ayağının yan kıvrımlarına verilen ad.

EPİR → EPEİROS.

EPİRİZ sıf. (fr. *épirhize;* yun. *epi-*, ve *rhidza*, kök'ten). Başka bitkilerin köklerinde biten asalak bitkilere denir.

EPİROJENEZ a. (fr. *épirogenèse;* yun. *epeiros*, su yüzüne çıkmış kara ve *-genèse*'den). Kara alanlarını etkileyen, denizlerde transgresiyon ya da gelişim gerilemelerine yol açabilen, eğrilik yarıçapı büyük, yükselen ya da alçalan düşey hareket. (Örn: önceleri İskandinavya'yı kaplayan buzul takkesinin erimesiyle bu bölgeyi etkileyen ve izostatik bir yeniden dengelenmenin sonucu olan epirojenez.)

EPİSAJ a. (fr *épisser*, eklemek; ing. *splicing*, birbirine eklemek'ten). Bağışıklığa ilişkin yapay birleştirme ve klonaj teknikleri uygulanırken, çekirdeğe gelen haberci RNA'nın DNA'dan kopya ettiği bazı kodlanamayan bölgeleri (intronlar) kesip çıkarma işlemi. (Geri kalan kodlanabilir bölgeler [ekstronlar] sitoplazmaya gönderilecek olan haberci RNA'lara birleştirilir.)

EPİSANTR a. (fr. *épicentre*). Jeofiz. DEPREM DIŞMERKEZİ*'nin eşanlamlısı.

EPİSCİA a. (yun. *episkios*, gölge yapan). Bazı türleri sürüngen olan ve tek tek ya da küçük talkımlar halinde beyaz ya da kırmızı çiçekler açan, tüylü, çokyıllık ot. (Tropikal Amerika kökenli bu bitkinin bazı türleri yapraklarının güzelliğinden dolayı sıcak seralarda yetiştirilir. *Gesneriaceae* familyası.)

EPİSEMON a. (marka, işaret anlamında yun. sözc.). Müz. Sankt Gallen elyazmalarında, IX. yy.'dan başlayarak kimi neumalara eklenen ve ritimde bir ağırlaşmayı belirttiği sanılan çizgiler.

EPİSİKL a. (fr. *épicycle*). Gökbil. İLMİK'in eşanlamlısı.

EPİSİKLOİT a. (fr. *épicycloïde*). Geom. DIŞÇEVRİM* EĞRİSİ'nin eşanlamlısı.
—Mak. san. *Episikloit dişli düzeni*, kumanda mili çevresinde kimi eksenlerin de dönmesini sağlayan dişli takımı.

EPİSİYENİT a. (fr. *épisyénite*). Petrogr. Siyenitik olmayan bir kayacın hidrotermal dönüşümüyle oluşan alkali siyenit. (En sık rastlanan hal granitlerdeki kuvarsın elenmesinde görülür; bu olgudan doğan gözenekli siyenit uranyum halinde mineralleşir.)

EPİSKLERA a. (fr. *épisclère;* yun. *episkleros*, biraz sert'ten). Oftalmol. Konjonktiva ile göz sklerası arasındaki lifsel zar. (Tenon kapsülünün öne doğru yayılmasıdır.)

EPİSKLERİT a. (fr. *épisclérite*). Episklera iltihabı. (Gözakında bölgesel kızarıklıkla ortaya çıkar.)

EPİSKOP a. (fr. *épiscope*). Özellikle eğitim alanında yansımayla (saydam olmayan destekler ve küçük cisimler üzerindeki görüntüler) izdüşüm için kullanılan aygıt.
—Sil. Zırhlı bir savaş aracının içinden araziyi gözlemeye yarayan askeri alet. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Sil. En basit episkop 45° lik açı yapan iki aynadan oluşur. Aynalardan biri mazgal* önünde, diğeri daha düşük düzeyde yer alır; böylece gözlemcinin gözleri bu aralığın önüne gelmez. Ayrıca korugan gibi istihkâm yapılarında da bu düzenek kullanılır; ama çarpmaya karşı dayanıklı olmadığından yerini prizmalı periskoplara bırakmıştır.

EPİSKOPOS a. (gözetimci anlamında yun. sözc.). Esk. Yun. **1.** Atina yönetimince bağlı kentlere gönderilen, olağanüstü yetkilerle donatılmış görevli. (Episkoposlar, görevli oldukları kentte yönetimi denetler, adaleti sağlar ve Atina hükümetini temsil ederlerdi.) **—2.** Büyük İskender tarafından satraplıklarda düzenli yönetimi kurmakla görevlendirilmiş bazı memurlara verilen unvan.

Lauros-Giraudon

Henri III'ün 1575'te Balthazar de Beaujoyeux'ye armağan ettiği **epinet**
Paris Konservatuvarı çalgı müzesi

EPİSPADİAS a. (yun. *epi-*, ve *spadon, -onos*, çekilme, *span*, çekmek'ten). Patol. Üretrada görülen biçim bozukluğu. (Üretra kanalı kamışın üst yüzüne açılır. Oldukça ender görülen bu hastalık idrar kaçırma ile birlikte görülür. Tedavisi cerrahidir.)

EPİSTATES a. (görevli anlamında yun. sözc.). Esk. Yun. Çeşitli siyasal ve teknik görevlilerin unvanı. (Atina'da bayındırlık görevlilerine, oyun ve tapınak hazinelerinin yöneticilerine, vb. epistates adı verilirdi. Sözcük tek başına kullanıldığında, genel olarak, V. yy.'da prytanislerin ve IV. yy.'da da proedrosların başkanını belirtiyordu.)

EPİSTAZİ a. (fr. *épistasie;* yun. *epistasis*, baskın olma'dan). Genet. Alel olmayan iki gen arasındaki etkileşme biçimi.
—ANSİKL. Belirli bir karakteri kontrol eden bir çift alel genin (B ve b) bulunduğu bir lokus olsun. Bu karakter başka bir lokusta bulunan A ve a alelleri tarafından maskelenebilir. Epistazi başat olursa AA ve Aa genotipleri BB, Bb ve bb fenotiplerini maskeler ve bu fenotipler birbirlerinden ayırt edilemez olur. Epistazi çekinikse yalnız aa genotipi aynı etkiyi gösterir. Bazen B lokusu A lokusuna göre hipostatik diye nitelendirilir. Örnek: drozofilada *white* (beyaz)aleli, sineğin taşıdığı öteki renklendirme genleri ne olursa olsun, gözlerin rengini tamamen ortadan kaldırır.

EPİSTEME a. (bilgi, bilim anlamlarında yun. sözc.). Fels. Husserl'de bilimsel etkinlik. (Husserl, epistemeyi öteki insan etkinliklerini belirten *doksa*'ya [sanı] karşıt olarak ele alır.)

EPİSTEMOLOJİ a. (fr. *épistémologie*). Fels. BİLİMKURAMI'nın eşanlamlısı.

EPİSTEPHİUM a. (yun. *epi-*, ve *stephos*, taç). Güney Amerika'da yetişen orkide. (*Epistephium williamsii*, birçok renkli kocaman çiçekleri için bahçelerde yetiştirilir.)

EPİSTERNUM a. (yun. *epi-*, ve fr. *sternum*, göğüs kemiği'nden). Böceklerde göğsün yan parçası. (Episternumlar, göğüs bölütlerinin her birinde sternit ile epimer arasında bulunur. Özellikle ortagöğüs ve artgöğüs üzerinde çok belirgindir.)

EPİSTİLBİT a. (fr. *épistilbite*). Miner. Temel maddesi kalsiyum ve alüminyum olan zeolit.

EPİSTOM a. (fr. *épistome*). Patol. Az tehlikeli ve tamamen yerel, yani metastaz yapmayan bir epitelyoma sayılan ilkel bronş uru. (Nüksedici ve tıkayıcı nitelikte olabilirse de ameliyatla alınarak tam bir iyileşmeye olanak verir.)

EPİSTOMA a. (yun. *epi-*, ve *stoma, stomatos*, ağız'dan lat. sözc.). Zool. Lofoforlarda bulunan ağızardı lobu. (Bu hayvanlardaki üç beden bölgesinden biri olan prosoma ile aynı anlama gelir. Epistoma, foronidler'de ve *Ectoprocta*'larda çok gelişmiştir, ama kolsuayaklılarda pek o kadar gelişmemiştir.)

EPİSTRATEGOS (yun. sözc.). a. Esk. Mıs. Bir epistrategosluğu yöneten bir tür genel vali.

EPİSTRATEGOSLUK a. Antik. Roma döneminde Mısır'daki yönetim bölümlerinden her biri. (Üç epistrategosluk vardı: Thebais, Delta ve Heptanomis.)

Epistulae Morales ad Lucilium *(Lucilius'a ahlak mektupları)*, filozof Seneca'nın, dostu Lucilius Junior'a gönderdiği 124 mektuptan oluşan derleme. Seneca, İ.S. 63'e doğru yazdığı bu mektuplarla stoacı ahlakı öğrenme konusunda Lucilius'a kılavuzluk eder. İnsanın gerçek mutluluğu nasıl bulacağını, ölümü nasıl hiçe sayacağını ya da kölelerini nasıl seveceğini, kendi günlük yaşamının önemsiz olaylarından yararlanarak rahat bir konuşma üslubuyla açıklar.

EPİSTYLİON a. (yun. sözc.). Mim. Baştabanın Antikçağ'daki adı.

EPİSTYLİS a. (baştaban anlamında yun. sözc.). Denizlerde ve tatlısularda çok yaygın, bir yere tutunan ağaçsı koloniler halinde yaşayan kirpikli *Protozo* cinsi. (*Vorticellidae* familyası.)

EPİTADEUS, spartalı ephoros (öl. Sphakteria 425 ?), devlet tarafından verilen topraktan yararlanma hakkını vasiyetnameyle diledikleri kimseye devretme yetkisini aile reisine veren bir yasayı hazırladı. (Bu uygulama, hayali satışlara, sitelerde büyük servetlerin oluşmasına ve önemli toplumsal bunalımların doğmasına yol açtı.)

EPİTAGMA a. (yun. sözc.). *epitansein*, dizmekten. Esk. Yun. Hellenistik çağda yunan ordularında ihtiyat birliği.

EPİTAKSİ a. (fr. *épitaxie;* yun. *epitaksis*, düzen'den). **1.** Elektron. Farklı madde kristallerinin ortak yüzeyleri boyunca atomların dizilişleri arasındaki sıkı benzerlikten kaynaklanan karşılıklı yönelim olayı. (Bu özellikten yarıiletkenli öğeleri hazırlamada yararlanılır.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** Yerbil. Bir mineralin üzerinde, bunun doğrultusunu koruyarak gelen başka bir mineralin kristalleşmesi.
—ANSİKL. Elektron. Epitaksi, kullanılmak istenen yarıiletken yüksek sıcaklıkta ısıtılarak ve üzerine iyot buharları gönderilerek gerçekleştirilir; germanyum ya da silisyum iyodürle yüklenen bu buharlar, kristal kafesin en soğuk bölgesine doğru yönelir. Böylece çeşitli katışkılar taşıyan ince katmanlar art arda çökeltilebilir. Bu yöntem ayırtedici özellikleri çok iyi, tabla ya da planar tipi tranzistorların yapımını sağlar.

EPİTAKSİLENMİŞ sıf. Elektron. Epitaksi ile katkılanmış yarıiletken bir kristal için kullanılır.

EPİTALAM a. (fr. *épithalame;* yun. *epithalamion*, düğün şarkısı'ndan). Ed. Önceleri bir türküyle birlikte okunan ve yeni evlileri övmek için düzenlenen lirik şiir. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Ed. Epitalam, önceleri Eski Yunanistan'daki *evlilik şarkısı* ve Roma'daki *fescenninus şarkıları* gibi, nikâh törenlerinde söylenirdi. Kutsal kitaplardaki ilahilerin arasında da yer alan (XLIV. mezmur ve İlahiler ilahisi) epitalam, İ.Ö. VI. yy.'da Yunanistan'da lirik oyuna dönüştü (Sappho, Pindaros, Anakreon). Daha sonra lirizmle mitolojik epizodları birleştirdi (Theokritos, *Menelaos ile Helene'nin epitalamı*). Roma'da Catullus, Statius ve Ausonius latince epitalam yazımını başlattılar. Bu türe latincedeki son şeklini verdiler. Rönesans Tasso, Ronsard, Marot, Sidney, Spenser ve Donne ile bu türün ilk biçimini canlandırdı. Coleridge bir *Epithalium* yazdı, Tennyson *İn memoriam* adlı yapıtını bir epitalam ile bağladı. Apollinaire "Poème lu au mariage d'André Salmon [*Alcools*] şiirinde epitalama çağdaş bir görünüm kazandırmıştır.

EPİTALAMUS a. (yun. *epi-*, ve *thalamus*, talamus bezi'nden). Anat. Arabeynin arka kısmı. (Habenula gangliyonlarını, yan çekirdeği ve epifizi [kozalaksı bez] kapsar.)

EPİTAPHİA, Eski Yunan'da ünlü yurttaşların mezarları başında her yıl düzenlenen halk şenlikleri. Ekim ayında Theseus'un ve büyük savaşlarda ölenlerin onuruna Atina'da düzenlenen Epitaphialar bunlar içinde en ünlüleridir.

EPİTEKA a. (yun. *epitheke*, ek, üsteilk'ten). *Hexacorallia* öbeğinden mercanlarda tekanın ya da çeperin dışında kalan, ama kaburgalarla ona bağlı bulunan iskelet bölümü.

EPİTELİOİT sıf. (fr. *épithélioïde*). Dokubil. Yapı bakımından epitelyum hücreleriyle yakınlığı bulunan hücrelere denir. (Monosit kökenli olan epitelioit hücreler bazı iltihap tepkilerinin [özellikle tüberküloz] ve bazı urların [Hodgkin hastalığı] bileşimine girer.)

EPİTELİOSARKOM a. (fr. *épithéliosarcome*). İçinde hem epitelyum, hem sarkom öğeleri bulunan kötü huylu ur. (Bu türlü urların oluşumu nadirdir.) [Eşanl. KARSİNOSARKOM.]

EPİTELKAS a. Knidlilerin, taraklıların ve yassısolucanların ektodermini oluşturan hücre yaprakçığı. (Epitelkasın dış bölümü beden örtüsünü, iç bölümüyse hayvanın biçim değiştirmesine yarayan kas tellerini içerir.)

EPİTELYOKORYAL sıf. (fr. *épithéliochorial*). Biyol. Omurgalılarda, embriyon trofoblastının dölyatağı epitelyumu ile temasta bulunduğu etenelenme tarzına denir. (Bu tür etenelenme memeli olmayan omurgalıların ve keselilerin omfaloplasentalarında bir de domuzun ve atın alantoplasentalarında bulunur.) [Eşanl. EPİKORYAL.]

EPİTELYOMA a. (fr. *épithélioma*). Epitelyum kökenli kanser uru. (Eşanl. KARSİNOM.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—ANSİKL. Deri epitelyomaları, deri kanserlerinin en sık görülenleri, fakat en önemsiz olanlarıdır (kötü huylu ben karsinomları, habis melanomlar daha nadir olmakla beraber daha tehlikelidir). Epitelyomalar iki tiptir. *Bazoselüler epitelyoma*, hücreleri epiderm alt katındaki hücreleri andırdığı için bu adla anılır, sadece yerel olarak, tehlikelidir, nüksetme eğilimi vardır, ama hiçbir zaman metastaz yapmaz. *Spinosellüler epitelyoma*, hücreleri köprülerle birbirine bağlı olduğundan ve epidermin Malpighi tabakası hücrelerini andırdığından bu adla anılır, sonucu biraz daha karanlıktır, çünkü lenf bezlerinde metastaz yapabilir, nadiren iç organlara da sıçrayabilir (özellikle mukoza epitelyomalarında).
• *Bazosellüler epitelyoma.* En sık görülendir. Daha çok gençlerde (40 yaşın altında) görülür, özellikle yüzde gelişir, hiçbir zaman mukozalarda görülmez. En sık olan şekli nedbemsi düz epitelyoma ya da inci şeklinde epitelyomadır. Başlangıçta hafif bir kabarıklıktır, sonra ortası hafifçe çökük, çevresi biraz kabarık yuvarlak bir plak haline dönüşür, çevresindeki halkanın üzerinde tespih dizisi gibi sıralanmış düz saydam küçük kabarcıklar bulunur: bunlar bazosellüler epitelyomanın karakteristik incileridir. Başka şekilleri de vardır (pagetoit epitelyomalar, sklerodermimsi düğümlü, renkli epitelyomalar, vb.). Ülserli bazosellüler epitelyoma *(ulkus rodens)* derin yaralara neden olur ve tedavi edilmezse en ağır şeklini alır (delici epitelyoma); yumuşak kısımları, kıkırdakları ve kemikleri tahrip ederek ağır biçim bozukluklarına yol açar.
• *Spinosellüler epitelyoma.* Daha yaşlı kimselerde deride görülür, çoğu zaman çıplak bölgelerde, özellikle daha önce olan bir lezyon üzerinde (ihtiyarlık sertleşmesi, röntgen yanıkları, yanık nedbeleri gibi) gelişir. En sık görülen cinsi ülserli epitelyoma ya da *kankroit*'tir. Bununla beraber çok değişik tipleri de vardır (sivrileşen, yayılan epitelyoma, deri boynuzu, vb.). Mukoza epitelyomaları her zaman spinosellülerdir.
• *Başka tipler.* Bazo ve spinosellüler epitelyomaların dışında karma epitelyomalar gibi ara epitelyomalar ve deri içi ya da yerel epitelyomalar gibi hiçbir değişiklik göstermeden yıllarca epidermin içinde kalan nadir epitelyomalar da vardır. Yapılan biyopsi epitelyomanın cinsini saptamaya yarar.
• *Tedavi.* Deri epitelyomaları, bütün kanserlerde olduğu gibi, tahrip edilmelidir. Cerrahi, elektrikle pıhtılaştırma, ışınlama (özellikle çok iyi sonuçlar veren değmeli radyoterapi) kulanılabilir. Deri epitelyoması vakalarının çok büyük çoğunluğunda erken teşhis konur ve kesin iyileşme sağlanır.

EPİTELYONÖRAL a. Epitelyumaltı sinir sistemli ikinciağızlılar öbeği. (Bu öbeğe eksenel bakışımlı derisidikenliler ve ikiyanlı bakışımlı birçok küçük şubeler [stomokordalılar, *Pogonophora*, vb.] girer.)

EPİTELYUM a. (lat. *epithelium*; yun. *epi-*, üstünde, ve *tele*, meme başı'ndan; terim önceleri meme başı derisini belirtmek için kullanılmıştır). Dokubil. Vücudu dıştan (epiderm) ve içten (mukoza) örtü halinde kaplayan ya da salgı bezlerini oluşturan doku. || *Epitelyum içi epitelyoma*, epitelyum kanseri. (Bazal zar aşılmamak koşuluyla kötü yönde değişim, kaynaklandığı epitelyum hücreleriyle sınırlı kalır. Bu urlara, özellikle dölyatağı boynunda rastlanır.)
—Zool. *Epitelyum cisimciği*, dörtbacaklılarda entoblastik solungaç keselerinin evrimi sonucu ortaya çıkan kalıntı organ. (Kuşlarda ve memelilerde bir levha gibi tiroit bezinin üstüne yapışır ve *paratiroit* adını alır.)
—ANSİKL. Epitelyum hücreleri, çeşitli tipte olur: yassı, küpsü ya da silindirimsi. Tek katlı (basit epitelyum) ya da çok katlı (tabakalı epitelyum) örtüler yapar. Salgı bezlerini ve faner (kıl, tırnak, pulcuk) üretici organları oluşturur ve diş minesini salgılar.
Epitelyum dışta olduğu zaman koruyucu dokudur; içte olduğu zaman ayrıca sıvı maddelerin emilmesine (incebağırsak tümürleri) ve gaz alışverişine de katılır (akciğer alveolları). Salgı bezi epitelyumları ter, gözyaşı, yağ gibi vücut dışına atılan maddeleri ya da besinlerin sindirime hazırlamak için sindirim boşluğuna salınan maddeleri (tükürük, mide özsuyu, pankreas özsuyu ve ince bağırsak özsuyu, vb.) ve dolaşım sistemine boşaltılan iç salgıları üretir; organizma bunları alarak, her birini özel biçimde kullanır.
Epitelyum dokusunda kendine özgü ne sinir ne damar bulunur; alttaki dokuları besleyen damarlardan sızan plazma ya da lenfi emerek beslenir. Çeşitli etkilenmeler sonucu (uzun süreli tahriş, yakıcı maddeler, nedbeler, asalaklar) üzerinde tehlikesiz urlar, papilomlar, kondilomlar, adenomlar ve karsinom ya da epitelyoma adı altında toplanan kötü oluşumlar gelişir. Birçok hayvanın epitelyum dokusunda (insanda, soluk borusu epitelyumu) dış yüzey genellikle titrek tüylerle kaplıdır. Böceklerde, titrek tüylerin hiç bulunmayışı, onların dokusal özelliklerinin en keskin olanıdır.

EPİTELYUMLAŞMA a. Patol. Nedbeleşme sırasında bağdokusunun bir epitelyum tabakasıyla kaplanması.

EPİTEOREM a. Mant. Bir önermeler hesabında kanıtlanmış teoremler sistemine ilişkin teorem.

EPİTERMAL sıf. (fr. *épithermal*). Yerbil. 50-200°C düşük sıcaklıktaki ve dolayısıyla yeryüzüne yakın ortamlardaki jeolojik ve özellikle metalojenik olaylar için kullanılır.

EPİTERMİK sıf. (fr. *épithermique*). Nük. müh. ÜSTTERMİK'in eşanlamlısı.

• **EPİTOK** sıf. (fr. *épitoque*; yun. *epitokos*, doğurmak üzere olan'dan). Zool. **1.** Epitokiye ilişkin olan için kullanılır. **—2.** Cinsel olgunlaşma sırasında başkalaşma geçiren bazı çokkıllı halkalısoluncanların bireyleri için kullanılır. (Eskiden bu epitok bireyler özel cinsler içinde sınıflandırılırdı: örneğin *Nereis* cinsinin epitok özellikli türlerinin *Heteronereis* cinsine yerleştirilmesi gibi.) [Eşanl. EPİGAM.]

EPİTOKİ a. (fr. *épitoquie*). Zool. Üreme zamanı bazı çokkıllı derin deniz halkalısolucanlarında görülen değişikliklerin tümü. (Eşanl. EPİGAMİ.)
—ANSİKL. Epitoki bazı metamerlerin başkalaşmasına yol açar; parapodlar yapraksı biçim alır, daha çok ve daha büyük saçak edinir; gametler gelişir; duyu organları, özellikle basit gözler boyca büyür; diğer organlar körelmeye başlar. Hayvan tümüyle (ya da bazen yalnızca değişikliğe uğramış bölümü) deniz diplerini bırakır, canlı bir yüzüşle yüzeye çıkar ve yüzeyde dölleme gerçekleşir. Epitoki sinirlere ve hormonlara bağlı süreçlerin denetimi altındadır. Çoğu zaman aynı türden tüm bireylerde başlar, bu da cinsel yaklaşmayı kolaylaştırır. Nitekim Polinezya denizlerinde yaşayan *Eunice viridis*, ayın dönemleriyle bağıntılı olarak, böyle çıkışlar yapar; Samoa yerlileri, *palolo* dedikleri bu çıkışları gözetler ve yemek için *Eunice viridis*'leri toplarlar.

EPİTON sıf. (fr. *épitone*; yun, *epitonos*, yoğun, gür'den). Bot. En uzun dalcıkları dalların üst yüzünde bulunan, gür çalılık halindeki bitkilere denir.

EPİTROKLEİT a. (fr. *épitrochléite*). Patol. Epitroklea bölgesinin iltihaplanması biçiminde ortaya çıkan ağrılı sendrom. (Dirsek dış kısmının iltihabı olan epikondilitte olduğu gibi epitrokleit de dirsek iç kısmında aynı iltihap belirtilerine yol açar.)

EPİTROKOİT a. (fr. *épitrochoïde*). Geom. DIŞTEKER'in eşanlamlısı.

EPİZOM a. (fr. *épisome*; yun. *epi-*, üstünde, ve *soma*, beden'den). Genet ve Bakteriyol. Plazmidin özel görünüşü (esk.). [Bu terim bakteri kromozomuyla bütünleşmiş olsun olmasın her plazmit için kullanılırdı. Bakteriyofajlar bakterilerde gözlenebilen epizom örnekleridir.]

EPİZON a. (fr. *épizone*). Yerbil. Grubenmann ve Niggli sisteminde, oldukça düşük düzeydeki bir sıcaklık başkalaşımının oluştuğu yerküresel kabuğun yüzeysel kuşağı. (Epizon, yaklaşık olarak, klorit ve epidot gibi yüksek oranda hidroksilli minerallerin varlığı ile belirgin yeşil şistler fasiyesini karşılar.)

EPİZOOTİ a. (fr. *épizootie*; yun. *epi-*, üstünde, ve *dzootes*, hayvansal doğa'dan). Birçok hayvanın tutulduğu salgın hastalık. (Bu hastalıklardan bazıları bildirimi zorunlu ve sağlık önlemleri alınması gerekli hastalıklardır. Bunlara *yasal olarak hükümete bildirilmesi gerekli bulaşıcı* hastalıklar* denir.)

EPİZOT (fr. *épisode*) → OLUNTU.

EPİZYOTOMİ a. (fr. *épisiotomie*; yun. *epision*, çatı, ve *tome*, kesme'den). Kad. doğ. Bazı doğumlarda uygulanan ve çocuğun çıkışı sırasında vulva deliğini genişletmek amacıyla apışarasını vulvadan başlayarak kesmeyi öngören ameliyat. (Doğumu kolaylaştırdığı gibi kendiliğinden olup da kontrol edilemeyen yırtılmaları da önler.)

EPODOS a. (geç. lat. ve yun. sözc. *epi*, sonra, üstünde, ve *ode*, ezgi'den). Esk. yun. ed. **1.** Farklı uzunlukta iki iambos dizesinden oluşan lirik beyit. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Bu tür bir dizi beyitten oluşan lirik şiir. **—3.** Trajedide, koronun strophe (kıta) ve antistrophe'den sonra gelen üçüncü bölümü. **—4.** Yunan lirik koro şiirinde, zafer od'unun özelliğini oluşturan üçlünün strophe ve antistrophe'den sonra üçüncü öğesi. (Değişik vezinlerde yazılmış bu üç bölüm, koronun simetrik hareketleriyle belirtilirdi.)
—ANSİKL. Epodos terimi, başlangıçta, Yunanlılar'da bir iambos distikos'un daha kısa olan ikinci dizesini belirtiyordu. Daha sonraları, terimin anlamı, bir uzun (genellikle 6 iambosluk), bir de kısa (genellikle 5 iambosluk) dizeden oluşan tüm distikosu belirtecek biçimde genişledi. Bunun şair Arkhilokhos'un bir buluşu olduğu söylenir. Arkhilokhos, bu hızlı ve canlı dizelerde, hicivlerinin gücüne uygun bir ritim buluyordu. Nitekim, Horatius da, Arkhilokhos'un anısına bir saygı belirtisi olarak, ilk hicivlerine *Epodoslar* adını vermişti.

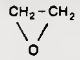
Epodoslar, Horatius'un İ.Ö. 41-30 yılları arasında yazdığı ve çoğu eleji niteliğinde distikoslardan oluşan, 17 kısa şiirine verilen ad. Horatius, Arkhilokhos'un iamboslarını örnek alarak yazdığı bu hicivlerinden bazılarını kişisel düşmanlarına, bazılarını da Roma'yı parçalayan iç savaşların sorumlularına yöneltir. Başka bazı epodosları ise, işret ve şehvet konuludur. Bu arada Maecenas ile karşılaşması, son epodoslarına umutlu bir hava vermişti. Yıllar geçtikçe şairin saldırgan öfkesi yatışmış ve yerini, *Satirae*'yi muştulayan ılımlı bir alaycılığa bırakmıştır.

EPOKHE a. (yun. sözc.). Fels. **1.** Yunanlı kuşkucularda, yargının askıya alınması. **—2.** Husserl'de, dünyanın gerçekliğine ilişkin her türlü yargıyı askıya alan felsefi çözümleme yöntemi. (Eşanl. GÖRÜNGÜBİLİMSEL İNDİRGEME.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—ANSİKL. Husserl'e göre epokhe, "doğal davranışın *tam bir bozulması*'dır. Bu bozulma içinde, biz artık şimdiye kadar yaşadığımız gibi, doğal bir biçimde yaşayan insanlar olarak, önceden verilmiş dünyanın geçerliliğinin sürekli gerçekleşmesi içinde yaşamaz, tersine bu gerçekleşmeden sürekli olarak vazgeçeriz" *(der Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendentale Phänomenologie)* [Avrupa bilimlerinde bunalım ve transsendental fenomenoloji]. "Gerçekleştiriyor olmak yerine, [...] dünyanın varlığı içinde coşmak yerine, belirli bir biçimde dingin kalıyorum. Tüm ilgileri ya da herhangi bir "gerçekleştirme"yi engelliyor değilim, çünkü "uyanık" olarak her zaman etkinim, ama bütün bu dünya yaşamını "eylem dışı" bırakıyorum - eskiden yaptığım gibi dünyanın ortasında doğrudan doğruya yaşamayı sürdürecek yerde, tümel bir düşünme, bir kendi kendini düşünme etkinliği olan yeni tür bir etkinlik içine giriyorum" *(ay. ypt.)*.

EPOKSİ- (fr. *époxy-*). Org. kim. Bir molekülde bir *epoksit* işlevinin varlığını gösteren önek.

EPOKSİ sıf. (fr. *époxy*). Org. kim. Bir epoksitten (genellikle epiklorhidrin) oluşan makromolekülü bir bileşik için kullanılır.
—Polim. *Epoksi reçinesi*, EPOKSİT* REÇİNESİ'nin eşanlamlısı.

EPOKSİT a. (fr. *époxyde*). Org. kim. **1.** Halkalı eterlerin genel adı; halkanın kapanması, eterlere özgü oksijen atomuyla sağlanır. **—2.** İlgili kimyasal işlev (epoksit işlevi) ile ilgili işlevsel gruba (epoksit grubu) verilen ad.
—Polim. *Epoksit reçinesi*, epoksit işlevleri taşıyan makromoleküllerden oluşmuş reçine. (EPOKSİ REÇİNESİ de denir.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—ANSİKL. Org. kim. İlgi çekici epoksitler, yalnızca üç bağlı bir halka (iki karbon ve bir oksijen atomu) içeren α epoksitleridir; bunlara oksiranlar ya da alken oksitleri de denir.
Epoksitler genellikle, asit ortamda bir peroksidin alken üzerine etkimesinden elde edilir; ancak etilen durumunda oksijen molekülü gümüş eşliğinde doğrudan etilen oksit verir. Epoksitler aynı zamanda α -glikollerden su, ya da α-hidrojenohidrinlerden hidrojenhalojenür çıkarılarak da elde edilir. Bunlar çok tepkin maddelerdir ve bu nedenle kolayca nükleofil tepkimeler verir. İçlerinden bazılarının sanayide büyük bir önemi vardır: çözücülerin elde edilmesinde yararlanıldığı gibi, bireşimde ve plastik maddelerin (etilen ve propilen oksitler, epiklorhidrin) üretiminde ara madde olarak kullanılır.
—Polim. Epoksit reçineleri, bifenollerin alkali bir baz yanında epiklorhidrinle tepkimeye sokulmasından elde edilir. Bunların içinde en çok bilineni bisfenol A'nın sodyum hidroksit eşliğinde epiklorhidrin aşırısıyla tepkimesinden elde edileni ve DGEBA adıyla belirtilenidir. DGEBA'ları oluşturan makromoleküller, uçlarında epoksi grupları taşır. Bu grupların varlığı, reçinelerin sonradan biçim değiştirmelerini ve özellikle ağlaşmalarını sağlar. Kimi zaman ingilizce *curing* sözcüğüyle belirtilen bu işlem, zincirlerin kendi aralarında köprülerle yeniden birbirlerine bağlanmasına dayanır. Bu işlem çoğu kez bir diaminin etkimesiyle de yapılır. Aslında "Araldit" türü bir tutkalın iki bileşeninin karıştırılması sırasında da aynı işlem gerçekleşmektedir. Bu tepkime, Lewis asidi türündeki bir metal tuzunun etkimesiyle de oluşur. Bu reçineler yükü olmadıklarında orta düzeyde bir ısıl dayanım gösterir. Yanıcılıkları zayıftır. Ancak aminlerle ağlaştırıldıklarında baz ve asitlere karşı iyi bir dayanım gösterirler. Neme karşı dayanımları genellikle iyidir. İyi bir yalıtkandırlar. Metaller ile sentetik reçinelere karşı dikkate değer bir yapışma gücü gösterirler.
Temel olarak kaplama (coating), elektronik, elektroteknik (kapsülleme) alanları ile yapıştırıcılarda kullanılır. Bunlardan ayrıca kalıplanmış küçük eşyalar ile karma malzemelerin yapımında da yararlanılmaktadır.

etilen **epoksidi**
(etilen oksit ya da oksiran)

EPONA (kelt dilinde *epos*, at), atların, süvarilerin, arabaların koruyucusu galyalı tanrıça. Roma döneminde de büyük ilgi gördü. Daha çok, bir kısrağın üzerine yan oturmuş bir kadın olarak betimlendi.

EPOPE a. (fr. *épopée*). DESTAN'ın eşanlamlısı.

EPOPEUS. Yun. mit. Sikyon'un efsanevi kralı. Antiope'ye yardım etti ve onunla evlendi. Ama Antiope'nin amcası Lykos, Sikyon'u ele geçirdi ve Epopeus'u öldürttü.

EPOPTEİA a. (yun. sözc.). Esk. Yun. Sırları gönül gözüyle görme, Eleusis sırlarını öğrenmenin en yüksek derecesi.

Lauros-Giraudon

Epona
Gannat'da (Allier) bulunan alçakkabartma kireçtaşı
galya-roma sanatı
Ulusal eski eserler müzesi Saint-Germain-en-Laye

EPP (Franz), alman general ve siyaset adamı (Münih 1868 - *ay. y.* 1946). Bavyera ordusu subayı olarak Çin'de (1900) ve Güney-batı Afrika'da (1904-1906) görev yaptı. Birinci Dünya savaşı sırasında bavyeralı birliklerin başında yararlılık gösterdi. Cepheden döndüğünde Münih'te bir halk konseyleri cumhuriyetinin kurulduğunu gördü, silahlı bir birlik oluşturarak kentin geri alınmasına katıldı (nisan 1919). Generalliğe atandı, siyasete atılmak üzere ordudan istifa etti: Reichstag'a nazi milletvekili olarak girdi (1928), Nasyonal sosyalist parti'nin askeri siyaset ve sömürge bürosunu yönetti, Bavyera Reich komiseri (1933-1945) ve sömürgeler bakanı (1941) oldu. Nisan 1945'te Münih gauleiteri tarafından tutuklandı ve Amerikalılar tarafından gözaltına alındı.

EPPİNG, Büyük Britanya'da (Essex) kent. Londra'nın K.-D.'sunda, *Epping ormanı*'nın kenarında; Londralılar için gezinti yeri; 11 300 nüf.

EPRAZİNON a. (fr. *éprazinone*). Eczc. Öksürük yatıştırıcı ve bronşların mukoza salgısını artırıcı özellikler taşıyan ilaç. (Hidroklorür tuzu halinde, tablet ve fitil biçiminde solunum sisteminin akut ve süreğen hastalıklarında kullanılır.)

J.-L. Passek kol.

René Ferté
Jean Epstein'in
Üç yüzlü ayna (1927)
filminin bir sahnesinde

EPRİK a. *Yörs.* Çamaşırın az kirli, köpüklü son suyu.

EPRİMEK gçz. f. Kumaş, dokuma vb. sözkonusuysa, aşınıp incelmek ya da yırtılmak; erimek.

EPROM a. (ing. *Electrically Programmable Read Only Memory*'nin baş harflerinden oluşan kısaltma). EPSOB'un eşanlamlısı.

EPROZİNOL a. (fr. *éprozinol*). Bronş genişletici, aynı zamanda yatıştırıcı ve öksürük kesici etkili ilaç. (Eprozinol hidroklorür tablet, şurup ve fitil halinde, astım, bronşit ve solunum yetersizliği tedavisinde kullanılır.)

EPSİLON a. (yun. *e psilon*, yalın *e*). Yunan abecesinin beşinci harfi (E, ε). [Hafif bir soluklanma belirttiği fenike alfabesinden alınan epsilon, klasik yunancada eta'nın uzun *e*'sine karşılık, kısa bir *e*'yi gösterirdi; modern yunancada açık bir *e* belirtir.]

—Arit. Eski Yunanlılar'ın, sağ üst yanda vurgu işareti bulunduğunda 5 değerinde (ε'), sol alt yanda vurgu işareti bulunduğunda 5 000 değerinde olan (,ε) sayı işareti.

—Elektromanyet. ε, dielektrik değişmezini belirtir. (Boşluk için epsilon sıfır [ε_0] yazılır.)

—Mat. Çözümleme ve topolojide, ε, istenildiği kadar küçültülebilen, herhangi bir pozitif sayıyı göstermeye yarar.

EPSİLON-AMİNO-KAPROİK sıf. (fr. *epsilon-amino-caproïque*). Eczc. *Epsilon-amino-kaproik asit*, soya tohumundan elde edilen ve günümüzde bireşim yoluyla hazırlanan aminoasit.

—ANSİKL. Epsilon-amino-kaproik asit fibrinin erimesini önler, kılcal damar direncini artırır ve kanama süresini kısaltır. Ameliyatlar sırasında kanamaları önlemek için kullanıldığı gibi (prostat, kadın-doğum ve göğüs ameliyatları), kanamalı hastalıklarda da (hematüri [kan işeme], hemoptizi, vb.) kullanılır. Ağız yoluyla ya da iğneyle vücuda verilir.

Diathèque C.N.A.C. Georges-Pompidou, Paris

Equipo Crónica
Altın yaldızlı Paris (1971)
özel kol.

EPSOB a. (*Elektriksel Programlanabilir Salt Okunur Bellek*'in baş harflerinden oluşan kısaltma). Kullanıcı tarafından programlanabilen ve programlanması tersinmez olmayan elektronik bellek türü. (Bu tür bellekler, morötesi ışınları geçiren kuvars bir pencere açılmış bir kutu içine yerleştirilir. Bunlar, birkaç dakika süreyle, morötesi ışınlara tutulursa bilgiyi saklayan tranzistörler boşaltılır. Böylece silinen bellekler, daha sonra yeniden programlanabilir. EPSOB'ların en sakıncalı yanı, silmek için bağlı oldukları ortamdan çıkarmak zorunluluğudur.) [Eşanl. EPROM.]

EPSOM, Büyük Britanya'da (Surrey) kent, Londra yerleşmesinin güneyinde; 72 000 nüf. At yarışları: *Epsom derbisi* mayısın son haftasında ya da haziranın başında yapılır.

EPSOMİT a. (fr *epsomite*; öz. a. *Epsom*'dan). Miner. $MgSO_4$, $7H_2O$ formülünde, hidratlı doğal magnezyum sülfat. (Cam ya da ipek parlaklığında, beyaz ya da soluk kırmızı, ortorombik sistemde kristaller oluşturur ve genellikle çiçeklenmiş ya da iğnemsi kütleler biçiminde rastlanır.)

EPSTEİN (*sir* Jacob), amerikan kökenli ingiliz heykelci (New York 1880 - Londra 1959). New York'ta, ardından Paris'te öğrenim gördükten sonra İngiltere'ye yerleşti (1905). Bir süre kübizm ve vorticism'in etkisinde (*Rock drill*, bronz, 1913), bronz ya da yontma yapıtlar, özellikle de, güçlü bir gerçekçiliği yansıtan başlar yaptı, ilkel ve arkaik biçimlere ilgi duydu (*Meryem Ana ve çocuk İsa*, 1952, Çocuk-İsa manastırı, Londra).

EPSTEİN (Jean), fransız sinemacı (Varşova 1897 - Paris 1953). Deneme yazarıydı; kendini sinemaya adamadan önce bu sanat dalının gücünü ve olanaklarını araştırdı. 1922'de ilk filmi *Çoban*'ı (Pasteur) yaptı. Daha sonra "devinimin fotojenisi" üstüne kuramlarını ortaya koyduğu *Sadık kalp* (Cœur fidèle, 1923) adlı yapıtını Jean Benoit Lévy ile birlikte gerçekleştirdi. *Afiş* (l'Affiche, 1924), *Üç yüzlü ayna* (la Glace à trois faces, 1927), *Usher evinin çöküşü* (la Chute de la maison Usher, 1928) ve *Finis Terrae* (1929) en iyi filmlerindendir. Sesli sinemaya kolay alışamadı ve *Denizler altını* (l'Or des mers, 1932), *l'Homme à l'hispano* (1933) gibi önemsiz filmlerden sonra 1947'de, ses tekniği üstüne çok ilginç araştırmalar sonucu gerçekleştirdiği kısa metraj *le Tempestaire*'i çevirdi. Avangard sinemasının en büyük kuramcılarından olan Epstein, sinema estetiği üstüne birçok kitabın yazarıdır: *Bonjour cinéma* (Merhaba sinema, 1921), *le Cinématographe vu de l'Etna* (Etna'dan görülen sinematograf, 1926), *İntelligence d'une machine* (Bir makinenin zekâsı, 1946) ve özellikle *Esprit de cinéma* (Sinemanın ruhu, 1955 [ölümünden sonra yayımlandı]).

Epstein-Barr virüsü, herpes grubundan virüs. İlk olarak Orta Afrika'da, Burkitt sarkomu hücreleri içinde *Epstein* ve *Barr* tarafından keşfedilmiştir. Güney Çin'de görülen burun-yutak karsinomunun ve bütün dünyada bulaşıcı mononükleozun da bu virüsten ileri geldiği sanılmaktadır. Bu tercihli coğrafi yerleşikliğin hiçbir açıklaması yoktur.

EPTE, Sen (Fransa) ırmağının kolu (sağ kıyı); 101 km. Bray'in bir bölümünü akaçladıktan sonra Vexin ve Gisors'u geçerek Vernon yakınlarında Sen'e kavuşur.

E.P.U., EUROPEAN PAYMENTS UNİON'un kısaltması. (→ AVRUPA ÖDEMELER BİRLİĞİ.)

EPULİS ya da **EPULİ** a. (fr. *épulis* ya da *épulie*; yun. *epoulis, -idos, epi*, üstünde, ve *oulon*, dişeti'nden). Dişç. Dişeti mukozasında yer alan tehlikesiz ur. (Tedavi için, elektrikli bistüri ile kemik ya da diş dokusuna kadar varan kesme ve çıkarma işlemi yapılır.)

EPÜR a. (fr. *épure*). Geom. ARIÇİZİM'in eşanlamlısı.

EPYORNİS a. Kuşç. AEPYORNİS'in başka bir yazım biçimi.

EQUİCOLA (Mario), italyan hümanist (Alvito, Frosinone ili, 1470 - Mantova 1525). Este ve Gonzaga ailelerinin yakınıydı. Rönesans kültürü üzerine platoncu bir inceleme yazdı: *il Libro de natura de Amore* (Aşk'ın doğası üzerine) [1525].

EQUİDAE a. Zool. ATGİLLER familyasının bilimsel adı.

ÉQUİLİBRE a. ("denge" anlamında fr. sözc.). Koregr. → DENGE.

Équipe *(l')*, 1946'dan başlayarak Paris'te yayımlanan günlük spor gazetesi. Yayımcı SOPUSİ (Sanayi ve sportif yayınlar şirketi) anonim bir şirketi. 1967'de Parisien Libéré bu şirketin kontrolünü ele geçirdi.

Equipo Crónica, 1965'te, "Crónica de la Realitad" grubundan ("Estampa Popular"ın Valencia kolu) iki ispanyol sanatçı (Manuel Valdés, doğm. 1942 ve Rafael Solbes, doğm. 1940) tarafından kurulan grup. İspanyol kültüründen olduğu kadar, günlük gerçeklerden de aldıkları anlatıcı bir figürasyonun öğeleriyle (komik, ustaların yapıtlarından parçalar, vb.) bir siyasal ve toplumsal eleştiri sanatı geliştirdiler. Ustaca işlenmiş çeşitli temalar ve üslupları aracılığıyla bu çalışma, bir yandan görüntü yapısının toplumsal yapıyla ilişkileri sorununu ortaya koyarken, öbür yandan da yaratışın anlamsal kaypaklığını ortaya koyuyordu.

EQUİRRİA. Esk. Rom. Roma'da Mars onuruna düzenlenen şenlikleri belirten lat. sözc.; 27 şubat ve 14 mart günleri yapılan at yarışlarıyla savaş mevsimi açılmış olurdu.

EQUİSETALES a. Bot. ATKUYRUĞU takımının bilimsel adı.

EQUİSETİNAE a. Bot. ATKUYRUKLARI sınıfının bilimsel adı.

Equity, *hakkaniyet* anlamına gelen ve bir ingiliz hukuk sistemini belirten ingilizce sözcük. XIV. yy.'da doğan bu sistem, *Common Law*'un aksine, yargıçların hakkaniyetine başvurulmasına dayanır. Başlangıçta, *Common Law*'u uygulayan mahkemeler kötü çalıştığı ya da verdikleri kararlar adil görülmediği zaman, davacı krala başvurabiliyordu: kral, yetkilerini adalet bakanına bırakıyor, bakan da başlangıçta yalnız olarak, daha sonra bakanlık mahkemesinde, "salt hakkaniyet" açısından bir yargılama yapıyordu. Bu şekilde, *Common Law*'u tamamlayan ve düzelten bir hukuk sistemi gelişerek yaygınlaştı. *Equity, Common Law* ve *Statutes* (parlamentonun çıkardığı yasalar) ile birlikte, çağdaş ingiliz hukukunun temelini oluşturur.

EQUULEUS, Tay* takımyıldızının latince adı (kısaltması Equ).

EQUULEUS a. (*equus*, at'tan lat. sözc.). Roma'da esirleri cezalandırmak ya da sorguya çekmek için kullanılan işkence aracı. (Daha sonraları hıristiyanlara işkence etmek için de bu araç kullanılmıştır.)

EQUUS OCTOBER a. ("ekim atı" anlamında lat. sözcükler). Eski Roma'da her yıl 15 ekimde kutlanan çok ilkel bir şenlik. (Bir araba yarışından sonra, kazanan arabanın sağdaki atı öldürülür ve kuyruğu çabucak Regia'ya götürülerek kanı ocaktaki ateşin üzerine damlatılırdı. Atın başı, kentlilerce kapışılır, ele geçirmeyi başaranlar, onu bir surun ya da kulenin te-

pesine dikerler, Vesta rahibeleri de hayvanın kanından büyülü bir madde hazırlarlardı.)

ER a. **1.** Erkek. **—2.** Yiyecek, giyecek, yatacak gereksinimi devlet tarafından karşılanan rütbesiz askere verilen ad, nefer. **—3.** Kahraman, yiğit, cesur kimse: *İşte er meydanı, er olan ortaya çıksın.* **—4.** İşinin hakkını veren, iyi bilen ve yapan kimse; ehil: *İşinin eri adamdır, ona güvenebilirsiniz.* **—5.** *Yörs.* Koca. **—6.** *Er meydanı*, güreş alanı. ‖ *Ere gitmek, varmak*, evlenmek (kadın için).

—Böcbil. ASKER'in eşanlamlısı.

—Oy. Dama, go, reversi (bir tür iskambil oyunu) gibi oyunlarda kullanılan yuvarlak taşların her biri. ‖ Satrançta, her oyuncunun, oyunun başında ön sıraya dizdiği sekiz küçük parçanın adı.

ER be. **1.** *Yörs.* Erken: *İşinize er gelin, er gidin.* **—2.** *Er geç*, ne zaman olsa: *Bu iş, er geç senin başına dert açacak.*

Er Anorg. kim. *Erbiyum*'un simgesi.

-ER → -R

-ER → -AR.

Er Töştük destanı. Türk. mit. Orta Asya'da İli nehri boyundaki kabilelerin kökenlerine ilişkin destan. Bu destanda İleman kabilesi reisi İlemen Bay'ın oğlu Er Töştük'ün, babasının kölesi, çobanı moğol Sarman'la onu yendikten sonra da komşularıyla (Urum Han, Kırım Han, vb.) savaşımları anlatılır. Burada Er Töştük'ün Urum Han ile mücadelesi, destanın özünü oluşturur.

ERÂCİF çoğl. a. (ar. *urcûfe*, yalan söz'ün çoğl. *erâcif*). *Esk.* **1.** Yalan sözler, düzmeceler, uydurmalar: *"Elsine-i nâsda şuyû bulan erâcîfe iltifat etmeyip..."* (A. R. Altınay). **—2.** *Erâcîf ve ekâzib*, uydurma ve yalan sözler.

ERÂİK çoğl. a. (ar. *erike*'nin çoğl.*erâ'ik*).*Esk.* Tahtlar.

ERALP (Osman Nuri), türk veteriner, bakteriyolog ve kimyacı (Arapkir 1876 - İstanbul 1940). Mektebi fünunu harbiyei şahane baytar (veteriner) sınıfını bitirdi (1897). İstanbul Bakteriyoloji ve serum müessesesi müdürü oldu (1929). Askeri baytar mektebi'nde kimya (1899-1911), histoloji, patolojik anatomi ve bakteriyoloji derslerini okuttu (1911-1913). Baytar mektebi âlisi'nde de (Sivil yüksek veteriner okulu) müderrislik yaptı (1908-1922). Mecmuai fünunu baytariye ve Ceridei askeriyei baytariye adlı dergilere yazdı. Başlıca yapıtları: *Kimya-yı uzvi-i tıbbi* (2 c,1901, 1905), *Müskirat ve işret* (1905), *İlm-i teşrih-i tatbiki-i hayvanat-ı ehliye* (3 c, 1907), *Ulum -u hikemiye ve tabiiyeden hıkmet ve kimya* (1910), *Emraz-ı umumiye* (1910), *İlm-i ensac* (1914), *Koleraya karşı ne yapmalı?* (1918), *Başka dünyalarda canlı mahlûkat var mı?* (1918), *Kolera ve mikrobu* (1924), *Bu dünyanın sonu* (1924).

ERÂMİL ya da **ERÂMİLE** çoğl. a. (ar. *ermel*, dul'dan *eramil, eramile*). *Esk.* Dullar, dul erkek ve kadınlar: *Eytam ve erâmil* (yetimler ve dullar). *Erâmil-i askeriye* (asker dulları).

ERÂMİLE → ERÂMİL.

ERANOS a. (yun. sözc.). Esk. Yun. **1.** Homeros döneminden başlayarak, masrafları ortaklaşa karşılanan dostlar arası yemek. **—2.** Eğlenmek üzere düzenli olarak bir araya gelen kimselerin oluşturduğu dernek. (Masraflar üyelerin her ay ödediği paralardan oluşan bir sandıktan karşılanırdı. Hellenistik dönemde ve Roma döneminde sayıları pek çok olan bu dernekler hayır dernekleri gibi etkinlik gösterdiler, çok geçmeden de karşılıklı yardımlaşma kuruluşlarına dönüştüler.) **—3.** Aralarında para toplayan bir grup insanın bir dosta verdikleri faizsiz ödünç para.

ÉRARD, çalgı yapımcısı fransız aile. — SÉBASTIEN (Strasbourg 1752 - Passy 1831), Devrim patlak verince göç ettiği Londra'da bir fabrika kurdu (1796). [Bu kuruluş 1890'a değin üretimini sürdürdü.] 1814'te Fransa'ya dönen Sébastien Erard, yeniden Paris'teki firmasının başına geçti. (Bu firma, 1960'ta Gaveau ile birleşinceye değin ününü korudu.) Önceleri klavsen üretirken, daha sonra tüm gücünü piyano yapımına veren Sébastien Erard, ilkin tek itme dilini, 1821'de de çift itme dilini geliştirdi; birçok başka buluşuyla piyanonun yetkinleşmesini sağladı. Çatal diskli mekanizmayı bulup geliştirerek ve böylece ikili hareket elde ederek arpı da yetkinleştirdi ve günümüzdeki durumuna getirdi. Org, özellikle de nüanslı org yapımıyla da uğraştı, Tuileries sarayı'nın orgunu yaptı (1827-29). 1800'de bir yayınevi kurdu. —PIERRE (Paris 1796 - *ay y.* 1855), öncekinin yeğeni, amcasının piyano ve org yapım teknolojisini sürdürdü. —Sébastien'in kız yeğenlerinden ikisi, amcalarının kurduğu yayınevini 1802-33 arasında yönetti. "Bayan Erard"ların külliyatı, Haydn, Beethoven, Clementi, Hummel, Field, Steibelt ve Boieldieu gibi bestecilerin yapıtlarını kapsar ve XIX. yy.'ın ilk otuz yılında yayımlanmış külliyatların en zenginlerindendir.

ERARİC, Ostrogotlar'ın kralı (öl. 541). Rugii halkının başkanıyken silah arkadaşları tarafından kral ilan edildi, aynı yıl öldürüldü.

ERASİSTRATOS, yunanlı hekim ve anatomi bilgini (Keos adası, İ.Ö. 300'e doğr.- Küçük Asya İ.Ö. 240'a doğr). İnsan kadavraları üzerinde belki de ilk kez teşrih yapan kişidir. Özellikle sinir sistemini ve duyu organlarını inceledi. Beyinciğin ve soğancığın önemini keşfetti ve duyu sinirleri ile hareket sinirlerini birbirinden ayırdı. Öte yandan, kanın karaciğerden kalbe, sonra kalpten akciğerlere gidiş yolunu tanımladı ve temizlenmiş kanın tüm vücuda kalpten başlayarak yayıldığını ileri sürdü. Kan dolaşımı olaylarını çok derinlemesine inceledi; nerdeyse Harvey'in büyük keşfini o yapacaktı.

ERASMO da Valvason, italyan şair ve hümanist (Valvason, Friuli, 1523 - Montova 1593). Karşı-reform anlayışının etkisinde şiirler yazdı (*Le Lagrime di santa Maria Maddalena*, 1586).

ERASMUS (Desiderius), latince yazan hollandalı hümanist (Rotterdam 1469'a doğr. -Basel 1536). Bir papazın evlilikdışı çocuğuydu; anababasının ölümünden sonra, vasileri, zaten az olan mal varlığına elkoydular. Din adamı olmak üzere Gouda yakınındaki augustinusçu Steyn manastırı'na girdi (1487) ve 1492'de papaz oldu. Daha sonraları papa Julius II'den papazlık andı içmemek için özel bir izin alacaktır. 1494'te, latin edebiyatını ateşli bir dille savunduğu *Antibarbari*'yi yazdı. 1495'te, Paris'te, Montaigu koleji'ndeki derslere devam etti; buradaki öğretimi izleyince skolastik yöntemler üzerine eleştirisinde ne kadar haklı olduğunu gördü. 1499'da İngiltere'ye gitti ve tanrıbilimci John Colet ile ve daha önemlisi Thomas More ile tanıştı. 1500'lerin başında Fransa'ya döndü, yunanca metinleri incelemeye koyuldu ve *Adagiorum chiliades*'in ilk basımını yayımladı. 1504'te, *Enchiridion militis christiani* adlı yapıtında, yalnızca Kutsal Kitap'a dayalı, yeni bir tanrıbilimin ilkelerini özetledi. Daha sonraları, *Vulgata*'nın (latince) metnini İncillerin (yunanca) özgün metniyle karşılaştırmayı amaçlayan yönteme son biçimini verdi. Daha sonra 1505'te bilgisini artırmak için üç yıl boyunca bütün İtalya'yı dolaştı. Venedik'te, yayımcılarından biri olan Aldo Manuzio'nun atölyesine sık sık gidip geliyordu ve 1508'de *Adagiorum chiliades*'in tam baskısını hazırladı. 1509'da İngiltere'ye döndü ve konuğu olduğu Thomas More'un evinde *Deliliğe* övgü*'yü (Encomium moriae) yazdı; 1511'de Paris'te yayımlattı. Bu yapıtın latince başlığı bir sözcük oyunu biçiminde Thomas More'a duyduğu hayranlığı dile getiriyordu. 1511'den 1514'e değin Cambridge'de ders verdi. Basel'e ve daha sonra Anvers'e gitti; burada geleceğin Karl V'i için, *İnstitutio Principis christiani* (Hıristiyan prensin eğitimi) adlı yapıtı yazdı (1515). Bu çalışmasında antikçağ bilgeliğini, bağnazlığı reddetmeyi ve İncil'e sadık kalmayı, bir prensin iyi eğitilmesinde en sağlam güvenceler olarak önerdi. 1516'da Basel'de Yeni Ahit'in latince bir çeviriyle birlikte ilk yunanca basımını yayımladı. 1517'den 1521'e değin Louvain'de yaşadı. *Colloquia* Familiaria* (Bilimsel tartışmalar) adlı yapıtı 1518 tarihini taşır. Erasmus 1521'de sekiz yılını geçireceği Basel'e yerleşti ve burada Froben adlı yayımcı, yapıtlarının toplu basımını yaptı (1521). Erasmus, Luther'den hiç hoşlanmamıştı ve onun çağrılarına karşılık vermedi. (Luther onu her türlü çekişmenin dışında kalan bir kişi, yani bir yandaş olarak görüyordu; bu nedenle Erasmus'u kendi safına çekmeye çalıştı.) Oysa, More'un *Contra Lutherum* adlı yapıtından bir yıl sonra, Erasmus, büyük reformcunun yıldırımlarını üstüne çeken *De libero arbitrio diatribe sive collatio*'yu (Özgür istenç üzerine inceleme) yazdı (1524) ve Luther'e *Hyperaspistes* adlı yapıtla yanıt verdi (kitabın adı, *Ebdomekonta*'nın yunancasında "Koruyucu" anlamına gelmekteydi). Reform Basel'e kadar yayılınca, Erasmus katolik Freiburg im Breisgau kentine gitti. Burada, Basel'de yayımlatacağı (1535) *Praeparatio ad mortem* (Ölüme hazırlık) adlı yapıtını kaleme aldı.

Erasmus papaz olmanın nimetlerinden bol bol yararlandı: 1517'de İngiltere'de; 1524'ten sonraysa Almanya'da, papa, ona Reformculara karşı kullanılmak üzere yazmanlar ve belgeler sağlamıştır; Trento konsili'nden sonra, yapıtları yasak kitaplar listesine alınmakla birlikte papa kendisine kardinallik önermişti; ancak Erasmus öneriyi geri çevirdi. Basel Erasmus'un mizacına uygundu; o dönemlerde Basel katoliklik ile Reform'un yan yana az çok barış içinde yaşadığı bir kentti. Erasmus, dönemindeki din kavgalarından hiç hoşlanmıyordu. Bilgeliğe, herhangi bir bağnazlık karışmadığı sürece, ancak İncil'in ruhuna sadık kalmakla erişilebileceğine inanıyordu. Aynı ölçülülük ve sakınım onun edebiyat beğenisinde de göze çarpar: Erasmus, *De optimo genere bene dicendi* adlı diyaloğunda, E. Dolet ve J.C. Scaliger gibi Cicero tarzı tumturaklı söylevcilerin aşırılıklarıyla alay eder. Bir filozof olarak insanın yaradılıştan iyi olduğunu savunur (*De pueris instituendis*, 1529). Erasmus'un hıristiyan maneviyatçılığı da insanlara önerdiği yetkinlik idealine uygundur. Siyasal düşüncesinin temelinde ortak iyiyi ve barışı bulma kaygısı yatar. Bugün için de Erasmus, Rönesans hıristiyan hümanizminin en iyi temsilcisidir: katolik ve hoşgörülüdür, Antikçağ'ın bilgeliği ile modern bilgiyi birleştirir, tartışmacı, dolayısıyla bağımlı olmakla birlikte hoşgörülüdür.

—İkonogr. Erasmus'un en ünlü iki portresi Holbein tarafından yapılmıştır: biri (hümanistin, arkadaşı Thomas More'a göndermiş olduğu sanılan portresi) Basel müzesi'nde, öteki ise Louvre'dadır. Quentin Metsys'in yapmış olduğu portre (portresini taşıyan bir madalyonu da o yapmıştır) Roma'dadır (Barberini gal.). Dürer ise, bir gravüründe Erasmus'un ayakta bir portresini yapmıştır (1526).

ERASMUS *(aziz)*, Formia (Gaeta yakınında, İtalya) piskoposu (öl. 303'e doğr.), Diocletianus döneminde öldürüldü.

—İkonogr. Denizcilerin piri, simgesi halat sarılı bir bucurgattır. Erasmus'un ölümü ressamlar tarafından sık sık canlandırılmıştır: Grünewald (*Aziz Erasmus ve aziz Mauricius*, Münih) Dieric Bouts (Louvain), Poussin (Vatikan), Magnasco (Milano) vb. Cranach ve Callot'nun gravürleri.

L. L

Sébastien Érard
ressamı bilinmeyen yağlıboya portre
Gaveau Érard-Pleyel şirketi
Paris

Scala

Erasmus
Quentin Metsys'in
tablosundan ayrıntı
Barberini galerisi, Roma

Lauros-Giraudon

Erato
Myrina'da (Aiolis) bulunan heykelcik
pişmiş toprak
İ.Ö. II. ya da I. yy.
Louvre müzesi, Paris

Necmettin Erbakan

ERASTRİA a. (sevdalı kadın anlamında yun. sözc.). Gündüzleri uçan, pulsu ayaklı küçük kelebekleri içeren cins. (Pulkanatlılar takımı; kukumavpervanegiller familyası.)

ERASTUS (Thomas LIEBER ya da LÜBER —denir), isviçreli hekim ve tanrıbilimci (Baden, Aargau, 1524'e doğr. - Basel 1583). Pfalz Seçicisi'nin hekimi, sonra Heidelberg ve Basel üniversiteleri'nde profesördü. Paracelsus'un fikirlerini çürütmeye çalıştı. Din alanında bir tür kayzer papacılığı savundu (*Explicatio gravissimae quaestionis,* 1589).

ERAT a. Ask. Silahlı kuvvetlerde, rütbesiz askerleri (er), onbaşıları ve çavuşları tanımlamak için kullanılan deyim.
—ANSİKL. Erat, amirlerinin izni olmaksızın kışlalarından, oturup kalkmaları için gösterilen yerden ayrılamazlar. Kendilerine verilen kimlik kartı, izin ya da terhis tezkeresi, atış ve mesafe tahmin cüzdanı gibi kişisel kâğıtlarını saklamakla yükümlüdürler. Erat, askerlik yükümlülüğünü yerine getirirken, hizmetteki yetenek ve başarısına göre er, onbaşı, çavuş olarak derecelendirilir.

ERATO a. (özel a. *Erato*'dan). Dünyanın bütün denizlerine yayılmış on beş türü bulunan ve Üçüncü Zaman katmanlarından başlayarak fosiline rastlanılan öndensolungaçlı, karındanbacaklı yumuşakça cinsi. (*Erato laevis* türü Batı Avrupa kıyılarında yaygındır. *Cypreidae* familyası.)

ERATO (yun. sözc.; *eros, -otos,* aşk'tan). Mit. Dokuz Musa'dan biri. Lirik şiirin, özellikle de erotik şiirin tanrıçasıydı. Erato, çok geniş bir giysiyle, elinde bir lir ya da kithara ile betimlenirdi.
—İkonogr. Musa bir çalgı, genellikle de bir lir çalarken betimlenmiştir: Herculanum resimleri (Louvre); "Homeros'un tanrılaştırılması" adlı hellenistik dönem alçakkabartması (British Museum); Vatikan, Louvre, Barberini sarayı'ndaki (Roma) antikçağ heykelleri.

ERATOSTHENES, yunanlı gökbilimci, coğrafyacı, matematikçi ve filozof (Kyrene 284'e doğr. - İskenderiye 192'ye doğr.). Atina'da yaşadı; 245'e doğru Ptolemaios III tarafından İskenderiye'ye çağrıldı; kralın oğlunun eğitimiyle ve kentin ünlü kitaplığının yönetimiyle görevlendirdi. Çeşitli alanlarda önemli çalışmalar yaptı: felsefe, dilbilgisi, kronoloji, vb. Ama daha çok matematikçi olarak tanındı; iki buluşu vardır: asal sayıları bulmakta kullandığı ve kendi adıyla anılan kalbur ve orantılı ortalar problemini çözmek için yaptığı bir hesap aleti olan *ortaorantılayıcı* (mezolab). Yer'in çevre uzunluğunu tam olarak ilk bulan odur. Bu amaçla, Syene ile İskenderiye arasındaki meridyen yayının uzunluğunu dâhice bir buluşla saptadı. Güneş ışınlarının en derin kuyulara kadar girmesinden yola çıkarak Syene'de, yaz gündönümünde, Güneş'in gökte düşey bir konumda bulunduğunu anlayınca, İskenderiye'de, yaz gündönümünün gerçekleştiği bir günde, güneş ışınlarının düşey ile oluşturduğu açıyı bir gnomonun gölgesini kullanarak ölçtü. Bu biçimde ölçülen açı, Syene ve İskenderiye'den geçen Yer yarıçaplarının Yer merkezinde oluşturduğu açıya denk düşüyor ve meridyen üstünde iki kent arasındaki yayın uzunluğunu veriyordu. Sonra bu yayın boyutunu arazide ölçtü. Yer'in tam çember uzunluğunu, yani meridyeni buldu: 252 000 stadion, yani yaklaşık olarak 40 000 km.

Eratosthenes kalburu. Arit. Asal sayıların bir listesini belirlemeye olanak veren yöntem. Bu yöntem, 1, 2, 3, 4, 5..., doğal sayılar dizisini yazmak, ve bu diziden, kendinden ve birden başka bir böleni bulunan her sayıyı silmekten oluşur. Kalan sayılar asal sayılar olmak zorundadır. Önce 2 dışında çift sayılar silinmiş olmalıdır, çünkü onların hepsi 2 ile bölünebilir, 2 ise ancak kendiyle ve birle bölünebilir; sonra 3'ün katları (3 hariç), 5'in katları silinmelidir. 1'den A'ya kadar olan asal sayıları bulunduran bir çizelge oluşturmak istenirse, karesi A dan büyük bir asal sayıya erişinceye kadar işlemi sürdürmek gerekir.

ERAVALLANLAR, Kerala'da (Hindistan) yaşayan halk. Sayıları 1975'te birkaç yüz kadardı. Dravid kökenli olan Eravallanlar'ın dili, tamul ve malayalam karışımı bir lehçedir. Kabileler halinde örgütlenmiş olarak ormanda yaşar, yanmış orman sahasında tarımla uğraşır, avlanır ve toplayıcılık yaparlar. Animist olan Eravallanlar, tanrıların çocukları olduklarına inandıkları için atalarına ve onların totemlerine taparlar, büyük hindu bayramlarını kutlar, ölülerini gömerler.

ERAY (Nazlı), türk hikâyeci (Ankara 1945). Fantastik öğelerden geniş ölçüde yararlanan, düşlere yer veren, alayla dolu hikâyelerini, *Ah bayım ah* (1976), *Geceyi tanıdım* (1980), *Kız öpme kuyruğu* (1982), *Hazır dünya* (1984), *Deniz kenarında pazartesi* (1985), *Eski gece parçaları* (1986), *Aşk artık burada oturmuyor* (1988), *Yoldan geçen öyküler* (1989), *Kuş kafesindeki tenor* (1991) kitaplarında topladı. *Pasifik günleri* (1981), *Orphee* (1983), *Arzu sapağında inecek var* (1990) gibi romanlar da yayımladı. *Karanfil gece kursu* adlı öyküsüyle 1988 Haldun Taner hikâye ödülü'nü kazandı.

ERAYBAR (Değer), türk voleybolcu (İstanbul 1936). Galatasaray lisesi'nde futbol oynarken genç milli takıma çağrıldı; ancak, geçirdiği sakatlık nedeniyle voleybola yöneldi. Galatasaray (1951-1961, 1963-1965), Harp okulu (1961-1963), Ortadoğu teknik üniversitesi (1965-1967) takımlarında voleybol oynadı. 101 kez yer aldığı voleybol milli takımına 89 kez kaptanlık yaptı. Prag'daki Avrupa voleybol şampiyonası'nda Avrupa karmasına seçildi (1958). Uluslararası voleybol antrenörlük diploması aldıktan (1970) sonra türk bayan ve erkek milli takımlarını çalıştırdı. Antrenörlüğünü üstlendiği İsveç'in Nornkoping takımı lig ikincisi oldu (1979). Eraybar, 1980'den sonra Milliyet'te spor yazarı olarak çalışmaya başladı; 1982'de Güneş gazetesine geçti. Gazetenin kapandığı 1992 yılına kadar burada çalıştı. Aynı yıl *Voleybol magazin* adlı haftalık dergiyi yayımlamaya başladı.

ERÂZİL çoğl. a. (ar. *erzel,* çok rezil'in çoğl. *erazil*). *Esk.* En reziller, çok aşağılık kimseler: *"sorun fazileti tahkir eden esâfilden / sorun tabiatı terzîl eden erâzilden"* (Tevfik Fikret).

ERB (Wilhelm Heinrich), alman hekim (Winnweiler, Rheinland - Pfalz, 1840 - Heidelberg 1921). Sinir hastalıklarını inceledi ve ilerleyici birçok kas atrofisi tipine adını verdi.

Erb miyopatisi, ergenlik çağında kol ve omuzdan başlayarak çok yavaş ilerleme gösteren bir tür kas hastalığı. (Kalça kemeri kasları ile bacak kasları, uzun süre zarara uğramaz. Bu hastalıkta, bazı kasların geçici ya da kalıcı olarak hipertrofiye uğraması, kas atrofisine eşlik edebilir.)

Erb paraplejisi, bir tür parapleji.

ERBA (Luciano), italyan yazar (Milano 1922), edebiyat eleştirmeni ve kapalılığa yakınlık duyan bir şairdi (*Il bel paese,* 1955; *Il male minore,* 1960; *L'anello di Moebius,* 1980).

ERBAA sıf. ve a. (ar. *erba*ᶜ*a*). *Esk.* Dört: *Cihad-ı erbaa* (dört yön; doğu, batı, kuzey, güney). *Etraf-ı erbaa* (dört taraf; ön, arka, sağ, sol). *Füsûl-ı erbaa* (dört mevsim; ilkbahar, yaz, sonbahar, kış).

ERBAA (EL-), Cezayir'de kent, Mitica ovasında; 36 700 nüf. Tarım (turunçgiller, üzüm, tütün) merkezi.

ERBAA, esk. **Herek,** Orta Karadeniz bölümünde, Tokat iline bağlı ilçe; 99 596 nüf. (1990); 1 111 km^2; merkez bucağı dışında 3 bucak, 73 köy. Merkezi, Tokat'ın karayolu ile 89 km K.'inde *Erbaa,* 33 554 nüf. (1990). Erbaa bugünkü yerinde yeni bir kasabadır. Eskiden ovanın G. kesiminde alüviyal tabanda bulunan kasaba, 1939 Erzincan depreminde hasar görmüş, 1942 ve 1943 depreminde büyük ölçüde harap olmuş, bunun üzerine 1944'te daha G.'deki Kocakır ve Çakıllı tepelerin eteklerindeki sağlam zeminde yeniden kurulmuştur.
—Arkeol. ve Mim. İlçe sınırları içindeki Horoztepe* höyüğünde İlk Tunç çağa tarihlenen bir yerleşme ortaya çıkarılmıştır. İlçe merkezindeki Silahtar Ömer Paşa camisi'nin yapım tarihi bilinmemekte, ancak kalem işi süslemelerinin üslubuyla XVII. yy. sonlarına tarihlendirilmektedir.

ERBABA höyüğü, Konya'ya bağlı Beyşehir ilçesinin 10 km K.-B.'sında höyük. Yenitaş dönemine, İ.Ö. VI. binyıla tarihlenen dört katmandan oluşan höyük, yerleşik yaşama geçmiş, çanak çömlek kullanan, hayvanları evcilleştirmiş (koyun, keçi, sığır) ve tarımla uğraşan (tahıl, baklagiller) bir yerleşim merkezi olması açısından önemlidir. 1969-1974 arasında J. ve L. Bordaz yönetiminde yapılan kazılarda Çayönü'nden sonra taş mimarinin görüldüğü ilk yerleşmelerden biri ortaya çıkarıldı. Büyük taş temeller üzerinde yükselen, birbirine yakın, kerpiç duvarlı evlere Çatalhöyük'teki gibi damdan girilmektedir. Kazılarda ayrıca çeşitli çanak çömlekler, kemikten bizler, iğneler, çakmaktaşı ve obsidyenden ok uçları, dilgiler, kazıyıcılar, deliciler, öğütme taşları, küçük yassı baltacıklar, renkli taştan boncuklar, kilden kadın ve erkek heykelcikleri bulundu. (→ Kayn.)

ERBABİ. (Hüseyin), türk halk şairi (Karaarz, Erzurum, 1805 - *ay. y.* 1883). Küçük yaşta derviş oldu. Bağlandığı tarikatın şeyhi, tuttuğu yolda ustalaştığını belirtmek için ona Erbabi mahlasını verdi. Erzurum'da kahvelerde saz çalıp şiir söyleyerek geçimini sağladı. Sümmani, Mahiri gibi şairlerle atışmalarda bulundu. Bir ara geldiği İstanbul'da padişah Abdülmecit'in önünde şiir söyledi. Oğlu Şehvari (1862-1914) de halk şairiydi.

ERBACH (Christian), alman besteci ve eğitici (Gaualgesheim 1570'e doğr. - Augsburg 1635). Augsburg katedrali'nde orgculuğa getirildi (1625). Çok korolu missa'lar ve motet'ler besteledi. Klavyeli çalgılar için yazdığı toccata, ricercare ve canzone'lerde italyan etkisi görülür.

ERBAİN ya da **ERBAUN** sıf. ve a. (ar. *erba*ᶜ*in*). *Esk.* **1.** Kırk: *Hadis-i erbain* (kırk hadis). **—2.** Eski takvimde 22 aralık - 31 ocak arasında hüküm süren karakış. **—3.** Tarikata giren dervişlerin doldurdukları 40 günlük çile.
—Kur. tar. *Erbain hâkimleri,* Osmanlı devletinde başkentin dört büyük kadılık merkezini oluşturan İstanbul, Üsküdar, Galata ve Eyüp bölgelerinde yer alan kırk mahkemenin yargıçlarına verilen unvan. (Bunlar şehrin inzibat işlerinden de sorumluydular.)
—ANSİKL. Tasav. Kış mevsiminin en soğuk günlerine rastlayan bu kırk günlük süre içinde dervişler hücreye kapanarak nefislerini eğitmek amacıyla zikir ve riyazetle uğraşırlardı. Buna, tasavvuf dilinde *erbain çıkarmak, erbaine girmek, erbaine sokmak* ya da *halvet* denirdi. Tarikatlarda halifelik makamına geçebilmek için erbaine girmiş olmak koşulu aranırdı. Derviş bu çileyi bitirince tekkede kurbanlar kesilir, şölen verilir, dervişler birbirlerini kutlarlardı.

Erbain-i aşura, kameri takvimin ikinci ayı safer ayının 20. günü. Hz. Hüseyin'in Kerbela'da şehit edilişinin kırkıncı gününe rastladığından bu adla anılır ve özellikle şiilerce kutsal sayılır.

ERBAKAN (Necmettin), türk siyaset

adamı (Sinop 1926). İstanbul Teknik üniversitesi makine fakültesi'ni bitirdi (1948). Aynı fakültede asistanlığa atandı. Almanya'da doktora yaptı. Doçentliğe yükseldi (1954). "Gümüş motor" dizel motorları fabrikasında genel müdürlük yaptı (1956-1963). Profesörlüğe yükseldi (1965). Odalar birliği sanayi dairesi başkanlığına getirildi (1966). Ertesi yıl Odalar birliği'nin genel sekreteri oldu. AP'den Cumhuriyet senatosu seçimlerine aday olmak için başvurduysa da adaylığı Demirel tarafından önlendi. 1969'da Odalar birliği başkanlığına seçilmesi de yine AP hükümeti tarafından geçersiz sayıldı. Bağımsız olarak Konya'dan adaylığını koydu, milletvekili seçildi (1969-1980). Milli nizam partisi'nin (MNP) kurucuları arasında yer aldı (1970) ve ilk kongrede genel başkan seçildi. MNP, laiklik ilkesine aykırı tutumu yüzünden kapatılınca (1971), aynı kadro bu kez MSP'yi kurdu. Erbakan bir süre yurtdışında kaldıktan sonra Türkiye'ye dönüp bu partinin adayı olarak yine Konya'dan milletvekili seçildi; parti başkanlığına getirildi (1973). MSP, CHP ve AP'den sonra üçüncü parti durumuna yükseldi. Ecevit'in kurduğu CHP-MSP koalisyonunda (şubat 1974) devlet bakanı ve başbakan yardımcısı oldu. İç politikadaki görüş ayrılıkları CHP ile MSP'nin arasını açtı; koalisyon Ecevit'in istifasıyla dağıldı. Erbakan, bu kez birinci ve ikinci Milliyetçi cephe hükümetlerinde devlet bakanlığı ve başbakan yardımcılığını üstlendi (1975-1977, 1977-1978). Demirel'in kurduğu 6. kabineyi dışardan destekledi. Ekim 1980'de diğer MSP yöneticileriyle birlikte tutuklandı. Temmuz 1981'de salıverildi. Tutuksuz olarak yargılandı; aklandı. 1982 Anayasası'nın geçici 4. maddesiyle siyaset yapması yasaklandıysa da, bu yasak eylül 1987'de yapılan referandumla kaldırıldı. Aynı yıl ekim ayında Refah partisi'nin genel başkanlığını Ahmet Tekdal'dan devraldı. Kasım 1987 erken seçimlerinde Refah partisi, yurt çapındaki % 10'luk barajı aşamadı. Partinin 1990'daki büyük kongresinde Erbakan tekrar genel başkan seçildi. 1991 seçimlerinde Konya milletvekili olarak meclise girdi.

ERBAP a. (ar. *rabb*, çoğl. *erbāb*, sahipler). Bir işten anlayan, bir işi iyi bilen kimse: *Bir işi erbabına vermek.*

—*Esk. Erbab-ı câh, erbab-ı servet*, mevki sahibi kimseler, zenginler. ‖ *Erbab-ı denâet*, alçak ve adi kimseler. ‖ *Erbab-ı dil*, gönül adamları, sevgiden anlayan insanlar: *"Hem-kâse-i erbâb-ı diliz arbedemiz yok"* (Bağdatlı Ruhi, XVII. yy.). ‖ *Erbab-ı fen* bilim adamları. ‖ *Erbab-ı garez*, art niyetli kimseler, garez besleyenler. ‖ *Erbab-ı hired*, sağduyu sahibi kimseler. ‖ *Erbab-ı hüner*, hünerli kimseler. ‖ *Erbab-ı kalem*, yazarlar: *"Çağatay erbâb-ı kaleminden de kelimeler ve cümleler alınmışdır"* (F. Köprülü). ‖ *Erbab-ı namus*, namuslu kimseler. ‖ *Erbab-ı nücum*, astrologlar: *"Erbâb-ı nücum u ehl-i hikmet"* (A. H. Tarhan). ‖ *Erbab-ı seyf*, kılıç adamları, askerler. ‖ *Erbab-ı sühan*, söz ustaları, güzel konuşanlar. ‖ *Erbab-ı sülûk*, dindar kimseler. ‖ *Erbab-ı ticaret*, ticaretle uğraşanlar. ‖ *Erbab-ı vukuf*, vâkıf olanlar, bilenler, anlayış sahibi kimseler.

—Kur. tar. *Erbabı divan*, Osmanlı devletinde meclis üyesi olarak görev yapan kişi ya da bir devlet dairesi memuru. ‖ *Erbabı hıref* (erbabı sanat da denirdi), Osmanlı devletinde zanaatkâr sınıfından olan meslek sahipleri. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Erbabı timar* → TİMAR.

—Tasav. *Erbabı mana*, dinine sıkı sıkıya bağlı olanlar. ‖ *Erbabı safa' -yı batın*, kalpleri temiz, inanmış (mümin) kimseler. ‖ *Erbabı zahir*, tasavvufta evreni ancak dış yüzüyle, görünüşüyle değerlendirenler, sofular, şeriatçılar.

—ANSİKL. Kur. tar. Saray ve ordu gereksinimlerini karşılamakla görevli olan ve bu hizmetleri için devletten düzenli aylık alan zanaatkârlar topluluğu bu adla anılırdı. Kendilerine özgü bir denetim örgütleri bulunduğu gibi, her zanaatçı grubunun *ehli hıref ağası* denen bir de reisi vardı. XVI. yy. sonlarına kadar alem mehterleribaşı, çadır mehterleribaşı, mimarbaşı, kürkçübaşı, çizmecibaşı, helvacıbaşı ve sakabaşı olmak üzere toplam yedi hıref ağası bulunurken, daha sonra nakkaşbaşı, çamaşırcıbaşı, kaftancıbaşı vb. gibi zanaat kolu reislerinin katılmasıyla sayıları çoğaldı.

ERBAŞ a. Ask. Onbaşı ve çavuş rütbesindeki askeri personele verilen ad.

ERBAŞ (Dursun Ali) → EĞRİBAŞ.

ERBAUN → ERBAİN.

ERBEN (Karel Jaromír), çek etnograf, tarihçi ve şair (Miletín 1811-Prag 1870). Bohemya'da ulusal yenilenme akımının ve romantizmin öncüsü. *Sacrifice à la terre* (fr. çev.) [Dünyanın yaradılışını açıklayan slav efsanesi] (1848) ve *Légende slave de la création du monde* (fr. çev.) Yeryüzü için bir kurban] (1866) gibi araştırmalarıyla, 2 200 parça içeren üçüncü baskısı *Prostonarodni Çeske Pisne* (Çek halk türkü ve ezgileri) [1862-1864] adıyla yayımlanan *Chansons nationales de Bohême* (fr. çev.) [Bohemya ulusal şarkıları] (1842-1845) başlıklı folklor derlemeleriyle çek etnografyasında önemli bir yer tutar. Aynı dönemde gerçek yerel lehçeyle kaleme alınmış *Pohadek a Povesti Slovanskych* (Yüz halk öyküsü ve slav efsanesi) [1865] başlıklı yazıları ile *Anthologie de la littérature tchèque ancienne* (Eski çek edebiyatı antolojisi) [fr. çev.] (1845-1865) adlı tarihsel çalışmalarını ve Tomáš ze Štítného ve Jan Hus'un yapıtlarını yayımladı. Ancak ününü daha çok, *Kytice z Povesti Narodnich* (Ulusal masallar derlemesi) [1853] adlı yapıtında ortaya koyduğu, kişisel bir romantizmle dolu yenilikçi şiire borçludur. Ahenkleri, sadelikleri ve çağrışım gücüyle dikkat çeken, halk kaynaklarından esinlenmiş on iki baladdan oluşan yapıt, daha sonra A. Dvořák gibi müzisyenleri, Neruda, Wolker ve Durych gibi yazarları etkiledi.

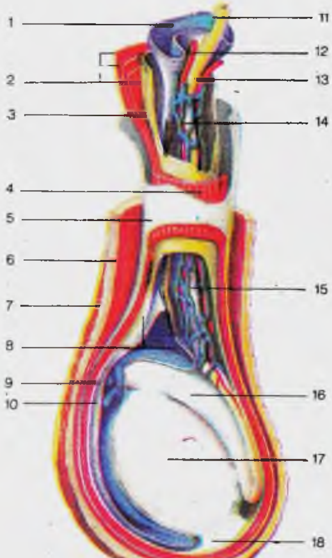
ERBEN (Mehmet Talat), türk kimyacı (Kandiye, Girit, 1917 - İstanbul 1981). Yüksek öğretmen okulu ve İstanbul Üniversitesi fen fakültesi fizik-kimya bölümü'nü bitirdi (1944). İstanbul Teknik üniversitesi'ne asistan (1947) oldu. Yurtdışında çeşitli çalışmalar yaptı. Belçika'da Société pour le traitement chimique des combustibles irradiés *(Eurochemic)* Temel proses kimyası bölümü başkanlığında bulundu (1959-1961). Türkiye'ye dönüşünde İstanbul Teknik üniversitesi'nde profesörlüğe yükseldi (1962). Çekmece nükleer araştırma ve eğitim merkezi (ÇNAEM) kimya bölümü'nün başkanı olarak çalıştı (1961-1972). Kimya fakültesi fiziksel kimya kürsüsü başkanlığı görevini emekli oluncaya kadar yürüttü (1972-1981). Polimer kimyası, nükleer yakıt arıtımı, çekirdek parçalanmasıyla ilgili çalışmaları ve geliştirdiği yöntemlerle uluslararası bir üne kavuştu. Türkiye Bilimsel ve teknik araştırma kurumu'nun (TÜBİTAK) temel bilimler dalındaki bilim ödülünü kazandı (1966).

ERBEZİ a. Anat. Erkek eşeysel bez ya da erkek gonat. (Eşanl. HUSYE, TESTİS.) [Bk. *ansikl.* böl.]

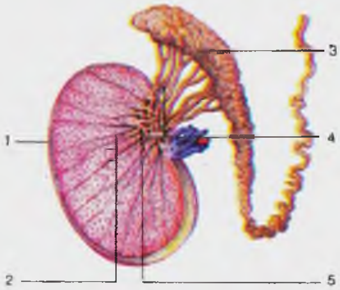
—Patol. *Erbezi iltihabı* → ORKİT. ‖ *Erbezi uru*, sertoli hücrelerinden başlayarak gelişen, genellikle tehlikesiz ur.

—ANSİKL. Erbezi çifte salgı işlevi olan bir çift bezdir; dış salgı işlevi, spermatozoitle sonuçlanan sperma oluşum süreçlerini sağlar; iç salgı işlevi erkeklik hormonunu (testosteron) üretmektir. Erbezi erişkinde, beyaz renkte dayanıklı bir zarla kaplı, 5 cm uzunluğunda yumurtamsı bir kütledir; *atmık kanalcıkları*'nı içeren lopçuklardan oluşur; bu kanalcıklar bezin üst kenarına doğru yönelir ve bir ağ *(rete testis)* meydana getirirler. Buradan epididim kanalına açılan götürücü koniler (ya da kanallar) çıkar, *epididim* kanalının yumaklaşması erbezini üstten saran epididimi meydana getirir; bunun alt ucundan da *sperma kanalı* çıkar. Erbezleri dıştan bir kılıfla örtülüdür ve ikisi birlikte kamışın altındaki bir torbanın içinde bulunur. Erbezleri başlangıçta karın içinde yer alır, doğumdan kısa bir süre önce kasık kanalı yoluyla erbezi torbalarına iner.

—Karş. anat. Erbezleri knidlilerde ayrı bir yapı olarak ortaya çıkar, ama gametleri dışarıya atacak yollar yoktur; bu yollar ancak yassısolucanlarda ortaya çıkar. Sperma oluşumu (spermatogenez) bütün türlerde aynı hücre olaylarını içerirse de çoğunlukla kist* (tohum kesesi) oluşumuyla gerçekleşir; memelilerde sperma oluşumu kanalcıklar içinde sürekli olabilir.

erbezi
1. Karın boşluğu;
2. Karın kasları;
3. Lifsel tabaka;
4. Kas tabakası;
5. Hücresel tabaka;
6. Dartos;
7. Erbezi torbası derisi;
8. Erbezi kılıfı;
9. Kuyruklu hidatit;
10. Sapsız hidatit;
11. Sperma kanalı;
12. Sperma atardamarı;
13. Sperma kanalı atardamarı;
14. Sperma toplardamarı;
15. Toplardamar ağı;
16. Epididim;
17. Erbezi;
18. Erbezi torbası bağı.

erbezi kesiti
1. Erbezi;
2. Atmık kanalcıkları;
3. Epididim;
4. Götürücü kanallar;
5. Rete testis.

Erb-Goldflam hastalığı, bir tür kas zayıflığı.

ERBİL ya da **İRBİL,** K.-D. Irak'ta, Dicle nehri ile Zagros dağları arasındaki yoğun nüfuslu, çok sayıda Türk'ün de yaşadığı eyalet (15 135 km^2 ve 770 439 nüf. [1987]). —Bu eyaletin merkezi kent; 333 933 nüf. Musul'un 80 km kadar D.-G. D.'sundadır.

Leyla Erbil

ERBİL (Leyla), türk hikâyeci, romancı (İstanbul 1931). Bir süre İÜ edebiyat fakültesi'nde okudu. Hikâyelerinde (*Hallaç*, 1961; *Gecede*, 1968; *Tuhaf bir kadın*, 1971; *Eski sevgili*, 1977; *Mektup aşkları*, 1988) ve tek romanında (*Karanlığın günü*, 1985) toplumdaki dengesizlikleri, yanlış değer yargılarını, bozuk ilişkileri, kadınların baskı altında tutuluşunu, cinsel sorunları vb. konu edindi. Karşı çıktığı boş değerleri sergilerken kara mizahtan yararlandı. Anlatımında bilinçaltı tekniğine geniş yer verdi.

ERBİL (Devrim), türk ressam (Uşak 1937). İstanbul Devlet güzel sanatlar akademisi'nde Halil Dikmen ve Bedri Rahmi'nin öğrencisi oldu (1955-1959). Bir süre özel liselerde resim ve sanat tarihi öğret-

Devrim Erbil
Kompozisyon

menliği yaptıktan sonra akademiye asistan olarak girdi (1962). Doçentliğe (1970) ve profesörlüğe (1981) yükseldi. İstanbul Resim ve heykel müzesi müdürlüğü yaptı (1979-1982).

Sanatçı, yapıtlarında minyatür ve yerel malzemelerden esinlenen, dikdörtgen ya da kare çerçeveler içinde, yatay manzara kompozisyonları işledi. Kent görünümlerini soyut bir anlayışla kuşbakışı ve çizgi ağırlıklı verdi.

Yurt içinde ve yurt dışında çeşitli sergilere katılan, kişisel sergiler açan, yapıtları çeşitli müze, galeri ve özel koleksiyonlarda yer alan sanatçı birçok ödül kazandı: Tahran bölgesel bineali Saray kraliyet resim 1. ödülü (1966); İskenderiye bineali resim 2. ödülü (1971). Bazı yapıtları: *Anadolu izlenimleri* (1977), *Kuşlar III* (1979), *Soyutlama* (1982), *Ritimsel soyutlama* (1982), *Titreşim* (1983).

ERBİL ATABEYLERİ → BEYTİGİNLİLER.

ERBİN a. (fr *erbine*). Anorg. kim. Erbiyum oksit (Er_2O_3) ya da hidroksit [$Er(OH)_3$].

Erciş'ten bir görünüm
Van

ERBİYUM a. (fr. *erbium*; İsveç'te, erbinin bulunduğu *Ytterby* yerleşim biriminin adından). Anorg. kim. Nadir topraklar grubundan bir metal. (Simgesi Er olan kimyasal element.)

—ANSİKL. Erbiyum, atom numarası 68, atom kütlesi 167,26 olan kimyasal bir elementtir. Bu elementin erbin denen ve itriyumlu topraklarda diğer nadir toprak oksitleriyle karışım halinde bulunan oksidinin varlığı, Cleve tarafından ortaya çıkarıldı. Asitlerin erbin üzerine etkimesinden elde edilen tuzları, koyu pempe renklidir. Erbiyum, laser ışınlarının elde edilmesinde kullanılır.

ERBİYUMLU sıf. Anorg. kim. Erbiyum içeren bir madde için kullanılır.

ERBOĞA, parlak yıldız bakımından zengin güney takımyıldızı; eski Yunanlılar bu parlakyıldızların arasında, gökyüzüne sürgün edilen Chiron erboğasını gördüklerine inanıyorlardı. Ana yıldızı α Erboğa ya da *Rigil Kentarus* ("Erboğanın ayağı") gökyüzünde en parlak yıldızlar arasında üçüncü sırayı alır (kadiri: 0,1). Gerçekte bir çiftyıldız olan Erboğa'nın A ve B bileşenlerini ilk kez 1689'da Pondichéry'de gökbilimci Richaud ayırt etti. Bu bileşenler güneş sisteminden 4,35 ıy uzaklıktaki ortak ağırlık merkezi çevresinde 84 yıl süren çok uzun bir yörünge çizer. A bileşenin kütlesi, Güneş kütlesinin 1,10 katıdır; G0 tayf tipinden ve 0 kadirden bir yıldızdır; B bileşeninin tayf tipi K5 ve kadiri 1,34'tür; kütlesi ise Güneş'in 0,91'ine eşittir. Daha sonra bu çifte 2° 11′ uzaklıkta, fiziksel olarak bu iki yıldıza bağlı üçüncü bir yıldız bulundu; bu yıldız çok daha sönüktür (11 kadirden) ve ışıma gücüne göre hesaplanan kütlesi ancak Güneş'in 0,12'si kadardır. Güneş sisteminden yalnız 4,22 ıy uzaklıkta yer alan bu sönük yıldıza, bilinen yıldızların en yakını olduğu için *Proksima Erboğa* adı verildi. Yıldızın A-B çiftine uzaklığı gökyüzündeki izdüşümüne göre 10 500 gökbilim birimidir; bu da yaklaşık 13 000 ab değerinde gerçek bir uzaklık demektir. Ayrıca β Erboğa ya da *Agena** da parlaklığıyla dikkati çeker. (→ GÖK haritası.)

ERBSTEİN (Julius), alman nümismat (Dresden 1836 - Blasewitz, Dresden yakınında, 1907). 1890'da Dresden madalyalar dairesi müdürlüğüne atandı. Nümismatik konularında birçok inceleme yazdı ve çok sayıda sikke kataloğu hazırladı.

ERBUDAK (Macit), türk harita mühendisi (İstanbul 1912 - *ay. y.* 1981). İstanbul Üniversitesi fen fakültesi'ni bitirdi (1935). Berlin Yüksek teknik okulu'nda harita mühendisliği öğrenimi gördü (1936-1940). İller bankası ile Tapu ve kadastro genel müdürlüklerinde çalıştıktan sonra, İstanbul Devlet mimarlık ve mühendislik akademisi'ne (bugün Yıldız üniversitesi) geçti (1949) ve ölümüne değin burada görev aldı. Çağdaş haritacılığın gelişimi için gerekli hukuksal ve teknik düzenlemelerin gerçekleştirilmesinde önemli katkıları oldu. 1981'de TÜBİTAK hizmet ödülü'nü kazandı. Başlıca yapıtları: *Jeodezik astronomi* (1966), *Fiziksel jeodezi* (1973), *Fiziksel jeodezi* (A. Tuğluoğlu ile, 1976).

ERBULAK (Altan), türk karikatürcü, gazeteci, sinema ve tiyatro oyuncusu (Erzurum 1929 - İstanbul 1988). İstanbul Devlet güzel sanatlar akademisi resim bölümü'nde Cemal Tollu'nun atölyesinde beş yıl öğrenim gördü; okulu sonradan bitirdi (1950). Hergün, Vatan, Akşam, Milliyet gazetelerinde; Hafta, Akbaba, Tef, Karikatür, Dolmuş, Şaka, Fırt, Gırgır, Gümgüm dergilerinde karikatürleri yayımlandığı gibi, "Taş arabası" ve "Altan'ca" başlıklarıyla yazılar da yazdı (1946-1987). Yumuşak çizgisi, halka dönük espri anlayışı ve yarattığı sevimli tiplerle (Cafer ile Hürmüz, Kibar hırsız vb.), geniş okur kitlesinin beğenisini kazandı. Tiyatroyu Haldun Dormen'in Cep tiyatrosu'nda *Bir evlenme* adlı oyunla profesyonel olarak sürdürdü (1955). Daha sonra Dormen tiyatrosu'nun hemen bütün oyunlarında rol aldı. Metin Serezli ile birlikte Çevre tiyatrosu'nu kurdu (1971). 1980'den sonra yönetmenliğini ve oyunculuğunu başka topluluklarda sürdürdü (Ali Poyrazoğlu, Yeditepe oyuncuları vb.). Ölümünden sonra, Kocamustafapaşa'daki Çevre tiyatrosu'na Altan Erbulak tiyatrosu adı verildi. 1960'lı yıllarda sinemada "gözlüklü komik" adıyla ün yapan sanatçının, yarım kalan anıları, mektupları, fotoğrafları ve çizgileri, eşi Füsun Erbulak tarafından *Deli kır ile kırmızı başlıklı seyirci* (1989) adıyla yayımlandı. Karikatürcüler derneği, uluslararası Akşehir Nasrettin Hoca karikatür yarışması'na Altan Erbulak ödülü koydu (1989).

ERCİLLA Y ZUNIGA (Alonso DE), ispanyol şair (Madra 1533 - *ay. y.* 1594). Vizcaya'nın büyük ailelerinin birinden gelen Ercilla y Zuñiga, Rönesans insanının tipik bir örneğidir. Çocuk yaşta Felipe II' nin hizmetine girdi; prenses Mary ile evlenen Felipe II ile birlikte İngiltere'ye gitti. Daha sonraları, başkaldıran Şili Araukanları'na karşı açılan sefere katıldı; bu zorlu savaş sırasında kendisini üne kavuşturan destansı şiiri *La Araucana**'nın (Amerika' nın keşfinden esinlenen ilk şiir) ilk 15 şarkısını yazdı (1569'da yayımlandı). Savaştan sonra, Ateş ülkesi'ne yapılan bir seferde Mendoza'ya eşlik etti (1558); 1562'de İspanya'ya döndü, birçok yolculuk yaptıktan sonra, Madrid'e yerleşti.

ERCİŞ, Van iline bağlı ilçe; 99 754 nüf. (1990); 2 115 km^2; merkez bucağı dışında 2 bucak, 81 köy. Merkezi, Van'ın 101 km K.'inde *Erciş*, 40 481 nüf. (1990). Tahıl, sanayi bitkileri (şekerpancarı), sebze ve meyve üretimi, hayvancılık. Linyit işletmesi. Erciş eskiden Van gölü kenarında idi ve zaman zaman yükselen göl sularının tehdidi altında kalıyordu. 1841 yılında bütünüyle sularla kaplanmasından sonra terk edilerek, kıyıdan 3 km kadar içerde ve gölden 20-25 m yükseklikte bugünkü Erciş kurulmuştur.

ERCİYES, Kayseri'nin Talas ilçesi merkez bucağına bağlı Zincidere beldesinin eski adı.

ERCİYES buzulu, Erciyes doruğunun K.-B.'ya bakan dik yamacı eteğindeki buzul. Bir sirk içinde yerleşmiş neveden ve küçük bir dil kesiminden oluşur. Dördüncü Zaman'da daha aşağılara inen ve boyu birkaç km'yi bulan buzul dili, günümüzde 3 380 m'ye kadar sarkar ve boyu 650 m kadardır.

ERCİYES dağı, antik **Argaios,** İç Anadolu bölgesinin simgesi ve en yüksek (3 917 m) doruğu olan volkanik kütle. Karmaşık yapılı genç bir stratovolkan olan Erciyes, tektonik kökenli Develi-Kayseri çöküntü alanı ortasında, görkemli bir koni biçiminde yükselir. Dağın esas merkezi kısmında volkanik etkinlik daha erken sona ermiş ve bu kesim büyük ölçüde aşınarak volkan yapısının iskeleti meydana çıkmıştır. Buna karşılık lav ve tüf püskürmeleri dağın çevresinde ışınsal yarıklar boyunca sıralanmış parazit konilerde çok daha yakın zamanlara kadar sürmüştür. Strabon'un Erciyes'i tasvir ederken dağın eteklerinde, içinde ateş bulunan çukurlardan söz etmesi volkanik faaliyetin tarihi dönemlere kadar, zayıflamakla beraber devam ettiğine işaret eder. Ürgüp-Göreme yöresinde, peribacalarının oluşumuna yol açan tüfler de Erciyes'in neojendeki püskürmelerinin ürünüdür.

Erciyes üniversitesi, Kayseri'de yükseköğrenim kurumu. 2809 sayılı Yükseköğrenim kurumlarını yeniden düzenleyen yasa ile, Kayseri Üniversitesi'nin adı ve yapısı değiştirilerek kuruldu (28 mart 1983). Üniversitede şu öğretim birimleri yer alır: Fen-edebiyat fakültesi, Tıp fakültesi, İktisadi ve idari bilimler fakültesi, İlahiyat fakül-

Erciyes dağı ve Kayseri'den bir görünüm

tesi, Mühendislik fakültesi; Sosyal bilimler enstitüsü, Fen bilimleri enstitüsü, Sağlık bilimleri enstitüsü, Gevher Nesibe tıp tarihi enstitüsü; Kayseri Meslek, Sağlık hizmetleri meslek, Kocasinan Meslek ve Yozgat Meslek yüksekokulları.

ERCKMANN - CHATRİAN, Émile ERCKMANN (Phalsbourg 1822 - Lunéville 1899) ve Alexandre CHATRİAN (Abreschviller, Moselle, 1826 - Villemomble 1890) adlı alsaceli iki fransız yazarın ortak yapıtlarında kullandıkları ad. O kadar yakın bir işbirliği içindeydiler ki, yapıtlarında her birinin payını ayırt etmek güçtür. Ancak, Chatrian'ın bu işbirliğindeki payı, Alsace edebiyatı uzmanlarınca tartışma konusu yapılmıştır. İki yazar, ancak uzun bir uğraştan sonra yayımladıkları *l'İllustre Docteur Mathéus* (1859) ile başarıya ulaşabildiler. Ulusal ve antimilitarist romanlarının (*le Fou Yégof*, 1862; *Madame Thérèse*, 1863) yanı sıra, yaşadıkları yörenin geleneklerini güçlü bir mizahla ve doğrulukla dile getiren *l'Ami Fritz* (1864), *les Contes populaires* (1866) gibi romanları, *le Juif polonais* adlı dramları ve *les Rantzau* (1882) adlı güldürüleri özellikle anılmaya değer.

P. Petit

Émile Erckmann (solda) ve Alexandre Chatrian

ERCOLANİ (Giovanni Battista), italyan veteriner (Bologna 1819 - *ay. y.* 1883). Torino okulunda profesör oldu ve Bologna okulunu kurdu. İtalyan veteriner hekimliğinin gelişmesine büyük katkıda bulundu.

ERCOLANO, esk. **Resina,** İtalya'da (Campania) kent, Napoli'nin G.-D.'sunda, Vezüv'ün eteğinde; 58 000 nüf. Bağlar. Kent, eski Herculanum* sit alanının bir bölümünü kaplar.

ERCOLE DE' ROBERTİ → ROBERTİ (Ercole de').

ERCÜMENDANE be. (fars. *ercümend* ve *-āne*'den *ercümendane*). *Esk.* Onurlu ve saygın bir biçimde, şerefli kimseye yakışacak biçimde.

ERCÜMENT sıf. (fars. *erc*, rütbe ve *-mend*'den *ercmend, ercümend*). *Esk.* Şerefli, onurlu, saygın: *"Ya Fahr-ı kâinât sen ifâ et ecrini / Dîvân-ı Kibriyâda bu Şark ercümendinin"* (Y.K. Beyatlı).

ERCÜMENT BANU, Baburlu hükümdarı Şah Cihan'ın eşi (? 1591-Zeynabad, Dekkan, 1630). Vezir Ebülhasan Asaf Han'ın kızı. Veliaht Şah Cihan ile evlendi (1612). Kocası tahta çıktıktan sonra "Mümtaz-Mahal" unvanıyla anıldı. Dünyaya getirdiği 14 çocuktan yedisi yaşadı. Öldüğünde Āgrâ'ya getirilen cenazesi, büyük bir törenle gömüldü. Şah Cihan'ın, eşi anısına yaptırdığı *Tac Mahal*, hint-türk mimarlığının dünyaca ünlü yapıtlarından biridir.

ERÇEK, Van'ın merkez ilçesine bağlı bucak; 16 008 nüf. (1990); 20 köy. Merkezi *Erçek*, 2 380 nüf. (1990).

ERÇEK gölü, D. Anadolu bölgesinde Van gölünün 30 km kadar D.'sunda lav seti gölü. 98 km²; denizden yüksekliği 1 803 m. Dışarı akıntısı yoktur, suları tuzlu ve sodalıdır.

ERDÂNE a. (fars. *erdāne*). Esk. bot. Yabani şebboy.

ERDEBİL, İran'da kent, Azerbaycan'ın doğu kesiminde, verimli bir yüksek (1 100 m) havzada, Hazar denizi'ni çevreleyen dağların kurak iç yamacında; 281 973 nüf. XVI. yy.'da Safevi sülalesinin doğmasına yol açan dinsel akımın ortaya çıktığı Erdebil'de yer alan Şeyh Safiyettin'in türbesi (XVI. yy.'da yapımına başlandı, XVII. yy.'ın ortasında tamamlandı), 16 tahta üstüne oturtulmuş sekizgen planlı camisi, yanında bir dua yeri bulunan asıl türbe ve tapınağın kap-kacağın saklandığı "Porselen odasıyla" islam türbelerinin en ilgi çekici örneklerinden biridir. XVI. yy.'dan kalma ünlü halılar. Bölgede dokunan halılara hâlâ Erdebil halısı adı verilmektedir.
—Tar. Kimi kaynakların kentin İ.S. V. yy.'da sasani hükümdarı Firuz, kimilerinin Keyaniyan hanedanından Keyhüsrev tarafından kurulduğunu söylemelerine karşın, gerçekte ne zaman ve kimlerce kurulduğu kesin olarak saptanmış değildir. Ancak, kuruluşundan başlayarak adına tarihlerde sıkça rastlanan Erdebil, emevi ve abbasi halifelerinin yönetimi altında kaldıktan sonra moğol istilası sırasında büyük hasar gördü. Safeviye tarikatının kurucusu Şeyh Safiyettin'in (1252-1335) doğduğu ve gömülü bulunduğu yer oluşu nedeniyle, bugün şiilerce önemli din merkezlerinden biri sayılır.

• *Erdebil sufileri*, Safevi hanedanının kurucularından Şeyh Safiyettin Erdebili ve Şah İsmail'e gelinceye kadarki haleflerine denir. Bunların kurdukları tarikata "erdebiliye" ya da "safeviye", bu tarikattan olanlara da erdebili ya da safevi adı verilir.

ERDEBİLİYE → SAFEVİYE.

ERDEK, antik **Artake,** Marmara bölgesinde Kapıdağ yarımadasında, aynı addaki körfezin kıyısında, Balıkesir iline bağlı ilçe; 26 547 nüf. (1990); 400 km², 22 köy. Merkezi, Susurluk üzerinden karayolu ile Balıkesir'in 119 km K.'inde *Erdek*, 13 246 nüf. (1990). Zeytin üretimi, balıkçılık, turizm.

Erdek açıkhava müzesi, Balıkesir iline bağlı Erdek ilçesinde müze (1949). Müzede, özellikle Roma döneminden heykeller, lahitler, mezar stelleri, sütun başlıkları vb. sergilenmektedir.

ERDEK körfezi, Marmara denizi'nin G.-B. kesiminde Kapıdağı yarımadası, Marmara adaları ve Biga yarımadası arasında derinliği 100 m'yi aşmayan körfez.

ERDEL, Transilvanya'nın Osmanlılar dönemindeki adı. (Coğrafyası için → TRANSİLVANYA.)
•TARİH. Bölgenin Osmanlılar ile ilişkisi, XIV. yy.'ın ikinci yarısında başladı. 1391'deki ilk planlı türk akınını Mehmet I döneminde yapılan büyük akın (1420) ve bunun sonunda Erdel voyvodası Csaky Laszlo'nun Hatsek yakınlarında yenilgiye uğraması izledi. Ertesi yıl Tuna uç beyi tarafından girişilen akında Sikullar ve Saksonlar, Braşov yakınında yenildiler (1421). 1426 ve 1432'de gerçekleştirilen türk akınlarından sonra macar kralı bölgeyi alman şövalyelerine vermek istediyse de iç karışıklıklar çıkınca bu girişiminde başarılı olamadı. Evrenosoğlu Ali Bey'in düzenlediği akın da önemli bir sonuç getirmeyince (1437), ertesi yıl Tuna'yı geçen Murat II, Erdel'e girerek Sibiu'ya kadar ilerledi (1438). 1442'de bir akıncı koluyla Erdel'e giren Mezit Bey, Hunyadi Janos karşısında yenilgiye uğradı ve bu savaşta şehit oldu. Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethederek daha çok Anadolu ve Sırbistan olaylarıyla uğraştığı dönemde Erdel üzerine yöneltilen akınlar yavaşladı. Ancak, Semendire sancakbeyi Bali Bey'in yaptığı akında (1474), türk akıncıları macar kralı *Matyas*'ın birliklerini dağıtarak Varad önlerine kadar ilerlediler. Daha sonra düzenlenen büyük seferde (1479) Mihaloğlu Ali, İskender, Malkoçoğlu Bali ve İsa beylerin komutasındaki türk akıncıları Temesvár'a kadar tüm Erdel'i yağmaladılar. Bayezit II ve Selim I dönemlerinde Erdel üzerine sefer düzenlenmedi. Süleyman I, Erdel'i kesin olarak Osmanlı devletine bağladı (1541) ve bölgeyi Avusturyalılar'a karşı koruyacağını duyuran bir ahitname yayımladı (1566). Vayvodalığa getirilen *Janos Zsigmond* da buna karşılık, Osmanlı devletine yılda 10 000 duka altını vergi vermeyi kabul etti. (Bu verdi 1575-1601 arasında 15 000 altına çıkarıldı. Bocskai'nin

Erdek körfezi

Erdel voyvodalığı döneminde vergi on yıllığına bağışlandıktan sonra yeniden 10 000 altın olarak saptandı. XVII. yy.'ın ikinci yarısında önce 15 000, sonra da 40 000 altına yükseltildi). Osmanlı denetimindeki Erdel'de Diyet meclisince seçilen prens (voyvoda ya da bey), ancak padişah tarafından onaylandıktan sonra göreve başlayabilirdi. Erdel beylerinin İstanbul'da sürekli bir temsilcisi (kapıkâhyası) bulunur, Babıâli voyvodalığa buyruklarını bunlar aracılığıyla iletirdi. 1571'e kadar Erdel'i yöneten Zsigmond'dan sonra Báthory Istvan (1571-1576), ardından da Báthory Kristof (1576-1581), onun ölümü üzerine de Báthory'nin oğlu Zsigmond voyvoda atandı. Önceleri Babıâli'ye bağlı kalan Zsigmond, daha sonra Papalık'ın önderliğinde Avusturya ve Macaristan'ın Osmanlı devletine karşı oluşturdukları "Mukaddes İttifak"a girdi (1593). Eflak ve Boğdan voyvodalarıyla da anlaştıktan sonra Banat'taki türk kalelerine ve Temesvár'a saldırdı (1595). Ancak sadrazam Koca Sinan Paşa'nın düzenlediği sefer sonunda yenilerek Erdel'den kaçmak zorunda kaldı (1596). Yerine voyvodalığa getirilen Báthory Andras (1598), Eflak voyvodası Radu Şertan tarafından yenilgiye uğratılarak öldürüldü (1603). Türk-Avusturya savaşlarının başlangıcından beri Avusturya'nın bölgedeki etkinliğini kırmaya yönelik eylemlerde bulunan Bocskai István, kazandığı başarılar ve izlediği tutum üzerine sadrazam Lala Mehmet Paşa tarafından Erdel beyliği yanında Macaristan krallığı'na da getirildi (1604). Kendini macar tahtından indirmeye çalışan Avusturya kralı Rudolf II'ye üç önemli kale vererek anlaşan Bocskai, böylece Avusturya'yı bir süre için de olsa Erdel'den uzak tutmayı başardı. Bocskai'nin ölümü üzerine (1613), onun yerine geçen zalim Báthory Gabor'u Erdel halkının şikâyetleri sonucu beylikten indirmekle görevlendirilen Özi beylerbeyi Macaroğlu Ali Paşa, Kırım kuvvetlerinin de katıldığı 80 000 kişilik bir orduyla Erdel'e girerek Báthory'i öldürttü; yerine Bethlen Gabor'u voyvodalığa ve macar krallığına getirdi. Bethlen'in beyliği süresince en parlak dönemini yaşayan Erdel, onun ölümü üzerine (1629) önce eşi, ardından da kardeşi tarafından yönetildi. Rakoçi I (Rákóczi)[1630-1648], özellikle onun oğlu Rakoçi György II (1648-1660) dönemlerinde baba-oğlun merkezden bağımsız davranışlar içine girmeleri sonucu Erdel kargaşa ortamına sürüklendi. György, İsveçliler'in verdikleri güvenceye dayanarak, Lehistan krallık tacını elde etmek için leh topraklarına girince (1657), Osmanlı devletinin gönderdiği Kırım kuvvetleri onu Wisla ırmağı kıyısında kesin yenilgiye uğrattılar. Bunun üzerine Babıâli'nin buyruğuna boyun eğmek zorunda kalan Diyet meclisi, Rhedey Frenc'i voyvodalığa getirdiyse de kısa bir süre sonra Rakoçi György yeniden yönetimi ele geçirdi. Sadrazam Köprülü Mehmet Paşa'nın çıktığı Erdel seferi sonunda Kuzey Macaristan'a kaçan György'nin yerine voyvodalık Barcsai Akos'a verildi (1658). Erdel'i felakete sürükleyen György, Ahmet Paşa komutasındaki türk kuvvetlerine karşı yaptığı savaşı yitirerek çekildiği Várad kalesinde öldüyse de (1660) Avusturyalılar ile işbirliğini sürdüren yandaşları, bölgede kargaşalık çıkarmaktan vazgeçmediler. Ayaklanmaları bastırmak için Erdel'e giren Ali Paşa, Apafi Mihály'i voyvodalığa atadı ve onu devirmeye gelen György yandaşlarından Kemény, yenilgiye uğratılarak öldürüldü (1662). Apafi Mihály döneminde (1662-1690) Osmanlı devletinin en sadık beyliklerinden biri durumuna gelen Erdel, türk kuvvetleri Macaristan'dan çekilmek zorunda kalınca (1687), Avusturyalılar tarafından işgal edildi. Bu savaş sırasında türk orduları bir ara Erdel'e yeniden girdilerse de Karlofça antlaşması ile (1699) bölge kesin olarak Avusturya'ya bırakıldı.

Kaya **Erdem**

ERDELAN ya da **ARDİLAN,** B. İran'da, Azerbaycan'ın G.'inde, Zağros dağları ile kaplı bölge. Eski idari bölünmeye göre bir eyalet olan bölgenin merkezi *Sinneh* (günümüzde *Senendec*) idi. Bugün İran'ın Kürdistan eyaleti topraklarını kapsar; 24 998 km^2; 1 078 415 nüf.

ERDELHUN (Rüştü), türk asker, genelkurmay başkanı (Edirne 1894-Ankara 1983). Harp okulu ve Harp akademisi'ni bitirdi. Kurmay subay olarak Silahlı kuvvetler'in yurtiçi ve yurtdışında çeşitli kademelerinde görev yaptı. Orgeneralliğe yükseldiği yıl Genelkurmay ikinci başkanlığına getirildi (1954). Kara kuvvetleri komutanı (1958), yirmi gün bu görevde kaldıktan sonra da Türkiye'nin onuncu Genelkurmay başkanı oldu (23 ağustos 1958). Demokrat parti iktidarına yakın bir asker olarak tanındığı için 27 mayıs 1960 harekâtı sırasında tutuklandı, Yassıada'da oluşturulan Yüksek Adalet divanı'nda Anayasa'yı ihlal suçuyla yargılandı (1961), ölüm cezasına çarptırıldı. Cezası Milli Birlik komitesi'nce yaşam boyu hapse çevrildi, çıkartılan af yasalarından yararlanarak 1965'te salıverildi.

ERDEM a. **1.** Belli bir görevi yüklenmeye, iyi bir davranışta bulunmaya özel bir yatkınlık; fazilet: *Alçakgönüllülük, yiğitlik bir erdemdir. Bu, onun erdemlerinden biridir. Onda böyle bir erdem aramayın.* **—2.** Bir şeyin özellikle iyi, etkili olan niteliği: *Sanatın erdemi, insanı özgürleştirmesidir. Diyaloğun erdemleri.*

—Fels. İnsan yaradılışına, felsefeden felsefeye değişen bir biçimde, en zengin, en dolgun anlamı katan niteliklerin en yükseği. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Fels. Platon'a göre, erdemin özü tanrısaldır. "Erdem bir öğretim ya da bir zekâ konusu değildir, bununla birlikte bize yararlı ve doğru yolu gösteren bir şeydir (*Menon*, 98-99). "Bu uslamlamadan çıkan sonuca göre [...] erdem eğer bazı insanlarda bulunuyorsa, olsa olsa bir tanrı vergisi olarak bulunuyordur" (*Menon*, 100).

Spinoza'ya göre erdem, eylem gücümüzü sürdürmemizi ve artırmamızı sağlayan bir niteliktir. (Erdemli kişi var olmak ve varlığını sürdürmek için gerekeni yapabilen kişidir.) "Erdem ve güç, bence aynı şeydir, yani erdem, insanla ilgili bir nitelik olarak, yalnızca kendi doğasına ait yasalarla anlaşılıp bilinebilecek bazı şeyleri yapmak gücüne sahip insanın özü ya da doğasıdır" (*Etika*, 4, tanım 8).

Kant şöyle yazar: "İnsanın ahlaklılığının ölçüsü [...] ahlak yasasına gösterdiği saygıdır. İnsanın bu yasaya uymak için sahip olması gereken niyet, ona bir ödev olarak uymak zorunluluğudur. Ahlak yasasına istençli bir eğilimle değil, en azından emre dayanmayan, kendiliğinden ve seve seve gösterilen bir çabayla uyulur; insanın böylece içinde bulunabileceği her türlü ahlaksal durum, *erdem*'dir. Erdem, mücadele veren ahlaksal niyettir; yoksa iradenin niyetlerinde varlığı kabul edilen *arılık*'tan gelme bir *azizlik* değil (*Pratik aklın eleştirisi* [Kritik der praktischen Vernunft, 1, 1, 3]).

Nietzsche'ye göre erdem, özel bir eylem kategorisinden çok, insanın davranışlarında gösterdiği özentisiz ve art niyetsiz saflıktır. Nietzsche şöyle der: "Annenin kendini çocuğuna adaması gibi, siz de bütün varlığınızı davranışınıza adayabiliyorsanız, işte sizin erdeminiz budur, derim" (*Zerdüşt böyle diyordu* [Also sprach Zarathustra], 2, "Erdemliler üstüne").

ERDEM (Mesut), türk ressam (Kozan 1920-Ankara 1954). Gazi eğitim enstitüsü resim bölümü'nü bitirdi (1943). Roma Güzel sanatlar akademisi'nde resim öğrenimi gördü (1948-1950). Türkiye'ye döndükten sonra, ölümüne kadar bitirdiği okulda resim öğretmenliği yaptı.

ERDEM (Ali Naili), türk siyaset adamı (Kemalpaşa 1927). Hukuk fakültesi'ni bitirdi; avukatlık yaptı. AP'den İzmir milletvekili seçildi (1961-1980). Ürgüplü kabinesinde sanayi ve teknoloji bakanı (şubat -ekim 1965), Demirel kabinelerinde çalışma bakanı (1965-1968), milli eğitim bakanı (1975-1977), Naim Talu kabinesinde çalışma bakanı (1973-1974) oldu. AP Millet Meclisi grup başkan vekilliğinde bulundu. 1982 Anayasası uyarınca; on yıl süreyle siyasetle uğraşması yasaklandı. 1987 halkoylaması sonucundaysa bu yasak kalktı. Zincirbozan'da (Çanakkale) ikamete tabi tutuldu (31 nisan-1 ekim 1983).

ERDEM (Sinan), türk voleybolcu, spor yöneticisi (Manisa 1927). İÜ hukuk fakültesi'ni bitirdi. 1943'te voleybol ve tenise başladı; Beyoğluspor (1949) ve Galatasaray'da (1951) oynadı. Uzun yıllar voleybol milli takımında forma giydi; 12 kez milli oldu; milli takım kaptanlığı ve antrenörlüğü yaptı. Türkiye voleybol federasyonu genel sekreterliği (1957-1967), Türkiye milli olimpiyat komitesi genel sekreter yardımcılığı (1975-1982) ve genel sekreterliği (1982) görevlerini üstlendi. 1989'dan beri Türkiye milli olimpiyat komitesi başkanıdır. 2000 yılı olimpiyat oyunlarının İstanbul'da gerçekleştirilmesi girişimine öncülük etti.

ERDEM (Kaya), türk siyaset adamı (Safranbolu 1928). İstanbul İktisadi ve ticari ilimler akademisi'ni bitirdi. Hazine genel sekreterliği (1978-1980), SSK genel müdürlüğü (1976-1977) görevlerinde bulundu. Ulusu hükümetinde maliye bakanlığı yaptı (1980-1982). ANAP'tan İzmir milletvekili seçildi (1983, 1987, 1991). Özal kabinesinde başbakan yardımcılığına getirildi (aralık 1983). Ocak 1988'de başbakan Özal ile siyaset anlayışında farklılık gerekçesiyle hükümetten ayrıldı. TBMM başkanlığına seçilerek, ANAP iktidarının sonuna kadar bu görevini sürdürdü (1989-1991).

ERDEM (Tarhan), türk siyaset adamı, yönetici (Kurucaşile 1933). İTÜ inşaat fakültesi'ni bitirdi (1959). MSB Enf. başkanlığında (1960-1967), T. şişe ve cam fabrikaları aş'de (1970-1982), Milliyet gazetesi'nde (1982-1984) ve Doğan şirketler grubu aş'de (1987'den itibaren) çalıştı.

1955-1980 arası, CHP'nin gençlik kollarından genel merkez yönetim kuruluna kadar çeşitli kademelerinde görev yaptı. 1977'de İstanbul milletvekili seçildi; Ecevit hükümetinde Sanayi bakanı oldu. Türk devrim ocakları genel başkanlığı yaptı (1967-1968). Kitapları yayımlandı: *Halkevleri* (1963), *80'leri karşılarken* (1980), *Anayasalar ve seçim kanunları* (1982).

ERDEMLİ sıf. Erdemi, ahlaki nitelikleri bulunan bir kimse ya da onun davranışları için kullanılır; faziletli: *Erdemli bir insan. Erdemli bir davranış.*

ERDEMLİ, Akdeniz bölgesinde İçel iline bağlı ilçe; 100 563 nüf. (1990); 2 078 km^2; merkez bucağı dışında 2 bucak, 51 köy. Merkezi, Mersin'in 35 km G.-B.'sında *Erdemli*, 30 042 nüf. (1990). Turunçgiller, muz, sebze üretimi, ormancılık; hızar, doğrama, dokuma atölyeleri. ODTÜ Deniz bilimleri enstitüsü.

ERDEMLİLİK a. Erdemli olma durumu.

ERDEMSİZ sıf. Erdemi olmayan kimse için kullanılır; faziletsiz.

ERDEMSİZLİK a. Erdemsiz olma durumu, faziletsizlik.

ERDEN sıf. El sürülmemiş, bakir, bakire.

ERDEN (Ali Fuat), türk general (İstanbul 1882-*ay. y.* 1957). Mühendishanei berri hümayun'u (1900), Harp akademisi'ni bitirdi (1903). Birliklerde çeşitli kurmay hizmetleri yaptı. Paris askeri ataşeliğine gönderildi (1913). I. Dünya savaşı başında yurda döndü (1914). Kanal harekâtında Cemal Paşa'nın kurmay başkanı oldu (1916). 8. Kolordu komutanlığına atandı (1917). I. Dünya savaşı sonunda hastalandığı için

Kurtuluş savaşı'na katılamadı. Savaştan sonra Konya'da Harp tarihi şubesi'nde, çeşitli kolordu komutanlıklarında bulundu; Harp akademisi komutanlığına atandı (1930). Orgeneralliğe yükseldi. Askeri yargıtay başkanlığı yaptı. Yapıtları: *Paris'ten Tih sahrasına* (1949), *Atatürk* (1952), *İnönü* (1952).

ERDENLİK a. Erden olma durumu; bakirlik, bakirelik.

ERDENTUĞ (Nermin), türk etnolog ve sosyal antropolog (Malta 1919). Ankara Üniversitesi dil ve tarih coğrafya fakültesi'ni bitirdi (1940). Kültürel antropoloji dalında çalıştı. Etnoloji kürsüsünü kurdu ve emekliliğine dek kürsünün başkanlığını yaptı. Köylerde yaptığı monografik etnoloji incelemeleriyle tanındı. Başlıca yapıtları: *Türkler'in kan grupları ve kan gruplarının antropolojik karakterlerle ilgisi üzerine bir araştırma* (1942); *Sün köyünün etnolojik tetkiki* (1959); *A study on social structure of a Turkish village* (1959); *Ankara ili köylerinde sosyal hizmet ve sosyal antropoloji bakımından bir araştırma* (1966).

ERDEŞİR a. (fars. *erdeşir*). *Esk.* "Öfkeli aslan" anlamında İran hükümdarlarının bazılarının adı.

ERDEŞİRANE be. (fars. *erdeşir* ve *-âne*'den *erdeşirâne*). *Esk.* Cesurca.

ERDİNÇ (Fahri), türk hikâyeci ve romancı (Akhisar 1917-Sofya 1986). Balıkesir İlköğretmen okulu'nu bitirdikten (1936) sonra bir süre köy öğretmenliği yaptı. Ankara Devlet konservatuvarı tiyatro bölümü'nde okudu. Öğretmenliğinin yanı sıra Radyo tiyatrosu'nda çalıştı. Siyasal düşüncelerinden ötürü tutuklandı. Daha sonra Bulgaristan'a yerleşti (1949). Hikâyelerinde kendi yaşam deneyimleriyle, gerçekçi gözlemlerini birleştirdi; Sabahattin Ali çizgisini izledi. *Diriler mezarlığı* (hikâye 1969), *Türkiye hikâyeleri* (1976) adlı yapıtlarında, köy yaşamının acı gerçeklerini sergiledi. *Acı lokma* (1977) romanında Bulgaristan ile ilgili serüvenini konu edindi. Öteki yapıtları: *Şen olasın Halep şehri* (şiir, 1945), *Göç* (oyun, 1952), *Akrepler* (hikâye, 1942), *Asi* (hikâye, 1955), *Memleketimi anlatıyorum* (hikâye, 1960), *Kore nire* (roman, 1966), *Kardeş evi* (roman, 1979).

ERDİNÇ (Erol), türk orkestra yöneticisi ve besteci (İskenderun 1947). Ankara Devlet konservatuvarı'nda N. K. Akses, İ. Usmanbaş ve A. A. Saygun'un besteleme, Gülay Uğurata'nın piyano öğrencisi oldu. Okulun yüksek besteleme bölümünü bitirdi (1975). 1969-75 arasında Ankara'da hem Opera orkestrası'nda piyano çaldı, hem de Konservatuvar'da solfej dersleri verdi. Orkestra yönetimi öğrenimi görmek üzere 1975'te Fransa'ya gitti, J. Martinon ile bir yıl çalıştıktan sonra École normale de musique'te P. Dervaux' nun öğrencisi oldu. Ayrıca Nadia Boulanger'den besteleme, P. Boulez ve K. Kondraşin'den de orkestra yönetimi dersleri aldı. Yurda dönünce Ankara Devlet opera ve balesi'nde orkestra yöneticiliğine atandı (1980). 1986'dan beri İstanbul Devlet senfoni orkestrası şefliği yapmaktadır. Başlıca yapıtları: *Orkestra için beş parça* (1971), *Orkestra için passacaglia ve füg* (1975), *Obua ve piyano için süit* (1976).

ERDİRMEK → ERMEK.

ERDİŞİ sıf. ve a. Hem erkekorganı, hem dişiorganı bulunan çiçeğe, erdişilik karakterleri gösteren bitki ya da hayvana, türe ya da insana denir. (Eşanl. ERSELİK, HERMAFRODİT, HÜNSA, ÇİFTEŞEYLİ.)

◆ a. Mit. Yunanlılar'ın, biri erkek biri dişi iki vücutlu olarak tasarladıkları varlık. (Platon, *Şölen*'de bu efsaneyi, aşk üzerindeki görüşlerini açıklamak için kullanmıştır.

ERDİŞİLİK a. 1. Bot. ve Zool. Erkeklik ve dişiliğin normal ve işlevsel olarak aynı bireyde bulunması ve bu bireyin iki çeşit, yani erkek ve dişi gamet yapabilmesi. (Eşanl. HERMAFRODİZM, HÜNSALIK.) [Bk. *ansikl.* böl.]. —2. Genet. İç ve dış cinsel organlara bakılarak cinsiyeti açıkça saptanamayan ve iki tip eşeylik organı (erbezi ve yumurtalık) bulunan bireyin patolojik araeşeyli durumu. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Biyol. *Yalancı erdişilik*, erdişiliğin insanlarda görülen bir çeşidi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Giz. bil. Hem erkek hem dişi cinsin özelliklerini taşıyan bireyin niteliği. (Her insan ilkel erdişiliğe yeniden kavuşmak zorundadır. Simyacılar, evrensel ve bereketli çift değerliliği yani karşıtların kusursuzluğu doğuran bağdaşırlığını simgelemek amacıyla, bu kavramdan büyük ölçüde yararlandılar.)

—ANSİKL. Biyol. • *Dişi yalancı erdişilik.* İç üreme organları kadınlarınki gibidir. Buna karşılık, dış üreme organları daha çok erkeklerinkine benzer; bızır çok büyük olduğu gibi boş erbezi torbası bile bulunabilir. Bu çeşit erkekleşmenin çeşitli nedenleri olabilir: hamileliği sırasında anneye androjen hormon verilmesi; hamilelikte ana arenoblastomundan erkek hormonları salgılanması; dölütün böbreküstü bezlerinden aşırı miktarda androjen salgılanması; doğuştan hiperplazi. Yalnız bu son gruptan olan dişi yalancı erdişilik kalıtsaldır. Karyotip her zaman dişidir (XX).

•*Erkek yalancı erdişilik.* Az çok belirli bir dişi dış görünüşü taşıyan, ama karyotopi XY olan ve erbezleri bulunan kişideki araeşeylilik durumudur. Erbezi hiç yoksa dış üreme organları dişilerinki gibidir, ama dölyolu ve dölyatağı yoktur. Erbezleri kasık boşluğunda ele gelir. Başka bazı durumlarda, normal görünümlü ve hatta kısır olmayan erkeklerin de, harhangi bir ameliyat sırasında kasık fıtığında az çok gelişmiş bir dölyatağı bulunduğu fark edilir ve bu erkeklerin Müller kanalı kalıntıları taşıdıkları görülür. Buna, ya dölütün erbezlerinden yeterli androjen salgılanmaması sonucu dış üreme organlarının erkeksileşememesi (hipospadias, kamış yetmezliği) ya da dış üreme organlarının bir nedene bağlı olmaksızın dişilerinkine benzer biçimde gelişmesine yol açar. Bazı ender görülen durumlar enzim eksikliklerine bağlanmıştır.

—Bot. ve Zool. Erdişilik birçok hayvan grubunda, özellikle bir yere bağlı ya da asalak yaşayan hayvanlarda kuraldır: yassısolucanlar (türbelarlar, yapraksolucanlar, şeritler), halkalısolucanlar (solucanlar, sülükler), yosunhayvancıkları, kabuklular (saçakayaklılar, kökbaşlılar), karındanbacaklı yumuşakçalar (akciğerli, arttansolungaçlı, kanatayaklı yumuşakçalar), gömlekliler. Öbür gruplarda erdişilik yalnız bazı türlerde görülür (süngerler, selentereler, çokkıllı solucanlar, eşbacaklı kabuklular, yassısolungaçlı yumuşakçalar).

Erdişilik birbirine ters iki şekil gösterir: *eşzamanlı erdişilik* ve *ardışık erdişilik*. Eşzamanlı erdişilikte spermatozoitler ve yumurtalar aynı zamanda oluşur (gömlekliler, solucanlar, sülükler); ardışık erdişilikte organizma ardışık iki evreden geçer, önce erkek, sonra dişi olur *(tezerlik)* ya da tersine önce dişi, sonra erkek olur *(tezdişilik)*.

Erdişi türlerde bile kendi kendini döllememe (özdölleme) istisnadır. Bununla birlikte, akciğerli yumuşakçalarda *(bullinus)*, ipsi solucanlarda *(rhabdites)*, şeritlerde *(taenie)*, rizosefal kabuklularda *(sacculina, peltogaster)* kendidölleklik vardır.

Örneğin erdişi yumuşakçalar ikişer ikişer çiftleşirler, böylece her birey hem erkek, hem dişi rolü oynar (salyangoz), bazılarında bu işlev zincirleme bireylerle gerçekleşir, sırada arkada olan önde olana erkeklik, ardından gelene dişilik etmiş olur.

Bitkilerde *erdişilik* ancak iki eşeyli, yani üzerinde hem erkekorganlar, hem dişiorgan bulunan çiçekler için sözkonusudur. Bir bitkide çiçeklerin yalnız bir kısmı ikieşeyli ise, o bitkiye *poligam* denir; çiçekler bir eşeyli, yani erkekli dişili ise ona *birevcikli*, bitkinin bir kısmı tamamen erkek çiçekli, bir kısmı dişi çiçekli ise ona *ikievcikli* denir. Yani bitkilerin erdişiliğinde bir derecelenme vardır.

—Genet. Erdişilikte cinsel organların belirsizliği son derece değişik olabilir ve erkeksi bir tipten tam anlamıyla kadınsı bir tipe kadar uzanabilir. Genel olarak, dış cinsel organlar, az ya da çok gelişmiş bir cinsel kabartı ile idrar ve döl yollarının açıldığı bir çukurdan oluşur. İç cinsel organlarda aynı zamanda hem Müller yapıları (dölyatağı ve boruları), hem Wolff organları (erbezi torbaları, atmık kanalları) bulunur. Eşeysel bezlere gelince, ister istemez hem erkek, hem dişi olacaktır. Bunlar birçok değişik düzende olabilir: bir yanda erbezi öte yanda yumurtalık; iki yanda karma bez ya da ovotestis; bir yanda ovotestis, ötekinde erbezi ya da yumurtalık (dış cinsel organlarda belirsizlik olduğu, erkek ya da dişi tek tipte gonat bulunduğu zaman, gonadın tipine göre erkek ya da dişi yalancı erdişilik vardır denir).

Klinik bakımından tanımlama, doğumdan sonra erken olarak yapılmalı, çocuğun hangi cinste yetiştirileceği kesin kararlaştırılmalı, yaşantısı süresince değişikliğe uğramamalı ve gerekli olan düzeltici cerrahi müdahale önceden belirlenmelidir.

Nedeni araştırıldığında, erdişilerin çoğunun normal 46,XX karyotipine (nadiren 46,XY) sahip oldukları görülür. Ortaya atılabilen olası düşünce genlerde bir mutasyonun ya da kromozomlardaki, gözlenmesi olanaksız değişikliklerin var oluşudur. Olguların küçük bir yüzdesinde, iki çekirdekli bir yumurtanın (kutup yuvarının atılmaması) iki spermatozoit tarafından çifte döllenmesinden ileri gelen bir kromozom sapması, çoğu zaman bir 46,XY / 46,XX ucubeliği görülür.

ERDMAN (Jean), amerikalı kadın dansçı, koregraf ve eğitimci (Honolulu, Hawaii, 1917'ye doğr.). İsadora Duncan'ın serbest dans üslubunun etkisinde yetişti, sonra Martha Graham'ın yanında çalıştı. Kendi düzenlemelerinin bütüncül tiyatro yapısında olmasına çalıştı. 1943'te M. Graham' ın topluluğundan ayrılarak Jean Erdman Dance Group'u kurdu, bu topluluk 1972'de "The Open Eye" adını aldı. Kendi topluluğu için çok sayıda topluluk ve solo gösterisi düzenledi. Aynı zamanda New Dance Group ile de çalıştı. Öncü müzikçilerden esinlendi: John Cage *(Ophelia)*, Lou Harrison *(Solstice)* ve Ezra Laderman ile sıkı işbirliği yaptı *(Harlequinade)*. 1948'de açtığı kendi okulu dışında amerikan üniversitelerinde de ders verdi.

ERDMANN (Otto Linné), alman kimyacı (Dresden 1804 - Leipzig 1869). Leipzig Üniversitesi'nde profesörlük yaptı (1830). Dresden kimya laboratuvarı'nı kurdu (1842). Nikel, çivit, havagazı, atom ağırlıklarının belirlenmesi üzerine araştırmalar yaptı. Journal für praktische Chemie'yi (Uygulamalı kimya dergisi) yönetti.

ERDMANN (Benno), alman filozof, (Guhrau, Glogau yakınında, 1851 - Berlin 1921). Kiel, Breslau, Halle, Bonn ve Berlin üniversitelerinde ders verdi; *Kants Kriticismus*'u (1878) ve *Logik*'i (1892) yazdı.

ERDMANN (Kurt), alman sanat tarihçi (Hamburg 1901 - Berlin 1964). Hamburg ve Tübingen'de alman filolojisi, Marburg ve Hamburg'da sanat tarihi okudu. Berlin müzesi'nde görev aldı. 1938'de Alman arkeoloji enstitüsü'nce İstanbul'a çağrıldı. 1948'de profesör oldu. Kahire (1939), Hamburg (1945), Bonn (1949) üniversitelerinde sanat tarihi; İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi'nde türk-islam sanatı dersleri verdi (1950-1958). Batı Berlin müzesi müdürlüğüne atandı (1958). İslam ve Ön Asya sanatı üzerine yayımladığı pek çok kitap arasında özellikle halı ve seramik sanatına ilişkin olanlar önemli yer tutar. Kitapları: *Orienttepiche* (Doğu halıları) [1935]; *Sassanidiche Kunts* (Sasani sa-

natı) [1937]; *Die Kunst des Irans zur Zeit der Sassaniden* (Sasani döneminde İran sanatı) [1943]; *Das Anatoliche Karavansaray des 13. Jahrhunderts* (XIII. yy. kervansarayları) [2 cilt, 1961]; *Europa und der Orientteppiche* (Avrupa ve Doğu halısı) [1962]; *Siebenhundert Jahr der Orientteppiche* (Doğu halılarının yedi yüzyılı) [1966]; *Der Türkishe Teppich des 15. Jahrhunderts* (XV. yy. türk halısı) [1975].

ERDOĞAN (Abdülkadir), türk müzeci (Konya 1877 - İstanbul 1944). Darülmuallimin'i bitirdi (1895). Konya'nın çeşitli okullarında öğretmenlik yaptı. İstanbul Türk ve islam eserleri müzesi müdür yardımcılığı (1932) ve müdürlüğü (1937-1943) görevlerinde bulundu. Özellikle Anadolu Selçukluları ve Karamanoğulları dönemlerinden kalan eserler üzerinde yaptığı araştırmaları ile tanındı. Eski yazıtların okunmasında önemli katkıları oldu. *Türk ve islam eserleri müzesi rehberi* (1939) ve *Fatih devrinde İstanbul'da bir türk mütefekkiri, Şeyh Vefa, hayatı, eserleri* adlı kitapları dışında pek çok makalesi vardır *(Konya'da mevcut müessesatı islamiye, Silivrikapı'da Hadım İbrahim Paşa camii, Kanuni Sultan Süleyman devri vezirlerinden Pertev Paşa'nın hayatı ve eserleri, Konya düğünleri, Eski türk halıları*, vb.).

Refik Erduran

ERDOĞAN (Bekir Sıtkı), türk şair (Karaman 1926). Harp okulu'nu bitirerek (1948) kıta subayı oldu. Bu görevi sırasında Dil ve tarih-coğrafya fakültesi türk dili ve edebiyatı bölümü'nde öğrenim gördü. Heybeliada deniz lisesi'nde albay rütbesiyle öğretmenlik yaparken emekliye ayrıldı. Halk edebiyatından etkilenen şiirleriyle (Hancı, Kışlada bahar) tanınır. Cumhuriyetin 50. yıldönümü marşı'nın sözleri onundur. Şiir kitapları: *Bir yağmur başladı* (1949), *Dostlar başına* (1965).

ERDOK (Neşe), türk ressam (İstanbul 1940). İstanbul Devlet güzel sanatlar akademisi'ni bitirdi (1963). İspanya ve Fransa'da resim çalışmaları yaptı (1965-1972). Dönüşünde Neşet Günal atölyesi'nde asistan olarak görev aldı. 1978'de yeterlik sınavını verdi. İstanbul Devlet güzel sanatlar akademisi (sonradan Mimar Sinan üniversitesi) resim bölümü'nde doçent (1981), profesör (1989) oldu.

Yapıtlarında büyük kentteki işçi kesiminin yaşamını duygulu bir figürsel üslupla işleyen sanatçı, büyük boyutlu tablolarında geniş soluklu, gelişmeye açık, kendine özgü bir biçim anlayışıyla temellendirmeye yönelik tutumu dolayısıyla Sedat Simavi vakfı görsel sanatlar ödülü'nü Füreya Koral ile paylaştı (1986). Başlıca yapıtları: *İstanbul satıcıları* (1977), *Trende* (1982), *Çoban* (1982), *Konfeksiyon işçisi* (1982), *Ali Kemal resimleri* (1992).

ERDOST (Muzaffer İlhan), türk yazar, yayıncı (Artova, Tokat, 1932). Ankara Üniversitesi veteriner fakültesi'ni bitirdi (1956). Pazar postası, Ulus gazetelerinde çalıştı. 1965'ten başlayarak "Sol yayınlar" adıyla toplumsal, siyasal yapıtlar dizisini yayımladı; "Onur yayınları" ile devam etti. İkinci* yeni akımı onun yönetimindeki Pazar postası gazetesinde oluştu. Edebiyatla ilgili deneme ve eleştirileri (*Bilim ve yazın arasında*, 1984), Türkiye'nin toplumsal sorunlarına dair yazıları (*Türkiye üzerine notlar*, 1970; *Osmanlı imparatorluğunda mülkiyet ilişkileri*, 1984; *Şemdinli röportajı*, 1987; *Demokrasi ve "demokrasi"*, 1989; *Ulus, uluslaşma, demokratikleşme*, 1991) kitap halinde yayımladı. 1990'da şiir (*Havada kalan güvercin*) ve hikâye (*Ey karanlık mavi güneş*) kitapları çıktı. —İlhan **Erdost** (Artova, Tokat, 1944), türk yayıncı, Muzaffer Erdost'un kardeşi. Ağabeyi 12 mart 1972 ertesi tutuklanıp hüküm giyince Sol ve Onur yayınlarının yönetimini üstlendi. 12 eylül 1980 ertesi yasak yayın bulundurduğu savıyla gözetime alındı; Mamak askeri cezaevinde dövülerek öldürüldü (7 kasım 1980).

ERDÖDY, kardinal Tamás Bakócz'un yeğeni Péter **Erdödy** (öl. Venedik 1543) tarafından kurulmuş soylu macar ailesi.

ERDRE, Bretagne ve Anjou'da ırmak, Loire'ın kolu (sağ kıyı); 105 km. Candé'ye ve Nort-Sur-Erdre'e girdikten sonra Nantes'da Loire'a kavuşur; yukarı bölümünde Brest-Nantes kanalı vardır.

ERDURAN (Behçet Sabit), türk hekim (İstanbul 1886 ay. y. 1980). Darülfünun tıp fakültesi'ni bitirdikten (1913) sonra bir süre askeri hekim olarak görev yaptı. Berlin'e giderek (1917) üroloji dalında uzmanlık çalışmasını tamamladı. Türkiye'ye dönüşünde Gureba hastanesi üroloji servisi şefliğine getirildi (1918). Ankara'ya çağrılarak Atatürk'ün böbrek hastalığını tedavi etti (1924). Darülfünun tıp fakültesi'nde yeniden hizmete giren üroloji kliniğine öğretim görevlisi olarak atandı (1925). Üniversite reformunda profesör olarak görevini sürdürdü (1933). Bu tarihten, emekli oluncaya (1956) kadar pek çok üroloji uzmanı yetiştirerek bu dalın Türkiye'de gelişmesine katkıda bulundu. Kemancı Ayla* Erduran'ın babasıdır. Başlıca yapıtları: *Üroloji 1921-1953 neşriyatım* (1954), *Ürolojide endoskopi* (1956).

ERDURAN (Refik), türk gazeteci ve oyun yazarı (İstanbul 1928). ABD'de Cornell üniversitesi tiyatro tarihi ve dram bölümü'nde yüksek öğrenimini tamamladı (1951). Çağlayan yayınevi'ni kurdu (1952). Milliyet (1965-1971) ve Güneş (1981-1991) gazetelerinde fıkra yazarlığı yaptı. 1991 yılında Meydan gazetesine geçti. Türkiye gazeteciler cemiyeti'nin fıkra yarışmasında birincilik kazandı (1980). Tiyatro alanında genellikle güldürü ve vodvil türünde yapıtlar verdi. Oyunlarında orta sınıftan insanları, kendini toplum gerçeklerinden soyutlamış aydınları kimi zaman alaycı ve duygusal, kimi zaman eleştirel ve akılcı bir dille ele aldı. Başlıca yapıtları: *Deli* (1956), *Bir kilo namus* (1958), *Cengizhan'ın bisikleti* (1959), *Kartal tekmesi* (1966), *Tamirci* (1985), *Gülerek* (anılar, 1987) vb. 1985'te Türk Tiyatro yazarları derneği başkanlığına, Haldun Taner'in ölümünden (1986) sonra da Uluslararası tiyatro enstitüsü İTİ'nın Türkiye şubesi başkanlığına getirildi.

ERDURAN (Ayla), türk kemancı (İstanbul 1936). Beş yaşında Carl Berger'den keman dersleri almaya başladı. On yaşında ilk resitalini verdi. Paris Konservatuvarı'nın keman bölümünü bitirdikten (1950) sonra ABD'ye giderek New York'ta Zino Francescatti ile çalıştı. Başarılı Polonya turnesinin (1956) ardından Moskova'da D. Oistrakh ile tanıştı, ondan bir süre ders aldı. Polonya'nın Poznán kentinde düzenlenen Uluslararası 3. Wieniawski yarışması'nda birincilik ödülünü kazandıktan (1958) sonra Batı'nın en büyük kentlerinde konserler verdi, Yehudi Menuhin'in de desteğiyle ününü genişletmeyi başardı. 1973 yılında kendisine "devlet sanatçısı" unvanı verildi. 1975 yılında İsviçre'nin Cenevre ve Lozan kentlerinde bulunan konservatuvarlarda "virtüozluk" dersleri vermeye başladı. Bu arada birçok uluslararası festivale katıldı, çeşitli ödüller kazandı.

EREBİA a. (özel a. *Erebos*'dan). Üzerinde değirmi lekeler bulunan kızıl sarıya çalan esmer renkli gündüzkelebekleri cinsi. (Genellikle dağlarda yaşayan bu kelebeklerin birçok yerel ırkı vardır. Pulkanatlıların gündüzkelebekleri alttakımı; *Satyridae* familyası.)

EREBOS. Yun. mit. Öbür dünya'nın en karanlık bölümü. Kişileştirilmiş olarak Erebos, Khaos'un oğlu ve Gece'nin kardeşidir.

EREBUS a. (yun. *Erebos*, cehennem tanrısı'nın adından lat. sözc.). Tropikal Amerika'da yaşayan, eflatunla karışık gri ve esmer renkte, 15 cm boyunda büyük gecekelebeği cinsi. (Örnek türü *Erebus odora*, Brezilya ve Guyana'da yaygındır, Kanada'ya kadar da göç eder. Pulkanatlılar takımı; kukumavpervanegiller familyası.)

EREBUS dağı (1841'de dağı bulan [bu sırada lav püskürüyordu] J. C. Ross'un gemilerinden birinin adından). Antarktika'da etkin yanardağ, Ross adasını oluşturan üç yanardağdan en yükseği (3 794 m). Ross yüzer platformu dağın batı setiyle birleşti. Biraz G.'inde McMurdo (ABD) istasyonu ve Scott (Büyük Britanya) üssü bulunur.

Erebus dağı

R. Kinne-Rapho

EREDİA (Filippo), italyan meteoroloji uzmanı (Catania 1877 - Roma 1948). 1905'te Roma Meteoroloji ve Jeodinamik merkez bürosuna girdi; önce meteoroloji, ardından da hava tahmin bölümünün müdürlüğüne getirildi. Roma Üniversitesi'nde profesörlük yaptı; 1926'da Amundsen'in kutup gezisine, 1931 ve 1933 yıllarında italyan havayollarınca düzenlenen okyanus aşırı gezilere katıldı. O dönemlerde havacılık meteorolojisinin gelişmesinde büyük payı vardır.

EREĞLİ *(Karadeniz —si)*, antik **Herakleia Pontika,** B. Karadeniz bölümünde Zonguldak iline bağlı ilçe; 152 710 nüf. (1990); 1 132 km²; merkez bucağı dışında 1 bucak, 92 köy. Merkezi, Zonguldak'ın 47 km G.-B.'sında *Ereğli*, 63 987 nüf. (1990). Türkiye'nin en önemli ağır sanayi merkezlerinden biri. Maden kömürü yatakları, kömür işletmesi, Ereğli demir-çelik işletmesi (ERDEMİR). Liman. Çilek, keş (bir tür peynir).

—Tar. Megaralılar tarafından *Metropolis* adıyla bir koloni kenti olarak kuruldu (İ.Ö. 558). Daha sonra *Herakleia* adını alarak kısa sürede gelişti; Kallatis ve Khersonne-

sos gibi koloniler kurdu. Bunun yanı sıra, Mariandnoi'yi kölelik durumuna düşürüp Sesamos, Tios, Kieros gibi küçük yunan kentlerini de egemenliği altına alarak topraklarını genişletti. Özellikle tiranların yönetiminde gelişti (İ.Ö. IV. yy.). Uzun süre bağımsızlığını koruyan kent, Büyük İskender'in egemenliğini tanımak zorunda kaldı. Onun ölümünden sonra kısa bir süre Lysimakhos'un denetimindeydi. İ.Ö. III. yy. başlarında toprakları azalmakla birlikte, Bithynia kralı Nikomedes I ile yaptığı anlaşmalarla kaybettiği yerleri geri aldı (İ.Ö. 278). Topraklarının bir bölümü İ.Ö. II. yy.'da Bithynia kralı Prusias'ın eline geçti. Bithynia İ.Ö. 74'te Roma'ya bağlanınca yeniden bağımsızlığını kazandı. Romalılar'ın Anadolu'ya yayılmaları sırasında, Pontos kralı Mithridates VI ile olan savaşlarda tarafsız kalmaya çalıştıysa da, Mithridates VI'ya yardım ettiği gerekçesiyle Aurelius Cotta tarafından kuşatıldı ve yıkıma uğratıldı (İ.Ö. 70). Daha sonra onarılan Herakleia, Antonius tarafından Galatlar'a verildi. Kısa süre sonra Roma topraklarına katılan kent, bu sırada *Herakleia Pontika* adıyla anılıyordu. Roma İmparatorluğu'nun ikiye bölünmesinden sonra (395) Bizans'a bağlandı. Başlangıçta metropollik iken, İustinianos döneminde piskoposluk düzeyine indirildi. Bu dönemde ünlü hıristiyan aziz Aghios Theodoros'un yaşadığı kent olarak kutsal bir ziyaret yeriydi. Arap akınları sırasında geçici olarak Muhammet bin Mervan'ın ordularınca işgal edildi. Kutalmışoğlu Süleyman Bey'in komutanlarından Emir Karatigin tarafından selçuklu topraklarına katıldıysa da (1084), selçuklu ordularının geri çekilmesi sonucu yeniden bizans yönetimine geçti. Latinler'ce işgal edilen İstanbul'dan kaçan Aleksios I Komnenos'un kurduğu Trabzon Rum İmparatorluğu'na katıldı (1209). Davut adını alarak müslüman olan komutan David'in Türkler ile işbirliği yapması sonucu Anadolu selçuklu hükümdarı İzzettin Keykavus I'in eline geçti (1217). Ancak İzzettin Keykavus'un ölümü üzerine (1220), Selçuklu devletinde çıkan karışıklıkları fırsat bilen Bizanslılar tarafından geri alındı. Cenova Cumhuriyeti'nden yardım isteyen Mikhael Palaiologos VIII, burada Cenovalılar'a ticari ayrıcalıklar tanıdı (1275); kısa bir süre sonra da kent Cenovalılar'ın kolonisi haline geldi. Ortaçağ'da *Erybellum* olarak anılan yerleşme, bizans kaynaklarına göre 1360'ta Murat I döneminde, -bir söylentiye göre- satın alınarak osmanlı topraklarına katıldı. Osmanlı döneminde *Benderı Ereğli* adını alan kent, XIX. yy.'a değin Bolu sancağına bağlı bir kaza merkeziydi.

XIX. yy.'daysa Bolu sancağıyla birlikte Kastamonu eyaletine bağlandı. Cumhuriyet döneminde de Zonguldak iline bağlı ilçe oldu.

EREĞLİ *(Konya —si),* İç Anadolu bölgesinde Konya iline bağlı ilçe; 116 847 nüf. (1990); 4 959 km²; merkez bucağı dışında 1 bucak, 47 köy. Merkezi, Konya'nın 148 km G.-D.'sunda *Ereğli,* 74 283 nüf. (1990). Tahıl, şekerpancarı, meyve üretimi, hayvancılık. Sümerbank'a bağlı pamuklu dokuma fabrikası.

—Tar. Ereğli (Herakleia Kybistra), Orta Anadolu'nun en eski yerleşimlerinden biridir. "Kybistra" adının, Yeni Hitit döneminden kaldığı ve kentin Tyana prensliğinin bir parçası olduğu sanılır. Prensliğin çökmesi üzerine (İ.Ö. 742) sırasıyla Asur, Kimmer, Phrygia ve Lydia istilalarına uğrayan kent, sonunda pers egemenliğine girdi (İ.Ö. 546). Büyük İskender'in ölümünden sonra parçalanan imparatorlukta, payına düştüğü Selefkiler'e bağlanarak bu devletin en önemli kentlerinden biri oldu (İ.Ö. 323). Roma İmparatorluğu'nun egemenlik sınırı içine girdikten (İ.Ö. 64) sonra Romalılar'ın yöre halkını köle ilan ederek yerli tanrılara tapmalarını yasaklamaları üzerine hıristiyanlık Ereğli'de hızla yayıldı. Bizans döneminde bir piskoposluk merkezi olan kent, hıristiyanlık tarihinde "Kuyudaki Yahya" adıyla bilinen azizin yurdu olarak, özellikle değer verilen kutsal bir ziyaret yerine dönüştü. VII. ve VIII. yy.'larda müslüman arap ordularının art arda gelen, ancak kenti almayı başaramayan saldırılarına uğradı. Harunurreşit (805), ardından da Memun (832) tarafından ele geçirilen kent, arap orduları çekildikten sonra Bizanslılar'ca geri alındı. Aleksios Komnenos komutasındaki bir bizans ordusunu Kayseri yakınlarında kesin yenilgiye uğratan Türkler, Eğerli ve yöresini ele geçirdiler (1073). Haçlı ordularının istilasına uğrayınca (1097), Ereğli önünde haçlı ordusunun büyük bir bölümünü yok eden Kılıç Arslan I tarafından geri alındı (1101). Ereğli, ülkesini oğulları arasında bölüştüren Kılıç Arslan II'nin şehzadelerinden Sencerşah'ın payına düştü. Anadolu selçuklu hükümdarı Gıyasettin Keyhüsrev I'in Alaşehir savaşı'nda şehit olması üzerine çıkan kargaşadan yararlanan Leon II'nin eline geçti. İzzettin Keykavus I tarafından yeniden selçuklu topraklarına katıldı. 1276'da Karamanoğulları'nın eline geçti, 1291'de ayaklanan Karamanoğulları'nı cezalandıran Geyhatu tarafından yıkıma uğratıldı. Yıldırım Bayezit tarafından ilk kez osmanlı egemenlik sınırı içine alındı (1398). Ankara savaşı'nı (1402) izleyen dönemde Mısır Memlukları ile Karamanoğulları arasında çekişme alanı oldu. Fatih Sultan Mehmet burasını yeniden Osmanlı devletine bağladıysa da (1468), Karamanoğulları'nın bölgede çıkardığı karışıklıklar önlenemedi. İshak Paşa'nın düzenlediği büyük Anadolu seferi sonunda kesin olarak osmanlı egemenliği altına girdi (1471). Ancak, bir süre sonra Gülek boğazını aşan memluk birlikleri tarafından yağmalandı (1488). Kanuni Sultan Süleyman, büyük oğlu şehzade Mustafa'yı burada öldürttü (1533). XVII. yy.'da çeşitli celali olaylarına sahne olan Ereğli, XVIII. yy.'da Çapanoğulları'nın denetimi altına girdi. Osmanlı devletine karşı ayaklanan Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa komutasındaki Mısır ordusunun işgaline uğradı (1832). Kütahya antlaşması'yla boşaltılarak Osmanlılar'a bırakıldı (1833) ve yeniden Karaman'a bağlandı. Cumhuriyet döneminde Konya iline bağlı bir ilçe merkezi oldu.

—Arkeol. ve Mim. Ereğli'nin 12 km D.'sundaki İvriz* kaya kabartması, Hititler döneminden önemli bir anıttır. Bunun yakınındaki benzer bir kabartmaysa çok örselenmiştir. Kentin G.'inde, bir tepe üzerindeki Karabaşveli külliyesi (XV. yy.) cami, tekke, imaret ve türbe yapılarından oluşur. Altı sütuna oturan toprak damla örtülü camiyle imaret, üç küçük kubbeli revakla birbirine bağlanır. Karamanoğulları döneminin yapılarından olan imaretin eyvan ve odaları kubbe ve tonoz örtülüdür. Merkezi kubbenin altında on iki köşeli şadırvan vardır. Ulu cami'nin Anadolu Selçukluları zamanında yaptırıldığı, Karamanoğulları döneminde onarıldığı sanılmaktadır. 1889'da tümüyle yenilenen caminin ana mekânı otuz iki sütuna oturan toprak damla örtülüdür. Kırmızımsı taştan, 40 m yüksekliğindeki minarenin şerefe altı çinili mukarnaslarla süslüdür. Bir süre kitaplık olarak kullanılan Ağalar mescidi (1551), günümüze ulaşmayan Hacı Hasan Efendi medresesi'nin bir bölümünü oluşturur. Şeyhşahabettin zaviyesi, Karamanoğlu Seyfettin Süleyman'ın kızı Nasiha Hatun tarafından yaptırılmıştır (1390/1391). Zaviye mescit, tekke, imaret ve türbeden oluşur. Mimar Sinan'ın ürünü olan Rüstempaşa kervansarayı (XVI. yy. ortaları) değişik planıyla dikkati çeker. Önde tonozlu odalar, arkada dört ayağa oturan tonozla örtülü diktörtgen planlı büyük bir mekân bulunur. Ekmekçioğlu Ahmet Paşa'nın yaptırdığı sanılan Bayrampaşa kervansarayı (XVII. yy.) çok yıkıktır. Bunların dışında Bedesten, Hortu hanı ve köprüsü, Ziyaefendi köprüsü, Eski ve Yeni hamamlar anılabilir.

Karadeniz Ereğlisi'nden bir görünüm

EREĞLİ *(Marmara —si),* antik **Perinthos, Herakleia,** Tekirdağ iline bağlı ilçe; 12 455 nüf. (1990); 5 köy. Merkezi, Tekirdağ'ın 37 km D.'sunda, Marmara kıyısında *Marmara Ereğlisi,* 5 957 nüf. (1990).

EREĞLİ → GÜZELYALI.

Ereğli demir ve çelik fabrikaları taş (ERDEMİR), Karadeniz Ereğlisi'nde kurulu demir ve çelik entegre tesisi. 1960'ta, 7462 sayılı yasayla kurulmasına karar verilen tesisin yapımı, türk-amerikan ortaklığı ile gerçekleştirildi. Yapımına 1961'de başlanan tesisin kazık ve temel işlerini Morrison-Knudson şirketi, makine ve donanıma ilişkin montaj işlerini Foster Wheeler World Services şirketi üstlenmiş, öteki işler türk müteahhitlerince yürütülmüştü. 600 milyon TL sermaye ile kurulan tesis 2,5 milyon TL'ya mal oldu. Alınan kredilerin bir bölümü AİD tarafından karşılandı. Kuruluş sermayesine Türkiye demir ve çelik işletmeleri % 25,5, Sümerbank % 25,5, Desiyab % 10,29 payla katıldı. Şirketin ana sözleşmesine göre, yabancı sermaye yatıran ortaklar, 6224 sayılı Yabancı sermayeyi teşvik kanunu'nun sağladığı haklardan yararlanırlar. Kuruluş sermayesinin 100 milyon TL'lık bölümü halka açılmış ve şirket 4 407 kurucu ortakla kurulmuştur. Fabrika, 1965'te tüm bi-

Ereğli demir ve çelik fabrikaları

rimleriyle işletmeye açılmıştır.

Erdemir entegre tesisleri 6 ana birimden oluşmaktadır. Bunlar yüksek fırın bölümü, kok fabrikası ve yan ürünler tesisleri, çelikhane, sıcak ve soğuk haddehaneler, haddehane ikmal tesisleri ile liman ve doklardır. Ayrıca oksijen fabrikası, güç santralı, tuzlu su pompa istasyonundan oluşan yardımcı birimleri vardır.

Tesisin yüksek fırın bölümünde, 1965 şubatında ateşlenen "Ayşe" adlı fırın, yılda 440 bin ton sıvı pik demir üretebilecek ve 813 bin ton demir cevheri, 405 bin ton kok kömürü, 176 bin ton kireçtaşı işleyebilecek kapasitededir. Çapı 8,53 m olan fırının hacmi 1 447 m^3'tür. Çelikhane bölümünde yüksek fırından alınan pikten (BOF) LD yöntemi ile çelik üretilmekte ve yılda 1,9 milyon t çelik elde edilebilmektedir. Sıcak ve soğuk haddehane ikmal tesisleri sıcak makas, soğuk makas, teneke ve delme birimlerinden oluşmaktadır. Kok fabrikasında alttan ısıtmalı ve her biri 37'şer fırınlı 2 tane kok bataryası vardır ve saatte 350 t kömür işlenebilmektedir. 1 temmuz 1964'te ısıtılmaya başlanan fırınlardan ilk kok, 10 eylül 1964'te alınmıştır. Yan ürünler bölümünde katran, ham naftalin, motor benzolü tolual vb. üretilmekte, bu bölümden elde edilen arıtılmış kok gazı öteki birimlerde kullanılmaktadır.

Ereğli limanı yetersiz kaldığı için Uzunkum yöresinde 195 m uzunlukta bir boşaltma doku ile 170 m uzunlukta yükleme doku bulunan ve 10 000 tonluk gemilerin yanaşabileceği yeni bir liman yapılmıştır.

Fabrikada hammadde olarak kullanılan demir Sıvas, Kayseri ve Malatya'dan; çakmaktaşı ise Ereğli Aydınyayla köyü civarından sağlanmaktadır.

Yassı hadde ürünlerini üreten tek kuruluş olan Erdemir'in başlangıçta yılda 470 bin ton olan ham çelik üretim kapasitesi, IV. 5 yıllık plan döneminde sıcak ve soğuk haddehanelerinin kapasitelerinin artırılması ile yılda 2 Mt ham çelik ve 1,5 Mt yassı hadde üretim düzeyine yükselmiştir. Uygulamasına başlanan kapasite artırma ve modernizasyon projesiyle 1995'te 3 Mt yassı mamul üretimi hedeflenmektedir. 2000'li yıllara doğru ise üretim 6 Mt'a çıkmış olacaktır. Erdemir 1991'de toplam 1 905 419 t yassı çelik satışını gerçekleştirmiştir. Aynı yıl başta Japonya, İtalya ve İran dahil beş ülkeye 114 000 t yassı çelik ihraç eden kuruluşta, ortalama 7 650 kişi çalışmaktadır.

Ereğli kömür havzası amele birliği biriktirme ve yardım sandığı, üyelerine iş kazası, sağlık, geçici iş göremezlik vb. yardımları yapmak amacıyla kurulmuş, tüzelkişiliği olan sosyal güvenlik kurumu. 23 eylül 1921 tarih ve 151 sayılı yasayla kurulmuş olan sandığın merkezi Zonguldak'tadır. Yönetim, işleyiş ve denetimi 30 mayıs 1980 tarih ve 8/996 sayı ile Bakanlar kurulu'nca kararlaştırılan yönetmelik kurallarına göre yapılır.

Ereğli kömür işletmesi → TAŞKÖMÜRÜ KURUMU GENEL MÜDÜRLÜĞÜ (TÜRKİYE).

Ereğli müzesi, Konya'nın Ereğli ilçesinde müze. Ereğli çevresinden derlenen, Ankara ve İstanbul'dan getirilen yapıtlarla kuruldu (1968). Müzede, Hititler'den Osmanlılar'a değin çeşitli dönemlerden seramikler, yazıtlar, heykeller, figürinler, bizans ve osmanlı sikkeleri, elyazması Kuran'lar, yöresel giysiler ve süs eşyaları, ahşap eserler sergilenmektedir.

Ereğli pamuklu sanayii müessesesi (SÜMERBANK), pamuklu dokuma ve hazır giyim sanayisi alanlarında etkinlik gösteren Sümerbank'a bağlı kuruluş. 1937'de, Ereğli'de (Konya) kuruldu. İplik, dokuma ve hazır giyim birimlerinden oluşmaktadır. İplik ve dokuma birimlerinde üretilen başlıca ürünler hambez, alpaka kumaş, gabardin, hasse, etamin, trençkotluk kumaş ve dikiş ipliğidir. Hazır giyim biriminde ise, okul önlükleri, iş tulumları, iş ceket, pantolon ve gömlekleri, kepler vb. üretilmektedir. 294 tezgâh, 32 612 iğ bulunan tesislerin yıllık üretim kapasitesi 8 milyon m terbiye, 2 500 ton iplik dokumadır. 2,5 milyar TL sermayesi olan kuruluşta 1 066 kişi çalışmaktadır (1992).

EREİ dağları, İtalya'da, Sicilya adasının orta kesiminde kütle. Kireçtaşlarından ve marndan oluşmuştur. En yüksek noktası Altesina'dır (1 192 m); Akdeniz ile İon denizi arasında su bölümü çizgisini meydana getirir.

EREK a. Bir işte, bir çalışmada ulaşılmak istenen nokta; hedef: *Ereğine ulaşmak için çok çalıştı.*

—Fels. Tarihi ya da evrimi inceleme konusu olarak alan bir görüşe göre açık hedef; bu tarihin, bu evrimin yöneldiği sonuç. || Bilgikuramsal bir felsefeye göre nesnenin temeli; bu nesnenin gerçekliğini temellendiren kavram. (Kant da ereği [*Zweck*] şöyle tanımlar: "Bir nesnenin nesnesi, bu nesnenin gerçekliğini de temellendiriyorsa erek adını alır" [*Kritik der Urteilskraft*, "Giriş"].) (Bk. *ansikl.* böl.]

—ANSİKL. Hegel'de erek *(Zweck)*, ikili bir anlam taşır. Kendisini ortaya çıkaran şeyden ayrı bir sonuç olarak alındığında, somut varlıktan yoksun bir soyutlamadır; "Şey, gerçekten de ereğinde değil, gerçekleşmesinde somut bir varlık kazanır ve sonuç tüm gerçek değildir, ancak kendi oluşu ile birlikte tüm gerçeklik olur; kendi için erek, tıpkı eğilimin henüz kendi somut gerçekliğinden yoksun basit bir uğraş olması gibi, canlılıktan yoksun tümeldir; ve çıplak sonuç, eğilimin kendi ardında bıraktığı cesettir" (*Tinin görüngübilimi* [Phänomenologie des Geistes], Önsöz). Oysa erek, kendine kadar getiren hareketi gerçekte özetlediğinde, "kendine nesnellikte erişen kavram"ın tüm gücüne sahiptir (*Wissenschaft der Logik*, "Öz", 2,3). O zaman ereğin, bitim ve tamamlanma olarak, tüm oluşun temeli gibi göründüğü bile söylenebilir.

EREK → URUK.

Erek, Tokat, Taşova ve Erbaa yörelerinde yetiştirilen, orta büyüklükte yapraklı, açık kırmızı renkli, yavaş ve tatlı içimli tütün çeşidi.

-EREK → -ARAK.

EREKBİLİM a. Bilkur. **1.** Ereklerin, erekliliğin incelenmesi. **—2.** Ereklilik düşüncesine dayanan felsefe öğretisi.

—Fels. Kant'ta doğayı, her biri özel ereklere göre tasarlanan bir nesneler bütünselliği olarak inceleyen bilim, Hegel'e göre, insanoğlunun kavrama, Hegel'in terimleriyle "kendine özgü, özgür bir varlık" vermesini sağlayan bilinçli hedeflerin, amaçların bilimi; marxçılara göre, bütün doğal olayların bir amaca hizmet ettiğini varsayan idealist felsefe.

EREKÇİLİK a. Fels. Dünya için de, tarih için de, vb., bir erekliliği varsayanların öğretisi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Biyol. Yeryüzündeki eşsiz güzellikleri, darwinci ya da diğer bir nedensel yaklaşımla açıklamak yerine yaratıcı ve uyarlamayla ilgili nitelikleri doğaya ve Tanrı'ya mal edenlerin öğretisi.

—ANSİKL. Genellikle kabul edilen ve hiç değilse belgelenebilen en eski biçimiyle erekçi öğreti ("doğa boşuna hiçbir şey yapmaz"), Spinoza'nın *Etika*'sında son derece sert bir eleştiriye uğradı: bu eleştirinin olumlu yanı erekçiliğin ne olduğunu anlamamıza olanak vermesidir. Spinoza'ya göre erekçilik Tanrı kavramıyla bağdaşamayacağı gibi (eğer Tanrı her şeyi bir ereğe, bir sonuca varmak için yaratsaydı bu erek ister istemez Tanrı'nın dışında kalacak, bu da, dolayısıyla Tanrı'da bir eksiklik olduğunu ve Tanrı'nın yetkin olmadığını gösterecekti), ayrıca "nedenleri sonuç, sonuçları da neden gibi ele alarak doğayı tepetaklak eder. [...] İnsanlar genel olarak Doğa'daki her şeyin, tıpkı kendileri gibi, bir sonuca varmak için davrandığını sanırlar ve daha da ileri giderek Tanrı'nın da her şeyi belli bir ereğe göre yönettiğine inanırlar. Gerçekten de Tanrı'nın her şeyi insan için, insanı da kendisine tapması için yarattığını söylerler". Ama gerçekte insanlar, "kendi öz mizaçlarından esinlenerek, Tanrı'nın kendilerini başkalarından çok sevmesi ve tüm Doğa'yı kendilerinin kör istekleri ve doymaz açgözlülükleri yararına yönetmesi için, ona tapınmanın çeşitli yollarını icat ettiler. [...] Ancak Doğa'nın hiçbir şeyi (yani insanların yararına olmayan hiçbir şeyi) boşuna yapmadığını göstermeye çalışmakla, Doğa ile Tanrıların da insanlarla aynı hezeyana tutuldukları başka bir şey söylemiş olmazlar. [...] Tanrı istenci, cahilliğin sığınağıdır" (*Etika*, 1, "Ek").

Erekhtheion, sitenin en eski kültlerini barındırmak üzere Atina Akropolisi'nde İ.Ö. 421-406 yılları arasında yapılan tapınak. Yapının geçirdiği değişiklikler (kilise olarak, harem olarak, daha sonra bağımsızlık savaşında direniş noktası olarak kullanılması; Elgin kontu Thomas Bruce tarafından bazı parçalarının alınması) iç bölümlerinin eski durumuna getirilmesini güçleştirmektedir.

İki ayrı zemin üzerinde kurulmuş olan bu ion yapısı, birbirinden çok farklı dört cepheye sahiptir: doğuda, altı sütunlu bir kapı revağından Athena *ksoanon*'unun muhafaza edildiği odaya girilir; kuzeyde, yıldırım izleri taşıyan büyük bir kemeraltı, süslü bir kapıyla, Poseidon-Erekhtheus, Butes, Hephaistos salonlarına açılır; batı

Phedon-Solou

Atina Akropolisi'ndeki Erekhtheion'un doğu cephesi İ.Ö. 421-406 (fotoğraf, heykelsütunların kirden korunmak için değiştirilmesinden önce çekilmiştir)

cephesine, gömme pencere ve sütunlarla hareketlilik kazandırılmıştır, güney duvarında, Heykelsütunlu* revak Kekrops'un mezarının bir bölümünü içine alır. Mavi Eleusis kireçtaşından bir zemin üzerine yapıştırılmış beyaz mermerden figürler frizi (Akropolis müzesi) süslüyordu. Dışarıda ise, Pandroseion avlusu, Athena'nın kutsal zeytin ağacını barındırmaktaydı. (→ *Atina* AKROPOLİS*İ.)

EREKHTHEUS (yun. "aralayan kimse"). Yun. mit. Atinalılar'ın tapındığı ilk tanrılardan biri. Yarı insan, yarı yılan olan Erekhtheus'e Yer'in oğlu denirdi. Klasik çağda, ona Atina'nın efsanevi kralları arasında yer verildi. Atina'ya Athena dinini soktuğu, Panathenaia şenliklerini başlattığı ve Eumolpos komutasındaki Eleusis birliklerini yendiği kabul ediliyordu. Bu zaferi elde etmek için, Eumolpos'un babası Poseidon'dan esinlenen bir kâhinin isteği üzerine, kızlarından birini kurban etmişti. Poseidon tarafından yıldırımla öldürüldü. Akropolis'e gömüldü ve orada ilk Erekhtheion* inşa edildi. *Erekhtheus çeşmesi*, Atina Akropolisi'nde Erekhtheion'un altında bulunan ve söylendiğine göre Poseidon'un üçlü çatalını batırarak fışkırttığı tuzlu su kaynağı.
—İkonogr. Erekhtheus, önceleri, atinalı kahraman bir kral olarak gösterildi. Parthenon süslemelerinden, biri bir metope'ye (Vatikan), öteki Panathenaia frizlerine (Atina) ait olmak üzere iki Erekhtheus başı kalmıştır. Ayrıca kral, en eski Attike dinleriyle birlikte Erekhtheion frizleri üzerinde görülür. Kimi zaman, örneğin Erekhtheion'un doğumuna eşlik ederken gösterildiği Attike vazoları üzerinde, kralın yeni bir kişiliğe sahip olduğu yılan biçimi kuyruğuyla vurgulanmıştır. Aynı yılana, Athena Parthenos'un ayakları dibinde dikilmiş olarak da rastlanır.

EREKLİLİK a. Fels. Bir hedefin, bir son nedenin türü ya da varlığı.

EREKSEL sıf. Erek niteliğinde olan, ereğe ilişkin.
—Fels. *Ereksel neden*, Aristoteles'e göre, bir nesnenin, bir evrimin kendisine yöneldiği ve o nesneyi etkilediği ya da o evrimin itici gücünü oluşturduğu düşünülen amaç. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Fels. *Ereksel neden*, Aristoteles dört tür neden* ayırt eder. Bu nedenler arasında en önemlisi ereksel nedendir. Spinoza, Aristoteles'in dört neden kuramını şiddetle eleştirerek, ereksel neden denen şeyin aslında etkin nedenin bir türü olduğunu kanıtlamaya çalıştı. Spinoza'ya göre, öteden beri kabul edildiği gibi, istemenin, istençli eylemin etkin nedeni değil de ereksel nedeni olduğunu düşünmek yanlıştır: "Ereksel neden dediğimiz, aslında bir şeyin ilkesi ya da ilk nedeni olarak kabul edilen insan isteğinden başka bir şey değildir. Sözgelimi, barınmanın, şu ya da bu evin ereksel nedeni olduğunu söylediğimizde, hiç kuşkusuz, ev yaşamının kolaylıklarını düşünerek bir ev yapmak isteğine kapılmış bir insanı kastederiz. Demek ki barınma, ereksel bir neden olarak düşünüldüğünde, bir tür istekten başka bir şey değildir ve bu istek, gerçekte, insanlar isteklerinin nedenlerini bilmedikleri için, ilk neden olarak düşünülmüş bir etkin nedendir" (*Etika*, 4, "Önsöz").

EREM (Faruk), türk hukukçu (İstanbul 1913). Ankara Üniversitesi hukuk fakültesi'ni bitirdi (1935). Belçika'da Brüksel Hukuk fakültesi'nde doktora yaptı (1938). Ankara Hukuk fakültesi'nde ceza hukuku doçenti (1942), profesörü (1948) oldu. Aynı fakültede dekanlık yaptı (1950-1952). Türkiye Barolar birliği başkanı seçildi (1969). Emekliye ayrıldı (1973). Halen avukatlık yapıyor. Başlıca yapıtları: *Adalet psikolojisi* (1950), *Ceza adaleti* (1973), *Bir ceza avukatının anıları* (1975), *Türk ceza hukuku özel hükümler* (Nevzat Toroslu ile, 1975), *Ceza hukukunda hümanist doktrin* (1980).

EREMEKTAR (Mustafa) → MISTIK.

EREMİAS a. En kurak kayalık ve taşlık bölgelerde yaşayan kertenkeleleri içeren cins. (Afrika'da Büyük Sahra ve güney çöllerinde, Asya'da Arabistan ve Orta Asya çöllerinde bulunur. Özkertenkelegiller familyası.)

EREMİK a. Yörs. Kısır, hiç doğurmamış hayvan, kısır manda.

EREMOFİT a. (fr. *érémophyte;* yun. *eremia*, yalnızlık, ve *phyton*, bitki'den). Çöl bitkisi.

EREMOSTACHYS a. (yun. *eremia*, yalnızlık, ve *stakhys*, başak'tan). Az dallı, çokyıllık, esmerimsi sarı ya da pembe çiçekli dik bitki. (Batı Asya kökenli bir bitki olan eremostachysler bazen bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir. Ballıbabagiller familyası.)

EREMURUS a. Bazı türlerinde uzunluğu 2 metreye varan bir sapın ucunda tıkız başak biçiminde ve beyaz pembe ya da sarı çiçekler açan Asya kökenli otsu bitki. (Kırlarda yetişmekle birlikte, bahçelerde de yetiştirilir. Zambakgiller familyası.)

EREN (Refik), türk sahne tasarımcısı (Gümüşhane 1922). İstanbul Güzel sanatlar akademisi süsleme yüksek bölümü'nü bitirdikten (1945) sonra, 1948-1952 yılları arasında Paris'te Brianchon'un yanında ve çeşitli tiyatrolarda çalıştı. Yurda dönüşünde Ankara Devlet tiyatrosu ve operası'na sahne tasarımcısı olarak girdi, aynı kurumda başdekoratör oldu. Bazı operaların (*Lucia di Lammermoor*, 1953; *Van Gogh*, 1955; vb.), balelerin (*Uyuyan güzel*, 1958; *Kuğu gölü*, 1961; vb.), müzikallerin (*My fair lady*, 1968; *Damdaki kemancı*, 1971; vb.) yanı sıra, çok sayıda oyunun dekor tasarımlarını hazırladı. 1980'de İstanbul Devlet tiyatrosu'na atandı. İstanbul Şehir tiyatrosu için de *Deli bal* (1985), *1793* (1986), *Vişne bahçesi* (1986) oyunlarının dekor tasarımlarını çizdi. Genellikle ayrıntılardan arınmış, yapıtın iç dokusuna ağırlık veren işlevci dekor anlayışını benimseyen sanatçı, Ankara Sanatsevenler derneği'nce (1967 ve 1974), Kültür bakanlığı'nca (1981 ve 1984), Avni Dilligil ödülleri jürisi'nce (1986) ve başka kurumlarca en başarılı sahne tasarımcısı seçildi.

EREN (Cemil), türk ressam, vitraycı ve seramikçi (Merzifon 1927). Harp okulu'nu bitirdiği yıl (1951) askerlikten ayrıldı. Turgut Zaim, Eşref Üren ve Şemsi Arel'den özel resim dersleri aldı. Bir süre Ankara Devlet tiyatroları'nda dekoratör olarak çalıştı (1952). Anıtkabir'de tavan fresklerini yaptı (1953). TBMM'nin yürüttüğü yurt resimleri kampanyasında Kars'tan peysajlar yaptı (1955). Bir süre Paris'te ve ABD'de bulundu. 1976'dan sonra Bodrum'a yerleşti.
Sanatçı uzun süre nonfigüratif çalıştıktan sonra 1966'dan başlayarak figüratif resme yöneldi. Resimlerinde ışık önde gelen bir öğe olarak göze çarpar. ABD gezisinden sonra New York'tan görüntüleri, 1976'dan sonra ise Bodrum'un evlerini ve kentten deniz görüntülerini konu edindi. 1964'ten başlayarak seramik ve vitray çalışmalarına da yönelen sanatçının başlıca yapıtları: *Akçaalan köyü* (1981), *Torba iskelesi* (1981), *Anıtkabir tavan freskleri* (1953), *Karayolları genel müdürlüğü seramikleri* (1968-1969), Ankara'da *Arı sineması seramikleri* (1968-1969), Ankara'da *Akün sineması vitrayları* (1972).

EREN (Hale), türk tiyatro giysi tasarımcısı (İstanbul 1929). İstanbul Güzel sanatlar akademisi süsleme, moda ve tiyatro kostümleri bölümü'nü bitirdi (1953). Ankara Devlet tiyatrosu ve operası'nda görev aldı. *Hamlet* (1961), *Kral Oidipus* (1966), *Finten* (1969), *Damdaki kemancı* (1969), *IV Murat* (1970), *Midas'ın kördüğümü* (1975), *My fair lady* (1977) vb. yapıtların giysilerini çizdi. *Bağdat Hatun* oyunuyla Ankara Sanatsevenler derneği'nce en başarılı giysi tasarımcısı seçildi (1974). 1980'den başlayarak İstanbul Devlet tiyatrosu'nda ve İstanbul Şehir tiyatrosu'nda *Truva savaşı olmayacak*, *Duruşma*, *Martı*, *Ermiş Jeanne*, *1793*, *Vişne bahçesi*, vb. oyunlara katkıda bulundu. Devlet halk oyunları ekibi için 14 yörenin özgün giysilerini stilize etti. 1984 yılında Kültür ve turizm bakanlığı'nca üstün başarı ödülüne değer bulundu.

EREN (Nusret Nurdan), türk fotoğraf sanatçısı (İstanbul 1931). İstanbul Teknik üniversitesi mimarlık fakültesi'ni bitirdi (1952). Uzun yıllar serbest mimar olarak çalıştı. Fotoğraf çekmeye genç yaşta başladı. Bir süre amatörce çalıştıktan sonra profesyonel fotoğrafçılığı meslek edindi (1980). Yalnızca renkli fotoğraf çekti. Yurtiçinde çok

Refik Eren
Mariana Pineda'nın
dekor maketi

Cemil Eren'in
bir yapıtı

sayıda diyapozitif gösterileri düzenledi, sergiler açtı, karma sergilere katıldı. Başbakanlık kültür müsteşarlığı'nın "Türkiye" konulu yarışmasında, renkli fotoğraf dalında birinci oldu (1973); çeşitli ödül ve mansiyonlar kazandı.

Çarpıcı, özgün fotoğraflar çekmeye özen gösteren sanatçı, görsel ve grafik anlatıma önem verdiği gibi bazı yapıtlarında belgeci bir fotoğraf anlayışına da yönelir. Özel objektiflerle çektiği mantar, saz, çiçek fotoğraflarında başarılı sonuçlar sağlamıştır.

ERENBİLGE (Niyazi), Türkiye'de coğrafyanın gelişmesine katkıda bulunmuş öğretmen ve yazar (Selanik 1890 - İstanbul 1947). Subay olarak katıldığı Trablusgarp savaşı'nda tanımış olduğu alman coğrafyacı Banse'nin de etkisiyle coğrafyaya yöneldi. 1927'de ordudan ayrılarak askeri liselerde (özellikle Kuleli'de) öğretmenliğe başladı. Almancadan yaptığı çevirileri kendi çabasıyla çıkardığı *Bilgi yurdu* adlı dergide yayımladı; ayrıca ortaöğretim için ders kitapları yazdı.

ERENDİZ a. Gökbil. JÜPİTER'in eşanlamlısı.

ERENEROL (Pavli Eftim), **Papa Eftim I** diye anılır, Türk ortodoks kilisesi'nin kurucusu (Akdağmadeni, Yozgat, 1884 - İstanbul 1968). Anadolu hıristiyanlarından Karahisarlıoğlu ailesindendir Rüştiyeyi doğduğu yerde bitirdikten sonra manastıra girdi. Ankara ortodoks kilisesi'ne bağlandı (1908), diyakos ve Keskin metropolit vekili oldu (1912). Kurtuluş savaşı sırasında Ankara hükümetini destekledi. Fener rum patrikhanesi'nin Anadolu'da bir pontus devleti kurulması yolundaki çaba ve kışkırtmalarına karşı çıkarak Fener patrikhanesi'ni tanımadığını ilan etti. Anadolu'da bulunan 72 ortodoks ruhban temsilcisini Kayseri'de bir araya getirerek Fener patrikhanesi yerine, bir türk patrikhanesi kurdu (30 kasım 1921). Yayımladığı Anadolu'da ortodoksluk sadası (22 temmuz 1922 - 1923, 16 sayı) adlı dergide, Anadolu'da yaşamakta olan hıristiyan halkın yunan kökenli olmadıkları görüşünü savundu. Cumhuriyet'in ilanından sonra Fener sen sinodu'nun, Cumhuriyet'e destek yolunda içtenlik göstermemesi ve Türkler'e karşı olduğu bilinen birini patrik seçmesi üzerine bu patrikhane ile bütün bağlarını kesti. Galata rum merkezi de aynı şekilde davrandı ve Pavli Eftim'e bağlandı. Episkopos olarak takdis edilişinden kısa süre sonra Türk bağımsız ortodoks kilisesi kuruldu (18 mart 1926). Aya Nikola, Hıristos ve Aya Yanı kiliseleri yeni patrikhaneye bağlandı.

ERENEROL (Turgut), **Papa Eftim II** diye de anılır, türk bağımsız ortodoks patrikhanesi başpiskoposu (Ankara 1920 - İstanbul 1991). Papa Eftim I'in oğlu. Ruhban sınıfına girerek diyakos oldu (1937). İÜ tıp fakültesi'ni bitirdi (1946). Bir süre hekim olarak çalıştıktan sonra, ABD'ye giderek anestezi dalında uzman hekim oldu (1956). Babası Eftim I ölünce "Papa Eftim II" sanıyla Türk bağımsız ortodoks patrikhanesi temsilcisi ve İstanbul başpiskoposu seçildi (1968). Papalığı döneminde 18 kilise daha patrikhaneye bağlandı.

Erenköy'deki (İstanbul) köşklerden biri

ERENGÖNÜL (Sabiha), türk ressam ve gravürcü (İstanbul 1941 - *ay. y.* 1982). Tatbiki güzel sanatlar okulu tekstil bölümü'nü bitirdi (1967). Kazandığı bursla Madrid'e giderek sanat çalışmalarını orada sürdürdü (1967-1968). İtalya'da Bergamo sanat okulu'nda bir süre öğretmenlik yaptı (1971). Bu tarihten sonra çalışmalarını İstanbul'da sürdürdü. Çok sayıda kişisel sergi açtı, yurt içinde ve dışında karma sergilere katıldı, çeşitli ödüller kazandı.

Sanatçı, özellikle gravürlerinde türk halk masallarından aldığı konuları çağdaş bir yorumla işledi. İlk yapıtları yalnız siyah -beyaz çizgilerden oluşurken, sonraları renk de kullandı. İstanbul Resim ve heykel müzesi ve çeşitli özel koleksiyonlarda yer alan yapıtlarından başlıcaları: *Kompozisyon* (1964), *Yorulmayanlar* (1977), *Portre* (1977), *Kompozisyon* (1978).

■**ERENKÖY,** İstanbul'un Anadolu yakasında, Kadıköy ilçesine bağlı semt; Göztepe ile Suadiye arasında uzanır. Geçmişte bostanlar, bağlar ve bağ evlerinin bulunduğu bu kesim, Abdülaziz ve Abdülhamit II dönemlerinde, devlet ileri gelenlerinin sayfiye yeri olmuş, bağlar ve bahçeler içinde büyük, beyaz köşkler ve yalılarla donanmıştır. 1950'lere değin, İstanbul'un sayfiyesi olma özelliğini koruyabilen Erenköy, daha sonra köşklerin ve yalıların yerini çok katlı apartmanların almasıyla hızla görünüm değiştirmiştir.

ERENKÖY, rumca **Kokkina,** KKTC'de Lefkoşa ilçesinin Lefke bucağına bağlı köy.

Erenköy çatışmaları, Kıbrıs'ın K.'indeki Erenköy'de Türkler ile Rumlar arasındaki çatışmalar (6-9 ağustos1964). Aralık 1963'te, Lefkoşa'da Türkler'e karşı eyleme geçen Rumlar'ın baskısı üzerine, Kıbrıs dışında öğrenim gören üniversite öğrencisi kıbrıslı Türkler, Türkiye'nin G.'inde toplanarak zor durumdaki soydaşlarına destek olmak amacıyla Erenköy'den Kıbrıs'a girdiler. Bunun üzerine albay Grivas komutasında 2 500 kişilik rum kuvveti, Erenköy çevresindeki türk savunma hatlarına karşı saldırıya girişti (6 ağustos 1964). Rumlar'ın karadan sahra topları, denizden hücumbotlarla desteklenen saldırılarına kırk sekiz saat direnen Türkler, savundukları köylerin bir bölümünden çıkarak Erenköy sırtlarına çekildiler. Bu arada Erenköy'de kuşatılan beş yüzü üniversite öğrencisi olan 1 500 Türk, yoğun saldırılarla yok edilmek üzereyken Türk hava kuvvetleri'ne bağlı jetler gelerek rum mevzilerini bombaladılar (9 ağustos). Türkiye'nin bu sınırlı harekâtı karşısında çekilen Rumlar, mütareke yapmayı kabul ettiler. Erenköy çatışmaları sırasında üniversiteli mücahitlerden beşi şehit oldu.

ERENLER çoğl. a. Tasav. Benliğinin geçici tutkularını yenen, özvarlığını Allah yoluna adayan ve Allah'ın dostluğunu kazandığına inanılan kişiler: *Erenler sohbeti. Erenler yolu. Erenler şahı.* (Bk. *ansikl.* böl.)

◆ ünl. Dervişler arasında seslenme sözü olarak kullanılırdı: *Erenler nereye?*

—ANSİKL. Müslümanlığın D.'ya doğru yayıldığı dönemlerde islam dinini kabul eden topluluklar, eski inanç ve geleneklerinden müslümanlık ile uzlaşabilecek olanlarını yeni dinin ölçüleri içinde yaşatmaya çalıştılar. Bu nedenle fars ve hint inançlarının yanı sıra, Türkler'in şaman inançlarından bazı öğeler, özellikle tasavvufta derin izler bıraktı. Dervişler, abdallar, erenler vb. sufi tipler, bu izlerin en belirgin örneklerinden sayılır.

Eski ve köklü bir kültür merkezi olan Horasan'ın, erenler kültürünün Batı'ca tanınmasında önemli rolü oldu. Horasanlı Ahmet Yesevi ve ona dayandırılan yeseviye tarikatının gezginci dervişleri, tarikatlarını Anadolu'ya yaydılar. Tanrısal sırlara erdiklerine ve Tanrı'nın dostu olduklarına inanıldığından *ermiş* sayılan bu kişilere *erenler*, Horasan asıllı olanlarına *Horasan erenleri*, sufi olmalarının yanı sıra Anadolu'nun islamlaşması hareketine silahlarıyla katılanlara *alp erenler* denildi.

Mevleviler, aleviler, bektaşiler yaşına, başına, bilgi ve olgunluğuna saygı duyulan dervişlere *eren* derlerdi. Aynı anlamda, *hak erenler, gerçek erenler*, daha çok bektaşiler için *baba erenler* gibi deyimler de kullanılırdı. Bektaşiler yüksek sesle okudukları *gülbank* duasını *hak erenler* ya da *gerçek erenler* diye bitirirlerdi. Hacı Bektaş Veli'ye *Erenler Şahı* denirdi.

Türk halk inancında erenler *üçler, beşler, yediler, kırklar* adlarıyla bazı kollara ayrılır. Bunların hastaları iyileştirdiklerine, darda kalanlara yardım ettiklerine, aynı anda birkaç yerde birden bulunabildiklerine (tayy-ı mekân) inanılır.

ERENLER, Sakarya'nın merkez ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 31 383 nüf. (1990).

ERENLER, Kırklareli'nin Pınarhisar ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 417 nüf. (1990). Köydeki Bin Oklu Hasan Baba türbesi (XVI. yy.), cephelerindeki sivri kemerli büyük pencereleriyle dikkati çeker. Sekizgen planlı yapı, sekiz köşeli kasnağa oturan kubbeyle örtülüdür.

ERENTEPE, Muş'un Bulanık ilçesinde bucak; 24 571 nüf. (1990); 19 köy. Merkezi *Erentepe*, 4 310 nüf. (1990). Belde.

ERENUS (Bilgesu), türk oyun yazarı (Bilecik 1943). İÜ gazetecilik enstitüsü'nü bitirdi. TRT İstanbul radyosu'nda çalıştı (1965-1973). Toplumsal sorunlar üzerinde duran oyunlar yazdı; *El kapısı* (1973), *Nereye payidar* (1976), *İkili oyun* (1977). *İkili oyun* ile tiyatro yazarlığı dalında Avni Dilligil armağanı'nı kazandı (1978). Diğer yapıtları arasında *Güneyli bayan* (1984), *Misafir* (1984) sayılabilir. Ayrıca, *Birbirine eş beş kardeş* (1990) adlı bir de çocuk kitabı vardır.

ERENYURT, esk. **Fartıl,** Ordu'nun Ünye ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 5 032 nüf. (1990). Belediye.

EREPSİN a. (alm. sözc.; yun. *ereipein*, devirmek, yok etmek'ten, pepsine benzetilerek). Biyokim. Bağırsak peptidazlarının tümü (eskimiş terim).

ERER (Raşit), türk siyaset adamı, öğretmen, yazar (İstanbul 1868 - *ay. y.* 1952). Galatasaray sultanisi'ni bitirdi (1886). Borsa ve Maliye'de görev yaptı. Maliye teftiş kurulu başkanı olarak çalıştı. İaşe, maliye, maarif, evkaf nazırı oldu (1919-1922). Cumhuriyet döneminde Deniz ticaret, Mülkiye yüksekokullarıyla Galatasaray lisesi'nde fransızca, coğrafya, tarih dersleri okuttu (1924-1949). Uluslararası mason birliği'nin (Association maçonique internationale) başkanlığında bulundu (1931 -1933). İnsan hakları derneği'nin kurucuları arasında yer aldı (1946). *Haçlı seferleri* (1947) adlı bir yapıtı vardır.

ERER (Reşat), türk kemancı ve besteci (İstanbul 1899 - Ankara 1940). Neyzen Yusuf Paşa'nın torunu. Döneminin en iyi "alaturka" kemancılarından biri sayıldı. Darülelhan'ın kurucuları arasında yer aldı. *Aşkın ile ey nevcivan* dizesiyle başlayan nihavend şarkısı çok ünlüdür.

ERESUS a. Orta boylu, kısa ve tıknaz gövdeli, kribellumlu örümcekler cinsi. (Rengi, erkeklerde beyaz ve kara benekli güzel kırmızı, dişilerde, yer yer sarı ya da beyaz küçük benekli kadifemsi siyahtır. *Eresidae* familyasının örnek tipi.)

—ANSİKL. *Eresus*'lar yerde, taşların ya da yosunların altında yaşar, oldukça derin bir yuva kazarak içini besin kırıntılarıyla, özel-

likle kınkanatlı böceklerin elitra parçalarıyla karışık, sarımsı, kalın bir ipekle döşerler. *Eresus* cinsinin Eski Dünya'nın sıcak bölgelerinde yaygın on beş kadar türü bilinmektedir. Bunlardan *Eresus niger* Batı Avrupa'da bulunur.

EREŞKİGAL (sümercede, *Büyük Ülkenin Hanımı*, bir başka deyişle cehennemin tanrıçası), Sümerler'de, ölüm yolculuğu tanrıçası ve tanrı Nergal'ın karısı.

ERETES STİCTUS a. Bulutsu külrenkli bedenli, elitralarının ucuna doğru esmer bir benek bulunan kınkanatlı böcek. (Tropikal ve yarıtropikal bölgelerde durgun sularda çok yaygındır. *Adephaga* alttakımı, dalıcı böcekgiller familyası.)

ERETHİZONTİDAE a. Zool. OKLUAĞAÇKİRPİSİGİLLER familyasının bilimsel adı.

ERETİZM a. (fr. *érétisme*; yun. *erethismos*, irkiltme, uyarma'dan). **1.** Bir organda herhangi bir lezyon olmadan, sinir merkezlerinin uyarılması yüzünden etkinliğin marazi olarak artması. **—2.** *Kalp-damar eretizmi*, atımı şiddetlenmiş kalbin ve atardamarların durumu. (Bu durum, bir bedeni çabadan sonra ya da sinirli, heyecanlı genç insanlarda görülür. Ancak hipertiroidi gibi bazı hastalıklarda da kalbin çalışması artar ve benzer bir tablo görülür.)

ERETMOPHORİDAE a. Zool. Ilık denizlerde yaşayan etçil türleri içeren kemiklibalık familyası. (Karadeniz dışında bütün denizlerimizde bulunan iki türü vardır. *Gadella* maraldi* ve *Mora* moro*. Mezgitbalığımsılar takımı.)

ERETNA DEVLETİ, Orta Anadolu'da merkezi önce Sıvas, sonra Kayseri olan türk beyliği (1335-1381). Beyliğin kurucusu uygur kökenli Eretna, İlhanlı devletinin Anadolu genel valisi Timurtaş'ın hizmetindeydi. Babası Çoban Noyan'ın idamı üzerine Kahire'ye kaçan Timurtaş, Anadolu'nun yönetimini kayınbiraderi Eretna'ya bıraktı. Timurtaş'ın yerine Anadolu valiliğine atanan Büyük Şeyh Hasan'ın da yardımcılığını yapan Eretna, ilhanlı hükümdarı Ebu Sait Bahadır Han'ın ölümü üzerine (1335) Mısır memluk hükümdarı Melik Nasır Muhammet'e bağlandı. Azerbaycan'da durumunu güçlendiren ve Eretna'dan kendisine itaat etmesini isteyen Timurtaş'ın oğlu Küçük Şeyh Hasan'ı yendikten sonra, "Alaettin" adıyla sultanlığını ilan etti (1344). Önce Sıvas, ardından da Kayseri'yi başkent yapan Eretna; Erzincan, Ankara, Tokat, Amasya, Samsun, Niğde, Amasya, Niksar, Karahisar'ı kapsayan geniş bir alanda egemenlik kurdu. İyi yönetimi dolayısıyla "Köse peygamber" diye anıldı. Ölümü üzerine (1352) yerine geçen oğlu Gıyasettin Mehmet, ayaklanan veziri Ali Şah'ı Memluklar'ın yardımıyla yendi (1364). Ancak, Amasya emiri Hacı Şadgeldi'nin kışkırtmasıyla harekete geçen beyler tarafından Kayseri'de öldürüldü (1365) ve yerine çocuk yaştaki oğlu Alaettin Ali getirildi. Bu durumdan yararlanan Karamanoğulları Niğde ve Aksaray'ı ele geçirdiler. Gene Karamanoğulları'nın ele geçirdiği Kayseri'yi geri alan Kadı Burhanettin'i vezir atayan (1378) Ali Bey ölünce (1380) devletin başına yedi yaşındaki oğlu Mehmet getirildi ve Şebinkarahisar valisi Kılıç Arslan ona naip atandı. Ancak, Kadı Burhanettin, çok geçmeden Kılıç Arslan'ı öldürerek naip sıfatıyla yönetime el koydu. Bir süre sonra da Mehmet Bey'i tahttan uzaklaştırıp Eretna devletine son verdi (1381). [→ Kayn.]

—Mim. Selçuklular'dan ayrı, yeni bir üslup geliştiren Eretnalılar'dan kalan yapılar arasında özellikle kümbetler dikkati çeker. Kırşehir'deki Aşıkpaşa türbesi (1322) bakışıksız mimarisi ve bezemeleriyle, yeniliklerle dolu bir örnektir. Mermer kaplı uzun cephede, yana kaydırılan kapının alınlığı istiridye motiflidir. Sıvas'taki Güdükminare kümbeti de (1347) anıtsal yapılardan biridir. Kesme taştan kümbette, kare kaideden silindirik gövdeye geçiş, tuğladan üçgenlerle sağlanmış, tuğla araları firuze çinilerle doldurulmuştur. Mazgal dişli duvarlarıyla kaleyi andıran, Kayseri dışındaki Köşk medrese (1339), revaklı bir avluyla giriş eyvanının yanlarında yer alan tonozlu odalardan oluşur. Avlu ortasında yüksek kare kaide üzerinde sekizgen gövdeli, piramit biçimi külahlı kümbet vardır. Kent dışındaki sağlam ve dışa kapalı medresenin, aslında bir ribat olduğu sanılmaktadır. Kayseri'de bu dönemden kalma öteki kümbetler de (Sırçalı kümbet, Alicafer kümbeti, vd.) yalın çizgileriyle, selçuklu kümbetlerinden ayrılırlar. XVIII. yy.'da yandıktan sonra düz çatıyla örtülen Niğde Sungurbey camisi (1335), D. ve K. taçkapılarıyla, mihrabındaki değişik ve gelişmiş üsluptaki taş işçiliğiyle dikkati çeker. Her iki kapının alınlıklarındaki gotik üslupta, şebekeli, yuvarlak pencereler ve mihrabın köşe sütunlarındaki başlıklar selçuklu geleneğinden farklı özelliklerdir. Ayrıca D. taçkapısının çifte minareli oluşu da ilgi çeken öğelerdendir.

ERETRİA. Esk. coğ. Yunanistan'da Eğriboz adasında kent, Asopos'un denize döküldüğü yerin hemen hemen tam karşısında. Büyük bir çömlekçilik merkeziydi.

—Arkeol. Limanla akropolis arasında yer alan bu önemli bir yerleşim İ.Ö. VIII. yy.'da kurulmuştu. Kazılarda, üç yıkım katmanı ortaya çıkarıldı: İ.Ö. 490'da Persler'in yol açtığı yıkıma; İ.Ö. 198'de Romalılar'ın neden olduğu yıkıma; İ.Ö. 87'de Mithridates'e karşı yapılan savaşların yol açtığı yıkıma ait katmanlar. Daha sonra kent yeniden kurulmadı.

Çeşitli dönemlerde yapılan kaleler, özellikle Khalkis yönünde, batı kapısı bölgesinde kalan bölüm kısmen incelendi.

EREZ a. (ar *erez*). Esk. bot. Pirinç.

EREZ a. *Yörs.* Acı badem ağacı.

EREZ (Mesut), türk maliyecı, siyaset adamı (Kütahya 1922). Siyasal bilgiler okulu'nu bitirdi (1944). Maliye bakanlığı'nda çalıştı (1945-1951). Hazine genel müdür yardımcısı (1959-1960), İstanbul defterdarı (1961), Gelirler genel müdürü (1963) oldu. AP'den Kütahya milletvekili seçildi (1965-1973). Demirel hükümetlerinde tarım (1969), maliye (1969-1971) bakanı; 1.Erim hükümetinde devlet bakanı ve başbakan yardımcısı oldu (1971). 2.Erim (1971-1972) ve Melen (1972-1973) hükümetlerinde sanayi ve teknoloji bakanlıkları yaptı. Daha sonra siyasetten ayrıldı; Eskişehir bankası yönetim kurulunda görev aldı. Yapıtı: *Bankalar sistemi ve devlet kontrolü.*

EREZ (Selçuk), türk hekim (İstanbul 1936). Naşid Erez'in oğludur. İÜ tıp fakültesi'ni bitirdi. ABD'ye giderek Columbia Üniversitesi'nde jinekoloji dalında uzmanlaştı, Baylor Üniversitesi'nde jinekolojik kanser üzerine araştırmalar yaptı. Yurda dönünce uzman olarak Cerrahpaşa tıp fakültesi'ne girdi. 1974'te doçent, 1978'de profesör oldu. Çeşitli yerli ve yabancı dergi ve gazetelerde, sanat, genel sağlık ve jinekolojik kanser konularında yazıları yayımlandı. 1982'den kapanışına kadar Güneş ve 1989'dan itibaren Cumhuriyet gazetelerinde, sağlık ve toplum sorunları üzerinde köşe yazıları yazmaktadır.

erf Mat. çözlm. *Hata* fonksiyonu*'nun simgesi.

ERFELEK, B. Karadeniz bölümünde Sinop iline bağlı ilçe; 19 288 nüf. (1990), 400 km²; 40 köy. Merkezi, Sinop'un 30 km G.-B.'sında *Erfelek*, 4 262 nüf. (1990). Şekerpancarı, meyve üretimi, hayvancılık.

ERFT, Almanya'da ırmak. Ren'in kolu (sol kıyı), Düsseldorf'ta Ren ile birleşir; 113 km. Rheinisches Schiefergebirge'nin kenarından doğar ve hemen bütünüyle Köln havzasında akar.

ERFTSTADT, Almanya'da (Kuzey Vestfalya Renanyası eyaleti) kent. Erft ırmağı kıyısında; 39 000 nüf.

ERFUD, Fas'ın orta kesiminde vaha, Ziz kıyısında; 5 400 nüf. Tefilalet'in başlıca merkezi.

ERFURT, Almanya'da kent, Thüringen eyaletinin yönetim merkezi, Gera ırmağı kıyısında; 220 000 nüf. (1989). Ticaret merkezi. Önemli demiryolu kavşağı. Çok çeşitli ve gelişmiş sanayi etkinlikleri; metal konstrüksiyon, elektroteknik, bilgiişlem, büro makineleri. Ayakkabı ve hazır giyim sanayisi. Ünlü bahçe mimarlığı müzesi.

—Tar. Aziz Bonifacius'un 741'de Erfurt'ta kurduğu piskoposluk daha sonra Mainz piskoposluğuna katıldı. Burası Charlemagne döneminde büyük bir ticaret merkeziydi. Kızılsakal Friedrich burada birçok diyet meclisi toplantısına başkanlık etti. 1255'te hemen hemen özerk olan kent, XV. yy.'da Hansa birliği'ne katıldı. Ortaçağ'da Nürnberg ile Hansa limanları arasındaki tek önemli ambardı. 1392-1812 arasında üniversite merkezi olan Erfurt, XIV. yy.'dan XVI. yy.'a değin Saksonya'ya, 1648'den 1802'ye değin de Mainz seçicisine bağlı kaldı. 1806-1813 arasındaki fransız işgalinden sonra, Viyana kongresi'nde (1815) kesin olarak Prusya'ya geçti.

—Güz. sant. Erfurt'ta birçok dinsel yapı vardır. Bunların başlıcaları: XII.-XV. yy.'lar arasındaki dönemden kalma bir katedral (oymalı kapılar ve gotik vitraylar, mobilyalar, sanat yapıtları), Severikirche (XIII.-XV. yy.'lara ait hal-kilise), dominikenlerin, augustinusçuların eski manastırlarına ait kiliseler. Rönesans ve barok dönemlerine ait yapılar. Eski evler. Yeni gotik üslupta belediye sarayı. Müzeler.

Erfurt görüşmesi, 27 eylül-4 ekim 1808 tarihleri arasında Erfurt'ta yapılan görüşme. Bu görüşmede Napoléon I, rus çarı Aleksandr I'den silahlanmaya son vermesi ve kendisi İspanya'dayken Fransa İmparatorluğu'na saldırmaması için Avusturya'ya baskı yapmasını istedi. Ama 12 ekim uzlaşması Rusya'nın Fransa'yla, Avusturya'ya karşı işbirliği yapmasını, Avusturya'nın savaş açması koşuluna bağlanmakla yetindi; çar, olası bir saldırıyı önleyici tedbirler almaya yanaşmadı. Buna karşılık, gizli bir uzlaşma ile çara Finlandiya'yı ve Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı olan Eflak ve Boğdan'ı ilhak etme hakkı tanınıyordu. Erfurt şenliklerinin şaşaası fransız diplomasisinin başarısızlığını gizleyemedi.

ERG a. (yun. *ergon*, iş'ten, ing. *erg*). Ölçbil. C.G.S. birimler sisteminde iş, enerji ve ısı birimi (1 erg = 10^{-7} joule).

ERG a. Coğ. Sahra'da, kumullarla örtülü bölge.

Giraudon

Napoléon I Erfurt'ta Avusturya elçisini kabul ederken (1808) Nicolas Gosse'un bir resminden ayrıntı (1838) [*Versailles şatosu*]

—ANSİKL. Ergler yüzlerce km boyunca uzanabilir. Kuzey Sahra geleneksel olarak ikiye ayrılır: Büyük Doğu Ergi (Tunus'un güneyi ile Tademayt platosu sınırları arasında) ve Büyük Batı Ergi (B.'da Saura ile El-Meniya [esk. El-Golea] bölgesi arasında). Taşlı ve kayalık ovaların tersine, ergler bitki türleri bakımından oldukça zengin doğal çevrelerdir; *drin* çok yaygındır, ama ağaççıklara da rastlanır. Uved yatakları bir yana bırakılırsa, yağmur yağdığında çölün en güzel "otlukları"nı oluşturan otsu bitkiler erglerde gelişir.

ERGAMENES, bir Etyopya firavununun adı. Arkamaniko (İ.Ö. 270'e doğr.-260) ve Arnehamani (İ.Ö. 235'e doğr.-218) adlı iki Meroe kralının bu adı kullandığı sanılmaktadır. Bu ikisinin hükümdarlık dönemlerinde Meroeliler ve Ptolemaioslar, Nübye ve Philai'de irili ufaklı birçok tapınak yaptılar. *Musavverat üs-Sufra* ve Meroe* piramitleri gibi örnekler veren resmi Meroe mimarisi, bu dönemde açık biçimde Mısır Ptolemaios üslubundan etkilendi. Büyük dinsel bunalım ve Napata* rahiplerinin öldürülmesi, büyük olasılıkla üçüncü bir Arkakamani döneminde (ilk ikisinden önce gelen) ortaya çıktı.

ERGANDAB, Afganistan'da ırmak. Kâbil'in G.-B.'sında doğar, güney-batı'ya doğru akar ve Kandahar'ın B.'sında Hilmend'e kavuşur.

ERGANİ, antik **Arsinia,** G.-D. Anadolu bölgesinde Diyarbakır iline bağlı ilçe; 78 603 nüf. (1990); 1 489 km^2; merkez bucağı dışında 1 bucak, 71 köy. Merkezi, Diyarbakır'ın 54 km K.-B.'sında *Ergani,* 37 365 nüf. (1990). Tahıl, sebze, meyve üretimi, hayvancılık. Çimento, un fabrikaları. Bakır madeni.

—Tar. Ergani, Ortaçağ'da Bizans devletiyle müslüman Araplar arasında sürekli el değiştirdi. Selçuklular'ın eline geçti. Bir süre Akkoyunlular'ın başkenti oldu. Şah İsmail döneminde Safeviler'in egemenlik sınırı içine girdi. Yavuz Sultan Selim bölgeyle birlikte kenti de kesin olarak osmanlı topraklarına kattı (1515) ve Ergani, Diyarbekir eyaletinin sancak merkezi oldu. XIX. yy.'da sancak merkezi Maden kazasına taşındı. Cumhuriyet döneminde Maden Elazığ'a, Ergani de Diyarbakır iline bağlı birer ilçe merkezi oldular.

—Arkeol. ve Mim. Anadolu'nun en önemli Yenitaş dönemi köy yerleşmelerinden olan Çayönü, ilçe merkezinin 7 km G.'indedir. İlk yapım tarihi bilinmeyen ve Akkoyunlular döneminde 1402/1403'te onarılan Osmaniye kalesi'yle Meryemana kilisesi çok yıkıktır.

Ergani bakır işletmeleri müessesesi (ETİBANK), Elazığ ili, Maden ilçesinde Etibank'a bağlı kuruluş. Bölgedeki bakır yatakları Türkiye'nin, varlığı bilinen en eski maden yataklarından biridir. Etibank tarafından ilk üretim 1939'da yapılmıştır. Tesislerde blister bakır (Cu) ve sülfürik asit (H_2SO_4) üretimi yapılmaktadır. Ortalama % 1,5 Cu oranlı cevherden yaklaşık % 99 Cu oranlı blister bakır üretilmekte, bunun yanı sıra cevher alanında yağan yağmur sularında bulunan bakır tuzları hurda demir kullanılarak çökeltilip, ayrıca, % 60-65 oranlı tersip bakırı da üretilmektedir.

Tesisin baca gazları ve kavurma biriminde oluşan SO_2 gazının hammadde olarak kullanılması sonucu kontakt yöntemi ile % 98 oranında sülfürik asit üretimi de kurumun sülfürik asit fabrikasında yapılmaktadır.

ERGÂNUN a. (fars. sözc.; "alet" anlamındaki yun. *organon*'dan). → ORG.

ERGASİLİDAE a. (yun. *ergasia,* iş, *ilus,* balçık, ve *eidos,* görünüş'ten). Tatlısu balıklarında asalak yaşayan, kürekayaklı küçük kabuklular familyası. (Bunlarda beden armut biçimindedir ve duyargalar tutunma çengellerine dönüşmüştür.)

ERGASTULUM a. (lat. sözc.). Esk. Rom. Kölelerin ve kürek mahkûmlarının kapatıldığı bina.

ERGATES a. (*ırgat, işçi* anlamında yun. sözc.). **1.** Kuzey yarıkürenin ılıman bölgelerinde yaşayan tekeböceği cinsi. (Örnek tipi *Ergates faber*'in larvası, Avrupa'da çam ağacında yaşar. Kınkanatlılar takımı; tekeböceğigiller familyası.) **—2.** Karıncalarda işçi sınıfından olan birey.

ERGATOJİN sıf. (fr. *ergatogyne;* yun. *ergates,* çalışkan, ve *gayne, gynaikos,* kadın, dişi'den). Karıncalarda, gerçek dişilerle (ana karıncalar) işçiler arasında kalan ara biçimler için kullanılır. (Bu çeşitlerin, işçilerin larvalara gösterdiği bakıma ve verilen besinlere bağlı olarak ortaya çıktığı sanılır; eşeyli bireye işçi karıncalardan daha yakındırlar ve bazen kanatlı olurlar.)

ERGAZİ, rumca **Obghoros,** KKTC'de Gazi Mağusa ilçesine bağlı köy.

ERGEN a. **1.** Ergenlik çağında olan kimse. **—2.** Evlenmemiş olan; bekâr: *Ergene karı boşamak kolaydır* (atasözü). **—3.** *Ergen olmak,* evlenecek çağa gelmek.

ERGENE a. Maden bulunan yer.

ERGENE bölümü, Türk coğrafya kurumu'nun bölge ayrımına göre Marmara bölgesinin K.-B. kesiminde Ergene havzası ile K.-B. Marmara kıyılarını kapsayan bölümüne verilen ad. Yoğun nüfuslanmış, verimli bir tarım alanı. Linyit yatakları.

ERGENE ırmağı, antik **Erginos,** Trakya kesiminde, bütün çığırı Türkiye topraklarında bulunan en büyük akarsu, 281 km. Yıldız dağlarının G.-D. uzantısını oluşturan tepelik alanda doğar, aynı adı taşıyan havzanın eksenini izler ve K. ve G.'deki dağlık kesimlerden gelen birçok kol alır. Uzunköprü'den sonra G.-B.'ya döner ve bataklık bir alüvyal ovada Meriç nehrine kavuşur. Ortalama akımı 27,7 m³/sn olan Ergene'nin rejimi düzensizdir.

ERGENEKON, rumca **Aghios Kharlton,** KKTC'de Gazi Mağusa ilçesine bağlı köy.

ERGENEKON (Yılmaz), türk siyaset adamı (Adapazarı 1929-Ankara 1983). Siyasal bilgiler fakültesi'ni bitirdi (1952). Hukuk fakültesi'nde fark sınavı verdi. Hukuk doktoru oldu. Hukuk fakültesi'nde doçentlik, avukatlık, Türkiye Odalar birliği genel sekreterliği yaptı. AP'den İzmir (1973-1977) ve Bursa (1977-1980) milletvekili seçildi. Demirel kabinelerinde maliye (1975-1977) ve ulaştırma (1977-1978) bakanlıklarında bulundu.

Ergenekon destanı, Göktürkler'in türeyişleriyle ilgili olarak tarihsel kaynaklarda yer alan destan. Farklılıklar taşıyan çeşitlemelerinde ortak nokta, Türkler'in bir kurttan türemiş oldukları efsanesidir. Eski bir çin kaynağında, türeyiş şöyle anlatılır: Göktürkler, komşu bir ülkeye yenilirler, on yaşında bir çocuk dışında tüm topluluk yok edilir. Çocuğun el ve ayaklarını kesip bir bataklığa atarlar. Bir dişi kurt gelir, çocuğu besler. Çocuk büyüyünce dişi kurtla birleşir, kurt gebe kalır. Düşmanları, onun yaşadığını öğrenince asker gönderirler. Kurt, çocukla birlikte bir dağın eteğindeki mağaraya sığınır, burada on oğlan doğurup büyütür. Oğlanlar evlenince çoğalırlar, her birinden bir soy türer. Göktürkler'in başı olan Asena'nın kabilesi de bu soylardan biridir. Birkaç kuşak sonra mağaradan çıkar, Avarlar'a bağlanırlar. Altay dağlarının eteklerine yerleşip Juan-Juanlar'ın demircileri olurlar. Cengiz İmparatorluğu ortaya çıkarken Göktürkler'in bu eski destanı Moğollar'a yakıştırılmıştır. Cengiz Han çağındaki Ergenekon destanını XIII. yy.'da moğol tarihçi Reşidettin, *Cami üt-tevarih* adlı farsça yapıtıyla yazıya geçirmiştir. Yazarın efsaneyi halk arasında ya da türk-moğol halk şairlerinden derlediği kabul edilmektedir. Ergenekon adını taşıyan bu destan ilk şeklinden değişiktir. İslamiyetin etkisiyle, kurttan doğan çocuk motifi kalkar ve destan Moğollar'a mal edilerek Cengiz'in soyu ile birleştirilir. Destanda yer alan demirci motifi, V. yy.'da Juan-Juanlar tarafından Altay'da maden ocaklarında çalıştırılırken ayaklandıkları ve kurtuldukları çin yıllıklarında yazılan bir türk boyunun tarihsel serüveniyle birleşir. Kişi adı olarak gösterilen Börteçine'nin moğolcada bozkurt anlamına gelmesi de Ergenekon destanını en eski şekline bağlayan işaretlerdendir. XVII. yy.'da Hive hanı Ebülgazi Bahadır Han'ın, Reşidettin'den yararlanarak doğu türkçesiyle yazdığı *Şecere-i Türk*'te destanın bir çeşitlemesi daha yer alır. Buna göre Moğollar'ın başında İl Han vardır. Tatarlar'ın başında da Sevinç Han bulunur. Moğollar çok kalabalık olduklarından bütün savaşlarda üstün gelirler. Sevinç Han, Kırgız Han ile daha başka hanlara armağanlar gönderir. Moğollar'dan öç almak üzere anlaşırlar. Hepsi birleşerek Moğollar'ın üzerine yürürler. On günlük bir savaştan sonra Moğollar üstün gelirler. Sevinç Han beylerini toplayıp gizlice görüşür, Moğollar'ı ancak hile ile yeneceklerine karar verirler. Bütün çadırlarını kaldırıp kaçarlar. Moğollar güçsüzlükten kaçtıklarını sanarak bunları kovalarlar. Yinelenen çarpışmada Moğollar yenilirler; yetişkinler kılıçtan geçirilir, çocuklar tutsak alınır. Moğollar'dan dünyada iz kalmaz. Sevinç Han ülkesine döner. İl Han'ın oğulları savaşta ölmüşlerdir; yalnız en küçükleri Kıyan hayatta kalmıştır. Kıyan ile İl Han'ın kardeşi oğullarından Nüküz de o yıl evlenmiştir. Bunlar eşleriyle birlikte kaçarak at, öküz ve koyunun bol olduğu bir bölgeye gelirler. Buradaki sürüleri alarak sarp bir dağdan geçen karla örtülü bir yolu izlerler. Ancak bir deve ya da keçinin geçebileceği dar bir yoldan geçerler. Dağların kuşattığı elverişli bir alana yerleşirler. Buraya "Ergenekon" adını verirler. Dört yüz yıl orada kalıp çoğalırlar; artık buraya sığamayacaklarını anlayarak göçe karar verirler. Bir yol ararlar, bulamazlar. Bir demirci, dağda bir demir madeni olduğunu, onu eritirlerse yol bulabileceklerini söyler. Dağın geniş bir yerine bir kat odun, bir kat kömür yığarlar. Yetmiş deriden körükler yapıp, yetmiş yere kurarlar. Hep birlikte körüklerler. Yüklü bir deve geçecek kadar yol açılır, dışarı çıkarlar. O günü bayram sayarlar. Börteçine'nin önderliğinde eski düşmanlarıyla savaşırlar, dört yüz yıl sonra öçlerini alırlar. Destanda sadece kurt motifi ortadan kaldırılmıştır. Kurdun varlığı ancak son hakanları Börteçine'nin (Bozkurt) adında yaşar. Ergenekon destanının en önemli yanı, Türkler'in demircilikle ilgisine yer vermesidir. Maden işlemek, demirden silahlar yapmak Eski Türkler'in sanatıdır. Göktürkler'in demirden bir dağ eritmeleri, bunu yapan kahramanlarını demirci sözüyle ölümsüzleştirmeleri bununla ilgilidir. Türkler'in Ergenekon'dan çıktıkları gün yıldönümü olarak kutlanır, bu törenlerde ocakta kızdırılmış demirler örs üzerinde dövülürdü.

ERGENLİK a. **1.** Cinsel olgunlaşmanın ortaya çıkmasıyla daha önce kazanılmış dengenin altüst olduğu, çocuklukla yetişkinlik arasındaki dönem. **—2.** GENÇLİK AKNE*Sİ'nin eşanlamlısı.

—ANSİKL. Ergenlik belirtisi olan ve bu çağın geleneksel deyimle bunalım dönemi diye adlandırılmasına yol açan büyük değişiklikler, çeşitli etmenlere bağlı olarak ortaya çıkarlar. Bunların başında fizyolojik etmenler gelir. Ergenlik, erinliğe ilişkin bedensel değişmelerle başlar: ikincil cinsel özelliklerin belirmesi, üreme organlarının gelişmesi, kız çocuklarda aybaşı kanamalarının başlaması, erkek çocuklarda penis sertleşmesinin ilk kez boşalmayla sonuçlanması gibi. Bedenindeki bu değişmeler, ergende tedirginlik ve bocalama yaratır, beden imgesi baş uğraşısı, ilgi alanının odağı olur. Küçük fizik kusurları (boy, şişmanlık, ergenlik sivilceleri vb.) abartmalı bir önem kazanırlar.

İkinci olarak, değişmeler, Piaget'nin ça-